UNIVERSITY OF TORONTO
3 1761 00575287 8

43
396

THE

MYVYRIAN

Archaiology of Wales:

COLLECTED OUT OF

ANCIENT MANUSCRIPTS.

BY

OWEN JONES (Myvyr),
EDWARD WILLIAMS (Iolo Morganwg),
WILLIAM OWEN PUGHE, D.C.L., F.A.S. (Idrison).

TO WHICH HAS BEEN ADDED

ADDITIONAL NOTES UPON THE "GODODIN,"
AND
AN ENGLISH TRANSLATION OF THE LAWS OF HOWELL THE GOOD:
ALSO,
AN EXPLANATORY CHAPTER ON ANCIENT BRITISH MUSIC,
BY
JOHN THOMAS (Pencerdd Gwalia).

"Ammau pob Anwybod."

"*Everything unknown is doubted.*"—Adage.

DENBIGH:
PRINTED AND PUBLISHED BY THOMAS GEE.
—
MDCCCLXX.

629471
22.2.56

The Dedications of the three Volumes.[1]

To PAUL PANTON, Esquire,

Of Plas Gwyn, in Anglesey, this Volume of Welsh Archaiology is humbly Dedicated, as a Tribute of Respect for his Patriotism, and of Gratitude for his Liberality, in lending his valuable Collection of British Manuscripts towards completing this Work,

BY THE EDITORS.

To THOMAS JOHNES, Esquire,

Of Havod Uchtryd, Lord Lieutenant Custos Rotulorum, and Member of Parliament for the County of Cardigan, this Volume, containing Original Documents of British History, is respectfully inscribed; with thanks for the use of his valuable Collection of Ancient Manuscripts, towards supplying the Contents of it; and as an acknowledgment of his Patriotism,

BY THE EDITORS.

To the Right Honourable GEORGE PARKER,

Earl of Macclesfield, Viscount Parker of Ewelme, and Baron Parker, of Macclesfield, the Third Volume of Archaiology, containing the Moral Philosophy, Laws, and Music, of the Ancient Britons, is most humbly dedicated, as an acknowledgment of the obligation conferred by his Lordship upon us, in the liberal use he permitted to be made of his Valuable Collection of Welsh Manuscripts, towards forwarding our plan of laying those hidden Treasures before the World.

THE EDITORS.

[1] The Work was originally printed in three volumes: but each volume appears now as a separate division.

THE GENERAL ADVERTISEMENT.

This volume[1] of the Welsh Archaiology may possibly come into the possession of persons who are unacquainted with the language of the materials that are contained in it. With a view of preventing the Welsh Archaiology from being depreciated, the editors are anxious of giving a brief and a general account of the collection, which is now added in this form to the scanty store of archaiological literature.

There still happily remains a great number of ancient manuscripts in the Welsh tongue; some of them brought together into the valuable depositories of public-spirited gentlemen, who are liberally solicitous of preserving such treasures for posterity; and many manuscripts are fortunately saved by attentive individuals.

These books are venerable monuments of enlightened periods of literature amongst the Britons, while scenes of barbarity were acted over Europe, and darkened the light of our island: a literature whose origin was not borrowed, but matured at home, under that extraordinary system, the Bardic institution; concerning which, under the name of Druidism, much has been written, much misunderstood, and of which the world yet knows but very little.

From a consciousness that time was rapidly diminishing the number of our most curious manuscripts, the conductors of the present undertaking were induced to take the necessary measures for preserving the contents of those remaining, by printing a few copies to supply the demand of the collectors of British history and antiquities. Towards accomplishing such a design, they lately increased a collection, which they had been several years accumulating for themselves, by purchasing many manuscripts, and by procuring transcripts of others; and the editors made application also to gentlemen possessed of rich treasures of this kind, for the use of their writings.

The materials being arranged from the above-mentioned sources, it was found that the plan naturally divided itself into two parts: one having poetry for its object, the other prose; and that it was eligible to pursue the following order in the execution of it.

The first division is appropriated for so much of the ancient poetry of the Britons as fate has bequeathed to us; and comprehending all the remaining compositions, from the earliest times to the beginning of the fourteenth century. To those who are tolerably well versed in Welsh literature, this will appear a very proper point for the conclusion of the division, as it forms a remarkable epoch in the character of our poetical compositions in particular, resulting from the loss of patronage, occasioned by the great change in our political condition.

The second division of Poetry includes the most select performances of the fourteenth, fifteenth, and sixteenth

[1] This work was originally published in three volumes; but as the whole is now contained in one volume, the wording of the preface is slightly changed, to adapt it to the work as it stands at present.—Ed.

centuries. However charming all the effusions of the Cambrian muse, during those periods, may appear to the few, who are acquainted with them, the editors must content themselves with giving such pieces only as seem most deserving of notice, from their intrinsic merit; or as they may tend to elucidate our history, or to display our national manners and customs; for, by publishing the whole, which would extend to many volumes, there would be great expence incurred, without adequate gratification to the public.

This division will form a thesaurus of ancient British verse, through the space of about twelve hundred years; and it will display various characteristics, with respect to style and manner.

The first division of prose Archaiology is dedicated to history. It will embrace about the same extensive period as the first volume of poetry; that is, from the fifth to the beginning of the fourteenth century. Therein the reader may perceive that the Welsh have some records of their origin, and of ancient events, the preservation of which must obtain to them fair cause of exultation, in the presence of the nations of Europe.

The succeeding division of prose contains monuments of various parts of learning and science: amongst other matters, maxims of social economy and morality; a splendid collection of proverbs; institutes of grammar and of poetry. These, as they become known, will shine unexpectedly and with brilliant lustre before the world.

With respect to the nature and character of a collection of miscellaneous ancient writings, to such as do not understand the language in which they are conveyed, no satisfactory information can be given by an introductory discourse, however elaborate it may be; therefore, the editors will not make the attempt, trusting that the intention will be adequately answered by a reference to the table of contents, wherein any peculiar characteristics of the respective pieces are pointed out. But however, there are some historical sketches of persons and things, appertaining to the object of this publication, which could not be well passed over. These the reader will find under the head of a Review of British Literature.

The editors beg leave to express their particular thanks to Thomas Johnes, Esq., of Havod, member of parliament for the county of Cardigan, for the liberality which he has shown by lending his very valuable collection.

To Paul Panton, Esq., of Plas gwyn, in Anglesey, the editors likewise return thanks for the generous promptitude with which he gave the free use of his very valuable manuscripts.

To George Chalmers, Esq., the Rev. William Coxe, the Reverend John Whitaker, and Sharon Turner, Esq.— those learned men, who have kindly imparted advice, and who have encouraged the appearance of the Welsh Archaiology before the world, the editors present their best respects.

To their respected friends and fellow-labourers in Welsh literature, they also return thanks, for the use of their curious manuscripts, and also for their advice and good offices respecting the conduct of the work; and whom they beg leave particularly to mention here by name:—

The Reverend Edward Davies, of Olveston, in Gloucestershire.

The Reverend Richard Davies, of Bangor.

The Reverend Mr. Williams, of Treffos, in Anglesey.

The Reverend Walter Davies, of Meivod, in Montgomeryshire.

The Reverend Peter Williams, of Llan Rug, in Carnarvonshire.

The Reverend Mr. Herbert, of Dolgellau.

The Reverend Mr. Evans, of Brechva, Carmarthenshire.

Mr. Edward Jones, of Green street, Grosvenor square, London.

Dr. Griffith Roberts, of Dolgellau.

Mr. Rice Jones, the aged bard of Blaenau.

Mr. Hugh Maurice, of Tooley street, London.

Davydd Thomas, *y Bardd.*
Thomas Edwards, *y Bardd.*

From the liberality and patriotism of the possessors of the superb collections of Wynnstay, Gloddaith, and Hengwrt, the editors anticipate the pleasure of enriching the subsequent volumes out of those treasures of ancient British lore. And when their task is completed, the editors hope, in having thus rendered a more easy access to the treasures of British manuscripts, that some individuals, who are properly qualified, will show a solicitude for their value, by publishing literal translations of them, as a means of attracting the attention of the literary world, which will repay to British literature what is due to it for the oblivion of centuries.

OWEN JONES,
EDWARD WILLIAMS,
WILLIAM OWEN.

London, the first day of January, 1801.

CONTENTS.

PAGE.

Aneurin, 510—560.

GODODIN: a poem on the battle of Cattraeth, the moral of which is to show the evil of intemperance and want of discipline in war 1

Odes of the Months, containing maxims and moral observations 21

Taliesin, 520—570.

Some account of his birth... 22
An account of himself—mystical 24
Elphin's consolation ... 25
To Mead—invocation for Elphin's release ... 26
To the Wind—the same subject 26
The bard's juvenile accomplishment 27
The great world—mystical 28
The little world 29
The gall of the Bards—satyrical 29
The circle of the Bards—mystical 29
The beautiful things ... 30
Battle of the Trees—mystical 30
The appeasing of Lludd—historical 33
The primary Gratulation—historical 33
The inimical Confederacy—historical and mystical... 35
The Chair of Taliesin ... 37
Ode to the Wind—historical 38
Ode to Ale—historical ... 38
The Plagues of Egypt ... 39
The Rod of Moses—religious 40
The same subject ... 41
The war horses 42
The Lorica of Alexander ... 42
The wonders of Alexander... 43
The Spoils of Hell—mystical, with historical allusions 43
Eulogy on the men of Israel 43
Dialogue between Ugnach and Taliesin 44

PAGE.

Historical fragment ... 44
Dialogue between Merddin and Taliesin 45
The destiny of Britain ... 45
Urien's gift—historical ... 46
Urien's reconciliation—historical allusions ... 47
The Battle of Gwenystrad—with a translation ... 47
The Battle of Argoed Llwyvan—with a translation 48
Ode to Urien—eulogy ... 49
To Urien—eulogy ... 50
To Urien—eulogy ... 50
Ode to Urien—historical .. 51
The spoil of Taliesin—to Urien 51
To Gwallawg—historical ... 52
Urien's Reconciliation ... 52
Elegy on Owain, son of Urien 52
Godebon's Incantation ... 53
Cynvelyn's Incantation—with historical allusions... 53
Maelderw's Incantation—historical 54
The song of Daronwy—historical 55
To Gwallawg ab Lleenawg—historical 55
Taliesin's Encomiastic ... 56
The Royal Chair—mystical and historical 56
The Chair of Ceridwen—mystical 57
To the sons of Llyr ab Brychwel 57
The prospect of Dinbych—historical 58
Sketch of the World ... 59
Elegy on Erewlf... ... 59
Elegy on Madawc the Bold and Erov the Fierce ... 59
Elegy on Aeddon of Môn—historical 60
Elegy on Cunedda ... 60
The Oracle—historical ... 61
Elegy on Uthyr Pendragon 61
The Oracle—historical ... 62
The Contention of Gwynedd and Deheubarth ... 62
The Praise of Lludd—historical 62

PAGE.

The appeasing of Lludd the Little 63
The first song of Taliesin ... 64
An ode—historical ... 64
The Graves of Warriors—historical 65
Elphin's Consolation ... 69
Incantation of Maelderw—historical 69
The Day of Judgment ... 72
The Oracle of varieties—mystical 74
A view of past and future ages 76
The confession of Taliesin... 79
Satire on Cynan, son of Brochwel 80
Elegy on Corroi, son of Dairy 80
An ode—moral 81
Elegy on the thousand Saints 81
The miraculous Stone ... 81

Llywarch Hen, 550—640.

Elegy on Geraint, son of Erbin—historical ... 83
Elegy on Urien Reged—historical 84
Elegy on Cynddylan—historical 84
Llywarch to his old age, and on his sons 92
Ode to Maenwyn ... 96
Elegy on Cadwallawn, king of Britain—historical ... 96
Gorwynion—ethical triplets 97
Triplets—moral 99
Moral triplets 99
To the Cuckoo in the vale of Cuawg 100
Moral verses 101
Moral triplets 102

Myrddin, 530—600.

To Yscolan 104
Merddin's Oracles from his grave... 104
Invocation to Pigs—historical allusions 106
Dialogue between Merddin and his sister—historical 108
The Apple Trees—historical allusions 115

The Impulses 351

Llevoed, 900—940.

The Journey of Life—moral 118

Golyddan, 560—630.

The destiny of Britain—historical 119

Meigant, 600—650.

Elegy on Cynddylan ... 121
An ode—moral, with historical allusions 122

Elaeth, 640—700.

Moral Triplets 123

Tysilio, 660—720.

A religious Dialogue ... 123

Cuhelyn, 770—800.

A religious Ode 124
A religious Ode 134

Gwyddno, 460—520.

An Ode—moral 125
On the inundation of Cantrev y Gwaelod ... 125
A contention between Gwyddno and Gwyn ab Nudd 126

Gwydion ab Don, 470—520.

Verses on the Battle of the Trees 127

Anonymous Pieces of the earliest Bards.

Dialogue between Arthur, Cai, and Glewlwyd ... 127
The Oracles—moral ... 127
Dialogue between Arthur and Gwenhwyvar ... 130
Dialogue between Arthur and Eliwlod 130
Dialogue between Trystan and Gwalchmai ... 132
A fragment—historical ... 133
A fragment 134
An ode 134
Cybi's discourse with the Saints going to Enlli ... 134
An ode—religious ... 135
An ode 136
An ode 136
Religious triplets ... 136
A religious ode 138
A religious ode 138

THE BARDS OF THE MIDDLE AGES.

Meilyr, 1120—1160.

Elegy on Gruffydd ab Cynan. 1137. 140
Elegy on Trahaiarn and Meilyr 142
The death-bed of Meilyr ... 142

Gwalchmai, 1150—1190.

Gwalchmai's boasting—historical 142
To Owain Gwynedd—historical 144
Eulogy on Owain—historical 145
To Owain Gwynedd—historical 145
To Owain Gwynedd ... 145
To Owain Gwynedd ... 145
An ode to David, son of Owain 146
To Rodri, son of Owain ... 146
A panegyric on Madawg, prince of Powys ... 147
Elegy on the same ... 147
The dream of Gwalchmai ... 149
An ode to Eva, his wife ... 149

Cynddelw, 1150—1200.

A panegyric on O. Gwynedd —historical 149
Another on the same—historical 150
Another on the same—historical 151
Elegy on the same—historical allusions 151
A contention with Seisyll for the chair of Madawg 154
To Madawg, prince of Powys 154
Verses to the same ... 154
Other verses to the same ... 154
Elegy on the same ... 155
Address to his family on his death 156
Verses to Owain, son of Madawg 156
A verse to the same ... 156
A panegyric on the same ... 157
Elegy on the same ... 157
A virgin eulogy, to Eva, daughter of Madawg ... 157
To Llywelyn, son of Madawg 159
Elegy on Cadwallawn, son of Madawg—historical ... 159
An ode to O. Cyveiliawg—historical 161
Elegy on the family of Owain Gwynedd—historical 163
The reconciliation of the lord Rhys—historical ... 164
A panegyric on the same ... 166
Elegiac verses on Rhiryd ... 167
Verses to the same, ... 167
Elegy on the same ... 167
Elegy on Einion ab Madawg ab Iddon—historical ... 169
Verses to O. Cyveiliawg ... 170
The reconciliation of Rhys, son of Grufudd ... 171
Elegy on Ithel, son of Cadivor, the Gwyddelian ... 174
Elegy on Iorwerth, son of Meredudd 174
The Circuit, or battles of Llywelyn—historical ... 175
To Gwenwynwyn ... 176
Verses of praise to the same 176
Verses to the same ... 176
An ode to Tysilio—historical 177
To God 179
A sonnet to a Damsel ... 183
Verses to Ednyved ... 183
Elegy on the sons of Dwywg 183
Verses to an alien of Llansadwrn 184
A verse 184
Verses to Hywel, son of Ienav. 184
Elegy on Bleddynt, the bard 184
Verses to Dygynnelw, his son 185
The tribes of Powys—historical 185
The privileges of the Men of Powys—historical ... 186
An ode to Hywel, son of Owain 186
To Llywelyn 189
To the Monks of Ystrad, who refused him burial 190
The death-bed of Cynddelw 190

Owain Cyveiliawg, 1150—1197.

An ode to Hirlas, or the blue long horn 190
Verses on the circuit of Wales 192

Daniel ab Ll. Mew., 1150—1200.

Elegy on Owain Gwynedd 193

Gwynvardd Brycheiniawg, 1160—1220.

To the lord Rhys—historical 193
To Dewi, or St. David ... 194

Gwilym Ryvel, 1160—1220.

Verses to David, son of Owain 196
Verses of reconciliation to the same 196

Hywel ab Owain Gwynedd, 1140—1172.

A love ode 197
Another 197
Another 197
A war ode 197
Another 197
A love ode 198
His boast 198
A love ode 199

Llywarch ab Llywelyn, 1160—1220.

An ode to David, son of Owain—historical ... 199
The threatening of David 200
The gratulation of David ... 201
An ode to Rodri, son of Owain 201
A panegyric on the same ... 202

A panegyric on Rodri ... 202
An ode to the same ... 203
Verses to Grufudd ab Llywelyn 203
A verse to Bleddynt ... 203
An ode to Grufudd ab Llywelyn 203
The threatening of Grufudd ab Cynan 204
An ode to the same ... 204
Elegy on the same ... 204
An ode to the fiery ordeal—on the loss of Madawg ab Owain 205
To Grufudd ab Hywel ab Owain 205
Elegy on the same ... 206
An ode to Gwenlliant, daughter of Hywel ... 206
An ode to Rhys Gryg—historical 207
Elegy on Hywel ab Grufudd ab Cynan. 1216 ... 208
To Madawg ab Gruf. of Maelawr 209
Elegy on Iorwerth ab Rotpert 209
Elegy on Maredudd ab Cynan 210
An ode to Llywelyn ab Iorwerth—historical ... 210
To the same 212
To the same 212
To the same 213
To the same 213
To the same 214
The minor ode to the same 214
A panegyric on the same... 215
To God 215
To Llywelyn ab Iorwerth 217

Davydd Benvras, 1190—1240.

An ode to Llywelyn ab Iorwerth 217
To the same 218
To the same 218
Elegy on the same ... 219
Elegy on Grufudd, son of Llywelyn 220
A sonnet 221
Elegy on the three sons of Llywelyn—historical ... 221
Elegy on Davydd ab Llywelyn—historical ... 222
In praise of Llywelyn ab Grufudd 223
The progress of Llywelyn—historical 223
Elegy on Grufudd, son of Ednyved 225
Moral verses 225

Einiawn ab Gwgawn, 1200—1260.

To Llywelyn ab Iorwerth—historical 225

Meilyr ab Gwalchmai, 1170—1220.

A divine ode 226
A divine ode 227
Another 228
Another 229
Another 229
Another 229
Another 229
Another 230

Einiawn ab Gwalchmai, 1170—1220.

Elegy on Nest, daughter of Hywel 230
Ode to Llywelyn, son of Iorwerth 230
A divine ode 231
The same subject ... 232
Another 232

Einiawn Wan, 1200—1250.

Elegy on Madawg ab Grufudd Maelawr 232
To the same 233
Elegy on Llywelyn, son of Iorwerth 233
To the same 234
The reconciliation of Davydd, son of Llywelyn ... 234
Ode to Grufudd, son of Llywelyn 235

Gwgawn, 1190—1240.

Verses to Llywelyn ab Iorwerth 235

Seisyll, 1160—1210.

Elegy on Iorwerth, son of Owain 235
Elegy on Owain Gwynedd 236
To the lord Rhys ... 236

Llygad gwr, 1220—1270.

An ode to Grufudd Maelawr 237
To Llywelyn. his son ... 237
To Grufudd Maelawr ... 238
To Llywelyn, prince of N. Wales 239
Elegy on Hywel, son of Madawg 239

Elidyr Sais, 1160—1220.

The reconciliation of Llywelyn ab Iorwerth ... 240
Elegy on Ednyfed Vychan, and Tegwared... ... 241
Elegy on Hywel ab Arthen 241
Elegy on Rodri ab Owain... 241
A divine ode 242
The same subject ... 242
Another 243
Another 243
Another 244
An ode to Lent 245
A divine ode 245

Llywelyn Vardd, 1230—1280.

Elegy on Cedivor ab Genillyn 246
To Owain ab Gruf. ab Gwenwynwyn ... 246
To Owain Vychan, ab Madawg 246
An ode to Llywelyn ab Iorwerth 247
A panegyric on Owain—historical 247
To Cadvan—a British saint 248
Signs preceding the day of judgment 250

Bleddyn Vardd, 1250—1290.

Elegy on the three sons of Grufudd ab Llywelyn ... 251
To Davydd ab Grufudd ab Llywelyn 251
Elegy on the same ... 251
To Owain ab Grufudd ab Llywelyn 252
Elegy on the same ... 252
Elegy on Llywelyn ab Grufudd ab Llywelyn ... 253
Ode to Rhys ab Maredudd ab Rhys 253
Elegy on Davydd ab Grufudd ab Owain ab Madawg 253
Elegy on Goronwy ab Ednyved 254
Elegy on Hywel, son of Goronwy 254
To Grufudd ab Iorwerth ab Maredudd 255
Elegy on Davydd Benfras, the bard 255
The death-bed of Bleddyn 255

Grufudd ab Gwrgeneu, 1210—1260.

Elegy on Grufudd ab Cynan ab Owain Gwynedd ... 256
Verses to his friends ... 256

Phylip Brydydd, 1200—1250.

An ode to Rhys Gryg ... 257
A conciliatory address ... 257
Verses to Rhys, the younger 257
An ode to the same, on a contention with poetasters 258
The contention with the poetasters 258
Elegy on Rhys, the younger 259

Prydydd Bychan, 1210—1260.

Elegy on Rhys, the younger 259
Verses to Maredudd ab Owain 259
To the same 260
To the same 260
To the same 260
Verses to Maredudd ab Owain 261
Elegy on the same ... 261
To Owain ab Grufudd ab Rhys... 261
Elegy on the same ... 262
Elegy on Rhys Gryg ... 262
Elegy on Morgant ab Rhys 262
Elegy on Cynan ab Hywel 263
Elegy on Rhys, the bald, and Samswn ab Meurig 263
Elegy on Rhys, ab Llywelyn 264

Elegy on Madawg Mon ... 264
Elegy on Bleddynt ab Dwywg 264
Elegy on Gwên, son of Goronwy 264
Elegy on Llywelyn ab Rhys 265
Elegy on Blegywryd .. 265
Elegy on Goronwy ab Ednyved 265
Verses to Owain ab Grufudd ab Llywelyn ... 266

Einiawn ab Madawg Rhahawd, 1230—1270.

An ode to Grufudd ab Llywelyn 266

Gwerneg ab Clydno, 1270—1320.

Moral verses 266

Hywel Voel ab Grifri, 1240—1280.

To Owain ab Gruf. ab Llywelyn, in prison ... 266
To the same 267

Grufudd ab yr Ynad Coch, 1260—1300.

A divine ode 267
The same subject ... 268
Elegy on Llywelyn ab Grufudd, 1281 268
A divine poem 269
The same subject ... 270
Another 271
Another 272
Another 341

Madawg ab Gwallter, 1250—1300.

A divine poem 273
A divine poem 274
Another 275

Gwilym Ddu, 1280—1320.

Ode to the Months—To Sir Gr. Llwyd 275
To the same in prison ... 276
Elegy on Trahaiarn the Bard, son of Gronwy ... 277

Llywelyn Brydydd Hodnant, 1280—1330.

Verses to Ieuan ab Grufudd Voel 277
To the same 278

Hillyn, 1280—1330.

To Ieu. ab Ieu. ab Grufudd Voel 278
To the same 278

Iorwerth Vychan, 1290—1340.

An ode to a fair woman ... 279
The same subject ... 279

Llywelyn Ddu, 1290—1340.

To Llywelyn ab Gwilym ab Hywel 280

Llywarch Llaety, 1290—1340.

To Llywelyn ab Madawg ab Maredudd 280

Cafnodyn, 1290—1340.

To Gwenlliant, daughter of Cynan 283
To Ieuan, abbot of Aber Conwy 283
To Ieuan ab Grufudd ... 284
Elegy on Madawg ... 285
An ode to the Trinity ... 287

Rhifferdyn, 1290—1340.

To Hywel ab Grufudd ... 290

Grufudd ab Maredudd.

To Tudur ab Goronwy ... 293
To the same 294
Elegy on Tudur ab Goronwy 295
To the same 295
To the same 296
To the same in his illness... 296
To the same 297
To the same 297
To Goronwy son of Tudur . 298
To the same in his illness . 300
Elegy on Goronwy Vychan who was drowned... .. 301
Elegy on Hywel ab Grufudd 301
The same subject ... 302
To Goronwy Vychan ab Tudur 303
Elegy on Gwenhwyvar ... 303
To a fair Woman ... 305
The same subject ... 306
The Sabbath 306
To the Cross at Chester ... 307
An ode to a fair Woman ... 308
An ode to Awd. ... 309
An ode to Angharad ... 310
To Mary 311
To God 314
To the Virgin Mary ... 316
To the Deity 316
The same subject ... 317
Moral Verses 317

Iorwerth Beli.

To the Bishop of Bangor ... 317

Gruf. ab D. Tudyr. 1290—1340.

Ode to a fair Woman ... 318
To the well of St. Cedig ... 318
To thank Hywel for a Bow 319
To a fair Woman ... 319
The same subject ... 320

Madawg Dwygraig, 1290—1340.

Elegy on Grufudd ab Madawg 321
The same subject ... 321
To Hopcyn ab Tho. ab Einiawn 321
To Morgan ab Llywelyn ... 322
To the same 323
A lampoon, for a present of a lean calf 323
To a loose Woman ... 324
A lampoon 325
Another 326
Another 326

Prydydd Breuan, 1290—1340.

To Maredudd 327

Y Proth, 1300—1350.

To Tho. ab Hopcyn ... 327

Davydd y Coed, 1300—1350.

To Hopcyn ap Thomas ... 328
To Gruf. ab Llywelyn ab Ieuan 329
A lampoon 330
To Ieu. Ll. ab Ieu. ab Gruf. Voel 330
To the fall of the Wye ... 331
A verse to the Author ... 331
A pious ode 331

Trahaiarn, 1300—1360.

To Hywel of Llandingad ... 331
To Cadwgawn—a lampoon 332

Goronwy Gyriawg, 1310—1360.

To Gwenhwyvar daughter of Madawg 332
To Madawg bishop of Bangor 347

Sevnyn, 1320—1370.

To Angharad 333
To Llywelyn 333
Elegy on Iorwerth Gyriawg 334

Iorwerth ab y Cyriawg, 1320—1360.

To a fair Woman ... 335
A pious ode 353

Llywarch y Nam, 1310—1360.

To Llywelyn ab Mad. ab Maredudd 335

Iorwerth Llwyd, 1310—1360.

To Hopcyn Thomas ... 335

Meurug ab Iorwerth, 1310—1360.

To Hopcyn ap Thomas ... 336

Goronwy Ddu, 1320—1370.

Elegy on Goronwy Ddu ab Tudur 337
To a fair Woman ... 337

Mab y Clochyddyn, 1330—1370.

To Gwenhwyvar daughter of Madawg 338

Hywel ab Einiawn Llygliw, 1330—1370.

An ode to Mevanwy of Dinas Bran 339

Llywelyn Goch ab Meurig, 1330—1370.

To Hopcyn ab Thomas ... 340
To Llywelyn and Rhydderch 340
To Llywelyn abbot of Ystrad Flur 341
To Goronwy ab Tudur ... 344
To Rhys ab Grufudd ab Ednyved 345
To God 352

Hywel Ystoryn, 1330—1370.

A lampoon on Adam, the tinker 342

Tudur Ddall, 1340—1380.

A verse to the hall of Hywel 344

Peryv ab Cedivor, 1160—1200.

To Hywel ab Owain Gwynedd 346

Grufudd Gryg, 1330—1370.

A divine ode ... 346

Davydd Ddu o Hiraddug.

A pious ode 347

Officium B. Mariæ, in Welsh verse 367

Dewi Mynyw, 1170—1210.

Elegy on Rhys Gryg. ... 357

Heinyn, 520—560.

A prediction to Maelgwn Gwynedd 364

Anonymous Authors of the middle ages.

An ode to Rhys 281
An ode to Hywel ... 281
To a fair Woman ... 283
To Thomas ab Rotpert ... 283
An epigram 353
A fragment 354
A paraphrase on the Lord's Prayer 354
The works of the Six Days 356
Characteristics of parts of Wales 356
Snowy Mountains — moral verses 359
Others 359

Mab Claf ab Llywarch.

Snowy mountain — moral verses 359
The same subject ... 360

Taliesin.

The incantation of the Precious Stones 363

Bergam.

A prediction 364

Ieuan Trwch y Daran.

A prediction 365

Mab Cryg.

A satire 365
Another 365
Another 365

Iustus Llwyd.

A satire 366
Another 367

Addenda.

Twelve pieces, printed literally, and line for line, out of the Llyvyr Du, one of the oldest Welsh Manuscripts 378
Additional Readings of the Gododin (page 1), from a copy belonging to the Rev. Mr. Davies, of Bangor 383

Division II.—PROSE.

A COLLECTION OF HISTORICAL DOCUMENTS.

The Preface ... 383
Tricedd Ynys Prydain: allan o Lyvyr Mr. R. Vaughan, o'r Hengwrt 388
Trioedd y Meirch ... 394
Trioedd Ynys Prydain: allan o'r Llyvyr Coch o Hergest 395
Trioedd Ynys Prydain: allan o Lyvyr ysgrifenedig y diweddar Barchedig Mr. Richards o Lanegwad yn Ystrad Tywi... 400

Amrywiaethau i'r Trioedd blaenorol, allan o Lyvyr Mr. Paul Panton ... 411
Bonedd Saint Ynys Prydain: allan o Lyvyr Havod Ychdryd 415
Bonedd y Saint: neu Achau Saint Ynys Prydain 417
Brut Breninoedd Ynys Prydain: neu Brut y Breninoedd 432
Brut Tysilio 434
Brut G. ab Arthur ... 476

Nodiadau perthynol i Brut Tysilio a Brut G. ab Arthur 555
Brut y Tywysogion ... 602
Brut y Saeson 652
Brut y Tywysogion, val y bu Ryfeloedd, &c. ... 685
Brut Ieuan Brechfa. O Lyfr Rhys Thomas, Argraphydd 716
Buchedd neu Hanes Gruffudd ab Cynan ... 721
Parthau Cymru 735
Henwau Plwyvau Cymru 740

Division III.—PROSE.

A COLLECTION OF APHORISMS, PROVERBS, ETHICAL TRIADS, LEGISLATIVE TRIADS, LAWS, AND MUSIC.

The Preface 751
Doethineb Cenedyl y Cymry: Doethineb Catwg Ddoeth o Lancarvan, yr hwn hefyd a elwir Catwg Sant 754

Y Llyvyr a elwir y Gwyddvardd Cyvarwydd ... 756
Athrawiaeth Geraint Vardd Glas 812
DiarhebionCymraeg a gasglodd yr hen Gyrys o Ial... 838
Trioedd Moes, o Lyvyr a elwir "Y Casgliad Didrevn," eiddo Iarll Macclesfield 867
Trioedd Cerdd 870
Y Pedair camp ar Ugain, a'r Achos y gwnaethbwyd hwynt 871
Y Naw Helwriaeth ... 872
Llyvyr Triodd Beirdd Ynys Prydain, a gasglwyd o Amryveilion hen lyvrau ysgriven 874
Triodd Cyvraith ... 938
Cyvreithiau Hywel Dda, yn ol hen Gyfysgrif o eiddo Ysgol y Cymry yn Llundain 964
The Editor's Preface to Mr. Aneurin Owen's Translation of the Laws of Howel Dda 1011
The Laws of Howel Dda, according to the Venedotian Code ... 1014
Book the First:—The Laws of the Court ... 1014
Book the Second:—The Laws of the Country ... 1026
Book the Third:—Proof Book 1047
Glossary to Welsh and other terms which occur in the English version of the Laws of Howel Dda 1063

PERTHYNASAU CERDDORIAETH.

Cerdd Dannau 1071
Hen Gerddoriaeth, o Lyvyr Rhys Jones, y Bardd ... 1079
Clymau Cydgerdd yn dechreu 1089
Macmwn byr yn dechreu 1100
Dechre Gosteg Davydd Athraw 1115
Dechre Gosteg yr Halen ... 1119
Dechre yr Osteg Vawr, neu Osteg Ioan Vab y Gov 1122
Dechre Gosteg Lwyteg ... 1127
Caniad y Gwyn Bibydd ... 1127
Caniad Ystavell ... 1130
Caniad Cadwgan ... 1134
Caniad bach ar y Gogywair 1136
Dechre Caniad Cynwrig Bencerdd 1140
Dechre caniad Llewelyn ab Ivan ab y Gov ... 1145
Caniad Suwsana ... 1149
Pwnc ar ol pob proviad ... 1151
Erddigan y Droell ... 1152
Cainc Davydd Brofwyd ... 1153
Proviad yr Eaws Brido ... 1153
Proviad chwith Ivan ab y Gov 1156
Proviad Forchawg ... 1158
Proviad y Botwm ... 1159
Caniad y Wevyl ... 1162
Caniad Tro Tant ... 1164
Caniad Sant Silin ... 1167
Caniad Marwnad Ivan y Gov 1170
Y Caniad Crych ar y Bragawd Gywair 1176
Caniad Hun Gwenllian ... 1185
Caniad Pibau Morvudd ... 1191
Caniad Llewelyn Delynior 1199
Amryw Berthynasau i Gerddoriaeth. Cerdd Dannau o lyvyr eiddo Syr W. W. Wyn ... 1205

The Musical Notation of the Ancient Britons. By John Thomas, *(Pencerdd Gwalia)* 1270

EXPLANATION OF ABBREVIATIONS

USED IN REFERRING TO VARIOUS COPIES.

H. Y..... Havod Ychdryd Library, belonging to Thomas Johnes, Esq.
E. P..... The MSS. of Paul Panton, Esq.
E. D..... The MSS. of the Rev. Ed. Davies, of Olveston, Gloucestershire.
R. D..... The MSS. of the Rev. Richard Davies, of Bangor.
L. M..... The MSS. of Mr. Lewis Morris, in the Welsh School, Gray's Inn Lane, London.
Ll. D..... "Llyvyr Du," or Black Book. A very ancient MS. in Hengwrt Library.
Ll. C..... "Llyvyr Coch," or Red Book. In the Library of Jesus' College, Oxford.

A SHORT REVIEW

OF THE

PRESENT STATE OF WELSH MANUSCRIPTS.

The existence of very ancient Welsh Manuscripts, in prose and verse, has been announced considerably more than two centuries ago: many respectable English writers have expressed a degree of surprise, and even regret, that these valuable remains of antiquity have never been consigned to the press; and so long have their expectations been disappointed, that hints, and even assertions, have of late been thrown out, that we have none, or none that are authentic; we will however advise such as entertain this opinion to suspend their judgment until the completion of this publication.

Our old manuscripts have for ages been locked up in the libraries of some of the first families in Wales—first in rank, first in fortune, and what on the present occasion is worth notice, first of birth and descent. These libraries have not for several centuries been disturbed by change of proprietors. In every other nation of Europe, such venerable monuments of ancestral celebrity, in the possession of ancient and opulent families, would have been long ago produced to the world with a degree of exultation that would have been very laudable; but it has not been so in Wales; patriotism and nationality admit of modifications that are truly philosophical; and, where they thus appear, are productive of very beneficent consequences. They encourage learning, improvements, and, in general, whatever tends to advance the progress of genuine civilization; but these first-moving virtues, for such they certainly are, have almost disappeared in Wales. The *Amor patriæ* has long ceased to actuate the souls of families, who for many ages were by the Welsh nation regarded as the descendants and representatives of their venerated princes; who were even as such obeyed by them, for a long time after the title of sovereign was no longer allowed them. These families found their accounts in the general and warm attachments of the natives of Wales, who now know not those that are descended from their ancient native sovereigns; or, if they do, regard them not as such.

About the time when Wales was incorporated with England, government seems to have entertained an idea that it was not safe or politic to suffer the Welsh language to live: the use of it was discouraged, and all that could decently, and with saving-appearances, be done, was attempted, to suppress and annihilate it.

On the Reformation, the Welsh expressed a wish to have the Bible in their own language; and in 1563, an act of parliament enacted that, before the first of March, 1566, (little more than two years) the Scriptures of the Old and New Testaments should be translated, printed, and be ready for use in the churches of Wales; but, towards effecting this, not a single farthing was ever allowed by parliament, or any otherwise by government. The Bible was translated—and well translated—was printed, and brought into use, but not at the expense of government, which had given profuse encouragements to the English translators of

it. They were a few pious and patriotic individuals who did the Welsh this great service. Their names are known, and will, with high veneration, be known, as long as the Welsh language lives; which will be, we presume, as long as the Island of Britain exists. Why Welsh Bibles were taken out of churches, and burnt, as we have it recorded, and English ones ordered to be used in the room of them, cannot now be well known: we trust that, however hostile the politics of this country were once towards our language, they have so far ceased to be so, as to become absolutely in different about the matter. That it has been once in contemplation to banish the Welsh language out of Wales, admits of no positive proofs; but such as are strongly presumptive forcibly obtrude themselves upon us: otherwise, how is it that our literature has never experienced that degree of patronage and encouragement that would have enabled some individuals to usher it into the world. We desire to be understood as speaking of past times, sincerely hoping that those of the present will make amends before the tribunal of the literary world.

The printing of our ancient manuscripts has long been anxiously, but despairingly, wished for, and many persons of learning and every other necessary qualification, have at various times appeared in Wales. Attempts were made by them to bring those manuscripts out of their long and deep seclusions, but without any success. How far the absurd politics that would (had it been known how) have laid violent hands on the Welsh language, had succeeded in engaging the first and leading families of the Principality to act on such an idea, admits of no proof now, beyond that of a strong presumption; and if a few exceptions existed, which we will not deny, they were not numerous or powerful enough to give energy and effect to such an undertaking.

Many collections of Welsh manuscripts were formed, since the reign of Elizabeth, by curious persons, with a view of their preservation; among those, which still remain, the following are the principal.

IN NORTH WALES.

The collections of
Sir W. W. Wynne, at Wynnestay.
Sir Thomas Mostyn, at Gloddaith.
Griffith Howel Vaughan, Esq., at Hengwrt.
Paul Panton, Esq., at Plas Gwyn.
——— Leo, Esq., at Llanerch.
Griffith Roberts, M.D., at Dolgellau.
Mr. Rice Jones, at Blaenau, near Dolgellau.
Rev. Richard Davies, at Bangor.
Davydd Thomas y Bardd.
Thomas Edwards y Bardd.

SOUTH WALES.

The collections of
Thomas Jones, Esq., at Hafod.
Herbert Hurst, Esq., at Ceubalva, ner Llandaff.
David Thomas, Esq., at Trev Groes, near Cowbridge.
——— Turberville, Esq., at Llanaran.
Mrs. Bevan, at Tre'r Bryn, near Cowbridge.
Rev. Josiah Rees, at Gelli Gron.
Henry Williams, Esq., at Cruc Hywel.
Mr. Edward Williams, the bard, at Flimston.

LONDON.

The collections of the British Museum.
The Welsh School.
Mr. Owen Jones.
Mr. Edward Jones.

OXFORD.

The collections of Jesus College.
The Rev. Mr. Price, at the Bodleian Library.
The Earl of Macclesfield, near Oxford.

One of the earliest and most assiduous collectors, was John Jones, of Gelli Lyvdy, who continued making fair transcripts of choice materials from about 1590 to 1630, as appears by his excellent practice of affixing dates to all his labours. His volumes are folios and quartos, generally containing upwards of 1000 pages; and of these volumes the Editors are acquainted with upwards of 40, dispersed amongst various collections. The next were the contemporaries, Robert Vaughan and William Maurice:—the former of the *Hengwrt*, and the latter of the *Wynnestay* collections.

The learned EDWARD LLWYD, author of the *Archæologia Britannica*, spent the whole of his life and fortune in collecting manuscripts, and intended to print the most important of them. After he had struggled with almost insurmountable difficulties for many years, he brought together upwards of a hundred and eighty volumes of old writings—many of them of great value; he had been promised admittance to some of the first libraries for ancient manuscripts in Wales; but when it became known what services he intended to Welsh literature, his friends forsook him, and withdrew from him the patronage which they had promised him: books in or of use to the Welsh language were not to be encouraged. Of this he complains when speaking of one of those pseudo friends.[1] In short, he met with oppositions that disgrace the age in which it was his misfortune to be born. The most malignant artifices were practised to obstruct him, so that he was not able to accomplish his laudable design. He died, far advanced in years, and left his valuable and numerous collection to Sir JOHN SEABRIGHT; in whose library they remained for almost a whole century, inaccessible to any one that could make a proper use of them; and it was feared they were lost for ever: but, very fortunately, as many of the books as were not scattered about and lost lately, became the property of THOMAS JOHNES, Esq., of Havod, and are lodged in his superb and immensely valuable library. This very patriotic gentleman, with that generosity which actuates him on every other occasion, has put those manuscripts into the hands of the Editors of the present publication.

Not long after the death of Mr. *E. Llwyd*, another gentleman of learning and appropriate abilities, the REV. MOSES WILLIAMS, engaged in a similar enterprize, and collected a number of valuable manuscripts. Owing to the prevalence of the same spirit, he also failed of success, and was disappointed by those who had promised him their patronage; he left his collection of manuscripts to Mr. WILLIAM JONES, originally of the parish of Bodavon, in Anglesea, and who was the father of the late celebrated Sir WILLIAM JONES. This gentleman, on his death-bed, consigned the books to the custody of the late Earl of MACCLESFIELD, under the singular injunction of not even showing them to any person whatever. But, as the present noble possessor of them is at liberty to act agreeable to his own sentiments, the Editors hope that he will deposit them in the British Museum.

The late indefatigable Mr. LEWIS MORRIS, superintendent of the royal mines in Cardiganshire, employed the best part of a pretty long life in collecting manuscripts, and was for a while very successful; he was fortunate enough to be admitted into Hengwrt Library, in Merionethshire, the property of the late HUGH VAUGHAN, Esquire, and he copied thence a great number of very valuable articles; amongst them the works of our oldest bards, from manuscripts, some of which are older than the 12th century, which he collated with others of nearly the same antiquity. Mr. MORRIS had a design of printing many, or most of those ancient poems, with many things besides; but he was all the days of his life so perplexingly engaged in business, that he was never enabled to accomplish any of his designs. At his death, the manuscripts came into the possession of his brother, the late Mr. RICHARD MORRIS of the Navy Office, who, by his last will, left them to the CYMMRODORION SOCIETY; and they are now deposited in the library of the WELSH SCHOOL, *Gray's Inn Lane, London;* accessible to all that are found qualified to make a proper use of them. The collection contains upwards of 80 volumes, and their contents are chiefly ancient poetry.

[1] *At postea a quibusdam magis pseudopoliticis opinor, quam literatis dissuasus promissum revocavit.* Vide Arch. Brit. p. 261. col. 2.

The late Rev. Evan Evans devoted the whole of his life to the service of the Welsh language, and its literature; he also had been permitted by Mr. Vaughan to copy the works of our ancient bards, rom Hengwrt Library. He had likewise access to the library of the late Sir Watkin Williams Wynn, which contains a noble collection of ancient Welsh manuscripts.

The two last mentioned collections contain several of the oldest manuscrips that are in the Welsh language. From a careful examination of the hand writings, and a comparison with manuscripts whose dates are ascertained, some of them must be attributed to different periods, from as early as the ninth century downwards. Much of the contents of the Hengwrt books, being about 170 in number, has been detailed by Mr. Llwyd in his *Archæologia Britannica.*

Mr. Evans was admitted to the collection of the late Sir Roger Mostyn, which also preserves a very great number of ancient manuscripts of great value; he likewise copied the works of the oldest bards, from a very large vellum manuscript, called the Red Book, in the library of Jesus College, Oxford, which contains, besides this valuable volume, some other ancient Welsh manuscripts. He thence also copied several valuable historical tracts of the 12th century, &c. He, besides what has been mentioned, explored every corner of Wales in quest of manuscripts, and met with considerable success; but the necessary encouragement, which was solicited towards putting a part of what he had thus collected to the press, was withheld from him; and he only was able, in 1764, to print a few specimens of ancient Welsh poetry, with an English translation in a volume, which at the time sold for six shillings, and for the copyright of which the late Mr. Dodsley gave him twenty pounds. Poor Evans! he spent the last years of his life in want; but a little before his death, the late Paul Panton, Esquire, of Anglesea, settled on him an annuity, sufficient to secure to him the necessaries of life; and Mr. Evans, in return of Mr. Panton's beneficence, left him his collection of manuscripts. Some of those are ancient, but the greater number are transcripts from the Wynnstay and Hengwrt books, being upwards of 80 volumes in the whole. Mr. Panton opened his library, as soon as it became the depositary of this valuable collection, to such as knew how to make proper uses of the books, with a liberality and politeness that will be gratefully acknowledged, not only by those who had immediate experience of it, but by all in Wales, to remotest futurity, who shall be informed, or amused, by what they thus derive from him. The same must be said of his worthy son, the present Paul Panton, Esquire; who has, with the most generous affability, favoured the Editors with the free use of his manuscripts; and has treated with uncommon politeness those who, for the purpose of this publication, visited his valuable library.

With a cheerfulness equally polite, has the Rev. Richard Davies, of Bangor, favoured the Editors with the loan of his valuable manuscripts, as well as with the most friendly hospitality to those who at his house were permitted to examine and copy whatever they wished for in his library.

From many other parts of Wales the Editors have received valuable communications; all of which will, in a proper place, be duly acknowledged and specified.

Those who thus favour the undertaking will be gratefully remembered by our latest posterity, and their names will remain conspicuous amongst those in whom a new and more and enlightened epocha of Welsh literature commences; for such we hope will be the present commencement of a new century. A taste for books in their own language is now reviving, and gains considerably amongst the Welsh; than which nothing can more effectually secure

their morals, and consequently their happiness: especially as there are not, and we hope never will be, in our language, any such immoral and otherwise pernicious publications, as in most other countries are the bane of morality, and of social happiness. From this circumstance we claim some honour—due, and justly so, to our humbler classes, in whose hands, and at whose mercy, our literature has for ages been: and yet never considerably abused, or perverted from its proper ends of genuinely civilizing our successive generations.

It is hoped that this publication of our ancient literary remains will in some degree reanimate the genius of our country, enrich and purify the language of our writers, afford them models of writing in verse, and even, in some instances, in prose, that are more natural and truly beautiful, than awkward imitations can ever be of what, though in Greece and Rome natural, are not so amongst the ANCIENT BRITONS, who have a species of poetry peculiarly their own; of indigenous growth, founded on principles, which, if they are not always those of *Aristotle*, *Bossu*, and other votaries of Art, are undoubtedly those of Nature, and of Nature as she exhibits herself in the climate of BRITAIN, and in the manners of the remnants that still exist of its *aboriginal* inhabitants.

Those who may take some pains to acquire a proper knowledge of our language will be convinced of its rich copiousness and powers; it retains within itself the primitive roots of every word it possesses, and those, for aught that we can discover to the contrary, in their primeval acceptations. These roots so aptly associate in easy and elegant compounds, that we are not under the necessity of borrowing a single term, in any art or science, from other languages, ancient or modern. The origin of our verb is obvious; our derivative are peculiarly neat; the names of persons and places, as *Caswallawn, Casivelaunus; Cynvelyn, Cunobelinus; Caratoc, Caractacus; Prydain, Britain; Celyddon, Caledonia; Essyllwyr, Silures*, &c., &c., are compounds and derivatives, on precisely the same principles that still actuate the language, and are as familiar to us as if they were of recent formation; which proves to a demonstration that our language has altered but very little or nothing; and equally demonstrates that it was formed long before the Roman invasion. It appears to have at that time attained to a stability, which secured it against all the storms that, through almost two thousand years, have assailed it. This accounts for its having escaped with life, when all the languages of the ancient Roman Empire died in its fall—even the Latin itself. Through all the dark ages which succeeded the ruin of the empire, the Welsh, for every purpose of literature, used their own language, whilst every other neighbouring nation were generally obliged to have recourse to the Latin tongue.

The ancient Welsh literature has been viewed in very false lights. The Welsh nation and language, as we have just observed, had passed through half a thousand years of Roman learning and civilization before the period wherein the oldest extant of our bards lived; they had also become CHRISTIAN for so long a time before; of course a literary people. After having possessed the advantages of so long and luminous a period of knowledge, how unjustly are our ancient manuscripts viewed through the same medium with the fictions of modern times? We pretend to give nothing from oral tradition; we produce many hundreds of manuscripts of undoubted antiquity, marked with all the genuine characteristics of authenticity.

No one branch of literature ever exists amongst any people by itself, singly and alone; it is always accompanied by others: thus in Wales we have in our old manuscripts, besides poetry, history, geography, such as it is, astronomy, laws, ethics, devotional tracts, agriculture, grammar,

vocabularies, criticisms, lives of saints, medical tracts of various ages: and all these by very numerous authors. Such are the natural and unavoidable circumstances of literary knowledge; before we can hope to establish a forgery, in any one single branch, it is absolutely necessary that we should forge in all, or most, of the others, that every thing may have its inseparable concomitants. To say that letters had been used in any country, and they had never been applied to, or ever had for their object more than one branch of learning, is as probable a tale as if one should say that he had seen a large and fertile country, where only one species of plant grew, but that in the greatest luxuriancy. In all these various branches put together, the Welsh language affords upwards of a thousand, we will venture to say two thousand, manuscripts of very considerable antiquity.

Where a great number of copies of any work are found, that circumstance is a sufficient proof that it has been long extant; and more particularly so, if such numerous copies are obviously of various antiquities; clearly evinced to be so by the very various appearances of age, of colour, of decays of hand writing, &c.—appearances that art can never give; at least, it has not hitherto succeeded in the attempt. Nothing but a great length of time can possibly give existence to such a number of copies, of characters and complexions so various, as we produce. This argument becomes still stronger, if those books appear to be of those ages when but few could write, and when inducements to write were also but very small: a still greater length of time is necessary, under such circumstances, to produce such a multitude of copies; and hundreds of Welsh manuscripts are of such a description.

The copy of a negligent or unskilful transcriber gets into the hands of one who detects its errors, and in his own way corrects them; in the hands of another person, such errors are corrected in a different manner; a third supplies the defect, on ideas of his own, very different, sometimes, from either of the others; so does a fourth, a tenth, and possibly a hundredth. Thus will copies, in a long succession of years, differ greatly from each other; and, perhaps, every one of them in some things from all the others; and when time has left the original at a very remote distance, it becomes imperceptible, where no copy by the author, or of or near his age, can with any probability be discovered. The judicious critic can only prefer that copy which has the best readings; that has the fewest inconsistencies in sense, purity of language, manners, versification, and the like. When a time arrives, wherein we find a great multiplicity of such copies, we may be well assured that their original is very ancient; for such a multiplicity of copies, of variations in readings, of apparent but very various antiquities, evinced by the effects of time in different degrees upon them, can never be produced but by a long series of ages. These things are, as we may term them, the grey hairs and wrinkles of old age, which never deceive those who behold them. The many copies extant of the ancient Welsh bards have been thus acted upon, by time and by accident; of course, they are authentic; or there must have existed a very great number of forgers somewhere, and at some time, as remote at least as the appearances of the greatly decayed manuscripts indicate, who combined thus to impose on the world; and in every age there must have been a succession of forgers, who, possessed of a secret, very similar to that of Free Masons, continued the fraud, and all to no purpose. If there are any who can possibly believe such a thing, we warmly congratulate them on the peculiar superiorities of their understandings; who can stand under mountains of absurdities and improbabilities without failing.

Our bards were not barbarians. They were men of letters. We are informed in what seminaries they were educated; we

talk not foolishly and incredibly of oral tradition, in such cases, but inform the world where their works are preserved, in very ancient and very numerous manuscripts; we name the libraries of the most opulent and respectable families of our country, the library of Jesus College, the Bodleian, the British Museum, and others. In these have our manuscripts been preserved for ages; in these they remain at present; and in these, we presume, they will be well preserved for ages to come, opened to all those who, possessed of proper qualifications, may, *rationally incredulous*, wish to be informed. Ancient copies are also found in private hands, pretty numerously, in most parts of Wales; and that *stubborn audacity*, which either withholds or gives false evidence, is not chargeable on us: and we hope that we shall never have any occasion to bring a charge of *audacity equally stubborn* against those who, without examining the evidences which we point out to them, may presume to decide one way or the other, either for or against the authenticity of what we now give to the press.

These ancient poems have for ages been secluded from the eyes of the public; and some of the collections very difficult of access; and very mistaken ideas of them have for a long time circulated through every part of Wales; there are consequently preconceptions, from which many will too rashly criticise; but a long course of study is absolutely necessary to understand them properly: facts, of which no other records remain, are often alluded to; opinions that are forgotten; manners that no longer exist; idioms, and figurative modes of expression, that are obsolete, and obscured by various schemes of orthography, arising from the inadequacy of the Roman alphabet to represent the ancient British one, render many passages almost unintelligible novices. It is not from a supposed loss, or corruption of our language, that they are difficultly understood; they contain very few, if any words, either radicals or derivatives, that are not at this day of common use, in one part or other of Wales; nor have any of those words materially changed their acceptation. Our language, as some have imagined, is not altered; it is therefore to be regretted that the Reverend Evan Evans did not, in his *Dissertatio de Bardis*, investigate and point out the various things which embarrassed him, instead of assigning all the difficulties to the language. In many of the allusions indeed they are dark, mutilations occasionally met with out of the question, which equally confuse in every age, the present as well as the past, and are matters, not of language, but of accident. Yet, with all these difficulties, which we have mentioned, a little close application to them will make pleasing discoveries; for, besides frequent instances of beautiful poetry, it will be found that from our old bards new and great lights on history are obtained. They exhibit lively pictures of primitive manners, afford curious anecdotes of our ancient knowledge, especially of the very beautiful ethics of our remote ancestors. who seem to have penetrated farther into The knowledge of human nature than the world can be easily brought to believe; and on these occasions we see the Welsh piercing into depths that are almost unfathomable to other languages. Some instances of this will be produced in a proper place from the works of our venerable bards, and also from our very ancient moral aphorisms, which are of nature so very singular in their structure, turn of thought, and mode of expression, that there has not yet been known a language in the world whence they could have been in any degree derived, or wherin strength, clearness, neatness, and facility of expression, can be equally found.[1]

[1] Those who take a pleasure in the research of antiquity, would find their toil well requited, were they to learn the Welsh language, in order to judge for themselves, after the example of Sharon Turner, Esq., the elegant author of the History of the Anglo-Saxons.

We conceive it one of our greatest duties to give these ancient manuscripts with the most scrupulous fidelity, *as we find them;* even with all their real or supposed errors of orthography, omissions, interpolations; defective arrangements, of words, lines. stanzas, and the like, however obvious these may be; and to leave the work of purging them of such defects to the judicious and candid philologist. This we think the best way of obviating the charges of imposition and collusion, which may fairly be brought against those who send writings into the world through the medium of the press, in colours not originally their own; making them to appear what they will not in reality be found to be, by those who so far honour them as to explore the sources from whence they are derived.

Several of the ancient collectors of the works of our bards appear to have had more affection for, than knowledge of, what they copied; and perhaps the greatest number of the oldest manuscripts of every nation, language, and age, are in the same predicament of their authenticity; but, on the contrary, a very corroborative proof of it; especially where such defective copies are (as in our case) numerous, and those defects in the same passages numerously varying from each other, as we have already more fully observed.

In some of our oldest bards, passages that are *Papistically superstitious* appear, though but seldom; and some half informed critics wish to consider such pieces as spurious. The churches of Wales, they observe, submitted not to the Papal authority till long after the age of TALIESIN, and others. So far they are right; but though the *power* of the *Church of Rome* was not then, nor for two centuries at least afterwards, acknowledged in *Wales*, many of its superstitions had taken root amongst us. Of this, we have the unequivocal proofs from monumental inscriptions anterior to the age of our most ancients bards, of whose works we have any thing remaining; amongst others, those in the church-yard of *Lantwit Major*, in *Glamorgan*, where the monastery of ILTUTUS stood, are striking instances. Two of these monumental pillars, or crosses, as their inscriptions inform us, were erected by SAMSON, archbishop of Dole, in Britanny, who was the disciple and successor of ILTUTUS, about the year 500, or rather earlier: for ILTUTUS was vested with the superintendency of this monastery of *St. Germanus* about the year 440. For these reasons, such passages of superstitious doctrines affect not the authenticity of the poems in question; imprudent sticklers for the imaginary honours of our ancient church, or any thing else, that wears the colours of unphilosophical nationality, would admit, or reject, as best suited their prejudices; and would consequently greatly mutilate, and otherwise corrupt, our old manuscripts, give the world a very fallacious idea of them, and bring the whole into discredit. But, on our plan, the authenticity of every piece has, besides other supports, a foundation of its own to rest upon; and if its own should be found unable to bear it up, that of another may not beso in the least.

The index of the contents of the first volume of poetry will give the reader a tolerably exact idea of the periods when the different poets flourished, as the years are put therein after the name of each.

It has been already observed, that in the conclusion, it is intended to give a dissertation on the ancient Welsh poetry; wherein we shall consider the nature and peculiar character of it; analyze the verse of our different periods, point out in what they differed, the progress of their improvement, and enlarge on the subject of alliteration. This will enable the reader, who meets, as he frequently may, with ancient anonymous poems in Wales, to form a tolerable judgment of the age wherein they were written. It is intended also to give a catalogue of all our ancient writers in prose and verse, with such anecdotes of their lives as are known, what remains of their works, in whose possession, and to give a

proper account and description of such manuscripts as we have used, and as many others as we can meet with, or be well informed of.

The second part of this volume, as is likewise observed before, contains the works of a great number of our most celebrated bards of the second period, commencing at the beginning, or nearly so, of the twelfth century, and continued into the fourteenth century. At the close of this period, our versification had attained such a degree of perfection, by regular and progressive improvements, that no language, ancient or modern, ever yet attained to. Our system includes not only all the varieties of verse that has yet been produced in all known languages, and in all known ages, but also a number equally great of such constructed verse as we have neither seen nor heard of, in any country, or in any tongue; and yet these latter ones are by far the most beautiful and musical that we have. This system comprehends twenty-four classes of verse, or twenty-four elementary principles; these classes, and their subdivisions, include every species of verse that has ever yet, in any age, or amongst any people, been produced; besides, as just observed, a prodigious number of originals entirely and exclusively our own:—all which had been discovered and brought into general practice about the close of this our second period. But, with the whole being arranged and reduced to a regular system commence our third period, the object of the second volume of poetry, which must consist now of only a selection from a great number of bards, the whole of whose works could not be comprised in a very great number of volumes. This period will come down to the time of queen ELIZABETH; ever since which period our poetry has been lamentably on the decline, till within about forty years ago, when a considerable revival took place; and it is now slowly returning, by an advancing reformation, to its ancient purity, which will be where it should stop, a little short of the excessive refinements to which it once attained. A selection of a sufficient variety of the *best*, rather than the restoration of the *cumbersome whole*, of our *ancient metres*, is that which seems most desirable; and of attaining to this we are, seemingly, in a pretty fair way at the present conjuncture.

CYFARWYDDYD I DDARLLEN

YR HEN GYFANSODDIADAU CYMRAEG

SYDD YN Y GWAITH HWN.

Ysgrifenwyd y cyfansoddiadau hynaf sydd yn y gwaith hwn yn y 12fed ganrif, llawer o'r rhai a geir yn "Y Llyvyr Dŷ o Gaer Vyrdhyn." Hwn, yn ol barn Edward Llwyd [*Arch. Brit.* 225], a gynnwys y llawysgrifau hynaf a mwyaf awdurdodol a feddwn. Y mae y rhan gyntaf o hono, medd E. L., wedi ei ysgrifenu mewn llythyren fras eglur, ac yn ymddangos yn llawer hynach na'r rhan olaf. Cynnwys y rhan gyntaf Farwnad i Hywel, yn B. A. 1104, gorŵyr i Hywel Dda; a chynnwys y rhan olaf Farwnad Fadawg fab Maredyd (tu dal. 155 o'r gwaith hwn) Tywysog Powys yn 1158, gan Cynddelw Brydydd Mawr; a thybia E. L. y dichon mai y bardd hwnw a ysgrifenodd yr rhan olaf o'r Llyfr Du. Y mae lliaws o'r caniadau sydd yn y gwaith hwn yn y Llyfr Du; megys, "Ymdiddan rhwng Ugnach ab Mydno, o Gaer Seon â Thaliessin, o Gaer Dyganwy," tu dal. 44; "Ymdidan rhwng Myrdin Wyllt â Thaliessin," tu dal. 45; "Kerdd i Wallawg ap Lleenawg," tu dal. 55; "Englynion beddau milwyr Ynys Prydain," tu dal. 65; "Marwnad Geraint ab Erbin," tu dal. 83; "Marwnad Urien Reged," tu dal. 84; "Marwnad Cynddylan ab Cyndrwyn," tu dal. 87; "Canu Llywarch Hen, i'w henaint a'i Veibion," tu dal. 92; "Can Maenwyn," tu dal. 96; "I'r Gog, yn Aber Guawg," tu dal. 100; "I Yscolan," tu dal. 104; "Hoianau neu Borchellanau Myrddin ap Morfryn, alias Myrddin Wyllt," tu dal. 106; "Afallenau Myrddin," tu dal. 115; "Gossymdeith Llevoet Wyneb Glawr," tu dal. 118; "Cyngogion Elaeth," tu dal. 123; "Gwyddneu," tu dal. 125; "Gwyddneu pan ddaeth y môr tros Gantref y Gwaelawd," tu dal. 125; "Ymryson Gwyddneu a Gwyn ab Nudd," tu dal. 126; "Marwnad Fadawg fab Maredud," tu dal. 155; "Dadolwch yr Arglwyt Rys," tu dal. 164.

Cymmerodd Golygwyr cyntefig y gwaith hwn (Iolo Morganwg, Owain Myvyr, ac Idrison=y Dr. Pughe), amryw o'r caniadau crybwylledig o lawysgrifau ereill, er mwyn eu heglurdeb, fe allai, gan gyfeirio yn achlysurol ar odre'r ddalen at y Llyfr Du, a llyfrau ereill; ond y mae'r deuddeg awdl dienw sydd yn yr Attodiad, tu dal. 378, wedi eu cymmeryd "allan o'r Llyvyr Du lythyr yn llythyr."

Y nesaf i'r Llyfr Du o ran oedran a phwysigrwydd yw "Llyvyr Koch o Hengest," yr hwn, yn ol E. L., a ysgrifenwyd tua diwedd y 14eg ganrif; ond gan fod rhai caniadau yn niwedd y llyfr o waith Lewis Glyn Cothi, yr hwn a fucheddai tua diwedd y 15fed ganrif, rhaid fod y rhan yma o hono, o leiaf, yn llawer diweddarach na'r 14eg ganrif. Y mae yn dra thebyg nad ydyw holl gynnwys y Llyfr Coch, mwy na'r Llyfr Du, ar yr un amser, na chan yr un person; a bod y rhan olaf o'r naill fel y llall yn hynach na'r rhan flaenaf. Y mae rhai wedi meddwl mai L. G. Cothi a ysgrifenodd yr holl lyfr, tra y tybia ereill mai rhyw ad-ysgrifenydd proffesedig a wnaeth hyny, allan o ddefnyddiau hynach fyth [*Cambro Brit.* ii. 107]. Yn y rhan olaf o'r llyfr y mae'r brydyddiaeth a gynnwys wedi ei hysgrifenu: dechreu tu dal. 513. Y mae lliaws o'r caniadau sydd yn y gwaith hwn yn y Llyfr Coch, o'r rhai a briodolir i Taliesin, Llywarch Hen, a Myrddin, hyd yr Iustus Llwyd; a chynnwys lawer o'r rhyddiaith a geir yma hefyd; megys Brut y Tywysogion, Brut y Saeson, ac amryw o'r Trioedd.

Nid yw hysbys, hyd y gwyddys, pa bryd yr ysgrifenwyd y Gododin gyntaf; ond ymddengys fod y gân yn hysbys yn y 12fed ganrif, gan fod Dafydd Benfras, (B. A. 1190—1240) yn crybwyll am dani ac am yr awdwr, fel hyn:—

> "I ganu moliant mal *Aneirin* gynt
> Dydd y cant *Ododin*."—tu dal. 217.

Dywed Edward Llwyd [*Arch. Brit.* 261], fod William Maurice, Cefn y Braich, yn dywedyd am "Lyvyr Aneyryn, ne Lyvyr y Gododhyne a'r Gwarchane," oedd yn yr Hengwrt, ei fod mewn "llaw hen dros ben." Dywed Ab Ithel [*Pref. to Gododin,*

tu dal. viii], fod ei gyfieithiad ef o'r Gododin wedi ei seilio ar lawysgrif ar femrwn, a ysgrifenwyd, fel y tybir, tua 1200.

Dywedir fod y llawysgrifau hynaf o Gyfreithiau Hywel Dda, a gasglwyd yn y 10fed ganrif, wedi eu hysgrifenu yn y 12fed ganrif. Ysgrifenwyd y copi o honynt sydd yn y gwaith hwn, gan y Dr. Pughe, mewn llythyraeth o'i gynlluniad ef ei hun, yr hon y rhaid ei hegluro ar wahân i lythyraeth yr hen gyfansoddiadau.

GWAHANOL DDEFNYDDIAD LLYTHYRENAU YR EGWYDDOR.

Prif nodwedd yr hen orgraphau *(orthographies)* ydyw eu hamddifadrwydd o dreigliad y llythyrenau; hyny yw, nid ydyw *c*, er esampl, braidd un amser yn troi yn *g*, *ngh*, ac *ch*. Gan hyny, yn lle *cefn*, dy *gefn*, fy *nghefn*, ei *chefn*, megys yn yr orgraph bresennol, *cefn*, dy *cefn*, fy *cefn*, ei *cefn*, a geir yn yr hen orgraphau; a chyffelyb ydyw yr holl lythyrenau cyfnewidiol. Hyn ydyw'r peth penaf sy'n gwahaniaethu yr hen orgraphau oddi wrth y rhai diweddar; a pho hynaf y byddo orgraph, lleiaf oll a fydd o dreigliadau ynddi. Nodwn rai o'r manylion dan y gwahanol lythyrenau.

A.

Heb law ei sain gyffredin, defnyddid *a* am *o* ac *y*: "*a* dan morduyt mygr was" —*o* dan forddwyd mygr was; "a chimrev *a*n biv"—a Chymry *y*n byw.

Ae am *a'i*:—"ar saer *ae* gunel"—a'r saer *a'i* gwnel; "arbenygaul mon *ae* guledychuy"—arbenigawl Mon *a'i* gwledychwy.

Ai am *ae* ac *e*: "k*ai*r"—caer; "c*ai*toir" —cedawr.

Au am *aw*, *af*, *o*: "m*au*r y kynnit"—m*aw*r y cynnydd; "arduire*au*e Dev"—arddwyre*af* fi Dduw; "rringued*au*l"—rhinweddol.

Aw am *ab*, *af*: "*aw*raham pen fit"—*Ab*raham ben ffydd; "guengert agan*aw*" —gwen-gerdd a gan*af*; "bet deheveint ar eleveint *aw*on"—bedd Deheuciut ar gleuciut *af*on.

Ay am *a'i*, *ai*: "dir y paup or *ay* clywei"—dir i bawb a'r *a'i* clywei; "*ay* da kiliau rac y kornuyt"—*ai* da cilio rhag y cornwyd!

B.

B a saif yn fynych, heb law ei sain ei hun, am *f* ac *m*: "gil*b*in, mor*br*an, am*bod*laun"—gyl*f*in, mor*fr*an, an*f*oddlawn; "em*b*edid"—ym *m*edydd; "em *b*edin"—ym *m*yddin.

Saif *b* yn ddamweiniol am *ff*: "amgi*b*ret"—amgy*ff*red.

C.

C, heb law ei sain ei hun, a saif am *ch*, *g*, *ngh*: "niguorcosam"—ni wor*ch*usaf; "enelle einicier ar alanas"—yn y lle y cynyg*g*ier ar alanas; "gueleisse guir yg cvinowant"—gwelais i wyr yng *ngh*wynofant.

Ck a ddefnyddir yn ddamweiniol am *ch*: —"a honno ader*ck*ewyr"—a hôno a ddyr*ch*efir; "mec*k*id meibion Meigen"— Mec*h*ydd meibion Meigen.

CH.

Ceir *ch* yn y cyfansoddiadau hynaf yn dynodi y sain a roddir iddi yn bresennol, ac nid ydys yn gwybod iddi gael ei defnyddio erioed yn y Gymraeg am un sain arall: "Ef rhwygei a *ch*ethrei a *ch*ethrawr' odduc*h* lle lladdes a llafnawr;" "Due u*ch* guit, ac vn u*ch* eluit"—dwy u*ch* (uwch) gwŷdd, ac un u*ch* elfydd.

D.

D, heb law ei sain ei hun, a saif yn fynych am *dd*, ac weithiau am *n* ac *th* hefyd: "gaur a *d*oded"—gawr a *dd*oded; "na *d*idaul i barch"—na *dd*idawl ei barch; "me*d*al, echui*d*, hyr*d*, hei*d*"—me*dd*al, echwy*dd*, hwr*dd*, hai*dd*: "vy *D*ewis kinvllaud"—fy *n*ewis gynnullawd; "bet Airgwl in *d*yved"—bedd Aergwl yn Nyfed; "Ioruer*d* uab madauc"—Iorwer*th* fab Madog.

Dd, a ddygwyd i'r orgraph, medd E. L. [*Arch. Brit.* 227], tua'r flwyddyn 1400. Pa fodd bynag, ceir hi ddwywaith neu dair yn yr "Ymdidan rhwng Myrdin Wyllt a Thaliessin," sydd yn y gwaith hwn (tu dal. 45), "allan o'r Ll. Du o Gaerfyrddin;" ac y mae'n fynych yn y copi sydd yma o'r "Gododin;" a cheir hi yn ddamweiniol yn yr holl gyfansoddiadau bron a elwir gwaith y *Cynfeirdd* a'r *Gogynfeirdd*, oddigerth "Beddau Milwyr Ynys Prydain," tu dal. 65, a'r Awdlau dienw sydd yn yr Attodiad.

Dh a ddygwyd i'r orgraph i gynnrychioli *dd*, medd E. L. [*Arch. Brit.* 227], yn amser y frenhines Elizabeth, gan y Dr. D. Powel [B.A. 1584], a'r Dr. J. D. Rhys [B. A. 1592]; ond yr ydym yn cael *dh* yn sefyll am *dd*, yn ddamweiniol yn y *Glossæ Oxonienis* [*Zeuss*, ii. 1076], a ysgrifenwyd yn y 9fed ganrif, yn y gair "mergi*dh*aham"— mery*dd*af. Ceir hi yn ddamweiniol hefyd yn y gwaith hwn; megys, "ebruy*dh*av"— ebrwy*dd*af; "echui*dh*"—echwy*dd*, &c. Tybir ei bod yn sefyll am *th* yn y gair "lau*dh*uer"—llae*th*fer, yn y *Glossæ*. Adferodd y Dr. Davies yr *dd* yn ei lle, yr hon a arferir hyd heddyw.

Dl, a saif am *ll*, yn y *Glos. Ox.*: "*dl*onaid"—*ll*onaid.

E.

E, a saif weithiau am *a*, *i*, *y*, ac *ei*, heb law ei sain ei hun: "guerin *e*nuir"—gwerin *a*nwir; "kynt *e* vud *e* vran nogyt *e* allawr"—cynt *y*n fwyd *i* fran nag (yr ä) ynghyd *i* allor; "chwerw *e*n trin a llain *e*n *e*mdullyaw"—chwerw *y*n nhrin a llain *y*n *y*mddullio; "disgynnyeis *e*m bedin"—disgynais *y*m m*y*ddin; "Devi *e*hun"—Dewi *ei* hun.

Ei am *ai*: "man edelh*ei*"—man y del*ai*.

Eu am *au*, *yw*, *y*, ac *u*, heblaw ei sain ei hun: "m*eu* i voli"—m*au* i foli; "afr*eu* afop amrifr*eu*"—a ffr*au*, a phob amryffr*au*; "arall *eu* pan del d*eu* vrenyn ar *eu* eydterfyn"—arall *yw* pan ddel *dau* frenin ar *eu* eyd-derfyn; "a chimr*eu*an biv"—a Chymr*u* yn byw.

Ev am *au*, *eu*, *ew*, *uw*, heb law am *ef*:—"D*ev* yssi vn a deu, yssi tri hep *ev*, hep haùt y amh*ev*"—D*uw* ys sy un a dau, ys sy dri heb *au*, heb hawdd ei ammh*eu*; "ni but ar l*ev* tr*ev* direid"—ni lydd ar l*ew* dr*ef* ddiraid.

Ew am *ef*, heb law *ew*: "ni ddodai l*ew* ar ladron"—ni ddodai l*ef* ar ladron; "Ri oet *ew* Riogan ae guant"—Rhi oedd *ef*, Rhiogan a'i gwânt (gwanodd).

Ey am *ai* ac *ei*: "o t*ey*r forth egu*ey*r saraet yr brenyn"—o d*ai*r ffordd y gwn*ei*r sarhâd i'r brenin.

F.

F, a saif am *ff* ac *ph*, heb law ei sain bresennol: "*f*ruith a*f*reu a*f*op anri*f*reu"—*ff*rwyth a *ff*rau, a *ph*ob amry*ff*rau; "e*f* a gie*f*"—e*f* a gai*ff*.

Ff.

Ff, a ddygwyd i'r orgraph, medd E. L. [*Arch. Brit.* 227], mor foreu a'r 12fed ganrif, neu gynnarach. Yr unig lawysgrifau sy genym, yn hynach na'r 12fed ganrif yw y *Glos. Oxon.*; ond ni cheir *ff* yn y rhai hyny. Saif *ff*, weithiau, yn yr hen gyfansoddiadau, am *f*: "ac im cow. val io*ff*. a diwaud wrth y gureic. y am dreic v*ff*yldawd"—ac i'm cof fel Io*f* (Iob) a ddywawd wrth ei wraig ei amddraig u*f*ylldawd; "canydoet hagen higa*ff*. y rotion"—can ydoedd hagen hyga*f* ei roddion. Ond ei sain gyffredin ydoedd yr un ag yn bresennol; megys, "o*ff*er y lwyth maddeu."

G.

G, heb law ei sain ei hun, a saif am *ng* ac *nhg*: "athuendicco de egluis a cha*g*eil"—a'th fendigo di eglwys a cha*ng*hell; "y rug Kaer Kenedir a glan"—y rhw*ng* Caer Cenedr a glan; "y*g* *g*oed gorvynuy y*g* *g*ordibet loegyr"—y*ng* *ngh*oed Gorfynwy, y*ng* *ng*orddibed Lloegr.

Gc, neu *gk*, am *ngh* (=ng—ngh): "nyd oet a*gc*loduawr llaur pan llatei"—nid oedd a*ngh*lodfawr llawr pan laddai; "arf a*gc*ynnull a*gc*yman dul a*gc*ysgoget"—arf a*ngh*ynnull a*ngh*yman ddull a*ngh*ysgoged; "hiraethauc vyg kog y*gk*yueithas"—hiraethog fy *ngh*og y*ng* *ng**h*ymdeithas.

Gg, a saif yn bur fynych am *ng*: "naut e*gg*ylion"—nawdd a*ng*ylion: "y*gg*rut y*g* *g*retyf carant"—y*ng* *ng*rudd y*ng* *ng*reddf carant; "meint uyd y*gg*uasgar"—maint fydd y*ng* *ng*wasgar.

Gh, a saif weithiau am *ch*, ond yn fynych am *ng* neu *ngh*: "treg*h*i:sant trydyd o vei try*gh*anllog yn llyg*h*es voi·dei"—trec*h*asant trydydd dydd o Fai dri *ch*an llo*ng* yn llyn*g*es Mordai; "kyn ag*h*en ag*h*eu athrugar"—cyn an*g*en an*g*eu a thrugar; "nyt yngy*gh*ein"—nid yngy*ngh*ein; "o gyt gy*gh*or"—o gydgy*ngh*or; "a*gh*yvyrdelit"—a*ngh*yfrdelid; "balch y*gh*ynted"—balch y*ng* *ngh*yntedd.

Y mae *g* weithiau yn fud yn nechreu ac yn nghanol geiriau: "Ryv duted ed mic. ogyllestic *g*uisc. A*g*usevis im deni"—Rhyw dudded ednyg o gyllestig *w*isg a a *w*isgwys am dani; "a*g*ueleiste *g*ureic amab genti"—a *w*elaist ti *w*raig â mab ganddi? "e*g*uin"—e*w*in; "ringue*d*aulyon"—rhin*w*eddolion; "ped*g*uar"—pe*dw*ar; "mer*g*idhaham"—meryddaf.

Ng.

Nid ydys yn cofio gweled *ng* mewn ysgrifau hynach na'r rhai a gymmerwyd o'r Llyfr Coch; megys, "A di*ang*o;" "deu-dde*ng* gura*g*edd; "yn pump ran r*yng*thynt"—yn bum rhan rhy*ng*thynt.

H.

Defnyddid *h* o'r dechreuad yn yr orgraph:: "*h*elgahti"—*h*ela di; "*h*ep amgnaubot"—*h*eb ymnabod; "*h*acboi"—*h*acbwyt"=yr wyt yn *h*acio.

Arferid *h* yn fynych yn y llawysgrifau hynaf o flaen mân eiriau a ddechreuant â llafariaid; yn wir, tybia rhai mai ynganiad cyntaf y llafariaid oll oedd *ha*, *he*, *hi*, &c.: "*ha* crip"—*a* chrib; "*hac* orachmonou"—*ac* o'r achfenau; "*hin* map düop"—*un* mab i Iob (Iof, Iau?); *hin* cetlinou ir leill"—*yn* gydlinau i'r lleill [*Glos. Oxen.*]

Defnyddid *h* hefyd i hwyhau llafariaid ac i rymuso rhai o'r cydseiniaid; ac yn y fath amgylchiadau, wrth gwrs, byddai yn

fud: "*eh*ag fin"—eang ffin; "llenn lliu *eh*auc"—llen lliw *eo*g; "ba*h*et"—baedd; pan ro*h*o naud ydyn ay lad"—pan ro nawdd i ddyn a'i ladd; "*h*eitham"—*ei*thaf; "ba*h*ell"—bwyell; "*elh*id bendit"—*el*id bendith: "man ede*lh*ei"—man y de*l*ai; "etncoe*lh*aam"—edngoe*l*iaf (rhoddaf goel i ednod).

Saif *h* yn ddamweiniol am *ch*: "su*h*"—swch [*Glos. Oxen.*].

I.

I, a ddefnyddid weithiau, heb law ei sain ei hun, am *a*, *e*, *u*, *y*, ac *ei*: "Rev duted ed mi*c*. ogyllestic gui*s*c. Aguisc vis *i*m deni"—rhyw dudded edm*yg* o gyllest*ig* wi*s*g a wisgwy*s* *a*m dani; "teilng pirfeith"—teilwng perffaith; "rotesew dirneid kin dirnaud"—rhoddes ef dd*yr*naid cyn d*yr*n*o*d; "angunel iechid iry penid ae bimp dirnaud"—a'n gwnel iech*yd* er y pen*yd* a'i bum d*yr*nawd; "maab ad dyco *i*vam"—mab a ddygo *ei* fam; "*i* mae"—*y* mae.

K.

K, a ddygwyd i'r orgraph, medd E. L. [*Arch. Brit.* 228], o gylch 1200, gan y Normaniaid; "ac nid ydyw byth i'w chael," eb efe, "yn y llawysgrifau hynaf." Pa fodd bynag, yr ydys yn ei chyfarfod yn fynych yn y caniadau o'r Llyfr Du, a ysgrifenwyd, yn ol pob tebyg, cyn 1158; megys, "Turr keissied y keissav keli"—twr ceisied i geisio Celi. Ceir "k kam," hefyd yn Egwyddor Nemnivus [*Zeuss.* ii. 1089], a ysgrifenwyd yn y 9fed ganrif.

K a saif yn y gwaith hwn am *c*, *g*, *ngh*, ac weithiau am *ch*: "Erbarch o *k*yuarch. o. kyuaenad. vy *k*ert ith *k*irpuill *k*anuill *k*angulad"—Erbarch o *g*yfarch o *g*yfaenad: fy *ngh*erdd i'th *g*yrbwyll canwyll canwlad; "nat oed un gobeyth yda6 *k*affae dyvot tray*k*evyn oy *k*yvoeth"—nad oedd un gobaith iddo caffai ddyfod dra*ch*efn o'i *g*yfoeth. *Gwel* C.

L.

L, yn y cyfansoddiadau hynaf, a ddefnyddid am *l* ac *ll* yn ddiwahaniaeth: "mi te*l*un"—fy nhe*l*yn; "med nou*el*"—medd nyfe*l*; "an ca*l*aur"—a'n callor; "an pate*l*"—a'n pade*ll*; "*l*oinou"—*ll*wynau; "budicaul"—buddugo*l*; "gu*l*an"—gwa*l*an; "ma*l*gueretic"—ma*ll*waredig.

Lh a ddefnyddid yn y cyfansoddiadau hynaf, yn fynych rhwng dwy lafariad, er mwyn grymusder, fe allai; megys, "etncoi*lh*am"—edngoe*l*iaf; "men y de*lh*ei"—man y de*l*ai; "med a da*lh*ei"—med a da*l*ai; "*elh*id bendith"—*el*id bendith; "a yd *alh*aeth"—a rydd *al*aeth.

Tua chanol yr 16eg ganrif, defnyddiodd y Dr. J. D. Rhys, a'r Dr. T. Williams, *lh* am *ll* yn gysson, hyd oni fwriodd y Dr. Morgan a'r Dr. Davies hi ymaith, gan ddefnyddio *ll* yn ei lle. Defnyddiodd E. Llwyd yr *lh* drachefn, yn ei *Archaiologia*, yn 1707; ond ni lwyddodd yntau i'w dwyn i arferiad yn lle *ll*.

Ll.

Ll, a ddygwyd i arferiad, yn ol E. L. [*Arch. Brit.* 228], o gylch y 12fed ganrif; ond y gwir yw ei bod yn cael ei harfer yn achlysurol, o leiaf, er pan ysgrifenwyd yr iaith gyntaf, canys cyfarfyddir â hi amryw weithiau yn y *Glos. Oxen.*, yn gystal ag yn y *Llyfr Du*; megys, "bahe*ll*"—bwye*ll*; "epi*ll*"—ebi*ll*; "gui*ll*him"—gwe*ll*aif; "grate*ll*"—grade*ll*; "cuntu*ll*ed"—cynnu*ll*ed; "cuntu*ll*etou"—cynnu*ll*edau (cynnulliadau).

Defnyddid *ll* yn ddamweiniol am *l*: "o blein cingleis i a*ll*un guernenn"—o Flaen Cynlais i A*l*un Gwernen.

M.

M, heb law ei sain ei hun, a saif am *f* yn fynych yn y cyfansoddiadau hynaf: "irdigatma"—y ddygad*f*a; "guaroi*m*aou' gwareu*f*au (chwareufäu); "ce*mm*ein"—ca*m*fain; "irana*m*ou"—yr ana*f*au; "hac orach*m*onau"—ac o'r ach*f*enau; "e*m*neitia*m*"—a*m*neidia*f*; "cy*m*reith na breint ecluis Teliau"—cy*f*raith a braint eglwys Teilo.

Y cynaniad yma o'r *m*, medd E. L., a barodd i'r Rhufeiniaid ysgrifenu Cad*f*an, Cuneddaf, Cyn*f*arch, Brych*f*ael, yn Catam*m*annus, Cunota*m*us, Con*m*archus, Broch*m*aelus.

M, a saif yn ddamweiniol am *b*: "Bet Ebediv a*m* Maelur"—bedd Ebedyw a*b* Maelur.

N.

Fe allai mai *n* ydyw y sain fwyaf sefydlog yn yr egwyddor, oddi gerth *s*; canys nid ydys yn gwybod iddi erioed gael ei seinio yn wahanol. Yr unig ddyryswch gyda golwg ar *n* oedd, fod ysgrifenwyr y canol oesoedd yn defnyddio yr un llythyren i'w dynodi ag *u*; canys ysgrifenid are*n*au, ty*n*er, *n*erthu, y pryd hyny yn are*uu*eu, ty*u*er, *u*ertu, a'r cyffelyb; hyny yw, arferent yr un llythyren am y ddwy sain *n* ac *u*.

O.

O, a saif yn yr hen gyfansoddiadau, heb law ei sain gyffredin, am *u*, *w*, neu *y*: "ni-

guorcosam"—ni worch*u*saf; "Ugnach yw vy heno"—Ugnach yw fy hen*w*; "coorn"—c*y*orn (cyforn); "dogu*o*misur"—d*ygy*mmesur; "dogu*o*hintiliat"—d*ygy*hyntiliad (dygyhyntiad=myned ar hynt); "cenitolaidou"—cened*y*leddau (cenelaethau); "dat*o*laham"—dad*y*laf (dadlaf, dadlenaf).

Oe, heb law ei sain bresennol, a saif am *au*, *o'i*, ac *o'u*: "ac angel a ddoeth att Padrig"—ac angel a dd*a*eth at Padrig; "neud meu *oe* agheu 'dagreu digraun"—neu mau *o'i* angau dagrau digrawn; "erbyn oet y dlt. y del paup *oe* bet"—erbyn oed y dydd y del pawb *o'u* bedd.

Oi am *aw*, *eu*, *oe*, a'i sain bresennol *oi*: "caito*i*r"—ced*aw*r; "guaro*i*ou"—gwar*eu*au; "lo*i*nou"—ll*wy*nau; "co*i*lou"—co*e*lau.

Oo, weithiau am *o*: "*oo*lin"—*o*lwyn.

Ou, yn fynych am y terfyniad *au*, ac weithiau am *ew*: "aperthou"—aberth*au*; "datlocou"—dadlog*au*; "cilchetou"—cylched*au*; "emetou"—efydd*au*; "diguolouchetic"—dyole*w*chedig.

Dywed E. L., mai terfyniad priodol y Gernywaeg a'r Llydawaeg ydyw *ou*, ac nad yw yn gwybod iddo gael ei arfer erioed yng Nghymru. Os felly, y Llyfr Du o Gaerfyrddin, lle y defnyddir y terfyniad *eu*, ydyw y peth cyntaf erioed a ysgrifenwyd yng Nghymru; canys *ou* sydd yn yr holl lawysgrif sydd hynach na'r 12fed ganrif [*Zeuss*, ii. 1076, &c.]. Noda Zeuss dri chyfnod i'r iaith Frutanaeg. 1. Pan yn defnyddio *ou*. 2. Pan yn defnyddio *eu*. 3. Pan yn defnyddio *au*.

Oy, a ddefnyddid am *oe* ac *o'i*: "*oy*r"—*oe*r; "*oy* gureic"—*o'i* wraig.

P.

P, a saif am *b*, *mh*, ac weithiau am *ph*, heb law ei sain ei hun: "*P*oriw new ap'is idi. imp'uet y chiwoeth y noethi"—*P*eryf nef a *b*eris iddi ym *mh*erfedd ei chyfoeth ei noethi; "a *p*erchen fit"—a *ph*erchen ffydd. Arferid *ph* hefyd, ac *f*, am *ph*, yn y Llyfr Du: "a*ph*eleidir agaur inyganhvy"—a *ph*elydr a gawr yn Nyganwy; "a *ph*edir pen pob ieith"—a *Ph*edr pen pob iaith; "a*f*op amriffreu"—a *ph*ob amryffrau.

P, a saif weithiau am *f* ac *ff*: "gu*p*arch"—cy*f*arch; "han*p*ych guell"—hen*ff*ych well.

Ceir *p* weithiau yn fud: "pim*p* dirnaud"—pum dyrnod.

Q.

Q, a saif weithiau (ond anfynych) am *c* neu *g*: "*Q*uenetav"—*C*yneddaf; "*q*uith"—*g*wyth.

R.

R, a saif am *rh* cystal ag *r*: "*r*ac brenniu a*r*ac paup namyn dy Teliau"—*rh*ag brenin a *rh*ag pawb namyn y Teilo.

Tua diwedd y 15fed ganrif, medd E. L. [*Arch. Brit.* 229], defnyddid *rr* weithiau yn nechreu geiriau lle y rhoddwn ni *rh*; *r*, bryd arall, ac *rr* weithiau, lle y defnyddiwn ni *r*: "*rr*iallaun"—*Rh*iallon; "guaeuawr *rr*in *R*ei adarwant"—gwaewawr rin, *rh*ai a darfant.

Yr oedd *r* yn cael ei hysgrifenu mor debyg i *n* yn y llawysgrifau hynaf, medd E. L., fel nas gellid eu gwahaniaethu ond wrth y synwyr yn unig. Ysgrifenid gua*r*di yn gua*n*di; co*r*sen yn co*n*sen.

S.

S, fel *n* a geidw ei sain o'r dechreuad hyd yn awr, yn ddigyfnewid. Yr oedd yn cael ei dyblu weithiau yn nechreu geiriau, medd E. L., mor foreu a'r 12fed ganrif; a pharhawyd i wneuthur hyny, yn achlysurol, hyd amser W. Lleyn, neu ddiweddarach; megys, "*ss*yllu"—*s*yllu; "Pedair llythyren ar higain Kymraeg y *ss*ydd."—*W. Lleyn.*

T.

T, heb law ei sain bresennol, a saif yn fynych am *d* ac *dd*, yn enwedig yng nghanol a diwedd geiriau:—

> "Be*t* ymarch be*t* y guythur
> Be*t* i gugavn Cle*t*yfrut
> Anoeth by*t* be*t* y Arthur."

Sef,

> Be*dd* i March, be*dd* i Gwythur
> Be*dd* i Gwgawn Gle*dd*yfru*dd*;
> Anoeth by*dd* be*dd* i Arthur;

"Pa for*t* y*t* awn o Fortun"—pa ffor*dd* yd awn o Forddun? "anu*t*on"–anu*d*on; "da*tl*"—da*dl*; "legi*t*"—llygai*d*; "ka*t*nav"—ca*dn*o; "cale*t*"—cale*d*.

Dywed E. L. [*Arch. Brit.* 229], na wyddai ef ond am un esampl o *t* yn troi i *d* yn nechreu geiriau; sef "*T*eurafti"—Dyfrod. Pa fodd bynag, canfyddir hi nid yn anfynych yn nghyfansoddiadau y 12fed ganrif, os nad yn ddiweddarach, yn troi yn *d* yn nechreu geiriau; megis, "arduireaue *t*ri *t*rined in celi"—arddwyreaf fi *d*ri, trined yng Ngheli; "vnguirth oe *t*eithi"—ungwyrth o'i *d*eithi; "yssi *t*ri hep ev"—ys sy *d*ri heb au. Y mae lliaws o esamplau o'r fath yn yr hen gyfansoddiadau sydd yn y gwaith hwn.

Th.

Y mae *th* yn ein llawysgrifau hynaf, a saif yn fynych am *dd* cystal ag am *th*: "in

llan heleth beth Owein"—yn Llan Heledd bedd Owain; "a rothei o nebaud"—a roddai o nebawd; "teyr forth"—tair ffordd.

Th, yn ddamweiniol a saif am *d*: "ethuinam"—edfynaf; ac ymddengys ei bod yn fud, neu yn newid i *n*, yn "hanther"—hanner.

U.

U, a saif am *f*, *i*, *w*, *y*, heblaw ei sain bresennol *u*: "athuolaf uaurri maur dy urhidri"—a'th folaf fawr Ri, mawr dy wrhydri; "arduireaue tri"—arddwyreaf i dri; "Duu y enu in vn"—Duw ei enw yn un; "Duu y hun. Aunaeth maurth a llun"—Duw ei hun a wnaeth Mawrth a Llun; "dricun i mynit"—drycin y mynydd; "maab a ducco iuam"—mab a ddyco ei fam.

Uu, a safai weithiau yn ddamweiniol am *w*: "dauu"—daw (mab yng nghyfraith).

V.

V, a ddygwyd i'r orgraph, medd E. L. [*Arch. Brit.* 229], tua 1200; ond yr ydym yn ei chael yn fynych yn y cyfansoddiadau o'r Llyfr Du; a saif am *f*, *u*, ac *w*: "ni lut ar lev. trev direid"—ni ludd ar lew dref ddiraid; "chuerr vuelin"—chwerw fuelin; "Dev yssy vn a deu. yssi tri hep ev hep haut y amhev"—Duw ys sy un a dau, ys sy dri heb au, heb hawdd ei amheu.

Yn y 14eg ganrif, ysgrifenid *v* yn 6, yn enwedig pan yn sefyll am *w*, o'r hyn y ceir lliaws o esamplau yn y gwaith hwn, yn y caniadau a'r brutiau; megys, "G6yr yng-a6r g6erth6a6r g6rd ymdared"—gwyr yng ngawr gwerthfawr gwrth ymwared.

W.

W, a ddygwyd i'r orgraph, medd E. L. [*Arch. Brit.* 229], o gylch 1200. Ceir y llythyren hon, pa fodd bynag, yn fynych yn y cyfansoddiadau a gymmerwyd o'r Llyfr Du; a saif am *b*, *f*, *u*, cystal ag am ei sain bresennol, *w*: "awraham pen fit"—Abraham ben ffydd; "mi nid aw ina in awr"—mi nid af inneu yn awr; "bendith new a llawr"—bendith nef a llawr; "diwyguiff wympechawd"—diwygwyf fy mhechod; "penllu wu tra wu y amser"—pen llu fu tra fu ei amser; "yewenctit"—ieuengctyd; "datcanw"—dadganu.

Ysgrifenid *w* yn 6 yn fynych yn y 14eg ganrif. *Gwel* V.

X.

X, a saif am *ch*, mewn dwy gân sydd yn y gwaith hwn, tu dal. 130, a gymmerwyd o'r *Llyfr Gwyrdd*; megys, "Pa xwardd pa edryx Eryr"—pa chwardd pa edrych Eryr? Rhoddir *h*, mewn un esampl, ar ol yr *x*: "a xhelu medwl yn hir"—a chelu meddwl yn hir. Dengys orgraph gyffredinol y caniadau hyn, iddynt gael eu hysgrifenu tua diwedd y 15fed, neu ddechreu yr 16eg ganrif.

Ymddengys fod y sain yma i'r *x* (χ Roeg) yn hysbys i'r Brutaniaid cyn foreued, o leiaf, a'r 9fed ganrif, gan fod Nemnivus yn ei defnyddio fel hyn yn ei Egwyddor ef; meygs, "dexu"—dechu, neu techu (enw'r llythyren *d*), [*Zeuss.* ii. 1089].

Y, a ddefnyddid weithiau fel *cs*, mewn geiriau estronol; megys, "*Rex* radau"—recs rhadau; "Rex regwm;" "Rex awyr," &c.

Y.

Y, a saif yn yr hen gyfansoddiadau am *i*, *ei*, ac *iw*, heb law ei dwy sain bresennol yn hyny (hynu): "aduin yd rotir y paup ychuant"—addwyn y rhoddir i bawb ei chwant; "a phob un adoeth y le y eistedd fal y buassai"—a phob un a ddaeth i'w le i eistedd fal y buasai; "ae vam yn mynet yr eglwys y wrandaw"—a'i fam yn myned i'r eglwys i wrando.

Dywed E. L. [*Arch. Brit.* 236], na ddefnyddid *y* o gwbl, hyd yr oedd ef wedi sylwi, cyn y concwest Normanaidd (1066), os cyn foreued (nid oes genym ni lawysgrifau mor hen a hyny, oddigerth y geirnodiadau yn y *Glos. Oxen.* yn unig). Yr oedd yn cael ei defnyddio mor gyffredin, eb efe, o gylch diwedd y 12fed ganrif mewn rhai llawysgrifau, fel yr oedd yn llwyr gau allan yr arferiad o *i*. Ysgrifenid hi yn wastad y pryd hyny â dotyn uwch ei phen; a thua chanol y 12fed ganrif, neu ychydig yn ddiweddarach, ysgrifenid *y* ac *i* yn yr un sefyllfaoedd bron yn ddiwahaniaeth.

Y mae *y* yn egwyddor Nemnivus; a'r enw a roddir iddi ydyw "*oyr*"—oer; ond nid yw yn cael ei defnyddio mewn un gair arall, hyd y canfyddasom ni, yn y *Glossæ*.

Z.

Hysbysa E L. na bu hon erioed yn cael ei harfer yn y Gymraeg, ond y defnyddid hi yn fynych yn y Gernywaeg am *dd*; megys, "Ezeuon"—Eddewon, a'r cyffelyb. Pa fodd bynag, cawn fod hon hefyd gan Nemnivus; ac ymddengys wrth yr enw a roddai efe iddi, sef zeirch (seirch), yr ystyr iai hi yn gyfystyr âg *s*.

Ymdrechodd y Dr. Pughe yn egnïol ddwyn *z* i arferiad yn y Gymraeg yn lle

dd yn yr argraphiad cyntaf o'i Eiriadur, cystal ag mewn rhai mân draethodau; ond "trech gwlad nac arglwydd;" a bu raid hyd yn oed i'r Dr. Pughe, blygu iddi hi, fel y prawf yr ail argraphiad o'i Eiriadur godidog, a gyhoeddwyd dan ei olygiad ef ei hun.

Dyma ni wedi myned trwy yr egwyddor oll; ac er y tybir ein bod wedi nodi llawer mwy o'r gwahanol ddulliau yr arferid y llythyrenau yn yr hen gyfansoddiadau nag y gwnaeth neb o'n blaen, nid ydym yn hòni ddarfod i ni lwyddo i ganfod *pob* amrywiad o'r llythyrenau sydd yn yr hen ysgrifau Brutanaidd. Er hyny, credwn fod y nodiadau blaenorol ar yr y llythyrenau, a'r sylwadau canlynol ar yr hen ddull o gyfuno geiriau â'u gilydd, ac o ddefnyddio rhai amserau o'r berfau, yn ddigonol i gynnorthwyo pob myfyriwr manwl i ddarllen yr holl hen gyfansoddiadau sydd wedi eu hargraphu, o leiaf, yn rhwydd a boddhaol.

Y DULL O GYSSYLLTU GEIRIAU A'U GILYDD YN YR HEN GYMRAEG.

Sylwa E. L. yn briodol, mai un o anhawsderau penaf yr hen ysgrifau Brutanaidd, oedd yr arfer mynych o gyssylltu arddodiaid, nid yn unig â geiriau ereill, ond weithiau â'u gilydd hefyd. Cyfarfyddir â rhai esamplau o eiriau ereill hefyd yn cael eu cyssylltu, ond nid ydynt ond anfynych mewn cymmhariaeth i'r arddodiadau.

Esamplau.

A: "gulib *a*sich"—gwlyb *a* sych; "*a*unaeth fruith *a*freu *a*fop. amrifreu"—*a* wnaeth ffrwyth *a* ffrau, *a* phob amryffrau.

Cyssylltid *a* yn fynych wrth wahanol amserau'r berfau: "ef *a*unaeth"—ef *a* wnaeth; "disguil *a*oruc"—disgwyl *a* orug; "*a*sich heil. *A*gulich *e*dar"—*a* sych haul, *a* wlych *y* ddâr; "*a*gueleiste gureic *a*mab genti"—*a* welaist ti wraig *â* mab ganddi?

Ae=a'i: "arbenycaul mon *ae*guledichvi"—arbenigol Mon *a'i* gwledychwy; "detuitach no mi *a*eharhowui"—dedwyddach na mi *a'i* harofwy; "mi *a*egowinneis y offereid bid"—mi *a'i* gofynais i offeiriaid byd.

Am: "amdeffin duv *am*danav"—amddiffyn Duw *am* dana*f*.

An=a'n: "Duu *an*amuc. Duu *an*goruc. Duu *an*guaraud"—Duw *a'n* hamyg, Duw *a'n* gorug, Duw *a'n* gwarawd.

Ar=a'r: "*ar*gueisson gleisson"—*a'r* gweision gleision.

Ath=a'th: *ath*uendicco de egluis"—*a'th* fendigo di eglwys.

Can: "*can*ydoet hagen higaff"—*can* ydoedd hagen hygaf.

De neu *te*=*di* neu *ti*, rhagenw yn gyssylltiedig â'r ferf flaenorol: "Ystarn*de* wineu"—ystarn *di* finnau; "ruita*de* vy neges"—rhwydda *di* fy neges: "athuendiguis*te* aron o moesen"—a'th fendigwys *di* Aaron a Moesen; "a gueleis*te* diuion din. gewri"—a welaist *ti* ddynion yng ngofri?

Di=dy:—"pan deuthoste y basse *di*wedit"—pan ddaethosi ti i basc *dy* fedydd.

Druc=dryg: "*druc*vaet"—*dryg*waed; "*druc*veithret"—*dryg*weithred.

E=ei: "sant yn kerdet *e*hun"—sant yn cerdded *ei* hun.

E=y: "mae *e*lle *e*tal estrawn"—mae *y* lle *y* tâl estron.

E=i: rhagenw mewn cyssylltiad â'r ferf o'i flaen: "gueleisse guir ygcoinowant"—gwelais *i* wyr yng ngwynofant.

Eg=yng: "ag *eg*hwyt edeu vrenyn"—ag *yng* ngwydd y ddau frenin.

En=yn: "*en*elle cenicier aralanas"—*yn* y lle y cynnygier ar alanas.

E6=eu; rhagenw mewn cyssylltiad â berfau ar ei ol: "pa tri ederin g6illt nidele neb *e6*llad hep kaniat ardir arall"—pa dri aderyn gwyllt ni ddylai neb *eu* lladd heb ganiad (genad) ar dir arall?

Ev=yw; berf mewn cyssylltiad â rhagenw ar ei hol: "sev *ev*hene peterarugeint"—sef *yw* hyny, pedair ar hugaint.

Ew=ef; rhagenw mewn cyssylltiad â berf o'i flaen: "Rotes*ew* dirneid. kin dirnaud"—rhoddes *ef* ddyrnaid cyn dyrnod.

Ig=yng (yn): "ruit *ig*niw rigig atew"—rhwydd *yng* ngnif ry-gyngoddef.

Im=ym, yn: "*im*paradui.' *im*pir kynnuis rac puis pechaud"—*ym* Mharadwys *yn* bur gynnwys rhag pwys pechod.

In=yn: "y duv *in*din digerit"—i Dduw *yn* ddyn digerydd; "agaur *id*yganhvy"—a gawr *yn* Nyganwy; "ameneich *in* vynich *in*varchocion"—a mynaich *yn* fynych *yn* farchogion.

In=yng (yn): "y geissau *in*guesti"—i geisio *yng* ngwesty.

Init=onid: *init*oet aratur in eretic tir"—*onid* oedd aradr yn aredig tir.

Ir=er: "aduch ir gulet *ir*y varet ae. werindaud"—henffych i'r wledd *er* ei waredd a'i werindod; "an gunel iechyd *ir*y penid ae pimp dirnaud"—a'n gwnel iechyd *er* y penyd a'i bum dyrnod.

Ir=yr: "Ni chedwis eva *ir*awallen per"—ni chedwis Efa *yr* afallen bêr.

It=yd (hyd oni?): "Dyv iev bv. ir. guarth *it*atcorasant"—dyw (dydd) Iau bu hir warth *yd* (hyd oni) adgorasant.

Na: "*na*digaun dinyon—*na* digon dynion.

Nam=na'm: "*nam*ditaul oth. uit"—*na'm* didol o'th wŷdd.

Nas: "Duu a collei bei *nas*prinhei diuei devaud"—Duw a gollai pe *nas* prynai difai defod.

Ny=ni: "am y cham *ny*chimv ahi"—am ei cham *ni* chymmu (chymmydd) â hi; "bv hyvit ac *ny*bu doeth"—bu hywydd ac *ni* bu ddoeth.

Nith=ni'th: *nytho*met ingueti"—*ni'th* omedd yng ngweddi.

O: "Ryv duted edmic *o*gyllestic guisc"—rhyw dudded edmyg *o* gyllestig wisg; "*o*morccanvc *o*rieinvc radev rvytheint"—*o* Forganwg, *o* Rieinwg raddau rwyddant.

Or=o'r: "ev aetinaut *or*tan"—ef a'i tynodd *o'r* tân.

Ue=ŵ; rhagenw mewn cyssylltiad â berf o'i flaen: "ny canlinafue"—ni chanlynaf *ŵ;* "arduireaue tri trined in celi"—arddwyreaf *ŵ* dri Trined yng Ngheli.

Uyg, uyg=fy; mewn cyssylltiad â geiriau yn dechreu âg *g, c,* neu *k*: "*uyg*guesti agaduant"—*fy* ngwesti a gadwant; "nyt cyuch *uyg*guaet"—nid cywch (cyfuwch) *fy* ngwaed; "*uyg*cerenhit"—*fy* ngharenydd; "nyt colletic *uyg*kyucillyou"—nid colledig *fy* nghyfeillion.

Uyn, uym=fy: "ar *uyn*dvy coes"—ar *fy* nwy goes; "yedrych *uyn*tad yssit guanclau"—i edrych *fy* nhad ys sy wanglaf; "adyn *uyn*troed o gadwyn"—a dyn *fy* nhroed o gadwyn.

Wy=fy: "nid eisieu *wy*kert. yg keinev"—nid eisieu *fy* ngherdd yng ngheiniau.

Wym=fy'm (fy): "dywyccviff *wym*pe chawd am gweithred"—diwygiwyf *fy'm* pechod (*fy* mhechod) a'm gweithred.

Y a ragddodir at eiriau fel bannod, rhagferf, rhagenw, ac arddodiad: "ar *y*daear"—ar *y* ddaear; "vrth *y*gwr aweli"—wrth *y* gwr a weli; "dit *y*deuthant"—dydd *y* daethant; "ac vno *y*llas albanac"—ac yno *y* llas (lladdwyd) Albanact; "ac hid vraud ny vn *y*arvaeth"—ac hyd frawd ni wn *ei* arfaeth; "pan wanpwyd yessu yn*y* asseu"—pan wanwyd Iesu yn *ei* asau; "arch y plwyv all dyvot *y*mywn"—arch y plwyf all ddyfod *i* mewn.

Y; rhagenw mewn cyssylltiad â berf o'i flaen: "neu cholleis*y* argluyt ruyt yn roti, neu'm rotes*y* hil run ryt aphali"—neu (yn wir) collais *i* arglwydd, neu'm (oni) rhoddais *i* hil Rhun rydd a phali?

Yd=ydd (yr); fel rhagferf: "ac yn yr amser hwnw *yd*oyd daniel pphwyt yn gwledychu"—ac yn yr amser hwnw *ydd* (yr) oedd Dauiel brophwyd yn gwledychu; "ac yna *yd*erchis ef ydwyn hi rac yvron ef"—ac yna *ydd* (yr) erchis ef ei dwyn hi rhag ei fron ef; "ac yna ykyvyd y*g*uyr ac *ydd*aa yr lle ykivyd yr heul"—ac yna y cyfyd y gwyr ac *ydd* (yr) ä i'r lle y cyfyd yr haul.

Yg=yng, o flaen *c, k,* ac *g*: "dywal *yg*cad"—dyfal *yng* nghad; "oer guely piscaud *yg*kiscaud iaeu"—oer gwely pysgod *yng* nghysgod iaeu; "gu*g*in ybid hi y vedu*en yg*uarthaw din vythvy"—gwyn ei byd hi y fedwen *yng* ngwarthaf Dinfythwy.

Ygan=gan: "*ygan*din"—*gan* ddyn.

Ygyt=gyd: "onyt edewy ditheu deuot *ygyd* aminneu yrsened vaur"—oni addewi dithau ddyfod *gyd* â minnau i'r senedd fawr.

Ym=yn: "*ym*pen ydeg bluynet"—*ym* mhen y deng mlynedd.

Yn: "*yn*y deyrnas"—*yn* y deyrnas; "*yn*yr amser ydoet selev vab dauid *yn*adcilat temyl crist"—*yn* yr amser yr oedd Selyf fab Dafydd *yn* adeilad temi Crist; "gorbowys ageiff *yn*dihaul *yn*ymchuelho ygeuyn arydas"—gorphowys a geiff *yn* ddihawl *oni* (hyd oni) ymchwelo ei gefn ar y das.

Yr: "*yr*eneitiau hinv"—*yr* eneidiau hyny.

Yr=i'r: "athalet tri buhin *yr*brenyn am gomet guis"—a thaled tri bwyn (buch) *i'r* brenin am omedd gwŷs.

Ys: "Brenhiu guirthvin guirth uchaw *ys*sit. *ys*si pen plant adaw"—breniu gwyrthfyn, gwyrth uchaf *ys* sydd, *ys* sy ben plant Addaf.

CYSSYLLTIAD GEIRIAU.

Cyssylltir geiriau yn yr hen ysgrifeniadau yn dra gwahanol i'n dull ni yn awr. Ni chaniatâ lle i ni roddi ond ychydig o esamplau byrion.

"Deudeckeinyauc"—deudd*e*g ceiniog; "namethryad"—na'm eithri*a*d: "namditaul"—na'm didol; "irbleuporthetic"—i'r blew-borthedig; "iargeuyn"—oddi argefn; "morliaus"—mor liaws (mor liasog); "mortru"—mor dru (mor druenus); "ni ceinguodemisauch"—ni chain oddefasoch.

CYFREDIAD A DYLEDDFIAD.

(Gerunds and Supines.)

Y mae y dulliau hyn yn gwbl allan o arfer yn bresennol; ond yr oedd beirdd y canoloesau yn eu defnyddio yn dra mynych. Rhoddwn ychydig esamplau.

Cyfrediad: "adeilator"—yn adeiladu *(in building)*.

Dyleddfiad: "adeilitor"—i'w adeiladu *(to be building)*.

"Mwynawg am ran *cwyniator*"—mwynwr (yr uchelfryd) am ran *yn cwyno*.—ANEURIN.

"Gwelator aruydion"—*yn gweled* arwyddion.—TAL.

"Arwed Gwynedd *gweiniator*. Arwyrain Owain cain *ceinitor*"—Arwydd Gwynedd *yn gweini*: Arwyrain Owain gain *i'w ganu*.—CYNDDELW.

"Cathl gwae *canator*"—cathl gwae *sydd yn canu*.—TAL.

"*Canator* cathl gwynfyd"—*yn canu* cathl gwynfyd.—MEIG.

"Llyvn môr *brithotor* tired"—llyfn môr, *brith y daw* tiredd.—LL. HEN.

"Gwae a eduis drysor ygglyn *llosgitor*"—gwae a adawes drysor mewn glyn *yn llosgi*.—TAL.

"Pob lluvyr *llemitor* arno"—pob llwfr *i gael llamu* arno.—LLEFOED.

GWAHANOL AMSEROEDD Y BERFAU.

Yr oedd rhai o'r hen ysgrifenwyr yn arfer yr un terfyniad, yn enwedig *ynt*, yn amser gorphenol, presennol, a dyfodol y ferf: megys yn y gân a briodolir i Taliesin, a elwir "Gwaith Argoed Llwyfain," tu dal. 48, dywedir,—

"Nid dod*ynt* nid yd*ynt*, nid *ynt* parod'.'

Hyny yw, "Ni ddodas*ant*, nid yd*ynt*, ni bydd*ant* barod," lle y defnyddir yr un terfyniad i dri amser y ferf.

Y mae yr un dull anosbarthus yn cael ei arfer yn fynych yn y caniadau a briodolir i Llywarch Hen; megys,

"Gwyr dewr cymmyn*ynt* â dur."

Yn y llinell hon, defnyddir *ynt* yn yr amser gorphenol; ond yn y llinell ganlynol, ceir ef yn y presennol:—

"Eglwysau Basa *ynt* dirion heno."

Dywedir mai yn y cerddi a briodolir i Taliesin a Llywarch Hen yn unig y ceir y cymmysgedd yma o'r amserau.

Yn y "Gododin" a briodolir i Aneurin, defnyddir *ent* yn y gorphenol, *ynt* yn y presennol, ac *ant* yn y dyfodol; megys, tu dal. 3,—

"Maon dychur*ant* eu hoet bu hir."
"Dyphorth*ynt* gowyssawr gelorawr hir."
"Cyt yv*en* (ent) vedd gloew wrth liw babir."

Fe fernir mai yr achos fod y "Gododin" yn fanylach yn hyn, a phethau ereill, na'r caniadau a briodolir i Taliesin a Llywarch Hen, ydoedd, fod awdwr neu awdwyr y "Gododin" yn fwy dysgedig a chynnefin â'r iaith Lladin na'r lleill, gan y dywedir fod ol dylanwad Lladin ar lawer o bethau heb law amserau y ferf yn y "Gododin." Y mae lle cryf i gasglu mai monachod dysgedig oedd awdwyr y rhan fwyaf o'r "Gododin," tra y gellir casglu oddi wrth lawer o'r caniadau a briodolir i Taliesin, Llywarch Hen, ac ereill o'r Cynfeirdd, mai gwaith y clerwyr annysgedig ydynt.

DEFNYDDIO Y FANNOD O FLAEN ENWAU PRIOD.

Cyfarfyddir â hyn yn fynych yn y Brutiau, y caniadau, ac yn enwedig yn y Mabinogion; megys, "Heb *y* bendigeidvran"—eb (medd) Bendigeidfran; "Heb y matholwch"—eb Matholwch; "heb *y* guenhuyvar"—eb Gwenhwyfar; "heb *yr* Owain"—eb Owain; "heb *yr* Arthur"—eb Arthur, &c.

Y mae yn ddiammheu mai yr "heb yr" yma yw gwreiddyn yr arfer gyffredin sydd ar lafar gwlad hyd heddyw, o ddywedyd—"*ebra* fo," "*ebra* hi," "*ebra* nhw," &c.; ac yr ydym yn cofio gweled y dull yma unwaith mewn orgraph:—

"O Ifan *ebr* hithe, pan orygsoch chwi fyned i bant, yr oeddwn i goledig o dri mis gan blentyn," &c. – *Arch. Brit.* 253.

Y CYNVEIRDD.

GODODIN.

ANEURIN GWAWDRYDD A'I CANT.

Heb law testyn yr argraffiad cyntaf, yr hwn a roddir yma yn gwbl ddinewidiad, y mae deg o goplau ereill o'r *Gododin*; ac un amrywiad, a elwir *Gorchan Maelderw*. Rhoddir gwahanol ddarlleniadau yr un ar ddeg hyn ar odreu y dalenau, ynghyd â nodiadau eglurhaol golygydd yr argraffiad blaenorol; a dynodir hwy fel y canlyn:—

Ab Ithel .. .. a.	E. Evans (*Ieuan Brydydd Hir*) e.	Sail copi y *Myvyrian Archaiology* i.
D. Ellis .. .. b.	Paul Panton .. .. .. f.	Gorchan Maelderw .. .. k.
Etto .. .. c.	Dr. Meyer .. .. .. g.	R. Davies .. .. .. l.
D. Thomas (*Dafydd Ddu Eryri*) d.	E. Davies (sail copi Ab Ithel) .. h.	Golygydd y *Myvyrian Archaiology* m.

GREDYF gwr oed gwas
Gwhyr un dias[1]
Meirch[2] mwth myngvras
Y[3] dan mordhuyt[4] mygr was[5]
Ysguyt ysgafn llydan[6]
Ar bedrein mein buan[7]
Cledyvawr[8] glas glan[9]
Ethy aur a phan[10]
Ny[11] bi[12] ef[13] a vi
Cas y[14] rhof[15] a thi
Gwell gwneif a thi[16]
Ar wawt dy voli
Cynt i[17] waet elawr[19]
No gyt[19] i[20] neithiawr[21]
Cynt[22] y[23] uwyd[24] i vrein[25]
Noc yr[26] argynrein[27]
Cu cyveillt[28] Euein[29]
Cwl[30] y[31] vot[32] y[33] dan vrein[34]
March[35] ym pa vro
Ladd un mab Marco[36]

Caeawc[37] cynhaiawc[38] men y dehai[39]
Diphun[40] ymlaen bun medd[41] a[42] dalhei
Twll[43] tal i[44] rodawr yn y[45] clywei
Aur[46] ni[47] roddei[48] naud[49] meint dilynei
Ny[50] chyliei[51] o gamhawn yn y[52] verei
Waet mal[53] brwyn gomynai[54] gwyr nyt elhei[55]
Nys[56] adrawdd Gododin[57] ar lawr mordei
Rac pebyll Madawc pan atcorei
Namyn un[58] o gant yn y[59] delei[60]

Caeawc Cymnyviat cyvlat[61] erwyt[62]
Ruthyr Eryr yn y lyr[63] pan lithiwyt[64]
Yamot[65] a vu not a garwyt[66]
Gwell a wnaeth y arvaeth[67] ny[68] giliwyt[69]
Rac bedin Ododin[70] o dechwyt[71]
Hyder[72] gymmell[73] ar vreithell vanawyt
Ny[74] nodi nac ysgeth[75] nag[76] ysgwyt
Ny[77] ellir anet[78] rhy vaethuwyt[79]
Rac ergit[80] cadfannau[81] catwyt[82]

[1] Gwrhyt am dias, — a; d, f, g.
[2] March,—c, e.
[3] A,—a, d, f, g; O,—c.
[4] Vordwyt,—a.
[5] Megyrwas,—a, d, f, g; mygrwas,—b. c, e.
[6] Ysgwyt ysganyn lledan,—a.
[7] Vuan,—a; unam,—b, e; dinam,—c; unam neu vuan,—f.
[8] Kledyuawr,—a; cleddyfwr,—c; cledyvar,—f.
[9] *Neu* Glas,—m.
[10] Ethy aur a than, — f; aphan,—a.
[11] Ni,—c.
[12] Bu,—b, c.
[13] Efo,—c.
[14] E,—a, d, f, g. *Nid yw y gair hwn yn* c.
[15] Rof, —a, d, f, g.
[16] *Nid yw y llinell hon yn* b, c, e, i.
[17] Kynt y,—a, d, e, g.
[18] E lawr,—d, f.
[19] Nogyt,—a, d, e, f, g; Nag iti,—c.
[20] Y,—a, c, d, e, f, g.
[21] Neithyawr,—a.
[22] Kynt,—a.
[23] I,—b; o,—c.
[24] Vwyt,—a; wayd,—b; waet,—d. *Neu* cynt y wyd (wuyd, vwyd) i frein,—m.
[25] Y vrein,—a, e, g.
[26] Y,—a, d, f, g.
[27] Argyurein,—a, g; angyrein,—e; argyvrain,
[28] Ku kuyueillt,—a. [—f.
[29] Ewein,—a, c, d, f, g; Owain,—b.
[30] Kwl,—a.
[31] I.—c.
[32] Uot,—a.
[33] A,—a, d, f, g; o,—c.
[34] *Nid yw y llinell yn* c.
[35] Marth,—a, d, g.
[36] Marro, — a, d, e, g. Marth ym pa vro ladd un mab Marro,—f.
[37] Kayawc,—a.
[38] Kynhorawc,—a, d, e, g. caeawc cynhorawc men y delei,—f.
[39] Delhei,—a.
[40] Diffyn,—a.
[41] Med,—a.
[42] Y,—c.
[43] Twyll,—e.
[44] Y,—a, d, e, f, g.
[45] Ene,—a, d, f, g.
[46] Awr,—a, d, f, g.
[47] Ny,—a, d, f, g.
[48] Rodei,—a.
[49] Neud,—b, c, f.
[50] Ni,—a, b, c, d, e, g,
[51] Chilyei,—a.
[52] Eny, — a, d, e, g; un o'i,—c.
[53] Mab,—c.
[54] Gomynei.—a.
[55] Ny chiliei o gamhawn yn i ferei waet
Mal brwyn gymynei gwyrnyd eche (elei), —f; elei,—c; echei,
[56] Nis,— c. [—a.
[57] Gwawdodyn,—c.
[58] Namyn un *gwr*,—a, d, e, f, g, l.
[59] Eny,—a, d, f, g; yno,—c
[60] Delhei,—a. *Un yw y pennill hwn a'r nesaf yn* f.
[61] Kaeawc kynnivyat (cyunifiad,—l) kywlat,—a; cyflad,—c.
[62] E rwyt,—d, f.
[63] En ebyr,—a, d, g; yn ebyr,—f.
[64] Llithywyt,—a.
[65] E arnot,—a, f, g; y amot,—b, d, e; i ammod,—c.
[66] Gatwyt,—a, d, g; gatwyd,—f.
[67] E aruaeth.—a.
[68] Ni,—b, c, d.
[69] Gilywyt,—a.
[70] Wawdodyn,—c.
[71] Odechwyt, —a, d, e, f, g.
[72] Hydr,—g.
[73] Gymhell,—a.
[74] Ni,—c.
[75] *Neu*, hysgeth, — m; yscell,—f; osgeth,—c, e.
[76] Nac,—a.
[77] Ni,—c.
[78] Enet.—b; aned,—c.
[79] Vaethpwyt,—a, d, f; g; vaethvwyd,—e.
[80] Ergyt,—a.
[81] Catvannan,—a, d, f, g.
[82] *Un yw y pennill hwn a'r blaenorol yn* h.

Caeawc cynhorawc[1] bleide[2] maran
Gwefrawr[3] godrwyawr[4] torchawr am ran
Bu guefraur[5] guerthvaur[6] guerth gwinvan[7]
Ef gwrthodes gwrys gwyr[8] discrein[9]
Yt[10] dyffei Wyned a gogledd[11] ei[12] rann
O gyssul[13] mab ysgyran[14]
Ysgwyd wr[15] angcyfan[16]

Caeawc cynhorawc[17] arvawc[18] yggawr[19]
Cyno diwygwr[20] gwrd eggwyawr[21]
Cyvran[22] yn[23] racwan rac[24] bydinawr
Cwydei[25] pym pymunt rac[26] y ta awr[27]
O wyr Dewyr a Bryneich[28] dychrawr[29]
Ugeincant[30] eu divant[31] yn unawr[32]
Cynt y[33] gig y[34] vleid[35] nog yt[36] e[37] neithiawr[38]
Cynt e[39] vud[40] y[41] vran noc yt y[42] Elawr[43]
Cyn[44] noe[45] argyurein[46] e waet e lawr[47]
Gwerth med ynghcyntedh[48] gan liwed awr[49]
Kyneid[50] hir ermygir tra vo cerdawr[51]

Gwyr a aeth Ododin[52] chwerthin ognaw
Chwerwyn[53] trin a llain yn ymduliaw[54]
Byrr vlyned yn[55] hed udynt[56] yndaw[57]
Mab Botgat gunaeth guynyeth[58] gunith[59] e[60] law

Cyt[61] elwynt y[62] lanneu y[63] benytyaw[64]
A hen a Ieueing[65] a hydyr[66] a[67] allaw[68]
Dadyl diheu[69] angeu[70] yn[71] eu treiddiaw[72]

Gwyr a aeth Ododin[73] chwerthin[74] wanar
Digynny ei[75] emm[76] bydin[77] trin diachar[78]
Wy ledi[79] a llavnawr eb[80] vawr drydar
Colovn[81] glyw reithvyw[82] rodi arwar

Gwyr a aeth Gattraeth oed ffraeth[83] y lu[84]
Glasved eu hancwyn ae[85] gwenwyn vu
Trychant trwy beiriant yn cattäu
A gwedy elwch tawelwch vu
Cyt[86] elwynt y[87] lanneu y[88] benytu[89]
Dadyl dieu[90] angeu[91] y[92] eu treudu[93]

Gwyr a aeth Gattraeth[94] vedvaeth[95] vedwn[96]
Phyru[97] fruythlaun[98] oed cam nas cymhuyllun[99]
Eam[100] lavnawr coch gorvawr gwrmwn
Dwys dengyn yd[101] ymledyn aergwn[102]
Ar deulu Bryneich[103] be ich[104] barnasswn
Diliw[105] dyn yn[106] vyw nys gadawsswn[107]
Cyfeillt[108] a golleis diphleis[109] odovn[110]
Rhugyl yn ymwerthryn rhynn rhiadwn[111]
Ny mynws[112] gwrawl gwadawl chwegrwn
Maban y Gian o vaen Gwyngwn[113]

[1] Kaeawc kynhorawc,--a.
[2] Bleid e,—a, d, f, g, l; bleiddie,—b, c; bled e,—e.
[3] Gwevrawr,—a.
[4] Godrwawr,—a, f, g; godiwawr,—d.
[5] Gwevrawr, —a; govrawr,—e.
[6] Gwerthvawr,—a.
[7] Gwin vann,—a; gwinvain,—b, c; gwrnvann, —e. *Y mae y ban oll yn* f *fel hyn* :—

Gwefrawr godiwawr gwerthvawr gwinvan.

[8] Gwyar,—a, d, f, g.
[9] Disgrein,—a.
[10] Ket,—a, d, g; Kyt,—f.
[11] Gogled,—a.
[12] E,—a, d, f, g; eu,—c.
[13] Gussyl,—a.
[14] Ysgyrran,—a. *Nid yw y ban hwn yn* e.
[15] Ysgwydawr,—a, d, f, g; ysgwydwr,—e.
[16] Angkyuan,—a. [a.
[17] Kaeawc kynhorawc,—
[18] Aruawc,—a.
[19] Eg gawr,—a, d, e, f, g; yngawr,—b; yn gawr,—c.
[20] Kyn no diw e gwr,—a, d, f, g; cynnodiw y gwr,—b; cyn od i'w y gwr,—c.
[21] Eg gwyawr,—a, d, f, g.
[22] Kynran, a, d, g; cynran,—f.
[23] En,—a; ein,—d.
[24] Rai,—b.
[25] Kueydei,—a; cwyd ei, —b, c.
[26] *Nid yw* rac *yn* b.
[27] Lafnawr,—a, d, e, g; y la ... awr (llafnawr), —f; it i awr,—c. Deivyr a brennych,—a; Deifr a Bryneich,—f.
[28] Dychiawr,—a, d, f, g.
[29] Ugein cant,—a
[30] Diuant,—a, d, e, f, g.
[31] En un awr,—a, d, e, f, g.
[32] O,—c.
[33] Gic e,—a, b, d, e, f, g; gig i,—c.
[34] Flaidd,—c.
[35] Nogyt,—a, d, e, f, g; noc yt,—b; nog it,—c.
[36] I,—c.
[37] Neithyawr,—a; allawr; —g.
[38] Kynt e,—a; kynt i,—c.
[39] Vydd,—c.
[40] E,—a; i,—e.
[41] Nogyt e,—a, d, e, g; nag iti,—c; noc yty, —f.
[42] Allawr, —d, f, g; clawr,—c. *Nid yw'r llinell hon yn* h.
[43] Kyn,—a.
[44] Noc,—g.
[45] Argywrain,—d.
[46] *Nid yw y ban hwn yn* b, c, i.
[47] Eg kynted,—a.
[48] Lliwedawr,—a, d, f; lleisedawr,—g.
[49] Hyueid,—a, d, e, g; hyfeidd (kyneid kyueid),—f.
[50] Kerdawr,—a. *Yr un yw'r pennill hwn a'r blaenorol yn* h.
[51] Wawdodyn,—c.
[52] Chwerw en,—a, d, g; chwerw yn,—f. [g.
[53] En emdullyaw,—a, e, f,
[54] En, —a. *Dim yn* b.
[55] Yd ynt,—a, f.
[56] Endaw,—a.
[57] Gwnaeth gwynnyeith, —a, d, e. f, g; gwynyeth,—b; gwyniaeth, —c.
[58] Gwreith,—a, b, c, e, f, g, l; gwreth,—d.
[59] Ei,—b, c.
[60] Ket,—a, d, e, f, g.
[61] I,—c.
[62] I,—c.
[63] Benydyaw,—a.
[64] Yeueing,—a.
[65] Hydr,—f.
[66] *Heb fod yn* d, f.
[67] A llaw, —a, c, e, g; allaw (a llaw),—f.
[68] Dithau,—d.
[69] Angheu,—a.
[70] Y,—a, e, f, g.
[71] Treidiaw,—a. *Un pennill yw hwn a'r blaenorol yn* d.
[72] Wawdodyn,—c.
[73] Chwerth,—d.
[74] Disgynnyeis, —a, g; digyn uei (disgynneis), —f; disgynas, —d; disgynnei,—e.
[75] Em,—a, f; im,—d.
[76] Bedin,—a; byddin,—f.
[77] *Divedd pennill yn* d.
[78] Lledi,—a, wyledi,—b, c.
[79] Heb,—a, d, e, f, g.
[80] Colovyn,—a.
[81] Reithuyw,—a, e, f, g.
[82] Fraeth,—a.
[83] Eu llu,—a, e, f, g; o lu,—b.
[84] A,—a, d, f, g.
[85] Ket,—a, d, e, f, g.
[86] E,—a; i,—c.
[87] E,—a; i,—c.
[88] Benydu,—a.
[89] Diheu,—b, c, d.
[90] Angheu,—a.
[91] O,—c; yn,—f.
[92] Treidu,—a; eudu,—b; treuddu,—f.
[93] Gatraeth,—a.
[94] Veduaeth,—a, c, e, f, g.
[95] Uedwn,—a, c, e, f, g.
[96] Fyryf,—a, d, e, f, g.
[97] Frwythlawn,—a, b, c, d, e, f, g.
[98] Kymhwyllwn,—a.
[99] E am,—a, b, c, d, e, f,
[100] Ed,—a, d, e, f, g; ydd,
[101] Oergwn,—b, c. [—c.
[102] Brenneych,—a.
[103] Beych,—a, d, e, f, g.
[104] Dilyw,—a.
[105] En,—a.
[106] Adawsswn,—a, d, e, f; adasswn,—g.
[107] Kyneillt,—a.
[108] Diffleis,—a.
[109] Vedwn,—a, e, f; oedwn,—b, c, d, g, l.
[110] Rugyl en emwrthryn rynn riadwn,—a.
[111] Mennws,—a.
[112] Gwynngwn,—a. Un maban e gian o dra bannawc,—k.
[113]

Gwyr a aeth Gattraeth gan wawr
Travodynt[1] yn[2] hed yn[3] hovnawr[4]
Milcant a thrychant a em daflawr[5]
Gwyarllyt a gwynodynt[6] waeulawr[7]
Ef gorsaf eng gwriaf[8] eng guriawr[9]
Rac Gosgordd Mynyddawr[10] mwynvawr

Gwyr a aeth Gattraeth[11] gan uawr[12]
Dygymyrrus[13] eu hoet eu hangenawr[14]
Med yvynt[15] melyn melys[16] maglawr
Blwydyn bu llewyn llawen[17] cerdawr[18]
Coch eu cledyfaur[19] na phlwawr[20]
Eu llain guyngalch a phedryolet[21] benawr[22]
Rac gosgord mynydawc mwynvawr

Gwyr a aeth Gattraeth[23] gan dyd
Neus goreu o gadeu gewilyd[24]
Wy gwnaethant yn[25] geugant gelorwyd
A llafn aur[26] llawn anaawd[27] em[28] bedyd
Goreu yw hyn[29] cyn[30] cystlwn carennyd[31]
Enneint[32] creu ac angeu oe hennydd[33]
Rac beddin[34] Ododin pan vu ddydd[35]
Neus goreu dan[36] buylliat neirthiad[37] guychyd[38]

Gwr a aeth Gattraeth gan ddydd[39]
Ne[40] lewes ef vedd gwyn[41] vei noethydd[42]
Bu truan gynatcan[43] gyvluydd[44]

[1] Trauodynt,—a.
[2] En,—a, b, c, e, g; eu, —d, f.
[3] Eu,—a, d, f, g; en,—e; yn,—b, c.
[4] Eofnawr,—c; hofnawr, —f.
[5] Emdaflawr,—a, b, e, f, g; am daflawr,—b, c.
[6] Gwynnodynt,—a, d, e, f, g.
[7] Waewawr,—a, d, f, g; waewlawr,—c, e.
[8] Yng gwryaf,—a, d, f, g; engwriaf,—b, c, e.
[9] Eg gwryawr,—a, d, e, f, g; enguriawr,—c.
[10] Rac gosgord mynydawc,—a.
[11] Gatraeth,—a.
[12] Wawr,—a.
[13] Dygymyrrws,—a.
[14] Hanyanawr,—a, d, e, g; haganawr (hanianawr),—f; hanganawr,
[15] Evynt,—a. [—b.
[16] Melys, melyn,—c.
[17] Llawer,—a, d, f, g.
[18] Kerdawr,—a
[19] Cledyuawr,—a; cleddyfau'r,—c.
[20] Phurawr, — a, d, g; phluawr,—c, e; phlurawr (phurawr),—f.
[21] Phedryollt,—a, d, e, f,
[22] Bennawr,—a. [g, l.
[23] Gatraeth,—a.
[24] Gweilid,—a.
[25] En,—a.
[26] Llavnawr,—a, d, e, g; llafnaur,—f.
[27] Annawd,—a, l; anawdd,—c.
[28] Ym,—c.
[29] Hwn,—a, d, f, g.
[30] Kyn,—a. *Nid yw'r gair hwn yn* b.
[31] Kystlwn kerennyd —a.
[32] Enueint,—d; e meint, —f; enweint,—l.
[33] Hennyd,—a.
[34] Bedin,—a.
[35] Wawdedyn pan fu ddydd,—c; Ododin pan vudyd,—a, e, f, g.
[36] Deu,—a, d, e, f, g.
[37] Bwyllyat neirthyat,—a.
[38] Gwychyd,—a; gwythyd,—d; gwythydd,—l. *Nid yw y ban hwn yn* f.
[39] Gatraeth gan dyd,—a. *Nid yw y ban hwn yn* f.
[40] Ni,—c, e.
[41] Vedgwyn,—a, d, e, f, g.
[42] Veinoethyd,—a, d, g; veinoethydd,—f.
[43] Gyuatcan,—a, d, e, g; gyvatgan,—f.
[44] Gyvluyd,—a.
[45] E,—a; i,—c.
[46] Or,—a, d, e, f, g.
[47] Drenghidyd,—a, d, f, g; drenghidydd,—l.
[48] Ni,—b, c, d, g. [a.
[49] Chryssiws gatraeth,—
[50] O,—c.
[51] Aruaeth,—a.
[52] Arwyt,—a.
[53] Ni,—c.
[54] Gyvor,—b, c, e; gyffor, —a.

Y[45] neges ef o[46] drachwres dringhedydd[47]
Ny[48] chryssius Gattraeth[49] mawr

Mor ehelaeth y[50] arvaeth[51] uch arwydd[52]
Ny[53] bu mor gyfor[54]
O eidin yscor[55]
O ysgar ei[56] Oswydd[57]
Tutvwlchir[58] ech y[59] dir ae drewydd[60]*
Ef lladd ei[61] Saeson[62] seithved dydd[63]
Perheit[64] ei[65] wrhyt[66] yn wr rhydd[67]
Ae govein gan ugein[68] gyweithydd[69]
Pan dyvu Dudfwlch[70] dut[71] nerthydd[72]
Oet gwaetlan[73] gwyalvan[74] vab Eilydd[75]

Gwyr[76] a aeth Gattraeth[77] gan wawr
Wyneb udyn ysgorva ysgwydawr
Crei cyrchynt[78] cyn hynt[79] treiawr[80]
Yn gynuan[81] mal taran twrf aesawr[82]†
Gwr gorvynt[83] gwr etwynt[84] gwr lhawr[85]
Ef rhwygei[86] a chethrei a chethrawr
O dduch[87] lle[88] lladdes[89] a[90] llafnawr[91]
Yn gystudd hëyrn[92] dur arbennawr
Y[93] Mordei ystyngei a ddyledawr[94]
Rac erthei[95] erthrychei[96] viddinawr[97]

O vreithell Gattraeth[98] pan adroddir[99]
Maon dychurant[100] eu hoet bu hir
Edyrn diedyrn a mygyn[101] dir

[55] Ysgor,—a.
[56] A esgarei,—a, d, e, f, g.
[57] Oswyd,—a. *Fel hyn y mae'r pum llinell yma yn* a:—

Ny chryssiws gatraeth
Mawr mor ehelaeth
E aruaeth uch arwyt
Ny bu mor gyffor
O eidyn ysgor
A esgarei oswyd

[58] Tutuwlch hir,—a, d, e, f, g; tutvwlch hir,—l; tudfwlch ir,—c.
[59] O,—c.
[60] Dreuyd, a, d, e; trewydd,—c; drevyd,—g; drefydd,—f.
[61] Lladei,—a, d, e, g; a ladd ei,—c; lladdei,—f.
[62] Saesson,—a; saeson,—f.
[63] Seithuet dyd,—a.
[64] Parheid,—c.
[65] Y,—a, d, e, f, g.
[66] Wrthyt,—b, c.
[67] En wrvyd,—a, d, f; wr vyd,—l.
[68] E gein,—a, d, g; ei gein,—l.
[69] Gyweithyd,—a.
[70] Dutvwch,—a.
[71] Drut,—b, c.
[72] Nerthyd,—a.
[73] Gwaedlain, — c; gwaethan,—d.
[74] Gwyalfain,—c; gwyal uan,—a, d.
[75] Kilyd,—a, d, g; kilydd,—f.
[76] Gwr,—a, d, f, g.
[77] Gatraeth,—a.
[78] Kyrchynt,—a; cynhynt,—d, f.
[79] Kynnullynt,—a, d, g: cynnullynt,—f.
[80] Reiawr,—a, d, f, g.
[81] En gynnan,—a, b, c, d, f, g; (fortasse,—e); cynwan,—e; yn gynnan,—l.
[82] Twryf aessawr,—a.
[83] Goruynt,—g.
[84] Etvynt,—a, d, f; etuynt,—g.
[85] Llawr,—a.
[86] Rwygei,—a.
[87] Od uch,—a, d, f, e, g; oddych, —b; oeddych, [—c.
[88] Lled,—a, d, f, g.
[89] Lladei,—a, d, e, f, g,
[90] Y,—f.
[91] Llavnawr,—a.
[92] En gystud heyrn,—a.
[93] E,—a, d, e, f, g; a,—b, c.
[94] Dyledawr,—a.
[95] Erthgi,—a, d, f, g.
[96] Erthychei, — a, d, f, g.
[97] Vydinawr,—a.
[98] Gatraeth,—a.
[99] Adrodir,—a.
[100] Dychiorant,—a, d, e, g; dycharant (dychiorant),—f.
[101] Amygyn,—a, d, f, g.

*Tutuwlch treissic aer caer o dileith
Tutvwlch treissic hair caer godileit,—k.

†Mal tarannem tarhei scuitaur,—k.

A meibion Godebawc[1] gwerin enwir
Dyphorthynt[2] gowyssawr[3] gelorawr hir
Bu truan[4] dynghedven angen[5] gywir
A dyngut[6] y Dulvwlch[7] a Chyvwlch hir
Cyt[8] yven vedd gloew[9] wrth liw[10] babir
Cyt[11] vei da ei[12] vlas y[13] gas bu hir

Blaen ych Echinig[14] gaer[15] y negei[16]
Gwyr gweryd[17] gwanar ae dilynei
Blaen ar y[18] *bludue*[19] dy galonnit[20] vual[21]
Blaen gwirawt vragaut ef dybyddei[22]
Blaen eur a phorphor cein[23] nas[24] mygei
Blaen eddystlawr[25] pasc ae gwaredei
Gwarth lef[26] ag[27] eno[28] bryt ae[29] derllydei[30]
Blaen erwyre[31] Gawr budvaur[32] drei
Arch[33] yn[34] llwrw byth hwyr y techei[35]

A nawr[36] gynhornan[37]
Huan ar wyran[38]
Gwledig[39] gyd[40] gyfgein[41]
Nef Ynys Brydain[42]
Garw rhyt[43] rac rhynn[44]
Aes elwrw[45] budyn[46]
Bual oedd[47] anvyn[48]
Ygcunted[49] eidyn
Trihyd[50] ryodres eved[51] meduaud[52]
Yvei[53] win gwirawt
Oet[54] ervid[55] vedel[56]

Ynei[57] win gowel[58]
Aerveid[59] yn arvel[60]
Aer gennin[61] vedel
Aer adan[62] glaer
Cenyn cenit[63] aer
Aer serchiawc[64]
Aer Edenawc
Nid[65] oed diryf[66] ysgwyt[67]
Gan waeawr[68] plymnwyt
Cnydyn[69] gynvedyon[70]
Ygcat[71] blymnwyt
Di yssic[72] ydias[73]
Diveyl[74] as[75] talas
Hudit[76] ewyllyas[77]
Cyn by[78] clawr glas
Bed gwrveling[79] vreisc[80]
* * *[81]

Teithi amgant[82]
Tri llwry novant[83]
Pymwnt a phumcant[84]
Trychwn[85] a thrychant[86]
Tri 6[87] chat varchawc[88]
Eidyn euruchawc[89]
Tri llu liurugawc
Tri eurdeyrn[90] dorchawc
Tri marchawc dywal
Tri chant[91] gyhafal[92]
Tri chyfneit[93] cysnar[94]

[1] Meibyon godebawc,—a.
[2] Dyforthynt,—a.
[3] Lynwyssawr,—a, d, f, g.
[4] Tru a,—a, d, f, g.
[5] Dynghetven anghen,—a.
[6] Dyngwt,—a.
[7] Dutvwlch,—a, d, e, f, g.
[8] Ket,—a, d, e, f, g.
[9] Yvein ved gloyw,—a.
[10] Leu,—a, d, f, g, l.
[11] Ket,—a, d, e, f, g.
[12] E,—a, d, e, f, g.
[13] I,—c.
[14] Echeching,—a, d, f, g; ycheching,—b, c, e.
[15] Gaer glaer,—a, d, f, g. *Nid ydyw y gair olaf hwn yn y copïau ereill.*
[16] Ewgei,—a, d, f, g; yneglei,—c.
[17] Gweiryd,—a, d, f, g.
[18] E,—a.
[19] Bluoulue,—b; vluolve (corupte),—e. *Nid yw yn* c.
[20] Dygollouit—a; digalonnit,—c; dygollovid,—d.
[21] Ene vwynvawr vordei,—a; er ewyvnawr vordey,—f; ene wynvawr vordei,—d. *Nid yw y ban hwn yn* i, b, c.
[22] Dybydei,—a.
[23] Kein,—a.
[24] As,—a, d, f, g.
[25] Edystrawr,—a, d, g; eddystrawr,—f.
[26] Gwrthlef,—a, d, g; gwarthlef,—e, f.
[27] Ac,—a, d, g.
[28] Euo,—a, d, g; enw,—b, c; evo,—f.
[29] Bryd ai,—f.
[30] *Y mae'r ban hwn ar ol y canlynol yn* b.
[31] Arwyre,—b, c.
[32] Buduawr,—a, d, e, f, g.
[33] Arth,—a, d, f, g.
[34] En,—a.
[35] E techei,—a, c, e, f, g; etechei,—d.
[36] Anawr,—a, d, e, g; yn awr,—c; anawr (anawu,—f.
[37] Gynhoruan,—a, e, f, g; gynghorvan,—d.
[38] Arwyran,—a; arwyran,—f. *Mae hwn a'r ban blaenorol yn un yn* f.
[39] Gwledic,—a.
[40] Gwd,—a, d, f, g.
[41] Gyffegin,—a.
[42] Enys brydein,—a.
[43] Ryt,—a, b, d, f, g; rhed,—c, e.
[44] Rynn,—a.
[45] O lwrw,—c; e lwrw,—d.
[46] Byddyn,—c.
[47] Oed,—a.
[48] Arwynn,—a, d, g; arwyn,—f.
[49] Eg kynted,—a; eg cynted,—l.
[50] Erchyd,—a, d, f, g, l.
[51] E ved,—a, d, e, f, g; yfed,—c.
[52] Medwawt,—a; medwawd,—f. *Mae y llinell hon yn ddwy linell yn* a.
[53] Yuei,—a.
[54] Oed,—a.
[55] Eruit,—a, d, e, f, g.
[56] Uedel,—a, d, e, f, g.
[57] Yuei,—a, d, e, g; yvei,—c, f.
[58] Gouel,—a, d, g.
[59] Aerueid,—a, g; a erueid,—f; a arueid,—d.
[60] En arued,—a, d, g; yn arfed,—f. *Mae y ddwy linell flaenorol yn un yn* f.
[61] Aer gennyn,—c; aergenin,—e.
[62] A dan,—f.
[63] Kenyn keuit,—a, d, e, f, g; cevit,—l.
[64] Seirchyawc,—a, d, e, g; seirchiawc,—f.
[65] Nyt,—a.
[66] Eiryf,—e.
[67] Y ysgwyt,—a, d, f, g.
[68] Waywawr,—a, c, e, f, g.
[69] Kwydyn,—a, d, e, g; cnyd yn,—b; cuydyn,—f.
[70] Gyuoedyon,—a, d, g; gynfedyon,—b, c; gyvoedyon,—f; gynvoedyon,—e.
[71] Eg cat,—a.
[72] Diessic,—a, c, d, e, f, g.
[73] E dias,—a, b, c, d, e, f, g.
[74] Divevul,—a, d, e, f, g; difael,—c.
[75] Ys,—e.
[76] Huddid,—c.
[77] E wyllyas,—a, d, f, g; ewyllias,—c.
[78] Kyn bu,—a, l.
[79] Gwruelling,—a, d, f, g, l.
[80] *Y mae'r llinell hon yn terfynu'r pennill hwn yn* a, b, c, d, e.
[81] *Nid oes arwydd coll yma mewn un o'r copïau ereill.*
[82] Etmygant,—a, d, f, g, l.
[83] Nouant,—d.
[84] Phymcant,—a.
[85] Erchwn,—f; tri chwn, c.
[86] Thrichant,—c.
[87] Si,—a, d, g, l; chwech,—b, c; chant,—f; *dim yn* e.
[88] Chatvarchawc,—a, d, e, g; chadvarchawg,—f; cad farchawg,—b, c.
[89] Eu ruchawc,—d.
[90] Eur deyrn,—a; theyrn eur,—l.
[91] Chat,—a, d, f, g.
[92] Gyhaual,—a.
[93] Chysneit,—a, d, f, g.
[94] Kysnar,—a; kysmar,—d.

Chwerfysgynt[1] ysgar[2]
Tri yn[3] drin yn[4] drwm
Llew lledynt blwm
Eur y gat[5] gyngrwn
Tri theyrn maon
A ddyvu[6] o[7] vrython
Cynric[8] a Chenon[9]
Cynrein[10] o Aeron
Gogyverth[11] yn honn
Deivyr diverogion[12]
A[13] ddyvu[14] o vrython
Wr well no Chynon
Sarph seri alon
Yveis[15] y[16] win a med y[17] Mordei
Mawr meint y[18] vehyr[19]
Ygcyvarvot[20] gwyr
Bwyt y[21] Eryr erysmygei
Pan gryssiei gydywal cyfdwyrëei[22]
Awr gan wyrd wawr cyn y[23] dodei
Aessawr dellt am bellt[24] a adawei[25]
Pareu rynn rwygiat[26] dygymmynei
Y gat[27] blaen bragat briwei
Mab Syvno sywedydd[28] ai gwyddyei[29]
A werthws[30] y[31] eneit
Yr[32] wyneb grybwieit[33]
A llafn llifeit lladdei[34]
Lleddessit[35] ag[36] a chrwys[37] a phrei[38]

Er a mot[39] arvot arvaethei[40]
Ermygei[41] genaledd[42]
O wyr gwychyr gwnnedd[43]
Ym[44] blaen Gwynedd[45] gwanei[46]
Yveis o[47] win a medd[48] y Mordei
Can yveis disgynneis can[49] fin fanlyt[50]
Nyt didrachyvet[51] cobnet[52] drut
Pan disgynnei pawb[53] ti disgynnut[54]
Ys deupo gwaeanet[55] gwerth na phechut[56]
Present[57] adrawt[58] oed vreichvawr[59] drut*

Gwyr a aeth Gattraeth[60] buant enwawc
Gwin a med[61] o[62] eur vu eu gwirawd[63]
Blwyddyn yn[64] erbyn urdyn[65] deawd[66]
Triuir a thri ugeint a thrichant eurdorchaud[67]
Or saul[68] yt grysiasant[69] uch gormant uiraut[70]
Ny diengei[71] namyn tri o wrhydri ffossawt[72]
Deu gatci[73] Aeron a Chenon dayarawt[74]
A minneu[75] om guaetfreu guerth vyguenuaut[76]†
Vygcar[77] yngwirvar[78] nyn gogyyhraut[79]
O heb[80] ony[81] bei o gwyn dragon deucant[82]
Ny didolit ygcyntedd[83] o ved gwirawt
Es[84] gwnei[85] arceithing[86] perthin[87] arvodiawc[88]

[1] Chwerw vysgynt,—a, d, g; chwervys gynt, —b; chwerw ffysgynt, [—f.
[2] Esgar,—a.
[3] En,—a.
[4] En,—a.
[5] E gat,—a; o gad,—c; ynghat,—e.
[6] A dyuu,—a.
[7] *Nid yw y gair hwn yn* b.
[8] Kynri,—a, d, f, g; cynfrig,—c, e.
[9] Cherion,—d.
[10] Kynrein,—a.
[11] Gogyuerchi,—a, f, g; gogyuerthi,—d.
[12] Duierogyon,—a.
[13] *Nid yw yn* d.
[14] Dyvu,—a.
[15] Eveis,—a.
[16] *Nid yw yn* b; o,—c; i o,—e.
[17] E,—a.
[18] E,—a; o,—c; *dim yn* b.
[19] Ueuyr, i e. wewyr,—e, l.
[20] Yg kyuarvot,—a; yscyvarvot,—b, c.
[21] E,—a; i,—c, d.
[22] Kyfdwyreei,—a.
[23] Kyvi,—a, d, f, g.
[24] Ambellt,—a, d, e, f, g.
[25] A dawei,—g.
[26] Rwygyat,—a.
[27] E gat,—a; i gat,—d; ynghat,—c, e.
[28] Sywedyd,—a.
[29] Ae gwydyei,—a.
[30] Wertho,—e.
[31] E,—a; ei,—c.
[32] Er,—a, c, d, e, f, g.
[33] Grybwyllyeit,—a, d, e, f, g.
[34] A llavyn lliveit lladei, —a.
[35] Lladessit,—a.
[36] Ac,—a. *Nid yw'r gair hwn yn* f.
[37] A thrwys,—a, f. g; ac athrwys,—d.
[38] Ac affrei,—a, d, g; ar affrei (a pharei),—f.
[39] Amot,—a, d, e, f, g; y mod,—c; ammot,—l.
[40] Aruot aruaethei,—a.
[41] Dirmygei,—b, c, f.
[42] Galaned,—a, d, e, g; gelanedd,—f.
[43] Gwned,—a.
[44] Em,—a.
[45] Gwyned,—a.
[46] *Mae'r llinell yn terfynu pennill yn* a. &c.
[47] Eveis y,—a, d, e, f, g.
[48] Med e,—a.
[49] Rann,—a, d, g, l; gan, —c.
[50] Fin fawd ut,—a, d, g; ffin ffawt ut,—f. [g.
[51] Didrachywed,—a, d, f,
[52] Colwed,—a, d, g; calwed, colned,—e; (colned, eofned),—f; counet,—l.
[53] Bawb,—a.
[54] Disgynnot,—a; disgynnat,—b, c.
[55] Gwaeanat,—a; gwaeaned,—e.
[56] Phechawd,—c.
[57] Pressent,—a.
[58] I drawd,—a, e, f, g; addrawd,—c.
[59] Vreichyawr,—a, d, f, g.
[60] Gatraeth,—a.
[61] Medd,—f.
[62] Oc,—f; ag,—c.
[63] Gwirawt,—a.
[64] Blwydyn en,—a.
[65] Tridyn,—b, c; wrdyn, —e; erbynwr dyn,—l.
[66] *Neu* tridyn devawd,—m.
[67] Trywyr a thri ugeint a thrychant eurdorchawc,—a, b, c, d, e, f, g, l.
[68] Sawl,—a.
[69] Gryssyassant,—a.
[70] Wirawt,—a.
[71] Diengis,—a, d, e, f, g.
[72] Fossawt,—a.
[73] Gatki,—a; gatei,—b, c.
[74] Dayrawt,—a, d, f, g; daearawt,—b, c; daearawd,—l.
[75] Minheu,—a.
[76] Fy gwennwawt,—a. *Y mae'r llinell hon yn terfynu pennill yn y copïau ereill.*
[77] Vyg car,—a, e, f, g; llyg car.—d.
[78] Yng wirwar,—a, d, e, f, g.
[79] Gogyffrawt,—a; gogyrhawd,—b; gogongrawd,—c; gogyngrhawd.—e: gogyrhawd (gogyffrawt),—f.
[80] O neb,—a, d, f, g.
[81] O ny,—a, d, e, f, g.
[82] Ducawt,—a, d, g; decant,—c; deueawt (ducawt),—f.
[83] Yng kynted,—a.
[84] Ef,—a, d, e, g; ys,—c; ev,—f.
[85] Gwnaei,—a, d, e, g.
[86] Ar beithing,—a, d, g; arcethin,—e; arbeithing,—f.
[87] Perthyng,—a, d, g; perthing,—f.
[88] Aruodyawc,—a.

*Pan esgynnei (estynnei,—i) bawb ti disgynnut (disgymiut,—i)
* * * * *
Ath uodi (uedi,—i) gwas nym gweith (gwerth,—i) na thechut
Present kyuadrawd (cyn adrawd,—i) oed breichyaul glut,—k.

†Trywyr a thrygeint a thrychant
Y vreithyel Gattraeth ydaethant
Or saul yt gryssiasant
Uch ved venestri
Namyn tri nyt atcorasant (atcorsant,—d)
Cynon a chadraeth (chatreith,—d) a chathleu (chatlew,—d) a gatuant (o gatnant,—d)
A minneu om creu * * *—k.

Es[1] discrein ygcat discrein yn aelawt[2]
Neus adrawd Gododin[3] gwedy ffosawt[4]
Pan vei[5] no llwyeu[6] llymmach[7] nebawt[8]*
Arf agcynnull[9] agcyman dul agcysgoget[10]
Tra chiwet[11] vawr treiglyssyt[12]
Llawer[13] Lloegrwys giwet[14]
Heissit[15] eis ygcynuor[16] eis ygcat vereu[17]

Gorne[18] wyr[19] lludw
A gwragedd gwydu[20]
Cyn noi[21] angheu
Greit vab Hoewgi[22]
Ac ysperi
Y[23] beri creu†

Arwr y[24] dwy ysgwyd[25] Adan
Y[26] dalfrith ac eltith[27] Prwydan[28]
Bu trydar yn arvau[29] bu tan
Bu hut[30] y[31] waawr[32] bu huan[33]
Bu bwyt brein bu bud y[34] vran
A chyn edewit yn rhydion[35]
Gan wlith Eryr tith tirion[36]
Ac o du gwasgar gwanec tu[37] bron[38]
Beird byd[39] barnant wyr o galon[40]

Diebyrth[41] y geith[42] y[43] gynghyr
Diva[44] oed y[45] gyfrein[46] gan wyr
A chyn i[47] olo o dan[48] eleirch
Un[49] ytoed[50] wrhyt[51] yn y[52] eirch[53]
Gorgolches y[54] greu y seirch
Budvan vab Bleidvan dihavarch[55]
Cam y adaw[56] heb gof camb ehelaeth
Nyd[57] adawai adwy yr adwriaeth
Nyt edewis y[58] lys les cerdorion[59] Prydein
Duw[60] calan Ionawr[61] yn y[62] arvaeth[63]
Nyt erdit[64] y dir cyvei[65] diffeith
Drachas anias dreig[66] ehelaeth
Dragon yggwyar[67] gwedy gwinfaeth[68]
Gwenabwy vab Gwenn gynhen Galltraeth[69]

Bu gwir[70] mal y mead[71] y[72] gathleu[73]
Ny[74] deliis meirch neb marchleu[75]
Hëessit maenor[76] y glyw[77]
Yar[78] Llemenig[79] llwybr[80] dew
Ceny[81] vacet[82] am vum am borth[83]
Dywal y[84] gledyval[85] ymborth[86]
Hëessit[87] onn o bedryolet[88] y law
Yar[89] veingel[90] vygedorth[91]*
Yt[92] vannoi[93] rygu[94] ryuin[95]
Yt[96] ladei allauyn[97] vreich[98] o eithin

[1] Ef,—a, d, e, f, g; ys, —c.
[2] Disgrein eg cat disgrein en aelawt,—a.
[3] Gwawdodyn,—c.
[4] Fossawt,—a.
[5] Fei,—f. *Nid yw y gair hwn yn* e.
[6] Llivyeu,—d: llivyen (llivyeu),—f.
[7] Llymach,—a.
[8] *Mae y ban hwn yn terfynu pennill yn y copïau ereill.*
[9] Aryf angkynnyll,—a; agceun null,—b; angeu'n null,—c.
[10] Agkyman dull agkysgoget,—a.
[11] Tra chywed,—a; trachywed,—d; trachiwet,—e.
[12] Treiglessyd,—a.
[13] Llawr,—a, d, e, f, g.
[14] Grivet (?),—g. *Mae'r ddau fan hyn yn un yn* a.
[15] Heessit,—a.
[16] Ygkynnor,—a, d, f, g; ynghynwr, — c; yg cynvor,—e.
[17] Yg cat uereu,—a.
[18] Goruc,—a, d, g, l; gorue,—f.
[19] Gwyr,—f.
[20] Gwydw,—a; gwydn, —e.
[21] Kynnoe,—a, d, e, g.
[22] Hoewgir,—a, b, c, d, e, f, g.
[23] I,—c.
[24] A,—c.
[25] Ysgwyt,—a.
[26] E,—a.
[27] Eil tith,—a, d, g; eiltith (eil tith),—f.
[28] Orwydan,—a, d, g; orwyden (orwyd an),—f; prydan,—c.
[29] En aerure,—a, d, g; aervre,—f.
[30] Ehut,—a, d, e, f, g; hyt,—l.
[31] E,—a.
[32] Waewawr,—a, d, f, g; wawr,—b, c, e, l.
[33] Truan,—e.
[34] E,—a; i,—c.
[35] En rydon,—a, d, e, f, g.
[36] Tiryon,—a.
[37] Tŷ,—c.
[38] Bronn,—a.
[39] Byt,—a.
[40] Gallon,—a, d, e, f, g.
[41] Di ebyrth,—c.
[42] E gerth,—a, d, f, g.
[43] E,—a; o,—c.
[44] Diua,—a.
[45] E,—a; o—c.
[46] Gynrein,—a.
[47] E,—a, d, e, f, g.
[48] A dan,—a, d, f, g.
[49] Vre,—a, d, f, g.
[50] Ytwed,—b; yt wed,—e.
[51] Wryt,—a.
[52] Ene,—a, d, f, g; yn i, —c, e.
[53] Arch,—a, d, f, g.
[54] E,—a.
[55] *Y mae'r llinell hon yn terfynu pennill yn yr holl gopïau ereill ond* h.
[56] E adaw,—a, d, f, g; ydaw,—b, e; y ddau, —c.
[57] Nyt,—a.
[58] E,—a; i,—c.
[59] Kerdoryon,—a.
[60] Diw,—a.
[61] Yonawr,—a.
[62] Ene,—a, d, f, g; yn i, —c, e.
[63] Aruaeth,—a.
[64] Er dir,—b, c, e.
[65] E dir kevei,—a, l.
[66] Dreic,—a.
[67] Yg gwyar,—a.
[68] Gwinvaeth,—a.
[69] Gatraeth,—a, b, c, d, e, f, g; gattraeth,—l.
[70] Gwin,—c.
[71] Meud,—a, b, d, f, g; modd,—c, e.
[72] E,—a.
[73] Gatlew,—a, d, f, g.
[74] Ni,—c.
[75] Marchlew,—a, d, f, g.
[76] Waywawr,—a, d, f, g, l.
[77] *Nid yw y ban hwn a'r canlynol yn* f.
[78] Y ar,—a, d, e, f, g.
[79] Llemenic,—a.
[80] Llwybyr,—a.
[81] Keny,—a; ceneu,—c, e.
[82] Vaket,—a.
[83] Vyrn am borth,—a, d, g, l; vyrn amborth,—e; vyrn vy mam borth, —f.
[84] I,—c.
[85] Gledyual,—a.
[86] Emborth,—a. *Nid yw y ban hwn yn* f.
[87] Heessyt,—a.
[88] Bedryollt,—a, d, e, f, g, l.
[89] Y ar,—a, d, e, g.
[90] Veinnyell,—a, d, e, g; veinniell.—f.
[91] Fygdorth,—c.
[92] It,—c, e.
[93] Rannei,—a, g, l; fannei,—d; van oi,—d.
[94] Ryngu,—c, e; vygu, —f.
[95] Rywin,—d, f, g; ryvin,—b, c, e; e rywin, —a. *Nid yw yr "e" yn y copïau ereill.*
[96] Ys,—b, c, e.
[97] A llauyn,—a, f, g; allawyn,—b, c; a llavyn, —d; a llawyn,—c.
[98] Vreith,—d, e, f, g.

* Ny sathraut gododin ar glawr fossaut
Pan vei no llif llymach nebaut,—k.

† Ef gwneei gwyr llydw
Y gwraged gwydw
Kynn oe angheu
Breint mab bleidgi
Rac (ac,—i) ysbrei
Y beri greu,—k.

* Geu ath diwedus tutles (tut leo,—i)
Na deliis meirch neb marchlew (march lew,—i)
Keny vaccet am byrth amporth
Oed cadarn e gledyual ynyorth
Ur rwy ŷsginnyei y onn o bedryholl (bryholl—i)
Llav (llaw,—i) yar vein erch mygedorth.—k.

Mal[1] pan del[2] medel ar vreithin[3]
Y[4] gwnei[5] varchleu[6] waetlin[7]
Issac anvonawc[8] o barth deheu
Tebyc[9] mor lliant y ddevodeu[10]
O wyled a llaryed
O[11] chair[12] yved[13] med[14]
Meu[15] yth glawdd[16] offer[17] y[18] bwyth maddeu[19]
Ni[20] bu hil[21] dihil[22] na hen[23] dilieu
Seinyessit[24] y[25] gleddyf[26] ym pen mammeu[27]
Murgreit[28] oed molet[29] ef mab Gwydneu[30]

Caredig[31] caradwy y[32] glot
Achubei gwarchatwei not
Lletvegin is[33] tawel cyn[34] dyvot[35]
Dydd[36] gowychyd y[37] wybot
Ys deupo car cyrd[38] cyfnot[39]
Y[40] wlat nef adef adnabot

Caredig[41] caradwy[42] gynran
Ceinyat[43] y geat[44] gowan[45]
Ysgwyt aur[46] orwydr[47] cadlan
Gwaeawr[48] uswyd agcyvan[49]
Cleddyval[50] dywal diwan[51]
Mal gwr catwei wyalvan[52]
Cyn cystudd[53] daear cyn[54] aphan[55]
O ddaphar diphynnei y vann[56]
Ys deupo cynnwys ygcyman[57]
Can[58] drindawt yn[59] undawt gyvan[60]

Pan gryssyei Garadawc y[61] gat
Mab[62] baedd[63] coch[64] trychwn trychiat[65]
Tarw beddin[66] yn[67] trin gomynyat[68]
Ef lithyei[69] wyd gwn[70] oe anghat
Ys uy nhyst[71] Ewein[72] vab Eulat
A gwrien[73] a gwynn a gwriat[74]
O Galltraeth[75] o gomyniat[76]
O vryn hydwnn cyn[77] caffat
Gwedy med gloew ar anghat
Ny weles fron[78] y[79] dat[80]
Gwyra[81] gryssiasant[82] buant gytneit[83]
Hoedlvyrrion[84] medduon[85] uch medd[86] hidleit
Gosgordd vynyddawc[87] eurawc[88] yn rheit
Gwerth eu gwledd[89] o[90] vedd[91] vu eu heneit
Caradawc a Madawc Pyll ag Ieuan[92]
Gwgawn a Gwiawn Gwyn a Chynvan
Peredur arveu dur gwawr ddur[93] ac Aedan
Achubiat eg gaur[94] ysgwydawr agcymman[95]
Achet[96] lledessynt[97] wy ladassant[98]
Neb y[99] eu tymhyr nyt atcorsant[100]

Gwyr a gryssiassant[101] buant gyhaeth[102]
Blwyddyn[103] o dduch[104] medd[105] mawr y[106] harvaeth[107]
Mor dru eu hadrawdd[108] wy anghawr[109] hiraeth
Gwenwyn eu hadlam nyd[110] mam ae[111] maeth
Yn[112] ol gwyr pybyr[113] temyr gwinvaeth[114]
Mor hir eu hedid[115] ag[116] eu hetgyllaeth[117]

[1] Val,—a.
[2] Vel,—a, d, f, g, l.
[3] Vreiddin,—e, f.
[4] E,—a.
[5] Gwnaei,—a, d, e, f, g; gwneu,—c.
[6] Varchlew,—a, d, e, f, g.
[7] *Y mae'r llinell yma yn terfynu pennill yn* a.
[8] Anuonawc,—a.
[9] Tebic,—a.
[10] Deuodeu,—a, e, f, g; y devo deu,—b; ydd efo deu,—c; y deuadeu,—d.
[11] A,—a, d, f, g.
[12] Chein,—a, d, f, g.
[13] Yued,—a.
[14] *Y mae'r ban hwn a'r blaenorol yn yn yn* f.
[15] Meu,—a, d, f, g, l; mae,—c.
[16] Glawd,—a. [—c.
[17] E offer,—a, d, f, g. *Nid yw yr "e" yn y copiau ereill.*
[18] E,—a.
[19] Madeu,—a.
[20] Ny,—a, d, f, g.
[21] Hyll,—a, d, f, g; hal,—l.
[22] Dihyll,—a, e, f, g.
[23] Heu,—a, d, f, g; hew,
[24] Seinnyessyt,—a. [—l.
[25] E,—a; i,—c.
[26] Gledyf,—a.
[27] Mameu,—a.
[28] Mur greit,—d, l.
[29] Moleit,—a.
[30] *Cyssylltir y pennill hwn a'r canlynol yn* d.
[31] Karedig,—a, d, e, f, g.
[32] I,—c.
[33] Ys,—c, e.
[34] Kyn,—a; hyn,—g.
[35] Dyuot,—a.
[36] E dyd,—a, d, f, g; o
[37] I,—c. [dyd,—l.
[38] Kyrd,—a; cyredd,—c.
[39] Kyvnot,—a.
[40] O,—c.
[41] Keredic,—a, b, d, e, f, g.
[42] Karadwy,—a.
[43] Keimyat,—a, d, f, g, l; ceiniad,—c, e.
[44] Yg cat,—a, l.
[45] Gouaran,—a, d, f, g; gowaran,—l.
[46] Eur,—a.
[47] Crwydyr,—a, d, e, f, g; crwydr,—l.
[48] Gwaewawr,—a, d, e,
[49] Agkyuan,—a. [f, g.
[50] Kledyual,—a.
[51] Divan,—e.
[52] Wyaluan,—a.
[53] Kynn kysdyd,—a.
[54] Hynn,—a, e, f, g.
[55] Affan,—a.
[56] O daffar diffynnei e vann,—a.
[57] Kynnwys yg kyman,—a, d, f, g; agcyman,—b, c; yg cyfan,—e.
[58] Gan,—c.
[59] En,—a.
[60] Gyuan,—a, e, f, g.
[61] I,—c.
[62] Mal,—a, d, e, f, g.
[63] Baed,—a.
[64] Coet,—a, d, e, f, g.
[65] Trychyat,—a.
[66] Bedin,—a.
[67] En,—a.
[68] Gornynyat,—b, c.
[69] Ef llithyei,—a.
[70] Wydgwn,—a, c, d, e, f, g.
[71] Vyn tyst,—a, d, e, f, g.
[72] Owain,—c.
[73] Gwryen,—a.
[74] Gwryat,—a.
[75] Gatraeth,—a, c, d, e, f, g.
[76] Gymynat,—a, d, e, f, g; gornynyat,—b, c.
[77] Kyn,—a.
[78] Vrun,—a, g; unun,—d; vrun vel uryen,—e; uron,—f.
[79] E,—a; i,—c.
[80] *Mae'r llinell hon yn terfynu pennill yn* a, &c.
[81] Gwyr a,—a, b, c, d, e, f, g.
[82] Gryssyassant,—a; grysiast,—c.
[83] Gyvneit,—b, c.
[84] Hoedyl vyrryon,—a, d, e, f, g.
[85] Medwon,—a. *Nid yw y gair hwn yn* d.
[86] Med,—a. [a.
[87] Gosgord mynydawc,—
[88] Enwawc,—a, d, f, g.
[89] Gwled,—a.
[90] E,—a, e, f, g.
[91] Ved,—a.
[92] Yeuan,—a.
[93] Gwawr-dur,—a, d, e, f.
[94] Achubyat eng gawr,
[95] Angkyman,—a. [—a.
[96] A chet,—a, b, c, d, e, f, g.
[97] Lle lesid,—e.
[98] Lladassan,—a.
[99] I,—c.
[100] Atcorsan,—a.
[101] Gryssyassant,—a.
[102] Gytvaeth,—a, d, f, g.
[103] Blwydyn,—a.
[104] Od uch,—a, c, d, e, f, g; oduch,—b.
[105] Med,—a.
[106] Eu,—a, d, e, f, g.
[107] Haruaeth,—a.
[108] Hadrawd,—a.
[109] Angawr,—a.
[110] Nyt mab,—a, b, c, d, e, g; nid mam (mab man,—f.
[111] Au,—f.
[112] En,—a.
[113] Pebyr,—a.
[114] Gwinsaeth, *arall*,—m. *Y mae'r ban hwn ar ol y ban canlynol yn* a, d, e, g. *Nid yw yn* f.
[115] Hetlit,—a, d, e, f, g; hediad,—c.
[116] Ac, —a; c,—g.
[117] Het gyllaeth,—b.

Gwlyget Gododin[1] yn[2] erbyn fraeth
Ancwyn[3] Mynyddawc[4] enwawg y[5] gwnaeth
A phrit er prynnu[6] Breithell[7] Galltraeth[8]

Gwyr a aeth Galltraeth[9] ygcat[10] ygcawr[11]
Nerth meirch a gurumseirch[12] ac ysguydaur[13]
Pelydr[14] ar gychwyn a llym wàeawr[15]
A lluruceu[16] claer a chledyvawr[17]
Ragorei tyllei trwy vyddinawr[18]
Cwydei[19] cym[20] pymwynt[21] rac y llavnawr[22]
Rhuwawn[23] hir ef eodei[24] eur y[25] allawr
A chet a choelvein gein[26] y[27] gerddawr[28]

Ny wnaethpwyd neuadd[29] mor orchyman[30]
Mor vawr[31] mor o wawr[32] y gyvlavan
Dyrlydut[33] meddut[34] Morien[35] tan
Ny thraethei na welei[36] Cenon eelain[37]
Yn[38] seirchiawc saphwyawc[39] ton[40] llydnan[41]
Seinyessit[42] y[43] gledyf ymhen[44] gorchan[45]
Noe[46] ac Eseye[47] carrec[48] vawr[49] y chyhadvan[50]
Ni[51] mwy ysgogit[52] vit[53] vab Teithan[54]
Ny wnaethpwyd neuadd[55] mor annovauc[56]
Ony bei Vorien[57] eil Caradawc
Ny diengis yn[58] trwm y lwrw[59] mynawc
Dywal dywalach no mab Pheruwc[60]

Ffer[61] i[62] law ffagleu[63] Fowys[64] farchawc[65]
Glew dias dinas[66] y[67] lu ovnawc
Rac beddin[68] Ododin[69] bu wascarawc[70]
Y gylchwy[71] dan y[72] gymwy bu a denawc[73]
Yn dyd guych[74] bu ystuyth[75] neu buyth atveiliauc[76]
Dyrllyddei[77] veddgyrn[78] eillt Mynyddawc[79]

Ny wnaethpwyd neuadd[80] mor ddiysig[81]
Ny[82] chynon lary vron[83] glinnyon[84] wledig[85]
Nyt ef eisteddei[86] yn[87] tal lleithic
Y[88] neb a wanei nyt adweinit[89]
Raclym y[90] waeawr[91]
Calchdei[92] tyllei vyddinawr[93]
Racvuan[94] y[95] veirch rac rygiawr[96]
Yn dydd[97] gwych[98] atwyth oedd[99] y[100] lavnawr
Pan gryssei[101] Gynon gan wyrdd[102] wawr

Disgynsit[103] yn trwn[104] ygcyssevin[105]
Ef diodes gormes ef dodes[106] ffin[107]
Hut ephyt[108] y[109] wrhyt[110] y lwry[111] Elphin[112]
Ergyr guaew[113] rhieu[114] rhyvel[115] chwerthin
Eithin yn[116] oleit[117] mur greit tarw trin
Disgynsit yn[116] trwm ygcyssevin[119]
Gwerth medd ygcyntedd[120] a gwirawt gwin[121] [in[124]
Heyessit[122] y lavnawr rhwng[123] dwy vydd-

[1] Gwawdodyn,—c.
[2] En,—a.
[3] Amcwyn,—d.
[4] Mynydawc,—a.
[5] Enwawc e,—a.
[6] Prynu,—a.
[7] Breithyell,—a.
[8] Gatraeth,—a, d, e, f, g.
[9] Gatraeth,—a, d, e, f, g.
[10] Yg cat,—a.
[11] Yg gawr,—a d, e, f, g; anghawr,—c.
[12] Gwrymserch,—a; gwrwm seirch,—b.
[13] Ysgwydawr,—a.
[14] Peleidyr,—a; helydr,—e.
[15] Waewawr,—a, d, e, f, g.
[16] Llurugeu,—a.
[17] Chledyuawr,—a.
[18] Vydinawr,—
[19] Kwydei,—a.
[20] Bym,—a, d, f, g; bum,—f.
[21] Pymwnt,—a, d, e, g; pumwnt,—f; *arwydd coll yn* c.
[22] Lavnawr,—a.
[23] Rhuuawn,—a, d, e, f, g; Rhufain,—c.
[24] Rodei,—a, b, c, d, e, f, g,
[25] E,—a; i,—c. [l.
[26] Kein,—a.
[27] I,—c.
[28] Gerdawr,—a.
[29] Neuad,—a.
[30] Orchynnan,—a, d, f, g.
[31] Ofawr vel owawr,—e.
[32] Oruawr,—a, e, g; wawr,—c; orvawr,—d, f.
[33] Dyrllydut,—a, b, d, g; derllyddwyd,—c.
[34] Medut,—a, d, f, g; meddwyd,—c, e.
[35] Moryen,—a.
[36] Wnelei,—a, d, f, g.
[37] Kenon kelein,—a, l.
[38] Un,—a, d, e, f, g.
[39] Saphwryawc,—g.
[40] Son,—a, d, e, f, g, l.
[41] Edlydan,—a. d, g, l; llydvan,—d; eldan elydnan,—f.
[42] Seinnyessit,—a.
[43] E,—a; i,—c. [—d.
[44] Empenn,—a; em penn,
[45] Garthan,—a, d, f, g.
[46] Noc,—a, d, e, f, g.
[47] Esgyc,—a; esauc,—c; yscog,—e; escye,—d; escyc,—f; esgysc,—g.
[48] Canec,—a, g.
[49] Vurvawr,—a, d, e; vyr vawr,—f; vur vawr,—g.
[50] Chahydfan,—f.
[51] Ny,—a.
[52] Gysgogit,—a, d, e, f, g.
[53] Wit,—a, d, g; fyd,—c; fid,—e; uit,—f.
[54] Peithan,—a, d, e, f, g. *Mae y ban hwn ynterfynu pennill yn* a, &c.
[55] Neuad,—a.
[56] Anvonawc,—a, d, i, g.
[57] Vorgen,—d; voryen,—a.
[58] En,—a, b, e, g; un,—c, d; yr eu,—f.
[59] Elwrw,—a, f, g; o lwrw,—c, e.
[60] Ferawc,—a, d, e, f, g.
[61] Fer,—a.
[62] Y,—a, d, e, f, g.
[63] Faglei,—a.
[64] Towys,—b; tywys,—c.
[65] Varchawc,—a.
[66] O,—c.
[67] Bu,—b.
[68] Bedin,—a.
[69] Wawdodyn,—c.
[70] Gwasgarawc,—a.
[71] Ynghylchwy,—e.
[72] O,—c; i,—e.
[73] Adeuawg,—f.
[74] Gwyth,—a, d, e, f, g.
[75] Ystwyth,—a.
[76] Bwyth adveillyawc,—a.
[77] Dyrllydei,—a, b, d, e, f: dysllyddei,—g; derllyddei,—c.
[78] Vedgyrn,—a.
[79] Mynydawc,—a.
[80] Neuad,—a.
[81] Diessic,—a.
[82] No,—a, b, d, e, f, g; na,—c.
[83] Vronn,—a.
[84] Geinnyon,—a, d, e, f, g.
[85] Wledic,—a.
[86] Eistedei,—a.
[87] En,—a.
[88] E,—a.
[89] Adwenit,—a, d, f, g.
[90] E,—a: i,—c.
[91] Waewawr,—a, d, e, f, g.
[92] Calch drei,—a, d, g; calchdrei,—l; calch ei vel calchdei,—e; calch trei,—f.
[93] Vydinawr,—a.
[94] Racvuan,—a, d, e, f, g.
[95] I,—c.
[96] Rhyngiawr,—c, e.
[97] En dyd,—a.
[98] Gwyth,—a, d, e, f, g.
[99] Oed,—a.
[100] E,—a; i,—c.
[101] Gryssyei,—a,
[102] Wyrd,—a.
[103] En,—a. [g, l.
[104] Trwm,—a, b, c, d, e, f,
[105] Yg kyssevin,—a.
[106] Rhoddes,—c.
[107] Fin,—a, d, e, f, g.
[108] Effyt,—a, d, e, f, g, l; a phyt,—b, c.
[109] I,—c.
[110] Wrthyt,—b.
[111] Elwry,—a, g; o lwrw,—c; y lwrw,—e, f.
[112] Elfin,—a; elffin,—f. *Mae y llinell hon ar ol y nesaf yn* a, b, d, e, g.
[113] Gwayw,—a.
[114] Rieu,—a.
[115] Ryvel,—a, f.
[116] Eithinyn,—a, f, g; eithynynt,—d.
[117] Uoleit,—a, f, g; uoleit,—l; noleit,—i; voleit,—c, d. *Mae y llinell hon yn terfynu pennill yn* a, &c.
[118] En,—a.
[119] Yg kysseuin,—a.
[120] Med yg kynted,—a.
[121] Win,—a.
[122] A,—c.
[123] Rwg,—a.
[124] Vydin,—a. *Nid yw y ban canlynol yn* i, b, c.

Eithin yn[1] noleit[2] mur greit tarw trin[3]
Disgynsit yn[4] trwm rac alavvedd[5] wyrein*

Wyre llu llaes[6] ysgwydawr
Ysgwyt vriw rac biw Beli bloeddvawr[7]
Nar odduch[8] gwyar ffin[9] ffestiniawr[10]
An delut[11] cynllwyt[12] yar[13] gynghorawr
Gorwyd gwarëufrith[14] un ytheurdorch-awr[15]
Twrch goruc amot ymlaen[16] ystre ystrywawr
Teilyngdeith[17] gwrthiat[18] gawr
An gelwit y[19] nef bit achledawr[20]
Emyt[21] ef crennyt[22] y[23] gat waewawr
Cat nannën[24] yra Elut[25] clotvawr[26]
Ny[27] chynhennit na bei llu iddaw[28] llawr

Am drynni drylaw drylenn
Am lwys am ddiffwys[29] dywarchen
A[30] gwyddaw[31] gwallt y ar[32] benn[33]
Y[34] am awyr[35] eryr Gwydien[36]
Gwydduc[37] neus amuc ae[38] waen[39]
Arduliat[40] diwyllyat y[41] berchen

Amuc Morien[42] gwennawt[43]
Murdyn[44] a chyvrannu[45] penn
Prif egweryd[46] ac an nerth[47] ac am hen[48]
Tryvyr[49] er[50] bot bun Bratwenn
Deudec[51] Gwenabwy vab Gwenn[52]
Amdrynni[53] drylaw drylenn
Gweinydiawr[54] ysgwydawr yngweithen[55]
Yn[56] aryal cledyval[57] am benn
Yn Lloegr[58] drychion[59] racdrychant[60] unbenn[61]
A dalwy[62] mwng bleidd[63] heb benn[64]
Yn y[65] glaw[66] gnawt gwychnawt yn y[67]
Gyvrang[68] gwyth[69] ag[70] asgen [Lenn
Trengis ni ddiengis[71] Bratwenn[72]
Eur ar[73] vur caer ysgrwydiat[74]
Aer cret ty na chaer[75] aevlodyat[76]
Yn[77] ara ae[78] lyssur[79] ar gatwyt[80]
Adar crwydryar[81]
Syll o vireiin[82] neus adrawdd[83] a vo mwy[84]
O ddanwynnyeit[85] llwy
Od amlwch llivanat[86]
Yn awr[87] blygeint[88]
Na bei cynhafal[89] cynheilw[90]*

[1] Eithinyn,—a, d, f, g.
[2] Uoleit,—a, d, g; uolu, —l; oleit,—b, c, e.
[3] *Mae y llinell hon yn terfynu pennill yn* a, &c.
[4] En,—a.
[5] Alanoed,—a, d, e, f, g, l; alaved,—b, c.
[6] Lliaws,—f.
[7] Bloedvawr,—a.
[8] Nar od uch,—a, d, e, f, g; na rodduch,—c.
[9] Fin,—a, d, e, f, g.
[10] Festinyawr,—a.
[11] Deliit,—a, b, d, f, g; delyd,—c; denlut vel delut,—e.
[12] Kynllwyt,—a.
[13] Y ar,—a, d, e, f, g.
[14] Gwareuffrith, — a, g; gwarëeusrith,—b, c; gwareus rith,—d, l; gware rith,—f; *nid yw rith yn* e.
[15] Rin ych eurdorchawr, —a; un yth eurdorch-awg,—b, c; rin ych eurdorchawc,—d; unyth ych eurdorchawc, —e; rin eurdorchawr, —f; rin ych (unyth), —l. *Nid yw y ban hwn yn* g.
[16] Emlaen,—a.
[17] Teilingdeith,—a; teiling deith,—d.
[18] Gwrthyat,—a.
[19] E,—a.
[20] Athledhawr,—a, d, f, g; athledawr,—l.
[21] Y myt,—d.
[22] Krennit,—a.
[23] E,—a.
[24] Catvannan,—a, d, g; cadvannau,—d; catvanneu (clotvannan), —f; calvannan (catvannar),—l.
[25] Er aclut,—a, g; yr a elut,—b, c; er a dut, —d; yr a dut,—e; er a clat,—f.
[26] Clot vawr,—d, f.
[27] No,—a, e, f, g; ni,—c.
[28] Idaw,—a.
[29] Diffwys,—a.
[30] Am,—a, d, e, f, g.
[31] Gwydaw,—a.
[32] E ar,—a, d, g; y ar,—b; i ar,—c; y vel i ar, —e.
[33] Iar e benn,—f.
[34] I,—d, f.
[35] Wyr,—a, d, f, g.
[36] Gwydyen,—a.
[37] Gwyduc,—a, d.
[38] Ac,—a, d, e, g.
[39] Wayw,—a, d, g, l; vaew,—f.
[40] Ardullyat, — a; arddwliad,—c.
[41] I,—c. [—d.
[42] Moryen,—a; morgen,
[43] Gwenawt,—a, c, d, f,
[44] Nurdyn,—d, f. [g.
[45] Chyvranny,—a.
[46] Eg weryd,—a, c, d, g; priv eg gweryd,—f.
[47] Annerth,—c; amnerth, —f.
[48] Amhen,—c.
[49] Trywyr,—a, b, d, e, f, g.
[50] Yr,—a, d, f, g.
[51] *Neu* deheuec,—m.
[52] Gwen,—a. *Mae y llinell hon yn terfynu pennill yn* a, &c.
[53] Am drynni,—a, b, c, d, e, f, g.
[54] Gweinydyawr,—a.
[55] Yg gweithyen,—a, d, e, f, g.
[56] En,—a.
[57] Cledyual,—a; cadval, ara (unara), l.
[58] En lloegyr,—a. [—b.
[59] Drychyon,—a.
[60] Rac trychant,—a, d, f, g; raedrychant,—b; 'r oedd drychant,—c; rydrychant,—e.
[61] Unbenn,—a.
[62] Daly, —e.
[63] Bleid,—a.
[64] Prenn,—a, c, d, g.
[65] En e,—a, b, c, e, f, g; eno,—d.
[66] Law,—a, c, d, f, g; gwlaw,—c.
[67] Eny,—a, d, e, f, g; yn i,—c.
[68] O gynrang,—g; o gyurang,—a, d, e; o gyvrang,—f. *Nid yw* o *yn y lleill.*
[69] Gwych,—d.
[70] Ac,—a, b, c, d, e, f, g.
[71] Diengis,—a.
[72] *Y mae'r llinell hon yn terfynu pennill yn* a, &c.
[73] Eurar,—a; ac ar,—f.
[74] Krysgrwydyat,—a, d, f, g; kysgrwydiat,—l.
[75] Thaer,—a, d, f, g.
[76] Aer vlodyat,—a, d, e, g; aervlodyat,—l; aeflodiad,—c; aer olodiat,—f.
[77] Un,—a, d, e, g; un Syll o virein neus adrawd a vo mwy,
O damweinnyeit llwy
Od amluch lliuanat
Neus adrawd a vo mwy
Enawr blygeint
fel hyn:—
[78] Ai,—f.
[79] Leissyar,—a, d, g; leissyr (lavurleissyar),—f.
[80] Argatwyt,—a, c, d, e, f, g.
[81] Brwydryat,—a, f, g; crydryat,—b; crwydrad,—c; brwydryar,—d; crwydryar, al. crwydrad,—e.
[82] Virein,—a.
[83] Adrawd,—a.
[84] *Mae y ban yma yn dechreu d* Neus adrawd, *ar ol y ddau ganlynol, yn* f.
[85] Damweinnyeit, —a, b, c, d, e, g; ddamweiniad,—l. *Nid yw y ban hwn na'r ddau a ganlyn yn* i, b, c.
[86] Amluch lliuanat,—a; llwyad amluch lliuant, —l.
[87] Enawr,—a; yn llawr, —f; en awr,—g; nys adrawdd a fo mwy yn awr,—l.
[88] Bulgeint,—e, f, l. *Cyfleïr y pedair llinell hyn, gyda chwanegiad o un atynt yn* a, *neu yn hytrach ail adroddiad o ran o'r flaenaf,*
[89] Kynhawel,—a, f, g; kynawel,—d. f, g; cynheilweint,—l. *Mae hon yn terfynu pennill yn* a, &c.
[90] Kynheilweing,—a, d,

* Eur ar mur caercrisguitat
Dair caret na hair air mlodyat
Un S sara secisiar argouuduit
Adar bro uual pelloid

* Disgynsit in trwm in alauoed dwyrem,—k.

Pan vuost i[1] cynnyvin[2] clot
Yn amwyn tyuyssen[3] gortirot[4]
O haedot diachor din drei[5]
Oedd mynyt[6] wrth olut[7] ae cyrchei[8]
Oedd diwas[9] y vyddin[10] ae i[11] cretei
Ny elwit gwinwyt men na bei[12]
Cyt[13] bei cannawr[14] yn un[15] ty
Atwen ovalon[16] ceny[17]
Pen y gwyr[18] talbeing[19] a dely
Nyt wyf vynawc blin
Ni ddialav[20] vy ordin[21]
Ny chwarddaf[22] y[23] chwerthin
Adan[24] draed[25] ronin
Ystynnvawc[26] vyg glin[27] a bundat y[28]
Yn y ty[29] deyerin[30]
Catuyn heyernin[31]
Am benn vy[32] deulin
O ved o vuelin[33]
O Gattraeth[34] wnin[35]
Mi a[36] na vi[37] Aneurin
Ys gwyr Taliessin[38]
Oveg cyvrenhin[39]
Neu chenig[40] Ododin[41]
Cyn[42] gwawr dydd[43] dilin

Mirein uys adrawd a uo byv o dan guenneit
Lai o dani lun luch liuanat
Nys adraut a uo biu in dit plemieit
Na bei cinaual cynelueit,—k.
Nys adrawd gododin
In dit pleigbeit
Na bei cynhaual citeluat,—k.

Goroled[44] Gogledd[45] gwr ae gorug[46]
Lary vron[47] haeladon[48] ny yssyllut[49]
Nyt ymda[50] daear nyt yon duc mam[51]
Mir[52] eirian[53] gadarn haearn gaduc
O nerth y cleddyf[54] claer y[55] hamuc
O garchar anwar[56] daear ym[57] duc
O gyvle angheu o anghar dut
Ceneu[58] vab Llywarch dihafarch drut[59]
Nyt ef borther[60] gwarth gorsedd
Senyllt ai[61] Lestri lawn medd[62]
Goddolevi[63] gleddyf[64] y[65] garedd
Goddolevi[66] lemenei[67] y[68] ryvél[69] dyphorth[70]
Seil yn muyssaur[71] o[72] freych[73]
Rac byddin[74] Ododin[75] a Brennych[76]
Gnawt yn y[77] neuadd[78] fyth[79] meirch
Gwyar a gwrwmseirch
Ceyng y el[80] hiryell oe law
Ac yn[81] elydd[82] bryssiaw[83]
Gwen ac ymhyrddwen hyrddbleit[84]
Diserch[85] a serch ar tro[86]
Gwyr nyt oedyn drych draet[87] fo[88]
Heilin[89] achubyat pob bro
Llech Leucu[90] tud leu[91] leudvre
Gododin[92] ystre

[1] Di,—a, d, f, g.
[2] Kynnivyn,—a, d, f, g; cynnypin,—b, c; kynnissyn,—e
[3] Tywyssen,—a.
[4] Gordirot,—a.
[5] *Mae y llinell hon yn ddwy yn* a, d, f, g:—

O haedot en gelwit redyrch gwyr not
Oed dor diachor diachor din drei,—a, l.

O haeddot yn gelwir edrych (gelwid redrych) gwyr not
Oedd drei dor (diachor oedd dor) din drei,—f.

Haedot (haeddod,—c; haedod,—e) diachor (ddiachor,—c) din dre (dre,—e) diachor diachor,—g.

[6] Mynut,—a.
[7] Wrtholut,—b.
[8] Kyrchei,—a.
[9] Dinas,—a, d, e, g; divas (dinas),—f.
[10] E vedin,—a.
[11] Ac i,—b, e.
[12] *Mae y llinell hon yn terfynu pennill yn* a, *ac y mae'r tair llinell nesaf yn un pennill.*
[13] Ket,—a, d, f, g.
[14] Cann wr,—a, d, e, f, g; cannwr,—b, c.
[15] En vn,—a.
[16] O valon,—b.
[17] Keny,—a.
[18] Pen gwyr,—a, d, e, f, g, l.
[19] Tal being,—a, d, e, f, g.
[20] Ny dialav,—a.
[21] *Ban* o f,—m. *Nid yw yn* i, b, c, d.
[22] Chwardaf,—a.
[23] I,—c.
[24] A dan,—a, c, d, e, f, g.
[25] Droet,—a, d, f, g, l.
[26] Ystynnawc,—a.
[27] Fy nglin,—c; vig glin,—l.
[28] Bun ddad,—c. *Nid yw* a bundat y *mewn un ffurf yn* d, f, g.
[29] En ty,—a, d, e, f, g.
[30] Deyeryn,—a.
[31] Cadwyn heyernyn,—a; catuyn heyernin,—l.
[32] Vyn,—a, d, e, f, g.
[33] *Ban o* f,—m. *Nid yw yn* i, b, c, d.
[34] Gatraeth,—a.
[35] *Neu* werin,—m; werin, a, d, e, g. *Nid yw y llinell hon yn* f.
[36] Mi na,—a, d, f, g; a wna,—c, e.
[37] I,—e.
[38] Talyessin,—a.
[39] Kywrenhin,—a, f, g; vel cyfrennin,—e.
[40] Chynig,—c; chenic,—l.
[41] E ododin,—a, d, f, g. *Nid yw* e *yn y lleill.*
[42] Kynn.—a.
[43] Dyd,—a. *Mae y ban hwn yn terfynu pennill yn* a, &c.
[44] Gwroledd,—c, e.
[45] Gogled,—a.
[46] Goruc,—a.
[47] Llary vronn,—a.
[48] Haelad,—b; haela don,—f.
[49] Essyllut,—a; yssylluc,—f.
[50] Emda,—a; am dda,—c.
[51] Nyt emduc,—a, d, e, g, l; nid ion ddug,—c; nid ymdug mam,—f. *Rhoddir* mam *yn nechreu y ban nesaf mewn amryw o'r copiau, ac felly cedwir y brifodl.*
[52] Mor,—a, d, e, f, g.
[53] Eiryan,—a.
[54] Cledyf,—a.
[55] E,—a; ei,—c.
[56] Amwar,—a, d, f, g.
[57] Em,—a; ym vel im,—e.
[58] Keneu,—a.
[59] *Terfyna y ban hwn bennill yn y rhan fwyaf o'r copïau.*
[60] Borthi,—a, b, c, d, e, f, g, l.
[61] Ae,—a, d, e, f, g.
[62] Llawn med,—a.
[63] Godolei,—a, d, f, g, l.
[64] I gleddy,—f; gledyf,—a, l.
[65] I,—c, f.
[66] Godolei,—a, d, f, g, l.
[67] Lemein,—a, d, g, l; lemein (lemeni),—f.
[68] E,—a, l; o,—c, e, f.
[69] Ryvel,—a, l. *Mae'r gair hwn yn terfynu'r llinell yn* a, d, f, *a'r gair nesaf yn dechreu y llinell ganlynol.*
[70] Dyfforthsei,—a, g; dyphorthei,—d, f, l.
[71] Lynwyssawr,—a, d, g, l; yn mwysawc,—e; cynwysawr,—f.
[72] Oe,—a, d, f, g, l.
[73] Vreych,—a; vreich,—l. *Saif y ddwy linell flaenorol yn* a *fel hyn:*

Godolei lemein e ryuel
Dyfforthsei lynwyssawr oe vreych.

Yn f *fel hyn:*—

Goddolei lemein (lemeni) o ryvel dyphorthei Cynnwysawr oe freych.

[74] Bedin,—a; bydin,—l.
[75] Gwawdodyn,—c.
[76] Breenych,—l.
[77] Ene,—a, d, e, f, g; yn [e,—l.
[78] Neuad,—a, l.
[79] Vyth,—a, l.
[80] Keingyell,—a, b, c, d, e, f, g.
[81] En,—a.
[82] Elyd,—a.
[83] Bryssyaw,—a.
[84] Ymhyrdwen hyrdbleit,—a.
[85] Disserch,—a.
[86] Artro,—d.
[87] Drychdraet,—d.
[88] Dro,—b, c; ffo,—d.
[89] Heilyn,—a. *Mae y llinell hon yn terfynu pennill yn* a, &c.
[90] Leutu,—a, d, f, g; leueu,—b, c; leuta,—l.
[91] *Nid yw yn* d, f, g.
[92] Gwawdodyn,—c.

Ystre ragno ar y angat[1]
Anghat gynghor i[2] leuver[3] cat
Cangen[4] Gaerwys Ceny[5] duliwys[6]
Tymor tymhestyl[7] Tymhestyl dymmor
Y[8] beri rhestr rhac rhiallu[9]
O dindovyt[10] yn dyvu wyt yn dy uovu[11]
Dwys ut[12] uodyn[13] Llym yt wenyn
Llwyr genyn llu ysgwyt rygyn[14]
Rac tarw trin y dal vriw[15] vu*
Er cryn[16] y[17] alon ar af[18]
Er[19] y Brwydrin trin trachwar[20]
Cwr y van ceirw[21]
Am gwr y van carw[22]
Byssed brych briuant[23] barr[24]
Am bwyll am Rhodri[25] am Rychwardd[26]
Ys broys[27] brys treulyaut Rhys[28]
Yn rhin drec[29] ny[30] hu[31] ny gaffo y[32] neges[33]
Nyt anghwy[34] o vanny[35] oddiwes[36]
Ny mat uanpuyt ysguyt[37]
Ar grymal[38] carnuyt[39]
Ny mat ddodes[40] y[41] vorddwyt[42]

[1] Anghat.—a. *Ban o* f, m. *Nid ydyw y ban yn* i, b, c.
[2] E,—a, d, e, f, g.
[3] Leuner,—a.
[4] Cangen,—b, c.
[5] Keui,—a, d, g; cevi,—l; ceuy,—f.
[6] Drillywys,—a, d, g; drillwys,—f; drilywys,—l.
[7] *Nid ydyw y ddau air hyn yn* c.
[8] I,—c; i ct y,—e.
[9] Restyr rac riallu,—a.
[10] O dindywyt,—a, d, f, g; odin dovyt,—b,c, e.
[11] Dy wovu,—a, e, g; dy uosu,—b; dywo dyvu,—d; dyuovu,—f. *Nid yw'r pedwar gair olaf o'r llinell hon yn* c, *ac nid ydynt eglur yn* b.
[12] Yd,—a.
[13] Wodyn,—a, c, d, f, g; foddyn,—e.
[14] Rugyn,—a.
[15] Dalfriw,—c, e.
[16] Erkryn,—a; er kryn,
[17] E,—a; o,—c. [—g.
[18] Ar af (ar),—a; af ar, —c; araf,—d.
[19] Y,—c; ery,—d.
[20] Trachuar,—a.
[21] Kwr e vankeirw,—a. *Nid yw y ban hwn yn*
[22] E vanncarw,—a. [b, c.
[23] Briwant,—a, f.
[24] *Ar ol y llinell yma yn* a, e, f, g, *y mae hon :—*

Am bwyll 'am,—a) disteir am distar,—f.

Yn ol l *fel hyn :—*

Am bwyll am distoir am distard.

Nid ydyw yn i, b, c, d.
[25] Am rodic,—a, l; Rhodic,—f.
[26] Rychward,—a; rychwedd,—b, c.
[27] Ys bro ys,—a, d, f, g, l; ysbroys,—c.
[28] Treullyawt rys,—a, l.
[29] En riwdrec,—a, d, g; yn rhiwdrec,—f.
[30] Nid,—c.
[31] Hu wy,—a, d, f, g. *Nid yw* wy *yn* i, b, c, e.
[32] E,—a; i,—c, e.
[33] *Yn* a, *cyssylltir dechreu y llinell hon á diwedd y flaenorol, a saif y ddwy fel hyn :—*

Ys bro ys brys treyllyawt rys en riwdrec
Ny hu wy ny gaffo e neges

[34] Amghwy,—l.
[35] A wanwy,—a, d, g, l; o vann y vel o fan,—e; a wa mvy,—f.
[36] Odiwes,—a. *Mae y llinell hon yn terfyn u pennill yn y lleill.*
[37] Wanpwyt ysgwyt,—a.
[38] Gynwal,—a, d, f, g; grymal vel grymial—e.
[39] Carnwyt,—a.
[40] Dodes,—a.
[41] I,—c.
[42] Vordwyt,—a.

* Lech leud ud tut leu ure
Gododin stre stre
Ancat ancat cyngor cyngor
Temestyl trameryn lestyr trameryn
O dindywyt en dyvwn (dyowu,—i)
Scuyt grugyn irac taryf trun tal triv (briw,—i) bu,—k.

Ar vreichir mein llwyt[43]
Gell y baladr[44] gell
Gellach[45] o bell[46]
Y mae dy wr yn y[47] gell
Yn cnoi angell bwch[48]
Budd[49] oe law[50] yddaw[51] poet ymbell[52]
Da y daeth[53] Adonwy atwen[54]
Ym a dawssyt[55] wen[56] heli Bratwen
Gwnelut leadut[57] llosgut no Morien[58]
Ny naeth[59] wnelut
Ny ddelyeist[60] nac eithaf na chynghor[61]
Ysgwn drein[62] dibennor
Ny weleist[63] y morchuyd[64] mawr marchogion[65]
Ny leddin[66] my[67] roddin[68] nawdd[69] y Saeson*

Gododin[70] gomynaf[71] dy blegyt
Tyno[72] eu dra thrinuein[73] drinnessyt[74]
Gwas chwant y[75] ariant heb[76] ymwyt[77]
O gysul[78] mab dwyre[79] dy wrhyt
Nyd oedd[80] gynghor uann[81]
Uael[82] rac lan[83] Veithin

[43] Mein-llwyt,—a. *Nid yw y pum llinell ganlynol yn* c.
[44] E baladyr,—a.
[45] E,—a, c, d, e, f, g.
[46] Obell,—a, c, d, e, g; y obell,—f.
[47] Ene,—a, c, d, f, g.
[48] Bwch aut hwch,—b; hwch,—e.
[49] Bud,—a.
[50] Lawr,—b.
[51] Idaw,—a.
[52] *Neu,* Budd oe law yddaw poet poet ymbell angell,—m. *Y mae'r tair llinell yna yn bedair yn* a, *fel hyn:—*

Y mae dy wr ene gell
Yn cnoi anghell
Bwch bud oe law idaw
Poet ymbell angell

Ac y mae'r llinell hon yn terfynu pennill.
[53] Doeth,—a, d, e, f, g. *Nid yw'r pennill yma yn* c.
[54] At wen,—a.
[55] Ym adawssut,—a, c, d, f, g, l; ym adawssyt,—e.
[56] Wenn,—a.
[57] Lladut,—a, b, c, d, e, f, g, l.
[58] Moryen,—a.
[59] Waeth,—a, c, d, g; vaeth, — e; waeth (vaeth),—f.
[60] Delyeist,—a.
[61] Chynhor,—a, c, d, e, f, g.
[62] Drem,—a, c, d, f, g.
[63] E,—a.
[64] Morchwyd,—a; ymorchvyd,—l.
[65] Marchogyon,—a.
[66] Wynedin,—a, c, g; wynedin,—d, f.
[67] Ny,—b, d; ni (na),—l.
[68] Rodin,—a.
[69] Nawd,—a.
[70] Gwawdodyn,—c.
[71] Gofynaf,—e.
[72] Tynoeu,—a; ty noeu,—b.
[73] Thrumein,—a, d, f, g; thrinyein,—b, c; thrinvein,—e.
[74] Drum essyth,—a, d, g. Tynoeu tra thrumein drum essyth,—f.
[75] I,—c.
[76] Hem,—g.
[77] Emwyt,—a, d, f, g, l.
[78] Gussyl,—a; gyssu,—d.
[79] Dwywei,—a, d, g, l; dwywe;—f.
[80] Nyt oed,—a; nid ced,—f.
[81] Gynghorwann,—a, d, f, g; ynghoruan,—b; gynghorwan,--c; gynghorfan,—e.
[82] Wael e,—a; hael i,—e. *Nid yw* e *yn* i, b, c, e.
[83] Tan,—a, d, e, f, g.

* Da dyvot adonwy adonwy am adaussut
A wnelei vratwen gwnelut lledut llosgut
Ny chetweist nac eithaf na chynnor (chyngor,—i)
Ysgwn tref dy beuwel (bennel,—i) ni weleis or mor
Bwyr mor marchauc a vei waeth no odgur,—k.

O lychwr y[1] lychwr luthbin[2]
Luchdor y[3] borffor[4] beryerin[5]
Lladd gnaws[6] gwan maws mur[7] trin
Anys garat[8] vu[9] ynat[10] ac Aneurin[11]
Cywyrein cetwyr[12] cynrennin[13]
Y[14] Gattraeth gwerin ffraeth[15] fysgiolion[16]
Gwerth medd[17] ygcyntedd[18] a gwirawt win
Heessit y[19] Lavnawr rhwng[20] dwy vyddin[21]
Ardderchawc[22] varchawc rac Gododin[23]
Eith iuyn[24] voleit[25] mur greit[26] tarw trin[27]
Cywyrein cetwyr[28] cynrenhin[29]
Gwlat atvet[30] gochlywet[31] eu[32] dilin[33]
Dy goglawd[34] tonn beuyr[35] beryerin
Men[36] ydynt[37] eiliassaf[38] elein
O brei[39] vrych ny uelych[40] Ueyelin[41]
Ny chemyd[42] haedud[43] a Gorddin[44]
Ny phyrth meuyl[45] moryal eu dilin
Lavn[46] durawt[47] barawt y[48] uaeth lin[49]
Cywyrein cetwyr cywrenhin[50]
Gwlat atvel gochlyuer[51] eu dilin[52]
Ef laddawdd[53] a chymawn[54] a llain
A charneddawr[55] tra gogyhne[56] gwyr trin[57]
Cywrein[58] cetwyr[59] cyvaruuant[60]
Ygyt[61] yn unvryt[62] yt gyrchassant
Byr[63] eu hoedyl, hir eu hoet ar eu carant

Seith gymeint o Loegrwys a laddassant[64]
O gyurysed[65] Guraged[66] guych[67] a unaethant[68]
Llawer mam ae deigyr ar[69] ei[70] hamrant[71]
Ny wnaethpwyd neuadd[72] mor ddianaf[73]
Lew mor hael baran llew llwybr[74] muyaf[75]
A Chynon lary vronn[76] a don[77] deccaf
Dinas y dias ar led[78] eithaf
Dor anghor byddin[79] budd[80] eilyassaf
Er[81] sawl a welais ac a welaf[82]
Ymyt[83] yn ymdduyn[84] aryf gryt guryt Guryaf[85]
Ef laddei oswydd a llafn llymmaf[86]
Mal brwyn[87] yt gwyddynt[88] rac y[89] adaf
Mab Clytno[90] clothir[91] canaf y ty[92]
Or clot heb or heb[93] eithaf[94]
O winveith a meddveith[95] dygoddolyn[96]
Gwn leith[97] mam Hwrreith Eidol ynial[98]
Ermygei racvre[99]
Rac bron Buddugre[100]
Breein[101] dwyre
Wybr[102] ysgynnyal
Cynrein[103] yn cynydaw[104]
Val glas heid[105] arnaw
Heb gilyaw[106] gyhaval[107]

[1] I,—c.
[2] Lluch bin,—a, d, g; luthvin,—b; lwthfin,—c; lwch bin,—f.
[3] I,—c.
[4] Borfor,—a; bor for,—g.
[5] Beryenin,—d.
[6] Gwaws,—a, d, f, g, l; graws,—e.
[7] Gwyr,—d.
[8] Anysgarat,—a.
[9] Ac vu,—a, e, g; ac un,—d, f, l. *Nid yw* ac *yn* i, b, c.
[10] Y nat,— a, d, g; yn ad,—c; y nad,—f.
[11] *Nid yw* ac *yn* g: *mae y llinell hon yn terfynu pennill yn y copiau ereill.*
[12] Kywyrein Ketwyr,—a.
[13] Kywrennin,—a, d, f, g.
[14] I,—c.
[15] Fraeth,—a.
[16] Fysgyolin,—a; wysgiolin,—c.
[17] Med,—a.
[18] Yg kynted,—a.
[19] Heyessit e,—a.
[20] Rwng,—a.
[21] Vedin,—a.
[22] Arderchauc,—a.
[23] Gwawdodin,—c.
[24] Eithinyn,—a, d, e, g, l; eith iwyn,—b; eithin yn,— c, f.
[25] Uoleit,—d; noleit,— f.
[26] Murgreit,—a, d, e, g.
[27] *Mae'r llinell hon yn terfynu pennill yn y lleill.*
[28] Kywyrein Ketwyr,—a.
[29] Kywrenhin,—a, d, f, g; cywrenbin, l.
[30] Atvel,—a, d, f, g, l; atuet,—b; adued,—c.
[31] Gochlywer,—a, f.
[32] Ei,—b.
[33] Dilyn,—d: *y mae arwydd coll rhwng y gair hwn a'r nesaf yn* g.
[34] Dygoglawd,—a, d, e, f, g.
[35] Tonn bevyr,—a.
[36] Mein,—b, c.
[37] Yd ynt,—a, d, e, f, g.
[38] Eilyassaf,—a; heliessynt, — c; heliessynt eiliasaf,—d; eliassaf, —e.
[39] Bei,—c.
[40] Welych,—a.
[41] Wyelin,—a, d, f, g; lleuelin,—b, c, e; weyelin,—l.
[42] Chenyt,—b, c, e.
[43] Haed ud,—a, d, f.
[44] Gordin,—a.
[45] Mevyl,—a.
[46] Lavyn,—a; dawn,—e.
[47] Durat,—d.
[48] I,—c.
[49] Waetlin,—a, c, d, e, f, g, l. *Y mae'r llinell hon yn terfynu pennill yn* a, b, c, e, f, g: *yn* d, *y mae'r ddwy linell olaf o'r pennill canlynol wedi eu chwanegu at y pennill hwn.*
[50] Kywyrein ketwyr kywrenhin,—a.
[51] Gochlywer,—a.
[52] *Dau fan o* f, — m. *Nid yw'r ddwy linell hyn yn* i, b, c, d.
[53] Lladawd, — a; lladawdd,—l.
[54] Cham mawn,—c, e.
[55] Charnedawr,—a.
[56] Gogyhwc, — a, d, g; gogyhue,—e; gogyhwe (gogyhwc),—f.
[57] *Mae y ban hwn yn terfynu pennill yn y copiau ereill, oddi gerth* d.
[58] Kywyrein,—a, d, e, f, g.
[59] Ketwyr,—a.
[60] Hyuaruuant,—a, e, f, g.
[61] Y gyt,—a, d, f, g; ygcyt,—b; ynghyd,—c, e.
[62] Un vryt,—a, d, e, f, g.
[63] Byrr,—a.
[64] Ladassant,—a.
[65] Gyvryssed, — a, d, f, g; gywrysed,—b, c, e.
[66] Gwraged,—a.
[67] Gwyth,—a, d, f, g, l.
[68] Wnaethant,—a.
[69] *Nid yw yr* ar *yma yn* d.
[70] E,—a, e, f, g,
[71] *Mae y llinell hon yn terfynu pennill yn y lleill.*
[72] Neuad,—a.
[73] Dianaf,—a.
[74] Llwybyr,—a.
[75] Vwyhaf, — a, d, f; vwynaf,—g.
[76] Laryvronn,—a.
[77] Adon,—a, d, f, g, l; ar don,—c.
[78] Lled,—a.
[79] Angor bedin,—a.
[80] Bud,—a. *Nid ydyw'r gair hwn yn* b.
[81] Or,—a, d, f, g.
[82] Welav,—a.
[83] Ymmud,—c; y mut,—d.
[84] En emdwyn, —a; yn dwyn,—e.
[85] Gwryt gwryaf,—a.
[86] Ef lladei oswyd a llavyn llymaf,— a.
[87] O brwyn,—b.
[88] Gwydynt,—a.
[89] I,—c.
[90] Klytno,—a.
[91] Clot hir,—a, b, c, d, e, f, g, l.
[92] I ti,—e.
[93] Oreb—e.
[94] Ertheiaf,—e. *Ymae'r ban hwn yn terfynu pennill yn y lleill. Trefnir y ddau fan olaf yn* a *fel hyn:—*

Mab klytno clot hir canaf
Yty or clot heb or heb eithaf.

[95] Medweith,—a, d, e, f, g.
[96] Dygodolyn,—a, b, d, f, g; dygodd o lyn,—c.
[97] Gwnlleith,—a, d, f, g, l.
[98] Enyal,—a. *Trefnir y ddwy linell uchod yn* a *yn bedair yn ol eu priffodl, fel hyn:—*

O winveith a medweith
Dygodolyn gwnlleith
Mam hwrreith
Eidol enyal.

[99] Rac vre,—a, e, f, g.
[100] Bronn budugre,—a.
[101] Brein,—b, c.
[102] Wybyr,—a.
[103] Kynrein,—a.
[104] Kwyaw,—a, d, f, g.
[105] Glasheid,—c.
[106] Giliaw,—a.
[107] Gyhaual,—a.

Synwyr[1] ystwyr ystemet[2]
Yar[3] neilyon[4] guebyl[5]
Ac arddemyl gleddval[6]
Blaen anewyn[7] anhun[8]
Hedin[9] ar[10] dihun
Mam[11] Reiddyn[12] rwyf trydar[13]
O winveith a meddvaeth[14] ydd[15] aethant
Yr[16] gynhen[17] llurygogyon
Nis[18] gwn leith lletcynt[19]
Cyn lwyded[20] eu leas dyddarvu[21]
Rac Cattraeth[22] oedd[23] ffraeth[24] eu llu
O osgordd[25] uynyddawr[26] vawr[27] dru
O drychant namyn[28] un gwr ny ddyvu[29]
O winveith[30] a meddveith[31] yt gryssiasant[32]
Gwyr yn rheit[33] moleit eneit dichwant
Gloyw ddull[34] y[35] am drulyt[36] gytvaethant[37]
Gwin a mel[38] a mal[39] a muesant[40]
O osgordd[41] vynyddawc[42] am[43] duy[44] atvyliawr[45]
A rhwyf[46] a golleis am[47] gwir garant
O drychant rhiallu[48] yt gryssiasant[49] Gattraeth[50]

[1] Synnwyr,—a.
[2] Ystemel,—a, d, e, f, g; ystynmeid,—c.
[3] Y ar,—a, d, e, g; yr, —c.
[4] Weillyon,—a, d, f, g.
[5] Gwebyl,—a; gwevyl, —b, c.
[6] Ardemyl gledyual,—a.
[7] Ancwyn,—a, b, c, d, e, f, g, l.
[8] *Nid yw'r gair hwn yn* d.
[9] Hediw,—a, f, g.
[10] An,—a, d, f, g.
[11] Nam,—f.
[12] Reidun,—a, b, c, d, e, f, g.
[13] *Y mae'r llinell hon yn terfynu pennill yn y lleill.*
[14] Medweith,—a, d, f, g.
[15] Yd,—a, b, d, e, f, g.
[16] E,—a, l; i,—c.
[17] Genhyn,—a, b, d, f, g, l.
[18] Nys,—a.
[19] Lletkynt,—a.
[20] Llwyded,—a.
[21] Llaes dydaruu,—a.
[22] Catraeth,—a.
[23] Oed,—a.
[24] Fraeth,—a.
[25] Osgord,—a.
[26] Vynydawc,—a, d, f, g.
[27] Wawr,—a, e, f, g.
[28] Namen,—a.
[29] Ny dyvu,—a. *Mae y llinell hon yn terfynu pennill yn* a, &c.
[30] Winweith,—e.
[31] Medveith,—a; medweith,—e.
[32] Gryssyassant,—a.
[33] En reit,—a.
[34] Dull,—a.
[35] I,—c.
[36] Drull yt,—a, d, e, f, g, l.
[37] Gyvaethant,—g; gyt vaethant,—l.
[38] Med,—a, d, f, g.
[39] Amall,—a, d, g, l; a mal aral,—e.
[40] A amucsant,—a, e, l; amwesant,—b, c, f; a amuesant,—d; a amuscant,—g; *neu* Gwin a medd a mal amwesant,—m.
[41] Osgord,—a.
[42] Vynydawc,—a, c, d, f, g; vynydawr,—b, c, e.
[43] Au (an),—f; an,—l.
[44] Dwyf,—a, d, f, g, l; dwy,—b, c, e.
[45] Atveillyawc,—a, d, g; atveyllyawc,—f; adveiliawc,—l.
[46] Rwyf,—a.
[47] Om,—a, d, e, f, g.
[48] Drychan riallu,—a.
[49] Gryssyassant,—e.
[50] Gatraeth—a.
[51] Namen vn,—a.
[52] *Nid yw'r gair hwn yn* d.
[53] Atcorasant,—d. *Mae y llinell hon yn terfynu pennill yn y lleill. Fel hyn y mae hon a'r flaenorol yn* a:—

O drychan riallu yt gryssyassant
Gatraeth tru namen vn gwr nyt atcorsant

Tru namyn un[51] gwr[52] nyt atcorsant[53]
Hu byddei[54] ygcyvrein[55] present mab[56] pel
Ar y[57] ehu[58] beddei[59] yn y[60] vei[61] atre
Hut amuc[62] Ododin[63] o win a medd[64]
Yn[65] dieding[66] yn 'gystryng[67] ystre
Ac Adan cadvannan[68] cochre
Veirch marchawc goddrud[69] y more[70]
Angor deur[71] daen
Sarph seri raen
Sengi urymgaen[72] ymlaen byddin[73]*
Ayth[74] aruynawl[75] drussyat[76] dreissyawr[77]
Sengi uaenawr[78]
Yn dydd[79] cadwynawr[80]
Ygclawdd[81] gwernin
Eil nedic[82] nar[83]
Neus duc drwy var
Gwledd[84] y[85] adar
Drydar[86] drin
Cywir[87] yth elwir enwir[88] weithret[89]
Rhagan[90] rhwyuyadwr[91] mur catuilet[92]
Merin a Madyen[93] mat yth anet†
Ar dyledawr[94] canu cyman[95] caffat[96]

[54] Hv bydei,—a.
[55] Yg kywyrein,—a, d, g; yg cywyrein,—l; ynghywrein,—f.
[56] Mal,—a, d, e, f, g.
[57] I,—a.
[58] E hu,—a, d, g; echu, —b; echw,—c, f.
[59] Bydei,—a, b, c, d, e, f, g.
[60] Ene,—a, d, e, f, g; oni, —c.
[61] Uei,—a; mal pel ar y e hu bydei yn y vei atre,—l.
[62] A mug,—f.
[63] Wawdodyn,—c, e.
[64] Med,—a.
[65] En,—a.
[66] Diedin,—c; ddiedin,—e.
[67] Yng ystryng,—a; yn ystryng,—l. *Trefnir y ddwy linell uchod fel hyn yn* a:—

Hut amuc ododin
O win a med en dieding
Yng ystryng ystre

[68] Gatvannan,—a; catvannan,—e.
[69] Godrud,—a.
[70] E more,—a, b, f, g; ym more,—c; emore, —d; y more vel ym more,—e. *Mae'r ban hwn yn terfynu pennill yn y lleill.*
[71] Dewr,—a.
[72] Wrymgaen,—a; urym gaem,—b, c.
[73] Emlaen bedin,—a. *Y mae y llinell yn ddwy yn* a, *er mwyn y brifodl*:—

Sengi wrymgaen
Emlaen bedin

[74] Arth,—a, d, f, g; ath, —c; aeth vel ath,—e.
[75] I arwynawl,—a.
[76] Drussyawr,—a, f, g; drwsiad,—c, e.
[77] Dreissyawr,—a.
[78] Waewawr,—a, d, g; vaenawr,—b, c, e; waywawr,—f.
[79] En dyd,—a.
[80] Cadyawr,—a, d, g; cadiawr,—f.
[81] Yg clawd,—a.
[82] Redic,—b, c, e.
[83] Na'r,—c; yn ar,—e.
[84] Gwled,—a.
[85] I,—c.
[86] O drydar,—a, d, f, g. *Nid yw o yn y lleill.*
[87] Kywir,—a; gwir,—c.
[88] Oth enwir,—a, d, f, g. *Nid yw* oth *yn y lleill.*
[89] Weithred,—f.
[90] Ractaf,—a, g; rhangaf,—b; rhyngaf,—c; raccaf,—d; ragaf al. rhyngaf al. ractaf—e; rhagaf (rhagor, rhactaf),—f.
[91] Ruyuyadwr,—a.
[92] Cadwilied,—c; cadvilet vel cadwilied,—e.
[93] Madyein,—a, c, d, e, f, g, l. *Mae y ban hwn yn terfynu pennill yn y lleill.*
[94] Ardyledawc,—a, c, d, f, g; ardyledawr,—e.
[95] Kyman,—a, b, d, f, g; cymain,—c; cyfan,—e.
[96] Caffed,—c, e.

* Angor deor dain
Sarff saffwy graen
Anysgoget (anysgoc,—i) vaen blaen bedin,—k.

† Enwir yt elwir oth gywir (al. guir) weithret (al. Enwir yth eluir guerit,—i. [guerit)
Kewir yth elwir gywir (al. oth gyuir) weithret
Rector rwyvyadur (al. liuiadur, al. cindir) mur pob kiwet (al. uivet, al. kyvyeith)
Meryn mab madyeith mat yth anet,—k.

Cetwyr am Gattraeth a wnaeth brythret[1]
Brith[2] a uyar[3] sathar sanget
Sengi uit[4] Gwynedd[5] bual am dalmedd[6]
A chalanedd[7] cyuyringet[8]
Nyt[9] ardrawdd[10] cibno cet[11]
Bei cymun[12] cein[13] daret[14]
Wedy cyffro cat[15] *

Ardyledawc canu cyman[16] o vri[17]
Twrf tan a tharan a rhyuerthi
Gwrhyt ardderchawc marchawc[18] mysgi
Rudd vedel[19] rhyvel a eidduni[20]
Gwr gwned[21] divuddiawc[22] dimyngyei[23]
Y gat or[24] meint gwlat yt y clywi[25]
Ae[26] ysgwyt[27] ar y ysgwydd[28] hut a roli[29]
Llaen[30] mal gwin gloew o wydr lestri[31]
Ariant[32] am yvet[33] eur dylyi
Gwinvaeth oedd[34] vaetnerth[35] Lyuri[36]

Ardyledawc canu claer orchyrdon[37]
A gwedy dyrraith[38] dyleinw afon[39]
Dimcones[40] lovlen ben[41] eryron

[1] Ketwyr am gatraeth a wnaeth brithret,—a.
[2] Brithwy,—a, d, g, l.
[3] Wyar,—a, b, c, d, e, f, g, l.
[4] Sengi wit,—a; sengiwyd,—c, e.
[5] Gwned,—a, d, f, g, l.
[6] Dal med,—a, b, c, d, f, g.
[7] Chalaned,—a.
[8] Kyuurynged,—a, d, f, g; cyuiringet,—b; cywiringed,—c; kyuirynged, al. cyfringed,—e; cyvirynged,—l.
[9] Ni,- b.
[10] Adrawd,—a, b, c, d, e, f, g.
[11] Kibno wede kyffro ket,—a, d, g; Ni adrawdd cibno wedi cyffro cad ccd,—f; Wedi cyffro cat cyt bei cymun cein dayret,—l. [- c.
[12] Kymun,—a; cymain,
[13] Keui,—a; ceui,—f.
[14] Dayret,—a; daeret,—f. *Gyda'r gair yma y mae'r pennill yn terfynu yn* a, d, g.
[15] *Trefnir y pum llinell yma yn* a *yn bedair, fel hyn :—*

Sengi wit gwned bual am dal med
A chalaned kyuurynged
Nyt adrawd kibno wede kyffro
Ket bei kymun keui dayret.

[16] Kyman,—a; cyfan,—e.
[17] Ovri,—a, e, f, g.
[18] Varchawc,—a.
[19] Ruduedel,—a, b, d, e, f, g; rhudd fedd,—c.
[20] Ryuel a eiduni,—a.
[21] Gwynedd,—c.
[22] Divudyawc,—a.
[23] Dimynygei,—g.
[24] Er,—c.
[25] Yd y klywi,—a; yt glywei,—e; yt y clywei,—l.
[26] Ac,—b, c, e.
[27] Ysgwydd,—c.
[28] Ysgwyd,—a.
[29] Hut arolli,- a, c, d, f, g; aroli vel arholi,—e.
[30] Wayw,—a, d, f, g; llain,—c, e.
[31] Wydyr,—a.
[32] Aryant,—a.
[33] Yued,—a; y ved,—d, f.
[34] Oed,—a.
[35] Waetnerth,—a, d, e, g, l; vaelnerth,—b, c.
[36] Vab llywri,—a, d, e, f, g, l. *Nid yw* vab *yn* i, b, c.
[37] Orchorddion, c, e; orchorddon, l.
[38] Dyrreith,—a.
[39] Aeron, —a, d, f, g; auon,—l.
[40] Digones,—e.
[41] Benn,—a.
[42] Llwyt,—a; clwyt,—g. *Mae arwydd coll rhwng y gair hwn a'r can-*

*Erdyledaf canu ciman cafa
In cetwir am gatraeth ri guanaid brit ret
Brltgue ad guiar sathar sanget
Segit guid gunet dial am dal med
O galanet ciuei (cives,—i) riget
Nis adrawd (*nid yw hwn yn* i) cipno gwedi kyffro cat
Ceuei cimun idau ciui daeret,—k.

Luyt[42]—— ef goreu vuyt[43] y ysgyolyon[44]
Or a aeth Gattraeth[45] o aurdorchogion[46]
Ar neges mynyddawc[47] mynawc maon
Ny ddoeth[48] yn ddiwarth[49] o barth[50] Vryth-
Ododin[51] wr bell well no Chynon[52] * [on
Ardyledawc canu cemann[53] cynreint[54]
Llawen llogel[55] byt[56]
Bu didichwant† hu mynnei eng kylch byt[57]
Eidol anant[58]
Yr eur a meirch maur a medd[59] meddueint[60]
Namyn[61] yn y[62] delei[63] o vyt hoffeint
Cyndilic Aeron[64] wyr en o uant[65]
Ardyledawc canu claer orchyrddon[66]
Ar neges Mynyddawc[67] mynawc Maon
A merch Eudaf hir dieis[68] gwanau hon[69]
Oedd porphor guysgyadur dir amdrychion[70]
Dyphorthes[71] meinyr[72] molut nyvet[73]
Baran tan terydd[74] ban gyneuet[75]
Duu maurth[76] guisgyasant[77] y[78] gwrym[79] duddet[80]
Duw[81] merchyr periddeint[82] eu calchdoet[83]

lynol yn i, b, c, *hefyd.*
[43] Gorevvwyt,—a.
[44] Ysgylvyon, —a, f, g; ysgolion,—c; ysglyfyon,—d; ysgyflion,—e; ysglyfyon (ysglyfion),—l.
[45] Gatraeth,—a.
[46] Eur dorchogyon,—a, e, f, g; eurdorchogyon,—
[47] Mynydawc,—a. [d.
[48] Doeth,—a; ddaeth,—b, c, e.
[49] En diwarth,—a.
[50] *Nid yw* barth *yn* b, c.
[51] Wawdodyn,—c.
[52] *Mae y llinell hon yn terfynu pennill yn y lleill.*
[53] Kenian,—a, b, c, d, f, g; ceman, al. cyfan,—e; cyman,—l.
[54] Kywreint,—a, d, f, g: cywreint,—l.
[55] Llogell,—a.
[56] Bu,- e.
[57] Engkylch,—a. *Nid yw* hu mynnei eng kylch byt *yn* b, c, d.
[58] *Nid yw* eidol anat *yn* d. *Trefnir y tair llinell uchod yn a fel hyn :—*

Llawen llogell byt bu didichwant
Hu mynnei engkylch byt eidol anant.

[59] Med—a; meddw,—b, c, e.
[60] Medweint,—a.
[61] Namen,—a.
[62] Ene,—a, d, f, g.
[63] Dylai,—c.
[64] Kyndylic aeron,—a.
[65] Enouant,—a, d, f, g, l; en o gant,—b; un o gant,—c; en e novant, al. un o gant,—e. *Mae y llinell hon yn terfynu pennill yn* a, &c.
[66] Orchyrdon,—a, b, f, g; orchorddion,—c, e.
[67] Mynydawc,—a.
[68] Dreis,—a, d, g; dreit (dreis),—f.
[69] Gwananhon,—a, d, f, g.
[70] Oed porfor gwisgyadur dir amdrychyon,—a. *Y mae hon yn terfynu pennill yn y lleill.*
[71] Dyfforthes, — a; dyphorthyt,—b.
[72] Meiwyr,—a, d, f, g, l.
[73] Nyuct,—a.
[74] Teryd,—a.
[75] Gynneuet,—a.
[76] Duw mawrth,—a.
[77] Gwisgyssant,—a; grysyassant,—d.
[78] Eu,—a, d, e, f, g.
[79] Gwrm,—e.
[80] Dudet,—a.
[81] Diw,—a.
[82] Peri deint,—a; priddeint,—c.
[83] Calch doet,—a, d, f, g.

*Erdyledam canu i cinon cigueren
In guarth ac cin bu diuant dileit aeron
Riuessit i loflen ar pen erirhon
Luit em rannuit guoreu buit i igliuon
Ar les minidawc marchauc maon
... ...
Oed odit imit o barth vrython
Gododin o bell guell no chenon,--k.

†Er dyledaf canu ciman ciguerenit
Llawen llogell bit budit dit di,—k.

Dyvyeu[1] bu diheu eu diuoet
Duu Gwener[2] calanedd[3] amdyget[4]
Duu Sadwrn[5] bu divurn[6] eu cytueithret[7]
Duu Sul[8] eu llavneu rhudd[9] amddyget[10]
Duu Llun[11] hyt ben[12] clun guaetlun guelet[13]
Neus adrawdd[14] Gododin[15] gwedy lluddet[16]
Rac pebyll madawc pan atcoryet[17] *
Namyn[18] un gwr o gant yn y[19] ddelhet[20]
Moch dwyreawc[21] ym[22] more
Cynnif Aber[23] rac ystre
Bu bwlch bu twlch tandde[24]
Mal twrch y[25] tywysseist vre
Bu golut mynut bu le[26]
Bu gwyar gweilch gwrwnde[27] †
Moch dwyreawc ym eilin[28]
O gynnu Aber rac fin
O dyuys[29] yn lyuys dylin[30]
Rac cant ef gwant gysseuin
Oed garu[31] y[32] gwnewchui waetlin[33]
Mal yvet medd[34] drwy chwerthin
Oed lew[35] y lladeuch[36] chwi dyvin[37]
Cleddyval dywal ffyscyolin[38]
Oedd mor ddiachor yt laddei[39]

[1] Divyeu,—a.
[2] Diw gwener,—a.
[3] Calaned,—a.
[4] Amddygied,—c.
[5] Diw sadwrn,—a.
[6] Divwrn,—a.
[7] Kytweithret,—a.
[8] Diw sul,—a.
[9] Rud,—a.
[10] Amdyget,—a; amdygied,—c.
[11] Diw llun,—a.
[12] Benn,—a.
[13] Gwaetlun gwelet,—a.
[14] Adrawd,—a.
[15] Gwawdodyn,—c.
[16] Lludet,—a.
[17] Atgored,—c; atcoret, —l.
[18] Namen,—a.
[19] Ene,—a, d, f, g.
[20] Delhet,—a. *Y mae y llinell hon yn terfynu pennill yn* a, &c.
[21] Mochdwyreawc,—a.
[22] Y,—a, d, f, g.
[23] Kynnif aber,—a.
[24] Tandc,—a.
[25] *Nid yw* y *yn* e.
[26] Lle,—a.
[27] Gwrymde,—a, d, f, g, l; gwrwmdde,—c, e. *Mae y ban hwn yn terfynu pennill yn* a, &c.
[28] Y meitin,—a, d, e, f, g, l; y meiitin,—f.
[29] Dywys,—a.
[30] Yn tywys yn dylin,—a, d, f, g, l; yn lywys yn dilin,—e.
[31] Garw,—a.
[32] *Nid yw* y *yn* b, c.
[33] Gwnaewch chwi waetlin,—a, l.
[34] Mal yuet med,—a.
[35] Llew,—a, d, e, f, g.
[36] Lladewch,—a.
[37] Dynin,—a, d, f, g.
[38] Cledyual dywal fysgyolin,—a.
[39] Oed mor diachor yt ladei,—a.
[40] Haual, —a.; gyhavel & gwr havel,—e.

*Ni forthint, ueiri (*nid yw hwn yn* i) molut muet
Rac trin riallu trin orthoret
Tebihic tan teryd drui cinneuet
Diu mawrth guisgassant eu cein duhet
Diu merchyr bu guero eu citunet
Diuyei cennadau amodet
Diu gwener calanet a ciurinet
Diu sadurn bu didvrn eu cit gueithret
Diu sul laueneu rud a at ranhet
Diu llun hyt benn clun guaet lun guelet
Nys adraud gododin guedy lluddet
Hir rac pebyll madauc pan atcorhet,—k.

†Moch arnireit i more
I cinim a pherym rac stre
Bu ciuarch gueir guiat
Ig cin or or cat
Cineillt ar garat
Init gene
Bu guolut minut bu lle
Bu guanar gueilging gwrymde,—k.

Esgar gwr haval[40] yn y[41] bei[42] *
Disgynnwys yn[43] aphwys[44] dra phenn
Ny deliit cynyt[45] cywrenhin ben[46]
Disgiawr breint vu[47] e ladd[48] ar gagen
Cynneddyf[49] y Ewein[50] escynnu[51] as[52] ystre
Ystung cyn[53] gorot goreu gangen
Dilyd[54] dyleyn rathleu[55] dilen
Llywy llyvrodedd[56] ruych[57] ac asgen
Anglas[58] asswydeu[59] lovlen
Dyphorthes ae law luruc wehyn
Dymualau[60] gwledic dal[61] oe brid[62] brennyal[63]
Eidol adoer[64] crei granuawr[65] gwyn[66]
Dysgiawr pan vei bun barn benn
Perchen meirch a gwymseirch[67]
Ac ysgwydawr yaen[68]
Gyvoet a[69] gyvergyr escyn discyn[70]
Aer dywys[71] ry dywys ryvel
Gwlat gordd[72] garei[73] gwrdd[74] vedel
Gwrdd ueryt[75] gwaet am iruedd[76]
Seingiat[77] am seirch,[78] seirch seingiat[79]
Seirchiawc[80] am grudd[81] yt vedd[82]
Ar ddelw[83] lleith drygiawr[84] lludet

[41] En y,—a; yn i,—c.
[42] *Mae'r llinell hon yn terfynu pennill yn* a, &c.
[43] En,—a.
[44] Affwys,—a.
[45] Kywyt,—a, d, g; cyuyd, —f.
[46] Kywrennin benn,—a.
[47] Ou,—g.
[48] Lad,—a.
[49] Gangen,—a, d, e, f, g.
[50] Kynnedyf,—a.
[51] Esgynnv,—a, b, d, f, g; esgynias,—c, e.
[52] Ar,—a, l.
[53] Ystwng kyn,—a.
[54] Dilud,—a.
[55] Cathleu,—a, d, e, f, g.
[56] Llyvroded, —a.
[57] Rwych, —a; vraych, b, c.
[58] Angas,—g.
[59] Asswyddeu, — c; a swyddeu, — e; asswyden,—g.
[60] Dymgwallaw, —a, g; dymwalaw, — d; dywallaw, — e; dymgualau,—f.
[61] *Nid yw* dal *yn* c.
[62] Bridd, — c; brit, al. bridd,—e.
[63] *Mae y llinell hon yn ddwy yn* a:—

Dymgwallaw gwledic dal
Oe brid brennyal;

ac â'r llinell hon y terfyna'r pennill.

[64] Adrer,—g.
[65] Grannawr,—a, d, f, g, l; graenawr, —c; grainanfawr, al. granfawr, —e.
[66] Gwynn,—a.
[67] Gwrymseirch, —a, b, c, d, e, f, g.
[68] *Nid yw* yaen *yn* e.
[69] O,—l.
[70] Gyuoet a gyuergyr esgyn disgyn,—a: *ac â'r llinell hon y terfyna y pennill.*
[71] Y,—b; i,—c.
[72] Gord,—a.
[73] Gar ei,—e.
[74] Gwrd,—a.
[75] Gwrdweryt,—a, d, e, f, g.
[76] Iroed, —a, c, f, g; irved,—d.
[77] Seingyat,—a.
[78] Veirch,—f.
[79] Seingyat,—a.
[80] Seirchyawr,—a, d, f, g.
[81] Am y rud,—a, d, g, l; am y rudd,—f.
[82] Ued, — a; ved, — l. *Hon ydyw y flaenaf o'r ddwy linell yma yn y lleill.*
[83] Delw,—a.
[84] Dygiawr,—a, d, f, g.

*Moch aruireith i meitit pan crs
Cinerein i midin
O douis in towys milin
Rac cant em guant ceseuin
Oed mor guanauc idinin
Mal iuet med neu win
Oed mor diachar
Yt wanei esgar
Uid alt guanar gurthyn,—k.

Peleidyr yn[1] eis yn[2] dechreu cat
Hynt am oleu bu godeu beleidryat[3]
Seint[4] amnant[5] am diua[6] dy gell
Ac ystavell yt vydei[7] dyrlyd ei[8]
Medd[9] melys maglawr
Gwrys aer gynglys[10] gan uawr[11]
Cet[12] luys[13] Loegrwys liuedawr[14]
Rhy[15] benyt ar hyt y attawr[16]
Eillt Wynedd[17] clywer y[18] ardderchedd[19]
Guan an hon[20] byt vedd[21]
Sauuy[22] radanwy[23] Gwynedd[24]
Tarw byddin[25] treis trin teyrnedd[26]
Cyn[27] cynnest[28] daear cyn goruedd[29]
Byt[30] orfin[31] Gododin bedd[32]
Byddin orddyvnat yn agerw[33]
Mynauc luyddauc[34] law cheurw[35]
Bu ddoeth[36] a choeth a syberw
Nyt oedd[37] ef wrth gyfedd[38] gochwerw
Mudyn geinyon[39] ar eu[40] helw
Nyt oedd[41] ar les[42] bro pob delw
An gelwir mor a chynnwr ym plymnuyt[43]
Yn tryvruyt[44] peleidyr, peleidyr gogymuyt[45]
Goglyssur heyrn liueyd,[46] llaun[47] yn[48] assed
Syrchyn[49] ygcorun[50] yn[51] trydar
Gwr ffrwythlawn fflamddur[52] rac ysgar[53]
Dyphortheis[54] catveirch[55] a chatseirch[56]
Greulet[57] ar Gatraeth cochre
Mae[58] blaenuyd byddin[59] dinus[60]
Aergi, gwych[61] guarthvre[62]
An[63] gelwir ny[64] fan[65] glaer vwyre[66]
Echadaf heydyn[67] haearn de[68]
Mynawc Gododin traeth y annor[69]
Mynawc am rann cuynhyator[70]
Rac eidyn arial[71] phlam[72] nyt atcor
Ef dodes ef dilys[73] y geynhor[74]
Ef dodes rac trusi[75] teudor[76]
Yn[77] aryal ar drywal[78] disgynnwys
Can lleues[79] porthes mam bwys[80]
O osgordd vynyddawc ni ddiangwys[81]
Namyn[82] yn[83] aryf[84] amddiphryf[85] amddiffwys[86]
O Golet[87] moryet ny[88] bu aessawr
Dyphorthyn[89] traeth y ennyn[90] llawr
Rhy duc[91] oe lovlen glas lavnawr
Peleidyr pwys preiglyn[92] ben[93] periglawr
Y ar[94] orwydd[95] erchlas penifeddawr[96]
Trin digwydd[97] trwch[98] trach y[99] lavnawr
Par[100] orwydd[101] oe cat[102] ni[103] bu ffoawr[104]
An dyrlys[105] molet medd[106] melys maglawr

[1] En,—a.
[2] En,—a.
[3] Bleidryal,—a, d, f, g; bleidrial,—l. *Mae y ban hwn yn terfynu pennill yn* a, &c.
[4] Keint,—a, d, g; ceint, —f.
[5] Amnat,—a, d, g; amnad,—f; amnant et amnawdd,—e.
[6] Dina,—a, d, g,; diva, —b, e; difei,—c; diva (dina),—f.
[7] Ac ystavell yt uydei, —a.
[8] Dyrllydei,—a, b, d, e, f, g, l; (derllyddei),—c.
[9] Med,—a.
[10] Aergynlys,—a, e, f, g; aergynglwys,—d.
[11] Wawr,—a, c, d, e, f, g; vawr,—b.
[12] Ket,—a; cad,—c, e.
[13] Lwys,—a.
[14] Lloegrwys lliwedawr,
[15] Ry,—a. [—a.
[16] Yd allawr,—a; i allawr,—c, e; hyd ydd attawr,—f.
[17] Wyned,—a.
[18] Klywere,—a.
[19] Arderched,—a, e, f, g; i ardderchedd,—c.
[20] Gwananhon,—a, d, f, g; gwanan hon,—b, c, e, l.
[21] Ved,—a.
[22] Savwy,—a, l; et savy, —e.
[23] Cadavwy,—a, d, g, l; rodanwy,—e; radanwy (radenny, cadauuy) —f.
[24] Gwyned,—a.
[25] Bedin,—a.
[26] Teyrned,—a.
[27] Kyn,—a.
[28] Kywesc,—a, d, g; cyuest (cywest),—f; cywesc,—l.
[29] Kyn gorwed,—a.
[30] But,—a.
[31] Orfun,—a, g; et orffin, —e; oryn,—d; orfun,—f.
[32] Bed,—a. *Mae y llinell hon yn terfynu pennill yn* a, &c.
[33] Bedin ordyvnat en agerw,—a.
[34] Lluydawc,—a.
[35] Llaw chwerw,—a; law chwerw,—l.
[36] Doeth,—a.
[37] Oed,—a.
[38] Gyued,—a.
[39] Geinnyon,—a.
[40] Y,—a.
[41] Oed,—a.
[42] Lles,—a. *Terfynir y pennill yma yn* a, &c.
[43] Plymnwyt,—a, e, f, g; plymuyt,—b, c; plymlwyt,—d.
[44] Tryvrwyt,—a; nhryourwyd,—e.
[45] Gogymwyt,—a.
[46] Lliveit,—a, l.
[47] Llawr, — a, d, f, g; llavn,—b, c; llawn et llafn,—e; llawr,—l.
[48] En,—a.
[49] Sychyn,—a, d, g; syrthyn,—e: iyrchyn (sychyn),—f.
[50] Yg gorun,—a.
[51] En,—a. [—a.
[52] Frwythlawn flamdyr,
[53] Esgar,—a; al ynhrydar,—e. *Mae hon yn terfynu pennill yn* a, &c.
[54] Dyphorthes,—a.
[55] Cat veirch,—a, e, f, g.
[56] Chadveirch, —c; chat seirch,—d.
[57] Greulyd,—c.
[58] Mac,—d.
[59] Blaenwyd bedin,—a.
[60] Dinas,—b, c, e.
[61] Gwyth,—a, d, f, g.
[62] Gwarth vre,—a, d, f, g.
[63] Au,—e.
[64] Wy,—e; ni,—c.
[65] Faw,—a, d, g, l; flaw, —f.
[66] Fwyre,—a; ffwyre,—f.
[67] Treuddyn,—b, c, e.
[68] Haearnde,—a, b, c, d, e, f, g. *Mae'r banhwn yn terfynu pennill yn* a &c.
[69] Traeth e annor, —a, d, g; traeth i annor,—c; traethyannor vel traethiannor,—c; traetheannor,—f; traeth y ammor (annor),—l.
[70] Kwynhator,—a; cuynhyator,—b.
[71] Aryal,—a.
[72] Ham,—a.
[73] E dilis,—a, d, f, g, l.
[74] Yg kynhor,—a, d, e, f, g; i geinhor,—c; yg cynhor,—l.
[75] Trin,—a, d, g; ractrisi (rhag trin),—f.
[76] Tewdor,—a.
[77] En,—a.
[78] Dywal,—a, d, f, g; arddywal,—e.
[79] Llewes,—a.
[80] Mawrbwys,—a, d, g; mammwys,—c; mambwys & mammwys,—e; mawr bwys,—f.
[81] O osgord vynydawg ny diangwys,—a.
[82] Namen,—a.
[83] Vn,—a, b, c, d, e, f, g.
[84] Arf,—c.
[85] Amdiffyrf,—a, l; amddiffyrf,—c.
[86] Amdiffwys, — a; amdiffurf,—e. *Terfyna y llinell hon bennill yn* a, &c.
[87] Gollet,—a, d, f, g; goledd,—b, c.
[88] Ni,—c.
[89] Dyfforthyn,—a.
[90] Treathiennyn,—a.
[91] Ry duc,—a; rhyduc, —b; rhyddug,—c.
[92] Periglyn,—c.
[93] Benn,—a.
[94] Yar,—f; i ar,—c.
[95] Orwyd,—a.
[96] Pen wedawr,—a, d, g; penivudawr,—b; penufuddawr,—c; pencuedawr,—e; penweddawr,—f.
[97] Trindygwyd, — a, d, f, g.
[98] *Nid yw* trwch *yn* d.
[99] I,—c.
[100] Pan,—a, d, e, f, g.
[101] Orvyd,—a, d, g; oruyd —b; orvydd,—f.
[102] Gat,—a.
[103] Ny,—a, b, d, e, f, g.
[104] Foawr,—a.
[105] Dyrllys,—a.
[106] Med,—a. *Mae y llinell hon yn terfynu pennill yn* a, &c.

Gweleis y[1] dwll[2] o benn tir Odren[3]
Aberth am goelcerth[4] a disgynnyn
Gwelais oedd cynevin[5] ar dref ffledegein[6]
A gwyr unythion[7] ry golessyn[8]
Gweleis gwyr dullyawr gan aur[9] addeuyn[10]
A phen Dyfnual[11] a[12] breich[13] brein ae cnoyn[14]
Mat mudic[15] ysgafnuyn[16] asgwrn[17] advaon[18]
Ae lassawc[19] tebedawc tra mordwy[20] alon
Gwrawl amddyvrwys[21] goruawr y[22] lu
Guryt vron[23] gurvan[24] gwanan aruau[25]
Y[26] gynneddyf[27] disgynnu rac naw rhiallu[28]
Ygguyd[29] gwaed a gulat[30] a gordiynau[31]
Caraf dy[32] vuddic leithic[33] a vu anau[34]
Cyndilic[35] Aron[36] cenhan[37] lew[38]
Carassun[39] ddeigynnu[40] y[41] Gattraeth[42] gessevin
Gwerth[43] medd[44] ygcuntedd[45] a gwirawd gwin[46]
Carasswn neu chablwys ar lain[47]
Cyn[48] bu y[49] leas ae[50] las[51] *uphin*[52]
Carasswn eil clot dyphorthes[53] gwaetlin
Ef dodes y[54] gleddyf[55] yg goethin
Neus adrawdd[56] gwrhyt[57] rac Gododin[58]
Na bei mab Ceidiaw[59] clot un gwr trin[60]

Truan yw gennyf[61] gwedy[62] lluddet[63]
Goddef[64] gloes angheu trwy agcyffret[65]
Ac eil trwm trinau[66] gennyf vy gwelet
Dygwyddai[67] an gwyr ny pen[68] o draet
Ac ucheneit hir ac eilyuet[69]
Yn[70] ol gwyr pybyr[71] temyr[72] tutuet[73]
Rhuvaum[74] a Gwgawn Gwiawn[75] a Gwylyget[76]
Gwyr gorsaf gwryaf gwidd[77] ygcalet[78]
Ys deupo eu heneit wy wedy trinet
Cynnwys ygwlat[79] Nef addef anneuet[80]
Ef gwrthodes tres tra gwyar lyn[81]
Ef laddei[82] val[83] deur dull[84] nyt[85] erchyn[86]
Tavloyu[87] ac ysgeth tavlet wydrin[88]
A medd[89] rac teyrnedd[90] tavlai[91] vyddin[92]
Meint[93] y gynghor[94]
Men na lauarei[95] liaws[96]
Ac vei annaws[97] nyd[98] edeint[99]
Rac ruthyr bwyll yaddeu[100]
A chleddyvawr[101] lliveit handit
Gwelir lavar[102] lein[103]
Porthloedd vyddin[104]
Porthloedd[105] lain
A llu racnedd[106]
Yn ragyruedd[107]
Yn dydd gunedd[108]
Ygcyvryssedd[109]

[1] I,—c.
[2] Dull,—a, b, d, f, g; dwll, al. ei ddull,—e.
[3] Adoun,—a, d, g; adoeń (adoyn),—f.
[4] Goelkerth,—a.
[5] Oed kenevin,—a.
[6] Redegein,—a, d, f, g.
[7] Nwythyon,—a, g; wnythyon,—c; mwython,—d; unythyon al. ufuddion,—e; nwython (mwythion),—f.
[8] Gollessyn,—a, d, e, f, g.
[9] Awr;—a, d, e, f, g.
[10] Adevyn,—a, d, f, g; addewyn,—c; a ddeuyn,—e.
[11] A phenn dyvynwal,—a.
[12] *Nid yw* a *yn* d, l.
[13] Breych,—a, f, g; vrych, —e, l.
[14] *Y mae'r llinell hon yn terfynu pennill yn* a, &c.
[15] Vydic,—a, d, f, g.
[16] Ysgavynwyn,—a.
[17] Asgwm,—d.
[18] Advaon,—a; addfaon, —e.
[19] Aelussawc,—a, e, f, g.
[20] Tramordwy,—e.
[21] Amdyvrwys,—a.
[22] I,—b, c.
[23] Gwryt vronn,—a.
[24] Gwrvan,—a; gurvan, —f.
[25] Arnaw,—a, d, e, g. *Nid yw y ban hwn yn* i, b, c.
[26] O,—b, c.
[27] Gynnedyf,—a.
[28] Riallu,—a.
[29] Yg gwyd,—a.
[30] Gwlat,—a.
[31] Gordiynaw,—a, d, f, g; gorddiynau,—i, b, c; gordiynau, gorddineu, et gorddyfnu,—e.
[32] Vy,—a, d, e, f, g.
[33] Vudic lleithic,—a.
[34] Anaw,—a, d, e, f, g.
[35] Kyndilic,—a.
[36] Aeron,—a, b, c, d, e, f, g, l.
[37] Kenhan, — a; cynon, c, e.
[38] *Mae y ban hwn yn terfynu pennill yn* a, &c.
[39] Carasswn,—a.
[40] Disgynnu,—a, d, e, f, g; ddisgynnu,—l.
[41] Yg,—a, d, f, g, l; o,—c; y vel i,—e.
[42] Catraeth, — a; cattraeth,—l.
[43] Gwert,—a, d, f, g.
[44] Med,—a.
[45] Yg kynted,—a.
[46] Win,—a.
[47] Llain,—a.
[48] Kyn,—a.
[49] E,—a, d, e, f, g.
[50] Oe,—a, d, e, f, g.
[51] Leas,—l.
[52] Uffin,—a, l; wphin et uphin,—e.
[53] Dyfforthes,—a.
[54] E,—a; e, f, g; i,—c.
[55] Gledyf,—a.
[56] Adrawd,—a.
[57] Gwrtryd,—c.
[58] Gododyn,—a.
[59] Keidyaw,—a.
[60] Gwrtrin,—b, g. *Nid yw'r llinell hon yn* f. *Y mae'n terfynu pennill yn* a, &c.
[61] Gennyf vy,—a, d, e, f, g. *Nid yw* vy *yn* i, b, b.
[62] *Nid yw* gwedy *yn* e.
[63] Lludet,—a.
[64] Godef,—a.
[65] Angkyffret, — a; amkyffret,—d.
[66] Truan, —a, d, e, f, g.
[67] Dygwydaw,—a, d, e, f, g; digwyddai,—c.
[68] Penn,—a.
[69] Eilywet,—a; a'i clywed,—c; eilyvet,—g.
[70] En,—a.
[71] Pebyr,—a, d, f, g.
[72] Tymyr,—e.
[73] Tudwet,—a.
[74] Ruvawn,—a.
[75] *Nid yw* gwiawn *yn* e.
[76] Gwlyget,—a; gwylget, —l.
[77] Gwrd,—a; gwrdd,—f.
[78] Yg calet,—a.
[79] Kynnwys yg wlat,—a.
[80] Avneuet,—a, d, f, l; arneuet,—g. *Y mae'r ban hwn yn terfynu pennill yn* a, &c.
[81] Llyn,—a.
[82] Lladei,—a.
[83] *Nid yw* val *yn* f.
[84] Dewrdull, —a, e, g; dewr dull,—b, c, d, f.
[85] Nad,—f.
[86] Echyn, — a, b, c, g; ethyn,—d, l; echyn et erchyn,—e.
[87] Tavloyw,—a.
[88] Vrwydrin,—e.
[89] Med,—a.
[90] Teyrned,—a.
[91] Tavlei,—a.
[92] Vedin, — a. *Nid yw hwn yn* b, c.
[93] Menit,—a.
[94] Gynghor. *Nid yw* meint y gynghor *yn* i, b, c.
[95] Lleveri,—a, d, f, g.
[96] Lliaws,—a.
[97] Anwaws,—a, d, f, g.
[98] Myt,—a.
[99] Odewyt,—a, g; ydyn', —c, edewyt,— d, f; edeint et ydyn,—e.
[100] Bwyllyadeu,—a, c, e, f, g; bwyll y adeu,—b; bwys ỽi adeu, — d; bwylliadeu,—l.
[101] Chledyvawr,—a.
[102] Llavar,—a; lasar,—e.
[103] Lleir, — a, d, f, g. *Trefnir y chwe ban yna yn* a *fel hyn:*—

Meint y gynghor men na lleveri
Lliaws ac vei anwaws nyt odewyt
Rac ruthyr bwyllyadeu a chledyvawr
Lliveit handit gwelir llavar lleir;

ac fel hyn y terfynir y pennill.

[104] Porthloed vedin,—a.
[105] Porthloed,—a.
[106] Racwed,—a, d, e, f, g.
[107] Ragyrwed,—a, l.
[108] En dyd gwned,—a.
[109] Yg kyvryssed,—a.

Buant gwychawd[1]
Gwedy[2] medddawt[3]
A medd yvet[4]
Ny bu uaret[5]
An gornylam[6] ennyd phrwythlam[7]
Pan adrodder[8] torret ergyr[9]
O ueirch[10] a gwyr tyngyr[11] tynget[12]
Pam[13] ymddyvydd[14] lliaws Pryder Pryderaf ffun[15]
Ffun[16] en ar dec[17] aryal rodec[18] ar hynt[19] wylaw
Cy[20] cystyiun[21]
Cu[22] carassun[23]
Celeic[24] fau[25]
Ac argoedwys
Gwal[26] gordyvnwys
Y[27] em dulyaw[28]
Ef dadodes[29] ar lwydd[30] pwys ar les[31] rieu
Ar dilyvnn[32] goet
Ar diliu[33] hoet yr[34] cyveddeu[35]
Cyueduogant[36]
Ef an dydduc[37] ar[38] dan advoyu[39]
Ac ar groen gwynn gosgroyw[40]
Gereint rac deheu[41] gawr a ddodet[42]
Llwch[43] gwyn[44] dwll[45] ar ysgwyt
Yor yspar lary[46] yor[47]
Molut mynyt[48] mor

Gogwneif heissylut[49] gugyvei[50] Gereint Hael mynawc oeddut[51]
Diannot[52] y[53] glot y[54] glutvan[55]
Diachor anghor[56] gcyman[57]
Diechyr eryr gwyr gouaran[58]
Trin oddef eiddef oedd eirian[59]
Ragorei veirch racvuan[60]
Yn[61] trin lledvegin[62] gwin o bann
Cyn[63] glas vedd[64] a glassu yn[65] rhann[66]
Bu gwr gwledd[67] uch[68] medd[69] mygr[70] o bann
Dihenyt[71] i[72] bob llawr llannet[73]
Y[74] hual amhaual[75] afneuet
Tul[76] tal[77] e[78] rodawr cas o hir[79]
Gwythawc rhyvonyauc[80] diphrydyeit[81]
Eil gweith gelwident[82] a malet[83]
Ygcatveirch[84] a seirch greulet
Byddin[85] agcusgoget[86] yt[87] vyt[88] cat
Vorion[89] cochro llan[90] pan[91] rygoddet[92]
Trum[93] yn[94] trin a llavyn[95] yt laddei[96]
Garw rybydd[97] o gat dydygei
Can[98] Calan a ddarmerthei[99]
Ef gweinit[100] Adan[101] vab Erfei
Ef gweint[102] Adan dwrch trahawc[103]
Un Rhiein[104] a morwyn a mynauc[105]
A phan oedd[106] mab teyrn teithiauc[107]
Yg Gwyndyt[108] gwaet glyt[109] gwaredawc

[1] Gwychawc,—a, d, f, g, l.
[2] Gwede,—a.
[3] Meddawt,—a; meddawd, -c.
[4] A med yuet,—a.
[5] Waret,—a, c, d, e, f, g.
[6] Gorwylam,—a, g; gormylan,—b, c, e; gorwylan,—d; gornylan, —f.
[7] Ennyd frwythlam,—a.
[8] Adroder,—a.
[9] *Nid yw* ergyr *yn* e; *ac nid yw'r llinell yn* i, b, c.
[10] Veirch,—a.
[11] Tyngir,—a.
[12] *Nid yw* tyngyr tynget *yn* e. *Y llinell honsydd yn terfynu pennill yn* a, &c.
[13] Pan,—a, e, f, g.
[14] Ym dyvyd,—a, d, e, f, g.
[15] Fun,—a, d, f, g.
[16] Fun,—a.
[17] Ardec,—a, d, f, g; un ar deg,—b, c, e.
[18] Redec,—a, b, c, d, e, f, g, l.
[19] Kynt,—d.
[20] Ku,—a.
[21] Kystudywn,—a, d, f, g; cystiwn,—b; gwestiwn, — c; cystwywn, —e.
[22] Ku,—a.
[23] Carasswn,—a.
[24] Kelleic,—a, d, e, g.
[25] Faw,—a, d, g; ffaw, —e, f.
[26] Guae, — a, d, f, g; gwall,—e.
[27] I,—c.
[28] Emdullyaw,—a, d, f, g; ymdduliaw,—c.
[29] Dyddodes,—c.
[30] Arlluyd,—a, f, g; ar lluyd,—d; ar luyd,—e.
[31] Lles,—a.
[32] Dilyvyn,—a; ardulywn,—e; ar dilion,—f.
[33] Diliw,—a.
[34] Or,—c.
[35] Kyvedeu,—a.
[36] Kyvedwogant,—a.
[37] Dyduc,—a.
[38] At,—d.
[39] Adloyw,—a; adfoyw, —e.
[40] Goscroyw,—a. *Mae y llinell hon yn terfynu pennill yn y cwbl ond* i, d.
[41] Achen,—g.
[42] Dodet,—a.
[43] Lluch,—a, b, c, d, e, f, g.
[44] Gwynn gwynn,—a, d, f, g.
[45] Dull,—b, e.
[46] Llary,—a; larylw,—e.
[47] Y or,—d; *nid yw yn* b, c, e.
[48] Mynut,—a.
[49] Heissyllut,—a; heislyd,—c.
[50] Gwgynei,—a, d, g, l; gogwnei,—f.
[51] Oedut,—a; edut,—d. *Mae y llinell hon yn terfynu pennill yn* a, &c.
[52] Di annot,—d.
[53] E,—a; o,—c.
[54] E,—a.
[55] Ynglhytvan,—e.
[56] Angor,—a.
[57] Ygkyman,—a, b, c, d, f, g; anghyman et anghyvein,—e; yg cyman, —l.
[58] Govaran,—a; gonaran,—b, c.
[59] Trin odef eidef oed eiryan,—a.
[60] Rac vuan,—g.
[61] En,—a.
[62] Lletvegin,—a.
[63] Kyn,—a; yn,—e.
[64] Glasved,—a, d, e, f, g.
[65] Eu,—a, d, f, g. *Nid yw yn* e.
[66] Rann,—a.
[67] Gwled,—a.
[68] Od uch,—a, d, f: oduch, —g.
[69] Med,—a; Bu gwr od uch gwledd medd,—f.
[70] Mygyr,—a. *Y mae y llinell hon yn terfynu pennill yn* a, &c.
[71] Dienhyt,—a, f, g; dihenydd,—b, c, e.
[72] Y,—a, e, f, g; *nid yw yn* d.
[73] Llanwet,—a, d, f, g.
[74] E,—a, d, e, f, g; i,—c.
[75] Am hafal,—c.
[76] Twll,—a.
[77] Tall,—a, d, e, f, g.
[78] I,—c.
[79] Ohir,—d.
[80] Rywonyawc,—a.
[81] Diffreidyeit,—a, d, e, f, g; diphrueidyeit,—b, c.
[82] Gelwideint,—a, d, f, g, l; gelwiddent,—b, c, e.
[83] Mallet,—a, f, g; amalet,—d.
[84] Yg catveirch,—a, c, e, f, g; yg eat veirch, —d.
[85] Bedin,—a.
[86] Agkysgoget,—a.
[87] It,—c.
[88] Vyd,—a.
[89] Voryon,—a.
[90] Llann,—a.
[91] Bann,—a, e, f, g.
[92] Ry godhet,—a, d, e, f, g.
[93] Trwm,—a, c, d, e, f, g.
[94] En,—c.
[95] Llavynt,—d.
[96] Lladei,—a.
[97] Rybud,—a.
[98] Cann,—a, e, f; canr, —g.
[99] Darmeithei,—a, e, f, g.
[100] Gwenit, — a, f, g; gweint,—e.
[101] A dan,—d.
[102] Gwenit,—a, d, f, g, l; gweinit,—b, c.
[103] *Nid yw y ban hwn yn* d.
[104] Riein,—a.
[105] Mynawc,—a.
[106] Oed,—a.
[107] Teithyawc,—a.
[108] Yng gwyndyt,—a.
[109] Gwaed glyt, —- a; gwaetglut,—d; gwaedlyd, -f.

Cyn[1] golo gweryt at[2] rudd[3] lary[4]
Hael etvynt[5] digythrudd
O glod[6] a chet echiawc[7] neut bedd[8]
Garthwys hir o dir Rhyvonyawc[9]
Peis dinogat e vreith vreith
O grwyn balaot ban[10] urcith[11]
Chwit chwnt[12] chwidogeith
Gochanwn[13] gochenyn wyth geith
Pan elai dy dat ti[14] i[15] helya
Llath ar[16] ysgwyt[17] llury[18] yn y law[19]
Ef gelui[20] gwn gogyhuc[21]
Giph gaph ddaly ddaly[22] dduc dduc[23]
Ef leddi[24] bysc ygcoruc[25]
Mal bar[26] ladd lew[27] llyuyuc[28]
Pan elei dy dat ti[29] i[30] vynydd[31]
Dydygei ef[32] pen[33] y uarch[34]
Pen gwdd hwch[35] pen hydd[36]
Pen gruciar[37] vreith o[38] vynydd[39]
Pen pysc o Rayadyr deruenydd[40]
Or sawl a[41] gyrchaeddei[42] dy dat
Ty ar[43] gieuein[44]
O wyth wch[45] a leuyn[46] a luyvein[47]
Ny[48] anghei ol[49] ny vei[50] oradein[51]
Pan[52] dodyw agcyvung[53] o angcyvarch[54]

Nym daw nym dofydd[55] a vo[56] trymmach[57]
Ny magwyt yn neuadd[58] a vei lewach
Nog[59] ef nac ygcat[60] a vei wasdadach[61]
Ac aryt[62] ben cluyd[63] Pennant[64] oedd[65] e[66]
veirch
Pellynnig[67] y[68] glot pellus[69] y[70] galch
A chyn golo[71] gueir[72] hir adan[73] dywarch
Dyr llydei[74] vedd gyrn[75] un mab Veruarch[76]
Gweloys[77] y ddull[78] o bentir adoen[79]
Aberthach goel certh[80] a ymddygyn[81]
Gweleis y ddeu[82] oc[83] eu tre[84] ry gwyddyn[85]
O eir nunython[86] ry goddessyn[87]
Gweleis[88] y uyr[89] tyll vawr[90] gan uaur[91]
adoen[92]
A phen dyvynaul[93] vrych brein ae cnoyn[94]
Gododin gomynnaf[95] oth blegyt
Yg uydd[96] cant yn[97] aryal yr[98] enuyt[99]
A gwarthan[100] mab Duyueu[101] da wrhyt
Poet yno yn[102] un[103] tyno treyssyt[104]
Er pan uant[105] maws mur trin[106]
Er pan aeth daear ar Aneurin
Mi neit[107] ysgaras nat a Gododin[108]
Llech[109] llefdir aryf gardith tithragon[110]
Tec uare[111] rac Gododin[112] ystre anhon

[1] Kyn,—a.
[2] Ar,—a, d, e, f, g.
[3] Rud,—a.
[4] Llary,—a.
[5] Elwynt,—b, c, e.
[6] Glot,—a.
[7] Echyawc, — a; eichiawg,—c; eichiwawc,—e.
[8] Bed,—a.
[9] Rhywonyawc,—a, d, f, g. *Mae'r llinell hon yn terfynu pennill yn* a, &c.
[10] Pan,—d.
[11] Wreith,—a, d, e, f, g; vreith,—b, c.
[12] Chwit, — a, e, g; chwent,—b, c; chwant, — d; chwint (chwit, chwant),—f.
[13] Gochanun,—b, e.
[14] Ty,—a.
[15] E,—a, e, f, g; y,—d.
[16] Or,—e.
[17] Y ysgwyd,—a, d, e, f, g; *nid yw* y *yn* i, b, c.
[18] Llory,—a, d, f, g; llwry,—c, e; llory (llwry), [—l.
[19] Eny llaw,—a.
[20] Gelwi,—a; gelwei,—d; geluei,—l.
[21] Gogyhwch,—a, e, f, g; gogyhwc,—d.
[22] Giff (l,) gaff dhaly dhaly,—a.
[23] Dhwc dhwc,—a, d, e, f, g.
[24] Lledi,—a.
[25] Yng corwc,—a, d, e, f, g.
[26] Ban,—a, d, f, g.
[27] Lad llew,—a.
[28] Llywywc,—a, d, f, g; llyuiuc,—b, c; llywiog,—e.
[29] Ty,—a, b, d, e, f, g.
[30] E,—a, d, e, f, g.
[31] Vynyd,—a.
[32] *Nid yw* ef *yn* d.
[33] Penn,—a.
[34] Ywrch, — a, d, g; y varch,—b; i varch,—c, e; yurch (yarch),—f; Iwrth,—l.
[35] Gwythwch, — a, d, e, f, g; guyd huch, — b; gwydd-hwch, — c; gwythwch (gwydd hwch),—l.
[36] Penn hyd,—a.
[37] Grugyar,—a.
[38] Ar,—c.
[39] Venyd,—a.
[40] Derwennyd,—a; derfenydd,— c.
[41] Yt,—a, d, e, f, g.
[42] Gyrhaedei,—a, d, f, g; gyrchhaeddei,—e; gyrhaeddei,—l.
[43] Ae,—a, d, e, f, g, l.
[44] Gicwein,—a, d, e, f, g, l.
[45] Wythwch,—a, d, e, f, g.
[46] Llewyn,—a, l.
[47] Llwyuein,—a, l.
[48] Nyt,—a.
[49] Anghei oll,—a, d, f, g; angheiol,—b; angheuol, — c; anghei o,—e.
[50] Uei,—a.
[51] *Mae y llinell hon yn terfynu pennill yn* a, &c.
[52] Peum,—a, d, f, g.
[53] Angkyvrwng,—a, d, f, g; ang-cyfrwng,—l.
[54] Angkyuarch,—a.
[55] Dyvyd,—a, d, e, f, g; dyfydd,—l.
[56] Uo,—a.
[57] Trymach,—a.
[58] Neuad,—a.
[59] Noc,—a.
[60] Yng cat,—a.
[61] Wastadach,—a.
[62] Ar ryt,—a, d, f, g, l; ar hyd,—c, e.
[63] Benclwyt,—a, d, f, g, l.
[64] Pennawt,—a, d, f, g.
[65] Oed,—a.
[66] O,—b, c, e.
[67] Pellynic,—a.
[68] E,—a, d, e, f, g; ei,—c.
[69] Pellws,—a, d, e, f, g.
[70] E,—a, d, e, f, g; i, —c.
[71] Cholo,—g.
[72] Gweir,—a.
[73] A dan,—a, b, d, e, f, g; o dan,—c.
[74] Dyrllydei,—a, b, c, d, e, f, g.
[75] Vedgyrn,—a, b, c, d, e, f, g.
[76] Feruarch,—a; fervarch et ferwarch,—e; ferwarch,—c. *Mae'r llinell hon yn terfynu pennill yn* a, &c.
[77] Gweleys,—a; gweleis, —l.
[78] Dyll,—a, l. *Nid yw hwn yn* e.
[79] A doyn, —a, d, f, g; addoen,—c; aden *fort.* adoyn—e; adoyn,—l.
[80] Coelcerth,—a, c, e, f, g.
[81] Emdygyn,—a.
[82] Deu,—a.
[83] Ac,—b, c.
[84] Tre re,—a, d, f, g, l. *Nid yw* re *yn y lleill.*
[85] Gwydyn,—a; gwyuydyn,—b.
[86] Nwython,—a, d, f, g, l; nynythen et vanython,—e.
[87] Godessyn,—a.
[88] Gueleys,—a.
[89] Wyr,—a, d, e, f, g; myr,—b, c.
[90] Tylluawr,—a, d, e, f, g.
[91] Waur,—a.
[92] A doyn,—a, d, f, g; addoen,—c; adoyn,—l.
[93] Dyuynwal, — a; dyvynual,—f.
[94] Knoyn,—a; enovyn,—b, c. *Y mae'r llinell hon yn terfynu pennill yn* a, &c.
[95] Gofynnaf,—e.
[96] Yg gwyd,—a, c, d, f; yngwydd,—b; ygcwyd, —e; ys gwyd,—g.
[97] En,—a.
[98] En,—a, d, f, g, l.
[99] Emwyt,—a, d, f, g, l; enwyd,—c; enwyt,—e.
[100] Guarchan,—a, d, f, g; gwarchan,—l.
[101] Dwywei,—a.
[102] En,—a.
[103] Vn,—a.
[104] Treissyt,—a.
[105] Want,—a.
[106] Mor trin, —a, f, g; mur-trin,—e.
[107] Neut,—a, d, f, g.
[108] *Mae y llinell hon yn terfynu pennill yn* a, &c.
[109] Lleth,—d.
[110] Tith ragon,—a, d, f, l; lith ragon,—g.
[111] Ware,—a.
[112] Gwawdodyn,—c.

Rhy[1] duc diuyll[2] o uin[3] bebyll
Ar les[4] tymyr[5] tymor tymestyl
Tra merin lestyr[6] tra merin lu[7]
Llu meythlyon[8] cein[9] gatrawt[10]
Ruyd[11] rac rhiallu[12]
O dinguyt[13] yn[14] duynuyt[15] yn dyonn[16]
Ys gwyt[17] rygyn rac doleu trin talorin[18] vu
Dihenydd[19] y[20] bob[21] llawr[22] llanet[23]
Y haual[24] amhal[25] afneuet
Tull[26] tal y[27] rodauc Cas o hir[28] gwych-
Rhyvynyauc[29] diffret [auc
Eil nith[30] gwelydeint a malet[31]
Y[32] gatveirch[33] ae eirch[34] ae[35] greulet
Bit yn[36] anyscoget[37] bid[38] get
Uoron[39] guychyrolion[40] pan goddet[41]
Trum[42] yn[43] trin a llain y lladdei[44]
Gwaew[45] rybydd[46] o gat ddyddyges[47]
Gant can[48] ygcalan[49] darmerthei[50]
Ef gweint[51] a dau[52] vab Urvei.[53]
Ef gweint[54] a dau[55] dwrch trahawc
Un Urien[56] a Morwyn a menawc
A chan oedd[57] mab brenhin teithiawc[58]
Udd[59] Gwyndyt gwaet Cilydd[60] Gwaredawc[61]
Cyn[62] golo gueryt[63] ar grut[64] hael etuynt[65]

Doeth dygyrched[66] y[67] gat[68] ac glot ea eichiawc[69]
Not[70] bedd[71] gorthyn hir O[72] orthir Rhyvynyawc[73]
Amdrynni[74] drilau[75] drylen
Am lwys am diphuys[76] dywarchen
Tri chue[77] barnuaut[78] treis[79] dili plynin[80]
Atgune[81] y Morien[82] ae[83] gwian[84] hen[85]
Hanceu[86] vreuer[87] vracden[88]
At[89] gwyr a Gwyddyl[90] a Phrydein
At gu celein[91] veinrudd[92] Gwen[93]
Deheuec gwenau ung[94] vab[95] Gwen
Ar[96] ginyau[97] drylau[98] drylen
Trym[99] dwys tra diphwys[100] dywarchen
Cemp[101] y[102] lumen ar wr[103] Carwawt[104] asget[105]
Arreith[106] edrych[107] eidyn a breithell
Goruchyd[108] y[109] law[110] lovlen[111]
Ar Gynt a Gwyddyl[112] a Phrydein[113]
A chyngo[114] mwng bleidd[115] heb brenn[116]
Yn y[117] law gnaut[118] gwychlawt[119] yn y[120] lenn
Prytwyf ny bei varw[121] Moryen[122]
Deheuec Gwenabwy mab Gwen—

[1] Ry,—a.
[2] Diwyll,—a.
[3] Win,—a.
[4] Lles,—a.
[5] Llestymyr,—d.
[6] Llestyr,—a.
[7] Llu,—a.
[8] Meithlyon,—a.
[9] Kein,—a.
[10] Gadrawt,—a.
[11] Rwyd,—a; rhwyd,—d.
[12] Riallu,—a.
[13] Dindywyt,—a, d, f, g; drinuyt,—b; dringwyd,—c; dringuyt & ddingwyd,—e.
[14] En,—a.
[15] Dyuuwyt,—a, d, g; dwynwyd dyvnuyt,—c, f.
[16] Dyvuu,—a, e, g; duou,—c; ddyoun,—d.
[17] Ysgwyt,—a, b, c, d, e, f, g.
[18] Tal vriw,—a, d, g; talvriw,—f. *Mae y llinell hon yn terfynu pennill yn* a, &c.
[19] Dihenyd,—a.
[20] I,—c.
[21] Bop,—a; bawb,—d.
[22] Llaur,—a.
[23] Llanwet,—a, d, f, g, l.
[24] Haval,—b, c.
[25] Aml,—c; amhaval,—e.
[26] Twll,—a.
[27] I,—c.
[28] Ohir,—d.
[29] Rywynyawc,—a; rhywynnyawc,—l.
[30] With,—a, d, f, g, l.
[31] Amallet,—a, d, f, g; am alet,—l.
[32] I,—c.
[33] Gat veirch,—a, f, g; gatseirch,—e.
[34] Seirch,—a, d, f, g, l; serch,—e.
[35] *Nid yw* ac *yn y lleill.*
[36] En,—a.
[37] Anysgoget,—a.
[38] Bit,—a.
[39] Woron,—c; voron,—e.
[40] Gwychyrolyon,—a.
[41] Ry godet,—a, d, e, f, g. *Nid yw* ry *yn* i, b, c.
[42] Trwm,—a, c, d, e, f, g.
[43] En,—a.
[44] Laddei,—a, d, f, g.
[45] Gwaro,—a, d, f, g, l.
[46] Rybud,—a.
[47] Dydygei,—a; dyddygei,—l.
[48] *Nid yw* can *yn* e.
[49] Yg calan,—a.
[50] Darmerthi,—b, c, e:
[51] Gwenit,—a, d, e, f, g, l. guneint,—b.
[52] Dan,—a, e, f, g, l.
[53] Gruei,—a, d, f, g; urfei,—c; wrfei et urvei,—e.
[54] Gwenit,—a, d, f, g.
[55] Dan,—a, e, f, g, l.
[56] Riein,—a, c, d, f, g, l.
[57] Oed,—a.
[58] Teithiawg,—a.
[59] Ud,—a, d, f, g; yd,—b.
[60] Kilyd,—a.
[61] Gwareawc,—e.
[62] Kyn,—a.
[63] Gweryt,—a.
[64] Grud,—a; rudd,—c; grud & rudd,—e.
[65] Etvynt,—a, d, f, g; edwynt,—c; etwynt,—e.
[66] Dygyrchet,—a.
[67] I,—c.
[68] Get,—a.
[69] Eichiauc,—a, d, f, g.
[70] Uot,—a, d, f, g; vot,—l.
[71] Bed,—a.
[72] *Nid yw* O *yn* c.
[73] Rywynauc,—a, d, f, g. *Mae y ban hwn yn terfynu pennill yn* a, &c.
[74] Am drynnv,—a, b, c, d, e, f, g.
[75] Drylav,—a, b, c, d, e, f, g; drylaw,—l.
[76] Diffwys,—a.
[77] Trihuc,—a, f, g; tri chwe,—c; tri hwe,—d; tri hue, tri chwe,—e.
[78] Baruaut,—a, d, f; barnwawd,—c; barraut & barrawd,—e; barent,—g.
[79] Dreis,—a.
[80] Plec hen,—a, d, g, l; plecein,—f.
[81] Atguuc,—a, f, g, l; atgwne,—c; atguue,—d; atgure,—e.
[82] Emorem,—a, d, f, g; i morien,—e; moryen,—l.
[83] A,—c.
[84] Guiau,—a, f, g; guian, c; gwiau,—l.
[85] Hem,—a, d, f, g.
[86] Hancai,—a, d, f, g, l; e anceu,—b; e' angeu,—c; e anceu, angeu,—e.
[87] Ureuer,—a.
[88] Uragdenn,—a, d, f, g.
[89] A,—c.
[90] Gwydyl,—a.
[91] Kelein,—a.
[92] Rein rud,—a, d, f, g, l.
[93] Guen,—a.
[94] Gwenauwy,—a, d, e, f, g; gwenabwy,—c.
[95] Mab,—a. *Mae'r llinell hon yn terfynu pennill yn* a, &c.
[96] Am,—a, d, e, f, g, l.
[97] Giniav,—a; giniaw,—l.
[98] Drylaw,—a; drylawt,—b, e.
[99] Trum,—b; trwm,—c.
[100] Diffwys,—a.
[101] Kemp,—a.
[102] E,—a, d, f; o,—g.
[103] Arwr,—a, d, f, g.
[104] Baruawt,—a, d, f, g; barwawt,—l.
[105] Asgell,—a, d, f, g, l.
[106] Vreith,—a, d, f, g; freith,—l.
[107] Edryth,—d.
[108] Gorchudd,—c, e.
[109] Ei,—c.
[110] Lav,—a.
[111] Loften,—a, e, f, g; loflen,—b, c, d.
[112] Gwydyl,—a.
[113] Phryden,—a.
[114] Chynhyo,—a, d, f, g, l.
[115] Bleid,—a.
[116] Pren,—a; ben,—e.
[117] Eny,—a.
[118] Gnavt,—a.
[119] Gwychlaut,—a.
[120] Eny,—a.
[121] Marw,—a.
[122] Morem,—a, d, f, g.

ENGLYNION Y MISOEDD.

ANEURIN GWAWDRYD a gant Englynion y Misoed gyntaf ac rhag daed oedynt hwy aethant mor gyffredin, ag na cheisiod neb eu hysgrifenu, oni bu agos idynt a cholli haiachen fel na fedrid cael y deudeg Englyn yn gwbl ym Mhywys a Gwynedd heb fod pedwar ar goll: a Guttyn Owain a wnaeth y pedwar olaf yn lle y llaill; ac wedi hynny y caed yn Neheubaath y pedwar oed ar goll fel y maent i gyd yma rhag llaw, Allan or Llyfr Gwyrdd.

MIS IONAWR myglyd Dyffryn,
Blin Trulliad, treiglad Clerddyn;[1]
Cul Bran, anaml llais Gwenyn;[2]
Gwag[3] Buches, diwres Odyn;
Gwael gwr anwiw i ofyn[4]
Gwae a garo, ei dri gelyn![5]
Gwir a ddywaid Cynfelyn
Gorau Canwyll Pwyll i ddyn.

MIS CHWEFROR anaml Ancwyn;[6]
Llafurus Pal, ag Olwyn;[7]
Cnawd gwarth, o fynych gysswyn;
Gwae heb raid a wnel achwyn;[8]
Tri pheth a dry drwg wenwyn
Cyngor Gwraig, Murn, a Chynllwyn:[9]
Penn Ci ar fore Gwanwyn;[10]
Gwae a laddodd ei Forwyn!

MIS MAWRTH, mawr ryfyg adar
Chwerw oerwynt, ar dalar:[11]
Hwy fydd Hinon, na Heiniar[12]
Hwy peru Llid na Galar,
Pob rhyw Arynnaig[13] a ysgar;
Pob edn a edwyn ei gymmar:[14]
Pob peth a ddaw trwy'r ddaear
Ond y Marw, mawr ei Garchar!

MIS EBRILL wybraidd gorthir;[15]
Lluddedig Ychen, llwm Tir;
Cnawd osb[16] er nas gwahoddir;
Gwael Hudd chwareus Clust-hir;
Aml bai lle nis cerir;[17]
Gwyn ei fyd a fo cywir;[18]
Cnawd[19] difrod, ar blant enwir:
Cnawd gwedi Traha, tranc hir.

[1] Meirwon coed aml clerddyn.—*Llyfr Hir.*
[2] Cul bran, distaw gwenyn.—*Ll. H.*
[3] Gwael.—*Ll. H.*
[4] Cynnwy march distaw aderym.—*Ll. H.*
[5] Hir i blygain byr brydnawnyn.—*Ll. H.*
[6] Llwm pob llwyn.—*Ll. H.*
[7] Deffry neidr i hel gwenwyn.—*Ll. H.*
[8] Yr ych llog ni fedr achwyn.—*Ll. H.*
[9] Cynghor gwraig mewn llid nachynlluyn.—*Ll. H.*
[10] Pechod marwol paid oi derllwyn.—*Ll. H.*
[11] Ar ben talar (a dalar).—*Ll. H.*
[12] Y diwyd a drin ei heiniar.—*Ll. H.*
[13] A reing (o aig a).—*Ll. H.*
[14] Ac a dyn ar gwr i ysgar.—*Ll. H.*
[15] Eglur.—*Ll. H.* [16] Gwest.—*Ll. H.*
[17] Pawb a ymarddel ai lafur.—*Ll. H.*
[18] Nid teilwng ir iach segur
Hyf yr ymddengys y cywir
Diwradwydd deurydd y cywir.—*Ll. H.*
[19] Mynych.—*Ll. H.*

MIS MAR difrodus Geilwad;[1]
Clyd clawdd i bob di gariad:
Llawen hen di Archenad;
Llafar Cog, a Bytheiad:[2]
Hawdd cymmod lle bo cariad[3]
Hyddail coed, hyfryd anllad:
Nid hwyrach[4] daw i'r Farchnad,
Groen yr Oen, na chroen y Ddafad[5]

MIS MEHEFIN hardd Tiredd;[6]
Llyfn Mor, llawen Maranedd;[7]
Hirgain ddydd, heini Gwragedd;
Hilawn Praidd, hyffordd Mignedd:[8]
Duw a gar bob Tangnefedd;
Diawl a bar[9] bob Cynddrygedd;
Pawb a chwennych Anrhydedd;
Pob cadarn gwan ei ddiwedd.

MIS GORPHENAF hyglyd* Gwair;
Taer tes tawddedig Cyssair
Ni char Gwilliaid hir gyngrair:
Ni lwydd hil corph anniwair;†
Llom Ydlan lledwag cronffair;
Llwyr dielid mefl Mawrair;
Gwir a ddywaid Mab maeth Mair,
Duw a farn, Dyn a lefair.‡

MIS AWST molwynog Morfa;
Llon Gwenyn llawn Modryda;[10]
Gwell gwaith Crymman na Bwa
Amlach Das na chwareufa;
Ni lafur, ni weddia;[11]
Nid teilwng iddo'i Fara[12]
Gwir a ddywaid saint Breda,[13]
Nid llai cyrchir drwg na da.

MIS MENNI[14] mynnawc planed,
Mwynieithus mor a threufred[15]
Gnawd Gwyr a meirch yn lludded
Gnawd pob ffrwyth yn adfed
Merch frenhinawl a aned

[1] Ynfyd anllad.—*Ll. H.*
[2] Llafar cog ar lethr gwlad,
Uchel adlais bytheiad.—*Ll. H.*
[3] Balch merch o aml gariad.—*Ll. H.*
[4] Cyn ebrwydded.—*Ll. H.*
[5] Gwae a vo ai fwriad
Ar anwiredd na lledrad.—*Ll. H.*
[6] Claear wedd.—*Ll. H.*
[7] Llawn murianedd (llon rhianedd).—*Ll. H.*
[8] Hylawn ffair (llaid) hyffordd mignedd
Gwlithog llwybrau hyffordd mignedd.—*Ll. H.*
[9] Gar.—*Ll. H.* [10] Diofal gwenyn yn ol haf.—*Ll. H*
[11] A fo diog y mis yma.—*Ll. H.*
[12] A ddwg eisiau drymder gaiaf.—*Ll. H.*
[13] Brenda.—*Ll. H.* [14] Medi. [15] Threfred.

*Myglyd gwair.
†Y llinell hon yw y 6 yn Ll. R. Jones.
‡Mis gorphenaf teilwng chwys
Gweiriau ar dan pawb mewn brys
Chwimwth morgrug rhuddion mefus
Segur milgwn ymhob llys
Llwin yw grudd dyn eiddugus
Gwyn ei fyd a fo cariadus
Ni bydd byth dihelbulus.—*Ll. H.*

An duc o'n dygn gaethiwed[1]
Gwir a dywed saint Berned[2]
Ni chwsg Duw pan ro wared.*

Mis Hydref hydraid Hydod
Melyn blaen bedw, gwedw Havod
Llawnfras[3] adar a physgod
Lleilai laeth Buwch a gafrod
Gwae a haed mefi er pechod
Gwell marw no mynych difrod
Tri pheth a dawd pob pechod[4]
Ympryd a gwedi a chardod†

Mis Tachwedd moch mehinfawr
Aed Bugail delid cerdawr

[1] Hwnnw a'n duc o gaethiwed
[2] Sain Bened.—A.D. 496
[3] Llymfras
[4] Bychod
[5] Mlwyd, neu gwyd.

*Mis Medi mydr ynghanon
Addfed coed yd ac aeron
Esgud teuleu teilwng ddynion
Gwae gan hiraeth fy nghalon
Golug Duw ar dylodion
Gwaetha gwir gwarthu dynion
Gwaetha da drwg anudon
Traha a threisio gwirion
A ddifa (ddifa sylwedd) etifeddion.—*Gut. Owain.*

†Mis hydref hydraul echel
Chwareus hydd chwyrn awel
(Mynych drawiad o ryfel)
Gnawd ysbeilwyr (ysbeilynt, ysbeilwynt) yn
Gnawd lledrad yn ddiymgel [rhyfel
(Erioed a gynnygid yn ddirgel)
Gwae'r dyn ni ddawr pan el
(Pan feid bras y barysia'r Gwyddel)
Trychni nid hawdd (rhwydd) ei ochel
Angeu a ddaw yn ddiogel
Ammau fydd y dydd a del.—*Gut. Owain.*

Gwaedlyd llafn llawn Escubawr
Llon merllyd pob callawr
Hirnos heinus carcharawr
Parchus pawb a fed drysawr
Tri dyn nid aml a'u didawr
Trist, Blwng, a chybyd angawr*

Mis Rhagfyr tomlyd archan
Llwm gwyd llonyd Llywethan
Llon ceiliog a Thwylluan
Au deudeng[5]-nyd yn hoean[6]
Am eni yspeiliwr sattan
Trwm tir trymluoc huan
Gwir a ddywed Yscolan[7]
Gwell Duw no'i drwg darogan[8]†

[6] Hoywan-Oi ddeuddegnydd yn hoyan [7] Ysgolan
[8] Yr ab drogan, y mab darogan, no drwg ddarogan.

*Mis tachwedd tuchan merydd
Bras llydnod llednoeth coedydd
Awr addaw trwy lawenydd
Awr drist drosti a dderfydd
Y da nid eiddo'r cybydd
Yr hael ai rho pieufydd (rhoddo pian'r bydd)
Dyn a da'r byd a dderfydd
Da nefawl tragwyddawl fydd.—*Gut. Owain.*

Arall. Mis tachwedd diwedd dail
Llednoeth coed bras anifail
Llawen dedwydd hylwydd hael
Clyd nyth diwyd i ochel
Diged fydd ffau cybydd gwael
Ni erys nwyfus pan wiael
A dyrro y dyn anhael
Cyffelypa ir casa eu cael.

†Mis Rhagfyr byrddydd hirnos
Brain yn egin brwyn ar ros
Tawel gwenyn ac eos
Trin ynghyfedd diweddnos
Adail dedwydd yn ddiddos
Adwyth diriaid heb achos
Yr hoedl er hyd (fo) ei haros
A dderfydd yn nydd a (ac yn) nos.—*Gut. Owain.*

GWAITH TALIESIN.

HANES TALIESIN.

O'r Mangofion.

Gwr bonheddig oedd gynt ym Mhenllyn a elwid Tegid Voel ai drefdad oedd ynghanol llyn Tegid ai wraig briod a elwid Caridwen, ac or wraig honno y ganed mab a elwid Morfran ap Tegid a merch a elwid Greirfyw a thecca merch or byd oedd honno; a brawd iddynt hwy oedd y dyn haccraf or byd *Afagddu*. Ac yno Caridwen ei fam a feddyliodd nad oedd ef debyg i gael ei gynnwys ymhlith boneddigion rhag ei haccred, oni bei arno ryw gampeu neu wybodau urddasol canys yn nechreuad Arthur ar ford gron oedd hynny.

Ac yna yr ordeiniodd hi drwy gelfyddyd Llyfrau Pheryllt i ferwi Pair o Awen a Gwybodeu iw mab fal y bai urddasch ei gymeriad am ei wybodau ai gelfyddyd am y byd a ddelai rhag llaw. Yna y dechreuodd hi ferwi y pair yr hwn wedi dechreuid ei ferwi nid allid torri y berw dan ben undydd a Blwyddyn ac oni geffid tri defnyn bendigedig o rad yr Yspryd. A Gwion bach mab Gwreang o Lanfair yng nghaer Einion ym Mowys a roes hi i amodi y pair, a dall a elwid Morda i gynneu y tan dan y pair a gorchymmyn na adawai ir berw dorri hyd pan ddelai undydd a Blwyddyn. A hitha drwy Lyfrau Astronomyddion ac wrth oriau y planedau yn llysieua beunydd o bob amrafael lysieu rhinweddol. Ac fal yr oedd Geridwen ddiwrnod yn llyseua ac ac yn gorchfanu yn agos i ben y flwyddyn y damweiniodd neittio a disgyn o dri defnyn o'r dwr rhinweddol o'r pair ar fys Gwion

bach; a rhag ei frytted ef ai trewis yn ei ben ac yn gytrym ac y trewis y defnynnau gwyrthfawr hynny yn ei ben efe a wyddai bob peth ar a ddelai rhag llaw ac efe a adnabu yn hysbys mai mwya gofal oedd iddaw ystryw Caridwen canys mawr oedd ei gwybodau, a rhag dirfawr ofn efe a ffoes parth tua ei wlad. Ar pair a dorres yn ddau hanner, herwydd y dur i gyd oedd wenwynig eithr y tri defnyn rhinweddol hynny fal y gwenwynodd Feirch Gwyddno Garanhir am yfed y dwfr or Aber y rhedodd y pair iddi, ac am hynny y gelwir yr Aber o hynny allan gwenwyn feirch Gwyddno. Ac ar hynny Caridwen yn dyfod i mewn ac yn gweled ei llafur er ys blwyddyn yn golledig ysglyfy Rhodyl a tharo y dall Morda ar ei ben oni aeth un oi lygaid ar ei rudd. Sef y dywaid ynteu drwg im anffurfieist a minneu yn wirion, ni buost golledig om hachos i. Gwir a ddywedaist eb y Caridwen, Gwion bach am hyspeiliodd a chyrchu ar ei ol dan redeg, ai chanfod hithau a wnaeth yntau, ac ymrithio yn rhith ysgyfarnog a rhedeg. Sef y rhithiodd hithau yn Filast ai ystumio ai ymchoelyd tuag Afon. Ac ymrithio yn bysgodyn, a hithau yn rhith dyfrast, ac ymgeisio ag ef dan y dyfr, oni fu ddir iddo ymrithio yn Aderyn ir wybr a hithau yn Llymysten iw ymlid ac ni adodd iddo lonydd yn yr wybr; a phann oedd yn ei oddiwes ac ynteu ac ofn angeu arno, efe a arganfu dwr o wenith nithiedig ar lawr ysgubor ac efe a ddisgynodd ir gwenith, ac a ymrithiodd yn rhith un or grawn; ac yno yr ymrithiodd hithau yn iar ddû goppog ac ir gwenith yr aeth, ac ai thraed ei grafu ai adnabod ef ai lyngcu, ac fel y dywed yr ystori, Hi a fu nawmis yn feichiog arno ac wedi esgor o honi ni allei hi ar ei chalon ei ladd rhag mor deg oedd Namyn ei wisgaw mewn *boly o groen* ai fwrw ef yn ewyllys dyn yn y mor y 29 o Ebrill. Ac yn yr amser hwnnw yr oedd Gored Wyddno yn y traeth rhwng Dyfi ac Aberystwyth, garllaw ei gastell ei hun, ac yn y gored hwnnw y ceid cywerthydd can punt pob nos Galanmai; ac yn yr amser hwnnw yr oedd un mab i Wyddno a elwid Elphin yn un or rhai dyryssaf or ieuaingc a mwyaf o eisiau arno, ac yn orthrwm gan ei dad hynny, gan dybiaw ei eni ar awr ddrwg; a thrwy annogiad ei gynghoriaid arno ef a roes ei Dad iddaw dynniad y gored y flwyddyn honno i edrych a ddamweiniai iddo ras byth ac i ddechreu gwaith iddo. A thrannoeth wrth edrych o Elphin ac nad oedd ynddi ddim ond wrth fyned i ffordd arganfod ar bawl y gored y *bol croen* yna dywawd un or Goredwyr wrth Elphin ni buost ti anhappus erioed cyn henno Canys ti a dorraist Gyneddfau y gored yn yr hon y ceid ynddi werth can punt bob nos Glanmai. Beth yn awr, eb Elphin ef a allai fod yna Gywerthydd canpunt o dda? dattod y croen a wnaethpwyd ac arganfod or agorwr dàl mab ac a ddywawd wrth Elphin Llyma Daliessin! Taliesin bid eb Elphin a dyrchafel y mab rhwng ei ddwylaw gan gwyno anhap iddo ac ai cymmerth yn brudd is ei gil; ar awr honno ef a berai i'r March rygyngu oedd yn tuthiaw or blaen ai arwain mor esmwyth a phettai yn eistedd mewn Cadair esmwytha or byd; ac yn fuan yn ol hynny y gwnaeth y mab ddehuddiant i Elphin a moliant ac a brophwydodd urddas iddo ar ddyhuddiant oedd fal y gwelwch yn T.D. yr 25d. o'r llyfr hwn. A hon (sef y Dehuddiant) oedd y gerdd gyntaf a ganodd Taliesin er dyhuddo Elphin am ei fod yn drist golli helfa y gored a gwaeth ganddo weled or byd mai arno ef yr oedd y bai ar anffortun. Ac yno y gofynnodd Gwyddno Garanhir iddo beth oedd efe ai dyn ai yspryd. Ac yno y canodd yntau yr hanes ac y y dywawd "Prif Fardd Cyffredin, &c." Yno daeth Elphin a Thaliessin ganddo i dy Wyddno ei dad, ac a ofynnodd Gwyddno iddaw ai da'r caffaeliad yn y gored? Yntau a ddywawd wrtho gaffael peth oedd well na physgod, beth oedd, eb Gwyddno? Bardd eb yr yntau Elphin; yna y dywawd Gwyddno.— Och druan beth a dal hwnw i ti! Yno yr attebawdd Taliessin ei hunan ac a ddywawd Efe â dâl hwn iddo ef fwy nag a dalodd y gored erioed iti. Yno y gofynnodd Gwyddno iddo a fedri di ddywedyd a chyn fychaned a wyt? Medraf i ddywedyd mwy nag y fedri di ofyn imi. Moes imi glywed beth a fedri eb yr Gwyddno.

Yno y canodd TALIESSIN—

Ar y dwr mae cyflwr cant bendigaw, &c.

Yn yr un M.S. lle y cefais yr hyn a aeth ymlaen o'r Mângofion, &c. Yr ydoedd y gerdd a ganlyn hebai Ll. Ddû. Mae yn debyg i ryw grynodeb o fywyd Taliessin.

KYNTAF im lluniwyd ar lun dyn glwys
Yn llys Caridwen em penydiwys [nwys
Cyd bawn bach o'm gwlled gwyl fy nghyn-
Oeddwn fawr uwch llawr llann am tywys
Prid fum parwyden per awen Parwys
Ag ynghyfraith heb iaith am rhydd ry-
Hen widdon ddulon pan lidiwys [lliwys
Anghuriawl ei hawl pan hwyliwys
Ffoes yn gadarn
Ffoes yn llyffan } Braidd orphowys
Foes yn rhith bran

Ffoes yn derwyn
Ffoes yn gadwyn } Mewn llwyn llychwys
Ffoes yn Iyrchwyn

Ffoes yn fleiddyn
Ffoes bleiddawr } Cyfiaith Coelwys
Yn niffaeth
Foes yn fronfraith

Ffoes yn gadno
Cyd naid ystumau } Fal na thycciwys
Ffoes yn Felau

Ffoes yn wiwair ni chynnydd celwys
Ffoes yn Gern Hudd rhydd im rhwyfwys
Ffoes yn haearn mewn tan towys
Ffoes yn ben gwayw gwae ai puchwys
Ffoes yn Darw taer ymladdwys
Ffoes yn faedd Gwrych mewn rhych rhith-
Ffoes yn ronyn gwyn Gwenith lwys [iwys
Ar ael llen carthen im carfaglwys
Cymmaint oedd ei gweled a chyfeb rhewys
A fai yn llenwi fal llong ar ddyfrwys
Mewn boly tywyll im tywalldwys
Mewn mor dylan im dychwelwys
Bu goelfain im pan im cain fygwys
Duw Arglwydd yn rhydd am rhyddhawys

TAL. AE CANT.

HANES TALIESIN.

PRIFARD cyffredin
Wy fi i Elffin
Am gwlad gynhefin[1]
Iw bro Gerubin[2]

Ioannes Dewin
Am gelwis i Merdin,
Bellach pob Brenin
Am geilw Taliesin

Mi a fum nawmis hayach
Yn mol Gridwen wrach
Mi a fum gynt Wion bach
Taliesin ydwy bellach

Mi a fum gyda'm ner
Yn y goruwchelder
Pan gwympiod Luciffer
I uffern dyfnder

My a fum yu dwyn banner
O flaen Alecsander
Mi a wn[3] enwau'r ser
Or gogledd hyd Awster

Mi a fum ynghaer Bedion[4]
Tetragrammaton

[1] Gyssefin—L. M.
[2] Sierubin—R. I.
[3] Rhif y ser.
[4] Gwdion.

Mi a dygum Heon
I lawr glyn Ebron

Mi a fum yn y Ganon[1]
Pan las Absalon
Mi fum yn y Llyd don[2]
Cyn geni Gwdion

Mi a fum bedrenog[3]
I Eli ag Enog
Mi a fum[4] ar fran crog
Mab Duw Trugarog

Mi a fum ben ceidwod
Ar wneuthur Twr Nimrod[5]
Mi a fum dri chyferod
Ynghaer Eirianrhod[6]

Mi a fum yn Arca
Gyda Noe ac Alpha
Mi a welais difa
Sodoma a Gomorra

Mi a fum yn Affrica
Cyn adeilad Roma
Mi a ddoethym yma
At weddillion Troia

Mi fum gyda'm Rhên
Yn mhreseb yr asen
Mi a nerthais Foesen
Trwy dwr Urdonen

Mi a fum ar yr Wybren
Gyda Mair Fadlen
Mi a gefais awen
O bair Griduen

Mi a fum fardd telyn
I Theon[7] Llychlyn
Mi a gefais newyn
Am fab y Forwyn

Mi a fum yn y Gwynfryn
Yn llys Cynfelyn
Mewn cyff a gefyn
Undydd a blwyddyn

Mi a fum am Logawd
Yngwlad y Drindawd
Ni wyddis beth yw y cnawd
Ai cig ai pysgawd

Mi a fum dysgawd
Ir holl fydysawd

[1] Mi a fum yng nghanon.—R. I.
[2] Mi fum yn Llys don.—R. I.
[3] Baderog.—R. I. [R. I.
[4] Farn crog.—R. I.
[5] Ar waith Twr Emrod. [—R. I.
[6] Arianrhod.
[7] Lleon.—R. I.

Mi a fyda hyd dyd brawd
Ar wyneb daiarawd

Mi a fum ynghadair flin
Uwch Caer Sidin[1]
A honno yn troi fydd
Rhwng tri alfyd
Pand rhyfedd ir byd
Nas argenydd

DYHUDDIANT ELPHIN.

Gogwawd gyrru
A gwawd dyfyrru
A thraethawd gedu
Pa fyd a ddyfu
Pwy a wyr canu
Gar bron yr Iessu
Yngwydd y tri llu
Pan foe'r yn barnu
Pa gerddor a gan
Pan alwer Cynan
I ddyfyn gader
Ger bron Cadwaladr
Pan fo'r dranc enaiar
Ar Cynan ap Bran
Os ywch brif feirddion
Crwyf celfyddon
Treuthwch oruchuddion
Or Mundi Maon
Y mae pryf atcas
Oi Kaer Satanas
A oresgynas
Rhwng dwfn a bas
Cyfled yw ei enau
A mynydd Mynnau
Nys gorfydd angeu
Na llaw na llafneu
Mae llwyth naw can maen
Yn rhawn dwy bawen
Un llygad yn ei ben
Gwyrdd fál glas iaën
Tair ffynnon y sydd
Yn ei wegorlydd
Mor fryched arnaw
A nofiant trwyddaw
Bu laith bualawn
Deifr ddonwy dyfr ddawn
Henwa'r tair ffynnawn
O ganawl Eigiawn
Un llwydd heli
Pan fo yn corini
I edryd lliant
Dros Moroedd difant
Yr ail yn ddinam

[1]Sidydd.

A ddigwydd arnam
Pan fo'r glaw allan
Drwy awyr dylan
Y drydedd a ddawedd
Trwy wythi Mynyddedd
Fal callestig wledd
O waith Rex Rexedd
Ydywch bosfeirdd
Mewn rhwyf ofeiliant
Ny wyddoch ddychanu
Teyrnas y Brytannaec
Minneu yw Taliesin
Ben beirdd y Gorllewin
A ollwng Elphin
Oi hual Lurin
Aryf ag cynnil[1]
Ag cyman dull
Twryf yn agweud
Erac menwed
Erac maryed
Pan ysteyrn gwern
Eam gamgyrn eam gamled
Y voli rhi alar peithiu racued
Yd y gweles
Arhul tres Turdei galed
Dygochuiaur a chloi a phor
A pherth a pher
Arud morua
Ac ymorua
Ac Eivionyd
A Gwynheidyd
Cein edryssed
Trybedaut raut
Rac y Defaut
Eil dal rossed
Taryanneu ban amdal henfan[2]
Bu edryssed
Bleid y vyuyt
Oedd bleidyat rhyd
Yn y deuredd
Pubal Peleidyr
Penyr pryd neidyr
O luch nadredd
Velyd yt wyd
Gwelydon rhuyt
Riein gared
Carut vreidun
Carun dyvuyn
Vur heyured
Cam hurauc daru
Cuynaf dy varu
Carut dyhed
Baran mor y goryf guyt
Y am Gatpul yn man bran ygcynuyt
Tardei don gyu cyngon gouytawr byt
Ef gwrthodes
Ar lwyth peues

[1]Cynnul. [2]Heulan 9 W.M.

Ar les pedyt
Petuar milet ar letauc byt
Aesawr yn uellt a llavyn yguallt dri o betror
Ur guylyas
O gyrn glas
Med meitin
Bre eych tutuulch baran ret tost ben guaed gwin
Yr med a fauryf yd aethan aury dros eu haufin
Guyar van vaith
Er cadu cynrheith
Bu cynyeuin
Cynan cenon
Teithugir o Von
Ar vreint Goelin
Tutuulch-cyuulch
A oreu vulch
Ar van caereu
Gan vynydauc
Bu atveilyauc
Eu gwirodeu
Blwydyn hiraeth
Er gwyr Gattraeth
Am maeth yt meu
Eu llafneu dur
Eu med eu bur
Eu hualeu
Aryf ag cynnul
Ag cyman dul
Turyf nis cigleu
Ac vely tervyna

KANU Y MEDD

24 I ELPHIN MS. L. M.

GOLYCHAF[1] wledig pendefig pob wa
Gwr a gynneil y Nef Arglwydd pob tra
Gwr a wnaeth y dwfr i bawb yn dda
Gwr a wnaeth pob llad ac ai llwydda
Meddwer[2] Maelgwn Mon ag an meddwa
Ai feddgorn ewyn gwerlyn gwymha
As gynnull gwenyn ac nis mwynha
Med hidleid moleid molud i bob tra
Lleaws Creadur a fag terra
A wnaeth Duw i ddyn er ei ddonha
Rhai drud rhai mud ef ai mwynha
Rhai gwyllt rhai dof Dofydd ai gwna
Yn dillig iddynt yn dillad ydd a
Yn fwyd yn ddiawd hyd frawd yd barha
Golychaf i wledig pendefig gwlad hedd
I ddillwng Elphin o alltudedd [medd
Y gwr am rhoddes y gwin ar cwrwf ar
Ar meirch mawr modur mirein eu gwedd
Am rothwy etwa mal diwedd
Trwy fodd Duw y rhydd trwy enrhydedd
Pump pemhwnt calan ynghaman hedd
Elffinawg farchawg medd hwyr dy Ogledd*

[1] I Fâ—L. M. [2] Med wet—E. D.

I'R GWYNT.

DYCHYMIC di pwy yw
Creadur cadarn cyn dilyw [waed
Heb gig heb asgwrn heb wythen heb
Heb pen a heb draet
Ni bydd hyn ni bydd iau
Nog yn y dechreu
Er ofn nag ry ddifoes eisiau
Gan greaduriau
Mawr Dduw mor wynneu
Ban ddaw o ddechreu
Mawr ei fretheiriau
Pan ddel or dehau
Mawr ei ferthidau
Y gur gan goreu
Ef yn maes ef ynghoet
Heb law ac heb droet
Heb henaint heb hoet
Ac ef yn gyfoed
A phumoes pymhoed
A hefyd y sydd hyn
Pet pemwnt flwyddyn
Ag ef yn gyfled
Ag wyneb tudwed
Ag ef ni anet
Ac ef ni weled
Ef a nona gythrudd
Lle mynno Dofydd
Ef ar for ef ar dir
Ni wyl ni welir
Ag ef yn anghywir
Ni ddaw pan fynnir
Ef ar dir ef ar for
Ef yn anhepcor
Ef yn diesor
Ef yn beteiror
Ef yn ddi achor
Ef yn ddieisor
Ef o bedeiror
Ni bydd wrth gyngor
Ni fydd heb gyngor
Ef cychwyn agor
O dduch maen mynor
Ef yn llafar ef yn fud

*This poem was written when his patron, Elphin ap Gwyddno, was imprisoned in the Castle of Deganwy by his uncle Maelgwn Gwynedd, Prince or King of Wales, son of Caswallon Lawhir, which Caswallon built the fortress of Caer Gybi, and the son built the Collegiate church of Holyhead and the priory of Penmon.

Mae'n Gorwedd yn Ynys Seirioel.

Ef yn fynud
Ef yn wrdd ef yn ddrut
Pan dremyn drosdud
Ef myd ef llafar
Ef yn orddear
Mwyaf y amar[1]
Ar wyneb daear
Ef yn dda ef yn ddrwg
Ef yn orddwc[2]
Ef yn anamlwc
Cannis gwyl golwc
Ef yn ddrwg ef yn dda
Ef hwnt ef yma
Ef a anrhefna
Ni ddiwg a wna
Ni ddwg a wnech
Ec ef yn ddibech
Ef yn wlyb ef yn sych
Ef a ddaw'n fynych
O wres haul ac oerfel
Lloer yn hanhel[3]
Lloer yn anlles
Handid llai ei gwres
Un gwr ai goreu
Yr holl greadwrieu
Drwy ddirfawr awel
I wneuthur dialedd

Ar Faelgwn Gwynedd

Drwg y gwr goreu
Greaduriau
Ef biau dechreu
A diwedd diheu
Yr hwn a roddes
Yr oerfel ar gwres
Yr huan ar tes
Ar Lloer llwyr achles
Nyd cerddor celfydd
Ny molwy Ddofydd
Nyd cywir ceinad
Ny molwy y Tad
Ny nawd fydd arad
Heb heyrn heb had
Ny bu oleuad
Cyn Celi cread
Ny bydd offeiriad
Na bendicco afrllad
Ny wybydd anygnad
Y saith lafanad
Dengwlat darmarthad
Yn yngylaw wlad
Degvet digarad
Digarwys eu tad
Digaru cawat
Yn rhwy rhewiniat
Llucuffer Llygrad
Eisor[4] eisys wlad
Saith seren y sydd

[1]Ei Faniar. [2]Angelwg.
[3]Hafydel. [4]Eissyfwlad.

O seithnawn Dofydd
Seon a Sywedydd
A wyr eu defnydd
Marca mercedus
Ola olumis
Luna lafurus
Jupiter Venerus
O Haul o hyd yrfer
Hyd gylch lloer lleufer
Nyt cof yn ofer
Nyt crog ny chreter
Ein Tad ein pater
An car an cymer
An tad an Rhen nin rhaner
Gan hu Lucuffer *

MAB GYFREU TALIESSIN.

Elementa Tal. E. L. Ll.

Kyvarchaf im Rhen
Ystyriaw Awen
Py ddyddwg angen
Cyn no cheridwen
Cyssefin im byd
A fu eissiwyd
Myneich aleid
Pyr nam dyweid
Pyr nam eregyd
Unawr nam herlynyd
Py ddatwreith mwy
Pyd echenis mwg
Py ffynnawn a ddiwg
Uch arget tywyllwg
Pan yw calaf cann
Pan yw nos Lloergan
Arall ni chanwyd
Dy ysgwyd allan
Pan yw gofaran twrwf
Tonnau wrth lann
Yn dial[1] dylan
Dydd a haedd attan
Pan yw mor drwm maen
Pan yw mor llym draen
A wddosti pwy gwell
Ai ei fon ai ei flaen
Py peris parwyd
Rhwng dyn ag anwyd
Pwy gwell ei Addwyd
Ai ieuanc au llwyd
A wddosti beth wyd
Pan fyth yn cysgwyd
Ai corph ai enaid
Ai argel canhwyd

[1]Yn nial.

*Taliesin ai gwnaeth ymmhorth Castell Teganwy i weddio r Creawdr pennaf am gael gwynt i dorri'r Carchar yr oedd Elphin a Gwyddno ynddo. Un o'r Pedair Colofn Cerdd.

Eilewydd celfydd
Pyr nam dyweyd
A wddosti cwdd fydd
Nos yn aros dydd
A wddosti arwydd
Pet deilen y sydd
Py drychefis mynydd
Cyn rhewiniaw elfydd
Py gynheil magwyr
Daear yn breswyl
Enaid pwy Gwynawr
Pwy gwelas ef pwy gwyr
Rhyfeddaf yn Llyfreu
Nas gwddant yn ddiau
Eneid pwy ei hadneu
Pwy bryd ei haelodeu
Py barth pan dineu
Ry wynt a ryffreu
Rhyvel anygnawd
Pechadur periglawd
Rhyveddaf ar wawd
Pan vu y gwaddawd
Py goreu medd-dawd
O fedd a bragawd
Py goryw eu ffawd
Amwyn Duw trindawd
Pyr i traethwn i draethawd
Namyn o honawd
Py beris ceinhawc
O ariant rhoddawg
Pan yw mor rhedegawg
Car mor eithiwawg
Angeu seiliawg
Ymhob gwlad ys rhannawg
Angeu uch an pen
Ys lledan ei lenn
Uch nef noe nen
Hynaf fydd dyn pan anher
A Ieu Ieu pob amser
Yssid a pryderer
Or bressent haedd
Gwedy anrheufedd
Pyr i'n gwna ni byrhoedledd
Digawn llawrydedd
Cywestwch a bedd [efin
Ar gwr an gwnaeth o'r wlad gwerth-
Boed ef an Duw an duwch
Attaw or diwedd TERFYN

CANU Y BYD MAWR

O WAITH TALIESIN. ALLAN O'R DELYN LEDR.

GWOLYCHAF fy nhad
Fy Nuw fy neirthiad
A ddodes trwy fy iad
Enaid ym pwyllad[1]
Am gorug ym gwylad

[1]Yr enaid yn y pen.

Fy saith llafanad
O dan a daiar, a dwr ac awyr
A niwl a Blodeu
A gwynt a goddeheu
Eil[1] synwyr pwyllad
Im pwyllwys fy nhad
Un yw a rynniaf[2]
A deu y tynnaf[3]
A thi a waedaf[4]
A phedwar a flasaf
A phump a welaf
A chwech a glywaf
A saith a arogleuaf
A ragddywedaf
Seith awyr ysydd
Uwch ben sywedydd
A thair rhan y myr
Mor ynt amrygyr
Mor fawr a rhyfedd
Y byd nad unwedd
Ry gorug Duw fry
Ar y Planete
Rygorug Sola
Rygorug Luna
Rygorug Marca
Y Marcarucia
Rygorug Venus
Rygorug Venerus
Rygorug Seuerus
A seithfed Satwrnus
Rygorug Duw dda
Pump gwregys terra
Pa hyd yd para
Una y sydd oer
A dau sydd oer
Ar trydydd a sydd wres
Ac an bludd afles
A dyofec anlles
Pedwerydd paradwys
Gwerin a gynwys
Pymhet artymherawd
A byrth y fedyssawd
Yn dri yd rannad
Yn amgan pwyllad
Un yw'r Assia
Deu yw'r Affrica
Tri yw Europa
Bedydd gyngwara
Hyd frodic yt para[5]
Pan farner pob traha
Rygorug fy Awen
I foli fy Rhen
Mydwyf Taliesin
Areith lif Dewin
Parahawd hyd ffin[6]
Yng hynnelw Elphin[7]

[1]Seith.
[2]Fynaf, Ewyllys.
[3]Teimlaw.
[4]Llafar.
[5]Hyd frawd y para.
[6]Fin.
[7]I ollwng Elphin.

CA NU YBYD BYCHAN

MOROEDD Q.

KEIN geneis canaf
Byd unddydd mwyaf
Lliaws a bwyllaf
Ac a Bryderaf
Cyfarchafi Feirdd byd
Pryd nam dyweid
Py gynheil y byd
Na syrth yn eissywyd
Neu'r byd pei syrthiei
Py ar yd gwyddei
Pwy ai gogynhaliai
Byd mor yw aduant
Pan syrth yn diuant
Etwa yn geugant
Byd mor yw rhyfedd
Na syrth yn unwedd
Byd mor yw odid
Mor fawr yd sethrid
Johannes Matheus
Lucas a Marcus
Wy a gynneil y Byd
Trwy rad yr Yspryd

TALIESIN A'I CANT.

DYMMA FUSTL Y BEIRDD,

A ganodd TALIESIN yn Llys MAELGWN GWYNEDD yngwydd Beirdd Maelgwn i gyd ALLAN O'R DELYN LEDR.;

CLER o gam arfer a ymarferant
Cathlau aneddfol fydd eu moliant
Clod orwas ddiflas a ddatcanant
Celwydd bob amser a ymarferant
Gorchmynau deddfau Duw a dorant
Gwragedd priodol wrth ei moliant
Drwy feddwl drygbwyll a fawr dwyllant
Morwynion gwynion mair a lygrant
A goelio iddynt a gwilyddiant
A gwirion ddynion a ddyfalant
Ai hoes ai hamser yn ofer y treuliant
Y nos y meddwant y dydd y cysgant
Segur heb lafur yr ymborthiant
Yr Eglwys a gashânt ar Dafarn a gyrchant
A lladron ffeilsion y cydsyniant
Llysoedd a gwleddoedd a 'mofynant
Pob parabl dibwyll a grybwyllant
Pob pechod marwol a ganmolant
Pob pentre pob tre pob tir a dreiglant
Pob salwedd ofer a ymarferant
Gorchmynau y Drindod a ddifrodant
Gwiliau na suliau nis addolant
Am ddyddiau angau nis gofalant
A phob glothineb nïs arbedant
Gormod o fwydydd i diodydd a fynant
Degwm ag Offrwm teulwng nis talant
Deddfolion ddynion a ddyfalant
Adar a hedant gwenyn a felant
Pysgod a nofiant pryfed a 'mlysgant
Pob beth a ymdaith i gynull i borthiant
Ond cler ag Oedion a lladron difwyniant
Ni chabla i'ch mysg dysg na cherdwriaeth
Can's Duw ai rhoes gloes ar gyllaeth
Ond sawl syn arfer o gam arfaeth
Am watwar Iesu ai wasanaeth*
Tewch chwi Bosfeirddion ffeilsion anhy-
lwydd‖ [wydd
Ni wyddoch i farnu rhwng gwira chel-
Odych brifeirdd ffydd o waith Duw
ofydd[1]
Dywedwch i'ch Brenin beth fydd ei
dramgwydd
Myfi sydd Dewin a phrif Fardd cyffredin
A wyr bob gorsin yngwlad eich Brenin†
Mi a ryddhaf Elphin o fol twr meinin[2]
Ag a ddyweda i'ch Brenin bethe i gyffrin[3]
Fe ddaw pryf rhyfedd iâr Forfa Rhianedd
I ddial anwiredd ar Faelgwn Gwynedd
Ai flew ai ddanedd ai lyged yn eurwedd[4]
A hwnnw wna ddial[5] ar Faelgwn Gwyn-
edd‡

BUARTH BEIRDD.

EDD ympeibli oedd ympuylled
O feirdd Prydein Pryddest ofer
Ymryoreu ymryorsedd
Digaun gofal i gofan gordd
Wyf eissyc pren cyfyn an Gerdd
Buarth beirdd ar nis guypo
Pymthengmil drostaw
Yn ei gymhwyaw
Wyf cerddoliad wyf ceiniad claer
Wyf Dwr wyf Dryw
Wyf saer wyf syw
Wyf sarph wyf serch ydd ymgestaf
Nid wyf fardd syn yn yryfreidiaw

[1] Ddofydd
[2] O rhyddhaf fi Elpin, &c.
[3] Ag a ddyweda ïx Brenin gwbl o'i gyfrin.
[4] Ei flew fydd eurwedd ai lygaid ai ddannedd.
[5] Ddiweddar Faelgwn, &c.

* Yma diwedd mewn rhai llyfreu, ond yr oedd y tra dysgedig Mr. John Jones o'r Gelli Lyfdu yn tybied mai gorphenran or Bustl ydyw.‖
† A edwyn bob orsin ynghyrau Gorllewin.
‡ Yno (yn llys Maelgwn Gwnedd) i bu Taliesin onid oedd 14 oedd yno ïr aeth Elphin ab Gwyddno mewn gwahodd y Nadolig at Faelgwn Gwynedd ei Ewythr ac y canmoles ef Taliesin yn llys Maelgwn ac i rhoed Elphin yn ngharchar oni ddaeth Taliesin ai ollwng allan ei hun ai gerdd ac yno i canodd Taliesin osteg y Beirdd gar bron 33 Beirdd Maelgwn ac o hynny allan y galwyd ef Taliesin ben Beirdd. Gwel ddy huddiant Elphin a Hanes Taliesin.

Pan gan ceinied canu yngof
Nyt ef wnafyt wy ryfedd uchon
Handid a mi eu herbyniaw
Mab arfoll dillad heb law
Mal ymsawd yn llyn heb naw[5]
Tyrfi aches eofn yngradd
Uchel yngwaed morddwyd trefydded
Craig am waneg wrth wawr trefnad
Anghlut[2] ysgrut esgar noddiad
Craig pen perchen pen anygnad
Yn gwna meddut medddawt meddydd
Wyf Cell wyf dell wyf darw becrlled
Wyf llogell cerdd wyf lle ynydd
Caraf y gorwydd a gorail clyd
A bardd a bryd ni pryn yred
Nyt ef caraf amryssoniad
A geibl celfydd ny meuedd medd
Madws myned ir ymddiod
A chelfyddeid am Gelfyddyd
A chanclwm cystwm cywlad
Bugeil Brooedd porthoedd neirthiad
Mal ymdaith heb drevet i gad
Ni fynnei ymdaith heb droet
Ni fagei Crau Ha heb goed
Mal ceisiaw byweid yngrug
Mal peiriant anrhaith ynfud
Mal gosgordd lluydd heb benn
Mal porthi anclyd ar Kenn
Mal grynniaw tyndei o vro
Mal haeddu awyr a bach
Mal eirach a gwaed ysgall
Mal gwneuthur goleu i ddall
Mal dogni dillad i noeth
Mal tannu engwyn ar draeth
Mal porthi pysgawd ar laeth
Mal toi neuadd a dail
Mal lladd llyry a gwiel
Mal toddi dyvet rhac gair
(Mal) wyf bardd Neuodd wyf Kyv Kadeir
Digonaf i feirdd llafar llestair
Cyn ym argywrein ym garw gyflog
Ry prynom ni an llog yth dy di Vab Ma

TALIES

ADDFWYNEU[3] TALIESIN.

Q. AN ADDFWYN W. M. Q. YR UN AC ADDYBYNNE ORNANAMENTA E. Ll.

ATUYN rin rypenyd i ryed
Arall atuyn pan fydd Duw ddymgwared
Adwyn cyfed nwy gomedd gogyffred
Arall atuyn y am corn cyvyved
Atuyn Nudd udd bleidd naf
Arall atuyn hael gwyl golyscaf
Atuyn aeron yn amser cynhaeaf
Arall atuyn gwenith ar galaf
Atuyn Heul yn Ehwybr yn nuyfre
Arall atuyn rythalwyr aedde
Atuyn march myngfras mangre
Arall atuyn dilw yw he
Atuynt chant ag ariant Amaerwy
Arall atuyn dy vorwyn modrwy
Atwyn Eryr ar lan llyr pan llanhwy
Arall atuyn guylein yn guaruy
Atwyn march ar Eurgalch gylchwy
Arall atuyn addfwyn yn aduy
Adduyn lyuawn meddit i liaws
Arall atuyn cerddawr hael hygnaws
Atuyn mai i gogeu ac Eaws
Arall atuyn pan fydd hinhaws
Atuyn reith a pherffeith Neithiawr
Arall adduyn cyfluyn a Garhawr
Atuyn bryd wrth benyd Periglawr
Arall atuyn dyddwyn y allawr
Addwyn medd ynghyntedd i Gerddawr
Arall addwyn am derwyn torf fawr
Atuyn cleiric catholic yn eglwys
Arall addwyn enefydd yn neuaddwys
Atwyn pluyf *cymrwydwy* Atowys
Arall atuyn ar amser paradwys
Atuyn lloer llewychawd yn elfydd
Arall atwyn pan fydd da dymgofydd
Atuyn Haf ac araf hirddydd
Arall atuyn a threiddiaw o gerydd
Atuyn blodeu ar warthas Perwydd
Arall atuyn a chreawdr cerennydd
Atuyn didrif Ewig ac Elain
Arall addwyn ewynnawg am harchfain
Atuyn lluarth pan llwydd y genhin
Arall atuyn Kadawarth yn Egin
Atuyn Eddystr ynghebystr lledrin
Arall atuyn cyweithas y Brenhin
Atuyn glew nuy goleith gogyweg
Arall atuyn elleïn gymaëg
Atuyn grug pan fydd ehoeg
Arall atuyn Morfa i wartheg
Atwyn tymp pan dyn lloe llaeth
Arall atuyn Ewynawg marchogaeth
Ac ys i mi atwyn nid gwaeth
A thad bual wrth dal meddfaith
Atuyn pysg yn ei lyn llywiawd
Arall atwyn y oreïlw gwaryhawd
Atwyn gair a lefair y drindawd
Arall atuyn rypenyd y pechawd
Addfwyn Haf or addfwyndawd
Cerennydd a Dofydd dyddbrawd

[1] A nawf. [2] In vetusto an clut.—W. M.
[5] An addwyn ubiq. legendum.—W. M.

KAD GODDEU.

BUM yn lliaws rhith
Cyn bum dysgyfrith
Bum cleddyl culfrith
Credaf pan urith

Bum deigr yn awyr
Bum *serwaw* syr
Bum geir yn llythyr
Bum llyfr yn mhrifder
Bum llugyrn lleufer
Blwyddyn a hanner
Bum pont ar trigar
Ar drugain Haber
Bum hynt am Eryr
Bum corwg ẽmyr
Bum darwedd yn llad
Bum das ynghawad
Bum cleddyf yn angad
Bum Ysgwyd ynghad
Bum tant yn nhelyn
Lledrithiawg blwyddyn
Yn nwfr yn Ewyn
Bum yspwng yn nhan
Bum gwydd ynguarthan
Nid mi wyf ni gan
Ceint er yn fychan
Ceint ynghad godeu brig
Rhag Prydein wledig
Gweint feirch canholig
Llynghessoed meuedig
Gweint mil mawrem
Arnaw ydd oedd canpenn
A chad er ddy gnawd
Dan fon y tafawd
A chad arall y sydd
Yn ei wegilydd
Llyffan du gaflaw
Cantewin arnaw
Neidr fraith gribawg
Cant enaid trwy bechawd[1]
Bum ynghaer Fefenydd
Yt gryssynt wellt y gwydd
Cenynt Gerddorion
Eryssynt cad faon
Dadwyrain i Frythron
A oreu gwydion
Gelwyssid ar Neifon
Ar Grist o achwysson
Hyd pan y gwarettai
Y rhen rwy digonesai
Os attebwy Dofydd
Trwy ieith ag elfydd
Rhithwch rhieddawg wydd
Gantaw yn llwydd
A rhwystraw peblig
Cad ar llaw annesig
Pan swynhwyd godeu
Y gobeith an goddeu
Dygottoroynt godeu
O bedryddant danheu
Cwyddynt am aereu
Brychwn trym ddieu
Dyar gardei bun

[1] Aboenir yn ei chnawd.—Ll. E. D.

Buddiant buch anhun
Blaen llin blaen bun
Tarddei am at gun
Nim gwnei amellun
Gwaed gwyr hyd an clun
Mwyaf tair argyfryd
A chweris ymmyd
Ac un a dderyw
O ystyr dilyw
A Christ y croccaw
A ddydd brawd rhag llaw
Gwern blaen llin
A wnaent gyssevin
Helyg a cherddin
Buant hwyr ir fyddin
Eirinwydd ys prin
Anchwant o *dynin*
Keri cywrenhin
Gurthrychiad gurthrin
ffaonwydd eithyt
Ertuyn llu o Gewryt
Afanwydd gwneithyt
Ni goreu emwyt
Er amgelwch bywyd
Rhyswydd a Gwydd-fyd
Ac eiddo ar ei bryd
Mor eithin ir gryd
Sirian senyssid
Bedw er ei fawr fryd
Bu hwyr gwisgyssid
Nid er ei lyfrder
Namyn er ei fawredd
Auron delis bryd
Allmyr uch allfryd
Ffeinidwydd ynghyntedd
Cadeir gyngwrysedd
Omi goreu arddyrchedd
Ger bron teyrnedd
Llwyf ar ei farannedd
Nid osgoes troedfedd
Ef laddei a pherfedd
Ac eithaf a diwedd
Collwydd barnyssid
Eiryf dy argyfryd[1]
Gwyros gwyn ei fyd
Tarw trin teyrn byd
Morawg a moryd
Ffawydd ffyniessyd
Celyn glessysid
Bu ef y gwrhyd
Yspyddad amnad
Heint *ech* i angad
Gwiwydd gorthorrad
Gorthorryssid ynghad
Rhedyn anrheithad
Banadl rhag bragad
Eithin ni bu fad
Er hynny gwerinad

[1] Arfgryd.—Ll. E. D.

Grug bu ddydd amnad
Dy werin swynad
Hyd gwyr erlyniad
Derw buanawr
Rhagddaw cryneu nef a llawr
Gelyn glew dryssiawr
Ei enw ym peullawr
Clafuswydd cymgres
Cymnaw a roddes
Gwrthodi gwrthodes
Ereill o tylles
Per goreu gormes
Ym mhlymnwyd maes
Gorwythawg Cywydd
Aches feilon wydd
Castan cywilydd
Gwrthriad ffenwydd
Handud du muchudd
Handid crum mynydd
Handid Kyl Koetdydd
Handid cynt myr mawr
Er pan gigleu 'r awr
An deilas blaen bedw
An datrith an datedw
An maglas blaen derw
O warchan mael derw
Wherthiniawg tu creig
Ner nid Ystereig
Nid o Fam a Thad
Pan ymddigonad
Am creu am cread
O nawrhith llafanad
O ffrwyth o ffrwytheu
O ffrwyth Duw dechreu
O Friallu blodeu bre
O Flawd gwydd a Goddeu
O bridd o briddred
Pan ym digoned
O Flawd danet
O ddwfr ton nawfed
Am swynwysei Math
Kyn bum diaered
Am swynwys i Wydion
Mawrnwr o Brython
O Eurwys o Eurwn
O Euron o Fedron
O bump pum hwnt Celfyddon
Athrawon ail Math
Pan ymdygaid
Am swynwys i wledig
Pan fu led losgedig
Am swynwys sywydd
Sywydon cyn byd
Pan fei genyf fi *vot*
Pan fei faint byd
Hardd bardd budd an gnawd
Ar wawd y tueddaf a draetho tafawd
Gwaryeis yn Llychwr
Cysgais ym mhorphor

Neu bum yn ysgor
Gan ddylan ail mor
Ynghylchedd ymherfedd
Rhwng deulin teyrnedd
Yn deu wayw anchwant
O nef pan ddoethant
Yn anwfn llifeiriant
Wrth frwydin dybyddant
Peduar ugein Kant
A Gweint ar eu chuant
Nid ynt hyn nid ynt iau
No mi yn eu banau
Arial cannwr a geni pawb o naw caht
Oedd gennyf inneu
Ynghledyf brith gwaed
Bri am darwedd
O Ddofydd a *Golo* lle ydd oedd
O dof hyd las baedd
Ef gwrith ef datwrith
Ef gwrith ieithoedd
Llachar ei enw Llawffer
Lluch llywei Nifer
Ys gein ynt yn ufel
O dof yn uchel
Bum neidr fraith ym mryn
Bum gwiber yn llynn
Bum Ser gam gymbyn
Bum bwysfer hyn
Fy nghassul am Cawg
Armaaf nid yn ddrwg
Peduar ugeint mwg
Ar bawb a ddyddwg
Pum pemhwnt angell
A ymdal am cyllell
Whech March Melynell
Canwaith y sydd well
Fy March melyngan
Cyfred a gwylan
Mi hun nid Eban
Cyfrwng mor a glan
Neu gorwyf gwaed lan
Arnaw cant cynrhan
Rhudd em fy nghylchwy
Eur fy ysgwydrwy
Ni ganed yn adwy
A vu im gowy
Namyn Goronwy
O Ddoleu Edrywy
Hirwyn fy myssawr
Pell na bum heussawr
Treiglais y mewn llawr
Cyn bum lleënawr
Treiglais cylchyneis
Kysgeis Cant Ynys
Cant Kaer a thrugys
Derwyddon doethur
Darogenwch i Arthur
Yssid y sydd gynt
Neu'r mi ergenhynt

A Christ y Crocaw
A dydd brawd rhagllaw
Ac am un a dderyw
O ystyr dilyw
Eurem yn euryll
Mi hydwyf berthyll
Ac ydwyf drythyll
O ormes fferyll

TALIESIN.

YMARWAR LUDD MAWR.

Yn wir dymbi Romani Ker
Odid o fab dyn arall y Par
Rhagddaw ygglywhawd maw gyfagar
A byddin a gwaedlin ar ei Esgar
A thruganedd cyrn a gwerin trygar
Ry thryehynt rygyrchynt ynghleddyfar
Arllwybr gwrid Arth gwrys diarchar
Arddyrchedd Cadwaladr lluch a llachar
Ar wyneb biddinawr broöed ynial
Yn wir dymbi dyddranofeu
Gofuned dysgogen ynghynnechreu
Bluiddynedd buddig rossedd rihidd reitheu
Gayaf gyd llyry llym llywid llongeu
Ceithiawn eiliassaf mynut ryffrenu
Prit myr ryferthwy ar war tonneu
Elyrch dydymgyrch tam o glawr balcheu
Arth a llew derllys oleu bylleu
Ef dibyn ei terfyn o ruydd fereu
Rwy ceissud cystudd rybudd rageu
Rag ei faranrhes oi fawr feddeu
Credeu cuydynt tyrch torynt torfoedd taleu
I gynnif Cadwaladr clod lathr leu
Dyddyrchafwy dreic o barth deheu
Gan was ryded las yn nydd dyfieu
Yy wir dymbi hael hywredd
Teyrnwawd *molut* mawr edryssedd
Llwybr lle lluossawg llydan ei wedd
Hyd pan fwynt seith Ieith i ri Gwynedd
Hyd pan fwynt trangwy tranghawr trydar
Rhi eiddun dyhun *duded*
Trais ar Eingl a hynt i alldudedd
Trwy for llithrant ei heissilledd
Yn wir dymbi teithiawg Mon
Pen lluydd perchydd llurygogion
Ffaw dreig diffrediad i bobl Frython
Dwfn darogan dewin Drywon
Pebylliawnt ar Tren a Tharanhon
Gorllechant gorddyfynt i geisiaw Mon
Pell debet by hyt o Iwerddon
Teg ffaw dillyngiaw Cessarogion
Dysgogan delwat o Agarat dyhedd
Gogwn pan perid Kad ar winfedd
Arth o ddeheubarth yn cyfarth Gwynedd
Yn amwyn rhihyd rhyfedd rossedd
Y cheirig altired y darmerthedd
Gayaf Kalennig yn lleu tiredd
Cyflewyn aessawr yngawr ynghledd
Y cynnif Cadwaladr ar Ior Gwynedd
Yn wir dyddheuawr dydderbi hyn
Lloegr oll ymellun eu meuoedd genhyn
Gwelet artebet y gwyr brychwyn
Rhwng saeth fereu a haiarn gwyn
Galw hawr ar bor gwaywawr aergryn
Nuchawnt yn eigiawn tra llydan lyn
Hallt ag ynysedd fydd eu buddyn
Yn wir dymbi dy dra Hafren
Wrthenedig prydain brenhin gorddeu
Llary Lywydd lluydd lliaws ei echen
Teyrnas cyfaddas cas o iaën
Gwerin byd yn wir byddawnt lawen
Meddhawnt ar peiron berthwyr echen
Flamychawd hirell tu uch Hafren
Byddhawt Cymry cynnyll yn ddisgawen
Y cynnif Cadwaladr bythid llawen
Peneri Cerddorion clod y gweithen
Yn wir dyddeuhawr
Ai lu ai longawr
A darf Ysgwydawr
Ai newidiaw gwaywaur
A gwedy gwychyr awr
Ei fodd ef gwnelawr
Cylch Prydain bo
Flemyched yngo
Draig nid ymgelo
Eir meint y *do*
Nid ysgawn i oled
Gorescyn Dyfed
Dyddycawd ynwet
Tra merin Reged
Prif perchen ced
Gwledychaud yn elued
Hael hydr ei ddylif
Gorfawr ei gynnif
Wrth awirio hif
Cadwaladr gweith heinif

TALIESIN.

PRIF GYFARCH TALIESIN

Ragoddeu.—E. Ll. a Gododdau.
Remoræ seu Impedimenta.—Ll.

PRIF gyfarch[1] gelvyd par ryleat[2]
Puy Kyntae tyuyll ae goleuat
Neu adaf pan vu pa dyd y great
Neu y dan tylwet py ry Seilyat
A vo Lleion nys myn pwyllyat
Est qui pecator am nivereit
Collant gulad Nef uy pluyf Offeiryeit

[1] Gyfan.—E. Ll. [2] Pan rylead.

Boreu neb ni del
Or ganon teir pel
Eingngyl gallwydel
Gunaont eu ryvel
Pan dau nos a dyd
Pan vyd lluyd Eryr
Pan yw tyuyll nos
Pan iu guyrd llinos
Mor pan dyverwyd
Cud anys guelyd
Yssit teir ffynnaun
Y mynyd Fuaun[1]
Yssit[2] gaer Gwarthawn
A dan don eigiawn
Gorith gyvarchawr[3]
Puy enw y Porthawr
Pwy y periglawr
Y vab Meir mwynvawr
Pa vessur muynaf[4]
A orug Adaf
Puy vessur Uffern
Puy tuet y llen
Puy llet y geneu
Puy meint eu mein heu[5]
Neu vlaen gwydd ffalsum
Py estung mor grum
Neu pet anat llon
Yssyd yn eu bon
Neu leu a gwydion
A vuant gelvydon
Neu a *rodant* lyvyryon[6]
Pan[7] wnant
Pan dau nos a lliant
Pan vyd y diviant
Cud anos rac dyd[8]
Pater Noster ambulo
Gentis tonans in adjuvando[9]
Sibilem Signum
Ro gentes fortium
Am gwiw gwiwam gwmyd
Am geissyant deu Gelvydd
Am Kaer Kerindan Kerindydd
Rys tyneirch[10] *pector* Dauyd
Y mwyngant ys ewant
Ym Kaffwynt yn dirdan
Kymry yggridvan
Provater eneit
Rac Lluyth eissyffleit
Kymry prif diryeit
Rann ry goll buyeit
Gwaedd hir ucheneit
As guyar honneit
Dydoent guarthvor
Gwydveirch dyarvor
Eingyl yghygvor

[1] Ffyawn. [2] Ys id. [3] Go ith gyvarthawr. [4] Lafur fwynaf. [5] Enneinieu. [6] Wyddont lyvron. [7] Pa. [8] Cwdd a nos rhag dydd Pan daw nas welydd. [9] Ambulando. [10] Rhy dynnueirch.

Guelattor aruyddion
Guynyeith ar Saesson
Claudus in Sion
O ruyvannussion
Bydaut penn Seiron
Rac ffichit[1] lewon
Marini[2] Brython
Ryd a roganon[3]
A medi heon
Am Hafren Avon
Lladyr ffadyr Ken a Massuy
Fsis amala ffur ffir Sel
Dyrnedi trinet tramoed
Creaudyr o ro hai[4]—huai
Gentil divlannai[5] gyspell
Codigni ceta gosgord mur
Gan nath beu gan Govannon
Corvu.....dur
Neu bum gan uyr Kelydon
Gan Vatheu gan Govannon
Gan Emnyd[6] gan Elestron
Ry ganhymdeith achuysson
Bluydyn yg Kaer Govannon
Wyf hen, uyf neuyd uyf guion
Wyf lluyr uyf synwyr Keinyon
Dy gy vi dyheu[7] vrython
Guydyl Kyl diaerogyon[8]
Meddut medduon
Wyf bard uyf ny rivaf[9] y eillyon
Wyf llyu, uyf syu amrysson
Sihei a rahei[10] nys medry
Si ffradyr yn y ffradri
Pos Verdein bronrhein a dyvi
A ddeuont uch medlestri
A ganont gam vardoni
A geissent gyvaruys nys deubi
Heb gyvreith, heb reith, heb rodi
A guedy hynny dyvysgi
Brithvyt a byt dyoysci
Nac eruyn dy hedduch nyth vi
Reen nef rymavyr[11] dy wedi[12]
Rac y gres[13] rym guares dy voli
Ri Rex gle[14] am gogyvarch yn gelvyd
A ueleisty Dominus ffortis
Darogan dwfn Domini
Budyant Uffern
Hic nemor i por progenii
Ef a dillyngys ei thuryf
Dominus virtictum
Kaeth naut Kynhulluys estis iste—est
(Est) a chyn buassun a simsei[15]
Ruyf deruin y duu diheu

[1] Ffichti.
[2] Morini (Mariuu).
[3] Ry daroganon.
[4] Oro hai.
[5] Dichanai.
[6] Ieuuyd—iewydd.
[7] Dy gofi dy hen.
[8] Diferogion.
[9] Ni rifafi.
[10] Sihai arahai. Arahei nys meddai,—Deest in Ll. C.
[11] Rym a wyr.
[12] Dy weddi.
[13] Yngres.
[14] Gloriæ.
[15] Synsei arnaf.

A chyn mynnuyf dervyn ereu
A chyn del ewyn friw ar uyggeneu
A chyn vyg Kyvalle ar y llatheu pren
Poet ym heneit yd a Kyvadeu[1]
Abreid om dyweit llythyr llyvreu
Kystud dygyn geudy guely agheu
Ar saul a gigleu vy mardlyfreu[2]
Ry bryn huynt wlat Nef adef goreu
Ry prynwynt &c.

DIWEDD Y PRIF GYFARCH.

TALIESIN.

Myfi sydd Ddewin
A Phrifardd cyffredin
Mi adwaen bob corsin
Yngogof gorthewin
My a ryddhaf Elphin
O fol y Twr Meinin
Mi a fynagaf ich Brenin
Ac hir bobl gyffredin
E ddaw pryf rhyfedd
O Forfa rhianedd
I ddial enwiredd
Ar Fâelgwn Gwynedd
Ai flew ai ddannedd
Ai lygaid yn euredd
A hun a una ddiwedd
Ar Faelgwn Gwynedd.

ANGAR CYVYNDAWD.

Inimica Confæderatio.—E. Ll.

BARDD yman y mae ni chaint aganho
Caned pan ddarffo
Sywedydd yn yd fo
Haelon am nacco
Nis deubi a rotho
Trwy Iaith Taliesin
Bu ddydd ymellin
Kian pan ddarfu
Lliaws gyvolu
By lleith bid araith afagddu
Neus dwg yn gelfydd
Cyfreu Argywydd
Gwiawn a leferydd
A ddwfn ddyfydd
Gwnaei o farw fyw
Ag anghyfoeth yw
Gwneynt eu perion
Af erwynt heb don
Gwneynt eu delidau
Yn oes Oesau
Dydyth dyddyccawd
O ddyfnwedydd gwawd
Neut Angar Cyfyndawd
Pwy ei chynefawd

[1] Cyfeddeu. Mard gyfreu.

Cymmeint cerdd ciwdawd
A delis eich tafawd
Pyr na threthwch draethawd
Llad uch llyn llathrawd
Penilliach pawb
Dybyddaf yna gnawd
Dwfn dyfu yngnawd
Neu'r doddyw ysgygnawd
Trydydd par ygnad
Triugein mlynedd
Yd porthes lawrwedd
Yn nwfr Kaw a chiwed
Yn elfydd tiredd
Canweis am ddioedd
Cant rihydd addynoedd
Can yw ydd aethant
Can yw y doethant
Can eilewydd gant
Ag ef ai darogant
Lladdan ferch lliant
Oedd bych ei chwant
I aur ac Ariant
Pwy byw ai diadas
Gwaed i ar mynwas
Odid traethator
Mawl molhator
Mi dwyf Daliesin
Ryphrydaf i iawnllin
Parawd hyd ffin
Ynghynelw Elphin
Neur Deyrnged
O rif eur dylyed
Pan gassad ni charad
Anudon a brad
Mi ni chwennych vad
Trwy gogyweg au gwawd
A gogyfarchwy brawd
Wrthyf ny gwybydd nebawd
Doethwr prif gelfydd
Dispwyllawd sywedydd
Am wyth am edrwyth
Am ddoleu dynwedydd
Am wyr gwawd gelfydd
Cerddwn Dduw yssydd
Trwy ieith Talhayarn
Bedydd bu ddydd farn
A farnwys teithi
Angerdd Farddoni
Ef ai rhin rhoddes
Awen anghynnes[1]
Saith ugein Ogrfen
Y sydd yn Awen
Wyth ugein o bob ugein e fydd yn un
Yn annwfn y diwyth
Yn annwfn y gorwyth
Yn annwfn is Elfydd
Yn awyr uch Elfydd
Y mae ei gwybydd

[1] Anghymmes.

Pa dristyd y sydd
Gwell na llawenydd
Gogwn *ddeddf* rhadeu
Awen pan ddyffreu
Am gelfydd taleu
Am ddedwydd Ddieu
Am buchedd ara
Am oeseu ysgorfa
Vm hafal Deyrnedd pa hyd eu cyngwara
Am gyhaval ydynt trwy weryd
. . . . .
Awel uchel gyd
Pan fydd gohoyw bryd
Pan fydd mor hyfryd
Pan yw gwrch echen
Pan echrewyd uchel
Neu haul pan ddodir
Pan yw toi tir
Toi tir pwy maint
Pan dynid gwytheint
Gwytheint pan tynnid
Pan yw gwyrdd gweryd
Gweryd pan yw gwyrdd
Pwy echenis cyrdd
Cyrdd pwy echenis
Ys dir pwy ystyriwys
Ystyriwyd yn Llyfreu
Pet wynt pet ffreu
Pet ffreu pet wynt
Pet Afon ar hynt
Pet Afon ydynt
Daear pwy ei lled
Neu pwy ei thewed
Gogwn t. ws llafnawr
Am rudd am lawr
Gogwn atrefnawr
Rhwng nef a llawr
Pan atsain advant
Par ergyr divant
Pan llewych Ariant
Pan fydd tywyll Nant
Anadl pan yw du
Pan yw oreu a fu
Buch pan yw bannog
Gwraig pan yw Serchawg
Llaeth pan yw Gwynn
Pan yw glas celyn
Pan yw barfawg myn
Yn lliaws mehyn
Pan yw baraut
Pan yw creu efwr
Pan yw meddw rolwyn
Pan yw lleddf orddwyn
Pan yw brith Iyrchwyn
Pan yw hallt halwyn wyn
Cwrw pan yw Ystern
Pan yw lledrudd gwern
Pan yw gwyrdd Llinos
Pan yw rhudd Egroes
Neu wreig ai dioes
Pan ddygynnu nos
Pan ddatwein y sydd yn eur Lliant
Ni wyr neb pan ruddir ei bron huan
Lliw yn erkynan newydd
Anahawr ei ddwyn
Tant telyn py gwyn
Eog py gwyn ny Gan
Py geidw ei diddan
Py dyddwg Garthan
Gereint ac Arman
Py ddyddwg glain
O erddygnawd fain
Pan yw per Erwain
Pan yw gwyrliw brain
Talhayarn y sydd
Mwyaf y Sywedydd
Pwy amgyffrawd Gwydd
O aches ammod dydd
Gogwn da a drwg
Cwdda cudd amewenir mwg
Mawr maint gogyhwg
Cawg pwy ae dylifas
Pwy gwawr gorphennas
Pwy a bregethas
Eli ag Eneas
Gogun gogeu Haf
A fyddant y gayaf
Awen a ganaf
O ddwfn ys dygaf
fon cyd beryd
Gogwn ei gwrhyd
Gogwn pan ddyfeinw
Gogwn pan ddyleinw
Gogwn pan ddillydd
Gogwn pan wegrydd
Gogun py pegor
Y sydd y dan For
Gogun eu heissor
Pawb yn ei Osgordd
Pet gygloyd yn nydd
Pet dydd ymlwyddyn
Pet paladr ynghat
Pet dos ynghawat[1]
Atuyn yd rannawd
Gwawd mwy mefl gogyffrawd
Aches gwyd Gwydion
Gogwn i nebawd
Py lenwis Afon
Ar bobl Pharaon
Pwy dyddwg rwynnon
Baran achwssyon
Py ysgawl oddef
Pan ddyrchafwyd Nef
Pwy fu fforch Hwyl
O ddaear hyd Awyr
Pet byssedd am pair

[1] Bum dôs yngh awad.—Dr. Davies.

Am un am neddair
Pwy enw y ddeuair
Ni eing yn un pair
Pan yw mor meddwtawd
Pan yw du Pysgawd
Morfwyd fydd eu cnawd
Hyd pan yw Meddysg
Pan y gannawg Pysg
Pan yw du troed alarch gwynn
Pedryddawg gwaew Llymm
Llwyth nef nid ystyng
Py pedair tywarchen
Ni wys eu gorphen
Py voch neu py grwydr hydd
Ath gyfarchaf fargad fardd
Gwr yth gynnydd esgyrn Niwl
Cwddynt dau raiadr gwynt
Traethator fyngofeg
Yn Efrai yn Efroëg
Yn Efroëg yn Efrai
Laudatum laudate Iessu
Eilgweith yn rhithad
Bum glas gleissiad
Bum ei bum Hydd
Bum Iwrch ym Mynydd
Bum cyff mewn rhaw
Bum bwall yn llaw
Bum ebill yngefel
Blwyddyn a hanner
Bum Ceiliawg brithwyn
Ar ieir yn eidin
Bun Amws ar Re
Bum tarw toste
Bum bwch melinawr
Mal y maethawr
Bum gronyn erkennis
Ef lyfwys ym Mryn
A mettawr am ddottawr
Yn sawell ym gyrrawr
Ymrygiaw o Law
Wrth fy ngoddeidiaw
Am harfolles iar
Grafrudd grib escar
Gorffwysseis naw nos
Yn ei chroth yn was
Bum aeduedig feddedig
Bum llad rhag gwledig
Bnm marw bum byw
Keing ydd ym Eidduw
Bum i arweddawd
Rhag ddaw bum tlawd
Am eil cynghores gres
Grafrudd am rhoddes
Odid traethator
Mawr molhator
Mi wyf Taliesin
Ryphrydaf iawnllin
Parahawd hyd ffin
Ynghynelw Elphin

DIWEDD.

KADEIR TALLIESIN,

(24 ADAL) CATHEDRA.

MYDWYF Merwerydd
Molawd Duw dofydd
Llwrw cyfranc cywydd
Cyfreu dyfynwedydd
Bardd bron Sywedydd
Pan atleferydd
Awen cyd echwydd
Ar feinoeth feinydd
Beirdd llafar lluc de
Eu gwawd nym gre
Ar ystrawd ar ystre
Ystryw mawr mire
Ac mi wyf cerdd fud
Gogyfarch feirdd tud
Ryd ebrwyddaf drud
Ry talmaf ehud
Ryddy hynaf dremud
Teyrn terwyn wolud
Nid mi wyf cerdd fas
Gogyfarch feirdd *tras*
Bath vadawl idas
Dofn eigiawn addas
Pwy am lenwis cas
Camp ymhob noethas
Pan yw dien gwlith
A lladd gwenith
A gwlid Gwenyn
A glud ac ystor
Ac elyw tramor
Ac aur bib lleu
A llon ariant gwiw
A rhudd em a grawn
Ag ewyn eigiawn
Py ddyfrys ffynnawn
Berwr byryrddawn
Py gysswllt gwerin
Brecci bonedd llynn
A llwyth lloer wehyn
Lleddf lloned verbyn
A syuion synhwyr
A sewyd am loer
A gofrwy gwedd gwyr
Gwrth awel awyr
A mall a merin
A gwadawl tra merin
A chorwg gwydrin
Ar llaw pererin
A phybyr a phyg
Ag urddawl segyrffyg
A llyseu Meddyg
Lle allwyr Venffyg
A Beirdd a blodeu
A guddig bertheu
A briallu a briwddail
A blaen gwydd goddeu
A mall ameuedd

A mynych adneuedd
A gwin tal cibedd
O Rufein hyd Rossedd
A dwfn ddwfr echwydd
Dawn ei lif Dofydd
Neu pren purawr fydd
Ffrwythlon ei gynnydd
Rei ias berwidydd
Oedd uch pair pumwydd
A gwiawn afon
A gofwy hinon
A mel a meillion
A meddgyrn meddwon
Addwyn i Ddragon
Ddawn y Derwyddon

CAN Y GWYNT.

Cychwedl am doddyw o Galchfynydd
Gwarth yn Neheubarth anrhaith clodrydd
Da a rydd i lew dywaledd i fedydd
Llaw yw ei Ystrad llawen gynnydd
Llara lluedd peblet llara arallfro
Cad gormes tra trachwres bro
Odid o Gymry ai llefaro
Dyfed dygyrched biw mab Idno
Ac ni llefessit neb nid *do*
Er talu canmu erof un llo
Golaith dy Ysgarant amgant dyvro
Mal tan twym tarth yn yd vo
Pan gyrchassam ni drwydded ar dir Gwyddno
Oedd celein feinwen rhwng graian a gro
Pan ymchoelwys Echwydd o Gludyffro
Nid Efrewys buch wrth ei llo
Gogyfarch fabon o arall fro cad
Pan amug Owein biw ei fro
Cad yn rhyd Aclud Cad Yngwen
Cad Yngossulwyd aban uddun
Cad rhag rhodawys eirwyn drych
Gwaywaw a lleullenyn
Cad tu man llachar derlyw derlin
Ysgwydawr yn llaw garthan yngryn
A welei Vabon ar Ranwen Rheidawl
Rhag biw Reged y cymysgyn
Oni bai ac adanedd ydd ehettyn
Rhag Mabon heb gelanedd hwy nid ëyn
O gyfarfod disgyn a chychwyn cad
Gwlad Vabon gwehenyd anoleithad
Ban ddisgynnwys Owein rhag biw ei dad
Tarddai Galch a chwyr ag yspyddad
Nid ysgafael i neb ddwyn biw moel
Cyd es glwch rhag gwyr rhain ruddion
Rhag Pedrydan dandde
Rhag cadarn gyfwyne
Rhag gwyar ar gnawd
Rhag afar Ystaenwawd
Cychwedl am doddyw o leutiredd deheu
Traeth riau goleu haelon
Nith ogyfeirch o chwynogion
Am ryd or am gwern y Gadfaon
Ban berid cad rhi rhwyf Dragon
Billt nä *owillt* biw rhag Mabon
O gyfarfod Gwrgun
Bu celanedd nedd rhai yn Rhun
Bu llawenydd dy bydd i frain
Ban ymadrawdd gwyr gwed Muchien cad
Nid ef diengis ysgwyd Owein
Ysgwyd fal urthiad ynghad trabludd
Ni reëi wartheg heb wyneb rhudd
Rhuddion beuder biw a mawr ei rad
Gwyar gorgolcher gwarthaf iad
Ac ar wyneb gwyn ydd yr ymgaffad
Euorbell greuled genem ddulliad
Praid wenhwys iolin praidd daresteinad
Praidd rhag taerfrwydr taer gyffestrawn
Praidd ben gyfylchi Keing oreig ar ysgwydawr
Mawr ddiscreinawr llafnawr am iad
Cad y rhag Owein mawr mawr o irad
Meinddynt cwyddynt hwy wyr yn amwyn gwlad
Gor erefein bud oi tad

KANU Y KWRWF

(24).

Teithi edmynt
Gwr a gadwynt gwynt
Pan del ei rihudd
Gorfloeddawg Elfydd
Menhyd yn dragywydd
Ys tydi a fedydd
Dylif deweint a dydd
Oedd ym amogawr
Nos yn Orphowyssawr
Maswedd a folhawr
Y wrth wledig mawr
Mawr Dduw digones
Heul haf ai rywres
Ag ef digones
Budd Coed a Maes
Galwettawr Yraches
Ar eilig anghymes
Galwellawr pob neges
Deus dymgwares
Achyn dybyddyn
Llwyth byd i'r unbryn
Ni ellynt ronyn
Heb gyfoeth Mechdeyrn
Ef ai tawdd yn llyn
Hyn y vo Eginyn

Ef ai tawdd waith arall
Hyn y fo yn fall
Drehawg dydderfydd
Dysgofag yr Elfydd
Golchettawr ei lestri
Bid gloyw ei frecci
A phan fo anawell
Dyddyccawr o gell
Dyddyccawr rhag rhieu
Ynghein gyfeddeu
Nis gwrthryn pob dau
Y mel ai goreu
Duw edwynt ynof
Ydd fydd yn ei fodd
Llaryaf yw trindawd
Gorwyth meddw meddwhawd
O fynud pysgawd meint y godrefi
Grayan mor heli y dan dywawd
Am cudd y ar teithiawg
Mi hun am gwarawd
Ni ddigonir nebawd
Heb gyfoeth y Drindawd
Teithi edygant[1]
Yn Nyffryn Garant
Gallawg gallwgyd anchwant
Sybwll symudant
Ban erddefel tant
Neu nos cwdd dyfydd
Cwdd dirgel rhag dydd
A wyr cerdd Gelfydd
Py gel Kallofydd
Am dyro amde
Or porth pan ddwyre
Py ddyddug llyw gayaf
Py gyd ddechreu lle
Yn dewis eichiawg
Ffus ffons ffodiawg
Ef dyhun hunawg
Ef gobryn Carawg
Cymry Caerneddawg
Ytat Garadawg
Dear meneiuon
Dear Mynawg Mon
Mawr erch anudon
Gwenhwys gwallthirion
Am Gaer Wyrangon
Pwy a dal y Ceinon
Ai Maelgwn o Von
Ai dyfydd o Aeron
Ai Coel ai Canawon
Ai gwrweddw ai feibion
Nid anchwardd ei Alon
O Ynyr Wystlon
Ef cyrch cerddorion
Se Syberw Seon
Neu'r dierfeis i rin
Ymordei Uffin
Ymhoroedd Gododin

[1]Teithi edmygant. *Dechreu can arall, Qy !*

Ys geirfrith cyfrenhin
Bran bore ddewin
Wyf carddenhin hen
Wyf cyfreu lawen
Athaw y dygen
Meu molawd Urien
Eirian eiriòes
Llyminawg llumoes
Rhuddfedel afwys
Rhuddyn ai llynwys
Cad yn Harddnenwys
Ynyr ai briwys
Cant calan cynnwys
Can car amyuwys
Gweleis wyr gorfawr
A ddygyrchynt awr
Gweleis waed ar llawr
Rhag rhuthr cleddyfawr
Glessynt esgyll gwawr
Esgorynt yn waeywawr
Trychant calan cyman clodfawr
Ynyr ar dir yn wir Cochawr

TAL.

PLAEU YR AIPHT.

EFREI edwyl ar veib Israel,
Uchel enfryd
Cyd rif dilyn
Ry dynesseyn
Ry gadwys dduw ddial
Ar blwyf Pharaowys
Deg pla poeni
Cyn eu boddi
Ym môr aphwys
Cyssefinbla pyscawd ddifa
Dignawd annwyd
Eilbla llyffeint lluossawg
Llewyssynt Aronoed
Tai a threfnau
A thyleeu
A chelleu bwyd
Trydedd gwyddbed
Gwychr gonogèd gwaladwyd
Pedwar *iccwr*
Cwr am ystyr edynogion
Ail cygnoës
Ffrwyth coed a Maes
Cnwd cylion
Pumed bwystnon
Ar holl Vibnon
Egypeion
Belsid miled
O drum aeled
Deritolion
Chweched heb au

Chwyssig crugau
Creithiau *morion*
Seithfed tarian
Cynllysg a than
A glaw cynwyd
Gwynt gorddiberth
Ar ddeil a gwydd
Wythfed Locust
Llydan eu clust
Blodeu cyfys
Nawfed Aruthr
Diwedlawg uthr
Doniawg nofys
Du dywyllwg
Drem eneglwg Egiptuis
Deg veinoeth
Mwyaf gwyniaith
Ar blwyf cynrain
Christ Iesu christioni grein
Hyd ynt clydwr
Chwechant milwr
Miled Efrei

LLATH MOESSEN.

O BOB adfer y dorf froder
Dychyfaerwawd
Budd addefig
I Grist Wledig
Dogyn volawd
Dybwyth Duw cein
Yn Arffed Mair ei heissorawd
Hynt gwirionedd
Cyflawn riedd
Cynnelw o honawd
Gwyeil Iese
Dy bobl Iude
Dychyfaerawd
Hu gelwir lleu
O luch a letro
Er eu pechawd
Dehau reen
Mynydd addien
Mwyn gyfundawd
Yn rhan Elfydd
Yn nheml Selyf
Sail o gyffrawd
Gofuned gwas
Colofn dias
Fest fflemychawd
Paradwys ddrws
Bugail Dews
Dauun gwledychawd
Neu rygigleu
Gan broffwydeu lleenawc
Geni Iesu
A ryddarfu
Hyd ei fuchedd
A fai fuchedd
I bob rhiedd bywyd parawd
Cyn peryssid bai mi prydwn periglawd
Ryddug claear
Nid dayar a yspeiddawd
Ar for diffwys
Pan ddisgynnwys
Dy amgyffrawd
Gwlad priodawr
Nis dug mwynfawr
Bei im o honawd
Maint dy godded
Boed im dy rad
Gwyeil Iesse
A rhad Iessu
Llathr eu blodeu
Mawr gwyrth yn ei fryd
O Dduw donieu
Ef oedd Ygnad
Ygnad oedd ef
Dewin diheu
Gwr y cussyl
I bob ufudd rhag geu
Ef y sydd gafael
Claear nifer toeu
Cynllaith i luydd Deheu
Y mal bydewin dilid
O lu lloneid
Hubydd y gwrth mab mair
Moli Reën
Huarwas gwas
O Dduar treiddas
Pet wyr pet gwirion
Dy rac afael cyfoed coed cyflawn
Rhudd ni popon moch y dysged
Lleddyssid gein o arffed Iessu
A rhoddi rhad Rex Meibion
Newydd anaw ni mawr glywant
Dyniadon
Gwir ei rad gwas porthiant heb wr
adon
Dygwerthydyd pob uches rhag
Rhai Derwyddon
Nudris ni widyn llarychwel
gweled Mabon
Dyddugant thus
Ag aur dilys o Ethiopia
O Dduw gordden
O Duw Reën Rex meneifon
Herod gystig
Ni bu goddig Yn geleudon
Dy boenedig gwallawd
Peues perchen meibion
Pan aeth Dofydd par pan ddilludd
Nilus habedd
Py ddug Herod
Anwyd gayafawl

Cyflawn fonedd
Ynghaer Nazaredd
Nid aeth peues perchen anaw
Byd adebriad
Hubwydd ith irad
Tud gorchorddion
Geni Dofydd dyddug perchen
Lleng Engylion

LLATH VOESEN.

A Duw meiddad
Duw dofyddad
Dewin trugar
Mawr enwerys
Pan ym noddeist
I drwy donniar
Torfoedd Moesen
Gwledig reën
Gwae ae hesgar
Ys arganfu Perif ai Lu
Reglyd ai bar
Ac i vorawg a orugost
Newydd ei bar
Neu'r denwy
Trwy ryferthwy
A fawdd Adar
A ddrychaif haul
Hyd gollewin y bu dayar
Ti a noddyd a rygeryd
O bob carchar
Namyn torfoedd terydd
Eu gwawr trwm eu dear
A nawdd ninnheu
Rhag anwydeu
Uffern anwar
Ad Dduw meiddad
Duw ddofyddad
Dewin trugar
Ys teu di wlad Nef
Ys gurth dangnef
Iti y Kery
Nid oes tudded
Nag eissiwed
Ith wlad Ddofydd
Ni pherir neb
Ni bydd esgar neb i'w gilydd
Mi a wyddwn
Beis deallwn
Rhag cywilydd
Caru o honawd
Y lan Drindawd
O neb celfydd
Beirdd ach gogan
Wynt acharan
Yn dragywydd
Ni bu angwael
Y rhoddaist Irael
Yn llaw Ddafydd
Alexander ceffei lawer
Nifer ei wyr
Nid ef nerthas
Oni chafas
Dy garenhydd
Pan ddoethant ir ddaear
Buant ddear
Eu dihenydd
Selyf ygnad
A gennis gwlad
Bu gwell nog Ydd
Mab teyrnon
Bu gnawd berthon
Oi gyweithydd
Iago feibion
A fu ferthon
Ar eu helfydd
A ddygymuant
A rannysant
Trwy air Dofydd
Afel[1] wirion
A fu lwyddon
A gymyrth ffydd
Ei frawd Caën
Bu ddiwerin
Drwg ei gussyl
Asser a Soyw
Yn awyr loyw
Ei cyweithydd
Seren Angel
A ddwyn nifer
Rhag eu Milwyr
A llath Voessen
Ef ai ddorfoedd
Ar eu helfydd
Rhuddech ddalen
Udd eilladen
Ydd ei genhym
Llafar a Mud
A doeth a drud
As diwygydd
Gwledig cwdd
Un cwdd dirperian ddihenydd
Molaf inheu preswyl
Torfoedd addef menhwyd
Molaf inheu
Addawd goreu
Goreilenw byd
Prif deyrnas
A ddug Ionas
O berfedd Kyd
Ciwdawd Niniven
Bu gwrllawen
Pregethyssid
Rhiein tra mor

[1] Abel.

Bu cysgod Ior
Ysgoryssid
Ac Auasia
Meir Merch Anna
Mawr ei phenyd
Er dy haeledd
A thrugaredd
Fechdeyrn byd
Bwym ninheu
Yn nef gaereu
Gynhwys genhyd

CAN Y MEIRCH.

Torrid Anuynudawl
Tuthiawl dan Yogawl
Ef iolen o dduch lawr
Tan tan hwstin gwawr
Uch awen uchel
Uch no pob nyfel
Mawr ei anyfel
Ni thrig yngofel no neithiawr Llyr
Llyr llwybyr y tebyr
Dy far ynghynebyr
Gwawr gwen gwrth uchyr
Wrth wawr wrth wrys
Wrth bob heuelis
Wrth heuelis nwython
Wrth Pedyr Afaon
Arddyreafi a farn gwrys
Cadarn trydar dwfn ei gas
Nid mi gwr llwfr llwyd
Crwybr wrth clwyd
Hud fy nau garant
Deu dich far dichwant
Om llaw ith law *dyt dwp dim*
Trithri nodded
Atcor ar hened
A march mayawg
Cymrwy teithiawg
A march gwythur
A march gwarddur
A march Arthur
Ehofn roddi cur
A march Taliessin
A march lleu lledfegin
A Phebyr llai llwynin
A Grei March Cunin
Cornan cynneifawg
Awydd awyddawg
Ar tri carn aflawg
Nid ant hynt hiliaw
Cethin March Ceidaw
Corn avarn arnaw
Ysgwyddfrith Ysgodig
Gorwydd llemenig
March Rydderch ryddig
Llwyd lliw elleig
A llamrai llawn elwig
A ffroenfoll gwyrennig
March Sadyrnin
A March Custennin
Ac eraill yn rhin
Rhag tir all gwin
Henwn Mad dyddug
Cychwedl o Hiraddug
Bwn swch bum bwch
Bym Syw bum Swch
Bum ban bum banhwch
Bum gawr yn rhythwch
Bum llif yn eirth
Bum ton yn engweirth
Bum ysgof ysgeiniad dilyw
Bum cath benfrith ar driphren
Bum pell bum pen
Gafr ar ysgaw bren
Bum garan gwala gweled golwg
Tragwres miled morial
Cadwent cenedl dda
Or y sydd is awyr gwedi cassolwir
Nid byw ormodd maint am gwyr

"Deest folüum integrum in vetusto membranaceo." Verba "*Davissi* sunt, ex quo hæc transcripta sunt per me."

Ieuan Fard.

LURYG ALEXANDER.

Ar glawr elfydd
Ei gystedlydd
Ni ryaned
Teir person Duw
Un mab addwyn
Terwyn trinded
Mab ir Dwydid[1]
Mab ir dyndid
Un mab rhyfedd
Mab Duw dinas
Mab gwen Mairgwas
Mad gwas gwledig
Mawr ei ordden
Mawr Dduw Reën
Ran gogened
O Hil Adda
Ac Abraha yn ryaned
O hil Dofydd
Dogn ddyfnwedydd
Llu ryaned
Dyddug o eir
Deill a byddeir
O bob aeled
Rac pob anuaus
Pob yn ddilis
Dinas diffred

[1]Deilas.

ANRHYFEDDODAU ALEXANDER.

MENDOSUS TITULUS.—D.

RHYFEDDAF na chiawr
Addef nef i lawr
O ddyfod rhwyf gawr
Alexander mawr
Alexander Magidawr
Hewys hayarnddawn
Cleddyfal enwogawn
Aeth dan eigiawn
Dan eigiawn eithyd
I geisiaw celfyddyd
O geisio celfyddyd
Bid o iewin ei fryd
Eithyd odduch gwynt
Rwng deu grifft ar hynt
I weled dremynt
Dremynt ni weles
Present ni chymhes
Gweles ryfeddawd
Gorllin gan bysgawd
A eiddunwys yn ei fryd
A gafas or byd
A hefyd o'i ddiwedd
Gan Dduw drugaredd

PREIDDEU ANNWN.

GOLYCH wledig pendefig gwad ri
Pa ledas y pennaeth tros draeth Mundi
Bu cywair carchar Gwair ynghaer Sidi
Trwy ebostol Pwyll a Phryderi
Neb cyn nog ef nid aeth iddi
Yr gadwyn dromlas cywirwas ai cedwi
A rhag Preiddieu Annwn tost yt geni
Ac yd frawd parahawd yn barddwedi
Tri lloneid prydwen ydd aetham ni iddi
Nam saith ni dyrraith o Gaer Sidi
Neud wyf glod geymyn cerdd o chlywir
Ynghaer pedryfan pedyr y chwelyd
Ynghynueir or pair pan leferid
O anadl naw morwyn goehynnessid
Neu pair pen annwfn pwy *uynyd*[1]
Gwrym am ei oror a Mererid
Ni beirw bwyd llwrf ni rydyngid
Kleddyf lluch lleawc iddaw rhyddychid
Ac yn llaw Lleminawg ydd edewid
A rhag drws porth Uffern llugyrn lloscid
A phan aetham ni gan Arthur trafferth llethrid
Namyn saith ni ddyrraith o Gaer Vediuid
Neud wyf glod geimyn cerdd glywanawr
Ynghaer Pedryfan Ynys Pybyrddor

[1]Munud mos. Pair Tyrnog.—D.

Echwydd a Muchydd cymysgettor
Gwin gloyw eu gwirawd rhag ei gosgordd
Tri lloneid Prydwen ydd aetham ni ar for
Namyn saith ni ddyrraith o Gaer Rigor
Ni obrynaf lawyr llen llywiadur
Tra chaer wydr ni welsynt wrhyd Arthur
Tri ugeint canhwr a sefi ar y mur
Oedd anawdd ymadrawdd ai gwiliadur
Tri lloneid Prydwen ydd aeth gan Arthur
Namyn saith ni ddyrraith o Gaer Goludd
Ni obrynnaf i lawyr llaes eu cylchwy
Ni wyddant hwy py ddydd peridydd pwy
Py awr ym meinddydd y ganed Cwy
Pwy gwnaeth ar nid aeth dolau Defwy
Ny wddant hwy yr ych brych bras ei benrhwy
Seith ugein cygwn yn ei aerwy
A phan aetham ni gan Arthur afrddwl gofwy
Namyn saith ni ddyrraith o Gaer Vandwy
Ni obrynaf lawyr llaes ei gehen
Ni wddant py ddydd peridydd pen
Py awr ym meinddydd y ganed perchen
Py fil a gatwant ariant y pen
Pan aetham ni gan Arthur afrddwl gynhen
Namyn saith ni ddyrraith a Gaer Ochren
Mynaich dychnud fal cunin cor
O gyfranc uddydd ai Gwiddanhor
Ai un hynt gwynt ai un dwfr mor
Ai un ufel tan twrwf diachor
Myneich dychnud fab bleiddawr
O gyfranc uddydd ai gwyddyanhawr
Ni wddant pan ysgar deweint a gwawr
Neu wynt pwy hynt pwy ei rynnawdd
Py *va* ddifa py dir a plawdd
Bed Sant yn ddifant o bet allawr
Golychaf i wledig pendefig mawr
Na bwyf trist Crist am gwaddawl

GWAWD GWYR ISRAEL.

TRINDAWD tragywydd
A oreu elfydd
A gwedy elfyd
Addaf yn gelfydd
A gwedy Addaf
Da y goreu Efa
Yr Israel bendigaid
A oreu Murgreid
Gwrdd ei grybwylleid
Glan ei gywyddeid
Deuddeg tref yr Israel
Dwyrein gywychel
Deuddeg veib Israël
A oreu Duw hael
Deuddeg tra dinam

Teir Mam ai maeth
Un gwr ai crewys
Creawdr ai gwnaeth
Mal y gwna a fynho a fo Pennaeth
Deuddeg Mab Israel a wnaeth cul-
wydd
Mal y gwna a fynho a fo Arglwydd
Deuddeg meib Israel a wnaeth Dofydd
Mal y y gwna a fynho a fo celfydd
Deuddeg meib Israel dymgofu
O ganhad Iesu
Ac untan ai bu a their Mam uddu
O naddu y doeth rhad
Ag eissydyd mad
A mair mad gread
A Christ fy nerthiad
Arglwydd pob gwenwlad
A alwaf a eilw pob rhydd
Ha bo fynghynydd
Genhyd gerennydd

YMDIDDAN

RHWNG UGNACH AB MYDNO, o GAER SEON A THALIESIN, o GAER DEGANWY.

ALLAN O'R LLYFR DU O GAERFYRDDIN.

TAL. 1.

MARCHAWC a girch y Dinas
Ae con guinion ae cirn bras
Nyth adwaen nu rythweles

UGN. 2.

Marchawc a circh ir Aber
Y ar March cadarn cadfer
Dabre genhiw nim gwatter

TAL. 3.

Mi nid aw ina in awr
Gollew gueith y godriccaur
Elhid bendith new a llawr

UGN. 4.

Y gwr nim gwelas beunit
Y tebic y gur deduit
Ba hyd eidy a phanndeit

TAL. 5.

Ban deuaw o Caer Seon
O imlat ac itewon
I tau Caer leu a Guidion

UGN. 6.

Dabrede genhiw ir Dinas
A thuit met ara phellas
Ac eur coeth ar di wanas

TAL. 7.

Mi nyd aduen y gur hy
A meteu tan a gveli
Tec achuec y dywedi

UGN. 8.

Debre genhiw imtino
A thuit guin gorysgelho
Ugnach yw vy heno mab Mydno

TAL. 9.

Ugnach bendith ithorset
Athro rad ac enrhydet
Taliessin viw inheu talaw iti dy gulet

UGN. 10.

Taliessin penhaw or guir
Beitad yng Kert Kyurgir
Tric yma hyd dyv Merchir

TAL. 11.

Ugnach Moihav y alaw
Ath ro rad y gulad penhaw
Ny haetaw Kabit ny thrigiaw

"The following Poem, beginning GOGANWAWD TEYRN, &c., contains an odd sort of Philosophy about the origin of Salt Water, Rain, and Springs; but as the following part is historical, I insert it here."—L. MORRIS.

GOSGORDD Fardd uchod
Gosgordd fardd isod
Nid oes fan wybod
Dan huan a rhod

Ni wyddoch chwithau
Pa draetho'ch Tafodau
Na dosparth diau
Rhwng eich gwir ach gau

Beirddion bychain Brain bro
Braidd nad ewch chwi ar ffo
Y Bardd nim gostego
Gosteg ni's caffo
Oni el mewn gortho
O ddaiar a Grô
Ar sawl a'm gwrandawo
Mab Duw ai Caro
Elphin ap Gwyddno[1]
Sy'n Naear Arthro[2]

[1] Gwyddno Goronhir, the father of Elphin, was the lord of Cantref Gwaelod, which was swallowed up by the sea. It is said to extend from Sarn Badrig to Aberystwyth, for there is a place in the sea near, called Caer Wyddno. This must have happened *Circ. An.* 530 a 540.

[2] Arthro, now pronounced Artro, is a river in that neighbourhood, where Cantref Gwaelod is said to have been; and it seems Elphin was in prison at the Castle of Harlech (Diganwy says many others) by the command of Maelgwn, for differing with him about religion or politics.—*Vide* pa. 25.

Dan dri ar ddeg clo
Am ganmol ei Athro

Myfi yw Taliesin
Ben beirdd y Gorllewin
Ac a adwaen bob Gorsin
Yngogeir Gorllewin
Ac a ollwng Elphin
O'i Hual Eurin TALIESSIN.

YMDIDAN

RHWNG MYRDDIN WYLLT A THALIESSIN.

ALLAN O'R LL. DU O GAERFYRDIN.

MYRD.

Mor truan genhyf mor truan a dery
Am Kedvy a chavan
Oed llachar Kyflavar cyflavan
Oed yscuid o Tryvvuyd[1] o truan

TAL.

Oed Maelgwn a welwn yn ymwan[2] y deulu
Rac ter y uulu ni thawant

MYRD.

Rhac deuwr yn nentur y tirran
Rhac Errith a Churrith yar welugan
Meinwineu yndihen a dygan
Moch gweler y nifer gan Elgan
Och oe leith mawr ateith y deuthan

TAL.

Rys undant oedd rychwant y tarian
Hyd attad y daeth rhad cyflawn
Llas Cyndur tra messur y cwynan
Llas haelon o ddynon tra fuan
Trywyr nod mawr eu clod gan Elgan

MYRD.

Trwy a thrwi vug a rug y daethan
Traw a thraw undoeth Bran a Melgan
Llad Dyuel[3] oe diwed cyflafan
Ab Erbin ae werin a wnaethan

TAL.

Llu Maelgwn bu yscwn y daethan
Aerwyr cad trybelidiad gwaedlan
Neu gweith Aryfderydd pan fyd y deunyd
O hyd y wychyd y darparan

MYRD.

Lliaws peleidrad gwaedlad gwaedlan
Lliaws aerwyr bryw breuawl sidan
Lliaws ban briwher lliaws ban foher
Lliaws eu hymchwel yn eu hymwan

TAL.

Saith meib Eliffer, seith gwyr ban broffer
Seith gwaew ni ochel yn eu seithran

[1]Owynruyd. [2]Inim wan. [3]Dywal ab Erbin.

MYRD.

Seith tân ufelin, seith cad cyferbin
Seithfed Cynfelin y pop cinhvan

TAL.

Seith gwaew gowanon seith loneid afon
O gwaed Cinreinon y dylanwon

MYRD.

Seith ugein haelon a aethan yg wllwn
Ynghoed Celiddon y darfuan
Canys mi Myrtin gwydi Taliessin
Bythawd[1] cyffredin fy darogan

LLYMA AWDL A ELWIR

ARMES BRYDAIN.

O DAIR ARMES CERD TALIESIN.

DAROGANA fi hyn
Cad ym hob meyn
Cymry ar gychwyn
Crwst ymrhydyn
Ag Emil ar gychwyn
Rhag llion Llychlyn
A llynges drom droch
A Brython ar Foloch
A deudd och
A diwedd dydd croch
A chelain Foch
A guadun yngwadun
A llew llawer dafn
A llaw ar y llafn
A gwaed Iad ar rudd
A Brain ar golydd
A phelydr yn rhydd
a gosgerdd
Am gogawn pennardd
A llu digyfor o bell
A chroes Crist yw cymmell
A fflam o Feddlem
A chaerselem
A gorfod a fydd
I genedl Gwindodydd
Dwy flynedd yn hedd
A hanner y drydydd
Cynan Yngwynedd
Coel cyn celanedd
Cadwaladyr y sydd
Cymru llawenydd
Cymru fu Cymru fydd
Or mor bwygilydd
Cyn ein Gwindodydd
Oes cyn cudwydd
Tair blynedd di hêdd
Trigain Trichant i rai ai harwedd
Oer fydd ei difant

[1]Bydded.—L. M.

Heil plant o honyn i ddant
Nid ef ai diwedda
Nid aflwydd alaf
Hedid yngaya
Hed mab modreda
Nid coel cyfynles
Cymru di fuches
Mae cad cyfeinedd
Cymry ddifuchedd
Anrhydedd rhinwedd
Drindod Trugaredd TALIESIN.

ANREC URIEN.

LLYFR COCH.

GOGYFERCHEIS, gogyvarchaf,
gogyverchyd
Urien Reget
Duallovyet
Y Leuenyd
Eur ac Aryant
Mor eu divant
Eu dihenyd
Kyn noc y dau
Rug y duylau
Y guesceryd
Ieuaf a unaeth
Coll ac alaeth
Am feirch peunyd
Keneu y vraut
Kynnin daervaut
Ni by geluyd
Urien a wnaeth
Dialynyaeth
Y gewilyd
Kynnin vynnu
Kyvarchuelu
Eu dihenyd
Deutu Aerven
Diffuys dilen
Dydau lwyd
Seleu delyit
Enynnyessit
Or a dybyd
Dybi y vaeth
A ryd alhaeth
Oc eu herwyd
Cochliu lavneu
Truy valch eiryeu
Am ffruyth eu guyd
Wy Kynnhalyant
Lle peduar cant
Y peduar guyr
Dufyr dyvnav[1]
Bendigwyf clav

[1] Dyvnvas.

Ac oe herwyd
Yr ae Kaffo
Kynvinaul vo
Yn dragyuyd
Dydeu collet
Or ymdiret
Yr ardelyd
A llau heb vaut
A llavyn ar gnaut
A thlaut lûyd
Oes feibionein
Nyt ymgyghein
Ymmerueryd
Nyt ymganret
Nyt ymdiret
Neb oe gylyd
Dreic o Wyned
Diffwys dired
Dirion drefyd
Lloegrwys yd a
A lletaut yna
Harchollyd
Torrit meinueith
Yn anoleith
Ar gyfhergyd
Muy a gollir
Noc a geffir
O Wyndodyd
O gyt gyghor
Kyvrung esgor
Mor a Mynyd
Gotriffit Brythyon
Yn at poryon
Ar antyrron gyueithyd
Ef a dau byt
Ny byd Kerdglyt
Ni byd Kelvyd
Alaf gar maer
Arthauc vyd chuaer
Wrth y gilyd
Llad a bodi
O Eleri
Hyt chuil fynyd
Un gorvydyauc
Antrugarauc
Ef a orvyd
Bychan y lu
Yn ymchuelu
Or Mercherdyd
Arth or deau
Kyvyt ynteu
Dychyfervyd
Lloegruys lledi
Afrivedi
O Bowysyd
Guaith cors Vochno
O diango
Bydaud deduyd
Deudeng guraged

Ac nyt ryved
Am un gur vyd
Oes Ieunctid
Aghyvyrdelit
Y vaeth dybyd
Beru yndivant
Barnauc or cant
Nys ryuelyd
Uryen o Reget hael ef syd ac a vyd
Ac a vu yr Adaf letaf y gled [gogled
Balch yghynted or tri Theyrn ar duc or
A un eu enu Aneuryn guautryd Auenyd
A minneu Dalyesin o lann llyn geirionnydd
Ny dalywyf yn hen
Ym dygyn aghen
Oni Moluyf Uryen. Amen.

TAL. AE DYUAUT.

DADOLWCH URIEN REGED.

TALIESIN.

URIEN yr echwydd
Haelaf dyn bedydd
Lliaws roddydd
I ddynion efydd
Angaw a gawsant
A mynych goddiant
Mal y cynyllwyd
Yd wesgerydd
Llawn beirdd bedydd
Tra fo dy wychydd
Ys mwy llawenydd
Gan glodfein glodrydd
Ys mwy gogoniant
Fod Urien ai blant
Ac ef yn arbennic
Yn oruchel wledic
Bellenic yn ciniad
Cyntair Lloegrwys ei gwyddiead
Yn ninas pellenig
Yn ceiniad cynteïg
Lleegrwys ai gwyddant
Pan ymadroddant
Llosci y trefred
A dwyn eu Tudded
Ac emmic[1] colhet
A mawr anghyfred
Heb gaffel gwaret
Rhag Urien Rheget
Rheget diffrydiad
Clod ior angorwlad
Fy modd y sydd arnat
O bob herchlynad
Dwys dy beleidrad
Pan erglywad
Cad pan i eyrchud
Gwiniaith a wnud
Tan yn nhai eyn dydd
Udd yr echwydd
Yr echwydd teccaf
Ai dynion haelhaf
Gnawd eingl heb waesaf
Am deyrn glewaf
Glewaf eissyllydd
Tydi goreu y sydd
Teccaf ai dynion
Haelaf gwawd . .
Pan dremir arnaw
Es helaeth y braw
Gnawd gwyledd am danaw
Am deyrn gognaw
Am danaw gwyledd
A lliaws teyrnedd[1]
Eurdeyrn gogledd
Arbennig Teyrnedd
Ac yn falchwy fi hen
Ymdygn angeu angen
Ny byddwyf yn dirwen
Na Molwyf Urien

[1]Eimwng.

GWAITH GWENYSTRAD.

ARWYRE gwyr Kattraeth gan dydd
Am wledig gwaith fuddig gwarthegydd
Urien hwn anwawd eineuydd
Cyfeddeily teyrnedd ai gofyn rhyfelgar
Rwysg anwar rwyf bedydd
Gwyr Prydain adwythein yn lluydd
Gwen ystrad Ystadl cad cynnygydd
Ni ddodes na maes na choedydd tud achles
Diormes pan ddyfydd
Mal tonnawr tost ei gawr tros elfydd
Gwelais wyr gwychr yn lluydd
A gwedi boregat briwgig
Gwelais i dwrf teirflin trancedig
Gwaed gohoyw gofaran gowlychid
Yn amwyn Gwenystrad y gwelid gofwr
Hag angwyr llawr lluddedig
Yn nrws rhyd gwelais i wyr lledruddion
Eirf dillwng rhag blawr gofedon
Unynt tanc gan aethant golluddion
Llaw ynghroes gryd *ygro* granwynion
Cyfeddwynt y gynrhein Kywyn don
Gwaneicawr gollychynt rawn y caffon
Gweleis i wyr gospeithig gospylad
A gwyar a uaglei ar ddillad
A dulliaw diaflym dwys wrth gad
Cad gwortho ni buffo pan bwylled
Glyw Reged rhyfeddaf pan feiddad
Gweles i ran reodig gan Urien

[1]Maranhedd.

Pan amwyth ai Alon yn llech wen Galystem
Ei wythiant oedd llafn aesawr gwyr
Goberthid wrth Angen
Awydd cad a ddiffo Euronwy
Ac yn y fallwyfi hen
Ym dygyn Angheu angher
Ni bydif yn dirwen
Na molwyf fi Urien

TALIESIN AE KANT.

Y CYFIEITHAD

GAN IEUAN FARDD AC OFFEIRIAD.

Extol the Men of Cattraeth, who, with the dawn went with their victorious leader Urien, a renowned elder, the pillar of Kings, of matchless valour, a chief of great power. The Men of Britain came in a body to Gwenystrad to offer battle; neither the fields nor the woods afforded protection to their enemies when they came in their fury, like the roaring wave rushing in its might to cover the beach. I have seen brave men in the army, and after the battle in the morning the mangled flesh. I saw the place where the shout was given, and where three ranks of men fell, and the crimson gore covered the ground: in Gwenstrad was seen a fort, assailed by the laborious toil of warriors. In the pass of the fort have I seen men dyed with red who have hurted their arms * * * † * * * they jointly fell to the ground when they lost the day; their hands were on the Crucifix, and horror was in the pale face of the dead warriors. I have seen men * * * * and the blood entangled on their clothes, quick and furious thrusts in battle. Men bore patiently the warlike toil, and where there was no flying when they grew outrageous. I am astonished at the courage of Reged's Chief! I have seen *Urien's* Brow covered with rage when he furiously attacked the enemy by Lech Wen Galysten; his anger was satisfied in dealing deadly blows amongst his foe, and his shield in time of need was heaved up to defend him. Euronwy mayest thou grow desirous of Conflict! And till I grow old, and must necessarily die, may I have no constant joy if I praise not Urien.

N.B....This battle was fought by Urien Reged, Prince of Cymbria, against the Saxons.

GWAITH ARGOED LLWYFEIN.

CANU URIEN.

Y BORE Dduw Sadwrn Cad fawr a fu
Or pan ddwyre Haul hyd pan gynnu
Dygrysowys fflamddwyn yn bedwarllu
Goddeu a Reged i ymddullu
Dyfwy o Argoed hyd Arfynydd
Ni cheffynt eiryoes hyd yr undydd
Atorelwis fflamddwyn fawr drybestawd
A ddodynt yngwystlon a ynt parawd
Yr attebwys Owain ddwyrain ffossawd
Nid dodynt nid ydynt nid ynt parawd
A cheneu mab Coel byddai Cymwyawg lew
Cyn attalai owystl nebawd
Atorelwis Urien Udd yr echwydd
O bydd ynghyfarfod am garennydd
Dyrchafwn eidoed odduch mynydd
Ac ymporthwn wyneb odduch emyl
A drychafwn beleidr odduch ben Gwyr
A chyrchwn fflamddwyn yn ei luydd
A lladdwn ag ef ai gyweithydd
A rhag Gwaith Argoed Llwyfain
Bu llawer Celain
Rhuddei frain rhag rhyfel Gwyr
A gwerin a grysswys gan einewydd
Arinaf y blwyddyn nad wyf Kynnydd
Ac yn y fallwyf hen
Ym dygn angeu angen
Ni byddif ym dyrwen[1]
No molwyf Urien[2] TALIESIN.

ENGLISHED THUS.

BY L. MORRIS, 1763.

ON Saturday Morning a great battle ensued,
Which lasted from sun-rising to its descent;[3]
Fflamddwyn[4] hastened in four legions
Goddeu[5] and Reged's[6] forces to fight,[7]
They reached from Argoed[8] to Arfynydd,[9]
but lived only one day.
Flamddwyn loudly called in great hurry,

[1] "The two last lines were not in the Book of John Lewes of Llynwene."—*Davisius.*
[2] This Urien is he whom the old Author in Nennius calls Urbgen, with his Sons. Deovix the Saxon fought stoutly. Vide Gale's Nenn.—*Ll. Ddû.*
[3] See Cynnu, Esgyn, Desgyn, in Davies's Dict.
[4] The Saxon General Flamddwyn mentioned in Triade, 56.
[5] Goddeu, a country in North Britain, where the famous Battle of Gwaith Goddeu was fought, Triade 47; one of the three trifling battles.
[6] The King of Cumbria Reged.
[7] Ymddyllu in the original signifies to dispose an army.
[8] Argoed, the country of Llywarch-hen, out of which he was driven by the Saxons.
Gwyr Argoed erioed am Porthant.—Ll. H.
[9] Arfynydd, some place on the borders of Northumbria.

Will they (the Britains) give pledges, are they ready?
He was answered by Owein,[1] brandishing[2] his spear,
They will give no pledges, nor are they ready.
And Cenau,[3] son of Coel, would be an afflicted lion[4]
Before he would give pledges to any one.
In the forenoon Urien[5] the Prince, with fresh men,
Called aloud, We relations will unite our forces,
And will erect our banner on the hills,
And will assist, and turn our faces above the edges, [heads,
And will raise our shafts above men's
And will push Flamddwyn in his Army,
And kill[6] (fight) with him and his auxiliaries;
And because of the Battle of Argoed Llwyfein[7]
There happened many a dead carcase,
And the ravens were coloured with the War of Men,
And the common people ran about hastily with the news.
I will foretell[8] the year that is not prosperous; [die,
And till I grow old, and necessarily must
Let me never smile if I praise not Urien.

CANU I URIEN REGED.[9]

Urien yr Echwydd
Haelaf Dyn bedydd

[1] Owein ap Urien Reged, the general of the Cumbrian or Reged men, under Urien his father, he and Flamddwyn had married two sisters, daughters of Culfynawyd Prydain, noted in Triad 56 for their incontinency.
[2] Or clashing his weapons.
[3] Cenau, son of Coel, must have been the general of Goddau's men, who were auxiliaries with Owein.
[4] Or would behave like an angry lion.
[5] Urien the Prince was King of Cumbria, and his dominion reached as far north as the river Clyde, to the northward of which the men of Goddau were, whom I take to be the Godini of Ptolomy. The trifling battle mentioned in p. 48, note 5, seems to be the same with that mentioned by John Major, Hist. of Scotland, occasioned by a mastiff bitch detained by the Picts; but as that battle has been celebrated by Taliesin in his Gwaith Goddeu, it is probable Major was out in his chronology about 300 years.
[6] The original word *lladd* is in the modern British *ymladd*, to fight.
[7] The meaning of the word Argoed Llwyvein seems to be a Forest of Ems (Elms).
[8] Here the poet takes the character of a prophet, after his usual manner. Vide Armes, in D. D. *Llewelyn Ddâ*.
[9] *Gwel* Dadolwch, tu dal. 47.

Lliaws a roddydd
I ddynion elfydd
Mal y cynnullwyd
Yd wesgerydd
Llawn beirdd bedydd
Tra fo du uchydd
Ys mwy llawenydd
Gan glodfan clodrydd
Ys mwy Gogoniant
Fod Urien ai blant
Ac ef yn Arbennig
Yn oruchel wledig
Bellennig yn cyniad
Cyntau Lloegrwys ai gwyddiad
Yn Ninas Pellenig
Yn ceiniad cynteig
Lloegrwys ai gwyddant
Pan ymadroddant
Angeu a gawsant
A mynych goddiant
Losgi eu trefred
Adwyn eu lludded
Ac eimwng colled
A mawr amgyffred
Heb gaffel gwared
Rhag Urien Reged
Rheged diffreidiad
Clod Ior angor gwlad
Fy modd y sydd arnad
O bob erglywad
Dwys dy beleidrat
Pan erglywat cad
Cad pan i cyrchud[1]
Gweniaith a wnaud
Gweniaith a wneit
Tan ynhai cyn dydd
Rac Udd yr Echwydd
Yr echwydd teccaf
Ai dynion haelaf
Gnawd Eingl heb waessaf
Am deyrn glewaf
Glewaf Eissyllydd
Tydi goreu sydd
Or a fu ac a fydd
Nith oes cystedlydd
Pan dremher arnaw
Ys helaeth y braw
Gwnawd gwledd am danaw
Am deyrn gognawd
Am danaw gwyledd
A lliaws Maranhedd
Eudeyrn gogledd
Arbennig Teyrnedd
Ac yn y vallwyf hen
Ym dygn angeu angen
Ni byddiff im dirwen
Na molwyf Urien

[1] Cyrchynt.

I URIEN.

Yngorphowys
Gan rychedwys
Parch a chymrwys
A medd meueddwys
Meueddwys medd
Ei orfoledd
A chain diredd
Imi yn rhyfedd
A chyfedd mawr
Ag eur ag Awr
Ac eur a ched
A chyfrifed
A chyfrifiant
A choddi chwant
A chwant oi roddi
Er fy llochi
Yd ladd yd gryg
Yd fag yd fyg
Yd fyg yd fag
Yd ladd yn rhag
Rhagwedd rhoddid
I feirdd y Byd
Byd yn geugant
Itti yd weddant
Wrth dy ewyllis
Duw ryth beris
Rhieu yngnis
Rhag ofn dibris
Annogiad cad
Diffreiddiad gwlad
Gnawd am danad
Lwryf pystylad
Pystylad lwrwf
Ac yfed cwrwf
Cwrwf oi yfed
A chein drefred
A chein dudded
Imi ryanllofed
Llwyfenydd fan
Ag eirch achlan
Yn un trygan
Mawr a bychan
Taliessin gan
Tidi ai diddan
Ys tidi goreu or gigleu
Ei wrdd lidau
Molaf inneu dy weithredau
Ac yn y vallwyf hen
Ym dygn angeu angen
Ni byddiff ym dirwen
Na molwyf Urien

I URIEN.

Ar un blynedd
Un yn darwedd
Gwin a mall a medd
A gwrhyd digassedd
Ac ei lewydd gorod
A haid am fereu
Ai phen ffuneu
Ai teg wyddfaeu
Ei bawb oi wyd
Dyfynt ynhlymnwyd
Ai farch y danaw
Yngoddeu gwaith Mynaw
A chwaneg anaw
Budd am li am law
Wyth ugein unlliw
O loi a biw
Biw blith ag Ychen
A phob cein amgen
Ni byddwn lawen
Bei lleas Urien
Ys cu cyn iethydd
Iais cyngryn cyngryt
A briger wen olched
Ar elor ei dynged[1]
A gran gwyarlled
Am waed gwyr gonodded
A gwr hewr bythig
A fei feddw ei wreig
Am ys gwin ffelaig
Am ysgwin mynych gyttwn
Am Sorth am porth am pen
Cyn na phar cyfwyrein
Kymaran taraw
Gwas y drws gwrandaw
Py drwst ai dayar a gryn
Ai mor a ddugyn
Dy gwyawg ychyngar wrth y peddydd
Ossid uch ym mhant
Neud Urien ai gwant
Ossid uch ym mynydd
Neud Urien a orfydd
Ossid uch yn rhiw
Neud Urien ai briw
Ossid uch ynghawdd
Neut Urien a blawdd
Uch hynt uch as
Uch ymhob Kamas
Nac un tew na dau
Ni nawdd y rhag eu
Ni byddei ar newyn
A phreiddieu yn ei gylchyn
Gygoriawg gorlassawc gorlassar
Ail angeu oedd ei bar
Yn lladd ei Esgar
Ac yn y vallwyf hen
Ym dygyn Angeu Angen
Ni byddif ym Dyrwen
Na molwyf Urien

[1] Y dyged.

CANU I URIEN.

Ardwyre Reged rysedd Rieu
Neu ti rygostais cyn bwyf teu
Gnissynt cad lafnawr
A chad fereu gnissynt wyr
Y dan gylchwyawr
Lleeu goleu gwyn gelein
Ymathren ni mad frwydrwyd
Rhi ni mad geu
Ydd ymarmerth gwledig
Wrth Cymryau
Nis gyr neges y geissiaton
Gochawn Marchawg mwth molud gwrion
O ddreig ddylaw adnaw doethaw don
Yn i ddoeth Wlph yn dreis ar ei Alon
Hynny ddoeth Urien yn edydd yn Aeron
Ni bu cyfergyriad ni bu gynnwys
Talgynnawd Urien y rhac Powys
Ni hyfrwd brwd echen gynnwys
Hyfeidd a Gododin a lleu towys
Dewr yn enmynedd a thaith gyduwys
Difefl dyddwyn yngwaed gwyden
A weles llwyfenydd ufydd cyngryn
Yn eiddoedd cyhoedd yn eil mehyn
Cad yn rhyd Alclud Cad ym ynuer
Cad gellawr brewyn Cad hireurur
Cad ymhrysg Cadleu, Cad yn Aber-ioed
Y ddygyfrang a dur breuer mawr
Cad gluduein Gwaith pen coed
Llwyth llithiawg Cunar ormant gwaed
Atveilaw gwyn goruchyr cyd mynan
Eingl eddyl gwrthryd
Lledrudd o gyfranc ag Wlph yn rhyd
Gwell ganher gwledig pyr y ganed y Udd
Prydain pen perchen broestlawn y Udd
Nid ymddug ddillad na glas na gawr
Na choch nag ehoëg uyg mawr llawr
Nid arddodes y forddwyd dros Voel Maelawr
Meirch o genedl vrych mor greidiawl
Haf ydan ayaf ag araf yn llaw
A Rhyd a Rhodwydd eu harwylaw
A gwest y dan geirdd ag ymdwyraw
Ac hyd orphen byd edrywyd Caw
Gosydin[1] goyscub dyhawl am delw
Dilwfr am leufereu neu fi erthrycheis
Rhag hwyd Peleidr ar ysgwydd
Ysgwyd yn llaw Godeu a Rheged yn ymddulliaw
Neu fi a weleis wr yn buarthaw
Sarph sonedd firen Segidyd[2] lawr
Neu fi gogwn Ryfel ydd argollawr
Er maint a gollwyf y argollaw
Neu fi neu ym gorwyth meddu meddlyn
Gan hyfeidd hywr hywest ddilyn
Neu fi neu ysgynhedais cysgawd gweithen
Dithrychwys fy rhieu radeu lawen

[1] Gofyddin.—Ll. E. D. [2] Sengidydd.

Gwasga gwlad dda wrth wruyn
Ac yn y vallwyf i hen
Ym dygn Angeu Angen
Na bydyf ym dirwen
Na molwyf Urien

YSPEIL TALIESIN.

Canu Urien.

Yngwryd gogyfeirch yn nhrafferth gwaetwyf
A wellwyf yn Kerthwir
Gweleis i rhag neb nim gweles pob annwyl
Ef diwyl ei Neges
Gweleis i basg am leu am lys
Gweleis i ddail o ddyfyn o dowys
Gweleis i geing gyhafal ei blodeu
Neur'r weleis udd haelaf ei ddedfau
Gweleis i lyw Catraeth tra maeau
Bid fy nar nwy lachar Cymryau
Gwerth fy nad mawr fydd ei fudd y radeu
Pen Maon milwyr amde
Preidd lydan Pren onhyt yw fy Awen gwen
Ysgawr y rhag glyw gloyw glasgwen
Glyw ryhawd glewaf un yw Urien
Nim gorseif gwarthegydd
Gorddear gorddyawg gorlassawg gorlassar goraig a gorddwyre
Pob rhai sang dilew du Merwydd y Mordei
Udd tra blawdd yn ydd el oth fodd
Vared Melynawr yn neuadd maran heddawg
Diffreidiawg yn Aeron
Mawr ei wyn ei aniant ac eilon
Mawr ddyfal ial am ei Alon
Mawr gwrnerth ystlyned i Frython
Mal rhod tanwhydin tros elfydd
Mal ton teithiawg Llwyfenydd
Mal cathl cysluv Gwen a Gweithen
Val Mor Mwynfawr yw Urien
Yn y egin echangryd gwawr
Un yw rhieu rhwyfiadwr a Dwyawr
Un yw maon meirch mwth miledawr
Dechreu mei ymhywys byddinawr
Un yw yn deuwy pan ofwy ei werin
Eryr tir tuhir tythremyn
Addunwn i ar orwydd ffysgyolyn tud ynial
Gwerth Yspeil Taliessin
Un yw gwrys gwr llawr a gorwydd
Un yw breyr benffyg yr Arglwydd
Un yw hyddgre hydd yn divant
Un yw blaidd banhadlawr anchwant
Un yw gwlad fab Eginyr

Ac unwedd ac unswn cadfa cedwyr
Unswn y drwg iraven (iaeran)
A Cheneu a Nudd hael a hirwlad y Danaw
Ac os it *ytwydef* ym gwen
Ef gwneif beirdd byd yn llawen
Cyn mynhwyf meirw meib Gwyden
Gwaladr gwaed gwenwlad Urien

I. WALLAWG.

Yn enw Gweledig Nef Gorchorddion
Ryganant ryghwynant y Dragon
Gwrthodes gogyfres gwelydon
Lliaws Rhun a Nudd a Nwython
Ni golychaf an gnawt Beirdd o Vrython
Ryfedd hael a sywyd Sywedydd
Un lle rhygethlydd rygethlig
Ryddysyfaf rychanaf i wledig
Yn y wlad ydd oedd ergrynnig
Nim gwnel nis gwnaf ei newig
Anawdd diollwng adwloedd ni diffyg
I wledig ni omedd
O edrych awdl trwm teyrnedd
Yn ei fyw nis deubydd budd bedd
Ni ddigonont hoffedd o'i buchynt
Caletach yr artaith hael hynt
Tarf pressenawl tra Phrydain
Tra phryder ry gohoyw rylycirawr
Rylyccrer rytharnawr rybarnawr
Rybarn pawb y gwr banher
Ac uinat yn yngnad ac elwet
Nid y gwr dilaw ei ddaered
Gwas greid a gwrhyd gottraed
Eil eichawg Gwallawg yn llywet
Hwyrweddawg gwallawg artebed
Ni ofyn i neb a wnaeth udd
Neud ym udd nac neud ych Darwerther
Tewuedd yn niwedd Haf
Nis cynnydd namyn chwech
Chweccach it gynan o hynnydd
Chedlawg trwyddedawg traeth dydd
Teyrnedd yngwedd nwys medd mad!
Tebyg heul haf huenydd soned gan mwyaf
Cenhaf gan ddoeth y gan llu eiliassaf
Bint *bydi* derwy bryt haf pryt mab
Lleenawg lliawg hamgwrwl gwmn
Gwawl gwnn gwres tarth gwres tarth
Trangyunis yd engis heb warth
Cleda cledifa cledifarch nidd am tyrr
Y lu y ledrad nid amescud i gaw ei gywlad
Tyllant tal ysgwydawr rhac taleu ei feirch
O march trwst Morial rith gar riallu
Gwynawg ry gwystlant gweiryd goludawg
O gaer Glut hyd gaer Garadawg
Ystadl tir penprys Gwallawg
Teyrnedd tewrn tangweddawg

DADOLWCH URIEN.

Urieni Regedenis Compensatio.

Lleu uydd echassaf
Mi nyw dirmygaf
Urien yd gyrchaf
Iddaw yd ganaf
Pan ddel fyngwaessaf
Cynwys a gaffaf
Or parth goreuhaf
Y dan eilassaf
Nid mawr nim dawr
Byth gweheleith a welaf
Nid af attaddynt ganthynt ni byddaf
Ni chyfarchaf fi gogledd
Ar mei teyrnedd
Cyn pei am laweredd
Y gwelwn gynghwystledd
Nid rhaid ym hoffedd
Urien nim gommedd
Llwyfenydd diredd
Ys meu eu rheufedd
Ys meu y gwyledd
Ys meu y llaredd
Ys meu y deliedeu
Ai gorefrasseu
Medd o fualeu
A da dieisieu
Gan deyrn golau
Haelaf rygigleu
Teyrnedd pob Iaith
It oll ydynt gaith
Rhagot yt gwynir ys dir dy olaith
Cydef mynnasswn
Gwey helu henwn
Nid oedd well a gerwn
Hyd ys gwybyddwn
Weithian y gwelaf
Y meint a gaffaf
Namyn y Duw uchaf
Nis dioferaf
Dy deyrn Veibon
Haelaf dynedon
Wy canan eu hysgyron
Yn nhiredd cu galon
Ac yn y vallwyf hen
Ym dygyn angeu angen
Ni byddaf im dirwen
Na molwyf Urien

MARWNAD OWAIN AP URIEN REGED.

Enaid Owain ap Urien
Gobwyllid ei Ren
Oi Raid
Reged Udd ai cudd tromlas

Nid oed fas
Ei gwyddeid
Isgell cerddglyd clodfawr
Esgyll gwaywawr
Llifeid
Cany cheffir cystedlydd
I Udd llewenydd
Llathreid
Medel galon gefeilad
Eissillud y tad
Ai taid
Pan laddawdd Owein Fflamddwyn
Nid oedd fwyn
Og ef cysgeid
Cysgid Lloegr llydan nifer
A lleufer
Yn eu llygaid
A rhai ni ffoynt hayach
A oeddynt.....ach
No chaid
Owain ai cospas yn ddrud
Mal cnud
Yn ymlid defeid
Gwr gwiw uch ei amliw seirch
A roddei feirch
I eirchiaid
Cyd as cronnai mal caled
Ni ranned
Rhag ei Enaid
Enaid Owain ap Urien, &c.

GORCHAN ADEBON.

Incantatio Adeboni.—E. Ll.

Ny phel guyd aual o aual
Ny chynnyd dyual a dyual
Ny ehofn noeth yn esgal
Paub pan rydyoger yt bal
A garun y ef carei anreithgar
Ny byd marw duyueith
Nyt amsut y vut y areith
Ny cheri y gyneuin gyvieith
Emis anwychwas ancuyn
Am surn am gorn Cuhelyn
Yn adef tangdef colit
Adef let buost leu yn dyd mit
Rhudvyt ceissiessit ceissiadon
Mein uchel medel y alon
Dyuen ar Uarchan Adebon

Ac vely teruuyna Goarchon Adebon.

GORCHAN CYNVELYN.

Pei mi brydun
Pei mi ganun
Tardei Uarchan gorchegin
Gwelgin torch trych truyt
Cyrchessit yn Von
Cyn noe geinyon
Tyllei garn gaphan
Rac carneu riu rhon
Ryu elogown
Esyrn vyrr vyriach
Varchogion
Tyllei ylvach
Gwrhyt Govurthyach
Ruyt guyn rac Eingl iaun llad
Iaun vrinyn vrynnyal
Rac canhuynaul cann
Luc yr duc dyvel
Disgynnyal alel
Y pob deur dysel
Truy hoel truy hen. .n
Truy gibelaur a gen
Ac eur ar drein
A galar duyn dyvyd
Y uynassed velyn
Y greü oe gylchyn
Celedic euyn
Medd melyn
Eil creu oe gylchyn
Rac cadeu Gynvelyn
Cynvelyn gasnar
Ysgrun bryffun bar
Goberthiat Adar
Ar deuin duyar
Cyrreith grad voryon
Adan vorduyt haelon
Cyuret cerd uylyon
Ar weling dirion
Teyrn tut anau
Ys meu y guynau
Yn y vuyt y dyd tau
Gomyndyat gelyn
Ehangseit eruyn
Gorchaun cyrd ceinmyn
Yw Guarchan Cynvelyn
Gorchan Cynvelyn cyluy wylat
Etuyn gwr guned Guyned y Ulat
Dychiannawr deur dychiangat
Eidyn gaer gleision glaer
Cyuerchrynneit
Cein dy en rud ynys guerth
Rud volaut ued meirch
Eithinyn neut gut blennyd
Guarchan Cynvelyn
Ar ododin neus goruc odyn
Dogyn gymhuyliet
Y uaeu drum oreureit
Am rodes poet er les yu eneit
Etmygir y vab Tecvan
Wrth rif ac urth rann
Wyr Calvan greit
Pan Uyryuyt arveu

Tros ben cat o vleidiau
Buan deuer dyd rheit
Trywyr a thrygeint a thrychant
Y vreithyel Gattraeth ydacthant
Or saul yt gryssiasant
Uch ved venestri
Namyn tri nyd atcorasant
Cynon a Chatraeth a Chathleu a gatuant
A minneu om Creu dychyorant
Mab coelcerth uyguerth a unaethant
O eur pur a dur ac ariant
Evnyvet nyt nodet e caussant
Guarchan cyrd Cynvelyn cyvnovant

Yma Tervyn Guarchan Cynvelyn

Canu un Canuauc a dal pob Awdyl o'r Gododin heruyd breint yngcerd amrysson. Tri chanu a thriugeint a thrychant a dal pob un or Gorchaneu.....Achaws yu am goffau yn y Gorchaneu rivedi Guyr a aethant y Gatraeth nog y dyle gur vyned y ymlad heb arveu: Ny dyle Bard myned i amrysson heb y gerd honno.

GORCHAN MAELDERU.

TALIESIN AE CANT, ac a rodeis breint y dau Cymmeint ac odleu y Gododin oll ae dri Gwarchan ygcerd Amrysson.

DOLEU deu ebyr am gaer
Guibde adoer a duyaer
Clod rud ceissiedyd cysgut
Brithue arue aruryt
Ruthyr anorthur a wehit
A duy a dodet nyt hebit
Odef ynyas dof y urthyt
Dygugei yn aryf yn escut
Hutei yn ulyd eluit
Gur a ret pan dych
Cyuely crymdy crymduyn
Cyveilu nac eilu etuuy
Tervyn torret tec teithiaul
Nyt aruedauc y uolaut
Dyphryderas y uascaut
Molaut rin rymidin rymenon
Dysylei trech tra manon
Dysgleiriauc ac archauc talachon
Ar rud dreig fud Pharaon
Cyueylyawr yn auel adauann
Trengsyd a gwydei neb ac eneu
Y ar orthur maur mur onuyd
Ar vor ny delis na chynguyd
Na chynguyd na chyngor
Gordibleu eneit talachor
Nyt muy undyt y Esgor
. . . sgor eidin rac dior
. . . nan ceinmyg y ragor
. . . ossodes y gledyf ar glawd
. . . . . nwyr budic
. . . en yn y annaud wledic
. . . gynnuythic cynlas cynneis
Duvyn dyvynneis
Cychuech ny chuyt cychueru cych venyches
Cychuenychuy Enlli weles
A lenuis mican mar edles
Ar ystre gan vore godemles
Hute iduare yngorvynt
Guyr govynnaf rhyannet
Yn lluru ruyd heu ry golet
Colluyt meduyt menuyt
Gogled Run ren rydynnit
Gorcheu am dychuel dychuelyt
Goruyd muy galuaut no meluit
Am ruyd amry ysto flit lit lam
Blin blaen blen bleunyd
Trybedauc y uledic y rhung
Drem dremrud dremryd
Ny wolet odef dogynfyd
Mor eredig dar digeryd
Cyntaf digonaf can elw
Cynnuythic leithic tivyrdelu
Cyn y olo goundelu
Tal gwr mawr y vael Maelderu
Deluat dieirydaf y erry
Par ardelu ruysc uryf bre
Rymun gulat rymun rymdere
Ysgaul disgynnaud ulaud gymre
Nac ysgaut y redec rygre
Ni odiueid o vevyl veint gure
Da dyuot Adonuy am adassuyt
A uneles vratuen gunelu
Ladut llosgut ny chetueist
Nac eithaf na chyngor
Ysgun tref dy bennel
Ny ueleis or mor buyr mor
Marchauc a vei uaeth no od gur
Trychant eurdorchauc
Gyuedgar guaenauc
Trychan trahauc
Cyvun cyuarchauc
Trychan mant godrut
A gryssius ganthut
Trychun a thrychant
Try nyt atcorasant
Dyual ygcat cyrunug ygcyni
Yscyvrang nyt oed bleidic mab Eli
Eruyssit guin guydyr lestri lawn
Ac yn dyd camaun
Campa wneei
Y ar awyl can cynn y drenghi
Calaned cochued ae deni
Puys blaen rydre ferei gadeu
Dryl cadyr cat cein erysguydyat
Bryt am gorleu
Diechuith lain y oruylan

Nat ry gigleu
Ef guneei guyr ludu a guraged
Guedu cyn noe angheu
Breint mab Bleidgi
Rac ysperi
Y beri greu
Cein guodeo y celyo ery vyhyr
O honaw aryf yscut
As eiranghût
Pan estynnei bawb ti disgymiut
Ceneu guin guaet meiru meint a neint
Teir blyned a phedair tudet en vaur
Yt vaer asgyni myrr hut
Ath uedi guas nym guerth na thechut
Present cyn adrawd oed breichyaul glut
Pan gyrchei ygcywlat e glot
Oed annodauc
Edilydei Run gur eurderchauc
Arduyei can ur arur mynauc
Ef rodei gloyu dul glan y gwychauc
Anvonauc eissyllut altut marchauc
Un maban y Gian o dra bannauc
Ny sathraut Gododin ar glaur phossawt
Pan vei no lif lymmach nebaut
Angor deor dain sarph saffwy graen
Anysgoget uaen blaen bydin aral
Arcluy treis trachyniuyn
Ruy gobruy gorduylam
Enuir ith eluir oth gyuir ueithret
Rector rhuyvyadur mur pob cyvyeith
Tutvulch treissir aer caer o dileith
Angor deor dain sarph Saffuy graen
Blaen bydin enuir yth eluir
Guerit cyuir yth eluir oth gywir weithret
Rector rhuyfyadur mur pob uivet
Meruyn mab Madyeith mad yth anet

KERDD DARONWY.

Daron E. L.

Duw differ Nefwy
Rhag llanw lled ofrwy
Cyntaf attarwy
Atreis tros fordwy
Py pren a fo mwy
No get[1] Daronwy
Nid wy am noddwy
Am gylch balch nefwy
Yssid rin y sydd fwy
Gwawr gwyr Goronwy
Odid ai gwypwy
Hutlath Fathonwy
Ynghoed pan dyfwy
Ffrwytheu mwy cymrwy
Ar lan Gwyllionwy
Kynan ai kaffwy

[1] Nog ef (el).

Pryd pan wledychwy
Dyddeuant et waeth
Tros drei a thros draeth
Pedair prif Bennaeth
Ar pummed nid gwaeth
Gwyr gwrdd ehelaeth
Ar Brydain arfaeth
Gwragedd a fu ffraeth
Eillon a fi caeth
Ryferthwy hiraeth
Medd a marchogaeth
Dyddeu dwy rain[1]
Gweddw a gwriog fain
Heyrn eu hadain
Ar wyr yn goriein
Dyddeu cynrain
O am dir Rhufain
Eu cerdd a gyngein
Eu gwawd a ysgain
Anan derw a drain
Ar Gerdd yd gyngain
Ki i dynnu
March i rynniaw
Eidion a wân
Hwch i dyrvu
Pymhed llwyn gwyn a wnaeth Iesu
O wig[2] Adaf i ymtrau
Gwydded[3] coed cain eu syllu
Hyd yd fuant a hyd yd fu
Pan wnel Cymry camfalhau
Ceir arall fro pwy caro fu
Llemais i lâm o lam eglwg
Hewssit da nir gaho drwg
Mygedorth Run ys ef a ddiwg
Rhwng Caer Rian a chaer Rywg
Rhwng Dineiddyn a Dineiddwg
Eglur dremynt a wyl golwg
Rhag rhynnawd tan dychyffrwymwg
An rhen Duw ann ry amwg

[1] Riain. [2] Wisg.—Ll. E. D.
[3] Gwyddfed.—Ll. E. D.

De Galgaco, Gwallawg ap Lleenawg, Sic.

Camden in Descriptione Scotiæ qui in Triadum Libro in tres Britanniæ heroas, appellatur, vir animo magno fortique qui fusa nona Legione magno animi ardore cum Romanis concorrit acerimeque Patriam defendit donec fortuna cum potius quam virtus desereret.

TRI PHOST CAD YNYS PRYDAIN.

Dynawt ap Pabo Post Prydain, Gwallawg ap Lleenawg, a Chynfelyn Drwsgl. Vid. Trioedd.

KERDD I WALLAWG AP LLEENAWG.

E. Ll.

Yn enw gwledig nef Goludawg
Y drefynt biefydd Gyfeil foawg

Eirig ei rethren rieddawg
Rhieu rhyfelgar gewheruawg
Ef diffyrth addfwyn llan lleenawg
Toryd un trwch[1] ardwyawc
Hir ddychyferfyddain
O Brydain gofain
O berth Maw ac Eiddin
Ni chymmeryn cyferbyn
Cyweith cyweithydd clydwyn
Digonwyf digones i Lynges
O beleidr o bleigheid prenwres
Prenial yw i bawb i drachwres
Anghyfrent o gadeu digones Gwallawg
Gwell gwydd[2] fwyd nog Arthes[3]
Cad yn Agathes o achles gwawd
Gognaw[4] ei brod[5] digones
Cad ymro Vretrwyn trwy wres mawr tan
Meidrawl yw y trachwres
Cad ir ai cymrwy Kanhon
Cad cad crynai yn Aeron
Cad yn Ardunion ag Aeron
Eiddywed eilywed i feibion
Cat ynghoed Beid boed ron ddydd
Ni meddyliaisti dy Alon
Cad yn rhac llydawdawl[6] a Mabon
Nid adrawdd adfrawd Achubion
Cad yn Gwensteri ag estygi Lloegr
Safwawr un a[7] wner
Cad yn rhos terra gan wawr
Oedd hywst gwragawn egurawn
Yn nechreu ynheniad y geirawr
O rieu o ryfel ry ddiffawd
Gwyr a ddigawn goddai gwarthegawg
Haearnddur a Hyfeidd a Gwallawg
Ac Owein Mon Maelgynig ddefawd
A wnaw peithwyr gorweiddiawg
Ym mhen coed cleddyfein
Atfydd calanedd gwain
A brain ar ddisperawd
Ym Mhrydain yn Eiddin yn addefawg
Ynghafran yn adfan Brycheiawg
Yyn ergyn yn ysgwn gaenawg
Ni wyl gwr ni welas Gwallawg

GLASWAWD TALIESIN.

24 A DAL.—Ll. E. D.

KENNADEU am ddodynt mor ynt anfonawg
Dygawn ymletcynt meint fy ngheudawd
Gnawd rwyf yn heli Beli wirawd
Gnawd ysgwyd ysgawn ar gefn Yscawd
Gnawd gwyth ag adwyth o Yspyddawd Gaer

[1] Unhwch.—Ll. E. D.
[2] Gwyduit.
[3] Arthles.
[4] Gognaaw.
[5] Brawd.
[6] Racwydawl.
[7] Wy.—Ll. E. D.

A nawcant Maer marwhawd
A fydd mai ar Fenai crei gyflogawd
Atfydd mwy ar Gonwy creith gwynieith gwnahawd
Addoerlleith dyrreith anaw barawd
O heyrn erchwyrn edyrn ddyrnawd
Tri dillyn diachor droch drymlyhawg
Tair llynges yn aches armes cyn brawd
Tri diwedydd cad am dri phriawd gwlad
Gwnahawd bad betrawd
Tri o bob tri tri phechawd
Ac Eryri fre farnhawd
Llu o sais ail oynt trydydd dugnawd
Ynghymry ydd erhy gwragedd gweddawd
Rac baran Kynan tan tarddawd
Cadwaladr ai cwyn
Briwhawd bro a brwyn
Gwellt a tho Tai ty tyndawd
Atfydd rhyfeddawd
Gwr gan ferch ei frawd
Dy fyn hyn dwrhawd
O Lin Anarawd
O honaw y tyfawd
Coch call y bruddawd
Nid arbed na nawd
Na chefnderw na brawd
Wrth lef Corn Cadwr
Naw cant yn afrddwl
O Bedryddant ddygnawd
Dygorelwi lefni o laswawd efret
Wrth a gawd y Geudawd

KADEIR TEYRNON CCC.

AREIT awdl eglur
Awen tra messur
Am gwr deu awdwr
O echen aladwr
Ai ffonsai ai ffwr
Ai reon rechdur
Ai ri rhwyfiadur
A rif ysgrythwr[1]
Ai goch gochlesswr
Ai ergyr dros fwr
Ai Kadair gymmesswr
Ymhlith gosgordd mur
Neus dug o gawrmwr
Meirch gwelw gostrodwr
Teyrnon henwr
Heilyn pasgadwr
Treded dofn doethur
I fendigaw Arthur
Arthur fendigad
Ar gerdd gyfaenad
Arwyneb ynghad

[1] Ai rif ysgrythrir.—Ll. E. D.

Arnaw bystylad
Pwy y try chynweissad
A werchedwis gwlad
Pwy y tri chyfarwydd
A gedwis Arwydd
A ddaw wrth awydd
Erbyn eu Harglwydd
Ban rinwedd rotwydd
Ban fydd hyn hoywedd
Ban corn cerddetrwydd
Ban biw wrth echwydd
Ban guir pan ddisglair
Bannach pan lefair
Ban pan ddoeth o bair
Ogyrwen Awen teir
Bum Mynawg mynweir
Ynghorn im neddair
Ny ddyly cadeir
Ni gatwo fy ngair
Cadeir gennyf glaer
Awen hyawdl daer
Pwy yw enw y teircaer
Rhwng lliant a llaer
Nis gwyr ni fo taer
Eissillut eu Maer
Pedair caer yssydd
Ym Mrydain powyssedd
Rhieu Merwerydd
Am nid fo nid fydd
Nid fydd am nid fo
Llynghessawr a fo
Tohid Gwaneg tra gro
Tir dylyn dirbo
Nag Aillt nag *ado*
Na bryn na thyno
Na rhynnawd godo
Rhag gwynt pan sorho
Cadeira Teyrnon
Celfydd rwy catwo
Ceissitor yngno
Ceissitor Cedig
Cedwyr colledig
Tebygaf ddull dig
O ddifa Pendefig
O ddull difynnig
O Leon luryg
Dyrchafwyd Gwledig
Am derwyn hen enwig[1]
Breuhawd bragawd brig
Breuawl eissorig
Orig a Merin
Am derfyn chwefrin
Ieithoedd eddein
Aches ffysgiolin
Mordwyaid Merin
O blan[2] Seraphin
Dogyn-dwfn diwerin
Dyllyngein Elphin

[1] Euwig.—Ll. E. D. [2] Blant.—Ll. E. D.

KADEIR KERRIDWEN. CCC.

Rhen rym awyr titheu
Cerreifant on[1] correddeu
Yn Newaint ym mhlygeieu[2]
Llewychawd yn lleufereu
Mynawg hoedl Minawg ap Lleu
A welais i yma gynneu
Diwedd yn llechwedd Lleu
Bu gurdd ei hurdd ynghadeu
Afagddu fy mab inneu
Dedwydd Dofydd rhwy goreu
Ynghyfamryson Kerddeu
Oedd gwell ei Synwyr no'r fau
Celfyddaf gwr a gigleu
Gwydion ap Don dygnferthau
A hudwys gwraig o Flodeu
A dyddwg Moch o Ddeheu
Can ni bu iddaw disgoreu
Drud ymyd a gwryd pletheu
A rithwys gorwyddawd y ar plagawd lys
Ac enwerys cyfrwyau
Pan farner y Cadeiriau
Arbennig uddun y fau
Fynghadair am pair am deddfon
Am Araith drwyadl gadair gysson
Rym gelwir gyfrwys yn llys Don
Mi ag Euronwy ag Euron
Gweleis ymladd taer yn Nant ffrancon
Duw sul pryd pylgeint
Rhwng wythaint a Gwydion
Dyfieu yn geugant ydd aethan Von
I geissaw yscut a hudolion
Aran rhod drem clot a gwawr hinon
Mwyaf gwarth y marth o barth Brython
Dybrys am ei Lys Enfys[3] Afon
Afon ai hechrys gurys gwrth terra
Gwenwyn ei chynbyd cylch byd eda
Nid wydywaid geu llyfrau Breda[4]
Cadair gedwidedd yssydd yma
A hyd frawd parawd yn Europa
An rothwy y drindawt
Trugaredd Dyddbrawd
Cein gardawd gan wyrda

[1] Om.—Ll. E. D. [3] Efnys.—Ll. E. D.
[2] Mhylgeineu.—Ll. E. D. [4] Beda.

KERDD AM VEIB LLYR AB BRYCHWEL POWYS.

Golychaf i gulwydd Arglwydd pob echen
Arbennig torfoedd ynhyoedd am Ordden
Ceint yn yspyddawd uch gwirawd aflawen
Ceint rac meibon Llyr yn ebyr Henfelen
Gweleis treis trydar ac afar ac anghen
Yd lethrynt lafnawr ar bennawr disgywen
Ceint rhag udd clodeu yn noleu Hafren[5]

[5] *Y pummed ban yn* Ll. E. D.

Rhag Brochwel Powys a garwys fy Awen
Ceint yn addfwyn *rodle* ym more rhag Urien
Yn ewydd am antraed gwaed ar ddien
Neud amug ynghadeir o beir Cerridwen
Handid rydd fy nhafawd
Yn addawd gwawd Ogyrwen
Gwawd Ogyrwen Uferen rwy ddigones
A llefrith a gwlith a mes [arnunt
Ystyriem yn llwyr cyn clwyr cyffes
Dyfod yn ddiheu angeu neses[1]
Ac am diredd Enlli dyvi[2] dylles
Dyrchawr llongawr ar glawr aches
A galwn ar y gwr andigones
An nothwy rhag gwyth llwyth Anghes
Pan alwer Ynys Von tirion vaes
Gwyn eu byd hwy gwleiddon Saesson artres
Doddwyf Deganhwy i amrysson
Ellyngais fy Arglwydd yngwydd deon[3]
A Maelgwn fwyaf ei Achwysson
Elphin pendefig ry hodigion
Yssid imi deir Cadeir cyweir cysson
Ac yd vrawd parhawd gan Gerddorion
Bum ynghat Goddeu gan Llew a Gwydion
Wy a rithwys gwydd Elfydd ac Elestron
Bum i gan Vran yn Iwerddon
Gwleis[4] pan laddwyd morddwyd tyllon
Cigleu gyfarfod am gerddorion[5]
A gwyddyl diefyl diferogion
O Benryn wleth hyd Luch Reon
Cymru yn unfryd gwrhyd Wrion
Gwret dy Gymry yghymelri
Teir cenedl gwythlawn o iawn deithi
Gwyddyl a Brython a Rhomani
A wahan[6] dyhedd a Dyuysgi
Ac am derfyn Prydein cein ei threfi
Ceint rhag Teyrnedd uch medd lestri
Yngheinion Deon im ai dyroddi
An dwy ben sywed ... ced ryferthi
Ys cyweir fy nghadeir ynghaer Sidi
Nis plawdd haint a henaint a fo yndi
Ys gwyr Manawyd a Phryderi
Tair Orian y am dan a gan rhegddi
Ac am ei bannau[7] ffrydieu gweilgi
Ar ffynnawn ffrwythlawn yssydd odduchti
Ys whegach nor gwin gwyn y llyn yndi
Ac wedi ath iolaf Oruchaf cyn gweryd
Gorod cymmod a thi. DIWEDD.

[1] Nesnes.—Ll. E. D.
[2] Dybi.—Ll. E. D.
[3] *Ar ol y ganlynol yn* Ll. E. D.
[4] Gwllis(gweleis.--Ll.E.D.)
[5] Gerddolion.—Ll. E. D.
[6] Wnahon.—Ll. E. D.
[7] Ei bennau.—Ll. E. D.

Bid lawen Ynghalan eirian yri
Ac amser pan wna mor maw wrhydri
Ys gnawd gorun beirdd uch medd lestri
Dyddybydd gwaneg ar frys dybrys iddi
Addaw hwynt y werlas o Glas *Ffichti*
Ac am bwyf o Ddews dros fy ngweddi
Pan gattwyf ammod cymod a thi

Addfwyn Gaer y sydd ar lydan Lynn
Dinas diachor mor ai cylchyn
Gogyfarch ty Prydain cwdd gyngein hyn
Blaen Llyn ap Erbin boed teu voyn
Bu gosgordd a bu cerdd yn eil mehyn
Ac eryr uch wybr a llwybr granwyn
Rhag udd ffelyg nag esgar gychwyn
Clod wasgar a Gwanar ydd ymddullyn

Addfwyn Gaer y sydd ar don nawfed
Addfwyn ei gwerin yn ymwared
Ni wnant eu dwyn cyt trwy feflhaëd
Nid ef eu defawd bod yn galed
Ni lefaraf au ar fy nhrwydded
Nog eillon deudraeth gwell caeth Dyfet
Cyweithydd o rydd wledd waredied
Cynnwys rhwng pob ddau goreu ciwed

Addfwyn Gaer y sydd ai gwna cyman
Meddut a Molut ac adar ban
Llyfn ei cherddau yn ei chalan
Am arglwydd hywydd hewr eiran
Cyn ei fyned yn ei adwyd yn derfyn llan
Es am rhoddes medd a gwin o wydrin ban

Addfwyn Gaer y sydd yn yr eglan
Addfwyn y rhoddir i bawb ei ran
Adwen yn Ninbych gorwen gwylan
Cyweithydd wleiddydd udd erlyssan
Oedd ef fy nefawd i Nos Galan
Lleddfawd y gan ri ryfel eiran
A llen lliw ehoëg a meddu prain
Hyn y fwyaf[1] tafawd ar feirdd Prydain

Addfwyn Gaer y sydd ai cyffrwy cedau
Oedd meu ei rhydau a ddewisswn
Ni lyfaraf i daith rhaith rysgattwn
Ni ddyly celennig ni wpo[2] hwn
Ysgrifen Brydain bryder briffwn
Yn yd wna tonneu eu hymgyffryn[3]
Pereit hyd bell y Gell attreiddwn

Addfwyn Gaer y sydd yn arddwyrein
Gochawn y meddut y molut gyfrein
Addfwyn ar ei hor esgor gynrhein[4]
Godde gwrych dymbi hir ei hadain
Dychyrch bar carreg creg ei hadnein
Llid ymywn[5] tynged treidded troth mein

[1] Uwyf.—Ll. E. D.
[2] Wyppo.—Ll. E. D.
[3] Hamgyffrwn.—Ll. E. D.
[4] Gynfrein.—Ll. E. D.
[5] Mywyn.—Ll. E. D.

MIC DINBYCH.

ARCHAF y wen i Dduw plwyf esgori
Perchen nef a llawr pwyll fawr wofri
Addfwyn Gaer y sydd ar Glawr gweilgi

A bleiddud gorllwyd goreu affein
Dimpyner o dduch pwy llad cofein
Bendith culwydd Nef gydlef afein
Aruyn[1] gunel yn frowyr gorwyr Owein

Addfwyn Gaer ysydd ar lan lliant
Addfwyn yd roddir i bawb i chwant
Gogyfarch ti fyned boed teu fwyant
Gwaywawr *ryn rein* a dderllyssant
Duw Merchyr gweleis wyr ynghyfnofant
Dyfieu bu gwarthau a amugant
Ac ydd oedd friger côch ac och ardant
Oedd lludwed fyned dydd y doethant
Ac am gefn llech Vaelwy cylchwy friwant
Cwyddyn y gan gefn llu o Garant

Y GOFEISWS BYD.

Bu deu teg ar wlad gwledychyssid
Bu haelaf berthaf or Rhianedd
Bu terwyn gwenyn gwae ei gywlad
Ef torres ar Ddar teirgwaith ynghad
Ac ef ni fydd corgwydd i wlad dar plufawr
Pebyr pell athrechwys coed gyrth y godiwawd
Alexander yn hual eurin gwae a garcharer
Ni phell garcharwyd angeu dybu ac lle
Ef cafas ergyr o lu neb cynnog ef ni
Ddarchawd myued bed berthrwydd or addwyndawd
Hael[2] Alexander ai cymmerth yna
Gwlad Syr a Siriol a gwlad Syria
A gwlad Dinifdra a gwlad Dinitra
Gwlad Pers a Mers a gwlad y Cana
Ag Ynyssedd Pleth a Phletheppa
A chiwdawd Babilon ag Agascia mawr
A gwlad Galldarus bychan y da
Hyd ydd ymddug y tir tywarch yna
Ac yd wnahon eu bryd wrth eu helya
Y weddont gwystlon i Europa
Ac anrheithio gwladoedd gwissioedd terra
Gwythyr gwenynt gwragedd gorddynt yma
Bron losgedigion gwyledd gwastra
O gadeu afor pan adroddet
Digonynt brein gwneint pen brithed
Y milwyr mageidawr pan atrodded
Neu wlad ith weisson ti pan ddiffyded
Ni bydd ith esgor, esgor[3] lludded
Rhag gofal yr hual ai Agaled
Milcant rhiallu a fu farw rhag syched
Eu geu gogwilleu ar eu miled
As gwenwynnwys ei was cyn noi drefred
Cyn no hyn bei gwell digoned
Inn harglwydd gwladlwydd gwlad gogoned

[1]Arnyn.—Ll. E. D. [2]Hanl.—Ll. E. D.
[3]Esgar.—Ll. E. D.

Un wlad Ior oror goreu ystlyned
Diwyccwyf digonwyf poed genyt dy gyffred
Ar sawl am clyw poed meu eu huned
Digonwynt wy fodd Duw cyn gwisg tudwed

MARWNAD ERCWLF.

Ymchoeles Elfydd
Fal nos yn ddydd
O ddyfod clodrydd
Ercwlf pen bedydd
Ercwlf a ddywedai
Angeu nas riuei
Ysgwydawr y Mordei
Arnaw y torrei
Ercwlf sywessyd
Ewnin[1] lloer egyd
Pedeir colofn cyhyd
Rhuddeur ar ei hyd
Colofn Ercwlf
Nis arfeidd bygwl
Bygwl nis beiddie
Gres heul nis godei
Nith aeth nes i nef
Hyd ydd aeth ef
Ercwlf mur ffosawd
As arnut tywawd
As rhoddwy Trindawd
Trugaredd ddydd brawd
Yn undawd heb eisau

MARWNAD MAD DDRUD AG EROF.

Madawg ddrud ag Erof Greulon.—E. Llwyd.

Madawg mur menwyd
Madawg cyn bu bedd
Bu ddinas Edryssedd
O gamp a chymwedd
Mab Uthr cyn lleas
Oi law dy wystlad[3]
Dybu Erof greulawn
Llewenydd anwogawn
Tristyd anwogawn
A oryw Erof greulawn
Brattau Iesu
Ag ef yn credu
Dayar yn crynnu
Ag Elfydd yn gardu
A chyscoc ar y byd
A bedydd ar gryd

[1]Ermin.—Ll. E. D. [2]Ban o L. E. D.
[3]O law dy wystlas. —Ll. E. D.

Llam anwogawn
A oryw Erof greulawn
Myned yn y trefn
Ymmhlith oer gethern
Hyd yngwaelawd Uffern.

MARWNAD AEDDON O FON.

Echrys Ynyt[1] gwawd hu Ynys
gwrys gwobretor
Mon Mad gogei
Gwrhyd erfei
Menai ei dor
Lleweis wirawd
Gwin a bragawd
Gan frawd esgor
Teyrn wofrwy
Diwedd pob rhwy
Rhwyf rewintor[2]
Tristlawn ddeon
Yr Archaeddon
Can rychior
Nid fu nid fi
Ynghemelrhi
Ei gyfeissor
Pan ddoeth Aeddon
O wlad Wydion
Seon tewdor
Gwenwyn pur ddoeth
Pedair peunoeth
Meinoeth tymhor
Cwyddynt gytoed
Ni bu clyd coed
Gwynt yngoror[3]
Math ag Eunydd
Hudwyd gelfydd
Rydd elfinor
Ym myw[4] Gwydion
Ac Amaethon
Atoedd cynghor
Twll tal y rodawg
Ffyrf ffodiawg
Ffyrf ddiachor
Cadarn gyfedd
Ymhob gorsedd
Gwnelid ei fodd[5]
Cu cynaethwy
Hyd tra fwy fyw
Crybwylletor
Cadarn gyngres
Ei faranres
Ni bu werthfor
Am bwyf gan Grist
Hyd na bwyf trist

[1] Ynys.
[2] Rewinetor.—Ll. E. D.
[3] Yngohor.—Ll. E. D.
[4] Mwy.—Ll. E. D.
[5] *Y tair canlynol yn dechreu o'r olaf yn* Ll.E.D.

Pan ebostol
Hael Archaeddon
Gan Engylion
Cynwyssetter
Echrys ynys
Gwawd hwynys
Gwrys gochymma
Y rhag buddwas
Cymry ddinas
Aros ara
Draganawl ben
Priodawr perchen
Ym Mretonia
Difa gwledig
Or bendefig
Ae tu terra
Pedeir morwyn
Wedy eu cwyn
Dygnawd eu tra
Erddygnawd wir
Ar fSr[1] heb dir
Hir eu trefra
Oi wironyn
Na ddigonyn
Dim gofetra
Ceryddus wyf
Na chrybwyllwyf
Am rywnel da
I lwrw lywy
Pwy gwaharddwy
Pwy attrefna
I lwrw Aeddon
Pwy gyneil Mon
Mwyn gywala
Am bwyf gan Grist
Hyd na bwyf trist
O ddrwg o dda
Rhan trugaredd
I wlad rhiedd
Buchedd gyfa

Taliesin.

MARWNAD CUNEDDA.

Mydwyf Taliessin derydd
Gwawd goddolaf fedydd
Bedydd rhwyf rhifeddan eiddolydd
Cyfranc allt a gallt ac Echwydd
Ergrynaw Cuneddaf creisserydd
Ynghaer Weir a chaer Liwelydd
Ergrynawd cyfatwt cyfergyr
Cyfanwaneg tan tra myr ton
Llupawt glew i gilydd
Can cafas ei whel uch elfydd
Mal uchercid[2] gwynt wrth onwydd

[1] Fôr? [2] Uchenaid.—Ll. E. D.

Hefynderrhyn y gwn ei gyfyl
Kyfachedwyn a choelyn cerenydd
Gwisgan feirdd cywrein canonhydd
Marw cuneddaf a gwynaf a gwynid
Cwynitor tewdor tavdun diarchar
Dychyfal dychyfun dyfnveis
Dyfyngleis dychyfun
Ymadrawdd cwddedawdd caledlwm
Caletach wrth elyn nog asgwrn
Ys cynyal Cuneddaf cyn cywys a thydwed
Ei wyneb a gadwed
Ganwaith cyn bu lleith dorglwyd
Duchludent wys bryneich ymmhlymnwyd
Ef caned rhag ei ofn ai arswyd oergerdd
Cyn bu dayr dogyn ei dwed
Haid hafal am wydwal gwnebrwyd
Gweineu gwaith llyfredd nog addwyd
Addoed hun dimyaw a gwynaf
Am lys am grys Cuneddaf
Am ryaflaw hallt am hydyrfer mor
Am breidd aswrn a ballaf[1]
Gwawd feirdd a ogon a ogaf[2]
Ac eraill a refon a rifaf
Rhyfeddawr yn erflawdd a naw cant gor-
Cyn cymun Cunedda [wydd
Rym afei biw blith yr Haf
Rym a fei eddystrawd y gayaf
Rym a fei win gloyw ag olew
Rym a fei toraf[3] Keith rhag untrew
Ef dyfal o gressur o gyflew gweladur
Pennadur pryd llew lludwy uedes[4] gywlad
Rhag mab edern cyn edyrn anaelew
Ef dywal diarchar dieding
Am ryfreu angeu dychyfing
Ef goborthi aes yman ragorawl
Gwir gwrawl oedd ei unbyn
Dymhun a chyfatcun a thal gwin Kamda
Difa hun o Goeling

Ryddybydd Lyminawg
A fydd wr chwannawg
I weresgyn Mon
A rhewiniaw Gwynedd
Oi heithaf ai pherfedd
Oi dechreu ai diwedd
A chymryd ei gwystlon
Ystig ei wyneb
Nid estwng i neb
Na chymry na Saesson
Dyddaw gwr o gudd
A wna gyfamrudd
A chad y gynhyn[1]
Arall a ddyfydd
Pellenawg ei Luydd
Llewenydd i Frython

ARMES.

Dygogan awen dygobryssyn
Maranhedd a meuedd[5] a hedd genhyn
A phennaeth ehelaeth a ffraeth unbyn
A gwedy dyhedd anhedd ym mhob mehyn
Seith meib o Feli dyrchafyssyn
Caswallon a Lludd a Chestuddyn
Diwedd plo Coll Iago o dir Prydyn
Gwlad Verw dydderfydd hyd Falaon
Lluddedig eu hoelion ymdeithig eu hafwyn
Gwlad wehyn fargodion
Collawdd cynreg[6] oll ei haelder
Yn rygystlynedd o bennaeth weison

[1] Am beirdd a swrn a ballaf.—Ll. E. D.
[2] *Cym. y rhagflaenol yn* Ll. E. D.
[3] Torof.—Ll. E. D.
[4] Uedei.—Ll. E. D.
[5] Meuued.—Ll. E. D.
[6] Cymry.—Ll. E. D.

MARWNAD UTHYR PENDRAGON.

Neu fi liossawg yn trydar
Ni pheidwn rhwng deu lu heb wyar
Neu fi a elwir gorlassar
Fy ngwregys bu enuys im hesgar
Neu fi tywyssawg yn nhywyll
Am rithwy am dwy pen Kawell[2]
Neu fi rhwng[3] Kawyl yn arddu
Ni pheidiwn heb wyar rhwng deulu
Neu fi amug fy achlessur
Yn difant a charant Casnur
Neu'r ordefneis i waed am wythur
Cleddyfal hydyr rhag meibon Cawrnur
Neu fi a ranwys fy echlessur
Nawetran yngwryd Arthyr
Neu fi a dorreis cant caer
Neu fi a lleddais cant maer
Neu fi a roddeis cant llenn
Neu fi a lledeis cant pen
Neu fi a roddeis i herpen[4]
Cleddyfawr gorfawr gynhallen
Neu fi oreu terenhydd haearndor
Edeithor Pen Mynydd[5]
Ym gweduit im gofid hydyr oedd gyhir
Nid oedd fyd na bei fy Eissillydd
Midwyf bardd moladwy anghywraint
Poed gan frain ag Eryr ac wytheint
Afagddu ae deubu ei gymaint
Pan ymbyrth peddrywyr rhwng dwy
Dringaw i Nef oedd fy chwant [Geint
Rhag Eryr rhag ofn amheicant[6]
Wyf ag wyf belynawr[7]
Wyf bard wyf pibydd ag wyf Crythawr
Seith ugein cerddawr dygorfawr gyng-
Bu calch fri friniad [allen

[1] A chad cy gynhon.—Ll. E. D.
[2] Cawell.—Ll. E. D.
[3] Ail.—Ll. E. D.
[4] Henpen.—Ll. E. D.
[5] Pennynydd.—Ll. E. D.
[6] Amheirant.—Ll. E. D.
[7] Telynyawr.—Ll. E. D.

Hu esgyll edeniad
Dy fab dy Feirddnad
Dy veir dewndad
Fy nhafawd i draethu fy Marwnad
Haudid o meinad gwrthgloddiad bŷd
Pryd Prydain hu ysgein ymhwyllad
Gwledig Nef ynghennadeu nam doad

ARMES.[1]

Kein gyfeddwch
Y am deulwch[2] lluch omplaid
Pleid am gaer
Caer yn chaer ry yscrifiad
Virain fo rhagddaw
Ar llen[3] caw mwyedig Vein
Dreig amgyffreu
Odd uch lleeu llestreu llad
Llad yn eurgyrn
Eurgyrn yn llaw
Llaw yn ysci
Ysci ymodrydaf
Fur itti iolaf
Buddyg Veli
A Manhogan[4]
Rhi rhygeidwei deithi
Ynys fel Feli
Teithiawg oedd iddi
Pump pennaeth dimbi
O wyddyl ffichti
O bechadur cadeithi
O genedl ysgi
Pump eraill dymbi[5]
O Norddmyn mandi
Whechedd ryfeddri
O hen[6] hyd fedi
Seithfed o heni
I weryd tros li[7]
Wythfed lin o Ddyfi
Nyd llwydded escori
Gynt gwaedd Venni
Galwawr Eryri
Anhawdd y deui[8]
Iolwn Eloi
Pan yn bo gan Geli
Addef Nef dimbi

CYWRYSSEDD GWYNEDD A DEHEUBARTH.

Rhyddyrchafwy Dduw ar blwyf Brython
Arwydd llewenydd lluydd o Fon
Cyfryssedd Gwynedd brys orgorddion[1]
Ffaw claer o bob aer caffael gwystlon
Powys dybyddant dwys ynghyfleudon
Gwyr gorfynt gorynt ar eu deddfon
Deulu yd ant byddant gysson
Yn un reddf un eir cyweir Kymon
Cyfranant yn iawn Karedigiawn Vaon
Pan welych wyr ryn am lyn Aeron
Pan fo trwm Tywi a Theifi Afon
Wy gwnant Aer ar frys am Lys Lonion
A gennis adewis yn orllwython
Ni nothwy dinassoedd rhag yr wylhon
Dyn clyd dyn maerud dyn daryfon
Nid oedd lwyr dengyn dyn Rhieddon
Pan ddyvu Gatwallawn
Dros eigiawn Iwerddon
Ydd athrefnwys nefwy yn ardnefon
Ceiniadon moch clywyf eu gofalon
Marchawg lu mor taer am Gaer Llion
A dial Idwal ar Aranwynion
A gware Pelre a phen Saesson
Ys trabluddir[2] y gath fraith ai hanghyfieithon
O ryd ar Teradyr
Hyd ym mhorth Wygyr ym Mon
Ieuanc didwynas dinas Maon
Teyrn tud nerthad tad Alltudion[3]
Or pan[4] amygir mel a meillion
Ban ddyfu Gadwallawn
Dros eigiawn Iwerddon[5]
Gadent eu hamrydar au hamrysson
Tru threfnwys neu nym Art nevon[6]
Nid diwystl[7] godi dig wrth Alon
Ryddyrchafwy Duw ar blwyf Brython

GWAWD LUDD Y MAWR.

Kathl gereu gognant[8]
Wyth nifer nodant
Duw llun dybyddant
Peithiawg ydd ant
Duw mawrth yd rannant
Gwyth yn ysgarant
Duw merchyr medant
Ryodres rychwant
Duw Ieu escorant
Ei ddiolydd anchwant
Duw gwener dydd gormant
Yngwaed gwyr gonesant[9]
Duw sadwrn . . . .
Duw sul yn geugant
Dieu dybyddant

[1] *Mae hon yn un a'r gan rhagvlaenol yn rhai llyvrau.*
[2] Dadolwch.—Ll. E. D.
[3] Lleng.—Ll. E. D.
[4] Mhanogan.—Ll. E. D.
[5] Dymgos.
[6] Heu.—Ll. E. D.
[7] Tros ti.—Ll. E. D.
[8] Dyvi.—Ll. E. D.

[1] Gorchorddion.—Ll. E. D.
[2] Trabluddia.—Ll. E. D.
[3] *Ban o* L. E. D.
[4] O ban.—Ll. E. D.
[5] *Ban o* L. E. D.
[6] *Ban o* L. E. D.
[7] Devefi.
[8] Gogant.—Ll. E. D.
[9] Gonafant.—Ll. E. D.

Pum llong a phum cant
Oranant oniant
O brithi brithoi
Nuoes nuedi
Brithi brithanai[1]
Sychedi edi euroi
Eil coed cogni
Antaredd dymbi
Pawb i adonai
Ar weryd pwmpai
Darofyn darogan
Gwaed hir rhag gorman
Hir cyhoedd cynhyn[2]
Cadwaladr a chynan
Byd buddydd bychan
Difa gwres huan
Dysgogan derfydd
A un anudyd[3]
Wybr geiryonydd
Cerdd awn y genhyd
Wylhawd eil echwydd
Yn nhorroedd Llynydd[4]
Ban beu llawn hyd
Brython ar gynghyr
I Vrython dymbi
Gwred[5] gwneddri[6]
Gwedy eur ag eurynni
Diffaith Moni a Lleini[7]
Ac ergri anhedd ynddi
Dysgogan perffaith
Anhedd ym[8] diffaith
Cymry pedeiriaith
Symudant ei haraith
Yd y vi y uuch[9] y vuch freith
A wnaho gwynieith
Meinddydd brefawd
Meinhoeth berwhawd
Ar dir berwhodawr
Yn llonyd[10] yssadawr
Cathl gwae canhator
Cylch Prydain amgor[11]
Deddeuant un gyngor
I wrthod gwarthmor
Boet gwir venryt[12]
Dragwynawl byd
Dolwys dolhwy kyd
Dolaethwy eithyd
Cynran llawn yt
Gyvarch cynud
Heb eppa
Heb henfonfa heb ofur byd
Byd a fydd diffeith dyraid cogeu tynghettor[13]

[1] Brithanhai.—Ll. E. D.
[2] Cynhan.—Ll. E. D.
[3] A aa auudyd.—Ll. E. D.
[4] Mynydd.—Ll. E. D.
[5] Gwaed.—Ll. E. D.
[6] Gwned ofri.—Ll. E. D.
[7] Moni a lleeni.—Ll. E. D.
[8] Yn.—Ll. E. D.
[9] Yd y vi yn vch.—*Davies.*
[10] Llongoed.—Ll. E. D.
[11] Angor.—Ll. E. D.
[12] Uenhyt.—Ll. E. D,
[13] Cynhettor.—Ll. E. D.

Hoywedd trwy groywedd
Gwyr bychain bron otwyllyd
Toruenawl tuth[1] iolydd
Hwedydd ar fedydd
Ni wan cyllellawr cleddyfawr meiwyr
Nid oedd uddu y puchasswn[2]
Maw[3] angerddawl trefddyn
Ac i wyr caredd creuddyn
Cymry Eingyl Gwyddyl Prydyn
Cymry cyfred ag asgen
Dygedawr gwyddfeirch ar llynn
Gogledd a wennwynwyd o hermyn
O echlur caslur caslun
O echen Addaf henyn
Dygedawr trydw i gychwyn branes o gosgordd
Gwyrein merydd miled seithin
Ar far angor ar cristin
Uch o for uch o fynydd
Uch o for ynial erbyn[4]
Coed maes tyno a bryn
Pob arawd
Heb erglywaw nebawd
O vynhawg o bob mehyn
Yd fi brithed
A lliaws gynnired
A gofud am wehyn
Dialeu trwy hoywgredeu breswylo
Goddi creawdr cyvoethawg Dduw
Pell amser cyn dydd brawd [Urddin[5]
Y daw diwarnawd
A dwyrein darlleawd
Terwyn tirion tir Iwerddon
I Brydain yna y daw dadwyrain
Brython o fonedd Rhufein
Ambi barnodydd o anhyngres dieu
Dysgogan sywedyddion
Yngwlad y colledigion
Dysgogan Derwyddon
Tra mor tra Brython
Haf ni bydd hinon
Bythawd breu breyron
Ai deubydd o gwanfed[6]
Tra merin tra ced[7]
Mil ym brawd Brydain Urddin
Ac yam gyffwn Kyffin
Na chwyaf yngolud[8] gwern
Gwerin gwaelodwedd Uffern
Ergryhaf cyllestrig Caën
Gan wledig gwlad anorphen

YMARWAR LLUDD BYCHAN.

Yn enw Duw trindawd cardawd cyfrwys
Llwyth lliaws anuaws eu henwerys

[1] Tuch.—Ll. E. D.
[2] Puchyswn.—Ll. E. D.
[3] Anaw.—Ll. E. D.
[4] Ebryn.—Ll. E. D.
[5] Urddig.—Ll. E. D.
[6] Gwanfred.—Ll. E. D.
[7] Tad ced.—Ll. E. D.
[8] Yngoglud.—Ll. E. D.

Dy gorescynnan Prydain prif fan Ynys
Gwyr gwlad yr Asia a gwlad Gafis
Pobl pwyllad enwir eu tir ni wys
Famen gorwyreis herwydd Maris
Amlaes eu peisseu pwy ei hefelis
A phwyllad dyvyner ober efnis
Europin arafin arafanis
Cristiawn difryt[1] diryd dilis
Cyn ymarwar Lludd a Lefelis
Dysgogettawr perchen y wen ynys
Rac pennaeth o Rufein cain ei echrys
Nid rys nid cyfrwys ri rwyf ei araith
A rywelei a ryweleis o anghyfiaith
Dullator pedrygwern llugyrn ymdaith
Rac Rhyuonig cynran baran goddeith
Rytalas mab grat rwyf ei Areith
Cymry yn danhyal rhyfel ar geith
Pryderaf pwyllaf pwy y hymdeith
Brythonig yniwis rydderchefis

CANU CYNTAF TALIESIN.[2]

Ar ddwr mae cyflwr can fendigaw
Ar Dduw mae iawnaf iawn synwyraw
Ar Dduw mae cyfiawn gweddiaw'n brudd
Can ny ellir lludd cael budd iwrthaw

Teirgwaith i'm ganed gwn fyfyriaw
Truan oedd i ddyn na ddoe geisiaw
Holl gelfyddydau byd sy'n byddinaw i'm bru
Canys gwn a fu ac a fydd rhagllaw

Cyfarch i'm naf nawdd i'm ganthaw
Cyfarchwel i'm del dawn o'i eiddaw
A'm crair yw Mab Mair mawr arnaw vy mryd
Canys delir y byd bob awr iwrthaw

Bu Dduw i'm dyscu a'm disgwyliaw
Gwir greawdyr nef nawd i'm gantaw
Cywraint yw i'r saint weddiaw beunydd
Canys Duw Dofydd a'u dwg attaw

Taliesin.

AWDL ETTO O EIDO TALIESIN,

E DYUR.

Mor yu gauel guelet
Kynnurf Kynniret
Bratheu a brythver[1]
Brithuyr ar gerddert[2]
Ac ordaut[3] galet
Ac arduy dyghet
Ac yr Duv dyuet
Y dyuan gollet
Mab ny mat anet
Mabineit dyghet
Aghenaud agkret
Aghenri[4] gywet
Lloegruys ae dyuet
Och rac anghyffret
Hyt ym pen y seithvet
Or Kalan Kalet
Guir y dau guaret
Druyr dyn damunet
Guyn vryn guarthaet
Guyned a drydet[5]
Kymry un gyffret
Eu llu eu lluchet
Coelvein ei guaret
Guiraut Keudaut Ked
Guaranruy Reget
Rann gann ogonet
Gogonet am rann
Am rodes ruy fuan[6]
Am bu bard datkan
At gigleu Gamlan
Atuelir gridvan
Ac anuyn Kuynvan
A chynnen diuan[7]
A chynnyd maban
Katuer yn vychan
Kadoed a uelan
Kynnyd Kadarnvan
Kur llauer llaman
Llumangoch gun vot[8]
Aruyd oe dyvot
Aerwyr èryrot
Aueryr[9] eu Klot
Eu Kled Kleu ragot
Ragof rinuedeu
Ran gan gyn agheu
Dyt gueinyd guaetneu[10]
Dyd Keryd Kaereu
Ef a dau val diheu[11]
Aches lyghesseu
Artreth na thretheu
Ny lluyd na suydeu
Guan divlan dadleu
Gan ruyfan ruyfueu
Yeir bit greiryeu
O Von hyt Vynneu

[1] Difrys.—Ll. E. D.
[2] *Gwel y Mangovion yn* 23. tu dal. *Ar ol y gan hon, y canodd* Taliesin ei Hanes, *y sydd yn* tu dal. 24; *Tervyn pa gan, yn lle y pennill diweddav yno, sydd val hyn yn* Ll. P. P.

Mi a fum naw mis haiach
Yn mol Gerridwen wrach
Mi a fum Wion Bach
Taliesin wyf bellach

[1] Brythied.—Ll. E. D.
[2] Gerdded.—Ll. E. D.
[3] Arddawd.—Ll. E. D.
[4] Anghenfri.—Ll. E. D.
[5] Edrydded.—Ll. E. D.
[6] Rhwyfan.—Ll. E. D.
[7] Druan.—Ll. E. D.
[8] Leithen (lleitheu) orfod. —Ll. E. D.
[9] A weryd.—Ll. E. D.
[10] Gwaed creu.—Ll. E. D.
[11] Eddaw 'al diheu.—Ll. E. D.

Cret y Duv byubudyeu[1]
Am byd ryd radeu
Druy eiryaul Seinheu
A synhuyr lluyr llyvreu
An roder divieu[2]
Guenuled gual oleu[3]

ENGLYNNION Y BEDEU.

Allan o Lyfr Thomas Williams Physygwr a gymharwyd a Llyfr William Salisbury o Lanrwst gan Ieuan Fardd.

1.

Y Bed yn y Gorvynyd a lyuyaf ai luyossyd[4]
Bed ffyrnnal[5] hael vab Hyulyd

2.

Bed Guaynuyn gurgoffri rhung lluvan[6] a llyfni
Gur oed ef guir y neb ni rodi

3.

Bed Guydion ap Donn ym Morva Dinllen
Dan vain[7] dyveillion
Garanauc[8] y geiffyl Meinon[9]

4.

Neut am dinau cwm waithvudic anwaith
Wr clot ior gwaith uudic
Aruynaul gedaul gredic

5.

Guedy meirch a seirch crychraun
A guaur a gueuyr uniawn
Am dinon rythych dros odre on
Pen hard Lonan[10] llaw estron

6.

Guedy seirch a meirch melyn
A gawr[11] a gwaewawr gurthryn
Am dineu rhych bych dros odreon
Pen hard Llovan llaw ysgyn[12]

7.

Bed Llovan llaw divo
Yn ar ro[13] Venai yn y gwna ton tolo
Bed Dylan yn Llan Veuno
Bed Llovan llaw divo
Un ar ei[14] o Venei odidauc ai guypo
Namyn Duw a mi heno

[1] Cred dduw byw byddieu. —Ll. E. D.
[2] An rhodder rhen ddifieu. —Ll. E. D.
[3] Gwenwledd gwlad oleu. —Ll. E. D.
[4] Lyviasai Luossyd; al. Liwasai.
[5] Ffyrmail.
[6] Llivon.
[7] Van.
[8] Guaranawg.
[9] Meinyoon—Meinon.
[10] Llavan. Llovan.
[11] Gwawr.
[12] Ygyn.
[13] Anairo.
[14] Arnai.

F

8.

Bed Panna vab yt[1]
Yg gorthir Arvon dan ei oer ueryt
Bed Cynon yn Reon Ryt

9.

Bed llew llaw gyffes
Dan achles mor cyn divot y Armes[2]
Gur oed ef guahoddei Ormes

10.

Pan dyvu Benbych ae beuyl ar Afon[3] oed ar wawci
Arvauc y unni[4] llas[5] Agen ap Yvrgi[6]
O lias Ager yn Aber Brangoni[7]
Car canhwyliaith hed-ar luoed y taith
Bed Tedel Tydawen yng guarthaf brynn
Arien eny[8] gwna ton tolo
Bed Dylan yn llan Veuno

11.

Eic len[9] don drom dra thywayt
Am vedd Dysgyrnin[10] disgyffedawt[11]
Aches trwm Anghures pechawt

12.

Bed ylidyr muynvawr ynglan
Mawr nwyedus[12] fawt brydus briodawr
Guenefwr gwr gwrd i gaur.

13.

Y Bed yngorthir Nanllau[13]
Ny uyr neb y gynneddfeu
Mabon vab Madron[14] glau

14.

Bed An ap llian ymnewais[15]
Vynyd lluagor[16] llew Emreis
Prif ddewin merdin Emreis

15.

Uwch law ryd y Garw vaen ryde
Y mae bedd Hun ap Alun a Dyve

ENGLYNION BEDDAU MILWYR YNYS PRYDAIN.

Allan o'r Llyfr Du o Gaerfyrddin.

1.

E Beteu ae gulith y glaw
Guir ni ortwynassint vy dignaw
Kerwid a Chiurid a Chav

[1] Vab Pyt.
[2] I amnes.
[3] Benyl ar Arfon.
[4] Inni.
[5] Llaes.
[6] Yrgri.
[7] Bangori.
[8] Enni.
[9] Cigleu.
[10] Dysgyrin.
[11] Dicyffeddawt.
[12] Rinwedus.
[13] Al. Cum, Llaw, Llau.
[14] Modron—Mydron.
[15] Yn newys.
[16] Lluwagor.

2.

E Beteu ae cut gwitwal
Ny llesseint heb ymtial
Gwrien Morien a Morial

3.

E beteu ae gulich Kauad
Guir ni llesseint in lledrad
Gwen ac Urien ac Uriad

4.

Bed Tedei tad awen
Yg godir Bron Aren
Yn y duna tou tolo
Bed Dilan Llan Beuno

5.

Bet Ceri cletif hir yg godir hen, Egluis,
Yn y diffuis graeande
Taru Torment y mynwent Corbre

6.

Bet Seithennin sinhuir vann
Y rug Kaer Kenedir a glan
Mor mawridic a Kinran

7.

Yn Abergenoli y mae Bet Pryderi
Yn y tereu tonneu tir
Yg Carrawc bet Guallauc hir

8.

Bet Gualchmai ym pyton
Ir dilif y dyneton
In llan Padarn bet Kinon

9.

Bet gur gwaud urtin
In uchel titin in isel gwelitin
Bet Cynon mab Clytno Idin

10.

Bet Run mab Pyd yn Ergrid, avon,
In oervel ig guerid
Bet Kinon in Reon Rid

11.

Piau y Bet y dann y brin
Bet gur gwrt yng Kyuiscin
Bet Kinon mab Clytno Idin

12.

Bet mab Ossvran y Camlan
Guedi llawer Kywlavan
Bet Beduir yn allt tryvan

13.

Bet Owein ap Urien ym Pedryal bid
Dan guerid llan Morvael
In Abererch Riderch hael

14.

Gwydy gurum a choch a chein
A goruytawr mawr minrein
In llan helet beth Owein

15.

Guedi gueli a gwaedlan
A guiscau seirch a meirch can
Neud ew hun bet Cintilan

16.

Pieu y bet da y cystlun
A wnai ar Loegir lukigrun
Beth Owein[1] ab Llywarch hen hun

17.

Pieu y bet in yr amgant
Ac tud[2] mor a goror Nant
Bet Meigein mab Run rwiw cant

18.

Piau y bet in ir iniss
Ae tud mor a goror gwris
Bet meigen ap Run ruif llis

19.

Es cul y bet ac ys hir
Im lluru llyaus amhir
Bet Meigen ap Run rwyw gwir

20.

Tri bet tri bodauc in Ardorchauc brin
Ym pant gwinn guinionauc
Mer a Meilir a Madauc

21.

Bet Madauc mur egluc yg Kywluc
Kein hen
Vir Urien goreu mab y guyn o winllyuc

22.

Bet mor mawrhydic diessic Unben
Post Kinhen Kinteic
Mab Peredur Penwedic

23.

Bet meilir maluinauc salu vodauc, sin-
Fisscad fuir fodiauc [huir,
Mab y brwyn o Brecheinauc

24.

Piau y bet yn Rit vaen Ked, ae pen,
Gan Kiliei o Kaled
Mab Meigen mad pan aned

25.

Bet Alun dywed yn y drewred, draw,
Gan y ranvaeret
Bet Run mab Alun diwed

26.

Bet Llia gwitel in argel, ardudwy,
Dan y guellt ae guevel
Bet Epint in yffrint gewel

[1] Gwen. [2] Cud.

27.

Bet Dywel mab Erbin ig guesledin, Caeau,
Ni bitei gur y Breinhin
Divai ni ochelai trin

28.

Bet gwrgi guychit a Gwyndodit, ler,
A bet llaur llu ovit
Yg gwarthaw guanas guir yssit

29.

E Beteu hir yg guanas ny chavas ae
Puy vynt uy puy eu neges [dioes

30.

Teulu oeth ac anoeth a dynn y noeth
Yeu gur yeu guas
Ae keissio uy calet guanas

31.

Bet Lluch Llauighin[1] ar Certenhin
Pen Saeson Suyt Erbin [Avon
Ni bitei drimis heb drin

32.

E Beteu yn nhir[2] uynyt yn lluyr
Y guir lluossit
Bet Gwryen gurhud enguaut a Lluytawc fab Liwelit

33.

Piaur bet yn y mynyt
A Liviassei Liossit
Bet Teyrnuael hael ab hyvlyt

34.

Piau y bet hwn bet Eilivlch hir
Ig gurth tir Pennant Twrch[3]
Mab Arthan gywlavan gyuulch

35.

Bet Llev Llavgyffes y dan achles, mor,
Yn y bu y gywnes
Gur oet hwnnu guir yneb ni rotes

36.

Bet Beitlauc[4] rut yn amgant riv lyvnav
Bet Lluoscar yg Keri
Ac yn y ryd Britu bet omni

37.

Pell y vysci ac Argut
Gueryd machave ae cut
Hir gwynion bysset Beidauc rut

38.

Pell y vyski ac anaw
Gueryd machaue arnaw
Beidauc rut yu hunab Emer Llydau

39.

Bet un pen o Prydein yn lleutir Gwynassed
Yn y da lliw yn Llychun
Ig kelli Vriavael bet Gyrthmul

40.

E beth yn ystyvacheu
Y mae paub yn y amheu
Bet Gurtheyrn gurtheneu

41.

Kian a ud diffaith Cnud
Draw o tuch pen bet Alltud
Bet Cindilic mab Corknud

42.

Neum duc i Elphin
A Prowy uy Bartrin
Gessefin uch Kinran
Bet Ruvaun ruyvenit ran

43.

Neum duc i Elphin
I brovi vy Martin
Uch Kinran gessefin
Bet Rywawn ry ieuanc daerin

44.

Bet ymarch bet y guythur
Bet y gugavn Cletyfrut
Anoeth bit bet y Arthur

45.

Bet Elchuith ys gulich glaw
Maes Mevetauc y danaw
Dyliei Cynon yno y Cunaw

46.

Piau y bet hwn bet hun a hun
Gowin ymi mi ae gwnn
Bet ew bet Eitev oet hun
A bet Eidal tal ysgun

47.

Eitew ac Eidal diessic Alltudion
Kanawon cylchuydrei
Meckid meibion Meigen meirch mei

48.

Pieu y bet hun? bet Brwyno, hir,
Hydir i wyr yn y bro
Parth ydvei ni bilei vo

49.

Pieu y bet hwn nid, aral,
Guyth uch urth ervid
Trath latheu chuarthei vrthid

50.

Bet Silit dywal in Edrywuy, le,
Bet llemenic in llan Elwy
Yg guernin bre bet Eilinvy

[1] Llawengyn.
[2] Long Mountain.—Cefn digoll.—W. M.
[3] Fwrch.—W. M.
[4] Beidiawg.

51.

Bet milur mireingnaud Kelein, oelav,
Kin bytau y dan mein
Llachar mab Run yg clun Kein

52.

Bet Talan talyrth yg Kinhen teir Kad
Kyminad pen pob Nyrth
Hyget agoret y Pyrth.

53.

Bet Elinner ap ner in ywynder
Dayar diarchar di bryder
Penllu wu tra wu y amser

54.

Bet gur gurth y var llachar, llyvnnifer,
In Aber duwir dyar
Yn y guna tavne tonniar

55.

Pieu y bet yn y rideu
Bet ruyw yu hwnnw mab Rigeneu
Gur a digonei da ar y arfweu

56.

Pieu y bet hun? bet Breint
Y rug lleuin a lledneint
Bet gur guae y isscereint

57.

Pieu y bet in llithir y brin
Llauer nis guir ai gofin
Bet y Koel mab Kynvelin

58.

Bet deheveint ar cleveint, awon,
Yg gurthdir Mathauarn
Ystifful Keduir Kadarn

59.

Bet Aron mab Dewinvin in hir gueunle
Ni ddodai lew ar ladron
Ni roddi guir y alon

60.

Bet Tawwlogeu mab Llut
In trewrut traw mal y mae in y Kystut
Ae clathei Kaffei but

61.

Pieu y bet ar lann rydnant, Run,
Y enw radeu Keucant
Ri oet ew Riogan ae guant

62.

Oet ef Kyfnissen y holi galanas
Guawrut grut aten
A chen buir but bet Bradwen

63.

Pieu y bet Pedryval
Ae pedwar mein amytal
Bet Madauc Marchauc dywal

64.

En Eiwonit[1] elvit tir
Y mae gur hyduf hir
Lleas paup pan rydighir

65.

Etri bet yg Kewin Kelvi
Awen ae divaud imi
Bet linon garw y duael bet Kinvael
Bet Kin veli

66.

Bet Lluid lledneis ig Kemeisdir
Kin boet hir tuw y eis
Dy girchei tarw trin in o treis

67.

Bet Siavn Syberv in hir erw, minit
Y rug y guerid ae derv
Chuerthinauc brauc[2] brid chverv

68.

Pieu y bet yn y Clidur
Tra uw ni bu eitilur
Bet Ebediv am Maelur

69.

Pieu y bet in yr Allt draw
Gelin y lauer y law
Tarw trin trugaredd itaw

70.

Y beteu yn y morva ys bychan ae haelewy
Y mae Sanant Syberv vun y mae Run ryfel achwy
Y mae Carwen verch Kennin y mae lledin a llywy

71.

Bet Kennin henben yn aelwyd, dinorben,
Bet Airgwl in dyved
Yn ryt Gynan gyhoret

72.

Gogyvarch pob diara
Pieu yr Vedgor yssy yma
Bet Einyauu ap Cuneda
Cwl yn Prydein y diua

73.

Pieu y bet yn y maes mawr
Balch y law ar i lafnawr
Bet Beli vab Benili Gawr

LLYWARCH HEN Y DDAU HYN.

74.

Bet Gwell yn y rhiw felen
Bet Sawyl yn llan Gollen
Gwercheidw Llafur bwlch Llorien

[1] Eivionydd. [2] Braut.

75.

Bed Rut neus cut tywarch
Ni sai rydd gweryd ammarch
Bedd Llygedwy vab Llywarch

ALLAN O LYFYR ARALL.

Piaur Bedd yn y Caerau[1]
Gyferbyn a Bryn y Beddau[2]
Bedd Gwryd ap Gwryd glau

LLYMA DDYHUDDIANT ELPHIN[3]

ELPHIN deg taw a'th wylo
Na chabled neb yr eiddo
Ni wna les drwg obeithio[4]
Ni wyl dyn dim ai portho[5]
Ni bydd coeg gweddi Cynllo[6]
Ni thyr Duw a'r addawo
Ni chaed yn ngored Wyddno
Erioed cystal a heno[7]
Elphin deg sych dy ddeurudd
Ni weryd vod yn rhybrudd
Cyd tybiaist na chevaist vudd[8]
Ni wna les gormodd cystudd
Nag ammau wyrthiau Dovydd
Cyd bwyv bychan wyv gelvydd
O voroedd ac o vynydd[9]
Ac o eigiawn avonydd
Y daw Duw a da i ddedwydd[10]

Elphin gynneddvau diddan
Anwraidd[11] yw dy amcan
Nid rhaid it ddirvawr gwynvan[12]

[1] Hwn a gladdwyd mewn lle a elwid Maes y Caerau yn ymyl Dinas Emrys.

[2] Bryn y Beddan—According to this, is the old name for Stone-Henge, on Salisbury-Plain.—Medd WM. MORRIS.

[3] *Gwel gan arall tan yr enw yn* tu dal. 25. *Y gan honno, yn* Ll. P. P. *a elwir* Gorchest y Beirdd; o *vlaen pa un, yn y llyvyr hwnnw y mae y geiriau hyn*:—"Ac yna (yn llys Elphin) i bu Daliesin onid oedd ef 13 blwydd oed, ac ydd aeth Elphin ab Gwyddno mewn gwahawdd nadolig at Faelgwn ei ewythyr; ac yno canmoles ef Daliesin yn llys Maelgwn; ac i rhoed ef y'ngharchar, hyd pan ddaeth Taliesin ai ellwng allan a'i gerdd ehunan. Ac yno i canodd Taliesin Orchest y Beirdd, ger bron y tri bard ar ddeg; ac o hynny allan i gelwid ef Taliesin Ben Beirdd." *Tervyn y gan honno a ddylai vod*—"A ollwng Elphin, o'i hual eurin," *yn ol y rhan vwyav o lyvrau; a dechre can arall yw*—"Aryf ag cynnil; *fydd yn canlyn.*

[4] It ddrwg obeithio.

[5] Nid a wyl dyn ai portho.

[6] *Y 4edd ban yn* Ll. S. D. R; *y 5ed mewn rhai llyvrau.*

[7] Unnos.

[8] *Y 3edd ban yn* Ll. S. D. R; *y 4edd mewn rhai llyvrau.*

[9] Y denfyn Duw dda i'r dedwydd.

[10] Cans o vor ac o vynydd.

[11] Anfilwraidd.

[12] *Y 3edd ban yn* Ll. S. D. R; y *5ed mewn rhai llyvrau.*

Gwell Duw na drwg ddarogan[1]
Cyd bwyv eiddil a bychan[2]
Ar gorverw[3] mor dylan[4]
Mi a wnav yn nydd cyvran[5]
It well no thrichan maran[6]

Elphin gynneddvau hynod
Na sor er[7] dy gafaelod
Cyn bwyv wan ar lawr vy nghod
Mae rhinwedd ar vy nhavod
Tra bwyv vi i'th gyvragod
Nid rhaid it ddirvawr ovnod
Drwy gofa[8] henwau'r Drindod
Ni ddichon neb dy orvod[9]

TALIESIN AI CANT.

EMAN WEITHYON E DECHREU

GWARCHAN MAELDERW,

Talyessin ae Cant ac a rodes breint idaw kemeint ac odleu egododin oll ae dri gwarchan yng kerd Amrysson.[10]

DOLEU deu ebyr am gaer
Ym duhun am galch am glaer
Gwibde adoer a dwyaer

[1] *Y 4edd ban yn* Ll. S. D. R; y *6ed mewn rhai llyvrau.*

[2] *Y 5ed ban yn* Ll. S. D. R; y *3edd mewn rhai llyvrau.*

[3] Ar fodd garw verw: Ar nod garw verw.

[4] *Y 6ed ban yn* Ll. S. D. R; *4edd mewn rhai llyvrau.*

[5] Mi a wnaf it yn nydd cyfran (cyfrdan). S. D. R.

[6] Well na thrychan maran.

[7] Na sorr wrth. [8] Ond coffa. [9] Dim dy orfod.

[10] *O* L. P. P. *y mae y gan hon. Gwel ddryll o honi yn* tu dal. 53. *Gwel Gwarchan Adebon yn* tu dal. 53. *a darllain yr amrywiaethau hyn o* L. P. P. *Llinell.* 3. Ni byd ehovyn noeth yn esgall.
4. Pawb pan rydynger yt ball.
8. Ny cheri golofni gyvieith.
9. E mis e mwythwas amuyn.

Hefyd Gwarchan Cynvelyn, tu dal. 53: *yr amrywiaethau hyn:*

4. Gweilgin torch tyrchtrwyd trychethin.
5. Trychinfwrch cyrchessit en avon.
9. Ryvelvododyon.
10. Escyrn vyr vyrwalch.
13. Iaun vriwyn vriwyal.
16. Trwy hoel trwy hemm.
17. Trwy gibellaur a gemm
19. A galar dwfun dyvyd.
22. 23, 24, allan.
29. Ar denin dwyar.
30. Dyraith grad vorion.
31, 32, *allan.*
37. Gomyngat gelyn.
39. Gochaun cyrd ceinmyn.
41. Gorchan Cynvelyn cylchwy wylat.
43. Dychiannawr deur dychianat.
45. Cyverthrynneit.
48. Eithinyn neut ynt blennyd.
50. Ar Ododin neur goruc o dyn.
56. Wyr Catvan colovyn greit.
65. Cynon a Chadreith a Chethlew o Gatnant.

Klotryd Ceissidyd kysgut
Brithwe arwe arwrut
Ruthyr anorthure a webir
Adwy a dodet ny debit
Odef ynyas dof y wryt
Dygwgei en aryf en escut
Hu tes enwlyd elwit
Gwr a ret pan dychwelit
Kywely krymdy krymdwyn
Kyveiliw noc eiliw etvrwyn
Nac emmel dy dywal a therwyn
Tervyn torret tec teithyawl
Nit arvedauc e volawt
Diffryderas y brascawt
Molawt rin rymidhiu rymenon
Dyssyllei trech tra Manon
Disgleiryawr ac archawr tal achon
Ar rud dhreic fud pharaon
Kyveillyawr an awel adawawn
Trengsyd a gwydes neb ai eneu
Y ar orthur teith teth a thedyt
Menit e osgord mawr mur onwyd
Ar vor ny dheli na chyngwyd
Gil na chyngor gordibleu eneit
Talachor escor eidin rac dor
Kenan kein mur e agor
Gossodes ef gledyf ar glawd meiwyr
Budic e ren eny annaud wledic
Y gynnwrthic Kynlas Kynweis
Dwvyn dyvynveis kychwech ny chwyd
Kychwerw Kychwenyches
Kychwennych y enlli weles
A lenwes miran mir edles
Ar ystre gan vore godemles
Hu tes idware yngorvynt
Gwyr goruynaf ry annet
En llwrw rwydheu ry gollet
Colwydd medwyd menwyd
Gogled run ren ry dynnit
Gorthew am dychwel dychwelit
Gorwyd mwy galwant no melwit
Am rwyf am ry ystoflit
Ystoflit lliw llain blin blaen blen blenwyd
Trybedawt y wledic e rwng drem dremrud
Dremryd ny welet y odeu dhogyn ryd
Ny welet y odeu dhogyn fyd
Noc eredic dar digeryd
Kentaf digonir can welw
Kynnwythic lleithic llwyrdelw
Kyn y olo gouudelw
Taf gwr mawr y wael Maelderw
Delwat dieirydaf y erry par ar delw
Rwysc rwy bre rynun gwlat rymun rymdyre
Ysgaul dhisgynnyaud wlawd gymre
Nac yscawt y redec ry gre
Godiweud goddiwes gwlat vre
Ny oddiweud o vevyl veint gure
Da dyvot adonwy adonwy am adawssut
A wnelei vratwen gwnelut lladut llosgut
Ny chedwaist nac eithaf na chynnor
Ysgwn tref dy beuwel
Ny weleis or mor bwyr mor
Marchawc a vey waeth no od gur
Try can eurdorch a gryssiassant
En amwyn breithell bu edrywant
Ket ry ladei hwy wy ladassant
A hyt orfen byt edmyc vydant
Ac or sawl a aytham o gyt garant
Tru namyn un gur nyt englyssant
Try cant eurdorchawc
Gwnedgar guaenawc
Trychan trahaauc kyuun kyvarvawc
Trychan meirch godrud
A gryssyws ganthud
Trychwn a thrychant tru nyt atcorsant
Dywal ygcat kyniwng yg keni
Yg kyvrang nyt oed dang as gwnehei
Yn dyd gwyth nyt ef weith gocheli
Baran baed oed bleidic mab eli
Ervessit gwin gwydyr lestri llawn
Ac en dyd camawn camp a wnehei
Y ar aruul cann kyn noe drenghi
Calaned cochwed ae deui
Pwys blaen rydre ferei y gadeu
Dryll kedyr kat kein krysgwydyat
Bryt am gorlew diechwith lam
Y orwylam nat ry gigleu
Et gwneei gwyr llydw a gwraged
Gwydw kyn noe agheu
Breint mab bleidgi ac ysberi y beri greu
Kein guodeo e kelyo ery vyhyr
O honaw ar fyscut as eiriangut
Pan esgynnei bawb ty disgynnut
Cenei gwin gwaet meirw meint a wanut
Teir blyned a phedeir
Tutet en vaur yt vaer
Asgym myrr hut ath vodi gwas nym gwerth na thechut
Present kyvadraud oed breichyaul glut
Pan gyrchei yg kywlat e glot oed anvonawc
Ef dilydei win gwr eurdorchawc
Ef rodei gloywdull glan y gwychiawc
Ardwyei cann wr arwr mynawc
Anvonawc eissyllut alltud marchawc
Un maban e gian o dra bannawc
Ny sathraut gododin ar glawr ffossaut
Pan vey no llif llymmach nebawt
Angor deor daen sarph saphwy graen
Anysgoget vaen
Blaen bedin arall arlwy treis tra chynnivyn
Rwy gobrwy gordwy lain
Enwir yt elwir oth gywir weithret
Rettor rwyfyadur mur pob kyvyeith

Tutvwlch treissic aer caer o dileith
Angor deor dain sarph saffwy grain
Blaen bedin enwir yt elwir oth gywir gverit
Kywir yth elwir oth gywir weithred
Rettor rwyfyadur mur pob kiwet
Meryn mab madyeith mat yth anet
Aches guolouy glasvleid duuyr dias dilin
Angor deor dain
Anyswguaen en blaen bedin
Ledrud levir a meirch a gwyr rac Gododin
Re cw gyvarch kywyrein
Bard keinre tot tarth rac garth merin
Scwyt dan wodef ny ystyngei
Rac neb wyneb cared erythvaccei
Diryeit o eirch meirch yg kyndor
Awr gwryawr hein
Gwaewawr kelin creudei
Pan wanet yg kyveillt ef gwanei
Ereill nyt oed amevyl yt a dyccei
Dyvit en kadw ryt kein asmyccei
Pan dyduc Kyhuran clotvan Mordei
Geu ath diwedus tut leo na delus
Meirch neb March lew keny vaccet
Am byrth amporth oed cadarn e gledyval
Ynyorth wr rwy ysgeinnyei
Y onn o bryholl llaw
Y ar vein erch mygedorth
Ardwy nef adef eidun gwalat
Gwae ni rac galar ai auar gwastat
Pan doethan deon o dineidin parth
Deetholwyd pob doeth wlat
Ynghyfryssed a Lloegyr lluyd amhad
Naw ugain am un a beithynad
Ardemyl meirch a seirch a seric dillad
Ardwyei waet nerth e gerth or gat
O osgord mynydawc pan gryssiassant
Gloywdull e am drull yt gynuoethant
O ancwyn Vynydawc handit tristlawn vymbryt
Rwy e ry golleis y om gwir garant
O drychan eurdorchawc a gryssyws Gatraeth
Tru namen un gwr nyt anghassant
Gosgord Gododin e ar rawn rin
Meirch eiliw eleirch a seirch gwehin
Ac yg Kynnor llu lliwet disgin
En amwyn called a med eidin
O gussyl Mynydawc trossassei ysgwydawr
Kwydassei lavnawr ar grannaur gwin
Wy ceri gon gwylaes disgin
Ny phorthassan warth wyr ny thechyn
Neut ergveis y win ar yg herdet
Gwinvaeth rac Catraeth yn un gwaret
Pan ladei ae lavnawr ynysgoget
Yn dayr nyt oed wael men yt welet
Nyt oed hyll ydellyll en emwaret
Adwythic scyndawc Madawc elvet
Pan deg y cyvarchant nyt oed hoedyl dianc
Dialgar Arvon cyrchei eur ceinyo arurchyat
Urython browys meirch Cynon
Leech leud-ud tut leuvre
Gododin stre stre
Ancat ancat cyngor cyngor
Tymestyl trameryn lestyr trameryn lu
Heidilyawn lu meidlyawn let lin lu
O dindywyt yn dyowu
Scwyt grugyn y ractaryf trun tal briw bu
Eur ar mur caer crisgwitiat
Dair caret na hair air mlodyat
Un S sara secisiar argouuduit adar
Bro uual pelloid mirein nis adrawd
A uo byw odam gweinieit lui odam lan
Luch livanat nys adrawd
A vo biw en did pleimieit
Na bei cinaval cinelveit
Dim guoiu ediu o adam neinim
Un huc an guoloet guoreu fdlinet
Em ladaut lu mawr i guert
I adrawd ladaud map Nuithon
O eurdorchogyon cant o deyrnet
Hyt pan grimbuillet
Bu guell prid pan aeth canwyr y Gatraeth
Oid eilth gur gwinvaeth callon ehelaeth
Oid gur luid einym oed luric ceinim
Oid girth oed cuall ar gevin e gavall
Ny wisguis i mil i mil luit heinim
I guaiw ae ysguit nae gledyf nae gyllell
No neim ab Nuithon gur a vei well
Tra merin sodeo trileo
Yg caat tri guaid franc fraidus leo
Bubon a guoreu bar deo
Guaut i ar fisiolin i amdiffin
Gododin im blain trin
Terhit rei gnawd
I llwrw Alan buan brithei gnawd
Rac teulu deor em discinhei
Gnawd mab golistan cennei bei
Guletic i tat indeuit a lauarei
Gnaut ar les Minidauc scuitaur trei
Guaurud rac ut eidin Urvei
Ni fforthint molut muet
Rac trin riallu trin orthored
Tebihic tan teryd trui Cinneued
Diw mawrth gwiscassant en cein duhet
Diw merchyr bu guero eu cit unet
Divyeu cennadeu amodet
Diu guener calaned a civrivet
Diu sadwrn bu didwrn eu cit gueithret
Diu sul laveneu rud a at ranhet
Diu llun hyt benn clun gwaed lun guelet
Nys adraud gododin gwedy lludet

Hir rac pebyll madauc pan atcorhet
Disgynsit in trum in alavoed dwyrem
Cintebic e celeo eirit migam
Gwanannon guirth med guryt muiham
Ac guich fodyauc gwichawc inham
Eithin uoleit mab bodu at am
Guir gormant aethant cennin
Guinweith a medweith oedyn
O ancwyn Mynydawc anthuim
Cim mrwynawc o goll gur gwned rin
Mal taran nem tarhei yscwytaur
Rac rynnaud eithinin
Moch arvireit i meitit pan *crs*
Cinerein i midin o douis
In towys enilin
Rac cant em gwant cesseuin
Oed mor guanauc idinin
Mal ivet med neu win
Oed mor diachar
Yt wanei escar
Uid alt guanar gurthyn
Moch aruireit i morc i cinin
A pherym ac stre
Bu civeirch gueirguiat
Ig cin or or cat
Civeillt ar garat
Init gene
Bu guolut mynut bu le
Bu guanar gueilgin gurymdc
Guelet e lavanaur en liwet
In Ciuamwin gal galet
Rac godwryf y aessawr godechet
Techin rai eidin vre uiriet
Meint a gaffeilau nyt atkorei
O honau cuir oed arnaw ac canet [vei
Cindynnyauc calc drei pan griniec gri-
Nit adwanei ri guanei riguanet
Oed menych gwedy cuin i escar i cimluin
Oed guenwin hu carantet
A chyn i olo a tan tut guet
Daiar dirlishei efar med met
Hurtrevit clair Cinteiluuad
Claer cleu na clair air uener sehic [rat
Amsutseic sic sac adleo gogyuurd gogym-
Edili edili ui puillyat
Nys adrawd gododin in dit pleigheit
Na bei cynhaual citeluat
Llavnaur led rud laun ciuachlud
Guron guorut y maran laun gur leidyat
Laguen utat stadal vleidyat
Bleid ciman lluarth teulu in ladu
Cin oi dalu ni bu guan enwir ot guur
Guereit rector Cindur mur pob kyvyeith
Tutvwlch treissic haer caer godileit
Kyvarvu ac ac erodu leidyat lu
Hero ny bu ac cihoit ac i hero ni bu
Hero ciued guec guero
Gnissint guevilon ar e helo
Nit oed ar les bro bot ero ni cilius taro
Trin let un ero traws y achaus liuirdelo
Ef guant tra trigant cchassaf
Et ladei auet ac eithaf
Oid guiu e mlaen llu llarahaf
Godolei o heit meirch e gayaf
Gochore brein du ar vur caer cein
Ef Arthur rug ciuin uerthi ig disur
Ig Kynnor guernor guaur
Erdyledam canu i Cenon cig ucren
In guarth ac cin bu diuant dileit
Aeron riuessit i loflen ar pen erirhon luit
E ranuit goreu buit i iglivon
Ar les Minidawc marchawc maon
Em dodes itu ar gwasu galon
Ar Gatraeth oed fraeth eurdorchogyon
Wy guenint lledint seivogyon
Oed ech eu temyr treis canaon
Oed odit i mit o barth Vrython
Gododin o bell guell no Chenon
Erdiledaf canu ciman caffa in cetwir
Am Gatraeth ri guanaid brit rec
Brit gue ad guiar sathar sanget
Sengit guit guned
Dial am dal med o galanet
Cives riget nis cibno guedi cyffro cat
Cevei cimwyn idau civi daeret
Llithyessit adar ada am edismyccaf
Edeuuniat eithuuat aruhicat
Et guisgus awr ig kinnor gaur
Ig cin varan edeiuinieit ballauc
Tal gellauc cat tridid engiriawl
Etlinaut gaur arth arwynawl
Ar grugiat guor vlodyat erigliriat
Hir lu cem bu gupno mab gwen gat
Erdiledaf canu ciman ci
Guernit llawen llogell bit budit did di.

YRYMES DYDDBRAWD.[1]

O L. E. D.

Deus duw delwad[2]
Gwledig gwaed neirthiad[3]
Crist Iesu gwyliad
Rhwysg rhiydd amnad[4]
Adfelach caffad[5]
Nim gwnel heb rannedd
Moli dy drugaredd[6]
Ni ddyfu yma
Gwledig dy gynna[7]
Ni ddyfu[8] ni ddyfydd

[1] Armes dyd brawd (detbrawd.—Ll. C).
[2] Dominus Deus deliad.—Ll. P. P.
[3] Gwlad nerthiad.—Ll. P. P.
[4] Rrwyk rriydd an mad.—Ll. P. P.
[5] Neu yn doeth adail mad, yn pen ith gavad.—Ll. P. P.
[6] Ni bom heb rannedd, Oth vawr drugaredd.—Ll. P. P.
[7] Ni ddivydd yma, Un gwledic mor dda.—Ll. P. P.
[8] Ni ddoeth.— Ll. P. P.

Neb cystal a dofydd
Ni ganed yn nydd plwyw[1]
Neb cystal a Duw
Ac nid addef
Neb cystal ag ef
Uch nef is nef
Nid gwledig namyn ef[2]
Uch mor is mor
Ef a'n crewys
Pan ddyffo dews
Ef an gwna mawr trws[3]
Dydd brawd yn echwrys
Cennadau o ddrws
Gwynt a mor a than[4]
Lluched a tharian
Eiryf eb gwengan
Llwyth byd yn griddfan
Ergelawr dygedawr llawhethan
Ergelhawr mor a syr
Pan ddisgynno pater
I ddial a'i nifer
A chyrn gopetror
Ac ennynnu mor
Llwyth byd llosgetawr
Hynny fwynt marwawr
Llosgawd yniàl ran
Rhac ei fawr faran
Ef tynho aches[5]
Rhac ei faranrhes
Diffurn dydd reges
Gwae ai harhoes
Ef tarddo talawr
Tarddid nef i lawr
Gwynt rudd dygetawr
Ech y gadwynawr
Neu byt mor wastad
Mal pan gread
Saith pedyr ai dywawd[6]
Daear ddiwarnawd
Dywawd duw Sadwrn

[1]Ni aned mewn plwyw.—Ll. P. P.

[2]Is nef ag uwch nef,
Nid oes brenhin ond ef
Ef a greodd pob dyn
Uwchlaw pob terfyn
Ef a roes pob rran
Dan law'r byd bychan
Val y roes y gwir ior
Y terfyneu ir mor
Velly daw diwedd,
Ar lawr varannedd
Pymthec diwrnawd
Cyn dyvod dydd brawd
I tyr cadwynau
Yr holl blanedau
Ll. P. P.

[3]Yna bydd mawrdrwst
Ar y ddaear grynwst
Pan ddiscyno Deus,
Ynghanol mundus
Dirfawr ofn a fydd,
Ar y pedwar defnydd
Ll. P. P.

[4]Gwynt dwr a than,
Daear awyr dylan
Or wy vab gwiwgan
Llwyth byd yn griddfan
Er golau yr huan
Discyt ur llywethan
Pan ddel yn prior
Ai gyrn pedeiror
Ac ennynu'r mor
Ar main yn varwor
Pan ddel y pumoes
Ger bron Agios
Llawer deigyr ar sarn
Rhag y vawr farn
Ll. P. P.

[5]Dyd brawd diaches
Gwae ae arhoes
Pan gyno reges
Rhag ei fawr farnes
Ll. P. P.

[6]Pedyr a ddywawd
Am y ddaear farnawd
Ll. P. P.

Daear yn unffwrn
Sadwrn fore rhwydd
I'n gwnaho ni culwydd
Tir bydawl tywydd
Gwynt y toddo gwydd
Ebryn bob dyhedd[1]
Pan losgo mynyddedd
Atfydd triganedd
A chyrn rhag rhiedd
Cyfoethawg ai henfyn
Mor a thir a llyn
Atfydd cyrn dygryn
A daear gychwyn
Ac uch pob mehyn
A marw mein fyddin
Eryf argelwch
Ac enynnu llwch
Ton anghyolwch
Tarian ymrythwch
Teithiawg afar
Ac eryf trwy alar
Ac enynnu trwy far[2]
Rhwng nef a daear
Pan ddyffo trindawd
Ymaes maestawd
Llu nef ymdanaw
Llwyth llydan attaw
Cyrdd a cherddorion
A chathleu engylion
Drychafant o feddau[3]
Eirant o ddechrau
Eirant cwu coed[4]
Ar gymaint addoed
A rewiniwys mor
A wnant mawr gawr
Pryd pan ddyffo
Ef ai gwahano
Y sawl a fo meu[5]
Ymchoelant o ddeheu
A ddigonwy camwedd
Ymchoelent y pothgledd
Ponid erlys dy gyfreu
A lefeir dy eneu
Dy fyned yn du hynt yn nanheu
Yn nhywyll heb leufereu
Ac ym oedd ei eirau
Ac ym oedd ei ieithau
Ac ym oedd ei ganwlad
Ac ei cant lloneid

[1]I daw tan pob tuedd
I losci'r mynyddedd
Ll. P. P.

[2]Llefain anghlaear
A fydd ar y ddaear
Pan ddel Drindawd
I faes Maiestawd.
Ll P. P.

[3]Kyvodant or beddau
A oddefodd angau
Ll. P. P.

[4]O gread Addaf
Hyd y dydd diweddaf
Yno i dywait ein ior
Wrth fyw a marwor

[5]Y sawl y sydd vau
Elont im deau
A wnaeth y camwedd
Elont y barth cledd
I fyned yn glau
Lle nid oes golau
Mi a roes iwch hadau
Ag a roes iwch ieithau
Ll. P. P.

Canfed gwlad pressent[1]
Ni bum heb gadwent
Oedd mynych cyfar chwerw
Y rhof a'm cefnderw
Oedd mynych cyrysgwyddad
Y rhof a'm cywlad
Oedd mynych cyflafan
Y rhofi ar truan
A'm goryw hwn fyth
Ni'm gwnaei dyn byth
Am gyrrwys ynghrog
A wyddwn yn og
Am gyrrwys ym mhren
Dibynwys fy mhen
Tafaw di fy neudroed[2]
Mor tru eu haddoed
Tauaw dyr boened
Ef gyrn fy nhraed
Tauaw dy fy nwy fraich
Ni ddybydd eu baich
Tawaw dy fy nwy ysgwydd
Handid mor dyfedd
Tauaw dyr cethron
O fewn fy nghalon
Tauaw dy gethrawd
Yrhwng fy neu lygad
Tauaw yr da allad[3]
Coron ddrain i'm iad
Tauaw dy oestru
A wanpwyd fy nhu
Teu i chwithau
Mal yr ywch llaw ddeheu
Iwch ni bydd maddau[4]
Fyngwan a bereu
A wledig ni wyddiem
Pan oedd ti a grogem
Gwledig nef gwledig pob tud
Ni wyddem ni grist tud vyhud
Bei ath wybyddem
Christ ath athechem
Nid arfollir gwad
Gan lwyth eis
Hyn oll a wnaethum
Er cariad i ddyn
Mae a wnaethoch chwithau
Om kariad inhau
Ni roesoch im fwyd
Na thy rhag annwyd
Arglwydd ner cawsud
Pe is archesud
Pan welsoch dlawd
Ar ddelw'r Drindawd
Er doluriaw fy nghnawd
Yn govyn kardawd
Pes trugarhessud
Trugaredd a gawsud
Am na thrugarheaist
Trugaredd a golleist
A wnaeth yn anfad
Yn erbyn y tad -Ll. P. P.
[4]Ni chewch chwi faddeu
Eich camarferau
Ll. P. P.

Digon sawchi anfad
Yn erbyn Dofyddiad
Canmil engylion
Y sydd i'mi yn dyston
A ddoeth im cyrchaw
Gwedi fy nghrogaw
Ynghrog yn greuled[1]
Myhun im gwared
Yn nefoedd bu cryd
Pan in crogyssid
Pan orelwis Eli[2]
Dy culwydd uch celi
A chenwch ddau Ieuan
Rhagof y ddau gynrân
A dau lyfr yn eich llaw
Yn eu darlleaw
Nis deubi ryrys
Rygoswy rygossys
Ac awch bi wyniaith
Gwerth awch ynfyd araith
Cayator y ddylaith
A wnawch i uffern llaith
Crist Iesu uchel ryseilas trycha mil blwyddynedd
Er pan ytyw ym muchedd
Ac ail mil cyn crog
Yt lewychi Enog
Neu nid adwen ddrud
Maint eu heissillut
Gwlad press ith ermud
A chyd awch beiodud
Trychan mil blwyddynedd namyn un
Origodid buchedd tragywydd

Taliesin ai Kant.

YR AWDYL VRAITH.

1. 1.[3] Ev a wnaeth Panton
Ar lawr glyn Ebron[4]

[1]Mi roes iwch gadwent
Ynghanol eich present
O bob cyfryw ryw
Rhof am kefnderyw
Mi a euthum ar bren
I gymryd fy nien
Er adver mab dyn
O garchar ei elyn
Ll. P. P.

[2]Trawed y neudroed
Mor ddrut ir haeddoet
Truan iawn im poenet
Om pen im traet
Trawed fy neuvraich
Neu'r gawsant eu baich
Kavas pob yscwydd
Dolur didramgwydd
Tewon yw kethrad
Rhwng fy neu lygad.
Ll. P. P.

[3]Tewion yw tylliad
Koron ddrain im iad

[1]Ynghrog iawn greuled
I rhoesoch eich gwared
Atteb ni wyddoch
Pam im crogasoch
Can mil o engylion
Y sydd yn dystion
A ddoethont im cyrchu
Wedi fynghladdu
Arglwydd ni wyddom
Mai ti a grogasom
Gwledic nef a phob tud,
Ni wyddom pwy oeddut
Ni arvollir gwad
Gan lwyth issaf wlad
Ni roer aur dalaith
Ar rawd uffernfaith
Yno gwae a wnaeth lys
Ar fro annilys
Gwae a edewis drysor
Ynglyn llosgitor Ll. P. P.
[2]Ef a ddywaid Eli
Duw culwyd Celi
Mae tri die cyn brawd
I gwledycha Ennawc
Ym i dywaid pob cnawd
Dynion daearawd
Gwae a roes ei fryd
Ar lawr creulyd
Val y traetha Ieuan
Yn yr ysgrythyr lan
Gwae a ymdirietto
Yn yr hwn nid eiddo
Nid oes or presen
Or dechreu hyd orphen
Un orig or dydd [wydd
Wrth y fuchedd dragy-

[3] *Y ddau riviad a ddengys drevyn yr awdyl yn ol amryw lyvrau.*

[4]Ebrion.

Ai ddwylaw gwynion
Gwiwlun Adda[1]

2. 2. A phum can mlynedd
Heb vawr ymgeledd[2]
Bu ev yn gorwedd
Cyn[3] cael anima

3. 3. Ev a wnaeth Eilwys
Yn llys paradwys
A'i asen aswys
Iesin Eva[4]

4. 4. Seithawr i buan'
Yn cadw'r berllan
Cyn cyvrdan satan
Sitiwr tartara[5]

5. 5. Oddiyno gyrwyd
Drwy ryn ac anwyd
I gael[6] eu bywyd
I'r byd yma

6. 6. I ddwyn trwy ludded
Meibion a merched
I gael ofuned[7]
Ar dir Asia[8]

7. 9. I Adda ai gymhar
Y rhoed[9] rhaw balar
I dori daiar[10]
I gael bara

8. 11. Engylawl genad
Gan Dduw uchel-dad[11]
A ddug had tyviad
Hyd at Eva

9. 10. A gwenith claerwyn
I hau'r havaryn[12]
I borthi pob dyn
Hyd wyl Vagna[13]

10. 12. Hithau darguddiodd[14]
Degved ran o'r rhodd[15]
Hyd na chwbl hauodd[16]
Yr holl balva[17]

[1] Gyn' hwmania: gun hwmana.
[2] Heb vawr anrhydedd.
[3] Heb.
[4] Aswsiesu a femina: aswys iesin fæmina.
[5] Sutiwr tartara: Kyfyrdd Tartara.
[6] I ennill.
[7] Rhag haeddu ddured (teyrnged dured).
[8] Asea; yr Asia.
[9] Deuth.
[10] I bryforio'r ddaear: I lafurio daer.
[1] Goruwch dad. [dyffryn (orwyn).
[2] I hau'r rhyforyn: I gael'r hafaryn: I hau rhyd
[3] Hyd ddydd Fagne: Yd wyl Fagna.
[4] Hithe a ddarguddiodd: hithau a guddiodd.
[5] Y ddegfed ran ir (y) rhodd.
[6] Yd na chwplaodh. [17] Balfau.

11. 13. Yno lle'r hauwyd
Yr yd a gelwyd[1]
Medd Daniel[2] brofwyd
A brofeta[3]

12. 14. Rhyg du a gavad[4]
Yn lle'r gwenithad[5]
Er dangaws avrad
Ar ladrata

13. 15. Am hyn o reswm[6]
Rhag ovyn dydd dwm[7]
Mae'n rhaid roi degwm[8]
I Dduw'n bena'

14. 17. O'r gwenith gwyn-vraint[9]
A'r gwin rhudd rhwydd vraint
Y gwnair corf cywraint
Crist vab Alpha[10]

15. 18. Yr avrllad yw'r cnawd
A'r gwin yw'r gwaedrawd[11]
A geiriau'r drindawd
A'u cysegra

16. 19. Y llyvrau dirgel[12]
O ddwylaw manwel[13]
A ddug yr angel
A'u rhoi Adda[14]

17. 20. Pan ydoedd yn rhen[15]
Hyd tros y ddwyen[16]
Yn nwvr Iorddonen[17]
Yn dirwesta

18. 7. Dau bump a deg wyth[18]
Y bu yn amwyth[19]
Yn arwain mysg-lwyth[20]
Masgl fœmina[21]

19. 8. Ac unwaith heb gel
Pan ymddug Abel[22]

[1] Yr had a gelkwyd: Yr yd a gelpwyd.
[2] Samuel.
[3] Broffesia.
[4] Rhyg du a gad.
[5] Gwenith mad: gwenith had.
[6] Am hyn o ffals-dwrn.
[7] Rhag ofn dydd hwn: Mae'n rhaid medd Satwrn.
[8] I bawb roi degwm.
[9] Gwirfraint.
[10] Crist ap agla: Crist fab agla.
[11] Gwaedlawd: gwaedawd.
[12] Llyfr pob (rhyw) ddirgel: Pob rhyw lyfr dirgel.
[13] Emanuel.
[14] A ddwg (y) Raphael iw roi i adda.
[15] Pan ydoedd yn hen: Pan oedd ym mresen.
[16] Yn nwfr Iorddonen.
[17] Hyd tros i ddwyen yn i ddyfrwestva.
[18] Dau bump deg (ag) wyth: Dau un deg ac wyth.
[19] Y bu hi yn ymlwyth: Y bu yn ymdwyth.
[20] Yn arwain ymsclwyth.
[21] Mascula femina: Masgl a femina.
[22] Ir ymddug Abel.

A Chain ddiymwel
Homicida[1]

20. 21. Deuddeg gweryddon[2]
Pedwar angylion[3]
Anvones Leison[4]
I lys Eva.

21. 22. I ddangaws cannerth[5]
Rhag pob rhyw draferth
Pan vai anghyvnerth[6]
Ar brygnata[7]

22. 23. Dirvawr ovalon
A vu ar ddynion
Cyn cael arwyddion
Misericordia

23. 16. Or gwin sinobl-rhudd[8]
A blanwyd ar heul-ddydd
Ar nos loer gynnydd
A gwymp luna[9]

24. 24. E gavas[10] Moesen
Rhag dirvawr angen[11]
Y tair gwialen[12]
Ar ddominica[13]

25. 25. Ve gavas[14] Salmon
Yn Nhwr Babilon
Holl gelvyddydon[15]
Arca fœdera[16]

26. Mawr gevais innau[17]
Yn vy mardd-lyvrau[18]
Holl gelvyddydau
Gwlad Europa

27. 27. Och Dduw, mor druan
Y daw'r ddarogan[19]
Drwy ddirvawr gwynvan[20]
I lin Troea

28. Sarfes gadwynawg
Valch annhrugarawg
A'i hesgyll arvawg[1]
O Sermania[2]

29. 29. Hon[3] a oresgyn
Holl Loegyr a Phrydyn[4]
O lan mor Llychlyn
Hyd Sabrina[5]

30. 30. Yna bydd Brython
Yn garcharorion[6]
Yn mraint alltudion
O Saxonia[7]

31. 31. Eu ner a volant
A'u hiaith a gadwant
Eu tir a gollant
Ond gwyllt Walia

32. 32. Oni ddel rhyw vyd
Yn ol hir benyd
Pan vo gogyhyd[8]
Y ddau draha

33. 33. Yno caif Brython[9]
Eu tir a'u coron
A'r bobl estronion
A ddivlana

34. 34. Geiriau yr angel[10]
Am hedd a rhyvel
A vydd diogel
I Brytania[11]

35. 26. Mi wn[12] eu cerdded
A'u twng a'u tynged[13]
A'u tro a'u trwydded[14]
Hyd ultima[15]

O'r haul i'r ddaiar o ddwvn i orchudd
Ond mi Taliesin nid oes cyvarwydd.

DIVREGWAWD TALIESIN.[16]

Goruchel Dduw golochir ym hob va[17]
Goruchel ei enwau yn hebrea[18]

[1] Ddiymweledigca: Yr homicida: Ddymwaredoca: I Arasynia: I Amisidia.
[2] Pymtheg o wryddon: Pedwar o angylion.
[3] A phedwar angylion: A deuddeg gweryddon.
[4] Anvones Layson. [5] I ddangos nerth.
[6] Pan ddel anghyfraith.
[7] Ar bererindotta: Ar brinatra: Ar Brutania.
[8] Gwin sinobl rhudd.
[9] Y gwimaluna: Ar gwin alpha.
[10] Ef a gafas. [11] Y tair gwialen.
[12] Rhaw ddirfawr angen
[13] Ar ddominia. [14] Ef (E) a gafas.
[15] Yr holl gelfyddydon.
[16] Arca a ffecia: Gwlad Europa.
[17] Ag a gafas inneu.
[18] Yn fy mardd-gyfrau: Yn fy mhrif-lyfrau.
[19] Drwy ddirfawr gwynran (gyfrdan).
[20] Ydyw'r ddarogan.

[1] Ai hesgyll sefydlog: Ai hesgyll yn ewrog (arfog).
[2] Sarmania. [10] Geiriau Emanuel: Geiriau Attanael.
[3] Hono.
[4] Loegr a Phrydyn. [11] I frutania: I lin Troia.
[5] Yd yn Sabrina. [12] Mi a wn.
[6] Fal carcharonion. [13] I tro ai trwydded.
[7] Ir Saxonia: I Saxonia. [14] I twng ai tynged.
[8] Gogyd. [15] Hyd ddydd ultima.
[9] Yno y caiff Brython.
[16] *Neu Ymddivregwawd: neu Bragawdgerdd Taliesin allan o Lyvyr y* Dr. J. Davies; *sev adysgriveniad allan o Lyvyr Darogan* Bodhenlli; *ac wedi ei chymharu yyda amryw lyvrau ereill.*
[17] Golochir ym mhob wa: a weddia ym mhob fa.
[18] Goruchel glod ymhob da.

Eli eloi ac adonai[1] ac o ac alpha[2]
Peryv nev parhaus gwrdda
Peris[3] paradwys yn gynnwys i'r rhai da
Ac ufern i'r rhai drwg a gwg i'w diva
Peris ef nef parhaus wrda
Parwydydd elvydd peris privdda[4]
O dan ac awyr a llyr a therra[5]
Can ni bwynt un unian tan a therra
Cadwynau dyrys o dir hyd ethera
Pwy namyn cyvrwys ai cyvrwyma[6]
A chynnil a chelvydd yn holi materia[7]
Achymmau helis o lemaria
Canys nid un anwyd ser a therra
Nid maen nid haearn ai cadarna
Nid cors nid calav tudded ai cuddia[8]
Nid plwm trwm ei risg a'i gorwisga
Nid mettel o waith uvel ai cylchyna
Neus gwisgwys celvydd gwr a dwvr a ia[9]
Traethadur prophwyd pur ai traetha[10]
Ond celvyddyd Panton sempiterna
Pan ddywed tad Selyv yn psalmodia
Quis tegit aqua superiora
Qui legis scriptura
Neus gorwisgwys gwr celvydd nev oi nodd-
A syr a sygnau a haul a lluna[12] [va[11]
Peunydd cylch elvydd haul ai hwylia
Yn uchel odduchom i lleuvera[13]
Pum gwregys lluniws lluniedydd llawndda
Sicut in cœlo et in terra
Llawn yw y ddau cithav o eiry ac ia[14]
A rhag eu hoervel neb nis nesaa
Ail dau a osoded o'r tu isa'[15]
Yn llawn o yngres gwres ignisia
Pumed yw y pervedd[16] neb nis cyvannedda
Rhac maint tragwres haul yn ei redegva[17]
Oes na gwydd na dail na neb rhyw anivail
Y ddau o boptu y dyvu tymer da[18]
Gwres oddihwnt ac oervel oddima[19]
Peris Duw ddwy fynnawn cyvlawn eu da[20]
Fynnawn gwres yn awyr a´haul yw ei
hwylva[21]

[1] Omega.
[2] Eli Eli Eloy ac Adoneia : Pater et homo O ac Alpha.
[3] Peir.
[4] Pa ryw dy elfydd a orug Agla.
[5] A syr a therra.
[6] Nid oes ond cyfrwys au cyfrifa.
[7] Yn holi matria; yn holi Maria.
[8] Nid cors nid calaf rhudd er au kuddia
Nid calaf tudded au cuddia.
[9] Neus gwisgwys celfydd gwr dwfr ag ia.
[10] Prophwyd traethad per ai traetha: *Ar ol y ganlynol mewn un llyvr.*
[11] Neus gorwisgws gwr kelfydd nef ai noddfa.
[12] Sugnau a ser a haul a luna.
[13] Oddiuchom lloer lleuuera. [14] O eira a ia.
[15] Ail a osoded or tu issa.
[16] Y pummded yw'r perfedd.
[17] Rygotfa.—Ll. P. P.
[18] Ar deau y sydd ardymyr da.—Ll. P. P.
[19] Yr oerfel o'r tu hwnt a'r gwres o'r tu yma.—Ll.P.P.
[20] Gorug dwy ffynawn cyflawn eu da: Peris Duw dwy ffynnawn gyflawn o dda (o eli dda).
[21] Fynnawn wres yn uchel haul yw ei hwylva: a haul yn i hwyfla (hadva, ladva).

A'r ail fynnawn a ddail yr eigiawn yn
yma[1]
Peryv nev a beris pob da[2]
A berys present i blant Adda[3]
A beris paradwys yn gynnwys i'r sawl a
vo da
Ac fern i'r rhai drwg er eu diva
A beris blwyddynoedd ac oesoedd a secula[6]
Cyntav oes Addav[4] ac oes Eva
Eiloes oes Noe[5] a novies yn archa
Trydedd oes oes Abraham pen fydd[7] pater
patriarcha
Pedwaredd oes oes Moesen o Egyptica[8]
A gavas y deuddeg fordd drwy Vari Rubia
A gavas gan geli voddi Pharona
A gavas[9] dengair deddv yn y dirwestva
Mewn dau davl vaen yn mynydd Sina
Pumed oes oes ddedwydd Davydd propheta
Chweched oes oes Iesu a hyd vrawd y para
Ac ynddi y proved[10] y prophesia
Dyvod o heppil[11] enwir Eva
Mal y daw o'r drain[12] blodau rosa
Mair wyry a ddyvu yn mru Anna[13]
Ac Iesu a ddyvu o vru Maria
A'r nos y ganed Iesu gwr a'n iachaa[14]
Y clywid[15] cor engylion nev yn canu gloria
In excelsis Deo et in terra
Dyvynwys elvydd i lawer da
Ac i'r tri brenin seren lucerna[16]
Tra vu Emanuel yn dawel yma
Gwnaeth gwyrthiau lawer a gweithredoedd
da[17]
Gwnaeth ar y neithiawr Ieuan yn Galilea[18]
O'r dwvr y gwin melys[19] pan erchis Maria
Ev porthes pum-mil[20] ar y pumtorth bara
Mwy oedd o wargred nog a lewed[21] wrth
vwyta
Cyvodes y vorwyn o'r domo clausa
Cyvodes unmab mam[22] extra porta
Y ar ei elorwydd o'i orweddva[23]
Cyvodes Lazar[24]
Y dan y ddaiar
Brawd Mair a Martha
Ev treiddwys tonau
Heb geisio llongau
Hyd y borthva

[1] Ac o'r trydydd fynnawn y dyellir eigiawn attan yma.
Yr eil ffynnawn yn deil eigiawn attom yma.
[2] Perus nef peris pob da.
[3] Efa. [14] Gwr an nertha.
[4] A beris oes ac oesoedd blwynyddoedd a secula. [15] I clywspwd.
[5] Oes oes Addaf. [16] Ac i'r tri brenin serena.
[6] Ar ail oes Noe. [17] Fo a wnaeth wyrthiau a llawer o dda.
[7] Abram benffydd. [18] Neithiawr yn Galalia.
[8] Pedwerydd oes Foesen ym mynydd sina. [19] O'r dwfr yn win melus.
[9] Pan gavas. [20] Porthes y pum mil.
[10] Ac yna i proved. [21] Nog a weled.
[11] Y dosth o heppil. [22] Gwraig.
[12] Ar y drain. [Anna. [22] Y pedwerydd dydd o'i weddorweddfa.—Ll.P.P.
[13] Mair wyrf a doeth o fry [24] Sef cyfodes Lazar.

Ev á vu veddig[1]
I'r parlysedig[2]
Yn ymyl porthig piscina
Ev a vu veddig[3]
I'r clav nychedig
A ddoeth attaw hyd y dyrva
Ev gwarawd deillion[4]
Ev diddan cleivion[5]
A charcharorion
O bob clevyd a'u gorthryma
Nis cyvriv nebawd
Na'r holl vedysawd
Byth nis traetha
A wnaeth ein rhiau
O anryveddodau
Hyd tra vu yma
O'r diwedd y dyvu[6]
Iachwyddawl Iesu[7]
Hyd yn Ierosolyma[8]
Y cymmerth crog a chethrau
A frewyllau ac angau
Y cymerth un mab Maria
I obrynu llawer o law satana[9]
Ev cyvodes y trydydd dydd o'i vedd or-
weddva[10]
Ac a ddoeth at ei ddisgyblon gwedi bwyta
Gwedi yspaid dieuoedd[11] quadraginta
Neud o mewn nev y daeth pan ddaeth
yma[12] [etwa[13]
Mewn nev bu mewn y bydd mewn y mae
A dyddbrawd y daw ev attam ni yma[14]
Ac a ddwg gantaw y sawl ai cofa
Y caif Mihangel y saul a vo da
I obrynu gwlad nev ys ev y sydd dda
Y gethern enwir a adewir yma [da
Y gethern y sy waeth ni wnaethant ddim
Y gethern a el i ufern gan Lucifer ydd a
Pwy a wyr pwy ynt, pwy a'u cofa[15]
Pwy onid cyvrwys a'u cyvriva
Gwae a gymerth bedydd
A chred a chrevydd
Ac ni sevis yn dda[16]
Gwae berchenawg tir
Ni chynnalio ei wir[1]
Rhag un traha[2]
Gwae er gwerth gweini
A vo cyn trengi
Oni thrugaraa
Gwae hwynt penaethau
O chwant alavau
A dyr devodau
Ac a'u diva
Gwae ofeiriad byd
Ni angreiftia gwyd
Ni phregetha
Ni warcheidw ei gail[3]
Ac ev yn vugail
Nis areilia
Ni ddifer ei ddevaid[4]
Rhag bleiddiau Rhuveiniaid[5]
A'u fon glopa[6]
Gwae ev a vo ci
Cyn diwedd gweini
Erbyn tervyn trengi
Gwae ni thrugarha
Gwae ni chred i'r drindawd[7]
Gwae ni gynnydd cardawd
Ac ni thrugaraa[8]
Gwae a yso bwyd
Gwae ni char olochwyd
Ni lavuria[9]
Gwae hwynt gynniviaid[10]
Ni garant eu henaid
Ni ddygymma[11]
Gwae a geisio ei vryd[12]
Hyd tra vo mewn byd
Trwy drais a thraha
Gwae berchen da cybydd
Gwae leidyr difydd
O ledrata
Gwae a laddo dynion
Gwae a dyng anudon
Onis dywyca
Gawe berchen tafawd
A farno camvrawd[13]
Onis dilea
Gwae wrth gymydwg
A gynnalio gwg[14]

[1] Fo fu feddyg.
[2] I'r paralytig.
[3] Fo fu feddyg.
[4] Gwaredawdd ddeillion.
[5] Gwaredawdd gleifion.—Ll. P. P.
[6] Ac yn y diwedd dyfu.
[7] Iachaaw Iesu: Iachusawl Iesu.—Ll. P. P.
[8] Serisolyma.
[9] Yny i cymerth cethreu
A dirfawr angeu mab Maria
Er dadbrynu ei lu o law satana.—Ll. P. P.
[10] O'i orweddfa.
[11] Hir.
[12] Neud aeth men pan ddoeth:
Neu'r aeth men pan ddoeth yn y nef i bu yn y nef
i mae:
I nef ydd aeth mewn pan ddoeth yma.—Ll. P. P.
[13] Mewn ydoedd mewn i bu mewn i mae etwa.
[14] Attam yma.
[15] *Nid ynt y 6 ban rhagvlaenawl yn* Ll. P. P.
[16] Ac nis ceidw yn dda.

[1] Ni cheidw ei wir.—Ll. P. P.
[2] Rhag y traha: Rhag i ddifa.—Ll. P. P.
[3] Gwae ni ddiffer ei gail:
Gwae ni warcheidw ei gail.—Ll. P. P.
[4] Gwae ni ddiffer (cheidw) ei ddefaid—Ll. P. P.
[5] Rhibynniaid: rubanniaid: rybynniaid.— Ll. P. P.
[6] A chyffes dda: Ai ffon glwppa.
[7] Gwae ni weiniaid safawd
Gwae ni chred i'r drindawd
Gwae ni chynnydd kerdawd, Gwae ni thrugarha.
[8] Gwae a ddwg treftad gweddw a gwan onis adfera.
[9] Gwae a ys bwyd, Ni chan golochwyd. [—Ll. P. P.
Gwae ni lafuria.—Ll. P. P.
[10] Gwnnifiaid: gweiniaid: gweinifiaid.—Ll. P. P.
[11] Ni ddegyma.
[12] Gwae a gasclo golud.
[13] Cyn yscar ai gnawd.—Ll. P. P.
[14] Gwae a gynhalio gwg wrth ei gymydawg.—Ll.P.P.

A wnel iddo ddrwg
Ac a ddwg ei dda
Gwae a ddyco tystiolaeth gam
Ar vab no vam[1]
Onis penytia
Gwae ddigasog saint
Ni chynnal eu braint
Nis addola[2]
Gwae yn erbyn angau
A wnel[3] pechodau
Nis cyfesa
Gwae erbyn dyddbrawd
Ni chospo ei gnawd
Ac am ei briawd
Ni phrydera
Gwae ev a gynnydd
Gogan a chelwydd
Cyn ei elorwydd
Onis gogela[4]
Gwae a gynnail arnaw
Ac a ddwg attaw
Ar ni vo yn eiddaw
Gwae a yspail tud[5]
A gynnalio golud[6]
Oni gyvnewita
Gwae a ddyco trevtad
Gweddw ac ymddivad
Onis cyvrana[7]
Gwae a orthrymo ar wan[8]
Ai cawdd ac a ddwg ei ran
Onis advera[9]
Gwae ni garo Duw
Gwae a gasao dyn[10]
Gwae ai diva
Gwae a gynnail bar
Yn ei galon wrth ei gar[11]
Ac ai casaa
Gwae berchenog bwyd
Ac a gaeo ei glwyd
Ac ni alwo bwyst
Wrth ei vwyta
Gwae a ladd bendevig
Gwae a wel sychedig
Nis disycha
Gwae berchen cyvoeth
A welo lednoeth
Onis cuddia
Gwae ni roddo letty
A than a gwely
I beregrina[12]
Gwae a gawdd gwirion
Gwae ni ddiddan cleivion

A charcharorion
Nis govwya[1]
Gwae ev pan aned
A ddwg ei weithred
Yn inferna
Gwae hwynt y gethern[2]
A wladycha ufern[3]
Byth wedy yma[4]
Man y mae[5] ubain
Man y mae[5] llevain
A llawer pla
Man y mae[5] griddvan
Man y mae[5] poethvan
Heb esgorva
Man y mae[5] deincryd
Man y mae[5] anwyd
Ac eiry ac ia
Ac nad oes[6] dadolwch
Nac edivarwch
Vyth wedi yma
Achav arch i'r Mab rhad ac i'r Tad da
Trugaredd y Drindawd a drugarhaa
Cyn myned yn medd i'm gorweddva[7]
Llwyr edivarwch tud cyn elwyv oddiyma
Ar a veddyliais
Ar a ddigonais
O drais a thraha
Cael i'm drugaredd a diwedd da[8]

TALIESIN.[9]

[1] Ar fab Abraham: Ar fab I fam.
[2] Yn Sabbatha.—Ll. P. P.
[3] A folo: a wnelo.
[4] *Pennill o* L. P. P.
[5] Gwae a gynnail tud.
[6] Gwae a gynnydd golud.
[7] *Pennill o* L. P. P.
[8] Gwae a orthrymo ar weddw a gwan.
[9] Onis cyfrana.
[10] Gwae ni gassa dyn.
[11] Wrth gar.
[12] I bererina.

CYFFES TALIESIN.

BENEDICITE Dominus[10] drwy nerth Iesu fab Alpha
I'r wyf yn cydnabod[11] i Dduw a'r Drindod gorucha
Fy mod yn wir pechadur ir penadur[12] cadarna
O air meddwl a bryd a bywyd anmherffeithia
Camdreulio fy mhum synwyr mewn cyferwyr[13] a thraha
Ac arfer[14] or seith brifwyd heb boenyd na dirwestfa
Esceuluso iawn fuchedd a saith rinwedd Ecclesia
Miserere mei Deus iti f'arglwydd[15] erfynia

[1] Nis llawenha.
[2] Gwae 'nt hwy y gethern. Gwaenhwy y gethern.
[3] A fynnant uffern.
[4] Yn y Rathydra.
[5] Yn i mae.
[6] Man nid oes.
[7] Cyn myned i'm bedd ar (a'm) diwedd orweddfa.
[8] *Ban o* L. P. P.
[9] Ionas Athraw o Vynwy ai cant medd hen Lyvyr Darogan Bodhenlli.
[10] Benedicte Domine.—Ll. P. P.
[11] Ir wy'n cydnabod. Ll. P. P.
[12] Bechadur im pennadur.—Ll. P. P.
[13] Seguryd.—Ll. P. P.
[14] Ymarfer.—Ll. P. P.
[15] Itti Iesu yr.—Ll. P. P.

Iesu er dy bum archoll am hyn oll[1] ir archa
Maddeu fy holl gamwedd cyn myned i orweddfa[2]
Pan ddel angeu im calon ac oer loesion a chrynfa
Dwyn poenyd tros fy mhechod a rhoddi[3] nis galla
Efrydd mud byddar[4] a dall ac anghall fydda
Am cynghorau[5] am trysor am anwylyd[6] adawaf
Am gweithredoedd[7] am canlyn am gelyn cyhudda
Pan ddelwyf i borth y fonwent y bresent adawaf
Ar a welais y gerais oll a ddigaraf[8]
Fy ngwely a wnair mewn gro a rhwymo fy nwy adaf[9]
A chlustog faen dan fy mhen a thudded pren amdanaf
Am gado wna fy ngheraint ymmysg[10] llyfaint im bwyta [arnaf
Am ysbeilio om da byd a bwrw gweryd
Am gweithred am canlyn am gelyn am cyhudda[11]
Pwy yna sydd oludog ond y tywysog penaf
Arglwydd ar dy bum archoll am hyn ith weddiaf[12] [yma
Am hyn Duw gogoned cyn fy myned oddi-
Pen teyrn y deyrnedd dy drugaredd a archaf[13]

TRAWSGANU[14] CYNAN GARWYN.

M. Broch.—Can etto o waith Taliesin.

Kynan cad gyffred
Am arlloses[15] ced
Cynyd gau gogyfed
Gwrthelgwn trebred[16]
Cant gorwydd cyfred
Ariant eu tudded
Cant llen[17] ehoeg
O un oflaen[18] gyffred
Cant armell im arffed
A phympwnt cathed
Cleddyf gwein carreg
Dyrngell no neb
Cant cynan caffad
Cas anweled
Cadellig ystrad
Cad ynysgoged
Cad ar wy cyrched
Gwaywawr ebrifed
Gwenhwys a ladded
A llafn gwyarlled
Cad ym Mon mawr teg
Eglyd moled[1]
Tra menei myned
Gorwydd a gwrgred
Cad ynghrug Dymet
Aercol ar gerdded
Nac ni ryweled
Ei biw rhag ffriw neb
Mab Brochuael broled
Ei ddywed eidduned
Cernyw cyfarched
Ni mawl ieu lynged[2]
Dystwg angyffred
Ynyd[3] am ioled
Myngynnelw o Gynan
Cadeu er gymman[4]
Aeleu fflam lydan
Cyfwyrein mawrdan
Cad yngwlad Brachan
Cadlan godoran[5]
Tegyrned truan
Crinyd rhag Cynan
Llwryg yn ymwan
Eissor llyw hoechan[6]
Cyngen cymangan
Nerthi ath wlad Lydan
Cigleu ymddiddan
Pawb yn y gochfan
Cylch byd goch gochvan
Ceithynt dy Gynan

[1] Iti oll.—Ll. P. P.
[2] Cyn fy niwedd orweddfa.—Ll. P. P.
[3] Am fy mhechod a rhoi cerdod.—Ll. P. P.
[4] Efrydd byddar a dall.—*Arall.*
[5] Am hanwylyd.—Ll. P. P.
[6] Am cynghor a.—Ll. P. P.
[7] Fy ngweithredoedd.—Ll. P. P.
[8] O'r holl dda byd a welais ac a gerais nis caraf.—Ll. P. P.
[9] Am gwely a wnair mewn gro am rhwymo a wnair yna.—Ll. P. P.
[10] Yno i gedy fy ngheraint fi ymhlith.—Ll. P. P.
[11] *Nid yw hon yn* Ll. P. P.
[12] *Nid yw hon yn* Ll. P. P.
[13] Trugaredd a archaf.—Ll. P. P.
[14] Satyra.
[15] Arllofes.—Ll. E. D.
[16] Trefbred.—Ll. E. D.
[17] Lleu.—Ll. E. D.
[18] Faen.—Ll. E. D.

MARWNAD CORROI MAB DAIRY.[7]

Can etto o waith Taliesin.

Oy[8] ffynhawn lydan dyleinw aches
Dyddaw dyhepcyr dy bris dybrys
Marwnad Corroy am cyffroes
Oer deni gwr[9] garw ei anwydeu
A oedd mwy ei ddrwg nis mawr gigleu
Mab Dairy dalei lyw ar for deheu
Dathl oedd ei glod cyn noi adneu

[1] Erglyd amoled.—Ll. E. D.
[2] Tynged.—Ll. E. D.
[3] Yn nydd, ynnydd.
[4] Gynnan.—Ll. E. D.
[5] Godaran.—Ll. E. D.
[6] Heuhan.—Ll. E. D.
[7] Corre ab Dairn. — E. Llwyd.
[8] Dy.—Ll. E. D.
[9] Ordyviwr.—Ll. E. D.

Dy ffynhawn lydan deleinw nonneu
Dyddaw dyhepcyr dybrys dybreu
Marwnad Corroy am cyffroes[1]
Dy ffynhawn lydan dyleinw dyllyr
Dy saeth dychyrch draeth diwg dybyr
Gwr a werescyn mawr[2] ei faranrhes
A wedy mynaw myned trefydd
A...ant wy ffres ffra y wyonydd[3]
Tra fu vuddugre vore ddugrawr
Chwedleu am gwyddir o wir hyd lawr
Cyfranc Corroy a chocholyn
Lliaws eu terfysg am eu terfyn
Tarddei pen amwern gwerin goddfwyn[4]
Caer y sydd[5] gulwydd ni gwydd ni gryn
Gwyn ei fyd yr enaid ai harobryn

AUDYL

A Gant Taliesin, e dybir.

Mal rot yn troi tramhuylyeu[6]
Trallaut meith tra chymell[7] tretheu
Traus arofyn dreil[8] mynwyn mynneu
Trin engyrret[9] am byrth am borthvaeu
A guenuyu Kuyn[10] riein gan rieu
Gnaut glut van Trein deuandureu[11]
Ac am guyn riein ryueleu a vyd
A diffeith eluyd heb eluydeu
Ac alued Rufein gan ruyveu
Ac a llinyn heb allel Kyrcheu
A guyn vyt Guyndyt yn gaun[12] yr deheu
A guander seis ag[13] inseilyeu
A llugyr meith am gyvreithyeu
A lloegyr yn brydyon brat y rieu
A guth ffreinc a ffraud ar logheu
A gueith dovyr yn dyvrys agheu
Eryssi oesvaur yr ae Kigleu
Cluyf am bluyf amddifflar opleidyeu[14]
Dreic diduyll tywyll a goleu
Goludauc riedauc rieu
An rodd trwy rydit adneu
Y rann oe uled oesued heb eisseu

Diwedd yr Audyl.

MARUNAD Y MILVEIB.

Taliesin ai Cant, e ddywedir.

Archaf weddi ir Drindawt
Rhen am Rhothwy yr dyvolawt
O ryned present periglawd aw[1] gweith
An rheith gwyth gogyffrawd
Ydd edryssynt[2] saint sef Kiwdawd
Rex Nef bwyf ffraeth o honawd
Cyn ysgar uy enaid am Cnawd
Ryn a wyr ym mha ym mhechawd[3]
Fy eirioled rhag rhiedd
Byddwyf or drindawt drugaredd
Iolaf rybuchaf elfydd gwaedd
Naw radd Nef mestic torfoedd
A degfed saint saig seithoedd
Gwrhydrych ryvydd ieithoedd
Morhaig mat gynnydd cyhoedd
Nifer awyl Duw trychoedd
Yn nef yn naear yn niwedd
Yn yng yn ehang yn y ngwedd
Ynghorph yn enaid yn hagwedd
Pell pwyll rhag rhiydd rhagwedd[4]
Ath iolaf wledic wlad hedd
Poed ym henaid[5] ym muchedd
Yn dragywydd ynghyntedd
Yngwas Nef nim gomedd
Ebystyl a merthyri
Gweryddon gweddwon gofri
A Selyf Duw a servi
Glan iaith glan daith dydeithi
Ac yn dawn glas dyvydd imi
Hyd pan rychadwyf fy nheithi
Nifer a fuant glan lwys
Graddeu aur golofneu Eglwys
Ar maint draethadur a draethwys
Sywedydd Llyfreu llwyrlwys
Rhag Gwein digarad deswys
Boed im henaid ei amddiffynnwys
Nifer a fuant yn anghyffred
Uffern oer gwerin gwaredred
Hyd pumoes byd
Hyd pan ddillyngwys Crist Gaethiwed
O ddwfn fais affwys abred
Maint dyddwg Duw trwy nodded
Dwy fil feib o blant llia
A bimatu et infra
A leddaint er anistra
Edris ertri Kila
Deccrawn Rachel gwelsid pl[6]
Dybi Jerosolima
Nifer Saint Armorica
A Nifer y null Toronia
A thorri trachaer Roma
A noli[6] ac Alexandria
A Garanwys ac Iudea[7]
Tre partes Divitia[8]
Asia Affrica Europa
Nifer saint Capharnawn Maritnen a Nain[9]

[1] Corroy genhyf inheu(oer deni).—Ll. E. D.
[2] M . . . r, M . wr.—M. S.
[3] Wynyonydd.—Ll. E. D.
[4] Goaddfwyn.—Ll. E. D.
[5] Caer y su.—Ll. E. D.
[6] Tramchweiliau.—Ll. E. D.
[7] Trachyndell.—Ll. E. D.
[8] Draig.—Ll. E. D.
[9] Engyrth.—Ll. E. D.
[10] Gwenwynwyn.—Ll. E. D.
[11] Ffraingc deuan difieu.—Ll. E. D.
[12] Gwan. —Ll. E. D.
[13] Oi.— Ll. E. D. [D.
[14] Difflan pleidiau.—Ll. E.

[1] An (ar).—Ll. E. D.
[2] Edryfynt.—Ll. E. D.
[3] Im pechawd.
[4] Ban o L. E. D.
[5] Im buchedd.—Ll. E. D.
[6] Apoli.—Ll. E. D.
[7] India.—Ll. E. D.
[8] Tres partes vivitia. —Ll. E. D.
[9] Naim.—Ll. E. D.

A zebulon a cisen[1] a ninefen a Neptalim
Yn Dubriactus a zorim
Ynddi y prophwydwys Crist vab mair merch Ioachim
O ardeml penechen pan ym
Nifer saint Erechalde
Clot pell castell marie
Nat atorroedd silvc[2]
Ecclesiæ rolundæ[3]
Phelasiæ[4] cæsariæ
Amaneon ambulatæ[5]
A dyffrynnoedd Bersabæ
A chyn cred gwyr cartasine
A rhaithvorion Rolwnde[6]
Ieithoedd Groeg a Efrai a Lladin
Gwyr llacharte
Nifer saint enugyniaid
Dewrwyr echeurin eu plaid
Rhag Rhiydd rhwysg folaid
Cedwyr neb eu cynerchaid
Yn ing yn ehang ym mhob rhaid
Bwynt ddinas in Corph ac in Henaid
Nifer saint sicomorialis
A dephrophani ynys
Ar maint glan a vendigwys
Dwfr gwin[7] gwyr ai distrywys
Ac eiriawl urddawl pwys
Dan Syr saint ryseilwys
Nifer saint a ddeil goror
Effectus re inferior
A superare superioræ
Ac armonim a thysor
A Dyffryn Enor a Segor
A chartago mawr a minor
Ac ynys gwyr terwyn mor
Nifer saint ynys Prydain
Ac Iwerddon addwyn rann
Torfoedd gweithredoedd mirain
A gredis a gweinis y Genhyn
Nifer - - - [8] senedd anchwant
O Duw ddewin Darogant
Ymhob ieith im prydant
Ynghylch elfydd i buant
Ar maint doethur a ddarogan Crist
A chyn dybei dybuant
Nifer seint oriento[9]
A chyfyndawd ciwdawd Iudæ
Ieithoedd Groeg ag Efrei
A lladin gwyr llacharte
7 Ugaint 700 o saint
A 7000, a saith degugeint
November nifer adduunant
Trwy verthyri mad doethant
15 Ugeint saint a vuant
A 3000, morialis plant

[1] Cisnen.—Ll. E. D.
[2] Siloe.—Ll. E. D.
[3] Rotunde.—Ll. E. D.
[4] Phalaifiè.—Ll. E. D.
[5] Ambulate.—Ll. E. D.
[6] Rotunde.—Ll. E. D.
[7] Gwin.—Ll. E. D.
[8] Saint.—Ll. E. D.
[9] Oriente.—Ll. E. D.

Hijs Decembris uch carant
Tra phen Iesu dichiorrant
12,000, yn y gyman
A gredwys drwy lef Ieuan
Golychan gobrynnant rann
Yn nefoedd nis digofant
9 mil saint a arvolles
Bedydd a chrefydd a chyffes
Er golaith poen pobloedd gwres
Uffern oer ei hachles
Os Dofydd ryndigones
Trwy ben Pedr perid anlles
Qui venerunt Angeli
In Natali Domini
Media nocte in laudem
Cum pastoribus in Bethlehem
Nieum[1] Angeli de Cœlo
Cum Michaelo Archangelo
Qui præcedunt præcelio
Erga animas in mundo
Am nieum Angeli
Præcedunt confirmati
Unisorati[2] baptizati
Usque in diem Judicei[3]
Quando fuit Christus crusifixus ut sibi
Ipse plaeuisset venissent ibi in auxilium
Plusquam duodecim legiones angelorum
Toto orbe terrarum
Jesus Christus videntem in agonia in muordo
Ut sint nostri auxilium
Duodecim millia millium
Anti tribunal stantium
Qui laudantie laudantium
Tues mores Rex regum
Nifer a fu ac a fydd
Uch nef is nef maint y sydd
Ar maint a gredwys ynghywydd
A gredis trwy ewyllys Dofydd
Maint ar lid trwy y rhodydd
Trugar Dduw dy gerennydd
Am bwyr gwar anwar gweledig[4]
Nis goddwyf cyn bwyf diemig
Tost yd gwyn pob colledig
Ffest yd hawl eissiwedig
Ni phecha[5] bryd rhyoddig
O ryred present pan wyf dig
Traethaf pan fyddaf yngro
O osymdaith osepio
A rhyfyr a Merthyr elo
Yn edryfant St. Segerno
Ô air pechawd pan ym bo
Dim uch dim maint am clyho

YMA Y TERFYNA BARDDONI TALIESIN.[6]

[1] Niuem.—Ll. E. D.
[2] Unistrati.—Ll. E. D.
[3] Judicii.—Ll. E. D.
[4] Gwledig.—Ll. E. D.
[5] Reha.—Ll. E. D.

[6] [Cawsom y dernyn canlynol, o waith TALIESIN, yn y *Cambro-Briton*, a gopïwyd gan y Gol., lythyr

CANIADAU LLYWARCH HEN.

MARWNAD GERAINT AB ERBIN.

TYWYSAWG DYVNAINT.[1]

PAN anedGeraint oedd agored pyrth nev
Rhoddai[2] Grist a arched
Pryd mirain Prydain ogoned[3]

Moled pawb y rudd Eraint
Arglwydd molav innau Eraint
Gelyn i Sais car i saint

Rhag Geraint gelyn dyhad[4]
Gwelais i veirch cymmrudd o gad[5]
A gwedy gawr garw bwylliad

Rhag Geraint gelyn cythrudd[6]
Gwelais i veirch tan gymmrudd[7]
A gwedy gawr[8] garw achludd

Rhag Geraint gelyn ormes[9]
Gwelais meirch can eu crees
A gwedy gawr garw achles[10]

Yn Llongborth gwelais drydar
Ac elorawr yn ngwyar
A gwyr rhudd rhag rhuthr esgar

Yn Llongborth gwelais i wythaint
Ac elorawr mwy no maint
A gwyr rhudd rhag ruthr Geraint

Yn Llongborth gwelais waedfrau
Ac elorawr rhag arvau
A gwyr rhudd rhag ruthr angau

Yn Llongborth gwelais i ottoew[11]
Gwyr ni giliynt rhag ovn gwaew[12]
Ac yved gwin o wydr gloew

yn llythyr, o *Lyvyr Taliesin*, yng *Nghasgliad Hengwrt*, yr hwn ddernyn a adawyd allan yn ddamweiniol o'r argraffiad cyntaf o'r gwaith hwn.—GOL.]

MARWNAD DYLAN AIL TON.

An duw uchaf dewin doethaf mwyhaf aned
pydelismaes pwy ae swynas yn llaw trahael
neu gynt noc ef. pwy uu tagnef arredyf gefel.
Gorthrif gwastrawt gwenwyn awnaeth gweith
gwythloned. Gwann dylan. adwythic lan.
treis ynhytyrver. Ton iwerd. . athon vanaw.
Athon ogled. Athon prydein torvoed virein
yn petweired. Gwolychafi tat duw dovydat
gwlat heb omed. Creawdyr celi an cynnwys ni
yn trugared.

[1] *Ll. arall:* Marwnad Geraint ab Erbin: Canu o Eraint ab Erbin. Tri Llyngesawg Ynys Prydain: Geraint ab Erbin; Gwenwynwyn ab Nav; a March [2] Rhoddi.—Ll. P. P. [ab Meirchiawn.
[3] Wogoned (fagoned).—Ll. P. P.
[4] Glyn dihat: Glynn dihat.—*Arall.*
[5] Gweles y veirch kymrut o gat; *neu*, crumend.
[6] Gelyn cystudd.
[7] Gymryd, neu gymryud, neu grymrudd.
I gweleis i meirch can crymrudd.—Ll. P. P.
[8] Guawr, gwa. [9] Gelein ormes. [10] Achlees (aches).—
[11] Otteu, ottew, godde, goddoew. [Ll. P. P.
[12] A gwyr ni chilynt (gyllynt, gylyn) rac gwaew.

Yn Llongborth gwelais i vygedorth
A gwyr yn godde amhorth
A gorvod gwedi gorborth

Yn Llongborth gwelais i arvau
Gwyr a gwyar yn dineu
A gwedi gawr garw adneu

Yn Llongborth gwelais gymminad[1]
Gwyr yn ngryd a gwaed ar iad
Rhag Geraint mawr mab ei dad

Yn Llongborth gwelais drabludd
Ar fain brain ar goludd[2]
Ac ar gran cynran man-rudd[3]

Yn Llongborth gwelais i brithred
Gwyr ynghyd a gwaed ar draed[4]
"A vo gwyr i Eraint bryfied!"

Yn Llongborth gwelais vrwydrin[5]
Gwyr ynghyd[6] a gwaed hyd ddeulin
Rhag rhuthr mawr mab Erbin[7]

Yn Llongborth y llas Geraint
Gwr dewr o goettir Dyvnaint[8]
Wyntwy yn lladd gyd a's lleddaint[9]

Yn Llongborth llas i Arthur[10]
Gwyr dewr cymmynynt a dur[11]
Ammherawdyr llywiawdyr llavur

Oedd re redaint dan vorddwyd Geraint
Garhirion grawn hydd
Rhuthr goddaith[12] ar ddifaith vynydd

Oedd re redaint dan vorddwyd Geraint
Garhirion grawn odew[13]
Rhuddion ruthyr eryron glew

Oedd re redaint dan vorddwyd Geraint
Garhirion grawn wehyn[14]
Rhuddion ruthyr eryron gwyn

[1] Gymynad, gymmanat (i gwelis gymynad). *Nid yw y pennill hwn yn y* Ll. C. *Onid yw yr hwn a gan yn, yn ryr o vraich yr un un, yr hwn sydd hefyd yn y* Ll. Du.

Yn Longborth gwelais gymmynad
Porthid gniv pob cynniviad.

[2] Eruein brein ar golud.—Ll. P. P.
[3] Ac ar grawn Cynran madrudd.
[4] Gwyr yggrit a gwaet am draet.—Ll. P. P.
[5] Ryw drin.
[6] Gwyr ruthr, gwyr ysgryt.
[7] Onawr mab Erbin.—Ll. P. P.
[8] Gwyr dewr, o Godir (o Odir) Dyfnaint.—Ll. P. P.
[9] A chyn ry lleddid hwy (we) lladdysseint.
[10] Yn Llongborth gweleis i Arthur.—Ll P. P.
[11] Cymynt o dur.
[12] Twrv goddaith.
[13] Grawn odeu; neu, Grawn o dew. [14] Vehyn.

Oedd re redaint[1] dan vorddwyd Geraint
Garhirion grawn voloch[2]
Rhuddion ruthr eryron coch

Oedd re redaint[3] dan vorddwyd Geraint
Garhirion grawn eu bwyd[4]
Ruddion ruthr eryron llwyd

Oedd re redaint[5] dan vorddwyd Geraint
Garhirion grawn addas
Rhuddion rhuthyr eryron glas.

Oedd re redaint[6] dan vorddwyd Geraint
Garhirion grawn vagu[7]
Ruddion rhuthr eryron du

Oedd re redaint[8] dan vorddwyd Geraint
Garhirion grawn gwenith[9]
Ruddion ruthr eryron brith[10]

Oedd re redaint[11] dan vorddwyd Geraint
Garhirion grawn anchwant[12]
Blawr blaen eu rhawn yn ariant[13]

MARWNAD URIEN REGED.

Dymcyvarwyddiad ynhwch dywal[14]
Baran yn nghyvlwch[15]
Gwell yd lladd nog yd ydolwch

Dymcyfarwyddiad yn hwch[16] dywal
Dywedydd yn nrws Llech
"Dunawd vab Pabo ni thech"

Dymcyfarwyddiad ynhwch dywal chwerw[17]
Blwng chwerthin mor ryvel dorvloeddiad
Urien Reged greidiawl gravel

Eryr gal ynhwch glew hael[1]
Ryvel goddig buddig vael
Urien greidiawl gravel[2]

Gravael Eryr Gal ynhwch[3]
Berchen enawr
Cell llyr cain ebyr gwyr glawr

Pen a borthav o vy nhu[4]
Bu cyrchyniad rhwng deu-lu[5]
Mab Cynvarch balch bieuvu

Pen a borthav ar vy nu Pen Urien
Llary llyw ei lu[6]
Ac ar ei vron wen vran ddu

Pen a borthav mywn vy nhrys pen Urien
Llary llywai lys[7]
Ac ar ei vron wen bran ai hys

Pen a borthav i'm neddair[8]
Eryr echwydd oedd ni gair[9]
Teyrn-vron treuliad gynniwair[10]

Pen a borthav tu morddwyd
Oedd ysgwydd ar ei wlad oedd olwyn yn nghad
Oedd cledyr cywlad[11] rhwydd[12]

Pen a borthav ar vy nghledd
Gwell ei vyw nog yn ei vedd
Oedd dinas i henwredd[13]

Pen a borthav o Godir Penawg[14]
Pellyniawg ei luydd[15]
Urien geiriawg glodrydd

Pen a borthav ar vy ysgwydd
Ni'm arvollai waradwydd[16]
Gwae vy llaw lladd vy arglwydd

[1] Oedd re rereint.—Ll. P. P.
[2] Boloch.—Ll. P. P.
[3] Oedd re rereint.—Ll P. P.
[4] Grawn eubwyd. [P.
[5] Oedd re rereint.—Ll P. P.
[6] Oedd re rereint.—Ll. P. P.
[7] Grawn ae bu.—Ll. P. P.
[8] Oedd re rereint.—Ll. P. P.
[9] Grawn wenith.
[10] Eryron blith.—Ll. P. P.
[11] Oedd re rereint.—Ll. P. P.
[12] Gran awchwant.—L. P. P.
[13] Blair blaen eirion yn ariant
Glaur blaen i rawn yn ariant.

[14] Dym kywarwydyat unhuch dywal—Ll. Ddu.
Dim cyfarwyddiad yn Hwch dywal.—Ll. C.
[15] Barau ynghyfolch; *neu*, Baran ygkyouluch.
[15] Dymkyuarwydyat unhwch.—Ll. P. P.
[16] Dymkywardyat unhuch dywal
Chwerthin mor ryvel dorvloedyat
Urien Reged greidyaul gravel (gauel).—Ll. Ddu.
Dim cyfarwyddiad yn Hwch ddywal, chwerw
Blwng chwerthin mor rhyfel
Darfloeddiad Urien Reged graiddiol.—Ll. C.

[1] Graiddiol eryr gal yn Hwch gleu haul rhyfel
Goddig buddig fael
Urien greiddiol gafael.—Ll. C.
[2] Urien grudyawl gavael.—Ll. Du.
[3] Eryr gal unhuch berchen enaur
Kell llyr ebyr guyl (glwyr) glaur.
[4] Pen a borthav a untu; *neu*, a bu tu.—Ll. Du.
Pen a borthav a ynty.—Ll. C.
[5] By kyrch ynat rug deutu.—Ll. Du.
[6] Pen a borthav ar vyntu
Pen Urien llary llyu eilu.—Ll. Du.
[7] Llary llyw eu llys.—Ll. C.
[8] Fedeir.—Ll. C.
[9] Yryr echwydd aed vugeil; neu yrrechwyd, yr echwyd oed uugail, &c.
Yr erechwydd aed nu geil.—Ll. C.
[10] Genweir.—Ll. C.
[11] Oedd cledyv cad cywlad; *neu*, Oed cledyr cad cywlad.—Ll. Du.
[12] Gedd ysgwyd ar ei wlad,
Oedd owyn ynghad cywlad rwydd.—Ll. C.
[13] Gwell y vyu noc yt y ved
Oedd dinas y henured.—Ll. Du.
[14] Godir pennauc; neu, Gorddir pennog.
[15] Penynllawch y luyd.—Ll. Du.
[16] Ny marfyllai war at wydd.—Ll. C.

Pen a borthau ar vy mraich
Neus gorug o dir Brynaich[1]
Gwedy gwawr elorawr veirch

Pen o borthav yn angad vy llaw
Llary udd llywiai wlad[2]
Pen post Prydain ryallad

Pen a borthav o du pawl
Pen Urien udd dragonawl
A chyd del dydd brawd ni'm tawr

Pen a borthav a'm porthes
Neud adwen nad arvylles[3]
Gwae vy llaw lle 'm digones

Pen a borthav o du Rhiw[5]
Ac ei eneu ewyn vriw gwaed[6]
Gwae Reged o heddiw

Ni thyrvis vy mraich rhygarddwys vy
Vy nghalon neu'r dores[8] [ais[7]
Pen a borthav a'm porthes

Y gelain veinwen a oloir heddiw[9]
A dan bridd a main
Gwae vy llaw lladd tad Ow ain

Y gelain veinwen a oloir heddiw
Ynmhlith pridd a derw
Gwae vy llaw lladd vy nghevynderw

Y gelain veinwen a oloir heno
A dan vain ai dewid[10]
Gwae vy llaw llam rym tyngid[11]

Y gelain veinwen a oloir heno
Ynmlith pridd a thywarch
Gwae vy llaw lladd mab Cynvarch

Y gelain veinwen a oloir heddiw
Dan weryd ac arwydd
Gwae vy llaw lladd vy arglwydd

Y gelain veinwen a oloir heddiw
A dan bridd a thywawd
Gwae vy llaw llam rym daerawd

Y gelain veinwen a oloir heddiw
A dan bridd a main glas
Gwae vy llaw llam rym gallas[1]

Y gelain veinwen a oloir heddiw
A dan bridd a dynad
Gwae vy llaw llam rym gallad

Anoeth byd brawd bu yn cynnull[2]
Am gyrn buelin am drull[3]
Rhebydd viled Reged dull[4]

Anoeth byd brawd bu yn cynnwys[5]
Am gyrn buelyn amwys[6]
Rhebydd viledd Regedwys[7]

Handid Eurddyl avlawen henoeth[8]
A lluosydd amgen
Yn Aber Lleu lladd Urien[9]

Ys trist Eurddyl o'r drallawd heno
Ac o'r llam a'm daerawd[10]
Yn Aber Lleu lladd ei brawd

Dyw Gwener gwelais i ddiwyd mawr[11]
Ar vyddinawr bedydd[12]
Haid heb vodrydav hy bydd[13]

Neu'm rhoddes i Run ryvelvawr[14]
Cant haid a chant ysgwydawr
Ac un haid oedd well pell mawr[15]

Neu'm rhoddes i Run rwyv iolydd cant-
A chant eidionydd[17] [rev[16]
Ac un rodd oedd well nag ydd[18]

Yn myw Rhun reawdyr dihedd[19]
Dyrain enwir enbydedd[20]
Heiyrn ar veirch enwiredd

[1] Nys goruc o dir Bryneich (Odir Bryneich).—Ll. C.
[2] Llaryud (llaryaid) llywyei wlat.—Ll. C.
Llarywydd llyw ei wlad.—Ll. C.
[3] Neut atuen nat ar vylles.—Ll. C.
Neud adwen nad yrfylles (ar y lles).—Ll. C.
[4] Llym digones.—Ll. P. P.
[5] O dy Riu.—Ll. Du. O ddu Riw.—Ll. C.
[6] Ac y eneuriw gwaet.—Ll. Du.
Ac y eneo ewynrhiw gwaid.—Ll. C.
[7] Ny thyr vis vymbreich rygarduys vy eis.—Ll. Du.
Ny thyrrwys fy mreich rygardwys fy ais.—Ll. C.
[8] Neut dorres; neu, Neur dorreis.
[9] A oleuir heddyw.
[10] Aedeuit; neu, a dewyd (a edewit).
[11] Llad rym tyghit; neu Llamryn tynged.
[1] Llam ryn gallas.—Ll. Du.
[2] Annoeth byd braut buyn kynnull.—Ll. Du.
Annoeth byd brawd yn cynnydd.—Ll. C.
[3] Amgyrn buelyn am drull (amdrull).—Ll. C.
[4] Rebyd vilet (*neu*, wyled) Reget dull.
[5] Annoeth bydd (neu, byd) brawd bu yn (bwyn) cynwys.—Ll. C.
[6] Amgyrn buelyn a mwys.—Ll. C.
[7] Rhebydd filed Rhegethwys.—Ll. C.
Rhebyd vilet regeduis (*neu*, rededwys).—Ll. Du.
[8] Handit euyrdyl (*neu*, evyrddyl) avlauen.—Ll. Du.
[9] Yn Abner Lley lladd Urien.—Ll. C.
[10] Ac or llam amdaerawt.
[11] Gweleis y divyd mawr; *neu*, difydd; *neu* ddinydd Gweleis i ddiwyd mawr.—Ll. C. [mawr.—Ll. Du.
[12] Betit, bedit, *neu* bedydd.
[13] Hubydd.—*Ll. Du.*
Heid heb vodrydav hubyd.—Ll. Du.
Heid heb fodrydau hy byd.—Ll. C.
[14] Neu rivedliawr; *neu* ryfeddfawr; *neu* rhyfeddliawr.
[15] Ac un oedd well pell mawr.—Ll. C.
[16] Rhwyfydydd cantref.—Ll. C.
[17] A chant eudyonyd.—Ll. Du.
[18] Ac un (rod) oedd uell nogyd.—Ll. Du.
[19] Rheawdyr dyhedd; *neu*, creaudyr dyhed.
[20] Dyrein enwir eu bydedd (*neu*, enbydded).—Ll. Du.
Direin enwir eu bydedd.—Ll. C.

Mor yw gogwn vy anav[1]
Arglyw pob un yn mhob hav
Ni wyr neb nebawd arhav[2]

Pwyllai Dunawd[3] marchawg gwain
Er echwydd[4] gwneuther celain
Yn erbyn crysaid Owain[5]

Pwyllai Dunawd ydd presen[6]
Er echwydd[7] gwneuthur cadwen,
Yn erbyn cyfrysedd Pascen.

Pwyllai Wallawg marchawg trin
Erechwydd[8] gwneuthur dyvin
Yn erbyn cyvrysedd Elphin.

Pwyllai Vran vab y Mellyrn[7]
Vu'n diol i losgi vy ffyrn[10]
Blaidd a vygai wrth ebyrn[11]

Pwyllai Vorgant ev a'i wyr
Vu'n diol i losgi vy nhymmyr[12]
Llug a gravai wrth glegyr[13]

Pwyllais i pan las Elgno
Frowyllai lavyn a reiddio Pyll[14]
A phebyll o'i vro.

Eilwaith gwelais gwedy gweithien[15]
Aur ysgwyd ar ysgwydd Urien[16]
Bu ail yno Elgno hen

Ar erechwydd ethyw gwallt[17]
O vraw marchawg ysguall[18]
A vydd wrth Urien arall[19]

Ys moel vy arglwydd er evras gwrth[20]
Ni's car cedwyr ei gas[21]
Lliaws gwledig rhydreulias

[1] Mor vi gogun vy anaf.—Ll. Du.
Mor yw gogwn fy arnaf (*neu*, arwaf).—Ll. C.
[2] Arnaf.
[3] Pwyllic Dunawd; *neu*, Pyllei Dunawd.
[4] Erechwydd.
[5] Crysoedd Owein; cryssed, *neu*, cyfrysedd Owain.
[6] Pwyllic Dunawd, ud presen.
[7] Erechwyd.
[8] Erechwyd.
[9] Melsyrn; *neu*, melhyrn.—Ll. Du.
[10] Vyn Dihal llosgi uy ffyrn.—Ll. Du.
[11] Bleid ullgei (fu gai; vu gel; milgi) wrth Ebyrn.—Ll. Du.
[12] Uyn dihol llosgi uyn tymyr.—Ll. Du.
[13] Llye a gravei wrth Glegyr.—Ll. Du.
[14] Ffrouyllei lavyn o reidyo Pyll.—Ll. Du.
Ffrowylle lafyn ar eiddo (ereidyo) Pyll.—Ll. C.
[15] Gweleis i gwedy gweithiau.—Ll. Du.
[16] Uryein.—Ll. Du.
[17] Ar erethuyd (erechuud) ethyw guallt (guall).—Ll. Du.
[18] Ysgueill; ys gweill, ysgweill.
[19] A fydd fyth Urien arall.—Ll. C.
[20] Ys moel yn fy arglwydd yr (ys) euras gwrth.—Ll.
[21] Nys car cadwyr y gas.—Ll. Du. [C.

Angerdd Urien is agro genyv[1]
Cyrchyniad yn mhob bro
Yn wysc Llovan Llawddifro[2]

Tawel awel ti hirglyw[3]
Odid a vo moledyw
Nam Urien cen nid yw

Llawer ci geilic a hebawc wyrenic
A lithiwyd ar y llawr
Cyn bu Erlleon llawedrawr[4]

Yr aelwyd hon a'i goglud gawr,[5]
Mwy gorddyvnasai ar ei llawr
Medd a meddwon eiriawr[6]

Yr aelwyd hon neu's cudd dynad
Tra vu vyw ei gwarcheidwad
Mwy gorddyvnasai eirchiad

Yr aelwyd hon neu's cudd glesin
Yn myw Owain ac Elphin
Breuasai ei phair breiddin[7]

Ar aelwyd hon neu's cudd callawdyr
Mwy gorddyvnasai am ei bwyd [llwyd
Cleddyval dywal diarswyd

Yr aelwyd hon neu's cudd caen vieri[8]
Coed cynneuawg oedd iddi[9]
Gorddyvnasai Reged roddi

Yr aelwyd hon neu's cudd drain[10]
Mwy gorddyvnasai ei chyngrain
Cwmmwynas cyweithas Owain[11]

Yr aelwyd hon neu's cudd myr[12]
Mwy gorddyvnasai babir gloyw
A chyveddau cywir

Yr aelwyd hon neu's cudd tavawl[1]
Mwy y gorddyvnasai ar ei llawr
Medd a meddwon eiriawl

Yr aelwyd hon neu's cladd hwch
Mwy gorddyvnasai elwch gwyr
Ac am gyrn cyveddwch[14]

[1] Ys a gro (agro) gennyv.
[2] Yn uisc lovan law diffro.—Ll. Du.
Yngwisc Louan law divro.—Ll. P. P.
[3] Tauel auel ty (fu) hirglyu.—Ll. Du.
[4] Cyn by Erlleon llauedraur.—Ll. Du.
Cyn y bu Erlleon Llyweddriawr.—Ll. C.
[5] Ae goglyd gawr: *neu*, ai goglud gawr.—Ll. C.
[6] Eiriawl,—Ll. C.
[7] Berwassei ei phair breiddin.—Ll. Du.
Berwassei ei pheir breid din.—Ll. P. P.
[8] Neus cud cein vieri coed.—Ll. Du.
[9] Cynnevaut oed idi.—Ll. D.
[10] Yr aelwyd hon sai ddrein.
[11] Cymmwynas, cymdeithas Owein.—Ll. C.
[12] Neus cyd myr. [13] Nes cud tafawl.—Ll. C.
[14] Ac amgyrn cyfeddwch.—Ll. C.

Yr aelwyd hon neu's cladd cywen
Ni's eiddiganai angen[1]
Yn myw Owain ac Urien

Yr ystwfwl hwn a'r hwn draw
Mwy gorddyvnasai amdanaw
Elwch llu a llwybyr anaw[2]

MARWNAD CYNDDYLAN AB CYNDRWYN.

Sevwch allan vorwynion a syllwch
Werydre Cynddylan
Llys Pengwern neud tandde
Gwâe ieuainc à eiddynt brodre[3]

Un pren â gwyddvid arno[4]
O dianc ys odid[5]
A vyno Duw dervid[6]

Cynddylan calon iaen gauav
A wânt Twrch trwy ei ben[7]
Ti a roddaist cwrwv Tren[8]

Cynddylan calon goddaith wanwyn
O gyvlwyn am gyviaith[9]
Yn amwyn Tren, trev ddifaith

Cynddylan bevyr-bost cywlad[10]
Cadwynawg cyndyniawg câd[11]
Amysgai Tren[12] trev ei dâd

Cynddylan vyvyr-bwyll o vri[13]
Cadwynawg, cyndyniawg llu
A mysgai[14] Tren hyd tra vu

Cynddylan calon milgi
Pan ddisgynai yn nghymhelri câd
Celanedd a laddai

Cynddylan calon hebawg
Buddai'r enwir cynddeiriawg[15]
Cenau Cyndrwyn cyndyniawg

[1] Ni eiddiganei angen.—Ll. C.
[2] A Lluybyr arnaw.—Ll. C. & Ll. Du.
[3] Gwae ieuanc a eiddyn brodyrdde (*neu*, brodyrde).
[4] Unpren a govit arnau. [—Ll. Du.
[5] O diemic yr odit.
[6] Ac a fynno Duw derffid.
[7] A unant turch truy y benn.
[8] Cu (tw) a rodeist curuf (yr kwrwf, twrwf) Tren.
[9] O gyfly yn amgyfieith.
[10] Bwyrbost kyulat.
[11] Cildynnauc cat.
[12] A myscei (mysce, amygsei) tren; *neu*, A mucsei Tren.
[13] Cynddylan vyvyrbwyll (bevyrbwyll) off ri (ry).—Ll. Du.
[14] A muscei; a mycsei; *neu*, amugsei.
[15] Buddair, (*neu*, Bu tair) enwir cynddeiriawg.

Cynddylan calon gwyth-hwch[1]
Pan ddisgynai yn mhriv-lwch câd[2]
Celanedd yn ddeu-drwch

Cynddylan gulhwch gynniviad llew
Blaidd ddylyn ddisgyniad[3]
Ni adver Twrch trev ei dâd

Cynddylan hyd tra attad
Ydd adai ei galon mor wylad
Gantaw mal y twrwv i gâd[4]

Cynddylan Powys borfor wych yt
Cell esbyd bywyd ior[5]
Cenau Cyndrwyn cwynitor

Cynddylan wyn vab Cyndrwyn
Ni mâd wisg baryv am ei drwyn[6]
Gwr ni bu gwell no morwyn[7]

Cynddylan cymmwyad wyt[8]
Ar meithyd na veddyliwyd[9]
Am drebull tull dy ysgwyd[10]

Cynddylan cae di y rhiw
Er yddaw Lloegyrwys heddiw[11]
Amgeledd am un nid gwiw[12]

Cynddylan cae di y nen[13]
Yn i ddaw[14] Lloegyrwys drwy Dren
Ni elwir coed o un-pren[15]

Gan vy nghalon i mor dru
Cyssylltu ystyllod du
Gwyn-gnawd Cynddylau cynran canllu[16]

Ystavell Cynddylan ys tywyll heno
Heb dân heb wely
Wylav dro[17] tawav wedy

Ystavell Cynddylan ys tywyll heno
Heb dân heb ganwyll
Namyn Duw pwy a'm dyry pwyll

Ystavell Cynddylan ys tywyll heno,
Heb dân heb oleuad
Elid amdaw am danad

[1] Cyndylan callon guythhuch.
[2] Priffwch cad.
[3] Llei (blai) dilyn dis gynnat.
[4] Mal y guruf y gat (y gwrf a gat).
[5] Cell a byt bywyt ior.
[6] Fy mad-wisc baraf am ei drwyn.
[7] Gwr ny les gwell no morwyn.
[8] Cymoyt (cynwuyt) wyt.
[9] Ar meithyd na vedylyuyt (bydylwyt) Armeityd na bydy lwyd.—Ll. P. P.
[10] Yr ydau (yny daw) Lloegrwys hediw
[11] Nid yw gwiw; *neu*, nid iw; *neu*, nydiu.
[12] Cae di dy nenn. [13] Yng ddaw; *neu*, yn y dau.
[14] Ny elvir coel o unpren.—Ll. Du.
[15] Cyngran canllu. [16] Wylaf wers.—Ll. P. P.

Ystavell Cynddylan ys tywyll ei nen
Gwedy gwên gyweithydd
Gwae ni wna da a'i dywydd[1]

Ystavell Cynddylan neud aethwyd heb wedd[2]
Mae yn medd dy ysgwyd[3]
Hyd tra vu ni bu doll glwyd

Ystavell Cynddylan ys digarad heno
Gwedy 'r neb pieuvad[4]
Wi o angau byr a'm gad[6]

Ystavell Cynddylan nid esmwyth heno[7]
Ar ben Careg Hydwyth[8]
Heb nêr heb niver heb ammwyth

Ystavell Cynddylan ys tywyll heno[9]
Heb dân heb gerddau
Dygystudd deurudd dagrau

Ystavell Cynddylan ys tywyll heno
Heb dân heb deulu
Hidyl mau yd gynu[10]

Ystavell Cynddylan a'm gwân ei gweled[11]
Heb döed heb dân[12]
Marw vy nglyw byw my hunan[12]

Ystavell Cynddylan ys peithiawg heno[13]
Gwedy cedwyr-voddawg
Elvan Cynddylan Caeawg.[14]

Ystavell Cynddylan ys oergrai heno
Gwedy y parch a'm buai
Heb wyr heb wragedd a'i cadwai

Ystavell Cynddylan ys arav heno
Gwedy colli ei hynav
Y mawr drugarawg Dduw pa wnav[15]

Ystafell Cynddylan ys tywyll ei nen
Gwedy diva o Loegyrwys[16]
Cynddylan ac Elvan Powys

[1] Ae dyvyd; *neu*, Ae dywydd.
[2] Aethuyt heb ued.
[3] Mae ym bed dy yscuyt (ascwyt).
[4] Guedy'r neb pieu vat.
[5] Owi a angau byr im gad; *neu*, Wi a agheu byr am
[6] Neud eisinwydd heno. [gat.
[7] Carreg hydwydd (hytuyth).
[8] Stavell Gyndylan ystywyll heno.
[9] Hidyl ineu ytgynnu. Hidyl men yt gynnu.—Ll. P. P.
[10] Ystavell Cynddylan amgen ei gweled.
[11] Heb doeth heb dan.—Ll. C. Heb doet heb dan. —Ll. Du.
[12] Maru vyglyu byu mu hunan—Ll. Du.
[13] Ys peithwae heno; Ys peithwg (peithwac) heno. —Ll. C.
[14] Cueawc.
[15] Y mawr-drigawc Dduw pa wanaf.
[16] Gwedy dyva o Loegyruys.

Ystavell Cynddylan ys tywyll heno
O blant Cyndrwyn
Cynon a Gwion a Gwyn

Ystavell Cynddylan a'm erwan pob awr
Gwedy mawr amgynnyrddan[1]
A welais ar dy bentan

Eryr Eli ban ei lev
Llewsai gwyr llyn[2]
Crau calon Cynddylan wyn[3]

Eryr Eli gorelwi heno[4]
Yn ngwaed gwyr gwynnovi
Ev yn nghoed trwm hoed i mi[5]

Eryr Eli a glywav heno
Creulyd yw ni's beiddiav
Ev yn nghoed trwm hoed arnav

Eryr Eli gorthrymed heno
Dyfrynt Meisir mygedawg
Dir Brochvael hir rhygodded

Eryr Eli echeidw myr
Ni thraidd pysgod yn ebyr
Gelwid gweled o waed gwyr[6]

Eryr Eli gorymda coed
Cyvore ciniawva[7]
A'i llawch llwyddid ei draha[8]

Eryr Pengwern pen-garn llwyd
Aruchel ei adlais[9]
Eiddig am gîg à gerais[10]

Eryr Pengwern pen-garn llwyd
Aruchel ei ieuan[11]
Eiddig am gîg Cynddylan

Eryr Pengwern pen-garn llwyd
Aruchel ei adav
Eiddig am gîg a garav[12]

Eryr Pengwern pell galwawd heno[13]
Ar waed gwyr gwylawd
Rhy gelwir[14] Tren trev ddifawd

[1] Ysdavell Gyndylan amorwan pob awr Gwedy mawr anghyvran (anghyvyrdan, ymgynyrdan).—Ll. Du.
[2] Lleisieu gwyr llyn.—Ll. C. Guyr llyn.—Ll. Du.
[3] Creu callon Kyndylan roynn.—Ll. Du.
[4] Eryr Eli gorelwi heno eu gwaed gwyr gwynnofi. Efi goet trwm hoet arnaf ymi.—Ll. Du.
[5] Oet y mi; *neu*, Arnaf fi.
[6] Geluit guelet (gwelit) o waet gwyr.—Ll. D.
[7] Cyvore ciniawa.—Ll. C.
[8] Ae llauch lluydit y draha.
[9] Aruchel y atlas (*neu*, addes).
[10] Eiddig am gig a gares.—Ll. C.
[11] Aruchel y ewan.—Ll. P. P. [12] Gîg Cynddylan.
[13] Pell galwant heno. [14] Ys gelwir.—Ll. P. P.

Eryr Pengwern pell gelwid heno
Ar waed gwyr gwelid
Rhy gelwir Tren trev lethrid

Eglwysau Bassa y orphowys[1]
Y diwedd ymgynnwys[2]
Cledyr câd calon Argoedwys.

Eglwysau Bassa ynt faeth heno[3]
Vy nhavawd a'u gwnaeth
Rhudd ynt wy rhwy vy hiraeth[4]

Eglwysau Bassa ynt wng heno[5]
I etivedd Cyndrwyn
Tir mablan Cynddylan wyn[6]

Eglwysau Bassa ynt dirion heno
Ys gwaedlyd eu meillion[7]
Rhudd ynt wy rhwy vy nghalon[8]

Eglwysau Bassa collasant eu braint
Gwedy diva o Loegyrwys
Cynddylan ac Elvan Powys[9]

Eglwysau Bassa ynt ddiva heno
Eu cedwyr ni phara[10]
Gwyr a wyr a mi yma

Eglwysau Bassa ynt barwar heno[11]
A minnau wyv dyar[12]
Rhudd wy rhwy vy ngalar[13]

Y drev wen yn mron y coed
Ys ev yw ei hevras eirioed
Ar wyneb ei gwellt y gwaed[14]

Y drev wen yn y tymmyr
Ei hevras ei glas vyvyr
Ei gwaed a dan draed ei gwyr[15]

Y drev wen yn y dyfrynt
Llawen y byddair wrth gyvamug câd[16]
Ei gwerin neu'r derynt[17]

[1] Eglwysseu Bassa ynt faeth heno.
[2] Y diued ymgynnuys.
[3] Ynt tirion heno.—Ll. Du.
[4] Rud ynthwy a hwy fyhiraeth.—Ll. Du.
[5] Ynt yng heno y etived Cyndrwyn.
[6] Mablan Cynddylan wyn.
[7] Y gwaeth eu meillyon: y gwnaeth eu meillyon.—Ll. P. P. Yn gwaedly (gwaedlef) ei meillion.—Ll. Du.
[8] Rhudd yn hwy rhwy fy nghalon.—H. Du. *Neu*, Rud ynt vy rwy vy gacallon.
[9] Kyndyl ac Elvam Powys.
[10] Y chetwyr ny phara.
[11] Ynt barvar (farwar) heno.
[12] A minneu wye ordyar.—Ll. P. P.
[13] Rud vy rwy vyggalar: rud ynt wy rwy vyggalar.
[14] Br uyneb y guellt y guaet.
[15] Y drev uen ynyt (yn yd) hymyr. Y hevras y glass vyvyr. Y guaet a dan draet y guyr.
[16] Llauen y bydeir wrth gyvamud (gyuanrud) kat.
[17] Y gueryn neur derynt.

Y drev wen rhwng Tren a Throdwydd
Oedd gnodach ysgwyd tón
Yn dyvod o gâd nog yt ych yn echwydd[1]

Y drev wen rhwng Tren a Thraval
Oedd gnodach y gwaed ar[2]
Wyneb gwellt nog eredig braenar

Gwyn ei vyd Freuer[3] mor yw di haint
Heno gwedy colli cevnaint[4]
O anfawd vy nhavawd yd lesaint

Gwyn ei vyd Freuer mor yw van heno[5]
Gwedy angau Elvan
Ac eryr Cyndrwyn Cynddylan

Nid angau Freuer a'm de heno
Am damorth brodyrdde
Dihunav wylav vore[6]

Nid angeu Freuer a'm gwna haint
O ddechreu nos hyd ddewaint
Dihunav wylav bylgaint

Nid angau Freuer[7] a'm tremyn heno
A'm gwna gryd iau melyn[8]
A chochau dagrau dros erchwyn

Nid angau Freuer a ernywav heno[9]
Namyn my hun mi wan-glav[10]
Vy mrodyr a'm tymmyr a gwynav

Freuer wen brodyr a'th vaeth
Ni hanoeddynt o'r difaeth
Gwyr ni vegynt vygyliaeth[11]

Freuer wen brodyr a'th vu
Pan glywynt gyvrenin llu
Ni echwydd sydd ganthu[12]

Mi a Freuer a Medlan
Cyd yd vo câd yn mhob man
Ni'n tawr ni laddawr ein rhan[13]

[1] Noc yt ych y echuyd.
[2] Oed gnodach y gavat (ganet, gauet) *neu*, Gnoch y guaet (guaet yn ar).
[3] Guyn y vyt Freuer; *neu*, Guyn y vyt Treiry. Gwyn ei vyd Freuer mor yw haint.
[4] Ceuueint, cenueint.
[5] Gwyn byd Freuer mor yw wann. Ll. P. P.
[6] Du hunav uylav vore.
[7] Ny agheu ffreuer.
[8] At am gwna gryd iau melyn.
[9] Ny aghen ffreuer a ernuaf heno.
[10] Ny wanglaf.
[11] Wyr ny fegynt uygylyaeth.
[12] Ny echuydei sydd ganthu. Ni echyfyddai sydd ganthu.—Ll Du. Ni echyuydei ffyd ganthu.—Ll. P. P.
[13] Nyn taur ny ladaur an ran.

Y mynydd cyd ad vo uwch[1]
Nid eiddigadav dwyn vy muwch
Er ysgawn gan rai vy rhuwch

Amhaval ar Avaerwy
Ydd aa Tren yn y Trydonwy
Ac ydd aa Twrch yn Marchawy[2]

Amhaval ar Elwydden[3]
Ydd aa Trydonwy yn Nhren
Ac ydd aa Geirw yn Alwen[4]

Cyn bu vy nghylched groenyn gavyr[5]
Galed chwannawg i gelin[6]
Rym goruc yn veddw vedd bryvyn[7]

Cyn bu vy nghylched
Croen gavyr galed
Celyngar y llillen
Rymgoruc yn vedw ved Tren.

Gwedy vy mrodyr o dymmyr Havren
I am dwylan Dwyryw
Gwae vi Dduw vy mod yn vyw

Gwedy meirch hywedd a chochwedd ddillad
A phluawr melyn
Main vy nghoes nid oes ym dremyn[8]

Gwartheg Edeyrniawn ni buant gerddenin
A chan neb nid aethant yn myw[9]
Gorwyniawn gwr o Uwchnant[10]

Gwartheg Edeyrniawn ni buant gerddenin
A chan neb ni cherddynt
Yn myw Gorwyniawn gwr edvynt[11]

Edwyn warth gwarthegydd[12]
Gwerth gwyl a negydd[13]
Ar a ddyvo dragwarth a'i deubydd

[1] Y mynyd kyt at vo uch
Nyt eidigafaf y duyn vym buch
Yr ysgaun (ys ys cawn) gan rei vy ruch.
[2] Amhaval ar avaeruy
Yd y Tren yn y Trydonuy
Ac yd aa Turch ym marchauy (marchnwy).
[3] Am haul ar Eluyden (Elfydden).
[4] Geirw am Alwen —Ll Du.
[5] Cyn bu vyghylchet croenen (groen) gawyr.
[6] Galed chwannawc i gelen (gelein).
[7] Rum gorug y wedu ved Tren bryuynn.—Ll. P. P.
Rym gorug yn feddw fedd brynn.—Ll. Du.
[8] Mein vynghoes nym oes dudedyn.—Ll. P. P.
[9] A chant (cherdd) neb nyd aethant ym buw (byw).
[10] Gwyr a uchuunt (uchnant). Gorwynnion wyr a uch uant.—Ll. P. P.
[11] Ym buyf Goruynnyaun gwr Eduyn.
[12] Warth gwarthegyd.—Ll. P. P.
[13] Gwerth gwyla negydd.

Mi a wyddwn à oedd da,
Gwaed am eu gilydd gwrda

Rhag[1] gwraig Gwrthmwl byddai gwân
Heddyw byddai ban ei dysgyr
Hi gyn na diva ei gwyr[2]

Tywarchen Ercal ar âr dywal
Wyr o edwedd Morial
A gwedy Rhys mae rhysonial[3]

Heledd hwyedig ym gelwir
O Dduw padyw yth roddir[4]
Meirch vy mro ac eu tir

Heledd hwyedig a'm cyveirch
O Dduw padyw yth roddir gwrwm seirch
Cynddylan ar bedwar-deg meirch

Neu'r syllais olygon ar dirion dir
O orsedd Orwynion
Hir hwyl haul hwy vy nghovion

Neu'r syllais o Ddinlle Vrecon[5]
Freuer werydre
Hiraeth am damorth brodyrdde[6]

Llâs vy mrodyr ar unwaith
Cynan Cynddylan Cynwraith[7]
Yn amwyn Tren trev ddifaith

Ni sangai wehelyth ar nyth Cynddylan
Ni thechai droedfedd fyth
Ni vagas ei vam vab llyth

Brodyr ambwyad ni vall
A dyvynt val gawyail coll[8]
O un i un edynt oll

Brodyr ambwyad a ddug Duw rhagov
Vy anfawd ai gorug
Ni obrynynt faw ei fug[9]

Teneu awel tew ledcynt
Peraidd y rhychau ni pharad a'u goreu[10]
Ar a vu nad ydynt[11]

[1] Bei.—Ll. P. P.
[2] Rhei gureu gyrthmul bydei guan hediw.
Bydai ban y disgyr hi gyva (*Ll. D.* gyn na) diva y guyr. [wyr.)
[3] Tyuarchen ercal ar er (ar) dyual wyr (er erdywal O etwed (etiued) Moryal a guedy Rys maer y sonal.
[4] O Duw padyv yth rodir.
[5] Vreiddun.—Ll. P. P.
[6] Yma canlyn y darn pennill hwn:
Marchawg o Gaer Adnau
Nid oedd hwyr a gwynion
Gwr o Sanneir.
[7] Cynvreith (Kymwreith).
[8] A dyuynt val guyall coll.
[9] Ny o brynynt ffaw er ffug.
[10] Ny pharat (pharae) ae goreu.
[11] Ara vu nat ydynt.

As clywo a Duw a dyn
As clywo ieuanc a hyn
Mevyl barvau maddeu hedyn[1]

Yn myw ehedyn ehediai[2]
Dillad yn araws gwaed vai
Ar glas verau nav nwyvai

Rhyveddav dinclaer nad yw[2]
Yn ol eilydd celwydd clyw[4]
Yn ngwall Twrch tòri cnau cnyw

Ni vu niwl ai mwg[5]
Ai cedwyr yn cyvamwg
Yn ngweirglawdd aer yssydd ddrwg

Endewais o weirglawdd aer ysgwyd[6]
Digyvyng dinas i gedyrn[7]
Goreu gwr Garanmael

Caranmael cymwy arnad
Atwen dy ystle o gâd
Gnawd màn ar ràn cynniviad

Cynniv oedd ognaw llaw hael[8]
Mab Cynddylan clod avael
Dyweddwr Cyndrwynin Caranmael

Caranmael oedd dihaidd
Ac oedd deholedig trev tâd
A geiswys Caranmael yn ynad[9]

Caranmael cymmwyedd ognaw[10]
Mab Cynddylan clod arllaw
Nid ynad cymmynad o honaw[11]

Pan wisgai Garanmael gadbais Cynddylan
A pheryrddiaw ei ònen[12]
Ni chafai Franc tanc o'i ben[13]

Amser y bum i vras vwyd
Ni ddyrchavwn vy morddwyd
Er gwr à gwynai clav gornwyd[14]

[1] Madeu hed yn.
[2] Ym byw ehedyn ehedyei.
[3] Rywedaf dincleir nadiv.
[4] Yn ol kilyd keluyd klyw.—Ll. P. P.
[5] Ny vu nuil ae muc: Nywy ae nywl ae mwc.—Ll. P. P.
[6] Edeueis y veirglaud aer ysguyt.
Edeweis i weirgledd ae ysgwyd.—Ll. Du.
[7] Digyvynd dinas y Gedyrn.
[8] Kynnivoed o gnaf llav hael: Kymwed ognaw llaw hael—Ll. P. P.
[9] Oed diheid ac oed diholedic
Trev tat a geissyuys
Karanmael yn gat.
[10] Cymwed ognaw.
[11] Nyt ynat kyt mynat ohonau-
[12] A phyryrdyau y onnen.
[13] Tranc oe ben.
[14] Yr gur a guyneu klav gomuyt.

Brodyr ambwyad innau
Ni's cwynai glevyd cornwydau
Un Elvan Cynddylan dau

Ni mâd wisc briger nyw dirper[1]
O wr yn nirvawr gywrysedd
Nid oedd levawr vy mroder[2]

Onid rhag angau a'i aelau mawr
A gloes glâs verau
Ni byddav levawr innau[3]

Maes Maoddyn neu's cudd rhew
O ddiva da ei oddew[4]
Ar vedd Eirinwedd eiry tew

Tom Elwyddan neu's gwlych gwlaw[5]
Mae[6] Maoddyn y danaw
Dyn vai Gynon i'w gwynaw[7]

Pedwar pwn broder a'm bu
Ac i bob un penteulu
Ni wyr Tren berchen iddi[8]

Pedwar pwn broder a'm buant
Ac i bob un gorwyv nwyviant
Ni wyr Tren perchen cyngant[9]

Pedwar pwn terwyn[10] o addwyn vrodyr
A'm buant o Gyndrwyn
Nid oes i Dren berchen mwyn

Gosgo yngod addoed arnad[11]
Nid wyv bylgaint gyvod
Neu'm gwânt ysgwr o gwr dyvod[12]

Gosgo di yngod a thech
Nid wyd ymadrawdd dibech[13]
Nid gwiw clain yth grain y grech

Amser i buant addvwyn,
I cerid merched Cyndrwyn
Heledd Gwladus a Gwenddwyn

Chwiorydd a'm bu diddan[14]
Mi a'u collais oll achlan
Freuer Medwyl a Medlan

[1] Nyw dirper awr.
[2] Ny mat uisc briger nyu dirper aur.
Our yn dirvaur gyuryssed
Nyt oed leuaur vymbroder.
[3] Ny bydaf leuawr inneu.
[4] O diva da y odeu.
[5] Tom Eluithan neus gulych glau.
[6] Mae.—Ll. P. P,
[7] Dyn yei (dylyei) Gynon y guynau.
[8] Ny uyr Tren berchen y du.
[9] Kygant.—Ll. P. P.
[10] Peduar pun tervyn.
[11] Gosgo yngod adot (adof) arnat.
[12] Neum gunant ysgur o gurr dyvot (o gwr dy got).
[13] Nid ymadrawdd dibech.—Ll. Du.
[14] Chwiorydd am bydiddan.

Chwiorydd a'm bu hevyd
Mi a'u collais oll i gyd
Gwledyr Meisyr a Cheinvryd

Llâs Cynddylan llâs Cynwraith
Yn amwyn Tren trev ddifaith
Gwae vi vawr araws eu llaith

Gwelais ar lawr Maes Togwy
Byddinawr a gawr gymmwy
Cynddylan oedd cynnorthwy

Celein a sych a du tân[1]
Pan glywyv godwryv godaran
Llu Llemenig mab Mahawen

Arbènig lleithig llurig
Yn nghyhoedd aer gwythgwaith-vuddig[2]
Flam daphar llachar Llemenig

CANU LLYWARCH HEN, I'W HENAINT A'I VEIBION.

Cyn bum cain vaglawg bum cyfes eir-
Ceinvygir ni eres [iawg[3]
Gwyr Argoed eirioed a'm porthes

Cyn bum cain vaglawg bum hy
A'm cynnwysid yn nghyvyrdy
Powys paradwys Cymry

Cyn bum cain vaglawg bum eirian
Oedd cynwayw vy mhar[4]
Oedd cynnwyv cevyn-grwm wyv trwm
[wyv truan
Baglan bren neud cynhauav[5]
Rhudd rhedyn melyn calav
Neu'r digerais a garav

Baglan bren neud gauav hyn
Yd vydd llavar gwyr ar lyn[6]
Neud diannerch vy erchwyn[7]

Baglan bren neud gwanwyn
Rhydd côgau goleu ewyn[8]
Wyv digariad gan vorwyn

Baglan bren neud cyntevin
Neud rhudd rhych neud crych egin

[1] Celein a sych o dy tân.
[2] Ynghyhoedd airggwyth gwaith fuddig.
[3] Buu (bwn) cyffes eiryauc.
[4] Oed kymueu vym par.
[5] Neut kyn trayaf.
[6] Ytuyd (ydwyt) llavar guyr ar lyn.
[7] Neut diannerch vy euryn.
[8] Rud cogeu goleu euyn.

Edlid ym edrych yth ylvin[1]

Baglan bren gangen voddawg
Cynnelych hên hiraethawg[2]
Llywarch leverydd nodawg[3]

Baglan ben gangen galed
A'm cynnwysi Duw difred[4]
Elwir pren cywir cynnired

Baglan bren bydd ystywell
A'm cynnelych a vo gwell
Neud wyv Llywarch lawer pell[5]

Yn cymmwedd y mae henaint â mi[6]
O'm gwallt i'm daint
A'r cloyn à gerynt yr ieuaint[7]

Y mae henaint yn kymued
A mi om gwallt im danned
Ar cloyn a gerynt y gwraged

Dyrgweny gwynt[8] gwyn gne godre
Dewr hydd diwlydd bre[9] ?gwydd
Eiddil hên hwyr yd re[10]

Y ddeilen hon neu's cynnired gwynt
Gwae hi o'i thynged
Hi hên eleni y ganed

A gerais er yn wâs yssy gâs gènyv
Merch estrawn a march glâs
Neud nad mi eu cyvaddas[11]

Vy mhedwar priv-gâs erymoed[12]
Ymgyvarvyddynt yn unoed[13]
Pâs a henaint haint a hoed

Wyv hên wyv unig wyv anelwig oer
Gwedy gwely ceinmyg
Wyv truan wyv tridyblyg

[1] Etryt ym edrych yth linin.—Ll. C.
Neu, Edryd i'm edrych ith ylfin.
Edlid yn edryd ith ylfin.—Ll. Du.
[2] Cynhellych heu hiraethauc.
[3] Lleveryd vodauc.
[4] Am cynhellych Duw diffred.
[5] Neut uyt Lyuarch lawer gwell.—Ll. C.
Neu, Neut uyd hyttrach lawer pell.
Neud wyt Llywarch llawer pell.—Ll. Du.
[6] Y mae henaint yn cymued a mi.—Ll. P. P.
[7] Ar cloyn a gerynt yr ieuainc.—Ll. Du.
Ar cloyn a gar yr ieuaint (ieueinc).—Ll. C.
[8] Dyr guenn (dyr gweny) guynt.
[9] Deurhyd diulyd bre (Dewr hyd ddiwlydd bre).
[10] *Neu*, Huyr ydyre (hwys y dyre).
[11] Y sy (ysydd) gennyf yn gâs.
A gereis er yn was.—Ll. Du.
Neu, Deubeth a gereis er yn was
Merch i estron a march glas
A heddyw nid ynt gyfaddas.
[12] Fy (ym) pedwar prifgas erioed (eirmoed).—Ll. Du.
[13] *Neu*, Yn gyvarvydynt yn unoet.
Neu, Pan gyfarfyddynt yn unoed.
Ynghyueruydynt yn unoed.—Ll. P. P.

Wyv tridyblyg hên wyv anwadal drud
Wyf ehud wyv anwar
Y sawl a'm caroedd ni'm câr

Ni'm câr ni'm cynnired neb
Ni allav ddarymred
Wi o angau na'm dygred

Ni'm dygred na hun na hoen
Gwedy y lleas Llawr a Gwên[1]
Wyv anwar abar wyv hên

Truan o dynged a dyngwyd[2]
I Lywarch ar y nos y ganed[3]
Hir gniv heb esgor lludded

Na wisg wedy cwyn na vid vrwyn dy vryd[4]
Llem awel a chwerw gwanwyn[5]
Na'm cyhudd vy mam[6] mab yt wyv

Neud adwen ar vy ngwên[7]
Yn hanvod cun achen[8]
Tri gwyddorig elwig awen[9]

Llym vy mhâr llachar yngryd[10]
Armaav i wyliaw rhyd[11]
Cynnydd anghwyv Duw gennyd[12]

O diengyd a'th wylwyv[13]
O'th ryleddir a'th gwynwyv
Na choll wyneb gwyr argnwyv[14]

Ni chollav dy wyneb trin woseb er[15]
Pan wisg glew yr ystre[16]
Porthav gniv cyn mudav lle[17]

Rhedegawc tòn ar hyd traeth
Echadav tòrid arvaeth câd acdo[18]
Gnawd fo ar fraeth

[1] Guedy lleas (gwedy y llas) Llawr a Gwen.
[2] Truan o dyngwy a ddygeydd.
Truan o dynged a ddygwydd i Llywarch.—Ll. Du.
[3] I Llywarch er (yr) y nos y ganed.
[4] Orwyn dy uryt.—L. P. P.
[5] Llem awel a cherw gwenebyn (gwenwyn.—Ll. P. P.)
[6] Amgyhyd (am gyhydd, am gyhud) fy mam.
[7] Neut atuen ar uy auen. [8] Ynghanfiod cun a chen.
[9] Tri gwydd orig elwig awen (wen)
Trigwyddorig elwid wen (awen).—Ll. Du.
[10] Llachar y gryd.
[11] Arnaf (armaif) i uylaw (wylyaw) ryt.
[12] Rhydd cynnydd anghyf Duw gennyd.—Ll. C.
Neu, Kynnydd cyn nid anghwyf Duw gennyt.
Neu, Ynnyt anghyf; *neu*, cyn ni ddiangwyf.
Neu, Cyn nid anghwyf; *neu*, Cynni ddiangwyf.
Cynnydd anghyf Duu geneyd.—Ll. Du.
[13] O diegyd ath ueluyf.
[14] Gwyr argnif; *neu*, gwyr ar gnif.
[15] Ni chollafdy trin woseb er (wr: wose ber)—Ll Du.
[16] Penwisg glew yr ystre.
[17] Porthaf gnif kyn mudef (mydif) lle (le).
[18] Echadef torrit arvaeth (kat ac ado) cad (acddo).

Ysid ym a leva wyv
Briwaw pelydyr parth y bwyv[1]
Ni levarav na fowyv[2]

Meddal mignedd caled rhiw[3]
Rhag carn cawn tàl glan a vriw[4]
Eddewid ni wneler nid gwiw[5]

Gwasgarawd naint am glawdd caer[6]
A minnau a rinaav[7]
Ysgwyd bryd briw cyn techav

Y corn a'th roddes di Urien
A'r arwest aur am ei ên
Chwyth ynddo o'th daw angen

Er ergryd angau rhag angwyr Lloegyr[8]
Ni lygrav vy mawredd
Ni ddychanav rianedd[9]

Tra vum i yn oed y gwâs draw
A wisg o aur ei ottoew[10]
Byddai re y rhuthrwn y waew

Diheu diwair dy waes[11]
Ti yn vyw a'th dyst rylâs
Ni bu eiddil hen yn wâs

Gwên wrth Lawen y ddwylwys neithwyr[12]
Arthur ni thechas[13]
Aer a drawdd ar glawdd gorlas[14]

Gwên wrth Lawen yd wylwys neithwyr
A'r ysgwyt ar ei ysgwyd[15]
A chan bu mab yn bu hywyd

Gwên wrth Lawen yd wyliis[16]
Neithwyr a'r ysgwyd ar ygnis[17]
Can bu mab i mi ni ddiengis[18]

[1] Briau pelydr parth y bwyf.
[2] Ny lafaraf na phowyf.
[3] Medal mi ened (miged) calet rhiw.
[4] Rac carn caun (cann) tal glan avriw.
[5] Edewit ny weether (ny wnel) nytiw (nid yw).
Neu, Eddewid ny wellaer nyd iw.
[6] Guas karant (gwasgarawst) neint am glawd caer.
[7] A minneu armaif (armaaf) ys gwyd (ysguyt).
[8] Yr ergryt aghen rac aghywyr Lloegr.—Ll. C.
Neu, Er egryt angen rhag anghenwyr (anhepcur) Lloegr.
[9] Ni ddyhunaf (dihunaf) rianedd.
[10] A wisc o eur y ottew.
[11] Diheu diweir dy was (waes) di yn fyw.
Diau dywir dy was.—Ll. Du.
[12] Gwen, wrth lawen yd welas.
[13] A thuc ny techas (thechas); Athuc ny techas.—Ll. P. P.
[14] Aer (oer) adraud (a drawd) ar glawd (arglawdd) Gorlas.
[15] Ar ysguyt ar y ysguyd.
Arysg ar ygnis (ysgwydd).—Ll. Du.
[16] Gwen wrth lawen yd wylwys.
[17] Ar ysgwyd ar y gwys (ar y gnis).
[18] A chan bu mab im (imi) ny ddiengys (ddiengeis),

Gwên gygydd gochawr vy mryd[1]
Dy lâs ys mawr casnar
Neud câr a'th levawr[2]

Gwèn vorddwyd tyllvra[3] a wylias neith-
Yn ngoror ryd Vorlas [wyr
A chan bu mab ym ni thechas

Gwên gwyddwn dy eissillyd[4]
Rhythr eryr yn ebyr oeddyd—
Betwn dedwydd diangyd[5]

Tón tyrvid toid ervid[6]
Pan ânt cynrain yn ngovid[7]
Gwên gwae ry hên o'th edlid

Ton tyrvid toid aches[8]
Pan ânt cyvrain yn ngnes[9]
Gwên gwae ry hên ryth-golles

Oedd gwr vy mab oedd dysgywen hawl[10]
Ac oedd nai i Urien
Ar ryd Vorlas y llás Gwên

Prenial dywal gâl ysgwn[11]
Gorug ar Loegyr lu cyngrwn[12]
Bedd Gwên vab Llywarch Hên hwn[13]

Teg yd gân yr aderyn ar berwydd bren
Uch ben Gwên cyn ei olo dan dywarch
Briwai galch Llywarch Hên

Pedwar-meib arugaint a'm bu
Eurdorchawc tywysawc llu
Oedd Gwén goreu o naddu

Pedwar-meib arugaint a'm bwyad
Eurdorchawc tywysawc câd
Oedd Gwên goreu mab o'i dâd

Pedwar-meib arugaint a'm buyn[14]
Eurdorchawc tywysawc unbyn
Wrth Wên gweisionain oeddyn[15]

Pedwar-meib arugaint yn nghenvaint
Llywarch[16]

[1] Gwen gygyd (gwgyd) gochawn (gochawd) vy mryt.
[2] Nyt car ath lavawr (ladawr).
[3] Gwen vordwyt tyllvras.
[4] Gwen guydun (gwydn) dy eissillut (eissillydd.
[5] Belun (Pi tawn) dedwydd dianghut.
[6] Ton tyrsid coed ersid.
[7] Pan aut (nawd) cyvrein ygovid (y gofid, *neu*, yn
[8] Ton tyrfid caed acher. [ofid).
[9] Pan aut (nawd) kyvrin ygnes (y gnes).
Pan aut kyfyrm yngnes.—Ll. P. P.
[10] Oed gwr vy mab oedisgwen haul (oedd is gwen haul).
[11] Prennyal dywal gal yscyn.
[12] Goruc ar Loegr lu (llu) Kyndrwyn.
[13] Yw hwn.
[14] Pedwar mab ar hugaint am bwyn.
[15] Y wrth Wen gueissyon eiu oedyn. [Ll. P. P.
[16] Yn cemieint Llywarch: ynghenuein Lywarch.—

O wyr glew galwythaint
Rhull eu dyvod clad tramaint[1]

Pedwar-meib arugaint o veithiaint vy
nghnawd[2]
Drwy vy nhavawd lleddysaint[3]
Da dyvod vy nghod colledaint[4]

Pan lâs Pyll oedd tevyll briw[5]
A gwaed ar wallt hyll
Ac i am ddwylan Fraw frowyll[6]

Dychonad ystavell o esgyll ysgwydawr[7]
Tra vydded yn sevyll[8]
A vriwed ar angad Pyll[9]

Dyn dewis ar vy meibion[10]
Pan gyrchai bawb ei alon
Pyll wyn pwyll tân trwy livon[11]

Mad ddodes ei vorddwyd dros obell[12]
Ei orwydd o wng ac o bell
Pyll pwyll tân trwy sawell

Oedd llary llaw aergre oedd aeleu eil-
Oedd dinas ar ystre [wydd[13]
Pyll wyn doed erehyll eudde[14]

Pan savai yn nrws pebyll
I ar orwydd erewyll
Arddelwai o wr wraic Pyll

Briwyd rhag Pyll penglog fêr[15]
Ys odid llwvyr yd llever[16]
Yn daw eiddil heb ddim digoner[17]

Pyll wyn pellynig ei glôd[18]
Handwyv nwyv erod o'th dyvod[19]
Yn vab o'th arab adnabod[20]

[1] Twll eu dyvot clot trameint.
Tulleu dyfod clod tra meint.—Ll. Du.
[2] A veithyant; *neu*, a weithieynt. (A neitheint.—
Ll. Du.
Pedwar meib ar hugaint a veithyaint vygknawd
lledesseint.—Ll. P. P.
[3] Lledosseint; *neu*, lleddesseint.
[4] Da dyvot uygeot colledeint (colleddeint).
[5] Oed teuyll briw.
[6] Ac am dwylann ffraw ffrewyll.
[7] Dichonaf ystavell (ystevyll) o esgyll (oesgyll).
[8] Tra uydaf yn sefyll.
[9] Afrifed ar angad Byll.
[10] Dyn deuis aruy meibion.
[11] Trwy linon; *neu*, liwon.
[12] Dros o bell.
[13] Aeleu eilvyd (aelaf eilwyd).
[14] Pyll wyn doet perchyll eurdde (eude).
Pyll wyn oedd perchyll eurdde.—Ll. Du.
[15] Beriwyd rac Pyll pengloc ffer.
[16] Ys odid (oeddyt) llyfr (llwfr, lwfyr, llyfyr) yd lleuer.
Neu, Ys odid llwfyr yd llecher (techer).
[17] Yndaw (yn dan) eiddil heb ddim (daw) digoner.
[18] Pell cunic (cynnig) ei glod.
[19] Handdwyf nyyf yrot oth dyvod.
[20] Unfab a tharan (atharan, a tharaw) adnabod.

Goreu tridyn y dan nev
A warchedwis eu haddev
Pyll a Selyv a Sanddev[1]

Ysgwyd a roddais i Byll
Cyn noi gysgu neu bu doll
Deiniaw i haddav ar wall[2]

Cyd delai Gymru ac elyflu o Loegyr[3]
A llawer o bobtu[4]
Eangosai Byll bwyll uddu[5]

Na Phyll na Madawg ni byddynt hir-
O'r devawd y gelwynt[7] oedlawg[6]
Rhoddyn na roddyn cyngrair byth nis erchynt[8]

Llyma y mab oedd divai tringar
I veirdd ys ei glod lle nid elai
Byll pei bellach parhaai[9]

Maen[10] a Madawg a Medel dewrwyr
Diyssig vroder
Selyv Heilyn Llawr Lliver[11]

Bedd Gwell yn y Rhiw Velen
Bedd Sawyl[12] yn Llan Gollen
Gwarcheidw Llavyr[13] Bwlch Llorien

Bedd rudd neu's cudd tywarch
Ni's evrydd gweryd ammarch[14]
Bedd Llyngedwy vab Llywarch

Goreu triwyr yn eu gwlad
I amddifyn eu trevad[15]
Eithyr ac Erthyr[16] ac Argad

Tri meib Llywarch tri anghymmen câd
Tri cheimiad avlawen[17]
Llev ac Arau ac Urien[18]

[1] Y amddiffin eu haddeu
Pill a Selw a Sandeu.
[2] Deiniau y hadau, arvoll (ar wall: y hadaw arwall).
Neu, Dimheu eu haddef ar wall.
[3] Ac elyflu Lloegr (elydlu o Loegr).
[4] Llawer o bell tu.—Ll. P. P.
[5] Danghoseis Byll bwyll ydu.
[6] Na phwyll na Madauc ni bydynt hiraethauc.
[7] Or dewawt y (a) gelvynt (gehwynt, gefwynt).
[8] Rodyn Uarodyn llygreir vyt nys erchynt
[9] Llyma y mabed (ymabedd, yma ved) divei tringar y Veird (ei eneid) ys y glod (Ni serthynt ni sei eu clod: Veirdd y sei y glot lle nid elei).
Lle nid elei Byll pei bellach parei (parhaai).
[10] Maeir.—Ll. P. P.
[11] Lliwer.
[12] Sawyll.
[13] Llamyr.
[14] Ni seirudd (seiryd) Gweryd Amarch.
Neu, Nysevryd gueryt ammarch.
Nis eiryd gweryd Cammarch.—Ll. Du.
[15] Y an diffyn eu treuad.
[16] Ergir.—Ll. P. P.
[17] Tri chennad awlawen.—Ll. P. P.
[18] Llew ac Araw ac Urien.—Ll. P. P.

Handid haws i amchwyson[1]
O'i adaw ar lan awon
Y gyd â llu o wyr llwydion[2]

Tarw trin rhyvel adwn
Cledyr câd canwyll ysgwn[3]
Reen nev rhwy a endewid hwn[4]

Y bore gan las y dydd
Pan gyrchwyd Mwg-mawr-Drevydd
Nid oedd vagawd meirch Mechydd[5]

Cyvarvan a'm cavall[6]
Celain ar wyar ar wall
Cyvranc Rhun a'r drud arall

Diasbad a ddodir yn ngwarthav Llug
Odduch ben bedd Cynllug [Vynydd
Mau gerydd mi a'i gorug[7]

Otid eiry toid ystrad
Dyvrysiynt cedwyr i gâd
Mi nid av anav ni'm gad

Nid wyd ti ysgolhaig nid wyd elaig
Unben ni'th elwir yn nydd rhaid
Och Cynddilig na buost wraig[8]

Pell oddyman Aber Llyw
Pellach ein dwy gyvedlyw
Talan telais dy deigyr i mi heddyw[9]

Er yvais i win o gawg
Ev a ragwan rai rheiniawg[10]
Esgyll gwawr oedd waywawr Duawg[11]

Oedd edivar gènyv pan ymerchis[12]
Nad gantu i ddewis[13]
Cynnydd y vai hael hoedyl mis[14]

Adwen leverydd cyni vrân
Pan disgynai yn nghyvyrdy
Pen gwr pan gwin a ddyly[15]

[1] Handid haus i amchuission (im achwisson).
[2] Y gyd a llu ewyr llwydon.
[3] Canwyll o o ginun.—Ll. P. P.
[4] Tarv trin ryvel adun.
Cledir cad canvill o guuin
Ren new ruy a endeid hun.
[5] Y bore gan lav ydit.—Ll. Du.
Ban girchuid Mug mawr brewit *(brenin y Season.)*
Nid oedd vagaud (wagawd, dagawd) meirch mechit.
[6] Kywarvan (kyvarvuan, kyvarvuam) am cafall.
[7] Meugerit mi ae goruc.
[8] Nyduid ti ysgolheic nid vid eleic
Unben nith eluir in dit reit.
Och Kindilic na buost gureic.
[9] Talan teleis dy (te) deigyr hedyu.
[10] Rac Beinyawc.—Ll P. P. [11] Diwg; neu, Dwg.
[12] Edifar gennyf pan ymerchais.—Ll. P. P.
[13] Nat gantu y diewis, (edewis).
[14] Cynny dyvei hael hoedl mis.—Ll. P. P.
[15] Atuen leveryd kyni Fran (pan disgynnei ygkyvrdy
Pan (paen) gur pan guin a dyly.

Meyrygawg marchawg maes
Tra vynws Dovydd vy lles
Nid yswn vegis môch mês

Llywarch Hên na vydd di wyl
Trwydded a gesi di anwyl
Tarn dy lygad taw nag wyl

Hen wyv vi ni'th oddiweddav
Rhodd am gyssul[1] cwdd archav
Marw Urien angen arnav

A'i dy gyssul cyrchu brân[2]
Can ddiwg ac argynan
Marw meibion Urien achlan

Na chred vrân na chred Dunawd
Na chai ganthudd yn fosawd
Bugail lloi Llanvor llwybrawd[3]

Yssydd Lanvor dra gweilgi
Y gwna mor molud wrthi
Llallogan ni wn a'i hi

Yssydd Llanvor tra bànawg[4]
Ydd aa Clwyd yn Nghlywedawg
Ac ni wn ai hi llallawg

Heis Dyvyrdwy yn ei thervyn
O Veloch hyd Traweryn
Bugail lloi Llanvor llwybryn[5]

Truan o dynged a dynged
A dyngwyd i Lywarch y nos i ganed
Hir gniv heb esgor lludded

Teneu vy ysgwyd ar asswy vy nhu
Cw bwyv hen a's gallav
Ar Rodwydd Vorlas gwyliav

CANU MAENWYN.

Maenwyn tra vum i'th oed
Ni sethrid vy llen i â throed
Nid erddid vy nhir heb waed

Maenwyn tra vum i'th erbyn
A'm ieuenctid i'm dilyn
Ni thorai gosail vy nhervyn[6]

[1] Rot am gyssut.
[2] Ai dy gyssut cyrchu bran.
[3] Llafnawg llwyprawd.
[4] Yssydd llafnfawr tra bannawg.
[5] Llafnawr llwybryn.
[6] Ni thorrei gasseil (gesseil) syn terfyn.—L .O.

Maenwyn tra vum i'th erlid
Yn dylyn vy ieuenctid
Ni charai gosail vy ngwythlid[1]

Meanwyn tra vum i evras
O ddylyn dywal galanas[2]
Gwnawn weithred gwr cyd byddwn gwas[3]

Meanwyn meidyr di yn gall[4]
Angen cassail ar wall[5]
Ceisied Maelgwn vaer arall

Vy'm dewis i gyvran[6] a'i gaen arnaw
Yn llym megis draen
Nid over gniv i'm hogi maen

Anreg rym gallad o Ddyfryn Mewyrniawn[7]
Yn nghudd yn nghelwrn
Haearn llym llaes o ddwrn

Boed bendigaid yr anghysbell wrach
A ddywed o ddrws ei chell[8]
Meanwyn nag addaw dy gyllell

MARWNAD CADWALLAWN VAB CADVAN, BRENIN PRYDAIN.

Cadwallawn cyn noi ddyvod
A'i gorug a'n digonod[9]
Pedair privgad ar ddeg
Am briv-deg Prydain
A thri-ugain cyvarvod

Lluest Cadwallawn ar Gaint
Lloegyr ardres ormes arnaint[10]
Llaw ddillwng ellwng oed vraint[11]

Lluest Cadwallawn ar Yddon[12]
Avar anwar ei alon[13]
Llew lluyddawg ar Saeson[14]

[1] Ni charei gesseil fy ngwythlid.—Ll. C.
Ni charei gossail uy ngwrthlit.—Ll. Du.
[2] Oedvli (oedwli) dywal galanas.—Ll. Du.
[3] Tra byddwn gwas.—Ll. C.
[4] Meddir, medr, meidr, medhyr di yn gall.
[5] Anghen cyssweid (kyssyeil) ar wall.—Ll. Du.
Angen cysseil ar wall.—Ll. C.
[6] Vyn deuis i gyvran.—Ll. Du.
Vym dewis gyvran.—Ll. C.
[6] Anrheg rym gall o Ddyffryn Meirniawn.—Ll. C.
Anrhegyn ryn gallad o Ddyffryn.—Ll. Du.
[8] A dynaut o drus y chell.—Ll. Du.
[9] Ae goruc an divragot (andigonot).
[10] Lloegyr ar dres ormes ednaint
Neu, Lloegr ardres armes arneint.
[11] Oed yreint; *neu*, Oed ureint; *neu*, Oed braint.
[12] Arydon; *neu*, Ar ydon; *neu*, Ar y don; *neu*, Ar [yd don.
[13] Yn alon.
[14] Lleu lluydauc ar Saeson.
Neu, Llew llwyddawg o'r Saeson.

Lluest Cadwallawn glodrydd
Yn ngwarthav Digoll Vynydd
Seith-mis a seith-gad beunydd

Lluest Cadwallawn ar Havren
Ac o'r tu draw i Ddygen
A breiaid yn llosgi Meigen[1]

Lluest Cadwallawn ar Wy
Maranedd wedi mordwy
A ddylynad câd cylchwy[2]

Lluest Cadwallawn ar Fynnawn Vedwyr
Rhag milwyr magai dawn
Dangosai Gynon yno haeru iawn[3]

Lluest Cadwallawn ar Dâv
Ys lluosawg y gwelav
Cyvrenin vraisg nâv[4]

Lluest Cadwallawn ar Dawy[5]
Lleiddiad adav yn adwy[6]
Clodrydd ceisydydd cystwy

Lluest Cadwallawn tra chaer
Caew byddin a chynnwrv taer[7]
Can câd a thòri can caer

Lluest Cadwallawn ar Gowyn[8]
Llaw lluddedig ar awyn[9]
Gwyr Lloegyr lluosawc eu cwyn

Lluest Cadwallawn heno
Trathir yn nhynmyr Penvro[10]
Am nawdd vawr anhawdd i fo

Lluest Cadwallawn ar Deivi
Cymmysgai waed â heli[11]
Angerdd Gwynedd gwynygai[12]

Lluest Cadwallawn ar Dyfyrdd Avon[13]
Gwnaeth eryron yn llawn[14]
Gwedy trin dywyneu dawn[15]

Lluest Cadwallawn vy mrawd
Yn ngwerthevin Bro Dunawd
Ei vâr anwar yn fosawd[16]

[1] Afrieid yn llosgi Meigen.
[2] A delinat (diliniad) kat kylchuy.
[3] Haery dawn; *neu*, Haearn daun.
[4] Cywrennin vre is nav.
[5] Ar Dafwy; *neu*, Ar Dany.
[6] Lleiddiad addaf yn adwy.
[7] (Caeu) Byddin a chynnwr caer (taer.)
[8] Ar gowyn (gyuyn).
[9] Llau lludedic ar auyr (arawyn).
[10] Trathir yn tymyn (tymyr) Penvro.
[11] Cymmysgi uaet a heli.
[12] Angerdd Gwynedd Gwy ny gei (guynigei).
[13] Ar Dyfyrdd (dyfyrd, dufyrd) Avon.
[14] Gwnaeth erfion yn llawn.
[15] Guedi trin dyuineu (dyfineu, dyuin eu) daun
[16] Y var anuar yn ffossant.

Lluest Cadwallawn ar Veinin[1]
Llew lluosawg ei werin
Twrwy mawr trachas i orddin[2]

O gyssul estrawn, ac anghyviawn ven-
Dillydd dwvyr o fynnawn [aich
Tru trym-ddydd am Gadwallawn[3]

Gwisgwys coed cain dudded hâv
Dybrysid gwyth wrth dynged[4]
Cyvarwyddom ni am Elved[5]

Y GORWYNION.

Gorwyn blaen ôn hir-wynion vyddant
Pan dyvant yn mlaen naint
Bron gwla hiraeth ei haint[6]

Gorwyn blaen naint dewaint hir
Ceinmygir pob cywraint
Dyly bun pwyth hun i haint[7]

Gorwyn blaen helic eilic pysg yn llyn
Gochwiban gwynt uwch blaen gwrysc
Trech anian nog addysg [mân

Gorwyn blaen eithin a chyvrin a doeth
Ac annoeth dysgethrin
Namyn Duw nid oes dewin

Gorwyn blaen meillion digalon llwvr
Lluddedig eiddigion[8]
Gnawd ar eiddil ovalon

Gorwyn blaen cawn gwythlawn eiddig
Ys odid a'i digawn[9]
Gweithred call yw caru yn iawn[10]

Gorwyn blaen mynyded rhag anhuned
gaeav
Llawn crul cawn trwm yw trawsed
Rac newyn nid oes wyled.

Gorwyn blaen mynyded hydyr oervel
Crin cawn crwybyr ar ved [gaeav
Chwevris gwall yn alltuded

[1] Ar Feirin (veirin).
[2] Twrwf mawr trachas Forddin.
Neu, Turuf maur trochas y ordin.
[3] Tri (trych, trig) thrymddydd (trwm dyd) am Gad-
[4] Dy bryssit guych wrth dyghet. [wallawn
Neu, Dybrys o fysid gwyth wrth dynged.
[5] Cyfarfyddom ni a Melfed.
[6] Brongwala hiraeth y haint.—Ll. P. P.
[7] Diellon llyfur; *neu*, digallon llyfur.
[8] Lludedic eigyawn; *neu*, Lludedic eidyawn; *neu*, lludedic edigyon.
[9] Ys odid ae digaun.
[10] Guithred call yn caru yn iaun.—Ll. P. P.

Gorwyn blaen derw chwerw brig on
Rac hwyaid gwesceraid ton
Pybyr twyll pell oval i'm calon[1]

Gorwyn blaen derw chwerw bric on
Chweg evwr[8] chwerthiniad ton
Ni chêl grudd gystudd callon

Gorwyn blaen egroes nid moes caledi
Cadwed bawb ei eirioes[3]
Gwaethav anav yw anvoes

Gorwyn blaen banadyl cynnadyl i serch-
Gorvelyn cangau bacwyawc [awc
Bâs ryd gnawd hyvryd yn hunawc

Gorwyn blaen avall amgall pob dedwyd
Hirdyd meryd mall
Crwybyr ar wawr carcharawr dall[4]

Gorwyn blaen coll ger Digoll bre[5]
Diaele vydd pob foll[6]
Gweithred cadarn cadw arvoll

Gorwyn blaen corsyd gnawd meryd yn
A ieuanc dysgedyd [drwm
Ni thyr[7] namyn fol y fyd

Gorwyn blaen elestyr bid venestyr pob
Gair teulu yn ysgwn [drud
Gnawd gan anghywir air twn

Gorwyn blaen gruc gnawd seuthuc ar
Hydyr vyd dwvyr ar dàl glàn [lwvyr[8]
Gnawd gan gywir air cyvan

Gorwyn blaen brwyn cymwyn biw
Redegawc vy neigyr hediw
Amgeledd a dyn nid ydiw

Gorwyn blaen redyn melyn cadawarth
Mor vydd buarth deillion[9]
Redegawc manawc meibion[10]

Gorwyn blaen cyrawal gnawd goval ar
A gwenyn yn ynial [hen
Namyn Duw nid oes dial

Gorwin pisc tuth eleirch ton
Trybelid areith
Duv i din a denvin kedimdeith[11]

[1] Ein callon.
[2] Chuec Evyr Chuerthinat ton.
[3] Katuet bawb y eiryoes.
[4] Cruybyr aruaur carcharaur dall.
[5] Geyr digyll bre.
[6] Diaell vyd pob foll. [7] Na thyr.
[8] Gnaut seuthu ar lyfur.
[9] Morfyd duarth deillion; *neu*, Mor vyd diwarth
[10] Manau meibon. [deillon.—Ll. P. P.
[11] Pennill o L. P. P.

Gorwyn blaen dâr didor drychin
Gwenyn yn uchel geuvel crin
Gnawd gan rewydd rychwerthin

Gorwyn blaen celli gogyhyt yswydd[1]
A dail deri dygwyddyt[2]
A wyl à gâr gwyn ei vyt

Gorwyn blaen derw oer-verw dwvyr
Cyrchyd bwy blaen beduerw[3]
Gwnelid aeth saeth y syberw

Gorwyn blaen celyn caled ac ereill aur
agored
Pan gysco pawb ar gylched
Ni chwsc Duw pan rydd gwared

Gorwyn blaen helyg hydyr elwig
Gorwydd hirddydd delyëdig
A garo eu gilydd ni's dig

Gorwyn blaen brwyn brigawg wydd[4]
Pan daner dan obenydd
Meddwl serchawc syberw vydd

Gorwyn blaen ysbyddad hydyr wyliad
gorwydd[5]
Gnawd serchawc erlyniad
Gwnelid da diwyd génad

Gorwyn blaen berwr byddinawr gorwydd
Ceingyvreu coed i lawr
Chweryd[6] bryd wrth a garawr

Gorwyn blaen perth hywerth gorwydd
Ys da pwyll gyda nerth
Gwnelid agkelvyd annerth

Gorwyn blaen pertheu ceingyvreu adar
Hir dydd dawn goleu[7]
Trugar daphar Duw goreu

Gorwyn blaen erwain ac elain yn llwyn
Gwychyr gwynt gwydd ni gywain[8]
Eiriawl ni garawl[9] ni gyngain

Gorwyn blaen ysgaw hydr anaw unic
Gnawd taer i dresiaw[10]
Gwall a ddwg daphar o law[11]

[1] Gogyhyt ysuyd; *neu*, gogyhyt y gwydd.—Ll. P. P.
[2] A deil deri dygaydyt.
[3] Kyrchid biw blaen betuerw.—Ll. P. P.
[4] Brigawg vyd.
[5] Hydr gorwyd.— Ll. P. P.
[6] Chwerdyt.—Ll. P. P.
[7] Bann cogeu.—Ll. P. P.
[8] Guychyr guynt guydd nigyein: gwyd migyein.—
Ll. P. P.
[9] Eiriawl ny garawl.—Ll. P. P.
[10] Gnaut y dreissyau; Gnawt y dreissic dreissiaw.—
[11] Gual (gwae) a duc daffar o lau. [Ll. P. P.

TRIBANAU.

Calangauav caled grawn
Dail ar gychwyn llynwyn llawn
Y bore cyn noi vyned
Gwae a ymddiried i estrawn

Calangauav cain gyvrin
Cyvred awel a drychin
Gwaith celwydd[1] yw celu rhin

Calangauav cul hyddod
Melyn blaen bedw gweddw havod
Gwae a haedd mevyl er bychod

Calangauav crwm blaen gwrysc
Gnawd o ben diried dervysc
Lle ni bo dawn ni bydd dysc

Calan gaeaf kein gyureu adar
Byr dyd ban cogau
Trugar daffar Duw goreu

Calangauav garw hin
Annhebyg i gyntevin
Namwyn Duw nid oes dewin

Calangauav caled cras
Purddu bran buan o vras
Am gwymp hen chwerddid gwên gwâs

Calan gaeaf cul cerwyt
Gwae wan pan syrr byr vyd byt
Gwir gwell hegarwch no phryd

Calangauav llwm goddaith
Aradyr yn rhych ych yn ngwaith
O'r cant odid cydymmaith[2]

ENGLYNION DUAD.

NEU, Y BIDIAU.

Bid coch crib ceiliawg bid anianawl
Ei lev o wely buddugawl
Llawenydd dyn Duw ai mawl[3]

Bid lawen meichiad[4] wrth uchenaid
Bid tawel yn delaid[5] [gwynt
Bid gnawd avlwydd ar ddiriaid

Bid gyhuddawg ceisiad bid gniviad gwyd[6]
A bid gynnwys dillad
A garo bardd bid hardd roddiad

[1] Gweith keluyd.—Ll. P. P.
[2] Cedymdeith.—Ll. P. P.
[3] Llewenydd dyn ai mawl.—Ll. P. P.
[4] Meichieu.
[5] Bit tauel yndileit.
[6] Bit gnifgat guyd; *neu*, Gnifyat guyd (gwydd).

Bid lew unben a bid awy vryd[1]
A bid vlaidd ar vlaidd ar adwy[2]
Ni cheidw wyneb ar na roddwy[3]

Bid vuan redaint yn ardal mynydd
Bid yn ngheudawd oval
Bid anniwair anwadal

Bid amlwg marchawg bid ogelawg lleidyr
Twyllid gwraig oludawg[4]
Cyvaillt blaidd bugail diawg

Bid gwir baglawl bid ryngyngawd gel
Bid vab lleeu yn chwannawg[6] [wydd[5]
Bid anniwair daueiriawg

Bid gwrm biw[7] a bid llwyd blaidd
Esgud gorwydd i ar haidd
Gwesgyd gwawn-grawn yn ei wraidd[8]

Bid grwm byddar bid trwm cau
Esgud gorwydd yn nghadau
Gwesgyd gwawn-grawn yn ei adneu[9]

Bid aha byddar bid anwadal ehud
Diriaid bid ymgeingar[10]
Dedwydd or a'i gwyl a'i câr

Bid dwvyn llyn bid llym gwaewawr
Bid gran clav glew wrth awr[11]
Bid doeth dedwydd Duw a'i mawr[12]

Bid llym eithin bid dysgethrin drud
A bid eddain alltud
Bid chwannawg ynvyd i chwerthin[13]

Bid wlyb rhych bid vynych mach
Bid gwyn clav bid lawen iach
Bid chwyrn colwyn bid wenwyn gwrach[14]

Bid diasbad aeleu bid ae byddin
Bid besgitor dyre
Bid drud glew a bid rew bre

[1] Bit avuy unben a bit leu. Ll. C.
[2] A bit lleiniad yr ardwy.
[3] Ni cheidw ei wyneb ni roddwy.
[4] Goludawg.—Ll. P. P.
[5] Bid gwir baglawl bid rygyngawd gorwydd.
Bid amlwc marchawc bid redegawc gorwydd.—Ll. P. P.
[6] Bid val llen yn chwannawg.
Bed amlwg marchawg, bid redegawg gorwydd.
[7] Bid grwm biw.—Ll. P. P.
[8] Guescyt guangraun yn y ureid.
[9] Yn adneu.
[10] Bid ynvyt ymladgar.—Ll. C.
[11] Bit gran clef gleu wrth aur.—Ll. C.
Bid gwanandeu glau wrth awr.—Ll. Arall.
[12] Bid doeth dedwydd, Duw ai nawdd.
[13] Bid evein alldut, bit dysgethrin drut,
Bit chuannauc ynvyt y chuerthin.—Ll. C.
[14] *Ll. arall.* Bid chwyrniad colwyn, bid wenwyn gwrach.
Bid cwynfan claf, bid lawan iach.

Bid wen gwylan a bid van ton
Bid hyvagyl gwyar ar on[1]
Bid lwyd rew bid lew calon

Bid las lluarth bid diwarth eiriad[2]
Bid reiniad yn nghyvarth
Bid wraig ddrwg â mynych warth[3]

Bid gogor gan iar bid trydar gan lew[4]
Bid ynvyd ymladdgar[5]
Bid ton calon gan alar

Bid hofder llawer a'i heirch
Bid wyn twr bid orun seirch
Bid lwth chwannawg bid ryngawg cleirch[6]

Bid anhygar diriaid bid fêr pob ewaint
Bid henaint i dylodedd
Bid addvwyn yn ancwyn medd

Bid chwyrniad colwyn bid wenwyn neidyr
Bid noviaw rhyd wrth beleidyr
Nid gwell yr otwr no'r lleidyr

Bid gwyrdd gweilgi bid gorwaen ton
Bid cwyn pob galarus
Bid avlawen hen heinus

I'R GOG, YN ABER CUAWG.

Goreiste ar vryn aerwyn vy mryd[7]
A hevyd ni'm cychwyn
Byr vy nhaith difaith vy nhyddyn

Llem awel llwm benyd er byw[8]
Pan orwisg coed telyw hav[9]
Terydd glav wyv heddyw[10]

Nid wyv enhued miled ni chadwav[11]
Ni allav ddarymred
Tra bo da gan Gôg caned

Côg lavar a gân gan ddydd
Cyvreu eichiawg yn nolyd Cuawg[12]
"Gwell córawg na chybydd"

[1] Ar ffon.—Ll. P. P.
[2] Eirchiad.—L. P. P.
[3] O'i mynych warth.
[4] Bit gravangauc iar (gan iar) bit trydar leu.—Ll. C.
[5] Bid oval ar ei car.
[6] Bid wyn twr bid orwyn seirch
Bid hoffder llawer ai heirch,
Bid rwth (lyth) chwannawc bid ryngawc cleirch.
—Ll. P. P. [bryt.
[7] Goreisle (goreisti) ar vryn, aervryn (a erwyn) vym
[8] Llem auel llum benedyr byu.
[9] Par oruisc coed telyu haf: coglyw haf.—Ll. P. P.
[10] Ceryd glaf uyf hedyu.
[11] Neud wyf anhyed milet ny chaduaf.
[12] Cyfra eichiawg yn molydd tuawg.—Ll. Du.

Yn Aber Cuawg yd ganant Gogau
Ar gangau blodeuawg
Gwae glav a'u clyw yn voddawg[1]

Yn Aber Cuawc yt ganant cogau
Ar gangau blodeuawc
Gwae glaf ae clyw yn vodawc

Yn Aber Cuawg Côgau a ganant
Ys advant gan vy mryd[2]
A'u cygleu na's clwyv hevyd

Neu's endewais i Gôg[3] ar eiddiorwg bren
Neu'r laeswys vy nghylchwy
Edlid a gerais a gerais neud mwy[4]

Yn y van odduwch llon dâr
Ydd endewais i lais adar[5]
Còg vàn côv gan bawb à gâr

Cethlydd cathyl-voddawg hiraethawg ei
Taith oddev tuth hebawg [llev
Cog vreuer[6] yn Aber Cuawg

Gorddyar adar gwlydd naint[7]
Llewychyd lloer o'er dewaint
Crau vy mryd rhac govyd haint

Gwyn gwarthav naint dewaint hir
Ceinmygir pob cywraint
Dylywn pwyth hun i henaint[8]

Gorddyar adar gwlyb gro
Dail cwyddid divryd divro
Ni wadav wyv clav heno

Gorddyar adar gwlyb traeth
Eglur nwyvre ehelaeth tón
Gwyw calon rhag hiraeth

Gorddyar adar gwlyb traeth
Eglur tón taith chelaeth[9]
A grëad yn mabolaeth[10]
Carwn pei cafwn etwaeth[11]

Gorddyar adar ar edrywedd[12]
Bàn llev cwn yn nifaith
Gorddyar adar eilwaith

[1] Coc lauar canet y rawc.—Ll. P. P.
[2] Ys adwant (atvant) gan fy mryd.
[3] Neus edeueis i Gog
[4] Edlit a gereis neut muy.
[5] Yr edeueis (edeueis) y leis adar.
[6] Cog vrever (ureuer.)
[7] Gulyt veint; gwld neint; gwlyb neint.
[8] Duluyn (dylynn) puyth huu i heint.
[9] Tuth ehelaeth.
[10] A gret ymabolaeth.—Ll. P. P.
[11] *Mae y braich hwn yn gyntav o'r pennill canlynawl, yn y Ll. Du.* [P. P.
[12] Gordyar adar orredryuaed; ar edrywy ard.—Ll. *Neu,* Gorddyar adar ar edrywiardd ban.

Cyntevin cain pob amhad[1]
Pan vrysiant cedwyr i gâd
Mi nid av anav ni'm gad

Cyntevin cain ar ystre
Pan vrys cedwyr i gadle[2]
Mi nid ae anav am de[3]

Llwyd gwarthav mynydd brau blaen ôn
O ebyr dyhepgyr tón
Pevyr pell chwerthin o'm calon

Assymi heddyw pen y mis
Yn y westva ydd edewis
Crau vy mryd[4] cryd a'm dewis

Amlwg golwg gwyliadur
Gwnelyd syberwyd segur
Crau vy mryd[5] clevyd a'm cùr

Alav yn ail mail am vedd
Nid eiddun dedwydd dyhedd[6]
Amaerwy adnabod amynedd

Alav yn ail mail am lâd
Llithredawr llyry llon cawad
A dwvyn ryd berwyd bryd brâd

Berwyd brâd anvad ober[7]
Byddant dolur pan burer
Gwerthu bychod er llawer

Berwitor brâd yr anwir[8]
Pan varno Dovydd dydd hir
Tywyll vydd gau golau gwir

Perygl yn burthiad cyrchyniad cewig[9]
Llawen gwyr odduwch llâd
Crin calav alav yn eiliad[10]

Cygleu don drom ei tholo vàn[11]
Yrhwng graian a gro[12]
Crai vy mryd rhac lledvryd heno

Osglawc blaen derw chwerw chwaith on[13]
Chweg evwr chwerthiniad ton
Ni chel grudd gystudd calon

[1] Cein pob amat. [2] Pan vryt ketuyr y gadle.
[3] Nidaaf anaf am edy.
Ni nad af anaf amdde
[4] Crei vymbyt.—Ll. Du.
[5] Ceri vymbryt.—Ll. Du.
[6] Nyt eidun detuyd dyhed.—Ll. D.
[7] Berwyd brad anfad o ber.
[8] Preator pteenuir (pre enwir).—Ll. P. P.
[9] Perygyl yn dirthivat (dirthinat) kyrchynyat Kewic.—Ll. Du.
Cerygyl yn dirthiuat Cyrchyfiad Cewig.—Ll. Coch
[10] Llauen guyr o dy uet llat
Crin calav alav yn deilyat.—Ll. Du.
[11] Cigleu don drom ith olo fau.—Ll. C.
[12] Rhwng gran o gro.—Ll. C. [—Ll. C.
[13] Osglod blaen derw chwerw chwerw chweith onn.

Ymwng uchenaid a ddywaid arnav[1]
Yn ol vy ngorddyvnaid
Ni âd Duw da i ddiriaid[2]

Da i ddiriaid ni ater[3]
Namyn tristyd a phryder[4]
Ni adwna Duw ar á wnêl

Oedd macwy mabclav oedd goelin[5]
Gyvran yn llys brenin
Poed gwyl Duw wrth y dewin[6]

O'r a wneler deryw[7]
Yttyried ar a'i derlly[8]
Câr dyn yman yw câs Duw vry

YNGLYNION Y GNODAU.

Gnawd gwynt o'r deheu gnawd adneu yn llan
Gnawd gwr gwan godeneu
Gnawd i ddyn ovyn chwedlau
Gnawd i fab ar faeth foethau[9]

Gnawd gwynt o'r Dwyrain gnawd dyn bronrain balch
Gnawd mwyalch ynmhlith drain
Gnawd rhag traha tra llevain
Gnawd yn ngwig gael cig o vrain[10]

Gnawd gwynt o'r Gogledd gnawd rhianedd chweg
Gnawd gwr teg yn Ngwynedd
Gnawd i deyrn arlwy gwledd
Gnawd gwedy llyn lledvrydedd

Gnawd gwynt o'r Môr gnawd dygyvor
Gnawd i vanw vagu hór [llanw
Gnawd i voch turiaw cylor

Gnawd gwynt o'r Mynydd gnawd merydd yn mro
Gnawd gael tô yn ngweunydd
Gnawd arlaeth maeth dyn crefydd[11]
Gnawd dail a gwyail a gwydd

[1] A dyvet arnav; *neu*, A dyfeiad heno.
[2] Da y diryet; *neu*, Y da i diried.
[3] Da y diryet nyatter —Ll. Du.
Dau ddirieid ny atter.—Ll. C.
[4] Namyn tristyd a phrudder.—Ll. C.
[5] Oedd macwy Mabclav (mab claf) oedd goein gyfran.—Ll. C.
Oed gein gyfion; *neu*, oed goewin gyvion.—Ll. Du.
[6] Poed guyl Dyu urth edein.—Ll. Du. [P.
[7] Or a uneler yn derut.—Ll. Du. Derwdy.—Ll. P.
[8] Ystyryeit yr ae derlly.—Ll. Du.
[9] *Ban o* L. P. P.
[10] *Nid yw y ban yn* Ll P. P.
[11] *Ban o* L. P. P.

Gnawd nyth Eryr yn mlaen dâr
Ac yn nghyvyrdy gwyr llafar[1]
Golwg vynud ar a gâr

Gnawd dydd a thanllwyth[2] yn nghynllaith gauav
Cynreinion cynrwyddiaith
Gnawd aelwyd ddifydd yn ddifaith

TRIBANAU.

Crin calav a lliv yn nant
Cyvnewid Sais a'i ariant
Digu enaid mam geu-blant

Y ddeilen à drevyd gwynt[3]
Gwae hi o'i thynged[4]
Hen hi eleni goned[5]

Cyd boed bychan ys célvydd
Ydd adail adar yn ngorwydd coed
Cyvoed vydd da â dedwydd

Oer-wlyb mynydd oer-las iâ
Ymddiried i Dduw ni'th dwylla
Nid edry[6] hir-bwyll hir-bla

Baglawg byddin bagwy ón
Hwyaid yn llyn graenwyn tón
Trech na chant cystudd calon[7]

Hir nôs gorddyar morva
Gnawd tervysg yn nghymmanva
Ni chyvyd diriad â da[8]

Hir nôs gorddyar mynydd
Gochwiban gwynt uwch blaen gwydd
Ni thwyll drycanian dedwydd

Marchwiail bedw briclas
A dyn vyn troed a wanas
Nac addef dy rin y was

Marchwiail derw mwyn llwyn
A dyn vyntroet o gadwyn
Nac addef rin y vorwyn

Marchwiail derw deilyar
A dyn vyntroet o garchar
Nac addef rin y lauar

[1] Llachar.
[2] Ag anllwyth.—Ll. P. P.
[3] Gynnired gwynt —Ll. P. P.
[4] Gwae hi ae thyghet.
[5] Hen hi elein y ganet: hi hen eleni y ganed.
[6] Nid eddeu. [P.
[7] Trech na ehant cystyt calon: cyssul callon. – Ll. P.
[8] Ni chytuyd diryeit a da.—Ll. P. P.

Marchwyail drysi a mwyar arni[1]
A mwyalch ar ei nyth
A chelwyddawg ni theu byth

Gwlaw allan gwlychyd rhedyn
Gwyn gro mor goron ewyn[2]
Tecav canwyll pwyll i ddyn.

Gwlaw allan yngan glydwr[3]
Melyn eithin crin evwr
Duw Reen py beraist lyvwr

Gwlaw allan gwlychyd vy ngwallt
Cwynvànus gwan diffwys allt
Gwelwgan gweilgi heli hallt

Gwlaw allan gwlychyd cigiawn
Gochwiban gwynt uch blaen cawn
Gwedy pob camp heb y dawn

Llym awel llum brin
Anhaut caffael clit llitred ritreuhid lin
Ryseiw gur ar un conin

Ton trathon toid tu tir goruch gwaeteu
Rac bron baneu bre breit allan or sevir

Oer lle llwch rac brythwch gaeaw
Crin cawn alaf trwch[4]
Kedic a wel[5] coed in i blwch

Oer gwely piscawd ygkisscaud iaen
Cul hyd cawn baryw haud
Birr diwedit gwit gwyrhaud

Ottid eiry gwin y cnes ni ryfelir y gaeaf
Nid a kedwir oe neges
Oer llinneu eu lliw heb tes

Ottid eiry gwin aren
Segur yscuid ar iscuit hen
Rywawr gwint reuhid dieu

Ottid eiry ar warthav rew
Gosgubit gwint blaen gwit tew
Kadir yscuid ar yscuit glew

Ottid eiry tohid ystrad
Divrissint wy keduir y cad
Mi nid aw anaw nim gad

Ottid eiry o du riw
Carcharaur gorvit cul biv
Nid annvyd hawdit hetiv

[1] Marchuyeil dryssi a muydr (mwgan) arni; Marchwiail amwyar crin.—Ll. P. P.
[2] Guyn gro mor goron cuyn (goror ewyn).
[3] Glaw allan y gar glydwr.—Ll. P. P.
[4] Calaf trwch. [5] Kedic awel.

Ottid eiry gwin goror mynit
Llum gwit llog ar mor
Meecid lluwyr llawer kyghor

Eurtirn am cirn cyrn am clwir
Oer lluric lluchedic awir
Bir diwedit blaen guit gwir

Guenin i gogaur gvan gaur adar
Dit diolith kyssulvin kevin brin coch gwyar[1]

Gwenin i godo aer acdo rit
Rreuid rev pen vo
Ir neb goleith lleith dyppo

Gwenin igkeithiu gwirt iv mor
Crin calaw caled riv
Oer divlit yr elvit hetiv

Gwenin igklidur rrac gulybur gaeaw
Glas cunlleit ceu ewur
Dric weret llyvrder ar ur[2]

Hir nos llwm ros lluid riv
Glas glan guilan in emriv
Garv mir glav a vit hetiv

Sich gwint guliffynt kinvetlauc diffrvith
Oer callet cul hic
Llywin avon hinon vit

Driccin i mynit avonit igniw
Gulichid lliw llaur trewit
Neut gueilgi gveled ir elvit

Nid vid isgolhaic nid vid eleic unben
Nith eluir in dit reid
Och Gintilic na buost gwreic

Kirchit caru crwm tal cwm clit
Briwhit ia brooet llum
Rydyeinc glew a lavur trwm

Bronvreith breith bron breith bron
Bronvreith briuhit tal glann
Gan garn caru culgrwm cam

Goruchel auel guaetvann
Breit gvir or sevir allan

Calan gaeav gurim gordugor blaen gruc
Goreuynauc ton mor
Birdit dervhit ych kighor

[1] Coch gwawr, guaur.
[2] Dric weuet llyfrder ar gur.

O kiscaut yscuit ac arial gorvit
A guir deur diarchar[1]
Tec nos i ffyscauc[1] escar

Kinteic guint creilivn koet
Crin coed carw ercwn[2]
Pelis enwir pa dir hwn

Kin ottei eiry hit yn arvul melin
Nim gvnaei artu awirtul
Towisun e lu y brin Tytul

Kan medrit morrvit y rodwit
Arid ariv a diguit
Pelis pan vit kyvarvit

Nim gwna pryder im Prydein heno
Kyrchu tro priw uchein
Y ar kan kanlin Owein

Kim imtvin ariweu ac yscuid arnad
Diffreidiat cad cynvit
Pelis pa tir yth vaguid

Y gur a rithao Duv o rygaeth karchar
Rut y par o pennaeth
Owein Reged am ryvaeth

Kan ethiu ruiw in rodwyt i werit
A teula na ffouch
Gwydi met mevil na vynnuch

Y bore gan las y dit
Ban kirchuit Mug maur drewit
Nig oet dagawd meirch Mechit

Nim guna lleuenit llad
Or chuetlev am diallad
Mechyt golo gvit arnad

Kyvarvuam am cavall
Kelein ar viar ar wall
Kyvranc Ryn ar drud arall

Kanis ffonogion Muge a lataut Mechit
Druduas nid amgiffredit
Peruv new pereiste imi a dyvit

Gwir igrid rid reuittor
Oervelauc ton brith bron mor
Ren rothid Duv in kighor

Mechit mab Llywarch dihavarch unben
Glvystec llen lliw alarch
Kyntaw a ffruin cluymus march

[1] Ffyscau. [2] Crin caun caru escun.

CANIADAU MYRDDIN.

I YSCOLAN

MYRDDIN WYLLT AI CANT.

Du dy Farch du dy gappan
Du dy benn du dy hunan
Iad du a'i ti Yscolan

Mi Yscolan Ysgolhëic
Ysgafn ei bwyll Ysgodic
Gwae ni bawt a gawt gwledic

O Losci Eglwys a lludd buch yscol
A llyfr rod i foddi
Fy mhenyd ys trwm genni

Creadir y creadureu
Porthidon mwyaf
Cyrraw[1] di imi fy ngheu

Blwyddyn llawn im Rhyddoded
Ym Mangor ar bawl cored
Edrych di poen imi gan morbryfed

Bei ysgwypwn ar wn [wn
Mor amluc gwynt y flaenbric gwydd ffal-
Ar a wneuthum byth nis gwnawn

GWASGARGERD VYRDIN YN Y VED.

1. Gwr a lefeir yn y Bed
A dysgwyd cyn seith mlyned
March marw eurdein gogled[2]

2. Er gyveis o win o wydryn gwyn[3]
Gan rieu[4] ryfel degynn
Myrdin yw vy enu Mab Morvrynn

3. Er yveis i o win o gauc[5]
Gan rieu ryvel eglauc[6]
Myrdin yw fy enu amheiduc[7]

4. Pan del gurthryn[8] yar olwyn du
Y lad Lloegyr llwybyr wehyn
Chuerw uenuyn yn amuyn

5. Gwynbryn wynvrynn ei swyn ery[9]
Hir neuet giuet Gymry
Ni bydd diogellawr ygellawr Ardudwy

[1] Maddeu. [2] Eurdeyrn gogled.
[3] Er yfeis i o win o wydr gwyn.—Ll. E. D.
[4] Ran rieu.—Ll. E. D.
[5] Gawg.
[6] Eglwy.—Ll. E D.
[7] Am heiddwg.—Ll. E. D.
[8] Pan del gwr gwrthryn.—Ll. E. D. [E. D.
[9] Gwynbryn gwynfryn eisiwyn (ei syddyn) ery.—Ll.

6. Ar ardaluy Kymry
Rac arderchawc Twrch toryf hy
Pau dyvo coch Normandi

7. Y holi Lloegrwys treul diffwys
Tuth am bob darogan[1]
Castell yn Aber Hodni

8. Pan dyvo y bruch cadarn
Hyt yn Rhyt Pengarn
Lliwaut gwyr treuliaut Karn
Pendevic Prydein yno pen Barn

9. Pan dyvo Henri y holi
Mur castell y dervyn Eryri
Gallvat[2] gormes dra gweilgi

10. Pan dyvo gwyngann y holi Llundein
Yar veirch nyt Kein
Rygeilu[3] ev Dinas Kaergein

11. Teneu y mes teu y hyt[4]
Pan dyvo yn deisyvyt
Brenhin gwas gwae ae cryt

12. Mab a vyd mawr y urdas
A orescyn mil dinas
Hoedl egin Brenhin o was

13. Kadarn wrth uann advot
Guann wrth gadarn gurdirot[5]
Pennaeth handes guaeth ae dyvot

14. Byt a vyd Byt[6] urth vaurdes
Yd bydant gurag edeint llaes vuches[7]
Bydant llu Meibyonein eu cyffes[8]

15. Byt a vyd bryt wrth y daes[9]
Ych wnaho tacauc y leas[10]
Disgiuen bun gurth buyth guas

16. Byt a vyd a gorphen byt[11]
Pallant ieuainc rac aduyt[12]
Mei marw cogeu rhag annuyt

17. Byt a vyd byt[13] wrth erchuys
Y adeilaur yn dyrys
Heb werth maur ni chaffaur crys

[1] Treth am bob darogan dydderbi.—Ll. E. D.
[2] Galwawd (galwawr).—Ll. E. D.
[3] Ni cheidw.—Ll. E. D. [4] Yr hyd.—Ll. E. D.
[5] Gorddirod.—Ll. E. D.
[6] Byd a vydd bryd.—Ll. E D.
[7] Ys byddant gwrageddaint (baint) llaeth vuches.—
[8] Bydant llu meibionein. Ll. E. D. [Ll. E. D.
[9] Des.—Ll. E. D. [10] Ei les.—Ll. E. D.
[11] Gorphen oed.—Ll. E. D.
[12] Addoed.—Ll. E D.
[13] Byd a vydd bryd.—Ll. E. D.

18. Byt a vyd bryt urth lyeu
Byu mall a guall ar lamreu[1]
Torredaud geir a chreirieu

19. Eu divanuaut gwir lledaut geu[2]
Guann ffyd bob eildyd datleu[3]
Byt a vyd bryt wrth dillad

20. Kyghaus argluyd Maer chuiviat
Guaclau Bard hard offeiryat
Difannawr e wir lledawr gwad[4]

21. Byt a vyd heb wynt heblau
Heb ormod eredic heb drathreulyau
Tir digaun vid un erw y nau

22. Pan dyvo yr gwyr heb wryt
Ac yn lle coet cael yr yt
Ymhob hedd guled a gyvyt

23. Pan fo cyfelin gymyrredd[5]
Y gwr ai gweryd ni ommedd
Gwrthfyd yd ym mynyddedd

24. Pan fo sych gwydd gwanwyn
A fydd gweddi pennaeth gwenwyn
Byddawd gwaeth buddelw no chrwyn

25. Dyu Merchyr dyd Kyghorphen
Y treulyaur llavnaur ar benn
Cydy ant deu ygkreu Kyghenn[6]

26. Yn Aber Sor yt uyd Kyghor[7]
Ar uyr guedy trin treulitor
Glynn[8] guynn llyu yn ysgor

27. Yn Aber Avon y byd llu Mon
Fingl guedy hinuedon[9]
Hir veryt arwyt Voryon[10]

28. Yn Aber Duvyr nuy deil duc
Yt vi agnaho gwidig[11]
A guedy Cat Kyvarlluc

29. Cat a vi ar hyrri Avon[12]
A Brython dyworpi
Graut[13] guyr guhyr gurhydri

[1] Llannau.—Ll. E. D. [2] Llechant geu.—Ll. E. D.
[3] Clotlen. *Ac heb arwydd eisiau llinell ar ol.*
[4] Llechant gwad.—*Ban o.* Ll. E. D.
[5] Pan vo Kynvelin gymyred guyd guannuyn
Guedy pennaeth guenuyn
Bydaut guaeth bu delu no chryuyn.
[6] Culdiant deu ynghren cyngen.—Ll. E. D.
[7] Yd fydd garw gynghor ar wyr.—Ll. E. D.
[8] Glyw.—Ll. E. D.
[9] Hinweddon (hynfyddon).—Ll. E. D.
[10] Ar wryd forion (fordon).—Ll. E. D.
[11] Yd fi a gnaho (yd fi a gnoho gwidig).—Ll. E. D.
[12] Byrri Avon.—Ll. E. D.
[13] Gnawd (gwnant).—Ll. E. D.

30. Yn *Aber y Don* pervor cat[1]
A phelydr anghyvyon[2]
A guaed rud ar rud Saeson

31. Wassauc dy waed dy Wendyd[3]
Am dywaut wylyon mynydd[4]
Yn Aber Crafnant crefydd[5]

32. Mi a ddisgoganaf eraill
Cyrn a llef cwn pan eill
Ffrur dy phla ynghoed peill

33. Gwenddydd gwrandaw yn ddiau
Yn y daw Teifi o lynnau
Addoer llithawr llen uwch llyfrau

34. Gwenddydd addoer yw dy erddyrn
Mi ddisgoganaf mefyrn
Ar deywy a llef cloer wedi cyrn

35. Pan ddyffo Gwynedd yn o iaen eu bryd
Yn ysgwn ysgithrawg
Chwerw gyfnod clod i garrawg

36. Carrawg Ynyr comynhed
Comyn lli cymyn lleoedd
Llithiant cwn ar galanedd

37. Carrawg Ynyr garw anwyd y bryd
Garw esgyll yn ynni
Llithiant brain ar ysperi

38. Dysgogan Tydoch terydd dy
Rhag Carrawg Cynan dydd
Gwynfyd am rhydd sawy llan

39. Dysgogan Tydoch terydd dy
Yn Aber Mulchwch
Byddant Teifi a fo trwch

40. Dysgogan Teifi llestri lli ar llyry
A Brithwyr oi thorri
Llan Dudoch cloch menechi

41. Disgogan Dyfed arglwydd Iawdi
Brithwyr du o Fanaw
Tydoch llan trwm ddydd a ddaw

42. Disgoganaf y llan Dydoch
Na bydd na chledr na chloch
Namyn gwarw y fa gwyddfoch

[1] Yn Aber Peryddon peritor cad.—Ll. E. D.
[2] Anghymmon.—Ll. E. D.
[3] Gwassawg dy waed ti i Wenddydd.—Ll. E. D.
[4] Am dywawd y gwyllyon.—Ll. E. D.; Ll. L. M.
[5] Mynyd yn Aber Karaf.—Ll. L. M.
A gwedy cyrn cloer a fydd
Dyma y diwedd yn Ll. L. M.
Banau o L. E. D. *yw y lleill.*

43. Pan treulio Prydain
Teyrnedd bychain
Gwlad feibionein
Gwerin ormes

44. Ni wyr namyn dawn a rymesynt
Yny ddel gwynt ar ches

DIWEDD.

HOIANAU

Neu BORCHELLANAU MYRDDIN AP MORFRYN, ALIAS MYRDDIN WYLLT, yr hwn a ganodd o ddeutu y flwyddyn 570, ac a ysgrifenwyd allan o'r LLYFYR DU O GAERFYRDDIN.

1.

OIAN a Phorchellan a pharchell dedwydd
Na chladd dy red kyr ym mhen mynydd
Cladd yn lle argel yn argoedydd
Nac erwys Rydderch hael rwyfadwr ffydd
Ami ddisgoganaf fi a gwir fydd
Hyd yn Abertaradr rhag traws eu Prydein
Cymru oll yn eu cyflwydd
Llywelyn ei enw o eissillydd
Gwynedd gwr dygorbydd

2.

Oian a phorchellan oedd raid myned
Rhag cynyddion Mordai pei llafased
Rhag dyfod erlid arnam ni an gweled
Ac or diagwn i ni chwynwn i ein lludded
A mi ddisgoganafi rhag ton nawfed
Rhag unig bariffwyn gwehyn dyfed
Dyrchafawd llogawd nid ir lleticred
Yn ty yn hir gwrthdir a gwystfiled
Yn y ddel Cynan iti oe chyn gweled
Ni bydd atcor byth ar ei threfred

3.

Oian a pharchellan ni hawdd cysgaf
Rhag godwrdd y galar yssydd arnaf
Deng mlynedd a deugain yd borthais i
Ys drwg o orhoen yssydd arnaf [boen
Oes imi gan Iessu gaffu gwaesaf
Brenhinoedd nefoedd achoedd uchaf
Ni mad rhianedd o blant Addaf
Ar ni chredo i ddofydd y dydd diweddaf
Yd weleis Wenddoleu ym merthic rhiau
Yn cynnull preiddiau o bob eithaf
Y dan fy ngweryd rhudd nu neud araf
Pen teyrnedd Gogledd llaredd muyhaf

4.

Oian a pharchellan oedd raid gweddi
Rhag ofn pump pennaeth o Normandi
Ar pumed yn myned dros for heli
I oresgyn Iwerddon dirion drefi
Ef gnawhawdd rhyfel a dyfysgi
O ymladd mab a thad gwlad ai gwybi
A myned i Loegrwys diffwys drefi
Ac na bo gwared byth i Norddmandi

5.

Oian a pharchellan na uyt hunauc ryd
Dybyt attam ny chwedyl dyvrydauc
Pennaetheu bychein anudonauc
Meiri mangaled am pen keiniauc
Pan dyffon dros for gwyr eneirchawc
Cad veirch y danunt deu wynebawc
Deu ulaen ar eu gwaew anothleithyawc
Erddi heb uedi y myd diheddawc
Gwell bet no buchet pob uchenauc
Kyrn ar y gwr a get pedrifannau
A phan uon goforyon meibyon eidawc
Y byt bore taer rac caer sallawc

6.

Oian a pharchellan a pharchell dyhed
Rym dyweid chwimb leian chwedel anrhyf-
A mi disgoganaf haf gwythloned [ed
Kyfrwg brodoryon brad o Wyned
Ban diholer tagwystyl yn hir o tir Gwynedd
Dybyt seith ganllog o hynt gan wynt go-
gledd
Ac yn Aber deu gleddeu eu Kynadlet

7.

Oian a pharchellan a parchell gwynn
Rym dywot chwionblein chwedyl am dech-
Pan bebyllo Lloegyr yn tir ethlyn [ryn
A gwneuthur Dyganwy Dinas dehyn
O gyfranc Lloegyr a Llywelyn
Ad uyd mab ar war a char a chychwyn
Pan sorro Deinoel Mab Dunawd Deinwyn
Aduyd franc ar fo fort ny Ouyn
Yn Aberdulas gwanas gwehyn
Cochwet yn eu cylchwet yn eu cylchwyn

8.

Oian a pharchellan hoian hoiau
Bei ychenawg Duw gwnai ymchwelau
Y ..... llyssy wyf byddawd mau
Yr hwn yssy ..... ceised yntau

9.

Oian a parchellan neu dyt goleu
Andaw di lleis adar deiuyr[1] leisseu
An byt ny blwynydet a hir dieu
Arien enwir edwir ffirwytheu
Ac escyp llawch lladron diffaeth llanneu
A myneich a obrum[2] beich o pechodau

10.

Oian a parchellan llym i Wynedd
Cywely a fynnut pan elutti i orwedd
Bychan a wyr Rydderch hael heno ỳ ar ei
A bortheisi neithwyr o anhunedd [wledd
Eiry hyd ym hen clun gan ran caledd
Pibonwy yn niblau blin fy rhysedd [edd
Rhy ddybedd dydd Mawrth dydd gwythlon-
Cyfrwng glyw Powys a chlas Gwynedd

[1] Ddwfn, ddyan. [2] Obryn.

A chyfod hiriell o'i hir orwedd
I amwyn ei Elyn derfyn Gwynedd
Ac oni i'm cudd gan fy rhi rhan trugaredd
Gwae fi ban ym buy tra fy niwedd

11.

Oian a parchellan ny byt cyuin
Ban[1] glyw yn llauar o Gaervyrdin
Y ardwyaw deu geneu yn cywrhenin
A hil Rys aerllut aerllit byddin
Pan later y saesson ynghymer trin
Gwyn eu byt hwy gymryw werin[2]

12.

Oian a pharchellan a pharchell gwyn gwys
Na chysgi hun fore
Na chladd ym mhrysg rhag dyfod
Rhydderch hael ai gwn cyfrwys
Gan gaffael o honatti y coed
Rhedawdd dy chwys

13.

Oian a parchellan a parchell gwyn
Bei gwelud a welais o dreis deugyn
Ni chas cutti hun fore ni chlyddut ar fryn
Ni chyrchud ddiffaith o ddiffwys lynn
Ban eisteddo saeson yn eu sarffiren
A chyrchu o bell gastell gollwyn
Atfydd dillad hoyw a gloyw dullin

14.

Oian a parchellan andaw de yn awr
Pan dodynt wyr gwynet eu gweith ynawr
Llafneu y uerd drin[3] Kyrn a ganawr
Briwawd Llurugeu rac llym waewawr
Ban dyffo Nortmyn yar lydan lyn vad
Ad uydd ym urthryn yna gan vid dinawr
A goresgyn Prydein y wyron yswein
Ar wall o Lundein a diatawr
Ann disgoganaf deu priodawr
A luniont tagneuet o nef hyd lawr
Kynan Kadwaladr Kymry benbaladyr
Bydawd eu cynnadyl a edmycawr
A chyweiriaw gwlad[4] a chystudyaw gwad
A llu a lledrad a ddewalawr[5]
An bi nv ynaeth gwared gwedi gwaeth
Neb o haelonaeth ni di dolawr

15.

Oian a parchellan neud glas mynydd
Teneu fy llen i mi nid llonydd [ddydd
Llwyd yw fy mlaidd ni'm traidd Gwen-
Ban ddyffont guyr Bryneich in gwarth luydd
Cymry a orfydd cain bydd eu dydd

16.

Oian a parchellan a parchell garwy
Na chladd dy retkyr nag iste[6] fynwy
Nac a char waes na char warwy

[1]Ban gychwyn lluaer o Gaer vyrdin.
[2]Gymrwy werin.
[3]Yn erddyn, &c.
[4]A freithiaw gwlad, &c.
[5]Ddiwalawr.
[6]Ysdi.

Na chussyl a roddafi i wenabwy
Na fid ieuange serchawg syberw wawrwy
A mi ddisgoganaf gwaith Machadwy
Adfydd gelorawr rhudd yn rhiw dydmwy
O gyfranc y Kynfrain bronrheino cyfrwy
Adfydd bore coch ac och ofwy
Arth o ddeheubarth a dderchafwy
Ry llettawdd ei wir ef tra thir Mynwy
Gwyn ei byd hi Gwenddydd a arhowy
Pan fo pendefig Dyfed ai gwledychwy

17.

Oian a parchellan neud blodeu drain
Gorlas can fynydd elfydd neud cain
A mi ddisgoganaf cad Coed Llwyfain
A gelorawr rhuddion rhac rhuthr Owain
Pan gwnelont meiriau dadleu bychain
Anudon a brad gwlad feibionain
A phan ddel Cadwaladr i oresgyn Mon
Dileawr saeson[1] o dirion Brydain

18.

Oian a parchellan mawr eryssi
A fydd ym Mhrydain ac nim dorbi
Ban dyffon brodorion o amdiredd Mon
I holi Brython brithfyd dybi
Dyrchafawd draig ffawd ffaw u peri
Gwrdd Cynan faran o lan Teifi
Gwnahawd am Ddyfed dygyuysgi
Bid iddaw yn aelau eilon ynddi

19.

Oian a parchellan mor enrhyfedd
Na budd un ennyd y Byd yn unwedd
Pelled son saeson sail cywryssedd
Ar brithwn[2] haelon hil cymwyedd
A mi ddisgoganaf cyn fy niwedd[3]
Brython dros saeson brithwyr ai medd
Ac yna in dawni ddawn gorfoledd
Gwedi bod yn hir yn hwyr frydedd

20.

Oian a parchellan andaw di yr eilon
A gread adar kyr Kaer Reon
Un yssyn a rown mynydd Maon
I edrych drychynnawg drych serchogion
A mi ddisgoganaf fi cad ar y don
A chad machawy a chad afon
A chad cors Fochno a chad ym Mon
A chad cyminawd a chad caerlleon
A chad Abergwaith a chad Iaethon
A phan fo diwedd tir terfyn i eilon
Maban dyrchafawd mad i frython

21.

Oian a parchellan bydan a fydd
Mor druan ei ddyfod ac ef ddyfydd
Morwynion moelion gwragedd rhewydd
Carant ni pharchant eu carrennydd

[1]Dileant saeson. [2]Brython. [3]Nygnedd.

Rhwydd ni bydd digyfrwydd wrth i gilydd
Esgyb anghyfiaith diffaith diffydd

22.

Oian a parchellan bychan brychni
Andaw di lais adar myr mawr eu hynni
Cerddorion allan heb ran teithi
Cyn safont yn y drws tlws nis deupi
Rym dywod wylan o bell ynni
Teyrnedd enrhyfedd eu cynyfeddi
Gwyddyl a Brython a Rhomani
A wnahont dyhedd a dyvysgi
Ac ynghyfenw diwiau dyfod iddi
Ac ymladd yn daer am ddwylan tywi

23.

Oian a parchellan bychan breichfras
Andaw di lais adar mor mawr eu dias
Kerddorion allan heb ran urddas
Gwrthunawd esspyd a bryd gan was
Heb godwyd wyneb heb ran urddas
Pan vo dau froder dau Iddas am dir
Megittor oi gwir hwy hir alanas

24.

Oian a parchellan nym daw y cyngyd
O glybod llais adar mor ddiergryd
Teneu gwallt fy mhen fyllen nyd clyd
Dolydd fy esgubawr nid mawr ei hyd[2]
Fyngrawn haf a mi nid ymweryd
Cyn ysgar a Duw didawl cywyd
A mi ddisgoganaf cyn diwedd byd[3]
Gwragedd heb wyledd a gwyr heb wrhyd

25.

Oian a pharchellan a phorchell ryni
Teneu yw fy llen nyd llonydd imi
Er gwaith Arderydd mi nym dorbi
Cyn syrthiai awyr i lawr a llyr yn lli[4]
A mi ddisgoganaf gwedi Henri
Breenhin na frenhin brith fyd dybi
Pan fo pont ar Daf ag arall ar Dywi
Y daw diwedd thyfel iddi[5]

KYVOESI MYRDIN A GWENDYD Y CHUAER.[6]

1.

M. Deuthum i attat y adraut
Yngnadaeth[7] y gogled y gennyf
Syu pob tyt traethuyt urthyf
Yr gueith Arderyd ac Erydon

2.

G. Guendyd er meint a dybyd arnaf
Eneichyad kyvod kud af[1]
Cyfarchaf i'm llallogan
Merddin y chwedlau dysgogan[2]
Ple edewaist dyfynan
Dymgoeu gorober
Dydd llawenydd yn ehangder[3]

3.

Kyvarchav ym llallogan Vyrdin
Gur doeth darogenyd
Kan hepkoryd o honau
Pan au bun ganthau[4]

4.

M. Y gerd gadavael avi Hoel[5]
Kymyr[6] yu bi Kyvarch awel ruyd
Ryderch hael yn aruyd[7]

5.

Kanys Ryderch bieu ffau
A chymry oll i danau
Neu gwedy ynteu Kudau[8]
Ryderch Kael gymynat gelyn
Guan teu y wan[9] ac uy

6.

Dyd gwynuyd[10] yn Ryt Tawy
Ryderch Hael dan ysbeit gelyn

7.

Didas Beirdd bro glyt[11]
Kud aaef et a yr ryt[12]
Mi ae dyweit y Wendyd

8.

Kan am kyveirch yn gelvyd
Na bydd Ryderch Hael drennyd

9.

G. Cyvarchaf ym Kloteu llallauc[13]
Anuynauc yn lluyd
Neu wedi Ryderch puy vyd[14]

[1] Dwfr dyar eu gryd
[2] Fy yd.
[3] Gorphen byd.
[4] Enlli.
[5] Pan fo pont ar Daf ac arall ar Dyw
Er gwaith Arderydd mi drym dorbi.
[6] Nota — Geiriau E. Evans, *neu* I. Brydydd Hir, yn Ll. P. P.—"Brudian o'r Cwta Cyfarwydd juxta exemplar J. Jones, correct ad cod. Davies: qui examinat ad L. Coch."
[7] Ygnadedd.—Ll. P. P.

[1] On (eu) eichiad cyfedd cwdd af.—Ll. P. P.
[2] Py chwedleu darogan.—Ll. P. P.
[3] *Y 5 ban rhagblaenol o L. P. P.*
[4] Pa rian bi ni (Pari au bun) ganthaw.—Ll. E. D.
[5] En gerth Cadafael a bi (vi) cael.—Ll. P. P.
[6] Cyn ri.—Ll. E. D.
[7] Rwydd yw arwydd Rydderch Hael.—Ll. E. D.
Tu bi cyfarchafael.
Rhwydd i arwydd Rhydderch Hael.—Ll. P. P.
[8] Neu gwedi Gweithen cwdd ddaw.—Ll. P. P.
[9] Gwan trwy.—Ll. E. D.
Gwan trywan ac (teu ei wan ar) wy.
[10] Gwynydd.—Ll. E. D.
Gwyn Maydd.—Ll. P. P.
[11] Glo glyd —Ll. P. P.
[12] A wna (adwna, o daw) yr ryd.—Ll. E. D.
Cwdd aa ef a wna (a ddaw) i'r rhyd.—Ll. P. P.
[13] Clodlew llallawg.—Ll. P. P.
[14] Pieufydd.—Ll. P. P.

10.

M. O leas Gwendoleu y guaetffreu Arderyd[1]
Handuf o eithin[2]
Morgant vaur vab Sadurnin

11.

G. Kyvarchaf ym Klotleu llallauc
Kerdglyt Kyt lliant[3]
Puy wledych uedy Morgant

12.

M. O leas Guendoleu y guaetffreu Arderydd
A synnu paham ym ken gualadyr[4]
Gwaet gwlat y Uryen[5]

13.

G. Kyvliu dy ben ac aryen gaeaf
Gwares Dyv dy anghen
Puy wledych wedy Uryen

14.

M. Digones Dofyd dicned arnaf
Klaf wyf o'r diued
Maelgwn Hir ar dir Gwyned[6]

15.

G. Oys gayr ym braut yt vych uynghalon[7]
Druc vyhoen am ryd drych[8]
Neu uedy Maelgwn puy wledych

16.

M. Run y enu rugyl y ffossaut
Ygkrynnir bydin brudraut[9]
Guae Brydein or diuyrnaut[10]

17.

G. Kan vyd Kedymeith[11] a Chanon Kynlleith[12]
A thal waur[13] a borthun
Kwda[14] Gwyned guedy Run

18.

M. Run y enu ryvel o vri
A oganaf y dyderbi
Guendyn gwlat yn angat veli[15]

[1] Yngwaetffreu Arderydd.—Ll. P. P.
[2] Handwyf o eithur (eithun).—Ll. P. P.
[3] Clyd lliant.—Ll. P. P.
[4] Ysid i mi paham im len:
Ysyd imi pam im cen.—Ll. P. P.
[5] *Neu*, Gwaladr gwaed gwlad Urien.—Ll. P. P.
[6] *Neu*, O dir Gwynedd.—Ll. P. P.
[7] O ysgar am brawd yd nych vynghalon.—Ll. E. D. a Ll. P. P.
[8] Drwg fy lliw (drut i honn am rhyd drych).—Ll. P. P.
[9] Ynghynnor byddin brwydrawd.—Ll. E. D.
[10] *Neu*, O i ddiwrnod.—Ll. P. P.
[11] Can wyd cedymdeith.—Ll. E. D.
[12] A chanaon cynllaith.—Ll. P. P.
[13] A'th alwawr.—Ll. P. P.
[14] Cwdd a.—Ll. P. P.
[15] Gwenddyn gwlad yn angad Beli.—Ll. P. P.

19.

G. Kyvarchaf ym klotleu llallauc
Anvynnauc ygkyni
Puy wledych uedi Beli

20.

M. Can ethyw vym pwyll gan wyllyon mynyd
A myhun yn agro
Wedi Beli y vab ev Iago

21.

G. Can ethyu dy buyll gan uyllyon mynyd
A thy hun yn agro
Puy wledych guedy Iago

22.

M. Amgurth gyvarch[1] ym brutuan
Y gyvedeu neut eban[2]
Guedy Iago y vab ef Katvan

23.

G. Y Kerdeu rydraethassam
O dyvot clot Botrydan
Puy wledych uedy Katvan

24.

M. Gulat Katuallaun vryt maur[3]
Pedryvael byt orygelaur[4]
Dyguydit pen Eigyl y laur[5]
A hyt y byt y hetmyccaur[6]

25.

G. O ueled dy rud mor greulaun
Y dau ym bryt[7] neu annogaun
Puy wledych uedy Katuallaun

26.

M. Gwr hir yn cadu Kynnadyl
A Phrydein yn un Paladyr[8]
Goreu mab Kymro Katwalatyr

27.

G. Nag yscar yn antrwyadyl
A mi o an gwarth yr gynnadyl
Pwy wledych wedi cadwaladyr[9]

28.

M. Am gwrthgyvarch yn glaear
Y gynnedveu[10] neut Abar
Wedi Kadwaladyr Idwal[11]

[1] Am gwrthgyfarch.—Ll. P. P.
[2] Ynghyfedden (y genedyl) nend eban.—Ll P. P.
[3] Wrhyd mawr.—Ll. E. D.
[4] Pedryfal byd (pedryael bit) ryglywawr.
[5] Digwyddit penn i llawr.—Ll. P. P.
[6] *Neu*, A hyd byd i hennycawr.—Ll. P. P.
[7] *Neu*, Iddaw fy ra vyd.—Ll. P. P.
[8] *Neu*, Dan un paladyr.—Ll. P. P.
[9] *Pennill o L. P. P.*
[10] Y cyfedden.—Ll. P. P.
[11] Pwy wledych wedi Kadwaladyr Idwal.—Ll. E. D.

29.

G. Ath gyvarchaf yn glaear
Clotleu goreu dyn dayar
Puy wledych wedy Idwal

30.

M. Gwledychaut uedy Idual
Yn lluru Dyvynnyn diarchar
Ysguyduyn Howel vab Katual

31.

G. Kyvarchaf ym clotleu llallauc
Anvynauc yn ryvel
Puy wledych uedy Howel

32.

M. Mi a diwedaf y glot vri[1]
Guendyd kyn esgar a thi
Guedy Howel Rodri

33.

G. Cyfarchaf im clod ouri frawd
Anofnawg ynghyni
Pwy wledych wedi Rodri[2]

34.

M. Kynan ym Mon a vi[3]
Nyt achatuo y deithi[4]
A chyn[5] galuer Mab Rodri
Mab Kaledigian vi[6]

35.

G. Kyvarchaf o echlyssur byt[7]
Am dauet ychwaryan[8]
Puy wledych uedy Kynnan

36.

M. O leas Guendoleu ygguaetffreu Arderydd
Digoni o vrau[9]
Mervin vrych o dir Manau

37.

G. Kyvarchaf ym clot ovri[10]
Vraut Kerdoleu oreudyn[11]
Puy wledych uedi Mervin

38.

M. Dyuedaf nyt o drygaur[12]
Ormes Prydein[13] pryderaur
Wedi Mervin Rodri Maur

[1] Ynglod ofri (owri).—Ll. E. D.
[2] *Pennill o L. P. P.*
[3] Oes Cynan ym Mon a fi.—Ll. P. P.
[4] Nid a gatto y deithi.—Ll. P. P.
[5] A chyd.—Ll. P. P.
[6] Maban (mab) cəledigan fi.—Ll. P. P.
[7] *Neu,* Bydan.—Ll. P. P.
[8] Am dywaid y chwarian.—Ll. P. P.
[9] Dygyng (dygyni) o vraw.—Ll. P. P.
[10] Clodfri frawd.—Ll. E. D.
[11] Ceıth eleu (cerdd oleu) oreuddyn.—Ll. P. P.
[12] Dywedwyf nid o trigawr (ddrygaw, periglawr).—Ll. P. P.
[13] Armes Prydein.—Ll. P. P.

39.

G. Kyvarchaf ym clotleu llallauc[1]
Anmynauc yn dyd gaur
Puy wledych wedi mab Rodri Maur[2]

40.

M. Ar lan Konwy Kymuy Duw Merchyr
Etmyccaur y davaut[3]
Arveu ni aryen anaraut[4]

41.

G. Kyvarchaf ym clotleu llallauc[5]
Annynduc yn dyd guaut[6]
Pwy wledych wedy Anaraut

42.

M. Nessaf yn nes y amser Kennadeu ansel[7]
Y bennaeth yn llau Howel[8]

43.

G. A'th ogyfarchaf Llallogan Ferddin
Anfynawg yn rhyfel
Pwy wledych wedi Hywel[9]

44.

M. Ys Bargodyein ni bissuys[10]
Ny byd nes y Baradwys
Nyt guaeth urth o dyn nocurd Egluys[11]

45.

G. Kyvarchaf ym ychein vraut[12]
A uelais ygklot gein
Puy wledych uedy Bargotyein

46.

M. Bluydyn a hanner y ueruer Vrehyryeit[13]
Eu hoes a difyrrer[14]
Divenwir pob dibryder[15]

47.

G. Can uyt Kedymeith a Chanon Kunlleith[16]
Trugared Duu ith eneit
Puy wledych uedy Brehyryeit

[1] Clod cleu llallawg.—Ll. P. P.
[2] Wedi Rodri Mawr.—Ll. P. P.
[3] Edmygawd i addawd.—Ll. P. P.
[4] Arbenig arien Anarawd.—Ll. E. D.
Arbennig eirian (arien) Anarawd.—Ll. P. P.
[5] Clod cleu anfynnawg.—Ll. P. P.
[6] Anmynnawg yn dydd gwawd.—Ll. E. D.
Yn nydd gwawd yn ffosawd.—Ll. P. P.
[7] Nessaf yw nes yn (nef i an) amser.—Ll. P. P.
[8] Cennadeu anghen (an hel) ynsel
Y bennaeth yn llaw Howel.—Ll. P. P.
[9] *Pennill o L. P. P.*
[10] Oes Bargodiein ni bi swys.—Ll. P. P.
[11] Nid gwaeth fydd (urd)'odyn nog eglwys.—Ll.P.P.
[12] Ymychiain (ym vuchein, im mirein) vrawd.—Ll.
[13] Y vreuer (uerner) urchyryeyt.—Ll. P. P. [P. P.
[14] Eu hoes a differer; *neu,*
Fryyrieid eylies a ddyrifer.—Ll. P. P.
[15] Dibwyder.—Ll. E. D.
[16] Cedymdeith a chanaon cynlleith.—Ll. P. P.

48.

M. Dyrchavat muc o gud[1]
Nyt archatuo[2] y deuryd
Kynan y Cwn Kymry beievyd[3]

49.

G. Kyvarchaf o echlyssur byt
Ym dywed yn chwerian
Pwy wledych wedi Cynan

50.

M. Gwr pellenig o dramyr
Torant gaerau dierthyr[4]
Dywedant[5] frenin o freyr

51.

G. Cyfarchaf o echlyssur byd[6]
Kan guydost y ystyr[7]
Puy wledych uedy Brehyr

52.

M. Disgoganaf Seruen Wynn[8]
Kennat[9] guastat ysguyduyn
Gleu gadarn garchar gylchuyn

53.

Treiglau[10] bro bradauc unbyn [dyn
Ef grynent[11] hunt racdau hyt ympry-

54.

G. Kyvarchaf ym braut y guyn
Canys mi ae hamovyn
Puy wledych uedy Seruen Wynn[12]

55.

M. Deu ysguyduyn Beli
A dyvi y vaeth a unant dyvysgi
Nac eurin heduch vi[13]

56.

G. Kyvarchaf ym clotleu llallauc[14]
Annuynawc yg Cymry [Beli
Puy wledych wedy[15] deu ysguyduyn

57.

M. Unic aruynauc[16] ar uyneb Kedaul[17]
Kynghoraut Kat differ[18]
A wledych kyn nor gowuner[19]

[1] Dyrchyfawdd unig o gudd.—Ll. P. P.
[2] Achatwo.—Ll. P. P.
[3] Cynan y cwn bieufydd; *neu*,
Cynan cwn cymru dirudd.—Ll. P. P.
[4] Torynt gaereu dierchyr (diechyr).—Ll. P. P.
[5] Dywetynt (diweddynt).—Ll. P. P.
[6] *Y 6 tan rhagvlaenol o L. E. D. a Ll. P. P.*
[7] Gwydddaf (gwyddost) gystyr.—Ll. P. P.
[8] Serfynwyn (serfen wyn).—Ll. P. P.
[9] Ceimiad.—Ll. P. P. [10] Treiglawd.—Ll. P. P.
[11] Ef (er) grynawd.—Ll. E. D.
[12] Serfyn (serfen) wyn.—Ll P. P.
[13] Nag erfyn heddwch nith fi.—Ll P. P.
[14] Clod cleu llallawg.—Ll. P. P.
[15] Pwy wedi.—Ll. P. P. [16] Unic arwynawl.—Ll. E. D.
[17] Cadiawl.—Ll. P. P.
[18] Diffred (dilyffred).—Ll. E. D.
[19] Gorynned.—Ll. E. D.
Cynnor gorunned (gofuned).—Ll. P. P.

58.

G. Kyvarchaf ym clotleu llallauc[1]
Annuynnauc yn lluyd
Puy yr unic aruynauc[2]
A darogeni di y vaeth
Puy y enu padu pan vyd

59.

M. Gruffud y enu greidaul Mirein
Gnaut ef gan argan Kyngrein[3]
A uledych ar dir Prydein

60.

G. Kyvarchaf ym clotleu llallauc[4]
Annuynauc yghadeu
Neu guedy Gruffud pieu

61.

M. Dyueduyf nit odryker[5]
Ormeis[6] Prydein pryderer
Gwedy Gruffud Guyn Guarther

62.

G. Kyvarchaf ym clotleu llallauc[7]
Anuynauc yn ryvel
Puy uledych uedy Guyn Guarther

63.

M. Wi a Wendyd uenn maur adrastil gogan[8]
A chuedleu Chuibleian[9]
Atkas gueheleith avyd deu adas[10]

64.

Ni phorthynt gwyledd na mawr addas
Dyfi deu froder deu iddas am dir[11]
Edmyckaur oe guir hir alanas

65.

G. Kyvarchaf ym clotleu llallauc
Annynauc ygkateu
Puy uledych uedy uynteu

66.

M. Disgoganaf nat guas beid
Brenhin[12] lleu llau Dirvreid
Gylvin gevel gavel Bleid[13]

[1] Clod lleu llallauc.—Ll. P. P.
[2] Pwy unig arwynawl a ddarogeni di ei faeth.—Ll. P. P.
[3] Gnawd ef man ar ran cynnrain.—Ll. P. P.
[4] Clod cleu llallawg.—Ll. P. P.
[5] Diwedaf nyd hedriccer.—Ll. P. P.
[6] Armes.—Ll. P. P.
[7] Clod lleu llallawg.—Ll. P. P.
[8] Máwr adias.—Ll. P. P.
[9] Chwibleian chwedleu atcas.—Ll. P. P.
Disgogan chwibleian chwedleu atcas.—Ll. P. P.
[10] Gwehelydd a fydd ar y deyrnas, *neu*,
Gweheleith a fydd dau iddas.—Ll. P. P.
[11] *Dau van o L. P. P.*
[12] Breyenhin.—Ll. E. D.
[13] Gylfin gofeil gafael bleidd; *neu*,
Gilmin goruol gahel Bleidd.—Ll. P. P.

67.

G. Kyvarchaf ym ehelaeth vraut
A ueleis yn uedvaeth
Od yna puy a vyd pennaeth

68.

M. Kynniveruch o rif ser[1]
Kynhebyker y niver
Ef yu y Mackuy dau hanner

69.

G. Kyvarchaf ym divuner vraut
Allwed bydin bud ner
Puy uledych wedy Deu hanner

70.

M. Cymysc Guydelyeith yn aer
A Chymro a chymrud daer
Ef yu Argluyd uyth prifgaer[2]

71.

G. Kyvarchaf ym diagro vraut
A darlleuys Lyvyr Cado[3]
Puy uledych uedy efo

72.

M. Mi ai dyueit o Reget
Kan am Kyveirch yn ogonet
Keneu Henri[4] ryvyget
Byth yn yoes nyt oes waret

73.

G. Kyvarchaf ym clot o vri[5]
Vraut anuynauc yg Kymru[6]
Puy wledych wedi mab Henri

74.

M. Pan vo pont ar dav ac arall ar dywi
Y daw ar Loegyr dyvysgi[7]
A mi disgoganaf guedi Mab Henri
Brenin na vrenin brithuyt a vi

75.

G. Kyvarchaf ym braut y guyn
Kanys mi ae hamovyn [hin
Puy wledych uedy Brenhin na Vren-

76.

M. Lledynuyt vrenhin a dau
A guyr Lloegyr yn y duyllau
Ny byd gulatluyd y danau

77.

G. Myrdin dec daunglot gywyt[8] [ynvyd
Llidiauc y myt[9] beth a uyd yn oes

[1] A rhif y ser.—Ll. E. D.
Cyfniverwch a rhif ser.—Ll. P. P.
[2] Myth prifgaer.—Ll. E. D.
[3] A lewys lyfyr Cado.—Ll. P. P.
[4] Henrhi.—Ll. E. D.
[5] Ofri frawd.—Ll. P. P. [6] Ynghynl.—Ll. P. P.
[7] I daw ar Loegyr lwyr ddyfysci.—Ll. P. P.
[8] Glywyt.—Ll. P. P.
[9] Llidiawg llwythfawr ym bryd
Beth a fydd yn oes ynfyd.—Ll. P. P.

78.

M. Pan vo Lloegyr yn gridvan
A chynir yn drycanyan[1]
Y byd y lluyd bwhumman

79.

G. Myrdin dec daun leuceryd[2]
Na dyuet wrthyv geluyd
Beth a vyd uedy lluyd

80.

M. Ef a gyvyt un o chuech
Ar y vu yn hir yn llech[3]
Ar Loegyr a vyd gortrech

81.

G. Myrdin dec daunglot uely
Troyt y guynt[4] o vyun ty
Puy wledych uedy hynny

82.

M. Devawt yu dyvot Owein
A gorescyn hyt Lundein
Y roid y Gymry goelvein

83.

G. Myrdin dec daunglot bennaf
Kanys yth eir y kredaf
Owein pa hyt y paraf

84.

M. Guendyd gurandaw letkynt
Troit y guynt yr diffrynt
Pump mlyned a duy val kynt

85.

G. Kyvarchaf ym ehelaeth v raut
A uelais yn ved vaeth
O dyna puy a vyd pennaeth

86.

M. Pan vo Owein ym Manau
A chat ym Prydyn gerllau[6]
Biaut gur ef a guyr idau[7]

87.

G. Kyvarchaf ym ehelaeth vraut
A uelais yn vedvaeth
O dyna pwy a vyd pennaeth[8]

88.

M. Penaeth da ei faeth a da fydd
A orescyn yr elfydd
Gwlat wynvyd drwy lawenydd[9]

[1] A Chymru yn ddryganian.—Ll. P. P.
[2] Dawn glut gywydd.—Ll. P. P.
[3] A ryfuyn hir dan lech —Ll. P. P.
[4] Tooid y gwynt.—Ll. P. P.
[5] Nota: nid oedd y 14 pennill nesaf uchod yn llyfyr D Jones o Lanfair.
[6] A chad yn Mhrydein ger llaw.—Ll. P. P.
[7] *Neu*, Biawdd Gwynedd gwyr iddaw.—Ll. P. P.
[8] *Neu*, Pwy wledych oddi ynaeth.—Ll. P. P.
[9] Pennaeth y vaeth a orescyn (elvydd) eluyd [P.
Gulat wynuyt (wynnwydd) druy lauenyd.—Ll. P.

89.

G. Kyvarchaf ym ehelaeth vraut
A weleis yn vedvaeth
O dyna puy a vyd pennaeth

90.

M. Elit llevein yn dyffrynt[1]
Beli hir ae uyr goruynt
Guyn eu byt Gymry a guaegynt[2]

91.

G. Kyfarchaf ym clotleu llallauc[3]
Annwynnauc ygkadeu
Neu[4] uedy Beli bieu

92.

M. Elit llevein yn Aber[5]
Beli hir ae uyr llauer[6]
Guyn eu byt Gymru guae Wydyl[7]

93.

G. Kyfarchaf ym clotleu llallauc
Anwynnauc yn ryvel
Pa y uae y Wydyl[8]

94.

M. Disgoganaf un Dyssauc[9]
Gwyned guedy auch trallaut
Gorvod iuch ar bob Kiudaut

95.

G. Canon Morvryn Morunet oedyn[10]
Mervryn[11] vrych vreisc liwet
Pa daw yn y deu ovunet

96.

M. Pan ddisgynno Kadwaladyr
A llu llydan gantau Kymwed[12]
Duw Merchyr y muyn[13] guyr Guyned
As deubyd guyr Kaer Gamwed[14]

97.

G. Nac ysgar yn antruyadyl
A mi o anguarth yn gynnadyl[15]
Pa du i discyn Cadwaladyr

98.

M. Pan ddescynnó Cadwaladyr
Yn nyffryn Tywi
Biawt tra thrwm ebyr
Gwascarawdd ai brythawd Brython brithwyr[1]

99.

G. Kyvarchaf ym ehalaeth vraut
A ueleis yn vedvaeth
Puy a wledych odynaeth[2]

100.

M. Pan vo teir-ieithyauc taeauc ym Mon
Ae vab yn gunuachauc[3]
Rygeluawr[4] Gwyned goludauc

101.

G. Puy gwasgar Lloegyr yar diued mor
Puy y guyn ar deued
Neu Gymry puy vyd eu gared[6]

102.

M. Taryf rhywyr a thoryf Ryderch[7]
A bydinoed Katualadyr
Yar Dardennin[8] avon
Torrynt oll ued guyr[9]

103.

G. Nac ysgar yn awr antruyadyl[10] a mi
O anguarth yr gynnadyl[11]
Pa leas a duc Katualadyr

104.

M. As guan guayu o ergryuyd llog[12]
A llau kyn y diuedyd[13]
Dybyd Gymry[14] guarth o'r dyd

105.

G. Nac ysgar yn antruyadyl a mi
O anguarth yr gynnadyl
Pa hyt y guledych Kadualadyr

106.

M. Tri mis teir blyned teithyon[15]
A thrychant mlyned Kyflawn[16]
Kaden gueitheu guledychaut[17]

[1] Elid lleuyn yn dyffrynt.—Ll. P. P.
[2] *Neu*, Or helynt.—Ll. P. P.
[3] Clot cleu llallawg.—Ll. P. P.
[4] Neu pwy (*Neu*, Pwy).—Ll. E. D.
[5] Elit Lleuyn yn ei haber: *neu*, Elid Llefeint yn Aber.—Ll. P. P.
[6] Yn llawer.—Ll. P. P.
[7] Gwyn ei fyd Gymro gwae Wyddel.—Ll. P. P.
[8] Pa y wae i Wyddel.—Ll. P. P.
[9] Disgoganaf fedyssawd Gwynedd.—Ll. P. P.
[10] Canon Morfryn mor uned oeddym.—Ll. P. P.
[11] Oeddyn Merddin.—Ll. E. D.
[12] A llu llydan gantaw cymwl duw merchyr.—Ll. P. P.
[13] Yn amwyn.—Ll P. P.
I amwyn.—Ll. E. D.
[14] Canwedd.—Ll. P. P.
[15] *Neu*, I'r gynnadyl.—Ll. P. P.

[1] Pan ddisgynno Cadwaladyr yn dyffryn Tywi
Pa du y disgyn Kadwaladyr yn dyffryn Tywi
Braut trathum ebyr.
Gwascaraut brythot Brithwyr.—Ll. E. D.
[2] Pa frithfyd a fydd ynaeth.—Ll. P. P.
[3] *Neu*, gyfoethawg.—Ll. P. P.
[4] Ryglywawr (rhygalwawr).—Ll. E. D.
[5] Pwy wascar Lloegyr i ar dudwedd mor.—Ll. P. P.
[6] Gwaredd.—Ll. E. D.
[7] Taryf rywyr a thwryf Rhydderch (ryfeirth) hael.—Ll. P. P.
[8] Tarddennin.
[9] Allwedd gwyr.—Ll. P. P.
[10] Yn antrwyadyl.—Ll. P. P.
[11] Can gwarth i'r gynnadyl.—Ll. P. P.
[12] As gwant gwaew o ergrywydd llong:
As gwae gwaew elai e gen sywydd.—Ll. P. P.
[13] A llaw gynt (tyn) difedydd (diwedydd).—Ll. P. P.
[14] Dybydd i Gymry.—Ll. P. P.
[15] *Neu*, Teithiawn.—Ll. P. P.
[16] Trugein a thrichant cyflawn.—Ll. P. P.
[17] *Neu*, Ysgafn gweitheu gwleidychan (gwledychant.—Ll. P. P.

107.

G. Nac yscar yn antruyadyl a mi
O anguarth yr gynnadyl
Puy wledych uedy Kadualadyr

108.

M. Y Wendyd y dyuedaf
Oes tragoes disgoganaf
Wedy Kadualadyr Cyndaf[1]

109.

G. I Ferddin i gofynnaf
Ag ni wn ai llyfassaf
Pwy trefnawr yn oes Cynddaf[2]

110.

M. Llau ar gled arall ar groes
Gogeled paub y Einyoes
Gan Gyndaf cymot nyt oes

111.

Neut a gannaut vyd yssyauc[3]
Gwyned gwedy auch trallaut
Goruot iwch ar bob kiudaut

112.

G. A chiudaut plant Adaf
A henynt ae guaut[4]
A dioes guaret hyt vraut[5]

113.

M. Or pan el Kymry heb gannorthuy
Kat heb gataut[6] eu deurud oll
Mal y gallo'r goludd[7]

114.

G. Cyfarchaf i'm ehelaeth frawd
A welais i feddfaeth
Pwy a wledych oddiynaeth[8]

115.

M. Gwendydd Meueneduc[9] virein
Kyntaf Katraf ym Prydein
Aryluch Kymry druein[10]

116.

G. Cyfarchaf i'm ehelaeth frawd
A welais i feddfaeth
Pwy a wledych oddiynaeth[11]

[1] Cyneddaf.—Ll. P. P.
[2] *Pennill o L. P. P.*
[3] *Neu,* A ganawd fedyssawd:
Neu, Neur anol anant fedyssawd a chiwdawd. —Ll. P. P.
[4] Plant Addaf a henwyn oc eu cnawd.—Ll. P. P.
[5] A dyfes gwared hyd frawd.—Ll P. P.
[6] Gadwad.—Ll. E. D.
Geidwd.—Ll. P. P.
[7] Mall gallo'r (gallawr na) goludd.—Ll. P. P.
Mal a gallor na puy a vyd pennaeth.—Ll. L. M.
[8] *Pennill o L. P. P.*
[9] Mefonneddus.—Ll. E. D.
Meweddus.—Ll. P. P.
[10] Aruflwch Gymry druein.—Ll. P. P.
[11] *Pennill o L. P. P.*

117.

M. Pan dyvo dylat dylyet uchaf
O vor hyt ueryt dylat[1]
Diued riein orffen byt[2]

118.

G. Neu uedy dylat dylyat uchaf[3]
Puy a vyd drevnaur a vi[4]
Llann a rann periglaur

119.

M. Na rann periglaur na cherdaur
Ny byd nac adreidyau'r allaur[5]
Yn y diguydo nef ar laur[6]

120.

G. Llallauc kan am hatebyd
Myrdin mab Morvryn gelvyd
Truan a chuedyl a dyuedydd[7]

121.

M. As dyuedaf y Wendyd
Kanys duys ym kyverchyd
Dylat diued riein vyd

122.

G. Cyfarchaf i'm ehelaeth frawd
A welais i feddfaeth
Pwy wledych oddynaeth[8]

123.

M. A rydywedais i hyt hyn
Y Wendyd waessaf unbyn
Diderbyd kymmeint timmyn

124.

G. Llallauc kan am diderbyd
Neu yr eneit dy vrodyr
Pa bennaeth ynaeth a vyd[9]

125.

M. Gwendyd wenn ben mynogi
As dyweduyf yn divri
Na byd pennaeth byth uedy

126.

Och anuyl or oer escar
Guedi dyvot yn trydar
Gan unben dewr diarchar
Dy olo di dan dayar[10]

127.

Guascaraut auel awyr[11]
Puyll drut o duyll ot gerdir[12]

[1] O wawr hyd werydd dylaf.—Ll. P. P.
[2] Orphennwyd.—Ll. E. D.
[3] *Neu,* Wedi (enwedig) dylyet fwyaf.—Ll. P. P.
[4] Pwy fydd a drefnawr.—Ll. P. P.
[5] *Neu,* Nag a dreigliaw'r allawr.—Ll. P. P.
[6] Yn i ddigwydd nef i lawr.—Ll. P. P.
[7] Tru a chwedyl a ddywedydd.—Ll. P. P.
[8] *Pennill o L. P. P.*
Y vaeth a vyd.—Ll. L. M.
[9] *Neu,* Ynaeth fyd.—Ll. E. D.
[10] Dy ylodi y dan dayar.—Ll. L. M.
[11] *Neu,* Am wyr.—Ll. P. P. [P. P.
[12] Gredir (gedir).—Ll. E. D. A dwyll yd gedir.—Ll

Guenussaut[1] hyt vraut ys dir

128.

Och leas dy vedvaeth
Neut ym diammaeth[2]
Hoet pa adoet pan dygir clot urno[3]
Puy draetho guir[4]

129.

O olochuyt kyvot a thravot llyvreu
Awen heb arsuyt[4]
A chuedyl Bun a hun breuduyt

130.

Maru Morgeneu marw Kyvrennin[5]
Maru Moryen mur trin
Trymmaf oed am dy adoed di Vyrdin

131.

Digones Dovyd dicued arnaf[6]
Maru Morgeneu maru Mordaf
Maru Moryen maru a garau[7]

132.

Vy un braut[8] na cheryt arnaf
Yr gueith Arderyd uyf klaf
Kyvaruydyt a geissyaf
Y Duw yth orchmynnaf

133.

Ath orchmynnaf ditheu
Y ben y creaduryeu
Guendyd wen atlam Kerdau

134.

Y Kerdau rydrigassant
O dyvot clot Bodrydant[9]
Och Duw huynt a advant[10]

135.

Guendyd na vyd anhylar[11]
Neu roet y lluyth ar dayar[12]
Diovryt o baub a gar

136.

Ym byu nyth diovrydaf[13]
A hyt vraut yth goffaaf
Dy ffossaut trallaut trymmaf

[1] Gwennffawd.—Ll. E. D.
Gwein ffawd.—Ll. P. P.
[2] Diamuaeth.—Ll. E. D.
[3] Hoed da adoed pan dygir (dyngir) clod erno (yma).—Ll. E. D.
[4] Pob arsuyt.
[5] Morial.—Ll. E. D.
Cynrennin Morial.—Ll. P. P.
[6] Dygnedd.—Ll. E. D.
[7] A garaf.—Ll. E. D.
[8] Ni fu brawd.—Ll. E. D.
[9] Fedrydant.—Ll. E. D.
Fodryddant (bedrydant).—Ll. P. P.
[10] A dduant.—Ll. E. D.
Mor yw advant.—Ll. P. P.
[11] *Neu,* Anhafar.—Ll. P. P.
[12] I'r daiar.—Ll. E. D.
[13] Yth ddiofrydaf.—Ll. P. P.

137.

Escyt goruyd ruyd guynt[1]
Amlum ar du afrddwl gynt
Yt a fyn ol a aethynt[2]

138.

G. Amcuyrynaf[3] vy eiryoes vraut
Y ren[4] ryw goreu
Kymer gymun kyn angeu

139.

M. Ny chymmeraf gymun
Gan ysgymun veneich
Ac eu tuygeu ar eu clun
Am cymuno Duw e hun

140.

G. Gorchymynnaf vy eiryoes vraut[5]
Yn y Gaer Werthevin
Gogelit[6] Duw o Vyrdin

141.

M. Gorchymynnaf inheu vy eiryoes chwaer
Yn y Gaer ni wesgrydd[7]
Gogelet Duw o Wendyd

Nota.—Geiriau yn Ll. P. P.—"Dafydd Jones o Lanfair Dyffryn Clwyd a ysgrifenasai un o'r copiau i diwyg:wyd hwn wrthaw, allan o hen lyfyr dihenydd o femrwn, anno 1588." "Sic R. V. ad exemplar Davies."

AWDYL.

Pan fo cwyn cynllwyn bro Gwstennin
Pan isger gwialen y Gilbant Werin
Gwyn ei fyd y geneu yn frwydd gyfeistrin
A lefaro trigeir o'r heniaith gyssefin
GWENDDYDD CHWAER MERDDIN WYLLT.

AFALLENAU MYRDDIN

Y rhai a gawsai gan ei Arglwydd Gwenddoleu ap Ceidio.—Allan o'r Delyn Ledyr.[8]

1

A rodded i neb[9] yn un plygeint
A roed[10] i Ferddin cyn no henaint
Saith Afallen bereint[11] a saith ugaint

[1] *Neu,* Herwydd gwynt.—Ll. P. P.
[2] *Y 2 o'r blaen o L. P. P.*
[3] A'm cymynnaf.—Ll. E. D.
Gorchymmynaf.—Ll. P. P.
[4] I'r rheen.—Ll. E. D.
[5] Gwagelet.—Ll. E. D.
[6] Gorchymynnaf inheu.—Ll. P. P.
[7] Gaer werthefin.—Ll. L. M.
[8] Mal hyn yn Ll. P. P.—"Taliesin i'r Afallen. Nid oedd yn llyfur B y Dr. Davies ond cymmaint ac i mae D yn eu hymyl." Sef y rhai sydd yma heb eu nodi o vod o L. P. P.
[9] Ni ddangosed i neb.—Ll. P. P.
[10] I dangosed.—Ll. P. P.
[11] *Neu,* Ber.—Ll. P. P.

Yn gyfoed gyfuch gyhyd gymmaint
Trwy fron trugaredd y tyfeddaint[1]
Un ddoled uched ai gorthoaint[2]
Un forwyn bengrech au gorchedwaint[3]
Olwedd ei henw oleuwedd ei daint[4]

2.

Afallen beren burwen o flodeu
Ir ai hys melys ei hafalau
A dyfant erioed a choed
A dyf ar wahan ys llydan ei changau
Disgogan Chwibleian cyfan chwedlau
Dyddiau arwyddion brithfyd ddiau
A llynges dros for ag angorau
Seithlong a ddeuant a seithgant dros donau
Descynnant ar draeth y dan saethau
Ar sawl a ddeuant ni atter yn neu
Namyn saith eilwaith og eu hen adneu[5]

3.

Afallen beren a dyf dra run[6]
Cymeythuleis yn ei bon yr bodd yr wun[7]
Am yscwyd ar fy yscwydd am cledd ar fynghlun
Ac ynghoed Celyddon i cysgais i fy hun
Hoian Borchellan pwyllud dy hun
Andaw di adar difyrr yn eu hymeutun[8]
Teyrnedd dros for a ddaw dduwllun
Gwyn eu byd Cymru or arofun[9]

4.

Afallen burwen ei brig a dyf ygymes yn
Gnodach im onnwy gyfrwy gwledig [fessig
No gwyr bro Bran lliw ar riw ei brig
Agweddi gan riain ran parhedig
Nid wyf diddawn a dieiddig[10]

5.

Afallen a dyf ynglan nant
Ei hafalau melyn ai deil yn chwant
Am gwnem am kutum am carassant
Ni ethyw fy hoen o hir lifiant
Neut wyf ddigariat gan fyngharant
A minneu gan wyllyon nim adwaenant[11]

6.

Afallen beren bren ysydd fad
Nid bychan dy lwyth sydd ffrwyth arnad[12]
A minnau wyf ofnawg amgelawg am danad
Rhag dyfod y coedwyr coed gymmynnad
I gladdu dy wraidd a llygru dy had

[1] Drwy eu dwyfroneu teyrnaidd i tyfeint (tyfeddaint).—Ll. P. P.
Y ddeilen ber a'u gorchuddient:
Neu, Un ddoled uchded ai gorthoaint.—Ll. P. P.
[2] *Ban o* L. P. P.—Gorchwyddeint.
[3] Gloywedd ei henw loywyn ei deint.—Ll. L. M.
[4] *Pennill L. P. P.*
[5] *Neu*, Drum.
[6] *Neu*, Cymaethlessune bon yr bodd bun.—Ll. P. P.
[7] *Neu*, Hy medun.—Ll. P. P.
[8] *Pennill o L. P. P.*
[9] *Pennill o L. P. P.*
[10] *Pennill o L. P. P.*
[11] Ni bychan dy ffrwyth dy lliw sydd arnad.—Ll. P. P.

Fal na thyfo byth afal arnad
A minnau wyf gwyllt gorthryfiad[1]
Im cathrudd cythrudd[2] nim cudd dillad
Neum rhoddes Gwenddoleu tlyseu yn rhad
Ac yntau heddyw fal na buad[3]

7.

Afallen beren bren addfeinus[4]
Gwasgadfod glodfawr[5] buddfawr brydus
Yd wnant bennaetheu gam gyfesgys[6]
A myneich geuawg bwydiawg gwydius
A gweisionein ffraeth bid arfaethus
Yd fyddant wyr rammant rit rwyuanus[7]

8.

Afallen beren bren diletcyn
A dyf yn Haber heb ardyfu cylchyn[8]
A mi disgoganaf cad ym Mhrydyn
Yn amwyn eu terfyn a gwyr Dulyn
Seithlong i deuant dros lydan lyn
A seithgant dros for i orescyn
Or sawl a ddeuant nid ant y genhyn
Namyn seith letwag wedi lletcynn[9]

9.

Afallen beren biborig
Melyn ei haeron nid maon ei messig
Cymathyleis yn ei bon a dynion dewissig
A phan alwer Dyfnant dinas cerrig
I talawr gerddawr ei galennig[10]

10.

Afallen beren bren ni grino
Pedwarcant mlynedd yn hedd i bo
A dyf ar wahan ys llydan ei gortho
Gnodoch yn ei gwraidd bleidd a treissio
Na maban mynych a mwynhao
A mi ddisgoganaf maban a fo
O flodau Cadfan pan gynnyddo
Gruffudd ei henw o hil Iago
Ni wna annoes pan pseudo[11]

11.

Afallen beren bren a honneit
Neus gorwlych dwfyr rynn pluyn hwyeit
A mi a ddisgoganaf ei bod yn nessaf
Ag i mae arnaf ei harynneig
Pan fo Duw Dewin ym diffryt i rhag trin
Hyd na bwyf gyfrin ag cissifleit[12]

[1] A minneu am danad wyf gwyllt gwrthddrychiad.—Ll. P. P.
[2] *Neu*, Im Cathrid cythrudd.
Nim cyrchiat gyttradd.—Ll. P. P.
[3] Bwyad.—Ll. P. P.
[4] *Neu*, Addfeindus.—Ll. P. P.
[5] *Neu*, Gwascatfawr coedfawr.—Ll. P. P.
[6] Geu gyfesgus.—Ll. P. P.
[7] Ridrofanus, *neu* rwyfanus.—Ll. P. P.
[8] *Neu*, Afallen beren a pren melyn
A tyf yn nhal art heb art yn ei chylchyn.—Ll. Du.
[9] *Pennill o L. P. P.*
[10] *Pennill o L. P. P.*
[11] *Pennill o L. P. P.*
[12] *Pennill o L P. P.*

12.

Afallen beren[1] hydwf glas
Plu fawr[2] ei changen ai chain wanas
A mi ddisgoganaf cad am dias
Pngewern[3] cyfeddgrud medd eu hadlas
Ag amgylch cymminawd cymyn leas
Gan pendefig Eryri eri atgas[4]

13.

Afallen beren a dyf yn Llannerch
Angerdd ei hargel rhag rhieu Rhydderch[5]
Amsathyr yn ei bon Maon yn ei chylch
Oedd aeleu uddudd dulloedd dihefeirch[6]
Mi nim car Gwenddydd ac nim hennyrch[7]
Wyf cas gan wasawg gwaesaf ryddyrch[8]
Ry rewiniais[9] i ei fab ef ai ferch
Angeu a ddwg pawb pa rag nam cyveirch
A gwedi Gwenddolen neb rhian nim peirch[10]
Nim gogawn gwarwy nim gofwy gordderch[11]
Ac yngwaith Arderydd oedd aur fy ngorthorx[12]
Cyn i bwy aelaw heddiw gan eiliw eleirch[13]

14.

Afallen beren blodau esplydd[14]
A dyf yn argel yn argoedydd
Chwedleu a gigleu yn nechreuddydd[15]
Rysorri gwassawg gwaesaf manwydd[16]
Dwywaith a theirgwaith pedeirgwaith yn
Och Iesu na ddyfu fy nihenydd [undydd
Cyn dyfod ar fy llaw llaith mab Gwenddydd

15.

Afallen beren a dyf ar lan afon
Yn llwry ny lluydd maer ar ei chlaer aeron
Tra fu om pwyll[17] wastat am bwyat yn ei
A bun wen warwys feinwys fanon[18] [bon
Deg mlynedd a deugein my gein anetwon
Ydd wyf yn ymdeith gan wylleith a gwyllon
Gwedi da ddigawn a diddan cerddorion
Mi feum nam gwiw gwall gan wyllion[19]

[1] Afallen beren bren.—Ll. P. P.
[2] Pu fawr.—Ll. P. P.
[3] Cyfeddgwnt (cyfedd grudd, cyweddyrn) medd eu haddas.—Ll. P. P.
[4] *Y 2 van o'r blaen o L. P. P.*
Yr 2vd. pennill yw hwn yn Ll. P. P.
[5] I hangerdd ai hargel ageiriau Rhydderch.—Ll. P. P.
[6] Oedd aylaw (allaw) yddynt dylloedd y dehebeyrch.
[7] Yn ym car Gwenddydd ac nym kyveirch.
[8] Rhydderch.—Ll. P. P.
[9] Rewinies.
[10] A gwedi Gwenddoleu neb rhiau nim peirch.
[11] Gorthrych.
[12] O eddayr fy nghorthorch.
[13] Bwyf aelaw heddiw gan liw (eiliaw) Eleirch.
[14] *Neu,* Esylydd.—Ll. P. P.
Yr 22, Pennill yw hwn yn Ll. P. P.
[15] *Neu,* I'r dechreudydd.—Ll. P. P.
[16] Meuwydd (maessydd.)——Ll. P. P.
[17] *Neu,* Tra fum pwyll.—Ll. P. P.
[18] *Neu,* Feinus fanon.—Ll. P. P.
[19] *Neu,* Gwall gwyllieith a gwyllou.—Ll. P. P.

A gwyllieit rhwyfeu na chrynaf y dragon[1]
Fy arglwydd Gwenddoleu am browy frodorion[2] [on
Gwedi porthi heint a hoet amgylch Celydd-
Bwyf was gwynfydig gan wledig orchorddion[3]

16.

Afallen beren blodau esplydd
A dyf y gweryd a hyt y gwit[4]
Disgogan Chwimleian chwedleu o ddyfyd
Yd cychennawr gan fryd gwyrdd erfit[5]
Rhag rhiein ar ddechreu origieu tewydd[6]
Gorwyt grat wehyn dyn digrefydd
Rhag maban huan heolydd arfeidd
Saeson ar ddiwreidd beirdd ar gynnydd[7]

17.

Afallen beren a prenn ffion
A dyf dan gel ynghoed Celyddon
Cyt ceissier ofer fydd herwydd y haton[8]
Ynny ddel Cadwaladyr y gynnadyl cadwaon
Eryr Tywi a Theifi Afon
A dyfod grande o aranwynion
A gwneuthur gwar a gwyllt a gwallhirion[9]

18.

Afallen beren burwen o flodeu
Melus ei haeron carcharorion geireu
Yr assen a gyfyd i symmud swyddeu
Y fineu au gwyr ny synwyr goreu
Eryr or wybyr ay wyr whareu
Wherw bydd sein Ywein ameu[10]
Amyl i wyr ni wyr ddadleu
Cynnedloedd dros foroedd a fordwyeu[11]

19.

Afallen beren llen ar bren briglas
Bradawg teyrnedd medd yn ninas
Pyn ddaw Byrgwyn a gwyr Aras
A mi ddisgoganaf cynhaeaf cneifir yr yd glas
Pan ddel yr eryr ar eryres
O Ffreinc odyt a dieinc yn ddiles[12]

20.

Afallen beren bren eil wyddfa
Cwn coed cylch ei gwraidd digwascotwa
A mi ddysgoganaf dyddaw etwa

[1] *Neu,* Nu neu na chyscafi ergrynnaf fy nragon.—Ll. P. P.
[2] *Neu,* brorryw frodorion.—Ll. P. P.
Pennill o L. P. P.
[4] *Neu,* A dyf i gwreidd a chyt fydd.—Ll. P. P.
[5] *Neu,* Yd lathennaur gan brid gwrhyd.—Ll. P. P.
[6] *Neu,* Rhag dreigieu arddercheu rieu rybydd.—Ll. P. P.
[7] *Pennill o L. P. P.*
[8] *Neu,* hafon, hamon.—Ll. P. P.
[9] *Pennill o L. P. P.*
[10] *Neu,* Arneu, arueu.
[11] *Pennill o L. P. P.*
[12] *Pennill o L.* P. P.

Medrawd ac Arthur[1] modur tyrfa
Camlann danner than difieu yna[2]
Namyn saith ni ddyrraith or cymmanfa
Edryched Wenhwyfar wedi ei thraha
Eglwysig bendefig ai tywysa
Gwaeth imi a dderfydd heb ysgorfa
Lleas mab Gwenddydd fy llaw ai gwna

21.

Afallen peren per ei changeu
Puwawr mawr weiriawg enwawg invev
A mi ddisgoganaf rhag perchen Machreu
Yn nyffryn Machawy Mercherdydd creu
Gorfoledd i Loegyr gorgoch lafneu
Oian a parchellan dyddaw dywieu
Gorfoledd i Gymru gorfawr godeu
Yn amwyn Cymminawd cleddyfawd cleu
Aer a saeson ar onn fereu
A gwarwyawr pelre ar eu peneu
A mi ddisgoganaf gwir heb geu
Dyrchafawd Maban madfan y Deheu[3]

22.

Afallen beren beraf ei haeron
A dyf yn argel yn Argoed Celyddon[4]
Cyt ceisier ofer fydd herwydd ei hafon[5]
Yn y ddel Kadwaladr i gynadl rhyd Rheon[6]
Kynan yn erbyn[7] cychwyn ar saeson
Kymry a oruydd kain vydde dragon[8]
Kaffant pawb ei deithi llawen fi brython[9]
Kaintor cyrn elwch[10] cathl heddwch a hinon[11]

TERFYN CANUAU MYRDDIN.

GOSSYMDEITH LLEVOET WYNEB GLAWR.

1. Golut byt eyt dydau[12]
Ket ymgymysur[13] o honau
Dychyslyd[14] anghen dychyfyau
Dybyd hinon guedy glau

2. Ny naut kyhaval kyvaeth lau
A gleu chuerit creu oe dinau
Pob llyvur llemityor arnau
Pob ffer dyatter heibyau
Dychymmyd detwyd ac anau
Kuyd[1] ac ef Duw dyuallau

3. Golut byt eyt dydo[2]
Digaun Dovyd darparo
Hydyr guaed guanec urthuro
Pan eluir chuelit aedo[3]

4. Dioryvic dyn ny uelo
Ni didaur ny daur cut vo
Ny wneyt guir ny ein ymro
Ny chenyr[4] mwyeit ar ffo
Bit vleid beidyat a duyll[5]
Chuannauc vyd llen lluydau llandino[6]

5. Golut byt eyt dybyd
Atuaed chuant atvant riuyd[7]
Dychynneit ieuainc dychynnyd
Nyt echuenit clot Keluyd
Nyt un arvaeth caeth a ryd
Ys guae[8] vro ny bo Krevyd
Atvant a dau ny unehyd[9]
Lluyt ac anuyt ny gynnyd[10]
No buyll[11] o Duv diffyd
Ny eluir vn gyureint ny gynnyd
Keinyathun gobrynnwn grevyd
Hyd pan in bo gan Grist gerennyd[12]

6. Aghyvaelyur aghyvrdeleit llan[13]
Dychystud bru bro lit[14]
Guell na vo geu Edeuit[15]
Yn gueithret guastra gueilit
Chuec yn anuaus yn odit
Chuery druc cor uedy treghit
Nyt gnaut esgussaut esgguit
Ny cheffir da heb prit
Pedryvan duvyn pedrychuelit
Areith guell goleith no govit
Druc pechaut oe bell erlit
Da yggnif porthi menechdit[16]
Duv o nef guae drut ny chretit
Mab meir diueir a venhit
Da uerth yn gobeith[17] urthit
Ath grybuyllir yn bron bit

[1] Rhihydd.—Ll. E. D.
[2] Cyd dyddo.—Ll. E. D.
[3] Ac do.—Ll E. D
[4] Chofid—Ll. E. D. Cheffir.—Ll. C.
[5] Bid bleid beiddid a dwyllo.—Ll. E. D.
[6] Llwyddawg llawddino.—Ll. E. D.
[7] Rhihydd.—Ll. E. D.
[8] Gwag.—Ll. E. D.
[9] Atnant a dau ny wnebydd.—Ll. E. D.
[10] Llwyd ac ynfyd ni ddigymydd.—Ll. Du.
[11] Ni obwyll.—Ll. E. D.
[12] *Ban o L. E. D.*
[13] Aghyvrdelid llam.—Ll. E. D.
[14] Brolid.—Ll. E. D.
[15] Gwell na (nag) no geu edewit.—Ll. P. P.
[16] Menaichdid.
[17] Fy.—Ll. E. D.

[1] Medrawd ar Arthur.—Ll. P. P.
[2] Darmerthan difieu yna.—Ll. P. P.
[3] *Yr awdyl hon yw y 23, neu yr olaf yn Ll. P. P.—Ac yno dywedir mai y gyntaf oedd yn y Ll. Du.*
[4] A dyf y dan gel ynghoed Celyddon.—Ll. P. P.
[5] *Neu,* Hanfon.—*Ban o L P. P. yw hwn.*
[6] O gynnadyl Rhytreon.—Ll. P. P.
[7] Yn ei erbyn ef.—Ll. P. P.
[8] Cymry a orfydd cein fydd eu dragon.—Ll. P. P.
[9] Llawn fydd y (fi bri) Brython.—Ll. P. P.
[10] Cenitor corn elwch.—Ll. P. P.
[11] *Y 12d Awdyl yw hon yn Ll. P. P.*
[12] Cyd dyddaw.—Ll. E. D.
[13] Gemmyner.—Ll E D.
[14] Dychystudd.—Ll. E. D.

7. Difrys guanec diffustit traeth
Gosgymmon guyth gordin
Guylvein hanes goyeuin
Puyll llu a thuyll truy chuerthin
Bit gynvidyd gyw rennhin
Bit lesc eidyl bit varu crin

8. Kerennyd fall gall gynnin
Gan reuyd ny phell vydrin[1]
Dychyffre guaeu guaetlin
Dychyvervyd truch a thrin
Enghit a vo llyveithin[2]
Enuir ef Ryll[3] y uerin
Namyn Duw nyt oes dewin
Argluyd gulat luyd guerthenin

9. Dyfrys guanec drygyrthryn gro
Gust eidyl moch deluyn[4]
Ruyfuant[5] maon medlyn
A ordyvyn paub oe dervyn
Trenghyt torrit pob denghyt[6]
Ry brynnu[7] nef nyt ef syn

10. Mor vyt gywreinin gyrbuyll o nebaut
Guiscaut Kaet Kein goruyll[8]
Nyt eglur edrych yn tyuyll
Rac annuyt ny ueryt Kannuyll
Nyt eduyd nuy divo puyll[9]
Kerennyd a Dovyd ny duyll

11. Nuy[10] dyvo puyll prif egua
A gynneu edyn uy una
Oer gaeafraut tlaut morfa
Guell ruyd[11] no ryssedha
Rac druc di diuc atneir
Llauer maureir a vethla[12]
Keudaut Kyt worymdaa
O vrys ny uys Kuc a[13]
Arythal wy drindaut traha
Maur Duw morwyt urda

12. Redeint goruyd ruyd pob traeth
Kymic mynauc marchogaeth
Nyt neb a ved oe arfaeth
Nyt efenir paub yn doeth
Nyt ehofyn bryt yn llong dreith
Ny thangnef guynnaun a godeith
Byt byu gur heb druc wryaeth
Mynauc Kerd Ketuyf eillyaeth

[1] Fydd rhin.—Ll. E. D.
[2] Llyferthin.—Ll. E. D.
[3] Cyll.—Ll. E. D.
[4] Detwyn.—Ll. E. D.
[5] Ry yfant win.—Ll. E. D.
[6] Dengyn.—Ll. E. D.
[7] Brynwy.—Ll. E. D.
[8] Gowyll.—Ll E. D.
[9] Nyd dedwydd ny ddyfo pwyll.—Ll. E. D.
[10] Niw.—Ll. E. D.
[11] Rhiydd.—Ll. E. D.
[12] Fetha.—Ll. E. D.
[13] O ofrys ni wys cwdd a.—Ll. E. D.

Ny by Kyvysgur[1] heb noeth
Nyt oes reith nat vo pennaeth
Breyenhin veidyaut[2] anreith
Dyual dir vyd y Oeith[3]
Ny naut eing llyvyrder rac lleith
Enghit gleu oe gyvarueith
Medu mut drut pob anghyvyeaith
Dinas a diffyd diffaeth
Eiryaul a garaur haudueith
Ef molir paub wrth y ueith
Ny char Dovyd diobeith
Goreu cyfluyt yn gyueith

13. Guaeanvyn goaflum tir
Od ynt tonnaur gaur enuir
Dy uestyl olaf dirmygir
Guall arny mynych uelir
Ar a vo diffyd divenuir y draa
Kyva rann rybuchir
Bit uastat gureic ny erchir
Mevyl ysgnaut o ueddaut[4] hir
Ny rydecho rydygir
O hir dinau dychuynir
A vo maru ny moch uelir
A vo da gan Duv ys dir
A vo gleu gochlyuir y glot
O uychot godolir
Guyn y vyt pidiu y rodir
Karennyd Duv a hoedyl hir

Diwedd.

ARYMES PRYDEIN FAWR.

Golyddan ai cant.[5]

Dysgogan awen dygobryssyn
Marannedd a meuedd a hedd genhyn
A phennaeth ehelaeth a ffraeth unbyn
A gwedy dyhedd anhedd ymhob mehyn
Gwyr gwychr yn trydar casnar dengyn
Esgud yngnofud[6] ryhyd diffyn
Gwaethl gwyr hyt Gaer Wair gwascar-awdd Allmyn
Gwnahawn[7] gorfoledd gwedy gwehyn
A chymod Cymry a gwyr Dulyn
Gwyddyl Iwerddon a Mon a Phrydyn
Cernyw achludwys eu cynnwys genhyn
At porion fydd Brython pan ddyorphyn
Pell dygoganer amser dybyddyn
Teyrnedd a bonedd eu gorescyn
Gwyr gogledd ynghyntedd yn eu cylchyn

[1] Ni bydd hnysgwr.—Ll. E. D.
[2] Beiddawd.—Ll. E. D.
[3] Ei olaith.—Ll. E. D.
[4] Weddwdawd.—Ll. E. D.
[5] *Evelly y maen yn debyg; a hyny yw tyb.—E. D.*
[6] Yngofud.—Ll. E. D.
[7] Gwnahawnt.—Ll. E. D.

Ymherfedd eu rhagwedd y disgynnyn
Dysgogan Merddin cyferfydd hyn
Yn Aber Peryddon Meirion Mechdeyrn
A chyn ni bai un rhaith llaith a Gwynyn
O un ewyllys bryd ydd ymurth fynnyn
Meirion eu treutheu[1] dychynnullyn
Ynghedoedd Cymry nad oedd a delyn
Y sydd wr dyledawg a lefeir hyn
Ni ddyffai a dalai yngheithiwed
Mab mair mawr ei air pryd na thardded
Rac pennaeth saes[2] ac eu hoffedd
Ple bwynt Kychwyn[3] i Wrtheyrn Gwynedd
Ef gyrhaut Allmyn i alltudedd
Nis arhaeddwy neb nis dioes daear
Ny wyddynt py dreiglynt ymhob Aber
Pan brynassant Danet drwy ffled called
Gan Horfa Hengys oedd yn ei rhyssedd
Eu cynnydd bu ywrthym yn anfonhed
Gwedi rhin dilein Keith ym ynver
Dychymmydd medd-dawd mawr wirawd o
Dychymmydd angeu angen llawer [fedd
Dechymmydd anaelew dagreu gwragedd
Dychyffroy edgyllaeth pennaeth lledfer
Dychymmydd tristyd byd a ryher
Pan fydd Kechmyn Danet an teyrnedd
Gwrthotted trindawd dyrnawd a broyller[4]
I ddilein gwlad Frython a Saesson yn anhedd
Poet cynt eu rheges yn alltudedd
Na myned Kymry yn ddifroedd
Mab Mair maw ei air pryd nas terddyn
Cymry rhag goeir breyr ag unbyn
Cyneircheid cyneilweid unraith Cwynyn
Un gor un gyngor yn eisson ynt
Nid oedd er maured nas lleferynt
Namyn er hep cor goeir nas cymmodynt
I Dduw a Dewi ydd ymorchmynnynt
Taled gwrthoded ffled i Allmyn
Gwnaut wy aneireu eisseu trefddyn
Cymry y saesson cyferfyddyn
Y amlan[5] ymdreulaw ag ymwrthryn
O ddirfawr fyddinawr pan ymbrofyn
Ag am allt lafnawr a Gawr a gryn
Ag am gwy gair cyfrgeir y am peurllyn
A lluman addaw a garw ddisgynn
A mal Balaon Saesson syrthyn
Cymry cynyrcheid cyfun ddullyn
Blaen wrth fon granwynion cyfyng oeddyn
Meirion yngwerth eu gau yn eu creinhyn
Eu Byddin yngwaedlin yn eu cylchyn
Eraill ar eu traed trwy goed Kilhyn
Trwy vwrch y ddinas fforas ffohyn
Rhyfel heb ddychwel i dir Prydyn

[1] Meirion eu trethau.—Ll. E. D.
[2] Saefon.—Ll. E. D.
[3] Pell bwynt kychmyr.—Ll. E. D.
[4] Bwyller.—Ll. E. D.
[5] Camlan.—Ll. E. D.

Attor trwy law gyngor mal mor llithryn
Meirion caer geri difri cwynant
Rhai i ddyffryn a bryn nis dinvodant[1]
I Aber Peryddon ni mad ddoethant
Aneuleu dretheu dychynnullant
Naw ugein canhwr y ddisgynnant[2]
Mawr watwar namyn pedwar nid atcorant
Dyhedd i eu gwragedd a ddywedant
Eu crysseu yn llawn creu a oroclhant
Cymry cyneirchaid enaid dichwant
Gwyr deheu eu tretheu a amygant
Llym llifeid llafnawr llwyr i lladdant
Ni bydd i feddyg mwyn ar a wnaant
Byddinoedd Cadwaladr cadr i deuant
Ryddrychafwynt Cymry cad a unant
Rhaith anolaith ryddysgyrchassant[3]
Yngorphen eu treutheu angeu a wyu lant[4]
Eraill ar osgeill ryphlanhassant
Oes oeseu eu tretheu nid esgorant
Ynghoed ym Maes ym Mryn
Canhwyll yn nhywyll a gerdd genhyn
Cynan yn rhagwan ymhob disgyn
Saeson rhag Brython gwae a genyn
Cadwaladr yn baladr gan ei Unbyn
Trwy synwyr yn llwyr yn eu dychlyn
Pan syrthwynt eu clas[5] dros eu herchwyn
Ynghystudd a chreu rhudd ar rudd Allmyn
Ynghorphen pob angrheith anrheith dengnyn[6]
Sais ar hynt hyd Gaerwynt cynt pwy cynt techyn
Gwyn eu byd hwy Gymry pan adroddynt
Rym gwarawd y drindawd or trallawd gynt
Na chrynned Dyfed ua Glywyssyg
Nis gwnaho molawd meirion Mechdeyrn
Na chynhorion saesson ceffyn ebryn
Nis gwnaw meddut meddawt genhyn
Heb daled o ddynged maint a geffyn
O ymddifaid feibion ac eraill rynn[7]
Trwy eiriawl Dewi a seint Prydyn
Hyd ffrwd argelo[8] ffohawr allan
Dysgogan aweu dyddaw y dydd
Pan ddyffo i wys i un gyssul
Un cor un gynghor a lloegr llosgid
Yr gobaith Arreiraw ar yn phrydaw luydd
A cherdd arallfro a ffo beunydd
Mi wyr cudd ym dda cwdd[9] cwdd fydd
Dychyrchwynt gyfarth mal arth o uynydd
I dalu gwyniaith guaed eu henydd
Atoi peleidral dyval dillydd
Nid arbettwy car corph eu gilydd

[1] Dirwadant —Ll. E. D.
[2] *Ban o L. E. D.*
[3] Llaith anolaith ryddyrchasant.—Ll. E. D.
[4] Awdant —Ll. E. D.
[5] Clus.—Ll. E. D.
[6] Dengyn.—Ll. E. D.
[7] Rhynnawd.
[8] Arlego —Ll. E. D.
[9] Cwdda.—Ll. E. D.

Atoi pen gaflaw heb emennydd
Atoi gwragedd gweddw a meirch gwielydd[1]
Atoi o bein uthr rhac uthur cedwyr
A lliaws llaw amhar cyn gwasgar lluydd
Cennadau angau dychyferfydd
Pan safwynt galanedd wrth eu hennydd
Ef dialawr ar werth ei dreth beunydd
Ar mynych gennadau ar gan luydd[2]
Dygorfu Cymry trwy gyfergyr
Yn gyair gadair gydson gydffydd
Dygorfu Cymry i beri cad
A llwyth lliaws gwlad a Gynhullant
A lluman glan Dewi a ddyrchafant
I dywysaw Gwyddyl drwy leiengant
A gynheu[3] Dulyn genhyn a safant
Pan ddyffont ir gad nid ymwadant
Gofynnant ir saesson py geissiyssant
Pwy maint i dylyed or wlad a ddaliant
Cw mae eu herw pan seiliasant
Cw mae eu cenhedloedd py fro pan ddaethant
Er amser Gwrtheyrn genhyn a sathrant
Ni cheffir o wir randir angharant
Neu fraint un saiut pyr y sangysant
Neu wrthieu Dewi pyr y toryassant
Ymgedwynt Cymry pan ymwelant
Nyt ahont Allmyn or ven y safant
Hyd pan dalont 7 waith gwerth a ddigonsant
Ac angheu dieu yngwerth eu cam
Ef talawr o anawr Garmawn garant
Y pedair blynedd ar pedwar cant
Gwyr gwychyr gwallt hirion ergyr Dofydd
A deol Saesson o Iwerddon dybydd
Dybi o Lengo lynges rewydd
Rewiniawd i gad rwygawd lluydd
Dybi o Alclwd gwyr drud diwair
I ddiol[4] o Brydain flrain luydp
Dybi o Lydaw prydaw gyweithydd
Cedwyr ar Gadfeirch ni pheirch eu henydd
Saesson o bob parth y gwarth a'i deubydd
Ry trengis eu hoes nys[5]
Dyderpi angeu ir du gyweithydd
Clefyd a dyllid ac an gweryd
Gwedi aur ac ariant a char.....[6]
Boed perth eu differth yngwerth eu dryggffydd
Boed mor boed angor eu cyssulwyr
Boed creu boed angeu eu cyweithydd
Cynan a Chadwaladr cadr yn lluydd
Edmyccawr hyd frawd ffawd ai deubydd
Deu unben dengyn dwys eu cyssul
Dau oresgyn[7] saesson o blaid Dofydd

[1] *Ban o L E. D.*
[2] *Y pedwar ban rhagvlaenol o L. E. D.*
[3] Gyhen.—Ll. E. D.
[4] Ddihol, *neu* ddehol.
[5] Oes ellfydd.
[6] A chan uwyn edd (fwynedd).—Ll. E. D.
[7] Orsengyn.—Ll E. D.

Deu hael dau gedawl gwlad warthegydd
Deu diarchar barawd un ffawd un ffydd
Deu orchwy nawd[1] Prydain mirain luydd
Deu arth nis gwna gwarth cyfarth beunydd
Dysgogan Derwyddon maint a dderfydd
O Fynaw hyd Lydaw yn ei llaw a fydd
O Ddyfed hyd Ddanet[2] hwy bieufydd
O wawl hyd weryd hyd eu hebyr
Llettalawt[3] eu pennaeth tros yr echwydd
Attor ar Gynon saeson ni bydd
Atchwelwynt Wyddyl at eu hennydd
Ryddyrchwynt[4] Cymry cadr Gyweithydd
Byddinoedd am gwrf orthrwyf Milwyr[5]
A theyrnedd Dews ry gedwys eu ffydd
I wis i bob Llynges tres a dderfydd
A chymod Cynhon gan ei gilydd
Ni alwawr Gynhon yn gynnifwyr
Namyn Kechmyn Cadwaladr ai gyfnewidwyr
Eil Cymro llawen llafar a fydd
Am ynys gymwyeid heid a dderfydd
Pan syrthwynt galanedd wrth eu hennydd
Hyt yn Aber Santwic swynedig fydd
Allmyn ar gychwyn i alltudydd
Ol wrthol attor ar eu hennydd
Saesson wrth angor ar fordd beunydd
Cymry Gwenerawl hyd frawd gorfydd
Na cheisswynt lyfrawr nag angawr bydydd[6]
Arrymes yr ynys honn namyn ni bydd[7]
Iolwn ni a grewys[8] nef ac elfydd
Poed Tywyssawg Dewi i'r cynnifwyr
Yn yr yng Gelli Kaer am Duw y sydd
Ni threinc ni deieinc ni Arddispydd
Ni wiw ny wellyg ny phlyg ni chryd

DIWEDD.

[1] Erchwynawd.—Ll. E. D.
[2] Thanet.—W. M.
[3] Llettatawt.—Ll. E. D.
[4] Ryddrychafwynt —Ll. E. D.
[5] Am gwrwf a thwrwf milwyr.—Ll. E. D.
[6] Brydydd.—Ll. E. D.
[7] Namyn hyd ni bydd.—Ll. E. D.
[8] Iolwn ni ri a grewys.—Ll. E. D.
[9] Dyhedd dean diechir by (eledd).—Ll. E. D.
[10] Rhiassedd.—Ll. E. D.
[11] Rhygyfwrch.—Ll. E. D.
[12] Fanred.—Ll. E. D.

MARWNAD CYNDDYLAN.

MEIGANT AI CANT.

DYHEDD deon die hir by[9]
Rhiau a Rhirid a Rhiossedd[10]
A rhygyfarch[11] lary lyw eirassedd
Ef cun iw mi wyf im derwyn fedd
O leas Cynddylan yn ei famed[12]

Manred gymined a feddyliais
Myned i Fenai cyn nim bai fais

Carafi am eneirch o dir Kemais
Gwerling Dogfeiling codelling trais
Ef cynnif mi wyf im derw llednais
O leas Cynddylan coled a nofeis

Manred gymined ei feddyliaw
Myned i Fenai cyn nim bai naw
Caraf ameneirch o Aberffraw
Gwerlin Dogfeling cadelling ffraw
Ef cynnif mi wyf im Derwin taw[1]
O leas Cynddylan ai luyddaw

Manred gyminned gwin waretawg
Wyf colledig[2] wen hen hiracthawg
Colleis pan amwth afaf pennawg
Gwr dwr diarchar diarbedawg
Cyrchai drais tra Thren tir trahawg
Ef cynnif mi wyf yn naear foddawg
O leas Cynddylan clod ceiriadawg

Manred gymmined mor fu dafawd
A gafas Cynddylan cynrhan cyffrawd
Saith gant rhiallu ni yspeidawd
Pan fynnwys mab pyd mor fu parawd
Hy darfu yn neithiawr ni bu priawd
Gan Dduw py amgen plwyf pydu daearawd
Ef cynnif mi wyf ni[3] wrth wawd
O leas Cynddelan clod addwyndawd

Manred gymmined mor wyf gnodaw
Pob pysc a milyn yd fydd teccaw
I drais a gollais gwir achassaw
Rhiau a Rhirid a Rhiadaw
A rhygyfarch lary pob eithaw
Dyrrynt eu Keiddeu a tolen taw[4]
Caith cwynynt briwynt grydynt alaw
Ef cynnif mi wyf in eru penylaw
O leas Cynddylan clod pob eithaw

Manred gymined a weli di hyn
Yd lysc fy nghalon fal etewyn
Hoffeis mewredd[5] eu gwyr ai gwragedd
Ni ellynt fy nwyn brodir ambuiad geuell ban vythin
Canawon artir wras dinas degyn
Rhag caer Luydd coed nis digonsyn
Crau y dan frai a chrai gychwyn
Briwynt calch ar drwyn[6] feibion Cyndrwynyn
Ef cynnif mi wyf in nhir Gwelyddyn
O leas Cynddylan clodlawn Unbyn

Manred gymmined mawr ysgafael
Y rhag caer Luyd coed neu[6] dug moriael
Pymtheccant muhyn a phenn gwriael
Pedwar ugein meirch a seirch cyhawael
Pob esgob hunop ym mhedeirael
Nis noddes myneich llyfr afael
A gwyddws yn lu creulan o gynrhan claer
Ni ddiengis or ffossawd brawd ar y chwaer
Diengynt ai herchyll trewyll yn taer
Ef cynnif mi wyf in ers[1] trafwael
O leas Cynddylan clodrydd pob hael

Manred gymmined morrvedd errim[2]
Gan fy mryd pan athreiddwn pwll ag Alun
Irwrn y dan fy nhraed hyd bryd cyntun
Plwde y danaf hyd ymhen fy nghlun
A chyn ethniwe yno im bro fy hun
Nid oes un car neud adar iw warafun
A chyn im dyccer i Dduw ir digfryn
Ni ddigones neb o bechawd cyhawal i mi hun

[1] Ffaw.—*Davies.*
[2] Coddedig.—Ll. E. D.
[3] Ar.—Ll. E. D.
[4] Priddau a doleu.—Ll. E. D.
[5] Meuedd.—Ll. E. D.
[6] Gwyn.—Ll. E. D.

CANU ETTO O WAITH MEIGANT.

Dyt dyuit trenghit deweint
Dvv a rit ar an[3] breeint
Y sonet y suin y seint
I pluiv y bobil pilgeint
Y llyfreu in llythir in lleeint[4]
Y pwill y prider im pereint
Rym a vu ir culuit cyrreisiaint[5]
I volaud rebit rycaint[6]
Eilunnid Dunawd[7] Dehewaint
Aer ei enwyei arvau o ffrainc
Nis plaud neb nes no heneint
Llu cludir lluybir y peireint
Rac Prydain Priodawr hoffeint
Eigil i wrys Lloegrwys Caint
Dyheid Dyvet in diwant
Ar aches a ganaf
Ni bit truein trihaf
Yngoror gwarthaf saint
Llesteiriawc awir dwfn naint[8]
Bre brawdauc i gwin am fynaint[9]
Am Emreis adraut edryfant
Gnawd rycheidw cuniad cenvaint
Cred i Dduw nad Derwyddon darogant
Ban torrer Din Breon braint[10]

Gollechaf perif peridydd
A beris deigir mab Dauit
A Selif suinedic syuedit

[1] Eru.—Ll. E. D.
[2] Moroedd ercun.—Ll. E. D.
[3] Aren.—Ll. E. D.
[4] Lleaint (in llyant).—Ll. P. P.
[5] Rymofyn (Rymat uir) culuit kyrreifieint.
[6] Ei folawd ry bydd ry caint.
[7] Duawd.—Ll. E. D.
[8] *Neu,* Llesteirawr i wir Dyfneint.
[9] *Neu,* Bre baradwys y gwin am fy neint.
[10] *Neu,* Din bre breint.

Mab gwledig gorfawr gwarthegit
Arbedav e o Glydawc mynit uit
Rac Prydain poen Owein ai deubit
Dewr in rheit dyre pawb oe gilit
Bluidindaud parahaud brwidir beunit
Taer bore bradawc Caduin broit
Ar canhwyf ai nwyf ai newit
Arllechwet Arvon Eitionit
O fined eu hanet ir mynit

Dybi mysc Deri fisc y miun llan
Gogwn tri cyn i bo mi Meugan
Dychyffrwy genhyf ygkyman
Peleidir guir goieithin unbaran
Rhuy rhean ryvel arny van
Kymry ve Cunreit ygkîman
A gwydi gorthin gwaetlan
Vytin in galhuawr dit dogiŋ gyman
Penvrith o vuarth Cadvan
Teithi Cerddorion Cynnelwi o haelon
Am[1] rhen rhad gorten gweith heiniw
Dylaith o bob gwyniaith
A chadwyd kyvreith
Cysgawd gwyniaith gemyw
Dyddwyn ag atwyn kedeirn ynghadwyn
A gwedi cwyn kynniw
Cochwet calanet kyvig breon
Cochwet calanet ar enaint
Am noetheint yg gwarthaf nant
Saith angerdd eu segyf
Dwfyn dwfyn gwattyn guattyn awallu
Tri geir am tri pheir tri theulu
Tri—m—tri nis deupi Metygon
Tair aer aer am kaer o ganhon
Kad cad cyffylad[2] ar saeson
Gwall gwall un arvoll ar Cynhon
Graid greic goffeileic dragon
O Eryri vreith vreon
Eryri o orvi ban welhych
Dyragon o nyuant a lewych
Grid im bro greid igro gro ig gwrych[3]
Ar ysci asceini ascellwrych
Llestri llu ar heli tuth eleirch
Gwae wrth mor nad gwrthtir wrthrych

Nota:—Meugant ai Cant o'm tyb i, sic J. Jones Allan o lyfr Thomas Gruffudd Arglwydd Llan Bedr. sic Dr. Davies.—Nid oedd yn dangos i bwy na chan bwy i canwyd.

CYNGOGION.

1. Cantrengis fy ngwist amhoen
O amryues neus adwaen
Num gwnaho Dofydd dwyboen

2. Ni gwnaho Dofydd dwy boen ar ddyn
Am ydig ae afar
Direid Nef direid daear

3. Daerawl pechodawl im goel a Duw
A deweint duhuned
A gothwy Crist na chysced

4. Na chysced mab dyn or dioddefeint mab Duw
A duhuned pilgeint
Ef ceiff nef a chyrreifeint

5. Cyrreifeint a gaiff a gaffaho Duw
Ac nis dirmycco
A nef y nos y trangho

6. O Treinc mab dyn heb ymddiwin a Duw
Am a wnel o bechawd
Ny mad aeth eneid yn ei gnawd.

7. Ny naud y direid imyoli a Duw
Yn erbyn dydd cynhi
Ni thebic drud y trenghi

Elaeth a Gant.

[1] Rhan.—Ll. E. D.
[2] Cyfluydd.—Ll. E. D.
[3] Greid un bro greid greid gro yngwrych

YMATREG LLYWELYN A GWRNERTH.

Llywelyn a Gwrnerth a oedynt deusant Duyaul yn y Trallung yn Powys a dyvot yghyt a unaethant y teiraur Diuethaf or nos, ar teiraur cyntaf or dyd y dyuedid eu plygeint ac oryeu y dyd y am hynny ac y sef y guelai Lyuelyn Hudugyl Gurnerth yn gaent. A chan ny vydyat pa ham oed hynny, sef a wnaeth ynteu canu Englyn.

Tyssiliau vab Brochuel Yscithrauc agant yr Englynyon hyn y gan Urnerth yn dy voty gyffurau y greturth Lyuelyn sant y getymeith ac a eluir Ymatreg Llywelyn a Gwrnerth.

1. Eiry mynyd guynt am berth
Canys creaudyr nef am nerth
Ae kysgu a wna Gwrnerth?

2. Eiry mynyd Duw yn bennav
Kanys attau guediav
Nac ef kysgu ny allav

3. Eiry mynyd guynt am ty
Kanys llevery velly
Beth Urnerth a wna hynny

4. Eiry mynyd guynt deheu
Kanys traethaf prif eiryeu
Tebekaf yu mae agheu

5. Eiry mynyd goruyn bro
Deduyd baub urth ae llocho
Creaudyr nef ath diangho

6. Eiry mynyd goruyn pren
Kanys llefaraf amgen
Nyt oes naut rag lyghet nen

7. Eiry mynyd pob deuaut
Ra gormeil goval dydbraut
A gaffaf y gymun ynghardaut

8. Eiry mynyd guynt am ty
Kanys llefefry felly
Och vy mraut ae reit hynny?

9. Auendrut mi ath garaf
Hyt ar Duw y guediaf
Lyuelyn ryuyr y Kaffaf

10. Eiry mynyd guynt am vryn
Kanys creadyr nef ae myn
Ae kysgu y mae Lyuelyn

11. Eiry mynyd guyn deheu
Kanys traethaf prif eiryeu
Nac ef canu oryeu

12. Eiry mynyd godysgeit
Pan droho ygkylch pleit
A uydost puy a dyueit

13. Eiry mynyd llafar hy
Kanys kyrbuylly felly
Na unn onys dyvedy

14. Eiry mynyd Kanherth
A geiff y voli yn prydverth
Mae yma dy vraut Gurnerth

15. Blaengerd gymhelri a duu pob drut
Ac auen ym peri
Beth Urnerth oreu itti

16. Blaeneat pob deuaut a llafar o neaut
Am uuched kyt dyd braut [drut
Goreu y cefeis gardaut

17. Auen drut teg dy gampeu
Y mae'r ganon yth eneu
Dyuet pa gardaut oreu

18. Blaengar auen guynt urth lynn
Pam ymlado am vryn
Goreu yw buyd rac neuyn

19. Onyt buyt ny kyrhaedaf
Ac am duylau nas kaffaf
Dyuet beth yna aunaf

20. Blaengar gymelri ac ynni dob drut
Ac auen ymperi
Dyro ddillad rac noethi

21. Vyndillat mi ae rodaf
Y Duw y gorchymynnav
Py dal yna a gaffaf

22. A rodych o da ym pob atrec
Drut ym breint cady dy uyneb
Sev y key neb ar y ganvet

23. Kyvliw dyd kan yth garaf
Ardelu kerd kanys keissyaf
Gan Duw py unpeth gassaf

24. Bud ac auen a chyffret
Pan retto dufyr ar anuaret
Guaethav tuyll truy ymdiret

25. Tuyll truy ymdiret os gunav
Ac y Duw Naf kyffesaf
Pa dial a vyd arnav

26. Os gunei duyll truy ymdiret
Heb ffyd heb grevyd heb gret
Key benyt ar dy seithvet

27. Kyfliu dyd mi ath gredaf
Ac ar Duw y govynnaf
Nef py ved yd henillaf

28. Nyt cyffelyb da a druc
Pan ymlado gwynt a muc
Guna da yr Duw sef y diuc

29. Blaengar auen pob achles
Retuaur goruydaur ar tes
Diued pob peth yu cyffes

30. A nuelych o bob dirdra
O duyll a threis a thraha
Yr Duw kyffesa yn da

CUHELYN AI CANT.

Greid bleid byghawd
Gretyw detyf durawd
Gnavd brawdwriaeth

Gwr oet eiteol
Gorwy reol
Gordethol doeth

Gwyth vill dragon
Gosparth Brython
Gosgyman weith

Gnawd tryganet
Gnawd kyhidet
Gorset metveith

Metwin kyvran
Marchavc midlan
Man meidrolaeth

Medrit mur ior
Mavs Pedir pedror
Mawr Cor kyvoeth

Moes breisc vreyr
Moes wirth vehir
Milwr orvith

Maer claer kywid
Mad cathyl kyvid
Moidit ieith

Mas cas nognav
Maer antedawg
Maredavg doeth

Medel visci
Mal vartoni
Mynogi gwyth

Myn vinad vron
Medv ton
Tros draeth

Mer kerteu kein
Mywir corein
Mirein anoeth

Menestir vytud
Meued vedud
Molud esmwyth

Music a gan
Mâl eur orian
Man Vyhanieth

Gweith reith rysset
Gwich ruich rywet
Rinwet Reen

Rec rysyolaw
Rec a archaw
Rvymav virchen

Rhuthr uthr awel
Rynaut vvel
Ryfel febin

Ruteur dyrlyt
Rhychlud clodryt
Rihit aden

Reuwet parawd
Rin vynn wascawd
Tra gwawd wobrin

Ry hait i tavt
Ry cheidv ynawt
Racc kawt gelyn

Rychetwis detyf
Ry chwynis gretyw
Rac lletyw Ogyrven

Rac dac drossot
Reghit brid bod
Rot Cuhelin

GWYDDNEU AI CANT.

Kyd karui vi Morva, kassaa vi mor pur
Doe waneg karrec kamhur
Glew diwael hygar hael hwyskur
Yscinvaen beirt bid bydic clydur
Goruc klod Heilin benffic awirdwl
Hyd braud parahawd y ertivul
Hyd karui vi Morfa cassa vi don
Digoneis don dreis oer kleis y ron
Ef kwyniw yn i wiw herwyt hon
Gwaith heiniw golchiw or winuiuron
Kyd illeinw keudaud nis beirw kalon
Ac ni lluru cyheic kymod y ron
Y vun edivar oi negessau
Ban vryssyus pebrur pell y agheu
Glew diwal kywerthyd yd vain in deu
Menic it arwet duwir dalenneu
Fechit dirisclan oth divot
Mi nith erwill fuched[1] diot
Om parth gwerthais y march irot
Dial kyheic amoed blis
Am y kyvreu y melis
Oth korr dy sorr di ymi bu ewnis

GWYDDNEU AI CANT

PAN DDAETH Y MOR TROS GANTREF Y GWAELAWD

Seithenin saw di allan ag edrych
Uirde varanres mor maes Gwitneu rhytoes

Boed emendiceit y morwin
A hellyngaut gwydi e wyn[2]
Ffynnawn Wenestyr mor terrwyn

Boed emendigeit y vachdeith
Ai golligaut guydi gweith
Ffynnaun Wenestyr mor diffeith

[1] Unchod, *neu* imchod.
[2] Gwyddi ewin, *neu* gwydi cwin.

Diasbad wererit yar van kaer
Hyd ar Duw i dodir
Gnawd gwedi traha tranc hir

Diaspad mererit y ar van kaer
Hetiu hyt ar Duv y dadoluch
Gnawd gwedi traha attregwch

Diaspad mererit am gorchwyt heno[1]
Ac nim haut gorluyt[2]
Gnawd gwedi traha tramcwyt

Diaspad mererit y ar gwineu
Kadir Kedaul Duw ae goreu
Gnawd gwedi gwedi gormod eisseu

Diaspad mererit am kymhell
Heno wrth vy ystavell
Gnawd gwedi traha tranc pell

Bet seithenin synwyr van
Rhwng kaer Kenedir a glan
Mor, maurhydic a kinran

YMRYSON GWYDDNEU A GWYN AB NUDD.

Kanis koegawc sy mor eurawc
A hin yn ymyl llys Gwallawc
Minneu byddaf goludawc

Boed emendigeit ir gwydd
A dynnwys y lygad yn y wydd
Gwallawc ap Lleinawc arglwydd

Boet emendigeit ir gwydd du
A dynnwys i lygad oed ddu
Gwallawc ap Lleinawc penn llu

Boet emendigeit ir gwydd gwenn
A dynnwys i lygad oi benn
Gwallawc ap Lleiniawc unben

Boet emendigeit ir gwydd glas
A dynnwys y lygad yngwas
Gwallawc ap Lleinawc urddas

Tarw trin an vyddin blawdd
Arbennic llu llid anhawdd
Dinam eiroes am oes nawdd

Ygan gwr gwrdd i kynnyad
Arbennic llu llid Owydd
Ath wrdd nawdd kanys erchydd

[1] Gorvydd. [2] Gorewydd.

Kanys nawdd ym a roddyt
Mor verth y thogyvethyd
Gwawr lu py du pan ddoyd

Ban ddeuaf ogat a chymynad
Mawr ag aesawr in anghad
Briwint pennavr peleidrad

Ath gyvarchaf huyscwn
Gwr ai yscwid yn anghen
Nebir gwr pan yw dyechen

Karngrwn vy march kat trabludd
Hud im gelwir i Gwin Mab Nudd
Gordderch kreurddillad merch Lludd

Kanys ti Gwin gwr kywir
Rhagot ni ry ymgelir
Minnew Gwiddnau Garanhir

Nim gad i gan gyvlafaredd
A thi wrth i frywn yd wedd
Diwris im trwm Tawy annedd

Niu Tawve i nessaf a lafaraf
Wrthyt namvin Tawve i eithaf
Erir mor teruin treiaf

Yscithreid fy modrwy eur gywrwy
Kanu y gan vy Afarwy
Gweles aer rac Kaer Fandwy

Rhag Mandwy llu a weleis
Aessawr briwhed torrhid eis
Mygedawl kein a ddygei dreis

Gwin ap Nudd budd bytinawr
Cynt i syrthiei cadoedd rhag Carnedd-
Dy vreich no brwyn briw i lawr [awr

Ystee fy ki as ystrwn
Ag ys ev oreu or kwn
Dormarchedd hwnnw a vu y Maelgwn

Dormarth drwynrhydd ba syllydd
Arnaw can yssamgyffredydd
Dy grwidir ar Wiber wynydd

My wn yn y lle y llas Gwenddoleu
Mab Ceidiaw Colowyn kerdeu
Ban ryerchint brein ar kreu

Mi a wnn yn y lle y llas Bran
Mab y Werydd glod lydan
Ban ryerhint Brein garthan

Mi a wnn lle y llas llacheu
Mab Arthur uthr yngherteu
Ban ryerhint brein ar kreu

Mi a wn lle i llas Meiric
Mab Kerreian clad etmic
Ban ryreeint brein aa kic

Mi a wn lle[1] i llas Gwallawc
Mab Goholeth teithiawc
Addwod Lloegyr mab Lleynawc

Mi a wn lle[2] i llas milwyr Prydein
Or dwyrein ir gogledd
My wi wiw vinteu y bedd

Mi a vun lle llas milwyr Prydein
Or dwyrein ir deheu
Mi wi wiw vinteu y hagheu

YMDDYDDAN ARTHUR A CHAI A GLEWLWYD.

Pa gwr yw y Porthavr
Glevlvid Gafaelfawr
Pa wr ai govin Arthur a Chei gwin
Pa imdda genhit gwin goreu im bid
Ym ty ny ddoi onis gwaredy[3]
Mi ai gwardi a thi ai gwely
Vithneint elei Assivion ell tri
Mab a Mydron gvas Uthir Pendragon
Kyscaint mab Banon a gwin godybrion
Oet rinn vy gweission in amwin eu detvon
Manawydan ap Llyr oet dvis i kusil[4]
Neus duc Manavid eis tull o Trywrid
A Mabon am Mellt
Maglei gwaed ar gwellt
Ag angvas edeinawc a llwch llawynnawc
Oetin diffreidiawc ar i din cyminavc
Arglvit ai llochei mynnei ymtiwygei
Kei vi heirolei tra llathei pob tri
Pan gollet Kelli kaffad cuelli
A seiriolei Kei hid trae kymynei
Arthur oed hvarei y gvaed goverei
In Neuat Awarnach in imlat ef a gvrach
Ew a gwant penn Palach
In atodev dissethach
Ym minit Eidin amvc a Chinbin
Pob cant id gwrtin pob cant
Rhac Bedwir bedrydant
Artraetheu trywrvid in un in a garwlwid
Oet gwychyr y anwyd o cletyf ac yskwid
Oet gwaget bragad vrth Cei ynghad
Oet cletyf i ghad oe law digwystlad
Oet hyneiw gvastad ar lleng as lles gwlad
Betwir a Bridlav naw Cant gwarandaw
Chwechant y eirthaw a talei y ortinav
Gveission am buyat oet gvell ban vitint
Rhag rhiau Emreis gveleis e Kei ar vrys
Preiteu gorthowys oet gwrhir in ewnys
Oet trum i dial oet tost y cynnal
Pan yvei owval yvei wrth pedwar
Yg kad pan delei wrth gant it lathei
Ny bei Duw ae digonhei
Oet diheit agheu Kei
Kei gwin a lathei digonynt wy kadeu [un
Kyn gloes glas vereu ygvarthaw ystawing-
Kei a gwant nav gniton Kei win aeth Fon
Y dilein Llevon
Y yscvid oet mynud erbin Cath Paluc
Pan gogyveirch tud
Pwy gwant Cath Paluc
Naw ugein kinlluc ac vitei in y bvyd
Naw ugein kiwrann

ENGLYNION CAD GODDAU.

Val dyma yr Englynion a ganwyd pan cad goddau, ereill a'i geilw cad Achren, ac o achos iwrch gwyn a cheneu y bu, ac o anwn yr hanoedd hwynt, ac Amathaon ap Don ai daliodd. Ac am hynny yr ymladdodd Amathaon ap Don ac Arawn vrenin anwn, a gwr oedd yn y gad oni wyped i henw ni orfyddit arno; a gwreic oedd yn y tu arall a elwid Achren, ac oni wypid y henw ni orfyddit arnunt. A Gwidion ap Don a ddychymygawdd henw y gwr ac a ganodd y ddau Englyn sy yn canlyn.

Carngraf vy march rhagotoyw
Benn Olgen gwera ar yasfoyw
Bran ith elwir briger loyw

AC FAL HYN.

Carngraff dy farch yn y dydd cad
Bann blaen gwern ar dy angad
Bran lorgric ai vrig arnad
Y gorfu Amathaon mad

Gwydion ap Don ai cant.

AMRYW GANUAU, NIS GWYDDIS PWY A'U CANT.

ENGLYNYON Y KLYWEIT.

A Glyweisti a gant Kynvyt[5]
Ac a glyv y dvedut[6]
Goreu Kamwri Katbyd[7]

A glyweisti a gant Kynrein[1]
Pen Kyssul Ynys Prydein
Ys gwell cadw noc olrein

A glywaisti a gant Idloes
Gwr guar hygar y einyoes
Goreu kynnyd Kadu moes

[1] Ni bum lle.
[2] Mi a vum.
[3] Gwarchodei.
[4] Cyssir.
[5] Kynwyd.
[6] Dywedwyd.
[7] Cedwid.—*Dr. Davies.*

[1] Cynrhain.

A glyweisti a gant Kynlluc[1]
Gur lluyt llydan y oluc
Kavas da ni chavas druc

A glyweisti a gant Meugant
Yn ysgar a ysgarant
Pob enuir dienwir y blant[2]

A glyweisti a gant Karku
Gwedy gorvot ar y llu
Nid guaraduyd guellahau

A glyweisti a gant y vronvreith
Pan dramuyich dros diffeith
Na vid elyn dy gedymeith

A glyweisti a gant y vran
Kymmer ..... Kynnudan
Gvell ry draws uo ry druan

A glyweisti a a gant Kadgyffro
Hen yn darllen llyvyr Cauo
Nyt mad vu ny bu Gymro

A glyweisti a gant y gegin
Byd leu na vyd dia ... thrin
Na vit dy wreic dy gyvrin

A glyweisti a gant Uryen
Gyt ac a ganei amgen
Digaun Crist Trist yn llauen

A glyweisti a gant Kynvarch
Bit dy ysguyt ar dy varch
Ar nat parcho na pharch

A glyweisti a gant Deui
Gur lluyt llydan y deithi
Goreu denaut daioni

A glyweisti a gant Teilau
Gur a vu'n penydyau
A duv nyt da ymdarau

A glyweisti a gant Padarn
Pregethwr kywir kadarn
A wnel dyn duv ac barn

A glyweisti a gant Andras
A diodevod croes leas
Duv a rannuys nef a gavas

A glyweist ti a gant Anaraut
Milur donyauc ditlaut
Reit urth amhuyll puyll paraut

A glyweisti a gant Gurhir
Gwalstaut pob yeith gywir

[1]Cynllwg. [2]Difenwir.

A wnel duyll ef a duyllir

A glyweisti a gant Marthin
Breinyaul sant y gyffredin
Namyn Duw nyt oes deuin

A glyweisti a gant Gereint
Mab Erbyn kywir kywreint
Byr hoetlauc digassauc seint

A glyweisti a gant Ryderch
Tridyd hael[1] serchauc serch
Gnaud rygas guedy ryserch

A glyweisti a gant Hugbuyd
A vuassei gynt yn fuyd
Gnaud guedy traha tramcuyd

A glyweisti a gant Ffoluch
O gymryd edifeirwch
Gnaut guedy redec yrthuch

A glyweist ti a gant Cormoc
Breinyaul gyvreith annoc
Pob bur ledrat y groc

A glyweisti a gant Eileru
Marchauc serchauc syberu
Hir y cnoir tameit chueru

A glyweisti a gant Esperir
Ymdidan a Meni hir
Kar kywir yn yng y guelir

A glyweisti a gant Heled
Verch Cyndruyn vaur y rhyved
Nyt rodi da a wna dloded

A glyweisti a gant y Barcut
Y dyn ysglyvyat gleu drut
Moch vyd Barn pob Ehut

A glyweisti a gant Haernued
Vradauc vilur teyrned
Trech nerth no guir urth digassed

A glyweisti a gant y Pysc
Wrth ymdrafful ymplith y gurysc
Trech anyan nac adysc

A glyweisti a gant Huêil
Mab Caw Kymmuyll ariel
Mynych y syrth mevyl o gesseil

A glyweisti a gant Llywarch
Oed henwr drut dihavarch
Onyd kyvaruyd kyvarch

[1] Rhydd hael.

A glyweisti a gant Beduini
Oed escaub donyauc diffri
Racreitha dy eir kyn noi dodi

A glyweisti a gant Avaon
Vab Talyessin gerd govyon
Ni chel grud gystud calon

A glyweisti a gant Ysgafnell
Vab Dysgyvndaut Katgymell
Nyt anregit tlaut o bell

A glyweisti a gant Rioget[1]
Guedy caffel teyrnget
Ny chusc Duv pan rywaret

A glyweisti a gant y Gorres
Wrth y gelein pan sorres
Ny charaud Crist ae croges

A glyweisti a gant Angar
Mab Caw milwr clotgar
Bid tonn kalonn gan alar

A glyweisti a gant llu crun
Wrth y gydenu Huatrum
Pan lado Duv llad yn drum

A glyweisti a gant Goliffer
Gosgordvaur guych y niver
Kas uiryoned ny charer

A glyweisti a gant Beuno
Kan dy bader ath credo
Rac agheu dy thycya ffo

A glyweisti a gant y Beleu
Gyt ar adar yn guareu
Pob hir nychdaut y agheu

A glyweisti a gant Duinnic
Milur doeth detholedic
Digaun Duv da y unic[2]

A glyweisti a gant Kymluch
Yn y henaint ae heduch
Deduyd a gar datoluch

A glyweisti a gan Gwiaun
Dremynur goluc unyaun
Duv cadarn a varn pob yaun

A glyweisti a gant Llenllyauc
Guydel urdawl eurdochauc
Guell Bed no buchedd heghenauc

A glyweisti a gant Kynon
Yn ymoglut rac meduon
Curw yw alluyd Calon

A glyweisti a gant y gurhy
Bit lauen paub yn y dy
Wyneb Trist druc ae hery

A glyweisti a gant Hylwyd
Oed henur kall kyvaruyd
Nyt treftat enryded argluyd

A glyweisti a gant Gurgi
Yn kyssul mewn Kunsli
Nyt reit y detuyd namyn y eni

A glyweisti a gant gur kall
Yn kyghori guas aghall
A unel druc arhoet y llall

A glyweisti a gant Rioget
Oed ffydlaun kyviaun y gret
A unel druc ymogelet

A glyweisti a gant Kyghellaur
Yn ymdidan a lliu guaur
Chuerdit bryt wrth agharaur

A glyweisti a gant Kynan
Guledic sant y anyan
Drykai pob amuyll y rann

A glyweisti a gant .....
Gur a un y lla ...
Druc drycuas guaeth bod hebdo

A glyweisti a gant Huaraur[1]
Yn ymdidan ae gymhar
Ded or ae gwel ae kar

A glyweisti a gant Gildas
Mab Caw Milwr atkas
Dynaut guas hir y gar

A glyweisti a gant Gurselid
Guydel diogel y ymlit
Drwg pechaut oe hir erlit

A glyweisti a gant Lliaus
Mab Nuyvre milur hynavs
Dadleuad ar bob achaus

A glyweisti a gant Kyndelu[2]

A glyweisti a gant Credeiliad
Verch Ludd riain wastad
Digaun da diwyd gennad

[1] Rhiogedd. [Cynghanedd.
[2] Mae Giraldus wedi rhoi hwn er dangawd ansawdd

[1] Huarwar.
[2] Mae arwydd yn yr hen lyvrau vod pennill ar goll ar ol hwn.

A glyweisti a gant Kyndrwyn
Tangnefeddwr mad mwyn
Nid gwarae hengi a cholwyn

A glyweisti a gant Hen Gyrys
Gwna dy neges yn ddi ddefrys
Gwell car yn Llys nag aur ar Fys

A glyweisti a gant Calcaw
Ni mynnei i neb ei dwyllaw
Gwell un hwde no dau addaw

A glyweisti a gant Europa
Mab custeon caswestfa
Gnawd o ben drythyll draha

A glyweisti a gant Eheubryd
Mab Cyfwlch cyfiawn yspryd
Goval Dyn Duw ai gweryd

A glyweisti a gant Drystan
Gobeithiwr prudd ei anian
Gossymdeith dyn Duw ai rhan

A glyweisti a gant Dremhidydd
Hen ddisgwylliwr ar geurydd
Gwell nag nac addaw ni wneydd

A glyweisti a gant Cywryd Ceint
A oddefawdd lawer heint
Gwae ieuangc a eiddun heneint

A glyweisti a gan Eilassaf
Odid un Dyn dianaf
Nid un awen iach a chlaf

A glyweisti a gant y Pi
Geilwad argoeliad gwesti
Nid menichdid maerioni

A glyweisti a gant Cadreith
Fab Porthawr filwr areith
Ni char Dofydd diobeith

A glyweisti a gant Gwenddoleu
Wrth dramwyaw dyffrynau
Pren ynghoed arall bieu

YMDDIDDAN

RHWNG ARTHUR FRENHIN AI AIL WRAIG GWENHWYFAR.

Hon oedd y ferch a ddygodd MELWAS Tywysog o'r Alban.—O'r Ll. Gwyrdd.

A. Du yw fy march a da dana
Ac er dwr nid arswyda
A rhag ungwr ni chilia

G. Glas yw fy march o liw dail
Llwyr ddirmygid mefl mawrair
Nid gwr ond a gywiro ei air

G. .....
.....ymlaen y drin
Nid deil gwr ond Cai hir ab Sefin

A. Myfi a ferxyg ac a sai
Ac a gerdda yn drwm gaulan trai
Myfi yw'r gwr a ddaliai Gai

G. Dyd wâs rhyfedd yw dy glywed
Onid wyd amgen no'th weled
Ni ddalid di Gai ar dy ganfed

A. Gwenhwyfar olwg eirian
Na ddifrawd fi cyd bwy byxan
Mi a ddaliwn gant fy hunan

G. Dud wâs o ddu a melyn
Wrth hir edryx dy dremyn
Tybiais dy weled cyn hyn

A. Gwenhwyfar olwg wrthox
Doedwx imi os gwyddox
Ymhâ le cyn hyn im gwelsox

G. Mi a welais wr graddol o faint
Ar fwrdd hir Arthur[1] yn Dyfnaint
Yn rhannu gwin iw geraint

A. Gwenhwyfar barabl digri
Gnawd o ben gwraig air gwegi
Yno y gwelaist di fi

ENGLYNION YMDDIDDAN

RHWNG ARTHUR AB UTHUR A'I NAI 'LIWLOD AB MADOG AB UTHUR OED FARW, ac wedi ymrithio yn rhith ERYR.—Allan o'r Llyfr Gwyrdd.

A. Y sy ryfedda gan wy fardd[2]
Ar flaen dâr a'i brig yn hardd
Pa edrych Eryr pa xwardd

E. Arthur bell glod oddiwes
A'th lu llawenydd a'th les
Yr Eryr gynt ath weles

A. Y sydd ryfedda o du mur
Ath ofynaf yn fesur
Pa xwardd pa edryx Eryr

E. Arthur bell glod yn hynt

[1] Celliwig. [2] Ys rhyfeddaf cyd bwyf bardd.—L. M.

Ath llu llawenyx dremynt
Yr Eryr ato weles gynt

A. Yr Eryr a sai ar flaen dâr
Pei hanffit o rew adar
Ni byddit ti na do na gwâr

E. Arthur gleddyddawg uthur
Ni sai dim gan dy ruthur
Mi yw mab madog ab uthur

A. Yr eryr ni wn ei ruw
A dreigla glyneu Cernyw
Mab Madog ab uthur nid byw

E. Arthur iaith gyfrwyslid
Ath lu nis gwradwylid
Eliwlod gynt im gelwid

A. Yr Eryr olwg difai
Ar dy'madrodd nid oes fai
Ai di yw Liwlod fy nai

E. Arthur dihafarx osod
Os mi ydyw Liwlod
Ai gwiw ymgystlwng o honod?

A. Yr Eryr barablau difrad
Os di ydyw Liwlod
Ai gwiw ymladd am danod

E. Arthur dihafarx atteb
Ni sai gelyn ith wyneb
Rhag angau ni ddianc neb.

A. Yr Eryr iaith di ymgel
Allai neb drwy ryfel
Yn fyw eilwaith dy gaffel

E. Arthur bendefig haelion
O xredir geiriau y ganou
A Duw nid gwiw ymryson

A. Yr Eryr barabl eglur
A ddywedi di wrth Arthur
Pa beth sydd drwg iw wneuthur?

E. Meddylio drwg drwy irdwl[1]
A thrigo yn hir yn y meddwl
A elwir pexod a xwl

A. Yr Eryr barabl doethaf
It dy hun y gofynaf
Bodd Duw pa ddelw ir harddaf?

E. Caru Duw o fryd iniawn
Ac erxi arxau cyfiawn
A bair nef a bydawl ddawn

[1] Afrdwl.—L. M.

A. Yr eryr gwir fynegi
Os llwyr ofynaf iti
Ai da gan Grist ei foli?

E. Arthur ydwyd gadarnaf
Ar dwr gwr gwiw obeithiaf
Pob yspryd moled ei Naf

A. Yr Eryr radlon fywyd
Ith ofynaf eb ergyd
Pwy sy nesa eb yspryd

E. Arthur disegur lafnau
...ydaist o gur gan waydau
Crist yw ef cred nag amau

A. Yr Eryr barabl adef
A ofynaf o hyd ilef
Beth ore i geisio Nef

E. Edifeirwx am drawsed
A Gobeithio y drugared
Hyn a bair y dangnefed

A. Yr Eryr barabl diwg
A fynegi di yn amlwg
I wneuthud be sy drwg

E. Medylio brad anghywir
A xhelu medwl yn hir
Cwbwl bexod i gelwir

A. Yr Eryr barabl tawel
A dywedi di heb ymgel
Beth a bair ym i oxel

E. Gwedio Duw bob plygaint
A dymuno cael madeuaint
Ac erxi cynnorthwy'r saint

A. Yr Eryr barabl didlawd
Ith ofynaf ar draethawd
Pa fath waetha ar bexawd

E. Arthur oderxog doethiaith
Gwedi profer pob cyfraith
Gwaetha bernir anobeith

A. Yr Eryr barabl Osyd
A fynegi yn gelfyd
O anobaith beth a fyd

E. Heudu hir boen uffernol
A xaffel cwymp anesgorol
A xolli Duw'n dragwydol

A. Yr Eryr iaith ymadaw
Ath ofynaf rhag llaw
Ai gore dim gobeithiaw

E. Arthur arderxawg Cynan
O mynni o fyd gafel rhan
Wrth gadarn gobaith gwan

A. Yr Eryr barabl cywir
It dy hun y gofynir
Pan nad cadarn perxen tir

E. Arthur arderxawg wydfa
Na xoll Dofud or alfa
Y cadernid yw'r pennaf

A. Yr Eryr barabl diau
Ath ofynaf ar eiriau
Ond yw cadarn finnau

E. Arthur ben cadoed Cernyw
Arderxog finiog o liw
Nid cadarn neb ond Duw

A. Yr Eryr iaith diarfford
Ath ofynaf heb foeldord[1]
Beth a wna Duw a gosgord

E. Gosgord os gwir i folî
Os cyfiawn cyferxi
Ni ryd Duw uffern arni

A. Yr Eryr iaith drym garn
Ath ofynaf yn gadarn
Pwy dyd brawd a ryd barn

E. Arthur arderxawg wydfa
Gorxest gwir a defa
Duw ei hun a farna

A. Yr Eryr nefol dynged
Ar na xafas i weled
Beth a wna Crist i'r rhai cred

E. Arthur wydfa llawenyd
Ath lu buost lwyr gynyd
Dy hun dyd brawd a'i gwybyd

A. Yr Eryr barabl syxoed
Ath ofynaf berxen torfoed
Dyd brawd beth a wna i bobloed

E. Arthur arderxawg *Lampre*
Ath wir gwiriondeb hagdle
Yna i gwybod pawb ei le

A. Yr Eryr barabl difustul
Ath ofynaf heb gynfyl
Ai da cael gwasanaeth sul

E. Gwasanaeth sul o xeffi
A gras gan duw gwedi
Gwynfydedig wyt o honi

[1] Faldord.—L. M.

A. Yr Eryr barabl difri
Ath ofynaf dros geli
Beth ym o byda hebdi

E. O bydi heb eiriau llên
Die sul eb raid eb angen
Hyd yr ail sul na xward wên

A. Yr Eryr barabl hynod
Ath ofynaf yn hynaid
Beth ore rhag enaid

E. Pader a gwediau
A dirwest a xardodau
A diodef enaid hyd angau

LLYMA ENGLYNION

A fu rhwng TRYSTAN FAB TALLWCH A GWALCHMAI FAB GWYAR, gwedi bod TRYSTAN dair blynedd allan o Lys Arthur ar sorriant, a gyrru o ARTHUR wyth ar hugain o'i Filwyr i geisio ei ddal a'i ddwyn at ARTHUR ac e fwrriodd TRYSTAN hwynt i lawr bob un yn ol eu gilydd, ac ni ddaeth er neb ond er GWALCHMAI a'r Tafod aur.

G. PRWYSTYL sydd tan[1] anianawl
Pan fo'r mor yn ei chanawl
Pwy wyl filwr anfeidrawl

T. Prwystyl fydd tonn a tharan
Cyd bont brwystul eu gwahan
Yn nydd trin mi yw Trystan

G. Trystan barabl difai
Yn nydd trin nid ymgiliai
Cydymaith yt oedd Gwalchmai

T. Mi a wnawn er Gwalchmai yn nydd
O bai waith cochwydd yn rhydd
Nas gwnae'r brawd er eu gilydd

G. Trystan gynneddfau eglur
Huddellt baladr oth lafur
Mi yw Gwalchmai nai Arthur

T. Yno gynt Gwalchmai nog *mydrin*
O bae arnat ti orthrin
Mi a wnawn waed hyd ddeulin

G. Trystan o honot ti y pwyllon
Oni'm gommeddai'r arddwrn
Minneu a wnawn goreu ag allwn

T. Mi ai gofyn er a fen
Ac nis gofynaf ar grauen
Pwy yw'r milwyr sydd om blaen

[1] Ton.

G. Trystan gynneddfau hynod
Nid ydynt ith adnabod
Teulu Arthur sy'n dyfod

T. Arthur nim bogelaf
Naw cant cad ai tyngeddaf
Om lleddir minneu a laddaf

G. Trystan gyfaill rhianedd
Cyn mynd yngwaith gorfedd
Goreu dim yw tangnefedd

T. O caf fy ngledd ar fy nghlun
Am llaw ddeau i'm ddiffyn
Ai gwaeth finneu nag undyn

G. Trystan gynneddfau eglur
Cyn cynnaws lliaws llafur
Na wrthod yu gar Arthur

T. Gwalchmai o honot y pwyllaf
Ag om pen y llafuriaf
Fal i'm carer y caraf

G. Trystan gynneddfau blaengar
Gorwlychyd cafod cann dâr
Tyred i ymweled ath gâr

T. Gwalchmai attebion[1] cymmen
Gerwlychyd cafod cann rhych
Minneu af ir lle mynnych

Ac yno daeth Trystan gyda Gwalchmai at Arthur.

G. Arthur attebion cymmen
Gorwlychyd cafod cann penn
Llyma Drystan bydd lawen

A. Gwalchmai attebion difai
Gorwlychyd cafod cann tai
Croesaw wrth Drystan fy Nai

Trystan wynn bendefyg llu
Car dy genedl cred a fu
A minneu yn ben Teulu

Trystan bendefig cadau
Cymmer gystal ar goreu
Ag yn gywir gad finnau

Trystan bendefig mawr call
Câr dy genedl nith ddwg gwall
Nid oera rhwng câr ar llall

T. Arthur o honot y pwyllaf
Ac ith ben y cyfarchaf
Ac a fynnach mi ai gwnaf

[1]Nage, Gwrthgrych.

ALLAN O DDRYLL O HEN LYFR YSGRIFEN

A gafed yn Ngogerthan yn y fl. 1759, mewn llaw odiaethol, meddai Llywelyn Ddu.

Aches ym leinist aflei tyrwy ym byddin
Twrwf Catwallawn hael edhwyl a ydin
Esgar hyd haual a rhan chwefrin
Rhahawd y adveirch ai radlann medud?
Y uolud ar llyr llaun
Nauit glust deheu a mor eigiaun
Hevelys y llon nas arllu estraun
Hyd esgyr y wyr a daly yaun
Madganet mab brith[1] cyth mor radlawn
Kynneved echel aeth Kywryd Kamawn
Tewynt rieu Krawn rac proystlaun
Gardei ir pananed dyn dywyndaun Kymry
Pan rygreas Crist Catuallaun

As amoduy Duw y deur orchordou
Nys arlludion gwynt a thonnawr
Nychuedyl am doddyw o wynedd glawr
Lladd y gwyr yn aer anoleith awr
Diau trafodynt lladd llafnawr
Rived o dud agynhennawr
Yd wnad Cadwallawn pan gymhwyllo y myd?
Tra barhao Nef ucheluit lawr

Ossidd arf y Mon ryphebyllas
Malgwn hevelyit haylon o guas
Ny ar arch Briniach ny ry dadlas
Ac eduin arnaddynt yn dad ruytuylluras
Ny buglait ywarthec nys arlleueir nep
Hymanaf Gweithen i dan adas
Ar wyneb Cymry Catuallaun uas

Dybit ymdouit y luydauc Prydain
Y digones guychyr gwallauc
Eilywod Gattraeth fawr vygedauc
Allmyr a maen a gwiyonawc[2]
Biw rewyt y rann rad Luossauc yn aer?
Yg cattreu gwyn gwesti varchawc
Esgor lluded llong llann gled yfawc
Yspyddawd Catwallawn Gaer Garadauc vre
Wrth y gyfwyre gynne Efrawc

Kyweir dennmeir yc oneir Prydein
Pryder ior udic aduer
Kedwesid grut Kymry can differ y ysgwyd
Y ysberi pell yd glower
Cawawc cynhorawc cawgawg fer
Peuyr porth ysgewin Kyffin Aber
Canotor cathyl gwynnwyd gwenleuver
Golluchaf gleu hayl hilic naf ner
Aded gynt ethynt yn hyd irver hallt

[1] Pict or Briton. [2] Gwinionawc.

Rac gawr pallt gorthrycher
A uouch nothi hael dimyn oer arglwydd?[1]
Onid gordeil awyr a ser
Calwallawn ei miawn a ral ymher
Pydret..... .

O LYFR GOGERTHAN, 1759.

Rhan rhen rhad gordden gwaith heinyw
Dylaith i bob gwyni aith
A chadwyd cyfraith
Cysgawd gwiniaith geinyw
Dyddwyn ac addwyn cedeirn ynghadwyn
A gwedi cwyn cynnif
Cochwedd calanedd cyfyng freon
Cochwedd calanedd ev seggyf a renaint
Amnoethaint yngwarthaf nant
Seith angerdd au segyf, dwfyn, dwfyn, gwaddyn, gwaddyn awallu
Tri gair am dri phair tri theulu
Tri M. tri nis deupi meddygon
Tair aer, aer am gaer o ganhon
Kadcad cyffylud ar saeson
Gwall gwall ou arfall ar gynhon
Graid greic goffelaig ddragon
A eryri fraith freon
Eryri a orfi ban welych
Daragon o nyuant a lewych
Greid un bro greid agro gro yngwrych
Ar ysci asceini asgellwrych
Llestri llu ar helituth eleirch
Gwae wrth for nad gwrthdir a wrthrych

Drull yw hon o'r Gan. Tu dal. 160.

AUDYL.

Moch dau byt yggryt yggredyf carant[2]
Moch dau mynych dorr o[3] *twrneimant*
Moch dau rung saeson ryssyant ymdrychu[4]
A dibarch gladu a guassant
Moch day guyr Mannau er mynny molyant
A gogled dyhed diheu a gunant
Moch vyd ym prydein pryder achuant
Ac am deutu lloegyr llavar yt guynant
Am lithrau mab Henri enryvedant
Meint uyd ygguasgar yr ysgrydyant
Ysgeindorf[5] voroed rif torfoed tarvant
Turf am y teruyn traha ny barchant
Ami disgoganaf escut levant
Guiryon val geuauc a gymmunant
Maur trachures llyghes lloegyr o fyrchuant[6]

[1] Qu. na vo uch, &c.
[2] Korant.
[3] Ar -Ll. E. D.
[4] Ymdrechu.—Ll. E. D.
[5] Ysgain dros. -Ll. E. D.
[6] A gyrchant.—Ll. E. D.

Lluoed avledneis treis a geisiant
Am gyhoed ty roed[1] taer ostygant
Y tyreu kadarn yn uann y gunant
Am dal tyrva y turneimant
Am gyghaus undyd rif myrd a syrthyant
Am voroed kyhoed y kymynant
O honau disgoganaf na hilia plant
Ac nyt mi ae kel nys treulant
Oesvot adyvyt Dovyd ac divant
Brython ae treula penna urdant
Brith vyd a dybyd o dicter Karant
A Seis byd lauen pan y guelant
Dygogan tyvyrru erymes tra bydant

YMDDIDDAN Y SAINT A CHYBI.

Wrth fyned i Ynys Enlli.[2]

Pan oedd seint senedd Brevi
Yn ol gwiw pregeth Dewi
Drwy arch y Prophwydi
Yn myned i ynys Enlli
Yno i gofynnent i Gybi[3]
Bwy borthiant sydd ar weilgi[4]
Duw a ro cyngor ini[5]
Ar dir a mor yleni[6]
Cann haws[7] gan Dduw roddi
Na chan ddyn diddim erchi
Mae medd y Prophwydi
Ddau parthiant byd or heli[8]

Gweddiwn Dduw o ddifri[9]
A goddefwn galedi[10]
Ni chair lles o ddiogi
Trech llafur no direidi

Yno i dywawd Eleri
O chredir llyfr Genesi
Ni rodd Duw ddyn geni[11]
Heb lafur iddo iw borthi[12]

Wellwell fydd Duw oi addoli[13]
Waethwaeth[14] Diawl oi berchi
Dirwest ffydd[15] a gweddi
A orfydd bob caledi[16]

[1] Tyroed.—Ll. E. D.
[2] Aneurin ai cant medd rhai llyvrau.
[3] I dywedasant (dyfod hon) wrth gybi
[4] Pa (ryw) vwyd a geir yngweilgi.
[5] Gyngor i chwi.
[6] Ar dir a mor a drysni.
[7] Mil can haws.
[8] Deuparth da (y) byd yn heli.
[9] Gweddiwch dduw yn ddifri.
[10] A goddefwch (fawr) galedi.
[11] Ni roes duw ddyn iw eni.
[12] Heb ryw luniaeth iw borthi.
[13] Foli.
[14] Waethwaeth fydd.
[15] Dirwest a chred.
[16] Clefyri.

Y mwyaf yn nydd cyfri[1]
Y mwyaf ei amherchi[2]
Yr haccraf ei ferthyri[3]
Teccaf a fydd ger bron Celi[4]

Nag ofnwch for heli[5]
Mwy nor fwyalch ynghelli
Nidd ardd nid erddir iddi
Nid llawenach neb no hi

Archwn i Dduw un a thri
Arglwydd yr holl arglwyddi
Iesu ar ei bum gweli
Yn dwyn o bob cyfelrhi[6]

AWDYL.

Kyvaenad kelvit
Kynelv o Dovit
Kyvaenad kynan
O Crist kein didan
Ac vei gyverkinan
Am y gylchin huan
Ar gynniver pegor
Yssit dan y mor[7]
Ar gynnifer edeiniavg
A orug kyvoethavg
Ac vei vei paub
Tri trychant tavaud
Ny ellynt wy traethaud
Kywoetheu y trindaud
Din dyval y vawd[8]
Ni erfyll cospavd[9]
Cymmun bid paraud
In erbyn trindaud[10]
Bit glaf glevychaud
Ban wanha ei gnaud
I ddiovryd yssictaud[11]
Gvae ti din hewid
Pir dodvid im bid
Onit imwaredit
Or drug digonit
Neud uit yth rehit
Yt vrit a kerit
Drud dy tihenit
Dy imtuin ar logelvit
Truach dy divet
Dy lafuriav o uet
A segi a thraet
Ymplith prit a thudwet

[1] Y mwyaf ei glwyf ai dlodi.
[2] Rhydd a fydd yn nydd cyfrif.
[3] Ar llaw a gar ferthyri.
[4] Hagraf a fydd garn bron Celi.
[5] Nac ofnwch ormod bwystri (prwystri).
[6] Cydfedhorni (klyvyri).
[7] Yscid y dan mor Ffawd.
[8] Ni eruyn cospaud.
[9] Trallaud.
[10] Y diodrut yscaut.

Diavael[1] dy imteith
Dy iscar ath cedimteith
Corph diffit direit
Gobvill oth eneit
Corph ni gliuit
Pe lleveir y gilit
Pa roteiste oth revet
Kyn kywes arget
Pa roteste oth olud
Kin pwll mwll mut
Ac i harvetud
Ac i diadaud
Ac ni rywelsud
Y meint a garyssud
Ac itoet owud
Y luru tenit dud[2]
Ad aon[3] itaethant
Y kymmeint no finniaut
Prid prin udechant
Othrud a geugant
Ag ysmortmant
Mal gosod amrant
A veleiste ogarant
A vu treis tra geissant[4]
Ny phecheiste guener
Oth vaur etyllter
Ni cheuntoste pader
Na philgeint na gosper
Pader priw traethawd
Gobvill o nebawd
Namyn y trindawt
Rhytalud istedlid
Tri seith pader beunit
A wu ag nid oes
Ac ni threghis eu hoes[5]
Moe y dinwassute merwerit, no phregeth efegil
An deid i glethvir gverth[6] na buost ussil
Ni phercheiste creireu
Na lloc na llanneu
Nid endewiste kiwreu
Beirt goveg hygleu
Ni phercheiste kivreith
Kreavdir new kin lleith
Llyaus anghivieith
A dodute ar di areith
Gwae fi pir imteith
Genhide in kyveith
Gwae fi pir wuu[7]
Ar dikivolu
Pan daethume attad
Oet bichan vi mad[8]
Neu rimartuad
Oth lavr kiveithad

[1] Dihafal.
[2] Teint dud.
[3] A duon, daon, ad *bona*.
[4] Tragissant.
[5] In hoes.
[6] Gurth.
[7] Wuvf, wuu.
[8] Vi anvad.

Arnun nin cred
Ni neb oth tremynt trvyted

AWDYL.

Eneid kit im gvneit
In agheu digerit
Gwir yw gvae vinneu
Pir daethoste im goteu
Nag irove nag agheu
Na divet na dechreu
O seith lawanad
Bann im se suinad
O seith creadur
Pan in roded[1] ar pur
Oet un tan llachar
Pan im roted par
Oet un prit daear
Nim dyhaetei alar
Oetun gwint gouchaf
Llei vyn drwg nom da
Oetun nyvl ar mynit
Yn keissav kedonit
Oetun blodeu y guit
Ar wyneb elvit
Am suinase dovit
Im dodath ar devnit

AWDYL.

Nag un adneir un[2]
Neu runwared un[3]
Keugant kyuranghawn
Wide kywascaran[4]
A chiwnod senet
A cheugant kinadlet
A dadvirein o vet
Gvedi hir gorvet
Kyvaethawc Duu a wet
Y din in y deheu wuchet
A dyadu tan
Ar pobloet anylan
A lluch a tharian
A llyaws llydan
Ny lletraut lle dinag
Na didrif na diag
A wide tagde
Teernas arvereu
Dygettaur y trillu
Rac drech drem Iesu
Llu guirin guirion
Eiliu egilion
Llu arall brithion
Eiluu brodorion
Trydet llu divetit
Syth leith gyweithit
Huiliant i glithuir im parthred dievil
In un in daon
Gan dull aghivion
Myn i mae meillion
A gvlith ar tirion
Myn i mae kertorion
In kyveir kyffon
Kein bit eu govalon
Gan gwledig gorchortion
Myn i mae ebestil
Am teernas uwil
Myn i mae periw hael in i claer kyveistet
Rotiat bid beddrael nid gvael y gerennit
A chin deginnull enne eilivert vedit
Or saul dymguytat ar lleith dim gorbit
Ac ew gweith dvngv nelemne dunbrodic dit
Nis rydraeth ryveteu kyvoeth rvyteu dovit

AWDYL.

Kyntaw geir a dywedaw
Y bore ban gyvodaw
Croes Crist en wisc am danaf

Ar helv fy rhen i g6escaw
Hetyw untrev a gl6aw
Nid ew wy Du6 nis credaw

Gwisaw am danaf in berth
Ny credaf coel canyd kerth
Y gwr am creuys e am nerth

I mae vi mrid ar debed
Arowun ar mor wyned
Etyl butig bithawl ket

I mae vi mrid ar kighor
Arovun myned ar mor
Etyl budig bytawd ior

Dyrchid bran y hasgell
Ar ovun myned im pell
Etyl budig bydawt gwell

Dyrchefid bran y hadein
Arovun myned Ruvein
Etil butig byta6d kein

Ystarnde wineu ffrvin gvin
Rhedeg hiraethawc rhawn rhin
Rhen new oet reid Duw genhin

Ystarn de wineu byrr y blew

[1] Dodaeth.
[2] Neu unadneirun.
[3] Neu runwaredun.
[4] Kywiscarn.

Ruid ygniw rygig otew
Myn yt fyt tróyn yt fyt trev

Ystarn de wineu hir i neid
Ruid igniw rygig woteid
Ni lut ar lew trev direid

Trwm kytvot daear tev deil dris
Chwerv vuelin met melis
Rhen new rhóita de neges

O eissillit gwledig a gweith
Wdig wosprit, a Phedir penn pob ieith
Sanffreid fwyna de in imdeith

Heul eirioled arowned
Argluit Crist Celi Colovin Cred
Dwcc viff wyn pechod am gweithred

Terwyn pisc tuth eleirch tonn
Trybelid areith
Duw i din a denvin kedimdeith

Goróyn blaen pertheu kei gyvreu
Adar hir din bann cogeu
Trugar daffar Duw oreu

Mi ai gowynneis y Offeirieit bid
Ac hescib ac higneid
Ba beth oreu rhag eneid

Pader a bóyeit a bendigeit creto
Ae canho rhag eneit
Hid wrawd goreu gortywneit

Yskithrich fort a delhech ti
A llunhych tagnevet
Nyth vi tranc ar tragaret

Rho vóyd i newynawc a dillad
I noeth, a cheinc olychwyd
O Cyfyl dievil dothvid

Syberw a segur dolur
Ar eu cnawt guerth vynet tros vessur
Ystir nithieu ni bo pur

Rhy hun a rhyvetudawd a rhywirawt o vet
A rhy etylldea o ynawd
Llyna chwech chwerw erbin brawt

Anudon am tir a brat Arglvit
A divanó llawgar
Dit brawt bitawd ediwar

O kyvoti pilgeint a deweint
Dyhunaw a ymeitunaw seint
It keiff pob Cristiaón Maddeuant[1]

[1]Cyrreisiant.

AWDYL,

CUHELYN A'I CANT.

DEUS Ren
Ry mauy Awen
Amen fiat

Fynedig waód
Ffrwythlawn draethawd
Rhy bestawt

Herwit urten
Awdyl Keridwen
Ogyrwen amhad

Amhad anav
Areith awyr llaw
Y kau keiniaid

Cuhelin Bart
Cymraeg hart
Kit wrthodiad

Cert cymwynas
Ket kyweithas
Ni faintimeit

Gathyr kywystrawd
Kyvan volawd
Cluttawd attad

Kyvrgein genhid
Cor a chiwit
Cyhyd cydneid

Kywrgryn kywfle
Kywlan flamde
Kywvire vad

Kenedyl worord
Kywrisc woscort
Kyg hygneid

Kywolu waór
Kywaus mawr
Kir llavreucheid

Kerit vychod
Kerenit not
Clod achubiad

Clo celwit
Kant kalan kit
Kynnullyd greid

Cuhelin doeth
Kymraec coeth
Cyvoeth awyr llaw

Kelvit it gan

Clyvir vir Aeddan
Kywlafan lev

Kert kyvlawnder
Kadeir dirper
Cadir wobr yw

Kan halogicion
Caffod eilon
Keinon wrthaw

Can tyirnet
Cathyl gyhidet
Kywrys wyn

Campus veirch
Canhyn au peirch
Kywreneirch glyw

Cor 6aradred
Kenedyl noted
Ket kyvetliw

Lliwet a h6n
Llysseit eitun
Llun venediv

Llyd am kywor
Llog defessor
Llog porth anaw

Llygrin kydrun
Lledvegin grim
Llim yd grin glew

Lleuver synhvir
Llawer a vyr
Llwir id worriw

Gor pegwr gwlet
Drwy tangnefet
Het o hediw

AWDYL.

Gogonedawc Argluit hanpich gvell
Ath vendicco de eglvis a chagell
A kangell ac eglvis a vastad a diffwis
A teir finhaun yssit due uch gvit
Ac un vch elvit a y riscawd ar dit
A firig a pervit
Ath vendiviste Awraham penfit
A vuchet tragivit
Adar a gwen a attpavr a dien
Ath vendigaiste Aron a Moessen
A Vascal a femen
A seithnieu a ser a awir ag ether
A llyvreu a llyther
A physcawd yn hydir ver
A kywit a gweithret a thyvot a thudwet
A sawl da digonet ath vendigaf de Arglwit
Gogoned gogonetawc Arglwyt

AWDYL.

Bendith y wenwas ir dec diyrnas
Breisc don bron ehelaeth
Duw i enw yn nufin ymhob ieith
Dyllit en6ir Meir rymaeth
Mad daethost di ynghorpolaeth
Llyna mab gwyri gobeith
A dylivas Idas y leith
Bu drwy vevyl a thwyllvriaeth
Yn hudawl gwar gwassanaeth
Y Arglwydd bu hewit ac ni bu ddoeth
Ac hyd vrawd ni vu i arvaeth
Kyffei Bart Prydit
Ar y syt yn elfit
Ar hallt ar echwit
Ar graian ar mir ar syr syweddiaeth
Beirniad rhodiad llaru llaw fraeth
Mwi i dynwasswn i ganawn i edwaeth
Kyvoetheu rhi nysyrdraeth
Mawr Duw heddiw moli dywr daeth

Bendith naw toryf nef ir kelvydd
Creawdur Cyfoetha6c Duw Ddofydd
A beris lleufer llewenydd
Hael vyhver heul yn dydd
Ail canwyll Cristiawn a lewychydd
Uch eigiawn lloet vilwedd vilenydd
A thrydydd rhyfedd yw merwerydd
Mor kv threia evd echwydd
Digones perew pedwerydd
Rhyvedd rhedeg dvc dwfr ech6ydd
Kv da kvd ymda kw treigil kv threfna
Pa hyd anev evd vydd
Ympen y seith mlynedd
I duc ren y Rhyssedd
Y dat wedy nyd wyt
Iolune arabeir Cyvoetha6c Dduw Mab
Meir, a beris new ag elvit
O uffern a vu ran iti bu rydd
Rhen nef ry ffrynom ni dy gerennydd

Brenin gwirthwin gwyrth uchaf
Y sydd y sy penn plant Addaf
Yssi per gadeir gadarnaf
Yssi hael diwael diwerhraf a diwir
Yssi o wir yd pridaw
I Duw mawr i Dduw llawr llariaf [fyw
I Duw gwinn g6engerdd a ganaw yn i

I Duw yn ddyn digeryd or defnydd i dellaf
O bechu a bechwys Addaf
O bechawd cyn brawd pryderaf erbyn oed
Y dydd y del pawb oe bedd yn y deuredd yn deuraf
Mal i bu pan vu oreuhaf
Yn un llu yn un lle teccaf
Hyt ymhen un bryn erbyn eu barnu or teulu teilyngaf
Teilyngdawd wascawd osgordd naw gradd nef
Vy Dews kynnu llawdd
Vy Deus Dominus menawd
Vy barddeir y beirdd y vedyssa6d
Fy maurhydic non fy mherchen
Fy mharch cyn tywarch cyn tywa6d
Am gadu i draethu traethawd
Yth voli cyn tewi tafawd
Am im cof mal Iob a ddywawd
Wrth y wreic y am dreic uffyldawd
Ban dywu gwas Duw diwarnawd
Attaw ir ymbrav ai briawd
Rhoddes ef ddirneid cyn dyrnawd
A bilwis o bilion i gnawd
Kan ydoedd hagen hygaf i roddion
A roddei o nebawd
G6naeth trugar y gardawd
Yn evr koeth kyvoeth y driudawd
Y mas maeistawd y mae mol
Duw adwin yn codi
A diwad pechawd wid wedi
A diwin kelu brad Keli
Kulwid Arglwydd nef naw canma6l
Attad gwenwlad vàd veidroli
Gwenwlit rhydd rhieiddun voli
Gwyn gar kar gwar gwirionedd kedwi
Ni ched6is Eva yr avallen pen bârwys Duw wrthi
Am i cham ni chymv a hi
Gwyth goleu a oreu erni
Rhyw dudded edmic o gyllestic wisc a gwisc6ys am deni
Perif nef a beris iddi
Ymhervedd ei chywaeth y noethi
Ag ail gwyrth a wnaeth ehelaeth
Arglwydd a erglyw ei voli
Ban vynnwys gochel y deli
Sef ffordd y ffoes iddi
Yn yd oed aradwr yn eredig tir
Herwydd gwir y gweini
Y dywawd y Drinda6d Geli
Ew ai mam dinam dawn owri
A gwr gwyn twrr gwyr gwedi
Ni addaw y geissyaw yn gwesti
Or owris y win yddi
A gwelest gureic a mab genthi
A dy6ed tithau crolav gwironedd
Nith omedd yngweddi
Yn gweled y myned hebddi
Y randir a rhad Duw arni
Ar hynny y doeth digyfoeth gwerin
Llin Kain kadverthi
Toryf anwar enwir y hynni
Twr keisseid yn keissaw koeli
Y dywad un gwrthwn gwrtharab
Wrth y gwr a weli
A gweleisti ddynion dyn gowri
Yn myned hebod heb-drossi
G6elais pan llyvnais y lleudir degwch
A welwch i medi
Sef a wnaethant plant Kæi
Y wrth y medel ymchweli
Drwy eirioled Mair Mari oe gwybod
G6ybu Duw o heni
Ydd oedd y diffryd gyda hi
Yspryd glan a glendyd ynddi

TERVYN Y CYNVEIRDD.

Y GOGYNVEIRDD.

CANUAU MEILYR.

Meilyr Brydyt a gant yr Awdyl Varwnat hon i'w vreiniawl uchelrat Gruffut ap Kynan Tywysawc Gwynet diffynwr a tharyan Kymru oll. A uu uarw yn niwet y ulwytyn 1137 wedi itaw deyrnasu yn uilwreit 50 mlynet.[1]

Rheen nef mor rhyfet i ryfetawd
Riau rwyf elfyt rwyt i folawd
Rex radau vruo ryn fynghardawd
Rec rydeirinam ynn[2] rhan drindawd
Pann dyfo dofyt yn nyt pennawd
Peryf par urthfynn yn erbyn brawd
Pann gaffwyf i y gan glain glan gyflogawd
Can dyddaw angeu angen drallawd
Ac eu[3] dra drymhaf trengi metwawd
Llys lleufer ynys gurys gorfyndawd[4]
Py dawant anant na phrydant wawd
Y Edwyn[5] terrwyn torf y forawd
Nid adfarn certau nid gau daerawd[6]
Ni duc neb ceiniad nag o honawd
Yn awen gyfrif kenif draethawd
Y ri a roai heb esgusawd
Gruffut glew dywal ar orfetawd[7]
Gwir gwae i werin gwin eu gwirawd
Gwr a lywai lu cyn bu breuawd
Blait bytin orthew yn derw blynghawd[8]
Yr perygl preitwyr peri ffossawd
Pascadur cynrain[9] Prydain briawd
Handoet gadgyffro[10] o Anarawd
Ac ail o Run Hir ryfel durawd[11]
Gwanai ynghynghor eissor Medrawd
Mal Urien Urdden ai amgyffrawd
Gweled i ben llu ni bu defawd
Mur cadeu neuaddeu o ystyllawd
Cyn myned mab Cynan y dan dywawd
Ceffid yn i gyntet met a bragawd
O olo Gruffut yn rut fedrawd[12]
Cwynym[13] dragon dwfn dygn diwrnawd
Ergyr waew brwydrin cyn rhewin rhawd[14]

[1] *Neu val hyn*—Marwnad Gruffudd ap Kynan ap Iago ap Idwal ap Meurig ap Idwal Foel ap Anarawd ap Rhodri mawr brenhin holl Gymru.
[2] Rec rydeiri namyn
[3] Ac yn.
[4] Gorfywdawd.
[5] I Edwyn, Etuyn.
[6] Gan daearawd. [fetaut.
[7] Orwetawd, oruetaut, or-
[8] Deno blygawt.
[9] Pasgawdur cywrain.
[10] Handoed gan gyffro.
[11] Ddurawd, dinawt.
[12] Feddrawd.
[13] Cwynyn.
[14] Ruawd ryawt

Rynn[1] ruthrai dorfeit oet[2] rybarawd
Ry gadet[3] Rufain reg atwyndawd
Ni fynnai gamhur garu nebawd
I gymeriait[4] lyw dotyw dyrnawd[5]
Difa draig wron weinion[6] wascawd
Gogwyppo i Dduw oi diwetawd
Nad el[7] yn rygoll oi holl bechawd
O gyfranc brenhinet brain fotawc[8]
Pan fai gyfluyt[9] o wyr gwychawc
Atcoryn deyrnet yn weinytawc[10]
Pob pump pob pedwar yn war weiniawc
Gwylynt golithrynt yn ogelawc
Rhag un mab Cynan y cyndyniawc
Yr arynaic lew llaw diferiawc[11]
Ni lut i erlid yn odidawc
Ceiniad cas agarw[12] syberw serchawc
Ced galwed unic[13] nid oet ofnawc
Ar boh rai reitiai yn aur rotawc[14]
Rag bytin Emrais drais drahawc
Cadau dididyt[15] cletyf durawc
Cwl clywed cystut[16] ar grut mynawc
Can gertau cyhoet oet arterchawc
O Ysgewin barth hyd borth Efrawc[17]
Dybu brenhin Lloegr yn lluytawc
Cyd doeth ef nid aeth[18] yn warthegawc
Ni yn Eryri yn reiawc
Ni thorres i baur a fu breitiawc
Gruffut grym cyhoet nid oet gutiawc
A diffyrth i wyr yn Orwythawc[19]
Cyfamuc i wyr[20] a mil farchawc
Clywed i gyma ut tra bannawc[21]
Brenin brwydr efnys gwrys gwellyniawc
Penn riau parau anoleithiawc
Perchen pefr ystre o re fyngawc[22]
Modrydaf Cymry erchi farchawc[23]
Ar wyneb neuat yn amniferawc

[1] Fryn.
[2] Oeth
[3] Ry gaded
[4] I gymereid
[5] Dyrwawd.
[6] Fron-weinion.
[7] Pan el.
[8] Ffotawc.
[9] Gyflwyt.
[10] Renytawg, reenydawc, reuetawc.
[11] Differiawg, difeiriawc.
[12] Cennad (kenyad) cas a garw.
[13] Kyd bei unyc.
[14] Reidyei yn eurodawc, anrhodawc.
[15] Llatau (ladeu) dididyt.
[16] Cwl clywynt, clywyd.
[17] Eurawg.
[18] Cyd daeth nid aeth.
[19] A dyphyrth y wyr yn orwetawg, orwytawc.
[20] Cyfamug ei wir. [awg.
[21] Clywed a gyna yd traban-
[22] Perchen peufer (peuur) ystre or re vygawc.
[23] Ei rhi (erhi) varchawc.

Nerth Rodri rei rywascarawc
Cyn myned mur ced yn dawedawc
Dym guc neum goruc yn oludawc
Yfais gan deyrn o gyrn eurawc
Arfod faet feitiad[1] anghad weiniawc
Yn llys Aberffraw yr ffaw ffodiawc
Bum o du gwledig yn lleithiawc
Eilweith yt aethum yn negessawc
O leufer llyw camawn iawn dywyssawc
Bu fedd aegylchwy[2] yn fodrwyawc
Torressid gormes yn llynghessawc
Gwedi tonnau gwyrt gorewynawc
Dyphorthynt i seirch meirch rygyngawc
A fu[3] neud gweryd yn war weiddiawc[4]
Gwae a ymtiried wrth fyd bradawc
Ni wyl[5] cychwil feirt cyhusseitiawc
Tymp pan dreing terwyn torf diffreidiawc[6]
Cwyniff ni bytif[7] diebreidiawc
Delw yt am gyrrwyf bwyf cynheiliawc[8]
Crist cyflawn anwyd boed trugarawc
Wrth Ruffut Gwynet gwylet fotawc
Yngwlad nef boed ef yn draftadawc
Nad i enaid hael yn waeletawc
Hael a ri a renni ynny rhyhyt[9]
Ni chronnai na seirch na meirch gweilyt
Gwladoet ofynaic draig Gwyndodyt
Gwr a roddei gad kyn dybu i dyt
Gruffut grym angor eissor merhyt
Marchogai escar ar elorwyt
Arbennic cenfaint ceraint weinyt
Cynrheinion[11] ysgwyd ysgororyt
Yn i fu weryd i obennyt
Ni bytai diwyth i lwyth oswyt
Amugei dragon udd Mon meindyt
Men yd las Trahaiarn yn Gharn fynyt
Y dau dywyssawc deifniawc dedwyt
Brenhinet Powys au Gwenhwyssyt
Gorau gwaith gwynniaeth ai gyweithyt
Pan gedwis i wyneb heb gywilyt
Cutynt cyfuofaut cant cyfoedyt[12]
Cyngen gymmynid gwytfid wryt
Taer tertyn assau talau trefyt
Torri calchdoet tiret trenyt
Am drefan dryffwn rac eirolyt
Tyrfai rac llafnau pennau peithwyt
Caith cwynynt certynt gan elfyt
Cnoynt frein friwgic o lid llawryt
Llenwyt dwreawr[13] i fawr faessyt
Delid meirch amliw a biw elfyt
Gwern Gwygyd gwanai bawb yn i gilyt
Gwaed gwyr goferai gwyrai onwyt
Or maint a dyfu ar eu edryt

A duc oe gadau chwedlau newyt
Cad rag Castell march maur ewedyt[1]
A Chadau Cynwric wyrenic wlyt
Y gad gynghywair[2] ym Meirionnyt
Arglwyt glew gadarn haiarn dyfyt
Ni fotes mawret en merweryt[3]
Yngwaith y Waederw chwerw chwelidyt[4]
Cad Geredigiawn gyfiawn gywyt
Crefynt[5] gwraget gwetw gotiwedyt
Cad yn Iwerton dirion drefyt
Gan ai canfu ni bu feryt[6]
Cad rag tal Prydain prennial fethyt[7]
Gruffut a orfu rag llu gwythryt
Cad rag castell Mon mor digeryt
Dybu oi gyffred gwared bedyt
Dewissais in hau nid gau defnyt
Ar emys i lys ai luossyt
As rotwy fy rên rann dragywyt
Yngwerth a rotes ar lles Prydyt
Ni wtant fanfeirt ni faur gynnyt[8]
Pwy a ennillo or do y syt
Edewis eurwas clas Cymreyt
Canawon mordai mynogi ryt
Dytwyreo Owain Eingl didudyt
Ennillot llyw ystrad lle i gilyt
Gwelant glyw Powys i bell oessyt
A hawt i ergryd hyd lew divyt
Cadwallawn gedawl o gynfedyt
Cyntaic ar gann calan weinyt
Gnawd gwarchan a gan eu haweinyt
Yr arfod[9] adwy hwy a orfyt
Gruffut grym wriawr oe fawr vevyt
Nim didoles nu ny bu gelwyt[11]
Yn i fwyf gynnefin a derwin wyt
Ni thorraf am car fy ngharennyt
Carennyt y syt herwyt trined
I Gristiawn ys iaun i gyrrhaeted
Crefyt y Creawdr i cyfrifed
I Ruffut gloyw ut ae cut tudwed
Hyd nas gwnel pechawd pell eiliwed
Pedrydawc deyrn uch cyrn Coned
Cenif nis dygif yn diabred[12]
Marwnad mur tewdor mor dylyed[13]
Cadernid rhewid[14] cynn noe fyned
Ergrynnai fy mhwyll o bell gerted
A dyfo mab Cynan maur amgyffred
Can Grist cain forawd[15] gwlad ogoned
Pan gaffo penn gwyr peuer ymtired[16]
Gan engylion foes nym oes neued
Un undawd Drindawd drwy rybuchedd[17]
Gan glain gloyw addef yn nef drefred.

[1] Aruot uaet ueithyat. cynheilwawg.
[2] Eurgylchwy. [9] Yny ryhyt
[3] Anu, a ni. [10] Guladoet (ef) ouynneic
[4] Weidiawg, feitiawg. dreic gwyndotyt.
[5] Ni wyr. [11] Kynreinion.
[6] Difreityawc. [12] Kutynt kyfnouant cant
[7] Cwynis ni byddis. kyuoedyt.
[8] Delw yt amgyrwys bwys [13] Llenwyd dwy reawr.

[1] Edwdyt.
[2] Goglyweir.
[3] Y merweryt.
[4] Gwelidyt.
[5] Crenynt, creuynt.
[6] Bo feryt.
[7] Prenuyal uethyt.
[8] Genfyt, gynfyt.
[9] Yn arfod.
[10] Feuyt. ueuyt
[11] Ni wybu (wy bu) geluyt.
[12] Diabred.
[13] Nor dylyed.
[14] Rewyt.
[15] Ceinfolawd.
[16] Pefr ymtired.
[17] Yn undawd.

I DRAHAEARN A MEILYR.

Meilyr Brydyt a gant yr Awdyl hon yn y lluyt y llas Trahaearn vab Caradawg, a Meilyr mab Riwallawn vab Cynvyn.

Gwolychaf ym Ren rex awyr
Arglwyt a wyr uym pryder
Pryder pryderaf yn fawr
Am uy arglwyt llawr llyw niuer
Ny dotynt dros uor etwaeth
Pobyl anhyuaeth Nanhyuer
Gwytyl dieuyl duon
Ysgodogion dynion lletfer
Cad a uyt ym mynyt carn
A Thrahaearn a later
A mab Rywallawn rwyf myr
O'r gyfergyr nyd aduer
Difieu ym pen y teir wythnos
Tru a nos[1] yd ith later

DIWEDD.

MARW YSGAFYN VEILYR BRYDYT.

Rex regwm rybyt rwyd ei voli
Ym arglwyt uchaf archaf weti
Gwledig gwlad oruod
Goruchel wenrod
Gwrda gwna gymmod
Yryngod[2] a mi
Adfref adfant cof dy rygodi[3]
Erof ac edîuar y digoni
Digonais geryt
Yg gwyt duw douyd
Vy iawn greuyt
Heb y weini
Gweini fi[4] hagen ym Reen ri
Cyn bwyf deierin diuenynni[5]
Diheu darogant
I Adaf ae blant
Y ry draethysant
Y prophwydi
Bod Iesu ym mru merthyri
Mair mad ymborthes y beichogi
Baich rygynnulleis
O bechawd annoueis[5]
Ry dy ergryneis
Oe gymhelri
Rwyf pob fa[7] mor wyt da wrth dy ioli
Ath iolwyf ry purwyf cyn o'm[8] poeni
Brenhin holl riet
Am gwyr nam gommet

[1] Tu a nos, trayan nos.
[2] Gryghod, yryghod, MS.
[3] Adureu aduant cof dy rygoti.—MS.
[4] Gweiniui.—MS.
[5] Diuenynhy.—MS.
[6] Annofais.—MS.
[7] Ua & wa.—MS.
[8] Nom.—MS.

Am y drugaret
Om drygioni
Ceuais i liaws awr eur a phali
Gan vreuawl rieu er[1] eu hoffi
Ac wedy dawn awen amgen ynni
Amdlawd fy nhafawd ar fy nhewi[2]
Mi Veilyr Brydyt bererin i Bedyr
Porthawr a gymmedyr gymhes deithi
Pryd y bo cyfnod yn cyuodi
Y sawl y sy' met armäa fi[3]
As bwyf yn adef
Yn aros y llef
Y lloc a achef
Aches wrthi
Ac ysi didrif[4] dideul ebri
Ac am y mynwent mynwes heli
Ynys veir uirain
Ynys glan y glain
Gwrthrych dadwyrain
Ys cain yndi
Crist croes darogan
Am gwyr am gwarthan
Rag Ufern afan
Wahan westi
Crea6dyr a'm cre6ys am cynn6ys ym plith
Plwyf gwirin gwerin Enlli

Tervyn bardoniaeth Meilyr Brydyt.

GORHOFET GWALCHMAI.

E HUN AI CANT.

Mochdwyreawg huan haf dyfestin
Maws llafar adar mygyr hyar hin[5]
Mi ydwyf eurdedf diofn yn nhrin[6]
Mi ydwyf llew rag llu lluch fy ngordin
Gorwyliais nos yn achadw fin
Gorloes rydau[7] dyfyr dygen freidin
Gorlas gwellt didrif dwfyr neud iesin
Gordyar eaws awdyl gynnefin
Gwylain yn gware ar wely lliant
Lleithrion eu pluawr pleidiau edrin[8]
Pellynig fy nghof y' nghyntefin
Yn ethryb caru caerwyd febin[9]
Pell o Fon fain ydwyti dwythwal werin
Esmwyth ysyd[10] yn aserw gyfrin
Yd[11] endewis enau yn achlysur gwir
Ar lleferyd gwâr gwery ei lain
Ac er[12] lles Owain hael hual dilin
Dychysgogan Lloegyr rag fy llain

[1] Yr.—MS.
[2] Amdlawd uyn tavawd ar uyn tewi.—MS.
[3] Arma a ui.—MS.
[4] Ac yssi ditrif.—MS.
[5] Mygy hear hin.—MS.
[6] My ytwyf eur detyf di-ofyn yn rin.—MS.
[7] Lleithyryon eu pluawr
[8] Rydyau.—MS. pleidyeu etrin.—D.D.
[9] Ethrip caru kaerwys vebin.—D.D.
[10] Yssyt,—MS.
[11] Yt.—MS.
[12] Acar lles.—MS.

Llachar fy nghledau lluch yd ardwy—glew
Llewychedig aur ar fy nghylchwy
Cyfun westlawg dyfyr dyd neud gafy[1]
Cathl o ar adar awdl osymwy
Gorfynnig[2] fy mhwyll ymhell amgant
Hedyw wrth athreidiaw tir tu efyrnwy
Gorwyn blaen afall blodau fagwy
Balch caen coed bryd pawb parth yd garwy
Caraf Gaerwys fun fenediw deithi
Cas genyf genthi ni gynhelwy[3]
Gennilles a'm llif ced a'm lladwy—ar air
Fy muner nid mawr imi fy ngofwy
Gwyn ei fyd padiw Duw yd ragwy
Rieinged rwych wyry wared Lywy
Llachar fy nghledyf lluch ei anwyd
Y' nghad llewychedig aur ar fy ysgwyd
Lliaws a'm golwch nym gwelsant er moed
O rianed gwent gwyllt ym crybwylleid
Gweleis rag Owain Eingyl a'u hadoed[4]
Ac o du ribyll rebyd y' ngreid
Gwalchmai ym gelwir gelyn y saeson
Er[5] lles Gwledig Mon gweint ym mhlymnwyd
Ac er bod Llywy lliw eiry ar goed
Pan fu aer rag caer cyforiais waed

Gwaedreid fy nghledyf a godrud y' nghad
Y' nghyfranc a Lloegr llawr nid ymgud
Gwelais o arfod aerfab Gruffud
Rialluoed trwch tebed ossud
Gwaith Aberteifi terwyngad Owain
Gwyndeyrn Prydain priodawr ud
Gorisymed[6] glyw o'i glywed yno
Rag gorwyr Iago[7] gwyar drablud [Eingl
Gwalchmai ym gelwir gal Edwin ac
Ac i gynnwrf llu hud[8] wyf llofrud
Ac ys imi dystion a'm testyn ganthud[9]
O essillyd cynan coeling dad hanud[10]
Ac er bod a'm deu feirch[11] o du balch fre Freidyn
Nid athethaf drin drwy ym gythrud
Carafi eos fai forehun lud
A golygon hwyr hirwyn ei grud[12]
Caraf eilon mygr maith arnadud
Eiliwed asserw a seirch cystud
Ni charyf llawyr fy llawr gy[13]
Chan gynif cynnor gwyth gwned
Hut—ny hwynt[14] a mi mor wyf dirr

[1] Cyuun westlawc dyuyr dyt neud gawy.—MS. & cafwy.—MS.
[2] Goruynnic fym pwyll.—&c.—MS.
[3] Cynhalio
[4] Eu hatoed.—MS.
[5] Ar.—MS.
[6] Gorisymet.—MS.
[7] Iago tywysawg gwyned
[8] Ac y gynnhwryf, &c.—MS.
[9] Ac ysymy Dyston am testun ganthut ganthud & ganthunt, MS.
[10] Dad hanut.—MS.
[11] Deuneirch.—MS.
[12] Y grut.—MS.
[13] Geiriau yn y banau ar ol wedi eu dileu yn yr hen lyvyr.
[14] Huynt.—MS.

Er gwyl: gweilging[1] porffor pwyll
Ni dirmygaf gof[2] cyfyrdelid y
Nym rodwy rwyd eirioes v.
Ach llywy o gynllewyth hua.
Air yd gyfachlud

Achubais rag llu lliwed
Llwyprynt llenwynt
Gynnwys Owain yn argl
Lyais or gyfergyr cr yn ehegyr
Cymynid ar dres droch lynges lyr
Lluch fy nghledyf fy ngheiniaw ni llwyd[3]
Ni lludiaf ym llaw llad ni gweyr
Gwelais angerd ri rag craig Gwydyr
Pan amwyth ud Mon maws o'i dymyr
Gwelais yn Rudlan ruthr flam rag
Owain a chelaned rain a rud fehyr[4]
Gwelais yn ymo[5] yn amrygyr
Tewi ganllyw awyr o anystyr
Tored Caerfyrdin y' ngwrthrin gwyr[6]
Gordyar ei dreis[7] Emreis eryr
Dychluded teyrned teyrnged idaw
Gwledig Aberfraw a gwlad Ynyr
Endewais i eaws a'm ryhiraeth er gwyl[8]
Gweilging porfor pwyllad fyfyr[9]
Pell nad hunawg gwen gogwn pa hyr
Pan dyfrigtrawd blawd blaen afallgyr[10]
Bid ewynawg ton tu porth wygyr
Bid swysawg serchawg bànawg breuyr
Breudwydiaw er bun balchliw arien dos
Ys odidawg nos neu ym hepcyr, hawd wyr di er gwendir goleithychir honaf eu gorfelyn eu ongyr[11]
gerdawl fymarch mawr ys profais
wng penwaed barth a phorth Gemais
an haelion hywyd hawd y treidiais[12]
charedig bobl ba hyd dulliais
Owain a unis fy mryd[13]
ew hyder hud ys cefais
ryg mygr y gwelais y
gwr gwrd i eurais, Gwaith
y ystofysid cynnif cyn
llad o Loegr llew Din Emrais
Carafy yr ednan a'i llarian llais
Cathl fodawg coed cadr ei ethais[14]
Cyfum goluth bun ban ym dyneirch[15] o bell
Pwyllid erof ar ni lefais
A minnau o'm cof cefais defnais
Defawd oi adawd oeth ystyflais

[1] Gweilgig.—MS.
[2] Ny dumygaf, &c.—MS.
[3] Nyllwyt.—MS.
[4] A chalanet rein a rut uehyr.—MS.
[5] Ymo & ymro, MS. [MS.
[6] Yg gwrtin & gwrthrin.
[7] Gortyary dreis.—MS.
[8] Am ryhiraeth yr gwyl.—MS.
[9] Uyuyr.—MS.
[10] Pan deurictrawd blawd blaen euellgyr.—MS.
[11] Y ongyr.—MS.
[12] Hywyt hawt y treit.—MS.
[13] Unis vym mryd.—MS.
[14] Cathyl uodawc coed cadyr y etheis.—MS.
[15] Denneirch.—MS.

Dymhunis tòn wyrd wrth Aberfraw
Dychyrch tir tremud dychlud anaw
Diyssig[1] yd gân ednan arnaw
Argoed nwy asswe[2] aserw yndaw
Ail wydle didrif didwrf gyfiaw[3]
Adawd[4] ym gwrthrawd gwrthred hodiaw[5]
Angerdawl fy march ym maes caeaw
Er[6] lles ner Cynan cynwediawn faw[7]
Arglodig gwendyd gwyn assymed pawb[8]
Prydain allwedawr oll yn eidiaw[9]
Endeweisi eryr ar ei gidiaw, dyfyn
Dyraith Gwyned gwyar idaw
Pan amwyth Owain aur a threfi Dinbych
Dyd yn ystrad aesawr dreuliaw
Dybrysiais innau yn aroloed i Eingl[10]
Dyfryded yn Lloegr rag llwybr fy llaw
Derllydid fy nedf fy newisaw[11]
Y' nghadelling fro dy siliaw[12]

Dymhunis tòn wyrdd wrth aber Dau
Dychyrch glan glaswyn glwys y frydau
Diessig yd gân ednan enau
Addawd[13] ym gwrthrawd gwrthred gerau
Adwen gwellt didrif pan dyf diau
Adwen balch caen coed cadr ei flodau
Adwen yfeisi fed a'i fenestri o aur
Yn llys Owain hir hwyr dilidau[14]
Dymgwallofied ei win[15] o'i wen adaf ud
Yn Arfonig Gaer ger hiriell bau[16]
Derllesid i'm llaw llad ym godau
Y'ngwaith Maesgarned gan freyrau
Dyhepcyr alaf[17] elyf doniau
Dychlud clod Brydain bedrydanau
Dygwystlir idaw o Din Alclud[18] gogled
Draig yw yn dyhed drawen yn dehau

A Duw yn cyntefin cain hindyd
Araf eriw haf hyfryd dedwyd
Adfwyn dydaw dyfyr dychward gwyr wrth echwyd
Ogfanw a chegin a chlawedawg drydyd
Dymhunis tòn mor y merweryd
O Abermenai mynych dyllyd
Dy goglad gwenyg gwyn gyngreawdyr fynyd
Morfa Rianed Maelgwn nebyd
Neu dreidysi[19] tra lliw Lleudiniawn drefyd
Neu dremyrth eurawg caer Aderyd
Ac wrthyf cyferchyd o deyrned Prydain

[1] Diessig.
[2] Aswy.
[3] Eil wytle didrif didwryf gyviaw.—MS.
[4] Ada[illegible]d.—MS.
[5] Hotyaw.—MS.
[6] Ar.—MS.
[7] Faw.—MS.
[8] Assy met pawb.—MS.
[9] Eityaw.—MS.
[10] Arfloed i Eingl.
[11] Derllytid uyn detyf uyn dewissaw.—MS.
[12] Yg gadellig uro dysiliaw
[13] Adawd —MS.
[14] Hywr dilideu.—MS.
[15] Dym gwallowyed.—MS.
[16] Yn arvonic caer ger hiriel beu.—MS.
[17] Dy hepkyr alaf.—MS.
[18] Dunbarton.
[19] Neu dreitysy.—MS.

Pa fron heilin haelaf y syd
A minnau ym cyhud heb gywilyd
Ef ydoed Owain hir hywystl bedyd
Ac amdawd o fun nenwawl defnyd[1]
A dyfnwys a mi maith garennyd
Ac ym daerawd y draul o dra newyd
Ac amrant hirwrwn a grud hirwlyd
Ac yn llys afneud[2] ym eidunir
Hynoeth oeth dybydaf o dybwyf ryd
Ac os Duw o nef neu ym cynnyd
Ceinfod gan Llywy oni lawr ymhunyd[3]

DIWEDD.

GWALCHMAI AI CANT I OWAIN.

Ardwyreaf hael o hil Eneas
Adwyreaf glew llew lluch efras
Ardwyreaf dechaf o deyrned Prydain
A theyrnas cain Owain eur-was
Ardwyrews fy nhad[4]
Ei fraisg[5] frenhindad
Ar awen am nad
Ei rad ragfras[6]
Ardwyreaf innau fan cynhorawr fosp[7]
Ar barabl perwawd ar draethawd dras
Am cyhud am ud iawn eissillyd Idwal
Nid el heb dial mal galanas[8]
Ac yn llys Cadwallawn gan gedwellin
Lliwed ai cofäed ced gyfadas
Cynhelweis o draig dragon wanas
Cymhwylleis Gemais Gymry dinas
Neum carws Owain cerdawd yn was[9]
Gnawd wedi ryserch ryseiliaw cas
Neum rodes o'i fud heb oludias
Gorwydawd fyrf gnawd faw gymwynas
A mi neud adwen ar naid ym laen[10] y gas
Gawr aml[11] a llafnawr ar flawr flaid
A braid ym arwar ar bar golias
Abrwysgyl ei faran[12] ar gân y glas
Gloes eisioes esgar
A'm cur mal carchar
Ac angerd anwar
Gnaws dar dan ias
Ac yn orau dyn Duw rygreas[13]
Cyn ei far arnaf neuaf na'm llas
Ac o'r maint y syd
Arnaf o geryd

[1] Defnyt.—MS.
[2] Llys afneued.—D. D.
[3] Ceinuod gan lywe ymy lawr ymhunyt.—MS.
[4] Vyn tar.—MS.
[5] Y vraisc.—MS.
[6] Y rad racuras.—MS.
[7] Cyatorawr fosp.—MS.
[8] Dial mal galanas.—MS.
[9] Certawd yn was.
[10] Neid ym laen, amlaen.
[11] Amyl.—MS. [—MS.
[12] Y varan.—MS.
[13] Ry kreas.

Cymyd a'th brydyd[1]
Ni byd yn fas[2]
Mab Grufud greid am dias
Maith dy dreisiau drag Euas
Ath lawdaf ith lawn urdas
Ath lawd[3] pawb pen teyrnas

DIWEDD.

ARWYRAIN OWAIN.

GWALCHMAI AI CANT.

ARDWYREAF hael o hil Grufud
O adiau Cynan ceinwydiawn ud
Owain yd elwir
Arglwyd hywyd hir
Ef am dir yn wir
Yn wyth gyhud
Ef y'ngraid y'ngrew yn llew llofrud
Ef y'ngryd y'ngryn yn ryn rybud
Ef gwr gwelitor
Goleith y dewdor
Rag ofn yn angor
Hyd oror morrud[4]
Ef gwnaeth yn ungad dwy gad digud
Yn undyd herwyd herwyr
Cad fawr Faes Garned
Cad ystrad Astyrwed
Cadarn gywrysed
Cedeirn ossud
Cant a dau y'ngrau[5] y'nghrair achlud
Cnud a chnud a fud ymdanadud
Cad ar grad arall
Cad gawad guall
Cad mal bad a ball
A phellt ar grud
Cad a chedwyr Lloegr a llwgyr y fud
A gorfod i fod i fab Grufud

DIWEDD.

GWALCHMAI AI CANT I OWAIN GWYNED.

ARDWYREAF hael o hil Rodri
Ardwyad gorwlad gwerlin teithi
Teithiawg Prydain
Twyth afyrdwyth Owain
Teyrnain ni grain
Ni grawn rei

Teir lleng y daethant liant lestri
Teir praf prif lynges wy bres brofi
Un o Iwerdon
Arall arfogion
O'r Llychlynigion
Llwrw hirion lli

A'r dryded dros for o Nordmandi
Ar drapherth anferth anfad idi
A draig Mon mor drud ei eissillud yn aer
A bu terfysg taer i haer holi
A ragdaw rewys dwys dyfysgi
A rewin a thrin a thranc cymri
Ar gad gad greude
Ar gryd gryd graende
Ac am dal Moelfre
Mil fanieri

Ar lad lad lachar ar bar beri
A fwyr fwyr fyrfgawd ar fawd fodi
A menai heb drai o drallanw gwaedryar
A lliw gwyar gwyr yn heli
A llurygawr glas a gloes trychni
A thrychion yn dud rag reidrud ri
A dygyfor Lloegr a dygyfrang a hi
Ac eu dygyfwrw yn astrussi
A dygyfod clod cledyf difri
Yn seith ugein ieith wy feith foli

DIWEDD.

GWALCHMAI AI CANT I OWAIN GWYNED.

ARDWYREAF hael o hil Iago
A gennys dra chas dra Chors Fochno
A gyrchws glyw Flandrys a flemychws i eu bro
A bar yndaw yn diolo
A lithws llwytgun ar fun fo
A borthes branhes Brynaich gyfro
A gymhellws treth o Dwr Penfro
A elwir o wir orau Cymro

DIWEDD.

ARWYRAIN OWAIN GWYNED.

GWALCHMAI AI CANT.

ARDWYREAF hael o hil balch run
O Faelgwn Gwyned gwinfaeth reidun
O Gadwallawn Law hir llawrfab Einiawn Yrth
O arth orben aerbost catgun

DIWEDD.

[1] Cymyt ath brydyt.—MS.
[2] Ny bryd yn uas.—MS.
[3] Ath lawt.—MS. Ath lawd.
[4] Rac ofyn an angor hyd oror mor rut.—MS.
[5] Deu yg kreu, &c. MS.

AWDL

A Gant Gwalchmai i Dafyd mab Owain.

Araf haf hear gweilgi
Eirioes coed oergled celli
Allwynin ossid o symud arglwyd
Erglyw Duw fy ngwedi
Anwyd prophwyd prud ioli
Ud nefoed reg oed rodi
Amser ym ceri ef carwn dafyd
Y defawd am llochi
Ni llwyd fy llechfod hebdi
Carenyd Dafyd dyfn fri
Nym rwyd geidw rodri nid reidus wrthyf
Nid gwerthfawr ganthaw fi
Nym gwna o neb tra trosi
Tròsof ir gof arglwydi
Mor yw gwael eu goloi
A gwlad Cymru mor gymri
Nyd mod mau dewi heb honni pwy oedynt
Prynesynt eu moli
Owain angerdawl anaw anfeidrawl
Aer wrawl wrhydri
Cadwallawn cyn ei golli
Nid oed a lludw y llawdai fi
Cadwaladr cerdgar cerdau cyfarwar
Cyfarfu a'm perchi
Madawg madioed godoli
Mwy gwnaeth uy mod no'm codi
Un mab Maredud a thri meib grufud
Biau bud beird weini
Irdud urdas gymhelri
Callon clywaf yn llosgi
Lleaws teyrned lliaws dyfryded
A'm dyfrys eu trengi
Trangaf truaf trueni
Tranc am cennis cyn no mi
Medyg a iolaf
Medyg plant Adaf
Y Duw uchaf erchi
Archaf arch i Grist celi
Wy gaffael caffaf rëi
Cynhysgaeth dofyd
I gynnif dafyd
I gynnal ei deithi
Can glod a gorfod gofri
Gwyr a thir a hir hoedli

DIWEDD.

CANU A GANT GWALCHMAI I RODRI FAB OWAIN.

Dymgwadoles Duw dyfyn bwylladoed
Dymgwallofies bod bud ar gyhoed
Dymgoluch gogled gweglyd luoed
Dymgodau dehau dyhynt breidioed
Dychrymynt fy nghlod y' nghlud fandoed
Dymcyfeirch pawb ym mhob lleoed
Pwy gorau gwledig yn y gwladoed
Dysgwrtheb gwrthrawd gwrthrod i honni
Hwnnw yw Rodri rwyd ar oloed
Ar wehelyth byth brys wy anlloed
Adaw wy wallaw o well gadoed
Arlludiaw Rodri i rodwyd y del
Nyd gochel ryfel rialluoed
Nyd gwr gwyr i amug aml gnud gynfedyd
Ai chantrefyd ai chantrefoed
Nyd ef Rodri mawr mur ciwdodoed
Nwy pen cynnadled pob cenedloed
Ys ef Rodri hir huysgwr deyrn
Huysgwthyr cedeyrn y cadwennoed
Ac o Rodriawg rwyf lliwydoed
Rodri rad gymryd y byd fydoed

Bid ged gynnefawd gynnefin cyfrein
Cyn twrf dwyrein dwyre brwydrin
Bid wych y gogled uch gwled uch gwin
Bid lew yn deheu yn ehang fin
Bid gymry ny gnaws yg gnawd feithrin bar
Ac ym cyfeillt car corf fysgiolin
Ac os mi ai haed herwyd twyllrin
Nym bo un cyfieith namyn Cain
Caraf Rodri draws dreis gyfredin ei enw
Yn Efrai ac yn Lladin
Ac ym mhob cyfieith yn gyfiewin
Hyd yd breswyl hwyl haul Fehefin
Gollewin wledig wlad teithiawg hael
Gwyr ail gyfael gwrawl gofawg
Gorsaf teyrned gwersyll wychawg
Gorsed i lluoed gorsaf nerthawg
Gorsefyll yn ryd rodawg annibellt
Nid heb waed ar wellt ar wallt peithia6g
Ac o Rodri oed y Rodriawg
Mae yntau orau un tormennawg
Tormennoed anlloed an llyw tiriawg
Torfoed eurdorch oed am eurdorchawg
Teyrnfab Owain tremynniad trais hir
Treth treulir a'i dir yn digasawg
Traethaf o honaw honnaid farchawg
Tra ym donwy Duw dawn arderchawg

Ban yd ran ei rad i rodolion byd
Balch ei fenwin beilch ei faon
Ban bref biw yn riw rag edeon
Pan orch eol cad cedawl wron
Ban beisg berion a bwystgunion—coed
Cadr bonhed bud a berthon
Cyflafan taerdan rag teyrnon
Cain felaig pen draig a phendragon

Dragonawl feidriawl fadiain yn elfyd
Alaf geinryd elw dy ganrain
Dy ganred dy ged dy gyfwyrain

Dy gynnif dylif dedlid gymain
Dy gymri gymryd
Dywyn dy wynfyd
Dy gangau genyd
A'm pryd a'm prain
Dy wasgar cynnygyn rag dyrain
Dy gwesgryn drudwyn drudwyr Lludain
Dymgorllwyd arglwyd argrain wyr Grufud
Dadanhud anghyd angerd Owain
Dychyrchws fy llyw llew mawr mirain
Dechennis dewis deurud goelfain
Dy warae orau dy orwyrain
Dy orofyn ar bawb hyd bell Rufain
Dysgwedwn gwelsant ar gan celain
Am draeth Edrywy adrywed brain

Erbyned erfai
Eur falchwawd walchmai
Yn awr difai
Yn urddedig
Yn synwyr yn llwyr yn llunedig
Yn faith ferth yn gerth yn goethedig
Yn enw un orig, yn emeinig emyd
Ediebrid ny diodrig
Nys muner na fer na fynedig
Nys difeirn cedeirn cad arglodig
Nyd yn wyry yn war
Yd wesgryn esgar
Yn wythtar yn weithfudig
Yn hywyd yn rwyd rag hwyedig
Yn ried Gwyned gwynfydig
Yn gar gan Dofyd yn ei garennyd
Yn dragywyd annhranghedig

DIWEDD.

ARWYRAIN MADAWG MAB MAREDUD.

GWALCHMAI AI CANT.

ARDWYREAF deyrn eurgyrn adawd
Eisor cor cwbldawn estrawn drallawd
Ystryw dra-mesur
Ysgawl pybl pobldur
Present penadur
Prysur durawd
Prydain â danad
Prydydion borthiad
Boed cyfoed dy rad
A'th wlad a'th wawd
Ethiw dy ergryd
Yn eithafoed byd
Arthur gadernyd
Menwyd medrawd
Madawg maws odrud
Mygrfab maredud
Meiriau drablud
Drablawd fosawd
Ac yssid arnad ar neb uwy gnawd
Na mwy gronni eur nog erwaint flawd
Ni ryd rwysg eryr
Hyd troed o'i dymhyr
Yr ofyn herwyr
Yn herw ystawd
Nyd haws yth esgar esgor dy gosbawd
Na chaffael tywyn ni bo tywawd
Nid oes gystedlyd
I hael hefelyd
Or a pyrth bedyd
A fyd a fawd
Nyd ydyw yn fyw
Ni daw ni dodyw
Ni chynan ni chlyw
Ni chlud molawd
Hyd pan del Cynan cain adfwyndawd
A Chadwaladr mawr mur pob ciwdawd

DIWEDD.

MARWNAD MADAWG MAB MEREDUD.

GWALCHMAI AI CANT.

CARU Duw diwellig ymdired
Cyrchaf car cerennyd afneued
Car am oedd nym oes
Corawg fynawg foes
Corf eirioes, aur fy nghed
Caru dyn nyd dilys ogoned
Can dyddaw i fraw frwyn dynged
Cerais ud Powys
Cerifi fordwys
Cosb lloegrwys llaw hyged
A hedyw ni hawdd wyf oy fyned
Nym byd bun nym beidd dyn dyhuded
Dyhed dym goryw
Diwed arwyd yw
Diliw ryw, rin golled
Rewin mawr am wyr wawr waredred
Rwysg heb warth
Rwyd o'i barth ymborthed
Rydost fy mhenyd
Rydrwm fy nhristyd
Rym ergyd oer goded
Rag galar garw afar efrifed
Ryfei farw cyn Madawg mad aned
Cynawon cadud
Cadrfeib Maredud
Cad gyhud gynnired
Cyn arfod yn oes fod fy nghed
Mor gresin frenhin gwyn gogoned
Gruffud gredf uwel
A grym hy hywel
A hywyd oloed
A hwyaf arnaf ernywed
Ar deurud Fadawg fod tudwed

Tudwed to yd edrith fyth fyd cymry
A chymri a chymrwyn
A chymradw a hirgadw hirgwyn
A hirgur o dolur ei dwyn
Ac i duw o'i dawn
Yd archaf i arch iawn
Awdl frwythlawn
Frwyth gymmwyn
Cyfedmig geilig gal wenwyn
Cyfeisor êchdor ach drylwyn
Trilliw ei lafnawr
Treulyn ysgwydawr
Trylew fawr falch derwyn
Tyrfa torf terfysg heb difwyn
Heb diwad yn orwlad orllwyn
Gorllecheisi eisiau
O'i oesfriw aesfrau
O'i angau anghlaear
O freidin freenhin freidgar
O Fadawg o'i fod yn daear
O nenbren Powys
O draig dragonwys
O diphwys ei dafar
O difeithiad Lloegr llafn dyar wrth ud
Nyd wrth fedr ei alar
Galwaf Duw gan deifniawg adfar
Gal ofyd huenyd huarwar
Hywir draws draglew
Hywerth feirch orthew
Eurllew llech ysgar
Lluch ysgwn pan esgen ufeliar
Llawch eirchiad llaw borthiad adat
Llerw falch farchawg
Llafr fawr fam Fadawg
Llary llysawg lluosgar
Llywelyn llyw diarchar
A llawen cyn y bo llafar
Llawfryded frydau
Yr Madawg ys mau
Marth gofiau gyfesgar
Aes gychwyn ysgwyd wyn wanar
Ysgor corf ysglyf torf taerfar
Esgud ei angad
I esglywu gwlad
Gwleidiadon gyngwasgar
Gwae gymry gymri gyfagar
Goloed grud hyged hygar
Hygar glew hael ud
Hael fab Maredud
Hawl odrud gwaedreid cad
Ced eglur cedeyrn gur gyrthiad
Cad amlwg crai cyflwg cywlad
Cywleidiadon cyhoed nerth oed nawd
Cun gynnawd gynnifiad
Cenytesid llawr llwyr drefad
Llesgen deg llysoed cyfarad
O ben Pumlumon
Hyd borth Caerlleon
Pair dragon draig furthiad
O Fangor fangeibr oleuad
Hyd orwyd Meirionyd meidriad
Medresid mawr ri
Mawr ran gan deithi
Arwystli arwyste rad
Aur hwysgynt wyr Bledynt bleiniad
Aergorf torf terfyn achubiad
Och Duw na dodyw
Dydbrawd can deryw
Derwydon weini nad[1]
Diwreidiws Powys peleidriad, ryfel
Ry farw ud gwlyb ystrad
Astrus chwedl ry chweiris i Gymry
Ystryw chwerw nid chweriau i ryle
Ail marth mawr mor de
Ail yrth ail syrth fe
Ail gawd gne gnawd gyfre
Ail diliw dilain draig erhy
Ail dyd brawd braw ystawd ystle
Ail llam am edfyn
Yw llad llywelyn
Ail dechryn am dechre
Ail dewr ud ai trymgud trymde
Ail drais wael am hael am hynny
Am orwyr Bledynt
Ym gorflawd lledcynt
Aml edfynt am dyle
Am adfod arth arfod arf he
Heb edfryd y' ngweryd wely
Gwelais dorf am dwr
Gwelais wyr am wr
Am wledig Edeyrniawn
Gwelais frad a chad a chamawn
Cyfrwng llew a llyw Merfyniawn
Gwelais Loegr y' ngrwn
Gwelais ais yn dwn
A thonwaed ar estrawn
Gwelais haul yn heiliaw ban llawn
Yn medu medged i oru eirchiawn
Gwelais wehelyth
Ac eu trefnau tryth
Ac y treth ni ogawn
Gwelais gynt wy cenynt cw dawn
Rag Madawg mechdeyrn Lleifiawn
Lliaws twr twnfriw
A gwaed freu am friw
A Ffranc trwch trathawys
Lliaws torf o derwyn Argoedwys
Am ud glew a glywid a Lloegrwys
Lliaws bard a borthid ar ei wys
Ar ei fed o felged gwlad achrwys
Lliaws eurfeil fawr
Yn llys llary a llawr
Heb hyd fawr orffowys
Lliaws aes esmwyth falch Gaerwys
Ar ei helw a hwylynt trallynwys
Lliaws cledyf claer
A glaif rud raid aer

[1] *Neu,* veinin ad.—D. D.

A gawr daer drag i wys
Lliaws teth rag treth tra brimwys
A bydin a bedrawd tu eglwys
Lliaws gorwyd gwelw gwalch frowys
Frwysg ffer ffiraeth fraisg grawn faeth gre-
Lliaws gwinau fadw frawd tywys [wys
Tu hir tref tremyniad amdyfrwys
Lliaws llwyd a llai
Lliaws erch erfai
Lliaws grai grym diffwys
Lliaw coch ceinwiw
Cynfyn ford fawliw
Felaig riw redecdwys
Lliaws du a dwn a mygdwn melyn
A milwyr dragonwys
Can ry gallas Duw draig Powys
Crei dechryn dechreu garawys
As rodwy fy ren reidun drugarawg
I Fadawg fad gynnwys
Gan lain y' nglan Baradwys
Gan engylion gloywon glwys DIWEDD.

BREUDWYD GWALCHMAI.

Boed ym dysgwy Duw dwywawl annwyd
Mal y dysgws Duw Dafyd brophwyd
Boed ym dysgwy Duw dwys ym gadwyd
Rag cadeir enweir yn weitheu rwyd
Kym llywy Duw yn diarswyd
A dyly arglwyd a erglywyd
Ry llofies yntef
Undawd gyfadef
Gan engylion nef
Neu ry-urdwyd [nwyd
Er mawr gwymp Madawg modur plym-
Am bost cad ced goeth oeth ym uthrwyd
Ni'm ethrefig Duw a digfryd osseb
Ny lludiwn i neb newid breudwyd
Nyd breidgof genyf cen bwyf llwyd
Lleas goronwy gwr yn ysgwyd
Nyd gau o'i angau ym hangenwyd
Yn agal gofal dyual dyfrwyd
Dyfryded fonhed fennig yd wyd
Dechryd hun a hoen hon pan dodwyd
Dychyrch cyfarwyd dychyfarwyd, a mi
O drechryni y tri yd ym treulwyd
Genilles gnaws aur awr a ducpwyd
Cwl oed fy ngadu cauy adwyd
A adwy creawdyr mad y crewyd
Ei wadawl er Duw diawd a bwyd
A dillad i noeth nawd rag anwyd
A gwely a thy a thes aelwyd
Eli freienhin elwch cyd wyd
Nyd el yth blegyd neu ryblygwyd
Ac am bo o'm bud ym niwedwyd[1]
Bod Duw ym diheu cadwyd
A chadw dy gyfraith
Hyd ym cyfranc a'm llaith
A'm llwydaw golochwyd DIWEDD.

AWDYL

A Gant Gwalchmai i Epa ei Wraig.

Calan hydfre cain cynwyre
Cyfarwyd dwfyr yn y dyfyrlle
Cyfarwar ac wyf ar gywir garu
Ac afar gynwyre
Cennyn can ein Duw neud de
Cyfryw atreg cof atre
Cyfdaerant y ron a rin a cheryd
A chur gnodyd ar ne
Gnaws edyn adnabod bore
Gnaws am ban benial ystre
Gnawd o'm gwawd gwychran i falchlann[2]
Gnawd o drin dres aele [febin
Gnawd gwedi ryserch ryse
Sylwed gwyth gwrth y dwyre
Gnawd erof hiraeth a dygyllaeth echen[3]
Ac uchenaid fore
Gnawd march o feirch rabire
Yn farch dewr yn farch dyre
Gnawd gwraig gwell genthi
A fo gwaeth idi
Fy adas ni debre
Dilyw a dyfu dydbrawd a dyfi
I dygyfor i gynne
Yd y gyfwrw enwir yn enwerys goll
Y' nghyllestrig dande

[1] Ymuwetwyd.—Ll. D. D. [3] Hiraeth edgyllaeth echen.
[2] *Neu* Valchlaun, falchlafn.

CANUAU CYNDDELW BRYDYD MAWR.

ARWYRAIN I OWAIN GWYNED.

Cyndelw ai Cant.

Ardwyreaf hael hwyl gyfrgain yg cad
Hwrd gleisiau feidiad flaid cyfwyrain
Yn ail arwar mawr myn yd gyngain
Yn ail awduriaeth medfaeth madiain
Yn falch awyd gwalch goradain
Yn ail awen dofn o dwfn gofiain
Yn ail arwraid fy huadain
Yn ail arwyre ail arwyrain

Yn ail gerd i'm rwyf yn rwyd yd fain
Yn ail gair moliant moli Owain
Cyfarw ag Eingl am Degeingl dired
Gwaedlaw ar darwed gwaed ar darwain
Cyfarfu dreigiau riau Rufain
Ac essilyd ran fud y gwigain
Dragon o dwyrag draig o dwyrain
Draig wen ollewin well y dichwain
Oed cleudaer oed claer cledyf uch gwain
A llinon yg gnif a llafnae llain
Llafn yn llaw a llaw yn llad pennain
Llaw ar llafn a'r llafn ar llu nordmain
Ac eryfoed trwm rag tremid angau
Wyned creu ac eryfain
A gnawd y cigleu adneu ednain
Ar edrywan gwan gwayw yw yn adain
Ar edrywed gwaed gwaedai gigfrain
Marchogynt feirw ar fil frain
Marchogion Brynaich branhes Owain
Celyrfed dachwed celaned crain
Calenig udud coelud celain
Cynt yd awn am dawn am dadwyrain
Cerdorion amryw am rod Owain
Ar ha cadr cadell hiriell hiriain
Ar berging coeling am eu coelfain
Ergyrwayw cludlain clod huysgain
Eryr huysgwr ysgwyd arwain
Erchwyniawg trylew trylwyn uch prain
Tryliw ei ongyr angryg rysgain
Gwaith Aberteifi torrynt grain waywawr
Fal gwaith Fadon fawr wriawr oriain
Gwelais gadau geirw a rud feirw rain
Oed ryd i fleidiau eu hargyfrain
Gwelais eu hadaw heb eu hadain
Y dan draed adar gwyr gwanar gwain
Gwelais eu trychni trichant celain
Gwelais wedi cad colud ar drain
Gwelais rag terfysg twrf adfirain
Torfoed ymosgryn tarf ymysgrain
Gwelais trydar crain y ar drumain mor
Gwelais ei hesgor ysgar dilain
Gwelais beleidr gwyr am fagwyr fain
Gwelais parau rud rag ruthr Owain
Gwelais ar saeson trychion truain
Cyn dyd difedyd fedel cyngrain
Gwaith fudig gwledig gwlad feibionain
Gwaith bryn dyganwy au dyganrain
Gwelais yn Rudlan yn rudlanw cain
Torf arwr am wr am orwyrain
Gwelais rag Penfro penadur digard
Gwelais rag Penard pen ar digrain
Gwelais eu berthl wrthlu yg crain
Yn yd byrth berthdud golud gwylain
Gwelais dyrf dygyn gwelais dyrain
Gwelais dyrawr awr arwyd dadfain
Gwelais darf ar gyfarf ar gyfaniain
Gwelais aer uch caer uch coed Llwyfain
Nyd oedynt wyned wryd fychain
Nyd oedud fygwl fugail Prydain.

DIWEDD.

ARWYRAIN I OWAIN GWYNED.

CYNDELW A'I CANT.

ARDWYREAF hael hawl diachor
Aerdarf arynaig aerdorf angor
Aer fawr fud fawr far aer bar bedror
Aerfawr fud fawr falch gwalch gweilch
Aer gyngrwn ysgwn aesdwn eisdor [oror
Aer gyngredf annedf anniolor
Aer a wnaeth ar draeth a dreithitor
Rwng Arfon peues a mynwes mor
Aer rag dinas caer cadr dyodor
Cadarn gyfarfod gwrthod gwarthfor
Oed dygyngwed Eingl oed digyngor Lloegr
Llu Prydain yn ymatgor
Oed anystwyth gwyth gwaith anesgor
Am Deifi am dwr am dwrf angor
Oed am lroch llynges aches achor
Oed amgen gwaith Fon a gwaith Fangor
Oed amgoch ystrad am ystryw por
Oed amlwg ysgwyd am weun ysgor
Oed amliw gelau oed aml gelor
Oed am dinau crau clau clywitor
Oed gwrd am alaf am Alun drefred
Oed gyr ban brofed cyfred cyfor
Greid goluch dyluch dilochitor
Grym afrdwl Erewl ar grynitor
Teyrnas fy rwyf rwysg Edifor
Teyrnfoes eirioes eiriachador
Teyrned ai gwyl a gwelhator
Teyrnged yth law taw telitor
Teyrnaig arwar arfollitor gwen
Teyrngerd awen amgen am gor
Arwred Gwyned gweinidator
Arwyrain Owain cain cenitor
Arglwyd a'm cynfaeth cyn fy hepcor
Ar feirch pasg yg gwasg yg gwisg porfor
Arglwyd am porthes porthle teudor
Porthloed ysgwydawr pyrth mawr marmor
Arglwyd far gwrdfar gwrd faes oror
Arglwydaf gwraf gwrhyd echdor
Arglwyd Duw hedyw boed hawd amor llary
Llid esbyd ysbar ysbydawd ior
Nyd amdlawd nam gwawd nam gweditor
Yth fyw Faelgwn ryw ran gyfeisor
Nyd af y genyd mynwyd mawrior
Nyd athwyf drais wr dros dy gyngor
Nyd adwyd hebof heb gof heb gor
Nyd ediw hebod raclod ragor
Nym golo Gymro gwr diohor
Nym golud golut golythator
Nym gomed oi barth borthfeirch efrifed
Beirnaid am regyd beird am ragor
Ath folant feirdion derwydon dor
O bedeiriaith dyfyn o bedeir or
Ath gyfarwyre bard bre breudor
Cyndelw cynhelw yno cynnor
A'th gyfeirch ce wr cyfurdator
A'th gyfarchaf well pell itor
Hanpwyf well o honawd gawd gweditor
Hanpych well o honaf

ARWYRAIN I OWAIN GWYNED.

Ardwyreaf hael o hil Einiawn yrth
Ni cheuir ei byrth erbyn berthnawn
..... gwalchlid gweilchlawn
A oru gwythlawn
A orfu ar llu rawn
A oreu cadau Caredigiawn
..... cynnygir coelfain cyflawn
A budlaw bodlawn
A dylud cy frwythlawn
A dy cynnif canys dichawn
A dyly Cymry ai cymer drwy barch
Fal y cymerth march gwedi meirchiawn
A dyryd ei fud i feird proestlawn
A dyran atan ataw yd awn
A fo balch dulliaw o dull cyfiawn
A fo traethadur traethed ei dawn
A fo bard digard o myn digawn
Cer bron bro lydan gochaan gochaawn
Y dangos nad byw llary llyw Lleisiawn
I geisiaw mynawg myned a wnawn
Ni cheisiaf drostaw medyliaw myned
Nid ceisiaw caled ced Caswallawn
Nis llud llu cyngredf dedf Dyfnwallawn
Dyfnwallaw anaw anewig dawn
Nis card cyrd amnad anghad anghrawn
Nis car llid fyged lledfegin grawn
Nid lle..gan lluchfar lluchfeirch erchrawn
Nid lle...an helder crynoder crawn
Crynai Faes Carned rag carnial ei feirch
Rag tarf dihefeirch tyweirch tir dawn
Crynai flaen bra...d brad gad greulawn
Rag bar braisg wledigfal brig briw gawn
Crynai elorfeirch bre bryd nawn
Crynai elen rud rag ei we.....
Crynai gylch cadlan cadle estrawn
.....alch llafar llas eithiniawn
Crynai a chwr ysgwydawr
Pan dorres wr Mebwyniawn
Crynai ys is gwyn fynnawn
Mau fad gwaywdawn
Trydar ffawd awn
Trylew
Tryliw eu peleidr pan fo
.....am fedgwyn am fedgyrn llawn
Tyrrant am eu rwyf rwysg anogawn
Torfoed amnifer am ner am nawn
Am eryr cedwyr a'm ceidw yn iawn
Cedwid.....nef nerth Merfyniawn

MARWNAD I OWAIN GWYNED.

Cyndelw B. M. ai Cant.

Cadwedig ym cof codiant om arglwyd
Cor dygwyd caer dygant
Aros marw mawrgoel darogant
Armes draig dragon pedrydant
Llid ergryd esbyd esborthiant
Llydw amnawd oesgawd ysgarant
Llwrw branes ll ormes ormant
Llyw llafnawr llew llawr dichwant
Llwybr llanwed llenwis y ant
Om prydest ym prydain amgant
Amgre bryd o bryder adfant
Am drist beird am if diyrdant
Amgen fyrd o'e gyrd yd gerdant
Am Owain Gwyned yd gwynant
Mur moreb deu wyneb dyfnant
Dyfnais rod o'i fod o'i fediant
Medgwyn maith a'n maeth o'i ariant
Medgyrn dyrn dyrniad fant
Medel cyfriau cyfrifant
Ffwyr ffyrfder ffer ffyniant
Yn gwrhyd arddiniant
Gwrd eifor eisillyd Morgant
Nid aeth trais tros Emrais a ant
Oi amrawd gwarthflawd gorthoriant
A saint saith mil dybuant
Saith angerd seg yn difant
Glas ferau heiyrn heasant
Glas lafar gwasgar gwisgasant
Am dwyll marchogion marchogasant wyr
Am du a lliant
Am ardal Caer Dathal doethant
w amdrai amdrwch yd aethant
Am aid fleiniaid flaid anant
Am drychioed am drychu naw cant
Amdrychion berion buant
Amgoch bryn a phenryn a phant
Aml celain y'nghrain y' nghreunant
Y g.....creulanw ewyngant
Dor ysgor ysgwyd eliphant
Elyf nawd adrawd edrywant
Edewyd arneu ernywiant
Er nad byw rywr ryw runblant
Card anghard anghen a'm peidiant
Car cerdau cerdorion ramant
Cadarn farn feirniaid gwestifiant
Cyrd Forach cyfedach carant

Kerdgar cyfarwar cyfarwyd yw Duw
Diwedwr cyn trychwyd
A'm rodes nid rod gwaradwyd
Trech wyned haeloned hylwyd
Traul gordrud golud goleurwyd
Coel calan cyman cymhenrwyd
Glew gloywrad gloyw gyngad gynghwyd
Cyn canfeirch o duch ceirch cynnwyd
Cynwan torf terfysg ymorchwyd
Cynwayw gwyth gweith fudig arglwyd
Gwedi gwalch gwladlawch gwladlwyd
teyrnas
Teyrned gkwyd
Gwedi gwawr gwriawr gwreidrwyd
Gwraid ri gwesti gwastadrwyd

Gwedi gwr arwr ar orwyd
er orug orau bei canmlwyd
Ni thwyll pwyll pellnod heb arglwyd
Ni thyf cof rag codiant ebrwyd
Ryd euras riau ryd afrwyd
Ryd eurais Emrais amrygwyd
Neud efryd cerdawr neud afrwyd cerded
Cerd am ged am gerthrwyd
Can ethyw llawr llyw llawn awyd
Llawch Gwyndyd gwendud ehangrwyd
Beird borthiad braint neirthiad nerthrwyd
Braw Brynaich ysgwyt faich ysgwyd
Balch edlid yssid ys arwyd
Ys ernyw ys arnaf yd gwyd
Ys wyf wedi rwyf rodrwyd
Bard difro dyfryd heb arglwyd

Arglwyd glew aerllew ydan eurllain gled
Gledyfal gynwyrain
Arglwyd rwyd rud fu ei gigwain
Arglwyd hael hirglod dadwyrain
Arglodig arglwydi orchrain
Argledr llawr arglwyd mawr madiain
Aryf eryf eryr Nanhoeunain
Araf yw arwyd y dichwain
Ardrud walch gwrfalch goradain
Ar hil Run rud weryd a main
A dragon coeling nid coelfain, ei dwyn
Ys coel brwyn braw dilain
I gerdawr a'm preidiawr a'm prain
I eilwyon am eirchion archfain
I flaid rud i fraw fud i frain
I feird dwfn dyf yd a gofiain
I gyndelw oed ardelw urdain
Urd wledig llurig llu aergrain
Urdws Duw diwyrnawd Owain
Urdawl ben priawdnen Prydain
Mal gwaith Arderyd gwyth ar dyrfain cad
Yn argrad yn aergrain
Uch myrd wyr uch myrdin oed cain
Uch gwalchlan uch gwalchlad pennain
Uch gwayw ryn yn rudaw adain
Uch gwaed gwynt golau hynt gwylain
Uch gwaed lyry gwaedlanw gwaedai gig-
Uch gwaed frau uch adnau ednain [frain
Yg gawr huysgwr huysgain yn wybr
Yn ebrwyd gyfarwain
Y gwrfoes yg orfaes cyfrgain
I gornawr gwriawr goradain
Ygwrial ygwryd Owain
Ygorun aergun aergyfrain
Yn aergad yn Argoed Llwyfain
Ym pen draig dremynt oed celain

Calenig beird byd buched redusion
Bugail Mon mall dired
O'i fawrwlad morad maraned
Ym roded rifed anryfed
Ym aelwyd yd barthwyd berthed

Berth wartheg anreg anryded
As dygaf ys dygyn atchwedled
Ei fawr glod hyd fawr glwyd rossed
As duch Duw yny dangnefed
A dug trais tros Erch a Heled
A wnaeth anfadran anfedred ar wyr
Ar weryd maes Carned
Pan amug Tegeingl teg rysed
Rysfa cad cadellig foned
Oed tramawr trameirw yn dyhed
Oed trymle gweithle gwythloned
Oed tromwan coelwan calfed
Oed tramawr tremynai tachwed
Oed tremid cyfnewid cochwed
Cledyfal clau dywal diwed
Clwyf efnys dyfrys dyfryded ys mau
Braw gofiau brau gyfed
Porthi hoed argoed argywed
Porthloed gwawr porthes llawr llaried
A'm rodes rud aur gymmyred
As rodwy Trindawd trugared
Gwrawl hawl haelonaeth gorfed
Gwrfalch balch bwlch y difaed
Gwr efrais yn trais yn trofed
Gwr afraid ei farwnaid i fed
Gwr gwaedrwyf aerglwyf eurgled oed ei arf
Eurgorf tarf torf hywled
Gwlyd wrth wlyd wrth wlad gyfanned
Garw wrth arw wrth awr gymined
Chweg wrth chweg wrth chwedl ei fawred
Chwerw wrth chwerw wrth chwant cyw-
Gwrd wrth wrd wrth ordrud gwned [rysed
Glew wrth lew wrth lyw teyrned
Gwyl wrth wyl wrth ellwng refed
Gwn oed hwn oed hiriell Gwyned
Gwyned ar gynnan aer gynnygn rebyd
Gwystyl bedyd byd eilig
Ym buched haeloned hilig
Hil haelion heilyn dychymig
Hawl greulawn hael hwyrgrawn hirgryg
Hard i fard ei fwrd nadolig
Oed aelaw caer aelwyd Beblig
Pobl ar wled yn hed yn hirdrig
Mygr dragon gwron gwyrenig
Medw medlys melus eumestig
Meiriau angau angheinmyg ei farw
Ei farwnad ni difyg
Aerllew tarf torfoed friwenig
Arllaw lles arlleg tres treisig
Cyrd cerdynt mal cynt Celliwig
Ar wyr wawr ar feirch mawr mawrthig
Fraeth leision leisiaid cynnhebig
Ffriw eurdo ffrwyngno ffroen dyfrig
Ffrawd wallaw anaw anewig
I fynu i fyned am dirmyg
Baran llanw ger llynges gerrig
Blaid aerflawd amnawd ammwythig
Berth nerth der haelder huenyg
Burthiad cad cedeirn ar drysug

Bud am bu am bo i edmyg
Bod am rod am rwyd galenig
Buelyn am win am wenyg o fed
Feird orsed wersyllig

Gwersyll torfoed tew llew lladai
Gorsaf tarf taerfalch fal Gwalchmai
Gorfaran gwrfan gorfydai
Gwr yn aer yn aros gwaed fai
Bryd Erof gryd arf grau a dodai
Brwydr aergrwydr eurgrawn ni gudai
Bradawg waith gwyniaith gwynygai
Brys briwgad brig bragad briwai
Brwysg lafnau yg crau yg crai celaned
Cymined cymynai
Gwyrd heli Teifi tewychai
Gwaedlan gwyr a llyr ai llanwai
Gwyach rud gorfud goralwai
Ar doniar gwyar gonofiai
Gwydfeirch ton torrynt yn ertrai
Gwythur naws fal traws ai treisiai
Gwydfid Eingl yg clad ai trychai
Gwydgwn coed colled au porthai
Gwydwal dyfneual dyfnasai...fy mod
Fy mediant a gafaai
Collais arglwyd call nym collai
Corf eurdorf eurdal am rodai
Cof cadflawd a'm cawd a'm carai
Car cerdawr cerdau a'i cyrchai
Gryd wasgar lluchfar a'm llochai
Grym dillud dullus fab eurai
Gredf greidwyr a chyfyr a chai
Glew defawd glyw oestrawd aestrai
Ystre hynt wastad gwestai—gwyndigyf
Gwyn eu fyd bieufai
Gwyth ysgor tra mor tra menai
Gwlyd elfyd elwais o honai
Tra fu Owain mawr ai medai
Med a gwin an gwirawd fydai
Gwyned wen Gwyndyd len ledpai
Gwedi gwawr cad fawr ai cadwai
Pa wladwr arwr ar wyndai
Pa wledig a wledych arnai
Gwledychws ar wlad ar wledolion med
A mediant ar dirion
Gwledychawd molawd mil feirdion
I foli telthi teyrnon
Gwladoed pair cadair cadfaon
Yn nherfysg yn nherfyn Saeson
Yn nhorfoed cyhoed cyngreinon
Yn nharf enwerys gwrys gwron
Yn nhwrf llu a llef ysglyfion
Cyrn cenynt cerdynt carn-weilwion ar dir
Ar derfyn Caerlleon
Eurllew byd esbyd esborthion
Aur llyw llwyth lleithig prydydion
Aur golofn aur diofn deon
Aur anreg redeg rodolion
Eurgor dor dinas cerdorion
Eurgorf torf teyrnas nwython
Eurdraig Eryri eryron—fyhyr
Eryr gwyr golluchon
Dangosed gweithred gwaith Fadon
Yn nyd gwyth gweithfudig dragon
Ar llwrw ysgwydfwrw ysgyrion
Arllwybyr llad a llafnau rudion
Ar greulif ar greulyd feirwon
Ar greulan baran berion
Ar greulen ar greuled Arfon
Creulanw gwaed am draed amdrychion
Amdrychid erfid arfogion—i lawr
Am eurglawr mwynfawr Mon
Nid gair gau ef gorau gwron
O For Ud hyd for Iwerdon
Hyd Elfed trefred trag Idon
Hyd Elfael eilfa Gwenhwyson
Hyd weryd wryd orchordion
Hyd warawd reidgnawd reidusion
Hyd Gaer Gaint i gadw braint Brython
Hyd Gaer Llyr a hyd Gaer Lleon
Hyd Ystreigl hyd Eingl hyd Aeron yd aeth
I bennaeth o Benmon
Pennaf gwr nid gorwag hofder
Pen riau riallu ymher
Tres trachwres trochiad ei wrymder
Prain Prydain preidwyr ehofnder
Pair enwair enwawg y glewder
Par anwar anwas yn racter
Pobl wasgawd ysbydawd oesber
Post esbyd oesbarth elifer
Asbarn mwy dadfarn ai dadfer—yn iawn
Na wnaeth crawn crynoder
As molaf mal yd adroder
Mal ym cant o bob cant cymer
Am hirwnaeth hiraeth hiramser
Hil Maelgwn Maelgynig ener
Marw mawrdraig mawrdrwg y dadfer
Mab Grufud cledyfrud clod fer
Maws medgyrn teyrn tyner—a'm rodai
Nid rodion ni daler
Nid a gwad a rad ym roder
Am rodes rwydles rwyf nifer
O'i alaf amliw biw breufer
O'i breidiawr o'i fwynfawr funer
O'i winllyn o'i winllad ucher
O'i wenllen o'i wenllys
O'i wenllaw anaw anober—nym doeth
Can doeth ym a llawer
O gynnif o gynnhal iawnder
O gyngredf o dedf o dyfnder
O difryd Gwyndyd rag gwander
O warthrud gwrthryn gwyn gwarther
O dyrru ar llew llu llwyrder
Llyw llwyrdrais llwyrdraws y nifer
O dorri o derwyn ober
O gadau rifedau rif ser
O gadwyd Prydain rag pryder—gorwlad
Gorflodiad gorflyngder
Boed llawenyd boed lleufer
Boed cyfadef nef ym Ner DIWEDD.

AMRYSON

CYNDELW A SEISYLL BRYFWRCH, AM BENCEIRDIAETH FADAWG MAB MAREDUD. A CHYNDELW A DECHREUWYS.

YM hyfryd yn cymryd cylch
Gan llyw cyfed llew cyfwlch
Marchogwni marchogaeth falch
Marchogion meirch gweilwon gweilch

SEISYLL.

Gweilch cadau yn cadwyd maes
Gwyr gwanar gwawr trydar trais
Gwynfyd beird bod yn eu hoes
Gwendorf gwyn deyrn Powys

CYNDELW.

Cyd bei tau wledig hyd wlad bor—eur-
Aer farchawg deifniawg dor [awg
Rybydei fau faith ragor
Rybydwn bencerd ben cor

SEISYLL.

Am faes tref galw lys twrf emys—a glyw
A glywir yn hysbys
Twrf gawr gorwydawr gochwys
Fal twrf torredwynt am brys

CYNDELW.

Cyd bei tau wledig wlad Run—am Mael-
Maelgynig a borthun [gwn
Kyd bydei fau fed anhun
Rybydwn bencerd ben cun

SEISYLL.

Mi biau bod yn bencerd
O iawn llin iawn-llwyth Culfard
A hyn Cyndelw fawr cawr cyrd
O hon ni henyw beird

CYNDELW.

Rym gelwir yn fyrf yn fysg—arab hwyl
Yn arabhawl derfysg
Yn fyrd cyrd cerd dafawdlysg
Yn brydyd yn brifard dysg

DIWEDD.

ARWYRAIN MADAWG FAB MAREDUD.

CYNDELW BRYDYD AI CANT.

ARDWYREAF naf o naw ran—fy ngherd
O naw rif angerd o naw ryw fan
I foli gwron gwryd Ogyrfan
Gorun morgymlawd ai goglawd glan
Par-goch glyw glewdraws maws mab Cadfan
Pell yd wledych wyr wledig Arran
Perging cyniwair pair Pedrydan
Pedrydawg Fadawg farchawg midlan
Fy mard lef is nef nid anghyfan
Fy mardair ith barth nid gwarth nid gwan
Taer am aer am gaer am gain walch-lan
Tew am lew trylew traul arian gan
Tarf am galenig torf am galon
Twrf ton fraeth am draeth am draed gwylan
Perierin y' ngofur y' ngofan—fy ngwawd
Pergnawd parch folawd fal nas diflan
Erchwyniawg esgar ysgwyd trywan
Yr yfais i'th lys leisiawn gyman
Eurmydedawg lyn erbyn eurban
Eurgyrn buelin bueilgyrn bàn
Eirioes y perthaist parth ac atan
Emys llaw llamhir a dan lluman
Erchlyfn archlyn ceirw uch cain ebran
Eiliw pysgawd glas gleisiad dylan
Ermid ei greulaw ar ei greulan
Eryr argyfrain er yn gyngran
Ergyrwayw cyncad ar ferch cyncan
Erlyniad fleiniad flaid cynfaran
Arwar fy ngwrdfar ar fy ngwrdfan—rwyf
Canwyf py ganwyf cad clwyf cludfan
Canaf can caraf can wyf gwaethylfan
Canu cerd am borth am byrth cloduan
Cyfodwch cenwch cenyf o'm bàn
A mi feird imewn a chwi allan DIWEDD.

TRI ENGLYN

A GANT CYNDELW FAWR I FADAWG FAB MAREDUD.

MADAWG ai ceidw can urdas
Bryn diormail diormes
Bre uchel braint ardangos
Lle trydar Llech ysgar llys

Yssid yth llys liaws dyn
A chedyrn a chyrn amgen
A gwawd gwedi gwirawd gwin
Ac aur llathr yn llaw deon

Deon unged yn ungoel
Ys berth yd borthir y' ngwyl
A glew ynial yn ynniail
Y glyw ym myw Madawg hael

DIWEDD.

LLYMA ENGLYNION

A GANT CYNDELW FAWR I FADAWG FAB MABEDUD.

YM maes bryn actun canhun neu rifais
Am rhudlafn ar fy nghlun
Ar untrai trychan catcun
Ys elont nef ar nun

Ym maes didlystun oed duhun ein glyw
Nid oed glod gwarafun
Pob llary ar llyfnfarch diffun
Pob llew a llafn ar glun

Ym maes y croessau croessassam deon
Marchogion meirch gwinau
Hawlwyr hwylynt am breidiau
Haelou cledyfau rhudion clau

Ym maes tref galw lys torf emys ein glyw
A glywir yn hyspys
Twrf marchogion meirch gochwys
Mal turf torredwynt am brys

Ym maes mathrafal mathredig tyweirch
Gan draed meirch mawrydig
Ar dadl cynnadl ced fudig
Arwyd iawn wladlwyd wledig

Nis gwyr namyn duw a dewinion byd
A diwyd Derwydon
O eurdorf eurdorchogion
Ein rif yn riweirth afon

Llawer gorwyd blawr yn llanfawr llog-
Llemenyc yn ionawr [awd
A llawer gwr gwrd yngawr
Gan Llywelyn lles kerdawr

Llawer gwr a march ym maessing hedyw
Hedychdir digyfing
A llawer gwr gwrd yn ing
Gan hael o hil gadelling

Yn ystrad langwm ystyriais ein glyw
Ystyrient a genais
Torf fadawg fynawg fur trais
Torf lywelyn rywelais

Rhan Llywelyn llyw aere
Or rug hyd ym mudug wre
Llawer marchog march dyre
Lliaws gwas ar hyd glasfre

Ban in dyfynnwyd i gynwyd gadfor
Ein cyngor cynnigiwyd
Cedwyr balch bwlch eu hysgwyd
Hyd y pasg in gwascarwyd

Nid adawo duw dyn yn fyw bellach
Deu byllawg er deryw
Marw madawg mawr ym eilyw
Llad llywelyn llwyr dilyw

Hawdamor waelest edwy
Ar llys gan ystlys dyfrdwy
A lle teg tebyg i draeth
A wnaeth fy hiraeth fwyfwy

Hawd ammaur i gwm brwynawg
Ar tai ar terfynau enwawg
A lle ni llyssir cynnrann
Ar llan od uch llys fadawg

Er pan yw marw madawg wynn
Nid llawen llawer unbenn
Gwae yw y byd hyd i gwnn
A braint diffaith y weithion

Canys bu marw tarw trydar
Ac nid byw fy llyw llawhir
O thyrr calonn rag galar
Y fau a fyd dau hanner

Pei byw llary lleissiawn
Ni luestai wyned ym mherfed edeirniawn
Heb wyr llad gan llyw camawn
Llith berion lluydion llawn

Ym mywyd madawc ni feidiai undyn
Dwyn terfyu tra hyfryd
Nid medwl medu hefyd
Namyn o duw dim o'r byd

MARWNAD FADAWG FAB MAREDUD.

CYNDELW AI CANT.

CYFARCHAF ym ri rad obaith
Cyfarchaf cyferchais ganwaith
I brofi prydu o'm prifiaith—eurgerd
Ym arglwyd gydymdaith
I gwynaw Madawg medfaith ei alar
Ai alon ym mhob iaith
Dor ysgor ysgwyd ganhymdaith
Tarian yn aerwan yn eurwaith
Twrf grug yg godug yg godaith
Tarf esgar ysgwyd yn nylaith
Rwyf myrd cyrd cerdorion wobaith
Rud dilud diledf gydymdaith
Ry-gelwid Madawg cyn noe laith
Rwyd galon difogion diffaith
Rwyd attaf atteb fy ngobaith
Ryd wisgoed wesgwyn ganhymdaith
Rud ongyr Bran fab Llyr Llediaith
Rwyd ei glod o gludaw anraith
Rudfoawg faon ny olaith
Rad wastad wystlon ganhymdaith
Llafn argrad y' nghad y' Nghynllaith
Llafn gwyar a gar o gydwaith
Llaw escud dan ysgwyd galchfraith
Llyw Powys peues diobaith
Hawl ofyn gwr ny myn mabwaith
Hwyl ysgwn ysgwyd pedeir-iaith
Hil teyrn yn heiyrn henwaith
Hael Fadawg ueuder anhywaith

Can deryw darfuam o'i laith
Can daerawd darfu gydymdaith
Oed beirdgar bardglwm dilediaith
Oed cadarn angor dyfn for diffaith
Oed hir ei drwyded oed hyged hygar
Oed llafar gwyar o'i gyfarwaith
Oed buelin blas gwanas gwaedraith
Oed eurllew o aerllin gadiaith
Oed difarn gadarn gydymdaith—unbyn
Oed dyrn yn heiyrn haearn dalaith
Ai diwed ys bo can bu ei laith
Y difwyn y cam gymaint ei afaith
Y' ngoleuder saint y' ngoleudaith
Y' ngoleuad rad rydid perfaith

DIWEDD.

EGLYNYON

A Gant Cyndelw y Deulu Madawc. M. Maredut, pan Uu Uaru Madawc. Am Glybod eu Godwryf.

Godwryf a glywaf am glawr maelenyt
Mur eluit eiluann[1] gawr
Teulu madawc mad anawr[2]
Mal teulu bann benlli gawr
Godwrf a glywaf am glawr yeithyon hir
Hydyr y wir ar saesson
Teulu madawc mur dragon[3]
Mal twryf tormennoet kynon
Godwryf a glywaf godor drein waewawr
Gwae wyr lloegyr[4] yn dyt kein
Teulu madawc mur prydein
Yn llwythawc yn llithyaw brein
Godwryf a glywaf am glawr llafur rei
Ryuelglod disegur
Teulu madawc[5] mawrglod mur
Mal gawr toryf teulu Arthur
Godwryf a glywaf[6] am glawr uagu glyw
Glew[7] vadawc bieufu
Trinua cyua kynytu
Trydyt tri diweir deulu
Tyll eu hysgwydaur teruysc vawr vaon

DIWEDD.

EGLYNYON A GANT KYNDELW Y YWEIN.

M. Madawc.

Ywein aer dilein a dylif yg gawr
A llafnawr llat heb rif

[1] Elfan.—Ll. du.
[2] Anhawr.—Ll. du.
[3] Galon.—Ll. du.
[4] Gwae lloegr.—Ll. du.
[5] Eglur mur.—Ll. du.
[6] Ar.—Ll. du.
[7] Gloew.—Ll. du.

Ac o du gwaedlafyn gwaedlif
Ac ar dir kynnygyn kynnif
Kynnytws aeruleit aerulawt teyrnet
Teyrnas gyuadrawt
Ny bu trwy hunaw tra hawt
Ny bu trwy gyscu gasgawt
Gosgortuawr keduawr cadw amuod
wrthyf
Y wrthyd nam gwrthod
Om bot ny bytwn hebod
Nyd ef oet uy mot uy mod
Gan vod yn unvreint yn unvryd am llyw
Llaw urydet nym ergyd
Dragonawl wrawl wrhyd
Dreic wynua dragon wynuyd
Gwynuydic y ueirt oe uawrdawn rebyt
Gwr am ryt rut eurdawn
Arlleg toryf rac twryf kamawn
Ual twryf ebyr yn llyr llawn
Llawn am lyw estrawn am lyw ystrad
mawr
Gwyr am lawr gwyr amlad
Ac yn dyt rebyt rotyad
Rotyon o ueirch rutyon rad
Rad wallaw anaw yn oed awyt kyrt
Cawt arnaw ny gyflwyt
Pryder dragon rotyon rwyt
Prydein glawr eurglawr arglwyt
Arglwyti gyntwryf gyntorawr yn toryf
Yn teruysc bytinawr
Marchawc balch bwlch y aesawr
Meirch anvonawc mynawc mawr
Mawr ged agkaled ygkalan yonawr
Mawr llyw llawr llaw gyfran
Pan dygyrch cludveirch cloduan
Pan vyt kyd kedwyr am pann
Am pennaeth yt ym am pennaf terrwyn
Tyrrant veirt am alaf
Teyrneit hael teyrnaf
Teyrnet orset orsaf
Nyth orseif esgar esgynvaen mawruro
Mawrvrydic yth adwaen
Gwawr glyw glew diuwg blwg blaen
Gwalch yn eurgalch yn eurgaen
Eurgolofyn arwr yn arwein eurgrwydyr
Yn eurgreir gywyrein
Yn aergreu mawr yn aergrein
Ergryd byd bid rac ewein. Ewein

AWDYL I EWEIN.

Ewein arwyrein yr oroet ar bawb
O bybyr genedloet
Mygyr varchawg deifnyawg da oet
Mygedvys y magadoet

ARWYRAIN EWEIN VAB MADAWC.

Cyndelw ae Cant.

Ardwyreaf dreic o drud veith awen
Llew llawen llawr osbeith
Llewenyt llu bedyt bydreith
Llyw anaw llauyn eurllaw aerlleith
Llary ywein lloegyr dilein dileith
Llid ysgwn ysgwyd pedeiryeith
Pergyg glyw glewdraws maws metueith
Par greulyd peir gwrhyd gwr reith
Pedrydawc pwyllawc pwyll goteith
Pell y glod o gludaw anreith
Preit wasgar dreisuar driseith gyuarpar
Yg gwear yg gwynyeith
Ry gelwir gelyn agkyfyeith
Celeu rut geloreu dyrreith
Gretyf diletyf dilut gyuarweith
Glew difraw glyw ganllaw gunlleith
Brys yg gwrys yn efnys ouyn wreith
Bryd yg gryd yg greidyawl afeith
Breisc abrwysc abrwysgyl anorreith
Bleit a blwg a blaengar gyweith
Bro amnawt oesgawt oesgeith y gynnygyn
Y gynhal nyd hawt weith
Dremhynt hynt hirualch walch osgeith
Dremrut prut preityawr rwy canwreith
Dor dewdor deon arwyreith
Doeth dewrgoeth dewrglod ganhymdeith
Drud aerlud aerlew yn aerlleith
Dryd aergwys aergun gedymdeith
Dwrn dradwrn dradegyn yd peith
Dyrnheyrn haearn y daleith
Bre drydar arwar anoleith
..raw bronndor bar dyfynuor dyuynueith
Blawt esgar ysgor yn diffeith
Balch eryr baran llyr lledyeith
Brad eurgrwydyr gynurwydyr gynureith y
daryan
Yn aerwan yn eurweith
Byrt kyrt cadw agkadw agkyureith
Breint ongyr angert agkyuleith
Brein borthyad gweiniuyad gwinueith
Gwin a met a metgyrn rwy meith
Ry talaf ym rwyf om rwylweith molawd
Nyd molyant o uriwyeith
Delw ym peirch a meirch mygyr hydeith
Mynw eilon mal gwyllon gwellueith
Delw ym daw oe law lawer gweith
Prif ragor plu porfor perfeith
Delw yt wytt pen rieu pen reith
Yt wyf pen prifueirt om prifyeith
Delw yt wytt wawr toryf coryf kyureith
Yt wyf dann deduryd wyd oleith
Nyd wyf uart dylaw wyf dyleith ar gert
Wyf dilut ym pob yeith
Dym keinuyc om kuinualch areith
Aros gwarth yr gwrthod auyeith
Nyd wyf dlawd om gwawd om gweiuryeith
Gweiruyd bryd bryssyaw y ymdeith
Heirt veirt vut ar ueirch rut rawngeith
Hael hebod ny hebaf nosweith
O honawd handid uy gooeith
O honaf hanbych well ganweith

MARWNAD YWEIN UAB MADAWC.

Cyndelw ae cant.

Lleith ywein llith brein breit urys y uar-
Auarwy aet uab klys [an
Llafur llafyn dolur dilys
Llid carant cad wrygyant wrys
Gwrys aerureu dechreu un dechryn a hwnn
Honneid uyt y deruyn
Lloegyr al am eur mal melyn
Er lleas duw ny llas dyn
Dynyadon oesgawt as gwtant oe uarw
Gwr oe uar am peidyant
Coll arglwyt call argledyr cant
Eurglet y muchet mochnant
Mochnant diheuchwant erchwynawc gwl-
Gwlad vrochuael ysgithrawc [edic
Dyfynuet a orchut deifnyawc
Detyf hael mad auael Madawc
Madawc essillyt oes ellwg aergawt
Eurged beirt neud echwg
Kedernyd bleit aergryd blwg
Ked wallaw kadoet ollwg
Neud kygkolled ym colli rwyf mechein
Rwym achaws oe gygklwyf
Ar goreu yt ym gyrwyf
Am gar neid auar neud wyf
Nyd wyf diletkynt am diletcawt hael
O hil yoruerth hirulawt
Colled gwr eurged aergawt
Oe golli tewi nyd hawt
Nyt hawt ym wybod neud anobeith kyrt
Kertoryon neud ynt geith
Och nad byw keinllyw kynlleith
Achaws uu liaws oe leith. Leith ywein

RIEINGERT EUQ VERCH VADAWC, M. MAREDUT.

Cyndelw ai Cant.

Gorvynawc drythyll goruynt a dygaf
Wrth ar a volaf a voleisy gynt
Kymrawd ewyn dwfyr ae dyuriw gwynt
Kymraec laesdec o lys dyfrynt
Kyfleuer gwawr dyt pan dwyre hynt

Kyfliw eiry gorwynn gorwyt epynt
Rin woleith woletyf woleu dremynt
Riein nym rifei y ked am riuynt
Rienet iti a dywedynt
Rieingert eua a vawrheynt
Tremyn y treitwny treuyn a gedwynt
Treitle glyw powys pei am getynt
Pan dreiteisy yno ynyt oetynt
Trwy fenestri gwydyr yt ym gwelynt
Trybelid wylein a wylynt arnaf
Treul atteb attaf a danuonynt
Llawen y carwn y kenym kerynt
Llawuorynyon gwery gwiryon oetynt
Amgall a bwyllad a bell bwyllynt
Am gyndelw brydyt yd bryderynt
Gorwynawc drythyll golwyth yolwyf
Gordawc pall curawc pell nas gwelwyf
Goruelyn called colledic wyf
Colleis gall attep y nep am nwyf
Ym pwyllad newid neud adwyf am vun
  Yn anhun anhed kyd rys porthwyf
Gorthewisi wrthyfy gwerth uy hirglwyf
Nyd gorthaw a wnaf wrth a garwyf
Keladwy lywy liw tonn am rwyf
Rwy gennyf gennyd yr nad ydwyf
Cadyr amneid ganneid ged ath yolwyf
Cany wney dy erofi yr a ganwyf
Na wna ui veinwen val na hunwyf
Nyth wnaf ernywed yr nath gaffwyf
Nyd yr chwetyl amgen yt amgyrwyf
Namyn amgaru ny gerytwyf
Nym dawr verch pennyaeth pryd nath
  welwyf
Nyd yr keisyaw tal tros a ganwyf

Gorwynawc drythyll gortyuyn dy uyned
Gwrthdrych lys leissyawn y ystlyned
Llys y daw deon yw darymred
Llys eua y veirt y digoned
Llysseit y hirdwf oe heur duted
Llaes wenn gall wenngann wengaen decked
Llif dragon vanon valch y thyged
Lliw ewynvriw tec rac tonn nawued
Nawued rann ym poen yr pan aned
Nys ryborthes nep na thebyked
Ni riuafy ar vun vod yn galed
Nyd clod uyg gwrthod wrth uyndaed
A dywed yno eniwed o honaf
  A dywan attaf ac attep ked
Ac yrofi na chel vy ryweled
Ac yrti yt wyf o nwyf nym kred
Ac yrod titheu nam amheued
Ac er peryf nef nam diuanwed
Diuanw am goreu kyn nom gwared
Y gwaret oet reid pei rybuched
Gwarvart wyf iti o dylyed
Gwar eir ym kyueir nym kyuaered
A chenym karo nam keryted uyth
  Om kerytawd nawd nam ditoled

Pell ym treit treitgof oe rygolled
Preit preitwyr preitiwr yg kynired
Pargoch gad gadarn rac calchdoed
Pergig kynverchin kynn noe vyned
Gwedy hael ywein hawl ordiued
Hwyl dihwyl diofyn am y drefred
Neud wy ae gofwy nyd gouyged
Goualon eilon aelwyd reged

Gorwynauc drythyll gortyfyn dy gyweith
Gortawn ked kyrtuawr kertawr kyureith
Gortyfnyad bual buarth metueith
Goreu ar veinwen vyned eilweith
Na chymyt a hi o hir obeith
Na chymer wrthep a dan wrthyeith
Nyd af y ar hir dwf ny dal hirdeith
Y ar draed awel y drydeweith
Ny theweis er moed oe moli mal drud
  Ny pheir gossymud ym gossymdeith
Ac nym rify gwenn riein ryuet a weith
Ac ym oet y llaw uy llawen reith
Ac nyd oes uart dwfyn dunus gyfieith
A garwy yn hwy o hir obeith
Nym athreity meingann meingadyr y hyst-
  Nym hu vrys oe llys y llaes ymdeith [lys
Gwiryon dec dawel y chyuaryeith
Gwann detyf dof ym cof ym canhymdeith
Gwery uanon vanwl gwar uetwl veith
Gorme gwawr vore ar vor diffeith

Gorwynawc drythyll gortyuyn dy arlwy
Arlwyaw erlid gobrid gobrwy
Gorwynawc drythyll syll na (fy) saffwy
Y saffwn yt wyf o nwyf neud rwy
Neum rydraeth hiraeth uetuaeth uakwy
Am a rygarafy kenym karwy
Neud llutedic glann rac glas vordwy
Neud llawen awen awel neud mwy
Neud llawer ym llify lliw amaerwy tonn
  Ban llewych y bron ger y breichrwy
Golwc dof dewis gan ae syllwy
Goleuliw golwc yr ae gwelwy (caffwy)
Gweleisy ystlys glwys gloyw y gylchwy
Ny ry weleis tec nwy ry gwelwy
Ac adan rut em ruteur vodrwy
Ac uch wynep gwyn gwineu vagwy
Deuawd a gatwaf can ae catwy
A berthyn rac dyn nwy dylynwy
Uy rin a riein nys rybuchwy
Nys gwybyt rewyt nys ry gelwy
Keledic uy hun yn hir ofwy lle
  Y lledrad vore gan auarwy

Gofwynawc drythyll gortyuyn dy gywir
Eil gwynn gorwynawc gorpwy enwir
Manyled meinwenn mal yt yolir
Mal yd ardunaf ym ardunir
Ardunedic dyn a dwc y ffynyant
Ardunyant molyant mal yd glywir

A glywch chwi deon a dywedir
A dyweid riein ny ry geblir
Yg golud amliw amyl ym rotir
Nyd amgen ym ryt nym rybuchir
Handid om kyuoeth om kyuarch pan wyf[1]
Om rieu om rwyf[2] ry gystlynir
Bart llywelyn hael hud ym gelwir
Geleurut gelyn y bob enwir
Enwawc ym keinyoes ym keinmygir
Anwar vy lluchvar onym llochir
Pall gwyluann gwylein gwylualch wrth gertawr
O ruteur gwerthvawr y gorthoir
Pellynnic vyg cof yg caerwys dir
Pell yt wyf ym nwyf ony thelir
Petestres wedeit yn hydreit hir
Petestric yolic[3] pa hyd yth yolir

DAU ENGLYN

A gant Cyndelw i Gynydion Llywelyn am Madawc, Am Maredud ac iw gyrn o achos rodi ido y carw a ladassant yn ymyl ei dy. A llyma yr Englynion.

Balch ei fugunawr ban nefawr ei lef
Pan ganer cyrn cydawr
Corn Llywelyn llyw lluydfawr
Bon ehang blaen hang bloed fawr

Corn wedi llad corn llawen
Corn llugynor llywelyn
Corn gwyd gwydr ai can
Corn rueinell yn ol gellgwn

MARWNAD CADWALLAWN M. MADAWC.

Cyndelw a'i Cant.

Dymgwallouwy duw diheudawn awen
Awdyl urten amgen amgall digawn
Yn ardunyaw gwr gwrtuar eigyawn
Yn awdur llavur lleueryt yawn
Y ganu marwnad y gadwallawn
Mal pan gant moruran marwnad einyawn
Neum bu om caru can ut carawn
Cymyrret a met a meirch crychrawn
Neud meu oe agheu dagreu digrawn
Digrifwch dragon dreig yoruerthyawn
Neum dotyw defnyt dyt dyuytlawn
Dyuod y gyfnod y gadwallawn
Edmygaf radeu rieu radlawn
Rad wehynn grannwyn greid anogawn
Adref adraut veirt heirt hiraethlawn
Adrawt gan hiraeth a wnaeth a wnawn
Am eryr mawrwyr meruynyawn yt wyf
O diua uy rwyf yn ry dristlawn
Gwedy gwawr cymry cymreisc gwrth nawn
Kymrwysc rwysc rwyf gawr
Fracth lawr frwyth lawr
Pwy keidw o haelon hil cadwgawn
Teudor am ysgor am iscell grawn
Py urys cyflauan yn gwan gwaewdawn
Py uriw lliw llassar o lin lleissyawn
Py uyt glew a llew a llauyn greulawn
Py uyt glyw aerllyw ar llwrw camawn
Py uyt llary llysseit llyssoet hylawn
Hylawch prydytyon prydein ogawn
Py uyt cart oleith olud angkrawn
Py uyt cert olwch oestrwch estrawn
Py uyt cad wryaf rac cadwryawn
Py uyt ced wallaw ual cadwallawn
Cadwallawn radlawn rodri essillyt
Cadeu ysgymyt ysgymodi
Cad asgen ysgwn ysgwyd veli
Ced ysgein gwynyein gwn y golli
Neu cholleisy arglwyt rwyt yn roti
Neum rotesy hil run rut a phali
Neu chyuyd ynof cof ym koti
Cotedic yt wyf o diglloni
Neum bu oe aghad rad ragori
Ragor vut heb gut heb gyntoli
Rec ouyt oetwn oe daeoni
Gan gyueisor por pawb ae gweli
Gweleis am eurllew am eurllestri
Yn llyssoet llisseit ymgegenni
Ymsag toryf am goryf am gert westi
Amsathyr kyrt a byrt a bartoni
Amser am kerid gan lyw keri
Caradwy wledig wladoet noti
Carasswn aestwn as dirperi
Carassei am bot am bod yndi
Gwedy gwalch kedwyr am kedwis gan yawn
Ny gadwei na chrawn na chrynoi
Ryhir y tawaf tawel wyfi
Ny bytaf dawel nyd meu tewi
Am gadwallawn mawr gwawr gwrhydri
Gwryd gwyr deheu bareu beri
Am gadwaladyr hael hawt y uoli
Pan voled haelon haelach nor tri
Am vorgant gormant gormes uenlli
Gormeissyad bleinyad blaen dyuysgi
Am dreic argoedwys bowys berchi
Un perchen parchus ar y deithi
Am vadawc mynawc mynw haeloni
Medel glyw glewdraws maws mynogi
Am ywein prydein pryderi haual
Prennyal ymdial ymdiodi
Gwr ny orseuyid a orseui
Gwr gorsaf gwrhaf gwrt yg kyni
Gwr a wnaeth argel ar galedi
Argae kedernyd kadarnualch ri
Gwr a wnaeth kymry mal nad kymri
Gwr a wnaeth kymryd gwrhyd gwrthi
Gwr a wnaeth gwrthod gwrthuot dewi

[1] Kyveirch panyw. [2] Om ryw. [3] Petestric yolyd.

Gwrthwyneb lloegyr heb eu llochi
Gwr a wnaeth gwaedlif gwaedlauyn gochi
Gwr a wnaeth gwaedlan gwaed cann deiui
Kymysgei greu gwyr a gwyrt heli mor
Mawr diwyrnawd wrth y hoffi
Hoffi digoni a digones llew
Ar Hu tew trylew trwy varanres
Hofder nyd ouer val y doues
Ygkefyn yr aelwyd oet aelaw tres
Eruyd a drychid rac y drachwres
Arueu pendrychyon cochyon coches
Aruawc tormenawc toryf agkynnhes
Agkymessur cart kerteu achles
Agheu cad ortwy rwy rym rotes
Aghen am lut gwen gwae rwy golles
Neus gwarchae mynwent y mynwes daear
Neud gwar gwawr trydar trin orllawes
Er pan llas llyw ked neud neued nes
Neuaf nas gwelaf ual ym gweles
Eissyeu am dygyrch, ym dygyn afles
Nyd aflwyr ym gwyr ym gotiwes
Oet brwysc breisc lafnawr ban breityawr bres
Oet bwlch y ysgwyd nyd ysgoges
Oet balch y ragor kyn noe reges
Clod itaw racdaw y ragores
Ugein punt oe uot eam rotes yn rot
Oe varannet nym ditoles
Nys ditolwy duw oe deyrnles
Teyrneit ormeil teyrn ormes
Yttwyf am danaw val ym donyes
Yn goleith adneir mal yd adnes
Rys molaf om kert om kein aches
A beidyad bleinyad a bleit neges
Beirt ganhelw ganherth berth ry borthes
Yn amwyn ednob edneint ar gnes
Yn llat esgarant pan esgores
Ny bu esgorueich bryneich branhes
Branes ymborthyad nyd amborthei gabyl
Nyd oed gablawd a obrynei
Nyd oet ef am grawn a grynoei
Nyd oet ef gronnyad ual a gronnei
Nyd oet amdlawd fyrt kyrt ae kyrchei
Nyd oet ny geffyn or a gaffei
Nyd oet agcloduawr llawr pan llatei
Nyd oet agcloduan y uann yd uei
Nyd oet e dressic yt odrossei
Namyn y dreissyaw dros a welei
Nyd oet am galan yt ymgelei hael
Nyd hauturyd yr ae kotei
Gwalch hyder glewder glewdraws diuei
Gwaew hydwn ysgwn ysgwyd amdrei
Gwartheruab madawc aruawc eruei
Gwawr mawr milwryaeth metuaeth mordei
Mordaf heuelyt ryt ym rotei
Rotyon gwelw gwyllyon dym gwallouyei
Gwallouyad anaw anoeth aduei
O blegyd beirt byd bieuuytei
Amgylch kyminawc kymynei saesson
Ar swyt wynnogyon yd wynnygei
Ac oet mal gwr ae gorsauei
Gorsaf teyrnet het ny haetei
Ac oet mal trochyad yt y trychyei
Trychwys eigyl trychyon y hadawei
Y loegyrwys hwysgynt lledcynt nyd llei
Can llas llid aerlew llew nwy llochei
Neud etiw milwr mal na ryuei
Neud ydiw hetiw hetwch arnei
Arnaf ernywaf ernywed am clwyf
Am gletyfrut rwyf ym rygoted
Cotyant a llywyant rac eilywed
Eilyw am dotyw duw ym gwared
Aele om dygnet yt ym dogned
Ry dogneis uawr gert am y vawrged
Mawrgor gar llachar llacheu gyfred
Gan vawrdraws arglwyd rwyt ym roted
Gan vawrdreis emreis amryw duted
Kyuym doeth kyuoeth kyuym daered
Kyfliwyon gweilwyon gweilch ogyfred
Kyuystrawd eurgalch mygyrualch myged
Mygedawc uarchawc veirch yn ehed
A hetiw ym daw dywrthred oe dwyn
Handwyf dirrwyn urwyn oe vraw golled
Yn amwyn eluael pan wnaeth elued
Eluyten greulawn elvyt greuled
Nyd oet ym erbarch ked kyuarched
Yt oet ymerbyn heb ymarbed
Yd gilyei pob llwfyr yny llated
Yd gyrchei pob glew yn yd glywed
Yd kwytynt pennawr penn o draed
Yd gystlynei pawb oe gystlyned
Yd oleithid gwr gwrt ry weled
Rac ked ellwg blwg bleit kynired
Rac kadwallawn llary llaw egored
Agored y lys y les eilwyon byd
Eithid y espyd y esporthyon
Ymyw mynw aches buches beirtyon
Ym buchet gwledic gwlad orchorton
Gortyfnws udut but a berthon
Gorwytawr tuthuawr tu hir gleisson
Gwr eil uleit gwreit gwrhyd nwython
Gwrawl gletyual gwryal gwron
Prif arglwyt bro lwyt bro din eithon
Priodowr cloduawr clud ac aeron
Pan brofer traethawd traethaduryon call
Nyd kolledic uyg kyueillyon
Cyndelw wyf hyd tra uwyf traethawd gysson
Treithitor yg kert yg kein osson
Gnawd om gwawd gorvod yn amrysson
Mal pan oruyt llen yn llyuyr canon
Canaf yn esgud yd gwn pa hon
As gwtant yn dysc yn discyblon
Gwedy cadwallawn rwyt yawn rotyon
Rotuawr gwaur gwendyd gwynuyd gweinyon
A eirchyeid prydein a phrydytyon
Nyd gwaclaw adaw adaf rutyon
Edewis y ron gan gofyon galar

A geleu rut yg gwelydon
Edewis terrwyn teyrn veibyon
A edeu geleu yn y galon
Tri ergyrwaew glyw glew ganaon
Tri eryr ongyr angertolyon
Tri chyurin a thrin ac a thrychyon
Tri chyfred a ched a chertoryon
Tri ehorth am borth am byrth saeson
Tri ehouyn diouyn dialuoryon
Tri chyfaryf rac taryf rac toryf haelon
Tri chloduan gwalchlan gweilch urodoryon
Golchynt eu deurut dewr weissyon o gad
Gwastad gymynad gymynogyon
Can etyw an llyw llew teyrnon
Teyrnet ohen dreic nenn dragon
Canys dir hepcor dewrdor deon
Deus Dominus duw boed gwiryon
As deupo casnar kar kyngreinyon
Colofyn cadellig cadell brython
Yg goleuad gwlad gwledic veinyon
Yg kein adef nef nawt eggylyon

CANU Y YWEIN KYUEILYAWC.

KYNDELW BRYDYT AI CANT.

DYSGOGAN derwyton dewrwlad y esgar
Y wysgwyd weiniuyad
Dysgweinid kyrt kydneid kydnad
Kyd uolyant gwr gormant gormeissyad
Dysgweyd keinyeid kyua enad eu rwyf
Eu rwytuot yn amhad
Dy brydeich brwydyr daer aer aerurad
Dybriw dreic dragon beleidryad
Dybrys alaf deifyr y drefad Bowys
Y beues y hendad
Dygostwng arthan dy gwystyl.....
Waew dy gwan dywynnyc oe aghad
Dygwisc amgenwisc amgeinyad
Dy gwasgar trychyeid mal trochyad
Dychanaf ym naf ym neirthyad ywein
Peir prydein preit gyrchyad
Breisc y doryf am goryf am geinrad
Beirt gynnull am drull am dri llad
Botawc y rodawc y rodyaw toruoet
Twryf kyhoet kyhutyad
Bot rot rann gyman gymynad
Bolch lauyn goch heb guchyed o gad
Brondor wrt ortrud ordyuynyad knudoet
Uch knawd meirw ar ystrad
Bron hyged hygawt y gywlad
Bro hygadw a diuradw a diurad
Diurad dygymrad dygymrwyn ognaw
Digymrut wrth eirchyad
Dilwfyr ut dilut vut veityad
Dilyw glyw glewdraws gynniuyad
Difwys beith odwys beithynyad glud glwys
Argoedwys argleidrad
Diachris cartwys cert vorad
Diechrys llwry llwyrwys llwyprad
Diechig wellig wallouyad
Diachor wosgort wosgrynyad
Diachar llachar lluchyad y laspar
Llacheu uar llaw weinyad
Llewenyt preitwyr preitwr yawn
Lleithiawc ywein llwyth ogawn
Lleithyar llym grym gryd
Lleityad kad kert glyd
Kedernyd katwallawn
Pasgen wrys pascueirch.urysc vreiscdawn
Pascadyr toruoet twryf eigyawn
Pascle kun kyflawn kyflafan goteith
Gwyth gwynnyeith wrth wynnawn
Par odrut parawd vut votlawn
Paladyrgoch paladur estrawn
Gwnaeth gwrf gwrhyd vann
Gwrualch yg gwalchlan
Gwawr creulan mal creulawn
Gwaew drwy benn drwy beri camawn
Gwaed ar wallt rac allt gadwallawn
Yn llannerch yn lleudir meruynyawn
Yn llew glew yn llyw rac lleissyawn
Llatei llauyn gasnar llathrei galch llassar
Mal llachar llaw digrawn
Digrawn rwyf rwyt vann rwyuan rwy digrifwch
Digrifwch dragon dreic ofrwy
Dinas gwestiuyeint gostygws mal gwr
Gwestun dwr dorradwy
Gwesti gwlet gwledic aruordwy
Gwesti gwyr yn gwastad gwarwy
Gwesti gwastador
Gwastad rad ragor
Gwawr tewdor toryf arlwy
Gwesti ked kedernyd uwyuwy
Gwesti kyrt keiryadawc ouwy
Gwesti gwystyl greu
A gwystyl degeu
Gwesti creu a chymwv
Rutbres kad beityad beirt wantwy
Rutbeir bar llachar ban llatwy
Rutbraf y saffwy ny syll ae olwc
O olud ny rotwy
Rut bareu a beir yn adwy
Ryt bebyll rynn gestyll gystwy
Rut uyt gryd grym aer
Ysgor glyw glewdaer
Ysgwyd glaer glod arlwy
Rut ongyr angert alasswy
Rut lwybyr gwaed gwae lwuyr ae gwelwy
Run auael auwy rugyl ordwy ortrud
Ar erdrych auarwy
Rut uedel ryuel ryuerthwy
Ruthyr uthyr ualch eurgalch y gylchwy
Kylchwy kyuryuel kyureith orden rwyf
Kynnygyn glwyf glod urten

Kyuaruod oruod orawen
Kyuaryf taryf twryf llu yn dyrwen
Kyfle niueroet kyflaun y eiryoes
Kywlad loes moes maxen
Mawrdraws dreis dra llyr henuelen
Mawr bar beir o bedeir echen
Marchawc meirch canwelw
Meu genhyd gynnhelw
Mi gyndelw gert ogyruen
Brwysc rwysc rwyf tewdor dor dygen
Brwyd rwyd rad rannawc om awen
Brwydyr gygrwn gygres
Bryssyws bwyd branhes
Uch kawres kaer amgen
Balch ongyr angert uruoen
Ball ar lyw am lanneu hafren
Braw rac y wryawr gwrtwawr a gwrthwan
A gwrtwaew yn aghen
Blaengar glew gletyual uryen
Bangor toryf taerlew llew llawen
Blaengar y volawd yn hartwawd hytestyl
Yn hywestyl yn hywen
Baranres aeruleit aeruen y waedlafyn
Ae waedlan disgywen
Disgywen gorten gordawn fraeth gordwy
Hydyr goryw uilwryaeth
Gorpo teyrnuar tywyssogaeth brut
Ar brydein dirogyaeth
Goruawr glyw glewyd dialaeth
Gorulwg aryf aeruetawc bennaeth
Gorchynnann gosgort gwasgawd calchdoed
Gwasgargert gwisgogaeth
Gorwytawd pen keirw pennhilluaeth an ryt
Anrydet uarchogaeth
Gorun toryf twryf aches ar draeth
Gormes draws gwenwynuaws gwinuaeth
Gortyfnyad bual butugolyaeth ualch
Ny uwlch dyn y aruaeth
Aryf toruoet teruysc eigyl yg kydoch
O vangor hyd vangeibyr dydoch
Amyl ywch veirt yw vut
Emys llys nyw llut
Emys rut ruthyr gwytuoch
Y ordawn a ordyfyn drosoch
Y ueirch kann kyfran kyfryngoch
Y ysgwnn gynnif y ysgwyd yg gnif
Y yscwyteu vochuoch
Y dreiswaew y dreiswan mor groch
Y drosset ny dreissir nemoch
Y drylew yn riw
Y doryf drylwyn wiw
Y daryan dryliw droch
Y bareu y arueu aruoloch
Y bebyll y byll y ball coch
Kochwiw y osgort am byrth marmor mawr
Mab gruffut greid oror
Coch y lauyn o lat yn ragor
Yn raclan yn raclym eissor
Koch arueu aeruan kochliw luman
Rac baran beirt vangor
Koch rodawc pedrydawc pedror
Y ar orwyt pedrogyl pedreindor
Koch bwlch y lein o drin o drydar
Koch y bar o borfor
Porthes gwr gwrualch ygkyntor
Gwyth vore yn racre rac yor
Treis ar ysgwyd rac ysgor dinteirw
A gwyr meirw rac mur cor
Tres rac llew rac llyw pedeir or
Treis ar lloegyr a llu wrth agor
Taryf rac twryf glasuor a thewdor a ther-
uysc
A thrylew a thrylwyn vrondor
A thrychyon a thrychan elor
Gelyn traws ryuel tros ruuein yd wys
Tros y llys yn llundein
Mynw ehofyn colofyn kyfwyrein
Mur metgyrn mechdeyrn mechein
Mwyn ouyt y veirt y veith goelvein rann
Meirch mygyruann kynkan kein
Yn rith rynn ysgwyd
Rac ysgwnn blymnhywd
Ar ysgwyt yn arwein
Yn rith llew rac llyw goradein
Yn rith llauyn anwar llachar llein
Yn rith cletyf claer clod ysgein yn aer
Yn aroloet kyngrein
Yn rith dreic rac dragon prydein
Yn rith bleit blaengar vu ywein
Ewein awytuawr argledyr toryf twryf gawr
Angert llawr llu gyngrwn
Ny hirgeidw ar geirch meirch mygdwn
Ny hwyrgyrch cludlann clod adwn
Ny fy rac teruysc rac taryf yg gosgort
Tarw tewdor dor dyrwn
Ny phlyc y brafaw ym pryfwn
Ny phyrth gwarth gorthrum y gystlwn
Nys ergryd goruryd
Na gorthrwm glewyd
Nys treuyd nys traethwn
Nys crawn ked escud rac ysgwn
Na thaeawc mygawc na mygdwn
Ny dodaf uyg kert yg kynhelw camdull
Om kynnull canys gwnn
Nys llut llew llauynuriw kanmiw krwnn
Ny dotwyf archavael hyd ar hwnn
Horitor y glod o gyflawnder kyrt
Kertoryon ae daduer
Dychyuyd glewyd glew hyder
Dychyfry fossawd fwyr gnawd fer
Dychynne flamdreis y dan flamdei lloegyr
A phlant eigyl yg gwander
Dyglud glod mal y clyw llawer
Dychyrch cad dy rann rad rif ser
Dychymmell prydein or pryder yd vu
Prif deyrn ae differ
Drud ysgwnn ysgwyd dau hanner
Drud auyrdwyth amnwyth amniver

Drudyon a veirtyon
A vawl neb dragon
Namwyn dreic ae dirper
Drud wr gwrt gortrud y lasuer
Drud rwyf toryf twryf llanw yn aber
Druduleit gawr drud vwynuawr vuner
Drud lachar drudlauyn a gymer
Drud lawn y eurdyrn
O lad y eurgyrn
Am lugyrn am leuuer
Drud urwysc ri drudureisc y haelder
Drud uannyar druduar drudualch ner
Drudlwyr y drafwyr y ar drafun veirch
Oe draferth rac fordun
Saeson sag dyllest yg gwestun
Bu creu eu callon eu kymun
Gwrtlann dihauarch
Gwrtnenn perchen parch
Y ar erchuarch veinllun
Gwruawr glyw a glewyd arnun
Gwr osgeth o wisc borforun
Scodic rac cart kert orun deyrn
Kledyr kedeyrn cad eitun
Ysgryd gryd rac greid eborthun
Ysgrud wlyt ar wlet y melltun
Ys gnawd rac ywein
Ys gauael y urein
Ysgauaeth y veit kun
Ar ysgwyd rwyd rodwyt ual run
Ysgawl toryf rac trefred alun
Ysgordor dyrwn
Ysgwn oet ysgwn
Ysgwyd twnn tal rugun
Taer peir par llachar lloegyr diwael
Taryf lutyaw toryf gyuyaw gyuael
Kynwalch valch uygyrdor
Kyuachauael cor
Kyuechei ueint kafael
Eryr cad gwrthodyad gwarthwael
Erchwyn greid eirchyeid archauael
Erchwynyawc pedrydawc pedryael y lenn
Powys wenn wlad urochuael
Eurdyrn wal gletyual glywael
Ettiuet kynuyn kert auael
Gauael glew yg cad gauaeled y wlad
Gauaelant ueirt y ged
Gal dywal dyual diarbed
Gwawr ofrwy kylchwy calchdoed
Granwynnyon trychyon trachywet eitun
Trachwytynt benn o draed
Yn llidwm yn llydan drefred
Yd wanei wanar yd waned
Baryf ar uaryf ac aryf yn greuled
Tâl tra thal trannyal tra chaled
Yn llys ywein hael hu anred y wir
Hydyr y dir ae daered
Yny mae gwaret a gwared
Yny mae gwarae gwaradred
Yny mae yued heb neued heb nac
Heb nebawd eissywed
Gorpo teyrn twryf llanwed
Yn teyrnas nef noted

MARWNAD TEILU YWEIN GWYNET.

CYNDELW AI CANT.

EWEIN arwyrein aur wron kymry
Kymroeyd orchordyon
Mur metgyrn mechdeyrn mon
Meu hoed am hoetyl y dragon
Dragonawl kedawl cad uarchawc melyn
Llywelyn llaw deauc
Aerdaryf glyw glew dywyssawc
Aer goryf aer doryf eur dorchawc
Eurdorchauc deifnyauc o dyfnant ragor
Rac ysgor esgarant
Ny bu uethyl ny bu vethyant
Ny bu uagawd meirch morgant
Mor gynneuin trin tra latei ysgwyd
Ac ysgwyt a danei
Gortiuann annwaws traws trei
Goronwy ualch uab gwalchmei
Gwalch gwaedrwyf hynwyf vnic a gereis
A garaf y edmyc
Blaeu blawt bleinyad gwerennyc
Bleit gawr bletynt uab kynwryc
Cyrchyad kynniuyeid kert aryal drudyon
Clwyf ehofyn cletyfal
Nyd kyrt nyd cart anwadal
Kein awen canawon yal
Canawon keidryon cadyr yd uolir glyw
Glew dragon a gwynir
Deu vadawc enwawc enwir
Deu gyuet gyuoed hoed hir
Hir y kedwir kof ked vawr oronwy
Cad ortwy ortaun vawr
Gwrt y law ar y lafnawr
Gwyl hael gwrt auael gwryawr
Gwruan gynuaran gynuelyn angert
Angut gert gart elyn
Aer deruysc am y deruyn
Aruaeth haelonaeth heilyn
Hael hygleu urydeu uryd eryr yn aer
Yn aros kyuergyr
Hirgwyn brwyn brwydyr diechyr
Hiruraw amdaw am dudyr
Tud achles butles botlawn kertoryon
Kertessynt am y nawn
Breinrut brwydyr breisc ualch y dawn
Bryd ar llwrw ar llary einyawn
Llary einnyawn lluchdawn llochessid
Veirtyon vab kynon clod venwyd
Llaw rotyad llew yg glewyd
Llaffetheir yfo fort byd

Byd trist wyf o glwyf am glaer dechryn
Can treghis llid erwyn [treul
Lloegyrulawt gadyrgawt gyngelyn
Llyw mawr llew llawr llywelyn
Llywelyn llachar lluch uaran gyuet
Ny gyuyd oe vablan
Bu llw cloduawr bu cloduan
Y law y liaws kynran
Kynran rann gyfran gyuradw wellyg bart
Balch digart digyuyg
Mor dec moli mor deilyg
Milwr mawr mal maelogyg
Maelogyg mwynuawr mynw gyuod y gad
Mygyr uleinyad uleit ossod
Angut vrt ortwy hynod
Angert ulawt anglawt anglod
Clod wasgar aesgar eisgur gyuaruod
Gyuaruawc bennadur
Bleit blaengawr bar dyrawr dur
Beirt auael hart aeardur
Haetassei wawr glyw glod dengyn gyuet
Gwirawd uet gwir oet ynn
Gwae am vab gennillyn
Gwae veirt kymry gwedy gwynn
Gwyn gwaednawt aerulawt aeruleit auael
Aryf trylew treis allael [lew
Llawrotyad llaw rot gaffael
Nyd llaw vytac vytei hael
Haelon eiuyonyt hil merwyt marw ynn
Hil kedwyn cad ouyt
Eissyeu glyw ynn byw an byt
Eissor balch bwlch eissillyt
Essillyt merwyt mawr a letkynt yw
Nad ynt vyw vegys gynt
Llas llary vrodyr gwyr goruynt
A chyd lletyd llatesynt
Llas asser aerllew aerllid uuelyar
Aerbeir bar baet eruid
Llyw glyw glewdraws yg gouid
Llew toryf taryan eur gymid
Llas goronwy hael hwyl ueidyauc yn yg
Hil kyuyg kaduarchawc
Gwrolwalch balch bwlch y rodawc
Gwrueint gwrtvreint garanawc
Llas morgant mur gawr llassar wawr wanar
Llary llachar llawch kertawr
Mab y ewein prein preityawr
Wyr y ewein madyein mawr
Llas rys ruthyr efnys afneued y dawn
Aer greulawn aryf greuled
Rwysc vrwysc vreisc vreuawl dyghed
Rwyd vrwyd vrwydrglwyf rwyf rwytged
Llas deu gymynawc am gymynad eigyl
Am degeingyl dec ystrad
Einyawn wyl olud rotyad
Einnyawn diwyl diofyn cad
Llas mab gwyrengyn gwyruriw y baladyr
Gwr oet gadyr y gadw riw
Rwytuut ueityad gad geithiw
Rut y waedlafyn o waedliw
Llas rys fynhonwys fynedic hygar
Gwar y gar y gynwys
Gwr yn gware a lloegyrwys
Gwalch balch oet bwlch ar bowys
Llas arglwyt grwytrun gwyturiw y baladyr
Gwaladyr cadyr yn cadw riw
Gwan garthan gyrth yn ymliw
Gwan wrth wan gwaed luman liw
Pan llas gwas sanfreyd frawtged y gymry
Oet kymraw y glywed
Oet gwr gwrawl y weithred
Oet gwalch balch bwlch y golled
Eny llas arterch yn ardiffryd llu
Y llas ku can vy mryd
Coryf toryf teruysc fysc flamgryd
Cor eissor eissyeu yr byd
Eny llas madawc mur dygyuorth uar
Meu auar car kynnorth
Oet anwas cas cad ehorth
Oet anwar par yn y porth
Tra rwy ym gouwy goual gogywec
Am vab tec tudawal
Baran lew llew lloegyr oual
Lleduegin gwin gwyrt uual
Gwae ui gletyf glan gloewdrud yth arweiu
Oth arwet ossymud
Medel draws a dreis latud
Meuryc beuyr bieuoetud
Gwae ui gletyf glan gloewdrud ym llaw
Or llachar diwyrnawd
Llas trauswalch treis y deuawd
Ual yd las ureichuras y vrawd
Kut vedrawd ae ceidw wedy kein wotew
Arllwybyr llew lloegyr dylein
Ar win ar breitin ar brein
Ar uet o uetgyrn ywein

DADOLWCH YR ARGLWYT RYS.

Cyndelw ai Cant.

Am rotwy rwyf nef rwysc awdurtawd kert
Nym gwnel cart o nebawd
Y uoli mab duw dibechawd
Dibechdoeth kyuoeth kyuundawd
Eil digabyl parabyl parawd
Per awen parhaus hyd urawd
Ar lles llawr llyw llafnawr llwyprawd
Ar llwybyr ywan or dawn ym daerawd
Delw ym bo yr bot y drindawd
Trugaret tros waret tros wawd
Y adrawt aerulawt eurulawd y ysgwyd
Mal ysgwyd rwyd rahawd
Mur mawrgor treithitor traethawd
Traeth om bronn tra thonn tra thywawd
Mur mawrdir mawrdoryf amgyffrawd

Mur mawrdut uch medut metwawd
Mur mawr daryf mawr dwryf gorwytawd
Mur mawrdreis mawrdraws gynnefawd
Yth gueir vn kwbleir cablawd
Nys keneis kenif dy uolawd
Molaf wr klydwr klutawd y eirchyon
Y eirchyeid ar blanhawd
Y eryr eiryoes moes medrawd
Ny welaf ny welir kydurawd
Gweleisy vt nym gwarthrut gwrthrawd
Gwrthurwydyr crwydyr creulawn dybytawd
Gweleisy wledic dic diofnawd
Ofny y ofyn y efnys giwdawd
Gweleisy gleis a threis a thrallawd
Cletyual dywal diwyrnawd
Gweleisy glod a rod a rawd o beleidr
A reeydr rut o gnawd
Gweleisy hael o hil anarawd
Ae gweles gwelei ryuetawd
Mal cadarn yn cadw y briawd
Mal cadwr cadwei a dywawd
Kedweis kyghaws maws mae ystawd deheu
Duw o nef ae gwarawd
Gwr gwrthaw gwrtlrych ys defawd
Gwrth uchyr gwrthrychyeid ys gnawd
Gwrth eurdro eurdrull gno gnythawd
Gwrth eurdal bual bugunawd
Buclin oreurin wirawd
Buarth llat llonyt o uragawd
Buches kyrt kertornon wasgawd
Buchet glyw gloyw ystryw aestrawd
Burthyad cad kyrchyad kyrchynawd
But beirtyon barteir om tauawd
Briwgoch bric ongyr brythawd
Breithgad gwyr brydyeu llyr lloegyr dif-
Bri brython breit saesson saghawd [rawd
Bre bronndor bronn dewrdor durawd
Bryd gryd grynn grannwynn greid wor-
grawd
Brisc risc reu rieu rad barawd
Brwysc rwysc rann gyman gymendawd
Brwydyr eurgrwydyr eurgreir bydyssyawd
Breisc rebyt yn ryt yn rwyt nawd
Y gwna rys rietawc o dlawd
Braw bryneich branar eu bedrawd
Bro kreugyl braugoel yspytawd
Bolch y lauyn o lavur fossawd
Bwlch y glet balch y gletyuawd
Cletyfrut gwrvut gwr a deffry clod
Gwrawl rod rodawc hy
Gwr kyrchyad kyrchwn yw uawrdy
Mawr dal kert nyd cawt y uelly
Gwr gwaedrwyf gwlad vn rwyf vn ry
Gwr gwaedlann nyd gwr gwann gwecry
Gwr golud gwaetkaud gwaedkny calanet
Kelennic a dyry
Gwr creulawn creulan ae kyffry
Kyffro cad cadellig wely
Gwr a wyr yn dyt fwyr na ffy
Gwr a wnn y a hwnn yw hynny
Gwr yn twryf yn toryf ar hyly
Gwr yn taryf yn teruysc wedy
Gwr yg gryd gwyr gwrhyd gwr hy
Gwr greidyawl ual greiduab ery
Treis dreon trinheion nyw try
Traws trydar trydyt haearnlly
Gretyf eigyawn ny grawn ny gryny gormot
Alaf rot elifry
Grym ertrym aerdreic ae dyly
Glyw uyged glew vugeil kymry
Kymry difreidyad
Kymrwyn y gywlad
Kymwy cad cas venwyn
Kyrd wadawl cerd gamawl ganwyn
Ked gyfred gyfrieu gadwyn
Kadeir cor cadeu dor dirrwyn
Kar kerteu kertoryon wo rllwyn
Gwrllyw glyw glewdraws maws metgwyn
Gwr llwrw llu lloegrwys digyflwyn
Gwr gwrtuann am aduan atwyn
Gwrt uann gawr gwrtuar vawr venwyn
Ef goreu val gwr yn adwyn
Yn ceint cler cletyual ar drwyn
Llathrei lafyn uch auyn vch auwyn
A llif creu a lliw freu ar frwyn
Llatei dreic ar dragon drylwyn
Tryliw goch trylew droch drachwyn
Am eururwydyr am eurgrwydyr eurgwyn
Am eururo am eururon terrwyn
Toryf anwar trydar trydolwyn
Twryf taerueith goteith gwaeanhwyn
Teulu a thewlu a thewlwyn waewawr
A gwyr mawr ymasswyn
Fyryf deruysc fysc dydysc dydwyn
Fwyr fysgyad fal fleimyad flamdwyn
Frwyth wellig welluaeth fraeth frawdwyn
Frawt wallaw anaw aniuwyn
Llwrw milueirt milueirch dygyflwyn
Llwybyr molyant metyant met ankwyn
Llyw kemeis oth goteis yth gwyn
Llew camawn kymer y difwyn
Llawvrydet am dwc om dwyn y wrthyd
Lloegyr eruid braw lid brwyn
Brwydyr asgen brwysc nenn breisc adef
Brein borthyad achryuyad achref
Bradw ysgwyd bryd ysgein wrth lef
Brydeu tan treulwan trin wotef
Ys arglwyt ys arwyt ys ef
Ys cad fyrt ys car kyrt kyflef
Gwledic dec cantoryf a dec cantref rif
A rugeint kyuadef
But barawd baran gwynt hydref
Bugeil byd biw gymryd gymref
Coryf keindoryf can dothwyfy adref
Yth edryt yth adrawt is nef
Par eurglawr erglyw uy martlef
Peir prydein profwn yn tagnef
Tagneuet am nawt amniuerwch rif

Riallu diheidwch
Nyd achar llachar llauarwch
Nyd achles afles arafwch
Nyd achlut eurgut argelwch
Argel kart kertoryon wolwch
Dor yscor yscwydeu amdrwch
Doeth a drud am dud am degwch
Taryf aergawt aergwl gadarnwch
Toryf eurgoryf eurgwyn gyuedwch
Kyuetach uorach uireinwch
Kyuetwalch kyuetweilch elwch
Elyf dreic dragon digrifwch
Alaf lyw lluoet amgelwch
Amgelet brython brythwch teyrnon
Teyrnas ynyalwch
Teilu rys teilwg gwrys gwryssywch
Gwrys arloes eiryoes eiryolwch
Chwi gennyf gynnifyeid sefwch
Mi gyndelw a gynnelw gennwch
Beirt wogawn bart vrtawn vrtwch
Vrtawl kert kan edifarwch
Angut but beirnyeid gyuradwch
Ongyr vrt angert uatholwch
Angertawl gretfawl grefyt vnhwch dywal
Am dywed llonytwch
Can dotwyf a digerytwch
Na dala uar casuar cas hetwch
Nam gwrthvrawd om gwawd om gwarwch
Nam gwrthrynn grannwynn greid wolwch
Nam gwrthod eiryf drauod aryfdrwch
Ny wrthyd mab duw dadolwch
Dadolwch llachar
Llacheu gyuarpar
Yn aeruar yn arueu
Llydw ysgor ysgwyd bytineu
Llid ysgwn asgwnn ys goreu
Y gymryd an kyd kyn bareu
Y gymmod an dyuod an deu
Dy uoli uilwr hyd angheu
Dy uolawd ystanwawd ys teu
Dy uart da dothyw yth oteu
Dy uar gwrt gortyfyn y vateu
Ti hebof nyd hebu oet teu
Mi hebod ny hebaf uinheu
Hir yth ardrethir ar dretheu o bell
Hil cadell kell kerteu
Hil coelig pergig pennaetheu
Hydyr am datyl kynnatyl kennadeu
Hil rodri gwesti gwystyluereu
Gwastad gryd gwystlon byd boed teu
Hil gruffut rwyf rwytuut radeu
Rwysc rynnawt morgymlawt mawrgleu
Hil maelgwn milcant adodeu
Hil tewdwr diwetwr deheu
Brwydyr orchwyt ny orchut tlysseu
Nac aryant nac eur yn adneu
Brwysc rwysc rwyf brolwyt bro seithbeu
Breisc am ged am gadeu [dyued
Preit preitwyr preitwalch gyureieu
Priodawr prydein prein preityeu
Pressennwr prysswr pres oleu
Preswylyawc uarchawc ueirch gwineu
Gwynnuydic wrthurydic urydeu
Gwynfyd cyrd ceinfyrd cyfedeu
Gwynnuyd gwyr gwrawl deuodeu
Gwynnuyd beirt beirnyad wyf uinheu
Gwr glewyd yn ergryd aergreu
Gwr gwledic ar wladoet nyd geu
Gwr g...wy gwrtrych ysgwydeu
Gwr gortrin golud geloreu
Gwrt uaran kyfran kyureidyeu
Gwr uannyar gwrt uar gwynn doleu
Gwr a dengys llat a llafneu rutyon
Llew dragon llyw dreigyeu
Dreic ehofyn ehag y deruyn
Dragon rwyf rwyt walch gygelyn
Dragonuart dragon ualch uytyn
Dragonawl dra ganwyf o dyn
Canaf wawd yr priawd ae pryn
Prif arglwyt brolwyt bron heilyn
Breisc anlloet beirt borthloet berthyn
Brwysc brydeu brwydyr dechreu dechryn
Brad bryneich branes ae canlyn
Braw dachwet gyminet gymyn
Gwrys efnys dechrys dechryn y ongyr
Y angert nyd eduyn
Gnawd vch knawd knudoet ar gylchyn
Arllwybyr llawr neud llawer blwytyn
Llew llyssoet llysseit y deruyn
Llys ehorth llu adorth llewyn
Gwyt wossut llofrut lloegyr dilyn
Gwyr wosgo wosgort diergryn
Gwrd wasgar o wiscoet keinwyn
Gwyr ossed gwr goruod goruyn
Gwedy mydw a met gorewyn
Am hirwlet am hirwlad y hyn
Am gedawl am gadeu dylyn
Am gyrt wawr am gyrn mawr melyn
Gorpo hael haelonath wobryn
Hawl modrut hil mawrvut mervyn
Gwawr gwendoryf gwendud oe gylchyn
Gwennvlad nef gwir adef gwiryn

ARWYREIN YR ARGLWYT RYS.

CYNDELW AI CANT.

Yn llyfyr arall hon yw wythfed Awdyl y Dadolwch.

ARDWYREAF dreic fwyr seleic ser
Ardwy kedernyd menwyd muner
Ardemyl ehagdoryf am ehangder
Am eurdal bual buarth hydyruer
Hydyr yd gert uyg gert ygkyflawnder
Yg gyflawn voli ri rwy dirper
Yn urtyant molyan mal yd glywer
Yn awen barawd awdyl burwawd ber

Yn anwfyn yn dwfyn yn dyfynder yd uarn
Nyd bart ae daduarn beirt ae daduer
Yn taryf yn teruysc yn fysc fyryfder
Yn twryf yn toruoet hudoet hyder
Ynghyfragor glyw am eu glewder
Clos y clyw llawer
Yn agkyflwyth gwyth gweith nanhyfer
Yn agkyfle llwfwr llafur ouer
Yg kemeis yn treis yn traws ober
Peunyt oet newyt newid ruteur
Peunoeth oet pennaf gwedy pynner cad
Can llary llawrotyad llad a llwyrder
Llowyt yw ganthaw heilyaw haelder
Hil gruffut hael ut hawl diaber
Kart wahan kadwan kadwalch nifer
Kert wetawl gedawl gadell ener
Kadarn vleit uleinyad cadyr neirthyad ner
Kadyr yt ym dengys rys yn racter
Rac twll y gylchwy pan am gylcher brwyd-
Nyd bradawc arglwyt yn yd wneler [yr
Kynifwr kynnif nid diouer
Kynnifyad kynnetyf Alexander
Teyrnas dinas dyn a gymer
Ymerawdyr llywyawdyr llyw amniuer
Teyrnuro a geidw o gadarnder
Teyrnuron heilyn haelon daduer
Teyrnet osgryn mal gwynn gwarther
Teyrneit gwreit gwr yn ygder
Teyrnweilch prydein gwedy pryder
Teyrnged kymry ef ae kymer
Kymeraf ut naf na uid ofer
Ym na uid ouid yggwenwynder
Pan gychwynws gwr gwrt yn trymder
Ny bu a gwalltan y gwrth gwallter
Oet fyscyad fleimyad flam gan ucher
Yn seith neid awyr yn seithwyr ser
Pan aeth sarf cadlan seint cloduan cler
Cletyfeu cochyon cochyn vriger
Ysgor ymdiffyn pan ym differ gwlad
Nyd ef gwledic a orsauer
Pan amuc teyrn teifi aber
Nyd abar y gwnaeth nyd saeth salwder
Yn ran orfowys yd gynnwyser
Yg kynnwys rydid gleindid gloewder
Yg goleuad rad ry damuner
Yg goleu ureisc ure yn lle lleuuer
Yggoleuureint seint yt asswyner
Yg goleu adef nef yt noter

EGLYNYON MARWNAD Y RIRID VLEIT.

Cyndelw Brydyt ae Cant.

RIRID rwyf gwrhyd gwrhaf o gyfet
A gefeis y alaf
A duw ae duc y arnaf
A dwc pawb a vo pennaf
Pennhaf y treitem trwy ryuyc gwron
Ffroen wynyon friw dyfryc
Lles beirt heirt oe hart wenyc
Lles kelynyu kelynnyc

Kelennic ruteur am rotei riryd
Nym rotes a vei lei
Nyd aruanwl vut vytei
Nyd ar vanarch yn parchei

Nyd ar an perchis an peirch y weithon
Or deon diheueirch
Yny kyrchem karcharueirch
Karcharoryon kecoron keirch

Gwnaeth goronw gwr anlew
Gyflauan anhelediw
Adlat ririd rwyf anaw
A byth nys beitei bei byw

KYNDELW AE CANT Y RIRID VLEIT.

Mae ym vleit am car om caffael wrthaw
Yn wrthep archauael
Nyd bleit coed coll y auael
Namwyn bleit maes moesawc hael

Cledyf clod wasgar a wisgaf ar glun
Rwg uy llun am llassar
Cledyf cloynneu hygar
Cledyf ririd uleit vlaengar

Priodawr pennant pennaf uchelwr
Uchelwyr uodrydaf
Nyd y uleit preit y prydaf
Namyn y vleit glyw y glewhaf

MARWNAD RIRID ULEIT.

Cyndelw Brydyt ae Cant.

Ym peryf digart bwyf dygen geinyad
Yr mab yr mawrdad rotyad uy reen
Yr yspryd vchel or vu echen
Yr arglwyt gwlad lwyt gwledic moysen
Mor wyf gert geinrwyf hyglwyf hagen
Mor wyf hygleu uart o ueirt ogyruen
Mor wyf gwyn gyfrwyf nyd wyf gyfyrwen
Mor oet gyfrin fyrt kyrt kyrriduen
Mor eissyeu eu dwyn yn eu dyrwen
Aessawr andianc oes anien [doden
Mor wyf dirrwyn urwy nam urwydyr a
Breisc uab gorgeneu brydeu braduen
Mor debic uy mod megys gwydyen
Gogwytaw peb llawr ker llaw y benn
Mor nawd pob rahawd na byt ryhen

Mor wenwyn ym kwyn am yd ym ken
Mor wyf godedic dic disgywen
Mor uynych mor veith lleith llwyth pobyen
Gwyr yn auyrdwl gwyr gwerin vrten
Gwyr yn auyrdwyth gwyth yr gweith
ueigen [gwet
Gwyr yn amwyn greid gretyf ychen yg
Gwyr yn kywrysset gwyr gwlet gwlytyen
Gwyr yn kyd berchid uch gwid gwenen
Gwr an kyd barchei oe barch amgen
Gwyr y huam y gyd am ged orten
Nyd ym gyd am vut am vetu gwen
Ny threuyd hebof aghof aghen
Agheu ririd wynn wedy arthen
Kyn kanwyf o dwfyn o dofyn awen
Awyt neud aflwyt neud aflawen

Neud aflawen wyf neud aflauar drist
Neum rym cotes crist creawdyr trugar
Neud amrygwyn ym neud amrygar
Neud amrygyr kyrt kyd ymarwar
Neud am dragon dwfyn dyfneisy auar
Neud am dreic bennant bennaf galar
Neud gwaruet meuet mynwent uranar
Neud gweryd riryd rwyf uuelyar
Neud gordiuanw hoen hoetyl abar lledkynt
Neud gordiuynt hynt gwynt gwrth don-
Neud wy ae gouwy neud gordyar [nyar
Neut gordiwet gwr gwrt y uannyar
Gwr ny oet hygawt a oet hygar
Hygyrch y neuat kyn llat llachar
Gwr oet gyhaual diel dyar
Ar goreu a vu o veib gleissyar
Gwr oet ueirt aruoll kartgoll kertgar
Gwr oet vleit llyssеit llyssid y uar
Gwr oet rut y lauyn o lif gwyar
Gwr oet ruthyr aruthyr ar y escar
Gwr athrigyad aer gwr athrugar
Gwr athrist y ueirt oe vod yn war
Gwr am gwnaeth hiraeth hir ysgar ac ef
Yny del llu nef a llu daear
Gwr gweinnyad yg cad gwr gwanar yn yg
Gwr o dinodyng gwr bergig bar

Paraud oe adaf kyn noe adaw
Pareu post enweir peir pedrylaw
Pedryliw y lauyn y lat racdaw
Pedrylef kwynuan kyrt am danaw
Pedrydawc deifnyawc dyfneis y gwynaw
Kwynaf ym er moed hoed o honaw
Eil kwyn am tremyn tremid yrdaw
Eil gwr gwrt gorten arthen eirthyaw
Eduynt edryuynt wrth edriuaw rot
A geueis oe vot o vut ganthaw
Eryr glyw glewaf neuaf na daw
Edlid a berid oe bericlaw
Ernywed arnafy o uod arnaw
Deyerin derwin dir eu kutyaw
Er pan yw tawel ryuel rwyuaw

Rwyuan tan taerwres trachwres trinnaw
Rym gwnaeth yn athrist athreityw pennant
Ae phennyadur wedy syrthyaw
Priodawr dinmawr prutuawr preityaw
Preityn oet y gwyn kyn noe gwytaw
Prydein am galwant om gwarandaw
Prydyt ny hepcyr yr breyer braw
Pryder am danuer prydaf itaw
Prydeis y rwyf treis cyn treul athaw
Athal eur vual a vu eityaw
Ethiw hael hebofy athwy hepdaw
Nyd etiw om kof keissyaw uyg kyuet
Kyuoed oueret y uetylyaw
Y mywyd riryd wryd wognaw
Delw ym doeth anoeth ym doeth anaw
Delw yt oetwn vart y ueirt ganllaw
Canlles am rotes ruteur wallaw
Delw yd oreu duw y dewissaw
Dewissed y duw y dwyn attaw
Delw y doeth ataf alaf oe law
Delw yt oet wrthyfy yt wyf wrthaw

Wrth ar am carei caraf gymen gadw
Kerrynt aessawr bradw brad gyghallenn
Ruthyr aruthyr eirthyaw arthen vnbenn
Run venwyd riryd rut y onnen
Nyd oet dylaw dreic dragon woen
Nyd oet vleit amprut nyd oet ampren
Eurdwrn oet y lauyn yny loflen
Eurglet kymynet kymynei benn
Eurdorchogyon dewr deyerin lenn
Edlid ym dilid yw eu dilen
Aervleityeid vleinyeid vleitieu kyuaruod
Erlynassant glod yr bod yn benn
Ergrynynt eu bar seirff saffar senn
Ergyr waewawr treis traus y gynhenn
Eryron trychyon trychwyd orfenn
Yr yuassamny uedw vet y drefwenn
Ym buchet gwledic gwladoet berchenn
Madawc mur kyhoet niueroet nenn
Meidryad cad cadyr dor car cor kyuyrbenn
Medreis uot uy rwyf ar uy rwychren
Mechdeyrn metgyrn metgwyn pennyadyr
Medel gwyr gwaedvur oesgur asgen
Maws massarn cadarn callon yaen
Moes ysbwys ysbys echrys ochren
Mygedawc y hoedyl hoed ar orfen
Mygyr yd latei loegyr hyd lewdir trenn
Mynw traglew llew llawr mwynuawr mes-
prenn
Mur gwryd gwynnuyd gwenn eluyten
Nyd llawen uy mryd y mro gyngen
Ar llary llaw hyged gweled gwytlenn

Gwytlenn ae gortho gorthaw dristlawn wyr
Gwytlan ae gwerchyr gorchut gwythlawn
Gwytuet eu gwytua gwytuid estrawn
Gwytun am rotes butles botlawn
Gwytueirch eirch erchlyuyn erchliw
krychrawn

Gwytuiled gyfred gratyuyged grawn
Ymuchet mur treis traws y gamawn
Creshwyr fwyr faglawr fraethlawr frwyth-
lawn
Can riryd rwyf cad kunyad creulawn
Callon oet agraff kedoet agrawn
O rotyon gwron gorun eigyawn mor
Madawc mur tewdor cor caswallawn
Gogyman cluduan cludueirt wogawn
Cludeisy alauoet llyssoet lleissyawn
Gwedy pargoch grym parllym peirllawn
Kyrchwn hael dinmael dinmawr nyd awn
Duw damnaut eiryoes einyoes einyawn
Mawruab ytnyued mawrged gyflawn
Nym golut mawrvut mal riwallawn
Llyw llafnawr llew llawr llystynwallawn
Ririd nym gochel am gochawn oe breit
Wedy riryd uleit vlawt haearndawn
Toryf aergoryf argoed hoed hiraethlawn
Twryf taerdreul taerdan yn gwan gwynawn
Aer daer deruysc daryf aryf aradryawn
Arth warth wrthodyad am nad am nawn
Tra vu vyg kyuet yg kyuoeth yawn
Nym llauarei y nep nam bei digawn
Nym ditolei y lary o lawer dawn
Nym goruc dewr wr deurut warthlawn
Ny bu warthlef kert kynverching werin
O benn talyessin bartrin beirtrig
Barteir om kyueir ny byt kyuig
Ym kyueteu breu brwydyr diedig
Handoet eu hachoet kyn eu hechig
Y merw derw duruet vuchet vethig
Or kedeyrn kedawl hawl hirdiuig
O gadell ener o gadelling
Or glan essillit gloew essillig
Or glyw glew dywal ny dal ny dig
O vonet koelig coelvut kertoryon
O arvon o uon o vaelgynig
Wedy cad wosut mawr mygyrvut mig
Wedy ced wosep neb nym deiring
Llew llawr llid enweir llydw beir bergig
Llwrw trylew llawr llew llurig deilig
Ym buchet arthen arthuar yn ig
Y mywyd riryd ruteur wellig
Rotynt rut a gwyrt rwyf kyrt kunig
nyRoted arduant ar dinodig

MARWNAD EINYAWN, M. MADAWC, M. ITON.

Cyndelw ae Cant.

Kywrysset brydein ysy bryder ynn
Y sy brid i lawer
Armes gwr gwythlawn y ober
Argleidryad vleinyad uleit niuer
Aervur uar aerbeir bar bynnyer,
Aruod uygyr a vagei haelder
Digones pen glyw pan glywer hyd urawd
Peir fossawd fwyrnawd fer
Kymyrrws y hoedyl y hyder
Kg gorwyt glasure rac glasuer
Yn trymgleis yn treis yn trymder
Yn tromgad yn tramgwyt wener
Yg kyflaundal kyrt yg kyflaunder but
Ny bwyad diabet
Yny vyw ny vytei ouer
Yny varw y vart ae daduer
Teilwg ym talu a roter
Treth volawd traethawd nawd nawsber
Teruysc yn racfysc yn racter a wnaeth
Twryf tonn fraeth fraw aber
Ysgryd glud glewyd uyd valchder
Ysgryd gryd greidyawl hawl hydyruer
Ysgor gadw ny gedwis llyuyrder
Ysgwn walch ysgwyd deu han ner
Ysgawl gwyth gwaethaf nad anuer y
hoetyl
Neud y hoed a gwyner
Kwyn kyrt kyuaenad na water
Kwytaw llary ar llau vart bauder
Kwyn kydneid keinyeid ae kymer
Cof colli a roti rif ser
Gwaethyl edlid om bron pan brouer kyu-
Yr kyuran y doter [rein
Gwasgaud gwaud gwisgoet diouer
Gwasgarei gweiscueirch mei muner
Gwaedlanu vlaut amnaut amniuer
Gwaedlyry vyry varan elifer
Gwae ni ueirt uyned yn dyuynder daear
Gwaur trydar traus lewder
Gwarth wrthrynn gwaewrut gwynn
gwarther
Gwas a las o leissyawn ener
Llary einnyaun llyu lluyrdaun lluru ner
Llew doethlyw dothyw y amser
Amser ym perchis parch dillut berchen
Aerbeir benn preitnenn prut
Rwysc aches am rotes rwytvut
Rwyf cadeu yr cadw y deurut
Ny tholyes uy lles llyw rybut
Ny tholyaf a ganaf heb gut
Nym gwnaeth golut glyw golud am anaw
Nam gorthaw nam gwarthrut
Kertoryon kertassant rac dut
Ar llary uronn ar uryneich gystut
Kerteu dwfyn deifnyawc y sy utut
Kwyn kynran kyfran kyfryngthut
Oet eityaw eu kert oet eitut eu kadw
Or kadyrwalch nwy dihut
Diurad hael oet haelach no nut
Diuraw dreic dragon dadanhut
Dyuryd uyt uytaf drwy gythrut
Am ben cun kenetyl varedut
Dyurydet y veirt varw achlut einyawn
Dor breisclawn brwysc lofrut

Llofrut glyw glewdor gor gadwyd
Lloegyr dachwet gyminet gymwyd
Neum hirdeul hirdreit na atwyd
Hael kedawl hoedyl ureuawl ureutwyd
Pan ym daw anaw o annwyd uyg cert
Uyg kyeuillt neud adwyd
Neud adwyf o nwyf nad ydwyd
Ruthyr aruthyr eryr dihywyd
Ruthyr kynwan kynan ab kynwyd
Ruthyr kynon vab kul uanawyd
Ruthyr torredwynt gwrt gordyfnwyd ar
Ar breitin y magwyd [brein
Ef oe barth neud gwarth gwaredwyt
Gwaud volaud val y derllytwyd
Ef gunyad a gad ni gilwyd
Ef latei ef wanei wanwyd
Ef gwnaeth a gwaedwaew gwaed abwyd
y urein
O uryneich tra adwyd
Gwaew kynllew kynllat y annwyd
Gwaew kynulawt kynvleit kyn ulaen
rwyd
Gwaew ysgwn esgud ym plymnwyd
Gwaew gweinnyad gwenwyn y dysgwyd
Gwaew gwauar gwawr aeruar aer uwyd
Gwaew gwaedrwyf gwawr dirglwyf dor-
glwyd
waew yg koryf yn toryf yn tryfrwyd
wryaf
Y orssaf oet arswyd
Gwaew trwy vlwg trwy vwg truy uortuyd
Gwaew y dreis yn eis yn ysgwyd
Gwaew einnyawn creulawn creulanw
wyd o lid
A lithyei ganaw llywd
Llwytessid y uut y veirtyon llwybyr an-
Anaw prydytyon [ant
Llwyr ym treit tremid goualon
Treulgawt hoen[1] hoetyl uyrr gyueillyon
Treulyws vyg grutyeu
Cofyon kyueissyeu
Kyueteu kyuoedyon
Un am clwyf ar cletyf rutyon
Un a vu a dyvu deon
Un catgaut cadulaut uleit galon
Un kadkun val cadki aeron
Un a vu haelaf o haelon kymry
Un kymreisc y rotyon
Un mawr llary mawrllwrw kynreinon
Un mawllew mawrllyw kertoryon
Un mawrwalch mawrualch mur dragon
Un mab mawr madawc ab idon
Un llorrut prydein pryderwn y gert
Pryderus y kanwn
Bleit blaengar bar dyar dyrwn
Beirt ganllaw bart itaw oetwn
Ym pwyllad am braffgad bryffwn
Praff edlid ysid y saffwn

[1] Treulgadw hoed.

Dyfnasswn vreiscdawn o vreiscrot ein
yawn
Da digawn a dygwn
Nyd oet nep a gynnhebykwn
A llew treis pan y treityasswn
Nyd oet llary mor llary lluadawn hynt
Handid kynt y kwynwn
Nyd oet drwc ar dreic valch gystlwn
Ad oet da y deduryd a wnn
Nyd oet nawd nebawd na bytwn
Yny bei am veirch mei meindwnn
Nyd oet ny gaffwn or a gaffai hael
Ydoet hael tra vu hwnn
Hunn oet digrif hael hun oet digraun
Hwnn oet lew o leissyawn [gle
Aerdaryf taryf teruysc yg camawn
Aerdoryf toryf twryf goteith wrth gawr
Ar uyg grut am veirt uut valchdawn
Neud divwg[1] deigyr dillwg digllawn
Neud meu hoed am hoetyl anwogawn
Neud wyf gwyn gotedic digawn
Neur gyrcheis ar oestreis estrawn
Emys pasc pyscawdliw eigyawn
Dihauarch gyuran[2] a duc y gadlan
Ar gaduarch cann krychrawn
Dinac dreic a dragon kreulawn
Dinas gawr garwlym y waewdawn
Diwethaf y canaf[3] can yawn
Diwetgof Diwetgoll einyawn

ENGLYNYON

A Gant Kyndelw, y Ewein Kyueilyawc.

Gwirawd ywein draw dra digoll uynyt
Mor vynych y haruoll
O win kyuyrgein nyd kyuyrgoll
O vet o vuelin oll

Gwirawd am daerawd am daw gan rebut
Am rybuch oe wenllaw
Pennyadyr cad ked wallaw
Penn cor penkert wyf itaw

Gwirawd a dygyr a digawn atan
Gwin a bann rann radlawn
Yn llys lles glyw llyw lleissyawn
Yn llaw llew cad kyrn llad llawn

Gwirawd ywein llary llawen yd rotir
Yny tir tu hafren
A threul hygar yw hagen
A thraw y daw a dygen

Gwirawd ywein llary llachar y deruysc
Ar deruyn y esgar

[1] *Neu*, dwyng.—Ll. D. D.
[2] *Neu* gynran.—Ll. D. D. [3] *Neu*, Cadwaf.—Ll. D. D.

Balch y daw yn llaw lluchuar
Metw y thoryf met y thonnyar

Gwirawd an gwrthuyn gwrth syr a lleuad
Gan rwyf rad rut vyhyr
Am hiruryn hirvreisc eryr
Am hauren hyuryd gwen gwyr

Ar llaw ywein hael hawl dilin gwrualch
Y mae gorvlwch eurin
Anrydet gwymp arwet gwin
Anrec brifdec breyenhin

Vt yssym etiw ar geir
Nys arueit llew a dau lloer
Gwaew crwm yn dyt trwm trwy fwyr
Gwan fysc yn eurwrysc yn aer

DADOLWCH RHYS FAB RUFFUDD.

Cyndelw ai Cant.

Asswynaf nawdd duw diamheu dy ddawn
Ath ddoniawg wyf finneu
Ar dy wyr eryr aereu
Ar dy wlad wledig deheu

Asswynaf archaf arch vawr y beryf
A beris nef a llawr
Nawdd rac dy var car cerddawr
Ar dy byrth ar dy borthawr

Asswynaf archaf eirchiad ym gelwir
Nawdd cywir cyngwastad
Ar dy ddryseu aur drwsiad
Ar dy ddrysawr gwawr gwenwlad

Asswynaf awch nawdd na chelwch awch porth
Can perthyn attregwch
Gostegwyr llys gostegwch
Gosteg beirdd bardd a glywch

Asswynaf nawd hawd haelon deheubarth
Diheuborth cerddorion
Ath dwrf oth darianogion
Ath dorf ath deyrnfeibion

Asswynaf nawd hawd haeloned worsaf
Nith orseif teyrnedd
Ar dy dorf corf cywrysedd
Ar dy deulu teilwng medd

Meddgwyn eu gwirawd meddgyrn au gw
Au gwarcheidw yn eurdyrn
A gloyw y fed yn edyrn
A glyw dewr a glew deyrn

Teyrnweilch prydein prydaf awch prifgerdd
Awch prifglod a ddygaf
Awch bardd awch beirniad fyddaf
Awch porth perthyn yw attaf

Atteb a ganaf a ganwyf arglwydd
Erglyw fi can dothwyf
Lleisiawn llyw y llew glew glewrwyf
Llaesa dy far dy fardd wyf

Wyf cerddawr ym rhwyf rhwysg morgymmlawdd gwyrdd
Rhwysg ffyrdd cyrdd cerdd wahawdd
Aswyn aserw herw hirflawdd
Aswynaf ar udd naf nawdd

Am rhoddwy rhwyf nef rhwysg awdurdawd cerdd
Nim gwnel cardd o nebawd
I foli mab duw dibechawd
Dibechddoeth cyfoeth cyfundawd

Eil digabl parabl parawd per awen
Parhaus hyd frawd
Ar lles llawr llyw llafnawr llwybrawd
Arllwybr iawn or ddawn ym daerawd

Delu ym bo er bodd y drindaud trugared
Tros waredd tros wawd
I adrawdd aerflawdd eurflawd
Ei ysgwyd mal ysgwyd rhwyd rhahawd
Mur mawrgor treithitior traethawd
Traeth om bronn tra thonn tra thyuaud
Mur mawrdir mawrdorf amgyfrawd
Mur mawrdud uch meddud meddwawd
Mur mawrdarf mawrdwrf gorwyddawd
Mur maurdreis maurdraus gynnefaud
Ith gyfeir un cwbleir cablawd
Nis cynneil cennyf dy folawd
Molaf wr clydwr cludawd
I eirchion i eirchiaid ar blanhawd
I eryr eirioes moes medrawd
Ni welaf ni welir cydfrawd
Gweleis i udd nim gwarthrudd gwrthrawd
Gwrthfruydr cruydr creulaun dybyddawd
Gweleis i wledig dig diofnawd
Ofn i ofn i efnys giwdawd
Gweleis i gleis a threis a thrallawd
Gleddyfal hywal hw yrnawd
Gweleis i glod a rhod a rhawd
O beleidr a rheeidr rhudd o gnawd
Gweleis i hael o hil anarawd
Ai gweles gwelei ryfeddawd
Mal cadarn yn cadw ei briawd
Mal cadwr cadwei a ddywawd
Cedwis cyngwas maws maiestawd
Deheu duw o nef ai gwarawd
Gwr gwrthaw gwrthrych ys defawd
Gwrth uchyr gwrthrychieid ys gnawd

Gwrth eurdro eurdrull gno gnythawd
Gwrth eurdal bual bugunawd
Buelin oreurin wirawd
Buarth llad llonydd o fragawd
Buches cyrdd cerddorion wasgawd
Buchedd glyw gloew ystryw aestrawd
Burthiad cad cyrchiad cyrchnawd
Bud beirddion barddeir om tafawd
Briwgoch brig ongyr brythawd
Breithgad gwyr brydeu llyr lloegr difrawd
Bri brython breint saeson sangawd
Bre brondor bron ddewrdor ddurawd
Bryd gryd grynn granwyn greid wor-
grawd
Brisg risg reu rieu rad barawd
Brwysg rwysg rann gyman gymmendawd
Brwydr eurgrwydr eurgreir bedyssawd
Breisg rebydd yn rhydd yn rhuyddnaud
Y gwna rhys rhieddawg odlawd
Braw Bryneich branar eu beddrawd
Bro Brengyl brangoel yspyddawd
Bolch ei lafn o lafur ffosawd
Bwlch ei gledd balch ei gleddyfawd

Cleddyfrudd gwrfudd gwr a ddeffry
Clod gwrawl rod rodawg hy
Gwr cyrchiad cyrchwn ei fawrdy
Mawrdal cerdd nid cardd y felly
Gwr gwaedrwyf gwlad un rwyf un rhy
Gwr gwaedlan nid gwr gwan gweccry
Gwr golud gwaedcnud gwaedcny
Calanedd calenig a ddyry
Gwr creulawn creulan ai cyffry
Cyffro cad cadellig wely
Gwr a wyr yn nydd ffwyr na ffy
Gwr a wnn i a hwnn yw hynny
Gwr yn twrf yn torf arhyly
Gwr yn tarf yn terfysg wedy
Gwr yngryd gwyr gwrhyd gwr hy
Gwr greidiawl fal greid fab ery
Treis dreon trinheion nwy try
Traws trydar trydydd haiarnlly
Greddf eigiawn ni grawn ni gryny
Gormodd alaf rodd elyfry
Grym erddrym aerddreig ai dyly
Glyw fyged glew fugeil cymry

Cymry diffreidiad
Cymmrwyn i gywlad
Cymmwy cad cas wenwyn
Cyrdd waddawl cerdd ganmawl ganmwyn
Ced gyfred gyfrieu gadwyn
Cadeir cor cadeu dor dirrwyn
Car cerddeu cerddorion worllwyn
Gwrllyw glyw glewdraws maws medd-
gwyn
Gwr llwrw llu lloegrwys dygyflwyn
Gwr gwrddfan am adfan addfwyn
Gwrddfan gawr gwrddfar wawr wenwyn

Ef goreu fal gwr yn addwyn
Yn seint cler cleddyfal ar drwyn
Llathrei lafn uch afn uch afwyn
A llif creu a lliw ffreu ar ffrwyn
Lladdei dreig ar dragon drylwyn
Tryliw goch trylew droch drachwyn
Am eurfrwydr am eurgrwydr eurgwyn
Am eur fro am eurfron terwyn
Torf anwar trydar trydolwyn
Twrf taerfeith goddeith gwaeanhwyn
Teulu a thewlu a thewlwyn waewawr
A gwyr mawr ymasswyn
Ffyrf derfysg ffysg hyddysg hyddwyn
Ffwyr ffysgiad fal ffleimiad fflamddwyn
Ffrwyth welling wellfaeth ffraeth ffrawd-
wyn
Ffrawdd wallaw anaw anifwyn
Llwrw milfeirdd milfeirch dygyflwyn
Llwybr moliant meddiant medd ancwyn
Llyw cemeis oth goddeis ith gwyn
Llew cammawn cymmer y difwyn
Llawfrydedd am dwg om dwyn i wrthyt
Lloegr erfid brawlid brwyn
Brwydr asgen brwysg nen breisg addef
Brein borthiad achryfiad achref
Bradw ysgwyd bryd ysgein wrthlef
Bradeu tan treulwan trin oddef
Ys arglwydd ys arwydd ys ef
Ys cad ffyrdd ys car cyrdd cyflef
Gwledig deg cantorf a deg cantref rhif
Ar hugeint cyfaddef
Budd barawd baran gwynt hydref
Bugail byd biw gymryd gymref
Corf ceindorf can dothwyf i adref
Ith edryd ith adrawdd is nef
Par eurglawr erglyw fy marddlef
Peir prydein profwn ein tangnef
Tangnefedd am naud amniferch rhif
Rhiallu diheiddwch
Nid achar llachar llafarwch
Nid achles afles arafwch
Nid achludd eurgudd argelwch
Argel cardd cerddorion wolwch
Dor ysgor ysgwyddau amdrwch
Doeth a drud am dud am degwch
Tarf aergawdd aergwl gadarnwch
Torf eurgorf eurgwyn gyfeddwch
Cyfeddach forach fireinwch
Cyfeddwalch cyfeddweilch elwch
Elyf dreig dragon digrifwch
Alaf lyw luoedd amgelwch
Amgeledd brython brythwch
Teyrnon teyrnas ynialwch
Teulu rys teilwng gwrys gwrysiwch
Gwrys arloes eirioes eiriolwch
Chwi gennyf gynnifiaid sefwch
Mi gynddelw a gynnelw gennwch
Beirdd wogawn bardd urddawn urddwch
Urddawl cerdd can edifarwch

Angudd bndd beirniaid gyfradwch
Ongyr urdd angerdd fatholwch
Angerddawl greddfawl greddf unhwch dywal
Am dywed lonyddwch
Can doddwyf a digeryddwch
Na ddaly far casnar cas heddwch
Nam gurthfraud om guaud om guaruch
Nam gwrthryn granwyn greid wolwch
Nam gwrthod eirif drafod arfdrwch
Ni wrthyd mab duw ddadolwch
Dadolwch llachar llacheu
Gyfarpar yn aerfar yn arfeu
Llydw ysgor ysgwyd byddineu
Llid ysgwn asgwn ysgoreu
I gymryd ein cyd cyn bareu
I gymmod an dyfod ein dau
Dy foli filwr hyd angeu
Dy folawd ys canwawd ys teu
Dy fardd da dothwyf ith oddeu
Dy far gwrdd gorddyfn ei faddeu
Ti hebaf nid hebu oedd teu
Mi hebot ni hebaf finneu
Hir ith ardrethir ar dretheu
O bell hil cadell cell cerddeu
Hil coeling perging pennaetheu
Hydr am ddadl cynnadl cennadeu
Hil rhodri gwesti gwystlfereu
Gwastad gryd gwystlon byd boed teu
Hil gruffudd rwyf rwyddfudd radeu
Rhwysg rhynnawdd morgymmlawdd mawrgleu
Hil maelgwn milcant addodeu
Ail tewdwr diweddwr deheu
Brwydr orchwydd ni orchudd tlysseu
Nag ariant nag eur yn adneu
Brwysg rwysg rwydd brolwydd bro Seith beu dyfed
Breisg am ged am gadeu
Preidd preiddwyr preiddwalch gyfreieu
Priodawr prydein prein preiddieu
Presen wr pryswr pres oleu
Preswyliawg farchawg seirch gwynnieu
Gwynfydig wr frydig frydeu
Gwynfyd cyrdd cennyd ceinfyrdd cyfeddeu
Gwynfyd gwyr gwrawl ddefodeu
Gwynfyd beirdd beirniad wyf inneu
Gwr glewyd yn ergryd eurgreu
Gwr gwledig ar wladoedd nid geu
Gwrddfaran cyfran cyfreidieu
Gwrdd fanniar gwrddfar gwenddoleu
Gwr a ddengys llad a llafneu rhuddion
Llew dragon llyw dreigieu
Dreig ehofn ehang ei derfyn
Dragon rwyf rwyddwalch gyngelyn
Dragonfardd dragon falch fyddyn
Dragonawl dra ganwyf ei odyn
Canaf wawd ir priawd ai pryn

Prif arglwydd brolwydd bronheilyn
Breisg anlloedd beirdd borthloedd berthyn
Brwysg brydeu brwydr dechreu dechryn
Brad bryneich branas ei canlyn
Braw dachwedd gyminedd gymmyn
Gwrys efnys dechrys dechryn
Ei ongyr ei angerdd nid etfyn!
Gnaud uch cnaud cnudoedd ar gylchyn
Ar llwybr llawr neud llawer blwyddyn
Llew llysoedd llyseidd ei derfyn
Llys eorth llu adorth llywelyn
Gwyd wosudd llofrudd lloegr ddilyn
Gwir wosgo wosgordd diergryn
Gwyrdd wasgar o wisgoedd ceinmyn
Gwrdd wosod gwr gorfod gorfyn
Gwedy myddw a medd gorewyn
Am hirwledd am htrwlad i hynn
Amgedawl am gadeu dybyn
Am gyrdd wawr am gyrn mawr melyn
Gorpo hael haelonaeth wobryn
Hawl wodrudd hil mawrfudd Merfyn
Gwawr gwendorf gwendyd oi gylchyn
Gwenwlad nef gair addef gwir yn

Arddwyreaf i ddreig ffwyr ffeleig ffer
Arddwy cedernyd fenwyd funer
Ardeml ehangdorf am ehangder
Am en dal bual buarth hydrfer
Yr gerdd fy ngherdd ynghyflawnder
Ei gyflawn foli ri rhwyddirper
Yn urddiant foliant fal yt glywer
Yn awen barawd awdl burwawd ber
Yn annwfn yn nwfn yn nyfnder—yt farn
Nid beirdd ai dadfarn bardd ai dadfer
Yn tarf yn terfysg yn ffysg yn ffyrfder
Yn twrf yn torfoedd hudoedd hyder
Ynghyfragor glyw am eu glewder
Ynghyfragod clod y clyw llawer
Yn anghyflwyth gwyth geith nanhyfer
Yn anghyfle llwfr llafur ofer
Ynghemeis yn treis yn traws ober peunyd
Oedd neuyd neuid y rudver
Penoeth oedd o penaf gwedy pynier cad
Gan llary llaw rodiad llat a llwyrder
Kenyd yw ganthau heilyau haelder
Hil gruffud hael ud haul diaber
Kardwahan catwan catwalch nifer
Cerdd weddawl cedawl cadell ener
Carn fleidd fleiniad cad neirthiad ner
Cadr ydd ymddengys rhys yn rhacter
Rhagtwll ei gylchwy pan amgylcher brwydr
Nid bradawg arglwyd yn yt glywer
Cynnifyw cynnif nid diofer
Cynnifiad cynneddf Alexander
Teyrneidd gwyr theidd rhag gwynn gwarther

Teyrnfro a geidw o gadarnder
Teyrnfron heilyn haelon dadfer
Teyrnwalch prydwalch wedy pryder
Teyrnged cymry ef ai cymmer
Pan gylchynnwys gwr gwrd yn nhrymder
Ni bu a gwalltan i gwrt gwallter
Oedd ffysgiad ffleimiad fflam gan ucher
Yn seithfed awyr yn seithwyr ser
Pan aeth sarff cadlan seint clodfan cler
Cleddyfeu cochion cochyn onger
Ysgor amddifyn pan ymddiffer gwlad
Nad ef gwledig a orsafer
Pan amwg teyrn teifi aber
Nid abar y gwnaeth nid saeth salwder
Yn rhan orffwys yt gynhwyser
Yg kynnuys rhydid glendid gloeuder
Yngoleuad rhad rhy ddamuner
Yng ngoleu freisg fre yn lle lleufer
Yn ngolefeint seint ydd asswyner
Yng ngoleu addef nef yt nodder

D. S. *Mae hon yn dri chanu yn y* Ll. Coch: "Asswynaf ar udd naf nawdd," *yn diweddu y gyntaf;* "Gwenwlad nef gair addef giwr yn," *yn diweddu yr ail.*

MARWNAD ITHEL AP CADIFOR WYDDEL.

Cyndelw ai Cant.

Mab cadifor kat wormeil
Maurg ot adas mygrwas mael
Ysgwn bryffwn braff diwyl
Ysgwyt llathreit hyneit hael
Hael anuar guenuynuar guyn
Huyluleid[1] vleiniad ygkatlan
Perchennauc parchus luman
Peir glyv periglus unben
Unben daun amgen ni div
Unbenn balch bulch yn hediv
Rudei pan llatei rac lleu
Rud onnen oe lovlen lau
Llau hylat ar llafyn hylurch
Llunyei glot lleu[2] dihavarch
Mynu tonn tremit y dygyrch
Maengann wedy meingan veirch
Marchauc llauir lleith unbenn
Maurgof argychuedyl yu yn[3]
Kyt ragor a duc ragon
Catvab gruffud am rudlan
Yn rudlan rug deu niver
Pan gyfreing gwavaur a guyr
Lladaud a hi llith adar
Llavyngreu keneu kedivor
Mab cadifor, &c.

[1] Ysgwn.—Ll. D. D.
[2] Mynneu glod glew.—Ll. D. D.
[3] Ae glod ar gychwetyl gychwyn.— Ll. D. D.

MARWNAD IORWERTH GOCH AP MAREDUDD.

Cyndelw ai Cant.

Iorwerth aer gannerth eur ganhorthuy
Nyt kerdaur nyu moluy [kyrd
Nyt cablaut ys molaut muy
Moli hael mal y haeduy
Haeduys deifnauc ri devnyd vymbardaur
Lluru llavnaur llaur llauryd
Llary llit aerleu lleu lluyd
Lleissyaun llas y hynevyd
Hynevyd argluyd ar eurglaur powys
Porthes glwys gloes waewaur
Glyw lovrud geleurud gaur
Glewdrut golut geloraur
Bu gelyn bryneich branes gyvuyrein
Bard goelvein beird gyvles
Bleidgruydyr bruydyr brydeu aches
Bryt yn arvot a dodes
Ny dodes vygkerd ygkyvreith eryoet
Dreic argoet hoed hydyrveith
Hirwaur toryf coryf kyvarweith
Hirvalch gwalch gwae ui oe leith
Lleithicluyth hyduyth hyd wasgar o gat
Brwysc luchiat breisc lachar
Ef oed leu oed lyw trydar
Ef oed lary o lin gasnar
Kaswallaun eissyor eisseu y dyvot
Balch arvot bwlch arveu
O beleidyr reeidyr rudgreu
O beleidryat kat kigleu
Kigleu beleidyr briu brith o gyvergyr
O gwaet gwyr y ar wlith
A gwyach hylef hylith
A guydva bleid yn y blith
O blith guyrd a chyrd a chein amser guin
A guiraut wrth leuuer
Berth yt borthynt amniver
Am iorwerth amnwych nerth nêr
Aervlaud kyvadraud kyvadref kerdeu
Cledyr cadeu kat wodef
Ny tholyes bud beird achref
Ny tholyir guaut guedi ef
Ef oed gatvarchauc get verchyr am cluyf
Cledyvrud nyt etkyr
Gueilchlyu glyu gleudraus eryr
Gwalchlann gannerth gualchnerth guyr
Gur ygaur dyraur deryu ygkreulan
Hael am rann am ruythvyu
Bu truy lewyt voes gloes glyu
Nyt o lyvyrder y deryu
Kan deryu dor glyu glot diogan hael
Kann bu guael an guahan
Ny chel vygkerd vygkuyvnan
Ny chud vyggrud vyggridvan
Gridvan darogan drycyruerth am cluyf
Clotvan ruyf ruydget nerth
Aerualch balch bulch y darmerth

Aryf taryf toryf agor[1] yoruerth
Iorwerth aer gannerth, &c.

CYLCH LLYWELYN,

SEF BRWYDREU LLYWELYN AB IORVERTH. CYNDDELW AI CANT.

CRIST celi poet mi om meithveint synuyr
Ae synnyuy kyn heueint
Crist kreaudyr llyuyaudyr lluru seint
Cret krevyd celvyd kyureint

Nyt kywreint y neb kywryssed am ruyt
Yn ryvyc guythloned
Tut glyu tir mynyu neus med
Tir torvoed tervyn guyned

Guyned ny ryssed yn rysswryaeth gluy
A glywant men yd aeth
Mai toryf nyw tervysc alaeth
Mal tonn treis trytlon tros traeth

Traethaf canmolaf kan mil gwyr ysgun
Haud esgyn eu heryr
Calchdoet seith rivet syr
Cylch vy ruyf yn y rechtyr

Rhechdyr croesoswallt cryssyassant onn
Amyl dragon pedrydant [dreic
Guyr gortho bro bryn a phant
Guir cymry cymhellasant

Pebellyuys rywr rywodic lluoedd
Llywelyn weithvydic
Ym bro loegruys diffuys dig
Ym bryn gwyth yn amwythic

Amwythic wledic wlat om hydyr y breint
Am ud breisc ny chyhydyr
Uch uch y dydd herwydd hydr
Yssic dyd osuyd oeswydyr

Godreis a ladaud o lu trycheit lloegyr
Llywelyn arhonneit
Ae bobloed cyhoed kytneit
Ae byll ae bebyll ny beit

Pebyll llywelyn llew cat a welet
Yn oleu arthanat
Yn llutwau llidum yn rat
Yn llu gorseddu gorwlat

Pebyllywys fy llyw yn llu hyvryt praff
Ar pryffwn o wyndyt
Gorthoei drei draws a hyt
Gorthir y gelwir gerwryt

[1] Aerdoryf.—Ll. D D.

4. Pebyllywys vy rwyf yn uyt gurd gyn-
Gwyr gynnif ym plymnuyt [nygyn
Yggwendut glut yt glywyt
Yngwenweun bevyr bell o gluyt

5. Pebyllywys teyrn teu arnat y henu
Ef henyu o gancat
Llyw gwyned gwynvydic wlat
Llwyth llewdir ystwyth ystrad

6. Yn ystrat meuruc anystywell lu
Y am lyw bro hiriell
Ni savei racdun ruych pell
Nac aer na chaer na chastell

Petuar castell poeth peith ryuyc ystuyth
Y am ystrat meuryc
Lluyt usuyd nyt plyd nyt plyc
Clot gyhoed caeroed cerryg

Kerrynt a dugam ny dygerd ereill
Ar alltmor ae agerd
Pebyllva peir cyva cerd
7. Pennal dir engir angerd

Engiryawl rubeth am rybyd angerd
Ar gerd gerd geiryonnyd
Dybuant dybydaut vyd
8. Dy walwern drywern drevyd

Tremynuys ryssur rossed diabret
Am diebryt gwyned
Lloegyr gylchwyn ae mynn ae med
Llywelyn llyw teyrned

Teyrndut leissawn accalassuy dir
Y deyrn deganwy
Kam yr Kymro nyu hoffuy
Kynnif kadwallawn nyt muy

9. Pebyllywys fy llyw yn llyssyn drevat
Am drevret wenwynwyn
Claur powys peues unbyn
Canmil canmoles duv hyn

Pebyll llywelyn pawb etwa ae gwyl
Val y gwelsawch chuy yma
Ygkaer ygkarrec hôva
Ygkaer vyrdin vyrdyoed bla

Pla oed ar gyhoed ar gytcam cynnygyn
Eu cynnif rywnaetham
Arthur gynt ffuyr luchynt fflam
Ae keissei val y kawssam

Kawssam ar bowys beues goeth gestyll
Eu gostung oed annoeth
12. Tri tryuan kynan kyvoeth
13. Pedwar enwauc peithyauc poeth

Peth ae dylyet gan dylyn breint
Bro beli ae medu
Kavas kyn lleas kan-llu
Keissyet pen tytwet pob tu

Tued a thired a thi neut haval
Neut hyvaul dy westi
Eang yw yt rydit ri
Ehovyn a golovyn geli

CYNDELW I WENWYNWYN.

Ysym argluyd gurd gordivung y var
Gorduy neb nyu hystung
Glyu diwreid gurdvleid gorvlung
Glew dyual ny dal ny dung

Yssit ym argluyd aergluyf ner nerthvaur
Aerlleu llaur llauch niver
Ny oleith lleith yr llyvyrder
Ny odef kam nyu kymmer

Yssit ym argluyd eurgledyfrud gaur
Breisc lavnaur bruysc lovrud
Ny daul wrth ae maul maurvud
Ny graun golut ny golud

Yssit ym argluyd argledyr anau beird
Am bardeir yn eidyau
Am karyat kadarn arnau
Am kerd am kynhelu o honau

Yssit ym argluyd argledyr cat a tharyf
A thervyn ar gyulad
Klotvaur llaur llau angkaeat
Korf torf tervysc oe aghat

Yssit ym uledic ulad ymdiffyn llary
Llauer dyn ae govyn
Gualchlan[1] wosparth warth wrthryn
Gwalpar[2] gwanar gweuwynwyn

ENGLYNYON MOLYANT Y WENWYNWYN.

Cyndelw ae Cant.

Detholeis o les o leissyawn uy rwyf
Yn rwytualch am y dawn
Yn hawl wrt ortyfyn camawn
Yn hael digraff yn digrawn

Detholeis uy rwyf yn rwysc aerllew toryf
Yn teruysc a thrylew
Yn anreith odeith odew
Yn wrt ortrud yn lud lew

Detholeis uy rwyf yn rwyt rad wasgar
Yn llachar yn lluchyad
Yn llary llawr yn llaw rotyad
Yn llew glew glyw difreidyad

Detholeis uy rwyf yn rwyd gelynyon
Gal ynal ym plymnwyd
Yn wawr glyw glew diarswyd
Yn walch balch bolch y ysgwyd

Detholeis uy rwyf yn rwyt am olud
Rwyt wan rut yn rodwyt
Yn rotawc vriw vreisc arwyt
Yn argledyr ym yn arglwyt

Detholeis uy rwyf yn rad wellig mawr
Llwythuawr llawr llaw derchwyn
Yn eurllyw glyw glew degyn
Yn eryr gwyr gwenwynwyn

Detholeis rwyf llu lluryglas deyrn
Llugyrn gyrn gyuadas
Yn doethgar kertgar cartgas
Yn dor cor coelig dinas

Dinas teyrnas teyrnweis ohen
Teyrnwalch din Emreis
Bu da dethol a geueis
Bu doeth mal y detholeis. Detholeis, &c.

ENGLYNION

A Gant Cyndelw i Wenwynwyn.

Gwenwynwyn erchuyn eirchyeit yr molyant
Mur milcant maelgun greit
Haul waul wastat reinyat reit
Hael wael waret get gytneit

Kytneit kynnivyeit kynniviat argluyd
Didramgwyd o dromgat
Cas draus drablaud caud kywlat
Cadeu dôr car cor kyrchyat

Kyrcheis eryr treis tres oheb heb gud
Kat wossud ket wosseb
Ar wr ar wir y wyneb
Ar wyr waur wrach no neb

Gwrhyt diogel diogan fysgyat
Yn fysgyau biu garthan
Aerva vawr aerwawr eurwan
Eurwalch balch bolch y daryan

Taryannauc enwauc enweir anghynnuys
Aergoeduys bowys beir
A dyrr ongyr angerd weir
Ac ny dyrr y deyrneir

[1] Gwaedlan.—Ll. D. D. [2] Gwychuar.—Ll. D. D.

Teyrned orduy ordyvnyat gorllin
Yn gorlluyn duy gawat
Ynghyvaryf taryf toryf amnat
Ynghyvarvot kyvnot kat

Katuyn kyvreieu kyvruyd yn rodi
Ket westi wastadruyd
Gryt worllwyn a greit worllwyd
Glyw argledyr a gleu argluyd

Argluyd teithyauc tuythvaur yn arveu
Yn arvruydyr bydinaur
Argae toryf rhac twryf aessawr
Argleitryat vleinyat vleid gaur

Gaur beird[1] huysgun huysgein a vyd
Am vedul mab owein
Gaur valch rac preidualch prydein
Gaur vaur am breidyaur am brein

reid wasgar anwar anwas y gelwir
Enwir hir hydyr y gas
Enwauc dreic dragon wanas
Glyu dinac a gleu dinas

Dinas teyrnas teyrn orun toryf
Twryf aches anodun
Ruyf dragon rodyon reidun
Reidrud rodyat ruydrat run

Run gyggredyf gynnedyf gynnevaut oreu
Rud bareu rod baraut
A dal eur mal yr molaut
Ac ni beirch peiscveirch pascnaut

Gnaut gredyf ae ysguyt ac[2] ysgun teruyn
Ym prafduyn ym pryffun
Llit odrud llud llu gyngrun
Lluoed ortheu lleu llavyndun

Y lavyn ynghreulif ygkreulyn guyar
Ygkreulaun ymwrthryn
Gwychyr y gwylch gweilch amdifyn
Gwalch gwenwynvalch gwenwynwyn

CAN TYSSILYAW.

Cyndelw ai Cant.

Duw dinac dinas tangneved
Duu dy naud nam caud ym camued
Duu doeth i deithi teyrned
Teyrnes uerin[3] uas uirioned
Duu am[4] dug im dogu[5] anryded
Yw wenulat yw rat[6] yw ried

[1] Gawrveirt, *neu* gawrveit.—Ll. D. D.
[2] *Neu*, ar ysguyd ar.—Ll. D.
[3] Teyrnas wen.—Ll. E. D.
[4] An.—Ll. E. D.
[5] In.—Ll. E. D.
[6] Wlad.—Ll. E. D.

Yn eluch yn heduch yn hed
Yn hodyat[1] yn haud varannhed
Ac eilrod[2] eilrot gyhyded
Areildec[3] eildec dryganed
A ganuyf ym ruyf om racued
Ragor nam rat ram rygyrwed[4]
Tyssilyaw teruyn gyuryssed
Parth am naud a draud a dryssed[5]
Peris nêr o'r niver nadred
Praff uiber uibyat amryssed
Mab gardun ardunic naured[6]
Mabolyaeth arvolyaeth wared
Mab Brochuael bron Hael haul orned
Gorpu nef yn eivyonyd duded[7]
Mat gyrchaud garchar allduded
Kyrch cyvlaun cyvle divroed
Mat gymerth arnau prau pruded
Prif obruy obryn trugared
Mat ganet o genetyl voned
Mauruledic maurulat tyllued
Mat goreu madeu marthoed
Ac yr duu diovryt guraged
Gureic enuauc anuar y throssed
Ae treidyuys bu truy enuired
Llanvechan vychot y byrthed
Llan[8] ymron y challed
Dynyaul[9] bobyl ny borthant iauned
Iaun i duu divanu eu reued[10]
Ar eu bryt ae bratauc vuched
Ae gueryt ac ef ae gommed
Cedawl ud cadell etived
Cadeir cor yn cadu haeloned
Ceduis dreic dragon gynnadled
Kassau caru creuloned
Karet baub ceraduy diued
Kerennyd cyn ceryd cared
Keritor vy ngherd ygkynted
Yn yt gar guyr guaner guinwled
Caraf y lan ar llen dan gadred[11]
Ger y mae gwydvarch uch guyned
Guitvile gluyde gleu deachued[12]
Guyd vynuent guydva brenhined[13]
Beird neuet niverauc orsed
Vreisc adorth ehorth ehovned
Breiniauc loc leudir cyvanned
Meivod wenn nyt meuvyr[14] ae med

II.

Nys med treis nys treid ysgereint
Nys daeret trevret y triseint
Mwy yndi guesti guesteivyeint y balchnaud

[1] Hoddiawg.—Ll. E. D.
[2] Neu, eilvod.
[3] Ac eil rheg.—Ll. E. D.
[4] Rhagor fan rhag rhan rhagyrwedd.—Ll. E. D.
[5] Adrawdd adryssedd.—Ll. E. D.
[6] Mab gardyn arddunig fawredd.—Ll. E. D.
[7] Dudwedd.—Ll. E. D.
[8] Llam.—Ll. E.
[9] Daiarawl.—Ll. E D.
[10] Rheufedd.—Ll. E. D.
[11] Caraf y Llan ar llen gangadredd.—Ll E. D.
[12] Gwiddfidle glywdde glew ddeachwedd.—Ll E. D.
[13] Brenhed.—Ll. E. D.
[14] Meiwyr.—Ll. E. D.

Noc amrawt amraint
Ae balchlann rug y balchneint
Ae balchvur ae balchuyr testeint[1]
Ae balchuys egluys eglureint[2]
Ae balchrad ae balchrot trameint
Ae balchwawr yn awr yn deueint
Ae balchgor heb achor echureint
Ae balch offeiryat ae hoffeiryeint
A pharaud[3] offeren hoffeint
Balch y bagyl baguy eur y hemyeint
Balch y lloc rac y llifeiryeint
Anhebic ir bleit a blyc heint[4]
Affleu ffreu a phryvet llyffeint
A than poeth porthoed digofyeint[5]
Uffern carn[6] ffurf y henneint
Kyn arnaf erniued uytheint
Uyth p't wythprif cymmeint[7]
Kyn ergryt penyt poenofaint
Porthuyr duu poet huynt vygkereint
Pan vo paub pan vuyf heb heneint
Yn oed deur dengnlluyd ar hugeint
Pan dau[8] braut rac bron uchelseint
Am roduy creaudyr kyrreiveint
Kyn minneu kyn y buyf gyureint
Kyndelu uyf kynheluaf[9] o vreint
Kerd neuyd ym rebyd rygeint
Kein awen gan auel bylgeint

III.

Pylgeineu radeu am rodir
Rod ruydgall ruyd gatyr yt geuir[10]
Cann dreic prydein a brydir
O bryder berthvalch yt berchir
Berth y mae meivod ae rhandir[11]
Berth eluyd rac elved enuir[1]
Berth y lloc urth lleu[13] babir
Berth y chlas ae chyrn glas gloyuhir
Berth radeu rieu rygredir
Ae creduy creduch na thuyllir
Tranc ar duu traethaf na ellir
Traut ar dyn ae tremyn truy dir
Truy dir[14] periglus pellus pell dygir
Pall arnau puyllaf y dognir
Pressuylgoll truydoll egir
Pressent vradu vradauc y geluir
Pobyl byd yn an guyd yn geluir[15]
Paub o honam yn cam[16] yn cospir
A unel iaun ratlaun ry molir
A vyd ryd y dyd yt vernir
A fo gwyl goleu yd nodir[17]
Goluc duw arnau a dodir

[1] Ai balchwyr ai balchwir tessaint.—Ll. E. D.
[2] Eglurfraint.—Ll. E. D.
[3] Ai pharawd.—Ll 'E D.
[4] Blyghaint.—Ll. E. D.
[5] A than poen porthloed digofaint.—Ll. E. D.
[6] Wern.—Ll. E. D.
[7] Wyth brif wyth brifwyd cymmain.—Ll. E. D.
[8] Pan ddel.—Ll E. D.
[9] Cynhelwyf.—Ll. E. D.
[10] Genir.—Ll. E. D.
[11] Hamdir.—Ll. E. D.
[12] Berth elfydd elfed enwir. —Ll. E. D.
[13] Llen.—Ll. E. D.
[14] *Nid ynt*—Truy dir *yn* Ll. E. D.
[15] *Neu*, guyd yn guelir.
[16] Am ein cam.—Ll. E. D.
[17] *Ban o* L. E. D.

A va guan urth uan urth iaunuir
Yn lluru puyll pell yt adrodir
A vo llary llauen rygyrchir
c a vo llachar ry llochir
A vo guar guell yt nodeir
Nac a vo anuar ac enuir

IV.

Enuir dyn a el yth erbyn
Enuauc vyd vegys y hervyn
Enu dreic dragon amdeffyn
Anuar var vedgyrn eissydyn
Tissiliau teyrned gylchuyn
Treis uenuyn teruyn toryf erchuyn
Pan aeth gur gormes uuelyn
Gweith goguy guythyat ymostryn[1]
Pan gyrchuyt ymlynuyt ruyt ryn
Yn pluyf plyninest ymorthryn[2]
Yn reidun orun oresgyn
Yndyd reit arodauc yggryn
Yn rotuyd ebruyd yn erbyn
Yn *rodle guyach guyarllyn*
Ygkyvrgein cyvuyrein cyverbyn
Ygkyvrgell tewdor dor dychlyn
Ygkyvranc Powys pobyl degyn
Ac Oswallt fab Oswi *a eluyn*[3]
Yn aele oval amovyn[4]
Oed aelau coel cuynau canvryn
Yn ryvel yn ryvaur disgyn
Wrth disgyr ketuyr kadyr uehyn[5]
Ygkynnif sarff unbyn
Sevis ef seint[6] duu gennhyn

V.

Kan vot duu yt vun y dilenn[7]
Tut uledic eluic Eluydenn[8]
Tir gureid goruyf rac unbenn
Tirion mon meillon y morbenn[9]
Tissiliau teyrned nenbrenn
Teyrnas dinas diasgenn
Teyrn[10] ae kan kadyr eurbenn
Teyrnuaut teyrnuyr kyngenn
Kynnyduys[11] kynnif kygorffenn
Kynuys glein kynglas[12] dyuarchenn
Kynadyl kerd kerennyd gymenn
Gein[13] uenuas heb gas heb gynhenn
Llann a wnaeth ae lauvaeth lovlen
Llann llugyrn llogaut offerenn
Llan Trallyr tra lliant uydrlenn[14]
Llan drallanu drallys Dinorbenn
Llan llydaw gan llytued uohenn
Llan benguern bennaf daearenn

[1] Gwythgad ymosgryn.—Ll. E. D.
[2] Ymhlymnaid ymwrthfyn.—Ll. E. D.
[3] Osswi aelwyn.—Ll. E. D.
[4] Am ofyn.—Ll. E. D.
[5] Wrth ddeigr cedwyr cad cadrwehyn.—Ll. E. D. *Gair cyrch ar goll yma.*
[6] Sefut.—Ll. E. D.
[7] Yd fu ei ddilen.--Ll. E. D.
[8] Tadwledig elwig elfyddden.—L'. E. D.
[9] Meillion y merbyn. — Ll. E. D.
[10] Teyrnfardd.—Ll. E. D.
[11] Cynnyddwyr —Ll. E D.
[12] Cyn glas —Ll. E. D.
[13] Geni.—Ll. E. D.
[14] Wyrddlen.— Ll. E. D.

Llan bywys baraduys buruen
Llan gamarch llau barch y berchen

VI.

Perchen cor keid[1] wosgor wasgaut
Ketuascar cas llachar lluchnaut
Lluchvarau lluch van y volaut
Arvolyant urddyant[2] urdd enuaut
Keid[3] veivot o virein logaut
Lloc vaurveith am vedveith vedraut
Tervyn tec ym terwyn beidaut
A ueles ny uelir hyt vraut
Caer ruvein ryved olygaut
Caer uchaf uchel[4] y devaut
Caer chang chofyn y chiudaut
Ny chyvret y phobyl ae phechaut[5]
Caer ar heul caer didreul didraut
Caer bellglaer o bellglot adaut
Caer barchus barhaus baraut
A beryt y bererindaut

VII.

Pennyadury kergyl keressyt
Ket a chret a chrevyd y gyt
Periglaur periglus wyndyt
Gwyndaut[6] guynn guiryon ormodbryt
Pereit naut pernaut perheyt
Per volyant esborthant esbyt
Peir kyvreith kyvruyd yn kyuyt
Cyuoeth duu an dug ygguynuyt
Kyva vyd yr prydyd ae pryt
Prydest loyw pryder diheuyn
Diuahard y vard y vennyt
Diffleistor teutor tor divryt[7]
Diffyrth hael hir brochuael broglyt
Gradunel[8] greidyaul y urhyt
Guyrth a unaeth ny uneir hyt ennyt
Ny unaethpuyt eiryoet yr yn oes byt[9]
Oe ataf etuyn canllyt[10]
Y dyvu a deil ar y hyt
Guyrth arall guerthvaur y detvryt
Granyggre dybu dybryt
Gre yggredyf[11] yn lledyf yn llucvryt
Ygkarchar yn daear yn yt
Post Powys pergig kedernyt
Pob[12] argledyr argluyd diergryt
Porthloed bud porthloes oe vebyt
Yn eluyd Penn mynyd penyt

VIII.

Pennydur pennaf y grevyd
A greduys y duu deus dovyd
Cretet baup y peir lluossyd
Lluossauc y daun y detuyd

[1] Cerdd.—Ll. E. D.
[2] Arfoliant urddant.—Ll. E. D.
[3] Berth.—Ll. E. D. [E D.
[4] Cael uchel uchaf. Ll.
[5] A phechawd.—Ll. E. D.
[6] Gwyndyd.—Ll. E. D.
[7] Diffryt.—Ll. E. D.
[8] Gradifael—Ll.'E. D.
[9] Cyn oes byd.—Ll. E. D.
[10] Oe ataf etewyn tanllyd. —Ll. E. D.
[11] Gre yn neddf.—Ll.E. D.
[12] Pobyl.—Ll. E. D.

Credaf da ny diva ny divyd
Ny diffyc onyt y diffyd
Credaf vi vy ri vy rybyd[1]
Vy Llyuyaudyr creaudyr credovyd
Credaf y auen[2] am reen am ryd
Mat gynnull maur weryd[3]
Credaf y post pressent pressuylulyd
Am peris or peduar defnyd
Credaf y peryf nef yn eluyd
Am gunaeth o buraur yn brydyd

IX.

Prydyd uyf rac Prydein dragon
Piaut kerd kadeir prydydyon
Glyu am ryd ragorveirch gleisson
Gleissieit liu glas ganoligyon
Meu detvryt meint guryt guron
Mal y gunaeth mechdeyrn haelon
Meirch ar geirch yn garcharoryon
Meith gerdet mygyr gydret geitryon
Y meivot y maent aruydon
Arureid y wreid vrythyon
Ymauruled ymed ymaon
Y thretheu yn traethaduryon[4]
Y deugreir gyueir[5] gyweithon
Y gyvyt yn gyvoethogyon
Y hynaf henu henyu oe thiryon[6]
Handit ryd rung y duy avon
Y sygynnau[7] gleu gloeu rodyon
A volaf, a volant beirdyon
Caraf i barch y harchdiagon
Caradauc vreinauc vreisc rodyon
Card oleith olud esborthyon
Periglaur perthuaur pebyllyon[8]
Delu yd ym yn diamrylon[9]
Am lugyru am gyrn am geinyon
Yn untref yn untreul wledolyon
Yn undaut undat vrodoryon
Can trugar can war werydon
Can terwyn can toryf eglynnyon[10]
Can dorvoed niveroed neivion
Can vot duu can vot uiryon
Am rod vygguledic guleityadon
Drefret gulat waret worthordyon
Kyndelu ae kant
Terfyn cân Dyssiliaw

CANU I DDUW.

Deudengrad beu berchen brad briodaur
Deudengrad dyweirwlat mor vat mor vaur

[1] Rhebydd—Ll. E. D.
[2] Credafi nen.—Ll E D.
[3] Wawr ddull werydd. — Ll. E. D.
[4] Ei threthau i'w thraethadurion.—Ll. E. D.
[5] Ynwir.—Ll. F. D.
[6] Ei hynaf henyw oi thirion.—Ll. E. D.
[7] Ei sugn fab; *neu*, y sy gynfab.—Ll. E. D.
[8] Berthfawr (porthfawr) powysion.—Ll. E. D.
[9] Diamryson.—Ll. E. D.
[10] Engylion.—Ll. E. D.

Duu deuruir pellir pwyllaur on kynnhenn
Dilenn o bressen ban yn bryssyaur
Deu edryd y syd a synhwyraur
Deu erbyn agkeu anghychwiaur
Doethwlat ny adef adaf wychuaur seil
Uffern yu'r eil dureil dyraur
Over divuner llyther lleaur
Ofyd a chrevyd yt achrettaur
O ffyrfyoli tri o draethaut berffaith
Oe gwyded ieith oe gwydaur
Berthidau riau ryuasgaraur
Ny mat borthes mam mab nuy didaur
Pe rothit donyeu byt dynyaul o gaur nenn
Dynyadon betheu benn bob euaur
Parchus ruyf ratlaun daun deburaur
Porth yn guaut tavaut digarcharaur
Berth gyvoeth lluyrdoeth lleuychuaur
beunyd
Am elyt vedyd am elvyd glaur.
Gwedy golodyd o dyuyllaur
Guedy goluc vrat goleuat guaur
Gurth keli yoli kynn neithyaur daear
Guyl drugar dy gar vo dy gerdaur
Kyt uypuyf hediw haud vot uch llaur
Ny uyf yn hynny a uyf heuaur
Guyr reen ynreit ryd iolaur
Rac yn perigleu heb periglaur
Gudam yn gorlluc gwr lluyduc llaur
Gur hydyr veu gheu yggygellaur

II.

Rygolli maur duu mor dybryt y neb
Kyghall nuy goheb oe gyuvebyt
Kyntoraur yssyd ys ef ancryd
Kyghallen dilenn orffen orffiyt
Kygeudon adau o diovryd Crist
Kygavauc kyvrdrist kyvrdost benyt
Kanyu y dyn divanu y vryt
Kygreif diaul kygul kyuyd
Kygaus a vyd traus a ved tristyt meith
Kyvreith dioleith cyn lleith lletryt
Kywyrdoeth ryu gogel brat annel bryt
Kyvyrduyth kyvavyrduyth prifuyth prifuyd
Kyvarvaeth amaeth am arvedyt tuyll
Kyvranc geu gymuyll am pwyll ym pyt
Kyvrgnaut ymweudaut devaut hevyt
Kyvredec a chuec chueru hir ennhyt
Kyvreit oed ym pleit oed ym plegyt vot
Kyvragot dyvot tu vygguery t
Yn lluru lluyth eluyd dovyd an dyt
Yn llaur lliwettaud anglaud anglyt
Yn llur yt yd guyd hyd ygguery t llaur
Yn lluru im kyvaur yd yn kyvyt.
O areu agheu aereu eigyt
O oerued poenued paub y vyuyt
O aruar daear dofn y gyt
O aruen pechaut lletraut lletvryt
Ny rygar trugar tra syberuyd
Ny rydau anau oe anwylyd
Ny rygoduyf ruyf rymgueryt o dygyn
Nyt ruyd uy gynnygyn gyndiebryt
Ny rygolluyf duw o deured byt
Ny rygolles nef ny bo ynvyt

III.

Anfydruyd auyd euyc lauur duun
An uedy y karun punn penyadur
Heb synyeit yn reit ruyd echlysur
A heb wybot bot byt mor ampur
Rybu *Erthyst* ynn rybu *Arthur* [sur
Gynt rybu amgyvraut guynt guan tra mes-
Rybu *Ulassar* keissassei *Eflur*,
Y gan *Ud Prydein* prit y hesgur
Rybu *Vran vab Llyr* llu ruym adur mat
Ygkamp ygkyulat ygkat ygkur,
Rybu *Erculff mawr* rwysc didaur dur
Ryvyc agredvaul greidyaul greidur
Rybu gamuedauc *Madauc* modur ffau
Rybud vu idau dilau dolur
Bu *Alexander* byt lywiadur
Hyt sygnoed nefoed ny bu segur
Pam na uyl pobloed paub yn dostur pla
Pob traha yn diva ac yn divur
Pob naf pob niver pob ner pob nur
Pob nenn ym pressen yn ampryssur
Gurthot ruyf hollawl holl ysgrythur eith
Gurthuyneb a ueith yu y wneuthur
Gurth auyd tragyuyd tra guyladur
Guarchedid eluyd dyspyd dispur
Gurthefin vrenhiu vreisc pennyadur byt
Gurthladet om bryt pryt pechadur
Gorthywys nef oed nyued eglur
Gurthuyf ny bo trist Crist creadur

IV.

Creaduryeu nef naud dialaeth seint
Cyrreivieint gymmeint gymmedrolaeth
Cared ym ynni neut mi ae maeth
Caru a mynnu vy mabolaeth
Caraf yolaf tri truy drudannaeth ket
Carret om guaret yr auch guyrdaeth
Can ryd duu dovyd daun ehalaeth
Can ran goleudeur ffruytheu ffraeth
Can clyw am cenyw kymhuylluriaeth
Cein llyuyaudyr creaudyr credun ry wnaeth
Caud catuent pressent pressuylyaeth an-
hydyr
Canys breu mal guydyr hydyr hudolyaeth,
Y teir person byt bit yth arvaeth
Yr tri yn iaunuir iaun wrogaeth
Yr unduw undyn na vit hydraeth brat
Yr mab rat yr tat tec henavyaeth
Kan duc pumwhan Crist pumoes o gaeth
O yg o gyvyg gymmydogaeth
O angor teudor tut alaeth
Gymuyll otuyll ottuyll dyuyssogaeth
Yn dyn dit ympryt ymru pan aeth
Yn dolur ygkur ygkorforaeth
Kynnydnys maur ur maur vreuolaeth gnif
Yngkynnif y brif briodoryaeth.

Kyvyt vu vinheu heb suyseu saeth
Gan an duu vry vrenhinyaeth.

V.

Brenhined benn ban yth anet hael
Bro oed ysgavael ys govunet
Brenhin Pob ffin pob ffau dyghet
Brau kuydam ygyt yngkryt agkret
Yn uffern gethern goeth dreslet eruan
Yn affan poethvan peithauc druydet
Yn daffar taervar tan amgyffret
Yn arffaruyd[1] lle ny lluyd kerdet
Yn y daeth Kayn can y weithret
Cam ygkyueithas nam nym bo vynet
Gudam bob anuar daear dyret
Godef grun ysgun anysgoget
Godesun guydun-guaelaet arvan
Guyth gyman yn llan yn lluyr gywet
A mi am a vyd yngehevet
Yn avrinau Duu yn efrifet
Archaf danc cyn tranc truy eiryolet Meir
Hyt nam gunel kellueir koll agkyffret
Cyn dylau gychwyn tydyn tytwet[2]
Cen dalu y Duu y dylyet
Can lleng engylyon kein lliuet obeith
Cyn lleith rhac kyvreith kyvreithaet[3]
Caffuyf o yoli Crist Keli ket
Kaffel yn adef naud nef nodet Amen

KYNDELU AE CANT

VI.[4]

Un Argluyd kyvruyd kyvreithgar Uledi[5]
A uledych heb avar
Un mab Duu diffuys y daffar[6]
Un Dovyd tragyuyd trugar
Un rieu ruyf nef a daear
Un goron[7] guraul y daffar
Un af uen[8] o uedi glaear
Ym peryf kyn perigl buyf car
Om cared caravuy edifar
Ny bu dull vadeu dalv vydar
O dyn Duw a bryn yn brifgar
Ryverthir enwir yn anwar
Yn Argluyd Uffern wern wanar
Rygyrchant unpeir[10] teir trydar
Kynnadledd kenedloed ampar[11]
Llu Brithyon[12] brodorion bruytyrgar
Eil gurthlu[13] gordu gordyar
Trydydd llu nyu llud kyvarchuar[14]
Llu guynnyon guynvydic a gar
Yn huenyd naud yn huanaw nef
Buyf adef aduyngar

[1] Arffuruyd.
[2] Tytuet.
[3] *Neu*, kyveilhaet.
[4] *Yr awdyl hon yw dechreu y canu yn* Ll. E. D.
[5] Wledig.—Ll. E. D.
[6] *Yn canlyn y mae y ban hwn yn* Ll. E. D.—Un mab Mair meidrawl diarchar.
[7] Gwron.—Ll. E. D
[8] Afwen.—Ll. Coch: Addwyn.—Ll E. D.
[9] Ni fo dull faddeu dall fyddar o ddyn. Ll.E.D.
[10] Rhychyrchant un pair. —Ll. E. D.
[11] Am par.—Ll. E. D.
[12] *Neu* Brython.—Ll.E.D.
[13] Gwythlu.—Ll. E D.
[14] Cyfarwar.—Ll. E. D.

Kyn buyf guan esgus guyn esgar
Buyf guas Duw gwesti dialar
Kyn buyf anghenauc anghenwar
Hoedyl hoedrau hoen eban abar
Kyn aghen agheu athrugar
Arglywet gloes glasswed glar
Kyn dirvaur gyvwaur gyvysgar
Kyn nom duyn ym diued garchar
Kyn oergaud aglaud aglaear
Ygguasc ygguisc deru a guyar
Urden ren reithvaur guaur guar[1]
Iudex Rex rei[2] ovyd hygar
Yehedaul[3] kedaul ket wascar
O irchiat[4] llaw rodyat llachar
Iaun om daun doeth arllavar
Yaul heb daul heb doli arwar[5]
Yolyd uyf o nuyf yn avar
Yolaf y Duw y disuyn y var.

VII.[6]

Rac bar an peryt[7] pen haelonaeth
Dyfun deifnauc vyd y alaeth
Yn anoes y mae moes mauruaeth
Maur drygeu brydeu brauduryaeth
O agkret agkristonogaeth
Agkrevyd[8] yssyd yssyuaeth
Guell gobrit gobruyon eduaeth[9]
Heb heneint heb heint heb hiraeth
Kyn gortho guarther varchogaeth
Kyn guarthrud kythrud kythreulaeth
Nyt guallauc vradauc vraduryaeth
Mab Duu yr mab dyn dirparaeth
Pan gymmerth maur ur maruolaeth
Ym prenn crog an creaudyr ni a aeth
Ef au car an kyvarthaus ynaeth[10]
O uffern craunuern creulonaeth
Ef bieu radcu ratlonaeth
Uch nau torf[11] nau tyuyssogaeth
Ef is nef uch nef uch nautraeth yssyd
Ny symmut y bennaeth
Ef an ruyf yn ruyd[12] veidrolaeth
Guellivyat[13] guallovyat guellvaeth
Ef a ved[14] a vedyr oe arvaeth
Aryf haf naf nestic hynafyaeth
Ef yn vreisc yn vron ehelaeth
Ef a dau i dangos a wnaeth
Guaun[15] yrdau kyn brau breuolaeth
Dioheb wosseb wasanaeth
Erbyn braut brau vyd braduryaeth
Dovyd barnant ryd ar y gaeth[16]
Yr amser y ffruyner pob ffraeth

[1] Goar.—Ll. E. D.
[2] Rheg.—Ll. E. D.
[3] Iachw ddawl, *neu* iachwyddwl.—Ll. E. D.
[4] Eirchiad.—Ll. E. D.
[5] Iawn (iawl) heb ioli arwar.—Ll. E. D.
[6] *Yr ail awdyl yn* Ll.E.D.
[7] Perys.—Ll. E D.
[8] Angreddf.—Ll. E. D.
[9] Etwaeth.—Ll. E. D.
[10] An cyrchaws yn aeth.—Ll. E. D.
[11] Terf.—Ll. E. D.
[12] Rhwyf.—Ll. E. D.
[13] Gwelligrad.—Ll. E. D. *vel* guelligiat.—E. E.
[14] Ef a fydd.—Ll. E. D.
[15] Gwnawn.—Ll. E. D.
[16] Dofydd barned rhydd a rhygaeth.—Ll. E. D.

Ni ueryt meuyt miluryaeth[1]
Guran guyl ni a gueledigaeth
Guelat vy guelitor yn aeth[2]
Muy yt gar guaur guyr gurdaaeth
Noc yt gar car cerd kebydyaeth
Llei yt gar llavar no llauvaeth
Muy yt gar llauryd no llaugaeth

VIII.[3]

Lleuenyd llu nef llawena vy mryt
Yth vynet[4] yth wynva
Mab Duw byu vy llyu am lleha
Om lle drwc am dyduc ym da
Daioni vy ni[5] am rydha
Ryd rybuyf gan vy ruyf[6] ruy gwna
Reen reithleu rieu rat gyva[7]
Ratlaun doethruyf kyvaeth koffa
O gan treigyl attreguch yma
Ac an cam an cymmer etua
Trugarauc Argluyt trugarha
Urthyf[8] y urthyt nym[9] pella
Pell yduyf o nuyf yn echua
Ar ny vo puyllauc nys puylla
Eithr oric ny thric ny threfna
Hoedyl etvyn hoen dyn dibarha
Hoetran hydyr hydreid ae treidia
Treul trydar am car am cassa[10]
Nam golud ym golychwyda
O gatwent pressent y bryssya
Dial blas aval blys Eva
O amraut amreint diara
O amryu amryvus vuyta
O bu chuant chuennychu traha
O bu chuec bu chueru odyna
Chuerdit byt bradauc an diva
Yn divanu divant[11] y dâ
Yn chuetyl atveilyau[12] yt atveilya paup
O'r pobloed ny bara[13]
Peris ef peryf nef nodfa
Per adaut Paraduys Wydva
Pereit loc y enu yna
Y Adaf adef ny vuyna
Ffruyth luythlen wastadwen westva
Yn fruythlaun o fruytheu terra[14]
Terwynaul iechedaul iacha
Bard a'th yaul a'th vaul a'th vaurhâ

IX.[15]

Maur defnyd bedyd bendigeit rieu[16]
Ruyf eneityeu[17] rat volyeit
Molaut Duw molaf ae dyweit
Ae moluy nys molaf ofeit[18]

Am obruy am ebrit vy reit
Am Iessu caru cyrbuyllyeit
Caraf y dreth a draethant genyeit[1]
Traethaut ber i burau eneit
Rac oerveru uffern wern woneit[2]
Rac oervel uchel ucheneit[3]
Rac koryf agkyscot agkysceit kuynvan
Rac turyf tan taer yneit.
Rac auyd avruyd nyt avreit
Rac avrduyth avrdul gyuydeit
Rac buched gan bechaduryeit
Rac treul hoen yn hir boen yn huyr beit
Yn hirguyn guenuyn gueinivyeit
Rac gorthrud kythrud kythreulyeit
Kythreul-glas[4] gurthgas gurthgrivyeit
Rac gormeil yspeil yn yspeit pechu
Rac pechaut ordyvneit.
Gordyvyn vi goreu ri ruyf greit
Yn ruydvreint yn rann seint seinyeit
Yn ruylluyr[5] yn synuyr synyeit
Yn ruydhaul huyrdaul hir dodeit
Ym pridull cynnull kynheilweit
Ym pri doeth kathyl kyvoeth koethyeit[6]
Ym pryssur llavur llyvyr doneit
Ym pressent ym pressuyl eneit
Yn adorth ehorth ehovneit kyvrgein
Kyvuyrein glein gloewheit
Duw am rod ruyd vod vedylyeit
Rann didann gorchlan gorcheithleit
Turyf[7] eurin uerthevin urth reit
Yth gerdaur guerthvaur gurthfynnyeit
Rac braut rann baran[8] barn beirnyeit
Pan varner tri niver truy neit
Bernit[9] Duw an duyn i uenbleit nevol
Y nefoedd yn ynêit. Amen.

X.[10]

Nyt ynat ueb drut ny drevnuy
Guascaut cynn guiscaw avaruy
Avar maur ym bron[11] llaua bann lluythuy
Mor vyd lluyd llonyd llau daduy[12]
Mor attrec pob chuec pan chueruy
Mor advuyn[13] divuyn digonuy
Crist kuluyd poet ruyd ymranghuy[14]
Om rang[15] lles neges nam naguy
Duu am duc om druu y dramuy
Y tremyn y dremit o vruy[16]
Mor deduyd a dreid a draguy
A huyl[17] ar haelvron tra gyrchuy
Kan kyrchuy[18] Dews diarduy

[1] *Neu*, mawrwriaeth.—Ll. E. D.
[2] Gwelant hwy (vig E. E.) gwelitor yn aeth. — Ll. E. D. [E. D.
[3] *Y drydedd awdyl yn* Ll.
[4] Ith wynfyd.—Ll. E. D.
[5] Fy rhi.—Ll. E. D.
[6] Gan rwyf.—Ll. E. D.
[7] Gynna.—Ll. E. D.
[8] Wrthyd.—Ll. E. D.
[9] Nam.—Ll. E. D.
[10] Nam cassa.—Ll. E. D.
[11] Yn ddifant.—Ll. E. D.
[12] Adfeiliawg.—Ll. E. D.
[13] Oi bara.—Ll. E. D.
[14] *Ban o* L. E. D.
[15] *Y bedwaredd awdyl yn* Ll. E. D.
[16] Piau.—Ll. E. D.
[17] Rheidiau.—Ll. E. D.
[18] O phaid.—Ll. E. D.

[1] *Neu*, dreith a draethant geiniaid.—Ll. E. D.
[2] Wenaid.—Ll. E. D.
[3] *Mae y ragvlaenawl ar ol hon yn* Ll. E. D.
[4] Cythraul glas.—Ll. E. D.
[5] Yn rhwyddlwyr. — Ll. E. D.
[6] *Neu*, koelhyeit.
[7] Torf.—Ll. E. D.
[8] Rhag brawd rhag barnu.—Ll. E. D.
[9] Barned.—Ll. E. D.
[10] *Y bummed awdyl a'r olaf yn* Ll. E. D.
[11] Cymron.—Ll. E. D.
[12] Llawddadwy.—Ll. E. D.
[13] Addfwyn.—Ll. E. D.
[14] *Neu*, ynnanguy — Im rhagwy.—Ll E. D.
[15] Rhag.—Ll. E. D.
[16] *Neu*, ovruy, ovnuy.
[17] Ar hwyl.—Ll. E. D.
[18] Cyrchwys.—Ll. E. D.

Kyrch clotvaur am dirvaur diruy
Pumhoet pobyl[1] rhac pobyant orduy
Pumhoes byt a hevyt yn huy
Guae vab dyn dilyt y gamduy
Ygkamlit[2] eithr gobrit gobruy
Ysgeryd ysgared vuyvuy
Caru guyt yn ryhyt yn ruy
Yn ruy yd amuc ac amunuy[3] bryt
Ry beuyt ny bechuy.
Pechadur pechodeu dirpruy
A dirper pryder pryt arluy[4]
Ar luyn cyn kystlun kestuy
Keissau nef guar adef guaruy
Kan goreu an Duu an datpruy[5]
Truy gethreu a chreu a chrymuy[6]
Can gueryt creaudyr ae crettuy
Kan gwaraut gueirinwalch nevuy
Kan diffyrth Trindaut tri Maccuy o dan
Tri meib[7] glan glein ovuy
Kanys ef a ved a vynnuy
Kanys myn mynnaf a garuy
Keritor car cor caraduy
Kanret cret crevyd am roduy
Kan guledych guledic eur gylchuy
Kylch huan Kynnan nyu kannuy
Kynheilwat kynheilwet vuyvuy
Gan Gyndelu kynhelu kannorthuy. Amen.

CYNDELU AI GANT.

CYNDELW A GANT YR AWDYL HON.

Gweleis ar vorwyn vwyn vawr rydic
Golwc diserchawc syberw keinmic
Lliw goleu tonneu taenverw gwenic
Llanw ebyr ar llyr lle ny mawrdric
Mynych ymanuon dygyn gofyon dic yrof
Arien gannwyll ryuic
Mal ydwyf yn kelu kalon yssic
Ny mat gyrchawd gwenn gwely eidic.

LLYMA ELYNYON

A Gant Kyndelw y Ytnyued Bryf Crogen vab Madawc ab Gwallauc.

Etnyued aerllew a dan eurlliw claer
Ar daryan daer daluriw
Am danaw ny daw ny diw
Nym gad adoed hoed hetiw

[1] *Neu*, pibyl.
[2] Ynghamlaid.—Ll. E. D.
[3] *Neu*, a camunuy. — Ll. P. P.—a damunwy. — Ll. E. D.
[4] Prif arllwy.—Ll. E. D.
[5] Dirprwy.—Ll. E. D.
[6] A chymwy.—Ll. E. D.
[7] Trineis.—Ll. E. D.

Hetiw ym kyfliw yt ym kyflut gwen
Gwynn y kawt ar vygrut
Hoen am amdrei am draus lofrut
Hoed hydyr am hoedyl wydyr wodrut

Godrut uar anwar anwas ysgwytwyrt
Arwar kyrt kyn lleas
Gwisgeis glwyf am glod wanas
Gwisgws llid llew lliw glew glas

Glasuet y ortho y orthaw ym byw
Am ernyw yr na daw
Trwm ynof cof ced wallaw
Tristuart uytaf am na daw

Trist yw ynof cof kawt erbyn ymbryd
Yr brawduaeth llywelyn
Trwm a barthred yd berthyn
Y duc duw dewis ar dyn

Dewissws uyg kert dewis y enw
Y anaw rym kedwis
Bu wrth wruyrt kyrt keinis
Bu wrth uryd gwyr y gweinis

Gwenidawc rodawc rad wellig keinyad
Kyrchyad cad ken echyg
Kyrchws glyw bar glew bergyg
Kyrch ehofyn yn ofyn yn yg

Oet digyuyg mewn mynwent uyged hael
Beirt auael wael wared
Milyoet am gyhoet am ged
Mil uyrt molyant ydnyued
Ednyued, &c.

MARWNAD MEIBYON DWYWC UAB IORUERTH.

Kyndelw ae Cant.

Kertgar kyuarwar kyuaruoloet brwydyr
Bryd vchel yg kyhoet
Glewdraws kyghaws kenetloet
Glyw dinac ual dinas oet

Nyd oet amrylaw nac amrylon wr
Amryliw oet y onn
Ny threfyt brwynuryt om bronn
Nac om cof nac om callon

Callonvleit wreit wrt elyn yg gawr
Gwrtlew llawr llaw gymyn
Beirt ouynac dinac dyn
Breint archauael hael heilyn

Heilyn haul dechryn o dechreu y hoetyl
Y hoedran yssy veu

Haetad vleinyad vleit cadeu
Haelwalch balch bwlch y eissyeu

Eissyeu yssy veu yssy vawrdruc ym
Nym dawr dim nym diwc
Dygyn gofyon deon am dwc
Diua dewrblant da dwywc

Diuefylwyr frodyr urwydyr efnys yn trin
Yn trydar anuelys
Cad enwiret enwerys
Keidweid greîd grugunan lys

Grugunawc eryr grugunan gynnetyf
Ny gymysc am ogan
Glew lew lachar taeruar tan
Grym gyflym am gyflauan

Kyflauan trathan tratherwyn y haul
Traws gedaul gad orllwyn
Gwr goreuras gwas gwenwyn
Gwawr gwanar hygar hygwyn

Hwynwyf o dyrwyf o dyraur aunyan
Am erwan am eurwaur
Ach gwynaf er ych gwynaur
Er ych gwynant kant kertawr
Certgar kyuarwar, &c.

KYNDELW

A Gant y Tri Englyn hyn, y Vab Eillt o Lansadwrn.

Tra fu uyw glyw bu glewgadyr trydar
Bu trydyt guaed raeadyr
Pergyng par gweilgyng gwaladyr
Pum dryll gunei pyll oe paladyr

Bed pyll pwyll enwir enwauc yn trydar
But wasgar beirt wisgawc
Dan llen dirgel oeruelawc
Yn llan diuradw gadw gadauc

Guaedlyd y lein gwanar seuyll lwrw
Gwaew aerfwrw gwan aerwyll
Guaedfreu gwaew diheu deudryll
Gwaedryd gwae veirt byd am byll

ENGLYN, A GANT CYNDELW?

Eurwas kyn lleas yn llyssoet enwawc
Mygedawc magadoet
O bob da defnytadoet
O bob defnyt deifnyawc oet

LLYMA EGLYNYON

A Gant Kyndelw y Hywel vab yeuaf.

Reitun am rotes hywel
Reitiawc veiniawc vannawc vil
Keueis gan dreth ortethol
Tarw tec talgarth yg gwarthal

Llef a glywaf gloew eilyrth
Llef eilon yn eilwyt uerth
Llef bon corn blaen cad ehorth
Lleis garw a llef tarw talgarth

MARWNAD ULETYNT VART.

Kyndelw ae Cant.

Yn aerdwryf yn aerdoryf yn aerdoryf aerdew[1]
Yn ardwy rac trylew
Y dan llafnawr lleith wotew
Y dan llassar glas llas llew

Llas gwas gwawd digart digabyl y gwynaw
O dis llas llys bennart
Bleit glyw glewyd diwahart
Blaengar bleituar bletynt vart

Bart hart ehelaeth bart ae meithuaeth met
A meuet marchogaeth
Y aruod oet y aruaeth
Y enw y anaw ry gwnaeth

Ban wnaeth y angert engy hynt yw glod
A glyw deifyr ae gwelsynt
A vnbyn powys pwy gynt
Ae flam ae bleitlam bletynt

Bletynt bleitadwy yn adwy yd las
Y dessid a vei hwy
Mabolaeth uetuaeth uaccwy
Mab o oed ae hoed yn hwy

Hwyaf ym athréit a threisuar y dwyn
Hawl wenwyn hwyl gwanar
Yny redei rut wyar
Raeadyr ar paladyr ar par

Oet parawd cletyf cleudaer ym bartrin
Yn dyt trin ger traeth caer
Llid ysgwn ysgwyd kanhaer
Llew keinllew kyn llofrut aer

Yn aerdwryf yn aerdoryf, &c.

[1] *Mal hyn hwy rach*—aerdaryf yn eurdoryf aerdew.

LLYMA EGLYNYON

A Gant Kyndelw. Y Dygynnelw y Uab.

Yg kynnossod clod claer dyleith bytin
Ny bytud wrth gyureith
Oet anawt llauyn adrawt lleith
Dygynnelw dy ganhymdeith

Tric yn hartureint seint senet gyd eurglawr
Arglwyt nef ath weryd
Dygyn yw hebod bod byd
Dygynnelw a duw genuyd

Gwr ae gwnaeth yn dyn yn delw boenedig
Pan aduc dygynnelw
Kan duw ny bo kwyn dielw
Cutuet keindiwet kyndelw

GWELYGORTEU POWYS,

Kyndelw ae Gant.

Auch rotaf arawd orawen gyffes
Auch rotes auch reen
Wrth awch bot awch bod yn llawen
Wrth awch bryd awch breint o ueigen

Auch rotaf arawd arovun a wnaf
Aruogyon gydyhun
Ygwythlid yggwythlawn orun
Yg gwaedlann yg gwaedle gwytgun

Auch rotaf arawd auch rotyon am keidw
Ked wallaw kaduaon
Bendith duw gennwch gynureinyon
Gnawd y vart vendigaw haelon

Auch rotaf arawd aerwosgryn bowys
Argoedwys dwys dengyn
Uy mawret uy mawreir ae mynn
Uym bareu uym bar an kychwyn

Auch rotaf arawd aerdihauarch wyr
Nym gwehyr gwahan arch
Neum kymwys dreic bowys trwy barch
Neum arwar neum car neum cyuarch

Cyuarchaf y duw cyfarchdawn volyant
Y vilyoet enwogawn
Eurdorchawc uarchawc ueirch agkrawn
Eryr gwyr gwelygort lleissyawn

Eil welygort vawr veirt wellig am peirch
Ar uygyrueirch ar uygyr uyg
Bleityeu toryf teruysc diechyg
Bleinnyeid kunyeid kadellig

Trydet welygort trydar ordiuwg
Treis wollwg vlwg vlaengar
Lloegyr lleityeid llofrutyeid llachar
Yorueirthyawn y vurthyaw esgar

Pedwaret welygort pedweryt molawd
Molafy ly ae dyrllyt
Mawr doryf daryf gyuaryf gyweithyt
Madogyou madawc essillyt

Pymhed welygort pymhedran om kert
Keritor yn eu bann
Aerwyr gawr aruod vawr varan
Arotyawn creulawn rac creulann

Chweched athrugar athraon cadwallawn
Eil llutyawn llafyn rutyon
Kyunewid eruid aruogyon
Kynnifyeid kunyeid caer eillyon

Seithued welygort oleugor tros wawd
Ae traethawd traethitor
Gwrt uytin veityeid yn tewdor
Gwyr weirnyawn gwrhyd diachor

Wythued iwyth gynnwyth gynwan eudetyf
Eu dewis gyflauan[1]
Llawen doryf am goryf am gyuyrdan
Llaurotyon llofrutyeid garthan

Nawued eu riued rut wet yg kyfranc
Kynn bu tranc eu trosset
Tygyryawn tyghed oruolet
Ny charws tyngyr tagneuet

Decued yw am klyw om clud eurdaun kert
Kenitor canys yawn
Toryf ysgwn ys gnawd yg camaun
Taryf rac cad rac kwcwll uyrryaun

Undec uad awen vndecued awyt
A weinyt vyn tyghed
Om gwawd rann om bann om bartged
O walch ualch o weilchyawn[2] giwed

Deudecued amgen am geinwiw garthan
Gyrth yn gwan rac gwaeduriw
Hydyr eu gwir or gwr ny diw
Hil gwryaeth ysgoew ysgwyduriw

Trydet yw ar dec a digawn raclod
Yn ragod ragor dawn
Flam luchlam y luchlat estraun
Faw gynghyr fwyr wyr fynudyawn

Pedwaret ar dec ardunyant a geiff
Ardunwawd diatrec

[1] Eu dewis gyflan.—*Ll. D. D. o'r Ll. Coch.*
[2] *Neu*, feilchyawn.—Ll. D. D.

Kynnifyeid cynnygyn ogywec
Cyndrwyn kyndelw ac hanrec

Auch rotaf arawd orawen gyffes
Auch rotes auch reen
Wrth auch bot auch bod yn llawen
Wrth auch bryd auch breint o ueigen.

BREINYEU GWYR POWYS.

Cyndelw ae Cant.

Kertawr huenyt huanaw auch mawl
Kert hep dawl heb dwyllaw
Kert uchel antawel antaw
Nyd kasgert kosgort dyssilyaw
O dawn mawr mab duw dylyaf ardelw
Dull kynhelw kynhalyaf
O gerteu bleityeu blaen gwryaf
O ganon kertoryon kanaf
Canaon selyf seirff cadeu meigyen
Nyd meigoll y kigleu
Kynniuyeid kynneurawd oreu
Kynnytws brenhinet breinhyeu
Cynnytws powys per uolyant yr pell
Nyd pall yr digonssant
Dragon dwfyn deuawd a gadwant
Dreigyeu dewr deu prid ny dalyant
Ny thelir o wir o wreitrwyt breisc
A brwysgaw yn rodwyt
Ebediw gwr briw braw dygwyt
Yn dyt brwydyr rac bron y arglwyt
Ny thal gwyr powys penn reith ar gymry
Gan gymryd ag kyureith
Wedy treul trylew dioleith
Wedi trin traean o anreith
O anreith y dyvu dioual anrec
Anrydet kyuartal
Ermydet terrwyn teyrnual
Eur hybarch hebauc a bual
Buant kyd yg gryd yg gretyf kyuaruod
Kyuaruogyon diletyf
Y wrthod annod ac annetyf
O greulan o greulawn gynnetyf
Cynnetyf gwyr metueith metgyrn ortyfneid
Metgwyn greid gretyf heyrn
Gwyllyoet gynt ny gedwynt gedeyrn
Gwyl bentan am dan am deyrn
Cynnetyf y aergun argoedwys werin
A warawd rac lloegrwys
Rann y vrawd y vreint ae towys
Rann y chwaer ny cheir o bowys
Cynnetyf y bowys benn ymadrawt gwyr
Vch gwiraud eur gymlawt
Yn nep llys yn nep lle anhawt
Nad ef daw ar eu llaw lledcawt
Cynnetyf y bowys kynnossod yn aer
Yn aros eu raclod
Ym blaen cadeu cadw aruod
Ac yn ol diwetwyr dyuod
Cynnetyf y bowys ban el ar dremyn
Y deruyn diogel
Na bo tro tramwy gyuarchwel
Na bo caeth na bo carr dichwel [ssaf
Cynnetyf ywch bowys ban wnaethauch gor-
Auch gorset na bei gaeth [waeth
Glyw gwyrthuawr gwyrthodwch chwi et-
Gwrthodes rywyr righyllaeth
Cynnetyf yr dreigyeu uegys dragon berth
Ny borthynt anetuon
Yn eu byw ar eu ryw rotyon
Na rennid ranneu kynytion
Cynnetyf a waraud y werin argoed
Nyd argel om bartrin
Nas gouwy gordwy na gortin
Goual tal teledic brenhin
Cynnetyf yr cedwyr ced ysgein y veirt
Cedweilch heirt hart yd uein
Eil gwerth gwarth gwrthodes kynrein
Eil gormeil gormesgylch riein
Gwrthodwch auch cam cenedloet—powys
Peues cyrt a chyhoet
Glyw kyrchuawr kylchynueirch nyd oet
Gwyl hebauc heboch neud adoet
Nyd adoet uyn dawn yn ouer—om gwlad
Am gwledic ae dirper
Nym gwna tro treigylueirt un amser
Nym twyll pwyll pam ym kyuarcher
Gwyr powys pobyl disgywen
Cad orllawes orllawen
Pedeir kynnelyf cadw cadyr vrten
Ar dec yr dugant o ueigen

CANU A GANT KYNDELW Y HYWEL M. EWEIN.

Cadeir beir beryf
Kannyad duw gennyf
Cadyr deissyf heb dissut
Dawn kyflawn digawn digyflut
Digart gert y ged diorchut
Diheueirch gystut diruawr vut gwrtulwg
Trin trablwg trablawt ut
Treis ormeil ormant ormes lofrut gawr
Gortwy llawr gorten ut
Rygallas rec dinas rac dut
Oe hygder ehagdud varedut
Pan wnaeth balch odrut bylchu flemissyeid
Fleiniyeid greid gryd lofrut
Brwysc auad o gad oet ganthut
Brwydyr a chrwydyr a chryd arnadut
Brwyngwyn gyuamwyn gyuamrut asyr-
dwyth

Gwyth beich bwyth bu eidut
Gwyth yt aeth traws bennaeth trostut
Gwrt eissor eissillit gruffut
Gwybu bawb heb gel
Gwyth gwrt hwrt hywel
Yn ryuel kyn rybut
Gwyt briw gleu a llafneu lledrut
Gwytuid gwyr yg weryd achlut
Gwyr y glyw trychyon rac tra chythrut gwaew
A gwedlin ar eu grut.
Grut vutic wledic wlad ohen
Grugunan rwyuan rut onnen
Nyd o nerth llaesgad yd geif llesgen—dir
Hy molir meint y lenn
Hud uriw calch am ualch eluyten
Hud wyf uart y ueirt kyghallen
Hud af yg kyntoryf yg kynhen—am kert
Am kynhelw om perchen
Hud aruoll archoll yn archlen
Hud arwet arueu ae loflen
Hud arueit tra chrou
Treityaw y alon
Treul dragon saesson ssen
Hud ysgithyr y esgar yn dilen
Hud ymbyrth y ysgwyd asgen
Hud ymbraw am breityaw breisg nenn
Hud ymbeirch diheueirch a diheubenn—glyw
Deheubarch o gollen
Hud amnawt hirulawt hir wenn—y ysgor
Hir gor dor doeth gymen
Huan wrys hawl echrys ochren
Hual gryd kedernyd kyngen
Kyngen gywrysset am gywrys—deheu
Llary llacheu heuelys
Llathrei lafyn oe law ar gyuys
Llachar glaer yn aer yn dyrys
Ac ysgwyt yn rwyd
Rac ysgwn plymnwyd
Ac ysgwyd ar y ystlys
A phareu yn phyryf hyd enuys
Yn eis meirw a meirch yn cochwys
Ac ar gastell gwis gogwys yd orvu
Godwryf llu lluchyad gwrys
Arwr ualch ar uolyant ysbys
Ar uoloch dragon dreic efnys [yawr
Pan arurwydyr arurys arlwy blys—bleit-
A gwaewawr uch gwregys
Pan dineu gwyar greu ar grys
Arueu gwr gwron ae dengys
Aruod anwared enwerys—yg gawr
Angert llawr lloegyr echrys
Anlloet kyrn teyrn teir ynys
Anhawel hywel hawl gyfrwys
Antywallt y lys o liaws eirchyeid
Pan archant y emys
Emys fraeth yn frwynuawr am daw
O frawt vot ut heb lutyaw
Caffwn y radeu
Caffad an gwawdeu
Cathleu cleu kerteu caw
Karwedros cauas y ganthaw
Kadarn dau gwan trywan trwytaw
Camp ragod aruod arueityaw—ac aryf
Ac arhos heb gilyaw
Cas tryndras tryndreis ardwyaw
Kar kedyrn caen heyrn heidyaw
Kaereu divuryaw cad arllaw—aerllew
Arlleng glyw glew difraw
Cart wrthryn y wrth aberfraw
Canys tec teyrnas idaw
Teyrnet yntaw ynteu dayarglas
Ry allas rwyf anaw
Taryf taeruar trydar vawr yndaw
Tarw bytin dylin dyludaw
Taryf ar ysgwydaw terrwynyaw a dysc
Teruysc fysc festinyaw
Terrwyn ri yn torri arnaw
Teyrn dreic a dragon wrthaw
Twrwf tonn torchawc hael trwm oet y glywel
Tur kynuael yn kwytaw
A flameu odrum yn edrinaw
Ac angert ac ongyr yn llaw
A gwyr gyrth am byrth yn burthyaw—gorwlad
A bragad yn briwaw
A brwydyr a breis rwysc yn brwyscyaw
A breuolyon ewyn yn cwympyaw
Yn aber ystwyth yn ystrywyaw—gwyth
Gweith uadon ym dullyaw
Gosgort llawr kyn llat o honaw
Gwisgwys llary lluryc amdanaw
Gwasgawd gwawd gwaet nenn
Gwr yn gwisgaw penn
Gwasgarei bawb racdaw
Gosgort wrt a ordyfyn preityaw
Gosgrynwent kadwent ked wallaw
Gwallofyad alaf gollewin eryr
Aryf dewrwyr y dwyrein
Rutuoawc uarchawc uarch ysgein
Riallu ry allas yg crein
Pan ruthrws hil run ar rut grein—gwaew-awr
Gwawr gwryawr goradein
Raclydawt ae gletyf uch gwein
Raclym vu yn pannu penueein
Rac pareu rien rut gicwein
Rac teiui yn torri twr mein
Teyrn glyw terrwyn tyrrynt prein—yn drud
Y gwn knud uch knouein
Rygnassant ryf naw cant kelein
Kalanmei kelennic y urein
Kred a ched a chert ry chygein yth bleid
Yth blegyd y dichwein
Echel dor echdor gor goeluein

Vcheluar vcheluab ywein
Echrys par llachar lluch gyfwyrein—gawr
Lluoet gwawr mawr madyein
Gryd ortwy grym uwyuwy uirein
Glyw llywyaw llewenyt kyngrein
Glew otef gloes lef a glas lein—ar glun
A glywir ym prydein
Prydein par praf drydar dranhyal
Prydytyon gadeir gadyr ynyal
Pryduerthle kyhoet kyhaual—meruyn
Hawl edwyn hil Idwal
Pryssur dewr dragon dreic goual
Pryffwn gawr priodawr preitwal
Prydesteu kymry kymrodyal—kynhelw
Neud kyndelw ae kynnhal
Can amdaw anaw anwadal
Anhyet kyfred kyuartal
Eurdorchawc a ryt eurdal—ym yr kert
Am keinyon o vual
Frawt ystryw estronyon hual
Fysc dyfysc diffwysgad ardal
Fyryf deyrn rac kyrn rac carnyal—emys
Fwyr dyfynurys dyfneual
Kyssynhyws kysseuin dial
Ar dir caer yr cadw y aryal
Cletyfeu goruthur cletyual—ar wyr
A oruc yn difal
Hywel hael heuelyt eidal
Hywr glew gwledic diofal
Hwysgynt huysgwr—ysgwyduwrw ysgwn
Ys gwrtualch ymprennyal
Hwyl taerdan tra wan trwy wyal
Hwrt aflwfyr mal hirdwfyr hoewal
Hoewal hawl gadarn hart gedawl—y eir
Mal yd greir yd gredir
Greid gyfred gyfrawt nawt gywir
Gryd gyffryd gyffro ny foir
Grym gyffuryf gyfor a geffir—y vut
Ae vetgyrn wrth pabir
Gwryd hwylurys haeluron a honnir
Gwyr gwasgawd devawd divoir
Pan wesgir ar lloegyr pan gosgor teudor
Pan osgort wasgerir
Pan wasgar heyrn pan heir
Pan wesgrynn camawn camp enir
Pan llat yn lluchyad pan llochir—yn llym
Yn llachar yd veruir
Pan gymrwy ryuel ry hoffir
Pan gymer glewder yd glywir
Pan gymyn yg kad pan gymysc lluoet
Pan gyhoet gyhutir
Pan gychwyn arueu pan gochir
Pan arueit pan breit pan brouir
Pan wnel butugawl beteu ir—uoch uoch
Bytyn droch a drychir
Nyd arllutyaw ri ry ellir
Nyd yr lles nyd erlleuessir
Traws trochyad kyrchyad pell kyrchir—y
ueirch
Ac y ueirt yd rotir
Taryf ar dres oe dreis a welir
Twryf yn toryf yn teruysc am dir
Trwm yt ergryner crynoder y uar
Y uannyar a uolir
Tryfrwyd wawd ym priawd prydr
Trefred uawr treul gawr y gelwir
Tryliw y ysgwyd ysgydwir—yn torment
Y gadwent yd gedwir
Trylwyn yw am glyw am glewhir
Trydar bar berchen a berchir
Trydyt hualawc huelir—yn dygyn
Y gynnygyn gan y dir
Trwst trathrwst tretheu a dygir
Trwy ortwy yd wrt gymellir
Ar digart gyngran
Kyn gorun gwaedlan
Y gloduan yd gludir
Cluduan clod yn cledrwy ysgwyd
Cleis o dreis o draws y annwyd
Creulawr gawr gyrchyad
Garw gymwyd gywlad
Yn kyflat ym plymnwyd
Kein uyged am drefred dryfrwyd
Kert gan gyrt amgylch y aelwyd
Keffid eu keinllith kwn kunllwyd
Keffynt veryon voreuwyd
Keffitor ymdwr am drwyd—heuelyt
Twrch teryt y ar vwyd
Caffawd beirt eu but yn yt wyd
Keffid noeth noted rac anwyd
Keffitor ym prafnad ym proffwyd—areith
Ym pryffwn waedwyd
Kenir ytt kenetloet gadwyd
Keinwalch gyrch reid y dotwyd
Keinnyad gryd grym llew
Keinnhyeid glew dew doryf
Am dy goryf dysgorwyd
Kedwyr dor am gor am gyrwyd
Kadarn prein yn pen yt adwyd
Ked ebrwyt kyn arwyt kyuarwyd
A llat a llafneu trwy vortwyd
Mor gyfran gyfred y donyon
Mur mawrgor morgant arwytyon
Mor gadarn y fwyr ar faraon—freinc
Ac ar frawt o wystlon
Am deu ystlys dwfyr dofyn auon
Ymdibustlynt gynt gyngreinon
Ymdibustlei lew ar lan aeron—berth
Pan borthes eryron

Ry dirwy dyrawr y hollyon
Ry dylawch eirchyad ac eirchyon
Ry dylat yn drud ran canaon—knud
Ry dylud alltudyon
Ry dyly dilein gwleidyadon
Ry dylif kynnyf cadnaon
Ryd erwyll rwyf dreic rodolyon eirchyeid
Ry dalant eu rotyon

Ry dysgaf disgywen veirtyon
Rym gedir y gadeir amrysson
Ry dirllid uyg cert yg keinyon—o uet
Yg kyntet teyrnon
Yg kyghawr gwrawr a gwron
Yg kyghest gorchest gorchordyon
Yg cantref emreis yn ymryuel gwrt
Yn ymhwrt am haelon
Yn aber muner meneiuyon
Yn anweir yn diweir deon
Yn enwoc yn anwar
Yn aerbeir yd aerbar
Yn erbyn ywerton
Yn tewdor yn aruor aruon
Yn aruod ac arueu rutyon
Pan wnaeth penn dragon pen drychyon o wyr
Pan drychws y alon
Gal ysgwn ysgwyd agkyuan
Garw esgar yn ysgor gaduan
Gnawd gan draws lyw maws luman—archauad
Yn aergad y ar gann
Gnawd rodawc rac marchawc midlan
Gnawd kynteiryf kyntwryf yn arnan
Gnawd yny gyman gymyrret am heirt
A glwysueirt vch glas pann
Gnawd ataw itaw a ruteur oe law
A rutueirch y danan
Gnawd ym ri rutueirt o uaran
A roti rut wisc am danan
Gnawd y gwna rut lanw amgylch rutlan—gaer
A rut liw ar dylan
Gnawd gosgo gosgort yn diflan
Ual ymosgryn mawr gawr gamlan
Gnawd canaf y volyant ual auan vertic
Neu uartwawd arouan[1]
A uo kert ny uo cart yny rann
Ny uo gwacth no gweith y berllan
Am byrth caer uyrtin
Porthes gwyr gwaedlin
A gwawr trin bu trechaf
Gwal teilu tal ym a ganaf
Gnawd yw honn om bronn y brwydaf
Bryden anaraf brythwch gaeaf—garw
Bytin darw deyrnaf
Brwydyr edrin breenhin breisc naf
Bryssws glew bresswyl a honnaf
Brwysc rwysc rwyf trydar
Bwrw lwrw lid anwar
Bwyd adar oe adaf
O voli peir deon pyr dawaf
O dor cor coelic kynnelwaf
O golofyn prydein y prydaf—yn geluyt
Or defnyt y dyfnaf
O prydest o dyllest a dullyaf
O dawn duw can dotyw attaf

[1] *Neu*, arouan.

Or mor pwy gilyt py gelaf—uy geir
Y gadeir a gadwaf
O gadwent o gadwyd eithaf
Athwyd uyth ath enw yn uwyhaf
Ath dir ath degwch
Ath elyf ath elwch
Ath wolwch ath alaf
Ath urondor ath vro gadarnaf
Ath uolchlafyn ath ualch ymorsaf
Ath volir ath welir ath welaf—yn uynud
Ath olud ym danaf
Ath uolant veirt byd ath volaf
Ath uo hael hil run a unaf
Ath orchymynnaf gan y mawr drugar
Pleid a gar plant adaf

CYNDDELW I LYWELYN.[1]

Llywelyn heilyn haelaf—o undyn
O undawd plant Addaf
Nis gwna pawb na bo pennaf
Ni wnaeth Duw fwlch ar falchnaf
Naf ym mhressent yw ner wennwlad—rhwyf
Yn rhodd Duw ai garhiad
Trosti nid traws twyll na brad
Trois nyw llefais na lladrad
Ni bu ledrad cad cadr Aber—Conwy
Cyn nechrau fy udd ner
Cynnygn fy llyw oedd llawer
Cwyddynt ynguif seithrif ser
Rhif ser rwy cigleu cigwledd rad—i frain
O freisgwyr ardwyad
Cerhynt fy llyw nid lledrad
Cwrr gogof cyrrheidd coscad
Cadwent pan gyrchaist gyrch union—senig
Sangei bawb ei alon
Parthred gwyth mal gwaith fadon
Porth athwy myrdd ofwy mon
Ym Mon bendragon ban dreigiau—Prydain
Wyt prydfawr ith arfau
Cefeist a donaist yn dau
Cad anhawdd y coed aneu
Cedwaist cad orfod caen orferw—gwaedlin
A gwaedlaif yn ymherw
Cyd tan trwy wan trwy agerw
Ced hy cad fry fron yn erw
Erwan teyrnedd teyrn udd—Prydain
Pryder Lloegr ai cythrudd
Ai law braw bryneich gystudd
Alun rac hil run bu rudd
Rhuddgreu ei arfeu arfeidd erlyn—Lloegr
Lliaws bardd o'i gylchyn
Dawn fu pan ddyfu yn ddyn
Dydd llawenydd Llywelyn

[1] *Allan o* L. E. D.

LLYMA ENGLYN

A gant CYNDDELW gwedi anfon Mynach o Fyneich Yschad Marchell iw wrthod ac i ddywedyd nas cleddynt yn eu Monachlog.

CEN ni bai ammod dyfod—i'm herbyn
A Duw gwyn yn gwybod
Oedd iawnach[1] i fynach fod
Im gwrthfyn[2] nag im gwrthod.

MARWYSGAFN CYNDDELW

Y GELWIR Y PUM-AWDL HYN. I DDUW.

CYFARCHAF i Dduw cyfarchwel iawn
I foli fy rhi rhwydd rhadlawn
Un mab Mair a bair pyrnhawn—a borc
Ac aberoed ffrwythlawn
A wnaeth coed a maes a mesur iawn
A ffrwythau a doniau Duw ry ddigawn
A wnaeth gwellt a gwydd
A grug ym mynydd
A wnaeth dedwydd—yr dedfryd iawn
Ac arall ar wall ar wellic ddawn
Yn eissiwedig ac yn ddigllawn
Archaf i fab Duw canys digawn
Commod o'n pechod pechu nid iawn
A chynnwys yn naf yn arnodded
Ir wlad eidduned myned a wnawn
Cyfarchaf i Dduw cyfarchaf
Ceinfolawd ardraethawd i ti a draethaf
Neud milioedd ath fawl fodrydaf
O'th dorfoedd ith derfyn uchaf
Neud mi a fynnwn fy naf—o'th ganiad
O'th gariad i'th gredaf
Neud cennyd cerdd glyd cynnelwaf
Ced wallaw na ad wall arnaf
Neud oedd fwy no rhaid rhad mwyaf
Rhwyf cedyrn yn cadw ar eithaf
Neum dychryn meddwl a feddyliaf
O bechu a bechws Addaf
Neud wyf alltud drud o dreigl dy wendud
Ath wendorf am danaf
Neud beirdd yr eglwys egluraf
Neud eu porth a barthwyd attaf
Neud hyfryd ny llwrw y lle a gyrchaf
Neud gobaith wrth benrhaith rhin a geisiaf
Brenin pob gwerin gwared arnaf
Gwedi treiglaw byd budd arnaf
O ganiad y tad teyrneiddiaf
Ar mab ar yspryd glendyd gloywaf
Yngoleuder deddf dedwydd fyddaf
Yngwarf engylion gwiriou gwaraf
Yngwenwlad wledig nef a archaf
Gwledig arbenig pan ith aned
Dyfu waredd ynn dyfu wared
Dyfu Addaf blant o blaid angred
O anghyfraith faith o gaithiwed
Dyfu yn gofwy un gofuned

[1] Iawn.—Ll. P. P. [2] Derbyn.- Ll. P. P.

Ry ddyfu wrhydri hydr afneued
Dyfu Grist ynghnawd priawd prifaed
Dyfu ym mru mair mab dymuned
Dyfu bumoed byd o boen galled
O dwyll o dywyll trydwyll trefred
O anghyffred gadwo gadarn—alar
O garchar esgar pan ysgared
Ac ef yw ein llyw an llwyr nodded
O farn wrth ein gwaith ar ein gweithred
Ac ef Arglwydd nef tangnef tynged
An dug o gyfrgoll pan archolled
Ac ef dwyre ynn ac ef daered—ei fudd
Ac ef Udd nin lluddan llessaed
Ac ef yn osseb yr ossoded
Yn hollawl meidrawl hawl huanred
A roddo i Dduw ei ddegfed—oi law
Heb luddiaw iddaw ei ddyled
Nid wyf fardd digardd ymdigoned
Ar helw fy nghreawdr llywiawdr lliwed
Mi Gynddelw geiniad rhad am rhodded
Mihangel am gwyr am gwrthfynned
Gwledig arbennig pan genais—honawd
Nid ofer draethawd a rydreuthais
Nid eissiwed ced man y cefais
Nid ef ym crews dews diffleis
I wneuthur amhwyll na thwyll na thrais
Nid ef digrefydd
A gretto Ddofydd
Nid ef ai cedfydd—clwyf defnydd clais
Nid ef ddihunaw ar handdenais
Nid ef rhoddir nef ir neb nyw cais
Nid rhwydd yr arwydd a weinyddais
Nid rhwy o obrwy ry obrynais
Nid perthyn ryfyg ryfegais—im bryd
Nid porthi penyd ryfeddyliais
Yn adawd rheen ry deidddunais
Rhyd im enaid rhaid rheolais
Gwledig arbennig erbyn attad
Er barch gogyfarch o gyfaened
Yn ddigabl ar barabl ar ei bariad
Fy ngherdd ith grybwyll canwyll canwlad
Can wyt priodawr can wyd meidriad —
mawr
Can wyd cynhorawr—gwawr goleuad
Can wyd bronn broffwyd can wyd ynad
Can wyd rieu hael can wyd roddiad
Can wyd athro ym nam eithriad—oth fanu
Oth faran oth irein wlad
Nam diddawl oth fudd udd echeiniad
Nam gwellyg ym mhlyg ym mhlaid irad
Nam gwallaw oth law gwallus drefrad
Nam gollwng gan llu du digarad. TERFYN.

HIRLAS EUEIN.

EUEIN KYVEILIAUC E HUN AI CANT.

GUAUR pen dóyre gaór a doded
Galon yn anvon anvut dynged

Geleurut ein g6yr g6edi lluted tr6m
Tremid gov6y mur Maela6r Drevred

Deon a yrreis dygyhyssed
Diarf6yd ar vr6ydyr arvau goched
A rygot6y gle6 gogeled ragta6
Gna6d y6 oi dygna6 devnyt coted

D6yalla6 di venestyr gan vothaed
Y Korn yn lla6 Rhys yn llys lly6 ced
Llys E6ein ar brait yt ryborthed eirioed
Porth mil a gly6i pyrth egored

Menestyr am gortha6 nam ada6ed
Estyn y Korn er cyd yved
Hiraethla6n am lly6 lli6 ton na6ved
Hirlas i ar6yt aur i duted

A dyt6c o vraga6d 6ira6d orgred
Ar lla6 Wgan dra6s dros i 6eithred
Kena6on Goron6y g6rt gynnired g6yth
Kena6on hyd6yth hydyr ei g6eithred
G6yr a obryn tal ympob caled
G6yr yngа6r g6erthva6r g6rt ym6ared
Bugelyt Havren balch eu cly6ed
Bugunat cyrn met ma6r a 6na neued

Dy6alla6 di y corn argynvelyn
Anrydetus vet6 o vet gore6yn
Ac o'r mynni hoedyl hyd un bl6ytyn
Na dida6l i barch can nid perthyn
A dyt6c i Rufut 6ay6rutelyn
G6in a g6ydyr goleu yn ei gylchyn
Dragon Ar6ystli ar6ystyl tervyn
Dragon O6ein hael o hil Kynvyn
Dragon i6 dechreu ac ni6 dychryn cat
Cyvlavan argrat cymy6 erlyn
Ket6yr yt aethant er clod obryn
Kyveton arva6c arvau Ed6yn
Talassant i met mal g6yr Belyn gynt
Teg i hydrevynt tra vo undyn

Dy6alla6 di y corn canys amcan cennyv
Yt ymgyrry6 gly6 gloe6 ymtitan
Ar lla6 deheu ein lly6 gyvlavan
Lluch y dan ysg6yd ysga6n lydan
Ar lla6 Ednyvet lla6r diogan le6
Ergyr6ay6 tryle6 trei i darian
Tervysc dyfysc deu diovn anian
Torrynt torred6ynt uch teg advan
Teleir6 ynghyngrein ynghyvran br6ydr
Tal ysg6yd eurgr6ydr torrynt yn vuan
Tryli6 eu pelydr g6edi pen6an
Tryl6yn yn am6yn am6i6 Garthan
Kigleu ym Maela6r ga6r va6r vuan
A gar6 disgyrr g6yr a g6yth er6an
Ac ymgynnull am drull am dram6yan
Fal i bu ym Mangor am ongyr dan

Pan 6naeth dau deyrn heb cyrn cyvrdan
Pan vu gyvetach Vorach Vorvran

Dy6alla6 di'r corn canys myvyr gennyv
Men yt amygant met a'n tymmyr
Selyv diars6yt Orsav G6ygyr
Gogelet ai ca6t calon eryr
Ac unmab Mada6c en6a6c Dudur hael
Ha6l bleitiad lleitiad lluch ar ysgyr
Deu ar6reit deu le6 yn eu kyngyr
Deu arial dy6al deu vab Ynyr
Deu ryt yn nyt cat eu kyvergyr
Kyvargor diachor camp diachyr
Arvod lle6od g6rt g6rt6an ced6yr
Aer gunieid lunieid coch eu hongyr
Treiser6yr yn f6yr fa6 ehegyr
Trei eu d6y aesa6r dan un ystyr
Gorvu g6ynt g6aetvan uch glau glasvyr
Gort6y clau tonnau Talgarth ystyr

Dy6alla6 di venestr na vun angau
Korn can anrydet ynghyvetau
Hirlas buelin breint uchel hen ariant
Ai gortho nid gortheneu
A dyt6g i Dudur eryr aereu
G6ira6d gyssevin o'r g6in g6ineu
Oni da6 i me6n o'r met gorau oll
G6ira6d o ban dy ben vateu
A lla6 Voreitig llochiat certau
Kertyn hyn i glod cyn oer adnau
Dieithr vrodyr vryd ucheldeu
Diarchar arial a dan daleu
Ced6yr am gorug g6asanaetheu
Nid ym hyn dihyll nam hen deheu
Kynnivieid gyrthieid vleinieid vleitiau
Kynvaran creula6n creulyd vereu
Gle6 gly6 Mochnann6ys o Bo6ys beu
O gle6 g6net arnatunt deu
Achubieit pob rheit rhut eu harveu
Eched6ynt rag tervysc eu tervynau
Moliant y6 eu rann y rei g6ynnau
Mar6nad vu neud mi ne6id y dau
O chan Grist mor drist 6yv o'r anaeleu
O goll Moreitig mawr ei eissieu

Dy6alla6 di'r corn can nim puchant
Hirlas yn lla6en yn lla6 Vorgant
G6r a dyly g6a6d g6ahau voliant
G6en6yn y at6yn g6an edry6ant
Areglyt devnyt dioteviant llavn
Llyvu i deutu llym ei hamgant

Dy6alla6 di venestr o lestr ariant
Kelennyg edmyg can urtuniant
Ar lla6r G6estun va6r g6eleis irdant
Ard6y Goron6y oet g6eith i gant
Ced6yr cyvarvaeth yt ym6naethant
Cad ymerbynieid eneid dich6ant
Cyvarvu ysg6n ac ysgarant aer

Llas aer llosget maer ger mor lliant
M6ynva6r o garchara6r a gyrchassant
Meurig vab Grufyt grym darogant
Neud oet goch6ys pa6b pan atcorsant
Neud oet la6n o heul hirvryn a phant

Dy6alla6 di y corn ir cynnivieid
Cena6on Euein cyngrein cydneid
Wynt a dyrllytant yn lle honneid
Glud men yt ant gloy6 heyrn ar neid
Mada6c a Meilir g6yr gortyvneid treis
Tros gyver6yr gyverbynieid
Tariannogion torv terfysc dysgeid
Trinheion vaon tra6s ard6yeid
Kigleu am dal met myned dreig Kattraeth
Ky6ir eu harvaeth arveu lli6eid
Gosgort Vynyta6c am eu cysgeid
Ka6ssant y hadra6t cas vla6t vleinieid
Ni 6naeth a 6naeth vynghed6yr ynghalet Vaelor
Dill6ng karcharor dullest voleid

Dy6alla6 di venestr vet hidlaid melus
Ergyr6ay6 g6rys goch6ys yn rheid
O gy n buelin balch oreureid
Yr gobryn gobr6yei heneid
O'r gynniver anhun a borth cynnieid
Nis g6yr namyn Du6 ac ai dy6aid

G6r ni dal ni d6ng ni byt 6rth 6ir
Daniel dreig cannerth mor verth he6ir
Menestr ma6r a g6eith yd ioleithir
G6yr ni oleith lleith oni llochir
Menestr met anc6yn a'n cydrotir
G6rtdan gloy6 goleu g6rtloy6 babir
Menestr g6elud dy g6yth yn Llid6m dir
Y g6yr a barchav 6ynt a berchir
Menestr g6elud dy galchdoed kyngrein
Ynghylchyn E6ein gylch6y en6ir
Pan breit6yd Ka6res taer6res tr6y dir
Preit ost6ng orvl6ng a orvolir
Menestyr nam dida6l nim didolir
Boed ym mharad6ys in cynh6ysir
Kan pen teyrnet poed hir eu tr6yted
Yn i mae g6eled g6aranred g6ir Amen.

EUEIN KYVEILYAUC EHUN AE CANT.

Tywyssauc Powys yttoed: Owein Gwyned a Rys o Deheubarth au hymlityassynt] oe ulat Anno 1167 *ynteu ai henillaud hi yn ol drwy gymhorth y Norddmyn ar Saeson dan Harri yr* 2*ed.*

EGLYNYON

A Gant Teulu Ywein Kyveilyawc'i Gylchyau Kymry.

Teulu ywein llary lluoet anhun—treis
Yn eu traws arovyn
Fyrt kyrt kyueteu duhun
Pa fort yt awn o vortun
Dos was yn ebrwyt heb roti—geirda
Yr gwrda y sy yndi
Dywan wan trywan trwydi
Dywed an dyuod y geri
Dos was o geri ac archwn wrthid
Rac an llid an llochi
Diwet y doetham i ti
Dywed y down arwystli
Dygychwyn gennad gan vawrrydic—doryf
Y deruyn keredic
Dywan ar wyllt ar wallt pic
Dywed y down benwedic
Dos o benwedic boen ouyt—gennad
Gan yth wna kewilyt
Dywan ar gynan gynyt
Dywed y down veiryonnyt
Dygychwyn gennad gyuyl mordwy—gwyrt
Gordyar y gylchwy
Dywan yr traean tramwy
Dywed y down Ardudwy
Dygychwyn gennad gein deruyn—y wlad
A wletychwys meruyn
Dos y west ar nest neuyn
Dywed an dyuod leyn
Dygychwyn gennad o gylch dragon—llary
Lluossawc y galon
Dos varchawc aruawc aruon
A dywed an dyuod von
Teulu ywein hael hawl dioleith—lloegyr
Lluossawc am aureith
A ennir wedy hirdeith
A annwny yn ros nosweith
Dos was y gennyf ac nac annerch—nep
Ony byt uyg gorterch
Dywan ar vuan veinerch
Dywed an dyvod lannerch
Dygychwyn gennad gadyr ardal—teulu
Teilwg met o vual
A dywan dyno Bydwal
A dywed an dyuod yal
Kychwyn yw theruyn pathawr—eu hoewet
Hirvelyn eu gwaewawr
Dywan diw calan yanawr
Dywed an dyuod uaelawr
Dos was na olut na oleith—dy lwrw
Dy lutyaw nyd hawtweith
Dywan o vaelawr vawrdeith
Dywed an dyuod gynlleith
Dos was a chyghor na chygein—an toryf
Ual teiluoet bychein
Dywan dwc rybut hytwein
Dywed an dyuod uechein
Teulu ywein rwyf rwystrassam—wladoet
Poed gwlad nef a welam[1]
Kyrch kyfrwyt kyflwyt adlam[2]
Kylch kymry kymerassam

[1] Ein adlam.—Ll. Coch. [2] Cyflam.—Ll. Coch.

MARWNAD YWEIN GWYNET.

DANYEL AB LLOSGWRN MEW AE K.

Ochafy duw o dyuod y leith
Llyw gwynet ac gwyndyd obeith
Ochaf duw na daw ef eilweith
Ymyd ymydawl ossymdeith
Diouryd ewein dygyn a weith
Y vnbyn gwynet ae metueith
Nyd oet wr dwy awr dwy areith
Wrth neb ny thorrid gyfreith
Gwr a wnaei ar lloegyr llwyr anreith
A dwyn y dynyon yn geith
A chwytaw racdaw rif seith—riallu
Ny ellid y oleith
Oet gwr hael rac gwael rac gwynyeith
Oet kymreisc oet kymry dyleith
Oet ysgwnn oet twnn taleith—y daryan
Oet cadarn kyuarweith
Drwc y lliw y llaw oet benreith y luoet
Kyhoet kanhymdeith
Nym arwar na char na chyweith — nym arha
Aros agkyuyeith
Am retyf angor dyuynuor diffeith
Yd lysc vy ghallon yg cof meith
Mal y llysc gwynnawn gan oteith
Ny thawn pei bytwn keluyt
O uoli mab duw diwenyt
Kyn yn dwyn yn herw yn herwyt—daear
Yn herwr ar douyt
Moch gwnelwyf mal y gwna dedwyt
My a duw diheu gerennhyt
A welei Ewein yn lluyt—yn lloegyr
Yn llosci y threuyt
Gwelei doryf ar doryf y gilyt
Gwelei daryf ar dyrrua osswyt
Ny weled o gred a betyt—etwa
Y gynna gystetlyt
Ny wnaeth duw neb dyn dwywawl fyt
Ny maeth mam mab y heuelyt
Mi nyd wyf lawen o lewenyt—bryd
Am bryder yr vndyt
Am ewein am dwyrein dyrllyt
Am deyrn am gedyrn gyduyt
Am rotes meirch re rewyt a danaf
Neud nad ef ae dyryt
Mi nym dawr ken del dros eluyt
Llanw o uor a llif o uynyt
A mi bei gallwn ymgeryt—a duw
Yt oet ym y defnyt
Dwyn uy rwyf a dwyn uy rihyt
Dwyn uy ner uy nenn kyweithyt
Yny uwyf hynwyf hyneuyt—galar
Yn auar yn ouyt
Cof Ewein ym callon yd uyt
Diunner vcher ac echwyt

GWYNNUART BRYCHEINYAWC

A GANT YR AWDYL HONN YR AEGLWYT RYS.

Vyn duw vyn neirthyad uad rad rannu
Vyn nerth am cannherth ym kynytu
kynneir om cadeir cadarn ganu rys
Kymry wrys ysbys ysbyd wetu
Kynwan coryf rac toryf twryf elyflu
Kynrabad kyncad wlad wletychu
Kymhendraws kyghaws kygretyf morgymlawt
Kymhentawt canclawt uar ulawt ulaen
Kymhendreic penn eic yn pennaethu
Kymhenaf pennaeth yr wnaeth yessu
Kymhendoeth a choetha chaeth yr molyant
Pebyrdor pedrydant pebror gylchu
Kymhenrwyt gyfrwyt gyfrwys tra haetu
Kymhenreith gyfreith gobeith pob tu
Kymhenvrwydyr am vinwydyr pan eurgrwydyr wasgar
Seri gyuarpar sathar sathru
Seith wyr ser gyfnifer am ner a vu
Seith cad a seith cant seith riallu
Wyth cad ac wyth cant ac wyth teulu taer
Cannhaer am cancaer kyn hetychu
Naw cad a nawcant gormant gorfv
Dec cad a dec cant deccaf a fv
Yscafyn niuer rys yn llys dinefwr fyrt
Myrt gyrth glydwr glod chwennychu
Fort wosgord diwosgort diwasgaru
Fort aergun odorun wadwryf teulu
Fyrt kerteu a threthau a thraethu molawd
Milyoet wawr wasgawd wennwawd wetu
Fwyr dra fwyr dra llwyr dra lloegyr vethlv
Frawt dra frawt dra chawt drachynhennv
Frwst dra frwst dra thrwst tretheu o lundein
Traethadur prydein wyf yn prydu
Treis tra threis tra thraws tra threun gyrchu
Twryf tra thwryf tra thoryf tra tharyf racdu
Tew tra thew dra thro o dra thrychu trin
A gwaedlin am deulin yn yn gwanecu
Taer tra thaer am drom aer drwm gymynu
Am deruysc am deruyn am deruynu
Am biw deifyr dewr escor yt ysgymu hael
Ac am dreth dinmael trauael tri llu
Am deyrn am gedeyrn heyrn heu
Am degeigyl am dir eingyl yn ymdyrru
Am gydurawd medrawd myrdin darogan
Am orwyr kynan kert echlyssu
Am dyfyrdwy am ordwy wrt disgynnu
Am hafren am orten am wrt luestu
Am hyfryd kymryd kymry ben baladyr
Am aber taradyr yn tremynv
Am byrth ysgewin yn goresgynnv
Am borth wygyr y mou yn menestrv

CANU Y DEWI.

GWYNSUART BRYCHEINYAWC AE CANT.

Am roto dyuot dedwyt deweint
Awen gan awel pan del pylgeint
Awyt boet kyfrwyt kyfreith bartoni
Kynnelw a dewi y deukymeint
Ny dyly corn met keinon metweint
Bart ny wypo hwn hynny dy geint
Nyd ef y canaf can digyofeint—uymmryd
Namwyn mi ae pryd kywyd kywreint
Ys mwy y canaf kyn no heneint
Canu dewi mawr a moli seint
Mabsant syw gormant gormes heint—ny ad
Na lledrad yn rad rwyd ysgereint
Yssid rad yny wlad a mad a meint
Yg gyfoeth dewi difefyl gereint
A rydid heb ofud heb ofyn amgen
Heb ofal kynhen kylch y beneint
Onyd bleit a dreit drwy y wythneint
Neu hyt goruynyt rewyt redeint
Ef kymerth yr duw dioteifyeint—yn dec
Ar donn a charrec a chadw y vreint
A chyrchu ruuein ran gyreifyeint
A gwest yn efrei gwst diamreint
A gotef paluawd dyrnawd trameint
Y gan vorwyn difwyn diwyl y deint
Dialwys peirglwys pergig dyfneint
Ar ny las llosged lluoet llesseint [vreint
Dyrchafwys brynn gwynn breinyawl y
Yg gwyt seith mil mawr a seith vgeint
Archafael kaffael gan westeifeint
Dyrchafwys dewi breui ae breint
Y freint wrth y vryd yn vreinyawc y ssyt
Ae eluyt yn ryt yn rietawc
Ar iwerton wlad ys rad rannawc
Ar deheu ef bieu a phebidyawc
A phobloet kymry a gymer attaw
Ac a ryt yn llaw llwyr deithyawc
Tra el yn erbyn yrparch nodawc
Padric ae luoet yn lluossawc
Ac ef an gwrthuyn wrth nad ofnawc
Ar drugaret Duw ar drugarawc
A garo dewi da diffreidyawc
A gaho ae caro ual caradawc
A garo ual Dewi deu eiryawc na vid
Na chared na llid na lleidyr difyawc
A garo dewi diofredawc
Cared efferen len lawerawc
A garo dewi da gymydawc
Cared ymwared ac yghenawc
A garo dewi ual difutyawc doeth
Ry gelwir ef yn goeth yn gyuoethawc
Deu ychen dewi deu odidawc
Dodyssant hwy eu gwarr dan garr kynawc
Deu ychen dewi vrterchawc oetynt
Deu gar a gertynt yn gyd preinyawc
Y hebrwg anrec yn redegawc
Y lasgwm nyd oet trwm tri vrtassawc
Edewid bangu gu gadwynawc
Ar deu ereill ureisc y orycheinyawc
Ban del goiyn arnam ny rybytwn ofnawc
Rac gormes kedeirn cad dybrunawc
Ar duw a dewi deu niuerawc
Yd gallwn bressen bresswyl uodawc
Amen.
Breinhyawl uyth uydaf ban delwyf yno
Ny byt yn eu bro a bryderwyf
Gwelafy offeiryeid coetheid canhwyf
Canaf eu molyant men y delwyf
Gwelafy wir yn llwyr a llewenyt mawr
A llen vch allawr heb allu clwyf
Gwcleisy am vcher vchel eu rwyf
A gwraget rianet rei a garwyf
Gweleisy glas ac vrtas vrtedic haelon
Ym plith dedwytyon doethyon dothwyf
Ym plwyf llan dewi lle a volwyf
Yd gaffwyf y barch kyn nys archwyf
Ac o bleid douyt diheuuart wyf
Ac ar nawt dewi y diaghwyf
A digoneisy o gam o gyglwyf difri
Y duw a dewi y diwykwyf
Canys dichawn dewi nys dichonwyf
Gwnaed eiryoled ym am a archwyf
Archaf rec yn dec a digeryt wyf
Y erehi ym rwyf rwyt gerenhyt
Y duw gessefin dewin dofyt
Ac y dewi wynn wedi douyt
Dewi mawr mynyw syw sywedyt
A dewi breui ger y broyt
A dewi bieu balchlan gyfelach
Lle mae morach a mawr greuyt
A dewi bieu bangeibyr yssyt
Meidrym le ae mynwent y luossyt
A bangor esgor a bangeibyr henllann
Yssyt yr cloduan yr clyd ywyt
A maenawr deifi dioruynyt
Ac aber gwyli bieu gwylwlyt
A henuyniw dec o du glennyt aeron
Hyfaes y meillyon hyfes goedyt
Llann arth llan adneu llanneu llywyt
Llann gadawc lle breinyawc rannawc rihyt
Nys arueit ryuel llann uaes lle vchel
Nar llann yn llywel gan nep lluyt
Garth bryngi bryn dewi digewilyt
A thrallwg kynuyn ker y dolyt
A llann dewi y crwys llogawd newyt
A glascwm ae eglwys gyr glas uynyt
Gwyteluod aruchel nawd ny achwyt
Kreic vuruna dec yma tec ymynyt
Ac ystrad uynhid ae rydid ryt
Rotes duw dofyt defnyt oe voli
Dewi ar ureui uryn llewenyt
Ragor mawr vch llawr rac lluossyt
Penn argynan coned cred a bedyt
A bod oe gylchyn kylch y veyssyt
Haelon a thiryon a thec drefyt
A gwerin a gwin a gwirodyt

A goruod gwared lliwed llonyt
Llwyth daniel oruchel eu hefelyt
Nyd oes yn cadw oes a moes a mynudyt
Llwyth maryed mawretus eu merweryt
Gwell pob vn duun dewr noe gilyt
A dewi an differ an diffyn uyt
Ae wyrth an diffyrth rac pob diffyt
A dewi an gweryd rac kryd keryt pechawd
Y maes maestawd dytbrawd dybyt
A dewi ae goruc gwr bieifyt
Magna uab yn uyw ae uarw deudyt
A dewi ryweled yny rihyt
Ual kyfliw a heul hwyl ysplenhyt
Yssid a dewi da gyweithyt
Wrth wann a chadarn a chadw y prydyt
Ac itaw y mae mal y dedwyt
Dedwytyon breui yny broyt
O vedru canu coeth anrec y hael
Kefeisy archafael kaffafy ostec
O gyrchu breui breint ehedec
Dym gorden yn llawen llawer gosteg
Y voli dewi da gymraec ehofyn
O vot bryd a bronn o brydest chwec
O brydest dyllest dull ychwanec
Y vreui a dewi doeth gymraec
Diogel y nawt yr neb ae kyrcho
Diogan y uro diogywec
Rac creiryeu dewi yd gryn groec
Ac iwerton tiryon tir gwytelec
O garawn gan yawn gan ehoec
Hyd ar dywi auon uirein a thec
Or llyndu lled vu llid gyhydrec
Hyd ar twrch teruyn tir a charrec
Dothyw y dewi deheuparthec beir
Y dial ual diweir dwyn y warthec
Dothyw y dewi yn deheuec
Gan borth duw porth dyn yn diatrec
Dothyw y dewi diffreidyad tec
Rys mawr mon wledic reodic rec
Ry metylieisy hynn y honni vrtawl
Y vrtas anvedrawl a vedyr roti
Rwyt radeu bieu beirt iw voli
A llen a llyureu a llenn bali
Pan deuth o freinc franc o erchi
Yechyd rac clefyd rac clwyf delli
Wynepclawr ditawr dim ni weli
Pefychwys tremwys drwy uot dewi
Merch brenhin dwyrein doeth y vreui
A phryd a gweryd y gyd a hi
Wrth glywed dahed tyghed dewi
Ae vuchet wiryonet wirion ynni
A el ym medrawd mynwent dewi
Nyd a yn vffern bengwern boeni
A pheulin a pheunyt yggorelwi
Y geisyaw diffryd yd ecrwi
Ny allwys gwerin gwared iti
Hyd ban y gwarawd gwirion dewi
Ac adar ae haroy nyd arhoynt wy neb namwyn dewi
Ar ef ae dytuc oll heb eu colli
Yn vn ysgubawr vawr ar llawr llenwi
Pan del ryuel a rwys fichti
Ros eluyt pob kelwyt geilw dewi
A gwrtheu a oruc gwerthuawr dewi
Bu obeith canhweith kyn noe eni
Danvoned itaw ditan perchi
O nef dec adef adwyn westi
Allawr dec ny eill dyn disgwyl arnei
Ychwanec kyuoeth kreuyt peri
Kredwch a glywch kedwch dewi
Yn ych llaw a llu y byd gyd a chwi
Ar uagyl eur y phenn ffowch recdi
Val rac tan tost yd wan tyst duw iti [peri
Ae vreich ureisc ae vryn gwyn vchaf vchel
Arllech dec dros wanec a thros weilgi
Ae dytuc dybu duw wrth y throssi
Ac nad bo yny uro breint a theithi
Eithyr tri mwc yn amlwc oe amlenwi
A uynn duw dybyt byth wy voli
A uynno noted kyrched dewi
Duw a volaf yr eiryoled ym
Kany allafy dim heb duw trined
Dewi yn ehag yn rann rwytged
Ac yn yg dietig dewi wared
Dewi mawr ar y mor mynych noted
Ry gelwir ar y tir rac dy wrthred
A gwestua y dewi gwestei roted
Ar pob sant gormant geugant goned
A dewi ae treitywys tros tydwed eluyt
Ar seint sywedyf dedwyt dyghed
Ac y uynyw ethwyf eithaf dyued
A theyrnet ethynt a theyrnged
Ar uab nonn haeluronn hawt ogoned
A dewi uab sant syndal duted
Dewi mawr myniw mad y gweled
Penn ar gynnan bedyt crefyt a chred
Ny chronnes rotes radeu wallofyad
Ruteur a dillad uad uerthideu
Ny cheffid gan naf nac oe eneu
Ny chaffad gwrthep namwyn gwyrtheu
Gwrthebed hyged y hygleu gertawr
Gwyrthuawr briodawr briawd detfeu
Or daw llyghes drom drwm y geiryeu
Y geissyaw kymraw kymryd preityeu
Rwg mynyw ar mor mawr a droeu
A uyt ar eu llu wy lliw dyt goleu
Collant ar llygeid ar eneidyeu
Ny welant na lliant nac eu llogeu
A chyghor a wnant a chennadeu
Y hebrwg itaw ebrwyt dretheu
Trydy pla wytyl aflwyt diheu
Try dybut mynyw mynawc bieu
Peufydwys trefnwys diffwys trefneu
Yn amgant hotnant ormant oreu
O anuot boia[1] bu diamheu
Y doeth ef y uynyw syw synhwyreu [eu
Keisswyd kythreulaeth gwaeth gweithred-

[1] Bora.—Ll. Coch.

Ny allwyd a uynnwyd methlwyd wynteu
Ellygwys gwraget eu gwrecysseu
Rei gweinyon noethon aethan vateu
Y gwerth eu gwrth warae gwyrth a oreu
Kertassant gan wynt ar hynt agheu
Edewis padric drwy dic dagreu
Lloneid llech llauar hygar hygleu
Pan aeth y werton y wyrth ynteu
Ac eigyl racdaw draw dra thonneu
A duw ae myunwys myniw y dewi
Kyn geni yn ri y enryueteu
Pan pregethwys hael pregeth oreu
Ual corn yd glywid gloyw y eirieu
Kyn syrthei urwynen ar urynneu o nef
Neuoet y gadeu oe hanoteu
Ny syrthei yr llawr uawr uilltireu
Namyn ar dyn vrtawl vrthynt seinhyeu
A dewi oet bennaf or pennaetheu
A duw yn gwybod y deuodeu
Ac ef oet vchaf yr yn dechreu byd
A hefyd kertynt ygyd a ninheu
Dewi differwys y eglwysseu
Dichones rac gormes gormant greiryeu
A phynnawn dewi ae phynnhonneu llawn
Llawer vn radlawn frwythlawn frydeu
Ac ol y uarch ae ol ynteu
Ys adwaen y maen y maent ell dev
Yssid hynu ar vrynn gwynn goleu vchel
Gan ochel drygoet drygweithredeu
Mynogi a pherchi a pharch beinkeu
Yn eglwys a chynnwys a channwylleu
Yssid gyfetach gan gyfeteu
A charu duw yn drech no phennaetheu
Yssid gan vnbynn vnbarch dynyolaeth
Yssid vnbennaeth vnbennesseu
Yssid escob llary uch alloreu dewi
Pym allawr breui breint yr seinhyeu
Ac y uoli dewi dothwyf yr deheu
Boed doeth uon am clyw am gwerendeu
Y gwr a volaf gwir ogonet
Ny wnaeth na gwaeth na gwythlonet
Namyn o bell dygymhell gwell gwiryonet
A dygynnnull seint yny senet
Seint angaw a llydaw llu edrysset
Seint lloegyrwys ac iwys a seint y goclet
Saint manaw ar anaw ac ynysed
A seinhyeu powys pobyl enryuet
Seint iwerton a mon a seint gwynet
Seint dyfneint a cheint a chynnatled
A seint brycheinyawc bro hywret
A seinhyeu maelenyt eluyt uannet
A seinhyeu present worment tiret
Dy buant y gyd yn vn orsset
Y ureui ar dewi da y vuchet
Y gymryd dewi dy gymrodet
Yn bennaf yn deccaf or teyrnet
Or digonsam ny gam o gymaret
Kyuodwn archwn arch diomet
Drwy eiryoled dewi a duw a uet
Gwae anad gwennwlad gwedy masswet
Drwy eiryolet meir mam radlonet
A mihagel mawr ym pob aruet
Dychyferuytwn ny lu am y laryet
Dycheferuytwn ninheu am drugaret

EGLYNYON

A Gant Gwilym Ryuel e Dauyt uab Ywein.

Hanpych well dauyt dawn gaffael fal turn
Teyrnged or israel
O duw deon archauael
Ac o dyn hawl erwyn hael
Hael vt cletyfrut clod ueith nam gwrthod
Mawr wrthyd vyg gobeith
Anaw dreullyaw drin wosbeith
Enw bell hanpych gwell ganhweith
Cannhweith mal vn weith enw bell o hanawd
Heneuyt bro hiryell
Hanbwylleis gemeis gymell
Hanbwyll o hanaf hanbych gwell
Hanbych gwell dauyt &c.

EGLYNYON DADOLWCH

A Gant Gwilym Ryuel e Dauyt vab Ewein.

Dauyt uab ywein bwyf vn uryd a thi
Yth dewruawr anwylyd
Cas cart kertoryon venwyd
On trydar trydyt hael byd
Dy vyd wrth dy vryd vranhes oborthyant
Wyd berthdud oddiwes
Dawn kyflawn kywlad ormes
Dauyt duw ytty ae rotes
Rotes duw dri dawn y drin wychyd naf
Nerth ercwlff ywr trydyt
Doethineb sselyf yssyt
A phryd adaf ar dauyt
Nyd gnawd yt dauyt nad ei bryd am vut
Yn votlawn y gennhyd
Gnawd ytt dreic dragon wynnuyd
Dygant rutaw am gant ryd
Ryuet eithyr gwynet gwenwyngawt kywlad
Kyn kyflechwyf rynnawt
Uym myw am uy llyw nym llawt
Uymryd nyd hyuryd hyd hawt
Hawt y bawb a thi yth wyneb am vut
Ymueitiaw am attep
Yth aruod ossod ossep
Yth arueu nyth arueit nep
Neb ny oruc duw wrhyd benlli gawr
Bannllef beirt yth uoli
Trin elyn tranc arglwyti
Treul metgyrn teyrn val ti
Tidi o mynny ym einyoes arglwyt
Erglyw vi yth gynnoes

Hebawc bryn brenhin eiryoes
Hebu ym hebod nid oes
Nyd oes ym dauyt dawn oruod ar bawb
Arbennigyawl hebod
Cadyr rwyf cadarn glwyf glybod
Cau llonyt byw vn dyt bod
Can uod yn wirion wrhyd hywlyt hir
Y archaf ytt dauyt
Dygen vt llaweu llawryt
Dygant dreic py gerennhyt
Kerennhyt herwyt or ua (er na) heteis val
Ar vreyenhin kemeis
Y harchaf llary naf lledneis
Llyw gwryaf trin eithaf treis
Treis dwyn glyw asswyn glew essyng oual
Ofyneic maelgynig
Mab ywein coeluein coeling
Mawrad gwallouyad gwellyg
Gwell genuhyf arnaf ernyw elyn lloegyr
Wallofyad eur melyn
Noth uar uawret gar ganlyn
Bar y ssy ar y daear o dyn
Dyn wyt galon rwyd goleu y deruyn
Nyd arueit nep y teu
Duw ath wnaeth or pennaetheu
Yn orofyn pawb yn oreu
Goreu vn goreu gerennyt y dyn
Yr honn duw tragywyt
A goreu eil gerennyt
Wedyn ronn duw ronn dauyt

HYWEL VAB YWEIN A GANT YR AWDYL HONN.

Karafy gaer wennglaer o du gwenylan
Mynyd gar gwyldec gweled gwylan
Ydgarwny vyned kenym kared yn rwy
Ry eitun ouwy y ar veiugann
Y edrych uy chwaer chwerthin egwan
Y adrawt caru can doeth ym ran
Y edryt uy llleduryd ae llet ourwy
Y edryt liywy lliw tonn dylann
Llifyant oe chyfoeth a doeth atann
Lliw eiry llathyr oeruel ar vchel uann
Rac ual ym cotidy yn llys ogyruann
Chweris oe hadaw hi adoed kynrann
Ethyw am eneidy athwyf yn wann
Neud athwyf o nwyf yn eil garwy hir
Y wenn am llutir yn llys ogyruann

HYWEL AB YWEIN AE CANT YR AWDWL HON.

Carafy gaer ualchweith or gyuylchi
Yny bylch a balchlun vy hun yndi
Enwawc drafferthawc a dreit iddi
Anwar don lauar leuawr wrthi
Dewisle lywy loyw gydteithi
Glaer gloew y dwyre o du gweilgi
Ar wreic a lewych ar eleni
Ulwyddyn yn ynyal aruou yn eryri
Ny dirper pebyll ny ssyll pali
Nep a rwy garwy yn uwy noti
Pei chwaerei y but yr barddoni
Nebawd nossweith y byddwn nessaf iddi

HYWEL AB YWEIN AE CANT.

Asswsiswny heddiw uarch gloywliw glas
A threiddyaw arnat geinwlat gynlas
Y haeddu daddyl ucith kyn lleith lleas
Gan hwn arlludyaw hoen arlludyas
Ac ym bei arwyd yr yn was etmyc
E lliw oed debyc gwenyc gwynlas
Hiraythawc vyg kof yg kyweithas
Hoet yrddi a mi genti yn gas
Kyt gwnelwyf ar ddyn vrdd o uolyant
Nym gwna poen rwydyant bodyant
ba dras
Tonn a gallonn honn oet a gavas
Yr twf mein riein rwdeur wanas
Nyt ydyw heddyw nyd hu adas vym porth
Yn ymyn yd oed vym perthynas
Or a vn mab duw o deyrnas nef
Kyn addef goddef gwae ui nam llas

HYWEL AB YWEIN AE CANT.

Pan vei lawen vrein pan vrysyei waed
Pan wyar waryei
Pan ryuel pan rudit e thei
Pan rudlan pan rudlys losgei
Pan rudam rudflam flemychei hyt nef
Yn addef ny noddei
Hawd gwelet goleulosc arnei
O gaer wenn geir emyl menei
Treghissant trydydyd o uei trychanllog
Yn llyghes vordei
A deckant kyman ae kilyei
Kyuaryf heb vn varyf ar veneî

HYWEL AB YWEIN AE CANT.

Pym vcher vchet pan achubet freinc
Pann faraon foet
Pan vu yryf am gyryf am galet

Pan vei aryf am varyf a wyryet
Yng goet gorvynwy yng gordibet lloegyr
A llygru y threfet
Llaw ar groes llu a dygrysset
A llad a lliwet a gwaetlet y lauyn
A gwaetliw ar giwet
A gwaetlenn am venn a vannet
A gwaetlan a grann yn greulet

HYWEL VAB YWEIN AE CANT.

Vyn dewisy riein virein veindec
Hirwen yny llenn lliw ehoec
Am dewis synhwyr synhyaw ar wreicyeit
Bau dyweid o ureit weteit wouec
Am dewis gydran gyhyd rec a bun
A bod yn gyurin am rin am rec
Dewis yw gennyfy hartliw gwanec
Y doeth yth gyuoeth dy goeth gymraec
Dewis gennyfy di beth yw gennyt ty ui
Beth a dewi di dec y gostec
Dewisseisy vun ual nad attrec gennyf
Yawn yw dewissaw dewistyn dec

GORHOFET

Hywel vab Ywein e hun ae Cant.

Tonn wenn orewyn a orwlych bet
Gwytua ruuawn bebyr benn teyrnet
Caraf trachas lloegyr lleudir goglet hetiw
Ac yn amgant y lliw lliaws callet
Caraf am rotes rybuched met
Myn y dyhaet myr meith gywrysset
Caraf y theilu ae thew anhet yndi
Ac wrth uot y ri rwysaw dyhet
Caraf y morfa ae mynytet
Ae chaer ger y choed ae chein diret
Ae dolyt ae dwuyr ae dyffrynnet
Ae gwylein gwynnyon ae gwymp wraget
Caraf y milwyr ae meirch hywet
Ac choed ac chedyrn ae chyuannet
Caraf y meusyt ae man veillyon arnaw
Myn yd ganas faw fyryf oruolet
Caraf y brooet breint hywret
Ae diffeith mawrueith ae marannet
Wy a un mab duw mawr a ryuet
Mor yw eilon mygyr meint y reuet
Gwneuthum a gwth gwaew gweith ar derchet
Y rwg glyw powys a glwys wynet
Ac y ar welw gann gynnif rysset
Gorpwyf ollygdawd o alltudet
Ny dalyaf diheu yny del ymplaid
Breutwyd ae dyweid a duw ae met
Tonn wenn orewyn a orwlych bet
Tonn wenn orewyn wychyr wrth dreuyt
Gyfliw ac arien awr yd gynnyt
Caraf y morua y meiryonnyt
Men ym bu vreich wenn yn obennyt
Caraf yr eaws ar wyryaws wyt
Yg kymer deu dyfyr dyffrynt iolyt
Arglwyt nef a llawr gwawr gwyndodyt
Mor bell o geri gaer lliwelyt
Esgynneis ar velyn o vaelyenyt
Hyd ynhir reged rwg nos ymy a dyt
Gorpwyfy kyn bwyf bet butei newyt
Tir tegygyl teccaf yny eluyt
Ked bwyfy karyadawc kerted ouyt
Gobwylled uy nuwy uy nihenyt
Tonn wenn orewyn wychyr wrth dreuyt
Cyuarchaf yr dewin gwertheuin
Gwerthuawr wrth y uod yn vrenhin
Kyssylltu canu kysseuin
Kert uolyant ual y cant mertin
Yr gwraget ae met uy martrin mor hir
Hwyr wetawc ynt am rin
Pennaf oll yn y gollewin
O byrth caer hyd borth ysgewin
Vn ywr vun a uyt kysseuin uolyant
Gwenlliant lliw hafin
Eil ywr llall or pall pell uy min y wrthi
Y am orthorch eurin
Gweiruyl dec uy rec uy rin ny geueis
Ny gauas neb om llin
Yr uy llat y a llafneu deuuin
Rym gwalaeth y gwreic brawduaeth brenhin
A gwladus wetus wyl uebin vab wreic
Gouyneic y gwerin
A chenaf ucheneid gyfrin
Mi ae mawl a melyn eithin
Moch gwelwyf am nwyf yn etein y wrthaw
Ac ym llaw uy llain
Lleucu glaer uy chwaer yn chwerthin
Ac ny chwart y gwr hi rac gortin
Gortin mawr am dawr am daerhawd
A hiraeth y ssywaeth yssy nawd
Am nest dec am debic afallulawd
Am berweur beruet uymhechawd
Am enerys wyry ny warawd ym hoen
Ny orpo hi diweirdawd
Am hunyt defnyt hyd dytbrawd
Am hawis uy newis deuawd
Keueisy vun duun diwyrnawd
Keueis dwy handid mwy eu molawd
Keueis deir a phedeir a ffawd
Keueis bymp o rei gwymp eu gwyngnawd
Keueis chwech heb odech pechawd
Gwenglaer vch gwengaer yt ym daerhawd
Keueisy seith ac ef gweith gordygnawd
Keueisy wyth yn hal pwyth peth or wawd
Ys da deint rac tauawd [yr geint

AWDYL

A Gant Hywel vab Ewein.

Karafy amsser haf amssathyr gorwyt
Gorawenus glyw rac glew Arglwyt
Gorewynawc tonn tynhegyl ebrwyt
Gorwisgwys auall arall arwyt
Gorwenn uy ysgwyd ar uy ysgwyt y dreis
Kereis ny gefeis gefeiawyt
Kecidwen hirwen hwyrwann ogwyt
Kyfeiliw gwenn wawr yn awr echwyt
Klaer wanllun wennlletyf wynnlliw kywyt
Wrth gamu brwynen breit na dygwyt
Bechannigen wenn wann y gogwyt
Bychan y mae hyn no dyn degmlwyt
Mabineit lunyeit lawn gweteitrwyt
Mabdysc oet iti roti yn rwyt
Mabwreic mwy yd feic fennedic rwyt ar wen
No pharabyl oe phenn aghymhenrwyt
Petestric iolyt am byt y eilwyt
Pa hyd yth yolaf saf rac dy swyt
Adwyfy yn anuedret o ynvydrwyt caru
Nym ceryt yessu y cyfarwyt

CANUAU LLYWARCH AB LLYWELYN, SEV PRYDYDD Y MOCH.

CANU

A Gant Prydyt y Moch y Dauyt M. Ywein.

Kyuarchaf duw naf neuawl dad keli
Keluytyd heb afrad
Y uilwr arwr arwein vad
Y voli ked westi wastad
Y uilwyr eryr aryf gwennwlad a gwaed
A gwytgwn ysborthyad
A dauyt lawryd lawr gyrchyad
Y deuawd eirthyaw detyf neirthyad
Priodawr pennwaet pan gaffad ut ner
O nerth duw ae cread
Prif deyrn kedyrn kydwet rad
Preityei bawb y bob digarad
Pendeuic fraw aber frawt cad
Prydein hydyr hudoet ymdiuad
Heb reith heb gyfreith heb gyfrad a gwan
Na gweini keleurad
Heb ysgor hygor hygarad
Heb ysgar ysgwyd ac aghad
Heb ysgarant blant yd blygyad kymry
Oet kymrwyn y delwad
Pan doues peir trachwres trochyad
Par trwy var trwy uyrt ysgwytyad
Por eissor aessawr weiniuyad
Pan racdaw bu faw bu fysgyad
Penn brynn keredic nyd karyad ae duc
Yn deyrn pymthegwlad
Namyn gwaew yn gwan oe aghad
A llafyn coch yn llaw gynnifyad
A brwyscaw a briwaw bragad
A brwysglet a breisc lat trwm yad
A bytinawr gwrt gortyfnyad kynnygyn
Yn kynnif ar ysdrad
Kedwitt duw an kedwis heb wad
Kadyr hetwch hytyn am winllad
Kad wyllyon dauyt da gyrchyad
Ked wallaw cad wallawn amhad
Ked orllwyt arglwyt argleidrad kymru
Kymreisclod dyrchauad
Y anaw a daw a dyfnad
Y anant y eni bu mad
Y eur rut yn rot oe geinyad
Ae emys ae amryw dillad
Y bali porffor parth nad a wyrthya
Ae werthuawr ysgarlad
Ef oreu rieu ry gread
Vt edmyc traws ryuyc treissyad
Ef yn wyl yn olud rotyad
Ef yn daer yn aer yn anllad
Ef vlawt kyfrieu ef vleityad yn dygyn
Ef kynnygyn kymynad
Ef ysgrud ef drud ef drussyad
Ef doethaf ef doethuawr ygnad
Ef goreu a vu o vab tad
A mab gwreic gwrygwys y pwyllad
Pwyllaf a ganaf a genwch veirtyon
Y vawrdawn a geffwch
Kert dauyt kein rebyt kenwch
Kor eissor hyfor kyfetwch
Kart wahart a wahan volwch
Ar dreicyeu dragon amdistrwch
Kabyl arnaw ut fraw a frouwch nyd oes
Nyd assw y gwelwch
Ef digawn dyhet a hetwch
Ef dwyre dewrueirt uireinwch
Ef dyrran dyt kalan cadrwch
Ked eirchyon yr kedawl erchwch
Ef dyryt heityt a heitwch anaw
Ef anant kyuolwch
Ef goreu aereu arafwch
Ef gorfu goruawr y clywch
Ef goruc am gerryc mor llwch
Am vuarth caduan cad arrwch [anet
Ef gwnaeth tu pentraeth penn trwch cal-
Gal ac ef na cherwch

Gwyr yn digyn yn dygyrrydwch
Gwerin ner yn aerdawelwch
Gwar hywel hoewal kyuetwch
Gwrt yn llat a llafyn deu avwch
Gwyr hoetylwydyr gwr hydyr yn y hwch
Kyn noe vawr attregwch [ae var
Teyrnet prydein pryderwch
Rac teyrn gwynet yd gwynwch
Teyrnllaw uy llyw ryddygwch
Teyrnllw teyrnllid gennwch
Teyrnged heb rif hebrygwch oe lys
Ywch llessaf os gwnewch
Rac talu y agheu telwch
Rac talarw cadeu cwt uytwch
Rac diuei deyrn diuennwch
Rac dauyt awch kilyt kilywch
Ef uawrllyw mawrllid mallolwch
Chwi vawr wyr y vawr wr gwystlwch
Ef a daw y dwyn yr einwch
Ef ae dwc ac nyw diolwch
Chwi racdaw y gyd ny gedwch yn rwyt
Na rydewr ynyalwch
Ef y uaes y uaws gadarnwch
Chwi y goed y gad nwy beitwch
Ef y vrynn y vreinyawc kyfrwch
Chwi y bant diuant dyurydwch
Ef aer dyrch awch kyrch nys kyrchwch hyd
Chwi oe fawd yd fowch [urawd
Gnawd oe law lawrfeirt gyuradwch
Gwan o aer a gwin o evrvlwch
Gwaew a llafn yn llat yn deutrwch
Gwae ae cawt nyw dyhut dadolwch
Dadolwch teyrn tarw catvc pryduawr
Gwyr prydein rwy goruc
O vro echeifyeint vchelgruc
Hyd wynn urynn llundein lle clod luc
O Pennwaet dyfneint dim nyd fvc
Hyd pentir gafran yd gysyrduc
Alaeth y pennaeth ar bob engiryawl
O hir wawl hir aduc
Ef wrawl oe orofyn rwy duc
Hyn nyd feith yn faeth pob sarruc
Gwr goruawr gorflwg pan amuc
Gwyr gystwy gwrt gastell y ruc
Ef gwnaeth yn erthyst byst bochgluc
A glyw briw branes dy orlluc
Ef ae gwna nym gwnel gorchyfluc
Y wytgwn eu bod or wytgruc
Ef goreu rieu hyd y rudyc heul
Hwyl diruawr diffeithuc
Meith y ry yr hynn nym aduc
Meirch breischir vch brasgeirch hafluc
Mwth myggann hir llam haerlluc
Na bwynt gynt na rywynt vch ryd nuc
Mab ywein gyfwyrein gaduc
Mad ganed mad uam ae hymduc
Dauyt hael y haual nyd fuc
Dyn nys gwyr a duw nys goruc
Mam wyr ae colles kyllestricyawl wisc
Ae osget gorphorawl
O chwanta cua efnys hawl
Y assen bu assw kythrawl o urys
Amryuys amryuawl
An hendad handym agheuawl
Dybu yr gwared gwr detuawl
Grist yg knawd an brawd bu breinyawl
Mab an tad an tud rwyf hollawl
Ac an teid ac an tad dwywawl
Y gwr a oruc wrawl deyrnllin
Breyenhin bron gedawl
Breisc dauyt o deuawd yth yawl
Brenhinet vrt vonhet vrtawl
Bre ganre geinrad ganhwynawl
Bro gynnyt ar gynnygyn breuawl
Meith oth rad heb reid eu heiryawl
Mythyon ueirch fwyr tyweirch fortawl
Mur gwerin goreu bedytyawl
Milueirt hynt mwyn mawrwynt meiryawl
Meu ofyneic dreic dragonawl prydein
Prif deyrn canhwynawl
Wrth uyn duw na vyn uy nitawl
Ac wrthyd orthywys greidyawl
Uy reen am rotes heb dawl
Rwyf myrtoet mawrdawn ysprydawl
Nam dod ut mandoet ym mantawl ac eur
Ac emys hyganawl
Ti deyrn derrwyn butugawl
Mi brydyt brydest annyanawl
Ti wron oreu eneidyawl
Mi digart dy vawrvart ath uawl
Ti aerwr arwr arwynyawl fossawd
Mi ath wawd ath watawl
Ti eryr ongyr angertawl
Teu yth lys lestri eurinawl
Teu vyg kert angert engiryawl
Meu dud ior ath cor ath canmawl
Boed teu ben rieu bot neuawl douyt
Balch dauyt da uydawl
Boed agored pyrth pedyr a phawl
Yth erbyn arbennic dynyawl
Bych gwr het yn hawturyd ar sawl
A geif tud an tad ysprydawl

BYGWTH DAUYT.

PRYDYT Y MOCH AE CANT.

KALAN hyturef tymp dyt yn edwi
Calaf gan lloer uann llwrw uenegi
Kyntwryf yn ebyr llyr yn llenwi
Kyngyd gaeafawr hwyluawr heli
Keluytodeu reen rannwyd a mi
Megys na rannwyd am rieni
Kychwetyl am dothyw am dwythualch ri
Kywythyawn am dawn om dielwi
A gwrt uyt adwyn agwedi uyg kert

Agarw y angert engyr a hi
Anmynetus vum vyr kadeithi
Enwawc orthywys om gorthewi
Nyd adawaf hael o hil beli
Na bwyf bwyll sarruc o bell sorri
Gwn yny ganwyf gwenwynic ui
Gwyth wastaawd tavawd nas tyf eli
Gwythlawn yw vyn dawn yn diuysgi
Gwaethyluann yg kyman yg kymelri
Gollycha dy uar ueirtyon westi
Gollachar y uar o vartoni
Gwyl dauyt lawryt lawr orthorri cad
Cedawl ar ogel uy ysperi
Gwyllon teyrnon tud amnoti
Golluthon dragon dreic eryri
Gollewin deyrn gwellaa ui
Gwellygyaw uyg kert yw uyg koti
Gwell ytt wyf hael rwyf no riuedi meirch
Marchogwyr hyd bell ar dy deithi
Gwell wytt vn edmyc treissyc nor tri
Mordaf nut ryderch yn detyf roti
Gwellynyawc deyrn gedeyrn gospi
Gwallaw ym anaw enw dy uoli
Gwallouyad eur rad rodri essillyt
A syll dy uy mody ym cuelli
Nam gyrr y wrthyd nam gwrthod ui
Nam gad ar gychwyn dytyn dewi
Gwyn deyrn prydein prawf vy llochi
Ath eur rut ath vut ath uynogi
Gwynnygawd dy glod hynod honni
O angert am kert am kymelri
Gweleis ueirt yn gryc nyd egrygi
Gal vlawt yn adrawt dy wrhydri
Keneis dy volyant val nas ry ganant
Milwr pedrydant pedrydawc ri
Gogwyr doethyon dwfyn nad ofyn tlodi
Doethgert lawr werthuawr yt wyf wrthi
Gogwn duw pryffwn y proffwydi
Nad advc oe dawn y daeoni
Gogwybyt dauyt detyf elifri
Na ryweilyt ny rwyoli
O chygein hael vt hwyl ym ynni
A chygor angor ym agori
Ny byt keladwy uod kaledi
Y men ym chwrwer yr chwant kronni
Teyrnuab ywein teyrnet aergrein
Teyrnas uirein varan benlli
Na gwna eryr gwyr gordiogi
Am dadyl ut trwyhatyl yn detyf troi
Na orsag dy lenn dy les wyf i
Na orssaf ar naf yr neb ynni
Nam arwerth yr eur y arglwyti ereill
Nym arwar arall yr uym perchi
Dym gweta vrtas dym gwadawl hi
Megys y dewrwr y dywedi
Dydotyw y dyt dauyt dyuynfri
Detyf hael ym kaffael neu ym colli
Dydel kyn ryuel y rott a mi
Engyl tagneuet tanc heb drengi
Am bo vt kedawl kyduod a thi
Ath uo hwyr hatlet a hir hoetli

KYUARCH GWELL DAUYT.

PRYDYT Y MOCH AE CANT.

HANBYCH well dauyt handid o deuawd
Gogyuarch teyrn gogwyr teyrnuart
Gogyfurt torment gogyfyaw toruoet
Gogawn teyrnueirt gogawn teyrnuro
Termud torment terrwyn deyrn
Eryres ormes eryron dyrrua
Eryr teyrnon yr yn deyrngein
Eryr dreic ormant ardunyant prif ueirt
Eurdwrn prydytyon arwynawl pryduar
Ar wyneb prydein.
Hud wytt yth edryt hud wyf yth eduryd
Hydyrueirt oth edrych hud ynt yth adrawt
Eiryoed dy ang car aerawd dyt angkeu
Eurawc dy aghad eiryt ym anghen
Teyrnllu teyrnet teyrnllaw teyrnllin
Teyrnllyw teyrnas teruysc torment
Teruyn tir gadw terrwyn
Teyrn ar gedyrn eur gedawl dauyt
O devawd angertawl
Rwym kynnygyn kynnogyn ditawl
Rwyf prydein prydyt ath vawl

AWDYL

A GANT PRYDYT Y MOCH Y RODBI VAB YWEIN.

ANTYRRON daear antyrron
Ampryfleu donyeu dynyadon
Amryw uyd lle beynt urodoryon
Vu cain ac afael wirion
Ny bu bryd eisyeu absalon
Nac alexander na iason
Bu kedyrn or tri trinheion
Treul efrei afyrdwl groegyon
Ercwlff a samswn seirff galon
Ac echdor gadarn gad wyllon
Doeth vu or trioeth teir canon
Teir colofyn y keluytodyon
Marcwlff a chadw gadyr swysson
A selyl benn sywedytyon
Rannws duw dews donyon angkymwys
Angkymhes veibyon
Ran y bawb o bobyl yadon
Rei yn drud eraill yn doethyon
Kei tra llwfyr tra llauar eu son
Ac ereill taerlew termudyon
Rei digart yn hart yn haelon
Mwy no rwy o rei kybytyon

Ym om dawn om daw kyflawdon
Am olud termud teyrnon
Vyn tauawd yn vrawd ar vrython
O vor ut hyd vor iwerton
Mi ym detyf wyf diamrysson
Or prif ueirt ym prif gyfeillyon
Neum roted gweled golygon
Tro orid trwy wyr a gweissyon
Gweleis uyrt o ueirt yn osson
Yn moli rodri rwyf dragon
Wynt kenynt nas kelynt pa hon
Keblynt or kwbyl an defon
Ef yn vawr yn llawr yn llyryon angert
Yn angut y rotyon
Ef yn wyl yn olud anuon
Ef diwyl diwyll gweidyaton
Ef oreu rieu nyd ron y gynna
Ef kynnif tud uoryon
Ef bu ryt or rwyt gorchordod
O amgant llys dygant uab don
Ef a vo gan vot egylyon
Yn naw grat yn dewret gwiryon
Ef ym myd ym mawruryd ym mon
Yg kemeis yg kymaws deon
Hil ywein prydein praf wron
Hil rodri yn helw rodolyon
Yn eryr prifwyr priodoryon clod
Yn cludaw anoethyon
Yn eurdud terrwyndrud tirion
Yn eurdwr yn eurdorchogyon
Yn eurdoryf kyntoryf kynreinon
Yn eurgoryf yn toryf antyrron
Antyrron dacar antyrron

ARWYREIN RODRI VAB YWEIN

Prydyt y Moch ae Cant.

Ardwyreaf hael o hwyl aches kyrt
Nyd kartwawd agkyfres
Yrdang nad plygyad plymnwyd bres
Ardwyad gorwlad a gormes
Aryfle ysgwyd eur yn armes kynnygyn
Yn kynnif ry dodes
Ar ysgwyt didramgwyt didres
Aryal hy ny fy ny foes
Ny chwsg y gywlad ny chyscoges glew
Glyw prydein rwy proues
Nyd kynna itaw eidol nes
Noc Arthur eirth dragon walhes
Nyd kynnwys y lu nyd kynnhes y lid
Y lochi nyd afles
Nyd ef rif kynnif kyuynnes
Ny wtant cwt ant rwy cotes
Yn dyrlid molyant mal yt es
Yn moli milwr uaranres
Ef yn atteb ny dywaes nac
Nac vchel na hanes
Ef milwr ar vilwyr didres
Ae uilyoet kyhoet kyuaeres
Ker aber congwy kynnognes dwy dreic
Deu dragon yn ygres
Deu dremud am dud ae dodes
Dwy uytin orllin orllawes
Deu deyrn derrwyn didorres yn llid
Llu daear ae hoffes
Vn ar dir ar doruoet ry dres
Yn aruon yn arwar trachwres
Ac arall mynawc y mynwes mawrvor
Ymawr uar agkymhes
Yn esguraw hawl hawt adnes
Yn esgar y bawb am beues
Yn yscwthyr trydar yn ysgwn darpar
Yn llachar nyn lloches
Ar draethell ny draethwyd neges
Mor orvlwg gyulwg gyuaeres
Ar honn rodri mon mwyn claearwres
Heul—hael dauyt ae rotes
Duc eil ruthyr troch aruthyr trachwres
Tir lleyn yr llithyaw branhes
Tu goror halluor holles ysgwytawr
Ar ysgwydeu gwyngnes
Dy gyuarth pob parth ef porthes
Dec am vn ef dygyuoryes
Deu cann waew terrwyn torres bar dygrwn
Pan ysgwn esgores
Kyn ysgar llew llachar lluchwres
Ae alon ae al angkymhes
Kynnifyeid bleinyeid bleidyeu armes cad
Bleityeu coed ae llewes
Kynna hwn neus gwn nas gweles
Dyn y myw or meint ry ganhes
Cart arnaw vt fraw frawt odiwes clod
Bei clywed oet eres
Mor wrawl y hawl pan holes
Mor gadarn yd geidw hyd reges
Mab ywein prydein priodes gwendud
Gwyn deyrn eryres
Mad gogant molyant rwy moles
Mal mertin ym marteir kyffes
Milueirt mawrurydic ryd anuones duw
Dyn ym myd ae gwares
Rodri mawr rwym llawr rym lloues
A ryt but y bawb y gymhes
Cafaf cor mawrnaf mawrnerth aches llydw
Handid lled uym muches
Cafant uyrt o veirtyon eu lles
O voli rodri ryodes

ARWYREIN RODRI VAB YWEIN.

Prydyt y Moch ae Cant.

Ardwyreaf naf vt neirthyeid prydein
Prif deyrn kynnifyeid

Aerdoryf goryf gwrt derrwyn y neid
Y gynnif ar gynnygyn trechyeid
Ardwy cad argrad eurgreid teyrneit
Teyrngert ordyfneid
Llew trylew trylef y geineyid
Llwrw beirt byd esbyd esporthyeid
Llaw rodri gwrt ri gwrth amygeid gwlad
A gwr gwlyt wrth eirchyeid
Llary ysbar ysbenyt y neid
Llew wrth aer a llwfyr wrth eirchyeid
Llaw didawl gwrawl gwr ny dyweid nac
Uy neges yw synnhyeid
Yn eryr ar llawr wyr lleityeid
Yn adon medwon met kynteid
Yn ardwy beirt dwfyn dyfneid y alaf
Y elyff ueirch canneid
Yn erchlyfyn yn erchliw gleissyeid
Yn eruawr froenuawr friw eureid
Ym pob lliw keinwiw can ryuygeid dyn
Yn velyn yn voleid
Ef ae ryt yn rwyt eruynnyeid
Ef rywr ryweryd digreid
Ef gogel gogan gymhwyllyeid
Ef gogawn glyw kamawn keimhyeid
Ef gogwyt galon geleurutyeid aer
Y oruod y yspeid
Ef dreissyc ny blyc y blygneid
Ef dreissyad ac wynteu dreissyeid
Ef gyrchyad ragor wy gyrchyeid rac kwys
Wy loegrwys lofrutyeid
Ef ysgydw am ysgor y deid
Ysgwydawr llethriduawr llathreid
Ef eryr prydein priawd wy gwrthau gwrth-
Pan oruc keili keluytyeid daear [rychyeid
Dynyadon edeifnyeid
Ef goreu vn gwron ym pleid
Kymry vawr kymrwy gynnyrcheid
Ef mwyhaf y met adrotyeid
Ef haelaf ef teccaf teleid
Ef medrws modur henuryeid
Mal medru modrydaf ar heid
Yn wyaf balchaf bwlch liueid lafynawr
Yn wryawr ordyfneid
Yn gymynher ner nerth pob reid
Yn gymhen yn gymhan ygneid
Y gwnacth duw deifnyawc ar honneid
Rodri hael ae hafal ny gwneid
O dwfyr ac awyr ac eneid a phrit
A frawtus tan ny pheid

AWDYL

A Gant Prydyt y Moch y Rodri.

Hael rodri ryodres edneint
Hawl gretuawl tra gwawl tra gwyneint
Hanbych well o duw diechwreint deyrn
Teyrnet westiuyeint
O wynet yn het yn hartureint
O Bowys o beues dyfneint
O ynys brydein briawd ureint
Ae their rac ynys rec hofeint
Teyrnas yth law lid gereint nyd chwith
Yr chwydad esgereint
Nyd bath llath yn llaw ysgereint
Ny byt byth bydawl y gymeint
A thrugar kertgar cad wytheint
Ath roto creawdyr kyrreiuyeint
Ath lwyto mawruro a mawrureint
Athro ked bych kydurawd a seint

EGLYNYON

A Gant Prydyt y Moch y Ruffut M. Llywelyn.

Graessaw anaw angut ym prydein
Ym pryduawr dadanhut
Engiryawl arwynyawl ut
Angertawl gretuawl gruffut
Gruffut gryd lofrut a lawurydet dygyn
Y dugost bobyl wynet
Bar gwanar y gwin ae met
Ae gwyr goruych or diwet
Diwet wyr eryr ar gymry hu bych
Hu byt bawb ae dyly
Wrth duw yt yolaf hynny
Wertheuin vreyenhin vry
Breisc deyrn kedeyrn cad ognaw llawhir
Gan llewenyt wrthaw
Metwl pawb porth uyt itaw
Metyant y grissyant graessaw

EGLYN.

Nyd yr da y hwfa hen
Namyn yr maws ym y hun
Y molafy vletyn vleit trin
Haelwas hwywys yg garthan

AWDYL

A Gant Prydyt y Moch y Ruffut M. Llywelyn.

Ardwyreaf dreic dragon nenn prydein
Llawer bart pryduawr yny ohen
Ardwyad cancad kyn ked oe benn
Ys kynt no rywynt uch rut wybren
Yr kertgar ysgar ysgarlad lenn
Ys gwyr vwrw yn uierien
Ys gwybuam gam am ganhunben
Gwrth herw dyt osswyt oes o yaen

Dillyngws keli ual kwlwm dolen
Eu carchar anwar amhar am penn
Ny bu haws udut ual trablut trenn
Noc anhawt gwahawt gwynt yg gwden
Neu wtam nad cam kymryd yn benn
Mab llywelyn hael hylwyt berchen
Ar wyneb prydein prif eluyten
Eryr huysgwr hyd ysgoen
Aer orun ual run rut y onnen
Eryr teyrnet y wynet wenn

BYGWTH GRUFFUT VAB KYNAN.

Prydyt y Moch ae Cant.

Ardaly nef ardunya fyn dlid
Arglwyt duw yn dyn yth enid
Erglyw ui am vuner ossid
Yg canyad oth rad oth ry did
Na dos hael yn helw dy dwydid
Y wrthif na mi y wrthid
Am parabyl oth dawn ym perid
Parhawd o nebawd y nid y hael glew
Y gloduawr hu bid
Y gybyt y gabyl ae ouid
Rac beieu rieu yny rennid but
Dy rybut ruffut a rybuchid
A thitheu aryf kadeu kydlid
A thrugar kertgar kynyrdelid
Ytt heu vyg cert nac ef uid
Mal heu rac moch meryerid
Ac ystyr brif vnbenn mor brid
Eur auya os ef ny erchid
Ny ystyr llythwyr uy llethrid ym kert
Gyrr di yr cart y wrthid
Ac onys gyrry di gyrraf wrid
Yth deurut ath dewrwarth ganlid
A glywo dy wyr wy erlid
Ath orwyr ym llamwyr ym llid
A hwde dewis or rydid
Cabyl neu glod om dyuod dybid
Dym dotyw edliw ac edlid
Am haelon haelder kynhenid
Llas ioruerth aernerth eur newid a char
Och yrdaw nyd odid
Mab madawc llaw deawc lleudid
Y uawr uyw y vawrueirt pob hid
Marw eiuyawn mawr anaw dibrid
Myrt ry wneith yn gyureith gymid
Mab Tegwared hael hawl dremid galon
Gal ac ef ny borthid
Ny llat bleit vch blaenwel gwituid
Nys dwc lleidyr uy llawrgert o did
Neud llei dy ouod neud dy ouid ked
Cadwgawn ry delid
Mab llywarch dihauarth dyndid
Mab duw nef boed nerth wy rydid
Ny mag nac neges amollid
Ny myc rot yn rann edewid
A minheu magator om dilid
Bot y duw a bod yg gleindid

AWDYL

A Gant Prydyt y Moch y Ruffut ap Kynan.

Rac rwy dygannwy dygynwyre glyw
O uon hyd uynyw llyw llu agde
Dy ryd y doryf dy re orwydawr
Hyd y llewych llawr gwawr gwymp vore
Dychymysc airffysc yn aryfle aesdur
Ae gledyf flamdur ay glot dyre
Mab medel vtkyrn heyyrn dy he
Gruffut teyrnud tut elisse
Mab cor dor dewred ef dwyre prifgat
Megys y hendat oe rat rodre
Molawt yw ygnif mal ym danure
Edeinueirch a seirch serygyl kynnwe
Moladwy y ryd rod y bore
Moidyd essillyd ny syll eurde
Molcis y rwyf kemeis hamre ysgaylan
Yn amwyn garthan gyrch y dande
Moli haelder ner nyt aghyfle
Aghyflym uuner ueirch fer fyryfne
Pan divwng trawsulwng tros vre y dreiss-[yon
Ysgyluyon ysgylue
Rac colouyn lliaws maws mab nwyfre
Rac gelyn bryneich branhes dychre
Ny byd arodryd ar odre prydein
Prydydyon arwyre
Ef yw fenn fynnyant dibelre
Ef ae dwc oy dec werydre
Ef kymer hyder hyt uudugre lys
Ef dengys emys amyl eu gorne
Ef yn freu tereu tarole saysson
Mur eryglon mon mynestyr greude
Poet ef y orffen orffywysle
Arfedawc eirchyeit arch oe vnlle
Ygkyuaruot clot cludueird dyle
Ygkyurwys gynnwys gan wawr y le

MARWNAD RUFFUT VAB KYNAN.

Prydyt y Moch ae Cant.[1]

Hael gruffut dilut dilawch teyrnet
Teyrnveirt neus gwtawch

[1] Llyfr arall a ddywaid mai Daniel ai gwnaeth ar pennill diweddaf yma sy gyntaf yno. Gruffudd ap Cynan ap Ywein Gwynedd ydoedd hwn. Bu farw Anno 1200 ac a gladded yng Nghonwy mewn cwfl abad neu fynach, Caradoc. 253.

Periglew glew a glywssawch
Peir prydein pryd nad oet rawch
Rychwynant anaut anhawtgoll teyrn
Teyrnueirt kymry oll
Can y hoed hyd ynt aruoll
Cant callonn yn donn yn doll
Tyllon y alon y al a gedwis
O gadwent ac ynyal
Hoetyl ureu hydyr gleu gletyual
Hyd gaer ae aer ae eur mal
Molaf milyoet naf niuer eurdeyrn
Mor kedeyrn cadarn ser
Caeth faeth y feirt maeth mwth ner
Coeth doeth drud termud tyner
Tyner wrth lawer wrth lu byd yn llwyr
Yn llwry ysp a menwyd
Echel var vu an car kyd
Vchel goryf gwendoryf gwyndyd
Gwynet gwawr drosset gwr drud am deruyn
Am dyrua beirt akhnud[1]
Cwtant oll teyrngoll tud
Gruffut mynawc vt mynud
Mynud wrth uolud wrth uilwyr bu gwrt
Bu gordwy ar allmyr
Cadyr wrhyd bryd bran vab llyr
Cedawl arwynawl eryr
Eryr teyrnet teyrnwawr prydein
Pryder beirt neud ryuawr
Myned vt but bytinawr
Mynawc llary y mynwes llawr
Llawr gruffut llary ut llawen gymwyn ysb
Llawer osb nad ydwyd
Ethynt veirt er pan athwyd
Heb eur seirch heb ueirch heb uwyd
Bwyd y gnud a drud a dreic vu ruffut
Vt angut angert ueic
Agor cor cad o feleic
Ac or pennaetheu penn eic
Eigyawn mwyn terrwyn tyrua man a bras
Bu brys beirt kylch huan
Mawr llawr llwrw[2] prydein a chlan
Mab mad kynnifyad kynan
Kynan darogan derwyton dy daw
Ef dy diw o urython
Anaw kwynaw kertoryon
Vn oet well vt mwynbell mon
Mynawc arderchawc ardyrchauael beirt
Llawer bart llawn auael
Aerawd gwawd gwedy allael
Aer dalmithyr eur hylithyr hael
Hael Arthur modur myd angyt am rot
Hael ryderch am eur vut
Hael mordaf hael mawrdec nut
Haelach gretuolach gruffut

Hael gruffut dilut &c.

[1] *Neu*, achlud. [2] *Neu*, Llyw.

AWDYL YR HAEARN TWYMYN.

PRYDYT Y MOCH AE CANT.

CREAWDYR nef crededun y was
Credwn y hwn val y credwn yonas
Dur ynad detyf rad ry sswynas douyt
Dof wyf yt yn wanas
Dywynnyc dy wir dy wynnyas
Dy wynnuyd ym kywyd nyd kas
Edrych pan vernych ueint uyn tras
Creadur poethgur path greas
Archaf arch y bedyr o berthynas crist
A duc crog yn vrtas
Trwy eiryawl tec ymyawl tomas a phylip
A phawl ac Andras
O afleu uy llaw a llauyn wyn las
O afeith goleith galanas
Da haearn diheura pan llas
Lleith madawc nad om llaw y cauas
Noc ae ceif cain ae glas
Rann o nef ae naw ternas
A minheu mynnaf gyweithas
Bot duw ym a dianc oe gas

PRYDYT Y MOCH AE CANT

Y RUFFUT AB HYWEL AP YWEIN GWYNET.

DUW douyt dym ryt reitun awen ber
Ual o beir kyrridwen
Arwar ut gwetwar gorten
Eryr gwychyr gweith ueigen
Meu gynnelw yr elwyr alaf gan dreic
O dragon modrydaf
Heb pant molyant milyoet naf
Heb panuu gan y pennaf
Pennaf vt gruffut greid eryr prydein
Priodawr tud allmyr
Hydyr yt a clod rod rywyr
Hyd yt aeth hwyl heul a ssyr
Rif ser yn haelder yn helw kertoryon
Yn kerted oth artelw
Rwng dwnn y gwelwn a a gwelw
Rwyf byd rwyt gennyd gynnelw
Kynheilwad prydein wyd priodawr clod
Ac wyd clo byddinawr
Wyd ysgryd gryd greid gwryawr
Ac wyd ysgwyd rwyd rwyf llawr
Llawr deyrn kedyrn kedwis mawtryt ner
Nerth kymry ae gwrhyd
Pan dellid rac lloegyr llucvryd
Dellis dreic bowys bwys byd
Pan doeth byd y gyd goed engir keiryawc
Kyrch Gruffut ry honnir
Heynt loegyr liwed enwir
Heyrn am deyrn am dir

[1] *Neu*, di wir yn wynias.

Tir uy naf tracthaf treth wynet dy doeth
O deithi teyrnet
A threth gaer genuyn ar het
A dwy o dir yr helet
Hawl adwn ysgwn ysgwyd yn lleis dreic
O dragon rut Emreis
O pob tir treth ath weleis
Ac o bei ameth treth treis
Treissyeu ardaleu ardwy trin ry duc
Ry digywys y gwerin
Y racwys o loegyrwys lin
Y rac bron y breenhin
Breenhin powys pobyl dost yn engir
Yn ongyr goruuost
Twr keurein twr brydein bost
Tad ced cadoet ry wnaethost
Gwneuthost gestyll twnn tud gynnadyl
Kynnygyn—kynnygeist ny bu hadyl
Ny wneuthost di nam y neb dadyl
Ny oruc duw dy gystadyl
Castell mathraual mwyth werin wythawc
Du peithyawc poeth ethrin
Oth gynnygyn gynnogyn bytin
Nyd vch wyneb neb noe lin
Glyned duw trined ym trugardawn ui
O vawr nen mervynyawn
Arf myrt aradyr kyrt kan yawn
Eryr gwyr llewyr lleissyawn
Lleissyawn berchen benn ban fv ystwng
Dreic—a dragon yn echwng
Hydyr wneuthost wr ar wyr vlwng
Dyt trawd trallawd or trallwng
Trallwng llywelyn llen brid yw berchen
Ae barchwyr yg gofid
Och ar ny llas yn llid
Yth garchar dolur deliid
Deliis gruffut mawr a maon prydein
Nyd pryduerth yw alon
Lle tec teyrnweith vt mon
Llys yr lles y veddygon
Metwynt llyw am vyw am valch wythuryn
Twr—bu tyno wrth an gwynn
Pan doeth oes aessawr yg grynn
Pan dyfu penn llu pennllyn
Penn llyssoet kyhoet keiryawc amgant
Glaer—a glywir dra lliant
Hud aeth eu naf yn diuant
Hud el rac gruffut cut cant
Can ced ryt peunyt prif eurglaer yn rwyt
Am roteist ut didaer
Can cad tec torreist dreic aer
A gwedy cancad cancaer
Carws duw dy uod uyd ohen gymro
Ar gymry yt wyd nenn
Ar bob dreic dragon berchen
Ar pob hydyr hud wyd yn benn
Pan ym gwnaeth vulet nath uolwn uy
Rwyf—nyd ryuet na thawn
Peryf nef pyr dywettwn

Parabyl prif hyuryd hyd hwn
Hwnn a duc ragor ragoch wyr kymry
Kymriwei dur vochuoch
Pan vu lew loegrwys voloch
Pan oet llif ceiryawc lliw coch

Cochurynn keredic kyrcheist rysset gwrt
Yn gorddwy teyrnet
Ongyr gwyr gwyrynt yg gwet
Onn ger bronn breenhinet
Brecnhin mawr llin mab gwlad a gwyr
Wyf gorwar am danad
Ath garaf wyf digarad
Ath garo duw dewr duw dy dad
Duw douyt dym ryt &c.

LLYMA EGLYNYON MARWNAT.

A Gant Prydyd y Moch y Ruffut ab Howel ap Owein Gwynet.

Chwefrawr mis chweiris chweddyl
Diargel mawr—marw gruffut vap hywel
Nym aele gne gnaws echel
Nym eilyw dilyw ken del
Dotyw ynn dilyw am dilen preitwalch
Prid uyt pawb or gorffen
Gwander coll aerner eurneu
Gwendud barch gwyndyd berchen
Perchen vo gruffut parch westi ar nef
Ar neillaw grist keli
Am lyw mawr gwawr gwrhydri
Am luchuar gwanar gwae ui
Gwae ui uod llawryt llawen vt gwendoryf
Gwyndeyrn heb datcut
Lloegyr ormes rotes eur rut
Rotyad gra dillad gruffut
Gruffut grym euruut adwyn llew
Yn lle bei gyuamwyn
Vnbyn detyf vn boen oe dwyn
Enbyd ym ergydy mawrgwyn
Cwynaf vleit gwryaf ulawt gwryawr
Kyfnod—kyfnewid glas waewawr
Einyoes drang llew gyfrang llawr
Anyan chwefrin dan chwefrawr
Chwefrawr mis chweiris &c.

AWDYL

A Gant Prydyt y Moch y Wenlliant Dec Verch Hywel.

Duw sul gwyn yw hyn hynt gynwyre
Glyw—hynt a dycco glew gloew dydwyre
Dygychwyn olwyn elwa[1] vanngre
Dygymer hwyl fer heul neud foure
Dos heb argysswrw ar llwrw yr lle

[1] *Neu*, elwawd.

Dossawc hytolawc hawt y belre
Heb dymyr Tudyr tud elisse
Enwawc kyueilyawc ys kof aele
Heb uerch gynuelyn gelyn gne unbynn
Ked boed vnbennes ys anebre
Nest a dywawd im dim gy dwyre
Gnawd y dyn dylaw dylif ny gwe
Llywarch ym gelwir llu dy ganre
Lloegyr dystryw distrawch dilawch dile
Dyfnwyd uy ysgwyd yn ysgarte
Dyfnant ysgarant gwaew oe hasgre
Y fort yd gertwyf gwrt yd gre branhes
Gwr yssy o varanhwc yny haryfle
Llawer vcheneid ym reid dy re
Llwybrant om nwyfyant vch nor nwyure
Neur arwet dyuret yn eu dyfyrlle
Gwisc gwyndeil gwycil gwet a darre
Neud adneu cogeu coed neud attre
Neud adwen ar dyn ry dwyn uygne
Neur duc wysc cantwysc gan y godre
Dolyt caer llion deil lliaws bre
Neum duc meirch mygyruawr dyrawr
Dyre—ar hwyl ganmawl hawl ar heul orne
Caeroet gwynlliant gwynllywc se
Caradwy lywy lewych ystre
Can y daw ym bot om bod yn de
Am hyn gwar uorwyn liw gwawr uore
Klywaf uyg callon tonn val tande
Yn llosgi yrdi ar detyf kynne
Diameth osgeth o wisc eurde
Diamheu anuon grann wynyon gre
A chludaw y hawl y chlod a he
Hyd y daerahawd heul hyd y dwyre

CANV

A Gant Prydyt y Moch y Rys Gryc.

Crist creawdyr ymerawdyr an met
Crist keli kolofyn tangnheuet
Crist mab meir am peir pur uonhet
Synhwyr—kyn synhyaw enwiret
Caranhawc yessu car ym wet
Keiryonnyt kyrcheis uym buchet
Kyrchaf yn gynttaf kyntet deheubarth
Diheubenn teyrnet
Kycrhaf rys uab rys om rysset
Kyrchyad cad cadell ediuet
Kyrchynueirt kyrchant wy orset
Kyrchuawr llawr ys kyrchu llaryet
Kyrcheist ros ditos diuaet
A phenuro a phen goruolet
Torreist gaer uyrtin toruoet ar freinc
Llawer franc ar adwet
Ac aber tawy tref dyhet
Tyryoet briw a hetiw neud het
A seint cler ar claer wyndiret
Nyd saesson y maon ae met
Yn Abertawy terrwyn allwet lloegyr
Neud llwyr wetw y gwraget
Ny char eryr gwyr gorwet na chysgu
Na chosgort heb wnet
Gnawd ysgyn ac ysgwyd ar glet
Yn ysgor brondor brenhinet
Gnawd gwaewawr gwryawr gwythlonet
Gwan trwywan trwydun gythrymet
Gnawd oe law y lavur cochwet
Y gychwyn allmyn alltudet
Gnawd y lu y lat eu tachwet
Y lwydyon canaon callet
Gnawd eryr ebyr abar gwet bangaw
Y benenud wy gyuet
A chicurein kyuwyrein kicwlet
Kicytyon coelyon kalauet
Trydyt gnawd cannrawd kynrawet o ueirt
Am y vwrt kyuannhet
Ae breitin ae wlytwin ae wlet
Ae breityawr goruawr gorhoffet
Ae eur rut ae uut ae ueuet
Ae emys hyweturys hywet
A minheu om donyeu dym het
Gnawd ym daw anaw anuedret
Or deheu yrdanc haelonet
Ardal hart y uart am uerthet
Por eissor vn eissyeu nym gwet
Penn elyf pan elwyf wynet
Vn llyssenw a run nyd ryuet uy mod
Yn mudaw am reuet
Reuet teyrnet ti bieu y dreis
Ar draws ualch gyfrieu
Rysva dygyn dugost wy goteu
Rusgleth gwrt nyd ymhwrt amheu
Riuet syr syrthyassant yg oreu
Oth gynnygyn oth gynneuodeu
Ros diuro penuro penn uateu pybyl
Pobyl uedyt rwy kigleu
Llys hawrfort y berw fyrt neud teu
Llwyr llosged y thudwed hitheu
Llutwyd kymynwyd kwbyl yn eu pobed
Pob kenueint yn ychreu
Kastell gwis kystyngeist yn gleu
Ac arberth gosymerth goleu
Anghen yn aghen yn agheu oth gas
Ath osgort rwy goreu
Rys uychan y galwant ys geu
Rys uawr ualch yg calch yg cadeu
Rys gryc y galwant golofyn peu
Nyd Rys gryc yn kynnyc kameu
Rys nys kil na deg mil na deu
Pan el rys yn rwysc y arueu
Arvawc kymynawc kymened osswyt
Oes vdut nyd tyghed
Aerwr syr syrthyws eu riued
Ar y law ae lafyn wyarlled
Arwr dinefwr dinamhed adaf

Neud athwyf ath weled
Yn bennaf yn bennaeth or gred
O gymro o gymry giwed
O bob teyrnas teyrnged yn rwyf
Nwy rotwy gogeled
Y eirchyon y eirchyeid ar lled
Ae eur rut ae vut ae vynwed
A minheu ked mynhwyf vyned
Am radeu ryeu ryn daered
Yssym eur ac aryant nyd fled
Ac emys grawthurys grawnvyged
Yssym wyr a thir a threfred ehang
Ac ehofyn ystlyned
Yssym vt digut digaled
Digryno digawn y doethed
Am rotes ryodres riued
A drych eur ar drychant tuted
Ef goreu rieu ry aned
Er Arthur llary modur lliwed
Ef dihytyl y eur yn arfed frawt veirt
Ual frwyth coed llawn adued
Llywelyn llyw bedyt a chred
Uab Ioruerth uy nerth uy noted
Y titheu vt deheu dyred
Clod wr llary om llwry yth drwyted
Ny bytud wrthut vut vyged
Yth eissor yth oes o haelhed
Wrth uordaf a nut pan roted ruteur
A rydderch afneued
Yth wrhyd yth wrt gadarnhed
Mal gwrhyd ercwlff ergrynhed
A Samswn gwytgwn gogoned achaws
Ac echdor pan broued
Ac or pryd y prouaf nad fled
Nath adws yessu eissywed
Yn hygant y tri yn tecced adaf
Neud adwyf yth ganred
Run gymrawt gymry ouyged
Rynn wrthyd llyw ryd llaw roted
Rys uab rys dilys dylyed prydein
Prydytyon eituned
Rys derllys dyrllytwn y ged
Rys rebyt ef dyrllyt dyued
Dyued rwyf dy glwyf dy glod dy gyn-
ygyn
Dy gynnif ys hynod
Dy gletyf ry glywssam arrod
Ath waew rut yn rynn ym wossod
Dy arwyt ech awyt vchod
Ys ar grad y gad y ganuod
Canhorthwy gordwy gordirod
Can wyr lloegyr ys llwyr adnabod
Dy ysgwyd rwygwyd ragod trychanweith
Trychangwyth gyuaruod
Ath eur ryt dilut diuyth od yth lys
Ath emys amgyruod
Ath breityawr yn dyrawr dyuod
Ath preitin ath braf dy ofod
Mal yt wytt yt wyf yth ganuod
Yth ganmawl ny gannwyf goruod
Mor huysgwr gwr yn gornod ar bawb
Or bobloet agkyduod
Cannhyad duw ys diheu y uod
Yth gannerth kyn darmerth daruod
Canyd oes yma amnod y drigyaw
Dreic prydein syll ragod
Pan vuttych oth uyd hart gyduod
Or bythwn ny hebwn hebod
Boed yn nef ath hendref ath hauod teyrn
Teyrnas duw vchod

MARWNAD HYWEL UAB GRUFFUT M. KYNAN.[1]

Pryd y Moch ae Cant.

Hywel ddiogel diogan deyrn
Duw or nef nyth wyl han
Ae senet laryet lydan
Ae seint gloew ardonyeint glan
Gloewdid a rydid gan y rad boed teu
A bid duw yn ganhyad
Hywel hoewal pob eirchyad
Hil kynan hwyl kynwan cad
Cedawl arwynawl ar wyneb prydein
Prydytyon dioheb
Ny uagei uygwl atteb
Ne uaeth uegyuaeth y neb
Naf eryr teyrn rac tympestyl kedeyrn
Cadwei dud y dan destyl
Ner trymder tromgad diwestyl
Neun gwneir vegys gweir vab gwestyl
Gwystlid rac llethrid llathreidrut lafnawr
O loflen mab gruffut
Treis gymryd lewgryd lofrut
Tros gymry traws gymreisc vt
Ut adyen hywen hywel neud adneu
Nyd adwna duw a wnel
Gwr hydyr yn hoedran a del
Gwawr echen gwrhyd echel
Echig ynof cof neum cafas edlid
Am edlig teyrnas
Hydyr vt cletyfrut cloduras
Huysgwr gwr yn oed gwas
Gwastad yg cancad yg kyngwyt galon
Gal ouid yn rodwyt
Gosseb rotyad eur rad rwyt
Gwys eissyeu aergleu arglwyt
Ar deheu rieu rwyf goruchel nef
Yn adawd mihangel
Arbennic aer bynnac gwnel
Arglwyt boed hywyt hywel
Hywel ddiogel diogan deyrn &c.

[1] N.B. Hywel Fab Grufudd ap Cynan a fu farw An. 1216. ac a gladded yn Nghonwy meddai y Powel.

PRYDYD Y MOCH Y VADAWC AP GRUFFUT O VAELAWR.

Am vnic treissic y traws yolaf duw
A ddigawn yach o glaf
Milwr milwyr uodrydaf
Madawc law ddeawc lary naf
Naf ner rac trymder trist gythrud dolur
Dilys ym y eur rud
Mab duw nef noda vy vd
Gredeuawl greidyawl gruffud
Greit eryr milwyr maylawr a archaf
Y erchwyn nef a llawr
Vd dinac dinas gwryawr
Vn dinam vn mab mam mawr
Vn mab duw ehun oe heneint na lud
Gwr ny lwyd beird oe heint
Rwym galon nyt gelyn seint
Rwyf powys peues hoffeynt
Powyssed angheu powyssuc ae gwyr
Or goreu y hamwc
A edeu rieu ryddrwc
Ac a uo da ef ae dwc
Dvc ywein wynnuein ny wnn han ae hoet
Neut y hoedyl am erwan
Hil gruffud taer rybud tan
Teu angheu anghyflauan
Kyflauan vuan vu ar dreigyeu byt
A bedyd kyn bwyn teu
Kadyr grist rac cadwen angheu
Kadw vadawc uynawc yn veu
Meu bryder llawer llwrw klwyf ym
Deuryd—ym dewred nyt ydwyf
Am———

[*Englynion ar goll.*]

Llyw gwrawl breinyawl brenhineitaf
Llywyawdyr gwenndref nef nerth a archaf
Llwydvant pob carant caraf dy uoli
Llewychuawr geli ri rywoccaf
Llwyr ym kyfyd bryd brys ny gelaf
Llauur veith a weith aweinydaf
Llyryeid uawl trethawl traethaf o naw
Uan—llwydran ellylw gan a genydaf
Llawen eidun vun uyd diorssaf
Lleueir ry gwbl eir ny rygablaf
Lletyf dihol dethol doethaf or gwraged
Llaryed gluduawred a gloduoraf
Llawr mawr mebwynyawn dawn diwarthaf
Llewychdud meinhir ywr tir teccaf
Llu diurawd hyffawd hoffaf ker meuryc
Lliw gwynnblyc gwenyc gwen y hadaf
Leuuer eiry didreul neu heul yn haf
Lliaws ae canmawl or mawl mwyaf
Llin gwinuaeth pennaeth pennaf o gymry
Llun hy ae dyly ieith atalaf
Llwrw gwir nyw cenir ual y canaf
Llauar car kerdrod o uod uydaf
Lloer hynot ar glot yr gloewaf deurud

Llaesuerch uaredud a brud brydaf
Llleduryd yw gouyn dyn diweiraf
Llit cant o volyant gwarant gwiraf
Llawer geir —— neir a wnaf ker aeron
Llif dragon vanon vonhediccaf
Llebliw ardal gwiw gwydyrblas yd af
Lle uym llwyd eilwyd arwyd araf
Lles uymoet eres evraf am tavawt
Llathreit wawt hyd urawt hut nawt hoet naf
Lliw cer enwysc riw rin dawl om tafawd
Neut diuethl anueidrawl
Llin arglwyd llary hylwyd hawl
Llun diweiruun dy wiruawl
Mawl ran ellylw gan gynyd gwyd hydec
Y gwawd hydyr ny deruyd
Milyoed dreul ne heul hafdyd
Molyant pwyll uedyaut pell uyd
Ny byd amdlawd gwawd gwawr hynod
Ellylw—allwed dawn a gwybod
Nawd yw rac ran o dannod
Nwyf rieu glwyf rwy o glod
Cloduawr dwn kyrchwn kyrch dilud
Ueinuarch—ar fwynuerch varedud
Claer orne dwyre deurud
Clwyf cant uyrd uedyant veird uud
Buduawr yawn hydawn hediw hawl
Dylyn—yw heul dolyd hebliw
Bod rod rin diurawd wawd wiw
Bun laes wanllun lwys wynlliw

LLYMA VARWNAT

A Gant Prydyt y Moch y Iorwerth ab Rotpert.

Fyscyolin byddin bud achref kerddeu
Kerddwys hael yn tangnef
Carno vro vreinyawl addef
A gwedy carno caer nef
Nef yr gwr arwr eur ossep cerddeu
Ny duc card e wynep
Ny wn o wawt e wohep
Ny wybu nakau nep
Nep ny wyr yn llwyr uy lletvryt am lary
Am lury nul oespyt
Trydar wasgar wisg ermyt
Trydyd hael beird auael byt
Bydoed ygkyhoed ygkwyn a ethyw
Oe athaw yn amwyn
Post cadeu kedawldut vrwyn
Powys dir peues derwyn
Terwyn yn amwyn am nerth teyrned
Teyrnas oed y werth
Ysgwyt eurdrut balchdrut berth
Ysgemyt tewdor Ioruerth
Ioruerth gat gannerth gyt gynnor kynran

Kynreul eur a phorffor
Ef oed llew llew lu agkor
Dyhed teyrned tut yor
Yor drydar aerllary oerllawr ae gortho
Ny wrthit yndyd gawr
Mab rotpert rwyf byddinawr
Wyr aryfrud maredud mawr
Mawr a gwyn kymrwyn yr dwyn
Kymrawt dreic drwy ganhyat y drindawt
Car anwar llachar llwch gwawt
Llary llawfer fyryfder fossawt
Fyscyolin &c.

MARWNAD MARED. M. KYNAN.

Prydyd y Moch ae Cant.

Maredut llofrut lloegyrwys diarchar
Diorchrawn orthywys
Y mer nef nota vt glwys
Ym parawd ym paradwys

Parawd ysbytawd y esbyd prydein
Vt pryduawr y wrhyd
Maredut marw yw heuyd
Mal modur arthur arthgryd

Greidyawl arwynyawl arwynebet glyw
Gloew eryr teyrnet
Clwyf dygyn deheu a goglet
Clywed y uyned y uet

Betrawd an daerawd pob deurut prydus
Pryderwn yn achlut
Daear vn kyuar an cut
Deon derw maredu maredut

Maredut gruffut grym aduan teyrn
Teyrnet ar gwynuan
Meibyon dewr derynt ychlan
Mur greid kynniuyeid kynan

Dwyn meibyon kynan cyn bu llwyd yrun
Arwynawl ym plymnwyd
Engyrt gyrt gwrthlys annwyd
Anghen agkyuartal wyd

Angheu an goreu gormeil kenetloet
Can edlid yn adueil
Nyd hawt ny nawt neb ynyeil
Nyd hyn hoes dyn noc oes deil

Deilyadon dyfrynt am defry hiraeth
O hiruod dreic kymry
Yth weryd hydyr wrhyd hy
Yth achles wales wely

Gwelytyn teyrn tud gynuan ae ceidw
Ae cedwis pob calan
Bro heirt y ueirt y ueirch can
Bronn gedawl uch bro gaduan

Caduan ner ener anaw kertoryon
Kertassant ar eityaw
Arwar trydar trin ognaw
Eryr gwyr frawt dymhyr fraw

Fraw gyrchyad cant cad kyn bu llawr y [dy
Ae deyrn vytinawr
Ny elwid rwyd ysgwydawr
Ry gelwir rann varw rann vawr

Mawr deyrn kedeyrn kyd gyurannu eur
Ac aryant ym pob tu
Milwr milwyr gynytu
Maredut mawr adwyn vu
Maredut llofrut &c.

CANU

A Gant Prydyt y Moch y Llywelyn M. Ioruerth.

Crist creawdyr llywyawdyr llu daear
A nef—am notwy rac auar
Crist keli bwyf keluyt a gwar
Kyn dywet gyuygwet gyuar
Crist mab meir am peir om pedwar def- [nyt
Dofyn awen diarchar
Crist uab duw dym ryt ar llauar
Y uoli uy ri rwysc o dyar
Llywelyn llyw prydein ae phar
Llew a glew a glyw gyfarwar
Uab ioruerth yn cannerth an car
Uab ywein frawtyein frwyth kynnhar
Ef dyfu dreic llu yn llassar dillad
Yn dillin kyuarpar
Yn eruid yn aruod abar
Yn arueu bu keneu kynnhyar
Yn dengmlwyt hylwyt hylauar
Yn didranc y gyfranc ae gar
Yn aber conwy cein dafar uy llyw
Llywelyn a thrugar
A dauyt deuawd ul kessar
Diuei dreic dragon adwyar
Diuwlch ut diualch y esgar
Diuwg blwng blaen uuel drwy uar
Dybryd ynn veirt byd bod daear arnaw
Ac arnan y alar
Ef an llyw kyn llid gyuysgar
Ysglyuyon ysglyuynt llurw bar
Oet rynn rut ebyr or gwyr gwar
Oet rann veirw uwyhaf or drydar
Oet amliw tonneu twnn amhar eu neid
Nyd oetynt dilauar

Tonn heli ehelaeth trwy uar
Tonn arall guall goch gwyar
Pann orvu penn llu llachar llywelyn
Llyw alun athauar
Myrt bu llat llith brein gortyar
Or milwyr a mil ygkarchar
Porth athwy pan aetham y ar
Meirch mordwy vch mawrdwryf tonnyar
Oet ongyr oet engir eu bar
Oet angut gwaedrut gwaedryar
Oet engyrth yn hynt oet agkar
Oet yg oet agheu an kymhar
Oet amheu yr byd bod abar
O honam o heneint lleithyar
Mawr gadeu angheu angklaear
Meirw sengi mal seri sathar
Kyn plygu rodri rwyd esgar y mon
Mynwenhoet bu branar
Llywelyn kyd llatwy trwy uar
Ked lloscwy nyd llesc uuelyar
Llary deyrn vch kyrn kyuarwar
Llwrw cyduod yr clod ys claear
Ry llones rwyf tres tros uannyar y ueirt
Oet vawrllwyth yr daear
Gwisci eur ac aryant nys car
Gwascwynueirch goseirch gossathar
Ysginawr goruawr goruynt par
Ysgarlad lliw fleimyad flamyar
Meirch mawrthic frwythyc fraeth anwar
Frawtus—a phreityeu cwiar
Mwth y ryt arwyt ygwascar
Mal arthur kein modur kybdar
Cann a chann a chein wyllt a gwar
Cant a chant a chynt noc adar
Adar weinidawc caeawc kynran drud
Dreic prydein pedryuan
Adod lloegyr lluossawc am pann
Adaf hir yn herwyt calan
Adwet teyrnet tir nys rann
A dan ser yssef y amcan
Adnes y uranhes y vrein bann dychre
Y dychrein gwyr ygkreulan
Gwrt y gwnaeth am deu draeth dryuan
Gwr hydwf gwrhydri ogyruan
Dygwyt gwyr heb leuyr heb lann
Dygoch llawr dwygad uawr varan
Vn am vro alun eluyt cann a freinc
Yn frawtus val camlan
Ar eil yn aruon aruor uann
Yn vndyt an vnduw ynn a rann
A dwy dreic feleic faw gyman
Ual deulew nyn dylochassan
Ac vn traws gadgun treis uaran ual gwr
Yn goruod ym pob uann
Llywelyn llafnawr agkyuan
Lloegyr diwreit llu rutuleit rutglann
Llu racdaw a llaw ar lluman
Llwybyr yn wybyr yn ebrwyt allan
Llwrw dawn cadwallawn uab caduan
Y mae am brydein yn gynuan
Llary ny del y law attaw attan
Llyryed tremyned tea mor dylan
Rac lleith anoleith anolo llann
A llafnawr lledrut uch grut a grann
Ninheu ueirt prydein prydus eiryan berth
Gwyr a byrth uy rwyf ym pob calan
Yr digabyl barabyl gan bawb oe uann
Digrifwch elwch elyf egwan
Oe aryant gormant gorym drudran
Ae alaf ae eur ae aryan cann
Can edwyn dechryn o dechreuho bleit
Vch blaenwel yn oed llo
Gnaws achaws yn ych kyn aduo
Gnawd y lat ny lwyt y abo
Caer lleon llyw mon mwyn pabo ath duc
Ef ath dwc yg godo
Llywelyn ef llosges dy uro
Llas dy wyr tra llyr tra llwyuo
Llwyrduc y wytgruc nyd fuc fo
Lloegrwys yn llucvryd ys ymino
Lleu dir teyrn llutywyd yn agro
Llas y glas y glwysdei neud glo
Llys elysmer bu fer bu fwyr gno
Llwyr llosged y thudwed ae tho
Llwrw gwelwch neud hetwch heno
Can vy rwyf nyd ryued ked bo
Hyd yt el y doryf ar dyno a brynn
Vt breinhyawc bieiuo
Llew ae duc ae dwc pan uynno
Yr trallwng trillu angosgo
Llys efnys afneued tra uo
Lles y uyrt o ueirt ae kyrcho
A duc y wytgruc ae dycco gwylywch
Gwelhator pwy llutyo
Llwrw uochnant edrywant a dro
Llwydcun llwyd llithwyd am honno
Lledkynt argoedwys gwys greudo
Llys a dwy neud einym yno
Edryched powys pwy no
Breyenhin breisc werin brwysc ado (acdo)
Ae gwellygyaw pwyll ry twyllo
Ae gwell franc na frawtus gymro
Llyw yssyn synhywch ked tawo
Lloegyr gychwyn a uynn a uynho
Llwyr y dyd y uryd ar uro gadwallawn
Uab caduan uab yago
Llary ysbar ysbenyt y plo
Llwrw esbyd yspeid anolo
Llew pryduawr llyw prydein ae chlo
Llywelyn lliaws y vranuro
Llary deyrn kedeyrn cad wosgo ygcur
Ys fyg car a oruo
Gorwyt vt dremrut dra mor lliant y mon
Mam gymry y metant (bedrytant)
Gorllwybyr llu llenwis ewyngant
Gwarthaf brynn a phenrhyn a phant
Gorlleinw gwaed am draed a ymdrychant
Amdrychyon pan ymdrechassant

Cad y coed aneu cadyr anant borthi
Burthyeist wyr yn diuant
Eilgad trom yn tremynassant
Vt adyen veh dygen dyfnant
Eil milwyr milwyr dybuant
Eil yrth gyrth yn gwrthuynnassant
Eil agwrt ymhwrt am hart amgant bre
Bronn yr erw y galwant
Kynwan llu mal llew yth welsant
Kadyr eryr yth wyr yn warant
Kan hynny kynhennu ny gwnant
Kan wyllon kelydon kertant
Dugost y wytgruc a dygant y dreis
A dryssei kyfnouant
A rutglann yn rutlaw amgant
Run gannclawt adrawt edrywant
A dinbych wrthrych orthorryant ar uil
Ar voelas a gronant
A dinas Emreis amrygant
Amrygyr newenhyr naw nant
A chaer vn aruon acharant yg gnif
Yg gnaws coll am peityant
Neur orwyt dy orofyn nad ant
Yth erbyn yth erbarch vetyant
Neur ortwytt yg gorhenw morgant
Ar vilwyr prydein pedrydant
Mad yt ymdugost waew mad yth want
Arall—yn aruoll ysgarant
A chletyf a chlotuawr yth wnant
Ac ysgwyd ar ysgwyt an chwant
Mad tywysseist lu loegyr yrddant
Ar deruyn mechein a mochnant
Dy gynnygyn ny genhynt cwt ant
Ny cheif hoen na hun ar amrant
Mad yth ymduc mam wytt doeth wytt
Dinam—wytt ditawl o bob chwant
O borfor o bryffwn uliant
O bali ac eur ac aryant
Afy wrys[1] gochwys goch anant y veirt
Yn vyrtoet y caffant
A minheu om radeu rym anant
Yn rut eur yn rwyt ardunyant
O bob rif ym rwyf ym donyant
O bob ryw ym roted yn gant
Ked archwyf ym llyw y lloergant yn rot
Ef am ryt yn geugant
Lliwelyt llettrawd dy uolyant
Llywelyn a llywarch ae cant
Munerawd y marw ny mwynyant
Mal ym byw lleissyawn ryw run blant
Nyd gormot uyg geir wytt[2] gormant teyrn
Wyf tebic eliffant
Can oruod pob rod yn ramant
Can volawd a thauawd a thant
Kein deyrn kyn bych digreiuyant
Can difwyn oesgwyn ysgarant
Can duw ren yn rann westiuyant
Can diwet pob buchet bych sant

[1] *Neu*, O emys. [2] *Neu*, ytt.

AWDYL

A Gant Prydyt y Moch y Lywelyn M. Iorwerth.

Duw ren dym ryt kymwynas
Detyf dyfyndawn kyuyawn kyweithas
Deduryd dyt gwynuryd gwyn wanas
Dragon—dreic prydein ae hurtas
Detyf uy rwyf rynn wrthyd o lias
Dewr egin dwyreawd yn das
Llywelyn llary dyn llwyr dias galon
Gwyl hydwf ual pallas
Buost mab arab arueu dras
Drud cadeu dreic keneu kynlas
A gwedy hynny buost gwas
Clet eurin clo bytin cloduras
Neud wytt wr aerdwr ardwy euras cad
Kedernyd eneas
Dy gywlad nyd lledrad y llas
Dy gynnogyn ny gynheil y tywas
Dy gludawr waewawr goch leas kyn-
Yn kynnwyn galanas [nygyn
Dy gludueirt ynt heirt yth hartglas
Dy gletyf dy glod ry seas
Dy arueu angheu angkywas galon
Gal ouyt rwy dyfnas
Dy orwyt dy oruawr adas
Dywedi teithi teyrnas
Ar ynys brydein briodas yn hir
Yn herwyt bod achas
Dy ystwng kedyrn kadarndras
Detyf gwystlaw yth law heb lutyas
Dygymer pob ner pob nwythas deyrn
Duw o nef yth swynas
Wytt priawd tir prydein ae thlas
Wytt prifwyr eryr arddyrnuras
Wytt chwyrn wytt teyrn wyt eiryas
Cadeu—wytt cadarn ual dinas
Wytt goreu vn gwron or uas
A wnaeth duw y dyt yn creas
Llym anyan tra than trwy gras a choed
A cheyrn oreuras
Llyw bydoet lled byd dwfyn a bas
Llywelyn llywarch ryth gauas

AWDYL

A Gant Prydyt y Moch y Lywelyn M. Iorwerth.

Ath uendiccwy duw deyrn werlin hael
Hil uletynt uab kynuyn
Aryf eryr gwyr llewyr llewyn
Aer gymid kyndlid kynuelyn
Aryal gortywal gwrdiuyn pennawr
Penn prydain ogyrthyn
Yth ysgwyd tebygwyd toryf wyn
Ysgwyd ball guall guhelyn

Geir uyg eir or penneir yn perthyn
Ar bawb—o bobloet dyfestin
Meu eur rut ym rotyon glyn
Mi lywarch titheu lywelyn
Mechdeyrn kedeyrn cad o mynn aryfrut
Eur dilut aer dylyn
Amhyl yth gylch galchdoed gymyn
Am dymyr gwaed gwyr gorewyn
Peithyawc dy alon dy elyn gwae ef
Gwaet a gwlad neuth ganlyn
Peth oth oed athwyd wy deruyn
Pymthengweith pymthengmlwyt bych
Hyn—mabddysc ytt dreulyaw treth en-
Y veirt—yn yrtyoet yth gylchyn [uyn
Dy law hir neu chredir na chryn
Yn roti eur rut a melyn
Dewr yth wnaeth vn duw yn vn dyn
Haelaf—hyd aeth heul oe gylchyn
Detyf dy dad daeoni ath glyn
Dadeni haeloni heilyn
Wyr ywein prydein praf dechryn galon
Gal ouyt hil meruyn
Wyr madawc vreinhyawc enwawc hyn
Mab Ioruerth mad ganed urtyn
Ath ogyuarchaf naf ny eduyn beirt
Megis bart ar dremhyn
Hawl gretuawl kedawl cad edwyn
Hael hywlyt lawryt lywelyn
Hanbwyf well o honawd wawd obryn
Hanbych well o duw ac o dyn

AWDYL

A Gant Prydyt y Moch y Lywelyn ſ Uab Ioruerth

Neum bu dyt ker eluyt elwy
Eilywn wawd a deuawd a dwy
Neum bu aralldyt ym rydyd rwy
Ker moreb kein wyneb konwy
Neum bu tremyn tramwy rwng lleyn
Llewychedic eur ar uy kyfrwy
Ac eurawc aruon ac ardudwy
Ardal dwfyn hoewal dimilwy
Eissytyn gwylein riein yn rwy
Kalcheid y kaeroet kylchwy maelgynig
Milgieit eu gwyr ym pob tramwy
Nyd treid tra dilyn pell ouyn pwy
Py geidw yr gorddwfyr rac pob gorddwy
Llywelyn ae keidw llew yn adwy
Llyw gwynet ae met hyd y mawddwy
Llaw orthrech wrth rwyfan mordwy
Lloegyr wrthryn tra llynn llwmynnwy
Wyr madawc ermidet uwyuwy
Wyr ywein uirein y auarwy
Pryffwn y digreit praff y ddirwy
Ger eluyt mechyt a machawy
O lydaw o draw o drwy mor hafren
Hyfriw y peleidyr ym porthaethwy
O ddyfneint o neint o Nanheudwy
Or tir a uernir wrth efyrnwy
Gwychyrualch lywelyn erlyn arlwy
Nid kywiw a llwfyr dwfyr dyfyrdonwy
Kereist oth uebyd gwryd garwy
Karu bun weddeit lunyeit lywy
Eur didawl meidrawl y modrwy ae phall
Ny phell tynn riein rac a garwy
Yn ganmlwyt yn rwyt yn rwy ar gymry
Ath gymryd yn uwyfwy
Doeth attep duw ath attwy
Teir oes byd a heuyd yn hwy

PRYDYT Y MOCH AE CANT Y LYWELYN VAB IORUERTH.

Aele nadolyc yr ae dyly lloegyr
Dellis llew o gymry
Yn gert gytuod rod ryly
Yn ged gyhydyr gad hydyr hy

Hy bytei arthur eirthyaw hyn ae lu
Eilywoet oe gylchyn
Milwr gwlyt milwyr gryd gryn
Mal yt wytt hetiw hytyn

Hytyn lywelyn hytolawc y veirt
Ae vytoet lluossawc
Rwyf bedyt ny beit y rawc
Rwym lloegyr lliwed trahawc

Traha yw y neb na bo kaeth ym rwyf
Gwr ny rif kybytyaeth
Duw mal ef nef ner bennaeth
Dyn kynna nys gwna nys gwnaeth

Gwnaethost gad aerbost ged eurbar
Prydein—nyd pryduerth yth esgar
Y gymry gymryd gotyar
Lloegyr wales yn wores war

Gwrhydri benlli ban llocher ys gwlyt
Ys gwledic kymynner
Ys gwrt yny gordiner
Ys gordrud fwyr dylud fer

Fwyr fysc aer deruysc ar deruyn lleon
Llyw prydein llywelyn
Dygen rwyf ry duc dy hyn
Ducost vt dremrut dremyn

Tremyn llywelyn llyw rydyrch prydein
Prid y loegyr y dissyrch

Miluyrt glydwr glod neinteirch
Moes terrwyn maes twrr a gyrch

Cyrchyad tremynyad tra mor ut dy gas
Dy gosgort yn breinrut
Meu dy ged gad wychawc nut
Teu uyg gert angert angut

Angut uu dy gyrch angert lyr a bran
A briw goch dy ongyr
Traw y tremynaist benn gwyr
Trwy dyrn deyrneit eryr

Er pan y llywyeist lloegyr diwreit gymry
Gynniweir milcanpreit
Elyf dreic feleic fwyrdreit
Elysmer vt fer nyd furueit

Nyd fuc orwyt gruc wytgun ysgorua
Oes goruod y hil run
Tyreu poeth peithyawc pob vn
Tande fyryf foes alun

PRYDYD Y MOCH AECANT Y LYWELYN.

Treisuawr lywelyn trossof nys rotei
Ef rotes wyllt a dof
Y winllynn dengyn da gof
Oe wennllaw heibyaw hebof

Hebof nyd anghof anghad glydwr llew
Llewelyn huysgwr
Hebawc teyrn varchawc twr
Heb ameu ef goreu gwr

Gwr gwrthod gwarthrut gwrt yn gwrthrynn lloegyr
Llywelyn ar gychwynn
Ym blaen caen cawad vnbynn
Ymbliant gwyrt ac vn gwynn

Arwynn yw gennyf arwein y vetwl
Ae veddyant hyd lundein
Aerwalch balch bolch y laslein
Eryr araf prif wyr prydein

Prydein anghyngein am gyngas galon
Ef golofyn teyrnas
Anaw pedyr ae nawt pa dras
Y gallwn val y gallas

Gallas arglwyt was aer gleis lywelyn
Lewenyt dwfyn a beis
Gwendud amryw dud emreis
Gwynet adrysset y dreis
Treisuawr lywelyn trossof &c.

Y CANU BYCHAN

A Gant Prydyt y Moch y Lywelyn vab Yoruerth.

Cyuarchaf ym ren cyuarchuawr awen
Cyureu kyrridwen rwyf bartoni
Yn dull talyesin yn dillwg elfin
Yn dyllest bartrin beirt uannyeri
Kymhwyllaf uy naf kymry uodrydaf
Kymro keluytaf ry wnaeth keli
Kymreisc lywelyn nys kymrawt neb dyn
Kymry y deruyn ae doryf drosti
Eryr teyrnet yr yueis y vet
Ar het ar dyhet ar deheu ri
Yr yueis y win o ualch uuelin
Ae wisgoet eurin ae uynogi
Yn llys aberfraw yn llochi bartrin
Yg kaer uawr vyrtiu vyrtyoet beri
Yg kaer dygannhwy yn abertawy
Yn agwrt dramwy dref Gedweli
Yg kaer yn aruon ygkert gyflawdon
Ac ygkaer llion uy lliw dybi
Yg caer Amwythic yg cein dreui ner
Yg caroet aber tyner teiui
Yn llys fer elysmer yn seint cloduan cler
Yn llysseit aber hydyruer hodni
Yg castell baldwin ygkeri osgort
Yn hawrfort dref gort dref diuysgi
Yn rutlann deguann deiui drachas eingyl
Yn rutlan degeingyl tec a threui
Yn llys y wytgruc a lloegyr yc catuc
Llawer an goduc yn ymgoti
Yn llyssoet deheu yn lloegyr adodeu
Lliaws twr goleu yn golosgi
Ym pryffwn rywrys yn rwyoli gwrys
Ym prydein ynys gwys an gwesti
Ny chawsan droeduet heb wan heb wnet
O deruyn gwynet yny gweini
Anoethach powys ae thir amddyfrwys
Ae thoruoet diffwys nyw differi
Neu loegyr lu derrwyn ae llyw llid wenwyn
Ae lluoet trylwyn hyd tra gweilgi
Ny chawsan genhyn kymod kymeint hyn
Eithyr gwarth a gwrthrynn wrth ymbroui
Darogan mertin dyuod breyenhin
O gymry werin o gamhwri
Dywawd derwyton dadeni haelon
O hil eryron o eryri
O wyron ywein ar wyneb prydein
Vn vrtyein llundein o lan deithi
Yn lew loegyr gymyn yn yoruerth y hyn
Yn lary lywelyn o lin rodri
Nys kelaf honnaf hon yw beli hir
Ny chelir nae wir nae wrhydri
Am bob treis ryduc ar bob tarw caduc
Ac ar bob ssaruc yr eu sorri
Argyhnifer gwaed amdrychyon am draed
Ac am pob paraed parawd losgi

Ae gwbyl weithredoet ar gel ar gyhoet
Ar gadarn gadoet dyryoet dorri
Can kymery duw difwyn ynni dyn
Kemer lywelyn lyw kydeithi,
Archaf ytt arglwyt yr arglwyti
Y eryr keinwyr kymod a thi

ARWYREIN

A Gant Llywarch vab Llewelyn y Lewelyn vab Yoruerth.

Mi ath arwyre vt bre breinnyawc
Breisclew anael hael o hil madawc
Arwr yn arueu aeruetawc deyrn
Eryr ar gedyrn eurged uarchawc
Llywelyn llary rwyf rwym kyuryawc
Lluyteu beri ri rutuoawg
Llyw kymry deruyn diryawc y harglwyt
Llwyr diruawr dygwyt y digassawc
Ry darueit aeruleit eurulaen rodawc
Aruogyon dragon dreic llys eurawc
Ry arueityaf naf nerthawc dygyrchu
Yn rwyuan teulu rwyf teuluawc
Am prydest dyllest ar dull donnyawc
Prydu nyd anoeth y gyuoethawc
Prydyt wyf ym rwyf rywawc lywelyn
Hil meruyn hytyn hytueirch gwiscawc
Teyrnuab ioruerth berth byddinawc
Uab Owein uur prein preitrwyf enwawc
Goreu wyd gorwyd am geiryawc dyffrynt
Gwrawl hawl hwysgynt pellynt pwyllawc
Mynneist gyfaruod yn gyuaruawc
A gwenwynwyn rynn rwyf lluossawc
Gyueillyeist ual drud gyueillyawc yth law
Gauaellus dreic fraw freic kymynawc
Y deheu neud teu ual teithyawc
Urehenin gwrt drin gwyr dreul uodawc
Keueist eluyden alaawc ynyal
Oth gleu gledyual goed gleuyuawc
Dy uart wyf dy uut ys anghutyawc
Dy ueirt ynt heirtyon vt mon mynawc
Dy uyrtoet kyhoet kyhoetawc beunoeth
Dy gertawr byt goeth doeth dauodyawc
Dy gert dy ganaf naf niuerawc
Dy gynny gyn dygwyt arwyt eurawc
Dy gy———ny bu bolchawc dy daryan
Dy gynnif nyd man nyd mal diawc
Dy gynnetyf dyuod yn oruodawc
Am benn gy gynnygyn kynnwryf gwythawc
A gwasgaru clwyf a gwascarawt clod
A gwisgoet arot yn uyd uodawc
Ac eur ac aryant wrth chwant chwannawc
A meirch mei meingrwn dwnn a dossawc
A lluoet ygnif a lluoetawc uaes
A lliaws dilaes aes asgethrawc
A ragod penn clod claer ysgwydawc
Escudwan garthan is garthynnawc
Gwaed am draed o driu a gwaedlid lain
A gwaedlauyn aduutyawc
A gwaedlwrw gwyr aerfwrw aruawc
A gwaedlenn am penn ym peithawc
A gwaed a bwyd brein
A bran ar gelein
A galon aduutyawc
A golo ker man ro meinnyawc
Gelynyon saeson sidanawc
A geloreu creu
A gwan a gwaedfreu
A gwaedffrwd redecawc
Am uochnant keiu amgant coedawc
Am uechein yn uochdwyreawc
Am eiluann urychan urecheinyawc heuyd
Bu hiruryn berchennawc
Rac uy llyw yn llu diofnawc
Amherawdyr llywyawdyr llurygawc
Llywelyn llary rwyf rywonyawc
Berchen—barch wledic hiraethawc
Ath uolaf uilwr pedrydawc
Ath uolant pymtheccant caderyawc
Ryth uawl ar yssyt estronyawc
Nath orsseif na moel na myghawc
Boed dy wir ar dir tormennawc dyet
Can mlynet yn het yn hytolawc
Can dewis uuchet rinwet rannawc
Yn rann yth barthred rwyf ced cadrawc
Caffael trugaret trugarawc arglwyt
Trugar duw hylwyt rwyt rinwetawc

CANU

A Gant Llywarch Brydyt y Moch y Duw.[1]

Deng grat benn berchen barth briodawr
Deng grat dy wennwlad mor uad mor vawr
Duw dewrwir pellir pwyllawr on kynnhen
Dilen o bressen bau yn bryssyawr
Deu edryt yssyt a synnhwyryawr
Deu erbyn agheu agychwiawr
Doethwlad nef adef adaf wychawr seil
Vffern yw yr eil dur eil dyrawr
Ofer difuner llyther lleawr
O fyt achrefyt yt achrettawr
O fyryf yoli tri o draethawd berffeith
O egwydet yeith o egwytawr
Berthideu rieu ry wasgarawr
Ny mad borthes mam mab nyw ditawr
Porthid donnyeu byd dynyawl ogawr
Nenn: dynyaton berchen benn bob euawr
Parthwys rwyf radlawn dawn diburawr
Porth ym gwawd tauawd dy garcharawr

[1] Cynddelw ai k. ait.—Ll. C.

Berth gyuoeth llwyrddoeth llewychawt beunyt
Am elyf vedyt am eluyt glawr
Gwedy golo dyt o dywyllawr
Gwedy golwc vrad goleuad gwawr
Gwrth yoli keli kyn neithyawr daear
Gwyl drugar dy gar uo dy gertawr
Kyd gwypwyf hetiw hawtuod vch llawr
Ny wnn yr hynny a wyf henawr
Gwyr ren an reid ryt yolawr heb daw
Rac yn periglaw heb periglawr
Gwytam yn gorllwc gwr llwyrddrwc llawr
Gwr hydyrueu agheu yg ghyghellawr
Kygholli mawr duw mor ddybryd y neb
Kyghall nwy goheb oe gynuebyd
Kyntorawr yssyt ys ef an cryd
Kyghallen ddilenn orfen orfryd
Kygeuddon a daw o diofryd crist
Kygafawc kyfyrdrist kyfyrdost benyd
Cam yw y dyn difanw y uryd
Kygreif diawl kygwl kywyd
Kyghaws a uyt traws a uet tristyd meith
Kyfreith dioleith kyn lleith lleduryd
Kywirdoeth rwy gwel brad annel bryd
Kyfyrdwyth kyfarfyrdwyth prifwyth prifwyd
Kyuaruaeth amaeth am aruetyd twyll
Kyurancgeu gymhwyll am pwyll ym pyd
Kyuyrgnawd ym keudawd deuawd heuyd
Kyfredec a chwec chwerw hir ennyd
Kyfreid oet ym pleid oet ym plegyd uod
Kyfragod dyuod tu uy gweryd
Yn llwrw llwyth eluyt douyt an dyd
Yn llawr lliwed kawt anglawt anglyd
Yn llwyr yt yd gwyt hyd yg gweryd llawr
Yn llwrw vn kyfawr yt yn kyuyd
O areu angheu aereu ergryd
O oeruet poenwet pawb y uywyd
O arwar daear down y gyd dytbrawd
O arwein pechawt lleitawd lleduryd
Ny rygar trugar tra syberwyd
Ny ry daw anaw oe anwylyd
Ny rygotwyf rwyf rym gweryd o dygyn
Nyd rwyt wy gynnygyn gyndiebryd
Ny rygollwyf duw o dewret byd
Ny ry golles nef ny uo ynuyd
Enuydrwyt awyt ewyc lafur twnn
Anvedyr y carwn pwnn pennyadur
Heb synnyeid yn reid rwyt achlyssur
A heb wybod bod byd mor ampur
Ry bu erthyst yn rybu arthur gynt
Rybu amgyfrawd gwynt gwan tra messur
Rybu ull kessar keissyassei flur
Y gan vt prydein prid y hesgur
Rybu vran ab llyr llu rwym adur mad
Yg kamp yg kywlad yg cad yg cur
Rybu erewlff mawr rwysc dyrawr dvr
Ryuyc angertawl gretfawl greitur
Rybu gamwetawc madawc modur faw
Rybut uu itaw dylaw dolur
Bu alexander byd lywadur
Hyd sygnoet neuoet ny bu segur
Pan ny wyl pobloet pawb yn tostur pla
Pob tra yn diua ac yn difur
Pob naf oe niuer pob ner pob nur
Pob nenn ym pressen yn am pryssur
Gwrthod rwyf hollaul holl ysgrythur ueith
Gwrthwyneb a weith yw y wneuthur
Gwrth awyt dragwyt dra gwylyadur
Gwarchedit eluyt dy byt disbur
Gwertheuin vrenhin vreisc bennyadur byd
Gwrthlated om bryd pyd pechadur
Gorthywys nefoet ny uet eglur
Gwrthyf ny bo trist crist creadur
Creaduryeu nef nawt dialaeth scint
Kyrreiuyeint gymeint gymedrolaeth
Caret ym ynni nyd mi ae maeth
Caru a mynnu vym mabolaeth
Caraf y olaf dri drwy drudanaeth ked
Canred omgwared yr awch gwrdaaeth
Can ryt duw douyt dawn ehelaeth
Can ran rad geleu dewr frwythav fraeth
Can klyw can kennhyw kymhwyllwryaeth
Kein llywyawdyr creawdyr credwn ry wnaeth
Kant kadwent pressent presswylyaeth an hydyr
Canys breu mal gwydyr hydyr hudolyaeth
Yr teir person byd bid ych aruaeth
Yr tri yn yawnwir yawn wrogaeth
Yr vn duw vn dyn na uid hydraeth brad
Yr mab rad yr tad tec hynafyaeth
Can duc pymwau Crist pym oes o gaeth
O yg o gyuyg gymodogaeth
O angor tewdor tud alaeth gymhwyll
O dwyll o dywyll dywyssogaeth
Yndyndid ym pryd ym bru ban aeth
Yn dolvr yg cur yg corffolaeth
Kynytwys mawr wr mawr vreuolaeth
Gnif—yn kynnif y brif briodoryaeth
Kynytwn vinheu heb sswysseu saeth
Kan an duw ury ureenhinyaeth
Breenhinhet benn ban yth aned hael
Bro oet ysgauel ys gofuned
Breenhin pob fin pob faw dyghed
Braw cwydam ygyd yg cryd agred
Yn vffern gethern gaeth drefred erwan
Yn affan poethuann peithyawc drwyted
Yn daffar taeruar tan amgyffred
Yn arfuruyt lle ny llwyt kerted
Yny yt aeth cain can y weithred cam
Yg gyweithas nam nym bo vyned
Gwtam pob anwar daear dyred
Gotef grwn ysgwn anysgoged
Gotefwn gwylwn gwalaed arnan
Gwyth gyman yn llann yn llwyr gywed
A mi am awyt yn geheued
Yn afrifaw duw yn efrifed

Archaf danc kyn tranc trwy eiryoled meir
Hyd nam gwnel kellweir coll aghyffred
Kyn dylaw gychwyn tytyn tytwed
Kan dalu y duw y dylyed
Kan lleng egylyon kein lliwed obeith
Kyn lleith rac kyfeith kyweithaed
Kaffwyf o yoli crist keli ked
Kaffael yn adef nau nef noted
Amen.

ENGLYNION

A Gant Prydyt y Moch i Lywelyn Mab Iorwerth.

Cyfarchaf i Dduw oi ddawn hunaidd
Hunaw ym gogawn
Arwr arwrwas cas crawn
Eryr mawrwyr merfyniawn
Merfyniawn lleisiawn lles arwar cerddau
Cyhyrddws am un car
Pendragon beriou bar
Pum wregys dewrfrys daiar
Dy orwyf hael rwyf hwyl reuedd prydain
Hil pryd fawr teyrnedd
Llew torf llyw terfyn Gwynedd
Llywarch Llywelyn ai medd
Meddfaeth dialaeth diwyl hydd ab cad
Cadr ddragon gyfundab
Gwr fab Madawg gwrddfeirch arab
Gwrhyd pyrr byrr y bu fab
Mabolaeth fy rhwyf yw rhywoli cad
Cedwyr tud Feli
Ar bob terwyn torf am ri
Ac ar bob terfyn torri
Mab ddysg yw i'm llyw llu rif ser i'w
Oe galchdoed nifer [gylch
Tarf cynnygn can yd weler
Torri heb noddi heb ner
Mamynogi draig drud yw ei gymmwyll
I gymmell y wendud
Lleith breisgwyr llith brain a chud
Lladd Ryfu a channu golud
Mebyd rwyf gwrhyd rhwydd fu ei gynnif
Ny[1] gynnygn bu tramgwydd
Pen dragon draig yn ddengmlwydd
Pobl dwr neud gwr yn eu gwydd
Gwrhyd ri Addaf gwrhyd ferth bieu
Buddugawl fab Iorferth
Draig Brydain ei bryd ai uerth
Ai ddyall guall gannerth
Cynnorthwy dragon draig hirlwys filwr
Ath filwyr na phowys
Car cyrdd cerdda pob diffwys
Cant cynnygn yn ddygn ddwys
Dessyf llu elyf llew teyrnas wyd
Ny odyn neb dy gas
Bar llychwr gwr yn oed gwas
Beirdd byd yth gyd ry gafas
Cefaist Lywelyn olywiaw gwendorf
Gwynn deyrn Aberffraw
Cadarn gad drwsiad dreisiaw
Ced byd yth lewyd oth law
Llwyddid yt gymry llywarch

[1] *Neu*, Yw.

CANUAU DAVYDD BENVRAS.

AWDL

A Gant Dafydd Benfras i Lewelyn fab Iorwerth.

Gwr a wnaeth llewych o'r gorllewin
Haul a lloer addoer addef iessin
Am gwnel radd uchel rwyf cyfychwin
Cyflawn awen awydd fyrddin
I ganu moliant mal Aneirin gynt
Dydd y cant Ododin
I foli gwyndawd gwyndyd werin
Gwynedd bendefig ffynnedig ffin
Gwanas deyrnas deg cywrenhin
Gwreidd teyrneidd taer ym mrwydrin
Gwrawl ei fflamdo am fro freiddin
Er pan oreu Duw dyn gyssefin
Ni wnaeth ei gystal traws arial trin
Gorug Llywelyn orllin—teyrnedd
Ar y brenhinedd braw a gorddin
Pan fu'n ymbrofi a brenhin Lloegr
Yn llygru swydd erbin
Oedd breisg weisg ei fyddin
Oedd brwysg rwysg rhac y godorin
Oedd balch gwalch golchiad ei lain
Oedd beilch gweilch gweled ei werin
Oedd clywed cleddyfau finfin
Oedd clybod clwyf ym mhob elin
Oedd briw rhiw yn nbrabludd oi drin
Oedd braw saw saeson clawdd y Cnwckin
Oedd bwlch llafn yn llaw gynnefin
Oedd gwaedlyd pennau gwedy gwaedlin
Rhyw—yn rhedeg am ddeulin
Llywelyn ein llyw cyffredin
Llywiawdr berth hyd borth ysgewin
Ny ryfu gystal Gwstennin ac ef

I gyfeir pob gorllin
Mi i'm byw be byddwn dewin
Ym marddair mawrddawn gyssefin
Adrawdd ei ddaed aerdrin ni allwn
Ni allai Dalicssin
Cyn adaw y byd gyd gyfrin
Gan hoedl hir ar dir daierin
Cyn dyfynfedd ysgyrnwedd ysgrin
Yn daer dyfnlas ar lessin
Gwr a wnaeth or dwfr y gwin
Gan fodd Duw a diwedd gwirin
Nog a wnaethbwyd treis anwyd trin
Ym mhresent ym mhryssur orllin
Ni warthaer hael am werthefin nos
A nawdd saint boed cyfrin

TERFYN.

I LYWELYN.

Hanbych well o Dduw eddewy
Eddewid ddilid a ddeley
Hanbwyf o honawd am wawd wedy
Hanbwyll dygymmwyll a gymery
Llyw Prydain prydydd ath ddeffry
Llywelyn llwyddid yt hynny
Mawr ith orug Duw dad Arglwydd fry
Myfyr yw mae mwyfwy fyddy
Dy faint herwydd braint ti a brofy
Dy fantawl nid hawl nid hawdd hynny
Dy far ys anwar y gossody
Dy uer a gwyner fal y gweny
Dy fudd ni oludd er a wely
Dy fedd ath refedd a ddoeth renny
Difuddiawg farchawg feirch ystry
Dy faddeu nid teu teg y rhoddi
Dy feddiant nid chwant a chwennychy
Dy feddwl nid cwl canys cely
Dy fod falch y rod ry feddyly
Dy fod herwydd clod mal y clywy
Dy fyddedd cyhoedd ti ai cely[1]
Dy fryd wrth dy fryd frenhin Cymry
Erwan yw ynni o mynny
Aerwalch balch balchu fyngwely
Arwar udd Kessar a'm ceissy am bwyth
Ys da beth ym ceffy
Traul caeroedd ciriega ymy
Trefad fy hendad ai hundy
Trais arnaf fy naf ni edy
Tros y gerdd a gannwyf cytty
Y mawr udd rhwyddfawr om rhoddy
Nid mwy no deg erw os a ddygy
Cymer a fynnych Cymry bendefig
Arbennig wledig i wladychy
Difanw son saeson sef a gery
Difwyniant fyddaf o'm difenwy

[1] *Neu*, coely.

Na dilyssa fi y felly fy naf
Nid ef yt lessaf o'm dilyssy
A ganwyf dy geiniaid ai cny
A genais a genir wedy
Aerddryd tud or tu pan geffy
Erddrwg ys teilwg os tely
Ystyria wrthyf wrth om colly
Ystawd fy nullwawd nam hennilly
Ystyriws dews dawn ytty er gaint
Ystyr saint dy fraint frenhin Cymry
Can gwnaf dy foliant fal y heddy
O gwnai iawn om dawn nim diawy
O wythlonder ner nerth a gedwy
O eithaf pob caer taer y torry
Neu ry orwyd hael ydd hwyly
Ni ryorug Duw dyn fal tydy
A ddaroganer a gymmery
O bob darogan dawn a geffy
A ddarogenais a gynnyddy
A ddaroganwyf a gynhely
Wyt ddaroganawr gan a wely

TERFYN.

AWDL I DDUW AC I LYWELYN FAB IORWERTH.

Dafydd Benfras ai Cant.

Mab Duw dylyaf dy bwyllaw
Mawr gwerthfawr gwerthyf gwrandaw
Mor iawn yw ydawn am daw ygennyd
Mwynair o'm plegyd heb plyg arnaw
Mur modur llywiawdur rhag llaw ymae
I'm meddwl dy geisiaw
Mor ddiriaid i ddyn eiddunaw oi gnawd
Er dyguawd bechawd na'i rybychaw
Mor deg y gelly di gall arwyddaw
Merwerydd echwydd ac ucherddaw
Mawrfryd gan ddyn byd er bod iddaw
Dda—na mawrair draha nid rhaid wrthaw
Mab Duw ai dyrydd yn eiddaw
A mab Duw ai dwg y ganthaw
A mab Duw ddyddbrawd a ddaw iw brofi
Beth fo ei ynni am ei anaw
Ni bydd a mab Duw diamadaw
Afo mynws byd yn ei bydiaw
Mab Duw dewiseis dewissaw a wnaf
Ef dewisaf naf nawdd y ganthaw
Diddestl oedd eu lle llu wrth sylliaw
Dydd y cymmerth Crist grog yn eiddaw
Yngwaelawd uffern affleu fraw einioes
Ydd oedd bedeiroes yn ymdaraw
A llu o bryfed yn eu briwaw
A llid llid boethfan dân yn eu deifiaw
A llys afraid gwrys na gwryfiaw oi plaid
A lliaws enaid yn direidiaw
A llwyr dywyllwg wrth odrigaw

A lleng gythreuliaid yn ei threiliaw
A llawer bwysti heb ystyriaw ced
A llawer syched trwydded trwyddaw
A lluoedd pobloedd pawb yn athaw
A llewod a rhod yn eu rhwydaw
A lle ydd oedd druan drwy adaw Cain
I werin wirin ei warandaw
Pan ddyfu y mab rhad oedd raid wrthaw
Er porth yn dannorth a dawn arnaw
I Uffern bydwern heb adaw ychwaith
Yn un boregwaith i'w hanrheithiaw
Achos pumoes byd ybu iddaw
Uchelwr mirain bêr drain drwyddaw
Ucheldad fab rhad rhac rhwydaw ei hawl
Gwae ni fo deddfawl y dydd a ddaw
Mihangel pan dêl i dalu drostaw
Yn erbyn cythraul cythrudd syniaw
Ac ymliw ac ef am ryluniaw gau
Ac angen dieu dyfod iddaw
Pam na char mab dyn Duw ai geisiaw
Pam na chynnyc ef nef yn eiddaw
O dda ni wyrtha wrthaw ny aned
Y gwr gogoned gweled gwyliaw
Gwr ni gaffad namyn dim arnaw
Gwr ni cheffir ffordd i ffo rhagddaw
Gwedi y gwr uchod uchaf llaw diau
Ar eil gwr goreu meu ymadaw
Llywelyn urddyn urddas iddaw
Llew gwaywdwn ysgwn ysgwyd gydiaw[1]
Gnawd fod cyfranc rhwydd rhagddaw pan brofed
Ai glywed ar lled hyd yn llydaw
Gnawd fod ongar gwyr wedy gwyraw[2]
A chledd gwawr Gwynedd a gwaed arnaw
Gnawd uthr fod rhuthr yrhyngthaw ai
Esgar—a gnawd fod gwyar o'r ymdaraw
Gnawd yw o'i elyn hylithr wylaw
A gnawd fod tafawd diwyd iddaw
Gnawd ysgafael hael yn hwyliaw oi du
Rhac ei llu i Loegr andaw
Gnawd Ffrangc rhag ffwyrdrangc a ffo
Arnaw—a pheleidr rheieidr wedi rhudaw
Gnawd Sais nis cwynais yn cwynaw oi ben
A gnawd o dduch Tren trin ymwriaw
Gnawd cleddyf gilyd yn ymgiliaw
Cuall ac arall yn ymguraw
Ac ar llwyth oswydd gnawd lleithiaw
Cigfrain—a chaer dew firain yn difuriaw
Gnawd gwayw ae arwydd gwedy gwyraw
A gwr yn gorfod a chlod iddaw
Gnawd seithgad o eingl yn syrthiaw ergyr
Ac eryr rhyswyr heb eu rhusiaw
Gnawd fod ysgwyd frwyd friwdoll arnaw
Ac unbyn dengyn dengwlad iddaw
A digawn o ddawn i eiddunaw rhen
A dygen llawen yn eu llywiaw
Llywelyn neud llew cywaethlaw
Llyw anaw llawenydd dreuliaw

[1] Geidiaw.—Ll. C. [2] Gwywaw.—Ll. C.

Ystyriawl ei hawl i hwyliaw yngryd
Ys digrif i'r bod y danaw
Ystyriws dews y dawn iddaw
Ystyried tad llwyrged rhagllaw
Dyn yn fyw ni fedd i dreisiaw Duw fry
Am frenhin Aberffraw

MARWNAD I LYWELYN FAB IORWERTH.

Dafydd Benfras ai Cant.

Meu foli Crist celi culwydd
Mawr foliant didrawd didramgwydd
Maith i'm gwnaeth alaeth ac arwydd
Arnaf—mi rydynnaf dan ei aflwydd
Mor draws fu Iesu am aes digwydd
Mor dreisiwr hagen am ren rhadlwydd
Mor drist yw ein byw bod glaflwydd derfyn
Ar rudd Llywelyn llaw gyfanrwydd
Mawrbeir cynniweir cynnif hylwydd
Mawr benn Cymru wenn ai chymmhen-rhwydd
Mawr barch gogyfarch gogyfrwydd or hyd
Mae ysbyd y byd yn enbydrwydd
Cam y gorug Duw o dybygrwydd
Cyn bu drwch na bu drwchanmlwydd
Cymyrres angeu an ingrwydd attaw
A dygynt o'i law liawsogrwydd
Llywelyn haelddyn hwylddawn awydd
Llywiawdr gwynfydig gwledig gwladlwydd
Lladdawdd Duw arnam am ddwyn lleurwydd frwyd
Llawn rywydd ysgwyd ar ei ysgwydd
Llywelyn aer llyw taer am y teirswydd
Llwyddai a llithrai o'i helaethrwydd
Lleigiad fryd yn rhyd yn rhodwydd ongyr
Och awyr am wyr diwaradwydd
Och fawr a fwrir o ddirfyngrwydd
Och faith heb ychwaith o'i obeithrwydd
Och am naf am nêr diwydrwydd
Och am nêr muner mynogrwydd
Och ddygyn a ddognes goleurwydd
Och de am ddewrddrud changrwydd
Och nos o arhos yr arwydd
Och ddydd a ddoddyw o'i dramgwydd
Och Ddofydd ddifa gwreiddrwydd
Och Dduw o ddyfod i'n arglwydd
Wedi achadw cad fragad friwgwydd
Wedi echwng teg heb attregrwydd
Wedi addaf teg ar gartrefrwydd
Wedi tynnu Lloegr iw llawn archwydd
Wedi na wnaeth Duw diddanrwydd ym
Wyd—ni gaffei llew gryd greidiaw awyd
Gwedi llawer gwr a gorwydd iddaw
A ddeuynt attaw wrth ei awydd
Ni ri cedwesti cad wastadrwydd

Ni raid a warawd wyr yn hywydd
Rhydd fydd a ganwyf i'm rhwyf boed rhwydd
Rhan o deg addef nef yn ebrwydd
Ebrwyddws dews dawn ym plegyd gwr Gorehang ei wrhyd
Ebrwyddynt ebrwyddweilch o'i gyd
Ebrwyddwalch ceinfalch cymryd
Braw yw ynn deon diofryd ein llyw Braidd yw yn ein byw ynghynnen byd
Wedi brys haelder muner menwyd
Mwyniant llu tra fu yn ei fywyd
Mai yw am doddyw yn anhyfryd wyf Am fyned fy rhwyf yn rhwym gweryd
Golo hael galar yw y dedfryd
Goludd ei achludd gwayw rhudd yn rhyd
Goleu y dug Duw ein diebryd fry Am freenhen Cymry cymrwyn ergyd
Gwir yw marw gwr garw am gaer eluglyd
Goreu oedd ynn ein marw i gyd
Gorofn y sy arnaf hyd nam gweryd dyn Wedi Llywelyn llywiawdr gwyndyd
Gwarafun ni wnaf yn nydd creulyd
Gwrawl oedd ei hawl wrth ei hwylfryd
Gwaredid keli celfyddyd oleu I wrth ei afflew poenau penyd
Cenais wawd ufydd-dawd yn ei fywyd
I'm arglwydd gwladlwydd gwladoedd oglyd
Canaf im arglwydd cof enbyd ys man
Rym gorug angeu dristyd
Am dreisddwyn terwyn tyrfa espyd
Am drosedd gwynedd a'i harfeddyd
Am drawsgar gwanar gwenwynfryd Prydain Am drawswyr Owain drais syberwyd
Am drueni mawr dwyn gwawr gwyndyd
Ymdro rhiallu fu o'i febyd
Am drengi fy rhi rhwy ledfryd am bydd Ni edych Dofydd ef y gennyd
Am drais Duw nid oes dinn gyhyd
Am drais dyn dinam gedernyd
Am dreiaw anaw anwylyd llawer Am dramawr bryder ac ni weryd
Am drwm feddwl cost curbost aer byd
Am drin wychydd rydd ruddlafn creulyd
Am dylwyth hydwyth yr hyd y buant Amgylch gwawr dygant yn deg hyfryd
Ei deulu a delynt yngryd
Delweu aur ar cyfeuryd
Ei wyrda oedd dda oedd ddiwid pob un
Oedd anhawdd iddun ei ddiofryd
Ei weision o'i wasanaeth gyd
Ei feirdd byddyn heirdd byddyn harddglyd
Ei fyrddoedd cyhoedd cawsynt edgyllaeth Am ei freuolaeth hiraeth hyd
I'm rhei y harchaf arch o'm plegyd
I'm rhiau gorau gwr i'm ennyd
I'm rhwyf y rodded rhan fawr o'r byd
Ef rhoddai i Dduw ei ddihewyd
Ys rhoddo fy rhen rhan yspryd addef Ei ran o wlad nef iddaw hefyd

TERFYN.

MARWNAD RUFFUDD FAB LLYWELYN.

DAFYDD BENFRAS A'I CANT.

GWAE ni hael mor wael mor woleu
Weled yn nesad ein eisiau
Gwelsam ni gynt ai wynt yn oreu
Gweilch Cymru yn cymryd arfeu
Yn Lloeger yn llosgi ei thyrau
Ai gwelai eiliai yn oleu
Ai gweles gwelynt ryfeddau
Gwelsam ni wawr maelawr megys ynteu
Mygr fadawc wayw roddawc ruddgreu
Gwelsam ni faelgwn fawr fur cadeu
Cadr fab Rhys yn rhos ai ffagleu
Gwelsam ni Owein prain prudd ei ddoniau
Doniawg fab Gruffudd beirfudd bareu
Gwelsam ni fab Hywel yn rhyfelau
Cynan y gelwid cwyn a'n goddau
Gwelsam Rys falchgryg ryfyg reithleu
Yn rhuthr aruthr ar y dehau
Gwelsam Rys fychan darian daerglau
Ym mhyrth Caerfyrddin ai fyddinau
Gwelsam wyr dinam yn ddiamheu
Gwael yw nad ynt fyw neud ynt feddeu
Gwaeut hwy ar a wnaeth eu pennaethau
Am Ruffudd gwewrudd gwae finnau
Am riff ner lluch hyder llachau
Am rym llym y lleinn fy nagrau
Am nwyf y darwyf ai neud areu
Amlwg yw custudd ar fy ngruddiau
Aml i'm gwnaeth hiraeth hir anadleu
Am leith gwr dewr dur ei lafnau
Am lew glew o'm glud feddyliau
Am lyw glyw glod hyd Fynnau
Bu gelyn dychryn o'r dechrau
Byth yn lladd Llundain ai thyrau
Bu erwan yr awr y cigleu
Bu oer ym aros y chwedlau
Na bum farw o fawr bryderau
Ac yn farw fy arglwydd diheu
Na dyn oni'm dug anghofiau
Am Ruffudd ni'm dyhudd nau dau
Gwael yw colli hael o hil eneu
Gwag yw byd bod yn ei faddeu
Gwirfab Duw gan dug ben rhiau
Gwae fi i'm poeni rhac pum edau
Ucher rhac pryder pryd i'm goddeu
Achaws gwalch mawrfalch mur cynnedfau
Uchel y dodaf am naf nid mau
Wych ragor och rhagod ti angau

Cyn y gwedd ini oedd goreu
Gwedi gwawr Cymru cymryd croesau
Cymmerwn iolwn o iawl seiniau
A syniwn ar beth o'r pregethau
Am ei ddwyn terwyn torf amrhyffleu
Ymddifaid y'm rai genau nid gau
Rhy draws fuam gynt hynt hir ddiau
Rhy drist i'n gwnaeth Crist creaduriau
Gwr a wnaeth yn llawn llenwi cibau
O'r dwfr deierin yn win gwineu
A wnel gorphowys rhag pwys poenau
I Ruffudd rwyddfudd yn ei raddau
Gwr an pryn prynhawn ddifiau
Gwir iddal o ddylaw affleu
Gorug dduw gwener rhwydd-der rhadau
Goddef pum harcholl o archollau
Gwedi llarydad Duw deg cyfreithiau
Llofrudd fab Gruffudd draul budd dreigiau
Llwrw y gwn gwenwawd bryddestau
Llary rwyf a ganwyf a'm geneu
Llew buwyf Llywelyn biau
Llyw Gwynedd diwedd a dechreu
Dechreuws dews hyd na'm dyhudd dim
Damwyniaw ym gythrudd
Dychryn mawr bod llawr ar llofrudd
Llyw meidrawl llew greddfawl Gruffudd
Mab meithyn Llywelyn llafnrudd
Mawr gwriawr gorwyr Maredudd
Traws gyngaws gyngor diachludd
Trais gymmell tri nawwell no Nudd
Gwna arnaf hiraeth hir gystudd
Gwaith Saeson llid ruddion lledrudd
Gweryd ni'm ergyd ai mawrgudd
Gwae gwelsym cer mawrfryn morudd
Gwr oedd wr oedd orfawr ei fudd
Gwyr oedd wyr oedd orddyfn ganthudd
Gwyth oedd lwyth oi laith ni atgudd
Gwaith oedd saith ymy y oludd
Gwawr oedd fawr ei far yn ddyfn brudd
Gwas oedd gas ei geisiaw dan gudd
Gwalch oedd falch ei falchlafn uch grudd
Gweilch oedd feilch am ei falch ddeurudd
Gwn o ddwyn terrwyn torf angludd
Gwan anrheg anrhaith heb rybudd
Gwanar gar trimudfar trymrudd
Gwenwyn gwyn gennyf nid ymgudd
Gwyn eurdir ardwy dadanhudd
Gwr eurdwr ardwyad trabludd
Gwawr gwyndyd gwander ei orchudd
Gwyn Gwynedd gwae ni am Ruffudd
Gruffudd aur digudd ef dygnaf i gwyn
O genedl plant Addaf
Griff ner o'm pryder y prydaf
Prif farwnad ir mab tad teccaf
Greddf Echdor gwawr eurdorf gwraf
Graid synniaid synniais ei alaf
Grymus can gweled ei dy gwelaf
Gradd berchen ei barch am danaf
Hiraith y sy i'm dwyn am a gwynaf
Hir yd goffeir a goffaaf
Mor lle ym alar am a garaf
Mor llwyr y lladdawdd Llundain arnaf
Mor llwyr car am a garaf
Cyd a dragon byd o byddaf
Trugar hael pa hwyl a ddygaf
Am ddwyn draig dragor nas gwelaf
Drwg fab Duw y daethost attaf
Crist a wyr yn llwrw a ganaf
Na wn am fy rhwyf cwddwyf cuddaf
O mynnwch chwerddwch mi ni chwarddaf
Can mynnwn fy marw ni mawr wdaf
Cud ymguddioch chwi oll mi ni allaf
Ymguddiaw dan llaw ban fo lleiaf
Cyd ymguddio pawb beth a gelaf
Am farwnad Ruffudd nid ymguddiaf
Nid a eill cadarn yn cadw eithaf
A all gwan truan trist a allaf
O orchrawn deigr llawn a ollyngaf
O orchudd Gruffudd ail Nudd fy naf
O erchyll golled gall marw fyddaf
Ai Orchymmyn ef ar nef a wnaf TERFYN.

DAFYDD BENFRAS AI CANT.

Ys gorwyn ewyn rhyn yn rhedeg
Ys gwrdd yn Ionawr mawr morgroeg
Ys gwae fi am iaith gwawdd faith gofeg
Yr goddau chweddlau imi a fai chweg
Ni wybum erioed medru Saesneg
Pan geisiais i eful o ennilleg
Cam oedd neud ydoedd yn wyndodeg
An rhoddwy fab Duw dawn arwaneg
Yn dwyn oc ei plith yn olithreg
Ei wladoedd cyhoedd cyfun hardd deg
Ar wledig lleithig llwythfawr urddreg
I wlad Dafydd rydd rwydd gymraeg

MARWNAD IR TRYWYR YNGHYD.

DAFYDD BENFRAS AI CANT.

NEUD mai neud lleilai llif yn afon
Neud maith i'm dyrraith dir ofalon
Neud mwyfwy galar gwanar gweinion
Neud mau feddyliaw hwyliaw haelion
Hwy hwyliesynt gynt hyd gaer llion
Owein prydain priodorion
Lleiddiaid gad fleiniaid o flaen arfon
Llywelyn glodfawr fawr ai feibion
Llyna wr arwr i argosbion
Llwyddedig gwledig gwlad orchorddion
Llawch ardawch ardwy rheidusion

Llaith arfaith arfod blathaon
Llywelyn llywiawdwr gwleiddiadon
Llary gynghaws drwy gyngor doethion
O fynyw hyd faen gaer lleon
Ail colli colled annhyrion
Ef cynnif canwyll marchogion
Hy ddyfryd ddyfrys gynfreinon
Hoeddyl Dafydd megis dydd dyddon
Naf ieuangc cyn trangc treuleirchion
Ni ballai i bellennigion
Ner muner mynych ei roddion
Neud ei hoed ar ei gyfoedion
Doeth esgyrn gwr chwyrn ei ymchwelion
Ymchweiliad tromgad trwm ei gofion
Dawn yr abad gwirdad gwirion
Ai dug oi olo i fro frython
Duw am gwnaeth hiraeth hir ofalon
Dyfod corf Gruffudd mwynfudd maon
Diafrddwl feddwl fyddwn ym mon
Pei yn fyw y delai i dal y bolion
Chwegwyr cynnifwyr cynnebigion
Eu cheddlau goreu gwir er Iason
Llywelyn ai blant pla gelynion
Dafydd a Selyf ac Absalon
Herwydd trymfryd byd bod tan Saeson
Wedi treisynt gynt ar y goron
Trydeydd rhyfedd llyfr llefesigion
Nid a gwyr Gwynedd gan y gwyllion
Am far trwm tramawr goffion
Am fod yn eu tud hwy alltudion
Am fawrweilch acrweilch arfogion
Am fawredd Gwynedd ganaon
Llywelyn hyddyn terwyn tirion
Gruffydd a Dafydd dywyssogion
Rhai difai yn difa galon
Rhan berthfan a borthyn greon
Pei yn fyw fyddynt o mmon
Perynt hynt hendref Wyrangon
Parawd gwawd gwedi eryron
Peris Duw eu dygngudd rhagon
Eny cyfred plyg gwenyg gwenion
Yny cyfrangc mor a mawr afon
I abar feddau rheiddiau rhuddion
I aber Conwy ceneddl frion
Tri goreu dreigiau sy or dragon
Tri a ddug Duw or dyniaddon
Tri eres armes trachwres trychion
Tri eraill ni eill oll eu deddfon
Tri araf pennaf pennadurion
Tri arwydd hyrwydd ar eu holion
Tri arwr eurdwr eurdorchogion
Tri eryr yn wyr ac yn weision
Tri chlwyf nad ydynt fal gynt Cynon
Tri chleu eu pareu fal peryddon
Tri chlo ar eu bro rhag bradogion
Trwy eirioledd Pedr pen porthorion
A mair oi gwyry air ai gweryddon
I'm tri Arglwydd byd boent cyfeillion
Mihangel angel ar angylion TERFYN.

MARWNAD DAFYDD FAB LLYWELYN.

Dafadd Benfras ai Cant.

Dygn i'n symmud Duw ein tad
Ysprydol ysprydoedd oleuad
Dydd ym gwna yn drist drais dyfnaid
Ar llall yn llawen o'i ganiad
Rhyfedd eu rhiau rym swynad
Rhyfeddaf o'm naf o'm neirthiad
Nid rhyfedd cyd bwyf o'm rhiniad
Gynnefin ar ganu marwnad
Ceniddum hon dra bron braidd ni mywad
Urddyn Lywelyn lyw y berfeddwlad
Ceniddum hon Ruffydd rudd ei ruad
Ac ni rygant dyn dim mor irad
Canaf hon Ddafydd cynnifiad ryfu
Ni wnaethbwyd gwar llu yn llaw gaead
Ni ddodai eirif ar ra ddillad
Na gwin grysgelo nac ysgarlad
Ni ddotto fy rheen fab rhad ei bechawd
Yn erbyn fy mrawd ddefawd ddifrad
O amlder o dir llawhir lleiddiad
Ac emys golchwys goachubiad
Na bu gystal dyn y danad Dofydd
Ac y bu Ddafydd gan ei ddiad
Mor rhyfedd rhac mor fu roddiad
Na roddes fy llyw y lleuad
Mor eawch ym ardawch ardwyad
Cyn ni fwy o Ddafydd yn ymddifad
Tra fu wr arwr gerddeidiad
No'r trithael haelach yd gaffad
Truan y gwnaeth Duw dwyn cariad
Cymru—ym mhlith prudd wely heb oleuad
Etifedd Gwynedd gwanar gyrchiad
Neud Duw a'i rhannws yr hael reiniad
Ysy fyw a fo henuriad
Y sy farw gaffas farwnad
Deu fab Lywelyn lew gymynad
Diofelynt fi o feirch ffysciad
Diofelyd Duw hwy ac eu tad
Yn y wenwledd fry yn y wenwlad
Gwlad fal cynheiliad y cynhelis
Gwledig ben perchen gwr am perchis
Gwyn esgar neud gwar ai gwerchedwis
Gwae ni oi drengi fal yr drengis
Llawer iawn oi ddawn a ddefnis attaf
Llwyr y coffaaf am coffes
Cyn angeu Dafydd cynnydd cannus
Cawsant or bobloedd pawb erchis
Nid dodi bareu a beris arnaf
Alaf a enwaf ym a enwis
Nid hebof ei alar car a'm cedwis
Nid heb meirch meithdew i'm hedewis
O eiseu Dafydd neud is yw meddwl
Ac neud afyrddwl oi orddewis
Nyd llew o dyrred yny dedlis
Nid llawrydd Dafydd a ddiengis
Gwael yw colli hael diwael dewis

Gwae ef a gyll nef er annilys
Dilys briodawr gwynglawr Gwynedd
Dolur yw nad byw llyw arllechwedd
Dygn yw i Gymru dygnedd ei dygned
Clywed ei fyned yn ei faenfedd
Dafydd hael ei hawl gywryssedd
Deheu a gigleu a gogledd
Dyfod hyd attaw dyhedd Iwerddon
I farchogaeth Mon dirion diredd
A llu o Brydain a llwrw hybrydedd
A llu o Ffreinge ffyr fflrawdd galledd
I goron Lundain er garwedd heiyrn
Ni roddes teyrn ty o wynedd
Duw ai dug rhagon deon diwedd
Dafydd fuddugawl gedawl gyfedd
Digawn o bregeth yw difaedd hael
Heb fryd i'w gael hyd frawd gyhedd
Ystruan ei ran rwyf marianedd
Ysdrwg heddiw lliw wedi llaryedd
Y llaw a gedwis erllynedd
Adwy yn Aber conwy cyn eu gorwedd
Wyr Brenhin Lloegr llu teyrnedd
Mab Brenhin Cymru cymraisg fonedd
Gwr oedd a hauoedd gorfoledd gwerin
O iawn deyrnllin y brenhinedd
Callaf yw imi beth ammynedd
Colleis gwalch mawrfalch mirain orsedd
Ni rygolleis dyn dygnedd ei awydd
Ni rygollo Arglwydd rwydd anrhydedd
Ef a'm talai aur ar fy myssedd
Nid ef a delid drwy dalwarwedd
A Dafydd dreisrydd drosedd cyn golo
Ni bu o Gymro ei gymrodedd
Bum y gyd a hael hwylglod ryssedd
Buarth eryr gwyr uch gwin a medd
Bum y gyd ag ef yd gefais ei wledd
Boed y gyd a'i Dduw fo ei ddiwedd

TERFYN.

CANU MOLIANT I LYWELYN AB GRUFFUDD.

DAFYDD BENFRAS AI CANT.

COLOFN nef dy nerth a archaf
Celi hael ir hwyl a ddygaf
Celfyddyd ym myd rymedraf
Cyflawn dawn danfoned attaf
Ar ddull llawnoed y dywedaf
Arglwydd fal Cynddelw a gynhaliaf
Llowarch a berchis mal ydd barchaf
Llywelyn urddyn urddas hynaf
Llawenydd Cymru cymrodeddaf
Llywelyn guall arall uraf
Gwedi y tri trydydd a enwaf
Nid oes is dayar od ystyriaf
Nac odduch daiar dyn o mynnaf
Heno a allo hyn a allaf
Dedfryd gwr goreu y barnaf
Dadfrawd gwedi a ganaf
Neud adwen i'm prifnenn prydaf
Neud i Dduw mal y dadferaf
Doethineb Selyf selwyd i'm naf
A thecced eidduned Adaf
A dewred yr undyn dewraf

———————[*Englynion ar goll.*

CYNNYDD LLYWELYN MAB GRUFFUDD.

D. BENFRAS AI CANT.[1]

TRAETHWS fy nhafawd
Trwy nerth y drindawd
Traethawd om barddwawd mor ddibarha
Treisswr ai cymmer
Trosedd Elifier
Trawswalch ner muner ai mwynhaa
Llyw glyw a glywir
Llyw doeth coeth cywir
Llawhir ni welir ei gywalha
Llym yngrym yngryd
Llawr gorfawr gwrhyd
Llwyr y dyd ei fryd ar fryn buga
Lloegrwys i gysgu
Lluddiwyd oi ddeutu
Lluoedd ai dyfu er ei difa
Canawon Cymry
Cuniaid ai deffry
Ceneddl ai dyly nid ymdolia
Ceinweilch cyffredin
Cynnifiaid werin
Llawer i breiddin llu ai breinia
Breiniwys gwr ai medd
Braint y teyrnedd
Breenhin Gwynedd canys gwedda
Breiniawc Lywelyn
Brenhinedd ei hyn
Brynaich a dreissyn dros glawdd offa
Brooedd ysgafael
Bryd arddyrchafael
I brifdeg caffael hael ydd hwylia
Braisg waisg wosgorddion
Bryd gryd grym lleon
Branar bar beirddion yn Saxonia
Llawnaeth gaeth giwed
Lleith waith waredred
Llosged eu trefred am eu traha
Tyrau twn eu mur
Terfysg eu llafur
Torfoedd disegur ai hyssiga
Teyrnfab Gruffudd
Teyrn dadannhudd

[1] Ex y.—Ll. C.

Teyrnas ddatgudd prudd y preiddia
Eurglawr Cymru fawr
Arglwyddi clodfawr
Arglwyddwas ceinfawr ai cynninia
Argledr gwarthfuddig
Arglwydd gwynfydig
Arbennig wledig a wleddycha
Cedwid unmab Mair
Ceneu cyniweir
Ceidwad y gadair gyd a gwenna
Y gwr gwrdd uchel
Ar gwaew gwaed awel
Pan el yn rhyfel nid ymgela
Lleiddiad gad gyrchu
Llafur gwr gynnu
A llu ni rhwymu yn rhyd chwima
Ar erlyd fal cynt
Ar ael y dyffrynt
Ar ail hynt gerrynt garreghofa
Trydydd hynt yddaeth
Drud fu ei arfaeth
Gwnaeth tyrau trefdraeth nad ynt trada
Pedwaredd i fro
Pennaf a gymro
Penfro oddyno rhos oddyna
Pummed Forgannwg
Parhaus gilwg
Er a wnel o ddrwg nis diwedda
Chwechedi dramwy
Chwechad yn adwy
Yn aber Tawy teg esgorfa
Seithfed Gedweli
Saithgad iw llosgi
O ystrad Tywi tew ei haerfa
Wythfed hynt greulawn
O Garnewilliawn
O Geredigiawn y dug yna
Nawfed Frycheiniawg
Naw cad cyndynniawg
Fal Rhun rhuddfoawg fu ei drofa
Degfed digyssellt
Dug attaw Fuallt
Dibellt ai fflamwellt y fflammycha
Unarddeg diwraidd
Elfael fro hyfaidd
Arwraidd o flaidd ai harfeiddia
Deuddegfed yn iawn
Y dug Werthryniawn
Maelienydd oi ddawn a ddug etwa
Trydeddeg hodni (dogni)
Taerwalch Eryri
Arwistli keri ker caer ena
Pedwaredd ar ddeg
Pan ddug ychwaneg
Dwyn Cedewing deg Duw ai nertha
Pymthegfed Powys
Pan y cynnyddwys
Pennaeth ni wystlwys ef a wystla
Unfed ar bymtheg
I faelor Saesneg
Pan aeth ar osteg i dir penna
Dwy ar bymtheg drwg
A wnaeth yn amlwg
Pan gerddwys ei fwg am allt fuga
Deunaw dawn oedd fwy
Dug eu harfordwy
Gwynedd uch Conwy lle y cynnydda
Un eisiau o ugeint
Ar wynawl eu maint
A chwanegu breint ger bro Assa
Ugeinfed gan rad
Hendref ei hendad
Dug y berfeddwlad ac nis gwatta
Tros yr ugeinfed
O Alun drefred
Hyd waelawd Dyfed ydd ehetta
Mi yw ei bencerdd
Mawr yw ei angerdd
Mynegeis ei gerdd ffordd yd gerdda
Mwyfwy ei gythrudd
Mireinfab Gruffudd
Mae yn ei ddeurudd ddawn ni chilia
Cymmen Lywelyn
Cymyrth ei derfyn
Cymru o gylchyn a gylchyna
Gwystlws y dragan
Hyd ynghaer llion
Gwysloni rwyf mon rymynycha
Yr ungwr an pair
An gweithred an gair
Can eiriawl diwair fair ferch Anna

Can cafas eurwas air a lwydda
Can gaffed hir hynt byd bod yma
Can Duw nef yn ei fawr noddfa
Ys caffo drugaredd a diwedd da Amen.

EGLYNYON A GANT DAUYD BENURAS.

Pawb a ddaw yr ddaear long
Pobyl vychein druhein a dreing
A vacco treul gywro trang
Yn vnawr y llawr ae llwng

Llynguawr daearawr deruyn a garaf
A gereis ych hanlyn
Neut eddwyf yn oer dyddyn
Nyd oes dim einoes yddyn

Pob dyn oer dyddyn neut eiddaw agheu
Aghyueillwr iddaw
Y veddu dayar arnaw
Y uedd or diwed y daw
Pawb a ddaw &c.

MARWNAD RUFFUDD FAB EDNYFED.

D. Benfras ai Cant.

Gwyn ei fyd am gyd a geidw ei wir
Gwae ef Arglwydd nef ni fo cywir
Ar y fynno dyn rydarwir
Ond[1] a fynuo Duw dim ni ellir
Rhyfawr o bechawd a rybuchir
Rhy afnam[2] o gam a gymmerir
Rhy anynawd o beth y pregethir
Gweleis i wr a gwr a gwynir yn feith
Fyth bellach ni welir
Gwelais i ddau a dau beth a dewir
Gwelais i dri a thri ni thremygir
Ni ryweles dyn dim mor engir
A gweled y byd ynfyd enwir
Y gwr ai meddai oll y meddir
Cyngor llyw mal aergwl llawhir
Mor ddiheid hynny mor ddihir druain
Dra fo byd ni cheffir
Gruffudd arfeu rhudd rydebygir
Greid barch i Lywarch fab Elidr
Ys dinam o was ys dir ei hepcor
Ym mynwent fangor a hepcorir
Kalan Mai calon a dorrir
Cof anwar galar pa gelir
Pan ddangoser gwyr eryr eurdir
Nad y gwr o Ros a ddangossir
Ar a fo goreu gwir y dygir
Ac a fo da nid cdewir
Nog a adws Duw yny dognir ced
Hael fab Ednyfed neb ni edir
Neud rygwyn terrwyn tyrfa pabir
Neud rai am Ruffudd a ddyhuddir
Neud rhawch ei ardawch neud rhywir ei
Ei farwnad a glywir [farw
A orug o ddrwg ni ddrugfernir
I Ruffudd oi fudd a faddeuir
A orug o dda oni ddywedir gau
Nid ai maddeu iddaw y meddir
Enaid hardd digardd dygyn yd gwynir
Cedwis fi ei fârdd im gelwir
Cedawl Dduw ei ddawn a iolir
Ceidwad nef ei nawdd ni thorrir
Ai catwo cydymddaith cywir
Cyfarwydd roglwydd red[3] Riged
Cywirdad fab rhad rhifed ei wyrthiau
Ni wyrthia ryaned
Cof ynghar neud gwar neud gwaredred
Cyferyw[4] a mi mawr eisiwed
Cyfar a daear dygned ei achludd
Am Ruffudd digudd deigr hyd arffed
Am ddwyn gweilch terrwyn gwedi tyrred
Am ddifa rhai da ry ddigoned
Ys llawer blwyddyn yn lliwed or gwyr
Pob goreu a golled

[1] *Neu*, wrth.
[2] Velly.—Ll. C.
[3] Reed.—Ll. C.
[4] *Neu*, cyfarfu.

Q

Cefais a fynnais cyn ei fyned
Can Ruffudd o'i fudd ai foddhaed
Caffael iddaw nef iw nodded rhac drwg
Dragywydd ddymuned
Gwehenais ag ef nid gofyged
Gwahan hir a hwyr ymweled
Byddei praff heddyw y pryned oi fedd
Pei yn fyw y caffed
Enwog wr arwr aur ei dudded
Anwar ei alar a oloed
Enwir iw angeu angen drwydded
Anwas rygallas pan rygolled
Enaid hir cywir cyuwch weithred
Anant ai cwynant mwyniant mwynged
Anaw oi wallaw ry wallofed
Anhawdd yw ei ddyn ei ddiofred
Y gwr a'n prynws ni prydwerth galed
O Uffern gethern o geithiwed
A wnel iw enaid gwirnaid gwared
Amen.

CANU Y LYWELYN FAB IORUERTH.

Einyawn vab Gwgawn ae Cant.

Kyuarch om naf om neuawl Arglwyt
Krist keli kulwyt kwl y ditawl
Keluyt leueryt o le gwetawl
Keluytodeu meu ny uo marwawl
Y broui pob peth o bregeth bawl
Y uoli uy ri rwyf angertawl
Ryuel diochel diochwyth hawl
Llywelyn heilyn hwylueirt wadawl
Llewenyt y dyt y detyf ae mawl
Llewychedic llafn yn llaw retuawl
Yn llat dy wrthlat y wrth lys reidyawl
Gweleis a gercis ny gar mantawl
Gwelygort lleissyawn llyssoet gwetawl
Lluoet arwoloet ar weilw didawl
Llawrwyr am eryr yn ym eiryawl
Llywelyn lleyn llyw arderchawl
Lluryglas gwanas gwanan a hawl
Gwenwyn yn amwyn am dir breinyawl
powys
Ae diffwys ae glwys a glyw y hawl
Ef dynnyad yg cad eingyl urad ureuawl
Ef dande rutle rutlan is gwawl
Gweleis lywelyn eurdyn urtawl
Yn vrtas dreic was dragywytawl
Eil gweleis y dreis drosganawl dyfyrdwy
Eny trei tramwy llauw rwy rwyd hawl
Gweleis aer am gaer oet engiryawl
Talv pwyth dyt gwyth gweith canyscawl
Ny ryweleis neb na bo canmawl
Or dev y goreu a uo gwrawl
Mi ath arwyre ath arwyrein myuyr

Eryr yn ryuyr prifwyr prydein
Pryduawr lywelyn pryd dyn dadyein
Prydus dicsgus esgar dilein
Esgynnu ar llu ar lle ewein
Ysgymod goruod gorualch am brein
Ysgymyn gwerylyn gwerlid gofyein
Ysgymyt klodryt kvlwyd a llwyuein
Llutedic edmic meirch mawrthic mein
A lluoet yg gwisgoet yn ymosgrein
Ar llimyn ar dynn ar dv kelein
A llinon rac bron rac bro eurgrein
Tyrrua klawt offa clod yn hoffyein
A thoruoet gwynet a gwyr llundein
Kyfrann tonn a glann glasdir gwylein
Golud mor yskrud ysgryd nortmein
Llywelyn terwyn toryf agkyngein
Bieu'r gwyr ae goreu bacheu bychein
Priodawr mwynglawr mon glod ysgein
Areul golut pentud pentir gwychein
Gwawr deheu goreu gwyr yn dyrein
Gwenwyn a gwanar y deu gar gein
Ae lyw kyueryw kyfwyrein a thrin
A thrychyad gwerin caer uyrtyn uein
Ny seuis na thwr na bwr bu krein
Nac argoed na choed na chadlys drein
A rac pyrth bu syrth saesson ygkrein
Oet trist maer oet claer cletyf heb wein
A chan llv pannu pen ar digrein
A chan llaw lludwaw llann huadein
Kilgerrann achlan a chlod goeluein
A chlwyr ar dyhet mawret mirein
Yn aberteiuy tew oet urein vch benn
Yny doet perchen parchus gyurein
Oet tew peleidyr creu creynt kicurein
Calanet gorwet gortyfnessein
Llywelyn boed hyn boed hwy dichwein
No llywarch hybarch hybar gicwein
Nyd keladwy dreic dragon gyngein
Nyd kalan kyman gwr y gymein
Hydwf yg gnif ae llif o lein
Hud el yn ryuel hyd yn ruuein
Ae raclod ae rod o riw uetgein
Hyd y dwyre heul hyd y dwyrein
Ysy my rwyt arglwyt argleidrad
Argledyr tir a gwir a gwennwlad
Ysymy or kynghor kygwastad
Kywesti peri peleidrad
Ysymy ri ryuel diffreidad
Diffryd gwyr eryr ardwyad
Ysymy rwyt arglwyt erglywyad
A glywir or tir ger tanad
Y symy glew a llew a lleityad
Yn ryuel aron orddyfynyad
Ysymy wr a weryd y rad
Y reidus galarus geilwad
Ysymy ner yn arwynn dillad
Yn arwein ysgin ysgarlad
Ysymy nut haelvut huelueityad
Ar lloegyr rwy llygrwys hep diwad
Ysymy ryterch rotyad eur melyn
Molitor ym pob gwlad
A mawrdud olud olygad
A mordaf am alaf eillyad
Ysymy run gadkun gydkam rad
Kydgaffael a hael a hwylyad
Ef ymy y metwl diurad
Mi itaw yn llaw yn llygad
Ny henyw o afryw afrad
Mi henwyf o henwyr y dad
Llachar uar aeruar eruynyad
Llachar uron o urydeu gwryad
Lluchyeint gweilch am walch gynniuyad
Ual lluchynt estrawn wynt ystrad
Hunyt nenn perchen parchus uad
Parch aryfawr aruon angoryad
Llywelyn dreis erlyn drussyad
Dros deheu agheu oth angad
Angor mor y mawr gymynad
Angawr llawr lluryc duw am danad
Ry chyngein prydein yn dibryder
Y briodawr llawr yn llawn niuer
Llywelyn gelyn yny galwer
Y gelwir am dir am dud tymer
Llewenyt lluoet llew yn bryder
Llywyawdyr amerawdyr mor a lleuver
Y dylif kynnif kynebyker
Y dylan am lann am leissyeid fer
Teruysc tonn dilysc dyleinw aber
Dylad anwastad ny osteker
Teruynt twrwf rywynt yn ryw amser
A rialluoed lluoed llawer
Toruoet yg kyhoet yg kyflawnder
Taryaneu goleu ual y gweler
Ry molant anant anaw kymer
Ry molir y wir y orober
Y vryd yn ryd yn reid niuer
Y orofyn gwraf yny deler
Y oruod goruod glod a glywer
Y wyr am eryr ny am parer
Y warae oreu pan waraer
Y waew a oreu yn deuhanner
Dinydyr yn dyt brwydyr yn yd brouor
Dinodyng perging pargoch hydyruer
Dinas dreic vrtas eurdawn haelder
Dinac o uynac pan ouynner
Dyn yw llywelyn llywyawdyr tyner
Doeth koeth kywrennin gwin a gwener
Ar gwr ae rotes ny rann or pater
Ae roto ef gwennuro gwynn uryn vch ser

AWDYL.

Eiddunyant i dyn y duyn ar voes
Y gymryt crefyd Cristyonic groes
Anuogaun woglyd o anneirioes
Kan ny uyr ae puyll pellet anvoes

Anreit ystyryeit ysbeit eissoes
O gadarn gadwent camp present poes
A vu oedauc doe henu nyt oes
Yn hir nynnuys Duw dynnyaul einioes

Einyoes enryded rac llu anniueir
Yn lle ernewit a wna cadeir
A geiff a gaffer yn diatneir
O gywyt a gueith a guych gellueir
Kan yttoed agheu yn agkyueir
Paub presennaul luyth leith agkyueir
Namyn y dyuettuy o Duu a mab Meir
Nyt oed iaun i dyn dyuedyt geir

Geir garuffracth gwaeth gweith guyth-
Guae yt vuynt adref ac ef y gyt [gyuyt
Guae a goduy Duu druy syberuyt
Traha ae syrth ym poen yn pell deincryd
Guae ny llavur lles yn y yspryt
Yspeit vyrr vydaul vot ym penyt
Guae a el ygkam ygkymlegyt Kayn
Kynryveloc lygryat enbyt
Guae a vo yno diffro diffryt
Distaaed dolur dygyncur cymryt
Kymmeraud an Duu an diheuyd
Kanys ef an goruc ac an gueryt
Goruchel reen reol diffryt
Goludauc Argluyd goleuat byt
Gorpuyf greaudyr nef nerth y gennyt
Gobryt guelet guled yn hed ynhyt

Yn hyd yn heduch hawd buyf oe glas
Glan Mechdeyrn glein gloyw deyrnas
Guledic nef a llaur a lluyr dinas
Llary Argluyd llauer lleuyn gwanas
Gwae ni wna kynnil kyn noe leas
Kymmot ar creaudyr ae rygreas
Credun i'n Reen rybendigas
Dwfn dyfn y hunu honneit y gas
Galwaf ymeiryaul ar y wenwas
A holl gradeu nef yn eu hadas
Am eiryolo Pedyr per y euras
Ar pobloed guerin guanhed tras
Am eiryoluy saint Ezechias
Ar Veir vam i that y thec urdas
Am eiryoluy Meir ar y mab kuas
Nat eluyf yn llugyr yn lloc Idas
Nam gatto reen cyn deg pynnas
An reuin Kayn can Sathanas
Rac pobloed poen eu kyueithyas
Poet ef vyn Duu nef vo vyn Dinas

MEILIR AP GUALCHMAI AI CANT.

AWDL I DDUW

A GANT MEILIR AP GWALCHMAI.

Kyvarchaf i Dduu duyuaul ueini
Kyvarchuel a del y daeoni
Kyveiru cyvruyd cyvret am auyd
Kyvaruyd ym lluyd ym lluyr deithi
Traethaf arnaf ormeint ynni[1]
Arveid ym kyvreid ym kyffroi
Kyffret a lluted a llaud yoli Creaudyr
A lluyr grevyd i grynnoi
A llafur a chur a chorf torri
A chyfyau hoedyau hylau[2] heli
A chymryt y gan Duu diuyn vi[3]
A Chymro divro divrat wedi
Diureit a newid ni vei chwant a llit
Divanu pressent[4] presuyl gynhi
A chymrif[5] oed guell no gwallrei
Rybuchet trinet tra vu velli[6]
Pwyll am kyveiryd
Or creaudyr or cyd
Or mab or yspryd
O'r iaunvryd vri
O r drindaud undaud undras a mi
Un tra trugared unued ovri
Undec teir person
Uch Archegylyon
Un donyon neiuyon
Nerth heb dreughi
Undanc uynt urthyf urth eu moli
Un duu ynt uynteu a diheu tri[7]
Truan o annyan ynny o ampwyll
Tracharu pressent pres ganhyuyll
Tramoet om daun duu y gymhuyll
Tremynid uy mryd ym mrad a thuyll
Trugarauc douyt
Treiha uyg keryt
Hyd na buyf heruyt
Kreuyt kertdwyll
Credaf Crist neuoet neuct gannuyll
Cein vedyt uyn duu yn diu ystuyll
Ystwyll ystyryus deus defnyt
Dirnad digymrad gymryd bedyt
Delyessid yeuan yeuangc deduyt
Diheu uab Duu nef yn dufyr echuyt
Achaus y dyfu
Vchel vri ym mru
Meir yr maurhav
Llu llyuenyt
Llauen uyt reen yny rihyt
Ry cherir yn hir yny heruyt
Hi yn vam uy thad
Hi yn uyry heb uad
Hi yn hollaul rad
Yn rec ouyt
Hi yn uerch uy mab y mot yssyt
Hi yn chuaer y duu o duyuaul fyt
Hi a haut borthes lles llin yenhyt
Rac lluyth uyth bechaud priaud prifuyt
Prynessid mab Duw mad gerennhyt

[1] Traethaf ar mafor meint y ynni.—Ll. D. D.
[2] Hwylyaw.—Ll. D. D.
[3] Diwynhi-—Ll. D. D.
[4] Pressent dilid.—Ll.D.D.
[5] A chynnif.—Ll. D. D.
[6] Ny belli.—Ll. D. D.
[7] *Dyma y diwedd mewn rhai llyvrau.*

Ernuy goyguy gobruy gobryt
Pryderun gyfnod dyuod douyt
A dafneu oe greu ar y groguyt
Kredassant oe daun yn diuenyt
Deudec ebostol dethol doethulyt
Credun eu hyduod[1] ac nyd aduyt
Yn vndaud drindaud yn dragyuyt
Tragyuytaul Duu tra gyuanuyf
Traethaud o honaud a handenuyf
Or drun ry loueist ry lauaruyf
Yn affleu y geu a gyuytuyf
Ac yn rynnaut fraut fraeth yt aduyf
Yn vrdas heb dias dros a bryduyf
Am bryd ar gymryd gymraut am nuyf
Kyuarus mynnus men y kaffuyf
Ac yssy mi Dyu a diuykuyf om druc
Oe drugaret kyn mi traghuyf
Ac am gunel peryf pan berigluyf
Perfeith ueith ouec a dec daluyf
Teilygdaud adaud adef guirin
Treithitor tra mor tra maur deruyn
Tir ry gymyrth Crist o groes eduyn kethri
Truy am rygolli daeoni dyu
Duu am duc yno anau dremhyn
Tramuy caraduy kaerua urtyn
Deuissach gennhyf canys perthyn
Dyfnu diuroet no met melyn
Melus yu pechaud pan y herlyn digreid
Mor drum yr eneid yn yt eduyn
Ediuet masuet moes am kanlyn
Ediuar auar ef nys dechryn
Ediueiryauc da Duu ae keinmyn
Ef keif kerennhyt oe fyt fechyn
Erythyolaf ren rebyt enuyn ar hynt
Haut haetuy y fuysgynt huyl guynt goruyn
Gorfyn oe dremyn dra myr drefred
Y dreiau caret caru myned
Myn yt ymdaeth Crist ar gein dyduet
Daear—kyn buyf abar am bo lluted
Lluytid uyg kyuyd yg cyuir gred
Yg kreuyt yn fyt yn fau ganred
Yn dytuyn om duu ym dylyed
O gaduent pressent pres euriued
Efryt uyt dechreu
Dyn deuret dyureu
Ae diuet ef diheu
Agheu ygged
Ac nys oes gochel gochueru druyted
Guely agklaear daear duted
A guae ni or neid yn rydoded
Yn rygnaud pechaud pall gynired
Rac an tuyllau byth o beth hebred
Y golli teithi tanc afneued
Ac yssy yn vetyc a vet guared an geu
A dodun yneu yn ymdired
Yssef argluyt nef a nerthaed
Y diouryd guyd guedy ryred

[1] Cyfod.—Ll. Coch.

Ac ym reen guynn guann ystlynet uyfi
Ac ys meu erchi arch geinmyged
Kyrreiuyeint or meint meith gyhussed
Ry uneuthym o dym o dryc ueithred
Am trugarauc argluyt trugarhaed urthyf
A mi y urthau nam gurthoded
Am duu am diuyd arbed
Erbyn braud trindaud trined

AWDYL WEDDI.

Am bo gan Duu am bo trugared
Ny bo druc neued om gorvedho
Bod ar iaun am ddaun ymdihcino
Byt aun i gyt gryt gret a wellho
Bod Duu a haeduyf ruyf am rivo
Boed yn adef nef ym godefo
Bydawt nef dichleis yr ae keisso ryd
Brenhineid gynnyd crevyd credo
Brenhin myr a syr am synhwyro
Breinyawl yw y haul ar a holo
Breint gwlat baradwys am kynhuyso
Brenhinyaeth gyuiu gyuir honno
O brifluyr synhuyr y synnio vymryt
Brud gyt gelvydyt am kelvydo
Keluyd ny dygret a ddywetto
Nyt celuyd coelyd ar nytchoelo
Koeluyf a synnuyf a synno kywraint
Koelaf Duw ar seint a breint eu bro
Cristyawn uyf gan iaun dawn digyffro
Cristus bwyf dawnus yn y donio
Cristnogaeth vaeth am digaetho
Crist Geli vy ri am rydhao
Ac ef Vrenhin nef am nodho rac guall
Y ddaun ae ddeall am diwallo
Diuallus Deus nym dyuanuo
Diduyll y buyll ae krybuyllo
Divrat y garyat yn yt garo
Dinam ogonet y ae cretto
Duu llyuyaudyr creaudyr am diduyllo
Dedveu digamued am diuedo hyd vraut
Devaut dibechaut ym a bucho
O buchiant maurvot ef am rodo
Rodyon ordywyll am diduyllo
Dedveu digamwedd am diwedo
Donyeu kyghoreu am cyghoro
Kynghorur ar ur yr ae mynno gwar
Kynghorvynt ny gar wrth ae karo
Karu ymyd ym am digaplo
Karyat ae buyllyat ym ny ballo
Car an dadyl dilys am deuiso
Kerennyd Dovyd beunydd am bo

MEILIR AP GWALCHMAI.

AWDYL I DDUU.

Oedaf oed ymi reithaf ym bywyt
Caru kymklegyt ygryt grymhaf
Caryat diduyll a grybwyliaf
Cared breint camued camhaf o gywyt
Om bryt cyn gueryt y guaredaf
Caru Duu i bawp oed bybyraf
Mal y car seint breint breinholaf
Canys caru Duu diatveiriaf gueith
Eilueith rac cyfreith y kyvrivaf
Ef yn diwael hael haul gymhennaf
Ef yn ddigard hard y vard vydaf
Ef divradu a chadu y dangnef uchaf
Ef a oruc nef adef Adaf
Ef yn un Duw guiu yn gyuiraf
Undeb dovn digraun digreulonaf
Ef yn dri a vu ni mynnaf ei var
Ef yn drugar guâr yn hegaraf
Ef yu'r Tat ef yu'r Mat muyaf
Ef yu'r mab ef yu'r pap pennaf
Ef yn yspryd glan gloywaf y defnyd
Ef rihyd ryd ni ryvedaf
Ef a gred y gret gret aduynaf
Cret argel dirgel a dirganaf
Credet baub i Duu deur naf gogonet
Cret yn eidunet a eidunaf
Cret vyvyr ystyr a ystyriaf
Cret yn heb ymgel diogelaf
Credadun yu ef yu eithaf drausgluyd
Crist Argluyd culuyd ac nys celaf
Credu camgyvreith ys dichweithaf
Cret dysget reit gan yneit anaf
Cret grevyd beunyd bennaf ysgogaun
Credu y Dduu ae ddaun ys cyfiaunhaf
Crettych[1] di vi y Keli kelvydaf
Crettuyf di vy ri pan vo reittaf

MEILIR AP GUALCHMAI.

AWDYL MOLIANT I DDUU.

Duw Arglwyd erglyu dy volyant
Duu a roddyat a rydd kyngueinyant
Duw terwyn torvoed gogonyant
Duu nefoedd dy nodva yn geugant
Duu breinyauc a brynuys y gerant
O'r poeneu ar pechaut a wnaethant
Plant Adaf plenhigyon fuant
Yn y pressen y pressuylyassant
Gan Dduu yn lleuver lleuychant
Llu bedydd lleuenydd a gaffant
Rac bron Meir muyaf y medyant
Guerydon guiryon vyd an guarant
A mihangel deg dygant yn ganllau
Yn cannll———divant

[1] *Neu*, creffych.

Crevyduyr credu ryunaethant
Yr creaudyr ae creuys i credant
Ygkein ffaut y drindaut y trigyant
Yn prydverth guerth prifgerd a ganant
Reit i minneu le luru medyant
Parhaus baraduys yu vy chuant
O eiryol miloed a milcant o'r teulu
Parth adu ym parthant
Gabriel Raphael am rivant yn gymmen
Vygymmodi a wnaethant·
Yn y dydd ym priaut ym provant
Yr Unduu nyr undaut ymgaduant
Yn rhinwedd rhadau ymrodant
Yn uastat vygguesti a gatuant
Ygguynvyt rac lledvryt yn lluydyant
Teyrned teyrnulad ymdygant
Yn lleithic Duu guledic y guledychant
Un parch vy perchi a vynnant

MEILIR AP GUALCHMAI.

AWDYL.

Reen riedauc ruysc kyverthi
Rex ryngaf oth rob ruydvot voli
Riain eiryan araut traethaut teithi
Ym trugar Argluyd kuluyd Keli
Canys ef an da an doeth gweini
Duu guyl goludauc golychun di
Nat elom yn lloc yn lle kyni
Yn lluyr llu Malaen maledicti
Mat mynycha dyn duyuaul uedi
Neges yn kymmell kymrodedri
Yssym arsuyt maur mynet iddi
Mechdeyrn caeroedd na cheryd di fi
Kany unn vy fford nam ffurf erni
Ernyuyant y dyn y digoni
Ar Dduu yn gollug guall vynechi
Ae dyckuy yn gam ygkymbelri uffern
Affleu dihedd dihun grynu
Cymrodauc auyd cymradu y vri
Cymrodet vynet pan vo pont Deui
Duy reit tristyt wed treghi
Ir a vo divro yn y divri

MEILIR AP GUALCHMAI.

AWDYL.

Divri divroed dyhed diheu
Disgeuyt diffyt diffaut gynreu[1]
Diphara y dda y defodeu
Cam gymmydauc cas kessenydyl vreu
Kyntaf ae gestung gystud agheu

[1] *Neu*, gymeu.

Aghnoeth aghen eghif rageu
Rex rysgollychuyf ruyf ryvedeu
Cyn digones Duu oe defnydyeu
Duu a digones lles a llysseneu
Llyuyd lleveryd a llavuryeu
Llary a oruc lluyr enguyr angeu
Nym gattuy Reen yn ran vadeu
Rhodyssyt y Duu yn an dechreu
Rod per paraduys parha goleu
Ryn parassai Duu heb dim eisseu
Yn y unaeth an gunaeth an gueithredeu
Gwae a goduy Duu dogyn berthodeu
Duu a una denvryt phryt a ffruytheu
Diffruythuyt daear druy garedeu dyn
Dinam vuyat a vu ae goreu

MEILIR AP GWALCHMAI.

AWDYL.

Goreu guaredret goreduyn ffau
Gobrynnu gobruy gobuyll o honau
Guerth ym rodeist dyn dynyaul andau
Ath rodaf gyssul heb gas yndau
Pan vynno Duu dy divuryau
O dyllest present a phresuyl vrau
Ket ath vo di golut goleu anau
Nath dynnit eldit er i adau
Na muy veru avar rhacdau
Na cheryd i Duu duyn yi eiddau

MEILIR AP GUALCHMAI.

AWDYL UARWNAD

A Gant Einyawn vab Gwalchmei y Nest Verch Hywel.

Amser mei meith dyt neud ryt roti
Neud coed nad keithiw keinlliw kelli
Neud llauar adar neud gwar gweilgi
Neud gwaethrec gwanec gwynt yn edwi
Neud arueu donyeu goteu gwedi
Neud argel dawel nyd meu dewi
Endewisy wenyc o wynnoui dir
Y am deruyn mawr meibyon Beli
Oet hydreit wychyr llyr yn llenwi
Oet hydyr am dylan gwynuan genthi
Hyll nyd oet y detyf hi hwyretyf holi
Hallt oet y dagreu digrawn heli
Ar helw bun araf vch bannyeri tonn
Tynhegyl a gerteisy gortwfyr deiui
Keintum gert y nest kyn noe tregi
Cant cant y molyant mal eliuri
Canaf can uetwl afyrdwl erdi
Canyad y marwnad mawr drueni
Cannwyll Caduan lann o lenn bali
Canneid y synnhyeid ger dissynnhi
Gwann wargann wyry gall dyall dogni
Gwreic nyd oct un urad garyad genthi
Gweryd rut ae cut wedi tewi
Gwael neuet maenwet mynwent iti
Golo nest goleu direidi
Golwc gwalch dwythualch o brif deithi
Gwenned gwawn ae dawn oe daeoni
Gwynet anrydet oet reid wrthi
Nyd oet fawd ry gnawd rin y genthi
Gnawd oet dal eur mal yr y moli
Ny ryvu docnach yr y docni poen
Penyd a uo mwy nor meu hebdi
Neum goreu agheu agkyfnerthi
Nyd ymglyw dyn byw or byd ual mi
Ny chyueirch aghenn yawlwenn yoli
Yr neb ry barther y ryborthi
Nest yny hadawd wennwawd weini
Yt wyf pryderus ual pryderi
Pryderwawd keudawd kyfnerthi ny wnn
Nyd parabyl yw hwn ny uo peri
Llenn argel issel ysym poeni
Llut gwen lliw aryen ar eryri
Archaf ym arglwyt culwyt keli
Nyd ef a archaf arch egregi
Arch yt wyf yn arch yn y erchi
Am archuein riein reid ymeni
Trwy diwyd eiryawl detuawl dewi
A dec kymeint seint senet ureui
Am vun a vudyt[1] y hamnodi
Ar gystlwn pryffwn y proffwydi
Ar gyuoeth duw doeth y detholi
Ar aghyueir meir ar merthyri
Ac yny goteu gweti a dodaf
Am dodes nwyf ym adoedi
Ny bu dyn mor gu gennhyf a hi
Ny bo poen otef peder wy noti
Ny byt da gan duw y ditoli
Ny bo ditawl Nest nef boed eiti

AWDYL

A Gant Einyawn M. Gwalchmei y Lln. M. Iorwerth.

Yssym ut aryfrut kystut kedeyrn
Estygyad kywlad kyflawn deyrn
Esgor difreidyad mad mychdeyrn
Ysgar ysgenetyl gychwetyl gychwyrn
Ysgwyd drud esgud esgyrn eliphant
Ys gnawd yn yrdant ar y erdyrn
Llywelyn llew glwys loegrwys lugyrn
Llary gryc ieitheuyc llosc y theuyrn
Twrwf torredwynt mawr mis chwef rawr chwyrn
Tud ammwyn terrwyn tir eurdeyrn

[1] *Neu,* vndynt.

A llafnawr dyrawr diruawr y dyrn
Arwynawl gwrawl nyd gwr anchwyrn
Nyd emyth nyd llyth yn llwyth heyrn
Nyd ef yn ardwy adwy edeyrn
Cochwet calanet kelern yg kynnhor
Kyueissor echdor aerdor eurdyrn
Eiryf drablut angut angert dinbyrn
Arbennic bennaeth mab maeth metgyrn

AWDYL

A Gant Einyawn vab Gwalchmei y Duw.

Duw dewin gwertheuin gwyrtheu
Dywallaw atan rann oth radeu
Dynyaton defnytyeist yth oteu
Dynyawl dyn donyawc wyf uinnheu
Dawn yssym yn yawn yn dyn ethrylith
A thrylwyn bwylladeu
Dyn wyf glan affan offerenneu
Duw douyt rec ouyt reithleu
Dryc uab wyf yd rwyf rym goreu
Bytwn da bytwn diamheu
Kyn mablan wythran weithredeu
Kyd bwyf drwc byt drugar ditheu
Herwyt da greuyt dagreu dadolwch
Dydelwynt yn hydyr hyd vyg grutyeu
Kan oruod kymmod om kamweteu
Kyn bwyf rawd bedrawd ym plith beteu
Kyn duod chwerw gyfnod chwetleu
Kyn aduant puchyant pechodeu
Duw am gad caryad y mywn caereu nef
Duw a glyw uy llef ymlluc urydyeu
Duw am gwnel gochel frawt oeruel freu
Ffrwd vffern astrus frawtus frydyeu
Duw am gwnel om gweith goleith gwelieu
Duw am gwnel goglyd selwyd sulyeu
Duw am difero om dafareu
Duw dwc ui atad y mawrdad meu
Duw nym kerytych om keryteu
Dyt y keryter y careteu
Diwet ny byt yt na dechreu ny bu
Ny bwyf trist yth datleu
Boed ef y talwyf hael rwyf rieu
Ar lann eurdonen yr y donyeu
Can gur a dolur ar dal glinyeu
Can gymryd penyd penn elineu
Ym muchet gorwac yr geiryeu masswet
A doeth eithyr messur ar vyg geneu
Portheist yr pumoes gloes glas uereu
Pym weli keli keluytodeu
Porthwyfy boen edryt mynyt mynnheu
Parthred a myned myn yth gigleu
Penn cred vu weled dy welieu
Pan yth archyllwyd oth archolleu
Can borth egylyon gwylyon goleu
Nyd perthyn yth tad mad vy madeu
Can pereist douyt dyt yn veu
Nam gad y gythreul yr dy gethreu
Dy groc croes wytin vrenhin vreinhyeu
Difyrth chwechoes byd rac pyd poeneu
Ymerawdyr greawdyr oth greu bu gwaedlyd
Godlawd ny bytaf oth gyureitheu
Gwyn eu hyd vyneich vywn eglwysseu
Eglwysgar hygar hygadw gloesseu
Diwetyn werin wiryon gathleu
Dynyaton dynyon diamheu[1]
Gwae ef ae peris perygyl vradeu[2]
Pan wanpwyd yessy yny asseu
Gwedy doeth ef yr dioteu
Duc anreith vffern yny affleu
Ac wedy hynny hynn a oreu
Gwir y pregethir y pregetheu
Gweled yn myned mynwawl detfeu
Gwyl gyuarchauael na chof amheu
Goresgynnws mab duw difyeu nef vchod
Gormot yw bychod o bechodeu
Yn vrten reen yn rann deheu
Yn wrawl kedawl kyda seinhyeu
Boed ef yn diben boed yn dibleu
Heli yn enlli hyd yn henlleu
Gwedy dywedwyd gan anwyd geu
A gwedy heuyd gwyd gortercheu
Gwedy kyssynhyaw kydyaw kadeu
Gwedy dwyn goruynt wrth y goreu
Gwedy gwydeu garu llu a lleeu
A lliaws achaws vcheneidieu
Gwedy cardu rwy gwedy certeu byd
Gwedy gwyd plegyd y plygeinyeu
Gwedy am daeru barnu brodyeu
Gwedy gwyth[3] omet senet swyneu
Gwedy gwasanaeth y pennaetheu
Gwedy kygauawc keigyeu y dyndid
Gwedy llid ymlid yn ymlateu
Gorpwyf y gan duw vry gwedy gwydyeu
Goruod gorffowys baradwys beu
Myn na byt dyn na hyn na yeu
Men nas trawt trallawd trallwybyr eissyeu
Archaf arch y duw ar doreu nef
Na dotto pedyr gloeu
Ym llutyas ym adas yr meu
Ym tref tad ym caryad kereu
Mihagel am del ym dwyn adneu
Mal y duc kwyuyen llen a llyureu
Mal dyuod Eluod eluyt geleu
Mal creuyt hywyt kynnyt keneu
Meir a Seinsilin Marthin Mattheu
Marcus a lucas yonas eneu
Ar duw uy eneid kyureid kyureu
Eiryolwch seuwch yn ych swyteu [heu
Medyr uy eiryawl Bawl pan del ym ag-

[1] Diamreu.—Ll. C. [2] Angeu.—Ll. C.
[3] *Neu*, gwynet.

Hael meidryawl nym dehawl om vn di-
Mi kyn bwyf araf nym bo areu [heu
Mywn creuyt a fyt a fawd radeu
Mynnid ymeiryawl gretuawl grateu
Men yd uet duw doeth yth gyuoetheu
Myned ym gwared gwar vetylyeu
Molawd yr drindawd mal gwetieu
Menhid ym gyrreiuyeint mwynyant
creiryeu Duw
A diouryd arueu
Aruod perfeith gweith goreu
Kyn gorwet y met poed meu

AWDYL

A Gant Einyawn vab Gwalchmei y Duw.

Peryf nef pura uyg keudawd
Par ym duw parablu o honawd
Parabyl gwir pan dreithir draethawd
Per uegys pur velys volawd
Perygyl yw y dyn y diwyrnawd
Pan uo yg caret buchet bechawd
Pan del rac yessy tri llu trallawd
Pawb a daw ataw pobyl uraw yr vrawd
Pobyl byd hyfryd eu difrawd a wneir
Ar ny wnel y gardawd
Ediueiryawc da duw ae kymerawd
A dynyon gwiryon yn eu gwyrdawd
Gwerin diwerin ny dyorgrawd
Gwae ef arglwyt nef ny uo parawd
Nyd oes darogan dyn truan trawd
Or gwr an goreu mateu metdawd
Cretti y daw rac llaw yn llwrw anfawd
Vn dyt a douyt ynni ae dywawd
Y cosbir enwir y cosbawd aer gyd
Ar genedyl uedyssyawd
Ac eissyoes kyn gloes glasuet tywawd
Penydywn gwetwn yn ynn gwetdawd
Crist eli keli can uveltawd[1]
Na chysbytwn uod heb ysbytawd
Gwennwlad nef yn aduwyndawd
Gwymp edryt douyt deuawd y radeu
Ny rydraeth nep tavawd
Ragorwn greuyt a fyt a fawd
Rac agheu lledrad brad bredychawd
Gwetiwn gwylwn bytwn barawd
Parth ar gwr arwr an ry warawd
Pan doeth yessu vry oe vrenhindawd
Yt oet pym hoes byd yn gyd gaethnawd
Yg gauael yg gwael yg gwaelawd uffern
Yn affleu oerwern yn erdygnawd
Ardunedic duw ardelw o honawd
A wnaf arglwyt naf nerth pob kiwdawd
Cadwn vreint deweint canys deuawd
Duw ner ny gymer gam esgussawd
Na chysgwn canwn canon arawd

[1] *Neu*, ufulldawd.

Can nyd o gysgu y daw gwasgawd
Ar duw adef y nef uy llef llwyprawd
Yny edrinaw ury rac y drindawd
Y erchi ym ri rwyf vawrawd gwerthuawr
Gwrthuyn uy eneid pan ol om knawd
Boed ef y bytwyf gwedy bedrawd
Kyd ar vnduw mawr yn y vndawd

AWDYL

A Gant Einyawn. M. Gwalchmei y Duw.

Adef nef neirthyad oth rad boed rwyt
Erglyw om gweti keli kulwyt
Argledyr o honaf naf nawt hywyt
Argleidryad meidryad medyr om awyt
Ar eu pechodeu puchswn arwyt crog
Ym dwyn croes yr crist ar uy ysgwyt
Agheu yr eneid aureid aurwyt
A daw am buchyaw ambechrwyt
Bychod gouyged trwyted tramgwyt
Buchet anvedret o ynvydrwyt
Beich o bechodeu nyd bychodrwyt
Bychdid[1] dall aghall aghyuarwyt
Kyn glassu vyg gwet kyn glasuet gwyt
Glessin deyerin werin wogwyt
Kyn dyuod kyunod ny kyfnerthrwyt
Kennadeu agheu yn gyuarwyt
Kyn boed ym oerglat boed ym arglwyt
Ry dalwyf yawn yn radlawn rwyt
Kan edivarwch kyfrwyt ym yessu
Wedy kymynnv ym kymhenrwyt
Kyn del ar grutyeu dagreu dygwyt
Kyn gwerydre lann nyd gwaradwyt
Edwyn uyt treul dyn trugeinmlwyt
Aduyt hoetyl hitlaw rac llaw ny llwyt
Aduwyn[2] pob gorllwyn pan dy orllwyt
Aduwyn arall pall pwyllaw eilwyt
Aduwyn met a gwlet gwledic hylwyt
Aduwyn haf hirwyn kein llwyn canllwyt
Aduwyn march penhill ebrill ebrwyt
Aduwyn ym gware gwaew ac arwyt
Aduwyn uyt yśgwyd ar deur ysgwyt
Aduwyn huysgwr gwr a gorwyt
Aduwyn gwyr terwyn taer gyuannwyt
Cad—pan uyt kedeyrn yn ymorthwyt
Aduwynach kynach kennyf boed rwyt
Keinuoli keli kalonnogrwyt

MARWNAD FADAWG AP GRUFFUDD MAELOR.

Einion Wann ai Cant.

Neud rhaid am Fadawg trengi ciwdodoedd
Gwalch cadoedd cadrfalch ri

[1] Bychydig.—Ll. C. [2] Addwyn.—Ll. C.

Neud trai calon donn dug fi
Ac neud trwydoll oi golli
O golli Madawg edgyllaeth cofion
Gwyw calon gan hiraeth
Gwawr llawr llwyddedig bennaeth
Gwae ei fro ai frodyr maeth
Maeth Madawg mynawg mynudrwydd wyrth lyw
Ac wrth lew ymorchwydd
Arf tarf terfyn ehangrwydd
Acrwr oreu pei canmlwydd
Canmlwydd ydd oedd raid ruddelwch i fod
I fad gynnhal heddwch
Gwalch brynn brenin ynialwch
Gwael nad byw byd neud amdrwch
Trwch yw'r gwr arwr ardwyad gwerin
A goreu o fab tad
Ef oedd aerllew arllwybr cad
Ef oedd arlleng pymthengwlad
Gwladoedd ni debyg glud oeddliw[1]
Ymmyd—Madawg oedd cyn heddiw
Esgor oi dud nad ydiw
Ysgor gadw ysgwyd fradw friw
Briw galch ei rodawg o ryw tymhestyl cad
Cynnoer wely diddestl
Gwr a wnair fal gwair fab gwestl
Gwyr wawr yn llawr llynn Egwestl
Diwestl[2] ei ysgor yscwynais nad byw Hael or rhwy rygollais
Blaidd blaengar blawdd trydar trais
Trei hoeddyl ei hoed yr borthais
Porthais alar trwm tramawr odrig gwyth
Am wawr llwyth a lleithig
Am eryr gwyr gwaith fuddig
Am ior aerddor urddedig
Arddas teyrnas teyrn arfrudd cad
Tringyrchiad tra fu fudd
Trymfryd byd bod yn achludd
Traws maws Madawg mab Gruffudd
Am fab Gruffudd lary lawch ynaid i'm ken
Nid mau wen wedd honnaid
I bob rhwyf rhwysg orddyfnaid
Diwedd nod rhuddfedd neud rhaid

EINGION WANN I FADAWG AP GRUFFUDD.

Sef yw teyrnllyw teyrnllaw Fadawg
Par enwawg pair anaw
Teyrnedd teyrn ganllaw
Teyrnas addas iddaw
Iddaw lu ganllaw geinllyw hyfag cyrdd
Cerddorion ofynag
Rhwyf ner by archer bynnag
Nid rhyw i'm ner rhoddi nag
Dinag Loegr arac eryres amwyn Bardd gyflwyn beirdd gyfles
Dyn a'i mawl llwyr ganmawl lles
Dawn i'm rhwyf Duw ai rhoddes
Rhoddes Duw ym llyw y llafn waedlif
A'i ysgyr—ysgyrion yngnif
Rhwyd Brynaich branes wrthgrif
Rhad o'i genniad y gennyf
Ynghynnif Madawg anghynnwys ei dorf Ai daerfar ar Loegrwys
Rhwydd y ceidw cad ani ddiffwys
Rhwydd glyw tra fo byw Bowys
Powys nen perchen parch woddef espyd Ys bo Duw gydag ef
Rhwym cad yn cadw ei addef
Rhwyf byd ys hyfryd os ef

[1] *Neu*, edliw. [2] *Neu*, Diddestl.

MARWNAD Y LEWELYN AB IORUERTH.

Einiawn Wann ae Cant.

Mawr dilyw detyw am dirion vrtyn Llywelyn llyw dragon
Gosgymon gwyth drwyth drudyon
Gorparth pybyl pobyl dynyadon

Dynyadon deon dyly am y dwyn Dolur kwyn ae kyffry
Gwr gwrt blant hydyr uolyant hy
Gwyr vraw gwir vrenhin kymry

Kymry wawr warant yr werin nyd hawt Nid heddwch tragorllin
Aer uyrt aryf kyrt kettennin
Aruoll brwyngoll breenhin

Brenin tir rywir ryuet yt etiw Nad eitiaw uo wynet
Namyn sarn drumein vein vet
Namyn seith drudueith droeduet

Ny met llywelyn llyw mawrgoeth wynet Adrysset dreis anoeth
Mab duw ae duc yw gyuoeth
Mab mam meir dinam mawr doeth

Doethon lleygyon lluduryd oes anawt Ys einym oll y gyd
Treis duw dwyn hael o an byd
Ac wedy treis duw tristyd

Tristyd am ergyd mawrgerth na bu hyn Llywelyn llyw arberth

Mab diuei difefyl y nerth
Mab diwan eiryan iorwerth

Ioruerth essillyd aruogyon y hil
Hael gynnil gynreinyon
Gwae ni wynet orchordon
Gweled llawr ar llyw mawr mon

Monwyssyon maon mawr kynnetyf awch llyw
Awch llywyawdyr rac annetyf
Modur vur parhaus ddetyf
—— heid mur greid gretyf

Gretuawl lywelyn grym g—r ber toryf
Teruynwyd y amser
Ysgrud uud dreic feleic fer
Ysgwn ysgwyd rwyd racter

Racter y niuer naf lledneis y hil
Hael ureenhin kemeis
Gwaew dur yn yt treul —— is
Gwan ——— gwyl ual y gweleis

Gweleis yn lawen lyw meith y deruyn
Gan lywelyn ganweith
———— kanhymdeith
Ae lu o led y anreith

Anreithwyd mab duw dewin holl wybod
Llwybyr ehang y myddin
Am eryr gwyr goreuwin
Canllaw branhes trachwres trin

Trinhei on gwron goruawr vur drallawt
O drilliw ysgwydawr
Pan gwyddawd cad vlawd vleidgawr
Pan golles gwyr mon gwr mawr
Mawr dilyw detyw &c.

EINYAWN WANN AE CANT Y LYWELYN AP IORUERTH.

Llywelyn gelyn golofyn plymnwyt
Lew—ar les beird e magwyt
Roi e wann yw e annwyt
A rac pob cadarn catwyt

Cadw dduw lywelyn lyw ongyr aelaw
E alon nyw hesgyr
Cedyrn llu cadarnllaw gwyr
Cadarnloes eiryoes eryr

Eryr mawr dewrwyr mae y delw y gall-
Na byddwn a dy helw [wn
Hard e vard vod yth arddelw
Hawd yr byt gennyt gynnelw

Hawd kynnelw uy rwyf rwyd ouec
Mordaf—rwysc mawrdon wrth garrec
Gweilch beilch balchdawn rwydlawn rec
Gwalch gwreid teyrneid tec

Tec goryw uy llyw llauyn greulawn ualch gwr
Ar y gar ae estrawn
Peryf hael o lin meruynyawn
Prud yny ddeurud y ddawn

Yth dawn gyrch gynnyrch gynneddyf Emreis wrd
O orddwy franc a seis
Llyw glyw glewdrut yth weleis
Lloegyr goelkerth llwybyr draferth dreis

Treissyaw a oruc tros deruyn ual gwr
Ar y gar ae elyn[1]
Llawch kerd mawr angerd meruyn
Llyw kat leidyat lywelyn
Llywelyn gelyn golofyn, &c.

LLYMA DADOLWCH

A Gant Einniawn Wann y Dauyd Vap Llywelyn.

Brenhin kywrenhin kywir yny dyt
Hael dauyt hawl i tir
Bolchlauyn lut am dut am tir
Beilch ae geilw balch y gelwir

Ry gelwir ar tir ar teiror prydein
Gwr vrtein gwrhyd por
Yn hawl chwyrn deyrn tut ior
Yn hael ehelaeth gyghor

Kyghor a rotaf y rwyf mon llawryt
Hael dauyt hil doethon
Bid lary bid lawch kertoryon
Bid lew a bid lyw dragon

Dragon vt dremrut dreic emreis val
Prif gynnyt keuyn yr eis [prut
O neirthyad ner nenn lledneis
Ac o nerthoet kadoet keis

Na cheis vy ystwg om estygyt vr
Yn wiryon ym plygyt
Na chassa vi vawr dauyt
Ny chassa mab duw dedwyt

Dedwyt rwyf aerglwyf eurglet arderch-awc
Archaf yt yth laryet
Breinyawl hawl hylwyt orsset
Breenhin trin trugaret

[1] *Neu*, ef goreu o vab dyn.

Trugarawc dauyt tricyawt om mawrdawn
Uy mardeir om tauawd
Cadeu dor cor kymhendawd
Cedawl kadw vi yth gysgawd

O gysgawd dauawd da yr awr y medreis
Ymadrawt a duw mawr
Diwen dy uar lachar lawr
Diueuyl vt prut priodawr

Priodawr pryduawr prydein adlam gwr
Wyt goreu o uab mam
Na char a mi meith gytkam
Ac na chred guhuted gam

Nyd cam canmawl hawl hwyl gynnyt eirchyad
Y erchi kerennhyt
Tormennawc deifnyawc dauyt
Teu glod om dyuod ym dyt

Y dyt rwyt arglwyt argledyr gorllin llu
Y llochir pob edein
Kedawl budugawl bytin
Kadyr ryd kadw yth uryd urenhin
Brenhin kywrenhin &c.

AWDYL Y RUFFUT M. LLYWELYN.

E. Wan ae Cant.

Ket del y ruffud vud gynnan o dda
A ddyglut mor y lan
Peunoeth doeth dethol gynran
Peunyd y ryd ac y ran

Ym ran llit ogyruan llawer a archaf
A gaffaf ym naf ner
Dyn kymhen wyf ae kymher
Deu kymeint rif seithrif ser

A dan ser ny byd ac ny bu vn well
Vawr glot bell diballv
Oes ellwng bud rud rannu
Eissillyd wrth y ssyllv

Syller e hyder hydyr raen y ongyr
Vn angert a serlymaen
A braw gwayw gwisc haearngaen
A dreid val bleid yn y blaen

Bleinyat gat hwylgat haelonaeth a geidw
Heb gytuot bygylaeth

Ardwy llu llaw ehelaeth
Eurdeyrn medgyrn ae maeth

Ny maeth bygylaeth bu gelyn y freinc
Boet frawdus y deruyn
O haelon haelaf mab dyn
Hawl llu haeluab llywelyn

Mab llywelyn hael hawl gyua eirchyeit
Erchwyn greit grym tyrrua
Wyt rwyf cat cetwyr ddiua
Wyt rodyat rudeur afya

A gaffo fy llyw llaw fodyawc o vud
Ef a uyd gwasgarawc
Ar lles beird bwrd digudyawc
Ar llet byt boet hirhoedlawc

Hirhoedlawc vor gwas gwisc eurduddet
Hard—gnawt yw vard ouyget
Ny lleueir geir gorchalet
Ac ny llud cat wossud ket
Ket del y ruffud &c.

ENGLYNION

A Gant Gwgawn Brydydd i Lywelyn fab Iorwerth.

Rhuthr a ddug fy llyw llew diarswyd
Traws—tros Gymry y clywyd
Fal rhuthr ereyr aur ysgwyd
Cynon fab Cul fanawyd [glod
Rhuthr a ddug fy llyw aeth tra llyr ei
Ei glybod bu myfyr
Rhuthr gwydd glyw gwythlawn ongyr
Llyna ruthr aruthr eryr
Rhuthr a ddug fy naf nawell yw or gwyr
Nor goreu or dilyw
Rhuthr cadarn cedeirn ddistryw
Cad gyfamrudd lledrudd llyw
Rhuthr a ddug nid ffug er ffossawd fy
Llangollen ddiwarnawd [ll yw
Rhuthr didangc aerdrangc aerdrawd
Arf glyw a glywir hyd frawd
Rhuthr a ddug nid ffug ffwyr ddylyn
Bryneich—braw uddudd a ddychryn
Angeu goleu pob gelyn
Angad leiddiad Lywelyn

AWDL FARWNAD IORWERTH FAB OWAIN.

Seissyll Bryffwrch ai Cant.

Chwedl am daw dolur ei gofiain
Chweddl dirfawr dirfarch gyfrwynein

Chweddl rhyhir rhyhydr ei ysgain
Chweddl agarw marw mawrfab Owain
O newydd yn neheu a dwyrain
Yn ormodd yn armes Prydain
Llaw-wag cyrdd gwedi car dilain
Llawer cof canthudd a ddichwain
Ar ol erbylu cyrdd nid coelfain ei ddwyn
Oddyma hyd Rufain
Canys marw Ior cor cywrain
Chweddl mwyfwy garw dramwy drumain
I Faig ni bu ddadwyrain
Bychan hudd ei fedydd a fain
Oer gywasg gywisg pridd a main
Llan dutchyd[1] am glod orwyrain
Rhwyfiadur dygenrad digain
Rhwyf Arfon Iorwerth fab Ewain

Bu y gwyr cylch llyr yn llewig
Gan ei lladd or llew gosgeiddig
Rhif trychan celain o drychion camawn
Oedd cymmaint un mestig
Bar anwar wanar wenwynig
Bu estrawn i ystrad Meurig
Gwae werin Addaf addoed mab Gruffudd
Geleurudd galar dig
Dwyn Owain fwy coelfain ceinmig
Dygant graig aerddraig ar ddrussig
Oedd casnar post trydar treisblyg
Oedd castell hiriell hwyr wellig
Oedd meidrawl meddwl oedd myddig
I wan—I warad ei ddiffig
Oedd rwyf eli feirdd heirdd hirddrig
Oedd rebydd coel rydd celennig
Oedd cwyn trangc pob tra a diffig
Oedd colofn yn ofn an dyfnig
Oedd terfyn cardd oedd car ddeuddyblig
Oedd calon calan Nadolig

MARWNAD OWEIN GWYNEDD.

Seissyll Bryffwrch ai Cant.

Duw gennyf Duw peryf perffaith
Duw dofydd Duw parchrydd parchraith
Duw gwerthfawr gwerthefin gwniaith
Duw drindawd bwyf priawd prifiaith
I edmyg dinag dinas mawrfaith clod
Cleddyfrudd yn anrhaith
Cerdd farwnad i'm rhwyf om rhwylwaith
Cwbl ddigable barable ber araith
Mur gwyndyd mad gwynfyd gwyniaith
Mab Gruffudd ced fawrfudd fawrfaith
Gwae eirchiaid erchi gossymddaith
Gwae feirdd byd a bedydd oi laith
Am borthloedd miloedd mil canwaith
Am borthi galar nwy golaith
Gwedi Owein mon mor ddiobaith cyrdd
Cerddorion mor ynt gaith
Twr dygyn diganwn oi angrhaith
Tranc or ddraig ar ddragon oddaith
Gwedi bod fy naf yn nef ym mhressent
Nid oes pryssur affaith
Gwyr Prydain ym mhryder hirfaith
Eu gweled neud gwala diffaith
Neum gorchudd gorchoddion
Neud gormail gormodd o ymddaith
Neud afrwydd neud efrydd gobaith
Neud Cymru cymriw ei chyfiaith
Cymreith gar llachar lluchryfig Arthur
Gosgordd dor am gor am gynnîg
Gwasgarei gweisgfeirch mai mawrchig
Ced hyrwydd friwlwydd frwyn dyfig
Colofn clwyf nid oedd clod fenffig
Rhac traeth caer yn aer yn arfod gweilgi
Cil gwri cil wellig

[1] *Neu*, dutclyd.

CAN I'R ARGLWYDD RYS.

Seissyll Bryffwrch ai Cant.

Duw rym roddwy
Rheiddun arlwy erlid cyngor
Rhodd fodd fedru
Rhif brif brydu bryddest ragor
Rhwych wych wenwawd
Rheg deg draethawd a draethitor
Rhod glod gleudaer
Ym mhedeiraer ym mhedeiror
Rhudd brudd breon
Rhos dros drychon alon elor
Rhygn dygn disgyn
Rhwysg wrysg wrysgryn wosgryn wosgor
Rhys wrys wrysiad
Rhyw lyw lychiad gad gywangor
Graid haid hygar
Grym lym lachar gwrddfar gynor
Clod gyfragod
Corf gyfarfod rhod glod gludaw
Cardd gyfarwar
Car gyfarbar gyferbyniaw
Gwanai drwy wrys
Gwanai drwy frys Rys rwyf anaw
Gwanai drwy gorf
Ynghyfaerdorf ynghyfaerdaw
Gwenydd gwrthlawr
Gwenydd aessawr osswydd gwyddaw
Gwân yn aer rain
Gwyr yn aergrain yn ergrydiaw
Gweilch yn aergrwydr
Gweilch yn aerfrwydr gweilch yn aerfraw

Coelcwydd celain
Coelfain i frain ni faith adaw
Yn llawn llunwerth
Yn lle coelferth Lloegr ddyludaw
A glyw tra glyw
A llyw tra llyw trillu rhagddaw
A thref tra thref
A llef tra llef trallan llywiaw
A barf ar farf
Ac eingl ar darf godwrf giliaw
A llyry tra llyry
A llwrw tra llwrw aerfwrw urthiaw
A llafn tra llafn
A llid tra llid tremid treiddiaw
A gwr tra gwr
A thwr tra thwr yn trachwynaw
A gwyth tra gwyth
A gwaith tra gwaith daith derfyniaw
Rhyn wyn wenwyn
Rhad tad terwyn torf ymandaw
Rhod fod falchrydd
Rhad fad fedydd—heidydd heidiaw
Rhys rhos gyffro
Rhag pyrth Penfro yn pebylliaw
Ni lefais neb
Amgylch moreb mor anhuniawg
Na thwyll na thrais
Rhag rhwyf Kemeis camp ardderchawg
Cawsant warthrudd
Gan fab Gruffudd prudd prifaerawg
Rhag twr Gwallter
Blaidd traidd trymder tra niferawg
Rhac pumieirll taer
Oedd ef yn caer yn gadfarchawg
Un iarll Cernyw
Rhac ein aerllyw eurllaw roddawg
Ail iarll Brysteu
Rhac post cadeu oedd cadwynawg
Trydydd iarll gwent
Trydydd torment torf gymrwynawg
Pedwerydd dig
Oedd iarll padrig rhac pedryddawg
Pumed iarll Clar
Rhag gwalch gwanar oedd gwareddawg
Lliwgoch tref Ual
Llid brid brenial braidd wasgarawg
Llan Ystyphan
Llyry byry boethfan llwrw bwrw beithiawg
Teulu ryn rys
Teulu taer wrys llys lliosawg
Teulu talfriw
Aessawr fflamliw rhiw rhuddfoawg
Gweli gwyar
Gwely dayar gwar gorweiddiawg
Gwerin aerlyw
Gwaith gyfeilyw gwaith gyweliawg
Gwen wlad Ewain
A bro brydain a Brycheiniawg

AWDL Y RUFFUT MAELOR.
M. MADAWC.

Llygad Gwr ae Cant.

Y syt yn argluyt eurglet ganllau
Yssaut y gynnelu ardelu vrthau
Ys da y gampeu heb guympau yn afyr-
Ysyaun diſygul oe uygythyau [dul
Grymus vthyr yn ruthyr yn anreithyau
Greddyf ddiletyf ddilesc urth gymrau
Gruffut eur dilut duylau egored
Guaur maelaur drefred ged gyfluytau
Goreu kyrchlam ym kyrchu attau
Kauyd hart y uart uod y urthau
Guraul yu y haul yn huylau y gryd
Gur hyfryd yr byd bod y danau
Nyd anamyl y vut heb orchutyau
Nyd etiu heb da dyn y urthau
Nyd anheirt yu ueirt uyrtoet uallau
Nyd annaud tafaud diuyd itau
Araf toruoet teruyn achubau
Aruyt coeluein brein bryneich dreissyau
Ar oleu ys mev myuyryau y gert
Arureit angert ongyr uriuau
Ruyf kyuir ker tir Tyssilyau
Ruythaus deus diofyn racddau
Ruysc aerlleu tryleu yn treulyau arueu
A guyr dros uylcheu yn ualch arnau
Ruyl carrec oua cauas yndau
Raud saesson lladron yn eu lluduau
Ys dir oe uareu ddifuryau pob tur
Ys anaut i ur y arueityau
Drud a glud guladoet ymandau
Doeth a choeth kyuoeth kyfunau
Duys aerguys pouys poed eityau
Detfeu teg tygu oe eurllau
Dinam ddreig dragon eitunau
Diryad cad kedeirn ordduyau
Daun yssyt yn seuyll ganthau
Duu o nef a uo nerth itau

LLYGAD GWR AE CANT

Y Lywelyn M. Gruffut. M. Ma. ap Gr. Maelor.

Hanbych well o bell bwyll ardderchawc
O duw yn gyntaf naf niuerawc
Heneuyt dedwyt odidawc dy bar
Anescor dy uar uur tormenawc
Ys byt yt arglwyt rwyt rutuoawc
Llywelyn lluyt ueirch aruawc
A chlod a goruod am geiryawc ddyffrynt
Gwrawl hawl hwysgynt hynt hirlidyawc
A rechdyr ae wyr bynt waretawc
Yt ddreic y weun wayw kyndynnyawc

Ar drewen yn boeth genhyd beithyawc rwyf
Ac ar elsmer glwyf glud uygedawc
Rugyl eryr ongyr angert vreinyawc
Rac ulaen cad cadarn dywyssawc
Ragod gynhossod kyhoetawc colofyn
Ef a dyf gorofyn hyd gaer efrawc
Mab gruffut gleifrut glod wasgarawc
Mawrddrud afael hael o hil madawc
Mawr beir kyghyweir kynuarchawc yghad
Mawretus dy wlad rad redegawc
A mi mal athro ethrylithawc
Myfyr yw ynof cof cadeiryawc
Prydaf yn ddyfnaf ytt ddeifnyawc powys
Pryduerth dy gynnwys gennhyf nerthawc
Ys keffych ys kyffuryf enwawc
Wrth dy uot uod yn gyuoethawc
Ac yn y gorffen gorffawc anrydet
Trugaret gan duw trugarawc

LLYMA DEIRAWDL

A Gant Llygat Gwr y Ruffut uab Madawc.

I.

Hanbych well ruffut ueirt uut uydked
Hael cloduawr eurwawr arwymp gerted
Hyneuyt powys peues uyged hir
Perchen gwir a thir a theyrnged
Post prydein vrtein wrt gyhussed
Pennyadur llafyndur llaw egored
Pendeuic gwledic gwlad amgyfred naf
Kawssam ny ut pennaf pan yth aned
Pan uei urwydyr eurgrwydyr aergun dyged
Yrhod ath alon pan yth holed
A thitheu yn gwychaw pan goched dy par
Ny chaei dy esgar escor lluted
Kiliaw ny uynny yr nep caled
Colofyn cad cadarnuleit lliwed
Kellennic frwythic frwythlawn gored
Kyrt—kertoryon eiduned
Ti goreu rieu rut wisc ar lled
O gywan amws ar y ganued
Ti ureiscaf mab dyn o dir cred a wn
Ym prifgyrch pryffwn praff dylyed
Gnawd yt dreic dragon ymddired
Grym ysgwn ysgwyd wyarlled
Dyuod a goruod a gwared ath doryf
Ath deruyn yn lledled
Gnawd yth lys lysseit gynnired
Gorulycheu gan valch gyfyued
A metgyrn teyrn tec haelged yn llawn
A lliaws galch doed
Llwyr y gwyr gwrawl dy weithred
Dy uod yn arglwyt eurglawr treured
Y nep ath welo wrth weled dy dawn
Y gan duw gogoned

II.

Gogonyant frwythyant fraethlew gwaewrut
Gogyflawn o dawn yw dy deurut
Gorwymp heirt dy ueirt dy uut neud adwen
Nad ydyw y dan gut
Gorawenus dreic ar dragon prut
Gwreitrwys emreis dros dreis drablut
Gwrawl hael kedawl cad lofrut arglwyt
Vn eurglod wyd a nut
Eryr teyrnet teyrneit vt
Ar fyrt kyrt kertoryon duhut
Aer yrdang kyfrang kyfrannut
Gwryaf gorofyn lloegyr ae chythrut
Aryf toruoet teruyn heb warthrut
Aruthyr goeluein brein bryneich gystut
O vertun gwawr gwychuawr dy gochrut uylchlafyn
Dy ualchlys nyd ymgut
Anwer lyw luoet dirybut
Enwawc wyr madawc uap maredut
O honawd henyw dadannut
O honaf hanpych well ruffut

III.

Dewissaf arglwyt didramgwyt dro
Dywyssawc breinyawc brynn a thyno
Da gwyr dewissaw ae dewisso ef
Gwr a gynneil nef ae nerthao
Grym erdrym aerdreic yn deffro
Gretuawl hawl hwyl gynnyt pabo
Gruffut ged ddilut a dalyo powys
Gwrtuar a gynnwys vrowys vranvro
Goruolet y uyrt kyrt ae kyrcho
Goruynt chwetyl kenetyl ac canlyno
Gwr a obryn faw heb fo vn troeduet
Nyd mawr oe drosset neb ny dreissyo
Rwysc goteith pan lwyrweith losco
Rwyf diuefyl douyt ae gatto
Ry byt urtedic a vrto uy ner
Ny chymer hyder ae adawo
Bolchlafyn lud am dud a derllyto
Balch eryr dewrwyr doryf anosco
Beilch yw y gadweilch gadarnglo maelawr
Breisclym orwytawr rotyon ymo
Cloduoraf fy naf naws a gryno
Ny byt angloduan y bann y bo
Gwiw yw clod hynod a honno tauawd
Yr aerllew parawd ae dirpero
Diflisc wisc wascawdueirt ymdro
Detueu hael wrth pawb ae holo
Dilesc eurgrwydyr brwydyr bryd ar gyffro cad

Dioual wlad a wledycho
Dinac loegyr a rac wrawl flamdo
Dewrwalch teyrneit urenhineit uro
Donnyawc yw uy llyw llafyngoch gymro
Ny dwc duw y dawn a roto

LLEMMA BYMHAWDL

A Gant Llygad Gwr y Lywelyn vab Gruffud.[1]

I.

Kyuarchaf y dduw dawn oruolet
Kynnechreu douyeu dinam vawret
Kynytu canu canyd ryved dreth
O draethawd gyuannet
Y uoli uy ri rwyf arllechwet
Rutuoawc vreinyawc o urenhinet
Ryuyg ut kessar treisuar trosset
Ruthyrlym grym gruffut etiuet
Rwysc urwysc ureisc o ureint a dewret
Rut bareu o beri cochwet
Ryw itaw diryaw ereill diret
Rwyt galon golofyn teyrnet
Nyd wyf wr gwaclaw wrth y goclet
O arglwyt gwladlwyt glod edrysset
Nyd uewidaf naf vn awruet a nep
Aneprwyt dagneuet
Llyw yssy ym ys amyl anrydet
Lloegyr diua o diuefyl uonhet
Llywelyn gelyn galon dachwet
Llary wledic gwynuydic gwynet
Llofrut brwydyr brydein gywrysset
Llawhir ualch gwreitualch gorsset
Llwry hylwyt hael arglwyt eurglet
Llew kemeis llym dreis drachywet
Lle bo cad uragad uriwgoch rysset
Llwyr orborth hyborth hep gymwet
Gnaws mawr draws am ardal dyhet
Gnawd itaw treityaw trwyddi beruet
Am y wir byt dir or diwet
Amgylch dyganwy mwyfwy y met
A chilyaw racddaw a chalanet creu
Ac o duch gwatneu gwaed ar darwet
Dreic aruon aruod wythlonet
Dragon diheueirch heirtveirch hartet
Ny cheif seis y dreis y droeduet oe vro
Nys oes o gymro y gymrodet

II.

Kymrodet uy llyw lluoet beri
Nyd oes rwyf eryoes aer dyuysgi
Kymro yw haelryw o hil Beli hir
Yn herwyt y broui
Euruut ny olut olud roti
Aeruleit arwreit o eryri
Eryr ar geinwyr gamwri dinam
Neud einym y uoli
Eurgoryf toryf tyryoet o loski
Argae gryd greidyawl wrhydri
Arwr bar taeruar yn torri cadeu
Cadarnurwydyr ystoui
Aer dalmithyr hylithyr haeloni
Aryf lluoet eur wiscoet wisci
Arwymp ner hyder hyd teiui uetyant
Ny vet nep y gospi
Llywelyn lloegrwys ueistroli
Llew breinnyawl brenhinet teithi
Llary deyrn kedyrn yn cadw gwesti kyrt
Kertoryon gyflochi
Koelvein brein bryneich gyuogi
Kelennic branes berthles borthi
Kilyaw ny oruc yr caledi gawr
Gwr ehofyn y gyni
Parawd uyt metyant met beirt ym ri
Pob kyman darogan derui
O bwlffort osgort ysgwyd gochi hydyr
Hyd eithaf kedweli
Kan gaffael yn da dra heb dregi
Gan uab duw didwyll gymodi
Ys bo y diwet dawn berchi ar nef
Ar neillaw krist keli

III.

Llyw yssyn synnwyruawr rihyt
Lliwgoch y lafnawr aesawr uswyt
Llyw deifnyawc llidyawc lledled uyt y blas
Llwyr waeth yw y gas noe gerennyt
Llywelyn gelyn gal ouyt
Llwyrgyrch darogan kyman keluyt
Ny thykya rybut hael rebyt racdaw
Llaw drallaw drin wychyt
Y gwr ae rotes yn rwyf dedwyt
Ar wynet arwynawl dreuyt
Ae cadarnhao ked hywlyt yn hir
Y amdiffyn tir rac toryf osswyt
Nyd anwiw nyd anhof gynnyt
Neud enwawc varchawc ueirch gorewyt
Y uod yn hynod hyneuyt gymro
Ae gymry ae heluyt
Ef diueiaf naf ry wnaeth douyt
Yn y byd o bedwar defnyt
Ef goreu rieu rec ouyt a wn
Eryr suawtvn aer gyfludwyt
Cad a wnaeth cadarn ymgeryt
Am gyuoeth am gefyn gelorwyt
Ny bu gad hwyllyad heuelyt gyfred
Er pan vu weithred weith ar deryt
Breisclew mou mwynuawr wyndodyt
Brynn derwin clo byddin clodryt
Ny bu ediuar y dyt y kyrchawt
Kyrch ehofyn essillyt

[1] I Lywelyn ab Iorwerth, medd Ll. P. P.

Gwelei wawr ar wyr lluossyt
Ual gwr yn gwrthlat kewilyt
A welei lywelyn lewenyt dragon
Yg gymysc aruon ac eityonyt
Nyd oet hawt llew aerulawt lluyt
Y dreissyaw ger drws deuvynyt
Nys plygawt mab dyn bu donyawc fyt
Nys plyko mab duw yn dragywyt

IV.

Teruysc taerllew glew glod ganymddeith
Twryf torredwynt mawr uch mor ddiffeith
Taleithawc deifnawc dyfynyeith aberfraw
Terwyn anreithyaw ruthyr anoleith
Tylwyth frwyth fraethlym eu mawrweith
Teilwng blwng blaengar ual goteith
Talheithawc aruawc aerbeith dinefwr
Teilu huysgwr ysgyuyl anreith
Teledíw gad gywiw gyfyeith
Teleto balch a bylchlafyn eurweith
Talheithawc mathraual meith yw dy deruyn
Arglwyt lywelyn lyw pedeiryeith
Seuis yn ryuel diymgel deith
Rac estrawn geneddyl gwyn anghyfyeith
Seuit brenin nef breinyawl gyureith
Gan eurwawr aerbeir y teir taleith

V.

Kyuarchaf y duw o dechreu molyant
Mal y gallwyf oreu
Kloduori or gwyr a geiryeu
Ym penn y pennaf a gicleu
Kynnwryf tan lluch uaran llecheu
Kyfnewid newyt las uereu
Kyuaryf wyf o rwyf rut lafneu yg gnif
Kyuoethawc kynnif kynulaen cadeu
Llywelyn nyd llesc devodeu
Llwybyr ehang ehofyn uydd meu
Llyw yw hyd gernyw aed garnet y ueirch
Lliaws ac kyueirch kefei nyd geu
Llew gwynet gwynueith ardaleu
Llywydr pobyl powys ar deheu
Llwyrwys caer yn aer yn arueu
Lloegyr breityaw am brut anreithieu
Yn ryuel frwythlawn dawn diameu
Yn llat yn llosgi yn torri tyreu
Yn ros a phenuro yn rusuaeu freingc
Llwytedic y eingc yn lluyteu
Hil gruffut grymus gynnetueu
Hael gyghor wrth wrth gerteu
Hylathyr y ysgwyd escud bareu gwrt
Hylym yn kyhwrt kyhoed waedfreu
Hylwry vwry uar gymell tretheu
Hawlwr gwlad arall gwledic rieu
Hartet o uonet uaen gaereu dreisdwyn
Hirbel ual flamddwyn y flamgyrcheu
Hwyluawr dreic dragon gyueteu
Heirt y ueirt yg gylch y uyrteu
Hylithyr y gweleis dyt goleu y uut
Ae uetgyrn wirodeu
Iddaw y gynnal kletyual cleu
Mal arthur waew dur y deruyneu
Gwir urenin kymry kymreisc donyeu
Gwrawl hawl boed hwyl o deheu

DADOLWCH I LYWELYN FAB IORWERTH.

Elidir Sais ai Cant. O L. E. D.

Gnawd yr yfawdd glyw gloyw win—o fual
O fuarth buelin
Gnawd cathleu cogeu cynteíiu
Gnawd y tyf tywys o egin
Gnawd y doeth cyfoeth cyfyewin
Ni nawd nid llonydd a llwyfin[1]
Hiraeth am ry wnaeth rewin
Braint brodyr gwellwyr gollewin
Broder de braw aele elin
Duw a mair a chwair yn chwerthin
Chwerthid bryd o bryder chweurin
Dothyw llew a lluchyg gorddin
Detholwalch buddugfalch byddin
Llywelyn llyerw freyenhin
Llary ddefawd llyw gwyrddrawd gwydrin
Nid wyf gynnefawd gynnefin amchwyf
Ni rybum gerddennin
Edrych cyrdd cerddau Taliessin
Edrych ni mor wyf eddein
Ry ddarfod brau gyfnod Breiddin
Ry ddywawd oi farddwawd Ferddin
Cyssul ath roddaf oth rin wyd goreu
Gorofn tra nierin
Ystyrych pan dreisych dros ffin
Ystwng pawb hyd ben ei ddeulin
Bydd wrth wann gyfran gywrenin
Bydd iawn llary[2] wrth gorddau iownllin
Bydd wrddrud aer ddylud ddilin
Dilein Loegr a llwgr oi gwerin
Trugaredd ath fo oth feinin gaerwedd
O garu Duw ddewin

Kyngogion or Dadolwch.

Llywelyn hyddyn haedd am par cywlad
Cyfluddion Udd kessar
Om rhoddud rwysg ufeliar
Da rodd dy fodd heb dy far
Dy far Llywelyn a fu fawr i drwm
Ei drymed am diddawr

[1] *Neu,* allwynin. [2] *Neu,* iownllary.

Eurdreth o drymyn pob llawr
Aerdrangc gwr ieuangc gwriawr
Gwr gwraf gorsaf gwersyll Afarwy
Ei fareu am erchyll
Aerflawdd Lloegr lluoedd erfyll
Arfrudd er cyhudd nim cyll
No cholled alaf elw freuner om tal
Tebygach ym lawer
Heb eisieu neb neuom[1] ner
Oes wogawn[2] hwyldawn haelder
Haelaf oedd Fordaf ath fawrdad am ged
Nym gedynt arallwlad
Eryf llu arwr lleiddiad
Eryr ar gedwyr nam gad
Nam gad i wybraw eb obryn dy far
Oth fawr ehang derfyn
Glew llawr cenedl fawr Eerfyn
Glyw liwelydd Lywelyn

ENGLYNION MARWNAD

Ednyfed Fychan a Thegwared ap Iarddur. Elidir Sais ai Cant. O L. E. D.

Uwch ben bedd newydd Ednyfed y bum
Ym bu deigr hyd arffed
Cymraw Lloegr cymrwyn lliwed
Cyman ced wychrau weithred
Gweithred Tegwared gynt y gweryd llawr
Llawen beird oi wynfyd
Gnawd oedd ei wayw yn waedlyd
O waedlan rhuddai wan rhyd
Rhodwyt ar gymryd oedd ar gyman llu
Llary Ednyfed fychan
Oedd Bann Gawr am ben garthan
Pan gafas aerwas eurwan
Erwan ym galar galan hyddfref ddwyn
Meu ei ddwys ddioddef
Tygiant eidduniant addef
Tegwared Ednyfed nef
Nodded nim rhodded rhag rhysgyr arfeu
Arfod Cai a Bedwyr
Yngorofn trai trais fynyr[3]
Y gwriawr cadwawr cedwyr
Om cedwyr lary ni lawag daer
Duw a wyr eu manag
Gwresaic[4] pybyl pobyl ofynag
Gwers y mal arall y mag
Or a fag daear hi ai dwg ai phlant
Ai phlaoedd am gorllwg
Bu ron ym am dragon drwg
Dreigioedd amlaen oedd amlwg
Oedd amlwg aerlladd cyn orllen gwyddfedd

[1] *Neu*, neuo. [2] *Neu*, gwogaw. [3] *Neu*, nynyr. [4] *Neu*, gwresain.

Fal gwyddfid cylch gwrysgen
Glyw parchfawr ameu perchen
Ai peirch Duw dofydd uch ben
Uch ben ys———

AWDL MARWNAD HYWEL AB ARTHEN.

Elidir Sais ai Cant. O L. E. D.

Hoed an cyferyw cyfarwydd
Yw duw am ein diheurwydd
Hoeddl dewrwr can deryw ymgwydd
Hydr ei wir am ei waradwydd
Neud oerfedd haulonedd hylwydd
Hylawch cerdd oedd ef yngherthrwydd
Neud araf hywyl peri parodrwydd
Pur wohen diben dibechrwydd
Cyn tewi rwyu tywarch glaswydd
Gloes angeu nid anghyfarwydd
Yspaid hir haelon yn ei orllwydd
Yspyddawd oes barawd barthlwydd
Ys bwyf yn oed dyn dengmlwydd ar hugain
Rhag deulin fy Arglwydd

MARWNAD

A Gant Elidir Sais i Rodri ap Owein. O L. E. D.

Da ym goreu Mair fal yn maeth cul-wydd
Celfyddyd wasanaeth
Colofn nef nestig meidraeth
Meidradur llafur pob llawnaeth
Lleha fi fy rhi yn rhyolaeth nef
Ith nodded frenhiniaeth
Bendigws Dews dialaeth
Diwolo ei weledigaeth
Y pum torth ar pysg pysgaduriaeth gwyr
Gorober ehelaeth
Cyfran deg ei dygiaw a wnaeth
Cyfri llu llydan o bennaeth
Cyfraithgar ni gar neginiaeth[1] cyfren
Cyfryw seint yn lywedyddiaeth
Cyfoethau fy rhen nis rhydraeth tafawd
Tan awyr ny hiraeth
Hir ydd wyf oddnwyf yn alaeth
Gwae brydain am briodoriaeth
O golli rhodri neud rhygaeth eirchiaid
Am parchai llu meddfaeth
O golled ym galled mawrwaeth

[1] *Neu*, negyfiaeth, *neu* ueginaeth.

Gallas drais diredd catraeth
Rhoddiad mad ym prydoedd pan aeth
Rhoddi seirch a meirch marchogaeth
Echwng Lloegr lledgynt farwolaeth
Och Dduw a ddaw ef etwaeth
I ystwng treiswyr treiswriaeth cynnygn
Ynghynif pryssuriaeth
Dyn yn fyw ni fedd oi arfaeth
Duw a fedd oi fuddugoliaeth
Ernywaf gallaf edgyllaeth ir gwr
Am gorug hynafiaeth
Arglwydd nef nodded ddarparaeth
Argledr hwn ith arglwyddiaeth

ELIDR SAIS I DDUW.

O L. E. D.

Rhaid yw ym dillwng tylluedd pressent
Canys pryssyr ei hoforedd
Rhedais o bechawd nid bychodedd
O buchiant trigiant i'm trugaredd
Trindod am dycco o'm dygnedd[1]
I'm dogn eidduned wared wiredd
Teirffordd y deuant etifedd ar Dduw
Yn y ddyfydd pawb i'r frawd gyhedd
Uchaf gwyry achaws gwirionedd
Llwry gwyrdawd cyboedrawd[2] rhinwedd
Ac ail yw priawd enw pruddedd
Tros fwyniant trigiant trugaredd
Tri da an goreu trydydd iw adaw
Edifeiriawg da Dwy nyw gommedd
Gomeddws Efa afal ddiwedd
Afar fu iw char ei chywryssedd
O Ddofydd y traethaf trwy gyhydedd
O Iessu y traethws iossedd
Am doethdwy[3] Dafydd am dudwedd yr
Israel
Oesran y delwy i dangnhefedd
Dydd y parcher rhai yn rhagyrwedd
Y perchir eraill y parch argledd
Cynadl a wna Crist wedi crogwedd
Cynnadloedd pobloedd pawb i'w orsedd
Cymhennaf yw i ddyn cyn ei ddiwedd
Cymmodi a Duw cyn mud ym medd
Cymryd oedd einym cymodlonedd cwbl
Cyn cablu o Ddw ar ein buchedd
Pechu yr digonsam o gam garedd
Am gyrwyf drindawd dy drugaredd
Messur a ddodir ar bob maswedd
Moesen ai dywawd a Duw ai medd
Goreu yw i ddyn diw ynyd peri
Periglawr ei gymryd
Canys goreu Duw diwyd
Gwared plant rhag pla a thristyd

[1] *Neu*, diguedd. [2] Brawd.—Ll. C. [3] *Neu*, dothyw, doethyw.

Gwr darpar y dirprwy lu byd
Garawys cymmerth pwys penyd
Dirfawr fu o feddwl ympryd
Dirwest Duw bu deugain pryd
Am Ddiw merchyr y brad dybu bryd
iudas
Bredychu ein yspryd
A difiau ynn dyfu ledfryd
Daly Iessu managu mwynglyd
Duw gwener bu crau bu creulyd
Crog ein tad an creis i gyd
Gwnawn erddaw arddewl[1] cnenyd
Gwnaeth bob rhyw yn fyw oi febyd
Duw Sadwrn ys aeth ys eithyd ym
medd
Maddeuaint anhyfryd
Trannoeth y goreu ail gwryd
Gwirfab Duw dangos ei fywyd
Duw Sul dwysaf cof awr y cyfyd haul
Cyfodes oi weryd
Chweddl mawr an deffry nid ef dyffryd
Deffro Crist celi ein celfyddyd
Culwydd an goreu ni ac an gweryd
Argleidraid fab rhad ryhyd o garchar
Bu ef a gyrchws ei arfeddyd
Dug mab Duw o dân ac ergryd
O oerwern Uffern wern wechlyd[2]
O gyffro daear o gyffryd
O garchar anghlaear anghlyd
Aml syrthiasant blant oi blegyd
Am greawdr ai grog yn waedlyd
Wyth brifwyd y sydd ys enbyd
Or wyth gwyth gwaethaf syberwyd
Rygelwir fy naf can gan naf gennyd
Galwaf difro pob dyfryd
Ni bydd dadwoddeu dedwyddyd mab dyn
Gan fab Duw oi wynfyd
Yn oleu ys bo bu fy anwylyd[3]
Ar nef ar nawdd Duw[4] ai ddifryd

[1] *Neu*, arddelw. [2] *Neu*, gwecklyd. [3] Ys bo yn anwylyd.—Ll. P. P. [4] Ar nad oedd duw.—Ll. P. P.

ELIDR SAIS A GANT YR AWDL HON I DDUW.

O L. E. D.

Dir fydd ym brofi cyd coed breuawl byd
An bedydd anianawl
Duw Iewin breyenhin breiniawl
Breiniawg wyd bro gadwyd gedawl
Llehaa fi gan llu bedyddiawl
Nam llea yn lle engiriawl
Nam gossod om gosseb fydawl
Yn gosson dyniaddon dyniawl

Crist a ddaw yn war yn wrawl dyddbrawd
Ir dirprwy presennawl
A fo da ef gelwir dwywawl
A fo drwg a drig yn ddidawl[1]
Yn nhaerdan affan uffernawl
Uffern dywyn[2] ddyfnas ei chanawl
Llawer un a ddaw eneidiawl yn gwasg
Yn gwisgoedd corphorawl
Mau ddyddwyn morwyn ymeiriawl
Mair a phedr Maria a Phawl
Meu adrawdd ymadrawdd meidrawl
Udd meidriad medrwyd o waddawl
Y gwr a oreu awyrawl ednaint
Ac adneu daearawl
Erglyw fi arglwydd canhwynawl
Erglywed gwawr nyned[3] nefawl
Tu y bwyf y bo dy ganmawl
Tud yspryd an tad ysprydawl
Ir tad cyfarchaf rhwydd af fy rhen
Ac ir mab ar yspryd gloywbryd glân
Nid trawdd im cofiau can ym cyfun
Nid rhaid yn amau llyfrau llen
I Crist y canaf ar fraint canon
Ceinwawd om tafawd ar draethawd drwn
Llathraid fy marddair wedi merddin
Llethrid a berid o beir awen
Bar ochel uchel uch engylion
Bardd fyddaf i Dduw hyd tra fwyf ddyn
Archaf nawdd mab mair crair creddedun
Creawdr ymerawdr llywiawdr llawen
Rhac oerwern gethern Uffern affan
Affleu a nodeu lle anuoddun
Lleha fi Dofydd huenydd hyn
Llawer a wna Duw ir dyniadon
Rhwyf nef a daear rhac taerfar tan
Y rhwng dy ddwylaw rhac dy ddeulin
Gorugost wormes nith warafun
Gorfawr Dduw gorfod o Iuddewon
Am fedd Crist creawdr cred ysangen
Ys angraiff angred yn ei gylchyn
Tros elfydd yn byd bid yn erwan
Trais Ierusalem gan sy ladin
Ac ail dirglais drais draw a ddygen
I'm ddigawn galar om car cadcun
Dwyn Dofydd oi du ac oi dirion
Dyfrydedd dyrawr hil mawr maelgwn
Hyd ymdeu gwynedd am ei gwynfan
Neud amddwll awyr néud hwyr hinon
Gallaf ith garaf ith gaer urdden
Gellid pob defnydd froydd frenhin
Can wyd tri nid rhaid yt amgen
Can wyt Dau pell goddeu ac un

DIWEDD.

[*Mae yr awdyl yn dechreu yn* tu dal. 244 *yn ddarn o hon, neu y gwrthwyneb.*]

[1] Ddhawl.—Ll. C. [2] *Neu,* ddofn. [3] *Neu,* nyfed, fyned.

ELIDR SAIS A GANT YR AWDL HON I DDUW.

O L. E. D.

Mawr o wr ei ddawn a ddyfu ym rhyd
I fryd mab kwas Mair o Iesu
Mad ganed ei fronged oi fru
Oi freiniawl ganmawl gynnyddu
Ef yn llwyr an gwyr ef an gorwu
Ef goreu gorwyrain a fu
Ef wnaeth daear cyn dywu i fron
Fry o nef i'n canwu
Ef gwnaeth haul hwylfawr lewychu
Ef gwnaeth lloer a llewych or du
Ef gwnaeth trai a llanw a llwyr feddu byd
A bydoedd wledychu
Mor gyfiawn ei ddawn ddarparu
Mor ddigwl i feddwl fynnu
Mynnesynt fradwyr fredychu Crist
Creulonedd heb allu
Rygellynt galleu anghredu
Yngryd byd ryhyd ryfeddu
Gwnaetham nam arygam rywu
Rhyfeddoed rhyfedd ei adu
Ceisiaw rhag culwydd celu
Plant Addaf rhag addef i bechu
Ac Efa ac ef ai gwybu
Gwybid Duw gwybod a ddarfu
Goreu ym o'm rheen rhagfeddu
Rhwydd araith o brifiaith brydu
Pryddestawd wawd or trindawd traethu
Cymmhennaf yw ynn cymmhennu a Duw
Diwydwr ym nerthu
Nerthoedd gwyth gweithredoedd am bu
Gwaith dedwydd yw dadolychu
Cyn cystwng clwyf cyfrwng claddu
Cyn gweryd gorober digu
Cyna nnaws tywaws tywarchu fynghnawd
Tywarchen o bobtu
Bwyf gwas Duw cyn nom gostegu
Gwst angen angeu riallu
Bwyf unfod wossod wassau
Oe weision iw wasanaethu
Am dyfynno Duw ym dyfynnu nef
Ar ei nawdd ai deulu

AWDYL DDUYVAUL.

Elidir Sais ai Cant. O L. P. P.

Brenhin gogonhet breinyaul y ueithret
Ny cheit oe barthret na phlet na phla
Pei na unel —— hei vegys y harchei
———— rei ryvaur draha
Torri ygguahardon a chynnal lladron
A threissau gueinon gun nath dykya
Druc vyd or diued dürper y gamued
Druy valch oer reuued ryvic nyt da
Ystyr di enuir heruyd a treithir

Gan dduu ny cheffir dim cynirha
Eithr guiryoned a guâr tangneved
A guir drugared val y gueda
Edrych dy vuched kyn myned ith ved
O gunaethost gamued na ryveda
Bot yn dir talu ger bron yr Iessu
Lle y guelo trillu y trallaut a una
Guae i'r saul a gredan os camued a unan
Yr tuyll nyt truan a divlanna
Ac ny medylio a ruy dirpero
Y ruyf a gaffo nyt ymgoffhâ
Cyt boet gyvanned bydaul gymmyrred
Guledd guneir enrhyded uned a una
Gueleis Lyuelyn luoed eil Mervyn
A chymry tervyn yn y tyrva
Gueleis bennaetheu guyned a deheu
Colofynnan cadeu cyd orsedfa
Gueleis uyr yn trin a meirch mysterin
A guin a guerin a guaruyva
Gueleis liossyd a chyved beunyd
A byt ar gynnyd gynnif guyrda
Hynny aeth heibyau mal ymchoel dylau
Mae paub yn adau oet dibarha
Ny cheiff cyvoethauc vot yn hir hoedlauc
Vuy no chynwinauc na chynhenna
Ystyryeit pan vo rac poeneu a gro
Ba beth a geisso beth a gassa
Keisset pob detuyd y uled ny dervyd
Lleuenyd llonyd ffyd a ffynna
Na cheisset hocket truy gam gyhudet
Nef yn y thecket kan nythyckya
Pan luyr vedylier penyt pryt pryder
Pan gam edyllder over Eva
Nat oꝫ gammoed ef yd aeth Argluyd nef
Y pren diodef edyl traha
Guae nyt mat anet bechodaul ueithret
Tosted vyd guelet goluc luyrdra
Dangos ffrouylleu ae holl archolleu
Ae gethreu ae greu ae groc a una
Hynn a unaethum i beth a unaethost di
Med Crist Celi rhi reid oed yna
Bod gleindyt paraut yn erbyn Duydaut
Rac trallaut pechaut devaut diva
Guae uynt y kebydyon ar hocket dynyon
Ac camvedylyon nyt adola
Guelet eu madeu dros eu camuedeu
Yn uffern boeneu benyt gudva
A guelet mynet i nef ogonet
Y saul a gaffet ar gyffurf da
Y gau leuenyd y uled ni dervyd
Yn dragyuyd ryd rat gymanva Amen.

Nyt haud yn kofyau kan ym kyvun
Nyt reit ym ammeu llyvreu llen

Y Grist i kanaf arureint kanon
Keinuaut om tavaut ar draethaut drun
Llathreit vy mardeir uedy Myrdin
Llethrit a berit o beir awen

Barochel uchel uuch Engylyon
Bard a vydaf i Duw tra vuyf dyn
Archaf un mab meir creir credadun
Creaudyr amheraudyr llyuyaudyr llauen

Rhac oeruern gethern Uffern aphan
Afleu anodeu lle anodun
Lleha vi Dofydd huenydd hyn
Llaur a una duu yr dynyadon

Rhuyf nev a dayar rhac taerfar tân
Y rug dy deulau rac dy deulin
Gorugost ormes nych warawn
Gorvaur Duu gorvod o Idewon

Am ved Krist creaudyr nef ys aghen
Yr agkreiff agkret yn y gylchyn
Tros eluyt ynvyt yn erwan
Treis sersin pan Sylatin

Ac eil dirgleis treis trau a Dygen
Ym digawn galar am kar katgun
Duyn Davydd oe dud ac oe diryon
Dyvryded dirvaur hil maur Maelgun

Nyt ynteu Guyned am guynfan
Neut amdull auyr neut huyrmon
Gallaf yth garaf yth Gaer urden
Gellit bop devnyd vroyd vrenin

Kan wyt tri nyt reit itt amgen
Kan wyt deu pell godeu ac un

II.

Reit yw ymddillung tyllwedd
Pressent canys pryssur y hoveredd
Redeis o bechaut nyt bychodedd
O vuchant trigyant ym trugared

Trindaut am dyeko om digued
Yn dogyn eiddunet waret wired
Teirfford y deuant etived an Duw
Yn y dyvyt pawb yr vraut gyhedd

Uchaf guyry achaus guiryonedd
Llury guyrdaut kyt boet braut rinuedd
Ar eil yu priaut enu pryded
Tros vuynyant trigyant trugared

Tri da angoreu tryded yw[1] adaw
Ediveiryawc da Duy[2] nuy gommed

[1]*Neu*, ir. [2]*Neu*, Duw.

AWDL I DUW.[1]

Elidir Sais ai Cant. O L. P. P.

Er mab cyfarchaf ruydaf vy reen
Ac yr tat ar yspryt gloyubryt glan

[1]Ac i gofio Angau Dafydd ap Owain Gwynedd dybygwn: ebai E. Evans.

Gomeduys Eua aval diwed
A warvu wychar y chywryssed

O Davyd y traeth truy gyhyded
O Iessu y traethwys Iossed[1]
Am doduy Dofydd amdudued
Yr Israel oresan y deluyf y dangnefed[2]

Vyd y parch rhei yn rhagyrwed
Y perchir ereill y parch Argled
Kynnadyl a wna Krist wedy crocwed
Kynnadloed pobloed paub yw orsed

Kymhennaf yu i ddyn y diued
Kymmodi a Duw kymmut ymed
Kymryt oed einym kymotloned
Kwbyl cyn o cablu Duw ar aubuched

Pechu yr digonasam o gam gared
Am gyruyf drindaut drugared
Mesur o dodir ar bob maswed
Moesen ae dywawt a Duu ae med

Awdyl ar ei phen ei hun yw o riv II. *o hon yn.* Ll. E. D. *ac yn dechreu val hyn—Rhaid yw ynndilwng tylluedd pressent—Canid dim (ym) pryssur ei hoferedd.*

Duw Sul duyssaf kof aur i kyvyt heul
Kyvodes oe ueryt
Chuedyl maur an deffry nyt ef deffryt
Deffro Krist Keli ankelvydyt

Kuluyd an goreu ni ac an gueryt
Argleitryat vab rat ryhyt
O garchar bu ef a gyrchuys y arvedyt
Duc mab Duu o dan ac ergryt

O oerwern uffern wern weglyd
O gyffro daear o gyffryt
O garchar angklaear agklyt
Aml syrthiassant blant oe blegyt

An greaudyr ae groc yn waetlyt
Wyth brifuyt y syd ys enbyt
Orwyt guyth guaethaf syberwyt
Galwaf vy Naf can gannaf gennyt

Ni byd daduodeu deduydyd mab dyn
Gan vab Duw oe wynfyt
Yn oleu ys bo yn anuylyt
Ar nef ar nad oed Duu ae diffryt

E. Sais.

AWDYL I'R GARAWYS.[3]

O L. P. P.

Goreu yw y dyn div ynyt peri
Periglaur y gymryt
Canys goreu Duw diuyd
Gwared plant rhac pla a thristyt

Gwr darpar y dirpruy llu byt
Garawys cymmerth pwys penyt
Dirfaur vu o vedul impryt
Diruest Duu bu deugeinpryt

Am Duw Merchyr brat dybu bryt Idas
Bredychu yn yspryd
A difieu yn dyvu leduryt
Daly Iessu managu muynglyt

Duu guener bu creu bu creulyt
Croc an tat an treis y gyt
Gunaun yrddau ardelu enenyt
Gwnaeth bob rhyw yn vyw oe vywyt

Duu Sadwrn ys aeth ys eithyt ymedd
Maddueint anhyvryt
Trannoeth y goreu eil guryt
Guiriaw Duu daugos y vyuyt

[1] *Neu,* i ossedd.
[2] Am doethdwy Dafydd am duedd yr Israel—Oesran y delwy i dangnhefedd.

AWDL I DDUW.[1]

O L. P. P.

Gogonaul Argluyd gogonaul
Gogonet vrenin Deuin duyaul
Differ vi vy ri ruyf ysprydaul
Deui Argluyd bu drigaul[2]
Divei dat rac brat breuaul gymlegyt
Dygn enbyt benyt boen uffernawl
Donyauc didrist grist groes rinuedaul
Didlawt ynguaraut dyd gueneraul
Diuyt luyd aruyd eiryaul ydyttuyf
Na buyf arnaf[3] ruyf ruym engiryaul
Arbennic lyuyaudyr brynyaudyr breinyaul
Erbynieist llyuieist llu bedydyaul
Erbyn vi vy llyu yn lle dedvaul
Guyrtheu yr dy dost gethreu ath dyst gythraul
Argluyd Nef a llaur guaur guerinaul
Ardeluaf o'th nawd rac taud tanaul
Eiryf gynnuy[4] gorduy angerdaul Uffern
Oer hagyruern gethern gaethraut varuaul
Yr dy gur dolur modur meidraul
Argledyr gogonyant guarant gwraul
Erglyu dic tlaud[5] yn gnodaul erchi
Trugared itti fy rhi reuvaul[6] E. Sais.

[1] Gualchmei *a'i cant, medd rhai.*
[2] Dewr arglwyd hylwyd [4] Gymwy.—Ll. D. D. hael budugawl.—Ll. D. [5] Tlawt gnawt.—Ll. D. D.
[3] Arnad.—Ll. D. D. [6] Roduawl.—Ll. D. D.

MARWNAD CEDIFOR AP GENNILLIN.

Llywelyn Fardd ai Cant. O L. E. D.

Cedifor eurgorf o Argoed pan oedd
Arf cyhoedd cyn addoed
Ynghydwedd gyfedd gyfoed
Ynghydfoes eirioes erioed
Erioed i'm dyfu dyfal dreth angau
Un diau diameth
Hoedl breyr breuawl o beth
Bron wala ei wahalieth
Gwahalieth wosgedd wasgawd prydyddion
Pryderus ywn defawd
Fy ngherdd yn ôl fy ngheudawd
Ynghaniad marwnad mor nawd
Mor nawd i'm dyfu diofaeth gofion
Y tirion oed hiraeth .
Yn cwynaw braw breuolaeth
Breyr breenhin a faeth
Magyssai erfai ar ruddion trydar
Trydy ran fy nghofion
Edlid hil gwythlid gwaethlon
Edlaes maes wedi maon
Maon Meirionnydd mor ddihaidd eich
bod
Heb arfod heb aerflaidd
Ac eich byd byth ar ddiwraidd
Mal y bydd beinw wedi baidd
Wedi Cedifor cad farchawg a saif
Sefid Duw gan Fadawg
Hirwalch balch bwlch ei rodawg
Hil hoedliw boed hir hoedlawg
Hoedlfyrrion haelion hil Bleddynt
Trwm arnaf eu lletcynt
Fal y deryw y derynt
Fal y derfydd gwydd rhag gwynt
Gwen ysgor Feirion Feirionydd hygar
Ai hygor gyweithydd
Hoed a'ch dwg ŷch digerydd
Haid heb fodrydaf hu fydd
Ni hu wyf lawen o lawer achaws
O achwyson pryder
Am ynghof ynghwyn ofer
Am ynghymmwyd ynghymer
Cymmerais i aur a'i ariant attaf
A'i atteb arddunant
Ni'm oes nawdd rhag cawdd coddiant
Nid oes neb yn y bu gant
Ni bu digyflu digyfludd am rodd
Am rwydd fodd am rwyddfudd
Tad mad magawd gwawd gwaywrudd
Tad maeth myged Maredudd
Maredudd gardd gudd gerdd gor gynnifiad
A fu dâd y dûd îor
Neud gwydd-fedd gwedî gwydd fod
Neud gweryd cyd Cedifor
Cedifor eurgorf &c.

LLYWELYN FARDD A GANT YR AWDL HON

I Ywain ap Gruffudd ap Gwenwynwyn. O L. E. D.

Clod ysgain Ywain clod ysgain
Ysgwyd ddrud dylud dyliffain
Clwyf iddaw ni ddaw ni ddamwain gorofn
Cleu eofn golofn aur ei goelfain
Clud gamlan cynran ofil cynrain
Mal cludno eiddin prif gyfrin prain
Cler ysgwn llafndwn orofn Llundain lawr
Arwr mawr[1] prydfawr warant Prydain
Aer bybyr eryr dewrwyr dwyrain
Aer-gyfrwy gyfrwydd orwydd arwain
Arwydd na elwir yn eain feddiant
Arddelwawg hydd gant cwbl foliant cain
Erddrym ced wychrym cadoedd achwrain
Urddud ni blygud yn awr blygain
Wrth ofwy arlwy eurlain teyrnedd
Eurgledd gwr gywedd gwyar gywain
Mab Gruffudd didyb Udd dadiain
Myfyr nad didraul molawd didrain
Wyr Gwenwynwyn wyn a wna rhain
gorphen[2]
Bleiddau y gogen[3] ain ei gigwain
Ef Nudd ced ddiludd cedyrn ddilain
Eur-frenhin cywrennin cywrain
Ef ddeddfau gorau goradain cenedl
Pan ddoeth cychwedl am lwyth Cichwain
Rhysswr parch perchen march archfain
Rhyfedd balch cyflymwalch celain
Rhwysg eurgor cyngor yn y cyngain ddawn
Rhydd alaf ddigrawn alon ddigrain
Rhi rhuddbar cyfar cyfwyrain
Ryn ddiorddin Brynaich ran orddawn brain
Rhifir i ddewrllwrw rhyfel ddarllain gledd
Rheufedd nid rhyfedd hyd yn Rhufain
Rhif pybyr eryr arwyrain
Rhwyf ddifradw rhwym achadw mechain
Rhybudd drud ardud golud gwylain blaid
Mal y daid i'n rhaid yn rhyd angain
Rybo Duw rebydd ddadwyrain
Rhy garawr daerwawr darywain
Rhwydd ynni roddi main ei anwyd
Clwyd ysgwyd clod ysgain
Clodysgain ywain &c.

LLYMA ENGLYN

A Gant Llywelyn Vardd Cywryd i Owain Vychan ap Mad. ap Maredd am dybiaw arnaw Ordderchu ei Wraig. O L. E. D.

Os hŷn fyddaf naf neirthiad
No thi Fechain ri roddiad

[1] *Neu*, wawr. [2] *Neu*, gorphen. [3] *Neu*, gogeu.

Arfaeth yw gennyf arfau gyrchiad deuryd
Dodi dwfr ith farwnad
Yna dodes Ywain ei anfodd ar Lywelyn fardd ac y cant yntau yr englynion Dadolwch hyn.
Ni hepgoraf fy rhwyf hyd Rufain ygwys
Goreu gwas ym Mhrydain
Na dal nad elwyf Fechain
Er delw aur deulu Ywain
Teulu Ywain lain lonyddwch i'm cerdd
I'm cynnelw yd fyddwch
Diriaid ni hawdd baid heddwch
Dedwydd a gar dadolwch
Caraf neirthiad naf a nertho fy null
I'm dillwng arallfro
Ni wna draig dragon wylo
Ni wnaeth drwg ai diwycco
O dywedais drwg o dramgwydd synwyr
Oawyr ymawydd
Dywedaf o'm diwydrwydd
Difwyn ei far i'm harglwydd
Galwaf Dduw arglwydd am arglais Ywain
Llyw coelfain Coblingdrais
Heddwch ym am a genais
Heidding Fair fal y haeddais
O haeddais ai clais ai clwyfiant rhyfedd
Ai rhyfel am peiriant
Haeddaf o'm cerdd cyrreifiant
Gnawd i hael haeddu moliant
Moliant a ddyly aur ddilydd roddiawg
Hil Madawg medel glyw
Hael Merfyniawn leisiawn lyw
Had heb ladrad heb ledryw
Ni bu yn lledrad ar lledryddion wyr
Yr orwydd ar Saeson
Yngharnial meirch marchogion
Yngharneddau tau teon
Neud tau or barau a berydd ymplaid
I'm plygu heb ddefnydd
Ai Cardd ai Cerdd o newydd
Ai cabl ai cwbl garennydd
Cerennydd ydydd y daeth Mair yn wyry
A wared a'm an pair
Archaf ytt atteb diwair
Eryr ongyr er ungair
Eryr arbennig ar ben aneirw wyd
Neur orwyd neu wyr meirw
Bydd lary wrth lys Demteirw[1]
Na littia wrthyf wrth adrodd dy glod
Dy gleddyf o drithawdd
Na'm gwrthfyn wrtheb anhawdd
Nawdd Duw yn eich cylch calchdoed
Ywain—eirchion Cain eich Canred
Erchwch ym pair can air ced
Archafi udd naf nodded
Archaf i'r goreu ungwr nid ofer
Cyfrwng nef ac elfydd

[1]*Neu*, deinteirw.

Caranfael[1] hael hefelydd
Carannawg walch carennydd
Cerennydd fy Rhwy nid rhawch ei erchi
Gnawd gan rhi rhwydd ardawch
Gwaed gan lu ar lafn dwynwch
Gwae a gawdd llew ac nyw llawch
Llochiad gwlad hygad bydd hygar wrthyf
Nai'n gwrtheb yn anwar
Am rhodd fedd feiddiad trydar
Am rhodd fawr fawr fodd na'm rhodd far
Os bar hir esgar hwyr esgor a fyn
Hebawg brynn a bronddor
Ni hebaf gan ei hebgor
Ni hepgyr gleisiad glas for
Ni hepgoraf &c.

AWDWL

A Gant Llywelyn Vard y Lywelyn vab Iorverth. O L. D. D.

Handid uyg gystlwn nas gwn nas gwys
O veirt yspydeid yspeid yspys
Handwyf huawdyl was a wys yn llys
Val ymarwar llut a lleuelys
Handid uy arglwyt kyfrwyt kyfrwys
O ryw diamryw diamryuys
Handwyf mor ehofyn diofyn dilys
Or nennbren a deily y deu ystlys
Handoet dy achoet o vchelwrys
O echen lawen wrth lef a gwys
Handoetud or llin ar llyfyn emys
Kyuarwyt uy llaw yn eu llewys
Handoet im om kert nyd cart vegys
Nyd dawn angyflawn nac angyflys
Handyuyt eryr clwyd clod enwerys
Rieu diamheu diamebys
Handythuagwyd peuyr yn penn erchwys
Yn oreu keneu kynon vegys
Handym veirt heirtyon haelon hwylurys
Am hil ywein mawr mae ae dengys
Handwyd lywelyn lwrw ddiechrys
O lary uab casnar llachar lluchvrys

ARWYREIN OWEIN.

Llewelyn Vard ae Cant. O L. D. D.

Ardemyl gwir ar tir ardwyreaf
Ardymyl gwyr eryr yt yth uarnaf
Ardwyad cadeir cadyr yth welaf heno
Arwreit gymro gymradw mordaf
Arwred a wed aweinydaf
Arwyrein ywein a gein ganaf

[1]Caranfael oedd fab i Gynddylan mab Cyndrwyn o Lys-tynwennan yn Mhowys.

Arwymp vyn trasserth
Ar uy ner uy nerth
Ar orwydawd berth yd ymborthaf
Ar porthloed toruoed achoed vchaf
Ar pyrth agoret trwydet treidaf
Treideis a gereis ae[1] garaf heuyd
Hawd y vyt y pryt a bryderaf
Hawd y bo balch gymro a gymrofaf
Hawd bwyf heb uy rwyf ny rybydaf
Yssit im eniwet aeiniwaf wrthaw
Y liwaw rac llaw rys llauassaf
A heno hynny ny gyffroaf
Nys kerydo duw nys kerydaf
N. keryd a ryuyd ny ryuedaf y uot
O gyfanot clot yr clut alaf
O gouynnir pwy py ryd vwyhaf
O ssaffun as gun nas guaedaf
Saffet attaf ys daw attaf y dawn
Ot wyf anuodlawn bodlawn vydaf
Bydinawc varchawc ueirch anaraf
Bod duw a gaffwy a goffaaf
Twryf torof traeth llychwr milwr molaf
Mal yth rygeiseis yd yth geisaf
Na chredet pen ket kadarn gyhudet
Credet y tecket y dywedaf
Credadun gatkun orun wraf
Cret ve geir om peir perit attaf
Parawt vyn traethawt nys gnawt traethaf hebot
Trethtumot trosglot trawsglwyd vwyhaf
Dothwyf eithyr gwyned a ryued pa ham
Heb digoni cam heb nam arnaf
Dygyrcheis i powys pennes teckaf
Ar uadawc mynawc mynyt caraf
A mi neud ethyw llyw glyw glewhaf
Yn rin hael uron urenhin or llin llaryaf
Esgor dor durdor diar
Ysgwn cwdedyw ny uu cwdaf
Dothwyf attat uat a gatwaf
Y gyrchu kyghor goror gwraf
Py arglwyd gwlatlwyd y gwedychaf idaw
Pa le dros anaw yd asswynaf
O chaffaf dewis hyt y guassaaf
A dewiseis gynt a dewissaf
Y gwr a dewisir os teir geir taf
Hyt yn y gartref yn trin penhaf
As dewisso duw y diweiriaf or gwyr
Eryr porth wygyr wychyr uchaf
Eryri getwi gat olyscaf
Eryres ormes trachwres trechaf
Eryueis dy win oth wen adaf diwed
Eryuaf dy ved dy uod a wnaf
Eryuant anant
O eur o aryant
Yth lys les milcant
Yd ant yd af
Dragon dreic wyned
Dragon o uonhed
Ar hed ar dyhed
Nyth gomedaf
Mi a uum genhwch can awch barnaf
Ar tir deheubarth diheubyrth naf
Mi a uum genhwch
Ny haedeth i hedwch
Ynyt uydei trwch
Ny bei trechaf
Pan uu gyfaruot ymodrydaf
A lluoed lloegrwys pwys diffwyssaf
Or sawl y doethant
Seithmil a seith cant
Syrthyasant cnwssant
Anant anaf
Hanpych guell anaw pell guellwell yth wnaf
Hanpwyf gwell inheu nyth amheuaf
Ny bo guaeth en ran y rei eithaf oth lyw
Nor rei ar deryw or toryf nessaf
Ath wyr yth orchymynaf
Yr haeluron vchot vchaf

[1] *Neu*, ac; ac a?

CANU Y GADUAN.

Llewelyn Vart ae Cant. O L. D. D.

Gwertheuin dewin duw ym gwared
Gwerthuawr briodawr gwawr gwaredred
Wrth y uot ym rwyf am roted awen
Awdyl dec dygheduen amgen ym gred
Am gyrwyf caru canu kanred
Can am rotes uy reen rec eituned
Kan am ryt douyt dogyn nothaed ym ran
Y uoli caduan kedwyr noted
Kedwis gwir y dir ae deyrnged
Kedwis gwr arwr arwymp drefred
Kedwis duw vrtas
Yn wr ac yn was
Y uab Eneas
Eurwas uyged
Kedwir nenn vab gwenn a vad weled
Kadwent nerthnawd nerth[1] am kanherthed
Poed kanhorthwy duw ym dyhuted anyann
Envysc dysc ditan wahan weithred
Y wneuthur llafur bo lluted
Myn na lleueis treis trasglwy uyned
Myn na lleueir dyn dwyn eishywed or llann
Ger glann glas dylann oe dylyed
Myn na lleuessir dir oe daered
Men y llauassaf oes darymred
Teir allawr gwyrthuawr gwyrtheu glywed
Yssy rwg mor a gorwyt a gwrt lanwed

[1] *Neu*, uerthnawd uerth.

Allawr veir or peir hygreir hygred
Allawr bedyr yw vedyr ydyrvolhed
Ar drydet allawr a anlloued o nef
Gwynn y uyd y thref gan y thrwyted
Gwynn y uyd a uyt o nothaed
Men y tric gwledic gwlad ednywed
Gwyn y uyd y uryd a vawrhaed yndi
Ual eglwys dewi y digoned
Eglwys gadyr gaduan gan gynweled
Eglwys wenn wyngalch wynhaed
Eglwys fyt a chreuyt a chred a chymun
Ual wrth duw eu hun y dyrlunhyed
Llunywys y dews dewisedryd itaw
Pan doeth o lydaw ar lydu bedyt
Bendigedic uab ny uaeth keryt
Ys bendico duw dwywawl weinyt
Bendith nawrat nef yny drefyt
Bendigedic uro ureint gynnhewyt
Bendigeid a deith oe gyweithyt
Pan doeth yr kyuoeth beunoeth beunyt
Pan dyfu chwant syllu ar essillyt
Ymher aber menwenver vcher echwyt
Vchel wawd yw honn y veiryonnyt
Vcheluart ae pryd uegys prydyt
Vchelwlad gaduan myn yd gyduyt
Bresswyl vchel euegyl nwyl[1] ouyt
Ar vagyl uerth werthuawr wyrtheu newyt
A llut yr gelyn lat y gilyt
Ae harglwyt gwladlwyt gwlad lewenyt
A wna y notua yn da diwenyt
Eil osuran gyfan aeswan oswyt
Aessawr hael orwawr ar hawl oruyt
Ae habad rotyad rad ry dyryt
Attann rydyrrann oe lann lluossyt
Ry dylyf kynnyf kan uot douyt
Rod gynuan voruran rwysc dydaudyt[2]
Ry goruc duw dev heuenyt oe ffleid
Effeirieid hyneid hynaws yssyt
Ny deffryd y uot a dan glodryt
Dyffrynt diledkynt di ledkreuyt
A chadw croc ached a choydyt
Achor mor ac aruor a goruynyt
Mor elw uy ghynnelw yghyuor lliaws
Yn llwybyr maws achaws vchel dymhor
Vchelloc yw honn rac bronn breisc yor
Vchellann gaduan ger glann glasuor
Ny chollir oe thir nac oe thewdor
Annhet: troeduet yr dyhet dihawt hepcor
Ny lleueis nap treis tros y ysgor
Ny chymwyll nep twyll tyllu y dor
Ny chymu rwyf llu allaw gyghor ygawr
Ny chymyrth aessawr vn eisgyor
Na cham leueryt ar lid echdor
Ny chablwyd ysgwyd ar ysgwyt yor
Ny chablaf uy naf yny achor uaran
Bangeibyr gadw gaduan uegys bangor
Y chreiryeu ban-gleu bann glyhwitor

[1] *Neu*, uwyl. [2] *Neu*, dydan dyt.

Y chert y chynrein y mein marmor
Y gwyrthyeu goleu gwelhator beunyt
Y gwerthuawr edryt edrychator
Y gorthir y gwir yny goror
Y chlod y haruod yny haruor
Mor yawn yw om dawn ac om dirnad
Dedwyt goffau douyt om newyt nad
Can rotes ym rann ueirch can kynwad
Can am coffawys pan rannws rad
Koffav yessu yssy bwyllad ym bann
A moli caduan gan y gannyad
Molawd a dyrllyt kedwidyt cad
Yawn yw moli ri a uo rotyad
Moladwy vn duw vn diffynyad yssyt
Y meiryonnyt ryt rot gygwastad
Molidor y chor ae chelyfrad
Ae chert ae chedwyr ae llyr ae llad
Ae llann ger dylan ger glan dylad heuyd
Llwytyd y gweryd ae hyd ae had
Llwytyd gwir a thir yn y threfad
Llwytyd gwlet a met a menet[1] mad
Llwytid pob amhyd a phob amad yndi
Llwytid ym uoli uilwyr neirthyad
Llutedic uyghert yghynrabad
Lluvydon a berthon parth ac attad
Llawen duw douyt dyt yd gaffad caduann
Agored y wann y wenn aghad
Ef goreu gwyrtheu wrth y gennad
Dillwg tan yman y mewn dillad
Ef warawd ball a gwall a gwad
Bendigaw gwynnyr ae wyr ae wlad
Ef a wnaeth y uaeth ual ygnad adef
Ef gymerth nef dros dref y dad
Deu wr a volaf ual ym kennyad douyt
Deu dec deu dedwyt deu ryt rotyad
Deu doeth yghyuoeth yghyuaenad
Deu gu deu gyueith deu wyn ueithad[2]
Deu a wna gwyrtheu yr goleuad racdud
Deu dilut y but yr bot eirchyad
Deu gefynderw oetynt ny verwynt urad
Caduan y gadw llan ef a lleudad
Kadyr y keidw kaduan glann glas weilgi
Kadyruab eneas gwanas gweti
Kadyruryn yw tywyn nyd yawn tewi ac ef
Kadyr adef nef eil y athreui
Kadyr ydy kedwis ger dissynny
Kadret a llaryet a llary roti
Kadyr hwysgynt oruynt oruyrthi tewdor
Kadyr ysgor aruor arnot[3] yndi
Aruetyd yw ym bryd prydu iti
Aruaethwn dyffwn dyffrynt dyui
Ar a vynnwy duw nyd egrygi itaw
Arueitaw treitaw trac eryri
Aruaeth ehelaeth wrth y holi
Arueu o deheu bareu beri
Arwyn oe drwyted kyn noe dreghi ydoet

[1] *Neu*, meuet. [2] *Neu*, neithad. [3] *Neu*, aruot.

Yn cadw rac kyhoet anlloet enlli
Vnllogawd yssyt herwyt heli
Lleudad a chaduan yny chedwi
Llyre werhydre wrhydri lliaws
Hydraws hydreit maws a mynogi
Yssyt lann landec y menegi
Y meiryonnyt wlad mad y moli
Molaf duw vchaf archaf weti itaw
A threitaw kyn taw a chyn tewi
A threitlan gaduan gadyr a threui
A threitle haelon haelach no thri
A threuyt herwyt herwyr wrthi nyd moes
Ac nyd oes eissyoes eissyeu yndi
Namyn heirt a beirt a bartoni
Namyn het a met y mewn llestri
Namyn hawt amrawt yn ymroti a bart
A gwyr hart heb gart heb galedi
Ac eurgrawn a dawn a daeoni
Ac eurgreir kyweir kywiw a hi
Ac angert a chert a cheinyedi llawen
Ac amgen yw yn llenn a llann dewi
Ac am gylch y chlawt y chlas gofri
Ac amgyrn o dyrn adurn westi
Ac amgant lliant yn llenwi aber
Ac amser gosper gosbarth weini
Gwenifyad ny[1] nad am rad am rann
Gwenniueid oe bleid keinyeid kaduan
Kedwyr o du myr o du morlann
Vchel yn cadw eu ryuel nyd ymgelan
Deon meiryonnyt eluyt eiluann
Daw gantut eu but parth ac attann
Dewisseis uyghert yghynuaran kynnif
O dv llanw a llif a llef dylann
Dewrwr a uolaf a uolant veirt byd
Dewrwyr a weryd penyd pob gwann
Donnyawc bedrydawc o bedrydan
Donnyeu damheu detueu ieuann
Ytra uo ef yn nef yny wengan gadeir
Yn ben ban lleueir yn beir eiryann
Cadwedic uygwawd yw logawd lann
Cedwid duw dewrdoeth cyuoeth caduan

ARWYDDION CYN DYDDBRAWD.

Llewelyn Fardd ai Cant. O L. E. D.

Gwyn gwarandaw di ar synhwyr
A draetha y llyfrau mor llwyr
Gwyrthau golau gwelhator dyrchafael mor hyd awyr
Morudd meidrawl ei ddefawd
Oblegid Duw ai dywawd
Maint yr arwyddion a fydd pumthegfed dydd cyn dydd brawd
Y pedwerydd dydd ar ddeg
Yd gyrch mor mawr attreg
Yn nyfnder daiar dremynt
Fal nas cyrraedd gwynt gwaneg
Trydydd ar ddeg trwy deithi
Mawr uthredd gweled gweilgi
Pryd pan eler i'w sylli
Nad ym men yd fu yd fi
Deuddegfed dydd Duw digawn
Anifeiliaid mor mawr ddawn
Y daw pob pysg o'i odeb
Hyd ar wyneb yr eigiawn
Undegfed dydd certh ceugant
Creaduriau yd grynant
Rhac ofn diliw diarchar
Adar daiar dirwestant
Degfed dydd herwydd anian
Ni aill dyniaddon diddan
Mor ddiffaith ni's ryddiffawdd rhag maint ffrawdd ffrydiau tân
Nawfed wedi degfed daw
Duw ei hun yn ei luniaw
Ufeliar tân drwy ysgyr ergyr or sŷr yn syrthiaw
Wythfed dydd dybydd dyar
Deddfau diau diarchar
Dygn ddangos aros erfyn
Fal yd gryn dyn a daear
Seithfed dydd dydd darogan
Main mwyaf oll a holldan
Gwyrthau Duw a ddangosan
Rhag arynaig brawd briwan
Arwyddon chwerw chweched dydd
Y daw gwaed or gwellt ar gwydd
A'n Arglwydd ein argledrydd
An rhoddes ni cred a bedydd
Pumhed dydd elfydd aflwydd
Rhyfel nid argel arglwydd
Pan fo briwa brwynan[1]
Eglwysau diau digwydd
Pedwerydd dydd drwy dristyd
Arnaid anifeiliaid byd
Yngwylltoedd cyhoedd cerddant
Can gwddant nad ant i gyd
Trydydd dydd drueni
Rhag arynaig brawd braw fi
A rygollo pawb o gar
Ar wyneb daear Dyfi
Eildydd cyn no dydd dilyw
Pobloedd drist Crist a'i cennyw
Yngwylloedd cyhoedd cerddant
Can gwddant na byddant byw
Undydd Dofydd dybydd oll
Pobloedd plant Addaf o bell
A mud a drud a drythyll
Yn llwyr yn eu llawn ddeall

[1] *Neu*, vy.

[1] *Neu*, brwynau.

CANUAU BLEDDYN VARDD.

MARWNAD Y TRI MEIB GRUFFUT UAB LLYWELYN.

BLEDDYN UART AE CANT. O L. D. D.

NEUD amser gaeaf gwelwaf gweilgi
Gweilgig moradar hwyluar heli
Neud arllen aryen eryri weithyon
Neud vchel gwenndonn gwyndir enlli
Neud wyf hoed fwyfwy drwy dreueni
Neud wyf hoen hyboen heb arglwyti
Trywyr a golleis tri dyledogyon
Brodoryon haelon o hil rodri
Ry draws fuam oll kyn eu kolli
Rydrist yn gwnaeth crist croes oleuni
Ry drwm fu eu bar am beri lluoet
Y gynhal toruoet teruyn hotni
Gwyr hoedlwydyr gwyr hydyr eu gwrhydri
Gwyr hydreit gwreit am uro geri
Gwyr kyrchyad yg kad yg galedi blwng
Ny edynt ystwng ystrad Tywi
Ywein uab gruffut uut uynogi
Awytawc uarchawc ueirch ddigronni
Eryr fraw ny ddaw yw ddaeoni neb
Am glod ac wyneb gwynet lochi
Llas gwr ge—nt hynt haelyoni
Llywyawdyr llv kymry hy y henwi
Llywelyn teruyn toryf gymelri ualch
Llafyngoch yg galch yg caer fili
Dauyt glod gynnyt gyn y dreghi
Deuodeu drystan daryan dorri
Dyurydet gwynet gwae ni ry allad
Gwalch ffyscyad rotyad rut a phali
Gwaed raeadyr baladyr o lin Beli
Gwaewddur ual arthur wrth gaer uenlli
Gwawr aruthyr gwychruthyr am gochi eurglet
Pan oet gwyr gwynet tuet teiui
Dreigyeu rwyc arueu yn ragori
Dragon ddieitil uil uanyeri
Drwc yn gwnaeth hiraeth hir dewi trywyr
Uegys meibyon llyr llwyrglod ynni
Y dduw yt archaf naf eu noti
Eir egored rotuyged ri
Y gwbyl or seinhyeu y gybi ureinyawl
Y hael ysprydawl dedduawl dewi
Y ueir uawr gadeir gadyr y gweddi
Yr gwyr a wnaethbwyd yn broffwydi
Ym plwyf mad gwastad gwesti kynr—rfeint
Ym plith hartureint saint senet ureui

EGLYNYON

A GANT BLEDYN VARD Y DAUID AP GRUFFUT AP LLEWEL. O L. D. D.

VY arglwyt cludlwyt clod adas vchel
Och uab duw dy leas
Am eurdawn mawrdygyn y llas
Am arddelw tec am vrddas

Am vrddas adas eiddunvryd kymry
Doeth kymraw a thristyd
Am ddauyt dyt dihyfryd
Ap Gruffut grym gythrut gryd

Och am ryd esbyd oesboen dagreu rwy
Ry duc lliw vyg gruddyeu
Och veith och vyth hyd angheu
Och veir am y mawreir meu

Meu rac dolur cur kyr vy mron rac dic
Dygy adnabod[1] weithyon
Yt hyll goual vyg callon
Val yt hyll tec erchyll tonn

Oer donn yg allon angheluyt oet ym
Eryr llym llvossyt
Aros clybod dyuod dyt
Eur golofyn diofyn dauyt

Kyn no llat dauyt deuawd einawn yrth
Nerthawclym mervynnyawn
Oe vreisc ueirch maeth fraeth frwythlawn
Ae wiscoet ym dotoet dawn

Arwymp dawn kyfyawn oeraf kofyon vyt
Llat dauyt llyw deon
Eur disserch rydderch roddyon
Aruaeth llyr aryf mawrwyr mon

Gwae von ac aruon goruod kolli rwyf
Rwysc angert eliuri
Gwayw gwaed fyscyad gad gyni
Gwawr deifnyawc rutuoauc ri

Llat y ri ymi mawr o dramgwyt hwnn
Hynn am dwc yn ebrwyt
Llyw dragon llym roddyon rwyt
Lleityad argleidrad[2] arglwyt
Vy arglwyt cludlwyt &c.

MARWNAD DD AP G. AP LL.

BLEDYN VARD AE CANT. O L. D. D.

DUW dy nawd rac tlawd tan llachar vffern
Yny may kethern kaeth ywr karchar
Yny may trallawt berw barawt bar
Yny may perued dygned dayar
Yny may mawrway marwar kyllestric
Yny may godric dic dilauar

[1] *Neu*, dygyn atnabod. [2] *Neu*, argleitrad.

Colleis a gereis o gar ac arglwyd
Erglyw ew tramgwyd trymgwyn anwar
Colleis chwech tyyrn kedyrn kytvar
Chwech eryr ketwyr kadyr eu darpar
Llewelyn ay blant blayngar vrodoryon
Ay haylyon wyryon oer eu galar
Diwethaf ym bu buduawr wasgar
Dd. glot derllyd arllwybyr casnar
Dewr o was pau llas yn llassar arueu
Val e llas llecheu is llechysgar
Esgutuab Gruffud barawt rud bar
Ysgwn y dryllywyt ysgwyt esgar
Ysgor digyuor dic auar obeith
Oysgawd e orrlleith gweith gwythlongar
Gwr heird e uilueird uolyant kynnar
Gwr harddeddyf ddileddf ar dal branar
Gwr a wnayth a gwayw gwyar yn cochi
Vch aberteiui ri ryuelgar
Gwr gwrd yn ymhwrd emys lluchuar
Gwr gorddin nas byw llyw lluosgar
Gwr bolch y daryan dayr var yg kyni
Gwr balch yn holi seri sathar
Gwr beilch e ayrweilch arwymp drydar
Gwr bwlch nat ydiw gwayw briw brwyd-yrgar
Gwr a wnayth adaw adar ar gynrein
Val kicvrein ywein awyd ddaffar
Gwr val kadwallawn dawn diarchar
Llawhir oed ddauyd lluoed auar
Gwr oed anysgavyn ysgar ae gaulit
Gwr am gwnayth edlit gouit gouar
Gwr a gynnheil nef gwir oddef[1] gwar
Gwawr gwerthuawr gwrthaw boet trugar

EGLYNNYON

A Gant Bledyn Heuyt y Owein vab Gruffut O L. D. D.

Dothyw am Oweyn doethwawr oe gollet
Gnawt gollwng deigyr hyd[2] lawr
Aer gymrud vud vyddinawr
Oer gymraw ar gymry vawr

Mawr a dristyd byd[4] bot hir orchud oer
Ar ywein vap gruffut
Nef neud ethyw llyw llafynrud
Ner niver naw haelder nud

Gwell no nud am vud vu'r llyw a gollet
Ergyllaeth am dothyw
Gwawr gwayw dur dolur dilyw
Gwael neut bed gwae vi nat byw

[1] *Neu*, addef.
[2] Ys ef Ywain goch ap Gr ap Lln.
[3] *Neu*, hyt.
[4] *Neu*, o dristyt byt.

Nyt byw gwalch trawsualch treis anoddeı rwy
Ry duc duw oe gartref
Arddelw keyn fyrd kyrd kyflef
Vrddedic wledic wlat nef

Gwlat nef oe addef edyw frwythlawn ddreic
O dragon mervynyawn
Glew lew o lin Gadwallawn
Glyw lyw ganyt byw ba wnawn

Noc a wnaeth agheu aghyffret avael
Am ddwyn hael wael weithret
Ny weles uolud am get
Ny weleis dreis gyn drymet

Trwm golli arglwyd oerglad weryt yw
Tramgwyd llyw llawch espyt
Trimut aerwalch valch vawrvryt
Trymaf treis vwyaf tros vyt

Yr byd[1] ys tristyt treisddwyn damwein dreic
Drwc a chwedyl y arwein
Eryr cat breisc borthyat brein
Aerwalch awydvalch ywein
Dothyw &c.

LLYMA AWDYL UARWNAD

A Gant Bletynt Uart y Ewein Goch. M. Gruffut. M. Llywelyn. O L. D. D.

Aghall o dyall yt ym yndaw
Aghwbyl vu yn pwyll am yn twyllaw
Yg draa eua a vu vraw y dyn
Aual bu dechryn dechreu arnaw
Agheu pob rieu diheu y daw
Egyrth ry gymyrth y gam racdaw
Aghof gwr hebof heibyaw nyd etiw
Aghadyr yw uy myw uy mod hebdaw
Am ywein gyfyrgein gyuyrglod itaw
Am aerwalch haelualch hawt yw wylaw
Am eryr kedwyr kyduraw meruynyawn
Mor digllawn digrawn deigyr yn syrth-yaw
Am deyrn eurgyrn aergwn lithyaw
Am deyrnwawr llawr llu vytinaw
Am dihiruut prut yn preityaw gormes
Teyrnlles branhes bryneich syrthyaw
Hil gruffut waew rut rotuawr eurllaw
Haeluab llywelyn llyw Aberfraw
Hil yoruerth cannerth kein wallaw reunet
Hil ywein gwynet haelon gwynaw
Hil gwrawl breinhyawl brenhin manaw

[1] *Neu*, byt.

Hil madawc uodawc uyd[1] eitunaw
Hil maredut draws hawt drostaw ledkynt
Hil eduynt bletynt bleit ymwryaw
Hirgwyn yssym dwyn urwyn vreutwydaw
Hirgawt nyd anhawt im ym danaw
Hir dewrllew traglew yn treiglaw ysgwyd
Hirwaew vn annwyd ar hwn nynhyaw
Hiraeth am gwalaeth gweled arnaw flwng
Hirhebrwg echwg och or cutyaw
Hir darpar galar heb gilyaw yssyt
Hir defnyt a uyt oe uetylyaw
Hirdetyf gynnetyf gynn noe orthaw
Heirt oet y uilueirt uolyant itaw
Hart ywein virein var lluchyaw yg cad
Haeluab rad y tad ae duc attaw

LLYMA AWDYL UARWNAD

A Gant Bleddyn Vart y Lywelyn vab Gruffut. M. Llywelyn. O L. D. D.

Crist vawr arglwyt rwyt rad a archaf
Crist uab duw didwyll hanbwyll honaf
Crist ddetuawl cedawl cadarnaf arddelw
A porthes y ddelw ddolur ddyknaf
A perthyn am ddyn a ddywedaf
A bortho gouid bid bwyllokaf
A uo gnaws achaws vchaf y vetyant
Y vetwl bid leihaf
Crist a ddoeth yr byd rac bod adaf
Ae bobyl yn vffern gethern gaethaf
Y amlenwi nef amgylch naf vchel
A golles angel angheluytaf
Kolles kymry vawr gwawr gwreitaf
Gwreitlafyn esgud gloewddrud glewaf
Gwreitlyw nyd byw ba wnaf oe golled
Gwreitlew hyged rotged rwytaf
Gwr a las drosom gwr oet drossaf
Gwr oet dros gymry hy y henwaf
Gwrawl lywelyn gwraf o gymro
Gwr ny garei ffo yr fort nessaf
Gwr gwrt yn kyrchu llu lledeithaf
Gwr gwyrtliw bebyll gwerssyll gorssaf
Gwreituab gruffut ddigraffaf am rec
Yn deddyfeu mawrdec nut a mordaf
Gwr gwaewrut gwr prut uegys priaf
Gwr gwiw yn vreuhin vyddin valchaf
Gwr hylwyt y glod gwr haelaf am dreul
Hyd yd gertei yr heul yr hwyl bellaf
Gwr dic y ddistryw llyw llysseitaf
Gwr dygyn y alar kar kywiraf
Gwr kywirgoeth doeth detholaf o uon
Hyd yg caer llion y lle teccaf
Gwr vu lywelyn ger teruyn taf
Gwawr kyhoet wisgoet wa garoccaf
Gwr oet arbennic bennaf o uilwyr

[1] *Neu*, uyd.

Hyd ym porth wegyr eryr araf
Y gwr a gymyrth eghyrth yghaf
Agheu dros bymhoes drymloes dromhaf
A gymero uy rwyf rywoccaf vonhet
Yn rann trugaret vawret vwyhaf

LLYMA AWDYL

A Gant Bledyn Vard y Rys am Maredud ap Rys. O L. D. D.

Ardwyreaf naf neirthyat tyyrnet
Tyyrnvud llaw rodyat
Tyyrnas addas iddaw boed mat
Tyyrndrut ordrut wrd beleidrat
Tyyrnwawr trawsuawr tros ystrat tywy
Tyyrnwyr lochi gwesti gwastat
Tyyrnwr uilwr ual eliwlat
Tyyrneid luchynt hynt e hendat
Teyrn yn heyrn yn hard wisgat balch
Teyrnwalch ygkalch ygkylch gorwlat
Ar wymp emys rys ros achubyat
Ayruab maredud rud e ruat
Aruaeth ehelaeth hwyl gyrchyat brwydrin
Eryr caer vyrddin vyddin veiddyat
Aruot peredur drymgur dromgat
Aruawc ab eurawc[1] cadyr uarchawc cat
Aryf prydein ysgein ysgarlat wasgar
Ysgwyt tan llachar car kynnifyat
Esgut waew weith i wir[2] ovynnyat
Ysgwn baladyr cadyr cadarn leidyat
Ysgauyn oed gennyf ysgarat pob dyn
Wrth hwn llewelyn llyw beruedwlat
Ysgor kor kymry diffreityat
Aesgur val Arthur ethryst ladyat
Ysbydd gnawt berthwawt barth ac atat rys
Om tavawt ysbys oesbell garyat
Ys bo dy orffen gymhen geimhyat
Ys bych neuawl hawl hwyl oleuat
Yn ran drugared yn rat y drindawt
Yn ryd oth bechawt ddeuawt ddiurat
Dewrddreic deheubarth warth wrthotyat
Dawn adlam dinam duw am danat

MARWNAD DD AP GRUFFUD AP O. AP MADAWG AP MAREDUD.

Bledyn Vard ae Cant. O L. D. D.

Duw a ddwc ataw bud waelaw byt
Deduawl vreyenhin dewin diwyt
Dewrddreic edeirnyawn gadernyt frwyth-
lawn
Doethwalch o leissyawn dawn dileturyt

[1] *Neu*, efrawc. [2] *Neu*, ron.

Dd ab gruffud grym gythrud gryt
Vab ywein[1] virein vawr syberwyt
Vab madawc vynawc venwyt diorchud
Vab maredud vud valch e ddetryt
Gwr rybu dd diveuyl blegyt
Gwrawl y verroes einyoes ennhyt
Gwr hyvriw e wayw gwr hyuryt e vyw
Gwreid eurllyw glyw glew oe vebyt
Gwr goleu e arveu airgreu ergryt
Gwr gelyn e ddyn e ddiovryt
Gwr golut esgut oysgyt byddinawr
Ysgwn ysgwydawr buduawr beddyt
Gwr balch yn eurgalch ayrgwn waytlyt
Gwr bwlch y eurgled yn arueddyt
Gwr bolch y daryan dewr wryt bedwyr
Gwr beilch e uilwyr eryr ayrvryt
Gwr hygyrch e lys esbys ysbyt
Gwr hyget hygar car card oglyt
Gwr am gwnayth hirayth hirhyt ys rynnawd
Gwr hawd e adrawd kawd am kyuyt
Y dduw yd archaf naf nym enhyt
Llehav dd yn lle diwyt
Lle may'r vn ar tri twy anwylyt mat
Lle may'r mab ar tat ar tec ysbryt

MARWNAD ORONWY AB EDNYUET.

Bledyn Vard ae Cant. O L. D. D.

Kolli goronwy gwr diemyth vu
Gorofyn llu llafyn dilyth
Llew hael or llin wehelyth
Llawir uyd dorvydir vyth[1]

Byth am walch rwydvalch ryndoeth
Treis galar—bu traws golofyn kyuoeth
Arwr dwr eryr ddewrdoeth
Eurwawr karueddvawr koeth

Dewrgoeth lluyduawr yn llu arallwlad
Dinydyr gad gynydv
Dinas esbyd gyd gyrchu
Dinac———uain vanac vu

Bu aruthyr gwythruthyr yn nyd gweithret
Traws haeluab ednyued [trin
Byd wir bud gywir am get
Bu gwawr hygyrch lawr hyget

Kedawl oronwy kat uorgymlawd hard
Kard wahard kerd wahawd
Kas kabyl kwbyldoeth ymadrawd
Keissyaw bot hebdaw nyt hawd

[1] Ywein Brogeintum ydoedd hwn
[2] *Neu*, Llawir ni orfyddir vyth.

Nyt hawd am yn kawd kan aeth oe dymyr
Non damwein yssywaeth
Hyt vrawt herw ddevawt hiraeth
Hoet vraw damweiniaw dim waeth

Gwaethwaeth yn tragwnaeth treghi mur kiwdawt
Traws uar gwenwynwar gwae ni
Treis pobl trist pawb oe golli
Kolli Goronw &c.

MARWNAD HOWEL AP GORONW.

Bledyn Vart ae Cant. O L. D. D.

Rym goreu agheu anghen ordwy dreis
Am draws uab goronwy
Rym dirwaen duw rym dirwy
Rym dirwnaeth rann hiraeth rwy

Pwy y roddei vor a orwu e glod
Ym pob gwlad yrywu
Rinveirch rytveith eu kyrchu
Rut val nut rotvawr vut vu

Hylithyr vu y lu lawer rec dy uyw
Hwylva glyw glod redec
Hylwyt wawr llawr llary ostec
Hil doethyon hael tiryon tec

Tec yd gauas gwas gwayw hynod amlaen
Dec amlwc y ganuod
Llyw glyw gleif anesgymod
Llew llavyngroch kledyfgoch clod

Arwymp glod oruod aryf kyhoet hywerth
Vu hywel oe pobloet
Eryr triuawr aryf toruoet
Aer ysgwn eur ysgwyd oet

Oet gleifruthyr aruthyr aryf ryuel oet hael
Oet hwyluawr glod vchel
Oet glew oet llew kyn llenn gel
Oet glwys digart hart hywel

Gwar hywel vchel och or grwnn y mae
Nyd vy mot nas gwelwn
Gwawr gwreitualch gwalch gwaewdwnn
Gwae wynet hir orwet hwnn

Hwn oet draws gyghaws ac angeu ae dvc
Dic am gwnaeth ac eisseu
Hwyl cad cletyf gyrchyad cleu
Hael gwrawl or hil goreu
Rym goreu agheu &c.

EGLYNYON

A Gant Bleddyn Vard y Ruffut ap Ioruerth ap Maredud o Von. O L. D. D.

Gro a gut deurut dewrwas gwael y varw
Yn y vawrglod gaffael
Grym erddrym aerddreic auael
Gruffut hil maredut hael

Ar hael gruffut cut can drauod angheu
Yng achweddyl y glybod
Gwayw gwrt ragor yn goruod
Gwawr dragon gwae uon y uod

Bod heb walch keinvalch kynhebyc drys-
Ayr gynnwann eur gynnyc [tan
Detholew glew glod edmyc
Doeth y lwyth hwva pla plyc

Oet plyc dwyn terrwyn yny tyrrei bobyl
O bob man ay kyrchei
Oet dilyuyn eur a dalei
Oet dilut but myn y bei

Myn y bei ayr uab ioruerth yn ryuel
Kyn ryuawr drygyruerth
Oet kadarn dreic benn eic berth
Oet ked gynnyt kad gannerth

Cad gannerth mawr werth mor wae ym
Nym gad deigyr y warae [digiwyd
Gryd esbyd oesbell warchae
Gruffut y maengut y mae

Lle y mae argae ar gymro dinam
Detyf dunawd ap pabo
Llavyn llidyawgddur kur kyffro
Llew prut neud llawn prit a gro
Gro a gut deurut &c.

MARWNAD

A Gant Bletynt Vart y Dauyt Benuras. O L. D. D.

Mae gwyrda gwynet gwae ni yr eissywed
Yssywaeth yn treghi
Pob deu pobyl dygyn eu colli
Pob awr poeu dramawr pob dri

Oet tringar an car oof newyt an peir
Perygyl hiraeth peunyt
Oet cwyn dwyn difefyl dauyt
Oet coeth gwr a doeth y dyt

Tra vu ddyt davyt difefyl ddylif cad
Oet cadarn y gynnif
Oet kedawl oet cadyr yg gnif
Oet koeth digrawn doeth digrif

Tros nad digrif ym am was hael difei
Hwyl ddifefyl gyweithas
Trist wyf treis Duw ry gallas
Traws dauyt lawryt ry las

Llas vnmab llywarch llew afael yn reid
Llary deleid honneid hael
Car coeth doeth dygyn y allael
Cywir nas gwelir ys gwael

Mor wael myned hael hwyl gyffro galar
Yn rwym gwely manro
Llawr gwerthvawr llan ae gortho
Gadawc gadarn vreinyawc vro

Em bro dewddwr gwr gwrt yn argae trin
Trist achwetyl heb warae
Vthyr gwynuan chwerw herw hirwae
Eithyr gwynet ymet y mae
Mae gwyrda gwynet &c.

MARWYSGAWN

Bledyn Vard e hun ae Cant. O L. D. D.

Erbyn vi vy ri rwyf bedydyawl
Erbarch vchelseint breint brenhinyawl
Erbynneist keueist kyuawl eneideu
Yr agheu gethreu y gan gythrawl
Erbynyat pym oes o groes greuawl
Arbennic wledic wlad gynveithyawl
Arglwyd dat nam gat gyllestrigawl dan
Yny may poethuan peth uffernawl
Yny may mawrway heb ymeiryawl
Yny may mawrwall eneit marwawl
Yny may kynigyn yn kanmawl kelwyd
Yny may peunyd poen angerddawl
Kyn mynet o'r byd bryd breuddwydawl
Kein vynwent brouent bro gorfforawl
Kyn maynved diwed bwyf dwywawl gyffes
Kyn nom goddiwes bwyf gweddiawl
Kan gwneuthost veithrin brenhin brein-
yawl
Kan gwneir yr dy eir veir vuddugawl
Gwna dan gof yrof eiryawl ym dangnef
Yn teyrnas nef naf ysprydawl

MARWNAD HYWEL. M. MADAWC.

Llygad Gwr ae Cant.[1] O L. D. D.

Gwae ui duw or diruawr golled
Ry golleisy[2] nym gellir gwared
Gwannder y lawer eilywed tramgwyt
Ry doeth am arglwyt eurglawr trefred

[1] Dylasai yr awdyl hon vod gyda chanuau ereill y bardd, yn dechreu tu dal. 237.
[2] Yr golleis. – Ll. P. P.

Gwalch gwrawl gwrhyd gwalhafed[1]
Gweilch oet veilch yny valch gerdded
Gwyr golofyn ehofyn pan ehaget fot
Am drefgort drwy galed
Gwac yr byd bod heb y hawtged
Gwael dwyn hael hwylvawr y weithred
Galar yw gennyfy gweled ar lachar
Golwc agklaear daear duted
Hywel am[2] madawc ny mad doded
Y mywn mynwes llawr mygyr wawr myged
Hir yw byth bellach belled bod hebdaw
Hiraethlawn gymraw gymrwyn goted
Hydoryf kylch y goryf gwrymseirch ar lled
Hydyr glodryt gynnyt gynulaen lliwed
Hygyrch oet y lys les trwyted oy fut
Ae uetgyrn kyfyved
Arwyt teg am rec ban riued gant seint
Breint brenhin gogoned
Ar deheu mab duw bo y dyghed ef
Drwy gaffael porth nef yn agored
Aghall yw y dyn ny del y gred
Ar y gwr goreu a aned
Agheu yn[3] edev yn noted racdaw
Trwy benn an treissyaw yw an tristed
Trist yn gorug Crist kred nyd ymchwel
Treis dirgwyn ac nyd treis dirgel
Am draws walch aerualch oruel y golli
Nyd ryuet ochi yn yawn vchel
Neud etiw[4] ynofy cof kyuarchwel
Am lyw cletyfrut heb gut heb gel
Neud meu y eisseu neud issel uy mryd
Yw ueirtyon oet clyd clod diargel
Neud aelaw kwynaw neud kynhawel
O uerrwyn hyd uawr hirddywel
Am yr dwyn terrwyn twryf uuel am riw
Ae bar oet gwaedliw ual gwaed awel
Och am rwyf aer glwyf eurglet echel
Och am diliw mawr nym dawr ken del
Och am arglwyt rwyt rutuedel vtkyrn
Och am wawr kedyrn cad diogel
Och yr uyned gwr gwrtlew ryuel
Och ueith byth bellach ny dychwel
Och pa wneir och ueir och uihagel
Och hyd attad duw yr dwyn hywel
Eryr gwyr gwarant heb ochel
Ar wiryonet yawn dawn ytymdel
Erbynnyed arbennig agel
Yn barchussaf naf ar nef yt el

Oe gannayd oe rad oe rinwet yn llawch
Llewychedic heul yny gynted
Ac ynteu an dwc on diwet
Oe dyg ——— trigyant yn drugaret
Edry ant trachwant trachywet an knwad
Yt yn knyny daear yn y diwet
Drwg yw ynn dryked an buchet
Eil drwc yn kyflwc an kyflyet
Trydyt twyll herwyt kymwyll camwet
Pedweryt rewyt pymhed ryuet
Chweched am galed amgelet am eur
A mireinwch byd ae anrydet
Seithued bwrw gwythlwrw gweithlonet
Geir syberw a berw yny beruet
Wythued yw llat a llafneu cochwet
Kelein a chathyl brein ar y bronnwet
Nawued yn ryred nyd yn anryuet
Lleidyr na all edrych crist yn y grocwet
Decued anwaraed yw anwaret anwar
Dall uydar kynn tylluet
Dreic anhuenyt herwyt haeret
Hiruod heb gymod yny gamwet
Duw a uynn dyuod yw orset
Hydyr a llaw nyd llai yw omet
Dadwyrein o uein o uet an dylyt
Y an diburyaw o an camwet
Treisswr yw agheu ar bob trosset
Trameint nyd kywreint an kywrysset
O Ruffut gwaewrut goruolet ym ken
Am kynnygyws eur a meirch hywet
Hil kynan erwan erwydet
Hael y wan hil ywein gwynet
Hil madawc hydyr uynawc vonhet
Mwynnyant kert nyd cart y diwet
Kyuetach uorach uawret oruchel
Or achwet oreu o deyrnet
Neum bu oe agad mwyndyad met
Ny bu oesdlawd beirt oe ystlynet
Ysgereis a gwr nyd yw goruolet
Ysgar byw a marw garw argywet
Am arglwyt diwyd am diwet ysgar
An ysgafyn a wr y vreuolet
Ny byt kyuoed pawb pymcan mlynet
Noc y bu gyuyg gwlyd teilyg gwlet
Ny bo kyuyg duw ym kyuet yg kyuawr
Synnhwyr vawr Senet

MARWNAD RUFFUT FAB KYNAN.

GRUFFUT AP GWRGENEU AE CANT. O L. D. D.

GWR a gynneil y lloer yny llawnwet
A genniw pob tra trwydi beruet

[1] Gwahaved.—Ll. P. P.
[2] Vab.—Ll. P. P.
[3] Ni'n gedy, *neu* nynedeu.
[4] Ytyv.—Ll. P. P.

GRUFFUT VAB GWRGENEU

A GANT YR EGLYNYON HYN OR GEDYMEITHON. O L. D. D.

MARW merwyd hirwlyd am hirwlych
Dagreu—digrawn ynt a mynych
Nyt heneint gwr ae gwrthrych
Nyt hyn oes dyn noc oes drych

Ystyrywn kwynwn ketwyr aruoll naf
Ny ad duw yghyuyrgoll
Marw myrd mawred kyrd kardgoll
Marw merwyd meirw uydwn oll

Pell yw o Bowys pwyll argel y dyn
Y ddial gwaet auel
Gwaelawt ty tywawt tawel
Gwely rud gwilim ryuel

Gweleis le am de am danaw heddiw
Hawd y gallaf wylaw
Rudued werthuawr wed wrthaw
Ac edenawc y danaw

Kanys marw mawred a grym
Griffri y treghi oed trwm
Marw vyd einawn dawn dinam
O dyna ny byd da dim

PHYLIP PRYDYD

A Gant yr Awdwl hon y Rys Gryc. O L. D. D.

Gwelreis Rys yn llys eissidlo
Gelurud gelyn yn alluro
Hyuoluawc hael mynawc hawd bo
Glot edmyc kymhengryc kymro
Dragonllyw lluoed anwosgo
Dreic vnbyn a vynn a vynho
Hir y wir y wr dra sauo
Hydyr y dreis y dreth o benuro
Gwalch gwylwalch golut anghryno
Gwawd uyuyr gwawr gwhyr gortho
Enw y uard y uarn a welho
Kediuor kadeiryawc artho
Baran llew yn lluryc eurdo
Brenhin beird breinyawl a ganho
Gorwenn tonn tued porth gwydno
Garw y llenn a grann wenn y gro
Gnawt rygwyd rygeis ny allo
Gnaws gaeaf alaf yng godo
Teleis y ueirch y uarchawc mwydno
Teilwng yng talv an rodho
Ys ymi vd lwysrud kas a gro
Fyddyawc fodyawc y ymdro
Hael hir lew hir llew hir llwydho
Hil catuan kynan vab iago

LLYMA KYGORYON DADOLWCH

A Gant Phylip Prydyt y Rys Gryc Gwedy Sorri wrthaw am Brydu y neb namyn itaw ef. O L. D. D.

Pa gessidy ui uodrydaf kreugar
Kroewgoch gwaew oth adaf
Pa ham veirt adlam vleit naf
Pa gam a gefeisty arnaf

Arnaf kymeraf kymhennrys atteb
Hyd attaw yny lys
Myned dylyed dilys
A mawrglod ym arglwyt rys

Rys uyg loegyr westyng lary westi toru-
Taryan ystrad tywi [oet
Rac dy uar kar kert lochi
Mal gwiryon gwared dduw ui

Mi ath fum borthwr borthyad riallu
Ny ellir y ddiwad
Pan oet lyw kyhoet lew cad
Ym pob riw ryuel arnad

Ar dy uawluar par pymllyg nam gwartha
Nam gwrthod yn dduruyg
Eryr llewyr llaw bergyng
Erreityeisty ehang o yng

Ys yng yn ystwng ystic vara rys
Rutuoawc cadurua
Ys anilys im ddim da
Os am carwys am cassa

Nam cassa pwylla pyllyawc eduynt rys
Y rwng ros ac eppynt
Bart vum itt trimud tremynt
A chedymddeith kanweith kynt

Kyntaf achubaf echel ureint rac bar
Hil casnar cas wytheint
Nawt duw mawr dengwawr deweint
Gyda nawt naw mil o seint

Synnya di roti rwyf gwawr carannawc
Kerennhyt yth gertawr
Rysua kyrt kalan yonawr
Rys rut bar rwysc moruar mawr

Mawr fwy y credaf no chreir ked
Neirthyad—echel kad ked adneir
Gwr yssy ym kadw ym kadeir
Gwn itaw goreuraw geir

O dywedeisy eir ar wekrei heb porth
Parth eurgolofyn kymry
Diwygaf honnaf hynny
Difwyn a gymer duw ury
Pa gessee dy &c.

EGLYNYON Y RYS IEUANGC.

Phylipp Prydyd ae Cant. O L. D. D.

Rys rwysc chuel ryuel rwyf naf deyrn
Rwym kedyrn cat worssaf
Eithryat brat bron eilyassaf
Eithyr kenyt kynelw ny wnaf

Ys gwneuthum ytt glot glut rwyf gawr ygwrys
Gwawt vrys rys rwysc ddiryawr
Llyw ior llew tewder tutwawr
Llawer echaws tat maws mawr

Mawr yw ym dreic wawr fawr faw fwyr Fysclew cat ket wallaw [fyscyat
Bot addef nef yn eiddiaw
Ar byt achlan y danaw

Dan Rys vab greifwrys grufut ysgwyt-wyrd
Oes ket kyrd kard wosgud
Llwrw llwyrglot wawt rot wotrud
Llyry drauyn llawer llauyn lletrud

Lletrud parvrys rys rwysc hiryell yn aer
Yn arueu agkysbell
Hawl toryf teyrnvro gadell
Hydyr auael hael hanbych gwell

Hanbych gwell hyd bell bellawc lluch-urys cat
Kedernyt enwerys
Aryfrud prud prydein ynys
Eryr aer glwyf arglwyd Rys
Rys rwysc &c.

AWDWL

A gant PHYLIP PRYDYD yn Llys yr Arglwyd Rys ieuanc yn Llan Padarn Vawr pan vu amrysson yrygthaw a Beird ysbydeit pwy gyntaf o honynt a delei a cherd Dduw Nadolyc. O L. D. D.

Bu dioual ny bu diofit
Gan golofyn kymry camp ddiodit
Pan wu yn ryuel gat chwel chwerwlit
Myny adeigei neb ar y newit
Peunyd yn rwyddryt ym rodit anoeth
Peunoeth a rygoeth ym anregit
Ac yn llys hil tewdwr tec ym hurdit yn-aeth[1]
Ac attoeth etwaeth nam gwnaeth wneit
Pei achwir volawt
Y dylwet fossawt
Dyrllydwn i wirawt
Kyn bydwn i ermit
Moladwy uleidriw nym rodey brit
Mawr y afael hael hawd y erlit
Ny thraethaf i gelwyd nyd ef gelwit
Hwn cledyf ysgwnn twnn twyll y gwndit
Disseirch meirch a seirch osseddrit borfor
Diachor ysgor ysgwyt turnit
Kadyr wychawc varchawc mynawc mwynlit
Kat elling ener wener wenit

[1] *Neu*, y uaeth.

Kadeir vaelgwn hir a huberit y veird
Ac nyt yr goueird yt gyuerchit
Ac am y gadeir honno heddiw bei heiddit
Bod se ynt herwyd gwir a breynt yd ym-brouit
Bydynt derwyddyon prydyon prydein
Nes gwaew yn adein nyt attygit
A bei gwnawn or dawn a dadenit
Penkerd o digerd ny ddigonit
A bei ef gennyfy yd gennelwit
Atvyddaf naf arnaf y dorvyddit
Eudusswny uot rys rwysc ddiednit
Tra vei dywawl duw yny dwyodit
Ar y llenn valchwen ny vylchit y breint
Yd ysgarawd heneint ac yeuegtit
Rwng y prenn frwydlawn
Ar tair prif ffynnawn
Nyt oed ar hirgrawn
Yd ymborthit
Yn hyrgan vann vawr y rydit
Yn hyngaer glaer yn yt glywit
Yn heyrn adef yn nheyrnas nef
Gwr ys yn godef y goreilit
Kywot dy was assaf essill ervit vawr lawr
Gnawt o synwyr vawr varu drybelit
Ae kymraw treidaw tra mynyd gwidawl
Myny ret redyawl o elenit
Ae gwallus yghof yghyuyrdelit
Ae gwaeth mynac nac noc eddewit
Kigleu y doroff ath toroff a thwryf ysgwyd-awr
Nos galan ionor mwynwawr medwit
Ac ambyrth clot wasgar llyry daear divrisc
Llawer march a gwisc wesgerit
Wedy cat dramawr agawr d—mit
A hyuaruot pybyl penn yn eruit
Rac me vei kyued kyuedach hedyrn
Rac bronn eurdeyrn kyrn a genit
Bann ket ban rodet pan rodit eur coeth
Pan vei parabyl doeth a dywettit
Pan rei ankwyn med yn medwit yn llys
Ym hadawssei rys nam diddolit

AMRYSSON PH PRYDYD AR GOVEIRD YSPYDEIT.

O L. D. D.

ARGLWYD nef a llaȣr maȣr a ryued
Val y keissyr cam o bop kamȣed
Andaȣt ud gȣayȣrud gȣaȣr teyrned
Y goueird ar beird yn kyȣryssed
Yr pan vu elffiu yghyȣryssed vaelgȣn
Neus porthes pepprȣn pell dyfryded
Llauar merinnyeu gȣynnyeu gȣraged
Llaȣer chȣedel anoeth a doeth ȣyned
Kyny deley hȣnn o achened

Geuveird aghyfrǒys y beryf ae henryded
O gǒnaeth golydan gyflauan diryeit
Bit ar y eneit yr enǒired
Taraǒ kadǒaladyr colofyn elyflu
Gǒr oed yn gallu y dyualied
Ac eissoes eissoes yny dygned
Divreinyaǒ daǒn duǒ nyd dyn ae med
Mor dygaǒn y mae digymroded
Wedy penkeyrdeth kymry yghamryssed
O byd arglǒyd gǒir gǒyned dyǒyssaǒc
Essillyd madaǒc ryǒyaǒc reuved
Lleǒelyn lleǒ gǒaǒr clotvaǒr cleddyfir
Pell yd etmygir y atchǒedled
Gǒr ny uarn kamvarn kadarn yt ved
Gǒr a vyd y enǒ yn edryssed
Gǒr biheu tretheu trathued llundein
Diffeithdir prydein ae chyvanhed
Gǒr yn llǒyr a ǒyr synnǒyr sened seint
Gǒr a ǒys y vreiut o vrenhined
Goroeu yǒ gennyfy gorǒed neuadaǒr
Llyǒ llǒyth Teǒdǒr maǒr gǒaǒr gǒaradret
Kynnedyf yǒ kennyf y k—derganed
Kanu kerd am borth am byrth neufed
Hengerd talyessin y teyrned elvyd
Hi a vu neǒyd naǒ seith mlyned
Ac onym agheu y aghenved daear
Kyn anǒar kyfar kyflauared

Ny dervyd aǒen y ar darǒed treul
Tra vo lloer a heul ar y rodǒed
Ac onyt trech kelǒyd na gǒiryoned
Neu darvot daǒn duǒ yn y diǒed
Ys my a veflaǒr or gygheussed
Gǒeryt yr gǒagveird y gǒaghoffed

AWDWL VARWNAD Y RYS IEUANC.

Phylip Prydyd ae Cant. O L. D. D.

Goruchel arglwyd goreythoylaf
Goruedawt vyn tauawt gwawt a ganaf
Goroyr vyng callon goruch atdaf llys
Goruc angheu rys anghen arnaf [ych
Gorwlychawt vyng rwydeu om dracgeu myn-
Neud val drych gwrthrych gwrth a welaf
Neud ethyw glyw gloew orsaf byddin
Hoedyl egin vrenhin hoet a borthaf
Gwenwynvar gwanar kerdgar kyrd vyget
Gwae ui oe vynet vyn nas gwelaf
Gwedy mab gruffud gwaewrud gurhaf
Ysgwnn vyng hystlwnn ny wnn py wnaf
Och hyt attat ti duw a dotaf yn dde
O welet vy lle ar llet eithyaf

CANUAU Y PRYDYDD BYCHAN.

MARWNAD RYS IEUANC

Y Prydyt B. ae Cant.[1] O L. D. D.

Colled gwr arwr aruawc chwyrn yg cad
Yg cadarnwisc heyrn
Mur toryf aerdoryf eurdeyrn
Mygyr bennaeth mab maeth metgyrn

Mab metgyrn teyrn tawel ut mwynuawr
Kyn maenuet y orchut
Mab mad mygyr lleityad llauynrut
Brwysc breinyawl gretuawl gruffut

Mab gruffut llauynrut lluoet ros gyrcheid
Rys gyrchyad tra moroet
Gwrt am deruyn amhyl doruoet
Gwr bytin gwawr bytinoet

Bytinoet hartoet dyt y hyrtei rys
Kiwdawd ros o hanei
Lleith kynnygyn kynnetyf gwalchmei
Llew gawr ysgwyduawr ys gwnei

Ys gwnai Rys ar urys arlwy gwlet branhes
Kyn prynu tangnhefet
Par tridryll gwerssyll gorsset
Penn clod kyn noe vod yw vet

Y met argyuet nyd gouyged teith
Doeth y ueirt oe vyned
Am ysgwyt gawr vawr vur ked
Am ysgwyd vriwdoll golled
Colled gwr arwr &c.

EGLYNYON

A Gant y Prydyt Bychan y Varedyt vab Ywein. O L. D. D.

Maredut aestromrut troch
Par awchlym wych lith gwyach
Eurwawr llew yg gawr llauyndrwch
Aerwalch eiryf ny theiryf ny theich

Ny thechei ner fer frawtus
Mab ywein bro goeluein brys
Gwychyrlym dreic eil meic myguras
Gwychwlad o gad a gedwis

[1] Rhys Ieuanc a ꝛ farw yn y Flwyddyn 1222 ac a gladded yn Ystradfflur.

Cadw varedut cadyr eurdoryf
Cadoet gyman cad gynnwryf
Bolch glet yn dewret yn eiryf
Balch glod ac aruod ac aryf

Aryfrut balch teyrnwalch tec
Eurvro gadw gadarn dinac
Armes ros bla ddangos blyc
Aeruleit gwreit ae goruc

Goruc fy llyw llew amgoed
Gwyar am aer drydar draed
Oesawc varchawc veirch gydneid
Aes valchliw rut eurvriw rwyd

Rwyd ysgwyd ysgwn eurwlet
Ruthyr rynn ny geis rann o vot
Rugyl yawn y dawn yny dyt
Rutbar vawruar varedut
Maredut aestromrut &c.

EGLYNYON

A Gant y P. B. y Varedut vab Ywein. O L. D. D.

Maredut ut prut praflu
Kefeis nyd kyfyg dy vro
Gwledic doeth kyuoeth kyfa
Gwlad roc diofyn colofyn kymry

Kymry varedut kymer
Kymreisc walch balch bennadur
Dreic vnbynu aervyn arwr
Drud llaw esgud lluosgar

Car gymhell treitbell trethoet
Mab ywein mawrdwryf arraet
Llyw glyw glew yn ymorchwyt
Llwytdud llew gwrtrud gwreit

Gwr yw uy llyw gorllawen
Gwyr a gar gwawr trydar trin
Gwrt yn ryuel ae elyn
Gwrth gas wrth y gassogyon

Digassawc franc frawt anvot
Dugost vawrdost uaredut
Diffeith pob gwlad gad gynnyt
Dewr gyuran ae chyfannet

Kyuannet walch dy ualchgorn
Ar tir ynyal dywalwern
Eurbost cad aerbyst kedyrn
Eryr cadyr dewrwyr kadarn

Kadarn kedeirn gywrysset
Y keidw glew gwlad yr anuot
Bolchlauyn yn aer daer deryt
Balchgoeth uawrdoeth varedut
Maredut vt prut &c.

EGLYNYON

A Gant y Prydyt Bychan y Varedut M. Ywein. O L. D. D.

Oesuyrr dy alon aesuriw varedut
Trawsualch ut treiswlad wiw
Pwyll mab vthyr rwyf aruthr riw
Pwyllawc par dryllyawc drilliw

Yn lliw gwyar bar beir vetu prydein
Hil ywein hawl fynnu
Pob gwlad barawd gad gyrchu
A diuarn ae gadarnllu

Yn llu yth weled yn llithyaw branhes
A bryneich yn cwytaw
Llyw dragon llafneu dreiclyaw
Llew ehwybyr o lwybyr dy law

Llaw ar bar anwar enwawc varedut
Dreic rwytuut rutuoawc
Kynnyt blas dy digassawc
Kynnwalch muner ner nerthawc

Ym neirthyawc breinhyawc brenhin
gwyr toruoet
Teruysc lloegyr y gelwir
Kymreisc wystlon a wystlir
Kymry ae dyry roc dir

Roc dir y rotir rwyf gofyneic prut
Maredut mawrvut meic
Ardwy llu lloegyr eryneic
Eurdretheu dreithyeu ym dreic

Dreic agkynnwys dwys nyd oes ath veito
Yth uytyn diarlloes
Ath gynnhwan gad veityad voes
Ath gynnhar wlad yth gynnhoes
Oesuyrr dy alon &c.

EGLYNYON

A Gant y Prydyt Bychan y Uaredut. M. Ywein. O L. D. D.

Gwalch yssym amyl y niuer
Gwalch eurgalch aergun gyuor
Gwalch dewrualch o lin dewdwr
Ac am walch dewrualch dewrwyr

Gwyr rif syr yssyt yn y gad
Gwrthrut varedut vur gryd
Twn y bar dreic anwar drud
Didwn y eir ual creir cred

Cred pan aeth dreic hydyrfraeth hy
Yr goteu goteith bennuro
Oet amhyl am amlaen deulu
Heyrn traws teyrn trosti

Trosti yr treisdwyn gwendud
Aeth mab ywein prein prifglod
Ny bu le ar lawr dyued
Ny bei sathyr gan y seithgad

Cadyr uab ywein cadyrualch gwlet
Kedeyrn wostwg rygylvlwg ryt
Dyfrys brwydyr bryd ar ymlat
Difraw y law ar lafyn rut

Llafynrut uaredut llyw drinc
Llew ny ad lloegyr yny wnc
Nys arueit aerulawt frawt freinc
Nys geill seis na threis na thranc

Tranc ar bob franc frawtus gylch
Gwnaeth uy llyw llew ysgwydvwlch
Meic kyhaual aryal aerweilch
Mut mwynfut mygyr gwaerut gwalch
Gwalch yssym &c.

EGLYNYON

A Gan y Prydyt Bychan y Varedut vab Ywein. O L. D. D.

Kyrch a duc uy llyw llew gwyth
Kad vt uaredut valch deith
Oet aerdreic penn eic pann aeth
Oet agro pennuro pan doeth

Doeth brut varedut
[*Englynion ar goll.*]

MARWNAD UAREDUT. M. YWEIN.

Y Prydyt Bychan ae Cant. O L. D. D.

Am varedut vut vawrged
Gwae y genetyl gwawr gogoned
Doeth oe gyuoethcoeth kerted gwenyndro
Gwenwyndrwm a golled
Colled llyw llew huysgwr
Maredut mur dineswr
Dunawd gynnefawd gynnifwr ar ros
O lin rys ab Tewdwr

O dewdwr aeth gwr gwrtlaw hir bolchlauyn
Balchwlad dreic bu kywir
Maredut men na welir
Mygyrdrud gwae y dud ae dir

Tiriawc rywawc ros wrthrych uu uy rwyf
Rwysc ywein urych
Vn oe deruyn doryf lewych
Yspys yspadaden ddinbych

Dinbych y kyrchws kyrch diatrec prut
Gwalch gwawdvut rwytvut rec
Hwyl diwyl dyfyndref saesnec
Hael awyt hil ywein dec

Oet tec rwyf rwysc oliffer
Oet cleu darpar clod dirper
Oet glew maredut oet gloewner esgud
Yn ysgwyd deu hanner

Oet deu hanner ber bar gwythrut yn
Gwr ual llew digythrut [llaw
Oet erwan gwaew preitwan prut
Aruoll mawrgoll maredut
Am varedut vut &c.

EGLYNYON

A Gant y Prydyt Bychan y Ywein uab Gruffut uab Rys. O L. D. D.

Ywein rutlein rot edmyc
Ged ysgein gad ddiysgoc
Teyrnet leith dudueith dec
Teyrnas dinas dinac

Dinac ywein rutlein lafyn
Doeth id yth wlad leityad leifyn
Trethoet tros uoroet uar dwfyn
Treul ked rwyf dyfed rac dy ofyn

Diofnawc uarchawc ueirch fraeth
Yw hwn ut gwaedwn gwawdueith
Lloegyr distryw cadarnllyw coeth
Llid anwar llew gwrtuar gwyth

Angwyth lew arglwyt gwythawr
Ywein borthyad brein bronddor
Dragon a volafy naf ner
Dreic ddiogel y gelwir

Gelwir hwn llu gystlwn llyw
Lloegyr gyrchyad cad ced aelaw
Teruysc eingyl eghyrth pob glew
Teruyn gadw taryan vradw vriw

Briw ragod ragor anvedyr
Bradw yscwyd hud blymnwyd hydyr
Aergleis glwyf rwyf rut beleidyr
Arglwyt gwawd rwyt gwaed raeadyr

Raeadyr gwaed am draed am drwyn
Ryw rac uy llyw llew aryein
Rwym bryneich branhes terrwyn
Rwyf gawr awytuawr ywein

MARWNAD Y EWEIN. M. GRUFFUT.

Y P. Bychan ae Cant. O L. D. D.

Gwr kymrwyn y dwyn gwawr kymry
neud marw
Ywein prein neud prit wely
Aruod uygyr aerwalch hydyr hy[1]

Vy hy arglwyt rwyt rut glet ry golleis
Rym gellir lledurydet
Vy llyw oet vur glyw a gwlet
Vy naf poed nef y diwet

Oe diwet vaenuet uwynuawr aruaeth
hydyr
Hidyl uyt deigr o hiraeth
Ardelw dyued ged gyduaeth
Aerdreic oet benn eic ban aeth

Ban aeth gwawr gwinuaeth gwenwyn a
golled
A golleis oe adwyn
Doeth y ueirt byd y gyd gwyn
Diua gwalch tyrua terrwyn

Oet terrwyn ywein tyrua rec eurvut
Kyn oervet gyhydrec
Oet amhyl oet amlwc gostec
Metgyrn am gylch teyrn tec

Oet tec eurbost rec rwyf adas prydein
Traws ywein treis leas
Oet aergwyn oet oergwyn was
Oet eurgoryf toryf teyrnas

Teyrnllv y law teyrned alar
Gwawr gwanar gwin a med
Teyrnllew glew gloew voned
Teyrnllyw nyd byw neud bed

[1]*Neu*, hydw vab hy.

Neud bed dewrwalch gwlet daear dyw-
archen
Nem[1] gorchwy rwy trugar
Nyd am llud am uud y var
Nym llwyd goleuwyd galar

Meu alar llachar mur traeth llychwr
gwychyr
Llew gwychddrud dineuwr
Mwyth doryf dervyn ehachdwr
Meith blas yn was ac yn wr
Gwr kymrwyn y dwyn &c.

MARWNAD Y RYS GRYC.

Y Prydyt Bychan ae Cant. O L. D. D.

Llawer deigyr hydyruer ar hynt
Hityl am rys ryssua mynwent
Llyw dinefwr gwr gwychblant
Llew trin ae brenhin ae breint

Breinyawc rys brenhin kyuoeth
Brein borthyad cad kanhymdeith
Neud ethol walch weilch hydwyth
Neud ethym am dreic neud aeth

Athwyf ym brwyn gwyn geithyw
Ethym heb vt llauynrut llew
Aeth rys uab rys ros breityaw
Yw diwet uanuet vyniw

Ger myniw llyw llew hawrfort
Y gweleisy rys ros ymhwrt
Teyrnwawr yg gad uawr uyrt
Teyrn yn heyrn yn hart

Hart llys rys ros geithiwed
Rwyf llu tra vu y vywyd
Balchgryc barabyl bolchglet drud
Bar dwys aghynnwys yg gad

Cad gyrchyad llauyndrochyad llew
Vu rys rugylvar rutbar riw
Eryr deyrn loew eurgyrn lyw
Creir oet y luoet y law

MARWNAD Y VORGANT. M. RYS.

Y Prydyt Bychan ae Cant. O L. D D.

Morgant achvre cant mor echrys myned
Llyw llwytged llwrw na wys

[1]*Neu*, neur.

Oet argledyr gwir dir dilys
Ar eurglawr yr arglwyt rys

Mab rys eurbost llys aerbeir yn arueu
Duc angheu dygyn o eir
Ae law oet lw ym pob kyfeir
Fal kyuun grededun greir

Creir nyd amharchei creulawn y volch-lauyn
Ae valchlys yg carawn
Rwyf blwng rwyt ystwng estrawn
Rot digraff rotyon digrawn

Digrawn ar uyg grut dagreu am vorgant
Neum kynwant clwyfyant cleu
Hael enwawc hoetyl uradawc vreu
Hydyr nenn kyn aghen agheu

Duc agheu rieu rwyf ehagdwr llu
Llurycwalch dinefwr
Llew tir teyrnuro dewdwr
Llaw esgud llwybyr gwrtrud gwr

Gwr glew oet vorgant gwrt glet gogoned
O genetyl teyrnet
Gwawr llawr lluossawc vonhet
Gwalch kein aerualch kyn oeruet

Oer ym daw treisuraw tros diuant dragon
Ar pob dreic ys ramant
Erwan dolur mur milcant
Aruoll mawrgwyt goll morgant
Morgant achvre cant &c.

MARWNAD KYNAN VAB HYWEL.

Y P. Bychan ae Cant. O L. D. D.

Dyfed llwyr y gwyr gwrhyd frawt kyf-yrdan
Marw kynan kynhwan cawt
Dawn degwlad cad vleinyad vlawt
Dwyn yn llyw duw ryn llatawt

Llwyr yn llatawt cawt kwyn uetu galar
Gelyn lloegyr a darvu
Bod gwr arall yn gallu
Ym adolwyn ae deulu

Teuluoet kyhoet kwynyant eu heurglawr
Eu harglwyt collassant
Dwys ym bryd beirt byd ba wnant
Disgyr gwyr am eu gwarant

Gwarant gymry blant bla diochel mawr
Marw kynan vab hywel
Kein wlad nef boed ef yt el
Cannos gwnaeth yn ros ryuel

Ryuelnaf trossaf wyf treisdic oe goll
Gallwys beleidr yssic
Brein lithyaw breinyawl leithic
Mur gwladoet marw an gwledic

Gwledic mwyn uawr kwyn kynan kyrch breityau
Preityad lloegyr ae phoethuan
An llyw aer aryf taer ual tan
Llew gretuawl llawer grituan

Grituan uarw kynan kynnyt seithuc bla
Plygu lloegyr a oruc
Dragon gyrchyad gad gaduc
Vu duw an dreic ny a duc

Duc agheu yr goreu goruc coted bron
Peir rotyon par ruted
Pennyal beirt llawr keinwawr ked
Pennyadur dewrvur dyued
Dyfed llwyr y gwyr &c.

MARWNAD RYS VOEL A SAMSUN M. MEURYC.

Y P. B. ae Cant. O L. D. D.

E am rys uab rys ryuyc ny dalywn
Aeth samswn blyngrwn blyc
Mur llauyndur lluoet edmyc
Mwyndud llawr mab mawr meuryc

Kyn plyc vab meuryc mawr anosbarth llys
Kolli rys rwystud barth
Colled rwy ym rwyf diwarth
Coll mawr ar wawr llawr llannarth

Gwalch o barth llannarth llaw agor ysgwn
Oet samswn kystlwn cor
A gwalch rwyt eurvalch ragor
Hydwyth cadarnllwyth caduor

Cadarn an diuarn kyd a mateu rys
Cadwalch llys lles kerteu
Cwyn dwyn deifnyawc oe dechreu
Cof meith anghyfreith angheu

Agheu ry diheu egy— seithuc pla
Plant adaf ry amuc
Hityl deigyr diuryd am goruc
Hoetyl ureu hydyr a deu a duc

Oe dwyn kynnetyf brwyn kwynassam
Samswn—llyw llauyndwn llew dinam
Collyssant oll coll kyflam
Cenetloet eu kein adlam

Adlam gweilch dinam gwychlys
Kyn ystwyll—can ystyn meirch dilys
Anwar yn aer urwydyrdaer urys
Enwawc rutbar votawc rys
E am rys &c.

MARWNAD RYS UAB LLYWELYN.

Y P. B. ae Cant. O L. D. D.

Ducost rys ar urys oe uro
Dic ym oe dwyn gwyn gyfle
Da y dewisseisty hwnnw
Yth uytin grist urenhin vry

Wrth dduw vry vreyenhin coeth
Rys —yl urys ureiscuawr dylwyth
Llawer kertawr gwawr gwawdueith
Ar uar am dy uarwolaeth

Marw rys dreic enwerys drud
Am gwnaeth drwy hiraeth dristyd
Rwg gedymddeith cludueith clod
Am arglwyt mawrglwyf golled

Colleisy rys colled nym peisc
Vab llywelyn llew aerffysc
Gwr am parchei parch dilesc
Ac am rotei rut eurwisc

Gwiscawc varchawc veirch hywet
Oet rys rwysc llew yn ymlat
A drud geir dreic gwynnyonyt
A distein gwawr prydein prut

Prut alar am rys nym roesy hoen
Prifwalch cadarn haearngaen
Chwetyl oer y euruab ywein
Ae gyfoeth a doeth oe dwyn
Ducost rys ar urys &c.

MARWNAD MADAWC MON.

Y Prydyt Bychan ae Cant. O L. D. D.

Madawc mon mal kynnifywr
Bu gwletawc oe nerthawc ner
Ae daeran ae daerlew bar
Bu briw ger bron y eryr

Oe eryr bu oer golled
Dwyn madawc dreic vodawc drud

Oe dy digart hart hyuryd
Oe wayw nyd oet waeth y glod

Oet cloduawr clutueirt otef
Madawg mon kein rotyon cof
Oet tauawd coeth doeth digrif
Ar lles pob neges oe naf

Kyd ae naf cadarn yg grym
Madawc leif aerduryawc lem
Oet pargoch yn aes droch drom
Oet glew lew o lwyth y cam

Llwyth y cam keimyeid dinydyr
Ae colles colled anvedyr
Llary vadawc brif enwawc brwydyr
Llew gwrthgloch burgoch baladyr

Oet briw baladyr cadyr cadcun
Oet brwysc y rwysc rwyd gelyn
Oet gwrt yg cad treifyad trin
Oet llew gawr madawc mawr mon
Madawc mon mal &c.

MARWNAD VLETYNT. M. DWYWC.

Y P. Bych. ae C. O L. D. D.

O dwyn bletynt o duw nef
O goll kywir aruoll cof
Glud yw herw hiraeth arnaf
Glyw deigyr am wr glew digrif

Digrif a gar gwaewbar gwaed
Vletyn vleit trin tra adwyd
Oet kywir y eir erioed
Oet hael talym ddiwael teleid

Teleid yn reid yn rin gwrys
Vu vletyn vlygddrud neges
Ragor glod rugyl y kedwis
Rac bron balch naf y kafas

Can kauas kyuet dichwant
Gan vab dyn dawn ym pressent
Mab duw naf drwy nerth seint
Boed gwar wrth vlaengar vletynt
O dwyn bletynt &c.

MARWNAD WEN VAB GORONWY.

Y Prydyt B. ae Cant. O L. D. D.

Marw am wên lawen lawch kyrt
O hiraeth oi uaeth i ueirt

Marwnad heb plyc hirddryc hart
Bellach a ballaf oe gert

Kertoryon kerteu diuwlch
Gwen lawen lyw ysgwyduolch
Oet tec am rec am rwyf gweilch
Oet tew amlew glew gwlet valch

Balch yn yscwy — loew galch laes
Vu wen wenwynic wrth seis
Vnbenn — vynnei nyvoes
Vnben o vnbyn powys

O bowys be —— dihagyr
O dwyn gwen dilawen deigyr
Gof am daw — llaw am llwgyr
Am goll gawr am wawr mawr mygyr

Mygyrddrud wen hydyrlawen hy
Mygyrveirt magwyd oe voli
Gwawr destyluawr distein tr —
Gwalch kenneytylualch kynnatylua

Kynnatyl —— bei beilch ddoethon
Yn ymaruoll mawrweilch n—
Y lw ny lithid ar wen
Y eir oet creir crededun

A grettei wen walch syberw
Creded y vyned y ———
Erwan y ddwyn gwyn gannhwryf
Eryr mur mawrwyr neud marw
Marw am wen lawen &c.

MARWNAD LYWELYN VAB RYS. M. IORUERTH.

Y P. B. ae C. O L. D. D.

Colli llywelyn llew argae mwynvawr
Maenvet trwm ae gwarchae
Oe genetyl nyd chwetyl chwarae
Ae blant os gwytant ys gwae

Gwae ui oe golli drwy edgyllaeth hydyr
Hityl uyt deigyr o hiraeth
Aerwalch aruod ualch aruaeth
Eur — dwylann frydmaw — fraeth

Oet fraeth y aruaeth aerulaen gynghor llu
Llywelyn anhepcor
Tawedawc breinyawc brondor
Tauarn llwyth cadarn cediuor

Caduarchawc pyllawc pwyll agglaear
Gwrt—gortwy y esgar
Llawch kyrt kertwys y alar
Llew traws ny wneid treis ae gar

Oet carannawc walch weilch gylchyn yn
Yn llyw coch a melyn [llu
H——— gludhawd glod obryn
Haelrwy lawryt lywelyn

———————————

———————————

Llywelyn llyw ————

———————— colles
Colli llywelyn &c.

MARWNAD BLEGYWRYT.

Y Prydyd Bychan ae Cant. O L. D. D.

Marw blegywryt bla wrthot galon
Wyf galar anoruot
Aerwalch balch bolchgled aruot
Eurwawr hoeddyl ddiruawr ddaruot

Deryw Bleg. deurud arwyd hoew
Neum doeth hoet oe tramgwyd
Drutwalch hylwybyr ualch hylwyd
Dewr argletyr da wr arglwyd

Arglwyd neit mawrgud neud mawrgwyn
Dwyn gwrda penadur [gwyrda
Blewgy. llew gryt llafynddur
Llew oestrawt llan ystrat flur

Ger flur yr dolur dilen saeth detwyd
Oe dytwed olo ydaeth
Dwyn gwawr trylwyn trwy hiraeth
Duw ury dewr urenhin ae gwnaeth

Gwnaeth — law aeruraw aurcol bryneich
Briwlan riw a heol
Gwawr cadarn yn cadwyt ol
Gwr coeth gweryt doeth dethol

Neut dethol gwalch nef neut aeth ble-
Oe gywreint wassanaeth [gywryt
Llyw gwled gwin a med ae maeth
Llef gawr oe vawr varwolaeth
Marw Bleg &c.

MARWNAT GORONW AP EIDNYUET.

Prydyd Bychan ae Cant. O L. D. D.

Marw goronw mur gwyndyt
Gwychyr — uab ednyuet
Arueu —— cleu —— clot
———————— wlat

[*Englynion ar goll.*]

EGLYNYON

A Gant y Prydyt Bychan o Deheubarth y Owein Goch vab Gruffut. M. Llywelyn. O L. D. D.

Gwynet kein reuet cann rad nyth arllut
Mab gruffut mawrvut mad
Gorvlwng walch yg calch yg cad
Goruolet y beructwlad

Gwledic gwychyr hydric gwychnaws yw ywein
Clet lith brein clod liaws
O lyw glyw glewddrud gynghaws
O lin breyennin trin traws

Trawsuar yn trydar yn tro dygythrut
Mab gruffut breiscut bro
Caer daer terwynwalch gymro
Dygant yth uetyant ath vo

Bo gwalch bro breint teyrnas
Drwy rad y rwyf cad nyd cas
Yn ddiofyn ehofyn ehangblas arglwyt
Oe eurglet ry cafas

Kawssawch goruuawch gwrhydri angut
Angert ueibyon beli
Mwynvawr weilch beilch westi
Mon eryron eryri

Eryr eurdreth myr aerdranc yw ywein
Gweilch goelucin gwalch gyfranc
Drud yn arueu yn yeuanc
Dreic llys fraw drwc ar lles franc

Ffranc uyth ueit kyfranc kyfrwysgar gwersyll
Rwym pebyll bumddryll bar
Cad aerulawt uorgymlawt uar
Cadarn ddilesc wrth esgar

Hyddysc y esgar escuduryd ywein
Gwawr llundein llew yg gryd
Hydoryf walch hydyr or mebyd
Hyder gwendud ner gwendyd

AWDYL

A Gant Einyawn vab Madawc ab Rahawd y Ruffut ab Llywelyn. O L. D. D.

Arddwyreafy hael hwylglod ellwg
Arddunyant toruoet tyrrua eitwg
Aruod ysgymod goruod gorflwg
Arueu briw trilliw trillu gyhwg
Eryr gwyr gwynet gwn nad echwg
Ked ef ddigoner ny chymmer vvlwg
Yr yn uab ym rwyfy ry gwnaeth ystwg
Ar y estronyon ys drud echwg
Pendefic crukyeith meith mygyr ddifwg
Pennyadur prydein prydest deilwg
Pennaf yw gruffut peunaeth rwg deu uor
Penn eurddor bronddor breint a hebrwg
Pannu a uyt dir rac dewr gorflwg
Pan uo dyt gorwlad a chad yn wg
Pennyal pob aryal crev allwg branes
Amgylch llyw didres dwydreul gyfrwg
Gnawd yd gyrch kynnygyn oe gynnif pwg
Mal pan gyrch fflamdan flamdo yspwg
Gnawd yd goch a glew gleif gan vwg gor-
Gnawd goches rodwyt ruat ostwg [wyt
Gnawd taw treissyaw tros bob ethwg
Nyd gnawd oe ardal na thal na thwg
Gwnaeth drwy einc ar freinc frawt anheil-
Ac ergryd a chryd a chreu ddillwg [wg
Gwnaeth drallif gwyar vch trallwg Eluael
Pan fu ymdrafael drud ac erdrwg
Gwnaed dduw y ddiwet ef ddifefyl hebrwg
Yny uo y orffen ar ffort deilwg
Yn dygyant trigyant dreic diystwg
Yn tec adef nef nawt orddillwg

EGLYNYON

A Gant Gwernec vab Clyddno. O L. D. D.

Kwddedynt lletkynt llit anoeth goval
Gnawt gouyn chwedel y ddoeth
Mawr dduw a ddyckych beunoeth
Mor wael na welir dranoeth

Tranoeth or pan el trwm ddylyn ys gwael
Nas gwyl neb yr gouyn
Dolur adrawd gawd ganlyn
Diuancoll dygyn hirgoll dyn

Y dyn a ddyckych o ddygyn troua poen
Or pan el o ddyma
Hawl ddidawl ddidwyll wrda
Hael iessu kwd ev kwdda
Kwddeuynt &c.

HOWEL VOEL VAP GRIFFRI AP PWYLL GWYDDEL

A gant yr Awdyl hon. i Owein Goch ap Gr. ap Ll. yr hwn oedd yngharchar gan ei frawd Llywelyn ac a ollyngwyd yn rhydd 1277.[1] O L. D. D.

Duw mawr amerawdyr dynyadon
Dillwg dy walch terrwynualch tirion
Dewr ewein deurutliw fion

[1]Ef a garcharwyd yn 1254. bu yn garcharor 23 blynedd.

Dur goch bar llachar llawch deon
Dinegyf neges rodolyon
Digaled am ged am geinnyon
Diffrwythws daear oe uod ygharchar
Aed ae car gan wyllon
Dilwfyr gwych gweithfutig dragon
Digrawn eur digrifwch dynyon
Diafyrdwl yn aer yn aruon diwet
Rwyf gwynet rwysc lleon
Difro wyf hep rwyf hep rotyon
Hep ewein hebawc kynureinon
Diarswyd ysgwyd ysgyryon ygnif
Ysgwthyr llif llid dryon
Digart hart y uart ae vaon
Ae uyrteu ae uyrt aruogyon
Digabyl wawr gwryawr ual gwron
Gwreit bleit bliant arwyton
Dilut but ual nut y netuon mordaf
Pryd Adaf prif haelon
Diofyn cad kedeyrn doruogyon
Difefyl ner fyryfder faraon
Dinam hael o hil eryron
Dinac dreic dinas kertoryon

HOWEL VOEL AP GRIFFRI AP PWYLL GWYDEL

A Gant yr Awdyl hon i yr un gwr.
O L. D. D.

Gwr yssyt yn twr yn hir westi
Gwreit teyrneit teyrnwalch ri
Gwr am dotyw gwall oe golli o uyw
Gwreitlyw a glyw y gloduori
Gwr teleid teiluoet lochi
Gwr teilu teilwg y uoli
Gwr y gryd yn ryd gwr ual rodri mawr
Gwr eurglawr aessawr vsswyt holli
Gwr yn rwym gan rwyf eryri
Gwr pei ryt ual run uab beli
Gwr ny adei loegyr y losgi y deruyn
Gwr o hil meruyn mawruryd beulli
Gwr toruoet gwr gwisgoet gwisgi
Gwr gwasgawd kiwdawd kad weini
Gwr cadarn cadoet reoli
Gwr cadwent kedwis haelyoni
Gwr eurfut dilut heb doli
Gwr diletyf prifddeddyf pryderi
Gwr oet ewein hael ny wnei holi mach
Gwr nyd oet lyfrach noc elifri
Gwr a beris lloer llwry goleuni
Gwr a beris heul nyd treul tregi
Yr gwir dduw yt wyf yn erchi
Yr gwyr nef om neuawl weti
Ar oed byrr os tyrr torri glas euyn
Gan uot llywelyn llyw kedwli
Gan uod hir gymod heb gam ynni
Gan ddidwyll gymwyll gymodi
Gan uadeu o dduw y dodi yg crocwet
Gan uyned yr bet bu bot keli
Gan gredv penn llu llwry kyuodi
Gan holl ddifryd byd oe bym weli
Pam na vadeu brawd y brovi arall
A uyt wrth ddyall guall gospi
Ny uet namyn duw digyuoethi dyn
Digart lywelyn lew tra gweilgi
Dewr dragon berywon borthi
Dreic arueu pebylleu pali

GRUFFUDD YN. COCH I DDUW.

O L. L. D.

Moli Duw yn nechreu a diwedd
Ai cynnif ni wellyg[1] ni ommedd
Un mab Mair modrydaf teyrnedd
Mair mam Grist ergynnan[2] rhianedd
Dyddaw yr haul or dwyrain
Dy eiriawl er dy fawr drugaredd
Ar dy fab iolydd di yn nhrugaredd[3]
Duw uch omne[4]
Duw rhag omnne[5]
Duw a fedd
Rheen nef an rhoddo ni rann trugaredd
Teyrnfron tange erom heb ymommedd
Diwyceo fi digono fi[6] o gamwedd
Cyn myned im gweryd i'm hirwedd
Yn nhywyll heb ganwyll i'm gorfedd
Ym gwein fod ym gored im gorwedd
Gwedi meirch ac ymddwyn glafwedd
A chyfedd a chyd ynni[7] a gwragedd
Ni chysgaf gobwyllaf om diwedd
Gwlad yddym ys agro ei maswedd
Mal dail o flaen gwydd dadwedd
Gwae angawr a grawn mawrferthedd
Ac onis gwadawl y riedd
Cyn gatter ef yn rhyfedd[8] present
Perygl yw[9] yn y diwedd
Ni wyr drud nid ysgryd yn ei dymmer
Ni chyfyd fore ni chyfeirch nid eistedd
Ni chan wên nid eirch drugaredd
Bydd chwerw ei dalawr yn y diwedd
Sybyrwyd a mawrfryd a mawredd[10]
Meithrin corph i lyffaint a nadredd
A llewod[11] ac ymddwyn anwiredd
Ac angeu dyddaw wrth glwydedd
Ef yn llwch dychynnull dychyfedd
Dynessa henaint ar lled arfedd
Dy glust dy ddrem dy ddaint neud adwedd

[1] Welli *neu* felly.—Ll. D.
[2] Ergynan.—Ll D.
[3] Yngharedd.—Ll. D.
[4] *Neu*, uchom, uch omni.
[5] Rhagomni.—Ll. D.
[6] Diwyccom ni a ddigonom ni.—Ll. D.
[7] Ym ni.—Ll D.
[8] Rhyred.—Ll. D.
[9] Fydd.—Ll D.
[10] Maredd.—Ll. D.
[11] Lleufod.—Ll. D.

Dychrycha croen dy fysedd
Ath wna henaint a llwydedd
Afeirolony[1] Mihangel
Ar reen nef ran trugaredd
Cyntefin ceinaf amser
Daear aclar[2] glas calledd
Ereidr yn rhych[3] ych yngwedd
Gwyrdd mor brithottor tiredd
Pan ganont cogeu ar flaen gwyddgwiw
Handid mwy fy llawfrydedd
Tost mwg amlwg amhunedd
Can ethynt wy cereint yn adwedd
Ymbrynu[4] yn tyno yn ynysedd
Mor ym mhob ffordd ydd eler
Rag Grist gwyn nid oes ynialedd
Oedd ein chwant yn car yn trossedd
Treiddiaw ty tir i alltudedd
Saith saint a saith ugaint a seithgant
A fuant yn un orsedd[5]
Y gyda Christ gwynn ni phorthynt fy
Arch a archaf nym naccaer [gwedd
Y rhof[6] a duw tangnefedd
Am bo ffordd i borth rhiedd Crist
Ni bwyf trist yn dy orsedd

ARALL

O L. E. D.

Yn enw Domini
Meu y moli
Mawr ei folawd
Molaf Ddofydd
Mawr ei gynnydd
Ar ei gardawd
Duw an hamug
Duw an gorug
Duw an gwarawd
Duw ein gobaith
Teilwng berffaith
Teg ei burffawd
Duw an dyly
Duw ysy fry
Frenin trindawd
Duw a brofed
Ynn yn drwydded
Drwy ei drallawd
Duw a ddyfu
I'w garcharu
Gan ufulltawd
Gwledig dedwydd
An gwnel ni'n rhyd
Erbyn dyddbrawc
An dwg i'r wledd
Er ei waredd
Ai werindawd
Ym mharadwys
Ymhur gynnwys
Rhag pwys pechawd
A'n gwnel iechyd
Er ei benyd
Ai bum dyrnawd
Dolur engyrth
Duw a'n diffyrth
Pan gymyrth gnawd
Dyn a gollai
Pei nas prynai
Ddifai ddefawd
Or grog greuled
Y daeth gwared
Ir fedyssawd
Cadarn fugail
Crist nid adfail
Ei deilyngdawd

[1] *Neu*, an eirolwy ni.
[2] Dyar adar.—Ll. D.
[3] Rhith.—Ll. C.
[4] Ym mrynn.—Ll. C.
[5] Y giledd.—Ll. D.
[6] Rhee.—Ll D.

MARWNAD ARGLWYDD LYWELYN

A Las ym Muellt yn y Flwyddyn 1281. Gruffudd ap yr Ynad Coch ai Cant.

O L. E. D.

Oer galon dan fron o fraw allwynin
Am frenin dewin dor Aberffraw
Aur dilyfn a delid oi law
Aur dalaeth oedd deilwng iddaw
Eurgyrn aur deyrn ni'm daw llawenydd
Llywelyn nid rhydd i'm rhwydd wisgaw
Gwae fi am Arglwydd gwalch diwradwydd
Gwae fi o'r aflwydd ei dramgwyddaw
Gwae fi or golled gwae fi or dynged
Gwae fi or clyyd fod clwyf arnaw
Gwersyll Cadwaladr gwae saf llif daradr
Gwas rhudd ei baladr balawg eurllaw
Gwasgaroedd alaf gwisgoedd[1] bob gauaf
Gwisgoedd am danaf oddi am danaw
Bucheslawn arglwydd ni'n llwydd yn llaw
Buchedd dragywydd a drig iddaw
Ys mau bid wrth Sais am fy nhreisiaw
Ys mau rhag angau angen gwynaw
Ys mau gan ddefnydd ymddifanw a Duw
Am edewis hebddaw
Ys mau ei ganmawl deb dawl heb daw
Ys mau fyth bellach ei faith bwyllaw
Ys mau i'm dyn hoedl am danaw afar
Can ys mau alar ys mau wylaw
Arglwydd a gollais gallaf hirfraw
Arglwydd teyrnblas a las o law
Arglwydd cywir gwir gwarandaw arnaf
Uched y cwynaf och or cwynaw
Arglwydd llwydd cyn lladd y deunaw
Arglwydd llary neud llawr ei ystaw eiddaw

[1] *Neu*, gwisgawdd.

Arglwydd glew fal llew yn llywiaw elfydd
Arglwydd aflonydd ei afluniaw
Arglwydd cannadlwydd cyn adaw Emrais
Ni lyfasai Sais ei ogleisaw
Arglwydd neud maendo ymandaw Cymry
Or llin a ddyly ddâl Aberffraw
Arglwydd Crist mor wyf drist drostaw
Arglwydd gwir gwared y ganthaw
O gleddyfawd trwm tramgwydd arnaw
O gleddyfau hir yn ei ddiriaw
O glwyf am fy rhwyf y sy'mrhwyfaw
O glywed lludded llu bod faeaw
Cwbl o was a las o law ysgeraint
Cwbl braint ei henaint oedd o honaw
Canwyll teyrnedd cadarn llew Gwynedd
Cadair anrhydedd rhaid oedd wrthaw
O laith Prydain faith cwynllaith canllaw
O ladd llew o an coel lluryg na'ncaw
Llawer deigr hylithr yn hwylaw ar rudd
Llawer ystlys rhudd a rhwyg arnaw
Llawer gwaed am draed wedi ymdreiddiaw
Llawer gweddw a gwaedd y amdanaw
Llawer meddwl trwm yn tomrwyaw
Llawer mab heb dad gwedi ei adaw
Llawer hendref fraith gwedi llwybrgodaith
A llawer diffaith drwy anrhaith draw
Llawer llef druan fal ban fu'r Gamlan
Llawer deigr dros ran wedi'r greiniaw
O leas gwanas gwanar eurllaw
O laith Llywelyn cof dyn ni'm daw
Oerfelawg calon dan fron o fraw
Rewydd fal crinwydd y sy'n crinaw
Pam na welwchwi hynt y gwynt ar glaw
Pam na welchwi'r deri yn ymdaraw
Pam na welwchwi'r mor yn merwinaw'r tir
Pam na welwchwi'r gwi'r yn ymgyweiriaw
Pam na welwchwi'r haul yn hwylaw'r awyr
Pam na welwchwi'r syr wedi syrthiaw
Pam na chredwchwi Dduw dyniadon ynfyd
Pam na[1] welwch chwi'r byd wedy bydiaw
Och hyd attad Dduw na ddaw mor dros
Pa beth i'n gedir i ohiriaw [dir
Nid oes le y cyrcher rhag carchar braw
Nid oes le y triger och or trigaw
Nid oes na chyngor—na chlo nag egor
Unffordd i esgor brwyngyngor braw
Pob teulu teilwng oedd iddaw
Pob cedwyr cedwynt y danaw
Pob dengyn a dyngynt oi law
Pob gwledig pob gwlad oedd iddaw
Pob cantref pob tref ynt yn treiddiaw
Pob tylwyth pob llwyth y sy'n llithraw
Pob gwann pob cadarn cadwedd o'i law
Pob mab yn ei grŷd y sy'n udaw
Bychan lles oedd ym am fy nhwyllaw

[1] Poni, *yw dechreu yr* 8 *ban rhagylaenawl, mewn rhai llyvrau.*

Gadael pen arnaf heb pen arnaw
Pen pan las ni bu gas gymraw
Pen pan las oed lesach peidiaw
Pen milwr pen moliant rhagllaw
Pen dragon pen draig oedd arnaw
Pen lln. deg dygn o fraw—ir byd
Bod pawl haiarn drwyddaw
Pen arglwydd poen dygngwydd amdaw
Pen fenaid heb fanag arnaw
Pen a fu berchen ar barch naw Canwlad
A naw canwledd iddaw
Pen teyrn heiyrn heid oi law
Penteyrnwalch balch bwlch ei ddeifniaw
Pen teyrnaidd flaidd flaengar ganthaw
Pen teyrnef nef ei nawdd arnaw
Gwyndeyrn ortheyrn wrthaw
Gwendorf gorf gorfynt hynt hyd Lydaw
Gwir freiniol frenin Aberffraw
Gwenwlad nef boed addef iddaw

DIWEDD.

GRUFFUDD AP YR YNAD COCH.

O L. E. D.

Och hyd ar frenin freint ucheldaw
Haeldad goleuad llygad a llaw
Na chred pechadur ei ddifuriaw[1]
Yny el i bwll i bell drigaw
Na phoeni gau galon dreuliaw
Na myned o Ghrist ir grog erddaw
Ac na wyr yn llwyr llabyddiaw ——'n harglwydd
A thrwy waradwydd ei wir adaw
Bei meddyliai ddyn ei feddyliaw
A fu o ddolur ar ei ddwylaw
Gan gethri parawd yn cythruddaw cnawd
Ef ni wnai bechawd nai rybuchaw
Bei na bai undydd dofydd an daw
Dyddbrawd yn barawd i'n diburaw
Ar gwaed gyn ired[2]
Ar dydd y croged
Ai ddwylaw ar lled
Wedi'r[3] llidiaw
Ar gwaed yn ffrydiau ynghylch ei fronnau
Ai holl weliau heb eliaw
Ai goron yn ddrain ac yntau'n gelain
Ai ben yn anghrain wedi'r greiniaw
Ac ol ffrewyllau ar ei ystlysau
Er gwneuthur angeu a phoen i ldaw
Er prynu mab dyn or tan ufelyn
Y gan ei elyn oedd yn aelaw
Er dangos i'r byd ei boen ai benyd
Er ein[4] dwyn i gyd o gidwm law
Ac yna y dywaid y dydd uchenaid
Mae ef y diriaid oi eneidiaw

[1] Diuryau.—Ll. P. P.
[2] Yn giret.—Ll. P. P.
[3] Uedy.—Ll. P. P.
[4] Er y. Ll. P. P.

A cham gyhuddwr
A cham usurwr
A thwyllwr bradwr
Bradawg ddwylaw
A lleidr annoniawg a dyn dau eiriawg
A glwth a diawg dial cymraw
A gott[1] a chelwydd a geuawg grefydd
Can nad eiddynt ffydd ffoynt rhagddaw
I blith y gethern i waelawd uffern
Yn lle mae mygn wern wedi' mygnaw[2]
A chynnau o dan a defni brwmstan
A phob marchdaran yn ymdaraw
Rhag tragwres y tan a gormodd poethfan
A wnaeth Barabban[3] i benydiaw
Er cythruddaw cnawd er dial pechawd
Perchen drwgddefawd a ddel attaw
Archwn i'r yspryd Celi oth blegyd
Cyn pridd a gweryd ein gwarandaw
A chaffael angen a goleu[4] a llen
A chymmod a'n rheen cyn no'n rheiniaw
A nefol orsedd a rhan drugaredd
A Christ o'r diwedd i'n dwyn attaw
Amen.

CERDD GRUFFUDD AP YR YNAD COCH 1280.

O L. E. D.

Ponid gwan truan trymder pechadur
Pechodeull annifer
Na wyl dyn dyfod ei amser
Na welydd cywilydd callder
Na chryn llaw yn llyniaw salwder
Na chred i Dduw ddewin ffyddlonder
Na chrynai bob pryd rhad pryder cwymp-
Y mewn cwymp Luciffer [aw
Yn ddiledfryd byd bod yn ofer
Nid da na thraha na thra-balchder
Nid digywilyd pan weler ddyddbrawd
Diarllain pob pechawd fal y pecher
A Christ ymrhen crog er creulonder
Yn y boen y bu dduw Gwener
Ar pumffrwd pumffrwyth nid ofer
Ai bannai am ben y nifer
Ac anheilwng lu gan Luciffer
Ac yn nhal pob sant ei galander
Ac angylion nef niser curannaid
Yn crynu rhag pryder
Deallwn syniwn trwy synwyr ber[5]
Dielwed fydd dyn y dydd y ganer
Ef yn fab yn febyd ofer
Ef yn was anwastad gallder
Ef yn oed yn edrym llymder
Ef yn wr yn arial pryder[1]
Ef yn grwm yn grymman gwillmer
Ef yn rhwth yn rhuthraw gwener
Ef a rhwngc yrhwng ei ddwyfer
Ef heb gof ynghyf brif aeredd
Ef yn wan truan law tryfer heb nerth
Ef heb gannerth heb gynnifer
Llwyd ei benn ban henyw ei falchder
Llygad briw heb liw heb leufer
Lle'r dannedd yn dwn pan geisier
Lledr y grudd yn grin pan deimler
Llwm ei groen crinfrych ysgeler
Lle rhyfedd rhyfyg a balchder
Na fid un llysenw a Luciffer
Ni bydd brychwen llen llawanycher
Ni bydd brychwyn dyn dydd cladder
Nis canlyn oi dda oi ddifer ymdro
Eithr ei amdo amdlawd biner

Nawdd y tad ar mab rhad rhof am galon
Nawdd y glan yspryd cywyd cofion
Nawdd y Iesu caru coron tangnefedd
Caredd disgybledd ai ddisgyblon
Nawdd y grog ddehau ddoniau ddanfon
A gymmeraist Dduw er dy ddynion
Rhag Uffern gethern geithaw anffyddlawn
Ai chreulawn ddigawn ddigasogion
Nawdd y cariad rhad rhof am galon
Nawdd myr a mair ai morwynion
A nawdd a archaf archengylion mawr
Arglwydd nef a llawr fal y llwyddon
Nawdd pedr arbennig lleithig llithion
Oreu porthoriau or porthorion
Nawdd y pedwar gwar gwyryddon wyr-
yaid
Angelystor plaid cywaid Canon
Nawdd Ieuan liw bann ben diwydion
A fendigawdd Christ croes arwyddion
Nawdd addfwyn cysswyn cysson eu gweddi
Prophwydi celi cylwyddogion
Nawdd undawd Trindawn y tri pherson
Nawdd yr holl seiniau senedd wirion
Nawdd canmawl hollawl holl angylion
nef
A gwir addef y gweryddon
Nawdd arnaf dodaf y dedwyddion
Nodded oi parthed am perthynon
Nawdd merthyri Duw Deon tragywydd
Nawdd y sydd ufudd afael wirion
Cyn goddef angeu engyrtholion
Am bwyf gan deuhael cael cyfeillon
Mihangel Gabriel gobrwyon ganmawl
Ysprydawl gedawl gydymdeithion
I reol dehol y gwyr doethion
I rydd-did addef nef i'm noddon
Yn rhydd i'm henaid rhoddion goleuder
Yn rhwydd-der lleufer i'm llehaon
Amen.

[1] Ac ot.— Ll. P. P.
[2] Y lle y mae miguern guedy'r vignau. Ll.P.P.
[3] Bar aban.—Ll. P. P.
[4] Ac oleu.—Ll. P. P.
[5] Ver.—Ll. C.

[1] *Neu*, prudder.

AWDYL I DDUW.

Gr. ab tr Ynad Coch ae Cant.[1] O L. E. D.

Y gwr an rhoddes[2] rhiniau ar dafawd
Ac arawd a geiriau
Am troses i gyffes nid gau
Am troho i'r trohedd[3] goreu
I guriaw gorwisg[4] y gruddiau
I garu mab Duw yn ddiamheu
I gymryd penyd rhag poenau Uffern
Ac affeith pechodau
Gwae ddyn a ddilyn camlyau
Gwae leidr ai ladrad ynghloddiau
Gwae dwyllwr ai dwyll nis maddau
Gwae gyfrydd[5] oi gabl amryffrau
Gwae ott oi drafod yn y dyddiau
Gwae syberw ar subed angau
Gwae lwth oi lithiaw[6] yngwenerau
Gwae fradwr oi frydion feddyliau
Gwae ni chyrcho ffair offerennau Christ
Croes dolur archolleu
Gwae a goddo nam o gam nid gau
Gwae a goddo tad nid rhad rhiau
Gwae ef oi eni ener cynghorwr
Cynghorfynt ai geingiau
Saith brifwyd pechawd yw pechodau'r bobl
Mae yn y Bibl eu henwau
Am saith briwyd nid gwyd gau
Saith weddi y pader arfer oreu
Seithrad mad medrwyf eu dechreu
Saith lleufer enwer eu henwau
Saith wers cymman glan cyn gloes angeu
A gant Christ ai enau [crog
Ystyrieint pumoes byd eu bod ym maddeu
Pan aeth unmab Duw y dydd goreu
I ddrws porth Uffern gethern gaethau
I wân heb aunog ai grog oi grau
Y sarph aflawen yn ei enau
Ydd oedd yn berwi wb or barau
Saith canmil peiriad o eneidiau
A glaweir ac ot[7]
A seirph a llewod
A phawb heb annod[8] yn ei boenau
Ar cethri osglawg
Ar cythrawl cerniawg
Ar cyrn llym sodlawg
Ar ei sodlau
Ar llygod pengarn
Ar gylfinau carn
Ar llech las haiarn
Ar sarn saethau
Ar ffair yn hirddrwg
Ar ffwrn dywyllwg
A phawb ai olwg
Ar ei balfau

[1] O L. E. D. eithyr o L. P. P. y mae yr enwad hwn.
[2] A rodes.—Ll. P. P.
[3] Am trosso yr trossed.—Ll. P. P.
[4] Goruest.—Ll. P. P.
[5] Gebydd.—Ll. P. P.
[6] Tuth oe tithiau.—Ll P P.
[7] A glau eira ac ot.—Ll. P. P.
[8] Ammot.—Ll. P. P.

A phob rhyw hirddrwg
A phob cyfriwg[1]
A phob eiddiorwg
Ar hen doreu
A phob rhyw ddefawd er doluriaw cnawd
A phob cigweinawd ar cigweinau
A phawb yn ubain
A phawb yn germain
A phawb yn llefain
Nas lladd angeu
Nis adrodd tafawd
Nis traetha ceudawd
Onid y Drindawd
Undawd oreu
Poenedig gethern
Pobl[2] mewn mygwern
Poenofaint Uffern
Gethern gaethau
Archaf arch i'm naf
Y dewin doethaf
Nid ymarwerthaf
Heb ei wyrthiau
Or llethri arhaul[3]
Or lle cyfyd haul[4]
Na'm rhoddo i gythraul
Er ei gethreu
Er ei gyd arfoll
Er ei bum harcholl
Yn ei arch friwdoll
Ai archollau
Er car Absalon
Er cur ei ddwyfron
Er gwaed ei galon
Ai fron friwgreu
Ydd archaf im tad
Ei yspryd a rhad[5]
Ran o wir gariad
Fal i'm goreu
Cyn ysgell beddrawd
Ysgar am pechawd

Modawd nid mau
Penedy cynnes
Caffael gorddiwes
Cymmun a chyffes
A lles llyfrau
O lew ac angen
A chymwyll amen
A chymmod am rhên
Yr hyn goreu
Ni bwyf lwth diawg
Ni bwyf lesg ofnawg
Ni bwyf weithredawg
Camweithredau
Ni bwyf gyhuddgar
Ni bwyf ymladdgar

[1] A phob ryn kyvruc.
[2] Pobloed.—Ll. P. P.
[3] Er lethri araul.
[4] Ar cyvyt gwenheul.—Ll. P. P. [P. P.
[5] Yspryt a mab rhat.—Ll.

Ni bwyf anhygar
Yn hogi gau
Ni bwyf hoedyl gywall
O weithred arall
Ni bwyf wr angall erbyn angeu Amen.[1]

AWDYL I DDUW.

GRUFF AP YR YNAD COCH AE CANT. O L. P. P.

Duu yn gyntaf
Y kyvarchaf
Bennaf bieu
Nef a daear
A gwyllt a g6ar
G6a6r ysprydeu
Mor a dyfredd
Mur teyrnedd
Reitued radeu
Ar ffurvaven
Ar holl bressen
Bryssur donieu
A Pharad6ys
Ef ae pryn6ys
Pryn godeheu
Ar holl bobled
Ac nyt ryved
R6yf synh6yreu
Iessu Iessu
A vyd a vu
Tr6y vud gethreu
Mae yn vedyant
Ma6r ogonyant
G6arant goreu
Y mae'n canvot
Ac yn g6ybot
Holl 6ybodeu
Nyt oes Vrenin
Deus Domin
Ynn yn eisseu
Pam nat ystyr
Y parch s6yd6yr
Percheu s6ydeu
Nad an dros gof
Y 6yllt a dof
I da6 agheu
Ac na 6ydant
Rac a glyussant
O glevytieu
Bryder dirya6
Pa bryt y da6
Eu d6yn h6ynteu
Ac nyt g6ell barn
Eurgledd cadarn
Argl6yd kadeu
Nor dyn g6annaf
A distadlaf
Yn y datleu
Prudyon[1] vydant
Du6[2] y barnant
Am eu barneu
Heb dim neva6l
O r6yf byda6l
Byt gyfreithieu
Kyvreith hocket
A chyhudet
Baned beieu
Ac en6ired
Heb drugared
A dryc eirieu
A g6ylltineb
Ha6l ac atteb
Gattel poeneu
A d6yn reidus
Yn gamlyrus
L6yr ovityeu
Y dyd a da6
Ni byd divra6
G6yra6 geiryeu
Ar 6an gristia6n
Yn anghyvya6n
Digra6n dagreu
Yr neb ae g6nel
Gormot ryvel
Ryva6r gammeu
Ny byd un vreich
Heb v6y no beich
O bechodeu
G6ae hocked6r
G6ae gyhud6r
O'r gohodeu
Ar ɒalch gyved
Her6yd trossed
Tryssor obreu
Pan 6ir varner
Yngoleuder
Ser a sygneu
Geyr bron Dovyd
A sy6edyd
Nyt oes 6adeu
Nyt oes allu
'N erbyn Iessu
Na syn droeu
Nac esgussa6
Na chydya6 bra6
Brat vedylyau
Yna y telir
Agheu ystir
En6ir eneu
Y bob tuyll6r
Ac athrod6r
Eu gueithredeu
Pan 6rthotter

[1] *Yn* Ll. E. D. *yn canlyn yma, heb yr un enwad, y mae yr awdyl nesav; ac hevyd un o eiddo Elidyr Sais, yn dechreu yn tu dal.* 351, *yn ol* Ll. P. P. *ac yn ddiwahaniad.*

[1] Drudion.—Ll. E. D. [2] Drwg.—Ll. E. D.

O 6rth y niver
Nef obr6yeu
Y dyg6ydant
Eisseu g6arant
G6ae'r eneityeu
Ym p6ll uffern
Gyt a'r gethern
Uern 6elyeu
Lle mae trist6ch
A thy6yll6ch
A ll6ch a lleu
Ar kythreulyeit
Eu herbynyeit
Oeron boeneu
Pob cam6eda6c
Pa6b ys ofna6c
Rac eu sasneu
Yn disgyrnu
Danned arnu
Orn ymly6eu
Llidia6c vydant
Llym i g6anant
A'r cigueinyeu
G6en6yn atneir
G6ed agky6eir
Me6n peir poeneu
Ac eu cronni
Y hir goethi
G6aeth noc agheu
Ac odyno
Uel dyna tro
Dryc dam6eineu
Eiry a rhe6
A rhuthr6ynt gle6
A gla6 dineu
A g6aeth hevyt
Oed odef kryt
My6n cra6nbylleu
Y neb ny chret
Eu kyvryntet
Bryvet broveu
Wel dy yna
Perchen traha
Tra hir gammeu
Yn hardymer
Gan Luciffer
Bryder bradeu
Oed g6ell mynet
Yn lle caffet
G6elet goleu
G6ylva6r vrenin
Y gorlle6in
Lle6ych drefyneu
I gymrye g6led
Va6r enryded
Rydit gerdeu
Geyr bron Dovyd
Yn dragy6yd
Gy6ir donyeu Amen.

T

Y BRAWD FADAWG AI CANT I DDUW.

A. D. 1250. O L. E. D.

Gwared arnaf naf nawdd am rhoddych
Gwan wyf im nerthwyf fy neirthiad fych
Gwareder llawer lle gwaredych raid
Gwaredwr gweiniaid gwae ni gerych
Sef yw gwander ner nid nas gwypych
Salw ym gelu pan y gwelych
Gwander gwir pryder brad fynych cywyd
Anghadernyd bryd wrth a bredych
Bradychwr yw'r byd ai gyd gywrych
Ar Satan truan hyd tra ettych
A wyl cnawd chwannawg a chwennych ynhawdd
Mawr gawdd diadrawdd daw iw edrych
Rhac tri gelyn dyn Duw am noddych
Rhugl gyd eu cyngyd a'i cemwrych
Rhac eu llu cad-ddu i'm cedwych Arglwydd
Rhag ebrwydd cyfrwydd am cyfrennych
Ffalster byd ai wyd a weherddych
Ffoaf os gallaf ei asgellwrych
Ffoawdyr yw ei ryw rewindrych fyned
Un fyged gerdded a gardd fressych
Ceisiaid gythreuliaid a gythruddych
Cas wybraid crwydraid rhwystraid rhwystrych
Cawsant gennyd farn nid adfernych fyth
Na thrangc eu hoernyth nac eu hirwych
Caer fras eu dorau fal daear sych
Corph ai bum synwyr llwyr y llywych
Caeadau parau perych yn eu bronn
Gwirion borthorion a berthynych
Tithau yr enaid paid nam pedych
Tro o ffyrdd didro yd tra geffych
Tyn droed dy feddwl tra feddych dy bwyll
O blith maglau twyll tywyll eu rych
Dyfodiad gwastad gwir ystyrych
Dy fonedd ar wedd y harweddych
Dybyed aeddfed faddeuych[1] yn gall
Dy anian ddeall a ddyellych
Gloyw degach no'r aur yngwaith[2] eurych
Ath luniawdd creawdd hawdd y crettych
Ei eilun ei hun honnych ei arddelw
Ac oi deg wirddelw yr arddelwych
Arfollaist ynof cof y cedwych
Anffawd a phechawd cyn ni phechych
Achaws reidwlych un oedydd fowych
Angheu Dofydd Duw a folych
Ryssyniaist wedi cais nas gwedych
Ar cnawd wall ddefawd a well ddofych
Nid unwaith na dwy dolurych bob awr
Namyn yn rhyfawr a ryfynnych
A wneych o ddrwg a ddiwygych[3]
Gwedi cant cymmod cymyddych unwaith!
Herwydd cariad maith hyd na methlych.

[1] *Neu*, maddeuych, fettrych.
[2] Ith wnaeth.—Ll. C.
[3] *Neu*, o ddiwg na ddiogych.

Disgwyliaw yr awr elych o'r cuawd
Na fydd amharawd pan ammherych
Gwaed Iessu a fu gwaed cu cwynych
Gwirdda ystoria pan ystyrych
Griddfana ocha fal uch yn beichiaw
Pan fo yn cwynaw gwae ei gydych
Iessu deg Iessu im dangosych
Dy wyneb ni heb a ohebych
Na rhudd dy ddeurudd diddorych oth was
Gwae'r neb a gas a gassych
Tro fi fy rhwyf celi am calonnych
Attad y troaf attaf troych
Nad fi iwrthyd i wrthrych maswedd
Gwagedd breuoledd a ddiweddych
Amherawdr creawdr cryf i'm gwnelych
Ym ffydd ym crefydd i'm crytheych
Daly fy llaw ith law a lywych yn iawn
Ar hyd ffyrdd uniawn im harweddych
Ath folaf Duw naf nefoedd lewych
Pwy nith fawl or sawl a ry seilych
Ith foliant soniant son clych a llyfrau
Cerddau telynau cras dannau crych
Nef daear uffern pan y bernych
Dod nod im hwyneb am hadneppych
Parth clet i minnau ni mynnych fy mod
Parth yr oen gorfod im gossodych
Pan ddel y trillu trallawd berych
I leaws yn draws a drais boenych
Ith lu di difri difrych gwynoleu
Ar y llaw ddehau i'm lleheych Amen.

I GRIST.

Y Brawd Fadawg ap Gwallter ai Cant Fl. A.D. 1250. O L. E. D.

Mab an rhodded
Mab mad aned dan ei freiniau
Mab gogoned
Mab i'n gwared mab goreu
Mab fam forwyn
Grefydd aeddfwyn aeddfed eiriau
Heb gnawdol Dad
Hwn yw'r mab rhad rhoddiad rhadau
Doeth ystyriwn
A rhyfeddwn rhyfeddodau
Dim rhyfeddach
Ni bydd bellach ni bwyll enau
Duw i'n dyfu
Dyn yn creu creaduriau
Yn Dduw yn ddyn
Ar Duw yn ddyn yn un ddoniau
Cawr mawr bychan
Cryf cadarn gwan gwynion ruddiau
Cyfoethawg tlawd
An tad an brawd awdur brodiau
Iesu yw hwn
A erbyniwn yn ben rhiau
Uchel issel
Emmanuel mel meddyliau
Uch ac assen
Arglwydd pressen preseb piau
A soppen wair
Yn lle cadair yn[1] llwycadau
Pali ni myn
Nid uracl gwyn ei gynhiniau
Yn lle syndal
Ynghylch ei wal gwelid carpiau
Eissoes mai ef
Dangos o nef a wnaeth gwyrtheu
Oedd fab Duw ren
Or hwn y Cen llen a llyfrau
A dewinion
Synhwyr ddoethion ddethol gampau
A darogan
Prophwydi glân glaer barablau
Ei leferydd
Wrth fugelydd gwylwyr ffaldau
Engyl yd fydd
A nos fal dydd dyfu'n oleu
Yna y traethwyd
Ac y coeliwyd coelfain chwedlau
Geni Dofydd
Ynghaer Ddafydd yn ddiammau
Son angylion
A glyw dynion a diolchau
Llawenydd mawr
A llawer gawr o ganeuau
I Dduw gloria
Pax in terra i'n terfynau
Heddwch i'r byd
Iechyd i gyd gwedi angeu
Gwilynt er cynt[2]
O gof hir hynt herwydd tadau
Gwilwyr cywrain
Gwyr y dwyrain ar Dal bryniau
Pawb ol yn ol
Gwnaent trwy reol rann wylfaau
O nos i nos
Fal chwant aros cyfarossau
Gwelsan seren
O liw amgen ac amgylcheu
Ac amgen nôd
Nôr ser uchod uch eu pennau
Geni yna
Y brenhin da arwydd dihau
Un gyssefin
Gan dri brenhin fawr eu breiniau
Yna y credant
Yna y cyrchant cyrch goddehau
Ac eu manag
Seren oi rhag yn rhoi goleu
Caerusalem
A chaer Vethlem nid yr methlau
Daethant yn chwydd
Ar feirch ebrwydd wiw ebrannau

[1] *Neu*, i'm. [2] Myc gynt. -Ll. C.

Disgyn yn ffysg
Seren ai dysg wir[1] ei dysgau
Ir ty iddant
Heb ddor heb gant gwynnawg ddrysau
Y mab ydoedd
A anydoedd dan ei nodau
Ai fam ar llawr
Ai bron werthfawr wrth ei enau
Dyn a welant
Duw y credant da eu credau
Ef addolant
Ni ohiriant ar heirdd liniau
Swllt agorant
Aur anrhegant a rhagorau
Myrr ac ystor
Ardduniant cor certh rinweddau
Trwy ffordd arall
Troant yn gall heb golledau
Rhyddun ai gwlad
Rhag twyll a brad y brenhin gau
Rhwystrwyd Erod
Greulod arfod ar ei arfa
Lladdwyd meibion
Gwirion gweinion gwae eu mamau
A nid gwae nhwy
Gwyn eu byd hwy bod yn seiniau
A merthyri
Achaws ei rhi yn eu rhwymau
Cyn bod etwa
Ewyllys da dial eisiau
Na gwneuthur da
Na thraethu da ar dafodau
Hynny a wnaeth
Ganedigaeth deg fy nerthau
Un mab Duw gwir
Od edrychir ar y dechrau
Nos nadolig
Nos annhebig i ddrygnosau
Nos lawenydd
I lu bedydd byddwn minnau
Bendigaid fyg
Yw'r nadolig deilwng wleddau
Pan aned mab
Arglwydd pob pab pob peth piau
O arglwyddes
A wna ynn lles an lludd penau
Ac an gwna lle
Yn nhecca bre yngobrwyau Amen.

YR ENGLYNION HYN

A Gant y Brawd Fadawg ap Gwallter. O L. E. D.

Mihangel uchel och rhag gelyn mawr
Mae y sarph i'm dilyn

[1] *Neu*, wiw.

Dyd ym nerth canys perthyn
Balch dywysawg doniawg dŷn
Dyn can wyf oth blwyf ni oblygant
Fihangel fy mabsant
A thi yn drech no chwechant
O gethern blin Uffern blant
Plant Mihangel sant y sarph
Yw drygwedd lliwen Cen Cyrph
Hagr a llawn yw llun ei gorph
A hwy a mwy no mân seirph
Y sarph pan[1] sethrych seithuchig ei gaen
Gain angel urddedig
Gwan drwy ei safn ai sefnig
Dymawd uthr bigawd ath big
Ath big fawr yn awr yn y rhyfel taer
Torr danhedd rhwyf Babel
Ni bu awr rhag twyll cawr cel
Fwy ei hangen Fihangel

LLYMA ODLAU Y MISOEDD

A Gant Gwilym Ddu o Arfon i Syr Gruffudd Llwyd o Dref-Garnedd a Dinorweg yn Arfon. O. L. Coch Hengest.

Neud cynnechrau Mai mau anrhydedd
Neud aeth ysgwaeth a maeth a medd
Neud cynhebyg ddig ddygn adrossedd drist
Er pan ddelid Crist weddw athrist wedd
Neud cur a lafur im wylofedd
Neud cerydd Dofydd nad rhydd rhuddgledd
Neud cof sy ynnof ys anwedd ei saint
Neud cywala haint hynt diryfedd
Neud caeth im dilyd llid llaweredd
Neud caith Beirdd cyfiaith am eu cyfedd
Neud caethiwed ced nad rhydd cydwedd
Nudd
Cadrwalch Ruffudd brudd breiddin tachwedd
Neud cwyn Beirdd trylwyn meddw ancwyn medd
Neud cawdd im anawdd menestr canwledd
Neud carchar anwar enwiredd Eingl-dud
Aerddraig Llan Rhystud fynud fonedd
Neud nim dyhudd budd bum arygledd
Neud nam dilyd llid lliaws blynedd [glyw
Neud nam dawr Duw mawr maranedd nef
Neud nad rhydd fy llyw llew trefgarnedd
Neud trwm oi eisiau dau digyfedd
Neu'r wyr Beirdd canwlad nad rhad rheufedd
Neud ef arwydd gwir neud oferedd gwyr
Wrth weled fy eryr yn ei fawredd
Neud truan im gwân gwayw lledfrydedd
Neud trwydded galed im amgeledd
Neud trymfryd Gwynedd gwander dyedd braw
Neud hwy eu treisiaw am eu trossedd

[1] Ban.—LI. P. P.

Neud trahir gohir gloyw babir gledd
Oed trablwng echwng Echel ddewredd
Neud trai cwbl or Mai mawredd allwynin
Neud Mis Mehefin weddw orllin wedd
Neud Mis Mehefin mau hefyd gystudd
Neud nam rhydd Gruffudd wayw rhudd yn rhyd
Neum rhywan im gwân gwayw cryd engiriawl
Neud am Ddraig urddawl didawl im dyd
Neum erwyr om gwyr im gweryd Crist Ner
Neud arfer ofer Beirdd nifer byd
Neud arwydd nam llwydd lledfryd im calon
Neud eres nad tonn honn ar ei hyd
Mau ynnof mawrgof am ergyd gofal
Am attal ariel Urien yngryd
Mal cofain cywrain Cywryd fardd Dunawd
Meu im Dreig priawd gwawd ni bo gwyd
Mau gwawdgan Afan ufuddfryd ffrwythlawn
O gof Gadwallawn brenhinddawn bryd
Ni wn waith gwaywdwn gwawd ddihewyd clod
A thi heb ddyfod pa dda bod byd
Neud wyr pawb yn llwyr lleyrfryd gynnal
Nad hylithr aur mâl mal oddiwrthyd
Nid oes nerth madferth ym myd oth eisiau
Gwleddau na byrddau na Beirdd ynghlyd
Nid oes lys ysbys esbyd neud dibeirch
Nad oes meirch na seirch na serch hyfryd
Nad oes wedd na moes massw ynyd yw'n gwlad
Nad oes mad eithr gwad a gwyd
Neud gwagedd trossedd traws gadernyd Môn
Neud gweigion Arfon is Reon ryd
Neud gwann Wynedd fann fenn ydd ergyd cur
Neud gwael am fodyr eglur oglyd
Neud blwyddyn i ddyn ddiofryd a gar
Neud blaengar carchar grym aerbar gryd

GWILYM DDU O ARFON

I Syr Gruffudd Llwyd pan oedd Yngharchar Ynghastell Rhuddlan. O L. E. D.

Rhen trindawd a rawd eirf ynghystudd
Rywnaethost am bost neddeirgost Nudd
Rhiau rhad barau beri gorchudd llew
Caer galchdew glew glyw ddadannudd
Rhy flin yw attal llwydd arial lludd
Rhy flwng yw echwng echel ddeurudd
Rhy flaengar aerddar urddawl roddfudd hael
Rhcflac wael rwysg Mael er cael cyhudd
Rhyfedd yw yn fyw feirdd ni'n dyhudd
Ei fod reiniad clod cledren flaen rhudd
Rhi Dinorweg deg dygn ryfudd Gwynedd
Gan Saeson gogledd mawredd Morudd
Lle ym am walch grym gryd oleurudd
Lledfrydedd mynych greddf hirnych grudd
Llwrw gohir llawhir llawer cudd gau Eingl
Ar llawr caer Degaingl dygn o gystudd
Lluoedd a wyddiad llaw roddiad rudd
Llwybr drud aer ddylud aur ddioludd
Lle delid llid prid prifudd eidduned
Y rydelid ced cyd a Gruffudd
Llwyr ynn feirdd anheirdd anhoyw drabludd
Lliaws eisiwed am nodded Nudd
Llwyddid ei rydid o rad ufudd
Llawenydd nawcant prif foliant prudd
Llithiwyd o'i wenllaw bodd wallaw budd
Llafn Flamddwyn fal brwyn brain argoludd
Llwybrged llawfrodedd llofrudd gelynion
Llew di ymryson o fon forudd
Neud digerydd Duw neud digarad cyrdd
Neud llai gwyrdd i fyrdd o feirdd yn rhad
Neud lliaws frwyn cwyn canwlad ynghystudd
O'th attal Ryffudd waywrudd roddiad
Neud llid fy llethrid llathrad o'th adaf
Llathrwyrdd am danaf oddi am danad
Neud lledfryd fymryd fy mrad o ddyfu
Pan ddarfu ri llu roi llaw arnad
Neum laddawdd trymgawdd llew tromgad py wnaf
Pam na ddoi di attaf neu fi attad
Neum llwydd tristyd prid prif wrthrychiad wyf
A thrigwy fy rhwyf mewn rhwyl gacad
Neum llwyrgur llafur llifiad fyngorhoen
Neum lludd dygnboen hoen hun ar lygad
Nam llestair fab Mair mawr arnad fy mar
Ellwng ym fy aerddar cadarnbar câd
Mowrglwyf a orwyf eryr gyrchiad glew
Mor oedd ryw ym llew llywiawdr dengwlad
Am eurglod hynod hyn a ddiwad Eingl
Ym mowrglawr Tegaingl Tegyr bwyllad
Am argledd trosedd treisiad ynghyni
Am erglyw Dewi gwesti gwastad
Am arglwydd hylwydd hwyliad yn aesawr
Ar fraint carcharawr cyrch oer irad
Pei mau pibl ddiau ddyad Talyesin
Pan gyrchawdd a ffin[1] par trin trychiad
Pwyll uudd Ruffudd bydd beiddiad yn heiyrn
Pen teyrn cedyrn ced wallofiad
Pybyr eryr gwyr Gwriad yn yngorsedd
Pobl orfoledd medd wledd wledychiad
Post catgun eiddun ef a wyddiad byd
Parch esbyd pair gryd greidiawl ffysgyad
Na'th oedid rydid rad ymadroddau

[1] *Neu*, Elffin.

Na'th edau ddoniau ddinam bwyllad
Na'th arfail buail bwad gwyn ddofydd
Na chadwyd ith ddydd cynnydd cennad
Na'th adwn od gwnn guniad pennadur
O fewn caear falchfur fy modur mad
Mad amddiffynniawg ceidwad ciwdawd
Modur gwayw ddur mur Merfyn ddefawd
Mydr eirian rhiau rhaawd ail Morgant
Mygr foliant Rolant ffyniant ffawd
Mirain Ruffudd budd byddin wasgawd
Morien ddysg rodd ffysg reidd-ffyrf yng-
nhawd
Myfyr giried ced Cedrawd calchfynydd
Mwyfoy gynnydd rhydd rhoddion didlawd
Meddw ym gwnaeth hiraeth herwr ceudawd
Maddau fy rhiau ddau ddiwarnawd
Meddwl lledfryd bryd modd brawd edifar
Meglyd draig llachar llachynt medrawd
Muner clyw clod ryw llyw llewychwawd
Maig un arynnaig prif ddraig priawd
Medd wleddau doniau Dynawd ai gyfarch
Myfyr barch Llywarch llywydd ciwdawd
Mi a wyr fy rhi rhwyf o ddifrawd
Maith fôd mis hebod ehebawg ffawd
Mygr naf ddiffwysaf dy ffossawd yn aer
Menestr gledd-glaer taer tarw gaeafrawd
Mor wael attal hael hwyl Anarawd
Mor wann byd trymfryd wedi tromfrawd
Mor wae ym y mae medrawd gyflafan
Ynghastell Rhuddlan rhieddlwy walstawd
Archaf i Grist naf araf arawd
Er ei galon donn o'i fron friwgnawd
Allwedd nef senedd son undawd Trefi
Ellwng ym fy rhi Dduw tri trindawd
Rhen trindawd arawd &c.

MARWNAD TRAHAIARN BRYDYDD AP GRONWY.

Gwilym Ddu ai Cant. O L. E. D.

Ffrwythlawn a chyfiawn a chyfoeth y
gerdd
Gwrdd Drahaian eirgoeth
Ffawd gwyr oed nawd gwared noeth
Ffraeth dafawd detholwawd doeth
Doeth ynn gwyn o'i ddwyn o'i ddawn
gynnydd
Detholrydd brydydd brawd ffydd ffydd-
lawn
Doethfab rwy Goronwy gair uniawn syberw
Doeth dichwerw ei ferw hyd wlad Feiriawn
Dyhir na welir waladr nawn cerddau
Dihau iw anghau dagrau digrawn
Da fu ffawd y wawd i Wiawn ddewin
Da Fyrddin a'i lin o lwyth Meirchiawn
Da Lefoed erioed da radlawn arddelw
Da arddelw cynnelw Cynddelw ceinddawn
Da Elidir gwir gwarant iawn ganon
Gwr o ddoethion Môn mynweseigiawn
Da Lywarch cyfarch cyfenw iawn urddas
Da Ddafydd Benfras digas digawn
Da o Ddyfed ced Cadwgawn Ruffudd
Da or iaith ddigudd araith Wgawn
Da oedd rhwng caeroedd Ceredigiawn rym
Phylip a Gwilym aethlym wythlawn
Da gyfnun un Einiawn ap Gwalchmai
A ganai ffynnai fal berw ffynnawn
Da Gneppyn warthryn o Werthryniawn
dud
Oedd gerdd esgud lud Ladin gyfiawn
Llygad gŵr oedd dŵr Edeyrniawn artal
Odid ei gystal ynial uniawn
O dudwed fawr lled hyd fôr llawn yngwy
Hyd Gawrnwy fudd rhwy ar fedd Rhuawn
Trahaiarn o'm barn em beirniawn cerddraid
Oedd blaid pencerddiaid ceimiaid cammawn
Trindawd tros folawd fal y gwnawn i'th
fraint
Trwy eirioled Saint ceraint carawn
Tro raid iw enaid i uniawn gymwys
Trefred Baradwys ffraethlwys ffrwythlawn
Ffrwythlawn a chyfiawn &c.

Gwilym ddu arvon ai cant.

LLEWELYN BRYDYD HODNANT AE KANT Y IEUAN AP GR. VOEL.

O L. P. P.

Kyueillt grym yssym nys amheuir
Kyueillt beirdyon yw uy llyw llauynhir
Kyueillt hynot glot a gludir vwyvwy
Kyueillt arlwy rwy ny ry geblir

Kynheilyat diurat gwaredeat gwir
Kyhoed dewr llyssoed nyd arllwysir
Kerd—awt ud hyffawt yd hoffir ieuan
Kyhaual anyan Drystan dreistir

Kyn uab gruffud ud a odeuir
Kynnyd yawn oy dawn ny diuenwir
Kyuoethawc toruawc nyw teruir y gled
Kyuet edryssed ef ny dreissir

Karaf ny wadaf vd ny wedir
Koron glan aeron glyn a eurir
Kynnetyf gwen lawen lwybyrdir nae oed
Kanoed oludoed wyr elidir

Kadarn uyt peunyt pan gyuerchir
Kedawl arwyrein a gein genir

Kyfyawn gwalch karawn keryr y gyngyd
Kyvyd oe blegyd dedyf ny blygir

Keinyon am rotes lles nym llyssir
Kyuedach uorach uur dienwir
Kar dawnus parchus perchir orwyron
Kanon atebyon ef nyw tybyir

Kyueillt wyf ym rwyf nyd arwydir
Kyueillt ym uy rwyf rac herwnwyf hir
Kyueillon dragon dreic tir a ffedyt
Kyueillach diwyd kywyd kywir

I IEUAN AP GR. VOEL.

O L. D. D.

Kyueillt grym yssym assawd y alon
Ay aelaw ny chronnawd
Kedawl wirawt wawt wahawd
Kadyr fysc rwyd hydysc rod hawd

Kyueillt grym yssym ysyd ker aeron
Kor beirdyon rodyon ryd
Kyrd uolyant eadyr ffynnyant ffyd
Kar ket gynnar kat gynnyd

Kyueillt grym yssym seil glyw glut gyfranc
Kadyr yeuanc ieuan yw
Grymus uab lafyn arab lyw
Gruffud griff gwaywrud gwiwryw

Kyueillt grym yssym ny ssomir ri ffyrd
Yn ryw fford pan brouir
Kad gyfles yw llyw llafyn hir
Ked gyflwyd gwaranrwyd gwir

Kyueillt grym yssym nyd som gaffael walch
O weilch hydyr goafael
Koryf melwynyawn dawn diwael
Kyfrwyd mawl hylwyd moel hael

HILLYN AE CANT

I Ieuan Llwyt ap Ieuan ap Gruffut Voel.
O. L. D. D.

Klot vuan ieuan ieuang dirion hael
Walch ehelaeth rodyon
Kludeis o uat vawrwlat von
Klot ys yrot is Aeron

Per is glot yrot eur gofyon ieuan
Vriw darian vro dirion
Parableu a donyeu don
Peir tes eureir is aeron

Hytlit hael greir meir mur beirdyon dinac
Donyawc ieuan dirion
Hydyr geirdoeth synhwyrdoeth son
Hyder gloyw ner glyn aeron

Haelaf ac euraf dan y goron yw
Ieuan llwyt am rodyon
Ys wyr y ruffud rud ron
Ys irioel ieith is aeron

Lle bo y hoywuro hyuryt y winwlet
O wenwlad y gwyndyt
Llwyttec ieuan brifdec bryt
Llawered llu a weryt

Llys hyspys y gwys nit gwyt ker aeron
Karwreid gymlegyt
Lloegyrwys dachwed arnedyt
Llauyn awchlym ygrym ygryt

Llwyr attaw y daw diwyt y genyf
Gynedyf nud or mebyt
Llawen eir llew vn wryt
Llyw kynnyd vyw kan hawd vyt

AWDL

I Ieuan Llwyt ap Ieuan ap Gr Voel.
O L. D. D.

Mae yn gyueillt grym grymus val kei
Molyant ymadrawd hawd y haedei
Milwr hu ysgwr ysgwyt dryllyei ygnif
Mawl ddyrrif kynnif kynnyd gwalchmei

Milwreid aerueid aryf a bylei
Mal arall deall diofyn y gwnei
Meidrawl llew didawl lle dodei y vryt
Mireinbryt ygryt ygrym hwylei

Medwl dewr frwythlawn oe dawn yd ei
Mywn kyfrang ieuang ieuan diuei
Mab ieuan daryan a dorrei yntrin
Mab gruffud heilwin uydin uydei

Gwawr llauyn escut klut klot a uynuei
Gwalch or adwynryw llew llyw lle bei
Gwarant kyndwrwf twrwf taruei estronyon
Gwiw ron llit alon yn lle delei

Ger bydin brenin y gobrynei
Gorhoffer a ffarch ar llyuynuarch llei
Gwr didramgwyd llwyd lladei eingyl gawat
Goreu ergyrchgat veidyat vydei

Gorwyd a hylwyd hwyl uarchogei
Gorhoffyon neidieu vch klodieu klei
Gwaew onnen rethren gwae ruthrei rac
ouyn
Gwir eofyn golofyn gwyr a giliei

Llywiawdyr vrdaseid deyrneid dei
Llym ron isaeron ys aer gyrchei
Llawen uyd a ryd a rodei daoed
Lluoed ar bunnoed a erbynnei

Lloegyr vryneich ae vreich a vrein borthei
Llaw gadarn dichwith dros nith dros nei
Lliwgoch gadyr baladyr llew ny bylei yghat
Lleidiat gwir giliat gwyr y galei

Llwyr ym gwnaeth aruaeth aruer hep uei
Llewenyd beunyd ban ym gwelei
Llew tadawl nefawl naf pob rei or byt
Llwydo iechyt hyt hoedel didrei

Costes kun bardles beirdlith
Ieuan ran rwyd dy diueth
Naduein a gwyngalch valch uath
Neb ny cyst y ryw byst byth

AWDYL

A Gant Iorwth Vychan ap Iorwth ap Rotpert. O L. D. D.

Medwl a dodeis medwid vy kofein
Am twf mirein mein kein kyfyrdelid
Medyant pob nwyfyant naw gofid am treul
Nym llut lliw gwenheul gwan edewid
Medweis prydereis pryd tonn eruid
Madeu dyn goreu nym goruygid
Mwyuwy ym tramwy tramawr edlid
A meinoeth ym doeth o detholiad nep
Lliw ar uy wynep ny llwyr edid
Mynawc dawedawc dec kyfnewid
Meingan wedeidwau huan hownid
Mynygylwen yn llen yn lle rhennid gwyrd
Mynychsathyr miluyrd milueird ganlid
Morwyn a weleis mor drybelid
Mireingall o ball a bell glywid
Mawredus veinus ven yd vernid kreir
Mor wen y hesgeir vch y hesgid
Yn arllwyd arwyd ar a boenid
Yn eurllenn yn wenn yn wann obrid
Yn orlliw eiry riw rettid ym pwyllad
Yn orllat kariad men y kerid
Yn arllauar war wawr diodid
Yn orllawen wen aweinydid
Yn orllut hoen grut gredyf dodid rac poen
Yn orllifyant hoen hwn ny geisid
Yn arllawt hirgawt a hwyr geblid
Yn arllaw anaw yn e rennid
Yn erllyt kynnyt kynnyenid riein
Yn arllwybyr arwein mein mererid
Pan vu gymry lu o gymrwynlid
Yn kymryd kydkof am eu gofid
Am brydu kanu kerd a trethid
Y pryduawr gwenuawr llawr llewychid
Am bryd ewyn gwyn ym gweindid am
gwyl
Am brydest weiruyl yd bryderid

IORWTH VYCH. AE CANT.

O L. D. D.

Neut wyf digeryd neut wyf digeryd
O garu nwyf llu neut lliaws dyd
Hawl hyuawl ganmawl ganmwy beunyd
Hawd vu y charv oe chaer newyd
Hwyl orne heul ure ar vrohyd glasuor
Pan vyd gloyw goror gorwymp lethryd
Llifawd vyg keudawd uyghyd hoet dyd
Llofrud uy neurud yn awr echwyd
Lleuver ebyr myr morveyd dylan
Pan llewych huan ar vann vynyd
Llywy vun wy hvn aeth oe hedryd
Llywyawc law eurawc liw eiry bronnyd
Lleueris wrthyf lleueryd didaer
Llawenglaer uy chwaer chwedyl am
deubyd
A addawssei hoet a hut beunyd
Om hoen drwy hirboen hirbell gynnyd
A ddygei kyn mei merweryd gyfliw
Gne gwynn gyllestyr riw rin dieduyd
A chyn meheuin hywyn glotryd
Hi dygawd yn hawd hediw oe fyd
Hoew wannvein riein na wenyd hawd wen
Yny wnel orffen vynihenyd
Kalan gorffennaf gorffwyll am byd
Gorffwyf gwedynwyf rwyf gan ryhyd
Gorffenneis kereis ker elvyd ffydyon
Ar gefyn rutheon ruthreis y drefyd
Gorffynnyant llivyant llu gwyndodyd
Gorfarant y phrifwawd gan y phrydyd
Gorferygyl ym cof nam kein vygyd hon
Gorffurvyd gwenndonn gwyndir mechyd
Gorffurveid wedeid lunyeid lonyd
Gorffurvawr glotuawr wawr wir hafdyd
Gorffeigyawd trymgawd tragywyd ym dwyn
Nym gorffeirch morwyn mor wyf vuyd
Gorflamliw kywiw kyheuelyd
Gofflyc rawt wenyc ryt derwennyd
Gorflemych llewych llenn avallwyd kann
Gorffowys am gran ae bann nym byd
Gorffwyllaf molaf mal awenyd
Gorffwyllawc enwawc deifnyawc defnyd
Gorffell ym kymhell kamre iolyd kein

Gorffysc dadwyrein gwawr ddwyrein dyd
Gwynnlliw aryen briw bric huenyd
Gwynnlluch eiry vchuch aches dolyd
Gwynnllat wat vagyat vegidyd pobloed
Gwenn gannwyll llyssoed a lluossyd
Gwanlledyf dedyf didawl y hieythyd
Gwenlloer vawrth adoer adwyr wescryd
Gwanllun wawr anhun veiryonnyd y daeth
Gwenlliant am gwnaeth rygaeth o ryd
Escor y hepcor nyd mi dorvyd
Yscauael valch-hael vylchawc keiryd
Escut am olut am dilyewyd rwyd
Yscwn am eylwyd molyant derllyd
Yskennyf y mae mawr hiraethyd
Ysgwn na aned ych cystedlyd
Yskenyey ys kmuoet ar yskwydyd kyrd
Ys gelwir yn wyrd rif miluyrd ryd
Ys mwy gan y beird heird bob hirddyd
Na fan gant myrddin mawrddysc gwenddyd
Meith arwyrein kein kynedwyd forwyn
Mein wyf yn gorllwyn gorllewenyd
Ys mawr uy angof na bum ouyd
Ys mi ysy yn merwi mor angheluyd
Ys blwyddyn am ne ysblennyd gawat
Kyt bwyf digarat wyf digeryd
Neut wyf digeryd &c.

LL. DDU AP Y PASTARD

Ae Cant y Lywelyn ap Gwilim ap Howel. O L. D. D.

Gwae vi arglwyd rwyd rwyf goleuat
Gwelet mawr giwet val mor gawat
Gwirodau gwledeu a gwlat ar hwntan
Kwhwuan truan yw eu troat
Gwyr hediw yn wiw yn weilch fyscyat
Gwawt gny a vory yn varw heb wat
Gwenwyn rent present bryssyat yw aruaeth
Waethwaeth hudolyaeth oe hadeilyat
Gwar amkar am ken uy ren reinyat
Gwir hir mordehir eu marw deat
Gordyfneis mygeis magyat llwyth katuor
Goror y glasuor a gar gleissyat
Gwedy llywelyn hyn hy neirthyat
Gwedy Gwilym lym lys kynheilyat
Gwedy chwedyl kenedyl kunyat diogel
Gwedy pensel hywel digel dygyat
Gwae a gar na gwar na gwyllt ffrystyat
Gwawr tref dieithyr nef tagnef yn tat
Gwatwar cwbyl gynnar cabyl gennat dybryt
Gwyt yw carv yr byt hyt ehedyat
Gweleis wennllys valch gweleis winnllat
Goror trefynor geir gor garyat
Gweleis wled a med a mat wrhydri
Gweilch ac eurllestri gwesti gwastat
Gwelei ae gwelas kedawlblas kat
Gwelwon arwydon rydyon rodyat
Gruffud cledyf rud ruhat kyflauan
Vychan daryandan ae diryondat
Gwedy eu gwelet gwawt a gwiw wlat
Gwedy eu colli rieni rat
Gwae ui aros dros dref nat kydecket
Gwelet llaes kiwet a llys kayat
Gwedy hyn duw gwynn gwenwyn borthyat
Gwedy byt breuawl ae hudawl hat
Gwedy ruthyr goruthyr girat pob kerdawr
Gwedy nat oes awr heb vawr varwnat
Goreu yn geissyaw heb vraw heb vrat
Gwr a gynneil seil seithrad prelad
Goruoled gwinwled gwenwlat tragywyd
Lle byd hael llywyd heul a lleuat

ENGLYNNYON

A Gant Llywarch Llaety y Lln. ap Madawc ap Maredud. O L. D. D.

Gouynnwys nebun ny bu raen gan rei
Kyn rudaw haearngaen
Pa was a wisg e lasgaen
Pa walch yw y balch or blaen

Lleissyawn werennic o ranned dyall
Nyd arall ae harwed
Llyw glyw glew anhangnyued
Llywelyn gelyn gwyned

Pieu yr ysgwt egutwal[1] kynwan
Ar kanwaew am y thal
Pwy 'r glew llew llit aer ddywal
Ae deily kyfrwg dwy brennyal

Ysgwyt lywelyn lyw kadeithi bro
Eu honno yw honni
Ysgwyt ac ysgwyd yndi
Ysgwyt ac ysgryt recdi

Pieu y cledyf cleu a drauodir
Klwyf hir diamheu
Klotuawr klywitor nat geu
Kauas llad ar llaw deheu

Yssef ae treuyt treuat amdiffyn
Am diffwys gymynat
Gweilch argae yn dyd aergat
Gwalch mechein gorwyrein gwlat

Pieu y rodawc rud naran aerule
Ae haervleid gyr y ban
Pwy briw vch browysuarch can
Pwy y henw hynot gyurann

Yssef y gelwir llawhir llywelyn
Llyw teruyn teruysc dir

[1] *Hwyrach mai*—Ysgwyd esgudwal.

Llawr gawr goruchel y wir
Lloegyr ddiua ddiueuyl gywir

Pieu yr arueu aruot heb gilyaw
Ny gilyant hyt agheu
Pwy wr pennaetheid geneu
Rac pawb pieu y dechreu

Yssef yw hwnnw honneit nud or glyw
Ef yw glew a llofrud
Mygyr gawr uar trablawr trablud
Mab madawc vab maredud

Pieu y katuarch catulaen ae gorueid
Ar goruot dihauarch
Ar gwr ar gwyr am y barch
Ar gwaew ar gwan anghyuarch

Yssef yw hwnnw honneit ganllaw draws
Dra sauo duw ganthaw
Gwyr oruod gwrd glot gludaw
Gwr rac gwerin dyssilyaw

Yssef ae herly arlwy garthan dyn
Llywelyn gwawtwyn gwan
Gwyr eryr aer darogan
Gwr yn gware llawessan

Dygychwyn gennat ar vreint keinyat kall
Ath dyall ath dyat
Kyrch uarch yr llywarch llew cat
Ar llywelyn llaw rodyat

Dos a duw gennyt yn hyuryt yn hawd
Ar gatulawd gatulaen gryt
Poet hwyl y holi diwyt
Poet ef enw dy rod bod byt

O dyuydyd uyth o ueith dremyn hwyr
Ar fwyr lwyr loegyr gymyn
Annerch ——— ac yr dyn
Y gan lywarch lywelyn

Tremytyat mynyd manot tew nyth lud
Nyth losgo eiry na rew
Annerch was hirlas hirlew
Annwyl dyn llywelyn llew

Llwydit mat a rat[1]———

AWDYL.

Nis Gwyddis pwy ai Cant. O L. D. D.

Cadarn uyd ysgwyd esgudvrys brwydyrd-
Gwalch ymhwrd gweilch emys [wrd

[1] *Y diwedd ar goll.*

Carw mawrdrafyn rudlafyn rwydlys
Cadyr helmuriw keinrodwiw Rys

Clo dodwyd beirdlwyd bwrdlys y wrdurvyg
Diruawr brydein ynys
Cart waywgrwydyr trawsfrwydyr treisfrys
Cud taryan rud tirion Rys

Gwneuthost aerurys rys ros gyurein
Gwawdlwyd a gwaedlafyn ym prydein
Oth ysgwyd rod glod gloywgein
Ath ureich leith bryneich lith brein

Cadarn rys cad urys ced uryd vrwydyr
dreis drafyn
Gwayw eurllauyn gwyarllyd
Carw rodlym cadyr wayw grym gryd
Coryf llew gwendoryf llyw gwyndd

AWDYL.

Nis Gwyddis pwy ai Cant. O L. D. D.

Tra vuam yn seith triseith nyn beitei
Nyn kilyei kyn an lleith
Nyd oes yssywaeth or seith
Namyn tri trin dioleith

Seithwyr y buam dinam digythrut
Digyflut eu kyflam
Seithwyr ffyryf ffo diadlam
Seith gynt ny gymmerynt gam

Can etiw hywel hwyl diotef kad
Kyd vuam gyd ac ef
Handym oll goll gyuadef
Handid tegach teulu nef

Meibyon kediuor kyd ehelaeth blant
Yn y pant vch pentraeth
Buant brwysgyon breisc aruaeth
Buant briw ger eu brawd uaeth

Yny berwid brad brython ag cristyawn
O cristin ae meibyon
Ny bo dyn y myw y mon
Or brychuaelyeid brychuoelyon

Yr a del o da o dala tir pressent
Presswyluod aghywir
A gwaew gwae dauyt enwir
Gwan gwalch ryuel hywel hir

Caradawc vab kediuor
Gwalch bydin gwerin goror
Hebawc teulu ku keinmynn
Anhawd genhym dy hepcor

AWDYL.

Nis Gwyddis pwy ai Cant. O L. D. D.

Llyw gwrawl breinyawl brenhineitaf
Llywyawdyr gwenndref nef nerth a archaf
Llwydyant pob carant caraf dy uoli
Llewychuawr geli ri rywoccaf

Llwyr ym kyfyd bryd brys ny gelaf
Llauur veith a weith aweinydaf
Llyryeid uawl trethawl traethaf o naw uan
Llwydran ellylw gan a genydaf[1]

Llawen eidun vun uyd diorssaf
Lleueir ry gwbl eir ny ry gablaf
Letyf dihol dethol doethaf or gwraged
Llaryed gluduawred a gloduoraf

Llawr mawr mebwynyawn dawn diwarthaf
Llewychdud meinhir ywr tir teccaf
Llu diurawd hyffawd hoffaf ker meuryc
Lliw gwynnblyc gwenyc gwen y hadaf

Lleuuer ciry didreul neu heul yn haf
Lliaws ae canmawl or mawl mwyaf
Llin gwinuaeth pennaeth pennaf o gymry
Llun hy ae dyly ieith atalaf

Llwrw gwir nyw cenir ual y canaf
Llauar car kerdrod o uod uydaf
Lloer hynot ar glot yr gloewaf deurud
Llaesuerch uaredud a brud brydaf

Llleduryd yw gouyn dyn diweiraf
Llit cant o volyant gwarant gwiraf
Llawer geir — neir a wnaf ker aeron
Llif dragon vanon vonhediccaf

Llevliw[2] ardal gwiw gwydyrblas yd af
Lle uym llwyd cilwyd arwyd araf
Lles uymoet eres evraf am tavawt
Llathreit wawt hyd urawt hut nawt hoet naf

Lliw cer — enwysc riw rin dawl om tafawd
Neut diuethl anueidrawl
Llin arglwyd llary hylwyd hawl
Llun diweiruun dy wiruawl

Mawl ran ellylw gan gynyd gwyd hydec
Y gwawd hydyr ny deruyd
Milyoed dreul ne heul hafdyd
Molyant pwyll vedyant pell uyd

Ny byd amdlawd gwawd gwawr hynod
Allwed dawn a gwybod [ellylw

[1] *Neu*, canaf. [2] *Neu*, *Llebliw*.

Nawd yw rac ran o dannod
Nwyf rieu glwyf rwy o glod

Cloduawr dŵn kyrchwn kyrch dilud ueinuarch
Ar fwynuerch varedud
Claer orne dwyre deurud
Clwyf cant uyrd uedyant veird uud

Buduawr yawn hydawn hediw hawl dylyn
Yw heul dolyd lleblaw
Bod rod rin diurawd wawd wiw
Bun laes wanllun lwys wynlliw

AWDYL.

Nis Gwyddis pwy ai Cant. O L. D. D.

Thomas vab rotpert rwyt par gwersyllyc
Rwyf ryuyc ryuelgar
Ruthur aruthur areithran[1] esgar
Reithon gawr reithawr llawr llachar
Rot kynnygyn kynnif diwatwar
Rwyn kedeirn kadarn y ouar
Rwysc tan a gwynawn ual twryf gwynnyar drud
Molut klut klot wasgar
Moli ri rybuch yn arpar
Molawdyr maws nyd moes y gytpar
Molyant llew lletawt om bannyar
Milwr coeth traws doeth tros dayar
Mal molawt dunawt gan rif tonnyar veird
Tynuegyl heird hir dear
Tadawc gwent torment termyd gwar
Tadmaeth myrd mawr dawn y daffar
Tud menwyd mynud wrth wangar
Tu brwydyr glyw ef glew anhygar
Tuoed wysc yn wysc yn yscar torvoed
Ac eu teiryf mal adar
Adwyn llew yn llat yn anwar
Adwen llyw yn llawch yn hygar
Ac edif gynnif gnawd llychu amar
Edern llit pan llud y arwar
Edyrn trin vedgyrn trydar erchwynyawc
Trawd varchawc veirch amar
Emyrd kyrd kerdoryon llauar
Amlwc seif y safwy ual dar
Amwlch gled gloywdrut yg wyar
Amorth cart nyd kerdawr nyw kar
Amyl y rod oe uod y uar ys rydrwin
Ys rydraws kein wanar
Cnuyad cad kedernyd elgar
Kyneil vrwydyr ar vreint tanllachar
Kynor trin nyd rwy ediuar
Kynwrwf gweir kyniweir kunyar

[1] *Neu*, areithrau.

Kynheilyant anant auar anelyf
Aer gledyf glew digar
Glud a drut ar drawt a thrugar
Glyw y ryw ef rwyf uuelyar
Glew ual rew rudgrys brys brwydyrgar
Gleif hywan ac nyd gleif hywar
Ae glod gueir ae eir y ar y trihael
Neb traha nyd achar
Lleawr gwawr gwedy bo abar
Lle mae seint yn sant diauar
Y dechreu oed wychuryd casnar
Y diwet boed y duw trugar

CANUAU CASNODYN.

CLOD I WENLLIANT VERCH GYNAN.[1]

O L. P. P.

Molaf ia6n y da6n[2] gne g6a6n gwawthwec
Eiliw cwynriw gwynwiw gwanec
Eilieis hynot[3] glot gloywdec Wenlliant
Eiliа6d y molyant[4] mil ych6anec
Eilw[5] dreidyaw nym da6 tra6 truy gystec
Elvyd twf glodryd dyd na deudec
Eil kein galet ret ym reitrec okeith
Oleuveith hoew dreith[6] breint ehedec
Aryal bugethal[7] brif dial brec
Ar hoy6vun lu[8] hun hoen gynwanec maen
Pan wisc tonn vr6yscvlaen gaen am garcc
Eirgall diwall gall bwyll ogywec
Eiryoet yr difoet[9] hoet gyhydrec
Eur mal am bu dal dolur attrec vra6
Yn lla6 6yl anda6 gan eil Indec
Eiryan verch Gynan kynran kanrec
Eryr tymyr gwyr gweilch disaesnec
Argl6yd cul6yd r6yd r6yf groec rugylch6yrn
A ellwng heyrn[10] y teyrn tec
Meu geiryeu goleu g6yl wyndodec
Mi a wyr moli hil ri ha6l rec
Meithir y cludir clot anrec tava6t
Mor ddidlawt ygg6aut[11] yggwenh6yssec
Meua6t[12] mola6t gna6t gne tonn waedgrec
Manar[13] wisc lassar avar 6osec
Mil[14] ae ma6l heb da6l diledyf ch6ec l6ysieith
Ma6r da6n ganhymdeith oesdeith ostec
Mein virein riein gein Gymraec
M6yn vor6yn hund6yn hoendygyn gystec
Mynych lle lle6ych lli6 ehoec ym
Meu y duc gwenlym[1] ar rym redec
Mynet yr gwelet gwennet gwanec
Manon wawr Arvon govvon govec
Maengaer glot belldaer glut balldec mygyrvan
Meingan dyn eurwan[2] y Dinorwec

CASNODYN AE CANT.

[1] Awdyl a gant kasnodyn y Wenlliant m. gynan, yw yr Enwad yn Ll. D. D. *Gwenlliant verch Gynan ap Maredudd ap Rys ap Gruffudd ap yr Arglwydd Rys oed honn; Gwraig syr Gruffudd Llwyd ap Rhys ap Gruffudd ap Ednyfet Vychan.—Ynyharchar yr oedd syr Gruffudd.*
[2] Aelw iaun yw dawn.—Ll. D. D.
[3] Erot.
[4] Dy voliant.
[5] Elw.
[6] Hoewdeith.—Ll. D. D.
[7] Bu gethal.—Ll. D. D.
[8] Lud.—Ll. D. D.
[9] Yn dioed.—Ll. D. D.
[10] Ellwng o heyrn.—Ll. D. D.
[11] Mawr didlawt uyg gwawt.—Ll. D. D.
[12] Menhawt.—Ll. D. D.
[13] *Neu,* Manaw.
[14] Myrd. Ll. D. D.

AWDL I IEUAN ABAD ABERCONWY.

O L. P. P.

Vy ruyf geyr Kon6y goreu kanyat mydyr
Vy un eneit hydyr vy ia6n ynat
Vygket vynkiriet vynkaryat perffaith
Vy meith va6r obeith vy Ior abat
Vy argl6yd modl6yd medlat walla6gyrn
Vygg6i6 rodyon ch6yrn vygwaredyat
Vy mra6t ffyd gynnyd med keinyat gerda6r
Vynkynorth6y ma6r vynkein neirthyat
Vyghartrevr6yd ru6d rodyon diffael
Vyng6ir gymorth hael vygg6a6r geimyat
Vygholovyn diovyn rac dyat lletpei
Vynghynn6ys a wnei gan vyghennat
Gwa6r lla6r Maenan va6r mewn ia6n vyryat ha6l
Gwedy heitya6 ma6l g6a6t ehetyat
Gweilging klot arvot g6a6l eurvat heird-dai
Gwylyei vud g6estei gan vod g6astat
Bedaf y barnaf wyf beirnyat kyvyawn
Barn ae trossa da6n Bernet drwssyat
Beuno bwyll didwyll dodyat enryded
Balched ber6 vudwled y berved6lat
Rydd ffyd ffa6t traetha6t nyt truthyat gogan
R6yd ia6nllythyr gan gauryd dianllat
Rec dec dal aryal r6yf vyryat ieithrym
Ry diengis ym rod oe anghat
Ieuan 6r divan ar dyvyat kanlla6
Ion a barchei dra6 wyneb eirchyat

[1] Man ymduc gwelwlym.—Ll. D. D.
[2] Erwan.—Ll. D. D.

Ener yu'n hydyr yn hoy6dat crevyd
Ar d6ys ganneit ffyd eur disgynnyat
Llaryeidd6yn dillyn lla6n dullyat Moesen
Llwyddei gyhoed llen lla6 ddigaead
Lly6 by6 berth ma6rnerth nyt murnyat
yg6neir
Llathyrgreir lles bartheir llia6s borthiat
Maured enryded un redyat Machreith
Meith[1] mynych obeith mwyn achubyat
Myrdd gyrd gael ryael med ruat beirddoryf
Ma6rgoryf mygyr wenlloryf mag6yr winllat
Kelvydgoel Giryoel egorynt deall
Kovyon Dyvric kall kyvya6n divrat
Kampeu kein h6ylyeu kynheilyat ki6da6t
Kymorth y drinda6t fo ym keimyat
Kat keimyat divrat dyvrys eirchyeit
Eur eneit yr ynys
R6yd wenllan rydd y winllys
R6yf pab rywyau doeth vab Rys
Ysbys hil Rys heily6r rod
Ys boet vyw barch esbyt vyd
Aml6c yw hoy6ly6 hy6led
Oe ganneit beis y gynnyd
Kynnyd ae dyvyd kein dava6t Bedaf
Aml wybodus geuda6t
Kynnwys wyr kynnes wira6t
Kynnull ffyd kann6yll y ffaut
Kyvl6yd ffa6t salym dalym dyl6yth
Karyatva6r byrdva6r beirdvaeth
Kedyrn dut kadarn a doeth
Kar purffa6t kywir perffeith

CASNODYN AE CANT.

AWDL I IEUAN AB GRUFFUDD.[2]

O L. P. P.

Llyu yw'r meu goreu g6reid kanlla6
Lly6 lla6er haelder ffer ffuryveidya6
Lleuychvab arab y eura6 clot prud
Ieuan vab Gruffud vud vedylya6
Lly6 nym gwneit teleit talym damuna6
Llewenyd a neb tra ve6n[3] hebda6 [eith
Lly6 am dysga6d ha6d hodya6 gerd berff-
Nyt val sothachieith beird keith Caeaw
Ll6yd ragores les luossyd vra6
Ll6ydgar rac ieueinc veinc vydina6
Llym gyngor ragor yn r6yga6 darpar
Lladgar rac escar der6 rac ysca6
Llathyrwa6r nyt[4] oed va6r eiryf g6a6r[5]
Ll6r6 vri[6] daeoni dieu ana6 [guriya6
Ll6ybr digaeth y yarllaeth y eurlla6 Ieuan
Ll6yt llydan daryan llit yn[7] durya6

[1] *Neu*, Meich.
[2] I Ieuan Llwyd ab Ieuan ab Gruffudd o Ogerddan.—Ll. E. D.
[3] Fawn.—Ll. E. D.
[4] Llathrawr uyd.—Ll E D.
[5] Gawr.—Ll. E. D.
[6] Bri.—Ll. E. D.
[7] Ei.—Ll. E. D.

Ll6ybra6d eha6nffysc adysc ida6
Ll6ybra oe[1] nerth vreich i Vryneich vra6
Llit erdyrn kedyrn Keidya6, neu Wrleis
Lleis ll6gyr dinas treis Lloegyr dinistrya6
Llam Lloegyrfflam ll6gyrfflwch drysswch
dreissya6
Llit dura6t dur hua6dur[2] Hueil vab Caw
Llwybrd6rf Morgynn6rf ma6r gannait[3]
nerthwir
Llan6 enwir am dir yn ymdara6
Llia6s gystl6n h6n honneit gyvya6
Lla6chblas a gavas adas eiddyau[4]
Llys hysbys dyvrys divra6 6asanaeth
Llys uchel6ryaeth llary ffraeth ffr6ythya6
Llavur6u[5] kan6n keinyeit hebdau[6]
Llavarveird digeird dyg6n atta6
Lle mae me6n kur lla6r ker lla6 llys haelnat
Llann ran rymussaf goethaf Geithyaw
Kyrcheis 6r klyd6r klot tavarn a thref
A thravot med o garn
Kar kaeth y var koeth y varn
Katvalck kadyr eurwalch kadarn
Kadarn y eirvarn ae ervit ae ha6l
Hael Ieuan eil Pebit
Keitwat rhac brat br6ydyr ymlit
Katol[7] eidyol i lit
Llit vr6ysc tan chueivr6ysc ch6evrin y6
Ieuan
Llavyn Garthan gyrthy6r trin
Llydan ryd[8] y g6einyd g6in
Llat lle6 beidyat lly6 bydin
Bydinlet hirget h6yrgard y6 Ieuan
Baed r6ydgan rudgoch dard
Bodlyv croy6 heilhoy6 haelhard
Budla6n oe va6rda6n y vard
Bard 6yf i im Ri rif ll6yr ar va6rgerd
Aryf aergat estra6nff6yr
Bard ynteu goreu ae g6yr
Beird loe6gerd b6rd oleug6yr
G6yr Ieuan divau deva6t ffr6st br6yscdrcth[9]
G6r breisc-dreul med am6st[10]
Erddeint[11] Gereint a Gor6st
G6rdvri eur gosti er g6st
G6st gynnal heildal haelder g6yr Ieuan
Gar ieuanc Nud arver
Gosgedic Nur eilic Ner
Gosgord loy6fford Eliffer
Erc6lff[12] gryf[13] Selyf seil wledic Ryderch
R6yd Ieuan wayw yssic
Aryf aer didaryf urdedic

[1] Ei.—Ll. E. D.
[2] Ddurawdr huawdr.—Ll. E. D.
[3] *Neu*, gamraw.
[4] Iddaw.—Ll. E. D.
[5] Llafuriwn.—Ll. E D.
[6] Heb daw.—Ll. E. D.
[7] Cad ôl.—Ll. E D.
[8] Llydawrydd.—Ll. E. D.
[9] Brwyscdrech.—Ll. E D.
[10] Am wst.—Ll. E. D.
[11] Erddraint.—Ll. E. D.
[12] Mae y Cyrchgymmeriad yn hynod yma, ac yn dangaws yr achaws o vod y sill gyntaf o bennüllion Tawddgyrch Cadwynawg yn govyn bod yn dechreu val y maent.—*Iolo Morganwg.*
[13] Gyrf.—Ll E. D.

Ar glot y tri glut y tric
Trigys ma6l haed6ys mal haedu o ia6n
I Ieuan gan veirdlu
Adysc glot ffysc heb vysc vu
Ud kard gorchud kerd gyrchu
CASNODYN AE CANT.

AWDYL MARWNAD MADAWC.

CASNODYN AE CANT. O L. P. P.

Bu oerchwedl cenedl cwyn enwa6c[1] tristla6n
Kamp Meirchya6n kwymp Marcha6c
Bud a vyd rygud y ra6c
Bit heb vyd bot heb Vada6c
Mada6c oed marcha6c meirch sarruc kein
Ail Kynva6r katgaduc [wr[2]
Dy6an gar6 Du6 an goruc
Dan sygn pocn dygn pan y duc
Duc Du6 dat bost kat kytvaeth heird eirch-yeit
Oc orchud neb ni ch6eirdd
Dygei yng6ylyeu digeird
Diga6n oe va6rda6n y Veird
Beird wisca6c Vada6c o vot a6r hebot
Y hybarch Grist nym da6r
Der6 her6 hirvacth maeth meithva6r
B6r6 naf o l6r6 nef i la6r
I la6r Vada6c va6r vur ervit Trystan
Ban dra6stacr ordinit[3]
Tralla6t Eingl giwda6t gedit
Dryllycu aelodeu oe lit
Llidya6c oed Vada6c Ved6yr na6s garthan
Gyrthyei Eingl yggygha6s
Llet kadoed lluoed lliа6s
Llit Kedic lla6 dreisic dra6s
Tra6s Vada6c arva6s eiryf sathrsarn aerllu
Tra vu tu to hayarn
Trech oed y nerth truy verth vain
Tr6ch ad6y no'r tri chadarn
Kadarnbleit eirchyeit y orchud bu trist
Tra6sdec Vada6c eil Nudd
Kadarnvalch[4] llu tra vu y vud
Ket yn eurllet anarllud
Arllud y6 yn bud bed anglad mada6c
Modur Beirdd a neuad
Arll6ysyat hy6lat[5] rat rad
Eurlly6[6] helym aerlle6 hylad
Hylad Beird digeird digu[7] oe d6yn
Hyl6yd c6yn cyn darvu
Ha6l va6l vil6r t6r tyryflu[8]
Hyla6 rod heil vod hael vu
Bu oerch6edyl &c.

[1] Cenedl enwawc.—Ll. E. [5] Cywlad.—Ll. E. D.
[2] Ceinfwr.—Ll. E. D. [D. [6] Eurlliw.—Ll. E D.
[3] Ordmid.—Ll. E. D. [7] Wyf digu.—Ll. E. D.
[4] Cadrwalch.—Ll. E. D. [8] Torflu.—Ll. E. D.

Dreic llu kan darvu deurvur
Drut Vada6c arva6c arver
Dr6c na doeth ma6r anlloeth mor
Dreigyl brys dreis dyrys dros dir

Dir6yn k6yn keinyeit l6yr6ys
Dery6 lly6 lli6et aros
Dur br6ydrdorf kerdgorf kardgas
De6r nenbren perchen parchus

Parchus Vadauc deivna6c doeth
Pob kynhalya6dr lly6ya6dr ll6yth
Pibyl yr lla6r llu ma6r lle meith
Pa6b gynt y dethynt y daeth[1]

Aeth mada6c en6a6c anwat
Uthr gyvlam Vargam va6rget
Athraw br6ydyr draw gyffra6 drut[2]
Uthr escutruthr ysc6ytrot

Roda6c Vada6c vodur lleng
Rat winllat weullys ehang
Rudgled kyn der6ved durvyng
Reid yrth acrvleid Arthur vl6ng

Bl6ng eingl est6ng eisd6ng[3] oed
Blodeu kampeu k6ymp Lloegr6aed
Bla6d galar am gar g6reid
Blingur eirf blaengar ar6yd

Ar6yd ff6yr nafl6yr nefly6[4]
Ar 6naethost hoedyldost hedy6
Aer gattra6s yr lliа6s lla6
O'r Goettref dan llef d6yn lle6

Lle6 gle6 gloywlan gan Gynwyt
Llavur naf a6dur nef aet
Lla6 ana6 yr lly6[5] eneit
Lle6enyd lly6 bedyd boet

Boet lla6en reen r6yf llen ll6yr
Wrth Vada6c bur en6a6c beir
Byt am walch gryt bryt br6ytrdaer
Bei tes nyt eres neut oer

Oer vu y gyrd vyrd veirdroec
Aros dyd ketryd katuryc[6]
Arf aergled afnved evnvaec[7]
Eryr tut murdrut ma6rdreic
Dreic llu kan daru &c.

Amdrist wyf gorph6yf ym gorphen
Ymdro call cyn dirwall derwen
Ymdreigl brat ymbryssyat[8] bressen

[1] Ydd ethynt ydd aeth.—Ll. E. D.
[2] Athro brwydr gyffro dro drud.—Ll. E. D.
[3] Eiddwng.—Ll E. D.
[4] *Neu*, na ffl wyr neu ffl yw.—Ll. E. D.
[5] I'r llew.—Ll. E. D.
[6] Katruyc.—Ll. E. D. [D.
[7] Arweddeurwaeg.—Ll. E.
[8] Yw brysiad.—Ll. E. D.

Ymdra6t ffa6t ny pheit vyggohen
Amdylan[1] am d6ylan Havren
Am d6yn k6yn kynhebic Maxen
Am vedru canu kyn aghenn
Am Vada6c deivna6c dovyn a6en
Am Nur pur val peir Keritwen
Am ner per paroded Pascen
Am nerth berth a barthei ychen
A meirch eirch y arch6yr aren
O'm kyvoeth amcandoeth[2] ym ken
Am cyveillt ceveis wrth angen[3]
Am kovya6dr am lly6ya6dr lla6en
Am kyvarch am parch am perchen
Am kyved ymaenved y men
Nym kyuyt tristyt treis diwen
Am koryf toryf tyrvahoed[4] ohen
Am kar rac escar rac ascen
Am gystal eirf aryal Uryen
Am gwst[5] Gystennin vab Elen
Am vydroed mesuroed moesen
Am veidra6l kymuna6l[6] kymmen
Am vodur val mab mur Moryen
Am Vada6c bryt voda6c Brat6en
Amyl na6d Du6 y de6in adyen
Amled hed o rin6ed y ren[7]
Ren llen a llyvreu goleu galar
R6yf gl6yf o glevyt lleu bryt br6ydrbar
R6ym did6ym dodi ri r6ng daear
Rebyd ryd r6yd6in a de6in dâr
Reda6d ca6d ym cof dof divevylgar
R6y a m6y y mae no g6ae hyt g6ar
Rydranc ieuanc ia6n da6n diwat6ar
Reit ry6 lly6 lleas oescas escar
R6yt ysc6yt escut drut wrth drydar
Rot arvot arveu keneu kynnar
Redyat kat kedyrn deyrn diuar
Ryt byt b6yt vyrdoed wiscoed wascar
Ryngwellyng walla6 heilya6 h6ylyar
Rif llif llu vueil eil Ulkassar
Reid arveid arvot 6edy clot clar
Redet vet veidra6l dreigya6l drugar
Trugar g6ar g6ir trioet hoet hir k6ynir keinud
Trist Grist groy6 vra6t ym uyr 6ylna6t am wa6r eil Nud
Tr6mgoll oll y6 tramg6yd yn lly6 trymga6d ny'n llud
Treid-ffraeth maeth med treis y de6red tra6s y deurud
Trossed Mervyn treissi6r gelyn gerdbryn g6rdbrud
Tryssa6r oed ym tra vu walch llym gwi6-rym gwaywrud
Trossed y glo manar amdo mynor ymdud
Traethu oe d6yn tretheu au6yn hirg6yn hwyrgud

[1] Amddylyn.—Ll. E. D.
[2] Am can ddoeth.— Ll. E.
[3] *B n o.*—Ll. E. D. [D.
[4] Torfaoedd.—Ll. E. D.
[5] Gost.—Ll. E. D.
[6] Cynmawl.—Ll. E. D.
[7] *Dyma dervyn yr awdyl yn* Ll. E. D.

Traetha6t en6a6c trathec Vada6c a vedyr Gruffudd
Tra reit ymi rac tra phrovi costı cystud
Tr6y ar6yrein treidya6 o6ein dihein duhud
Tr6y hir bara y Du6 donya y datannud

Datannuda6l ha6l yw hywled Owein
Dig6yllgein ysgein'd6yrein de6red
Dedveu tra6s geneu treis g6ned gyrchyat
Da6n y tat rodyat borthyat berthed
Du6 g6ae vi d6yn Ri dyn ryved y vy6
Am r6yf r6ydly6 nyt by6 neut bed
Dyvrwledic eilic y wyled amget
Dyvet y drosset oed et ryssed
Divei val G6alchmei gweilchmaeth med a g6in
Divlin sarff bydin yn rin ried
De6r dyvyant Rolant rul daered plyml6yt
Diars6yt ysc6yt eurgl6yt aergled
Dur eil Arthur mur ma6r alued ar lu
Darvu lle ryvu lla6er reuved
Dor ior dygyvor da gyved enwa6c
Defnya6c oed vada6c vyna6c voned
Dar doethyon ganon Gwyned a Deheu
Y llug6yr a gigleu Lloegyr a gogledd
Dir y6 ar gy6ir argy6ed Derwin
Daearawl yscin Dewin diwed
Dyrys d6yn oe lys l6ys gyvanned llynn
Dyra6r g6a6r g6ay6ryn kyn kannmlyned
Dyro Dat yn rat enryded divra6
Deurud Ud ida6 a hodya6 hed

Hed wled sened y seint
Hael di6ael Vael veint
Hy dyly vry vreint
Gyt ar Vraham
Hyn6yf gl6yf 6yf oll
Honn galou donn d6ll
H6yr g6yr ff6yr ffoll
Getkoll gytkam
Hiraeth ffraeth maeth meu
Hut drut lut lityeu
Her6 ver6 ch6er6 ch6etleu
Godeu g6dam
H6rd d6rd b6rd beird6in
Hoed6ysc vr6yn r6ysc rin
Her wiscner ffer fin
Goflin gyflam
Hyd6r mur eur caer
Hydysc ffysc mysc maer
Hoet adoet oet aer
Ffloyw diglaer fflam
Hyder ffer ver vu
Heit greit bleit blygu
Het haelet llet llu
Trychu tracham
Hydir 6ir hir haf
Heb atteb neb naf
Hynt g6ynt kynt k6ynaf

Mab mwynaf mam
Aeth ffraeth vaeth Vangor
Uthrla6n da6n ia6n ior
Oeth doeth goeth gyngor
Ma6rgor Margam
Avar bar kar Ca6
Uyf r6yf gl6yf gluta6
Lf nef dref dreidya6
Rodla6 r6ydlam
Amdrist 6yf &c.

CASNODYN AE CANT I'R DRINDAWD.

O L. P. P.

I.

Trindaut dibecha6t Du6 bych diwahan
Am ri r6ydlan am kan kentlych
Mab diatneir meir mor vynych ym byd
Aeth saeth seith brivwyd[1] ffyd am ffurvych
Ymd6yn om gwenwyn nym gwenych uffern
Affeith geith gethern surwern nid sych
Lle mac llawer gwac waethwrych anescor
Llu du diyscor ffylor ffoldrych
Differ vi vy ner rhac nyeh uffern gnut
Ar tan br6mstan brut rut rydunnych
Ar pydew llenrew llawn rych kyllestric
Ar peir geir gar6dic peithvric poethvrych
Ar pryvet kalet kolya6c6rych synya6c
Afr6yd s6yd salla6c treisgla6c treisglych
A phob ry6 distry6 tr6y distrych flamda6d
A ffwyr l6yr loesga6d adra6d edrych
Diryeit nyt teleit talgrych wythlonder
Dur aervur arver ar ny gerych
Direidyon dynyon ny rydoniych dat
Dirryd ffyd ffoat brat ae bredych
Tyro ran i'th wan wynvyt wrthrych ha6l
O'th wlat vat vreidrya6l yr ma6l mynych
Yth wled lly6 buched lle y bych dragywyd
Lla6r ma6r mireinddydd llywydd llewych
Llys didos a nos da6n wledych racll a6
Llen ot not neidya6 na gla6 nym g6lych

II.

Trinda6t dibecha6t nyt da bychan
Troi bryt attat tro gloywrat glan
Tri ac un cyvun mor yw cyvan
Trugar gerennyd Dovyd divan
Trugared ried reuved r6yvan
Tragy6yd y byd nyt dyd diflan
Traha ni phara ni pheir didan
Trahir dielir dir darogan
Treis dyn a obryn ennyn anyan
Trist gosp gost ffurndost g6st ufferndan
Trinheion dynyon danyal ogan

Briwyd.

Traffalst cyn amdo gro a graean
Tru mo'r angall dall dull aneiryan
Trossed tr6y gymwed a gymeran
Trannoeth heb gyfoeth heb gyvr6yman
Tra6t angeu vereu vedeu vydan
Tra hy y6 pob sy6 na synh6yran
Trymder Luciffer ac loes affan
Tros y gam arvaeth kynvaeth k6ynvan
Trymg6yda6d heb ne6d y gla6d nyt glan
Travael nam oe gam gwaelffam ae gwan
Trachywed llech6ed lluch a tharyan
Tcevyna6dyr ll6yr hua6dyr lloer a huan
Trevneist a ffurveist o ffyrf amkan
Trevneu ampryleu geneu a gan
Treul gyvadef nef naf pob atvan
Trengit ac collo ll6r6 tro truan
Traetha6t o'th vola6t vilyoed gyman
Trenneist syr a myr mora6l dylan
Trevneist dayar va6r ae chla6r achlan
Trefneist wern uffern affeith Sathan
Trevret i bryvet lle yd ymbrovan
Troch heol ysgol esgar boethvan
Tralla6t yr gi6da6t nyt ymgad6an
Tra6s y vu Iessu pen llu llydan
Tra6 yr ymdara6 ar doryf Sudan
Treul gyvor tros vor kyngor kyngan
Treidle yd ethy6 ffraethly6 ffr6ythla6n
Traetloes yn y groes Grist e hunan
Treit ym erchi mal am orchan
Tra6yd vyd kul6yd am bob kalan
Trugaredd a hedd haedd6yt amkan
Tr6y eiryola6r ma6r Meir a Ieuan

III.

Trinda6t dibecha6t Du6 ni becha6d
Treidwyf i nef yn adef y na6d
Trist vyd tragywyd truy ga6d ae collo
Tristyd vryd vradvro vr6ydyr gyyvanna6d
Treis6yr nyt ystyr am dost ansa6d
Trossir pob enwir yn hir yn ha6d
Lle i trosset kiwet kawatsa6d niver
Tru Lu Luciffer aergler oergla6d
Gwae a dyt y vryt mewn byt ae ba6d
Gwae duc rac gwan y ran rynna6d
Gwae dic gwir dreissic dryssa6d dy amcan
Gwael dravael dryvan g6ayw tan ae ta6d
Gwae a vo crettffo tro tr6ydevla6d
G6ae div6yn g6en6yn carg6yn curga6d
Gwae a divreint seint a seilya6d temleu
Gwawr mawr mur gradeu gredyf ymadra6d
Gwae a vyn gobryn gobyr ufferndа6d
Gwae divia6c llidia6c lleidyr tra alla6d
Am berchen o brenn a bryna6d punoes
Per ffer ffurveidvoes ffrowyll-loes ffra6d
Er penyt bywyt hoedyl vergyt ha6d
Wr glan diwahan yn y waha6d
Yr wlat vat veidrya6l a vedra6d Andras
I'r wled hed haedblas heb gas heb ga6d

[1] *Neu*, ffrwythlan.

Anturyón hóylóyn heli a thonneu
A thynnón ved yn rhi
Ynat pob gólat rat roddi
Un ion athraóon a thri

IV.

Trindaót yn gwaraót an gwarant
Tri unyaón unnerth gogonyant
Tevy y tat a rat yn reityant
Tróy y mab gwnaet bawb bob grymyant
Tróy'r yspryt y gyt y gadant
Trindaót yn undaót unduó gwediant
Trist vu Grist yn y groes dygyant
Travael hael hóylaód ar volyant
Traót góener bu ffer y ffynnyant
Trydyd dyd dodyó o divant
Tros dyd deugeinvet ket katwant
Trev nev afniver ef gwelsant
Treidyom ni a mi a Morgant
Treu deuvor kyngor kyngharant
Treith ymdeith yn veith anvethyant
Traeth a brynn a phenryn a phant
Treu ny ludd tryleu eil Rolant
Traó yr braó ar bryvet gormant
Trethóyf Duó a diwedd vy mant
Tra vóyf travotór un amrant
Tramynut tróm ynnof y chóant
Tremynu treislu tros liant

V.

Trindaót ffaót ffer tref nef nifer gwarder gwirdat
Trech wyt no neb tróy daón atteb treidiwn attat
Tra vóyf vy myt y troych heb óyt ym bryt rac brat
Treul benydyaó ardóy guryaó yr dy garyat
Travel a chur gyta dolur góedy dalyat
Tróm gymmereist traós yn pryneist or pren crociat
Tróy dy hoelyaó draet a dóylaó drut adeilyat
A gwayw dan vronn a góaet góirion góerin bryniat
Ar byt paladyr yn diangadyr am dóy angat
Ar dall a'th want o'th vadeuant nyth vu diwat
Creest Deus dilywygus y deulygat
Credaód ynteu yr góyrthvaór greu goleu gwylyat
Ae gwnaeth gólóc o dywyllóc a diwallat
Ac ae góuaeth vyd o divedyd y dyvodyat
Cryt y gymmyrth rac ovyn mawróyrth mur góynnieithyat
Cret ae góaraót oe vaówr bechaót beich oed anvat
Ceir pob tervyn credón dyscyn credo dysgat
Credadun eir Crist ym bru Meir maór oleuat

Brenin ar gret oed pan anet yn pen ynat
Breinyaól escor breint seint seil cor dor deggradwlat
Kenevinglot mab kyn bot na phab na ffyryf avrllat
Kant egylyon gein egluryon glorya ganyat
Doeth trywyr tec a their anrec anrydedyat
Eur Tus a murr yr gwr nyt byrr yn y perffeithrat
Seren bu róyd bu kyvaróyd bu kyveiryat
O vlaen y tri y vynegi yn ri rodyat
Eraót greulaón ny bu gyvyawn ny bu govyat
Ar addoli y Grist Keli kolovyn lleuat
Archón yr hael a lud travael ymhob troyat
A beris llen ac offeren ac offeiryat
Ar dóvyr yn win a phob ryó hin a phob ryw hat
A nos a dyd a gwellt a góyd a vyd[1] ffuryfrat
A gwyllt a góar mor a dayar maór ardóyat
A deudegrad nef a diodef da a wydyat
Yr y haelder yr y niver vy ner neirthyat
Bot yn diwed yr trugared yn tro garyat
Amen.

VI.

Trindaót dibechaót buched wiryon
Trugar tróm y var kar gwar gweddwon
Tri yw Duw Keli kolovyn Deon
Truy rat ac un mat keinyat kanon
Trech yw ef tat nef naf gleinyon radeu
Nor creaduryeu goreu gwron
Gwr dinam digam dygyn y alon
Gwr dawnveith gobeith reith reidussion
Gwr didic gwledic gwlat engylyon
Gwr dedvaól gwraól bieu'r goron
Gwr a gynnyd dyd dydon ymdangos
Gwr a gynnu nos dros dreissogyon
Gwr a gynneil seil seith urdolyon
Gwr a gennyw yw awyd dynyon
Gwr kymmen penn llen y llenodron
Gwr kymwys kynnwys kanwyll deillyon
Gwr kyvunot a chlot a chleivyon ovóy
Gwr kymorth govóy dróy dravaelyon
Gwr ny chud y vud y vedygon
Gwr ny chel a wnel o dichwelyon
Gwr ny char murnvrat lletrat lladron
Gwr ny cheinmyc treis cleis cledogyon
Gwr ny chymmwyll twyll tyllod hoelyon braó
Y draet a dóylaó dolur calon
Gwr a aeth yn y gnaót gaethraót gethron
Gwrddal góyn ddial gan Ideon
Doeth oe greu purgoeth perging drudyon
Yr pumoes pumloes pumlif cochyon
Duw mab meir yw kreir Cristnogyon
Da y góyr goglyt mebyt meibyon[2]
Rhae caffael travael tri anwirion

[1] *Neu,* ffydd. [2] *Neu,* meibon.

Kaiffas Sudas Sudan Babilon
Kyffess6n keiss6n o rat kysson
Kyffes dr6g benyt a ia6nbryt Iôn
Kaffom lwys gynn6ys gan orchestyon nef
Kartref gwir adef y Gweryddon
Selyf ynat tat tec
Seilyeith nyt g6yrieith gorwac
Seith drwy obeith veith vedic
Salym wraul seilym a oruc

VII.

Gorugam ryrret puret peryf
Gormod o becha6t ar llyvyrgna6d llyf
Goreu oed vadeu orneu oernyf
Gorwakter y gler over a yf
Gorwac bechadur gleudur gledyf
G6thrus y eir a chweir ny chwyf
Gyrrir y benyt detryt didryf
Gared sa6d garthga6d yr gwerth g6dyf
Gorwed hir ysdir ystor hybryf
Gorwisc graean poen da6n pan dyf
Gormeil pridlad nyt nad nedyf
Gormes yw cluda6 aela6 elyf
Gwr hybwyll kymwyll i wyryf
Goreu da wyrtheu yw Duw wrthyf
Gorff6yf deith didrist neut Crist ud cryf
Gorffen digynnen da yw gennyf
Gymm6yll dysc ffysc ffer nyt ker Kaerdyf
Gem Garusalem geiryeu Selyf

VIII.

Trinda6t para6t pur
Traus ma6s moes eglur
Tr6y rat mat modur
Mur mereinweh
Tro vi Ri ratla6n
Trafnidr dinidr da6n
Tref nef naf kyfya6n
Diga6n deg6ch
Treidiwyf rwyt rwydwynt
Tros vor kor kerrynt
Groec dec dervynt[1]
Haedynt hed6ch
Tir gwir gweringret
Tymyr gwyr gwaret
Tat rat reit nodet
Get gadarnwch
Tnt lut lud dram6y
Tec rec ren ov6y
Teith veith vaeth gobr6y
Tr6y attreg6ch
Am gynnal gwal gwyd
Seith braweith bri6yd
Peth braweith briv6yd
Kyn trechdyd tr6ch

[1] Derwynt, *neu*, dewynt.

Llunyaf naf neges
Llunya ym lym les
Llydan lan loches
Gwares gwarwch
Llogeil seil Selyf
Lle nyt prifde pryf
Llawn nerth berth beryf
Gryf digrifweh
Llyw gwlat vat vedyd
Ll6ythbeir ereir crevyd
Lleithic Gwledic gwlyd
Dyd didanwch
Lleuat rat rinwed
Llyna da diwed
Lle yd aeth ffraeth ffrwythwled
Y med medyrwch
Llaryed hed hodya6
Lle g6yl h6yl heilya6
Llawr nef dref dreidya6
Aelaw elwch
Llys vry hy hoywblwyf
Lles gne de digl6yf
Ll6yd r6yd r6yf del6yf
Dr6y dadolwch

IX.

Can digones Du6 an divlan verroes
Yn eiryoes yn eiryan
Gwr a'n gwnaeth ae gwnel am danan
Trugared kyn meued mablan
Gwr a'n peir an peryf glotvan
Gwr gwychdoeth gwych gyvoeth gyvan
Gwr an gwyr an gwara6t oe ran pumoes byt
Yr bedyd y Ieuan
Gwr ygkret ygkrevyd nyt gwan
Gwr ygkroc ygkroes bedryvan
Gwr a wys a vrys y vra6tlan
Ef a da6 nyt atta6 ef attan
Pan wnel Duw dangos y varan
Dyd6yre dy daeret arnan
Dychryn t6ryf torvoed yn eban
Dychyrch hynt dychre g6ynt gwaetvan
Dychymri6 tonn amli6 am lan
Dychymer uvelyar bar bann
Dychrys gwrys gwres tande allan
Gwedy kelennic g6edy kalan berth
Pan borther gly6 am ban
Gwedy serch a seirch meirch meingan
Emys llys llysseid uch ebran
Gwedy treth mal tretha6t Ieuan
Kyn glasved kyn glassu vyggran
Duw am ryd om reidun ovan
R6yd obeith o weith y winllan
Ac yna daw bra6t braw gyman
Ar deheu vy rieu vy rann

RISSERDYN AE CANT RACLLAU.

I Hywel ap Gruffudd. O L. P. P.

Rygud llew aryfrud llyw eurvro gwingost
Ynghongl gwyngor Beuno
R6yf clotnerth ryvic Clytno
Rydewr greir rud derw a gro

Cud gro teilwng Gymro tec
Kyt den6r br6yd[1] ket dinac
Kael ann6n y6'n kelennic
Calonnus is Kelynoc

Lla6r Kelynoc va6r a ved gorchud
Gwae eirchyeit o'r diwed
Llif greu aer g6a6tglaer g6aetgled
Ll6ybyr Par[2] travyn bar is trevyn bed

Kaenved a gud Nud nedair
Kynvyn eil neut kwynvan aer
Kytkam prit trillit trallwyr
Katkun oed lith katcun aer

Aer daradyr cadyr dellt6r coedyd on
Annwyldoeth fab Gruffud
Ad6yn kyn noi d6yn iw dyd
Oed eneit Pobyl Eiddionyd

Eidyonyd loryf koryf karyat oed Hywel
Grym Echel gry———
Aneird yn ei veird oe vot
Yggraen ved yggro yn vut

Os mut lle6 aerdrut lly6 urdrec llithyrwaet
Llathyr walch pobyl Wyndodec
Wysc r6ysc ra6t 6a6t wiwdec
Ys u6ch y g6yn no dôyn dec

Pob dec ae k6yn ad6yn oed
Par durvlaen para6t aervleid
Prif ruthyr yng durvyng de6rvaed
Prid6r serch Paredur swyd

S6yd r6yd rodyat vat sudei vedel gyryf
Ni duc aryf na phensel
Ar ysgwthyr brat kat nyt kel
Saer hoy6ach no syr Hywel

Uchel o d6yn Hywel doe
A ch6yn g6yllt ochein a gwae
A chadarn oed dyroed dei
A chyd6r br6ydyr uch ad6y

Gar6y ar ad6y g6ra6l redyat ffuryf
Taer bri6gyryf tar6 bragat
G6ys g6ae oe var6 ar6 irat
G6yssi6r kerd g6ae assa6r kat

[1] *Neu*, brwydr. [2] Dar.

Llithyr am ud kat rat redec
Lla6n 6yla6 lleuon ol6c
Lly6 ar dadl lle6 urdedic
Ll6ryf ch6alu trin lloryf ch6iloc

Chwiloc benn ae nenn y ninneu y roet
Lle y redant oe eisseu
Ch6ylgar6 clot vydindar6 cleu
Chwyrn digruthyr chwerwon dagreu

Dagreu tros vadeu llyw tra6s vydin dra6
Da6 en6 dreig eurlla6 yn dra gorllin
Drut lut lavyn hard dravyn dor hirdriu torvoed
De6r bor gna6tl6yd oed durbar g6aetlin
Dedyf redyf rein o vlaen dyd arwvlin gymmysc
De6rffysc duc daerdysc d6ygat ordin
Dyed yn diued de6in ymladdgryf
Drutlyryf dal traffuryf deulit Tryphin
O glywet mynet ymeinin argae
Amneit gor6yllt g6ae ym neut ger6in
Argl6yd yr ar6yd oreurin le6ych
Ard6ys gythrud gwych oer dyscethrin
Aryf lithaereu br6ytreu bratrin kerda6r
Yn lla6r rhoi hael6a6r a Ri heil6in
Och c6ympa6 kanlla6 a6ch keinllin G6elydyr
Echel de6rweisc hydyr u6ch ael der6in
Tra6s dar6 br6ydr agar6 brad6r egin Ffreinc
Taer vedylffyrf einc torvoed Elphin
Travyn llavyn ll6ybyr vryt gryt digrin baladyr
Taradyr t6r eurgadyr hyt tir Ergin
Treul6ed cost anned Cwstennin gynut
Tyrveu myvyrdrut toryf ymevin
Tava6t un ara6t Aneurin g6a6tglaer
Tec kyffrryty6r aer tei kyffredin
Hy6el gaen uvel aryf gynnevin bla6d
Ha6d y glut delffa6d 6yr g6ladoed Olphin
Hael heilgost eurbost Erbin ysg6yt[1]
Hard arveu v6lchvur hyrdeiryf vylchvin
Hydyr aervathyru hoe6der veithrin cle oed
Hyder lla6er oed hyt orlle6in
Hynt r6ym byd llonyd heb all6ynin 6ed
Hepcor dor de6red hy6led hoy6lin
Hut kur r6yf Arthur ry va6rthrin deigyrd6ysc
Kaf am urdda6l r6ysc koveu Myrdin
Kud prud pridla6r g6a6r g6erin bendevic
Klut i aros dic clo daëerin
Cl6yf dyed at6ed Et6in digonyant
Cly6 cant ma6r russyant am ior iesin
Kein ll6yr garyat rat yn rin yuchelbraw
Kanlla6 nef ida6 eil naf eidin

[1] *Mae yma vai yn y cyrch.*

II.

Unyawn bill hirda6n o ball harded
En6a6c valch vyna6c o veilch voned
An6ylgein virein o va6red did6yll
Un ny v6r6 y bwyll yn overed
Ma6l y hir6en doeth mil ae har6ed
Manon eur hoy6dal mynn anryded
Myvan6y ly6y oleu6ed prifl6ys
Mygyr hoy6lamp Bo6ys mag6yr hy6led
Govynnei va6lgerd yn gyvanned
G6enl6ys eurs6llt bobyl g6inlys orsed
G6asca6t inseil6a6t ansal6ed arver
Gymmar hy Ener gem rianed
Llythyr ae dysga6d vun llathraid osged
Llunyat diorneir llun teyrned
Lli6 divrisc llu6ch-6isc eiry llech6ed maen-a6l
Ll6ydei ammot ma6l llaw diommed
Kerir y ma6rd6f nyt er kared
Kadeir y va6leir ket orvoled
Kymenda6t tava6t etived l6ydyant
Kwbyl iawn waret kant keibyl enwired
Ku vynaucwymp wawr kyvya6u ag6ed
Kluda6d ewybr da6u clot o diwed
Koeth y gwnaeth y maeth a med bueil-sathyr
Klaer eurvreisc gorff llathr cler ar vr6ys-ged
Bit ar hyffa6d hoedyl byt orhoffed
Bu vlaen nodet beird byw vlynyded
B6ryat geir divrat geir6 dyvred glut
Bylchem y golut balch amgeled
Digloff i molyant hyt 6lat ogled
Dec morof Môn digymared
Dyat dyvyr dr6ssyat divar drossed coeth
Deall aela6 doeth diell wyled
Goluta6c kymar haelwar heulwed
Goron6y vychan g6ron vuched
G6ymp clot da6n hynot dianhuned deigyr
G6iwry6 groy6 eigyr g6a6r y g6raged
Clytno Eidin
Glot ar6yd drin
Gleudur detryt
Cynlluc durdoryf
Ceinlly6-g6indoryf
Canlla6 G6yndyt
K6ynen kepkor
Ar un Elor
Yr An6ylyt
Kolovyn Gwyned
Eur varanned
Ar vyrr enhyt
Koeth oet Hywel
Kyn noi dirgel
Kynnyd ergyt
Kadyr vab Gruffudd
G6awr Eiddyonydd
G6eiryd unyt
Kymro ad6yn
Kaf oe dreisd6yn
Kof o dristyt
Kyn6yl Garthan
Rod wiw g6a6tlan
Rud6ay6 g6aetlyt
Kyvr6yd galon
Ochein tromvron
Ach6yn trymvryt
Klot urdolyon
Am y govyon
Ym a gyvyt
Kolli kyrchva
Honneit utva
Hynn neut atvyt
Kantref digeird
Doeth y wanveird
Deith diwynvyt
Keir oe dramcwyd
Eureit ar6yd
Yr ae deiryt
Kynnwryf Bryneich
Kynon hoy6vreich
K6yn anhyvryt
Kalon uchel
Oed i Hywel
Ud dihe6yd
Keith gyvlymliw
Dur ysg6ytvriw
Dar escutvryt
Krist un mab Meir
Radeu wertheir
Reit yw wrthyt
Kynn6ys Hywel
Eurnaf uchel
Ar nef iechyt

Iachaet Meir creir croywrad
Eneit g6alch b6rdvalch beirdvod
Och vynet uchaf voned
Ion ym min cor yme6n cud

III.

Lly6 gly6 gle6na6s tra6s tr6ssyat kerdor-yon
Lleon ar6ydyon lla6 ia6n rodyat
Lloryf koryf ket kiryet karyat G6yndodyd
Lly6yd meu hyl6yd ym Mon hoy6lat
Llym rym redyf gynnedyf gan gennad Iessu
Lles veird a6enllu llys v6rd winllat
Ll6ybyr r6y Oron6y eir ynat ieithvydyr
Lle6 yn haelvab hydyr lla6en heilyat
Tudyr yn ongyr ennyngat Eingylgr6ydyr
Tryle6 g6r 6ydyr br6ydyr treul egoryat
Trydar aer lavar erliviat g6aetffreu
Trevneu clot oleu cleu adeilyat
Teyrn g6alla6gyrn a llygat G6yned
Taervur bri6dur[1] gled tyrv6r bragat

[1] *Neu*, briwgur?

Torret6ynt luchynt t6rf dilechyat ffra6d
Trostan yghyrch bla6d Trystan anghat
Peleidyr g6aetreeidyr nyt g6yt ruat serth
Prudust ang6y nerth preid ostyngyat
Par trydar banyar erbynyat pob rei
Parcher bell 6estei oe b6yll 6astat
Pennaf a'r trechaf trychyat Elivlu
Prit ae le6 leif vu pryt Eliwlat
Por kyngor ragor parhau r6ygyat trin
Paun g6irotyon win penn g6aretyat
Kadyr golovyn diovyn yn kad6 dyad balch
Kein diwacieith walch kun diwygyat
Kyvya6n gadarn varn divurnyat gyngor
Kadeir glotryd ryd ket argleitryat
Keid6 6arant ll6ydyant lleidyat ygghytrud
Kara6d ell6ng bud keir y ddillat
Kynnedveu Llacheu lluchyat g6yarlavyn
Keinde6r weisc dravyn kaendur wisgeat
Rec dec dal ardal ry6 eurdat perffeith
Rethren aros keith ruthyr ia6n irat[1]
Rewin y vydin gan veidyat ygga6r
Rydaer ar aessa6r ri dirussyat
R6ysc br6ysc breisc lut drut neut rat y vraga6t
Reid a grennya ra6t rod digronnyat
R6yd Ion kerdoryon kaerdiriat didaryf
Rud aer gama6n aryf rydeur geimyat

Dar ymleidyat uthyr dor ymladeu
De6reir y giwda6t dar ar gateu
Diagyr Oron6y geyr deau aessa6r
Dyry rodyon ma6r dur y reidyeu
Da vreisc geda6l goryf difr6ys oedeu
Dyvyrys[2] ad6yth llu dyvyr ossodeu
Daret angerdruthyr 6rth dyreu gorllin
Da 6rthholy6r trin di6arth heilyeu
Llew a charyat myrd llyw iach oryeu
Lla6 a chiriet mon lle6ych eiryeu
Lluchynt creula6n vr6yd Llacheu gyhaval
Llydan 6ra6l dal llit yn aereu
Llathyrber eur groy6 ieith llithyrbar irgreu
Lluny6n vardeir naf llawnyon vyrdeu
Lleveiryant g6yar y6 llavuryeu keink
Llawen orvot Ffreinc Llew yn arveu
Kat 6i6 sudaer hydyr kad6 y s6ydeu
Kymen var6n doeth kama6n vereu
Kanon kywirdeb yw keneu Tudyr
Kadarn g6ympy6r gwyr kedyrn gameu
Kara6d valched treis kaeroed vylcheu
Karyat tewglot aml kiryet hygleu
Kyvar6yd y g6naeth kyveiryeu dragon
Koetkun ol6ythyon katkaen latheu
Egyr didla6t la6 nyt gar6 datleu
Ag6rd atlam va6l am gerd otleu
Anyan Eidya6l gynt un anwydeu mael
A racl6ydod gael eur a g6ledeu
O v6r6 karchar g6yt Evra6c kyrcheu
Y va6r geryd gryt ef yw'r goreu

[1] *Nev*, iscat. [2] Dyvrys.

I ar vratruthyr y g6naeth eirif vr6ydreu ymgnith
Aer veryon lith ar vorëeu
Ron ar dervysc greit Run aer dyrveu
Rydglet aela6 lys r6ydglot oleu
Ryvel rud6r drut ry6 va6l radeu Nud
Rydeur waetffra6d Ud reid ar waetffreu
Reit y bydoed y6 rat wybodeu
Rydec ema6c loryf ri digammeu
Rygara6d 6isga6 ragoreu eglur
Risc odida6c dur r6ysc y deidyeu
Murel dil6ryf vu mawr el6 daleu
Mirein le6braff vreich Moryen l6ybreu
Mord6ya6d yn eirif maerdyeu g6inllat
Mur ar ag6rd gat mor yr eigyeu
Mae'n aruyd y vot rug manereu
Ma6l6r da adv6yn gorff mil6r dedveu
Mynnoed dra gorvot hyt ym manneu byt
Ma6red ragor bryt muroed dreigyeu

Arvot uthyr dreic
Wrth gastell greic
Aer arynneic
Eur Oron6y
Arveu kylch6yrn
Ervei Deyrn
Eryl Gedyru
Aryal Gad6y
Eryr G6yned
A ryf gyved
Eirgras hoffed
Irgreu saff6y
Eneu digabyl
Anant v6rd-dabyl
Ynyal barabyl
Yn ael Ber6y
Aml6c dr6ydyet
Amlyn[1] weithret
Ym y yvet
Am y ov6y
Wythrif drossedd
Uthraf lymgled
Aeth y va6red
Ieith Avar6y
An6yl Dudyr
Einyoes ysgyr
Eirget Eryr
Aergat aer6y
Ion kenhetloed
Ynyal 6latoed
Ana6 lyssoed
Enw lass6y
Hydyr galondit
Hydaer de6rllit
Heilyeu dibrit
Hylut obr6y
Heird y esbyt
Hirda6n g6yndyt

[1] *Neu*, amlyu.

Hyder diwyt
Hyd ar Dawy
Helym di esgur
Hylyon natur
Hael brif a6dur
H6yl brovad6y
Hyr6yd varcha6c
Hardlevyn durya6c
Hir6ay6 truma6c
H6yruyt dram6y
Korff trybelit
Kaeroed gliffit
Karyat erlit
Kiriet arl6y
Kamp Oliver
K6ympei ygg6er
Kant oe le6der
Kun talad6y
Keimyat G6yned
Kymorth Gorsed
Kyman de6red
Kama6n dir6y
Kroewles vedrus
Kreulif dirus
Ket eur gostus
Kat argyst6y
Lliwrad llavyndur
Llawrod eglur
Llawen A6dur
Lly6 yn ad6y
Lluchynt Mel6as
Lla6chveird winblas
Llydan solas
Lly6 Dinsil6y
Ll6r6 i gorvud
Llyr Penmynyd
Lle b6r6 geryd
Ll6ybreu Gar6y
Llym dan heyrn
Llevei utkyrn
Lludet erdyrn
Lleidyat Ord6y
Llonn Bendevic
Llinon yssic
Llun ffenedic
Llin ffynad6y
Ll6ybyr kat odeith
Llavur drutleith
Llwryf da6n doethïeith
Lloryf Dindaeth6y

RHISSERDYN A GANT Y TEIR AUDYL UCHOT Y RONUY VAB TUDYR.

CANUAU G. AB M. AB DAVYDD.

I DUDUR VAB GRONWY.

O L. P. P.

Trosses ym Grym Grist
Oe deith veith vaengist
Trwm eidilgorff trist
Tra meddylgar
Treigla6d ka6d kyffro
Tr6y'r vron hon heno
O vot clot Clytno
Dan do daear
Trist 6yf murngl6yf ma6r
Trin erwin aerwa6r
Roi gle6 lle6 dan lla6r
Ga6r gorddwyar
Tost gost gystudya6
O boen hoen hebda6
Ym da6 ffr6t wyla6
A phrit alar
Treissynyt[1] Von unweith
Tros ruthyr uthyr anreith
Treisiei bum triseith
Mewn gweith gwyar
Tr6m wnaeth maeth meithi6

[1] *Neu*, treisiwyd.

Yggryt ryt a ri6
Trom aergr6ydyr vr6ydyr vri6
A lli6 llachar
To gro maendo mur
A gud Nud nattur
Tudur wayw aergur
Wiw a eurgar
Ter6yn g6yn br6yn bron
Nys kel na6s kalon
Treigyl y ov6y hon
Tragleu avar
Tra6s Ud Nud na6ell
Treul mil hil Hiriell
Travyn Tref y Castell
Vedgell vudgar
Trystan gleudan gled
Oe geith deith dyt6ed
Trist ia6n y6 G6yned
Treistwyn Gwanar
Tervyn dioer oer oed
Toryf lloryf coryf cadoed
Toryvoed aer viloed
Awr uvelyar
Twryf lletvryt bryt br6yn
Teirieith g6eith g6en6yn

Tervysc mysc ma6rg6yn
Dioerd6yn de6rdar
Lle6 lly6 llu orllin
Llavyn eurdravyn aerdrin
A lly6y6r bydin
Kyn llawr bydar
Llawer blyngder bloed
Oe d6yn k6yn kyhoed
Lle6 oed Llyr getoed
Lluric odar[1]
Ll6r6 alaeth g6aeth gud
Lla6greir nedeir nud
Digra6n hywlych grud
Deigyr anhalar
Lloryf oed Llyr veidyat
Kyn maen caen ka6at
Llu blanc dranc dromgat
Lluchyat llachar
Lluny6yt breud6yt bryt
Am doeth koeth kerdglyt
Lla6 dreis dasg6yr gryt
Ll6yr drist ysgar
Llen gel da6el do
A gud grud a gro
Ll6ybyr kyffro Ffrollo[2]
Me6n tro trydar
Lla6r llyt6ed ved veich
Llein llithvrein ll6ythvreich
A llithr6r Bryneich
U6ch llethyr branar
Lla6ir 6eisc vreisc vreint
Lle6 doeth coeth cywreint
Llit Gweir geir gereint
Oed veint y var
Neut tost gost gym6yll
Am goeth doeth did6yll
Divrat gat gannwyll
Eurbwyll aerbar
Neut cor mynor maen
Glas g6as g6isc durgaen
Ir grud glo gro graen
Ger taen tonyar
Neut ma6r a6r ochein
Am loryf kynnoryf kein
Neut af i levein
Nyt 6yf lavar
Neut diledyf gredyf grann
D6yn g6a6r dann lla6r llann
Nyt adavel g6an
Neut edivar
Neut ch6er6 her6 hynt
Oe vard hard helynt
Neut lletkynt llechynt
Llacheu darpar
Nym da6 dydd lla6en
Na geir gora6en
Na g6en na g6yngen
Am ior gwingar

[1] *Neu*, o dar. [2] *Neu*, Ffrolo.

Ner ffer gle6der gly6
Nertha6c lytwa6c ly6
Ny 6elaf ym by6
Y gyvry6 gar
Naf nef na6d na6kaut
Ae ryd ffyd ffynnyant
Gytac Edeyrn sant
Trigiant trugar

G. M. AP. DAVYD AE CANT.

G. M. D. I DUDUR AP GORONWY O BENMYNYDD.

O L. E. D.

Awdur hael eglur haul ogledd a lloer
Oer yw cwympo dioer campau dewredd
Eryr cyrchiad cad cydwedd Peredur
Arf Eingl Dudur dadl diomedd
Arwydd yw tramgwydd trymgof gyfedd bronn
Oer fydd calon donn dan lledfrydedd
Aruthr gynnygn dygn dognedd o hiraeth
Aros marwolaeth eurfab maeth medd
Iôr ciwdawd hoywffawd orhoffedd dangnef
Oedd ef wendref nef naf brenhinedd
Ai frawd ffydd fyth a fydd yn agwedd drist
Y drwy giried Crist i drugaredd
Annhebig mewn dig dygnedd uchenaid
Nid heb ladd enaid fu'r blwyddynedd
Un da iawn hirddawn harddedd llawenydd
Diarw a llonydd oedd erllynedd
Ai law pan fu draw edrywedd eurdorf
Y gwnaeth llorf catgorf coetgwn dachwedd
Eleni gwae fi gwiw feuedd blygu
Drwg fu dwyn draig llu llyr gymrodedd
Nid adwen roddi y dan dudwedd llawr
Llew glew mor glodfawr gwawr gwrysedd
Neud Edyrn teyrn hyd lan tuedd draw
Ac mal hwn gwynaw braw breuoledd
Neud ydyw heddiw hawdd gymyrredd cad
Dan ddor cor caead rhad anrhydedd
Neud adfoes einioes annedd a masarn
Neud adfarn cadarn cedawl serthedd
Neud udwaedd i fardd neud adwedd cerddawr
A hoyw eryrwawr yn hir orwedd
Neud adfail buail buangledd yngryd
Neud adfyd Gwyndyd gwindai sylwedd
Neud odfa trofa trafn canwledd beirddion
Neud atborion Môn mau gyfannedd
Neud adwyth balchlwyth bylchlafn drosedd llyr
A Thudyr ben gwyr is gwerydd fed
Ner ffer ffyrf eurgyrf aergyrch rysedd glyw
Ta fu fyw fy llyw llew gyfluedd

Nid oedd raid oi blaid blodau Gwynedd dud
Nac ammau golud nac amgeledd
Neur aeth trwm hirfaeth trwy gymmherfedd bron
Y boen ir galon hon anhunedd
Neud mynny Duw fry o ddifröedd mawr
Gwyn dwyn dor gawr gwawr gwirionedd
Ni'm dorai syrthiaw amserthedd galar
Nef ar y ddaear nifer ddyedd
Neu ddyfod trafod trefn alldudedd hir
Y mor dros y tir enwir anwedd
Neu frenin dewin diwedd gorthrymmaf
Tros fradawg auaf traws frawd gyhedd
Neu ddifa traha terfyn chwerwedd garw
Am eurgarw ei farw yn ei fawredd
Trwm oi ddwyn yw cwyn cyn hywedd farwddydd
Yn llys Benmynydd. oedd rhydd rheufedd
Trylew gwarant cant uch cyntedd beirddlu
Gwledig eurswllt fu gwlad a gorsedd
Traws iawn ail Meiriawn mawredd un ofeg
Trafn mawrdeg difreg dyfr gymyredd
Trefnau aml frodiau am lawfrydedd heirdd
Diryfig yw beirdd a diryfedd
Tirion hil beilchion hwyl balchedd cadwr
Tarian lwyth Tewdwr gwr gorfoledd
Torf plymlwyd ysgwyd osgedd ardderchawg
Tarf eurwawg lydwawg fynawg fonedd
Trwy wyrthiau gorau digaredd Dudno
Beuno y tyfo ei etifedd
Tref Ner deng nifer dangnefedd gadair
Ai pair pefrlwys grair mab Mair ai medd

G. M. D. I DUDUR. MARWNAD.

O L. E. D.

Arglwydd Didrist Grist gwirdrist gwarder
Eurglawr nef a llawr a lloer loywder
Oeraf maith fawrdaith fu ar fyrder
Arwydd yw na'n llwydd llwyr eddyllder
Aerdrangc llew cadau parablau per
Eur drafn erfai lafn arf Olifer
Aruthr ar un rhuthr a maith drymder
Aros adfail ail Alexander
Och a barus wyf drwy glwf glewder
Fod hyn o ddychryn ail gwynn gwarther
Och elawraidd bryd gryd grymmusder
Elcel arwyn farw fawreir doethder
Ucheneidiau mau Mab Mair uch ser
A chyn daw glaw gloywddeigr lleufer
A chan llewyg trist a chwyn llawer
Achaws traws treisglud heildud haelder
Echwng ior Gwen llys ffyrf emys ffer
A charu gwindai och or gwander
Gwnaeth Tudur aerfur arfod lymder
Cyn rhuddglawr llawr llan ei ran ratter
Gwyarllaith trisaith traws ehofnder
Gwayw irllwydd adwydd Edyrn gryfder
A chad fragad fraisg am waisg wychder
A chammawn yn llawn llid a blyngder
A chau heiyrn chwyrn chwerw naws digter
A chorf dorf dirfawr mewn gawr gyrdd-der
A chryd gryd ar grwydr a brwydr bryder
A chrau deifr gan frain crain creulonder
A chrair Gwynedd wenn yn ben balchder
A chriaw iddaw eiddun ddewrder
A chynnefin drin am dri amser
A chynafon glew a chain nifer
A chlod a gorfod i'm gwir falch-ner
A chlybod ei waith uchlaw aber
Dar o fonedd aml dewr ofuner
Daered fraisg waisg walch eurfalch arfer
Diwraidd ei faendy dor addfwynder
Dirwy rybudd tost dur orober
Deryw Ector nerth diorwagter
Darfu am ddraig llu llwyr orthrymder
Dogn gur poeu ddolur pan feddylier
Dogn gawdd am hudawdd am fy hyder
Dihagr oedd glybod ei glod pan gler
Deheu ceimiaid brwydr Duw ai cymmer

YR UN GWR I DUDUR. MARWNAD.

O L. E. D.

Aer[1] fy nghwyn och ar gyhoedd Fair
Farw blodeu cenedloedd
Deryw clod y ciwdodoedd
Dor o hil iôr dewr hael oedd
Aml wylaw glaslaw glwyslen ai mawrgudd
Am eurgorf rhudd[2] onnen
Emrais barch am ras berchen
Aml ddeigr a llef iôr nef nen
Gwiwdwf iôr gwae fi dy fod
Gwawr gweilch Gwynedd ym medd mud
Durdorf cai ar daerdorf cad
Dewrder grym dordor a gryd
Galar calon a golwg
Am gwna yn drist Grist ym grog
O'th roi ddoe mae wythryw ddig
Dan gaen maen mur Dudur deg
Gwainyddoedd fy mron gwayw anoddau trist
Treistwyn ior bryn byrddau
Gwae ei genedl o'r chwedlau
Gwaith tra galar maith yw'r mau
Trafu traul ongyr gwyr trefn gwawr doethwlad
Trin gyrchiad gwriad gawr
Treigl i'r fron hon hoed tramawr

[1] *Neu* A ar. [2] *Neu*, rhyd.

Traglew rym llew dan rwym llawr
Rhoed dan faen glasgaen glwysgorf heirdd gedoedd
Hardd o giwdawd digeffeirdd
Ynghôr llên gwên am gweheirdd
Ynghudd llysty bûdd a beirdd
Gwann fry yw Cymry cymawredd dyfr
Gwenwyn Deifr ei fflamgledd
Gwan llŷs a llan gwan Gwynedd
Gwan Môn am iôr gwin a mêdd
Rhwydr didarf brwydr rhoed ar Dudyr hael
Hil Ywain neu Fedwyr
Goreu eurddraig a geryr
Gweryd ni'n gweryd nen gwyr
Ponid rost dogngost dygngudd
Pefr drafn par eurllafn aerlladd
Pann Môn am ddraig Penmynydd
Pen cenedl pen aig Gwynedd

YR UN GWR. I DUDUR.[1]

O L. E. D.

Doeth i blaid eirchiaid erchyll
Hir annerch a hwyr ynnill
Brwydr gwirlafn trev Castell
Brwyn a dogn gwyn oi dygn goll
Rhagorawl pob rhyw giried
Oedd fy Arglwydd Udd fawrglod
Traws ofyn tir treisyfiad
Tra sefis cyn trais ofid
Gwae fi lorf eurgorf gwawr aergur cyfarf
Gwayw didarf gwiw Dudur
Gwasgu llew gwas glew gleifddur
Gwaisg haearngaen ym maen mur
Aml uch grann o'i hynt Fangor
I'm didyr deigr am Dudur
Aelaw ynof ei alar
Elyn gryd Alun gryfder

YR UN I DUDUR PAN OEDD GLAF.

O L. E. D.

Claf yw nêr nifer nefawl aur anaw
O Ronwy rwysg Greidiawl
Caer ar aer car arwrawl
Cedyrn ostwng deilwng dawl
Cadw hyfryd iechyd Echel greddfawl câd
Ucheldad mâd meidrawl
Er dy donn fron frenhinawl
A'th boen gulwydd hylwydd hawl
A'th greuloes ath groes ath grog freiniawl
Ystyr raid ath ganmawl [râd
Canhorthwy Fair fy eiriawl
Canwyll hardd ath farth ath fawl
Cadarn uchaf naf cêd nefawl arglwydd
Erglyw llef negesawl
Am lorf corf ciwdawd gwawd gwawl
Am lew gawr am le gwrawl

Oth hireint[1] eurfraint aerfrad arynaig
O Ronwy frwydr gyrchiad
Nid oes na berth nerth neirthiad
Na hydr fudd na rhudd yn rhâd
Na nen na pherchen na pharchiad ar fardd
Rhoist i feirdd dy ddillad
Na chyngaws bwyll echyngiad
Na chyngor mydr ragor mâd
Tra sych naf yn glaf gloyw guniad hoywlorf
Hywlych grudd a llygad
Traws ein gawr gwynllawr gwinllad
Trosedd gwledig orsedd gwlad
Och fi eryr gwyr gwriad pennadur
Fod poen Edyrn arnad
Iechyd a hyd hoedl gariad
Athraw nefawl goeth doeth dad
Och wael drymglwyf rhwyf rhodiad budd fawredd
Byddaf farw am danad
Och wisgoedd gwymp ath wisgad
Oth wasgawd ni fu wawd wâd
Dyfod dewr arfod aerfawr ffysgiad trin
Mewn trist ofal gwaffad
Mur dur dewr darpar car cad
Mair a wyr mawr a irad
Oth hirhaint hoyw fraint nid hyfryd yr un
Oronwy lafn creulyd
Oth air ath arf gedernyd
Ath glod faith nith ddaw gwaith gwyd
Oth wengred giried gwryd annirgel
Yn aergad ddihewyd
Ath ddawn ath ddinam lendyd
Ath ofeg ath brifdeg bryd
Och ner fod gwander Echel Gwyndyd traws
Ni'm gwnêl treis diofryd
Erglyw Grist fy mawr dristyd
Arglwydd grym am eurgledd gryd
Rhen rhwy folaf naf nefawl wryd gwir
Gwared boen a chlefyd
Rhad ysbys budd rhaid espyd
Rhudd baladr ger rhaiadr rhyd
Rhyfedd yw fy myw fy myd am harglwydd
A mawrglwyf i'th blegyd
Rhaith rhuthr brwydr aergrwydr ergryd
Rhywiawg difradawg dy fryd
Rhyhael eurgrair Mair mawredd lendyd hydr
Ath ro hoedl ac iechyd

[1] *Canlyniad yr awdyl ragvlaenol yw hon yn* Ll. L. M.

[1] Hirbaint.

Rhi rheufedd rhuddgledd rhoddglyd
Rhi rhwysg heirdd rheufedd beirdd byd,
Os claf Modur mur mawredd garannawg
Goronwy grair gorsedd
Gwiw enaid beirdd gwae wynedd
Gwawr gwindai ni haeddai hedd
Na wna ddig tremmyg trwm ledfrydedd
Fair
Er dy fawr drugaredd
Am gar am giried rheufedd
Am gain edmig wledig wledd
Ucheneidiau mau och na medd fy mryd
Haint fy mrawd cyfannedd
Uchel ddar Echel ddewredd
Iechyd i'w weddeiddbryd wedd
Anhyfryd ir byd bod anhunedd clwyf
Ar fy rhwyf nid rhyfedd
Arf golofn eirf ymgeledd
Eryr teyrn meddw-gyrn medd
Oer yw hirfod clod clo rhysedd Gwendorf
Mewn gwander yn gorwedd
Eurllyw o haelion fonedd
Aerllew balch glew bolch ei gledd
Och fi Arglwydd rhwydd rhwysg natur
ywain
Awydd dewrder Arthur
Nad ystyr Mair dy dostur
Ath glefyd frwydr fawrfryd fur
Iechyd wrth fy mryd fy mrawd eglur
Y gan Dduw bennadur [ddawn
Ath ddêl oth haint ath ddolur
Ath ddileddf anawdd gawdd gur
Arwyrain madiain modur aur anaw
Oronwy fab Tudur
Arfod air pair paredur
Arf yn ing aer ddirfing ddur

TERFYN.

Yna canlyn Awdl i Dduw gan yr un gwr—ysef—Lleddf ddeddf ddoeth eurgoeth &c.

GRUFFUDD AP MAREDUDD I DUDUR FAB GORONWY.

O L. E. D.

Llew glew gleiflym grym gryd fflemmychu
Llorf corf cad ceimiad camon[1] dasgu
Llaryeiddwalch geirfalch gorfu abrwysgl-
dyrf
Llyry byrffyrf briwgyrf bragad fylchu
Llid prid prif yngnif yngnaws cyrchu
Llyw glyw glwyd ysgwyd esgar bylu
Llyr ofn aer frwysgddofn ar freisgddu
fronndor
Llawch feirdd iôr angor Eingl dachweddu

[1] *Neu*, cammawn.

Llwyr ddarogan bran i'm brawd y cu
Fab Dyfnwal arial gal ddigelu
Llwyddiant rhuthr llin uthr aeth lle bu
ffrolo
Llafn gelyngno clo clod enynnu
Llun Rhun gun Gwynedd fedd fenestru
Llyr gedwisg eryr gad wasgaru
Lluniaf wawd tafawd er tyfu ym byd
Lluniaeth dihewyd bryd o brydu
Luch fflamddur Dudur dadl ddiblygu
Llachar dar bar berth fawrnerth farnu
Llachau glod oleu yn glew dalu gwaith
Pan fai wyarllaith pum saith sathru
Lleiddiad digiliad galon grynu
Llaw rodded nodded Nudd gystadlu
Lliwrudd wayw diludd wiw deulu ffyrn-
fael
Llawrudd hael diwael Duw iw adu
Lladwin wrawl grair borthair barthu
Llyd wawt wawr byrddwawr[1] beirdd gar-
trefu
Llawn gyflawn hoywddawn llwrw haeddu
om brawd
Ni wnaeth trindawd ffawd ffordd iw
gablu
Tarian lwyth Tewdwr gwr iw garu
Tremyniad saeth gad seithgant alltu
Twr gwr gwrdd blaid greid grym car cu
yn gadoedd
Tarw ar arw aeroedd dorfoedd darfu
Trystan hir am dir yn ymdaeru
Traws maws mawrddrud clud clod ennynnu
Terfysg llew dewrddysg llid arddu gatgun
Tarf cun rhwyf Alun yn rhyfelu
Trachwerw ferw fawrdorf lorf corf coethlu
Trychiad bryd gryd grwydr frwydr fredychu
Troches goelfain brain uch bru gwyarllif
Trech yngnif no rhif y rhiallu
Tryfer cad neirthiad nerthawg allu
Trefn heilrwysg huailrisg heiyrnblu
Treiglawdd clud ddattawdd clod hyd
ddeutu afn
Trafn llu egr ai liflafu Lloegr elyflu
Treigl om bronn annerch serch disyrchu
Traglew llew lleiddiad gad gymmynu
Taerlaif gwyargnaif gwayw irgnu gwaedlin
Twrf tarf tan chwefrin drin dremynu
Trwy frys oi lys lwys ddwys ddeisyfu
Trwy frawd y geudawd trwy ffawd fynnu
Trwy lithiaw branes trwy lethu North-
mein
Trwy lathr arwyrain gain ganhiadu
Trwy rad mawr gwawr gwaisg i'n braisg
brynu
Trwy rodd trwy fodd foes trwy oes Iesu
Trwy aur borthair Mair maethlu Mihang-
el
Pawl Pedr Gradifel y del oi du

[1] *Neu*, byrthwawr.

YR UNGWR I DUDUR NEU RONWY

MEDD Y DR. DAVIES F'ALLAI MAI I YWAIN GLANDWFRDWY. O L. E. D.

LLACHAU Gwynedd llyw dwyorsedd llew diarswyd
Llucheden bar wrth aer ysgar Arthur ysgwyd
Llafn trafn treigliad deo cynheiliad deucan haelwyd
Llwybr gryd bryd brwysg lliaws gedrwysg lleas gadrwyd
Llyr osgorddion wythlaith galon nithlyth gilywyd
Lluryg frwydr-chwant o'th ddewrfeddiant ni'th orfeiddiwyd
Lliosawg drafn ergryd lym lafn aergreu blymlwyd
Lluniaist orfod o lewder clod hyd loywder clwyd
Lloegr ddeifr goddi arawn ynni Urien anwyd
Llorf corf canwledd eislath ddurgledd aeslwyth ddorglwyd
Llyw llym grym gryd o'th ddewr blegyd ni'th hir blygwyd
Llew llyw orllin milwr dorch trin mal aerdwrch trwyd
Gwnaethost yn aer catgun eurfaer coetgwn irfwyd
Llithiaist ath ron aer feryfon ar fore fwyd
Gwnawn glod yntau oth draws gampau n'ith drais gwympwyd
Gwas yngarthan a thrwm ogan ni thremygwyd
Gwayw gwaith liwed hyloyw giried hael yw gorwyd
Gweilging ongyr yt teg eryr etto geiriwyd
Gwaywawr trymffysg mal o'th eurddysg mal i'th urddwyd
Gwersyll porthfrain o'th arwyrain i'th oreurwyd
Gorsafwr trin dewrdwrf Cunin durdarf Cunwyd
Fy ngwalch balch berth da oth fawrnerth doe ith farnwyd
Fy ngwelygordd coed-dur osgordd cad taer ysgwyd
Fy mhôr llawged tirion drefred tarian dryfrwyd
Fy nghydymaith aesawr eurfraith oeswr aerfrwyd
Fy nghariad gwrdd cymmen agwrdd cain a wnegwyd
Fy nghyfwyrain fy nghâr durllain fy ngharw dewrllwyd
Fy nghorf torf taer fy nraig yn aer fy nragon wyd

TERFYN.

GRUFFUDD FAB MAREDUDD I ORONWY FAB TUDUR.

O L. E. D.

CYFARCHAF i'm naf nefawl rinwedd
Cyfarch parch parawd ffawd ffyddlawnwedd
Canmawl fy rhiau modd-wleddau mêdd
Ceinmug rhoddfudd rhudd Rhun gynrodedd
Cyfun Oronwy rhwy rhwysg mawredd
Cofiawdr ffrwythlawn ddawn ddinam falchedd
Cyfarf arf eurgrair gair gorfoledd
Cyfiawn frawd tafawd deifr gyfrysedd
Cyfiawn frawd tafawd deifr gyfrysedd
Cadarn farn feirniad gwenwlad gwinwledd
Cadernid Gwrlais aerglais eurgledd
Cedyrn wysg gyrddfrwysg gwrddfrwydr dachwedd
Cadarnfab Tudur mur marannedd
Cystal Nudd am fudd fedd gorhoffedd
Cystegwr byddin drin drachywedd
Castell gawr clodfawr cludfalch fonedd
Cystwg brwydr aergrwydr eurgrain gorsedd
Canwyll pwyll ddidwyll am ddadl gwyledd
Canllaw lliosydd mewn dydd dygnedd
Cannrwysg tonn erfid llid llawfrodedd
Cynrhain brain breiddfawr gawr goruthredd
Cedawl yw fy llyw llaw ddiommedd
Cadr wryd Gwyndyd gwendorf gyfedd
Cyd fryd frwydrglwyf rhwyf Rhuon ddewredd
Ciwdawd ffawd ffyniant farant fawredd
Ciried ced cadrblas gwanas gwnedd
Car dor ior eurwyrdd cyrdd cynnadledd
Car dar dewrfryd gryd greidiawl ddewredd
Corf torf llorf lliaws o draws drosedd
Cynnadlfa anant borthiant berthedd
Cenedlfawr eryr gwyr gwirionedd
Colofn llwyth Cynwrig ryfig reufedd
Coelfain byd esbyd ysb gynnadledd
Cydles plaid cynhaid rhaid anrhydedd
Coeth lwybr cad fragad friwgur gochwedd
Cynnydd aur roswydd cain ei rysedd
Cannwyll cerddorion clod Fôn a fedd
Parch meddfawr aerwawr eurwalch cenedloedd
Cain adlam caer wengalch
Parawd lorf torf tariandalch
Pair gwaed ddafn par bylchlafn balch
Rhwyddwalch arf cyfarf cofau beirdd Prydain
Rydd arwyrain cain Cai ddefodau
Rhodd ehofn ddiofn ddehau ciwdodoedd
Regoedd cenedloedd au cynnadlau

Rhydderch gannawl hawl i wyliau ymgyhwrdd
Rhun agwrdd ymwrdd aml laddfäau
Rhyfig urddedig ar ddadlau milcant
Rholant un ffyniant barant beiriau
Rhyfawr giried ced cadau ystyngiad
Rhyfig cariad mad modur gwleddau
Rhyfalch aerwawr gawr goreu ith fenir
Rhi cywir llawhir llyw brynn byrddau
Rhuawn hynt lluchynt rwysg llachau
Rhyfwr rwysg Tewdwr tydi biau
Rhysfa clod orfod arfau dân llachar
Rhysedd Ul Cesar par peryglon
Rhagoraist Ronwy ragorau amlder
Rhag balchder nifer fy naf hyglau
Rhagor rhugl aerfor eirf ddoniau llathrfrwysg
Rhag llif llafur dwysg uch rhwysg rhydiau
Rhwydd wawr cynnyddfawr cynneddfau diwag
Rhwyf cyrdd fyrdd feirddfag ddinag ddoniau
Rhyhael aerllew glew gleisiau cann weli
Rhuthr ynni Beli beleidr gwaed ffrau
Rhyhydr ffyrfder ner nerth gwydneu yn gawr
Rhwol gosgordd fawr gwawr gwirodau
Rhwyl giwdawd parawd parau Llychlyn ddur
Rhwyf natur aerfur erfid brwydrau
Rhyfelgad neirthiad nerthau Cadwaladr
Rhudd baladr oesgadr ysgwyd ddrylliau
Rhugl ffossawd wawd riau ardderchawg
Rhywiawg ddigwympawg dda ei gampau
Rhuthr ddychryn gelyn golau gyhydreg
Rhysgyr môr-waneg ior teg yw'r tau
Tau ——— fonedd o faint cenedloedd
Twr cadoedd cadr ith wnaint
Cymryd gwr cymrawd geraint
Cymro braisg Cymry ai braint

Breiniawl Oronwy bryd cyd cad ardwy
Brys lys les ofwy rhwy rhwyf Eudaf
Brawd eurwawd aerwawr bryd gryd gwrhyd gawr
Brad cad ced waywawr dramawr drommaf
Brwydr lorf corf cadfyrdd braisg gwaisgawd wyrdd
Brwysg rwysg rwyf myrdd cyrdd cerdd waesaf
Beirdd heirdd hardd ddatcan budd rudd ruth osbran
Bodd rodd rod fflamdan darian daeraf
Dadiain gain gyngor didarf arf Ector
Difreg reg ragor dor derwynnaf
Didawl fawl foliant dadl frwysg rwysg Rolant
Dedwydd cynnydd cant gwarant gwraf
Dawn llawn llawch meddgyrn doethbost cost cedyrn
Deddf chweg deg deyrn gwiwchwyrn gwychaf
Dewrwr twr torfoedd dar car cenedloedd
Dor cor ciwdodoedd achoedd uchaf
Aerlud ddrud ddragon erfid llid Llion
Eryr mwynwyr Môn roddion rwyddaf
Eilnerth gerth gedawl eurddraig Maig meidrawl
Erddrym grym greddfawl hawl hael adaf
Eur air pair penrhaith arwymp tymp pobtaith
Aergorf lorf Loegrlaith gwaith gwythlonaf
Eurgledd rhyfedd rhad arglwydd rhwydd rhoddiad
Aerglais trais trom gâd mad modrydaf
Crair gair gorwyrain creuddafn llafn llithfrain
Cedlorf corf cynrain cain cyfiawnaf
Cyfarch parch parthryw cyfarf gloywarf glyw
Colofn eofn yw llyw llawenaf
Cedawi hawl heiliaw costwin drin dreiddiaw
Cant anant anaw aelaw alaf
Ciried oesged wysg corf torf llorf llifdwysg
Car par parawdwysg rwysg rywioccaf
Nod clod cleddyfal naws maws moes Dyfnwal
Ner ffer ffyrf arial mawrdal mordaf
Nawdffawd ffyddlonrwydd Nudd budd boed canmlwydd
Nerth berth certh cedrwydd hylwydd haelaf
Neud mael hael hynod a nudd prudd prif-
A nen pen pob clod orfod arfaf [nod
Nis arwedd gwedd gwawd angerdd cerdd ceudawd
Nis traeth maeth meithfrawd fafawd hyd Tâf
Gwr tŵr tormennawg unrhwysg brwysg breiniawg
Am llyw rhyw rhywiawg niferawg naf
Naf a ŵir folaf orfoledd ceudawd
Ni char cadw na gommedd
Ner nerth clod ffraeth modd faith mêdd
Nen urddas gwanas Gwynedd
Gwynedd amgelędd fêdd fenestri
Gwanas ciwdodoedd rwydd wisgoedd ri
Gwr addwyn terrwyn yn torri aergad
Gawr fleiniad feiddiad wastad westi
Goreu yw fy llyw llafn rhuddweli
Gwarant hawl anant o haelioni
Goruthr fryd ennyd ynni llawrodded
Gwawr clodred llawged Lloegr folochi
Gwâr wrth wâr hygar hoyw gerdd hoffi
Gwrdd wrth wrdd ymwrdd aml ddaioni
Gwr wrth wr milwr mal Elifri lewgorf
Helmdew glew ——— gleisiau gochi
Gwir fydd iddaw glod hynod henwi

Gwrdd digrawn oi ddawn ai ddaioni
Gorwyn ffawd tafawd ger Teifi gylchwy
Goronwy ardwy aerdorf sengi
Gwryd bryd gryd greddf dileddf doli
Gwrawl hawl hwyl Nudd budd rudd roddi
Gwrdd ffyniant Rolant yn rheoli cad
Gwrdd ffysgiad rhoddiad rhudd a phali
Gwayw ddur bar aesbar espyd lochi
Gwiwddoeth farn cadarn cedeyrn ddofi
Gwaed raiadr baladr gwiwder Beli hir
Gwalch cywir llawir llawer borthi
Grymmus diwael hael hwyl didrossi
Greir torf corf ciwdawd gwasgawd gwisgi
Gwr greddfawl gwrawl yn egori gryd
Fal rhyfelfryd gwyd gwynt ar dderi
Gwaith fy naf balchaf rywioccaf ri
Gwneuthur brwydr dostur bradwyr dosti
Gwychr ddysg fel terfysg taerfor gweilgi gann
Gwenyg fann am lann yn ymlenwi
Gwasgarawdd alaf braint uchaf bri
Gwasgawd cyrdd i fyrdd o farddoni
Gwasgawd braisg cydwaisg cydwedd Benlli gawr
Gwr clodfawr yngawr yngwrhydri
Gosgordd falch eurwalch aerwŷr gospi
Gosgorddion Cynon yngreddf cyni
Gwaisg arglwydd culwydd celi cyn addef
Gwaesaf aur dangnef nef iw noddi
Nawdd Crist arglwydd rhwydd rhwysg gwyr hael addfwyn
Ar hylwydd fab Tudyr
Neirthiad ffawd llwyr cymrawd Llyr
Nerthawl arwrawl eryr

TERFYN.

G. M. D. I ORONWY PAN OEDD GLAF.

O L. E. D.

Gwae fi fod arfod arfaeth goddi par
Mewn haint perygl borthi
Gwae fyrdd gwae gyrdd gerdd lochi
Gwae anheirdd gwae feirdd gwae fi
Dod wared lyw cred crair pumweli nef
I naf clod haelioni
Aur golau orau geli
Ardderchawg drugarawg dri
Armes fu rodres Rhodri ar wynedd
Oronwy gad gospi
Arwymp ei fudd rudd roddi
Eryr gwaisg aruthr fraisg fri
Aros trymglwyf rwyf ryfig Benlli gawr
Eurwawr mawr mur cyni
Aer baladr arfau Beli
Arf gwinwledd Gwynedd gwae ni
Os gwan glew anian gloyw ynni Rhyddderch
Roddiad gwyrdd a phali
Mur dur dar dewrfrwysg rwysg ri
Mirain Nudd Mair iw noddi
Boed hir hoedl fraisg vaisg gwasgawd cenedloedd
Cain adlam noeth a thlawd
Arf ddeufin araf ddefawd
Ail Rolant uthr ffyniant ffawd
Os claf ner dewrder awdurdawd mordaf
Mawrdeg bwyll gymmendawd
Och rhag gofal mal molawd
Am eryr mawrfudd Nudd nawd
Uchaf geli tri wyd trindawd arglwydd
Erglyw feirdd bydyssawd
Am achub clwyf nwyf nychdawd
Am iechyd i'm bryd a'm brawd
Eurwawr cywir gwir gwarawd Oronwy
Aur enaid ei giwdawd
Argae gawr ergyd gwawr gwawd
Aergad bair eurged barawd

Hoyw-gyfarch erbarch aer bar Goronwy
Garannawg glew digar
Hylithr ei wyrdd cyrdd cerddgar
Hawl fynawg ddwyrëawg ddar
Hoedl hawsder i'm ner yn oer esgar drom
Un dremyn Ul Cessar
Hydr neidiad gwengad gwingar
Hoywdeg wawr hygost fawr far
Hir ym cyfyd bryd brwydrgar echwynwr
Uchenaid anghlauar
Herwydd gofal anhalar
Hiraint hwyl Geraint hael gâr
Hoyw Oronwy rwy rywiawg farddair beilch
Bwlch greulyd wyar bair
O'i gedawl fudd a'i gadair
A'i ged oi giried a gais
Haint a'th glwyf fy rhwyf ail rwysg Gwair fab Gwestl
Gwastad drin digyngrair
Gwared gwir lawgred loywgreir
Gwyry eurwawr gwirion fawr Fair
Dod ym mrwydrwawr gawr gwraf Oronwy
Aeradwy aur adaf
Gwir iechyd Grist goruchaf
Gwâr ysprydawl nefawl nâf
Mael hael hail fuail oi fwyaf dostur
Ai ddolur ydd wylaf
Meddgyrn mawr deyrn Mordaf
Maith fod mur y gled mor glaf

TERFYN.

MARWNAD ORONWY FYCHAN A FODDODD.

G. M. D. ai Cant. O L. E. D.

Ni chlyw na chalon na chlust
Ni thraeth tafawd tromfrawd trist
Murn dig a mab Mair yn dyst
Mawr far no marw da mor dost
Llawer o nifer anafu Gwynedd
O'i ddirfedd a ddarfu
Ai arfau ymrwydr a orfu
A wyr ddrwg llwyr am ddraig llu
Bu dygn bid ogylch dolur
Am fleiniad gwengad gwingar
Boddi draig bleiddiad ragor
Baedd yn aer byddin eryr
Llawer och ior llawhir oedd
Llwrw galar am flaengar flaidd
A gwae a thrymgwyn a gwaedd
A hidl ddeigr oi hoedl ddigwydd
Rhyfedd ym fyw llyw llawged
Gan gyfar o gwyn gofid
Aros chwedl iawn irad
Yn ôl ior ynial wryd
Echaws bod clod clo marmor
Ochl brwydr-waith ail Beredur
Echwng dan ais trais trahir
Ochrog helm och rhag galar
Chwedl maith gaith gyfrangc trangc trai
Chwerw trist ym maengist y mae
Ior torf corf coeth a ddoeth ddoe
Ar Wynedd am Oronwy
Tristawyd beirdd tros daear
O sarw ffrwythlonaf eryr
Tromgad fugail ail Ector
Tramgwydd brwydr trymgawdd bryder
Trefnodd ynof cof cofl dra girad dig
A beir deigr ar lygad
Trafn aer dorf trefn ei eurdad
Trahiraeth farw cydfaeth câd
Cawdd am gorthrymmawdd no thramwy galar
Am golofn Dindaethwy
Mau gofion am Oronwy
Mab Mair ni wnaeth hiraeth hwy
Penyd oer poenau a dig
Plaid genedl Gymry fu'r plyg
Pell Grist farn drist a furn drwg
Pallu o'r pwll du pwyll deg
Pan ddoeth poen ddethol ofid
Tramgwydd am arglwydd mawrglod
Ys aml ar bobl a sommed
Yn Lloegr am ei hun llygad
Doeth am ddraig mil hil hiriell
Dygn dramgwydd deugwyn drymgoll
Dibwl y gorug dubwll
Am orchudd llew ymerc'.yll
Nim try hoen rhag poen pennydd
Marw eryr Penmynydd
Ni'm treigl gwên o lawenydd
Neu'm trig nawd dig nôs a dydd
Caiff ef yn nef naf osgordd
Llawenydd eglur mur myrdd
A hiraeth gwr medd-faeth gwrdd
A fydd a'i farw-ddydd iw fardd
Gwelais yn gwyngor gwiwlethr
Erfai helm arfau hoywlathr
Gronwy ddidarf arf aruthr
Gryd gyrchiad oesgad ysgwthr
Aerllafu dau finiawg eur llythr
Irllawn fy neigr o'i oerllithr
Rhoed yn ael rhodiwn alar
Menai mewn rhwym bedd mynor
Gwas glwysdewr mewn gwisg lafdur
Gwaith uwch gorwydd braisg breichir
Gwiw ei lafn gwayw Olifer
Gwawd hydr o lin gwaed Tewdwr
Dygn oedd roi post cost canrodd
Diriai Ffrainge mewn derw a phridd
Car glyw llyw llŷs Benmynydd
Cor brodyr troednoeth a'i cudd
Corf ced eurllorf câd aerlladd
Cwyn trais wenwyn tros Wynedd
Dod fab Mair lle ni wnair nag
O blas ni ddel arnaw blyg
Hwyl oth wlad hoywlwyth wledig
Heliwr gryd hael ior ygrôg
Hwyl ddoeth a roi hail a ddug
Helm ddur hil i Dudur deg
Drud fu dawl rhuthr mawl maelgwn
Neddair dyfr yr anoddyn
Aruthr gedernyd Aron
Arial milwr gorph Urien
Ar llwybr rhyfel frwydr orllin
Ar llew dewr eurlliw darian
Dioer bu or iawn a llawn llid
Diwraidd draig mewn dewredd drud
Dieidd graig da oedd ei gred
Dewr a grym yn diriaw gryd
Duriol gledd dirwol glod
Dar ymlaengar ymlyngad TERFYN.

G. M. D. I Sr. HOWEL AP GRUFFUDD. MARWNAD.

O L. E. D.

Gwelais lewddoeth hael gwiwlys wleddau
Ai loywfeirdd yn cael ei alafau
Yn rhefnant winllys yn'rhefnau clodfawr
Tra ydoedd ein gwawr cyn trai oedau
A chynadlu beirdd a chain odlau
A chenedloedd ysp oi chynadlau
A chwyn udlef wyf och yn nadleu lid
A chael a fynnid a choelfeiniau
A gwyr ieuaing beilch a gwaryau

A gwir awdur beirdd a gwirodau
A gwar gwmpas, clod mewn gwir gampau
Nudd
Ar ail eurfudd eiriol arfau
A rhoddi yn ymwng rhuddion emmau
A rhwydd orchwylion Rhydderch heiliau
A rheieidr o win ynghylch rhiau hydr
Mewn aur a gwydr muner gwawdau
A chyrdd adeiniawg a cherdd dannau
Uch y neuadd deg a chynneddfau
A chain addwyn-walch a chynneddfau
heirdd
A chyfeddach beirdd och oi faddau
Echwyn yw a dyf a chwyn a dau
Ochain Edyrn bron ucheneidiau
Achos galar iôr ni chwsg goleu gnif
Llefain annigrif llif yn nagrau
Uchel roddaf wyf achul ruddiau
Och ar ddayar naf uch eurddyau
Achwyn girad fu och un goreu Iôn
Echwng hoywrym Môn a chynghorau
Echyngawdd deigr bardd uch uch ei enau
Och anawdd yn ddig gyd a chwynau
Echyngawdd ym boen a cheingiau hiraeth
Och yngod a wnaeth anwych angau
Iawn alarus wyf ynial oriau
Un oleurwydd trist yn noluriau
Am oleufryd cadw aml lyfrau da
Am eiriau Beda mawrwybodau
Am giried a mawl am gar nid mau
Am gariad Gwynedd am ragorau
Am guddiaw Howel i'm goddau tram-
gwydd
Am gwyddaw f' arglwydd rhoi gwaedd
fawr glau
Trafaeliawdd fy mryd trwy ofalau
Treiaw buarth clod un tri biau
Trwm o ddolur fydd tra meddyliau car
Am lyw ac eurddar amlwg urddau
Tri mwy yw'r goglais tra mawr giglau
Tri phenyd galar rhac tra phoenau
No chwerw alaeth bron gan chwarelau dur
Trymfryd ar lafur tromfrwydr lifiau
Trech y llidiawdd hon tra cholledau
Trwy hanner y fron er traheiniaw
No dryganian fflam y drwy gynnau derw
O gymmell hirerw gain alloriau
Trist y gorug Duw trawsdeg eiriau
Tros lawr daear Môn treislwyr diau
Trefn hyglod y doeth trafn hyglau nid byw
Trwm eryssedd yw tri mwy'r eisiau
Can aeth amlwg iôr cain ei themlau
Lwys gyfoeth mab Mair liaws gofau
Gwae ddaear Wynedd gweddiau gydfod
Gwiw fynnai pob clod a gwae finnau
Er gwyar grog Leyn ar gwayw irgrau
An rhaid brynawdd yn rhad a breiniau
Ath ddiwarthaf daith a'th hoyw wyrthiau
grair
O ragor pwyll Mair iôr yr eigiau
Dwg heb lyfiant Duw deg ei blasau
Wyr i Dewdwr mawr aur ei deidiau
Uniawn rydid nef anian radau llwyr
O glod a synwyr gwlad y seiniau

G. M. D. I HYWEL AP GRUFF. AP TUDUR. MARWNAD.

O L. E. D.

Gwisgawdd bedd eurgledd aerglo lluryglas
Yn llawr eglwys Feuno
Gwr duriawl rod clod Clydno
Gwae ei ryw na bai fyw efo
Irllawn oedd farw trwy oerllid
Orllwyn deigr orllin dwygad
Aerddar glew eurddor y glod
Urddawl ail Greidiawl ael gryd
Màb am gwnaeth alaeth ddolur
Mair fawrgoeth os marw f'eurgar
Mau lefain am Olifer
Yn rhwygaw brwydr yn rhagor
Llywiwr hyfrydwch llawen
Pei byw llyw llid mab Alun
Drud y dial ar alon
Draig brwydr rhag drwg o Brydin
Aml au eryr gŵyr gwaywrudd ar dromgad
O dramgwydd Mab Gruffudd
Uchel gost achul gystudd
Och a llef groch a llif grudd
Cad arnam oerwall cedernyd Cymry
Farw Cymro hael cerdd glyd
Treisdwyn ior Trystan ŵryd
Traws yngawr trais fawr tros fyd
Achaws dwyn llorf corf canmil
I'r ddaear gynt ar ddëol
Echwng is fy mron achul
Och hywyllt am wych Hywel
Gwae fi farw rhi Rhun osgordd
Gwerin garw Gwair o angerdd
Gwawr trin a roes gwin a gwyrdd
Gwalch urddawl balch arddelw bardd
Neud hiraeth oergaeth argel mynor
Myned balch-ddrud Hywel
Nattur un galon ottiel
Naf oedd ddewr i nef ydd êl
Ni bu falch haelwalch heilwin awdurdawd
No marw dewrder Elffin
Na thrais na gwaedd baedd byddin
Na thrangc aerddraig brwydr a thrin
Gwae fi Howel na'th welaf
Yn fyw llyw llew cadarngryf
Gwnaed Crist trist treisdwyn cwyn cof
Gwawr nerth ymhlith gwerin nef
Clwyf trymgwyn treisdwyn tristed f'uch-
enaid

Och wynedd o'r golled
Trin cynnefin cynyfed
Clodfawr yn nydd gawr Nudd ged
Och farw rhyw fawl garw rhyfelgar aesawr
Echeidw llawr gwawr gwaywdaer
Eurddwrn rif myrdd cyrdd cerdd glaer
Urddawl Arthuriawl wrth aer
Cwbl fu cain deulu cyn diloyw ddaear
Prudd ysgar pridd osgoyw
Clo cadau aer-gran ir-groyw
Clo clod rhyfel Hywel hoyw
Corf Gwynedd cyn bedd cain baingc orchaead
Ennyngad uniawngaingc
Brwysg-lym lafn eurdrafn aerdraingc
Brwydr drom a wnaeth ar ffraeth Ffraingc
Llorf didwyll Llyr bwyll llawr bedd a'i cynnwys
Canwyll gwlad a gorsedd
Llyw yn rhaid llaw anrhydedd
Llew oedd ddewr glew a'i ddur glêdd

TERFYN.

GRUFF. AP MARED. I RONWY FYCHAN AP TUDUR.

O L. E. D.

Neud trist im gwnaeth Crist croes dangnhefedd
Neud tros ofid llid a lledfrydedd
Neud rhyfawr golled nid rhyfedd am clwyf
Neum try yn hynwyf tra anhunedd
Neud trymfryd penyd poen ddifäedd
O gyfrangc trangc trafn llafn llawfrodedd
Neud tromfrawd tafawd am etifedd llew
Erfai cychwyrn glew arfau cochwedd
Neud truan i'm gwân gwayw irllonedd
Neud trahir maddeu glew lachau gledd
Neud amlwg i'm dwg dygnedd galarfrwyn
A feirw orwyllt gŵyn oi farw orwedd
Neud trwm hepgor îor dor y dewredd
Neud trom anrhaith faith gwaith gwythlonedd
Neud trais trawslorf o ael tiredd Meig
Myned eurfalch ddraig mewn daearfedd
Neud braidd yw ym fyw o'i farw dudwedd
Neud braw ein treisiaw am ein trosedd
Neud bron don yw hon o'i hannedd a dry
Am golofn Gymry a'i hamgeledd
Neud breuawl chwedl tost farw cost canwledd
Neud brwyn cwyn can-myrdd am gyrdd Gwynedd
Neud breuddwyd arswyd orsedd gynheilliad
Am lawhir ynad loyw wirionedd
Ni'm daeth na gwyngen na gwên na gwêdd
O'i ddyfrys angau dan lifddyfredd
Ni'm daw eithr wylaw uthr ddialedd chwedl
Dros firain genedl am draws fawredd
Neud hiraeth am gwnaeth gaeth gynnryggedd
Neud herwydd tramgwydd tromgad gydwedd
Neud tra Edyrn chwyrn chwerwedd gwenwynig
Afreolus ddig o'i farwoledd
Neud bu am nad byw llyw llaweredd
Colled fu dostur mur maranedd
Er pan las gwanas Gwynedd berfeddnod
Hydr deyrn a'i glod hyd ar duedd
Cynhebyg fyddai ni haeddai hêdd
Twrw torredwynt graen am gaen gogledd
Cymrwd mawrair glod cymrawd muredd daer
Ynghymynad aer ynghyminedd
Cwyn golau yw'r mau mi ai harwedd
Treiaw Goronwy trafn mordwy medd
Côf garw o'i lwyr farw ei alarfedd oedd
A bair filoedd heb orfoledd
Cynnydd ewybr oedd cyn noi ddyedd
Colofn osgorddfawr llawr arllechwedd
Cadflaidd teyrnaidd teyrnedd ener
Eurlliw ei faner o ieirll fonedd
Compod clôd cludfeirdd o heirdd harddedd
Cwympai grau angau Eingl galanedd
Cein dduriawl ei bar uch cynddaredd gryd
Yngwyth gerwin fryd yngwaith garwedd
Corf îor dor durgrwydr frwydr ddifrodedd
Corf torf llorf lleiddiad o'r wlâd i'r wlêdd
Cun Reged unllid mewn cynrygedd blin
Cariad rhyfel trin ciried rheufedd
Cwyraint oedd ei fraint fraisg anmynedd
Cywair oedd ei air aur gymyrredd
Cywir oedd ei wir o wiw rysedd beilch
O genedlawg weilch oi gynnadledd
Cefais alaeth hir enwir anwedd
A galar dar doeth coeth cyfannedd
Ac udwaedd dan fron ac adwedd tristyd
A bylchu fy mryd o farw balchedd
Cefas râs urddas eurddawn fuchedd
Cennyw ddewin nef cyn noi ddiwedd
Caffo gariad rhâd anrhydedd allu
Un rhagorawl fu yn nrhugaredd Amen.

G. M. D. I WENHWYFAR O FON. MARWNAD.

O L. E. D.

Haul Wynedd neud bedd nid byw unbennes
Heb ynnill ei chyfryw

Henw gorhoffder a dderyw
Hoen lloer hun oer heno yw
Dygn ymyrraedd gwaedd bu gwael ymylchlawr
Tros mwyalchliw ddwyael
Dyn aur a fu'n dwyn urael
Deune haulwedd heil-fedd hael
Gwisgawdd llun cain main maendo
Gwasgrwym llawr ar ol gweisgra
Gwâr ddeurudd hoen gwawr ddwyre
Gwydn oedd ym hir fyw gwedy
Adeilwyd bedd gwedd gwiwder
F'enaid i'th gylch o fynor
Adeilawdd cof dy alar
I'm calon ddilon ddolur
Treigl i'r galon hon hoen geirw creignaint glwys
Gloes alar ofeiliaint
Tros orwyr deg traws Eraint
Tristyd bryd brwyn mwy no maint
Gwaith blwng oedd echwng och Wenhwyfar deg
Dygn ynof dy alar
Glwysaf corph dan bridd glasar
Gloes fawr llawr llann dwf gwann gwâr
Gwn feinwas a las o loes hiraeth mawr
Marw eur-ganwyll Bentraeth
Gwan yn ol gwenwyn alaeth
Gwawn wedd gwin a medd a'i maeth
Ni roed ymryd bryd bronllech
Oerllawr dygn eurlloer degwch
Ar ail cwyn ar ôl can-och
Eiddrym deigr ar ddrem degach
Tristyd a'm cyfyd cofion llef a deigr
Am degwch try chantref
Can aeth i wlad tad tanguef
A'm curiawdd ar nawdd iôr nef
Echwng gwenlloer oedd oer ddoe
Ymaengist fawrdrist farwdrai
Aml gwedd yn ymylau gwae
Am ddyn doeth Ddindaethwy
Llawer dyn hydr elyn hoed
Lliw bas ewinblas wenblaid
Am fun dawel uchelwaed
O drais a dristawyd
Lle bu ra a gwyrdd lle bu rudd a glas
Neud gloes angau gystudd
Lle bu aur am ei deurudd
Lle bu borphor cor ai cudd
Gwisgwyd haul gwindraul ger gwyndraeth Cyrchell
Mewn carchar glasfedd caeth
Gwae ef i gain nef gan aeth
Ai carawdd rhac dig hiraeth
Gwae fi lwysgrair Mair mawr i'm cyffry deigr
Am eurdegwch Cymry
Myned mewn argel wely
Meinir dwf is mynor dy
Un a thri cyfyn uthr y cyfyd
Gwayw trwy'r alarfron hon ar ei hyd
Ymachludd hoen grudd hun gryd a'm dychryn
Am falchliw ewyn glasddwfr rhyn rhyd
Och hir dir diffwys rhac pwys penyd
O'i dyfrys ferhoedl ai diofryd
Och aros un-nos ennyd ai maddau
Angau bun olau bu anwylyd
Och ffer ner nawradd neum llaid lledfryd
Galar Gwenhwyfar gwn gwyn hefyd
Achos goglais trais tristyd o farwddydd
Fy Chwaer glaer glodrydd ni'm bydd bywyd
Pan aeth mau hiraeth herwydd trymfryd
I glaer gaer Gybi fro rhi rhoddglyd
Llun difreg prifdeg yn ôl pryd gwennwawr
Llawer llef a gawr uch llawr lleuryd
Llawer och ym och aml ddihewyd
Llawer deigr uch grann ger glann glafryd
Llawer arraedd gwaedd nid gwyd ei chwynaw
A llafar wylaw llif oreilyd
Ni'm dawr o hoen gwawr yn hun gweryd
Is glasgor mynor manon ei phryd
Cwyn yw can deryw ni'm deiryd gortho
Canlliw aur gwenfro can ni bo byd
Porthwyd fy nyn llwyd mewn llawr anglyd
Porth iddi fo Mair ddiwair ddiwyd
Poen dof pefr eurgof ergyd galar chwerw
Rhoi yn rhwym irdderw lliw berw basryd
Pallawdd i'm ddisgwyl am hwyl hyfryd
Pwyll nid mau oi dwyn gwyn gymhlegyd
Pall arael ydoedd cyn pell wryd gro
Dan ruddglo maendo meindwrf cerddglyd
Gwedi lloer Gymry lliw eiry gymryd
Bod bun yn hun hir gwir na'm gwaryd
Rhyfel diargel a ergyd ym yw
Rhyfedd gan a'm clyw fy myw fy myd
Er dy goron ddrain gain gedernyd
Ath ddolur fab Mair uch crair creulyd
Erbyn gymmen wenn wynfyd enrhydedd
I'r wledd a'r fuchedd ddiafiechyd
Neud afiechyd bryd a bryderir
Neud wyf achul hoen poen am perchir
Neud afar galar ni rygelir
Neud ofer hyder am hoedl drahir
Ni'm doeth llewenydd eithr dydd dyhir
Am fun deg ei llun lliw nif gorthir
Neud trwm farw rhiain gain a gwynir
Neud trom anrhaith faith fyth nas gwelir
Teg oedd cyn diwedd dacarfedd dir
Y tal dan aur mal am ael meinir
Lluniaidd a gweddaidd gwiwddyn llawhir
Oedd hoen blaen gwelwgaen gweilging saphir
Diwair oedd a doeth deddf goeth gywir
Hael o fewn urael yn euraw gwir
Trefnawdd hon arnawdd cawdd nyw cuddir

Troï'r iyrchell ymhell a gymhwyllir
Trafynidr tost gwingost gwengaer bapir
Trefnad oedd irad a ddidorir
Truan yw gweled trwydded trahir
Trefnadau angau angen ys dir
Lle bu cyn pallu pwyll a hoffir
Sirig a syndal mal y molir
Lle bu fflwch degwch deigr a wylir
A phorphor a rhudd neud grudd grodir
Rhyfedd yw o'm byw mewn byd enwir
Rhyfel dygn ar gam pam ym poenir
Ar ôl dirwyol ym dirwyir
A ddirfawr gerais gwenwyndrais gwir
Gwae ddig boenedig a benydir
Gwae angall fal dall a rydwyllir
Gwenhwyfar wylwar a elwir
I drugaredd Duw draw a gerir
A minnau hyd tra fwyf clwyf a'm clywir
Yn rhyfaddaw hon ni ryfeddir
Hithau hoen gwendon lon don am dir
Ei gloywdwf euraid a glodforir

Uchenaid fan
Gelain deir-ran
Galon dorri
Am wenhwyfar
Gwn drais galar
Gan draws guli

Am deg ei gwedd a haul wynedd a haelioni
Am ddiweirdeb am loerwyneb aml rieni
Bardd hardd hirddysg eurglyd addysg ar glod iddi
Bum i'w chanmawl fy nedwydd hawl f'enaid oedd hi
Gwae ef ym myd o fewn penyd a fai'n poeni
Yn ôl bun deg hoen morwaneg henw mawr weini
Mygr win-defeirn miloedd a feirn mal ydd wyf fi
Oedd grudd gwrel cain a thawel cyn n'oi thewi
Oedd ddrem deccaf cannaid adaf cyn noi dodi
Ym mhell ddyfn fedd i dreiaw gwedd o dra gweiddi
Nid oedd bwyllfas i ddihunwas ddoe ei henwi
Nid oedd anwiw fath em eiliw fyth ei moli [fori
Nid oedd ryfedd a chlud fawredd ei chlod-
Och o'r gyfrangc gweled oerdrangc gwiliaw derdri
Och o'r golled am ail Luned em oleuni
Och o'r trymfryd a llwyr dristyd fod llawr drosti
Gwnaethost ath was fawr alanas Fair oleuni
Gwisgo riein is glaswe fain ys gloeswae fi
Gorchudd hoen blaen gorlliw gwelwgaen garllaw gweilgi

Gwaneg loywder gwynfrig aber gwenfro Gybi
Gwae a roddes ac ai colles bryd eiry celli
Arnai gariad o dro girad mau dra gewri
Mawr Dduw dwyfawl Mair ith eiriawl a'r merthyri
Er dy gystudd ath hir gythrudd ath ddur gethri
Arail bryd nyf aur eir-gleddyf ior ar-glwyddi
Dwg hon ith wlad ettonn oth rad wyt un a thri

TERFYN MARWNAD GWENHWYFAR.

GRUFFUDD AP MAREDUDD I FERCH.

O L. E. D.

Mau ddogn gur Arthur o orthir Prydain
I'r dyn prifdeg llawhir
Arwydd ei chlôd a eurir
Eiry hoen am ferch Arwy hir
Eiliaf o'm iaith gwaith gwenglod
I liw Geirw o loyw gariad
Oleune dyfr neu Luned
Elynes gwedd ail Enid
Rhoddais gariad gwad gwydn ym doeth hirglwyf
Ar ddyn hwyr glaer bwyll ddoeth
Olew boen alaw beunoeth
Ail fflur a dyf cur-dwf coeth
Cerais ddrem gwalch falch fanwyl
Myn saerym sant a Seirioel
Ynghaer deg Angharad ail
Liw eiry caen law eurawg hael
Rhyfeddawd ceudawd cadarn yw llifiant
I'm nwyfiant glwyfiant glyw
Gloywddrem riain arglwyddryw
Glud hud hun am fun ym fyw
O gariad eigr deg eirian
A chariad glwysferch Urien
Echwynawdd bardd ar harddlun
Uchenaid Uthr a Chynon
Hylithr nwyfiant i'w hawlwr
Haul y geilw hael ei gwyl war
O Bowys gyfoeth bowyr
A Gwynedd ni ogeuir
Nid oes liw heddiw haeddaist gampau dyfr
Difai bwyll ddefodau
Cymryd a'r tawelbryd tau
Cymawd eigr came degau
Eigr eurfoes einioes anwyd diheurwydd
Dihareb a draethwyd
Na roddir ferch llawir lwyd
Gwlad i fud gloywdwf ydwyd

Megeist boen i'm hoen henw merch a'm dihun
Ieirll anhun eiry llannerch
Mau drennydd medru annerch
Madws oedd bum mud o serch
Lliw geirw rhyd o bryd a wnaeth brâd i'm gne
Gnawd serchawg ymlyniad
Lladd gŵr ydyw lleddf gariad
Lloer y glôd haul llawr ei gwlad
Ni chwsg drem hoen gem gyfwlch
Am wawr gain tŵr main mynfylch
Ni chaf hun am fun em falch
Ni chair y fun oi chaer folch
Trawsdaer serchawl fryd Trystan
Ar Esyllt-wedd a roeswn
Priawd olwg pryd Elen
Luddawg ferch loyw eiddun
Magawdd i'm hwyrnawdd hirnwyf dy gariad
Teg orhoen tonn am rwyf
Megaist ym boen hoen hunglwyf
Megais gwayw dan ais gwydn wyf
Hael ddidaer wenglaer haul winglawr Môn
Hoywliw manod Ionawr
Hun am lludd dewrnudd[1] dyrawr
Hoen ton ogledd wynedd wawr

TERFYN.

G. M. D. I FERCH.

O L. E. D.

Molaf gain riain o ryw arglwyddi
Arglwyddes fy hoedl yw
Mawr hirglod mil ai herglyw
Mau hoen a nwyf tra fwyf fyw
Ith foli fraisg waisg wandwf
A thywyn haul ni thawaf
Tra fo hoen ewyn llyn llif
Fy enaid yn fyw ynof
Ni wnaf cyd bwyf nwyf nawtal
Tewi a chlud dyn tawel
Ni maddau bryd na meddwl
Ganmawl gwawr wyth ugein mil
Molaf ferch falch ddoeth goeth gain
Tra fwynt i gyd traul bryd brwyn
Yr enaid uchenaid chwaen
I'r corph oer mewn cur a phoen
Aelaw anhun hun hir yw i'w gwanfardd
Aros gwenfun lawhir
O logawd serch serch feinir
Ail eigr dwf o Loegr dir
Teg om pwyll ofeg im pall afael hun
Oedd wenfun hoywlun hael
A gerais dan frig urael

[1] *Neu*, dewruudd, *neu*, deurudd.

Ac aur mal uwch ei gwrmael
Gwelais a gerais yn rhagori pryd
O fewn prifdeg sentri
A phall syndal a phali
A phwyll oedd ei hirdwyll hi
Gwelais symud sud sidan ac awmael
Ac urael ac arian
Ac asur drwg a gusan
Ac aur mal am hoen geirw man
Gorhewg am dwg deg orfeddfa Gaw
Gywirferch ni phalla
Ail y cethin ni flina
Cyflym i'r llun grym llawn gra
Bryn Caw brwyn-hunaw brenhinaidd froydd
Ail rhuddfreon duthflaidd
Bryd aurwryd arwraidd
Bron dorf farch tref Llywarch traidd
Cyrcher bun wanllun wenllaw anrhydedd
Un rhediad carn aflaw
Brysg wyl er hoen braisg alaw
Brwysg rwysg rydain bryn cain Caw
Ceirch orddyfn archlyfn cyrch erchlas dossawg
Deisyf neidiaw fferlas
Car farwain carw main myngfras
Caer feinir glaer fynor glas
Mau drymglwyf am Wenhwyfar
Morwyn loyw mirain leufer
Mawrair am erddrym oror
Mwrog ddyledog loywdir
Wyr Iarddur wr gwayw-ddur gwych
Am gwnaeth gaeth gwyn frwyn fronllech
Ac wyr Ithel uchel ach
Gam o Degaingl gam degwch

Yna canlyn yn y Ll. C. Awdl i Dduw—ir pedwar angelystor—i Dduw. Awdl gyffes G. M. D. ueu Iolo Goch—a Dychanau G. M. D. TERFYN.

ENGLYNION Y SUL.

Gruffudd ap Maredudd ai Cant.
O L. E. D.

Duw sul eurllyw byw bywiaid arwyrain
Oriain[1] gain gannaid
Uthr wedd[2] anrhydedd i'n rhaid
Yth aned benrhaith enaid

Duw sul rhad iaith fad ith fedyddiwyd
Mawliaith ior mal ith eurwyd
Mab y wyry fair o air wyd
Nef a daear broffwyd

[1] O riain.—Ll. P. P. [2] *Neu*, Uthrawedd.

Deu sul eur grair Mair mawredd y
Y daethost lyw Nasredd [doethion
Gwerthefin ddar trugaredd
Gwyrth fawr ior buddfawr o'r bedd

Disalw ner duwsul i nef
Deg eiddun y dug Addaf
O drais gwyn o draws gynnif
O dramgwydd Ufferu drymgof

Duw sul un eiddun addef y creawdd
Creawdr rhad a thangnef
Ynglain[1] hydr ynglyn hoywdref
Ynglân[2] air engylion nef

Duw sul deg anrheg unrhin o gariad
Y gorug nef ddewin
Dwywawl wawl waisg fraisg frenin
Difurn waith y dwfr yn win

Duw sul arglwydd rhwydd rhoddiad dug
O deg fesur cariad [Voesen
O leas[3] raid o lwys rediad
A'i lu o'r Aifft o'i lwyr rad

Daeth manna Alpha eilffawd rhen o nef
Yn rhaid nifer Moesen
Duw sul duw gwir gorawen
Saint braint bryniawdr llywiawdr llen

Or pumtorth hawddborth heiddbal
O'r[4] ddeubysg ior oedd dibwl
Ryborthes meus deus duwsul
Rhadau heb ammau bummil

Duwsul goeth y doeth[5] daith wir adeilad
Gwedi dilyw dyhir
Fudd rhad gan gawad gywir
Fodd rheg falch noe deg i dir

Sar[6] nef a daear diagr briawd[7] ddawn
Dor eigiawn ffynawn flawd
Dwys olwg ri tri trindawd
Duwsul y bydd brwydr ddyddbrawd

GRUFFUDD AP MAREDUDD AP DAFYDD.

I'r Grog o Gaer. O L. E. D.

Caraf benrhaith cor arianwaith carai rinwedd
Crair gair a gad y drwy gariad y drugaredd
Crog calfaria faerdy gratia fawrdeg rysedd
Creded unben hael forwyn wen hawl firain wedd
Cred bendefig lys wyrennig lwys wawr annedd
Cannaid wyrthiau canon radau cain anrhydedd
Cadair ffair ffydd cedawl ufydd ced alafedd
Cyflawn ddawn ddar i rwym galar ar ymgeledd
Coelfain Elen eurai Foesen ar ei fysedd
Celennig rad cadarn wenwlad cedyrn winwledd
Corf ardderchawg caer deg eurawg cor digaredd
Coron euraid cariad nwyaid ciried neuedd
Ceinllun teccaf brenin hynaf y brenhinedd
Coed berfeddnod cain ei fawrglod cun nef eurgledd
Cael ym grym grair rhad oi borthair rheidiau berthedd
Culwydd ener a dyng nifer oi dangnefedd
Colofn llu cred a ran wared or enwiredd
Coel engylion o lin fanon o lân fonedd
Dylan natur fawrdeg eglur fordwy gogledd
Delis arwain o ddwfr dwyrain i ddeifr diredd
Dyddug mordon ar ei ddwyfron arwy dyfredd
Dyfrdwy waedd greg arial gwaneg ar ael Gwynedd
Delw werthforaf a glodforaf a glud fawredd
Dadl ysprydawl or geiriau mawl i'r gwr an medd
Dor cor ceinmyg Duw yw'n rhyfyg dewin rheufedd
Dar eneidiau dilyd frodiau diledfrydedd
Dawn tlawd anoeth daear wiwgoeth diorwagedd
Dinam loywder diwair ener Duw'r wirion edd
Da yw ei borth a diamorth a diommedd
Delw fyw f'arglwydd eurlliw arwydd ior llaweredd
Dysg ffysg ffynniant a gwir foliant y gorfoledd
Deddf leddf loywddoeth euraid gyfoeth arod gyfedd
Doeth Gaerlleon deg anrhegion digynrygedd
Didrai foliant Duw da farant dioferedd
Didrist Grist groes organ hoedl-loes eur gynhadledd
Delw firein ryw er prynu'r byw or pren ar Dug morwaneg deg o du gauaf [bedd
Llys llawr lleon gawr llun gwawr gwympaf
Difai Ion erfai arfaf ei ganmawl
Delw fyw fab dwyfawl Duw nefawl naf
Diwarth drysor cor por perffeithiaf
Diwyd grair i Fair fawredd hoffaf
Dewin cain Iessin cyn isaf fedrawd

[1] Ynglann. Ll. P. P.
[2] Ylân.—Ll. P. P.
[3] O laes.—Ll. P. P.
[4] Ar.—Ll. P. P.
[5] Goeth doeth.—Ll. P. P.
[6] Dar.—Ll. P. P.
[7] Brawd —Ll. P. P.

A Nudd ddiwyrnawd ei nawdd arnaf
Doeth dros frig tonniar car cadarnaf
Detholwalch balch byw llyw llawenaf
Dogn fedydd grefydd digrifaf dramwy
Drwy fordwy Dyfrdwy deifrdir eithaf
Dwywawl hawl haelwawr a fawr folaf
Defawd wawd wiwder ffer ffurfeiddiaf
Dofydd lun ei hun henw goruchaf nen
Fab Mair wen ar bren brenhineiddiaf
Didwyll bwyll bellwawd ffawd ffyddlonaf
Dadiain cain cynnydd dydd diwaethaf
Didawl faith ei daith doethaf bendefig
Wyrennig feddig fudd iach a chlaf
Doddyw nod eurglod Ior gwlad bellaf
Lloegr llwyr i'n gweryd fyd fodrydaf
Duw Iesu arglwydd dewisaf gynagr
Dihagr eirw llinagr ar llun gwympaf
I ddelw unmab Mair ydd addolaf
O ddilys araith gwaith gwerthforaf
I ddal ynof cof cyfiawnaf dremyn
I ddylyn tyddyn llwyth plant Addaf
Eryr engyldorf hoywlorf haelaf
Ior didwyll o nef euraid adaf
Arddelw Moesen hen hynaf ei gynnydd
Urddas llin Dafydd gwydd gweddeiddiaf
Anfones canlles caen llanw breisgaf
Anrheg Lloegr fawrdeg fordwy gloywaf
Anrhaith a gobaith gwbl ffrwythlonaf Ior
Ys briw dylan mor ysprydolaf
Enwi ei farddlef Ion nef a wnaf
Enwant llythr deccant llathrediccaf
Enwawg ardderchawg archaf ei nodded
Rhodded trwy giried tri a garaf
Arwr arwydd mab Mair o air araf
Arwrawl cedawl cadair deccaf
Eryrod eurglod arglwydd pennaf yw
A llyw marw a byw rhyw rhadlonaf
Arwyrain croes Crist a oreuraf
Ac oror cor Caer glaer egluraf
Elen ai cafas alaf ysprydawl
Trydydd dydd deddfawl awr hawl or haf
Doeth delw fyw fy llyw llyryon prif obaith
Praff adeilad iaith proffwydolion
Dawn a phlaid gweiniaid uch gwynion foroedd
A ffriwdeg[1] lysoedd ffrydau gleision
Darogan dylan deil geirw gwelwon mor
I fyddinfawr gor fu ei ddanfon
Dug o gaeth alaeth faeth alon ofid
I bobl eu rhyddid beibl a rhoddion
Dehau rybudd mad diharebion mawl
A naf arwrawl nef eryron
Dor cor coeth cyfoeth dar cofion arllwybr
Gwawr yngoleu wybr gwir engylion
Gwerthfawr eurllorf torf tirion ei bleidiau
Da i eneiddiau dianudon
Gwared a roddai gwirion goludawg
A gwawr dyledawg ir gwir dlodion

[1]Phrifdeg.—Ll. C.

Cruplaid didwyllaid deillion cynhwynawl
Budd awr ammodawl byddair mudion
Clefyd anianawl cleifion difrawbwyll
Neu anfedydd bwyll o ynfydion
Gwyr berffeithiaw draw dragon gogoned
O euraw gwared i rai gwirion
Gwareddawg fynawg fanon brenhinbryd
Gwaisg urddas y byd ai gosgorddion
Gwynfyd oi febyd i feibion Addaf
Ai ddifai alaf i ddwyfolion
Gwymp arwyrain cain Canon berfeddnod
Ac awr araith glod y gorwyrion
Llyna anrheg dda ddeon ei gwyrthiau
O fyw allorau efyll aeron
O ryfawr goelfain ger afon Dyfrdwy
O lawen obrwy o lynn Ebron
O luchynt helynt holion dwyreinfor
Ac o lynn Tabor lan attebion
O awr geudawd ffrwyth o ergydion mad
I ddwyn addurn rhad i ddyniaddon
Llithraw'r waneg deg dogn arwyddion ffydd
Llywydd merwerydd llin mair wirion
Llathraid blaid enaid Ion y gogoniant
A deheu foliant diofalon
Llwybr berffeiddrwydd rhwydd rhoddion goludawg
Llydwawg gwareddawg llydw gweryddon
Llun llawnrad cariad ceyrydd côr dangnef
Ar fôr lluoedd nef o Gaerlleon
Dug mor cor cywir delw fyw llyw Llawhir
A nenn ni phlygir nawn na phlygain
I lys lwys farddlef i Leon wendref
Llun amerawdr nêf gan llanw mirain
Eryr pum weli traws hael tros heli
Eur fawredd geli ar fwrdd gwylain
Anrheg brifdeg brŷd i roi budd ir bŷd
I Fair y deiryd o fôr dwyrain
Credadun un yw creir Mair marw a byw
Croesdeg eurawg lyw Crist a garain
Ceidw rad ysgrythur cadarn bennadur
Creadur modur creawdr madiain
Cor iôr aurdrefnad cywraint wneuthuriad
Mawr uchel fab rad Mair ai choelfain
Cof gwaneg deg dist cofion diathrist
Cyfarawdd a Christ mewn cyfwyrain
Llathr grôg o fanaig llythr arawd ffawd ffaig
Lluryg arian ddraig lliw'r goron ddrain
Llyw byw buddygawl llawhir ysprydawl
Llawen arwrawl lleir arwyrain ‖[h]yfryd
Llwyddiant nerth berth byd llw gwir hir
Yn trosi iechyd rhac traws ochein
Lloer cor ior arab llwyr gyfarch parch pab
Llun ei oreu mab llawn aur a main
Doethineb Elen a'm gwnaeth gorawen
A hirwaith Moesen fu ei arwain
Dwywawl wawl wahawdd Dafydd a'i hurddawdd

Duw a'i goreurawdd deg arwyrain
Delw ysprydolaf dogn rad tad teccaf
Da wiail Addaf diwael oeddain
Dor cor por pefrlwys a doeth goeth gynnwys
O lys Baradwys i lwys Brydain
Rywnaeth saer glaer glod delw loyw hoyw hynod
Er didwyll orfod o ior dadiein
Rhadlawn ddawn a ddaeth ri tri trichyfoeth
I loywgaer gaer goeth o fro Loegr gain
Rhywogaeth cedrws rhwydd swydd Sipressws
O geingiau pinws ar ei gyngain
Rhinweddawl fawl fudd ni faeth gaeth gythrudd
Rhoed Duw oi deurudd rhad dadwyrain
Bonedd medd moliant bydd ysydd o sant
A naws gogoniant nis goganain
Balch ddelw elw eiliad a naf nef wenwlad
A ner oedd wirdad naw radd wardein
Braisg diwair grair grym braint y saint ni'm sym
Bid ei arddelw ym byd ai hurddain
Amen.
Doeth delw ner Aber wybr uchelfaer nef
Naf gwerthfawr mireinglaer
Dwfr dir cor eglur wir caer
Dyfrdwy or mordwy mawrdaer
Mor a ddysg mab Enair a ddug
Mawredd daith gwaith gwynfydig
Olygawd grair loywged grôg
O Loegr dir oleugaer deg
Llyna gain goelfain fu gael yn Lloegr
Llawged grair ar Israel
Llanw ai dug oi deg afael
Llun Crist ei hun Croes Duw hael
Llanw llwybr glud llwybr dud y dug
Llun llyw pumoes ar groes grog
Mawr chwedl llawen gan wenyg
Marchog bronn mordonn mawrdeg
Doeth delw wenn ar brenn breiniawl nef
Yn ei gwbl ddioddef [ac wybr
Ni ddoeth rheg o deg dangnef
Duw byw gaer ei debyg ef
Daeth croes o wial Moesen
A delw ar frig mor dylan
Ner o Dduw nawradd ddewin
Naf ger llaw nef Gaerlleon
Creawdr llun eiddun Addaf lyw o nef
Ni wyl neb ei gyfryw
Crair Caer mawrglaer am erglyw
Croes deg dan eurddelw Crist yw
Teg fu dro to tonn welwgaen
A thu i fro gaer ith ddwyn
Torr grair gwerthfawr fy mawrboen
Terra Calfaria firain
Lles hynod llin clod llun claer llyw nefawl
Llawn afael llwybrwaith saer
Llethr Dyfrdwy mordwy mawrdaer
Llithrawdd mor llathrgrair cor Caer

Yma canlyn yn Llyfr Mr. Walter, i Fair i Dduw, ac ir tri doethion. Cerddi o waith yr un G. M. D.

AWDYL.

O L. P. P.

Kyn bóyf góas grudlaf gredyf anvon bóllvraó
O bellvro Gaerllion
Daón obeith kyvyeith covyon
Dyn góyl yó vanóyl o Vôn
Góae bieu madeu medu govyon dogyngud
Meu dygynga6d ovalon
Góangein[1] riein rud ffion
Góedus hael Veinus haul von
Tec dygaf ar haf ar hoeó vanon dóf
Y dyvu ym govyon
Taól haól hylóyth ovalon
Teith hydor meith hoeódir mon
Gweleis pan gerdeis gordófyr avon rin
Góyl riein dianvon
Gwir diseml a gwar dison
Góaór hirdyd maór harded mon
Ryd hydneit ym reit by ron vy nigyaó
Car hóylyaó cur hoelyon
Ran oval lann rin avon
Róyl y mae meinwyl a mon
Mygyróenyc a blyc am oblygyon mein
Meu ymaen vynkovyon
Myrd yn wyrd o Iwerdon
Mor a'u gólych mewn[2] amgylch mon
Gwiw a 6eith góaótieith góyt vanon riein
Y rieu a doethyon
Gwir voli góyr ovalon
Góar drem walch góaór vóynwalch von

AWDYL I AWD.

O L. P. P.

Synhuyrus Deus Duw goruchaf
Sywedyd Dofyd divei haelnaf
Sef 6yf yt vy róyf róyd araf geinyat
Sef 6yt ucheldat mat modrydaf
Synhóyrya da donyeneu attaf
Sóyd ditlaót o waót a weinydaf
Syrchaód glyó vy llyó róng Taf a Thawy
Serchir yach Konóy val y kanaf

[1] *Neu*, gwengein. [2] *Neu*, maur.

Saethvarch kein dravnidyr dinydyr danaf
Seri eglurvryn kyn kynhayaf
Sy6 dymma6r r6yva6r yr haf arbennic
Torredic eidic elwic alaf
Am verch Ruffudd ud addysc Mordaf
Fab Ior6erth kannerth kynn6rf gorsaf
Neut ad6yf o gl6yf yn glaf huyr dianc
Neut adoet gyvranc or tranc trymmaf
Poen rya6t deva6t ot a adevaf
Pan vu berigyl wann am gann gynaf
Peunyd p6yll berthyd pell borthaf yt hon
Penyt bronn dilonn delw y nychaf[1]
Hybarch dyno vro vreint talheithnaf
Hyboen y6 vy hoen ny hunaf o bleit
Hebogeid lygeid cureid araf
Heb vy chwaer wenglaer mor 6yf wanglaf
Hebu gre nyt lle nyt ll6r6 arnaf
Hyb6yll glot did6yll dodaf ar esyt
Heb wyt y loer bryt a l6yr brytaf
Hir y keinmygir kerd wir waessaf
Her6yd da6n diga6n val y dygaf
Hwyrda6 oe heilya6 hwylaf ar veidvyrd
Y vyrd dros gainwyrd a drawsganaf
Hoen eglurvan kann kyn eiry gaeaf
Hi a wnaeth keli ac ny6 kelaf
Hylwyd wa6t deva6t yn diveiaf bun
Hoy6lun hael eidun o lun adaf
Wythgant annerch da6nserch dyn
Uthyr vrys vro Henrys vrenhin
A aeth dros ved 6ed 6ahan
A Thawy ar lywy lun
Llywya6d ll6yd ranga6d llud rin
Llathyrvun geingann vann valchlun
Trossof cof pob cyvry6 dyn eithyr aut
Aeth am gwa6t am gwên
Pereis ffysc glutdysc glotdull
Perigyl hun yr bun o bell
Peris g6en yghyvyrgoll
Para6t y a6t geinwa6t gall
Ot ergyt bryt bratvoll
Y bob riein vein vyndull
Ran a6t om gwa6t a vyd gall
Ne ryn eir6 no ran arall
Ym dyd ef a vyd ovedda6t traserch
Treisic y6 vy nivra6t
Ym dic katwetic keuda6t
A mi kyvoedi kof a6t
Ry h6yr ym ll6yr kael ll6r6 ffa6t om serch
Os archaf yn bria6t
Rya6d y bum eil rya6t
R6 hir ym oedir am a6t
Ys breinva6r liw g6a6r ale g6a6t hirdric
A h6yr dry om keuda6t
Ys breid ym vy6 gly6 gl6yvna6t
Ys bra6 pell ada6 pall a6t
Llyna Lys nyt a diwyrna6t om bryt
Am bryder vyn divra6t
Lle lloer wiwne ll6yr wae6na6t
Llifg6yn llas ad6yn llys a6t
Kigleu kynn divieu deva6t gyntevin
Kant avar vyvyrda6t
Kyrd etneint gl6ysneint glasna6t
Kerdgar kat adar koet a6t
Y kof ys ynof ys anyna6t y try
Tragywyd om keuda6t
Anghenwyd her6yd hir6a6t
Angeu ym edeu am a6t
Dan gyngor ragor rac vyn divra6t ym
Am nas kaf yn bria6t
D6yn h6yl dyn g6yl goleuwa6t
Dyn vric y goetwic ac a6t
Erchi merch vy ri rodna6t ys gwneuthum
Ys g6naeth gwyt tros vola6t
Ar6yd nat ratl6yd rytla6t
Eres ymoedes am a6t
Trav6yf ry hirgl6yf rya6t y wrthi
Hoet beri hut bara6t
Nym dywan didanded yvna6t[1]
Nam da6 kyvada6 kof a6t
Llawer Annerch verch Leilya6t brat aele
Dro Deilaw ae loga6t
O Wlat veith glutweith glotwa6t
Vorgant a redant ar a6r.

[1] *Ban ar goll yma.*—Iolo Mor.

AWDYL.

O L. P. P.

Bryt ar olut byt o byd ma6rdodaf
Bryssyaf lle y g6elaf brys llu g6eilyd
Breint nef hun adref vat[2] ryd y keit
Breinya6l ha6l henbleit ganneit gynnyd
Gwyved breisc adurn divurn neut uvydarber
Brenhines haelder gloywder gwledyd
Br6ysc vydaf od af y dyd ym gwelo
Bro yu amyl yno am lawenyd
Bydaf a llunyaf oe llonyd valchdut
Parau ala6 olut or sut y syd
Per dattiein koelvein kelvyd lavarwa6t
Para6t berth dava6t gan borth Dovyd
Prif deg6ch dil6ch eiry dolyd kynn glaw
Pra6 n6yf gyryf ana6 nyt gorvynyd
Pria6t oleuwa6t eilewyd hyvryt
Pryt gein ar deuvyt gynnar Davyd
G6awr gerdgar h6yrwar her6yd adnabot
Gorvot ar hoywglot g6iw i reglyd
Gorhoffder lla6er med llywyd kerdeu
Geiryeu amyl vwryeu[3] ymleveryd
Gwir gymm6yll y ph6yll y ffyd ae champeu
Goreu ffuryf brudyeu gan ffyryf brydyd
Gwaret y6 r6ydet y ryd oe g6ytriu
Gwin orlla6 iessin yr lluossyd
Ragores kares keryd ny haedei
Rei ac ryvolei lla6r huvelyd

[1] *Neu*, Didan dedyfnawt, *neu* diddan deddfnawd?
[2] *Neu*, rat. [3] *Neu*, vuryeu.

Rac breint merch wyndeint llen dyd 6ybodeu
Or mor bu goleu ma6r bwygilyd
Rodyat Angharat ynghaeryd g6yngalch
Rieda6c dremwalch wylvalch elvyd
Riein loy6 virein leveryd g6astat
Rat hyluys blaunyat heul ysblennyd

Mae peth ar goll o'r awdl uchod: nid oes enw ai cant wrth yr awdlau, o'r un yn dechreu.—Kyn bwf gwas grudlas gredyf anvon hyd yma—ond y mae achos i veddwl mai G. M. D. a'i cant: os natef, rhyw fardd o Forganwg; tebygid.—IOLO MORGANWG.

I FAIR.

O L. P. P.

MEU ymoral6
O b6yll disal6
O bell d6ysa6l
A meir geirgoeth
Eiryan wiwdoeth
Eur rin6eda6l
Goreu y6 Meir
Glandat bortheir
Gleindyt bertha6l
O berffeithr6yd
Ar bob ar6yd
Awr bybyra6l
Seren y6 hi
Not goleuni
Nyt gelyna6l
Lloer egylyon
A g6erydon
Eic wareda6l
Mam tagneved
A thrugared
Yeith ragora6l
Temyl yr mab rat
Neuad garyat
Na6d ac eirya6l
Hyna6s vor6yn
Hynot adv6yn
O hen6 dedva6l
Hoyvvam Iessu
Ha6d y charu
Hed6ch eirya6l
Hil gweilch Gröec
Hoy6l6ys brifdec
H6yl ysbryda6l
Heul y d6yrein
Honn oed riein
Hoen d6yrea6l
Gabriel Geuda6t
Ac eur dava6t
Ac eir d6yva6l
A vu gennyat
Ymell dodyat
Ym6yll dida6l
Pan gat mab meir
Henu o vardeir
Hynaf urda6l
O deilyngda6t
G6ir vor6ynda6t
G6ryf vireinda6l
Goreu ave
Doeth ar6yre
Deith oreura6l
Gweith g6ynvydic
D6yn o ffurnic
Dan uffern a6l
Adaf ae blant
Oe div6ynyant
O d6y vaena6l
Dayar a nef
Kyn peen odef
Kun penyda6l
Aeth gwawr y glot
Ar brenn hynot
Ior brenhina6l
Yr llawenyd
Rat a bedyd
Reidyeu byda6l
Yeithyd ffyd ffyrd
Wyth ugeinmyrd
Aeth ae ganma6l
Am y greivyeint
Diodeveint
Du6 adeva6l
Kyrcha6d Crist naf
Tros veich Adaf
Treis vucheda6l
Pumoes o ffwrn
Y bau gymwrn
Ny bu gama6l
Isgynna6d la6r
Llathyr niver6a6r
Llethyr nef eurwa6l
Ar deheu'r tat
Un tri meidryat
Yon tra medra6l
Brenin didla6t
Ar bob kiwda6t
Eurbab keda6l
Bit ef nef na6d
Byt a bryna6d
Bu Du6 breinya6l
Da vu yr Annerch
Y Anna verch
O ynni va6l
Ar les pobyl gret
Yr ll6yrwaret
Or lloer wyrya6l
Gorffowys rat
Deon garyat
Dienguryа6l
Ym mru'r weryd

Gar llewenyd
Gorllewina6l
Ior seint breint breisc
Yn Du6 va6rweisc
Yon divar6a6l
Yn vab ffr6ythla6n
Yn vy6 diga6n
Yn vuduga6l
Yn Ysbryt bud
Deheu rybud
Diharebya6l
Yn un a thri
Tric y 6edi
Tragy6yda6l
Yn vrenhin wybyr
Hael doeth ewybyr
H6yl deithïa6l
Yn vra6t ffawt ffyd
G6iryon ufud
G6erin neva6l

II.

Merch mam Meir o di6eir6aet
Ch6aer yth dat o rat eiryoet
Eva 6yr y ave wyt
Regina a roes eneit

Mammaeth bron vaeth brenhin vu
Mor wybyr hir nef tir terra
Meir an geil6 Mor6yn Geli
Meu amovyn mam ave

Tist ar6yrein y gleindyt
Ti veir vu'r diweir waret
Tec o'th gaer glaer y6 dy glot
Temyl y Grist teu aml6c rat

Rat mat Meir geir ragori
An d6c on dygyn an ymdro
Gras oessoed ar groes Iessu
Ar Annerch tec wyr Anna

Meir vam y Argl6yd y Mor
A Naf a that nef a thir
Ym kad6 rac r6ym brad6 bryder
Oe brat tr6y garyat trugar
Tec rec rat t6f mat mam g6ir broff6yt nef
G6ell no neb yth varn6yt
Temyl yth vab maeth yth wnaethp6yt
A neuad ys vy na6d 6yt

III.

Ar l6yr waret
Grist yth anet
Naf nef drefret
Na6s gogonet
Nys goganein
Ar dysc ar da
Y l6yth terra
Rac murn ma6rbla
O ben Eva

Y boenovein
Ar volyant greir
Ar vilyoed greir
Ar va6l i veir
Ar va6r na6deir
Ar varn adiein
Ar berffeithvryt
Hoy6vreich hyvryt
Ar deheu byt
Ar Du6 deiryt
Ar dad6yrein
Ar da6n k6plaf
De6in doethaf
Pan gyrcheist naf
Lluoed Adaf
Lle yd oedein
Ar drevyn ord6y
Ar dres dram6y
Oerleith arl6y
Yggloes dir6y
Ygglas dyrein
Ar groes irwyd
Ar gadeir ffyd
Ar gedyrn groc6yd
Ar get gelvyd
Ergyt goelvein
Argynhyrcha6l
Radeu d6ya6l
Ar goeth gama6l
Ar gof eura6l
Ar gyv6yrein
Ar da6l ma6l mat
Ar demyl garyat
Ar deil6ng rat
Ar dut y kat
Eur dadoc kein
Ar glot gyhoed
Ergly6'r pobloed
Argl6yd ym oed
Ar glaer diroed
Ar gla6r d6yrein
Ar gatholic
Dyd nadolic
Eir ma6rhydic
Aur wynvydic
Ir wen vadye
Ar b6yll leindyt
Ar bevyr ysbryt
Ar borth yr byt
Ar les blegyt
Ar l6ys blygein
Ar dangneved
Rat anryded
Ar drugared
Ar wir va6red
Ar wyry virein

IV.

Archaf Gul6yd
Di6arad6yd

Dy 6i6 radeu
Ac i Veir dec
Hael o Röec
Hil o rïeu
Ach6byl a ll6yr
Ynnof synwyr
O nef seinheu
Ac eggylyon
A g6erydon
A g6i6radeu
Yt v'Argl6yd dat
Yr dy garyat
Eurdec eiryeu
Roi na6d yth 6as
Rac bra6t ogas
Rac brat a geu
Rac barn kedyrn
A baich edyrn
O bechodeu
Rac kebydyaeth
Rac tra6s arvaeth
Rac treis arveu
Rac kynghorvyn
A vyd elyn
I vedylyeu
Rac kreulonder
Yn y dener
Anudoneu
Rac murn a th6yll
A dogyn gymmwyll
A dygyn gammeu
Rac g6ae6 dan vronn
Rac g6yth galon
Rac g6eith g6yleu
Rac d6fyn lesged
A digassed
A dic eisseu
Rac treis arll6ybyr
Och amyl e6ybyr
A chamlyeu
Rac tralla6t byt
Rac traphenyt
Rac triphoeneu
Rac tan uffern
Ae dryc gethern
Ae dr6c hitheu
Ae chassoveint
Ae goveilyeint
Ae geveleu
Ae chaeth6en6yn
Ae choec6an6yn
Ae chicweinyeu
Ae chynydyon
Ae ch6n duon
Ae ch6yn dieu
Ae phyrth hëyrn
Ae thanllyt gyrn
Ae thin ll6yt geu
Ae tharth ae ll6ch

Ae thiryonn6ch
Ae tharynneu
Ae rhost brynnic
Ae restr ffyrnic
Ae r6ystr ffyrneu
Ae breveryat
Ae bront baryat
Ae brwnt beiryeu
Ae kot[1] genllysc
Ae hin dervysc
Ae hoer dyrveu
Ae g6ythlonder
Ae g6anniver
Ae g6anaveu
Ae dygyn gymm6rn
Ae duoerff6rn
Ae daearffeu
Ior degradwlat
Ya6n a brynyat
Ion y breinyau
Yno kyrcheist
Ar a gereist
O rei goreu
O'th heneivyaeth
Enydigaeth
Eneit eigyeu
O'th vod yth ved
O'th enryded
Aeth yn reidyeu
O'th vaeth a'th va6l
O'th del6 d6ya6l
O'th ddal divieu
O'th vynedyat
Eur dy dyhat
Ar dy deheu
Pevyr Vihagel
Kun gl6ys aghel
Kyn gloes agheu
Pen kymhenda6t
Y6r penn didla6t
Pan vo dadleu
Por kor karyat
Per y vredyat
Pur y vrodyeu
Par ef nef naf
A diwarthaf
Y6 d6 6yrtheu
Y d6yn v'yspryt
Rac hoedyl deugryt
Rac hidyl dagreu
Yth 6lat rat rec
Yth windei tec
Yth wyndut teu
I'th le aml6c
Yth l6ys ol6c
Yth lys oleu

Amen.

[1] *Neu*, hir.

V.

Baltassar gynnar gennat duc anrec
O dec ia6nry6 garyat
O ar6yd ia6n gyvla6nrat
O eur ta6d i eir y tât

Digystud anrec am dec yst6yll rat
Duc yr hydyr eur gann6yll
Iessus vab koeth doeth did6yll
Iaspart or Myrr nyt byrr b6yll

Gwnaeth Melchior eurior ar6yd govec vod
Uniа6nrod yn anrec
Y Ioseb dat rat redec
Y Iessus d6yn tus da6n tec

Baltazar durbar de6rbor a wnaethant
Oe ma6lsant a Melsyor
En6a6c Iaspart eurwar Ior
Anvon anrhegyon rhagor

Doeth o'r d6yrein kein ceiff bob a6r eurglot
Y Argl6yd Nef a lla6r
Ar6yd y vot yn glotva6r
Eur myrr a thus wedus wa6r

Y tri a roes yt tr6y rat
Teir anrec Veir yr kreir kret
Seren heb la6 lys Erot
A rodes gyvar6ydyt[1]

I DDUW.

O L. P. P.

Argluyd Du6 ergly6 eurglaer vannyeu
Argl6yd llan6 a threi rei on reidyeu
Argl6yd lluchynt gwynt a gwylt ffrydyeu mor
Mawr dy rat a'th wyrtheu
Argl6yd eglurder ser a sygneu
Argl6yd g6yllt a g6ar daear diheu
Argl6yd Gwendref nef naf dervyneu wybyr
Obeith rat vedylyeu
Argl6yd mor a thir gwir gwaredeu
Argl6yd nos a dyd kynnyd kanneu
Arglwyd tervyn dyn donyeu goruchaf
Goruchel nodväeu
Tydi a anet get gret greiryeu
O Veir wir eureir va6r wyry oreu
Tydi a ved vry vreinyeu yspryda6l
Ysprydoed gwedyeu
Ti a da6 dyd bra6t ditla6t datleu
Yr barnu trillu trall6yr bynkeu
Ti vab Meir wyt kreir kreaduryeu Du6
Heb di6ed heb dechreu
Tydi Reen llawen llen a llyvreu
A dygyn werthwyt gynt dr6y dogyn wyrtheu
Yr dec y byt tec bu teu ar ugein
O datyein a dotyeu
Tydi Argl6yd r6yd rinwedeu bob a6r
A rodet dan lla6r va6r v6ryadeu
Tydi Du6 g6edy g6a6deu cof ydy6
Kyvodeist y'th radeu
Am hyn wawr pob lla6r lloryf eneidyeu
Wrth veibyon dynyon dragon dreigyeu
Dilitya Argl6yd dy aeloteu ym
Amyl rätla6n vedyanneu
O gwnaeth am eurlly6 byw bechodeu
A cherydus dr6c a charedeu
Breisc dewin brenhin breinya6l senyeu
Nat dy var arnam am gam gwympeu
Yr dy gythrud loes yr dy gethreu
Yr dy goron drein 6r da goreu
Oeda vi vy ri rinyeu tystolyaeth
Rac tost dolur agheu

Lloryf brenhina6l
Doeth de6ina6l
Gorlle6ina6l
Garlly6 unyon
Lly6yd ranneu
Hyt vedyanneu
Llew hydyr canneu
Lly6yodor keinyon
Llym lavurya
Nam dolurya
Na thosturya
Ieith d6ys diryon
Lle digared
Gyvlavared
Yn rugared
Yn ri gwiryon
Lle didöstryd
Llys lluossyd
Lle dangossyd
Lladin gysson
Lle rieda6c
Digamweda6c
Lle gwareda6c
Llu Gwerydon
Lle cyvanned
Llu Rhianed
G6a6r varanned

[1] *Nid yw enw* G. ab M. ab Davydd *wrth yr awdyl uchod yn bumran i* Vair. *ond nis gallav lai na chredu,* mai eve ai cant. *Ac onid wyv yn camsynied, y mae ei enw wrthi yn Adysgrif y* Dr. Davies *o Vallwyd; etto* y mae efe dan y gair *Gwyryf* yn ei eirlyfr yn *rhoddi yr Awdyl hon i* G. ap yr Ynad Coch; *ac yr wyv yn rhyveddu yn vawr iddo* VE *wneuthur hyny, ac eve yn deall* rheolau, *ac yn drallwyr debygol,* hanes *y gynghanedd y sydd ar yr awdyl; sev ei bod o'r rhyw ni welwyd erioed yn y Gymraeg cyn yng-hylch y vlwyddyn* 1330, *neu ychydig, a hyny yn ychydig iawn, yn ebrwyddach.*—Iolo Morganwg.

Gwyry voryunyon
Lle nevolaf
A dedvolaf
Duw a volaf
Diovalon[1]
Lle canmolut
Lla6r ma6r olut
Eang olut
I engylyon
Llit a chasseu
Ym pop plasseu
Y vaflassau[2]
Eva vlyssyon
Lliaws gurya6
Llym dolurya6
Llu divurya6
Lladva wiryon
Llawr wa6r warant
Lluoed barant
Llethyr 6a6t garant
Llithyrwaet gwiryon

Cor eurdor urdas diwyllic
Car kyvar kyv6lch barnedic
Coryf gwendoryf Gwyndyt arbennic
Kaer eurglaer Argl6yd bonhedic
Krea6dyr Amera6dyr mor g6enic a thir
A thervyn wybyr llithric
Kyn mynet ir maenved hirdric
Kyn gwelu gwaela6t prynyedic
Kyn gwelet gwales nychyedic
Kaff6yf Crist vy r6yf vy ryvic
O'th wlat ac o'th wled ny diffic
Kyn pallu pump synwyr p6yllic
Kyn pwll d6fyn pall divalch etmic
Kyn provi o'r pryvet ffyrnic
Pechodeu tremygeu tremic
Kyriedus Argl6yd b6yf karedic vry
Yn y vro dewissic
Yr dy groes ar loes livyedic
Ar kethreu bu kythruddiedic
Ar g6ayw ar gwyar llithredic
Ar[3] galon glaervron eglurvric
Ar bedla6r wyt g6awr gwyrennic
A'th eni aeth yno lle y tric
O'th anet ny bu deith unic
A'th deith Argl6yd r6yd rod brovyedic
A nef damunedic [ner
Ar wara6t o ffa6t ffynedic
Ar warant Eva blant blennic
Ar waret y werin boenedic
Ar wyry eur wiryon llithryedic
Ar weryt yr byt bendigedic rat
A roet du6 nadolic
Kyn gwnaethost nyt kost kystudyedic
Vi Geli yn golovynedic
Eur dec rec ragor deudyblic

[1] *Awdl foethus*, ar y ban yma a bai ydyw.—I. M.
[2] *Neu*, va flasseu. [3] *Neu*, O'r.

Ard6y r6y r6ysc canma6lyedic
Ardal mal molyant sein Syric
Ar dy del6 ardel6 urdedic
Keli Naf pobloed yn kelennic dec
Duc vi wlat ni diffic
Molaf ar6yraf ar eiryeu pria6t
Ma6r dat y mab rat mat amodeu
Molaf hefyt bryt brotyeu diatneir
Un mab Meir diweir o'r geir goreu
Molaf yn ffraethaf yr ffr6ytheu'r hollvyt
Y glan yspryt pryt pria6t wyrtheu
Mor un Du6 a dyn donyeu credadun
Un a thri dëun a thri dieu
Mor undat un rat reityeu purffa6t
Mor un vra6t un gna6t in g6neit ninneu
Ma6r grea6dyr brynya6dyr ar brenneu
gloewgroes
Pumhoes o bum loes o lys angeu
Myvi vy ri tri tr6y nertheu vy naf
A tynghet bennaf bob anaveu
O awyr diwyr a deheu dayar
Ac uffern varwar bar berw bylleu
Ae chas ae chwmpas ae champeu meddaut
A phecha6t y cna6t cnut anaeleu
Ae brat ae retyat ar r6ydeu duon
Ae hir eissyngyon ae harsangeu
Kyt na allont ym am vyn kammeu wed[1]
Neb ry6 argy6ed dyed dieu
Tr6y gyffes tr6y les tr6y leissyeu hed6ch
Tr6y ediveir6ch rac ll6ch llycheu
Tr6y'r tat ar mab rat yn reityeu hyvryt
Tr6y'r glan yspryt pryt pria6t wyrtheu
Tr6y di6eir loy6 Veir alaveu eglur
A vu em antur y vam ynteu
Tr6y eggylyon llonn llunyeu eur na6ta6d
Ny syrthya6d yr cla6d yr claf dyeu
Tr6y ebystyl r6y r6yd bregetheu llon
Tr6y'r archeggylyon diryon dyreu
Tr6y'r proff6ydi ri riedeu dysgeit
Tr6y y henavyeit bleit y blodeu
Tr6y y pet6ar g6ar gwiroteu ragor
Angelystor cor kaer y sygneu
Tr6y Ieuan galan goleu y gyvl6r
Vedydy6r y g6r an gwyr ninneu
Tr6y ar6yd gloesswyd tr6y egl6ysseu'r
ffyd
Tr6y vedyd kynnyd kyn no bedeu
Tr6y ffyd tr6y las6yd tr6y leisseu rin6ed
Tr6y wed ffeir anned efferenneu
Tr6y hinda va6rda vyrdeu diletrith
Tr6y wenith tr6y wlith rith aureithyeu
Tr6y wyn tr6y wenyn tr6y wineu win-
Tr6y barad6ys l6ys leis organeu [b6ys
Tr6y vreint y loy6vreint ae lyvreu kyva
A 6na y bara yn bur gorffeu
A una y bara yn bur gorffei
Tr6y gret tr6y giryet tr6y geiryeu Lladin
A wna'r gwaet o'r gwin rin yn rieu

[1] *Neu*, kam meu wed.

Tr6y dy varn gadarn a'th gadeu dydbra6t
Tr6y dy bria6t ffa6t na6t eneityeu
Tr6y vy r6yf y b6yf heb evynneu dia6l
Tr6y eirya6l y sa6l a seil gynneu
Cartrefaf trevnaf travneu goleuni
Tr6y voli vy ri tra v6yf inneu

Nid oes hael Iesu ny bu ny byd
Digus[1] dudlew yw dy gystedlyd
Neirthyat g6i6 retyat g6aredyd pumoes
O drymloes eurgroes irgreu ar6yd
Agen dervyn y dyn y dyd[2]
A gward vyd galar 6rth y gilyd
Agenn dy vr6yn g6yn yn y gynnyd balch
Mal hoedel huda6c walch y ehedyd
Ergly6 vi vy ner uch ser yssyd
Eurglo ni cœlo med seilym Davyd
Argledyat trevnat travyn bröyd G6ynvyt
Am try o gywyt ym tragywyd
Yn kreir wyt vab meir morach gynnyd
An llawen awdur a'n llunyedyd
Yn nen an perchen parch llonyd para6t
An deau deva6t an Du6 dovyd
Yn ner reit hyder an rat ded6yd
Yon gwira6l ewybyr an gwir ly6yd
Yn tat unya6n rat an riyd didrist
Eurloy6 Iessu Grist ar luossyd
Nat na th6yll na brat ar dy brydyd
Nat vrec uyt wiwdec ar dy wewdyd
Nat anghallder ner yn dyd ym kreifyeint
Na digya6 y seint yn dec yssyd
Ayssyoes nyt oes na nos na didos dyd
Alpha hebot clot clo llu oedyd
Un a thri a ri a rybud a rat
A that digronnyat dy gerennyd

GRUFF. AP MERED. AP DAVYD AE CANT.

GRUFFUD FAB MAREDUD AE CANT I VEIR VORUYN.

O L. P. P.

I.

Llunyeid Veir gyweir digywyt riein
Y naf o dd6yrein nef a deiryt
Llawen oet eryoet rat vebyt ovec
O b6yll gyhydrec o brifdec bryt
Llunyet ma6r a get meir y gyt ar seint
Lle6enyd grivieint borthvreint berthvryt
Ll6ydyant eur vedyant yn ll6r6 arvedyd
Yn lla6r Barad6ys rhac p6ys penyt [gl6ys
Llaryeid Veir o'r geir heb gyt y ganet
Y mab gogonet get gedernyt
Lludya6d dervyn dyn y da myglyt hir
Llewenyd pob tir gwir y gweryt

[1] *Neu*, digas. [2] *Gair cyrch yn eissieu.*

Llwr6 rec oes brifdec yspryt radla6n drem
Lla6r wa6r va6r Vethlem lliw gem gymryt
Lliw ll6ybyr g6anec dec am dyt llewenyd
Lloer lla6r ll6yr gynnyd llu bedyd byt

II.

Meir ma6r dristyt byt bryt a bryderaf
Meir ma6r da 6yrtheu oleu alaf
Meir a mam a chwaer glaer egluraf
Wyt i Grist didrist didranc waesaf
Mireindec ovec uvyd c6plaf
Mor6yda6t ffa6t ffyd dyd dedvolaf
Meir dr6y haulder ner nerthoed hyttraf
Ath radeu ditheu doeth yth varnaf
Meir vat ervei ———— af
Meir neut tew va6leir tir a volaf
Meir hoen haul hirdyd hevelyd haf
Meir nym gat heyrwat hir6ayw tostaf
Dan vron liviedic me6n dic dycnaf
Meir o ved6l rat Meir uvydaf
Meir o vedyant nef os mar6 vydaf
Meir windei gadeir wendec adaf
Meir dyro bortheir barth ac attaf
Meir gein kyn yd6yf o gl6yf yn glaf
Meir loer wendref nef nerth a geissyaf
Meir o'r Israel hael heul oruchaf
Ma6red vyrd voned a Meir ad6ynaf
Meir werthva6r glotvaur Meir wawr
Meir a lonyda6d Meir lin Adaf [gwympaf
Myna6c uvuda6l mam neva6l naf
Manon d6f gwiryon g6aret arnaf

GRUFF. AP MARED. AP DAVYDD AE CANT.

I DDUW.

O L. P. P.

Argluyd r6yd an ryd tangneved
Eurglo bro breinyawl gymmroded
Ergly6 vi wyt ri pob rhin6ed
Argledyr Pedyr peidyaf am masswed
Arglyt vyr vodur teyrned
Arglein[1] kein rac keithyaled
O cheveist orchyvic amved
A chur o lavur eilawed
Yn prynu o'r pren a'r dyvynved
Na vyd na ved6l vyggomed
Na vit lit gan ly6 brenhined
Na vadeu vedyant gorhoffded
Dy brit6erth arnaf Naf Nazared
O chereis becha6t a chared
A cheryd a charat wraged
A threissaw gweinyeit a thryssed
A thrysor athreissic salwed
A bylchu vyggeir a balched
Heb olchi balch ved6l symled

[1] *Neu*, Ar glein.

O gamlu ac amyl digassed
Ac ymlan6 o gymlith[1] ryved
Ac amlaf gaml6ybyr divroded
Ac ymlwgwr o gaml6r6 gwaged
Am aml6c gamlas enwired
Ac ymlit morgymmla6d chwerwed
Kyn g6isca6 mewn g6asca6t maenved
Kyn g6isc risc r6ysc gaen dytwed
Kyn g6as wher6 irder6 oer dyed
Kyn gloessyon kyn glassu'r danned
Kyn glassar diwedar diwed
Kyn gweithla6r kyn g6ythla6n gynted
Kyn g6ythleith seith drutveith draetved
G6ir lawhir ly6 mor a thired
G6a6r daear dehau a gogled
G6ediaf g6iw diagyr verthed
Ymot ymatyein drugared
Yth winlla6r yth winllat orsed
Yth winllan yth wenllys anned
Teith wledic y medic an med
I'th wenwlat argl6yd yth winwled

GRUFF. AP MARED. AP DAFYDD AE CANT.

[1] *Neu*, gymlit.

I DDUW.

O L. P. P.

Arduyreaf naf a ner egylyon
Clot Ion gwerydon gwareda6c ffer
Ar6yrein matyein medr ia6nder keuda6t
Ard6yrea6r wa6t ffa6t ffydlonder
Eura6c a myna6c muner deggradwlat
Argl6yd r6yd rodyat gwirdat gwarder
Ef au g6naeth o gaeth gerth vlinder weinyd
Yn ryd bu uvyd dr6y ffyd ffyryfder
Ef a roes ar groes grysseu gollet brec
Y waet y redec bu chwec chwerwder
Ef a divan6 llan6 llinagyr dyvynder ffraeth
Ei a wnaeth uch traeth trei ac aber
Ef a wnaeth arvaeth pob arver diveth
A phob ry6 unpeth treth lle traether
Dyn dil6fyr o d6fyr d6vyn loe6der glan
A than un anyan pan ennyner
A ry6 a6yr ll6yr ll6r6 ad6ynder ffyd
A oruc Dovyd ac nyt over
A Du6 y6 vy lly6 lle mae doethder mawr
A dayarlla6r g6a6r g6a6t a dirper
Adar gwyllt a gwar gwir doethder vrodyeu
Wybyr eigya6n ffrydyeu sygneu a sêr
Yn lle y bu yn medu bud hoewder achles
Ac yn y lle y colles y lles lla6er
Ystyryet d6ysgret nat oes gryvder
Na nerth dida6l berth dadyl a borther
Nat oes hebda6 pra6 lle prover
Diwed na dechreu parableu per
Nat oes rat na mat Metrum amser ffa6t
Dieithyr ri tri Trinda6t uthyr wa6t wiwder
Gwae a gretto bro breuolder vuched
Gwae a wnel trossed yn lle y treissyer
G6ae ef Argl6yd r6yd yn lle roder nac
G6ae ef dyn gor6ac a vac valchder
Un6ed ha6l dida6l huda6l vyrder dervyn
Yn hoedel dyn tremyn tr6m orober
Ac adeilat brat bryt sal6der dryd6
A deil o d6r bed6 nyt arbeder
Neu hyd a6r ech6yd yn ochor creicver levyn[1]
Neu leissyat ae gwyn mewn trwyn tryver
Rac hirdilyt prit pra6 uvullder bryt
Ri y byt am dyt dysc a challder
R6y gaff6yf vy r6yc i6ysc didrymder hed
Kyn bed seith droetved a g6ed gwander
Ragor r6ym kyngor keingheu bader Grist
Regeu di athrist trist lle tyster
Ryd ym g6nel Dovyd rac diver dramc6yd
R6yd Argl6yd hyl6yd ha6l gyvr6ydder
Reen lleen llathyr dref nef naf d6yolder ch6ec
Rex DS. na6sdec a Deus noster

[1] Twyllodl yn y Gair Cyrch : – llwyn ?

AWDL FOLIANT I ESCOB BANGOR.

Ac i ymliw ac ef am esceulusso Beirdd a mawrhau Cerddorion.

Arglwydd Crist culwydd calon gyflawnrad
Argleidriad neirthiad nerth engylion
Erglyw fi fy llyw penn llywodron cred
Eurgrair gogoned gwared gwirion
Erwan fu gennyf Arfon fu seithuc
Athrist in goruc Athro Canon
Ban wisgawdd urddawdd arddwelwon dannau
Dwrdd clustiau cerddau cerdd ymryson
A gadael gafael gofion diannoeth
Y gwyr digrifddoeth yn rhynoethion
Rhyfedd gennyf gan arwyddion plaid
Yn Rhen rhy danbaid aniweidion
Lle rhoed ar ddifrawd barddwawd Beirddion
Tra fu Llywarch parch perchennogion elw
A Chynddelw arddelw urddeledogion
Gwilym Ryfel ryfig anfon urddas
A Dafydd Benfras ym mawrblas Mon
Ni wnai Arglwydd rhwydd rhoddion ddigronniad
Neb rhyw gonglad brad ar brydyddion
Tra fu'r prifeirdd heirdd hardd weision cuddawn
Cyflawn o driddawn ymadroddion

Nid ef a berchid berchyllson debic
Grwth Hclic terric torr goluddion
Wrth glywed tecced ton englynion
O waith prif Deifriaith y prydyddion
A garw oedd glybod eigion telynau
O gau gwisc fleiddiau tannau tynnion
Pan aeth Maelgwn Hir o dir mab Don duedd
O wledd Gwalch Gorsed i Gaer Seion
A dwyn gydac ef gofion dan orchest
Oedd o gerdd arwest ar gerddorion
A pheri uddunt ffyrfeiddion lawer
I bawb or nifer nofio'r afon
Pan ddaethant i dir terfyn mor ar drei
Dimei nis talei'r telynorion
Tyst yw Duw ar hyn tystion ai gwybydd
Herwydd hardd gynnydd gynneddf doethion
Cystal i prydai'r Prydyddion a chynt
Er a nofiesynt helynt haelion
Gan rwyf Bangor gor goron urddedic
Pendefig gwledic gwlad y Brython
Gwiscoedd a gafodd gosgorddion diffrwyth
Gosgryn dylwyth llwyth llethedigion
Tudur Wiawn lon lun eidion myngus
Reidus ys digus i ostegion
Am wybod saesneg seisnic don drygwas
Gwisc a gafas las laes odrëon
Cafas costog cas nid cysson damwein
Yscymun filain cog brain breision
Yn dwyllawr cornawr Ceirnion drwg araith
Yn dryllio breithiaith dillad brithion
Gwehelyth nis car gwehilion cerddau
Tabyrddau swyddau iangwyr saeson
Truan oedd gweled gwaelddynion
Rhoi dillaid iddyn ns bai'n dyllion
Pan na wyddiad pennrhad Cennad Canon
Mal nad cerdd Dutcyn sain erfyn son
Ydd ai nod anglod englynion digudd
Gwr prudd o for Udd i for Iwerddon

IERWERTH BELI AI CANT.

CANUAU G. AB D. AB TUDYR.

G. D. T. I FERCH.

O L. E. D.

Aur a main coelfain cael y cae melyn
Dau efyn dwy afael
Arwyddion mad i adael
O rodd dawn hoyw fodd dyn hael
Rhodd hael rheg afael rygafas am wawd
Ei dafawd y difas
Unllythr llath waith cyweithas
Un lliw ac aur gwiw gae'r gŵas
Y gŵas ai cafas cofain rhodd argais
Rhudd eurgae teg riain
Gwaethaf na wyr arwyrain
Gwaith eirian maith aur a main
Budd difeth mwynbleth manblaid main sidan
Mewn arian maen euraid
Bun ai rhoes rhan einioes rhaid
Bu yn cylchynu cylch enaid
Gwae rhag ofn Duw dyn o'r fann y bo
A geisio gwregysan
Gwaneg deg gofeg reg ran
Gwead gosodiad sidan
Nid meu reg adnan rhac adneir dilys
Roi gwregys gwreig ddiwair
Doe ym doeth cyfoeth cywair
Da o fewn gra a fu yn grair

G. D. T. I FYNON CEDIG.

O L. E. D.

Dug gwledig Cedig o du coedydd Rhos
Nid nawd rhus ar ddedwydd
O rwym garw o'r ymgerydd
O'r anoddun Rhun yn rhydd
Doeth Rhun hir i dir dewrair a bell drig
Gan Gedig gain gadair
Lle y gwnaeth Rhun gyfun gyfair
Aberth o fawr werth i Fair
Trwy nerth gair mab Mair eiddun cadoedd
Gwnaeth Cedig credadun
Amlwg fodd o'r annoddun
Ymddangos i Ros o Run
Run goeth fal y doeth o daith geintach gyrch
O garchar ddieiriach
O ras bwyll i Rôs bellach
Y delwyf o nwyf yn iach
Yn iach eryr gwyr gwawr bendefig rhin
Y doeth Rhun fonheddig
I Rôs nid er dangos dig
O rwym cadr o rym Cedig
I'm naf a garaf a fedr gwyraw glaif
Ac a saif heb syrthiaw
Aer gledd radd eurgledd ruddaw
Arglwydd boed rhwydd y byd draw

GRUFFUDD AP DD. AP TUDUR I HOWEL AM FWA.

O L. E. D.

Erfid newid nwyf arfer cler a'm clwyf
Erfyniaid i'm rhwyf ydd wyf ei dda
A rhwyddwawd erfyn ar oed un flwyddyn
A warawd toppyn felyn fwla
Arwyddion rhoddi a wna haelioni
Caledi cronni crynu a wna
Eraill a roddai arwydd rhwydd fydd rhai
Ped fai ai dyrrai mor i derra
Eryr gwyr gwarant arwyrain moliant
Ardduniant ffyniant ytt y ffynna
Edrydd gweinydd gwawd adneu cerdd dafawd
Arawd o'm meithwawd ytt ni metha
Er mwyn mirein son morwynawl ddynion
A sôn llatheion ai llettya
Er mwyn llif ddwyn llaith gwawr geinllawr gynllaith
Gwawd obeith gweniaith a'm gweinydda
Er lliw lluch Ianawr er nef llef a llawr
Er mwyn gwawr Faelawr na'm gofala
Er cof dof dyfrwys bun loywlun liw lwys
Canwyll Bowys lwys a'm dilyssa
Fy rhwyf a'm rheufedd o roi'r gair gommedd
Rhianedd Gwynedd a'th ogana
Celi a droses wrthyd fy neges
Culwydd ath roddes lles nyw llaesa
Colofn Prystattun coelfeiniau Awrtun
Catgun cain eiddun ail Cunedda
Calan ddydd dan ddel celennig ddigel
Howel aer drafel ni wyr drofa
Cydwedd buelin cadwedig Ladin
Cyfrin car iessin mewn côr Assa
Ciried nawdd ged Nudd car prudd far preidd fudd
Can nid eirch Gruffudd na'th rudd na'th ra
Cadair air eurbost cadarn lawfarn lost
Cadr ffrost da fuost eithr dy fwa
Cynnal gywirdeb ac enw ac wyneb
Er neb rhyw atteb na'm rhy oetta
Dos genad teithfad tuthfa poen dethol
Poni ddoethosti etwa
Duw a rydd i ddedwydd dda
Dïau mi bïau'r bwa

G. D. T. I FERCH.

O L. E. D.

Gwyl fun a dry hun drwy hud cur ortho
Car wrthyf ddywedud
Nid diboen na'm attebud
Nid hawdd ymadrawdd a mûd
Mûd a balch hil gwalch gweilch nwyf ith welaf
Oth farnaf iaith fawrnwyf
Mônoedd henw men ydd henwyf
Minnau llacs gofau llesg wyf
Gwanllesg wyf hud rwyf hoed drwg am un-
O du maeugaer amlwg [gair
Gwannach a digiach i'm dwg
Gwenllys hil gwan-llaes olwg
Dy olwg treiswg trosof wyf alltud
A a filldir hebof
Dyn a rydd gefyn ar gof
Dywed air diwyd erof
Dywed air cywair yn ôl cawad nwyf
Can gorwyf cwyn girad
Ai er gwerth cannerth cennad
Ai o'th fodd enw rhodd yn rhad
Ym ni chad yn rhad rhaid atteb eilwyd
Eiliw gwendon moreb
Nac er gwerth nac er nerth neb
Y gan hon etton atteb
Atteb dihareb hir orchwyl enaid
A ddywaid hawl-blaid hwyl
Ys addef feingan anwyl
A deu brâd goleu bryd gwyl
Ni'm bydd dydd llonydd a llun llary gwan-llaes
Ar llawr gwen llys Eittun
A minnau hydr yn anhun
Mau nwyf cur rwyf uch caer Run
Cymmered haeled hoyw-lun o'm dolur
Am dalu pwyth fy hun
Ar blaid glas glwys lawr Eittun
Ar blaid ei henaid ei hun
Ni'm gwnaeth gwayw alaeth gwiw eilun hyd hyn
Onid hon yw Eittun
Na chof na chawn arofun
Na chawdd uthr anawdd eithr un
Gwyddwn na haeddwn haddun hygerais
Hoyw gares yn Eittun
Gwyddai agwyddor anhun
Gweddaidd elynaidd wyl lun
Wythnos ymannos o'm anhún gyffro
Aeth etto wyth Eittun
Wyth atteb a aeth attun
Aethant dan gudd heb fudd fun
Aml drwy hiraeth ydd aethan
Ammod rwydd awydd awen
O'm genau eiriau eirian
Erddylad attad Eittun
Yt oedd cam llwrw cytgam llif
Nad anfonud hud hoyw-dwf
O Eittun gennad attaf
Hyd tra gaid enaid ynof
Dïau y cymmer nêr nêf
Y ddau enaid ddianaf
Enaid yw hirwen gennyf
Ar enaid a wyr ynof

Hoffder fydd doethder deithdud a ddysger
I ddysgawdr ddywedyd
Ar goreu geirioel fynud
Y gein pwyll hydwyll a hud
Trwy hud bwyll astud a bell ystyr gwenn
Tu a'i gwan a'i hepgyr
Tro mwyfwy traha myfyr
Trech o dwyll no gwirbwyll gwyr
Gwyr nwyf gwir gannwyf gwawr gannwyll llethrid
A'm llithrawdd i'm gorphwyll
Deith wyl-boen dyn dethol-bwyll
Doethion mal deillion a dwyll
Twyll a symud pwyll pell ddefnydd meddwl
Mal dyn meddw diawdrydd
Hoen gwaedd grêg gwaneg gweunydd
Hun am neb un ym ni bydd
Cyntaf fu Addaf o ddyn
A morwyn wyl am aeron
A dau gymmar trydar trin
Y gelwid gofid gyfun
Un fu Addaf am afal
Ac Efa cyd bai goful
A roes oi merched fedel
I'w meibion doethion dethol
Yn ôl Addaf naf nwyf radd
Cyn cyfraith Pâb mai drabludd
Y gorug pawb ei garedd
A'i gares yn ddigerydd
Digerydd fydd rhydd rhwydd gael
Da y gwnaeth mai dai o'r dail
Deu-oed dan goed y dan goel
I minnau mi a'm anwyl
Gwylia bwyll hir-dwyll hwyr dwf
Golwg cyd modd dïoddef
Ac ynnill dysg ac ynnif
Ac antur bedd yn gyntaf

DIWEDD.

G. D. T. ETTO I FERCH.

O L. E. D.

Nid lle ym geisiaw llasur brwyngur braw
Rhof a phryd alaw fal grwd wylais
Lluniaw tangnefedd llifran gwahan gwedd
Braint cyflafaredd cyflafuriais
Llidiawg fu genti llidiant rwyddiant ri
Beiddiaw ei henwi pan y henwais
Llithged breinged brwyn llaes firain forwyn
Llyma fy mawr gwyn nid am eurgais
Rhag lliw tonn ertrai mae fy llaw arnai
Rhai ai rhyfeddai na's rhwyfeddais
Llifiaw fy ngruddiau am lladd heb arfau
Minnau ei maddau ni's meddyliais
Yn y llun cyntaf o ddechrau gaeaf
Pan fydd anaraf tonn safaf sais
Yr unfed fiwyddyn o oed a therfyn
Iawnder yw gofyn hynn a honnais
Ar ddeg rwymdeg rin trwy lid a gorddin
O oed y brenin breiniawg Cemmais
Yn llygrant i'm grann yn lle y gelwir llann
Yn llogawd fodfan hoedran hydrais
Yngheindref Aber angau draul lawer
Lle bu nêr nifer naf y gollais
Ynghymmwd pennaf Arllechwedd uchaf
Y dyn a garaf nis digerais
Yn seryddiaeth don yn Sir Gaernarfon
Lle bu ron dragon dreigiau Emreis
O mynnwn fy nghlwyf gan liw tonn wrth rwyf
Rwyf nid esgorwyf can dwys gerais
Er deugein swllt nôd o ysterlingod
Fynn anaes amyd[1] ai sommais
Ys gwyr fy nifa ys gwan ym adwna
Os gwenn ai gwada gwydn ydd holais
Mae ym fraw glywed gwybod a gweled
Carwed Ednyfed Ednowein Sais
Gwenn a hoyw yw hon gyfliw ertrai tonn
Pan fydd eglur fronn a llonn ei llais
A'i gwahodd yn faith i'r llys dyfrys daith
Cam ac anghyfraith gwaith gwythlawn drais
Fy nghwyn fu gynnau dy ladd heb arfau
A llafnau geiriau gwyrion llednais
Am llw be ith lleddid o gair llesmair llid
Yn fyw na'th welid edlid adlais
A byw ith welaf i bawb ytystaf
A brawd a archaf ac a erchais
Na ddilynwch dlawd ni ddilynwy wawd
Ar ec eur dafawd lliw eiry difais
Dedlis bed[2] yn haf didlawd ith welaf
Dadleu ni allaf ac ni ellais
A diallu wyf a deallwr clwyf
A diellfyd fwyf[3] can diellais
Dealled doethon dyfod dialon
O gwnaeth Pendragon drwg i Wrlais
Nid eilhaws dignaws dygnais ddawn dadlau
Ar ddyn didlawd cwrtais
No myned hwyrged hirgais
I Werddon o Fôn o fais

[1] *Neu*, mi. [2] *Neu*, bod. [3] *Neu*, nwyf.

CANUAU MADAWG DWYGRAIG.

LLYMA GERDD MADAWG DWYGRAIG.

MARWNAD RUFFUDD AP MADAWG O LECHWEDD YSTRAD. O L. E. D.

GWLAD i'm trig trawsdig treisdwyn Gruffudd
Dogn arlludd dygn orllwyn
Gwr o ddeddf gŵraidd addwyn
Gwyr o dir Cynyr a'i cwyn
Cwynwn fyd i gyd am gydwedd Mordaf
Cun ddewredd araf ar ddeuryw fawrgld
Cynnefin fy min a medd ar ancwyn
Cyn dwyn bwrdd amwyn beirdd ddiomedd
Cadr Ruffudd drawsudd drosedd diofnawg
Cadarn fab Madawg rifiawg reufedd
Cad ddileddf gynneddf ac annedd didrangc
Cynnif unfodd ffrangc cyn noi faen-fedd
Yn nheir llys y gwys gwaisg ddygnedd nad byw
Llun teyrnaidd lyw llin teyrnedd
Balch y beirdd bobl heirdd harddedd Hu ysgwr
Bryn hynafwalch gwr brenhineidd wedd
Yn nhrefgoed i'n rhoed anrhydedd digeirdd
Ym ai firein feirdd am oferedd
Yn gynt no'r lluchwynt dir llechwedd ystrad
Dofai ugeinwlad difai ganwledd
Taleithlys emys diomedd teulu
Tylwythlu a fu o fewn berthedd
Taladwy arlwy eur wledd gan eryr
I bellennigwyr bwyll un agwedd
Telid gwawd tafawd etifedd deddfawl
Can ei gorff oes-fawl cyn gorphwys-fedd
Talaf i'm eurnaf marwnawd gwynwedd trais
Am bwyth a gefais byth oi gyfedd
Ni bu llaw dreisiaw llew drosedd ymlaen
Ni ragorai chwaen o ryw garedd
Ni bu dlawd ym mrawd drwy ymrodedd wir
Nac enwir dihir hyd dydd dyhedd
Nid anghyfunai dangnefedd ffrwythlawn
Ni rusai gammawn hirddawn harddedd
Ni bu wann anian annedd o'th olo
Hyd tra fu yno hyttraf fonnedd
Oi gyngor tros for traws fawredd cyrchid
Y cawn ein rhydid can anrhydedd
O'i gynrain mirain aml mawredd yn llaw
O gystal a naw o'i gystlynedd
O'i lynn cawn ferfyn fawrfalch cledd Gwyndyd
O'i ddillad bum clyd hyd hydr ddiwedd
O'i law bu i anaw buanedd llifnant
O'i blant fu i gant yn ei gyntedd
Cymmen ail Morien elw mawredd atteb
Nid ai ddoethineb ni ddoeth Wynedd
Cymmanfawr eurwawr arwedd i'r dangnef
Eur-lyw werin nef ar laweredd
Cymmer di Duw tri trugaredd attad
Lyw Llechwedd ystrad i'th wlad a'th wledd
Amen.

MADAWG DWYGRAIG ETTO.

O L. E. D.

GWEDI Gruffudd Nudd yn nydd gwrthgroch trin
Gwnae o Eingl gwaedlin pergin purgoch
Py gadarn hoyw farn hyfoch o Benllyn
A gystwy Ellmyn hyd Gastell moch
Byth weithian hoedran ehudroch erom
Beth o daw attom lynges drom droch
Pwy a glaif a saif o lan Soch yn gadr
A geidw a'i baladr hyd goed Beloch
Gwedi ynglynn Egwestl gwydn och gyfarwydd
A llif am arglwydd a llef mawr gloch
Gwelygyrdd tri myrdd trem och o'r golled
Gweled ei ddarged a'i lafn ddur-goch
Pob hynaif pencerdd pawb honoch am ged
Cwyned ei golled cynta'g alloch
Bed fai fyw fy llyw llafn oer foloch Sais
Byddai annifflais byddin offloch
A mach ar gammawn a moch wrth gastell
A fflammygau pell a fflam ogoch
A gwas gwin agwrdd gwas gwineugoch coeth
Llawreg arwydd goeth llurig ruddgoch
Chwithau y seiniau synioch am danguef
Dy aur bennaeth nef y derbynioch
Er rhengi bodd Duw y rhyngoch y bydd
Rhydd cyn nawfettydd i nef attoch

MADAWG DWYGRAIG I HOPCYN AP THOMAS AP EINIAWN.

O L. E. D.

HAWDD ammor trysor trwsiad uchelfraint
Hardd feint hwyl Geraint hawl egoriad
Heddyw o Wynedd i wahoddiad beirdd
Hyn heirdd glew ddigeirdd gloyw ddiwyg-iad
Hopcyn wirawd-lyn reid-wlad hardd golofn
Llywiaidd ac eofn llaw ddigaead
Fab Thomas ddigas ymddygiad cyfiawn
Fyrdd-lawn fab Einiawn feirdd erbyniad

Twr gwiw mwyn ydyw mynudiad i ryd
Tau aes grom yngryd Tywi ystrad
Coeth wybod ceisglod casglad doethineb
Cyflawn ei wyneb cof-lan ynad
Cynneddfau Selyf ceinfodd seiliad dawn
Cyfiawn ac uniawn ei ddigoniad
Corf Deheubarth dir a'i cariad barngoeth
Cyfoeth hir wiwddoeth a'i harweddiad
Cystal cof Eidal cyfodiad cerddau
Campau y Deau a'i hardwyad
Cefais iôr rhagor rhwygiad aer dramwy
Cadarn Afarwy cedyrn fwriad
Cain allawr yngherdd cynnulliad clodfaith
Cyfraith mydr rwyddiaith ymadroddiad
Coeth hustyng wrth ieirll caith ostyngiad gryd
Celfyddyd y byd a'i wybodiad
Cynhelydd clodrydd clud-rad gynnyddu
Ceinddu dai borthlu deheubarth-wlad
Carw fflam-ddur a mur maer ffysgiad gwinfaeth
Cynnydd ehelaeth cain Nudd heiliad
Cymry ben a'i nen a'i neirthiad a'i porth
Cywiwblaid hyborth cwbl attebiad
Cleddlym ail edlym lidlafn câd ymwrdd
Caledfin agwrdd clôd fynegiad
Ni bu gan deulu gain daliad y gwyr
Glywed mawr ystyr glod mor wastad
Na Nudd o galon nawdd ddigaead llwyr
Neu gadw o synwyr iawn gydsynniad
Nag Ifor lwydd-iôr leiddiad gwayw ergryn
Na neb a Hopcyn iôr meddlyn mâd
Ni welais erioed yn ei wiw-wlad ef
Newydd aur addef neddair roddiad
Nid llai da a haeddai dyhuddiad pellgerdd
Y gwnaf i fawrgerdd gynnif aergâd
No'r beirdd a wna'n heirdd hyrddiad caer eofn
Esgeir-loyw golofn o'i ysgarlad
Neud wyf pan allwyf paun ennilliad mawl
Eryr iw faenawr arofuniad
Iw lys Hopcyn wynn wynniad a'i galchfur
Iôr anian Arthur uniawn neirthiad

MADAWG DWYGRAIG

I Forgan Dd. ap Llywelyn o Ystrad Tywi. Rhydodyn. O L. E. D.

I fwytty pobloedd af attad Forgan
Fawrgar osp ac eirchiad
Dewisdrefn Dywi ystrad
Drennydd drwy nerth dofydd dad
Tadmaeth prifeirdd heirdd o hirddawn Forgau
Fawrgar cadarn cyfiawn
Gwymp o'r borth cymmorth cammawn
Gwych bôr o hîl Iôr hael iawn
Iawn y rhoddes yr Iesu
Anaw caredig yno
Anawdd rhag ei haelioni
Ynnill ei gyfryw ynny
Ynn y mae tyddyn oed dydd lles fawrgost Llys Forgan fâb Dafydd
Dyn agos nid a negydd
Dyn o bell i feddgell fydd
Rydd yn fy mryd gwynfyd gwir
Budd teg bu o'i reg ragor
Myned wlad fy mhennadur
Manwl pawb wrth fy muner
Muner y sydd mewn aur sud
Morgan bennadur mawrged
Menestr cler mewn ystyr clod
Meistr fawr o ddwyfawr Ddyfed
O Ddyfed pan addefer
Hyd ym Môn lle ydd hed mor
Ni weled ac ni welir
Ferthawg er pan fu Arthur
Castell ni ad cymmell car
Cof dal gwyl cystal y gwr
Gwr clodrydd y sydd i'n ansoddi
Gorfuddiawg farchawg pan fai erchi
Gwr cadr rhudd baladr mal rhodd Beli mawr
Gwawr dandew aesawr Duw i'w oesi
Gorddwy uch Tawy ni chyrch Tywi
Gwrdd Forgan Drystan a'i law drosti
Gwarant i anant daioni cyfrin
Gwerin fyrdd fyddin o feirdd feddwi
Goreu y barnant o wlad Geri
Goron yr awron i Eryri
Gwnai man y delai na myn doli gwin
Mwy no dwfr melin ymen Deifi
Gwnaf i'm brawd araf ail Bryderi
Gwiw a difilain gwawd i'w foli
Gwnaeth yntau finnau f'ynni'n llawenach
O'i lifrei'n falchach nog Elifri
Hir y gatto Duw mewn daioni
Hwyr y dyccer ner rhag yn oeri
Herwydd gwych edrych edryd eri arglwydd
Ar ei ehudrwydd ai wrhydri
Hylwydd a chadarn lle bai holi
Hyglau ar ddwyfoes hoyw-gler ddofi
Hardd afael fur hael fy rhi 'n Neheubarth
Hwyliau dewr diwarth haelder Dewi
Hael am fudd fu Nudd o fewn noddi
Dianhaef[1] Fordaf mewn daioni
Di serch fu Rhydderch i roddi trysor
Porphor a phylor aur a phali
Deu well yw Morgan ni wn dewi
Dwywawl llyw gwrawl llaw egori [ledd
Deddf Pawl yn awr traul no'r tri o'r Gog-
Ym Duw i Wynedd da ei eni
Llafuriaf ei fawl ger gwawl gweilgi
Llamsach Deheubarth yn wr llymsi

[1] *Neu*, Dianhael?

Llwybr hardd i bri'fardd brofi o Benllyn
Gofyn Rhyd-odyn a'i rhad oedi
Hwn yw'r arfeddyd ergryd eur-gri
Heb fynegiad ffyrdd heb fynegi
Mewn ystryw y ddaf menestri clodrydd
Morgan ap Dafydd rydd rieni
Mal Seth ap Addaf ydd af ddyfi
Pan aeth i Baradwys wiwddwys weddi
A dylyn ôl cler ni wnaeth doli rheg
I'w fireinllys deg o fôr Enlli
Llew glew glaif gwyar llwybr bar beri
Lle llawn dawn digardd bri'fardd brofi
Lluddiai ennynnai yn ynni galon
Lladron ddeifr coethion drwy ddwfr Cothi
Lle gwna rhiain gain gynnefodi
Llaryeiddiaf merch mam a'i llaw roddi
Lleucu lle prydu pryd arieni ryw
Lliw arien ydyw eiry i'w nodi
Lluniaf a malaf glod i'w moli
Llerwddoeth aur gloyw-ddoeth o arglwyddi
Llwybr da a wedda dyweddi Forgan
Llathraid lliw huan ar wynllethri
Rhad da a wedda rhoed Duw iddi fun
O fewn gwyrdd a phali
Llun tawel uch llanw Tywi
Llaw-hir fyw hir ef a hi

MADAWG DWYGRAIG IR UN GWR.

O L. E. D.

Main a gudd deu rudd trom fu'n dirwy
Muner fab Madawg rieddawg rwy
Mewn arfau gorau oedd ail Garwy
Mewn oerfa bu dda i ddwyn saffwy
Manerfawr eurlawr aml ei arlwy
Mynorfedd diwedd cwyn bro Dawy
Mewn erfid ei lid oedd daladwy
Mae'n oerfar i gâr mawr alar mwy
Llefir i'r deifrdir amgylch Dyfrdwy
Llafuredig fydd llef ar adwy
Llwyr i'n gwnaeth Dofydd hir ddefnydd hwy
Llâdd y gennym ail llyw Ddyganwy
Lleyn ddwyn ai cwyn am dy Conwy
Llawr Môn ac Arfon gorfawr gyfrwy
Llin haelion doethion gwlad Dindaethwy
Llefant hyd Brydyn llynn llinnonwy
Lleyn a'i cwynyn dros dwfr Cawnwy
Lluoedd a'i gogylch hyd am gylch Gwy
Rhy anniben wyf ail Ronabwy
Rhyw freuddwydydd moel coel celadwy
Rywelais Ruffudd ryffyrf ardwy
Ri llwyr ym meddwi is llawr Mawddwy
Rywelais cyn cwyn yrdd-ddwyn erddwy
Rhyw haelion hoewon hywel Gronwy
Dewr gadarn Ruffudd ar dir Gadwy
Dogn o freuddwyd yw llyw llaw fodrwy
Naf a'i rho culwydd ebrwydd obrwy
Naw alar ym yw na welir mwy
Mwy rhan difa'r gran a dwfr grudd drost-
Gan dristyd ai cystudd [aw
No dwfr dros draeth yn faeth fudd
Nawd am oreuffawd Ruffudd
Gruffudd cyn maengudd o fewn mein gyr llann
Dan rwym llenn crefyddwyr
Oedd enw mawr a gwawr y gwyr
Ac wyneb dros wlad Gynyr
Gwlad i'n trig treisdig llwrw trawsdwyn Gruffudd
Dogn arlludd dygn orllwyn
Gŵr o ddeddf gŵraidd addwyn
Gwyr o dir Ynyr a'i cwyn

M. DWYGRAIG I LO RHODD.

O L. E. D.

Tprue loe lo leuawg ei gynffon
Assen i gylion ys sy'n goliawg
Pryf cloff-droed ym rhoed rhad llwysawg Mirain
Teneu-goeg elain tin gagalawg
Eidion y gelwynt oediawg marw ddwyen
Nid mwy no'r chwannen ar erchwynniawg
Ni weled gan wr ni wylawg galon
Anfon rhyw eidion uch Rhiwedawg
Moel grafangmyr byrr bareuawg tindwll
Maint cwccwll trydwll ni thyrr troedawg
Mal athrist yrhoes meleithrawg eiddil
Mil tarw i gynnil torogennawg
Yn attethol plant unteithiawg henfon
Yn well no'r edion calon ceiliawg
Yn lleiaf unrhodd yn lleuog[1] ommach
Yn llun cod owrach grach grafangawg
Cynnyg ym fudredd riniawg drewedig
Gwell oedd ym Padrig cynnig ceiniawg
Rhawn gwrcath mwrchath nid marchawg tromwedd
Rhyfedd i'r bawedd na bydd bywiawg
Ganed yn gydoes Gynawg a Deinioel
O hicc henfon foel Goel Godebawg
Am gynnyg ym bryf em giniawg lawes
Ar des a golles gan daid gellawg
Ymelldith mab Duw diawg y dyry
I'w dy a'i feudy o dai Fadawg

Tprue loe lo lom ei gynffon
Pen bryd hyd hydr pil a hil henfon
Pam y gwnaeth ath faeth fethion buwch ddiffaith

[1] *Neu*, lleuawg.

Pa waith ddiwydiaith addaw eidion
Deuthum i'm cyngor a gwyr doethion
Detholais ceisiais nifer cysson
Doeth un ysgymmun osgymmon pobloedd
Llygru'r addaw oedd llygrai roddion
Eddewis yn rhodd unfodd anfon
Ych dwnn a yrrwn dan euorion
Rhoi pryf hwyr carnwyr ceirnion pry'r berth
Anferth nid cywerth un o'r cywion
Syllais a gwyliais ar draws gwylion
I geisiaw'r addaw gan gas arwyddion
Cael cymmar dyfriar dwyfron anghymman
Gwan ei ffurf allan ni phawr feillion
Eres ym sommes myn Sain Seimon
Oer oedd gynnig dioer darw eddnogion
I Fadawg oediawg eidion gwaradwydd
Dwy ysgwydd henwydd ar ddydd hinon

Tprue loe lo leiaf o wartheg
Ei werthu ni medraf
Prid i ddyn ei ddwyn hyd attaf
Prin o rodd o fodd a feddaf
Pryf a'n rhoed anrhydedd leiaf
Pryf horllyd hwyr-llo Gorphennaf
Piblyd ni chyfyd ni chaf ddim erddaw Ym myrddydd cynhauaf
Mantach bach bychan y gwelaf
Maint ffured ni phawr wellt calaf
Mil eiddil iddaw ni phrydaf
Mael ffwlbert ar guert gauaf
Mwy corph gwadd iw lladd nis lluddiaf i'r cog
Os llwdn cig a geisiaf
Mae rhuad i'r rhai a dystiaf
Mae braeor gyda hôr haf
Mae cloffi o'r cliffid bawaf
Mae'r bendro ar y llo lleiaf
Mae'r dafawd wst gwst gest achlaf oediog Ar fy eidion dybygaf
Gwr a'i rhoes gwyddiad foes fawaf
Gorfynydd geir fanon pringaf
Gogeilwas gogul wan llesgaf
Gogaled gelyn cyfnesaf
Gwerth isel eidion gwarthusaf unrhodd Yn anrheg nis mynnaf
Pan golles llawes lliwion gwyw gimmwch Gogymmaint corn sebon
Nid ai ar drai drwy afon
Adwedd adref dinref don
Ni cheisiwyd erddaw na chysson ffeiriau Na pheri dal lladron
Na thra annog swyddogion
Na thresi na si na sôn
Digiaw am danaw dynion a chwilcais Mal am chwalcys yngwimmon
Dimmai ni cheid er f'eidion
Delai i'r ffair wyl Fair fôn

MADAWG DWYGRAIG. DYCHAN I FERCH.

O L. E. D.

Afallèn beren beth ath bores
A impais a'm llaw mewn lle cynnes
Merch dlawd rwydd waelawd ryweles yman
Gael cyn gwyl Ieuan gnwd mân mal mês
Mallt ferch Ddafydd rydd oedd eres
Mawr a ddug neithwyr llwyr y llewes
Poeth fursen finwen o fynwes cae drain
Puttain din angcrain nid a yn angcres
Pan oedd flysig hon hyn a'm sommes
Pwynt darogan fu pan dorroges
Pond da bod deincod dincau gwres gyfedd
Ynghylch ei dannedd ai diennes
Rhai yn amrwd mewn cwd cad yn ei mynwes
A llawer ynghudd ymhob[1] llawes
Rhai a hawdd fernawdd ferw trigwres tân
Rhaib abo perllan rhai a bobes
Afallen beren a bored i'm plas
Ei chnwd clas o flas o flys merched
Ffrwythan rhyw gangan[2] rhag ynged arnai
Ffraeth y dug blottai gallai golled
Tair afallen per pored o anfodd
Ni roddid o fodd ai ni roddid
Un ym Mharadwys a aned yngwydd
Rhwng hên a newydd yn eniwed
Ail yn dwyn rhyddail rhodded i Fyrddin
Buchedd gyffredin werin wared
Trydedd hardd i'm gardd am gerdded gormes
Mul y dibobles Mallt bibled
Rhai'n amrwd mewn cwd cad yn myned draw
Rhai gwedi guddiaw gwyd o godded
Rhai a hawdd ferwawdd ferwed ystletban
Rhaib abo perllan rhai a bobed
Afallen beren beraf dan ddaint
Gwelwyf a'th ddiwynawdd mewn gwal trym haint
Am gyhwrdd gormail a gofeiliaint
A chrwydr a chlafri a hi a haint
Maallt ferch Dafydd hir fynydd faint
Merch dingrach dryswrach o droswraig naint
A rodded i neb rodd gogymaint
A hwn Maallt wael gwyl ffael gelffaint
Saith gastr aeth yndi a saith ugaint
O lodrau rhiau rhy anghywraint
Prif fuchedd merch weddw oedd wyr meddwaint
Plygai eu caliau amgylch plygaint
A deng-niawl a dynn cwbl o'i dengnaint
Dyn ni wŷr ffrwythau sallwyrau saint
Afallen beren mae ffrwyth y gangen

[1] *Neu*, ym mhob. [2] *Neu*, gangau.

Gwae nid o gymen cyn dy gwynaw
Cyd gostwng dy frig ar coed-sach helig
O Faallt frynnig lyniedig law
Ofer fu gywain y polion a'r drain
Rhag Maallt buttain gethr-fain gwthrfaw
Hyd pryd pren llath pont hell ddafngoll ddwfngont
Hydreidd drawsgont[1] front hy y doeth drostaw
Cyd ryd rid canwas cefn weinlefn wanlas
Cas oedd ei chwmpas wedi ei chwympaw
Tynnu afalau torri canghennau
Oerfel i'w dyrnau am ei darniaw
Yr afallen a fu beren cyn dy bori
Mae ffrwyth dy frig oedd ddiunig o ddaioni
Hâd afalau Adda bynnau oedd heb enni
Pan ddoeth gennel traws goed ressel tros gae dryssi
Mallt y buttain llyna gelain llawn o guli
Ar ddwy gangen o'r afallen y gwnaeth felli
Cael tromlathau a chryslennau echrys lonni
Tynnu ysgawlwyth dogn i ddeulwyth dygn addoli
Mawr a ddysgais can ogenais cyn noi geni
Myrddin ym gwnair dydd y bo ffair yn ei pheri
Medd bugeilydd o Feirionnydd ofer ynni
Mawr a sonnieu am genghenneu o'i ganghenni
Oer y cweiriwyd can ehaugwyd cyn no'i hengi
Araith annheg aeth yn falleg o'i thin felli
O'r gwydd oedd fau tynnu tyrrau ac eu torri
Cylch ei harffed rhag ei ddofned oedd yn ddefni
Ar ddail gwyddfid aele y gwelid ol ei gweli
Afallen beren a berais
Ei gosod yn gall a geisiais
A'm cyllell y dydd ai collais ac ordd
O fewn gardd y himpais
Cyn clybod Dyfod difais faw haelder
Feheldyn anghwrtais
A gostwng gystal gwlattrais
Brigawglwyn oedd braw a goglais
Am ir-lwyn y daeth i'm oer-lais
A mawrlwyth parth a glan Marlais
Meheldyn gylyn gelain henbais ledr
A ledai dan a'i cais
Gafl-feddal gwan-wal ugein-wais
Gefel gel gulion ei hir-ais
Gofid prid er pryd a welais
Gofyn hyn ar hon ni pherais
Gafr hyfram fawtgam fwytgais fon llommach
No llumman llanferrais
Mae yn eiddi wryf main eiddil
Moel derchwain mahalt oerchwyl

[1] *Neu*, hydreich drostan.

Achub drygbarabl uchel
A meddw weithred a meddwl
A llwydfoll olwg lledffol
Ac ystlom-gwthr gast lem-gul

MADAWG DWYGRAIG ETTO. DYCHAN.

O L. E. D.

Ystyried bobloedd ystoria Deicyn
Ni med acr o dir da
Helm drasur hylam drwsa
Hil gwrach nid o ddwyach dda
Wedi cael gafael ar gyfa Wenllys
Lle ydd oedd winllad gwyrda
A'i seigiaw Deicyn swga
A'i barch gan glei oedd a'i ba
O'i gydfod isod ar fro Assa sant
Lle ydd oedd saint a chyrchfa
Eithinog refr aeth yna
Fal ei ddwyn yn falch o'i dda
Luciffer y gler gloria faw ddiccwst
Fu Ddeiccyn o'i draha
Ceiliawg yw penfrith cwla
Ceifn bran ydyw'r cefn heb ra
Trwywarth trafn hirwarth tra fu'n herwa byd
Ar ôl bod yn wrda
Bwyd fy nghar oedd fwyccra
A phys a phipcnau a ffa
Truan i groesan egroesa perthi
Nas porthai gardotta
Trist fu ei hyder o glera
Trigwaeth nac y daeth y da
Profes arfer cler cloria ireidlyd
Ar dyle meddw gwassa
Profes a'i fratt farchnatta
Profi rhai'n y tai nid da
Profes fan drottian lledratta 'sgubau
O'r esgobawd yma
Profes yn ogloff loffa
Prif baw braint chwifiaw brwnt chwa
Gwerthawdd oedd anawdd oddi yna 'r gwrthban
Gwrthben ugain cachfa
Gwerthu'r tabar ar bara
A gwerthu'r baltog du da
A cholli rheibog aeth ei chylla 'n lludw
Llwydwan with ongl rongca
A'i thymyr tlawd a'i thama
A'i chaws drwg yw gnaws ai gwna
Sef a fynnai lleidr sef a wna gwibiaw
A cheisiaw a chawsa
Sothach o'i refr a saetha
Saith fryd sathr plegyd pla
Difiawg leidr cipiawg coppa

Rhech chwyd fa
A'i nod[1] yw amod yma
Nis gwnaetha'r cyfryw nis gwna
Syniwch ar Ddeicyn a senna pobloedd
Piblyd llyfant gorcrwa duryn catt yn lladratta
Deurudd oen deryw ei dda

TERFYN.

MADAWG DWYGRAIG ETTO. DYCHAN.

O L. E. D.

Mab y gof glawr dof difiau ni'm perchud
Perchen clap a chodau
F'anwyl ni pharchaf finnau
Wrthyd y twyll glefyd tau
Carn gossawg gorawg gorau ytt dewi
A dewis claf-dyau
Cas fegr cest egr costogau
Clyr ath ffust a dust oedd dau
Cais gnap a gwna glap glippiwr rannau casgl
Cwsg o fewn odynau
Ffrwyna adail dy ffroenau
Ffror a o'th garnor yn ffrau
Coliawg yw gweled ciliau y llygaid
Mawr fydd llwgr crammynnau
Colles rhan oth amrannau
Call glawr cellwair fawr yw'r fau
Cyfod ddrygwas cas cais laeth bronnau moch
Ymachub a'th glwyfau
Ac ir dy hun dy glunniau
Ac oer yw celwydd a gau
Cais glafres gynnes dan dy giniau r'nos
Yn nesaf ith arrau
Cymmer rhag gwres glafesau
Cimmwch brynnig forhwch brau
Bydd gywair ar ffair cais offerau caf
Clwyfus drwyn a gweflau
Eistedd leidr ffrom ar dommau
Y mysg moch cais fail goch gau
Arch flawd arch waddawd arch weddian 'r byd
Herwydd bod ytt angau
Arch er y grôg waedogau
Arch i wr gwan ran o'r au
Arch esgyrn a chyrn a charnau defaid
Ac iraid o'r gorau
Ymbil am wêr ith fferau
Ymddiosg rhag llosg y llau
Cais draw gyfeiriaw goferau peras
Poera d'olofynnau
Mae rhwngc pell ith bibellau

[1] *Neu*, uod.

Mawr fydd cossi clafri clau
Rhai a ddel gochel dal guchiau wrthyn
Mae erthwch i'th lefau
Rhyfedd ben llechwedd lluchau
Horyn tin gan yr haint tau

YR UN MADAWG. DYCHAN.

O L. E. D.

Cristarglwydd didrist edrydd gyfiawnder
Traws a glander tros ei gleindyd
Crair llywiawdr cofiawdr a'n cyfyd ddydd brawd
Ciwdawd oedd iawnfrawd cedoedd unfryd
Cymmen gadeirnen gedernyd difreg
Cain o ferthyr reg cwynaf wrthyd
Difa os dilwn dulwyd areglydd
Defnydd gwe newydd gwae anniwyd
Gwnaeth waeth hiraeth wyth wrthyd brethyn
Gwynn i gael y glynn yn gwl a glyd
Gwilym gwiden goelbren gulbryd heb ereidr
Gwrneidr gormesleidr garw amuslyd
Tincyr greffddyn brethyn brithyd a chwennych
Dwyen a deurych Duw ni deiryd
Dihaedd-wlan dilan delw chwydfryd letpai
Difdai gwaddottai gwe a ddettyd
Casgl gigleu chwedlau chwydlyd gornettwr
Crwydrwr goganwr am gig ynyd
Cas bryf oddiwrthyf a wrthyd cyngrair
Crwydrffair coprys dwyfflair ceipr ystifflyd
Cribin ddanheddgrin anhuddgryd gyntedd
Crychwedd cryw nadredd crawn a edryd
Cyrbwyll hwn a wn ennyd y croccer
Croen ellyll gwillmer drigfer drygfyd
Canaf dyfalaf du fawlyd gidwm
Cerdd i ystilwm hirllwm horllyd
Ci aeth a'r olbrain cythreulbryd Sattan
Cwthr bran gal garan a gel gwrhyd
Creinogawg myssawg masw gerbyd diflas
Cuynwas cyrch lliwlas crach a lleulyd
Cringrys traed efrllys tra dyfrllyd tinbleth
Creth gwarae cyfeth gwyr a'i cyfyd
Creawdr amerawdr am wryd amen
Crog fagl y ddwyen a gwyden gyd
Gwys arnaw gwiw ei seirnial
Gwall mawr oedd gwillmer eiddil
Gwell gennyf gwilliawg annel
Gwahodd ci no'r gwehydd cul
Annedd goled-oer annheg nadolig Deliais ringcyn hyfreg
Ar barth rhwng dwy o'i wartheg
Ddyad chwain heb ddiawd chweg
Heb gyhydrwydd medd heb gyhydreg lles Na modd llys Dinorweg

Heb rost nac erchi gosteg
Heb rannau llettyau teg
Eithr ym achrwm lwm wilammeg lygaid
Ai lewgerdd ffiloreg
Ai wart ar bentan carteg
Ai din ar Hunydd grin grêg

PRYDYDD BREUAN AI CANT I FAREDUDD.

O L. E. D.

Ardwyaf profas prifwawd nis cyll
Eurged rhaith yfed nid rhwyth efyll
Aerddrud aeth es gud wrth esgyll ongyr
Eryr rhodd bybyr mewn rhwydd bebyll
Gwr gwrawl fydd ef pan fo'n sefyll
Gwr gwawd llwydd gyllid gwaedliw gyllill
Gwr a ddaw oi law lafn estyll awch grai
O'i wanas difai win ystefyll
Nid gair anghyfan di fan defyll
Nid gwr cyfagos gair cyfegyll
Nid gwerthfudd pwyst udd pistyll gwin andawl
Nid gwarthfar f'antawl gwerthfawr fentyll
Glew llew llad merfyn is bryn bryd cyll
Gloyw deyrn cedyrn cadoedd a hyll
Glaif trabludd cystudd ces tyll rhos helcud
Gludrwyddbair tradrud ruddbar tri-dryll
Un gynnyd beunydd gwinwydd gwyn wyll
Un profiad angad Eingl wyr a dyll
Un ddeddfau arfau o erfyll prydain
Yn rhyfedd Mechain a Rhys mechyll
Maredudd cydfudd cydfod a syll
Mawr adail cynnail cynnydd fleryll
Marannedd bonedd bennial ffyll gystlwn
Mur gwaywdwnn ysgwn ysgwyd wëyll
Rhag pob drwg amlwg amlaen d rythyll
Rhwyg aerflawdd llwgrgawdd Lloegr-gad ddistyll
I noddi fy rhi rhwyf gwersyll penaf
I'm naf a archaf er ei erchyll
Llawr ynys Derllys nid arlludd i'r lloyd
Bod yno ddadannudd
Llaw egored Faredudd
Llary ffysg un addysg a nûdd
Nûdd unfryd yngryd yngraid rhyfel trais
Traws ddeddfau mab Echel
Niferllwydd rhwydd rhôdd nis cel
Naf cerdd uchel cardd ochel
Ni ochel rhyfel rhwyf argae moliant
Bwrdd warrant beirdd warae
Torfoedd barch nid clod warchae
Tyrrwyn llyw mwyn y lle mae
Lle mae cadair gair gwrawr maeth ardwy
Maith eurdeml pob cerddawr
Anant mwyn arddduniant mawr
Fewn ynys Derllys derllawr

LLAWR YNYS DERLLYS &c.

I TOMAS AP HOPCYN.

Y Proth ai Cant. O L. E. D.

Hoywlyw ryw ras rysedd edlym
Edlau cyflym coflyhr hylwydd
Coeth doeth Domas dymyr erddrym
Urddrad grym llym llaw Duw ai llwydd
Cyflwr gwr gwych gwledd medd mynych
Gwin hoyw edrych gwynn ehudrwydd
Cannawdd cennych arnaw llaw llych
Noddiau tlau clych eurwych arwydd
Arwyddion ion iawn ener diball
Dwbl cwbl cuall cyhoedd bensel
Abl digabl dawn doniawg ddeall
Deongl arall eryr digel
Yw ar bobloedd ac ar luoedd
A niferoeddd wiwnwyf uriel
Ior cenedloedd a golu doedd
Iawnrad torfoedd unrad derfel
Derfel sel sant saint ogyfarch
Gafael mawrbarch alarch eiliw
Gwawl mawl moliant mal dihafarch
Hoywfodd ar farch wedd llywarch wiw
Hil madfil mawr Hopcyn wyn wawr
Hael wrth gerddawr ffraeth ffaglawr ffriw
Wyr beirdd eurawr dros briaflawr
Yssig aesawr frwydr gatgawr friw
Briwgad rad rwysg rysgyr mordaf
Mawrdeg adaf ydyw Thomas
Beirddfyd bryd brwysg braisg rodd alaf
Eilun Addaf addysg melwas
Gorwyr geirwir Einiawn dawn dir
Mawr a gerrir mur gywiwras
Clau y clywir clod hynod hir
Cludnawd wawd wir cenir nid cas
Nid cas fas fodd fudd arddduniant
Ddaniel rymiant rwymiad cyfraith
Nudd ffydd rydd rodd rwydd ogoniant
I gynnal cant cyntedd llys faith
Erglyw Arglwydd nef tref trawsglwydd
Ymyr madrwydd am wr mydriaith
Ehud syud swydd euraid arwydd
A hael hylwydd paun rhwydd pennrhaith
Penrhaith gwaith gwrdd gwyrdd ei roddion
Bwyddaf calon celi a'i nawdd
Penllad fad fydd feirdd whoddion
Hoywdda ddynion ddoniawg ansawdd
Lliw-lafn trafn traws lluoedd lliaws
Llyfr hoff unnaws llwyn y ffynnawdd
Bo hoywdro haws bellnot glod glaws
Lle ni bydd anaws llynn byddinawdd
Byddin drin draul drylwyn cadau

Cedyrn bleiddiau blodeu yn ryw
Dyn hy dan haul hylwydd gerddau
Gyrddaf gampau gwympaf gwr yw
Molawd ffawd ffydd mewn rhwyl mae'n rhydd
Mawl a'i cynnydd mal y cennyw
Irloes foes fydd ion awenydd
Hirawdl mal hydd helydd hoywlyw

DAFYDD Y COED IH OPCYN AP THOMAS.

O L. E. D.

Arglwyddiaidd traidd tr6ydded g6yr Cymru
B6rdd cymr6ysg g6in yfed
Y6 Hopcyn hoy6 loy6 la6ged
Mab Thomas crair urddas crêd
Cred a 6yr yn ll6yr ym'hob llun o'r dawn
Aur dinag lorf cyfun
G6r yng'Hymru hy hoy6gun
Gof na6d aur ac ef nad un
Nid un lle6 modd gle6 medd glas a hepcyr
A Hopcyn fab Thomas
Da6n eur ddull nid un urddas
Nid un rym ac nid un ras
Grâf y6 mab Thomas me6n tymmyr ei dda6n
Ys o ddyn yng6hyr
A'i harf ym mr6ydr a'i heryr
A'i hen6 a'i pharch ai h6n pyrr
H6n pyrr g6yr g6hyr g6ay6 blaenaf ynghad
Ynghy6i6d6rn de6raf
Lyr nerth loy6 oreu naf
Lary g6rol a l6yr garaf
Ll6yr garaf naf na6 can-punt
Lle6 cyrchiad ar Eingl gadbont
Llyw Gwhyr gwell no gwyr Gwent
Lla6n orfl6ch ffl6ch ffloy6 aur brint
Llathr ben cun y dymuniant
A llath bla6dd holl l6yth Bleddynt
Ll6yth Bleddyn 6inllyn 6ynlly6 iôn eillgad
Ynnill gerdd Hopcyn y6
Llyr harddrym ail llyry heirdd-ry6
Llary Gymro hir y bo by6
Nid by6 lly6 beilehry6 bylch-rondi-hepcor
Mal da Hopcyn ddragon
Ef y6 ystor cerddorion
O for Morgan6g hyd Fôn
Ef y6'r naf m6yaf a fag mäon byd
Bid a6dyr y Brython
Eurfeistr myna6g sercha6g son
Ior dethol ar y doethion
An6yd Nudd pryd Udd prydyddion a faeth
Ar faith heiliau trymion
Un adlam a Thalamon
Eneid-ly6 teg difreg dôn
Ar a6duriaid blaid blodau cofion mydr
Meidra6l Gymry gysson
O farn byd ia6n leindyd ion
Fur g6ay6rudd ef y6'r goron
Coron y6 Hopcyn cy6i6 ŵryd. Cai
Ca6 fâb Erbin unbryd
Rheol g6indai rh6yl G6yndyd
Rhyla6n barch ar haelion byd
Byd doethder arfer eurfad ma6r e6ybr
Mi a ro6n fy llygad
Ma6l aur en6 mal yr ynad
Os dy6aid un is Du6 dad
Is du6 dad yn rhad ion rh6y aml gylchlyn
I'6 galchlys ger Ta6y
O 6in ac aur en6 Gar6y
Ni roes neb fael 6ynel f6y
M6y a rydd cynnydd cynneddf g6a6r tr6yadl
No'r tri-hael i gerdda6r
Walch trahydr clud-fydr clodfa6r
Way6 ennyn aer yn un a6r
Yn un a6r hyfa6r ddihafarch hoy6bost
Deheubarth ben cyfarch
Ynad lle6ych por g6ych parch
Nid lla66ag un na6d Lly6arch
Na6d Lly6arch cludbarch clodbell cledd na6ddgâd
Coeth geiniad caith gymmell
Nen cedyrn anian Cadell
Naf balch ni 6nn 6alch ei 6ell
G6ell ymmbell dîell deyrn lla6ch-bobl r6ydd
Hyd yn nrhef Gonstinobl
Ail Elffin 6ay6 lli6 synobl
Y6 na neb am 6in a nobl
Ei noblau yn fau fy6 ddifri facc6y
Ai f6g c6rn a'i sendri
Ai gariad oreu g6i6ri
O'i ras nawr a roes imi
Mi a glodforaf feistr llys m6yeilch hael
G6nai helmau yn fri6deilch
Dros barch rhagora6l g6a6l g6eilch
Harddfur a'i wisgoedd heirddfeilch
Ei heirddfeilch 6isgoedd harddfoes y6'r g6aladr
G6el6yf idda6 hiroes
Ffyrf ia6n y6 me6n ffurf einioes
A phob da ai ra a roes
Rhoes ym ly6 hylym le6 helma6g ruthrdar6
Llary rygar6 llurygа6g
Ei fedd a'i 6in ffyll drin ffa6g
Ai f6nai Hopcyn fyna6g
Myna6g Hopcyn lynn loy6glos
Mur heil-dd6bl ced-g6bl cad-gis
M6nai la6 mae yn ei lys
Eur ddar y Lucidarius

A'r greal ar yniales
A grym pob cyfraith a'i grâs
Y gras a gafas y g6r
A chlod teilyng-brif Ifor
G6yndodig fonheddig fur
G6inau did6yll feistr p6yll pêr
G6i6 ail G6alchmai ap G6yar
A g6ay6 a tharian G6yr
G6yr 6arant ffyniant ffin
Y gerdd tra f6yf fy6 y g6nn
G6a6r ma6r mad bedeircad ben
G6aladr cadr coeth y doethion
G6alch a gar argl6ydd a g6ann
G6yrdd a hepcyr g6rdd Hopcyn
G6rdd Hopcyn loy6-6ynn le6aidd lary gleindyd
G6r arfa6g yngryd 'n y byd n6y baidd
Fab Thomas falchras fylchraidd yngham-ma6n
Fab Einia6n fyrddla6n drin greula6n draidd
T6r tir Ta6y rh6y rhiaidd rhugl ddidarf
Taer y6 aï ddurarf tyrau ddi6raidd
Tarian i'r hollwyr mewn anturiaidd grwydr
Wrth aros ym mr6ydr 6r Arthuraidd
Ceing hiraer orfod cynghoraidd nen gŵyr
Cy6iriaid eryr mygr car6raidd
Ca6r aesa6r g6a6r ma6r mireinaidd beilch-ry6
Car6 h6yrfar6 hir fy6 eurlli6 iarllaidd
Helmfellt lorf g6ay6ddellt g6rddaidd an6yd Ga6
Ha6l caerau ddiria6 hael cerdd6raidd
H6yl deil6ng brisgfl6ng breisgflaidd yn aer-gr6ybr
Hyl6ybr Uthr e6ybr ac athröaidd
G6ir 6yneb Cymry g6erinaidd fyrddau
A g6a6r y dëau a g6rdäaidd
Da lyfr y gyfraith dilyfraidd ynghad
A d6yfil ynad difileiniaidd
Di6edd6 olud ma6r di6yddelaidd ia6n
Da wedd aelaw ddawn dieiddilaidd
Doniawg calon hael dienciliaidd blaid
Digrinarf yn rhaid digrynŵraidd
Di6y6 aesa6r hydr 6r de6isaidd d6rdd
D6ys oesen6 ag6rdd disaesnigaidd
Difreg Hopcyn dêg didaiogaidd dwr
Da 6i6 uchel6r diachulaidd
A dlyeda6g ia6n a di6ladaidd ly6
A dy6ynnig y6 a de6iniaidd
Bri6 aerau a'i ron breyraidd ei radd
Byrdd-6in eu neuadd barddoniaidd
Bronn hynaif beilch-lin brenhinaidd erfai
Buan dd6ygamp Cai boneddigaidd
Por ior g6ineuddor G6yneddaidd eglur
Pur fur praff a6dur fer6 proff6ydaidd
Par br6ydr daer mael ael mil6riaidd 6aladr
Paun difygwl cadr pendefigaidd
Pryd berth certh taernerth teyrnaidd digabl
P6yntus6alch doethbabl parabl peraidd
Parottaf lle6naf lluniaidd helm ddurgaen
Peryf ragorflaen g6a6lch6aen g6alchaidd
En6a6g naf ffyrfaf ffurfaidd ll6yth Bleddyn
Yn ei lys 6inllyn ef ni fynn faidd
Eurgadr fu'ng6aladr engylaidd difrad6
Ion m6yn eiddun cad6 enmyneddaidd
Eryra6l Hopcyn ar6raidd diofn
Ior gloy6ddu eofn argl6yddiaidd
Argl6yddiaidd traidd &c.

DAFYDD Y COED I RUFFUDD AP LLEWELYN AP IEUAN O UCH-AERON.

O L. E D.

Ceredigiawn walch balch bylchrou
Cryfdrafn clodgar rhwysg barwn
Yw llathr Ruffudd law Nudd lan
Llew olwg fab Llywelyn
Llawch-lu eryr llewych lin
Llwyddiant holl wyrion Llowdden
Wyrion Llowdden ben beunydd y dyry
Yn dirion ail Mechydd
Aur i'r gler ger merwerydd
A medd gwledd gloyw fy hoyw hŷdd
Teyrnaidd lluniaidd llonydd a gloyw-deg
Yw Gwledig Mefenydd
Trech no'i gas fawr ei ras fydd
Trychdrin diawdwin dedwydd
Dedwydd dieiddil dilaes
Dynion gynnydd dawn gynnwys
Dewr cain gwell no thrugein sais
Diwg yw fydd deg ei foes
Ei foes yw rhoi 'bawb ei fudd
Ei feirdd cânt ei win a'i fedd
Ei fawl yng Hymry a fydd
Ei fyd a gaiff wrth ei fodd
Modd pablaf medd y bobloedd
Mil a'i gwyr mawl a gyrraedd
Mur iawn rym mewn mireinrwydd
Mynawg llaw eurawg llaryaidd
Llaryeiddfab arab eirian llaw olud
Llywelyn ap Ieuan
Llurygawg calonnawg glan
Llew trawsdeg unllid Trystan
Llid Trystan dewrder ner nerth
Yw Gruffudd Nudd naf di-swrth
Dihyball myn Duw hoywborth
Deheubarth feddbarth fuddbarch gyfoeth beirdd
Byrddau brwysglawn beunoeth
Dioer yw Gruffudd lyw loywgoeth
Drafn diddig di Seisnig doeth
Doeth ail Uthr gwayw-ruthr yn gywrain iawnfalch

O anfodd Eingl Llundain
I'r morfa coeth wrda cain
Eryrawl walch arwyrain
Arwyrain mirain morudd un urddas
Wŷn arddwrn plymlwyd-ludd
Eurgarw clodbell naw'ell Nudd
Aergyrf oreuffyrf Ruffudd
Gruffudd Nudd uddair grym llym llafn disglair
Gwynngrair hael myn Mair am y gwingrawn
Gyrfa mawrdda maith gyrrbrwydr dewrgrwydr daith
Gwyr distryw Einglgaith garw diestrawn
Gwawl hawl mawl mil-cant gwych llych llawch anant
Gwarant glud ffynniant eurglod ffynnawn
Hardd ffrwst wst wayw aestalch hydrdaer ar gaer galch
Hyn Llywelyn walch iôr coethfalch iawn
O werin lin lwys glod byw gwlad Bowys
Hael ynad gleifddwys o hil Einiawn
Emyr ail hail heirdd aml-ba da digeirdd
Emyn Cirig beirdd yw myn Carawn
A chel ferth nerth naid uch Aeron ron raid
Un cymmurth Lloegr-blaid yw iôn cammawn
Elw sal ail Selyf arf mael darf mawldyf
Eryraidd aergryf a rydd eur grawn
Ei fardd ryhardd ryw wyf tra fythwyf fyw
Fy llyw cymmen yw nid cam a wnawn
Arfaeth maeth maith ner aerfaidd rhaidd rhuddfer
Aur oleuged clêr ar ael eigiawn
Draig trin lynwin law dragon calon Caw
Drylliwr caer aelaw dreill-aer creulawn
Bugail cad mad mawr baedd gwnedd gwedd gwawr
Bryd uthr cadruthr cawr byrdd-lawr beirdd-lawn [sedd
Breyr gwyr myr medd brenhin gwin gwên
Bryd byd hyd hydrgledd mawredd Meiriawn
Balch gwalch gweilch loywnen barchus glod berchen
Budd ffrwyth llwyth Llawdden doeth ben y dawn
Braisg waisg wysg brwydr-dwrdd brys emys ymwrdd
Bwrdd ciried agwrdd Ceredigiawn
Ceredigiawn walch &c.

DAFYDD Y COED ETTO.

O L. E. D.

Cystuddfull bawddull baddwm y pechod
Yw'r mab bychan iad-lwm
Cest gawl garl fol tombarlwm
Gystegawr clawr amner clwm
Caeth arial-sur dwrch cythreul swm soegfa
Ci hir-bla cehyr-blwm
Collais o'i werngoffr offrwm
Cylla diawl mewn cenawl cwm
Calonfaen cyff graen caiff grwm ni hyrthgwymp
Mal hurthgen Siacc fâb Twm
Corph pydew trum Iddew trwm
Ci ŵyr cedi yw'r cidwm

Lle ni's gwneath o faeth fethiant ryff erioed
O rodiaw gwledydd hyff
Harddged oesgred heb ysgryff
Heirdd brydyddion prifion pryff
Llyma wneuthur pur pefr ysglyff ryged

O ragor geiriau cryff
Englyn o farn gwyr anghlyff
O ddau gwys nad gau ei gyff

Cafas Cadwgawn llawn llef
Llawer nos dig annigrif
Wrth din ei wrth dan calaf
Yn tynnu drwy wrysg o brysg bryf

Ffo a wna'r Bedo oer badell ddrewson
Ffed gweision ffad gyssellt
Ffugiol ei waith fal ffagl o wellt
Ffiloreg ffleiryn
Ffosydd fydd fawddyn
Ffod anglod englyn bawyn Buellt

DAFYDD Y COED AI CANT.

I Ieuan Llwyd ap Ieuan ap Gruffudd Foel o Ogerddan. O L. E. D.

Ieuan Llwyd eirian llew dewredd
Yng'winllys o'i emys ni ommedd
Brŷd uthr ddrud em golud amgeledd
Baedd brwydrchwant falch fwyniant feilch fonedd
Braisg hir-laif bron hynaif brenhinedd
Rhull Garwy rhaid gofwy rhâd gyfedd
Rhwyll Arthur rhwydd lwysfudd rhodd lâs-fedd
Hail fyrddged hawl gwared hwyl gwiredd
Hardd gariad Cai oesgad Caw osgedd
Hil Einiawn glud uniawn glêd annedd
Fab Gwallter ni fylcher ei falchedd
Croyw Rydderch Pâb geirferch pob gorsedd
Cryf Selyf gwiw hoyw-dyf gyhydedd

Crair geirgall dda ddyall ddi-ddyedd
Credigiawn ail Meiriawn elw mawredd
Enw clodfawr un aesawr ynysedd
Dilaesdof da lwysgof dilesgedd
Drud ddurnawd mael ddignawd mawl ddognedd
Drafn aml-blaid mawr-enaid marannedd
Draws gyngrair anghabl-air ynghwbledd
Dur friw fron annhirion yn nhaeredd
Dull Bedwyr deg eryr digaredd
Dwf Rolant enw mwyniant anmynedd
Dewr gynnwrf câd ymyl-wrdd ced amledd
Diruthr darf mur durarf mawr diredd
Udd gampau iôn rhadau anrhydedd
Anwyd clyr anghysur ynghasedd
Gwawr faelewr gwir filwr gorfoledd
Glan eryr eur-clerwyr wr claerwedd
Glynn Aeron da ddragon diddrygedd
Gwyr Rydderch enaid-serch anwydsedd
Ein heuraw a'n hurddaw enw harddedd
A'n dysgu nid ysgyg o'i drosedd
A'n puraw a'n breisgaw i'n brwysgedd
Aig eur-barch ac arbed pob salwedd
O'i giried ac euraw trychan-wledd
Ac eiriach rygaru dim serthedd
O'i gyrbwyll ac erbyn clêr wynedd
Ac arail y geiriau cymrodedd
Ac aros mal Geraint yngwnedd
A gorfod ac aerfin fflam ddurgledd

DAFYDD Y COED I RAYADR GWY.

O L. E. D.

Rhaeadr oergri cadr a'r crwcedau bach
Bychain geiniawg werthau
Rhugl ffugl ffagl magl mwygl refrau
Rheglwern i gwm Uffern gau
Cau gosostig dig dygn gyrbwyll asgen
Du gynnen diganwyll
Caeth Raeadr ddiwaladr-bwyll
Clafres bres taeoges twyll
Twyll dwng rwng duslwng diflas lle ceusoeg
Lle ceisiwyd fy llëas
Trist chwedl blin doed i'r dinas
Tanfflam drwy Raeadr Gwy gas
Cas yw anghadr Raiadran
Casaf unhwch trwch lwch lun
Cas drachus-ffrom sawr tom tin
Cas cas cas cas cas cas cwn
Cas digarw i'm cystegyn
Cwys dewgur i'r costogion

ENGLYN I DD. Y COED.

O L. E. D.

Dafydd y coed hoed hydr sant
Dyn wyt cerddlawn radlawn rent
Ffo'r bore o'r brithle brwnt
Ffi 'Lanymddyfri ddu front

ENGLYNION YN Y MABINOGION.

O L. E. D.

Clywais aran a lefai ym mhwll
Ym mhell oddiwrth dai
Ar na wrandawer tawai
Ys id yn y boly hwn blawd
Ceiniaid cynnifiaid disgynnaid yn nhrin
Rhag cadwyr cad barawd

Pan aeth Bendigeidran ap Llyr i Iwerddon i ddial sarhaed ei chwaer Branwen yr heddychodd a'r Gwyddelod a rhan o'r heddwch oedd iddynt wneuthur iddaw dy y gannai ynddo can nas gannasai mewn ty erioed. A'r ty a a deilwyd ar gant colofn ac ystryw a wnaeth y Gwyddyl dodi gwanas o bob parth i bob colofn a dodi boly croen ar bob gwanas a gwr arfog yato. Yna y daeth Efnysien brawd unfam i Fendigeidran i edrych y ty o flaen ei frawd a'i lu a gofyn i'r Gwyddyl beth oedd yn y boly. Blawd eb hwythau. Yna y gwasgai Efnysion a'i law ben pob un o'r gwŷr trwy'r boly nes eu lladd ac yna y canai yr Englyn uchod.

TRAHAIARN BRYDYDD MAWR AI CANT.

I Hywel o Landdingad yn Ystrad Tywi 1350. O L. E. D.

Diofryd dor gryd grym arwyriaith
Dewr Howel ddigel ddygn o dreiswaith
Draig balchlyw canllyw cunllaith Gelynion
Dragon gan gofion gwn gwyn gyfiaith
Gweled ar giwed eur argywaith
Gwedi gwalch rhoddiad gad gedymdaith
Gwaed reieidr beleidr heb olaith yngryd
Gwae fy mryd ym myd fy mod noswaith
Llettawd greddf bythawd gruddfan hyd beith
Llastr gwyn gwenwyn dirrwyn dyrraith
Llafar llu daffar lle diffaith heb ri
Llawr Tywi tewi llwrw nad hywaith
Llinon ysgyrion llew aes gwyriaith
Llefain ac ubain am ddwyn gobaith
Llugyrn braisg deyrn brwysg daith morgymlawdd
Llwybr sawdd Lloegr-dorf gawdd llwgr dwrf goddaith

Lleon ddewrder ffer ffwyr annorraith
Llam drin breenhin Brynaich angraith[1]
Llwyth Tewdwr tresiwr trisaith brenhiniaith
Llary llawffraeth bennaeth feirddfaeth fwrddfaith
Llid anian dylan tarian teiriaith
Llaw rudd-lein ysgain ar wain eur waith
Llew prudd ced ddiludd cad ddylaith Caeaw
Llawr llwyrfraw lludwaw llid llyr llediaith
Pwyll Cai pyll Myddfai par pall meddfaith
Pyrth pybl-fag ddinag ddawn ganhymdaith
Por gryd lles esbyd llys oesbaith nad byw
Par glyw digabl ryw deheu gwbl raith
Parhawd molawd mil ossymdaith
Paun gwyr mawr eryr o'm aur araith
Prudd budd udd diludd oedd dalaith trydar
Par galon esgar gelyn oesgaith
Bid iddaw anaw ynad cyfraith
Baradwys tadwys tud pob gwyniaith
Parawd rodd unrhodd anrhaith ni dderfydd
Cerennydd perydd purffydd perffaith
Duw ddewin brenhin breiniawl neirthiad
Doethfab Mair a bair oi bur gennad
Dawn hysbys dyfrys difrad gerennydd
Ei brif awenydd herwydd hirwad
Gan wyrion haelion hwyl ddigranniad
Arf creulwan cammawn Einiawn ynad
Ardal aur bennal erbyniad anant
Ardeml blant moliant miloedd borthiad
Ni wadaf barnaf can wyf beirniad
Na waisg ar glod braisg brwysg ddychaniad
Ac ymhlith ynrhith anrheithiad ni'm ceir
Heb grair dilesgair[2] ac offeiriad
Cywyr wyf haeddwyf heddwch arad
Cyffredinrodd bodd byddin gyrchiad
O bwyll mur didwyll mawr dad didramgwydd
Arglwydd culwydd rhwydd rhwyf goleuad
Anfonaf traethaf treth o gariad
Eur chwedl i'm cenedl canon brydiad
Awen yn llawen rhac lliwiad celwydd
Nis bwyf goll gynnydd gan gall gennad
Eisiau synhwyrau mydr eiriau mad
Oedd imi golli gwesti gwastad
Peiriau ffrwyth wleddau ffraeth wlad pêr heilgyrn
Pyr lafnau erddyrn pyst cedyrn câd
Gwae biau maddau medd a gwinllad
Gwerinoedd llysoedd llês pob eirchiad
Gwahoddion rhwyddion a roddiad dreigiau
Gwiw gawadau tau Tywi ystrad
Da gyfoeth peunoeth poen ymbwyad
A golleis i drais drosedd ffysgiad
A gallu ceinllu canllaw had Merfyn
Ac ysgeir-loyw lynn ac ysgarlad
Gwir folir yn hir gywir gawad

[1] *Neu*, annraith. [2] *Neu*, dilesai.

Gweilch hirfryn terfyn torf gymmynad
Gwaed werin o lin lleiddiad am eryr
Gwyr bleiniad ongyr o blwyf Dingad

TERFYN.

TRAHAEARN BRYDYDD MAWR A'I CANT.

I Gadwgawn[1] a'i Ddaw ac y llosges ei dy y Calan nesaf wedi ei ddychanu nos Nadolig ac y llas ei daw. O L. E. D.

Trallawn Gadwgawn gyd ogan a'i ferch
A'i farch ddaw grabidan
Angall a nifer mall man
Ar gronwledd fuchedd fechan
A gwilio fawdro ef oedd fwdran llynn
Llan Gynawg fab Brychan
Mudfa oedd dda dduw Calan
Lle y bai llanw ei dai o dan
Ulldach ewingrach ei wan a rhudd-gledd
Oedd rwydd glod gyflafan
Alltud secreulyd succan
Ail breinial albrwn gwlad gwlan
A chynnheig-nest gest gwst ogan celfi
A'i rhagci'n ei rhoccian
Gwys arnai nid bai bychan
Gweision a chleifion achlan
Ar offeiriad brad braint llawchwethan brwnt
Maint[2] cadfarch lefhrchan[3]
Nid gweddaidd blaidd bloedd cigfran
Nid iaith o geiniaith a gan

ENGLYNION

A Gant Goronwy Gyrriog. i Wenhwyfar ferch Madawg Gwraig Howel ap Tudur. O L. E. D.

Rhoed llen gudd uwch grudd greddf drais
Rhiain barabl groyw loyw lwys
Rhyfyr ir byd hyd ei hoes
Rhwym caen llenn faen yn Llan-faes
Llanfaes fann uch marian môr
A gudd Gwen hoywfudd hwyfar
Lletty saint a braint brodyr
Llawr-gudd-fun llwyr-gawdd hun hir
Hir yw ynof cof cyffro
Herwydd trais Dofydd trosti
Hawdd ym urddawdd a mawr-dda
Hael hoendeg liw haul hundy
Dy hir hun-dy gwedi gwedd

[1] *Neu*, Cadwgan Ficar. [2] *Neu*, maint. [3] *Neu*, lewhrchan.

A phryd a guddiwyd a phridd
Dygn gofion rianon rodd
Digofaint bun deg ufydd
Ei llu fydddawd ceudawd cof
I hardd Wenhwyfar araf
Bun deg o bwyll didwyll dwf
A'i haelder a dal ner nef
Rhen nef rhan ofid ddygngoll
Ei hun bun byd ni's ynnill
Rhoed llawr ar lloer hardded hyll
Ni rodded llawr ar wawr well
Gwell fu bwyll ganwyll gwenwyn
Gwenhwyfar haul daear hoen
Gorchudd gwawr yw llenn fawr faen
Garw chwedl iw chenedl ei chwyn
Mawr o gwyn dwyn dinag rodd
Merch Fadawg rieddawg radd
Gro heddiw maenwiw a'i medd
A gra a wisgawdd ei grudd
Rhoed lenn gudd &c.

SEFNYN A'I CANT I ANGHARAD.

O L. E. D.

Bryd olud byd o bydd mawr dodaf
Brysiaf lle ygwelaf brys llu gweilydd
Braint nef hun adref hoyw fad rydd y caid
Breiniawl hawl henblaid gannaid gynnydd
Braisg addurn difurn neud ufydd arber
Brenhines haelder gloywder gwledydd
Brwysg fyddaf od af y dydd i'm gwelo
Bro aml yw yno ym lawenydd
Prydiaf a lluniaf o'i llonydd-falchdud
Paraw aelaw olud or sud y sydd
Perddadsain coelfain celfydd lafarwawd
Parawd berth dafawd gan borth Dofydd
Prif degwch dilwch eiry dolydd cynglaw
Praw nwyf gyrf anaw nid gorfynydd
Priawd oleu wawd eilewydd hyfryd
Pryd gem ar ddeufyd gynnar Ddafydd
Gwawr gerddgar hwyrwar herwydd addnabod
Gorfod ar hoywglod gwiw ei rheglydd
Gorhoffder llawer medd llywydd cerddau
Geiriau aml fwriau ymleferydd
Gwir gymmwyll ei phwyll ai ffydd
Gorau ffurf brodiau gan ffyrf brydydd
Gwared yw rwydded y rhydd o'i gwydrin
Gwin o'r llaw iessin i'r lliossydd
Rhagores cares cerydd ni haeddai
Rhai a'i rhyfolai llawr hufelydd
Rhag braint merch wynddaint wenddydd wybodau
O'r môr bu golau mawr bwygilydd
Rhoddiad Angharad yngheirydd gwyngalch
Rhieddawg dremwalch wyl falch elfydd
Rhiain loyw firain leferydd gwastad
Rhad hylwys blaniad haul ysblennydd

DIWEDD.

SEFNYN AI CANT I LYWELYN.

O L. E. D.

Crist celi poed mi o'm meithfaint synwyr
Ai synniwy cyn henaint
Crist creawdr llywiawdr llwrw saint
Cred crefydd celfydd cywraint
Nid cywraint i neb cywryssedd a'm rhwyf
Yn rhyfyg gwythlonedd
Tud glyw tir Mynyw neus medd
Twr torfoedd terfyn Gwynedd
Gwynedd yn rhyfedd yn rhyswriaeth glyw
A glywant men ydd aeth
Mal torf nyw terfysg alaeth
Mal tonn trais trodlonn tros traeth
Traethaf canmolaf canmil gwyr ysgwn
Hawdd esgyn eu heryr
Calchdoed saith rifed sŷr
Cylch fy rhwyf yn ei rechdyr
Rhechdyr croes Oswallt crysiasant am ddraig
Aml ddragon pedryddant
Gwyr gortho bro bryn a phant
Gwir Cymry cymmellasant
Pebylliwys rhywr rhywodig lluoedd
Llywelyn waith undig[1]
Ym mro Lloegrwys diffwys dig
Ym mryn gwyth yn Amwythig
Amwythig wledig wlad anhydr ei braint
Am Udd braisg ni chyhydr
Uch uch y dydd herwydd hydr
Yssig ddydd oswydd oeswydr
Godrais a laddawdd o lu trychiad Lloegr
Llywelyn ar honnaid
A'i bobloedd cyhoedd cydnaid
A'i byll a'i bebyll ni baid
Pebyll Llywelyn lle cad a weled
Yn oleu arthawad
Yn lludwaw llidwm yn rhad
Yn llu gorfeddu gorwlad
Pebylliwys fy llyw yn llu hyfryd praff
Ar pryffwn o Wynedd
Gorthöai drai draws a hyd
Gorthir y gelwir gerwryd
Pebylliwys fy rhwyf yn rhwyd gwrdd gynnygn
Gwyr gynnif ym mhlymnwyd
Yngwendud glud yd glywyd
Yngwenwen befr bell o Glwyd

Pebylliwys teyrn tew arnad ei henw
Ef henyw o gan-câd
Llyw Gwynedd gwynfydig wlad
Llwyth lleudir ystwyth ystrad
Yn ystrad Meurig anystywell lu
Oddi am lyw bro hiriell

[*Diwedd yr Awdyl, mewn hen lyfyr, y sydd yn canlyn megys y darn olaf o Awdyl gan* GYNDDELW, *yn dechreu*—"Ym maes brynn Actun."]

Ni safai rhag dim rhwych pell
Nac aer na chaer na chastell
Pedwar castell poeth paith ryfig ystwyth
Oddi am ystrad Meurig
Clwyf uswydd nid plydd neud plyg
Clod gyhoedd caeroedd cerryg
Cerrynt a ddugam ni ddygerdd eraill
Ar allt mor a'i ogerdd
Pebyllfa pair cyfa cerdd
Pennal dir engir angerdd
Engiriawl rubeth am rybydd angerdd
Ar gerdd gerdd Geirionnydd
Dybuant dybyddawd fydd
Dywalwern drywern drefydd
Tremynws rhyswr rhosedd ddiabred
Am ddiebryd Gwynedd
Lloegr gychwyn a'i mynn a'i mêdd
Llywelyn llyw teyrnedd
Teyrndud Leisiawn ac Alaswy dir
I deyrn Deganwy
Cam i'r Cymro ni hoffwy
Cynnif Cadwallawn nid mwy
Pebylliwys fy llyw yn Llyssyn drefad
Am drefred Wenwynwyn
Clawr Powys peues Unbyn
Canmil canmoles Duw hyn
Pebyll Llywelyn pawb etwa a'i gwyl
Fal y gwelsawchwi yma
Ynghaer yngharreg Hofa
Ynghaerfyrddin fyrddoedd bla
Pla oedd ar gyhoedd ar gytgam cynnygn
Eu cynnif ry wnaetham
Arthur gynt ffwyr luchynt fflam
A'i ceisiai fal y cawsam
Cawsam ar Bowys beues goeth gestyll
Eu gostwng oedd anoeth
Tri tryfan cyfan cyfoeth
Pedwar enwawg peithiawg poeth
Peth o'i ddylyed gan ddylyu braint
Bro Feli ai meddu
Cafas cyn lleas canllu
Ceisied pen tudwed pob tu
Tuedd a thiredd a thi neud hafal
Neud hyfawl dy westi
Ehang yw ytt rydid ri
Ehofn a golofn geli
Crist celi &c.

SEFNYN ETTO. MARWNAD IORWERTH GYRRIAWG.

O L. E. D.

MYGR-DDUW hardd mae bardd balchffawd cyfannedd
Mewn bedd modd buchedd maddau ei bechawd
Moes râs molt pariad parawd ddigrifiaith
Maith mawrddwyn gwindaith Myrddin geudawd
Maccwy mau fordwy myfyrdawd garwfloedd
Mad oedd mau wisgoedd mwrai wasgawd
Medd cyhoedd miloedd molawd Aneurin
Maer gwin mur gwerin Mair a'i gwarawd
Dysgais gur dwysgur nid ysgawd terfysg
Dysg dyrrwyf addysg diryfeddawd
Dygnaf Duw eurnaf diwarnawd dygnddu
Fu ddoe gan dri llu ddogn o drallawd
Dwyn eurwas difas defawd diweccry
I dy dirwely daear waelawd
Diaingc tros fawrgaingc fargawd grudd prydydd
Deigr rhydd diefrydd dau auafrawd
Gwiw fydd ger broydd i briawd deigr gost
Garw ffrost gan gwaedd-dost gwynaw gweddwdawd
Gwneynt draw gwarandaw gwr undawd feddgyrn
Gar chwyrn ger tefyrn goreu tafawd
Gwae nifer glewder gloywddefawd pobloedd
Draws fywyd oesoedd dros fedyssawd
Cafas cwbl urddas rhag cabl orddawd hawdd
Cawdd cain ymadrawdd cyn no medrawd
Cyfiawn cathl fawrddawn farddawd diletpai
Cof rhai ced ddifai cadw addefawd
Ceingau coeth ddadleu caith ddidlawd ddarmerth
Cyngerth cwyn Iorwerth canon eurwawd
Cuddiawd llawr cwymp mawr am arawd gwyrain
Cor saint corff haeddfraint cywyr ffyddfrawd

Brawd ffydd pob prydydd pab priodawr gwawd
Gwydn yn fyw bedeirawr
Bod ar Iorwerth gerth gerddawr
Byddar gudd bedd lliwrudd llawr
Llawr du oer yw llai'r dëall
Lletty Iorwerth ddawnferth ddull
A garwbwys cwynfain geirwbell
Ac irbwynt derw ac oerbwll
Pwll a gudd ei rudd o rif pencerddiaid
Gwlad gannaid glod gynnif
Pawb a'i gwyl llyd dyn fyl llif
Pelled deigr pyllaid digrif
Digrifwch diau grefydd
Dwy grefft bardd urddedig-rodd

Doded yn gaeth doe dan gudd
Dogn trafael dig nid rhyfedd
Nid rhyfedd trosedd traserch trais galar
Tros golofn cerdd brydferth
A marw ein bardd mawr enw berth
Ym arwain deigr am Iorŵerth
Eurawdd Iorwerth geinferth gân
Erllynedd gwir gyfedd gwin
Arawd têg o orau tôn
O rodd Duw a eurawdd dyn
Dyn doethbwyll didwyll dodais floedd
gyngerth
Dwyn Iorwerth lwysferth lais
Araf i dref oer fu drais
I waelawd llawr a welais
Gwelais am fardd hardd hylithr
Gwedi darllain gwawd eurlythr
Baradwyswaith berw disathr
Bridd a derw breuddwyd aruthr
Aruthr alaeth ruthr o lithraw prophwydi[1]
Meddyliwyd modd wyliaw
Dinidr dagrau am danaw
Defni glud deufwy no glaw
Glaw bryd wylaw brad alar
Gloywon ddagrau a glywir
Nychwyd anafwyd nifer
Na chawn ragorddawn gerddor
Da gerddwr hawlwr haelion a guddiwyd
Gwyddiad ffyrf amryson
Dafodiawg beirdd difudion
Didlawd traws fwynwawd tros Fôn
Gwae ger Môn o feirddion fyrdd
Gwisgaw o gorph gwisgi gerdd
Gwead diffest gwawd hyffordd
Gwasg llawr gwaisg gerddawr gwisg hardd

TERFYN.

IORWERTH AP Y KYRRIAWG I FERCH.

O L. E. D.

Mi a baraf i ddyn araf
Or a garaf ryw ogerydd
Am foniwaw wyf fron friwaw
A'm diliwaw ym duw lywydd
Mae dy warant mawr dy farant
Mewynfeilch garant maenfylch geurydd
I lyfasu fy lliw lasu
A'm lliasu em lliosydd
Gwant fi'n druan gwayw nwyf buan
Gwynder huan gwindai rhydd
Gwen addwynaf gwyd ddirwynaf
Gwedd gain gwynaf gwedd gwawn
gweunydd
Gwn na'm cery gwan y'm pery

[1] *Neu*, proffwyd.

Gwas a'th ery gwys ith ddyrydd
Gwawd foliannus gwaith lwyddianus
Gwae dygianus gwiw dy gynnydd
Heais eiriau haul cadeiriau
Hafal creiriau hyfawl croywrydd
Hyn a wneddyw yt y deddyw
Gair yt eddyw gorwyt hoywddydd
Yt feidduned wyt ddamuned
Eilwedd luned wylweddw lonydd
Uthr ddoluriais oth serch curiais
A llafuriais fy lleferydd[1]
Llywiaf awen llwybr per awen
Efa lawen yw feilewydd
Lleddf eaglynion llyw rhos gwynion
Lloer morynion llawr Meirionydd
Gwawr ddydd Meirionydd mawr anawdd
I'm nwyf gwyn bryd nyf cyn dattawdd
Gwyd a gofal am talawdd
Gwawn lliw och heddiw o'i chawdd

ENGLYNION

A Gant Llywarch y Nam. i Lywelyn fab Madawg mab Mareddudd. O L. E. D.

Neud mau melynddwn
Orchfain cyngrwn
Ceirw cyd bai ef ni roddwn
Bodd bryd ar ei hyd yw hwn
Fal y cefais y ceisiwn
Goddeu budd gwyddiad fy lles
Gwyddant negyf gant neges
Ni aill gwaedd awel goddiwes
Llyfn gwn Llywelyn ai rhoddes
Or dyfyddi syth ar faith dremyn hwyr
Lwyr Loegr gymmyn
Annerch er Du ac er dŷn
Y gan Lywarch Lywelyn

I HOPCYN THOMAS.

Iorwerth Llwyd ap y Gargam ai Cant. O L. E. D.

Hawdd fyd im por parawd foliant
Filwr dyfiant difeth frwydrgledd
Hylwydd Hopcyn hylwybr ganlyn
Heirdd a'i gofyn hirdda gyfedd
Hael fab Thomas teml gwynedd seirdd
Fyrddau digeirdd degan o wedd
Hyder Rolant heirddgler fabsant
Hael ogoniant hoywlew gwnedd
Hil i Einiawn ener Cymry
Cymro trahy trwyadl fonedd
Hyawdl doethfin hofion Myrddin

[1] *Neu.* llyferydd.

Heiliai rawnwin hael o rinwedd
Hopcyn glaerwyn glerwyr frenin
Freiniau Elffin wylffawdd gloywedd
Hoedl hir iddaw hwylddawr fâb Caw
Hydr yn llywiaw llin teyrnedd
Heafi fawl filwr aerau
Yr ein rheidiau ar anrhydedd
Hwyl Peredur hebawg gleis ddur
Hoywdeg eglur hyd y gogledd
Hopcyn arglwydd eurglod warant
Wiwri anant wawr rhianedd
Hydr arglwyddlyw hir y bo byw
Hael o wiwryw hyloyw wiredd
Llewpart y gwyr gwyarliw lafn
Liaws hoyw drafn hydrum osgedd
Llafn ymmrwydrgad llyr undrwsiad
Llywiwr gwenwlad llawhir gwinwledd
Llorf deheubarth hybarch freyr
Freiniau bedwyr byd orfoledd
Lluniaf glod gwalch llyw llys gaergalch
Llew dewr hoywfalch lle diryfedd
Lleyg yw pawb pybyrlew gwyn
Gwir wrth Hopcyn hepcyr ganwedd
Llwyr wybodau llen a llyfrau
Llawr y deheu ai llwyr duedd
Llidiawg wrth frwydr friwdorf aergad
Eurgarw gwenrad gwynrwydd elifedd
Llorf cleddyf hir lleon falchedd
Llathr y cynnail cannyn beunydd
Bennaeth dedwydd didwyll wyledd
Lliaws barlmant llonydd anant
Llyr ddigoniant llwyr ddigonedd
Dyly foliant filwr unfraint
Iawn fryd Geraint gwrawl ryssedd
Dihagr drwsiad doctor cerddfad
Deheu fwriad diofieredd
Dydd da iddaw addas gariad
Wawr ei hoyw-wlad wiwri hywledd
Darian gwyr degan clerwyr
Doethder eryr ar gymrodedd
Dysgawdd lyfrau loywfraint dowuus
Lucidarws lwys ei daerwedd
Cor holl Gymry diwael haelhy
Da yw ymy a diomedd
Dygaf ei glod gloywdwr hyder
Hoywder ener hyd ar wynedd
Dyly amlwawd dewin dafawd
Dewr da hyffawd dewr dihoffed
Difefl bennaeth bumoedd roddi
Rwysg mab Beli baladr dewredd
Dor tariandalch digrif dremwalch
Dewr a haelfalch dyry heilfedd
Duw a'i rhoddo rhwydd hyawdlfryd
Hoedl ac iechyd gwychaf orsedd
Da y hadwaen deyrn chwyrn chwaen
Drech enw ymlaen drychan mlynedd

TERFYN.

MEURUG AP IORWERTH AI CANT I HOPCYN AP THOMAS.

O L. E. D.

Digabl wr y dwg ei blaid
Dor dursaf dewr diarswyd
Difai rad da fu erioed
Diornwalch o deyrnwaed
Teyrn hil cedyrn cydwiw faedd gwawr brwydr
Briwdon wayw ar aesawr
Teml beirdd byd bryd briodawr
Tad y gerddwriaeth fad fawr
Mawr Hopcyn aer-gryn eurgrair pwyllig teml
Fab Tomas wyndodig
Braint gwyr yw llyw llyssig
Baredur ddysg mewn brwydr ddig
Eryr uchelwyr diochelwig hael
Hylathr farn gadwedig
Breiniawl hawl hoywlys diddig
Braisg fyfyrdawd fragawd frig
Dragywydd y bydd barnedig mawl sail
Mal Selyf wynfydig
Ei drwydded bendigedig
A'i dra myfyrdawd a drig
Myfyrdawd ceudawd cerdd blethedig
Mawrfawl swllt didawl cyssylltedig
Modur maith awdur nid methedig
Mal gwasgarfudd Nudd nyw roi'n oddig
Mur gwayw-ddur gwiwddoeth coeth catholig fryd
A —— mawrwell no dyn byd hyd ym Merwig
Synwyr a orug alwyssennig
Sef ydyw naid syw yn safedig
Syth wrth syth trasyth ac arf treisig
Serth lorf doeth loywdorf detholedig
Selyf un-nawd wawd Wyndodig brofiant
Sant swydd a alwant y sydd elwig
Hopcyn iôr gwinllyn gwenllys foesig
Hopcyn wynn wanar trawsdar treisdig
Hopcyn ail Merfyn mawrfar pwyllig
Hopcyn harddwyn hyd deufryd Dyfrig
Hopcyn yn dylyn Nadolig beunoeth
Hopcyn eirgoeth doeth wrth ymdeithig
Hylym arf yngryd fal hwyl amig
Hoyw olud addef hwylau diddig
Heliwr aer friwdwr arferedig
Hael o wir anian hawl wyrennig
Heilwin da wydrin diodrig cadarn
A heiliau masarn wr helm ysig
A gair yn ei lys ym delw Gwrig
A gwraidd ydyw ac urddedig
Y gler a a nifer nefol leithig
A glân a difan yw'r peudefig
A gloywdeg synwyr dirgeledig iawn
A gwinfwrdd yn llawn i bellenig
I Arthur loyw deml wrth aur wledig

A'i lwysgall awen lys Gelliwig
Ein Udd o fwy fudd a fu feddig
I dlodion ddynion a ddywynnig
I Feda a Chadw gynnefodig iôn
Am ei attebion y mae tebig
Caeth awdur mesur moeseu Ffrengig
Caith ostyngiad mad yn rhwymedig
Cystal ac Eidal yw neud cedig
Costiad ddyfodiad addefedig
Cymmaint yw ei fraint fro ni ddiffig nawdd
Ar mwyaf yn hawdd o fonheddig
Clau aergarw trafel cler gartrefig
Clywed ein awdur clod enwedig
Cedlym cleulafu grym greddf ffynnedig
Clwyf rhôn a'r dynion a'r diennig
Calander masw ener a miwsig beirddion
Coron y doethion tra dwythedig
Cymro ydyw ef cymmeredig
Cyfraith erbyniaith wr arbennig
Camber rymuster o rwym ystig
Calon ein brudion yn buredig
Cwyn a mil adar canmoledig hail
Cai ail a gynnail ac a gynnig
Cwrseriaid euraid eirf bedestrig
A chadoedd emys nyd ychydig
Cyfoethawg lludwawg nid colledig
Cadr-lyw yw uniawn dawn diunig
Cerddau mwy radau mawredig a fedd
Cwbl awdur mawredd nid cabledig
Digabl wr &c.

O du'r elor i dir mynor mad yr myned
Och nad ystyr y dialwyr eu dielwed
Doe'n cyhuddaw heddiw'n treisiaw hawdd i'n trosed
Heddiw n ddidraink heddiw'n ieuaingc heddiw'n neued
Heddiw'n feilchion a doe gysson ni dangosed
Ac afory pridd yw'n gwely prudd yw'n gweled
Duw dwywawl naf diga ganaf Duw gogoned
Rhag diawl elyn Duw an herbyn Duw an harbed
Duw gwir arglwydd diau gulwydd diogeled
Douiawg fab Mair dawn yw ei grair i ddwyn ei gred
Dug Pharaon y dyniadon y dau noded
Dug nefawl ddraig gair gofanaig gwr gofuned
Holl bobl yr Aipht o fawr angraifft o ferangred
Felly Duw ren da offeren ni ddiffered
O ball heiniau o daw angau i'n dianged
Un Duw doniawg tri trugarawg i'n trugared
Trugaredd fab Mair ytt roi gwared coeth
Rhag caeth bobl geithiwed
I'n rhoes ar loes groes greuled
Ar grog er dwyn pobl or gred
Credaf y dodaf ein dwyn cyddyn[1] prudd
I'n pridd wely ———————— Dyn
Mor wir y daw dir derfyn
Mor ddielw dy myn delw dyn

GRONW DDU AI CANT.

MARWNAD GRONWY DDU AP TUDUR AP HEILYN.

O L. E. D.

Da lafurfa dawn ni dychia dyn o'i deched
Nac oi gynnydd nac oi grefydd nac oi gryfed
Nac oi fawredd nac oi fonedd nac o'i fwyned
Nac oi gadair oi gydarnair ei gaderned
Ac nad arfaidd neb ei ddiwraidd rhag ei ddewred
Cyd cawn ddynion ymadroddion ymadrwydded
Henym o dwyll daear orffwyll dioer arffed
Hen a ofal prudd y dial pridd ein duedl
Ponid rhyfedd rhag dialedd ein dielwed
Nad ystyriwn oni faglwn o haid[1] fygled
Nad oes o ddyn daear dyddyn duoer dudded
Ond tywarchen dymig bruddlem domog briddled
O weddiaw a modd wylaw pawb meddylied
Ydaw angau dan gau beddau dyn gwybydded

[1]*Neu*, hain.

GORONWY DDU I FERCH.

O L. E. D.

Goror maend6r g6ir benydi6r g6ael fy 'nghyfl6r
G6ae ryfel6r g6yr ofalu
G6a6n 6edd neud tau g6ynbryd Tegau g6an a'th faddau
G6enn a golau g6nn ei gelu
G6en laes ch6erthin g6eheni a6dr g6in g6eilging eurin
G6a6r loy6 iessin g6yr leassu
Arien decced eirian drefred ar6ydd codded
Aur dy giried er dy garu
G6a6n b6yll enid g6en drybelid g6yr fa6r edlid
A dogn l6yth llid g6yr dygnllaith llu
Na 6na fein6ar ne ber6 tonniar g6en6en h6yfar
Nid g6yd oth far neud g6a6d ath fu
Berigl a ddel bara6d ryfel budd ni'm ymgel
B6rdd ia6n uchel bardd i nychu

[1]*Neu*, tyddyn.

ENGLYNION AC ODLEU

A Gant mab Clochyddyn i Wenhwyfar ech Madawg gwraig Howel ap Tudur ap Gruffudd. O L. E. D.

Hunudd mar6gudd neud ma6r gur
Enid unrh6yf Wenh6yfar
Anrhaith eil6aith a el6ir
Yn droednoeth 6yngoeth 6ingor
G6asg6yd côr o fynor faen
G6asgarai 6yrdd cyrdd ai c6yn
G6asga6d g6a6d g6indraul haul hoen
G6isg ryoer uch g6aisg riain
Rhiein gain gynneddf ddeddf ddoeth
Rhyhoy6 falchloy6 o feilchl6yth
Rh6ol en6ir o hiraeth
Rhoi mein6ar me6n rh6ym maen6aith
G6aith anhyfryd bryd a bronn
G6ythla6n dymp am d6f g6ymp g6ynn
Gradd fein faes greddfa6l laes Lann
Grudd g6a6r a gro lla6r ei llenn
Llen a gudd d6yrudd d6yre
Llun haelaf ger llan6 heli
Lloga6d gyfunda6d faendy
Lle ceid6 saint ei braint a'i bro
De6id ger bro tonn gro grêg
Dan lla6r ael dyn llary ol6g
Dinam o aur oedd dinag
Deune haul dyno helyg
Ael bro helig tremmig tr6m
Adeu o nad-lais drais drom
Hyloy6 dra6s hoy6li6 drem
Haul a garai draul ger drum
Lloer drym llary dremyn gwalcheidd
Llawr wisg ai cudd neud llwyodd
Llun balch hael llin beilch hylwydd
Lliw ———————————— oedd
Oedd g6a6r ger lla6r llary fechyll
Oedd g6ael ei d6yn g6yn gynnull
Oedd g6angain lleddf ddeddf ddiell
Oedd g6ingar 6enn oedd g6enn gall
Call o'i phyll ei ph6yll oedd ddoe
Cyn colled ddaered ddir6y
Can6yll gaen hoend6yll hundai
Can aeth neud anrhaith g6eith g6ae
G6ae fi ddodi ddadl anfodd
G6aisg l6ysfun me6n g6isg lasfedd
G6a6r fa6r fireinddysg ffysg ffydd
G6yd am ergyd oi maurgudd
Hunudd mawrgudd &c.

Lliaws ofalon i Fôn a fydd
Llenfer haul ucher hyloy6 ech6ydd
Llafuriau poenau peunydd o ddarfod
Lli6 g6i6 g6ymp o gyfnod mânôd mynydd
Llafar mor h6yr6ar o'i mar6 her6ydd
Lla6er deigr is grann oedran edrydd
Lly6 nefa6l d6yfa6l dofydd oi dygiad
Lle yw ynn arnad girad gerydd
Llathr-6edd g6enn 6a6r fa6r fore haf-ddydd
Llithraw merch Fadawg ddeifnia6g ddefnydd
Llaw roddfrys o'i lŷs lliosydd edlid
Llym ddygn ofid prid pob prydydd
Lly6y gymmenb6yll ddid6yll dded6ydd
Lla6en ei g6yngen g6ingar ufydd
Ll6r6 eisi6ed cêd i'm cydfydd galar
Ll6yr dd6yn G6enh6yfar llun g6ar g6a6d-rydd
Llefais llafuriais fy llcferydd
Llafurus groy6 mal g6aith G6enddydd
Ll6yr hiraeth arfaeth ni orfydd cerdda6r
Am 6a6r drem 6yl6a6r o drym elfydd
Llun a roed dan lleu orphen eurffydd
Yn lle6ychgor saint creifiaint crefydd
Llary enaid llathraid ger llethrydd morfrig
Lla6r tyno helig trig tragy6ydd
Lledfryd can dery6 i'm by6 am bydd
Lli6 lloer pan dd6yre bre a broydd
Llaryaidd a lluniaidd er llonydd riain
Lluniais ar6yrain coelfain celfydd
Lly6ia6dr amera6dr môr a grôydd
Lly6ied ail Elen i le6enydd
Lle mae didla6d ffa6d a ffydd ymgaru
Rh6ng llu ni ddarfu ac ni dderfydd
Un ni dderfydd iawn digerydd ion digaredd
Ener g6yrthau a thri gorau a thrugaredd
Eu6 gogoniant a gar foliant a gorfoledd
Araf riain enaid firain enid fa6redd
Eirian gangu a ddug Iesu o ddigasedd
Oedd arddercha6g a hael en6a6g a haul Wynedd
Oedd urddedig a hoen g6enig a hen6 g6ynnedd
Oedd urddas blaid a ry enaid i rianedd
A'm rhoes gan6aith g6in-ne gl6ys faith g6in a glasfedd
A'm rhoes edmyg a phob rhyfyg a phob rheufedd
A roes i fyrdd ac aur a g6yrdd ac eiry ei g6edd
A wnaeth boddiant aela6 ariant i la6eredd
O fe6n ysgrin a main ger6in y mae'n gor6edd
Llathrferch Fada6g llun balch fyna6g llin beilch fouedd
Ll6yr oleu-ne llary drem d6yre lloer drym diredd
Llithr o'i darfod llefain hynod llif anhunedd
Aeth G6enh6yfar i gaen daear o g6yn dyedd
Eigr fun anian o ga6dd gruddfan a gudd graddfedd

Ynghor crefydd ei llun ded6ydd neud
Llandud6edd
O gyfyngd6r angau dreis6r yng adrossedd
Y mae rhiain yn ei har6ain yn ei heur-
6edd
Yn en6 cyfia6n yn ei hirdda6n yn ei
harddedd
Yn rheinia6l yn rhagora6l yn nhrugar-
edd
Yn rh6y gariad ein naf 6en6lad yn nef
6in6ledd
Gwledig urddedig air ddidwyll glaerdwf
Eglurder eiry yst6yll
Cymman y gellir cymm6yll
Cymmhenda6d ei ffa6d a'i ph6yll
Mygr b6ylla6g fyna6g fanon 6ann hoy6-
fun
Wenh6yfar rudd ffion
Ma6r doeth dial gofalon
Mar6 g6raig ofynaig o Fôn

AWDL I FEFANWY FECHAN O GASTELL DINAS BRAN.

O L. E. D.

Neud wyf ddihynwyf hoen Creirwy hoyw-
A'm hudodd fal Garwy [ged
O fan o'r byd rhwymgwyd rhwy
O fynor gaer Fefanwy

Trymmaf yw cariad tramwy hoen eur-nef
Hwn arnaf dy faccwy
Dy far feinwar Fyfanwy
Ar a'th gar ni bu far fwy

Gofyn ni allaf namyn gotwy cûr
Dug[1] mewn cariad fwy fwy
Fynawg eirian Fefanwy
Fuchudd ael fûn hael fyw'n hwy

Eurais wawdd ddidlaw ddadl rhwy eglur-
llwybr
I glaerllun Myfanwy
Euraf i haul amaerwy
Er ei mwyn o eiriau mwy

Nid hawdd ardeml cawdd ardwy adneuboen
Adnabod Myfanwy
Hoen a'th gar afar ofwy
Hoed brwyn i'r ddwyn yr ai'r ddwy[2]

[1] Dyn.—Ll. E. E.
[2] *Darnau y ddwy englyn ragvlaenawl a wnant un yn* Ll. E. E. *fal hyn:—*

Eurais wawd ddidlawd ddadl rwy adneuboen
Adnobod Myfanwy
Poen ath gar afar ofwy
Poen brwyn ei ryddwyn i ddwy.

Gorwydd cyrch ebrwydd ceirch ebran addas
Dwg dristwas dig drystan
Llwrw buost farch llary buan
Lle arlloes fre eurllŷs Frân

Gwnn beunydd herwydd herw amcan ddilyd
Ddelw berw Caswennan
Golwg deddf amlwg diddan
Gwelw freichfras brenhinblas Brân

Gyrrais a llidiais farch bron llydan hoyw
Er hoen blodau firian
Gyrrawdd[1] ofal i'r Alban
Garhir braisg ucheldir Brân

Lluniais wawd ddefawd ddifan traul ofer
Nid trwy lafur bychan
Lliw eiry cymmar[2] pen Aran
Lloer bryd lwys fryd o lŷs Frân

Mirein wawr drefawr drofa[3] brad i'm dwyn
Gwarandaw fy nghwyn frwyn freuddwyd-
iad
Mau glwyf a mawr-nwyf murniad hun oheb[4]
Gwrtheb teg atteb tu ag attad
Mi dy fardd digardd dygn gystuddiad Rhun
Gyfun laes wanllun wrth[5] lys winllad
Mynnu'dd wyf draethu heb druthiad na
gwyd
Wrthyd haul gymryd gamre wastad
Mynud hoyw fun loyw oleuad gwledydd
Glodrydd gain gynnydd nid gan gennad
Maînt anhun hael-fun hwyl-fad em cyfoeth
Ddoeth fain oleugoeth fy nau lygad
Medron hoen goroen wyf[6] digarad was
Heb ras mau drachas o'm edrychiad
Magwyr myr wydr hydr hydreiddiad lwysle
Mygr wedd haul fore eurne arnad
Megais llwyr gludais llawer gwlad yn ddwys
Dy glod lwys cynnwys pob atceiniad[7]
Mal hy oedd ymy am wyl gariad graen
Myfanŵy hoen blaen eiry gaen gawad
Meddwl serchawl hawl liw tonn hwyliad
welw
Arddelw dygn elw[8] heb dy gynheiliad
Modd trist ni wnaeth Crist croesdeg[9]
nerthiad llwyr
Wanwyr o'i synwyr drwy lud synniad[10]
Murn boeni a mi o'm anynad hawl
Serchawl eneidiawl un fynediad
Mul y bwriais trais tros ddirnad Duw
gwyn
Tremmyn ar ddillyn porphor ddillad
Megis ti ferch rhi rhoddiad gymyrredd

[1] Gyrrawd.—Ll. E. E.
[2] Cynnar.—Ll. E. E.
[3] Dra fo.—Ll. E. E.
[4] Huno heb.—Ll. E. E.
[5] P'th.—Ll. E. E.
[6] Nid.—Ll. E. E.
[7] Datceiniad.—Ll. E. E.
[8] Dygynnelw.—Ll. E. E.
[9] Im gwnaeth Crist croes-
dog.—Ll. E. E.
[10] Senniad—Ll. E. E.

Mwyfwy anrhydedd wledd wledychiad
Marw na byw nwyf glyw gloyw luniad cyngaws
Hoednaws nid anhaws i'm am danad
Meddwl ofeiliaint braint braidd o'm gad llesmair
I gael yr eilgair wrth offeiriad
Masw imi brofi brif draethiad a wnawn
Lle ni'm rhoddi iawn ne gwawn na gwad
Mesur cawdd anawdd i ynad eglur
Adrodd fy nolur ddwysgur ddysgiad
Modd nad gwiw fy lliw[1] lleuad rhianedd
Na'm gwedd hud garedd gan[2] hoed girad
Meinir nith'[3] berthir gwn borthiad poenau
Yn nen hoen blodau blawd ysbaddad
Medraist aur delaist er adeilad gwawd
Ym nychdawd ddifrawd ddyfrys golliad
Meddylia o'th ra a'th rad i'th brydydd
Talu y cerydd Duw dofydd dad
Meddiannus Ddeus ddyad ffyddlonder
Ner dreisgwyn bryder droi gain brydiad[4]
Brydydd wyf tros glwyf trais glud hoen gwaneg
Iaith laesdeg ith lwysdud
Fynawg riain fain funud
Fun arlludd hun eirllwydd hud
Ym neud glud dy hud hydr riain wanlleddf
O'r wenllys ger din-brain
Aml yw gwawd gynnefawd gain
O'm araith i'th dwf mirain

HWYEL AP EINGION LYGLIW AI CANT.[5]

LLYWELYN GOCH AP MEURIG HEN I HOPCYN AP THOMAS.

O L. E. D.

Gogyfarchaf naf ini a rodded
Yn llaw egored weisged wisgi
Gwawr ystrad diwad Tywi o'i dechrau
Gwrdd foesau llachau yn ein llochi
Goroff gadr baladr Beli am osgryn
Gwellyniawg Hopcyn waywryn wiwri
Llin Domas ddifas llawen ddofi cler
Llin Einiawn ener llew un ynni
Nid rhaid i eirchiaid erchi im canllaw
Ei law o'r eiddaw a wŷr roddi
Gwyrdd-las o'r dinas daioni gofeu
Gwin a phiolau gwynn a phali
Eryr glewddewr iawn arglwyddi gydfaeth
Uwch goror hoywdraeth awch gwrhydri
Eofn llwyr y gwyr egori hyd frawd
A ddywawd praffwawd y proffwydi
Nid rhyfeddwael cael celi a'i berthwnaeth
O gampau luniaeth gwymp haelioni
Diodydd ynn rhydd ein rhi Rydderchnaws
O faril gyngaws rhydraws Rhodri
Hwyliaf addefaf o Ddyfi ardal
Trwy ochel pennial tryfal trefi
Dyyrrais[1] goethynt dros Gothi ddulas
I Fedyfnych blâs heb fod ofni
Trwy lychwr at ŵr ni ad torri ffydd
A thraw i'w geirydd[2] ni thry gwyri
Hebawg goludawg galedi wrthryn
Hopcyn goreu ynn gŵr ei eni
Lle mae draw iddaw drwy weddi ffaglawr
Croesdai neuaddawr Crist iw noddi
A lliaws draul mêdd a llestri ariant
A hir ogoniant a hwyr gyni
Gwyr a gwbl hygyrch i Gaer Gybi sant
A he yd fwyniant hyd Efenni
Gwawr gwhyr hoyw lawr ger heli amrwyf
Glywed ei fawr rwyf iw glodfori
Gael gorhoff einioes Gilgwri fwyalch
Falch ym eryrwalch uwch mawr erwi
A diwedd hywledd yn holi a wnair
Un gredadun grair uthr air a thri
Tri ac un tro ym gun gael
I luniaw cerdd aelaw wyl
Wrth ei rym wiw Arthur ail
I eryr Gwhyr gwiw hael
Haelach no neb or hoyw-lu
Heiliawdd ym win uwch heli
Hwn a orddyfnawdd hynny
Hopcyn gyttyn lygeittu
Llygatgall diball debyg
Lle mae gair oth nawdd grair grôg
Llew durwayw llyw diorwag
Llywy rydd-dal llaryeidd-deg
Leg yw oronlyw ar alarch unlliw
Wahen-lliw palffrei-farch
A hael megis mael am arch
Ac ufudd fy ngogyfarch
Gogyfarchaf naf &c.

[1] Gwiw lliw.—Ll. E. E.
[2] Nam.—Ll. E. E.
[3] *Neu*, neuth.
[4] *Nid yw y ddau fan rhagvlaenawl yn* Ll. E. E.
[5] Edrych ai ewythr i Ruffudd Llwyd ap Dd' ap Einion lygliw oedd yr Hywel yma.—Dr. DAVIES.

LLYWELYN GOCH I LYWELYN FYCHAN AC I RYDDERCH EI FRAWD.

O L. E. D.

Henynt o le ni hunir
Heol y glyn hail y glêr
Hedd hawdd ddiommedd amnor
Hirdda fawl heirdd ddau filwr
Milwriaidd gorph mal Urien
Mygr Rydderch gaethferch goethson
Meinlew ail mwyn Lywelyn
Meddgell difachell fychan

[1] *Neu*, dieres. [2] *Neu*, geurydd.

Bychan yw fy rhan o'r rhad a'r echwyn
A'r uchel ysgarlad
Hyd pan ddycco cyffro cad
Duw o Loegr cin dau lygad
Llygad ei hael wlad yw hwn
Llaryaidd Rydderch luniaidd lonn
Ail llygad y winwlad wenn
Yw fy llawlyw Llywelyn
Llywelyn uwch y glynn glwys
Rydderch gwrferch hygarfoes
Deuwr yn arwain dwyaes
Dau gyfaillt deg a gefais
Cefais iawn redais yn wirodau gwin
Yn gaened yn dlysau
Yn rhuddion feirch yn rheiddiau
Yn ra ran o dda y ddau
Dau o gennadau gwynniou ydynt dir caeth
Lloegr a aeth boed ffraeth ffrwythynt
Diwasaidd yngherdd ym dewissynt
Dewisaw gwiw ddyn dwys y gwyddynt
Rhieddawg farchawg a gyferchynt
Rhuthr milwraidd fraisg mawr-waisg morwynt
Rhydderch wrth hir-ferch ddigynghorfynt
Rhi deutu Aeron ein rhaid yttynt
Rhwydd rhag Llywelyn fo hyn o hynt
Fychan ddiymgel echel uchynt
Rhai o drumydd Lloegr bob rhyw dremynt
Rhoed y ffawd i hwn rhydiau a phynt
Gosyml y barnai er a geisynt
Rhai a'i gommeddai gemmau oeddynt
Gwerin gynnefin gwin a yfynt
Gwŷr drythyll eu byd gwir a draethynt
Braisg eu cyrph a gwaisg gwedi y gwisgynt
Brenhinedd y serch byrr iawn hunynt
Breiniau negesau a ddangosynt
A gwin y brenhin a obrynynt
Y nifer o glêr a eglurynt
Awen yn llawen iawn y llywynt
I dlodion ddynion a eiddunynt
Gael eu lles gan hael llaes gynhelynt
Deallu barddlyfr da a ellynt
Dillynion cysson ni'm atcessynt
Dechreu a chanawl hawl a holynt
Na diwedd cyfraith nid edewynt
Rhwydd bererinion rhudd a brynynt
Meirch ar ol dwysgeirch wedi dysgynt
Arfau o'r gorau aer a gurynt
Gwyrdd a rhudd-aur coeth gwrdd y rhoddynt
Pybyr Lywelyn hyn a honynt
Pabl Rydderch loyw serch ni'n dilyssynt
Par Iessu fab Mair rhag pyr ryssynt
Pob un o honun i'r lle yr henynt
Henynt o le ni hunir &c.

I LYWELYN FYCHAN AP LL'N. ABAD YSTRADFFLUR.

Llywelyn Goch ap Meurig hen ai Cant. O L. E. D.

Credaf ytt Iesu fab y croy6-dad
Crea6dr hael lly6ia6dr haul a lleuad
Credadun nef gun naf ac ynad
Crair o ddilys Fair ddeules fóriad
Can6aith ragoriaith pob rhyw gariad
Cynnorth6yaist fi geli gwyliad
A'r a6r hon etton Du6 ren attad
Rhed6n o'r di6edd ith 6lêdd ath 6lad
Y nerthaist fyfy megis neirthiad
Am argl6ydd-ly6 ym a mur g6leddólad
Am 6r eresdrefn a'm 6a6r Ystrad
Fflur ai phennadur a'i modir mad
Lly6elyn 6i6barch lluniaidd Abad
Fychan g6r difan gar6y dyfiad
Llin lly6 cynnefin lle6 cynnifiad
Lly6elyn arall ded6yddgall dad
Heiliaist ddofydd g6ynn h6yl bryn a brad
Haint a'i arwyddion hynt da roddiad
Anobaith fuam am ia6n Abad
A'th nerth a'n diffyrth a'th 6yrth 6yrthiad
Cly6ed a 6naethost dost destuniad
Fy llef ųyd y nef ehud nofiad
Ac estyn hoedl heb gus dyniad
Ym llayaidd obaith lla6-rodd Abad

AWDL I DDUW.

Gruffudd ap yr Ynad Coch ai Cant.

Duw sul un hyder gwn y ganed
Mab Duw—ag i doeth i'n gwared
Braint y saint ar y seithfed
Bedydd a chrefydd a chred
Duw Llun naf gwiwlun aber gleu lles
Llys Uffern a orfu
O'r dydd y codes Iessu
O farw yn fyw da farn fu
Duw mawrth coeth[1] ydoedd wr diwael yngaillt
Yngwydd pobl yr Israel
Yn un Duw Tad iw adael
Yn dri Cun drugarog hael
Duw Mercher archer arch adreg o'r nef
Pan ddaeth nâf aur anreg
Gwnaeth Duw bob dwyfol oddeg
I gwnaethpwyd brad y tad teg
Duw Iau mab da rad diwradwydd da lw
I dylawd yn ebrwydd
Gwir wared Ior reged rwydd
Gwawr eurglod yn gwir Arglwydd
Duw Gwener pryder pryd egwan Sawd wyr

[1] *Neu*, coedd.

Gwnaeth Suddas a chusan
Diau gwnaid gloyw enaid glan
Dihenydd Duw ei hunan
Duw Sadwrn wiw dwrn o ddihenydd hael
I helaeth drugaredd
A dywed yn y diwedd
At yn tad iw wlad ai wledd

I wledd annherfynawl Ior
Y sydd uwchlaw haul a ser
A ddarparawdd rhag cawdd cur
Duw i holl ddynion daear
A byt deg a bywyd hir
A gawn o charwn y gwr

Y gwr a rannodd ini i reiniau
Ar dafawd gwarawd a phob geiriau
A'n crëodd o bridd a phrif Sugnau
A'n prynodd ar waed ei draed ai frounau
A'n troes ni i gyffes heb air gau
A'n trosso ni i bob trossedd gorau
I foli 'r Drindod drwy gardodau
I garu mab Duw er ei fyw ddoniau
Ifoli braint y Saint ar Santessau
I erfyn gweddi Mair er i mawr radau
I gymmeryd penyd rhag y poenau Uffern
Ag affaith pechodau
Gwae ddyn a dyngo oergam leau
Gwae a ddiflas glas yr eglwysau
Gwae ni chred mewn llen ag mewn llyfrau
Gwae ni chretto bob peth o'r pregethau
Gwae ni ddylyd rif prif weddiau
Gwae a wnel balchder o gam arferau
Gwae gynfigennus rhag petrusau
Gwae lidiog creulon ai ddrwg ddoniau
Gwae ddiog ni ddywaid weddiau
Gwae gybydd ni rydd rann o'r gorau
Gwae lwth a lithir ar Wenerau
Gwae ef wybod ddyfod ei ddyddiau
Gwae dwyllwr ai dwyllwaith ai gammau
Gwae leidr ai ladrad yn y cloddiau
Gwae a gâr y ddaear yn ry ddiau
Gwae a dreulio'n ofer ei amserau
Gwae a frawdwr a frawdio gam farnau
Gwae raglaw ai ruglon ddirwyau
Gwae ringyll hir sefyll yn ei swyddau
Gwae ef oni saif yn y swydd orau
Gwae a gollo i dad ni rad riau
Gwae a gotto i fam ai gam gwynau
Gwae ni chyrcho ffair offerenau
Dros y saith bechod anglod anglau
Saith weddi'r pader arfer orau
Pan ddoeth un mab Duw ar ol dioddau
I ddrws porth uffern gethern gethrau
Ar gwaed drwg annog ar y grog ai grau
A'r Sarff aflawen a'r tan o'i enau
Yr oedd yno yn berwi o bob perirau[1]
Saith ganmil beraid o enaidiau

[1] *Nev*, pe'riau.

A berw hyddrwg a phob yddwrwg
A phawb ai golwg ar ei boliau
A chwerw yn boeth dan ag ennaint brwmstan
A lle gwelw Sattan suttiwr ffyrnau
A llyffaint llidiog a'r tir oerfelog
Ar nadroedd cribog oer i cribau
A Chythrau corniog a chethrydd osclog
A chyrn gofyllog ar i sodlau
A phob dychymig i druanu cig
A phob cog ffyrnig o'r coeg ffyrnau
A phob ryw ddefawd i ddolurio cnawd
A phob cigweiniawd ai cigweiniau[2]
A phawb mewn deincryd a phawb mewn penyd
A phawb mewn clefyd a phob clwyfau
A phawd yn druain a phawb yn germain
A phawb yn llefain nas lladd angau
Adolwg a wnaf im dewin doethaf
Nam gyrro i'r eithaf er i wrthiau
Er myfyr degmain Er i wylofain
Er i goron ddrain ai wiw gadeir
Er a oruc Mair oi mawr wrthiau
Er lle i cyfyd haul hyd y lle i machlud haul
Nam gatto i Gythraul er i gethrau
Er cur i galon er Caer Apsalon
Er gwaed i ddwyfron ai fronn freiniau
Er i wiw arfoll er gwaed i fronn oll
Er i bum archoll ai archollau
Na bom gythruddgar na bom athroddgar
Na bom anhygar erbyn angau
Mihangel im raid a mair wen gannaid
A fo erbyniaid ir eneidiau
Archwn ir Drindod drwy wir ufuddod
Roi ini lwyr gymmod on pechodau
A pherffaith fuchedd a phurlan ddiwedd
A chwbl drugaredd o'n camweddau
A chael goddiwes cyffredin hanes
Cymmun a chyffes a lles llyfrau

Llyfrau llaswyrau yn n sâl
Llwyr obaith heb araith bôl
Credu a charu pob chwŷl
Crist creawdr ymerawdr mîl
Mab mair o bumgair heb gel
Y Sant a aned Duw Sul

[2] *Neu*, cigwenau.

HYWEL YSTORYN AI CANT I ADDAF EURYCH.

O L. E. D.

Cyfarchaf i'm naf nefa6l oesdrig hwyl
Hael frenin g6yrennig
Cyfran ran rin6edd gotholig
Cyfarf arf eur6a6r arbennig [gardd
Cyfia6n argl6ydd rh6ydd rh6ymedig breidd-
O bruddgerdd en6edig

I Addaf addail gόyόedig
Addaόd naόd neόyn heb ddiffig
Addysg mysg ymysgόfl ffyrnig
Addurn murn yn marn crogedig
Addoed gynfyl chόyl chόaledig
Y bydd buddelό tân cyllestrig
Eurych brych breich-gul llosgedig
Afrόydd sόydd y sydd anelόig
Afraid naid nidyr gerdd rόystredig
Afr-fόch trόch trachόybl rhostiedig
Efrydd dall cybydd ceibr prynig
Rhόyll grin rull gryό cledr ysgyrnig
Car anόar enόir tridyblig
Caόr trillaόr trallόng rheibiedig
Corf breith-lorf brith-leidr gόenόynig
Cyrf anffyrf anffaόd cadόedig
Cyrfyll hyll chόedryll chόydrefr pennig meirch
March glermόnt bremienig
Chόerόlys flys heb flas deόisig
Chόyrn esgyrn esgyll lliόiedig
Chόefris mis mysseing diennig
Chόerό draberό o'i drabudr sefnig
Chόare nid dyre teirό pόyedig pla
Plant Addaf gryniedig
Llys dyfrys difraόd heiriedig
Lles armes ermain anodrig
Llόs mynόs menestr annheilig
Llestrau llau chόaennau chόein-wig
Lleisglaόr yn nhymmaόr annhymmig frysόlydd
Heb frasόledd Nadolig
Llόybr cyflόybr cyfle difόydig
Llόrό pasgiad nid pesgych seisnig
Lloriaid rhaid rheidusion debig
Llyngeler ser sarphod bόytteig
Llyngaid rheidysiaid rhόd yssig rheithgun
Rhythgόn cynnefodig
Lle diflan calan calennig
Lle diflith diflόng godroig
Lle difloedd diflaόdd enderig
Lle diflas teuluόas talmig
Lle direufedd gόedd goddedig hόngyr naόs
Heb hengaόs heb hengig
Lle llafar glas adar gloesig
Llefain brain branes fediedig
Lle rhyόan garan wyl gurig
Lle rheόydd haul maόrth ddydd marthig
Lle rheόydd cethlydd cathl-ddig herythlom
Hiraethlaόn ddifόydig
Lle y gόnair dadlau i'r drydό lludό llettollig
Lle bydd uchelydd ar ychydig
Lle mae tylleuan gόrach fegr-όan fig
Llόytben anllaόen yn y lleόig
Lle ar diόanόe ar dyόynnig bod
Bed myn tlaόd sychedig
Lle anhardd lle anaml selsig
Lle anhoyό lle anosgeiddig
Lle aelaό eilόydd pellennig
Lle dile dilaόch adfydig
Lle dîoludaόg dioledig noeth
Nyth hόnggyrdlaόd rynniedig
Lle dine dynaόl flotteig
Lle denaόl dynion hirbrydig
Lle dire dirόydd adreisig
Lle dirodd dirόydd gόrthnysig
Lle difenwant plant plennig Lusiffer
Llys uffern όenόynig
Lle y brysir bresych wyl Badrig
Lle y berόir barf y bόch cyrnig
Lle difudd i dafaόd blysig
Lle diffaith lle diffoddedig
Lle difraόd rhόysόaόd rhyfig nis daliant
Noes dylόyth trangyedig
Lle diόen pob unben pόyllig
Lle diόe lle diόestl mennig
Lle diheirdd prifeirdd profedig
Lle dyhir poenir pendefig clyttwyr[1]
Clyttiόr pedyll benffig
Lle heb foes llom arloes lleithig
Na mynud na menestr rhestrig
Lle heb win cynnefin ceinmig
Na medd ymmadull gwaeddedig
Lle heb gόrf na thόrf na thorf diyssig rygul
Rhac neόin bob orig
Lleas oersarόyl gόeiniedig
Er cyfle nid cyflόyddiedig
Ar marygyl[2] merydd llygredig
A'i i fodd gόedd gόaeddan gynnhebig
Meddό grόban lloppan lleipr-frigtόll fyrci
Tόyll farcut ystyfnig
Lle anghryf pob pryf pryd anelόig
Lle anghredadun bun bengyrnig
Lle y mae dryg eurych brych briόedig
Drygof dryg cynnyrch llemffyrch llymffig
Llif daradr paladr plygeidig creifion
Llifion briόyssion nid broόyssig
Addaf grin gribin gόrbach dig
Addaf glaf gleiriach troedig
Addaf dincyr dancόd chόyddedig
O ddôf ddefnaόd nid Afan fyrddig
Addaf gόynn anaf gwenwynig ei bόrs
Bors-lyngaόl adόythig
Addaf leidr lόydedd pren gellig
Addaf grόm grymman ffugiedig
Addaf cnâf cnifddelph pysgodig
Addaf ddrych dallgrych ddulliedig
Addaf rasgl tόyll-gasgl tyllgorn prynig lledr
Lleidr arian clippiedig
Addaf ddelό ddilόr plygiedig
Addaf bryf crinrόyf croen-chόysig
Addaf hyll pebyll pobiedig
Addaf gul galon όasgedig
Addaf gau ni thau iaith enid frith-gyrdd
A'i freithgerdd ddreόedig

[1] *Neu*, clottwyr. [2] *Neu*, marugyl.

Can ni thau garrau goriedig
Can ni phaid tar6 diriaid terrig
Can ni myn emennydd yssig
Ymada6 a'i ffrost ffennugl-fost ffig
Bore oer ceilioer clo caedig cyff
Am ben Addaf ddyff ryff r6ygiedig
Goganaf Addaf wddf gieu lledr
Lieidr arian careglau
Gogul arch gogr cywarch cau
Gaga6g craff daea6g crefftau

ENGLYN.

O L. E. D.

Tripheth[1] dirgel ni welir
Tramwy maent hwy mewn tir
Tyrfau ac angau terfyn
Angau dwrfing ei derfyn
A gwynt oer ac enaid dyn

ENGLYN.

O L. E. D.

Neuadd hywel hygel hegl
Newydd drwg neud mwg ai meigl
Ys dor gaead nid rhad rhugl
Os derw ys diriaid na sigl
Ys oerffyrch anhygyrch hogl
Ys del drwy nen ei phen ffagl

TUDUR DDALL AI CANT.

LLYWELYN GOCH FAB MEURIG HEN

I Oronwy ap Tudur o Benmynydd.
O L. E. D.

Llary wynedd llawer ynod
Llef uchel llifaw iechyd
Llethrawdd oth wyndir llwythrad
Llew a gwawr llaw egored
Egored frys lys ni laeso ei hil
Hael foneddfawr Gymro
Gronwy gymheniaith gryno
Gwiwrwydd fu gwr oedd efo
Efo hepgorus ei fudd
I feirdd ymbiliaid o'i fodd
Ei fod ynghyssegr-galch fêdd
I Fon anghyflyrus fydd
Bydd gwae a cherydd ac och irad fawr
Farwbaglur pymthengwlad
Bu dewr nef bïau ei dâd
Bydding arno baedd eiddun-gad
Cad arynaig ced Ronwy
Cefais o'i law draw heb drai
Cyhafal brwyn o'i ddwyn ddoe
Cyfluddiwyd gwen men y mae
Y mae heb chwarae na chweiriaw ei wyr
Och wir Dduw am danaw
Gwae fi gan drueni draw
Gwawr Penmynydd-lawr Nudd-law
Llaw Ronwy llyw ar Wynedd
Llaw'n amlaen llu yn ymladd
Llaw yn cynnal llin cannudd
Llafn awchrym llaw fynychrodd
Mynychrodd o'i fodd a feddais o'i aur
Awr neithwyr ni chysgais
Mal chwedl gofal a gefais
Marw fy iôr drud mawr fu'r drais
Treiswyd ni am ein trysor
Trwsiad trais ei dad Dudur
Taer ddysgawdd terydd esgar
Tëyrn bryd twrn Beredur
Peredur gystal parawd och gyngerth
Rhac angen ai foloch
Ym mol twr calch gol cylch goch
Ym mryn aer am Ronwy och
Och heno nawoch yn niwedd berthfyd
Anhyfryd i'm bryd am barododd
Aeth gwawr a phennaeth gorhoff annedd myrdd
Ym a fwriawdd gwyrdd am oferedd
Iôn trychantref Môn amynedd ni chawn
Iawn arial Wgawn uriel agwedd
Arfaeth ehalaeth hwyledd bennadur
Eryr fab Tudur goleuddur gledd
Gwae fyth gwr geir-syth gwyr gorsedd ei wlad
Gronwy o'i ddygiad gwae rianedd
Gwae bybyr aerwyr oerwedd eu chwarae
Gwae a bod lle mae eu llyw ym medd
Cymmyrth Duw i'w byrth berthedd gogon-
Cymro dirusiant cymry drosedd [iant
Tâd o'r cymeriad er cymmaredd iôr
Ni bydd yn esgor baedd an osgedd
Achwyn gwn fal brwyn brenhinedd foloch
Och Loegr wineugoch wenwyn agwedd
Yth ddifrawd arnam ath ddyfredd ath ddwg
Ath ddihunaw drwg ath ddihinedd
Pan ym cen am lann naw mlynedd drosof
Ynof ydaw cof ar deg cyfedd
Ytty wyf anhy o fonedd a phlaid
Hwyl Gronwy f'enaid hawl gwirionedd
Gwr oedd hwn wrth dwr arth o daeredd glew
Lle ym mron caer dew cyn çur diwedd
Gwr gwrdd hydr hoed-lwybr huawdledd
Garwy

[1] *Neu*, pedwar.

Gronwy loyw saffwy liaws hoffedd
A phen ei rethreu aruthredd a wnaeth
Draw a gelyniaeth drwy galanedd
Yngheirydd Ffrengig yngharedd brwydr-lwybr
Ynghammawn ewybr ynghymminedd
Peris ym Mharis ammhuredd riddfan
Gwaedd yn narogan gweddwon wragedd
Pwy ŵr ar adwy mewn parodedd dwyn
Par cynuydd-gar cwyn gwenwyn gwnedd
Diengis rhag cis na rhwyf cassedd caith
A phob anghyfiaith gwaith gwythlonedd
Doeth i Fôn win doeth o fynyddedd Ffraingc
Dewis ar ieuaingc hoyw gainc agwedd
Mynediad rhifiad nid rhyfedd hyd Went
Fy ngosymmeith-rent i Gent gyntedd
Bu alar i'w feirdd heb wyledd a'i wyr
A llid iw frodyr a lledfrydedd
Parchuswaith bumwaith heb ommedd a mwy
Ymrhoddes Gronwy gorddwy gyrddedd
Pennadurwawr mawr marannedd gynnal
Penmynydd ardal aur mâl a'r mêdd
Mab tâd yspryd rhad aurhydedd rhag poen
O'i wyl loyw orhoen i laweredd
Mawr wnaeth i'n hiraeth yn nhaeredd Gollmyn
Pan las Llywelyn ni bu hyn hedd
Gwedi gwae fyfi am feu fedd a gwin
Ac ymgoeliaw rhin ac amgeledd
Mau uniawn heiniau amhunedd orddwy
Mwy mwy dug Ronwy da ger Wynedd Llary Wynedd &c.

LLYWELYN GOCH AP MEURIG HEN AI CANT.

I Rys ap Gruffudd ap Ednyfed. O L. E. D.

Henpych well haelwych yn hwyl-wawd prydydd
Hardd dy fedd-fardd fydd wiwrydd wirawd
Hyawdl grair purair parawd wrhydri
Hoyw-dwr daioni hyder Dunawd
Hael hoyw Rys diwael dywawd peir awen
Y rhwy fyddut ben nid rhyfeddawd
Hil coeth Rhys dur-noeth rhoes dyrnawd yngrhai
Hil Ruffudd erfai windai Wyndawd
Hyder brywysgler briw asglawd belydr
Ael gwyar reiydr ail gwiw ryawd
Hyrddaw tre bergaw bargawd peithynben
A wnaeth dy gigwain cynrhain canrhawd
Gwyn ei fyd i gyd dy giwdawd telaid
Gwyn yn Frutaniaid gweiniaid gwiwnawd
Gwyn ei fyd feirdd byd bedw-wawd a ganant
Gwyn ei fyd anant gwyllt ffyniant ffawd
Gwyn ei fyd uwch rhyd ach rhawd ni chyrchych
Gwyn ei fyd lle y bych Owain frych frawd
Gwyn deyrn erddyrn gwenwyn orddawd caith
Gwnaf i'th wiwaf waith mliaith molawd
Gwrdd-ior llawegor llogawd ferneis-win
Gwawr trywanawr trin Elffin eilffawd
Gwisgaist am danad gwasgawd llurygdew
Gŵraidd afael llew Gweirydd ddefawd
Teyrn hil cedyrn ceudawd gwyrennig
Trum difethedig safedi sawd
Teflaist oddiwrthyd taflawd ymwangais
Trafn Abermarlais trillais trallawd
Tyfir yt foliant o'm tafawd y ceir
Nid o anghywair druthair draethawd
Terwyn fydd dy rynn fudd drawd gelyngawdd
Ynghymmwy anawdd ynghymminawd
Tyrfal tiriondal trindawd i'th adu
Tri ac Iesu tu teilyngdawd
Tegyw dy hynt lyw hyn nid tlawd gynnydd
Trugaredd ath fydd fraisg dydd y frawd
Iawn frawd Rolant ffawd ffydd yw arglwydd Rys
Eryr gloywddrem dedwydd
Ergydwayw aer daer derydd
Iôr du gwynn aur ynn a rydd
Rhydd i glêr bedydd glawr byd
Rydderch ail rwyddarch olud
Rhi yn ein angen y rhêd
Rhŷs dewr mal y rhoes ei dâd
Y tad o nef wlad oleudwng llwyddiant
Lluddied Rŷs dy ostwng
Aruthr yw dy fleidd ruthr flwng
Arddelw talm urddawl teilwng
Teilwng di freudwng dy fryd
Tewbar glas ti biau'r glod
Taer yn aesgalch twrn esgud
Tëyrn diwallgyrn dullgod
Cad oresgyniad a roes gwiwnaf hael
I heli Ffraingc ar eithaf
Carw trin gwr o lin lanaf
Ceinfyged Ednyfed naf
Naf yw Rhys gwinllys a gwyrdd
Nerthawg erddyrn farchawg urdd
Nid dielw lun neud hael urdd
Nid taeawg hên neud teg hardd
Hardd berit hoywfardd bert efaill Geraint
Gurwr Ffrengig castell
Hurieist glôd y frô hiriell
Henpych wych wymp wiw-dymp well

PERYF FAB CADIFOR AI CANT I HYWEL AP YWAIN.

O L. E. D.

Es blwyddyn ydd wyf neu ddwy ith
Nith besgaf a fo mwy [besgi
Dug ym y dygn ofwy
Nim dygy —— a fo hwy
Difiau i'n diau leas
Yn y penrhyn uch penrhos
Ym Mon y mewn ei hynys
Ydd ym lleddir a llafn glas
Dielid mab Duw dygn alaeth Hywel
Haul echel och arfaeth
Am ledrad frad freuolaeth
Ef ai frodyr mawr wyr anaeth
Llas arch yn y gyfarchfa[1]
Llas nerth awyr eryr aerfa
Llas Hywel wyn fab Ywain
Llas gwr mirain uch morfa
Llas gyda Hywel hawl amddyfrwys
Lew llew trylew traul diffwys
Pla ple do dial dywal dwys
Plant Kedifor wyn wenwys
Lladd Brochfael wyn a gwynaf
Lladd Aearddur[2] an cur cof
A lladd Rhirid am llid llif
A lladd Iddon ac Addaf
Brochfael ac Iddon brodorion Hywel
A holynt gerddorion
Ry llas a llafneu rhuddion
Ar lles draig yn llys dragon
Can eddyw aerddur yn arddyfrwys far
Yn trydar dar diffwys
Ciliai rhag ei lu Loegrwys
Cadr fab Cedifor wenhwys
Am fyned Hywel hawl diachor traws
Doeth tristyd i'm cyngor
Yn naear franar fangor
Doe a dau fab Cedifor
Fy nghalon a gryn rhac erchlais y fran
Dechreu gwan dychrynais
Gwae fi pan ei harhais
Gwayw yn Hywel a welais
Bran a gre yn y gyfarthfa
Ni ddarogan ym ddim da
Bod mab brenhin gwyn Gwynedd
Yn gorwedd yn yr aerfa

AWDL A GANT GRUFFUD GRYC.

O L. E. D.

Yor nef ae chreir
Ac euryn meir
Y gwr an med
A throet a llaw
Ac aryf aelaw
A gorvoled
Gwarandaw heit
Bechaduryeit
Beich o daered
A maddeu ynn
Yn llusc dremyn
An llesc drymed
An llet lyeu
An llit vrodeu
An llet vryded
An kasgyl olut
An kam ehvt
An kamwed
An gogan weith
An kyfrwysweith
An kyfryssed
An gwac valchet
Yn anwaeret
An enwired
Ti ywn llywyawdyr
An amerawdyr
Yn y mawred
Ti yw yn yor
Ti yw n tryssor
Ti aw n trossed
Ti an pryneist
Ti an ffuryfeist
Ti yw'n fyryfed
Ti ymhob pwnk
Yn ry ymwnk
Ni wyr omed
Tostyon erchyll
Ti yn nhywyll
Ti yw yn hoewed
Ti yw r goreu
Ti yngoleu
Ti yngwyled
Ti yw yn tat
An gwar ynat
An gwirioned
Ti an bendic
Ti yw n ryfic
Ti yw'n revued
Ti mab meir wenn
O Iorddonen
A vrdd wyned
Ti yw'r gwr kael
Ti yn Israel
Ti o Nasred
Yr dy gethyrdraet
Er dy raenwaet
Yr dy rinwed
Yr dy uawr drank
Yr dy diank
Wr di ddyed
Yr dy hoelion
Yr dy goron
Wr digared

[1] Llas arth yn y gyfarthfa. [2] *Neu*, Aearnddur.

Yr dy veddyant
Yr dy uwynyant
Yr dy uoned
Yr dy garyat
Ath enw redeat
Oth enryded
Yr dy lendyt
Eurdwf iechyt
Yr dy vuched
Yr dy ddechrev
Yr dy ddwyweu
Yr dy ddiwed
Yr dy grychlam[1]
Yr dy lwysvam
Yr dy loesved
Erbyn arglwyd
Yrom gvlwyd
Yr amgeled
Y ddaearblant
Yrdang nwyfyant
Yr dangneved
Rheyt gael gan Bedyr
Rydit hyfedyr
Rat etiued
Yn rwy an coryf
Yn wyd gantoryf
Yn rwyd gynted
Yn rod nawoed
Yn rif milioed
Yn rwyf moled
Ynghor yspryt
Ynghof ennyt
Ynghyvanned
Yn raed Serubin
Yn rhol farthin
Yn chwyl ferthed
Ynghaer addas
Ynghae mawr ras
Ynghymyrred
Ymher gwiwfreint
Ymher eurseint
Ymhur orsed
Ymherffeithgwys
Ymharadŵys
Ymharoded

AWDL

FADAWG AP IERWERTH AP RITHID AP IERWERTH AP MADAWG ESGOB BANGOR BRAWD I ROTBERT AP IERWERTH AP RITHID O GOED Y MYNYDD. O L. P. P.

I.

DUW byw an rhoes llyw llen bendefig
Dwyfawl yw'r urddawl canmawl ceinmyg
Diafyrddwl feddwl feddig perchodau
A lles Eneidiau llys enwedig

[1] Gythrlam.—Ll. C.

II.

Dor ag Ior Bangor cor catholig
Dar i lu daiar car caredig
Dogyn gymaint deufraint Dyfrig Beneurawg
Yw heulwin Fadawg hawl wynfydig

III.

Dyn dan Nef ag ef ni chaf debig
O gwbl bwyll didwyll dadl brofedig
O haelder Ener[1] unig ynghyfraith
I gyfryw benrhaith Bibl-iaith Beblig

IV.

Duw gan roes einioes'n ei fenthig
Ai gad oi ganiad gan Nadolig
Wrth raid y Gweiniaid i gynig Alaf
A da rhwydd adaf dy rhoddedig

V.

Gwarant gaer trefnant traw diddiffig
Gwin eurin lwryf chwryf a chig
A gwisgoedd miloedd moledig wleddau
I feirdd galonau fyrdd galenig

VI.

Gwynedd anrhydedd rhadau Curig
Gwanas pob urddas eurddull Padrig
Gwyn i fyd bod gwledig clodbwyll
Mewn cnif didwyll cynnefodedig

VII.

Gwan oedd Lys allan man a mennig
O'n gwlad hyd trefad tref y Mwythig
Pan ddoeth rhwyf cyfoeth cofedig Eur nerth
Hil Ierwerth gannerth hael win gynig

VIII.

Gwymp heddiw Gaer rhiw rhwyll eurddedig
Gwin drefnblas addas addurnedig
Gwir glod ni chelir uwch helig dyno
Gwenfro wyr Pabo bybr Leithig

IX.

Lluniaf gant moliant mawl haiedig
I Fangor rhagor rhag Celliwig
Llys llu ai dengys dawn gaeledig gwyrdd
Lle diwallwyd myrdd llu diwellig

X.

Lle mae Arglwydd rhwydd yn rhoddedig
Heb fynnu pallu pwyll Teoderig
Lle deheuaf budd lle deheuig glwys
Lle a gwin da dwys llu gwyndodig

XI.

Llyna dir an pair parabl a doig
Hwn Madawg ddoniawg ddawn boforig

[1] *Neu*, yner.

Llaw Dduw am danaw ddoniawg frig[1]
frongwyr
Eryr ar Glaswyr aer eglwysig

XII.

Lle mae rhaid Ceiniaid Canon fendigedig
Am Arglwydd hylwydd hael caredig
I hiroedl yw llyw Llys deithymig fawl
Mal banda gedawl bendigedig
GRONW GYRRIOG AI CANT.

GORDDODAU MERDDIN AB MORFRYN.

O L. R. D.

I.

Gorddod bron gorvod nid hawdd gysgaf
Pan ddel maban o hil Bryton brithvyd a
wna
Gwr o vewn awr
O Loegrwys nim dawr
A llwyr ddiva
Kyfyd Bryton
Braisc gowyddon
Brys di draha
Kyfyd Bryneich mawredd ynys
Y fo addaw y Saeson
Lliaws pob bron
Lees ni wedda
Kaman i boodd
Y Tir a waeddodd
Y terfyn gwaethaf
Kyfyd Prydyn y menych henaf
A rhuddion lafneu yn rhywyllt
O'n Caerau gan nis traethaf
Ac ar ervin brain pla a welir
Brysia iw diva
Y maban o gudd
Kyffreddiwr y budd
I'r blaid issa
Yn rhwydd y rhydd of y rhai esgud
Mewn cnaif cymwys
Gwr ni wna ymwys
Yn y gyfraith ddwys
Ni ddysg draha
Maban o dad
Er a veiont wy ai mad
Mawr yr hoffaf
Glendid Bonedd
Gwlad holl Wynedd
A dynn ef oll ou halltuded
Aillt ai casa ef ni chyd ganan
Ni chyd archan gorchwil nis gwnan
Cydfod Saesson
Gwaith anhyron
A derfyna
Diolchaf archaf arch ddi drahaf
Cadwr haelaf
O'r hil penna
Gwyn eu byd Bryton
Braisc yw'r goron
O Dduw nefol
Cadwr cedol
Mwyn ei ganmol
Llew llaw rhuddwaith
Milwr ei waith
Maith y molaf

[1] *Neu*, am danaw frig?

II.

Gorddod bron gorfod yn derfyn
Aurfinioc fydd[1] llen llwyr amofun
Maban a gad mad ail gychwyn
A gwageled
Pan gychwynned
O gylch Mwyf y Gwynvryn
Rhag twyll y gann y Saeson
Arwyddion bradoch
I Ddyn neu ddau
Y gwnant wenwynau
Ar Ansoddau
Mewn rhyw wleddau
Gwedi'r moddion
Llawen fyddon
Pan ddigonont
Dysc ir Vervyn[2]
Weithred rhyw ddyn
Gorchwyl divraw
Gochelid rhagddaw
Rhiol dervyn
Y Rhïoedd er hynn
Y Llew llafn rhudd
Gwiw vudd gwerin
Lluossawc eidiawc bid ef ar gychwyn
Mymn ef ystyr y Gaer
Ac anifer nis mynein
Ac arhöant wy Ddofydd yn gydwr
Oessawl ef fo a gychwyn
Ac oddiar dowysenau yr oen
Y Llew llüaws[3] mawr a fynn

[1] *Neu*, vvdd. [2] *Neu*, Veroyn. [3] *Neu*, lliaws.

III.

Gorddod bron gorfod gwyr arfogion
adynn
Y gad pan ryddyfo y dydd diarbed
A llafneu rhuddion
Y llu Alltudion
A meirch amliw amryw anrhec
A marchoc pwylloc
Pell fydd ei orfod
O hil Brython
Braisc ei hattebion
Llywiawd llawer oes am oeswr lluoedd
Ac yna ymladd arweddawr cad

Difrad[1] divrec
Pwylloc eidioc irwaith dynged
I'r hwn ai gwnaeth
Drwy fawr arfaeth
Ef y gweithred
Er nerthu a rhwyddhau i'r rhwyf godded

IV.

Gorddod bron gorfod gwynnoc er trai
Llanw a thwrw a llawen fydd rhai
A lluossydd a â yn rhydd
Drwy rwyfau y Bi
Maban cadyr medrawl holi
Holion Brython
Llawen fython
Rhoddion a gaiff rhyw wr o'n iaith
Myfi ai molianwn pei gwelwn ygwaith
Yfo a ddaw ar awr
I ni glodfawr Gawr
Ac a gychwyn ar awr
Yn rhydd i dramwy
Gwaed dan draed arfaeth fwy fwy.
Gwnn if ei foli
Yn llywiadur[2] an rhi
Pennad y llafneu rhuddwisc
Rheidawl genedyl
Cadarn ei dadyl
Llawer ai derbyn
A liaws iw herbyn
Ar tiroedd ini hevaid yn ofwynion
Yn ofni hil Dewdwr mwr[3]
Llawr llwyth Teifi
Lluossog enwog anodd fydd ei goddi
A llawen fydd[4] a rhydd vydd i rwydd roddi
Cedwid ef Creawdyr nef
Nawdd am ein pechodeu ni
Rhag angherdded
Rhag ariwared
Oessawl fo'r Bi

V.

Gorddod bron gorfod heb rwyf ddegynod
Heb luoedd a Sais draha tiriogaeth fy gawr
Rhoddion cyfion
Cyfyd Brython
Eulun cyfraith
A lygra yn iaith
Drwy erlyn yn faith
Baath a Baath yn oes oesau
A vydd esgud y mud mynnawr
Cyfyd eilwaith
Yn llyw an Penrhaith
Taith gyinwywaw
Y tiroedd a ddychryn
A'r tiroedd a vynn
Gwaith y cynheilliwr maith
Ai gydymaith
Blaidd rhun rhydaith gwaith gymwyawr
Mynnu Colann
Gwlad dderogan
Yno y trigan
Yn unawr
Yn y wenwlad fawr
Yn y lle y gwnaethpwyd brâd
Yn cynheiliad
Cynal di yn oesswr
Yn enwoc wr
Creawdyr Seli
Gair o divri
Gwn ei foli
Ar mawl gorau

VI.

Gorddod bronn gorfod gweddill Brython
Eidioc rhywioc hil Rhioedd Moon
Cyfion o Gynan mwyn waith dragon
Rhywioc pwylloc pill marchogion
Ar varfaeth iddaw a llaw eilon
Deued gwared poed gwir vython
Drwy hir dynged ced cidtalon
Dyvedd gyrchant
Cyfarfod a wnant
Ceraint vyddant
Lliaws fal brain
Braisc feddyliain
Meddan gadau
Gwlad ai gwybydd yn glau
Gwledd fawr gyson
Ywain ei henw hael y rhoddir
Y gwin ym Mhenfro
Pennaeth fydd y fo
Ac Ion ar Ddeheubarth
Ac o amgylch val traeth
Ar llywodraeth
Drwy'r tair talaith twyll ni ddelo in Iôn

VII.

Gorddod bronn gorvod gorchwyl am ei ddyvodied
Fal ac y traethwyd am Grist cynn ei weled
Darogan y daw
Brython alaw
Hylwydd dynged
Daroganwyd
Mab y Medrod
Ai fawr weithred
Credwn Iesu
Creawdyr pob llu
Yn llwyr im puched
Pan fo drutta bid trista Brython
Glutta calon golud golled
Y fo an rhydd Dofydd
Bawb ohonom yn rhydd
Ar y dydd ior da i wared
Drwy eiriol saint

[1] *Neu*, divrad. [2] *Neu*, llywiadwr. [3] *Neu*, mawr. [4] *Neu*, oydd.

Gweithred gowraiut
Coro buchedd
Gwelir symud
Yn oes alltud
Ailld o'r gogledd
Y fo addaw rhydid
Brython gwelid
Gwedi ei dilid
Gofyn tehyrnged
Yn ddiamau
Drwy nerth blodau
O'r Dwyrain y daw yn ddiamau
Ddifri weithred
Pan gyfodant
Tir a fynnant
Tervyn caled
Alaw y gwelir
Elain ar dir
Brenhinwys gwir
A folianned
Pan fo y difiau[1]
Y daw ef in barn
Prudd fydd y dydd hwnn i honni
Ar brif galan
Cyfodwch a gwisgwch gwiscoedd diddan
Y fo a welir y llynges ar llongau
A rhwyfir y rhyfel ar tan
O gylfyddyd ai hergryd ar ai gwelon
Yntwy ai harohan au pyryannau
Ceid yr llidiawc yn afrowiawc
Y gwnant pan rwyf sathraith
Ryw niver gwn y cwympiant
Distrowio dyall
Esdud a chall
Hwynt a giliant
Archaf iddo pennadun yn bro
Brys yw yr amcan
Cyfran o wlad cyffredinwyr yn rhad
Nyni ai meddwn

VIII.

Gorddod bronn gorfod gorvinnioc mynydd mynnau
Gorfydd rhod —— gawr gan gadau
Pendevig ——— yn y Dehau heb
Wahoddion i dir Brython brith vyddiau
Rhyfel a vydd
Ag ymwan g——
A gorvod a wnau dau
O blant alldud
Drwy gymry glud
Drud feddyliau
Collir trydydd waith nim dorpydd
Diriaid fydd Beirdd caith alldudydd
Heb dynggefedd drwy waith cochwedd
Caswaith y llu
Ar y pydwerydd a lywia'r elfydd
Byrr yw'r cynnydd

[1]*Neu*, difian.

Baar o bobtu
Heb fawr alaeth
Oi frodyr maeth
Maith gychwynud
Rhyddid caffan
Gwlad a gadwan
Drwy weithred llann
Lluoedd grynnu
Caffont wynvyd
Drwy union fryd
A phawb i gyd
A a yn gyfion
Addnef meel a gwenith
A gwlith a dyfredd
A rydd Dofydd
Creawdr elvydd
Ai law i'n bro gyda rhydit
Cyfraith cyfartal ddylit
Cyfion eiste am air tangnef a thangnefedd
A rhyddid a gwared gwedd moliannu

IX.

Gorddod bronn gorvod galed a vydd
Ac am Loegrwys rhyd rhywin golled
A gorddwy tynged
A Saeson mewn gloes heb nos wared
A chyfion ar y Brython a chysondeb
Ac o eisiau 'r Ganon cannoch glywed
Heb leen heb lyfrau
Heb lwyrfawr weithredoedd
Heb fenych mewn llann
Gorchwyl gwul im barn gwnn nam
puched
Heb ydeiladau
Nac anneddau
Annoeth olwc drwy fawr — —
Y bobloedd heb wynvyd[1] ——
Ffysc gynired
Heb na rhoddion na — —
Mawr yw'r golled
Gwragedd a merched ———
Ddim ac na ddadtodwch
Canys chwychwi a welwch ——
Yw'r dynged
Anrhyfeddod traethaf rhagod
Rhag eich[2] gweith
Pan ddelo yr tan
Rhwng y teir ban
Pethau enbyd
Arwyddion Celi
Gwn o ddivri
A dangossir
Yn oes maban
Y mynnir cyfran
O'r cyfarwyddyd
Ac y fo a ddengys yn neer
Ei arwydd yn y seer
Gwener goched

[1]*Neu*, myr. [2]*Neu*, eych.

Ymswrn am draul
Amliwioc vydd yr haul
A rhyvel mawr luoedd
A mawr ludded
Ffrwythlon daiar
Marfol adar
Ymhob cyfor
Cyfion rhodded
Pyscod mewn llif a leinw
Pawb a wna arllwyf
I lwyr weled
Archwn in tad nefawl ei rad
O rodd deilwng gadw Brython
Rhag afrwyddon a brad Saeson
Yn oes y iaith oi gwaith nim dawr

MYRDDIN AP MORFRYN AI CANT.
DIWEDD Y GORDDODEU.

ENGLYNION.

O L. P. P.

Gwynt tan awyr llwyr llawr daearfa mwyn
Gwnaeth un Mab Maria
Lleuad dwfr heul ni threula
Gwyllt gwar gwell gwydd nos dydd da
Rhybychan Grist loywlan lyw
Dros gur hoelion loesion liw
A brath bronngnaif a glaif glew
Ner eurddoeth a wneir erddaw
Erddaw y dylem ddrem ddrud
Oddef Mab Duw a Wyddiad
Efe an prynawdd nawdd nod
O uffern rew fignwern rwd
Ac an gwnaeth ffraeth ffrwythlawnged
O gaith yn rhyddion i gyd
I gyd bobl y byd anwybodus ym
Am na charwn Iesus
A theg urddas y Grassus
A Thad aur Myrr a Thus

GRUFFUDD AP MAREDUDD AI CANT.

DAFYDD Y COET A GANT YR ODLAU HYNN.

O L. P. P.

Mynawg gwareddawg y gwiw raddeu
Mwynawl hawl nefawl ceffir mawl mau
Modd rhodd rhen awen awydd gwyrthau
Maint braint gwyrth y saint seilm y graddeu [lau
Mawr gwawr fab gwyry Fair Grair Careg-
Yt ydd addolaf ti Udd delwau
Aur fyngloywner wyt ar fyngliniau
Om pedeiriaith ddysc am paderau
Am Cuwrdd seilmawl am cerdd salmau
Am fy rhi geli golofn rheidiau
Ath fawl heb ddim tawl talm gerdd odleu
Yt i cyfarchaf deuaf diheu
Ddihagr f'Arglwydd Grist o ddehau
Ti a wnaeth fy Nhad bob had iw hau
Ti a wnaeth yn ffraeth yr holl ffrwythau
A môr a daear mwy ardwyeu
Hofflawn hoywdeg wyrth a phlanedau
Gadr Iesu wiwgnawd gyda'r sygnau
Arglwydd pendefig rhyfyg rhificu
Arglwydd cyfiawn iawn ddawn dynionau
Arglwydd Dduw culwydd rwydd ei reiddieu
Arglwydd a Dofydd cynnydd cannau
Arglwydd nef a llawr gwawr y gwyrthau
Arglwydd dad mad rhad cariad corau
Arglwydd llawen ren llen a llyfrau
Dyro im Arglwydd rhag arwydd gau
Cynnar yngyrth loes cynn yr Angau
Cyffes a chymmun gyfun gofieu
Oth nawdd rhag uffern billwern bylleu
Er dy goron ddrain wr da gorau
Wirdeg Athro nef er dy gethrau
Mawr diwael eddyl er dy wleddeu
Er deiliadaeth nef er dy lydwau
Eurdal ydwyt haul er dy aelodau
Er dy fyssedd heirdd er dy foeseu
Er dy enwinedd llathr wr diwinau
Er dy olwg Crist er dy aeliau
Er dy aelaw saint er dy wylieu
Er dy eiliw teg er dy oleu
Er dy wyneb gloyw er dy enau
Er dy hoelion dur er dy heiliau
Er dy ddigrif nef er dy ddagreu
Er dy ing alar er dy engylau
A gwaed dy galon hygron donn dau
Fyngwyth rydaer gam fyngweithredau
Am gwyll aruthr lid am gwall eirian
Am eiddilwch oll am meddylieu
Trwy iawndud meddiant Trindawt maddeu
Cadarnenn syrr em gwyr am gylch om drygeu
Draig rhag aml bechawdfylch
Cerdd gennyfi ai diylch
Cof nawdd y Drindawd im Cylch
Ith wenwlad wirdad eurdo gras disglair Grist oesglod lathr loywfro
Ener gyda thi yno
F'ynad henn fy enaid bo
By gyfyngaf Naf nefawl fryd gain Dduw Fo gan ddyn anhyfryd
Ehangangaf sydd benffydd byd
O gynnull Iesu gennyd
Gennyd ri Celi culwydd cywir mawr
Amerawdr mor a thir
Caffwyf nef lle tangnefir
Drwy nerth gair y wyryf air wir

Wir...glod cred wared dy arwydd arnaf
Awyrnenn rhag tramcwydd
Erglyw fi Rhen Geli rhwydd
Eurgledd nef a byd Arglwydd
Arglwydd Iesu Grist Arglwydd Asia mawr
Arglwydd mur Affrica
Arglwydd rhwydd rhodd Europa
Arglwydd buddwedd hylwydd ba
Arglwydd eglur Dduw Arglwydd Agla naf
Arglwydd nef a therra
Arglwydd Ri fab Maria
Trugaredd a diwedd da

Trindawd gwawd gwalch fyngharw trafalch fynghartrefiawdr
Tro im rad mad trwy hoyw gariad gair rybuddiawdr
Trafn gwyrth hoywryw tra bwyf yn fyw fy llyw llywiawdr
Teg wyt Geli traws haelioni rhi rhagoriawdr
Trysor moliant trasyw ffynniant ffawd arweddiawdr
Trossaist wyrth nyrth trasyth eurbyrth borth oleuawdr
Trai bai bumoes ath wnaeth garwloes ar gros grogiawdr
Er ein prynu eurwyrth feddu fudd warediawdr
O wart Uffern dduhagr fignwern gethern gaethawdr
Wyt un a thri ein Harglwydd ni nef gynhaliawdr
Car Brydydd rhwydd ai hael arwydd o hil arawdr
Gwnaethost for Tawch a thir ffrwythlawch awch uchelyawdr
A gwellt a gwydd a chred a ffydd ffyrf gynghoriawdr
A gwyllt a dof a gwir hoywgof hygadr ddyscawdr
Ar holl ffrwytheu ar holl radeu raid warcdiawdr
Er dy gethrau ath aml wyrthau wyrth edrychiawdr
Naad fi yn drist mewn uffern gist hael Grist Greawdr

Crist Greawdr llywiawdr llawer
Creulyd geli gwiwri gwyr
Crair nef ddigae a daear
Craff yth folaf teccaf twr
Cryf Arglwydd gwaranrwydd gwir
Hoyw gloyw hynod fawrglod fur
Credaf yd iawn hyfryd Ior
Hyfryd Ior wyd Bor balch
Hoyw fraisc babl di barabl fwlch
Eu cur mawr dy fronn fawr folch
Rho dy nawdd nid cawdd im cylch
Dy nerth Iesu cu yw'n coel
Dy nawdd gwn nad cawdd y cael
Naf nef eurwlad ddiadfail
Na wrthod fi Geli gwyl
Celi gwyl annwyl ennyd
Cael im rym rann oth gariad
Cwlm cwbl synwyr heb lwyr lid
Coel da glwys nid cul dy glod
Calongur fuost cost ced
Er prynu pumoes loes lud

I DDUW LLYWELYN GOCH AP MEURIG HEN AI CANT.

O L. P. P.

Achubaf Du6 naf diamnofydd
Dy na6dd oth gyfarch rybarch rebydd
Uchel yn a6yr dy fag6yrydd
Iechyd meir6 a by6 lly6 lla6enydd
Brenhin a de6in pob rhy6 dy6ydd
Crea6dr ymmera6dr crair ma6r ded6ydd
Ysbryd gloy6fryd glan darian derydd
Tad da6n annogiad mab dinegydd
Pan lithrddel rhyfel rh6yf mer6erydd
Or tra llia6s bobl ar tri lluydd
Ar lethr Olifer funer fynydd
Engylion 6erin dy fyddin fydd
G6naethan ddadl cynnel6 gydar cel6ydd
G6naethost for reydr hoen g6ydr a g6ydd
G6naethum ddifflais drais dros dy gerydd
G6naethost nef a lla6r drama6r drumydd
G6naethum ddifra6d nef a g6yr Crefydd
G6naethost gelfyddyd byd a bedydd
G6naethum latteiaeth barn fedd6gaeth fydd
G6naethost dd6fr a than glan a glennydd
G6naethum i gy6ir 6ir 6arad6ydd
G6nacthost hagr a theg ofeg ufudd
G6naethum ar draetha6d geu6a6d gy6ydd
Lleucu yn eilfar lli6 caen elfydd
G6naethum odineb nag ednebydd
G6naethost lynn Ebron ai afonydd
Cyffessaf 6rthyd byd 6ybedydd
Cammau a 6naethum cymmen ieithydd
G6rolgadr 6aladr digy6ilydd
Goruchel bylgain ag a6r ech6ydd
Torrais ogredeu bannau beunydd
Taeredd a ddyscais hydrau hoedrydd
Torrais y dengair ffurfaidd grair ffydd
Deddf eurior dileddf ei ardelydd
Torraist g6eryaist hil g6i6 rihydd
Truma6gfedd daear loy6ar ly6ydd
T6r dior6agiaith perffaith parffydd
Torraist byrth uffern g6lyb fign6ern g6lydd

Er dy goron ddrain er dy gerydd
Er dy gariad clyó lyó fy eileóydd
Er dy gethraól draed ar rhuddóaed rhydd
Er dy glóyf ofal ar glaif efydd
Er dy lóyróir faró ar dy eloróydd
Ar tradoeth gyfod y pryd trydydd
Erbyn fy maróaól ddióeddaól ddydd
Eurdad digronniad dy gerennydd

I DDUW IORWERTH AP Y CYRRIOG AI CANT.

O L. P. P.

Brenin gorlleóin gór a'n llyóia
Broydd a gorthir brig tir terra
Breiniaól nen dóyfaól na'n difa erom
Onî benytiom iaónboen etóa
Breisgior dor dóyrain cein amcana
Bróysgedd alaóedd ynn na lióia
Brycheu eneidiau Ion oeda cyóyd
Bryd paób ai górthyd ai góarthaa
Beirniad byd ein Tad cofiad cyfa
Barniaódr ammeraódr meiró obeithfa
Bernych pan rennych ŵyr Anna arnam
Y cam ryónaetham na rynoetha
Barn drugar ein car cor leóychfa
Oedd raid i óeiniaid ar ddióannfa
Berny y ceffy coffa er gallu
I ddial Iesu na ddiyssa
Bróysc ofalon dall ein góallygfa
Bóró dysc in mysc yrfyd crynfa
Bóró fendith in plith pletha ddóyolder
Ner na rysommer rhai sy yma
Buriaf i óeddi ym a óedda
Buriaf y gennyt gennyt ydd a
Ban fo amser ner nertha órth angau
Y synhóyrau mau maór óellhaa
Un óyf a hanóyf o hen Efa
Ynof naód pechaód pechais ddirdra
Un óyd a hanóyt dihuna im pleid
O Fair ras enaid faór Reisina
Yn y farn gadarn gyd gymanfa
Yn y fraód baraód buredigfa
Yn y fro i bo pob traha yngorphen
Yn y fen fy Rhen mae'n rhaid noddfa
Adraódd dioer dir yma a ónair
Ger bron Crair Crog Calfaria
Edrych na lyssych O ag Alpha
Er dy bum óeli Geli góylia
Fy Argióydd cyfióydd am cyflea
Fy ergly6 'nghyfyng yn ing a óna
Fy eurgledd maóredd Maria ai góonaeth
Am hoes hoedl digaeth ffraeth im ffróytha
Am rhydd fy Nofydd nef orphóysfa
Am rhoddes hoyóles haul a luna
Am rhoddóy obróy Ebrea faóredd
Am rho trugaredd a diódedd da Amen
Diwedd glan a edeóis
Dibenn rhóydd da bann rhoddes
Ynnof Duó o nef Deus

AWDL SANTAIDD AM DDIWEDD DYN AI GORPH.

O L. P. P.

Rhyfedd na phwyllwn
Rhyfyg na ddaliwn
Peidiwn na rwyfwn
Er ei fawr rinwedd
Gwae ddyn nad ystyr
Ydd a yn ehegyr
Cynn rhythyr tymyr
Tomod Vaenvedd
Yr un dyn deccaf
O holl blant Addaf
Aro vory y góonaf
Nefol rinódedd
A phob dyn felly
Rhóng yr aóyr fry
Ar ddaear obry
Wely waeledd
Pa wnaer yn unig
Na thrais na thremyg
Na wnaed neb ddig
Nag eiddigedd
Miloedd anghyoed
Fal ir oedd erioed
Pawb a gyrch yr oed
Ir saith droedfedd
Milwr twr taerfor
Val i bu Ector
Nid eiddo ragor
Yn ei orwedd
Rhywnaeth caeth cynnadl
Rhyfyg annhrwyadl
Rhag rheidus disdadyl
Dostur fuchedd
Eurfab y Brenin
Ag Iarlles Erbin
A fagawd ar win
Flin flynyddedd
Neu'r fun lun laesra
Fal i bu Efa
Wel dyma fal ir a
Yn y diwedd
Mewn pwll i dodir
Mewn pridd i cuddir
A byth ni welir
Dihir dihedd
Y corph afrifed

Mewn budr garreg
Yn fwyd i bryfed
Heb ged geidwedd
Llyffaint braint brydnod
A chynrhawn diglot
A phryfed hynod
Nod a nadredd
Yn sach drewedig
Yn sur doddedig
Yn swydd annelwig
Dig dign agwedd
Y Penn a weled
Yn hoff ei dynged
Yn benglog briddled
Ar bruddlawr bedd
Ar pryd gweddeiddliw
A oedd weddus wiw
Cyt boet deg heddiw
A hyddysc valchedd
Ef a fydd annelwic
Dan bridd a cherrig
Heb na chroen na chig
Dremyg drymwedd
Y llygaid glwysion
Yn dyllau crynion
Yn llawn o gynrol
Myn y gwirionedd
Y geneu gweddus
A fu chwareus
A fu ryfygus
Yn oer ei agwedd
Yn dwll mingamddu
Yn anybell ei garu
Yn dwllgorn digddu
Dygyn difroedd
Ar dannedd gwynnion
Fal hen ebillion
Yn escyrn llwydion
Budron budredd
Yr hirion freichiau
Ar heirdd esceiriau
Yn ffustiau giau
Gohygar budredd
Nid estyn erddo
Na thraed na dwylo
Can gorfu arno
Braw breuvoledd
Ni flassa'r geneu
Ni chlyw y clustiau
Ni wyl llygaid brau
Mewn cau Cadfedd
Na dysc ffysc ffynniant
Na gwyr a garant
Nag aur nag ariant
Na meddiant Medd
Yna i diflann
Y lwyswedd eirian
Mewn pwll truan
Anghyfannedd
Archwn yt Geli
Er dy bum weli
Er dy ddaioni
Rhif rhwydd gymyrredd
Er dy ddrain goron
Er dy ddrud loesion
Er gwaed dy galon
Kymodlonedd
Drwy ddiwair eiriawl
Mair wyrf gannmawl[1]
Ysprydawl hil hawl
Brenhinawl wedd
Drwy eiriawl sawl saint
O honun cymmaint
Yn ei bro ai braint
Am ein Camwedd
Cyn cyrchu'r ddalfa
Cwbl fawr cymmanfa
Ni thyccia yna
Un gyfrwysedd
Ond herwydd i gwaethant
Ag i gorugant
Ag ir haeddassant
Anfad chwant chwerwedd
Ior yr uchelder
Mynydd Olifer
Nid drwy na symlder
Nag oferedd
Yna i diolchir
Ymadrodd Cywir
Yna i dielir
Pob enwiredd

DAFYDD DDU O HIRADDUC AI CANT.

DARN O AWDYL.

Nis Gwyddis pwy ai Cant. O L. P. P.

Gossymmwy tramwy trom ddygnedd byd
Gossymmittid bryd brad ammynedd
Gorsach arllasach lles maraunedd
Gossymmeith eilweith annielwedd
Gossummudawd gwawd gwedi maswedd
Gossymmud gofud gofwy Nasredd
Gofynnwn treulwn traed a byssedd
Tref ydd aeth Duw nef iw dangnefedd
Ymru morwyn fwyn o fonedd Anna
Diw gwyl Faria fawr Gyhydedd
Pan fu ym mhreseb ym mhrysur wedd
Yr ych yr Assen gyda Iossedd
Y gorau rhiau rhinwedd pan aned
A ddoeth yn wared i laweredd
Cyn bei Mab ein tad rhwy danwedd
Yr hoen ar ysbryd gyd amgeledd
Drwg a daethaw wrthwynebedd iawn
I Erod greulawn ei greulonedd

[1] *Neu*, gannwawl.

Gwerthu yr Iesu y sy ryfedd
A orug Iddas o ddigassedd
Gwaith vernid gwythlid gwythlonedd im byd
Gwrthfyd fu gywyd ei argywedd
Cann ryfu ir werin o anwiredd
A fredychwys Crist Creawdr buchedd
Cyfiawn a edeu Cyfannedd ar dir
Enwir difenwir ei etifedd
Archaf arch im naf yn anwyledd
Er archollion doll gan dylluedd
Ei ddwyfron a fu ar fedd ei Arglwydd
Na fy rho awydd yn oferedd
Ei gorph a eddyw eiddun ryssedd
Y mewn Eurddonen hyd y dannedd
Cann ni mynnwys er Duw difroedd arnaw
Na fynned ai law ladd calanedd
O mynn o ammwyll cymmwyll camedd
Myned ym wared o iawn waredd
Na ddalied yn ddiau ddwy vlynedd y gyd
Ei fod yn y byd hyd hir hoedledd
Paham nad edrych tlawd yn ei dlodedd
Mor fydd hoedl egin y brenhinedd
Nad hwyrach i dwg Duw teyrnedd rhagon
Na meibion eillion ni eill trossedd
Ym cen im ceinwawdd ddyfrydedd
Ym cwyn brwyn dwyn brenin Gwynedd
Gwae fi Arglwydd Dduw am eurgledd dideich
Gwynn eu byd hwy Fryneich oi freuoledd
Mal i dug oi deg anrhydedd
I dwg Duw braw yn y diwedd
Digarad a fydd digaredd rhagllaw
Heb allell hunaw gan anhunedd
Ef a nef a llawr gwr mawr ai medd
Ef yn ddihun ddianhyedd
Ef gareu rhiau rhadlonedd ryfu
Gwrawl Iessu pen llu llaryedd
Ef yn dri yn rhi ag nid rhyfedd

Cais y gorphen : fel hyn y mae y gorphen yn Ll. C. : Bwyf gwas Duw cyn gwesti daear.

O SAITH WEDDI Y PADER.

O L. P. P.

Trwm yw tremygu
Hael Ddofydd ym rhydd om rhwydd brynu
Llyma medd Beda byd i feddu
Fy rhi ail weddi Celi ef ym celu
Ai synwyr yw'r llwyr llwrw traethu gofeg
Herwydd ei fadreg gymraegu
Del dy deyrnas blas blaid barthu rhadau
Diau na'n maddeu Duw in meddu
Fal i bydder Ner nef allu ddyddbrawd
Rhag rhwyf o bechawd ryfawr bechu
Un hanes un lles un llu un awydd
Ag un Arglwydd rhwydd in rhyddhau
Fiat voluntas addas oddeu
Tua rhag traha trwm feddylieu
Sicut in Cœlo salw eiriau ai gwna
Et in terra pla plyg eneidiau
Wel dyna drydedd rheufedd rhiau
Weddi ar Geli drwy lên goleu
Ai synwyr yn llwyr llorf graddeu dwywawl
Dothyw in eiriol doethion eiriau
Bid dy ewyllys heb frys frodiau
Ar y ddaear car ceryddeu bennadur
I bob pechadur rhag pechodeu
Panem nostrum trwm yw trem o lid
Quotidianum dy enw gleindid
Do nobis bodie dyn ysodid
A wyr dy foli fel i gellid
Llyma bedwaredd medd menechdid
Weddi or Pader wedd na'n pydid
Llyma lwyr synnwyr llwrw o synnid
Ein rhaid Duw telaid talm a'n rhoddid
Baraw beunyddiawl hawl a holid
Dod Dduw gwiw heddiw ni haeddwn lid
Hynny yw buchedd hon ni bechid
Hanes pob cyffes caffom rydid
Eth reufedd riau gwyd i gyd a gau
Maddau imminau om anian ffaith
Dimitte nobis fab rhad Tad dewis
Dilys in cedwis cadarn obeith
Debita nostra dybydd dydd bo da
Duw ai gwna'n gyfa dinam gyfiaith
Sicut et nos eurgrair air aros
Ufudd-dawd aros dros ein drygwaith
Dim oed *dimittimus* dyb *debitoribus*
Nostris iawn astrus chwyl mwythus maith
Haelfab Mair Crair Cred honn yw llyw llwybrged
Y weddi bummed gyfred gyfraith
Llywiwn y geiriau llyma eu synhwyrau
Twy'r einym ninnau orau araith
A maddeu weithion mawrdad rhad rhoddion
Ein gwir ddyledion gwar ddilediaith
Mal erod tithau bob cyfryw bynciau
Gwnawn innau faddeu feddwl canllaith
Eth rhag cyfedd cas a llid sid siudas
Ne nos inducas in teptatione
Sed libera nos swydd rwydd rad ddangos
A malo mal dros dyryswch aele
Llyma weddiau gydar pump gynnau
Gorau rhag barau berw anaele
Hael Dad rhad rhifiant naf gyntaf ai cant
Maddeuant gwarant meddwl gware
Hynny yw amlder saith weddi y Pader
Ym er honner Ner nefoedd gyfle
Lle ini foli fal i praw Prophwydi

NIS GWYDDIS PWY AI CANT.

O WAITH Y CHWE DIWRNOD.

O L. P. P.

Pan gyhyrddawdd nawdd neddair hyged
Duw mor nef a llawr llorf eidduned
I doeth brenin coeth rhag caethiwed
O uchelder nef nef amgyffred
Ir ddaer fal car i ymwared
A dyn oedd mewn glyn o glwyf hybred
Gwiscawdd gwisc anawdd enw sarhaed
Gwascawd dynawl gnawd brawd o brofed
Gwiscad herwydd rhad a rybuched
Gwnaeth i rhai caeth gael ymwared
Yn nydd i bu rydd ei rad ddegfed
Nadolig Gwledig gwlad ddamuned
Dewin gorllewin llyw a aned
Dewin deorwin diareb ged
Dechrau eu dechreu Crair orau Cred
Diwedd eu diwedd Duw gogoned
Pan syrthiodd Luciffer or goruchelder
Mewn amlder bryder bradawg diffydd
Duw ollgyvoethawg pan oedd drugarawg
Yn nechrau ——— ddeifniawg ddefnydd
Ef a wnaeth darpar ni bu edifar
Y nef ar ddaear ffurfeiddgar ffydd
Ef a wnaeth rhoddi dirfawr oleuni
Da fu Geli rhi fy rhwyf clodrydd
Llyna'r gwaith pennaf a wnaeth Duw haelaf
Duwllun yn gyntaf ddeddf blaenaf ddydd
Ef a wnaeth dyvredd ag mewn eu perfedd
Y ffarfafen wedd rhinwedd an rhydd
Ag ai gwahanawdd trwy wir ymadrawdd
Mal hawdd luniawdd yn iawn lonydd
Dyvredd anniben goruwch ffurfafen
A ddodes fy Rhen men i maent rydd
A dyfredd llafar ar wyneb daear
A'n rhoes car trugar treigl afonydd
A mor i gelwir a mawr i gwelir
A mwy na chwbl wir dir daeerydd
Llyma ddwywawlweith a wnaeth wir bennafiaith yn eilfedyd[1]
Pan weles llyw cred llawhir gogoned
Däed ei weithred i lu bedydd
Yna digyssellt gwr a feddu mellt
A wnaeth amlder gwellt a gwiwddellt gwydd
Ag amryw brennau amrafael ffrwytheu
A blodeu llysiau lles tragywydd
A bychan a mawr fal i tyf trwy'r llawr
Y medd wawr tymawr gwawr gwarant fydd
Heiliawdd ynn Geli hael oedd in porthi
Holer in foli rhi ai rheglydd
Hwylwaith y dwywawl hoywdad ysprydawl
Neud mad rad didawl y trydedydd
Duw goruchelddad a wnaeth on cariad
Yr haul a lleuad pob rhad an rhydd
A sygnau a syr un anian yw myr
Ag awyr bybyr pobl a edrydd

[1] *Neu*, Eilfed dydd.

Didraul haul ehun a ddyd gyd gyfun
Ethun o glaerlun eglurliw dydd
A lloer oer aros mewn wybr liw diddos
Ag ymddangos nos i lliossydd
Felly terfynawdd y gwaith a luniawdd
Hawdd byd waredawdd bedwaredydd
Ni thraethai dafawd yr amryw giwdawd
A wnaeth o byscawd rhyfeddawd rhydd
A hoywdeg adar ar wyneb daear
Haid gerddgar lafar o leferydd
Diddanwch bylgaint a ganant ir saint
Diddeneint edneint adneu goedydd
Llyma waith amlder o brim hyd ucher
Duw gwener fy Ner yn oriau a rydd
Ef a wnaeth weithred Cyfenwir chweched
Oedd wir eidduned ir rhei dedwydd
Pob rhyw anifail gymmarawl arail
Diadfail rhwng dail dol a mynydd
A phob cenedl bryf Cyfrwng gwan a chryf
Or a ddeilyf chwyf chwyl a dderllydd
Wrth eu bryd esbyd ysbaid Dofydd
Llyma attebion llywiawdr dyniadon
Wrth i Angylion rhoddion an rhydd
Ni a wnawn nebun o ddyn credadun
Ar ein llun ein hun a honnaid fydd
A hwnnw yn bennaf Creadur a wnaf
Addaf fu'r hynaf or henw bedydd
A chymmar hir hen a roed oi assen
Anghymmen medd llên y lle or dydd
Wrthynt i traethawdd y gwr au creawdd
Erthyst ymadrawdd gannawdd gynnydd
Tyfu a gerwch tyfid yr einwch
Tyfwch amllewch ym blant beunydd
Gorug gwaith didlawd defawd Dofydd
Gorphowys dyged o bob rhyw weithred
A wnaeth y seithfed teyrnged dydd
Am hynny i dedryd y sul seguryd
Hirfyd trwy gywyd bid dragywydd
Dangos nos i liossydd
Ac wedi nos dangos dydd

NIS GWYDDIS PWY AI CANT.

LLYMA ENGLYNION

Yn dangos Cynneddfau amryw o Barthau Cymry. O L. W. M.

I.

Cnawd[1] yngwynedd focsedd[2] eiriau
A llyrfion gwyr am aur[3] mawr fwriadau
A Phen bonedd tir[4] Mon a doethion a Chreirian

II.

Cnawd ynhegeingl anghowrain ynghuras

[1] Gnawd.
[2] Fogsedd.
[3] A myr a.
[4] Gwyn thrâ.

Beunydd a bonedd mewn Dinas
A Ial yn ddisâl[1] heb sylwedd[2] yn ddiras

III.

Cnawd yn hwndrwd ysgafn[3] gelwydd
A gwarth ar ddieithr a pherth a ffrwyth coedydd[4] [ydd
A min gamwaith[5] maith a methiant Beun-

IV.

Cnawd ym Mhowys gwys[6] ac arfer[7]
A gwyr dewrion gwchion i gychwin lr rhyfel [fwynter
A chroeso i[8] gerddor a chyngor a chân gan[9]

V.

Cnawd ym Maelor mor draws wydd
O daerwch ar tiredd ar Rybydd [ydd
Dyffryn clwyd a Bwyd a Byd da ar ffrwyth-

VI.

Cnawd ym Mochdref chwedleu chwyrn
A churas a cheri ai[10] Meddgyrn
A chydewain gowrain gwbario[11] yn gedyrn

VII

Cnawd ynghefelioc rowioc Rianedd
A chymdeithion gwchion ac achau Ieirll fonedd[12]
Ac ymhob plwyf mwy mawl[13] anrhydedd

VIII.

Cnawd yngheredigion roddion mewn dyrfa[14]
Ac aml das Ceirch Môch[15] Meirch a Modryda
A garw llais dyn a llawn bai[16] yngorseddfa

IX.

Cnawd ynghemais drais a di resyni[17]
Ac Emlyn yn dyn ai dynnion yn rhoddi
A phebidiog yn daeog a dieithr[18] heb berchi

X.

Cnawd ynghaio gaeau crinion[19]
A chri a chowain ac achwyn ar ladron[20]
A 'geifr yw gwerthu ar oed[21] a choed a Chadache[22] brithion

XI.

Cnawd ym Muellt gwellt a Gwydd[23]
Ac ymhob plwyf llwdn hydd [ilienydd
A morwyn yn dirwyn coel a gwr moel ym-

[1] Ddyfal.
[2] Salwedd.
[3] Coed i cawn.
[4] *Neu*, ar goedydd.
[5] Gan waith.
[6] Gwrs.
[7] Ar gychwyn baner.
[8] Ar.
[9] Chyngan.
[10] Yn rheoli.
[11] Yn ymgyweirio.
[12] Each irllonedd.
[13] A nwyf a mawr.
[14] Yngheredigiaw garedigwydd rhwydd a rhodd mewn tyrfa.
[15] Ceirch Meirch, &c.
[16] Allyn llawn.
[17] A drysni.
[18] Phibidiawg daeawg.
[19] Gae draenion.
[20] A chwain a chwaen o ladron.
[21] A Gwerthu geifr ar oed.
[22] Chadw.
[23] Gweunydd.

XII.

Cnawd yn elfel haelioni
A march a merch a mynych roddi
A Brecheiniog yn llawn brad a chad yn ystrad towri

XIII.

Cnawd Rheudus ni yngwyr[1] hyd ymro
A Gwyr ac arfau yn ymdaro
Rhyngthyn' i hunain bydd gwyth a chostowglwyth ymhenfro

XIV.

Cnawd ym Morganwg ddiwg ddynion
A gwragedd mewn mawredd a muriau gwnion
A gwyr mewn marchnad o garliad a goludog ddynion

XV.

Cnawd yngwent rent aroglau
Ac ymborth a thorth a thir or goreu
Bost am wragedd a maswedd a moesawl wybodau

XVI.

Cnawd yn euas gas ac oerfel
Ynglyn bwch trwch trychu chwedel
A lledrad ynhalgarth a gwarth a gwerth a Chwnsel

AWDL FAR. RHYS GRUG.

Dewi Mynyw.[2]

Llawer deigr hydr aer ar hynt
Hidl am Rys rysfa monwent
Llyw dinefwr gwr gwychblant
Llew trin ai brenin ai braint

Breiniawg Rhys brenin cyfoeth
Brain borthiad cad canhymddaith
Nevd ethol walch weilch hydwyth
Nevd evthym am draig nid aethwyth

Aethwy ym brwyn gwyn geithyw
Eithym heb fed llafvrvd llew
Aeth Rys fab Rys rhos preiddiaw
I ddiwedd fannedd Fyniw

Geir Myniw llyw llew howrffordd
I gwelais Rys ros ymwrdd
Teyrn wawr yn gad fawr fvrdd
Teyrn yn heyrn yn hardd

Hardd llys Rys rhos gaethiwed
Rhwyf llv tra fv i fowyd
Balchgrvg barabl balchgledd drvd
Bar dwys anghymwys ynghad

[1] Rheidussi yn Gwyr. [2] *Neu*, Llywarch Brydydd y Moch.

Cad gyrchiad llafn dorchiad llew
Fv Rys rvglfar rhyddbar liw
Crvg deyrn loyw evrgyrn lew
Crair oedd i lvoedd i law

ENGLYNION EIRY MYNYDD.

Allan o amryw Lyvrau.

I.

Eiry mynydd blin y6'r byd
Ni 6yr neb ddam6ain golud
Nid a traha i 6eryd
Ni phery dim ond enyd
Gna6d gorfod yn ol adfyd
T6yllo g6irion sy ddybryd
Byth ni l6ydd un dyn a g6yd
Ar ddu6'n unig rhown oglud

II.

Eir mynydd g6yn corn m6g
Hoff gan leidr dy6yll6g
G6yn ei fyd a fo diddr6g
Ha6dd cymmell diriaid i ddr6g
Nid da i dig6ydd trythyll6g
Gna6d galanas o hir gil6g
Ar bennaeth bai sydd aml6g
Coelia'n llai'r glust na'r ol6g

III.

Eira mynydd ma6r ar Ros
Gofal Her6r y6 hirnos
Anaml lles o rodio'r nos
Cyn credu myn yr achos
Cam ffordd i ddierth na ddangos
Na 6reicca ond yn agos
Nag anifeilicid[1] ar gefn Rhos
Lly6odraeth g6yr fydd annos

IV.

Eira mynydd ceir g6eled
Nad da mynych nag am ged[2]
Nid cybydd yw pob caled
Na li6ia i neb moi dynged
Heb fai nid heb ar aned
O fynych antur ceir colled
Ni l6ydd a 6neir dr6y hocced
G6aetha stor oll or merched

V.

Eira mynydd mae'n ysbys
Gna6d y difyrr6ch o frys
Dr6g fydd llyferydd beius
Anodd cydfodd eiddigus
Ni fa6r g6sg un gofalus
Ma6r g6en6yn y g6enieithus
Pell amcan y deallus
Ffola dyn y cynfigenus

[1] Enfiliaid. [2] Nad da mynych nag amged.

VI.

Eira mynydd da y6'r hedd
Cyn dechreu g6el y di6edd
Ma6r gofal dyn me6n blinedd
Gna6d adfyd ynol tra6sedd
G6edd6a un peth y6 bonedd
Oni chanlyn rhy6 rin6edd
I 6rthnebu[1] aruthredd
Ystry6 dyn y sydd ryfedd

VII.

Eira mynydd dail ar onn
Tryma dim d6yn gofalon
Caletta cl6y clefyd calon
M6ya cam a dyn g6irion[2]
Nid g6r i'r byd y6'r cyfion
M6y ir ofnir y tra6sion
Dr6y filoedd o beryglon
Du6 a 6eryd y G6irion

VIII.

Eira mynydd melus g6in
P6y a 6yr dranc mab 6rth feithrin
Ni chair parch ar rygynnefin
Nid parhaus lly6ia6dr g6erin
Am bechod y cyffredin
I rydd Du6 annoeth Frenin
G6ir a ddy6a6d Taliessin
Namyn Du6 nyd oes De6in[3]

IX.

Eirà mynydd ll6m ych llog
Bychan Teyrnas i chwannog
Gna6d dyn ifanc yn ddifiog
Aml tro ar fedd6l serchog
Na thyn ch6are ar daeog
Na fydd ry hy ar ry6iog
G6ae'r neb a fo dyledog
Llc bo annoeth dy6ysog

X.

Eira mynydd hoff y6 clod
Ni waeth digon na gormod
Yn ol traha gna6d gorfod
Ma6r y6 cariad aur dafod
Ar ddim na 6na mor difrod
Na[4] ludd i gael y parod
Nid llai'r heiniar er cardod
Cy6ira cydymaith priod

XI.

Eira mynydd Du6 sydd ner
Gnotta c6ymp o'r uchelder
Anhardd ar Bennaeth balchder
Y 6isg oreu i ferch y6 g6ylder
Hardd ia6n ar 6r y6 hyder
G6ell nag Athro y6 arfer

[1] Wrthnifiaw.
[2] Mwya cam cam a'r gwirion.
[3] Nid yw'r ddwy linell yma yn Llyfr Dewi Fardd.
[4] Ni.

G6edi profi ffyrdd lla6er
Mae'r byd i gyd yn ofer

XII.

Eira mynydd llydan mor
Gorau ar hen ei gyngor[1]
Dyro i'th 6ell ei ragor
G6ell celfyddyd na thrysor
Ffol m6ythus ha6dd ei hepcor
Un fodd a llong ar gefnfor
Heb raff heb h6yl nag angor
Ydy6'r ieuanc digyngor

MERFYN GWAWD RYDD AI CANT.[2]

---

2. ENGLYNION ERAILL I'R EIRA O WAITH Y MAB CLAF NEU Y MAER GLAS VAB LLYWARCH HEN.

I.

Eiry mynydd G6yn tir pant
Hy fydd pa6b ar ei fabsant[3]
Ni char g6raig ch6egr na llysblant
Nid gna6d g6eledd gan Anant
I 6rthladd dr6g i roi ffyniant
Ond i Ddu6 nid oes feddiant

II.

Eira mynydd g6yn lla6r bro
Hygar pa6b wrth a garo
Na chabled neb yr eiddo
Dyled ar ba6b ei addo
Ni char ffol ai cynghoro
Ar bob da Duw sydd Athro

III.

Eira mynydd g6yn gaeaf
Pa6b a garant eu g6alaf
Pei g6elef pa6b ei ystoriaf
Odid un dyn dianaf
Cyd boed balch perchen alaf
Nid Ner ond Du6 goruchaf

IV.

Eir mynydd g6yn Ionor
Uchel brig tonn ar gefnfor
G6ae hen a gollo i mogor
G6ae ieuanck ni 6nel gyngor
G6ir a ddy6ed saint Grygor
Namyn Du6 nid oes Bennor

V.

Eira mynydd g6yn tir maith
Bra6d i Fud pob anghyfiaith[4]
Ni dda6 da o ddr6g araith[5]
Ol6yn yn rhych ych yn y 6aith[6]
A wnel Du6 nid a'n ad6aith
Odid o'r cant cydymaith

[1] Gynor.
[2] Llyfr Mr. Davies Bangor, felly ai cair mewn copi arall hen.
[3] Golwg pawb ar ei adfant.
[4] Arwydd drwg mwg yn niffaith.
[5] *Neu*, obeith.
[6] Gwan a gwyn ac ni chwyn d—.

VI.

Eira mynydd g6yn traethell
Ni fa6r ddiolchir rhodd gymmell
Nid anrhegir tla6d o bell
Goreu un tudded mantell
O For a thir a Chastell
Du6 a ed6yn bob dichell

---

3. ENGLYNION ERAILL I'R EIRA.

I.

Eira mynydd g6yn bronn mur
Ni chair g6lad nef heb lafur
Odid cael el6 heb antur
G6ell goddef cam na'i wneuthur
Ysdir[1] nithio yd yn y bo pur
Ond Du6 nid oes Bennadur

II.

Eira mynydd g6yn blaen drain
Gna6d mab taeog yn filain
Ni choelir neb ar ddigrain
Ni 6yr neb beth y6 ei ddam6ain
Os g6ir geirieu 'r Eurgelein
Trythyll6g dr6g ei ddich6ain

III.

Eira mynydd g6yn lla6r tre[2]
Lla6 pa6b ar ei anaele
Nid g6i6 g6ylder rhag eisieu
Ymhob rhith y da6 angeu
O bob creff a phob campeu
G6eddio Du6 sydd oreu

IV.

Eira mynydd gwyn tal bronn
Brodyr pob cydgerddorion
Gna6d ar Eiddig ofalon
G6yn ei fŷd a fo union
Mal i'r a i'r mor bob afon
I'r a i'r nef bob g6irion

V.

Eiry mynydd g6yn maen[3] sarn
Gog6ydd march oddiar ei bed6arcarn
Ni 6na les llyn[4] heb wasarn
Gna6d y6 caru me6n perllan[5]
Ni bydd g6an heb iddo[6] gadarn
Dyn a ddy6aid Du6 a farn[7]

VI.

Eira Mynydd g6yn bronn dar
Y mud a ocar llafar[8]
Nid ha6dd hardd heb idda6 gymmar[9]
Ni ll6ydd hil rhy ddichellgar[10]
Tri thir a ch6d a heiniar
Cesail bryn g6ar pant a thalar

[1] *Neu*, ystyr.
[2] Bre.
[3] *Neu*, tal.
[4] *Neu*, odyn.
[5] Lle g— caredig tafarn.
[6] *Neu*, ei.
[7] Gwae'r neb a roddo gam-[farn. Cesail bryn gwaela talar.
[8] Y myd a ran eg i lafar.
[9] Nid hawdd ardd ych heb gymmar.
[10] Tri thri a chwanega'r heiniar

VII.

Eira mynydd g6yn Gardden[1]
Lla6 lan diogel ei pherchen
Nid oes g6yl rhag rhoddi elusen
Nid oes undydd[2] rhag tynghedfen
Nef a daiar a ffurfafen[3]
I Ddu6 ni allan[4] absen

VIII.

Eiry mynydd g6yn bron g6al
Dr6g fydd penaeth an6adal
Lle bo g6raig serchog anial
Rhaid i'r g6r fod me6n gofal
G6eniaith a chel6ydd anial
Sy'n g6en6yno pob ardal
I'r holl fyd Duw sydd r6nd6al
Ymgroesed pa6b yn ddyfal

IX.

Eiry mynydd hydd ar des
Dr6g fydd gormod o rodres
Ni wna balchder ddim o'r lles
Parabl difalch sydd gynhes
G6ae'r ieuanc diried diles
Ni 6nel cynghor synwyr-les
G6r dysgedig o'i fon6es

X.

Eiry mynydd ma6r y6'r g6la6
Hardd ar ferch fod yn ddista6
Hardd ar 6r ymgell6eiria6
Ni chais neges yn 6agla6
Rhag it gael nag am dana6
G6ell y6 crothell bach yn lla6
Na gleisiad a fo'n nofia6
Ni 6yr neb pa fyd a dda6

XI.

Eiry mynydd g6yn caen ffos
G6g o bell g6raig o agos
Melina i dla6d ei g6ynos
———— a charchar hirnos
G6ir a ddy6ed pob llios
Ni 6naeth Du6 ddim heb achos

XII.

Eiry mynydd g6yn tra red
Eli ci cell agored
Rhediad d6r ar i 6ared
Nid cadarn ond dini6ed
Rhag pob dolur a dr6g dynged
Du6 a ddichon roi g6ared

XIII.

Eiry mynydd g6yn lla6 myg
G6yn ei fyd a fo diddig[5]
I'r m6yaf ei r6ysg a'i ryfyg

[1] Gaden. [2] *Neu*, nawdd.
[3] Yn nef ac uffern a ffurfafen.
[4] *Neu*, ellir. [5] *Neu*, diddryg.

Nid oes o'r byd ond benthyg
Rhag pob dolur a dr6g ddiffyg
Du6 a ddichon roi meddyg
MAER GLAS AI CANT.[1]

---

4. ENGLYNION ERAILL I'R EIRA.

I.

EIRA mynydd ll6m brig[2] ca6n
Ni chydfydd ded6ydd a didda6u
Lle ni bo dysg ni bydd da6n[3]

II.

Eira mynydd pysg yn rryd
Cyrched gar6 culgr6m g6m clyd
Gofal Dyn Du6 ai g6eryd[4]

III.

Eira mynydd miniog rhi6
Ch6annog annoeth i ymli6
Ni 6yr neb p6y pieu heddi6

IV.

Eira mynydd cell[5] hafod6r
Hydd yngarth i6 i barth
Di6edd lleidr caffael g6arth[6]

---

5. ERAILL O LYFR ARALL.

I.

EIRA mynydd brith bryniau
Cyrchid hyddod i'r glynnau[7]
Ni ch6sg Ded6ydd y borau[8]

II.

Eira mynydd g6yn brig ll6yn
Cna6d yngaiaf pilio br6yn
Na chad6 stor o For6yn

III.

Eira mynydd G6yn to Tai
Gol6g pa6b ar a garai
Ni 6yl y diriaid arno Fai

IV.

Tira mynydd G6ydd[9] Tafa6l
G6yn ei fyd a fo ddeddfa6l
Ni bydd dyn diriaid heb ha6l

V.

Eira mynydd rhydd rhydau
Ta6ed doeth anoeth ni thau
Wrth[10] ammh6yll p6yll sy orau

VI.

Eira mynydd dos hediaid
Ond geni ded6ydd nid rhaid
Ni all Du6 dda i ddiriaid

[1] Felly mewn copi arall. [2] Llon blaen.
[3] Gwyn brig gwrysg pysg yn eigiawn.
Crwm blaen gwrysg pysg yn eigiawn.
[4] Hiraeth am farw ni weryd. [5] *Neu*, gell.
[6] Eiry mynydd Hydd yngarth
Cell Hafodwr yw ei barth
Diwedd Lleidr caffael gwarth.
[7] I gymmau. [8] Hun forau. [9] Gwyn. [10] Wrth bob.

VII.

Eira mynydd góyn bronn[1] cla6dd
Cnawd yn eglwys caffael nawdd
Cynghori diriaid nid hawdd

VIII.

Eira mynydd llwm afall
Ni bydd cyfoethog rhygall
Cnawd am air serth un arall[2]

IX.

Eira mynydd llawn beudy
Clydwr dafad yw ei chnu
Ni haedd diriaid ei garu

X.

Eira mynydd cwn yn cyfarth[3]
Glas fydd adladd hen fuarth[4]
Bid drwg gwraig o fynych warth

XI.

Eira mynydd cryn dail gardd
Heb ei gymmer ni cheir hardd
Bid drwg gwraig a fynych chwardd

XII.

Eiry mynydd rhewyd rhos
Gwynfyd herwr yw hirnos
Gnawd uwch ben dedwydd diddos

XIII.

Eira mynydd march cadarn
Ar ei siwrne sathred Sarn
Dyn a lefair Duw a farn

XIV.

Eira mynydd hydd ym mro
Cyrched bryn ai disgwylio
Cas fydd gweled[5] a geisio

XV.

Eira mynydd hydd ar dwyn[6]
Purddu bran pryd i gychwyn[7]
Iach rhydd rhyfedd pa gwyn

XVI.

Eira mynydd brith fy nghi[8]
Gochwiban gwynt uwch[9] gweilgi
Nid esmwyth ymgyflogi

XVII.

Eira mynydd trwm i troes
Cnawd gorphwys y lle bo croes
Gwaetha anaf yw drygfoes[10]

XVIII.

Eira mynydd loyw lyb ia
Trwm ei fyd a brydera
Cnawd o benn trythyll traha

[1] Pob. [arall. [6] Yn llwyn. [wyn).
[2] Gnawd o air serth gael [7] Buan iyrchwyn (gyrch-
[3] Cwn ar barth. [8] Mynci.
[4] Diflas odlau heb gyfarth. [9] Wrth.
[5] Y neb. [10] Anfoes.

XIX.

Eira mynydd gwlyb glan naint
Nid lafurus llaw gywraint[1]
Ni bydd cyttun hun a haint

XX.

Eira mynydd rhudd rhedyn
Gorchwiban gwynt uwch ewyn
Goreu canwyll pwyll i Ddyn

XXI.

Eira mynydd gwynt yn tanu[2]
Gnawd[3] i farn fynych ganu
Ni ddaw da o hir[4] gysgu

XXII.

Eira mynydd Llawn goddaith
Olwyn[5] yn rhych ych yngwaith
Odid o'r cant cydymaith

XXIII.

Eira mynydd llawn aber
Hawd eiriol ar a garer
Hyd tra fych na fydd ofer

XXIV.

Eira mynydd cwn ar graig
Rhewid rhew rhyd yr enaig
Gwae'r gwr a gaffo ddrygwraig[6]

XXV.

Eira mynydd llwm ar ddwr
Rhewid rhew tri argysswr
Gwae wraig a gaffo ddrygwr[7]

TERFYN.

Ereill.

Eiry Mynydd caled grawn
Dail a'r gychwyn llynwyn llawn[8]
Nag ymddiried i estrawn

Eiry Mynydd gwangcus Iâr
Gochwiban gwynt ar daiar
Yn yr ing gorau yw'r câr[9]

Eiry Mynydd glâs morfa

[1] Anhunog pawb yn hen-aint. [3] Nid gnawd. [ty). [4] Ni chair da o dra.
[2] Gwyn ei gnu (gwyn pob [5] Aradyr.
[6] Eiry Mynydd gwynn bronn craig
Cysgod Gwenyn eu Saig.
Gwae 'r gwr a gaffo drygwraig
Eira mynydd brith bron craig
Crin calaf alaf dichlaig
Gwae wr a gaffo ddrygwraig
[7] Eiry Mynydd gwynn bron Twr
Rhewid Rhew hyd argysswr
Gwae 'r wraig a gaffo drygwr
Eira mynydd brith bron twr
Cyrchid anifail glydwr
Gwae wraig a gaffo ddrygwr
[8] Dail yn syrthio llyn yn llawn.
[9] Eira mynydd gwagul iar
Gochwiban gwynt gan flaen ar.
Yn yr ing goreu yw car.

Gnawd Rhyfel y Cynhaua
Ni cheidw diriaid ei dda

Eiry Mynydd gwynn brig gwrŷsg
Gochwiban gwynt yn nherfysg
Trêch sydd[1] anian nag addysg

Eiry Mynydd gwangcus Hŷdd
Odid dŷn atcas dedwydd
Nid ystyr serch ciwilydd

Eira Mynydd llwm yw ŷd
Gnawd dyn atcas heb olud
Pawb a gnîth Cedor ynfyd

Eiry mynydd gwynn gorwydd
Gnawd gelanedd yn fforestydd
Gwaetha gwir yw gwaradwydd

Eiry Mynydd Hydd ar dês
Hwyad ar llynn cynn achles[2]
Hwyr hen hawdd ei orddiwes

Eiry Mynydd llwm brig Onn[3]
Go chwiban gwynt gan flaen Tonn[4]
Trydydd Troed i hên ei ffonn

Eiry Mynnydd gwynn bronn rhych
Gafael gan ŵr grym gan ŷch
Gwell dynoliaeth da na drych

Eiry Mynydd glas gwyddfyd
Naturiaeth pawb a'i dilyd
Ni bydd doeth yn hir mewn llid

Eiry Mynydd gwyn to tai
Bei traethai dafod[5] a wypai
Ni byddai gymmydawg neb rhai

Eiry Mynydd rhewid Rhos
Gwynfyd Herwr yw hirnos
Gnawd pob dedwydd yn niddos

Eiry Mynydd yn gofrenydd
Gnawd bod dâ dan law dedwydd
Yn mhob dirgelwch Duw a fydd

Eiry Mynydd glâs Egin
Gnawd gofal wrth gaffael trîn
Lle ni fynn Duw ni bydd dim

Eiry Mynydd Brain yn nhraeth
Celfydd caled ei arfaeth
Ni thyrr Duw ar a wnaeth

Eira mynydd gwyn ceunant

[1] Drwg.
[2] Hyfaidd yn llyn gwyn aches.
[3] Hydd ym mron.
[4] Uwch blaen on.
[5] Ceudawd.

Llawer dau a ymgarant[1]
A phyth ni cyfarfyddant

Eira mynydd hydd esgud
Gnawd ymhrydain gynrheid drud
Rhaid oedd deall rhyalldud

Eira mynydd hydd ar dro[2]
Chwerddid bryd wrth a garo
Cyd dyweter wrthyf chwedl mi a adwen
fefl lle y bo

Eiry mynydd hydd esgud
Odid am didawr o'r byd
Rhybydd i drwch ni weryd

Ereill.

Eiry Mynydd Hydd ar ffô
Go chwiban gwynt ym mlaen to
Nid ymgel Cariad lle bo

Eiry Mynydd tywyll Celli
Purddu Brân buan Milgi
Nawdd Duw rhagod ddireidi

Eiry Mynydd caled grawn
Go chwiban gwynt ymlaen cawn
Lle ni bo Dysg ni bydd Dawn

Ereill o'r Llyvyr Coch.

Eira mynydd graenwyn gro
Pysg yn rhyd elyd i ogo'
Cas fydd a oreilyto

Eira mynydd hydd ar darf
Gnawd gan gynrhan eirian arf
A disgyn bar ar farf[3]

Eira mynydd hydd cyngrwn
Llawer a ddywedais os gwn
Annhebyg i hafdydd hwn

Eira mynydd hydd hellawd
Gochwiban gwynt i uch bargawd
Twr trum aur yw pechawd

Eiry mynydd hydd ar naid
Gochwiban gwynt uwch gwenblaid uche
Gnawd tawel yn delaid

Eiry mynydd hydd ym mro
Gochwiban gwynt ymlaen to
Nid ymgel drwg y lle y bo

Eiry mynydd hydd ar draeth
Collid hen ei fabolaeth
Dau corem a wna dyn yn gaeth

[1] Rhag rhuthr gwynt gwydd gwyrant.
[2] Eira'mynydd ffel cadno.
[3] Ac escynnu o du corf.

Eiry mynydd hydd mewn brwyn
Oer mignedd medd yngherwyn
Gnawd gan bob anafus gwyn

Eiry mynydd hydd yn ffos
Cyvyd lleidr a hirnos
Cysgid gwenyn yn ddiddos

Eira mynydd cynglenydd afon
Hwyrweddawg ynghynydd
Ni moch dial mefl merydd

Eira mynydd pysg yn llyn
Balch hebawg vacwyawg unbyn
Nid ef a geiff pawb a ofyn

Eiry mynydd coch blaen pyr
Llidiawg lliosawg ongyr
Och rhag hiraeth fy mrodyr

Eira mynydd buan blaidd
Ystlys diffeithwch a draidd
Gnawd neb anaf ag diaidd

Eiry mynydd hydd nid hwyr
Digwyddid gwlaw o awyr
Megyd tristyd lledfryd llwyr

Eira mynydd eilon ffraeth
Gowlychyd tonau blaen traeth
Kelfydd celed ei arfaeth

Eira mynydd hydd mewn glyn
Gwasdad vydd haf araf llyn
Barflwyd rhew glew i erchwyn

Eiry mynydd brith bron gwydd
Cadarn fy mraich am ysgwydd
Eiddunaf na fwyf ganmlwydd

Eira mynydd hydd yn nghoed
Na cherdda dedwydd ar droed
Mecyd llwfr llawer addoed

Eira mynydd hydd arnaw
Hwyad yn llyn gwyn alaw
Diriaid ni myn gwrandaw

Eira mynydd coch traed ieir
Bas dwfr men yd lefeir
Anchwanecyd mefl mawreir

Eira mynydd gwyn ei gnu
Ys odidawg wy ——— ku
O gar gyda mynych athreiddu

Eiry mynyd dydd ai droeth
Bid glaf bob trwm llwm llednoeth
Gnawd pob anaf ar anoeth DIWEDD.

GORCHAN Y MAIN GWYRTH.

TALIESIN AI CANT. O L. H. Y.

PAN gyfyd gorsedd o'i gorweddfa
A chyrch maen Gwyrth gan gymanfa
Ag elgan edwain ar lawr Gwyddfa
A phawb yn cyfarch parch i'r penna
Yna bydd creulon balchder a thraha
A'r cam ar gadfarch a'r gwir yn isa
A'r cywir dan garn yn y sangfa
Ag ymladd ym mhob Gwlad gan luedda
A laddo lle'r el a fydd penna
A ddywetto 'n groch a fernir yn ddoetha
Yna i rhifer y gŵr draw ag yma
A phrin yr ymborth ag eisiau bara
A meirw gan ddrud ymud yma
Yna syrth yn ein plith chwith gymanfa
A'r Gormes an cymmhell i'r ffordd bella
Pan daw ewig lwyd i fynydd Asa
A'r Eryr at wŷr i ben Garth-Ganna
Gwae frodir Essyllt gan ai treisia
Gwyn fyd ym Mhowys y cyfrwysa
Gwibiolion ddynion heb Aneddfa
Gobaith a dderfydd gan hir draha
Gwystlon yn drychion a gyrchir i drennfa
Y Paun o'r Llwyfenni au cymmell i'r [ddalfa
Gwyddyl ar y tir a welir yna
Ag i Faelawr fawr yr ymgyfeiria
Yna y bydd dedwydd Brynn y Wyddfa
Ag o hynny allan Sais a ddiflanna

TALIESIN BEN BEIRDD ai cant o Flaen Arthur yn Nghaerlleon ar Wysg.

LLYMA DDAROGAN

A GANT HEININ FARDD I FAELGWN GWYNEDD. O L. H. Y.

I.

CYNTAF daroganaf o'm daroganair
Cwynfan Brynn Melarth cad gyflefair
A'r Gwanwyn dunoeth a'r dygn Gyngrair
A sul y Pasg gwyl gyhydedd Gwen Fair

II.

Daroganaf arnaw yr Haf hir felyn
A phob Dyffryn yn llawn o'r grawn di-
newyn
A goresgyn llydan y Rhydain llwydwynn
Lle daw ai arfau ai blaid i'r gorllewyn
Llew goruchel Rhyfel yn goresgyn
Lle bynnag y del y bydd derwyn

III.

Gobaith rhagllaw y daw i lywenydd
Yn ymgyweiriaw a phob deunydd
Gwyr a Meirch Llydaw llydan eu lluydd
Yn rhoi 'r alanas ar elorwydd

IV.

A llynges draw yn hwyliaw i'r Wenn Ynys
Addaw Llydaw llwydion eu hemys
A dig ymarwar moroedd dyrys
Yman a ddaw gan ddewr ymgyfrys
Prifion milwyr arfog yn eu hystlys
Am Frynn Dinewyr dydd a'u dengys

V.

Pan ddel llu dihafarch o barth gogledd
I Aberdaugleddau heb ymyr ommedd
Ag i Aberhodni deuant diau y diwedd
Gwae wynt y Beilchion gwyn eu byd lle bont yn hedd
Pan ddyffo Dofydd yn Nialedd
Ys damgel a fo da ei fuchedd

VI.

Llu tramawr yn helau tonnau Teifi
Uchel eu rhwysg rhwyf rhyddyfysgi
Tair breuddwyd a brofir
Eu bod yn wir a gwir
Tair Rhandir yn ymrysoni

VII.

Tair Blynedd o'u blaen wynt a glywir
Tair naw a ddwg ffrwyth wedi 'r wyth y gwisgir
Tair Asgell ar well a gynhelir
Tair buwch mewn buarth ni welir
Tair anesgor a wasgar bob rhandir
Tair gwraig anniwair ar lawr mae'n gywir
Un yn lle y ddwy a gynhelir
Cynnullawg yw'r amser gwelir
A Lloegr i'r Llew a orestyngir

VIII.

Mi a ddanfonaf faen a thri mor ynddaw
Ag a wnaf gafod a main brwd i'th ddystrywiaw
Mi a wnaf baladr yn gadr o Lydaw
Mi a ddanfonaf dy aelodau cyn peidiaw
A'th eppil a'th had gad gynhulliaw
At y cwn ar bleiddiaid a'r brain iw bwyttaw
Mi a ddanfonaf anwiredd i'r lle y daw
Mi anfonaf wledd o'r sygnedd i'r neb ai haeddaw
Mi anfonaf ddiwedd i'r anghywirion
Mi anfonaf rad yn y mor a'r donn
Mi anfonaf wiail Beirddion i flodeuaw

IX.

Mi osodaf ffynon yn yr uchelion
Mi osodaf rhyfel rhwng hen elynion
Mi osodaf lanw mewn saith afon
A llid llif Tonn
Yn saith Aberon
Mi anfonaf nifer yn berchennogion
Mi osodaf blu ar y rhai noethion
Ag a rof iechyd i'r rhai cleifion
Fal y bo'r byd am hyun yn ymryson
Mi osodaf y cyfoeth rhwng annoethion
Fal y bont gurawg gan ymryson
Mi osodaf hedd a choledd i bob cyfradlon
Pum naw a ddeholant Estronion
Pum tri yn ymryson
Yn bleidiau blinion
Gracia Tempora terra
Tarw maen mawr i'r llawr a ollynga
Llynges o foroedd a dramwya
Hyd amdiroedd Ammyr mein a'u harweinia

HEININ BARDD MAELGWN GWYNEDD AI CANT.

PROPHWYDOLIAETH Y BERGAM O FAELOR.

O L. H. Y.

I.

Traethaf yt fardd daf
Cyd cyfanned o gof a'th gaf
Diymgyd a byd bydaf
Bryd ar hunaw
Traethasom awenydd
Y dydd y daw cynnydd
Ar fro ag am foydd
Heb orddwyn cwyn cilydd
Caled ddifiaw

II.

Pan ffrwytho coedfryn
A châd ar y Brynn gwynn
A choelfain byd cynglyn
Conglau dreiddiaw
Pan chwarddo Ofydd
Lle'dd ymgyferfydd
Yn niffaith maith mynydd
Ag yn y sylf o dan y gwydd
Dydd ymdeithiaw

III.

Arth o Feli a rydd
Ryddyd a chynnydd
I Bowys dwys drefydd
Ag i bob Cymro y bydd
Pawb cyfun ai gilydd
Un cyfar cyfannydd
Ar y byd a ddyfydd
A heddwch hir ysblennydd
A fynno Duw diau y bydd

BERGAM O FAELOR AI CANT.

PROPHWYDOLIAETH IEUAN TRWCH Y DARAN.

O L. H. Y.

Pennau'r Byd i'r llawr a ddigwyddan
Mab y Dyn a'r Eryr o hynny allan
Y Byd ai holl wledydd a feddianan
Yna bydd Tangnefedd a llafar y Gan
Hyd wyneb y byd a phob diddan
Ag ar y ddaiar daioni cymman
Ag ymchwel gwynfyd i bawb yn gydgyfran
Ag i Dduw'r gogoniant yn yr uchelfan

Y MAB CRYG A'I CANT.

O L. C. II.

Duw diadnair a mair mae'r cynghorion
A wnaf rhag lladron dynion dannod
Aethpwyd am teiriair taeriaith ffyrnigrwydd
Tramgwydd naws arwydd y nos arall
Ni fu[1] ryw lefain damwain dymmestl
Ac a fu echos i'm diddos dy
Er pan laddawdd cawdd y cath losgyrngrin
Y ci lledfegin llwyd a fegais
Dyfod y carnlleidr gwrmeidr garnal
Ac yspeilio'r ty hyd nos tywyll
Arfaethu mynnu cawell mynnaedd teg
A dwyn fy nhaedeg murchweg mawrchwedl
Edrych a orug ffug uffern drum
Ar hyd y ty clyd bryd bredychfoes
Ac arganfod rhidyll y tringod
A drylliau fy ffon drwy'r un ffenestr
Cafas y lleidr was gyda'm llawdr wael
Cyfaillt anniwyd bryd i brydydd
Crib ffyrtling nidling neddwallt gymmanfa
A llwy droed gwtta drud a gattel
Hirgrog i'r diriaid oer daid od ai
Am gwal poen gofal hyd pan gafas
Hengod fyngwhegr rhwng hengist at-hil
A thyllau gwiril yn y gwarag
Nid edewis ym dim grym grymiant
O'r trysor trawsfyg lawdr byg bagan
Dieithr clwyd nawieir bywion hwngyrdlawd mellt
Wrth dda reffyn wellt gyssellt gasaf
Cigfrain a weler uwch y wilers
Yn dial f'anrhaith gwaith gwythlonder
Ar ddinas maelawr lle mae molest sôn
Ysgwyd pren lladron am eu lledrad

Neu, bu.

Y MAB CRYG AI CANT.

O L. C. H.

Crist Crair unmab mair mawr ryfeddod
Am gri bilain sais trais wtreswr
Nad a hëyrn chwyrn chwyrndwrch gwaddawd blas
Y doeth y lleas cyn glas gloeslif
Can oedd celwyddawg rhochgawg rhechgawr
A ffalst ac anghlaer murdaer mawrdwyll
A ffugiawl trethawl truthain amrhydferth
A serth ac anferth swrth ac ynfyd
Am fy ngharcharu tru tra digter
Trwy weithred Griffri cablgi cwblgas
Prif afonydd rhydd rhwng Gwy a hafren
Modrybedd cymmen mi ai cymmerth
Un oedd defeidiad ddifrad ddyfrys
Enwog brif afon tros Fôn traws fodd
Eurgaddug can dug y dogi gwaddawd saig
I'r oreu carrwraig yn dwyn corwrysg
Ar ail dwfr gynnail deifr ar gynnwrf
Oer yw i ddedwydd cerydd cares
Dig oedd Ieithon son seingul raeawdo
Deffro rhwyd ortho be rhaid wrthi
Trydedd mawr gochwedd er marw gychwedl
Bei ceffid trwy lid adled bu erw
Ofer gleiriach sach sarrug ei wagffon
Afon cymmaron ai cymmerai
Ceisiaw Griffri ddeifrgi ddwfrgwymp
Gwnaeth ar ei thrawsryd pyd pedwardyn
Glawedawg feinawg fwynaf cyfnithderw
Clwyflif dros ganerw glwysferw glasfor
Porth Duw i'r pontpren llethr asgen llithr
Ar saer ai dodes yn odidawg
Am ddychwelu cnu cnecc bwch gynhorthwy
Gan felyn fordwy falaen fawrdwysg
O gwlychawdd Griffri cri crin foelfors
Uchlaw Trefycclawdd fawdd faethgennau
Syched ei ffilcas bengam ffwlcwd wyll
Dibwyll arth ffwrndwyll wrth ufferndan

Y MAB CRYG AI CANT.

O L. C. H.

Duw am rho deall call rhag cellwair
Dyn wyf yn gwarthrwyf oddigarthref
I brydu canu ceinwawd gyfiawni
I walch balch bylchwin fyddin faddau
Coethrydd hael Ddafydd cynnydd cannyn
Caith a ddioddef rhag llef a llosg
Carcu cil eiddil eiddun hedd ddichlais
Cerennydd a Sais rhag trais traethawd
Ni bu ddigon rhydd greddf onnwydd grym
Balchwyr clod ddadweir mawreir meurig

Pan fu glau 'r hyntau yn Norhamtwn dref
Pan oedd ddioddef ynglef Englis
Cyffelyb a'r son y digones
Dafydd yn nhrefydd seisnig ryfedd
Ac y digones deg anwych dercyn
Maredydd ar llynn yn Llann Rhystyd
Pan welas Dafydd hwylddydd haelddeddf
Y gwyr yn ymgur tyst ddolur tost
Myfyr oedd gantaw rhac antur ymladd
Brwydr nadd gwyrs mawrradd gwers y meirw
Can ni ddel yngawr llawr llwyddgyrch
Maith yw ei wirawd a'i wasgawd wisg
Llyw rhwysg Beirdd hyfrwysg rhwng hafren a Gwy
Lle ynu i ofwy drwy dref Raiadr
Can ni bon undad mad ymodwrdd
Maredudd gyfiawn dawn a Dafydd
Brodyr ungalon wrth ymgiliaw ynt
I goed gad luchynt i gydlechu

YR IUSTUS LLWYD A'I CANT.

O L. C. H.

I Dduw y diolchaf
Dewin plant Addaf
A'i Ddoniau cwplaf
Euraf eryr
Caethed ym faerdy
Coeth iawn yw hynny
Fal cwthr iar anhy
Yn eirina
Gruffudd iarll Mawddwy
Groth hanner aerwy
Grwth brau mewn burwy
Wrth hen bared
Grem llem llo truan
Groen hoen hen weinian
Gyrrawdd fi allan
Garran ellyll
Gwyr nid gwiw i fro
Gwarrog aseth dro
Gwyredd llo yn ffo
Rhag dwy ffiol
Gwaeg budrgengl rawn
Gwywedd henraw fawn
Gweddaidd yw ei ddawn
Dilawn deulu
Gwarant ef ni eill
Er gwarae eraill
Gwyrawdd ei ddwygaill
O eiddigedd
Gwe he hen ddyfrchwil
Gwain fain faw rombil
Gwae a gais ymbil
A'i gas henbeth
Gwyd fryd frys godech
Gwadd glaf glun ffallech
Gwedd elech feinsech
Drwg fu f'ansawdd
Gydag ef echnos
Heb gudeb agos
Gedor bran wythnos
Wrth bren aethnen
Bum yn dirwestu
Bawa dyn a fu
Bwa gwrych tradu
Gwrâch mewn troedog
Yn Llys Ruffyddyn
Llef cath mewn odyn
I'm llas o newyn
Ar llawr ei neuadd
Ynghroth loth ledpai
Ynghred na's llanwai
Nid mawr i'm dygai
Y mae'r digelo
Na bwyd na diawd
Na medd na bragawd
Dam mawd yn wassawd
Tan ei weision
Gruffudd ysgeler
Groth efnys tryfer
Gwddf amner maelier
Wrth glun miliast
Breiddfyw yw Gruffudd
Ebrwyddfudr drabludd
Bryd ffrwyn o goludd
Y bengaled
Brys bran yn corddi
Braich adain eli
Brwyd o grwyn dyfrgi
Gan adargwn
Brenin cwm llygod
Braidd fu ymddyfod
A'r lle anorfod
Uwch Llanurful
Pennaeth moel Benddin
Heb gael pynnau gwin
Pin wrth din yswin
Heb hossanau
Gwedi mod noswaith
Gwell myned ymaith
Yn y llys diffaith
Gerllaw ystyffwl
Gwag oeddwn dranoeth
Yn gadu'r cyfoeth
Fel bran esgeirnoeth
Brin ysgornach
Yscornach codowrach[1] ci
Ys gwyr newyn hoenyn hwch
Ysgwydd cylionyn isgell
Ysgawd o fewn bargawd bwth

[1] *Neu*, cod owrach.

YR IUSTUS LLWYD AI CANT.

O L. C. H.

Madawg gorymnawg gwr anelw ei fyw
Gwas drygryw ceillsyw collswydd Rhydderch
Medrawdd ni gedawdd ei hen gadach ym
Nid modur gwiwrym minllym manllaes
Madws i'r bawdlws bodlon ni byddaf
Ni chaf y gauaf dim o'i gyfoeth
Medr goelgant ramnant ramiwr[1] puteiniaid
Moelsaid nid callnaid yn oed collnef
Mair a'i mab gwir grair gwawr Grist gymmyrredd
Yssydd anrhydedd marannedd mad
A ddifao y llo lleithgabl o wanas
A gan denebras ar din ebrwydd
Ar wair mul-gont gul gant gwas faidd fordwy
A'i mwn mal aerwy march Maelorig
Hawdd ganthaw addystr pe i herchid
A phyth ni cheffid odid eden
Eddewis er's[2] mis a mwy no blwyddyn
Ym ei gedechyn cefndedyn cul
Sorrais na's cefais cyfyng offeiriad
A'i dad oedd reiniad taergad dyfrgwn
Swrcodan druan adrywedd noethi
A fu am Fenlli yn hen fonllawdr
Hi a fu yngwydd llu fab Llyr llediaith
Hi a fu gauwaith yn hen gonach
Hi a fu am wyneu[3] wenn cabl rheidusion
Hi a fu am Wydion ac am Eudaf
Hi a fu yn rhynnu 'n oes rhau duran
Hi a fu yn lluman cregyn llenmeirch
Hi a fu yn babwyr i'r aurbibau
Hi a fu yn llymu rhag llymed ei charn
Ar ol pais Badarn rhac pas bydawl
Hi a fu yn nychu yn achos ei haint
Hi a fu am Eraint ac am Arwy
Hi a fu yn gwasgu gweisgion ar fara
Hi a fu'n Sacsonia y mewn Senedd
Hi a fu'n gresawu Sawel benuchel
Hi a fu'n gawdel i hen Gadell
Hi a fu'n mygu ynghylch megin ledr
Hi a fu am fam Bedr yn cael bedydd
Hi a fu'n cyrchu cyrch ebawl cattus
Hi a fu am Fruttus yn hen frettyn
Hi a fu yn malu ym melin Reinallt
Ar hyd cae llugallt yn rhwyd llygod
Hi a fu yn tyllu nid dillyn clerwr
Hi a fu yn Neuddwr ac yn neiddef
Hi a fu yn llechu lluwch Eiry mynydd
Bellach am gybydd ymae'n hen gebystr
Hi a fu'n crynu rhac crined ei llain
Hi a fu'n llefain am hên llafais[4]
Hi a fu'n tarnu turnen wraig fab Pyll
Hi a fu yn bebyll i hen Babo
Hi a dynnwyd yn rhwyd ar hyd cwm sasnast
I geisiaw dyfrast yn ei dwyfron
Hi ni chât trwy frâd mae'n fradw ei llun
Gan berchen corun byth ni'n curied
Madawg yw hwnnw meudaf llwy haiarn
Calon cul faen sarn carn corn iyrchell
Gwisgawdd am danaw uch Dinerth yn Rhos
Swrcod anniddos cylch cylch ei neddair
Byth yn rhodd o'i fodd nid Rhydderch gampau
Noeth yw fy ysgwyddau anosgeiddig
Ni welir am ddyn eddewid ganthaw
Ni ddaw o'i ddurllaw Fadawg ddyfrllyd
Madyn gi gelyn gogaled wyncu
Yn y ddel esgob du o din dyfrgi
Hi a ddoeth yn noeth o neithiawr Franwen
Hyd yn Llys Facsen nid llaes focsach

[1] *Neu*, rimiwr. [2] *Neu*, es. [3] *Neu*, wyncu. [4] *Neu*, llawes.

OFFICIUM B. MARIÆ.

Gwasanaeth Mair wedi ei dynnu o'r Lladin Ynghymraeg y gan Ddafydd Ddu o Hiraddug hyd mae pawb yn tybiaid ac a gopiwyd yma er mwyn cael gweled y dull oedd gan yr oes honno ar gyfieithu.

O L. E. D.

Hyn a ddywedir o flaen pob awr—Henpych gwell Fair cyflawn o rad Duw gyda thi bendigaid wyt ym mhlith y gwragedd a bendigedig yw ffrwyth dy groth di Iesu. Amen—Arglwydd agor fy ngwefusau. Am genau a fanaig dy foliant. Duw ystyria yn gynhorthwy ym. Arglwydd brysia i'm cymmorth Gogoniant i'r tad a'r mab a'r yspryd glan. Megis ydd oedd yn y dechrau ac y mae yr awr hon ac yn wastad ac yn oes oesoedd. Amen.

Salm 95.

Deuwch ymddrychafwn wrth yr Arglwydd canwn i Dduw ein iachawdur ni. Rhagachubwn ei wyneb ef ynghyffes a chanwn Sailm iddaw. Canys Arglwydd mawr yw Duw a brenin mawr ar yr holl dduwiau can ni wrthladd yr arglwydd ei blwyf canys yn ei law ef y mae holl derfynau y ddaear ac ef a edrych uchelder y mynyddoedd. Canys of a biau y mor ac a'i gwnaeth ai ddwylaw a seiliawdd y dywarchen. Deuwch, addolwn a syrthiwn rhac bron Duw wylwn yngwydd yr Arglwydd a'n gwnaeth. Canys ef yw ein Harglwydd ni a ninnau yw ei bobl ef a defaid ei borfa ef. O chlywch heddyw ei lef ef na chybydded eich calonnau megis ynghellwair herwydd dydd prawf yn y di-

ffaith yn y lle ydd ym brofasant eich tadau chwi—hwynt am profasant ac a welsant fy ngweithredoedd. Deugain mlynedd y bum gyfnesaf ir genhedlaeth hon a mi a ddywed ais y mae eu calonnau yn wastad ynghyfailorn ac nid adnabuant hwy fy ffyrdd i. Wrth y rhai y tyngais yn fy llid na ddeuynt i mewn i'm gorphwysfa. Gogoniant i'r tad &c.

Emyn. Quem terra pontus &c.

Mair addwyn forwyn fawredd a ymddug
Y gwr a'i gorug o'i drugaredd
Mawr foliant mab sant saint orsedd nefawl
Mair ddeddfawl ddwyawl ddiwael bensedd
Môr llafar daear duedd ac awyr
Hael a lloer yn llwyr llwrw teyrnedd
Mair greawdr llywiawdr llyw hedd tŵr doniau
Tair ffyrf defnyddiau gwiw radau gwedd
Mirain wyry ysgain osgedd gwynfydig
Wyt Fair fawrhydig fawr anrhydedd
Morwyn yn ymddwyn em ddawn feuedd[1] byd
O ysbryd gleindyd glan etifedd
Moliant gogoniant gwnedd i'r Drindawd
Tair person undawd undeml fonedd
Amen.

Salm 8.

Arglwydd ein harglwydd wyt a gwyllt a gwâr
Mor·rhyfedd dy henw yn yr holl ddaear
Canys drychafedig yw dy fawredd
A'r uchaf nefoedd Dduw ben teyrnedd
O enau maibion yn dyfnu gwnaethost foliant
I ladd dy elyn a dialwr chwant [edd
Can gwelaf nefoedd gwaithredoedd dy fys-
Lloer a ser y rhai a seiliaist i'th anrhydedd
Beth yw dyn canys coffei ef
Neu fab dyn a dramwy o nef
Lleiheist ef noc engylion gwisgaist o goron enrhydedd
A gosodaist ef ar weithredeodd dy ddwylaw o'th drugaredd
Pob peth a ddarestyngaist dan ei draed ef yn rhydd
Defaid ac ychen ac anifeiliaid y maesydd
Ehediaid nef a physgod y wailgi
Y rhai a hwyliant lwybrau môr heli
Arglwydd ein harglwydd wyt a gwyllt a gwar
Mor rhyfedd dy enw yn yr holl ddaear
Gogoniant i'r tad &c.

[1] *Neu*, reufedd.

Salm 19.

Gogoniant yr arglwydd a ddatgan y nefoedd
A'r ffurfafen a ddengys ei ddwylaw weithredoedd
Dydd i ddydd a ddiguddia gair diwyd
A'r nôs a ddengys i'r nos gelfyddyd
Nid oes barablau nac ymadroddion
Ar ni chlywo llefoedd y gwyr doethion
I bob tir ydd aeth eu sain ac eu llafar
I ymylau cylch y ddaear
Yn yr haul y gosodes ei annedd a'i gell
Ac yntau mal gwr priod yn dyfod o'i ystafell
Ymddrychafawdd fal cawr i ffordd ryediad
Bu o nef uchaf ei hynt fynediad
Ai gyferbyniad hyd uchelder
Nid oes a ymguddio rhag gwres ei gallder
Difagl gyfraith yr arglwydd a ymchwel eneidiau y rhai truain
A'i gwir dystiolaeth a ddyry ddoethineb i'r rhai bychain
Cyfiawnder Duw a lawenhaa calonnau ar naid
A'i eglur orchymmyn a oleuhaa llygaid
Sanctaidd ofn Duw a drig yn oes oesoedd
A'i farnau a gyfiawnheir ar gyhoedd
Eiddyn ynt yn fwy nag aur nac emmau
A pherach ynt no mel a'i ddilyfau
Ath was a'i cedwis yn ddianwadal
Ac am eu cadw dirfawr iawn fydd ei dal
Pwy a ddyaill ei feiau glanhaa fi o'm dirgeloedd
Arbed ith was am ei arallion gamweithredoedd
Onid arglwyddasant arnaf difagl fyddaf
Ac ef am glanheir o'r gweithredoedd mwyaf
Ac ef a ranga ei fodd ymadroddion fy ngenau
A meddwl fy holl galon ger dy fron dithau
Arglwydd fy nghynnorthwyawdr
Tydi yw fy mhryniawdr
Gogoniant i'r tad.

Salm 24.

Duw biau y ddaiar a'i chyflawnder
Byd y daierydd a'i breswyl nifer
Canys ar y moroedd ef a'i seiliawdd
Ac ar yr afonydd ef a'i cyweiriawdd
Pwy a esgyn ar fynydd yr Arglwydd
Neu pwy a saif yn ei santeiddrwydd
Diargywedd o ddwylaw a glan o galon
A diorwag ei enaid a difrad i'w gymmydogion
Hwn a gaiff fendith gan y creawdr
A thrugaredd gan Dduw ei Iachawdr
Hon ydyw'r genhedlaeth a'i cais efo

Ac a wyl wyneb Duw Arglwydd pobl Iago
Agorwch eich pyrth dwysogion a chenwch foliant
Ymddrychefwch dragywydd byrth i frenin y gogoniant
Pwy'r brenhin gogoniant hwn a ddaw attam yn ddirgel
Arglwydd cadarn cyfoethawg a galluus yn rhyfel
Agorwch eich pyrth dwysogion a chenwch foliant
Ymddrychefwch dragywydd byrth i frenin y gogoniant
Pwy'r brenin gogoniant hwn wrth gael moliant
Arglwydd y nerthoedd yw brenin y gogoniant
Gogoniant i'r tad &c.

Llith Luc 1, 26.

Gabriel a anfoned yn gennad y gan Dduw i ddinas yn Galilea yr hwn a elwir Nasraeth i briodi morwyn a gwr a elwid Ioseph o lwyth Dafydd. Ac enw y forwyn oedd Mair. A phan ddaeth yr angel i mewn attai y dywawd ef hanpych gwell Fair gyflawn o râd Duw gyd a thi bendigaid wyt ynghyfrwng y gwragedd. A phan gigleu Fair hynny cynhyrfu a wnaeth a meddyliaw pa ryw gyfarch oedd honno.

A Dywedyd a orug yr angel wrthi nac ofnhaa Fair canys ti a gefaist rad y gan Dduw ti a ymddygu feichiogi ith grôth ac a esgory ar fab a elwy ei enw Iesu a hwnnw a fydd gwr mawr a mab y gelwir i'r Goruchaf ac ef a rydd yr Arglwydd Dduw iddaw eisteddfa Dafydd ei dad ac ni bydd diwedd ar ei deyrnas ef. A dywedyd a orug Mair wrth yr angel pa fodd fydd hyn can nid adwaen i wr? A dywedyd a orug yr angel gan atteb iddi yr yspryt glan a ddaw ynot ti a nerth y Goruchaf a'th wasgoda wrth hyn y peth santaidd a aner o honat ti mab Duw y gelwir. A llyma Elsbeth dy gefnithderw gwedi ymddwyn mab yn ei henaint a hwn yw y chweched mis iddi yr hon a elwir yn anfab can nid oes un gair diallu herwydd Duw. Ac yna y dywawd Mair llyma fi yn llawforwyn i'r Arglwydd bid i minnau herwydd dy eiriau di.

Tithau Arglwydd trugarhaa wrthym. Diolchwn i Dduw. Dedwydd yn ddihau wyt gyssegredig wyry Fair a theilwng wyt o bob rhyw foliant canys o hanot y ganed Haul cyfiawnder Christ ein Duw ni. Gweddia dros y bobl cyfrwng dyred dros yr ysgolheigion cyfrwng ddarestwng dros ofunedawl wreigawl ysglen[1] synnient bawb dy gynhorthwy or a anrhydeddo dy goffaduriaeth canys o hanot ti y ganed Haul cyfiawnder Christ ein Duw ni.

[1] *Neu*, ystlen.

Emyn Ambrosa ac Awstin. *Te Deum.*

Ti dduw addolwn ti a weddiwn
A thi addefwn eiddun Ddofydd
Ti Arglwydd nefawl tad tragywyddawl
To daiar ath fawl y sawl y sydd
Engylion gerddau nef a'i feddiannau
Oll ath fawl dithau rhiau rhiydd
Serubin gynnwys Seraphin frowys
A ganant yn lwys leiswawd newydd
Sant sant sant Arglwydd Sabaoth culwydd
Santaidd fawr hylwydd hwyl haul loywddydd
Llawn yw nefawl chwant o'th fawr ogoniant
A hylldo ariant holl daierydd
Gogoneddus gôr ebystl nefawl bôr
Ath fawl falch gyngor gangau dedwydd
Molliannus i'n rhi rhif y proffwydi
Ath fawl Grist celi colofn bedydd
Canheid-lu creudwysg a gerddant ith wysg
Yn llu aur dur-frwysg yn llwyr dorfrydd
Santes eglwyswawd drwy'r holl fedyssawd
Dyro hael ddefawd o'th lin Ddafydd
Ein tad trugaredd anfeidrawl fawredd
Ai haddef pob gwedd gwiwddawn elfydd
Dy anrhydeddus unmab moliannus
A fawl crefyddus ffyrf gampus ffydd
Dy gyd ddiddanwch sant ysbryd elwch
A folir yn fflwch ffloyw leferydd
Crist bennadur cred brenin gogoned
Ti yw'n eidduned ydiwedydd
Tragywyddawl blant dragywydd dad sant
Ti biau moliant miloedd beunydd
Ti a gymmerth cnawd o fru morwyndawd
A dynawl giwdawd o nawd newydd
I ryddhau dyn y gan ei elyn
O uffern derfyn dwrf uselydd
Ti a egoraist i ddyn a geraist
Nef pan i'n prynaist ar bren palmwydd
Y mae d'eisteddiad ar ddehau dy dad
Ath breswyl gwastad mad mydr sillydd
Ti Arglwydd Iesu a ddaw i farnu
A fo ac a fu llu llewenydd
Nertha dy weision gwerth dy waed gwirion
Gwyrthfawr dy goron goralw grefydd
Par eu gobrwyaw gyd a'th Saint adlaw[1]
A'r fuchedd rhagllaw llyw lliossydd
Gwared dy bobloedd gwerin dy wladoedd
Gweryd ar nefoedd naf rhysfaydd
Llywia hwynt nef ner llywiawdr uchelder
Drychaf uch no'r ser muner mynydd
Ti a fendigwn ti a addolwn
Gwastad i'th garwn i'th gerennydd
Molwn dy gampus enw anrhydeddus

[1] *Neu*, adlaw.

Byth yn barhäus yborëydd
Teilynga heddiw ein cadw yn gywiw
Rhag pechod ymliw ymlaen lluydd
Trugarhaa naf nef trugaroccaf
Wrth bobl plant Addaf addurn gynnydd
Gobaith ein gorsedd bid yn ddiommedd
I'n dy drugaredd heb dro gerydd
Archwnein gobaith er erchyll dy laith
Na'n llygrer yn faith fyth tragywydd
Amen.

Moliannau. Ad laudes.

Duw ystyria yn gynhorthwy ym
Arglwydd brysia i'm cymmorth
Gogoniant i'r tad &c.

Salm 93.

Duw a wledychawdd tegwch a wisgawdd
Gwisgawdd gadernyd ac ymwregysawdd
Ef a gadarnhaawdd cylch y ddaiar
Hyd na's cydgyffroi'r fyth o'i darpar
Er hynny parawd yw dy eisteddfod
Duw er yn oes oesoedd gwir yw dy fod
Drychafasant arglwydd yr afonydd
Drychafasant lefoedd eu lleferydd
Drychafawdd afonydd donnau mawredd
Gan liaws lefoedd llawer o ddyfredd
Rhyfedd yw dirnadau'r môr a'i sôn
Rhyfedd yw yr arglwydd yn yr uchelion
Credadyn yn ddirfawr yw dy dystiolaethau
Santeiddrwydd a weddai ith dy yn hyd ddyddiau
Gogoniant i'r Tâd &c.

Salm 100.

Pob tir cenwch foliant i Dduw dofydd
Gwas'naethwch iddaw trwy lawenydd
Deuwch i mewn yn ei wydd ger ei fron
Yn hu lawen o lawenydd calon
A gwybyddwch mai'r Arglwydd yw Duw ein rhi
Nid hwynt'wy namyn efo an gwnaeth ni
Ei bobl a defaid ei borfa agorwch ei byrth trwy gyffes
Agorwch ei lysoedd cyffeswch iddaw ar emynnau llês
Molwch ei enw hynaws yw yr Arglwydd tragywydd ei drugaredd
Hyd enedigaeth a genedigaeth byd y bydd ei wirionedd
Gogoniant i'r tad &c.

Salm 63.

Duw fy nuw i ti a folaf
Attad o leufer y gwiliaf
Ynot y sychawdd fy enaid i
Mor liosawg Duw yw ein gwawd itti
Mewn tir diffaith diffordd diddwfr yn sant yt ydd ymddangosais
Yn y welwn dy nerth ath ogoniant yn garuaidd lednais
Canys gwell yw dy drugaredd no bucheddau
Wrth hynny dy foliant a wna fy ngwefusau
Felly yn fy mywyd i'th fendigaf
Ac ith enw fy nwylaw a ddrychafaf
Fal y llanwer fy enaid i o floneg a brasder
I'th fawl fy ngenau a'm gwefusau nef muner
Felly ar fy ngwely ith goffeais ti a'm ceraist
Y bore i'th feddyliaf canys ti a'm nerthaist
Dan wasgawd dy adenydd ydd ymddrychafaf innau
Glynodd fy enaid wrthyt fe a'm cymmerth dy ddehau
Ofer y ceisiasant fy enaid i eithafion y ddaiar ydd ant
Mewn dwylaw cleddyfau y rhoddir a rhannau cadnoaid fyddant
Ef a lawenheir y brenhin yn nuw a molir a dyngo i'r gwirionedd
Canys distrywedig fydd y genau a ddywetto enwiredd

Salm 67.

Duw a drugarhäo wrthym ac ef a'n bendicco
Eglurder ei wyneb arnam ac ef a drugarhäo
Yn y adnappom ar y ddaiar dy ffyrdd di
Ac yn yr holl genhedloedd dy iechyd Geli
Cyffesed y bobl yt Dduw Arglwydd
Cyffesed y bobloedd oll yt yn dy wydd
Llawenhaed y cenhedloedd canys cyfiawn arnynt y berny
Ymddrychafent y bobloedd canys y cenhedloedd a gyweiry
Cyffesed y bobl yt Dduw Arglwydd
Cyffesent y bobloedd oll y^{t} yn dy wydd
Can rhoddes y ddaiar ei ffrwyth beunydd
Bendiged ni ein Duw ni bendiged ni Ddofydd
Ac ofnhaed ef gan ei foli yr holl ddaierydd
Gog. i'r Tad &c.

Llyma ganiad y trimaib yn y gynneu dan: Ananias Azarias a Misael.

Bendigwch Dduw ei ddinam weithredoedd
Drychefwch molwch mil o oesoedd
Bendigwch engylion Dduw Iôn Ddofydd
Bendigwch y nefoedd naf nôs a dydd
Bendigwch Dduw ddyfredd uch y nefoedd
Bendigwch Dduw ddawn nerth yr holl nerthoedd
Bendigwch yr hael Dduw haul a lleuad
Bendigwch sŷr nef serennawl wlad

Bendigwch Dduw cywir cawad y gwlith
Bendigwch Dduw pob yspryd bendith
Bendigwch Duw ddiddan a thân a thês
Bendigwch oerfel y gauaf a haf hywres
Bendigwch Dduw ddurrew a rhew crimpiawg
Oerfel a glasrew a glwyswlith deifniawg
Bendigwch Dduw eirian ac eiry a ia
Nosau a dyddiau deddf a wedda
Bendigwch Dduw eich llyw y lluchedennau
Tywyllwch lleufer wybr ac wybrennau
Bendiged y ddaiar Dduw gwâr gwiraf
Druchafed moled moliannusaf
Pob mynydd bronnydd brynniau bendigwch
Naf daiarolion a phellennigion ffllwch
Bendigwch ffynhonnau Dduw rhiau rhydd
Moroedd mordon hysson ac afonydd
Bendigwch Dduw y morfeirch a morbysgawd
Molwch ehediaid nef naf gwiraf gwawd
Bendigwch Dduw y bwystfil a'r gwyddfilod
Holl feibion dynion a dof lydnod
Bendiged Israel Dduw hael chalaeth
Arddrychafed moled a moliant ffraeth
Bendigwch Dduw ddiwair offeiriaid
Ai ufuddion weision nefolion haid
Bendigwch Dduw telaid saint o galonnauw

Anania Azaria a Misael.

Bendigwch molwch Dduw moliannus hael
Bendigwn drychafwn drychafiawdr bŷd
Duw dad a mab mad meidrawl yspryd
Bendigaid wyt naf nef yn y ffurfafen
Moliannus amherawdr greawdr graen

Salm 148.

Molwch yr Arglwydd o'r nefoedd
Molwch ef uchelion leoedd
Molwch ef ei holl engylion
Molwch ef ei nerthoedd gleinion
Molwch ef yr haul a'r lleuad
Molwch ef ser a golcuad
Molwch ef nefoedd y nefoedd
Molwch ef ddyfredd i ar y nefoedd
Canys ef a ddywawd ac hwynt a wnaethpwyd
Gorchmynnawdd ef ac hwynt a grewyd
Ef a'i hansoddes yn dragywydd rhag llaw
Gosodes ef orchymmyn ac nid a dostaw
Molwch Dduw Arglwydd y nef a'r ddaiar
Sairph a holl eigiawn mor aflafar[1]
Tan cenllysg eiry ia tymhestlau
Y rhai a wnant ei air a'i orchymynnau
Mynyddedd brynniau a gwydd ffrwythlawn ddwyn
A holl gedriwydd pob coed pob llwyn
Bwystfilod ysgrybl dof anifeiliaid

[1] *Neu*, arllasar.

Ac adar edynogion ehediaid
Brenhinedd y ddaiar a'i holl bobloedd
Tywysogion a brawdwyr y gwladoedd
Iefaing henion gwyryfon molant Dduw ben cûn
Canys drychafedig yw ei enw ef ei hûn
Ei gyffes ef ar nef a daiar
Ef a ddrychafawdd corn y bobl hygar
Emyn i bawb o'i saint sant geisiaw
Maibion yr Israel pobl agos attaw

Salm 149.

Cenwch i'r Arglwydd ganiad newydd
Yn Eglwys y saint ei foliant fydd
Llawenhaed yr Israel yn yr hwn a'i gwnaeth
Ymgyfoded merched Sion wrth ei frenhiniaeth
Molent ei enw gan grwth drwy synwyr
Canent iddaw dimpan a Sallwyr
Can ranghawdd bodd yr Arglwydd ei bobl dda ddiwyd
Ef a ddrychafawdd ei ledneision ar iechyd
Saint a ymgyfodant ar ogoniant
Yn eu gwelyau y llawenhäant
Llawenydd Duw yn eu mwnwgl ffodiawg
Ac yn eu dwylaw cleddyfau miniawg
I wneuthur dial ar y cenhedloedd
A chosbaduriaeth ar y bobloedd
I rwymaw eu brenhinedd mewn caledion efynnau
Ai boneddigion mewn haiarnolion gadwynau
Wrth wneuthur ac hwynt yr ysgrifenedig farn
Hyn yw gogoniant holl Saint Duw cadarn

Salm 150.

Molwch yr Aglwydd yn ei wirdda saint
Molwch ef ar gedernid ei nerth a'i fraint
Molwch ef yn ei nerthoedd y gwir Arglwydd a'n medd
Molwch ef herwydd lliosogrwydd ei fawredd
Molwch ef ar sain trwmp holl genedl dyn
Molwch ar Sallwyr a cherdd delyn
Molwch ef ar grwth a thimpan
Molwch ef ar dannau ac organ
Molwch ef ar sainodron glych clych llawenydd
Pob yspryd moled ei naf tragywydd

Gogon. i'r Tad. &c.

Cabidwl Ecc. xxiv. 23.

Megis Gwinllan y ffrwythaisi arafwch aroglau a'm blodau i ffrwythau anryfedd ac addwynder ynt.

Emyn.

Gogoneddus Fair war weddus feinus fanon
Gam drychafiad gan y gwirdad geiniad ganon
Ac uch no'r ser o'r uchelder muner mwynion
Ti a fegaist ac a borthaist a byrth dynion
Ar laeth gorau cyssegr fronnau frenin doethion.
Gwr ath fagawdd ac ath greawdd greawdr hinon
Drygwaith Efa Mair Faria morwyn wirion
A'i gwrageddawdd pan wir greawdd gredadunion
Y drwy fenestr nefawl ffenestr ffin engylion
Y caiff Cristiawn a phob ffyddlawn iolad ffyddlonion
Drws drawst eurin uchel frenin freiniawl ddeon
Porth eglurder eglur leufer lafar tirion
A egored Fair oth weithred heb hoccedion
Caned pob llais Cristiawn difflais Christ elëison
Mawr ogoniant i'r tad a'r plant sant saint goron
Mab a aned i'n digodded yd y gwyddon
O Fair forwyn yn fawr orllwyn yn arllwynion
Moliant hefyd i'r glan yspryd gweryd gwaron
Mawr anrhydedd mirain fawredd mur nefolion
I Dduw trindawd ddwywawl undawd un tair person Amen.

Caniad Zacharias offeiriad pan aned Ieuan Fedyddiwr. Luc. i. 68.

Bendigaid fo Duw arglwydd pobl yr Israel
Gan gofwyawdd a phrynawdd ei blwyf yn ddiwael
Drychafawdd ini gorn yr iechyd
Yn nhy Dafydd ei was diwyd
Megis y dywawd trwy enau y proffwydi
Y rhai a fuant er yn oes oesoedd yn ddifri
Ef a barawdd ini iechyd o'n gelynion
Ac o ddwylaw pawb o'n digasogion
Wrth wneuthur tragaredd gyd an teidiau
A choffau yn wastad ei sanctaidd orch'mynnau
Llw a dyngodd wrth ein tad ni Abram
Y rhoddai ei hun drosom ni a'n cam
Yn y wasanaethom ni Dduw beunydd
Oddiwrth ein gelynion yn ddiofn rydd
Drwy gyfiawnder a santeiddrwydd
Ger ei fron ef beunydd ac yn ei wydd
Tithau fab yn broffwyd ith elwir i'r Goruchaf
Ti a'i rhagflaeni ef i arlwyaw ffyrdd Dduw dy naf
I roddi celfyddyd o iechyd i'w blwyf
Yn faddeuant iddynt o'u pechodau tragywydd
Drwy ymysgaroedd Dduw ddwywawl nêr
Yn y rhai i'n gofwyawdd ddwyrëawr o uchelder
Wrth egluraw i'r eisteddiaid yn y tywyll-
Yn y tywyllwch a gwasgawd angau [wch
Ac i gyweiriaw ffyrdd ein traed ninnau
Gogon. i'r Tad &c.

Omittuntur orationes ad B. Mariam. Dros Heddwch.

Dyro heddwch Arglwydd yn ein dyddiau ni
Can nid oes neb arall a ymladdo drosom eithr tydi ein Duw ni
Duw bid heddwch yn dy nerthoedd
A bid amlder yn dy dyrau di

Gweddi.

Duw gan yr hwn y mae saint euddun-eddau iawnion gynghorau a chyfiawnion weithredoedd dyro ith weision yr heddwch yr hwn nis dichon y byd ei roddi yn y rodder ein calonnau ni ith orchymynion di drwy wrthladd ar feiau ein gelynion a bod ein amseroedd ni trwy dy amddiffyn di yn heddychlon wastad drwy ein Harglwydd ni Iesu Grist dy fab di yr hwn a fucheddocca ac a wledycha gyda thi a'r yspryd glan yn dragywyddawl ac yn oes oesoedd. Amen.

Llyma ddiwedd y Pylgain a dechreu yr awr Brim.

Duw ystyria yn gynhorthwy ym—Arglwydd brysia i'm cymmorth. Gogoniant i'r Tad &c.

Emyn.

Coffa Dofydd Duw tragywydd
Dy gerennydd bydd bodd warant[1]
Wrth bobl efrydd bŷd aflonydd
Ath blwyf bedydd bydawl orsedd
Yt ry-gymrud ein cnawd ehud
Rheg diolud rhag dialedd
A fu greulud fal i'n carud
A'n prynu'n ddrud o alltudedd
Er anrhydedd dy etifedd
Maddeu garedd modd ein geiriau
Mab cyflawn rad mab Dofydd dad

[1] *Neu*, waredd.

Rhag Uffern gad rhwyg y ffwrn gau
Differ dy wlad dwg fi attad
Yn aur angad yn Awr Angau
Mawl caredig i'r pendefig
Yw arbennig bennaeth tri-byd
Mab genedig o'r wyry ddiddig
Mair fawrydig radau gleindyd
Miloedd a wnant mawl a ganant
Ar fryn a phant a phynt esbyd
Mawl ogoniant miloedd foliant
A'r tad a'r plant a'r sant yspryd
Amen.

Salm 110.

Ar Dduw y llefais pan ym trallodid
Ac ef a'm gwrandawawdd i'm gofid
Arglwydd rhyddhaa fy enaid pan el o'm cnawd
Rhag enwirion wefusau a bradychus defawd
Beth a rodder i tithau beth a chwanegcaer
Ar fredychus dafawd wrth ei ddrwg ai ddifer
Saethau y cyfoethogion blaenllymion
Ynt i gyd a marwar diffaethion
Gwae fi belled fy nghiwdadaeth
Cyd breswyliais a phreswylwyr Cedar
Dirfawr dir ddiwylliawdr fu fy enaid
Ymhlith y giwdawd anhygar
Tangnefus oeddwn gyd-a digasogion y dangnefedd pan ymddiddanwn ag hwynt ym gwrthleddynt mal trwy gywrysedd.
Gogoniant i'r Tad &c.

Salm 121.

Drychefais fy llygaid hyd ar y mynyddedd
O baham ym daw cynhorthwy yn y diwedd
Fy nghynnorthwy i y gan Dduw Arglwydd
A greawdd nef a daiar yn hylwydd
Ni roddo dy droed ar gyffro
Ac ni hepia a'th geidw o'i fro
Ni chwsg ac ni hepia yn wael
Y gwr a geidw wlad yr Israel
Duw ath geidw a Duw d'amddiffyn
Ar dy law ddehau ar bant a bryn
Ni'th lysg yr haul un awr o'r dydd
Na'r lloer yn nôs naç yn elfydd
Rhag pob drwg ith geidw yr Arglwydd
A Duw a geidw dy enaid yn rhwydd
Duw a geidw dy ddyfodiad
Yn dragywydd a'th fynediad
Gogon. i'r Tad &c.

Salm 122.

Llawen wyf am yr hyn a ddywetpwyd ym
Ni awn i dy yr Arglwydd yn gyflym
Safedigion oeddynt ein traed ni
Gaerusalem ith lysoedd di
Caerusalem a adeilwyd megis dinas
A'i chyfranniad ynddi ei hun yn gyfaddas
Canys yno ydd esgynnawdd llwyth yr Arglwydd
Tystiolaeth Israel yn cyffessu yn gylwydd
Erchwch hyn a fo yng Haerusalem heddwch
Ac i'r a'th garo o gariad fflwch
Duw bid heddwch yn dy gampau
A bid amlder yn dy dyrau
O achaws fy mrodyr i a'm cyfneseifiaid
Y traethwn dangnefedd am danat yn honnaid
O achaws tŷ Dduw ein gwir arglwydd ni
Y ceisiais dangnefedd a da itti
Gogon. ir Tad &c.

Arglwydd gwrandaw fy ngweddi
A deued fy llef hyd attad ti

Gweddi.

Arglwydd ni a adolygwn iti ddineu dy rad i'n meddyliau ni ac megis adnabuam gnawdoliaeth dy fab di Iesu Grist drwy gennadwri yr Angel yn berffaith ein dwyn ninnau felly drwy ei grog ai ddioddef i ogoniant cyfodedigaeth ein cnawd trwy ein Harglwydd ni Iesu Grist. Amen.

Llyma awr anterth.

Duw ystyria yn gynhorthwy ym Arglwydd brysia ym cymmorth. Gogoniant i'r tad &c.
Coffa Dafydd &c. Cais yn yr awr Brim.

Drychefais fy llygaid Arglwydd attad
Y gwr a breswylia nefoedd Duw dad
Llyma fegys llygaid gweision
Y mewn dwylaw eu harglwydd tirion
Mal llygaid llawforwynion yn llaw eu harglwyddes
Felly fy llygaid ar drugaredd Duw drwy gyffes
Trugarhaa wrthym, Arglwydd, trugarhaa
Canys cyflawn yw ein henaid o dremmyg
Gwarth i'r llawn a thremmyg i'r trahausion
Gog. i'r tad &c.

Salm 124.

Pan ni bai yr Arglwydd ynom dyweded Israel
Pan ni bai yr Arglwydd ynom ni byddem ddiwael
Pan gyfottai ddynion yn aflonydd
Hwynt a'n llyngcynt oll yn fyw agatfydd

Pan littiai i'n herby neu cynddaredd
Dwfr a'n llyngcai agatfydd o'r diwedd
Ein henaid a drywanawdd drwy garrawg soniawr ei llif
A drywanawdd agatfydd drwy ddwfr anoddef
Bendigaid fo yr Arglwydd ni'n rhodes
Ynghaethiwed eu dannedd er afles
Ein henaid ni a dynnwyd mal aderyn y to
O hoenyn yr helwyr ac o'u twyll ymdro
Yr hoenyn a dorred ac a ddrylliwyd
A ninnau o honaw a ryddhawyd
Bid ein canhorthwy yn enw yr Arglwydd
Gwnaeth nef a daiar Duw mawr culwydd
Gogon. i'r tad &c.

Salm 125.

A ymddirietto yn yr Arglwydd mal mynydd Sion heb gyffro
Ni chyffröir yn dragywydd Gaerusalem a'th breswylio
Mynyddedd yn ei gylch, Duw oedd ynghylch ei bobloedd
O hyn yn dragywydd fyth ac yn oes oesoedd
Can ni ad Duw wialen y pechaduriaid ar y wirionedd
Ac na estynnont eu dwylaw ar anwiredd
Gwna dda, Arglwydd, i dda ddynion
Ac o'u calonnau yn gyfiawnion
Ymchweliaid a ddwg Duw mewn trafael
A gweithredwyr anwiredd heddwch ar Israel
Gogon. i'r tad &c.

Capitwl.

As felly ym drychafwyd i yn Sion, ac yn gyffelyb i hynny y gorphwysais yn y fantawl ddinas, am gallu i Gaerusalem. Diolchwn i Dduw.
Arglwydd gwrandaw fy ngweddi;
A deued fy llef hyd attat ti

Omittuntur orationes ad Mariam.

Gweddi—Arglwydd, ni a attolygwn iti ddineu, &c. *Cais o'r blaen.*

Awr hanner Dydd.

Duw ystyria, &c. Gogon. i'r Tad, &c. Emyn. Coffa Dofydd, &c. *Cais yn awr Brim.*

Salm 126.

Ymchweled yr Arglwydd ni o gaethiwed Sion
Ef a'n gwnaeth bwyd ni megis diddanedigion
Yna y llenwid ein genau ni o lawenydd
A'n tafod o orfoledd Duw a'i gerennydd
Yna y dywedir y rhwng y cenedloedd
Ef a fawrhaodd Duw eu gwneuthur ar gyhoedd
Mawrhaodd yr Arglwydd ein gwneuthur
Yn llawenion i'n gwnaeth heb ddim awdur
Ymchwel, Arglwydd ein caethiwedig
Megis carrog yn nehau cräig
Y rhai a hëont eu hâd mewn dagrau
Yn llawenydd y medant eu ffrwythau
Y mynediaid a aent ac wylaint
Gan anfon eu hadau yn nagreuaint
Dyfodiad yn wir y deuant mewn gorfoledd
Yn dwyn eu dyrneidiau drwy dangnefedd
Gogon. i'r Tad. &c.

Salm 127.

Onid yr Arglwydd a adeilia y tŷ
Ofer fydd llafur yr adeilwyr a gweccry
Onid yr Arglwydd a gaidw y dinas
Ofer i'r ceidwaid yw gwyliaw y plâs
Ofer ywch gyfodi cyn lleufer eglur
Cyfodwch o'ch eistedd bwyttëaid bwyd dolur
Pan roddo hun i'w garedigion efyrllid
Llyma dreftad Duw ffrwyth crôth meibion cyfnewid
Megys saethau yn llaw meddiannusion
Felly meibion ysgydwedigion
Gwyn ei fyd y gwr a gyflenwis o honynt ei eidduned
Ni lygrir pan ymddiddano a'i elynion wrth borth gwared.
Gogoniant i'r tad. &c.

Salm 128.

Gwyn ei fyd pawb a ofnhäo yr Arglwydd
Ac a gerddo yn ei ffyrdd cyfarwydd
Hwn a fwyttei lafur dy ddwylaw
Gwynfydig wyt a da fydd yt rhag llaw
Dy wraig a geffi mal aml winllan
Yn ystlysau dy dŷ fal pren perllan
Dy feibion ytt mal oliwydd
Ynghylch dy ford a phawb yn ddedwydd
Llyma fal y bendigyr y dyn
A ofnhäo yr Arglwydd rhag ei elyn
Bendicced yt Arglwydd o Sion clfydd
Yn y welych ddäoedd Caerusalem beunydd
Ac yn y welych feibion dy feibion
A heddwch ar Israel a'i holl ddynion
Gogon, i'r Tad.

Cabidwl.

Mi a wreiddiais yn yr anrhydeddus bobl ai dreftad ef yn rhannau fy Nuw i, a'm cynhaliad i ynghyflawnder y Saint.

GWEDDIAU.

Llyma. Duw ystyria, &c. G. i. t. &c.
Emyn. Coffa Dofydd, &. *Cais ar Brim.*

SALM 129.

Mynych ydd ymladdasant a mi o'm ieuengtid
Dyweded Israel yr awr hon yn eu hefyrllid
Mynych ydd ymladdasant o'm iengtid a mi
Ac ni allasant ddim i'm herbyn o ddifri
Pechaduriaid gwnaethant ar fy ngefn ofail[1]
Gwnaethant hwylau eu henwiredd ym harail
Yr Arglwydd cyfiawn dyrr gwarrau y pechaduriaid [plaid
Llyngcer digasogion Sion gwradwydder eu
Bydd mal gwair tai heb ei gynhullaw
Yr hwn a wiwawdd er cyn ei ddiwreiddiaw
Ni lenwis ei law o honaw ei fedelwr
Na'i arffed o dra dyrneidiau ei gynhullwr
Ac ni ddywedasant y cerddediaid heibiaw cyfarwydd
Bendith Dduw arnawch, bendithiwn chwi yn enw yr Arglwydd
Gogon. ir tad, &c.

SALM 130.

O'r eigiawn y llefais arnad, Arglwydd
Arglwydd gwrandaw fy ngweddi yn rhwydd
Bint dy glystiau yn ystyredigion
Wrth lef fy ngweddi a gwawdd fy nghalon
Od edrychi ar enwiredd
Arglwydd pwy a'i dioddef rhag dïaledd
Canys gennyd ymae Trugaredd rwydd
Am dy gyfraith i'th oddefais, Arglwydd
Ymgynhaliawdd fy enaid yngáir culwydd
Gobeithiodd fy enaid yn yr Arglwydd
O'r bore bylgain yn y fo nôs
Gobeithied Israel yn yr Arglwydd agios
Canys gan yr Arglwydd ymae trugaredd
A dirfawr brynedigaeth heb gynddaredd
Gobaith yr Israel yn yr Arglwydd nefoedd
O hynn yr awrhon ac yn oes oesoedd
Gogon. i'r tad.

CABIDWL Ecc. xxiv. 17.

Megis Cedrwydden y'm drychafwydi yn Libano, ac megis Sipriswydden ym mynydd Sion. Megis Palmidwydden y'm drychafwyd i yng' Hades, ac megis plannedigaeth rhôs yn Sierico.
Diolchwn i Dduw, &c.

GWEDDI.

Arglwydd maddau bechodaud y waision, ac megis na allwn ni mewn grym roddi bodd iti o'n gweithredoedd &c.

[1]*Neu*, efail.

LLYMA DDECHRAU Y GOSPER BELLACH.

Duw, ystyria &c. Gogoniant i'r Tad. &c.

SALM 110.

Dywawd yr Arglwydd wrth fy Arglwydd i
Eistedd ar fy nehau gyda mi
Yn y ddottwyf dy elynion
Yn faingc y dan dy draed ti santeiddion
Gwialen dy nerth di a enfyn Duw o Sion
Gwledychawdd yr Arglwydd ym mherfedd dy elynion
Gennyd y mae dechrau eglurder y saint
Mi ath fegais o'r groth cyn Lusiffer ai fraint
Tyngawdd yr Arglwydd ac ni's penyttia yn deg
Offeiriad wyt yn dragywydd wrth urddas Melchiseg
Yr Arglwydd oddiar dy ddehau dy ddawn delid
A yssigawdd y brenhinedd ar ddydd ei lid
Ef a farn y Cenhedloedd ac a leinw gwympau
Ar dir lawerion ef a waghaa y pennau
Ar y ffyrdd cyfreithlon o garrawg ydd ŷf ddiawd
Wrth hynny y drychaif ei ben ar ffawd.
Gogon. i'r Tad &c.

SALM 113.

Canmolwch faibion fy Arglwydd
Molwch ef hyd yn henaint enw culwydd
Bendigaid fo enw Arglwydd nefoedd
O hyn yr awrhon ac yn oes oesoedd
O'r lle y cyfyd haul hyd lle y dygwydd
Bendigaid folianus fo enw'r Arglwydd
Aruchel yw'r Arglwydd yn yr holl genhedloedd
A'i fawr ogoniant fydd uwch no'r nefoedd
Pwy mal ein Harglwydd ni a breswyl yn uchelion
Ef a edrych i'r ddaiar ar ei ufuddolion
Deffry ef eisiwedig o'r ddaiar
A ddrychaif o'r fudredd dlawd[1] anhygar
Wrth eu llehau gyd a thywysogion[2]
Yr hwn a wna preswyliaw diffrwyth yn y tŷ
Mam meibion yn gorfoledd yn ei gwely.
G. I. T. &c.

SALM 147.

CANMAWL, Gaerusalem, dy Arglwydd Iôn
Canmawl dy Arglwydd dithau Sion
Canys cadarnhaawdd gloiau dy byrth
Bendigawdd dy faibion ytt yn yngyrth
Dodes heddwch ith derfynau a da

[1]*Neu*, wlad. [2]*Ban ar goll yma.*

O frasder y gwenith efath gyflawnhaa
Ef a enfyn i'r ddaiar ei barabl
Ebrwydd y rhydd ei ymadrawdd digabl
Y gwr a rydd yr eiry megis y gwlan
Niwl a'i gwasgara megis lludw man
Ef a enfyn y crisiallt megis tammeidiau
Pwy oddef rhag wyneb ei oerus loesau
Enfyn ei air ac ef a ddaw i werthnebedd
Dywawd ei yspryd hwy a lithrant i ddyfredd
Yr hwn a fenyg i Iacob ei air diwael
Ei gyfiawnder ai farnau i bobl yr Israel
Ni wnaeth efe felly i bob cenedl yn hawdd
A'i farnau iddynt ni's damlewychawdd.
G. I. T. &c.

Cabidwl Eccles xxiv. 20.

Megis safwyrusion neiddau Sinam a Bâm y rhoddais aroglau; ac megis Myrr etholedig y rhoddais hygar safwyr. Diolchwn i Dduw.

Emyn. Ave maris stella.

Mair wyry ddisglair ddiwair wawr foreddydd
Môrseren lwyswen laeswann leferydd
Hanpych gwell ddïell ddïen fam Ddofydd
Hampom hwyl ddiffrom ddiffrost ddigelwydd
Hanpo heb un-bro trefydd—dy ganmawl
Bucheddawl borth nefawl ddydwawl dded-wydd
Cymmeraist cefaist cymmeriad ufydd
Cyfarch ytt er parch perchen llawenydd
Engylawl annerch ferch Anna glodrydd
Par i'n dangnef nef naf rhiydd y maeth
Fam pennaeth ehalaeth o hil Ddafydd
Gellwng rwym echwng achwyn llu bedydd
Gwrthladd Fair oi gradd greddfawl aflon-
Cynnull olau dull y deillion efrydd [ydd
Cynnal ith ardal ardeml gyfluydd
Cannerth di drafferth drwy ffydd a geisiwn
Credwn y caffwn coffau cerennydd
Dangos glod o'th fod ith fadien gynnydd
Yn hael fam ddinam Dduw nef tragywydd
O'n gweddiau geiriau boenau beunydd
Dy fab diärab daierydd ffurfawdr [nydd
Nef-greawdr nyf-hwylawdr haul ysplen-
Odidawg wyry ddoniawg ddawn gynhelydd
Didawl wawr ddwywawl ddiwael gerennydd
Gwna fi, fam Geli, o gyliau yn rhydd.
Yn ddi weirioes gerennydd.
Mammaeth beunydd nefawl
Ath fawl foliant areglydd
Tro wedd ein buchedd o bechawd merydd
Trwy hynt ddiogel rhag trwm ufelydd
Heb gwl na meddwl na modd anghelfydd
I gael gorfoledd gair foliant newydd
A gweled myned mynydd mawr allu
Iesu ffrwyth dy fru frenin holl wledydd
Moliant mawr i'r Tad tadawg pob defnydd
A'r plant a'r yspryd sant saint ardemlydd
Holl nerthoedd nefoedd y naf o'n bröydd
Gorfoledd rhysedd eu rhysfëydd
Gogoniant meddiant meddydd cywirdawd
I'r drindawd undawd undud preswylydd.
Amen.

Caniad Mair wrth yr Angel.
Luc i. 46.

Ef a fawrhaa fy enaid i Dduw fy Arglwydd
Ymddrychafawdd fy yspryd yn fy Iachawdr
Can drychdawd ufuddeawd ei forwyn Arglwydd nefoedd
O hyn allan gwynfydig y'm dywaid holl genhedloedd
Canys mawredd a'm gwnaeth Arglwydd o nef
Galluus yw a sanctaidd ei enw ef
Pery i ofnusion ei drugaredd o etifedd dynawl
Gallu a meddiant o feddwl a wasgarawd
Tynnawdd o'u heisteddfa feddianusion
Drychafawdd Duw o nef ei ufuddion
Cyflewnis ef o dda yr eisiwedigion
A gorwag ydd edewis y cyfoethogion
Cymmerth Israel ei was i nawdd
A'i drugaredd ef a goffäawdd
Mal y dywawd wrth ein tadau ni ar gyhoedd
I Efream a'i etifedd yn oes oesoedd
G. I. T. &c.
Gweddi.[1]
Gweddia dros y bobl
Ora pro populo.
Cyfrwng dyred tros yr ysgolheigion
Interveni pro clero.

Cyfrwng ddarestwng tros ofunedawl wreigiawl ystlen[2] &c.
Intercede pro devoto femineo sexu &c.
Llyma weithion ddechre Cwmplin.
Ymchwyl Dduw ein Iachawdr ni
A thro dy lid oddiwrthym, Geli.
Duw ystyria &c. G. I. T. &c.

Salm 132.

Duw iawnfedr argledr erglyw fi, Arglwydd
Coffa Dafydd a chwbl o'i ledneisrwydd
Megis y tyngawdd i'r Arglwydd yn ddigyffro

[1] Ond na weddia dy fel hyn.
Dduw yn unig, ac yma edrychar yr iaith yn unig.
[2] *Neu*, ysglen.

Gofuned a ofunedawdd i Dduw Iago
Od af i mewn i ardeml fy nghartref
Od esgynnaf i'm gwely o hun oddef
O rhoddaf hun i'm llygaid anolau
Ac ychydig heppian i'm hamrannau
Na gorphywys i'm heneidrwydd yn y fro
Lle i'r Arglwydd ardeml i Dduw Iago
Ni a'i clywsam yn Ephrata erioed
Ni a'i cawsam hi ym maesydd y coed
Ni a awn attei i mewn hyd yn ei hardeml
Ni a weddiwn lle safawdd traed y disyml
Cyfod i'th orphwysfa, Arglwydd
Ti ag ysgrin dy sancteiddrwydd
Gwisged dy offeiriaid y cyfiawnder
Ymddrychafed dy saint ar ffyddlonder
Arglywdd, o achos Dafydd dy was di
Na thro dy deg wyneb oddiwrthym ni
Tyngawdd Duw i Ddafydd y wirionedd, ni bydd ofer
Dodaf ar dy eisteddfa ffrwyth dy groth yngwydd llawer
O chaidw dy feibion fy neddf yn gyfun
A'r tystiolaethau a ddysgwyf iddun
Ei meibion hwythau a eisteddant yn rhydd
Ar dy eisteddfa di yn dragywydd
Canys etholes yr Arglwydd Sion
Etholes Duw hi yn breswyl gysson
Hon yw fy ngorphwysfa i yn oes oesoedd difflais
Yman y preswyliaf canys hi a etholes
Bendigaf ei weddw a llanwaf o dda
Cyflawnaf ei dlodion oll o fara
Ei offeiriaid a wisgaf o iechyd buchedd
Ei saint a ymddrychafant o gwbl orfoledd
Yno ydd hebryngaf goron i Ddafydd
Parattoais lugorn i'm Cristiawn cilydd
Gwisgaf ei elynion o lwgr a diraidi
Arno ef y blodeua fy sancteiddrwydd i.
Gogon. i'r Tad &c.

Salm 133.

Llyma mor dda mor ddigrif mor eiddun
Yw cydbreswyliaw o frodyr yn gyfun
Megis iraid gwyrthfawr ym mhen dynion
A ddisgynnawdd ym marf, barf Aaron
A ddisgynnawdd yn ymylau ei wisg mal gwlith yn Hermon
Yr hwn a ddisgynnawdd o'r nef hyd ym mynydd Sion
Canys yno y gorchymmynnawdd Duw ei fendith
A buchedd barhaus yn oes oesoedd wastad ddichwith G. I. T. &c.

Salm 134.

Llyma bendigwch yr Arglwydd
Yr awr hon ei holl weision rhwydd
Y rhai sydd yn sefyll yn nhy Ddofydd
Ym mhlassoedd ein Duw ni naf tragywydd
Drychefwch ar y nosydd ar y Sant eich dwylaw
Bendigwch yr Arglwydd ac ad'lygwch iddaw
Bendiged yr Arglwydd o Sion di
Yr hwn a wnaeth nef a daiar, Geli.
Gogon. i'r Tad &c.

Cabidwl Eccles xxiv. 18.

Megis mam lwys gariad ac ofn, ac adnabod, a santawl obaith.

Can Simeon Sant pan gymmerth Iesu yn fâb rhwng ei ddwylaw yn y Deml.

Yr awrhon, Arglwydd y gellyngi dy was
Herwydd dy air ith heddwch a'th d'yrnas
Canys gwelsant fy llygaid i
Yr awrhon dy iachwyawl di
Yr hwn a barattoaist ar gyhoedd
Ger bron wyneb yr holl Genhedloedd
Goleuad arddamlewychiad y Cenhedloedd
A gogoniant dy blwyf Israel yn oes oesoedd
G. I. T. &c.

Gweddi.

Holl gyfoethawg dragywyddawl Dduw yr hwn a arlwyaist yn iawn rhyfedd corph ac enaid yr ogoneddus fam Grist, wyry Fair wrth haeddu ei gwneuthur yn deilwng Deml a phreswylfod ith un mab di dyro i ni gael ein rhyddhau oddiwrth bob rhyw gyndrychawl ddrwg a pherygl ac oddiwrth dragywyddawg Angau, drwy Iesu Grist ein Harglwydd. Amen.

Bendigwn yr Arglwydd. Diolchwn.
Gwareddawg gyfrwng
Pia intercessio.

Y Copi yr ysgrifenwyd hwn allan o honaw a ysgrifenwyd yn Llanharri ym Morgannwg, ynghylch y 30 *o Harri* 8 *ynghylch y flwyddyn* 1557. *Ac a ysgrifennwyd yma (medd Dr. Davies, h. y. ym Mallwyd) yn Y flwyddyn* 1631.

ATTODIAD

o

AMRYW AWDLAU DIENW.

ALLAN O'R LLYVYR DU LYTHYR YN LLYTHYR.

AWDYL.

Gogonedauc argluit hanpich guell. Athue dicco de egluis. achagell. A. kagell. ac egluis. A. vastad. a diffuis. A. Teir finhaun yssit. Due uch guit. ac vn uch eluit. A. yrifgaud ar dit. A. Siric ap' wit. Athuendiguiste awraham pen fit. A. Vuchet tragiuit. A. adar aguenen. A. attpaur.[1] a dieu. Athuendiguste aron a moesen. A vascul a femen. A. Seithnieu a ser. A. awir. ac ether. A. llevreu a llyther. A. piscaud in hydiruer. A. kywid. a gueithred. A. tyuvod a thydued. A. ysaul da digoned. Athuendigaf de argluid gogoned. Gogonedauc. a. h. g. hidri. Dy uolaur. ysguir. Dy uolaudir ys mi. ysbud bartoni ar helv eloy. hanpich guell cristi. pater. & fili. & spu. domni. on. adonay. Arduireaue Dev. yssi vn a deu. yssi tri hep ev. hep haut y amhev. awnaeth fruith afreu afop. amriffreu. Duu y env. in deu. Duyuau. y kyffreu. Duu y env. in tri Duyuuaul y inni. Duu y enu in vn. Duu paul ac annhun. Arduyreaue. vn. isy Deu ac un. issi tri arnun. issi Duu y hun. Aunaeth maurth a llun. Amascul abun. ac nat kyuorun bas ac anotun. Aunaeth tuim ac oer. a. heul a lloer. allythir. igcuir afflam im pabuir. a. serch in sinhuir. abun hygar huir. allosci. pimp kaer oty ueti. wir.

AWDYL.

Arduireaue tri trined in celi. yssi un a thri. uned un ynni. Vnguirth oe teithi. un duu diuoli. athuolaf uaurri maur dy ur-

[1] *Neu*, atepaur.

AWDYL.

Ynenu domni meu y voli maur y uolaud. Molawe douit maur y kynnit ar y cardaud. Duu anamuc. Duu angoruc. Duu anguaraud. Duu angobeith.

teilug pirfeith. tec y pur
faud. Duu andyli. Duu is-
si vry. vrenhin trindaud.
Duu abroued ini truyted i
y trallaud. Duu a dyfu. oe
garcharu gan vuildaud.
Guedic deduit angunel in
rit erbin dit braud. Andu-
ch ir gulet iry varet. ae.
werindaud. ym paradui'.
impur kynnuis rac puis
pechaud. An gunel iechid
iry penid ae pimp dirna-
ud. Dolur eghirith. Duu
andiffirth ban kymirth
cnaud. Duu a collei bei nasprin-
hei diuei devaud. Or croc crevled y
deuth guared ir vedissyaud. kad
arn bugeil crist nid adweil. y teily
gdaud.

AWDYL.

Adwin caer yssit ar lan llyant. Adwin yd rotir
y pawb y chwant. Gogywarch de gwinet boed tev wy-
ant. Gwaewaur rrin. Rei adarwant. Dyv merch
ir. gueleisse guir yg cvinowant. Dyv iev bv. ir.
guarth. itadcorssant. Ad oet bryger coch ac och
ar dant. Oet llutedic guir guinet. Dit ydeuthant.
Ac am kewin llech vaelwy kylchuy wriw-
ran
Cuytin y can keiwin llv ocarant.

AWDYL.

Ystarnde wineu fruin guin. redec hiraethauc raun rin. ren new. oet reit duu genhin. Ystarnde winev birr y blev. ruit igniw rygig. ot-ew. mynyd vo truin. yt uit trev. Ystarnde winev hir y neid. ruit yg nyw rygig. Woteid. ni lut ar lev. trev direid. Trum kyduod daear. tev deil dris. chuerv vuelin met melis. ren new ruitade vy neges. O eissillit guledic. A gueith wtic. wos prid. a phedir pen pob ieith. Sanf-freid suynade in imdeith. Heul eir ioled arouned argluit. crist kely. colowin ked. Dywyccviff wympe chawd am gueithred.

AWDYL.

Brenhin guirthvin
guirth uchaw yssit. yssi pen
plant adaw. Yssi per gadeir
gad arnaw. Yssi hael diwael diweir
haw. Yssi haul uraul gurhaw. Acli
wir. issi owir id pridaw. y Duv
maur. y duv llaur llariaw. y duv
guin guengert aganaw. Yn y wuy
w. y duv indin digerit. or devnit
y challaw. O pechu a pechuis ada
w. O pechaud kin braud pryder
aw. Erbin oed y dit. y del paup oe
Bet. iny devret in devraw. Mal y
bv ban fu oreuhaw. in vnllv ir un
lle teccaw. Hid impen vn brin er
bin ev barnv. or teulv teilyghaw.
Teilygdaud wascaud. osgort nav
grad new. Vy Dewis kinvllaud.
Vy Devs domenvs menaud. Vy
bardeir. y Beirt y ueudissiaud. Vy
maurhidic nen. Vy perchen. Vy par-
ch. kin tywarch. kin tywaud. Am
gadu y traethu traethaud. yth vo-
li kin tewi tawaud. Ac im cow. val
ioff. a diwaud wrth y gureic. y am
dreic vffyldaud. Ban dywu guas
duv diwarnaud attav. ir imbrav.
ae briaud. Rotesew dirneid. kin
dirnaud. a bilwis obilion. y gnaud.
Canydoet hagen higaff. y rotion. a.
rothei o nebaud. Gónaeth du6 tru
gar gardaud. In evr coeth kyvo
eth. y trindaud. Y mas maeistaud
y mae moli duv. adwin y coti. a.
diwad pechaud. wid. weti. achw.
in kelv brad keli. Culuit argluit
new nav kanmaul attad. guen-
glad vad veidroli. Gwenvlit rit
rieitun voli. Gwingar kar. gvar
guironet kedwi. Ni chedwis eva
irawallen per. barauys duv. vr
thi. Am y cham nychimv ahi. guy-
th golev a orev erni. Ryv duted ed
mic. ogyllestic guisc. Aguiscvis im
deni. Periw new ap'is idi. imp'uet
y chiwoeth y noethi. Ac eil guirth
awnaeth ehalaeth argluit a ergliw
y voli. Ban winnvis gochel y deli.
Sew fort y ffoes iti. Inytoet arad-

ur in eredic tir. herwit guir igueini. y diwaud y trindaud keli. ew ae mam dinam daun owri. Agur guin. Turr guir gwydi ny. adav y geissav inguesti. ar owris y win iti: Agueleiste gureic amab genti. Adiwed tithev irolev guironet. ny thomet ingweti. In gueled imy ned hebti. y randir a rad duv erni. Ar hinn y doeth digiwoeth gwerin. llin kain kadeithi
Toriw anwar enwir ev hinni. Turr keisseid y keissav keli. Y diwod vn gurthwn gurtharab. Vrth ygvr aweli. A gueleiste dinion din. gowri. In myned hebod heb drossi. Gueleis ban llyuneis y lleutir deguch aweluch y medi. Sew awnaethant plant kai y vrth y medel ymchueli. Druy eirol-ed meir mari oe gvybod guybv duv o heni. Yt oet iny diffrid. y. gid ahi. ysprit glan a gleindid. indi.

AWDYL.

Dinas maon duv daffar. Pendevic adwin adviar. asich heul. Agulich edar
Dinas maon cas vnbin teernet. kymynad kad degin. asich heul agulich mervin.
Dinas maon gulad adav. amdiffyn duv amdanav. asich heul. agulich. nynhav.
Mad dodes ymortuit arnerchin march lluid. kadeir deur am diwurn. asich heul aglich maelgun.

AWDYL.[1]

Gwin y bid hi y vedwen in diffrin in guy Asirth
ychegev pop vn. pop dvy. Ac auit pan vo. y gad in ardudvy. A chimrevan biv am rid vochnvy
Apheleidr agaur inyganhvy. Ac edwin imon
ban giuedichuy. Argueisson gleisson ysca.....t
vodi. Ar dillad rution in ev roli

Gwin y bid hi y vedwen. ym pimlumon. a wil ban vit ban baran eilon. Ac awil. y.

[1] Merddin ai cant medd rhai.

freige in lluricogion. ac am gewin iraeluid bv-
id balawon. a mineich in vynich invarchogion.
Gwin ybid hi y veduen yguarthaw din vythuy. Avibid ban vo ygad in ardudwy. Arpeleidir kychuin amedrywuy. A. phont ar taw. ac arall ar tawuy. Ac arall. amwall am dwylan gwy. Ar saer ae gunel wy. bid y env garvy. Arbenygaul mon ae. guledychuy. Guraget dan ygint. Guir yg kystvy.
Dedwytach no mi aeharhowe. Amser kadwaladir kert a ganhwi.

AWDYL.

Duv in kymhorth in nerth in porth in canhorthuy.
Y valch deeirn dinas unbin degin
adwi. Hywel welmor. kimry oror kyghor arvy
Terruin trochiad. torwoet ueitad vab goronvy
Godrut y var. gurt in trydar g6ae rycoth6y. Pedridauc heul. Muyhaw y treul. uchel kylchwy.
Tir brycheinauc. dy iaun piaud. paup ae gwelh6y. Nev rydadlas am luith eurgvas euas lyvuy. Ergig anchvant. guent. gulad morgant. Dyffrin mynvy. Gvhir penrin ystradvi brin. Tywin. warvy. Dyued duycaun. Kerediciaun. kiflaun owuy. Ameirionit. ac ewionit. ac ardud6y. A llein drav. ac aberffra6. a. dygan6y. Ros rowynniauc. ran arderchauc. rugil yg gortuy. Tegigil artal. Edeirnaun ial. arial arl6y. Ryuel ebruit. a diffrin cluit. A naut con6y. Powis enwauc. A chyueilanc ac avo mwy. Dyffrin hawren. keri dygen. kyven venvy. Elwael buellt. Maelenit guell. pell y treithvy. Teir rac ynis. ar Teir inis. Ar tramordvy. Hyuel guledic. vt gweithvutic. id y guystlvy. Y tharkiveir arpennic penn. o. plant nevuy. Goruir edwin. guraul breenhin. dilywin denvy. Dreic angerdaul turvf moroet maur. Meuit achupvy. Rywiscuis llaur am y vyssaur eur amaervy. Bei na chaned. y. tyernet anhvyet rvy. Or saul penn aeth ageis inaeth. arvaeth camrvy. Hydir y kymhell. hywel env o pell. Guell yv noc vy. Dipryderant di

yscarant. rac. y dibvy› Dihev utu-
ut. trallaud kystut. a chur kystvy.
Gwerin werid. gwedy clevid crid
a chymvy. Na dav metic hid orph-
en bid-hid ynottvy. Hyuel haelaf.
Vaur eilassaw gorescynhvy. Caf-
faud hyuel urth y hoewet. wy ry-
buchvy. Vy rypuched y colowin.
ked. clod pedrydant. Ryuel dywal
Vrien haval. arial vytheint. Gurisc
gueilgi dowyn. kyóid hehowin colofyn
milcaut. llugiru deudor. lleuoet agor gur.
bangor breint. Prydus p'chen p'odaur ben.
pen
pop kinweint. Gorev breenhin or gor-
llewin.
hid in llundein. Haelaw lariaw. levaf tec-
caf.
o adaw plant. Gwerlig haeton vant
veitaton vaton vetveint. Goruir meiric
mur gwerenic
gurhid gormant. Terruin am tir. ri reith
kyw-
ir. o hil morgant. Omorccanhvc o rieinvc
radev
rvytheint. Oteernon kywrid leon. galon
reibeint.
vn vid veneid y ellyspp bid. gelleist porth-
ant. Ho-
ethil hir ac ew. A chein y atew trvi art-
uniant.
Vrteu arnav. rad ac anaw. affav aphlant.

AWDYL.

Mi aegowinneis y offereid bid. ae
hesgip ae higneid ba beth orev
rac eneid. Pader a buyeid a bendic
eid creto. ae canho rac eneid. hid wra-
ud goreu gortywneid. Yscythrich fort
a delhich ti. a llunbich tagneuet. ny-
thvi tranc artrugaret. Ro vyd. y.
newynauc. a dillad y noeth a chenich
golychuid. o kyuil dieuil dothuid.
Syberu asegur dolur ar eu knaud.
guerth myued dros uessur. ystir nith
iau ny bo pur. Ryhun a ryuetuda-
ud. a riwiraud o vet. a rietillter. o.
gynaud. llyna chuec chuerv erbin
braud. Anudon am tir. a brad ar
gluid. a diuanv llaugar. dit braud
bitaud ediwar. O kyuodi pilgeint
adeueint duhunau. ac ymeitunav
ar seint. id keiff. pop cristaun. kyr
reiueint.

AWDYL.

Gvledic arbennic erbin at
tad. Erbarch o kyuarch. o.
kyuaenad. Ynigabil bara-
bil ar y parad. Vy kert ith kirpui-
ll. kanuill kangulad. Can vid pri-
odaur. canuid meidrad maur. Ca'uid
highoraur guaur goleuad. Canuid
bron proffuid. Canuid inad. Canuid
riev hael. canuid. rotiad. Canuid
athro im. namethryad. oth. vann. oth
varan. oth virein gulad. Namditaul oth.
wt. vt echeiad. nam gwellic ymplic im-
pled dirad. Nam gollug oth lav.
guallus
trewad. Nam ellug gan llu du digarad.
Gwledic arbennic. Ban geneise. o.
honaud. nid ower traethaud imi. ac a
tretheis. Nid eissev. wykerd. yg keinev.
reis nid eissywed ked men y keweis. Nid
ew
ym crevis dews diffleis. yr guneuthur.
amhuill na thuill. na threis. Nid ew
duhunaur ahandeneis. Nid ew rotir new.
ir neb nvy keis. Nid ruy o awit. awenyt
eis. nid rvy o obruy a obryneis. Nid por
thi ryuic ryuegeis im bron. Nid porthi
penid. ry vetyleis. In adaud wy ren
damvneis. Rydid imeneid. reid ryioles.

AWDYL.

Bendith y wenwas. ir dec diyrnas.
breisc ton. bron ehalaeth. Duv
y env in nvfin impop ieith. Dyllit
enweir meir rymaeth. Mad dev-
thoste yg corffolaeth. llyna mab gowri
gobeith. Adylivas idas y leith. Bu divi-
vewil. athuyllvriaeth. in hudaul gvar
guassanaeth yargluit. Bu hywit. ac
nybu doeth. Ac hid vraud. ny vn yar-
vaeth. Kyffei bart pridit. Ar yssit in
eluit. Ar hallt ar echuit. Ar graean.
ar mir. ar sir syweditiaeth. Beirnad
rodiad llara llau fraeth. Mui y dinwas
sune gunaune eddwaeth. Kyuoethev. ri
nisrdraeth. Maur duv hetiv. moli
dyvrdaaeth
Bendith nautoryw new
ir keluit creaudir. kyuôthauc duu
douit. Ap'is lleuver lleuenit. hael.
vynver heul indit. Eil kanuill cristaun.
a leuich uch eigaun.* Lloer vilioet vilenh-
it. Athrydit ryuet. yv merwerit mor. Cv

threia. cud echwit.[1] Cuda. evdymda. Cv. treigil. Cvthrewna. Pa hid. a. nev cud vit. Y pen yseith mlinet. y duc ren y risset. ydad

[1] Digones per. w. pedwerit yvet. Redec. uc duwyr. chwit.

wet. ynyduit. Iolune ara beir. kyvoethauc

duu vab meir. ap'is new uc eluit. Pan deuth

oste y passc diwedit. ovffern. awu ran iti. bv rit. Ren new ryphrinomne digerenhit.

DIWEDD Y FARDDONIAETH.

A COLLECTION

OF

HISTORICAL DOCUMENTS.

Division II.—PROSE.

"Nid doeth ni leo." "He is not informed who doth not examine."

ADAGE.

DEDICATED TO

THOMAS JOHNES, ESQUIRE, OF HAFOD UCHTRYD, LORD LIEUTENANT, CUSTOS ROTULORUM AND MEMBER OF PARLIAMENT FOR THE COUNTY OF CARDIGAN, THIS VOLUME, CONTAINING ORIGINAL DOCUMENTS OF BRITISH HISTORY, IS RESPECTFULLY INSCRIBED; WITH THANKS FOR THE USE OF HIS VALUABLE COLLECTION OF ANCIENT MANUSCRIPTS TOWARDS SUPPLYING THE CONTENTS OF IT; AND AS AN ACKNOWLEDGMENT OF HIS PATRIOTISM,

FROM THE EDITORS.

THE PREFACE.

THE contents of this volume,[1] the second of the *Archaiology of Wales*, is composed of such materials as were deemed by the editors most important towards the elucidation of British history; and these are comprised under the heads of Triads, Genealogy of Saints, Chronicles, and Ancient Topography.

The Triads may be considered amongst the most valuable and curious productions preserved in the Welsh language, and they contain a great number of the memorials of the remarkable events which took place among the Ancient Britons. Unfortunately, however, they are entirely deficient with respect to dates; and, considered singly, they are not well adapted to preserve the connection of history. Yet, a collection of Triads, combined together as these are, condense more information into a small compass than is to be accomplished perhaps by any other method; and consequently, such a mode of composition is superior to all others for the formation of a system of tradition—a system which was matured to the highest state of perfection under the bardic institution, and which was applied to the purpose of preserving every kind of knowledge and science. These historical Triads are not to be considered as the productions of any one individual, or of any one period of time; but an accumulation, formed successively, by national concurrence, as the various events appeared and became recognized in public observation. Therefore, some of them are extremely ancient; others record many things which happened within the scope of the ordinary track of history, and some even reach to as late a period as the twelfth century. Copies of these, generally varying in the extent of the collections, abound in a great number of our old manuscripts; and the result of such a circumstance the reader will perceive in the variety of the readings which are given of them.

After the Triads, the Genealogies of

[1] This division forms the second volume in the original work.

the British Saints are to be considered as next in antiquity, and worthy of attention, on account of the use they may be susceptible of towards the elucidation of history. Amongst other things, they show that most of the churches of Wales were founded by those British chiefs who had lost their possessions in consequence of the growing power of the Saxons, or by their immediate descendants; who, to soothe their misfortunes, had embraced a religious life in the solitary recesses of the mountains.

Then follows a connected history to the death of Cadwaladyr, being the last who had any pretension to the appellation of king of Britain. This comprises two different chronicles, for the sake of distinction, called "The Chronicle of Tysilio," and the "Chronicle of G. Ab Arthur,"[1] collated with two others, under the signature of *A* and *B*. The first of these four Chronicles should have been called after the name of Walter Mapes, archdeacon of Oxford; for there is no authority for asserting that Tysilio wrote anything besides some poetry, and because that, at the conclusion of the Chronicle, are added the following words:—"*Myvi Gwallter, Archiagon Rhydycain, a droes y Llyvyr hwn o Gymraeg yn Lladin; ac, yn fy henaint, y troes i ev yr ailwaith o Ladin yn Gymraeg.*"—"I Walter, Archdeacon of Oxford, did turn this book out of Welsh into Latin; and, in my old age, I turned it the second time out of Latin into Welsh." This passage is involved in a difficulty, which, probably, must be thus explained. Walter translated the meagre and unadorned Chronicle above-mentioned into Latin; then Jeffrey takes it in hand, and produces a more elegant Latin version, which makes the other to be soon forgotten. It is the original work, thus rendered more popular by the poetical talents of Jeffrey, which is translated by Walter, in his old age, and is probably the one printed second in order, under the name of G. ab Arthur. In order to consider this point more fully, it may be proper to adduce also the concluding words added to the version of Jeffrey, which are these:—"The kings of the Saxons, who followed in succession, I have commended to William of Malmsbury, and to Henry of Huntingdon; and to those I have thus commended to write of the kings of the Saxons, and to desist with regard to the Welsh, since they are not possessed of that book which Walter, archdeacon of Oxford, turned into Latin; and he treated faithfully and completely of the beforementioned British princes, and all that I also have again translated from the Welsh into Latin." The Chronicle marked *A* agrees in many parts, word for word, with the one under the name of G. ab Arthur; therefore, only such passages of it are given as disagree with the other. The Chronicle under the signature *B* is a different composition altogether from either of the others; but agreeing nevertheless, in general, as to the subject. It is worthy of observation that several of the fabulous parts are inserted in some, and omitted in others, according to the credulity or incredulity of the different writers. But the principal fable—the story of the Trojan Origin, is adopted by them all, notwithstanding that it runs contrary to the pure stream of British History, as developed by the Triads. At what period the fiction of the coming of Brutus to this island was invented may be doubtful, after all the investigation that can be made; but the editors are certain that it must have been anterior to the chroniclers of the twelfth century[1]—and that, most probably, it originated amongst the Romanized Britons—who, learning the manners and imbibing the notions of their conquerors, had the vanity to adopt such

[1] The Welsh name of Jeffrey of Monmouth.

[1] There is a copy of *Nennius* in the Vatican Library—the oldest that is known—undoubtedly written in the beginning of the tenth century, which contains the story of Brutus. An edition of this valuable copy is now preparing for publication, by the Reverend Mr. Gunn.

an invention, in order to claim a common descent with them; and, by their assumption of sovereignty over the other tribes of Britain, their history, decorated with the tale of Brutus, consequently obtained also a general reception. Copies of these chronicles are pretty common, apparently written in the twelfth century, and from a collation of a variety of those, the present edition is made.

Where the history of the kings of Britain concludes, begins another series of Chronicles, wherein are recorded the events which happened amongst those Britons, who were still independent; but the supreme authority of whose government was divided, and vested in the hands of chiefs, who bore the less assuming titles of princes in the different regions of Wales. These are known under the common appellation of *Brut y Tywysogion*, or the Chronicle of the Princes; and they were written by Caradog of Llangarvan, who flourished in the middle of the twelfth century. Two copies of them are printed entirely, because they have not the least identity with respect to composition or course of narration. The second copy is printed on the lower half of the page, with the text of another valuable Chronicle, entitled *Brut y Saeson*, or Chronicle of the Saxons; a name which it bears, not because that it is peculiarly a history of the Saxons, but from its connecting with the affairs of Wales a general review of the transactions of all Britain. To accompany the two last mentioned Chronicles, at the bottom of the page is also given another, which appears to be a short summary of the history of Wales, and which was thought might possibly be of use towards illustrating some of the transactions recorded in the others.

The next article following the general Chronicles of Wales is a particular history of Gruffudd ab Cynnan; one of the princes who died, after a long reign, in the year 1137. This valuable piece of ancient biography is still preserved in several transcripts; and the edition of it, printed in this volume, is made from collating two copies, agreeing together very closely, excepting the curious circumstance that the one given as a text is in the dialect of North Wales, and the notes are the prevailing characteristics of the language of South Wales, which pervade the other copy.

As a necessary appendage for illustrating the before-mentioned historical documents, the volume concludes with some typographical pieces. One contains the divisions and subdivisions of the three principalities of Wales into *cantrevi*, or cantons; and *cymydau*, or communes. The other is a list of all the towns and parishes in those districts.

It has been already noticed, according to the order of arrangement, that the different copies of the Chronicles—but more particularly that by Caradoc—are not alike, with respect to their phraseology—a circumstance which may induce persons to suspect the authenticity of one copy, and to give to another the preference. But such variations, however, in ancient manuscripts, may be accounted for, on the idea of the very great possibility, and even probability, that each of the very various copies attributed to the same author may be equally authentic. Many, perhaps most of the copies of *Caradoc of Llangarvan* differ from each other in mode of expression, and in length, or brevity of narration. We may thus, conjecturally, account for it. Caradoc very possibly, and even most probably, was, like most of his age who furnished the literary part of the community with books—a copyist, or compiler of history, by profession; preparing for sale copies of different prices, ample or brief, in various proportions, according to a variety of prices, for purchasers of various descriptions: again, copies intended for one part of Wales might contain what might not have been equally interesting in another part, and there of course omitted: again,

some copies might have been written in an early part of life—from which others written at a more advanced period would very naturally differ, from an accession of additional or more correct knowledge of facts; to which an adaption of copies, subsequently written, would be no violation of the truths of history; but on the contrary, a more faithful display of them, and an incumbent duty on the writer. After a long practice in this profession, the writer's memory would naturally become charged with most of the facts and dates; he would then have no real occasion to consult his originals for every line, or for every particular, or otherwise than occasionally to keep himself and his narrations under the general control of an original copy. Words and modes of expression would thus unavoidably vary, be more contracted or diffused, and still be perfectly adherent to truth. Thus keeping facts and dates, in unison with the original, he might easily, as he wrote on, use words and modes of expression that spontaneously occurred at the moment. Truth requires not a severe formality of language, and modes never to be deviated from, any more than that several persons, witnessing the same incident, should be under the necessity of each using precisely the very words used by the other; or that the same person should, in relating any circumstance, be tied down to the very words and arrangement of them, which he expressed himself in on a former occasion. Where differences not very material occur in the chronology of different manuscripts, it may be, because, in one copy, the writer —as naturally led by causes and impulses, only known to his own experience—might enter on the scene of action just at its commencement; in another, at its height, or any other stage of its progress; in a third, about, or after the close of it. An annalist, who had no room for ample details, would be often under the necessity of doing so; having been inavoidably, or at least naturally, led thereunto by connections and dependencies, which might have arisen from the manner wherein he handled the subject, from his mode of conducting the narration. There is no violation of historical truth in all this.

Admitting that we have thus justly accounted for the variations of manuscripts, on the same subject, by the same author, and under the same title, it may be asked, By what criterion are we to know which of such copies is the best? which the first? which the subsequently improved? To such questions, it must be confessed, no satisfactory answer can be given; nor do the editors know of any conduct more proper to be pursued than that of publishing the obviously authentic copies that are known; and where each of such copies agree sufficiently in facts and dates, it would be rather difficult to show good reasons why the authenticity of one should be supposed greater than that of another: hence again the propriety of preserving the whole. Considerable differences of this nature appear in the various copies of *Brut y Breninodd*, or History of the British Kings. The Saxon Chronicle is in the same predicament, its various copies considerably differing from each other. Books seldom become fixed and permanently unalterable in language, and other circumstances, till they become properly *minted* from the press, if we may use the metaphor. How far ancient manuscripts may have been affected by the interpolations of subsequent copyists, cannot with ease, and satisfactorily, be ascertained. In order to come at some knowledge of this, and also of determining which of various ancient copies should be preferred, we must compare them with as many contemporary writers on the same subject as can be met with; we must well consider the complexion of the times, wherein anything worthy of criticism occurred. There are some analogies that will assist us: the works of the British bards will throw much light on the subject—even from the language much

may be inferred. An impartial critic may do himself some credit, and be of some use, on such an occasion, and such it is hoped may be found.

The copy of Caradoc, which is collated with the Saxon Chronicle, comes down to the year 1196; whereas that which was translated by Humphrey Llwyd, and published by Dr. Powell, comes down to the year 1157. One of Caradoc's first copies might have been written about 1157, he being then about from 25 to 30 years of age; another, written when he might be from 65 to 70 years old, would come down to the year 1196. It is known that a modern marginal note, in one copy of *Brut y Breninodd*, says that Caradoc died about 1157. It doth not appear on what authority this has been said: perhaps it was only inferred from the circumstance of the translated and published copies coming down no lower than that date. But this, after all, is of no great importance: Caradoc's history might have been continued, by a later copyist, down to the year 1196. Perhaps a critic of sagacity might detect some interpolations in this copy: it is the opinion of the editors that he may; and amongst them, perhaps, two or three mistakes—and one in particular, in the account of the time when Robert Duke of Normandy was confined in Cardiff Castle. At the same time, they are not sure that their conjecture is well founded: a passage omitted in one copy may be deemed an interpolation in another; but that it is so is not a necessary consequence, when no better reason appears, than the not being able to find in one copy what is found in another. We must however confess, that to abridge, to simplify, to interpolate, and to alter, were practices that were frequent before the art of printing was known; and that these were suggested by a more perfect knowledge of the subject which the copyist possessed, is not only possible, but highly probable. If so, it is very possible that, in rejecting what may appear to be interpolations, we may reject many of the most important and interesting truths of history Old manuscripts should always be published as we find them, even with all their supposed errors and imperfections. To discriminate between truth and error, to detect mistakes—in short, to sift truth from the chaff which may be seen amongst it—is the business of the learned critic, the philosophical historian, and not that of the publishers of ancient documents. They should be severely true to the manuscripts; and there are cases (perhaps it is so in every case) where they cannot be allowed to alter even the orthography of a single word, however erroneous; and the foolishly fastidious critic who thinks otherwise has not well acquainted himself with such subjects. All that the editors of ancient manuscripts have to do, or ought to do, is to publish them as they find them, to inform the public whence they had them, and where the originals may be seen by those who may wish, or think it necessary to consult them. To vouch for the truth or correctness of everything in ancient manuscripts is not walking the legal, the honest, the open highway of truth: there are local, national, political, and other prepossessions and prejudices; nor are those of pedantry and hypercriticism less virulent, but rather more so. Yet, what has the philosophical searcher after truth to do with all such things, or with those who indulge in them? The editors are prepared for persons of such dispositions: they are on their guard, not indeed against them—from them there is nothing to fear; but against any deviation from that path of rectitude which should always be pursued by all who, from sources such as are now explored, endeavour to bring long hidden truths to light, long neglected remains of genius into a renewed celebrity, which they so justly merit.

THE EDITORS.

TRIOEDD YNYS PRYDAIN:

ALLAN O

LYVYR MR. R. VAUGHAN, O'R HENGWRT,

A GYMHARID GANDDO A'R AMRYW HEN LYVRAU HYN.

Cyfres I.

	Trioedd.
Llyvyr John Balmer.	Llyvyr John Balmer, a gynnwys ynddo - 70
Llyvyr Robert Vaughan.	Llyvyr Robert Vaughan - - - - - - 34
Llyvyr Maredudd Llwyd.	Y llyvyr Cwta - - - - - - - 56
Y llyvyr Cwta.[1]	Llyvyr Maredudd Llwyd - - - - - 56
A llyvyr o law John Jones o'r Gelli Lyfdy.	Llyvyr John Jones - - - - - - 53
Mae'n canlyn y trioedd ym mhob un o'r llyvrau uchod; sev, pa un sydd gyntav, ail, a thrydydd, &c.	Angwhaneg o'r 24 marchog Llys Arthur - 8

---

1. Tri henw yr ynys hon.

Y Cyntaf cyn ei chyfanneddu y gelwit hi Clas Merdin.[2] Wedi ei chyfanneddu y gelwit hi y vel ynys, ag wedy ei gorescyn O Vryt y dodes arni Ynys Bryt, mewn rhai llyfrau fal hyn, ag wedy ei gorescyn o Prydain mab Aedd mawr y dodes arni ynys Prydain.[3]

2. Teir prif rann ynys Prydain.

Lloegr, Cymru ar Alban, sef yw hyt yr Ynys honn o Benrhyn Blathaon ym Mhrydyn hyd ym Mhenbryn Penwaeth yg Hernyw naw cant milldir. ai llet o Griccyll ym Mon hyt yn Soram, pump cant milldir yw hynny.

A hi a gynhelir tan un goron a thair talaith, ag yn Llundain gwisgo y goron, ag ym Mhenryn yn y gogledd un or talaethau, arall yn Aberfraw ar 3dd ynghernyw.

3. Teir prif rag ynys y sydd iddi.

Orc, Manaw, ag Ynys Weith. a seith rag ynys a thrugaint ereill y sy iddi, a phedwar prif anrhyfedd ar ddeg sydd ynddi.

4. Teir prif afon ynys Prydain.

Temys, Hafren a Hymyr. a their prif Aber a deugaint a chant y sydd ynddi: a phedwar porthfa ar ddeg a deugaint, ag wyth ar ugaint o brif gaerydd. nid amgen, 1. Caer Alclut. 2. C. Efrawc. 3. C. Geint. 4. C. Wyrangon. 5. C. Lundein. 6. C. Lirion. 7. C. Golun. 8. C. Loyw. 9. C. Seri. 10. C. Wynt. 11. C. Went. 12. C. Grant. 13. C. Dawri.[1] 14. C. Lwytcoet. 15. C. Urnach. 16. C. Fuddei. 17. C. Gorgyrn. 18. C. Lleon. 19. C. Selemion. 20. C. Gorgorn. 21. C. Mygit. 22. C. Lysidit. 23. C. Beris. 24. C. Lion. 25. C. Weir. 26. C. Caradoc. 27. C. Widawlwir. 28. C. Esc.[2]

5. Teir prif borthfa ynys Brydein.

[1] Y 4 hyn ar femrwn.
[2] Clas Meitin medd llyfr arall R. V.
[3] Gwedi gwladogi o Brydain ab Aedd mawr arni y galwyd hi ynys Prydain; a chyn ei chyvanneddu llawn coedydd, a bleiddiaid, ac eirth, ac eveinc, ac ychain banawg ydoedd.—Ll. Ior. Gwilym.

[1] C. Dawn.—*Nennius.*
[2] Rhai llyfrau sydd yn cyfrif saith Gaer angwhaneg: viz. 29. Caer Lyn. 30. C. Ffawydd. 31. Caer Gei. 32. Caer Fyrddin. 33. C. Arfon. 34. C. Ennarawd. 35. C. Faddon. Rhai o honynt sydd wedi eu diwreiddio yn wallus, ereill yn gyfanedd etto.

Porth ysgewin yngwent. porth wygyr ym Mon a porth wyddno yn y Gogledd.

6. Teir Archesgobot yn Prydein.

Un o Lundein, yr eil o Gaer Efrawg, ar drydedd o Gaer Lleon ar wysg. Llyfrau eraill fal hyn Un o gaer Geint, yr ail o Gaer Efrawc, ar drydedd o Fynyw.

Ac nyt oes dylyet y neb ar yr ynys hon namyn y genedl Gymry ei hun, gweddillyon y Brutannyeit a ddaethant gynt o Gaer Dro.

7. Tri lleithic llwyth ynys Prydain.

Arthur ym Penteyrnedd Ynghaerlleon ar Wysg, a Dewi yn pen escub; a Maelgwn Gwynedd yn pen Heneif.

Arthur yn Penteyrnedd Ynghelliwig Ynghernyw, a Betwini [1] yn pen escub, a Charadawc Vreichvras yn pen hyneif.

Arthur yn pen teyrnedd yn Penryn Rhionydd yn y gogledd, a Chyndeyrn Garthwys ym pen escub, a Gwerthmwl wledig yn pen heneif.

8. Tri hael ynys Prydein. Rhydderchhael ap Tutwal Tutclut. Mordaf hael mab Servan. A Nudd hael fab Senyllt.

9. Tri gwyn Teyrn ynys Prydain; Rhun mab Maelgwn, Ywein mab Urien, a Rhufawn befr mab Deorath [2] wledig.

10. Tri deifniawg ynys Prydain; Gwalchmai mab Gwyar; Llecheu mab Arthur, a Rhiwallon wallt Banhadlen.

11. Tri phost cad ynys Prydein. Dunawt [3] Fur Mab Pabo Post Prydein, Gwallawc mab Lleenawg. A Chynfelyn yn drwsgyl.

12. Tri tharw cad ynys Prydein, Cynfawr Cad Cadwc mab Cynwyd Cynwydyon. Gwendoleu mab Ceidiaw, ag Urien mab Cynfarch.

13. Tri tharw unben ynys Prydein Elmur mab Cadeir.[4] Cynhafal mab Argat, Afaon mab Taliesin (Tri meib beirdd oeddynt ell tri.)

14. Tri lleddf unben Y. P. Manawydan [5] mab Llyr lledieith, Llywarch hen mab Elidir Lydanwyn, a Gwgawn gwrawn mab Peredur, mab Elifer Gosgorddfawr, ac ys sef achaws y gelwyd hwy lleddf unben, wrth na cheissynt gyfoeth ac na allai neb ei luddias iddynt.

15. Tri unben Llys Arthur. Goronwy mab Echel Vorddwytwll, a Chadreith mab Porthfawr gadw, a ffleidwr fflam mab Godo.[1]

16. Tri unben Deifr a Brynych. Gall mab Dysgyfedawc,[2] a Diffedel mab Dysgyfedawg,[3] a Tri meib beirdd oeddynt ell tri.[4]

17. Tri Gwaewrudd [5] Beirdd Y. P. Tristfardd Bardd Uryen: Dygynnelw bardd Owein a mian [6] Ferdic Bardd Catwallawn mab Catfan.

18. Tri ofer feirdd Y. P. Arthur, Catwallawn mab Catfan, Rhyhawt eil Morgant.

19. Tri chynweissiat Y. P. Caradawc mab Bran, a Chawrdaf mab Caradawc Freichvras ac Ywein mab Maxen wledig.

20. Tri llynghessawg Y. P. Gereint mab Erbin Gwenwynwyn mab Naf, a March mab Meirchiawn.

21. Tri gwrdd faglawg, Y. P. Rineri mab Tangwn a Thinwaed Faglawg, a Ffryder mab Dolor Deifr a Bryneich.

22. Tri eur hualog Y. P. Rhiwallon wallt banhadlen a Rhun mab Maelgwn, a Chatwaladyr Fendigait, a sef y gelwit y gwyr hynny yn hualogyon, wrth na cheffit meirch a berthynei [7] iddynt rhag eu [8] Meint, namyn dodi hualeu eur am y hegwydled ar bedrenneu eu Meirch tra eu cefneu, a dwy badell eur a dan eu glinieu, ag wrth hyny y gellir padellec y glin.

23. Tri Chadfarchawc Y. P. Caradawc Freichfras, Menwaed o Arllechwedd, a Llyr llwyddawc.[9]

24. Tri Galofydd [10] Y. P. Greidiawl,[11] Galofydd mab Enfael Adran, a Drystan mab Tallwch.

25. Tri rhuddfoawg Y. P. Arthur, Rhun mab Beli a Morgant mwynfawr.

26. Tri thaleithiawc cad Y. P. Drystan mab Tallwch Hueil mab Caw, a Chei mab Cynyr [12] Ceinfarfawg,[13] ag un oedd daleithawc arnaddunt wynteu ell tri, Bedwyr mab Pedrawc oedd hwnnw.

27. Tri glew [14] Y. P. Grudneu, Henpen ac Aedenaw [15] eu cynneddfau oedd nad cynt o gad namym ar eu heloreu.

28. Tri Thrahawc Y. P. Sawyl ben

[1] Betwini Escop Pennaf Kernyw.—R. V.
[2] Dewrarth.—Ll. Argraf.
[3] Dunawd fwr ap Pabo Index. But in Brut y Brenhinoedd it is Dunawd Fyrr: in Davies' MS. of Bonedd y Saint, Dunawt uwrr.
[4] Cadegyr.
[5] Meddian.

[1] Ffleidur.—Ll. Argraf.
[2] The 3d omitted in the printed edition.
[3] Dyssyfndod.—Ll. Argraf.
[4] Mr. Llwyd Arch. Brit. Lett. A. makes Arovan Bardd Selys ap Cynan to be one of these, p. 254. 3. col.
[5] Gwawdrwy.—Ll. Arg. [Argraf.
[6] Avanneddig.—E. Llwyd. Avan Ferddig.—Ll.
[7] A digon uchel iddynt.—Ll. Argraf.
[8] Hyd au.—Ll. Argraf.
[9] Lluyddauc.—Ll. Argraf.
[10] Glewfryd.—Ll. Argraf.
[11] Gwgon Gwron.—Ll. Argraf.
[12] Cenyr.
[13] Uawrchawg.—Ll. Argraf.
[14] Unben.—Ll. Argraf.
[15] Aedenawc [Meibion. Ll. Argraf. & Caifor Aedenaw] Mab Gleisar or Gogledd a Haiarnwedd ei fam.

uchel, Pascen mab Uryen a Rhun mab Einawn.

29. Tri Ysgymmydd aereu. Gilbert mab Cadgyffro, Morfran eil Tegit, a Gwgan Cleddyfrudd.

30. Tri gwrddfeichiad Y. P. Drystan mab Tallwch a getwis moch March mab Meirchiawn tra aeth y meichiat y erchi y Essyllt dyfot y gynnadl ac ef, ag Arthur yn ceissiaw Un hwch, ae y twyll, ae y treis ac nys cafas. a Phryderi mab Pwyll amwyn a getwis moch Pen daran Dyfet yn Glyn Cuwch yn Emlyn, a Choll mab Collfrewy a getwis Henwen Hwch Dallweir Dalben, a aeth yg gorddodo hyt y Mhenryn Awstin yg Cernyw, ac yna daeth yn y Mor, ag yn Aber Torrogi yg Gwent is Coet i doeth ir tir, a Choll mab Collfrewy ac law yn y gwrych pa ffordd bynnag i cerddai, nac ar for nag ar dir. Ac ym Maes Gwenith yg Gwent i dodwes gwenithen a gwenhynen, ag er hynny y mae goreu lle y Wenith y lle hwnnw.—Ac oddyna ydd aeth hyt y llonwen ym Penfro ac yno dotwes ar heidden a gwenhynen, ag er hynny y mae goreu lle heid Llonwen.[1] Ac oddyna y cerddes hyt Riw gyferthwch yn Eryri, ac yna dotwes ar geneu bleidd ac ar cyw eryr. ar Eryr a roddes Collfrewy i Frynach Wyddel or Gogledd, ar Bleidd a ddodes i Fenwaed o Arllechwedd, ar rhei hynny fu fleidd Menwaed ag Eryr Brynach. Ac oddyna ydd aeth hyt y maen du yn Llanfair yn Arfon ac yno y dodwes ar ceneu cath A ceneu hwnnw a fyrywys Coll mab Collfrewy y Menai, a honno wedi hyny fu cath Paluc.

31. Trywyr Hut a Lledrith Y. Prydein. Menyw mab Teirgwaed, Eiddilic Corr, a Math ap Mathonwy.

32. Tri prif hut Y. P. Hut Math mab Mathonwy a ddysgodd y Wdyon mab Dôn, a hut[2] Uthr Bendragon, a ddysgodd y Fenyw mab Teirgwaet, ar trydydd hut Rhudlwm Gawr[3] a ddysgodd i Coll mab Collfrewi.

33. Tri phrif lledrithiawc[4] Y. P. Coll mab Collfrewi Menyw mab Teirgwaet,[5] a Drych eil Cibddar.

34. Tri diwair teulu Y. P. Teulu Catwallawn mab Catfan a fuont seith mlynedd yn Iwerddon gyt ag ef, ag yn hynny o yspeit ni ofynnasant ddim iawn iddaw rac gorfot arnaddunt y adaw. A Theulu Gafran mab Aeddan pan fu y difancoll[1] a aethant yr môr dros eu harglwydd. A Trydydd teulu Gwenddoleu mab Ceidiaw yn Arderydd a gynnalasant y vrwydr pythefnos a mis wedi lladd eu Harglwydd, sef oedd rifedi teulnoedd pob un or gwyr hynny un cann wr ar ugaint.

35. Tri anniweir deulu Y. P. Teulu Goronwy Pesyr o Benllyn[2] a ommeddasant eu harglwydd o erbynieit y gwenwynwaew gan Lew Llaw gyffes[3] yn Llech Oronwy ym blaen Cynfael yn Ardudwy. A theulu Gwrgi a Pheredur a adawsant eu harglwydd Ynghaer Greu[4] ag a oedd[5] ymladd trannoeth uddynt ag Eda[6] Glinmawr ac yna y llas ell[7] deu. Ar trydydd teulu Alan Fyrgan a ymchoelasant y wrth eu harglwydd yn lledrat[8] ar y ffordd, ae ollwng ynteu ai weision y Gamlan, ac yna y llas.

36. Teir gosgordd adwy[9] Y. P. Gosgordd Mynyddawc Eiddyn yn Cattraeth, a Gosgordd Melyn mab Cynfelyn, a gosgordd Drywon mab Nudd yn Rodwyd Arderyt.

37. Trywyr a wnaeth y teir mat gyflafan Y. P. Gall mab Dysgyfedawc a laddawdd deu ederyn Gwendoleu, a ieu o eur oedd arnynt, a dwy celein or Cymry a yssynt ar eu ciniaw, a dwy ar eu cwynos. Ac Yscafell mab Dysgyfedawc a laddawt Edelffflet[10] frenhin Lloegyr, a Diffeddell mab Dysgyfedawc a laddawt Gwrgi Garwlwyd, a Gwrgi hwnw a laddei celein beunydd or Cymry, a dwy bob sadwrn, rhag lladd y sul yr un.

38. Tair anfad gyflafan Y. P. Eidyn mab Einygan a laddawt Aneurin Gwawtrydd medeyrn[11] beirdd. A llawgat trwm bargawt. Eidyn[12] a laddawd Afaon mab Taliesin, a Llofan Llawddino a laddawdd Uryen mab Cynfarch.

39. Teir anfad fwyellawt Y. Pr. Bwyellawt Eidyn ym pen Aneurin, ar fwyellawt[13] ym pen Iago mab Beli, ar fwyellawt ym pen Goliden Fardd.[14]

40. Tri chyfor a aeth or ynys hon ac ni ddoeth yr un drachefyn o naddynt. Un

[1] Neu Llovion neu Llonion neu Llonwen.
[2] Sev Myrddin.
[3] Gwythelin Gorr.--Ll. Argraf.
[4] Lledurithianc.
[5] Teirgwaedd.—Ll. Argraf.

[1] Vid. Bede, lib. 1. c. 34. He fought this battle under his father, A. D. 603.
[2] Bowys.—Ll. Argraf.
[3] Llen (q. Llywelyn).--Ll. Argraf.
[4] Gren.—Ll. Argraf.
[5] Chyfnod.
[6] Adda.—Ll. Argraf.
[7] A. D. D. 584.—R. V.
[8] Wrthaw o hyd nos.—Ll. Argraf.
[9] Addwyn. q.
[10] Edelffled ffllesoc.—E. Llwyd.
[11] Mechdeyrn, q.
[12] Neu Llowgat Trwm Bargot neu Lwm bargot Eiddyn.
[13] Fweyllawt.
[14] Golyddan Fardd.—Ed. Llwyd.

aeth gan Yrp Lluyddawc hyt yn Llychlyn a ddoeth yma yn oes Cadyal[1] mab Eryn y erchi cymhorth yr ynys hon. Ag nyt archodd o bob prifgaer namym cymmeint ag a ddelei gantho iddi ; ac ny ddoeth gantaw ir gaer gyntaf namym ef a Mathutafwr[2] ei was, ac ardustru fu gan wyr yr ynys honn roddi hynny iddaw. A hwnnw eissoes llwyra lluydd a fu a aeth or ynys honn, ac ni ddoeth drachefyn neb o naddynt nae llinys : sef lle trigwys y gwyr hynny yn dwy ynys yn ymyl Mor Groec. Sef ynt y ddwy ynys Gals ac Afena. Eil cyfor a aeth gan Gaswallawn mab Beli a Gwenwynwyn a Gwanar meibion Lliaws mab Nwyfre ac Arianrhodd Merch Beli eu mam, ac o Arllechwedd[3] y hanoedd y gwyr hynny Ac ydd aethant y gyt a Chaswallawn eu hewythr yn ol y Cessaryeit trwy for, sef lle y maent yn Gwasgwyn. Y trydydd a aeth gan Helen luyddawc a Chynan ei brawt, sef eiryf a aeth ym mhob un or lluoedd hynny 61,000, a'r rhei hynny oedd y tri arianllu sef achaws y gelwit felly, wrth fynet eur ag ariant yr ynys ganthynt, ae hethol o oreu i oreu.

41. Teir gormedd a ddoeth yr ynys honn ac nyt aeth yr un drachefyn. Cywdawt y Coranyeit a ddoethant yma yn oes Lludd mab Beli, ac nid aeth yr un o naddyut drachefyn. Eil gormes y Gwyddyl Ffichdi ag nid aeth yr un drachefyn. Trydydd gormes y Saesson, ac nid aethant drachefyn.

42. Tri Sanctaidd Linus Y. P. Llinus Bran ab Llyr,[4] a llinus Cunedda Wledig, a Llinus Brychan Brycheiniawc.

43. Tri gwestai gwynfydedig Y. Pr. Dewi, Padern a Theiliaw.

44. Tri chorff a wnaeth Duw er Teilaw, un sydd yn Llandaf y Morgannwc, yr eil yn Llan Deilo fawr, y trydydd ymhen Alun yn Dyfet. mal y dyweit yr ystoria.[5]

45. Tri chudd a thri datcudd[6] Y. Pr. Un o naddynt pen Bendigeit Fran fab Llyr a gladdwyt yn y Gwynfryn yn Llundein, a hyt tra fa yn yr ansawdd honno, ni ddoe ormes ir ynys honn fyth. Eil, esgyrn Gwrthefyr Vendigeit a gladdwyd ym mhrif byrth y ddinas y drydydd cudd y dreigiau yn ninas Pharan yg creigiau Eryri ar tri chudd hynny anpoyt[7] gwaeth oi datcuddiaw. Arthur a ddatguddiodd benn Bendigeid Fran or Gwynfryn yn Llundein. Can ny oedd ofer ganthaw cadw yr ynys o Gadernid neb namyn yr eiddaw e hun. Gwrtheyrn Gwrtheneu a ddatguddiodd esgyrn Gwrthefyr fendigeid ei fab o serch ar Ronwen ei wreig, ag hefyd a ddatguddiodd y dreugiau o ddinas ffaran, yr hon a elwit wedy hynny dinas Emrys.

46. Teir drut aerfa Y. P. un o naddynt pan ddeuth Medrawt y Gelliwig yng Hernyw, nyt edewis yn yllys na bwyt na diawt nys treuliei a thynnu Gwenhwyfar oi rhieingadair. Yr eil pan ddaeth Arthur i lys Medrawt, na bwyt na diawt nys treuliei, na dyn na llwdn yn fyw yn y Cantref : ar trydydd aerfa pan ddaeth Aeddan Vradog hyt yn Alclut i lys Rhyddderch hael nyt edewis na bwyt na llynn, na llwdn yn fyw.

47. Teir ofergat Y. P. un fu gat Goddeu Sef y gwnaethpwyt o achaws gast ar iwrch fochyll[1] a Chornigill, yr eil fu gwaith Arderydd a wnaethpwyt o achaws nyth yr ehedydd, ar drydydd oedd waethaf Sef oedd honno Camlan, a honno a wnaethpwyd o gyfryssedd Gwenhwyfar a Gwenhwyach Sef achaws y gelwit hwynt yn ofergateu wrth eu gwneuthur o achaws mor ddiffrwyth a hwnnw.

48. Tri anfad gyngor Y. P. rhoddi i Vlcassar a gwyr Rhufein le i garneu blaen eu meirch ar y tir ym Pwyth meinlas. yr eil gadel Hors a Hengys a Rhonwen yr ynys honn. ar trydydd rhannu o Arthur y wyr teirgweith a Medrawt yng Camlan.

49. Tri hualogion[2] teulu Y. P. Teulu Catwallawn[3] Llawhir a ddodasant hualeu eu meirch ar eu traed pob deu o naddynt wrth ymladd a serrigi wyddel yng Cerrig y Gwyddyl y Mon, a theulu Rhiwallon mab Uryen yn ymladd ar saeson, a Theulu Belyn[4] o Leyn yn ymladd ag Etwyn ym mryn Ceneu[5] yn Rhôs.

50. Tri goruchel garcharawr Y. P. Llyr Lledieith yng Carchar Oeuroswydd wledig, ar eil Madog mab Medron, ar trydydd Geyr mab Geyrybet.[6] ac un oedd Oruchelach na'r tri, sef oedd hwnnw Arthur a fu deirnos yng Caer Oeth ac annoeth A theirnos y gen Wen Bendragon a theirnos yg carchar kudd dan y llech a chymmreint[7] ag un gwas ae dillyngwys or tri charchar

[1] Ve allai Cadell, mab Gereint, y 43 brenin wedi Brutus, ogylch 300 mlwydd cyn Crist.
[2] Mathuta fawr, q.
[3] Erch a Heledd.—E. Llwyd.
[4] Joseph o Arimathea, mewn rhai llyvrau ; ond yn debyg mai y mynaich ai dodes yn lle yr enw arall.
[5] Legend.
[6] Tri Matgudd a thri annfatgudd.
[7] Hanpwyt.

[1] Fechwys.
[2] Hualoc.—Ll. Argraf.
[3] Casswallon.—Ll. Argraf.
[4] Beleu.—Ll. Argraf.
[5] Edwin.—Ll. Argraf.
[6] Geyryoet.
[7] Echemeint.—Ll. Argraf.

hynny, Sef oedd y gwas Goreu fab Custennin y gefnderw.

51. Tri anfat palfawt Y. P. Palfawt Matholwch Wyddel, ar Vranwen merch Llyr, a phalfawt Arthur ar Fedrawt, a phalfawt Gwenhwyfar ar Wenhwyfach.[1]

52. Tri gwyn dorllwyth Y. P. Uryen ac Eurddyl plant Cynfarch hen a fuant yn un torrllwyth ynghalon Nefyn merch Frychan eu Mam. yr eil Owein ap Urien a Merwydd[2] ei chwaer a fuant yn un torrlwyth ynghalon Modron merch Afallach. y trydydd Gwrgi a Pheredur a Cheindrech pen ascell plant Elifer gosgorddfawr a fuant ynghalon Eurddyl ferch Cynfarch eu mam.

53. Tri Serchawg Y. P. Caswallawn mab Beli am Flur merch Fugnach Gorr, a Thrystan Mab Tallwch am Esyllt gwreig March Meirchiawn ei ewythr, a Chynon ab Clydno Eiddun am Forwydd ferch Urien.

54. Tri diweirferch Ynys Pryd. Treul difefyl ferch llynghesawl llawhael, Gwenfadon ferch Tutwal Tutclud, a Thegeu Eurfron.

55. Teir diweirwreig Y. P. Ardun[3] gwraig Cadcor[4] ap Colwyn,[5] Efilieu gwraig wydyr drwm,[6] ag Emerchred[7] gwraig Fabon[8] ap Dewen hen.[9]

56. Teir anniweirwreig Y. P. Teirferched Culfynawyt Prydein. Essyllt Fyngwen gordder[10] Trystan, a phen arwen gwreig Owein mab Urien, a Bun gwreig Fflamddwyn.

57. Tair priflys Arthur, Caer Llion ar wysc Ynghymry, a Chelliwig yg kernyw, a Phenryn rhionedd yn y gogledd.

58. Tair pryfwyl yn y teirllys hyn. Pasc, Nadolic a Sulgwyn.

59. Teir prif riain Arthur. Gwenhwyfar merch Gwythyr mab Greidiawl, a Gwenhwyfar Gawryd Ceint, a Gwenfwyfar ferch Ogyrfan gawr.

60. Teir prif gariadwreig Arthur, Garwen ferch Henyn A Gwyl ferch Eudawd, ac Indeg ferch Afarwy hir.

61. Tri Marchawg llys Arthur a gawsant y greal. Galath vab Lawnselot dy Lak, a Pheredur mab Efrawc Iarll, a Bort mab brenin Bort. Y ddeu gyntaf oeddynt wery o gorph a'r trydydd oedd ddiweir am na wnaeth pechawd cnawdol ond unweith a hynny drwy brofedigaeth yn yr amser yr ennillawdd ef.....[1] o ferch Brangor yr hon a fu ymerodres yn Constinobl, or honn y doeth y genhedlaeth fwyaf o'r byd, ag o genhedlaeth Joseph o Arimathea y hanoeddyn ell tri, ac o lin Dafydd brophwyd mal y tystolaetha ystoria y Greal.

62. Tri anheol llys Arthur, Etheu mab Gwrgon, a Choleddawg mab Gwynn, A Gereint hir mab Gemeirnon hen.

63. Teir neges a gaffad o Bowys, un o honynt yw Cyrchu Myngan o Veigen hyt yn Llan Silin erbyn anterth drannoeth y gymryt y cynneddfeu y gan Gadwallawn Fendigeit, wedi lladd Ieuaf a Griffri hyt ym Mryn Griffri erbyn y bore drannoeth wrth ymchwelyt di ar Edwin y 3.....

64. Teir gwrofryn Y. Pr. un oedd Llewei ferch Seithwedd, a Rore ferch Usber, a Mederei badellfawr.

65. Tri Arfeddawg ynys Pryd. Selyf mab Cynan Garwyn, ac Afaon mab Taliessin a Gwallawc mab Lleenawc. Sef achaws y gelwit hwynt yn Arfedogion wrth ddial eu cam oc oe bed.

66. Tri phorthor gweith Perllan Fangor, Gwgon gleddyfrudd, a Madawc ap Rhun,[2] a Gwiawn ap Cyndrwyn.[3]

67. Tri ereill o bleit Lloegyr. Hawystl[4] Drahawg, a Gwaettym[5] Herwnden[6] a Gwiner.[7]

68. Tri eurgelein Y. P. Madoc mab Brwyn A Cheugan[8] Peilliawt, a Ruawn Pefyr ap Gwyddno.[9]

69. Tri tharw ellyll Y. P. Ellyll Gwidawl A ellyll Llyr merini, ag ellyll Gyrthmwl wledig.

70. Tri gwydd Ellyll Y. P. Ellyll Bannawc, ac Ellyll ednefedawc drythyll ac Ellyll Melen.[10]

71. Tri thrwyddedawc ag anfoddawc Llys Arthur. Llywarch hen, Llemenig, a Heledd.[11]

72. Teir Llynges gynweir ynys Prydain llynges Llawr mab Eirif, a llynges Difwg mab Alban, a llynges Doler mab Mwrchath.

73. Teir gwenriain Y. P. Creirwy

[1] Gwenhwy fach.
[2] Morfudd.
[3] Arddun.—Ll. Argraf.
[4] Cadrot.—Ll. Argraf.
[5] Gorolwyn.—Ll. Argraf.
[6] Drwn.—Ll. Argraf.
[7] Emythryd.—Ll. Argraf.
[8] Ll. Argraf, Mabon ap Dowengan.
[9] Dewyngen.—Ll. Argraf.
[10] Gordderch.

[1] Yr enw ar goll.—Ll. P. P.
[2] Y Cynneddfau.—Ll. Argraf.
[3] Gwgon Gyndrwyn.—Ll. Argraf.
[4] Hastyl.
[5] Gwentym.
[6] Herwm.
[7] Gwymor.—Ll. Argraf.
[8] Cyngein.
[9] Aaron ap Gwyddno Befyr.—Ll. Argraf.
[10] Melu.—Ll. Argraf.
[11] Llwmhunic ap Mauon a Heledd ferch Gyndrwyn.

merch Ceritwen [1] ac Arianrhod ferch Don, a Gwenn ferch Cywryd ap Crydon.

74. Teir gohoyw riein Y. P. Angharat ton felen merch Rhydderch hael, ac Anan merch Meic [2] mygotwas, a Phenvyr. ferch Run ryfeddfawr.

75. Tri budr Hafren. Catwallawn pan aeth y weith Digoll a llu Cymry ganthaw ac Etwin or parth arall a llu Lloegr ganthaw ac yna y budrawdd Hafren oi blaen tua ai haber: ar eil cyfarws Golydan y gan Einiawn fab Bed Brenhin Cernyw, ar drydedd [3] Calan faerh Idon ap Nery gan Faelgwn.

76. Tri brenhin a fuant o feibion eillion, Gwryat vab Gwryan yn y Gogledd, a Chadafacl vab Cynfedw yng Gwynedd, a Hyfeidd fab Bleiddig, yn Deheu-barth.

77. Tri Eurgryd Y. P. Casswallawn mab Beli pan aeth y geisiaw Flur [4] hyt yn Rhufein, a Manawydan mab Llyr. pan fu hyt ar Ddyfet A Llew llaw gyffes pan fu ef a Gwdyon yn ceissaw henw ac arfeu y gan Riarot y Fam.[4]

78. Tair rhiain ardderchawg llys Arthur, Dyfyr wallt eureid, Enit Verch Iniwl iarll a Thegeu Eurfron.

79. Tri pheth a orchfygodd Loegyr. Cynnwys dieithraid, ryddhau Carcharorion, ac anrheg y gwr moel.

80. Tri dyfal gyfangân ynys Prydein, un oedd yn ynys Afallach, yr ail ynghaer Garadawc, ar trydydd y Mangor; ymhob un or tri lle hyny yr oedd 2400 o wyr crefyddol ac or rheini 100 cyfnewidiol bob awr or 24 yn y dydd ar nos yn parhau mewn gweddieu a gwasanaeth i Dduw yn ddidrangc ddiorphwys.

81. Teir prif ormes Mon a fagwyd ynddi, Cath Paluc, yr eil oedd Daronwy, ar trydydd Edwin frenhin Lloegr.

82. Tri marchog aurdafodiawc llys Arthur, Gwalchmai mab Gwyar, Drudwas mab Tryphin ac Eliwlod mab Madawc ap Uthur. Gwyr doethion oeddynt, ac mor deg a llaryeidd ac mor hyawdl a hynaws yn eu hymadroddion ac i byddei anodd i neb ballu iddynt or negesseu a geisynt.

83. Tri brenhinol farchog oedd yn Llys Arthur Nasiens brenhin Denmarc, Medrod mab Llew ap Cynfarch, a Hywel mab Emyr Llydaw. Gwyr mor llaryeidd hynaws a theg eu hymadroddion oeddynt ac i byddei anodd gan neb ballu iddynt ar a geisynt.

84. Tri chyfiawn farchawg oedd yn llys Arthur. Un oedd Blas mab tywyssog Llychlyn yr eil Cadawc mab Gwynlliw filwr ar trydydd oedd Padrogl paladr ddellt, eu cynneddfeu oedd amddiffynn amddifaid gweddwon a gwyryfon rhag trais, cam a gorddwy, Blas trwy gyfraith fyd, Cadawc trwy eglwys, a Phedrogl trwy gyfraith Arfeu.

85. Trywyr a ddianchasont o Gamlan, Morfran Mab Tegit, Sanddef bryd Angel, a Glewlwyd gafaelfawr: Morfran rhag ei haccred canys pawb yn tybyed mai cythreul oedd, ai gochelent Sandde gan ei laned ai decced ni chododd neb law yn ei erbyn gan dybied mai Angel oedd a Glewlwyd rhag ei faint ai gryfed pawb a ffoent rhagddaw.

86. Tri chynghoriad farchog Llys Arthur, Cynan ap Clydno Eiddun, Aron ap Cynfarch, a Llywarch hen ap Elidir Lydanwyn.

N. B. Nesaf yn llyvyr Mr. Vychan y canlyn trioedd y meirch, y rhai a adawaf heibio tan y diweddaf.

87. Teir gwydd balfawt ynys Prydein. Palfawt Matholwch Wyddel ar Franwen merch Llyr yr eil palfawt a drewis Gwenhwyfach ar Wenhwyfar, ag o achaws honno y bu waith Camlan wedi hynny, ar trydydd a drewis Golyddan Fardd ar Gadwaladr Fendiceit.[1]

88. Tri chyndynniawc Y. P. Eiddilic Corr. a Gweir gurhyt fawr, a Drystan.

89. Tri gogyfurdd Llys Arthur. Rýhawt eil Morgant, a Dalldaf eil Cunyn Cof, a Drystan eil March.

90. Tri dyn goreu wrth osp a phellenigion [2] Gwalchmai fab Gwyar Gadwy fab Gereint, a Chadyrieith Saidi. [3]

91. Trywyr gwarth Yn. Pr. y cyntaf o naddunt Afarwy vab Lludd ap Beli mawr: ef a ddyfynawdd Iul Cesar a gwyr Rhufein yr ynys honn ac a beris talu 3,000l. o ariant bob blwyddyn yn teyrnget o'r ynys hon i wyr Rhufein yr eil fu Gwrtheyrn M. Gwrtheneu, a roddes tir gyntaf ir saeson yn yr ynys honn, ac a ymddyweddiodd gyntaf ac wynt, ac a beris lladd Custennin Vyn. mab Custennin Fendigeit oe dwyll, a dehol ei frodyr Emrys ac Uthur Bendragon or ynys honn hyt yn Llydaw, ac yn y diwedd dychwelsant ac ai llosgosant ynteu Ynghastell Gwerthrynniawn ar lann Gwy er dial eu brawd. Trydydd gwaethaf oll fu Medrawd ap Llew ap Cynfarch pan edewis Arthur lyw-

[1] Caridwen wrach Gwraig Tegit.
[2] Mogotwas Aneirin.
[3] Merch Iddon mab Ynyr Gwent.
[4] Fram, mewn rhai llyvrau.

[1] Gwel Tri. 51 a 47.
[2] Neu fal hyn, Trywyr goreu yn llys Arthur wrth osp a phellennig.
[3] Mewn lle arall, a chadeiryeith Sadi.

odraeth Ynys Prydein ganthaw, a chwedi ei fyned ynteu trwy for yn erbyn yr ymerawdwr tu hwnt y fynnydd Mynneu lle i llas goreugwyr Arthur Pan glybu Medrawd gwahanu nifer Arthur.

92. Tri phrif fardd ynys Prydein Merddin Emrys, Merddin mab Morfryn a Thaliesin benn Beirdd.

TRIOEDD Y MEIRCH.

1. Tri meirch a ddugynt y tri Marchlwyth Du moroedd, march Elidir Mwynfawr a ddug arnaw Seithnyn a hanner o Benllech Elidir yn y Gogledd hyt ym Mhen llech Elidir y Môn. Sef y Seithnyn oeddynt Elidir ag Eurgain ei wraig, merch Maelgwn Gwynedd, a Gwynda gyoet,[1] a Gwynda Reinyat[2] A mynach Nowmon[3] y gynghorwr, a phrydelw menestyr gwallofyad, ac arianfagl ei was a Gelbenefin ei gog a nofies ai ddwylaw ar bedrain y march a hwnnw fu hanner y dyn. Yr eil Marchlwyth a dduc Cornan[4] march meibion Elifer Gosgorddfawr,[5] a ddwg Gwrgi a Pheredur arnaw a Dunawt uwr[6] a Chynfelyn Drwscyl y edrych ar fygedorth[7] Gwenddoleu yn Arderydd. Ar trydydd marchlwyth a ddug[8] Gweir a gleis ac Arthanat yn erbyn Allt Faelwc[9] yng Heredigyawn yn dial eu tat.

2. Tri rhoddedig farch ynys Prydein Meinlas march Caswallawn ap Beli a Melyngan mangre march llew[10] llaw gyffes, a Lluagor march Caradawc freichfras.

3. Tri phrif eddystr ynys Prydein; Du hir tynnedig march Cynan Garwyn, ac Awyddawr[11] breichir march Cyhoret eil Cynan.[1] Rhuddfreon Tuthfleidd march Gilbert mab[2] Cadgyffro.

4. Tri anrheithfarch Y. P.[3] Carn Aflawg march Ywein mab Uryen, Tafawt hir march Catwallon mab Cadfan, a Bucheslan march Gwgawn Gleddyfrudd.[4]

5. Tri gordderch farch Y. P. Fferlas march Dalldaf eil Cunin cof. a Rhuddfrych march Rahawt eil Morgant, a Gwelwgan gohoywgein march Morfran eil Tegit.

6. Tri gohoew eddystr Y. P. Llwyt march Alser mab Maelgwn, a Gwineu gwddwf hir march Cei. a Chethin carn aflawg march Iddon mab Ynyr Gwent.

7. Tri thom eddystr Y. P. Du march Brwyn Mab Cunadaf ac Arfwl felyn march Pascen mab Uryen a rhuddlwyd, march Rhydderch hael.[5]

8. Tri rhedegfarch ynys Prydein y torrllydan a gloyn deufarch Collawn mab Berchi, ar Cethin cyflym march Dinogan mab Cynan Garwyn.

9. Tri ymladdfarch ynys Prydein Lluagor march Caradawc Vreichvras, a Melyngan mangre march Llew Llaw gyffes ag awyddawc freichir march Cynhored eil Cynon.

10. Tri prif ychen ynys Pryd. Melyn gwanwyn[6] a gwinau ych Gwlwlwyd ar ych brych bras o benrhew.[7]

11. Teir prif fuwch ynys Pryd. Brech fuwch Faelgwn Gwynedd a thonllwyd buwch meibion Olifer Gosgorddfawr a Chornillo buwch Llawfrodedd farfawc.[8]

Felly terfynes troedd y meirch herwydd Sion Balmer.

[1] Gywet.—Ll. Argraf.
[2] Gwyn Dareiniat.—Ll. Argraf.
[3] Namon, Nawmod.—Ll. Argraf.
[4] Corman.—Ll. Argraf.
[5] Olifer.—Ll. Argraf.
[6] q. Dunawt fyr. Vid.—Tri 11.
[7] Rygndorth.—Ll. Argraf.
[8] Llwyn Gweir Pengleis Rhiw Arthen ac Allt Faelawr yn Ngharedigion.
[9] Allt Faelwr.
[10] Lles.—Ll. Argraf.
[11] Trwyddawc.—Ll. Argraf.

[1] Ruthr reon, ruddfrom, rathr reon, Rudd fron Tuthbleid a ruthrfrom.
[2] Tair.—Ll. Argraf.
[3] Carnaflaw Gr. ap Maredudd.
[4] Bucheslom seri march Gwgon Gleifrudd.
[5] Ellemenic. Medd Sion Balmer yn lle'r olaf, ac Ysgwydfrith march Llemenic mab Mawan. Mr. Vychan ydoedd wedi chwanegu at Trioedd y Meirch wrth Tri 7 val hyn; Tri thom eddystr ynys Prydain Gwineu gwddwf hir march Cai, a Grei march Edwin a llwyd March Alser ap Maelgwn.
[6] Gwaynhwyn.
[7] Bras y benren.
[8] Farchawc.

TRIOEDD YNYS PRYDAIN:

ALLAN O'R

LLYVYR COCH O HERGEST.

Cyfres ii.—Tri dynion a gavsant gampeu Adaf.

1. Tri dyn a gauas kedernit Adaf. Erculf gadarn ac Ector gadarn. a Sampson gadarn. Kyn gadarnet oedynt yll tri ac Adaf ehun.

2. Tri dyn a gauas pryt Adaf. Absalonn ab Dauyd. A Jason vab Eson. a Pharis vab Priaf. Kyn decked oedynt yll tri ac Adaf ehun.

3. Tri dyn a gauas doethineb Adaf. Cado hen. a Beda. a Sibli ddoeth. Kyn doethynt oedynt yll tri ac Adaf ehun.

4. Teir gwragedd a gauas pryt Eua yn trithraean. Diodema gorderch Eneas ysgwydwyn. ac Elen uannawc y wreic y bu distriwedigaeth Tro druy y phen. A Pholixena verch Priaf hen vrennhin Tro.

5. Pan aeth llu y Lychlyn. porth a aeth gan Yrp Lluydawc hyd yn Llychlyn. a'r gwr hwnnw a daeth yma yn oes Gadyal ybyry y erchi dygyuor o'r ynys hon. Ac ny doeth gantau namyn ef a Mathutauar y was. ac ys ef a erchai o dec prif gaer ar hugeint yssyd yn yr ynys hon. a deu kymmeint a elei gantau i bob un o nadunt y dyuot gantau o honynt ymeith. Ac ny doei gantaw yr gaer gyntaf namyn ef ae was. Ac y bu ardustur gan wyr yr ynys hynny ac y rodassant idaw a hwnnw vu lwyraf llu or a aeth or ynys hon. Ac ef a orescynnaud ar gwyr hynny y fford y kerdaud. Ac ys ef lle y trigayaud y gwyr hynny yn y duy ynys yn ymyl Môr Groec. nyt amgen Clas ac Auena. Ar eil a aeth gan Elen luydawc. a Maxen wledic hyt yn Llydaw. ac ny ddoethant byth yr ynys honn. a'r trydyd a aeth gan Gaswallon ap Beli. a Gwenwynwyn. a Gwanar. veibion Lliav vab Nuyfre. Ac Aryanrot verch Veli eu mam. Ar gwyr hynny o Erch a Heled, panuanhoedynt. ac a aethant gyt a Chaswallawn eu hewythr ar vysc y Kessaryeit or ynys honn. Sef lle y mae y gwyr hynny yg Gwasgwynt. sef riuedi a aeth gan bob un o nadunt un uil ar hugeint. arhei hynny uu tri aryanllu ynys Brydein.

6. Trywyr gwarth a uu yn ynys Brydain. un o nadunt Afaruy vab Llud vab Beli. Ef a dyuynnaud Julius Cesar a guyr Ruvein yr ynys honn yn gyntaf. ac a beris talu teirmil o bunnoed aryant bob bluydyn yn deyrnget or ynys honn y wyr Rufein. o gyfryssed Caswallawn y ewythr. Ar eil uu Gwrtheyrn Gwrtheneu a rodes tir gyntaf y Saesson yn yr ynys hon. ac a ymdywediaud yn gyntaf ac uynt. ac a beris lladd Custennin Vychan vab Cystennin Vendigeit oe vrat a dehol y deu uroder. Emrys Wledic ac Uthur Pendragon or ynys hon hyd yn Llydaw. a chymryd y goron ar vrenhiniaeth o dwyll yn y eidiau ehun. ac yn y diuod Uthur ac Emrys a losgasant Wrtheyrn ygcastell Guerthrynyawn ar lann Gwy yn unfflam y dial eu brawt. Trydyd guaethaf vu Vedrawt pan edewis Arthur lywodraeth ynys Prydein ganthaw pan aeth ynteu drwy vor yn erbyn Lles amherawdyr Ruvein a anvonassei gennadeu at Arthur hyd yg Caer Llion y erchi teyrnget idaw or ynys honn. ac y wyr Ruvein ar y messur y talpuyt y Gatwallawn vab Beli hyt yn oes Gustennin vendigeit teit Arthur. Sef atteb a rodes Arthur y gennadeu yr amherawdyr. nat oet well y dylyei wyr Ruuein deyrnget y wyr ynys Prydein. noc y dylyei wyr ynys Prydein udunt hwynteu. Canys Brân vab Dyunwal a Chwstennin vab Elen a uuassynt amherodron yn Ruvein. a deu wr o'r ynys hon oedynt. ac yna y lluydawd Arthur gordetholwyr y gyvoeth drwy vor yn erbyn yr amherawdyr. Ac y kyuaruuant y tu hwnt y vynyd Mynneu. ac aneirif o nadunt o bob parth

a las y dyd hwnnw. Ac yn y diwed y kyuaruu Arthur ar amherawdyr. ac Arthur ai lladawd. ac yno y llas goreugwyr Arthur. a phan gigleu Vedraut gwahanu nifer Arthur. y dymchwelawd ynteu yn erbyn Arthur ac y dyunaud Saesson a Ffichteit. ac Yscottyeit ac ef y gadw yr ynys honn rac Arthur. A phan gigleu Arthur hynny yd ymochelawd dracheuyn. ac a dihengis gantaw oe niuer ac y dreis y ar Vedrawt y kauas dyuot y dir yr ynys honn. ac yna y bu weith Camlan y rwgg Arthur a Medrawt. ac y lladawd Arthur Vedrawd. ac y brathwyd Arthur yn angheuaul ac o hynny y bu varw. ac y myun plas yn ynys Afallach y cladyut.

DECHREU Y TRIOED YW Y REI HYN.

7. TRI goruchel garcharawr ynys Prydein. Llyr llediaith. a Mabon mab Modron. a Geir vab Geiryoed. ac un oed oruchelawr no'r tri. Ef a vu deirnos yg garchar Hut adan Lech echymmeint. Sef oed hwnnw Arthur. ac un gwas ae gellygawd o'r tri carchar hynny. nyt amgen Goreu vab Custennin y geuynderw.

TRI GWYNNDEYRN YNYS PRYDEIN.

8. OWEIN vab Uryen. a Run vab Maelgwn. a Ruvawn Beuyr vab Dorarth Wledic.

9. TRI oueruard ynys Prydein, Arthur a Raawt eil Morgant. a Chadwallawn vab Caduann.

10. TRI matkud ynys Prydein. Pen Bendigeit Uran vab Llyr a gudywyt yn y Gwynuryn yn Llundein. ac wyneb ar Freinc. A hyt tra vu yn yr ansawd y dodet yno. ny doei ormes Saesson byth yr ynys hon. yr eil amatkud. y dreigiau yn ninas Emrys a gudyawd Llud vab Beli. ar trydyd esgyrn Gwrthevyr vendigeit. ymprif pyrth yr ynys honn. A hyt tra vydynt yn y kud hwnnw, ny doei ormes o Saesson byth ir ynys honn. A llyna y tri anuatkud pan datkudywyt. A Gwrtheyrn Gwrtheneu a datkudyawd escyrn Gwrthefyr Vendigeit yr Serch gwreic. Sef oed honno Ronuen baganes. Ac ef ddatgudyawd y dreigieu. ac Arthur a ddatgudyawd pen Bendigeit Uran or Gwynnvrynn. Kan nyt oed dec gantau kadu yr ynys o gedernit neb. namyn or eidau e hun.

11. TRI marchlwyth Ynys Prydein. Du y moroed march Elidyr Mwynfawr. a duc Seithnyn a hanner arnaw o benn Llech Elidyr yn y Gogled hyt ym pen Llech Elidyr ym Mon. Sef Seithnyn oedynt. Elidyr Mwynfawr. ac Eurgein verch Vaelgwn y wreic a Gwyn da gyued, a Gwynda Reimat. a Mynach Nawnon y gyghorwr a Phetryleu Venestyr y wallovyat. ac Aranuagyl gwas. ac Albeinnyn y goc. a noofes ae duylaw ar bedrein y varch. a hwnnw vu hanner y dyn. ar eil Marchlwyth aduc Cornann March meibon Eliffer gosgortuawr, a duc Gwrgi a Pheredur arnaw. ac nys gordiuedawd neb namyn Dinogat vab Kynan Garwyn yar y Kethin kyflym ac aruidiawt. ac aglot a gauas yr hynny hyd hediw. a Dunawd wr vab Pabo, a Chynvelyn drwscyl y edrych ar vygedorth llu Guendoleu yn Arderydd. Yr trydyd Marchlwyth a duc Erch march meibon Grythmwl Wledic. a duc arnaw Achlen. ac Arthanat yn erbyn riu Vaelaur Yg Keredigyawn y dial eu tat.

12. TEIR llynges gynniweir ynys Prydein. Llynges Llary vab Yryf. a llynges Dignif vab Alan, A llynges solor vab Urnach.

13. TEIR gwith balvawt ynys Prydein. Un o nadunt a trewis Matholwch Wydel ar Vranwen Verch Llyr. Ar eil a drewis Guenhuyvach ar Wenhwyuar. ac o achaws hynny bu weith Cad Gamlan wedy hynny. Ar dryded a drewis Golydan Vard ar ar Gadwaladyr Vendigeit.

14. TEIR drut heirva ynys Prydein. Un o nadunt pan doeth Medrawt y lys Arthur yg Kelli wic yg Kernyw. nyt edewis na bwyt na diawt yn y llys nas treulyei. a thynnu Gwenhwyuar heuyt oe chadair Vrenhinyaeth. ac yna y trewis balvawt erni. yr eil drut heirua pan doeth Arthur y lys Medrawt. nyt edewis nac yn y llys nac yn y Cantref na bwyt na diawt.

15. TEIR neges a gahat a Bowys. un o nadunt yu kyrchu Myngan o Veigen hyt yn Llansilin erbyn Anterth drannoeth. y gymryt kynnedueu gan Gadwallawn Vendigeit. wedi llad Ieuaf a Griffri. Yr eil yu kyrchu Griffri hyd ym bryn Griffri erbyn y bore drannoeth wrth ymchwelyt at Etwin y drydet uu kyrchu Hywel vab Ieuaf hyt yg Keredigyawn. Owein Gwynedd y ymlad a Ieuaf ac a Iago yn yr aerva honno.

TRIOED YW Y REI HYN.

16. TEIR prif riein Arthur Gwenhwyfar uerch Guryt Gwent. a Gwenhwyuar Uerch Vab Gredyawl, a Gwenhwyuar uerch Ocurvran gawr.

17. Ae deir karedigwreic oed y rei hyn. Indec verch Aruy hir. a Garwen verch Heuinbrên A gwyl uerch Eudaf.

18. TEIR gwrvorwyn ynys Prydain. Un o nadunt Llewei verch Seitwed. a Rore verch Usber. a Mederei Badelluawr.

19. TEIR gosgord aduyn ynys Prydain.

Gosgord Mynydawc yg Kattraeth. a Gosgord Dreon Lew yn Rotwyd arderys. ar dryded Gosgord Velyn o Leyn erythlyn yn Ros.

20. Teir prif hut ynys Prydein. Hut Math mab Mathonwy a dysgawd y Wydyon vab Dôn. a Hut Uthur Bendragon a dysgawd y Venw vab Teirgwaed. ar dryded Hut Rudlwm Gorr a dysgawd y Goll vab Collureuy ynei.

21. Tri chynweissyeit ynys Prydein. Gwydar vab Run vab Beli. ac Owein vab Maxen wledic. a Chaurdaf vab Cradauc. Tri deifnyawc ynys Prydein. Riwallaun Wallt Banhadlen, a Gwall vab Gwyar a Llacheu vab Arthur.

22. Tri anuat gyghor ynys Prydein. rodi y Ulkessar a gwyr Ruvein lle y karneu blaen y eu meirch ar Ytir ym Pwyth Meinlas, ar eil gadel Hors a Heingyst a Ronuen yr ynys honn. ar trydyd rannu o Arthur y wyr deirgweith a Medrawt yg Kamlan.

23. Tri thaleithawc ynys Prydein. Gweir vab Gwystyl a Chei vab Cynyr a Drystan vab Tallwch.

24. Tri ruduoawc ynys Prydein. Run vab Beli. a Llew llaw Gyffes. a Morgan Mwynvawr ac un o nadunt oed rudvogach nor tri Arthur oed y enu. bluydyn ny doei na gwellt na llysseu y fford y cerdei Arthur.

25. Tri llynghessur ynys Prydein. Gereint vab Erbin a March vab Meirchion. a Gwenwynyn vab Nav.

26. Tri unben llys Arthur. Gronw uab Echel. a Ffleudur flam uab Godo. a Chae dyrleith 4 uab Seidi.

27. Tri tharw unben ynys Prydein. Adaon vab Taliessin. a Chynhaual vab Argat ac Elinwy vab Kardegyr.

28. Tri unben Deifr a Bryneich a thri beird oedynt. a thri meib Disgyuyndawt a wnaethant y teir madgyulauan. Diffeidell vab Disgyuyndawt a ladawd Gwrgi Garwlwyd. ar gwr hwnnw a ladei gelein beunyd or Kymry a duy bob sadwr rac llad un y Sal Ysgafnuell vab Dissyuyndawt a ladawt Edelfflet Ffleissawc Vrenhin Lloegyr. Gwall uab Dissyuyndawt a ladawd deu ederyn Gwendoleu y rhai oedynt yn cadw y eur ae aryant. a deu ddyn a yssynt beunyd yr eu kinyaw. ar gymmeint arall yn eu kwynos.

29. Tri Gwythur ynys Prydein a wnaethant y teir anuat gyulafan. Lloan Llawddiffro a ladawt Uryen vab Kynvarch. Llougat grum uargot Eidin a ladawd Avon vab Talyessin. a Heiden vab Euengat a ladawd Aneurin Gautryd Vechteyrn beird. y gur a rodei gan myw bob sadwrn ynghervyn ennaint yn Talhaearn. ae trewis a bwyell gynnut yn y phen. a honno oed y dryded vwyellawt. ar eil kynmintei o Aberffraw a drewis Golydan a bwyall yn y ben. Ar dryded uab Beli a drewis y wr e hun a bwyall yn y benn.

30. Tri aervedawc ynys Prydein. Selyf uab Kynan Garwyn. ac Auaon vab Talyessin a Gwallawc uab Lleimawc.[1] Sef achaus y gelwit hwy yn aervedogyon wrth dial eu cam oc eu bed.

31. Tri phost cad ynys Prydein. Dunawt vab Pabo A Chynvelyn drwscyl. ac Uryen Vab Kynvarch.

32. Tri hael ynys Prydein a Rhyderch hael vab Tutual Tutclyt. a Nud hael vab Senyllt a Mordaf hael uab Serwan.

33. Tri glew ynys Prydein. Gruduei a henbrien ac Aedenawe. ny ddoynt o gat namyn ar eu geloreu. ac yssef a oedynt y rei hynny tri meib Gleissiar Gogled o Haernwed Vradawc eu mam.

34. Tri trahawc ynys Prydein. Gwibei drahawc a Sawyl ben uchel a Ruuawn Peuyr drahauc.

35. Tri lledyf unben ynys Prydein. Manauydan uab Llyr, a Llywarch hên, a Gwgon gwron vab Peredur vab Eliffer, ac yssef achaws y gelwit hwy lledyf unben. wrth na cheissynt gyuoeth ac ny allai neb y ludyas uddunt.

36. Tri galouyd ynys Prydain. Greidawl galofyd, a Drystan vab Tallwch, a Gwgon Gwron.

37. Tri esgemyd aereu ynys Prydein Moruran eil Tegit. a Gwgon gledyfryd. a Gilbert Kadgyffro.

38. Tri phorthawr gweith Perllan uangor. Gwgon gledyfrud. a Madawc vab Run. a Gwiawn vab Cyndrwyn.

A thri ereill o bleit Lloegyr Hawystyl Drahawc. a Gwaetrym Herwnden. a Guiner.

39. Tri eur gelein ynys Prydein. Madawc uab Brwyn. a Cheugan Peillyawc. a Ruuawn Peuyr ab Gwydno.

40. Tri hualhogyon deulu ynys Prydein. Teulu Gatwallawn Lawhir a dodassant hualeu eu meirch ar draet pob un o nadunt yn ymlad a Serygei Wydel ygkerrig y Gwydyl y Mon. ar eil Teulu Riwallon vab Uryen yn ymlad a saesson. a Theulu Belen o Leyn yn ymladd ag Etwin ym Mryn Etwin yn Ros.

41. Tri diweir deulu ynys Prydein. Teulu Katwallawn yn y buant hualogion, a theulu Gauran vab Aedan pan uu y diuankoll. a Theulu Gwendoleu ab Kei-

[1] Lleenawc.

dyau yn Arderyd. a dalyassant yr ymlad pythewnos a mis gwedi llad eu hargluyd. Sef oet eiryf pob un o'r teuluoed un kan wr ar ugeint.

42. Tri anniweir deulu ynys Prydein. Teulu Gronw peuyr o Benilyn a ommedassant eu Harglwyd o erbyn y gvenuynuaew y gan lew Llaw Gyffes. a theulu Gwrgi a Pheredur. a adawssant eu Harglwyd yg Caer Greu a Chynoeth ac ymlad udynt drannoeth. ac Eda Glin Gawr ac yn y llas ell deu. ar trydyd teulu ar Lan Ffergan. a ymadawssant ac eu harglwyd yn lledrat y ar y fford yn myned Gamlan. Riuedi pob un o'r teuluoed un can wr ar hugeint.

43. Tri hualoc eur ynys Prydein. Riwallon Wallt Banhadlen. Run a Maelgwn a Chadwaladwyr Vendigeit, ac yssef achaws y gelwit y gwyr hynny yn hualogion wrth na cheffid meirch a berthynei udunt, rac eu meint. namyn dodi hualeu eur am eu hegwytledd ar bedreineu eu Meirch dra e kefyn. a dwy badell eur a dan eu glinieu. Ac y wrth hynny gelwir padellec y glin.

44. Tri charw ellyll ynys Prydein. Ellyll Gwidawl. ac Ellyll Llyr Marini. ac Ellyll Gwrthmwl Wledic.

45. Tri gwyd Ellyll ynys Prydein. Ellyll Manawc ac Ellyll Ednyuedawc drythyll. ac Ellyll Melen.

46. Tri thrwydedawc llys Arthur. a thri anvodawc Llywarch hên a Llemenic a Heled.

47. Tri diweir ynys Prydein. Ardun wreic Gatcor vab Gorolwyn. ac Eneilyan wreic Wydyr drwm ac Emerchret wreic Uabon uab Dewengan.

48. Tri gwaywrud ynys Prydein. Dygynnelw vard Owein. ac Arouan vard seleu uab Kynan. Ac Avanuedic uard Katwallawn vab Katvan.

49. Tri goruchel garcharawr ynys Prydein. Llyr Lletieith a vu gan euroswyd ygkarchar. ar eil Mabon mab Modron. ar trydyd Gweir uab Gweiryoed. ac un oed goruchelach no'r tri a uu deirnos ygkarchar ygkaer Oeth ac Annoeth. ac a vu deirnos ygkarchar gan Wenn Bendragon. ac a vu deirnos ygkarchar Hut y dan lech Echymmeint. ac ysef oed y goruchel garcharawr hwnnw Arthur. ag un gwas ae gollyngawd o'r tri charchar. ac y sef oed y gwas hwnnw Goreu uab Custennin y geuynderw.

Trioed y meirch yw y rei hyn.

50. Tri rodedicuarch ynys Prydein. Meinlas march Casswallawn vab Beli. a Melyngan Gamre march Llew llaw gyffes, a lluagor march Karadawc vreichuras.

51. Tri phrifurach ynys Prydein. Du hir tywedic march Kynan garwyn. ac Awydawc Vreich hîr march Kishoret eil Kynan. a Rud broen tuth bleid march Gilbert uab Kadgyffro.

52. Tri anreithvarch ynys Prydein. Karnavlawc march Ywein uab Uryen. a thavawt hir march Cadwallawn vab Katvan. a Bucheslom march Gwgawn gledyfrud.

53. Tri thom edystyr ynys Prydein. Gwineu Guduc hir march Kei. a Grei march Edwin. a Llwyd march Alser mab Maelgwn.

54. Tri gorderchuarch ynys Prydein. Fferlas march Dalldaf eil Kynin. a gwelugan gohoegein march Caredic vab gwallawc. A Gurbrith march Raawt.

55. Tri phrifuarch ynys Prydein a dugant y tri marchlwyth. y mae eu henweu dracheuyn.

56. Tri gwrveichyat ynys Prydein. Pryderi mab Pwyll pen Annwn wrth voch Pendaran Dyuet y datmaeth ac ysef y katuei y glyn Cuch yn Emlyn. ac ys ef achaws y gelwit hwnnw yn wrueichyat. Kany allei neb na thwyll na threis arnau. Ar eil Drystan vab Tallwch wrth voch march fab Meirchyawn. Tra aeth y meichyat yn gennat ar Esyllt. Arthur a March. a Chei. a Bedwyr a uuant oll petuar ac ny chawssant cymmeint ac un banw, nac o dreis naç o dwyll nac o ledrat y gantau. ar drydyd Coll vab Collvreuy wrth voch Dallwyr Dallben ygglyn Dallwyr yg Cernyw. ac un or moch oed dorrawc Henwen oed y henw. a darogan oed yr hanei waeth ynys Prydein or torrllwyth. Ac yna y kynnullawd Arthur llu ynys Prydein ac yd aeth y geissyaw y diva. Ac yna y daeth hychen yngordodu. ac ym Penryn Austin yg Kernyw yd aeth yn y mor. ar gwrdueichyat yn y hol. ac ym Maes Gwenith yg Gwent y dotwes ar wenithen a Gwenynen. ac yr hynny hyd heddyw y mae goreu lle gwenith yg Gwent. ac yn Llouyon ym Penuro y dotwes ar heiden a gwenhithen. ac am hyny i diarhebir o heid Llouyon. ac yn riw gyvnerthwch yn Arvon y dodwes ar geneu Cath a Chyw Eryr. Ac y rhoed yr eryr y Vreat tywyssawc o'r gogledd ac wynt a hanfuant waeth o nadunt. Ac yn Llanueir yn Aruon a dan y maen du y dodwes ar geneu Cath, ac y ar y maen y byryawd. y gwrveichyat yn y mor. a Meibon Paluc y Mon ae Magassant yr drwc udunt. a

honno uu gath Paluc. ac a vu un o deir prif ormes Môn a vagwyt yndi. ar eil oed Daronwy. ar drydet Etwin frenhin Lloegr.

57. Tri anuyl llys Arthur, a thri chatvarchawc, ac ny mynnasant penteulu arnynt eiryoet. ac y Cant Arthur eglyn.

Sef yu vyn tri Chaduarchawc
Mened a Llud llurugawc
A cholouyn Kymry Karadawc.

58. Tri eurgryd ynys Prydein. Caswallawn vab Beli. pan aeth y geissyaw Flur hyd yn Rufein. a Manauydan uab Llyr pan uu hyt ar Dyuet. A Llew llaw gyffes pan uu ef a Gwydyawn yn ceissaw enw ac arveu y gan aranrot y uam.

59. Tri brenhin a vuant veibon eillon. Gwryat vab Gwryan yn y Gogled. a Chadauael vab Kynuedw yg Gwyned. a Hyseid vab Bleidic yn Deheubarth.

60. Tri budr Hafren Katwallawn pan aeth y weith Digoll. a llu Kymru gantaw. ac Etwin o'r parth arall. a llu Lloegyr gantaw. ac yna y butrawd Havren oe blaen byt y Haber. Ar eil kyuarws Golydan y Gan Einyawn vab Bled brenhin Kernyw. ar drydet calain uerch Idon vab Ner y gan Vaelgwn.

LLYMA

DRIOEDD YNYS PRYDAIN:[1]

SEF YDYNT TRIOEDD COF A CHADW A GWYBODAETH AM HYNODION O DDYNION AC O BETHAU A FUANT YN YNYS PRYDAIN AC AR DDAMWAIN A DAMCWYDD I GENEDL Y CYMRY ER YN OES OESOEDD.

CYFRES III.

1. TRI enw a ddoded ar Ynys Prydain o'r dechreuad: Cyn ei chyfanneddu y doded arni Clas Merddin, a gwedi ei chyfanneddu y doded arni y Fel Ynys, a gwedi gyrru Gwledigaeth arni y gan Prydain ab Aedd Mawr y doded arni Ynys Prydain. Ac nid oes dylyed i neb arni namym i Genedl y Cymry, can ys hwy ai goresgynasant gyntaf, a chynn no hynny nid oedd neb o ddynion yn byw ynddi, eithr llawn Eirth, a Bleiddiau ac Efeinc, ac Ychain bannog ydoedd.

2. TAIR Prif Ardal Ynys Prydain: Cymru, Lloegr, a'r Alban, a Braint Teyrnedd a ddylid i bob un o'r Tair. A than Unbennaeth a Rhaith Gwlad ai gwladoler herwydd Dosparth Prydain Ab Aedd Mawr, ac ar Genedl y Cymry y mae dodi yr Unbennaeth wrth Raith Gwlad a Chenedl, herwydd Braint a Dyled gyssefin: ac yn nawdd hynn o ddosparth y dylid Teyrnedd ymhob Gwlad yn Ynys Prydain, ac yn nawdd Rhaith Gwlad pob Teyrnedd: sef achaws hynny y dywedir ar ddihareb, Trech Gwlad nag Arglwydd.

3. TAIR Colofn Gwladoldeb Ynys Prydain: Rhaith Gwlâd, Teyrnedd, ac Yngneidiaeth, herwydd Dosparth Prydain Ab Aedd Mawr.

4. TRIPHOST Cenedl Ynys Prydain: Cyntaf, Hu Gadarn a ddaeth a Chenedl y Cymry gyntaf i Ynys Prydain, ac o Wlad yr Haf a elwir Deffrobani y daethant: sef y lle mae Constinoblys: a thrwy For Tawch y daethant hyd yn ynys Prydain a Llydaw lle ydd arhosasant. Ail, Prydain Ab Aedd Mawr, a wnaeth Wladoliaeth a Theyrnedd gyntaf ar ynys Prydain, a chynn no hynny nid oedd o Iawn namyn a wnelid o Addwynder, na Deddf namyn y trecha treisied. Trydydd, Dyfnwal Moelmud, ac efe a wnaeth Ddosparth gyntaf ar Gyfreithiau, a Deddfau, a Defodau, a Breiniau Gwlad a Chenedl: ac achaws y pethau hynny eu gelwid hwynt yn Dri phost Cenedl y Cymry.

5. TAIR Ciwdawd Addwyn ynys Prydain: Cyntaf oeddynt Genedl y Cymry a ddaethant gyda Hu Gadarn i ynys Prydain, sef ni fynnai efe wlad a thiroedd o ymladd ac ymlid, eithr o gyfiawnder ac yn nhangnef; Ail oeddynt Al y Lloegrwys a ddaethant o Dir Gwasgwyn ac a hanoeddynt o brif Genedl y Cymry; Trydydd oeddynt y Brython, ac o Dir Llydaw y doethant a'u hanas o gyssefin Al y Cymry, a'r Tair Hedd-Giwdawd a'u gelwir, am ddyfod o honynt y naill wrth fodd y llall yn heddwch a thangnef; a'r Tair Ciwdawd hynny a hanoeddynt o gyssefin Genedl y Cymry, a chyfiaith cyflafar y Tair Ciwdawd.

6. TAIR Ciwdawd Nawdd a ddaethant i ynys Prydain, ac yn Nhanc a Chennad Cenedl Cymry y doethant, heb arf heb ossawd: Cyntaf oeddynt Ciwdawd Celyddon yn y Gogledd; Ail oedd yr Al Wyddyl, ac yn yr Alban y maent; Trydydd Gwyr Galedin a ddaethant yn y llongau moelion hyd yn ynys Wyth ban foddes eu Gwlâd, a chael o honynt Le Tîr gan Genedl y Cymry; ac nid oedd iddynt Fraint o Hawl yn ynys Prydain, namyn y Tir a'r Nawdd a rodded iddynt dan derfyneu, a dodi

[1] Y Trioedd canlynol a gymmerwyd allan o Lyfr ysgrifeniedig y diweddar Barchedig Mr. Richards o Lanegwad yn Ystrad Tywi, a fu ym menthyg gyda'r Parchedig Mr. T. Walters o Landocha ym Morganwg, gennyf fi Iolo Morganwg.

arnynt nas gellid Braint Cymry cynhenid iddynt hyd ym mhen y nawfed Ach.

7. Tair Ciwdawd Ormes a ddaethant i ynys Prydain, ac nid aethant fyth ohoni: Cyntaf, oeddynt y Corraniaid, a ddaethant o Wlad y Pwyl; Ail, y Gwyddyl Ffichti, addaethant i'r Alban drwy For Llychlyn; Trydydd, y Saeson; sef lle y mae y Corraniaid am Afon Hymyr a Glann Mor Tawch; ac yn yr Alban y mae y Gwyddyl Ffichti, yng Nglann Môr Llychlyn: a myned yn un a wnaethant y Corraniaid a'r Saeson, a dwyn, Rhëal y Lloegrwys yn ogyfun â hwynt, o drais a gorfod arnynt, a chwedi hynny dwyn Coron yr Unbennaeth oddiar Genedl y Cymry. Ac nid oes o'r Lloegrwys nad aethant yn Saeson namyn a geir yng Ngherniw, ac yng Nhwmmwd Carnoban yn Neifr a Bryneich. A Chiwdawd gyssefin y Cymry a gadwasant eu Gwlad a'u Hiaith colli Teyrnedd ynys Prydain a wnaethant achos Brâd y Ciwdodeu nawdd, ac anraith y Tair Ciwdawd Ormes.

8. Tair Ciwdawd Ormes a ddaethant i ynys Prydain ac a aethant o honi: Cyntaf y Llychlynnwys, a gwedi dwyn o Urb Lluyddawg y goreuon o Genedl y Cymry o'r ynys honn: sef oeddynt eu rhif tairmil a thrugaint ac un mil o wyr cyfallawg meirch a rhyfel, a gyrru y Llychlynnogion drwy For hyd yng Ngwlad yr Almaen a wnaethant y Cymry ymhenn y drydedd oes; Ail y bu Lluoedd Ganfal Wyddel a ddaethant i Wynedd, ac a fuant yno nawmlynedd a'r hugain, hyd yn a'u gyrrwyd hwynt i'r Môr y gan Gaswallawn ab Beli ab Mynogan; Trydydd y bu'r Caisariaid a fuant o drais yn yr ynys honn amgen na phedwar canmlynedd yn ydd aethant i wlad Rufain i wrthosod Cadgyffrwd yr Ormes ddu, ac ni ddaethant fyth yn ol i ynys Prydain; ac o hynny nid arhoses yn yr ynys honn namyn Gwragedd a Phlant bychain y dan nawmlwydd oedran, a myned yn Gymry a wnaethant y rhai hyny.

9. Tair Bradormes ynys Prydain: Cyntaf y Gwyddyl Coch o'r Werddon, a ddaethant i'r Alban; Ail y Llychlynnwys; a Thrydydd y Saeson, sef y daethant i'r ynys honn yn Nhanc a Chennad Cenedl y Cymry, ac yn nawdd Duw a'i wirionedd, ac yn nawdd Gwlâd a Chenedl, ac a wnaethant ossawd o frâd a diriedi ar Genedl y Cymry a dwyn i arnynt a ellynt o gyfoeth Teyrnedd ynys Prydain, a chydymwerinaw a'u gilydd a wnaethant yn Lloegr a'r Alban, lle yr arhosasant hyd yr awr honn, ac yn oes Gwrtheyrn Gwrthenau y buad hynny.

10. Tri Difancoll ynys Prydain: Cyntaf Gafran ab Aeddan a'i wŷr a aethant i'r mor ynghyrch y Gwerdonau Llion, ac ni chlywyd mwyach am danynt; Ail Merddyn Bardd Emrys Wledig a'i naw Beirdd Cylfeirdd a aethant i'r mor yn y Ty Gwydriu, ac ni bu son i ba le ydd aethant; y Trydydd Madawg ab Owain Gwynedd, a aeth i'r mor a thrichannyn gydag ef mewn deg llong, ac ni wyddys i ba le ydd aethant.

11. Tair Gormes a ddaethant ar ynys Prydain ac a ddarfu am danynt: Cyntaf Gormes March Malaen, a elwir Gormes Galaumai; a Gormes Draig Prydain; a Gormes y Gwr Lledrithawg: sef y cyntaf tramor, yr ail o Wynofaint Gwlad a Chenedl dan wasg anrhaith ac amrawd Teyrnedd; Dyfnwal Moel Mud ai diffoddes drwy wneuthur dosparth gyfiawn ar Frawd a Chymmrawd, ac ar Deyrn a Chytteyrn, ac ar Wlad a Gorwlad; y Drydedd a fu yn amser Beli ab Manogan, a Bradgyfarfod ydoedd, ac efe ai diffoddes.

12. Tair Haint Echrys ynys Prydain: Cyntaf, Haint o Gelanedd y Gwyddyl a laddwyd ym Manuba gwedi gormesu o honynt ugain mlynedd a naw a'r wlad Wynedd; Ail, Haint y Fad felen o Rôs, ac achos celaneddau lladdedigion y bu honno, ac od elai neb o fewn eu gwynt cwympo'n farw yn ddioed a wnelai; a'r drydydd Haint y Chwŷs drewllyd achos llygru yr yd gan wlybaniaeth yn amser Gormes y Normeinwyr, y gan Wiliam y Bastardd.

13. Tair Engir Ddichwain ynys Prydain: Cyntaf Torriad Llynn Llion a myned bawdd hyd wyneb yr holl diroedd yny foddes yr holl ddynion namyn Dwyfan a Dwyfach, a ddianghasant mewn llong foel, ac o honynt hwy ydd adepiliwyd ynys Prydain; Ail fu Dychryn y Tân rhyferthwy bann holltes y ddaear hyd annwn, ac y difaëd y rhan fwyaf o bob byw; Trydydd, yr Haf Tesog, pan aethant y coedydd a'r llysiau ar dan gan angerdd gwres yr haul, a cholli llawer o ddynion ac anifeiliaid a rhywiau adar, a phryfed, a choedydd, a llysiau yn anesgorawl.

14. Tair Cyforddwy a aethant o ynys Prydain: Cyntaf, yr un a aeth y gan Ur ab Erin Luyddawg o Llychlyn, ac efe a ddaeth i'r ynys honn yn amser Gadial ab Erin i erchi cymmorth yr ynys honn dan adduned na chaisiai o bob Prifgaer namyn y rhif a ddelai ganthaw iddi; ac ni ddelai

ganthaw amgen nag un i'r Gaer gyntaf, namyn ei hûn a'i was Mathatta fawr, ac o honno cael dau, ac o'r eilgaer pedwar, ac o'r drydygaer myned yn wyth, ac o'r nesaf unarbumtheg, a herwydd hynny o gyfedryd o bob Caer arall, hyd onid oedd o'r Gaer ddiweddaf nis gellid eu rhif yn yr holl ynys. A chydag ef y ddaeth teirmil a thrugaint, ac un mil, ac nis gellid iddaw fwy no hynny yn yr holl ynys o wyr cyfalleu gan nad oedd namyn plant a henawgwyr ar ei ôl. A llywra llüydd a fu erioed oedd Ur ab Erin Luyddawg: ac ar ddiystyrdod y bu gan Genedl y Cymry roddi hynny iddaw dan adduned anesgorawl, canys o hynny y cafas y Corraniaid le i ddwyn cyrch Gormes i'r ynys honn. Ac o'r Gwyr hynny ni ddaethant drachefu yr un onaddynt, nag o lin nag o epil iddynt. Sef ydd aethant ar gyrch Gorddwy, hyd ym Mor Groeg, ac aros yno yn Nhir Galas ac Afena hyd heddyw, a myned yn Roegiait.

Ail Cyforddwy a ddyweiniwyd y gan Gaswallawn ab Beli ab Manogan a Gwenwynwyn a Gwanar meibion Lliaws ab Nwyfre, ac Arianrod ferch Beli eu Mam. Ac o Arllechwedd Galedin, ac Essyllwg, ac o Gydwelyddon y Bylwennwys ydd hanoeddynt; a rhif y Gwyr hynny oeddynt driugaint ac un mil: a myned a wnaethant y gyda Chaswallawn eu hewythr ar ol y Caisariaid drwy Fôr hyd yn Nhir Geli Llydaw, a hanoeddyn o Rïal y Cymry: ac ni ddaeth un o honynt na'u heppil yn eu hôl i'r ynys honn, eithr aros a wnaethant yng Ngwlâd Gwasgwyn ym mysg y Caisariaid, lle maent hyd yn awr; ac ynghyrch dial yr Orddwy honno y daeth y Caisariaid gyntaf i'r ynys honn.

Trydydd Cyforddwy a ddyweiniwyd o'r ynys honn y gan Elen Lüyddawg a Chynan ei brawd, arglwydd Meiriadawc, hyd yn Llydaw, lle y cawsant Diroedd a Chyfoeth a Theyrnedd y gan yr ammherawdwr Macsen Wledig, am ei ganllofi yn erbyn Gwyr Rhufain. A'r Gwyr hynny a hanoeddynt o Dir Meiriadawc, ac o Dir Seisyllwg, ac o Dir Gŵyr a Gorwennydd: ac ni ddaeth yn eu hol yr un o honynt, eithr aros yn Llydaw, ac yn Ystre Gyfaelwg a wnaethant hwy gan wladychu yno. Ac achos honn o Gyforddwy y bu wanhâd a diffyg Gwŷr arfawc ar Genedl y Cymry onid aethant y Gwyddyl Ffichti yn ormes arnynt; ac o hynny y gorfu ar Wrtheyrn Gwrthenau gyrchu Saeson i ladd yr ormes honno, a'r Saeson yn gweled Gwendid y Cymry, a droesant yn Fradormes drwy Gystlyniad y Gwyddyl Ffichti a'r Gwyr difrawd a hwynt, a dwŷn eu tiroedd oddiar y Cymry, a dwyn hefyd oddiarnynt eu braint a'u coron. A Thair Traha gadarn Cenedl y Cymry y gelwir y Tair Cyforddwy yma; a hefyd y Tri Arianllu, achos dwyn o honynt o'r ynys honn yr aur a'r ariant hyd y gellid eu cael o dwyll a dichell a difrawd, yn gystal ac o iawn a bodd; a'r Tair annoeth Luyddawd a'u gelwir, am wanhâu drwyddynt yr ynys honn gymmaint ag y rhoed lle drwy hyny i'r Tair Gormes Gadarn, sef y Corraniaid, a'r Caisariaid, a'r Saeson.

15. Tair Gormes Gadarn Ynys Prydain a gystlynasant yn un, ac o hynny ydd aethant yn un Ormes a ddug oddiar y Cymry eu braint a'u coron a'u tiroedd: sef cyntaf y Coraniaid, ac ymgystlynu a wnaethant a'r Caisariaid onid aethant yn un; ac ail o'r Tair y bu'r Caisariaid: Trydydd oeddent y Saeson, ac ymgystlynu a'r ddwy eraill a wnaethant yn erbyn y Cymry: ac o Dduw y bu hynn er dial y Tair Traha Gadarn Cenedl y Cymry, can nas gellid o gyfiawnder eu cynghyd.

16. Tri phrif Welyddon Cenedl y Cymry: y Gwenhwyson, sef Gwyr Essyllwg; y Gwyndydiaid, sef Gwyr Gwynedd a Phowys; a Gwely Pendaran Dyfed; sef ydynt Gŵyr Dyfed, a Gŵyr, a Cheredigiawn, ac arbennicctcr ar y Gymraeg i bob un o naddynt.

17. Tri Unbenn Rhaith Ynys Prydain; Un, Caswallawn ab Lludd ab Beli ab Mynogan; Ail, Caradawc ap Bran ap Llyr Llediaith; Trydydd Owain ab Macsen Wledig: sef o Raith Gwlad a Chenedl y doded arnynt yr Unbennaeth, lle nad oeddent Hyneifiaid.

18. Tair Gwelygordd Santaidd Ynys Prydain: Gwelygordd Bran Fendigaid ap Llyr Llediaith, sef y Bran hwnnw a ddug y Ffydd yng Nghrist gyntaf i'r ynys honn o Rufain, lle y bu ef yngharchar drwy Frad Aregwedd Föeddawg merch Afarwy ab Lludd; Ail Gwelygordd Cynnedda Wledig, a roddes Dir a Braint gyntaf i Dduw a'r Saint yn Ynys Prydain; Trydydd ydoedd Brychan Brycheiniawg, a ddug ei blant a'i wyrion ar ddysg a bonedd, fal y gallent ddangos y Ffydd yng Nghrist i Genedl y y Cymry, lle ydd oeddent yn ddiffydd.

19. Tri Gwesteion Gwynwyddedig Ynys Prydain: Dewi, Padarn, a Theilaw; sef au gelwid felly am ydd elynt yn Westeion i Dai Bonedd, a Gwreng, a Brodor, ac Aillt, heb gymmeryd na rhodd na gobr, na bwyd na llynn, eithr dysgu'r ffydd Ynghrist a wnaent i bawb heb na thal na

diolch, eithr i dlawd ac anghenus y rhoddynt roddion o'u haur a'u harian, a'u gwisgoedd, a'u bwydydd.

20. Tair Bradgyfarfod Ynys Prydain: Cyfarfod Afarwy ab Lludd a'r Gwŷr Difrawd a roddasant le ar dir i Wŷr Rhufein yn Ynys Prydain ym Mhwyth Mein a Glas, ac nid mwy; a'r diwedd o hynny fu ynnill o wyr Rhufain Ynys Prydain; Ail, Cyfarfod Goreugwŷr y Cymry ac Arddelwyddiaid y Saeson ar Fynydd Caer Caradawc, lle bu Frad y Cyllyll hirion, o frad Gwrtheyrn Gwrthenau, sef o'i gynghor ef yn gyfrin a'r Saeson y llas Dyledogion y Cymry agos oll yno; Trydydd, Cyfarfod Medrawd ac Iddawc Corn Prydain a'u Gwŷr yn Nanhwynain, lle y gwnaethant Frad Arthur, ac o hynny Cadernyd i'r Saeson yn Ynys Prydain.

21. Tri Charnfradwr Ynys Prydain: Afarwy ab Lludd ab Beli Mawr a wahoddes Iwl Caisar a Gwŷr Rhufain i'r ynys honn, ac a beris ormes y Rhufeiniaid; sef yr ymroddes efe a'i wŷr yn gyfarweddiaid i wŷr Rhufain, a derbyn y ganddynt ged o aur ac ariant bob blwyddyn, ac o hynny y daeth gorfod ar wŷr yr ynys honn dalu tair mil o ariant bob blwyddyn yn Deyrnged i wŷr Rhufain hyd yn amser Owain ab Macsen Wledig, ac efe a ommeddes y Deyrnged honno, a than rith boddlondeb i hynny o beth y tynnasant Wyr Rhufain oreuon Gwŷr ynys Prydain, a ellid Gwŷr Rhyfel o honynt i Wlad Arafia a phell o Wledydd eraill, ac ni ddychwelasant yn eu hôl; a Gwyr Rhufain a oeddent yn ynys Prydain a aethant hyd yr Eidal, hyd nad oedd o honynt namyn Gwragedd a Phlant bychain ar eu hôl; ac fal hynny y gwanhëid y Bruttaniaid fal nas gellynt wrthosod Gormes a Gormedd eisiau Gwŷr a Nerth. Ail ydoedd Gwrtheyrn Gwrthenau, ac efe wedi lladd Cystenyn Fendigaid a dwyn Coron yr ynys o drais ac anraith, a wahoddes y Saeson gyntaf i'r ynys honn yn amddiffynyddion iddaw ac a briodes Alis Rouweu merch Hengist, ac a roddes Goron yr ynys i'r mab a fu iddaw o honi, a'i enw ef oedd Gotta, ac o achos hynny y gelwyr Brenhinoedd Llundain yn Blant Alis: sef achaws Gwrtheyrn y collasant y Cymry eu Tiroedd a'u Braint a'u Coron yn Lloegr. Trydydd y bu Medrawd ap Llew ap Cynfarch, pan edewis Arthur Lywodraeth ynys Prydain yn adneu y gydag ef, tra fu'n myned yn erbyn yr Ammherawdr yn Rhufein, ac yna y dug Fedrawd y Goron oddi ar Arthur o drais a llathlud, ac fal y cadwai efe hi ymgynghreiriaw a'r Saeson a orug, ac o achaws hynny y collasant y Cymry Goron Lloegr a Theyrnedd ynys Prydain.

22. Tair Brad ddirgel ynys Prydain: Cyntaf, bradychu Caradawc ap Bran y gan Aregwedd Föeddawg, ferch Afarwy ab Lludd, a'i roddi yn Gaethglud i'r Rhufeiniaid; a bradychu Arthur gan Iddawc Corn Prydain a ddatrinwys ei Rin ef; a bradychu Tywysawg Llywelyn fab Gruffudd gan Fadawg Mîn, ac o'r tair Brad hynny y bu lwyr ortrech a'r Genedl y Cymry, ac nis gallasai namyn Brad eu gortrech.

23. Tri glewion Unbennaid ynys Prydain: Cynfelyn Wledig, a Charadawc ab Bran, ac Arthur: sef y gortrechaint ar eu galon hyd nas gellid, namyn o frad a chynllwyn, eu gorfod.

24. Tri phrif Gatteyrn ynys Prydain: Caswallawn ab Beli, Gweirydd fab Cynfelyn Wledig, a Charadawc ab Bran fab Llyr Lledïaith.

25. Tri Gwyndëyrn ynys Prydain: Rhun ab Maelgwn, Owain ab Urien, a Rhuawn Befr ab Dewrath Wledig.

26. Tri Eilldëyrn ynys Prydain: Gwrgai fab Gwrein yn y Gogledd, a Chadafael fab Cynfedw yng Ngwynedd, a Hyfaidd Hir fab Bleiddan Sant ym Morganwg: sef y rhodded Teyrnedd iddynt am eu campeu a'u cynnedfeu clodforion a rhadforior.

27. Tri Hueilogion Teulu ynys Prydain: Teulu Caswallawn Lawhir, a Theulu Rhiwallon ab Urien, a Theulu Belyn o Lëyn: sef eu gelwid felly am nad oedd na phenn na theyrnedd arnynt hyd y cerddei braint eu Teuluoedd a'u Cyfoeth, cyt bei a holid o fewn y terfyneu hynny, namyn Rhaith Gwlad a Chenedl.

28. Tri Aurhualogion ynys Prydain: Rhiwallon wallt Banhadlen, a Rhun mab Maelgwn, a Chadwaladr Fendigaid: sef y rhodded iddynt wisgaw hualeu euraid am eu breicheu, ac am eu glinieu, ac am eu gyddfeu, ac ar hynny y rhodded braint Teyrnedd ymhob Gwlad a Chyfoeth yn ynys Prydain.

29. Tri Chadfarchawg Teyrn ynys Prydain: Caradawc Freichfras, a Llyr Lluyddawg, a Mael ab Menwaed o Arllechwedd; ac Arthur a gant iddynt hynn o Englyn,

> Sef ynt fy Nhri Chadfarchawg,
> Mael hir a Llyr Lluyddawg,
> A Cholofn Cymru Caradawg.

Sef goreugwyr oeddynt o bawb ar feirch cad a gosawd, ac yn hynny rhodded iddynt Tëyrnedd er gallu a fynnynt; a'u

cynneddfau oeddynt ni wnelynt onid a fai dosparthus a chyfiawn, ba wlad a chyfoeth bynnag ydd elynt.

30. Tri Haelion Teyrnedd ynys Prydain: Rhydderch Hael ab Tudwal Tudclud; a Mordaf Hael ab Serfan; a Nudd Hael ab Senyllt; a'u cynneddfau oeddynt ni phellynt o un peth bynnag o'r byd ac o ryw i'r neb ai ceisiai hyd y bai ganddynt, nag a gaent yn rodd, neu yn echwyn, neu o gyfarch; na char na chas na thras nag estron, ai ceisiau.

31. Tri Rhuddfannogion ynys Prydain: Arthur, Morgan Mwynfawr, a Rhun fab Beli: sef pan ydd elynt i ryfel ni fynnai neb aros gartref rhag maint ai cerid, ac nid oedd na rhyfel na maes nas ynnillynt lle ni bai frad a chynllwyn, ac am hynny diarheb yw, Tri gwr a wnaint ŵyr lle 'dd elynt: Arthur, Morgan Mwynfawr, a Rhun fab Beli: Triwyr a wnaint wyr lle i byddynt, Gwyr Arthur, Gwyr Morgan Mwynfawr, a Gwyr Rhun fab Beli.

32. Tri Gal Ofydd ynys Prydain: Gal Ofydd Greidiawl, ac Enfael mab Adrân, a Thrystan ab Tallwch; a braint iddynt nis gellid a elei yneu herbyn lle bynnag y mynynt yn ynys Prydain hyd nad elynt yn ammrawd.

33. Tri Escemmydd Aerau ynys Prydain: Grudnew, Henpen, ac Eidnew; a'u cynneddfau nad elynt o gad a rhyfel onid ar eu heloreu, gwedi nas gellynt symmud na bys na thafawd.

34. Tri Unbenn Dygynnull ynys Prydain: Cyntaf, Prydain fab Aedd Mawr pan rodded Teyrnedd ddosparthus ar ynys Prydain a'i rhagynysoedd; Ail, Caradawc ap Bran pan ddoded arnaw ef Gattëyrnedd holl ynys Prydain er attal Cyrch Gwyr Rhufain; ac Owain ab Macsen Wledig pan gawsant y Cymry 'r Dëyrnedd ym mraint eu cenedl eu hunain y gan yr ymherawdr Rhufein: sef a'u gelwir y rhain y Tri Unbenn Dygynnull am eu breiniaw felly y gan ddygynnull gwlad a gorwlad dan holl derfynau Cenedl y Cymry, a chynnal dygynnull ymhob Cyfoeth, a Chwmmwd, a Chantref yn ynys Prydain a'i rhagynysoedd.

35. Tri Menwedigion Teyrnedd ynys Prydain: Bran fendigaid ab Llyr Llediaith a ddygwys gyntaf ffydd yng Nghrist i Genedl y Cymry o Rufain, lle y bu efe saith mlynedd yngwystl ei fab Caradawc a ddug Gwyr Rhufain yng ngharchar gwedi ei fradychu drwy hud a thwyll a chynllwyn Aregwedd Fôeddawg; Ail, Lleirwg ab Coel ab Cyllin Sant, a elwir Lleufer Mawr, a wnaeth yr Eglwys gyntaf yn Llandaf, a honno fu'r gyntaf yn ynys Prydain, ac a ddodes fraint Gwlad a Chenedl a brawd a briduw ar a fyddaint o'r ffydd yng Nghrist; Trydydd, Cadwaladr Fendigaid a roddes nawdd o'i diroedd a'i holl ddäoedd ei hun i'r ffyddloniaid a ffoynt rag y Saeson di grêd a'r Ammrodorion a fynnaint eu lladd.

36. Tri Bancewyddion Teyrnedd ynys Prydain; Prydain ab Aedd Mawr; Dyfnwal Moel Mud; a Bran ab Llyr Llediaith: sef goreu Trefn eu Trefn hwy ar Deyrnedd ynys Prydain hyd onis beirnid hwy 'n bennorawl ar bob Trefneu eraill a wnaed yn holl ynys Prydain.

37. Tri Charnfeddwon ynys Prydain: Ceraint, feddw brenin Essyllwg, a losges yn ei feddwdod yr holl yd ym mhell ac yn agos hyd glawr gwlad, ac o hynny dyfod newyn bara; Ail, Gwrtheyrn Gwrthenau, a roddes ynys Daned yn ei ddiawd i Hors, am gael ymodinebu a Rhonwen ei ferch ef; a rhoddi hawl hefyd a wnaeth efe i'r mab a enid o hynny ar Goron Loegr: ac yn un a hynny Brad a Chynllwyn yn erbyn Cenedl y Cymry; Trydydd, Seithinyn feddw ab Seithyn Saidi, brenin Dyfed, a ollyngwys yn ei ddiawd y môr dros Gantre'r Gwaelod, oni chollwyd o dai a daear y maint ag oedd yna, lle cyn hyny y caid un dinasdref ar bymtheg yn oreuon ar holl drefydd a dinasoedd Cymru, a gadu yn amgen Caerllion ar Wysg: a chyfoeth Gwydnaw Garanhir, brenhin Ceredigiawn ydoedd Cantre'r Gwaelawd; ac yn amser Emrys Wledig y bu hynny; a'r Gwŷr a ddianghasant y rag y bawdd hynny a diriasant yn Ardudwy, a Gwlad Arfon, a mynyddoedd yr Eryri, a lleoedd ereill nad oeddynt gyfannedd cyn no hyny.

38. Tri lleddf Unben ynys Prydain: Manawydan ab Llyr Llediaith, gwedi dwyn yngharchar teulu Bran ab Llyr ei frawd; a Llywarch Hen ab Elidir Lydanwyn; a Gwgawn Gwron ab Eleufer Gosgorddfawr; a meib o feirdd oeddynt y tri; ac ni cheisynt gyfoeth a theyrnedd gwedi eu myned wrth gerdd, cyd nas gellid ei lluddias iddynt; sef achaws hynny eu gelwid yn Dri Lleddf Unben ynys Prydain.

39. Tri Unben Deifr a Bryneich; Gall ab Dysgyfedawg, a Diffedel ab Dysgyfedawg, ac Ysgafnell ab Dysgyfedawg; a meib beirdd oeddynt y tri; a gwedi eu myned wrth gerdd y rhoddwyd arnynt Unbenaeth Deifr a Brynaich.

40. Tri Gwaywruddion Beirdd ynys Prydain: Tristfardd, bardd Urien Rheged;

Dygynnelw, bardd Owain ab Urien; ac Afan Ferddig, bardd Cadwallawn ab Cadfan; a meib o feirdd y tri hynn, ac nis gellid ai dehorai.

41. Tri Chynweisiad ynys Prydain: Caradawc ab Bran, ab Llyr Llediaith; a Chawrdaf mab Caradawg Freichfras; ac Owain fab Macsen Wledig; sef a'u gelwid felly am fyned, o'u gwir fodd, holl wyr ynys Prydain o deyrn i aillt yn wyr iddynt, wrth raid gwlad, rag rhuthr gal a difrawd; a phan elynt y triwyr hyn i ryfel nid oedd nebun o wyr ynys Prydain nad elai yn eu gosgorddau; ac ni fynnid aros ynghartref: A thri meib beirdd oeddynt.

42. Tri Hualogion Teyrnedd ynys Prydain: Morgan Mwynfawr o Forganwg; Elystan Glodrydd rhwng Gwy a Hafren; a Gwaithfoed brenin Ceredigion; sef eu gelwid felly achaws y gwisgynt hualau yn holl y gwneleint brif deyrnedd ynys Prydain, ac nid taleithiau, sef coronau.

43. Tri Theyrn Taleithiawg ynys Prydain: Cadell brenyn Dinefwr; Anarawd brenin Aberffraw; a Merfyn brenin Mathrafal; sef a'u gelwid y Tri thywysog Taleithiog.

44. Tri Estron Deyrn ynys Prydain: Gwrddyled Gawr, a Morien Farfawc, a Chystenyn Fendigaid.

45. Tri Charnfradwr a fuant achaws i'r Saeson ddwyn Coron ynys Prydain oddiar y Cymry: Un oedd Gwrgi Garwlwyd, ac efe wedi cael blas ar gig dynion, yn llys Edelffled, brenin y Saeson, ai carai gymmaint ag nis bwytëai amgen na chig dyn fyth gwedi hyny; ac am hynny ymgyfunaw a orug efe a'i wŷr ag Edelffled brenin y Saeson: ac efe a wnai ossawd lladrad ar Genedl y Cymry, ac ai dygai yn wryw ac yn fenyw y rhai ieuanc y maint ag a fwytëai beunydd; a phawb o'r gwyr difrawd o Genedl y Cymry a gyrchynt atto efe a'r Saeson, lle caent braidd ac yspail eu gwala, a ddygid oddi ar frodorion yr ynys honn; Ail ydoedd Medrawt, a roddes ei hun a'i wyr yn un a'r Saeson er cadarnhau iddaw a Deyrnedd yn erbyn Arthur; ac achaws hynny o frad ydd aethant laweroedd iawn y'r Lloegrwys yn Saeson; Trydydd ydoedd Aeddan Fradwr o'r Gogledd, a ymroddes, efe a'i wyr, dan derfyneu ei Gyfoeth yn Saeson, fel y ceffynt ymgynnal ar Annosparth ac Anraith, yn nawdd y Saeson: ac o achaws y tri charnfradwyr hynny y colles y Cymry eu tir a'u coron yn Lloegr; a phei na buassei y bradeu hynny, ni allasent y Saeson ynnill yr ynys oddiar y Cymry.

46. Triwyr o Feirdd a wnaethant y tair madgyflafan ynys Prydain: Cyntaf, Gall mab Dysgyfedawg a laddwys ddau Ederyn Llychwin Gwenddoleu ap Ceidiaw: sef ydoedd iau o aur amddynt a dwy gelein o'r Cymry a yssynt beunydd ar eu ciniaw, a dwy ar eu cwynos; Ail, Ysgafnell mab Dysgyfedawg a laddwys Edelffled brenin Lloegr; ac efe a fynnai bob nos dwy riain ddyledawg o Genedl y Cymry, ac a wnelei anfodd arnaddynt, a thrannoeth y lladdei efe wynt ac a'u hyssai; Trydydd ydoedd Diffedel mab Dysgyfedawg, a laddwys Gwrgi Garwlwyd yttoedd briod a chwaer Edelffled, ac a wnaeth frad a chyflafan yn ungyrch ag Edelffled ar Genedl y Cymry; a'r Gwrgi hwnw a laddei gelein o Gymro a Chymraes bob dydd, ac ai hyssai, a dydd sadwrn efe a laddei dwy gelein o fab a dwy o ferch, rhag lladd ar y sul: A thri meib o feirdd oeddynt y triwyr hynn a wnelynt y tair madgyflafan.

47. Tair Anfad Gyflafan ynys Prydain: Eiddyn mab Einygan, a laddwys Aneurin Gwawdrydd mydeyrn beirdd; a Llawgad Trwm Bargawd, a laddwys Afion mab Taliesin; a Llofan llaw dino, a laddwys Urien mab Cynfarch; sef trimcib o feirdd oeddynt a las, gan y triwyr hynny.

48. Tair Anfad Fwyellawd ynys Prydain: bwyellawd Eiddyn ab Einygan ym mhen Aneurin Gwawdrydd; a bwyellawd a roddes Cadafael Wyllt yn mhen Iago ap Beli; a'r fwyellawd a rodded yn mhenn Golyddan Fardd, achaws y balfawd a roddes efe a'r Gadwaladr Fendigaid.

49. Tair Engir balfawd ynys Prydain: palfawd Matholwch Wyddel ar Fronwen ferch Llyr; a phalfawd a roddes Wenhwyfach i Wenhwyfar, a honno a beris y Gad Gamlan; a phalfawd Golyddan fardd ar Gadwaladr Fendigaid.

50. Tair Ofergad ynys Prydain: Cyntaf oedd y Gad Goddeu, a honno achaws gast a iwrch a chorniccyll; ac yn y Gad honno y llas trugain mil o wyr ac unarddeg o filoedd; ail y bu waith Arderydd, a nyth ehedydd a fu achaws honno, lle lladdwyd pedwar ugain mil o wyr o Genedl y Cymry; Trydydd fu'r Gad Gamlan y rwng Arthur a Medrawd, lle y llas Arthur a chydag ef cannmil o wyr yn oreuon Cenedl y Cymry: ac achaws y tair ofergad y bu i'r Saeson ynnill Gwlad Loegr i ar Genedl y Cymry; sef achaws nad oedd o wyr rhyfel a allai wrthosod y Saeson, a Brad Gwrgi Garwlwyd, a Hud Eiddilic Gorr.

51. Tri Anfad Gynghor ynys Prydain; Can hiadhau lle i Ul Caisar a Gwyr

Rhufein i flaen carneu eu meirch yn Mhwyth Min y Glas yn ynys Daned; sef o hyny y cafas y Caisariaid le i oresgyn ynys Prydain, ac i ymgystlynu a Brad Afarwy ab Lludd; sef y rhodded hyny o ganniadhad i'r Caisariaid am fod yn ofer gan Genedl y Cymry amddiffyn eu gwlad namyn drwy nerth arfau a gwroldeb a chalondid gwlad, lle nas gwyddid yn y byd am fradgyfarfod Afarwy ab Lludd a Gwyr Rhufain; Ail anfad gynghor oedd gadael Hors a Hengist a Rhonwen i ynys Prydain, gwedi eu gyru drwy for i'r Wlad lle ydd hanoeddynt; a'r Trydydd, gadu i Arthur rannu ei wŷr a Medrawd deirgwaith yn y Gad Gamlan, ac o hynny y colles Arthur y maes a'i fywyd; lle ydd oedd Medrawd yn un a'r Saeson.

52. Tair Aerfa Ddrud ynys Prydain: Cyntaf, pan aeth Medrawd i Gelliwig, ni edewis ef yn y llys na bwyd na diawd a borthai wybedyn, eithr ei yssu a'i dreuliaw i gyd, ac a dynnes Wenhwyfar o'i rhieingadair, ac a wnaeth anniweirdeb a hi; Ail ydoedd pan aeth Arthur i lys Medrawd, ac yno ni edewis na bwyd na diawd nas difethai, ac a leddis bob byw yn y cantref, yn ddyn ac yn ysgrubl; Trydydd, pan aeth Aeddan Fradawg i lys Rhyddderch Hael, ef a ddifethis y bwyd a'r diawd oll yn y llys, heb adu a borthai ednogyn, ac nas gadai yn fyw na dyn na llwdn, eithr difa 'r cyfan; a'r tair Aerfa ddrud y gelwir y rhai hynny, am orfod ar Genedl y Cymry, herwydd Deddf a Defawd, atteb a dodi iawn am a wnaed yn hynny o fodd annosparthus, ac annefodawl ac anneddfawl.

53. Tair Cudd a Datgudd ynys Prydain: Cyntaf, Pen Bendigeidfran ab Llyr, a guddiawdd Owain ab Macsen Wledig yn y Gwynfryn yn Llundain; a thra bai yn hynny o ansawdd ni ddelai Ormes i'r ynys honn; Ail ydoedd Esgyrn Gwrthefyr Fendigaid, a gladdwyd ym mhrif borthladdoedd yr ynys; a thra baint yn eu cudd analledig gormes i'r ynys honn; Trydydd oedd y dreigiau a guddiwyd gan Ludd ab Beli yn ninas Pharäon yng Nghreigiau 'r Eryri: a'r tri chudd hynny a ddoded yn nawdd Duw a'i riniau, ac anpoed Gwaeth o'r awr a'r un a'u datguddiai. Gwertheyrn Gwrtheneu a ddatguddiawdd y dreigiau er dial anfodd y Cymry parth ag ef, ac a wahoddes y Saeson dan rith gwŷr porth i ymladd a'r Gwyddyl Ffichti; a gwedi hyny y datguddiawdd efe Esgyrn Gwrthefyr Fendigaid, o serch ar Ronwen ferch Hengist Sais; ac Arthur a ddatguddiawdd Ben Bendigeidfran fab Llyr, can mai bach oedd ganthaw gadw yr ynys namyn oi Gadernyd ei hûn; a gwedi 'r tri datgudd y cafas Gormes y goreu ar Genedl y Cymry.

54. Tair Gwrthrym Ardwy ynys Prydain: Hu Gadarn yn dwyn Cenedl y Cymry o Wlad yr Haf, a elwir Deffrobani, hyd yn ynys Prydain; a Phrydain ab Aedd Mawr yn gyrru Gwlad a Rhaith ar ynys Prydain; a Rhitta Gawr a wnaeth iddaw ei hun ysgin o farfau brenhinoedd a wnaeth efe yn eillion am eu gormes a'u difrawd.

55. Tri Madoreilittiwr ynys Prydain: Prydain ab Aedd Mawr yn goreilid y ddraig Ormes, sef oedd honno gormes anrhaith a difrawd a faged yn ynys Prydain; a Charadawg ab Bran ab Llyr, yn goreilid Gormes y Caisariaid; a Rhitta Gawr yn goreilid Gormes ac Anraith y Brenhinoedd annosparthus.

56. Tri Chyfarwysawg Cenedl y Cymry: Cyntaf Hu Gadarn, a ddangoses y ffordd i aru tir gyntaf i genedl y Cymry, pan oeddynt yng Ngwlad yr Haf, sef y lle y mae Constinoblis yn awr, cyn no'u dyfod i ynys Prydain; a Choll ap Coll Frewi, a ddaeth gyntaf a Gwenith a Haidd i ynys Prydain, lle nid oedd namym Ceirch a Rhyg cyn no hynny; ac Elldud farchawg Sant o Gor Dewdws, a welläes y modd a erid Tir ac a ddysges well nag a wyddid o'r blaen i Genedl y Cymry, ac a roddes îddynt y drefn a'r gelfyddyd ar aru tir ysydd yn awr, canys cyn nog amser Elldud ni chyferid tir eithr a chaib ac arad arsang yn unrhyw a ffordd y Gwyddelod.

57. Tri Chynofydd Cenedl y Cymry: Hu Gadarn, a wnaeth Glud a Gosgordd gyntaf ar Genedl y Cymru; a Dyfnwal Moel Mud, a wnaeth ddosparth gyntaf ar gyfreithiau, a breiniau, a defodau Gwlad a Chenedl; a Thydain Tad Awen, a wnaeth drefn a dosbarth gyntaf ar Gof a chadw Cerdd Dafawd a'i pherthynasau; ac o'r drefn honno y dychymygwyd Breiniau, a Defodau dosparthus ar Feirdd a Barddoniaeth ynys Prydain gyntaf.

58. Tri Chyntefigion Beirdd ynys Prydain: Plennydd, Alawn, a Gwron; sef oeddynt y rhai hynny a ddychymygasant y Breiniau a'r Defodau y sydd ar Feirdd a Barddoniaeth; ac am hynny eu gelwir y tri chyntefigion; hagen ydd oedd cyn nohynny Beirdd a Barddoniaeth, ac nid oedd arnynt ddosparth drwyddedawg, ac nid oedd iddynt na Breiniau na Defodau, namyn a gaid o addwynder a syberwyd, yn nawdd Gwlad a Chenedlcyn nog amser y tri hynn: a rhai a ddywedant mai yn amser Prydain

ab Aedd Mawr y buant; ac eraill y ddywedant mai yn amser Dyfnwal Moel Mud ei fab ef y buant; ac yn rhai o'r hen lyfrau y gelwir ef Dyfnfarth ab Prydain.

59. Tri Mattëyrn ynys Prydain: Prydain ab Aedd Mawr, a wnaeth ddosparth Brodoriaeth gwlad a chenedl, a dosparth ar wlad a gorwlad gyntaf yn ynys Prydain; a Dyfnwal Moel Mud a wnaeth wellhad a mwyhad ar Ddeddfau, a Chyfreithiau, a Breiniau, a Defodau Cenedl y Cymry, mal y bai iawn a chyfiawn i bawb yn ynys Prydain a faent yn nawdd Duw a'i daugnef, ac yn nawdd Gwlad a Chenedl; a Hywel Dda fab Cadell ab Rhodri Mawr, brenin Cymru oll a wnaeth wellhad ar Gyfreithiau ynys Prydain, mal y gofynnei y troion a'r trafodeu a fuant ar Genedl y Cymry, rhag myned ar goll a fai daionus, a rhag na chaffai a fai daionus ei le, a'i ansawdd, a'i waith yn nosparth Gwlad a Chenedl, a goreuon ar bob Deddfwyr y buant y Triwyr hynny.

60. Tri Gyrddion ynys Prydain: Gwrnerth Ergydlym, a laddes yr arth mwyaf ac a welwyd erioed a saeth wellten; a Gwgawn Lawgadarn, a dreiglis Maen Maenarch o'r glynn i benn y mynydd, ac nid oedd llai na thrugain ych ai tynnai; ac Eidiol Gadarn, a laddes o'r Saeson ym mrad Caersallawg chwechant a thrigain a chogail gerdin o fachlud haul yd yn nhywyll.

61. Tri Theulu Teyrnedd a ddyged yng ngharchar o'r gorhendaid i'r gorwyron, heb adu yn nianc un o honynt: Cyntaf, Teulu Llyr Llediaith a ddyged yng ngharchar hyd yn Rhufein y gan y Caisariaid; Ail, Teulu Madawg ab Medron, a fuant yngharchar y gan y Gwyddyl Ffichti yn yr Albau; Trydydd, Teulu Gair ap Geirion arglwydd Geirionydd, y gan Raith Gwlad a Chenedl yng ngharchar Oeth ac Anoeth; ac o'r rhai hynny nag un nag arall o honynt yn nianc; a llwyraf carcharu a wybuwyd erioed a fu ar y Teuluoedd hynny.

62. Tri Archescobawt ynys Prydain: Cyntaf, Llan Daf, o ddawn Lleurwg ab Coel ab Cyllin, yr hwn a roddes diroedd a braint Gwlad gyntaf i'r rhai a gystlynasant gyntaf a'r ffydd yng Nghrist; Ail, Caerefrawc, o ddawn Cystynin amherawdr; sef oedd efe y cyntaf o'r amherodron yn Rhufain a ymgystlynwys a'r ffydd yng Nghrist; Trydydd, Llundain o ddawn yr amherawdr Macsen Wledig; a gwedi hynny y buant Gaerllion ar Wysg, a'r Gelliwig yng Ngherniw, a Chaer Rianedd yn y Gogledd; ac ynawr y mae Mynyw, a Chaerefrawc, a Chaer Gaint.

63. Tair prif Orsedd ynys Prydain: Cyntaf, Llundain; ail, Caerllion ar Wysg; a Thrydedd, Caer Efrawg.

64. Tri Lleithig Llwyth ynys Prydain: Un, Caerllion ar Wysg, ac yno Arthur yn Benrhaith, a Dewi Sant ab Cunedda Wledig yn Benescob, a Maelgwn Gwynedd yn Bennhynaif; ail, Celliwig yng Ngherniw, ac yno Arthur yn Benrhaith, a Bedwini yn Benescob, a Charadawg Freichfras yn Benn Hynaif; a'r Trydydd, Penrhyn Rhionydd yn y Gogledd, ac yno Arthur yn Benn Rhaith, a Chyndeyrn Garthwys yn Benn Escob, a Gwrthmwl Wledig yn Bennhynaif.

65. Tair Porthladd Freiniawl ynys Prydain: Porth Ysgewin yng Ngwent, Porth Wygyr ym Môn, a Phorth Wyddnaw yng Ngheredigiawn.

66. Tair prif Afon ynys Prydain: Hafren yng Nghymru, Tain yn Lloegr, a Hymyr yn Nyfr a Bryneich.

67. Tair Rhagynys Gyssefin ynys Prydain: Orc, Manaw, a Gwyth; a gwedi hynny y torres y môr y tir onid aeth Môn yn ynys; ac yn unwedd ynys Iorc a dorred onid aeth yno liaws o ynysoedd, a myned yn ynysoedd a wnaeth mannau eraill o'r Alban a Thir Cymru.

68. Tri Llynghesawg ynys Prydain: Geraint mab Erbin; Gwenwynwyn mab Naf; a March mab Meirchion: a chweugain llong gan bob un o'r Llynghesogion, a chweugain llongwyr ymhob llong.

69. Tri Thaleithiog Cad ynys Prydain: Trystan mab Tallwch; Huail mab Caw o Brydyn, arglwydd Cwm Cawlwyd; a Chai mab Cynyr Cainfarfawc; ac un gwr yn Daleithiawc y arnynt eill Tri, sef oedd hwnnw Bedwyr mab Pedrawc.

70. Tri Deifnogion ynys Prydain: Gwalchmai ab Gwyar; a Llecheu ab Arthur; a Rhiwallawn Wallt Banhadlen: ac nid oedd nas gwypyn ei ddefnydd a'i ddeifnogaeth, ai o ryw ai o rann, ai o ansawdd, ai o gyfanfawdd, ai o ddychymmod, ai o ddychymmyg, ai o anian ai o aniad y byddei.

71. Tri phost Cad ynys Prydain: Dunawd Ffur fab Pabo Post Prydain; Gwallawc fab Lleenawg; a Chynfelyn Drwsgl: sef y medrynt Dosparth ar Gad a Chatteyrnedd yn oreuon o bawb oll ar a fuant erioed.

72. Tri Tharw Cad ynys Prydain: Cynfar Cadgadwg ab Cynwyd Cynwydion: a Gwenddoleu ab Ceidiaw; ac Urien mab Cynfarch: sef y rhuthrynt ar eu galon yn ail i darw, ac ni ellid ai dehoraint.

73. Tri Tharw Unbenn ynys Prydain: Elmur eil Cibddar; a Chynhafal fab Argad; ac Afäon mab Taliesin Ben Beirdd: a Beirdd oeddynt y tri hynn, ac nid oedd a ofnynt yng nghad a brwydr; eithr rhuthraw ynddynt a wnaent, ac nid ofnynt gyflafan.

74. Tri Thrahäawg ynys Prydain: Sawyl Bennuchel; Pasgen mâb Urien; a Rhun mab Einiawn: a thrahäusaf ar bob trahäus eu traha wynt, ac achaws hynny dwyn difrawd ar ynys Prydain; a'r ddifrawd honno a ddamgystlynes a'r Saeson, ac o'r diwedd myned yn Saeson.

75. Tri Gwrddfaglawg ynys Prydain; Rhineri mab Tangwn; a Thinwaed Faglawg; a Phryderi mab Doler Deifr a Bryneich.

76. Tri Aerfeddawg ynys Prydain: Selyf ab Cynan Garwyn; ac Afäon mab Taliesin; a Gwallawg mab Lleenawg: sef achaws yu gelwyd hwynt yn Aerfeddogion, am ddarfod dial eu cam oc eu beddau.

77. Tri Eurgelein ynys Prydein: Madawc mab Brwyn; Ceugant Beilliawc; a Rhuawn Befr ab Gwyddnaw Garanhir: sef yu gelwid felly achaws rhoddi eu pwys yn aur am danynt o ddwylaw au lladdes.

78. Tri Chyndynnawc ynys Prydain: Eiddilic Gorr, a Thrystan ab Tallwch, a Gweirwerydd Fawr; ac nid oedd au trothai o iwrth eu harfaetheu.

79. Tair Gosgordd Addwyn ynys Prydain: Gosgordd Belyn fab Cynfelyn yng nghadfel Caradawc ab Brân; a Gosgordd Mynyddawg Eiddin yng nghattraeth; a Gosgordd Drywon ab Nudd Hael yn Rhodwydd Arderydd yn y Gogledd: sef ydd elei bawb yn y rhai hyny ar eu treul eu hunein heb aros gofyn, ac heb erchi na thâl nag anreg y gan Wlad na chan Deyrn; ac achaws hynny au gelwid hwy y tair Gosgordd Addwyn.

80. Tri Theulu Diwair ynys Prydain: Teulu Cadwallawn eil Cadfan, a fuant gydag ef saith mlynedd yn y Werddon, ac yn hynny o amser ni ofynasant na thal nag iawn yn y byd, rhag gorfod arnaddynt ei adaw, ac nis gallai efe 'r iawn a ddylesynt; Ail, Teulu Gafran ab Aeddan, pan fu 'r difancoll, a aethant y'r mor dros eu harglwydd. Trydydd, Teulu Gwenddoleu mab Ceidiaw, sef cynnal y frwydr a wnaethant chwenydd a deugaint gwedi llâdd eu harglwydd; ac nid elynt o gad a brwydr, yny dielynt ei alanas ef; a rhif pob un o'r Teuluoedd hynny uncant ar hugain o wyr glewion, a chymmeint eu gwrololdeb ag nis gallesid eu gormedd.

81. Tri Anniweir Teulu ynys Prydain: Teulu Goronwy Befr o Benllynn, a ommeddasant eu harglwydd o erbynniaid y Gwenwynwaywau y gan Llew Llaw Gyffes yn Llech Oronwy ym Mlaen Cynfel yn Ardudwy; a Theulu Gwrgi a Pheredur, a adawsant eu harglwydd yng Nghaer Greu, a chyfnod ymladd a oedd drannoeth iddynt ag Edaf Glin Mawr, ac au llas wynt ill dau; Trydydd, oedd Teulu Alan Forgan, a ymchwelasant oddi wrth eu harglwydd yn lledrad ar y ffordd, a'i ollwng yntau a'i weision i Gamlan mann ai lladdwyd.

82. Tripheth a fu achaws gorchfygu Lloegr, a'i dwyn oddiar y Cymry: cynnwys Dieithraid, rhyddhau Carcharorion, ac anreg y Gŵr Moel.

83. Triwyr Dianc o'r Gad Gamlan a fu: Morfran ab Tegid rhag ei haccred, sef y tybiei bawb mai cythraul o Uffern ydoedd, ac a ffoynt rhagddaw; Sandde Bryd Angel gan ei hardded, a'i laned a'i decced; ni chodai neb law yn ei erbyn, gan dybied mai angel o'r nef ydoedd; a Glewlwyd Gafaelfawr rhag ei faint a'i gryfder, nid oedd a safai o'i flaen, a phawb a ffoynt rhagddaw: sef namyn y Triwyr hynny ni ddiengis neb o'r Gâd Gamlan.

84. Tair prif Gyfangor ynys Prydain: Bangor Illtud Farchawg yng Nghaer Worgorn; Cor Emrys yng Nghaer Caradawg; a Bangor Wydrin yn ynys Afalleu; ac ym mhob un o'r tair Bangor hyny ydd oedd pedwar cant ar hugain o saint, sef oedd cant ar bob awr o'r dydd a'r nos yn eu cylch yn cynnal mawl a gwasanaeth Duw heb orphwys heb yspaid.

85. Tri Buelydd Gosgordd ynys Prydain: Bennren Fuelydd yng Ngorwennydd, a gedwis Fuel Caradawc ab Brân o'i Osgordd; ac yn y Fuel honno ugain mil ac un yn Wartheg blithion; Ail, Gwydion fab Don a gedwis Wartheg Gosgordd Gwynedd Uch Conwy, ac yn y Fuel honno ugain mil ac ûn; Trydydd, Llawfrodedd Farfawc a fuelis Wartheg Nudd Hael fab Senyllt, ac yn y Fuel honno ugain mil ac un yn Wartheg blithion.

86. Tair Llynges Gynniweir ynys Prydain: Llynges Llawr mab Eidrif; a Llynges Difwg mab Alban; a Llynges Dolor mab Mwrchath brenin Manaw.

87. Tair prif Ddinas ynys Prydain: Caerllion ar Wysg yng Nghymru, Caer Lundain yn Lloegr, a Chaerefrawc yn Neifr a Bryneich.

88. Tair Gorchwyl Gadarn ynys Prydain: codi Maen Cetti, adeiliaw Gwaith Emrys, a thyrru Cludair Gyfrangon.

89. Tri Gwyn Seronyddion ynys Prydain: Idris Gawr, a Gwydion mab Don, a Gwyn ab Nudd; a chan faint eu gwybodau am y ser a'u hanianau a'i hansoddau y darogenynt a chwennychid ei wybod hyd yn nydd brawd.

90. Triwyr Hûd a lledrith ynys Prydain: Math ab Mathonwy, ac efe ai dangoses ei hud i Wydion mab Dôn; a Menyw fab Teirgwaedd, a ddysges ei hud i Uthyr Bendragon; a Rhuddlwm Gawr, ac efe a ddysges ei hud y gan Eiddic Gorr a Choll mab Collfrewi.

91. Tri Mad-Gyrfinydd ynys Prydain: Corfinwr bardd Ceri Hir Lyngwyn, a wnaeth Long, Hwyl, a Llyw gyntaf i Genedl y Cymry; Morddal Gwr Gweilgi, saer Ceraint ab Greidiawl a ddysges waith Maen a Chalch gyntaf i Genedl y Cymry yn yr amser y bu Alecsander ammherodr yn dwyn y byd y danaw; a Choel ab Cyllin ab Caradawg ab Brân a wnaeth Melin, Rhod, ac Olwyn gyntaf i Genedl y Cymry: a thri meib beirdd oeddynt.

92. Tri Deifnogion Cerdd a Cheudawd Cenedl y Cymry: Gwyddon Ganhebon, a wnaeth Gerdd Dafawd gyntaf o'r byd; a Hu Gadarn a ddodes gyntaf ar Gerdd Dafawd gynnal Cof a Cheudawd; a Thydain Tad Awen, a ddodes gelfyddyd gyntaf ar Gerdd Dafawd, a dosparth ar Geudawd; ac o'r a wnaethant y triwyr hynny y cafad Beirdd a Barddoniaeth, a dodi yn nosparth Braint a Defawd y pethau hynny y gan y tri beirdd cyntefigion, nid amgen, Plennydd, ac Alawn, a Gwron.

93. Tri Chynfebydd ynys Prydain: Tydain Tad Awen, Menyw Hen, a Gwrhir bardd Teilaw yn Llan Dâf: a thri meib beirdd oeddynt.

94. Tri Tharw Ellyll ynys Prydain: Ellyll Gwidawl, ac Ellyll Llŷr Merini, ac Ellyll Gwrthmwl Wledig.

95. Tri Gwydd Ellyll ynys Prydain: Ellyll Bannawc, ac Ellyll Melan, ac Ellyll Ednyfedawc Drythyll.

96. Tri Gwrforwyn ynys Prydain: Llewei ferch Seithwedd Saidi, a Mederai Badellfawr, a Rhorei Fawr ferch Usber Galed.

97. Tri phrif Orchestwaith ynys Prydain: Llong Nefydd Naf Neifion, a ddug ynddi wryw a benyw o bob byw bann dorres Llynn Llion; ac Ychain Bannog Hu Gadarn, a lusgasant Afanc y llynn i dir ac ni thorres y llynn mwyach; a Main Gwyddon Ganhebon, lle y darllenid arnynt holl gelfyddydau a gwybodau Bŷd.

98. Tri Gwynfebydd ynys Prydain: Cadawg ap Gwynlliw yn Llangarfan; Madawg Morfryn yng Nghor Illdud; a Deinioel Wynn yng Ngwynedd: Tri meib beirdd oeddynt.

99. Tri Defeidydd Gosgordd ynys Prydain: Colwynn defeidydd Gosgordd Brân ap Llyr Llediaith yn Morganwg; Pybydd Moel defeidydd gosgordd Tegerin Llwyth Llwydiarth ym Môn; a gwesyn defeidydd Gosgordd Goronwy ab Ednywain brenin Tegeingl yn Rhyfoniog; ac o'i enw ef y gelwir Gwesyn ar fugail defaid: sef oedd rhif a gadwai bob un o'r triwyr hynny, chweugain mil, ac y danynt bob un dri chant o feibion eillion yn nawdd Cenedl y Cymry.

100. Triwyr y rhodded hwy a'u heppil hyd y byddei byd dan warth ac ammraint, ac nis gellir arnynt amgen na braint meibion Eillion; Cyntaf, Afarwy ab Lludd, a wahoddes y Rhufeiniaid gyntaf i'r ynys honn yng ngosgordd Iwl Caisar eu hemmherawdr, ac a roddes daiar iddynt yn ynys Daned; Ail oedd Gwrtheyrn Gwrthenau, a wahoddes y Saeson gyntaf i'r ynys honn yn gannllawiaid iddaw yn ei drawsdeyrnedd, ac a roddes dir iddynt yn ynys Daned, ac hanfydded gwaeth i'r neb a rothai dir a daiar i estron yn yr ynys honno; ac efe a ymddyweddïes a Rhonwen ferch Hors; ac i'r mab a gafas efe o honno a'i enw Gotta fab Gwrtheyrn, y rhoddes efe o drawsfraint Unbennaeth ynys Prydain; ac achaws hynny y collasant y Cymry Unbennaeth ynys Prydain; Trydydd ydoedd Medrawt ap Llew ap Cynfarch, a gafas deyrnedd ynys Prydain yn Adneufraint, tra fai Arthur yn gwrthladd Gwyr Rhufain y draw i Fynydd Mynnau, pan fynnynt attychwel yn Ormes i'r ynys honn, ac yno y llas goreuon Gwyr Arthur, a phan glybu Medrawd, ymgystlynu a'r Saeson a orug, a pheri ymladd y Gad Gamlan, lle y llas Arthur a'i wyr namyn tri, ac o hynny ydd aethant y Saeson yn ormesgyrch ar deyrnedd ynys Prydain, a lladd a deol o Genedl y Cymry y neb nad elai gauthynt, ac ni chaid namyn Ciwdoddeu Gwlad Gymru a fynnynt Wrthladd Gormes y Saeson: a Gwŷr Rhufain yn cadarnhau braint a thiroedd i'r Saeson yn ynys Prydain, mal pei y naill Genedl ormes yn ymddyweddiaw ar llall, onid aeth iddynt wyr Rhufain mal y modd y llosges genfigen ei pherchen o ddyfod yr Ormes Ddu arnynt.

101. Tri Gwrddfeichiad ynys Prydain: Cyntaf fu Pryderi fab Pwyll Pendaran Dyfed, a getwis foch ei dâd tra yttoedd yn

Annwn; ac yng Nglyn Cwch yn Emlyn y cetwis efe wynt. Ail, Coll ab Collfrewi a getwis Hwch Dallwaran Dalben, a ddaeth yng ngorddodwy hyd ym Mhenrhyn Penwedic yng Nghernîw; ac yna myned yn y mor, a'r lle y dathoedd i dir Abertarogi yng Ngwent Iscoed; a Choll mab Collfrewi a'i law yn y gwrych ffordd bynnag ydd elei, ai ar for ai ar dir; ac ym maes Gwenith yng Ngwent y dodwes dri Gwenhithyn a thair Gwenhynen; ac er hynny y mae goreu Gwenith a mêl yng Ngwent: ac o Went y cerddei hyd yn Nyfed, ac y dodwes ar Heiddyn a Phorchellan; ac er hynny goreu Haidd a Moch yn Nyfed; ac yn Llonnio Llonnwen y dodwes y rhain. Gwedi hynny y cerddwys hyd yn Arfon, ac yn Lleyn y dodwes ar y Gronyn Rhyg; ac er hynny goreu Rhyg yn Lleyn ac Eifionydd; ac er ystlys Rhiwgyferthwch y dodwes ar Genau Blaidd a Chyw'r Eryr; a rhoddi'r eryr a wnaeth efe i Frynach Wyddel o Ddinas Affaraon, a'r blaidd y rhoddes efe i Fenwaed arglwydd Arllechwedd: a llawer o son y sydd am Flaidd Brynach ac Eryr Menwaed: ac oddiyna myned yd y Maen Du yn Arfon, lle dodwes ar geneu Cath; a Choll mab Collfrewi ai teflis ym Menai; a honno oedd y Gath Balwg, a fu'n Ormes ynys Mon wedi hynny. Trydydd, Trystan ab Tallwch, a getwis foch March fab Meîrchion, tra aethai y meichiad yn gennad at Essyllt i erchi oed a hi; ac Arthur, a Marchell, a Chai, a Bedwyr, a fuant eill pedwar ar ymgais a chyrch, ac nis gallasant gael cymmaint ac un banw, nag o rôdd, nag o brŷn, nag o dwyll, nag o drais, nag o ledrad. Sef achaws au gelwid y Gwrddfeichiaid am nas gellid nag ynnill na gortrech arnynt am un o'r moch a gedwynt, eithr eu dadfer a wnaent ar eu llawn gynnydd i'r rhai au pieuffynt.

102. Tri Serchogion ynys Prydain: Cyntaf, Caswallawn ab Beli am Fflur ferch Mygnach Gorr, a myned yn ei chyrch hyd yn Nhir Gasgwyn, yn erbyn gwŷr Rhufain, a'i dwyn ymaith, a lladd chwemil o'r Caisariaid; ac yn nial hynny o alanas y daethant wyr Rhufain i ynys Prydain; Ail fu Trystan fab Tallwch am Essyllt ferch March ab Meirchion ei Ewythr; Trydydd, Cynon am Forfydd ferch Urien Reged.

103. Tair diweirferch ynys Prydain: Trywyl ferch Llynghesawl Llaw hael; Gwenfronn ferch Tudwal Tudclud; a Thegau Eurfronn, yr honn oedd un o dair Gwenriain Llys Arthur.

104. Tair diweirwraig ynys Prydain: Arddun gwraig Catgor ap Collwyn; Efiliau gwraig Gwydyr Drwm; ac Emerchred gwraig Mabon ab Dewein Hên.

105. Tair Anniweirwraig ynys Prydain, sef oeddynt tair merched Culfynawyd Prydain: un, Essyllt Fyngwen gordderch Trystan ab Tallwch; Ail, Penarwen gwraig Owain ab Urien; Trydydd, Bun gwraig Fflamddwyn.

106. Tair Gohoyw Rïain ynys Prydain: Angharad Tonnfelen, merch Rhydderch Hael; Annan ferch Maig Mygedwas; a Pherwyr ferch Rhun Ryssedffawr.

107. Tair Gwenrïain ynys Prydain: Gwenn ferch Cywryd ab Crydon; Creirwy merch Ceridwen; ac Arianrod ferch Dôn.

108. Tair Gwenrïain Llys Arthur: Dyfir wallt euraid; Enid ferch Yniwl Iarll; a Thegau Eurfronn: sef oeddent Tair Rhiain Ardderchawg Llys Arthur.

109. Tair Gwragedd Arthur, sef oeddent ei Dair Prif Riain; nid amgen, Gwenhwyfar ferch Gwythyr fab Greidiawl; a Gwenhwyfar ferch Gawrwyd Ceint; a Gwenhwyfar ferch Ogyrfan Gawr.

110. Tair Prif Gariadwraig Arthur: un, Garwen ferch Henyn Tegyrn Gwyr ac Ystrad Tywy; a Gwyl ferch Eutaw y Gaerworgorn; ac Indeg ferch Afarwy Hir o Faelienydd.

111. Tair Priflys Arthur: Caerllion ar Wysg yng Nghymru; Celliwig yng Nghernîw; a Phenrynn Rhionydd yn y Gogledd, ac yn y tair hynny cynnal y tair Prifwyl Arbennig, nid amgen, y Nadolic, y Pasg, a'r Sulgwyn.

112. Tri Thrwyddedawg Hanfodawg Llys Arthur: Llywarch Hên ab Elidir Lydanwyn, a Llemmenig, a Heiddyn Hir: sef meib beirdd oeddynt.

113. Tri Gogyfurddion Llys Arthur: Dalldaf mab Cynin Côf; a Thrystan mab March ab Meirchion, a Rhyhawd mab Morgant ab Adras.

114. Tri Unben Llys Arthur: Goronwy ab Echel Forddwydtwll, a Chadraith ab Porthor Godo; a Fleidur Fflam mab Godo: sef oeddent yn Dywysogion yn Berchennogion Gwlad a Chyfoeth, a gwell oedd genddynt no hynny aros yn Farchogion yn Llys Arthur, gan y bernid hynny yn bennaf ar bob anrhydedd a bonheddigeiddrwydd, a ellid wrth a gair y Tri Chyfiawn Farchawg.

115. Tri Marchogion Aurdafodogion Llys Arthur: Gwalchmai ab Gwyar, a Drudwas fab Tryphin ab Madawc fab Uthur, a doethaf ar bob doethion o'u hamser oeddynt, ac mor deg a llaryeidd eu

hymddwyn, ac mor hyawdl a hynaws eu holl ymadroddion, fel nas gallai neb ball iddynt ar a geisiynt.

116. Tri Marchog Cynghorddoeth Llys Arthur: Cynon mab Clydno Eiddin; ac Arawn fab Cynfarch; a Llywarch Hên mab Elidir Lydanwyn: ac ni chaid amgen na llwydd i bob Cynghor o'u heiddaw a wnaed, ac aflwydd a gaid lle bynnag nas gwneid yn oll eu cynghoreu.

117. Tri Marchawg Cyfiawnbwyll Llys Arthur: Blas mab Tywysawg Llychlyn, a Chadawg fab Gwynlliw Filwr, a Phadrogl Paladrddellt mab Brenin yr India: Cynneddfeu y rhai hynny oedd amddiffyn pob gweinion ac amddifaid, a gweddwon, a gwyryfon, a phawb a roddent eu hunain yn nawdd Duw a'i dangnef; a phob tlawd, a gwann, a dieithr, a'u gwared rhag trais, a cham, a gorddwy: Blas drwy Gyfraith fydawl; a Phadrogl drwy Gyfraith Arfau; a Chadawc drwy Gyfraith Eglwys a Deddfeu Duw: ac ni wnaent nac o barch nac o ofn, nac o serch nac o gas, nag o bwyll, nag o ddarwedd, nag o ddig, nag o drugaredd yn y byd, namyn a fyddai iawn a chyfiawn herwydd deddf Duw, ac ansawdd daioni, a gofynnion cyfiawnder.

118. Tri Marchawg Brenhinawl Llys Arthur: Morgan Mwynfawr ab Adras; a Medrawd ap Llew ap Cynfarch; a Hywel mab Emyr Llydaw: cynneddf iddynt, oedd, eu bod mor hynaws, a llaryaidd, ac addwyn eu hymadroddion, ag y byddei anhawdd gan undyn o'r byd ommedd a naccau iddynt a geisiynt.

119. Tri Marchog Serchogion Llys Arthur, a goreu wrth osb a phellennig, a haelaf o'u roddion a'u cymmwynas: Gwalchmai ab Gwyar, a Garwy mab Geraint ab Erbin, a Chadeir eil Seithin Saidi; ac nis gallei neb naccau a geisiynt rhag eu serchocced, a chymmaint eu serch hwy tuag at bob dŷn fal nas ceisiynt amgen nog a geisiai gâr y gan a garai yn gywir.

120. Tri Anhüol Farchogion Llys Arthur: Eithew mab Gwrgawn, a Choleddawg mab Gwynn, a Geraint hir fab Cymmannon Hên: sef gwŷr gwreng oeddynt o feibion eillion; ond cystal eu gair a'u cynnheddfau am addwynder, a hynawsder, a llaryeidd-der, a doethineb, a gwrolder, a chyfiawnder, a thrugaredd, a phob campau a gwybodau moliannus, yn heddwch ac yn rhyfel, fal nas gweddai amgen na Llys Arthur, ai breiniau, ai thrwydded iddynt.

121. Tri Marchawg Llys Arthur a gadwasant y Grëal: Cadawc fab Gwynlliw, ac Illdud Farchawg a saut, a Pheredur fab Efrawc.

122. Tri Diweir Farchogion Llys Arthur: Cadawc ap Gwynlliw, ac Illdud Farchawg, a Bwrt mab Bwrt brenin Llychlyn: sef ni wnaeth un o honynt bechawd cnawdol erioed, ac ni fynnynt gyfathrach, na chyd a gwragedd, namyn bucheddu yn weryddon, a bod wrth ddeddf Duw a'r Ffydd yng Nghrist.

123. Tri Oferfeirdd ynys Prydain: Un, Arthur; Ail, Cadwallawn ab Cadfan; Trydydd, Rhyhawd eil Morgant Morganwg.

124. Tri Eurgryd ynys Prydain: Caswallawn ab Beli; pan aeth hyd yng Ngwasgwyn i gyrchu Fflur merch Mygnach Gorr, a ddyged o Lathlud yno i Gaisar amherodr y gan a elwid Mwrchan Leidr, brenin y Wlad honno, o chär Iwl Caisar; a Chaswallawn ai dyges yn ol i ynys Prydain; ail, Manawydan ab Llyr Llediaith, pan fu hyd ar Ddyfed yn dodi Gorddodau; a Llew Llaw Gyffes, pan fu ef gyda Gwydion mab Dôn yn ceisio Enw ac Arfaeth y gan Riannon ei fam ef.

125. Tri Phrifardd Bedydd ynys Prydain: Merddin Emrys, Taliesin Ben Beirdd, a Merddin ap Madawg Morfryn.

126. Tair Talaith Teyrnedd a ddodes Rodri Mawr yng Nghymru: un, Dinefwr; ail, Aberffraw; Trydydd, Mathrafal; a Thywysawg Taleithiawg ym mhob un o'r Tair Talaith; a'r hynaf ei oed o'r tri thywysawc, bynnag y byddai o honynt, yn Benn Teyrnedd; sef hynny brenin Cymru oll; a'r ddau eraill wrth ei air ef, a gair ei air ef ar bob un o naddynt, a phenraith a phenhynaif hwnnw ym mhob Gorsedd Ddygynnull, ac ym mhob Cyffro Gwlâd a Chenhedl.

Ac felly terfyna chwech ugain a chwech o Drioedd Ynys Prydain.

A'r Trioedd hynn a dynnwyd o Lyfyr Caradawc Nant Garfan, ac o Lyfyr Ieuan Brechfa, gannof fi Thomas Jones o Dregaron; a hynn a ellais i gael o'r trichant. —1601.

AMRYWIAETHAU I'R TRIOEDD BLAENOROL,

(*Yn dechreu yn tudalen* 388).

Allan o Lyvyr Mr. Paul Panton.

3. Teir rhag ynys: Mon a Manaw ac Ynys Weith; a seith ragynys arugeint; a phedwar anrhyfedd ar ddeg.

4. Teir prif Aber a seith ugeint y sydd ydanei; a phedwar porthfa ar ddeg a deugeint; a their prif gaer ar ddeg ar

hugeint, &c.—Yn lle *Caer Seri, C. Grant, C. Urnach, C. Selemion, C. Lifidit, C. Ex,* darllen Caer Siri, C. Grawnt, C. Urnaws, C. Selymon, C. Ligidit, C. Exson.

7. Yn lle *Caerlleon ar Wysg,* darllen Mynyw: Yn lle *Betwini yn pen escub,* darllen Betwini escob: Yn lle *Penryn Rhionydd* darllen Penryn Rhionedd.

11. Tri chyfor a aeth or ynys hon ac ni ddaeth yr un onaddunt drachefn: un a aeth gan Elen Lluddyawc a Chynan i brawt, a hwnnw ni ddaeth drachefyn; yr eil aeth gan Irp Luydawc a ddaeth yman yn amser Cadyal mab Erin i erchi cymmorth ir ynys hon; ac ni ddoeth ganthaw ir gaer gyntaf, namyn ef ai was. Sef a archei o bob prif gaer yr ynys deu cymmeint ac a ddelei ganthaw iddi; ac ni ddoeth ganthaw ef i mywn namyn ef ai was. Ac i bu mor arddustru gan wyr yr ynys hon hynny, ac i rhoddasant iddaw ef y cymmorth; a hwnnw eissioes llwyraf llu a aeth or ynys hon: ac ni ddeuth drachefyn na hwy nau llinys; sef i trigasant wy yn y ddwy ynys yn ymyl mor Groec; sef oedd y gwyr hynny eu henwau Gals ac Afena.[1] Y trydydd llu aeth gan Gaswallawn mab Beli, a Gwenwyn a Gwanar meibion Lliaws mab Nwyfre ac Arauron[2] ferch Beli eu mam y fynet trwy for a rhwysc y Kesseryeit or ynys hon.[3] Sef i mae y gwyr hynny yn Ghascwyn. Sef oedd y rhif a aeth gan bob un o naddunt un fil a thriugeint.[4] A rhei hynny a oedd Tri Arianllu. Sef oedd yr achaws i gelwit felly, achaws mynet eur ac ariant yr ynys ganthunt, a dethol gwyr o oreu i oreu. Ac un llu haeach fu gymmaint ar tri llu hynny a aeth gyda Maxen Wledic i Lydaw, a phan ddanfonawdd Cynan Meiriadawc at Dunawt tywysawc Cernyw i gaffael Ursula ei ferch ydd aeth or dyledogion un fil ar ddeg o forwynion merthyri y sydd yng Coloyn: ac hefyd deugein mil o wragedd ereill, ac ni ddoeth yr yn drachefyn.

12. Yn lle *Tri tharw cad,* darllen Tri tharw kaddug: yn lle *Cynfawr Cad Cardwc,* darllen kynfawr katgadduc.

13. Yn lle *Elmur mab Cadeir,* darllen Elinwy ap Cadegyr.

14. Tri lleddf unben ynys Prydein: Llowarch hen mab Elidir Lydanwyn a Manawydan mab Llyr Lledieith a Gwgon Gwron mab Peredur mab Eliffer Gosgorddfawr.

15. Tri unben llys Arthur: Gowronwy mab Echel forddwytwll, a Chadeeit mab Porthawr gadw a Ffleudur fflam.

16. Tri unben Deifyr a Brenych Gal (Kall) mab Dysgyfdawd, ac Ysgafnell (Ysgwfnell) mab dysgyfdawt, a Diffyddell mab Disgyfdawd: a thri meib beirdd oeddynt ell tri.

17. Yn lle *Gwaewrudd,* darllen Gwarthrudd, Gwaurudd: neu Gwawdrudd: Un lle *a mian Ferdic,* darllen Afan Ferddig.

21. Yn lle *Rineri, Tinwaed a Ffryder,* darllen Rhiferi, Dinawc a Phryder.

24. Yn lle *Enfael,* darllen Enwael; a chwanega—a Gweir Gwrhyd fawr.

27. Tri glew Y. P. Tri meib Haiarnfedd Fradawg: Grudner, a Henpen, ac Edenawc.

30. Yn lle *Pwyll amwyn,* darllen Pwyll pen Annwuyn: yn lle *Dallweir Dalben,* Dallwyr Dallben: yn lle *Gorddodo,* Gordody: yn lle *Llonwen,* Llonion: yn lle *Eryr a roddes Collfrewy i Frynach,* Eryr a roddes Coll mab Collfrewy i Vrerynach: yn lle *Eryr Brynach,* Eryr Breunach.

32. Tri phrif Hut Y. P. Hut Math ap Mathonwy, a hut Uthur Bendragon, a hut Gwyddelyn gorr.

33. Yn lle *lledrithiawc,* darllen Lledurithawg: yn lle *Menyw,* Menw: yn lle *Cibddar,* Kilidar.

34. Yn lle *ni ofynnasant ddim iawn iddaw rac gorfot arnaddunt y adaw,* darllen ni ofynnasant ddim iddaw:[1] yn lle *pan fu y ddifancoll a aethant yr mor,* darllen a aethant ir mor.

35. Yn lle *Eda Glinmawr,* darllen Oda Glinvawr (a Damglymor); darllen y trydydd fal hyn, A theulu Alan Ffyrgan a ymchwelasant i wrthaw hyt nos ae ellwng ae weision i Gamlan ac yno i llas.

36. Teir Gosgordd adwy Y. P. Gosgordd Mynyddawg Eiddyn, a gosgordd Melyn ap Cynfelyn, a gosgordd Dryon mab Nudd.

37. Yn lle *Trywyr a wnaeth y teir mat gyflafan Y. P.* darllen Trywyr a wnaeth teir mat gyflafan Tri meib Deisyfdawt;[2] yn lle *dwy celein,* deuddyn; yn lle *Yscafell,* Yscafnell; yn lle *Diffeddell,* Diffet dell.[3]

[1] Arall—Yrp Lluyddawg yn oes Cadyal mab Eryn, a ddaeth yman i erchi cymmorth, ac nid archei o bob prif gaer namyn deu cymmeint ac a ddelei ganthaw iddi; ac ni ddoeth ganthaw ir gaer gyntaf, namyn ef ai was; ac arddustru fu rhoddi hynny iddaw. A hwnnw eissioes llwyraf llu a aeth or ynys hon, ac ni ddoeth drachefyn neb o naddunt. Sef y lle y trigws y gwyr hynny yn ddwy ynys yn emyl mor Groec; sef yw y ddwy ynys hynny Gals ac Afena.

[2] Arall, Arianrhot.

[3] Arall, trwy for yn ol y Cessarieit.

[4] Arall, sef eirif a aeth ym pob un or lluoedd hynny un fil ar ugeint.

[1] Arall, Teulu Caswallawn ap Beli pan fuant hualogion.

[2] Arall, Dysgyfdawd.

[3] Arall, Diffydel,

38. Yn lle *Eidyn mab Einygan* darllen Eiddyn mab Einiawn;[1] yn lle a *Llofan Llawddino a laddawdd Uryen mab Cynfarch*, darllen a Chynon mab Clydno Eiddin a Dyfynnawl mab Mynedawc Eiddin a laddodd Urien mab Cynfarch.[2]

41. Yn lle *gormedd*, darllen gormes; yn lle *Lludd mab Beli*, Caswallawn m. Beli; a chwanega ar ol *drachefyn*, ac or Afia pann hanoeddynt: y drydedd fal hyn, Gormes y Saeson a Hors a Hengist yn bennaduriait arnaddunt.

45. Yn lle *tri chudd a thri datcudd Y. P.* darllen Tri matcudd pan guddiwyd, a thri anfad datcudd ynys Prydain pan datcuddiwyd; mal hyn yr ail cudd, Esgyrn Gwrthefyr fendigeid a gladdwyd ym mhrifŷrdd (mhrif pyrth) yr ynys hon, a hyt tra fei yno ni ddoei ormes ir ynys: mal hyn y trydydd, cudd y dreigieu a gudd-iawdd Lludd mab Beli yn ninas ffaran yng Cerrig Eryri.[3]

51. Yn lle *Matholwch Wyddel*, darllen Mathonawc; yn lle *Branwen*, Bronwen.

53. Yn lle *March Meirchiawn*, darllen Marach.

59. Yn lle *prif riain*, darllen prifwragedd; darllen yn olaf Gwenhwyfar ferch Gawrydd Keint.

61. Yn lle *Tri marchawg yn llys Arthur o gawsant y Greal*,[4] darllen y tri marchawg gwyry oedd yn llys Arthur, nid amgen. Galath ap Lawnselot dy Lac; Peredur ap Efrog iarll; Burt ap Burt brenin Gasgwyn, pa le bynnac i delei y rhai hyn, lle na bei na chawr na neb rhyw beth anysbrydol er kadarned vei eu harfeu a däed vac eu kallonneu ni ellynt ddim oe haros. Yn lle *Galath*, Galaad; yn lle *Brangor*, brenin Brangor.

65. Tri aerfeddawc Y. P. Selyf mab Cynan Garwyn, ac Urien mab Cynfarch, ac Afaon m. Taliessin.

72. Yn lle *Difwg mab Alban*, darllen Difwng mab Alan: yn lle *Doler mab Mwrchath*, Golor mab Murthach.

82. Tri marchawg eur dafodiawc oedd yn llys Arthur; nid amgen Gwalchmai ap Gwyar, Drudwas ap Tryffin, Eliwlot ap Madog ap Uthur; canys nid oedd na brenin na iarll, nag arglwydd ag i delei y rhai hyn attunt nas gwrandewynt; a pha neges bynnac a geissent hwy yntwy ai mynnynt naill ai o fodd ai o anfodd.

83. Tri brenhinol farchawg oedd yn llys Arthur, nid amgen Nasiews, brenin Denmarc; Medrod ap Llew ap Cynfarch; Howel ap Emyr Llydaw; ac nid oedd nag ammerawdyr na brenin a ballei ou neges ir rhei hynny o achos eu tecced au doethed, pan ddelynt mewn heddwch; a hefyd nid oedd na milwr na rhyswr a allei eu haros pan ddelynt mewn rhyfel er daed vae eu harfeu; ac am hynny y gelwid hwynt yn farchogion brenhinawl.

84. Yn lle *tywyssog Llychlyn*, darllen iarll Llychlyn: yn lle *eu cynneddfeu oedd*, &c. darllen cynneddfeu y rhei hynny, pwy bynnac a wnelei gam a dyn gwan, pwy bynnac vei, hwynt a hymleddynt yng kweryl y kyfiawnder ag er kadarned vae hwynt ae gorfyddynt kanys ymroddi a wnaethaeddynt i gadw kyfiawnder ar dyn gwann hwy au helpynt ymhob un or teir kyfreith: nid amgen Blas yn y gyfraith vydol; Kadawc o gyfreith eglwys; Pedrogl o gyfreith arfeu: am hynny i gelwit hwynt Tri Chyfiawn Farchawg.

85. Yn lle *Trywyr a ddiangasant o Gamlan*, &c. darllen Tri Gwrthwyneb farchawg oedd yn llys Arthur, nid amgen, Morfran ap Tegit, Sanddef bryd Angel, a Glewlwyd Gafaelfawr: kynneddfau y rhai hyn oedd, gwrthwyneb oedd gan neb ballu uddunt pa neges bynnag ac y geissynt: Sanddef rhag ei decced, Morfran rhag ei hacred, a Glewlwyd Gafaelfawr rhag ei faint ai gryfed; ac am hynny ni wyddiad neb beth oedd oreu ai rhoi ai pallu uddunt y neges a geissynt; ag am hynny i gelwid hwynt gwrthwyneb farchogion.

86. Tri chynghoriad farchawg oedd yn llys Arthur, nid amgen Kynan ap Clydno Eiddun; ac Aron ap Kynfarch ap Meirchion gul; a Llywarch hen ap Elidir Lydanwyn: ar tri marchawg hynny a oeddynt gynghorwyr i Arthur, pa ryw ryfel bynnag na bygwth a vae arno, hwynt ae kynghorynt hyd na chae neb y gorvod ar Arthur, ac am hynny i gorfu ef ar bob kenedloedd drwy dri pheth a oedd yn ei ganlyn, nid amgen gobeith da ac arfeu kyssegredig y rhai a ddanfones Iesu Grist iddaw, a rhinwedd ei filwyr: ac am hynny i gwiscodd ef ddeuddeg coron am ei ben, ac i bu ef amherawdyr yn Rhufain.

90. Yn lle *tri dyn goreu wrth osp*, darllen Trywyr goreu yn llys Arthur wrth

[1] Arall, Heiddyn mab Einygan.

[2] Arall, a Llofan Llawddifo a ladawdd Urien mab Cynfarch.

[3] Arall, Tri chudd a thri datcudd ynys Prydein; Bendigeituran m. Llyr a gladdwyt yn y Gwynfryn yn Llundein, a hyt tra vei y pen yn yr ansawdd ydd oedd yno ny ddoe ormes byth ir ynys hon. Eil esgyrn Gwerthefyr vendigeit a gladdwyt ym prif byrth yr ynys hon. Trydydd y dreigieu a gladdwys Lludd m. Beli yn Dinas Emrys yn Eryri.

[4] Arall, a ennillodd y Greal ac eu dug i nef.

osp : yn lle *a Chadyrieith Saidi*, a Chadyryeit m. Saidi.

TRIOEDD Y MEIRCH, td. 20.

1. Yn lle *o Benllech Elidir*, darllen o Benllech : yn lle *Gwynda gyoet, a Gwynda Reinyat*, Gwyn da gyfed, a Gwyn da remat : yn lle *Prydelw*, Prydelaw : yn lle *Gelbeneſin*, Gilbeneſyn : ar ol *pedrain y March*, darllen ai draet yn y dwſyr : ar ol *y trydydd marchlwyth a ddug*, darllen Heid march Gwrthmwl wledig a ddug ; yn lle *Gweir a Gleis ac Arthanat*, darllen Gneir a Gleis ac Arthynad.[1]

3. Yn lle *tynnedig*, darllen rhynedig ; yn lle *ac Awyddawr breichir march Cyhoret eil Cynan*, a Rhuddfron Tuthvleidd march Gilb ap Cadgyffro : yn lle *Rhuddfreon Tuthfleidd march Gilbert mab Cadgyffro*, ac Awyddawc vreich hir, march Kyhoret eil Cynan.

4. Yn lle *Bucheslan*, darllen Bucheslom, neu Buchesdom.

5. Yn lle *Cunin*, darllen Cwfin : yn lle *Rhuddfrych*, Arwlvrith ; yn lle *Gwelwgan Gohoywgein*, Cronach Arwch.

6. Yn lle *carn aflawg*, darllen cyflym.[2]

[1] *Arall o lyvyr gorhynol.*—TRI marchlwyth ynys Prydein ; Du moroedd, march Elidir mwynfawr, a ddug seithnyn a hanner arnaw o ben Llech Elidir yn y Gogledd hyd ym mhen Llech Elidir ym Mon ; sef rhei oeddynt Elidir ac Eurgein ferch Faelgwn ei wreig, a Gwynda Gynydd, a Gwynda Rhieiniad, a Manach Nawmon yn gynghorwr, a Phedrillaw fenestyr, ac Arian fagyl ei was, a Gellfeinesin, a nofies ai ddwylaw ar bedrain y march a hwnnw fu hanner y dyn. Ar eil marchlwyth fu Goron march meibion. Oliffer Gosgorddfawr, a ddug Gwrgi a Pheredur a Dunod vurr a Chynfelyn Drwscl, i edrych mygedorth Gwynddole. Ar trydydd, march meibion Gwrthmwl wledig, a ddug arnaw Gwair a Chlais ac Arthenad yn erbyn yr Allt Faelwr yng Ceredigiawn i ddial eu tad. Cynneddf oedd ar Faelwr, na chaye i borth er un marchlwyth, ac yna i lladdassant.

[2] Arall, Cethin Carnaflaw march Iddon mab Enyr Gwent.

7. Yn lle *Cynadaf*, darllen Cuneddaf ; yn lle *Arfwl*, Arwl ; yn lle *Rhuddlwyd*, Dulwyd.

10. Yn lle *Gwlwlwyd ;* darllen Gwylwlydd.

11. Yn lle *Olifer*, darllen Eliffer ; yn lle *Cornillo*, Carnillo.

CHWANEGIAD O L. P. P.

TRI chat farchawc oedd yn llys Arthur : nid amgen Cadwr iarll Kernyw, a Llawnslot dy Lac, ac Ywain, ap Urien Rheget. Kynneddfau y rhai hyn oedd, ni chilynt nag er gwaew nag er saeth nag er kleddyf, ac ni chafas Arthur gywilydd mewn brwydyr y dydd i caffai ef weled eu hwynebeu ac am hynny i gelwit hwynt katvarchogion.

TRI lledrithiog farchawg oedd yn llys Arthur : nid amgen Menw ap Teirgwaed, Trystan ap Tallwch, Kai hir ap Cynyr farfog, canys ymrithio a wneynt yn y rhith i mynnynt, pan vae galed arnynt, ac am hynny ni attai neb eu gorfod rhwng eu kryfder au dewrder au hud au lledrith.

Wrth y Trioedd, o ba rai y tyned yr amrywiaethau uchod, y mae y geiriau hyn :—"Y Trioedd uchod a gefais i yn ysgrifennedig mewn llaw ewingron a ysgrifennesid uwchlaw chwechan mlynedd cyn no hyn, ac a gollasei eu dechreuad hwynt, ond cymmeint ac a gefais mi au hyscrifennais yn y modd i cefais.

Sic Jones."

Wrth y Trioedd, o ba rai y tyned y chwanegiadau uchod, y mae y geiriau hyn :—"Ac fal hyn a escrifennais i o law Simwnt Fychan y terfyna y 2. dydd o fis Chwefror 1640. Jo. JONES."

BONEDD SAINT YNYS PRYDAIN:

ALLAN O

LYVYR HAVOD YCHDRYD.[1]

Dewi mab Sant. mab keredic. mab kuneda wledic. a nonn verch gynyr o gaer gauch ym mynyu y vam.

Docuael mab ithael mab keredic mab kuneda wledic.

Tyssul mab corun. m. keredic. m. kuneda wledic.

Carannauc. m. corun. m. keredic. m. kuneda wledic.

Pedyr mab corun. m. keredic. m. kuneda wledic.

Teilyau. m. enoc. m. hedun dun. m. keredic. m. kuneda wledic.

Guynlleu m. kyngar. m. garthauc. m. keredic. m. kuneda wledic.

Auan buellt m. kedic. m. keredic. m. kuneda wledic.

Kyngar m. garthauc. m. keredic. m. kuneda wledic.

Kyndeyrn m. kyngar. m. garthauc. m. keredic. m. kuneda wledic.

Kynuelyn m. bleiddut. m. meiryaun. m. tybiaun. m. kuneda wledic.

Edern m. beli. m. run. m. maelgun. m. katwallaun llauhir. m. einyaun yrth. m. kuneda wledic.

Einyaun vrenhin yn llyyn. a seiryoel. ympenn mon. a meiryaun ymmerthyr.

Meiryaun yngkantref meibyon owein danwyn. m. einyaun yrth. m. kuneda wledic.

Katwalaudyr vendigeit. m. katwallaun. m. katuan. m. iago. m. beli. m. run. m. maelgun. m. katwallaun llawhir. m. einyaun yrth. m. kuneda wledic.

Deinyoel mab dunaut vyr. m. pabo post prydein. a dewei verch leennauc y uam.

Assa m. sawyl ben uchel. m. pabo post prydein. a guenassed verch rein o rieinuc y vam.

Kyndeyrn. m. garthwys. m. owein. m. uryen. a denu verch leudyn luydauc odinas eidin yny gogled y vam.

Gorust mab gueith hengaer. m. elphin. m. uryen. ac eiryoruy merch glydno eidin y vam.

Kadell. m. Uryen.

Buan m. ysgun. m. llywarch hen.

Lleudat yn henlli. a baglan yngkoet..... ac eleri ym penn nant guytherin yn rywynnyauc. atheguy. athevrydauc iscoet. meibyon dingat m. nud hael m. senillt. m. kedic. m. dyfynwal. m. edynyuet. m. maxen wledic. a thenoi verch leudun luydauc. odinas eidin yny gogled eu mam.

Katuan sant yn henlli. m. eneas ledewic o lydau. a guenteirbronn merch emyr llydau y nam.

Hennen[1] m. guyndaf hen o lydau periglaur y gatuan. ac yr seint a unant ynghyt oes ac ef yn henlli.

Kynan. a dochduy. a mael. a sulyen. a thanuc. ac eithras. a llewen. a llenab. a theguyn. adoethant gyt achatuan yr ynys honn.

Padarn m. petrun. m. emyr llydau. kevynderu y gatuan.

Tedecho. m. annun du. m. emyr llydau. kevynderu y gatuan.

Trunyau m. diuuc. m. emyr llydau. kevynderu y gatuan.

Maelrys. m. guydno. m. emyr llydau. kevynderu y gatuan.

Tegei ym maes llann glassauc yn arllechwed. atherillo yndineirth yn ros. meibyon ithael hael olydau. allechit yn arllechwed. chwaer udunt uynteu.

Kybi mab selyf. m. gereint. m. erbin. m. cystennin gorneu.

Padric. m. alvryt. m. goronuy o waredauc yn aruon.

Katuarch sant yn aberrych ynllyyn. athangun yn llann goet ym mon. a maethlu

[1] Corf y llyvyr hwn ydoedd Meddyginiaeth Meddygon Myddvai; a Bonedd y Saint yn ei ddiwedd.

[1] Henwyn.—*Llyvyr Brook o Vawddwy.*

yngkarnedaur ym mon. meibyon caradauc vreichvras mab llyr marini.

Beuno. m. bugi. m. guynlliu. m. gliwys. m. tegit. m. kadell. apheren verch leudun luydauc odinas eidin yny gogled y vam.

Cannen sant[1] m. guydlleu. m. guynlleu. m. gliwys. m. tegit. m. kadell. olann gaduc yngguent.

Tussiliau. m. brochuael ysgithrauc. m. kyngen. m. kadell dyrnlluc ac ardun verch pabo post prydein or gogled y vam.

Llywelyn ortrallung. m. tegonuy. m. teon. m. guineu deu vreuduyt. a gurnerth sant. m. yr llywelyn oed hunnu.

Elhaearn ymmaes kegitua ympowys. a lluchhaearn ynghetewein. a chynhaearn o ynys gynhayrn yneidyonyd. meibyon hyrgaruael mab kyndruyn oles tinwynan yngkaereinyaun ympowys.

Guyduarch m. amalarus tywyssauc y puyl.

Ystyphan m. mawan. m. kyngen. m. kadell dyrnlluc.

Pedrauc m. clemens tyuyssauc o gernyu.

Tutclut. aguennoedyl. a merin. a thutno ynghyngreadur. a seneuyr. meibyon y seithennin vrenhin o vaes guydno aoresgynnaud ymor ydir.

Peris sant kardinal o ruuein.

Bodo. a guynnin. a brothen sant. meibyon Glanauc. m. helyc voel otyno helyc.

Tyvredauc ymmon. adwenyr ymottyfarru yntegeingyl. a theyrnauc yndyffryn cluyt. a thudyr yndarywein ynkeueilyauc. brodoryon. meibyon haustyl gloff. a diuanned merch amlaud wledic eu mam.

Keidau m. ynyr guent.

Madrun verch wertheuyr brenhin yr ynys honn. ac annun llauvoruyn idi.

Tecuan sant ym mon. m. carcludwys. m. kyngu. m. yspuys. m. kadraut calch uynyd. a chenaf verch tewdyr maur y vam.

Elaeth vrenhin. m. meuric. m. idno. ac onnen grec verch wallauc vab lleennauc y uam.

Mechyll m. echwys. m. guynn gohoeu.

Kowy m. y mirvinen hen. a chainell gureic ovot angharat. yngholemaun y vam.

Deunauc sant. m. kaurdaf. m. kradauc vreichvras.

Collen mab petrun. m. coledauc. m. guynn mel angell. merch kyuelch. m. tut dawal tutclut. o ethni wydeles y vam.

Idloes m. guidnabi. m. llawrodet varuauc.

Nidan ym mon. m. goruyn. m. pasgen. m. uryen.

Dwyvael m. pryder. m. dolor dyfyr dieifyr a byrneich yny gogled.

Eurgein merch uaelgun guyned. m. katwallaun llawhir. m. einyaun yrth. m. kuneda wledic.

Llonyan llau vur.[1] m. alan ffergan. m. emyr llydau.

Guenan a noethon. meibyon gildas m. kadu.[2]

Gwrhei m. kadu[3] o penn ysteryueit yn aruistli.

Garmon m. ridicus. ac yn oes gurtheyrn gwrtheneu ydoeth i'r ynys honn. ac o freinc yr hanoed.

Dona ymmon. m. selyf. m. kynan garuyn. m. brochuael yscithrauc.

Peblic sant yn y gaer yn aruon. m. maxen wledic. amperaudyr ruuein. ac elen verch eudaf y vam.

Elien keimyad m. alltu redegauc m. carcluduys. m. cyngu. m. yspuys. m. cadraud calchvynyd. athecvan[4] verch teudur maur y vam.

Yma y tervyna boned seint cymry.

[1] Cadwg Cutt, q.—*Llyvyr Brook o Vawddwy.*

[1] Lloniaw llawhir.—*Llyvyr Brook o Vawddwy.*

[2] Gwynyawg a Noethon meibion Gildas ab Caw.—*Ibid.*

[3] Gwr mab Caw.—*Ibid.*

[4] Gwel Tegvan yn y blaen, lle y dywedir Cenaf verch tewdyr maur. Mae camgymmeriad yma; ac o lyvyr Brook o Vawddwy y tynwyd ach Elien uchod, gan vod peth o'r diwedd ar goll yn Llyvyr Havod Ychdryd.

BONEDD Y SAINT:

NEU

ACHAU SAINT YNYS PRYDAIN.

Y CASGLIAD hwn a wnaed gan *Lewis Morris*, yn y vlwyddyn 1760, allan o amryw ysgrivlyvrau hen iawn, dan enw *Bonedd y Saint*, ac *Achau y Saint*, drwy eu cymharu gyd a'u gilydd; ac hevyd drwy eu cyweirio, o gynnorthwy llyvrau ereill.

Un o'r llyvrau, o ba rai y crynôwyd hyn, ydoedd o waith *Thomas Wyn* ab Edmwnd ab Rhys ab Robert ab Ieuan Vychan, B. A. 1577. Hwn yn gyfredin a elwid Llyvyr *Watkin Owain*, gan ei vod eiddo y gwr hwnw, a oedd byw yn Ngwydyr wrth Lanrwst.

Thomas Wyn a wnaethai y llyvyr hwnw allan o'r Ysgrivlyvrau canlynol.

Llyvyr o eiddo *W. Salesbury*, o'r Plas Isav wrth Lanrwst; ac wedi hyny o eiddo Mr. Wyn o Vodysgallen. Arwydd am y llyvyr hwn yw S.

Llyvyr *John Brook* o Vawddwy. Hwn sydd dan arwydd B.

Llyvyr *Robert Davies* o'r Llanerch; yr hwn ydoedd o groen, ac yn hen iawn; a Brut y Breninodd yn rhan vwyaf o hono. Hwn sydd dan arwydd D.

Heblaw *llyvyr Watkin Owain*, a'i amryw awduron, bu y llyvrau canlynol yn gynnorthwy i Lewis Morris.

Llyvyr Bodeulwyn, yn Mon, o eiddo Ieuan ab Sion Wyn; wedi ei ysgrivenu yn 1579. Hwn sydd dan arwydd C.

Llyvyr Henry Rowland, dan arwydd R.

Llyvyr Llywelyn Offeiriad.

Llyvyr Coch o Hergest.

Llyvyr Achau Robert Vychan, o'r Hengwrt.

Llyvyr Llywelyn ab Meredudd, neu Llelo Gwta.

Dau Lyvyr y Dr. Thomas Williams, o Achau y Saint, a ysgrivenid rhwng 1578 a 1609. Un o honynt a dyned allan o lyvyr *Thomas ab Llywelyn* ab Ithel o swydd Flint; yr hwn ydoedd adysgriviad o Lyvyr y Llanerch, gyda chwanegiadau, o lyvrau ereill. Y llall ydoedd gasgliad o waith y Dr. *Thomas Williams* ei hun, allan o amryw lyvrau; ac yn cynnwys llawer o nodau cywrain, nad ydynt yn y llyvyr arall, o waith y gwr dysgedig hwnw. Nid ynt y ddau uchod yn ol trevn yr egwyddor, eithyr, mal yn llyvyr Llanerch, Dewi Sant sydd yn y dechreuad.

A.

ARIANWEN Vch Brychan, gwraig Iorwerth hirflawdd a mam Caenawc mawr. T. W. 2. Hwyrach mai Gwenlliw. yn Ll. S. Gwel. T. W. 2.—CLOC CAENOG.

Arthen ap Brychan, ym Manaw y mae ef yn gorwedd. C. a T. W. 2. Mae lle a elwid Rhiw Arthen wrth Aberystwyth. —RHIW ARTHEN.

Ane ap Caw Cowllwg. C. Mae Capel a elwid Coed Ane yn Mon.—COEDANE. MON,

Arddun benasgell verch Pabo post Prydain mam Tyssilio ap Brochwel *Ycythrog*. Y Cyth roc. S Gwel Tyssiliaw—DOL ARDDUN.

Arddun Benascell uerch Pabo post Prideyn, mam Tissiliaw m. Brochvael esgithrauc. D. LM.

Asaph ap Sawl ap Pabo P. P. a Gwenassed ach Reun hael o Ryfoniog i Vam. C. velly T. W. 2.

Asaph, Assa ap sawel benuchel ap Pabo post prydain, a Gwensaeth ch Rhein o Remwg i fam. B.

Assa mab sawyl benuchel mab Pabo post Prydein a Gwenassed uerch Rein o Rieinwic e Fam. D.—LLANHASSA.

Mae plwyv yn Nyfryn Clwyd, a elwir Llanassa; ac esgobaeth Llanelwy a ddug yr enw hwn hevyd.—ST. ASAPH.

Assa ap sawl benuchel ap Pabo post

Prydain ei fam oedd Gwenaseth verch Run hael o Ryfoniawg. Th. W. 1. Assaph, &c. I. Reyn hael o Ryfoniog ei fam. T. W. 2.

Avan Buellt, m. Cedic m. Ceredic m. Cuneda Wledic o Decued vch Degit voel o Benllyn e vam. D. LM.—LLANAVAN VAWR. LLANAVAN VACH. LLANAVAN y Trawsgoed.

Avan Buellt m. Cedic m. Ceredic m. Cunedda a Thegvedd vch Degid voel o Benllyn i vam. C. Cefnder Dewi. Th. W. 1.

Avan Buellt ap Caredic ap Cunedda Wledic a Thegvedi vch Tegyd Voel o Benllyn i vam. B. Eglwysi yn dwyn enw Avan yw, Llanavan vawr, Llanavan vechan yn Muallt; a Llanavan y Trawsgoed yn Ngharedigion; ac yn Llanavan vawr y mae ei vedd hyd heddyw a'r geiriau hyn arni—

HIC JACET SANCTUS

AVANVS EPISCOPUS.

Mae Lewis Glyn Cothi yn son am dano vel hyn, Prydaf i Afan Buallt.

Aelhaiarn St. Gwel Elhaiarn.—LLANAELHAIARN.

Llanaelhaiarn yn Arvon; ac arall yn Meirionydd.

Arthne. Llanarthne, eglwys yn Nghydweli, swydd Gaerfyrddin.—LLANARTHNE.

Amo. Llanamo, eglwys yn swydd Vaeshyved.—LLANAMO.

Rhosyr yn Mon a elwir Llanamo, yn hen lyvyr i R. Vychan o'r Hengwrt; ond Llannano yw yr enw yn y gymmydogaeth.

Anhun, llawforwyn i madrun verch Werthevyr frenhin ynys brideyn. D. L.M.

Aidan neu Aedan ap Gwruyw wyr Urien Reged, ni wyddys pa un ai Aidan frenhin ai Aiden Voyddog ydoedd yr hwn a rydd enw i Laniden ym Mon. Rowland. Ond gwel Nidan.

Amaethlu eg Carnedavr e Mon mab Caradauc Ureichuras m. Llyr Marini. D. LM. Gwel Maethlu.

Aelgyfarch ap Heli ap Glannog. T. W. 2. Gwel Boda.

Ailfyw fab dirdan a danadlwen verch Ynyr o Gaergawch ei fam. Th. W. 1.

B.

BEUNO, ap Hywgi ap Gwynllyw ap Glywis ap Tegyd ap Cadell osser ufferen veh. S.

Beuno ap Bugi ap Gwynlls ap Tegid ap Cadell deyrnllwg.—B.

Beuno m. hywgy m. Guyn llyu m. Gliwis m. tegit m. Cadell a Pherferen uerch Lewdwn lluydauc o dinas Eidin en e Gogled e vam. D. LM.

Beuno ap Ingi ap Gwynlliw ap Prisc a Theneu verch Leuddyn Luyddog o ddinas Edwin yn y gogledd i fam. T. W. 1.

Beuno ap Binsi[1] &c. ap Cadell deyrnllug .....Peren verch lawden luyddoc o ddinas Edwin, &c. T. W. 2.

Baglan ynghoed Alun, ap Nudd hael ap seuyllt ap Cedig ap Dyfnwal hen ap Ednyvet ap Macsen wledig, a Thebri vch Lewdwn lueddawc o Ddin Eiddin yn y Gogledd i vam. B.—LLANVAGLAN. Gwel Lleuddad ei frawd. C.

Llanvaglan, ei eglwys, sydd yn agos i Gaerynarvon.

Baglan ynghoed Alun ap Dingat ap Nudd, &c. megys Lleuddad. D. L.M. Gwel Lleuddad, Eleri, Tygwy, Tyvriawg, Gwytherin.

2. Baglan a Thanwg a Thwrog meib Ithel hael. Th. W. 1.

Boda a Gwynnun Sant, &c. D. L.M. meibion Helic ap Glanauc. Gwel Brothen.

Boda a Gwynnyn, a Brothen a Chelynin a Rhychwyn ac Aelgyfarch meibion Heli ap Glanawc. T. W. 2.

Neu Bodfan ap Heli ap Glannog o ddyno Heli i goresgynnodd mor eu tir. T. W. 2.

Brothen, St. mab Helic m. Glannawc o Dyno.....a oresgynnws mor ei dir. D. Ei frodyr oedd Boda a Gwynnun. D. L.M. Gwel Bodfan.

Buan ap Pascen ap Llywarch. S.

Buan ap Llywarch hen. Nage ap Yscwn ap Llyw. hen. Ysgwyn. C. Gwel Cadell a Catyel.

Buan m. esgun m. Llywarch heu. D. L.M.

Buan ap Ysgwn ap Llywarch hen. T. W. 1.

Brychan Brycheiniog[2] ap Anllech goronawc[3] Brenhin Ewerddon, a Marchell 'ch Tendric[4] ap Tithffalt ap Teithrin ap Tathal ap Amun[5] ddu Brenin Groec, i Fam. C. Velly T. W. 2.

Tair Gwreig a fu i Frychan, nid amgen no 1. Eurbrawst. 2. Rhybrawst. 3. a Pheresgri, a'i blant ef sydd yn un o'r tair Gwelygordd Saint Ynys Prydain, a'r ail yw Plant Kunedda Wledic, y drydedd yw plant Caw o Brydein. C.

[1] Pesgi.
[2] Brycheiniog.
[3] Gorunawc.—T. W. 2.
[4] Teudric.—T. W.
[5] Annun.—T. W.

Mewn lle arall o'r un llyvyr dywedir mai mam Kynawc vab Brychan oedd Banhadlwedd 'ch Banhadle o Fanhadla Ymhowys.

ENWAU PLANT VRYCHAN.

(O *Lyvyr Bodeulwyn*).

MEIBION VRYCHAN.

1. Kynawc. 2. Cledwyn. 3. Dingad. 4. Arthen. 5. Kyvlevyr. 6. Rhain. 7. Dyfnan. 8. Gerwyn. 9. Kadawc. 10. Mathavarn. 11. Pascen. 12. Neffei. 13. Pabiali. 14. Llecheu. 15. Kynbryd. 16. Kynfran. 17. Hychan. 18. Dyfric. 19. Kynin. 20. Docvan. 21. Rhawin. 22. Rhun. 23. A Chledawc.[1] C.

MERCHED VRYCHAN.

1. Gwladus. 2. Arianwen. 3. Tanglwst. 4. Mechell. 5. Nevyn. 6. Gwawr. 7. Gwrgon. 8. Eleri. 9. Lleian. 10. Nefydd. 11. Rhiengar. 12. Goleuddydd. 13. Gwenddydd neu Wawrddydd. 14. Tydieu. 15. Elined. 16. Keindrych. 17. Gwen. 18. Kenedlon. 19. Kymorth.[2] 20. Dwynwen. 21. Keinwen. 22. Tydvyl. 23. Envail. 24. Hawystl. ac yn 25. Tybie.—C.

Bigel, hwyrach Vigilius. — Llanvigel, Eglwys ym Môn.—Llanvigel.

Maen y Bigel, careg yn y mor yn ymyl Mon ; arall wrth Enlli.

Bach ap Karwed, a adeiloedd yr Eglwys Vach yn swydd Ddinbych, os gwir y chwedyl.—Eglwys Vach.

Berrys.—Llanverrys. Eglwys yn Ial. Dinbych.—Llanverrys.

Brynach. — Llanvrynach, Eglwys ym Mrecheiniog.—Llanvrynach.

Brynach Wyddel a enwir yn y Triodd.

Y Brid, [Saint y Bride], h. y. St. Brides yn Saesoneg : Eglwysi o'r enw yn Morganwg, Penvro, a swydd Vynwy.—Saint y Brid.

Y Wyddeles St. Brigid. yw hon, yn Gymraeg a elwir San Ffraid Leian.—Gwel Llan Saint Ffred.

Mae 2 eglwys iddi yn Maeshysed, 1 yn Brych. 2 yn Morganwg, a 2 yn Mynwy, i gyd 12 eglwys.

Bodfan,

Bodfan, Ernin, Brothen a Brenda meibion Helic ap Gwannauc[3] y rhain a oresgynnodd mor eu tir. Th. W. 1.

Bodfan Sant yn Abergwyngregin yn Arllechwedd uchaf mab Helig ap Glannog. T. W. 1.

Yn llyvyr Llanerch vel hyn, Boda Gwynnun a Brothen, meibion Helig ap Glannauc. L.M.

Brenda St.

Gwir a ddywaid saint Brenda
Nid llai cyrchir y drwg na'r da.

Bliglyd a Gwynhoydyl a merini a Thyneio ynghyngreawdr, meibion i seithinin frenhin a oresgynnodd mor eu tir o faes gwyddno. T. W. 2.

Camgymmeriad yw yr enw yma, mae yn debyg, am y darlleniad hwn yn llyvyr Llanerch, Tutglyt, Gwynhoedyl, merin a Thudno.....vender a Sennevyr meibion Seithinin frenhin.

C. neu K.

Kadwc, neu Kadauc neu Kadawc neu Kadwc Sant ap Gwynlliw ap Glywis ap Tegid ap Kadell, S.—Cadwc Sant m. Gwynllyw m. Gliwis m. Tegid m. Cadell. D. —Llangadog vawr, swydd Gaervyrddin.

Cadwg ap Gwynlliw ap Glwys ap Tegid, ap Cadell o Langadog yn Gwent. B. Gwel Cattwg.—Llangatwg dyfr. Wysg Ll. Gattwg meib. Afel Ll. Gattwg Clennig. i gyd yn Mynyw.

Kadawc ap Brychan yn ffrainc y Gorwedd. C. velly T. W. 2.

Kadell ap Urien. B.

Catyel m. Uryen. D. L.M.

Kadell ap Urien ap Buan ap Ysgwyn ap Llywarch hen &c. C. Gwel Buan.

Camddarllead yw hwn hevyd o lyvyr Llanerch, yn mha un nid oes dim perthynas rhwng Buan a Chatyel.

Kadvan St. yn Enlli ap Elieas ledwyr o Lydaw, a Gwen teirbron 'ch Emyr Llydaw i vam. C. velly T. W. 2. Elias Letwyr.—Llangadvan, Cd. Caereinion.

Catvan. Sant en Enlli m. Eneas Ledewic o Lydav a Gwenteirbron, merch Emhyr llydav e uam.—D. L.M. Eneas Ledwig. Th. W. 1.

Kadvan St. yn Enlli ap Eneas Ledewig o Lydaw a Gwen Teir e fon[1] 'ch Emyr

[1] Cayan sydd eisia yma.
[2] Cymorth sydd yma yn lle Clydai.
[3] Glannawc.

[1] Yn ll. Llanerch Gwen Teirbron merch emhyr llydav e vam.

It is surprising how these MSS. agree in this blunder Teirefon !

This Cadvan being a nobleman and son-in-law of the king of Armorica, came over with Uthur Bendragon, or his son King Arthur, and a great number of pious and learned men in his retinue, and chose for his residence Ynys Enlli (that is the Monastery in the Isle of Bardsey), where he was an Abbot, and many of his followers had churches dedicated to them. See Cynon and Kynan, Padarn, Tydecho, Trunnyaw, Hewyn. Dochtwy, Mael, Sulyen, Tanwc, Eithras, Llywan Llyuab, Tecwyn Maelrys.

Llydaw i vam. B. S. I Gadvan y perthyn Eglwys Towyn Meirionydd.

Kaffo St. mab Caw o Frydain, H. Rowland. Ei eglwys yw Llangaffo yn Mon.—Llangaffo Mon.

Mae Fynnon Gaffo yn y plwyv hwnw, lle yr aberthid ceiliogod ieuainc, i'r sant i rwystro i blant grio.—Yr oedd y rhai hyn yn dda eu blas i'r eglwyswr. L.M.

Cadvarch St. yn Abereirch yn Llŷn ap Carawdawc Vreichfras, &c. B.

Kadarch St. yn Abererch yn Lleyn S. ap Cowrda ap Car. I. Freichfras, &c. S.

Kadvarch St. yn Abererch yn Lleyn ap Cowrda ap Cariadawc Freichfras. C. Gwel Tangwyn a Maethlu ei frodyr. C.

Catvarch Sant yn abererch yn lleyn a Thangvn yn llangoed ac amaethlu yngherneddawr ymmon meibion Caradauc freichfras ap Llyrmerini. D. L. M. o degau eurfron eu mam. T. W. 2.

Kayan neu Caian.—Tregayan.

Tiegayan eglwys yn Mon, a hwyrach Llangian yn lleyn. h. y. Llangaian.

Cayan ap Brychan yn Llangayan. T. W. 2.

Karanawc ap Corun, megys Tyrnoc. C. Gwel Padran. — Llangranog yn Ngheredigion.

Kathan ap Cowrda. B.—Llangathan, swydd Gaervyrddin.

Cathan ap Cowrda ap Caradog freichfras ap Glywys ap Tegid ap Cadell a Fferyfferen ferch Lewddyn, Luyddog i fam. T. W.

Kattw.

Kattwg. Llangattwg. Gwel Kadauc a Cadwc.—Llangattwg; Mynyw. Llangattwg. Brych. Llangattwg Glyn Nedd. Morg.

Kedwyn, ap Gwgon Megwron ap Predur ap Oliver, a Madrun'ch Gwerthevyr Vrenhin e vam.—Llangedwyn, S. Ddinbych.

Camgymmeriad yw hyn oll. Gwel Keidiaw, Madrun ac Anhun.

Kedwyn ap Gwgon me Gwron ap Predur ap Oliver Gosgorddfawr a Madren vch Gwrtheyrn i Vam. C.

Velly yn T. W. 2. eithyr Madryn. Bai etto yw hwn. Gwel Madrun.

Nid oes perthynas rhwng Kedwyn, Keidiaw, Madrun ac Anhun.

Caw Arglwydd Cwm Cawlwyd. C.

Keinydr St. Gwel Rhiengar. C.

Keindrych vch. Brychan, ynghaer Godolawr. C.

Keindrych neu Ceindreg'ch Brychan ynghaer Godolaur. T. W. 2.

Keinwen 'vch Brychan ym Mon. C. velly T. W. 2.—Llangeinwen, Mon.

Kenedlon 'vch Brychan y sydd yn y Mynydd. C. yn Mynydd Cymorth. T. W. 2.

Kledawc ap Brychan y sydd y'nghaer Gledawc yn Lloegr. C. velly T. W. 2.—Clitaucus. Lib. Landav. donat.

Mewn llyvyr arall, Y'nghaer Llydaur yn Lloegr. Qu. ai y Dre hir[1] yn Euias.

Kledwyn ap Brychan a oresgynawdd Ddeheubarth. C. a T. W. 2.

Klydai'ch Brychan yn Emlyn. C. velly T. W. 2.—Eglwys Clydai, yn S. Benvro.

Kollen,[2] ap Gwynawc ap Clydawc ap Cowrda ap Caradawc freichfras, &c. ac Ethni Wyddeles ei fam. C. velly Tho. W. 2. Ethin wyddeles T. W. 2. & Gwyniawg.—Llangollen, swydd Ddinb.

Keidiaw, Ane ac Aeddan Voeddog ap Caw Cowllog, a oeddynt a'u heglwysi yn y Coedane a Rhodwydd Geidio. H. Rd. —Egl. Rhodwydd Geidio yn Mon. Llangeidio yn Arvon.

Keydyau m. Enyr Gwent. D. L.M.

Kristiolus yn Lledwigan ym Mon, a Rysted yngheredigion Meib. Howel Vychan ap Howel ap Emyr Llydaw. C. velly T. W. 2. Rhystut.—Llangristiolus yn Mon.

Cnid yn llyvyr H. Rowland.

Kristiolus ap Owen ap Yner o Frydain fach.

Cristiolus fab Hywel ap Ymyr Llydaw. Th. W. 1.

Kwyfen. Kwyns, Ll. Watkin Owain.—Llangwyvan ym Mon. Llangwyven. Dyffr. Clwyd.

Kwyfen ap Brwyneu hen ap Corthi o Gwyn dyfnoc ap Medrod ap Cowrda ap Caradoc Freichfras, &c. C.

Kwyfen ap Brwynew hen. Th. W. 1.

Cwyfen ap Brwyneu hen ap Corthi o Leyn. T. W. 2.

Kwyuyeu m. Hwrrwineu hen a Chamell gureic o Uot angharet eg Coleiaun e vam. D.

Kybi. ap Seleft ap Gereint ap Cwstennin ap Gornu. S.—Caergybi, Mon. Llangybi, Arvon. Llangybi, Caredigion, Llangybi, S. Vynwy.

[1] Perhaps Langtown, in Herefordshire, near the river Munnow, or Mynwy.

[2] The transcriber of which says, or Mr. Ed. Llwyd,

"In Msto quodam recentiore in quo Buchedd Collen, Sic legimus,
Collen St. ap Gwynawg ap Cadellawg ap Cowrdaf ap Cariadawg Vreichfras, &c."

The words of the Davies MS. are these:—"Collen m. Petrwn m. Coledauc m. Guvnn.—D L. M. And the sentence following is another Saint, Melangell merch Ricwlff, m. Tudawal tudclyt ac Ethni wyddeles e mam. Gwel Melangell.

Cybi ap Selyf ap Geraint ap Erbin ap Cwstennin Corneu. B.

Kebi m. Selyf m. Gereint m. Erbin m. Cwstennin Gorneu. D. L.M.

Kybi ap Selyf ap Geraint ap Erbin ap Custenin Korneu a Gwen 'ch Gyngyr o Gaer gawch yn Myniw i Fam. C.

Eraill mai Tonwen 'ch Gynyr y gelwid hi. C. velly T. W. 2.

Nai Gyngar ac Iestin ydoedd, ac Esgob Môn, medd rhai. H. Rowland.

Cybi fab Selyf fab Geraint fab Erbin fab Custennin goronog a Gwen ferch Ynyr o Gaergawch i fam. T. W. 1.

Mewn man arall,—ap Custennin Gorneu. T. W. 1.

Cybi, &c.—Custennin Gornveu a Gwen verch Gyngar o Gaergawch yn Mynyw ei fam. T. W. 2.

Kadwaladr Vendigeid ap Cadwallon ap Cadvan ap Iago ap Beli ap Rhun. C.—LLANGADWALADR, Mon. — LLANGADWALADR, Swydd y Waun.

Ond yn veius vel hyn mewn llyvrau ereill,

Kadwaladr Vendigeit ap Kyswall.

Kadwaladr[1] Vendigt. ap Cadvan ap Iago ap Beli ap Rhun ap Maelgwn. &c.—B.

Y naill yn canlyn bai y llall.
Mal hyn yn llyvyr Llanerch.

Cadwalader Vendigeit m. Catwallawn m. Catvan m. Yago m. Beli m. Run m. Maelgun m. Catwallawn llauhir m. Einnyawn yrth m. Cuneda Wledic. D. L.M.

Kynan, a ddoeth gyda Chadvan i'r Ynys hon. B.

Kenon a ddaeth o Lydaw ygyta Chatvan er enys hon. D. Gwel Kynon.

Kynawc, ap Brychan Merthyr. ac ym Merthyr Kynawc ym Mrecheiniog y mae'n Gorwedd a Banhadlwedd 'ch Banhadle o Fanhadla ym Mhowys i vam. C. a T. W. LLANGYNOG ym Mechain Mochnant. LLANGYNOG yn Derllysg, S. Gaervyrddin.

Tebyg mai cariadwraig oedd hon: Gwel Brychan a'i dair gwraig.

[1] Llangadwaladr, in Anglesey, is a church dedicated to this royal saint. He was the last king of the Ancient Britains, and was be-monkt and sainted by the Pope of Rome, Sergius. A.D. 665. R. V. but 688. Ga.fr. and Caradoc.

His grandfather, Cadvar, had been buried at this church, whose ancient name was Eglwysael, but afterwards was dedicated to St. Cadwaladr.

The inscription on Cadvan's tomb is on a stone, put as a lintel over the south door of that church; part of it hid in the wall by the incurious mason.

CATAMANUS REX SAPIENTISIMUS
OPINATISIMUS OMNIUM REGUM.

This I copied from Rowland's Mona, but I would have the stone again more narrowly examined.—L.M.

Kyndeyrn Garthwys ap Ywein ap Urien a dengw 'ch Lewdwn Luydauc, &c. i vam. B. K. &c.—LLANGYNDEYRN, swydd Gaervyrddin.

Kyndeyrn Garthwys ap Y. ap U Reged ap Cynfarch ap Meirchiawn gul ap Grwst ledlwm ap Cenau ap Coel, a Dwynwen 'ch Ladden lueddog o ddinas Edwin (Eidyn) yn y Gogledd i vam. C.

Yr oedd Cyndeyrn arall.

Kyndeirn ap Arthawc ap Keredic ap Cunedda. C.

St. Kentigern yn Llanelwy. MS.

Yn llyvyr Llanerch vel hyn—

Kyndeyrn garthwys m. Ewein m. Uryen a Diuw verch Lewdvn lluydauc e vam. D.

Yn llyvyr Th. W. vel hyn a Deuei verch Lewddun Luyddawg i fam o ddinas Eiddin yn y Gogledd. Th. W. 1.

Kyngar. ap Arthawc ap Keredic, &c. C.

Cyngar ap Arthawg ap Ceredig ap Cunedda Wledig. T. W. 2.

Yr oedd Kyngar arall.

Kyngar ap Geraint. Gwel Iestyn. C.

Kyngar, Iestyn a Caw Cowllog (tad Keidio Ane ac Aiddan Voeddawg) oeddynt blant Geraint. Gwel Geraint ac Iestyn. H. Rowland.

Cyngar yn Llangefni. H. R.

Llangyngar yn swydd Fflint.

Cyngar ac Iestin a Cataw a Selyf, meibion Gereint ab Erbin ap Custennin Corueu ap Cynfor ap tutwal ap Eurmwr (neu morfawr) ap Caden ap Cynan ap Eudaf ap Caradoc ap Bran ap Llyr llediaith. T. W. 2.

Kynhaval St. ap Elgud ap Cadfarch o Lun ap Carad. freichfras Tub tabrawst neu Tuthlwyniaid i vam. C.—LLANGYNHAVAL, Dyffryn Clwyd.

Cannavel Sant ap Elgud ap Cadfarch ap Caradog freichfras. Tubrawst a hanoedd o'r.....T. W. 1.

Cynhafal sant ap Elgud ap Cadvarch o Leyn ap Caradoc freichfras. Tubrawst ferch Tuthlwyniait ei fam. T. W. 2.

Kynhaearn St. yn Efionydd ap Cynwel ap Cyndrwyn olys Tudwynnan yn Kered. S.—LLANGYNHAEARN. Arvon.

Kynhaearn yn Eiddionydd a Hugarval ap Cyndryoyn o lystin Wennan Ynghaer Einiawn. B.

Yn llyvyr Llanerch vel hyn—

Cynhaearn eu eidyonyd m. kervael m. kendrwyn o lystin wynnan en Kereinnyaun. D. LM. Gwel ei frodyr Elhaearn a Llwchaearn.

Cynhaearn yn Ynys yn Efionydd mab i

Garanvael ap Cyndrwyn o Lystenwynnen yngheredigiawn. T. W. 1. yn veius o D. Ei frawd alhaearn ynghegidva ymhowys. T. W. 1.

Kynbryd ap Brychan y sydd St. yn Llanddulas. C. velly T. W. 2.

Kymryd neu Kyvryd. Ed. Llwyd.

Kynvyw a Kyniw, Kynvyw St. ap Gwynlliw ap Gliwys ap Tegid ap Cadell. S.—Llangyniw, Powys, Cwmd. Caereinion.

Kynvyw sant m. Gwynllyv m. Gliwis m. tegit. m. Cadell. D. LM.

Kynon, a ddaeth i'r ynys gyda Chadvan. C. Gwel Kenon. Gwel Cadvan.

Kynvarch. Sanctus Kynvarch yn ffenestr Eglwys Llanvair Dyffryn Clwyd.

Kynvarch a ddyveisiawdd yr Ysgrifen ar y garreg wrth Langollen.

Conmarch pinxit hoc Chirographum Rege suo Poscente Concen, &c.

Kymorth 'ch Brychan yn Emlyn ai chwaer Clydai gyda hi. C.

Clydai yn Emlyn. T. W. 2.[1]

Kynvarwy ap Awy ap Llehenog Arglwydd Kernyw.—Llechcynvarwy.

Ei Eglwys yn Llechgynvarwy Mon. H R.

Kynin ap Brychan sydd sant yngwlad ddyfed, yn y lle a elwir Llangynin a'i Weision, neu a'i Veibion. C. velly T. W. 2. neu Kynyn.—Llangynin, S. Gaervyrddin. Yn anghywir Llangynan.

Kynvran ab Brychan y sydd Sant yn Llysvaen yn Ros. C. velly T. W. 2.

Rhad duw a Chynfran lwyd ar y da, Meddynt wrth offrwm dros wartheg yn ffynon Gynfran yn Llysvaen, medd Ed. Llwyd yn ei Itinerary.

Kynydyn ap Bleiddid ap Meiriawn ap Tibiawn ap Cunedda Wledic. B.

Ai onid yr un a Canotinn, yn yr argraf ar gareg yn mynwent Llanwnnws yn S. Garedigion? L. M.

Kyflefyr ap Brychan Merthyr, ac a sydd yn Gorwedd yn Sant Yngheredigion yn Neheubarth. C. velly Th. W. 2.

Kwyllog Stes. chwaer i Gildas ap Caw, medd H. R. a gwraig Medrawd.—Llangwyllog. Mon.

Kedol.—Llangedol Arvon.

Llangedol yn mhlwyv Pentir wrth Bangor Vawr.

Klynin ap Heli ap Glannog. T. W. 2. Gwel Boda.—Llanglynin.

Llanglynin yn Arvon; arall yn Meirion.

[1] But with him there is no daughter of Brychan called Cymmorth. One of them called Cenetlon lies in Mynydd Cymorth.—L.M.

Kelert.—Bedd Kelert. Llangeler.

Bedd Kelert, yn Arvon; hevyd Llangeler yn S. Gaervyrddin.

Kedyrn.—Llangedyrn.

Llangedyrn yn Lleyn.

Kurig[1] St. Eglwys yn Arwystli a elwir Llangurig.—Un a ddwg—Gurig lwyd dan gwrr ei glog.—Llangurig. Arwystli. Eglwys Ilid a Churig. Morganwg. Egl. Porth Gurig. Morg. Capel Curig a'i fam Iulita, yn Arvon.

Kynllo St. yn Rhaiadrgwy fab Mar fab Cenau fab Coel. T. W. 1.—Llangynllo. Ceredig. Llangynllo. Maesyved.

Kwnllo.—Llangwnllo. Cered. wrth Kilkenin.

Kynvelyn St.—Llangynvelyn. Ceredigion. Geneu'r Glyn.

Kenvelyn m. Bleidud m. Meiriawn m. Tibyawn m. Cuneda Wledig. D. LM.

Karawn neu Caron yn Neheubarth. T. W. 1.—Tregaron. Ceredig.

Kolmon neu Kolman St.—Llangolmon. S. Benvro.

Katrin neu St. y Catrin. — Eglwys Saint y Catrin. Tir Dewi. Llaniestin yn Mon.

Sain Cler neu St. Clares.[2]—St. Clare. S. Gaervyrddin.

Caio.—Cynwyl Gaio.

Kynheidion neu Kynhaiddion. Gwe Tegiwc.—Llangynheidion. Cydweli.

Cynneiddian[3] ap Ynyr gwent a Thegiwg ei chwaer, eu mam oedd Fadrun verch Gorthefyr frenhin. T. W. 2. Gwel Ceidiaw.

Kwnnwr. — Llangwnnwr. S. Gaervyrddin.

Kenych neu Kynych.—L. G. Gothi.—Llangenych. S. Gaervyrddin.

Kammarch St.—Llangamarch. Brychein.

Kanten—Llangenten. Brychein.

Kynydyr St.—Eglwys Mair a Chynydyr. Brych.

Kenau St.—Llangenau Brych.

Krallo St.—Llangrallo. Morg.

Kynwyd St. — Llangynwyd fawr. Morg.

Karvan.—Llangarvan. Morg.

Kiwg St.—Llangiwg. Morg. Llangiwg. Mynwy.

Kyfelach St.—Llangyfelach. Tir Gwyr Morg.

Kynydd St.—Llangynydd. Tir Gwyr.

Koven.—Llangoven. Mynwy.

[1] See his Legend in Giraldus Cambrensis.—Itin. Cambr.

[2] This is a Norman Saint.

[3] Over Cyneiddian is interlined Ceidiaw.

Kyvyw St. neu Kiviw. — Llangyviw neu Llangiviw. Mynwy.

Kiwa St.—Llangiwa. Mynwy.

Keydyav m. enyr guent. D. LM. Gwel Keidiaw ap Caw.—Cappel Ceidio.

Ceidiaw ap Ymyr gwent. T. W. 1.

Cowrda yn Llangoed ym Mon. Th. W. 1.

Cammab Sant (brawd Cadog) ap Gwynllyw. T. W. 1.

Cwyfyn fab Arthalun o Lyn achlach. T. W. 1.

Cataw ap Geraint ap Erbin. Gwel Cyngar. T. W. 2.

Cedol Sant ymhlwy Pentir, wrth Fangor fawr yngwynedd. T. W. 1. Gwel Kedol.

D.

Deinioel ap Dynot ap Pabo Post Prydain.—Llanddeinioel.

Deiniol ap dynot Va ap Pabo P. Prydain a dwywai'ch Leenawg i vam. B.—Deinioel mabsant Bangor vawr. Llanddeinioel. S. Garedigion.

Deiniol ap dunawd ap P. P. P. ap Arthwys ap Arar ap Cenau ap Coel, &c. a dwynwe'ch Gwellawc Llienawc i vam. C.

Deinyoel m. Dunaut Uwrr m. Pabo post prydein o Dwywei uerch Lennauc e vam. D. LM.

Deinioel ap dunawd Wr ap Pabo post Prydain a dwywei ferch Lennawc i fam. Th. W. 1.

Mewn lle arall, dwywy ferch Banallic i fam. Th. W. 1.

A Dwywe ferch Gwallawg ap lleenauc ei fam. T. W. 2.

Deinioel neu Deiniel fab. mab y Deinioel uchod.—Llanddeiniel fab. yn Mon.

Dewi[1] ap Sant[2] ap Cedic ap Caredic ap Cunedda wledic a Nort (neu Nonn) 'ch Gynyr o (neu Ynyr o) Gaergawch i vam. B.

Dewi m. Sant. m. Keredic m. Cuneda wledic a Nonn uerch Kenir o Gaer Gauch e Menyv e vam. D. LM.

Dewi ap Sant ap Ceredic ap Cunedda wledic ap Edyrn ap Padran beisrudd. C.

Mam Dewi oedd Non'ch Gynyr o Gaergawch y Myniw. C.

Mam Cynyr o Gaergawch oedd Anna verch Uthur Bendragon. Sim. Vychan apud Tho. W. 2.

[1] Dewi ddyfrwr—*i. e.* David the waterman; because he lived on water before he accepted of a bishopric.
[2] Xanthus.

Y saith Gefnder sant
Dewi a Chybi achubant beunydd
Dwyn Beuno yn Warant
Dingad Cynfarch a barchant
A Deinioel a Seirioel sant.,

Dyna'r saith eurfaith arfer gan Feudwy
Gwynfydu bob amser
A fu'n y Maen graen grynder
A'r saith a[1] rifodd y ser.

Dier, (Chwaer Tyfrydog) merch Arwystl Gloff. B. Gwel Diheyuyr.

Dier ymodffarri ynghegengl. C.

Dier ymhot varu ynhegeingl. C. m. Arwystl Gloff, &c. Gwel Tyfrydog.

Digan.

Digain yn Llangerniw ap Custenin Gorveu. C.

Digain yn Llangernyw ap Custennin Gorneu. T. W. 2. Gwel Ysgin.

Dingad ap Brychan, yn sant yn Ngwent is Coed y mae'n Gorwedd. C. a T. W. 2.

Dingatt ap Nudd hael oedd Tad Lleuddat. Gwel Lleuddat.

Dochdwy, Dochary a ddoeth gyda Chadvan i'r Ynys hon. C.

Dochdwy a ddaeth i'r Ynys hon gyda Chadvan. C. velly Th. W. 1.

Dothdwy, a mael a sulyen, &c. a doethant o Lydau ygyt a Chatvan e'r enys hon. D. LM.

Dogfael (Dochvael) ap Ithael ap Ceredic ap Cunedda Wledic. B. a C.—St. Docmael. S. Benvro.

Dochvael ap Ithael hael.

Docvael. C.

Dogfael ap Ithael hael ap Cedic ap Ceredic ap Cunedda wledic cefnder Dewi. —T. W. 1.

Docuael m. Ithael hael m. Keredic m. Kuneda wledic. D. L.M.

Dogfel yn Nhalebolion. T. W. 1.—Llanddocwel. Mon.

Dogvan.

Docvan a Rawin a Run meib Brychan ni wn i ple i maent yn gorphowys. C. velly T. W. 2.

Dona ynghathgoed ym Mon ap Selyf ap Cynan Garwyn ap Brochwel Ysgithrog, &c. C. velly T. W. 2. ac, Ynghrafgoed uwch ynghathgoed ym Mon.—Llanddona.

Dona ap Brochwel Ysgythrog. S.

Don m. Non ap Selyf ap Cynan garwyn ap Brochwel Ycithrog.—B.

Dwynwen[2] 'ch Vrychan a Cheinwen ei chwaer, sydd Santesau yn Llanddwyn ym Mon. C. velly T. W. 2.—Llanddwyn, ym Mon.

[1] Weles.
[2] This Saint, among the Welsh, was, like Venus among the Romans, the protectress of all love affairs. David ap Gwilym's Petition to her is a master-piece.

Dwyvael ap Pryderi neu Pryder ap Dolor deini o Ddeifr a Brynach yn y gogledd. C. velly Th. W. 2. yn veius yn lle, Dwyuael m. Pryderi m. dolor deiuyr o deiuyr a brennych en e gogled. D. L.M.

Dwyfel yn Llanvair yn Lleyn. T. W. 1.

Dyfnan ap Brychan ym Mon; y Llanddyfnen y mae yg Gorwedd. B.

Dyfnan ap Brychan yn llanddyfnan. T. W. 2.

Dyfnog, Dynawc sant ap Medrawd ap Sawdaf ap Caradawc freichfras. B.

Camddarllead o—

Dyfnauc Sant m. Medraut m. Courdaf m. Caradawc ureichuras. D. L.M.

Camddarllead o—

Dyfnog ap Madredd ap Cowrda ap Caradauc freichfras. Th. W. 1.

Dyvrig ap Brychan sydd sant yngheredion. C. velly T. W. 2.

Dubricius archesgob Llandaf. Gwel Lib. Landav.

Dwywe.—Llanddwywe yn Arddudwy.

Ar y sul Cyntaf ar ol dygwyl Ddywa y cedwir gwylmabsant Dimmeirchion. Ed. Llwyd.

Diheyuyr e mot y Uarru en tegeingl m. Hawystel gloff o Lywanned uerch Amelavd wledyg ei fam. D. L.M. Gwel Dier.

Dolor ap deifr o ddeifr a bryneich yn y Gogledd. T. W. 1.

Dannwc a Samarws y Saint ym Mhenial ym Meirionydd. Th. W. 1. Gwel Tanwc.

Doget. T. W. 1.—Llanddoged.

Doged ap Cedig ap Cunedda wledig frenhin. T. W. 1.

Dolgar merch Gildas ap Caw arglwydd Cwm Cawlwyd. T. W. 2. Gwel Gwynnawg.

Derfel gadarn Sant a Dwywei, meibion Hywel ap Emyr llydaw. T. W. 2. Gwel Herbert's Life of H. 8.—Llandderfel.

E.

Edwen, Santes o Lin Saeson, naill ai Merch ai nith i Edwin frenhin Northumberlant yr hwn addygpwyd i fynu yn llys Gadvan ynghaersegaint; ym Mon mae ei heglwys. R.—Llanedwen. Mon.

Edyrn, neu Edeyrn ap Beli ap Rhun ap Maelgwn ap Cadwallawn law hir ap Einiawn Yrth ap Cunedda wledic. B.—Eglwys Edern. Lleyn.

Edyrn ap Lludd ap Beli, &c. ap Cyswallon. C.

Edern m. Nudd m. Beli m. Run. m. Maelgun Gwyned m. Catwallawn llavhir m. einnyaun yrth m. Cuneda wledic. D. L.M.—Bodedern. Mon.

Edern ap Beli ap Run, &c. mal yn D. Th W. 1.

Egryn ap Gwrydr drwm ap Gwedrawc ap Geraint ap Garanawc ap Glewddigar ap Cynwae Rychwain o fod Rychwain yn Ros. C. velly Tho. W. 2. eithyr Cynwag Rhychwain.—Llanegryn.

Egryn ap Gwydrdrwm ap Gwedrawg ap Geraint ap Caranog ap Glewdigar ap Cynwal ap Rychwin o vod Rhychwin yn Rhos. T. W. 1.

Einion Frenin ap Einion Yrth ap Cunedda wledic. S.—Llanengen neu Llaneignion. yn Lleyn.

Einion frenin yn Llŷn ap Ywain danwyn ap Einiawn Yrth ap Cunèdda wledic. B.

Einnyawn frenhin en Lleyn m. Ewein danwyn m. Einnyawn Yrth m. Cuneda wledic. D. L.M.

Einion frenin yn Llun, a Seiriol ym Mhenmon a Meirion yn y Cantref, Meibion Ywain Danwyn ap Einion Yrth, &c. C.

Elldyd.—Llanelltyd yn Meirion.

Am dano nis crybwyllir amgen nag Elldyd farchog ydoedd. — Ed. Llwyd's Itinerary.

Eurgain, 'ch Maelgwn Gwynedd. S. B. C.—Llaneurgain.

Eurgein uerch Vaelgwn Gwynedd m. Catwallawn llauhir m. Einyaun yrth m. Cuneda wledic. D. L.M.

Eithrias a ddaeth gyda Chadvan i'r Ynys hon. B. D.

Eithras a ddaeth, &c. C.

Eithras a doeth o Lydav ygyt a Chatvan er Enys hon. D. L.M.

Elaeth frenin ap Meuruc ap Idno, ac Omen Grog[1] verch Wallawc ap Lleenawc ei Fam. B.—Capel Elaeth. Mon.

Elaeth frenin ap Meuruc ap Idno ac Elen wallawc luyddawc ei fam. C. Elen vch Gwallawc ap Llienawc.

Elaeth vrenhin m. Mauryc m. Idno ac Onnen uerch wallavc m. lleennavc e vam. D. L.M.

Elaeth, &c. ap Meirchiawn ap Grwst ap Cenau ap Cael Godhebog o Elen walldawc luyddawc ei fam. T. W. 2.

Bai o'r un achos a'r un yn C.

Elen 'ch Goel godeboc, a honno a gavas y groes vendigaid wedi ei chuddio o'r Iddewon[2] yn y ddaiar. C. velly T. W. 2.

Enghenel wyr Frychwel yscithroc ym Mon. y mae ei Lann.—Llanenghenel.

Elhaearn ynghedigfa ym Mhowys ap Hugarvael ap Kyndrwyn o Lystiuwennan ynghaereiniawn. B.—Llanaelhayarn.

[1] Darllen Onien Greg.
[2] Iuddeon.—T. W.

Aelhayarn yn Cegidva yn Powys ap Kyrvael ap Kyndrwyn o Lys Tydwynnan yngheredigion. S.

Elhaearn eg kegitva em Powys m. Keruael m. Kendrwyn o Lystinwynnan en Kereinyaun. D. L.M.

Morfael ap Cyndrwyn o Lyswynnan. T. W. 2.

Elian Keimiad ap Kallgu redegoc ap Carcludwys ap Cyngan ap Yspwys a Chenaf 'ch Dewdwr mawr i fam, Chwaer i Rys ap Tewdwr mawr. C.

Bai garw.

Elien keimied ap alltu redegawc ap Carcludwys ap Cyngu ap Yspwys ap Cadrawd Calchvynydd a Thegvan verch Tewdwr mawr ei fam. B.

Dyma y darllead iawn—

Elyen keimyat m. Alltu redegavc m. Carlcludwys m. Kyngu m. Yspwys m. Cadravt calchuenyd ..... nav uerch teudwr mavr e vam. D. L.M.

Elien ap Alltu redegawc ap Carcludwys ap yspwys ap Cadrawd Calchvynydd o Gyna verch tewdwr mawr ap Emyr llydaw ei Fam. Th. W. 1.

Elen Ceimiad ap Callgu redegawg ap Carcludwys ap Cyngen, &c. a chena ferch Tewdwr mawr ap Madawc ap Emhyr llydaw ei fam. Th. W. 2. Uwch Cena yr oedd Gyna wedi ei yscrivenu. L.M.

Gwel ystori Elien Ceimiad gan Gwilym Gwyn.

Elined verch Vrychan ynghorsebawl neu Cruc gorseddawl. T. W. 2.

Eleri vch Vrychan gwraig Keredig ap Cunedda wledig a mam Sant ap Keredic Tad Dewi archesgob Mynyw. C. velly T. W. 2.

Eliri neu Eleri ymhenant, &c. hyd Maxen wledig.

Gwel Baglan a Tlevoc 'ch Lewdwn Rediawc o ddinas Eiddyn yn y gogledd i vam. B.

Eleri ymhenant Gwytherin yn Rhyfoniawg, a Theon ei fam. Buchedd Gwenfrewi. Th. W. 1.

Eleri em Pennant. D. L.M. Gwel Lleudat.—Avon Eleri, yn Caredigion.

Erbin ap Custennin brawd oedd i Ddigain. C.

Eugrad ap Caw y Frydain. Gwel Peirio ei frawd.

Elnog.

Elnoc Sant o Gaergybi.

Yn debyg mai Eluot yw hwn. h. y. Elvodugus neu Elbotus.

Elwad[1] fab Gowlwyd, a fu Esgob ynghaergybi pan vu oedran Crist. 773. Th. W. 1.

Eluoc Sant o Gaergybi. T. W. 2. camddarllead am Eluot.

Envael.

Envail 'ch Vrychan sydd santes ym Merthyr Envail. C. velly T. W. 2.

Erwyn.

Enddwyn.—Llanenddwyn. yn Arddudwy.

Euddog.—Llaneuddog, wrth Dulas, yn Mon.

F.

Fabiati. Camddarllead o Fabiali, mae yn debyg.

Fred Leian. Gwel Sanffraid leian. C.

Ffinan oedd ddiscybl i Aidan. R. Mon. Ant. p. 153. Gwel Flaherty's Ogygia.

Fflewyn St. mab Ithael hael. Gwel Gredivael.

Fabiali ap Brychan. Gwel Neffei a Pascen. C.

G.

Gallgo ap Caw o Frudain. Gwel Peirio. Rowland.—Llanallgo, Mon.

Gurhei m. Caw o ben ystrywyeyt en Arwystli. D. L.M.

Garmon ap Redgitus o Ffrainc i'r henyw ac yn amser Gwrtheyrn Gwrthenau i doeth i'r ynys hon. T. W. 2.—Llanarmon. Capel Garmon. St. Armon. St. Harmon.

Garmon ap Ridicus ac en oes Gortheyrn gortheneu y doeth er enys. D.

Ond yn yr hen lyvyr—

Garmavn m. Ridicus, &c. L.M.

Goleuddydd 'ch Frychan sydd santes yn Llanhesgin yngwent. C. velly Th. W. 2.

Grwst neu Gorwst ap Gwaith Hengar ap Urien ac Eironwy 'ch Clydno Eiddyn i vam. B.—Llanrwst.

Gorwst m. Gweith hengaer m. Elphin m. Urien, &c.

O lyvyr Llanerch, mae yn debyg.

Gorwst m. gueith hengaer m. elfin. m. uryen ac euronwy uerch glytno eidin e vam. D.

Grwst ap Gwaith Hengar ap Elfin ap Urien ac felly i Goel godeboc, a Chreirwy 'ch Cludno Eiddun ap Cynwyd Cynwydion ap Cynfelyn i vam. C. velly Tho. Wm. 1 a 2.

Gerwyn ap Brychan sydd sant ynghernyw. C. velly T. W. 2.

Gwenteirbron 'vch Emyr llydaw oedd vam St. Cadvan. C.

Gwenddydd 'vch Brychan sydd santes yn y lle a elwir y Towyn y meirionydd. C. velly T. W. 2. Eraill ai geilw hi

[1] This is certainly Nennius's Elbotus.

Gwawrddydd gwraig i Gadell Deyrnlluc, a mam Cyngen tad Frochwel Ysgithrog. C. velly T. W. 2. Gwel Tangwystl.

Gwery.

Gwladis. Gwladus'ch Brychan a fu wraig i Wynlliw ap Gliwys ap Tegid ap Cadell deyrn lluc a mam i Gadawc sant, a mam i Gliwys Keirnyw, ei frawd sant. C. velly T. W. 2.

Gwawr 'ch Brychan gwraig Elidir Lydanwyn mam Llywarch hen. T. W. 2.

Gwrnerth neu Gurnerth Sant ap Llywelyn sant o'r Trallwng. S. a B.

Gurnerth Sant m. Llywelyn sant o'r Trallwng. D. L.M.

Gwyddfarch Erienot ap Amlarys tywys sawc o'r Pwyl. S.

Gwyddvarch ym Meivot ap Malarys tywyssawc y pwyl. B.

Gwydduarch e Meiuot m. Amalarus, tywyssauc or Pwyl. D. L.M.

Gwynnun a Boda a Brothen Sant meibyon Helic ap Glannauc o Dyno Helic a oresgynvs mor eu Tir. D.

Gwynlliw.

Gwynlleu ap Cyngar ap Garthauc ap Cunedda wledig. B.

Guynlleu m. Cyngar m. garthauc m. Keredic m. Cuneda wledic. D. L.M.

Gwenlliw ap Kyngar ap arthawg ap Keredig ap Cunedda wledic. C.

Gwynlliw ap Cyngar ap Caradawg ap Cunedda wledig. Th. W. 1.

Cefnder i Gyngar oedd Cynfelyn ap Bleuddud. Gwel Kynvelyn. T. W. 1.

Gwynog.

Gwynawc.

Guynnauc m. Gildas m. Caw. D. L.M. Gwel Noethon.

Gwynnoc a thnotha meib Gildas ap...C.

Gwnnog a Noethan meibion Gildas ap Caw. Th. W. 1.

Gwynnawg ap Gildas ap Caw arglwydd Cwm Cawlwyd a Dolgar ei chwaer. T. W. 2.

Gwyngawr ap Gildas ap Caw. B.

Gwynodl neu Gwynoedyl m. seithennin vrenhin o vaes Gwydno a oresgynnis mor ei dir. D.—Llangwnodl, yn Lleyn.

Gwen verch Vrychan yn Nhalgarth eraill mai Clotfaith sydd yno. T. W. 2.

Dyma Gwennan, yn llyvyr S. mae yn debyg.

Gwytherin en Rywyniawc m. Dingat, &c. D. Gwel Lleuddad, Baglan, Eleri, Tygwy, Tyfriawc. Yn eglwys a monwent Gwytheriu y mae Cerrig beddau Hynodol ac arch Gwenfrewi, a'i llun gan Ed. Llwyd. —3d Itinerary.

Gredifael a Fflewyn meib. Ithel hael o Frydain ymhenmynydd a Llanfflewyn ym Mon. Rowland.

Gredevel m. Ithael hael o Lydaw. S.

Gredifel ymhenmynydd. Th. W. 1.

Gwrgon 'vch Brychan gwraig Cadrod Calchfynydd a dreissiodd Tynwedd Vagloc yn rhydeu Tynwedd. C. velly T. W. 2. Eithyr Gwgon yn lle Gwrgon.

Gwrtheli neu Gartheli.

Capel Gwrtheli ymhlwy Llandewi brefi.

Gwrthiau alarch Gwrtheli.

Gwenvaen Santes, chwaer Peulan. R. —Cappel Gwenfaen, yn Rhoscolun, a Ffynnon Wenvaen.

Gwel hevyd Gwyngenau brawd arall.

Gwenvaen chwaer Peulan, ac Angad Coleion eu mam. Th. W. 1.

Gwenllwyfo neu llwyddog. Mon.—Llanwenllwyfo.

Gwyngenau fab Pawl hen o'r Gogledd. Th. W. 1.—Capel Gwyngenau, wrth Gaergybi.

Gwel Peulan a Gwenvaen.

Gwynllwg. Th. W. 1.

Gredfiw yn Llanllyfni. T. W. 1.

Gorfyw Sant.—Capel Gorfyw, ym Mangor uwch Conwy. T. W. 1.

H.

Hawystl 'ch Brychan sydd santes ynghaerhawystl. C. velly T. W. 2.

Helic ap Glannauc. Tad Brothen, Gwynnun a Boda, o dyno helic, a oresgynws mor eu tir. D. L.M.

Hychan ap Brychan sydd Sant yn Nyffryn Clwyd. C. velly T. W. 2.

Honwyn neu Hywyn ap Gwyndaf hen o Lydaw periglawr Cadvan a'r Saint a vu yn Enlli yn unoed a hwynt. B.

Hywyn ap Gwyndaf hen o Lydaw periglawr i Gadvan ac i'r saint a fu yn unoes ac ef yn Enlli. C. velly Th W. 1.

Hewyn m. Gwyndaf hen o Lydau, periglaur e Catvan ac er seint a vu en un oes ac wynt en Enlli. D. L.M.

Howyn yn Aberdaron. T. W. 1.

Hilary.[1] Gwel Elian.

I.

Iddew Corn Brydain ap Cowrda ap Kriadog freichfras ap Llyr Merini. S.

Idlos ap Gwyddnabi ap llawfrodedd Varvog coch. C.—Llanidloes.

Idloes m. Gwydnabi m. llau uroded uaruawc. D. L.M.

Idloes ap Gwyddnabi ap Llawfrodedd farchog Coch. T. W. 2.

[1] In Llanilar, Cardiganshire, the wakes are kept on dyddgwyl Ilar (neu Ilar bysgodwr).

Iestin ap Geraint ap Cwstennin ap Gorreu. S.—Llaniestin.

Iestin ap Geraint ap Erbin ap Custennin gorneu ap Cynfar ap Tudwal Kurmwr neu Morvawr. C. velly T. W. 2.

Yestin m. Gereint m. Erbin m. Custennin gorneu. D. L.M.

Iestin ap Caden ap Cynan ap Eudaf ap Caradoc ap Bran ap Llyr Llediaith. C.

Iestin ap Geraint ap Erbin.[1]

L.

Llechid yn Arllechwedd 'ch Ithel hael o Lydaw. B.—Llanllechid.—Chwaer i Degai a Thrillo. C. velly Tho. W. 1. a 2. Ac i Rychwyn. T. W. 1.

Lleian 'ch Vrychan Gwraig Gawran mam Ayddan vradoc. C. velly T. W. 2.

Gafran ap Aeddan ap Gafran ap Dyfnwal hen a briodoedd Lleian vch Brychan, medd R. Vychan.

Lleiddad neu Lleudat Sant en Enlli m. dingatt m. nud hael m. senyllt m Kedic m. Dyfymwal hen m. Ednevet m. Maxen wledig a Thynoy ver... Lewdwn lluydyauc o dinas eidin en e gogled e vam. D. L.M.

Ei frodyr oeddynt Baglan Gwytherin Tygwy a Thivriawc, ai chwaer Eleri. D. L.M.

Lleiddat yn Enlli ap Dingat, &c. mal o'r blaen. B.

Lleuddad a ddaeth gyda Chadvan. C. Gwel Sulien.

Lleuddad[2] yn Enlli a Maelgan neu Baglan yn Nghoed alun, Eleri ym Mhennant, Gwytherin yn Rhyfonioc a Theccwy yn Ardudwy a Thyfrydoc yngheredigion iscoed, meibion i ddingad ap Neddhael ap Seysyll ap Kedic, &c. a Thonwy 'ch Lawdden lueddawc o ddinas Edwin i mam. C. velly Tho. W. 2. a Thonwy ferch Lawdden.

Llonio neu Lloniaw lawhir ap Alan Vyrgan ap Emyr Llydaw. B.

Llonyav llavnwr m. alan Vyrgan m. emhyr Llydav. D. L.M.

Llonio ap Alan Ffrigan ap Ynyr llydaw. C.

Llwchaearn yn Kedewein ap Cynfael ap Cyndrwyn. S.—Llanllwchaearn.

Llwchaearn ynghyd dewein ap Kygarvael Cyndrwyn o Lystin wennan. B.

Llwch haern en Kedewyng m. Kervael m. Cyndrwyn. o Lystinwynnan yn Kerenyaun. D. L.M.

Lluuab a ddoeth gyda Chadvan i'r ynys hon. B.

Llyuab a ddoeth o Lydau ygyt a chatvan er Enys hon. D. L.M.

Llywelyn Sant ap Bleiddyt ap Tegonwy ap Teon ap Gwinau dau freuddwyd. S.

Llywelyn o'r Trallwng ap Tegonwy ap Teon ap Gwinau dau freuddwyd. B.

Llywelyn m. Bleidud m. Tegonwy m. Teon m. guineu deu Ureudvyt. D. L.M. Gwel Gurnerth.

Llywyn neu Llywen a ddaeth gyda Chadfan i'r ynys hon. B.

Llywen a doeth o Lydau ygyt a Chatvan er enys hon. D. L.M.

Llecheu ap Brychan yn Llangan[1] ym Mon neu Tregayan ym Mon. C.

M.

Marchell 'ch Arwystl gloff a Thywanwedd 'ch amlawd wledic ei mam.——Capel Marchell yn Llanrwst. T. W. 1.—Ystrad Marchell.

Marchell 'ch arwystl gloff o dwywannedd vch amlawd, &c. C.

Gwel Tyfrydog ei brawd.

Marchell verch Hawystel gloff o Lywannedd 'ch amalavd wledyc e mam. D. L.M.

Mathaern ap Brychan yngheredigion y gorwedd. C. velly T. W. 2.

Mechell 'vch Vrychan gwraig Gynyr varfdrwch. C. velly T. W. 2.

Mechyll neu Mechyl m. Cochwyl m. Gwyn gohoew. D.

Velly y darlleoedd rhai, ond val hyn y dylai vod—

Mechyl ap Arthwys, &c. h. y. Mechyll.

Mechell ap Echwydd fab Gwyn, &c. Rowland, p. 156.—Llanvechell.

Mechyll ap Mochwys ap Gwyn gohoew ap Cynfarwy o Gerniw. Th. W. 1.

Meigent neu Meugant ap Cyndaf gwr o'r Israel. C. velly T. W. 2.

Meirion neu Meiriawn ap Ywein danwyn. S.

Meiriawn yn y Cantref ap Ywein danwyn ap Einiawn Yrth, &c. B.

Meiryaun yn y Cantref mab Ewein danwyn m. Einnyaun yrth m. Cuneda wledic. D. L.M.

Yn Llanveirion ym Mon. Rowland.

[1] He was buried at Llaniestin, near Beaumaris, in Anglesey, whose tombstone I have seen there, with an inscription upon it; which is falsely copied by Mr. Rowland in his *Mona Antiqua*, p. 156.

[2] Lenddad's legend is in L. Gl. Cothi's works, p. 276, where he calls Dingad Brenin Bryn Buga ap Nudd hael. He also calls him Llowddog.

Llowddog fy llw a oddef.

Lleuddad ap Dingad yw ef.—L. G. Co.

H. Dafydd ap Ieuan ap Rhys in Cywydd Enlli calls him Llewdad.

Cennad at Lewdad Lwydwyn.—H. D. I. Rh.

[1] Llecheu ap Brychan yn Nhal-y-llecheu.—T. W. 2. That is certainly a blunder; for that is Tal y Llychau, from the two Lakes.

Gwel Seirioel ac Einion frenin.

Maelog ap Caw o Frydain.—Llanvaelog. Mon.

Meryn neu Meiryn ap Seithennin o vaes gwyddno a oresgynnodd mor eu dir. S. neu B.

Merin a Thutclyt a Gwynoedyl a Thudno a ..... vennder a senneuyr, meibion seithennin vrenhin o Vaes Gwydno a oresgynnws mor eu tir. D. LM.

Merini. Th. W. 1. Gwel Bliglyd.

Melangell 'ch Tudwal ap Credic[1] ap dyfnwal hen ap Ednyved ap Maxen Wledic. C.—Pennant Melangell.

Melangell ferch Tutwal ap Ceredic ap Dyfnwal hen ap Edn ap Maxen wledig ac Ethin wyddeles ei mam. T. W. 2.

Melangell merch Ricwlff m. Tudawal tutclyt ac Ethni wyddeles e mam. D. L.M.

Melangell merch Cuwlch m. Tydwal tudclyd. Th. W. 1.

Mael[2] a doeth o Lydau ygyta chatvan e'r enys hon. D. L.M. Gwel Sulien.

Mael ap Sulien ynghorfaen. T. W. 2.

Yn debyg mai Mael a Sulien.

Maelrys.—Llanvaelrys.

Maerlys ap Gwyddno ap Emyr llydaw Cefnder i Gadvan. C.

Maelrys m. Gwydno m. Emhyr llydav keuendv e Catvan. D. L.M.

Maethlu ynghaerneddoc ym Mon ap Caradoc freichfras hyd Cunedda Wledic, o Degau Eurfron i vam. Gwel Cadvarch a Tangl.—Llanvaethlu. Mon.

Gwel Amaethlu.

Madrun uerch Wertheuyr urenhin enys brideyn. D. L.M.

Madrun verch i wrthefyrn brenin o'r ynys hon. T. W. 1. Ac anhun llawforwyn. T. W. 1.

Mwrog, ym Mon.—Llanvwrog. Mon.

Gwel ei Ystori.

Mordeyrn St.—Capel Mordeyrn, St. yn Nantglyn i'r oedd. T. W. 1.

Mae Cywydd o'i Ystori.

Mwynen verch Vrychan, hevyd ei dwy chwaer Gwennan a Gwenlliw, yn ol llyvyr S. Ond ni welais mo eu henwau mewn llyvrau ereill. L.M.

N.

Neffei, ap Brychan ai frodyr Pasgen a Ffabiali o'r Ysbaenes a rei hynny aethant yn saint ac yn benrheithiau yn yr Ysbaen. C. velly T. W. 2. Gwel Pasgen a Ffabiali.

Nefydd 'ch Vrychan gwraig Tudwal bevyr sydd Santes yn y lle a elwir llech gelyddon ym Mhrydyn. C. velly T. W. 2.—Llannefydd, S. Ddinbych.

Nevyn 'ch Vrychan gwraig Cynvarch oer ap Meirchion gul ap Grwst ledlwm ap Cenau ap Coel godebog a mam Urien ap Cynvarch yr hwn a elwid Urien Reged ne urien reget, e Mam Eurddul y wraig a fu i Olifer gosgorddfawr. C. velly T. W. 2.

Nidan ym Mon ap Gwyrnyw ap Pasgen ap Uryen. B.—Llan Nidan, Mon.

Nidan ym Mon ap Gwrfyw ap Pasgen ap Cynfarch ap Meirchion ap Grwst ap Cenau ap Coel godheboc. C.

Nidan e mon m. Guruyw m. Pasken m. Uryen. D. L.M.

Noethan neu Noethen ap Gildas ap Caw. B.

Noethon[1] m. Gildas ap Caw. D. L.M. Gwel Gwynnavc.

Non mam Dewi.—Llan Nonn.

O.

Oleri ap Brychan.[2]

Oswald yn Northumberland ap Oswi Aelwyn. Th. W. 1.

P.

Pabo post prydain ap Arthrwys ap Mar ap Ceneu ap Coel godhebog. yr hynaf o seiniau mon. Rowland.—Llanbabo.

Padarn ap Petrwn ap Emyr llydaw, Kefnderw i Gadvan. B.—Llanbadarn.

Padern m. Petrwn m. Emhyr Llydau kuendu e Gatuan. D. L.M.

Padarn ap Pedrwn ap Emyr Llydaw Cefnder i Gadvan. Th. W. 1.

Padric ap Alvryt ap Gronoy o Waredog. S.—Llanbadrig.

Padric ap Gronwy o Waredog. B.

Padric m. Aluryt m. Goronwy o Waredauc en Arvon. D. L.M. Velly yn un man yn llyvyr Tho. W. 1.

Padric Sant ap Alfryd ap Gronwy o waredawc yn arfon. C. yn llyvyr Tho. W. o Wrydog yn arfon.

Padrig, Brython o Ystrad clwyd yn y gogledd a bioedd Lanbadrig ym Mon fo yrrasid gan y Pab Cœlestine i droi'r gwyddyl. Rowland.

Padric Sant ap Alfryd ap Gronwy ap

[1] Cedic.

[2] Ar wyl Mael a Sulien y ceidw gwyr y Cwm yn Nhegengl eu Gwylmabsant. 13 o Fai.

Y sul gwedi y dydd y cadwent nid yn unig yma ond yn agos drwy Gymru oll eu Gwylmabsannau.—*Ed. Llwyd's Itinerary.*

[1] Near Eglwys Llangwm Dinmael, the chapels of Gwynnog and Noethon are now converted to a mill and a kiln.

An old house there called Llys dinmael.

[2] A mistake for Eleri verch Brychan.

Gwdion ap don o waredawg yn arfon. T. W. 2.

Pascen ap Brychan. Gwel Neffei.

Peblic Sant yn y Gaer yn Arfon ap Maxen wledig amherawdyr Rhufain ac Elen'vch Eudaf ei fam. B. a C.—LLANBEBLIG. Arvon.

Peblic yn y gaer yn Arfon ap Maxen wledic brenhin y Brutaniaid ac Imerawtr yn Rhufain, ac Elen verch Eudaf ei fam. T. W. 2.

Pedrog.

Pledrauc m. Clemens tywyssauc o Gernyw. D. L.M.

Hwyrach y dylasai vod yn Pedrauc.

L.M.

Pedrog ap Clemens tywyssawg Cerniw. T. W. 1.—LLANBEDROG.

Pedyr m. Corun m. Keredic m. Kuneda wledig. D.—LLANBEDR.

Padern ap Corun ap Keredic ap Cunedda wledig. T. W. 1.

Peris Sant Cardinal o Rvuein. D. L. M.—LLANBERIS.

Peris Sant Cardinal o ruvain a Gwynnin a Brothen meibion i Lannawc ap Helig, o ddyno Helig yn y gogledd. T. W. 1.

Yn llyvyr Llanerch vel hyn—Boda a Gwynnin a Brothen, meibion Helig ap Glannawc, &c.

Peulan ap Palcen o Fanaw, chwaer iddo oedd Gwenfaen o Roscolyn. Rowland.—LLANBEULAN.

Peulan a Gwrgenau meibion Pawl hen o Fanaw. Th. W. 1.

Camddarllead yw Gwrgeneu yn lle Gwyngeneu. Gwel hwnw.

Peugan yn Nyffryn Clwyd. Th. W. 1.

Padran ap Corun. Gwel Caranauc, Tyrnog, Pedyr.

Padran ap Hedd ap Emyr Llydaw. C.

Eraill a ddywaid mai—

Padran mab Peitwn mab Emyr llydaw. C.

Hwyrach mai—

Padern m. Petrwn. Gwel Padern.

Peirio mab Caw o Frydyn ym mon y mae. H. Rowland.—RHOSBEIRIO.

Gwel ei vrodyr—Gallgo, Eugrad, Maelog, Caffo, a'i chwaer Cwyllog. H. Rowland.

R.

RHAIN ap Brychan sydd sant yn Swydd Lincol ac mae iddo deml ym Manaw. C. velly T. W. 2.

Rhawyn ap Brychan Gwel Docvan. C.

Rhun ap Brychen. Gwel Docvan. C.

Rheingar neu Rhieingar sydd santes yn Llech Maelienydd, a mam Geinydr sant o Faelienydd.

Nid yw hyn yn llyvyr D; ond i mae yn llyvyr. T. W. 2.

Rhystud mab Howel vychan ap Howel ap Emyr llydaw. C. velly T. W. 2.

Rhystut. T. W. 2. Gwel Cristiolus. —LLANRHYSTUD, Caredigion.

Rhystud Sant rhyw astud ferch
A roe' lin ar ryw lannerch. D. G.

Rhediw St. yn llanliyfni. Ffynnon Rediw, Cadeir rediw, ol troed march rediw. ol bawd rediw, Dyddgwyl Rediw a gedwir yno yn y gauav.

Rhwydrys ap Rhwydrim neu Rodrem brenin Conacht. S.

Yn y werddon. R.

Rhwydrys vab Rhwydrhieni brenin Conach o Iwerddon. Th. W. 1.

Rhychwyn Sant ap Ithael hael o Lydaw. Th. W. 1.—LLANRHYCHWYN.

Gwel Tegai, Trillo a Llechid.

Rhychwyn ap Heli ap Glannog. T. W. 2. Gwel Boda.

S.

SANFFRAID leian verch Cadwrthai wyddel. C.

Sanffraid leian verch Dwyppws ap Cefyth o rieni Yscotiaid. T. W. 1.

Sanffred leian verch Cadwthlac wyddel. T. W. 2.—LLANSANFFRAID.

Saeran ap Geraint Saer o Iwerddon. C. a T. W. 2. Yn Llanynys mae Eglwys Saeran yn nghantref dyffryn clwyd medd Llelo Gwtta lle dangosir ei vedd medd Ed. Llwyd, ogylch 3 neu 400 mlwydd oed.

Saiarn.

Seirioel em Penmon m. Ewein danwyn mab Einyaun yrth m. Cuneda wledic. D. L.M.—CAPEL SEIRIOEL.

Gwel Einyaun a Meiryaun. Velly B. a S.

Selyf ap Geraint ap Erbin. T. W. 2. Gwel Cyngan Iestin a Cataw.

Seneuyr ap Seithennin frenhin o faes gwyddno. B.

Senneuyr, ap Seithennin vrenhin o Vaes gwydno a oresgynnws mor eu tir. D. L. M. Gwel Tutglyt, Gwynoedyl, Merin, Tudno a ..... vender.

St. Siad yn yr Holt. T. W. 1.—ST. CHADDS Lat. Cedda.

Siat Rhadynfre ap Cadfan llwycoed. T. W. 2. a C.

Hwyrach mai Cadvan abad Enlli.

Sylien neu Sulien a ddoeth gyda Chadvan i'r ynys hon. B. a D.

Sulien, Kynon, Dochdwy, Mael, Tanwc,

Eithras, Lleuddad, Llywyn a ddaethant o Lydaw gyda Chadvan. C.—Llansilin: Capel Silin, yn Ngwrecsam. T. W. 1.

Yn amser Arthur yr oedd hyn, mae yn debyg.

Styphan m. Mawon. m. Kyngan m. Cadell dyrnlluc. D. L.M.—Llanstyphan.

Styffan neu Ystyffan ap Mawan ap Cyngen ap Cadell dehyrn llyc. C.—ap Cadell deyrnllwch. B.

Sadwrn, Sant.—Llansadwrn, yn Mon ac yn Emlyn, S. Gaervyrddin.

Sadyrnyn[1] Lat. Saturninus.—Llansadyrnyn, S. Gaervyrddin.

T.

Tanawg a ddoeth gyda Chadvan. B.—Llandanwg.

Tanuc a ddoeth o Lydaw ygyt a Chatuan e'r Enys hon. D. L.M.

Tanwg. mab Ithael hael. Th. W. 1. Gwel Twrog a Baglan.

Tangwn yn llangoed ym Mon. S.

Tangwn yn Llangoed ym Mon ap Caradawc freichfras ap Llyr, &c. B.

Tangyn en Llangoet e mon mab Caradauc ureichuras m. Llyr Marini. D. L.M. Gwel ei vrodyr Catvarch ac Amaethlu.

Tangwyn yn llangoed ym Mon. C.

Tangwystl neu Tanglwst.

Tangwystl verch Brychan, gwraig Cyngen ap Cadell deyrnllyg mam Brochwel ysgithrog a Maig a Ieuaf. T. W. 2.

Teccwy neu Tegwy yngheredigion is coed ap Dingat, &c. i Faxen wledig. B.—Llandegwy.

Gwel Baglan.

Tecwyn neu Tegwyn a ddoeth o Lydav ygyta Chatvan. D.—Llandecwyn, Meirion.

Teccai neu Tegai ym Maes Llanglassawg mab Ithel hael o Lydaw. S.—Llandygai, Arvon.

Tegai Glassawc yn Maes ythan ap Ithel o Lydaw. B.

Tegai ym Maes llanglassawg mab Ithel hael o Lydaw. C. Gwel Llechid ei chwaer. C. a Thrillo. C.

Tygei em Maes Llanglassauc m. Ithael hael o Lydav. D. L.M.

Gwel ei vrawd Terillo.

Tegai ym Maes Englysawg a Thrillo yn Ninerth yn rhos a Rhychwyn Meibion Ithel hael o Lydaw, a Llechid chwaer iddynt.

Tegiwc.

Tegiawc 'ch Ynyr Gwent, ei Mam oedd Vadrun 'ch Gorthefyr frenhin. Gwel Kynaiddion. T. W. 1.

Tecvan neu Tegvan Sant.

Tecuan Sant e Mon. m. Carcludwys m. Kyngu m. Yspwys m. Cadraut Caluenyd. D. L.M.—Llandegvan, Mon.

Tegfan Sant ym Mon ap Carcludwys ap Cyngen ap Yspwys ap Cadrawd Calchfynydd ac i goel godhebog frenin wyr i Gadrod. Rowland.

Tegfan ap Carcludwys ap Cyngen ap Ysbwys ap Cadrawt Calchfynydd a Thena verch Dewdwr mawr ei fam. T. W. 1.

Teilaw[1] ap Enlleu ap Hwdwn bwn ap Keredic ap Kuneda Wledic. B.—Llandeilo, eglwys Llandaf. Llandeilo Fawr.

Teilav m. eusych m. hydwn dwnn m. Keredic m. Kuneda wledic. D. L.M.

Teilaw ap Cursith ap Hydwn dwn, C. eraill a ddywaid mai—

Teilaw ap Enoc ap Hydwn dwn ap Keredic ap Kunedda wledic. C. velly T. W. 2. Nai fab Cefnder i Ddewi. C.

Teilaw ap Enos ap Hyddun dwnn ap Keredic ap Cunedda wledig nai fab Cefnder i ddewi a Thegfedd verch Tegid foel o Benllyn ei fam. Th. W. 1.

Teilaw ap Cussith ap Hydwn. T. W. 2. neu Enoc.

Tibie 'ch Brychan, sydd Santes yn Llandybie yn Ystraddewi. C. Darllain—Ystrad Tywi.

Trillo yn dinerth yn Rhos, Gredevel m. Ithael hael o Lydaw. S.—Llandrillo.

Trillo yn rhos ap Ithel o Lydaw. B.

Terillo en Dineirth en ros mab Ithael hael o Lydav. D. L.M.

Trillo yn yddinerth yn rhos mab Ithel hael o Lydaw. C.

Gwel Llechid ei chwaer. Gwel hevyd Gredevel.

Triniaw ap Diwng ap Emyr llydaw Cevender i Gadvan. B.—Llandrinnio.

Trunnyav m. Diuwng m. Emhyr llydav Keuendv e Gatuan. D. L.M.

Triniawg fab dufwng fab ymyr llydaw Cefnder i gadvan. Th. W. 1.

Tudno ap Seithennin. B. neu Seitherin.—Llandudno, Arvon.

Tudno m. Seithennin frenhin o Vaes gwydno a oresgynvs mor eu dir. D. L.M. Gwel Gwynoedyl, merin, Tutglyt, senneuyr ..... vender ..... ei frodyr.

Tudfyl 'ch Brychan sydd Santes ym Merthyr Tudfyl ym Morganwc. C. velly T. W. 2.—Merthyr Tudfyl.

[1] Morgan ap Sadyrnin is mentioned in Mr. R. V.'s papers of the Northern wars.

[1] This was St. Teliaus of Llandaf. In the Welsh Charter, in the Liber Landavensis, he is written Teliau, being the Patron Saint of Llandaf.

Tri chorph a wnaeth Duw i Deilaw.—Triades.

Tudyr yn Narwain Ynghyveiliawg ap Arwystl gloff ap Seithenin vrenhin o Vaes gwyddno. B.

Tuder en Darewein eg Keveilliauc m. hawystel gloff o Lywanned uerch amalaud wledyc e Vam. D. L.M.

Tudur Sant yn Arwain ynghefeiliog mab arwystl gloff, &c. o Dwywannedd verch amlawd wledig ei fam. C.

Tudur yn Narywain ynghyfeiliog, Tyfrydog ym Mon, dier yn nhegengl yn Mot fari a marchell ei ferch Meibion i Arwystl gloff o ddifanwledd ferch amwlad wledig i fam. T. W. 1.

Tutglyt m. Seithenrin. Gwel Merin.

Tutglyt ap Sochmyn (Seithennin) frenin. T. W. 2.

Tydie'ch Brychan, yn y Tri gabelogwar. C. velly T. W. 2.

Tydecho ap Annwn ddu ap Ynyr llyda- Cefnderw i Gadvan. S.—Capel Tydecho.

Tedecho m. Annun du m. Emhyr llydav Keuuend'v e Gatvan. D. L.M.

Tedecho ap Anun ddu ap Emyr, &c. C. He had his Cloister at Llandegvan in Anglesey. Rowland.

Tydecho ap Gildas ap Caw. S.

Twrnoc ap Arwystl Gloff yn Nyffryn clwyd o Dwywannedd verch amlawd wledig ei vam. C.—Llandyrnog.

Tyrnawc yn Nyffryn clwyd ap Arwystl gloff a Thynwannedd verch amlawdd wledic ei vam. B.

Teyrnauc en deffrynt Clwyt m. Hawystel gloff. D. L.M.

Tyrnoc ap Corun ap Keredic ap Kuneda Wledic. C. velly T. W. 1. gan chwanegu —Cefnder Dewi.

Tyssul m. Corun m. Keredic m. Kuneda Wledic. D. L.M.—Llandyssul.

Velly C. velly T. W. 1.

Tyssilio.—Llandyssilio.

Tyssiliaw ap Brochvel Ysgithrog, &c. o Arddun'ch Pabo post prydain ei vam. C.

Tyssilyav m. Brochuael esgithrauc m. Kyngen m. Cadell dyrnlluc ac Arddu ben ascell uerch Pabo post prydeyn e vam. D. L.M.

Tyssiliaw ap Brochwel ysgithrawc ap Cyngen ap Cadell dehyrnlluc ac Addun ferch Pabo post Prydein. T. W. 1.

Tyvriawc ynghęredigion is coet ap Dingat, &c. ; Faxen wledig. Gwel Baglan. B.—Llandyfriog, Ceredigion.

Tiuriauc eg Keredigyaun iscoet m. Dingat. m. Nudd hael m. Senyllt m. Kedic m. Dyuymwal hen m. ednevet m. Maxen wledic a Thynoy ver .... Lewdvn lluydyawc o Dinas Eidin en e Gogled e vam. D. L.M.

Gwel ei vrodyr, Lleuddat, Baglan, Gwytherin, Tygwy, a'i chwaer Eler.

Tyfrydawc ym Mon ap Arwystl gloff a Thysvanwedd ei vam. B.—Llandyfrydog, Mon.

Tyfrydog ym Mon mab Arwystl gloff, &c. o Dwywannedd verch amlawd wledig ei vam. C. velly Th. W. 2.

Gwel Dier, Twrnog, Tudur, a marchell eu chwaer. C.

Tyurydavc em Mon m. Hawystel gloff, D. L.M. o lywanned uerch amalavd wledig ei fam. D.

Gwel ei vrodyr, Diheyuyr, Teyrnauc a Thuder a marchell eu chwaer. D.

Twrog Sant.—Llandwrog, Arvon.

Twrog, Tanwg a Baglan meibion i Ithel hael. Th. W. 1.

Tyneio. Gwel Bliglyd.—Eglwys Dyneio, Ymhwllheli.[1]

U.

Ust a Dyfnig y Saint yn Llanwrin ynghyfeiliog a ddoethant i'r ynys hon gyda Chadvan. Th. W. 1.

Y.

Ystyphan. Gwel Styphan a Stephen.

Ysgin ab Erbin ap Custennin Gorneu. T. W. 2.

Gwel Digain.

[1] From Heli ap Glannog.

BRUT BRENINODD YNYS PRYDAIN:

NEU

BRUT Y BRENINODD.

HYSBYSIAD.

YMA y canlyn dau ddarlleniad o *Hanes Breninodd Ynys Prydain*, o waith Tysilio; ac a helaethed gan Gwallter o Rydychain; a chan Grufudd ab Arthur, yr hwn a elwir yn gyfredin Geofrey o Vynwy.

Y darllead cyntav. tan enw *Brut Tysilio*, sydd yn ol y *Llyvyr Coch* o Hergest, yn Rhydychain.

Yr ail ddarllead, tan enw *Brut G. ab Arthur*, ydyw yn ol adysgriviad y parchedig Evan Evans o hen lyvyr croen, o eiddo *Paul Panton* yswain, o'r Plas Gwyn, yn Mon.

Yn canlyn cynnwysiad y ddau lyvyr uchod gwelir amrywiaethau tau arwydd *A.* a *B.*, at ba rai y cyfeirir drwy y ffugrau.

Yr amrywiaethau tan y llythyren *A.* a ydynt yn ŋ' llyvyr yn perthyn i *Ysgol y Cymry*, yn Llundain, wedi ei ysgrivenu yn y vlwyddyn 1613; ac amdano mae yr ysgrivenydd yn dywedyd—"Hyn [illegible] gasglais allan o amryveilion lyvrau, o achaws nad oedd yr un llyvyr heb lawer ar goll ynddo; etto, myvi a gevais y cwbyl ymewn pump o lyvrau hen, dau ohonynt o groen, wedi eu hysgrivenu er agaws i 5 [illegible] mlynedd wrth dyst; heblaw tri ereill o hen lyvrau."

Yr amrywiaethau tan y llythyren *B.* a ydynt yn ol hen lyvyr croen, o gylch 500 mlwydd oed, eiddo *Thomas Johnes* yswain, o Havod Ychdryd, marchog dros Swydd Caredigion.

Y RAGARAWD.

PRYDAIN[1] oreu or ynyssoed yr hon a el6yt gynt y wen ynys ygorlle6ina6l[2] eigawn r6g freing ac i6erdon y mae[3] gosodedic wythcant milltir ysyd yny hyt[4] adeu cant ynylled apheth bynnac avo raid ydyna6l arver oanifygedic[5] frwythlonder hi ae gwasanaetha ygyt[6] hynny cyfla6n y6 obob kenedyl m6yn a metael hevyt frwythlawn y6 or maesdired llydan[7] amyl a6ryneu arderchaoc adas ydir diwyllodraeth tr6y ŷrei ydeuant amryualon genedloed froytheu yndi. Hevyt ymaent coedyd allwyneu kyflawn oamgen genedloed aniueileit abwystuileit. Ac ygyt ahyny amlaf kenueinoed or gwenyn oplith yblodeuoed yn kynnulla6 mel. Ac ygyt ahyny gweirglodeu amyl ydan awyrolyon vynyded yny rei ymaent ffynhoneu gloy6 eglur or rei ykerddant ffrydyeu. Ac alithrant gan glaer seint amurmur ar wystyl kerdd ahun y6yrei hyny yrneb agysco ar eu glaneu. Ac ygyt ahynny llynneu ac auonoedd kyflawn o amryual genedloedd byscawd ysydd ynddy. Ac eithyr yperuedduor ydeir drostaw yffreinc teir auon boneddiceydd ysydd ynddy. Temus ahumur ahafren.[1] Ar rhai hyny megys deu vreich[2] ymaent yn rannu yr ynys, ac ar hyd y rei hyny y deuant amryual gyfnewidyeu or g6ladoedd tramoroedd. Ac ygyt ahyny ydoedd ynddi gynt wyth prif ddinas arhugeint ynythecau. A rei oneddunt hydiw ysydd diffeith gwedy diwreiddaw yn wallus. Ac ereill etwa yn feuyl yn iach[3] a themleu Seint yndynt ynmoli duw A

[1] Brytaen.
[2] Y gorllewyn.
[3] Fraing a r Iwerddon megis y mae.
[4] Yn y hyd.
[5] Y dynion arver o honaw o aniffigedic.
[7] Gwasanaetha hwynt a chid.
[6] Cyflawn yw hi o'r maesdir llydan.

[1] Addas a hafnau lle daw amrafaelion frwythau tramor iddi. A hefyt y mae yndi goedyd a llwynau cyflawn o amrafaelion genhedloed o anifailiaid a bwystvilait. Hefyt amyl genvainoed o wenyn ymlith y blodau yn cynyll mel. A chida hynny llynoed ac afonyd cyflawn o amrafaelion genedloed byscod. Ac velly tair afon vonheddic y syd yndi nit amgen temys a hymer a hafren.

[2] Tair braich.

[3] Daw amrafaelion gyfnewidiau o wledydd tramor a hefyt yddoedd yndi hi gynt dair prif dinas ardderc ar hygain ynythecau hi; rhai o honynt y sydd heddiw y difaith wedi diwraidio y myroed; ac eraill ysyd gyfannedd.

muroedd achaeroedd arddyrchawc yn eu teccau. Ac ynny temleu teuluhoedd achyfenhoedd o wyr agwragedd yntalu gwasanaeth dylyedyc yn amseroedd keugant yeu cryawdyr yn herwydd kristonogawl ffyd. Ac or diwedd[1] pymp cenedlaeth y sydd yny chyfaneddu hi, nyd amgen normanneit brytanyeit asaesson affichdeit[2]

[1] Y voli duw. Ac velly.
[2] Bryttaniait, normaniaid Saesson fichtiaid.

ac Yscotiaid. Ac or rei hynny hagen cyntaf ygwledychwys[1] y Bryttanyeid o uor rudd[2] hyd vor Iwerddon, hyd pan daeth ygan Duw dial arnaddunt ameu syberwyt ygan yffichteit ar saeson ; a megys ydeuthant ygormessoed hyny ni ae damlle6ych6n rac lla6. Yma yteruyna y prolog.[3]

[1] Rhei hynny oll cynta y gwledhoedd.
[2] Hi o vorrydd.
[3] Arnynt am y pechodau yr hwn a dangosswn ni rac llaw. Ac yna y tervyna prolog.

BRUT TYSILIO.

Eneas Yscwydwyn. G6edi cael y gaer y foes Eneas ac Esgannys[1] y vab gydac ef ac y doethant me6n llongau hyd yng6lad yr Aidial[2] yr hon a el6ir g6lad Ryfain. Ac yn amser h6n6 yr oed Latinus yn vrenin yn yr Eidal a h6n6 arvolles Eneas yn anrydeddus. Ac yna g6edi ymlad o Eneas a Thyrru Vrenin yr Yttyl ai lad ef o Eneas. ac yna cael o Escannys Lavinia merch Lattinys yn wraic iddaw. Ac 6edy Eneas Yscannys a 6naethbwyt yn 6r ma6r.[3] ac 6edy drychafel o Esgainus ar vrenhinawl gyfoeth ef adailiod dinas ar lan avon Daiberys. Ac yna mab a anet idda6 a el6ẅ Sylhys amrode y ledrada6l odineb. ac velly gorderchy a oruc ev ar nith ai baichogi. Ac 6edy g6yb od o Esannys y dad ev hyny. erchi a oruc ev oe dewinion dy6edyd idda6 p6y a vaichogassai y vor6yn.[4] ac de6inia6 o honynt a chael dehayr6yd am y p6nc h6nnw h6y a dywedassant vod y vorwyn yn vaichoc ar vab a ladai yvam aedad, ac 6edy darfai ido draiglo lla6er o 6ladoed y da6ai ev y orychelder anryded. ac ni th6yll6ys y de6inion h6ynt.[5] Ac yna 6edy dyvod 6ed y vor6yn esgor yn y g6elyvod y by hi var6, ac yno y lladod ev y vam. Ar mab a en6id yn Vryttys[6] ac a roed ar vaeth ac 6edy y vaithrin yny oed ev bymtheng mluyd ydoed ev diwarnot yn canlyn y dat yn hela ac val yr oedynt velly nachav gar6 ma6r yn dyfod haibio sef aoruc Bryttys anely y v6a a saethu y car6 ac ar yr ergit hyny y treuis ev y dat a saeth dan benn y vron ac y by var6 ev. Ac velly y lladoed ev y dat hefyd.[7] Ac yna g6edy mar6 Sylhys y deholes g6yr yr Eidial Vryttys ymaes oi 6lad canit oed daylung ydynt y gymryt yn vrenin arnynt y neb a 6nelai gymaint o gyflafn a lad y vam ai dat.[8] Ac wedy y deol o dyno y daeth ev hyd yngroec. Ac y g6eles ev yno o welygord Elenys ap priav o etived-ion troyav me6n caethi6et dan Bendrassys vrenin groec. cans Pyrr ap Achilar6y y dyc y genedlaeth hono ganto g6edy distr6y troyav y dial y dat arnynt ac ai g6archayod h6ynt me6n caethi6ed yn hir o amser.[9] Ac yna wedy adnabot o Vryttys y genedl y hun trigio a oruc ev yno gydac h6ynt. Ac yn y lle wedy cenefina6 o bryttys ac ymgydnabot o ba6b o honynt ac ev cymaint vy y dawn ev yny plith h6ynt ac y by ev gymeredic gan y brenhinoed ar ty6ysogion a hyny oll o achos y bryt ai deg6ch ai de6rder ai haelioni ai viluriaeth ai glot sev oed hyny doethav oed ev ymhlith y doethion a dewrav ymhlith y rhai ymladgar. A hefyd pa beth bynac a damhwainiai nac aur nac ariant na mairch na dillad hynny oll a rannai ev rung y gyt varchogion ac y ba6b ac ai cymerai ganto. ac velly g6edy hedec y glod ev dros 6ladoed groec ac ymgynyll atto o ba6b ac oed o genedlaeth droyav yno o bob lle hyd ydoed dervynau groec ac erchi idaw ev vod yn dy6yssa6c arnynt ai rydhau hwynt o'r caethiwed hynny! Ac h6ynt adywedynt y gallai ev hynny yn hawd cans cymaint o niver oedynt g6edy ymgynnyll ynghyd ac ydoedynt saith mil o 6yr ymlad heb ychwanec. a hevyd y mae y gwas bonedicav yngroec o bart y dat ai vam ev a hanoed o genedl droyav ac y mae ev yn ymdired y ni ac yn gobaitho cael nerth mawr genym sev achos y6 hynny g6yr y 6lad hon y syd yn ryvely arno gida bra6t undat y syd ido o achos mam h6nn6 ai dat a henia6 o roec. a ryvel ma6r y syd ryngtynt o achos tri chastell ade6id y dat yr mab hyny ar y varwolaeth yn ragor noc y vra6d. Ar haini y mae g6yr groec yn caissio y d6yn arno ev am hanvot y vam o droyav. Ac am hynny y mae g6yr groec y daly gyda y vra6t yn y erbyn ev. Ac yna g6edy g6elet o Vryttys amlder a rivedi y g6yr a g6elet y cestyll yn gedyrn ac yn barod ida6, ha6d vy ganto yvydhau ydynt a chymryd y dy6issogaeth arnaw.

Ac yna wedy drychav Bryttys yn dy-6yssa6c ar aniver troyav ac yna cadarnhau cestyll Assaracys a oruc ai llen6i o 6yr ac arvau a b6yd, ac 6edi darvod hyny cych6yn a oruc ynte ev ac Assaracys ai holl aniver-oed ai da gantynt hyd yn anial6ch y difaith goedyd lle y ffoassant, ac yna y danvones

Bryttys lythyr at Bendrassys vrenin groec yn y mod hwnn.

Bryttys ty6yssa6c g6edillion cenedl droyav yn anvon llythyr at Bendrassys vrenin groec gan vanegi nad oed dail6ng idaw gad6 nac attal me6n caethi6ed eglyr vrenhinawl genedl o lin dardan nai caethi6a6 yn amgenach noc y dlynt o her6yd y boned. Am hyny y mae Bryttys yn manegi idaw ev vod yn 6ell gantynt h6y bresswylo yn y difaith ac ymborthi val anifailiait ar gic amr6d a llyssau gan ryddit. noc me6n gwledau a melyster dan gaethi6ed. ac velly os codi gory6chelder dy vediant di ath gyvoeth a 6na hyny ac na dot yn y herbyn namyn madau ydynt. cans anian a dlyed y6 y bob caeth lavyria6 y gaissiaw dyfot y hen dailyngda6d ai ryddit. ac 6rth hyny y harch6n ni dy drygared di yn y genettaych ydynt bress-6ylio yn y coedyd rai foassant gan ryddit ac oni edy ydynt ryddit yth deyrnas nai gell6ng h6ynt y 6ladoed eraill y gaissio lle y bress6ylio heb gaethi6ed.

A fau 6yby Bendrassys ystyr y llythyr ryvedy yn va6r a oruc anvon atto y rhy6 genad6ri hono. ac yn y lle gal6 y gynghoriaid atto sev oed y cyngor cynyll lly ma6r a myned ar y hol yr difaith, ac velly pan oedynt yn myned haibio heb la6 y castell a el6ir Ysbaradinys ai cyrchu a oruc Bryttys a thair mil o 6yr arvoc ganto yn dirybyd ai cael yn diarvod a oruc a g6naythyr aerva vawr arnynt. Ac yn y lle fo a wnaethant yn gywilydys ai brenin yn y blaen a chyrchu yr avon a el6ir Ystalon a rac maint y brys ai hovn rac Bryttys ran o nadynt a vodes a ran a las ar lan yr avon. ar dryded ran a foes. ac velly y cavas ev y vydigoliaeth arnynt. Ac yna g6edy g6eled o Antigonys. dolyria6 yn vaur a oruc a gal6 y gydmaithion atto ai bydinau a chyrchu g6yr troyav a bod yn 6ell ganto y lad tr6y glot noc dianc tr6y anglod. ac anoc y lu a oruc y ymlad yn 6rawl a b6r6 dyrnodau ma6r a oruc ev y hun ac ychydic a rynga6ys idaw hynny cans Bryttys ai 6yr oed yn gy6air o arvau. A h6ynte yn amharot heb gael ennyd y wisgo y harvau. Ac velly yn y lle y cafas Bryttys y gorau arnynt. A daly Antigonys bra6d y brenin a oruc. Ac yna Bryttys a gadarnhawys castell Assaracys a rodi chwechant marchawc yndaw. A myned a oruc ynte yr coet ai lu gydac ev yr lle ydoed y hanedau. Sev a oruc Pendrassys cyd bai ofalys am y fo a daly y vrawt hefyt. Cynnull a oruc y maint a diangyssai oi lu a fan oed hi dyd drannoeth y dayth ev am ben y castell. Cans yna y tybiod ev dybot Bryttys ai vrawt ev yngharchar ar carcharorion eraill hefyd. ac wedy y dyfot yno rannu y lu a oruc ynghylch y castell ac yn vn6edic y ran v6yav y gadw y pyrth rac dyfot neb allan a roi arall y droy y d6r odi6rth y castell. Ar dryded ran y 6naythyr pairiannau y ymlad ac ev ac y gaissio y v6r6 yr lla6r a fa6b o nadynt ar ethrylithr gorau ac a vedrai gan yfydhau y orchymyn y brenin ac velly pan dayth y nos arnynt ethol y g6yr de6raf a oruc y ymlad ar castell a gady yr hai blin y gysgu rac difot Bryttys am y pen ai lu ganto yr ailwaith. Ac yr oed y castell6yr yn g6rth6ynebu ydynt yn 6rol ac yn y saethu ac yn b6r6 tang6yllt arnynt ac yn y cymell odi6rth y myroed a fob amrafael gelvydyt.

Ac yna wedy gossot pairianau 6rtho a dechrau y glady orty dano sev a oruc y castell6yr b6r6 tan g6yllt a d6r ber6edic ar y pennau ai cymell odi6rth y walh.[32] Ac yna 6edy blina6 o nadynt gan benydia6l lafyr ac anhyned y nos a newyn a syched arnynt. Ac yna anvon cenadau a orugant at Vryttys y gaissio nerth ganto rac gor6ot arnynt roi y castell y fynyd.[33] A fan gigle Vryttys hyny govalys vy ganto am na 6ydiat pa del6 y gallai y hamddiffin cans nid oet ganto allu y roi cad ar vaes ydynt h6y. Sev a oruc ynte arvaethu d6yn cyrch nos am y pennau a medylio llad y g6yl6yr a oruc ai caissio h6ynte yn y c6sc a medd6l na allai ev hynuy heb nerth o 6yr groec. Sev yna y gel6is ev Anacletys cydymaeth oed h6n6 y Antigonys a thynny cledyv a oruc Bryttys gan y brico ev yn fest a dy6edyt 6rtho val hyn. ti di was ieuanc etholedic llyma dy angau di ath dervyn oni 6nay y peth a gaisswyv genyt yn fydlawn cans heno y rov i gyrch nos am ben g6yr groec. ac val hyn y mynav i ti y t6yllo h6ynt val y gall6yv i gael y ford yn ruyd am y pennau h6ynt. Dos di at y g6yl6yr a dy6aid dy dianc di ac Antigonys om carchar i ac y ti y adaw ev me6n glyn coeda6c ai vod ev yno heb ally dyvot ymhellach rac trymet yr hayrn y syd arno ac arch ydynt dyvot y gyrchu ev gyda thi. Ac o g6nau di velly mi a gav 6y 6llys arnynt. ac yna pan 6elas Anaclettys Vryttys yn gogyvada6 y angau iddo roi ll6 a oruc ev ar vot yn gy6ir y Vryttys tr6y ida6 gael Antigonys gydac ef. Ac velly cychwyn a orugant parth a g6yr groec ac velly pan dayth ev att y g6yl6yr y gylchyny a 6naethant a gofyn ido ai g6naythyr y brat h6ynt ydoed ev yno. Nage yn 6ir ond ar vynghefn y dygym i Andigonys o

garchar Bryttys yn lledrat a mi ai gadewais ev yn llechu ymysc y drain ar dryssi yn y glynn issod ac yn gyflym dowch gida mi y gyrchu ev. Ac velly ydoedynt yn ofni mynet gydac ev rac ofn tóyll. Ac ydóat un oi gydnabot ev y bot yn dyóedyt góir. Ac yna ymgynhillóys y góylóyr y gyt a mynet gidac ev hyt y lle y dyóedassai vot Antigonys ac yno y rythrwys Bryttys ydynt ai llad heb adaó un ac yna cerdet yn reolys a ónaethant yn y doethant ymysc y llu ac ni levassod neb dywedyt un gair yn y dayth. Bryttys ai vydin ynghylch pebyll y brenin ac yna canu y gorn a oruc Bryttys ar drós y pebyll a dechrau y llad hóynt yn y cósc. Ac yna gan góynvan y rhai lladedic y defroys y llaill heb óybot y pa le y foynt nes y llad y gyt. A phan óyby y castellwyr hyny dyfot y maes y ónaethant a phan dayth Bryttys o fewn pebyll y brenin y daly a oruc ai róymo gan dybiaid y cae vóy o daioni o hynny noi lad ev. Ac velly óedy troylio y nos. ai mynet yn dyd y gelwys Bryttys y óyr y gyt atto ac y rannod yr ysbail rynglynt yr hón oed eidaó y rhai lladedic megis y mynnynt y hun ac velly yr castell y dayth Bryttys ar brenin ganto yn garcharóra chadarnhau y castell a oruc ev o óyr ac arvau. A phan darvy ydynt gael y vydigoliaeth. Galó y gynghor atto a oruc Bryttys y gael gwybod beth a gynghorynt iddaw y erchi yr brenin cans yn mediant ni y mae y gorff ef a pha beth bynnac a gaisser ganto ef a ryd er y rydhau. Ac y dyóat y gynghor órtho mae gwell oed gymryt da ganto ev no thrigio ymplith y gelynion. Ac wedy hir ymrysson y safoed góra doeth y vynyt a elwit Membyr ac erchi gostec a oruc a dywedyt val hyn Arglwydi vrodyr pa hyt y petryssóch chui am yr hón y tebygav i y vot yn iechyt i chói rac llaw. Nid amgen no chenat y vynet ymayth val y caffoch chói lonyd yn dragódawl y chói ac ych etifedion. cans os gellóng Pendrassys vrenin a óneóch a chymryd ran o roec y bressóylio yndi ni cheóch chói dilis hedwch vythtra bo byó dyn o roec hóynt a goffant y nos naithóyr hyd pan y dialont naill ai arnoch chói ai ar ych etifedion chói y chwyl honn. Am hynny vy nghynghor i y chói gymryt y verch hunaf idaw ev yr hon a elóir Enogen yn óraic briod y chói a chyda hi aur ac arian a llongau a góin a góenith a phob peth ac a fo rait ai genat ynte y vynet y óledyd eraill yr lle y danvono Duó ni y gynnal yn ryddit rac caethióet góyr groec arnom ni an ettifedion. Ac velly ai ymadrawd ev y cyttunóys paób. Ac yna y paróyt dóyn Pendrassys vrenin yr cenol a Bryttys a dywat oni ónai ev bob peth ar y gassyd ganto y caffai ev y angau a ffan dayth ev gar bron y gosodet aistedva ido uchlaó paób ac yna y attebod ynte val hyn[48] y cythroylion duwau am rodes i yma mi ac Antigonys vy mraót ych dóylaó chói rac colli vy myóyt rait yó ymi yfydhau y chói yr hón adaf i y brynny genócb chói mi am braót Antigonys. Ac nid ryfed y mi yfydhau y chói o heróyd mae difai yó genyfi roi vy anóyl verch yr gwas ievanc raco cans mi a ón y vot ev yn hanvot o lin Briaf ac Enssisses ai glot ev ai deurder y syd yn dangos hynny yr aór hon. Póy ond evo allai rydhau alldydiou troyaf óedy y bot meón caethióet cyt ac y byont a than y saól dyósogion mewn caethióed? Póy allai hefyt gydac anifer mor vychan ac oed ganto órthóyneby brenin groec a roi cat ar vaes ido ai yrry ar ffo ont evo. ac ny diwed y daly ai róymo. ac am hynny mi a rof vy merch idaó ev ac a rov gyda hi aur ac arian a thlyssau maórórthioc a góin ac oel a góenith a maingórthvaór a llongau digon ar maint a vo raid y chui o bethau eraill ac Enogen vy merch.[51] Ac or mynnóch chwi drayan vy mrenhiniaeth a mi a drigav gyda chói yn garcharor nes y chói gael cóbl och addewid. ac yna y gellyngóyt cenadau y bob porthva yngroec y gynyll y llongau oll yr un borthva. Sef oed y rifedi y gyt pedair llong ar hygain a thrychant ac yn y lle y llenó a ónaethbóyd or gyffelyb daoed a dyóetbóyd vry a fob cyvryó fróythau ac yna y gellyngóyt y brenin yn ryd. Ac óedy y mynet yr llongau i roed Enogen y sevyll yn y llaór issav yr llong róng dóylo Bryttys ac yr oed hi yn llefain ac yn óylo o hiraeth am y gólat a Bryttys oed yn y didanu hi ac yn dyóedyt yn dec órthi yn y dygóydoed cysgu arni óedi blino yn óylo. Ac velly y byant yn hóyliaó dau dyd a nosóaith ar góynt yn y hol yny doethant y ynys a elóit legetta a difaith oed hono heb neb yn y chyvanedy wedy yr genedl a elóit y Pyrattas y distrywo. ac yno gellyngóys Bryttys drychant marchog yr tir y edrych oed neb yno. ac óedy na óelsant yno neb hely a ónaethant o amrafaelion vóystvilaid.[53] a phan dayth nos arnynt y doethant y hen dinas maur difaeth ac yno ydoed deló y diana yr hon a roe órtheb yr saól a caissai ar neb hefyt a gaissae esbysróyd genti ev ai cae. A thrannoeth yr llongau y doethant ai llóythau o gic hely gantynt o amrafaelion anifailiait a mynegi y Vryttys

megis y g6elsynt yn yr ynys hono. ac annoc ido ynte vynet yr demyl y aberthu yr Du6es honno ac y ovyn idi pa le y cafai ev le y bresswylio ac o gynghor y g6yr hynny y cymerth Bryttys Gerion y dewin gydac ev a daydeng6yr o hena6g6yr a mynet yr Demyl a d6yn gantynt yr h6n a vai rait 6rtho a phan dayth ev yno y g6isgod Bryttys d6f o dail y g6in 6yd am y ben a dyfot a oruc ev y dr6s yr hen demyl honno.[57] Ac yn yr hen dedyf yr aberthit yr tri du6 nit amgen Iubiter a Mercy6ri a Diana. Ac yna Bryttys y hun a dayth gair bron allor y du6es ac yn y lla6 assau ydoed llester yn llawn o 6în ac yn y lla6 dehau ido corn yn lla6n o 6aed e6ic 6en. A drychav y 6yneb a 6naeth yn erbyn y del6 a dy6edyt val hyn. Ai ty di y ssyd Argl6ydes gyfoetha6c ar hela ti y ssyd gaid6at ar y baed coed y ti y mae cennat y ymdaith tr6y l6ybrau yr a6yr a thr6y dai uffern dy6ait ym pa dir a gaisswyv y bress6ylia6 ynda6 ac yth anrydedy dithau tr6y ocssoed a blynydoed a mi a 6nav demyl yth anrydedy ti. Ac 6edy dy6edyt o hona6 ev hynny na6aith cylchyny yr allor a oruc bedairg6aith a roi y g6în yngenau y dy6es a gor6ed a oruc ev ar 6arthav croen e6ic 6en. Ac val ydoed ev y dryded a6r or nos yr amser ydoed velyssav y hun ev a dybyai welet y dy6es gair y vron ac yn dy6edyt 6rtho val hyn.[60] Bryttys heb hi dan dyg6ydedigaeth yr haul y parth dra6 y deyrnassoed frainc y mae ynys me6n eigion yng6archau ar mor o bob parth idi yr hon y by ge6ri yn y chyfanedy ar a6r hon diffaith y6. dos di y honno cans hi yssyd adas y ti ac yth etifedion a honno a vyd ail droyav yth vaibion di ac yno y genir brenhinoed oth lin di yr hai y byd darostyngedic yr holl daiar ydynt. Ac 6edy g6elet y weledigaeth hono y deffroes Bryttys ac na 6ydiat ev pa beth a 6elsai ac y doethant yn lla6en yr llongau a drychav h6ylau a holldi y cefn vor ac o ve6n y na6fet dyd y doethant yr Affric ac odyno y doethant y allorau y felystynion. ae yno y ca6sant berigl ma6r yn ymlad ar pyraniaid yr hai oed genedl groylon. Ac eissioes y vydygoliaeth a gafas Bryttys ac ymgyfoethogi ar ysbail hyny a oruc ev. Ac odyna y h6yliasant oni doethant y dîr Mauritania. Ac yna rac eissiau b6yd a diot y by rait ydynt vynet yr lan ac anraithio yr ynys oll. Ac odyna y daethant hyt yngogofau Erc6lf gadarn. ac yno ymgynyll6ys yn y cylch la6er or morvailet yr hai a el6ir y morvor6ynion ac y bu agos yr haini a sodi y llongau h6ynt. ac odyna y daethant hyt y mor tyren ac ar emyl y traeth h6n6 y cyfar6y ac h6ynt bedair cenedl o alldydion troyav yr hai a foassant odyno gydac Antenor ac yr oed g6r ma6r yn dy6ssa6c arnynt yr h6n oed gryfach a de6rach no neb yr h6n a el6it Coronegys ac nid oed anos ganto ev ymlad a cha6r noc a mab bl6yd. Ac 6edy ymgydnabot o nadynt a g6ybot ydnabot or un genedl ymgydymdaithia6 a orugant a g6rhau a oruc Corinays y bryttys. Ac ymhob br6ydr ac ymladau nerthu Bryttys a 6nat ev yn 6ell no neb. Ac yna y doethant hyt yn Acc6itania ac y borth Lingyrys y me6n a b6r6 angorau yna sayth di6arnot y edrych ansa6d y 6lat. Ac ydoed yn vrenin yno 6r a el6it Coffarffichdi. A phan gly6as h6n6 disgin y llynges yn y 6lat ev anvon cenadau a oruc attynt y 6ybot beth a vynnynt y gael ai hed6ch ai ryfel. Ac velly val ydoed y cenadau yn mynet ty ar llongau y cyfarvy gorinays a h6ynt ac ev yn hely a gofyn or cenadau p6y a roesai gennat ida6 ev hely yn forest y brenin ac y dy6at ynte na chaisysai ev genat gan neb y hely lle mynnai ev. Sev a oruc un or cenadau yr h6n a el6it Mynbert anely y v6a a b6r6 Corinays a saeth sev a oruc ynte gochel y saeth ac yn gyflym cael gafel me6n Mynbert a thynny y v6a yn ar6 oi la6 ac ar b6a y daro ar y ben nes bot yr holl ymhenyd ynghylch y b6a ac o vraid o nerth y bedestric y diengys y llall.[59] A manegi a oruc h6n6 y Goffarffichdi val y llas Mymbert. Ac yna cynyll llu ma6r a oruc Goffarffichdi ar v6riat dial ar Gorineys lad y genat. A phan glyby Vryttys hyny cadarnhau y llongau a oruc a roi y g6raged ar plant ar llailldy a mynet ar holl ymlad6yr yr tir yn erbyn Goffarffichdi ac ymlad yn groylon a wnaethant. a ch6ilyd ma6r a gymerth Corineys welet y g6as g6niait yn g6rthneby ydynt ac na 6elai ev 6yr troyav yn gorvot arnynt. Ac yna gal6 y 6yr y hun a oruc Corineys a g6naythyr bydin o ba rth y dehau yr llu a llad y bobl hyny heb orff6ys ai gyrry ar ffo heb ado un ar ni las o hanynt cans pan gafas ef y v6yall dau vinioc yn y la6 ev a lade y sa6l a gyfarffai ac ev cans ev ai holldai o warthav y ben hyt y lla6r a ryfedy yn va6r a oruc y elynion oi 6elet ev velly Ar gairiau hyn a dywedai ev 6rthynt pa le y ffowch chui 6yr ofnoc llesc ymled6ch a Choryneys g6ae chui rac cy6ilyd ffo rac ofn un g6r a bit diogel genn6ch gael ffo cans mi a yrr6n ffo ar y ce6ri. Ac 6edy dy6edyt o honaw ev hyny amhoelyd a oruc iarll Siart a chant marchog gidac ev.

Ai cyrchu h6ynt a oruc Corineys a drychav y v6yall ai daro ev ar 6arthav y benffesting ai holldi hyt y lla6r ac 6edy hyny troy y v6yall yn y gylch a oruc ev heb orffo6ys a chymyny y elynion ar neb y gyfarffai ac ev y lad neu ynafu a 6nai ar un dyrnot. Ac yna g6elas Bryttys ev yn y gofyt h6nn6 ac atto y dayth ai vydin yn borth ida6. Ac yna y by aerva va6r ryngtynt ar amrafaelion genedloed. Ac yn y lle wedy hynny y cymhell6yd Coffarffichdi ar ffo ai lu ganto. Ac yr aeth ev y ffrainc at y genedl y gaissio nerth y dial y lit ar 6yr troyav cans yr amser h6n6 or un dailyngdawt ar un argl6ydiaeth ar un lly6odraeth y cynhelynt y g6lat. Eithr brenin Car6et oed y6ch y dailyngda6t noc h6ynt cans ydoed daudec brenin ar ffrainc ar haini ai herbynna6d ev yn hygar la6en ac ado nerth ido y 6rthlad estron genedl i6rth y 6lat ev ai thervynau. Ac yna g6edy cael o Vryttys y vydigoliaeth cyfoethogi y 6yr a oruc ev ac ysbail yr hai lladedic. Ac 6edy hyny ail6aith bydina6 y 6yr a oruc ev a mynet yr 6lat a d6yn pob ry6 da ac oed yndi gantynt yr llongau a llosgi y dinessyd a chymryt y haur ai hariant ac a ellit y gych6yn o daoed eraill a llad c6bl or bobl ac 6edy darvot ida6 losgi dros 6yneb gasg6in ac odyno yr lle a el6ir yr a6r hon dinas tyrri. Ac yno g6edy g6elet o hona6 le adas o gadernit messuro a oruc ev le adas y bebyllau a g6naythur cadernit yn y cylch megis y gellynt gynnal br6ydr o bai rait cans ofni doedynt dyfot Coffarffichdî a brenhinoed eraill ac amlder o luoed gydac ev ac ynte oed yn y haros h6ynt yno. Ac yna pan gigle Goffarffichdi y bot h6ynt yno ni orffwysoed ev na dyd na nos nes dyfot lle y g6elas ev yr holl gadernit ac y dy6at ev och och rac cy6ilyd trist o dynghedven y6 hon 6elet estron genedl 6edy gossod pebyllau ym teyrnas g6isg6ch 6yrda amdanoch a del6ch h6ynt megis daly defait me6n ffalt a rann6n h6ynt yn garcharorion ac yn gaethion ymhob mann yn g6lat ni y dial yn llit an digofaint arnynt. A bydina6 y g6yr yn daydec bydin a dyfot yn erbyn g6yr troyav. Sev a oruc Bryttys pan 6yby hyny g6isga6 y arvau ev ai 6yr a dyfot yn erbyn Caffarffichdi ai cyrchu yn diofn a chynghori y ly y gyrchu pan vai amser ac y aros pan vai rait. Ac velly y gorvot a oruc g6yr troyav ar yr rythyr cyntav a chymell Coffarfichdi y ffo ev ai 6yr ac ar y ffo. hyny y llas d6yfil o nadynt. Ac velly dec cymaint oed anifer Coffarffichdi ar ffrainc noc anifer Bryttys cans bob a6r ydoed rai yn dyfot attynt.[90] Ac yna ail6aith y doethant am ben g6yr troyav a g6naythyr aerva va6r arnynt ai cymell yr cestyll drychefn. Ac velly 6edy cael or ffrainc y vydigoliaeth hono eisted a orugant yn y cylch a med6l y g6archau yn y vaynt var6 o ne6yn neu y gellit y roi y angeu a vai hagrach no hyny. Ar nos hono cynghor a gymerth Bryttys ev a Chorineys fev oed y cynghor mynet o Gorineys yn da6el o'r lluestau ac ymgydiat mewn ll6wyn o goet oed yn agos yno. A thrannoeth pan elai Vryttys y ymlad ac h6ynt. Codi o hona6 ynte o'r ty arall a roi cri arnynt a roi aerva va6r ar y ffrainc. A hyny a oruc Corineys mynet allan ar hyt nos a thair mil o 6yr arvoc gydac ev ac ymgydia6 yn y coed. Ar borau drannoeth bydina6 y 6yr o Vryttys yn reolys ac yn gy6air a roi cat ar vaes yr ffrainc ai cyrchu h6ynte or ffrainc yn llidioc ac yna y llas lla6er o viloed o bob part. Ac yno ydoed was ievanc a hanoed o droyav a nai oed ev y Vryttys ai hen6 ev oed Dyrri cans ond Corineys de6rav oed ev cans ai gledyv y hun ev a ladoed ch6echaun6r ac yna y ffrainc ai lladoed ynte ac yno y cladwyt ev. Ac o hen6 ev etto y gel6ir y lle h6n6 dinas Tyrri am y glady ev yno. Ac yny nachav Gorineys yn dyfot heb 6ybot ydynt or tu cefn ai cyrchu yn diannot a phan 6elas Bryttys hyny ymgadarnhau me6n de6rder a oruc ev ai 6yr a rac maint y cri a roddes Corineys digalonni a oruc y frainc gan dybiet vot yno v6y anifer nog oed a dechrau gado'r maes a oruc y frainc a fo ai hemlit h6ynte a oruc g6yr troyav yny ga6ffant y vydigoliaeth arnynt ac velly hyt bai la6en Bryttys o gael y vydigoliaeth trist oed ev am lad Tyrri y nai. Ac velly llaihau ydoed anifer Bryttys beynyd a m6yhau ydoed anifer y frainc. sev yna y cafas Bryttys yn y gynghor mynet y longau a ran v6yav o'i 6yr yn iach ganto a chlot y vydigoliaeth hefyt. Ac yna mynet parth ar ynys a vanagassai y du6es ida6 ac yn diannot tr6y gynghor y 6yrda mynet yr llongau a orugant a d6yn gantynt a vanasson o bob cyfryw da ar a oed yn y 6lat hono.

A DRYCHAV h6ylau a chael y ma6n6ynt ac yr tir y doethant y draeth talnas. Sev oed y lle h6n6 yr Alban yr hon a el6ir yn gymraec y 6en ynys ac nid oed neb yn y chyfanedu namyn ychydic o ge6ri ac ansa6d dec oed yndi nit amgen lla6er o afonyd tec a fysgot yn amyl yndynt a choedyt tec oed yndi. Ac velly bodlon vy gan Vryttys ai gyfaillion ossodiat yr ynys ar ce6ri oed yn fo yr mynydoed ac yna gan genat

y ty6yssogion rannu yr ynys a 6naethont ryngtynt a dechrau aredic ac adailiady tai arni ai chyfanhedy me6n encyt bychan megis y tybygit vot cyfaned yndi er ys lla6er o amseroed. Ac yna y mynnod Bryttys al6 yr ynys ar hen6 ev y hun ac en6 y genedl oed yn y chyfanedy y brytannait sev oed hyny achos y hen6 ev y hun o her6yd y mynnai ev gafel ido yn dra-g6da6l hyt dyd bra6t ac o hyny allan y gel6it iaith y genedl hono bryttanec. Ac y roes Corineys ar yr rann a dayth ido ynte cerni6 cans ev a gafas y dewis ymlaen pa6b. Ac ynte a de6issod y ran hono or ynys o achos amlav oed y ce6ri yno cans digrifach oed ganto ev ymlad ar haini. Ac yn y myfc h6ynt yr oed ry6 anghynvil yr h6n a el6it Gogmagog a daydec cyfyd oed yn y hyt a hefyt cymaint y dy6edynt vot y nerth ev ai gryfder ac y tynnai ev y derwen v6yav yn y coet yr lla6r dan y draet oi g6raid cyn ha6ded a thynny g6ialen goll vechan. Ac velly val ydoed Vryttys yn ryfely ar dyd g6ylva yn y lle y dathoed ev y dir gyntav yr ynys hon nachav Gogmagog yn dyfot ar y daydegvet ga6r ac yn g6naythyr croylon aerva ar y Bryttaniait. Ac yna ymgynyll a oruc lla6er o nadynt ynghyt ac ymlad ac 6ynt yn 6ra6l ai lad oll eithr Gogmagog cans Bryttys a beris y ada6 ev yn vy6 cans digriv oed ganto 6elet Corineys yn ymlad ac ev achos hyny ydoed ev yn y damyna6. Ac yna pan 6elas Corineys yr anghynvil h6n6 yn dyfot ennynii o la6enyd a oruc a b6r6 y arvau odi6rtho ac erchi yr ca6r dyfot i ymdrech ac ev. A dyfot y gyt a orugant a sefyll 6yneb yn 6yneb a chymryt o bob un afel ar y gilyd a mynych ymdafodi a 6naethant yny oed y sa6l oed yn y hemyl.....gana y hanadl h6ynt. Ac yn y lle g6asgu or ca6r Gorinays atto oi holl nerth yny dorres tair assen ida6 d6y or ty assa6 ac un or ty dehau ac yna llidia6 a oruc Corineys a chymryt yn erth atto a drychav y ca6r ar y ysg6yd a rydec ac ev ty a chraic y mor a dyfot ac ev y ben tarren ychel ai v6r6 dros y graic yr mor yny aeth ev yn vil o dryllau yn y li6is y don oi 6aet ev yn hir o amser ar lle h6n6 o hyny hyt hedi6 a el6ir llam y ca6r neu naid Gogmagog. Ac yna g6edy rannu yr ynys ch6nychu a oruc Bryttys 6naythyr dinas. A cherdet ar hyt yr ynys a oruc y gaisia6 lle a vai adas y 6naythyr y darpar ac or di6ed ev a dayth hyt ynglan avon Demys a gorymdayth hono a oruc ar hyt y traethau. Ac 6edy cael o hona6 le adv6yn a ryngau y vod ev adail6ys dinas yno ac ai gel6is hi troyav ne6yd ac velly y gel6it hi yn hir o amser ac yna tr6y lygredigaeth y hen6 ef y gel6it hi Trynovant ac 6edy y chael hi lyd ap Peli ma6r bra6t Casswalla6n y g6r amladoed oc Ilcassar. Ac 6edy cael y vrenhiniaeth or Llyd h6nn6 y cadarnha6ys ev y dinas o diroed a miroed o anairiv gelvydyt a chy6raiudeb ac y herchis ev y gal6 hi o hynny allau caer Lyd oi hen6 ev ar Saisson ai gelwis hi L6nd6n ac am hyny y by r6ng Lyd a Nynia6 y vra6t amrysson ma6r am difa hen6 troyav. Ac yna g6edy darvot o Vryttys adailiat y dinas ai chadarnhau o vyroed a chestyll ai chyssegru a oruc a gossot cyfraithiau cad6edic yndi yr neb ai press6yliai yn dangnefedys a gossot na6d ar y dinas ac ystynny braint idi. Ar amser h6n6 ydoed heli effairiat yn g6ledychu yn yr Iudea ac yno yr oed yr archysteven yngharchar gan yr Pilisteo6ission. Ac yn troyav yr oed mab y Ector gadarn yn g6ledychu 6edy y 6rthlad o ettifedion Antenor o heni. Ac yn yr Eidial yr oed Sylhys ap Ysgannys ap Eneas yn g6ledychu c6yrth Bryttys o oed h6n6 yn drydyd brenin yn o Latinys.

Ac yna y by y Vryttys o Enogen y wraic dri maib nid amgen Locrinys Camber ac Albanactys ar tri maib hyny g6edy mar6 y tat y bed6red vl6ydyn ar hygain 6edy dyfot yr ynys hon. Ac yna h6ynt a ranassant yr ynys yn dair ran. Locrinys cans hynav oed a gymerth canol yr ynys ar ran hyny oi hen6 ev a el6ir Lloegr. Camber a gafas y ran arall ty yna y hafren ar ran hono a el6ir Cymbry ac Albanactys a gafas o avon hymyr hyt ymhenryn bladon a hono a el6ir Ysgotlond ac oi hen6 ynte Alban. Ac velly y byant yll tri yn cid6ledychu. Ac yna y dayth hymyr vrenin huna6t a llynges va6r ganto ir Alban y dir ac ymlad a oruc Albanactys a chymell pobl y 6lat hono y ffo hyt att Locrinys. Ac anvon a oruc ynte att Gamber y vra6t a chynyll a 6naethant holl ientit y dau gyfoeth a mynet yn erbyn hymyr ai yrry ar ffo yny vodes ev yn yr avon hono ac o hynny hyt hedi6 y gel6ir yr avon hono hymyr. Ac yna 6edi cael o Locrinys y vydygoliaeth ev a rannod ysbail yr hai lladedic ar maint a gafat o aur ac arian yn y llongau. Ac yna tair mor6yn 6ych y pryt ai teg6ch a dali6s ev ac un o nadynt oed verch y vrenin Germania a dyg-assai hymyr ganto o dyno pan anraithassai ev y 6lat a d6y vor6yn eraill gida hi ai hen6 hi oed Essyllt. a g6nnach oed y chna6d hi nor aira g6nnav neu ala6 neu asg6rn morvil. A fan y gwelas Locrinys

hi ennynu oi chariat a oruc ai chymryt hi ar y 6ely megis g6raic briot ida6. A phan 6yby Gorineys hyny llidia6 yn va6r a oruc cans ado a 6naethoed Locrinys gymryt y verch ev yn briot ida6. Ac yna cyrchu'r brenin o oruc Corineys gan ysgydia6 y v6yall arno a dy6edyt val hyn. Ai val hyn 6as y tely di i mi y gynifer brath a g6eli a gefas i gydath dat ti tra vyom ni yn ymlad ac estron genedl drosta6 ev ai velly wâs y tely di y mi pan ettyt ti 6all ar vy merch i a chymryt mor6yn achyfiaith yn y blaen hi nit a hyn yn rat gennyt ti tra vo nerth ym d6yfraich i cans tr6y y v6yall honn y colles lla6er ca6r y by6yt a hyny gan ysgyd6ait y u6yall dau vinioc arno megis be bai yn mynny y daro ev. Ac yna yr aeth cydmaithion rynto ev ar brenin. Ac yna 6edy tangnofedy ryngtynt y cymhell6yt ar Locrineys gymryt merch Gorineys yn briot. Ac er hynny nit ym-6rthodes ev a chariat Essyllt namyn g6naythyr seler yn llyndain idi dan y daiar a gorchymyn i an6ylaid y chadw. a phan elai etti y dy6edai y vot yn mynet y 6naethyr aberth dirgeledic y du6 cans ni lefassai ev rac ofn Corineys y chad6 hi ar goed ar y 6ely ac velly y bu ev yn tram6y etti hi saith mlyned. Ac 6edy mar6 Corineys gadau G6endolau y verch ev a oruc Locrinys a chymryt Essyllt ar goed ar 6ely y vrenhines. Ac yna dolyrio a oruc G6endolau a mynet hyt ynghern6 a chynyll holl ienctit y chyfoeth etti a dechrau ryfely ar Locrinys. Ac yna y cyfar6y y dau lu ar lann yr avon a el6it Vyrram a br6ydr groylon a vy yno. Ac yna y tre6is Locrinys a saeth yn y dalken ac y llas ev. Ac yna y cymerth G6endolau ly6odraeth yr ynys yn y lla6 y hun. A feri a oruc hi gymryt Essyllt a Hafren y merch ai bodi ylld6y yn yr avon ac o hynny allan y gel6ir yr avon Havren dros g6bl o ynys Brydain ac velly y gel6ir hi hyt dyd bra6t o achos y vorwyn a vodet yndi megis y delai gov yn drag6yda6l amverch Locrinys. Ac 6edy Locrinys y lly6ia6d y vrenhines y dyrnas daydeng mlyned a daydec eraill bysai Locrinys yn ylly6ia6. A phan dayth Madoc y mab hi me6n oed dedvol yr hyrd6yt ev yn vrenin a ly6ia6 cerni6 a oruc hi y hun tra vy vy6. Ac yna g6raica a oruc Madoc a dau vab a vy ida6 o honi nit amgen Membyr a Mael ac yna lly6ia6 y dyrnas a oruc Madoc yn dangnofedys deng mlyned ac yna y by ev var6. Ac yna y by anundeb r6ng y deu vab ev am y dyrnas cans pob un o nadynt a vynnai y chael hi ido y hun. a roi cennat a oruc Membyr y Vael y vra6t y dyfot ymdidan ac ev ar vessyr tangnefed ac yna tr6y vrat y peris Membyr lad y vra6d. Ac 6edy cael o hona6 ev yr ynys yn holla6l cymaint o groylonder a gymerth ev yndo y hun hyt pan ladoed ev gymaint o 6yrda ac oed yn yr ynys megis na beynt h6y yn g6ledychu yn y ol ev a hefyt gado y 6raic a oruc yr hon oed vam y Efroc cadarn. ac ymroi a oruc y bechot Sottma a Gomorra ac ym-hoelyt yr anian pryffaith ni 6rth6yneb ar y ganvet vl6ydyn oi dyrnas di6arnot ydoet ev yn hela a mynet a oruc ev ychydic odi-6rth y g6yr me6n glyn coeda6c ac yna y dayth blaidau ac ai ladassant ev ac ai lla6-ssant.

Ac vedy mar6 Membyr y dayth Efroc y vab yn vrenin cadarn y gynnal y dyrnas ac ai cynhelis hi deng mlyned ar hygain. a chyntav brenin aeth 6edy Bryttys a llynges y frainc vy ev. A llat a llosgi a oruc ev yno a d6yn y hanraithiau ai haur ai harian a dyfot y drev a chlot y vydigoliaeth ganto vedy llosgi y dinessyd a dystry6 y cayryd ar cestyll yn ll6yr. Ac ev yn gyntaf adaili6ys y parth dra6 y Hymyr y dinas a el6ir oi hen6 ev y hun dinas Efroc. Ar amser h6n6 Dafyd oed vrenin Carissa-lem. A hefyt ev adaili6ys Caer Efroc gyf-erbyn ac Alban. Ac ev adail6ys castell mynyd Angnet a h6n a elwir hedi6 castell y morynion neu vynyd dolyr ac velly ygain maib a vy y Efroc o ygain g6raged a dec merchet ar hygain. Ar dyrnas hon a ly6iod ev daygain mlyned. hunav or maib-ion oed Vryttys darian las Gilins Run Moryd Bleidyn Iago Calan Cynar Ys-bladen Gwryl Dardan Eidiol Ivor G6ychyr Gron6y Ector Cyhelyn Rat Assaracys Howel. Ar maibion ar merchet a dan-vones y tat yr Eidial att Silmins Alban y g6r a vy vrenin 6edy Siliys Lattinys ac yna rodet h6ynt y 6yr bonedigion o genedl troyav. Ar maibion oll hefyt ac Asaracys yn dw6foc arnynt aethant a llynges gan-tynt hyt yn Sermania ac o ganhorth6y Silmins Alban y goresgynasant Sermania ac y ca6sant y vrenhiniaeth hono.

Bryttys darian las a drigiod gyda y dat ac ev a 6ledychod 6edy y dat deng mlyned. Ac ar y ol y bu Leon ga6r y vab ynte a g6r da vy h6n6 yn vrenin yn cynnal g6ri-oned a chyfia6nder.

Ar Lleon h6n6 a r6ydha6ys ly6odraet y dyrnas ac adaili6ys yn y part dra6 yr gogled o ynys Brydain dinas a elwir Caer Lleon. ar amser h6n6 ydoed Selyv ap Dafyd yn adailiat temyl Iessu Grist yn-gharissalym. Ac yna y dayth Brenhines

y dehau y 6rando doethineb Selyv. ac velly pymlyned ar hygaint y by Leon yn g6ledychu yn vrenin. Ac yni6ed y oes llesc vy ev ac am hyny y codes tervysc yn y dyrnas a ryfel ryngtynt y hun.

Ac yni ol ynte y g6ledych6ys Run baladr brâs y vab onit un vl6ydyn daygain. A h6n6 a duc y bobl oi ryfel y dangnefed. Ar Run h6n6 adaili6ys Caer Caint aint a Chaer Wynt a Chaer vynyd y paladr ac yno yr oed yr Eryr yn proff6ydo daroganau ir ynys honn ac v gorffen-6ys Selyv ap Dafyd y demyl yn Gaersalem.

Ac yn y ol ynte y dayth Blaidyt y vab ac ygain mlyned y g6ledychod ynte. Ac ev adaili6ys Gaervadon ac a 6naeth yr ennain t6ym parhays byth y vedignaethu y neb y bai rait ido 6rtho. Ac ev aberth-6ys yr de6ines a el6ir Minerva osot tân heb diffodi byth yny losgi y dym hoelai yr... 6aith yn bellenai tân ac amser h6n6 y g6edi6ys y proff6ydi hyt nar rodai du6 dim gla6. ac yna ni by un dafn gla6 dair blyned a saith mis. A g6r ethrylithys oed Vlaidyt ac ev gyntav a duc nigromans ar hyt ynys brydain. ac ni orff6yss6ys ev yn g6naythyr celvyd yny 6naeth escyll ac adenyd ida6 ac ehedoed y orychelder a6yr ac odyno y syrthiod ev ar ben temyl Apolo yn Llyndain yny aeth ev yn gant o drylleu. Ac yn ol Blaidyt y dayth Llyr y vab ynte yn vrenin yr h6n a vy daygain mlyned yn lly6-ia6 y dyrnas yn 6ra6l dangnofedys. Ac ev adaili6ys Caer ar lan avon Soram yr hon a el6ir Caerlur o Gymraec ac o Saesnec Lessedr. Ac yr Llyr h6n6 ni by un mab namyn tair merchet sev oed y hen6au Coronilla a Raga6 a Chordalia. Ai tat ai carai h6y yn vwy no mesyr. a mwy y carai ev Gordalia y verch ioyav ida6 nor d6y verchet eraill. Ac yna 6edy y henaidio ev ai drymhau meddylia6 a oruc ev rannu y gyfoeth yn dair ran ai roi h6ynte y 6yr a thrayan y gyfoeth gida fob un o nadynt ac hefyt 6edy g6ypai pa un v6yav oi verchet ai carai ev a rodai y hono y ran v6yav oi gyfoeth. ac yna gofyn a oruc ev yr verch hynav pa gymaint y carai hi y that. ac y tyng6ys hithau mae m6y y carai hi y that nor enait oedyn y chorf. Ac y dy6at ynte 6rthie er m6yn dy vot ti ym carv i yn v6y nor holl vyt vyngharediccav verch mi ath rodav di yr g6r m6yav a garych a thrayan vy nghyfoeth gyt a thi. Ac yn y lle gofyn a oruc ev yr ail verch hynav pa gymaint y carai hi y that. Ac y dy6at hithe na vedrai hi draythy ar y thafot vaint y carai hi y that a thyngu y carai hi y that yn v6y nor holl greadyriait y dayar. Sev a oruc ynte y charu hi yn va6r a rodi idi yr ail ran oi gyfoeth. Ac yna y dywat Cordaila 6edy g6elet y d6y ch6ioryd yn y d6yllo ev tr6y gariat falst t6yllodrys profi a oruc hi daly atteb ressyma6l ida6 ev. Ac yna gofyn a oruc ev y6 verch ieyav pa gymaint y carai hi y that. Argl6yd dat ev alle vot rai yn cymryt arnynt garu y tat yn v6y nog y carant. eithr Argl6yd mi ath garav di megis y dyly merch garu y that. cans megis y bo defnyd y cariat y carav i dy di vy Arglwyt dat. Sev a oruc y that yna llidia6 yn va6r 6rthi gan dybiait mae o l6yr e6yllys y chalon y dy6ed assai hi hynny 6rtho ev. Ac yna y dy6at ynte val hynn. yn y mod yd6yt ti ym caru i yn vy henaint y carav inau dithau rac lla6 cans mi ath anhailyngav di oth ran o ynys brydain byth ac ai rodav yth6y ch6ioryd di. Ac ni dy6edav i na rod6yv i di y 6r os tynghedven ai d6c cans vy merch i 6yt ti. Ac er hynny ni rodav i gyda thi na da nac anryded megis dy chwioryd di cans mi ath geraist di yn v6y no h6y yll d6y a thithau heb vy nghary i. Ac velly o gynghor y 6yrda y rodes ev y d6y verchet hynav y dau d6yssoc nit amgen noc y d6yssoc cerni6 a th6yssog y gogled ar cyfoeth yn dau hanner ryngtynt. Ac 6edy hyny y dam6hain6ys y Ganipys vrenin ffrainc glybot clot ma6r y Gordalia a dy6edyt mae dyn g6ych oed hi. ac anvon cenadau a oruc y herchi hi y that yn 6raic briot ida6. ac yna dy6edyt 6rth y that or genad6ri. Ac ynte a dy6at y rodai hi y 6r heb ardemyl or byt gida hi candaroed ida6 rodi y gyfoeth ai aur ai arian yr d6y verchet eraill. ac er hynny pan 6yby vrenin frainc decet oed y vor6yn cyfia6n vy ev oi serch hi a dy6edyt vot ganto ev digon o aur ac arian a chyfoeth ac nat oed rait ida6 ev 6rth dim namyn g6raica g6ych y caffai blaut o heni yn ettifedion ar y gyfoeth. ac yn diannot y g6naithb6yd cyfrathach ryngtynt. Ac yna y cymerth y ty6ssogion eraill oresgyn or cyfoeth yr h6n a gynhalassai ev yn 6ra6l yn hir o amser ac y rannassant y dau hauer ac y cymerth Magla6n ty6ssoc yr Alban Lur atta6 a daygain marchoc gidac ev rac bot yn g6ilyd ganto vot heb varchogion yn y ganlyn. Ac 6edy bot Lur gidac ev g6arter bl6ydyn blynghau a oruc Coronilla gan vaint oed o varchogion gida y that hi a rac y g6asnaeth6yr h6ynte yn tervysgu y llys. A dy6edyt a oruc hi 6rth y g6r mae digon oed dec marchoc ar hygain gidac ev a gell6n yr hai eraill ymaith. ac 6edy dy6edyt

hynny y Lur y dy6at ynte tr6y lit ymada6ai ev a Magla6n ac ydai ev att Iarll Cerni6. ai erbynnait a oruc y Iarll yn anrydedys ac velly ymhen y fl6ydyn y codes ryfel a thervysc r6ng g6snaeth6yr. Ac yna y sorres Raga6 6rth y that ac a erchis ida6 ell6ng y varchogion odi6rtho oll onit pymp marchoc ai g6snaethai ev. Ac yna tristau yn va6r a oruc llur a chodi odyno ty ac att y verch hynav yr ail6aith gan dybiait y bot hi 6edy dat digia6 6rtho am gynnal y varchogion gidac ev. sev y 6naeth hitheu tyngu tr6y lit ma6r na chai ev drigio yno oni ellyngai y holl varchogion odi6rtho onit un marchoc ai g6snaithai a dy6edyt nat oed rait y 6r hen dim or lyosogr6yd hynny. Ac yna g6edy na chai ev dim ar a gaissiai gan y verch. gell6ng a oruc y holl varchogion odi6rtha6 onit un. Ac yna medylia6 a oruc am y dailyngda6t ai anryded a thristau yn va6r a oruc a medyliet mynet y ym6elet ar verch athoed y frainc ac ofni hynny a 6naeth rac mor digariat y gellyngasai ev hi yno. ac eisioes ni alloed ev diodev y merchet eraill yn h6y ac yna codi ty a frainc a oruc. ac yna pan oed ev yn mynet yr llong ac na 6elai gidac ev neb namyn tri marchoc a than 6ylo y dy6at ev val hyn. O dynghedvennoed pa le y cerd6ch ch6i cans m6y o boen y6 coffai cyfoeth g6edy y coller no godev tlodi heb ordyfnait cyfoeth cans yr amser yr oed y sa6l gann6r gida mi ym canlyn pan vym yn ymlad ar cestyll ar dinesyd ac yn anraithio cyfoethau vy ngelynion a godev 6edy hynny angenoctit a thlodi y 6naeth y g6yr hyn y mi yr hai a vydai yr amser h6n6 dan vynraet i. och du6 pa bryt y da6 amser y gall6yv i dial arnynt h6y hynny. Och vi Gordaila mor 6yr vy dymadrod di pan dy6edaist di mae val y bai vynghally i am cyfoeth y caryt ti vy vi. Ac velly tra vy vynghyfoeth ym lla6 ac yn gally rodi rodion ma6r pa6b am carai. Ac velly pan gili6ys y rodion y foes y cariat. Ac 6rth hyny pa del6 y gallav i rac cy6ilyd gaissio nerth gennyt ti o achos ym sorri 6rthyt am dy doethineb di yn doethach noth ch6ioryd cans 6edy i mi roi vynghyfoeth ydynt h6y h6ynt am g6naethant i yn alldyt om g6lat am cyfoeth. a chan g6yno y drafel velly ev a dayth hyt ymharis y dinas ydoed y verch ev yn trigio. Ac yna anvon annerch at y verch a oruc ac y vanegi idi y ri6 anghyfnerth a gyfarfyssai ac ev. Ac 6edy dy6edyt or gennat nat oed yno onit ev y hunan ac un marchoc gidac ev. Sev a oruc hithau anvon amlder o aur ac arian ida6 ac erchi y that vynnet yr dinas oed gair lla6 yno a dy6edyt y vot yn glav a g6naythyr ennaint ida6 ai 6isga6 ev me6n g6isc ne6yd oed dayl6ng y vrenin y g6isga6. A d6yn atta6 daygain marcha6c ai g6isga6 yn hard o veirch ac arvau a dillat. ac yna anvon llythr a oruc ev at y vab ynghyfraith ac at y verch. A phan gly6as y brenin hynny y dayth ev ai 6yrda yn y erbyn ai arvoll ev yn anrydedys megis dlyai vrenin. Ac yna cynyll llu ma6r a oruc Acanipys dros holl frainc ac yn un6edic yr holl varchogion arvoc a dyfot ylldau a orugant y Loegr. Llur a Chordaila y verch ar llu h6n6 y ymlad ai dau vab ynghyfraith a chael y gorvot arnynt ac 6edy goresgyn o lur y gyfoeth yr ail6aith ni by ev by6 namyn tair blyned. Ar un amser y by var6 Acanapys vrenin frainc. Ac yna y cas Cordaila y vrenhiniaeth yny lla6 y hun ac yna hi a beris clady y that me6n gogov a 6naethodit dan yr avon a el6it soram ynghaer Lur ar daerdy h6n6 a daroed y 6naythyr yn anrydedys yr du6 a el6it biffrons ac yno ymgynyllai holl sairi a chrefftwyr y dyrnas y waithio pob gwaith ac y vedylynt y wnaythyr hyt mhen y fl6ydyn y dyd hynny y dechroynt y 6naythyr. ac velly by Gordaila yn lly6ia6 y dyrnas yn hedychlon dangnofedys. Ac yna y codes yn y herbyn hi y dau nai maibion y ch6ioryd mab Magla6n ty6sa6c y gogled a mab Einion tywsa6c cerni6. A hen6ay y maibion oed Morgan ap Magla6n. A chyneda ap Einion gan dy6edyt vot yn anhail6ng vot g6raic yn lly6ia6 y dyrnas. Ac velly llidia6 a oruc pob un o nadynt a dechrau anraithia6 y g6ladoed. Ac yno br6ydro a hithau ai dala ai roi yngharchar ac yn y carchar o digofaint a llit ydymgolles hi y hun. Ac yna y rannod y g6yr hynny yr ynys rynttynt yn dau hanner ac y rodet y vorgan y ran val y dycai hymyr yr hon a el6ir Ysgottlont. Ac y Gyneda y ran ynte or parth arall ty ar gorlle6yn. ac ymhen y d6y vlyned 6edy hyny y dayth at Vorgan y neb a garai dervysc a ryfel ac a dy6at vot yn g6ilid ida6 o achos ev a dylai o henafiaeth ly6ia6 y dyrnas o g6bl ai vot ynte yn daly dan arall a bot dayparth y cyfoeth gan Gyneda. Ac yna dechrau anraitha6 a llosgi a oruc Morgan. Ac yna y cynyllod Cyneda lu ma6r yn y erbyn ynte ai yrry ar fo ai ymlit o 6lat y 6lat ac o le y le yny doethant yr maes ma6r ynghymry ac yno y by'r vr6ydr ac y llas Morgan y Morgan6c yn y lle y mae Monach loc Vargan yn sefyll ac yna y cladwyt ef. Ac yna 6edy caffel o Gyneda y vydigoliaeth y by ef vrenin ar g6bl or

dyrnas dair blyned ar dec ar hygain yn llaɛen ac yn dangnofedys ac unved dyd ar dec cyn calan mai nesaf att hyny y dechray ɛyd adailiat Ryfain gan dau vrodyr a elɛit Romilys a Raimes. Ac ɛedy marɛ Cyneda y dayth Riallon y vab ynte yn vrenin yn y ol ef. A gɛas ievanc oed hɛnɛ a hedychɛr tangnofedys. Ef a lyɛiod y dyrnas yn hedychlon ac yn y amser ef y dayth glaɛ gɛaed ari diɛarnot a thairnos a marvolaeth ar y dynion.[181]

Ac ɛedy Riallon y dayth Gorɛst y vab yntau yn vrenin. Gɛedy ynte y dayth Saifyllt yn vrenin gɛedy ynte y dayth Iago nai Gorɛst yn vrenin. Gɛedy Iago y dayth Cynvarch ap Saisyllt yn vrenin. Gɛedy Cynvarch y dayth Gɛrvyɛ yn vrenin ac y hɛnnɛ y by dau vab yr ai a elɛit ffervex a fforex.[182] Ac ɛedy dygɛydaɛ y tat meɛn henaint a chlefyt y codes tervysc rɛn y dau vrodyr am y vrenhiniaeth. ac y ɛybot pɛy ai caffai. Sev a oruc Porex ennyny o lit a digofaint ɛrth y vraɛt a darparu y lad ev. A phan giglau ffervex hyny yr aeth ev y ffrainc y gaissio porth a nerth gan Siɛart vrenin ffrainc a dyfot ailɛaith a oruc y ymlad ai vraɛt. Ac yna fforex ai llas ev ar ran vɛyav oi lu. sev a oruc mam y day vab daly llit wrth fforex y mab oed yn vyɛ a dyfot hi ai morynion pan i cafas hi ev yn cysgu a hi ai llas ev yn y gɛsc ac ai torres yn darnau mân. Ac ɛedy hyny y by dervysc rɛng y bobloed yn hir o amser a ryfel ryngtynt y hunaint am y dyrnas hyt pan y rannassant hi yn bym ran rɛng pym brenin o nyddynt ar hain bob ailɛers yn ymlad baɛb ai gilyd. Ac yna ymhen llaɛer o amser ɛedy hyny y codes clot y ɛas ievanc a elɛit Dyfnɛal Moel Myt cans mab oed hɛnɛ y Glydno Iarll Cerniɛ a ragor oed idaɛ o degɛch a deɛrder rac holl vrenhinoed ynys Brydain. ar gɛas hɛnɛ ɛedy marɛ y dat a gymerth y cyfoeth yn y laɛ y hun. Ac yn y lle ɛedy hyny ymlad a oruc ev ar pymet brenhin Lloegr a llad hɛnɛ. Ac yna pan glyɛas Nydaɛs Vrenin Cymbry hyny a Theɛdɛr vrenin Ysgotlant y daythant hɛynte ai lluoed y gyfoeth Dyfnɛal a dechrau anraithiaɛ a llosgi. A ffau glyɛas dyfnɛal hyny dyfot a oruc a deng mil ar hygain o ɛyr arvoc gidac ev ac ymlad ac hɛynt a throylaɛ llaɛer or dyd hɛnɛ heb arvot o un ar y gilyd. Ac yna pana ɛelai Dyfnɛal y vot yn cael y vydygoliaeth galɛ a oruc atto chɛaygainɛyr or gɛyr gorau a roi arvau y gɛyr lladedic yn y cylch ac ynte y hun a roes arvau un or gɛyr mairɛ andanaɛ a thynny ymmayth y arvau y hun ac yn gyflym dyfot yr lle ydoed Nydaɛc vrenin ai lad a mynet ai chɛaigainɛyr yr lle ydoed. Deɛdɛr ac erɛhi ydynt rythraɛ idaɛ ac yn gyflym y lad ynte a ɛnaithant heb aim ont chɛaigainɛr gidac ev. Ac yna rac ofn y lad oi ɛyr y hun y gɛisɛys y arvau y hunan am danaɛ. Ac yna annoc y ɛyr o neɛyd y lad y gelynion ac ni by hir o ennyt yn y chafas ev y vydigoliaeth ar gɛbl. Ac yna cerded a oruc ev ar hyt y cyfoethau a goresgyn a distryɛ y cayryd ar cestyll ac ɛedy goresgyn cɛbl o ynys Brydain or mor y gilyd yn y eido y hun. ef a beris ɛnaythyr coron o aur iddo ai gɛisgaɛ a oruc ar y ben a dɛyn yr ynys ar y hen dailyngdaɛt a gossot cyfraithiau yr hai a elɛir etto cyfraithiau Dyfnɛal Moel Myd. Ac y maer Saesson etto yn y cynal hɛynt ac ev a rodes y braint yr temlau ar dinessyd ac yr fyrd cyfraeth val y caffai bob dyn naɛd ac a foe attynt er a ɛnelai o gam a mynet heb genat y elynion ford y mynnai a hefyt llaɛer o bethau eraill a oruc ev yr hɛn a vyd yn ry vlin y draythu val ysgrifennɛys Gildas hɛynt cans braint nodva a rodes ef yr fyrd a gyrchai y priv dinessyd. A roi y priffyrd yr bobl gyffredin y vynet yr dinessyd ar temlau. ac yn y oes ev ni by na llaidr na thraissɛr ac velly ɛedy llyɛiaɛ y cyfoeth yn y ɛed hono daygain mlyned ɛedy gɛnaithyr Coron ai gɛisgo marɛ vy ev. Ac yn llyndain meɛn temyl a ɛnaethoed y hun y cladɛyd. A ɛedy y varɛ y codes tervysc ac anundeb rɛng y dau vab ev Beli a Bran am y vrenhiniaeth ar goron cans pob un a vynai y chael hi ido y hun. Ac yna y gɛnaeth gɛyr da doethion dangnefed ryngtynt a rannu y cyfoeth yn dɛy ran nit amgen no gady y vely Loegr a choron y dyrnas a chɛbl o gymry a cherniɛ hefyt o achos mae hunav oed ev cans o herɛyd hen dedyv gɛyr troyav y mab hunav a gai y dailyngdaɛd y gyt. Ac y vran y parth draɛ y hymyr gan y vot yn darostyngedic y vraɛt sev oed hynny y gogled oll. a chadarnhau hyny a ɛnaethbɛyt ryngtynt ac velly mynet pymlyned haibio yn dagnofedys. Ac yna rai a garai dervysc a dayth at Vran a dyɛedyt vot yn llesc idaɛ ac yn gɛilydys ellɛng y dlyet y vyny y vraɛt ac ynte yn un vam undat ac ev ac yn un vrait a dlyet. a hefyt mɛy y byost di meɛn ymladau a chynnhennion noc y by ev. pan dayth Edɛetro tyɛssoc morien yth ɛlat ti a thi ai gyrraist ev unɛaith ar fo ymayth ac am hyny torr di y gyngrain ɛradɛydys yssyd rot ti ath vraɛt. a dos di at vrenin Llychlyn a chymer di y verch

ev yn 6raic briot itti a thr6y nerth h6n6 y gelly di ynyll dy dlyet. Ac yna llidia6 o Vran dr6y y gaĭriau hyny ac yr aeth hyt yn llychlyn y briodi merch brenin llychlyn. Ac 6edy manegi hyny y Veli dr6c vy ganto ac anhail6ng a llidia6 a oruc yn va6r am vynct y vra6t heb gynghor y gaissio ford hyny nerth yn y erbyn ev. A chynyll lu ma6r a oruc Beli a mynet tr6y hymyr a chymryt y caeryd ar dinessyd a roi y 6yr y hun yndynt. A phan gigle Vran hyny cynyll llu ma6r a oruc ynte o Lychlyn ac velly val yr oed ev yn dyfot ar llynges hono parth ai 6lat yn lla6en ar g6ynt gidac ev nachav yn cyfarvot ac h6ynt Wychlan Vrenin dassia yr h6n oed yn emlit ev o gariat ar y vor6yn a dygassai ev o Lychlyn a fan 6yby h6n6 mae Bran oed yn parattoi y Lynges a oruc ac ymlad ac ev yn galet yny gafas ev v6r6 bachau am y llong ydoed 6raic Bran yndi a thynny ganto yny daith ev a hi yn ganol y Lynges y hun. Ac yna nachav ystorm o 6ynt yn dyfot ac yn g6asgaru y llongau y bob traeth tr6y anffortyn ac velly di6arnot y byant yn h6ylia6. Ac yna pan glyby 6yr y lat hynny y daly a 6naethant ai d6yn at Veli oed yno yn aros y vra6t o Lychlyn. A chida llongau brenin Dassia ydoed dair llong eraill ac un o nadynt a hanoed o longau Bran y vra6t ev. A da vy gan Veli gael honno y dechrau dial ar y vra6t. Ac ar ben ychydic o dydiau g6edy hynny nachav Vran yn dyfot g6edy casglu y llongau ynghyt yr lan yr gogled. Ac 6edi manegi ida6 y Veli oresgyn y gyfoeth ev a daly y 6raic anvon cenat a oruc ev at Veli y erchi idda6 adveryt y 6raic ai gytoeth ida6 ev drachefn. a dy6edyt onys cae y hanraithiai ev yr holl ynys or mor y gilyd ac y lladau ynte hefyt o chaffai g6rd ac ev. A phan gigle Veli hynny y naccau a oruc or dau b6nc hyny oi 6raic ai gyfoeth. Ac yna Beli a gynyll6ys llu o holl varch-ogion ynys Brydain a dyfot yn erbyn brân ac arl6ya6 ymlad ac ev. Ac yn y lle pa.i 6y by Vran hyny dyfot a oruc yn erbyn Beli hyt y lle a el6ir ll6yn caladyr.[197] ac yna ym-gyrchu a orugant yn groylon cans g6yr canmoledic ymr6ydr oed bob un o nadynt ac o bob part y syrthiau'r g6yr megis y syrthiau y cayrch y cynhauav gan y medel-6yr. Ac yn y di6ed y gorvy y Bryttaniait ac y ffoes g6yr Llychlyn yn vri6edic parth ai llongau ac yn y vr6ydr hono y llas o 6yr Llychlyn bymthengmil ac ni diengis neb o nadynt yn iach. Ac yna o vraid y cafas Bran un oi longau ac yr aeth hyt yn ffrainc ar anifer eraill y daethoed gidac ev a ffoes yr lle cyntav y ca6ssant 6asgot. Ac yna 6edy cael o Veli y vydygoliaeth gal6 a oruc atto holl 6yrda y dyrnas hyt ynghaer Efroc y gymryt y cynghor am vrenin Dassia. A gell6ng cenadau a oruc h6n6 atta6 ev y gynnic y 6rogaeth ida6 ev a darostyngedigaeth o her6yd y da o dyrn-get bob bl6ydyn er y ell6ng ev yn ryd ev ai orderch. A hyny a oruc Beli o gynghor y wyrda a chymryt caeernit a g6ystlon gan vrenin Dassia ai ell6ng ev yn ryd gida y orderch. Sef a oruc Beli yna 6edy goresgyn yr ynys or mor y gilyd ac nat oed neb ai g6rafynau. Ac yna cadarnhau y cyfraithau a 6nacthod a oruc a chrio hed6ch tr6y yr holl ynys ac yn gadarnav yn y temlau ar dinessyd a roi y braint pennav ar a vyssai ydynt er ioed. Ar amser hynny ymrysson oed am y ffyrd ni 6ydid y tervyn yn hysbys. Ac yna y gel6is ev atto holl Sairi main ynys Bryd-ain a gorchymyn ydynt wnaythyr y fyrd yn gyfreithlon o vain a chalch. Sef y g6naithb6yt un o nadynt or lle ida penryn cerni6 yr mor hyt ymhenryn bladon yn y gogled a hyny y6 hyt ynys Brydain tr6y briv dinessyd a vai yn unia6n ar y fford. ac un arall a beris ev y g6naythyr ar dra6s yr ynys nit amgen noc o gaer vyni6 ar lan y mor hyt ym horth hamon sev y6 h6n6 Northamton. A d6y ford eraill a erchis ev y g6naythyr yn resg6y ydynt ar vessyr conglau yr ynys dr6y dinessyd hefyt val y llaill. A fan darvy y g6naythyr ev a beris y c6ssegru a rodi ydynt vraint nodva. c?us p6y bynnac a gaffai un or ffyrd hynny er maint o gamai a 6nelai na lefassai neb y lestair[200] ac yna y by Veli yn dangnofedys yn g6ledychu. A Bran y vra6t g6edy mynet y ffrainc yn ofalys achos tr6m oed ganto y deol oi 6lat ai gyfoeth ac nat oed fford ida6 y chaffel hi drychefn ac ni 6ydiait beth a 6nai. Ac yna ve aeth ar y daydecved march at d6yssoc frainc a dangos y dam6ain tryan ida6. Ac 6edy naccau y nerthu o h6n6 yr aeth ev yn union att dywssoc Byrg6in. A h6n6 a vy la6en 6rtho ac a rodes y gydmaithias ai gariat arno hyt nat oed yn y llys un cym-aint y hanryded ac ev sev achos oed hyn-ny ymhob peth ac a 6nelai nac yn ryfel nac yn hed6ch y bai y dangossai ev voliant ac anryded hyt pan y caroed y ty6ssa6c ev yn gymmaint a fai bai mab ida6. cans g6r tec oed Vran o edrych arno. Ac ael-odau hirvainion oed ida6 a bonedigaid oed a chy6rain a doeth val y g6edai ida6 vot. Ac 6edy rodi or ty6ssa6c y gariat arno ev velly ac unverch oed ido ac yn ettifed ida6

ac ev a rodes hono yn vraic briot y Vran ac oni bai ida6 ettifed arall ado Byrg6in ida6 yn y ol ev ac o bai vab ida6 ada6 porth a nerth ida6 ev y oresgyn y gyfoeth y hun. A hefyt ydoed un o dy6ssogion frainc 6edy ada6 porth a nerth ida6 megis yntau. Ac yna y priodes Bran y vor6yn ac velly ty6ssogion y 6lat a darestynga6d ida6. A llyfodri y cyfoeth a roesb6yt ida6 6rth y la6 y hun. [202] Ac ni by vl6ydyn 6edy hynny yn y vy var6 y ty6ssa6c. Ac yna rannа6d Bran yr ty6ssogion oed yn y garu ev yr hynn daoed a dygassai y ty6ssoc ar y taidiau h6ynt or blaen. Ac velly y r6ymoed ev y cariat h6ynt atto o achos y haelder ev. A chida hyny g6naythyr yr h6n gorau gan 6yr Byrg6in roi b6yt a diot y ba6b ac a delai ac ni chayit un porth ragdynt. Ac yna 6edy bot yr anifer hynny yn gitun ac ev medylia6 a oruc ev pa vod y gallai ev gael ymdial a Beli y vra6t am a 6naethoed ida6. Ac velly ada6 o ba6b borth a nerth ida6 y vynet y oresgyn y lle a vynnai or byt. Ac yna yn diochir cynyll llu ma6r a oruc a dyfot y ffrainc a g6naythyr cyngrair ar g6yr hyny a: gael mynet ai lu tr6y y g6lat h6ynt ty ac ynys brydain. Ac yna pan vy barot y llongau ar draeth fflandrys yr aethant yr môr ar g6ynt yn y hol yny doethant y ynys Brydain. A fan gigleu Veli vot y vra6t yn dyfot a llynges va6r ganto cynyll llu ma6r a oruc ynte a dyfot yn y erbyn y ymlad ac ev. Ac yna val yr oedynt yn mynet y ymgyrchu y dayth Tonwen y mam attynt a bryssia6 a oruc hi tr6y y bydinoed y gaiffio g6elet Bran y mab o achos nas g6elsai er ystalym o amser ac velly yn argrynedic ofnoc y cerd6ys hyt y lle ydoed Vran yn sefyll a rodi y d6yla6 am y v6n6gl ev a rodi mynych gysanau a oruc hi a dy6edyt val hynn tr6y igvan ac 6yla6 vy an6yl vab coffa di y d6yfron hyn a signaist di arnynt. coffa di galon dy vam yr hon a thyc di na6mis dan y g6regis coffa di y trafel a gefais i yth ymd6yn di. Med6l di hyny hedi6 er ni6yn y crea6dyr or nev ath 6naeth di dyro vadeyant yth vra6t a fait ar llit a gymeraist 6rtho cans ni 6naeth ev y ti dim defnyd llit ac nit evo atheoles di oth 6lat ath gyfoeth. Ac ni 6naeth ev dim cam y ti ac ni etholes ev di er gestyngat arnat namyn er dy drychafu cans g6r darostyngedic oedyt ti ida6 ev o ran vechan or dyrnas a phan gollaist di hono yd6yt ti yn gynebic ida6 ynte. Ac velly ev a vy ach6ysa6l ar dy drychafiat ti me6n yrdas ma6r. cans m6y yrdas y6 bod yn duc o Byrg6in noc ar gyfran o ynys Brydain. Edrych di nat oi achas ev y tyfod y tervysc cyntav ryngoch namyn ty di a dechray6ys pan aethost di y vynny merch brenin Llychlyn yn 6raica ytt ac o nerth h6n6 cassio y digyfoethi ynteu [205] ac velly 6edy dy6edyt o heni hi hynny 6rtho tr6y 6ylo troi a oruc ynteu ar lonyd6ch a hed6ch tr6y y l6yr vryt ai ved6l a g6naythyr cynghor y vam a diot y helym ai benffesting iam y ben a dyfot hyt y lle ydoed Veli y vra6t. A fan 6elas ynte y vra6t yn dyfot ty ac atto b6r6 y arvau odi6rtho a oruc ynte a mynet d6ylo ym6n6gl ai vra6. A chymodi yndiannot a orugant. Ac yna b6r6 or lluoed y harvau odi6rthynt a chammol yr hed6ch a mynet o dyno hyt yn Llyndain. ac yna cymryt y cynghor h6y ai g6yrda. Sev oed y cynghor mynet y frainc a goresgyn yr holl 6ledyd 6rth y mediant y hun. ac 6edy ybot yn Llyndain vl6ydyn y codassant ty a frainc a dechrau anraithio y g6ladoed a orugant. A fan gigle 6yr frainc hyny ymgynyll a 6naethant holl frainc y gyt yr unlle ac ymlad ac h6ynt ac y cafas Beli a Bran y vydygoliaeth a fo a oruc g6yr frainc ai hemlit a oruc y Bryttaniait yny dalasant y brenin ai gymell y darost6ng ydynt. ac yna destry6io y cayryd cedyrn oll a wnaethant ac erbyn pen y vl6ydyn y darostyngasant g6bl or dyrnas. Ac 6edy hyny y daethant ai lluoed ty a Rufain a dechrau g6asgaru y cayryd a orugant ar hyt yr Eidial ac yna goresgyn yr holl 6ladoed a orugant hyt yn Rufain. [207] ar amser h6n6 ydoed yn Rufain dau dy6sa6c ai henw oed Gabius a sorcena ac yr haini y daroed gorchymyn lly6odraeth y 6lat. Ac 6edy g6elet or haini na allai un genedl 6rthneb y groylonder Beli a Bran ac o gyt gynghor sened Ryfain y g6naethant dangnefed ac h6ynt a rodi rodion ma6r ydynt o arian ac aur ac ada6 tyrnget ydynt bob bl6ydynt er cady y cyfoeth yn llonyd ydynt. Ac y cymmerth Beli a Bran wystlon gantynt ar hyny. Ac o dyno y daeth Beli a Bran ai llyoed ty a sermania. Ac yna 6edy dechrau o nadynt ryfely ar y bobloed edifar vy gantynt yr amot a 6naethoedynt ar Bryttaniait a thorri a orugant a mynet yn borth y 6yr sermania. [209] A phan gigle Veli a Bran hyny llidio a 6naethant yn va6r a chymryt y cynghor pa vot ymledynt ar dau lu cans nit oed ha6d 6mro y llu a dathoed o Ryfain ar cynghor vy ada6 Beli ar Bryttaniait oll gydac ev y ymlad a g6yr sermania a mynet o Vran ai lyoed ynte ty a Ryfain. [210] A fan gigle wyr Ryfain hyny ymado a wnaethant a g6yr sermania a chaissia6 y blaen ar Vran ai lu cyn y dyfot y Ryfain. [211] a ffan gly6as Beli hyny dyfot a

wnaeth ev ai lu ar hyt nos yn y herbyn hóynt hyt o ve6n glyn coeda6c oed ar y fford a llechu a oruc Beli ac lu yno ai ragot hóynt. A thrannoeth nachav 6yr Ryfain yn dyfot yr lle hón6 ac yno y g6elynt hóy arvau y gelynion yn disglairio ar hyt y glyn ac yna ofni yn va6r a 6naethant gan dybiait mae Bran oed yno a g6yr Byrg6in gydac ev. [213] Ac yna y cyrchu yn gyflym a oruc Beli ac yn y lle fo a oruc g6yr Ryfain a gado y maes cans ni cha6ssynt na g6isga6 y harfau na bydina6. ai herlit a oruc Beli yn y dyc y nos yr aerva ragdo.[214] ac yna gwedy cael y vydygoliaeth o Veli yr aeth ev hyt att Vran y vra6t y trydyd dyd wedy ida6 6isted wrth gaer Ryfain. Ac yna wedy dyfot y dau lu 6rth y gaer ymlad yn dirving a wnaethant a chyn bai va6r y drygiau a wnelynt y wyr Ryfain ac hwynt a 6naethant gorog6yd wrth borth y gaer y grogi y gwystlon oni rodynt y gaer y vynyd ai chynnal hi a orugant er hyny.[215] Ac 6aithiau ymledynt ai peiriannau ac 6aith eraill yn ymsaethu ac hóynt ac ymlad a orugant o bob ford ac y gellynt. Ac yna g6edy g6eled o Veli a Bran hyny ennyny o lit a wnaethant ac erchi crogi y ped6ar g6ystl ar hygain or hai bonedicav yn y g6yd gair bron y gaer.[216] Sev yna a oruc g6yr Ryfain llyniaethu y llu yn vydinoed a dyfot allan or gaer a roi cat ar vaes ydynt cans cenadau a dathoed at 6yr Ryfain odi6rth y dau dy6ssa6c 6edy cynyll y gwasgaredic lu a dywedyt y bot yn dyfot yn borth ydynt ac erchi ydynt na rodynt y gaer y vynyd er dim ac yna y dayth y bydinoed yn dau lu am benn y Bryttanniait a gwyr Byrgwin yn dirrybyd ac y gwnaethant aerva va6r.[217] Ac yna pan 6elas Beli á Bran llad y cidvarchogion tristau a wnaethant a bydina6 y g6yr ai hannoc y ymlad ai gelynion ai gyrru ymhell yn y hol a wnaethant ac yn y di6ed 6edy lad milioed o bob ty Beli a Bran a gawssant y vydygoliaeth a lad Galins a daly forcena ar gaer a ga6ssant. A rannu y s6llt a oruc Beli a Bran r6ng y cidvarchogion.[218] Ac yna 6edy caffael y vydygoliaeth y trigi6ys Bran yn amhera6dr yn Ryfain a darost6ng y bobl a oruc o anvaidra6l groylonder val y dy6edyr yn ystoria g6yr Ryfain ni thraythais i yma m6y o nadynt cans gormod o vlinder vydai y traethu y gyt.[219] Ac yna ymhoeles Beli yn y ol ty ac ynys Brydain ac a lly6iod ev y dyrnas yn hedychlon y ran arall oi oes. Ac adne6dy y cayryd a oruc ymhob lle ac y beynt yn advailio a g6naythyr eraill o ne6yd. Ac ymysc yr hain yr adailiod ev gaer ar lan avon 6ysc ac yno ydoed archesgopty Dyfed. Ac 6edy dyfot g6yr Ryfain yr ynys hon y gel6it hi caerllion cans yno y bydynt hóy yn trigio y gayaf. A hefyd yn Llyndain y g6nayth Beli borth anryfedis ar lan temys yr hón a el6ir Bilinsgat ac ar 6arthav hón6 y g6naeth ev d6r anvaidra6l y vaint a forthva adas dano yn disgynva yr llongau. A hefyt cyfraithau y dat adne6dod ev ym hob lle. Ac ymrodi y 6irioned a oruc ac yn y amser ev y by amlder o aur ac ariant ymysc y 6obloed hyt na by y gyffelyb na chynt na ch6edy. Ac nydi6ed pan dayth y dyd tervynedic y vynet or byt hón y llosged y gorff ev ac y rodet y llyd6 hyny me6n llester aurait ac y clad6yt yn Llyndain o amrafael gelvydyt ymhen y t6r a dy6etb6yd vry.[221] Ac 6edy mar6 Beli y dayth G6rgant Varf-dr6ch y vab ynte yn vrenin a g6r hyna6s pryd oed hón6 a dilin g6aithredoed y dat a oruc a hed6ch a g6irioned a garai ev. A phan gaissiau neb ryfely arno gle6der y gad a gymerai ac ymlad yn groylon ai elynion ai cymell y 6edy ida6 ac yna brenin Dassia a gaisiiod adtal y dyrnged ev yr hón yr oed yn y daly y dat ev ac ni fynnai y daly ida6 ev.[222] Sev a oruc ynte mynet a llynges ganto am ben brenin Dassia ac ymlad yn groylon ar bobl hynny a llas y brenin a gossot y 6lat yn gaeth ida6 ev y hun vel y byssai y dat or blaen.[223] Ac velly val ydoed yn dyfot y drev tr6y ynyssoed Orc y cyfarvy ac ev dec llong ar hugain o 6yr a g6raged ac 6edy gwybot o hona6 y dyfodedigaeth hwynt ymafael a oruc y brenin yn y tywssoc yr hón a elwit Barthlome ac erchi na6d ida6 a oruc hónn6 a dywedyt y deol or Ysbaen ai vot yn trailo y moroed yn caissio lle y bress6yli6 yndo ac erchi a oruc ev y Wrgant ran or ynys hon y bresswylio rac diodev mord6y gwailgi a vai hóy cans bl6ydyn a hanner y byssai ar y wailgi er pan dathoed oi 6lat.[224] Ac velly pan wyby Wrgant y dyfodiat a pha genedlaeth ydoed ev a dan vones genat gydac hwynt hyt yn Iwerdon yr hon oed diffaith yna a rodi hono ydynt o hynny hyt hedi6. Ac yna amlhau a orugant a chyfanhedy y lle hón6 ac er hynny hyt hedi6 y mae ettifedion yr haini yn Iwerdon. Ac yna wedy tervyny bych ed G6rgant ai var6 ynghaerllion ar wysc ac yno y clad6yt ev yn y lle y gwnathoed ev la6er o gadernit wedy mar6 y dat ev.[225]

Ac wedy mar6 G6rgant y cymerth Cyhylyn y vab ynte goron y dyrnas ac ev ai llywiod hi yn hed6ch dangnofedys tra vy vy6 ai wraic ynte a elwit Marssia a dysg-

edyc oed hi ymhob celvydyt a hono a gafas pob peth o anryfedodau hi ai gwr priod o athrylithr y gyfraith yr hon a elwis y Bryttaniait cyfraith Marssia a hono a droes Alvryd vrenin or Gymraec yn Saesnec ac ai gelwis hi Maicheneange o iaith y Saesnec.[226] Ac wedy marw Cyhylyn y trigiwys llywodraeth y dyrnas yn lla6 y wraic ev ac yn llaw Saessyllt y mab hi cans nit oed oet ar y mab hi pan vy varw y dat saith mlwyd ac ni allai ev herwyd oet lywia6 y dyrnas ac am hyny y gad6yt y vam gidac ev o achos y doethineb hi ac wedy mar6 y vam y cymerth Sayssyllt goron y deyrnas. Ac wedy ynte Cynvarch y vab a vy vrenin. Ac wedy ynte Daned y vra6t a vy vrenin. Ac wedy Daned y dayth Moryd y vab ynte yn vrenin cans mab oed h6n6 ida6 ev o gariadwraic a h6n6 gwr clodva6r canmoledic vy nadymrodassai yn ormod mewn croylonder cans pan lidiai nit arbedai ev neb ac nas lade os galle a thec oed ev a hael am rodion ac nit oed yn y deyrnas un gwr dewrach noc ev me6n ymlad.[227] Ac yn y amser ev y dayth Morien a llu ma6r ganto hyt y gogled a dechrau anraithia6 y wlat. Ac yna y dayth Moryd yn y erbyn ai lu ynte. A mwy a ladoed Moryd o nadynt noc a ladoed yr holl lu. Ac wedy gorvot o hona6 a chael y vydygoliaeth ni dewis ev un dyn byw or llu ac y erchis ev dwyn pob un atto ar ol y gilyd y gael y llad ac wedy y llad y blingo a gorffwys ychydic a oruc ac erchi blingo yr hai eraill yn vyw ac wedy hyny y llosgi. Ac yna ev a damhwainod dyfot ryw groylonder y difa y diraidi ev ai enwired. cans ev a dayth odiwrth vor Iwerdon ryw anifeil ni all6yt erioed gyflewni y groylonder a h6nn6 heb orphwys a lyngcai dynion a nifailiaid fford y cerdai. A fan giglau Voryd hyny ef aeth atto y hun y ymlad ac ef ac ni thygiwys ida6 cans pan darvy ida6 droyla6 y y cwbl oi arvau y neffa6d y bwystvil atto ai lyngcu yn vy6 megis y llyngcau bysgodyn mawr un bychan.[228] A thrimaib a vy ida6 ac un o nadynt a elwit Gwrviniа6. A h6n6 a gymerth goron y dyrnas a gwr da oed h6n6 cans nit oed neb a garai gyfiawnder yn vwy noc ev. Ac velly trwy holl dinessyd ynys Prydain adnewdy y temlau a oruc ev ac adail eraill o newyd. Ac yn y oes ev amyl oed aur ac ariant ac anoc a wnai ev yr cyffredin lafyrio y dayar ac ynte ai cadwai hwynt rac y neb wnaythur cam ydynt oi arglwyddi ev ai swyddogion. ar gwaission ievainc a gyfoethogai ev o aur ac arian val na bai rait y neb draissio y gilyd. Ac yna mar6 vy Wrviniа6 ac yn Llyndain y clad6yd. wc yn y ol ynte y dayth Arthal yn vrenin y vra6t ynte ac nit oed debic y defodau ev y vra6t arall cans y bonedigion dlyeda6c a darostyngau ev ac anvonedigion a drychafai ar anryded ac anraithia6 y cyfoethogion ar cyfiawnion ai cymell y roi teyrnget ida6 ev. ac yna y codes gwyr da y deyrnas yn y erbyn ai wrthlad ev ymaeth oi vrenhiniaeth. A gwnaythyr Eleidir y vra6t yn vrenin ai alw a wnaethant Eleidir va6r o achos y drygared a oruc ev ai vra6d cans wedy myned pym mlyned haibio velly ydoed Eleidir yn hely yn forest llwyn y cladyr ac yna y cyfarvy Arthal y vra6t ac ef yn diarwybot ida6 yr h6n a daroed y deol or deyrnas wedy y vot mewn swrn o wledyd yn caissio porth y oresgyn y cyfoeth ac ni chawssai ev dim. Ac am na allai diodev angenoctid yn hwy ymhoelod ev yr ailwaith y ynys Brydain a dauddec marchog gidac ev y gaissio gwelet cydmaithion. A phan y gwelas Eleidir ev yno rydec a oruc atto a mynet dwylo ym6n6gl ac ef yn garedic gan y gyssanu ac wylo a oruc Eleidr o achos y vra6t oi vrenhiniaeth a maint vyssai y anghyfnerth. Ac yna y duc Eleidr y vrawt gydac ev y dinas Alclyt ai gy6io yno mewn ystavell.[231] a chymryt a oruc Eleidir arno vot yn glav ac anvon cenadau a oruc y bob lle dros wyneb ynys Brydain y erchi y ba6b or tywssogion dyfot y ymwelet ac ev. Ac wedy dyfot pa6b hyt ynghaer Alclyd erchi a oruc yr porthor na ellyngai atto onit un ar unwaith a dyfot yn dista6 rac bot yn vlin ar les y ben ev glywet gormot son a chredy o ba6b hyny. Ac yna gorchmynai Eleidir y wsnaethwyr y daly ev a thorry y ben oni wrhai y Arthal ailwaeth megis y byassai gynt ac velly wedy cadarnhau o nadynt trwy amodau ai b6g6th y tangnofedawd ev ba6b yn hedychlon ai vra6t.[232] Ac yna y dayth Eleidir at y vra6t y gaer Efrawc ac a gymerth y goron iam y ben y hun ac ai roes am ben Arthal y vra6t ac o hyny allan y gel6it ev Eleidir va6r.[233] Ac wedy hyny y by Arthal yn vrenin deng mlyned gan wellhau y dryc defodau anathoed or blaen. Ac o hyny allan perchi bonedigion a oruc a gostwn anvoned a gado y ba6b y eido y hun a chynnal gwirioned ym hob lle ac ynghaerlyl y clad6yt.[234] Ac yna ailwaith y dyrchafwyt Eleidir yn vrenin. Ac yna y dayth y dau vrodyr ieyav y ymlad ac ev Owain a ffredyr a llu ma6r gantynt a chael y vydygoliaeth a wnaethan a daly Eleidir a mynet ac ev y Lundain yngharchar a

ranny y gyfoeth ryngtynt sev y dayth yn ran Owain o hymyr hyt y gorllewyn nit amgen Lloegr a chymry a cherniw. a ran Bredyr oed o hymyr hyt y gogled ar gogled oll. Ac ymhen y saith mlyned y by var6 Owain ac y dayth y vrenhiniaeth oll yn lla6 Bredyr ac y llywiodd ev y deyrnas yn dangnofedys megis na chofait am un oi vrodyr ac y by var6 Predyr.[235] Ac yna y cyrch6yd Eleidir oi garchar ac y gwnaethbwyt yn vrenin y drydyd waith. Ac wedy troylo y amser yn hedychlon y by var6 ev.[236] Ac yn y ol ynte y gwnayth-b6yt Gorvinia6 y vab ynte yn vrenin a chyffelyb y dat vy ev o unia6nder a chy6irder.[237]

Ac yn y ol ynte y dayth Morgan ap Arthal yn vrenin ac y cynhal6ys y dyrnas yn hed6ch dangnofedys.[238] Ac yn y ol ynte y dayth Einion y vra6t yn vrenin ac anhebic vy y defodau ev y vra6t yn lly6-ia6 pobyl ar chweched vl6ydyn y b6ri6yt ev oi vrenhiniaeth am y groylonder ac na vynnai wirioned a hyny ai digyfoethei ev.[239] Ac yn y ol ynte y dayth Eid6al ap Owain yn vrenin y gar ynte a rac ofn y damwain a dathoed y Einion unia6nder a gynhelis ymysc y Bobloed.[240]

Ac yn y ol ynte y dayth Run ap Predyr yn vrenin. Ac yn y ol ynte y dayth Geraint ap Eleidir yn vrenin. Ac yn y ol ynte y dayth Cadell ap Geraint yn vrenin. Yn ol Cadell y dayth Coel yn vrenin. Yn ol Coel y dayth Porex yn vrenin. Yn ol Porex y dayth Cheryn yn vrenin ac y h6n6 y by drimaib nit amgen fylgniws ac Eidal ac Andras ar haini bob un yn ol y gilyd a vyant vrenhinioed. Yn y ol hwynte y dayth Urien ap Andras yn vrenin. Yn y ol ynte y dayth Elvryd yn vrenin. Yn y ol ynte y dayth Clydoc ac yn ol Clydoc y dayth Clydno. Yn ol Clydno y dayth Gorwst. Yn y ol ynte y dayth Mairia6n. Yn y ol ynte y dayth Blaidyt yn vrenhin. Yn y ol ynte y dayth Caff. Yn y ol ynte y dayth Owain gwedy Owain y dayth Sayssyllt gwedy ynte Blegywryd.[241] gwedy ynte Arthmael y vra6t. Gwedy ynte Eidol. gwedy ynte Rydion gwedy ynte Rydderch gwedy ynte Sawlben-ychel. Gwedy ynte y dayth Pirr. gwedy ynte Capeir gwedy ynte Manogan y vab a gwr hyna6s oed h6n6 ac unia6nder a gwirioned a garai.[242] Gwedy ynte y dayth Beli Ma6r y vab ac ynte a wledycha6d yn vrenin ynys Brydain daygain mlyned. ac y h6n6 y by bedwar maib Llyd a Llefelys a Chasswalla6n a Mynia6. a Llyd oed y mab hunav. Ac wedy mar6 y dat ev a gymerth lywodraeth yr ynys. A chwairia6 myroed llyndain a oruc a damgylchyny y gaer o anairiv diroed a thrigio yno y ran vwyav or vl6ydyn a feri adailat tai ma6rwaithioc o vewn y gaer megis na bai y chyffelyb yn yr holl wnedyd an wledyd ac ev ai gelwis hi Caer Lud ac nydiwed y gel6it hi Caer Lyndain. Ac wedy dyfot estron genedl iddi hi y gelwit hi Caer L6nd6n. A llefelys a garai ev y v6yav oi vrodyr cans doeth a cymhen oed ev. Ac wedy clybot o Lefelys var6 brenin frainc yn diettifed namyn un verch ar cyfoeth yn lla6 hono ymgynghori ai vra6t a oruc ev am vyned att dywssogion frainc y erchi y verch. ac yna yn diannot y vorwyn a rodet idav. a choron y dyrnas gyda hi ac ynte ai llywia6d hi tra vy vyw yn hyna6s garedic. Ac yna wedy talym o amser tair gornes a dygwyd6ys yn ynys Brydain ni welssid erioed y cyfry6 cans un o nadynt oed genedl a el6it y Coraniait a chymaint oed y gwybodau ac nat oed un ymadrod ac y cyfarffnai y gwynt ac ev nas gwypynt hwy ac 6rth hyny ni ellit drwc ydynt. Ar ail oed diasspat a roit bob nos glammai ywch benn pob aelwyt drwy holl ynys brydain a hono ai trwy galonnau dynion ac anifailiait yn gymaint ac y collai y gwyr y lliw ai nerth ar gwraged y baichogi ar maibion ar merchet a gollai y synwyr ar anifailiait a dawai ev yn diffr6yth ar coedyd. Y drydyd oed er maint vai yr ordainiaeth a vai yn holl lyssoed ynys Brydain ni chait byth dim o hona6 ont y troylit y nos gyntaf. Ac velly amlwc oed yr ormes gyntav ar d6y eraill nit oed neb a wypai y hystyr ac yna prydery a gofaly yn va6r a oruc Llyd am vot y ryw ormessoed hyny yn ynys Brydain. Ac yna cwairia6 llongau a oruc ev y vynet ymwelet a Llefelys y vra6t. Ac wedy gwybot o Lefelys hyny dyfot yn y erbyn ynte a oruc a mynet dwylo ym6n6gl ac ev. Ac wedy gwybot o Lefelys ystyr y neges ev yno peri a oruc ev wnaythyr corn hir megis y gellit ymdidan drwydo megis na chai y Coraniait dim or gwynt oi ymadroed h6ynt rac gwybot o nadynt y cyfrinach ac velly yn y corn ymdidanassant. Ac nachai un o nadynt glywet gan y gilyd namyn ymdian chwer6 din dros ben ac adnabot o Lefelys vynet cythrayl yn y corn a feri golchi y corn a gwin a oruc ev. Ac yna y rodes Llefelys y vra6t ryw bryfet ac erchi ido pan delai y drev y briwo h6ynt ai b6r6 me6u dwr oer. A dyfynnu pawb yn gyffredin atto y Bryttaniait ar Coraniait or holl dyrnas a b6r6 y dwr h6n6 ar ba6b o nadynt yn gyffredin. ac a lad yr holl Gor-

niait y gyt ac nit argyweda ev dim ar y Bryttaniait. Yr ail ormes y syd yth dyrnas di yw draic yr ynys a draic arall o estron genedl y ssyd yn caissia6 a goresgyn hi ac y dyrru ych draic chwi rac llit a digofaint a diasbot hynny a gly6ch chi. A llyma heb ev val y gell6ch chwi wybot hynny. messur di yr ynys y hyt ai llet pan delych y drev ac yn y lle y ceffych di ganol yr ynys par di glad pwll yn y dayar a ffar di roi cer6ynait o ved or gorau ar a geffych me6n cerwyn yn y pwll h6n6 a ro di lenn o bali ar wyneb y gerwyn. A byd dithau dy hun yn y gwiliait hwy yno a thi a gly6y y draigau yn ymlad yn arythr yn yr awyr. Ac wedy darffo ydynt vlino yn ymlad h6ynt a fyrthiant yn rith dau barchell ar warthav y llen ac a yfant y med ac a dynnant y llen gantynt hyt yng6aelot y gerwyn ac yno y cysgant. Ac yno lapia di y llenn yn y cylch hwynt ac yn y lle cadarnav a geffych yth dyrnas clad di hwynt yn dyf6n yn y dayar a thra vont hwy yno ni da6 un gormes yr ynys Brydain o un lle arall. Y drydyd ormes yw gwr cadarn lledrithioc y ssyd yn d6yn dy v6yt ti a thiot trwy hyt a lledrith ac a bair y ba6b gysgu. Ac am hyny rait y6 i ti dy hun wiliad dy amser a chad6 dy armerth a rac gorvot arnat gysgu gat gerwyniat o dwr oer gair dy la6 a fan vo y cysgu yth orvot dos yr gerwiniat dwr. Ac yna ymhoeles Llyd y drev. Ac y dyfyn6ys holl wyr y dyrnas ger y vron a b6r6·y dwr yn gyffredin arnynt. Ac yn diannot y by var6 y Coraniait ac heb argywedy dim ar y Brittaniait ac yn y lle wedy hyny Llyd a bar6ys messyr yr ynys y hyt hi ai llet ac yn Rydychen y cafat y canol. Ac yno y herchis ev wnaythyr pwll val y dy6edassai Lefelys 6rtha6. Ac yn y lle ev a gafas pob peth yn wir val y dywedassai y vra6t ida6. Ac wedy cysgu or perchyll Llyd a lapi6ys y llenn yn y cylch hwynt ac yn ninas Emrys me6n cist vaen y cydi6ys ev h6ynt yn dyfn yn y dayar. Ac o hyny allan y paidi6ys y diasbat dymhestlys hono. Ac yna y peris y brenin arlwya6 gwled va6r ac 6edy y bot yn barot gossot a oruc gerwyniait o dwr oer gair y law ac wedy y gwili6ys ev y wled. Ac val yr oed ev velly am la6er or nos ev a gly6ai y cerdau tecav yn y byt yn y cymeryt ev y gysgu sev a oruc ynte mynet yn dwr yn vynych ac yna y gwelai ev wr ma6r yn dyfot yn harnaissys y me6n a cha6ell ma6r ganto a roi yr holl armerth o vwyd a llynn yn y cawell yny olwc ev ac yn cychwyn ac ev ymaith. Ac yna erchi a oruc Llyd ido ev aros a dy6edyt wrtho er y ti wnaythyr collet y mi cyn hynn nis g6nau di bellach oni bydy di trech no mi. Ar gwr dy arhoes ac ymlad yn groylon a wnaythant yn y oed y tan yn goleyo oi clefydau hwynt ac ny di6ed y gorvy Lyd yr ormes. Ac yna erchi na6d a oruc y gwr dy yr brenin gan dy6edyt y gwnai ia6n ida6 am yr holl golledau a wnathod ev ida6 hyt hyny ac y bydai ev wr cy6yr yr brenin o hyny allan. a hyny a gymerth y brenin ganto. Ac velly y gwrthneba6d Llyd y tair gormes. ac wedy y varw y clad6yt y gorf ev ynghaer Lyndain gair llaw y porth o el6ir yn gymraec porth llyd ac o saesnec lwyd-gad a dau vab a vy ida6 Afarwy a Thenefan. ac am nat oedynt me6n oedran y lywia6 y dyrnas y hyrd6yt Casswalla6n ap Peli ewyrth y brenin. Ac wedy yrda6 Casswalla6n yn vrenin ev amrodes y garu gwirioned a chyfia6nder. Ac er y vot ev yn vrenin ni vynnai ev didymy y niaint namyn roi rann va6r or cyfoeth ydyntsev y rodes y Afarwy Lyndain a iarllaeth gent ac yr odes y Denefan iarllaeth Gerniw ac ev y hun yn vrenin ar g6bl. Aramser h6n6 y doeth Ilcasar amherawdr Ryfain yn goresgyn ynyssoed ac wedy goresgyn frainc ac odyno ev a gafas gwelet ynys brydain a gofyn a oruc pa dir oed gyfairwyneb ac ev a rai a dy6at wrtho mae ynys Brydain oed hono. Ac wedy gwybot o Ilcassar ystyr yr ynys ar bobl oed yn y chyfanhedy a dywedyt a oruc cyma yn cenedl ni gwyr Ryfain cans gwyr Ryfain ar Bryttaniait o genedl Droyav y doethom cans Eneas wedy ymlad troyav vy yn hendait ni ac ydynt hwynte cans Bryttys ap sylhys ap Ysgannys ap Eneas. a Bryttys a oresgyn6ys yr ynys racco yn gyntav a thyb yw gennyv na byd anod i mi y darost6ng yr ynys racco dan Sened Ryfain cans yn y mor y maent hwy ac heb wybot ryfely na dwyn arvau nac ymlad. Ac hefyt iawn yw anvon cenadau attynt yn gyntav y erchi ydynt na fellhaynt iwrth wyr Ryfain a thaly tyrnget ydynt megys pa6b or cenedloed yny cylch. a hyny heb ymlad rac gorfot arnom ni est6ng y gwaet hwynt ac hwynte yn geraint y ni a chodi boned yn hendait ni Priav. Ac yna wedy y Ilcassar danvon y llythr hyny ar gorchmynion y Gaswallon wnaythyr velly. Eithr ni by dail6ng gan Gaswallawn hyny ac anvon a oruc ynte lythr att Ilcasar ar ymadrod hynn yndo. Caswalla6n brenin y Bryttaniait yn anvon anerch at Ilcasar amhera6dr Ryfain y vanegi vot yn ryfed gennyv i chwant g6yr Ryfain a maint yw arnynt syched aur ac ariant ac na fynant hwy yn

bot ni yn diodev perigl yn y wailgi yn preswylia6 me6n ynys yn y mor o diaithr tervyn y byt heb gaissio cymell swllt arnom or lle y byom ni hyt hyn yn y gael y ryd a chwilid ma6r y ti Ilcasar yw yr hwn a orchmynnaist cans or un voned y disgynassom ni a ch6ithau o Eneas ysgwyd6yn. Ac am hyny na chais di yn dwyn ni y gaethiwed tragwda6l am hyny gwybyd di Ilcasar ymladwn ni dros yn ryddit a thros yn gwlat ac or de6y di dros y mor megis yd6yt yn ada6 dyfot yn gynt noc y sengych ar dir ynys Brydain. Ac velly wedy gwelet o Ilcassar lythr Caswalla6n ai attebion cwairia6 llynges a oruc ev a dyfot hyt yn aber Temys ac yn y erbyn y dayth Nynnia6 y vra6t ac Afarwy y nai twysa6c Llyndain a thrahayant iarll Cerniw a Chrada6c vrenin yr Alban a Gwerthaet vrenin Gwent a Brithael vrenin Dyfet. Sef y doethant yn diannot hyt ynghastell Doral ac yn diannot cyrchu y traeth a orugant ac ymlad yn wychyr o bob parth. ac yna y cyfarvy Nynia6 ac Ilcasar a drychav y gledyv a oruc Ilcasar y gaisia6 pen Nynnia6 ac erbynait a oruc ynte ar y darian yny lynna6d y cledyv yndi. ac ni alla6d ev dynnu odyno rac tewed y bydinoed nymgymysgu ac hwynt. Ac wedy cael y cledyv o Nynia6 ni safod neb dan y dyrnot ev ac yna y cyfarvy Alibiens iarll nynia6 ac yn diannot y llas ev h6n6. Ac velly llu Ilcasar a las gan v6yav a gyrru fo arno ynte yn wrad6ydys hyt yn frainc. Ac ymgyferbyn ac ev a oruc gwyr fraine ac y ymlad ac ev y gaissio b6r6 y arglwydiaeth iarnynt yr lla6r cans tybiait y daydaynt faely y gyrch ev ar y Bryttaniait ai gymell ar fo odyno am glybot vot llongau Casswalla6n ar y mor yn y ymlit ev. Sev a oruc ynte roi swmp anvaidra6l o da y dywsogion frainc a ryddit y ba6b ar a oed dan y gaethiwed ev. Ac velly y tangnofedod ev y bobl. Ac wedy y vydygoliaeth hono y dayth Caswalla6n y Lyndain ai gydvarchogion gydac ev y anrydedy y duwau. Ar pymthegvet dyt wedy hyny y by var6 Nynnia6 or dyrnot pen hyny ac y clad6yt gair llaw porth y gogled ar cledyv gidac ev cans yr angau coch y gelwit. y cledyv cans pwy bynnac a hanwaydid ac ev mar6 fydai yn diannot.[253] Ar amser h6n6 y g6naeth Ilcasar gastell odinae rac damhwainio yr ailwayth y wrthlad o wyr frainc. Ac velly ymhen y dwy vlyned y dayth Ilcasar yr ailwaith y gaissio dial y syrhaedau. ar y Bryttaniait. A phan gigle Gaswalla6n hyny peri a oruc ev blannu polon hayrn cyn braffed a mord6yt gwr ar hyt canol Temys ar ford llongeu Ilcasar. ac yn dirybyd y dayth y llongau ar ben y polon yny vri6od y llongau a bodi milioed or gwyr. Ar sawl a dayth yr tir Caswalla6n ai herbyni6ys hwynt a holl gadernit lloegr ac y cafas ev y vydygoliaeth ac y foes Ilcasar hyt yn raeth Moran ac odyna y daeth ev y gastell odinae ac y dayth Csawalla6n hyt yn Llyndain ac yna y gwnaeth ev y wled va6r y dywsogion ev ai wsnaethwyr. Ac yna aberthu a oruc ev daydengmil ar hygain o amrafaelion anifailiait ar haini a droyl-assant nos dr6y amrafaelion ch6aryau. Ac yna ydaeth yn ystriv rwng dau was ievainc arderch a6c wrth chwarau paled. ac enw y naill oed Hirlas nai yr brenin ar llall oed Gyhylyn nai Afarwy ac yny darvot hyny y llas Cyhylyn Hirlas nai y brenin. Ac o hyny ydaeth cynwrf ma6r yn y llys ac y llidi6ys y brenin yn va6r gan vynnu cael nai Afarwy wrth varn y llys. A fettrys oed gan Afarwy hyny gan dy6edyt mae pob cam a wnelit o vewn y dyrnas mae yn Llyndain y dlit g6naythyr ia6n am dano. Ac ynte parot oed y hyny. Ac ni vynnai y brenin namyn cael Cyhylyn wrth y 6yllys ev. Ac ni fynnai Afarwy hyny cany wydiat beth oedd e6yllys y brenin ac am hyny y gade6ys Afarwy y llys a mynet y gyfoeth y hun. Agwelet or brenin hyny a dyfot yn y ol ev a llu ma6r ganto a difa y gyfoeth ev yn ll6yr o dan a hayarn ac yna danvon o Afarwy att y brenin y gaissio tangnefed ac heb y gael. Ac yna y medyliod Afarwy pa fod y gallai ev 6rthnebu y brenin. ac y cafas yn y gynghor anvon at Ilcasar y erchi ida6 dyfot y ynys Brydain ac y bydai ev ganhorth6y ida6 ac y cadarnhae ev o dyfot ac y darostyngynt hwy ynys Brydain y Ilcasar. Ac yn gadernit ar hyny y danvones Afarwy Gynan y vab a daydec gwystyl arhygain o vonhedigion ynys Brydain yn wystlon ar hyny.[257] Ac yna cwairia6 llynges a oruc Ilcasar a dyfot y borth Rwydon yr tir. Ac Afarwy ai herbyna6d yn anrydedys. Ac yna yr oed y brenin yn ymlad a chaer Lyndain. ac wedy clybot o Gaswalla6n dyfot Ilcasar y ynys Brydain ym-g6airio a oruc y dyfot yn y erbyn a fan dayth yr glyn coeda6c yn agos y gaer gaint fev y gwelas bebyllau g6yr Ryfain.[260] ac yna brwydro a orugant ac yna y bu aerva va6r o bob parth. ac yn y diwed y gyrr6yd y Bryttaniait y mynyd ychel.[262] a chad6 yno yn wra6l a orugant a llad lla6er o wyr Ryfain.[263] a fan welas y Ryfain6yr hyny damgylchynu y mynyd a orugant y gaissio

neǫnu y Bryttaniait. ac yna y danvones Caswalla6n at Afar6y y ervynnait ida6 wnaythyr tangnefed ryngto ev ac Ilcasar.[265] a ryfedy a oruc Afar6y a dy6edyt panit lle6 me6n hed6ch gaissio hedychu. Ac yna ef a dayth Afar6y at Ilcasar. ac a dy6at 6rtho fal hynn. Argl6yd heb ev mi ade6ais y ti darostyngedigaeth ynys Brydain a llyma y ti hyny trwy y ti adel Caswalla6n yn vrenin danat ti trwy rodi o hona6 ynte dyrnget y Sened Ryfain. A gwrth6yneb vy gan Ilcasar yr atteb h6n6. Ac wedy g6elet o Afar6y hyny. dy6edyt a oruc ef. Argl6yd er i mi ada6 y ti darostyngedigaeth ynys Brydain nit ade6ais i y ti distry6io y nghenedl vy hun cany wnaethont dr6c y mi hyt na allont 6naythyr iawn am dano. ac ni chyttuav i difa vynghenedl.[268] Ac yna rodes Ilcasar dangnefed y Gaswalla6n tr6y rodi tair mil o bynnoed bob bl6ydyn y Sened Ryfain o ynys Brydain. Ac wedy cadarnhau hyny y daethant y gyt hyt yn Llyndain ac yno y trigasant y gayaf h6n6.[269] ar gwan6yn rac wyneb yr aeth Ilcasar ty a Ryfain ac yr aeth Afar6y gydac ev y daro wrth y Pontenis yr h6n oed yn cynnal yr amerodraeth yr amser h6n6.[270] ac y trigiod Caswalla6n yn ynys Brydain yn gwledychu saith mlyned ac wedy y var6 y clad6yt ynghaer Efroc. Ac yn ol Caswalla6n y dayth Tenefan ap llyd iarll cerni6 yn vrenin.[272] Ac yn y ol ynte y dayth Cynvelyn y vab yn vrenin yr h6n a vagasai Ilcasar a rac maint y carai Gynvelyn wyr Ryfain nichassiod ev d6yn y tyrnget arnynt.[273] Ac yn y amser ev y ganet Iesu Grist [4]. Ac 6edy gwledychu o gynvelyn deydeng mlyned y ganet dau vab ida6 G6yder a G6airyd. Ac wedy mar6 cynvelyn y gwnaethb6yd G6ydr yn vrenin ac wedy ymgadarnhau o hona6 yn y gyfoeth y attala6d ev dyrnget gwyr Ryfain. Ac wedy g6ybot o wyr Ryfain hyny anvon Eloy6casar a wnaethant a llu ma6r ganta6 y ynys Brydain. A fan dayth yr Amhera6dr y tir cyrchu Caerberis a oruc ac ymlad ar gaer. ac wedy nathyg-i6ys ida6 hynny cau pyrth y drev a orugant a myr maen y warchau yr anifer oed y mewn yn y vaynt vair6 o newyn.[275] Ac wedy clybot o Wydr hyny cwairia6 llu ma6r a oruc a dyfot wrth Gaerberis ac yn diannot cyrchu gwyr Ryfain a m6y a ladai wydr y hun o honynt noc a ladai gan m6yav yr holl lu. Ac yna y dayth Hamon dwyll6r yr h6n a dysgasai yr iaith gan y gwystlon or Bryttaniait yn Ryfain. a b6r6 haibio y arvau y hun a chymryt arvau un or Bryttaniait a las am danaw a chyrchuo ymlith y bydinoed.[276] a fan gafas ev gyfla llad y brenin a oruc. Ac odyno llithro tr6y un a thr6y arall a oruc oni dayth at y vydin y hun. Ac yna b6r6 yr arvau hynny ymaith a chymryt y arvau y hun.[277] Ac wedy g6ybot o wairyd lad y vra6t diosc y arvau y hun a oruc a chymryt arvau y brenin ac anoc y wyr y ymlad yn wra6l a a oruc agyrry fo ar wyr Ryfain.[278] Acyna y foes Hamon arrann v6yaf or llugydacev hyt y llea el6ir porth Hamon neu borth Ham6nt y gel6ir ev hyt yr a6r hon ac yno y llas Hamon.[279] Ac y dayth Gwairyd hyt y lle ydoed Glywcasar yn ymlad a chaerberis. A fan welas yr aniferoed yn y gaer y Bryttaniait yn dyfot yn borth ydynt. hwy ymdoethant y maes i ymlad a g6yr Ryfain. a llad lla6er o bob parth ac eissioes rac amled gwyr Ryfain h6ynt a enillassant y gaer a a gyrru fo ar wairyd hyt ynghaer wynt. ac yno y dayth Gloyw-casar ai lu a mynnu gwarchau y Bryttaniait yny vaint vair6 o o newyn.[280] a fan wybu wairyd hyny cywairiav y lu a oruc a dyfot allan. a fan welas Gloyw Casar hyny anvon a wnaeth y gaissio tangnefed at y Brittaniait. ac yn diannot y gwnaethb6yt tangnefed ryng tynt. ac y rodes Cloywcasar y verch yn wraica y wairyd y gadarnhay y dangnefed. ac wedy hyny o nerth y Bryttaniait y gor esgynnod gwyr Ryfain ynyssoed Orc ar cyt ynysoed eraill yny cylch.[282] ac wedy llithro y gayav haibio y dayth y vor6yn o Ryfain a diayret oed y ffryd ai theg6ch ac y priodes Gwayryd hono. Ac y gwnaeth Gloywcasar dinas yr hon a elwis ev Caerloyw ar lan Hafren yn y tervyn rung Cymry a Lloegr.[284] Ar amser h6n6 y diodefod Crist yngharisalem.[285] ac y gosodes pedr Ebostol gadair yn anossia ac o dyno y dayth ev hyt yn Ryfain y drigio ac y gynnal y Esgoba6d ac y danvones ev Varc Athro ac Evengyl6r hyt yr Eifft y bregethu yr Efengil a scrifenassai y hun.[286] Ac velly pan vy amser gan Gloyw-casar ef aeth y Ryfain a gadel ynys Ily6odraeth ynys Brydain y Wairyd. Ac wedy y vynet ev or ynys hon. y cymerth Gwairyd yndo ryfic a balchder. ac attal tyrnget gwyr Ryfain a oruc. ac wedy clybot o gloywcasar hyny ev a danvones Vasbassian a llu mawr ganto y gymryt tyrnget o ynys Brydain. ac wedy parattoi y llynges yn barot hwynt a doethant yr tir y borth rydipi. Ac yn y herbyn y dayth Gwairyd ai lu. ai llydias y dir a oruc sef y gwnaethont hwynte troi y hwylau a disgin ymhorth totnais.[288] ac wedy y dyfot yr tir cyrchu caer benh6yl.

goet a orugant ac ymlad a hi.[289] Ac wedy gόybot or brenin hyny. ymgόairio a oruc ynte ai lu ac ar ben y saithved dyd y dayth ev yno a chyrchu gwyr Ryfain ac ymlad ac hόynt. a llad llawer o bob part y dyd hόnό. A thranoeth gan amlet oed wyr Ryfain anod oed y gorvot. Ac yna y dayth y vrenhines y dangnofedy ryngtynt ac y gyt y doethant hyt yn Llyndain. Ac yna anvon a wnaethant y cidvarchogion hyt yn Iwerdon a goresgyn hi. Ac wedy darvot y gayav ydaeth Vaspassian y Ryfain ac y tyngόys ev Wairyd yn ynys Brydain hyt ynίόed y oes. Ac wedy y varό ev y cladόyt ev ymanachlog Caerloyw yr hon a wnaethoed Glow-casar. Ac y nol GόairydΔ y dayth Mayric y vab ynte yn vrenin ac yn oes hόnό y dayth Rodric vrenin y ffichdiait o seithia a llu mawr ganto yr Alban ai goresgyn a oruc. Ac wedy gwybot or brenin hyny ev a dayth yn y erbyn ac ymlad ac hόynt a oruc a gyrru fo arnynt ac yn y fo hyny y llas Rodric. ac yna y roes Meiric or Alban yr bobl hyny y breswylio yndi ac wedy cyfanedy y lle hόnό nit oed cymariait yr ffichdiait. ac y daethant hwy at y Bryttaniait y erchi y merchet hόynt yn wraged ydynt. ac ni by dailόng gan y bryttaniait y roi ydynt. Ac yna yr aeth y ffichdiait hyt yniwerdon a chymryt y Gwydelessau yn wraged ydynt ac or haini y heniw Ysgottiait. Ac wedy y Vairic lonydu yr ynys hon. ev a rodes dangnefed ŷ wyr Ryfain trόy y vod ai gariat. a gosot cyfraithiau neόyd ym hob lle yn y gyfoeth ac yn hedόch dangnofedys y gwledychoed tra vy vyw. Ac wedy marό Mayric y dayth Coel y vab ynte yn vrenin yr hόn a vagasŷd yn Ryfain. A rac maint y carai ev wyr Ryfain cyt gallai attal y tyrnget nis attalioed tra vy vyό.[290] Ac wedy Coel y dayth Lles y vab ynte yn vrenin ac un annwyt ai dat oed ef. Ac wedy ymgadarnhau o honaό yn y gyfoeth. ev a danvones att Eleuteriws esgob Ryfain y ervynnait idaw danvon y ynys Brydain dysgaόdyr o Gristnogaόl fyd megys y gallai ev gredy y Grist trόy dysc a fregethau.[291] ac ynte a danvones idaό dau dysgaόdyr Dyfan a Fagan ar haini a bregethawd idaό o dyfodiat Crist yn gnaόd. Ar haini ai golches ev o lan fydlaόn Vedyd a holl bobl y dyrnas wedy ynte.[292] ac yna y roes Lles y temlau oed ossodedic yr gau Duόau. ev a beris y cyssegru yn enό holl gyfoethaόc Duw ar saint a gossot ydynt amrafaelhion yrdolion y cyfanhedy ac y daly duόaόl wssanaeth y duό.[293] ar amfer hόnό yr oed wyth Esgobdy a thrygain yn ynys Brydain a tri arch esgobdy yn benadyr ar y llaill. ar tri hyny yn y tri dinas pennav yn yr ynys. Llyndain a chaerefroc. a chaer-llion ar wysc. A fan ranόyt rόng yr arch esgobdai. wrth Esgobdy Caer Efroc y perthynόys deifyr a brynaich ar gogled oll val y gwahanai hymyr. Ac wrth Arch Esgobdy Llyndain Lloegr a Cherniw val y caidό hafren. Ac wrth Arch Esgobdy Caer llion Cymry o hafren y vynyd cans Caer llion oed benadyr ar y dwy eraill.[294] Ac wedy y roes y brenin ydynt rodion maόr o dir a dayar. Ac yn nghaer loyw y tervynόys y vyched ac ny vanachloc hono y cladόyt yr unvet vlwyddyn ar bymtheg ar hygain a chant gόedy dyfot Crist yngnaόt. Ar amser hόnό y oed yn ynys Brydain wyth temyl ar hygain. A thair temyl hefyt oed odiar yr haini. Ac yr oed yr wyth demyl ar hygain hyny dan vediant y tair eraill ai hargl6yddiaethau oll y vot wrth orchymyn yr haini ac ymhόb un or temlau hyny y gossodwyt Esgob cyssegredic ac ymhob un or tair pennav y gossodet Arch Esgob yn y tri dinas pennav a ennwid or blaen. Ac velly am nat oed ettifed y Les y codes tervysc rόng y Bryttaniait a gwyr Ryfain. Ac wedi manegi hyny y sened Ryfain hόynt a danvonassant severys senedόr o Ryfain a lleng o wyr ymlad ganto nit amgen ygain mil. ac ev a oresgynόys yr ran vόyav ar y Brittaniait a rai o nadynt a foes dros daifyr a brynaich a silien yn dyόssoc arnynt. a mynych ymgyrchu a vy ryngtynt. a gorthrόm vy gan yr amheraόdr hyny. Ac yna y peris ev ónaythyr claόd rόng daifr ar Alban o gyffredin dreth or mor y gilyd val y bai haόs gwrthneby y Bryttaniait. a phan welas Silien na thyciai idaό ymlad ve ar Bryttaniait a gόyr Ryfain. ef aeth hyt yn Seithia y gaissio nerth. Ac wedy cael o honaό holl iengtit y wlad hono y gyt ev y dayth y ynys Brydain ac yna cyrchu Caer Efraόc a oruc ac ymlas a hi. Ac wedy mynet y chόedl dros y dyrnas. yna y ran vόyav or Bryttaniait amadeόis ar amheraόdr ac a dayth at Silien. Ac yna yn diannot y dayth severys ai lu ganto y ymlad a silien. A silien ai brathόys ynte yn angeuaόl ac o hόnό y by varό severys ac y cladwyt ynghaer Efraόc A dau vab oed y severys Bassian ac Etta a mam Getta a hanoed o Ryfain. a mam Bassian o ynys Brydain. ac wedy marό y dat y cymerth gwyr Ryfain Getta yn dyόssoc arnynt o achos hanvot y vam o Ryfain. Ac y cymerth y Bryttaniait Bassian yn vrenin arnynt hwynte am hanvot y vam o ynys Brydain. ac yna y

codes tervysc r6ng y brodyr a di6arnot y g6rd ac yn y c6rd hyny y llas Getta ac y cafas Bassian y vrenhiniaeth yn y eido y hun.[299] Ar amser h6n6 ydoed gwas ievanc yn ynys Brydain. Caran oed y henw ac o genedl issel y hanoed a chlodva6r oed ev o de6rder wedy y brofi me6n lla6er o vr6ydrau a chyrchu a orvc h6n6 ty a Ryfain ac erchi wnat a oruc y Sened6yr Ryfain y warchad6 ynys Brydain ai longau rac estron genedl a cada6 da ma6r a oruc ev am hyny.[300] Ac yna y dayth ev yr ail6aith i ynys Brydain a chynyll cadernit yr ynys a oruc a mynet yr mor y vynych amrafaelion borthyayd a gwnaythyr cyn6rv ma6r ar yr ynyssoed o gylch ido gan y hanraithia6 ei llad ai llosgi. a pha6b ac a garai drais a lledrat a da6ai atto ev yn y oed gymaint y anifer ev ac nat oed arno ofn neb.[301] Ac wedy gwelet o hona6 bob peth yn gynydy ganto. Anvon a oruc at y Bryttaniait a gofyn ydynt a gai ev vot yn vrenin arnynt ac ynte a distry6ai wyr Ryfain ac ai helhai or ynys hon ac ai rydhai h6ynt odi6rth estron genedl.[302] ac wedy ida6 gael y vydygoliaeth. ev a dayth a llu ma6r ganto yn erbyn Bassian a gwyr Ryfain ar y ffichdiaid ac yn y vr6ydr gyntaf y troes y ffichdiait yn erbyn gwyr Ryfain ac yn y vr6ydr hono y llas Bassian a gyrru fo ar wyr Ryfain canu wydynt p6y oed yn y herbyn p6y nit oed. Ac wedy cael o Garan y vydygoliaeth tr6y vrat y ffichdiait ev a rodes Esgottlont ydynt hwy ac yno y maent etto yn y lle a elwir Prydyn.[303] A phan wyby Sened6yr Ryfain hyny hwy a danvonassant Alectys Sened6r o Ryfain a thair lleng o wyr ymlad ganto hyt ynys Brydain ac yn y erbyn y dayth Caran ai lu ac ymlad ac h6ynt ac yn y vr6ydr hono y llas Caran. A gwnaythyr dirva6r dymestl o Electys ar y Bryttaniait. a thr6m vy gantynt hyny a dethol Alysglapit6l6s yn dy6ssa6c arnynt sev oed h6n6 iarll Cerniw a mynet a wnaethant am ben Alectys hyt yn Llyndain lle ydoed ev yn cynnal gwylva yr tadolion du6au a fan adnaby Alectys ystyr y neges parattoi y lu a oruc a chyrchu y Bryttaniait ac yna y by aerva vawr ac nydi6ed y foes y Ryfain6yr ai hemlit a oruc y Brytaniait a llad milioed o nadynt ac yna y llas Alectys.[305] A chayet pyrth Llyndain a oruc gwyr Ryfain. Sef a oruc Beiysgalys cydymaeth y Alectys oed h6n6 cymryt arno vot yn dy6ssoc gwyr Ryfain sev a oruc Alisglapit6l6s cylchyny y gaer ac anvon at holl dy6sogion ynys Brydain y vanegi y vot ev yn eisted wrth gaer Lyndain ac erchi y ba6b dyfot yn diohir yn borth idav.[306] Ar dyfyn a dayth at y dehayw6r ar gwyndit a gwyr daifr a brynnaich a gwyr yr Alban. ac wedy y dyfot oll ymronn y gaer a bri6o y myroed a orugant a thr6ydynt a throstynt myned y me6n a dechrau llad y Ryfain6yr a fan welsant hwynte hyny dyfot gair bronn y brenin a wnaethant ac erchi na6d ida6 ai gell6ng yn fyw y gwlat.[307] Ac velly val ydoed y brenin yn cymryt y codes gwyr Gwyned a ragot ar wyr Ryfain ai llad o gwbl. Ac yna y cymerth Alysglapit6l6s goron y dyrnas ai llywio hi a oruc daydeng mlyned.[309] Ac yn y amser ev y dechray6ys y dymestl a wnaeth Diaclessian amherawdr Ryfain ar y Cristnogion hyt pan difaoed ev gan mwyav yr holl Gristnogaeth. Ac yna y dayth Maxen ac Erc6lff yn dau dy6sa6c o arch y Croyla6n h6n6 a distry6 yr Eglwysau a llosgi llyfrau ysgrythr lan ac yna y lais y gwyr llen ar Cristnogon.[310] ac yna y llas Saint Alban o Virolan ac Aron o gaer llion y gydymaith ynte.[311] Ac yna y codes Coel iarll Caerloyw a ryfely yn erbyn Alysglapyt6l6s ac yn diannot y lladod Coel ev. Ac yna y dayth Constans Senedwr o Ryfain hyt yn ynys Brydain wedy y vot yn darest6ng Ysbaen a ryfely ar Goel a oruc a gosot dyd y daro a mynnu ymgyrchu.[312] ac yn diannot y tangnofedwyt hwynt ac ymhen wythnos a mis wedy hyny y by var6 Coel a deng mlyned y gwledycha6d.[313] ac yna y cymerth Constans Elen un verch Coel yn wraic bria6d ida6 yr hon a elwit Elen lyda6c yr ni welssit y chyffelyb hi o bryt a gwed.[314] Ac ydynt y by vab a elwit Cystennin ap Constant a h6nn6 a oresgynnot Ryfain ar Vaxen groyla6n ev ai dri Ewyrth vrodyr y vam nit amgen Llywelyn a Thrahaern a Mayric. ar Trahaern h6n6 a dayth a thair llen o wyr arvoc i oresgyn ynys Brydain odiar Eidaf iarll Erging ac Eyas ac y ca6ssent gaerberis.[320] Ac erbyn pen yr ail dyd y dayth Eidav hyt yn emyl Caer wynt y vaes vrien ac yna y cafas y vydygoliaeth gyntav. Ac y gorvy ar Drahaern fo y6 longau ac yr Alban y dayth ev y dir i ryfely.[321] Ac yna y gorfy drahayrn ar Eidav ai emlit o le y le yny foes hyt yn Llychlyn y gaissio nerth gan Gytbert vrenin Prydyn ac ervyn idi6 dion wnaethyr angau Trahayrn. Sev a oruc iarll y castell cadarn dyfot o fewn glyn yr ford y doe Drayhayrn ac yna llechu ar y ganvet marchoc. a phan dayth Trahayarn yno yn diannot y llas ev.[323] Ac yna y goresgynnod Eidav ynys Brydain ac y cymerth ev

goron y dyrnas ac yn y lle ymgyfoethogi a oruc a chynnal gwyr a mairch ac arvau a da hyt nat oed ha6d i un brenin ymryson ac ef. Ac velly y cynhelis Eidav y dyrnas hon yny dayth dau Amhera6dr o Ryfain. nit amgen Grassiant ac Afala6nt a gwledychu ynys Brydain a oruc o eissiau ia6n ettifed hyt y diwed hayach cans nit oed ida6 ettifed namyn un verch. Ac yna peri a oruc ev dyfynnu atta6 holl wyrda ynys Brydain i ymgynghori ac hwynt am lywodraeth yr ynys ac am gyfle y rodi Elen y verch a rai a gynghores ida6 roi cyfoeth y Gynan Mairiada6c y nai ap y vra6d.[325] A roi Elen y verch y Bryns o ynys arall a digon o da or ynys hon gyda hi. Eraill a gynghorau y roi hi y dywssa6cyr ynys honn arcyfoeth genthi. Ac yna y dywat Crada6c iarll Cerniw dan darostyngedigaeth Sened Ryfain ydymni.[326] Cynghor yw genyv e danvon hyt yn Ryfain a dethol Maxen wledic cans mab y6 h6n6 y Lywelyn ewyrth Elen Lyda6c. a merch oed y vam ynte y dy6ssoc Sened Ryfain a rodi dy verch y h6n6 ar cyfoeth gida hi ac o hyny y cawn ni nerth sened Ryfain y ymdiffin yn gwlat rac estron genedl. ac ar hyny y trig6yt. Ac yna y danvones Crada6c iarll Vairyc y vab hyt yn Ryfain.[327] Ac anvynych vyd vot cytundeb r6ng gwyr Ryfain a fa6b or ynyssed. Ac gwedy gwelet o Vayric y terfysc h6n6.[328] dy6edyt a oruc ev wrth Vaxen ryfed yw geniv dy vot yn diodev gan y gwyr raco. beth a wnafi heb y Maxen. dyfot heb ef gyda mi hyt yn ynys Brydain a friodi Elen verch Eidav brenin y Bryttaniait a chymryt y cyfoeth gyda hi a hefyt val y gellych o nerth y Bryttaniait darest6ng pob ynys ac a wrthnepo ytt ac ar hyny y trig6ys Maxen.[329] Ac yna cy6airio llynges a oruc ev a dyfot hyt yn frainc ai cymell y wnaythyr y ewllys ev a rodi ida6 aur ac arian.[330] Ac yna y dayth rybyd y vrenin y Bryttaniait vot llynges ar y mor ac na wydir pa le y disgynnai ac yna y erchais Eidav y Gynan Mairiadoc dyfynnu gidac ev holl iengtit ynys Brydain y warchad6 y tir rac estron genedl. Ac yna y dayth a llu ma6r ganto hyt ymynd Cent.[331] Ac wedy gwelet o Vaxen vaint oed y llu rythra6 a oruc ev y Vayruc a dy6edyt wrtho vot yn rait cynghor da a fowair wrth lu a vai gymaint a h6nn6 ac ar6yd ymlad arnynt.[332] ac yna y detholet daydeng6yr or hai hynav a doethav a gafat ai hanvon mewn bad y dir ac yn lla6 bob un o naddynt gwialen o oli6yd glas yn ar6yd tangnefed. a dyfot a wnaethant att Gynan Mayriada6c.[334] a chyfarch gwell ido a manegi y bot yn genadau gan Vaxen Wledic att vrenin y Bryttaniait.[335] sef y gofynnod Cynan pam y dathoed ev a llu cymaint a h6n6 ganto ar hed6ch.[336] ynte a dy6at mae rac y orthrymu ar y ford.[337] Ac wedy gwybot o Gynan y neges ev y mynassai y wrthlad rac colli o hona6 y vrenhiniaeth ac yna dy6at Crada6c iarll Cerniw gellyng6n ni hwy at y brenin ac a vynno ev gwnaet ydynt ac yna y doethant y gyt ar gaer yn arvon lle ydoed Eydav ac Elen y verch yn cynal y llys.[339] Ac yn diannot y cymerth Maxen Elen yn wraic briot ida6 a lly6odraeth y dyrnas gida hi. A phan wyby Gynan hyny mynet a oruc hyt yr Alban a chynnyll llu ma6r ganto.[341] a dyfot trwy hymyr ac anraithia6 y cyfoeth hyny doeth Maxen a gyrry fo arnynt ar ailwaith y dayth Cynan ai lu ac y tangnefed6yt ryngtynt y git gael ac y git golli.[342] Ac ymhen y bymet vlwydyn wedy hyny ydaeth Maxen a Chynan y frainc yr lle ydoed Hymblat yn dy6ssa6c yno.[343] a llad h6n6 a wnaethant ac yna y dy6at Maxen wrth Gynan Mairiada6c cyn dygym mi arnat ti ynys Brydain mi a rodaf y uithau Mida6.[344] A llyna yr amser cyntav ydaeth y Bryttaniait y lyda6. ac o hyny allan y gel6it hi Bryttaen vechan. Ac odyna y cerdod Maxen ty a dinas Roam y Normandi ac y foes y frainc rac y ofn a gado y cestyll ar dinessyd yn wac. Ac odyno ydaeth Maxen ty a Ryfain a ryfely yn erbyn Grassian Navala6nt amherodron Ryfain ac yn diannot y llada6d ev y naill a deol y llall a oruc ymaes o Ryfain.[348] ar amser h6n6 yr oed mynych gyfrangau r6ng y Bryttaniait. o lyda6 ar frainc. Ac wedy y bot velly yn hir o amser medylia6 a oruc gwyr Llyda6 am gael gwracae da ydynt.[350] ac anvon cenadau y ynys Brydain at iarll Cerniw yr hwn ade6it yn gaid6at ar y dyrnas ac ervynnait ida6 danvon un-vil-ar dec o verchet gwyr anlyeda6c ir ynys yn wraicae ydynt hyt at Gynan. A thrygain o verchet maibiot aillion a gwenedigion.[351] Ac wedy cynyll hyny o Vorynion cych6yn ai llynges a orugant. ac ar y mor y dayth g6ynt gwrth6yneb a g6asgaru y llongau y amrafaelion draethau a bodi rai o nadynt. Ar amser h6n6 ydoed Gwn6as a Mel6as yn ryfely ar y mor ar wyr sermania o blegit Grassian amherodr Ryfain.[353] sev y cyfarvy ar gwyr hyny d6y long or merchet hyny a 6asgarassit ar vor frainc ac 6edy cael manec or gwyr a dywethb6yt vry gan y morynion ada6 ynys Brydain yn 6ac. troi

y hwylau a orugant a dyfot y ynys Brydain. Cans Gwn6as oed vrenin hynot a Mel6as oed vrenin Paitto. Ac wedy y dyfot yr gogled yr lan llad y bobloed a 6naethant ford y cerdassant.[354] Ac wedy cly6ed o Vaxen hyny yn Ryfain anvon a oruc d6y leng o wyr arvoc a Grassian yn llywia6dr arnynt y amdiffin ynys Brydain. Ac velly br6ydr a vy ryngtynt ar ryfelwyr a llad lla6er o bob parth a gyrry fo ar Wn6as a Mel6as hyt yn I6erdon. Ar amser h6n6 y llas Maxen yn Ryfain ar holl aniferoed o hanodynt o ynys Brydain ont adiengis hyt yn llyda6 her6yd y pedestric.[355] Ac yn g6edy cly6ed o Grassian lad Maxen ai orcygwyr ev a gymerth Grassian ly6odraeth ynys Brydain yn y eida6 y hun ac a wisgod goron y dyrnas am y ben ac a wledychod yn hir o amser tr6y groylonder yn erbyn y brittaniait ac yny di6ed y lladod y wyr y hun ev. Ac 6edy clywet o Wn6as a Mel6as lad grassian oi wyr y hun cynyll a 6naethant h6ynte wyr llychlyn a Denmarc ar Ysgottiait ar ffichdiait a dyfot y ynys Brydain ai hanraithio o dan a hayarn or mor y gilyd a lad y cenvainoed. Ac 6edy gwelet or Bryttaniait nathyciai ydynt ymgyferbynnait ac h6ynt. Anvon a 6naethant hyt yn Ryfain y gaissio. nerth gantynt.[356] Ac y ca6sant leng o wyr arvoc a Severys yn dy6soc arnynt. ac 6edy y dyfot y ynys Brydain cy6rd ai gelynion a 6naethant ai g6rthlad y maes oi tervynau. ac o gyt gynghor y g6naethant myr maen o gyffredin drayl r6ng daifyr ar gogled val y bai anos y estron genedl y gorthrymu rac lla6.[357] Ac 6edy y dyfot odyno hyt yn Llyndain y herchis gwyr Ryfain y Gyhylyn vanegi golli or Bryttaniait y gwyr ai swllt ac ydynt hwy gosti y haur ai harian mwy noc y ga6ssant yr ioed o ynys Brydain yn caissio amdiffin y Bryttaniait ac na lafyriynt h6y o hynny allan i hamdiffin.[358] A llev tryan a rodes y bobl boenedic am bally oi holl nerthoed ydynt ac yna cyrchu o wyr Ryfain ty ai llongau a mynet ty ai g6lat. Ac wedy adnabot o Wyn6as a Mel6as hynny cynyll a 6naethant h6ynte y llu m6av ac ellynt a dyfot yr Albau yr tir a ryfely ar y Bryttaniait ai llad. a goresgyn yr Alban hyt yn hymyr a g6naythyr mynych gyrchau arnynt. Ac yna gwelet or Bryttaniait na ellynt ymgyferbynait ai gelynion ac anvon a 6naethant y gofydys g6yn at Gitti6s amherodr Ryfain. y adolwyn y nerth ev ymgyferbynait ai gelynion. Ac 6edy g6ybot o Sened Ryfain y hadolwyn h6ynt y nacau o g6bl a orugant ac ym6rthot ac ynys Brydain ai thyrnget o hyny allan. ac 6edy adnabot or Bryttaniait y gomed o wyr Ryfain. Anvon a orugant Gyhylyn Archesgob Llyndain y Lyda6 y y gaissio nerth gan Ald6r vrenin llyda6 cans y ped6ryd breuin oed h6n6 g6edy Cynan Mairiada6c. ac 6edy y Gyhylyn vanegi yr brenin ofyt yr Bryttaniait gan estron genedl.[359] dolyrio a oruc y brenin a rhodi ydynt d6y vil o varchogion arvoc a Chystennin y vra6t yn dy6ssa6c arnynt.[370] ac wedy ydynt gaffel y llongau yn barot h6ylia6 a orugant parth ac ynys Brydain. ac y borth Totnais y doethant y dir lloegr. Ac 6edy clybot o Wn6as a Mel6as hyny. ymbarattoi a orugant h6ynte a chyfarvot ynghyt a br6ydro yn groylon a lad llyossogr6yd o bob parth. Ac nydi6ed Cystenin ar Bryttaniait a gafas y vydygoliaeth dr6y lad y gelynion. Ac 6edy hyny y doethant y gaer Vydau.[372] ac yna y g6isgod Cystennin goron y dyrnas ac y roded yn wraic idaw verch un o dywssogion Ryfain a vagassai Gyhylyn Archesgob.[373] Ac o hono y by ida6 drimaib nit amgen Constant ac Emrys ac Ythyr ben drag6n. Ar Constant hwnw a vagwyd ymanachlog Amffibalys ynghaer wynt ar maibion eraill a roesb6yd at Gyhylyn ar Vaeth.[374] Ac wedy gwledychu o Gystennin daydeng mlyned mewn hed6ch tangnofedys. ev a dayth un or ffichtiait yu rith ymdidan ac ev odiaithr niver ai vrathu a chyllell dan ben y vron ac or brath hyny y by ev varw.[375] Ac yna wedy mar6 Custennin y by anundeb r6ng gwyrda yr ynys am 6naythyr brenin rai a vynnai 6naythyr Ythyr yn vrenin. eraill a vynnai 6naythur rai oi ceraint yn vrenin. Ac yn y di6ed 6edy na by undeb rydynt y dayth G6rtheyrn G6rthenau o achos y vot yn un o Anhawgwyr ynys Brydain a m6yav a 6nait oi gynghor. Ac 6edy medylia6 o hona6 nadoed wir dlyedys ar yr ynys hon ont un o Vaibion Gystennin.[376] A gofyn pa ry6 anryded a 6nai ida6 ev o farai y 6naythyr ev yn Vrenin.[377] Sev y ade6is y mynach ido bob peth ac a fynnai er hyny. Ac yna y cymerth G6rthayrn y mab ymaith oi vanachloc o anvod yr Abat ai g6faint ai yrda6 yn Vrenin.[378] Ac ynte a wnaeth G6rtheyrn yn orychel ystiwert dros ynys Brydain. Ac 6edy y vot ev velly dalym o amser medylia6 a oruc G6rtheyrn dr6y vrat pa vod y gallai ev vot yn vrenin y hunan. Ac yna y manag6ys ev yr Brenin vot llynghes ar y mor ac na6ydiat pa le y disgynai a bot yn orau cadarnhau cestyll o wyr ac arvau a b6yt a llynn. Ac y herchis y brenin ida6 6naethyr megis y mynnai y hun. cans ev a rodassai ido ly6odraeth yr ynys.[379] Ac 6edy cael o

Wrthayrn atteb y brenin mynet a oruc ev y hun o gastell y gastell ac yno dethol a oruc ev bed6ar-ygainwyr o Vaibion y dlyedogion gorau ar y hannoed o genedlaeth y ffichtiait y 6aettan 6rth ben march y brenin. Ac 6edy y bot velly dalym o amser. a Gwrtheyrn oed ryngy bod yr haini o barch a rodion ac ysmwythder.[380] Sev ydoedynt nos6aith yneyad y brenin yn yfet g6in 6edy mynet y brenin y gysgu. c6yno a oruc Gwthayrn 6rth y ffichdiait. nat oed gyfoeth ganto ev megis y gallai 6naythyr cydmaithias a neb onit bychan. a ffai gall6n 6naythyr anryded y neb mi ai gwna6n y ch6ch6i paham heb h6ynt ponit ty di y ffyd vrenhin. nagev yn wir nit oed y mi o gyfoeth ont Erging ac Eyas.[381] Ac velly wedy mynt G6rtheyrn y gysgu. myned a 6naethant y stavell y brenin a llad y ben ev a dyfot att Wrthheyrn a b6r6 y pen yn y arffet ev gan dy6edyt cymmer di h6nn a byd vrenin os mynnu. A phan 6elas G6rthayrn hyny 6ylo a oruc o d6yll ac nit o alar a fferi a 6naeth ev daly y gwyr hyny ai carcharu. Ac yna pan adnaby dlyedogion ynys Brydain lad y brenin ymgynylla6 a orugant hyt yn Llyndain a fferi crogi y ped6ar ygainwyr a vyssai yn llad y brenin a gorchymyn y cyfoeth y Wrtheyrn yn y geffit brenin dlyeda6c arno. Ac yna 6edy g6ybot o Gyhylyn lad y brenin. codi a oruc ev heb 6ybot y Wrgant iarll Cent. ac heb 6ybot y neb o wyrda yr ynys a phan adnaby wyrda'r ynys ai thy6ssogion hyny hefyt hagr vy gantynt a hefyt gan y vaibion ynte or wraic arall sev oed y hen6au Cyndayrn a G6erthevyr a Ffasgen.[383] ar amser h6n6 ydoed Simiaun Esgob a Lippys y gydymaeth ynte yn pregethu yn yr ynys honn ac yn dysgu y ffyd yr Cristnogon cans er pan dathoed y peganiait attynt ydoed gamgret yn y plith trwy falst bregethau angrist yr h6n a el6it Pelagian cans h6n6 a lygrassai fyd y Bryttaniait. A thr6y bregethau y gwyr sanctaid hyny y troes y Bryttaniait yr fyd gatholic Ac yna y dayth Hainssiestr att y brenin ac ai gwahodes ev y s6pper. Ac yr oed merch y Hainster yn un or bobl lana yn y byd. ac y chwenych6ys y brenin gael cysgu gida hi y nos hono ac ae cafas trwy amot y friodi. Ac yna dy6edyt o Hainssiestr 6rth y brenin dranoeth ty di waithion ysyd vab y mi a minau yn dat y tithau ac am hyny ia6n y6 i ti 6naythyr vynghyngor i o hyn allan. a mi ath gynghorav di yn da rac dy godi o estron genedl. Anvon di hyt yn Sermania yn ol Octa vy mab i ac Assaf y e6yrth ynte yfyd varchoc da clodva6r a ro di Ysgottlant yr haini y lle yssyd yth ortrechu di o vynych ryfelo6ed ac h6ynt a gad6ant yno rac pellenigion.[400] A hyny a oruc y brenin anvon hyt yn sermania y gyrchu y gwyr hyny. ac yna y dayth o sermania drychan llong o wyr arvoc ac Octav ac Assav a Chledric yn dy6ssogion arnynt hyt yn ynys Brydain.[401] Ac 6edy g6ybot o dy6ssogion yr ynys hyny tristau a 6naethant rac maint yr anifer a gl6ssynt y dyfot y dyr. Ac anvon a orugant att y brenin y erchi ido y g6rthlad ymaeth or ynys ai hely ymaith.[402] Ac 6edy adnabot hyny o Wrtheyrn ni wnai ev ynamyn cyn6ys gwyr sermania tr6y rodi tiroed a chyfoethau ydynt. a phan 6yby y Bryttaniait hyny dethol a orugant Werthevyr ap G6rthayrn yn vrenin arnynt a dechrau ryfely ar y Saeson.[403] ac yna G6erthevyr a enill6ys bedwar maes arnynt. y maes cyntav a vy ar dervyn Avon. ar ail maes yn ryt y pysgot ac yno y cyfarvy Gyndayrn a Hors ac y llas pob un y gilyd o nadynt. Ar trydyd maes a vy ynglan y mor ac y ffoes y saesson hyt yn Ynys Danet a G6erthevyr yn y hemlit h6ynt ac yn y llad. A phan welas y saesson nat oed le y dianc gado y plant ai gwraged a 6naethant o ffo y hunain y gwlat.[404] Ac 6edy gorvot o Werthevyr arnynt ev a dayth ty ac ynys Brydain.[405] A phan gigle Rawn6en hyny gwraic G6rthayrn lad y Saeson yn ll6yr rodi aur ac ariant a oruc hi y 6snaethwr ev y hun er gwen6yno y brenin. Ac yna pan wyby ev darfot y wen6yno dyfynnu a oruc ev y holl dy6sogion atto a chynghori pa6b o nadynt y amdiffyn y g6lat ai gwir dlyed rac estron genedl a rannu y swllt a oruc y ba6b oi dy6sogion. a gorchymyn llosgi y gorf ev a roi y llyd6 h6n6 mewn del6 o evyd ar lun gwr a roi y del6 hono yn y borthloed y bai estron genedl yn mynnu dyfot yr tir a diau oed na delynt tra g6elynt y lun ev yno. Ac 6edy mar6 G6rthevyr ni 6naeth y tywsogion megis y harchasai ev ydynt namyn y glady ev yn Llyndain.[407] a g6naythyr G6rtheyrn yn vrenin yr ail6aith o eissiau gwr dlyeda6c. Ac 6edy cael o hona6 ev ly6odraeth yr ynys ail6aith. anvon a oruc Rawn6en hyt yn sermania at Hainssiestr y that y erchi ido dyfot a chyfot a chyfartalr6yd o bobl gydag ev hyt yn ynys Brydain a manegi ida6 mar6 G6rthevyr.[408] A phan wyby Hainssiestr hyny ev a dayth a thrygain llong o wyr arvoc gydac ev y ynys Brydain. A phan 6yby y bryttaniait dyfot y ry6 anifer hyny yr tir. ervyn a wnaethant yr brenin y g6rthlad. A phan 6yby y sermaniait hyny

manegi a orugant yr brenin ai dy6sogion na doethant h6y yr ynys er molest or byt at y bryttaniait namyn tybiaw na bysai var6 G6rthevyr vendigait eithr rac yn cyfarsangu o hona6 ev y daythom ni ar anifer hyn gennym. ac velly gan y var6 ev ervynnait yw gennym yr brenin wnaythyr oetyd mewn lle tervynedic y wybot pa vaint o enifer a vai e6llys ganto ydynt drigio yma ar sawl ni bo amhoelant ail6aith y g6lad. Ar oedtyd h6n6 a dodet du6 calan mai yn y maes ma6r ynghymry. a g6rafyn na dygai neb dim arvau gantynt yr oedtyd rac tyvy amryson r6ng y plaidiau Ac 6edy medylia6 o Hainssiest oi hen vrat gorchymyn a 6naeth y bob un oi wyr ev d6yn cyllaill hirion yn y sanau erbyn yr oed tervynedic. A phan archai ev draw owd iwr Sax tynnwch y cyllaill a lled6ch y bryttaniait yn diar6ybot ydynt.[410] a phan dayth y dyd dyfot or brenin ai dy6sogion yr oet ar Saxoniait or parth arall. Ac velly pan oed y ty6sogion yn sefyll yn un peut6r y gymryt y cynghor Hainssiestr a dy6at draw out iwr Saxs ac yno y tynnod y saeson y cyllaill ac y lladasant drygain a phedwar cant iairll a a bar6niait a ffenaethiait or Bryttaniait a daly y brenin o Heinssiestr.[411] ac ni diengis neb o holl dy6sogion ynys Brydain namyn Eidiol iarll caer loy6 a diengis o nerth trosol a gafas ev dan y droet ac ar trosol h6n6 ev a las deng6r a thrygainwyr. Ac velly y diengis ev yn iach ac yr aeth y gyfoeth y hun. Ac yna y dykb6yt rac y brenin Gaer Lyndain. a Chaer Efroc a Chaer Lincol.[412] ac yna y gellyng6yt y brenin ac y gwrthlad6yt o holl dervynau Lloegr ac y foes ynte y gymry. Ac 6edy y vot ev velly dalym o amser medylia6 a oruc am adailiat castell rac y gyfarsangu o estron genedl val y g6nathoedynt gynt. Ac 6edy edrych c6bl o dir cymry ev a gafas le g6edys y gastell yn y lle a el6ir yr a6r hon dinas Emrys yn yr Yrri.[414] ac wedy dyvynnu yno la6er o sairi main a dechrau y g6ayth ymyr. Ac yna cymaint ac a 6aithit y dyd ev a syrthiau y nos. Ac 6edy bot velly yn hir o amser heb fynnu y g6aith ryfedy a oruc G6rthayrn a gofyn y daydec Prifard beth a 6nai na safai y g6aith.[415] Ac yr aethant h6y yn y cynghor pa atteb a rodynt ida6 ac yna dy6edyt o un y peth ni allo bot o far6n ni gaissio yr h6n ni chair byth ac velly y byd6n ni diadnair. Ac y dy6edassant 6rth y brenin ba ceffit g6aet mab heb dat ido a chymysgu h6n6 ar morter y safai y g6aith. ac 6edy manegi hyny yr brenin anvon a oruc ynte ar hyt y gyfoeth y gaissio mab heb dat ida6 ac 6edy cerdet pob lle y dayth y cenadau hyt ynghaer Vyrdin. sev achos y gel6ir hi velly am y sailia6 o vyrd o wyr. Ac yna y gwelsant vaibion yn ch6arau pel a thyfu amryson r6ng dau o nadynt. ta6 heb er un 6rth y llall athgyfraitha a mi cans bounedic wyv i o dat a mam a thithau nit oes ytt un tat.[417] A fan gly6as y cenadau hyny ymafel ar mab a wnaethant.[417] ai d6yn ev gair bron y mayr a gorchymyn ida6 o blegit y brenin danvon y mab ai vam gair bron y brenin a hyny a oruc ynte.[418] Ac yna y gofynnod y brenin yr wraic p6y oed dat y mab. na6n ymcyffes heb hi namyn un verch oed6n i y vrenin dyfet ac yn ievanc ym roded i yn vanaches y gaer Vyrdin ac val yr oed6n ni yn cysgu r6ng vych6ioryd mi a 6el6n trwy vy hun was iefanc yn cydia6 a mi a fan defroais nit oed yno neb namyn mi am ch6ioryd ac yna y baichogais i ac y ganet y mab hyn y mi ac ym cyffes y du6 ni by achos rofi a gwr er ioed namyn hyny.[420] ac yna y gofynnod y brenin y Vaygan Esgob allai hyny vot yn wir. gallai heb ev cans pan syrthiod Lysyfer ai engylion dr6c a bechasant gydac ev yn y lleoed ar mod ydoedynt pan erchis Du6 ydynt baidio yn y leoed hyny y maent hyt hedi6 ac y mae rai or haini yn gally ymrithio yn rith gwraged eraill yn rith gwyr ac velly agatvyd y cofat y mab h6n.[421] Ac yna y dy6at y brenin 6rth y mab vot yn rait ida6 gael y 6aet ev y beri yr g6ayth sefyll y gymysgu ar morter. paham heb y mab beth a 6na vyng6aet i o les m6y na g6aet arall. am dy6edyt om daydec prifard y mi hyny heb y brenin. Gel6ch yma y daydec prifard heb y mab.[422] A phan doethant y gofynnod y mab ydynt. paham y dy6edasoch ch6i y g6nai vy ng6aet i yr gwaith sefyll. pa beth heb y mab y syd dan y br6ynf6rn raco.[423] Na 6dom ni ymcyffes heb h6ynt. Ac yna y peris y mab glady dan y br6yns6rn ac ydoed yno lynn va6r o d6r. pa beth waithion y syd yn y llyn heb y mab. na 6dom ni heb y baird. disbyd6ch y llyn a ch6i a ge6ch yndi gist vaen ac yn y gist hono y mae d6y draic 'yn cysgu a phan defront ymlad a 6nant a chan y cyffro h6n6 y syrth y g6aith. ac 6edy na ellynt h6y disbydy y llyn Merdin oi gelvydyt ai gellyngod hi ym bymff6t yn rydec. Annvab y llaian y gel6it ev cynno hyny ac yn Vyrdin gwedy hyny am y gael ev ynghaer Vyrdin.[425] Ac wedy g6ybot o Wrtheyrn vot g6ybodau ma6r gan y mab gofyn a oruc ida6 pa beth a dervyd y mi. dy lad ath losgi heb y merdin cans

hedi6 y mae meibion Gystennin yn dechrau h6yliaб ar y mor ac y foru y daб ant y borth Totnais y dir Lloegr. a pha le bynnac yr elych g6agel dau meibion Gystennin.[426] Ac yna peris G6rtheyrn agori y gist vaen ac odyno y codes y d6y draic un wen ac un goch a dechran ymlad yn groylon a orugant ac yn y lle y gyrod yr un wen y draic coch y ganol y llynn ac 6edy dolyrio or un goch y gyrrod hithau yr un 6en drachefn y ganol y llyn. Ac yna y gofynnod G6rtheyrn y Vyrdin beth ar6ydocae hyny. Ac y dy6at ynte g6ai hi y draic coch cans y hafl6yd ysyd yn bryssio a gogofau a achyb y draic 6enn yr hon ar6ydoca y saeson ar draic coch ar6ydoca y Bryttaniait yr hon a orchfygir gan y 6en. Am hyny y mynydoed a 6astattair val y glynnau ac avonyd y glynnoed a lithrant o waed. Ac yna y gofynnod G6rtheyrn y Vyrdin pa ry6 angau ai dygai ev. ac y dy6at ynte gochel di dan maibion Gystennin cans yna6r y maent yn lledy h6yliau ar draeth y mor Llyda6 y dyfot ty ac ynys Brydain y oresgyn y cyfoeth y gan y Saxoniait ac yn gyntav y lloscant hwy dy me6n twr cerric cans ty di oth d6yll ath ystry6 a vradychaist y tat h6ynt ai bra6t ac a wahodaist y saesson yr ynys hon er caissio nerth gantynt ac y mae hyny yn annerth y ti hediw cans dau angau yssyd yth dilin di. Un yw y ssaesson yssyd yn goresgyn arnad ti. Ac y voru y daw Emrys ac Ythr maibion Gystennin a daydengmil o varchogion arvoc gantynt ac hwynt a gochant wynebau y ssaeson oi gwaed y hun ac wedy llad Hainssiestr y coronir Emrys ac y gwledycha y gwladoed ac adnewda yr eglwyssi ac nydiwed a gwenwyn y lledir ef. Ac ni ol ynte y coronir Ythyr y vrawd ynte ac a gwenwyn hefyd y lledir ef o ystry y saesson a baed Cerniw a dial hyny oll.[427] Ac ni by h6y na thranoeth yny dayth maibion Gystennin y dir lloegr a fan vy honnait y dyfot y dir ymgynyllod yr holl Vryttaniait a dyfot y 6rhau y Emrys ac ynte a 6isgod y goron ac a gysegr6yt yn vrenin.[430] Ac yna ymgynghores Emrys ai wyr pa un gyntav a gyrthai ai G6rtheyrn air saeson. Sev y cafas yn y gynghor dyfot y Gymry a chyrchu castell Gron6y cans yno y ffoassai Wrtheyrn. Sev oed hyny yn Ergin ar lan Gwy. a dyfot yno a oruc Emrys a lly ma6r ganto a d6yn ar gov a wnathoed Wrtheyrn idau ev o gamau a dy6edyt 6rth y wyrda. ha wyrda y gwr h6n a beris lad vynhat i am bra6t a d6yn y saeson peganiait bradwyr yr ynys hon am hyny ymlad6n yn wra6l ar castell raco ac heb oedi roi tan a orugant o gylch yr castell a llosgi y maint oed ynto o dynion a da gida G6rtheyrn. ac yna ofni a oruc Hainssiestr. cans ev a gly6ssai nad oed yn frainc neb allai diodev Emrys heb angau a hefyt doeth a hael a thrygaroc oed ev. sev a oruc y saeson fo hyt y ty arall y hymyr ac yno ymgadarnhae y drigio. A phan gigle Emrys hyny mynet a oruc. ynte ai lu yn y hol h6ynt a thr6m vy ganto 6eled yr egl6yssai 6edy distry6 or saesson ac ada6 a a oruc o delai yn vy6 yr ail6aith y parai y g6naythyr o ne6yd val a byssynt orau er ioed. A phan gly6as Hainssiestr vot Emrys yn ymgais am dana6 annoc y wyr a oruc i ymlad yn wra6l a dy6edyt ydynt nat oed va6r gally Emrys o varchogion Llyda6 ac nit oed arnynt h6ynte ofn y Bryttaniait cans ydoedynt daygain mil o wyr arvoc. Ac yna mynet a 6naethant yr lle a el6ir maes Beli ar ved6l d6yn cyrch daisyvyt bradychys am ben Emrys ai lu. ac ny ymogelod Emrys hyny a bydina6 y wyr a oruc a roi gwyr Llyda6 ai wyr y hun blith drafflith ac h6ynt a gosot a oruc ev wyr Dyfet ar y brynnau ychel gan y hystlys. a gwyr g6yned me6n coet gair y lla6 megis y gellynt erbynnait y saeson pa ford bynnac y delynt. ac or ty arall ydoed Hainssiestr yn annoc y wyr ynte ac yny dysgu. ac wedy llad lla6er o bob ty y foes Hainssiestr ai lu yr lle a el6ir Caer Cynan ac Emrys ai lu yn y hemlit gan y llad val y gordi6edit. A ran va6r o nadynt a diengis y gastell oed gair lla6 yno ac yna ail6aith ymvydina6 a orugant o bob part ac ymlad yn groylon ac nydi6ed bydinoed Emrys a dylloed bydinoed y saeson ai g6asgaru tr6y dysc y gwyr pennav. Ac yna ydoed Eidiol iarll Caer Loy6 yn ymgais am Hainssiestr.[435] ac ymg6rd ac ev or di6ed ac ymlad yn groylon a 6naethant yny 6elit y tan oi harvau megis mellt ymlaen taran. ac val ydoedynt velly nachav G6rlais iarll ai vydin yn dyfot attynt ac ar hynt y g6sgaru y saeson. Sev a Eidiol o hyder hynny namyn cymryt Hainssiestr erbyn y varv ai benfesting ai ar6ain hyt ynghanol y vydin y hun gan dy6edyt o hyt y benn. gorthrym6ch y saeson bellach achos ev a orvy6yt arnynt llyma Hainssiestr an a6r[436] ac o hyny allan y foes y saeson ac y foes Octaf ap Hainssiest ar ran vy6av or llu hyt ynghaer Efroc. Ac Ofav y e6yrth ynte a foes a ran arall or llu hyt ynghaer Alclyt.[437] Ac 6edy cael y vydygoliaeth y dayth Emrys hyt ynghaer Gynan a dy6etb6yt ychod ac ev a gafas y gaer ac yno y trig6ys ev dridiau yn beri clady y calaned a ladasit yn y rait

ac y vedignaethu yr hai brathedic ac yn b6r6 y lluded odi6rthynt.[437] Ac yna yr aeth Emrys y gymryt y gynghor am Hainssiestr. Sev oed yn y cynghor esgob Caer-loy6 ac Eidiol iarll y vra6t. A phan 6elas yr esgob Hainssiestr yn sefyll gair y vron. y dy6at ha wyrda pa mynnechwi oll rydhau Hainssiestr mi vy hun ai llad6n ev. val y g6naeth Samuel brof6yt pan 6alas ev Agafvrenin Amlech yngharchar ev a beris y dorri ev yn dryllau man a dy6edyt 6rtho val y g6naethost di vamau heb vaibion y g6nav innau dy vam dithau heb vab. Ac yna y dayth Eidiol a Hainssiestr y ben bryn ychel yn emyl castell ac yno y llas y ben ev a g6naythyr cri ma6r y6ch y ben megis ydoed arver o glady sawden.[439] Ac odyna ydaeth Emrys hyt ynghaer Efroc y gaissio Octav. Sev y cafas Octav yn y gynhor ev ai holl bobl cymryt cad6ynau yn y d6yla6 a thamet o brid ym pen pob un. ac velly mynet yn e6yllys Emrys. gan dy6edyt 6rtho Arglwyd vrenin gorchyfedic ydi6 yn du6au ni ac ni fettrys6n ni vot dy du6 di yn g6ledychu yr h6n ysyd yn cymell y sawl vonedigion hyn yn dy e6yllys di ny mod h6n a llyma ni Argl6yd a chad6yn yn lla6 bob un o hanom ac yn gymynol ac os mynnu par yn roi ni y angau. Ac yna yr aeth Emrys yn gynghor. ac yna y dy6at yr esgob ac Eidiol ch6ch6i bobl dr6c a dayth och bod y erchi trygared megis y dayth pobl yr Israel ac ai cawsant. Ac ni byd g6aeth yn trygared ninnau noc y by yr Iede6on. Ac velly y dayth Osav ai bobl y drygared Emrys. Ac yna cymryt tir a orugant gan Emrys tr6y drag6yda6l gaethi6ct sev oed h6n6 Ysgotlont.[440] Ac velly y tangnofed6yt ryngtynt ac 6edy hyny y dayth Emrys y gaer Efroc ac y dyfynnod atto yr holl iairll ai var6niait ai archesgyb. A chyntav dim a ga6sant yn y cynghor vy g6airio yr egl6yssau a distry6assai y saeson ar gost Emrys oll dros 6yneb ydyrnas. Ar pymthegved dyd 6edy hyny ydayth ev y Lundain. ac yna hefyt y peris ev adne6dy yr egl6yssau a g6ellau y cyfraithiau dr6c a rodi y ba6b y tiroed a dygassyt yngham arnynt a chynnal g6irioned a fa6b a vynnai ev.[441] A o dyna ydaeth ev hyt ynghaer Wynt y 6naythyr yr un ry6. Ac 6edy darvot ido lonydy pob lle ydaeth ev hyt yn salstbri y edrych bedau y sa6l a barasai Hainssiestr y llad o iairll a bar6niait a marchogion yrdolion. A thrychant o vynaich oed yn g6fent ymanachloc mynyd Ambri cans velly y gel6it hi am y sailia6 o 6r a ei6it Ambri. A thr6m vy gan Emrys 6elet y lle h6n6 mor diardyn a hyny. A dyfynny a oruc atto holl sairi main a rai o sairi pren o ynys Brydain y 6naythyr adyrn ethrylithys trag6da6l ynghylch y vedra6t hono.[442] Ac 6edy dyfot y gynyllaidva ynghyt a fally ydynt a ethrylithr nessau attynt a oruc Tramor archesgob Caer-lleon. a dy6edyt 6rth Emrys. Argl6yd heb ev. dyfynn6ch attoch Vyrdin bard G6rtheyrn. cans h6n6 a 6yr dechmygu g6aith ryfed dr6y aniffic ethrylithr dragy6yd.[443] Sev y cafat Merdyn at Emrys a lla6en vy y brenin 6rtho. Ac y erchis Emrys ida6 dy6edyt y daroganau a delynt rac lla6 nyr ynys hon.[444] sev yr attebod Merdin. nit ia6n traethu or ry6 bethau hyny ont pan vo angenrait a faist dy6ett6n i heb amgen yr ysbryt ysyd ym dysgu ai odi6rthiv pan vai rait ym i 6rtho.[445] Ac yna ni fynna6d y brenin y diria6 ev ymhellach ont gofyn ido pa vod y dechmygai ev 6aith tec parhais y6ch ben y lle h6n6. Sev y cynghores Merdin mynet hyt yn I6erdon yr lle yr oed gor y ce6ri ar vynyd Cilara. cans yno y mae main anryfed y hansawd heb wybot o neb dim odi6rthynt. ac ni cheffir h6ynt. Argl6yd. nac o gadernit nac o gryfder ont tr6y gelvydyt. a fai beynt h6ynt yma val y maent yno h6ynt a safent yn drag6da6l.[446] Ac yna y dy6at Emrys dan ch6erthin. pa fyrv y gellit y d6yn odyno. ac y dy6at Myrdin. na chyffro di Argl6yd ar ch6erthyn. cans ni dy6edav i namyn prydder a g6irioned cans main rin6ed6al y6r haini ac ymrafaelion vydygnaethu arnynt. a chewri gynt ai dyc h6ynt yno o eithafoedd Ysbaen ac ai roes val y maent yno. Sev achos y dygassant pan delai glefyt ar un o nadynt g6naethyr ennaint a 6naynt ynghanol y main ac y golchynt y maen a d6r a h6n6 a rodynt yn yr ennaint. a thr6y h6n6 y ceffynt g6bl o iechyt ac or g6eliau a vai arnynt. cans llyssau a roynt yn yr ennaint ar haini a iachaynt y g6eliau.[447] A phan gl6as y brenin rin6ed y main yn diannot y daeth y cyrchu ac yn bennav arnynt y daeth Ythr-ben-dragon a fymthengmil o wyr arvoc ganto. A Merdin hefyt am y vot yn orau o ethrylithr y gydoesi ac ev.[448] sev ydoed Gilam6ri yn vrenin I6erdon. a fan gigle ynte hyny dyfot a oruc a llu ma6r ganto yn y herbyn. a gofyn ydynt ystyr y neges. A phan 6yby y brenin ystyr y neges chwerthin a oruc a dy6edyt nit ryfed genyv i ally o bobl lesc anraithia6 ynys Brydain. canydynt mor unvyt a feri y bobl I6erdon ymlad ac h6ynt o blegit cerric. ac yna ymgyrchu a orugant ac ymlad yn groylon a llad lla6er o bob parth yn y foes Gilam6ri ac a diengis

oi wyr.[449] Ac yna y dy6at Merdin arver-6ch ch6i o'r dechymic gorau ar a 6ypoch y d6yn y main ymaith. ac ni thyciai ydynt. Sev y naeth Merdin yna ch6erthin. ac heb dim llafyr namyn ethrylithr d6yn y main hyt y llongau yn r6yd. Ac velly y doethant ac h6ynt hyt y mynyd Ambri. Ac yna y dyfynnod Emrys atto holl iairll a bar6niait ac ysgolhaigion yrdassol y dyrnas a ardyrnia6 y lle h6n6 trwy y cynghor h6ynt o odida6c adyrn. Ac yna y g6isgod Emrys goron y dyrnas am y ben ac y g6naeth g6ylva y Sulg6yn yn yrdassiad dri diau ynty. ac y rodes y ba6b or ynys g6bl oi gwir dlyed. a rengi bod pa6b oi wyr megis y g6edai ida6 o aur ac ariant a mairch ac arvau. ac wedy darvot lluniaethu pob peth y herchis Emrys y Verdin drychafel y main val yr oedynt ynghilara. ac velly y g6naeth ev. Ac yna adnaby ba6b vot yn 6ell cy6raindeb na chryfder. Ar amser h6n6 ydoed Pasgen ap G6rtheyrn 6edy fo y sermania a chynyll yno y llu m6yaf a gafas ev y oresgyn ynys brydain odiar Emrys ap Cystennin. a chredy y Basgen a orugant. a dyfot gidac ev ac anairif o wyr arvoc. A phan dayth y llynges yr ynys hon dechrau anraithia6 y g6ledyd a orugant. A phan gly6as Emrys hyny dyfot a llu ma6r a oruc yn y herbyn a gyrru fo arnynt y gy6ilydys hyt yn I6erdon lle doed Gilam-6ri yn vrenin. A lla6en vy h6n6 6rth Basgen. ac ach6yn a oruc pob un 6rth y gilyd rac maibion Gystennin. Ac yna y daythant oi cyttundeb ylldau a llynges gantynt y dir Myni6. a fan gly6as Ythyr hyny argys6r ma6r a vy ganto. cans ydoed emrys yn glav ynghaer wynt. ac nat oed ganto ynte bo6er y roi cat ar vaes y Basgen a Chilam6ri.[451] a phan gigle y dau wr hyny lla6en vy gantynt vot Emrys yn glav gan dubiaid na allai Ythyr y hun ymgyferbyn ac 6y ylldau. Ac yna y dayth un or saeson. Eppa oed y hen6 a dyfot at Basgen a gofyn ida6 beth a roi o da yr neb a ladai Emrys. Mi a rodav heb e Basgen fil o bynnoed am cydmaithias innau tra v6y by6. ac o bydav i brenin mi ai hanrydedav ev o dir a dayar a chyfoeth val y bo ev bodlon.[452] Ac yna y dy6at Eppa mi a 6n vedeginiaeth heb ev 6rth Basgen a moes y Bryttaniait. dyro ym gadernit am ady6edaist ym mi a 6nav angau Emrys.[453] Ac yna ymgadarnhau a orugant. Ac y peris Eppa eillio y benn ai varv ar fyrv mynach. ac yna yr aeth ev ty a llys Emrys ac offer medic ganto. a manegi a oruc ev y rai or plas a dy6edyt y vot yn vedic da.[454] Ac ni chaissynt h6ynte dim well no hyny a manegi hyny y Emrys. ac ar hynt darparu diot o wen6yn yr brenin a oruc. ai hyfet a 6naeth. a chynghori or t6yllwr ida6 lechu a gorf6ys yn ol y diot. megis y tr6ble y gwen6yn ev yn gynt. Ac yn y lle difflannu a oruc Eppa er llys. Ac yna ymdangoses seren anvaidra6l y maint i Ythyr ac un paladr idi ac ar ben y paladr pellen o dan ar lun draic. ac o enau y draic ydoed dau baladr yn codi ar naill baladr yn ymystyn dros aithafoed Frainc. ar paladr arall dros I6erdon ac yn rannu yn saith baladr bychain.[456] Ac ofni a oruc Ythr a fa6b ar a 6elas y 6eledigaeth hono. a gofyn a orugant yr doethion pa beth ar-6ydocae hyny.[457] ac yna 6ylo a oruc Merdin a dy6edyt O genedl y Brytanniait. yn a6r yd6ych ch6i 6ed6 o EmrysWledic. y collet ni ellir y ennill. ac er hynny nit ydych ch6i amdifat o vrenin. a bryssia y ymlad ath elynion. cans ti a vydi vedianys ar yr ynys hon o gwbl. a thydi ar6ydoca y seren a velaist di ar draic dana6l deni. ar paladr a estynnod dros Frainc mab a vyd y ti a chyfoetha6c vyd h6n6. a lla6er or byt a vedianna ev. Ar paladr arall merch a vyd y ti. a maibion hono ai h6yron a vedianant oll ol ynol. Sev a oruc Ythr yna cyt bai bettrys ganto a dy6edasai Vyrdin cyrchu y elynion a oruc.[458] ac ymlad ac h6ynt a llad lla6er o bob ty ac nydi6ed y gorvy Ythyr. a gyrru fo ar Basgen a Chilam6ri ty ai llongau gan y lled val y gordi6edit.[459] ac 6edi y vydygoliaeth y dayth Ythyr hyt ynghaer Wynt wrth glady Emrys y vra6d ac yno y dayth holl archesgyb ac abadau yr ynys ac y clad6yt Emrys gair lla6 manachloc Ambri o ve6n cor y ce6ri.[461] Ac y g6ahodes ythyr yr holl aniferoed hyny. ac oi cyt cynghor oll y cyssegrwyt yn vrenin. Ac y roded coron y dyrnas am y ben ev ac yna y dayth cov y Ythr am a dy6edassai Verdin 6rtha6. ac y peris Ythr 6naythyr d6y draic o aur yn y fyrf y g6elsai ev ar ben y paladr o anific gy6rainr6yd. ac un or del6av hyny a rodes Ythr yr eglwys bennav ynghaer Wynt ar llall a barai ev y d6yn oi vlaen pan elai y vr6ydr. ac o hyny allan y gel6it ev Ythr ben drag6n.[462] Sev a oruc Octav ap Hainssiestr ac Asav gwa6d y saesson attynt. ac 6edy mar6 Emrys dy-6edyt y bot yn ryd or ll6 a roesynt ida6. Anvon a 6naethant hyt yn sermania y gaissio nerth a hefyt att Basgen.[463] Ac 6edi cynyll anairiv o bobloed o nadynt a goresgyn holl Loegr hyt ynghaer Efra6c, a phan oedynt yn dechrau ymlad ar dinas y dayth Ythr ai lu ac y by ymlad croylon ac or di6ed y gyrr6yt fo ar y saesson. ai hemlit hyt y lle a el6ir mynyd dannet. cans lle

ychel cadarn oed h6n6 o graige a cherric. ar nos hono y byant yno ac y gel6is Ythr y gynghor atto. Ac y codes G6rlais iarll Cerni6 y vynyd a dy6edyt. llai ynt yn anifer ni noc h6ynt. a fan vo y nos yn dy-6yll. Argl6yd. a6n am y pennau ac ni ai ca6n h6ynt.[466] ac velly y g6naethant goresgyn y mynyd arnyt a llad lla6er a daly Octav ac Assav a g6asgaru y llaill oll.[467] Ac 6edy y vydygoliaeth hono y dayth Ythr hyt ynghaer Alclyt. a damgylchyny yr holl gyfoeth a chadarnhau cyfraithiau hyt na lefassai neb 6naythyr cam ai gilyd.[468] Ac 6edy g6astatau pob peth y daeth y brenin y Lundain. ac yno y peris carcharu Octav ac Asav. ac y gwnaeth ev 6led y pasc a gwa6d iairll a baruniait ai gwraged gidac h6ynt o g6bl o ynys Brydain a lla6en vy Ythr 6rth ba6b o nadynt a throyla6 y 6led a 6naethant tr6y esm6ythder a digrif6ch.[469] Ac yna y dayth G6rlais iarll Cerni6. ai 6raic ynte oed Eigr verch Amla6d 6ledic. ac nidoed yn ynys Brydain na g6raic na morwyn cyn deced a hono.[470] A phan edychod Ythr erni y chary yn vawr a oruc megis na allai y gely. ac ni vynnai ev vot hebdi eithr anvon mynych anredion etti a diodyd me6n fiolau aur. a gairiau am6ys hefyt. hyt pan adnaby Wrlais iarll hyny.[471] Ac yna llidia6 a oruc ynte a gado y llys heb gennat y brenin. a phan 6yby Ythr hyny y llidioed ynte. ac anvon cenadau yn y ol y erchi y Wrlais dyfot drychefn. cans syrhaet va6r oed ada6 llys y brenin heb gennat. Ac anvon ail gennat ar dryded. ac ni dayth ev dim. Ag y dy6at y brenin y digyfoethai ev o dan a hayarn onit ymhoelai. Ac nit ymhoelod G6rlais er b6g-6th.[472] Ac yn diannot cynyll llu a oruc y brenin a llad a llosgi tr6y holl gyfoeth G6rlais. Sev a oruc G6rlais am nat oed bo6er gando y roi cat ar vaes yr brenin cadarnhau dau gastell oed idaw a oruc a roi y wraic yn y castell cadarnav ac en6 y castell oed Dindagol ac ar lan y mor ydoed. Ac ynte y hun aeth yr castell a el6it Dinblot rac y go'ydia6 y gyt.[473] Sev y dayth Ythr ai lu am ben y castell ydoed Wrlais a gwasgaru y 6yr ac ai las hayach. Ac yn y lle y daeth cennat y vanegi y Eigr hyny. Ac yna y gel6is Ythr atta6 Wlffin o gaer Grada6c cans marcha6c ida6 oed h6n6. a manegi a oruc ida6 y holl ved6l ai gariat ty ac at Eigr. a gofyn cynghor ida6.[474] Sev y dy6at Wlffin. Argl6yd vrenin heb ev ni thycia o gadernit gaissio y castell y mae Eigr yndo ac ar ben craic y mor y mae ac nit oes ford y vyned idaw yn amyn un. ar ford hono tri marchoc ai cad6ai rac yr holl vyt. Eithr llyma vynghynghor i y ti y6 dyfyunu Myrdin attat a manegi ida6 dy gyfrinach. ac o g6na neb y ti dim help. h6n6 ai g6na.[475] ar brenin a 6naeth hyny.[476] Ac y dy6at Merdin os hyny a vynnu di rait roi fyrv G6rlais arnat ti a minnau av yn fyrv Brithael an-6yl6as y Wrlais. a mi a rov ar Wlffin fyrv Medav o Dindagol anwyl6as y Wrlais. ac yna ni 6yr neb na bo G6rlais ai dau 6as ydym ni.[477] a phan darvy ydynt ymrithio yn y fyrv hyny.[478] mynet a 6naethant hyt ymhorth castell Dindagol dechraynos a manegi yr porthor vot G6rlais yno. ac agori or porthor ac y me6n y doethant ac yr aeth Ythr y gysgu at Eigr a dechrau ymdidan caredic t6yllodrus a oruc ev a dy6edyt mae yn lledrat y dathoed or castell arall ym-6elet a hi ac na allai ev er dim na delai. A chredy hyny a oruc hithau ar nos hono y enillwyt Arthyr ap Ythr.[479] Ac velly pan 6yby lu Ythr nad ydoed ev gydac h6ynt ymlad yn le6 ar castell a orugant yny vy rait y Wrlais dyfot allan y roi br6ydr ydynt. ac yna y llas G6rlais a g6asgaru y wyr.[480] Ac yn y lle y dayth cennat y vanegi hyny y Eigr. Ac ydoed Ythr gida hi yn y g6ely. Ac y dy6at ev dan ch6erthin yn rith G6rlais argl6ydes nim llas i etto. mi av y edrych pa vaint a gollais i om g6yr.[481] Ac yna yr aeth Ythr at y lu y hun yn y fyrv y hynan. A dr6c vy gan Ythr lad G6rlais am un peth. a da ia6n am beth arall. Ac o hyny allan y cymerth Ythr Eigr yn wraic dirgel ida6 ac y cafas vab a merch o heni nit amgen Arthyr ac Anna y ch6aer. Ac 6edy hyny clefych6ys Ythr o orthr6m haint ac y by ev yn nychy yn hir o amser yn y digiod y gwyr oed yn cad6 Octav ac Asav. ac o digofaint 6rtho y gellyngassant y ty6ysogion yn ryd y g6lat ac yr aethant hwynte gidac h6ynt y sermania. Ac yna ofni a oruc y Bryttaniait ac glybot vot g6yr sermania yn dyfot i oresgyn yr ynys a g6ir vy hynt. h6ynt a doethant yr Alban a dechrau anraithio y 6lat ai llosgi.[483] Sev ydoed Le6 ap Cynvarch yn dy6ssoc llu ar y Bryttaniait cans ev a briodassai Anna verch Ythr ben drag6nn a gwr ma6r hael oed ev a charu gwirioned a 6nai ev. a chynal lla6er o vr6ydre yn erbyn y saeson a oruc. a mynycha y gorvydai y saeson arna6 ev. Ac felly y byant yn hir o amser yn y vy agos a cholli yr holl ynys a manegi hyny a wnadthb6yt y Ythr na alle y iarll darost6ng y saeson.[484] A llidia6 yn va6r a oruc Ythr. ac y peris dyfynnu holl wyr yr ynys gair y vron y yml6 ac h6ynt

am y llesged yn erbyn y saeson. Sev y cafas Ythr yn y gynghor peri y dóyn ar elor o vlaen y llu hyt yninas Verolan. cans yno ydoed y peganiait saeson yn llad ac yn llosgi.[485] A phan gigle Octav ac Assav vot Ythr yn glav ac ni dóyn ar elor o vlaen y llu ty ac yno. llaóen vy gantynt hyny tynt hyny ai gellóairio ev yn dirmygys ai alóyn hanner gwr maró. a mynet a oruc y saeson yr dinas a gado'r pyrth yn agoret o watóar am ben Ythr ai lu. A phan óyby Ythr hyny peri damgylchynu y gaer a oruc a mynet a ónaeth llaóer y meón a llad llaóer o bob ty yny vy nos. ar bore drannoeth y dayth y saesson y maes or gaer ac ymlad yn groylon ar Bryttaniait. Ac yna y llas Octav ac Osaf ac eraill a foes or tyósogion saesson yn wradóydys.[487] yna y codes Ythr o lawenyd yn y eisted ar y óely. A chyn hyny ni throe ont o nerth dau wr gryfion. a dyóedyt a ónai y bradóyr tóyllwyr am galó i yn hanner gwr maró. góell yó hanner gwr marw a orffo. no hanner gwr byó a a orfer arno. a hefyt yw maró yn glodvaór no byó yn gyóilydys.[488] Ac óedy y vydygoliaeth honno y góedillion a diengis or saeson amgasglasant hyt yr Alban y Ryfely val cynt sev y mynasai Ythr y hemlit ac nisgai y gynghor idaó rac mor glav oed ev y dóyn ar elor.[489]. Ac am hyny gleóach vy'r saeson a medól a ónaethant vradychu angau Ythr ac anvon rei yn rith rydyssion ymdidan ac ev. Ac y caósant vanec nat yfai Ythr namyn dór fynnon yr hon oed yn agos y dinas Verolam.[490] Sev y ónaethant hóynte peri góenóyno'r fynnon ac oed o dór yny hamgylch ac yna pan yfóys Ythr or dór y by ev varó ar saól ai hyfóys ar y ol nes ydynt gael góybot ac yna llanó y fynnon o brid a oruc y Bryttaniait.[491] Ac óedy hyny y cladóyt Ythr ynghor y Ceóri.[492] Ac yna anvon a ónaeth y saeson hyt yn sermania y gaissio nerth y ennill ynys Brydain. Ac y danvonet ydynt Lynges dirvaór y maint a Cholgrin yn dyósoc arnynt a goresgyn a ónaethant o hymyr hyt ymhen ryn bladon.[493] Ac óedy góybot hyny o wyrda ynys Brydain o aflonydóch y saeson ymgynyll a ónaethant hyt ynghaer Vydau y maynt oed o sgolhaigion a llygion yn ynys Brydain ac y caósant yn y cynghor yrdav Arthyr yn vrenin. ac nat oed oedran .arno y óisgo'r goron yn bymthengmlóyd ac nit oed neb hyt y clóyit yn un gampau ac ev. ac velly nit oed Arthyr yn gordiwes o da agos y gymaint ac a rodai. Ac óedy peri o dyóysogion yr ynys y Dyfric arch esgob Caerllion gysegry Arthyr yn frenin a góisgo'r goron am y ben ofn y saeson peganiait.

Ac yna y diannot y cynylloed Arthyr lu maór ac yr aeth hyt ynghaer Efraóc.[495] A fan gigle Golgrin hyny cynyll llu mawr a oruc ynte or saeson ac ysgottiait ar ffichdiait a rodi cat ar vaes y Arthyr ar lan avon Dylas ac ymlad yn óychyr a llad llawer o bob parth ac o'r dióed y cafas Arthyr y vydygoliaeth a gyrru fo ar Golgrin ac a diengis oi lu hyt ynghaer Efraóc ac yna y crones Arthyr hóynt heb na bóyt na diot.[496] Affan gigle Baldólf braót Golgrin hyny ev a dayth a chóemil o wyr arvoc ganto hyt ar dengmilldir o gaer Efroc. Ev a vysai yn aros Cledric tyósoc o sermania ai nerth ynte yr saeson. Ac yna y mynassynt dóyn cyrch nos am ben Arthyr ai lu.[497] a fan óyby Arthyr hyny anvon a oruc ev gattór iarll Cerniól a chóechant marchoc ganto. a thair mil o bettit y ragot ev or y ford.[498] Ac óedy cyórd ac hóynt ymlad o Gattór yn groylon lidioc ai góasgaru a llad llyosogróyd o nadynt ai cymmell ar fo. Ac yna tristau a oruc Baldólf am na allod rydhau y vraód. a medylio a oruc pa deló y góenai. Ac y peris ev bolio y ben a thori y óallt ai óarv a mynet yn rith arestdyn a thelyn yn y laó tróy lyestau y bryttaniaitt yn y dayth ev dan ystlys y gaer.[499] a chanu a oruc a chrio yny atteb óyd ev or gaer ac y tynóyt ev y mewn a raffau dros y gaer. Ac yna ystyrio a oruc ev ve ai vraót pa deló y gellynt hóy ymrydhau odyno. Ac val yr oedynt velly nachav genadau yn dyfot o sermania a chóechant llong gantynt yn llaón o óyr arvoc a Chledic yn dyósoc arnynt ac yn disgin yn yr Alban.[500] A phan gigle Arthyr hyny gado caer Efroc a oruc a mynet y Lyndain. ac yna dyfynnu y óyrda atto ymgynghori ac hóynt. Sev oed y cynghor anvon at Howel ap Emyr Llydaó y nai ap y chóaer yr hón oed vrenin llydaó y ervynnait nerth ganto.[501] Sev y dayth Howel a fymtheng mil o óyr arvoc gidac ev y Northamptwn y dir Lloegr. A llaóen vy Arthur órthaó. ac odyno y gyt ydaethant hyt ynghaer Lóyttgoet. eraill ai gailw hi Caer Lincol cans yno ydoed y saeson. ac ymlad croylon a vy yno a róng y llad ai bodi y collet yno chwemil or saeson. ac a diengis o nadynt aethant hyt ynghoet Celydon ac Arthyr yn y hemlit.[503] ac yna y by vróydr galet a llad llaóer o bob ty cans o óasgot y deri y brethynt y bryttaniait ac yna y peris Arthyr dorri y deri ai roi ar gyffion ychel ynghylch y saeson. ac yna y góarchóyt hóynt dri di-

6arnot a thair nos heb na b6yt na diot. Ac yna rac y mair6 o ne6yn y rodes y saeson y Arthyr yr holl s6llt a thyrnget o sermania hefyt ar y gell6ng y g6lat a roi g6ystlon ar hyny.[505] Ac 6edy y mynet hyt ynghefn g6ailgi edifar vy gantynt y hamot ac Arthyr a throi y h6ylau a 6naethant ac y borth Totnais yr lan y dir Lloegr ac anraithia6 y 6lat hyt yn hafren ac odyno hyt ynghaer Vyddau a damgylchynnu y gaer ac ymlad a hi.[506] A phan 6yby Arthyr hyny y peris ynte grogi 'r g6ystlon heb o hir. Ac ymado a oruc ev ar Ysgottiait ar ffichdiait a gado Howel y nai yn glav yno o orthr6m haint ynghaer Alclyd ymlith y elynion.[507] a dyfot am ben y saeson hyt ynghaer Vydau. A dy6edyt 6rthynt ch6ch6i d6yllwyr lladron ni chad6soch amot a mi nis cad6av innau a ch6ithau. Ac yna ydaeth Dyfric arch esgob Caer Llion y ben bryn ychel a dy6edyt o hyt llev. ha wyrda heb ev y sa6l ysyd a hanoch o gristnoga6l fyd coffe6ch hedi6 dial g6aet ych rieni ar y peganiait Saeson a thr6y nerth Du6 y llafyr a gymeroch ar angau a ylch ych pechodau ch6i yn lan.[508] Ac yna y g6isgod Arthyr amdano lyryg a oed dail6ng y vrenin ac am y ben helym aurait a llun draic o dan erni a del6 arall a el6it pryd6enn ac yndi hithe ydoed del6 vair yn ysgythredic a hyny a dygai Arthyr gydac ev pan elai me6n perigl br6ydrau a chledyv a gymerth ev a el6it caledv6lch cans gorau oed ev yn holl ynys Brydain yr h6n a naethb6yt yn ynys Afallach. a g6ay6 a gymerth ev yn y la6 yr h6n el6it Rongymyniat.[509] ac wedy y ba6b wisgo am dano. tr6y vendith yr archesgob. cyrchu y gelynion yn groylon a orugant ai llad yny vy nos. ac erbyn nos y cyrchod y Saeson ben bryn ychel gan dybiait y gellynt ymgado yno. A fan vy dyd drannoeth y dyc Arthyr y mynyd arnynt ac er hyny ymlad yn groylon a orugant. Ac yna llidio a oruc Arthyr a thynnu Caledv6lch gan goffau en6 Mair a rythro y elynion yn wra6l ar neb a gyfarffai ac ev ar un dyrnot y lladai ac ni orff6yssod Arthyr yny lada6d ev or Saeson dec a thrygain a fed6ar cant. A fan 6elas y Bryttaniait y brenin yn digoni trwy vil6riaeth ac e6llys cymryt lla6enyd a 6naethant ai nerthoed attynt a chydgerdet ac ev ac nydi6ed y llas Colgrin a Bald6lf y vra6t a lla6er o vilioed gidac h6ynt ac y foes Cledric ac a diengis oi lu.[510] Ac yna y herchis Arthyr y Gatt6r iarll Cerni6 a dengmil o wyr arvoc y hemlit h6ynt ac Arthyr a gymerth y ford ty a Chaer Alclyt cans ev a gl6sai vot Ysgottiait ar ffichdiait yn caissia6 Howel allan or gaer.[511] Sev y g6naeth Catt6r ai lu cyrchu llongau y Saeson ai llenwi oi gwyr y hun ac ynte aeth ar ran arall gydac ev y hemlit h6ynt megis lle6 coeda6l ac yna y llas Cledric y ty6sa6c h6ynt a chymell y llaill yn gaeth tragy6yd.[512] Ac 6edy gorvot o Gatt6r ar y Saeson y dayth ev ty a Chaer Alclyt lle ydoed Arthyr ac ynte oed 6edy cymell y ffichdiait hyt y mor. cans h6n6 oed y trytyd ffo a wnathoed Arthyr a Howel arnynt ac yna y foasant wy hyt yn llyn Llumon6y cans y mae yn dyfod yr llyn hono o afonyd drygain a thrychant yr hai ysyd yn llithro o vynydoed Prydain ac odyno yn un avon yn mynet yr mor a Lleven y gel6ir yr avon hono. Ac ymhob ynys or haini y mae craic va6r a nyth Eryr ar ben pob craic a fan elai yr haini y ben un craic y waidi. g6ybydynt hwy y da6 ryw ormes o all6lat yr ynys hono. Sev a oruc Arthyr peri d6yn llongau. ac ysgraffau yno a damgylchynny y llyn a chronni y bobloed hyny yno yny vy vair6 milioed o nadynt o ne6yn.[513] ac val yr oedynt velly nachav Gilam6ri vrenin I6erdon yn dyfot a llynges va6r ganto yn borth yr Ysgottiait. cans or un iaith y hanoedynt ac or un genedl. A ffan 6elas Arthyr hyny ymada6 a oruc ar Ysgottiait ac yna y dayth yr esgobiait ar abadoed cysegredic yn y g6isgoed a gost6ng ar y gliniau gair bron Arthyr y ervynnait tangnefed yr bobloed hyny. tr6y gymryt y sa6l a diangasai yn gaeth trag6yda6l ida6 ev ai ettifedion a hyny a gymerth Arthyr. Ac 6edy hedychu ev aeth y edrych ansa6d y llynn ai hamgylch. Ac yna y dy6at Arthyr 6rth Ho6el. mae yma yn agos lynn y syd ryfedach no honn ac ygain troedfed yn y hyt ac ygain yn y lled a ffymp troedved yn y dyfnder a fed6ar ry6 bysgot yndi. yn ymhob cornel yr llyn ac nit ymgymysc un o nadynt ai gilyd byth. Ac y mae llyn arall gair lla6 hafren yr hcn a el6ir llyn lliа6n a ffan lan6o y mor y traia hithau ac ni chyfyt yr glannau er maint o d6r croy6 el idi. A fan draio y mor y llain6 hithau megis mynyd ma6r gan dawly tonnau o heni a ffwy bynnac y cyfarffo y tonnau hyny ac ef o byd y wyneb attynt o vraid y diainc yn vyw. os y gefn a vyd at y llynn ef a dianc er nesset y savo idi.[514] Ac o dyna ydaeth Arthyr hyt ynghaer Efroc y gynnal y lys erbyn nadolic. Ac yna tost vy gan Arthyr weled yr eglwyssau wedy distryw or Saeson a lad y maibion llen.[515] Ac y roes Arthyr y Aron ap Cynvarch Ysgottlont ac y Elw ap

Cynvarch iarllaeth Lindessi cans ef oed vrawd yngyfraith y Arthyr ac y Wyar mam Walchmai amherawdr. Ac y Yrien ap Cynvarch y roded Reged. Ac wedy darvot y Arthyr wastattau ynys Brydain yn y mod gorau ac y byssai er ioed. Ac yna y gόraicaod Arthyr ar Wenhwyfar verch Gogvran gawr a mam hono a hanoed o dledogion Ryfain a Chattwr iarll Cerniw a'i magasai hi cans un or hai tecav yn ynys Brydain oed hi.[516] Ac yna y parattoes Arthyr lynges erbyn yr hav nesav y vynet y Iwerdon. a phan y dayth Arthyr yno y doed Gilamwri ai lu ganto yn barot y ymlat ac ef. Ac ni thygivys idaw ynamyn ffo. ac ar y ffo hyny y dalwyd Gilamwri ac y by raid idaw ev wrhau y Arthyr ev ai lu.[517] Ac odyno ydayth Arthyr y Islont ac y goresgynnot y ólat hono ar hynt. a phan glyόas anifer or ynysoed eraill hyny a bot Arthyr yn goresgyn ford y cerdai ac nas allai neb y lydias. sev a oruc Doldav vrenin Ysgottlont a GόynΘas vrenin Orc dyfot yno oi bod y hun y όrhau y Arthyr ac y roi tyrnget idaΘ bob blwydyn ac wedy myned y gayaf haibio y dayth Arthyr y ynys Brydain. Ac yna y by Arthyr daydeng mlyned ynty yn gorfόys.[518] ac y peris ev dyfynnu attaΘ wyr profadόy clodvaόr o bob gólat y amllhau y niferoed. Ac yna y hedaΘd y glot ev ai vilόriaeth ev ai vilόyr o dewrder a haelder o voes ac arver yn y oed hannait yr ynys hon megis nat oed un brenin a ellit y gefflyby y Arthyr yny oed ar bob brenin y ofn ev rac idaΘ oresgyn y cyfoethau.[519] a phan gigle Arthyr hyny medyliaΘ a oruc vynet y gόplae ai όaithret y clot a roet idaΘ ar eiriau. Ac nit oed lai y arvaeth no goresgyn holl Europia. sev oed hyny trayan yr holl vyt. Ac nit oed na brenin nac argloyd gallys na bai yn caissio dysgyblo όrth voes ac arver gwyr Arthyr ac yna y parattoes Arthyr lynges y vynet y Lychlyn cans marΘ vyssai Assychlym vrenin Prydain. a hόnΘ a gymynassai y vrenhiniaeth y LeΘ ap Cynvarch y nai ev. ac ni mynnai wyr llychlyn hyny. namyn gόnaythyr RicόlΘff yn vrenin arnynt ac ymgadarnhau yn y cestyll y gaissio cadΘ y ólat arnynt.[520] ac yno ydoed Walchmai ap LleΘ ap Cynvarch yn trigio ar όssanaeth esgob Ryfain lle danvonassai Arthyr y eόyrth ev yno y dysgu moes ac arver a marchogaeth mairch gan wyr Ryfain. Ar esgob hόnΘ a roes arvau gyntav y Walchmai.[521] Ac yna pan dayth Arthyr y Lychlyn ydoed RicόlΘff yno a llu maόr ganto yn erbyn Arthyr. Ac ymgyrchu a όnaethant a llad llaΘer o bob ty ac or diΘed Arthyr a ladoed RicόlΘff a goresgyn y ólat oll idaΘ y hun a Denmarc hefyt a chymell y bobl y wrhau idaΘ ev. a gado LleΘ ap Cynvarch yn vrenin yn y day le hyny. Ac odyno y hόyliod Arthyr ai lynges parth a frainc. a dechrau goresgyn frainc ac yn y erbyn ynte y dayth Frolo y gwr oed yn mediannu frainc dan Leo amheraΘdr Ryfain. ac ymlad ac Arthyr a oruc ac ni thygiόys idaΘ cans amlach oed varchogion Arthyr a gwell hefyt. ac y foes frolho hyt Ymharis a galΘ atto y llu mόyav ac allόys.[522] Sev y όnaeth Arthyr ai lu damgylchyny y dynas vis o ynty yny vy vairΘ llaΘer o nadynt o neόyn. a dolyrio a oruc frolho yn vaόr a chynnic mynet ev ac Arthyr ylldau y ynys oed yn yr avon yr hon a elόir Sain yssyd yn llithro trόy dinas Paris. ar un a orffai cymeret gyfoeth y llall a gado y lluoed yn llonyd.[523] ac nit oed dim όell gan Arthyr no hyny. ac yr ynys yr aethant ylldau yn gyόair o vairch ac arvau. ar dau lu yn edrych arnynt.[524] Ac yn diannot cyrchu Arthyr a oruc frolho a gόayΘ. sev a oruc Arthyr gochel y gofyt hyny ac ar hynt gossot o Arthyr ar frolho yn y aeth ev dan dorr y varch a thynny y gledyv yna y gaissio y lad. yna y codes frolho yn όychyr y vynyd a llad march Arthyr yny aeth Arthyr ai varch yr llaόr. a fan welas y Bryttaniait hyny annod vy gantynt gadΘ cyngrair ar frainc. Ac yna yn llidioc y codes Arthyr a throi y darian ryngto a frolho ac ymarvot ac ev. Ac yna neόidio dyrnodau yn groylon fyrv o bob un ai gilyd. Ac yna frolho a vόraΘd dyrnot y Arthyr ac ai treόis ar y dalken yn y oed y ΘaedΘ ev yn frydio yr llaόr ac ar hyt y όyneb ai dόyvron. Ac yno y llidiod Arthyr a drychav Caledvόlch a tharo frolho ar όarthav y ben hyt pan holldes y gorf ai arvau hyt y όregis. ac yno y syrthiόd frolho yr llaόr a maedy y llaόr ai sodlau yny vy varΘ. Ac yna y gwrhaόys cόbl o frainc y Arthyr.[525] Ac yna ev a rannod Arthyr y lu yn dau hanner. ar llaill hanner a ellyngod gida HoΘel y nai y oresgyn Peitio. A chidac ynte y hun y ran arall y oresgyn GasgΘin ac Einssio. ac yna y cymhellόyt GόidratΘ tyόssawc Peittio y όrhau y Arthyr. a naΘ mlyned y by Arthyr yn goresgyn y gόladoed hyny. Ac yn ol hyny ydaeth ev y gynnal y lys y Baris. ac yna y gόahodes atto holl dyόsogion yr ynysoed ar penaethiait ar ysgolhaigion ar llygion. ac o gittundeb yr holl aniferoed y gόnaethbόyt cyfraithiau da dros όyneby tyrnasoed oll. Ac yna y rodes Arthyr y Vedwyr y ben trylliat iarllaeth Normandi ac y Gei y ben swydwr

iarllaeth Angiw. ac y bawb oi wyrda val y ryglydiai ydynt. Ai r6ymo hwynt a oruc ef ai haelder ai gariad yn gyttun. A phan darvy idaw wastattau y gwladoed hyny y gwanwyn rac wyneb y dayth Arthyr i ynys Brydain drychefn.[526] ac y cafas yn y gynghor daly y lys ynghaer Llion ar wysc. cans tecaf lle oed hwnw achyfoethocaf ac adassaf y vrenin gadw y wylva yndi. cans or llaill dy yr dinas y mae avon vawr val y gallai longau o aithafoed byt dyfot idi. ac or ty arall yr dinas gwairglodyd tec gwastat sychion. ac amgylch yr haini y mae brynnau tec ychel ac yn agos ydoed fforest dec eang y hely bwystvilait. ac o vewn yr gaer ydoed tai tec brenhina6l ac am hyny y cefflybwyd y dinas hynys y Ryfain. a hefyd yn y dinas ydoed dwy eglwys arbennic ac un o nad ynta gyssegrwyt yn enw Siliws verthyr. Ac yno ydoed manachloc manachessau. ac eglwys arall y Aron verthyr a manachloc canhonwyr oed hono. A hefyd yno ydoed y trydyd archesgobdy pennav yn ynys Brydain a hefyt daycant maner ossgolers oed yn y dinas o amrafaelion gelvydodau ac yn bennav y saith gelvydyd cans penaf lle nyr ynys oed Gaer Llion ar Wsc.[531] Ac yno y peris Arthyr ordainiaw gwled anvaidrawl y maint a anvon cenadau y bob g6lat ar y oresgynassai. y wa6d holl vrenhinoed. a ffenadyriaid a llygion megis na ellid rifedi arnynt yn dyfod y wled Gaer Llion y rodi brainiau y bawb megis y dirperynt o herwydd y braint ai boned.[533] Ac velly or Alban y dayth Aron ap Cynvarch brenin Prydyn. ac Yrien ap Cynvarch arglwyd Reged. a Chasswallawn Lawhîr arglwyd Gwyned. a Meyric vrenin Dyfed. a Chatt6r iarll Cerni6. a thri archesgob ynys Brydain. a fennaf o nadynt oed archesgob Caer Lliawn. cans braint Legat oed idaw a gwr santaid oed h6n6. Ac yno y dayth Moryd iarll Caer loyw. a Mor iarll Caerrangon ac Anara6d arglwyd Amwythic a Madoc o gaer Wair. ac Owain o gaer Vallawc ac o hen6 arall Salstbrl a Gwrssalen o gaer Gynvarch ac Yrien o gaer Vaddon a Bosso iarll Rydychen. A chyda hyny llawer o wyrda a vydai ryvlin y hen6i. Ac o ynyssoed eraill y daeth Gilamwri vrenin Iwerdon. a Gilamwri arall vrenin Alawnt a Doldaf vrenin Ysgottlont a Gwynwas vrenin Orc. a Lle6 ap Cynvarch vrenin Llychlyn. ac Achel vrenin Denmarc. Ac o ynyssoed Frainc. Oldyn tywssoc Rwytton. a Bwttel tywssoc Cenonia Leodegar o Volwyn. a Bedwyr ty6ssoc Normandi Cei tywssoc Angyw. a Gwidard tywsawc Paittio a daydec gogyfurd a Geraint Garwys yn Ysbaen a Ho. ap Emyr Llydaw a llawer a vydai ryhir y manigi. namyn ar vyrr ni dayth y un 6led er ioet gymaint o wyrda a gwrageda a mairch da ac adar a ch6n a thlyssau ma6r werthioc ac eur lestri a gwisgoed odida6c o baly a forfor ac ydayth yna. cans ni by dyn or ty h6ynt Ysbaen ar a vynnai da na dayth yno y gymryt amrafaelion rodion o bob ry6 rodion ar a vynnai ba6b. A hefyt lla6er y dayth yno y edrych y 6led heb y gwa6d.[534] Ac 6edy y dyfot y y gyt y gel6it y tri Archesgob y 6isgo y 6isc vrenhina6l am dan y brenin ai goron am y ben. a Dyfric a gannoed yr efferen a phan aethant yr egl6ys ydoed day archesgob yn ar6ain Arthyr oed yn y vrenhin6isc. ac yn y vlaen ev ydoed bed6ar gwyr yn d6yn ped6ar cledyv noethion cans hyny oed vraint amhera6dr. Nit amgen Aron ap Cynvarch brenin yr Alban. Cas6alla6n La6hir brenin G6yned. a Mayryc vrenin Dyfet. a Chatt6r iarll Cerni6. Ac ydoed y c6fainoed yn canu amrafaelion ganyau ac organ o bob ty ydynt or hai tecav a gorau er a brydoed mysic ac or ty arall yr oed y vrenhines yn mynet yr egl6ys ac adyrn brenhines am deni ai choron am y fen ac esgyb a manachessau gyda hi a phedair gwraged y ped6ar tayrn gynau a cholomen wen yn lla6 bob un o nadynt. Ac 6edy y mynet hi yr eglwys y dechroy6yt y g6ssanaeth dr6yr ysgolhaigion gorau ar pyngciau tecav ac a brydoed dyn er ioed. Ac yna y g6elit reget vae amyl o egl6ys y gilyd y 6rando amrafaelion ganyau.[535] Ac velly 6edy y feren dyfot yr llys a 6naethant a diosc y g6isgoed parch a g6isgo eraill am danynt a mynet yr neyad y v6ytta ac or parth arall yr oed Wenh6yfar ai hargl6ydessau gida hi megis ydoed arver y brenhines vot.[536] ac velly wedy rodi pa6b y eistet megis y dlynt. y codes Cai a mil o 6yr gidac ev y 6snaethu or gegin. a g6isc o ermin melyn am dano. ac velly ydoed am bob un o nadynt ac y codes Bed6yr pen trylliat Arthyr a mil o wyr gidac ynte yn ardyrnaid or un dillat y 6ssnaethu'r ved gell a digoned o lestri aur ac ariant. ac nit oed lai o anifer ardyrnaid yn g6snaethu y vrenhines noc ar yr amhera6dr Arthyr ai wyr ynte. Ac velly nit oed un dyrnas yngret allai ymgeflyby ac ynys Brydain o bob da a moessau a defodau. cans un arver oed hollwyr llys Arthyr a gwraged y gwyr hyny un arver oedynt o voessau a dillat ac ni vynnai na gwraic na mor6yn na gwr na gorderch onit

milwr campys profedic. Ac am hyny de6rach vydai a g6yr a di6airach y gwraged.[537] Ac wedy darvot ciuio y daeth pa6b allan odi6rth y dinas y edrych amrafaelion ch6aryau. Ac y bennav ar ym6an a hefyt nit oed dechymic ar ch6aryau na beynt yno ar gwraged ar vylchau y gaer yn edrych ar hyny a fa6b or gwraged yn dangos y gwyr m6yav a gerynt. Ac am hyny ydoed y gwyr yn g6naythyr y g6rhydri m6yav ac a ellynt. Ar neb a vai vydyga6l ar y ch6are ev a gae yn da dros y lafyr a hyny ar gost yr amhera6dr ai dressor. Ac 6edy darvot ydynt droylo y 6led hono me6n tri diau a thair nos ar ped6ryd dyd y 6elit yr hai a vyssai yn gwssnaethu yn cael dros y llafyr cans y rai o nadynt y roded dinessyd ydynt ac y ereill gestyll ac y eraill esgobaethau lle bai rai yn wac.[539] Ac yna y dayth Dyfric archesgob Caerllion yn vaid6y ac a 6rthodes yr archesgobaeth am 6elet maint vy'r armerth yr 6led hono ar gynyllaidva ai darvot me6n tri diau. Ac yna ystyria6 a oruc ev mae darvodedic vyd poth peth yn y byt h6nn. ac yna y caissiod ev beth parhays ty ac at dyrnas g6lat nev. Ac yn y le ynte y roet De6i ap Sant yn archesgob cans gwr d6yfol bychedol oed ev ac ewyrth y Arthyr. Ac yn lle Samson archesgob Caer Efroc y roet Tailo esgob Llandav. A hyny o eiriol Howel ap Emyr Llyda6 cans gwr bychedol oed Dailo.[540] Ac yna megis ydoed 6edy llyniaethu pob peth. nachav y g6elynt daydec marchoc yrdol a chaing o oli6yd yn lla6 bob un o nadynt yn ar6yt y bot yn genada. Ac yna cyfarch g6ell y Arthyr ai annerch y gan Les amherodr Ryfain ac yn roi llythyr yn y la6 ar gairau hynn ynda6.

Lles amhera6dr Ryfain yn anvon annerch y Arthyr brenin y Bryttaniait val y haed6ys cans ryfed y6 genyv i dy groylonder di Arthyr ath ynvydr6yd ath dra o anian ynvyt y syrhaist di amhera6t Ryfain a ryh6yr yd6yt ti yn g6naythyr ia6n y Ryfain a brenhinoed yr holl vyt yn darost6ng idi namyn ty di. cans ty di yssyd yn attal tyrnget a dlyet Ryfain y gael o ynys Brydain yr h6nn a gafas Ilcassar ac amherodron eraill 6edy ev. cans yr holl ynyssoed ereill yssyd yn ardrethu i Ryfain. eithr ynys Brydain a darestyngaist di ytt dy hun a d6yn braint gwyr Ryfain. Ac am hyny sened Ryfain ath varnod di erbyn A6st nesav y dyfot y Ryfain y diodev y varn a varner arnat. ac yth dyfynnu di yno y doethom ni yma ac oni de6y di yno erbyn yr oet g6ybyd di y don h6y yma y ofyn ia6n y ti am syrhaedau Ryfain val y barno y cledyv rot ti a hi.[542] Ac 6edy g6ybot o Arthyr dyall y llythyr ev aeth yn y gynghor am daly atteb y wyr Ryfain. a chyntav y rodes Catt6r iarll Cerni6 atteb y Arthyr. Argl6yd vrenin heb ev y mae arnav i ofn llesged a diogi y gael y gorvot arnom ni y Bryttaniait gan hyt y byom ni yn segyr gan ymroi y 6ledau ac ymdidanau a gwraged a hyny es pym mlyned 6aithian a hyny a dyc yn de6rder ni an fynyant odi6rthym. a ni a dlyem diolch y wyr Ryfain yn cyffroi ni.[543] Ac yna y dy6at Arthyr ha wyrda heb ev vynghyd-varchogion ch6i a roessoch ymi hyt hynn gynghorau da frwythla6n. ar a6r hon y mae yn rait y mi 6rthynt. Ac am hyny medyliwn ni ba6b gynghor grymys. ac o byd da y cynghor ni a orvyd6n ar wyr Ryfain cans er cael o hanynt h6y dyrnget or ynys hon er dyfot ai llyoed yn hamdiffin ni rac estron genedloed. ar a6r hon ni dlyant h6y yni dim. Ac velly y maent h6y yn holi y ni beth anlydys ac am hyny ni a holwn ydynt h6ynte beth dlyedys ar cadarnav o hanom cymeret dyrnget gan y llall. cans yn rieni ni a oresgynnod arnynt h6y nit amgen Beli a Bran maibion Dyfn6al moel myt cans hwynt a dygassant ygain o vonedigion Ryfain yn 6ystlon gantynt odyno y ynys Brydain. Ac 6edy hyny y by Gastennin ap Elen a Maxen Wledic gwyr dlyedogion o ynys Brydain ar haini a oresgynnod hyt yn Ryfain hefyt ac a vyon amherodron bob un ar ol y gilyd ac or achos h6n6 nit attheb6n ni ydynt h6y dim. namyn hol6n ni yn dlyed ydynt h6y.[544] Ac yna y dy6at Howel ap Emyr Llyda6 rofi a du6 bai dy6ettem ni bob un ar llailldy ni bydai gystal ac y dy6at yr amhera6dr. ac am hyny arglwyd a6n ni y amdifin braint y dyrnas cans gwyr Ryfain a dechrey6ys holi peth anlyedys yni. a ferthynol yw y ti arglwyd ofyn peth dlyedys ydynt h6ynte cans Sibli doeth a droganod y bydai dri amhera6dr o Gymry yn Rufain sev y by dau hyt hynn a thithau vyd y trydyd. Ac am hyny bryssi6n ni yr hynt hono cans citun y6 pa6b oth wyr a thi a mi a rodav y ti o gymorth dengmil o varchogion arvoc.[545] Ac y dy6at Aron ap Cynvarch rofi a du6 argl6yd ni allav i draethu maint y6 vy lla6enyd i am yr amadrod a dy6edaist di am Ryfain ac am hyny hyfryt y6 gennym gymryt dyrnodau gan wyr Ryfain am yr hai a rodom ninau ydynt h6ynte y dial y taidiau an hen rieni arnynt ac er drychav dy vraint dithau argl6yd vrenin a mi a rodav y ti y vynet

yno d6y vil o varchogion arvoc a fettit hefyt.[546] A fan darvy y ba6b dervyny ymadrod a main a rodai bob un o wyr arvoc y vynet y Ryfain. ac Arthyr a diolches y ba6b o nadynt ar llailldy am y rodion. Ac yna y cyfrif6yt y Arthyr y maint rifedi a roessit ida6. sev amcan a gafas o ynys Brydain heb law y rodes Ho. ida6. trygain mil o varchogion arvoc profedic ymr6ydrau ac ni ellynt riv ar y pettit sev y cyfrif6yt ida6 gael or ch6ech ynys o bettit ch6aigain mil sev oed en6au yr ynyssoed hyny I6erdon. Islont. Ysgotlont. Orc. Llychlyn. Denmarc. Ac o holl Frainc y cafas ev bed6ar ygain mil o varchogion arvoc. A chan y daydec gogyfwrd a chida Geraint Caer6ys y dayth mil a daycant o varchogion arvoc. Sev amcan oll a gafat o varchogion arvoc. day cant marchoc a daydeng mil a fed6ar ygain mil. ac ni 6idiat neb riv y pettit.[547] ac velly 6edy g6elet o Arthyr e6llys pa6b y ceniady a oruc y drev ymbarattoi erbyn A6st. Ac y manag6ys ev hyny y genadau gwyr Ryfain ac nit y daly tyrnget ydyn. Ac yna y daeth y cenadau ymaith.[548] A phan gigle Les amhera6dr Ryfain hyny ydaeth ev yn y gynghor vo a sened Ryfain. sev oed y cynghor anvon at vrenhinoed y d6yrain y erchi nerth ydynt yn erbyn Arthyr. Sev y rifedi o wyr ymlad a gafas Lles amhera6dyr Ryfain daygainwyr a chant a fed6ar can mil o vilioed. Ac 6edy darvot ydynt lyniaythu pob peth erbyn A6st y codassant ty ac ynys Brydain. A phan glyby Arthyr hyny cynyll y lu a oruc ynte a gorchymyn y Vedrot y nai ap y ch6aer ly6odraeth y dyrnas ev a Gwenh6yfar yn da ac yn di6all yn y delai ev y drev. Ac yna y cyrchod Arthyr anifer oed borthva Northamptwn. a fan gafas yniа6n6ynt h6yliа6 a oruc ev ty a Frainc.[551] ac 6edy y vynet y gauol y 6ailgi ev a syrthiod mar6 hun arno am dalym or nos ac y g6elai ev vraid6yt. ev a 6elai yn hedec odi6rth y dehau ry6 anghynvil a gar6 lais ganto ac yn disgin ar vordir Frainc. ac a 6elai draic yn dyfot or gorlle6in a chan oleyfer y llygait hi y golehae y mor. ac ev a 6elai y draic ar arth yn ymgyrchu. ac 6edy hir ymlad ev a 6elai y draic yn b6r6 tanllachar o dan ar yr arth yn y losges ev yn yl6 oll. a ryfed vy gan Arthyr y vraid6yt. Ac yna y deffroes ev ac y manegis yr cydmaithion y 6eledigaeth ev. ai deongl a 6naethant val hynn. ty di. argl6yd amledy a ry6 anghynvil o ga6r ac ai gorvydy ev. cans ty di ar6ydoca y draic ac ni chredoed Arthyr dim o hyny namyn tybiait mae ryngto ev ar amhera6dr vydai. Ac erbyn dyd drannoeth ydoed Arthyr ai lynges ymhorthloed Barilio y Normandi. ac ymaros a oruc ev g6bl o wyr yr ynyssoed eraill ada6sai borth ido.[552] Ac 6edy manegi y Arthyr vot Lles amhera6dr Ryfain 6edy pebylla6 or ty arall yr avon a el6ir G6enn. ac anvaidrol lu ganto. Ar nos hono y llyestod Arthyr or parth arall yr avon. Ac anvon cenadau a oruc Arthyr hyt att yr amhera6dr y erchi ida6 ada6 Frainc ai thervynau neu rodi cat ar vaes y Arthyr drannoeth. Sev oed y canadau aeth yno G6alchmai ap G6yar a Bosso iarll Rhydychen a Geraint Car6ys ty6ssoc o Frainc. A lla6en vy gan lu Arthyr vynet G6alchmai yno gan dybiait y g6nai ev ry6 sire6ed a gwyr Ryfain i cymell y vr6ydro ac 6ynt. Ac 6edy manegi y Les dyfot y cenadau ac ystyriait ymadrod h6ynt. Ac ynte a dy6at mae ia6nach oed ida6 ev lywia6 Frainc no mynet ymaith. Ac yna y dy6at Gei6s nai yr amhera6dr h6y o lawer y6ch tafodau ch6i y Bryttaniait noch cledydau. Sev a oruc G6alchmai yno yn chwim6th tynnu y gledyv a llad Gei6s. ac yn esgyt esgynnu ylltri ar y mairch a gwyr Ryfain yn y hemlit y gaissio dial y gwr arnynt. Sev yna a oruc Geraint cans olav oed ev brathu y blaenav or ymlidwyr ai lad. Ac yna y nesa6d Marcinigys y gaissio dial Gei6s ai aros a oruc G6alchmai ai daro a chledyv ar y ben yny holltes hyt y dwyfron ac erchi ida6 vanegi y gytmaithion ev yn Uffern vot yn h6y clefydau y Bryttaniait noi tafodau. ac o gynghor G6alchmai aros yn gyttun a orugant a llad pob yn wr or ymlidwyr. Ac val yr oedynt velly yn gyfagos y goet. nachav ch6emil or Bryttaniait yn roi cri ar yr Ryfainwyr ac yn y llad yn groylon ac yn daly eraill ac or di6ed yn y cymell y ffo.[564] A phan gly6as Pentarainc hyny sened6r o Ryfain y dayth ynte ar hynt a dengmil o wyr arvoc gidac ev y amdiffin gwyr Ryfain ac ar y rythyr cyntav gyrru fo ar y Bryttaniait yr coet y byassynt or blaen ac yna y llas lla6er o bob part. Ac ar hyny nachav Edyrn ap Nyd a fymil o wyr arvoc gydac ev yn borth yr Bryttaniait ac o ne6yd y g6rthneby a orugant yn wra6l a chynnal y clot a syber6yt. A Fedrainc yn anoc y wyr y gyrchu yn groylon.[566] a fan 6elas Bosso iarll Rhydychen hyny. gal6 a oruc anifer da atto a mynet ar y cyferbyn a gal6 a G6alchmai atto a dy6edyt 6rtho ymwagel6n ni rac yn syrthio yn y ran 6aethav rac cael o honam ni geryd gan y brenin. ac am hyny moess6ch y ni y gyt gaissio

gorvot ar Bettrainc tr6y y lad neu daly.[567] Ac yn diannot y daethant tr6y vydinoed y Ryfainwyr a thynnu Pettrainc odiar y varch ai r6ymo yn fest. ac yna y by vr6ydr galet o bob part. ac nydi6ed y gorvy y Bryttaniait a d6yn Pettrainc gantynt y bydin y hun ac o ne6yd mynet y ymlad a gwyr Ryfain. ac y nydi6ed y gyrru ar fo. ac ar na by wi6 y daly. y llad ai sbailio. Ac yna y daith y Bryttaniait ar carcharorion gantynt hyt y lle ydoed Arthyr. a manegi ida6 ev g6bl or dam6ain. A lla6en vy gan Arthyr mor r6yd vysai ragdynt yn y apsen ev. Ac yna y gorchymynna6d Arthyr y Vedwyr a Chatt6r Iarll Cerni6 a dau dy6ssoc eraill hebr6ng y carcharorion hyt ymharis. Ac yna pan glywas gwyr Ryfain hyny y detholed pymthengmil o wyr arvoc ai hanvon hyt nos y ragot y carcharorion y gaissio y rydhau. ac o vlaen yr anifer hyny ydoed sened6r o Ryfain a el6it Ach6intys. ac Ofander vrenin Siria. a Sertorys Lybia. Ac velly aros a 6naethant me6n lle dirgel. A thrannoeth y dayth gwyr Arthyr ar carcharorion hyt y pant coeda6c lle ydoed y Ryfainwyr yn aros a chodi ydynt ai g6asgaru yn dr6c. Sev a oruc y Bryttaniait ranu yn d6y ran. nit amgen Bed6yr a Rissiart o Bald6n y gad6 y carcharorion. Ac o vlaen y vydin ydoed Gatt6r iarll Cerni6 yn ymlad. a Borel ty6ssoc. Ai cyrchu a oruc y Ryfainwyr. Ac yna y dayth Gwidart ty6ssoc Paittio a thair mil o wyr yn borth yr Bryttaniait. ac yna y g6rthneby yn wra6l a orugant a dial arnynt y t6yll ai brat. Ac yna y llas Borel ty6ssoc achos Ofander vrenin Siria ai brathwys a gway6 yny vy var6 a fed6ar eraill o wyrda a las y Arthyr. Hirlas o Elia6n a Mayric ap Catt6r. a Halidyc o Dindagol. a Chei ap Ithel. Ac er colli hyny nida6od y Bryttaniait un or carcharorion y golli namyn gyrru fo ar y Ryfainwyr ac ar y fo hyny y llas Ofander vrenin Siria a Vyltanys senedwr o Ryfain. Ac yna 6edy gorvot or Bryttaniait y daethant ar carcharorion y Baris a rai a dalwyt hefyt y dyd h6n6. Ac yna yn lla6en dyfot y drev at Arthyr a manegi ida6 y dam6ain. Ac yna tristau yn va6r a oruc Lles drycet vyssai dam6ain y wyr ynte a mynet yny gynghor a oruc y 6ybod beth a 6nelai ai mynet y drev yn ol porth ida6 gan Leo amhera6dr Ryfain ai mynet y hun i ymlad ac Arthyr. Sev y cafas yn y gynghor mynet hyt y Nafarn yr lle a elwir Leigrys ac yna y byant y nos hono. A phan gigle Arthyr hyny myned a oruc hyd y lle a elwir glyn Asnessia cans yno y da6ai Les amhera6dr drannoeth, ac yno y arhoes Arthyr h6ynt a roi y varchogion ar llailldy a Moryd ty6ssoc Caer Loy6 oi blaen a bydina6 y lu a oruc ynte yn 6yth bydin. Ac ymhob bydin ydoed bymcant a thair mil o wyr profad6y. Ac velly 6edy y parattoi h6ynt yn gymhedrol. y dysgu a oruc Arthyr y gyrchu ac y aros y cyfle. ac ymlaen pob bydin ydoed dau varchoc clodva6r profedic. cans o vlaen y gyntav ydoed Aron ap Cynvarch. a Chatt6r Cerni6. Ac y vydin hono oed or ty dehau. Ac ar y llall or ty as6 ydoed Bosso o Ryd-ychen. a Geraint Caer6ys. O vlaen y drydyd vydin ydoed Achlc vrenin Denmarc. a Lle6 ap Cynvarch vrenin Prydain. ymlaen y bed6red ydoed Ho6el ap Emyr Llyda6. a G6alchmai ap G6yar. Ac yn ol y pedair hyny ydoed pedair eraill a dau reol6r ar bob un o nadynt. Ymlaen y gyntav ydoed Gei hir a Bed6yr ap Pedrot. Ymlaen yr ail ydoed Holdins ty6sa6c Ryttain. a G6idart ty6ssoc Peittio. Ymlaen y drydyd vydin ydoed Owain o Gaer Llion a G6ynn6as o Gaer Gaint. Ymlaen y bed6red vydin ydoed Yrien o Gaer Vadon. a G6rsalem o Dorsiestr. Ac yn ol hyny ydoed Arthyr a lleng o wyrda gidac ev. ac oi vlaen ydoed del6 draic eurait yn ar6yd nodva y ba6b or gwyr brathedic. Sev oed amcan bydin Arthyr y hun ch6egwyr a thrychant a ch6e mil. Ac yna y pregethoed Arthyr y lu val hynn. O wyrda hysbys y6. heb ev mae o achos ych nerth ch6i ach cynghor y cafas ynys Brydain vot yn bennav ar dec tyrnas ar hygain. ac etto tr6y ych nerth ch6i ni a orvyd6n ar Ryfain ac a dîal6n arnynt gaissio yn caethiwo ni am y rydit. Coffe6ch yr a6r hon am segyryt a ga6ssom estalym o amser trwy ymdidan a gwraged. Coffe6ch bellach y ch6i ynnynnu yn ychgle6der ach mil6riaeth. a byd6n ni gyttun pan gyfarffom ni a gwyr Ryfain a chymyn6n h6ynt megis anifailiait cans ni thybygant lefassu o honom ni roi cat ar vaes ydynt h6y. Ac os ch6ych6i wyrda a 6na vynghyngor i minau ach anrydedav ch6che 6rth ych bod o bob peth ar y vo ar vy mediant i. a fa6b o nadynt a de6is g6naethyr gorchymyn Arthyr. A phan gigle Les vot Arthyr yn pregethu y lu sef a oruc ynte pregethu y lu a manegi y dlyai yr holl vyt vot yn yfyd y Ryfain. a choffe6ch mae ych tadau ch6i a ged6is Ryfain yn bennav lle or holl vyt o de6rder a mil6riaeth a ffynniant ac am hyny na wrthod6ch ch6ithau angau er cynal braint Ryfain. ac ymled6ch yn

gadarn megis y gallom ni ofyn tyrnget o ynysoed eraill. ac am hyny wyrda coffe6ch na doethom ni yma er ffo nanym er ymlad yn gyttun an gelynion a chyn bont h6y gle6 ar y dechrau sas6n ni ynghyt a ni ai gorvyd6n h6ynt. A ffan darvy ida6 hynny bydina6 y lu a oruc ev yn daydec bydin. ac ymhob bydin o hyny lleng o varchogion ac ymlaen pob bydin y roded dau varchoc glodva6r yn reol6yr. A chida hyny ydoed Lles yn dysgu y wyr lle y g6elai raittav ac ynghanol y vydin y herchis ev roi eryr aur me6n ystondart yn ar6yd nodva yr neb y bai berigl arno. ac yna ymgyrchu a orugant ac yn gyntav y cyfarvy vydin brenin Ysbaen. a bydin Aron ap Cynvarch a Chatt6r iarll Cerni6 a dechrau ymlad yn ffest. Ac yna nachav Geraint Caer6ys a Bosso o Rydychen yn dyfot ac yn tylly bydinoed gwyr Ryfain ac o hyny allan ymffysto yn groylon a 6naethant blith draflith yn y gly6yt y t6r6 yn cyffro y dayar ar a6yr dan dr6st sodlau y milwyr yn ffysto'r lla6r. ac yna y by aerva va6r o bob ty val y roed vlin y draethu. Ac yna y brath6ys Bocys vrenin Med Ved6yr a g6a6 dr6da6 yn vy var6. Ac y brath6yt Cei yn angheua6l. ac er hyny y vydin a duc y gorff ev yny gyfarvy a bydin Libia. a hono ai g6asgarod h6ynt. ac er hyny h6ynt a dygassant y gorff ev hyt lle ydoed y draic aurait. Sev a oruc Hirlas nai Ved6yr cymryt gydagev drychant marchoc grymys profedic ac megis baed coet ymlith lla6er o g6n rythro yni mysc yny gafas ev g6rd a Bocys ai dynnu gydac h6ynt ar gefn y varch het yn emyl corff Bed6yr ac yno y dryllio6yt ev. Ac yna y dayth Hirlas at y vydin y hun ai hannoc y ymlad yn wra6l. ac yna y collet o bob ty.[575] ac y llas o Ryfainwyr. Aliffantys a Milinys senedwyr o Ryfain.[576] Ac y llas o wyr Arthyr Holdins dy Ryttain. a Leodegar o Vol6n a thri thy6ssoc o ynys Brydain. nit amgen Grissalem o Gaer Gaint a G6alhoc o Am6ythic. ac Yrien o Gaer Vadon. Ac yno Cai a vy var6 or brath a ga6sai ev or blaen.[577] Ac yna y g6ahanod y bydinoed blaen ac encyl hyt att Vydin Ho6el ap Emyr Llyda6 a G6alchmai. Ac yna ymgryfau a orugant ac yn 6ychyr cyrchu y gelynion o ne6yd. ar neb a gyfarffai a G6alchmai ar un dyrnot y lladai. ac velly ni off6ysod G6alchmai yny dayth y vydin amhera6dr Ryfain. Ac yna g6anha6yt y Bryttaniait am am lad Cynvarch ty6ssoc Teiger a d6y vil gydac ev. Ac yno y llas try6yr da nit oed 6aeth y gwrhydri no thy6ysogion.[579]

Sev a oruc Ho6el a G6alchmai ymgad6 y gyt a chynnal y hanryded a llad a gyfarffai ac h6ynt a rodi dyrnodau ai cymryt.[580] ac yn y di6ed y cafas G6alchmai yr h6n yd. oed yny damyna6. nit amgen cy6rd a Lles amhera6dr Ryfain. Ac nit oed dim 6ell gan yr amhera6dr ny chy6rd a G6alchmai a newidia6 dyrnodau a orugant a ffan oedynt lidiocav yn ymfyst y dayth anairiv o wyr Ryfain am ben Ho6el a G6alchmai yny vy rait ydynt encil hyt att Arthyr ai vydin.[581] A ffan 6elas Arthyr hynny llidia6 yn va6r a oruc a rythro y wyr Ryfain ai cymyny a Chaledv6lch a dy6edyt yn ychel 6rth y wyr nac oed6ch wyrda dial cam ych taidiau ar y gwyr g6aigion. hynn ro6ch ydynt dyrnodau llidioc ffyrv a gel6ch ych ffyniant attoch val y g6naethoch er ioed ac ni byd6n 6rthynt un cam. Ac yna o vlaen y wyr cyrchu y elynion a oruc Arthyr val l'e6 croylon ar sa6l a gyfarffai ac ev ar un dyrnot y lladai. ac am hyny y foes pa6b rugdo val y foe anifail g6an rac lle6 ne6noc cans nithygiai y neb y arvau rac y dyrnodau ev. Ac yna y cyfarvy Arthyr ai dau vrenin Sertorius vrenin Libia. a Foltetes vrenin Bettania ac y lladod yr haini ar dau dyrnot.[582] Ac yna pan 6elas pa6b y argl6yd yn digoni velly enynnu o lit a digofaint ac ymlad yn wra6l o hyny allan trwy dysc y hargl6yd. Ac velly g6naeth g6yr Ryfain annoc y gwyr h6ynte ai cymfordi. a hefyt ni ellyt rifedi yno ar a las o bob ty.[583] yna nachav Voryd iarl Caer-loyw a lleng o wyrda ganto ac o ne6yd cymynu g6yr Ryfain. Ac yna y dayth un or Bryttaniait a g6an Lles amhera6dr Ryfain a g6ay6 yny dygwydod ev yn var6 yr lla6r. ac ni 6is p6y ai llas. Ac yna y gorvy y Bryttaniait a chymell gwyr Ryfain ar fo gan y llad ai nafu gaissio caethi6o dlyedogion ryd y daly tyrnget ydynt.[584] Ac yna y peris Arthyr 6ahanu cyrff y wyr ev odi6rth gyrff y Ryfainwyr ai clady yn anrydedys yn y manachlogyd nesav attynt. Ac yna y herchis Arthyr danvon cyrf gwyr bonedigion o Ryfainwyr gida y han6ylait y clady ac y dyg6yt corff Bed6yr hyt y Normandi y dinas a 6naethoed y hun. ac yno y clad6yt ev. A chorff Cei a dycb6yt y Beittio ac yno me6n egl6ys ermidwr y clad6yt. A Holdin ty6ssa6c Ryttain a dyg6yt y Fla6ndyrs ar holl wyrda eraill a dycb6yt yr egl6ysau nessav attynt. Ac yna y herchis Arthyr d6yn corff amhera6dr Ryfain gair y bron essened Ryfain a gorchymyn ydynt na delynt ail6aith y ynys brydain y gaissio tyrnget.[585] Ac yno y

trigiod Arthyr y gayav h6n6 yn darost6ng Byrg6in. Ac velly pan oed Arthyr yr 6ythnos gyntav or hav yn mynet ty a Ryfain dros vynyd Mynnau y gordi6ed6ys cenadau o ynys Brydain ev. a manegi ida6 darvot y Vedrot y nai ap y ch6aer 6isgo coron Lyndain. a chymryt G6enh6yfar yn wraic g6ely ida6 ar cyfoeth oll. Ac yna ymhoeles Arthyr ty ac yny Brydain a gell6ng Ho6el ap Emyr Llyda6 y ost6ng g6ladoed y Ryfainwyr.[587] Ac yna y gorvy ar Vedrot anvon Selix y 6ahod y Sermaniait y dyfot y ynys Brydain ar rifedi m6yav a geffynt yn borth ida6 ev ac ev a rodai ydynt gymaint ac y roesse Wrtheyrn ydynt nit amgen noc o Hymyr h6nt a swyd Gaint hefyt. Ac yna ydaeth Selix y Sermania ac a dayth yr ail 6aith a saith ganllon ganto yn lla6n o beganiait arvoc. ac erbyn y dyfot ev a daroed y Vedrot gael undeb y Fichdiait ar Ysgottiait ar Gwydil a fob ry6 genedl oed gas gantynt Arthyr. yny gafas gydac ev bed6ar ygain mil o wyr ymlad.[588] a dyfot a 6naeth Medrot ar anifer hyny ganto hyt y Northampt6n y gaissio llydias Arthyr yr tir. ac Arthyr ai lynges ar y mor a Medrot ar y lan. ac yna y llas lla6er o bob ty ac yn bennav Aron ap Cynvarch a G6alchmai ap G6yar. ac yn lle Aron y roet Yrien ap Cynvarch a thrwy lafyr ma6r a cholli gwyrda y dayth Arthyr yr tir a chymell Medrot y ffo a g6asgaru y wyr. Ac 6edy nos gal6 a oruc Medrot y wyr ynghyt a mynet y gaer Wynt a chadarnhau y dinas arnynt.[589] A fan 6yby Wenh6yfar hyny mynet a oruc hi y Gaerllion a chymryt abit crefyd am deni gidar manachessau eraill yn egl6ys Siliws verthyr.[590] Ac ymhen y trydydd dyd6edy ido beri clady y wyr y dayth Arthyr hyt ynghaer Wynt ai lu. Ac yno y dayth Medrot ai lu y maes or gaer a roi cat ar vaes y Arthyr Ac yna y by aerva va6r ac y llas lla6er o bob ty ac nydi6ed y foes Medrot ac y diengis hyt yngherniw. Ac nit amb6yll6ys Arthyr yna am beri clady y wyr namym emlit Medrot d6yllwr ac yn drist am y dianc d6y6aith arna6. Ac yna ar avon Gamlan y arhoes Medrot Arthyr. Sev oed rifedi llu Medrot ch6egwyr a ch6echant a thrygain mil ac am hyny g6ell vy ganto ev aros Arthyr no fo o le a bydina6 y wyr a oruc Medrot yn na6 bydin sev amcan a rodes ymhob bydin lleng o wyr. Ac yna yr ade6is Medrot y ba6b os ev a orffai 6naythyr y bod h6ynt oll o dyr a dayar a da rodion eraill.[591] Ac yny erbyn ynte y bydinoed Arthyr. ac y dy6at ha wyrda nit ymlad y bobl rac6 byth yn gittun cans pob casgal anghyfiaith ynt ysgymynedic nit ynt un galhon a christnogion da a ninau y syd hefyt ar y ia6n a h6ynte ar y cam. Ac velly gan dysgu y wyr y cyrchod Arthyr y elynion ac ymlad o oruc ev ve ai lu yn ch6erdost yny oed y rai by6 yn mynet y maes oi p6yll gan grio a llefain yr hai llet vair6.[592] Ac yna 6edy troyla6 lla6er or dyd y cyrchod Arthyr y vydin ydoed Vedrot yndriac yn y lle g6asgaru y vydin ai thylly a oruc Arthyr val lle6 ymlith anifailiait dov. ac ar y rythyr h6n6 y lladoed ev Vedrot a milioed gydac ev. Ac er llad Medrot br6ydro a oruc pa6b or hai by6 y vr6ydyr v6yav ar a vy er ioed. A hynn a las o dy6ssogion Medrot Eiaes. Brytt. B6fynt or Saeson. O I6erdon Gilam6ri a Gilafradric a Gilasg6r6m. ac Ilarch. Ar Fichdiait ar Ysgottiait a las oll. Ac o barth Arthyr y llas Ebras vrenin Llychlyn a Choel vrenin denmarc a Chatt6r Lemennic. a Chaswalla6n a lla6er o vilioed gida hyny. Ac yna y brath6yt Arthyr yn angheua6l. ac odyno ydaeth ev y ynys Avallach y vedignaethu. ac ni dy6edyr yma am angau Arthyr m6y no hyny. Ac y Gystennin ap Catt6r y gorchymynnod Arthyr goron y dyrnas. Oed Crist yno oed d6y vlyned a daygain a fymcant. Llyma di6ed Ystoria Arthyr a Medrut.[593] Ac 6edy coroni Cystennin yn vrenin y codes dau vab Vedrot ar Saeson yn y erbyn ac ni thygi6ys ydynt.[594] Ac yna y by var6 De6i archesgob Caer Llion. ac y peris Maelg6n G6yned y glady ev yn anrydedys. ac velly 6edy lla6er o ymladau r6ng Cystennin ar Saeson y foes y Saeson ac un o vaibion Vedrot hyt yn Llyndain ac yno y llas ev ymanachloc y brodyr. Ar mab arall a foes hyt yghaer Wynt. ac yno y llas ynte yn egl6ys Amffidalys rac bron yr allor va6r. Ac yn y dryded vl6ydyn oi dyrnas y llas Cystennin y gan Gynan Wledic ac y clad6yt gair lla6 Ythr benn drag6n ynghor y Ce6ri yn Salsbri.[595] Ac y nol Cystennin y g6ledycha6d Cynan Wledic. gwr ievanc clodva6r oed h6n6 ac adas oed ida6 6isga6 coron. a ch6annoc oed ev y dervysc ac ymladau. ac 66yrth a oed ida6 ev a dlyai y goron ac ev a daliod y g6r hynny ac a ladoed y dau vab. ar ail vl6ydyn oi dyrnas y by var6 ev.[597] Ac yn y ol ynte y dayth Maelg6n G6yned a gwr ma6r oed h6nn6 a goresgynnwr ar la6er o vrenhinoed a de6r a chadarn a chroylon oed ev. A ch6bl o gampau da pai namrodasai y bechot Sottmia ac Amorra. Ac am hyny ev a vy gas gan du6. A chyntav brenin ar ol Arthyr

a enilloed ch6ech ynys 6rth ynys Brydain vy ev. Sev oedyn I6erdon. Islont. Orc. Llychlyn. Denmarch. Ac ai duc h6ynt yn drethol dan ynys Brydain. ac yn egl6ys y brodyr y by var6 pan 6elas ev y vall velenn drwy d6ll ar dr6s yr egl6ys.[598]

Ac yny ol ynte y dayth Caredic yn vrenin a h6n6 a gare dervysc r6ng cenedloed ac am hyny y by ev gas gan du6 a chan y Bryttaniait a fan 6yby y Saeson hyny anvon cenadau a oruc ev hyt yn I6erdon at Orm6nt vrenîn yr Affric oed yno yr h6n a dathoed a llynges va6r ganto i 6resgyn I6erdon.[600] Ac 6rth daisiv y Saeson y dayth y Gorm6nt h6n6 yma a thrygain llong ganto yn lla6n o wyr arvoc hyt yn ynys Brydain. ar Bryttaniait ar ran arall ar y gwir dlyed ac yn gristnogion da ac yn dr6c ryngtynt ar Saeson. Ac 6edy dyfot y Gorm6nt h6n yn borth yr Saeson. ymlad a 6naethant a Charedic a chael y vydygoliaeth arno ai yrru ar ffo hyt yn Sysedr.[601] Ac 6edy gorvot or Gorm6nt h6n ar y Bryttaniait Inbert vrenin Frainc a doeth y wrhae yr Gorm6nt h6n er cael y borth y oresgyn Frainc i gan y e6yrth ai gyrrassai ev odiar y wir dlyet y hun. A mynet a orugant y gyt hyt ynghaer Vydau i ymlad ar dinas ac y gaissio Caredic a g6archau y dynesswyr y me6n heb ennill dim eithr colli y gwyr. Ac yna y ca6sant yny gynghor daly adar y to anifer ma6r o nadynt. a llen6i plisg cnau o dan a br6msdan a fyc ac yn agos yr nos r6ymo y plisc wrth y daned h6ynt ai gell6ng i hedec y do y tai yr dinas ac yr dassau yt a g6air. Ac y cynnod y tan yn y plisc gan 6ynt adaned yr adar yny oed y dinas yn boeth erbyn trannoeth. Ac yna y dayth Caredic allan y roi cat ar vaes y elynion ac ni thygi6ys ida6 namyn fo a oruc tr6y Hafren hyt ar dervynau Cymry. Ac yn diannot llad a llosgi a oruc y Gorm6nt h6n ar Saesson y dinessyd ar cestyll ac heb airiach neb nac ysgolhaic na llyc or Bryttaniait megis na didorai neb y pa le y foai cans ni thyciai ydynt dim o achos hen dra y rieni yn erbyn llyosogr6yd ormessoed genedl yr hai a danvonassai du6 yn dial ar y Bryttaniait.[602] Ac nit ryfed genedl dryain ynys Brydain ych darest6ng ch6i velly cans cyn hyn ych hen daidiau ch6i a darostyngassai bobloed eraill yn oessoed. ac yn a6r ydychwi yn ymhoelyt yn ch6er6 hyt na ell6ch amddiffin ych g6lat ych hun o la6 estron genedl. dryain ynys Brydain cymer6ch ch6i benyt megis y haedassoch a chydnabyd6ch air du6 nyr efengil. pob tyrnas a rennir ac a 6ahenir yndi y hun yny syrthio y tai ar y gilyd. Ac velly anundeb y Bryttaniait ai cynghorvynt a distry6is yr ynys hon. ac am hyny y mae y peganait croylon yn darest6ng ettifedion yr ynys hon. Ac velly 6edy darffo yr peganiait y hanraithia6 hi a llosgi or mor y gilyd. cans ev a roes Caredic holl Loegr yr Saeson. Ac yna y by dir y 6edillion y genedl dryain drigia6 yn ymylay yr ynys ty a Cherni6 ac yr lle a el6ir Cymry a godev mynych gyrchau gan y gelynion. A fan 6elas Teon archesgob Llyndain. ac archesgob Caerefroc yr egl6yssau 6edy y distry6o. yna y cymerth yr esgob hyny yr holl grairiau ac esgyrn ysaint a fo ac h6ynt hyt y lle anialav yn yr Yrri rac ofn yr ysgymyn bobl hyny cael h6ynt. a lla6er o nadynt aeth hyt yn Llyda6. canyt oed yn un or d6y esgobaeth un egl6ys heb distry6o o peganait Saeson a llad y maibion llen yn ll6yr. Ac velly dros serten ma6r o amser y colles y Bryttaniait goron y dyrnas ai harglwydiaeth. a chida hyny y ran a vyssai yn y lla6 or wlat hono. ac nit dan un brenin yd oedynt yn daly eithyr dan dri a mynych ryfel arnynt. ac er hyny ni chafas y Saesson goron y dyrnas a mynych ryfel a vydai ryngtynt y hun ac ar Bryttaniait hefyt. Ac yna y dayth esgob o Ryfain bregethu yr Saesson hyt yr ynys hon cans daillion oedynt o fyd Grist. cans ev a daroed ydynt distry6 fyd Grist yn ll6yr oi plith. Ac er hyny ydoed y Bryttaniait yn cynal fyd Grist yn g6bl yny mysc er yn oes Eleuteriws esgob Ryfain y gwr cyntav a danvones fyd Grist yr ynys hon.[607] Pregethu yr Saesson a oruc a m6y o la6er ai gwat6arai noc a gredai ida6. ac y dayth ev ty a mynyd y Saint ac anifer ma6r yn y ganlyn. Ac yna me6n pant ma6r y by eissiau dwr arnynt. ac yno y gwediod ev ar yr argl6yd am d6r. Ac a dayth angel atta6 ac a herchis ido na fetryse dim oi arvaeth cans du6 a roessai ida6 bob peth cyfia6n ac yno y tardod fynnon or dayar megis y cai ba6b digon o d6r ac y by hoff gan Awstin hyny. A dyfot a oruc ragdo ty a Chaint. ac yno y pregethod yny dayth y brenin y gredy y Grist ai holl aniferoed. Ac odyno ydaeth ev hyt yn rer riw a thra vy ev yn pregethu yno vo daroed g6nio amrafaelion o losgyrnau anifailiait 6rth y esgob6isc ev er gwatt6ar arno. Ac yna y g6ediod ynte p6y bynnac a delai ymaes or drev y vot yn llosgyrnoc. Ac odyno ydaeth hyt yn Llyndain. ac ymofyn a oruc ev yno am yr archescoptai. ar maibion llen a daroed y Saesson y difa. Ac y cly6as ev vot archesgopty Caerllion a saith

esgob dana6 yn g6ssnaethu yn grefydys a manachlogyd hefyt a ch6efent d6yfol yndynt yn g6snaethu du6 ar saint. Ac ymlith yr hai hyny ydoed vanachlog Vangor vawr y Maelor Saesnec ac yndi heb rifo na friorait na s6ydogion un cant ar hygaint o vynaich ar haini oll yn ymborthi ar lafyr y dwyla6. Ac abat y vanachloc hono a elwit Dyna6t a h6n6 a 6ydiat m6y o gelvydyt no neb yn y oes ev. A fan 6yby A6stin hyny lla6en vy ganto. ac anvon a oruc ev att Dyna6t ac erchi ido dyfot y bregethu yr Saeson y gaissio y d6yn y gret sev y danvones Dyna6t att A6stin y vanegi ida6 nat oed dayl6ng ganto ev bregethu yr bobl groylon hyn a dathoed o all6lat tr6y y t6yll ai brat a llad o nadynt yn rieni ni ai traissio oi g6ir dlyed. ac ni ferthyn y ni na fregethu nac yfydhau ydynt ac y neb or ynys onit y archesgob Caerllion cans h6n6 ysyd brimas a fennav yn ynys Brydain.[609] Ac yna pan wyby Edelflet vrenin Caint hyn anvon a oruc ynte att Edelflet arall vrenin y gogled ac att y genifer penadyr ac ocd or Saeson y erchi ydynt yn diannot lydia6 am ben Dyna6t ai vanachloc y dial arno y anfyda6t ac yna ymgynullod y Saeson gymaint ac oed yn ynys Brydain a dyfot hyt ynghaer Llion sev ydoed yn Vroch6el Esgithroc yn bennadyr ar y Cymry a chida hynny ydoed yno anifer ma6r o grefydwyr o bob manachloc o ran y Brytaniait ac yn bennav o Vangor vawr a brwydro ar Saeson a orugant ac yna fo o Vroch6ael hyt y Mangor a dyfynnu atto g6bl or Bryttaniait. a fan 6elas Edelflet yno y sa6l grefydwyr ac adnabot y bydai ladva va6r oi plegit y peris ev lad y Mangor dau cant a mil o grefydwyr.[611] Sev y dayth o dy6sogion Cymry yn borth y Vroch6el hyt y Mangor nit amgen Bledric ty6ssoc Cerni6. a Mredyd vrenin Dyfet. a Chanvan vrenin G6yned. Ac yna y by ymlad croylon ryngtynt ar Saeson a llad lla6er o bob ty. ac nydi6ed y gorvy y Bryttaniait. a brathu Edelflet ai gymell y fo ac a diengis ar Saeson gidac ev. Sev rifedi a las or Saeson yna ch6egwyr a thrygain a dengmil.[612] Ac o barth y Cymry y collet Cledric ty6soc Cerni6 a lla6er gydac ev cans gorau un gwr a ged6is yr ymlad vy ev. Ac ymgynylloed y Cymry y gyt ac aethant y gaer Lleon.

Ac yna y ca6sant yny cynghor 6naythyr Cadvan ap Iago yn benav arnynt ac emlit Edelflet ar Saeson a oruc ev yny foassant tr6y hymyr. Ac yna cynyll llu a oruc Edelflet ac ymlad a Chadvan.[613] Ac 6edy dyfot y lluoed yn gyfagos ynghyt y tangnofed6yt ryngtynt. nit amgen no gado Edelflet yn vrenin ty dra6 y hymyr ac y Gadvan ty yma y hymyr a choron Lyndain y Gadvan.[614] ac 6edy ymr6ymo o nadynt ar hyny tr6y 6ystlon. sev y darvy y r6ng Edelflet ai 6raic briot o achos gorderch oed ida6. Ac y deholes Edelflet y wraic briot oi dyrnas ev a hi yn vaichiog. sev y dayth hithau hyt yn llys Cadvan y ervynnait ida6 beri cymot idi. Ac ni wnai Edelffled dim er ervyn Cadvan. Sev y trigiod y wraic yn llys Gadvan nes geni y mab idi. Ar un pryt y ganet mab y wraic Gadvan. Ac en6 mab Gadvan oed Gad6allon. ac en6 mab Edelfflet oed Edwin ai cydvaithrin a wnaethbwyt yn y vyant vaibion ma6r. Ac y hanvonet h6ynt yll-dau at Selyv vrenin Llyda6 y dysgu moessau ydynt. a defodau llys ac arver o vairch ac arvau.[616] A lla6en vy Selyv 6rthynt. A chynydy a 6naethant yna ar gampau da hyt nat oed 6ell neb ymrwydra ac ymladau noc h6ynt.[617] Ac 6edy mar6 Cadvan ac Edelfflet y dayth pob un or maibion yn lle y dat ac ymr6ymo ar gydmaithias a orugant megis y byssai r6ng y tadau. Ac ymhen y d6y vlyned erchi a 6naeth Ed6in genat y Gad6allon y 6naythyr coron ido val y gallai y g6isgo pan 6nelai anrydet yng6ylau y saint ty dra6 y hymyr megis y g6nai defot brenhinoed cyn noc h6ynt. a gossot oetyd a 6naethant ar lan yr avon a el6ir Dylas y dodi gwy doethion y dosparth am y neges. Ac y rodes Cad6allon y ben ar lin Braint ap Nefyn y nai. Sev a oruc Braint hir yna 6ylo yny syrthiod y d6r ar 6yneb Cad6allon yny deffroes ev gan dybiait vot gla6. Ac yna gofyn or brenin y Vraint paham ydoed ev yn 6ylo.[619] heb ynte defnyd 6ylo a dayth yr bryttaniait o hedi6 allan. can rodaist yr h6nn oed o ragor dailyngdot ytti ac yth genedl yr h6n oed yrdas y6ch er yn oes Maelg6n G6yned hyt hedi6 yn y roi yr Saeson t6yllwyr bradwyr peganiait anfydla6n 6naythyr brenin o hanynt y hun. ac yna h6ynt amgynyllant ynghyt ac a oresgynant g6bl o ynys Brydain oi t6yll ai hystry6. Ac am hyny ia6nach oed y ti y gest6ng h6ynt noi cynydy. paham na da6 cov y ti argl6yd am a 6naethant h6y a G6rthayrn y gwr ai cynhwyssod h6ynt gyntav gydac ev yn lle gwyr cy6ir. Ac h6ynt a dalassant ida6 dr6c dros da. Ac 6edy hyny y g6naethant h6y vrat Emrys Wledic ai 6en6yno ev ac Ythr ben dragwn hefyt. Ac 6edy hyny y torassant y cret a g6rhau y Vedrot yn erbyn Arthyr. ac yn di6ethav y dyfynassant Gorm6nt vrenin y

oresgyn cyfoeth Caredic ai deol oi vrenhiniaeth y 6r d6ydys.[620] ac 6edy tervyny o Vraint ymadrod y danvones Cad6allon genadau at Ed6in y vanegi ida6 nat ydoed y gynghor yn cenady ido vot un goron yn ynys Brydain namyn coron Lyndain. Sev a oruc Ed6in dy6edyt y g6nai ev goron er drycet vai gan Gad6allon. A Chad6allon a dy6at os g6nai y parai lad y ben ev dan y goron.[621] ac o hyny allan y by dervyn ryngtynt ac y cynyllod pob un y llu m6yav ac allai a br6ydr va6r a vy ryngtynt. Ac Edwin a orvy a gyrru Cadwallon ar fo hyt yn I6erdon. ac y goresgynod Ed6in dr6y lad a llosgi gwbl o gyfoeth Gad6allon. Ac ynte yn caisio dyfot yr tir a pha le bynnac y caissiai. ev a vydai Ed6in ai lu yny lestair tr6y dysc de6in oed ganto yr h6n a el6it Pelidys. Ac ar esgyll adar ar ser y de6iniai ev bob peth yr brenin Sais. A fan 6elas Cad6allon hyny annobaithio yn va6r a oruc. gan dybiait nat enillai byth y gyfoeth drychefn. Sev y dayth y g6yna6 att Seliv vrenin Llyda6 ac ervyn ida6 nerth a chyngor y gaissia6 y gyfoeth. Ac val ydoed ev ai lynges yn h6ylia6 ty a Llyda6 y dayth g6ynt g6rth6yneb ida6 a g6asgaru pob llong odi6rth y gilyd. ac yna y clefychod Cas6allon o orthr6m haint hyt na allai gymryt na b6yt na diot dri di6arnot a thair nos un ty ar pedwryd dyd y codes Cas6allon yn iach y vynyd.[623] a phan ga6sant y g6ynt gyntav h6ylia6 a 6naethant ty a Llyda6. A lla6en vy Selyv 6rthynt. ac addo porth y Gadwallon a oruc yn dirion a thost vy ganto ally o estron genedl y gorthrymu mor wrad6ydys a hyny a ryfedy a oruc lesget gwyr ynys Brydain yn erbyn y Saeson a fob ynys yny gwrthlad namyn yn twy. cans er pan dayth Maxen Wledic a Chynan Mairiadoc a dlyedogion ynys Brydain gyntav y Lydaw ac ni by neb yno o hyny hyt hediw a allai gynal braint ynys Brydain. ac am hyny drwc y6 genyfi na allav i ymdial ar Saeson. A phan darvy y Selyv dervyny ymadrod cywilydio yn va6r a oruc Cadwallon a diolch y Selyv y dirionwch wrtho a dy6edyt val hyn Arglwyd nafit ryfed genyt vot yn llesc y bobloed a dewit yn ynys Brydain. ac ni adewit yno un gwr bonhedic na dayth yma gida Chynan Mairiadoc. A fan aeth mediant yr ynys yn lla6 anlyedogion llesc diwybot ni fedrassant nai chad6 hi nai chynnal. namym ymrodi y ormod bwyt a diot a godineb a balched megis y dywat Gildas mae arver o bechodau a darest6ng y bobloed yny wneler ia6n am danynt ac nafynnant hwy dim gan vedic yr holl wirioned ac am hyny Argl6yd nit ryfed vot yn gas gan duw y rai hyny. ac am hyny y mae duw yn roi estron genedl yn bennav arnynt ac yn y gost6ng y dial y pechodau. Ac am hyny Arglwyd y daythym i yma ymgystl6ng carenyd a thi cans Maelgwn Gwyned a vy y ped6ryd brenin wedy Arthyr ar g6bl o ynys Brydain. a dau vab a vy ida6 Einiona Run. A mab y Run oed Veli. a mab y Veli oed Iago. a mab y Iago oed Gadvan vynhat inau. Run 6edy mar6 Einion y vrawt ai deol or Saeson a roes y verch yn briot y Howel Vychan ap Ho. ap Emyr Llyda6 y g6r a vy gidac Arthyr yn goresgyn lla6er o 6ladoed. Ac y Ho Vychan or verch hon y by vab a el6it Alan a mab yr Alan h6n6 oed dy dat tithau a g6r cadarn grymys oed h6n6. Ac yn Llyda6 y trigiod Cadwallon y gayav hyny ac y cafas yn y gynghor ell6ng Braint hir i ynys Brydain ac y ch6edleya am Belitys de6in y brenin Sais. Ac yna y dayth Braint y ynys Brydain yn rith cerded6r a bagl hayarn yny la6 ac y dayth ev hyt ynghaer Efroc lle doed llys Edwin. Ac val ydoed Braint yno ymlith yr hai tlodion. Sev y g6elai ev y ch6aer a llester yn y llaw yn mynet y gyrchu d6r y vrenhines ymolchi ac y manag6ys y vor6yn y Vraint ansa6d y llys a dangos y de6in ida6 a fan dayth y de6in y rannu cardodau ymlith y bobl dlodion y brathod Braint ev ar vagl hayarn tr6ydo yny dyg6ydod ev yn var6 yr lla6r a ni 6yby6yt p6y ai llas ev. Ac 6edy hyny ydaeth ev hyt ynghaer Exon a dyfynu atto la6er or Bryttaniait a chadarnhae y dinas ar gaer a oruc a manegi y ba6b darvot ido lad y de6in. Ac anvon y ch6edl hyny a oruc ev y Gad6allon a erchi ido dyfot i ynys Brydain yn gyntav a gallai ac ynte barai dyfynu c6bl or Bryttaniait yn y erbyn. a fan gigle Bainda ty6ssoc y Saesson hyny dyfot a llu ma6r a oruc ev y ymlad a chaer Exon. A fan gigle Gad6allon hyny dyfot a oruc i ynys Brydain a dengmil o varchogion yn borth ida6 y gan Selyv vrenin Llyda6 ac ni orf6yssod yny dayth hyt ynghaer Exon. Ac yno bydina6 y lu a oruc yn bedair bydin a chyrchu y Saesson a llad lla6er o nadynt a daly Painda a rac y lad y g6rhaod Painda y Gad6allon a mynet gydac ev i ymlad ar Saeson a roi g6ystlon a oruc ar vot yn gy6yr yr brenin. Ac yna ydaeth Cad6allon tr6y hymyr am ben Ed6in vrenin. A dyfot a oruc ynte a llu or Saeson yn erbyn Cad6allon ac yn y lle y llas Ed6in a Gorblot vrenin Orc ai holl luoed. Ac wedy

gorvot o Gad6allon dechrau a oruc dileu y Saeson ai distry6 dr6y lad a llosgi a llad y Saessnesau a thynny y baichogi oi crothau y gaissio difa y Saeson o ynys Brydain. Ac yna y llas Offric vrenin ai dau nai a Byanda vrenin Ysgottlont a dathoed yn borth i Offric ai bobl oll a las. Ac yny le ynte y dayth Oswall yn vrenin a Chad6allon ai hamlidiod ev o le i le. ac y foes Oswallt o ve6n myr maen a 6nathoed Seferys amhera6dr Ryfain r6ng Daifr a Brynaich. Ac y danvones Cad6allon Baynda ar ran v6yav or llu y emlit ef. ai gylchyny a oruc Paynda ny lle a el6ir maes nefa6l. Sev a oruc Oswallt drychav del6 y groc a dy6edyt wrth y gydmaithion dygwyd6n ar yn gliniau on ll6yr e6llys a gwedi6n du6 holl gyfoetha6c yn rydhau ni y gan y ty6ssoc croylon Paynda. cans du6 a 6yr mae caissio rydhau yn cenedl ydym ni. a thrannoeth y cyrchod Os6allt y elynion gan ymdiret y du6 a gorvot a oruc ai ordi6es yn Vyrnwy ac yna y lladod Paynda Os6allt vrenin. Ac 6edy llad Os6allt y dayth Os6yt Ael6ynn y vra6t ynte yn vrenin yn y le. A chynyll s6llt a oruc ai hanvon y Gad6allon achos ev oed oruchel vrenin ar g6bl or ynys a g6rhau a oruc Os6yt ida6 ev. Ac yna y codes y dau nai vaibion y vra6t y ryfely yn erbyn Os6yt. Ac 6edy na thyciod ydynt cymodi ac ef a 6naethant. ac at Baynda brenin y mars ydaeth Os6yt y ervynait nerth ganto y ryfely ar Gad6allon. Ac y dy6at Paynda na lefassai ev dorri ar brenin tra vai vy6 oi 6rogaeth heb y genat. Ar sulgwyn rac 6yneb daly y lys a oruc Cad6allon yn Llyndain a ch6bl o dywssogion Cymry a Saesson a doethant yno 6rth goron Cad6allon namyn Os6yt Ael6ynn. Ac y gofyn Paynda paham na dathoed Os6yt yno. Am y vot yn glav heb y brenin. nagev os gwir heb y Paynda ev a danvones attai y gaissio gennyv gyttuno ac ev y dial y vra6t arnat ti. Ac am na chittunais ac ev anvon cenadau a oruc y Sermania y 6ahod y Saeson atto y dial y vra6t arnat ti ac arnav innau ac yn ar6yd ar hyny ev a deholes y dau nai y maes or ynys ac ev a gaissiod vy nghittundeb i yn dervyn di ac am hyny y mae ev yn torri hed6ch ynys Brydain. A dyrro di argl6yd genat y mi y lad ev neu ydeol ymaes or ynys. Ac yna ydaeth Cad6allon yny gynghor. Ac y dy6at Mredyd vrenin Dyfet wrth y brenin. nidlit ti baidio ar darpar cyntav nit amgen no dehol c6bl or Saeson or ynys hon. Ac am hyny dyro genat y Baynda vynet i ymlad ac Os6yt megis y llado pob un o nadynt y gilyd. achos na dyly anfydla6n gad6 fyd 6rtho. ac velly y distry6ir h6ynt o g6bl.[642] Ac yna y rodes Cad6allon genat y Baynda ryfely ar Os6yt. Ac y hela6d Paynda ev tr6y hymyr a dechrau llad a llosgi y gyfoeth ev. Ac y cynigiod Os6yt rawnswm ma6r o da y Baynda er cael y hed6ch. Ac nis cymerai ynte namyn ryfely arno. Ac y rodes ar Du6 dervynu ryngtynt. Ac yn y vruydr gyntav y llas Paynda. Ac yna y rodes Cad6allon y vrenhiniaeth ev y Wlvryt ap Paynda. Ac yr aeth h6n6 y ryfely ar Edbart ty6soc y Mars. Ac ny di6et y cymodi a oruc Cad6allon.[645] Ac velly y by Gad6allon yn g6ledychu ynys Brydain ac yn benadyr Cymry a Lloegr 6yth mlyned a daygain yn y syrthiod ev me6n haint a chlevyt ar pymthegvet dyd o vis ragvyr y by var6 ev ac y hira6d y Cymry y gorf ev ac iraidiau gwrthva6r ac ai roesant ev mewn del6 o lattwn a 6naethb6yt trwy gy6reinwaith anifigedic ac a roesant y del6 hono ar varch o latt6n y6ch ben porth Llyndain i rythro ar y Saeson. Ac yn y porth h6n6 y g6naethb6yt egl6ys ai chysegry hi yn en6 Du6 a Marthin ac yno y cenit yfferenau rac enait Cad6allon y g6r a droganod Merdin yn varcha6c efyda6l.[461]

Ac ni ol ynte y dayth Cyd6aladr vendigait y vab yn vrenin. Oet Crist yna.[647] Ac yna y by Gyd6aladr yn dangnefedys yn cynal coron y dyrnas ai lly6odraeth un vl6ydin ar dec ac yna y clefychod Cyd6aladr o hir nychdot. Ac i tyfod tervysc r6ng y Cymry y hunain. cans mam Gyd6aladr oed ch6aer un dat a faynda ai mam hithau oed 6raic vonhedic o dlyedogion Erging ac Eyas cans pan gymodes Cad6allon a Faynda y cymer ef y 6raic hono yn briot yr hon oed vam Gyd6aladr.[648] Ac yn y tervys hyny y dayth mall a ne6yn ar y Bryttaniait yn dial gan du6 am y pechodau megis na chefit dros 6yneb ynys Brydain un tamait bara namyn cic hely ac ni allai yr hai by6 gladdy yr hai mair6 rac ne6yn ar hai a ellynt vyned i ynyssoedd eraill h6y aynt gan ddy6edyd g6ir ddu6 ti an roddaist ni yma yn v6yd blaiddau megis defaid ac yna y y peris Cad6aladr barattoi llynges idda6 y hun y vyned ty a Llyda6 gan ddy6edyd g6ai ni y pechadyriaid rac amled yn pechodau dr6y yr hai y codassam ni ddu6 cans ni a ga6ssam oed y baidia6 ac ym 6nayth-yr a du6 ac nis gwnaethom ac am hyny y mae Duw yn dehol ninnau on g6ir ddlyed canu all6ys na gwyr Ryfain na neb yn g6asgaru ni val hynn namyn dn6 y hun.[649] Ac yna yddaeth Cyd6aladr dan 6ylo ty ac

att Alan vrenin Llyda6 a lla6en vyr brenin 6rtho.[650] ac ni adewid yn ynys Brydain r6ng ne6yn a ball ond yr hai athoedd yr yr diffaith y gaissio by6 ar gic hely ac un vl6yddyn ar dec y parha6ys y vall hono yn ynys Brydain. Ac yna g6eddillion y Saesson a danvones hyd yn Sermania y vanegi vod ynys Brydain yn 6ac ac erchi yddynt y chymryt hi yn rad ydynt y hun.[651] Sev a oruc y bobl hyny cynyll anvad rifedi o wyr a gwraged a dyfot yr gogled yr tir a chyfaneddy y g6ladoed o Lychlyn hyd yngherni6 achos nat oed o Vryttaniait ai llyddiai ac o hyny allan y colles y Bryttaniait y llywodraeth ar ynys Brydain.[652] Ac ymhen ysbaid g6edy hyny y herchis Cyd6aladr nerth y Alan vrenin Llyda6 y dyfod y oresgyn ynys Brydain ar y peganiaid Saeson oed 6edy y goresgyn. Ac yna y dayth angel att Gyd6aladr ac a erchis ido nad elai y ynys Brydain canu mynnai Du6 vod y Bryttaniaid yno yny delai yr amsser a droganoed Merdin Emrys gair bron G6rtheyrn ac y herchis yr angel y Gyd6aladr vyned y Ryfain y benydio y gorf ac ev a gyfrif6yd yno ymlith yr hai g6yn-vydedic ac y dy6ad yr angel 6rtho mae dr6y y obr6yu ev ai 6aithredoed da y caif y Cymry ly6odraeth ynys Brydain yr ail-6aith pan vai gyfla6n yr amser tynghed-venna6l gan du6 ac ni byd hyny heb yr angel yny del dy esgyrn di o Ryfain i ynys Brydain a hyny a geffir pan dangoser esgyrn y saint oll a gydi6yd gynt yn Ryfain rac ofn y Sarssiniait a fan gafer hyny y cayf y Cymry y mediant ai hargl6ydiaeth o g6bl ar ynys Brydain.[653] Ac yna y dayth Cyd6aladr at Alan vrenin Llyda6 a manegi ida6 pob peth. ac yna y cymerth Alan holl lyvrau Merddin Emrys a chanyau Sibli y edrych oeddynt y gairiau yr angel. a fan gafas yn cy6rd da vy ganto ac annoc y y Gyd6alad vyned y Ryfain a oruc ev. Ac yna Cyd6alad a danvones Ivor y vab ac Ynyr y nai y gaissio cad6 ynys Brydain o ia6n a dlyed cyfia6n rac diflannu cenedl Gymry.[654] Ac yna y g6rthodes Cyd6aladr bob ry6 beth byda6l o gariad du6 ac yr aeth yr Ryfain ac y cymerth y benyd. Ar dayddegved dyd o vis Ragvyr y by var6 ac yr aeth yn enait yr nefoed yr 6ythved vl6yddyn a ffed6ar ygain a ch6e-chant 6edy geni Crist. Ac yna cynyll llu ma6r a oruc Ifor ap Cyd6aladr ac Ynyr y nai a dyfod i ynys Brydain a ryfely ar y Saesson 6yth mlyned ar hugain ac ni thyciod ydynt cans y dymestl hono oed 6edy llad y Cymry tryain hyd na ellynt 6rthladd yr estron genedl oddi6rthynt. Ac o hyny allan ni el6id hwynt yn Vryttaniait namyn yn Gymry. Ac o hyny allan y g6naeth y Saesson yn gall cad6 cittundeb ryngtynt y hun ac adailiad dinessyd a chestyll ac velly y b6rassant argl6ydiaeth y Bryttaniait odi6rthynt ac 6ynt y hun yn medy ar holl Loegr dan Edelstan y gwr cyntav or Saesson a 6isgod goron y dyrnas. Ac o hyny allan y colles pria6d genedl yr ynys y hen6 ac ni allassant y gael o hyny allan ond yn 6astad diodev caethi6ed y Saesson arnynt aithr y ty6yssogion a vy ar Gymry bob ailwers.

Myfi Gwallter Archiagon Rydychen a droes y llyfr h6nn o Gymraec yn Lladin. Ac yn vy henaint y troes i ef yr ailwaith o ladin ynghymraec.

D.S...Y mae y nodiadau at ba rai y mae'r ffigyrau yn y Brut hwn yn cyfeirio i'w cael yn niwedd Brut G. ab Arthur.

BRUT G. AB ARTHUR.

Eneas Ysgwydwyn g6edy ymlad Tro a dystrywedigaeth y gaer y gyt ac Ascanius y vab ev. yr h6n a anet ydaw o Creusa merch Pryav brenin Tro a deuthant ar longheu[1] † hyt yng6lat yr Eydal : ac ys sev llongeu a kavas yr a athoed kan Alexander Parys y Roec o eyryv dwy ar ugaint. Ag ys ev eyryv o dynion a doeth gyt agev 6ythmyl ar ugaint yr r6ng g6yr a g6raged a hen a ieuanc. A g6edy eu dyvot hyt yg gwlat yr Eydal. Latinus brenin yr Eydal ae harvolles wynt yn anrydedus.[2] Ac wedy hynny Twrn brenyn Rwytyl a kyghorvynnws urthau ac a ymladus ag ef. Ac wedy ymlat o nadunt a llat Twrn. Eneas a kavas brenhynyaeth yr Eydal a Lavynya merch Latynus. ag o en6 honno y gelwys ev y Kastell Lavynyum. ac Eneas a g6ledychus ar 6lat yr Eydal pedayr blyned. Ac g6edy mar6 Eneas. ev a kymmerth Ascanius y vap ev y Vrenhynyaeth yr hwn a anadoet yda6 yn Tro o Creusa merch Pryav. Ac a dugassey Eneas kanthau hyt yr Eydal. Ac g6edy hynny Ascanyus a ede6ys Lavynyum y dinas rywnathoed Eneas y tat oy lysvam. Ac a edeil6s ynteu y dinas g6yn ar Avon Tyberym yr hon a el6yr Ruvein yr auron. Ac a duc d6y6eu y tat kanthau hyt y dinas newyd ry6nathoed ynteu. Ac g6edy hynny y geu d6y6eu hynny eu huneyn a ymch6elassant trachevyn hyt yn Lavynyum. Ar eylweyth Ascanius a duc y geu dwyweu hyt y dinas gwynn. Ac wynteu yr eylweyth ac ymchwelassant hyt yn Lavynyum. Ascanyus agen a vagaud Sylvyus y vrat vraut ynteu y gyt a holl gwared ac Amgeled. Ar Sylvyus hunnu mab oet y Eneas o Lavynya merch Latynus brenyn yr Eydal. Ac gwedy gwledychu o Ascanyus teyr blynet ar dec ar ugeynt. ev a edewys Sylvyus y vrawt yn trevtadauc yn y ol gwedy ev. Ar Sylvyus hunnu a ymrodes y letrat serch godinep. ac a vechyoges nyth y Lavynya.[3] Ac gwedy Klybot o Ascanyus hynny ev a orchymynus oy dewynyon ev gwybot pwy a veychogassey y vorwyn honno a pha ryw etyved a vydey o honey.[4] Ac gwedy gwybot dyheurwyd o nadunt. wynt a dywedassant y bot yn veychyauc hy o vap a ladey y vam ae tat. A gwedy darfei ydau cruydrau llawer o wladoet yn alldudet. or dywed ev a deuey ar vlaenwet gorwchaf Anrydet. Ac ny thwyllus eu dewyndabaeth wynt.[5] Kanys pan doeth oet escor oy vam y bu varw hy ar y thevytle ac gwedy hynny y map a rodet arvaeth ac a elwyt Brutus.[6] Ac or diwet gwedy bot y gwas yn pymthec mlwyd ac y gyt ae tat yn hely ev a ladawt y tat o ergyt anodeu. Kanys pan ydoedynt y gweyssyon yn trossy y Keyrw yn eu herbyn Brutus a ellyngus Saeth or odeu un or keirw ac o honno y gwant y tat a dan y vron.[7] Ac gwedy marw y tat gwyr y kyvoeth a dyhollassant Brutus kanyt oet teilwng kanthunt gwledychu arnadunt gwr ar rywneley kyvlavaneu mor dybryt ar rey rywnaethoet ynteu.[8] Ac gwed alldudokau Brutus oe wlat ef a kerdws racdau hyt yg gwlat Roec. Ac yno y kavas gwelygort Helen vap Pryaf yn arweyn keythywet adan Arglwydyaeth Pandrassus brenyn Groec. Ar kenetyl honno Pyrr vab Achel gwedy dystryw Tro ae dugassey kanthau ygkeythywed wrth dyal agheu y tat arnadunt.[9] Ac gwedy atnabot o Vrutus y kytkenetyl ev a trygwys y gyt ag wynt. A chynydu a oruc ar voliant a chlot a deured a mylwriaeth. hyt pan oed kymeredyc a charedyc y gan y brenhyned ar towyssogion ym blaen holl iewenctyt yt hanoet o honey. Kanys doeth oet ym plyth o doethyon. Dewr a glew ym plyth yr ymladwyr. A pha beth bynnac nac eur nag ariant ae da arall a gasey neu a damwenyey ydau. hynny yn hollaul a wascarey ac ar rodey oy kytemdeythyon yn hael.[10] Ac gwedy mynet y klot wrth hynny tros y gwladoet. dechreu a gwnaethant gwyr Tro ymkynnullau attau ac erchy ydau ynteu bot yn tywyssawc arnadunt. ac eu rydhau o keythywet gwyr Groec.[11] Ac wynt a kedernheynt y gallon ef hoey yn yscavyn hynny. kanys kyn amlet oed eu heyryf ac yd oedynt seyth myl o wyr ymlad. heb eu

† Y mae y nodiadau at ba rai y mae'r ffigyrau yn y Brut hwn yn cyfeirio i'w cael yn ei ddiwedd.

gwraged ac eu meybyon. Ac y gyt a hynny hevyt yd oed gwas yeuanc bonedyc o Roec yr hwn a elwyt Assaracus a hunnu a oed yn kannwrthwyau eu pleyt hwynt hevyt. kanys mam y gwas hwnnw a hanoed o kenetyl Tro. Ac wrth hynny ymdyryat yn vawr a wnaey yndynt hyt pan bey trwy eu nerth ynteu y galley ynteu gwrthwynebu y Wyr Groec. Kanys brawt ydau a oed yn gwaravun ydau try chastell a rodassey y tat ydau pan vuassey varw.[12] Ae vrawt ynteu oed yn keissyau dwyn yr rey hynny y kanthau kanys o karat wreyc yd hanoed ef. Ac gwelet o Brutus amylder o nyver a chestyll Assaracus yn agoret ydau haus vu kanthau ef darestwng y eu harch wynteu.[13]

Ac gwedy y ardyrchavael ef yn tywyssawc galw a oruc attau y Trovanwyssyon pobloed o pob lle a chadarnhau cestyll Assaracus a wnaeth o wyr ac arveu a bwyt. Ac ynteu ac Assaracus y gyt ac eu holl nyver y am hynny o wyr a gwraged a kyrchassant y koedyd ar dyffeythwch ac o dyna yd anvones ef llythyr at Pandrasus brenyn Groec ar amadrawd hwn yndunt.[14]

Brutus te6yssauc g6edyllon[15] kenedyl Tro yn anvon annerch y Pandrasus brenyn Groec. Kanys antheil6ng ac an6edus oed yglur ettyved Dardan eu traethu yth kyvoeth di yn amgen[16] noc y dyley eglurder eu boned 6ynt.[17] 6rth hynny yr aeth 6yntеu yr koedydd ac yr dyffaeth6ch. Kanys dewissach kanthunt o bwystvyla6l deva6t ymborth ar cyc ac ar lyssyeuoed kan kynhal eu rydyt[18] pellach. noget ymarveru o bob melyster a digriv6ch a fo hwy adan keythy6et.[19] ac os peth h6n6 a goda dy deylycta6t dy ny dyleyr y etmygu idunt uy hynny.[20] Kanys anian pob kaeth y6 ucheneidia6 ar y rydyt ac ymch6elyt ar y hen deylycta6t.[21] Ac 6rth hynny gwna trugared ac 6ynt a chanhyattaa eu rydyt udunt ar dyffeyth6ch ar achubassant gad udunt y presswylya6 neu ynteu kannhyatta 6ynt y wladoed ereyll y gyt ath garyat y keyssya6 dayar a kyvanhedont ac a presswylyont.[22]

Gwedy gwelet ac atnabot o Pandrasus grym a syn6yr y llythyr h6nn6 ryvedu a oruc yn wuy no meynt llavassu or nep ar ry sey yn y keythy6et ef yn kyhyt ac y buessynt wy llavassu anvon yr ry6 orchymyn h6nn6 atta6 ynteu.[23] Ac yn dvannot o kyghor y wyrda kynnulla6 llu a oruc a mynet yn eu hol. Ac gwedy mynet yr dyffeyth y tebygassey ef eu mynet yda6 ac yn kerdet hep y kastell a elwyt Esp ar Tanum. Brutus a theyr myl o wyr ymlad y gyt ac ef yn dyssyvyt ac eu kyrch6s. Kanys pan kygleu ef eu bot yn dyvot hyt nos y dothoed ynteu a hynny o nyver y gyt ac ef yr Castell h6nn6. Ac eu kyrchu a oruc gwyr Tro ac emrodi y wneuthur aerva or Groegwyssion.[24] Ac yn y lle kylya6 a gwnaethant gwyr Groec a gwaskaru a ffo pawb megys y kaffey kyntaf ac eu brenyn yn eu blaen. A chyrchu a orugant yr avon a elwyt Akalon ag yn bryssya6 tros honno lla6er o nadunt a vodassont. kanys Brutus ae nyver oed yn eu kymell. ac wrth hynny ran o nadunt a ledyt ar y tyr sych. ar ran arall kymellyt y eu body. Ac y velly deudyblyc agheu a ymdangossey udunt.[25] Ac g6edy g6elet o Antigonus bra6t Pandrasus yr aerva honno. Mwy no dyrva6r dolur a kymyrth ynda6 or acha6s honno. a gal6 y ketymdeythyon atta6 ac ymvydyna6 ac ymchwelyt a chyrchu y Trovan6ssyon o wnaeth. Kanys gwell oed kantha6 y lad yn gwrthwynebu ac yn ymlad. nocyt y vody yn llycha6l tonneu yn warad6ydus.[26] Ac wrth hynny otew vydyn. o kytymdeithyon yn 6ra6l kan aunoc yr rey hynny oe holl nerth treygla6 agheua6l dyrnodyeu ac ergydyeu a oruc. ac ny dygrynnoes hynny hagen namyn ac ychydyg ae dym. kanys y Trovanwyssyon a oedynt gwyskedyc o arveu. Ar rey ereyll yn noe hyon. Ac wrth hynny gle6ach y gwneynt y truanhaf aerva o nadunt hep orffo6ys.[27]

Gwedy caffael o Brutus y budugolyaeth kadarhau y kestyll a oruc o hwechant marcha6c. Ac g6edy yd aet yntheu yr dyffeyth6ch yn lle yd oedynt y anhedeu yn eu haros.[28] Ar nos honno Pandrasus trwy dyrva6r drystyt ac goveylyeint o acha6s y ffoedygaeth e hunan a dalyedygaeth y vra6t. kynnulla6 y waskaredyg l6 a wnaeth y gyt. a phan doeth y dyd drannoeth mynet a oruc ygkylch y kastell. Ac eyste wrtha6. kanys ynda6 y tebygey ef bot Brutus ae vra6t ynteu ygharchar gantha6.[29] ac g6edy dyvot o hona6 yn kyvagos yr muroed. rannu y lu a oruc yn vydynoed ac yn torvoed yn y kylch a gorchymyn y pa6b o nadunt a oruc lludya6 ffyrd yr g6archaedygyon y dyvot allan. ac ereyll y ludyas d6fyr ydunt. ac ereyll y ymlad ac 6ynt trwy amravael peyryanneu y geyssya6 destry6 y kastell.[30] a pha6b o nadunt yn her6yd y gellynt a wnaethant yr hyn a archassey y brenyn udunt yn creulonhaf ag y gellynt. Ar rey gle6haf ar de6rhaf pan delhey y nos a kymerynt arnadunt p6ys yr ymlad a gadu yr rey a ymladey y dyd y nos y orffo6ys ac y ell6ng y lludet y ar nadunt.[31]

Ar g6yr o fe6n y muroed ar kastell hagen nyt oedynt segur 6ynteu namyn tr6y pob amravalyon kelvydodeu a pheyryanheu yg g6rth6ynep y eu peyryanheu 6ynteu yn gwrth6ynebu udunt. Ac yn 6ra6l ymlad ac 6ynt. g6ers yn tavlu a magneleu. g6ers arall yn b6r6 tan g6yllt. g6ers arall yn saethu ac unvryt yn g6rth6ynebu udunt. Ac g6edy bot yn parvant peyryant y cladu y mur a d6fyr br6t ac a than g6yllt 6ynt ac llosgasant ac a kymhellasant y gwyr y kylya6 tracheuyn.[32] Ac or dy6ed eyssyoes o peunydya6l lafur ac eissyen bwyt yn eu kody h6ynt a anvonassant eu kennat hyt at Brutus y erchy nerth a chanurthwy y kantha6 kanys ovyn oed arnadunt eu gwanhau a gorvct arnadunt rody eu kastell.[33] Ac wrth hynny goval a kymyrth Brutus ynda6 kan ny wydyat pa wed y galley ynteu rydhau y sa6l varchogyon honno kan nyt oed kantha6 o nyver megys y galley rody kat ar vaes yr Groeg6ssyon. Ac eyssyoes arveru a oruc o gyghor kall doeth. ag ys ef oed h6nn6 dwyn kyrch nos am eu pen. a chan nyt oed fford y galley ynteu ey len6y hynny heb kanh6rth6y un o wyr Groec ef a kymyrth atta6 Anacletus kytymeith Antigonus. A noethy y kledyf a oruc a dywedyt 6rtha6 yn y wed hon.[34] Ony wney di yr hyn a orchmynnaf y ty ar kledyf h6nn y lladaf y dy ben di a phen Antigonus dy kytymdeyth. Ac y sef y6 hynny. hono y darpereys y d6yn kyrch yn dyrybud am pen g6yr Groec. Ac any ellyr hynny heb geyssya6 twylla6 y gwylwyr ar gwersylleu yn kyntaf. a chanys yn y rhey hynny yd oed ymch6elyt yr arveu yn kyntaf. 6rth hynny y mynnaf ynneu tr6y dy gallder dy ath synh6yr eu t6ylla6 6ynt hyt na bo dyogelach y my gwedy hynny kyrchu am pen y Groecweyssyon ereyll.[35] Ac 6rth hynny yn gall kymer dytheu arnat pwys y neges hon ac am pryt kyntun or nos hon dos ragot hyt ar y gwylwyr ac yn gall trwy ystry6 dy amadrodyon ty twyll h6ynt a dywot rydyvot o honot ty ac Antigonus om karchar y ar rydwyn o honot y velly hyt me6n glyn dyrys ai ry ada6 yno hep allu rac pwys yr heyrn y dwyn a uey pellach namyn y ada6 yno yn llechu ymplyth dreyn a myeri a deryss6ch.[36] Ac g6edy hynny dwg dythau 6ynteu hyt y glyn h6nn megys y rydhau Antigonus. Megys y kaffwyf ynneu 6ynt 6rth vy ewyllys.[37]

Ac g6edy g6elet Anacletus y kledyf noeth a geyryeu y tewissauc yn gokyvada6 y angheu. yn y lle uvudhau a oruc rac ovyn a thebygu a oruc e gwnaey pob peth nor archey kan kaffael o hona6 ynteu y eneyt ef ac Antygonus. Ac gwedy darvot hynny kan y kadarnhau yn yr amser. yd erchys Brutus yda6 y kerdus ynteu parth ar e lw. Ac yn y lle ynachaf y gwylwyr or gwersylleu yn y achub ac yn y daly ac yn govyn yda6 pa kerdet oed arna6. Ac yn govyn yda6 ae yr bredychu ed oed yn dyvot. Ac yn y lle megys kan dyrva6r lewenyd y dywa6t. yn kyvlym hep ev do6ch y kyt a my y kyrchw Antygonus ar redygum y o karchar Brutus. Ac a adeweys me6n dyrryse yn llechu hep allu y dwyn a vey pellach rac pwys yr heyern hyt yn y kaff6n kymmorth. Ac vel yd oedynt ynn amheu a dyuedey ynachaf un yn dyvot ac yn y atnabot. ac yn y lle kerdet gyt ac ef hep pedrus a wnaethant. ac gal6 pa6b or gwylwyr ar gwersylleu ereyll y gyt ac 6ynt hyt y koet y dywedassey ef ada6 Antygonus yn llechw.[38] ac gwedy eu dyvot hyt yno kyvodi a oruc Brutus ae kytymdeythyon y gyt ac ef yn arva6cac eu daly yn kwbyl h6ynt ac eu llad hep annot. Ac odyna kyrchu racdu ac am benn brenyn Groec ae lu. Ac g6edy eu dyvot hyt y gyt ac wynt rannu y kytymdeythyon a oruc yn teyr bydyn ac gorchymyn udunt mynet pa6b yn tawel yn kymhen am pen y pebylleu ar llwesteu. ac na dy6ettey nep un geyr hyt pan klywynt llef korn Brutus yn kyntaf yn ar6yd udunt.[39] Ac yna g6edy dyscu o hona6 ef y pa6b o nadunt pawed y gwnclynt kych6yn a oruc ynteu ac vydyn gyt ac ef hyt pan doeth am pen pebyll e brenyn. a pha6b or bydynoed ereyll a kyrchassant yn eu kyveir megys yd erchessyt udunt. ac arhos er arwyd a wnaethant.[40] a hynny nyt annodes Brutus yr rody udunt. gwedy y dyvot ym pebyll y brenyn. G6edy klybot o pa6b o nadunt y rac dywededyc ar6yd dyspeylya6 eu kledyveu a orugant paub o nadunt. Ac ygyt ar kledyveu noethyon deffroy a orugant yr rhey kyscadur a rody agheua6l dyrnodyeu. a hep nep trugared g6ahanu yr eneydyau ar corfforoed.[41] Ac yn ywed o honno y e kerdynt tr6y y pebylleu ar lluesteu. Ac chwynvan yr rey meyr6 en deffroy yr by6. Ac y velly gwelynt eu gelynion megys bleydyeu ymplyth deveyt. Ac gwedy klybot or kastellwyr yr aerva honno allan y doethant wynteu a deudyplyc aerva a wnaethant. Gwedy kaffael eyssyoes o Brutus pebyll y brenyn megys y dywedassam ny wchot 6rth y kyghor daly y brenin a oruc. kanys medylya6 a wnaeth bot yn wuy lles a kaffey oe daly noc oe lad.[42] E toryf eyssyoes ar vedyn a oed y gyt ac ef ny orphwyssey o wneuthur antrucara6c aerva or Groegwysyon.

Ac gwedy treylya6 o nadunt y nos yn y wed honno y dyd a doeth.[43] A g6edy gwelet o Brutus yr aerva honuo dyrva6r le6enyd a kymyrth. a rannu y pa6b oe wyr espeylyeu yr rey lladedygyon. Ac evelly eu kyvoethogy. Ac odyna mynet a oruc ir kastell ar karcharoryon kantha6 hyt tra yd oedynt y wyr ef yn rannu y da ar golut y rygthunt. Ac g6edy darvot hynny kadarnhau eylweyth y kastell a oruc or bwyt ac o wyr ac arveu. Ac ynteu ae nyver kantha6 a kerdassant parth ar dyffeyth6ch y gyt a llawen budugolyaeth.[44] Ac yna galw atta6 a wnaeth y hynafgwyr ae doethyon a govyn udunt pa beth a gymmerynt y gan Pandrassus. kanys hyt tra vey ef yn eu karchar wynt ac yn eu medyant ef a wnaey pop peth or a erchynt yda6.[45] Ac yna rey a gyghorynt kymryt y kantha6 ran o Roec a presswylla6 yndy. ereyll a vynnynt kymryt y kantha6 eur ac aryant ac gwenith a llongheu a chanhyat y vynet yn rhyd y kantha6 y fford y gweley Dyw udunt kaffael gwlat y presswylynt yndy.[46] Ac gwedy bot yn hyr yn pedrussa6 y velly y kyvodes un o nadunt. ac ys ef y gelwyt h6nn6 Membyr ac erchy gostec a oruc. Ac megys y kygleu pa6b o nadunt yr ymadra6d h6n a dywa6t. A wyrda hep ef bot a pedruss6ch chwy yn yr hyn y syd lessaf ynny. Sef y6 hynny kymryt kanhyat y vynet y ymdeyth. kanys kyt kymeroch trayan Grocc y gan y brenyn y presswyllya6 yndy ymplyth gwyr Groec ny cheff6ch chwy hed6ch yn trgywyda6l yndy or dyd hedy6 allan. kanys y meybyon syd heb eu geny ett6a a goffaant yr aerva hon ac a kyyssyant dyal agheu eu tadeu ac eu hentadeu ar en meybyon nynheu. Ac ar eu wyryon o bob ffordd or ac allont. Ac 6rth hynny kymer6n nynnheu Ygnogen merch y brenyn yn wreyc y en tywyssa6c ny. ac ygyt a hy eur ac aryant. a gwin a gwenyth a llogheu. a phob peth or a vo reyt y en fford ny wrtha6. a chanhyat y vynet y ymdeyth.[47] Ac g6edy dywedwyd o hona6 ef yr amadra6d h6n a llawer hevyt y gyt a hynny dvuna6 a wnaethant pa6b ac ef a dwyn Pandrasus yr lle a wnaethp6yd a mynegy yda6 ony rodey pob peth udunt or a erchynt yda6 wrth eu mynnu y mae or kyntaf agheu y tervynyt y hoedyl ynteu. Ac g6edy y ossot ef mewn gorwchel kadeyr y eyste yn eu perved a dywed6yt wrtha6 hynny. ef a wrthebus udunt kan dywed6yt udunt yr amadra6dh6nn.[48]

Kanys kythraul dwyweu am rodassant my ac Antygonus vem bra6t ac Anacletus yn ych dwyla6 ch6y. ac yn ych karchar. reyt y6 6rth hynny y mynheu ufudhau y wneuthur yr hyn a vynnoch chwytheu. kanys nyt oes dym a vo melyssach y dyn noe vwched na dym a vo dygryvach a chet boet anvod genhyf. eyssyoes dydan y6 kenhyf rody ve merch yr gwas iewanc e syd kemeynt y klot ae volyant a h6nn6 ac wrth henny mi a rodaf ve merch yda6. My a rodaf eur ac aryant. a gwyn a gwenyth a llongheu a phop peth a vo reyt y ech hynt ac ych fford megys y dywettoch. Ac o mynn6ch tryga6 a chyt presswylya6 a my eg gwlat Grocc my a rodaf trayan Groec yw ch6y 6rth presswylya6 yndy en hyd6ch.[49] Ac yn y lle kynnulla6 llongheu o bop porth yn eg Groec a wnaeth.p6yd. ac eu llen6y o bob kyvry6 da or a oed reyt udunt 6rtha6. Ac gwedy bot yn para6t pob peth o hynny mynet yn y llongheu a wnaeth Brutus ae kytemdeythyon y gyt ac ef.[50]

Ac yna g6edy kych6yn ar y mor yd oed Ygnogen yn y k6rr ol yr llong yr r6ng dwyla6 Brutus yn wyla6 ac yn drycyrverthu o acha6s ada6 y gwlat. ae that ae mam. ae brodyr ae chenedyl ac hwynep heb ymchwelut y 6rth y gwlat hyt pan ymgud6ys y gwlat y genthy yg kysca6t y mor. Ac eyssyoes ny pheyd6s hy ae drycyrverth hyt pan dygwyd6s dyrva6r hun yn y phenn.[51] Ac yvelly deudyd a nosweyth ar gwynt yn hyr6yd unya6n yn eu hol yn hwylia6 wynt a dacthaut hyt yn ynys a elwyr Legesty a honno diffeyth oed hep nep yn y chevanhedu.[52] Ac yno yd ellyghus Brutus try chan6r arva6c y edrych ansa6d yr ynys honno. Ac gwedy na welsant nep or dynyadon yny chyvanhedu kyvla6n hagen oed o amravael kenedloed anyveylyeyt ac y ladedigaeth y rey yd ymrodassant ac chandunt y eu llogheu y dugant kymmeynt ac a vynnassant o nadunt.[53] Ac yn yr ynys honno y doethant y hen dinas dyffeyth ac yno yd oed hen temhyl y Dyana yn yr hon yd oed delw y dwy6es ac ymrody gwrtheb a chyvarch y pa6b o pob peth or a vynnynt ydy. Ac or diwed wynt a doethant hyt eu llongheu ac a vanagassant y Brutus ac oy kytemdeythyon yr hyn a rywelsynt.[54] ac annoc a orugant yr tewyssa6c mynet yr temhyl y ovyn yr delw honno pa wlat a pha dayar a kyrchynt y ev pressuylya6.[55] Ac o kyffredyn kyghor y doethyon y kymyrth Brutus Gereyn dewin a deu degwyr or gwyr hynaf y gyt ac ef ac yd aethant yr temhyl a pob kyvreyt kanthunt or a oed reyt y aberthu ac ef.[56] Ac gwedy eu dyvot yno Brutus a dodes koron or gwynvydyg kylch y ar llevoed ef ac o heu kynnevaut teyr kynne a osodasant rac bron dr6s

y themyl. un y Jupiter. ac un y Vercuryus. ac un y Dyana. ac aberth y bob un nadunt ar neylldu.[57] Ac ynteu Brutus a sevys rac bron yr alla6r a llestyryn y la6 yn lla6n o wyn a gwaet ewyc wen. Ae wynep ef ar alla6r y dwy6es. ar amadra6d h6nn a dywa6t.[58] Kyvoetha6c dwy6es y koedyd. ty syd aruthred yr beyd koet. y ty y mae kanhyat y kerdet trwy awyra6l ffyrd ac uffernolyon tey. a threygla6 dayarolyon dylyet. Dywet imi pa dayar a vynnych y phressuylya6 o honof. yn y lle yr anrydedwyf finneu ty o werynya6l chorcu.[59] a gwedy dywedwyd o hona6 ef yr amadra6d h6nn nau weyth ef a dyneua6d y llestreyt h6nn6 y me6n y kynne. ac gwedy hynny gorwed a oruc ar croen yr ewyc wen honno rac bron yr allaur ac yno y kysk6s. Ac yn y tryded a6r or nos pan vyd melyssaf eu hun gan yr rey marwa6l ef a weley y dwy6es yn sefyll rac y vron ac yn dywedwyt wrtha6 val hyn.[60] Breudwyt Brutus.

Brutus adan dygwydedygaeth yr heul tros mor Ffreync y mae ynys yn yr eygya6n a wu kyvanhed gynt gan y kewry. ac yn a6r dyffeyth yw. ac adas yth kenedyl ty. kyrch honno. kanys yno y byd tragywyda6l eystedva y ty ac yth lyn gwedy ty. honno a vyd eyl Tro yth veybyon ty. Ac yno oth lyn y genyr brenhyned yr rey y byd darestyghedyc yr holl dayar y hyt.[61]

Ac gwedy gwelet or tewyssa6c y gweledygaeth honno dyhuna6 a oruc a phedrussa6 pa beth oed hynny ae ffalst vreudwyt ae ynteu y dwy6es yn kyndrycha6l yn manegy yda6 y dayar a kyrchey. Ac or dywed gwedy galw atta6 y kytemdeythyon datkanu udunt a oruc yr hyn rywelsey. A dyrva6r lewenyd a kymerassant yndunt ac a annogassant yda6 yn dyannot kyrchu eu llongheu. a hyt tra gwynt rwyd unya6n yn eu hol keyssya6 y wlat ryvanagadoed udunt wrth y phressuylya6.[62] Ac hep un gohyr at y kytemdeythyon yr llogeu y doethant a dechreu rwyga6 y gorwchel vor trwy yspeyt deg nyeu ar ugeynt. Ac ar hynny o yspeyt y deuthant hyt yr Affryc ac ny wydynt wy pa wlat yd oedynt yn y kyrchw. Ac odiyna y doethant hyt ar alloryeu y Phyllystewyssyon a hyt yn llyn yr helyc. Ac o dy yna yr hwylyassant yr rwng Rwsscat a mynyd Azare.[63] Ac yno y ka6sant ma6r perygyl gan kenedyl pyrate ac gwedy kaffael budugolyaeth buduga6l y nadunt ac eu kyvoethogy o yspeyl ac anreythycu yr rey hynny yd hwylyasant ar hyt avon Malue ac ydoethant hyt y wlat a elwyr Maurytanya.[64] ac yna o eisyeu bwyt yn y llogheu yd aethant ar tyr. ac y bydynasant ac yd anreythyasant y wlat honno or emyl pwy gilyd ydy. Ac gwedy llenwy eu llogheu o nadunt o bob da odyna yd aethant hyt yg kolovneu Erculff.[65] ac yno yd ymdangosasant y morvorynnyon udunt a chylchynu eu llongheu ac gwneuthur dyrva6r o temhestyl a govut udunt hyt pan wu agos udunt a body.[66] Ac gwedy dyanc o henny wynt a doethant hyt ym mor Tyrwys. Ac yna yn ystlys y mor h6nn6 6ynt a kawsant pedeyr gwelygord o alltudyon kenedyl Tro yr rey ryffoasey y gyt ac Antenor pan wu destryw Tro. a Choryneus yn tewysauc arnadunt. Gwr hunaws oed h6nn6 agoreu kyghor6r oed a dewraf a glewhaf or gwyr. Ac o bey ymtara6 neu ymhwrd yg rytha6 ef ac un or kewry yruoy y dewred ef a orvydey arna6 megys kyt bey map vydey.[67] Ac gwedy ymatnabot o nadunt a gwybot eu hanvot o un kenedyl wynt a ymkytemdeythysasant y gyt. ac ef ar pobyl a oed y gyt ac ef. Ac o enw eu tewysauc y gel6yt y kenedyl honno Corneueyt yr hynny hyt hedy6. Ac yna Brutus yn kanhurthwy6r yda6 ym pobl le ac ym pob kyvranc.[68] Ac o dyyna y gyt y doethant hyt yn Angyw a hyt ym porth Lygeyr. ac yno y bwryasant anghoreu allan ac y gorffwyasant yno wythnos ac edrychasant ansa6d y teyrnas honno.[69]

Ac yn yr amser hwnnw yd oed Goffar Ffycty yn vrenyn yn y wlat honno. ac gwedy klybot o hona6 ef rydyskynnu llyghes o estra6n kenedyl ar tervyn y teyrnas ef. Anvon kennadeu a oruc ynteu y syllu ac y wybot pa beth a vynnynt. ae ryvel ae hed6ch.[70] Ar kennadeu hynny a kyrchasant parth at y llogheu. wynt a kyvarvuasant a Choryneus yn holy. Ar kennadeu hynny a ovynnasant yda6 pa kanhyat oed yda6 ef y hely fforest y Brenyn kanys gosodedyc oed o hyn kynneva6t hyt na lavasey nep hep kanhyat hely yn fforest y brenyn na thervysku ar yr anyveylyeyt a vey yndy.[71] Choryneus hagen a wrtheba6d ydunt hyt na cheysyey es kanhyat y gan neb y hely yn y lle bey da kantha6 hely ynda6. Ac un or kennadeu yr hwn a elwyt Ymbert a annela6d y wua ac a wri6s Coryneus a sayth. a gochel e sayth hagen a oruc Coryneus. a chyrchu Ymbert ac a w6a e hun esygau y penn a oruc yn dryllyeu. Ar rey ereyll or kennadeu a ffoasant.[72] ac a vanagasant y eu brenyn agheu kytymdeyth. a thrystau a oruc e brenyn a chynnulla6 llw ma6r wrth dyal agheu y kennat yndunt.[73] Ac ysef a wnaeth Brutus pan kygleu eu bot yn dyvot kadarnhau y llogheu a gosot gwraged ar

meybyon yndunt. Ac ynteu ar holl ymladwyr y gyt ac ef a aethant yn erbyn y llu. Ac gwedy ymkyvarvot ygkyt gyrat ymlad o bob parth.[74] Ac gwedy trewlya6 llawer or dyd yvelly kewylyd vu gan Coryneus hwyret yd oed ef yn kaffael y wudugolyaeth a gwelet y elynion yn kyn glewet ac yd oedynt yn gwrthwyneba udunt a hep rykaffael o wyr Tro y wudugolyaeth.[75] Sef a oruc Coryneus galw y lewder atta6. a chymryt y vydyn ehunan ar y parth dehau ir wr6ydyr a chyrchu y elynyon. Ac ny orffwysey.[76] ef o kywarsanhu yr rey hynny hyt pan aeth trwy'r holl vydynoed ac eu kymmell ar fo yn holla6l. kanys gwedy kolly y kledyf o hona6 y tyghetven a wasanaeth6s bwyall deu fynya6c yda6. a pha beth bynnac na gwr na march a kyvarffey ac ef ar un dyrna6t y gwahaney owarthaf y pen hyt y dayar. Anryved hagen oed gan pa6b or a welhey Coryneus meynt oed ynda6 o nerth ac angerd a chedernyt a dewred a chan eskytweyt a threygla6 y wuyall deuvynya6c honno yn y law ymplith y elynya6l vydynoed y dywedey ef fal hyn. Pa beth a ffowch chwi ofynogyon ergrynnedyg. ymchwel6ch ymch6elwch ac ymled6ch a Choryneus. gwae chwy rac kewylyd y saul vylyoed honno o wyr en ffo rac un gwr. ac or e wed hon y gwatwarey wynt.[78]

Ac ar hyny sef a oruc yarll a elwyt Sywart y gyt a thrychant marcha6c ymchwelyt a chyrchu Coryneus. Ac yssef a oruc Coryneus gochel y dyrna6t adan y daryan a choffau y wuyall ddeufynya6c a oruc a gossot ar warthaf y penfestyn ae holly yn dwyran a oruc yda6 hyt y dayar. Ac yn y lle yn ddyanhot kymmell yr rey ereyll ar ffo a oruc kan gwneuthur gwychraf aerva o nadunt. A pha6b or gelynyon yn ey erbyn ef ehun. Ac ynteu yn erbyn pa6b. Ac ar wuyall honno y trychey ef pen y un. ac y arall vreych y wrth y escwyd. y ereyll y gwahaney eu traet ac eu hesceyryeu y wrth eu corfforoed. A gwedy gwelet o Brutus hynny kyrchu a oruc ynteu ae vydyn y gyt ac ef oy kanwrthwyau. ac yna y bu'r lleveyn ar gordery. yna y bu newydya6 mynych dyrnodyeu o pob parth a dyrva6r eyryf o kalaned. Ac ny bu yna un gohyr y uudugolyaeth a kavas Brutus a gwyr Tro. a Goffar vrenyn ae ffychtyeit y gyt ac ef a ymchwelassant ar ffo ac odyna y kyrchus ef eythavoed Ffreync y keyssya6 nerth a chanhwrthwy y gan y kereynt ay kytymdeythyon. Ac yn amser h6n6 yd oedynt y deudec gogyvurd yn medu Ffreync. ar rey hynny a ada6ssant o kyt duundeb g6rthlad y estra6n kenedyl o tervyneu Angyw a Pheyttw.[79]

Ac o acha6s y wudugolyaeth honno ar rydywedassam ny wchot llewenyd a kymyrth Brutus ynda6. ac o yspeyl yr rey lladedyc kyvoethogy y wyr e hun a oruc. Ac gwedy hynny eylweyth eu llunyaethu wynt yn vydynoed. ac y velly kerdet tros y wlat a mynnu y dyleu hy hyt ar dym. a llenwy y longheu o bob kyvryw olut a da dayara6l. Ac gwedy hynny trwy dan a hayarn dystryw y dynassoed o pob parth. ac odyno kynny y kudyedygyon gollidoed a sswllt. ac ameythyau y tyred yn llwyr. a mynnu dyleu y dyryeyt keuedyl honno yn holla6l trwy creula6n aerva. Ac or dywed y velly ef a doeth hyt y lle y gelwyr yn awr dynas Twrn.[80] Ac gwedy gwelet o honau yna lle adas y dyogeluch a chedernyt ef a vessur6s yna lle kastell. ac ae goruc. hyt pan alley ynteu kaffael yno dyogel6ch o bey reyt yda6 urthau. kanys ofyn oed arna6 dyvot Goffar Ffychty a brenhyned a tewyssogyon Ffreync kantha6 wrth ymlad ac ef ac y dyal arna e sarhaed ar rywnathoed ynteu yda6 ef. Ac or dywed gwedy darvot gwneuthur e kastell h6nn6 ef a arhoes yna trwy yspeyt deu dyd. dyvotygaeth Goffar Ffychty kan emdyryet oy gallder ef ac oy doythynep a glewder yr yewenctyt or oed enteu en rac vlaynu arnadunt.[81]

Goffar hagen Ffychty gwedy klybot o hona6 yn dyeu bot y Trouanwyssyon yn kyndrycha6l yn y lle honno ny orffwyssus ef na dyd na nos yn kerdet hyt pan dyvu hyt yno. Ac yn y weles kestyll Brutus ae luesteu ae pebylleu. Ac gwedy edrych yn agar6 o hona6 ar hynny glas chwerthyn kellweyryedic a oruc a dywedwyt val hyn. Gwyskuch wyr amdana6ch.[82] gwysc6ch ych arveu a bydyn6ch. a hep un gohyr kymmer6n yr hanner gwyr hyn a dalyun wynt megys deveyt ar rann6n wynt yn keyth ym pob lle ar traws yn teyrnassoed.[83]

Ac yn y lle yn dyannot kymryt a wnaeth pa6b y arveu a gwyska6 yn kyvlym am dana6 a thrwy deudeg bydyn ymkyweyrya6 a chyrchu eu gelynyon. Ac yn erbyn hynny or parth arall bydyna6 a wnaeth Brutus y kytymdeythion ynteu nyt yn wreygya6l hagen namyn yn wra6l ac yn doeth dysku udunt pa wed y deleynt kyrchu neu kylya6. neu ymlad ac yn dyanhot ymlad a orugant yn drut ac yn kalet. ar Trouanwyssyon a wnaethant aerva dyrva6r y meynt oc eu gelynyon hyt ar dwy vyl hayach o wyr gan eu kymmell ar ffo.[84] Ac yn y lle mwyhaf vey nyver

mynychaf yw yna damweinya6 e wudugolyaeth. A chanys mwy teyrgweyth oed lw Ffreync nogyt un Brutus. kyt ry plykyt wynt ar y dechreu. or dywed ymkyweyrya6 a orugant a chyrchu gwyr Tro a llad llawer o nadunt. ac eu kymmell yr kastell tracheuyn a medylya6 wnaethant eu gwarchae yna wynt yn y vey reyt udunt trwy newyn ymrody yn ewyllys y Ffreync. Ac gwedy dyvot y nos eyssyoes y kaussant gwyr Tro yn y kyghor mynet Coryneus ae wyr kantha6 allan hyt y mewn llwyn koet ker eu llaw a llechu yno hyt y dyd. A phan delhey y dyd mynet Brutus ae lu kantha6 allan y ymlad ae elynyon a phan vey kadarnhaf y wrwydyr dyvot Coryneus ae vydyn kantha6 or parth yn ol oy elynyon ac eu llad. A megys y dywedassant y velly y gwnaethant oy kytvundep. A trannoeth pan dyvu y dyd bydyna6 a oruc Brutus a mynet allan y emlad. ar Ffreync a kyvodassant yn eu herbyn. ac yn y lle y syrthyassant ac y brathwyt lla6er o bop parth.[85] ac yna y llada6d gwas yeuanc o Tro ney y Vrutus y gyt ae un kledyf chwech chant o wyr nyt oed hagen eythyr Coryneus yn y llu gwas dewrach no hwnnw.[86] Ac eyssyoes ydamkylchyn6s llawer oy elynyon ef ac y llas yna ef ac ysef oed y gwas T6rn. ac oc enw ef y gelwyr y dynas yr hynny hyt hedyw T6ron.[87] Ac ar hynny y doeth Coryneus a theyr myl o wyr arva6c ygyt ac ef yn dyrybud or tu ol y Ffreync a gwneuthur aerva trom o nadunt.[88]

A PHAN welsant y Ffreync hynny kymra6 a chythrud a aeth yndynt o tebygu bot yn w6y noc yd oed y llu ac ymchwelut ar eu ffo. ac eu hymlyt a wnaethant gwyr Tro ac eu llad ac eu gwascaru hyt pan ka6ssant y wudugolyaeth. a chyt bey mawr defnyd lle6enyd y Vrutus or rykaffael o hona6 e wudugolyaeth honno. Tryst eyssyoes oed am ry llad T6rn y ney.[89] a bot y nyver yn lleyhau ae elynyon en amlhau.[90] ac en pedrus kantha6 or dywed padyw e damweynyey e wudugolyaeth.[91] Sef a kavas yn y kyghor hyt tra vey er rann wuyhaf oy lu kantha6.[92] mynet yn y longheu y gyt a chlot y wudugolyaeth honno. Ac o kyt kyghor y ketymdeythyon ed aethant en eu llongheu. Ac eu llenwy o pop kyvryw golut a da dayara6l. Ac y gyt hyrwyd gwynt e deuthant hyt er ynys oed adawedyc udunt trwy dwywa6l wrthep. ac y traeth Totenys e daethant yr Tyr.[93]

Ac yn yr amser hunnu y gelwyt yr enys hon e wen ynys.[94] a dyffeyth oed eythyr echedyc o kewry en y chyvanhedu. tec hagen oed y hansa6d o avonoed tec a physca6t yndunt. a choedyd a bwystvylet gwyllt endynt yn amyl a bodla6n wuant yr lle wrth presswylya6 ynda6. Ac gwedy gwelet or kewry wynt yn damkylchynu yr enys. fo a orugant yr gogoveu ac yr mynyded. Ac yna trwy kanhyat Brutus yr rannwyt yr ynys. ac e dechreuassant y chyvanhedu a dywyllyau y tyred. ac adeylat tey. ac yn ychydyc o amser gwneuthur dyrva6r kyvanned arney. ac y mynn6s Brutus galu yr ynys oe enu ef Brytaen. ar kenedyl Brytanyeyt. ac o henny allan er yeyth er hon a elwyt kyn no henny yeyth Tro neu enteu kam Groec a elwyt gwedy henny Brytanec. ac or un ryw dysc hunnu e mynn6s Coryneus gal6 yrann enteu or enys Kernyw ae pobyl. eu Korneuyeyt kanys pan rannwyt e kavas Coryneus dewys. ac e dewyssus ynteu yr ran honno. kanys eno yd oedynt y kewry yn amlhaf ac nad oed dygryvach dym kantha6 enthi noc ymlad ar rey henny ac ym plyth yr rey henny yd oed un anthyghetvennol y veynt a deudec kyvyd oed y hyt.[95] a chymmeynt oed y angerd ac y tynney derwen er y meynt oe gwreyd megys gwyalen coll vechan. kany yskytweyt vnweyth. Ac val yd oed Brutus dywrnawd yn aberthu y Dyana yn y porthloed rydyskynnassey yndy ynachaf y ka6r h6nn6 yn dyvot ar i ugeynvet or keuri ereyll y gyt ac ef ac yn gwneuthur creula6n aerva or Brytanyeyt. Ac eyssyoes eu damkylchynu a wnaethant e Brytanyeyt ac eu llad oll eythyr y kawr ma6r hunnu ar ry archassey Brutus y gad6 y welet katwent ac ymdrech yr rygtha6 ef a Coryneus. kanyt oed dym dygryvach kantha6 nor ryw katwent honno. ac y ymdrech yd aeth Coryneus ar ka6r a phob un o nadunt a kymyrth gavael ardurn ar y gylyd. ac ymtara6. a gwascu a oruc y kawr Coryneus atta6 a thorry teyr assen ynda6 un yn yr ystlys deheu a dwy yn yr assu.[96] a llydya6 a wnaeth Coryneus. a dyrchavael y kawr ar y ysc6yd a oruc. ac or veynt y gattey pwys yr agkyghel hunnu redec a wnaeth a chyrchu pen gorwchel carrec a b6r6 yr anthyghedvenna6l anyveyl h6nn6[97] y ar y ysckwyd trwy yskythred kerryc hyt pan wu yn vyl o dryllyeu ac yn y gochassant y tonneu y waet ef. Ac yr hynny hyt hedyw y gelwyr y lle h6nn6 llam Goemagoc neu ynteu megys y geilw ereyll ef llam y kawr.[98]

Ac yna gwedy rannu o Vrutus y teyrnas rwng y wyr ynteu a chwennychu adeylat dynas. ac ynteu a edrychws pa le y bey teylwng kantha6 adeylat dynas a vey

kyvurd ar hunn a vynney ynteu y wneuthur. Ac gwedy krwydraw o hona6 llawer o leod or dywed ef a deuth hyt ar avon Themys. ac yno y kavas le a wu adas kantha6 wrth adeylat. Ac yno yd adeylus ef dynas ac e gelwys ef y dynas h6nu6 Tro newyd. Ar enu h6nn6 a parhaus arney hyt yn oes Llwd vap Bely[99] bra6t Kaswalla6n vap Bely y gwr a ymladas ac Wlkessar amherawder Ruveyn. Ac gwedy kaffael o Lwd y vrenhynyaeth y kadarnha6s ynteu y dynas o keyryd a thyroed amvroed anrydedus. ac y gelwys o eu6 e hun Kaer Lwd. ac or achos h6nn6 y bu tervysc y rygtha6 ynteu a Nynnya6 y vraut am keyssya6 o hona6 ef dyffody enw Tro.[100] A chanys traeth6a Gyldas en eglur or tervysc h6nn6 urth hynny y peydyeys ynheu rac hacrau om tla6t ethrylyth y amatra6d gwr mor kyffrwys hvawdyl a h6nn6.

Ac gwedy darvot y Vrutus adeylat o dynas ty dywedpwyt wuchot.[101] gossot kywda6twyr a oruc ynda6. ar rody kyvreythyeu a breynhyeu udunt trwy yr rey y gellynt buchwedokau gan hed6ch a thagneved ynda6. Ac yn yr amser hunnu yd oed Hely offeyryat o Sylo ym blaen pobyl yr Ysrahel yg gwlat Iudea. ac yd oed yr arch ystafen ygkeythywet e ffylystwyssyon.[102] ac yd oedynt yn gwledychu Tro meybyon Hector kadarn vap Pryaf gwedy ry dyhol plant Antenor o honey ymdeyth. Ac yn yr Eydal yd oed Sylvyus Eneas yn trydyd brenhyn gwedy Eneas Yskwdwyn e ewythr brawt y tat y Brutus.

Ac gwedy ky6eyryav a llunyethu pob peth ar hyt yr ynys yn tagnevedus ac adeylat y kaer ar dynas.[103] kysku a oruc Brutus gyt ac ygnogen y wreyc.[104] a thry meyb a anet yda6 o honey. Sef oed enweu yr rey hynny.[105] Locrinus. Kamber. Albanactus. ac ym pen y pedwared wulwydyn ar rugeynt gwedy y dyvodedygaeth y enys Prydeyn y bu varw Brutus.[106] ac a cladwyt yn y kaer a adeylassey ehun yn anrydedus. Ac yr rannassant y veybyon yr ynys yn teyr ran yr rygthant.[107] Ac y Locrinus kanys yr hynaf oed y dygwyd6s yr ran berved or ynys yr hon a elwyr Lloegyr oe enw ef.[108] Ac y kymyrth Camber or tu arall y Hafren y rann a elwyr oc enw enteu Kymry.[109] ac y kymyrth Albanactus y gogled yr ran a elwys enteu oe enw ef Alban. A honno a elwyr yn yr amseroed hyn Yskotlont.[110] ac gwedy eu bot e velly yn tagnhevedus trwy hyr amser y deuth Humyr brenyn Huna6t a llyghes kantha6 hyt yr Alban. ac gwedy ymlad ac Albanactus y lad a oruc a chymmell y pobyl oed gyt ac ef ar ffo hyt ar Locrinus.[111] a gwedy gwybot or kyvranc honno o Locrinus.[112] kymryt Kamber y vra6t a oruc y gyt ac ef a chynnulla6 eu llu a chyrchu.[113] yn erbyn Humyr vrenyn Huna6t hyt yg glan yr avon a elwyr Humyr. ac ymlad ac ef yno ae kymmell ar ffo. Ac yn y ffo h6nn6 y bodys Humyr ar yr avon honno. ac edewys ynteu y enw ar yr avon yr hyn hyt hedy6.[114] Ac gwedy kaffael o Locrinus y wudugolyaeth honno rannu yr yspeyl oy kytemdeythyon a oruc hep ada6 dym ydau ehun eythyr teyr morwyn enryved eu pryt ac eu tegwch a kavas yn e llogheu. A~ pennaf or teyr morwyn hynny oed verch y vrenyn Germanya. ac a dugassey Humyr kantha6 pan wuassey yn anreythya6 y wlat honno. Sef oed enw y vorwyn honno Essyllt.[115] ac nyd ydoed hawd kaffael dyn kyndeket na chymryt a hy yn yr hollvyt. kanys gwynnach oed y chna6t mor echtewynnedyc ask6rn morvyl. ac no dym a ellyt dyharebu o hona6.[116] A dyrva6r serch a charyat a dodes Locrinus arney a mynnu y chymryt yn wreic wely yda6. Ac gwedy klybot o Coryneus hynny llydya6 a oruc yn va6r kanys kyn no hynny ry wnathoed Locrinus amvot y kymryt y verch ef yn wreyc yda6.[117]

Ac wrth hynny kyrchu Locrinus a wnaeth Coryneus a dan treygla6 bwyall deuvynya6c yn y law deheu a dywedwyt wrthau yr amadra6d h6nn. Ae megys hyn Locrinus y tely di y my yssa6l vracthau a gwelyeu a kymereys y tros dy tat fy hyt tra wuhvm y yn kynydu tyr a dayar yda6 ef.[118] kymryt alldudes hedyw yn wreyc yt ny udost ty pa le pan henyw. a gwrthot vy merch ynheu. Etnebyd hagen nat prydverth yt hynny ac nat dy pryt hyt tra parhao nerth yn y breych deheu h6nn.[119] yr h6nn a lada6d y sawl kewry ar traetheu ynys Prydeyn. Ac evelly y okyvadau yn vynych a dan treyglya6 y deuvynya6c wuyall.[120] Ac yna eyssyoes y daethant eu kytemdeythyon o pob parth yr rygthunt y eu tagnhevedu.[121] a chymmell ar Locrinus kymryt merch Coryneus yn wreyc yda6. Ac yna y kyskus Locrinus kan Gwendoleu merch Coryneus. Ac yr hynny eyssyoes ny leyha6s karyat Essyllt kantha6 namyn y gossot mewn dayar ty o fewn kaer Lundeyn. ac anwylyeyt yda6 yn y chad6 ac yn y gwassanaethu ac yn y dywallu o pob peth or a vey reyt ydy. a hynny yn dyrgel.[122] Ac yno y deuey ef attey hy en kudya6c. Ac evelly y bu yn mynnychu

attey trwy yspeyt seyth mlyned hep wybot o nep eythyr y aunwylyeyt ehun a oed yn y gwarchad6. namyn yn ryth aberthu yn dyrgel yr dwyweu yd aey ef yno.[123] Ac eno eyssyoes beychyogy a kavas Essyllt a merch a wn ydy. ac ys ef enw a dodes ar honno Hafren. Ac yn yr unrhyw amser h6nn6 beychyogy a kavas Gwendoleu a a map a anet ydy hytheu. ac ar y map h6nn6 y dodet Mada6c.[124] Ac ar Coryneus y hentat yr rodet h6nn6 ar vaeth ac oy dysku.[125] Ac em pen espeyt gwedy mar6 Coryneus ymada6 a wnaeth Locrinus a Gwendoleu. ac ar ostec ardyrchavael Essyllt yn vrenhynes. ac wrth hynny llydya6 a oruc Gwendoleu yn dyrva6r eythyr mod.[126] a mynet hyt yg Kernyw a chynnulla6 y llu mwyhaf a allws y kaffael wrth ryvelu ar Locrinus. ac ar lan yr avon a elwyr Sturam emkyvarvot a wnaethant. ac en e wurwydyr honno o ergyt sayth y llas Locrinus. Ac yna y kymyrth Gwendoleu llywodraeth y teyrnas yn y llaw ehun ac arveru o tata6l creulonder. Ac erchy a oruc Gwendoleu body Essyllt a Hafren y merch yn yr afon honno.[127] Ac gwedy hynny gwys a ossodes tros wynep ynys Prydeyn galw pawb or avon honno o enw y vorwyn honno Hafren. Ac y velly y gelwyr yr avon honno o enw y vorwyn Hafren yr hynny hyt hedyw.[128]

Ac gwedy hynny deudec mlyned g6edy llad Locrinus y gwledychus Gwendoleu. a dec mlyned y buassey Locrinus yn vrenhyn kyn no hynny ac gwedy gwelet o Wendoleu Mado6c y map yn oedrau y galley ynteu bot yn vrenhyn. hy a rodes gwyalen y teyrnas yn y law. ac ae harderchoges ef yn vrenhyn. a hytheu ehunan a vu bodla6n ar Kernyw oy gossymdeythya6 hyt tra wu vyw. Ac yn yr amser h6nn6 yd oed Samuel prophwyt yn gwledychu ym blaen pobyl yr Ysrahel yg gwlat Iudea a Sylvyus Eneas etwa yn vyw yg gwlat yr Eidal. ac Omyr etwa yn traethu y kathleu yn eglur clotva6r.[129]

Ac gwedy urda6 Mada6c yn vrenhin gwreyc a vynna6d a deu vap a vu yda6 o honey. Sef oed yr rey hynny. Mymbyr a Mael. a deugeyn mlyned y bu Vada6c yn hed6ch tagnhevedus yn gwledychu. Ac gwedy marw Mada6c tervysc a kyvodes y rwng y deuvap am e kyvoeth. kanys pob un o nadunt a vynney kaffael e vrenhynyaeth o k6byl. ac eyssyoes Membyr a vynna6d dwyn y enny ef ar perffeythda6t ac wrth hynny ef a wnaeth datleu o eskus gwneuthur llunyeth ar tagnheved yr rygthunt. ac yn y datleu h6nn6 y perys ef llad Mael y vra6t. ac gwedy llad Mael y kymyrth Membyr llywodraeth yr holl teyrnas.[130] a chymmeynt y creulonder a kymyrth enda6 en erbyn y pobyl hyt pan lada6d ef hayach holl dyledogyon y teyrnas or a tebykey ef keyssya6 kyvody yn y erbyn. Ac y gyt a hynny amadau a wnaeth ae wreyc prya6t or hon y ganodoed yda6 yr ardercha6c was ieuanc Efra6c kadarn.[131] ac arveru ac ymrody y pecha6t Sodoma a hynny yn erbyn dedyf ac anyan yr hyn oed kassach kan Dyw no dym arall.[132] ac val yd oed yn hely dywyrna6t yn yr ugeynvet wulwydyn oe arglwydyaeth y wrth y kytymdeythyon y mewn glyn koeda6c yd ymkynnullassant yn y pen lluossowgrwyd o vleydyeu kyndeyrya6c. ac yn truanhaf y llyghassant ef.[133] ac yn yr amser hunnu yd oed Sawl un vrenyn yn yr Ysrahel. ac Eurystheus yn Lacedemonya.[134]

Ac yna gwedy marw Membyr yd urdwyt Efra6c y vab ynteu yn vrenhyn. Gwr mawr y twf ac anryved y kedernyt ae dewred oed h6nn6. Ac un wulwydyn eyssyeu o deugeynt y bu yn gwledychu ar ynys Prydeyn.[135] Ef gyntaf gwr gwedy Brutus a aeth a llyghes kantha6 y ffreync ac gwedy llawer o ymladeu a llad dyvessured or pobyl ef a dyvu adref kan wudugolyaeth ac amylder o da a golut eur ac aryant kantha6.[136] Ac gwedy hynny ef a adeyla6d dynas.[137] or parth dra6 y avon Humyr. ac ae gelwys oe enw ehun Kaer Efra6c. ac yn yr amser h6nn6 yd oed Davyd prophwyt yn vrenyn yg Kaerssalem a Sylvyus Latymis yn vrenyn yn yr Eydal. a Gad a Nathan ac Assaf yn prophwydy yn yr Ysrahel. ac y gyt a hynny hefyt Efra6c kadarn a oruc kaer Alclut kyverbyn ac Yskotlont.[138] a chastell mynyd Agned yr h6nn a elwyr yn awr kastell y morynyon ar vynyd dolurus. Ac y gyt a hynny hefyt ef a anet yda6 ugeyn meyb o ugeyn wraged a oedynt yda6. a deugeyn mlyned yn wychyr kadarn y gwledych6s ar holl teyrnas ynys Prydeyn ac ys ef oedynt enweu y meybyon.[139]

Brutus Taryan las. oed y map hynaf yda6[140] Maredud. Seyssyll. Rys. Morud. Bleydud. Yago. Bodlan. Kyngar. Yspadaden. Gwa6l. Dardan. Eydol. Yvor. Hector. Kyngu. Gereynt. Run. Asser. Howel. Ac ys ef oedynt enweu y verchet ef.[141] Gloewgeyn. Ignogen. Euda6s. Gwenllyant. Gwawrdyd. Agharat. Gwendoleu. Tanghwystyl. Gorgon. Medlan. Methael. Efrar. Maelvre. Kamreda. Ragau. Gwael. Ertus.[142] Rest. Keyn. Stadud. Efren.[143] Blayngeyn.

Avallach. Angaes. Galaes teccaf morwyn oed honno or a wu ygkytoes a hy yn ynys Prydeyn a Ffreync.[144] Gweyrvyl. Perweur. Eurdrec. Edra. Anor. Stadvalt. Egron. Ar rey hynny oll a auvones Efra6c hyt at Sylvyus ygar oed yn vrenyn yn yr Eydal. ac enteu ae rodes wynt yr gwyr bonedykaf a hanoedynt o genedyl Tro. ar meybyou a aethant a llyghes kanthunt ac Asser y bra6t yn tewyssa6c arnadunt hyt yn Germanya ac o kanhwrthwy Sylvyus wynt a oreskynnasant y wlat honno ac a gwledychassant yndi.[145]

Brutus hagen Taryan las ehun a trygós y gyt ac tat yn yr ynys órth kymryt y teyrnas gwedy ef a deudec mlyned y gwledychós ynteu gwedy y tat.[146]

Ac yn ol Brutus Taryan las y deuth Lleon y vap ynteu. Gwr oed hónnó a karey kedóch. ac gwedy gwelet o hona6 y kyvoeth yn llwyda6 ac yn hedychu pop peth órth y gyghor ef a adeyla6d dynas yg gogled yr ynys hon ac ac gelwys oe enw ehun Kaer Lleon ac yn amser hónnó yd adeylós Selyf themyl yr Arglwyd yg Kaerussalem ac y deuth brenhynes Sabba y waranda6 y doethynep ef. ac y deuth Sylvyus ypytus yn lle y tat yn vrenyn yn yr Eydal. ac yn dywedd y oes llescu a wnaeth. a phum mlyned ar rugeynt e bu yn gwledychu. Ac oy lesked ef ar dywed y oes y kyvodes ef kytórada6l tervysc yn y teyrnas.[147]

Ac góedy Lleon y gwledychós Run Paladyr vras y vap ynteu un wlwydyn eyssyeu o deu ugeynt hónnó a duc y pobyl oc eu tervysc ar tagnheved a duhundep. Ac ef hevyt a adeylós Kaer Keynt. a Chaer Wynt. a Chastell mynyd Paladyr. yr hon elwyr yn awr Kaer Septon. ac yna tra adeylut y gaer honno y bu eryr yn proffwyda6 ac yn dywedyt darogoneu yr ynys hon. Ar amadrodyon hynny bey tebykón y eu bot wynt yn wyr ny ochelón y eu hyskryvennu wynt megys yr rey ereyll.[148] Ac yn yr amser yd oed Cappys Sylvyus yn vrenyn yn yr Eydal. ac Aggeus ac Amos. ac Hyeu a Iohel ac Azaryas yn proffwydy yn yr Ysrahel.

Ac gwedy marw Run y deuth Bleidud y vap ynteu yn vrenyn ugeyn mlyned ar y teyrnas hon. ar gwr hónnó a adeylós Kaer Vadon. ac a oruc yndy yr enneynt twymyn yr medygynyaeth ac artymyr yr marwa6l.[149] Ar gweythret hónnó a aberthós ef yr dwywes a elwyt Mynerva. ac adan yr enneynt hónnó y gossodes ev tan heb dyffody byth yn wrychyon nac yn llwdw. namyn pan dechreuey dyffody yna eylweyth yd ymchweley yn tana6lyon pelleneu kerryc. Ac yn yr amser hónnó y gwedyós Helyas hyt na delhey glaw. ac e bu hep dyvot un davyn glaw chwemys a theyrbl yned yg gwlat Kaerussalem.[150] Ar Bleydud hónnó dyrva6r ethrylyth a kavas. ac ef yn kyntaf a dyskus kelvydyt nygromans trwy teyrnas enys Prydeyn. Ac ny orffowyssós ef o dychemygu kelvydodeu a chyóreynrwyd hyt pan wnaeth eskyll ac adaned yda6 ehun a phrovy ehedec trwy orwchelder yr awyr. Ac yna y syrthyós ynteu ar temhyl Apollo yn Llundeyn. ac yd yssygós ef yna yn llawer o dryllyeu. ac yna y kladwyt.[151]

Gwedy rody Bleydud yr tyghetvenneu y dyrchawyt Llyr y vap ef yn vrenyn. A thry ugeyn mlyned y bu ef yn wychyr ac yn óra6l yn gwledychu y teyrnas.[152] A Llyr hónnó a adeylós dynas. ar avon Sorram ag ae gelwys yn Kymraec Kaer Llyr. ac yn Saysnac y gelwyr Leyrcester.[153] ac ny bu yda6 ef un map namyn teyr merchet. ac ys ef oedynt enweu yr rey hynny. Gonorylla. Raga6. Gordeylla. a dyrva6r karyat oed kan eu tat udunt. Ac eyssyoes mwy y karey y verch yeuhaf yda6 nor dwy ereyll.[154] A phan ydoed ef yn llythra6 parth a heneynt medylya6 a oruc pa wed yd adawey y kyvoeth oy verchet gwedy ef. Ac ys ef a wnaeth provy pwy wuyhaf oy verchet ae karey megys y galley ynteu ada6 o honno y ran oreu or kyvoeth kan wr. a galw a wnaeth attaw Gonorylla y verch hynaf ydaw a gofyn ydy pa veynt y karey hy ef. a thyghu a oruc hytheu yr nef ac yr dayar bot yn wuy y karey hy ef noe henćyt ehun. a chredu hynny a wnaeth ynteu a dywedwyt wrthy kan oed kymeynt y karey hy ef a hynny yr rodey ynteu hy yr gwr a dewyssey yn ynys Prydeyn a thrayan y kyvoeth genthy.[155] Ac yn ol hynny y gelwys ef Ragau atta6 y verch eyl hynaf a govyn y houno pa veynt y karey hytheu ef a thyghu a wnaeth hythau y kyvoeth nef a dayar hyt na alley dywedwyt ar y thava6t leveryd meynt y karey hy ef. a chredu hynny a wnaeth ynteu. ac ada6 y rody hytheu yr gwr a dewyssey a thryded ran y kyvoeth genthy.[156] Ac gwedy hynny y gelwys ef Gordeylla y verch yeuhaf yda6 atta6. yr hon a karey ef yn wuyhaf a govyn ydy hytheu pa veynt y karey hytheu ef. Ac yna atnabot a wnaeth Gordeylla rycredu oy tat y yr amadrodyon anlyedus tóyllodrus rydyóedyssyat y chwyoryd órtha6. a phrovy y that a oruc. a gurthep yda6 yn amgen noc y górthesbessynt wy yda6 ef. Ac ar e wed honn e rodes hytheu atteb yda6. Ny chredaf y bot merch a allo

karu y that yn wuy noc y dely hy y caru. nac ae dywetto onid trwy gellweyr kan gelu g6yryoned.[157] Ac 6rth hynny myvy ath kereys ty eyryoet megys tat ag et6a hep peydya6 or arvaeth h6nu6. ac o cheyssy m6y no hynny gwaranda6 dy dyheur6yd meynt dy garyat dy genhyf y a gossot tervyn yth orcheston. ac ysef yw hynny yn y meynt y bo de kyvoeth ath yechyt ath de6red. yn y veynt honno y karaf y ty.[158] Ac ena kyffroy a llydya6 a oruc y that wrthy. a thebygu mae o dyhewyt i challon y dy6edassey hy yr amadrodyon hynny a hep annot dy6edwyt wrthy val hyn. kanys yn y veynt honno yd ebryuygeyst ty heneynt dy tat ty hyt na charut ty ef megys de chwyoryd ty. Mynheu ath varnhaf ty yn diran.[159] y gyt ac 6ynteu o ynys Prydeyn. Ry dywedaf y kan wyt merch ym na rodwyf y ty y wr os y tyghetven a damweynya hynny. hyn hagen a kadarnhaaf na by'dy vyth un anryded ath ch6yoryd. kanys m6y eyryoet y kereys y ty dy noc wyntwy. a thytheu ym karu ynheu yn lley noc wynt6y.[160] Ac yna hep un gohyr o kyghor y wyrda ef a rodes y d6y verchet hynaf yda6 yr deu tewyssa6c nyt amgen tewyssa6c Kerny6 ac un gogled a hanner yr ynys kanthunt hyt tra vey vy6 ef. ac gwedy bey var6 ynteu llywodraeth yr holl ynys udunt yn deu hanner.[161] Gwedy hynny Aganyppus brenyn Ffreync a kygleu clot teked Gordeylla nat oed nep or a alley y chyffebu o pryt a gosged a theg6ch.[162] ac anvon kennadeu a wnaeth hyt ar Lyr y that oy erchy yn wreyc yda6. Ac ys ef y dywa6t y that yn atteb yr kennadeu kan parhau yn y lyt ae kyffro wrthy. my ae rodaf ep ef yn llawen hep arkyvreu. a hep da kenthi. kanys y kyvoeth a rodassey yr merchet ereyll. ae eur ae aryant.[163] ac gwedy mynegy hynny y Aganyppus o karyat y vor6yn ef a anvones y kennadeu ey16eyth trachevyn a dy6etpwyt.[164] bot yda6 ef dyga6n o eur ag aryant a chyvoeth ac nat oed dym eyssyeu arna6 ef namyn kaffael morwyn vonhedyg dyleda6c or hon y galley gaffael ettyved a kynhalyey y kyvoeth gwedy ef. kanys ef pyeuoed tryded ran Ffreync. Ac yn dyannot y rodet Cordeylla y Aganyppus.[165]

A GWEDY llawer o amser a dechreu o Lyr lescu o heneynt y deu racdywededyc defyon wchot a kyvodassant yg gwrthwynep yda6. ac oreskynnassant yr holl teyrnas ac ae dugant y arna6 ae llywodraethyr hon a llywyassey ef en 6ra6l ac en wychyr ac en clotva6r hyt yr amser h6nn6 ac o kyt duhundep eyssyoes Magla6n tewyssa6c yr Alban ae kenhelys ygyt ac ef a deu ugeynt marcha6c kantha6. rac bot yn kewylyd yda6 y vot hep varchogyon y gyt ac ef.[166] Ac eyssyoes gwedy yspeyt dwy vlyned llydya6 a wnaeth Gonorylla y verch 6rtha6 rac meynt oed o varchogyon y gyt ag ef. kanys kyprys a vydey rwng y wassanaethwyr ony cheffynt y gossymdeyth yn yr amylder y mynnynt. Ac wrth hynny hy a dywaut wrth y gwr bot yn dyga6n oy that ugeyn marcha6c yn y wassanaethu ef ac ell6ng yr ugeynt ereyll y ymdeith.[167] Ac wrth hynny llydya6 a oruc Llyr. ac amada6 a Magla6n a mynet hyt at Hen6yn tewyssa6c Kernyw yr h6nn yr rodassey ynteu Raga6 y verch eyl hynaf yda6. Ac gwedy bot yn llawyn y tewyssa6c 6rtha6. ny deuth eyssyoes pen y wlwydyn hyt pan wu tervysc yr rwng eu gwassanaethwyr. ac wrth hynny llydya6 a oruc Raga6 a gorchymmyn oy that oll6ng y holl ketymdeythyon y gantha6 eythyr pym marcha6c a vydynt yn y wassanaethu.[168] Ac wrth hynny llydya6 oddyeythr mesur a oruc Llyr. ac ymchwelut eylweyth at y verch hynaf yda6 o tebygu trugarhau o honno urtha6 ae kynhal ae varchogyon y gyt ac ef. Sef a oruc hytheu trwy y llyt ae chyffro tyghu y kyvoetheu nef a dayar na chassey un gohyr y gyt a hy ony mynhey gollwng pob un y wrtha6. a bot yn vodla6n y wassanaeth un marcha6c. Ac y gyt a hynny dywedwyt 6rtha6 nat oed reyt y wr kyvoet ac ef un lluossowgr6yd y gyt ac ef. na theulu achwanec y un gur ae gwassanaethay.[169] Ac gwedy na chaffey ef dym or a keyssyey gan y verch ellwng y varchogyon a oruc oll y ymdeyth eythyr un y gyt ac ef. Ac gwedy bod y velly rynna6d o hona6. dwyn ar gof a oruc y kyvoeth a hen teylygdaut ae anryded. ae vedyant. a thrystau yn va6r a medylya6 am veynt y trweny ry dygwydassey ynteu yda6. a medylya6 hevyt gowya6 y verch ar ry athoed yda6 y Ffreyngc ac ovynhau hynny hevyt a oruc rac mor dygarat y gellyghassey y kantha6.[170] Ac eyssyoes ny all6s ef a vey hwy dyodef envyget ac amarch kymmeynt ac a oed arna6. Ac yna kychwyn parth a Ffreync a wnaeth.[171] Ac gwedy y vynet y mewn y llong ac na weley nep 6rth y oscord ef namyn ar y trydyd. kan wylaw e dywa6t ef yr amadra6d h6nn.[172] Ae chwy yr anweledygyon tyghetvenneu pa le y kerd6ch chwy tros ych gnotaedygyon hynt pa acha6s yd ardyrchaussa6ch chwy vyvy eyryoet ac ar orwchelder anryded. kanys mwy poen yw koffau prythverth6ch a chyvoeth gwedy y koller kanys dyodef aghanoctyt hep ordyvneyt prythverth6ch kyn no hynny. Mwy y gorth-

rymma hedyw cof yr amser h6nn6 yn yr h6nn yd oed6n damkylchynedyg or sa6l kan myl o varchogyon yn anreythya6 gwladoed vygelynyon. ac yn destryw eu kestyll ac eu dynasoed no dyodef poen yr anghanctyt a wnaeth y gwyr hynny y my yr rey a vydynt yna adan vyn traet ynheu Owy a Dwyweu nef a dayar a da6 amser y gallwyf y talw chwyl en y gwrthwynep yr gwyr hynny yr rey ry oruc ymynheu dyvot yn yr aghanoctyt hon. och Cordeylla vyg karedyg verch y mor wyr yr amadra6d teuty. pan dywedeyst ty pan yw val y bey vyg gallu am medyant am kyvoeth y a gallw rody da o honaf. pan yw yvelly y karut ty vyvy. Ac wrth hynny tra uv vygkyvoeth a gallu rody o honaf pa6b am karey. ac nyt my hagen a kerynt namyn vy rodyon am donyew. a phan kylyws y rey hynny y kylyasant wynteu. Ac wrth hynny o pa tal vyg karedyg verch y llavasaf yr ac kewylyd kyrchu dy kyndrychyolder o acha6s ry sorry o honaf fy wrthyt ty am yr amadrodyon hynny ath ry ell6ng dytheu dy anrhydedusach noch ch6yoryd ty. yr rey g6edy hey sa6l anrhyded a rodeys y udunt wy am dugant ynheu yn dyanrydedassant ynheu. ac a dan kwyna6 y agkyvnerth ae aghanoctyt yn y wed honno ef a doeth hyt yg Karytya y dynas yd oed y verch ynda6.[173] Ac anvon kennat a wnaeth at y verch y venegy ydy y ry6 agkyvnerth rykyvaroed ac ef. ac nat oed ydaw na b6yt na dillat ae vot ynteu yn dyvot y keyssya6 y trugared hytheu. a phan kycly y verch yr amadrodyon hynny wyla6 a oruc a govyn pa sa6l o varchogyon a oedynt y gyt ac ef. ac g6edy dy6ed6yt or kennat nad oed namyn ef ac un es6eyn y gyt ac ef. Sef a oruc hytheu yna kymryt amylder o eur ac aryant ac anvon yn llaw y kennat. ac erchy mynet ae that odyno hyd ym mewn dynas arall. a chymryt. arna6 y vot yn glaf a g6neuthur enneynt yda6 ae artymheru a symuda6 y dyllat. a chymryt attau tryugeyn marcha6c ac eu kyweyrya6 yn hard kymyrredus o veyrch a dyllat ac arveu. A gwedy darffey hynny anvon o vlaen at Aganyppus brenyn Ffreync ac at y verch ynteu a dywed6yt y vot yn dyvot. A g6edy darvot gwneuthur pop peth o hynny. anvon a oruc Llyr kennat at y brenyn ac at y verch ynteu a dywed6yt y vot yn dyvot ar y try ugeynt marcha6c.[174] g6edy ry dehol oe deu dofyon o ynys Prydeyn yn dyanrydedus ac yn dyvot y keyssya6 porth y ganthunt y oreskyn y kyvoeth trachevyn. a phan kygleu y brenyn hynny kych6yn a wnaeth ef ae 6reyc ae teulu oe erbyn yn anrydedus mal yd oed teylwng erbyneid g6r kyvurd ac ef ac a vey yn vrenyn yn kyhyt ac y buassey ynteu. A hyt tra wu ynteu yn Ffreync y rodes y brenyn yda6 lly6odraeth holl teyrnas Ffreync hyt tra vydynt wynteu yn kynnulla6 llu yda6 ef 6rth oreskyn y kyvoeth ehun yda6.

Ac yna yd anvonet gwys tros teyrnas Ffreync y kynnulla6 y holl varchogyon arva6c urth eu hell6ng y gyt a Llyr y oreskyn ynys Prydeyn yda6 trachevyn. Ac gwedy bot pop peth yn para6t kych6yn a oruc Llyr a Chordeylla y verch y gyt ac ef ar llu h6nn6 kanthynt hyt pan deuthant hyt yn ynys Prydeyn.[175] Ac yn dyannot ymlad yn erbyn y dofyon a oruc a chaffael y wudugolyaeth. Ac g6edy g6edu pop peth yda6 yn y tryded wl6ydyn gwedy hynny y bu var6 Llyr. ac y bu var6 Aganyppus brenyn Ffreync ac yna y kymmyrth Cordeylla lly6odraeth teyrnas ynys Prydeyn yn y llaw ehun ac y clad6yt Llyr mewn dayar ty a wnathoed adan avon Sorram yg Kaer Llyr. Ar temhyl honno ry6nathoed Llyr yn anryded yr dy6 a el6yt Biffrontis Iania phan delhey g6ylva y demhyl honno y deuhynt holl creft6yr y dynas h6nn6 ar rey y wlat hyt yd ymkyrraedynt oy anrhydedu. ac yno y dechreuynt pob g6eyth or a dechreuynt hyt ym pen y wl6ydyn or un amser hunnu.[176]

Ac yna g6edy g6ledychu Cordeylla tr6y yspeyt pym mlyned yn heduch tagnevedus y kyvodassant y deu neyeynt meybyon y ch6yoryd nyd amgen Margan vap Magla6n a Chuneda vap Henwyn a dechreu ryvelu arney kanys bl6ng ac antheil6ng oed kanthunt bod llywodraeth ynys Prydeyn urth vedyant g6reyc. Pob un hagen or deu was yeueync hynny moledyc a chlotva6r oedynt. ac yna kynnulla6 llu mawr a wnaethant. ac ny orffwyssassant hyt pan anreythyassant y gwladoed. ac or dywed ey daly hythau au cbarcharu. ac yn y karchar hunnu y dolur kolly y chyvoeth y g6naeth e hun y dyhenyd. Ac odyna y rannassant wynteu y teyrnas yn deu hanner yr rygthunt. ac y deuth y Vargan or parth dra6 y Humyr y gogled gan y thervyn. ac y Cuneda y parth yma y Humyr Lloegyr a Chymry a Cherny6.[177] Ac gwedy llythra6 d6y vlyned y deuthant ar Vargan y g6yr a keryn dervysc ac anuundep a lleuwy y vryt ae ved6l o tervysc a dywed6yd 6rtha6 bot en ke6ylyd ac yn waradóyd yda6 ac ef yn hynaf bot deuparth y kyvoeth yn eydav Kuneda ac ynteu yn yeuaf. A Margan yn hynaf ac ar ran leyhaf.[178]

Ac yna gwedy llen6y Margan or amadrodau hyn a llawer or rey ereyll ef a kyn-

nullós llw a dechreu anreythya6 kyvoeth Cuneda o lad a llosci ac gwedy dechreu or ryvel h6nn6 yr rygthunt kynnulla6 llu a oruc Cuneda adyvot yn y erbyn a brwydra6 ac ef a gwneuthur aerva va6r oe lu ae kymmell ynteu ar ffo o wlat p6y gylyd hyt pan deuth hyt ym mewn maes ma6r yg Kymry ac yna rody kat ar vaes. ac yno y llas Margan. ac oe en6 ef y gel6yr Maes Margan yr hynny hyt hedy6. Ac yno y mae manachloc Vargan yn a6r.[179] Ac g6edy y wudugolyaeth honno y kymyrth Cuneda holl teyrnas ynys Prydeyn. ac y gwledych6s Cuneda yn hed6ch tagnevedus teyr blyned ar dec ar ugeynt. Ac yn yr amser yd oedynt Ysayas oc osee yn proph6ydy yn yr Israhel ac a adeyly6yt Ruveyn gan y deu vroder. Remus. a Romulus. yn yr unvetdyd ar dec cyn kalan mey.[180]

Gwedy marw Cuneda y deuth Rywalla6n y vap ynteu gwedy ef. g6as yeuanc tagnhevedus a tyghetvenna6l oed h6nn6. ac ef a gwledych6s tr6y karyat a thagneved. ac yn y amser ef y deuth glaw g6aet. ac y buant var6 y dynadon y. gan y Kak6n tr6y y glaw gwaetlyt yn eu llad.[181] Ac yn ol hunnu y deuth Gwr6st y vap ynteu. Gwedy h6nn6 Seyssyll. gwedy h6nn6 Iago ney Gwr6st. .g6edy h6nn6 Kynvarch vap seyssyll yn nessaf Kynvarch G6rfyw dygu. ac y h6nn6 y ganet deu vap Servex a Phorrex.[182] ac gwedy dyg6yda6 eu tat yn heneynt y kyvodes tervysc yr rygthunt wynteu am y vrenhynyaeth. ac ys ef a oruc Porrex o wuyhaf ch6ant y kyvoeth keyssya6 llad y vra6t trwy vrat. ac gwedy klybot hynny o Fervex ef a ffoes hyt yn Ffreync. ac odyna. yd ymchwela6d trachevyn a phorth kantha6 y gan Sywart brenyn Ffreync. ac ymlad a oruc a Phorrex y vra6t. ac yn yr ymlad h6nn6 y llas Fervex ar kynnulleyt6a a dothoed y gyt ac ef.[183] a g6edy g6ybot oc eu mam wynt yr hon a el6yt Widon ry lad y map. Sef a oruc hytheu medylya6 llad Porrex y map y byw yn dyal y map mar6. Ac gwedy kaffael o honey lle ac amser adas y hynny ac ef yn kyscu hy ae lla6vor6ynyon a doethant yr ystavell. ac yn llawer o dryllyeu wy ae rannasant ac gwedy hynny trwy lawer o amser ky6da6da6l ryvel a tervysc ymplyth y pobyl ar teyrnas a tan pym brenyn yn rannedyg. ar rey hynny pob eylwers yn ryvelu ar y gylyd. ac yn newydya6 aerva.

DYFYNWAL MOELMUT.

Ac g6edy hynny ym pen yspeyt y kyvodes molyant a chlot gwas yeuanc clotva6r ac ys ef oed h6nn6 Dyfynwal Moelmut map Klytno tewyssa6c Kerny6. ac o pryt a theg6ch a glewder rac vlaenu a wnaey rac oll vrenhyned ynys Prydeyn. Ac gwedy mar6 y tat a chaffael o hona6 ynteu y kyvoeth. kyvody a oruc Dyvynwal yn erhyn pymet brenyn Lloegyr a dechreu ryvelu arna6. ae lad a gorescyn y kyvoeth. Ac gwedy llad Pymer kytvuna6 a wnaethant y gyt Nyda6c vrenyn Kymry. ac Stater vrenyn y gogled ac wedy ymarvoll o nadunt dechreu lludha6 am penn kyvoeth Dyvynwal ac anreythya6 y gwladoed ac eu lloscy.[185] Ac yn y lle yn dyannhot Dyfynwal a deuth yn eu herbyn a dec myl ar rugeynt o wyr arva6c kantha6 ar rody kat ar 6aes udunt. Ac gwedy treulya6 llawer or dyd ac na weley Dyfynwal y wudugolyaeth yn damweynnya6 yda6. ef a kymmyrth atta6 ar neylltu chwechann6r or gweyssyon ieueync glewhaf a wydyey ac erchy y pob un o hynny gwysca6 arveu eu gelynyon yr rey ryladessynt ac ynteu ehun a wysk6s y arveu ac a wysk6s arveu g6r lladedyg a dywed6yt wrth y kytemdeythyon val hyn. kanlyn6ch ch6y vyvy a gwne6ch megys y gweloch vynheu yn y wneuthur. Ac yna kerdant racdunt. a gwnaethant trwy eu gelynyon megys kyt bydynt rey o nadunt yn y doethant hyt y lle yd oedynt Nyda6c ac Stater. ac yna annoc y kytemdeythyon a oruc ac ym perved eu bydyn eu llad yll deu. Ac gwedy hynny yn dyannot y dyodassant wy y gelynya6l arveu hynny y am danunt a chymryt y harveu ehuneyn rac ovyn eu kywarsanghu oc eu gwyr ehuneyn. Ac yn y lle ymchwelut ar y gelynyon ac eu llad ac eu ffo a chaffael e wudugolyaeth. Ac odyna kerdet a oruc tros wladoed y brenhyned hynny gan eu gorescyn a gwascaru y muroed ar kestyll a darest6ng y pobyl 6rth y arglwydyaeth ehun a chymryt ynys Prydeyn or mor pwy gylyd yn eyda6 ehun.[186] Ac gwedy darvot yda6 hedychu a tagnhevedu pob peth ev a oruc Coron yda6 o eur a gemeu ac y duc yr ynys ar y hen deylynda6t. ag o dyna gossot kyvreythyeu arney or rey yd arverant y ssaysson ettwa. Ac o dyna rody nodvaeu a breynhyeu yr dynassoed ac yr temlheu megys y hyscryfenn6s Gyldas tr6y lawer o amseroed gwedy hynny megys y galley y nep a wneley kam kaffael dyogel6ch yndunt ac a rodes yr unryw vreynt h6nnw y erydyr y byleynyeyt ar tyr dywyllodryon. ac yr pryffyrd a kyrchynt dynassoed ar petheu hynny oll yn kymmeynt eu breynt ac eu rodva ar rey doed yr temlheu.[187] Ac y gyt a hynny yn oes Dyfynwal y pylywyt kledyveu a grybdeyl y treiswyr. Ac yn y oes

ef nyd oed neb a lavassey gwneuthur kam na treys ar y gylyd. Ac gwedy kyflen6y deu ugeyn mlyned o hona6 gwedy kymryt coron y vrenhynyaeth y bu var6 ac yn Llundeyn y cladwyt ker llaw temhyl tagnheved yr hon a wnathoed ynteu wrth kadarnhau y kyvreythyeu rywnathoed.[188]

O Vely a Bran i traetha hynn.

Gwed mar6 Dyfynwal y kyvodes tervysc yr rwng Bely a Bran y deu vap ynteu am y vrenhynyaeth pwy a nadunt ae kaffey. Ac gwedy llawer o kynnhen a datleu y tangnevedut trwy kytemdeythyon a doethyon ar y wed honn. Ac ys ef a orugant rannu y teyrnas yr rygthunt. a gadu y Veli coron y deyrnas a Lloegyr a Chymry kanys hynaf oed. kanys o herwyd hen kynevaut gwyr Tro y map hynaf a dyley y deylygtaut. ac y Vran kanys yeuhaf oed or parth arall y Humyr a darestyghedygaeth oy vra6t.[189] Ac gwedy darvot eu tagnhevedu a chadarnhau hynny yr rygthunt pym mlyned y buant trwy hed6ch yn llywyau eu kyvoeth. a chanys tervysc ac annundep ny charant hed6ch na tagnheved. dychmygwyr kelwyd a doethant at Vran a dywedwyd 6rtha val hyn. pa acha6s y gwney ty g6ryogaeth a darestyghedygaeth y Veli dy vra6t. a pha lesked ath duc y hynny. a thi yn unvam undat ac ef ac yn un voned ac yn un dylyet ac yn un vreynt.[190] Ac y gyt a hynny yn llawer o kyvrangheu ac ymladeu provedyc a chlotva6r wyt. yn y gniver gweyth y deuth Thelff tewyssa6c Moryan yth wlat ti. ti a elleyst gwrthwynebu yda6. ac yn waradwydus y kymmell ar ffo.[191] Ac wrth hynny torr y tagnheved y syd waradóyd yt y chad6. a chymer merch Elsyng brenyn Llychlyn yn bryot wreyc yt hyt pan vo tr6y porth h6nn6 ae nerth y gellych dytheu kaffael de teylygda6t ath dylyet ry golleyst. Ac 6rth hynny gwedy darvot udunt trwy yr amadrodyon hynny a llawer or rey ereyll llenwy bryt a med6l y g6r yeuanc ef a wnaeth eu kyghor ac aeth hyt yn Llychlyn ac a kymyrth y vorwyn honno yn wreyc yda6 megys y dyskessynt y bradogyon twyllwyr anhyedwyr hynny ef.

Ac gwedy mynegy hynny oy vraut ynteu. nyt amgen y vynet y keyssya6 porth yn y erbyn ef yn y lle sef a oruc ynteu kynnulla6 llu a mynet racda6 a gorescyn y kyvoeth ynteu a gossot gwyr yda6 ehun y kad6 y dynassoed ar kestyll.[192] Ac yn y lle pan kygleu Vran y chwedleu hynny. ef a kymyrth kantha6 aneyryf luossogrwyd or Llychlynwyr ac gwedy bot yn para6t y lyghes ymchwelut a wnaeth parth ag ynys Prydeyn. Ac mal yd oedynt yn r6yga6 moroed yn hyfrytaf gantha6 ar gwynt yn r6yd yn eu hol ynachaf Gwythlach brenyn Denmarc yn kyvarvot ac ef. kanys mwyhaf gwreyc a karrey Wythlach oed y vorwyn ar vynnassey Vran. ac 6rth hynny ry dothoed ynteu oy erlyt ef. ac yn dyannot ymlad a wnaethant o longha6l wrwyder. ac yna o damweyn y kavas Gwythlach y llong yd oed y vorwyn yndy a bwr6 bacheu arney ae thynnu hyt ym perved y llongeu ehun.[193] Ac mal yd oedynt y velly yn ymlad a pob parth ar warthaf yr eygya6n ynachaf yn dyssevyt y gwynhyeu gwrth6ynep yn chwythu ac yn temhestlu y weylgy ac yn gwaskaru eu llongeu y amravaclyon traetheu. Ac yna trwy elynya6l treys y gwynhoed gwedy y vot ar va6t trwy yspeyt pym nyeu y b6rywyd brenyn Denmarc y gyt ae vorwyn kan ergrynnedyc ovyn yr gogled yr tyr. ac ny wydyat ef hagen pa wlat y bwryessyt ydy.[194] Ac gwedy eu gwelet o wyr y wlat eu daly a wnaethant ac eu dwyn hyt at Beli. kanys yn yr amser h6nn6 yd oed ef ar glan y morbenn oed hynny yn aros dyvodedygaeth Bran y vra6t. Ac gyda llong Gwythlach yd oedynt teyr llong or rey hynny a hanoed o lyghes Vran. ac gwedy mynegy yr Brenyn pa beth oedynt ar damweyn a daroed udunt llawenhau a oruc or ry kyvarvot or damweyn h6nn6 yda6. kanys yd oed ey vra6t yn mynnuryvelu yn yerbyn.[195]

Ac g6edy yspeyt ychydyc o dydyeu ynacbaf Bran gwedy rykynnulla6 y logheu ac yn dyskynnu ar tyr yr Alban. A gwedy mynegy y Vran ry daly brenyn Denmarc ae wreyc ynteu. yn y lle anvon kennadeu a oruc hyd at Vely ac erchy yda6 etvryt y kyvoeth ae wreyc yda6. ac onys advereday tyghu a oruc y kyvoetheu nef a dayar yr anreythyay yr ynys or mor pwy gylyd a y lladey ynteu o chaffey lle y ymkyvarvot ac ef.[196] Ac g6edy mynegy hynny y Vely naccau yn dyannot o k6byl a oruc. a chynnulla6 holl varchogyon arva6c ynys Prydeyn ae holl dewred a dyvot yn y erbyn hyt yr Alban y ymlad ac ef. Ac gwedy gwybot o Vran yr rynaccau or peth ry archassey a bot y vra6t yn dyvot ar y wed honno. ynteu a deuth yn y erbyn hyt yn llwyn y Calatyr 6rth ymkyvarvot ac ef.[197] ac gwedy kaffael o pob un o nadunt y maes h6nn6. gossot a orugant eu kytemdeythyon trwy vydynoed a dynessau gyt a dechreu ymlad a llawer or dyd a drewly6yt yn ymlad. kanys y gwyr deurhaf a moledykaf a danossynt eu deheuoed pob rey oy gylyd o nadunt. Ac y gyt a hynny llawer o

crew a gwayt a ellyghassant o pob parth. kanys yr ergydyeu a ellyghynt oc eu holl nerth agheuolyon welyeu a dyporthynt. Ena y syrthynt y gwyr brathedyc ymplyth y bydynoed megys y ssyrthyey yt e kynhayaf pan vydynt y medelwyr da yn amrysson. Ac or dywed gwedy gorvot or Brytanyeyt ffo a wnaethant y Llychlyn6yr yn yd oedynt yssyc eu bydynoed y eu llongheu. Ac yn yr ymlad h6nn6 y llas o nadunt pymtheg myl ac ny dyeghys mil o nadunt yn yach. Ac o vreyd y kavas Bran yna un llong megys y rann6s y tyghetven yda6. Ac odyna yd aeth hyt yn traetheu Ffreync. Ar rey ereyll oll megys y ranney damweyn eu tyghetven udunt y ffoassant.[198]

Ac g6edy kaffael o Veli y wudugolyaeth honno galw atta6 y wyrda hyt yg Kaer Efra6c a oruc a govyn kyghor udunt peth a 6nelyt am vrenyn Denmarc. kanys oe karchar anvon kennadeu a rywnathoed hyt at Veli y gynnyc ydau darestyghedygaeth a theyrnget pob blwydyn o Denmarc ae 6yrogaeth ynteu yr y ell6ng ef ae orderch yn ryd oy wlat. Ac y gyt a hynny y kadarnhau y petheu hynny arvoll a g6ystlon kymmeynt a vu dogyn kantha6. Ac gwedy galw y gwyrda megys y dywedp6yd uchot. o kytsynnhedygaeth y holl wyrda ellwng a oruc Beli Wythlach en ryd o karchar ae orderch y gyt ac ef hyt yn Denmarc kan kadarnhau eu hamvot trwy arvoll a gwystlon.[199].

Ac gwedy gwelet o Veli nat oed nep yn y teyrnas a kyhytrey ac ev nac a urthwyneppay yda6 namyn bot yn eyda6 ef yr holl ynys or mor pwy gylyd. ef a kadarnhaus yna y kyvreythyeu rywnathoed y tat. A y gyt a hynny kadarn a gwastat yawnder a gwyryoned a ossodes ac a orchmynn6s eu kad6 tros y teyrnas. Ac yn wuyhaf kadu breynt y dynassoed. a hynny o un ryw vreynt a theylygda6t ac a wnathoed Dyfynwal y tat ynteu kynnoc ef. A chanys kynhen ac amrysson a kyvodassey am y ffyrd kan ny wydyt pa dervyn oed udunt. Urth hynny y brenyn a vynn6s g6rthlad pob petrusder ac amrysson y 6rth hynny. A galw y gyt a wnaeth holl seyry maen yr ynys ac erchy gwneuthur y ffyrd hynny o veyn a chalch. un o nadunt o vor Kernyw ar hyt yr ynys hyt ym mor Kateneys yn y gogled. a honno trwy dynassoed a kyvarfey hy yn unya6n. Ac y gyt a hynny ef a erchys bot arall ar traws yr ynys o Vynyw hyt ym porth Hamen a honno hevyt trwy dynassoed a kyvarfey a hy yn unya6n. Ac y gyt a hynny hevyt ef a erchys gwneuthur dwy fford ereyll yn amryscoew croesygroes. Ac gwedy darvot oll ef ae teylygh6s wynt o pob anryded a breynt hyt na lavassey nep gwneuthur ar rey hynny na cham na threys na sarraet oy gylyd. A phwy bynnac a vynno yn llwyr gwybot breynhyeu y ffyrd hynny keyssyet ef kyvreythyeu Dyvynwal Moel Mut yr rey a ymchwelus Gyldas o Kymraec yn Lladyn. Ac gwedy hynny a ymchwelus Alvryt vrenyn o Ladyn yn saysnec.[200] Ac val yd oed Bely yna trwy hed6ch a tagnheved yn wledychu. Bran y vra6t ynteu megys y dywedp6yt wchot a wuryt y traeth Ffreync yr tyr yn ovalus pryderus kanys gorthrum a thryst oed kantha6 yr ry dyhol o tref y tat ac oe wlat ac oe kyvoeth ac nat oed un gobeyth yda6 kaffae dyvot traykevyn oy kyvoeth. A chan ny wydynt pa peth a wnaey. Sef a oruc mynet at tywyssogyon Ffreync a deudec marchauc gyt ac ef. a gwedy mynegy udunt y govut ar trweni ar kyvaroed ac ef. ac na chaffey nep kanwrthwy na nerth y gan un o honunt. Or dywed ef a aeth hyt at Segwyn tywyssa6c Bwrg6yn. ar gwr h6nn6 ae harvolles yn anrydedus ef. Ag gwedy tryga6 o hona6 a phresswylya6 y gyt ac ef kymmeynt wu y kytymdeythyas ac ef ac nad oed er eyl gwr yn y llys a vey kyvurd ag ef. kanys ym pob negys nac yn ryvel nac yn hed6ch clotva6r a molyannus yd ymdangossey hyt pan ydoed y tywyssa6c yn y karu megys kyt bey map yda6.[201] kanys gwas tec oed Vran oe welet oe pryt ac oe osceth. ac aelodeu teyrneyd brenhyna6l yda6. Ac y gyt a hynny megys y gwedey doeth a chyvrwys oed yn hely a gweylch ac a hebogeu a gwedy y vynet ygkaryat kymeynt a h6nn6 gan y tywyssa6c. ef a vynn6s rody y Vran unverch oed yda6 hep ettyved arall yn y gwreycca. ac ony bey un map yr tywyssa6c dygwyda6 y kyvoeth oll y Vran gwedy bey varw y tywyssa6c. Ac y gyt a hynny hevyt ada6 porth yda6 y oreskyn y kyvoeth yn ynys Prydeyn. Ac nad mwy yd adawey y tywyssa6o namyn y holl wyrda yn kyt duun yn ada6 yr un peth h6nn6. Ac ny bu un gohyr y vorwyn a rodet y Vran a tewysogyon y wlat a darystyghasant a llywodraeth y tyyrnas a rodet yda6.[202] Ac ny bu k6byl yspeyt bl6ydyn gwedy hynny y bu var6 y tywyssa6c. ac yna g6edy hynny tewyssogyon y wlat yr rey ry wnathoed Vran yn un ac ef o kytemdeythyas kyn no hynny ny ochel6s eu gwneuthur yn r6ymedyc yda6 oy haylder kan rody udunt eur ac aryant y tywysa6c ar swllt ry kynnullasey

yn eu hoes 6ynteu kynnoc ef. Ac y gyt a hynny y peth m6yhaf a karey y Bwrg6yn6yr haelder o 6uyt a dya6t. ae porth ny cheyt rac nep.

Ag gwedy darvot y Vran tynnu pa6b atta6 ac eu dwyn yn un ac ef. medylya6 a oruc pa wed y galley ef ymdyallia ar Bely y vra6t am ry wnathoed o sarahedeu yda6. Ac g6edy mynegy o hona6 ef hynny oy wyr ac oy kyvoeth kytdunna6 a wnaethant pa6b ac ef a thyghu yda6 yd eynt y gyt ac ef y pob lle or y mynhey yn y byt. Ac ny bu un gohyr kynnulla6 llw ma6r a oruc a chygreyrya6 a gwyr Ffreync y vynet trwy eu gwlat hyt yn ynys Prydeyn yn hed6ch. Ac odyna gwedy parrattoy y llyghes ar traeth Flandrys ar y weylgy ay gyt a hyr6yd wynt yn eu hol y dyskynnasant yn yr ynys.[203] A g6edy hynny y dyvodedygaeth ef. Bely y vra6t ynteu a kynull6s holl yeuenctyt ynys Prydeyn. ac a deuth yn y erbyn 6rth ymlad ag ef.[204] a phan ydoedynt gwedy gossot eu bydynoed o pop parth ac yn kymyscu hayach ynachaf y mam ylldeu oed vyw ett6a yn bryssya6 ac yn kerdet trwy y gossodedygyon vydynoed. ac ys ef oed en6 honno Tonn6en. a dyrva6r ch6ant oed arney g6elet y map ny ry welsey trwy la6er o amser. a gwedy y dyvot trwy ergrynnedygyon kameu hyt y lle yd oed y map yn sevyll b6r6 y breychyeu a orvc am y wunugyl a damdyblygu damunedygyon kussaneu. a g6edy hynny noethy y bronneu a wnaeth a dywed6yt wrtha6 yn y wed hon ac ygyon yn llesteyrya6 yhamadra6d. koffa dy arglwyd vap hep hy koffay bronneu hyn yr rey a segneyst ty ac ath vaeth koffa hevyt ep hy bru dy vam yn y lle yth wnaeth di pensaer yr anwydew yn dyn or peth nyt oed dyn ac odyna ath duc dy yr byt. a dyrva6r poeneu a doluryeu yn poeny vy ymyscaroed. Ac wrth hynny yr aghyvnertheu ar doluryeu a dyodeveys y yrot koffa ty hedyw a dyro vadeueynt yth vra6t a gorffowys y gan y dechreuedyc yrlloned y syd kennyt. kanys ny dyley bot un bar kenhyt yn y yrbyn. kan ny wnaeth ef y ty un sarhaet. Os ef dywedy dy y mae ef ath dyholes ty oth wlat ac otref dy dat. eysyoes ot edrychy dy hynny yn graff ac yn karedyc ny cheffy un enwyred ynda6 ef. kanys nyt ef ath ffoes ty hyt pan damweynhyey a vey waeth yt namyn dy kymmell y ada6 peth bychan ac eskynnu ar vey wuch. Darestyghedyc oedut gynt yda6 ef ar ran o ynys Prydeyn. a phan golleyst hynny yth wnaethp6yt yn kyffelyp yda6 ynteu yn vrenyn yn Bwrg6yn. ac wrth hynny pa peth a wnaeth ef y ty. onyt o brenyn hyn tla6t dy gwneuthur yn oruchel vrenyn. Ac y gyt a hynny hevyt y tervysc a vu yr ryghoch nyt trwyda6 ef namyn trwyot ti y dechre6yt pan keysyeyst ty porth y gan Vrenyn Llychlyn y geysya6 gorescyn ar dy vra6t.[205] Ac g6edy darvot ydy hy trwy ygyon hedychu y ved6l a oruc Bran a tagnhevedu. ac oe vod dyot y penffestyn ac y gyt ae vam dyvot parth ac at y vra6t. Ac y gyt ac y gweles Beli hynny bot Bran a drech tagnheved kantha6 yn dyvot atta6 b6r6 y arveu a oruc ynteu a mynet dwyla6 m6n6gyl ae vra6t. Ac yn dyannot kymmody a wnaethant a dyot eu harveu or bydynoed ac ygyt mynet y kaer Lyndeyn. Ac yno g6edy kymryt kyt kyghor pa beth a wnelynt. parattoi llyghes a wnaethant wrth gych6yn a llw kyffredyn y orescyn Ffreync ar holl wladoed ereyll yn y amgylch wrth eu harglwydyaetheu ac eu medyant.[206]

Ag gwedy llythra6 yspeyt bl6ydyn y kych6ynasant parth a Ffreync a dechreu anreythya6 y gwladoed. Ac g6edy klybot o hynny yn honneyt tros y gwladoed wynt amkynnullassant y gyt holl vrenhyned Ffreync yn eu herbyn 6rth ymlad a h6ynt ac eyssyoes 6edy damwennya6 y 6udugolyaeth y Beli a Bran y Ffreync yn vrathedygyon a ffoasant. ac yn y lle y Brytanyeyt ar Burg6yn6yr g6edy arveru or 6udugolyaeth ae hymlydasant y Ffreync hep orffo6ys hyt pan dalyhasant y brenhyned ac eu kymmell wynteu y wrhau ac y wedu udunt. a chyn y vl6ydyn y keyryd ar dynasoed ar kestyll kedyrn a dy6reydyasant a gorescyn yr holl teyrnas. ac or dywed g6edy darvot udunt goreskyn pob un or teyrnasoed wynt ac eu holl kynnulleitva a aethant parth a Ruveyn kan anreythya6 y gwladoed ar tyr dy6yllodryon trwy yr Eydal.[207]

Ac yn yr amser h6nn6 yd oedynt deu tywysa6c yn gwledychu Ruveyn. Sef oedynt yr rey hynny Gabyus a Phorsenna ac y llywodraeth yr rey hynny y darestyghey gwlat Ruveyn ae hamerodraeth. Ac g6edy g6elet o nadunt nat oed un wlat a alley gwrth6ynebu dym y dywalder a chreulonder Bely a Bran o kytsynhedygaeth Senedwyr Ruveyn y doethant y erchy taghevedd a dyunndep y ganthunt. ac yr kaffael hynny llawer o eur ac aryant yn teyrnget udunt bob pl6ydyn. a gwystlon y kadarnhau hynny. yr gadu udunt wynteu eu kyvoeth yn hed6ch.[208] Ac g6edy kymryt y gwystlon ar hynny y brenhyned a rodes kygreyr udunt a trossassant eu bydynoed parth a Germanya. ac gwedy dechreu o nadunt ryvelu ar y pobloed hynny edyvar

wu gan wyr Ruveyn yr amvot ar rywnathoedynt a gal6 eu gle6der attadunt a mynet yn porth y wyr Germanya.[209] Ac g6edy kaffael or brenhyned gwybot hynny mwy no messur y bu trum kanthunt. Ac yn y lle kymryt kyghor pa wed yd ymledynt ar deu lu. kymeynt o amylder g6yr o wlad yr Eydal a dothoedynt ac yn yd oedynt yn aruthred ofyn arnadunt. ac gwedy kymryt kyghor o nadunt. Beli ar Brytanyeyt a drygassant y ymlad a gwyr Germanya. a Bran ae lu ynteu a kerdasant parth a Ruveyn y dyal arnadunt torry eu kygrheyr ac wynt.[210] Ac yn y lle g6edy gwybot o wyr yr Eydal hynny yn dyannot ymada6 a gwyr Germanya a wnaethant ac ymch6elut parth a Ruveyn. a cheysya6 blaen Bran kyn kaffael o hona6 eyste 6rth y gaer.[211] Ac gwedy mynegy hynny y Veli gal6 a oruc atta6 ei lu a hyt nos bryssya6 a wnaeth hyt y mewn glyn a gavas o vlaen y elynyon y fford y deuynt.[212] Ac yno llechu a wnaeth ac arhos eu dyvodedygaeth a phan yd oed y dyd trannoeth yn dyvot gwyr yr Eydal a doethant hyt yr un lle h6nn6. Ac g6edy g6elet y glyn o nadunt yn echdy6ynnygu o arveu y gelynion yn y lle kynhyrvu a orugant a thebygu y mae Bran ar Burg6yn6yr a g6yr Ffreync y gyt ac ef.[213] Ac yna eyssyoes yn dyannot eu kyrchu a oruc Beli yn dyssyvyt ac yn wychyr. Ac ny bu un gohyr yr Ruveynwyr g6edy eu damkylchynu yn dyssyvyt ac yn dyarveu dyarvot heb un urdas yn dypryt kan ffo ac ada6 y maes. Ac yna hep wared a hep trugared eu herlyt ac eu llad a wnaeth Beli hyt pan duc y nos lleuver y dyd y kanthunt ac na ellynt eylenwi y dechreuedyg aerva honno.[214] Ac odyna gan wudugolyaeth y kyrch6s at Vran y vra6t yn trydyd yda6 yn ymlad ar kaer. Ac yna gwedy dyvot y deu lu ygyt yn dyannot o pob parth yr dynas ymlad ar dynas ar kaer a cheyssyau y dystryw. A hyt pan vei mwy gwarad6yd udunt dyrchavael ffyrch a g6naeth rac bron y porth a mynegy yr rey ym mewn mae yn yr rey hynny y crogynt eu gwystlon ony rodynt y dynas.[215] ac ys set a wnaethant wynteu kan tremygu eu meybyon ac eu hwyryon a chynnal y dynas arnadunt ac eu hamdeffyn eu hun. ac o amravaelyon kelvydodeu a pheyryanneu yn erbyn eu peyryarheuw ynteu. Gweythyau ereyll o pob kyvryw kenedloed ergydyeu yd ymledynt. Ac g6edy g6elet or brodyr hynny ennynnu o creula6n ag agar6 yrllon-ed a wnaethant ac hep annot pery crogy pedwar gwystyl ar rugeynt or rey bonhedykaf a dyledokaf o wyr Ruveyn. ac 6rth hynny g6rthb6ythach a gle6ach 6uant y gwyr o veun kanys kennadeu Gabyus a Phorssenna rydoded attadunt a mynegy udunt y denynt wynteu trannoeth y nerth udunt.[216] ac arvaethu mynet or kaer allan ar rody kat ar vaes udunt. a phan ydoedynt yn gossot eu bydynoed ynachaf y ty6yssogyon hynny yn dyuot gwedy kynnullau eu gwascaredyc lu. Ac yn dyssyvyt kyrchu y Bwrg6yn6yr ar Brytanyeyt. Ac yn y lle ky6da6twyr a doethant or kaer allan. ac yn kyntaf gwneuthur aerva va6r o nadunt.[217] Ac eyssyoes gwedy gwelet or brodyr aerva yr rey trystau o peth a wnaethant. ac eyssyoes annoc eu kytemdeythyon ac eu kynnulla6 yn eu bydyn. ac yn vynych eu kyrchu ac eu kymell trachevyn y kylya6. Ac or dywed g6edy llad llawer o pob parth y 6udugolyaeth a kavas y brodyr. Ac gwedy llad Gabyus a Phorssenna y kaer a kymerassant a chudyedyc sswllt y ky6da6twyr a rannasant y eu kytvarchogyon yn dytla6t.[218]

Ac gwedy kaffael y 6udugolyaeth honno Bran a tryg6s yn amhera6dyr yn Ruveyn yn darest6ng y pobyl o agklywedyc creulonder. A phwy bynnac a vynno gwybot y weithredoed ef ae dywed kanys hystorya gwyr Ruveyn ae traetha. 6rth hynny y peydyeys ynheu ac wynt kanys gormot o hyt a blynder adod6n yn y gweythret h6nn pey yscryvenn6n. ac amada6 am arvaeth ac am gweythret vy hunan.[219] Ac yna yd ymchwel6s Beli hyt yn ynys Prydeyn. a thrwy hed6ch a thagnheved y gorffenn6s ef dyewoed y 6uched ac y llywus y wlat. ac adnewydu a oruc y keyryd a atveylynt ac adeylat ereyll o newyd. Ac yn yr amseroed hynny ymplyth y weythredoed y lleyll ef adeylus kaer ar avon wysc ker llaw mor Havren yr hon a elwyt tr6y lawer o amser kaer wysc. a honno oed archescopty Dyvet. Ac gwedy dyvot gwyr Ruveyn yr ynys y dyle6t yr en6 h6nn6 ac y gelwyt kaer Llyon kanys yno y pres6ylynt y gayaf.[220] Ac y gyt a hynny ef a wnaeth yg kaer Lundeyn ar lan Themys porth anryved y ky6reinr6yd yr h6n a eilw y saesson Belyn Esgat. Sef y6 hynny yg Kymeraec Porth Beli. ac ar warthaf h6nn6 y g6naeth Twr anryved y veynt ac y adana6 dyskynva yr llongheu addas y orffowys. ac y gyt a hynny atnewydhau kyvreythyeu ey tat em pob lle trwy y teyrnas o wastat wyryoned. Ac en y oes ef kyn kyvoethoked wuant pa6b yn y kyvoeth o eur ac aryant ac na chynt na chwedy y kyffelyp. Ac gwedy dyvot tervyn y wuched y vynet or byt h6nn ef a loscet y corff ae lud6 a kudu6yt em mewn llestyr eureyt ym pen y twr

racdy6ededyc ar ry wnathoed ef yg kaer Lundeyn a hynny o anryved kelvydyt.[221]

GURANT VARYF TWRCH.

AG gwedy mar6 Beli yd urdet G6rgant Varyf Twrch y vap yn y ol ynteu yn vrenyn. Gwr hyna6s prud. A thrwy pop peth erlyn a wnaey gweythredoed a gwyryoned a thagnheved a karey. a phan delynt y elynyon y ymlad en y erbyn glewder a kymerey a aghreyfft y tat a chreula6n emladeu a dyporthey a chymell y elynyon a wnaey ar dyledus darestyghedygaeth. Ac ymplyth llawer oe weythredoed ef a damweny6s brenin Denmarc yr h6n a taley teyrnget oy tat ef keyssya6 y attael racda6 ynteu a hep vynnu talu dyledus ufudyaeth yda6. A thr6m y kymyrth G6rgant hynny arna6.[222] Ac yn y lle parattoy llyghes a mynet hyt en Denmarc ac o kaletaf ymladeu ef a lada6d y brenyn ac a orescynn6s e g6lat ac ac kymhell6s ar y hen taledygaeth teyrnget yda6.[223] Ac yn yr amser h6nn6 pan ydoed yn ymch6elut adref g6edy e 6udugolyaeth honno trwy enyssed Orc ef a kavas dec llong ar rugeynt eu lla6n o wyr a gwraged ac g6edy govyn o hona6 pa le pan dewynt. ac ed hanoedynt o hona6 ef a doyth Partholym eu tewyssa6c wynt ac adoly rac bron e brenyn ac erchy tagnheved a thrugared y gantha6. A dywed6yt a oruc ry dyhol ae ry wrthlad o tervyneu er Hespaen ae vot yn kylchynu ac yn crwydra6 moroed yn keyssya6 lle y presswylya6 yntha6. ac erchy a oruc y 6rgant ran o enys Prydeyn y presswylya6 yndy rac y vot yn godef tymhestyl a mord6y gweylgyoed a vey hwy. kanys blwydyn a hanner ar lythrassey yr pan dyholyessyt oy wlat ag yn gwybya6 trwy yr eigia6n.[224] Ag gwedy gwybot mae or Hyspaen pan hanoedynt ac gwybot yr arch ed oedynt yn y hadol6yn ef a rodes kyvar6ydyeyt gyt ac wynt y dangos y Werdon udunt yr hon a oed dyffeyth6ch yr amser h6nn6 hep nep yn y chyvaredu. ar rody honno udunt. ac odyna amlhau a thyvu a wnaethant yndy a gwledychu yndy yr hynny hyt hedyw. Ac gwedy eylen6y o 6rgant varyf t6rch dyeuoed y vuched ef y gyt a tagnhefed a hed6ch ef a klad6yt yg kaer Llyon ar Wysc yr hon g6edy mar6 y tat a lavuryassey ynteu y hanrydedu ai thekau o adeylyadeu a muroed a cheyryd arderch a6c.[225]

CUHELYN VAB GWRGANT.

GWEDY mar6 G6rgant Varyf T6rch y kymyrth Cuhelyn y vap ynteu llywodraeth y teyrnas yr h6un ae traeth6s yn hygna6s ac yn war hyt tra 6u yn y oes. a gwreyc vonhedyc doeth oed yda6 a elwyt o enw Marsia a dyskedyc oed yr holl kelvydodeu. A honno ymplyth llawer o agklywedyc pethau a dychymyg6s oe phrya6t ethrylyth hy a kavas y kyvreyth a elwyt yr rwng y Brytanyeyt Martyan. Ar kyvreyth honno ymplyth petheu ereyll a ymchwel6s Alvryt vrenyn o Vrytanaec yn Saysnec ac a el6ys Mechenlage.[226] Ac gwedy mar6 Cuhelyn llywodraeth y teyrnas a tryga6d yn lla6 y racdywededyc vrenhynes honno. ac oy map a elwyt seyssyll. ac yn yr amser h6nn6 seyth mlwyd oed seyssyll. ac wrth hynny nyt oed adas y oedran y llywodraeth y teyrnas. Ac o acha6s hynny kanys grymus o kyghor a doethinep y kymyrth y vam holl llywodraeth y ky oeth yn y llaw ehun. a phan aeth hytheu o lenver e wuched hon seyssyll a kymyrth coron y teyrnas. Gwedy Seyssyll Kynvarch y vap a doeth yn vrenyn. Ac yn ol Kynvarch y doeth Dan y vra6t ynteu yn vrenyn. Ac yn ol Dan y doeth Morud y vap ynteu yn vrenyn a h6nn6 dyrva6r oed meynt y clot ae haelder pey nat ymrodey y ormod creulonder. A phan lyttyey ny arbedey y nep yn y lladey o chaffey o arveu ac ergydyeu y veynt honno. Ac y gyt a hynny tec oed o edrych arna6 a hael yn rody. Ac nyt oed yr eyl a vey kyn deuret ac ef yn y teyrnas or a alley ymkyverbynnyeyt ac ef.[227] Ac yn y amser ef y doeth brenyn Moryan a llw mawr kantha6 yr gogled a dechreu anreythya6 y gwladoed. Ac yn y erbyn y doeth Morud a holl kynnulleytva ac yeuenctyt y teyrnas oed eyda6 ef ac yn dyannot ymlad ac ef. a mwy a ladod ef ehunan nor rann wuyaf oe l6. Ac gwedy kaffael o hona6 ef y 6udugolyaeth ny dyenghys un yn vyw nys lladey. kanys erchi a wnaey dwyn atta6 yr un h6n yn ol y gylyd hyt pan vey ehun a lladey oll ac o hynny yd eylanwey ynte6 y creulonder. Ac gwedy blyna6 o hona6 gorffowys ychydyc a oruc a gorchymyn eu blygha6 yn vyw. ac gwedy blyghyet eu lloscy. Ac ymplyth hynny a phetheu ereyll oy dywalder ae creulonder ef a doeth ac a dameweny6s ryw anthyghetven yda6 y dyal y enwyred arna6. Ac ys ef oed hynny ry6 vwystvyl a deuth y 6rth vor ywerdon. ac ny chlywyt eyryoet kyvryw anyveyl y creulonder. a hono hep orffowys a lyghasey y tyr dywyllodron a press6ylyent ker lla6 y weylgy. Ac gwedy klybot o Vorud y chwedyl h6nn6 ef a deuth ehunan y ymlad ar bwystvyl h6nn6. Ac gwedy treulya6 o hona6 eu holl arveu en over er enyveyl h6nn6 ae savyn en agoret ae kyrch6s ac ae llyg h6s megys pysc bychan.[228]

GORVYNYAWN.

Pym meyb hagen a anadoed yda6 a hynaf o nadun oed Gorvynya6n a h6nn6 a kymyrth llywodraeth y teyrnas. kanys nyt oed yn yr amser h6nn6 gwr ya6nach noc ef namwyn a karey gwyryoned nac a lywey y pobyl en karedygach. kanys gwastat oed y voes ae devodeu ac anyan. a dyledus anryded a taley yr Dwyweu. ac unya6n wyryoned yr pobyl. a thrwy holl teyrnas ynys Prydeyn templheu y dwy6eu yn y dynassoed a atne6ydey ac ereyll o newyd a adeyley. ac yn y holl amseroed ef kymmeynt a wu o amylder a ryodres yr ynys o verthed a golut ac nat oed nep un or ynyssed yn y chylch a gyffelypyd ydy kanys annoc a wnaey y brenyn e tyr dywollodron y dywyllya6 y dayar ac eu hamdeffyn rac treys eu harglwydy. Ar gweysyon yeuync dewr ar ymlad6yr a kyvoethogey o eur ac aryant a meyrch ac arveu hyt nat oed reyt y nep gwneuthur kam na threys ey gylyd. Ac er rwng y gweythredoed hyn a llawer o devodeu da ereyll talu dylyet yr annyan a oruc ac or lleuver hon cd aeth. ac yg kaer Lundeyn y cladwyt.[229]

ARTHAL.

A gwedy Gorvynya6n y deuth Arthal y vra6t ynteu yn vrenyn. ac ym pop peth hagen gwrth6ynep oed y weythredoed y vra6t. kanys yr rey bonedyc ar dyleda6c a lavuryey ef eu hyst6ng ar rey anvonedyc anyleda6c a urdey ac a dyrchafey er rey bertha6c a chyvoetha6c ef ae anreythyey a chynnulla6 anthervynedyc Swllt. Ac g6edy g6elet o wyrda y teyrnas hynny ny allasant y dyodef a vey hwy. namyn en kytdunn kyvody yn y erbyn ae 6rthlad o kadeyr y teyrnas.

Ac urda6 Elydyr y vra6t yn vrenyn yr h6nn gwedy hynny o acha6s y trugared a wnaeth ac vra6t a elwyt Elydyr War.[230] Ac ys ef oed hynny gwedy y vot ef yn llywya6 y teyrnas trwy pym mlyned. dywyrna6t o damweyn yd oed yn hely yn fforest llwyn y Caladyr ef a kyvarvu ac ef Arthal y vra6t yr h6nn a dyholyessyt or vrenhynyaeth. gwedy ry crwydra6 pob gwlad yn keyssya6 nerth a chanwrth6y y orescyn y gyvoeth trachevyn. a hep kaffael dym. A gwedy na alley a vey hwy dyodef yr aghenoctyt ar dodaed arna6 ymchwelut drachevyn y ynys Prydeyn a wnathoed. a dec marcha6c y gyt ac ef. ac yn mynet y owuy y gwyr rywuessyat kydemdeythyon neylltuedyg yda6 gynt ac yn kerdet trwy y koet h6nn6 y kyvarvu ac Elydyr y vra6t yn dyarwybot. Ac y gyt ac y gweles Elydyr ef redec a oruc a mynet dwyla6 m6n6gyl yda6. a rody llawer o Cussaneu yda6. Ac gwedy wyla6 a chwyna6 yn hyr y trueny ae aghyfnerth ef ae duc cantha6 hyt yg Kaer Alclud. ac ae kudyus yn y Castell.[231] a gwedy hynny dychymygu a wnaeth ei fot yn glaf. ac anvon kennadeu a wnaeth tros pob gwlat yn ynys Prydeyn. ac erchy y bawb or tewyssogyon a oedynt adana6 ef dyvot oe edrych. Ac gwedy dyvot o pawb hyt y dynas erchy a oruc y pob un ar neylltu dyvot atta6 oy ystavell yn tawel a hep ffrost. kanys a dywedey bot yn argywedus oy pen o delhynt llawer y gyt o nadunt. Ac ys ef a oruc pob un o nadun kredu hynny a dyvot pob un ol yn ol megys y harchassey. A megys y delhey pob un y gorchmynney Elydyr yr gwasanaeth6yr oed ossodedyc kantha6 y hynny kymryt pob un mal y delhey a llad y pen ony wrhaey eylweyth y Arthal y vra6t. Ac velly y gwnaey y pob un ar neylltu. Ac y velly yn yd oed kymherved ovyn y tagnhevedus pa6b ae vra6t.[232] Ac or dywed gwedy kadarnhau y kerennyd honno y rygthynt Elydyr a kymyrth Arthal y vra6t ag ae duc kantha6 hyt yg kaer Effrawc ac yno y kymyrth ef koron y ain pen ehun ae dody am penn y vra6t ac wrth hynny y kavas ynteu yr enw h6nn6 o hynny allan Elydyr War.[233] ac odyna dec mlyned y bu Arthal yn gwledychu a pheydya6 a wnaeth ar dryc devodeu a wuessynt arna6 gynt. ac odyna allan anrydedu y bonedygyon ar dyledogyon ac estwng er rey anyleda6c a thalu y pawb y dylyet. Ac or dywed y bu varw ag yg Kaer Lyr e cladwyt.[234]

Ac yna yr eylweyth yd etholet Elydyr yn vrenyn. ac eyssyoes hyt tra ydoed ef yn erlyt gweythredoed a devodeu Gorvynya6n y vra6t yr hynaf yn holl daeony. y ddau froder yeuaf yda6 Iugeyn a Pheredur a kynnullassant llw mawr arva6c o pob parth ac a dechreuassant ymlad ac ef. Ac gwedy arveru o honunt or 6udugolyaeth wynt a dalyassant Elydyr War ac ac carcharassant ef mewn Twr yg kaer Lundeyn. a gossot keytweyt oy kadw. ac cdyna yr rannasant hwynteu y teyrnas yn dwy ran yr rygthunt. ac ysef y dygwyd6s y ran Iugeyn o Humyr hyd y gorllewyn. Sef yw hynny Lloegyr a Chymry a Chernyw. Ac yn rann Peredur y dygwyd6s o Humyr h6nt y gogled ar Alban oll. ac gwedy llythraw seyth mlyned marw wu Iugeyn ar teyrnas oll a dygwyd6s yn llaw Peredur. ac gwedy y vot yn vrenyn ar kwbyl o ynys Prydeyn ef ae llywya6d yn hygar

anrhydedus megys yd oed aml6c y vot yn well noy holl vrodyr kyn noc ef. ac na choffeyt kevey Elydyr rac dahet arglwyd oed Peredur. Ac eyssyoes kan ny wuyr agheu arbet y nep hy a deuth o dyssyvyt redec ac a duc Peredur or wuched honn.[235] Ac yn y lle yna y kymerwyt Elydyr oy carchar ar trydewayth yd urdwyt ef yn vrenyn. Ac gwedy trewlya6 o hona6 holl amser y wuched ef trwy holl daeony a ya6nder a gwyryoned or wuched hon yd aeth kan ada6 agrheyfft gwarder y pawb or a delhynt yn y ol ynteu.[236]

Ac gwedy marw Elydyr War y deuth Rys vap Gorvynya6n yn vrenyn ac ewyther a evelychus ef o synnwyr a phurder a doethynep a pheydya6 a wnaeth ef a chreuiouder ac erlyn gwyryoned athrugared yn y pobyl. ac eyryoet ny chyveylyornes y gan lwybyr ya6nder a gwyryoned.[237]

Gwedy Rys y deuth Margan vap Arthal yn vrenyn a h6nn6 o dysc y ryeny a wnaeth ya6nder ag a eglur6s kenedyl Brytaen o weythredoed da.[238]

Ac yn y ol ynteu y deuth Eynnyayn y vra6t a phell wu odiwrth anwydeu y vra6t wu h6nn6 yn llywya6 y pobyl. Ac yn chwechet wl6ydyn y b6rywyt ef allan oe vrenhynyaeth. kanys pellau odiwrth ya6nder a gwyryoned a wnaeth. a rac deuyssau creulonder. yr hon ae b6rywys ef or vrenhynyaeth.[239] Ac yn y le ynteu y deuth Ydwal vap Iugeyn y gar ef. yr h6nn a emyavnha6s o aghreyfft Eynnya6n dylyet a ya6nder a dywylleu.[240] Ac yn ol Ydwal y deuth Run vap Peredur. Ac yn ol Run y deuth Gereynt vap Elydyr. Ac yn ol Gereynt Cadell y vap ynteu. Ac yn ol Cadell Coel. Ac yn ol Coel Porrex. Ac yn ol Porrex Cheryn. Ac yr Cheryn h6n6 y bu trymeyp Fulgen ac Eydal ac Andryv a phob un or rey hynny a wledych6s yn ol y gylyd.

Ac odyna y deuth Uryen vap Andryw. Ac yn ol Uryen y deuth Eluid Klyda6c. Ac yn ol Kelyda6c y deuth Clytno. Ac yn ol Clytno y deuth G6rwst. Ac yn nessaf y 6rwst Meyrya6n. Ac yn ol Meyrya6n Bleydud. Ac yn ol Bleydud Caph. Ac yn ol Caph y deuth Oweyn. Ac yn ol Oweyn Seyssyll. Ac yn ol seyssyll y deuth Blegywryt.[241] a h6nn6 ny bu yn yr oessoed na chynt noc ef nac gwedy kouyadur kystal ac ef ar rac dahet y caney ac y gwydyat keluydyt y mussyc y gelwyt ynteu Dyw y gwareu. Ac yn y ol ynteu y deuth Arthvael y vra6t ynteu. Ac yn ol Arthvael y deuth Eydol. Ac yn ol Eydol y deuth Rydyon. Ac yn ol Rydyon y deuth Ryderch. Ac yn ol Ryderch y deuth Sawyl Penyssel. Ac yn ol Sawyl y deuth Pyrr. Ac yn ol Pyrr y deuth Capoyr. Ac yn ol Pyrr y deuth Capoyr. Ac yn ol Capoyr y deuth Manaogan y vap gur prud a hygna6s. Ac y ar pob peth unya6n wyryoned yr rwng y pobyl a wnaey.[242]

Bely maur vap Manogan.

Ac gwedy marw Manogan y deuth Bely mawr y vap en y ol ynteu yn vrenyn a deu ugeyn mlyned y gwledych6s ar enys Prydeyn.[243] Ac yr Bely h6nnu e bu try meyp Ll6d a Chasswalla6n. a Nynya6. A megys y dyweyt rey or kyvar6ydyeyt pedweryd map a wu yda6 Lleuelys. A Llud oed hynaf or rey hynny. a h6nn6 gwedy mar6 y tat a kymyrth lywodraeth y teyrnas. Ac odyna y bu gogonedus adeylya6dyr keyryd a chestyll ef a atnewyd6s muroed Llundeyn. ac anryvedyc tyroed ac amkylchyn6s. Ac gwedy hynny a orchmynn6s yr kywdawd6yr adeylat tey endy megys na bey en y teyrnassoed ym pell yn y chylch yn un dynas adeyladeu na they kymryt ac vey endy. Ac y gyt a henny ymlad6r da oed a hael ac ehelaeth yn rody bwyt a dya6t y pa6b or ae keyssyey. a chet be llawer yda6 o keyryd a dynassoed honn a karey ef yn w6y noc yr un. ac yno yn honno y preswylyey yr rann w6yhaf or wlwydyn. ac wrth hynny y gelwyt hy Kaer Lud. ac or dywed Kaer Lundeyn. ac gwedy dyvot estra6n kenedyl y gelwyt hy Lyndyne neu ynte Lyndres.

Llevelys.[244] hagen a karey ef en wuyhaf oy vrodyr kanys gwr prud a doeth oed. A gwedy klybot o Levelys varw brenyn Ffreync heb ada6 ettyved namyn un verch ac ada6 y kyvoeth en llaw honno. ef a deuth at Lwd y vra6t ac erchy kyghor a nerth nyt na mwy yr lles yda6 ef namyn er keyssya6 chwanegu anryded ac urdas a theylygda6t y eu kenedyl o galley ef mynet y teyrnas Ffreync y erchy y vorwyn honno yn wreyc yda6. Ac en e lle y vra6t a kytsyny6s ac ef ac a vu da kantha6 y kyghor ar hynny. Ac yn y lle parattoy llogheu ac eu llenwy o varchogion en arva6c a chychwyn parth a Ffreync. ac yn y lle gwedy eu dyskynnu anvon kennadeu a orugant y vyneg y wyrda Ffreync estyr y neges a dothoed oe cheyssya6. Ac o kytkyghor gwyrda Ffreync ae tewyssogyon e rodwyt e vorwyn y Levelys a choron y teyrnas y gyt a hy. ac gwedy hynny ef a lywy6s y kyvoeth yn prud ac yn doeth ac yn dedwyd hyt tra parhaus y oes

Ag gwedy llythra6 talym o amser teyr gormes a dygwyd6s yn ynys Prydeyn. arny ryklywsey nep or hen oessoed gynt eu kyvryw.

KYNTAF oed o nadun ryw kenedyl a doeth a elwyt Koraneys. a chymeynt oed eu gwybot ac nat oed amadrawd or a kyvarffey y gwynt ac ef nys gwyppynt. ac wrth hynny ny ellyt un drwc udunt.

EYL oed diaspat a dodyt pob nos kalamey wrth pob aelwyt yn ynys Prydeyn. a honno a aey trwy kallonnoed y dynyon yn kymeynt ac y kolley y gwyr eu lliw ac eu nerth. E gwraged a gollynt eu beychyogy. ar meybyon ar merchet a gollynt eu synwyr. ar holl anyveylyeyt a adawey yn diffrwyth.

TRYDED oed yr meynt vey darmerth ar arlwy a parattoet yn llyssoed y brenyn kyt bey arlwy blwydyn o w6yt a dya6t ny cheffyt byth dym o hona6 namyn a dreulynyr un nos gyntaf. Ac eyssyoes kyoed oed ac amlwg yr ormes gyntaf. ar dwy ormes ereyll nyt oed nep a wypey pa ystyr oed udunt. Ac wrth hynny mwy gobeyth oed kaffael gwaret or kyntaf nogyt or eyl neu or tryded.

Ac wrth hynny Llud Vrenyn a kymyrth pryder ma6r a goval ynda6 kan ny wydyat pa fford y kaffey gwaret or gormessoed hynny. ac o kyffredyn kyghor y wyrda Llud vap Beli a aeth hyt at Levelys y vra6t brenyn Ffreync. kanys gwr doeth a ma6r y kyghor oed h6nn6 y keyssya6 kyghor y kantha6. Ac yna parattoy llyghes a wnaethant a hynny yn argel ac yn dysta6 rac gwybot or kenedyl honno ystyr y negys. nac o nep eythyr y brenyn ae kyghorwyr. Ac gwedy bot yn para6t y llyghes Llud a aeth udunt a dechreu holly y moroed. Ac gwedy klybot o Levelys y chwedleu hynny kany wydyat ef acha6s na neges llyghes y vra6t yn y lle ynteu a kynnull6s llyghes or parth arall dyrva6r y meynt. Ac a aeth ar y mor yn erbyn y vra6t. Ac gwedy gwelet o Lud hynny. ef a edewys y holl logheu ar y weylgy allan o eythyr un llong. ac yn yr un honno y deuth yn erbyn y vra6t. Ac yn y lle pan weles Llevelys hynny. ynteu y me6n un llong arall a deuth yn y erbyn ynteu. Ac gwedy eu dyvot ygyt pob un o nadunt a aeth dwyla6 m6n6gyl oy gylyd ac o vrodyrya6l karyat pob un a gressaa6d y gylyd o nadunt.

AG gwedy mynegy o Lud yda6 ystyr y neges y vra6t a dywa6t y gwydyat ehun pa acha6s ry dodoed yr gwladoed hynny. Ac gwedy hynny wynt a kymmerassant kyghor y ymdydan yn amgen no hynny megys nat elhey y gwynt am eu hamadra6d a gwybot or Koranyeyt yr hyn a dywedynt. Ac yna y perys Llevelys gwneuthur corn hyr. ac trwy y corn dywedwyt. Ac gwedy bot yn bara6t y korn Llevelys a dywa6t 6rth y vra6t y rodey ef yda6 ef ryw pryvet a gadu rey o nadunt yn vyw y hylya6 rac ovyn damweinya6 eylweyth dyvot y ryu ormes honno a chymryt ereyll or pryvet ac eu brywa6 ym plyth d6fyr ac ef a kadarnhaey bot yn da er rey henny y dystryw kenedyl Koranyeyt. nyt amgen gwed yd elhey adre. oy teyrnas ehun galw pawb y gyt oy pobyl ei ag o kenedyl e Koranyeyt y un datlew y vynnu gwneuthur tagnhefed yr rygthunt. Ac yna gwedy delhey pawb ygyt kymryt y d6fyr h6nn6 ay v6r6 yn kyffredyn ar pa6b. Ac ef a kadarhaey y bydynt var6 y Koranyeyt yn kwbyl ac nad eydygavey nep oe kenedyl ynteu ehun. Ar eyl ormes hep ef ysyd yth gyvoeth ty. dreyc yw honno. y dreyc arall estra6n kenedyl y syd yn ymlad a hy ac yn keyssya6 y gorescyn. Ac wrth hynny rac llyt y dyt ych dreyc ch6y y dyaspat engyrya6l honno. Ac val hyun y gelly kaffael gwybot hynny. messur yr ynys y hyt ae llet. ac yn y lle y keffych y pwynt perved yn ya6n par cladu y lle honno ac gwed hynny par dody kerwyn yn lla6n or med goreu a aller y wneuthur ym mewn y clad h6nn6 a llen o paly ar wynep y kerwyn ac gwedy hynny yth person dy hunan byd yn y gwylya6. ac yna ty a wely y dreygyeu yn ymlad en ryth aruthyr anyveylyeyt. Ac or dywed yn ryth dreigieu yd ant yr awyr. Ac or dywed oll gwedy darffo udunt blynaw o engyrya6l a gyrat ymlad wynt a syrthyant yn ryth deu parchell ar warthaf y llen ac a sudant. ac a dynnant y llen ganthunt hyt yg gwaela6t y kerwyn ag a yvan y med yn kwbyl. ac a kyscant gwedy hynny. Ac yna yn y lle plyka tytbeu y llenyneu kylch wy. ac yn y lle kadarnhaf a keffych yth gyvoeth ym me6n kyst vaen clad wynt a chud ym mewn y daear. a hyt tra w6ynt wy yn y lle honno ny da6 gormes y ynys Prydeyn o le arall.

ACHAUS y tryded ormes yw g6r lletrythauc kadarn y syd yn dwyn dy w6nt di ath darmertheu h6nn6 trwy y hwt ef ae letryth a wna y pa6b kyscu. ac wrth hynny y mae reyt y tytheu y dy person duhunan gwylya6 dy darmerth ath arlwy. A rac gorvot o kyscu arnat bit kerwyn yn lla6n o d6fyr oer ker dy law a phan vo kyscu yn treyssya6 arnat dos y mewn y kerwyn.

Acyna yd ymchwel6s Llud trachevyn oy wlat. ac yn dyannot y dyvynn6s ef pa6b yn llwyr oe kyvoeth ef ac or Coranyeyt. a megys y dyscadoed yda6 brywa6 y pryvet a oruc ym plyth dwfyr a b6r6 h6nn6 ar pa6b yn kyffredyn. Ac yn y lle yr holl Coranyeyt yn llwyr a wuant var6 hep edygavael nep or Brytanyeyt.

Ac ym pen yspeyt gwedy hynny Llwd a perys messura6 yr ynys ar hyt ac ar y llet. ac yn Ryt Ychen y kavas y perved pwynt. ac yn y lle honno y peris ef cladu y dayar. ac yn y ffos honno gossot kerwyn yn lla6n or med goreu a allwyt y kaffael a llen o paly ar y wynep. Ac ef y hunan y nos honno wu yn wylyat. ac val yd oed e velly ef a weles y dreygyeu yn ymlad. ac gwedy darvot udunt blyna6 a dyssygya6 yn ymlad wynt a dygwydassant yn y kerwyn ac gwedy darvot udunt yvet y med kyscu a wnaethant. ac yn eu k6sc Llwd a plyk6s y llen yn eu kylch. ac yn y lle dyogelaf a kavas yn Dynas Emreys yn Eryry ym mewn kyst vaen y kwdy6s. ac evelly y peydy6s y dyaspat tymhestlus oe kyvoeth.

Ac gwedy darvot hynny y brenyn a perys arlwya6 gwled dyrva6r y meynt. ac gwedy y bot yn bara6t ef a perys gossot kerwyn yn lla6n o d6fyr oer ker y llaw. ac ef ehun yn y prya6t person ae gwyllv6s. ac val y byd yuelly yn gwyllya6 ef a klywey llawer o amravaelyon kerdeu a hun ag yn y kymell ynteu ar kyscu. Ac yn y lle sef a oruc ynteu rac y orthrymmu ef or kyscu a llesteyrya6 ar y darpar mynet yn y d6fyr a hynny yn vynych. Ac or dywed ynachaf g6r dyrfa6r y veynt yn wyskedyc o arveu trom kadarn yn dyvot y me6n a chawell kantha6. ac megys y gnotaassey yr holl darmerth ar arlwy or bwyt ar llyn ym mewn y kawell. ac yn kychwyn yn y ymdeyth ac ef. ac yn y lle Llud vrenin a kychwyn6s yn y ol a dywa6t wrtho fal hyn. Arho ep ef arho kyt ry gwnelych ty sarrahadeu a cholledeu ymy kyn no hyn. nyt ey weythyon ony barn dy vylwryaeth yn trech ac yn dewrach no my. Ac yn dyannot ynteu a ossodes y kawell ar y lla6r ae arhos ef atta6. ac yna gyrat ac angerda6l ymlad a wu yr rygthunt. a newidia6 dyrnodien ar tan yn ehedec or kledyveu ac or arveu ereyll. ac or dywed y tyghetven ar rac weles damweynnya6 y wudugolyaeth yr brenyn. kan w6r6 y ormess6r yr rygtha6 ar dayar. Ac gwedy gorvot arna6 o rym ac angerd erchy nawd a oruc. Ar brenyn adywa6t 6rtha6 ynteu pa wed ep ef y gallaf i rody na6d yty. gwedy y gniver gollet a sarrahet a wnaethost tytheu ymy. ac ynteu a dywa6t yn atteb yda6 ef dy holl kolledeu eyryoet or ar rywneuthum yty myvy ae hynnyllaf yn kystal ac y dygum. Ac o hyn allan my nys gwnaf y kyffelyp. ac o hyn allan g6r ffydla6n vydaf hyt bellach. ar brenyn a kymyrth hynny y gantha6. ac y velly y gwara6t Llud y teyr gormes hynny y ar ynys Prydeyn. Ac o hyny hyt yn dywed y oes yn hed6ch ac yn dedwyd y gwledych6s.

Ac yna or dywed gwedy mar6 Llud map Beli Ma6r y kudywyt y korff yg kaer Lundeyn ker llaw y porth a elwyr ettwa Porth Llud. ac yn Saysnec y gelwir ef Lwdys Gady. deu fap hagen a wuessynt yda6. Avarwy vap Llud a Theneuvan vap Llud. ar rey hynny urth nat oed oet arnadunt megys y gellynt llywyaw y teyrnas y gwnaethpwyt Kasswalla6u vap Beli y vra6t ynteu yn vrenyn. Ac yn y lle gwedy y urda6 ef o coron y teyrnas. ef a kymyrth ynda6 haelder a daeony a chlot a molyant yn kymeynt ac yny ydoed y clot ef yn ehedec tros y gwladoed ar teyrnassoed ym pell y wrtha6. Ac odyna gwedy damwennya6 yda6 ef yn kwbyl llywodraeth yr holl teyrnas ac nyt oy neyeynt. Eyssyoes Kasswalla6n a ymrodes y warder ac ny mynn6s bot y neyeynt yn diran or teyrnas namyn rody udynt a oruc ran va6r or kyvoeth. ac y sef a rodes y Avarwy vap Llud Kaer Lundeyn. a yarllaeth Swyd Geynt. ac y Teneuvan y rodes yarllaeth Kernyw. ac ynteu ehunan pennadur ar pa6b ac yn arweyn coron y teyrnas.[245]

Ac yn yr amser h6nn6 megys y keffyr yn hystoryacu gwyr Ruueyn gwedy darvot y Wlkessar gorescyn Ffreync ef a damwenny6s y dyvot ar lan Traeth Rwten. ac gwedy gwelet o honaw odyna ynys Prydeyn. govyn a oruc yr nep a oed yn eu gylch pa wlat oed honno. a pha kenedyl ae kyvanhedey. ac ae presswyllyey. Ac gwedy kaffael o honaw gwybot enw y teyrnas ar pobyl ef a dywa6t. Mwyn Herc6lff hep ef o un kenedyl henym ni yr Ruueynwyr ar Brytanyeyt kanys o kenedyl Tro y kerdassam ni. Eneas Ysgwydwyn gwedy dystriw Tro a wu hentat ynny yn kyntaf. ac udunt hwytheu y bu hentat Brutus vap Sylvyus Ascanyus vap Eneas. Ac onim twyllir i neu rydivonhedassant wy. kanys megys y tebygaf ny wdant wy dym y wrth vylwriaeth wrth y bot yn presswylya6 odyeythyr y byt ym mewn yr Eigia6n. Ac ysgavyn herwyd y tebygaf y byd eu kymmell wynt y talu teyrnget ac y eu gwneuthur yn tretha6l ac y talu gwastat wassanaeth yr Ruveynnya6l teylygta6t. Ac eyssyoes ya6n yw yn kyntaf erchi udunt talu teyrnget y wyr Ruveyn kyn eu llaffurya6 nac ymlad ac wynt. megys y mae yr holl kenedloed ereyll o amgylch y byt yn talu teyrnget udunt a darestyghedygaeth y Sened Ruveyn. rac kody o honam nynnheu hen vonhed Pryaf yn hentat ny

ae hen teylygta6t. kan ellwng eu gwaet wynteu megys y maent yn kereynt ynn. Ac gwedy anvon o Wlkessar yr amadrodyon hynny meun llythyr hyt at Kasswalla6n llydya6 yn va6r a oruc ynteu ac anvon llythyr hyt at Wlkessar ar geyryeu hyn yn y llythyr.[246]

Kasswallaun Brenyn y Brytanyeyt yn anvon annerch y Wlkessar ygyt ar amadrod hwnn. Anryved yw Wlkessar meynt chwant a chybydyaeth gwyr Ruveyn kanys rac meynt sychet arnadunt eur ac aryant na allant dyodef en bot ny megys odyeythyr y byt yn dyodef perygleu yr Eigia6n heb kan ryvygu kymell swllt a tretheu arnam. or lle a ar rykynnalyassam ny eyryoet yn ryd dydreth hed6ch hyt hyn. Ac nyt dyga6n ganthunt hynny namyn keyssya6 gwaret yn rydit. a mynnu gossot tragywyda6l keythiwet kewylyd yty Wlkessar yd wyt yn keyssya6 kanys kyffredyn gwythen boned y syd yr Brytanyeyt ac yr Ruveynwyr yn llythra6 y gan Eneas ar un ryw kadwynyn rac eglura6 kadarn kytemdeythas a dylyey yr rygthunt honno a dylynt y cheyssya6 ae erchy ynny. nyt kymhell keythywet arnam. kanys yr rydyt honno a ordyvnassam ny ac a dyscassom ny yr rody ae chynnal yn w6y noc arweyn gwed keythywet yn y veynt honno y gordyvnassam ny y chaffael ae medu hyt na wdam ar ufydhau y keythywet a honno hagen pey keyssynt y dwyweu y dwyn y kenhym. ny a lavuryem yn y veynt y gallem or yn oll nerth oy hattal yn eu herbyn. ac wrth hynny Wlkessar byt etnebededyc yth dy osparth ty yn bot ny yn para6t y ymlad yth erbyn o cheyssy dy dyvot yr ynys honn megys yd wuyt yn gogyvada6 dyvot ydy.[247]

Ac gwedy gwelet o Wlkessar y llythyr h6nn6 yn dyannot parattoy y lyghes a oruc ac aros gwynt wrth eylenwy ey weythret yr hyn a dywedassey y Kaswalla6n trwy y llythyr ae kennadeu.[248] Ac gwedy kaffael o honaw ef y damwnedyc wynt dyrchavael hwylyeu a wnaethant ac yn Aber Themys y deuth yr tyr ae lu ganthaw ac val yd oedynt y llongheu yn kaffael y tyr ynachaf Kaswalla6n a holl kedernyt ynys Prydeyn kantha6 yn dyvot y kastell Dorahel yn y erbyn. Ac yno y kymyrth kyghor y gyt ae wyrda pa wed yd ymledynt ac eu gelynyon a pha ansa6d y lludynt y kaffael y tyr. Ac yno y dothoed Bely pen teulu Kaswalla6n a tywyssa6c y vylwryaeth a thrwy kyghor y gwr h6nn6 y gwneyt pob peth yn y teyrnas. ac yno hevyt y dothoedynt deu neyeynt y brenyn. Avarwy vap Llwd tywyssa6c Llundeyn a Thenevan yarll Kernyw. yno hevyt y dothoedynt y try brenyn a oedynt darestyghedyc ydau nyt amgen Creudu brenyn yr Alban a Gwerthaed brenyn Gwyned a Brythael brenyn Dyvet.[249] Ar rey hynny megys pawb ar rodes kyghor yn newyd y kyrchu gwyr Ruveyn kyn kaffael o nadunt un dynas nac un kastell ar dir ynys Prydeyn. ac y velly llafurya6 y keysya6 y gwrthlad ymdeyth. kanys o cheffynt wy dyvot ym plyth kedernyt e wlat. anha6s a dyrysach oed eu gurthlat. Ac yna o gyttundep kyghor pawb wynt a kyrchasant y traetheu yn y lle yd oed Wlkesar ae lu yn eu pebylleu. Ac gwedy gosot ynt y bydynoed o pob parth wynt a kymyscasant eu deheuoed ac eu gelynyon. a newydya6 dyrnodyeu ae gylyd ac ergydyeu yn erbyn y lleyll. A hep un gohyr o pob parth y syrthynt yr rey brathedyc ar ergydyeu yn eu hymyscaroed. A chyn amlet yr redey y tywarchen or gwaet a chet bey dysyvyt deheuwynt yn llynghu eiry yr mor.[250] Ac val ed oedynt y gwrthwynebedygyon vydynoed yn kymyscu ef a damwenny6s trwy y tyghetven kyvarvot Nynya6 ac Avarwy vap Llud a gwyr Llundeyn ar rey swyd Keynt yd oedynt wynteu yn tywysogyon arnadunt kyvarvot a bydyn yr Amherawdyr. Ac gwedy eu kymyscu ygyt yr amherodra6l vydyn hayach a wascar6s rac y Brytanyeyt o tew vydyn yn eu kywarsanghu. Ac gwedy eu bot plyth traphlyth yn deudyplygu dyrnodyeu. y damweyn a rodes fford y Nynnya6 y kaffael ym6rya6 ar Amerawdyr. Ac wrth hynny kan dyrvaur o lewenyd y kyrchu a wnaeth Nynnya6 kanys mwy no llawen oed kantha6 kaffael rody un dyrna6t yr ryw wr h6nn6. Ac y gyt ac y gweles Wlkeser ef yn y kyrchu y taryan yn kyvlym a derchevys yn erhyn y dyrna6t. Ac yn veynt y gadus y nerthoed yda6 ef a ossodes ae kledyf ar Nynnya6 ar y penffestyn. ac yn y lle dyrchavael y kledyf a oruc a cheysya6 yr eil dyrna6t ar e kyntaf hyt pan alley rody agheua6l dyrna6t yda6. Ac megys y gwyl Nynnya6 ef a dodes y daryan yn erbyn y dyrna6t. Ac yna eysyoes y tryga6d kledyf Wlkesar ym pen Nynnya6. ac ny all6s ef kaffael tynnu y kledyf rac kaletet y w6rwydyr kan y bydynoed yn ymkymyscu ac yn newydya6 agheuolyon dyrnodyeu.[251] Ac wrth hynny Nynnya6 a kymyrth kledyf Wlkesar ac a w6ry6s y kledyf ehun y 6rtha6. a chledyf yr Amherawdyr yn y law y ruthr6s ef y elynyon. a phwy bynnac a kyvarffey ac ef ar cledyf h6nn6 y trawey. ar neyll a vydey a llad y pen y

arna6 ae ynteu ef vynet yn vrathedyc megys na bey un gobeyth o honaw. Ac val yd oed Nynnya6 ar wed honno yn dywalhau yn erbyn y elynyon ynachaf Labienus tywysa6c yn kyvarvot ac ef ac yn y lle ar y kyvranc kyntaf Nynnya6 ae llada6d. Ac eysyoes gwedy llythraw yr rann w6yhaf or dyd y Brytanyeyt o kywarsangedygyon vydynoed a dugynt ruthreu glew kalet a Dw6 yn y kanh6rthwya6 y wudugolyaeth a damwenny6s udunt. Ac Wlkesar a kymyrth y logheu ae pebylleu ae luesteu yn kedernyt yda6. Ac gwedy dyvot y nos ef a kyweyrws y longheu ac a aeth yndunt. Ac a wu lawen kantha6 kaffael y mor yn lle kastell yda6. Ac gwedy kyghory oe kytemdeythyon yda6 na chynhalyey ymlad ar Brytanyeyt a vey hwy. ef a wu wrth eu kyghor ac a ymchwel6s trach y kevyn parth a Ffreync.[252]

Ac gwedy hynny Kaswalla6n acha6s y wudugolyaeth honno ygyt a dyrva6r lewenyd a tal6s dyolch dredeu yr D6wyweu ac galw atta6 y kytymdeythyon ar kytlavuryessynt ac ef. ac yn herwyd breynt pob un ae lavur talu udunt eu gwasanaeth o amlhaf rodyon. ac or parth arall govalus oed kanys Nynnya6 y vra6t oed yn vrathedyc ac yn pedrus am y vyw. kanys Wlkesar yn y vrwydyr a rodassey dyrna6t hep allu medegynyaeth yda6. Ac or dyrna6t h6n6 kyn pen y pymthecvet dyd gwedy e wrwydyr y bu varw. ac yg Kaer Lundeyn ker llaw porth y gogled y cladwyt y gyt a brenhynya6l arwylyant. Ac y gyt ac ef yn y bed y dodassant y cledyf a dugassey ynteu y gan Wlkessar pan ymladassey ac ef. ac esef oed enw y cledyf h6n6 Agheu Coch. kanys pwy bynnac a archollyt ac ef ny bydey byw.[253]

Ac gwedy ymchwelyt o Wlkesar y keuyn ar ffo a dyscynnu o hona6 ar traeth Ffreync medylya6 a wnaethant y Ffreync gwrthwynebu yda6 a mynnu gwrthlad y arglwydyaeth y arnadunt. kanys a tebygynt y vot yn wannach megys na bey reyd udunt y ovyn ef arnadunt. kanys chwedleu kyhoed a dywedyt ym pob lle bot y mor yn kyvlawn o lyghes Kaswalla6n yn erlyt Wlkesar. Ac wrth hynny glewach yr ymrodynt y keysya6 gwrthlad Wlkesar oc eu tervyneu wynt.[254] Ac y gyt ac y gweles Wlkesar hynny ny mynn6s ef mynet ym petrusder ymlad ac wynt. namyn agory y tryssor a oruc ar rody da yn dyvessur y pob un ar neylltu o nadunt. ac yvelly y dwyn yn tagnheved ac yn un ac ef. Ac y gyt a hynny yr pobyl adau rydyt. ac yr rey rykollassey tref eu tat y hynnyll udunt. Ac yr keyth adau rydyt. ar gwr a oed kynt yn dywal megys llew. yn awr megys oen gwar yn llawen yn talu yr eidaw y pawb. ac ny orphwyss6s ef wneuthur y clayar dredeu hyny hyt pan dagheved6s ef pawb ac eu dwyn yn un ac ef a chaffael y arglwydyaeth arnadunt megys kynt. ac yna eyssyoes nyt aey un dyd heybya6 hep koffau budugolyaeth y Brytanyeyt a ffoedygaeth Wlkesar a hynny kan y watwaredygaeth.[255]

Ac gwedy llythra6 dwy vlyned parattoy eylweyth y lyghes a oruc Wlkesar vrth vynet tros yr Eigia6n y keysya6 dyal y sarahet ae kewylyd ar Kaswalla6n ac ar y Brytanyeyt. Ac gwedy kaffael o Kaswalla6n gwybot bot yn wyr hynny. kadarnhau y keyryd ar kestyll ar dynasoed. ac eu atnewydu yr rey a atveylyey o nadunt. a gosot marchogyon arva6c y eu kad6 a wnaeth. ac ym pob pryf borth yn amkylch yr ynys gosot gwyr arva6c a oruc y eu gwylya6 ac y eu gwarchadw. ac eithyr hynny ar hyt kana6l Themys y fford yd hwylyt parth a Llundeyn ef a perys gwneuthur polyon heyrn kyn vrasset a mordwyt gwr. ac eu plymmu. a gosot er rey hynny a dan d6vyr a phan delhynt y llongheu megys yd elhey yr rey hynny trwydynt ac y peryclynt o hynny. ac gwedy darvot hynny kynnullu a wnaeth Kaswalla6n holl yewenctyt yr ynys ag ygkylch yr arvordyr arhos dyvodedygaeth Wlkesar ae lyghes kantha6.[256]

Ac gwedy darvot y Wlkesar parattoy pob peth or a oed reyt yda6 ef a kychwyn6s ar y mor y gyt ac aneyryf amylder marchogyon kan darmerth ac awyda6 gwneuthur damwnedyc aerva or Brytanyeyt. a hynny hep amheu a wnathoedynt pey rydelhey eu llyghes yn yach ganthunt yr tyr ac wrth hynny ny all6s ef dwyn y dyhewyt ar weythret. kanys hyt tra ydoedynt yn hwylya6 ar hyt kana6l Themys yn kyrchu parth a Llundeyn yd aethant eu llogheu ar y polyon heyrn ar ry dywedasam uy wchot. a chan yr rey hynny y dyodefasant dysyvyt perygl agheua6l hyt pan vodasant hyt ar vylyoed o varchogyon. kanys gwedy tylly y llongheu ar y polyon heyrn hynny y deuth d6fyr ym mewn a sudau y llongheu a dan y weylgy. Ac gwedy kaffael o Wlkesar gwybot hynny y gyt a dyrva6r o lavur ac govut trosy yr hwylyeu a orugant parth ar tyr ar rey a wuesynt yn y veynt perygyl honno ac a ka6sant o vreyd y tyr. a phan weles Kaswalla6n y ar lan y dymhestyl honno arnadunt llawenhau a oruc o achos

body y sa6l a vodes o nadunt a thrystau o acha6s dyanc yr rey ereyll. ac gwedy rody arwyd o hona6 oy kytvarchogyon kyrchu yr Ruveynwyr a wnaethant yn dyannot. Ac ys ef a orugant gwyr Ruveyn eysyoes kyt ry kyvarffey perygyl ac wynt ar avon y gyt ac y ka6sant y tyr yn 6ra6l g6rthwynebu yr Bryttannyeyt. a chymryt eu glewder yn lle mur y eu hamdyffyn. ac aerva dyrva6r y meynt a wnaethant or Brytanyeyt. Ac eysyoes mwy wu yr hon a ka6sant nor hon a wnaethant kanys llawer a vodes o nadunt. ac urth hynny lley oed eu nyver. Ar Brytannyeyt pob a6r mwyv6y vydey eu llw. kanys o pob lle yd ymkynnullynt a mwyv6y teyrgweyth oed eu nyver. ac 6rth hynny y kan gwanhau yr rey ereyll y ka6sant wynteu y wudugolyaeth. Ac gwedy gwelet o Wlkesar ry orvot arna6 y gyt ac ychydyc oy nyver yd aeth ar ffo yn y longheu. a chymryt dyrgel6ch y mor ynn amdyffyn yda6. Ac gwedy kaffael gwynt hyr6yd o hona6 dyrchavael hwylyeu a hwylya6 hyt yn traeth Moryan. ac yno yd aeth ym me6n kastell ar ry wnathoed rac ovyn kyvarvot ac ef y kyffryw damweyn ar ry kyvarvuassey gynt ac ef y gan y Brytanyeyt. Ac ysef y gelwyt y kastell Odnea. Ac ys ef acha6s y gwnathoed rac ovyn ymchwelut or Ffreync arna6 yr eylweyth o delhey ar ffo y 6rth y Brytanyeyt megys y weyth arall. Ac wrth hynny rywnathoed ynteu y kastell h6nn6 megys y galley ynteu g6rth6ynebu y wrth pwyth pobyl honno o cheysynt wrthwynebu yda6 megys y keysynt gynt.

Ac o acha6s kaffael o hona6 y wudugolyaeth yr eylweyth y ar Wlkesar Kaswalla6n a kymyrth dyrva6r o lewenyd ynda6 ac a ynvyn6s gwys tros pob lle yn ynys Prydeyn y erchy eu holl wyrda dyvot hyt yn Llundeyn ac eu gwraged y gyt ac wynt y talu gwylya6l anryded dyledus y eu tadolyon dwy6eu. tr6y yr rey ry ka6synt budugolyaeth or veynt Ruveynnya6l Amhera6dyr h6nn6. ac gwedy dyvot pa6b heb waradrygyant amravaeylyon aberthau (a orugant ac y ladedygaeth yr annyveylyeyt yd ymrodasant. ac yna.) a wnaethant deu ugeyn myl o warthec a chan myl o deveyt. ac o amravaelyon kenedloed adar y sa6l ny ellyt yn ha6d y ossot yn ryf. Eithyr hynny deg myl ar rugeynt o amravaelyon koedolyon b6ystviled. Ac yn y lle gwedy darvot udunt perffeythya6 eu anryded yr dwy6eu or gwedyllyon ar gormodyon wynteu ehuneyn a w6ytasant megys y gnotteyt yn y wyr ry6 abertheu hynny. Ac odyna yr hyn a wedyllus or nos ag or dyd kanthunt wynt ae trewlyasant trwy amravaelyon wareeu. Ac ym plyth y gwareeu hynny ef a damwenny6s deu was yeueync arderch a6c. y neyll o nadunt yn ney yr brenyn ar llall yn ney Ava r6y vap Llwd kynhennu yn gware palet. ac or dywed llydya6 am y wudugolyaeth. Ac ysef oed enw ney y brenyn Hyrlas. ac enw y llall Kuhelyn. ac enw y llall Kuhelyn. ac gwedy ymlydya6 ac ymkywethyl yskylvu cledyf a wnaeth Kuelyn a llad pen Hyrlas ney y brenyn. Ac gwedy y lad kynhyrvu a oruc y llys oll. ac ehedec y chwedyl at Kaswalla6n a llydya6 a chyffroy yn va6r a oruc acha6s lladedygaeth y ney. Ac erchy a wnaeth i Avarwy rody Kuelyn y dyodef kyffreyth y llys arna6 rac mynet Hyrlas yn didial os kam y lledesyt. Ac gwedy gwelet o Ava r6y bot bryt y brenyn yn kyffroedyc yn y erbyn pedrusa6 a wnaeth rody y ney yn y ewyllys a dywedwyt bot llys yda6 ef. ac yn y lys ehun y dywedey ef delyw o hona6 ynteu rody ya6n ae kymryt o pa6b or a vynhey yawn oy wyr ef. Ac wrth hynny os keysya6 ya6n a vynhey ef y gan Kuhelyn. ef a dywedey y mae yn ey lys ef yn Llundeyn y dylyey ef gwneuthur yawn tros y ney. a hynny o vreynt a hen dylyet yr kynhoes yr hen wyrda. Ac gwedy gwelet o Kaswalla6n na chaffey ya6n 6rth y vynnu ae ewyllys gogyvada6 a thyghu y Ava r6y a wnaeth yd anreythyey ynteu y kyvoeth ef o tan a haearn ony delhey wrth y ewyllys. ac odyna trwy lyt a bar buysya6 a oruc Kaswalla6n y anreythya6 kyvoeth Avarwy hagen peunyd trwy kytymdeythyon a charant yn keysya6 arafhau yrlloned y brenyn. a cheysya6 madeueynt y kantha6. Ac gwedy na alley ef nep fford yn y byt kaffael lleyhau llyt y brenyn medylya6 a oruc pa fford y galley ynteu gwrthwynebu yr brenyn a daly yn y erbyn. Ac or dywed gwedy nad oed fford arall yda6 y galley ef gwrthwynebu yda6. ef a anvones kennadeu hyt ar Wlkesar a llythyr ganthunt ar synhwyr hon yndunt.[257]

Y WLKESSAR. Avarwy vap Llwd tywysawc Llundeyn yn anvon annerch. a gwedy damunedyc agheu damunedyc yechyt a bwched. Edyvar kenhyf y daly yth erbyn di hyt tra vuost di yn kynhal ymladeu yn erbyn vy mrenyn y kanys pey peyt6n y tydy a orvuasut ar Kaswalla6n y gwr gwedy y veynt wudugolyaeth honno a kavas trwy vy nerth y a kymyrth y veynt syberwyt ynda6 hyt pan edyw yn keysya6 hynytreftadu y am dykyvoethogy am dyhol om kyvoeth a gorescyn ydau

ehun vygkyvoeth. Ac gwybyd ty nat y velly y dylyey talu y my. myvy yn y kyvoethogy ef. ac ynteu ym dygyvoethogi ynnheu. kanys myvy yn kwbyl yn ymlad yth erbyn dy. a wnaethum y pethau hyn oll yda6. a mynheu y tyghaf y kyvoethau nef a dayer hyt na heydeys y onyt na rod6n y ve ney y dyodef bra6t y lys ef arnaw. Ac yn y vo goleuach ac eglurach yth doethineb dy acha6s y wryvoned. gwranda6 dy a my a datkanaf yt yr acha6s y mae y var arnaf y. Gwedy kaffael o hona6 ef y veynt wudugolyaeth honno trwy vy nerth y. y gwnaetham nynheu gwylyawl lewenyd ac anryded y en tadolyon dwy6eu. ac gwedy perffeythya6 o honam ny pob peth or a perthyney ar e dwy6eu. y damwenny6s y rwng deu neyeynt yn tyvu kyvrysed am wudugolyaeth gwarae palet. Ac gwedy kaffael om ney inheu y wudugolyaeth ennynu a oruc y llall o enwyr yrlloned a dyspeylya6 cledyf a cheysya6 llad pen vy ney ynnheu. ac ys ef a oruc ynteu gochel y kledyf ac yn y kyvrysed h6nn6 eysyoes syrthya6 ney y brenyn ar y cledyf ac y bu var6. Ac gwedy kennatau hynny yr brenyn. gorchymyn ac erchy y mynheu rody ve ney y dyodef brawt y lys ef yn dyal y ney ynteu. Ac gwedy nas rod6n ve ney yn y ewyllys ef e deuth ynteu ae holl lw kantha6 am pen ve kyvoeth ynheu ae anreythya6 ae losky. ac wrth hynny yd wyf ynheu yn erchy de trugared ty. ac yn keysya6 porth a nerth y kenhyt ty y keysyaw ve kyvoeth ymy trachevyn hyt pan vo trwy ve nerth inheu am porth y gellych tytheu goreskyn ynys Prydeyn. Ac o hyn na phedrwsa dym kanys nyt oes dym twyll na brat yn yr amadrawd h6nn.[258]

Ac gwedy darlleyn y llythyr h6nn6 rac bron Wlkesar kyghor a kymyrth y gan y anwylyeyt hyt na chretey ef oy over amadra6d ac nat aey ef y ynys Prydeyn ony chaffey ef gwystlon a vey da kantha6 hyt pan vey dyogelach kyrchu ynys Prydeyn. ac wrth hynny Avarwy vap Llud a envyn6s Kynan y vap ac gyt a hynny dec gwystyl ar rugeynt o veybyon y gwyr bonhedykaf yn y kyvoeth oe anwylyeyt ae karant.[259] ac gwedy rody y gwystlon yn hyfryt Wlkesar a kynnull6s y lw ac a kyweyry6s y lyghes. Ac yr y gwynt kyntaf y dyskynu6s ym Porth Rwytun. ac yn yr amser hunnu yd oed Kaswalla6n yn dechreu ymlad a Chaer Lundeyn ac yn anreythya6 y gwladoed yn y chylch. Ac y gyt hagen ac y kygleu ef rydyvot Wlkesar y dir ynys Prydeyn ymada6 a wnaeth ynteu a Llundeyn a brysya6 a oruc yn erbyn yr amhera6dyr ac gwedy dyvot o hona6 hyt ger llaw glyn oed yn agos y gaer Keynt ef a weles yn y lle honno gwyr Ruveyn ac eu pebyllen ac eu lluesteu gwedy rydyskynnu yn y glyn h6nn6. kanys Avarwy vap Llud ae dugassey hyt y lle honno wynt y keysya6 dwyn kyrch nos yn dirybud am penn Kaswalla6n.[260] Ac yna heb un gohyr gwedy gwybot or Ruveynwyr bot y Brytanyeyt yn dyvot yn dyannot gwysca6 amdanyt a wnaethant eu harveu a gossot eu marchogyon yn vydynoed. Ac yna yd aeth Avar6y vap Llud a phym myl o wyr arva6c y gyt ac ef ac ym mewn llwyn koet oed yn agos udunt ymkudya6 yn h6nn6 hyt pan vey odyno y galley gwneuthur nerth a chanwrthwy y Wlkesar.[261] Ac gwedy darvot yr Brytanyeyt or parth arall gwysca6 am danynt am ympery nyt annodassant o pob parth newydyau agheuolyon dyrnodyeu. ymkyrchu a wneynt y bydynoed ac ellwng y gwaet y redec. ac o pob parth y syrthynt y kalaned yn veyrw megys y syrthynt y deyl y ar y gwyd mys Hydref pan vey va6r y gwynt. Ac val yd oedynt y felly yn ymlad ynachaf Avarwy vap Llud ae vydyn kantha6 yn kyvody oy lechva. ac or tu yn ol yn kyrchu bydyn Caswalla6n yr hon oed yn kynhal kedernyt y Brytanyeyt. ac ar rydaroed y Ruveynnya6l vydyn y anreythya6 or ran va6r o honey ac ar aurhon heb allel sevyll yn erbyn y chytcywta6twyr. ac wrth hynny kymryt ffo a orugant wy ac ada6 y maes. Ac yn agos y hynny mynyd oed ac ym pen y mynyd llwyn o coll tew a oed. ac yno y ffoes Kaswalla6n ae wyr gwedy y dygwyda6 yn y ran wannaf or ymlad.[262] Ac gwedy kaffael o hona6 ef gorwchelder pen y mynyd yn 6ra6l kynhal h6nn6 a orugant a gwneuthur agheu y lawer o eu gelynyon. kanys eu herlyt a wnathoedynt yr Ruveynwyr ac Avarwy vap Llud wynt gan vywau eu bydynoed avyn vynych y keyssynt kyrchu ar eu torr yr mynyd ac nys gellynt. kanys kerryc y mynyd ae oruchelder a oed amdyffyn yr Bryttanyeyt a llesteyr yr gelynyon. oc o pen y mynyd y gwneynt y Brytanyeyt aerva dyrva6r y meynt oc eu gelynyon.[263] Ac wrth hynny sef a wnaeth Wlkesar kylchynu y mynyd ae lw a mynnu gwarchae Kaswalla6n yn y lle honno hyt pan vey reyt yda6 ae ymrody yn ewyllys yr amherawdyr ae ynteu y warchae yna hyt pan vey var6 o newyn.[264] Oy a Dyw anryved kenedyl y Brytanyeyt yr rey dwyweyth a kymhellasant Wlkesar amherawdyr Ruveyn ar ffo. y gwr y daroed yda6 darestwng a gorescyn yr holl vyt

wrth y gyghor. ac yr gwr ny allus yr hollvyt gwrthwynebu yda6. ar Brytannyeyt eyssyoes ar ffo oeddynt yn gwrthwynebu yda6 ef. ac yn para6t y dyodef agheu tros eu gwlat ac eu rydyt. ac urth hynny y kant Lucan ym molyant y Brytanyeyt or Kessar. Ef a dangosses y ergrynnedyc kevnoed yr Brytanyeyt.[265] Ac yna gwedy llythra6 yspeyt deudyd gwedy nat oed y Kaswalla6n na bwyt na dyawt ovynhau a wnaeth gorvot arna6 ymrody ygkarchar Wlkesar, ac wrth hynny anvon a oruc Kasswalla6n kennadeu hyt at Avarwy vap Llud y erchy ydau ef y tagnhevedu ef ac Wlkesar rac ovyn kolly breynt y kenedyl ed hanoed o honey. ac y gyt a hynny hevyt mynegy a wnaeth yda6 kyt ryveley ef ar y kyvoeth ef hyt na mynney ef eyssyoes y agheu ef er hynny.[266] Ac gwedy datkanu or kennadeu hynny y Avarwy. ynteu a dywa6t val hyn. Ny dyleyr karu y twyssa6c a vydey araf a gwar en ryvel megys oen ac ar ei hed6ch a vyd dy6al megys llew. Oy a dwy6eu nef a dayar vy arglwyd y e gwr a oed kyn no hyn yn medu o honaf ac arawrhon y mae yn erchy y my y tagnhevedu ef ar amherawdyr. yr h6nn a vuassey damunet kantha6. kyn no hynny kaffael tagnheved y kantha6 ef. Ac wrth hynny y deley ynteu anrydedu ac aryneyga6 y gwr a kymmell6s y gyt ac ef amherawdyr Ruveyn oe kyvoeth ac eylchwyl a all6s y dwyn trachevyn. Ac wrth hynny ny deleyt gwneuthur kam i mynheu y gwr a alley yna gwneuthur y gwassanaeth h6nn6. ac ar awrhon a allaf y tagnhevedu ynteu ar amherawdyr. Ac wrth hynny an doethynep yw yr tewyssa6c gwneuthur kodyant a sarhaet oy varchogyon ef. trwy er rhey y kaffo ynteu y wudugolyaeth. kanys nyt y tywysa6c pyeu y wudugolyaeth namyn gwyr a ellyngant eu gwaet yn ymlad trostaw. Ac eysyoes my ae tagnhevedaf ef ar amhera6dyr kanys o gwnaeth ef sarhaet ymy dyga6n o ya6n kenhyf ynheu y vot ef yn erchy vy'n trugared ynheu.[267]

Ac yn dyannot yna kyodi a oruc Avarwy vap Llud or lle yd oed a brysya6 a oruc hyt y lle yd oed Wlkesar a dygwyda6 ar tal y lynyeu a oruc rac bron yr amhera6dyr a dywedwyt wrtha6 ar y wed hon. Arglwyd hep ef dyga6n ar rywnaethost di o dyal ar Kaswalla6n gwna weythyon trugared ac ef. Pa peth a keysy dy kantha6 amgen noc uvudyaeth y ty a thalu teyrnget y wyr Ruveyn o ynys Prydeyn. Ac yna gwedy na rodey Wlkesar un atteb yda6 ef. Avarwy eylchwyl a dywa6t val hyn. hyn hep ef a adeweys i yty. ac amvodeys a thydy. sef yw hynny darestwng Kaswalla6n a gorescyn ynys Prydeyn wrth dy kyghor di. llyma hynny wedy rywneuthur. llyma Kaswalla6n yn darestyngedyc. llyma ynys Prydeyn o kanurthwy y gwedy y gorescyn. pa peth a dylyaf y wneuthur yn amgen no hynny yty. nyt ef a wnel crea6dyr pob peth ymy gwedy y gwelhwyf y vy ewythyr y. am arglwyd vrenyn yn erchy vyn trugared i. ac yn gwneuthur ya6n y my or sarhaet a wnaeth ef ymy. dyodef o honaf ynheu byth y karcharu ef a myvy yn vyw. Nyt yskavyn llad Kaswalla6n neu y karcharu a myfy yn vyw. kanys nyt kewylyd kenhyf y rody vy kannh6rthwy am porth am nerth yda6 ef ony bydy ty wrth vy kyghor ynheu am dana6 ynteu.[268] Ac wrth hynny yna rac oyn Avarwy Wlkesar a kymyrth kytuhundep a thagnheved a theyrnget bob blwydyn y gan Kaswalla6n o enys Prydeyn. Ac ys ef oed eyryf y teyrnget a delyt or enys hon y wyr Ruveyn pob blwydyn teyr myl o punhyoed aryant. Ac o hynny allan kydymdeythyon vuant Wlkesar a Kaswalla6n vap Bely kan rody o pob un o nadunt oy kylyd amravaeylyon rodyon a dilyseu. Ac yna y gayaf h6nn6 y tryg6s Wlkesar yn ynys Prydeyn.[269] A phan dechrewys y gwayanh6yn dyvot yd aeth trwy y mor hyt yn Ffreync. Ac odyna gwedy hynny ym pen yspeyt kynnulla6 llw mawr a wnaeth o pob lle a mynet hyt yn Ruveyn yn erbyn Pompeyus y gwr oed yn kynnal yr amherodraeth.[270]

Ac odyna gwedy llythra6 yspeyt seyth mlyned y bu varw Kaswalla6n. ac yg kaer Efrawc y cladwyt[271] ac yn ol Kaswalla6n y gwnaethpwyt Teneuvan vap Llud y ney ynteu vap y vrawt yn vrenyn yarll Kernyw oed h6nno. kanys Avarwy vap Llud ry athoed y gyt ac Wlkesar parth a Ruveyn. ymlad6r a ryfel6r da oed Teneuvan a gwr oed a karey yawnder a gwyryoned ac ae gwney a pha6b.[272] Ac yn ol Teneuvan y gwnaethpwyt Kynvelyn y vap ynteu yn vrenyn. Marcha6c gwychyr oed h6nn6 ac amhera6dyr Ruveyn ae magassey ac a rodassey arveu yda6. Ac wrth hynny kymmeynt oed kantha6 karyat gwyr Ruveyn a chyt galley ef attael eu teyrnget racdunt hyt nas attalyey.[273]

Ac yn yr amser yd oed Kynvelyn vap Teneuvan yn vrenyn yn yr ynys hon y ganet Iesu Grist yn Arglwyd ni. y gwr yr y wyrthvaur waet ef a prynn6s kenedyl dyn o keythywet agahana6c dyaful.[274] Ac gwedy gwledychu o Kynvelyn ynys Pry-

deyn trwy yspeyt dec mlyned y ganet deu vap yda6. Sef oedynt yr rey hynny. Gwydyr oed y map hynaf yda6. a Gweyryd oed y llall. ac or dywed gwedy y ylenwy o Kynvelyn dyeuoed y wuched ef teyrn gwyalen y kyvoeth a llywodraeth y teyrnas a digwyd6s yn llaw Gwydyr. Ac gwedy attael or Gwydyr hwnn6 teyrnget a deley y talu y wyr Ruveyn ef a deuth Gloew Kesar yr h6nn a oed. yn kynhal yr amherodraeth a llw maur kantha6. Ac y gyt ac ef y dothoed Ieuli6s Haymo tywysa6c y lu ef oed h6nnu. a thrwy kyghor h6nn6 y gwneyt ac y llunyethit pob peth or wnelyt. Ac yna gwedy dyskynnu Gloew Kesar ym porth kaer Perys ef a dechrewys kaw pyrth y dynas a mwr maen a lludyas y kywdawt6yr y dyvot allan. kanys ef a vynney eu kymmell y wedoyda6 neu ynteu hep trugared eu gwarchae yn y lle honno hyt pan vydynt maru o newyn.[274]

Ac gwedy bot yn honnedyc dyvodygaeth Gloew Kesar yr ynys honn Gwydyr yn dyannot a kynnull6s holl varchogyon ynys Prydeyn ae holl wyr ymlad ac yn erbyn gwyr Ruveyn y deuthant. Ac gwedy gwysca6 a bydyna6 yn dyannot kyrchu gwyr Ruveyn a orugant. ac en wychyr dechreu ymlad a oruc Gwydyr. a mwy a ladey ef ehunan ac uncledyf oe elynyon noc a ladey yr ran wuyhaf oe lw. Ac a6r pob a6r y medylye Gloew Kesar fo a chyrchu y longheu. ar Ruveynwyr yn holla6l yn gwascaru. pan aeth y twyllwr gan Haymo a b6r6 y arveu ehun y amdana6 a chymryt arveu un o'r Brytanyeyt y ymlad megys kyt bey un o nadunt vey ef a dywedwyt bot y wudugolyaeth ar gorvot yn eu llaw o pherheynt yn ymlad megys yd oedynt. kanys yeyth y Brytannyeyt ac eu moes a dyskassey ynteu yn Ruveyn ym plyth gwystlon y Brytanyeyt yn Ruveyn. kanys yn eu plyth y megessyt. Ac odyna trwy blyth y bydynoed dynessau a oruc hyt van vyd kerllaw y brenyn[276] ac gwedy kaffael o honaw ef lle ac amser y gyt ae cledyf llad pen y brenyn a oruc. Ac odyna y gyt ar eskymun wudugolyaeth honno llythra6 a oruc trwy un trwy arall hyt pan vyd ym plyth y lw ehun.[277] Ac yna y deuth Gweiryd vrenyn ac gwedy gwelet o hona6 y vra6t gwedy rylad yn y lle dyot y arveu ehun a oruc a gwyska6 arveu y brenyn am dana6 ac yn y lle annoc y Brytanyeyt a oruc a gyrru grym ac angerd yndunt ac erchy ymkadarhau ynn ymlad megys kyt bey ef vey Gweiryd. ac yna y Brytanyeyt ymkadarnhau a wnaethant wrth y annoc ef megys kyt bey ef vey Gwydyr. kanys ny wydyn ettwa rylad eu brenyn. Ac or dywed eyssyoes llythra6 a orugant y Ruveynwyr yn dwyran. ac yn dypryt waradwydus adaw y maes. Ac yna yd aeth Gloew Kesar ar ran oe lw y gyt ac ef a chymryt y longheu yn kedernyta dyogelwch idaw. A Haymo ar ran arall y gyt ac ynteu a ffoassant yr koedyd ac yr mynydoed kan ny cha6ssant o yspeyt mynet yn eu llongheu.[278] Ac yna tebygu a wnaeth Gweyryd bot yr amhera6dyr yn yr ran honno or llu a bryssya6 a oruc ynteu ac eu herlyt wynt o le pwy gylyd hyt pan godiwedawd wynt ar lan y mor y lle y gelwir yr aurhon oe enw ef Porth Hamunt. neu ynteu Sudhampt6n. kanys eno yd oed porthloed a dyskynva adas y longheu. ac yno yd oed llawer newyt longheu. ac yn yr rey hynny y mynnassey Haymo mynet yndunt pan deuth Gweiryd yn disyvyt ym y ben ac yn dyannot y lad. ac wrth hynny y gelwyt y lle honno yr hynny hyd hedyw Porth Hamwnt.[279] Ac yn hynny Gloew Kesar gwedy ymkynnulla6 y kytemdeythyon attaw a dechrewys eylweyth ymlad a chaer Perys yr hon a elwyr yr a6rhon Porth Cestyr. A gwedy kaffael y dynas a gwascaru y muroed erlyt Gweyryd a oruc hyt yg kaer wynt a damkylchynu y dynas ac y gyt ac amravaelyon peyryanheu ymlad ar dynas a cheyssya6 eu dywreydya6 ae chywarsangu.[280] Ac gwedy gwelet o Weyryd gwarchae y dynas arna6 kyweyrya6 y lu a oruc ynteu trwy vydynoed ac egory pyrth y dynas a wnaeth a mynet y maes or dynas ac arvaethu rody kat ar vaes udunt. Ac gwedy gwelet o Gloeu Kesar wynt yn arvaesu ac yn darmerthu kat ar vaes. Anvon kennadeu a oruc at Weyryd ac erchy tagnheved udunt kanys ovyn oed arna6 glewder y brenyn a dewred a drudanyaeth y Brytanyeyt ac wrth hynny gwell oed kantha6 ef goreskyn trwy synhwyr a doethynep no mynet ym petrusder brwydyr ac ymlad ac wynt. ac wrth hynny anvon a oruc Gloeu Kesar at weyryd ac erchy tagnheved yda6 ef yn y wed hon rody merch yr amhera6dyr yn wreyka y Weyryd kan daly enys Prydeyn wrth amherodraeth Ruveyn.[281] ac yna o kyghor y wyrda y peydya6d Gweyryd ac ymladeu a bot wrth Gloew Kesar. kanys wynt a dywedynt nat oed waradwyd yda6 ef darestwng y wyr Ruveyn pan vey yr holl vyt yn gwedu udunt. ac yn talu teyrnget udunt. ac o acha6s y pethau hynny a llawer o achwysson ereyll arafhau a oruc Gweyryd a bot wrth kyghor y wyrda ac ufudhau yr amhera6dyr. Ac yn dyannot anvon

kennadeu hyt yn Ruveyn a oruc ef yn ol y verch a thrwy kann6rthwy Gweyryd e goreskynn6s Gloew Kesar ynysed Orc ar kytynysed ereyll yn ey chylch.[282]

Ac gwedy llythra6 y gayaf heybya6 y kennadeu a ymchwelasant or Ruveyn ar vorwyn kanthunt ac wynt ae rodasant oy tat. ac y sef oed enu y vorwyn honno Gennylles a chyn teket oed ac yd oed anryved kan pa6b or a gweley y phryt ac gwedy y rody yn wreyc pwys y Weyryd kymeynt y kara6d Gweyryd hy ac yn y oed mwy kantha6 y serch hy ae charyat noget holl presenna6l da ac alavoed or a welhey ae lygait. Ac wrth hynny y lle kyntaf y kysk6s ef y gyt a hy a vynn6s ynteu y vot yn anrhydedus enwa6c ac yd erchys ynteu yr amhera6dyr gwneuthur dynas hono megys y bey honno yn kadw kof y neythya6r honno hyt vra6t trwy holl oessoed.[283] Ac yn y lle honno yd adeyl6s Gloew Kesar dynas yr hon a elwyr oe enw ef Kaer Gloew yr hynny hyt hedyw yg kyffynyd Kymry a Lloegyr ar lan Hafren. ac ereyll a dywedant y mae y kan y Loyw wlat Lydau map Gloew Kesar a ganet. yn y dynas h6na6 gwedy hynny y kavas y dynas honno y enw y gwr gwedy Gweyryd a wu tewyssauc ar Kymry.[284] Ac yn yr amser h6nn6 yg Kaerusalem y kymyrth yr Arglwyd Iesu Grist map Dyw dyodevyeynt yr prynnu ken dyl dyn a oed yg keythywet aghana6c Dyaf6l trwy yr holl oessoed kyn no hynny. Ac yna yr rydha6s ynteu wynt trwy y angeu ac ellyngedygaeth y waet ef.[285] Ac yno gwedy adeylat y kaer a thagnhevedu yr ynys ymchwelyt a oruc Gloew Kesar yr Ruveyn. a llywodraeth yr ynysed a orchmynn6s y Gweyryd. Ac yn yr amser h6nn6 y dechrewys Pedyr abostol yn gyntaf gossot y kadeyr yn yr Antyoces. Ac odyna y deuth hyt yn Ruveyn ac yno y preswyllyo6s. ac y cynhelys escoba6t. ac y danfones ynteu Marc evangelystwr hyt yr Eyfft y pregethu yr eveghyl a yscryvenassey.[286]

Ac gwedy mynet Gloew Kesar o'r ynys a chymryt o Gweyryd synhwyr a syberwyt a molyant dechreu adeylat y dynasoed ar kestyll a llywya6 y pobyl ar kyvoeth trwy yawnder a gwyryoned hyt pan oed y ovyn ae aryneic ar y teyrnasoed a oedynt ym pell ac yn agos yda6. Ac gwedy hynny kymryt syberwyt ynda6 a oruc a thremygu gwyr Ruveyn ac attael eu teyrnget racdunt a hep vynnu daly adanadunt a vey hwy no hyny.[287] Ac gwedy klywet o Gloew Kesar y chwedyl h6nn6 ynteu a envyn6s Vaspasyan y kymhell Gweyryd ar tagnheved a gwyr Ruveyn ac y talu y gnottaedyc teyrnget udunt. Ac gwedy y dyvot hyt ym porth Rutupy ef a deuth Gweyryd a holl kedernyt ynys Prydeyn 6rth ludyas h6nn6 ae lu yr tyr. kanys kymeint oed o nyver y gyt ac ef megys yd oed ovyn ac arymneyc ar wyr Ruveyn racdunt. Ac wrth hynny trossy eu hwylyeu a oruc Vaspasyan a dyskynnu ym Perth Totenysy a orugant.[288] Ac gwedy kaffael tyr o nadunt kyrchu a wnaethant Kaer Pen Hwylcoyt.[289] a dechreu ymlad ar kaer. Ac gwedy hynny ym pen y seythvet dyd y deuth Gweyryd ae lu. ac yn dyannot dechrau ymlad a orugant. ar dyd h6nn6 llawer a las o bob parth. ac ny chavas nep o nadunt y wudugolyaeth. ac val y deuth y dyd trannoeth y vrenhynes a deuth y rwng y deu lu ac a oruc tagnheved y rygtant. ac odyna yd anvonasanteu kytvarchogyon hyt yn y Werdon. Ac gwedy mynet y gauaf heybya6 ymchwelut a oruc Vaspasyan y Ruveyn a Gweyryd a drig6s yn ynys Prydeyn. ac gwedy dechreu o hona6 ef trosy parth a heneynt karu a wnaeth ynteu Sened Ruveyn a traethu y kyvoeth trwy hed6ch a gwarder a chadarnhau yr hen kyvreythyeu a gosot ereyll o newyd trwy y kyvoeth. a rody rodyon ma6r y pa6b or ae keysyey y gantha6. Ac y velly y clot ef a eheda6d trwy yr holl Europa. Gwyr Ruveyn a karey a hevyt yd oed ei ovyn arnadunt. kanys mwy a dywedyt am dana6 ef ehunan noc am yr holl vrenhyned. Ac wrth hynny y dyweyt Suvenal wrth Nero yn y koffau ef yn y lyvyr Brenyn a dygwyd o Vrytaen nid amgen Gweyryd. nyt oed nep glewach yn yr ymlad ar ryvel nid oed nep gwarach yn yr heduch. nit oed nep haelach yn rody da. ac gwedy eylenwy holl dyheuoed y wuched ef a cladwyt yg kaer Gloew ym mewn temhyl a wnaethoedyt yn anryded Gloew Kessar.

Ac yn ol Gweyryd y deuth Meuryc y vap ynteu yn vrenyn gwr anryved y pruder oed h6nn6 ae doethynep. Ac ym pen yspeyt gwedy hynny a Meuryc yn gwledychu yr ynys. Rodryc brenyn y Ffychtyeyt a deuth a llyghes va6r kantha6 o Scythya ac a dyskynn6s yg gogled yr ynys hon y lle a elwyr yr Alban. a dechreu anreythya6 y wlat a oruc. ac gwedy klybot o Veuryc hynny kynnulla6 y pobyl a oruc ynteu a mynet yn y erbyn a wnaeth. ac gwedy dechrau ymlad y lad a oruc a chaffael y wudugolyaeth. ac gwedy hynny dyrchavael maen ma6r a wnaeth yn arwyd budugolyaeth yn y wlat a elwyr gwedy

hynny oe enw ef Gwysmeuryc ac yn e maen hónnó yd yscryvennwyt tytyl y wudugolyaeth honno yr hynny hyt hedyw. Ac gwedy llad Rodryc yna y rodes Meuryc rann or Alban yr pobyl orchvygedyc a dothoed ygyt ac ef Rodryc y preswylyaó yndy. ar rann honno o'r wlat a elwyr Yscotlond. kanys yn yr amser hónnó dyffeyth oed hep nep yn ei phreswyllyaó nac yn y chyvanhedu. nac yn y dywyllyaó. Ac nat oed gwraged udunt erchy a wnaethant yr Brytanyeyt eu merchet ac eu karesen yn wreyka udunt. ac y bu antheylwng gan y Brytanyeyt hynny ac ny mynnasant rody eu merchet yr pobyl honno. Ac wrth hynny yd aethant wynteu hyt yn y Werddon at y Gwydyl ac y gan yr rey hynny y kymmerasant eu merchet ac eu kareseu yn wraged udunt. ac or rey hynny yd hylyasant eu kenedyl gwedy hynny. Ac ar hynny y peydyón ar kenedyl honno. kanys ny bu darpar kennym ny traethu oc eu hystorya wynt nac or Yscotyeyt yr rey a dechrewys y kenedyl o'r Gwydyl Ffychty ac or Gwydyl yaón. Ac gwedy darvot y Veuryc lunyethu yr ynys holl trwy tagnheved karyat a kynhelys y rygthaó a gwyr Ruveyn ac oe vod yllóng eu teyrnget udunt. Ac o agcreyfft y tat trwy yawnder a tagneved y kyvreythyeu yn adóyn tros yr holl teyrnas a dywyllyós.

Ac gwedy eylenwy o honaw ef y holl wuched ef Coel y vap ef a kymyrth y llywodraeth y teyrnas. a hónnó yr yn vap a vagessyt yn Ruveyn ac yno y dyskassey ef moes a devodeu gwyr Ruveyn a chymeynt oed y kytymdeythas ae karyat arnadunt a chyt galley ef attael eu teyrnget racdunt y hellyghcy oe vod udunt. kanys ef a welhey yr holl vyt yn darostyghedyg udunt. ac wrth hynny yd ellyghey ynteu udunt eu delyet. ac nyt oed ym plyth brenhyned y dayar gwr well a anrydedy y bonedygyon ar dyledogyon noc oed Koel. kanys paób o nadunt a adey yn eu hedóch ac y gyt a hynny llawer a rodyon a rodey udunt.[290]

Ac gwedy hynny map a anet yda6. ac ysef oed enw hónnó Lles vap Koel. ac gwedy marós y tat a chymryt o hona6 ynteu koron y teyrnas holl weythredoed da y tat a evelychós ef eu gwneuthur. megys y dywedyt mae ef oed Koel. ac odyna ef a vynnós keysya6 gwneuthur y dyóed yn well noe dechreu. ac órth hynny kennadeu a ellyghós ynteu hyt yn Ruveyn at Eleuter Pap y erchy yda6 anvon atta6 gwyr ffydla6n dyskedyc yg crystnoga6l ffyd tróy pregeth a dysc yr rey y galley ynteu credu y Cryst. Canys y gwyrtheu ar anryvedodeu a kylywey ef tróy pregethóyr Cryst ar let y bydoed rydaroed udunt yglurhau a golehau y 'gallon ynteu órth gredu y Crist yachwyda6l.[291] Ac órth hynny oy war desyvedygaeth ef ufudhau ef a oruc y Pab hónnó. ac anvon a oruc deu dyskya6dwyr credyvus. Ac ysef oedynt yr rey hynny Dwy6an a Ffagan. ar rey hynny a pregethasant yda6 ef dyvodedygaeth Cryst yg cna6t ac ae golchassant ef or lan ffynnya6n vedyd. ac ae hymchwelassant ef ar Cryst. Ac yna hep un gohyr o pob gwlad y pobloed o agcreyfft eu brenyn ymkynnólla6 ac or un ryw ffynna6n vedyd honno ymlanhau ac ymkyssylltu a theyrnas nef.[292]

Ac gwedy darvot ir gwynvydedyc dyscodryon hynny golchy a dyleu agcret trwy holl ynys Prydeyn hayach y templhau y rhey a oedynt aberthedyc yn enryded yr geu dwyóeu yr rey hynny a rodes ynteu ac y kyssegrós yr holl kyvoetha6c Dduw ac oy seynt ynteu. Ac yn y templheu hynny amravaelyon kenveynnyoed urdassedyc y talu kynnevodyc wassanaeth dyledus y Dyw a ossodassant.[293] Ac yn yr amfer hónnó yn ynys Prydeyn yd oedynt wyth escopty ar rugeynt. a thry archescopty. ac yr try archescopty hynny yd oedynt yr wyth escopty ar rugeynt yn darestyghedyc wedaul y talu dyledus ufudta6t udunt. Ar rey hynny trwy orchymmyn ac awdurda6t pab Ruveyn góedy dyleu yr aghret onadunt a kyssegrassant megys y dywedpóyt wchot yn anryded Dyw ar seynt. Ac yn y tri dynas bonhedykaf yn ynys Prydeyn yd oedynt y try archescopty nyt amgen Llundeyn a Chaer Efraóc a Chaer Llyon ar Wysc. ac órth hynny yr try lle hynny y rannóyt yr wyth escopty ar rugeynt. Ac y Archescopty Caer Efraóc y dygwydós Deifyr a Brynych ar gogled oll megys y gwahana Humyr y órth Loegyr. Ac y Archescopty Llundeyn y parthóyt Lloegyr y gyt ae tervyneu a Chernyw y gyt a hy. Ar dwy archescoba6t hynny a gwahana Hafren a Chymry yr hon a parthóyt y archescopty kaer Llyon ar Wysc.[294]

Ac or dyóed góedy darvot ir gwyrda hynny llunyethu ac urda6 a gossot pop peth yn wedus yn heróyd crystnoga6l ffyd y deu escop hynny a ymchwelassant trachevyn hyt yn Ruveyn a phob peth o'r wnathoedynt óynt ae datkanassant y Pap Ruveyn. Ac góedy kymryt kedernyt a thelygta6t y gan y pap yr petheu hynny oll óynt a ymchóelassant a llawer o kytymdeythyon ereyll y gyt a hóynt hyt yn ynys Prydeyn ac o dysc yr rey hynny

ar vyrr yspeyt y kadarnha6yt ffyd a Chrystonogaeth ym plyth y Brytanyeyt. Enweu hagen a g6eythredoed y gwyr p6y bynnac a vynno eu gwybot keyssyet yn y llyfr a yscryfenn6s Gyldas o wudugolyaeth ymreys wledyc. ar peth a draeth6s y gwr h6nn6 mor yglur a gloe6 a hynny nyt rheyt y mynheu y atnewydu hynny o traetha6t a vey dyel6ach no honno[295].

Ac odyna ym plyth y g6eythredoed da hynny y gogoned6s arderch a6c vrenyn h6nn6 Lles vap Coel g6edy gwelet o hona6 ef dywyll gwyr ffyd a Chrystonogaeth yn echdy6ynnygu yn y teyrnas ar kyvoeth dyrva6r lewenyd a kymyrth ynda6 y medyant ar breynhyeu ar tyr ardayar a oed gynt y templheu y geu dwy6eu yr rey hynny a ymchwel6s ynteu yn arver a oed well ac a kadarnha6s yr eglwyseu ac yr seynt. A chanys m6y o anryded ac adurn a dyleyt yr g6yr Dyw ac oy seynt ac oy ebystyl ynteu a achwaneg6s rodyon o tyr a dayar ac eistedvaeu ac o holl rydyt eu hedychu ac eu kadarnhau. ac eu hardyrchavael trwy bob rydyt y gan y brenyna6l anghenda6t. Ac y velly yr r6ng pob g6eythret da ae gylyd yg Kaer Loew y tervyn6s ef dyeuoed y wuched. ac yn eglwys y pennhaf eistedva yr escopty y clad6yt yn anrydedus yn yr unvet vl6ydyn ar pymthec a deu ugeyn a chant g6edy dyvot Cryst yg cna6t.[296]

A CHANYT oed plant yda6 a dylyeu kynhal y teyrnas yn y ol 6rth hynny y kyvodes ky6da6da6l tervysc yr r6ng y Brytanyeyt ar Ruveynya6l kyvoeth a gwanha6s. Ac g6edy kennathau hynny y Sened Ruveyn 6ynt a anvonassant Severus Sened6r a d6y leng o wyr y ymlad y gyt ac ef ac y kymholl enys Prydeyn 6rth Ruveynya6l vedyant trachevyn. Ac g6edy dyvot y tyr ynys Prydeyn ef a dechre6ys ymlad ar Brytanyeyt ac a oreskynn6s ran o nadunt ar ran arall ny all6s eu goreskyn o kalettaf a chreulonhaf ymladeu a govalus hyt pan va reyt udunt ffo hyt yr Alban tros Deifyr a Brenych yn y gogled. Ar rey eyssyoes a Sulyen yn tywyssa6c arnadunt oc eu holl lavur yn gwrth6ynebu ac yn daly yn erbyn y Ruveynwyr. ac yn vynych yn g6neuthur aervaeu or Ruveynwyr ac or Brytanyeyt a oedynt y gyt ac 6ynt. kanys kynnulla6 a gal6 attadunt a 6neynt pa6b or a keffynt or ynyssed y6 eu kylch yn kannwrth6y udunt. ac y velly yn vynych yd ymch6elynt y gyt a budugolyaeth.[297] Ac 6rth hynny gorthr6m vu kan yr amhera6dyr diodef eu kyrchu ac eu ryfel arna6. ac 6rth hynny yd erchis yr amhera6dyr gwneuthur cla6d or mor p6y gylyd yr r6ng Deyfyr a Brennych ar Alban megys y bey ha6s gwahard eu kyrcheu 6ynteu. Ac o kyffredyn treul y gwnaethp6yt ac y kwpla6yt y gweyth or mor pwy gylyd yr r6ng Deyfyr a Brenych ar gogled. a h6nn6 trwy llawer o amseroed g6edy hynny a dyffyrth ac a ytelys ruthreu a chyrcheu y y gelynyon. Ac ysef a oruc Sulyen g6edy gwelet o hona6 ef na alley ef ae porth gwrth6ynebu yr amhera6dyr. mynet hyt yn Scythyay keyssya6 nerth a phorth y gan y Ffychtyeyt y oreskyn y kyvoeth trachevyn. Ac g6edy kynnulla6 o hona6 holl veuenctyt y wlat honno y gyt a dyrva6r lyghes y deuth hyt ynys Prydeyn. Ac yn dyannot kylchynu Kaer Efra6c ac ymlad ar dynas.[298] Ac g6edy ehedec e chwedyl tros y gwladoed. yr ran m6yhaf or Brytanyeyt a ymada6ssant ar amhera6dyr ac a aethant at Sulyen. ac eyssyoes yr hynny ny pheydy6s Severus ac dechreuoed ef namyn o pob lle kynnulla6 yr Ruveyn6yr ef ar Brytanyeyt a trygessynt y gyt ac ef. ac yn dyannot kyrchu tu a Chaer Efra6c ac ymlad a Sulyen. Ac g6edy ymlad yn wychyr o nadunt yr amhera6dyr a las yna a llawer or rey eyda6 y gyt ac ef. a Sulyen a vrath6yt en agheua6l. Ac odyna y cladwyt Severus enghayr Efra6c er hon a ka6ssant y lenghoed Ruveyn6yr enteu. A deu vap a ada6ssey enteu ac esef oedynt er rey henny Bassyan a Getta a mam Getta a hanoed o Ruveyn a mam Bassyan a hanoed or enys hon. Ac g6edy maru eu tat esef a orugant gwyr Ruveyn kymryt Getta en vrenyn ae kann6rthwya6 oc eu pleyt 6ynt kanys o Ruveyn ed hanoed e vam. Ac ysef a orugant y Brytanyeyt gwrth6ynebu y henny ac ardyrchavael o nadunt 6ynteu Bassyan en vrenyn kanys y vam enteu a hanoed o enys Prydeyn. Ac odyna en kynydu br6ydyr er rygthunt. ac ena e llas Getta. ac e kavas Vassyan e vrenhynyaeth tr6y nerth y Brytanyeyt.[299]

Ac en er amser h6nn6 ed oed yno gwas yeuanc a el6yt Kara6n. ac nyt oed vonhedyc. ac eyssyoes en llawer o emladeu clotva6r oed oe dewred ac oe da6n. ar gwas h6nn6 a kerda6d racda6 hyt en Ruveyn ac erchy kanyat yg gwyd Sened Ruveyn y kad6 enys Prydeyn ar longheu ar e moroed rac gormessoed y gan estronolyon kenedloed. ac ada6 tros henny o da y wyr Ruveyn kymeynt a chet kaffey enteu brenhynyaeth enys Prydeyn.[300] Ac g6edy darvot yda6 ef tr6y e ffals adaweu henny twyllau Sened Ruveyn ef a kavas er hyn a erchys udunt ac y gyt ac escryvenneu yn seylyedyc ef a

deuth trachevyn hyt yn enys Prydeyn. Ac ene lle en dyannot kynnulla6 llongheu a oruc a galw atta6 lawer o kedernyt yeuenctyd ynys Prydeyn a mynet a oruc yn y lyghes ar y mor a chylchynu holl traetheu a phorthvaeu enys Prydeyn. a g6neuthur llawer o kynh6ryf ar y pobloed ac ar enyssed en y cylch kan anreythya6 e dynassoed ac eu llad ac eu llosky a grypdeylya6 ac yspeylya6 e tyr dywyllodryon oc eu da. Ac ef evelly yn y creulonder h6nn6 llythra6 atta6 a wneynt pa6b ar ay karey treys a grypdeyl ac enwyred. ac ar yspeyt vechan kymeynt oed y lw ac nad oed arna6 ovyn un tywyssauc.[301] Ac o acha6s henny dyrchavael y syber6yt a oruc ac anvon kennadeu at y Brytannyeyt y erchy udunt y 6neuthur ef en vrenyn arnadunt. ac enteu a emladey a gwyr Ruveyn ac ae dystrywey 6ynt o enys Prydeyn ac ar rydhae e Brytannyeyt y gan estra6n kenedyl.[302] Ac y gyt ac y kavas enteu e vrenhynyaeth en dyannot emlad a oruc Cara6n a Bassyan ae llad. kanys y Ffychtyeyt a 6naethant y vrat yda6. pan dyleynt wy kanh6rthwya6 Bassyan ed emch6elasant 6ynteu arnaw ef en e wrwydyr ac emlad en erbyn eu gwyr ehun. Ac g6edy henny eu e lle ada6 y maes a oruc y Ruveyn6yr a dechrau ffo. kany 6ydynt pwy a vey porth. pwy a vey amporth. Ac gwedy kaffael o Kara6n e wudugolyaeth ef a rodes yr Gwydyl Ffychty en e gogled y wlat a el6yr Escotlont. ac eno y maent yn preswyllya6 em plyth e Brytanyeyt yr hynny hyt hedy6.[303]

Ac g6edy kennatau en Ruveyn ryoreskyn o Kara6n enys Prydeyn Sened Ruveyn a anvones Allectus Sened6r a theyr lleng o wyr emlad y gyt ac ef y lad e creula6n ac y oreskyn er enys trachevyn urth vedyant gwyr Ruveyn. Ac g6edy eu dyvot y tyr enys Prydeyn. en dyannot emlad a orugant a Chara6n. ac g6edy y lad kymryt koron y teyrnas a wnaeth Allectus. ac odyna dyrva6r temhestyl a dyporthes yr Brytannyeyt er rey a ymada6sey a chyhoed gwyr Ruveyn. ac ar athoedynt ar Kara6n.[304] Ac wrth henny trwm e kymerassant e Brytannyeyt henny. a chymryt Asclepyodotus yarll Kernyw ac urdaw h6nn6 en vrenyn arnadunt. ac o kyffredyn kyghor a chytsynnhyedygaeth mynet a orugant am benn Alectus ae kymhell y emlad ac 6ynt. Ac en yr amser h6nn6 ed oed enteu en Llundeyn en g6neuthur g6ylva oy tadolyon dwy6eu. ac y gyt ac y kygleu ef dyvodedygaeth e Brytanyeyt emada6 ae abertheu a oruc ac y gyt ae holl kedernyt kyrchu e Brytannyeyt a oruc a chalettaf aerva o bob parth a orugant. Ac eysyoes trechaf wu Asklepyodotus ar Brytannyeyt a gwascarw er Ruveyn6yr a 6naethant ac eu kymell ar fo ac eu hymlyt a llad llawer o vylyoed o nadunt a llad Allectus eu brenyn.[305] Ac g6edy damweynya6 y wudugolyaeth yr Brytanyeyt sef a oruc Lylyus Gallus ketymdeyth Allectus kynnulla6 er rey ar dyangesynt or Ruveyn6yr atta6 y Lundeyn a chad6 e pyrth ar kestyll arnadunt a medylya6 keysya6 g6rth6ynebu odyna yr Brytanyeyt neu enteu gochel e kyndrycha6l angheu oed en y herbyn. Ac g6edy gweled eysyoes o Asclepyodotus hyny kylchyny e dinas a oru enteu ac en dyannot anvon kennadeu a 6naeth at holl tewysogyon enys Prydeyn a dy6edyt udunt rylad o hona6 ef Allectus a llawer o vylyoed y gyt ac ef ae vot enteu en eiste 6rth Lundeyn. ac en gwarchay endy er hyn a dyanghasey or Ruveyn6yr endy. Ac 6rth henny erchy y pa6b o tewysogyon enys Prydeyn en kytduhun ac en dyannot dyvot hyt atta6 ef en porth yda6. kanys ef a tebygey bot en eskavyn udunt dywreydya6 er Ruveyn6yr or enys os o kytduhundep pa6b ed emledyt ac 6ynt.[306] Ac ena 6rth y kennadeu e doythant e Deheuwyr ar Gwyndyt a gwyr Deyfyr a Brennych ar Albanwyr ac y gyt a henny pa6b or hanoedynt o kenedyl e Brytanyeyt. Ac g6edy dyvot pa6b hyt rac bron e brenyn ef a erchys parattoy amravaelyon peyryanneu a llavurya6 y dystryw e muroed. Ac en dyannot uvudhau a orugant yda6 or g6yr kadarn ar rey glew ac en wychyr kyrchu e muroed a orugant. Ac en dyannot eu brywa6 athr6ydunt a throstunt y me6n ed aethant a g6neuthur aerva or Ruveynwyr en e lle. Ac eysyoes gwedy gwelet or Ruveyn6yr eu llad hep trugared hep orffowys annoc a 6naethant y eu tewysogyon ufudhau yr Brytannyeyt ac erchy eu trugared y eu hellwng en vy6 y eu gwlat. kanys neu ry daroed hayach eu llad oll namyn un lleng oed ett6a en keysya6 emkynhal.[307] Ac 6rth hynny kytsynnhya6 ac 6ynt a oruc Gallus eu tewysa6c ac amrody ac ef ae cytymdeythyon en ewyllys Asclepyodotus ar Brytannyeyt. Ac val ed oed e brenyn en kymryt kyghor am trugarhau wrthunt e kyvodasant gwyr Gwyned a bydyna6 ac ar lan nant bychan ed oedynt llad penneu er Ruveyn6yr a orugant. Ac 6rth henny e gelwyr e nant h6nn6 eg Kymraec Nant Gallg6n ac en Saysnec Gallobroc.[308]

Ac gwedy gorvot ar Ruveyn6yr Ascle-

pyodotus tr6y annogedigyaeth tywyssogyon e teyrnas a kymyrth koron e vrenhynyaeth ac ae gwysc6s am y pen ac a traeth6s y kyvoeth trwy unyawn wyryoned a thagnheved ar espeyt dec mlyned. a g6ahard a 6naeth grypdeyl e treyswyr a chledyveu e lladron.[309] Ac en y oes ef e dechreu6ys e temhestyl a oruc Dyocletyan amhera6dyr ar e Crystonogyon en er hon hayach e dyleyt Crystonogaeth en ynys Prydeyn. er hon a kynhelyt en kyvan ac en yach endy yr en oes Lles Vrenyn e g6r kyntaf a dothoed eg kret endy. Ac en er amser h6nn6 e dothoed Maxen Erewlff pen teulu y creula6n h6nn6 ac o arch h6nn6 ae orchymyn y dystrywyt er holl eglwyseu. ac e lloscet holl lyfreheu er escrythur lan ar a allwyt y kaffael o nadunt. ar etholedygyon effeyryeyt ar meybyon lleen ar Crystonogyon adanadunt a llas en kyn amlet ac ed ehedynt en vydynoed ar 6lat nef megys ar eu gwyr prya6t tref tat 6ynt. Ac ena y ma6rha6s yr Holl-gyvoetha6c Dyw y trugared ef em plyth e Brytannyeyt rac eu tewylla6 wynt o nosa6l tewyll6ch agheu er rodes ef egluraf lampeu udunt e seynt ar merthery a ennyn6s udunt a bedeu er rey henny ar lle e kymmerasant eu merthyrolaeth trwy gwres caryat em meun bryt a med6l e nep a edrycho a dangossassant eu gwyrthyau pey na bey kwynvannus klybot y gan agkyvyeyth kenedyl er ryw destryw a h6nn6 ar kywdawt6yr enys Prydeyn.[310] Ac em plyth pa6b or bobloed a verthyr6yt ena e dyodevasant mylwyr em mydyn Cryst. seynt Alban o Verolan. ac Wl. ac Aaron o kaer Llyon. A seynt Alban hagen o wres kymerwedyc carda6t a kymyrth Amphybal y kyffeswr ef o la6 er rey ae merthyrey ac en kyntaf ae kudy6s en y ty ehunan ac odyna a symud6s e dyllat. ac ae ellynga6s y ymdeyth. ac ed emrodes enteu ehunan y verthyryolaeth. ar rey ereyll trwy amravaelyon poenau ar eu corfforoed a ehedasant ar orwchelder llewenyd g6lat nef hep un pedrus.[311]

Ac en er amser h6nn6 e kyvodes Koel yarll Kaer Coelin yn erbyn Asclepyodotus brenyn y Brytannyeyt. ac g6edy bot br6ydyr er rygthunt e llas Asclepyodotus ac arderche6yt Kcel o coron e teyrnas. Ac g6edy kennatau hynny y Sened Ruveyn lla6enhau a orugant o acha6s agheu e brenyn er h6n a daroed yda6 kynnyrvu Ruveynya6l kyvoeth. ac ena koffau a oruc Sened Ruveyn e veynt kollet a kollesynt o teyrnget enys Prydeyn. Ac 6rth hynny 6ynt a anvonasant Constans senedur er hun a darestyghasey er Espaen wrth Ruveynya6l vedyant. gwr doeth hagen oed h6nn6 a glew. ac em blaen pob peth gwr a vynney aghwanegu kyhoeda6c vedyant sened Ruveyn.[312] Ac 6rth henny Koel vrenyn e Brytannyeyt g6edy gwybot o hona6 en honneyt dyvodedygaeth Constans y enys Brydeyn aryneyga6 ac ovynhau a oruc emlad en y erbyn kanys y clot a kadarhaey na ry allassey un brenyn gwrth6ynebu yda6. Ac 6rth hynny y gyt ac y dyskynn6s Constans ar tyr er ynys anvon kennadeu a oruc Koel at Constans ac erchy tagnheved yda6. a rhody o hona6 ynteu gwryogaeth a darestyghedygaeth yda6 ac y Sened Ruveyn a dan yr amvot h6n medu o hona6 ef enys prydeyn ae theylygda6t. a thalu o hona6 ynteu e gossodedyc teyrnget y Sened Ruveyn. Ac gwedy kennatau henny y Constans ef a kymyrth henny en llawen. ac a rodes hed6ch a tagnheved yda6 a dan er amvot h6nn6. ac ar henny gwystlon a kymyrth a chadarnhau tagnheved er rygthunt. Ac gwedy espeyt mys clevychu a wnaeth Koel o orthrwm heynt ac o h6nn6 e bu var6 kyn pen er wythnos.[313] Ac g6edy mar6 Koel e kymyrth constans coron y deyrnas. ac y kymyrth un verch oed y Koel en wreyc yda6. Ac esef oed honno Helen Llwyda6c. pryt honno hagen ae tholedyw-r6yd ny cheffyt en er enyssed en y chylch ae kyffelyppey. nac en er Espaen nyt oed er eyl a vey kynteked a hy. ac y gyt a henny hevyt nyt oed er eyl a vey kyn doethet a hy eg kelvydyt Mussyc ar kelvydodeu ryd a hy. kanys nyt oed o plant oy that namyn hy ehunan. Ac 6rth hynny e mynn6s enteu dysku ydy hy e kelwydodeu hyt pan vey doethach e galley hytheu llywya6 e kyvoeth g6edy ef.[314] Ac gwedy kymryt o Constans honno eg kytemdeythas y wely ef a anet map ydaw o honey. ac esef oed h6nn6 Custennyn vap Helen. Ac o dyna em pen er un wlwydyn ar dec eg Kaer Efra6c e darestygh6s Constans y dylyet agheu. ac er rodes enteu teyrnas enys Prydeyn y Cwstennyn y vap enteu. Ac en e lle g6edy arveru o hona6 ef a llywodraeth e teyrnas kyn ychydyc o wlydyned ef a dangosses bot enda6 dyrva6r clot a molyant a haylder. ac y gyt a henny en erbyn er Ruveyn6yr dywalder lle6 ae creulonder. Ac evelly ya6nder a gwyryoned a wnaey er r6ng e pobloed. Crypdeyl e lladron a pyley. dywalder er rey enwyr creulon a sathrey. tagneved a ned6ch ym pob lle a lafuryey eu hatne6ydu trwy e teyrnas.[315]

Ac en er amser h6nn6 ed oed en Ruveyn

gwr en6yr creula6n en amhera6der. ac esef oed h6nn6 Maxen creulon. ac esef a wnaey dytreftadu o vonhedygyon ar dyledogyon ac eu hyst6ng. ac o waethaf creulonder ky6arssangu kyffredyn kyhoed Sened Ruveyn. ac ef evelly yn eu kywarssanghu ac en eu dytreftadu sef a wneynt 6ynteu ffo hyt en ynys Prydeyn hyt at Cwstennyn. ac enteu en anrydedus ae arvolley 6ynt.[316] ac or dywed g6edy llythra6 llawer o nadunt atta6 wynt ae kyffroassant ac a annogassant ar lyt yn erbyn e creula6n h6nn6. ac en venych e dygynt ar cof yda6 creulonder Maxen. ac e dywedynt wrth Cwstenyn val hyn. Pa hyt y dyodefy ty en trueny ny ac en alltuded arglwyd Cwstennyn. pa hyt y gohyry tytheu ynny en ganedyc lavur a thref en tat. kanys tydy duhunan o en kenedyl ny a elly talu yny en kollet gwedy e goreskynnych ac e g6rthledych Maxen o Ruveyn. kanys pa dywyssa6c e eyll ymkyvartalu y vrenyn Brytaen o kedernyt a dewred marchogyon neu enteu o amylder eur ac aryant. Ac 6rth henny gwedy6n nynnheu tydy hyt pan telych ty y ny tref en tat ac en kyvoeth ac en gwraged ac en meybyon kan dyvot y gyt a ny a llu kenhyt hyt en Ruveyn[317].

Ac odyna gwedy kyffroy Cwstennyn or amadrodyon hyn ac o lawer o ereyll ef en ll6yr a kynnull6s llu enys Prydeyn. ac a aeth y gyt ac wynt hyt en Ruveyn ac ae goreskynn6s. ac odyna a kavas llywodraeth yr holl vyt. Ef hagen a dugassey gyt ac ef try ewythred Helyn y vam. nyt amgen Llywelyn Trahayarn a Meuryc. ar rey henny a urd6s enteu en Seneda6l urdas.[318] ac en er amser h6nn6 e kyvodes Eudaf yarll Ergyng ac Ewas en erbyn e tewyssogyon ar ry ada6ssey Cwstennyn en kynhal er ynys 6rth Ruveynya6l telygta6t. ac Eudaf a emlad6s ar rey henny ac ae llada6d ac a kymyrth ehun llywodraeth enys Prydeyn.[319] ac g6edy mynegy henny y Cwstennyn enteu a envynn6s Trahayarn e6ythr Helen a theyrlleng o wyr emlad y gyt ac ef y kymhell enys Prydeyn tracheuyn 6rth Ruveynya6l vedyant. Ac gwedy dyskynnu Trahayarn ar traeth ker llaw Kaer Perys ef a kyrch6s am pen y dynas. ac en espeyt deudyd ef ae kavas.[320] Ac g6edy henny e chwedyl h6nn6 trwy yr holl wlad6ed Eudaf vrenyn a kynhull6s holl wyr arva6c ynys Prydeyn. ac y deuth en y erbyn hyt e lle e gelwyr Maes Uryen ker llaw Kaer Wynt a dechreu ymlad a 6naethant ar wudugolyaeth a kavas Eudaf. ac 6rth hynny Trahayarn a dyengys oy varchogyon kantha6 a kyrch6s longheu ac odyna a hwylyassant hyt e gogled. Ac ena e deuthant yr tyr ac e dechreuassant anreythya6 e gwlad6ed.[321] Ac gwedy kennatau henny y Eudaf Vrenyn. enteu eylweyth a kynhyll6s holl kedernyt ynys Prydeyn ac a deuth en y erbyn ef hyt en Escotlont. ae eno yd emlad6s ac ef. ac eyssyoes Eudaf a ffoes ena hep wudugolyaeth. Ac esef a orug Trahayarn gwedy kaffael o hona6 e wudolyaeth dechreu ymlyt Eudaf o le pwy gylyd hep adu yda6 un gorffowys hyt pan duc y kantha6 holl dynassoed a cheyryd ynys Prydeyn a hevyt coron e teyrnas.[322] Ac 6rth henny en ovalus Eudaf en y longheu a aeth hyt yn Llychlyn y keyssya6 porth y gan vrenyn Llychlyn y keyssa6 goreskyn y kyvoeth trachevyn ac en henny eyssyoes o amser Eudaf ar ry ada6ssey kan y kytemdeythyon ae anwylyeyt g6neuthur brat ag agheu Trahaearn. ac 6rth henny yarll e mynyd kadarn e gwr a karey Eudaf en wuy no nep a lafury6s em blaen pa6b yr gweythret h6nn6. kanys dywyrna6t ed oed Trahayarn en mynet o Kaer Lundeyn y emdeyth er racdywededyc yarll a theyrmyl o Varchogyon y gyt ac ef a emkydy6s ym me6n glyn e fford e dewey Trahayarn ac en dirybud a kyvodassant am y pen ac ae lladassant em plyth y kytvarchogyon.[323] ac y gyt ac y kennatta6yt henny y Eudaf enteu en dyannot a deuth trachevyn hyt en enys Prydeyn. ac gwedy goreskyn a gwascaru er Ruveynwyr e kymyrth ynteu coron y teyrnas er eylweyth. ac odyna kymeynt wu y clot ae volyant o amylder eur ac aryant ar vyrr amser ac nat oed ha6d kaffael yr eyl a kyffelyppyt yda6. Ac o dyna Eudaf a lywya6d yr enys hyt ar oes Gratyan a Valentynyan.[324]

Ac or dywed g6edy trewlya6 Eudaf o heneynt medylya6 a oruc pa wed e llunyethey enteu e pobyl gwedy ef. a cheyssya6 gwybot y gan y gyghorwyr pwy oe lyn ef a wnelynt en vrenyn kanys nyt oed yda6 ef ettyved namyn unferch. ac 6rth hynny rey or kyghorwyr a vynnynt rody e vorwyn honno y un o dyledogyon enys Prydeyn ar teyrnas kenthy. ereyll a vynnynt y rody y un o dyledog on Ruveyn ar vrenhynyaeth genthy. Ereyll a vynnynt rody koron y teyrnas y Konan Meyryada6c ney Eudaf vap y vra6t. ar rody y verch enteu y dyleda6c o estra6n kenedyl. ac eur ac aryan ynn amyl y gyt a hy.[325] A hyt tra oedynt en er amrysson h6nn6 e rydunt nessau a oruc Karada6c yarll Kernyw a chyghory a wnaeth gwahody Maxen Sened6r or Ruveyn ar rody y verch yda6. Ac evelly y

dywedey ef y gellynt wynteu kaffael tragywyda6l hed6ch. kanys e gwr h6nn6 oed vap y Lywelyn ewythyr Cwstennyn va6r vap Helen e gwr a dywetp6yt wchot o hona6. Mam Maxen hagen ae genedygaeth a hanoed o Ruveyn. ac o pop parth o vrenhynya6l waet ed hanoed. Ac wrth hynny ed ada6ey enteu g6astat hed6ch. kanys o amherodryon Ruveyn ac o Vrenhyned ynys Prydeyn yd hanoed. Ac g6edy g6elet o Kynan Meyryada6c Yarll Kernyw yn rody y kyghor h6nn6. blyghau a sorry a oruc. kanys e holl ynny ae holl lavur ef oed en keyssya6 e vrenhynyaeth yda6 ehun. ac o acha6s henny kynhyrvu e llys en holla6l a oruc.[326] Ac yr hynny eyssyoes ny pheydy6s Karada6c yarll Kernyw ae dechrewoed namyn anvon Meuryc y vap a oruc hyt en Ruveyn y datkan y Vaxen e kyghoreu henny. Gwas yeuanc hagen teledyw oed e Meuryc h6nn6 hedus clotva6r molyannus. glew a dewr en reyt e gwyr a gwychyr yn y heyreyt yda6 ef ornesu.[327] Ac g6edy y dyvot ef rac bron Maxen ef a arvollet en anrydedus y gantha6 ef ay holl kytvarchogyon. Ac en er amser h6nn6 dyrva6r terfysc ar ryvel oed er r6g Maxen ar deu amhera6dyr oedynt en Ruveyn nyt amgen Gratyan a Valentynyan kanys e gwyr hynny a daroed udunt g6rthlad Maxen hyt na chaffey ef arveru o tryded ran er amherodraeth megys y dyley o tada6l anryded.[328] Ac gwelet o Veuryc Maxen en kywarssangedyc y gan er amherodron ef a dywa6t 6rtha6 ar e wed hon. Pa acha6s Vaxen e byd arnat ty ovyn Gratyan. kanys egoret yw yty fford trwy er hon y gelly dytheu d6yn er amherodraeth e gantha6 enteu. Debre gyt a my hyt en enys Prydein ty a geffy coron teyrnas enys Prydeyn kanys Eudaf brenyn Brytaen sydd gorthr6m o heynt a heneynt. ac nyt oes dym a damuno enteu namyn kaffael y kyfryw was yeuanc dyleda6c ac wyt ty urth rody y un verch yda6 a theyrnas ynys Prydeyn y gyt a hy. kanys nyt oes nyt oes un map yda6 namyn er un verch honno. Ac 6rth henny kyghor y gan y wyrda a kymerth padyw e rodey enteu y teyrnas kan y un verch. ac 6rth henny kymmeredyc wu gan wyrda e teyrnas kanyhadu y vrenhynyaeth yty gyt ar verch. ac ar e kennad6ry honno yd anvonassant wy vynheu y vynegu y tytheu y kyghor h6nn6. Ac wrth hynny o mynny dytheu dyvot y gyt a my e dechreu h6nn6 a keffy ty. ac o eur ac aryant enys Prydeyn ae marchogyon ae hymlad6yr e gelly tytheu goreskyn Ruveyn en y bwynt gwrthladedyc y hamerodryon o honey. ac y velly y kynnyd6s Cwstennyn dy gar ty a llawer hevyt o Vrenhyned Prydeyn a oreskynassant Ruveyn.[329]

Ac wrth henny ufudha a oruc Maxen 6rth kyghor Meuryc vap Karada6c a chychwyn y gyt ac ef tu ac ynys Prydeyn. ac ar e fford ef a oreskynn6s keyryd Ffreync ae dynnassoed. ac a kynnull6s llawered ac amylder o eur ac aryant ac o pob parth yda6 e kymdeythoka6s llawer o varchogyon. ac odyna ar e mor ed aethant. ac o herwyd hwylyeu y dyskynnassant em Porth Ham6nt.[330] Ac g6edy kennatau henny y Eudaf brenyn e Brytanyeyt ofynhau en va6r a oruc a thebygu ry dyvot en dyssyvyt gelynya6l lu am pen y kyvoeth. ac en dyannot gal6 Kynan Meyryada6c ey ney atta6. ae erchy yda6 ef kynnulla6 holl varchogyon arva6c enys Prydeyn a mynet en erbyn e gelynyon henny. Ac en e lle en dyannot Kynan Meyryada6c e llw llwyrhaf a mwyhaf ac all6s holl yeuentyt e teyrnasae dewred oed henny ac aeth hyt ym Porth Ham6nt en erbyn y llu a dothoed y gyt a Maxen Wledyc.[331] ac gwedy gwelet o Vaxen y veynt amylder llw honno en e erbyn govalu en va6r a oruc kany wydyat pa beth a wnaey kanys bychan oed o vydynoed y gyt ac ef 6rth keyssya6 ymlad a llw kymmeynt ar h6nn6 en y erbyn. ac 6rth henny pedrus a wu kantha6 emrody y emlad en erbyn amylder y gwyr ac eu glewder kanys kan obeyth tagnheved e dothoed. ac 6rth hynny gal6 a oruc atta6 y hynafgwyr ae kyghorwyr. ac erchy udunt mynegy y kynghor goreu a wypynt en erbyn e kyvry6 dam6eyn h6nn6.[332] Ac en kyntaf Meuryc a rodes atteb yda6 ar e wed hon. nyt oes eb ef ynny ymlad ar sawl emlad6yr glew kadarn hyn. ac nyt o acha6s emlad y dodym ny yma y enys Prydeyn y geysya6 y goreskyn trwy emlad. tagnheved a arch6n a chanyat y llettyaw ar e tyr hyt pan wybydom ny medwl e brenyn. Ac 6rth henny dywed6n en bot en kennadéu e kan er amhera6dyr en arweyn kennad6ry a negesseu at Eudaf brenyn e Brytanyeyt. ac evelly trwy amadrodyon kall doeth arafha6n mynnheu e pobyl honn.[333] Ac g6edy ryngu bod y pa6b y kyghor h6nn6. Meuryc a kymyrth y gyt ac ef deudengwyr llwydyon or rey doethaf or a kavas en e ll6. a cheynk olywyd en lla6 pob un o nadunt e deheu. ac evelly deuthant en erbyn Kynan Meyryada6c.[334] Ac gwedy gwelet or Brytannyeyt wyr mor anrydedus ar rey henny a oet a doethineb ac ar6ydyon hed6ch a tagnheved kanthunt. kyvody en

anrydedus a orugant en eu herbyn ac agory e fford udunt en hehang hyt pan ellynt en r6yd mynet rac bron e tewyssa6c. Ac ene lle gwedy eu dyvot a sevyll rac bron Kynan Meyryada6c yannerch a wnaethant o pleyt er amhera6dyr ar Sened a dywedwyt ryanvon or amhera6dyr Maxen vap Llywelyn hyt at Eudaf brenyn e Brytannyeyt a a negesseu a chennad6ry kantha6 y gan yr amherodryon atta6.[335] ac ena e dywa6t Kynan Meyryada6c. nyt tebyc hyn e drech kennadeu ys tebygach hyn y elynyon a vynnynt g6neuthur treys a goreskyn gwladoed.[336] ac en dyannot Meuryc a attebod yda6. nyt oed wedus hep ef y wr kymeynt kywurd a h6n hep lawer ac amylder o kytymdeythyon ygyt ac ef ac en w6yhaf oll o acha6s medyant ac argl6ydyaeth gwyr Ruveyn a gweythredoed eu tadeu ac eu hentadeu kas ynt y gan lla6er o Vrenhyned. ac 6rth hynny pey kerdey un o nadunt y gyt a nyver bychan. ac attoed ef ky6yrssangedyc ef y gan y elynyon. ac evelly e ke6ylydyt kyffredyn gyhoed Ruveyn. ac 6rth henny en hed6ch a thagnheved e deuth. a tagnheved a keys.[337] a henny e mae en y dangos ar y weythret kanys yr pan dyskynnassam ny ar tyr er enys hon ny wnaetham na threys na chollet na sarhaet nac eyssyeu y nep. en treul ac en reydyeu megys kenedyl tagnhevedus a prynnassam ny ac ny dugam ny dym y treys y ar nep.[338] Ac gwedy pedrussa6 o Kynan Meyryada6c ena pa beth a wneley ae emlad ac 6ynt ae enteu rody hed6ch udunt. nessau ena a oruc Karada6c yarll Kernyw a hynafgwyr e teyrnas y gyt ac ef ac annoc y Kynan rody udunt er hyn yd oedynt en y adol6yn. A chet bey gwell gan Kynan emlad ac wynt. eyssyoes dyosc eu harveu a oruc pa6b o nadunt a chanhyadu hed6ch udunt a d6yn Maxen ae kytemdeythyon y gyt ac ef at Eudaf vrenyn e Brytanyeyt hyt en Llundeyn a demlle6ychu yda6 ynteu e kyffranc h6nn6 eny 6rdas megys ed ada6ed.[339]

Ac ena e kymyrth Karada6c yarll Meuryc y vap y gyt ac ef ac erchy gostec a oruc. ac en e wed hon e dywa6t 6rth e brenyn. llyma ep ef er hyn trwy hyr amser ed oedynt er rey a kedwynt kyfla6n a chy6yr ffyd y ty en ydamuna6 a Dy6 en y llunyethu kanys tydy weyth arall a orchmynneyst yth wyrda dy rody kyghor yty pa 6ed y llunyethut ty dy verch ath kyvoeth g6edy ty. ac en w6yhaf oll en y dyeuoed hyn e mae heneynt en emlad ath dy en kymeynt ac na elly tytheu llywya6 de pobyl ath kyvoeth a vo h6y. ar rey a kyghores yt rody coron y teyrnas y Kynan Meyryada6c dy ney. ar rody dy verch y wr gwlat arall ac eur ac aryant y gyt a hy. Ereyll a kyghorynt rody dy verch y un o te6yssogyon er enys hon a lly6odraeth e teyrnas y gyt a hy. ac a dalyey e kyvoeth gwedy ty. er ran w6yhaf hagen or kyghorwyr ar gwyrda a kyghorassant keyssya6 un dyleda6c o lyn er amherodryon ac y h6nn6 rody de verch y gyt a choron e teyrnas kanys wynt a ede6ynt kaffael g6astat a thragywyda6l hed6ch trwy henny tra vey Ruveynya6l kyvoeth en eu hamdyffyn. Ac 6rth henny y bu teyl6ng gan Dy6 anvon e gwas yeuanc h6nn bonhedyc o lyn er Ruveynwvr. ac o vrenhyna6l kenedyl e Brytannyeyt. ac om kyghor y de verch a rody yda6 hep annot a choron e teyrnas y gyt a hy. ac ony 6ney henny pa dylyet syd yty ar enys Prydeyn m6y noc yda6 enteu. kanys kar yw ef y Custennyn a ney y Coel en brenyn nynheu er h6n ny all6n ny g6adu Helen y verch ef y ryvot en Vrenhynes arnam ny ac 6rth henny o treftada6l delyet ef a dely kaffael brenhynyaeth enys Prydeyn.[340] Ac g6edy y Karada6c darvot dywed6yt er amadrodyon hyn Eudaf trwy gyffredyn kyghor y wyrda ef a rodes y verch yda6 a theyrnas er enys y gyt a hy. ac g6edy gwelet o Kynan Meyryada6c henny llydya6 ac antheyl6ngu ac anrhyfyghu a oruc en wy noc e gellyt y credu. ac en dyannot mynet hyt er Alban a chynulla6 llw m6yaf a all6s ef y gaffael atta6 6rth ryvelu ar Vaxen.[341]

Ac gwedy kytemdeythokau amylder o kynnulleitva Kynan Meyryada6c a deuth trwy avon Humyr ac o bob tu y Humyr dechreu a oruc anreythya6 e g6ladoed. Ac g6edy kennatau henny y Vaxen enteu a kynnull6s holl kedernyt enys Prydeyn ac ar vrys ed aeth yn y erbyn. ac en dyannot emlad ac ef a chaffael e wudugolyaeth. ac er henny eyssyoes ny pheydy6s Kynan namyn atkynnulla6 eyl6eyth y vydynoed ae torvoed atta6 ac emdangos en te6yn dystry6edygaeth e gwladoed. ac evelly eyl6eyth ed emch6eley Vaxen ac g6edy ed emledynt gweythyeu e kaffey e wudugolyaeth. ac or dy6ed g6edy gwneuthur o bob un o nadun dyrva6r kollet oy gylyd tr6y annoc eu kytemdeythyon tagnhevedu a orugant.[342]

Trydyd dekyvor a aeth or enys honn wu h6nn.

Ac gwedy llythra6 yspeyt pum mlyned syber6hau a wnaeth Maxen ac o acha6s anthervynedyc amylder eur ac aryant a kymull6yd yda6 peunyd. ac 6rth henny parattoy llyghes va6r a oruc agkyvodedyn.

ac y gyt a hynny kynnulla6 holl varchogyon enys Prydeyn a 6naeth a chwennychu y oreskyn Ffreync. Ac 6rth henny g6edy mynet o hona6 tros e mor en kyntaf e kyrch6s cf Llydaw e teyrnas a el6yr er awrhon Brytaen vechan.[343] a dechreu a oruc ryvelu ar Ffreync a oedynt en y g6ledychu. ac esef a wnaethant e Ffreync ac Ymbalt en te6yssa6c arnadunt dyvot en y erbyn a dechreu emlad ac ef. Ac eyssyoes en y ran wuyhaf peryglu a orugant a dechreu ffo kanys Ymbalt eu te6yssa6c wynt o phymthec myl o wyr arva6c y gyt ac ef a dyg6ydassant. Ac g6edy henny g6edy gwneuthur o Vaxen e veynt aerva honno dyrva6r lewenyd a kymyrth kanys g6ydyat bot en ha6d ac en eskavyn yda6 goreskyn e wlat. gwedy rylad e sa6l varchogyon honno. Ac 6rth henny gal6 Kynan Meyryada6c atta6 odyeythyr e torvoed ac adan ch6erthyn en eskavyn dywed6yt 6rtha6 val hyn. llyma ep ef un or teyrnassoed goreu o Ffreync g6edy y goreskyn o honam ny. llyma gobeyth ynny y oreskyn e teyrnassoed ereyll. ac 6rth henny bryssy6n ny y achubeyt e keyryd ar teyrnassoed ar kestyll en dyssyvyt kyn ehedec e ch6edyl tros eythyvoed y gwladoed ac ymkynnulla6 pa6b ac arveu en erhyn. kanys o gall6n ny kaffael e teyrnas hon ny phedrassaf y gallu o honam ny goreskyn holl Ffreync 6rth en medyant nynheu. Ac 6rth henny na vyt edyvar gennyt kanhyadu ymy pa beth bynnac vey de delyet dy en enys Prydeyn. kanys pa beth bynnac a golleyst ty eno my ae hennyllaf y ty eman en e wlad hon. Ac 6rth henny my ath 6naf ty en vrenyn ar e teyrnas hon. a hon vyd Brytaen arall. a honn a kyvanhed6n ac en kenedyl g6edy g6rthladom ny estronolyon kenedloed o honey. kanys gwlat ffrwythla6n y6 hon o ydeu ac avonoed kyvla6n o pysca6t.[344]

Ac g6edy henny kynnulla6 a chyweyrya6 bydynoed a oruc a mynet hyt en Rodhin ac en e dyd h6nn6 e a kavas y dynas h6nn6. ac g6edy klybot o ba6b dywalder a chreulonder e Brytanyeyt a lladedygaeth er aerva ry ledessyt ffo a 6naey pa6b o nadunt kan ada6 eu gwraged ac eu meybyon.[345] ac velly o aghrefft a dysc er rey henny e gwneynt pa6b tr6y e gwladoed ar keyryd ar dynassoed hyt pan oed e ffyrd en heang ac en r6yd yr Brytannyeyt. ac evelly ed oed creulonder e Brytanyeyt hyt pan ledyn er holl kenedyl or gwyr kan arbet e gwraged e huneyn. ac or dy6ed g6edy dyleu o nadunt er holl wladoed ac eu tyr dy6yllodryon kadarnhau e dynassoed ar keyryd ar kestyll a orugant o Varchogyon Brytaen. ac adeylat kestyll a chedernyt en lle-oed kryua a wnaethant. ac gwedy henny dy6alder a chreulonder Maxen a aeth tr6y teyrnassoed Ffreync dyrva6r ovyn ac aryneic a achub pob tewyssa6c a phob yarll en e veynt hon hyt nat oed un gobeyth yn ep o nadunt namyn emoll6ng ac emrody yr tyghetven. Ac 6rth henny ffo a wnaey pa6b o pob lle or e vydynt enda6 yr keyryd ac yr dynassoed ar kestyll kadarn ac y pob lle or e tebygynt kaffael na6d a dyogel6ch enda6. Ac gwedy gwybot o Vaxen bot y ovyn ef ar pa6b en kymeynt a henny kymmeryt glewder a oruc enda6 ac amlhau a oruc y lw kan rody kyvar6sseu a rodyon amhyl udunt. A ph6y bynnac a wyppey y vot en ch6annoc y grypdeylya6 da dynyon ereyll er rey henny a kytemdeythokaey Vaxen y gyt ac ef. ac yr rey y rodey eur ac aryant y ereyll. ac evelly o amravaelyon rodyon nyt annodey gwaha6d pa6b atta6 ac evelly eu kyvoethogey.[346]

Ac odyna kymmeynt amylder llu a kynnull6s atta6 megys yd oed tebyg a dyheu e galley goreskyn holl Ffreync y gyt ae therfyneu. ac eyssyoes annot a oruc henny hyt pan darffey yda6 en kyntaf hedychu e teyrnas a oreskynnassey ae llen6y ae chyvanhedy or Brytannyeyt. ac 6rth henny gwys aossodes hyt pan deley kan myl o vyleynyeyt a thyrdy6yllodryon a chynnulla6 henny trwy holl teyrnassoed enys Prydeyn. ac eu hanvon atta6 wynt. Ac y gyt a henny deg myl ar ugeynt o varchogyon y gad6 er rey henny ac y hamdyffyn en e wlat e press6yllynt endy rac kyrcheu a ruthreu estrona6l kenedyl. ac g6edy darvot yda6 kaffael o honno pob peth o henny 6rth y vynnu. ef a rannus Llyda6 er rygthunt ac a 6naeth Brytaen arall o honno. ac ae rodes y Kynan Meyryada6c.[347] ac odyna e kerd6s enteu ae kytemdeythyon kantha6 hyt en eythavoed Ffreyngc a thr6y orthrymmaf emladeu ef ae goreskynn6s Ffreync a dan y thervyneu y gyt a holl Germania ac em pob emlad e bu wuduga6l Maxen. ac odyna e gossodes cystedva y teyrnas en Treverys. ac odena y dechre6ys ryvelu ar amherodryon. Gratyan a Valentynyan. ac gwedyllad e neyll o nadunt e llall a dyholes or Ruveyn en holla6l.[348]

Ac en er amser h6nn6 ed oedynt e Ffreync a g6yr Peytw en ryvelu ar Kynan Meyryada6c ar Brytanyeyt ereyll a oedynt y gyt ac ef ac o vynych kyrcheu en avlonydu arnadunt. Ac enteu eyssyoes en 6ychyr ac en 6ra6l en g6rthwynebu udunt ac en talu aerva en erbyn y gylyd udunt ac en amdyffyn ac en kynhal e wlat a kyf-

reidóyt ydaó en óraól. ac góedy gorvot a chaffael e vudugolyaeth o honaó y mynnós ef oy kytvarchogyon kymryt gwraged or rey e gellynt meythryn plant er rey a vey tragyóyddaól treftadogyon ar e wlat honno. A megys na bey nep kymysc en e byt en eu kenedyl ef a vynnós o enys Prydeyn kyrchu góraged udunt.[349] ac órth henny anvon kennadeu a oruc Kynan Meyryadaóc hyt en enys Prydeyn at Dunaót brenyn Kernyó. e gwr a dothoed en lle Karadaóc y vraót ac ar e kyvoeth ac erchy ydaó ef perffeythyaó e neges honno. kanys gwr bonhedyc oed hónnó a chyvoethaóc. ac ydaó e gorchymynnassey Vaxen llyódraeth er enys en y absen hyt tra oed enteu en goreskyn e gwladoed racdaó. Ac yr gwr hónnó ed oed merch anryved y phryt ae thecked a honno a elwyt Ursula a vynney Kynan Meyryadaóc y chaffael en wreycca ydaó ehunan.[350]

Ac góedy góelet o Dunaót kennadeu Kynan ac eu neges ef a vynnós ufudhau oy neges. Ac órth henny ef a kynnulós un vyl ar dec o verchet dyledogyon tróy holl teyrnassoed ynys Prydeyn. Ac o verchet a vey ys eu bonhed ar tyr dyóyllodryon ed erchys kynnullaó. try ugeyn myl a dóyn henny oll hyt yg Kaer Lundeyn. Ac y gyt a henny o pob porthva ed erchys dóyn llongheu en e rey e gellyt anvon e morynnyon hynny hyt en Llydaó ac er racdyóededygyon wyr uchot.[351] A chyt bey llaóer em plyth e vydyn honno a vey da genthunt henny eyssyoes ed oed laóer o honunt óynteu en dróc kanthunt adaó eu gólat ac eu ryeny ac eu kenedyl. ac ereyll o nadunt a oed góell kanthunt kadu eu dyweyrdep ac eu gweruda6t noc ymkyssylltu a neythyoreu. ac evelly en amravaelyon luossawgróyd amravael ewyllys a vydey yndunt. Ac góedy bot en baraót e llynghes e gwraged a ossodet endunt ac ar hyt avon Themys e kyrchassant y mor.[352] ac or dyóed góedy trossy o nadun en hwyllyeu parth a Llydaó kyvody a wnaethant y gwrthóynebedygyen wynhoed a chóytheu en kythraól en eu erbyn. ac en e lle eu gwaskaru er holl longheu en peryglós trwy amravaelyon voroed gan sudaó a body er ran wóyhaf o nadunt. ar rey a dyenghys o'r veynt perygyl a hónnó óynt a wórywyt y enyssed agkyvyeyth ac e karcharóyt ac e keythyóyt llaóer o nadunt. kanys em plyth llynghes Gwynóas a Melóas e dothoedynt o Ruveyn. ar rey henny o arch Gratyan Amheraódyr e dothoedynt yr ryvelu ar Germanya ar arvordyred en ychylch. Grattyan hagen a anvonassey e gwyr henny yr ryvelu ar e nep a vey un a Maxen.[353] Ac val ed oedynt e velly en anreythyaó er arvordyred óynt a kyvarvuant ar racdyweddedygyon vorynyon wóchot a rywóryessyt yr morbennoed henny. Ac góedy góelet o nadunt teked e morónyon óynt a vynnassant ellóng eu ryodres arnadunt. Ac góedy gwrthóynebu or morynyon udunt ac eu górthlad hep un gohyr e bratwyr a vrathassant ac a ladassant en creulaón er ran óuyhaf o nadunt. ar rey hynny ynt yr un vyl ar dec o Werydon e mae er eglóys en enrydedu eu góylon. Ac góedy henny er eskymmunedygion teóyssogyon henny Gwynóas a Melóas er rey a kanórthwynt Gratyan a Valentynyan pan welsant enys Prydeyn en wac emdyvat o holl varchogyon ac emladwyr bryssyaó ae eu llynghes a orugant ydy a chynnullaó y gyt ac óynt móyhaf ac a kaóssant o porth or enyssed en eu kylch a deskynnu en er Alban. a góedy bydynaó o nadunt kyrchu a ónaethant e teyrnas oed hep giwdaódóyr ae hamdyffynney e dan lad y byleynllu hep orvot en eu herbyn. kanys megys e dywedpóyt wóchot Maxen a dugassey kanthaó en llóyr Marchogyon enys Prydeyn ae hymladwyr. ac nyt adaóssey nep endy namyn er rey gwaullesc agkyghorus dyarvot ac góedy góelet or teóyssogyon henny nat oed nep en enys Prydeyn a alley górthónebu udunt anreythyaó e góladoed a orugant kan wneuthur aerva dyrvuór y meynt or pobloed.[354] Ac góedy mynegy y Vaxen e trueny ar govyt hónnó ef a anvones Gradlaón Rodgymeryat a dóy leng o wyr arvaóc y gyt ac ef en kanórthwy yr Brytanyeyt. Ac góedy eu dyvot er enys emlad a ónaethant ar racdyóededygyon elynyon henny. ac y gyt a llad llaóer o nadunt eu kymmell ar ffo a orugant hyt en y Werdon. ac en er amser hónnó e llas Maxen en Ruveyn y gan kytemdeythyon Gratlaón Amheraódyr ac e llas ac e gwascaróyt e Brytanyeyt a dugassey Vaxen y gyt ac ef. ar rey a dyenghys o nadunt a doethant at eu kyótaódwyr hyten Llydaó.[355]

Gradlawn Rodkymeryat góedy klybot o honaó ry lad Maxen ef a kymyrth coron teyrnas enys Prydeyn ac ae dodes am y pen e hun ac a ymwnaeth ehun en vrenhyn. Ac odyna kymeynt o creulonder a oruc e e bobyl ac eny aethant en vydynoed yn erbyn ae lad. ac góedy klybot e chóedyl hónnó tróy e teyrnassoed er rac dyóededygyon elynyon o y Werdon a deuthant ar Escotyeyt y gyt ac ónt ar Llychlynwyr ac anreythyaó er enys or mor póy gylyd a orugant o tan a hayarn. a rac e pla ar tymhestyl honno anvon kennadeu a orug-

ant e Brytannyeyt hyt en Ruveyn ac escryvenneu kanthunt y erchy porth y eu hamdyffyn acada6 tragywyda6l wyryogaeth udunt yr eu hamdyffyn rac eu gelynyon.[356] ac en e lle y kyfreid6yt lleng o wyr arva6c udunt. Ac g6edy kaffael llongheu o nadunt 6ynt a doethant yr enys ac emladassant ar gelynyon ac a 6naethant aerva dyrva6r y meynt o nadunt ac ae g6rthladassant en holla6l or enys hon 6ynt ac a dyfferassant e pryaut kenedyl or pla ac or tymhestyl a wnathoedynt arnadunt. ac ena e gorchmynnassant at wneuthur e mur er r6ng Deyfyr ar Alban hyt pan vey h6nn6 en aruthred yr gelynyon ac en amdyffyn yr ky6da6dwyr. kanys er Alban er amser h6nn6 dyffeyth anreythyedyc oed y gan vynych kyrcheu estronolyon kenedloed agkyvyeyth. ac odyna gwedy kynnulla6 kyffredyn treul 6ynt a 6naethant ac a kupplaasant e mur h6nn6 en holla6l.[357]

Ac g6edy henny sef a wnaeth e Ruveynwyr kych6yn parth ac eu g6lat a dan vynnu na chymmerynt a vey h6y no henny llavur a threul ac enbydr6yd en amdyffyn kenedyl e Brytanyeyt y gan kyveylyornwyr a lladron a mynegy hevyt udunt na chymmerey Ruveynya6l kyvoeth e mynych luedau henny ar blynder ar perygyl en kerdet mor a thyr en emlad trostun a mynegy udunt vot en ya6 nach udunt kymryt dysc ac arveu a gle6der endunt y emlad trostunt a thros eu g6lat ac eu kenedyl ac y amdyffyn eu bwched ac eu rydyt ehuneyn oc eu holl nerth.[358] Ac g6edy darvot yr Ruveynwyr rody e dysc h6nn6 ar kymmendy6 6ynt a archassant kynnulla6 emladwyr enys Prydeyn hyt en Llundein kanys odyno e mynnynt er Ruveynwyr kych6yn y eu g6lat ac g6edy emkynnulla6 paub hyt eno y Kuhelyn Archescop e kyvradwyt er amadra6d. Ac en e wed hon e dywa6t enteu 6rthunt 6ynteu.[360]

PREGETH KUHELYN.

KANYS o arch a gorchymmyn e te6yssogyon hyn e mae reyt y my dywed6yt wrthy6ch chwy m6y ar k6ynvan ac wyla6 e trossa vy amadra6d y noc ar pregeth. kanys truan yw gennyf y er ymdyvedy ar llesked ar g6ander ar ry deuth yny gwed espeylya6 o Vaxen er enys hon oy holl varchogyon. a ch6ytheu oede6ch 6edyllyon llesc agkyvr6ys ar emlad. kanys arver arall a dyskassauch nyt amgen amravaelyon kyfne6ydvaeu a dywylleu edayar. ac g6edy dyvot estra6n kenedyl megys deveyt hep vugeyl ych gwascar6yt ar hyt e gwladoed hyt pan deuth Ruveynya6l vedyant y echrydhau ar tref ech tat ac ech kyvoeth. ac 6rth henny e bydech ch6y en 6astat en estrona6l amdyffyn a hep dysku ech dwyla6 ch6y ech huneyn y arveru o arveu y wrthlad ych gelynyon ar lladron y wrthy6ch. kan nyt ynt de6rach no ch6y pey gattey lesked a seccvryt a methyant ch6y. llyma en edyvar gan e Ruveynwyr e llavur ar kerdet g6astat mor a thyr ac en emlad a gelynyon trossoch. Ac 6rth henny kynt e madeuant e teyrnget y genn6ch noc e kymmeront bellach e llafur h6nn6 ar vor. a thyr trossoch. Ac er na buoch ch6y en amser ech marchogyon 6rth henny e tebyg6ch ch6y ffo dynolyaeth y genh6ch. Ac eg gwrth6ynep anyan e genyr e dynyadon megys or byleyn geny marcha6c ac or marcha6c geny byleyn. Ac eyssyoes yr henny ny thebygaf golly o nep dynya6l anyan yr henny. Ac 6rth henny kanys dynyon y6ch byd6ch megys dynyon. a gel6ch ar Cryst hyt pan vo of a godo gle6ger y6ch hyt pan alloch ch6ytheu amdyffyn ech rydyt.[361] Ac g6edy darvot yda6 tervynu y amadra6d kynh6ryf a murmur a kyvodes en e pobyl megys e tebygynt eu bot en kyvla6n o dyssevyt glewder.[362]

Ac odyna kadarn dyskedygaethau ar rodassant er Ruveynwyr yr ergrynnedyc pobyl honno ac ada6 ganthunt dyskedygaethau ac exemplareu y wneuthur arvau 6rthynt. ac y gyt a henny hevyt erchy udunt en e porthvaeu e deskynnynt llongheu er estronolyon kenedloed gwneuthur tyrau a chestyll megys y gellynt or rey henny amdyffyn eu g6lat. ac eyssyoes ha6s y6 gwneuthur heba6c o varcutan no gwneuthur byleyn en dyskedyc en dyssevyt a dyscu doethynep yda6 un ag6ed yw a b6r6 merieryt adan draet moch.[363] ac g6edy ada6 or Ruveynwyr e wlat ar ved6l na delyn ydy tracheuyn. en e lle e dynevassant ey6eyth er racdy6ededygyon elynyon henny Gwyn6as a Mel6as e mewn llongheu o y Werdon. ar Escotyeyt ar Ffychtyeyt ar Llychlynwyr a gwyr Denmarc y gyt ac 6ynt. ac a allasant y gyt a henny hevyt y gaffael. ac yr Alban e deuthant yr tyr. ac anreythya6 en ll6yr o vewn y mur. Ac g6edy gwybot o nadunt ryvynet er Ruveynwyr a heb obeyth eu hymch6elut trachevyn hayach ac ehofnach ed emrodassant y destry6 er enys. ac er henny e rodyt e byleynyeyt llesc en e kestyll ar muroed hep wybot kelvydyt emlad. namyn en ergrynedyc ofyna6c emch6elyt ar ffo. ac e velly ny orff6yssynt gelynya6l ergydyeu en tynnu e truan vyleynllw or muroed hyt e lla6r ac evelly e rodyt 6ynt y creulonhaf agheu.[364] O dyal Dyw en va6r am er hen

pechodeu lla6er o peth o varchogyon ac emladwyr a gollet o syberwyt Maxen kanys pe bydynt er rey henny en er amser h6nn6 ny dewey kenedyl attadun y6 gyrru ar ffo a henny a wu 6rth. nad oedynt. canys en eu hoes h6ynt e teyrnassoed en eu kylch a oedynt darestyghedyc udunt ac enys prydeyn en araf ac en hed6ch en eu medyant. ac e velly e byd pan roder teyrnas 6rth amdyffyn a lly6odraeth byleynyeyt. A pheth a vynny amgen ada6 a wneynt y dynassoed ar muroed w6chwel ac emrody y ffo a 6neyn e ky6da6dwyr ac eyl6eyth e rodyt y wascaredygaeth. ac y anobeyth. ac eyl6eyth e lledyt y gan e gelynyon. o creulonhaf aerva. a megys 6yn y gan y bleydyeu evelly y dystrywyt e c6ynvannus pobyl truan y gan eu gelynyon. Ac 6rth henny eylweyth trueyn 6edyllyon kenedyl honno a anvonassant kennadeu ac escryvenneu hyt at Agytyns e gwr a oed en kynhal Ruveynya6l kyvoeth en e 6ed hon.[365] Kwynvan e Brytanyeyt en y dangos yr amhera6dyr. ac en y elleygyt a henny en mynegy yda6 bot eu gelynyon yn eu kymmell 6ynt yr mor ar mor yn eu kymmell ar eu gelynyon. ac evelly d6y kenedyl agheu en emdangos. kanys nyt oes namyn un o deu peth ae en body neu en llad.[366] ac yr hynny ny cha6ssant y kennadeu un kanh6rth6y ac 6rth henny en tryst yd ymch6elassant e kennadeu ac atteb nac en eu penn.[367]

Ac gwedy kymryt kynghor o nadun Kuhelyn archescop Llundeyn a aeth hyt em Brytaen vechan er honn a el6yr Llyda6 y keyssya6 kanh6rth6y a nerth a phorth y gan eu kytvrodyr. Ac en er amser h6nn6 ed oed Aldwur vap Kynva6r en pedweryd gwr en gwledychu gwedy Kynan Meyryada6c en Llyda6.[368] Ac g6edy g6elet or gwr h6nn6 person kyvurd ac oed er Archescop y erbynnyeyt ae arvoll en anrydedus a oruc a govyn yda6 acha6s y dyvodedigaeth atta6 enteu. Ac en elle Kuhelyn Archescob a dywa6t 6rtha6 val hyn. Aml6c a danllwychedyc yth vonhed ty ac ar k6ynvan e dylyat ty kyffroy o klybot e poen. ar trueny edym ny de kytvrytannyeyt ty en y odef yr pan espeyl6s Maxen en enys ny oy Marchogyon. ac a ossodes 6ynt en e teyrnas ed 6yt ty en y medu. a g6yn y byt a weles gan hed6ch a tagnheved en 6astat y medu o hona6t. kanys gwedy d6yn o Vaxen y marchogyon o enys Prydeyn e kyvodassant gwyr er enyssoed essyd en y chylch ac anreythya6 en enys nynheu o holl amylder golut or a oed endy o eur ac aryant ac alavoed ereyll. ae hadau hytheu en wac ac en dyffeyth hayach hyt pan edynt o kenedloed hep kaffael bwyt hayach eythyr kelvydyt hely ac evelly emborth ar cyc anyveylyeyt a g6ydvylet. Ac ny bu a alley g6rth6ynebu y dym o henny. kany bu un kyvoetha6c nac un emlad6r da oc eu kenedyl ny yr hynny hyt hedy6. kanys er Ruveynwyr er ry dery6 udunt blyna6 rac henny ac en holla6l emada6 a ny heb kaffael un kanh6rth6y nac amdyffyn y ganthunt pellach en erbyn e gormessoed henny. ac 6rth henny en espeylyedyc o holl kanh6rth6y a gobeyth y gan nep arall en y byt e kyrchassant nynheu ar de trugared ty y adol6yn kanh6rth6y a nerth y amdyffyn e teyrnas e syd dyledus yt y amdyffyn. kanys pwy arall a dylyey oth ty caffael coron Custennyn a Maxen kanys er rey henny a 6uant hentadeu a gorhentadeu yty ac a vuant arderch a6c a coron enys Prydeyn. Ac 6rth henny parota de lynghes a deret y gyt a my a my a rodaf enys Prydeyn yth d6ylaw ty.[369] Ac ena Aldwur a dywa6t wrtha6 enteu. Dyoer ep ef ef a vu amser na wrthod6n ny enys Prydeyn o bey ae rodey y my kanys ny thebygaf y or gwladoed g6lat Ffrwythlonach no hy hyt tra gaffat en hed6ch tagnhevedus arveru o honey. Ac weythyon hagen kanys dryc damweynyau lla6er a keveyry6 a hy gwaeth y6 ac y my ac y pob tewyssa6c a chassach yw gan pa6b. Ac yr ar pob dr6c or essyd arney mwyhaf ed argywed6s medyant gwyr Ruveyn en kymeynt ac na eyll nep kaffael gwastat teylygta6t a medyant endy megys na bo reyt ydau kolly y rydyt a g6assanaethu y keythy6et. ac 6rth henny p6y ny bey gwell kantha6 kyvoeth bychan en lle arall y gyt a rydyt noget arveru oe holl olut hy ae chyvoeth adan keythy6et. E teyrnas a wely ty eman en darestyghedyc y my y gyt ac anryded y medaf a hep talu g6assanaeth y nep o honey. Ac 6rth henny de6yssach y6 gennhyf ynheu e wlat vechan honn en ryd no holl teyrnassoed ereyll adan keythy6et. ac eyssyoes kanys vy hentadeu y am gorhentadeu a wu eydunt er enys megys y dy6edy ty my a rodaf y ty Custennyn vem mra6t a d6yvyl o varchogyon y gyt ac ef os Dy6 a vyd teyl6ng kantha6 rydhau e wlat honno y gan ruthreu estronolyon kenedloed. ar gwas h6nn6 arveret ef o coron teyrnas enys Prydeyn. kanys y my y mae bra6t a el6yr Custennyn er h6nn e syd brovad6y em mylwryaeth a champeu ereyll, a dewred a molyant a chlot. h6nn6 a rodaf y ty ac eyryf a dy6edeys o varchogyon y

gyt ac ef o byd da genhyt y kymryt. kanys eyryf marchogyon a vo m6y no h6nn6 tewy ara6rhon a wna6n am dana6 kanys byg6th ryvel y gan Ffreync beunyd e syd arnaf. ac o vreyd e daroed yr brenyn tervynu y amadra6d pan ed oed er Archescop en talu dyol6ch yda6. ac en e lle gal6 Custennyn attadunt. ac a dan chwerthyn er Archesca6p a dywa6t val hyn. Cryst a orvyd. Cryst a wledycha Cryst ar arglwydha. llyma vrenyn Brytaen dyffeyth Cryst ara6rhon y waret. llyma en amdyffyn ny llyma en gobeyth ac en llawenyd. peth a traethaf y amgen ethol a orucp6yt e llongheu ar e traeth ac o pob lle en e teyrnas kynnulla6 e marchogyon ac eu rody y Cuhelyn Archescop.[371]

Ac g6edy bot pob peth en bara6t 6ynt a aethant ar e mor ac a deskynnassant en aber Themys ar draeth Totoneys ar tyr enys Prydeyn. ac odyna hep un gohyr kynnulla6 a wnaethant holl yeuengctyt a dewred enys Prydeyn a chyrchu eu gelynyon ac emlad ac 6ynt a thrwy effrllyt e g6ynvydedyc wrda h6nn6 e wudugolyaeth a gawssant. ac odyna o pob parth emkynnulla6 a orugant e gwascaredygyon Vrytanyeyt hyt yg kaer Wudey.[372] ac eno ardyrchavael Custennyn vendygeyt vap Kynva6r en vrenyn a gossot coron e teyrnas am y pen ac en dyannot rody gwreyc yda6 o dyledogyon Ruveyn er hon a vagessey Cuhelyn Archescop.[373] ac g6edy atnabot o hona6 ef honno trymeyp a anet yda6 o honey. Ac esef oedent er rey henny. Constans ac Emreys wledyc. ac Uther Pendragon. ac ena y rodes ef Constans e map hynaf yda6 em mynachloc Amphybalus eg Kaer Wynt oy veythryn ac y kymryt mynacha6l urda. yno. ar deu ereyll hagen Emrys ac Uther a orchmynn6s y Cuhelyn. archescop y eu meythryn.[374] Ac odyna g6edy mynet deg mlyned heybya6 ef a deuth un or Ffychtyeyt a rywuassey en wassanaeth6r kyn no henny yda6 a megys kyvr6ch neylltuedyc ar brenyn a vynney y kymryt ef me6n ll6yn ac g6edy gyrru pa6b y 6rtha6 en e lle honno y llada6d ef a chyllell en dirybud.[375]

Ac 6rth henny g6edy llad Custennyn Vendygeyt tervysc ac annuhundep a kyvodes e r6ng e gwyrda p6y a 6nelyt en vrenyn. kanys rey o nadunt a vynnynt urda6 Emreys Wledyc en vrenyn. ereyll a vynnynt Uther Pendragon. ereyll a vynnynt etholl ereyll oc eu kenedyl. ac o'r dywed g6edy na chytsynhynt namyn un val hyn arall evelly. nessau a oruc Gortheyrn Gortheneu tywyssa6c Ergyng ac Euas er h6nn a oed oe holl lafur en keyssya6 e vrenhynyaeth yda6 ehun. a dyvot hyt Kaer Wynt at Constans vanach map Custennyn vendygeyt a dywed6yt 6rtha6 val hyn.[376] mar6 ep ef y6 de tat ty. ath vrodyr dytheu rac bychanet eu hoet ny allan bot un o nadunt en vrenyn. ac ny 6elaf y nep arall oth kenedyl ty a dyly bot en vrenyn. ac 6rth henny o mynny ty vot 6rth veg kyghor y. ac angh6hanegu vy medyant y am kyvoeth. mynheu a ymch6elaf 6ynep e pobyl yth ethol ac yth urda6 ty en vrenyn. ac or ry6 abyt honno ket boet gwrth6ynep gan er urdas de tynnu o honev my ath 6naf en vrenyn.[377] ac g6edy klybot o Constans er amadra6d hynn dyrva6r le6enyd a kymmyrth enda6. a thynghu yda6 en kadarn pa beth bynnac a vynney y kaffey. ac en dyannot Gortheyrn ae kymyrth ac ae gwysc6s o vrenhyna6l adurn. ac ae duc hyt en Llundeyn. ac eno ar ar pobyl o vreyd en y kanhyadu y urdas ef en vrenyn. ac en amser h6nn6 neut var6 Kuhelyn archescop ac nyt oed un arall a racveydyey y kyssegru ef en vrenyn. 6rth e tynnu ef enteu or venechtyt. Ac eyssyoes yr henny nyt hebrevyg6ys Gortheyrn y coronhau ef namyn ehunan arveru o 6assanaeth archescop ac ae dwyla6 ehunan dody coron vrenhyna6l am pen Constans ac evelly y urda6 en vrenhyn.[378]

Ac g6edy ardyrchavael Constans en Vrenhyn holl ly6odraeth a ya6nder e teyrnas a kyvradus enteu y Ortheyrn ac emrody ehunan en holla6l 6rth y kyghor en e veynt honno megys na 6uasy ef dym namyn a kyghorey Ortheyrn. kanys g6ander y synhwyr ae deall ef a dyssyvey hynny. ac y gyt a henny amgen dysc a dyscassey ef en e cla6styr a llywya6 teyrnas e vrenhynyaeth. Ac g6edy g6elet o Ortheyrn henny dechreu medylya6 a oruc enda6 ehun pa wed e galley enteu emdyrchavael en vrenhyn kanys henny em mlaen pop peth a ch6ennychey. Er holl vrenhynyaeth hagen ar rydaroed y gorchymyn oy dosparth ef. ac nyt oed dym y Constans or teyrnas onyt gwasca6t ac enw. kanys ef a el6yt en vrenhyn ac nyt oed nac gar6der nac ya6nder nac ovyn enteu ar nep nac o bell nac o agos or pobloed. E deu vap yeueync oed deu vroder yda6 enteu nyt amgen Uther Pendragon ac Emreys Wledyc en eu crudeu ett6a ed oedynt. ac nyt oed arnadunt oed adas wrth lywya6 e vrenhynyaeth nac y eu g6neuthur en vrenhyned. Eythyr henny hevyt dryc dam6eyn arall a dam6eynnyassey en er enys honn. Sef oed henny ryvar6 holl henafgwyr e teyrnas ac nat oed nep namyn Gortheyrn ehun megys

aryennyc oe gallder ae doethynep ac estry6 megys en un kyghor6r en e teyrnas. ar rey ereyll oll megys meybyon a gweyssyon yeueync oedynt g6edy rylad en er ymladeu kyntadeu a hentadeu er rey henny ac eu he6ythred a pha6b or a wuessynt urdedyc a medyannus kyn no henny. ac 6rth henny g6edy g6elet o Ortheyrn henny medylya6 a oruc o pob athrylyth ac o pob estry6 pa wed e galley enteu diosc Constans vanach or vrenhynyaeth yda6 ehun. Ac eyssyoes e peth h6nn6 a annodes ef hyt pan kavas en kyntaf er holl wladoed ar holl kestyll ar dynassoed kadarn arpennyc 6rth y kyghor ae vedyant ac g6edy kaffael o hona6 henny evelly wrth y kyghor ae vedyant erchy a oruc yr brenyn rody y tryssor ae s6llt ae eur ae aryant ae tlysseu en y warchad6 ef ac en y vedyant ae dynassoed ar kestyll. kanys ef a kadarnhaey rydyvot rybudyeu atta6 bot er enyssed yn eu kylch yn emkynnulla6 ac en lludhau am pen enys Prydeyn. ac g6edy kaffael o hona6 henny y gan e brenyn ef a dodes y wyr ehun en e kestyll henny y eu kad6 6rth y vedyant ae ewyllys ehunan. Ac g6edy darvot yda6 henny dechreu medylya6 pa wed e galley ef eylenwy er racdy6ededyc vrat. u6chot. ac 6rth henny ef a deuth at Constans a dywed6yt wrtha6 bot en reyt ydau ef ang6hanegu eyryf y teyl6 megys e bey dypryderach a dyogelach yda6 rac y elynyon. ac ena y dywa6t Constans. panyt yth vedyant ty ac yth dyosparth e gorchmynneys holl ly6odraeth a holl pryder e teyrnas. ac 6rth henny g6na dytheu pob peth or a vynnych. a henny hagen gan kad6 fydlonder ymy.[379] Gortheyrn a dywa6t 6rtha6 enteu. Ed edes en dywed6yt ymy ep ef bot e Ffychtyeyt en devynnu gwyr Denmarc attadunt ar Llychlynwyr ac y gyt holl er rey henny am en pen nynheu y ryvelu arnam en wuyhaf ac en kadarnhaf y gallont. Ac 6rth henny my a kynghoraf y ty gwaha6d rey or Ffychtyeyt ac eu kaffael yth llys ac ar teulu megys e bo er rey henny en kymhervedwyr er rystat tytheu ac eu kenedyl ehunayn. kanys os gwyr eu bot en mynnu ryvelu arnam ny er rey henny en e lle a allont gwybot brat a gweythredoed eu kyt kenedyl ac an rybudyant nynheu val e bo ha6s en emoglet emgallhau en eu herbyn. llyma dyrgeledyc vrat e kytemdeyth. kanys nyt yr yechyt nac yr dywytr6yd yr brenyn y dy6edey ef hyn. namyn g6ybot bot en an6astat annyan e Ffychtyeyt a bot en ha6d eu trossy ar pob gweythret creula6n. ac g6edy bydynt med6 bot en ha6d eu kyffroy ar lyt ac yrlloned yn erbyn e brenyn megys e lledynt ef en dyhavarch. Ac os henny a damwenney megys e kaffey enteu fford oy ardyrchavael en vuan en vrenyn megys ed oed en wastat en y ch6ennych. Ac en dyannot anvon kennadeu a oruc hyt en Escotlont a gwaha6d cant marcha6c or Ffychtyeyt ac eu kymryt ar teulu y brenyn. Ac g6edy eu kymryt eu hanrydedu a gwnaey Ortheyrn er rey henny y ar pa6b ac eu kyvoethogy o amravaelyon rodyon. ac en wuy no meynt eu llen6y or b6yt ac or llyn megys ed oedynt 6ynteu en y kymryt ef en lle brenyn. Ac e fford e kerdynt ar hyt er estrydoed ar heolyd ar ky6ydeu ar kanhuau e kenynt teyl6ng yw Gortheyrn o amherodraeth teyl6ng yw o teyrnwyalen enys Prydeyn. ac antheyl6ng yw Constans.[380] ac 6rth henny mwyv6y ed anrydedey Ortheyrn 6ynteu o amravaelyon rodyon hyt pan vey m6y e keryt enteu y ganthunt 6ynteu. ac g6edy g6ybot o hona6 kaffael eu kareat 6ynt en holla6l ef ae g6naeth 6ynt en ved6 ac a dywa6t wrthynt y vot ef en ada6 enys Prydeyn ac en mynet y kessya6 mynet en lle arall a vey m6y noc a oed yda6. a dywed6yt na alley ef ar bychydyc kyvoethoed yda6 gossymdeythya6 dec marcha6c a deu ugeynt. ac evelly en tryst mynet oy letty ac eu hada6 6ynteu en yvet en e neuad. ac g6edy g6elet o nadunt 6ynteu henny trystau a wnaethant yn v6y noc y gellyt y credu. a thebygu bot en wyr a dywedassey Gortheyrn 6rthynt. a dywed6yt pob un 6rth y gylyd. pa acha6s y gad6n ny y manach h6n en vy6. pa acha6s na llad6n ef hyt pan allo Gortheyrn arveru o'r vrenhynyaeth. kanys p6y e syd teyl6ng y kaffael ac amherodraeth namyn Gortheyrn e gwr ny orffowys en anrydedu nynhen.[381]

Ac g6edy henny yn y lle kyvody a orugant a kyrchu estavell e brenyn a g6edy y lad d6yn y pen a orugant hyt rac bron Gortheyrn. ac g6edy g6elet o Orthayrn y pen trystau a oruc ac wyla6. ac eyssyoes ny bu la6enach enteu eyryoet no a6r honno. ac eyssyoes gal6 a oruc ky6da6twyr Llundeyn atta6 kanys eno y daroed e kyvlavan honno ac erchy llad e brad yr henny en holla6l kanys kymerẽssynt arnadunt g6neuthur kyvry6 kyvlavan a honno. ac ed oed eno 6rth henny rey a tebygynt pany6 trwy Ortheyrn ae kyghor e g6nathoedyt e brat h6nn6 ac nas dychymygessynt e Ffychteyt herwydunt ehuneyn. ereill ae dyheurynt en holla6l gan y ry6 weythret h6nn6.[382] Ac eno eyssyoes ar peth h6nn6 en agheugant tat maetheu a deu vroder nyt

amgen Uther ac Emreys a ffoassant ae meybyon kanthunt hyt em Brytaen vechan. ac eno y harvolles 6ynt emhyr Llyda6 ac or anryded y dyleynt e perys eu meythryn.[383]

Ac g6edy g6elet o Ortheyrn nat oed nep en e teyrnas a emkyffelyppey nac a emkyvuchey ac ef. ef ehunan a dodes coron e teyrnas am y pen. ac a aeth tros y kyt te6yssogyon.[384] ac or dy6ed g6edy bot en danlle6ychedyc ac en honnedyc yvraduryaeth ef tr6y e gwladoed kyvody a orugant en y erbyn pobloed er enyssed en y kylch er rey a dugessynt e Ffychtyeyt hyt er Alban. kanys llydya6 a 6nathoedynt e Ffychtyeyt 6rth rylad eu kytvarchogyon o acha6s Constans. Ac y gyt a henny nevyt goualus oed o acha6s y vot peunyd en kolly y lw en peunydya6l emladeu henny. A hevyt goval oed arna6 or parth arall rac ovyn Emreys Wledyc ac Uthr Pendragon y vra6t enteu er rey megys y dy6edassam ny wuchot a ffoessynt hyt en Llyda6 racda6 enteu pan las Constans eu bra6t. kanys odyno peunydya6l ch6edyl a ehedey ar y clusteu enteu eu bot 6ynt en darmerthu e llynghes w6yhaf ac ellynt y chaffael y emch6elyt trachevyn y enys Prydeyn ar y cor fenteu y orescyn eu gwyr teyrnas ac eu gwyr dylyet.[385]

Dyvodedygaeth e saesson.

Ac en er amser h6nn6 y dyskynnassant teyrllong hyryon en emylyeu Swyd Keynt en lla6n o varchogyon arva6c a deu vroder en tewyssogyon arnadunt. Sef oedynt er rey henny Hors a Heyngyst. Ac en er amser h6nn6 ed oed Gortheyrn eg Kaer Keynt en her6yd kynneva6t. kanys mynych e gnottaey myned a phresswyllya6 eno. ac eno e kennatta6t yda6 rydyvot gwyr ma6r anetnebededyc agkyvyeyth em mewn llongheu ma6r ar rydyskynnu ar y tyr. kyghreyr a rode udunt ac erchy a oruc eu d6yu atta6 wynt.[386] Ac en lle g6edy eu dyvot trossy eu lygeyta oruc ar e deu vroder. kanys ragor a dugynt rac eu kytemdeythyon en holla6l o pryt a meynt. a gosged a theg6ch a bonhed. ag 6edy edrych o hona6 ar pa6b o nadunt govyn a oruc pa wlat ed hanoedynt o honey. A pha acha6s e dothoedynt oy wlat yntau. Ac ena em mlaen pa6b e g6rthebus Heyngyst yda6 en e wed hon. kanys ragor oed yda6 o advedr6yd a doethynep rac pa6b oe kytemdeythyon. Argl6yd ep ef. bonhedykaf or brenhyned en Saxonya un o vrenhynyaethau Germanya yn ganet ny. Acha6s en dyvodyat ninnau yth kyvoeth tytheu hynny y6 y kynnyc yty neu enteu y tewyssa6c arall a rodo da a gossymdeyth yn tros en g6asanaeth en g6rygyaeth. Ac esef acha6s en g6rthladut oc en gwlat. kynneva6t e syd en e wlat honno pan amlhao e kywda6t endy ed emkennullant ygyt holl te6yssogyon e vrenhynyaeth ac e kynnullyr rac eu bron holl yeuengctyt e wlad. Ac odyna ed etholant er rei a welont yn orau ac er rodant prennau udunt. ac megys e del or koelpren udunt yd erchyr udunt mynet y wladoed ereyll y keyssya6 gossymdeyth. ac evelly e rydheyr eu gwlat 6ynteu ehuneyn y gan ormot kywda6t. Ac en e dy6ed h6n e vu ormod o amylder kywda6t en en gwlat ny. ac e deuthant e tewyssogion y gyt ac e b6ryassant koelprennau ac ed etholassant er yeuengctyd a wely dy rac dy vron ema. ac ed erchassant yn uvudhau yr kyvreith ac yr deva6t a oed ossodedyc en e wlat hyr e kynnoes ac e gosodasant nynneu en deu vroder en te6ysogyon arnadunt. Ac esef yn gel6yr nynheu Horss y6 vem mra6t a Heyngyst 6yf ynheu. ac o lyn e te6ysogyon pan henym. Ac 6rth henny ufudhau a wnaetham nynnau yr kyvreythyau gosodedyg or dechreu. ac yr mor e dody mae yth kyvoeth tythau a Mercury6s en tewysa6c yn. A phan kygleu Gortheyrn en6y Mercury6s dyrchavael y wynep a oruc pa ry6 gret oed ganthunt. Ac ena e dywa6t Heyngyst wrtha6 enteu en tadolyon dwy6eu a anrydedo6n ny Saturn6s a Iupyter ar dwy6eu ereyll tr6y er rei e lly6yr e byt. ac en v6yaf oll Mercury6s er h6n a elwyr en en iayth ni Woden. ac y h6nn6 ed aberthasant en ryeny y ped6eryd dyd o'r Wythnos yr hynny hyt hedy6 ac y gal6asant Wodens dey. ac gwedi h6nn6 ed anrydedo6n e dwy6es kyvoethokaf er hon a elwyr Fream ac y honno e parthasant e ch6echet dyd er h6n a al6n nynheu oe hen6 hy Ffrydey.[387] Ac ena y dywa6t Gortheyrn oc ech cret chwy er hon a elwyr yn well y dywedut ae gal6 en ankret noc en kret dolur y6 kennyf. og ech dyvodedygaeth chwytheu pa dam6eyn bynnac ae dydyko lla6en y6 kennyf kanys en amser kryno e daetha6ch pa Dyw na peth arall ag ech hanyu onho kanys veg gelynion o pop parth esyd ym ky6arsangu ac ym govalu en va6r en er amseroed hyn. ac o mynn6ch ch6ytheu kymryt kytlafur er emladeu hynny ygyt a nynheu. My ac ech kymmeraf en wyr ym ac ach kynhalyaf en e teyrnas y gyt a my en anrydedus ac o amravaelyon rodyon ac ech kyvoethogaf ac o tyred. Ac en e lle ufudhau a orugant ac emkadarnhau ac ef a thrygau en wyr llys yda6.[388] Ac en e lle enachaf e Ffych-

tyeyt yn kynnulla6 llw ma6r ac en dyvot ac en dechreu anreythya6 e gwladoed kanthunt e fford e kerdynt. Ac wedy kennattau henny y Ortheyrn enteu a kynnull6ys y holl varchogyon enteu ac a deuth tr6y Hymyr en eu herbyn. Ac o dyna gwedy eu dyvot en kyvagos e ky6da6twyr or neyll parth ar gelynyon or parth arall en dyannot dechreu ymlad kalet gwychyr a wnaethant. Ac ny bu reyt yr Brytannyeyt dym llavur hayach en er emlad h6nn6 kanys e saeson a emladasant en 6ra6l ac en wychyr megys e kymmellasant ar ffo e gelynyon a notheynt orchvygu a gorvot kyn no hynny.[389]

A GWEDI kaffael o Ortheyrn e wudugolyaeth ar gorfot tr6y nerth e saeson ef amravaelyon rodyon en amvyl udunt. Ac i Heyngyst eu tewysa6c er rhodes llawer o tyr a dayar en Lyndesey megys y galley kynhal y varchogion y gyt ag ef ac ev gosymdeithia6. ac odyna megys yd oed ef gwr kall estry6ys a doeth gwedi caffael o hona6 ef kytemdeithas a charyat e brenin. dywedyt a oruc enteu en e wed hon wrth e brenin.[390] Argl6yd ep ef mi a welaf da elynyon ty en ryfelu arnat o bob parth yt. ac ychydig oth kywda6t6yr hevyt yth garu. kanys pa6b o nadunt esyd yn bygythya6 dwyn Emreys Wledyc o Lyda6 ath vur6 ty or vrenhynyaeth ae urda6 enteu en vrenyn. Ac wrth hynny o rhyng bod iti envynvu kennadeu im gwlat y a gwahod6n marchogyon odyno ac achwanneg6n en nyfer 6rth emlad. Ac un peth o bey da kenhyt ty a arch6n pey na thebyg6n vy nackau o hona6t. Ac ar ar hynny e dywa6t Gortheyrn. Anvon tyde kennadeu hyt en Germanya a gwaha6d e neb a vynnych. Ac arch y mynheu er hyn a damunych ac nyth ommedyr. Ac ar henny estwng e penn a oruc Heyngyst a thalu dyolchyadeu ma6r yda6. Arglwyd ep ef ty am kyvoethogeyst o tyr a dayar amyl. Ac eysyoes nyt mal y dyleyt anrydedu tewyssa6c ac a enyt o tewyssogyon dyleda6c. kanys y gyt ar peth ar rodut e dylyvt rody ymy ae dynas arpennyg ae enteu kastell megys ym gwelyt en anrydedvs ym plyth e tywysogyon ereyll. kanys teylyngda6t a dylyet tewyssa6c a deleyt y rody y tewyssa6c ac a hanffey o lyn tewyssogyon o bob parth.[391] Ac en erbyn hynny e dywa6t Gortheyrn. Gwahardedyg wy i y yngan vy ngwyrda hyd na rod6yf y rhyw rodyon henny ychwy. kanys estra6n kenedyl y6ch a phaganyeyt. Ac 6rth hynny ny ddylyaf y ech gwneuthur chwy en un breynt am kywda6twyr ve hunan. nyt ar na rybuch6n y ech gwneuthur en unfreynt ac 6ynt. namyn nas llavassaf rac e kywda6twyr a gwyrda a teyrnas.[392] Ac ar henny y dywa6t Heyngyst. Arglwyd ep ef kanhyatta ymy de was ty gwneuthur ar y tyr a rodeyst ty ymy kastell en kymmeynt ac i damkylchyna un karrey. megys e gallwyf i emlehau ynda6. y adeylat o byd reyt ym wrtha6. kanys ffydla6n wum y a ffydla6n wuyf a ffydla6n vydaf y ty a gwnaf ynheu y peth a damunych y gwneuthur.[393] Ac wrth henny gwanhau a orug y brenin wrth y ymadrodyon ef a gorchymmyn yda6 ell6ng y kennadeu hyt en Germanya y waha6d marchogyon ar ffrwst en kanurth6y udvnt. Ac odyna heb un gohyr gwedy ell6ng o Heyngyst y kennadeu hyt yn Germanya of a kymyrth croen car6 ac ae gwnaeth ef en un karrey. Ac odyna ed etholes ef le carrega6c megys e ryghey bod yda6 y ansa6d ac kedernyt. Ac eno e messur6s y gyt ar garrey honno ac en e lle h6nn6 ed edeyl6s ef castell a chaer. Ag wedy darvot y adeylat ef a gavas y en6 or karrey kanys a hi e messur6yt. Ac wedy hynny em Brytanec egelwit e lle h6nn6 Kaer Garrey ac en saesnec Thancastre kastell e Garrey.[394]

AG en er amser h6nn6 e kennadeu y ymch6elasant o Germany a dev na6 llong kanthunt. ac y gyt a hynny wynt a ddugant merch Heyngyst y gyt a hwynt er hon a elwyt Ronwen. Ac nyt ha6d kaffael. en e byt er eyl a ellyt kyffelybu y phryt ae theg6ch y honno. Ac wedy eu dyvot Heyngyst a wahodes Gortheyrn y edrych er adeylat newyd ar marchogyon newyd dyvot. Ac en e lle e brenin a deuth atta6 a nyver bychan ysgywala y gyt ac ef. a moly a hoffy en va6r a oruc y disevyt adeylat h6nn6. a gwaha6d e marchogyon newyd dyvot y gyt ag ef.[395] Ac odyna gwedy udynt vwytta ag yfed o vrenhynolyon anregyon e deuth e vor6yn dec honno or estavell a ffyol eureyt en lla6n o wyn en y llaw hyt rac bronn e brenin ac ar tal y glynyeu e dywa6t fal hyn Lafyrt kyng wasseyl. Ac esef a oruc Gortheyrn y gyt ac y gweles anryvedu y phryt ac emlen6i oy serch. a govyn yr yeythyd pa peth a dywedasei hy. Ar yeythyd a dywa6t. hy ath el6ys en Arglwyd ac en vrenyn. ac or galwedygaeth h6nn6 yth anryded6s. A hyn a dyley titheu y wrthep idi hitheu Drync heyl. Ac Gortheyrn a 6rtheb6s ydy Drync heyl. ac a erchis ydy yvet e llynn en kyntaf. ac enteu a kymyrth e ffyol oe llaw hytheu ac ar rodes cusan ydy ac gwedy henny a lewes e wira6t honno.

ac yr hynny hyt hedy6 e mae e kyneva6t honno em plyth e Kymry ar kyvedach. kanys e nep a yvo en kyntaf a dywait wrth y ketymmeyth washeyl. ar llall a 6rthep Dryne heyl. Ac ena gwedy med6i Gortheyrn tr6y amravael wirodeu ygyt ac annoc y Dya6l karu a wnaeth e vor6yn ae herchy oe thad kanys Dya6l a ryathoed en y gallon ef pan vey en en6 Crystya6n chwenychw o hona6 enteu kyd dau a gwreyc ancrystya6n hep bedyd.[396] Ac gwedy gwclet o Heyngyst henny megys ed oed gwr estra6n ef gal6 a oruc y vra6t atta6 ar gwyr hynaf oy kytemdeythyon ac emkyghor ac 6ynt. pa peth a wneley or rody y verch yr brenyn. Ac o kytgyghor pa6b o nadunt yr rodassant e vor6yn yr brenyn. ac ed erchassant 6ynteu yda6 ef swyd Keynt trosty hytheu.[397] A hep un gohyr e vor6yn ar rodet yr brenyn. a swyd Keynt ar rodet y Heyngyst hep wybot a hep kanyat Gwrgant e gwr oed yarll ar e swyd honno. Ar nos honno e kysc6s Gortheyrn ygyt ar paganes honno ac y kar6s yn 6uy no meynt. ac o acha6s henny e bu cas ef y gan wyrda e teyrnas. a thry meyb a oedynt yda6 kyn no henny. Sef oedynt e rei henny. Gwrthevyr a Chyndeyrn a Phasken.[398]

GARMAWN.

Ac en er amser h6nn6 e deuthant Garma6n Escop ar Bleyd y kytemdeytb y pregethu geyr Dyw yr Brytannyeyt kanys llesteyrya6 a llygru ar ry daroed ffyd a Crystonogaeth en eu plyth o acha6s e paganyeyt saysson. ar kymmerassey en eu plyth neu enteu o acha6s kam cret ar pregethassey Pelagyan. ar gwen6yn h6nn6 tr6y lawer o amser ae llygrassyd. Ac wrth henny trwy pregeth e gwynvydedygyon wyr henny ed atnewyd6yt ffyd a gwyr Crystonogaeth em plyth e Brytannyeyt. kany llawer o anryvedodeu a gwyrthyeu a dangossey Dy6 peunyd udunt tr6y efyrllyt e gwyrda henny. ar rey henny a escryvenn6s Gyldas o eglwr traetha6t.[399] Ac gwedy rody e vor6yn yr brenyn megys e dywetp6yt w6chot. Heyngyst a dywa6t wrth e brenyn. my essyd tat yt a chynghor6r yt y dylyaf vot. ac nados tytheu tros vyng kynghor ynheu. a thy a a orvydy ar dy holl elynyon trwy nerth vyng kenedyl ynhau. Ac gwahod6n ettwa Octa vy map ac Ebyssa y kevynder6 kanys emlad6yr da ynt a chynnyfwyr. a dyw udunt egwladoed ker lla6 e mur er r6ng Deyfyr ac Escotlond. w6ynt a erbynniant eno ruthreu a kyrcheu e gelynyon angkyvyeyth a delont megys e bych tytheu en hed6ch e parth h6nn y Humyr.[400] ufvdhau a oruc Gortheyrn yda6 a gorchymmyn yda6 gwaha6d e nep a wypey ef eu bot en kanwrth6y ac en nerth udunt. Ac en e lle anvon kennadeu a oruc Heyngyst hyt en Germany. ac 6ynt a deuthant odyno Octa vab Heyngyst ac Ebyssa a Cheldryc a thrychanllong en lla6n o wyr arva6c. Ar rey henny a kymyrth Gortheyrn en hygar. ac a rodes llawer o rodyon ma6r udynt. A thr6y nerth e saysson e gorvydey Gortheyrn ar y holl elynyon. ac em pob gwlad e bydei vuduga6l.[401] A Heyngyst eissioes en wastat a wahodey e llongheu. ac ang6anegey y nyver peunyd. Ac gwedy gwelet o'r Brytanyeyt henny ovynhau a orugant brat e saysson. Ac 6rth henny wynt a dywedassant urth e brenyn ac archassant yda6 gwrthlad e saysson paganyeyt oy kyvoeth. kanys ny dyleynt y paganyeit emkyssylltu ar Crystonogyon nac emkytemdeythyokau ac wynt. kanys Crystonoga6l kyfreyth a wahardey hynny. ac y gyt a henny hevyt kymeynt o amylder o paganyeit a dothoedynt er enys a megys ed oedynt yn ofyn ac yn aruther yr ky6da6twyr. kanys nid oed gwybot ha6d pwy a vey Crystya6n p6y a vey pagan kanys e paganyeyt a rodessynt eu merched ac eu karesseu en gwraged udunt. ac 6ynteu g6edy rody yr paganyeyt eu merched ac eu karesseu ac wrth henny ed annogyn e Brytannyeit yr brenyn dyhol e paganyeit oe kyvoeth rac ofyn trwy eu brat ac eu hystryw goreskyn o nadunt e ky6da6twyr.[402] ac esef a wnaeth Gortheyrn eyssyoes efelychw ac annot hynny rac meynt oed kantha6 karyat y wreyc ac eu karyat 6ynteu. Ac gwedy gwelet o'r Brytannyeyt hynny 6ynt a ymada6sant a Gortheyrn ac o kyt kyghor a chyt duundep kymryt G6rthevyr y vap ac ounvryt y ardyrchavael ae urda6 en vrenhin. ac essef a oruc G6rthefyr en holla6l gwneuthur kynghor e Brytanyeyt o pob peth. a dechreu emlad ac estra6n kenedyl ac en wychyr greula6n mynnu eu dyhol or enys hon.[403] a phed6ar kyfranc a phed6ar emlad a wu yda6 ar saysson. Kyntaf o nadunt ar avon Darwenhyd. Er eyl ar ryt Epyffort. Ena ed emkyvarvu Kyndeyrn vap Gortheyrn a Hors bra6t Heyngyst. ac gwedy ymkaffael o nadunt e llada6d pob un y gylyd o nadunt. Trydyd emlad a wu ar lan e mor en e lle ed aethant e saysson en wreygya6l en eu llongheu ac e kyrchassant enys Thanet en lle amdiffyn udunt. Ac eyssyoes esef a wnaeth G6rthyvyr eu damkylchynu ac o longa6l ymlad beunyd eu govalu. Ac gwedy na ellynt e

sayson a vey hóy dyodef ryvel Górthyfyr Vendygeyt ar Brytanyeyt arnadunt. wynt a ellynghassant Gortheyrn e gwr a wuasey em pob emlad y gyt ar sayson en kennat hyt at Werthyvyr ar Brytannyeit y erchy kanhyat udunt y emchwelut hyt yn Germany en yach. A hyt tra ed oedynt e kymry en kymryt eu kynghor ed aethant e sayson en eu llonghieu ac e daethant hyt en Germany kan adaó eu gwraged ac eu meybyon.[404]

Ac góedy kaffael o Werthyvyr e wudugolyaeth dechreu a oruc talw y paób tref y dat ac eu kyvoeth or ar rydugassey e saysson y arnadunt. ac y gyt a henny hevyt karu y wyrda ac eu hanrydedu ac o arch Garmaón ac kynghor atnewydhau er eglwyseu.[405] ac eysyoes en e lle kynghorvynnu a oruc Dyafól wrth y daiony ef a mynet a wnaeth eg kallon Ronwen y elldrewyn ef a honno a lafuryaód y keysyaó agheu y Werthyvyr. ac wedy medylyaó pob ystryó or diwed hy a rodes gwenóyn tróy laó un o wasanaethwyr ydaó a henny kan rody y hóunó llawer o da.[406] Ac y gyt ac y llewes er arderchaóc emladwr hónnó e gwenóyn en dyssyvyt klevychu hep un gobeith o honaó. Ac odyna hep un gohyr dyfynu attaó a oruc y holl varchogyon a mynegu a wnaeth udunt y vot ef yn mynet yr fford y mae yn reyt y pob perchen cnaót vynet ydy. Sef yó honno y angheu. a gwascaru udunt y eur ae aryant ae holl daoed or a kynnullesynt y tatau ae hentadeu kyn noc ef. kan dyscu udunt bot en reyt y paób mynet y angheu megys yd oed enteu en mynet ac annoc y wyr yewainc glew ar ryfuesynt rac y vron ef en e brwydreu ac en er emladeu hyt pan ymdyffynnynt ew gwlat en wraól ac en wychyr a llafuryaó oy dyffryt rac eu gelynyon a rac estraón kenedyl ag y gytadyscu glewder udunt erchy a oruc udunt gwneuthur deló arwraól ydaó a llehau honno en e porthva e gnotteynt e sayson dyvot yr tyr ydy. ac gwedy bey varw enteu gosset y gorph enteu ar y deló hono. ac yr aór y gwelei er aghyfyeith genedyl honno y deló honno ydymchoelynt hóynteu y hóylyeu dracheuyn hyt en germania. kans góerthevyr vendigeit a dywet na levassei er un or saesson byth dyfod y dir ynys prydein tra góelynt y wed ef yny borthva honno. Ofi maór o beth oed glewder y gwr a debygey vot y ofyn ar y elynyon yn varó mal yn vyó. Ac eissyoes amgen awnaeth e brytanyeid. kans yg kaer lundein e cladóyt y gorff ef yn anrydedus.[407]

Ac óedy maró góerthevyr vendigeit eilweith y gossoded Górtheyrn yn frenhin. Ac yn diannot yd anvones kenhadeu hyt yn germania y erchy y Heyngyst dyfod y ynys prydein. a niver bychan ganthaó. a hynny yn dystaó daóel rac ennynu teruysc eilweith yn yr ynys o achaós y Saesson.[408] Ac yna yn diannot. sef a oruc Heyngist kynnullaó trychanmil o varchogyon arvaóc a dyuot a hynny ganthaó y ynys Prydein. A phan gygleu y brytanyeid dyvod hynny. yn diannot dyunaó a orugant. a dyfod yn y herbyn ac ymlad ac hóynt kyn y eu dyvot yr tyr. A diffryt y porthloed ractynt. Sef aoruc Heyngyst yna medylyaó o pob medól twyllodrus pa ffunut e gallei ef dyfot yr tir. Sef val yd ystrywyós ef hynny. nyt amgen anvon ar órtheyrn ac ar ronwen y verch y vot ef yn dyvot y ymwelet ar brytanyeid tróy garyat a thangnheved. a manegy ydynt nad yr keissyaó trigaó yn ynys Prydein y dodoyd ef yna. namyn tybygu bot Górthevyr yn vyó ac er nerthu Góertheyrn y dygassey ynteu y niver hónnó yno. Ar niver a vynho Góertheyrn y attal gydac ef attalyed. Ac ar ni mynho ellyghed ymeyth.[409] A phan wyby Góertheyrn ystyr y kennadóry honno. Sef aoruc ynteu yn diannot rodi idynt kennad y dyvot yr tir. A góneuthur oet y ymdydan ar Brytanyeid yny lle a elwyr maes y kymry yn agaós y vanachloc Ambyr. A hynny ar dyó kalanmei. Sef aoruc Hingestyr erbyn e dyd hónnó prydu tóyll. nid amgen no rody kyllell hyr y bop gwr onadynt yny hossan ygyt ae esgeir. a rhodi yn aróyd oi wyr pan vynney tynnu eu kyllyll onadynt. doedyd o honaó ef namyn. draweth hwy sexes. neu onwer saxes. Sef yó hynny. kymmerwch ych kyllyll. A phan doetey ef hynny llad o bop un onadynt a ellynt vóyhaf or brytanyeid.[410] Ac yr oet dyd y daethant yr lle yd oed eu kynnadyl. Aphan vu amser gan Hengistyr doedyt aoruc yr aróyd o hyd y lef. Ac yna yn diannot y kymerth y Saeson eu kyllyll a llad y brytanyeid yna o rivedi onadynt triugeinwr a phedóar kant. o dyósogyon a baróneyid a marchogyon. kans paób onadynt a doethant yno heb arveu. kany medylyynt dym namyn tagnheued ar Saeson. Ac hóynteu tróy eu brad a doethant yn arvaóc órth hynny haód idynt lad e góyr ereill yn diarvot. Ac eissoes nys kawsant yn rat. kanys llawer o honynt hóynteu a las yna. kanys y Brytanyeid a gymerynt e meini or dayar ar trosolyon. ac yvelly y lladasant lawer or bradwyr Saeson.[411] Ac yno ydoed Eudol

iarll Kayaw. sef yw honno Kaer Loyw. A phan welys ef y dam6eyn h6nn6 e lladoed Eidol dengwyr a thriugeinwyr or Saeson heb a anovod onadunt. o dorri eu breychieu neu siga6 y penneu. ac wedy na thyckia6d ida6 ef hynny ffo a oruc hyt yny dinas ehun. a llawer o pop parth yn y hymlyt. ac velly y gorfu y Saeson yna. A daly Gortheyrn ae garcharu. ac yn y garchar kymhell arna6 rodi idynt y dinasoed ar kestyll y ryfedi a vynnasant er y rydhau ef. Sef y kawsant ganthaó Lundeyn. a chaer Evra6c. a Lincol. a chaer Wynt. Ac yna y kymerth Eidol. gorfforoed y gwyr da a las yno. a phery eu kladu ygkaer Garada6c. ac aelwir yrawran Salsbury mewn myn6ent garlla6 mynachloc Ambyr. Ac ef a berys abad yno engynta.[412]

A wedi rhydhau Gortheyrn llad a orugant y Bryttanyeid. megys bleidyeu yn llad defeid y me6n keil. wedy ydada6ei eu heusor h6ynt. A phan welas Gortheyrn y lladva honno ar Brytanyeid. y doeth ynteu i emyleu Kymru o dic a llyt 6rth yr yscymun bopyl honno.[413] Ac yna gal6 atta6 a oruc holl doethyon y kyuoeth a gouyn kyghor idynt. Sef y kowssant yn eu kyghor. gwneuthur kastell kadarnaf ar a ellyd yny lle kadarnaf a 6ypynt. megy y bey h6nn6 yn amdiffyn ida6. Ac odyna y doethant y geissia6 lle kadarn. sef y kowssant y lle ymynyd yryri.[414] Ac y kynnull6yt g6eithwyr a holl seiri main ynys prydein or a all6yt eu kaffel ac eu d6yn hyt yno. Ac 6edy eu dyfot yno. dechreu y g6eyth a orugant. a gossot sylvain. ac a wnelynt beunyd o weith a lynkau y dayar ac a syrthiau beunoyth. Ac 6edy mynegu i ortheyrn hynny. gouyn a oruc ynteu oy dewinyon. beth a wnaey divlannu y gwaith uelly.[415] Ac yna yd erchys y dewinyon ida6 geissia6 mab heb dad a llad h6nn6. ac a g6aet h6nn6 ira6 y main ar kalch ac uelly y sauey y g6aith. Ac yna yn diannot yd anuones Gortheyrn kenhiadeu y bop lle i geissya6 y kais h6nn6. Ac val y da6 y keniadeu yr dinas a elwir kaer Verdyn. wynt a 6elynt s6rn o weission yeueinc yn g6are yn ymyl porth y dinas. sef a orugant y kenhadeu yna eiste ac edrych ar y g6areu.[416] Ac val yd oedynt velly ynychaf deu or g6eission yn darvot rhyngthynt. ar neill onadynt a el6yt Merdyn. ar llall a el6yt Duna6t. Ac yna y dywa6t Duna6t 6rth Verdyn. nyt 6yt ti un 6r a myfi. kanys dyn tagheduenna6l 6yt ti heb dat itti. A minheu a han6yf o lyn brenhinoed. o dat a mam.[417] Ac yna pan gigleu y kenhiadeu y gair h6nn6 am Verdyn. goffyn a orugant ir niver o bop tu udynt. p6y oed y gwas. Ac yna y dywa6t pa6b onadynt na wydhynt h6y p6y oed y dat. y vam ynteu oed 6erch i vrenhin Dyvet. a manaches vuchedaól y6 ymplith manachesseu ereill yn egl6ys Beder ygkaer Vyrdyn.[418] Ac yny lle yn diannot yd aeth y kenhiadeu hyt ar e swyda6c a oed yn y dinas ar kastell. Ac erchi ida6 oblegyd y brenhin anvon Merdyn yn diannot ae vam ygyt ac ef i ymwelet a Gortheyrn. Ac yna yn diannot ydaeth y lleian ai mab ygyt ac h6ynt rac bron Gortheyrn ir Yri. Sef a oruc Gortheyrn yna aruoll y lleian da honno yn anrydedus. kanys y hanvot o lin brenhina6l.[419] Ac yna govyn a oruc Gortheyrn yr lleian. p6y oed dat y mab. Argl6yd vrenhin ebhi mi a doedaf yt wiryoned. val ydoed6n ymplith fy ch6iored krefyd yn vy hundy ynychaf y dyfot attaf wr ma6r tec teledy6. ac yn rody kussaneu mynych ym. ac yny lle yn diflannu y6rthyf. Ac yny di6ed yn kytya6 a mi am ada6 yn veichia6c. Ac edrychet dy doethineb di arglwyd a alley vot tat ida6 6rth na bu imi erioet achaws a gwr namyn hynny.[420] Ac yna ryfedu hynny a oruc Gortheyrn. a dyvynnu atta6 Meugant dewin. a gofyn i h6nn6 a allei hynny vot yn wir. Ac yna y dywa6t Meugant ef a geffyr yn llyvreu doethyon ac yn ystoriau bot llawer o dynyon or ryw enedigaeth a honno udynt. Aphili6s a dywaid pan draetho o du6 ac or seint. bot y ryw genetyl ysbrytion yn pres6yliaó r6g y lleuat ar dayar. ar rei hynny a al6n ni yn deivyl dyg6ydetic. ar rei hynny rann syd onadynt o anyan dynyon a rann arall o anyan agylyon. a phan vynnont y kymerant korf dynyon ai drych arnadunt. Ac yny wed honno y kytyant a gwraged. ac agatvyd un or rei hynny a ymdaghoses yr wraic hon. ac a grea6d y gwas ieuanc h6n.[421] Ac wedy gwranda6 o Vyrdyn pob peth or ymadrodyon hynny nessau aoruc ar y brenhin adoedyt wrtha6. Argl6yd eb ef pa acha6s y dycp6yt fyfi yma am mam hyt rac dy vron di. Gortheyrn a dywa6t wrtha6 ynteu vyn dewinyon am doethyon a gyghorassant ym geissia6 mab heb dat ida6. ac a gwaet h6nn6 ira6 y mein ar kalch. ac velly ydoydynt h6y y savey y gwaith. Ac yna y dywa6t Merdyn ar ith doythyon ath dewinyon dyvot gar fymron i ami a brovaf arnadynt eu bod yn gelwyda6c. ac eu bot yn dechymygu kelwyd.[422] Ac yny lle anryvedu yn va6r aoruc y brenhin y amadrodyon ef. ac erchi d6yn e dewinyon rac bron e brenhin a Merdyn

ygyt. Ac yno y dy6ot Merdyn 6rthynt h6y. kanys ny wda6ch ch6y pa beth yssyd dan y gr6ndwal e dechreywydic dwr. yn llesteirya6 y gweith i sevyll 6rth hynny yd archysa6ch ch6y roi vyg gwaet i ae gymyscu ar kalch. megys byt sauey y gweith o hynny allan. namyn doyd6ch ch6y imi pa beth yssyd dan y gr6ndwal. kanys yno y mae y peth ni ad y gweith i sevyll.[423] Sef a wnaeth e dewinyon yna ofynhau a thewi. Ac yna y dywet Merdyn. Argl6yd vrenhin gal6 dy weith6yr ac arch idynt gladu y dayar. a thi a geffy lynn dan y dayar. a h6nn6 ny ad yr twr seuyll. Gwedy g6neuthyr hynny. y llynn a gaffat. yr h6n a wnay y dayar yn an6astat. ac a 6nay ir g6aith na saf. Ac eyl6eith nesau a oruc Merdyn at y dewinyon. a gouyn udynt. doyd6ch imi eb ef d6yllwyr geua6c pa beth yssyd yg g6aela6t y llynn. Sef a orugant h6ynteu tewi.[424] Ac yna dy6ot Merdyn 6rth Ortheyrn par di argl6yd oll6g y llyn yn gyffredin a thi a weli deu vaen geu yny gwaela6t. Ac ymae yn y rei hynny d6y dreic yn kyscu. A chredu hynny aoruc Gortheyrn am welet y llyn. A pha6b a oed yn ryvedu ar a oed yn gwranda6. Ac yna edrych ar y g6as ieuank yn doydyt hynny. Ac An vap y lleian y gel6yd ef hyt hynny. ac o hynny allan Merdin. o acha6s y gael ygkaer Verdin.[425]

Ac g6edy goll6g y llynn y kad e gyst. ae hegori a vynha6d y brenhin. Yna proph6ydolyaeth Merdyn Emrys garbron Gortheyrn. yr hon aelwyr y brofwydolyaeth va6r. y brofwydolyaeth hon nid yscryven6s yma rac y hyt.[426]

Ac 6edy darvot i Verdyn draethu y broff6ydoliaeth. ryfed oed gan ba6b vaint oed syn6yr y mab. Sef y gofynna6d y brenhin i Verdyn: pa agheu ae dygai ef.[427] Gochel di eb ef. dan meibyon c6stenin. kanys y maent yr a6r hon yn lledu h6ylieu ar draeth llyda6. yn dy6at i enys Prydein i lad saesson. ac ae gorescynant oll. Ac yn gyntaf h6ynt ath loscant ti me6n t6r. kanys tydi oth d6yll a vradycha6d y tat ae bra6t. Ac a wahodeist Heyngest yma yr lles yt. Ac y mae hynny yn amhorth yt. kanys deu agheu syd yt ogyvada6. un y6 y Saesson sy yn gorescyn arnad. Ac Emrys ac Uthyr a doant y draeth Toynus yvore yr tir. Ac 6ynt a gochant 6ynebeu y Saesson ou g6aet. Ac 6edy llader Hengestyr e coronir Emrys. h6nn6 a atnewyda er egl6yseu. ac a g6en6yn e lledir ef. Ac yny ol y coronir Uthyr. ac a g6en6yn y lledir h6nn6. o d6yll y Saesson. Ac yn ol h6nn6 y da6 Baed Kerny6. yr h6n ae ll6nk 6ynt oll.[428]

Ac ny bu h6y noc hyt trannoeth ony doeth Uthyr ae Emrys ir tir. a deg myl o varchogyon arua6c.[429] Ac ymgynnulla6 a oruc y Brytanyeid oll attunt. a g6rhau i Emrys. Ac yna y kymerth Emrys y goron. ac y kavas yny gyghor vynet am ben Gortheyrn tua Chymru. Ac 6edy y dyvot hyt yn Erging. kyrchu castell Gronwy. ar ben mynyd Denarch. ar lan G6y. avon a da6 o vynyd Klorach. kanys hyt yno ffoassei Gortheyrn. Yna d6yn argof a orugant ida6 llad eu tat ae bra6t. a d6yn Saesson ohona6 yr tyr. ac 6rth hynny eb ef. wyrda ymled6ch yn di6eiria6c ar kastell ack6. Ac yn diannot roi tan a orugant yg kylch y kastell. a lloski a oed ynda6 o da a dynyon. Ac y llas Gortheyrn ac y llosced.[430] Aphan gycleu Hengestyr llad Gortheyrn. a dewred Emrys ffo a oruc y Saesson or tu h6nt y H6myr. ac ymgadarnhau yno.[431] Yna yr aeth Emrys ar y hol ac y bu dr6c gantha6 welet yr egl6ysseu 6edy distry6ia6 or Saesson. a dywedyt yr adnewyday o doe dracheuyn.[432] Yno y daeth Heyngest ae lu i vacs Beli. ar ved6l d6yn kyrch disy6yt am ben Emrys.[433] Ac ni ochela6d Emrys y lle h6nn6. Ac yno bydina6 a oruc a rhoi g6yr Llyda6 or naill tu. ae wyr ehun blith draphlith. a g6yr Dyvet gan y hystlys. a g6yr G6yned yn y koet garlla6 a oruc Emrys. val y galley ymlid y Saesson pan ffoynt.[434] Ac yn y tu arall yr oed Hengestyr yn annoc y wyr ynteu. ac yn y dysku. Yno y bu aerua va6r o bop tu. ac or di6ed yffoes Hingestyr ae wyr i gaer Kynan ar kastell. Ay ymlid a oruc Emrys. ac yno ymvydina6 a llad lla6er o bop tu. Or diwed gwyr Llyda6 a dylla6d y Saeson tr6ydynt. Ac yr oed Eidal iarll kaer Loy6 yn ymgeisya6 a Hingestyr.[435] Ac or di6ed yr ymga6sant. Ac ymlad ony bu y tan oe harueu val mellt lluchedena6l ymlaen taran. Ac val y budynt velly. nychaf Gwrlas iarll Kerny6 ae vydin yn dyvot attynt ac yn g6ascaru y Saesson. Sef a oruc eidal yna y hyder hynny kymryd Heyngyst erbyn barfle y benfestyn ai d6yn ym plith y vydin. a dy6edyt o hyt y lef. kyfarsengwch y Saesson. kanys kad Hingestyr.[436] Yna y ffoes Octa vab Heyngyst a ran va6r or llu hyt yg kaer Efra6c. A Osa y geuynder6 a ran arall i gaer Alkl6yt. Ac yno ymerbyn ac Emrys.[437] Ac 6edy gorvot o Emrys arnunt. ef a gavas y gaer. Yno y bu dridyeu yn pery cladu y kalaned a ledesyt.[438] Yna govyn kyghor

a oruc pa beth a 6naid i Hingestyr. Ac un oy gyghor oed Eidol escob kaer Loy6 bra6d Eidol iarll. A phan 6elys Heyngyst y dy6a6t. pe erbynyeu pa6b rydhau Hingestyr mi ae llad6n vy hun val y g6naeth Sam6el brof6yt pan 6eles Agag brenhin Amalech y perys y drylliа6 6edy y daly a dy6edyt 6rtha6. val y g6naethost di y meibyon heb vameu. minneu a 6naf dy vam ditheu heb vab. Yna y duc Eidol iarll kaer Loy6 Hengestyr y ben bryn ac yno torri y ben ae gladu a roi karned arna6 val y g6naed am Sowdan.[439]

Yna yr aeth Emrys ae lu hyt yg kaer Efra6c i geissya6 Octa. Yna y kavas y Saeson yn y kyghor. dyvot allan a chad6yn yn lla6 pob un. a thamet o bryd ympen pob un. a dy6edyt 6rth Emrys. Argl6yd gorch6ygedic y6 yn du6yeu ni. ach du6 ch6i sy gadarn ysyd yn kymhell y sa6l vonedygyon hyn yn ych·e6yllys ch6i yn yr ag6ed hon. A llyma ni a chad6yn yn pob un. par di argl6yd yn r6yma6 os myn-ny. Yna 6edy kymryt kyghor y dy6a6t Eidol escob val hyn. Egobanite a doethant oy bod y erchy tagneued y popyl yr Israel ac ay ka6sant. Ac ny byd g6aeth yn trugared no h6ynteu ir Ide6on. Ac odyna yd aeth Osa ay bopyl ynteu yn trugared Emrys. Yna y roet Octa ay niver yn gaithyeit i Emrys yn Ysgotlant.[440]

Yna y gel6ys Emrys atta6 y holl ieirll ac var6nyeit ar archescob i gaer Efra6c. Ac yn y kyghor y ka6sant yn gyntaf g6eirya6 y temleu neu yr egl6ysseu a distr6assei y Saesson. Ac ar gost y brenhin ehun y peris g6eirya6 yr egl6ysseu. Ac yn en6edic egl6ysseu yr archescoptey. Ac ympen y pymthecvet dyd 6edy hynny yd aeth Emrys i Lundein. a phery yno hevyt adne6ydhau yr egl6ysseu. Ac yny lle ar ol hynny y perys adne6ydhau y kyvreithyeu dr6c a oedyt yn y kynhal. nid amgen no roi yr meibyon ar wyrion ar gor6yrion eu g6ir dylyet o dired a dayared a dylynt. ac a daroed eu treisya6 amdanadynt. A dilin gwirioned ympop lle ae chynhal.[441] Ac odyna yd aeth y brenhin parth a chaer Wynt i 6neuthyr yno val y g6naethoed ym pob lle. Ac 6edy darvot ida6 llunyaethu pob lle ay hedychu yd aeth hyt y lle ael6yr yr a6r hon Salsbru. i edrych yno y niver a barassey hengestyr eu llad yno o ieirll a bar6nyeit a marchogyon urda6l. A thrychan manach oed yno o g6vent ym mynyd Ambri. Ac Ambri a seili6s y vanachlog honno gyntaf. A thrist vu gan Emrys 6elet a lle honno. mor diadurn a hyny. A dyuynu a oruc atta6 hyt yno holl seiri mein a phren o holl ynys Prydein i darparu g6neuthur yno adurn parhaus tragy6yda6l tec anrydedus y u6ch ben y vedra6t hono o dylyedogyon a ladyssit yno yn 6yryon yn amdiffyn tref eu tat rac y brad6yr paganyeit.[442] Ac 6edy eu dyvot hyt yno ygyt dechymygu g6eith a orugant. oc eu holl ethrylith ay wneuthur yn diannot yn barhaus dragywyda6l. Ac 6edy pallu eu hethrylith ganthunt. nessau a oruc Tramor archescob kaer llion ar y brenhin. a dy6edyt 6rtha6 val hyn. Argl6yd eb ef. gal6 attat Verdyn bard Gortheyrn. A h6nn6 a wyr dechymygu g6eith enryved. o anniffyc ethrylith tragywyda6l.[443] Ac y dyvyn6yt Merdyn yno 6edy y gafel ar lan fynha6n Galades yg g6lat E6ias. kans yno y tram6yey ef yn vynych. Ae arvoll a oruc y brenhin ida6 yn lla6en ac yn enrydedus. Ac erchi a oruc ida6 dywedyt y daroganeu a deley rac lla6.[444] Ac yna y dywa6t Merdyn. Argl6yd eb ef. nid ya6n draethu or ry6 betheu hynny. namyn pan y kymhello anghereit. Pei as dywet6n ni yn amser ni bei reit wrthynt. tewi a wnaei er ysbryt ysyd yn dysgu inheu. A phan vei reit 6rtha6 y ffoei racof.[445] Ac ni mynn6s e brenhin i dirrya6 namyn govyn ida6 pa ffunyt y dechymygey ef datkan y g6eith ar 6edra6t yno. Llyna val y kyghoraf eb enteu. mynet hyt en Iwerdon y lle mae kor y kawri. ym mynyd Kilara. kanys yno y maent mein enryued eu hansa6d. Ac nyt oed neb yn yr oes honno. a wypai dym y 6rth y mein hynny. Ac ny cheffit h6ynth6 nac o gryfder nac o gedernyt. Ar mein hynny. Arglwyd. pei bydunt 6y yma val y maent yno. h6ynt a seuynt yn dragywyda6l.[446] Ac yno y dywa6t Emrys dr6y ch6erthin val hyn. pa ansa6d eb enteu y gellyd eu d6yn h6ynt odyno. Ac yna y dywa6t Merdyn. na chyffroa di argl6yd ar ch6erthin yn ormod nac ar wat6ar nac ar or6acder. kanys ny dywedafi namyn prudder a g6iryoned. A mein riuweda6l yty6 y mein. ac amryuaelyon vedeginyaetheu arnadunt. Ar kewri gynt ac eu duc h6ynt yno. o eithauoed yspaen. ac ae rodassant yn y mod y maent yno. Sef acha6s y g6naethant h6y hynny. pan deley glevyt ar un onadunt sef y g6einid enneynt yg kymherved y mein. ac yna y golchynt y mein ac y dodunt yn yr enneynt. Ar neb onadunt a vei glaf. o ba heint bynhac y bei iechyt a gaffei o vynet yr enneynt. A llysseu a rodynt heuyt yn yr enneynt, ac or llyssieuoed hynny yd iecheynt eu g6elioed.[447]

A phan gigleu y Brytanyeyt kynnedfeu

y mein. yn diannot y daethant y eu kyrchu. Ac yn benaf arnadynt yd anvonet Uthyr ben dragon. aphymptheg myl o wyr arua6c ygyt ac ef. Ac yna yd anvonet Myrdin gyt ac 6ynt. am y vot yn gelvyd ac ethrylith ma6r ynda6.[448]

Ac yn yr amser h6nn6 yt oed Gillam6ri yn vrenhyn yn I6erdon. A phan gicleu Gillam6ri h6nn6 eu bot yn dyvot. kynnulla6 llu aoruc ynteu a dyvot yn erbyn y Brytanyeyt. A gouyn ydynt ystyr eu dyuotyat yno. A phan 6yby ystyr eu hynt. ch6erthin aoruc a dywedyt 6rthynt nyt ryved genyfi eb ef gallu o genedyl lesg anreithya6 ynys prydein. canys ynvyt ynt pan delynt h6y hyt yn I6erdon. i bery i genedyl I6erdon ymlad a h6ynt am geryc. Ac yn diannot ymvydina6 aorugant ac ymgyrchu ac ymfust yny gymhell6yt Gillam6ri i ffo ac a dyengys oe wyr.[449] Ac yn gyflym diannot mynet a oruc y Brytanyeit hyt ym mynyd Kilara. y lle yt oed y mein. Ac yna y dywa6t Merdyn 6rthynt. Arver6ch or dechymyc goreu a 6ypoch i d6yn y mein ymeith. Ac yn diannot pa6b onadynt a lavurya6d or a 6ydynt obop kelvydyt a dechymyc i geissya6 d6yn y mein. Ac ny dygrynnoes udynt dim. Sef aoruc Merdyn yna chwerthin. A heb lavur or byt arna6. onyd y anodun ethrylith 6edy dar6ot ida6 gweirya6 pop peth or a vey reit. nyt amgen peyrianneu a chelvydoteu ereill. Merdyn a duc y mein oll oc eu lle yny vuant yn y llogheu. Ac yn diannot herwyd dyuot y g6ynt. yni vuant ym mynyd Ambri. A dyvynnu hyt yno a beris Emrys a oed yn ynys Brydein o ieirll a bar6nyeit ac yscolheigyon urd ysaid 6rth adurna6 y lle honno. o odida6c adurn. Ac 6edy ymgynnull pa6b ygyt hyt yr un lle h6nn6. pan daeth y dyd gossodedic h6nn6. Emrys Wledic a wisga6d coron y deyrnas am y pen ac yn vrenhina6l a anryded a6d gwylva y Sulg6yn tr6 espeyt tridieu a theirnos. Ac yn henny o espeyt ac amser or anryded ar teilygdodeu a oedynt yn wac heb perchanogyon na dylyedogyon arnadynt. er rei henny a rodes e brenhin oy wasanaethwyr enteu ac oy wyrda i dalu eu llavur udynt. A d6y archescoba6t oedynt yn 6ac heb vugelyd endynt. nid amgen kaer Efra6c a chaer Llion ar Wysc. Ac o gyffredin gyghor e gossodes ef ena Sampson en archescob ygkaer Efra6c. g6r arderch a6c goruchel oe gre6yd ae vuched oed h6nn6. Ac ygkaer Llion e gossodes Dyvric yn archescob. e gwr a rac welsei d6ywa6l edrychedigaeth i vot yn etholedic ir lle honno. Ac 6edy darvot ida6 llunyaethu henny. a llawer o betheu ereill a perthyneu ar ly6odraeth y deyrnas. ef a orchymyna6d i Verdyn gossot a llunyaethu e mein ar rydygessynt oywerdon egheilch e bedra6t ar e wed e g6ely ef i vot yn ia6n. A Merdyn yna o arch a gorchymyn y brenhin ae gossodes ena h6ynt ar e wed ar ansa6d ed oedynt ym mynyd Kilara en I6erdon.

Ac yn yr amser h6nn6 Pasken vap Gortheyrn. e gwr a ffoassei ygyt a Saeson hyf yn Germanya a gyffroes y bopyl honno ae holl varchogyon arva6c en erbyn Emrys Wledic. i geisia6 dial e dat arna6. kan ada6 udynt antervynedic amylder o dir eur ac aryant. or tr6y eu nerth h6ynt ac eu kant6rth6y e galley enteu gorescyn teyrnas ynys Prydein. Ac or diwed g6edy darvot ida6 dr6y ei ada6eu ef llygru holl ieuengctyd e g6lat. paratoy a gwnaeth e llyghes v6yaf a allei. a dyvot hyt yg gogledd er ynys. a dechreu anreithya6 e g6ladoed. Ac 6edy kennatau henny ir brenhin enteu a gynnulla6d y holl lu ac a aeth en eu herbyn. ac a elwys ar ymlad y dy6al elynyon. Ac h6ynteu oc eu bod a ymladassant ar ky6da6twyr. Ac eissoes kan vod Du6 e ky6da6twyr a orvuant ac a gymhellassant e gelynyon ar ffo.

Ac 6edy kymhell Pasken ar ffo ny llavassa6d ef ymchoelyt tracheuyn i Germany. namyn trossi y h6ylieu a chyrchu hyt at Gillam6ri brenhin I6erdon. A h6nn6 ae herbynya6d yn anrydedus. Ac 6edy datkanu o hona6 y antyghetven ae direidi i Gillam6ri. truanhau 6rtha6 a oruc. ac ada6 nerth a chanh6rth6y ida6. A ch6yna6 y sarhaet ar rygа6ssei enteu ygan y Brytanyeyt. pan dygessynt Kor e Ke6ri odyno. Ac or diwed g6edy kadarnhau kerennyd er rygdynt. paratoy llogheu ag6naethant a mynet endynt. ac i gaer Vyny6 e daethant yr tir.[450] Ac g6edy honni eu dy6odedigaeth 6ynt tros y g6ladoed. Uthyr Pendragon a kymyrth holl varchogyon a holl wyr arva6c er enys. ac a aeth parth a Chymru 6rth emlad yn eu herbyn. kanys Emrys Wledic y vra6t ef a oed yn glaf ygkaer wynt. ac ny allei dyvot i'r ll6yd 6rth henny.[451] Ac g6edy g6ybot henny o Basken a Gillam6ri ar Saesson ygyt a h6ynt lla6enhau aorugant en va6r. kanys tebygu a g6neynt vot en ha6s udynt goreskyn e deyrnas o acha6s klevyt e brenhin. Ac val yt oedynt evelly en m6rmuria6 am hynny em plith e llu nessau a oruc un or Saesson at Pasgen. ac esef oed y en6 ef Eopa neu neu Eppa neu Oppa. a dy6edyt val hyn 6rth Pasgen. Pa beth eb ef o da

ar rodut ti yr nep a ladey Emrys Wledic. A Phasgen a dy6a6t 6rtha6 enteu. dioer eb ef. p6y bynhac a alley eskynnu hynny en eu ved6l ai d6yn ar berfeithda6t ar i 6eithred. mi ar rod6n ida6 mil o bunhyoed o aryant am ann6ylyt ynheu am kytemdeithas hyt tra vyd6n vy6. Ac os e dyghetven a kanhiataey i mi arveru o goron teyrnas ynys Prydain mi ae g6na6n ef en s6yda6c ym a henny a gadarnha6n tr6y arvoll.[452] Ac ar hynny e dywa6t Eopa mi a dyscais eb ef yeith e Brytanyeit. ac eu deva6t mi ae g6n. a chyvar6yd 6yf yg kelvydyt medeginyaeth. Ac 6rth henny. o chy6iri di er hyn yt 6yt en i ada6 i mi. minheu a dychymygaf vy mot yn gristya6n ac yn vryt6n. Ac en rith medyg mi a doaf at e brenhin. a mi a wnaf dia6t ida6 er hon ae llado enteu. A hyt pan vo kynt e kaff6yf ym6elet ar brenhin mi am g6naf yn vanach credyfus ryola6dyr. ac en dyscedyc o bop dysc.[453] Ac gwedy ada6 o hona6 henny Pasken tr6y kedernyt aruoll a ade6ys ky6ira6 pop peth ida6 megys y hada6ssey. Ac 6rth henny yny lle Eopa a berys eillya6 y varyf a chneivya6 y ben ac eillya6 y gorun a chymryt abit manach amdana6. a llestri ac offer medyc. a chymryt y hynt e tu a chaer Wynt. Ac or diwed g6edy i dyvot ir dinas ac ir gaer daga6s y 6asanaeth ae gelvydyt agwnaeth i wassanaethwyr e brenhin. A chymedeithas a gavas ygan er rey henny. kanys ny damunyt ena dym gwell na chaffael medyc da.[454] Ac g6edy y dyvot rac bron e brenhin ef a ade6ys i g6neuthur en iach o mynhey e brenhin arveru or diotyd ar rodey enteu ida6 ef. A heb un gohir erchi a gwnaethp6yt ida6 gwneuthur dia6t i'r brenhin. Ac en diannot kymyscu gwen6yn a oruc ar dia6t ae rodi ir brenhin. Ac g6edy y chymryt o Emrys ac hyvet ene lle erchi a wnaeth er yskymun vrad6r h6nn6 ida6 dodi dillat arna6 a llechu a chysku. kanys evelly m6yaf a chadarnaf ed ymgymerei e gwen6yn ac ef. Ac ufydhau aoruc e brenhin i dysc yr yskymun vrad6r h6nn6 a chysku megys kyt bei o henny e kaffey enteu iechyt a g6aret. Ac ni bu en gohir ygyt ac er reda6d e gwen6yn tr6y fenestri y gorf ef. en e lle yt euth er angeu en ol er hon ni g6yr nac ni myn arbet i nep. Ac yn henny er r6ng un ac arall llithra6 ag6naeth er eskymun vradwr h6nn6. ac nit emdangosses yn e llys o henny allan.[455] A hyt tra yt oedyt yn g6neuthur henny egkaer Wynt yd ymdangosses seren enryved y meint ae lleufer. ac vn baladyr idi ac ar ben y paladyr h6nn6 et oed pellen o dan ar lyn dreic. ac o eneu honno e kerdynt deu baladyr. a hyt y neill onadynt a welyt en estynu tros teruyneu Freinc. ar llall a welyt en kerdet parth ac I6erdon. ac en teruynu en seith baladyr bychein.[456]

A phan amdangosses e seren honno anryued ac ofyn a drewys pa6b or ae g6eles. A dirva6r ofyn a gymerth Uthyr bra6t e brenhin en e lle et oed yg kymru en kyrchu y elynyon. Ac gofyn i ba6b or doethyon ygyt ac ef. pa beth a ar6ydokaey e seren honno. Ac ym plith pa6b or rei henny ef a erchys dyvynu Merdyn Emrys ir lle. Ac 6edy dyuot Merdyn a seuyll rac y vron. ef a erchys ida6 danlle6ychu pa beth a ar6ydokaey e seren rady6ededic v6chot.[457] Ac en e lle 6yla6 aoruc Merdyn. a gal6 y esbryt atta6 a dy6ed6yt val hyn. O kollet heb 6aret. O emdiva6t bobyl brydein. O agheu e bonedicaf vrenhin. kanys difodedic y6 er ardercha6c vrenhin e brytanyeid Emrys Wledic. Ac yn i agheu ef et aballem ni en holla6l pey na rodey du6 ini kanh6rth6y. Ac 6rth henny bryssia di Uthyr. bryssia ac na ohir g6neuthur br6ydyr ath elynyon. kanys e vudygolyaeth a vyd yth la6. Ti a vydi vrenhin ar holl enys Prydein. Ti a ar6ydokaa e seren ar tana6l dreic adan e seren. E paladyr a estyn parth a Freinc h6nn a ar6ydokaa mab kyfoetha6c a vyd itti. a chyfoeth h6n6 ae vedyant a amdifyn. e teyrnassoed a vydant adana6 en ho la6l. E paladyr arall a estyn parth a mor I6erdon a ar6ydokaa merch a vyd itti. a meibyon honno ae h6yrion a fydey udunt pob eilwers teyrnas Brydein.[458] Ac val yt oed Uthyr yn pedrussa6 ae gwir ae kel6yd a dy6edassey Merdyn. am e seren. megys y dechreuassey kyrchu parth ae elynyon aoruc. Ac 6edy i dyvot hyt ker lla6 Myny6 ac nat oed namyn ymdeith hanner dyd errygthynt.[459] A g6ybot o Basken a Gillam6ri ar Saesson eu bot en dyuot h6ynteu a aethant en eu herbyn h6ynt. Ac g6edy eu dyuot hyt pan ym6elsant o pob tu. h6ynt agossodassant eu bedynoed ac adechreuassant emlad. Ac h6ynt yn e wed honno en emlad e marchogyon o bob parth o las megys e derveyd en er ry6 dam6ein h6n6. Ac or diwed g6edy treulia6 lla6er or dyd gorvot aoruc Uthyr. Ac g6edy llad Pasken a Gillam6ri e vudygolyaeth a gavas Uthyr. A dechreu ffo agwnaethant e gelynyon at eu llogeu. Ac yn e ffo h6n6. e lledyt h6ynt ygan y ky6da6twyr en eu hymlit. Ar vudygolyaeth a dyg6yd6ys en lla6 e te6yssa6c a christ yn

y kanhórthóy.[460] Ac góedy e veint lavur hónnó. megys y gallaód gyntaf ef a aeth parth a chaer Wynt. kanys kennadeu a dothoedynt attaó a menegi idaó dygóydedigaeth e brenhin ar rydarvot yr archescob ac yr escyb ac i abadeu e teyrnas i gladu ger llaó manachloc ambri yn mynóent kor y kewri. er hon a parassei ef i góneuthur hyt tra etoed en vyó. kanys pan glywsant i varólaeth ef et ymgynnullasant er escyb ar abadeu ar escoleigyon ar holl deyrnas. megys y dylent órth aróyliant gór kymeynt kyvórd a hónnó. kanys hyt tra etoed en y vyóyt e gorchymynassei enteu i gladu en e lle hono. Ac órth hynny ygyt a brenhiniaól aróyliant eno eu kladassant.[461]

Ac góedy henny en et oedynt galódedigyon er escoleigyon. ar lleigyon. ar bobyl ygyt. Uthyr braót e brenhin a kymyrth coron teyrnas enys Prydein. Ac o gyt annoc paób en gyfredyn ef a urdóyt en vrenhin. Ac odyna kofau aoruc e dehongyl agónaethoed Merdyn or racdyóededic seren uchot. ef a erchys góneuthur llun dóy dreic o eur ar kynhebygróyd er hon a emdangossasei ygyt ar seren. Ac góedy góneuthur er rei henny o anryued kywreinróyd. ef a ofryma6d eneill onadynt eg er eglóys penhaf yg kaer Wynt. ar llall a attelys kantha6 órth i aróein en y vlaen en llc aróyd pan elhey i vróydyr ac i kat ac i emlad. Ac or amser hónnó allan egelóyt ef Uthyr Pendragon. Ac órth henny e kauas ef er enó hónó órth i darogan ef o Verdyn tróy e dreic i vot en vrenhin.[462]

Ac en er amser hóunó Octa vap Heyngyst ac Offa y keuynderó enteu góedy góelet onadynt eu bot en ellygedyc or arvoll a rodessynt i Emrys Wledic. medylya6 agónaethant ryvelu en erbyn e brenhin. Ac amlhau eu teruyneu ehuneyn. kanys e Saesson ar a vuessynt ygyt a Pasken vap Gortheyrn. a gymeressynt attadunt. ac eu kennadeu a ellyghessynt hyt en Germania en ol ereill.[463] Ac óedy emgynnulla6. kynnulleidva vaór ygyt onadynt. dechreu agónaethant aureithya6 gogled góladoed er enys. ac emrodi i creulonder en gymeint a distryó e keyryd ar kestyll ar lleoed kadarn or Alban hyt eg kaer Efraóc.[464] Ac or diód góedy dechreu onadynt emlad a chaer Efraóc ac eiste órthi. Uthyr pendragon ygyt a hol kedernyt a dewred e deyrnas a deuth. ac en diannot emlad ac óynt. Ac essef a góaethant e Saesson eissioes en óraól gwrthóynebu ir brytanyeit. ac eu kymhell ar ffo. Ac góedy kaffel e vudygoliaeth onadynt hóynt ae herlidassant e Brytanyeit hyt ym mynyd Damen. kan eu llad hyt tra kynhelys er heul e dyd. Ac esef ansa6d oed ar e mynyd hónó vóchel oed ac yni ben en iaón et oed kelli. a cherryc dyffóys en y kylch. a lle adas i presóylva bóystviled. Ar mynyd hónó a gymerasant e Brytanyeit ae kynhyaliasant en amdifyn udynt tróy e nos.[465] Ac góedy goruot or nos ar edyd Uthyr Pendragon a dyvynnóys attaó i dyósogyon ae ieirll ac varónyeit hyt pan vey tróy eu kyghor óynt e treythynt py óed e górthóynebynt i eu gelynyon. Ac yn gyflym paób a deuthynt órth dyvyn e brenhin rac deu lyn i kyndrycholder. Ac góedy eu dyuot ygyt hóynt ef a erchys udynt rodi eu kyghor. Ac yn kyntaf et erchyt i Górleis tyósaóc Kernyó dyóedyt i gyghor ef ae synóyr. kans gór doeth adfet oed hónó. a maór i gyghor. Ac ar henny Górleis a dywaót val hyn. ny reit eb ef amgylchion nac amadrodyon goróac eghylch hyn. namyn hyt tra barhao e nos e mae iaón inni arueru ogleóder a chadernyt a deóred. o mynhón ninheu arueru o rydyt a vo hóy ac on buched. kanys maór yó amlder e paganyeit a chóannaóc i emlad. a lley yó en niuer ninheu. ac os e dyd a arhoón ni barnafi bot en gryno yny ymgyvaruot ac hóynt. Ac órth hynny. hyt tra barhao tyóyllóc e nos disgynón. ac en disyvyt kyrchón am eu pen en eu pebyllyaeu en diaróybot. kanys ni thebygant hóy en dyvot ni. ac evelly en dirybud diarvot e kafón ni budugolyaeth arnadunt os oun vryt ed arverón ninheu o gleóder a henny heb pedrus.[466] Ar kyghor hónnó a vu da kan baób. ac ufydhau a orugant oy dyskedigaetheu ef. Ac en diannot kyóeiriaó eu bydynoed ac en wiskedic oc eu harueu kyrchu lluesteu eu gelynyon. ac en dihefyt ac o un vryt eu kyrchu. Ac góedy y dyvot hyt en agos yr lluesteu e gwilwyr a óybuant eu bot en dyvot. ac o sein eu kyrn e dyhunasant eu kytemdeithyon kysgyadur. Ac órth henny en kynhyrfedic dehnnaó agównaethant a rey onadynt. kan vrys a óiskynt eu harveu. ereill en achubedic o ofyn a ffoynt en e lle y haróedey eu tyghetven hóynt. Ar brytanyeit oagen kan deóhau eu bydynoed en gyflym ac en óychyr e kyrchynt lluesteu a phebylleu eu gelynyon. ac ygyt a noethyon cledyfau en ruthraó e gelynyon. Ar rey henny góedy eu damkylchynu en disyvytnyt oed grynno e telynt emlad. kanys er rey ereill gleóder ygyt a chyghor oed ganthynt. Ac órth henny e Brytanyeit en óychyr e kerdynt ygyt ac eu llad e paganyeit hyt ar

vilyoed. Ac or di6ed e delyt Octa ac Offa ar Saeson en holla6l a waskarasant heb emkanlyn neb ae gilyd.[467]

Ac g6edy e budygolaeth hono ed aeth e brenhin hyt eg kaer Alclut. a llunyaethu e teyrnas hono aoruc. ac atne6ydu y thagnheved. Ac odyna kylchynu holl g6ladoed Escotlont. ac est6g er vrpwith pobyl hono aoruc 6rth y gyghor. A chymeint o ia6nder a g6irioned aoruc ef tr6y e g6ladoed ac na g6naethoed nep kyn noc ef e kymeint. Ac 6rth henny en i dyefoed ef e bydey ofyn ar ba6b oc g6nelynt na dr6c na cham. kanys heb trugared e poenyt.[468] Ac or diwed 6edy hedychu a thagnhevedu holl deyrnasoed e gogled. odyna et aeth hyt en Llundein. ac eno et erchys ef karcharu Octa ac Offa ac eu g6archad6 en graff amgeledus. Ac odyna val et oed g6ylva e Pasc en dyvot. ef a orchymyn6s i wyrda e deyrnas emkynnalla6 hyt egkaer Lundein. kanys yno e mynney ef g6iska6 coron e deyrnas. a chan enryded ac adurn g6neythyr g6ylua e Pasc en vrenhina6l. Ac vfydhau a wnaethant pa6b ida6. Ac o pop amryuailion kaeroed a chestyll a dinassoed a g6ladoed emkynnulla6 ag6naethant en erbyn y dyd kyfnodedic h6n6. Ac 6rth henny e brenhin a anryded6s yr 6ylua honno en vrenhina6l megys e darparassey. Ac a ymrodes i le6enyd ygyt ae wyrda. A lla6enyd a g6naey pa6b kanys lla6en oed e brenhin en arvoll pa6b onadynt 6ynteu.[469] Ac yno e doethoedynt e sa6l vonedigyon a dyledogyon. ygyt ac eu g6raged ac eu merchet. megys yt oedynt teil6g o anryded kymeint a henny. Ac eno em plith er rei henny e dothoed G6rleis tywyssa6c Kerny6 ac Eigyr y wreic ygyt ac ef. A ffryt honno ae theg6ch a orchfygey holl wraged enys Prydein kany cheffit vn kyn deket a hi.[470] Ac g6edy g6elet or brenhin honno em plith e g6raged ereill. a syllu arney aoruc ac ymlen6i oe serch en kymeint ac nat oed dim kantha6 ef nep namyn hi ehunan. ae holl ved6l ae holl enni en i cheilch hi e treygley ef henny. Ac i honno ehunan ed anvonyt er anregyon ar g6irodeu ar annerchion heb orffo6ys heb kyh6ng. Ac en vynych amneidia6 a ch6erthin a geirieu digryf ch6areus.[471] Ac g6edy g6elet or g6r henny en e lle llidia6 a g6naeth. A heb kanhiad en kyfroedic ada6 e llys en dianot. Ac ny bu en e llys nep or a allei i 6aha6d. kanys ofyn oed kantha6 ef golli e peth a garei ef en v6y no dim. Ac 6rth henny llidia6 a barhau aoruc e brenhin 6rtha6. ac erchi ida6 ymch6elu yr llys i g6neuthur ia6n yr brenhin or sarhaet a g6naethoed am ada6 y llys en anghyfreithia6l en her6yd i barney kyfreith y llys yda6. Ac g6edy nat ufydhaey G6rleis yr gorchymyn h6nn6. llidia6 en va6r a oruc e brenhin. ac yn i lit ae gyffra6 tyghu et anreythyey i gyuoeth en holla6l ony deley i g6neuthur ia6n ida6.[472] Ac hep un gohyr ar racdy6ededic yrlloned honno en parhau errythynt. kynnulla6 llu aoruc e brenhin a mynet tu a Cherny6. a dechreu lloski e dinassoed ar keyryd ar trevyd. Ac ny lauassa6d G6rleis emgyuaruot nac emkyferbynnyeit ac ef. kanys lley oed eiryf i wyr arva6c noc ef. Ac 6rth henny de6issach vu gantha6 kadarnhau i gestyll hyt pan gaffey enteu porth o Y6erdon. A chanys m6y oed y oval ae pryder am i wreic noc amdana6 ehunan. Ac 6rth henny ef ae dodes hi eg kastell Dindagol. er h6n a oed ossodedic em me6n e mor. a h6nn6 oed diogelhaf a chadarnhaf amdifyn ar y hel6 enteu. Ac enteu ehun a aeth eg kastell Dymlyot. rac o dam6ein eu kafel ell deu ygyt.[473] Ac 6edy mynegi henny yr brenhin kyrchu aoruc enteu e kastell et oed G6rleis enda6. ac eiste en i gylch. a g6archae pob ford or e gellyt dyuot allan o hona6. Ac odyna g6edy llithra6 espeit 6ythnos heybia6 kofau a g6naeth e brenhin karyat Eigyr ac gal6 atta6 Wlffyn or ryt karada6c. kytemdeith neylltuedic a chydvarcha6c ida6. a mynegi 6rtha6 val hyn. En lloski eb ef 6yfi o karyat Eigyr en gymeint ac nat pedrus genhyf na allaf gochel perygyl vengorf ony chafaf e wreic 6rth vyg kyghor. Ac 6rth hynny et archaf inheu i ti gyghor or h6n e gall6yf inheu eylen6i vy e6yllys inheu rac dam6eyn o tra gofeilieint vy aballu.[474] Ac ar henny e dy6a6t Wlffyn. Argl6yd eb ef p6y a alley rody kyghor iti kanyt oes nep kyvry6 grym nac ansa6d ni mynet enghyvyl kastell Tindagol. kanys en e mor e mae gossodedic. ac en gayedic en i kylch or mor. ac nat oes un ford e gallet mynet ida6. namyn un karrec kyvyng. a honno tri marcha6c arva6c a ellynt i chad6 ket delhey holl deyrnas Prydein ygyt a thi. Ac eissioes pey Merdyn vard a g6neley i allu en graf enghylch hynny mi a debyg6n tr6y i gyghor ef e gellut titheu arveru oth damunet ac oth ewyllys.[475] A chredu aoruc e brenhin i henny a dyvynu Merdyn atta6. kanys en e llu et oed. ac g6edy dyvot Merdyn rac bron e brenhin. ef a erchys ida6 rody kyghor ida6 tr6y yr h6n e galley e brenhin kaffael Eigyr 6rth i gyghor.[476]

Ac g6edy g6ybot o hona6 meynt e gofeilyeint ar pryder oed ar e brenhin amdeni. dolurya6 aoruc enteu rac e veint gariat oed gan e brenhin arney. a dywed6yt val hyn. O mynni di gafael dy ewyllys 6rth dy gyghor reit y6 arveru o keluydodeu ne6yd ar ny chly6yt eirioet yth oes di. kanys mi 6n om medyginiaetheu i rodi i ti drech ac ansa6d G6rleis. hyt na bo neb a 6ypo nac a adnapo na bo di vo G6rleis. Ac 6rth henny o mynni ditheu vfydhau i henny minheu ath g6naf di en e drech ar g6ed e mae G6rleis. Ac Wlffyn en ryth I6rdan o Tindagol. a minheu en drydyd ygyt a ch6i a gymeraf e trydyd fyg6r. Ac evelly en diogel e gelly mynet yr kastell e mae Eigyr enda6.[477] Ac ufydhau a oruc e brenhin oy holl dyhe6yt. ac or di6ed gorchymyn e llu aoruc oy teylu. ac emrodi i medeginyaetheu Merdyn. a symuda6 ag6naeth en ryth G6rleis megys e dy6edassei Merdyn. ac Wlffyn en ryth I6rdan. a Merdyn en ryth Brythvael. megys nat oed nep or holl niver ae hadnapey megys e buassynt gynt.[478] Ac odyna kymryt eu fford a orugant parth a chastell Tyndagol en e lle et oed Eigyr. A ffan oed gyvly6 gwr a ll6yn e deuthant. Ac g6edy menegi yr portha6r. bot er iarll en dyuot en e lle egori e pyrth aoruc. ac i me6n edeuthant. kanys pa beth arall a debygey nep pan g6elynt G6rleis ehun en i ffuryf en dyuot. Ac ena e nos hono e trig6ys e brenhin ygyt ac Eigyr ac eylen6i o damunedic serch ygyt a hi aoruc. kanys e drech ar ffuryf a gymerassey. oed en ty6ylla6 Eigyr. Ac ygyt a henny hevyt er amadrodyon dychymygedic t6yllodrus oed en i thywylla6. kanys ef a dy6edey i dyuot en lledrat or kastell et oed et oed enda6 i syllu pa 6ed oed ar e kastell ac ar e nep a garey enteu. en v6y nor holl vyt. oed en e kastell. Ac 6rth heny e kredey hitheu bot en wir pop peth megys e dy6edey enteu. ac ni lludyey ida6 g6neuthyr dym or a vynney. Ar nos hono e kafat er anrydedusa6 Arthur. er h6n g6edy heny a dangosassant i anryued g6eithredoed i vot en volyannus ardercha6c ef.[479] Ac odyna eissioes g6edy g6ybot eissieu e brenhin emplith e llu. en agkyghorus mynet pen tra phen a g6naethant. ac emrodi i geissia6 dystri6 e gaer ar kastell. a chymhell er iarll i rodi kat ar vaes udynt. Ac odyna er iarll en agkyghorussach a deuth ae varchogyon ygyt ac ef allan kan debygu ohona6 gallu o niuer bychan. emerbynnied a g6rth6ynebu yr sa6l varchogyon arva6c a oed en eu herbyn. Ac odyna g6edy dechreu ymlad o pop parth en e lle emplith er hey kyntaf e llas G6rleis. ac e g6askarassant i gytemdeithion. Ac y kaffet e kastell et oedynt 6rtha6. Ar da oed enda6 en aghyfredyn er ran6yt. kanys pa6b megys er raney e tyghetuen ida6 ae kymerey.[480] Ac g6edy daruot e kyvranc ar dam6eyn h6n6. kennadeu a deuthant at Eigyr. er rey a vynagassant idi rylad er iarll. ac rykafael e kastell. Ac eissioes g6edy g6elet onadynt e brenhin en ryth G6rleis en eiste ygyt a hi. erdang a bra6 a aeth arnadynt. a ryvedu e gwr a ede6synt g6edy yr rylad en e br6ydyr. g6elet h6n6 en vy6 ac en iach oc eu blaen eno, ni g6ydynt h6y hagen e medegyniaetheu ry g6naethoed Merdyn. Ac en erbyn hagen e ch6edleu henny ch6erthin a g6naeth e brenhin. Ac ygyt ar geyriaeu hyny. dodi y d6yla6 eghylch er iarlles. a dywed6yt. Argl6ydes eb ef. nym llas i. namyn megys y g6eli di by6 6yf. dolur eissioes y6 kenyf rykaffael vygkastell a llad vyg6yr. ac 6rth henny ofyn y6 inni rac dyuot e brenhin en dyssyvet am ben e kastell h6n. ac en kaffael en deu ygyt enda6. Ac 6rth heny mi a aaf en erbyn e brenhin ac a dangnhevedaf ac ef rac dyuot dam6eyn a vo g6aeth.[481] Ac 6rth henny et aeth ac a cyrch6ys parth ae lu. Ac 6edy b6r6 drech a furyf G6rleis iarna6 et emch6ela6d en Uthyr pen Dragon. Ac g6edy menegi ida6 holl dam6eyn er emlad. dolurya6 a oruc o angeu G6rleis. Ac eissioes or parth arall lla6enoed o acha6s bot Eigyr en ryd ellygedic oe phriodas. Ac en dianot emch6el6yt aoruc parth a chastell Tyndagol. ar kastell a gavas. ac Eigr a gymyrth ac arveru o honei aoruc en her6yd i ewyllys. Ac odyna ygyt e preswylasant en r6ymedic o vfydhaf gariat. A mab a merch a fu udynt. Ac en6 y mab fu Arthur. ac en6 e verch fu Anna. A honno fu mam G6alchmei. a Medra6t. ac a fu wreic i Le6 ap Kynvarch her6yd g6irioned er hystoria.[482]

Ac odyna g6edy mynet dydieu ac amseroed heibia6. eu dirva6r glevyt e dyg6yd6s e brenhin. Ac 6edy i vot evelly tr6y la6er o amser. blina6 a g6naethant e gwyr a oedynt en kad6 e karcharorion Octa a Ossa. er rey a gofaassam ni uchot a fo ygyt ac a h6ynt hyt en Germania. Ac ofyn ac aruthred a aeth o acha6s henny tr6y er holl deyrnas. kanys e ch6edyl a gadarnaey eu bot g6edy ry kyffroi holl Germania ar ry paratoy dirva6r lynges 6rth dyvot i distry6 enys Prydein en holla6l. Ar peth h6n6 a darfu. kanys h6ynt a emch6elassant

ygyt a dirva6r lynges ac aneiryf o niuer kantynt. Ac en er Alban e deskynassant ar dinassoed ar ky6da6twyr o dan a hayarn a dechreuasant eu molestu ac eu anrheithya6.[483] Ac 6rth henny holl lu enys Prydein a orchymyn6yt i Le6 ap Kynvarch 6rth keissia6 g6rthlad a g6rth6ynebu yr gelynion. Ar Lle6 h6n6 iarll kaer Llyr oed. a marcha6c g6ychraf a de6rhaf a chlodforhaf a doethaf. ac advet oy oet. Ac o acha6s e molyanheu ar devodeu da henny eny klodfori. e brenhin a rodassey Anna i verch ida6. a llywodraeth e deyrnas hyt tra ydoed e brenhin en gor6ed eny gleuyt. Ar g6r h6n6 g6edy mynet ohona6 a dechreu ymlad ar gelynion en vynych e kiliei racdynt megys e bey reit ida6 kyrchu e dinassoed kadarn racdynt g6eithieu ereill e bydcy budiga6l enteu. ac i g6askarey g6eithieu yr koedyd ac yr mynyded ac yr keryc. g6eithieu er ymkymhelley i eu llongau en warad6ydus. Ac evelly hir pedrusder ymlad a fu er rydynt megys na alley neb g6ybot pa du onadunt e dyg6ydei e vudugolyaeth. kanys syber6yt e brytanyeit oed en eu harky6edu 6rth nat oed teil6g kanthunt bot 6rth kyghor er iarll.[484] Ac evelly e buant heb dervyn yny fu aga6s yr enys ar re6inia6. A menegu henny a wnaethb6yt i Uthyr nat ydoed yr iarll en gallu yst6ng e Saesson t6yllwyr. Ac yna pan 6ybu Uthyr henny en dieu llidia6 en v6y no mesur a oruc. a ma6r ydoed i heint. Afferi dyfynnu atta6 k6byl hyt eno oy wyrda i gymryt kyghor. ac ymli6 ac h6ynt am lesket oedunt. a r6ng llit a dig 6rth i wyr. ef a berys g6neuthur elor ida6. ac ar honno peri i d6yn ymlaen y llu er i vot en glaf. Ac ni allei o un ystym or byd onys dykit ar er elor. Ac ena y paratoyt elor ida6 erbyn e dyd tervynedic yr oed br6ydyr. Ac ena yd aethp6yt ac ef ar er elor hyt en e dinas a el6yt Verolan. Ac eno yd oedynt y Saesson en llad ae en lloski.[485] Affan gigleu Octa ac Ossa bot e brenhin velly ch6erthin g6at6ar a orugant am dana6 ai gell6eiria6 o eiriau difrodus. ai al6 en hanner mar6. A mynet a aoruc e Saesson ir dinas h6n6 i me6n. ac o dremyc balchder a difra6t ar Uthyr. ae lu. ada6 pyrth e dinas yn agoret.[486] Affan gigleu Uthyr henny erchi aoruc enteu mynet i me6n yn eu hol h6ynt. a damgylchynu e dinas en distry6gar. a g6neuthur aerua va6r o pob parth. ac ni ffeidiassant. oni 6ahana6d e nos 6ynt. A thrannoeth pan emdangosses e dyd dyvot aoruc y Saeson allan or gaer a chymhell br6ydyr en erbyn e brytanyeit ymhell or dyd. ac eissoes en e di6ed llad Octa ac Ossa a chymhell eu g6edillion ar ffo yn 6rad6ydus.[487] Ac emogonniannu a oruc e brenhin. ac ymdroi ehun ar yr elor. ac ni allai gynt namyn val e troit. ac ef a godes yn i eiste o ly6enyd a doedyt dr6y ch6erthin yr ymadra6d h6n 6rth i 6yr. Y bratwyr t6yllwyr eb ef am gal6assant i en hanner mar6. ys g6ell yr hanner mar6 a orffo nor by6 c6byl e gorfer arno. ac os g6yrva6rockach mar6 en glotva6r no buchedokau en gy6ilydus anghlodfa6r gan 6ard6yd.[488] Ac 6edy gorvot ena ar e Saeson a chael e vudygolyaeth or Brytanyeit ni ffeidiassant 6y ac eu t6yll. namyn mynet odyna hyt er Alban i ryvelu val kynt. Ac e mynassey Uthyr eu hymlit val e dechreuassei. ac ni ad6s i gyghor ida6. rac trymet er heint arna6 ai wanet am i d6yn ar er elor velly.[489] Ac am henny gle6ach vu e Saeson. a m6y e llavurynt i 6neuthur t6yll a brat ac ystry6 dr6g. A medylia6 a orugant pa ford e gellynt g6neuthur agheu Uthyr o bop ystry6. Ac anvon rey onadunt en rith reidussion i dyvot a ch6edleu i 6rth e brenhin. Sef y doyth y rai henny. a menegi nat yvei e brenhin d6fyr or byt namyn d6fyr o ffynnon loy6 a oed yn aga6s i dinas Verolan.[490] Sef a orugant 6ynteu dyuot ac anveidred o wen6yn hyt na cherdey dim or d6fyr or ffynnon yn diwen6yn. Affan rodet e d6fyr or ffynnon honno yr brenhin y bu far6 en diannot. a llawer heuyt ygyt ac ef ae llewes a vuant veir6 o annian e g6en6yn. Affan 6ybu y Brytanyeit yna g6neuthur cruc ma6r ar warthaf y ffynnon. rac g6en6yna6 m6y o dynion.[491] Ac g6edy henny emgynnulla6 a oruc k6byl or holl wyrda enys Prydein. ae hescyb ac archescyb. a mynet ar korf oi gladu i vanachloc Ambri ger lla6 Emrys i vra6t y klad6yt Uthyr bendragon en vrenhina6l.[492]

Ac g6edy mar6 Uthyr ai wen6yna6 or Saeson yd amgynnullassant holl wyrda enys Prydein ae hescyb ac archescyb. ae habadeu hyt eg kaer Vudai. Ac yna o dyhun gyghor k6byl or niver h6nn6 e perit i Dyvric archescob kyssegru Arthur en vrenhin. a dodi coron ami ben. kanys eu hangen oed en eu kymhell. Affan gigleu y Saeson mar6 Uthyr y danvonassant 6ynteu keniadeu i Germania i erchi anvon porth attadunt. Ac yna y danvonet llyghes va6r. a Cholkrin yn dewysa6c arnadunt. Ac daroed udunt yna goreskyn o Hymyr hyt ym penryn Bladon. sef oed traian enys Prydein.[493] Ac nyt oed Arthur yna namyn pymthegml6yd. ac nyt oed

yna hyt y kly6yt or byt. na hen nac ieuanc un devodeu nac un gampeu ac Arthur. kanys hael oed a doeth. a digrit a de6r. a ffrud pan vei amser. a lla6en a chell6eirus pan vaey amser arall. Ac ar vyrder ni wnaeth Du6 or pan vu Ada un dyn g6blach noc Arthur. A henny a rodassey Du6 yn anedic da6n gantha6.[494] Ac o henny allan emdyrchavael aoruc Arthur ympop peth. kanys or a dy6etp6yt uchot oni ytoed yn dyuot atta6 o varchogy6n val nat oed ha6d ida6 gaffel o da a rodai udunt. Ac er henny p6ybynac a vo enda6 daeoni aniana6l nyt ad Du6 arna6 6astat anghanoctyt. ac am henny sef a oruc Arthur yna. kanys daeoni aniana6l a oed enda6. en dianot kynnulla6 llu a mynet i gaer Evra6c.[495] A phan gigleu Golkrin henny emkynnulla6 aoruc e Saeson a Fichtyeyt gyt ac 6ynteu. a dyuot en erbyn Arthur hyt lan Dulas. Ac yn yr emlad h6n6 e peryglo6s anveidred o pop parth. Ac or di6ed Arthur a orfu. a gyru Kolkrin. ac a dyengys oi lu ar fo hyt egkaer Evra6c. ae warchau en e dinas a oruc Arthur.[496] Affan gigle Baldólph. bra6t oed y Golkrin. hynny. dr6c vu ganta6 bot y vra6t egkarchar. Ac en diannot y dyvu eno a ch6emil o wyr arva6c gantha6. kanys ar lan e mor edoed e Baldólff h6n6. pan yr6s Arthur Colkrin ar ffo. Ac en ara6s Cheldric. d6yssa6c ydoed Baldólph ar lan e mor. a phorth o Germania ganta6. Ac g6edy dyuot Baldólph hyt ar dec milltir y 6rth gaer Evra6c medylia6 a oruc d6yn nosa6l kyrch am pen Arthur ae lu.[497] Ac Arthur a 6ybu henny. sef a oruc Arthur yna anvon Kad6r dy6ysa6c Kerny6 a ch6echant marcha6c gantha6. ac a their mil o pedit ygyt ac ef. a mynet yn eu herbyn. ac eu ragot e nos hono e ford e delynt.[498] Ac g6edy kaffael o Gad6r e fford e deuynt e gelynyon eu kyrchu en disyvyt a oruc. Ac g6edy bri6a6 ac essiga6 eu bydinoed ac eu llad lla6er onadynt. kymhell e Saeson a oruc ar ffo. Ac 6rth henny dirva6r tristyd a goval a gymyrth Baldólff enda6. 6rth na allo6s g6neuthur kanh6rth6y na nerth oi vra6t. a medylya6 a oruc pa 6ed e galley enteu kaffael emdidan ae vra6t. kanys ef a debygey e galley kaffel holl 6aret i pob un o nadunt pey ymkeffynt i ymdidan igyt ell deu. Ac g6edy na chaffey ford arall en e byt eilliá6 a oruc y ben ae varyf. a chymryt telyn en i la6. ac en rith kroesan ac ar6estdyn. ac g6areyt dyvot emplith e llu ar lluesteu. ar klymeu a ganey ar edelyn a dangosynt i vot en telynia6r. Ac or di6ed g6edy na thebygei neb i vot en d6yllwr nesau a oruc parth a muroed e gaer.[499] Ac g6edy i adnabot or g6yr o ve6n i dynu a orugant 6rth raffeu attadunt i me6n. Ac g6edy g6elet ohona6 i vra6t emkaru a orugant megys na ryym6elsynt tr6y la6er o espeit kyn no henny. Ac val ydoedynt velly yn medylya6. ac en keisa6 ystry6 pa 6ed e gellynt emrydhau odyno. Ac val edoedynt en diobeithia6 o henny enachaf eu kennadeu en ymch6elyt o germania a Cheldric en dy6ysa6c arnadunt. a ch6echant llong kauthunt en lla6n o varchogyon arva6c. ac en dyskynu en yr Alban.[500] Ac g6edy klybot henny annoc a g6naethant i gyghorwyr i Arthur ada6 e dinas rac dyvot esa6l niveroed henny am eu pen. a bot en pedrus ac ar dam6eyn udunt rodi kat ar vaes udunt. Ac 6rth henny vfydhau a oruc Arthur oe kyghorwyr. Ac odyna ed aeth hyt en Llundein. ac eno gal6 aoruc atta6 holl 6yrda e deyrnas o esgolheigion a lleygion. ac erchi udunt rodi kyghor goreu a iachaf or a 6ypynt neu a ellynt en erbyn e paganieit. Ac o gyt dyundep a chyt gyghor pa6b ygyt kenadeu a ellyngassant hyt ar Hy6el vap Emyr Llyda6 brenhin Prydein vechan. i venegi ida6 enteu er ormes ar trueni ar ryuel oed gan y paganyeit ar enys Prydein. kanys ney vap ch6aer i Arthur oed e g6r h6nn6.[501] Ac g6edy klybot o Howel er ryuel ar avlonyd6ch a oed ar i e6ythyr. erchi a oruc paratoi llynges. a chynnulla6 pymthec mil o varchogyon arva6c. ac ar e g6ynt kyntaf a gavas e deuth i Borth Ham6nt i dir enys Prydein. Ac odyna Arthur ae harvolles or anryded e g6edey ar6oll g6r kyfórd a h6nn6. ac en vynych damplygu ac ymgaru pob eil6ers.[502] Ac odyna g6edy llithra6 echedic o dydieu 6ynt a kyrchassant kaer Lóytkoet. lle er oed e paganyeit yn ymlad a hi. E gaer honno hagen a oed gosodedic en e 6lat a el6it Lyndysey ar pen mynyd er r6g d6y avon. ar dinas honno ar a6rhon a el6ir Lincoll. Ac g6edy eu dyvot eno igyt ac eu holl niueroed ymlad a orugant ar Saeson. Ac anghly6edic aerva a g6uaethant onadunt. kanys ch6e mil onadunt a dyg6ydasant e dyd h6n6 rey oc eu llad. rey oc eu bodi en er avonoed a gollasant eu heneidieu ac eu buched. Ac 6rth henny er rey ereyll en gyfla6n o ofyn ada6 e dinas a orugant. a chymryt eu ffo en lle diogel6ch udunt. Ac eisoes er rey henny ni orf6ysa6d Arthur oc eu hymlit hyt pan deuthant hyt en ll6yn Kelydon.[503] Ac eno ymkynnulla6 o pop lle a g6naethant oc eu fo. A medylya6 odyno g6rth6ynebu i Arthur. Ac

odyna g6edy dechreu emlad o nadunt aerva a orugant or Brytanyeit. ac eu hamdifyn eu huneyn eu 6ra6l. kanys o gysga6t e g6yd ac eu kanh6rth6y ed arverynt ac e gochelynt ergydieu e Brytanyeit. Ac g6edy g6elet o Arthur henny ef a erchis trychu a llad a koed en e parth h6nn6 yr ll6yn a chymryt y kyfion henny ar tra6sprenni ac eu gossot en eu g6archae ena megys na chefynt ac na ellynt myned odyna. kanys ef a vyney eu g6archey en e lle honno. en gyhyt a e bydey reit udunt dyvot i la6 ida6. ney enteu a vydynt var6 o ne6yn. Ac g6edy g6neuthur y kay h6nn6 ef a erchis yr torv-oed ar bydinoed damgylchynu e ll6yn. Ac eno tridieu a theirnos e buant.[504] Ac g6edy g6elet or Saeson nat oed udunt dim a b6yteynt rac eu mar6 oll 6ynt o ne6yn. 6ynt a geissiasant ygan Arthur ellygda6t ygyt ar amvot h6nn. eu hell6g 6ynt trach eu kevyn i Germany en eu llogeu. Ac ada6 i Arthur eu heur ac eu haryant ac eu holl da eithyr eu llogeu. ac ygyt a henny ada6 teyrnget pob bl6ydyn ida6 o Germany. a chadarnhau heny kan rodi g6ystlon. Ac ae hellygod i emdeith.[505] Ac val et oedynt evelly en emch6elyt adref. ac en r6yga6 e moroed edivar vu ganthunt er amvot a wnaethoedynt. a throsi eu h6ylyeu a orugant ac emch6elyt trachevyn i enys Prydein. ac i draeth Totnes e deuthant yr tir. Ac odyna anreithia6 e g6ladoed a orugant hyt ar Havren. a llad e tir dy-6yllodron. Ac odyna e kymerassant eu hynt hyt egkaer Vadon. ac eiste 6rth e gaer ac emlad a hi.[506] Ac g6edy menegi henny ir brenhin anryvedu en va6r a oruc meint eu t6yll ac eu hyskymynda6t a chymryt byr kyghor am grogi eu g6ystlon. Ac ymada6 a oruc ar ryvel a dechreuassei ar e Fichtyeit ar Escotyeit. a brysya6 i distry6 e Saesson. Pryder ma6r hagen a goval oed arna6. kanys Hy6el i nei a ry-ada6sei egkaer Alclut en glaf o orthr6m glevyt.[507] Ac or diwed g6edy dyvot ohona6 hyt pa 6eles e Saeson. ef a dy6a6t val hyn. kanys er an6arhaf an6eledic en6 Saeson. ni bu teil6g kanthunt kad6 fyd na chy6irdep 6rthyfi. myfi hagen kan kad6 fyd 6rth Du6 ygyt ae nerth enteu a dialaf hedy6 g6aet vygki6da6t6yr endun h6ynteu. G6isc6ch wyr ych arveu. g6isc6ch ac en wra6l kyrch6ch e bradwyr hyn. a hep pedrus kan kanh6rth6y Crist ni a orvyd6n.[508]

Ac odyna 6e y dy6ed6yt o Arthur henny Dyvric archescob kaer Llion a aeth a sevyll ar ben bryn. ac en v6chel ef a dy6a6t val hyn. Awyrda ep ef. er rey essyd arderch a6c o gristonoga6l profes. press6ylet enoch ch6i g6arder a chof ech ki6da6dwyr. ac ech g6lat er rey ar ry las ac a distry6i6yt tr6y vrat e paganyeit. kanys tragy6ydawl g6arad6yd vyd ych6i onit emrod6ch i eu hamdifyn. Ac 6rth heny emled6ch tros ech g6lat. ac o byd reit dyodev6ch agheu trosti oc ech bod. kanys er agheu hona a vyd budugolyaeth a buch6ed ir eneit. p6ybynac hedy6 a el i agheu ef ehunan a emryd en wir aberth i Du6. ac nyt pedrus ymlyn Crist ohona6. er h6n a vu teil6g kantha6 rodi i eneit tros i vrodyr. Ac 6rth heny p6ybynac o hona6ch a lader en er emlad h6n. bit er agheu hono en penyt ida6 ac en vadeueint oi holl bechodeu ac en ellygda6t. A dan amvot nas gochelo o dam6eina i dyvot.[509] Ac ni bu un gohir en lla6en o vendith e g6nuydedig wrda h6n6. brysia6 a orugant a g6isca6 pa6b eu arveu amdana6 ac vfydhau i kymynedy6 ac i orchymyn er archescob. Ac odyna Arthur a 6isc6yt amda6 lluryc oed teil6g ir veint vrenhin h6n6. penfestyn eureit eskythredic o ar6yd dreic a adass6yt oy pen. taryan a gymyrth ar y ysk6yd er hon a el6yt pryd6en. en er hon ed oed del6 er argl6ydes Veir en yskythredic. er hon yn vynychaf a al6ei enteu ar kof. ef a r6ym6yt o caledv6lch e cledyf goreu. er h6n a wnathoedyt en enys Avallach. gleif a dekaa6d i deheu ef er hon a el6yt ron v6chel oedd hono a llydan ac adas i aerva.[510] Ac odyna g6edy llunyaethu e bydinoed o bob parth e Saeson en. her6yd eu deva6t en gle6 kyrchu a g6naethant. ac ar hyt e dyd en wra6l g6rth6ynebu e Brytanyeit. Ac or di6ed g6edy trosi yr heul ar i dyg6ydet-igaeth. achubeit mynyd ma6r oed en aga6s udunt a g6naethant e Saeson. a chynnal h6n6 en lle kastell udunt. Ac o amylder eu niuer emdiriet a thebygu bot en diga6n udunt o kedernyt e mynyd. Ac 6edy dy-d6yn er heul e dyd arall rac 6yneb. Ar-thur ae lu a eskyn6s pen e mynyd. Ac eissioes en er eskynu h6n6 lla6er oi wyr a a golles. kanys ha6s oed ir Saeson o ben emynyd g6neuthur dr6c ar e Brytanyeit noc yr Brytanyeit eng6rth6ynep e mynyd ar e Saesson. Ac or di6ed gan v6yhaf grym a llavur g6edy kaffael or Brytanyeit pen e mynyd en e lle 6ynt a dangosasant eu deheuoed udunt. Ac en erbyn henny e Saeson en wra6l a ossodent eu bronoed en eu g6rth6ynep. ac oc eu holl angerd em-gynnal en eu herbyn. Ac g6edy treulia6 la6er or dyd evelly llidia6 a oruc Arthur rac h6yred e g6eley e vudygoliaeth en dyg-6yda6 ida6. Ac 6rth heny dynoethi kaled-v6lch. a gal6 en6 er argl6ydes Veir. ac o

ebr6yd ruthyr kyrchu a oruc eny vyd em perved i elynion. A ph6y bynac a kyvarfei ac ef. kan gal6 en6 Du6. o un dyrna6t i lladei. Ac ni orf6ysa6d or ruthyr h6n6 hyt pan lada6d a chaledv6lch ehun triugeinwyr a ffed6ar kant. Ac g6edy g6elet or Prydeinyeit henny te6hau eu torvoed a g6naethant ae ymlit enteu. ac o pop parth udunt g6neuthur aerva. Ac en e lle e dyg6ydasant Colgryn a Bald6lf i vra6t. a lla6er o vilioed ygyt ac 6ynt. Ac g6edy g6elet o Cheldrich perigyl i kytemdeithion en e lle heb annot emch6elyt a oruc ygyt a rei ereill ar fo heb un annot.[511]

Ac g6edy arveru or brenhin or vudygolyaeth ef a erchis i Kad6r iarll Kerny6 erlyt e Saesson. hyt tra vryssiei enteu yr Alban. kanys menegi a g6naethoydyt ida6 bot e Fichtyeit ar Escotyeit 6rth gae Alclut e lle ryada6ssei enteu Hy6el i nei en glaf Ac 6rth heny y bryssieu enteu i vynu i rydhau enteu ygan i elynion.[512] Ac odyna ty6yssa6c Kerny6 a dec mil ygyt ac ef. ac nyt eu ol e Saeson en gyntaf ed aeth ef namyn en e blaen achubeit eu llogeu aoruc rac kafael onadynt dyogel6ch neu amdifyn or rey henny. Ac g6edy kafael e llogeu ohana6 ef ae kadarnhau o 6ynt or marchogion arva6c goreu oed kantha6 rac kafael or Saeson ford udunt os attadunt e mynynt ffo. Ac en e lle g6edy darfot ida6 gadarnhau e llogeu evelly. Ar vrys erlyt e gelynion aoruc enteu kan eu llad hep trugared ac eilen6i gorchymyn Arthur amdanadynt. er rei o deudyplyc dy6alr6yd a ky6arsangit. Ac 6rth henny rei onadunt o ergrynedic kalonoed a ffoynt yr koedyd ac yr ll6yneu. ereill yr mynyded ac yr gogoueu i geissia6 espeit i agh6anegu eu hoedyl. Ac or di6ed g6edy nat oed udynt nep ry6 dyogel6ch er henny a dyengis en vri6edic onadynt 6ynt a emgynnullassant hyt en enys Thanet. A hyt eno ty6ysa6c Kerny6 kan eu llad ae hymlyna6d. Ac ny orfo6ysa6d hyt pan las Cheldric ac eu kymhell 6ynteu oll i lla6 kan rodi g6ystlon.[513]

Ac g6edy kadarnhau tangnheved ar Saesson en e lle mynet a g6naeth kad6r en ol Art ur parth a chaer Alclut er hon ar rydaroed i Arthur i rydhau ygan e Fichtyeit ar Escotyeit. Ac odyna kyrcha6d Arthur ae lu hyt e M6reif e 6lat o en6 arall a el6yt Reget. Ac eno g6archaha6d ef er Escotyeit ar Fichtyeit. er rei teir g6eith kyn no henny a emladyssynt en erbyn Arthur ae nei. Ac g6edy dyvot er rei henny hyt e 6lat hono ar ffo. 6yn oll a aethant hyt en llyn llumony6. a chymryt er enyssed a oedynt en e llyn en gadernyt udunt. kanys tri ugeint enys oed en e llyn. a thri ugeint karec a nyth eryr em pop karec. Ar rei henny pop dy6 kalanmei a deuynt ygyt. ac ar e lleis a kenynt ena dynyon e 6lat hono a etnebydunt e dam6einieu a delhynt en e vl6ydyn rac 6ynep. Ac ygyt a henny tri ugeint avon a r dynt yr llyn. ac ny redei ohona6 namyn un avon ir mor. Ac yr enyssoed henny y ffoessynt e gelynion. i geisha6 dyogel6ch o kedernyt e llyn. Ac ny dygrynoes udunt namyn echedic. kanys kynnull'a6 llogeu a g6naeth Arthur a chylchynu er avonoed ar llyn. hyt na cheffynt mynet nep odyna allan. Ac velly pymthec dywyrna6t e g6archaha6d efelly hyt pan vuant mar6 o ne6yn hyt ar vilioed.[514] Ac val et oed Arthur en eu g6archay evelly enachaf Gillam6ri brenhin I6erdon en dyvot a llyges. kantha6 amylder o poploed anghyvieith kantha6 en porth yr Escottieit ac yr Fichtyeit. Ac 6rth henny emada6 a g6naeth Arthur ar llyn. ac emch6elyt i arveu yr G6ydyl. ar rey heny kan eu llad hep trugared a gymhell6s ef ar ffo i eu g6lat. Ac g6edy e vudygoliaeth hono. emch6elyt tray kevyn aoruc eilch6yl i vynu dileu er Escotieit ar Fichtiaid hyt ar dim en holla6l. Ac g6edy nat arbetit y nep megys y kefyt. emkynnulla6 a g6naethant escyb e 6lat hono egyt ac eu holl escoleigion or a oed darystygedig udunt. ygyt ac esceirn e seint ar eu kreiryeu. ac en droetnoeth e deuthant hyt rac bron Arthur. ac erchi trugared tros e truan popyl hono. Ac ar eu glinieu i 6edia6 ef hyt pan drugarhei 6rthunt. kans diga6n o perigyl a dr6c ar ryg6naethoed udunt. kanyt oed reit ida6 dilid hyt ar dim er hyn a dyanghassei o honunt. Ac g6edy erchi onadunt ar e 6ed honno. 6yla6 o 6arder aoruc ar rodi yr g6yrda henny kymeint ac a archassant.[515]

Ac g6edy daruot henny syllu aoruc Hy6el ap Emyr Llyda6 ac anryuedu ansa6d y llyn. essa6l avonoed. ar sa6l enyssoed. ar fa6l keryc. ar sa6l nythot eryrot. Ac val et oed ef en anryuedu henny. Arthur a dywa6t ida6 bot llyn arall en a 6lat honno. a oed ryuedach no h6n6. ac nit oed pell odyno. ac ugeint troetued eny hyt. ac ugeint en i let. a hynny pedrogyl. a ffedeir kenedyl o pysca6t enda6 amry6. ac ni chefit byth un or rey en ran y gilyd. Ac ygyt a henny hevyt ef a dywa6t bot llyn arall egkymru ar glan Havren. a dynion e 6lat hono ae geil6 ef llyn Llivan. Ar llyn h6n6 pan vo e mor en llen6i. a kymer e d6fyr enda6 ac

ae ll6ng megys mynyd. hyt pan el tros eglaneu. Ac ena o dam6einiai bot nep en sevyll ae 6ynep ar e llyn o chyvarfey dim o askell6rych e d6fyr h6n6 ae dillat anha6d vydey ida6 emattal hyt na sugnei e llyn ef enda6. Ac o bydei enteu ae gevyn atta6. yr nesset e bydei ida6 nit arky6edai dim ket bei en sevyll ar y glan.[516]

Ac g6edy hedychu ar Escotieit e brenhin odyna a aeth hyt egkaer Evra6c. o acha6s enrydedu g6ylva e nadolic oed en dyvot en dysyvyt. A ffan g6eles ef er egl6yseu g6edy eu distry6 hyt e lla6r. doluria6 en va6r aoruc. kanys g6edy dehol Sampson archesgob ar g6yrda ma6r credyvus ereill ygyt ac ef. lloski e templeu ar egl6yseu a g6naethoedynt e Saeson a distry6 g6asanaeth Du6 em pob lle. kanys pan deuthant er anreithwyr henny e foes Sampson archescob a seith escyb ygyt ac ef hyd en Llyda6. ac eno en enrydedus ed erbyni6yt hyt e dyd dywedaf oi vuched. Ac eno g6edy gal6 pa6b ygyt or escoleigion. ac or pobyl o kyt kyghor ygyt ef a gossodes Priaf i caplan ehunan en archescob egkaer Efra6c. ar eglyseu distry6edic hyt e lla6r ef ae hadne6yd6s ac ac hadurna6d o cre6ydusion k6vennoed o wyr a g6raged. Ar g6yrda dyledogion bonedigion ar rydeholasai e Saeson ac a dygessynt trev eu tat. ef ar rodes i pawb onadunt tref eu tat. ac eu dylyet. ac eu enryded i pa6b onadunt.[517] Ac en plith er rei henny et oedynt tri brodyr o vrenhinia6l dylyet. nit amgen oed er rei hynny. Lle6 ap Kynvarch ac Urien ac Ara6n. tri meibion Kynvarch oedunt er rei henny. A chyn dyvot gormes e Saesson er rei henny a dylyent te6ysogaeth e g6ladoed heny. Ac yr g6yr henny. megys y pa6b or dylyedogyon ereill ef a vyna6d talu eu dylyet. Ac 6rth heny ef a rodes i Ara6n vap Cynvarch brenhina6l vediant Escotlond. ac i Urien ap Kynfarch er rodes teyr6yalen Reget. ac i Le6 ap Kynvarch. e gwr et oed i ch6aer kantha6 er en oes Emrys Wledic. ac et oedunt deu vap ida6 o honei. G6alchmei a Medrawt. i h6nn6 er rodes ty6ysogaeth Lodoneis ar gvlatoed ereill a perthynei attei. Ac ordi6ed g6edy d6yn o hona6 holl teruyneu enys Prydein ar ei hen teilygda6t ac eu hen deva6t ac eu hedychu. ef a gymyrth g6reic ida6. Sef oed honno G6enh6yvar er hon a hanoed o vonedicaf kenedyl gwyr Ruvein. ac a vegesit en llys Kad6r tewysa6c Kerny6. pryt honno ae theledi6r6yd a orchyvygei holl g6raged teyrnas enys Prydein.[518]

A ffan deuth e g6ayanh6yn ar haf rac 6ynep ef a paratoes llyghes ac a aeth hyt en Iwerdon, kanys hono a vynei i gorescyn ida6 ehun. Ac val edeuth yr tir enachaf Gillam6ri brenhin I6erdon ac aneirif amylder o pobyl ygyt ac ef en dyvot en i erbyn 6rth emlad ac ef. Ac gwedi dechreu emlad en e lle e genedyl noeth diarveu a emch6elassant ar ffo ir lle e kefynt g6asca6t ac emdifyn. Ac ni bu un gohir en e lle daly Gillam6ri a g6naethp6yt ai gymhell 6rth ewyllys Arthur. ac 6rth henny holl te6ysogion I6erdon rac ovyn a deuthant ac o angchreifft e brenhin a enrodassant oc eu bod en wyr i Arthur.[519] Ac g6edi darvot ida6 gorescyn holl teruyneu I6erdon ac eu hedychu. ef aeth en eu lyges hyt en Islond. ac g6edy emlad ar bobyl hono. ef ae goreskyn6s. Ac odyna g6edy honni tros er enyssed ereill i clot ef. ac na allei un teyrnas g6rth6ynebu ida6. Dolvan brenhin Godlond. a G6yn6as brenhin Orc. oc eu bod a deuthant a g6rhau ida6 kan dalu teyrnget pob bl6ydyn ida6. Ac odyna g6edi llithra6 e gaiaf h6n6 heibia6 ef a emch6ela6d trachefyn i enys Prydein. ac atne6ydu ansa6d e teyrnas a chadarnhau tagnhefed endi. ac eno bu deudec mlyned i untu.[520]

Ac en er amser h6n6 g6aha6d aoruc marchogion clotva6r de6r o arall 6ladoed a ffell teyrnassoed ae angh6anegu ac amylhau y deylu. megys yt oed kyghorvynt kan e teyrnassoed pell i6rtha6 meint clot i lys a ryodres y teylu. ac eu moliant. a cheissia6 awnaey pa6b kyfelybu a dyskyblu 6rth lys Arthur. ac 6rth i varchogion ac 6rth y teylu. kanys nyt oed dym kan un bonedic en e teyrnassoed em pell i6rthunt ony ellynt bot un deua6t a marchogion Arthur ac oc eu g6iscoed. ac oc eu harveu. ac oc eu marchogaeth. Ac or di6ed g6edi ehedec i clot ae voliant ae haelder tros eithauoed emyleu e byt. ovyn a kymerasant brenhinoed tramor teyrnassoed racda6. rac i dyvot a gorescyn eu kyvoeth ac eu g6ladoed. Ac 6rth heny rac govalon a frydereu. sef ag6naeth pa6b onadunt kadarnhau eu keyryd. ac eu dinnasoed. ac eu tyroed. ac eu kestyll. ac adeilat ereill o ne6yd en lleoed cryno. sef acha6s oed heny o delhei Arthur am eu peneu. megys e kefynt lleoed kadarn en amdifyn udunt. o bey reit udynt 6rtha6.[521] A g6edy g6ybot o Arthur bot i ofyn evelly ar ba6b. emardyrchavael aoruc enteu. a medylia6 a darparu gorescyn holl Eur6pa ida6 ehun. Ac odyna paratoi i lynges a oruc. ac en gyntaf kyrchu Llychlyn a g6naeth hyt pan vey Lle6 ap Kyn-

varch a 6nelai en vrenhin endi. kanys Lle6 vab Kynvarch oed nei vab ch6aer i Sychelyn brenhin Llychlyn. A h6nn6 ryvuassei var6 en er amser h6n6 agymynassei i vrenhinyaeth i Le6 y nei. A henny ni buasai teil6g gan er Llychlyn6yr. Ac 6rth heny e kymerassant 6ynteu Ric6lf ac i g6naethant en vrenhin arnadunt. a chadarnhau eu dinassoed ac eu kestyll kan tebygu gallu g6rth6ynebu i Arthur.[522] Ac yn yr amser h6n6 et oed G6alchmei vap Lle6 en deudec ml6yd g6edi ry rodi ef oy e6ythyr egg6asanaeth S6lfy6 pap Rufein i dysgu moes a marchogaeth a llad a chledyf. Ar pab h6n6 gyntaf a rodes arveu i Walchmei.[523]

Ac g6edy dyvot Arthur. megys e dechreuassam ni i dy6ed6yt. hyt en traeth Llychlyn. Ric6lff a holl niver i 6lat ygyt ac ef a deuth en erbyn Arthur. a dechreu emlad ac ef. A g6edy ell6g lla6er o creu a g6aet o pop parth or di6ed e Brytanyeit a orvuant kan lad Ric6lf a lla6er oi 6yr ygyt ac ef. Ac g6edi kafael or Brytanyeit e vudygolyaeth kyrchu e dinasoed a orugant. ac eu lloski a g6ascaru eu pobloed. ac ni orfo6yssasant hyt pan darvu udynt darestwg holl Lychlyn a Denmark 6rth argl6ydiaeth Arthur. Ac g6edy darvot henny ef a urd6s Lle6 ap Kynvarch en vrenhin en Llychlyn.[524] Ac odyna et h6yliad enteu ae lynges hyt en Freinc. Ac g6edi ky6eiria6 i torvoed dechreu anrheithia6 e 6lat o pop parth a orugant. Ac en er amser h6n6 et oed Frollo en dy6ysa6c ar Freinc. adan Lew neu Leo amhera6dyr Ruvein en i lly6ia6. Ac g6edi clybot o Frollo dyvodedigaeth Arthur. efe a kynnulla6d holl varchogion Freinc. ac a deuth i emlad ac Arthur. ac ni all6s 6rth6ynebu ida6, kanys ygyt ac Arthur et oed holl ieuenctyt er enyssoed ar ryoresgynasei. Ac 6rth henny kymeint a dy6edyt i vot ygyt ac ef o lu. ac et oed anha6d i un ty6ysawc neu i nep i erbynia6 neu gorvot arna6. kanys ygyt ac ef hevyt et oed er ran oreu o Freinc. er hon ar ry g6naethoed i haelder ef en r6ymedic oy gariat enteu. Ac g6edy g6elet o Frollo yr ry dyg6yda6 ef en er ran g6aethaf or emlad. en e lle adaw e maes aoruc ac igyt ac echedic o niver ffo hyt en Paris. Ac eno kynnulla6 atta6 i 6askaredic pobyl. a chadarnhau e gaer. a mynnu eilch6yl emlad en erbyn Arthur.[525] A hyt tra edoed en mynnu ang6hanegu a chadarnhau i lu o kanh6rth6y y gymydogion. en dirybyd e deuth Arthur ae lu ae g6archai enteu en e dinas. Ac g6edy llithra6 mis heibia6. a dolyria6 o Frollo g6elet e pobyl en aballu o ne6yn. gorchymyn a g6naeth i Arthur dyvot ell deu i emlad. ar h6n a orfei onadynt kymerey kyuoeth e llall hep lad nep oc eu gwyr. Gwr ma6r i dwf oed Frollo ae angerd ae gle6der ae kedernit, ac o achaws emdiriet yr nerthoed heny et archassei ef i Arthur dyvot i neilltuedic emlad ac ef. kan tebygu kaffael ford iechyt o heny.[526] Ac g6edy mynegi hyny i Arthur lla6en vu kantha6. ac en e lle anvon atta6 a dy6edyt i vot en para6t i kadu. ac i gn6euthur er amvot h6n6. Ac g6edy kadarnhau er amvot h6n6 o pob parth h6ynt ell deu a deuthant en hard 6edus hyt eme6n enys oed eythyr e dinas. ar bobloed o pob parth en arhos ac en syllu pa dam6ein a darfei udynt.[527] Ac eno e deutbant en hard 6edus ky6eir en eiste ar deu varch enryvet i eu buanet. ac nit oed para6t atnabot i p6y onadynt e delhei e vudygoliaeth. Ac g6edy sevyll onadynt á derchavael eu har6ydion o pob parth. danga6s e spardyneu a orugant yr meirch ac gossot pob un ar i gilyd e dyrnodieu m6yaf a ellynt a g6naethant. ac eissioes ky6reiniach et ar6ed6s Arthur i gleif kan gochel dyrna6t Frollo. Arthur ae g6ant empen i vron. ac en her6yd i nerth ef ai b6ria6d hyt e daiar. Ac en e lle noethi cledyf a g6naeth a mynnu llad i ben. pan gyvodes Frollo en kyflym ac escynnu i gledyf a g6an dyrna6d angheua6l en d6yvron march Arthur. hyt pan dyg6ydassant Arthur ar march yr lla6r. Ac ygyt ac e g6elsant e Brytanyeit eu brenhin en syrthia6 o vreid e gallud eu hattal heb tori er amvot. ac o yn vryt kyrchu e Freinc. Ac val et oedynt en mynu torri e kynghreir enachaf Arthur en kyvodi en kyflym 6ychyr. ac en derchavael i darian ac en kyrchu Frollo. A sevyll en agaws a g6naethant a ne6idia6 dyrnodeu. a llavuria6 pob un i geissiaw angeu oi gilyd. Ac or di6ed Frolla a gauas ford. a thara6 Arthur en i dal a g6naeth. a ffei na ry bylhey e cledyf ar vodr6ieu e penfsetyn. ac attoeth ef ar ry kassey dyrna6t agheua6l. Ac g6edi g6elet o Arthur i l6ryc ae darian ae arveu en cochi kan i 6aet enynnu o lit a g6ychyr erlloned aoruc. A derchavel kaletv6lch ac oi holl nerth gossot a g6naeth ar helym ar penfestyn a ffen Frollo a hollies en deu hanner hyt e d6y esg6yd. Ac or dyrna6t h6nn6 dyg6yda6 ag6naeth Frollo. ac ae sodleu maedu e daiar. ac ell6g i eneit gan er a6el. Ac g6edy honni heny tros e lluoed. brysia6 a g6naethant y ki6da6t6yr ac egori pyrth e dinas ae rodi i Arthur.[528] Ac g6edy kaffel o hona6 e vud-

ygoliaeth hono. ef a ranóys i lu en dóy ran. ar neill ran a rodes i Hyóel ab Emyr Llyda6. ac gorchymyn ida6 mynet i estóg Góitart. ac enteu ehun a ran arall kantha6 i oreskyn e góladoed ereill en eu kylch. Ac en e lle ygyt ac e deuth Hyóel yr ólat ef a gyrchós e keyryd ar dinassoed. A Góitart góedi lla6er o ymladeu en dualus a gymhellós i órhau i Arthur. Ac ydyna Góasgóyn o flam a haiarn a anrheithiós ae thyósysogion a darestyngós i Arthur.[529] Ac góedi llithra6 na6 mlyned heibia6 a darvot i Arthur gorescyn holl góladoed Freinc órth i vediant ehun. ef adeuth eilchóyl i Parys. Ac eno y delys lys. Ac eno góedy gal6 pa6b or escoleigion ar lleigion kadarnhau a gónaeth ansa6d e deyrnas. a gossot kyvreithieu a chadarnhau hedóch a thangnheved tros er holl deyrnas. Ac ena er rodes ef i Bedóyr i pen trulliat Normandi a Flandrys. Ac i Kei i pen sóydwr er rodes Angió a Feitó. a lla6er o wladoed ereill yr dylyedigion ereill. a oedynt en i wasanaeth. Ac odyna góedy hedychu a thangnhevedu pob lle or dinassoed. ar pobloed. pan etoed e góaianhóyn en dechreu dyvot ef a emchóelós tracheuyn i enys Prydein.[530]

Ac val et oed góilva e sulgóyn en dyvot góedy e veint vudygoliaeth hono. o pob lle. ygyt a dirva6r lewenyd ef a vynós daly llos en enys Prydein. a góisca6 i coron am i pen. ac ygyt a heny. góaha6d atta6 e brenhined ar tyósysogion a oedynt wyr ida6 o pob lle. or a orescynasei. órth enrydedu er wilva honno en vrenhina6l enrydedus. ac i atneódu kadarnhaf tagnhevedd er rygthynt.[531] Ac góedi menegi ohona6 heny oi kyghorwyr ae anóylieit. ef a gavas en i gyghor mae eghaer Llion ar Wysc e daliei i lys. kanys or dinassoed kyvoethocaf oed ac adasaf ir veint óylva hono. Sef acha6s oed yr neill parth yr dinas er redei er anóon vonedic hono. ac ar hyt hono e gellynt e brenhined a delhynt tros e moroed dyvot en eu llogeu hyt idi. Ac or parth arall góeyglodieu a foresteu en i thekau. ac ygyt a henny adeiladeu a llysoed brenhina6l endi oy meón. a they eureit. megys nat oed en e teyrnassoed tref a kynhebykyt i Rufein or ryodres namyn hi. Ac ygyt a heny arderchaóc oed o dóy egliós arbennic. un onadynt en arderchavedic en anryded Wl neu Iulius verthyr. a chófent o óerydon en talu moliant i duó endi en óastat dyd a nos en enrydedus urdasseyd. Arall oed en anryded Aaron kytymdeith e merthyr hón6. a chófent en hono. o canonwyr riola6dyr. Ac ygyt a heny hevyt arderchaóc oed o deu kant escol o athraon a doythion a etnebydynt kerdediat e ser. ar amravailion kelvydodeu ereill. kanys en er amser hón6 e kefit endi or seith kelvydyt. Ar rei heny tróy kerdediat e ser a vynegynt i Arthur lla6er or dam6einieu a delynt rac lla6. Ac or achóyssion henny oll e mynóys Arthur eno daly e llys[532] Ac odyna gwedi ellóg kenadeu tróy amrauaylion deyrnasoed. góahaód paób aorucpóyt. ac o teyrnassoed Freinc. ac or amravailion enyssed ereigia6n or a dyleynt dyvot ir llys.[533]

Ac órth henny e deuthant eno Ara6n vap Kynvarch brenin Escotlont. Urien i vra6t brenin Reget. Kadóallawn lla6hir brenhin Góyned. Meiric brenin Dyvet. Kadór llemenic brenin Kernyó. a thri archescob enys Prydein. nit amgen archescob Llundein. ac un kaer Evra6c. a Dyvric archescob kaer Llion ar Wysc e penhaf o nadunt. a legat i pap Ruvein oed. ac ygyt a henny eglur oed oe santolaeth ae vuchóed. kanys pop kyvryó clevyt or a vei ar dyn ef ae góaredei tróy i wedi. Ac ygyt a heny óynt a deuthant tyósysogion or dinassoed bonedic nid amgen. Morud iarll Kaergloe6. Meuric. neu Mor. iarll Kaerfrangon. Anara6t o Amóythic. neu o Salsbri. Marchyd o Gaerweir. Aelwyn Góenyróic. neu Arthal. a Waróic. Oóain o Gaerwalla6c. neu o Gaer Lleon. Górsalem o gaer Gynvarch. neu Eursalem o gaer Llyr. Kynvarch iarll kaer Keint. Gwalla6c ap Llyenna6c o Amóythyc. Ionathal o gaer Dor. Boso. neu Bodo. o Rydychen. Ac eithyr y rei heny lla6er o wyrda nyt oed lei eu boned nac eu teilyncta6t nor rei henny. nit amgen Duna6t furr mab Pabo Post Prydein. Keneu vab Koel. Peredur vab Elidyr. Grufyd ap Nogoyt. Reyn ap Cla6t. neu Regein vap Kla6d. Edelyn vap Kelyda6c. Kyngar vab Bangau. neu Angen. Kynva6r. Gorbouia6n. Maskoet Cloffa6t. neu Maesswic Cloff. Run vap Nóython. a Chynvelyn vab Trunyat. Kattied vab Kadell. Kynllith. neu Kyndilic. vab Nóython. neu Novton. Kyhelyn. Górgant. Gweir. Katvan. Ac ygyt a heny lla6er o wyrda a vydei vlin eu datganu. Ac or ynysoed e deuth Gillamóri brenin Ióerdon. Melóas. neu Gillamóri arall. brenin Islont Doldan brenin Gotlont. Góynóas vrenhin Orc. a Lleó vab Kynvarch vrenin Llychlyn. ac Ethel brenin Denmark. Ac or parth arall yr mor o Freinc. Holdin tyósysawc Róytyn. neu Róythen. Leodegar iarll Boloyn. Bedóyr. neu Betóyr pen trulliat. tyóyssa6c Normandi. Bór-

el ty6yssa6c Cenoman. Kei. pen s6ydwr Arthur. ty6ysa6c Angi6f. Gwittard ty6ysa6c Peitt6f. ar deudec Gogyvurd o Freinc. a Gereint Carnwys en eu blaen. Hy6el vab Emyr Llyda6. a lla6er o wyr gyt ac ef. a ryhir vydei meneg kymyrred pob un or rei hynny ar 6ahan.[534]

Ac g6edy emgynnulla6 ygyt or niver a dy6edasam ni u6chod. ar tri archescob a oed eno i wisca6 e deyrn6isc am Arthur ac i dodi e goron am pen Arthur. Ac ena y gorchymyn6yt i Dyvric archescob g6assanaythu er oferen. A ffan darvu gwisca6 am Arthur mynet aoruc parth ar egl6ys ar deu archescob un o pob tu ida6 eu kynnal i dillat. Ac oi vlaen et oedynt en ar6ein ped6ar cledyf noithion eureit eu ar6yd i vot ef en amhera6dyr. a henny oed eu breint. nit amgen Ara6n vab Kynvarch vrenhin er Alban. a Chatwalla6n lla6hir vrenhin G6yned. a Meuric vrenhin Dyvet. a Chad6r vrenhin Kerny6. en mynet oi vlaen yr egl6ys. Ac et oed e k6vennoed en kanu pob tu udynt o amryavael gy6ydoliaetheu ac organ or pynkeu teckaf a chyssonaf or a ellyt i gafel ar e daiar. Ac ena or parth arall et oedyt en d6yn e vrenines en wiscedic o vrenineid6isc a choron o la6rwyd ami ffen. ac eskyb ac a manachesseu gyt a hi yn mynet yr egl6ys. Ac oi blaen hitheu et oed pedeir g6raged e ped6ar brenin a oedynt o vlaen Arthur. a cholomen bur6en en lla6 pop un or g6raged.[535] A ffan darvu e g6asanaeth en e d6y egl6ys. 6edi mynych emdreidia6 or niveroed or egl6ys p6y gilyd i 6randa6 amryval gy6ydolaetheu or organ teckaf. dyvot yr llys aorugant a diosc e g6iscoed brenhina6l yamdanadunt ag6isca6 escafyn wiscoed amdanadunt a mynet i v6yta yr neuad. Ar neill parth yr neuad et aeth Arthur i eiste ar g6yr ygyt ac ef. ar parth arall yr neuad et aeth G6enh6ivar ar g6raged i eiste. val et oed hen deva6t ena pan daliai vrenin lys.[536] A ffan darfu gossot pa6b onadunt val e ryglydei i enryded. e kyvodes Kai i vyny a oed pen s6yd6r i Arthur. a g6isc o ermin amdana6. a mil o dyledogion gyt ac ef or un ry6 6isc i wasanaethu o gegin. Ac or parth arall e kyvodes Betwyr i pen trulliat. a mil gyt ac enteu en adurnedic o un ry6 wisc. en g6asanaethu o vedgell. a dogned o lestri goreureit. Ar parth et oed en g6asanaethu ar e vrenines et oed dogned o niver hard. o amryualion wiscoed. en g6asanaethu. val ed archei hen deva6t. Ac ar vyrder nit oed or teyrnasoed a allei emgyfelybu o gyuoeth a drythyll6c ac amylder pob da endi ac enys Prydein. Ac a oed o wyrda clodva6r provad6y en wyr i Arthur. un arver oedynt oll o veirch ac arueu a g6iscoed a moes a mynut. Ar g6raged a vei orderchadeu yr mil6yr heny or un ry6 wiscoe6 ed arverynt. Ac ni mynei un wreic nac un vor6yn en er oes hono un g6r en orderch idi namyn gwr a vei brovedic yn mil6riaeth. kanys di6eiriach vydei e g6raged o heny. a de6rach a durvingach vydei e g6yr o heny.[537]

Affan darfu udynt v6yta 6ynt a aethant allan odieithyr e dinas. i beri danga6s amrya6ailion g6arëeu ac en en6edic danga6s ar6yd ymwan. ac evelly g6are pedyt a marchogyon affob kyvry6 amryavael wareon a 6elit eno. Ar g6raged en edrych ar heny. i ar e muroed ar fenestri. Affob un onadynt ena a vydei ae gol6c ar y gwr m6yaf a garei. Ac yr g6eith godeu ed emdangosynt velly yr g6yr m6yaf a gerynt. yni vei gogoniant yny gwyr i danga6s eu mil6riaeth ac eu g6rhydri egg6yd e gwraged m6yaf a gerynt. ar nep a vei vudyga6l en e g6arëeu heny. kystal e telit ida6. a chyt bei em br6ydyr wythla6n. i gynnal tir a chyvoeth. a henny o dryror. neu drys-sor Arthur.[538] Ac gwedi treulia6 onadynt yny mod h6n6 tridieu a theirnos. e ped6eryd dyd. e gel6yt ar ba6b i un lle. i dalu i 6asanaeth ida6. a heny val e reglydunt. ac i rei e rodet eno e dinassoed ac i ereill e kestyll. ac i ereill archescopa6daetheu. ac i ereill e manachlogyd e lle e bei er un or ry6 rai henny en wac.[539]

Ac ena et aeth Dyvric archescob en ermid6r a g6rtha6t i archescoba6t. Ac ena er rodet en i le enteu en archescob Dewi. a gwr bucheda6l esbryda6l d6y6a6l oed h6n6. Ac e6ythyr i Arthur oed ac adas ida6 enryded. Ac en lle Sampson archescob kaer Efra6c e rodet Teila6 escob Llan Daf. a henny o eiria6l Hy6el ap Emyr Llyda6. kanys gwr d6y6a6l bucheda6l oed Teila6. Ac ena e gwnaethp6yt Morgant en escob eg kaer Vudei. a Iulian egkaer Wynt. ac Edeuluyrth. neu Edlithrych. enghaer Alclut.[540] Ac val et oedynt en lluniaethu pop peth o henny. enachaf e g6elynt deudeggwyr prud oydia6c hard. a chainc o oli6yd en lla6 pob un onadunt. en ar6yd eu bot y genadeu. a dyvot en araf vfyd dangnevedus yni doethant gar bron Arthur. Ac en i anneroh o bleit Lles amhera6dyr Ruvein. a rodi llythyr en lla6 Arthur. ar amadra6d h6n enda6.[541]

Lles amera6dyr Ruvein en anvon annerch i Arthur brenin e Brytanyeit yr henny a hayd6s. Anryved m6y no meint

genyvi dy greulonder di ath envydr6yd ath syber6yt di Arthur. kanys o anian envydr6yd e sarheaist di ruveinia6l emerodraeth. A ryhwyr yr 6yt en g6neuthur ia6n i sened Ruvein. kanys kared va6r y6 kodi Ruvein. e brenhinoed er holl vyt en darest6g idi ontydi y sy en attal teyrnget a dylae hi Ruvein i chael. Ac a gavas Wl Kassar emerodyr ac emerodron g6edy ef. ac gyt a heny. lla6er o enyssed a darestyg6yt i Ruvein. a gribdeilaist ti. A sened Ruvein a varnod arna6t am heny i dyvot erbyn Awst nessaf i Ruvein i gymryt y varn a vynont twy i rodi arnat. Ac yth dyvynnu i doetham ni yn deudec. Ac oni dovi. neu doi. er a deuyr yma i ovyn ia6n iti. am sarhedau Ruvein val y barno cledyf y rot a h6ynt.[542]

Ena er aeth Arthur en i gyghor. Ac i dy6at Kad6r iarll Kerny6 argl6yd vrenin eb ef. mae arnaf i ofyn gorvot o lesced ar e Brytanyeit rac hyt er ym en segur yg-g6ledau a mas6ed ac emdivan a g6raged. henny a d6c yn gle6der ni. a nyni a dylem dyolch i wyr Ruvein. dyvot hyt ema yn kyfroi ni.[543] Ena a dy6at Arthur. Ha wyr da hyt en hyn e roesech ym gyghor da fr6ythla6n. ac yr a6rhon i mae reit 6rth gyghor da. Ac am henny medyli6ch ba6b am gyghor da grymus. Ac yr awrhon o un vryt rod6ch ech kyghor. ac en doeth racvedyli6ch pa beth a vo ia6n i atteb en erbyn or attebion hyn. kanys pa beth bynac ar a rac6eler en da en e blaen ygan doethion. pan deler ar e g6eithret ha6s e dyodever. Ac 6rth heny ha6s e gall6n ninheu dyodef ryvel gwyr Ruvein os o gyfredin kytundep a chyt kyghor en doeth er racvedyli6n ninheu pa wed e gallom ni g6anhau eu ryvel h6ynt. Ar ryvel h6nn6. her6yd e tebygafi. nyt ma6r reit i ni i hofynhau. kanys andyledus e maent h6y en erchi teyrnget o ynys Prydein. kanys ef a dy6eit dyly6 i talu ida6 6rth y ry talu i Wl Kesar ac i ereill g6edi ef. A henny o acha6s tervysc ac andundep er r6g en hen dadeu ni nyhunein a dugant wyr Ruvein yr enys hon. Ac o treis y g6naethant en tretha6l. Ac 6rth heny pa beth bynac a gafer o treis a th6yll a chedernyt nyt o dylyet kynhebyc h6n6. p6y bynac a dycco treis peth andyledus e maent h6y en keissia6 teyrnget y genymni. en kynhebyc i henny ninheu a deisyv6n teyrnget y genymni. en kynhebyc i henny ninheu a deisyv6n teyrnget yganthunt h6ynteu or Ruvein. Ar kadarnaf ohonam kymeret er hyn a geissio. kanys o goreskyn6s Wl Kesar ac amherodrion ereill g6edy ef enys Prydein ac o acha6s henny ar a6rhon holi teyrnget o henny. En kynhebyc i henny minheu a varnaf dylyu o Ruvein talu teyrnget i minheu. kanys vy hen rieni inheu gynt a oresgynasant Ruvein. ac ae kynhaliasant. nyt amgen Beli vap Dyvnwal. kan kanh6rth6y Bran i vra6t. d6c Bwrg6yn. g6edy crogi ped6ar g6ystyl ar ugeint o dyledogion Ruvein. rac bron e porth 6ynt ac ae daliasant tr6y lawer o amseroed. Ac gwedy heny C6stenin vap Helen a Maxen vap Lly6elyn. poh un or rei heny en kar aga6s i mi o kerenyd. ac en vrenhined ardercha6c o goron Prydein. er h6n g6edi i gilyd a ka6sant amherodraeth Ruvein. ac 6rth heny pa ny bern6ch ch6i bot en ia6n i minheu deisyveit teyrngeit o Ruvein. o Freinc hagen ac or enysed. ny 6rtheb6n udynt. kanys pan i gorescynasam ni deuthant oi hamdifyn nac oi g6ravun. ac 6rth heny ni 6rtheb6n udynt or rei henny.[544]

Ac g6edy tervynu o Arthur ar i amadra6d. ef a erchit i Hy6el ap Emyr Llyda6 em blaen er rei ereill g6rtheb er amadrodion ar rydy6edasei Arthur. Ac enteu a 6rtheba6d val hyn. Pei treiklei pob un o honam ni a medylia6 pop peth en i ved6l. ni thybygaf i gallu o nep o honam ni rodi kyghor g6erthvorach na chrynoach na doethach nor h6n a racvedylia6d rac6eledic doethineb er argl6yd Arthur i ehunan. ac 6rth henny e peth er rac6eles med6l doeth aniana6l g6astat wr. ninheu en holla6l a dyl6n moli h6n6 ae kanma6l. en wastat. kanys en her6yd e deliet ady6edi ti o mynni di kyrchu Ruvein. ni pedrusaf. i ed arver6n or vudygoliaeth. hyt tra vom ni en amdifyn en rydit. hyt tra keissiom ni en ia6n. ygan en gelynion ni. e peth e maynt h6y en kam. en i geisia6 ygenym ninheu. kanys p6y bynac a keisio d6yn i vreint ai deliet kan gam ygan dyn. teil6g y6 h6n6 enteu kolli i vreint enteu ai delyet. Ac 6rth henny kanys gwyr Ruvein essyd en keisia6 d6yn er einym ni. hep amheu ninheu a dyg6n racdynt h6ynteu er eidunt. o ryd Duw kenhiat i emgyvarvot oc 6ynt. A llyma kyvarvot damunedic er holl Bryteinieit. llyma darogan sibilla en dyvot en wir. a dywa6t dyvot o kenedyl e Brydeinyeit e trydyd brenin er h6n a geif amherodraeth Ruvein. or deu neu dreu i eilen6i en aml6c. megys e dy6edeist ti. er eglur tywysogion. Beli a Ch6stenin. pob un onadun a vuant amerodrion en Ruvein. Ac ar a6rhon edym en kafael e trydyd er h6n ed ydes en ada6 blaynfet. neu blayn6ed. Ruveinia6l enryded. Ac 6rth

heny brysia ditheu i kymryt e peth e mae Du6 en i rodi. brysia i oresgyn e peth essyd oi vod en mynnu i oreskyn. Brysia i en arderchavael ni oll. a hyt pan arderchevych titheu. ni ochel6n ninheu kymryt g6elieu nac angeu o byd reit. A hyt pan gefeich ti henny. minheu ath ketemdeithocaaf di o degmil o varchogion arva6c ygyt a mi i angh6anegu de lu.[545]

Ac g6edy teruynu o Hy6el e parabyl. Ara6n vab Kynvarch a dywa6t val hyn. er pan dechreua6d vy argl6yd i dy6edyt i amadra6d. ni allaf i traethu om tava6t e veint ly6enyd essyd ym med6l inheu. kanys nyt dym kenhyf ar ry g6naetham o emladeu yr holl vrenhined a oreskynasam ni hyt hyn. os gwyr Ruvein a gwyr Germani a dyangant en diaerva ygenym ninheu. heb dial arnadunt er aervaeu a g6naethant 6ynteu i en rieni ninheu gynt. Achanys ara6rhon e mae darpar emgyvarvot ac h6ynt lla6en y6 kenhyf. A dymuna6 et 6yf e dyd e kyvarvydom ni ygyt. kanys sychet eu g6aet 6ynt essyd arnafi. en kymeint a pei kafon inheu fynha6n oer g6edi i bydon tridieu heb yvet dia6t. Oy a Du6 g6yn i vyt a arhoei e dyd h6n6. melys a 6elieu kenhyfi er rei a gymer6n neu enteu er rei a rod6n inheu. pan ne6itiem en deheuoed ygyt an gelynion. er angeu hono essyd velys er hon a dyodef6i vi en dial vy rieni am kenedyl. en amdifyn vy rydit. en arderchavael yn brenin. Ac 6rth henny kyrch6n er hanner gwyr a safwn en eu kyrchu. hyt pan orfom ni arnadunt h6y. kan d6yn eu anryded. et arverom ninheu o la6n vudygoliaeth. Ac i angh6anegu de lu titheu. minheu a rodaf d6yvil o varchogion arua6c eithyr pedit.[546]

Ac g6edi darvot i pa6b dy6edut e peth a vynhei eg kylch henny. ada6 aorugant pa6p onadunt niver megys e bei i allu ae devnyd en i g6assanaeth. megys et oedynt o enys Prydein ehu trivgein mil o varchogion arva6c. hep e dengmil a ada6sai Hywel brenin Llyda6. Ac odyna brenhined er enyssed ereill. kani buassei deva6t kanthunt arver o varchogyon. pa6b onadunt a ade6is pedyt e sa6l e gellynt eu kaffael. megys et oedunt or ch6ech enys. nyt amgen ac I6erdon ac Islont ac Gotlont ac Orc a Llychlyn a Denmark. Ch6e ugein mil o pedyt g6edi eu riva6. G6edi heny ygan e te6ysogion Freinc. nit amgen o R6then. a Phortu a Normandi a Cenoman ac Angy6 a Pheitt6. ped6ar ugein mil o varchogion arva6c. Ac ygan e deudec gogf6rd a doth-oedunt ygyt a Gereint deu kant marcha6c a mil o varchogyon arva6c. Ac esef oed eirif heny oll. 151200. o varchogion. sef y6 heny kan mil a dengmil a deugein a deudengmil o varchogion eithyr pedyt. er hyn ni ellyt eu rif.[547]

Ac g6edi g6elet o Arthur pa6b en bara6t en i wasanaeth. erchi aoruc i pa6b brysia6 oy wlat ac embaratoi. ac erbyn kalan A6st bot eu kynnadyl oll ygyt em porth Barbefflwfy en Llyda6. megys a gellynt odyna kyrchu B6rg6yn en erbyn gwyr Ruvein. Ac ygyt a henny menegi a g6naeth i kennadeu er amera6dyr na thalei ef teyrnget udunt t6y o enys Prydein. Ac nat er g6neuthur ia6n udynt or a holynt et oed ef eu kyrchu Ruvein. namyn yr kymhell teyrnget o Ruvein ida6 ef. megys e barnasei ef ydylyut. Ac ar heny e kennadeu a aethant or llys. E brenhined a aethant. e g6yrda a aethant. ar hyn a erchyt udynt pa6b en eu ansa6d heb un annot a emparatoasant erbyn er amser tervynedic udynt.[548]

Affan gygleu Lles amera6dyr Ruvein geirieu Arthur amdana6 6rth i genhadeu. gal6 kyghor sened Ruvein atta6 a oruc. Ac or kyghor h6n6 anvon a orugant kenhadeu ar vrenhined e d6yrein. i erchi udynt nerth i est6ng Arthur. Ac ef a doeth atta6 6rth y dyvyn Epistroff6s vrenin Groec. a Mustensar vrenin er Affric. ac Aliffantma. neu Aliffatima. brenin er Espaen. ac Hirtacus brenin Parth. a Boc-c6s brenin Medif. a Sertor brenin Libia. a Sertorius brenhin Iturrea. Pandrassus brenin er Eifft. Misapsa. neu Mitipa. brenin Babilon. Politetes brenin Bithinia. Te6cer duc Frigia. Evander brenin Siria. Echion brenin Boetia. Spolitus brenin Kreta. ac ygyt a heny ty6yssogion a ieirll a bar6nyeit a lla6er o wyr da aoedunt daystyngedic i Ruvein. Ac o sened Ruvein yd oed Lles amera6dyr Ruvein. a Chadell a Meuric a Lepid6s a Gaius a Mettell6s a Chocta a Quintus Miluid6s a Catalus. Quintus Carutius. Sef oed rivedi hynny oll ygyt. pet6ar kant mil o wyr ac m6y. med un llyvyr. 460100. med e llall. 400140. nyt amgen deugein wr a chan wr a ffed6ar kanmil o vilioed. neu kanwr a thri ugein mil a ffedwar kant mil.

Ac g6edy darvot lluniaethu pop peth o heny oy dy6edut y baratoi a wnaethant o 6eithret erbyn A6st. Ac ena en duhun kych6yn a orugant parth ac enys Prydein.[550] Affan gavas Arthur diheur6yd i 6rth heny. gorchymyn aoruc enteu i Ved-ra6t i nei vab i ch6aer ac i Wenh6ivar i wreic lly6odraeth enys Pryde n. a mynet aoruc enteu gyt ae lu parth a Porth Ham-

6nt. Affan gauas gyntaf 6ynt iniaón oi ol kyrchu e mor a orugant.[551] Ac val et oed 6f velly en r6yga6 e mor. a rivedi ma6r o logheu ganthaó kyscu a oruc Arthur. Ac ef a welei vreud6yt. sef a 6elei eilun arth en er a6yr en ehedec. a m6rm6r ma6r. a son a god6rd genthi yni debygei Arthur vot ar ba6b or traetheu y houyn. Ac ef a 6elei Arthur ena hevyt dreic en ehedec i 6rth e gorlle6in ac echty6ynedigr6yd i llygeit en goleuhaó e wlat. Ac ena y g6elei Arthur er arth ar dreic en emgyrchu her6yd e tebygei ef. ar dreic a 6elei en kyrchu en 6ychyr er arth ac oi thanaól anadyl en llosci ac en i hell6g yr lla6r. Affan defroes Arthur datkanu i vreud6yt i wyrda aoed en i gylch. sef val e dehonglasant. dy6edut mae Arthur a ar6ydokaei e dreic a doethoed y 6rth e gorlle6in. ar arth a dy6edynt i ar6yd6ccay ry6 anghenvil o ga6r a emladei ac Arthur. ar emlad a 6elsei Arthur dr6y i hun a ar6ydokai emlad Arthur ar anghenvil h6n6. a budygoliaeth e dreic a arwydokai gorvot o Arthur. Ac ni chredai Arthur 6ot e dehongyl velly. namyn am i vynediat i gyh6rd a Lles amera6dyr Ruvein. Ac g6edi dyvot e dyd drannoeth e doethant h6y ir porth a el6it Barbefflwfi en Llyda6. Ac ena tynnu eu pebylleu a orugant ac eno ara6s en i doeth k6b6l o wyr er enyssed.[552] Ac val e bydunt velly en eiste 6edi disgynu eno. enachachaf kennat en dyvot ar Arthur i venegi ida6 dy6ot ka6r enryved i veint i 6rth er Espaen. a gripdeilia6 Elen nith Hy6el ap Emyr Llyda6 y dreis i ar y g6ercheid6at. a mynet a hi hyt em pen mynyd a el6it Mynyd Michangel. A mynet marchogion e wlat en i hol. ac ni thygi6s udynt. kanys os ar longeu ed emlidynt ef. llen6i eu llongeu a 6naey er anghenvil h6n6 or toneu. yny sodynt. Os ar dir ed emlynynt o greula6n ergydieu i lladei h6ynt. neu er rei a od - 6edei onadunt ef ai llynkei oll en lledvy6.[553] Ac g6edi dyvot e nos egheilch er eil a6r or nos kyvodi aoruc Arthur yvynu a mynet ef a Chei i pens6ydwr. a Bet6yr i pentrulliat. a mynet ell tri hyt em pen e mynyd haiach. Ac eno 6ynt a welynt tanll6yth ma6r o dan yg korun e mynyd. ac en aga6s i h6n6 6ynt a welynt mynyd a oed lei. A gyru Bed6yr aorugant i edrych pa un or deu vynyd et oed er anghenfil enda6. sef e kavas Bet6yr yscraf a mynet aoruc en gyntaf i'r mynyd bychan. kani ellyt mynet i h6n6 heb yscraf. Ac ef a cly6ei em pen e mynyd g6reigia6l g6ynvan. A dyvot aoruc Bet6yr en da6el ovyna6c i ben e mynyd ae gledyf en noeth en i la6. Ac ef a 6elei en eiste 6rth e tanll6yth g6rach en wyla6. 6ch ben bed newyd gladu. ac en drycyrverth 6ch i ben.[554] Sef ad6a6t e wrach 6rth Vet6yr. O dydi direitiaf or dynion ep hi. ni 6dosti. ni 6dosti or byt pa boen gyntaf a odeuych dr6y agheu ygan esgymunedic ankygel. neu anghenfil. ysyd ena. a dreulia blodeuyn dy ieuenctyt ti. er h6n a d6c Elen nith Hywel hyt ema. ac ema e goruc i lleas. a minheu ae cladas hi en e bed newyd h6n. Ac ef am duc inheu hyt ema. am vym bot en vamaeth idi. Ac ef ath divetha ditheu er a6r hon. A g6ae vinheu om by6 en ol vy an6ylverch vaeth. Affan ettoed er anghenvil h6n6 en keissiaw kytia6 amerch i ena rac i ovyn e bu var6 hi. Ac am hynny o g6nei di ia6n ti a foi rac i dyvot ef ema i gydia6 amyfi. ath odi6es ditheu ema ath dienydu.[555] Ac ena truanu aoruc Bet6yr 6rth e 6rach a dy6edut idi e keissiei i hamdifyn hi. Ac en diannot dyvot lle et oed Arthur. a menegi ida6 k6b6l or a 6elsei.[556] A ch6yna6 yn va6r a oruc Arthur colli Elen. A mynet aoruc Arthur or govlaen ac erchi udunt na delynt atta6. oni bei angen arna6. A mynet aorugant ar eu traet ac ada6 eu meirch gan eu hys6eineit. Agadu Arthur en eu blaen a orugant. Affan deuant eno et oed er anghenvil h6n6 a beroeidieu o gic moch koet ganthaó, 6edi b6ytta peth onadynt en lletamr6t. Ac en gorfen pobi e rei heny et oed.[557] Affan 6eles ef e g6yr en dyvot atta6 bryssiaw aoruc enteu i v6yta e kic. ac i gymryt ffon a oed ida6. Ac nit oed lei e ffon. noc et oed anha6d i deu wr ieueinc kryf i derchauel y6rth e lla6r. Ac ena tynnu i gledyf aoruc Arthur. a derchafel i darian ai gyrchu en gyflym kyn derchavel e ffon ohona6. Ac eno eissioes a derchevis e ffon. ac a drewis dyrna6t ma6r ar darian Arthur eni gly6it e sein em pell. ac eni golles Arthur i glybot oveint e dyrna6t. Ac enynnu aoruc Arthur ena o lit ac angerd. a derchavel kaletv6lch. ai dara6 en i dal dyrna6t ma6r eni vyd e g6aet en kudia6 i 6wyneb ae lygeit. Affan dy6ylla6s i olwc llidia6 aoruc er anghenvil. Ac val e kyrchei e baed koed er hel6r ar hyt hych6ae6. e kyrch6s enteu Arthur ar dor y kledyf. emavel ac ef. ai gymhell eni vyd ar dal i deu lin. Ac en gyflym 6ychyr emlithra6 aoruc Arthur yganthaó. ac en eh6ybyrdrvt greula6ngryf i gura6 aoruc Arthur a chledyf ida6 eni gavas gosot e cledyf egg6arthaf i ben eni vyd hyt er emenyd. Ac ena a rodes e ka6r llev va6r athrugar a dyg6yda6 en un k6ymp vegys

der6en pan v6riei g6ynt mawr hi. Ac ena ch6erthin aoruc Arthur. ac erchi i Vet6yr tori i ben. ac rodi ae un or es6eineit oy d6yn oy dangа6s yr llu en anryveda6t.[558] Ac ena e dywa6t Arthur na cha6sei ef eirioet er eil g6r a gynhebycei i nerth i h6n6 er pan vuassei en emlad a Ritta ga6r am i bilis. nyt amgen no g6neuthur o Ritta pilis o gr6yn barveu brenined ac ada6 lle croen baryf Arthur en uchaf am i vot en beı.af or brenined. Ac erchi i Arthur ehun blingia6 i varyf. ac oni 6nei Arthur heny dyvot i emlad a Ritta. Ar neb a orfei onadunt kymerei y bilis a baryf e llall. Ac Arthur a gavas e bilis hono. ac a orvu ar Ritta.[559] Affan darvu i Arthur llad e pryf h6n6. am er eil 6ilva or nos e doeth oy bebill ar pen gan i es6cin oy dangа6s en ryveda6t. A thristau en va6r aoruc Hy6el am golli i nith. Ac ar e mynyd h6u6 e roet en hen6 o heny allan Bed Elen.[560]

Odyna e kerdassant ef ae lu hyt en dinas Angustidinum. Ac g6edi dyvot dr6y er Avon Wen e menegit ida6. vot er amhera6dyr 6edi lluestu yn aga6s eno a thorredlu gantha6. Ac en e lle et oed Arthur ena e lluest6s ar lan er avon[561] A gyru en genhadeu ar er amhera6dyr G6alchmei vab G6yar a Boso o Rydychen a Gereint Carn6ys. i erchi yr amhera6dyr ada6 Freinc. neu vot en bara6t trannoeth i rodi kat ar vaes i Arthur. Ac ena lla6enhau en va6r aoruc holl ieuenctit llys Arthur o debygu kafael br6ydyr a gwyr Ruvein. Ac annoc aorugant i Walchmei 6neithur g6rthgased en llys er amhera6dyr.[562] Ac en diannot et aeth e kenhadeu i lys er amhera6dyr. A dy6edut 6rth er amhera6dyr k6byl or a archasei Arthur. Ac ena y dywa6t er amhera6dyr bot en ia6nach ida6 ef lli6ia6 Freinc no mynet ohonei. Ac ena e dywa6t Gai6s nei er amhera6dyr 6rth genadeu Arthur. h6y la6er y6 a6ch tav dieu ch6i g6yr enys Prydein noc a6ch kledyveu. Ac ena en di nnot. tynnu i gledyf aoruc G6alchmei a llad pen Gaius. ac en ch6im6th esgynu eu meirch ef ae gytymdeithion. a dyvot tracheuyn. Sef aoruc gwyr Ruvein eu hymlit i geissia6 gial eu gwr. Sef aoruc Gereint Carn6ys. kanys nessaf oed yr gwyr a oed en ymlit. emch6elut ar un onadunt ai 6an a g6ae6 dr6yda6 berved eni vyt en var6 yr lla6r. Ac envigen vu heny gau Boso o Rydychen. kafel kelein o bob un oi gytymdeith on ac enteu heb er un. Ac en diannot emch6elut aoruc Boso. ar kyntaf a kyvarvu ac ef i v6r6 ir lla6r aoruc ai lad en var6. Ac ena sef aoruc gwr ael6it Marcel mut mynnu dial ar Walchmei llad i gytemdeith ai emlit en divudya6c. sef aoruc Gwalchmei ena emch6elu arna6. ai dara6 a chledyf eni hyll i pen ida6 ar m6n6gyl hyt i d6y esc6yd. a gorchymyn ida6 menegi en ufern oi getymdeith bot en amyl gan e Brytanyeit e ry6 grot hono. ar ry6 orhofder. Ac ogyghor G6alchmei emch6elut a orugant en duhun ar e g6yr aoed en eu hymlit a llad a orugant e nessaf aoed i bob un onadunt.[563] Ac val et oedynt velly en aga6s i goet. enychaf or koet en dyvot attadunt en borth udunt ch6emil o Bryteinieit. Ac en e lle dodi ga6r ar wyr Ruvein. ac eu kymynu ac eu kymhell i ffo. Ac eu hymlit yn duhun gan eu llad ac eu b6r6 a daly ereill onadynt. Ac ni all6s gwyr Ruvein na llad nep onadunt. h6y. nac eu daly. nac eu b6r6.[564] Ac ena pan gycleu Petres sened6r o Ruvein heny i kymyrth enteu dengmil ơwyr arva6c ygyt ac ef. a mynet en porth ơy wyr. Ac en e lle gyru e Pryteinyeit ar ffo eni doethant yr koet e buessynt enda6. o cholli lla6er o wyr o bob tu. Ac ar heny enychaf Edern vab Nwd affymmil o wyr arva6c en brysia6 en borth yr Bryteinyeit. Ac ena g6rth6ynebu aoruc e Brytanyeit i wyr Ruvein en wra6l 6ychyr en kynhal eu klot ac eu syber6yt. A Petreis a oed val gwr doeth en ruoli i wyr. ac en eu kyghori i gyrchu ac i 6ilia6.[565] Affan 6eles Boso o Rytychen heny gal6 a oruc enteu atta6 or g6yr gle6af a de6raf niver da i veint. a dy6edut 6rthynt val hyn. A unbyn deulu eb ef. kanys heb gyghor e doetham i dechreu emlad a gwyr Ruvein. reit y6 yn emoglut rac an dyg6yda6 en ran ge6ilydus or emlad. kanys o dyg6yd6n. collet a g6arthaet a gaf6n ac inni ac i Arthur. Ac am heny wyrda emogonian-n6n ninheu en fynniant a gle6der. Ac emogel6n rac antyngetven ge6ilydus. a nessa6n en wra6l duhun ar Petres. neu Petrei6s. i geissia6 i daly neu i lad.[566] Ac ena en diaunot o annoc Boso dyvot aorugant en ed oed Petreis. ac emavael aoruc Boso ac ef ae dynnu yr lla6r. Ac ena e bu vr6ydyr galet amgylch Petreis ac or di6ed e gorvu e Brytanyeit a d6yn Petreis en garchar6r eni doethant i berved eu g6yr ehun. Ac ena o ne6yd mynet i emfust a g6yr Ruvein. g6edy daly eu te6ysa6c ac eu kymhell i ffo. ar ni ladasant ac ar ni bu wi6 eu daly. Ac or di6ed emch6elut aorugant ar eu kytvarchogion a chymryt a vynassant o espeil g6yr Ruvein. a dyvot en ed oed Arthur ar carcharorion gan-

thunt. A menegu awnaethant i Arthur kóbyl oc eu damóeyn.[567] A llaóen vu Arthur am gafael dechreu da en i absen ar wyr Ruvein. Ac ena e gorchymynós Arthur i Vetóyr i bentrulliat ac i Cadór iarll Cernyó. ac i deu deóyssaóc ereill gyt ac óynt. mynet i anvon e carcharorion i Baris rac kyhórd gwyr Ruvein a'h óynt ar e ford i óneuthur cam udunt eni elynt i veón kastell.[568]

Pan óybu gwyr Ruvein henny e peris er amheraódyr ethol pymthegmil o wyr arvaóc. ac en gellóng nos or blaen i y ragot e karcharorion i geisiaó eu rydhau. Ac em blaen e niver hónó et aeth Wlteiós senedór a Chadell a Chóintus Caóritius. ac Evander brenin Siria a Sertorius brenin Libia. A cherdet aorugant eni gaósant le adas i araós eu karcharorion. A thranoeth e bore e cychóynós e Brytanyeit tu a Faris ar karcharorion ganthunt. A ffan deuant yr lle et oed e pyt udunt. en diannot e kyvodes gwyr Ruvein udunt ac eu góaskaru.[569] Ac en e lle en duhun gyghor emranu aorugant hóynteu. nit amgen no rodi Betóyr a Rissert i óarchadó e karcharorion. Ac em blaen e bedinoed i emlad et aeth Kadór iarll Kernyó a Borell teóyssaóc. Ac en dirvaól enrodi aoruc gwyr Ruvein i geissiaó rydhau eu karcharorion. Ac óynt a gaósynt henny pei na delei Góittard teóysaóc Peittóf a their mil o wyr da ganthaó. am óybot vot pyt vdunt. A ffan emgaósant ygyt górthóynebu en wraól a orugant i wyr Ruvein. a thalu póyth udunt eu tóyll ac eu brat.[570] Ac ena e collet Borellus deóysaóc. pan gyvarvu Evander vrenin Syria ac ef. A hónó ai góant ef a góaeó dróydaó eni golles ei eneit. Ac ena ygyt e collet pedóargóyr da. Hirlas o Pune. a Meuric. a Chadór. ac Alliduc o Dindagol. a Her vab Ithel. Ac yr kolli henny ny adaód e Brytanyeit eu plygu na rydhau er un or karcharorion. Ac or diód kymhell gwyr Ruvein ar ffo. ac eu hymlit. ac e ı llad en er ymlit hónw. Ac ena e llas Ulteiós. ac Evander brenin Syria. Ac góedi kafael or Brytanyeit e vudygoliaeth ena. anvon aorugant e karcharorion hyt em Paris. Ar rei a deliessit e dyd hónw en aghóanec. Ac odyna emchóelyt ar Arthur en llaóen.[571]

Tristau en vaór aoruc Lles amheraedyr ena am vethu idaó dechreu i emlad. Ac emgyghor aoruc ef ai wyrda pa peth awnei. ai mynet i Ruvein drachevyn. ai anvon en ol porth odyno ygan Leo amheraódyr. sef e kaósant eu eu kyghor mynet e nos honno hyt en Aóvern. Ac en e lle a elóir Leugrys e bu ef ai lu e nos hono.[572] A ffan gycleu Arthur henny mynet aoruc enteu ef ac lu i dyfryn e deuynt hóy idaó. Ac eu haros eno dranoeth. A henó e lle hónó Glyn Suegia. neu Senan. A gossot i varchogion aoruc Arthur ar neilltu. a Morud deóyssaóc kaer Loeó en eu blaen. A ranu i lu e am heny en seith. neu óyth bydin. Ac em pop bydin et oed pym mil a ffym kant a dengóyr a deugeint a ffym wyr echóanec. A heny en gyóair o arveu. A henny o wyr provedic en emladeu.[573] Ac óedi eu paratoi en gymhedraól eu paryat dróy dysc arveru emlad eu dyscu a ónaethpóyt i gyrchu ac i araós eni orfynt ar eu gelynion. Ac em blaen un or bydinoed e rodet Araón vrenin Escotlont. A Chadór iarll Kernyó un onadunt ar deheu ac arall ar assó. Ac em blaen arall onadunt e rodet Boso o Rytychen. A Gereint Carnóys. Ac em blaen e dryded er rodet Achel vrenin Denmark. A Llew vab Kynvarch brenin Llychlyn. Ac em blaen e betóared er rodet Hyvel ap Emyr Llydaó a Góalchmei nei Arthur. Ac en ol er rei heny e gossodet pedeir ereill. Ac em blaen un onadunt e gossodet Kei pen sóydwr. a Betóyr i ben trulliat. Ac em blaen er eil vydin er rodet Holdinus dyóyssaóc Ruteu a Góittard dyóyssaóc Peittóf. Ar dryded e gossodet Ewein o Gaer Lleon. a Góynóas o Gaer Wynt. neu gaer Keint. Ac e betwared a rodet i Urien o Gaer Vadon a Górsalem o Dorcestyr. Ac ar ol heny et oed Arthur ehun e lleng o wyr ganthaó. A gossot a peris e dreic eureit oi vlaen. kanys hono oed aróyd gan Arthur o dóyn e gwyr a vei vrathedic hyt attei, Sef yó rivedi lleng chóech a thriugeint a chóe chant a chóe mil.

Ac ena e dywaót Arthur val hyn. Awyrda eb ef. vyghyt varchogion i yóch chói a chóichói wyrda aoruc enys Prydein en ben ac en argióydes ar dec teyrnas ar ugeint. a ffei na bei chóichói ni bydei óch hi na theyrnas arall. Ac onyt tróy aóch nerth chwi ettóa nyt oes imi orvot ar wyr Ruvein. A thróy nerth Duó ar einóch chóitheu ni a orfenwn dial ar wyr Ruvein eu traha ac eu geirieu divanóedic en an kyveir en keissiaw dóyn an rydit ygenym. A gedóch chóitheu dros gof e seguryt a gaósaóch ar emdydan a góraged. ac ar góare er wydbóyll. ar set. ar dapplys. Koffewch bellach aóch gleóder ac aóch milóriaeth aóch clot. A bydóch duhun diósogo pan del gwyr Ruvein yr glyn attaóch. a lledóch hóynt val e lladeuch esgribyl. Ac ni thebygant hóy llevasu o

honam ni rodi kat ar vaes udunt. Ac o gỏneỏch chỏi er enryded a eidunoch ỏrth aỏch bod or galln ar mediant a vo imi. Ac a oreskynoch oc eu tir ac eu kestyll ac eu heur ac eu hariant. yỏchi oll e rennyr ỏrth cỏch bod. Ac ena e dywaỏt paỏb onadunt un duhun e gỏneint hyn a orchymynnỏs Arthur yn oreu ac e gellynt.

A phan wybu Lles ameraỏdyr vot Arthur ai lu evelly ni oruc enteu ena namyn pregethu oy wyr. ac eu dyscu. a menegi udunt e dylyci Ruvein estỏng idi or dỏyrein hyt e gorlleỏin. A chofeỏch chỏitheu emae aỏch tadeu ac aỏcb hen dadeu. ac aỏch rieni a gynheliis Ruvein en benaf oc eu duhundep ac eu milỏriaeth ac eu gleỏder. A chofewỏh chỏitheu hediỏ aỏch hanvot or gwyr da henny. Ac na ochelỏch hediỏ aỏch agheu er kynnal Ruvein mỏy noc e gochelasant hỏynteu. kanys teyrngetoed a doethant i Ruvein o bob gỏlat. aỏch rieni chỏi a gavas eu mynu onadunt. A chỏitheu a gefỏch oc aoresgynnoch gyt a minheu er hyn gorcu a gavas aỏch rieni. Ac am hynny wyrda nit yr ffo edodym ni ema namyn yr emlad en duhun en erbyn an gelynion. Ac am henny wyrda kybỏynt gleỏ hỏyntỏ ar er uthyr kyntaf sefỏch chỏitheu en duhun gadarn. Ar nep a savo en da ar dechreu kyvrang. gnaỏt vyd idaỏ i orfen en vudygaỏl.

Affan darvu yr ameraỏdyr i emadraỏd gỏiscaỏ en diannot a oruc gwyr Ruvein kỏbyl oc eu harveu a dyvot yr glyn et oed Arthur. A chyn eu dyvot yr glyn bedinaỏ a orugant en deudeng mydin. ac em pob bydin o varchogion et oed rivedi lleng. Ac em blaen pob bydin onadunt e rodet deu deỏyssaỏc i eu ryoli. Em blaen e gyntaf onadunt e rodet Cadell Vleid ac Aliffatima brenin er Espaen. Ac em blaen er ail onadunt Irtaceius brenin Parthia. a Marysgyvarnaỏc senedỏr o Ruvein. Ac em blaen e dryded Boccus brenin Midif. a Gaiỏs gwr o sened Ruvein. Ac em blaen e betỏared e gossodet Serrex vrenin Libia a Chỏyntus Miluinus senedỏr o Ruvein. ar pedeir hyny a aeth en e blaen. En ol er rey heny e rodet pedeir ereill. Ac em blaen un onadunt e rodet Seret vrenin Sturrua. Ac em blaen er eil Pandrassỏs brenin er Eifft. Ac em blaen e dryded Politetes vrenhin Frigia. Ac em blaen e bedỏered Denotus teỏysaỏc Bithinio. Ac en ol er rei heny er rodet pedeir ereill. Em blaen un onadunt e rodet e pymhet senedỏr o Ruvein. Em blaen er eil onadunt e rodet Lellius deỏysaỏc o Ruvein. Em blaen e dryded e rodet Supplicus. Em blaen e bedỏared e rodet Meuric or Koet. A Lles ameraỏdyr ehun en eu dyscu em pob man or e gỏelei wall. Ac em perved henny e peris gossot delỏ eryr o eur en arỏyd emlad. ac en lle ystondart. Ar nep a vei arnaỏ ai govut ai perigyl o wyr Ruvein oll eno e dygit em breint nodet ac amdifyn.

Pan vuant baraỏt o bob tu emgyrchu aorugant. Ac en gyntaf e kyvarvu e vydin et oed vrenhin er Espaen en i llywiaỏ. ar vydin et oed Araỏn vab Kynvarch vrenin er Alban eni llywiaỏ. a Chadỏr iarll Kernyỏ gyt ac ef. Ac ni bu haỏd gan nep onadunt wasgaru er un i ỏrth i gilyd. Ac val e bydynt velly enychaf Gereint Carnỏys ae vydin en dyvot. a Boso o Ryd Ychen. Ac en diannot eu tyllu. Ac o heny allan ni allỏyt un ryol arnadunt namyn emffust en greulaỏn eni glyỏyt eu sẹin en edrinaỏ en er awyr. ac en i glyỏyt e daiar en krynu gan dỏrỏf sodleu e milwyr en dilỏyn eneit. Ac ena i bu aerva vaỏr o pop parth val e bydei ryvlin i datkanu ai gytrif. Ac en gyntaf e kollet Betỏyr ben trulliat. a Chei ben sỏydỏr a vrathỏyt en agheuaỏl pan gyvarvu Boccỏs brenin Midif a Betỏyr hỏnỏ a vrathaỏd Betỏyr a gỏaeỏ eni syrthiỏs Betỏyr en varỏ yr llaỏr. Ac en keissiaỏ dỏyn Betỏyr odyno e brathỏyt Kei en agheuaỏl. Ac er heny Kei ai vydin a duc korf Betỏyr. en i gyvarvu ac hỏynt bydin brenin Libia. A hono a wasgarỏys er rei eidaỏ ef en hollaỏl. Ac enteu eissoes ygyt ac echydic a chorf Betỏyr ganthaỏ a foes hyt adan e dragon eureit. Ac ena pa veint o gỏunvan oed gan wyr Normandi pan ỏelsant korf eu tyỏyssaỏc en vriỏedic or saỏl ỏelioed heny. pa veint o gỏynvan a gỏneint wyr Angyỏ ta yteidunt en ymodi gỏelieu Kei eu teỏyssaỏc. Ac nit oed reit kỏyvan ena kanys ni edynt e gỏaetlyt vydinoed en emgyrchu o bob parth espeit i cỏynvan. namyn kymbell paỏb oy amdifyn ehun. Ac ỏrth heny Hirlas nei Bedỏyr en kyfroedic o agheu i eỏythyr a gymyrth ygyt ac ef tri chanwr or rei eidaỏ. A megys baed koet em plith toryf or cỏn evelly e kerdỏs ef trỏy gelyniaỏl vydinoed o dyssyvyt redec e meirch hyt e lle e gỏelei ef arỏyd brenin Midif. A hep didordep na medyliaỏ pa beth a damỏeinieu idaỏ hyt tra geissiey dial i eỏythyr. Ac or diỏed ef a gavas ford yr hyn a geissiei. Ac a ladaỏd er racdyỏededic vrenin hỏnỏ. ac gỏedi i lad. ef a duc y corf ar i kytemdeithion ehun. ar rac bron corf Bedỏyr ef ai gỏahanỏys en dryllieu oll ef.[574] Ac odyna goraỏ ar i kytemdeithion. a chan eu hannoc kyrchu eu gel-

ynyon en vynych. megys kan atne6ydu eu nerth hyt tra etoedynt er rei ereill en ofynhau ac eu kallonoed en krynu. Ac ygyt a heny ky6reiniach e kyrchynt e Brytanieit oi dysc enteu. A chreulonach a mynach e g6neynt aerva. Ac 6rth henny oi annoc ef grym ac enni a kymerassant e Brytanieit a d6yn ruthyr i eu gelynion.[575] Ac o bop parth ena dirva6r aerva a orucp6yt. kanys em parth er Ruveinwyr ena ygyt ac eneirif o vilioed ereill e syrthiassant Aliphant brenin er Espaen. Mysypsa brenin Babilon. Quintus Miluius. Marias Lepidus senedwyr.[576] Ac o parth e Brytanieit e dyg6ydassant Holdyn iarll Ruthen a Leodegar iarll Bolo6yn. A thri the6yssa6c o enys Prydein. Cursalem o kaer keint. a G6alla6c vap Llyenna6c o Salesbru.[577] Ac 6rth henny e bydinoed et oedynt en eu llywia6 g6anhau a g6naethant a ffo trachevyn. hyt pan kyvarvuant a bydin Hy6el vab Emyr Llyda6 a G6alchmei. Ar vydin hono megys flam yn enynnu godeith kan gal6 er rei a ffoynt kyrchu eu gelynion. Ar rei a oedynt kynno heny en erlit er rei heny a kymhellassant trach eu kevyn ar ffo. Ac ygyt a heny eu herlit 6ynt kan eu b6r6. ac eu llad. a g6neuthur aerva onadunt heb orfo6ys hyt pan deuthant hyt ar vydin er amera6dyr.[578] Ac g6edy g6elet or amera6dyr aerva er rei eida6 bryssia6 a oruc en porth udunt. Ac ena e g6anha6t e Brytanieit en va6r kanys Kynvarch te6ysa6c Trygery a d6y vil ygyt ac ef a las ena. Ac ena e dyg6ydassant trywyr. nid amgen rykyuarch a Bolconi a Lag6yn o Bodolan. A bei bydin ty6yssogion teyrnasoed er oessoed a delhynt hyt vra6t a anrydedynt eu moliant ac eu clot. Ac eissoes hyt tra et oedynt en emlad a Hy6el ac a G6alchmei ni dyanghey p6y bynac a kyvarfei ac un onadunt heb kolli i eneit. ai a g6ae6 ai kledyf.[579] Ac g6edi dyvot megys e dywetp6yt u6chot hyt en plith bydin er amera6dyr. en damgylchynedic o eu gelynion e syrthiasant e try6yr heny. Ac 6rth heny Hy6el a G6alchmei er rei ni megessyt er oesoed kyn noc 6ynt nep well noc h6ynt pan 6elsant aerua eu kytemdeithion. en 6ychyr e kyrchasant h6nt ac yman un o pop parth en kyvredic. ac en di6allu. ac en blinia6 bydin er amera6dyr. Ac eissioes G6alchmei megys o ne6yd nerth en llosky en 6astat en keissia6 ford i emgafael a Lles amera6dyr. A megys e marcha6c gle6haf a de6rhaf en b6r6 ac en llad a kyvarfei ac ef. A Hy6el hagen or parth arall nit oed llei i angerd megys ll6chaden en annoc er rei eida6. ac en llad i elynion. ac en erbynicit eu dyrnodeu 6ynteu nit megys llesc. Ac ni bydei un a6r hep rodi dyrnodeu o hona6 ef neu enteu e kymerei ereill. Ac nit oed ha6d barnu p6y oreu ai Hywel ae G6alchmei.[580]

Ac odyna eissioes megys e dy6etp6yt v6chot G6alchmei kan lad llawer. or di6ed ef a gavas er hynt et oed en i damuna6. Ac en 6ychyr kyrchu er amhera6dyr a oruc a gossot arna6. Ac eissioes Lles megys et oed en dechreu blodeu de6red i ieuenctit ac en va6r i ryvyc ae enny enda6. nit oed g6ell dim kantha6 nac emkafel ar ry6 varcha6c h6n6. er h6n ai kymhellei i 6ybot pa beth vei i angerd ai de6red. Ac 6rth heny erbynieit dyrna6t Gwalchmei aoruc a dirva6r le6enyd a kymyrth rac meint e klot a gly6sei y 6rth Gwalchmei. Ac g6edi bot emlad en hir er rygthynt kan ne6idia6 caledion dyrnodeu ac eu herbynieit ar eu tarianeu. Affob un onadynt en llavuria6 keisia6 agheu oy gilyd. A hyt tra etoedynt en emlad en 6ychyr evelly. llyma er Ruveinwyr en 6ychyr en em6ellau ac en d6yn ruthyr i wyr Llyda6. Ac en kanh6rth6ya6 eu hamera6dyr. Ac en kymhell Hy6el a G6alchmei ar eu torvoed kan eu llad byt pan kyvarvuant ac Arthur. ai vydin.[581] Kanys pan gycleu ef er aerva et oedynt eni rodi oy wyr ef. enteu oed en dyvot ar lleng a oed ygyt ac ef. Ac en kyrchu i elynion. Ac g6edi tynnu Kaletv6lch e cledyf goreu. en u6chel e dywa6t ef val hyn en annoc i gytvarchogion. A6yrda peth a wne6ch ch6i val hyn. pa acha6s e ged6ch ch6i e g6reigolion wyr hyn i vynet en iach val hyn. Nac aet un en vy6 onadynt. nac act. Kofe6ch eu deheuoed er rei en gyfr6ys en sa6l emladeu kyn no hyn a darystyngasant dec teyrnas ar ugeint 6rth vy mediant i. Kofe6ch ech hen tadeu er rei pa oedunt kadarnach g6yr Ruvein no hedy6 ae g6naethant en tretha6l udunt. Kofe6ch ech rydit er hon e mae er hanner g6yr hyn en ch6enhychu i d6yn i arna6ch. Ac wrth heny nac aet un onadunt en vy6. nac aet. Pa beth a g6ne6ch ch6i. A chan dywed6yt er amadrodion kyrchu i elynion. ac eu b6r6. ac eu sathru. ac eu llad. A ph6y bynac a gyvarfei ac ef ar un dyrna6t i lladei ae ef ae i varch. Ac 6rth henny pa6b a ffoynt racda6 megys e ffoynt er aneveilieit rac lle6 dy6al pan vei ne6yn ma6r arna6. ac enteu en keisia6 b6yt. Aff6y bynac o dam6ein a gyvarfei ac ef nis dyferei i arveu ef rac Kaletv6lch pan e treiglei deheu e kadarn nertha6c vrenin h6n6. hyt pan vei reit talu i eneit ygyt ae 6aet. Deu vrenin er dryedam6ein a kyvarvuant

ac ef. Sertor brenin Lybia a Pholitetes brenin Bythynia. ar deu heny. g6edi llad eu peneu a envyn6ys i ufern.[562] Ac g6edi g6elet or Pryteinieit eu brenin en emlad evelly. gle6der a gymerasant ac ehovyn-der. a chan de6hau eu bydinoed o un vryt kyrchu er Ruveinwyr. A hyt tra vydei e kat peditkant o'r naill parth ar 6ed hono en eu ky6arsanghu. en un ag6ed a henny e katvarchogion or parth arall en eu b6r6 ac en mynet trostynt. Ac eisioes en 6ychyr g6rth6ynebu a g6neint er Ruveinwyr. Ac o dysc Lles arderch a6c vrenhin llavuria6 i talu aerua yr Bryteinyeit. A chymeint vu gryr ac angerd er emlad. a chet bei en er a6r honno e dechreuit o ne6yd en kyntaf or parth h6n megys e dy6etp6yt u6chot. Arthur en llad i elynion ac en annoc e Brytanieit i sevyll eu wra6l. Ac or parth arall Lles en annoc er Ruveinwyr. ac en eu dyscu. ac eu moli. Ac ni orfo6ysei en-teu en llad ac en b6r6. ac en kylchynu i vydinoed. Affa elyn bynnac a kyvarfei ac ef. ai a g6ae6. ai a chledyf ef ay lladei. Ac evelly o pob parth e bydei Arthur en g6neuthur aerva. kanys g6eithieu e bydynt trechaf e Brytanyeit. g6eithieu e bydynt trechaf er Ruveinwyr.[563] Ac or di6ed val et oedynt ar ry6 amryson h6n6 er rygthynt. enachaf Morud iarll Kaergloe6. ar lleng a dy6edasam ni i hada6 egg6ersyll u6chot. en dyvot ac en dissyvyt en kyrchu e gelynion heb debygu dim o heny. Ac or tu en ol er Ruveinwyr en eu kyrchu. a chan en g6asgaru mynet trostynt kan 6neuthur m6yaf aerva onadunt. Ac ena e syrthias-ant lla6er o vilioed or Ruveinwyr. Ac ena e dyg6yd6ys Lles amera6dyr en vrath-edic a chledyf ac e bu var6. Ac ena e Bryteinieit ket bei kan dirva6r lavur. 6ynt a ga6sant e vudygoliaeth ar maes. Ac ena e g6ascarasant e Ruveinwyr rei yr difeith-6ch ac yr koedyd. ac ofyn en eu kymhell. ereill yr dinasoed ac yr kestyll ac i leoed kadarn e foynt. Ar Brytanieit hagen oc eu holl enni ac eu holl lavur en eu hymlit. ac o druanav aerva en eu llad ac en eu daly ac en eu hes-peilia6. Ac evelly megys eroedynt er ran v6yaf onadunt eu dywyla6 en 6reigia6l i eu r6yma6 ac i eu karcharu i keisia6 estennu echedic eu hoedyl. a heny o vra6t gan du6. kanys eu hentadeu h6ynteu kyn no henny en andledus a g6naethoedynt e Brytanieit en tretha6l estyngedic vdunt h6y.[564]

Ac ena g6edi kafel o Arthur e vudygol-iaeth e peris g6ahanu corforoed i wyrda ef i 6rth gorforoed gwyr Ruvein. a fferi eu hanvon i vanachlogyd en urdaseid dr6y gyweir brenhina6l. Ac anvon pa6b onad-ynt oi wlat ehun. Ac ena peris Arthur anvon Bet6yr i ben trulliat oi wyr ehun hyt en Normandi yr dinas a adeilasei ef e hun. Ac yna yme6n myn6ent a oed ger-lla6 e dinas y klad6yt en anrydedus. Ac en nesaf i heny Kei ben swyd6r Arthur a glad6yt yme6n kastell a wnadoed ehun ac a el6it kastell Diarnum. Ac yme6n man-achloc ermudwr a oed eno ger lla6 e kastell e klad6yt Kei en anrydedus. A Holdin dy6ysa6c Ruten a ducp6yt hyt en Flandrys ac en dinas yn Tervan e clad6yt. Ar g6yrda ereill ar tywysogion ar ieirll ar bar-6nieit ar marchogion urda6l. a erchis Ar-thur eu d6yn yr manachlogoed nesaf udunt i eu cladu en anrydedus. Ac ef a erchis hefyt kladu gwyr Ruvein en ll6yr. A gorchymyn a oruc anvon corf Lles amer-a6dyr hyt en. senad Ruvein a gorchymyn eno ida6 na delei eil6eith i ovyn teyrnget o enys Prydein.[565]

Ac g6edi darvot i Arthur peri g6neuthur pop peth o heny. eno i trig6s Arthur e gaiaf h6n6 i est6ng B6rg6yn. A ffan et-oed er haf en dechreu dyvot. Ac Arthur en mynnu mynet i Ruvein. Ac ef en dechreu mynyd Mynheu e doeth kennadeu atta6 o enys Prydein i venegi ida6. vot Medra6t i nei vab i ch6aer 6edi g6isca6 coron e deyrnas ami ben. a chymryt G6en-h6yvar wreic Arthur en wreic ida6 ehun. a chytgyscu en diargel a hono.[566] A ffan gygleu Arthur endyhun emch6elyt aoruc i enys Prydein. Ac ell6g Hy6el vab Emyr Llyda6 a llu Freinc gantha6 i wastatau e g6ladoed heny.[567] Sef aoruc Medra6t e t6yll6r ena. anvon Sellinx de6ysa6c e Saes-on. hyt en Germania i waha6d odyno er hyn m6yaf a gefynt i dyvot en borth i Vedra6t en erbyn Arthur. Ac neur dar-oed ida6 ada6 ir Saeson o delynt atta6 o H6myr hys Escotlont. val e rodassei Gorth-eyrn Gortheneu udunt oreu eirioet a s6yd Geint en ach6anec er dyvot en amporth i Arthur. Ac ena et aeth e Sellinx h6n6 hyt en Germania. Ac e doeth odyno ac 6yth gan llong ganta6 en lla6n o baganieit arva6c. en borth i Vedra6t. A neur dar-oed ena i Vedra6t ena dehuna6 ac ef Es-cotyeit a Fichieit a G6ydyl ereill a ffob ry6 genedyl or a 6ypei ef arnadynt kassau Ar-thur i e6ythyr. sef oed eirif a duhuna6d a Medra6t yn erbyn Arthur o g6byl. nit amgen pet6ar ugein mil.[568] A henny o niver gantha6 oll e doeth en erbyn Arthur. yr lle et oed Arthur en mynnu dyvot i dir. Sef lle oed h6n6 Porth Ham6nt. Ac ena rodi br6ydyr aoruc Medra6t i Arthur

en keissia6 i ludias yr tir. A llad lla6er o bop tu. Ac ena e llas Ara6n vab Kynvarch brenin er Alban a G6alchmei vab G6yar. Ac yn e lle Ara6n vab Kynvarch e rodet Owein vab Urien en vrenin en er Alban. A thr6y lavur a cholli gwyr. Arthur a doeth yr tir o anvod Medra6t. Ac en diannot kymhell Medra6t ai lu a oruc Arthur i fo en wascaredic agklotva6r. Ac 6edi bot en nos emanvon aorugant ac emkynnulla6 ygyt a beris Medra6t udunt. a mynet ef ai lu hyt egkaer Wynt. A chadarnhau e dinas h6n6 arnadunt.[589] A ffan 6ybu Wenh6yvar vot i dam6ein evelly mynet a oruc o gaer Evra6c hyt egkaer Llion ar Wysc. Ac en eglwys Iule verthyr g6isca6 aoruc en un grevyd a manachesseu a oed eno i ara6s agheu.[590]

Ac ena m6yhau aoruc Arthur i lit ai engiriolaeth am na chavas dial i lit am golli i wyr. Ac em pen e tryded dyd 6edi darvot i Arthur peri cladu i wyr. mynet aoruc ef ai lu am ben kaer Wynt en ol Medra6t. Ar boredyd kylchynu e dinas aoruc Medra6t. a bydina6 i wyr ac eu hannoc. ac eu dyscu. Ac egori e pyrth a mynet allan a rodi kad ar vaes i Arthur. Ac ena e bu aerva athrugar eni gollet lla6er o bop tu. Ac or ai6ed ffo aoruc Medra6t ay lu ac ni orf6ys6s eni vu yg Kerny6. Ac ny handen6s Arthur ena peri kladu i wyr namyn mynet en ol Medra6t parth a Cherny6 dr6y ofal am diang Medra6t d6y6eith yganttha6. Ac ni orfowys6s Arthur eni doeth en i ol hyt ar avon Gamlan. Ac eno et oed Vedra6t ay lu en ara6s. A gwr gle6 estry6gar kadarn oed Vedra6t. Ac en diannot bydina6 aoruc Medra6t i lu. en ch6e bydin. sef amcan o rivedi a oed ida6 oll o lu trigein mil a ch6e gwyr a ch6echannwr. hevyt. kanys g6ell oed gantha6 noi ffo o le i le en warad6ydus ara6s ena. Ac em pob bydin ida6 e rodes o rivedi lleng o wyr. Ac yg-yt ac ehun rivedi lleng. Ac ada6 aoruc i ba6b oi wyr os efo a orfei rengu eu bod h6ynteu val y heidunei bob un onadunt o eur ac ariant a thlyseu ma6r6eirthia6c a thired a deieryd. a ffob kyfry6 da byda6l a vo en i vediant ef er sevyll en duhun gyt ac ef en erbyn Arthur.[591]

Ac eni erbyn enteu e goruc Arthur i lu en na6 mydin a the6ysogion kyvr6ys doeth kadarn a rodes Arthur em blaen pop bydin Ar pedyt a rodet ar neilltu erh6ng deheu ac ass6. val e g6elsant bot en gymedra6l. ac annoc e gwyr aoruc Arthur i lad e brat-6yr escymunedic baganieit divedyd. Ac anebyd6ch ch6i wyrda nat emlad ygniver kenedyl esyd racc6 vyth en duhun. ac nit ynt brovedic en emladeu megys ed y6ch ch6i. A ffan darvu i ba6b onadunt lluniaethu eu dydinoed. endiannot emkymyscu a orugant ac emlad en ch6er6dost greula6n engiria6l. Ac velly e buant en emfustia6 eny ettoed e rei by6 en kolli eu synywyr odostur kly6et e rei meir6 en dyscrethein ac en dil6yn eneit o pop parth val et oed druan nai draythu nai escrivenu.[592] Ac g6edi treulia6 onadunt lla6er or dyd en emlad evelly. sef aoruc Arthur ai vydin mynet am ben e vydin et oed Medra6t vratwr endi. ac eu g6ascaru aoruc. Ac eu tyllu a llad a gyvarvu ac 6ynt megys lle6 dy6al ne6yna6c heb eiriach. Ac ar e ruthyr h6n6 e llas Medra6t a milioed ygyt ac ef. Ac er kolli Medra6t ni pheidi6s er hyn a dyengis oy lu yni fu eno er aerva v6yaf a vu en un lle erioet na chynt na g6edi. nit amgen a gollet ena o de6yssogion noc Elaes ac Eg'brict a Bymync te6yssogyon Saeson oed er rei henny. A Gillam6ri. a Gillaphuric. a Gillasor. a Gillarch. te6yssogion G6ydyl oed er rei heny. A ch6byl o te6ysogion e Fichteit ar Escotieit a las eno oll. Ar parth arall e llas i Arthur Etbrict brenin Llychlyn. ac Achel brenin Denmarc. a Chad6r Lemenic. a Chaswalla6n a lla6er gyt a heny o vilioed o a doet heno o bop g6lat. Ac ena e brath6yt Arthur er arderchа6c vrenin Arthur. en angeua6l. Ac odyno e ducp6yt ef hyt en enys Avallach oy iachau. Ac ni dy6edir ema o vo ysbysach no henny am angeu Arthur. Coron e deyrnas a gymyn6s enteu i G6stenin vab Kad6r i gar ehun. Sef amser oed heny. d6y vlyned a deugeint a phymkant 6edi geni Mab Du6 or argl6ydes Veir 6yry. e gwr a brynn6s e kristonogion da oll yr creu i gallon a geithi6et diefyl ufern.[593]

Ac g6edy g6neuthur C6stenin vab Kadwr en vrenhin e kyvodes e Saeson a deu vab Vedra6t en i erbyn. ac ni thygi6s udunt. namyn g6edi lla6er o emladeu ffo aoruc e Saeson ac un o veibion Medra6t hyt egkaer Lundein. ac eni i llas. Ar llall a odiwa6d egkaer Wynt. ac eno i llada6d.[594]

Ac en er amser h6n6 et aeth Deinioel sant. gwr a vu escob em Bangor i orfo6ys or byt h6n i obr6yeu nev. Ac et etholet Theon escob kaer Loe6 en archescob en Llundein. Ac ena hevyt et aeth De6i vab Sant i orfo6ys or byt h6n. Ac em Myny6 en e vanachloc a seiliassei ehun e klad-6yt. A Fadric kyn noi eni a daroganassei e lle hono ida6. ac eno e klevych6ys or

heint e doeth i agheu. A Maelg6n G6yned a beris i gladu eno yme6n egl6ys en anrydedus. Ac ena et etholet Kyna6c escob en i le enteu en archescob egkaer Llion.[595]

Ac ena erlit e Saeson aoruc C6stenyn hyt e dinasoed a dy6edasam ni uchot. ac em me6n egl6ys Amphibalus egkaer Wynt rac bron alla6r eno e llada6d ef un o veibion Medra6t. ar llall onadunt a lada6d en Llundein y me6n manachloc broder. Ac en e dryded bl6ydyn e llas C6steuyn. ygan Gynan Wledic. A cher lla6 Uthyr Bendragon e clad6yt eg Kor e Ce6ri en emyl Salsbru. er h6n essyd osodedic o anryved gelvydyt ac annidiffic amylder gy6reinr6yd.[596]

Ac en nesav i G6stenyn e g6naethp6yt Cynan Wledic en vrenin. g6as ieuanc oed a dirva6r glot ida6 ac adas i wisca6 coron. a ch6anna6c oed i dervysc err6g i g6da6dwyr ehun. Ac e6ythyr ida6 ehun a dylyeu 6ledychu 6edi C6stenyn a ryvel6s arna6 ac a delus. ac ai rodes egkarchar. Ac 6edi llad i deu vab a gymyrth ehun e deyrnas. ac en er ail vl6ydyn oi deyrnas e bu var6.[597]

Ac en nesaf i Gynan Wledic e doeth G6rthevyr en vrenin. ac en erbyn h6n6 e kyvodes e Saeson. a d6yn eu kenedyl attadunt o Germania yme6u llynges. Ac ni thygi6s udunt. G6rthevyr a orvu arnadunt. ac a vu vrenin pedeir blyned ar un tu.[598]

Ac en nessaf ar ol G6rthevyr e doeth Maelg6n G6yned en vrenhin ar g6byl or Bryteinieit. A gwr ma6r teg vu Vaelg6n a gorescyn6r vu ar la6er o greulonion vrenhined a chadarn a de6r oed Vaelg6n en arveu. A hael a ch6byl oed em pob kamp da. pei nat emrodei em pecha6t Sodoma a Gomorra. A chan henny e bu atkas ef gan Du6. Ac er henny kyntaf brenin g6edi Arthur a orescynn6s ch6ech enys 6rtb enys Prydein vu Maelg6n. Sef oed er rei heny I6erdon. ac Islont. a Gotlont. ac Orc. a Llychlyn. a Denmarc. Ac ef a estyng6s heny o wladoed en drethaб1 i enys Prydein. Ac yme6n egl6ys en emyl Dygann6y e bu 6ar6 pan 6eles e vat velen dr6y d6l dor er egl6ys.[599]

Gwedy Maelg6n en nesaf ida6 e doeth en vrenhin Ceredic. a gwr a garei dervysc oed h6n6 erh6g i gi6da6twyr ehun ac am heny e bu gas h6n6 hevyt gan Du6. a chan e Brytanyeit. A ffan 6ybu e Saesson vot er an6astatr6yd h6n6 arna6 ef. anvon kennadeu a orugant h6ynteu I6erdon ar wr a el6it Gotm6nt vrenin er Affric. a doeth ema a llyghes va6r ganthaб i orescyn I6erdon.[600] Ac ena y dyvyn e Saeson e doeth e Gotm6nt h6n6 a thriugein llong ganthaб en lla6n o wyr arva6c hyt en enys Prydein. Ac en e neill ran or enys et oed Saeson en dy6yll6yr escymun baganieit dyvedyd hep gret. Ac en e ran arall et oed e Pryteinieit ar eu g6ir dylyet. Ac en da eu kret en du6. ac en dr6c e rygtunt ar Saeson. Ac ena duhuna6 aoruc e Saeson ar Gotm6nt h6n6 a mynet hyt en Ceicestyr en erbyn Keredic. gan i emlit o dinas b6y gilyd.[601] Ac ena e doeth ar y Gotm6nt h6n6 gwr a el6it Ymbert. neu Hysembard nei i Lo6ys. neu Lowyrt vrenin Freinc a g6rhau aoruc h6n6 i Otm6nt dan amvot. nit amgen no dyvot e Gotm6nt h6n6 gyt ac Ymbert i orescyn ida6 enteu Freinc y ar i e6ythyr. ai gyrrassei o Freinc y ar y dylyet dilys ehun. Ac ena o duhundep mynet aorugant am ben e dinas a chymhell Ceredic allan or dinas i rodi kat ar vaes ida6. A gyrru Keredic ar fo dr6y Havren eni vyd ar dir Kymru. Ac en e lle Gotm6nt anreithia6 e g6ladoed a lloski e dinassoed. Ac ni orf6ysa6d o hyt pan distrywia6d haiach er holl enys or mor p6y gilyd ygyt a llad e meibion eillion ar efeireit ar esgoleigion ar cledyfeu. ac ar flam en eu lloski. ac evelly en eu ky6arsangu hyt e daiar. Ar hyn a allei kafael dyanc onadunt fo a g6neynt e lle e kefynt dyogel6ch.[60]

Pa beth a g6naey segyr kenedyl ky6arsangedic o pynner gorthrymion pechodeu er hon en 6astat a vydei arnei sychet ky6da6da6l emlad. kanys en e veint hono tr6y de kartreva6l ryvel. kanys cenedyl e Brytanieit kynt a gnotteynt gorescyn pell teyrnasoed e byt en eu kylch 6rth eu he6yllys. ac 6rth eu mediant ehuneyn. Ac ar a6rhon megys g6inllan da 6edi dir6ia6 emch6eledic en ch6er6ed hyt na elli ti amdiffin dy wlat nath wraged nath veibion. Ac 6rth henny kynyda titheu ki6da6ta6l apall kynyda. bychan apeth e dyellеist ti er evengela6l amadra6d h6n6. pob teyrnas 6ahanedic endi ehun a difeithir ar ty a syrth ar y gilyd. Ac 6rth heny kanys g6ahanedic de teyrnas ti. kanys envydr6yd ki6da6ta6l teruysc ac anundeb. kanys m6c kynghoruynt a dy6ylla6d de ved6l di. kanys syber6yt ni adawd itti ufydhau i un brenin. Ac 6rth heny ti a 6eli de 6lat eu anreithedic egan er en6iraf baganyeit. ti a 6eli e teu g6edi rysyrthia6 ar y gilyd. er hyn a g6ynant de ettived g6edi ti. kanys h6ynt a 6elant kanaon agkyvieith le6es en medu e trefy ar dinasoed ar kestill. ac eu holl kyvoeth ac

eu mediant ac en truan eu g6rthlad h6ynteu i alltuded or lle ar eu hen deilynct a6t ni allant dyvot onyt en anha6d neu enteu byth nis gallant.[603]

Ac gwedy darvot e dywetp6yt u6chot yr escymunedic creula6n h6n6 a lla6er o vilioed paganieit ygyt ac ef anrheithia6 er enys oll haiach ef ar rodes e ran v6yaf o honei er hon ael6yt Lloegyr yr Saeson tr6y vrat er rei e doethoed yr enys hon. Ac ena e kiliassant e Prydeinieit er hyn a dianghasei onadynt i olle6yna6l raneu er enys. nit amgen i Kerny6 ac i Kymru. Ac odyna mynych a g6astat ryvel dy6al a g6naethant ar eu gelynion.[604] Ac 6rth heny Theon archescob Llundein. ac archescob kaer Efra6c g6edi g6elet onadunt er egl6yseu aoedynt adan eu lla6 g6edi eu distry6hyte lla6rar veinta dienghysoc eu hurdolion ygyt ac h6ynt or veint perygyl hono a foasant hyt en dyogel6ch koedyd Kymru. ac eu kreirieu ac escyrn seint kanthynt. rac ovyn dileu or anghyvieith paganieit e veint o escyrn e sa6l seint a oedynt kanthunt et emrodunt 6ynteu i verthyrolaeth en e dysevyt perygyl h6n6. A lla6er hevyt onadunt a foassant hyt en Llyda6 hyt pan oedynt holl egl6yseu e d6y archescoba6t en difeith. nit amgen Llundein a chaer Efra6c. Ar petheu heny ar a6rhon tewi a g6na6n amdanunt. kanys pan trayth6yf oc eu lle6enyd ena e traethaf o henny.[605]

Ac odyna e collasant e Bryteinieit coron e teyrnas tr6y la6er o amseroed a lly6odraeth er enys ar i hen teilynct a6t ni allasant i hadne6ydu. Ac ett6a er ran a drigassei kanthunt or enys nit i un brenin. namyn i tri creula6n et oed darestyngedic. Ac en vynych ki6da6ta6l ryvel er ryngthunt. ac yr hynny eissioes ni cha6sei e Saeson ett6a coron e teyrnas kanys tan tri brenin et oedunt 6ynteu g6eithieu er ryvelynt er ryngthunt ehunein. g6eithieu ereill er ryvelynt ar Brytanieit. ac evelly ni cha6sei nep onadunt coron e teyrnas.[606]

Ac en er amser h6n6 et envynda6d Girioel pap Awstyn i enys Prydein i pregethu yr Saeson er rei a oedynt dall o paganna6l arver en er ran et oedynt h6y eni medu or enys. neu rydaroed udunt dileu holl cret a christonogaeth a fyd katholic. A christonogaeth en grymhau er en oes Eleuther pap e g6r ae hanvyna6d en kyntaf i enys Prydein. heb i difodi un amser er rygthunt.[607] Ac g6edy dyvot A6styn megys e dy6etp6yt u6chot ef a kavas en ran e Brytanieit archescoba6t a seith escoba6t en kadarn o eglurion preladieit credyfus glan vucheda6l a lla6er o vanachlogoed en er rei ed oedynt keinveinoed i Du6 en kynhal unia6n reol ac urdas. Ac emplith er rei heny en dinas Bangor et oed manachloc vonedic en er hon e dy6edir bot e veint hon o k6veint g6edi renyt en seith ran e bydynt trichant mynach em pob ran. sef oed eirif heny oll ygyt kant a d6y vil. ygyt ac eu pryorieit ac eu preladieit en osodedic udunt. A heny oll en buch6edu o lavur eu d6yla6. A Duna6t oed abat arnadunt. g6r anryved y dysc en e kelvydodeu oed h6n6.[608] Ar Duna6t h6n6 pan geisia6d A6styn ygan er escyb darestyngedigaeth ida6 ef. ac annoc udunt pregethu ygyt ac ef ir Saeson. enteu a dangosses tr6y amravailion argumenneu ac a6durdodeu er esgrythyr lan hyt na deleynt h6y darest6ng ida6 ef. kanys archescob oed udunt ehunein. A bot kenedyl e Saeson en d6yn tref eu tat iarnadunt. Ac 6rth heny dirva6r kas oed er rygthunt ac ni dodynt mesur ar eu kret na chyt emdeithocau ac 6ynt am dim m6y noc ar c6n.[609] Ac 6rth heny Edelflet brenin Keint pan 6eles e Bryteinieit hyt nat ufydheynt i A6styn. ac en tremygu i pregeth. tr6m vu kantha6 heny. Ac annoc a g6naeth i Edelfryt brenin Escotlont ac yr brenhined bychein ereill or Saeson. kynnulla6 llu a dyvot ygyt ac ef hyt en dinas Bangor i dial ar Duna6t ac ar er escoleigion ereill ygyt ac ef ac eu tremygesynt. ac i eu distry6. Ac 6rth heny 6ynt en kytduun a deuthant ygyt ac ef a dirva6r lu i veint kanthunt parth a g6lat e Brytanieit. Ac ena 6ynt a deuthant hyt egkaer Lleon en lle et oed Broch6ael Escythra6c en eu haros. ty6ysawc e gaer. A hyt e dinas h6n6 e dothoedynt o pop g6lat egkymru oll meneich o aneirif niver onadunt a dydryv6yr. ac en v6yaf o dinas Bangor. hyt pan 6edihynt tros iechyt eu pobyl ac eu kenedyl. A g6edy kynnulla6 evelly e llu o pob parth. dechreu emlad. A Broch6ael er h6n a oed lei i niver o varchogion noc Edelflet. Ac or di6ed ada6 e dinas aoruc Broch6ael. Ac eissioes nit heb g6neuthur dirva6r aerua en gyntaf oi elynion. kynnoget i ffo.[610] Ac or di6ed g6edi kafael o Edelflet e dinas. A g6ybot er acha6s e dothoedyn e meneich heny yr lle hono. ef a erchis en kyntaf. emch6elyt er arveu en er rei heny. Ac evelly en e dyd h6n6. deucant a mil. kan eu tekau o goron merthyrolaeth a ga6sant neva6l eistedva.[611] Ac odyna pan edoed errac dy6ededic creula6n h6n6 en kyrchu Bangor. A chlybot or Bryteineit i creulonder ae envytr6yd. ty6ysogion e Bryteinieit a emkynnullasant obop lle ygyt. nit amgen a

Bledr6s ty6ysa6c Kerny6. Maredud brenin Dyvet. Cadvan vab Iago brenin G6yned. Ac g6edy dechreu emlad h6ynt a kymhellasant Ethelflet en vrathedic ar ffo. Ac ygyt a heny h6ynt a ladasant oi lu ch6eg6r a thriugeint a degmil. Ac emparth e Brytanieit e dyg6yd6s Bledr6s ty6ysa6c Kerny6. e gwr a oed penaduraf ar er emlad h6n6.[612]

Ac odyna ed emcynnullasant holl te6ysogion e Brytanieit hyt egkaer Lleon. Ac o gyt dyundeb h6ynt a urdasant Cadvan vab Iago vab Beli en vrenhin arnadunt. Ac en eu blaen erlit Edelflet tr6y Humyr. Ac g6edy i coronhau ef ogoron e deyrnas emgynnulla6 a orugant pa6b en ll6yr or Brytanieit atta6. ac en kytduun en ol Edelflet e daethant tr6y Humyr. Affan gygleu Edelflet heny enteu a kynnull6s er holl Saeson atta6.[613] Ac odyna val ed oedynt o pob parth en bydina6 e deuthant eu kytemdeithion o pob parth ac e g6naethb6yt tangnheved er ryngthynt ar e 6ed hon. Gada6 i Edelflet e parth dra6 i H6myr en i vediant. ac i Kadvan e parth ena. sef oed heny Lloegyr a Cherny6 a Chymru a choron e deyrnas: a chadarnhau hynny tr6y arvoll a g6ystlon. Ac 6edi darvot heny. kymeint vu eu kytemdeithas ac et oed pob peth en kyfredin er ryngthynt.[614] Ac odyna e darvu gan Edelflet g6rthlad i 6reic pria6t. a chymryt g6reic arall. A chymeint vu i kas ar e 6reic a 6rthodes. a hyt pan i dyholais oy holl kyvoeth. Ac ena eissioes et oed e 6reic hono en veichia6c. A hyt at Kadvan e kyrcha6d i geissia6 i porth ef megys e gallei hitheu kafael kymot gan Edelflet. Ac 6edy na allei kafael o nep ford en e byd: hi a pres6yliа6d en llys Cadvan. hyt pan escores e mab oed endi.[615] Ac en e lle g6edi heny e ganet mab i Cadvan oy vrenhines enteu. kanys en er un amser h6n6 ed oed hitheu en veichia6c. Ac odyna ygyt e mag6yt e meibion megys e dyleyt meithrin brenhina6l etived. Ar neill onadynt. nit amgen mab Cadvan a el6yt Kat6alla6n. ar llall Ed6yn. Ac g6edy eu bot en 6eision ieueinc vynt. eu rieni ae hanvonasant hyt at Selyf brenin Llyda6. hyt pan vei eni lys ef e dyscynt moescu a devodeu a mil6riaeth.[616] Ac g6edi eu kymryt en garedic e kantha6 ef 6ynt a ka6sant i kytemdeithas ef ai kariat en e veint. hyt nat oed nep oc eu kyvoedion a garey en kymeint ac 6ynt. nac a dy6etei i dirgel6ch en gynt noc udunt. noc a vei digrivach kytemdydan ac h6ynt. Ac or di6ed en ebey reit en vynych eni vlaen ed eynt yr yng ac yr kalet. ac yr vr6ydyr. ac e dangosynt eu klot tr6y eu de6red. ac eu kampeu moliannus.[617]

Ac g6edi treulia6 ruthyr o amser mar6 vuant eu tadeu en enys Prydein. ac 6ynteu a emch6elasant trach eu kevyn i eu g6lat. ac a kymerasant pob un onadunt kyvoeth i tat. ar kytemdeithas a oed er ryngthunt kyn no hynny ac r6ng eu tadeu kyn noc h6ynteu. hono a kat6asant h6ynteu ar talym. Ac evelly em pen e d6y vlyned Ed6yn a erchis i Kat6alla6n kanhiat i 6isca6 coron o hona6 parth tra6 i H6myr. ac i gynhal g6ylvaeu megys i g6nai Kat6alla6n. e parth eman i H6myr.[618] Ac g6edi g6neuthur oet onadunt. datleu y traythu o heny ar glan Dulas. A doethion o pob parth eu edrych pa beth oreu a deleyt. egkylch henny et oed Kat6alla6n en gor6ed or parth arall yr avon. ae ben en arflet Breint Hir i nei. A hyt tra edoedynt e kennadeu en ar6ein attebion. ewyla6 ag6naeth Breint Hir. megys e g6lycha6d baryf e brenin kan e dagreu oi lygeit en syrthia6. Ac ar heny kychynnu a oruc e brenin kan tebygu emae kavat. a derchafael i 6yneb a g6elet Breint Hir en 6yla6. a govyn ida6 pa acha6s oed ida6 yr dyssyvyt tristyt h6n6.[619] Ac ar heny e dywa6t Breint. denvyd 6yla6 a thristyt y6 imi ac i holl kenedyl e Bryteinieit en tragywyda6l o hedi6 allan. kanys rodeisti heny a oed o ragor teilyngda6t ytt ac i genedyl e Brytanieit. a hyn a oed o urdas y6ch er en oes Maelg6n G6yned. kanys er heny e mae kenedyl e Bryteinieit heb gafael un te6ysa6c a allei g6rthlad gormes estra6n genedyl. nac a allei i d6yn ar i hen teilyngta6t. a hedi6 ebychydic a oed o emgynhal anryded dy vot titheu en dyodef lleihau henny ae kolli. kanys kenedyl Saeson. er hon eyrioet tr6y i brat ae th6yll ae distry6ia6d. ac 6rth heny y6eithion m6iaf oll pan kanhiater udunt arveru o coron te6ysogaeth en er enys hon. kanys pan gly6er bot en6 brenin udunt syber6ach vydant ac eu ky6da6t a 6ahodant attadynt tr6y e rei egallont distry6 en kenedyl ninheu. kanys en 6astat egnotaäsant bot en vrad6yr ac ni allant gad6 fydlonder 6rth nep. Ac 6rth heny ia6nach a dyledusach oed eu ky6arsangu ac eu darest6ng egenym ni noc eu harderchavael. Pan ettelys Gortheyrn h6ynt en kyntaf megys i emlad tros e 6lat. ac eissioes pan allasant h6y gyntaf talu dr6c tros da h6ynt a dangosasant eu t6yll ac eu brat. Ac a ladasant en kenedyl o dy6al aerva. Eil6eith 6ynt a vredychasant Emrys Wledic. 6ynt a vredychasant Arthur pan duunassant a Med1a6t i nei. Ac or di6ed 6ynt a dugant

Gotmónt am pen Keredic. ac ae deholasant. ac a dugant e ólat rac i dyledogion.[620]

Ac wedi dyóedyt o Vreint Hir er amadrodion heny edivar vu kan Catóallaón e dechreuedic amvot hónó. ac gorchymyn a menegi i Edóyn na chytsyniei i gyghorwyr ac ef. ac na edynt idaó kanhiadu idaó er hyn et oed eu i erchi. kanys en erbyn devaót a gosot er hen wyrda yr e dechreu na deleyt ranu er enys órth dóy goron. Ac órth heny sori a gónaeth Edóyn ac adaó e datleu a mynet i Escotlont a dywedóyt e gyiscei ef coron hep ovyn kenhiat i Katwallaón. Ac góedi menegi heny i Katóallaón ef a anvones kennadeu attaó a menegi idaó o góisceî ef coron cn enys Prydein e lladei enteu i ben adan y goron.[621]

Ac góedi bot teruysc evelly erryngthynt óynt a emcyvarvuant elldeu e parth traó i Hómyr. Ac góedi dechreu e vróydyr Katwallaón a golles llaóer o vilioed oi wyr. ae kymhell enteu ar ffo. Ac ena i kymyrth i hynt tróy er Alban hyt en Iórdon. Ac óedi arveru o Edóyn or vudygoliaeth ef a duc i lu tróy óladoed Katóallaón a llosgi e dinasoed ar trevyd a llad e kiódaótwyr ac anreithiaó e gwladoed. ac hyt tra ydoed Edóyn en dyóalhau evelly et oed Katóallaón en óastat en keissiaó ar llongeu emchóelyt oi ólat ac nis gallei. kanys pa porthva bynac e keisiei dyvot yr tir eno y bydei Edóyn ae lu en i ludias. kans attaó e dothoed deóyn doethaf en e byt or Espaen a elóyt Pellytós. A hónó o ehediat er adar ae oredec e ser. a venegei i Edóyn pob damóein or a delei idaó. Ac órth heny e menegei enteu pan geissiei Katóallaón emchóelyt. Ac e bydei Edóyn en paraót en i erbyn. Ac e briói i longeu a bodi i kytemdeithion. Ac óedi haiach nat oed un gobeith kafael emchóelyt tray kevyn i enys Prydein or diói ef a gavas en i gyghor mynet hyt at Selyf brenin Llydaó i geisiaó porth y ganthaó i kynydu i gyvoeth idaó trachevyn.[622] Ac góedi trosi eu hóylieu onadynt parth a Llydaó en dyssyvyt e kyvodes temhestyl en e mor. a góascaru eu llogheu ar vyr hyt nat oed un ygyt ai gilyd onadunt. Ac órth heny dirvaór ovyn a gymyrth llyóyd llong e brenin. Ac emadaó ar llyó aoruc. a gadu e llong órth vynnu e tyghetven e ford e mynhei i haróein. Ac góedy eu bot evelly em perygyl angeu ar hyt o nos hónt ac eman pan deuth góaór e dyd tranoeth hóynt a deuthant i enys a elóyr Garneria. ac eno tróy dirvaór lavur e deuthant ir tir. Ac en e lle kymeint o dolur a llit a thristyt a gymyrth Katóallaón endaó o achaós rykolli i kytemdeithion megys e bu teir nos a thridieu en goróed ar i óely heb vynnu na bóyt na diaót. Ac en e pedóeryd dyd e deuth idaó blys kic hely.[623] Ac órth heny galó Breint aoruc attaó a menegi idaó heny. Ac en e lle Breint a gymyrth y vóa ae saetheu. a chróydraó er enys aoruc i syllu a kyvarfei un góydlódyn ac ef or hón e gallei góneuthur bóyt oy argióyd ohonaó. Ac góedi kerdet o honaó er holl enys. a hep welet dim or ageissiei diruaór ovut a fryder a gymyrth a goveilieint órth na allei kafael i damunet oy argióyd. kanys ovyn oed kanthaó dyvot i agheu oni chafei i damunet. Ac órth heny arveru aoruc o kelvydyt newyd. trychu drull o kyhyr y vordóyt. a dodi hónnó ar ver ae bobi ae dóyn yr brenhin. Ac en e lle kan tebygu e mae kic góydlódyn oed i gymryt a bóyta o honaó. Ac anryuedu na ry kaósei eirioet e veint velyster hono ar kic arall kyn no hynny. Ac óedi bóyta ohonaó or diói llaóenach vu. megys ed oed ar pen e tridieu en holliach. Ac odyna pa kaósant e góynt en heróyd kyóeiriaó eu llong a gónaethant a derchavael eu hóyl a róygaó e mor. Ac i gaer Kathalet e deuthant i dir Llydaó. Ac odyno ed euthant hyt en Selyv brenin Llydaó. Ac ef ae harvolles en llaóen hynaós.[624]

Ac góedi góybot estyr eu neges. ef a edeóis kanhorthóy idaó ygyt ar amadraód hón. Dolur yó kenyvi arderchaóc óeision ieueinc bot gólat en hendadeu ni en cyóarsangedic egan agkyvieith kenedyl. A faób or kenedloed ereill en amdifyn ac en kynhal eu góladoed. Ac ech kenedyl chóitheu colli enys mor fróythlaón. ac na ellóch górthónebu yr Saesson er rei ni dodynt en hentadeu ninheu mesur arnadunt pan edoed vyg kenedyl i e Brytain Vechan hon en presóyliaó ygyt eno. hóynt a oedunt argióydi ar er holl teyrnassoed eni cheilch. Ac ni allós nep gorvot arnadunt hóy eithyr gwyr Ruvein. Ar rei heny ket bydynt rynnaód eni medu eissioes góedy llad eu llyóiodron hóynt a órthladóyt en waradóydus or enys. Ac óedi dyvot Maxen a Chynan yr ólat hon. er hyn a trigós eno ni chaósan byth rat i gynhal e coron en wastat. ket er ryvo rei o teóysogion kadarn endi eissioes ereill a vydunt góan. Afan delynt e gelynion i kollynt. Ac órth heny dolur yó kenyvi góander ech pobyl chói. kanys or un genedyl et henymni. Ac órth heny en gelóir en Bryteinieit megys ech kenedyl chóitheu. Ac edym ni en wraól en kynhal e wlat a óelóch chói. rac paób o en gelynion o pop parth ynni.[625]

Ac g6edi darvot i selyf dywedut evelly megys kan gy6ilyd Katwalla6n a dywa6t val hyn. Argl6yd vrenin eb ef ganedic on hendadeu vrenhined lla6er o dyolchtredeu a dalaf itti tros e nerth et wyt eni ada6 imi i geissia6 vygkyvoeth trachevyn. Er hyn a dy6edi titheu ryvedu ohona6t nat edym ni en kad6 teilyncta6t en hentadeu ni kyn no ni g6edi dyvot e Brytanieit yr g6ladoed hyn. ni varnavi bot en ryved heny. kanys e bonedigion ar dyledogion a deuthant ygyt ar ty6yssogion heny. or holl deyrnas. ar rei anvonedigion a drigassant eno. ac a gymerasant anryded er rei heny. Ac g6edi dechreu or rai heny kafael kyvoeth a theilyncta6t er rei bonhedic emderchavael ag6naethant en ryodres a syber6yt en v6y noc e deissyvei anian. ac emrodi i odineb er ry6 un ni chly6yt emplith e kenedloed. A megys e dyweit Gildas traethad6r hystoria. nit nam6y e pecha6t h6n6. namyn er holl pechodeu agnotaa dynia6l anian eu g6neuthur. Ac en v6yaf oll er h6n a di6reidia ansa6d er holl da. sef y6 h6n6 kas g6irioned ygyt ae amdifynwyr. kariat kel6yd a th6yll. a brat. kymeredigaeth dr6c tros da. Anrydedu an6ired. a cham 6eithredoed tros hygar6ch a hyna6ster. arvolledigiaeth diavyl em blaen engyl lleuver. A brenhined a etholynt nit herwyd du6 namyn er h6n a 6elynt en creulonaf. Ac en e lle egan er un rei ae hetholynt e lledyt. kan ethol ereill a vei creulonach. P6ybynac a vei aravach ac echedic nes i garu g6irioned. h6n6 megys gelyn enys Prydein a distry6yt. Ac or di6ed pob peth or a garei du6 ac or a gassaei o kyhaval vra6t e g6neynt. onyt bot en caruach kanthunt er hyn a kassaei du6. Ac evelly e g6neynt pob peth or a vei g6rthynet yr iechit. A hep geissia6 dim ygan 6edyc er holl iechit. Ac nit na m6y y dynion byt namyn kenveint du6 ehun ae vugelyd heb diosparth a g6neynt evelly. Ac 6rth heny nit ryved bot en kas gan du6 er rei anvonhedic a g6neynt e petheu heny. Ac 6rth heny e duc du6 e pobyl hono yr mynnu dial eu syberwyt arnadunt ac eu dehol oc eu g6lat. Ac eissoes os gatei du6 teil6ng oed inni llavuria6 i geissia6 derchavael e kenedyl ky6arsangedic ar ei hen teilyncta6t. rac bot en ward6yd yn kenedyl en bot ni en lly6iodron g6an oni llavuri6n oc en holl allu i keissia6 eu rydhau. kanys er un gorhentat a vu ynni en deu. 6rth heny diogelach ac ehovnach e keissiaf kanh6rth6y egenyt titheu. Mael-g6n G6yned e goru6chel vrenin Prydein e ped6eryd gwr a wledych6s g6edi Arthur. deu vab a vuant ida6. nit amgen Run ac Einia6n. i Run e bu vab Beli. yr Beli h6n6 e bu vab Iago. i Iago e bu vab Catvan vyn tad inheu. Einia6n g6edi mar6 i vra6t a deholiet or ryvel e Saesson ac a deuth hyt e 6lat hon. Ac a rodes i verch i Hy6el Vychan brenin e 6lat hon. mab Hy6el ab Emyr Llyda6. e g6r ygyt ac Arthur a oresceyn6ys e teyrnasoed. ac o hono e ganet Alan i vab. o Alan Hy6el dy tat titheu e gwr hyt tra vu vy6 i holl Freinc a dyporthei ovyn en v6yaf or ty6ysogion en wastat.[626]

Ac en ygyt a Selyf e gaiaf h6n6 e bu Katwalla6n ac oeu kytgyghor ell6g Breint Hir i enys Prydein i geissia6 os kanhatei du6 ida6 o nep ford kafael llad de6yn Et6yn. rac llesteiria6 o hona6 o kynnevodic kelvydyt i Katwalla6n dyvot yr tir. Ac g6edy dyvot Breint Hir i Porth Ham6nt yr tir. ef a kymyrth g6isc reidus am dana6. ac en rith anghana6c kerdet. Ac ef a g6naeth ida6 bagyl o haiarn. a hono en vlaenllym ia6n ar hon a dam6einiei du6 ida6 kafael kyf6rd y lladei enteu e de6yn Ac odyno e kerd6s parth e chaer Efra6c. kanys eno en er amser h6n6 et oed Ed6yn. Ac 6rth heny g6edi i dyvot yr dref emkymyseu ar reidusion aoruc er rei aoedynt en ara6s alusen em porth llys e brenhin.[627] Ac val et oed Breint en treigla6 emplith er anghanogion enachaf ch6aer ida6 en dyvot allan or llys a phaeol eny lla6 en kyrchu d6vyr yr vrenhines. A hono a dygassei Ed6yn o kaer Wyrangon g6edy dehol Katwalla6n hyt tra ydoed en anreithia6 g6ladoed e Brytanieit. Afan ydoed hono en kerdet heb la6 Breint atnabot i ch6aer ag6naeth ac 6yla6. Ac en isel gal6 arnei. Ac essef aoruc hitheu trossi i h6ynep atta6. ac en gyntaf pedrussa6 p6y oed. Ac g6edi dynessau atta6 ac atnabot i bra6t megys haiach lle6ygu rac ovyn o dryc dam6ein i adnabot o neb a kafael oi elynion ai daly. Ac g6edi karedigion cusaneu ac geirieu ry buchedic ar vyrder megys amadra6d arall hi a vynegys oi bra6t ansa6d e llys. ac a dangosses ida6 e de6yn et oed eni geissia6. kanys ef edothoed i orymdeith emplith er reidusion tra edoedet en ranu alusseneu udunt.[628] Ac g6edi atnabot o Vreint e de6yn. ef a erchis oy ch6aer en nos hono keissia6 dyvot en lledrat or llys hyt atta6 enteu odyeithyr e gaer kar lla6 hen dempyl oed en aga6s yr dinas ac enteu ae haroei hi en llechu em pen e karec hono. Ac en e lle et aeth Breint em plith toryf or reidussion en e parth et oed e de6yn en eu ryoli. A hep gohir pan

gavas ef ryt ar i kyvla6an. ef a derchevys wrdun ac a want e de6yn adan i vron ac or un dyrna6t y llada6d. Ac en e lle b6r6 i vagyl oi la6 ac emgudia6 em plith er anghanogion ereill heb i atnabot o nep nai dybia6. Achan kanh6rth6y du6. kyrchu i lechva.[629] Ac odyna i chwaer enteu gwedi bot nos en dyvot o lawer ford en keissiaw mynet allan or llys. ac nis gall6s kanys kyfraw mawr ac ovyn a kyrch Edwyn o acha6s rylad e dewyn. Ac wrth heny gossot g6ilwyr a cheitweit a g6nathoed. ar rac er rei heny ni chafei hitheu ford allan. Ac gwedy gwybot o Vreint heny. enteu a aeth or lle hono hyt enghaer Excestyr.[630] Ac eno dyvynnu atta6 e Brytanieit. A menegi udunt e kyvlawan ar ry6nathoed. Ac gwedi anvon kennadeu at Katwalla6n. kadarnhau e gaer hono aoruc. a gorchymyn i holl wyrda e Brytanieit llavuriaw i gad6 eu dinassoed ac eu kestyll. Ac en llawen arhos dyvodedigaeth Katwalla6n kanys ar vyr edeuey a phorth egan Selyf brenin Llydaw i eu kanhwrth6ya6.[631] Ac gwedi honni e ch6edyl h6n6 tros er enys Peanda brenin swyd Keynt a m6ihaf kynnulleidva o Saesson ygyt ac ef a deuthant hyt egkylch kaer Excestyr a g6archae Breint en e dinas ac dechreu emlad ac ef.[632]

Ac ar heny enachaf Katwalla6n en deskynu yr tir oi longeu a dengmil o varchogion arva6c ygyt ac ef ygan Selyf brenin Llyda6. Ac en kyvlym kyrchu o lle et oedet en g6archae Breint. Ac g6edi eu dyvot hyt en aga6s yr llu g6ahanu i varchogion en pedeir kat a heb annot kyrchu i elynion. Ac g6edi dechreu emlad daly Peanda a llad llawer oy lu. Ac g6edi nat oed ford arall ida6 egallei kafael iechit gwrhau ag6naeth i Katwalla6n a rodi g6ystlon. ac ada6 mynet ygyt ac ef i emlad ar Saesson. a chadarnhau heny tr6y arvoll a g6ystlon.[633]

Ac g6edi kafael o Katwalla6n e vudyg-oliaeth. gal6 ag6naeth atta6 i wyrda a vessynt g6ascaredic. tr6y hir amser. Ac en diannot kyrchu e gogled ar tor Ed6yn. a dechreu anreithia6 e g6ladoed.[634] Ac g6edi menegi heny i Ed6yn ef a kynnulla6d atta6 holl vrenhined e Saesson. a hyt e maes a el6ir Hedfeld en erbyn Katwalla6n. a dechreu emlad ar Brytanieit. Ac en e lle ar dechreu er emlad e llas Ed6yn ai holl pobyl haiach. ac Offrit i vab ygyt ac ef. a Gotbott brenin Orc. a dothoed en porth ida6. ar ran v6yaf or eu llu ygyt ac 6ynt.[635]

Ac g6edi kafael o Katwalla6n e vudyg-oliaeth kerdet aoruc tr6y g6ladoed e Saesson er kyn creulonet ac nat arbedei i neb. namyn en e lle e g6elhei Saesnes en veichia6c. ai gledyf ed ellyngei i beichiogi yr lla6r. Ac evelly nit arbedei nac i wr nac i wreic. nac i was nac i vab. kanys ef a vynnei en ll6yr eilliа6 kenedyl e Saesson or enys hon en holla6l. Ac 6rth heny. pa rei bynac a gafei onadunt o anghly6edigion poeneu i dyvethaei.[636] Ac or di6ed br6yd-yr vu ida6 ac Offric er h6n a deuth g6edi Ed6yn. a h6n6 a las ae deu neieint. er rei a deleint g6ledychu g6edi ef. Ac g6edi llad er rei heny. Oss6allt a deuth en vrenin en Escotlont. a h6n6 hevyt Katwalla6n g6edi er rei ereill ar ryvela6d arna6 ac ae ffoes o 6lat p6y gilyd hyt e mur ag6nathoed Sever6s amera6dyr er r6ng Prydain ac Escotlont. Ac g6edi heny ef a envyna6d Peanda ar ran v6yaf or llu kantha6 hyt e lle hono i emlad ac ef.[637] Ac essef aoruc Osswallt hyt tra ydoed Peanda eni 6archaey en e maes a el6ir en Saesnec Hevefelt. ac en Gymraec e Maes Neva6l. nos6eith derchafael croes er argl6yd eno ac erchi oy kytemdeithion ac oy kytvarchogion ac oy lla6n llef dywed6yt. plyg6n en glinieu a g6edi6n er holl kyvoetha6c Du6 by6 hyt pan yn rydhao ni ygan syber6 lu e Brytanieit. Ac ygan eu hyskymun te6yssa6c Peanda. kanys ef a wyr mae ia6n edym ni tros en kenedyl en emlad. Ac 6rth heny pa6b onadunt a g6naeth megys i herchis. Ac evelly pan deuth e dyd e kyrchassant eu gelynion a her6yd evyrllit eu ffyd h6ynt a ka6sant e vudygoliaeth.[363] Ac g6edi menegi heny i Katwalla6n llidia6 a g6naeth a chynnulla6 llu ma6r ar erlit Osswallt a br6ydra6 ac ef. en lle a elwir Bwrne i kyrch6s Peanda ac i llada6d.[639]

Ac g6edi llad Osswallt a lla6er o vilioed oy wyr ygyt ac ef Osswy ael6yn i vra6t a deuth en vrenin en i le. a h6n6 ar rodes lla6er o eur ac ariant i Katwalla6n. Ac a gavas tanghneved ygantha6. a g6rhau ida6 hevyt.[640] Ac ni bu un gohir h6ynt a gyvodassant en i erbyn. Alffryt i vab ehun ac Oydwallt i ney vab i vra6t. Ac g6edi na ellynt sevyll en i erbyn h6ynt a foassant hyt at Peanda i geissia6 nerth yganthaб i orescyn kyvoeth Oss6y ael6yn.[641] Ac 6rth na lavassei Peanda tori e tangneved ar ryg6nath6ed Katwalla6n tr6y teyrnas enys Prydein ef a annodes heny hyt pan keissiei kanhiat Katwalla6n. ae yr ryvelu arna6 ae i rodi kat ar vaes ida6. Ac 6rth heny treigyl6ceith pan edoed Katwalla6n e sulg6yn en Llundein en daly llys ac en g6isca6 coron e deyrnas am i pen. A holl ty6yssogion e Saesson ygyt ac ef eithyr

Oss6y ael6yn ehun. ac ygyt a henny holl ty6yssogion e Brytanieit. Peanda a deuth ar e brenin a govyn ida6. pa acha6s na dothoed Osswy ael6yn ehunan yr llys annot un ty6yssa6c or Saeson. Ac g6edy dywed6yt or brenin ida6. emae o acha6s i vot en glaf. Peanda a dywa6t 6rtha6. nit er hyny argl6yd ep ef. namyn i kennadeu a envyna6d hyt en Germania en ol e Saeson i dial Oswallt i vra6t arnam ni mi a thi. Ac ygyt a heny Peanda a dywa6t ry tori y hona6 ef ehunan tangnheved e deyrnas pan dyholeys Aelffrit i vab ac Oytwalt i nei vab i vra6t o teyrnas Nordhanhwmyr. Ac 6rth heny ef a erchis yr brenin kanhiat oy lad neu enteu i dyhol or deyrnas en holla6l.[612] Ac 6rth heny g6edi medylia6 or brenin lla6er enghylch heny ef a erchis oy kyghorwyr medylia6 pa beth a kynghorunt am heny. Ac val etoedynt evelly pa6b en menegi i kynghor. Maredyd brenin Dyvet emplith pa6b a dywa6t. Argl6yd vrenin ep ef. kanys. buassei arvaeth kenhyt ti g6rthlad holl kenedyl e Saeson o enys Prydein. pa acha6s 6eithon e gedi titheu h6ynteu i vuchedockau en tangnevedus en ein plith ninheu. Ac 6rth heny arglwyd kanhiatta udunt ehunein ryvelu er rydunt megys ac advyd e distry6ier h6ynt o gyvne6it acrvaeu i kanthunt ehunein. kanys nit ia6n kad6 ffyd 6rth e nep a vo bradwr en 6astat. kanys er pan deuthant e Saeson en gyntaf yr enys hon en 6astat e. maent en bredychu en kenedyl ni. Ac 6rth heny delei ti kad6 dy ffyd 6rthunt h6y. kanhiatta i Peanda kyvodi erbyn Os6y ael6yn. megys e darfo or tervysc h6n6. er neill onadynt ac llad ae enteu i dyhol or enys hon.[613] Ac 6rth heny Katwalla6n a kanhiada6d i Peanda ryvelu ac Os6y ael6yn. Ac odyna Peanda a kynnull6s llu ma6r. ac a aeth tr6y H6myr ar tor Os6y ael6yn. a dechreu anreithia6 e g6ladoed a ryvelu arna6.[614] Ac or di6ed rac aghen Oss6y ael6yn a ede6is breninolion rodion o eur ac ariant m6y noc a ellir i credu yr peidia6 a ryvelu ar i gyvoeth. ac emch6el6yt adref. Ac g6edi na mynney dim yganttha6 e brenin h6n6 a sylla6d ar kanh6rth6y du6. a chet bei llei eirif i lu noc un Peanda. ef a rodes vr6ydyr ida6 ker llla6 avon Wyn6ed neu Wynnet. Ac g6edi llad Peanda Katwalla6n ar rodes i Wlffret i kyvoeth. A h6n6 a kymerth Ebba ac Etbert i ryvelu en erbyn Osswyd. ac or di6ed o arch Katwalla6n h6ynt a tangnhevedasant.[615]

Ac g6edi elen6i 6yth mlyned a deu ugeint. Katwalla6n e bonhedicaf ar kyvoethocaf brenin e Brytanieit en treuliedic o heneint. pythevnos g6edi kalan gaiaf et aeth or byt h6n. ae gorf a ir6yt ac iredeu g6erthva6r. ac a dodet em me6n del6 o evyd ag6nathoydyt ar vesur i veint ehun. Ar del6 hono a dodet ar del6 march o evyd anryved i deg6ch en arva6c. a hono a ossodet ar porth e gorlle6yn en Llundein en ar6yd er racdy6ededig vudygoliaeth u6chot. ac yr aruthred yr Saeson. Ac adana6 et adeilasant egl6ys en er hon e kenir eferenneu rac i eneit ef ac eneidieu kristonogion e byt en holla6l. a h6n6 vu e te6ysa6c evyda6l.[616]

Ac g6edi mar6 Katwalla6n. Katwaladyr vendigeit i vab a kymyrth lly6odraeth e deyrnas. er h6n a el6is Beda Chitwalt. ac e bu en g6ledychu deudengmlyned en fr6ytha6n dangnevedus en kynnal coron a lly6odraeth. Ac ena clevychu aoruc Katwaladyr o nychda6t hir. Ac ennynu tervysc awnaeth ena erh6ng e Brytanieit ehunein.[617] Mam Katwaladyr vendigeit oed ch6aer un dat i Beanda. Ai mam hitheu oed 6reic vonedic o dyledogion Erging ac Euas. Affan gymodes Katwalla6n a Pheanda i Kymyrth Katwalla6n e wreic hono. ac ena i ganet Kat6aladyr vendigeit en vab i hono.[618]

Ac ena gyt a bot tervysc er r6ng e Brytanieit e doeth arnadunt ne6yn oc eu llad. a heny en dial ygan Du6 am eu pechodeu. ac eu syber6yt. dros 6yneb enys Prydein. hyt na chefit dros 6yneb er enys un tameit b6yt namyn a gefit o gic hely o vystveileit yme6n difeith. a hyt nat oed or rei by6 aallei cladu er rei meir6. Ac a all6s onadunt vynet i 6ladoed e byt h6ynt a aethant dan g6ynvan a drycyrverth a dy6edyt 6rth du6 ti an rodist ni mal deveit en v6yt i vleidieu. ac an g6ascereist emplith kenedloed ereill. Ac ena e peris Kat6aladyr ehun kyweiria6 llynges ida6 a mynet i Lyda6. a ch6ynvan val hyn. G6ae ni bechadurieit rac amlet an pechodeu yrei e kodassam ni Iessu Grist onadunt en ormod tra ettoedym en kafael espeit oy benydia6 ac emwneithur a du6. Ac am heny e mae Du6 en dial arnam ni an pechodeu ac en an dihol o an g6ir dyliet. Ac ni all6s an gwyr Ruvein na nep kenedyl or byt en g6ascaru ni val hyn. Ac am heny emch6elet er Escotieit ar t6yllwyr bratwyr escymun Saesson i enys Prydein. kanys ydi6 en difeith oy phobyl dyleda6c a chofaent h6y nat h6ynt6 ac an deholies ni o enys Prydein namyn Du6 ehun.[619] Ena e doeth Katwaladvr hyt en Llyda6 ar Alan vrenin. a nei oed h6n6 i Selyf vrenin. Ai arvoll aoruc Alan i Gat6aladyr en lla6en. val e

dylyei vrenin i arvoll.[650] Ac nit ede6it en enys Prydein er6ng ball a ne6yn namyn a all6s kyrchu difeith vynydoed ac emporth o hely. Ac un vlyned ar dec e para6s e vall hono en enys Prydein. ar hyn a dyengis or Saeson a anvonassant kennadeu hyt en Germania ar eu kenedyl i vynegi udunt bot enys Prydein en 6ac o bop ryw genedyl. Ac erchi udynt dyvot oy chyvanedu ai chymryt en segur.[651] Affan gycleu er escymunedigion bobyl hono heny. en diannot emgynulla6 aorugant o wyr a gwraged anvat niver a dyvot yr gogled yr tir. a dechreu kyvanedu e wlat or Alban hyt eg Kerny6. kan nyt oed nep ac eu lludiei or Bryteinieit. Ac o heny allan e colles e Brytanieit eu lly6odraeth ar er enys hon.[652]

Ac am ben espeit g6edi henny ed erchis Katwaladyr i Alan vrenin Llyda6 porth i dyvot i orescyn enys Prydein. i ar e paganieit escymun aoed endi. Ac ena i doeth llef ygan angel o nef ar Gat6aladyr i orchymyn ida6 peidia6 a dyvot i enys Prydein kanny vynnei Du6 wledychu or Brytanieit eni delei er amser a daroganna6d Merdyn rac bron Uther Bendragon a rac bron Arthur. Ac ena ed erchis er angel i Gat6aladyr mynet i Ruvein ar Sergius pap. Ac g6edi e kymerâi eno i benyt ef a rivit eno erh6ng er rei g6ynvydedic. Ac ena y d6a6t er angel emae dr6y evyrllit i fyd ef e kafei e Brytanieit eu lly6odraeth ar enys Prydein. pan darfei ida6 ef elen6i er amser tyngetvena6l. Ac ni byd kynt heny no fan gaf6ynt escyrn Kat6aladyr o Ruvein i eu d6yn i enys Prydein. A h6n6 a gefir or di6ed pan dangosser esgyrn e seint ereill a gudi6yt rac ovyn e paganieit. eu hen deilycta6t a mediant enys Prydein.[653] Afan darvu yr angel tervynu ar er emadra6d h6n6 e doeth Cat6aladyr hyt ar Alan vrenin Llyda6. a dy6edut ida6 a dy6edasei er angel 6rtha6. Ac ena e kymyrth Alan vrenin. holl lyvreu darogan Merdyn Emrys. a darogan er eryr a brof6yda6d egkaer Septon. ac o gathleu Sibilla. a dechreu ac edrych heny oll o daroganeu aoruc i geissia6 g6ybot a oed wir a d6a6t er angel. Afan 6eles Alan e daroganeu oll en un ac emadra6d er angel. et annoges i Gat6aladyr vynet i Ruvein. Ac anvon Ivor i vab ac Ynyr nei i enys Prydein i geissia6 i chynnal o waet ac o wir dyliet. rac mynet g6elydon ar e Brytanieit.[654]

Ac ena et em6rthodes Cat6aladyr vendigeit afob kyvry6 beth byda6l. a heny o gariat Du6. Ac ena et aeth i Ruvein hyt ar Sergius bap ac e kadarnaa6d Sergius ef emplith e seint gleinnion. Ac ena en e lle i clevycha6d o orthr6m heint. Ac en e deudecvet dyd o vis mei e bu var6. ac et aeth i eneit i nef en er 6ythvet vl6ydyn afed6ar ugeint a seithgant g6edi geni Mab Du6 or Argl6ydes Veir.[655]

Ac ena kynnulla6 aoruc Ivor vap Kat6aladyr ac Ynyr i nei a allasant v6yaf o wyr a llongeu a dyvot aorugant i enys Prydein a ryvelu en greula6n dy6al ar er escymunedic kênedyl Saeson divedyd 6yth mlyned a thriugeint. ac ni dygrynnoes udynt heny canyt ada6sei e vall a ne6yn hevyt dim haiach en vy6 or Brytanieit. Ac ni el6yt 6ynt en Brytanieit o heny allan namyn en Gymry. Ac o heny allan e g6naethant e Saeson en diveria6c kynnal tangneved ai kad6 erhyngthunt ehun. a di6yll e tired. ac adeilat e dinasoed ar kestyll. ac evelly e b6riasant argl6ydiaeth e Brytanieit iarnadynt. Ac 6ynt ehunein en medu holl Loegyr adan Delstan aoed de6ysa6c arnadunt. e gwr kyntaf or Saeson a 6isc6s coron e deyrnas. Ac o heny allan e colles Cymry eu breint ac eu dyliet ac e bu dir udynt godef e Saeson en benaf arnadunt.[656]

"Amadrawd e gwr a esgrivennws un or llyvreu croen mewn llaw dec berfaith."—*Meddai ysgrivenydd y llyvyr* A.

Ar ty6yssogion a vuant ar Gymry 6edi heny pob eil6ers. a orchmynneis i Carada6c o Lan Garban.[657] vyg kyt oeswr i oed h6n6. Ac ida6 ef ed ede6is i devnyd i esgrivenu e llyvyr h6n6. o heny allan e brenhinoed Saeson er rei a doethant ol yn ol a orchmynes inheu i Wilym o Walmesbury ac i Henri o Hendendelon. ac yr rei heny i gorchmyn6s inheu escrivenu e brenhinoed Saeson a ffeidia6 ar Kymry. kanyt idi6 ganthunt h6y e llyvyr Kymraec h6n6 er h6n a emch6el6s Gwallter archdiaon Ryt Ychen o Ladin eg Kymraec. ac ef ae traeth6s en wir ac en g6byl o istoria e rac dy6ededigion Gymry. a henny oll a datemch6eleis inheu o Gymraec en Lladin. ac evelly e tervyna istoria Brut.[658]

Tervyn Brut y Breninodd.

NODIADAU

PERTHYNOL I

BRUT TYSILIO A BRUT G. AB ARTHUR.

[1] Eneas gwedi imlad Troia a distriw egaer ac esganiws, ivab gidac ef adoethant ar longeu. A.

[2] Hit iwlat aelwir ir awr hon Itali ac aelwit ina er Eidal ac in er amser hwnw Latinus oed in vrenin in ir eidal a'r gwr hwnw a arvoles Eneas en lawen. A.

[3] Aphan weles Turun vrenin Rwtul henni keghorwinnu aoruc wrthaw ac imlad ac ev agorvot aoruc Eneas a lad Twrin vrenin achafel breniniaeth ir Eidal a chafel Lavinia verch Latinus yn wreickia. A gwedi tervinu ohoedil Eneas igwnaethpwit Esganiws ivab in vrenin. Ac wedi derchavel Esganiws in vrenin ef a adeilawd dinas ar avon Diberim. Amab a anet idaw a idodet en henw ar hwnw Silius. Ar mab hwnw wedi imderchavel imrodi aoruc in ladrat ingodineb a gorderchu nith Labitan' ai beichogi. A.

[4] Aphan wibi idat ef heni erchi aoruc iw dewinion doedit idaw pwi aveichiogasei ivorwin. A.

[5] Ar dewinion adiwawt idaw vot evorwin in veichiawc ar vab aladei ivam aedat ac ni thwillasei eu dewindebaeth wint erioet canis doeth yn wir er hin adiwedasant. A.

[6] Aphan doeth oed ir vorwin i esgor ar i chlevit ibu varw ac velli iladawd ev ivam. ar mab a roet yn henw arnaw Brutus. A.

[7] Ac arvaeth i erhoet emab iw vagu oni vu bemthegmlwid. Adiwrnot i er aeth emab i ganlin idat ihele ac arganvot carw in agaws attaw ac annelu i vwa aoruc emab ac en keisio medru ekarw sev imedrawt idat idan ivron oni golles eneit. ac velli i eladawd ev idat ai vam. A.

[8] Ac ena e deholet gwir er Eidal Brutus odino. canis nit oed deilwg ganthunt in vrenin arnadunt gwr aladei ivam ai dat. A.

[9] Ac ina idaeth enteu hit egroec. ac ino igwelei ev gweligord o etived Elenus vab Briav en gaeth dan Bendrasiws vrenin groec. Pirr vab Achil a digasei igenedil hono ganthaw gwedi distriw Tro enial i dat ac ai gwarchasei ino wint en gaeth. A.

[10] Ac ena pan adnabu Brutus i genedil hono trigaw igit ac vint awnaeth. oni oed ginevin acharedig ev gan ebrenhined ar tiwisogion en vwi no neb oi givoedion ahenni oi brit ai dewred ai haelioni ai vilwriaeth ai glot. Sev achaws oed henni doeth oed empilith edoethion adewr empilith irei emladgar ar hin adamweiniei idaw oda ev ai rodei oi gidvarchogion ac ibawb or hai harchei. A.

[11] Ac wedi ehedec iglot dros wineb holl Roec imginnullaw a orugant attaw pawb or a hanwoid o genetil Dro ar a oed dros wineb Groec a ervin i Vrutus vot yn diwisawc arnadunt. ac eu ridheu o geithiwet gwir Groec. A.

[12] Kan eroedint oriveti heb wraged ameibion saith mil. ac igit a henni idoed gwas ieuanc bonedicaf ar aoed egroec ahanwoed oparth idat o Roec ivam enteu

[1] Eneas yscwydwyn wedy daruot ymladeu tro a dystryw ygaer affoes ygyt ac ascanius yuab. Ac adoethant ar logeu. B.

[2] Hyd ygwlat yr eidal yr hon a elwir yr awr hon gwlat rufein. Ac ynyr amser hwnnw ydoed latinus yn vrenin yn yr eidal ygwr aruolles eneas yn enrededus. B.

[3] Ac yna pan welas Turn vrehin Ruthyl hynny kygoruenu allidiaw aoruc. Ac ymlad ac ef agoruot awnaeth eneas allad Turn vrehyn Ruthyl. Achafel yr eidal. Alauinia merch latinus yn wreic ytaw. Ac yna gwedy ollenwi diwed buched eneas. Ascanius yuab ynteu awnaythpwyt yn vrehin. Agwedy dyrchauel ascanius ar vrehinawl gyuoeth. ef a adeilwys dinas ar auon tyberis. A mab aanet itaw. Ac adodet arnaw siluius. Ar gwas hwnnw gwedy ymrodi ynledrawl odineb: gorderchu aoruc nith lauinia aebechogi. B.

[4] Velly B.

[5] Agwedy dewiniaw onadunt. Achafel gwybot diheurwyd ohyny wynt adywedasant bot y vorwyn yn veichiawc or mab aladei y uam ae tat. Agwedy darfei ydaw crwydraw llawer owladoed ydaiar. Or diwed ef adaw ar vlaenwed goruchel enryded. Ac ny thwyllwys oi dewindabaeth wynt can doeth. B.

[6] Aphan vu oet yr vorwyn escori ybu varw hi yar yetived. Ac velly ylladawd ef y vam. Ar mab arodet ar vaeth. Ac ydodet Brutus arnaw. B.

[7] Agwedy meithrin ymab ae vot yn bymthegmlwyd diwarnawt ydaeth ygwas yhela gyt ae tat. Ac val ydoedyni velly nachaf carw yn mynet heibaw. Sev aoruc Brutus aneleu bwa ac ellwng saeth. Ac yn keissaw llad ykarw ygwant ytat ar saeth dan yuron. Ac ybu varw. Ac velly ylladawd ef y tat. B.

[8] Agwedy marw y tat or ergyt hwnnw ydeholes gwyr yr eidal brutus. Kanyt oed teilwg gantut kymryt yn vrehin arnadunt gwyr awnelei kyflauaneu kyn dybrydet llad y uam ae tat. B.

[9] Agwedy deol, y daeth ynteu hyt y groec. Ag ygwelas yno gweligord oetiued elenus vab priav yn keithiwet ydan pandrasius vrehin groec. Pir. vab achyl adyngassei ygenedyl hono gantaw gwedy distryw tro. yn dial y tat. Ac ae gwarthueyssei wynt ygkeithiwet yn gyhyt ahynny oamser. B.

[10] Ac yna gwedy gwelet ovrutus ygenedyl. trigaw aoruc ygyt ac wynt. Ac yny lle gwedy kyneuinhau ac ymadnabot achwynt. A phawb ac yteu kymeint vu ydawn yn eu plith yny oed karedic achymeredic ygan pawb or brenhined ar tywysogyon yn vwy no neb oe gyfoetyon. A hynny kan oe pryt ae dewred ae haelder ae daeoni. Ae vilwryaeth ae glot. Sef achaws oed hynny doethaf oed ymplith doethyon. Adewraf ymplith yr ymladwyr. Ac ygyt ahynny py beth bynhac adamweinei idaw nac eur nac aryant na meirch na dillat. hynny arodei ynteu oe gytuarchogion. Ac ypawb or ae mynhei ygantaw. B.

[11] A gwedy ehedec yglot ef tros teruyneu groec. yd ymgynnullassant attaw pawb or hanoed ogenedyl tro. opob lle hyt ydoed teruyneu groec. Ac erchi idaw ef bot yntywysawc arnadunt. Ac ae rythau ogeithiwet gwyr groec. B.

[12] A hynny agedernhynt ac adywedynt yallu wneuthur yn hawd. kans kymeint oed eu niuer gwedy ymgynnullaw ygyt. ac ydoedynt seith mil o wyr

ahanvoid ogenedil Dro. Sev oed ihenw Asaracus. ac idoed egwr hwnw en wastat en kinnorthwiaw kenedil Dro am hanvot ivam o Dro. Ac idoed gwir Groec en rivelu arnaw yn wastat igit a brawt oed idaw a henvoed evam aidat o Roec. am adaw oe dat dri chastell y Asaracus yn ragor. A.

[13] Ac am henni idoedint en keisiaw dwin ekestill drachevin igan Asaracus. Ac ena pan weles Brutus henni a gwibod ohonaw rivedi ilu agweled ekestil en barawd idaw ev agimmerth vot in diwisawc arnadunt igeisiaw iridit udunt. A.

[14] Ac ena wedi emderchavel ovrutus in diwisawc imginnullaw igit aoruc pobil dro achadarnhau kestil Asaracus ac eu lenwi owir ac arveu adogned ovwit adiawt. Aphan darvu idaw henni minet eva Asaracus achwbil oe eu hol niver ganthunt namin a adawint yn ekestil i'r difaith goedid adwin ganthint eno eu gwraged ae meibion achwbil oe hanreithieu ac odino anvon lithir aoruc Brutus hit at Bentrasius vrenin ar imadrawd hwn indaw. A.

[15] Tevisawc a driblin gwedilion. A.

[16] A meneci idaw nat oed deilwg idaw attal gantaw in gaeth. A.

[17] Nac eu ceithiwaw in amgen eu barneu eu boned. A.

[18] Ac amhinni imae Brutus inmenegi idaw bot in wel gantint preswiliaw ini difeith ac importh vel eniveilieit ar gic amrwt alyseu gyta ritit. A.

[19] Noc importh ini kivannedeu inkafel gwledeu dan geithiwet. A.

[20] Ac os kodi dioruchelder di ath kivoeth awna heni onit ev na diro di in eu erbin namin diro vadeuaint. A.

[21] Cans anian iw ibawb caeth ceisiaw ridit obob ford adivot ar i hendeiligdawt. A.

[22] Ac am heni idarchwn i de drugared di hit pan ganhietich di udunt wi breswiliaw ini koedid ifoasant udunt gan ridit. neu ganiata udunt vinet in rit iwladoed ebit ibreswiliaw in digeithiwet. A.

[23] Ac ina gwedi gwelet o Bandrasius ilithir ai darlain rac ivron galw aoruc ataw ikighor. sev ikawsant in eu kighor kinnulaw lu ac au himlit olit ablinder wrthint am ibot in gaith in gihit ac ibuesint alivasu onadunt anvon yriw lithir ahwnw ar vrenin groec. A.

[24] Ac ikinnullawd pendrasius lu igit ac ef achirchu edifeith etebigeu ef vot Brwtus indaw. Ac val idoedint in minet heb gastel aelvit Espartanu' eu kirchu aoruc Brwtus atheirmil owir arvawc gantaw ac winteu heb wibot dim ohenni. kans in diarwibot idodoed Brutus ino ohit nos in girch am ipen Ac ina icirchu aoruc Brwtus udunt in diannot ac in wrawl wichir. agwneuthur aerva dirvawr imeint onadunt. A.

[25] Ac ina in gewilidus ovnawc. fo aoruc pandrasius ai lu ipob le or tebigint kafel nodet abrisiaw aorugant ar fo ac ibrenin in iblaen. acheisiaw minet trwi avon aoed agaws udunt. ahenw ir avon oed askalon. ac in keisiaw minet trwi hono periglu lawer onadunt. A brutus ini himlit. ac in deudibligu aerva onadunt ir rwg lad abodi. A.

[26] Aphan weles Antigonius brawt pandrasius vrenin ir aerva hono doluriaw in vawr aoruc aglaw attaw or niver gwasgaredic oni gavas vidin da imeint. Ac ina in givlim circhu gwir tro aoruc. kans oed gwel gantaw athecach achlodvorusach ilad in kirchu ac in imlad noi vodi in waradwidus in fo. A.

[27] Ac ina imchwelut aoruc Antigonius in fenedic wrawl a newidiaw dirnotieu agwir tro. ac ni thiciawd ymlad heb ywraged ar meibyon. ac ygyt ahynny ydoed ygyt awynt ygwas ieuanc bonhedicaf yg groec y parth ytat. y vam ynteu ahanoed ogendedil tro. Sef oed yhenw assaracus. Ahwnw aoed yn kanhorthwyaw kenedyl tro. Ac yn ymdiret yndunt. Ac yssef achaws oed hynny: gwyr groec. oed yn ryuelu arnaw ygyt abrawt untat ac ef. A mam hwnw ae tat ahanoed o groec. Ar ryuel oed yrydynt am tri chastel a adawsei ytyt y assaraccus yny varwolyaeth yn ragor rac y vrawt. B.

[13] Arei hynny ydoed wyr groec yn keisaw eu dwyn yarnaw. wrth na hanoed y uam ef o rocc. kanys mam athat y vyrawt ahanoet o roec. Ac wrth hyny yd oed borthach gwyr groec ydy vrawt noc idaw ef. Ac yna eissoes gwedy gwelet o vrutus amylder ywyr ac eu heirif. Ag welet ykestyll cadarn yn parawt idaw: hawd vu gantaw ufydahu udunt a chymryt tywessogeaeth ar anadunt. B.

[14] Ac ynagwedy dyrchauel Brutus yn tywessawc arnadut. galw gwyr tro aoruc opob man achadarnhau kestyll assaraccus. Ac eu llenwi o wyr ac arue abwyt. Agwedy daruot hynny kychwyn aoruc ynteu. ef ac assaraccus ar holl gynnulleitua or gwraged ar meibyon ar anreithieu gantunt hyt ynyalwch y coedyd ar difeith. Ac odyna yd anuones brutus lythyr hyt ar pandrasius vrehyn groec yny mod hyn. B.

[16] A menegi idaw nat oed teilwng attal ygkeithiwet. B.

[17] Nac eu keithiwaw yn amgen nog y dylynt yn herwyd eu boned. B.

[18] Ac wrth hyny ymae Brutus yn menegi itti bot yn well gantunt wy presswylaw achartreuu yny diffeith ac ymborth mal aniueileit ar kik amrwt allyssyeu gan rydyt. B.

[19] Noc yny kyuaned ar wledeu a melyster ydan geithiwet. B.

[20] Ac os kodi goruchelder dyuedyant ti ath gyuoeth awna hyny na dot yn eu herbyn namyn madeu udunt. B.

[21] Kanns annyan ydylyet yw y pop kaeth llauuryaw opop ford y ymchoelut ar y hen teilygawt ae rydit. B.

[22] Ac wrth hyny yd archwn ni dydrugared di. hyt pan genhettych ti udund wy presswylaw yny coedyd yffoussant udunt gan rydit. neu ynteu ony edy hynny udunt ytheyrnas ti gan rydit: ellwg vynt gan dy ganhyat ywladoed ybyt ygeissaw presswyluot heb geithiwet. B.

[23] Agwedy darllein yllythyr hwnw rac bron padrasius galw aoruc ef attaw ygyghorwyr. A sef agawssant yn eu kyghor: lluydaw yn eu hol. Ac eu hymlit. kans blwg vu gan wyr groec ygenedyl a ryffei y sawl flwnyeded hyuy ygkeithwet ydanadunt llauassu anvon yryw lythyr hwnw attadunt. B.

[24] Ac wrth hyny lluydyaw awnaethant gwyr ygroec yn eu hol y geissaw eu kymell yeu keithiwet. Ac val ydoed pandrasius ae lu yn kyrchu diffeith y tebygynt vot brutus ae wyr yndaw. Ac yn mynet heblaw kastell aelwit sparatintus: eu kyrchu aoruc brutus udunt atheir mil owyr aruawc gantaw: yn dirybud. Ac ymlad ac wynt aoruc gwyr tro achyrch diafyrdwl. A llad ayrua diruawr ymeint onadunt. B.

[25] Afo yn gewilydus aoruc pandrasius agwyr groec ygyt ac ef y pob man or ytybyccynt gaffel dianc. Acheissaw myned trwy yr auon ger eu llaw. Sef oedy enw akelon. Ac yn ceissaw bryssaw trwy yr auon yperiglwys aneirif onadunt. Allawer auodassant. allawer or adiaghei heb eu bodi: aladei wyr tro ar ylan. Ac yny wed hono gwneuthur deu dyblyc aerua onadunt. B.

[26] Agwedy gwelet o antigonius brawt y brenhin hyny doluryaw awnaeth yn vwy no meint. Agalw y wascaredic gedemdeithon attaw. Ac eu bedinaw yn gyflym. achyrchu gwyr tro. kans kloduoruach oed gantaw. Athegach ylad gau gyrchu ac ymlad: noe uodi gan ffo yn lluch athom. B.

[27] Ac ymlad aoruc ef ac getymdeithon. ynwychyr ac yn wrawl. Ac ny dygrynoes udunt namyn

idaw. cans gwir tro parawt oedint ac adurnedic oarveu. Agwir groec noethion oedint adiarvot. Ac ina igorvu gwir tro ar wir groec ac ilad gan mwiaw ol adal Antigonius brawt ebrenin ac Anacletus cedimaith idaw. A.

[28] Ac ina gwedy gorvot ovrutus ini vrwidir hono gosot aoruc chwechannwr arvawc i mewn castel i Asaracus a chiweiriaw iscastel opob agenreit ac odina idaeth brutus ai lu hit lle idoed gwraged ar meibion in iharaws ini difeith. A.

[29] Ar nos hono doluriaw aoruc Pandrasius in vawr oachaws dali Anticonius ivrawt ai fo inteu ihunan alad lawer oi wir. Kinnulaw aoruc adieghis oi wir. athranoeth pan oleuhaod idid kichwin aoruc ahenni ganthaw adivot amben ekastel etebigasei wot Brutus endaw at karcharorion. A.

[30] Ac weti edrich o Bantrasius ansawd ekastel in lwir ranu aoruc illu egkilch ecastel ac erchi ibawb onadunt gadw i ni givair val ibai diogel. agorchimyn aoruc i bawb onadunt obop kelvidit imlad ar kastel in oreu ac igellint. A.

[31] Ac ina er aeth pawb onadunt ini le. ac opob arver imlad or awidint odeulu achladu wint a imladasant ar kastel val iderchis ebrenin idunt. ac dan osymut iroedint erei dewraw onadu nt in imlad ar kastel ar leil avidei in gwiliaw epepilleu rac circh disivit gan wrutus am epen. A.

[32] Ac in eu herbin winteu idoed egwir or kastel in amddifin eu ty ac eu heneidieu in oreu ac eu gellint. ac in bwrw dwvir brwt athan gwilt am ben eu parianeu eni foasant iwrth ikastell. A.

[33] Ac ini diwed ibu reid idint anvon keniadeu ar vrutus ivenegi eu govit ae pericil ac erchi idaw eu amdifin rac bot in reit idunt rodi eti ivini o eisieu bwit. A.

[34] Aphan gicle vrutus heni mediliaw agovalu am eu amdifin aoruc. ac ini diwed ekavas in ei gighor dwin circh nos am eu pen. ac eu ceisiaw velli wint in diarvot. acheisiaw twillaw eu gwilwir ae gwersillteu. sev e cavas Brutus in ei gighor galw ataw Anacletus cedimaith Anticonius athinu clediv allan adiwetit wrthaw vel hin. A.

[35] Oteti was ieuanc: lima terwinu de vuched ti ac Anticonius ar clediv hwn in diannot illadav ich deuben chwi oni wnei di aarchavi in fidlawn. nit amgen pan wo nos i chwinsaw de vinet ti itwillaw egwilwir gwir groec eni delint ar talim odiwrth illu im erbini val icafwiv idiwetha achafel wedi heni dewot in diribid am pen illu. A.

[36] Ac val hin igwnei hebi Brutus: minet in ereil awr or nos in arav diorvot ini gefich imdidan arei onadunt. adiwetit val hin. Anticonius adigimi ar vigkevin ogarchar Brutus allawer oheieirn arno hit mewn glin coetawc diris. arac meint aoed oheieirn arno ni elleisi idwin ew bellach no heni. A.

[37] Acweti idiwetich di heni dwc ditheu winteu hit eglin hwnw megis iridheu Antigonius megis icafwiv inweu wint wrth vi ewillis. A.

[38] Ac val ydoed rei onadunt yn amheu peth adywedei ae gwir ae geu. nachaf un or gwilwyr yny adnabot. Ac yn menegi hyny oe gedymdeithon. Ac yna heb pedrussaw. galw ygwersylleu awnaethant a mynet ygyt ac ef hyt ylle ydywedassaei adaw Antigonius. B.

[39] Agwedy eu dyuot hyt yno: kyuodi aoruc brutuś ac vydin gantaw yn aruawc. ac eu llad yn llwyr. Ac odyna kerdet aoruc parth ar llu. Arannu ylu yn teir bydin. Agorchymyn y pawb kerdet yn distaw. achyrchy opop parth yr llu heb frost gan neb. Ac na ladei neb nn gwr hyny elhei vrutus hyt yn pebyll ybrenhin yn gyntaf. Aphan glywut y gorn ef. gwnelei pawb y allu. B.

[40] Agwedy eu dyscu velly o vrutus wynt. kerdet awnaethant yn tawel reolus hyny doethant ym plith ylluesteu pawb yny gyueir. ac velly arhos yr arwyd teruenedic aoed rydunt ac eu harglwyd. B.

[41] Ac yna gwedy dyuot y drws pebyll ybrenhin. y lle ydamunassei dyuot. heb annot canu ygorn yn arwyd aoruc. Yna nyt annodes neb or gwyr. namyn mynet ymywn ar tor ykyscadwryeit. arodi dyrnodeu agheuawl udunt. B.

[42] Ac velly crwydraw ypebylleu ar lluesteu. c yna gan gwynuan a discyryon y rei meirw. y deffroei y rei byw. A megys deueit ymplith bleideu heb wybot fford y ffo yd arhoynt eu hangeu. nyt oed udunt nawd. hany cheffynt o enhyt gwiscaw eu harueu ny chyffynt wynteu ffo namyn redec y noeth diaruot ymplith eu gelynnyon aruawc. ac y lledit. Ac odihanghei neb ac y chydic o heneit yndaw. rac meint yawyd yffo. briwaw ac ysgigaw awnaei ar gerryc adrein amieri. Ag ygyt y velly ykollynt eu gwaet ac eu heneideu. Ac or darfei yrei onadunt o nerrh ae taryan ae arueu ereill: gaffel lle y ymgudyaw. trwy tywyllwch y nos. ymplith y kerryc y syrthynt hyny vydynt uriwedic anafus. Ac or diaghei neb or damwein tyghetuenawl hyny: ybodynt yny dyffred ger eu llaw. Ac velly abreid y diaghei neb yn dianaf or ryw damwein direit hyny.

Aphan wybu wyr y kastell. bot eu harglwyd yn llad eu gelynnyon y velly: dynot allan or kastell awnaethant wynteu. Adeudamblygu aerua onadunt. A megys ydwespwyt uchot: Achyrchu aoruc brutus pebyll ybrenhin ae daly. Ac erchi y garcharu. kans mwy les atebygei oe garcharu noc oelad. B.

[43] Y toryf hagen a oed gyt ac ynteu ny orfowyssynt o lad a gyfarfei ac wynt heb neb trugared. Ac yny wed horo y treulwyt y nos hyny doeth ydyd. ynyd oed amlwc meint yr aerua awnathodit. B.

[44] Ac yna llewehau aoruc brutus. A rannu yr yspeileu y rwg ywyr ehun. A hyt tra attodit yn hynny: yd aethpwyd ar brenhin y garchar yr kastell. Ac ydy erchis brutus kadarhau y kastell. A chladu ykalaned. Agwedy daruot hyny: ymgynullaw aoruc brutus alu ygyt gan diruawr lewenyd oe budugolyaeth. A mynet yr diffeith yr yd oed yr anhoieu ar gwraged ar meibyon yn eu haros. B.

[45] Ac yna ygelwis brutus yhenhafgwr attaw y ymgyhor ac wynt awnelit am pendrasius vrehin groec, kans hyt tra uei ef y eu karchar hwy ac yn eu medyant. dir oed idaw wnethur a vynnynt. B.

[46] Ac yna y roded amryualyon gyghoreu. rei y gyghorei erchi ran idaw oe teyrnas gan rydit. Ereill agyghorei erchi kanhyat y uynet y ymdeith. Ar hyn a uei reit y eu hynt gantunt. B.

[47] Agwedy eu bot yn yr amrysson hwnw. kyuodi aoruc un yuynyd. Sef oed y enw membyr. A dywedut. bot y oreu kyghor udunt ac yn iawnaf kymryt kanhat y vynet y ymdeith o mynhynt iechyt udunt ac yeu hetiued gwedy hwy. kans orydheynt wy y brehin. Achymryt ran oe gyuoeth ygantaw y

bychydic. kans parawt oed wyr tro ac eu harueu yn wiscedic gyweir amdanadunt. Agwyr groec noethon diarueu oedunt. Ac wrth hyny glewach oed wyr tro. Ac yny wed hono ny orffowyssynt oc eu llad hyny daruu eu distryw yn gwbyl hayach: Adaly antigonius brawt pandrassius. ac anacletus y gedymdeith. Ac ar hyny yuudugolyaeth agauas brutus. B.

[48] Ac yna gwedy kaffel o vrutus y vudugolyaeth honno: gossot aoruc chwechant marchawc ymywn kestyll assaraccus. Ae gadarnhau or petheu avei reit ygyt a hyny. Achyrchu aoruc ynteu yr diffeith ar dryll oe lu gantaw vny lle ydoed yr anhedeu ar gwraged ar meibion. B.

[49] Ar nos hono gwedy hyny coffau aoruc pandrasius yffo ehun. Adoluryaw yn vawr ry lad y wyr adaly y vrawt. A chynullyaw yffodigyon attaw oe eu llechuaeu. A phan oleuhawys ydyd trannoeth kyrchu aoruc am pen ykastell kans yuo ytybygei ry uynet brutus ar karcharoryon gantaw. B.

[50] Agwedy edrych ohonaw ansawd ykastell yn graf ranu ylu yn vydinoed aoruc ygkylch ykastell. Ac erchi ypawb gwarchadw yran. Ac ymlad ac ef opop keluydyt or ygellit. B.

presswylaw yndaw ymplith gwyr groec. Ef atebygei na cheffynt hedwch tragywydawl. yn eu plith or dyd hwnw allan. kans wyryon agorwyryon y rei ladedic agoffeynt eu gelynyaeth ac wynt yn tragywydawl ac eu hetiued wynteu. Ac odarffei vot brwydyr yrydunt niuer gwyr groec beunyd a amlaei. A nineu gwyr tro alihaei. Ac wrth hyny y kyghorei ynteu kymryt y verch hynaf y pandriasius yr hon elwit enogen. yn wreic y vrutus allogeu aphob peth or a uei reit udunt wrth eu hynt. Ac os hyny ageffynt: kymryt canhyat y uynet y le y keffynt tragwydawl hedwch. B.

[48] A gwedy daruot y vembyr teruynu y ymadrawd velly. wfydhau awnaeth yr holl gynnulleitua" yw gyghor. A dwyn pandriasius y berued ygynnulleitua awnaethpwyt. A dywedut idaw y dihen ydityn diannot. ony wnelei yr hyn y dodynt yny adolwyn ida. A thra yttodit yn dywedut wrthaw yr ymadrodyon hyny: y dodet ymywn kadeir oruchel mal y dylyhei vrenhin. Agwedy gwelet orbrenhin gogyuadaw y agheu. atteb aoruc yny mod hyn. B.

[49] Kans y tyghetueneu an rodes ni yn awch medyant chwi. dir yw ynwneuthur. awch mynnu chwi rac kolli an buched. yr hon nyt oes a uo gwerthuorogach no hi na digrifach yny byt hwn herwyd y gwelir inni. Ac wrth hynny nyt ryued y prynu o pop fford y galler y gaffel. Achyt boet gwrthwyneb genhyfi rodi vy merch. Eissoes didan yw genhyfi rodi uy merch y was ieuanc clotuawr ahenyw o etiued priaf vrenhin tro ac anchises. ar boned yssyd yndaw ynteu yn blodeuaw mal ygellir gwelet yn eglur. Aphwy a allei hediw yllwg kenedyl tro yn ryd. yr hon ryuuassei y saw vil o vlynydet ac amseroed ydan vrenhined groec yg keithiwet. neu pwy ageissei lauuryaw gyt ac wynt ygeissaw rydit agwaret or ryw geithiwet honno. A chan gallwys y gwas ieuanc hwn hyny. minheu a rodaf vy merch idaw ef yn llawen. Ac eu rac aryant. a gwenith a llogeu. Aphob peth ar uo reit yhynt wrthaw. Ac o byd gwell genwch presswylaw gyt a gwyr groe. mi arodaf ywch trayan vyg kyuoeth yn ryd trwy hedwch yw gyuanhedu. Ac oni mynwch namyn mynet y ymdeith mal y bo hynvydach genych: mi atrigaf ygyt a chwi megysgwystyl hyny vo parawt pop peth or aedewit iwch. B.

[50] Agwedy daruot cadarnhau yr amot uelly y rydunt. yd anuonet y pop porthua or aoed ygkylch teruyneu groec y gynnullaw llogeu. Agwedy y dwyn oll y un lle: eu llenwi awnaethpwyt opop peth or a uei rei twrth yr hynt. A rodi y uorwyn awnaethpwyt y vrutus. Ac y pawb ar neilltu y rodet yn hewyd yuonhed ae teilygdawt eur ac aryant a thlysseu a mein gwerthuawr yn amyl. Agwedy daruot hyny yd ellygwyt y brenhin oe garchar. Ac yd aeth gwyr tro yeu llogeu yn ryd o geithiwet gwyr groec. B.

[51] Ac yna y gossodet enogen gwreic vrutus yny kwr ol yr llog. Ac icuon achwynuan a gymyrth hitheu erni am adaw yryeni ae chenedyl ae gwlat. Ac ny throssei y llygeit y ar y gwlat yny gwydwys y weilgi y traeth. Ac yn hynny o yspeit yd oed vrutus yny didanu hitheu. Ac yn dywedut wrthi yn glaer. ac yr hynny ny thawei hi yny dygwydwys kysci arnei. B.

[52] Ac evelli deudid anosweith ar gwint in hirwid uniawn in eu hol en hwiliaw wint adoethant hit in enis aelwit Lagesty neu Leogena. ahono difeith oed heb neb ini chivanedu. A.

[52] Ac y uelly y kerdassant deu dyd a nosweith ar gwynt yn rwyd vnyawn yn eu hol. Ac yna y doethant hyt yn ynys leogetia. Ar ynys hono diffeith oed yna. gwedy y hanreithiaw gyn no hynny. yn llwyr o genedyl aelwit y piratas. B.

[53] Ac yna ellwg trychanwr aruawc wnaethant y etrych py ryw tir oed hwnnw. Aphy ryw gendyl aoed yny presswylaw. Agwedy na welsant gyfanhed yndi namyn yn gyflawn o amryual genedyl aniueileit abwystuileit. allad llawer awnathant or rei hynn. Ac dwyn gantunt yr llogeu. B.

[54] Ac yna y doethant y hen dinas aoed yn yr ynys diffeith. Athemyl y diana dwyes yr hely yndaw. Ac yd oed delw diana yn rodi atteb y pawb or anynhynt. Ac y doeth y gwyr hyny a gorthrwm veicheu arnadunt or aniueileit y eu llogeu. Amenegi awnathant y vrutus ae gytymdeithion ansawd yr ynys. B.

[55] A chyghori awnathant y vrutus mynet yr temyl. Ac aberthu yr dwyes. Ac y ouyn py wlat ykaffei presswyluot ychyfanhedu yntragwydawl idaw ef ae etiued. B.

[56] Ac o gyghor y kymyrth brutus geriyon dewin adeudec oe henhafgwyr gyt ac ef. Ac ydaethant hyt y demyl. Ac yducsant pop peth gantunt or aoed reit udunt herwyd eu deuawt yaberthu. B.

[57] Ac gweti idivot eno Brutus adotes goron or gwinwit igkilch iarlleuoed ev. ac ohen ginnevawt teir kinneu agosodasant rac bron drws edemil. un i Iwpiter. ac un i vercurius. ac un i diana. ac aberthu ibob un onadunt ar neilltu. A.

[57] Agwedy y dyuot yr temhyl. gwiscaw awnaethant koron or gwinwyd am pen brutus. Ac yn herwyd ddeuot tri kynneu o tan awnaethant yr tri duw. nyt amgen: iubiter: a mercurius. a diana. Ac aberthu y pop wn onadunt ar neilltu. B.

[58] Ac odyna yd aeth brutus ehun rac bron y allor diana. Allester yn y law yn llawn owin agwaet ewic wen. Adyrchafel ywyneb aoruc gyfarwyneb ar dwyes: adywedut wrthi val hyn. B.

[59] Odidi dwyes gyuoethawc. tidi yssyd aruthred yr beid coet. Itti ymae canhyat treiglaw awyrolyon lwybreu. Ac ellwg eu dylyet ydaearolyon ac uffernolyon tei. dywet ti imi pa daear y presswylaf yndi. yn diheu. A phy eistedua yd anrydedwyfi tyti trwy yr oessoed o temleu a gwerynawl coreu. B.

[60] Agwedy dyweut hynny ohonaw naw weith. troi ygylch yr allawr aoruc pedeir gweith. Adineu y gwin oed yny law ymywn y gynneu. Athannu croen yr ewic wen rac bron yr allawr. Agorwed ar hwnnw. Ac am ytryded ran or nos pan oed esmwythaw gantaw yhun: y gwelei yduwes yn seuyll rac y vron. Ac yn dywedut wrthaw val hyn. B.

[61] Brutus heb hi ymae ynys y parth hwnt yfreinc yn gatwedic or mor opoptu idi. Auu gewri gynt yny chyuanhedu. Auu gewri gynt yny chyuanhedu. Ac yar awrhon diffeith yw ac adas yth genedyl ti. Kyrch honno. hi a vyd tragywydawl eistedua it. Ac auyd eil tro yth lin ti. yno y genir brenhined oth lin ti. y rei y byd darystygedic amgylch y daer. B.

[62] Agwedy y weledigyaeth honno deffroi aoruc brutus. aphedrussaw beth ar welsei ae breudwyt. aer dwyes yn mynegi idaw lle y presswylaw. Agalw ygytymdeithion attaw aoruc a menegi udunt y weledigyaeth. A diruawr lewenyd agymersant yndunt. Ac annoc mynet yllogeu. Ac ar y gwynt cyntaf agawsant yn hyrwyd: yd hwylyassant y geissaw y wlat a adawssei y dwyes udunt. B.

[63] Achan dyrchafel eu hwylyeu: cyrchu y diffeithuor. A dec niwarnawt ar hugeint y buant yn kerdet hyt yr affric. ac odyna y doethant hyt alloryeu philistyor.' Ahyt yn llyn yr helic. Ac odyna yd aethant hyt yrwg ruscadan amynyd azaras. B.

[64] Ac yna ybu ymlad mawr arnadunt gan genedyl ypirates. Agwedy goruot onadunt wy. kymryt llawer o yspyileu ypiratas awnaethant. Ac odyna y kerdasant dros auon malif hyt pan doeant hyt ymawritania. B.

[65] Ac yna y bu reit udunt otlodi bwyt a diawt vynet yr tir. Ac anreithaw y wlat awnaethant or mor y gilyd. Agwedy eu llanw eu llogeu yd hwylassant hyt yg colofneu ercwlf. B.

[66] Ac yna ydymdangosses y moruorynyon udunt. Achylchynu eu llogeu. Ac y bu agos eu sodi o gwbyl. B.

[57] Ac odyna yd aethant hyt ymor tiren. Acheir llaw y mor hwnw y kawsant pedeir kendyl o alltudyon tro. Erei affoassei gyt ac antynor o tro. Ac yn tywysaw arnadunt yd oed. corinyus. Gwr hynaws oed hwnw. goreu ygyghor or gwyr. mwyaf ynerth ae lewder ae gydernyt. Pan ymdrechei a chawr: ef ae bwrei mal y bwryei y mab llihaf. B.

[58] Agwedy ymadnabot onadunt. gwrahu aoruc corineus ae popyl y vrutus. A hwnnw ym pop lle or y bei reit wrth wr a ganhorthwyei vrutus. B.

[59] Ac odyna y doethant hyt ym porth ligeris yg gwasgwin. Abwrw aghoreu yna. Ac yna y gorffowysasant y edrych ansawd y wlat honno seith diwarnawt. B.

[70] Ac yn yr amser hwnnw yd oed goffar ffichti yn vrenhin y gwasgwyn apheitaw. Agwedy clybot o hwnnw discynnu estrawn genedyl yny wlat. Anuon aoruc attadunt y wybot beth auynnynt ae ryuel ae hedwch. B.

[71] Ac val yd oed kenhadeu goffar yn dyuot. ykyuaruuant a chorineus ar y deu canuet yn hely yn forest y brenhin. A gouyn awnaethant pwy arodasei ganhat idaw yhely yn fforest y brenhin. kans hen deuawt yw yr y dechreu. na delyehi neb hely yn fforest y brenhin. na llad aniueileit heb y ganhyat. B.

[72] Ac y dywawt corineus. na cheisasei ef eirioet ganhat am y gyffryw hwnnw. Ac sef aoruc un or canhadeu. Sef oed y enw imbert. Anelu bwa abwrw corineus asaeth. Sef aoruc corineus gochel y saeth. Ac ysclyuyeit y bwa olaw ymberth abriwaw y pen ac ef. hynny yttoed y emenhyd am y deu clust. A dechreu ffo aoruc yrei ereill. Ac o ureid y diaghasant y gantaw. B.

[73] A menegi hynny wnaethant y eu harglwyd. Athristau aoruc ynteu yn uawr. Achynnullaw llu y dial agheu ygannat arnadunt. B.

[74] Aphan welas brutus hynny cadarnhau aoruc ynteu y logheu. A dodi y gwraged ar meibion yndunt. Ac ynteu ar holl gynnulleitua or gwyr a aethant yn herbyn y brenhin. Agwedy bedinaw o pop parth. ymlad awnaethant yn galet ac yn greulawn. B.

[75] Agwedy treulaw llawer or dyd yny wed honno. kewilydiaw aoruc corineus hwyred yd oedynt yn kaffel y uudugolyaeth. Ac am lauassu or fichteit bot mor lew ahynny yn eu herbyn. B.

[76] E wyr ehun gyt ac ef ar neilltu. A mynet yr parth dcheu yr ymlad gan geweiraw y wyr yn vydin. kyrchu y elynnyon aoruc hyny aeth ehun yn eu perued. B.

[77] Ac ehunan ed aeth hit inperved bedinoed ielinion. Ac ni gorfowisei. A.

[78] Ac orffowysswys. hyny kymellwys ar ffo. Agwedy y colli y gledyf. y damweinwys idaw caffel bwell deu vinyawc. Ac ahonno y gwhanei agyfarffei ac ef o warthaf y pen hyt y gwadyn y troet. Aryued oed gan pawb or ae gwelhei: dcwret y gwr ae gryfder ae gedernyt gan ysktweit bwell deu vinyawc y gyrrei ffo trwy ofyn ar yelynyon. Gan dywedut wrthunt val hyn. Pyle wyr ofnawc llesc y fowchwhi. ymhoelwch. Ac ymledwch achorinyus. Gwae chwi druein rac kewilyd. y sawl milyoed ydywch yn ffo rac un gwr. A chymerwch hagen yn lle didan gaffel ffo ragofi. ken kymhelleisi. y creulawn gewri ar ffo. pan y lledeis pop tri pop petwar. B.

[79] Ac wrth hynny sardus tywyssawc agymerth tri chanwr y gyt ac ef. Achyrchu corinyus agossot arnaw. Ac erbyneit. y dyrnawt aoruc corineus ar y taryan. A gossot arnaw ynteu ar uwell ar warthaf y helym hynny holltes yr helym ar penfcstyn. Ac aoed ohynny hyt yllawr. Agwneuthur aerua digawn y meint o rei ereill. Ac ny orffowysswys corineus or ruthur honno: hyny oed can mwyaf y elynyon yn anafus ar ny ladydoed o nadunt. Ac y velly y oed corineus ehun yn erbyn pawb. Aphawb yny orbyn ynteu. Aphan welas brutus hynny kyffroi o garyat corineus aoruc. Achyrchu ae vydin yn ganhorthwy idaw. Ac yna ydodet ylleuein mawr ar gorderi. Ac ybu aerua trom opop parth. Ac yna he oir y kauas gwyr tro y vudugolyaeth. Ac y kymhellwyt y ffichteit ar ffo. Agwedy ffo goffar hyt yn teruyneu freinc. y kwynwys wrth y getymdeithon rac estrawn genedyl a amladassei ac ef. Ac yna ydoed deudec brenhin ar ffreinc yn aruer or un teilygdawt ac un gyffreith. Ar rei hynny a dawadassant oe kyttundeb vynet y gyt ac ef ydial y sarahet ae gewilyd ae gollet. Ac y wrthlad yr estrawn genedyl oteruyneu y wlat. B.

[80] Agwedy y uudugolyaeth honno ar urwydyr: llawenhau aoruc brutus ae getymdeithon. A chyfoethogi y wyr o da y rei lladedic. Adifeithaw ywlat ae llosci. Allenwi eu llogeu oda. Agwedy distryw onadunt y genedyl honno ar wlat uelly. ydoethant hyt yn dinas turun. B.

[81] Yr hwn adyweit omyr. y mae tyron ac hadeilwys yn gyntaf. Agwedy gwelet yno lle kadarn. adeilat yno kastell aoruc. Obei reit idaw kyrchu lle kadarn a diogelwch yno. mal y caffei yn barawt kans ofyn oed gantaw dyuot goffar a thywyssogyon freinc allu aruawc gantunt y ymlad ac ef. A gwedy gwneuthur y kastell y bu deu dyd ynharos dyuotedigyaeth goffar ae lu trwy ymdiret yny lewder ae ieueinctit. Achedernyt y lle. B.

[82] A dewetit val hin. Ochtrist a tighedven hon. kanis altudion essit gwodi ri kastelu im teirnas i val hin. gwiscwch wir amdanawch. A.

[83] Agwedy gwybot o goffar bot gwyr tro yn kastellu yny gyuoeth ny orffowysswys na dyd na nos hyny doeth yno. Apan welas ef gestyll brutus gan edrych yn arw arnadunt y dywawt valhyn Och o tristyon tyghetueneu. Lauassu o alltudyon kastellu ym perued vyg kyfoeth val hyn. Gwiscwch awch arueu wyr. bydynwch. Achyrchwch yr hanher gwyr racco megys deueit. Arcmawchi. wynt yn geith ar hyt ykyuoeth. B.

[84] Agwiscaw eu harueu awnaethant. Abydinaw yn erbyn eu gelynyon trwy deudec bydin. Ac or parth arall yd oed vrutus yn bydinaw nyt yn wreigawl namyn dyscu y vydinoed yn trybelit brud iriell ygellynt kyrchu achi aw. Aheb annot ymlad yn wychyr ac yn galet awnaethant. Ac aerua dirvawr y meint awnaeth gwyr tro oc eu gelynyon hyt ar dwy vil hayach gan eu kymell ar ffo.

[85] Ar freinc a gyuodes yny erbyn. Ac yny brathwyt llawer. Ac ysyrthwys llawer opob parth. B.

[86] Nei yr brenhin. Turn oed y enw ae un cledyf. wechchanwr. Nyt oed hagen ynyllw eithyr corineus was dewrach no hwnnw. B.

[87] Ac eissoes y damgylchynwys lluossogrwyd oe elynyon ef. ac y llas Turn. Ac oe enw ef yr hynny hyt hediw y gelwir ylle hwnnw tyron. B.

[88] Doeth corineus atheir mil owyr aruawc gantaw yn ol yffreinc yn diarwybot. A gwneuthur aerua trom onadunt. B.—A gwneuthur aerva dirvawr. A.

[89] Trist eisioes oed ev ›m lad Turn inai A.

[90] Aphan welas y freinc hynny: kymraw a gymerassant. o tebygu bot yn vwy llu noc ydoed. Achymryt eu fo. Ac eu hymlit aoruc gwyr tro ac eullad ac eu gwascaru hyny gawsant y uudugolyaeth honno. Achyt bei mawr defnyd llawenyd brutus oachaws y uudugolyaeth honno. Trist oed eissoes am agheu y nei. Abot yniuer beunyd yn lleihau ae elynyon yn amlhau. B.

[91] Ac in betrus gantaw or diwed drigaw in hwi no henni. A.

[92] Gantaw yn iach. B.

[93] Ac eu lenwi opob civriw golut ada daiarawl. ac [93] Allenwi eu llogheu opob ryw da agolut. achan

odina idaethant agwint iniawn ini hol. hit er enis oed adawedic idint idivot o venec eduwies. ac i draeth Totnes neu Totenis edaethent ir tir. A.

[94] Ac yn yr amser hwnw ygelwit hi y wen ynys. B.

[95] Edoed un antyghetvenawl iveint neu aghenvil adeudec kuyd ini hit. A.

[96] Estlis asw. A.

[97] Er aghenvil neu er anthigevenawl anivel hwnnw. A.

[98] Neu enteu llam ecawr. A.

[99] Hit en amser Llud vap Beli. A.

[100] Difodi enw tro oe gwlat. A.

[101] Adeilat o dinas megis e diwetpwit. A.

[102] Egheitwad e filistewission. A.

[103] Ac yna gwedy llunaethu pop peth ar hyt yr ynys. B.

[104] Kyscu aoruc brutus gan y wreic. B.

[105] Sef oed eu henweu. B.

[106] Ac ym pedwared ulwydyn ar hugeint gwedy dyuot brutus yr ynys hon: y bu uarw.

[107] Ac yna y veibyon ynteu a rannyssant yr ynys y rydunt. B.

[108] Ac y Locrinus can oed hynaf y doeth y ran perued or ynys. yr hon a elwit oe enw ef: lloeger. B.

[109] Ac y kamber ydoeth or tu arall y hafren y ran a elwir oe enw yntei kymry. B.

[110] Ac albanactus a gymyrth y gogled. y ran a elwis ynteu oe enw ef yr alban. B.

[111] Ac ymlad ac albanactus ae lad aoruc. Achymell y pobyl ar ffo hyt ar locrinus. B.

[112] Agwedy gwybot olocrinus y gyfranc hono. B.

[113] A mynet. B.

[114] Ac ar y ffo hwnnw y bodes humyr yn yr avon. Ac yd edewis y enw ar yr auon yr hynny hyt hediw. B.

[115] Ar penaf or teir morwyn hynny oed verch y vrenhin germania. Sef oed y henw y vorwyn: essyllt. B.

[116] Kyn decked a hi yn yr holl vyt. Gwynach oed y chnawt nor echtywynedic ascwrn moruil. B.

[117] Agwedy gwybot hynny o gorineus. llityaw aoruc. kanys kyn no hynny rywnaethoed locrinus amot y gymryt y verch ef y wreic idaw. B.

[118] A dyuot a oruc corineus dan treiglaw bwyall deu uinyawc yny law deheu ar locrinus gan dywedut yr ymadrawd hwn. Ac velly locrinus y teli di imi y sawl vratheu agwelieu a gymereis i dros ty tat ti. tra uum yn kynydu tir idaw. B.

[119] Na diprit tra vo y nerth yny breich deheu hon. B.

[120] Ac y velly y gogyuadawd yn vynych dan dreiglaw y vwyall. B.

[121] Ac eissoes yd aeth kydymdeithon y rydynt. Ac y tagnouedwyt. B.

[122] Ac yr hynny eissoes ny lauasswys cariat essyllt gantaw ef. namyn y gossot y mewn daerdy yn llundein. Ac annwyleit idaw yny gwassanaethu yn dirgel. B.

[123] Ac yno y dawei ynteu yn rinyawc attei. Ac velly y bu yn mynychau attei seith mlyned heb wybot y neb eithyr y annwyleit. namyn yn rith aberthu yr dwyeu yn dirgel yd aei ef yno. B.

[124] Abechogi agauas eissyllt. A mereh a uu idi. Ac ar honno y dodet hafren. Abeichogi agauas gwendoleu. A mab a anet idi hitheu. Ac ar hwnnw y dodet madawc. B.

[125] Ar mab a rodet ar corineus y hentat ar vaeth. B.

[126] Allidyaw aoruc gwendoleu eithyr mod. B.

[127] Ar lan yr auon a elwir Sturam ymgyuaruot. Ac o ergit saeth llad locrinus. ac yna y kymyrth gwendoleu llewodraeth y teyrnas yny llaw ehun. Ac erchi aoruc bodi essyllt ae merch ynyr auon honno. B.

[128] Kans henni a vinnws bot tragewidawl glot ir vorwyn oachaws ibot in verch i locrinus igwr priawt hitheu. Ac velli igelwir er avon hit hediw o enw evorwin Havreu. A.

[129] Ac ydodet ar yr auon hafren o enw y uorwyn yr hynny hyt hediw trwy arch a gorchymun gwendoleu yr clot y verch locrinus. B.

[129] A pymthec mlyned y gwledychwys gwendoleu gwedy llad locrinus. A dec mlyned y buassei locrinus yn vrenhin kyn no hynny. A phan welas gwendoleu vadawc y mab yn oetran y gallei ef bot yn vrenhin. hi a rodes gwyalen y teyrnas yny law. Ac ae ardyrchoges yn vrenhin. Ac y kymyrth hitheu yn ymborth idi kernyw tra uu vyw. Ac yn yr amser hwnnw yd oed samwel yn profwyt. ac yn gwledychu yn iuda. A Siluius eneas yn yr eidal. Ac omyr etwa yn traethu y gathleu yn eglur glotuawr. B.

[130] Ac yna gwedy urdaw madawc yn vrenhin. Gwreicca awnaeth. A deu vab a vu idaw ohonei. Sef oed y rei hynny. membyr a mael. A deu ugein mlyned ygwledychus trwy dyundeb a hedwch. Agwedy marw madawc. teruysc a gyuodes rwg y deu vab am y kyuoeth. Ac eissoes membyr a wnaeth dadleu ae vrawt o escus tagnouedu ac ef. Ac yny dadleu hynny y peris ef llad mael y vrawt. Ac y kymyrth membyr llywodraeth y teyrnas. B.

[131] A chymeint vu y greulonder yn erbyn y pobyl. Ac y lladawd holl dylyedogyon y teyrnas or rei a tebyccei ef keissyaw kyuodi yn y erbyn. Ac ygyt a hynny ymadaw ae wreic priawt mam efrawc kadarn y vab aoruc. B.

[132] Achydyaw a gwyr yn erbyn dedef y pechawt kassa gan duw. B.

[133] Mewn glyn koedawc y gyrchu eithyr a wnaeth lluossogrwyd o uleideu kyndeiryawc ae lad ae yssu. B.

[134] Ac euristeus yn lacedoma. B.

[135] Ac ena gwedi marw membir et urdwit Efrawc ivab enteu en vrenin. gwr mawr i riv ac anrited ikadornit ai dewred oet hwnw. ac un vlwidin eiseu odeu ugeint ebu in gwledichu ar enis pridein. A.

[135] Ac odyna gwedy marw membyr y hurdwyt Efrawc kadarn y vab yn vrenhin. ac un ulwydyn eisseu o deu ugein y bu y gwledychu. B.

[136] Agwedi llawer o emladeu e uudugoliaeth a gauas. A.

[136] Dyuot adreff awnaeth ac amylder o olut gantaw. B.

[137] Ac yna yd adeilyawd ef dinas. B.

[138] Ac odyna yd adeilyawd efrawc kaer alclut gyuerbyn ar alban. B.

[139] Agwedy hynny y ganet idaw ugein meib o ugein wraged a oed idaw. a dec merchet ar ugein. a dec mlyned a deugein y bu y gwledychu. Sef oed y henweu y myibyon. B.

[140] Brutus taryanlas. oed hena. B.

[141] Run. asser. enweu y merchet oed. B.

[142] Egub. B.

[143] Ebren. B.

[144] Teccaf morwyn oed honno yn yr ynys. B.

[145] Ar rey hyny a anwones efrawc ar syluius y gar brenhin yr eidal. Ac a rodet yno y wyr bonedic dyly-edawc. Ar meibyon a aethant allyges ygantunt hyt yn germania. ac asser y brawt yn tywyssawc arnadunt. ac o ganhorthwy syluius y gwryscynnasant y wlat hono ae phobyl. B.

[146] A brutus taryan las a trigawd yn yr ynya wrth y llywiad gwedy y tat. A deudec mlyned y gwled-ychawd arnei. B.

[147] Ac in ol brutus idaeth lleon ivap enteu. ac en ir amser hwnw ed adeilws seliv temil ir arglwid egkaerusalem ac idaeth brenines saba iwrandaw idoethineb ew. ac idaeth Siluius Epitus in lle idat in vrenin in ir Eidal. Gwr oed lleon agarai hedwch. agwedi gwelet ohonaw igivoeth in llwidaw ac in hedichu pob peth. wrth igighor ef a adeilawd dinas egogled ir enis hon ac igelwis oe enw ehun. kaer lleon. Ac in diwed ioes eisoes llescu agwnaeth. Aphum mlined arugeint ibu en gwledichu. Ac oe lesged ev ar diwed ioes ekivotes ciwtawtawl tervisc ini deirnas. A.

[147] Ac yn ol brutus y doeth llyon y vab ynteu. Gwr a garwys hedwch nu hwnnw. Agwedy gwelet o honaw y gyuoeth yn tagnouedus. sef a adeilwys dinas y gogled yr ynys. Ac ae gelwis oe enw ehun kaer lleon. Ac yn diwed y oes y llescwys. Ac ynyr amser hwnnw y dechreuwys Selyf wab dauyd adeilaw temyl ygkaerusalem. Ac y doeth brenhines sabba y warandaw doethineb selyf. Ac y doeth siluius epitus yn vrenhin yn lle ytat yn yr eidal. Ac yna val y dywespwyt uchot. gwedy llescu lleon. y kyuodes teruysc y rwg y kiwtawtwyr ehun. B.

[148] Agwedy marw lleon: y doeth run paladyr bras y vab ynteu y vrenhin. vn wlwydyn eiseu o deugeint. y bu ygwledychu. Ahwnnw a duc y pohyl oc eu teruysc ar gytuundeb. Ac ef a adeilwys. kaer goint. Achaer wynt. achaer vynyd paladur: yr hon aelwir yr awr hon. kaer septon. yny lle y bu yr eryr yn dywedut daroganeu tra adeilwyt y gaer. B.

Dyma y daroganau hyny, yn ol Brut y Breninodd o waith Siefre o Vynwy, yr hwn sydd yn y Museum *yn* Llundain.

PROPHYWDOLIAETH YR ERIR.

Megis y gwrthlat ywen ydreic coch, velly ybrwrw y dywyll ywen. Dreic aruthyr waethaf athecca ac ochwythat y geneu oflamawl dan alysc yr holl ynys gan y llyuu. O arennev hwnnw ydaa maharen man ygnv, adiwyllya dyrnodieu ygyrn yny dwyrein. Odyna ydaa ystlum gwenwynic y olwc ac ar y edrychiat ydechryn fyd achreuyd. Odena ydaa llew anesao yr ystlum lluchyadenawc, ac adan ylywodraeth yllygryr aychet gwirioned. Crang or mor adynessa yr llew ac adan y vediant ydivlanna rydit o rydit. gwedy y trosser y keibieu yn waywyr. Baed danhedawc anessa yr crang ac awalhaa yny mieri tew ac alymhaa y danned yngkedernyt ydeyrnas. Ochwant y baed y kynnyd kenev er hwn a ryd am agheu y dad megis am angheu ki. Gwaet ytat agynyd y meibion ar kyntaf onadunt aesgyn yoruchelder ydeyrnas yn defynyd hagen vegis blodeuyn gwaenwyn kyn noe frwyth y gwywa. O bechawt yr hen ypecha ymeibion wrth eu tat, ar caret cyntaf a vyd devnyd yr rei ol. Meibion agyuodant yn erbyn eu tat ac amdial pechawt, em-ysgaroed a a gyffroant yn erbyn y groth. Gwaet agyuyt yn erbyn eu gwaet yny daruo yr alban wylaw penyt yperheryn ac anobeithus boen avyd. Yna ydaw kynhwrf kadarn owynt dwyrein, ac aruthra yr gorllewin ac adiwreida holl gedernyt iwerdon. Rac bron hwnnw ygostwng twysogion agwedy y kyngreir-ier tagneued yd ymgarant. Dolur adrossir yn llewenyd, pan drychont ytat yngkallon y vam. Ef anessa luir adisgynno ohat y llew ac lymder adylla kedernyt haearnawl ac un elechawl. ymynediat hwnnw yged-eu normandi ydwy ynys. ac odiruawr vod symudedigaeth ygwehenir ykledyf ywrth ygoron. Oachaws anvhvndep y brodyr ygwledycha vn adelei ole arall. Kerbyt ypymet adreiglir yr petweryd agwedy y dyrchauer ylluneu priawt ysarret aetiaug asathyr yteyrnassoed, yn dydyev diwethaf ydreic wen ygwes-gerir yhetivet yn deir ran, ran adyn yr pwyl odwyreiniawl swllt ykyuoethogir, ran adisgin y iwerdon, o orllewiniawl ardymyr ydifrifheir, ydryded ran adric yn ywlat dielw agorwac ykeffir. Tanawl beleu adis-gin ordwyrein allydaw yny kylch ogylch alynga. Wrth ylluver yd ehetta adar yr ynys, arrei mwyaf onadunt wedy yd ennynner eu hesgyll adigwydant yn dalyedigaeth. Or tan hwnnw ygenir gwreichionen; ac oe chynwrf y dechrynant yr ynyssed, yngwyd yrei mwiaf ygwelir yr absent; ar eil mynedyat avyd gwaeth nor kyntaf. Gwedy bo marw llew ywirioned, ykyvyt ybrenhyn gwyn bonhedic yn ynys brydein yn gyntaf yn ehedec, odena yn marchogaeth, odena yn disgynnu, ac yny disgynyat hwnnw ykeir ef yny glud. Odena ydygir ac adangossir abys ac ydywedir mae ybrenhin gwyn bonhedic. Yna y kynullir y vydin ev agwyatyl drostaw agymerir, ac yna ybyd porthmanyaeth ydynyon megys am eidion neu am dauat, ymendaat hynny ageisir ac ny hyd yr un; onyt pen dros pen. Ac yna y kyuyt ygwyn ac ydaa yr lle ykyuyt yr heul, ar lle digwyd heul arall, yna ydywedir yn ynys brydein brenhin na vrenhin. Gwedy hynny ydyrcheif yben ac ydengis yuot yn vrenhin ar lawer o weithredoed dybryt, ac nyd arun elwedic. Gwedy torrer llawer ny byd atkyweirdeb, yna ybyd byt ybarcuttanot; adycko pawb ydreis avyd eidaw ehun ahynny abery seith mlyned. Ac yna ybyd treis agordineu gwaet, ar fyrnev agyfflybir yr eglwiseu, ar hyn aheo un arall ay met, ac ar y uuched druan ygoruyd angheu ac yn ychydic odynyon ybyd kariat kyuan. Ar hyn agyngreirier ar osber ybore yllygrir. Odena ydaw or deheu ar veirch pren ar ewyn mor kyw eryr ac ymordwya ac ydaw y ynys brydein yr tir, ac yny lle ef asaetha y dy yr eryr, ac aygoresgyn, ac yna ybyd ryuel yn ynys brydein blwydyn ahanner, ac yna ny thal dym dwyn kyfnewit, namyn paub abrydera pa furyf ykattwo yr eidiaw ehun ac ykeisio da arall. Odena ydaa ybrenhin gwyn bonhedic tu argorllewyn ay vydin yny gylch yr henn lle gar llaw ydwfyr redegauc, ac yna yda y elynion yny erbyn, ac y lluniethir pawb yny le yny gylch ef. Allu y elynion afurfheir ar bon taryan. Yna yd ymledir oc eu talen ac en hystlysseu, ac yna y llithyr ybrenhin gwyn bonhedic yr awel. Odena y nytha kyw yr erir yngoruchelder kreigeu holl ynys brydein, ny digwid yn ieuang, ny daw ynteu ar heneint, yna gogonyanus fynniant ny odef amreint na sarhaet idaw. agwedy ytagnauetter ydeyrnas ydigwyd.

[149] Ac aoruc endi er enneinod twimin. A. [149] Ac awnaeth yno yr ennein twymyn. B.

[150] Ac ydan yr ennein hwnnw y gyssodes tan heb diffodi. Ac yny yr amser hwnnw y gwedwys helias proffwyt hyt na dele wlaw. Ac ni bu wlaw ynteu chwe mis a their blyned ygwlat kaerusalem. B.

[151] Ar bleidut hwnnw awnaeth nigromans yn gyntaf yn yr ynys hon. Ac ny orffowysswys o dechymygu kywreinrwyd hyny wnaeth idaw adaned a phroui hedec. Ac yn hynny y syrthwys ar temyl apollo yn llundein. Ac yd yssigwys oll. Ac yno y cladwyt. B.

[152] Bu lyr yn llwyaw y teyrnas yn wychyr ac yn wrawl. B.

[153] Ac y adeilwys dinas ar auon soram y gelwys kaer lyr. ac yn saessnec leircestyr. B.

[154] Ac ny bu y lyr un mab namyn teir merchet. sef oed eu enweu. Goronilla. Regau. Cordeila. Adir-uawr ykarei eu tat wynt. a mwyaf y karei ef y verch ieuhaf. cordeila no rei ereill. B.

[155] Sef awnaeth proui pwy uwyhaf ae karei oe verchet. wrth rodi y ran uwyhaf agoreu gan wr or kyu-oeth. A galw attaw aoruc Goronilla y verch hynaf idaw. A gouyn py veint y karei hi euo. Athygu

aoruc hitheu yr nef ar dayar bot yn vwy ykarei hi euo no eneit heun. Achredu awnaeth ynteu hynny. A dywedut aoruc ynteu. y rodei hi yr gwr a dewissei yn ynys prydein athrayan y gyuoeth genthi. B.

[156] Ac yn ol honno y gelwis ef rageu yr eil hynaf. A gouyn idi py veint ykarei hitheu ef. Athygu aoruc hitheu y gyuoetheu nef a dayar. na allei venegi ar y thauawt leueryd py ueint y karei hi euo. Achredu awnaeth ynteu hynny. Ac adaw idi hitheu y rodi yr gwr edewissei ar trayan arall genti oe gyuoeth. B.

[157] Ac yna y gelwis ef Gordeila y ieuhaf. a gouyn idi py veint y karei hi euo. Ac yna adnabot aoruc Cordeila rycredu oe that yr amydrodyon anhyedus a dywedassei ychwioryd wrthaw. a phroui ythat. a gwrtheb idaw yn amgen noe chwioryd ar y wed hon. Ni chredaf ui bot merch a allo karu y that yn uwy noc y dylyho y garu nac ae dywetto onyt trw gellweir llad y heneit gan gelu gwirioned. B.

[158] Ac yna llidyaw aoruc y that wrthi. gan tebygu y mae dihewyt y challon y dywedassei hi hynny. A dywedut wrthi val hyn. kans yny veint honno y tremygeisti heneint dy tat hyt na charut ti ef megys chwioryd y rei ereill. B.

[159] Heb ran y gyt ac wynteu or ynys. B.

[160] Ny dywedafi can wyt merch ti imi na rodwyf ui ti y wr ny hanffo or ynys hon. Os tyghetuen adamweina hynny heb argyfreu. hyn adywedafi na bydy un anryded ath wihoryd. kans mwy eiryoet y kereis i ti noc wyntwy: athitheu ymkaru inheu yn llei noc wynteu. B.

[161] A heb un goir o gyghor y wyrda y rodet y dwy verchet hynaf idaw y deu tywyssawc. nyt amgen. y tywyssawc kernyw. Ac y tywyssawc y gogled. ahaner yr ynys gantunt tra vei vyw ef. Agwedy ybei uarw ynteu. y kyuoeth oll yn deu haner y rydunt. B.

[162] Ac yna gwedy clybot o aganipus vrenhin freinc clot a phryt a theghwch cordeila. B.

[163] Anuon kennadeu awnaeth hyt ar lyr ythat oe erchi yn wreic idaw. Ac y dywawt ynteu lyr y rodei y verch idaw heb argyureu a heb da genthi yn llawen. kan daroed idaw ynteu rodi y gyuoeth ae eur ae aryant yr dwy verchet ereill. B.

[164] Tracheuyn y dywedut. B.

[165] Ac nat oed reit. idaw wrth dim. namyn kaffel gwreic vonhedic telediw dylyedawc y kaffei etived ohonei a gynhalei y gyuoeth gwedy ef. kans ef bieoed y tryded ran o ffreinc. Ac yn diannot cordeila a rodet y aganipus. B.

[166] Ac ympen yspeit ygkylch diwed oes llyr. A dechreu llescu o honaw o heneint. y deu racdywededigyon douyon awerescynassant arnaw y gyuoeth. yr hwn agynhalyassei ef yn wrawl trwy hir amser. Ac ae rannassant y rydunt yn deu hanner. Ac o gyt duundeb eissoes maglawn tywyssawc yr alban a gymyrth llyr attaw ar y deugeinnet marchawc. rac bot yn gewilyd gantaw vot heb varchogyon wrth escord. B.

[167] Agwedy bot llyr velly gyt a maglawn yspeit dwy vlyned: llidyaw aoruc coronilla y verch wrthaw rac meint oed o varchogyon ygyt ac ef. A rac eu gwssanaethwyr ynteruyscu y llys. A dywedut awnaeth wrth y gwr vot yn digawn ugein marchawc ygyt ae that ac ellwg y rei ereill ymdeith. B.

[168] Agwedy dywedut hynny wrth lyr. llidyaw a oruc. ac ymadaw a maglawn a mynet hyt ar henwyn tywyssawc kernyw y daw y llall. ac erbyneit o hwnnw ef yn enrededus llawen. Ny bu pen y ulwydyn hyny daruu teruysc y rwg eu gwassanaethwyr. Ac wrth hynny y sorres regau y verch wrthaw. Ac erchi idaw ellwg y varchogyon oll y wrthaw eithyr pump marchawc ae gwassanaethei. B.

[169] Athristau a oruc llyr eithyr mod. Achychwyn odyna elchwyl hyt ar y verch hynaf idaw. A thebygu trugarhau o honno wrthaw. achynal gyt ac ef y varchogyon. Sef awnaeth hitheu tygu trwy y llit y gyuoetheu nef a dayar na chaffei ef ohir yno onyt ellygei oll y varchogyon y ymdeith eithyr un ae gwassanaethei. A dywedut awnaeth heuyt nat oed reit y wr kyuoet ac ef na theulu na lluossogrwyd y gyt ac ef onyt un gwr ae gwasanaethei. B.

[170] Agwedy na chaffei dim or ageissei gan y verch. Gellwg y varchogyon oll y wrthtaw eithyr un marchawc. A gwedy y vot yno hir yspeit. mydylyaw aoruc am y hen teilygdawt ae enryded. Athristau aoruc yn vawr. A medylyaw mynet hyt ar y verch a athoed y ffreinc. Ac offynhau hynny heuyt aoruc. mor digaryat ygellygassei y wrthaw. B.

[171] Ac eissoes ny allwys ef a vei hwy diodef yr amharch a oed arnaw. Achychwyn parth a ffreinc aoruc. B.

[172] A phan yttoed yn mynet yr llog. Ac na welei neb wrth y escord namyn ar y eil. ganwylyaw. y dywawt yr ymadrawd hwn. B.

[173] Ev adoeth hit egkaer idinas edoed iverch indaw. A.

[174] Anvon aoruc Lyr genat at ebrenin ac at iverch enteu ari drigeinvet. A.

[175] Ac yna yd anuoned gwys tros wyneb ffreinc y gynnullaw y holl dewred: wrth eu gollwg gyt a llyr y orescyn y gyuoeth tracheuyn idaw. A gwedy bot pop peth yn barawt. kychwyn a oruc llyr a chordeila y verch ar llu hwnnw gantunt. A cherdet hyny doethant y ynys prydein. B.

[176] Ac yn diannot ymlad ae dofyon Achaffel y uudugolyaeth o lyr. A gwedy gwedu pawb or ynys idaw: y bu varw llyr yny tryded ulwydyn. Ac y bu varw aganipus vrenhin ffreinc. Ac yna y kymyrth cordeila llewodraeth y teyrnas yny llaw ehun. Ac y cladwyt llyr y mywn daerty awnaethoed ehun dan auon soram. Ar temhyl honno a rywnaethoed ef yn anryded ianij bifrontis yr duw a elwit, Aphan delhei wylua y temyl honno: y deuei holl grefftwyr y dinas ar wlat oe henrededu. Ac y dechreuynt pob gweith or a wnelynt hyt ym pen y ulwydyn. B.

[177] A gwedy gwledychu o cordeila pump mlyned yn tagneuedus: y kyuodes ydeu nyeint yny herbyn. Margan vab maglawn. A chuneda vab henwyn a llu aruawc gantunt. A dala cordeila ae charcharu. Ac yny karchar hwnnw o dolur colli y chyuoeth y gwnaeth ehun y lleith. Ac y ranassant wynteu y kyuoeth yrydunt. Ac y doeth y vargan or tu draw y humyr y gogled yny theruyn. Ac y doeth y guneda y parth yma y humyr. llloeger achymry achernyw. B.

[178] Achyn pen dwy ulyned y doethant gwyr a gerynt teruysc ac annundeb a llenwi bryt margan o teruysc. A dywedut wrthaw bot yn gewilyd ac ef yn vab hynaf gadu deuparth y kyuoeth yn eido kuneda. B.

[179] A chynnullaw llu aoruc margan. ac anreithyaw kyuoeth kuneda o lad a llosci. A dyuot aoruc cuneda yny erbyn ae erlit o le y le hyny doeth yg kymry. Ac ar uaes mawr ymorganwc. Ac yna y llas margan ac oe enw ygelwit y lle o hyny hyt hediw. maes margan. ac yno y mae manachloc vargan yn awr. B.

[180] Agwedy y uudugolyaeth honno y kymyrth cuneda holl lywodraeth ynys prydein. Ac y gwledychwys yn tagneuedus teir blyned ardec arugeint. Ac yn yr amser hwnnw yd oed ysayas ac eseu yn proffwydaw yg kaerusalem. Ac yd adeilwyt ruuein y gan deu wroder remus a romulus. yn yr vnuet dyd ar dec kyn kalan mei. B.

[181] Agwedy marw cuneda. y doeth riwallawn y vab ynteu yn vrenhin. Ac yn oes y gwr hwnnw y bu y glaw gwaet. Ac y bu varw y dynyon gan y kakwn yn eu llad trwy y glaw gwaet. B.

[182] Ac yn ol hwnnw y doeth. gorwst. Ac yn ol gorwst y doeth seissyll. Ac yn ol seissyll y doeth iago

vab gorwst y nei ynteu. Ac yn ol iago y doeth kynuarch vab seissyll. Ac yn ol kynuarch y doeth goronw digu. Ac y hwnw y bu deu vab porrex a fernex. (Ferwex. A.) B.

[183] A gwedy marw eu tat y kyuodes teruysc y rydunt am y vrenhinyaeth. A cheissaw o porrex llad ffernex y vraw to vrat. A gwedy gwybot o fernex hynny. ffo a oruc hyt yn ffreinc. A dyuot a phorth odyno y gan suardus vrenhin ffreinc. Ac ymlat a phorrex y vrawt. Ac yna y llas ffernex ar gynnulleitua a doeth gantaw. B.

[184] A gwedy gwybot oe vam (yr hon a elwid Indon. A.) rylad y mab. Sef a wnaeth hitheu keissaw llad y mab byw. yn nial y mab marw. A gwedy gaffel yn kyscu o honei. yd aeth hi ae morwynion ae lad. Ac yna y raunwyt yr ynys yn pump ran trwy symudaw teruyneu. B.

[185] Ac ym pen yspeit. y kyuodes gwas ieuanc clotuawr. Sef oed y enw dyfnawl moel myt mab clydno tywyssawc kernyw. A gwedy marw y tat a chaffel o dyfnawl y gyuoeth. Ryuelu a oruc ar piner (pymer. A.) vrenhin lloeger. A gwedy llad preier y daethassant yn y erbyn. Nidyawc vrenhin kymru ac atater vrenhin y gogled. a dechreu llosci kyuoeth dyfnawl ae anreithyaw. B.

[186] A dyuot aoruc dyfnawl a degmil o wyr aruawc gantaw yn eu herbyn a rodi kad ar faes idunt. A gwedy gwelet o dyfnawl hwyret yd oed yn kaffel y uudugolyaeth. dwyn chwechanwr or gwyr dewraf a oruc a gwiscaw arueu y gelynyon lladedic. a mynet a hwynt racdaw trwy y golynyon ac y llas nidyawc a stater a chaffel y uudugolyaeth. Ac odyna gorescyn gwladoed y brenhined hynny a darostwng pawb wrth y arglwydiaeth ehun. B.

[187] A gwedy daruot o dyfnawl dwyn y pobyl ar kyuoeth wrth y hen teilygdawt. A gwneuthur coron eur idaw. a mein gwyrthuawr yndi. A gosaot kyfreitheu yr ynys. or rei y mae y saesson etwa yn aruer. A rodi noduaeu yr dinasoed. mal y gallei pawb or a uei reit udunt gyrchu yno diogelwch. Ac yr ereidyr allan y rodes ef y breint hwnw ar y meyssyd yn un furuf ac yr temleu. B.

[188] A hyt tra parawys dyffnawl: y pylwys cledyfeu y lladron ar treiswyr. Ac yny dyd ef ny lauassei neb treissyaw y gilyd. Ac ym pen deugein mlyned gwedy kymryt y goron y bu uarw. Ac y cladwyt geir llaw temyl awnathoed ehun yn enryded ydwyes a elwit kyttunndeb. B.

[189] A Gwedy marw dyfnawl y kyuodes teruysc y rwg beli a bran y deu vab ynteu am y kyuoeth. A gwedy llawer o gynhen a dadleu y kymodet trwy getymdeithon. gan amuot gadu y veli coron y teyrnas can oed hynaf. A lloeger a chymry a chernyw genthi. can oed iawnach gadu yr hynaf yn vrenhin. A gadu y vran or parth arall y hymyr a bot yn darystygedic oe vrawt. B.

[190] Agwedy eu tagneuedu yny wed honno. pymp mlyned y buant trwy hedwch y llywyaw eu kyuoeth. Ac yna y doeth meibion annundeb y teruyscu y rygtunt. Ac y waradwydyaw bran am y vot yn darystygedic yw vrawt. Ac wynt yn un vam un tat. Ac yngyndewret. Ac yn un dylyet. B.

[191] Ac egita henni hevit eu llawer ocivrageu ac imladeu provedic achlotvawr wit in eniver weith a deuth Chelff (Thelff) tivisawc Morgan ith wlat ti. ti alleist gwrthwinebu idaw ac en waradwidus i gimhell ar fo. A.

[191] A choffau idaw or dothoed tywyssogyon ereill y ryuelu ac ef. Ryoruot o honaw. Achan oed kystal a defnyd a hynny: erchi idaw torri ae vrawt yr amot aoed waradwyd idaw y uot y rydunt. B.

[192] Ac erchi idaw kymryt merch helsyn vrenhin llychlyn yn wreic idaw. hyt pan vei trwy porth hwnw y gallei gaffel y gyuoeth ae dylyet. A chymryt kyghor yr anhyedwyr twyllodrus a oruc bran. A mynnu y vorwyn yn wreic idaw. A thra yttoed ef yn llychlyn. y doeth beli hyt y gogled a llanw y kestyll ar dinasoed oe wyr chun. Ac eu kadarnhau o pop peth or wei reit. B.

[193] A phan doeth ar vran hynny kynnullaw y llychlynwyr aoruc ynteu. a cheweiryaw llyges diruawr y meint. A chyrchu tu ac ynys prydein. Aphan oed lonydaf gantaw y rwygaw y mor. nachaf Gwythlach vrenhin denmarc a llyghes gantaw yn erlit bran o achawa y vorwyn. Ac ymlad a wnaethant. Ac o damwein y kauas gwythlach y llog yd oed y vorwyn yndi. Ae thynnu a bacheu ym plith y logeu ehun. B.

[194] Ac val yd oedynt velly yn ymlad nachaf wynt kythrawl gwrthwyneb yn gwasgaru eu llogeu pawb y wrth y gilyd o nadunt. Ac or ryw damwein y byrwyt llog wythlach ar vorwyn y gyt ac ef y tir y gogled. B.

[195] Agweti igwelet owir ewlat eu dali agwnaethant ac eu dwin hit at beli. kans en er amser hwnw et oed ev ar glan emoroed morbennoed heni en achaws divotetigaeth bran ivrawt. Ac igit allog gwithlach etoetint teir llog. ar drited or rei henni ahanoed olyghes vran. Ac gweti menegi ir brenin pa beth oedint ar damwein. adarvot idunt llawenau aoruc or ri civarwot e damwein hwnw idaw. kans edoed ivrawt en mennu rivelu eni erbin. A.

[195] Yn y lle yd oed beli yn aros dyuodedigaeth bran y vrawt. pedeir llog y doethant ar pedwared a hanoed olyghes bran. Aphan datganwyt hynny y veli: llawen vu gantaw. B.

[196] Agwedy yspeit ychydic o diewed y doeth bran yr tir ae lyghes gantaw. Ac anuon awnaeth trwy genhadeu ar veli y erchi idaw eturyt y gyuoeth ae wreic rydalyassei ynteu. gan vygythyaw onys atuerhei yn diannot. o caffei le ac amser y lladei y pen. B.

[197] A gwedy y naccau o veli o pob peth o hynny. kynnullaw ymladwyr ynys prydein a wnaeth beli. A dyuot i ymlad a bran. ac ar llychlynwyr a oed y gyt ac ef. A dyuot aoruc bran ae lu ynteu hyt yn llwyn y kaladyr wrth ymgyuaruot. B.

[198] A gwedy eu dyuot y gyt. llawer o greu gwaet a ellygwyt o parth. Achynhebic y dygwydei y gwyr brathedic: y yt gan vedelwyr kyflym. Ac eissoes goruot a wnaeth y brytanyeit. a chymell y llychlynwyr y eu llogeu. Ac yna y dygwydwys pymthegmil o wyr bran. ny dienghis hayach o nadunt yn diuriw dianaf. Ac yna o vreid y damweinwys y vran kaffel un llog. Ac y hwylwys a honno parth a ffreinc. y getymdeithion ynteu. y rei ereill mal y dyccei eu tyghetuen y ffoassant. B.

[199] Ac wedi kaffel o vely y uudugolyaeth honno a dyuo hyt kaer effrawc o gyt gyghor y wyrda yd ellygwyt brenhin degmarc ae ordderch yn ryd gan tragywydawl darystygedigyaeth a theyrnget y gan vrenhined denmarc y ynys prydein. B.

[200] Ac yna kadarnhau a oruc ynteu kyfreitheu y tat. A gossot ereill o newyd. Ac yn penhaf yr temleu ar dinasoedd ar ffryd. Ay peris gwnyuthur ffryd brenhinawl o vein a chalch ar hyt yr ynys o pen ryn kernyw hyt yn traeth catness ym prydein. Ac yn unniawn trwy y dinassoed a gyuarffei ahi. A fford arall ar y llet. o vynyw hyt yn norhampwn yn unyawn trwy y dinassoed a gyfarfei a hitheu. A dwy fford ereill yn amroscoyw yr dinassoed a gyfarffei ac wynteu. Ac eu cyssegru a rodi breint a noduacu udunt mal y rodassei y tat. A phwy bynhac a vynho gwybot y breinheu hynny ar noduaeu: darlleet kyfreitheu dyfnawl.

[201] Ac val y dywetpwyt uchot y doeth bran y ffreinc. yn gyflawn o pryder a goual. am y dehol yn waradwydus o tref y tat y alltuded. Ac nat oed obeith gallu ennill y teilygdawt tracheuyn. Agwedy menegi pop

un o tywyssygyon ffreinc ar neilltu ac na chauas na phorth na nerth. or diwed y doeth hyt ar segyn tywyssauc byrgwyn. A gwedy gwrahu ohonaw y hwnw: kymeint a gauas o garyat a chedymdeithas y gan segyn agwyrda y teyrnas. Ac nat oed yr eil gwr nes noc ef y tywyssawc. hyny oed euo alunyaethei negesseu y teyrnas. Ac adosparthei y dadlyeu. B.

[202] Sef kyffryw wr oed vran. teo oed o pryt a gosced. Adoeth achymhen oed adosparthus. Ac ethreleithus oed wrth hely achwn ac adar ma y dylyei teyrn. Ar tywyssawc agauas yny gyghor rodi un verch aoed idaw yn wreic y vran. Ac ony bei etiued o vab. kanhyadu y vran y gyuoeth gan y verch o bei hyn noc ef. Ac o bei vab idaw yteu. Adaw porth y vran y orescyn y gyuoeth ehun. B.

[203] Ac odyna ny pen y vlwydyn. marw segyn. Ar gwyr a garei vran gynt o getymdeithas yn fawr. ny bu anhawd gantunt darestwg oe wryogaeth. A gwedy tynnu pawb yn un vedwl ac ef. medylyaw aoruc dial ar veli y vrawt y saraet. Ac yna heb annot trwy gyghor y wyrda. kygreiraw aoruc a thywyssogyon ffreinc. val y kaffei yn hedwch kerdet trwy ffreinc. ae lu hyt y traeth ffiandras y lle yd oed y llogeu yn parawt. A gwedy eu dyuot yno yd hwlyasant hyt yn ynys prydein. B.

[204] A phan doeth y chwedyl ar veli. kynnullaw aoruc ynteu icuenctit adewred ynys prydein yn erbyn bran ae lyghes. B.

[205] A phan welas tanwen ma y gweissyon y bydinoed yn parawt. Ac yn chwanhawc y ymgyuaruot. brysyaw aoruc hitheu trwy ergrynodigyon gameu hyt ynlle yd oed vran y mab a oed damunedic genthi y welet. A noethi y dwy vron trwy dagreu a icuon. Ac erchi idaw ef coffau pan yw yny challon hi y crewyt ef yn dyn o peth nyt oed dim. Ac erchi y charedic vab coffau y poen ar gouyt a gawsei yny ymdwyn naw mis yny challon. A chan hynny erchi idaw madeu y vrawt y llit ar bar a oed gantaw wrthaw. kany wnathoed y vrawt idaw ef deunyd llit. kanys beli ae deholasei ef o ynys prydein mayn y gamwed. ae anghymendawt ehun. pan duc brenhin llychylyn am pen y vrawt y geisaw y digyuoethi. B.

[206] Ac ar hyny. sef aoruc bran hedychu ac ufydau y vam. A bwrw y arueu y wrthaw. A dyuot hyt ar y vrawt. A phan welas beli y vrawt y dyuot attaw trwy arwyd tagnefyd. diot y arueu aoruc ynteu a mynet dwylaw mynwgyl elldeu. A chymodi y deu lu y gyt. a dyuot y gyt hyt yn llundein. B.

[207] Ac ym pen yspeit gwedy eu bot ygyt yn ynys prydein. oc eu kyt gyghor y kychwynnassant parth a ffreinc a llu diruawr y veint gantunt. A chyt bei trwy lawer o ymladeu y kymellasant holl tywyssogyon ffreinc yn wedawl darystygedigaeth udunt. A chael y uudugolyaeth ar ffreinc gyt ac wynt kyn pen un olwydyn y kyrchasant parth a ruuein dan anrehithaw awrthwynepei udut. B.

[208] Ac yna yd oed Gabius. a phorcenna yn amherodryon yn ruuein. A phan welas y gwyr hynny na ellynt ymerbyneit. a beli a bran. dyuot yn ufyd awnaethant y rodi darystygedigaeth ac vfylldawt. Ac adaw teyrnget udunt yno o ruuein pop blwydyn gan ganhat sened rufein er gadu tagnefyd udunt. A rodi gwystlon a chedernyt ar eu kywirdab. B.

[209] A gwedy ymchoelut beli a bran y wrth ruuein a chyrchu parth a germania: ediuarhau awnaeth gwyr ruuein am wneuthur y ryw tagnefed honno na rodi eu gwystlon y uelly. Sef awnaethan trwy twyll lludyaw yn eu ol. A mynet yn porth y wyr germania. B.

[210] A phan doeth y chwedel honno ar veli a bran. Sef awnaethant llidyaw yn uwy no meint. Am wneuthur ac wynt y kyfryw twyll hwnw. A medylyaw py wed y gellynt ymlad ar deu lu. Sef y kawsant yn eu kyghor trigyaw beli ar brytanneit wrth ymlad a gwyr germania. Ac y eu darestwg. A mynet bran a ffreinc a byrgwyn gantaw y geisaw dial eu twyll ar wyr rufein. B.

[211] A phan doeth diheurwyd or darpar hwnw ar y rufeinwyr. Sef awnaethant wynteu brysyaw tracheuyn y geisaw rufein o vlaen bran. Ac adaw gwyr germania. B.

[212] A gwedy kaffel o veli y chwedyl hwnw. Sef awnaeth ynteu ef ae lu y nos honno eu pydyaw wynteu y mywn glyn dyrys a oed ar eu ford. B.

[213] A phan doeth gwyr rufein trannoeth yr glyn hwnw. Sef y gwelynt y glyn yn echtewynnu gan yr heul y discleiraw ar arueu eu gelynion. A chymraw a aeth arnynt o tebygu mae bran ae lu aoed yn eu ragot. B.

[214] Ac yna gwedy kyrchu o veli wynt yn diannot. Sef awnaet y rufeinwyr gwascaru yn diaruot a ffo y waradwydus. Ac eu hymlit awnaeth y brytanyeit yn greulawn tra parawys y dyd. Agwneuthur aerua trom onadunt. B.

[215] A chan y uudugolyaeth honno yd aeth beli hyt ar bran a oed yn eisted wrth rufein. Agwedy eu dyuot y gyt. dechreu ymlad ar dinas a briaw y muroed. Ac yr gwradwyd y wyr rufein dyrchauel crogwyd rac bron y gaer a menegi udunt y crogynt eu gwystlon yn diannot ony rodynt y dinas. A dyuot yn eu hewyllys. B.

[216] A gwedy gwelet o ueli a bran gwyr rufein yn ebryuygu eu gwystlon. Sef awnaethont wynteu gan flemychu o antrugarawc irlloned. peri crogi petwar gwystul ar hugeint o dylyedogyon rufein yg gwyd eu rieni ac eu kenedyl. Ac yr hynny yn uwyaf oll parau awnaethant y rufeinwyr trwy engiryolyaeth yn eu herbyn. kans kennadeu a doeth y gan eu deu amherawdyr y dywedut y doynt trannoeth y eu amddiffyn. B.

[217] Sef awnaeth gwyr rufein oc eu kyt gyghor pan doeth y dyd trannoeth. kyrchu allan yn aruawc y ymlad oc eu gelynyon. Athra yttoydynt yn llunauthu eu bedinoed. nachaf y deu amherawdyr yn dyuot megys y hedewssynt. gwedy ymgynullaw yr hyn ar adiagassei oc eu llu heb eu llad. A chyrchu eu gelynyon yn dirybud drac eu kefneu. ar gwyr y dinas or parth arall. A gwneuthur aerua diruawr y meint or brytanyeit. B.

[218] A gwedy gwelet o veli a bran llad aerua gymeint a honno oc eu marchogyon. glewhau awnaethont wynteu a chymell eu gelynyon tracheuyn. A gwedy llad milyoed o pop parth. y damweinwys y uudugolyaeth yr brytanyeit a llad Gabius a Phorcenna. A gwerescyn y gaer. ar hen swllt cudedic a oed yny gaer. hwnw a rannwyt y eu kedymdeithon. B.

[219] Ac yno y trigwys, bran yn amherawdyr yn rufein yn gwneuthur yr arglwydiaeth ny chlywyspwyt kyn no hynny y chreulonet. A phwy bynhac a uynno gwybot gweithredoed bran gwedy hynny. edrych-et estoriau gwyr rufein. kan ny pherthyn ym traethu oweithredoed gwyr rufein. B.

[220] Ac yna y kechwynnwys beli ac y doeth ynys prydein. Ac yn hedwch tagnouedus y treulwys y dryll arall oe oes. Ac odyna y kadarnhawd y keiryd ar kestyll ar dinassoed or a uei reit. Ac y gwnaeth ereill o newyd. Ac odyna yd adeilawd ef kaer a dinas ar auon wysc. yr hon a elwit trwy lawer o amser. kaer wysc. Ac yno y bu y trydyd archescobty ynys prydein gwedy hynny. A gwedy dyuot gwyr rufein yr ynys hon. y gelwit. kaer lleion. ar wysc. B.

[221] A beli a wnaeth y porth yn llundein enryued y weith. Ac oe enw ef etwa y gelwir ef porth beli. y danaw ef y mae discynua y llogeu. Ac yny oes ef bu amylder o eur ac aryant. megys na bu y gyffelyb yn yr oesoed gwedy ef. A phan doeth y diwed ae uarw. y llosccet y escyrn yn lludw. Ac y dodet y mywn llestyr eur ympen y twr awnaethoed ehun yn llundein. B.

[222] A gwedy marw beli: y doeth Gwrgan varyf twrwch y vab ynteu yn vrenhin. Gwr a euelychwys

gweithredoed y tat trw tagneuyd amwnder. A chynhal y teyrnas rac estrawn genedyl yn prud. A chan kymell y elynyon yn dylyedus y darestwg idaw. Ac ym plith y weithredoed y damweinwys nakau o vrenhin denmark y teyrnget a talyssei y tat. Ac a dalyei ynteu y talu idaw." B.

[223] Acheweiraw llyges a oruc gwrgan a mynet hyt yn denmarc. A gwedy creulawn ymlad a llad y brenhin y kymhellwys y bobyl y wedawl darystygedigaeth idaw. ar teyrnget val kynt y ynys prydein. B.

[224] A phan yttoed yn dyuot parth ac ynyssed orc tracheuyn. nachaf yn kyuarnot ac wynt dec llog ar hugeint yn llawn o wyr a gwraged. A gwedy gouyn udunt o pyle pan hanoedynt. A phyle yd eynt. y kyuodes eu tywyssawc ac adoli y wrgant. Sef oed y enw. bartholonn. Ac erchi nawd idaw. A dywedut a oruc y rydeol or yspaen. Ac bot ulwydyn a hanher yn krwydraw y moroed yn keissaw lle y kyuanhedu yndaw. Ac erchi idaw ran yn ufyd darystygedic o ynys prydein y chyuanhedu dan tragwydawl geithiwet yr neb a uei vrenhin arnei. kany ellynt diodef mordwy yn vwy no hynny. B.

[225] A gwedy gwybot eu neges. truanhau a wnaeth gwrgant wrthtunt. Ac anuon kyuarwydyt udunt hyt yn iwerdon a oed diffeithle yna y rodes gwrgant yr ynys honno yr gwydyl yn gyntaf eiroet. Ac yna yd aethant hyt yn y werdon. Ac y kynhydassant yr hynny hyt hediw. Ac yna doeth gwrgant y ynys prydein. Ac yno y bu uarw. Ac y cladwyt yg kaer llion ar wysc. y lle ar daroed idaw ef y teccau. B.

[226] A gwedy gwrgan y doeth kuhelin y uab ynteu y vrenhin. A hyt tra parawys y oes. yn tagnouedus y traethwys y teyrnas. A marcia oed enw y wreic. A honno oe ethrylith a dechymygwys kyffreith. Ac alwei y brytanyiet kyfreith marcia. Ar gyfreith honno a troes aluryt vrenhin o gymraec yn saesnec. B.

[227] Gwedy marw kuhelyn y doeth y vrenhinyaeth yn llaw varcia a seissyll y mab. kanyt oed ar y mab oet nam seith mlwyd pan fu varw y tat. Ac wrth hynny y gadwyt y vrenhinyaeth yn llaw y wreic kans doeth ethrelithus oed. A gwedy marw marcia y bu yn vrenhin seissyll. A gwedy seissyll y doeth kynuarch y vab yn vrenhin. Ac yn ol kynuarch. y doeth. dan y vrawt ynteu yn vrenhin. Ac yn ol dan. y doeth morud y vab yn vrenhin. Ar gwr hwnw clotuawr uu pei nat ymrodei y greulonder. pan littyei nyt arbedei neb mwy noe gilyd. Teg oed ynteu a hael. Ac nyt oed un dyn dewrach noc ef. B.

[228] Ac yn y amser ef y doeth brenhin moren yr gogled a llu mawr gantaw. Ac y doeth morud yny erbyn. A gwedy bot ymlad y rydut y kauas morud y uudugolyaeth. Ac erchi a oruc dwyn pawb oe elynyon wedy y gilyd attaw y eu llad y gyflenwi y greulonder. A hyt tra vei yn gorffwys. yd archei eu blygaw yn vyw rac y vron. A gwedy eu blygaw eu llosci. Ac ar hynny y doeth ryw awystuil athrugar y ueint y wrth vor y werdon. A dechreu llyngcu y ganarffei ac ef o dyn. Ac y aeth ynteu ehun y ymlad ac euo. A gwedy treulaw y arueu yn ouer. y llynckwys yr aniueil ef mal pysgodyn. Ac o hynny allan ny welat nac ef nar enefeil. B.

[229] A phymp meib a uu y uorud, A hynaf oed gorboniawn. A hwnw a gymyrth llywodraeth y teyrnas yn llaw. A hwnw a uu tagnouedus ac araf. Ac ymlaen pop peth y talei teilwg anryded y dwyeu. Ac uniawn wirioned yr pobyl. Ac attnewydhau temleu y dwyeu ar dinasoed a oruc. a gwneuthur ereill o newyd. Ac yn yr amser hwnw kymeint uu amlder eur ac aryant a goludoed ereill. Ac nat oed un or ynyssoed a allei ymgyfflybu idi. Ac ym pen hynny oll y kyuoethogei ynteu yn hael pawb or tlodyon mal na bei reit y neb. wneuthur treis na lledrat na chribdeilei ar y gilyd. B.

[230] A gwedi marw gorboniawn yn llundein. y drychauwyt arthal y vrawt yn vrenhin. Ac nyt tebic vu ef yw vrawt kyn noc ef. y bonhedigyon a estyghei. Ac ar andylyedogyon a urdei. A gwedy na allwys y dylyedogyon y diodef duunaw yny erbyn awnaethant ae diwreidaw o gadeir y teyrnas y ymdeith. A dodi elidyr y vrawt yny le. B.

[231] Ac ym pen pump mlyned gwedy y vot yn vrenhin. yd oed yn hela diwarnawt yn fforestlwyn y kaladyr nachaf arthal y vrawt y gwr a dyolassit oe vrenhinyaeth gwedy ryuot yn crwydraw gwladoed ereill am y geissyaw y gyuoeth tracheuyn. Ac ny chawsei dim. Sef a wnaeth elidyr truanhau wrthaw ae dwyn gantaw hyt yg kaer alclut ae dodi yny ystauell ehun. ymgaeledus. B.

[232] A chymryt eleuyt arnaw awnaeth elidyr. Ac anuon ar y holl wyrda y erchi udunt dyuot yw wybot. A gwedy eu dyuot yn llwyr hyt y dinas. Erchi y pop un onadunt dyuot y ymwelet un ar ol y gilyd. Ac y delhei pop un. gwyr yn parawt gantaw y eu daly ac y eu llad ony wrheynt y arthal. A gwedy gwelet hynny ac ofyn eu llad, y gwrhayssant y arthal. B.

[233] Ac odyna y doethant hyt yg kaer efrawc. Ac yna y kymyrth elidyr y goron y am y pen ehun. Ac y dodes am pen y vrawt. Ac wrth hynny y gelwit ef elidir war. B.

[234] Ac odyna y gwledychwys arthal deg mlyned gan ymchoelut y chwyl yny gwrthwyneb. urdaw y dylyedogyon a gestyg yrei andlyedawc. A gwneuthur iawnder a phawb. A phan vu varw y cladwyt yg kaer lyr. B.

[235] Ac yna eilweith y deuth elidyr yn vrenhin. Ac ym pen rynnawd y kyuodes ywein a pheredur y deu vroder ieuaf yn eu erbyn. A gwedy ymlad ac ef. daly elidyr ae rodi yn llundein ygkarchar. Arannu yr ynys y redunt. nyt amgen lloegyr a chymry y ewein. ar gogled y peredur. Ac ym pen seith mlyned y bu varw ywein. Ac y doeth y kyuoeth yn llaw peredur. Ac ym pen yspeit gwedy hynny y bu varw peredur. B.

[236] Ac yma y doeth elidyr y tryded weith yn vrenhin. A phan aeth or byt hwn yd edewis agreiffeu da yny ol. B.

[237] A gwedy marw elidyr y doeth rys mab gorboniawn. A hwnnw adelis yn ol weithredoed elidyr y wneuthur o gwbyl. B.

[238] A gwe y marw rys. y doeth morgan vab arthal. A hwnnw o dysc y rieni awnaeth iawnder. B.

[239] A gwedy marw morgan y doeth einyawn y vrawt ynteu. A phellau aoruc ynteu y wrth weithredoed y vrawt. Ac am y greulonder y bwrwyt ef y chwechet ulwydyn oe teyrnas. B.

[240] Ac yna y doeth idwal vab ywein y geuynderw ynteu y vrenhin. A hwnw a wnaeth iawnder rac ofyn damwein einyawn. B.

[241] Ac yn ol idwal y d. run vab peredur. Ac yn ol run y doeth gereint vab elidyr. Ac yn ol gereint y doeth kadell y vab ynteu. Ac yn ol kadell y doeth coel. Ac yn ol coel y d. porrex. Ac y porrex y bu tri mab. ffulgen. ac idwal. ac andryw. A phob un or rei hyny a deuth yn ol y gilyd. Ac yn ol y rei hyny y doeth uryen. Ac yn ol uryen y d. elnyd. Ac yn ol eluyd y d. clydaw. Ac yn o clyaw. y doeth clydno. Ac yn ol clydno. y doeth gorwst. Ac yn ol gorwst. y d. meiryawn. Ac yn ol meiryawn. y doeth. bleidut. Ac yn ol bleidut y d. caph. Ac yn ol caph. y d. ewein. Ac yn ol ewein. y d. seissyll. Ac yn ol seissyll y d. blegywryt. B.

[242] Ac ny bu yn yr oesoed kantor kystal ac ef. Ac rac dahet y kanei y gelwit duw y gwaryeu. Ac yn ol blegywryt y doeth arthmael y vrawt. Ac yn ol arthmael y d. eidol. Ac yn ol eidol y doeth. rydyon. Ac yn ol rydyon y d. ryderch. Ac yn ol ryderch y d. sawyl pen uchel. Ac yn ol sawyl y doeth pyrr. Ac yn ol pyrr y d. capoir. Ac yn ol capoir. y d. manogan y vab. B.

[243] Ac yn ol manogan. y d. beli mawr y vab ynteu. A deu ugeint mlyned y bu vrenhin yn ynys prydein. B.

[244] Ac y veli y bu tri meib. lud. a chaswallon. a nynnyaw. A gwedy marw beli mawr. y gwnaethpwyt llud y vab yn vrenhin. Y gwr a vu gwedy hynny. gogonedus adeilawdyr kaeroed a dinasoed. hwnw a atnewydwys muryoed llundein ae tyreu. A chyt bei llawer idaw o dinassoed. hwnw eissoes a garei ef yn vwy nor un. Ac wrth hynny y gelwit hi kaer lud. Ac wedy hynny y gelwit ef yn llundein gan lygru y henw. A phan vu varw llud y cladwyt yn llundein. geir llaw y porth a elwir etwa oe enw ef porth lud yn gymraec. Ac yn saesnec ludysgat. A deu vab a vu idaw ynteu. auarwy a theneuan. B.

[245] A phan vu varw llud nyt oet ar un or meibon val y gellit ywneuthur yn vrenhin. Ac wrth hynny y gwnaethpwyt kaswallawn yn vrenhin. Ac ymcyrchaucl aoruc ynteu y haelder a daeoni. hynny oed y glot ef ae volyant yn hedec tros y teyrnas pellaf. Ac wrth hynny y kauas ynteu vot yn vrenhin. Ac eissoes herwyd y haelder. ny mynwys e vot y meibon yn di ran or teyrnas. namyn rodi y auarwy lludein a iarllaeth keint. Ac y teneuan iarllaeth kernyw. Ac idaw ynteu ehun coron y teyrnas. B.

[246] Ac yn yr amser hwnw m[illegible] y keffir yn ystoria gwyr rufein. gwedy daruot y wlkessar orescin ffreinc a dyuot hyt ar lan y mor ar traeth rwyten. A gwedy arganuot ohonaw odyno ynys prydein. A gwybot py tir oed a phwy oed yn y chyuanhedu. y dywawt pan yw un genedyl oed wyr rufein ar brythanyeit. Kans o encas yd hanoedynt wy ar bryttanyeit. Ac eissoes om tebic i. neur derw udunt dygenedlu y wrthym ni. kany wdant beth yw milwriaeth wrth eu bot y mywn eigawn o dieithyr y byt yn presswylyaw. Ac wrth hynny mi a tebygaf bot yn hawd eu kymell y talu teyrget y rufeinawl amherawdyr megys y tal yr holl vyt. Ac eissoes yawn yw anuon y erchi teyrget udu. blayn llafuryaw gwyr kymeint a gwyr rufein yn eu kymell y talu teyrnget. A rac coti priaf hen eu hentat wy gan ellwg gwaet an kereynt. Ar ymadrawd hwn a dotes wlkessar y mywn y llythyr. Ac anuones at gaswallawn vab beli brenhin prydein. A phan dyganwyt y llythyr y gaswallawn. sorri a wnaeth. ac anuon llythyr ar wlkessar tra therwyn a oruc kaswallawn yn y mod hwn. B.

[247] Kaswallawn brenhin prydein yn anuon anerch y wlkessar. O ryuedu meint sychet a chwant gwyr rufein y aur ae aryant mal na allant dyodef yn bot ni yg kwr y byt. val yd ym ni. heb ef. y dyodef peryggyl yr eigawn y mywn ynyssed heb gymell teyrnget arnadunt. A menegi idaw nat digawn gantaw keissaw teyrnget. namyn tragywydawl geithiwet. A bwrw eu rydit y gantunt. yr hon yd oedynt wy yn buchedoccaeu ohonei. A menegi y wlkessar nat herwyd kaithiwet y dylyei adolwyn udunt. namyn herwyd kerenyd. kans o un llu pan anhoedynt. kans rydit a ordyfnassant wy yn gymeint ac na wydynt peth oed geithiwet. Ar rydit honno bei keissei y dwyeu y dwyn y genym. ni alafuryem yny meint y gallem y amdiffyn. Ac wrth hynny menegi y wlkessar an bot ni yn parawt y ymlad dros an gwlat ac an rydit os eno ageu dyuot y ynys prydein. B.

[248] A gwedy menegi grym a llythyr y wlkessar. kynnullaw llyghes a wnaeth ynteu wrth dwyn ar weithret yr ymadrawd a anuonassei ynteu yny lythyr ar gaswallawn. B.

[249] A chwedy kaffel damunedic wynt drychauel hwyleu a dyuot aber temys yr tir. Ac yna y doeth kyswallawn a holl gedernyt ynys prydein gantaw yn eu herbyn. a beli tywysawc y ymladeu ae benteulu ae deu nyeint auarwy tywysawc llundein. a theneuan tywysawc kernyw. a chreidu vrenhin prydein. a gwerthaed vrenhin gwyned. a brithael vrenhin dyuet. Ac y am hynny ieirll a barwnyeit a marchogyon urdolyon. B.

[250] Sef y kawsant yny kyghor. kyrchu ulkesar yny bebylleu kyn kaffel ohonaw dyuot yr wlat. gan tebygu bot yn anhaws y wrthlad gwedy y kaffei ae dinasoed ae kestyll. A gwedu llunyaethu eu bedinoed a chyrchu gwyr rufein yny pebylleu yn diannot. Ac yna y bu kyn galettet y vrwydyr hynny oed y tyweyrch yn rydec o waet. mal pei delhei deheuwynt yn deisyuyt y todi eira a rew. B.

[251] Ac ual yd oedynt yn yr ymfust hwnw y kyuaruu y vydyn yd oed nynhyaw vab beli ac auarwy vab llud yn y llywynw a bydin ulkesar. a llinaru bydin yr amherawdyr. Ac ar hynny yd ymgyuaruu nynyaw ac ulkesar. a diruawr lywenyd a gymyrth nynyaw yndaw am damweinaw idaw gyuaruot a gwr kyuurd a hwnw. Ac yndiannot y gyrchu a oruc. A phan welas ulkesar nynhyaw yny kyrchu a chledyf noeth troi y taryan yn wyehyr gyflym a oruc ac erbynyeit y dyrnawt a oruc arnei. a megys y gadwys y nerthoed idaw gosot a wnaeth ynteu a chledyf ar nynyaw ar uchaf y helym. ar penfestyn yr eil yn gyflym mal y bei angheuawl. A phan welas nynyaw hynny erbynyeit y dyrnawt a oruc ay daryan. a chymeint vu y dyrnawt ac y glynhws y cledyf yny taryan. ac rac ruthyr bydinoed yn kyrchu pan y bu reit yr ymherawdyr adaw y cledyf yny taryan heb y gafel o honei. B.

[252] A chwedy kafel o nynyaw y kledyf hwnw acrua dirvawr y meint a wnaeth oe elynyon. a gwedy treulaw llawer or dyd yny wed honno y brytanyeit a ganas y uudugolyaeth. a ffo ulkessar ae u yw llogeu. a chymryt y mor yn lle castell udunt. a llawen vu gantunt gafel hyny odiogelwch ac yny kyghor y kawssant na dilynyn ymlad ar brytanyeit hwy no hynny. A hwylaw a wnaethant parth a ffreinc. B.

[253] A gwedy kaffel y uudugolyaeth honno diruawr lywenyd a gymyrth kysswallawn yndaw. ac yn gyntaf talu molyant y eu duweu. Ac odyna rodi rodyon mawr oe wyr o tir a daear ac eur ac aryant a goludoed ereill val y dirperei y enryded. Ac eissoes yr hynny goualus oed a bot nynyaw yn vrathedic a chyn pen y pythewnos y bu varw. ac y cladwyt yn llundein. ac y dodet y cledyf a dugassei yny taryan rac ulkessar yn yr yscrin y gyt ac ef. sef oed enw y cledyf ageu glas sef achaws y gelwit velly nyt oed dim cr y anwaetei arnaw a vei vuw. B.

[254] Ac odyna gwedy dyuot ulkessar hyt yn traeth ffreinc. sef a wnaeth y ffreinc medylyaw bwrw y arglwydyaeth y arnudunt wynteu wrth y dyuot ar ffo y wrth y brytanyeit. a thebygu y uot y wanach o hynny. ac attunt heuyt yr dathoed bot y weilgi yn gyflawn o lyghes gan gaswallawn yn y liymlit. Ac wrth hynny glewach oed y ffreinc yn keissaw y wrthlad oe teruyneu. B.

[255] A gwedy gwelet o ulkessar hynny ymgallau a oruc ynteu ac nyt ymrodes y pedruster ymlad ar pobyl greulawn honno namyn agori y tryssor a rodi y pawb amylder o eur ae aryant a bodlonhau pawb or bonhedigyon ac eu tagneuedu velly ac eu dwyn yn un ac ef. Ac y gyt a hynny adaw eu breint ac eu dylyet y pawb or ae kollassei a rydit y a wei kaeth. Ar gwr a oed gynt yn anhrugarawc megys llew dywal gwedy y hespeilliaw ae treissaw ar awr honno yd oed hwnnw megys oen gwar yn adaw talu ac edrud pop peth udunt ac ny orffowysswys or gwaradogrwyd hynny trwy eu hedychu yny duc oll yn un ac ef. Ac yn yr amser hwnw nyt oed na chywyd nac ymdidan gan neb namyn am ulkessar a budugolyaeth y brytanieit. B.

[256] Cynn pen y dwy vlyned eilweith parattoi llyghes aoruc ulkessar y geissaw dial ar gysswallawn y sarhaet awnaethoed idaw. A phan gigleu gaswallawn hynny cadarnhau y kestyll aoruc ac adeilyat ereill o newyd a gossot keitweit kedeyrn ym pop porthua yg kelych ynys prydein. a gwneuthur sycheu o hyrn plymhedic ar hyt kenawl temys a gossot y rei hynny wrth gadwyneu y tyllu y llogeu ydydanunt o delyn yno ac odyna yd aeth kyswallawn a holl gedernyt yr ynys gantaw y kadw yr aruortir ractaw. B.

Yma y mae dalen ar goll yn llyvyr B.

[257] A gwedy nas kaffai auarwy tagneued yn un mod yd anuones y geissaw nerth at ulkessar ymherawdyr rufein. trwy lythyr yny y mod hwn. B.

[258] Auarwy tewyssawc llundein yn anuon anerch y ulkessar. A gwedy damunaw gynt y ageu damunaw weithon y iechyt. ediuar yw genyfi dala yth erbyn ti pan vu yr ymlad rot a chaswallawn an brenhin ni. kans pei peidasswn i ti a gaffoedut. y uudugolyaeth. A chymeint syberwyt a gymyrth ynteu gwedy kael y uudugolyaeth trwy vy nerth i. Ac y mae ynteu weithon ymdigyuoethi y inheu. Ac velly y mae ef yn talu drwc tros da y un. Miui ae gwnaethof ef yn tref tatawc. ac ynteu y syd ymditretatu inheu. Miui ae gossodeis ef yr eilweith ar y vrenhinyaeth. Ac ynteu yssyd yn wenychu vyn deol inheu. a minheu a alwaf tystolyaeth y nef a dayar na hedeisi y var. o nyt na rodwn vy nei oe dienydu y wiryon. Ac edrychet dy doethineb ti deunyd y lit ef. damweinaw awnaeth y deu nyeint y ni ware palet. a gwedy goruot om nei i. sef awnaeth nei y brenhin llidiaw. a chyrchu y llall a chledyf. ac yn hynny y serthwys nei y brenhin ar y cledyf hynny aeth trwydaw. A gwedy dyuot hynny ar y brenhin yd erchis ynteu vy nei i yw dienyd tros y llall. Ac wrth nasrodeis y mae ynteu yn anreithaw vyg kyuoeth ac ny distryw ac wrth hynuy yd wyf y gwedidaw ty trugared ti. ac yn erchi ty nerth y gynhal vyg kyuoeth hyt pan vo trw vyn nerth inheu y kefych titheu gwrescyn ynys prydein. ac nac amhenet ty bruder ti dim o hyn. kans or deuawt hon yd aruerant y rei marwawl gwedy eirlloned tagnouedu. A gwedy ffo ymchoelut ar y uudugolyaeth. B.

[259] A gwedy edrych y llythyr o ulkessar. sef agauas yny gyghor ef ae wyrda nat elynt y ynys prydein yr geireu y tewyssawc. hynny delhei wystlon a ellit y credu. A gwedy kynhetau hynny y auarwy yd anuones kynan y vab a deg gwystyl arrugeint o dylyedogyon y gyuoeth ygyt ac ef. B.

[260] A gwedy dyuot y gwystlon kychwyn ar y mor aoruc ulkessar ar llu mwyaf a ganas y gyt ac ef. A dyuo y dofyr yr tir. A phan gigleu gyswallawn hynny lle oed yn ymlad allundeiu ymadaw ar dinas aoruc. A bryssyaw yn erbyn yr ymherawdyr ae lu. Ac val yd oed yn dyuot parth a cheint nacha wyr rufein yn pebyllyaw yny lle hwnw kan auarwy ae dugassei wynt yno wrth dwyn kyrch deissyuyt am pen kyswallawn y ellwg ygaer y gantaw. B.

[261] A phan welas gwyr rufein y brytanyeit yn dyuot attunt gwiscaw eu harueu a chweiryaw eu llu yn vydinoed awnaethant. Ac yna y kymyrth auarw vab llud pumil o wyr aruawc ae dwyn y lwyn coet a oed yn agos. val y gallei pan vei amser dwyn kyrch dirybud am pen kyswallawn ae lu. B.

[262] A gwedy daruot llunyaethu y bydinoed y gwnaethpwyt aerua greulawn o pob parth. kans y gwyr lladedic a dygwydeu mal deil mis hydref gan wynt kadarn. Ac val yd oedynt yn yr ymffust hwnnw kychwyn a oruc auarw ae varchogyon gantaw or llwyn. bydin gyswallawn or tu dracheuyn ar vydin honno a oed anreithedic or tu arall gan ruthyr gwyr rufein. Ac yna rac kywarsaghedigyaeth y kywtawtwyr ehun ny allwys seuyll y ryctunt namyn kymryt eu ffo. Ac yn agos udunt yd oed mynyd karegawc. a llwyn o goet dyrys a oed ym pen y mynyd. A hyt yno y ffoes kyswallawn ae lu. B.

[263] A gwedy dygwydaw yn y ran waethaf or ymlad a chael goruchelder y mynyd gwrthwynebu yn wrawl awnaethant y eu gelynyon a oed yny ymlit gan geissaw trigyaw ar y tor. Ac eissyoes serthed y mynyd ae drysswch ae gerric a oed ymdiffyn yr brytanyeit mal y gellynt wneuthur aerua vawr or gelynyon. B.

[264] Ac yna sef awnaeth ulkessar codi y lu yg kylych y mynyd y worchaluw rac dianc neb odyno. kans y vedwl oed kymell y brenhin y darostwg idaw trw newyn. yr hwn ny allassei y gymell trwy ymlad. B.

[265] O enryved genedyl y brytanyeit a gymellawd dwy weith y gwr hwnw ar ffo yr hwn ny allwys yr holl vyt gwrthwynebu idaw. Ae wynteu yr awr hon yn ffoedigyon rac hwnnw. Ac eissoes yn gwrthwynebu yn wrawl idaw. Ac yn parawt y diodef ageu dros eu gwlat. B.

[266] Ac ym pen yr eil dyd gwedy gwarchae kaswallawn velly. Ac nat oed na bwyt na diawt udunt. ofynhau a oruc bot yn dir idaw rac newyn ymrodi y garchar yr amherawdyr. Sef a oruc anuon ar auarwy y erchi idaw tagnouedu ac ulkessar rac yw genedyl golli eu teilygdawt ar y teyrnas gwedy darffei idaw daly kaswallawn. A menegi idaw kyt ryfelei ar talym ar auarwy yr darestwg ae gospi ny mynhei ef y ageu yr hynny. B.

[267] A gwedy menegi hynny y auarwy y dywawt ynteu nat oed hawd karu tywyssawc a vyd gwar ar ryfel megys oen a chreulawn a dywal ual llew ar yr hedwch. Oi a duw nef a dayar yr awrhon y mae ef ym gwediaw i y gwr a oed arglwyd arnafi gynheu yr awr hon y mae ef yn damunaw tagnouedu trwy darystegedigyaeth ac wlkessar y gwr a oed gan wlkessar kynno hyn. gaffel tagnoued y gantaw. Ac wrth hynny y dylyei ef edrych ar wneuthur iawn yr gwr y gallwys ef dwy weith trwy y nerth wrthlad ymherawdyr rufein dwy weith or teyrnas ar trydyd weith y dwyn idi oe anuod. Ac wrth hynny nyt oed iawn dadleu ar gam ac enwir a miui kan gelleis i wneuthur y gwyssaetheu hynny yna. Ac yr awr hon y gwneuthym hon. Ac wrth hynny annoethinab yw gwneuthur sarhaedeu na cham yr neb y kaffer vudugolyaeth trwydaw yn wastat kany eill un tewissawc gaffel budugolyaeth heb y gwyr a ellyghant y gwaet yn ymlad drostaw. Ac yr hyny eissoes os gallafi mi a wnaf tagnoued ac ulkessar kan deryw dial yn digawn arnaw ef y syrhaet awnaeth y mi. Pan ydyw yn gwediaw yn uytrugared i. B.

[268] A chychwyn a oruc auarw a dyuot gan urys hyt y lle yd oed ulkessar a darestwg rac y vron gan dywedut yr ymadrawd hwn. Llyma weithon goleu ac amlwg yt bot yn digawn y dieleisti ty lit ankaswallawn gwna weithon trugared ac ef. beth a vynnyt amgen gantaw ef noc ufylltawt a darystygedicyaeth a thalu teyrnget y rufeinawl teilygtawt. A gwedy na rodes ulkessar atteb idaw y dywawt auarwy wrthaw val hyn tidi ulkessar heb ef hyn a adeweis i y tidi. gwedy goruydit ar gaswallawn. darystygedigyaeth a theyrnget y ti o ynys prydein. llyma kyswallawn gwedy goruot arnaw. llyma ynys prydein yn darystygedic ytt trwy vy nerth i. beth a dylyafi yti y wneuthur ymlaen hynny nyt ef dww greawdyr nef a dayar a wnel diodef ohonafi gyrcharu kyswallawn vy arglwyd. Ac ynteu y gwneuthur iawn y mi am y syraedeu a wnathoed ym. Ednebyd ti ulkessar nat hawd llad kyswallawn. a miui yn vyw y gwr nyt kywilyd genyf rodi vy nerth idaw o ny bydy ti wrth vyg kyghor. B.

[269] Ac yna rac ofyn auarwy arafhau a oruc ulkessar a thagnouedu a kyswallawn. A chymryt teyrnget o ynys prydein pop plwydyn. sef oed meint y teyrnget teirmil o punoed. Ac yna yd aethant ulkessar a chyswallawn yn gytymdeithon. Ac y rodes pop un y gilyd rodyon mawrweirthawc o eur ac aryant a thlysseu. Ac y bu ulkessar y gauaf hwnw yn ynys Prydein. B.

[270] A dechreu gwanwyn y cychwynwys ef rydaw a ffreinc. A ym pen yspeit o amser kynnullaw llu mawr awnaeth ulkessar. Ac ar llu hwnw yd aeth ef parth a rufein yn erbyn pompeis y gwr a oed yn lle amherawdyr yna y dala yn erbyn ulkessar. A chan ny perthyn ar y deunyd i mi traethu o weithredoed gwyr rufein. hyny uo hebryuedic y rei hynny yd amhoelwn ar yn treuthawt nyhunein. B.

[271] Ac ym pen yspeit seith ulyned gwedy mynet ulkessar o ynys prydein. y bu varw kyswallawn. Ac y cladwyt yg kaer efrawc kan vrenhinawl arwylyant. B.

[272] Ac yn ol kyswallawn y gwnaethpwyt teneuan vab llud yn vrenhin. kans auarwy a athoed y rufein y gyt ac ulkessar. A hwnw a traethwys y teyrnas. trwy hedwch a thagnoued. Gwr dewr oed teneuan ac agarei gyfiawnder yn vawr. B.

[273] A gwedy marw teneuan y deuth gynuelyn y vab yn vrenhin. marchawc gwych trybelit oed hwnw

anagassei ulkessar ac ae wrdassei mewn arueu a chymeint un garyat gwyr rufein gan gynuelyn. A chyt gallei attal eu teyrnget oc eu anuod y rodei udunt heb oruot y chymell. B.

[274] Ar amser hwnnw y ganet iessu grist or arglwydes veir wry y gwr y brynwys y kristynogyon yr creu y gallon. B.

[275] A gwedy bot kynuelyn yn vrenhin deg mlyned y bu deu vab idaw Gwydyr. a gweryd adar weudawt. A gwedy marw kynuelyn y gwnaethpwt gwydyr yn vrenhin ac y dechreuwys attal teyrnget gwyr rufein. Ac yna y doeth gloyw ymherawdyr rufein a llu ganthaw y ynys prydein y gymell y teyrnget tracheuyn. a thywyssawc y ymladeu y gyt ac ef sef oed y enw lilius hamo yr hwn ni wnaei ef dim eithyr trwy y gyghor. ac y porchestyr y deuthant yr tir. ac y gwnaethant mur maen ar pyrth y dinas mal na chaffei neb o vywn vynet allan. kans. eu bryt oed y gwarchae ae darestwg uelly. B.

[276] A gwedy dyuot y chwedyl ar wydyr kynnull aoruc ynteu holl ymladwyr ynys prydein yny herbyn. A gwedy dyuot y deu lu y gyt bydinaw o pop parth awnaethant a dechreu ymlad a molestu y elynyon a oruc gwydyr yn wychyr a mwy a ladei ehun no ran vwyaf oe lu. Ac ar hynny yd oed yr ymherawdyr ae lu yn kyrchu eu logeu y ffo pan aeth y twyllwr bradwr gan lilius hamo. a chymryt arueu un or brytanyeit a ryladyssit ac yn yr arueu hynny annoc y brytanyeit megys kyt bei un o nadunt. ac adaw udunt y uudugolyaeth o perheyn velly kan ieith a dyuodeu y brytanyeit a dyscassei ym plith y gwystlon a oed yn rufein o ynys prydein a cherdot yn astrywys trwy y bydinoed hyny deuth geir llaw y brenhin. B.

[277] A phan gauas gyffle taraw y brenhin hyny vu y pen hyt y maes a chledyf. A llithraw trwy y bydinoed gan yr yscymun vudugolyaeth honno hyny deuth ar y lu ehun. B.

[278] A gwedy gwelet o weiryd adarweinidawc rylad y brenhin bwrw y arueu ehun y wrthaw a gwiscaw arueu y brenhin. ac annoc y gytemdeithon a gyrru angerd y ymlad yndunt megys pei euo wei y brenhin. A phawb a vu wrth y dysc. Kans ny wydynt rylad eu brenhin. A gwedy ymlad yn drut wynt awnaethant aerua creulawn or eu gelynyon. Ac or diwed ffo aoruc gwyr rufein yn dwy ran. Gloyw ar lleill ran oe lu yn vriwedic aeth yw llogeu. A chymryt y rei hynny yn diogelwch idaw. a lilius a ran arall a gyrchwys y koet kany chafas yspeit y vynet yr llogeu. B.

[279] A thebygu awnaeth Gweiryd vot Gloyw yn ffw yr koet y gyt a hamo. Ac wrth hynny ny orffowyswys oc eu hymlit hyny gordiwedawd ar lan y mor yny lle a elwir oe enw ef nordhamtwn. yno yd oed porthua adas y discynnu llogeu. Ac val yd oed hamo yn kaffel y llogeu y doeth gweiryd yn deissyuyt am eu pen. ac yno y lad. Ac yr hynny hyt hediw y gelwir y porthua honno nordhamptwn yn saesnec. Ac yn gymraec porth hamo. B.

[280] A thra yttoed Weiryd yn ymlit hamo. yd oed loyw ar hyn a diagassei oe lu gantaw gwedy rymchoelut tracheuyn. Ac yn ymlad ar dinas a elwit yna kaer peris. Ac elwir weithon porchestyr. Ac yn diannot gwedy kaffel y gaer ae goresgyn a gwascaru y muroed. kychwyn awnaeth yn ol gweiryd a ryathoed hyt yg kaer wynt. A gwedy y dyuot hyt yno dechreu ymlad ar gaer. A medylyaw awnaeth ef gwarchae gweiryd hynny delhei yny ewyllys rac newyn. B.

[281] A gwedy gwelet o weiryd y warchae ef uelly. kyweiryaw a oruc ef y lu yn vydinoed. A chyrchu allan wrth rodi kat ar vaes. A phan welas yr amherawdyr weiryd mor lew a hynny. Sef awnaeth anvon attaw y geissaw tagneued a duundeb y gantaw. kans ovyn oed gantaw glewder a chadernyt y brytanyeit. Ac wrth hynny diogelach vu gantaw trwy synwyr a doethineb eu gwaret yna. noc ymrodi yn pedruster ymlad ac wynt. Sef yd anuones y gan y genhadeu. rodi y uerch y weiryd yn wreic idaw gan gymell brenhinyaeth ynys prydein dan goron rufein. B.

[282] Ac o gyghor ywyrda ae doethon. y kymyrth gweiryd y tagneued honno. A chymryt merch yr amherawdyr yn wreic idaw. A dywedut awnaeth y wyrda wrthaw heuyt nat oed waradwyd idaw darestwg y amherawdyr rufein. pan vei yr holl vyt yn wedawl idaw. Ac uelly trwy y ryw amydrodyon hynny ufydhau a oruc gweiryd wrth eu kyghor. A darestwg yr amherawdyr. Ac yn dianot yd anuones gloyw yn ol y uerch wrth y rodi y weiryd. A thrwy porth gweiryd ae ganhorthwy gwedy hynny y goresgynnwys gloyw yr ynyssoed ereill yny gylych. B.

[283] A gwedy mynet y gayaf hwnnw heibaw. y doeth y kynhadeu o rufein a merch yr amherawdyr gantunt. Ac y dodassant hi ar y that. Sef oed y henw gwenwissa. Ac enryuedawt oed y thegwch o pryt a gosced. A gwedy y roi y weiryd mwy y karei ef hi nor holl vyt. Ac wrth hynny y mynwys ynrydedu y lle kyntaf y kyscwys genthi o tragywydawl gof. Ac erchi a wnaeth yr amherawdyr adeilat dinas yny lle hwnnw y gadw koff rywneuthur neithoreu kymeint a reihynny trwy yr oessoed. B.

[284] Ac ufydhau awnaeth yr amherawdyr y hynny. Ac adeilyat dinas a chaer. A galw hwnnw oe enw ef kaer loyw. Ac yg kyffinyd kymry a lloegyr y mae ar lan hafren. ereill a dyweit mae o achaws mab yr amherawdyr a anet yno. Ac a elwit gloyw gwlat lydan. y gelwit y gaer velly. Ac nyt ef. B.

[285] Ac yn amser gweiryd y kymyrth yr arglwyd iesu grist diodeifeint ym pren kroc yr prynu cristynogyon o geithiwet uffern. B.

[286] Gwedy adeilyat y dinas. a hedychu yr ynys yd ymchoeles yr amherawdyr parth a rufein. A gorchymun y weiryd llywodraeth yr ynyssoed yny gylch gyda ac ynys prydein. Ac yn yr amser hwnnw y seilwys pedyr eglwys gyntaf yn yr antioc. Ac odyna y doeth y rufein. Ac yno y delis teilygdawt tadawl escobawt ac yd anuones marc euegylwr hyt yr eifft y pregethu euygil iessu crist ascriuenassei ehun o weithredoed mab duw. B.

[287] A gwedy mynet yr amherawdyr y rufein y kymyrth gweiryd yndaw synnwyr ac atnewydhau y kaeroed yny lle y bydunt yn adveilyaw. A llywyaw y teyrnas aoruc trwy wrolder a gwiryoned megys yd oed y enw ae ofyn yn ehedec y teyrnasyoed y boptu. Ac yn hynny eissoes kyuody syberwyt yndaw ac attal teyrnget gwyr rufein. B.

[288] Ac wrth hynny yd anuones gloyw vasbasyanus a llu mawr gantaw hyt yn ynys prydein. y tagnouedu a gweiryd. neu y gymell teyrnget y wyr rufein arnaw. A gwedy eu dyuot hyt ym porth rwydyn. Nacha Weiryd a llu mawr gantaw yn dyuot yn eu herbyn. hynny oed aruthyr gan wyr rufein amlet eu nifyr. Ac wrth hynny. ny lauasyssant kyrchu y tir yna. namyn trossi y hwyleu a chyrchu racdunt hyny doethant y traeth tutneis yr tir. B.

[289] A gwedy kaffel o vasbasyanus y tir ef ae lu y docthant parth a chaer penhwylgoet. yr hon a elwir yr awr hon Exon. *Dalen ar goll yma.* B.

[290] A gwedy eilenwi o veuruc y vuched y deuth koel y vab ynteu yn vrenhin yny ol. Ac yn rufein y magyssit koel. a moes gwyr rufein ae deuawt a dyscasei. Ac wrth hynny yd oed yuron yn rwymedic oe karyat wynt ac yn talu teyrnget udunt heb y warauun. kans yr holl vyt awelsei yn yr amser hwnnw yn darystygedic udunt. ac ar vyrder ny bu yn ynys prydein vrenhin well a ynrydedei dylyedogyon y teyrnas ny choel nac ae katwei yn hedychach. Ac vn mab a anet idaw. sef oed y enw. lles. B.

[291] A gwedy marw koel y deuth lles y vab yn vrenhin. ac holl weithredoed da y tat a erlynwys. Ac awnaeth yn gymeint ac y tebygit mae ef oed koel ehun. a medylyaw a wnaeth hyt y gallei vot yn well y

ved noe dechreu. Ac anuon aoruc hyt ar eleutherius pab y erchi idaw danuon attaw wyr ffydlawn a pregethei idaw gristynogyaeth a chret a bedyd. kans gwyrtheu awnathoed yr ebystyl yn pregethu ar hyt y byt adaroed udunt kyffroi a golehau y gallon ae vedwl at duw. Ac wrth yd oed ynteu yn damunaw gwir ffyd o dihewyt y vryt. Ac ynteu ae kauas. B.

[292] A gwedy gwelet or pap y greuydus damunet sef yd anuones attaw deuwr greuydus ffydlawn dyscotron seiledic yny lan ffyd gatholic y brygethu idaw ac yw pobyl dyuodedigyaeth yr arglwyd iessu grist yg knawt ae golchodigyaeth wynteu trwy lan ffydlawn vedyd. Sef oed enweu y gwyr. dunau. a phagan. A gwedy dyuot y gwyr da hynny y ynys prydein a phregethu y les vab koel ae vedydyaw ae ymchoelut ar grist oe holl gallon. a dechreu a oruc y bobyl yny lle rydec attadunt. ac o dysc ac egreifft eu brenhin credu y duw ac eu bedydyaw yn enw iessu grist trwy ffyd lan gatholic. Ac velly y rifaw ymplith y gleinyon ac eu talu y grist eu creawdyr wynt. B.

[293] A gwedy daruot yr gwynuededigyon athrawon hynny dileu kamgret or holl ynys y temleu a oed gwedy seilaw yr geuduweu a gysegrwyt ac aberthwyt yr gwir duw hollgyuoethawc. Ac yr ebystyl ac yr seint. A gossot yndunt amryuályon genueinoed o vrdas yr lan eglwys y talu dwywawl wassanaeth yndi y eu creawdyr. B.

[294] Ac yn yr amser hwnnw yd oed yn ynys prydein yn talu enryded yr geuduweu wyth temyl ar ugeint. A their prif temyl y ar hynny a oed vwch noc wynteu. Ac wrth gyureitheu y rei hynny y darystygei y rei ereill oll o arch yr ypotolaw wyr hynny y ducpwyt y temleu hynny rac y geu duweu. Ac ympopyn or wyth temyl ar ugeint y gossodet escob. Ac ympop vn or tri lle arbenic y gossodet archescob. A rannu yr wyth temyl ar ugeint yn teir ran. vfydhau yr tri archescobeu ac eisteduaeu y tri archescob a oed yn y lleoed bonhediccaf yn yr ynys. nyt amgen llundein. a chaer efrawc. a chaer llion ar wysc. Ac yr tri dinas hynny y darystygei yr wyth ar ugeint. A gwedy ranu yr ynys yn teir ran. y discynawd y archescob kaer efrawc deiuyr a bryneich ar alban megys y kerda humyr. Ac y archescobawt lundein lloegyr a chernyw. Ac odyna kymry oll mal y keidw hafren wrth archescobawt kaer llion.

[295] A gwedy daruot yr deu wrda gatholic hynny llunyaethu pop peth yn wedus or a perthynei parth ar lan ffyd. ymchoelut a wnaethant trach eu keuyn parth a rufein. A datganu y eleutherius pap pop peth or a wnathoedynt. Ac y kadarnhawd y pap pop peth ar y llunyaeth y edewssynt wynteu. A gwedy kaffel onadunt wynteu y kedernyt hwnnw y deuthant y ynys prydein a llawer o getymdeithon dywawl ygyt ac wynt a thrwy dysc y rei hynny yn enkyt bychan y bu kadarn ffyd y brytanyeit. A phwy bynac ac auynno gwybot enweu y gwyr hynny. keisset yny llyuyr aascriuenwys gildas o volyant y emrys wledic. kans yr hyn a yscriuenei wr kymeint ahwnnw o eglur traethawt nyt reit y un y atnewydu. B.

[296] A gwedy gwelet o les diwyllwyt cristynogawl ffyd yn kenydu yny teyrnas diruawr lywenyd a gymyrth yndaw. ar kyuoeth ar tired ar breineu aoed y temleu y geuduweu kyn no hynny a rodes ef y duw ar seint yntragywydawl dan ygwneccau yn vawr o tir a dayar a breineu a rydit a noduaeu. Ac ym plith y gweithredoed hynny y teruynawd lles y vuched ac y aeth or byt y teyrnas mab duw. ae gorff a gladwyt yg kaer loyw yn y eglwys penas yny dinas. Sef amser oed hynny vn vlwdyn arbymthec a deugeint a chant gwedy dyuot crist ymrud yr arglwydes veir wyry. B.

[297] A gwedy marw lles ac nat oed vn mab idaw y wledychu yny ol y kyuodes teruysg y rwg y brytanyeit. Ac y gwanhawys arglwydiaeth gwyr rufein. A gwedy klybot hynny yn rufein. Sef awnaethant anuon seuerus senedwr a dwy leg o wyr aruawc gantaw y gymell yr ynys wrth y harglwydiaeth val kynt. A gwedy dyuot seuerus a bot ymladeu lawyr rygtaw ar brytanyeit gwerescyn ran or ynys aoruc. a ran arall ny allwys y gwerescyn namyn o vynych amladeu y poeni hyny deholet dros deifyr a brynych hyt yr alban a sulyen yn tewyssawc arnadunt. Ac sef a wnaeth y dylyedogyon hynny kynnullaw llu mawr or enyssed ac goualu eu kiwtawtwyr trwy vynych ryfel a brwydyr. B.

[298] A thrwm vu gan yr amherawdyr diodef eu ryfel y wastat. sef awnaeth erchi dyrchauel mur rwg yr alban a deifyr a bryneich or mor bwy gilyd ac eu gwarchae val na cheffynt dyuot dros teruyn y mur hwnnw. Ac y gossodet treul keffredin wrth edeilat y mur. Ar mur hwnnw a parhawys trw lawer o amseroed ac ae attelis yn vynych y wrth y brytanyeit. A gwedy na allwys sulyen kynhal ryuel a vei hwy yn erbyn yr amherawdyr. sef yd aeth hyt yn sithya y geissyaw porth y gan y ffichteit y werescyn y gyuoeth tracheuyn. A gwedy kynnallaw holl ieuenctit a dewred y wlat honno. A dyuot awnaeth y ynys prydein yr tir a llyghes uawr gantaw. ac am pen kaer efrawc y doeth ac ymlad ar gaer. B.

[299] A gwedy mynet y chwedyl honno yn honneit tros y teyrnas yd ymadewis y ran vwyaf or brytanyeit ar ymherawdyr a mynet at sulyen. Ac yr hynny ny pheidwys yr amherawdyr ae darpyr namyn kynnullaw gwyr rufein arhyw a trigassei y gyt ac ef or brytanyeit. a chyrchu y lle yd oed sulyen ac ymlad ac ef. A phan oed gadarnaf yr ymlad y llas seuerus. ac y brathwyt sulyen yn agheuawl. ac y cladwyt seuerus yg kaer efrawc. a gwyr rufein agynhelis y dinas arnadunt a deuvab seuerus. nyt amgen. bassianus. a geta. Basianus a hanoed y vam or ynys hon. a gyta. a hanoed o rufein. A gwedy marw eu tat sef awnaeth gwyr rufein dyrchauel gyta yn vrenhin wrth hanuot y vam o rufein. Sef awnaeth y brytanyeit ethol bassianus yn vrenhin ac oachaws hanuot y vam or ynys hono. Ac wrth hynny ymlad awnaeth y deu vroder ac ynyr ymlad hwnnw y llas gyta. Ac y kauas bassianus y vrenhinyaeth trwy nerth y brytanyeit. B.

[300] Ac ynyr amser hwnnw yd oed gwas ieueinc clotuawr yn ynys prydeyn sef oed y enw karawn. Ac ny hanoed o vrenhinawl genedyl namyn o lin isel. A gwedy kaffel clot o honaw yn llawer o ymladeu. kychwyn a oruc parth a rufein y geissaw kanhat gan sened rufein y wyrchadw arvortir yr ynys rac estrawn genedyl. Ac adaw oda wdunt yr hynny digawn bei kenhettit idaw vrenhinyaeth yr ynys. B.

[301] A gwedy twyllaw o honaw y sened trwy ewidyon twyllodrus. A chanhattau a wnaethpwyt idaw y negesseu ac ymchoelut adre ac negesseu gantaw trw gedernyt llythyreu. ac inseilеu y sened wrthtunt. A gwedy y dyuot y ynys prydein kynnullaw amylder o logeu a oruc a galw attaw holl ieueinctit ynys prydein a chyrchu traetheu a gwneuthur kynwryf mawr yn yr holl teruyneu. Ac y gyt a hynny dwyn kyrcheu mynych y enyssed yny gylch ac eu anreithaw ac eu llosci a distryw eu kestyll a llad eu tir diwyllodron a thra yttoed ef yn hynny pawb or kribdeilwyr ereill a gwrchei attaw y wrhau idaw. Ac ar pen yspeit vechan kymeint oed y nifer ac nat oed hawd y vn tywyssawc seuyll yny erbyn. B.

[302] Ac wrth hynny sef a oruc karawn ymdyrchauel o syberwyt ac anuon ar y brytanyeit y venegi pei gwnelynt euo yn vrenhin gwedy darffei idaw gwascaru gwyr rufein ae llad yd ymdiffynnei ynys prydein rac estrawn gendyl ac rac pob gormes a geissei dyuot idi. B.

[303] A gwedy kaffel o honaw dunndeb ymlad a oruc a bassianus ae lad a chymryt llawodraeth yr teyrnas yny ehun kans effichteit a dugassei sulyen ganthaw a wnathoed brat bassianus. A phan dylynt y ffichteit kyhorthwyaw eu brenhin nyt ef awnaethant wynteu namyn kymryt gwerth gan garawn a llad bassianus. Ac sef a oruc gwyr rufein ynuydu a heb wybot pwy a vei y gwyr ehunein ac adaw y maes a ffo. A gwedy kaffel o garawn y uudugolyaeth honno y rodes ynteu yr effichteit yr alban yn lle hynny y preswlaw ac yr hynny hyt hediw y maent yno. B.

304 A gwedy clybot yn rufein rywarescyn o garawn ynys prydein a llad gwyr rufein ae gwascaru. sef a wnaeth gwyr rufein anuon alectus a their lleg o wyr aruawc gantaw y geissaw llad y creulawn hwnnw a dwyn yr ynys wrth arglwydiaeth gwyr rufein. a heb vn goir gwedy dyuot alectus yr tir ac ymlad a charawn ae lad a chymryt llewodraeth yr ynys yny law ehun. ac gwneuthur creulonder a molest ar y brytanyeit o achaws ryymadaw o hanunt ac arglwydiaeth gwyr rufein. a gwrhau y karawn. B.

305 Sef awnaeth y brytanyeit heb allu diodef hynny gwneuthur asclipiototus tewyssawc kernyw yn vrenhin arnadunt ac odyna kynnullaw llu y ymlad a gwyr rufein. Ac yna yd oed alectus yn llundeyn y gwneuthur gwylua ydy tatolyon duweu. Ac eissoes pan gigleu alectus bot y brytanyeit yn dyuot am y pen peidaw ac aberthu a oruc a mynet o dieithyr y dinas ae kedernyt gantaw. A gwedy bot ymlad y rydunt. aerua diruawr y meint a las o pop parth. A goruot a gauas y brytanyeit a gwascaru bedinoed gwyr rufein ac kymell ar ffo. Ac yny ffo hwnnw y llas alectus a llawer ovilioed ygyt ac ef. B.

306 A gwedy klywet o lilius gallus kedymdeith alectus rygaffel or brytanyeit y uudugolyaeth sef awnaeth ynteu. kynnullaw yr hyn adiagassei oe getymdeithon a chyrchu kaer lundein a chae y pyrth arnadunt o tebygu gallu gochel eu ageu uelly. Ac eissoes sef awnaeth asclipiototus eu gwarchae yno ac anuon at pawb or ynys y venegi rydaruot idaw ef lad alectus a bot ynteu yngwarchae yr hyn a diagassei oe lu yg kaer lundein ac wrth erchi y bawb dyuot yn gyttuun ac eu holl porth gantunt y geissaw diwreidaw gwyr rufein or ynys hon. kans tebic oed gantaw bot yn hawd hynny hyt tra vydynt ygvarchae velly. B.

307 Ac wrth y wys honno y doethant pawb or a hanoed or brytanyeit. Ac gwedy dyuot pawb hyt yno agwneuthur amryual perianeu y ymlad ar gaer yn drut ac yn galet. A phan welas gwyr rufein hynny annoc awnaethant eu tywyssawc y ymrodi y trugared asclipiototus. ac erchi idaw eu ellwg or ynys heb dim o da gantunt namyn y eneideu kan daroed oll y llad o nyt vn leg a oed etwa yn ymgynhal. B.

308 Ac wrth y kyghor hwnnw yd ymrodassant y ewyllys y brenhin. ac val yd oedynt yn kymryt kyghor am eu ellwg sef awnaeth gwyr gwyned eu kyrchu ac ar yr vn ffrwt a gerdei trw lundein. llad gallus ae gytymdeithon oll. Ac yr hynny hyt hediw oenw ef y gelwir y nant hwnnw yn gymraec nant y kellawc. ac yn saesnec galwsbrwc. B.

309 A gwedy goruo ar wyr rufein y kymerth asclipiototus coron y teyrnas ae llywodraeth trw duundeb pawb. a thraethu y gyuoeth a oruc o vnyawn wiryoned a hedwch trwy yspeit deg mlyned a gwaryd crib deil y treiswyr. a phylu cledyfeu y lladron. B.

310 Ac yna y cyuodes creulonder dioclicianus amherawdyr rufein trwy yr hwn y dilewyt cristynogyaeth o ynys prydein. yr hon a gynhalyssit yn gyuan yndi yr yn oes lles vab coel y brenhin kyntaf agymerth cret a bedyd yndi. kans maxen tywyssawc ymladeu yr amherawdyr creulawn hwnnw a deuth yr ynys hon a llu mawr gantaw. ac o arch yr amherawdyr. y diuawyt yr eglwysseu ac y lloscet ae llyfreu or yscrythyr lan yn lwyr ac merthyrywyt yr ytholedigyon effeireit. a christynogyon a oed ufyd dan wed mab duw. ac yna y damlewychwys duw y trugared ac ny mynwys bot kenedyl y brytanyeit yn llychwin o tewyllwch pechawt. namyn goluhau ohanunt ehunein egluraf lampeu o verthyri. Ac yn awr y mae bedeu y rei hynny ac eu hescyrn yn greireu mawr weirthawc yny a oed y merthyrwyt yn gwneuthur gwyrtheu hyny bei kwynvannus y kristynogyon clybot rywneuthur o paganyeit y kyfryw distryw hwnw ar eu priawt genedyl. B.

311 Ac ym plith y bendigeidyon verthyri y diodefwys seint alba o varolan. Ac ygyt ac ef iulius ac aron o gaer llion ar wysc. Ac yna y kymyrth seint alban anthibalus a y cudywys yn ty ehunan rac y verthyru. A gwedy na thygye y kymyrth y wisc ehun ymdanaw ac ymrodes ym merthyrolyaeth drostaw gan euelychu crist y gwr a rodes y eneit tros y deueit. ac odyna y deu wr ereill trwy aglywedic poeneu ar eu korfforoed ae hellwg y wlat nef. B.

312 Ac yna y kyuodes iarll kaer loyw yn erbyn asclipiototus. A gwedy ymlad ac ef ae lad. y kymyrth ehun coron y teyrnas. A gwedy menegi hynny y sened rufein. llawenhau awnaethant o ageu. y brenhin a gynhernassei eu arglwydiaeth. A gwedy dwyn ar gof onadunt eu kollet yr pan gollasynt arglwydiaeth ynys prydein sef awnaethant anuon constans senedwr o rufein y gwr a waryscynassei yr yspaen wrth rufein. gwr doeth glew aoed hwnnw ac alafuryei yn vwy no neb y chwaneccau arglwydiaeth gwyr rufein. B.

313 A phan gigleu goel bot y gwr hwnnw yn dyuot y ynys prydein ofynhau aoruc ymlad ac ef kan klywei nat oed neb a allei gwrthwynebu idaw. Ac wrth hynny pan doeth constans yr tir. Sef awnaeth koel anuon attaw y erchi tagnoued ac y gynic idaw darystygedigyaeth o ynys prydein o ganhadu y goel y vrenhinyaeth a thalu teyrnget y wyr rufein. A gwedy datganu hynny y constans y rodes tagnoued udunt. Ac y kymyrth gwystlon y gan y brytanyeit ar hynny. a ehyn pen y mis gwedy y kleuychwys coel o orthrwm heint. Ac ynyr wythuet dyd y bu varw. B.

314 Agwedy marw coel y kymyrth constans coron y teyrnas ac vn verch coel yn wreic idaw. sef oed y henw elen verch coel. a honno a vu elen luydyawc. ac ny chat yn yr enyssed a gyflypei idi o pryt a gosced. ac nyt oed yg kyluydodeu a allei ymgyflybu idi. kans y that a parassei y dyscu velly wrth nat oed idaw etiued namyn hi. mal y bei haws idi liwyaw y theyrnas gwedy ef. B.

315 A gwedy kymryt o constans. elen y wreic idaw. ac y ganet mab idaw o honai. Ac y dodet ar y mab Custenin. Ac ympen deg mlyned gwedy hynny y bu varw constans. ac y cladwyt yg kaer efrawc. Ac yd edewis y custenin y vrenhinyaeth. ac ympen ychydic o vlwnyded ymdangos aoruc kustenin vot yndaw voned mawr a delyet. ac ymrodi y haelder adylyet adaeoni agwneuthur iawnder yny arglwydiaeth ac ymdangos mal llew dywal y rei drwc. a megys oen yr rei da. B.

316 Ac yn yr amser hwnnw yd oed wr creulawn engiriawl yn amherawdyr yn rufein. Sef oed y enw maxen. ar bonhedigyon a gywarsagei o gyffredin arglwydiaeth. Sef awnaeth y dylyedogyon hynny. gwedy yr creulawn amherawdyr y dehol wynt otref y tateu ae dyuot hyt ar custenin ac ynteu ae aruolles wynt yn llawen vonhedigeid. B.

317 A wwedy dyuot llawer or rei hynny ar custenin y gyffroi awnaethant gan gwynaw wrthaw eu alltuded ac eu trueni yn vynych gan annoc idaw gwrescyn maxen kans o genedyl rufein y hanoed custenin. ac nat oed ae dylhyei wynteu yn gystal ac euo. Ac wrth hynny adolwyn idaw dyuot ygyt ac wynt y werescyn tref eu tateu ac edrut vdunt eu dylyet ac y waret gormes o rufein. B.

318 A thrw yr ymadrodyon hynny kyffroi aoruc custenin. A chynullaw llu mawr a mynet ygyt ac wynt hyt yn rufein. a gorescyn yr ymarodraeth yn eidyaw ehun. ac odyna y kauas llewodraeth yr holl vyt. Ac yduc tri ewythyr y elyn ygyt ac ef. llywelyn athryayarn ameuruc. ar rei hynny a ossodes custenin yn vrdas sened Rufein. B.

319 Ac yn yr amser hwnnw y kyuodes eudaf yarll ergig ac euas yn erbyn y tywyssogyon a adawsei custenin yn kadw llewodraeth yr ynys danaw ef. A gwedy ymlad eutaf ar gwyr hynny ac eu llad kymryt aoruc ehun coron y teyrnas allawodraeth ynys prydein yn gwbyl ywy law. B.

320 A gwedy menegi hynny y custenin anuon aoruc tryhayarn ewythyr elen a their lleg o wyr aruawc

ygyt ac ef y werescyn ynys prydein tracheuyn. A gwedy dyuot tryhayarn yr tir yr a elwir kaer peris. y kauas y dinas hwnnw kyn pen deudyd. B

[321] A phan gigleu eutaf hynny. kynnullaw holl ymladwyr ynys prydein a dyuot yny erbyn ef hyt yn ymyl kaer wynt. yr lle a elwir maes vryen. Ac yno y bu vrwydyr y rydunt. Ac y gorua eutaf. Ac val yd oedynt yn vriwedic ladedic y wyr yd aeth tryhayarn. yny logeu ar ffo. Ac yna trwy vorawl hynt yd aeth hyt yr alban. a dechreu anreithaw y gwladoed ae llosci. a llad y bileinlu. B.

[322] A gwedy dyuot y chwedyl hwnnw attaw. kynnullaw llu a oruc eutaf a mynet yny erbyn hyt yr alban. Ac yny wlat a elwir westmarlont roi brwydyr y tryhayarn. ac eissoes kilyaw or vrwydyr honno awnaeth eutaf. heb vudugolyaeth. Sef awnaeth tryhayarn y ymlit ynteu o le y le hyt y ynys prydein. a dwyn y arnaw y dinassoed ar kestyll. a choron y teyrnas. B.

[323] A gwedy digyuoethi eutaf yd aeth ynteu hyt yn llychlyn. Ac eissoes tra yttoed eudaf velly ar dehol. Sef awnaeth adaw gan y getymdeith ae gereint llafuryaw y geissaw diua tryhayarn. Sef awnaeth iarll y kastell kadarn. kans mwy ykarei ef eutaf no neb mal yd oed tryhayarn diwarnaw y dyuot o lundein. llechu ar y ganuet y mywn glyn koedawc ar y fford y deuei trahayarn. Ac yny lle hwnnw ymplith y gytuarchogyon yllas tryhayarn. B.

[324] A gwedy clywet o eutaf hynny dyuot awnaeth y ynys prydein a gwascaru y rufeinwyr a gwiscaw ehun coron y teyrnas ac ar vyrder ymgyuoethogi o eur ac aryant hyt nat oed hawd kaffel neb a vei arnaw y ofyn. ac o hynny allan y Kynhelis eutaf ynys prydein hyt yr amser y buant grassian a valawnt yn ymherodron yn rufein. B.

[325] Ac yg kylych diwed oes eutaf ymgyghor awnaeth ae wyrda pywed ydawei y gyuoeth gwedy ef. kanyt oed etiued idaw nam'yn vn verch. rei a gyghorei idaw rodi y verch y vn o dylyedogyon rufein ae gyuoeth genthi mal y gellit kynhal y teyrnas yn tagnouedus gadarn rac llaw. Ereill a gyghorei idaw rodi y verch y vrenhin o wlat arall ac eur ac aryant digawn genthi a rodi y gyuoeth y kynan meiriadawc y nei. B.

[326] Ac eissoes cradawc iarll kernyw ae kyghores ef y roi y verch ae gyuoeth gwedy ef y vaxen wledic. kans o hynny y tybygei ef kaffel tragywydawl hedwch kans mab oed vaxen ylywelyn ewythyr yelen luydyawc y vam ynteu ahanoed o dylyedogyon rufein. Ac ar vyrder o vrenhinawl gendyl y hanoed. a chynhyruu y llys a oruc kynan yn vawr am roi ykyghor hwnnw yr brenhin. kans y vedwl ef oed gaffel y vrenhinyaeth. Ac wrth hynny aday y llys trwy eirlloned. B.

[327] Ac yna eissoes anuon awnaeth cradawc veuruc y vab oed wr mawrdec clotuawr o haelder a dewred. A phybeth bynac adywetei ef ae kadarnhaei oe korff a aruou. B.

[328] A gwedy dyuot meuruc rac bron maxen. kymeredic vu ganthaw ymlaen pawb. sef yd oed yna teruysc mawr a ryfel rwg maxen ae deu vroder gracian a valawnt. kans y rei hynny a daroed gwrthlad maxen or tyrted ran or ymherodraeth. a hynny oed wrthrwm gantaw. B.

[329] A phan welas meuruc y vot yn gywarsygedic gan y vrodyr. sef ydywawt meuruc wrthaw yr ymadrawd hyn. maxen heb ef paham y diodefy ti ty tremygu val hyn. afford yt y ymwaret. dabre y ynys prydeyn a chymer coron y teyrnas. kans eutaf vrenhin yssyd hen a chlauus. ac nyt oes adamunc namy kaffel dylyedawc o rufein y rodi y vn verch idaw ae vrenhinyaeth genthi. kanyt oes idaw etiued namyn hi. Ac wrth hynny y kauas eutaf yny kyghor rodi y ti y verch ae teyrnas genthi. ac or achaws hwnnw yd ymanuonet inheu hyt yma. ac o mynny titheu dyuot ygyt a mi hyt yno pop peth o hyn avyd parawt itt. A gwedy keffych amylder o eur ac aryant a marchogyon ynys prydein y gelli goresсyn yr amharodron hyn ar holl vyt kans o ynys prydein y kauas custenin dy gar amherodraeth rufein. A gwedy hynny yr holl vyt. llawer ygyt ac ynteu o ynys prydein agenedassant rufein. B.

[330] Ac wrth yr amhedrodyon hynny y kewynwys maxen ygyt a meuruc hyt ynys prydein. ac ar y fford yn mynet y darestygwys kaereu ffreinc ae dinassoed. ac y gwerescynwys wynt. A chynullaw llawer o swllt y roi yw varchogyon ac amlahu y teulu. A gwedy gwerescyn ffreinc o honaw kychwyn aoruc ar y mor a gwynt rwyd yny ol a dyuot y nordhamtwn yr tir. B.

[331] A phau canhatawyt hynny at y brenhin diruawr ofyn agymerth o tebygu mae y elynyon yn keissaw gweresсyn y gyuoeth. agalw attaw aoruc kynan meiriadawc y nei. ac erchi idaw kynnullaw holl ymladwyr ynys prydeyn a mynet yny herbyn. a chynnull awnaeth kynan lu diruawr a chychwyn parth a nordhamptwn yr lle yd oed pebylleu maxen. B.

[332] A gwedy gwelet o vaxen lu kymeint a hwnnw yn dyuot ny erbyn ofynhau awnaeth o pop vn o dwyfford. o veint y llu. ac o wybot glewder y brytanyeit ac na yttoed ynteu yn gobeithaw tagneued. a galw attaw a oruc y henafgwyr a meuruc vab cradawc ac erchi kyghor udunt am hynny. B.

[333] Ac yna y dywawt meuruc. arglwyt heb ef nyt oes ynn ymlad a gwyr racco ae nyt yr hynny y doetham yma. nac yr kyffroi y gwyr racco yn dybryt yn herbyn namyn tagnoued yssyd iawn y erchi vdunt a letty hyny wypom vedwl y brenhin ymdanam. a dywedut yn bot a chanadwri genym ygan ymherodron rufein ar eutaf vrenhin y brytanyeit. Ac velly trw ymadrodyon claer keissaw tagnouedu ac wynt. B.

[334] A gwedy bot yn ranc bod gan bawb y kyghor hwnnw. kymryt awnaeth meuruc deudegwyr o wyr llwydon a cheint o eliwyd yny llaw deheu y pop vn onadunt a dyuot hyt rac bron kynan. B.

[335] A phan welas y brytanyeit y gwyr aduwyn hynny yn arwein oliwyd yny deheuoed yn arwyd tagnoued. Sef awnaethant kyuodi hyny herbyn yn arededus. Ac mal y doethant rac bron kynan y anerch awnaethant o pleit y herodron rufein ae sened. A menegi idaw ryanuon maxen achanadwri gantaw y gan ymherodron rufein ar eutaf. B.

[336] Ac yna y gouynwys kynan py achaws yr dathoed llu kymeint a hwnnw gantaw ynteu. A dywedut nat oed tebic y kerdedyat y kenadeu namyn y elynyon avynynt anreithaw gwladoed. B.

[337] Ac yna y dywawt y kenhadeu nat oed teilwg kerdet gwr kyuurd a hwnnw heb luossogrwyd ygyt ac ef. kans velly y mae teilwg kerdet ygyt a phob vn o ymherodron rufein rac kaffel kewilyd gan eu gelynyon. kerdet llu y eu kadw y fford y kerdont tagnoued a geissant. tagnoued adyborthynt. B.

[338] *Hyd yma, eithyr lle mae nodau i'r gwrthwyneb, mae llywyr A yn canlyn, air yn air, y traethawd ganol, dan enw* BRUT G. AB ARTHUR.—A heni emae eni dagaws ari weithret. cania er pan discenasam ni ar dir er enis hon ni wnaetham na threis na chollet na saraed i neb namin er da arall lawinllaw wrth vot pawb. A.

Ac arwyd yw hynny yr pan doethant yr tir hwn ny wnaethant na threis na sarhaet y neb am prynu eu kyfreideu yr y eur mal gwyr hedwch heb geissaw dim yn rat gan neb. B.

[339] Sev aoruc cenan ena roti hetwch vtunt. adwin maxen get a vint hit en llundein i emveled ac eutav. A.

Ac val yd oed kynan yn pedrussaw beth a wnelhei ae ymlad ac wynt ae peidaw dynessau aoruc cradawc iarll kernyw ar gwyrda ereill a chyghori hedychu ac wynt. a chyt bei drwc gan gynan rodi hedwch awnaethpwyt udunt. Ac yna y doeth maxen y gyt ac wynt hyt yn llundeyn. Ar eutaf a datganu idaw mal y daroed. B.

[340] Ac wedi i devod i lundein ed aeth caradawc iarll cerniw. a meuric i vab a gwirda ereill gidac wint hit

rac bron eutaw. a dewedid wrthaw val hin aoruc caradawc. Arglwit vrenin eb ev. llima e cighor a gighores doethion de deirnas it. wedi i anvon o duw hit attad ema. A hin arglwit ed oetud dvhun eni damunaw. nid amgen no cheisaw deliedawc en wra ith verch o deliedogion ruvein. canis ediw heneint en cimwet athi. Afan roted it arglwit er eil cighor am roti de deirnas i cenan meiriadawc de nei ni bu da genid heni. na chan neb oth cighor ochafut deliedawc o ruvein. A llima wedi anvon heni arglwit o duw hit attad. ac o emerodron ruvein. Ac ogwrthodi di arglwit e gwas ieuanc da hwn. enebit vod en gistal delied e gwas hwnw o vonet agwaed ar enis hon athitheu canis car agaws i gwstenin iw a nei i goel an brenin ninheu. A.

Ac yna y kymyrth cradawc iarll kernyw gwyrda y gyt ac ef. a gwedy eu dyuot y rac bron eutaf dywedut awnaeth wrthaw ual hyn. arglwyd heb ef llyma yr hyn yd oed y gwyr ath garei ti yny damunaw eirioet a duw ny danuon hediw yma wrth dyuot titheu yn kadw fydlonder wrth duw. Sef yw hynny tra vuost yn ymgyghor ath wyrda beth awnehit am elen ty verch ath gyuoeth kan yttoedut yn treiglaw parth a heneint. mal nat oed hawd ytt llywyaw ty teyrnas yn hwy no hynny. Ac y rei agyghorei itt roi coron y teyrnas y gynan dy nei. A rodi dy verch y dylyedawc o wlat arall. kans ofyn oed arnadunt dyuot darystygedigyaeth arnunt or delhei vrenhin aghyuyeith. Ereill a gyghorei itt rodi dy verch y vn o dylyedogyon rufein. kans velly y tebygynt kaffael hedwch a rufeinawl amherodraeth y emdiffyn. A llyma hediw arglwyd gwedy ryanuon o duw y gwas ieuanc hwn yma ytti yr hwn a henyw o rufeinawl amherodron a brenhinholyon vrytanyeit. Ac y hwnw y kyghorwn ui ytti rodi dy verch ath gyuoeth genthi. Ac y gyt a hynny edrych ti vot yn kystal y dylyet ef ar teu ditheu ar ynys prydein. kans kar agos yw ef y gustenin a nei y koel yn brenhin ninheu. Ac wrth hynny ny dylyit gwarauun yr gwr hwnnw y verch ar vrenhinyaeth. B.

[341] Ac en diannod odvhun gighor eudav ae wirda iroted elen i vaxen ar vreniniaeth genti. Afan gicleu cenan meiriadawc heni llidiaw aoruc amined hid er alban. a chennullaw llu aoruc eno i venu rivelu ar vaxen. A.

Ac ufydhau awnaeth eutaf yr kyghor hwnw a rodi elen y verch ae gyuoeth gwedy ef y vaxen. A gwedy gwelet o gynan hynny llidyaw aoruc. a mynet parth ar alban. A chynnullaw llu mawr y ryfelu ar vaxen. B.

[342] Ac aniver mawr cantaw ev adoeth drwi avon hwmir ac anreithiaw adarwu vwiaw itaw aoruc. Afan gicleu vaxen heni cennullaw llu aoruc enteu a dawed en erbin cenan. aroti brwidir ar vaes itaw. a giru cenan ar fo. Ac enteu eilweith a gennullawt llu enewit a rivelu ar vaxen. ac or diwet. wint a gimmodasant ac aethant en ungar unesgar. A.

A dyuot ae lu trwy humyr a dechreu anreithaw y gwladoed. A gwedy menegi hynny y vaxen kynnullaw llu mwyaf a allwys awnaeth a mynet yny erbyn y roi kat ar vaes y gynan ae yrru ar ffo. Ac ny pheidwys kynan namyn kynullaw y lu ac anreithaw y gwladoed. Gweitheu gan vudugolyaeth gweitheu hebddi yd ymchoelei vaxen y wrthaw. Ac or diwed gwedy gwneuthur kollet mawr o pop vn yw gilyd. dyuot awnaeth ketymdeith y rydunt ac eu kymodi. ae dwyn yn vn garyat. B.

[343] Acwedi minet pum mlinet heibiaw arvaethu aoruc maxen mined i orescin freinc. afan vu barawd gantaw i darpar. mined aoruc hit en llidaw. elle aelwir wedi heni pridain vechan. A.

Ac ympen yspeit pump mlyned syberwau awnaeth maxen o amlder eur ac aryant a marchogyon. Ac yny lle parattoi llyghes. a holl ymladwyr ynys prydein. ac allwys y gaffel o leoed ereill. A gwedy bot pop peth yn parawt. kychwyn aoruc parth a llydaw y wlat aelwir weithon brytaen vechan. B.

[344] Ac emlat en wichir aoruc ac aoet eno o freinc. A dali aoruc e freinc aoet eno en erbin maxen. Ac imbalt oet henw eu tewisawc. allat er imbalt hwnw awnaethpwid apimthecmil oe wir. Allawen vu vaxen am heni. agalw attaw cenan meiriadawc a dewedid wrthaw val hin odieithir iniver. Cenan eb ev. weldi ema wlad da. agoreu ran iw hon o freinc. abrisiwn i orescin e raneu ereill cin cliwed or gwladoet an divod ima. Achid collut ti beth o enis pridein om divod i eno. minheu ae hennillwn itti ema. ami ath urtav di or lle en vrenin ar ewlad hon. A hon awit eil pridein o hin allan. Ani ae llanwn oc an cenedil nvhun wedi darvo imi vwrw estronion genedil otima emdeith. A.

A gwedy dyuot yno dechreu ymlad ar popyl aoed yndi a llad hunpallt eu tywyssawc. A phymthegmil o wyr aruawc y gyt ac ef. A phan welas maxen meint yr aerua awnathoedit ar y gelynyon. A gwybot o honaw bot yn hawd gwedy hynny eu darestwg o gwbyl galw kynan awnaeth attaw dan werthin a dywedut wrthaw val hyn ar neilltu o dieithyr y lluoed. Kynan heb ef llyma vn or gwladoed goreu yn ffreinc gwedy darostwg y ni. gobeith yw genyf weithon kaffel y rei ereill. Ac wrth hynny bryssywn y gymryt y kestyll ar kaeroed ar dinassoed kyn mynet y chwedyl hwnnw yn honeit dros y gwladoed. Ac ymgynullaw pawb ygyt yn erbyn kans o kaffwn y teyrnas hon nyt oes pedruster genyf gaffell holl ffreinc yn einym. Ac wrth hynny na vit ediuar genyt ganhatau y mi dy dylyhet ar ynys prydein. kans py beth bynhac a gollych ti yno mineu ae entllaf yti yma. Ac yn gyntaf mi ath wnaf yn vrenhin ar y wlat hon. Ac ae kyuanhedwn oc an kenedyl nehunein gwedy darffo yn vwrw estrwn genedyl o honei yn llwyr a hon vyd eil brytaen. A hyt y gwelir ymi gwlat ffrwythlawn yw hon o ymryual yteu ac auonoed kyflawn o pyscawt. A choedyd a fforestyd tec adas y hela. Ac yhyt y gwn nyt o gwlat garueidach no hon. *Dalen ar goll yma.* B.

[345] Achemrit er urtas hwnw aoruc cenan meiriadawc. ac ataw cinnal fitlonder i vaxen o heni allan. Ac en diannod id aethant otina hit en rodwm. ac ae gwelei wint ac ae cliwei. fo awneint ractunt efort i tebicint cafel noted er eu heneidieu. Ac nid eiriechint winteu neb or a civarfei ac wint nas dienitint. onid wraget. A.

[346] Agwedy darvod itint estwg y cwbil or gwladoet. cadarnhau aorugant e cestil ar caeroet. Agwneuthur llaweroed ini lleoet ni buesint erioed er un gint. Ac evelli egoruc maxen efort e certawt eni itoet i oven ae ergric ar bop tewisawc afob brenin or ai cliwei. Ac enteu vaxen en amilhau beumit i varchogion ac en roti utunt eur ac ariant a meirch ac arveu a dillad a thir a daiar a bwid a diawd. A.

[347] Ac ev agennullws ena o riwedi o vilioet eni tebigei ev vod en digawn i orescin freinc. Ac ena e gohiriawt ev eni lenwis ev eno or brytanieid. Ac eno ed anvones maxen cenadeu i enis pridein i dwin attaw eno o riwedi or bobil isaw eu breint ac eu gwaed o lavurwir edaiar. nid amgen no chanmil a degmil arugeint o varchogion. a heni orivedi adnepwid ar vaxen ena o enis pridein hid en llidaw. Ac eni igosodes maxen wint i ginnal e wlad hono. nid amgen nor niver isel ibreint ac eu gwaed i dewill edaiar. ar niver marchogion in arglwiti arnatunt winteu ac i eu amdifin rac eu gelinion. ac oheni allan igelwid llidaw en ail pridein. A.

[348] Ac eno cd edewis maxen cenan meiriadawc in vrenin ac ed aeth enteu parth ac eithavoet freinc. ac i gorescinws cwbil o freinc idan i thervineu a germania oll hevid adan i thervineu. agwedi darvod itaw gorescin e gwladoet heni. igosodes eistetva i deirnas in e dinas aelwir treveris. Ac odina rivelu aoruc ar e deu amerawdir aoetint ena in ruvein. nid amgen gratian ac avalawnt. a deu vroder oetint. a llat e naill aoruc maxen. a dehol e llall o ruvein. A.

[349] Ac ed oet ena wir freinc en rivelu ar cenan meiriadawc aadewsit en vrenin en llidaw. ac en benaw oi

britanieid. A chenan aoruc ar e freinc. Acwedi hetichu arnaw i cavas eni cighor circhu gwraget hid en enis pridein. en wreicaeu oe gid varchogion. rac bod amgen riw en eu hetivetion no britanieid. A.

[350] A dunawd aoet vrenin ar gerniw ena. Ac ir dunawt hwnw i gorchiminasei vaxen liwodraeth er enis. A merch aoet ir dunawd hwnw enrivet i thegweh. A chenan meiriadawc aoet en caru hono. Ac anvon aoruc cenan cenad at dunawd i erchi itaw e verch hono en wreica i genan. Ac anvon hevid llawer o rivedi o wraget ereill o enis pridein hid en llidaw. A.

Sef oed y dunawt hwnnw brawt y gratawc iarll kernyw. ac a athoed yn lle y vrawt yn vrenhin. A phena dury a heuyt oed ef yn ynys prydein. kans idaw ef y gorchymunassei vaxen tywysogyaeth y teyrnas tra vei o honei. B.

[351] A dunawd aoruc heni val ed oet genan eni erchi. Nid amgen no feri o dunawd cennullaw o verched deliedogion vnvil ardeg. A chennullaw o verched e bobil anvonetic devgeinmil. A heni oll o niver a beris dunawd eu dwin hid en llundein. aferi cennullaw llogeu ac eu dwin i lundein i anvon e nifer hwnw i lidaw. A.

A gwedy dyuot y genhadwri honno ar dunawt ufydhau aoruc idi. Ac anuon gwys tros wyneb y teyrnas y gynullaw y gwraged hynny mal yd archassit idaw. Sef oed eiryf y gynnullwyt o verchet dylyedogyon vn vil ardeg ac o wraged a oed is y breint deugein mil ac erbyn dyout y gynnulleitua honno hyt yn llundein y kynnullwyt kymeint ac a ellit o logeu wrth eu hanuon hyt yn llydaw. B.

[352] Ac ar hid temis ed hwiliasant eni doethant ir mor. allawer or niver hwnw aoet well gantint eu marw en er enis hon noc eu mined i lidaw. Ac wint a rotint govunedoet ovined egcrevit a mined en lleianeu rac eu mined oc eu gwlad. A.

A chyt bei lawer ym plith hynny o wraged a wynnychei vynet velly yw roi y wyr gwlat arall. eissios yd oed yno lawer aoed well gantunt eu marw yny gwlat ehun noc adaw eu kenedyl ae rieni ar wlat y ganyssit yndi. ac ereill adewissei kadw eu diweirdeb. A gwassanaethu duw trw aghenoctit no mynet y wlat arall y aruer o euyllter knawt ae digrifwch. Ac yna pan yttoed y llyghes yn parawt ar gwynt yn rwyd dodi awnaethpwyt y gwraged yny llogeu a dechreu hwylyaw ar hyt temys yr mor. B.

[353] Acwedy eu hwiliaw eni vuant en agaws i draeth llidaw. Ac ena i civodes gwint gwrthwineb iwrth emil c tir. ac eu gwascaru ir mor allan eni votes e ran vwiav onatint. Ac a dieghis en viw onatint a vwriwid i enisoet agcivieith a llat llawer onatint. Ac adaw ereill en viw in geith no in garcharorion. Ac wint evelli ene civeiliorn truan hwnw e civarvu ac wint ar e mor gwinwas a melwas. Canis e gwir heni a erasei gratian amerawdir ruvein a llighes vawr gantaw hid en germania i rivelu ar gwladoet oboptu itaw a wetasei i vaxen. Ar gwinwas hwnw aoet vrenin ar hunawd. Ar melwas hwnw aoet vrenin in peithwv. Ac i rivelu ar vaxen i girasei gratian emerawdir wint ell deu. A.

Ac mal yd oedynt yn dyuot yn gyuagos y traetheu llydaw y deuth gwynt gorthwyneb kythrawl ac ar ennyt vechan gwascaru eu llogeu. A bodi y ran vwyaf or gwraged. ac ereill onadunt a vyrwyt y enyssed aghyuyeith ym plith estrawn genedloed. Ac yno y merthyrwyt ac y llas rei. ac ereill a attelit yg keithiwet. Ac ereill a gyuaruu a llyghes diruawr a anuonassei gracian amherawdyr hyt yn germania y ryfelu ar yraruortir yn erbyn a wedassei y vaxen. Ac yn tywyssogyon arnaduut gwinwas vrenhin hunawt a melwas vrenhin peitaw. B.

[354] Ac ena i delliis a deu heni a gawsant or morwinion. ac ni menit dim igantint namin emrewitu ac wint cid bei drwc cantint. sef aoruc e bradwir escimin heni llat e ran vwiaw onatint in diannod. Afan gicleu e bradwir heni vod enis pridein heb gedernid enti ni orfwisasant eni doethant ir alban ir tir ar gallu mwiaw a allasant egid ac wint. Ac en diannod anreithiaw e wlad a llat e gwerin val i gellasant gintaw. canid edewid en er enis hon. pan aeth maxen ohonei namin pobil lesc i diwill edaiar. ar rei heni heb na meirch nac arveu. A dirvawr aerva awnaethant ar bobil er enis hon. a dwin eu holl daoet cichwinawl. A.

Agwedy kyuaruot y moryon ar yscymunedic pobyl honno gwedy gwelet o nadunt tecced y gwraged keissaw awnaethant ymdiauarchu ac wyut ac eilenwi y godineb. A gwedy na mynei y morynywn kytsynnyaw ac wynt yn yr ewyllys hwnw. Sef awnaeth y bradwyr hynny llad y ran vwyaf o nadunt ac yn diannot pan glywssant bot ynys prydein yn anreithedic oc eu marchogyon ac yn wedw oc eu brenhin. Sef awnaethant bryssyaw eu hynt parth ac ynys prydein. A chymryt ygyt ac wynt porth vwyaf a allessant y gaffel or enyssed y pobtu a dyuot yr alban yr tir a dechreu anreithaw y gwladoed a oed heb amdiffynwyr arnadunt a llad y bileinlu ar tir dywyllodron. B.

[355] Afan wenegwid heni i vaxen. sev ed anfones enteu ima gwr aelwid gratian amerawdir a dwi leg o wir gid ac ev. en arvawc i amdifin e britanieid. Acwedi divod e gwr hwnw ima emlat aoruc en wrawl ae elinion. ac eu cimhell ar fo eni foint in iwerton. Ac en er amser hwnw i llas maxen wledic in ruvein igan gedimdeithion gratian. Ac a dieghis or britanieid otino a daethant hid in llidaw ar genan meiriadawc. a adawsei vaxen en vrenhin ar elle hono. A.

A gwedy menegi hynny y vaxen yd anuones gracianrodgymryt a dwyleg o wyr aruawc gantaw y amdiffyn y brytanyeit. A gwedy dyuot gracian hyt yn ynys prydein dechreu ymlad a oruc ae elynyon a gwneuthur aerua vawr a oruc onadunt. Ac eu kymell ar ffo hyt yn iwerdon. Ac yn yr amser hwnnw y llas maxen yn rufein ac y gwascarwy a oed y gyt ac ef or brytanyeit. ac y ffoassant hyt yn llydaw ar gynan meiriatawc. B.

[356] Afan gicleu gratian rot cimeriawdir llat maxen wledic in ruvein i cimerth enteu coron e deirnas ami ben ehun. a chemrid entaw redic a balchder eni bu dir ir britanieid dvhvnaw eni erbin ai lat. Afan gicleu gwinwas a melwas rilat gratian. sev aorugant winteu ena dvhvnaw ac wint e gwitil ar esgotieid ar llichlinwir. A divod a heni gantint i enis pridein ac anreithiaw er enis aorugant or mor pwi gilyt o dan a haiarn. Ac ena in diannod ed anvones e britanieid genadeu i ruvein i erchi nerth oc eu hamdifin igan eu gelinion. A.

Agwedy clybot o gracian rodgymryt rylad maxen yn rufein. kymryt a oruc ynteu vrenhinyaeth ynys prydein. A gwedy y uot yn vrenhin. kymeint vu eu creulonder yny arglwydiaeth. hyt pan vu reit yr brytanyeit or diwed y lad. am y greulonder. A phan gigleu y racdywededigyon elynyon uchot affoassynt y iwerdon rylad gracian. kynnullaw awnaethant wynteu y gwydyl ar ysgotteit ar denmarcwyr ar llechlynwyr y gyt ac wynt. A dyuot hyt ynys prydein. ae hanrheithaw o tan a hayarn or mor y gilyd. Ac wrth hynny anuon llethyreu awnaeth y brytanyeit hyt yn rufein. A dagreuawl gwynuan yndunt gan adaw tragywydawl darystygedigaeth udunt yr gollwg canhorthwy udunt. B.

[357] Ac ena ed anvoned lleg o wir arvawc. afan doethant i dir er enis hon emlat aorugant en diannod ac eu gelinion ac eu cimhell oholl dervineu enis pridein. Ac oachaws emlat ar riw elinion heni. ac eu gwrthlat otima emdeith. Ac am heni i parasei severws gwneuthur aruthrach gan genedil elinion divod ar e britanieid. A difeith oet er alban ena. ac ena o dvhvndeb cwbwl or enis e gwnaethpwid e mur val i buasei gint or mor pwi gilit. A.

Ac yna yd anuonet lleg o wyr aruawc attadunt. A gwedy eu dyuot hyt yn ynys prydein. Ac ymlad

ar gelynyon ac eu dehol o holl teruyneu ynys prydein. ac eu gwrthlad o gwbyl. a rythau y bopyl lesc. Ac yr gwrthlad gelynyon yd archassei Seuerus amherawdyr gynt wneuthur mur rwg deiuyr ar alban or mor y gilyd. kanys yr alban y gnotaei pob gormes or a delhei y ynys prydein dynot yn gyntaf. Ac yna eilweith y kaussant yn eu kyffredin gyghor attnewydhau y mur hwnw. ac wneuthur yn gwbyl or mor y gilyd. B.

[358] Acwedi darvod cwplau e gweith e menegis gwir ruvein ir britanieid na ellint hwi en wastad divod o ruvein trwi berigleu hint ac aneiriw o gost a threul wrth wir a meirch ac arveu rac crwidredigion ladron agcivieith. Ac ni ad senetwir ruvein vn amdifin arnawch namin discwch chwihunein emlat drosawch eneidieu. athros awch plant. athros awch trev tad. A.

A gwedy daruot cuplau y gweith hwnnw y menegis gwyr rufein yr brytanyeit hyt na ellynt wy kymryt llafur ac aneiryf o treul o wyr ac arueu ac eur ac aryant ar uor ar tir yn keissaw amdiffyn popyl mor lesc a hynny. A bot sened ruvein yn blinaw o treulaw eu da. ac eu swllt mor wastad a hynny yn kerdet mor a thir. ac yn diodef agheuolyon perigleu drostunt. a bot yn well gantunt dilyssu eu teyrnget no hynny. Ac y gyt a hynny bot yn iawnach udunt ehunein kymryt dysc ac aruer o ymlad mal y gellynt amdiffyn eu gwlat. no dodi eu hemdiret yn wastat ar wyr rufein. B.

[360] Ac ena wedi menegi vtvnt er amadrawt hwnnw ed erchid ir britanicid divod en llwir hid en llundein. canis mined otino ruvein ed oet cwbil or a hanoet o ruvein. Ac wedi eu divod lundein ed erchis gwir ruvein i guhelin archescob discu e britanieid i emlat. A gorchemin itaw pregethu vtvnt en drwiadil hvawdil eni vitint discedic. A.

A gwedy daruot udunt venegi yr ymadrodyon hynny yr brytanieit. erchi awnaethant kynnullaw ieuenctit ynys prydein ae holl ymladwyr ac eu dwyn hyt yn llundein yn eu herbyn wynteu. kanys ar ymhoel y oedynt tu a rufein. A gwedy eu dyuot yn llwyr hyt yn llundein pregethu udunt yd erchut y kuhelyn archescob llundein a menegi udunt yr ymadrodyon yd oed wyr rufein yny adaw gantunt. B.

[36 1] Sew val e dechreuwa cuhelin pregethu vtvnt. Awirda eb ev. eid archer imi dewedid wrthewch chwi is mwi im cimelliri i wilaw noc i diwedid pregeth ac amadrotion wchel. sev achaws iw heni truaned iw geniwi er imtivedi ar gwander a damweiniws inni. er pan aeth maxen an gwir da ar meirch ar arveu. Ac nad edewit ema namin attethol pobil a chivnewidwir a llavurwir daiar. Ac am heni pan doeth awch gelinion attawch ich cimhellwid in awch ceilieu megis deveid civeiliornus heb vugeil wrthunt. Ac ni minwch arver nac o emlat ac arveu. nac o disc nac o anian enoch chwichwhwn. nac ar veirch na heb veirch. Ac ni daw neb o ruvein bellach i awch amdifin er mateu eu teirnged. Afei bitewch chwi er amser i buant e marchogion da in enis pridein. pa beth a debigewch chwi ai fo diniawl anian iwrthiwch. Ac e gwrthwyneb anian e genir e dinion. canis ev a enir mab ir milein ac ev a vit marchawc. ac ev a enir ir marchawc hwnw mab in vilein. Ac am heni o minwch chwi vod en dinion gwnewch val e deli dinion i wneuthur a galw ar grist a deliwch i vod en nerth iwch i enninu in finiant a glewder i amdifin awch gwlad. A.

A megys y dechreuis yr archescob yr ymadrawd. Arglwydi heb ef kyt archer y mi pregethu ychwchi. ys mwy ym kymhellir y wylyaw noc y pregethu. rac truanet genyfi yr ymdiuedi ar gwander a damwheinwys y chwi gwedy aspeilaw o vaxen ynys prydein oe marchogyon ae ymladwyr. Ac a dieghis o honawch hitheu. pobyl aghefryrwys ywch y ymlad. namyn yn achubedic o amryuolyon negesseu a chefnewidyeu yn vwy noc ar dysc ymladeu. Ac wrth hynny pan doethant awch gelynyon am awch pen. y awch kymhellassant y adaw awch keibeu. A megys deueit keueilornus heb uugeil arnadunt awchgwascaru. kany mynyssawch kymyscu awch dwylyaw ac erueu nac a dysc ymlad. Ac wrth hynny py hyt y keisswchi bot rufeinyawl arglwydiaeth yn vn gobeith ich. A phy hyt yd ymriredwch yn estrawn genedyl nyt oed dowrach no chwi pei nar attewch y lesced awch goruot. Ednebydwch heuyt bot gwyr rufein yn blinaw ragoch. Ac yn ediuar gantunt y gyniuer perigyl a gymerassant drassawch yn wastat. Ac weithon y maent yn dewissaw madeu eu teyrnget iwch ym mlaen diodef y kyfryw lafur hwnw bellach. Pei bydewchi yn yr amser y bu y marchogyon ynys prydein. beth a tybygwchi. ae yr hynny y tebygwchi ffo dynyawl annyan y wrthywch a geni dynyon ygorthwyneb anyan y megys pei genit or bieiln varchawc ac or marchawc vilein. Ac yr hynny eisoes discynnu dyn y gan y gilyd. ny thebygafui colli o nadunt wy eu dynyawl anyan yr hynny. Ac wrth hynny. kans dynyon ywch gwnewc megys y dylhy dynyon. gelwch ar grist hyt pan vo euo rodho ywch lewder arydit. B.

[362] Afan darvu i guhelin dervinu ar i emadrawt ed oet e britanieid oc eu metwl ac eu brid ac eu hini wedi emlenwi o finiant a glewder. A.

A gwedy teruynu or archesco yr ymadrawt yny wed hon. kymeint uu y kynhwryf yny pobyl. a megys y tebygit yn deissyuit eu bot gwedy eu kyflenwi o lewder o vn vryt. B.

[363] Ac ena i civodes gwir ruvein oc eu discu en frwithlawn i amdifin eu gwlad rac estrawn genedloet. ac adaw vtvnt exemplareu i wneithir arveu wrthint. a dyscu vtvnt wneithir cestil ar lan e moroet elle i bei borthloeteu da a discinvaeu llogeu. ac evelli e gellwch ginnal ich gwlad rac awch gelinion. Ac eisioes haws iw gwneithir ehebawc or barcutan no gwneithir milein en discedic en disevid. Apwibenac aroto disc o doethineb i vilein cinhebic iw hwnw a gwascaru gemeu mawrweirthiawc dan draed moch. A.

Ac yn ol y parabyl hwnnw y rodes y rufeinwyr kadarnon dyscydigyaethyeu arymladeu yr pobyl honno. ac adaw agreiff udunt y wneuthur arueu. Ac erchi udunt adeilyac kestyll ar lan y mor yny porthueyd y bei discynua eu llogeu. wrth gadw eu gwlat o nadunt rac eu gelynyon. haws yw eissoes gwneuthur hebawc or barcut. no gwneuthur bilein yn dyscedic ar vrwydyr. A phwy bynhac a rodo dysc o am dim doethinab idaw. kynhebic yw yr neb a wascarei geineu mawrweirthawc dan traet moch. B.

[364] Ac otina en diannod ed aeth gwir ruvein emdeith. Ac eni lle ar ol heni e doeth Gwinwas a melwas ir alban ir tir. A gwir llichlin gyd ac wint. a gwir denmarc. Afob riw genedil or a allesint cafel eu duhvndeb. Ac ar hint gorescin aorugant cwbil or wlad hid e mur awnatoet sever. Ac amgliwed onatvnt mined gwir ruvein emdeith otima ehovnach lawer i gorescinasant ar enis hon iar e bileinlu llesc digalon. Ac eu cimhell ir cestil ac ir muroet ac ir ceirit. Ac otino i tenid wint a bachen ac wrth rafeu. ac ena i dieneidid wint. Canid oet in enis pridein dim or marchogion ena en hanvod ohonei ehun. A.

Ac yna kychwyn awnaeth gwyr rufein y ymdeith megys ar odeu na delhynt yr ynys hon tracheuyn. Ac ar hynny nachaf yny lle racdywededigyon elynyon uchot. gwynwas a melwas yn dineu or llogeu yr tir a llawer o niveroed gantunt or gwydyl ar yscoteit ar yfichteit ar llychlynwyr. a gorescyn yr alban yn diannot o vywn y mur. A gwedy gwybot o nadunt yr vynet gwyr rufein y ymdeith heb obeith y ymchoelut tracheuyn. eofnach noc y gnoteynt yd ymranassant y distryw y mur. Ac yna y gossodet yw anıdiffyn wynteu y bileinlu diaruot. parawt ar ffo pei lleuessynt. Ac ny orffowysei y gelyon o vwrw agheuolyon ergydyeu yn eu plith. Ac o vwrw bacheu gwrthuinyawc yn eu plith wrth linynyeu. Ac y uelly y trymyon vileinlu or kestyll a tynnyt hyt y llawr attadunt. A digawn o didan a oed gan y neb a gaffei agheu ebrwyd arnaw. rac y ryw amryuaelyon poynyeu awnelynt ywneuth' ar eu kenedyl yu gwyd. B.

[365] Ac is mawr o beth iw gweled dwiwawl dial ar bopil am eu pechodeu. Ac evelli hagen i bit pan adawer metiant a lliwodraeth mawr gan vileinieid gwenwinic creulawn. Ac wedi darvod eu hestwg hid

ar dim haiach. ed anvonasant winteu lithir hid en ruvein ar agitius aoet amerawdir ena in ruvein. A.

Oi a duw mawr a beth yw gwelet dwywawl dial ar e pobyl am eu pechodeu hen. kanys pei bydynt yna y sawl varchogyon a dugassei vaxen gantaw trwy enuydrwyd. ny doei pobyl y ynys prydein a allai oruot arnadunt. A thra yttoedynt yno gwerescyn y gwledyd awneynt yny kylch. Ac uelly yw gadaw brenhynyaeth y vileinlu. Beth weithon a dywedafi. namyn yna yd edewit y dinassoed yn wac. Ac wrth hynny y kauas gwedillon y pobyl truan yn eu kyghor anuon llythyreu hyt yn rufein ar agicius amherawdyr rufein yny mod hwn. B.

[365] Cwinvan ac vcheneidieu e britanieid en dagaws i agitius amerawdir ruvein. ac en cwinaw wrthaw val hin. E mor essit en in cimhell ni ar an gelinion ir tir i en llat. ac en gelinion an cimhellawt ir mor i an boti. Achanid oes i ninheu namin vn o dev peth. arglwit amerawdir ed im en damunaw de divod titheu arglwit en amdifin. A ni a dalwn itti e deirnged vwiav a dalwid erioed o enis pridein. A.

Kwynuan y brytanyeyt yn eu dangos y agicius amherawdyr rufein. Ac yn menegi bot ymor yn en kymell yr tir ar toreu gelynyon y en llad. A bot en gelynyon yn en kymell yr mor y en bodi. Ac uelly menegi nat oed udunt namyn o vn o deu peth. ac en bodi or mor ac en llad ar y tir. B.

[367] Ac ni chavas e cenadeu eu gwarandaw in ruvein namin eu gillwg drachevin en drist allwinin. A.

Ac ymchoelut awnaeth y kenhadeu yn trist heb eu gwarandaw. B.

[368] Gwedy divod e cenadeu velly. sev agavas e bobil druan hono en eu cighor anvon cuhelin archescob llundein hid en llidaw i geisiaw nerth igan eu cidvroder. Ac en vrenin in llidaw ed oet ena aldwr e pedwerit brenin oet hwnw wedi cenan meiriadawc. A.

Ac yna y kawssant yn eu kyghor anuon kuhelyn archescob llundein hyt yn llydaw y geissaw nerth y gan eu kereint. Ac yn yr amser hwnnw yd oed aldwr yn vrenhin yn llydaw. y pedwered gwedy kynan meiriadawc. B.

[369] Ac ena igorvt cuhelin archescob i neges wrth aldwr am nerth i amdifin enis pridein. A dewedid itaw na dileu neb coron e deirnas a lliwodraeth en gestal ac evo er pan vu gwstenin. Ac am heni arglwit ep cuhelin emgiweiria en diannod a dered i gemrid coron enis pridein. A.

A gwedy dyuot kuhelyn hyt yn llydaw ac welet or brenhin ef yn wr dywawl. y erbynneit yn enrededus: Ac amouyn ac ef achaws y hynt ac ystryw y negys. Ac yna y dywawt kuelyn wrthaw. Arglwyd heb ef digawn yw damllywechedicet itti vy neges i. A thi a allut kyffroi ar dagreu o glybot y trueni yssyd arnam yn ynys prydein. yr pan anreithwys maxen wledic hi oe hymladwyr yn llwyr. Ac y gossodes yny hon yr hon yd wyt yn vrenhin arnei. A gwyn y vyt a welas pei gwledychut titheu hi trwy hedwch. kanys y rei yssyd yno agheuyrwys ynt ar ymlad. Ac ny allan wrthwynebu yr gelynyon. Ac y gyt a hynny neur deryw y wyr rufein vlinaw mal na chaffwn gantunt wynteu dim o amdiffyn. Ac wrth hynny yd ym ninheu yn gwediaw ty trugared titheu hyt pan rodych ti nerth ac amdiffyn o honot tuhun y teyrnas yd wyt dylyedawc arnei. kanys ny dyly neb y coronhan yn well no thidi o coron custenin a maxen wledic. kanys y gwyr hynny yssyd gereint itti. Ac wrth hynny parotta lyghes adyret y gymryt coron ynys prydein. A minheu ae rodaf itti. B.

[370] Ac ena i diwawd aldwr wrth cuhelin. A wrda eb ev nid avi odeirnas vechan hon ed wiv eni chafel en llonit esmwith diovalus divygwth. ac o ruvein ac o bob breniniaeth. nid av i enis pridein. dan e bigithieu. ac amled iw gelinion a digasogion iti. Ac is gwell civoeth bechan in llonit digenvil. no chivoeth mawr en avlonit ovalus dan vigwth a thalu teyrnged i wir ruvein. Ac er heni wrda eb ev mi a rotav en nerth gidathi i ginnal enis pridein custennin vimrawd a dwivil o wir arvawc gid ac ev. canis bigwth essit arnavi o wir freinc nid adawavi vigcivoeth. A.

Ac ar hynny y attebawd y brenhin yr archescob. Hawrda heb ef. eff a uu amser nawrthodwn i teyrnas ynys prydein o bei ae rodei ym. kans mi a tebygaf nat oes teyrnas ffrwythlonach no hii tra geffit hedwch. ac yr awr hon y mae wedy y ryuel y dy distryw. Ac wrth hynny kas yw genyfi hihi a chan pop tewyssawc arall. ac ny all vn tewyssawc y chynhal heb talu teyrnget y wyr rufein. Ac wrth hynny wrda pwy ny bei well ganthaw gyfoeth bychan yn ryd no chyuoeth mawr a thragywydawl geithiwet. Ac eissoes heb ef. kanys yr ynys a dywedy ti a uu eidunt wy uy rieni uiena minheu a rodaf yn ganhorthwy itti. Gustenin vy mrawt a dwyuil o uarchogyon y gyt ac ef y edrych a vynno duw idaw allu distryw y gormeisseit. A chymeret ef y goron ehun. Or myn duw idaw y chaffel. Ac ny adawafi mwy o wyr yn awr rac ryuel o ffreinc dyuot ymma. B.

[371] Ac ena llawenhau aoruc cuhelin archescob a diolwch heni en vawr e rot hwnw en vwi no mesur. A galw custenin attaw aoruc cuhelin a dywedid val hin wrthaw. custenin a orvit. custenin a orchivicca. custenin a wledicha. llima an gobeith ni ac an amdifin ac en llewenit ac an brenin. Ac ene lle pan gawsant eu parotrwit divod aorugant enis pridein. A.

Ac diolch awnaeth y yr archescob idaw yn uawr. ac yny lle galw custenhin. a dywedut wrthaw val hyn. Crist a oruyd heb ef. crist a wledycha. crist a orchynyt da. llyma vrenhin ynys prydein. Beth gwedy hynny yny lle gwedy bot y llogheu yn parawt kychwyn awnaethant y ynys prydein. B.

[372] Ac ena i doethant i borth totneis ir tir. ac en diannod cennullaw llu aorugant arnatint. ac eu geru ar fo. Afan gliwid e damwein hwnw dros gwbil or enis emgennullaw aoruc cwbil o bobil enis pridein eni doethant hid elle aelwid cicester. A.

Ac yna dyuot y porth titneis yr tir. Ac yn diannot kynnullaw y brytanyeit y gyt ac wynt. a chyrchu y gelynyon. ac ymlad ac wynt. a chaffel y uudugolyaeth. a gwedy mynet hynny yn honneit tros wyneb y teyrnas ymgynullaw awnaeth y brytanyeit hyt yn cyrcestyr. B.

[373] Ac ena i rotes cuhelin archescob coron teirnas enis pridein am ben cwstenin. ai vendigaw ai alw oheni allan custenin vendigaed. A roti en wreica itaw gwreic ahanoet o deliedogion ruvein ac a vagassei cuhelin archescob in llundein. A.

A gwiscaw coron y teyrnas am y pen custenhin vendigeit. A rodi gwreic idaw a hanoed o dylyedogyon rufein. ac a uagassit yn llys a kuhelyn. B.

[374] A thri meib a vu itaw ohono. sev oet eu henw. constans ac emris wledic ac uther bendragon. a henav oet onatint constans. a chuhelin ai rotes ar vaeth ev emewn manachloc amphibal' egcaer wint. Ac eno ed aeth ene crevit hwnw. Ar deu vab ereill a beris cuhelin eu roti hevid ar vaeth. A.

Ac or wreic honno y bu idaw tri meib. Sef oed y rei hynny. constans ac emrys ac uthur pendragon. A chonstans a rodes ef y mab hynaf idaw ar vaeth y vanachloc amphibalus yg kaer wynt. ac y yd y wneuthur yn vanych. Ar deu vab ereill a rodet ar cuhelyn archescob. B.

[375] Agwedi mined deudeg mlinet o oes custenin en vrenin i doeth un or fichteid a vuasei wr itaw gint. a galw custenin attaw ar neilltu en rith hustig neu givrinach. ac in heni iwan a chillel drwitaw eni chill i eneid. A.

Ac ym pen deudec mlyned gwedy hynny y doeth un or effichteit ar auuassei wr idaw kyn no hynny. A

galw y brenhin attaw megy y gyfrwch yny lle yskyvalaf. A gwedy gyrru pawb y wrthtunt y lladawd y twyllwr y brenhin a chyllell. B.

[376] Gwedi colli custenin velli tivu aoruc andagnhevet irwg gwirda e civoeth am wneithir brenin o un o veibion custenin. sev aoruc gwrtheirn gortheneu ena iarll oet hwnw ar went ac ergig ac euas. metiliaw obop fort. ac obop estriw pa funit i cafei ev o vreniniaeth itaw ehun. Ac or diwet i cavas eni gighor mined hid i vanachloc egcaer wint ed oet constans enti igcrevit. a diwedid aoruc wrth constans val hin. A.

Ac yna gwedy llad custenhin vendigeit y kyuodes annuundab y rwg gwyrda y teyrnas am wneuthur brenhin. kanys rei a vynnei wneuthur emrys wledic yn vrenhin. ereill a vynhei uthur pen dragon. ereill a vynhynt wneuthur un oe kenedyl ehun. Ac or diwed gwedy na duunynt am hynny. Sef awnaeth gwrtheyrn gwrtheneu. iarll a oed hwnnw ar went. ac ergig. ac uas. wrth geissyaw ehun y vrenhiniaeth or diwed. mynet hyt yg kaer wynt y lle ydoed constans yn vanych. A dywedut wrthaw val hyn. B.

[377] Henav mab wit ti heb e gortheirn o blant cwstenin. ac ni ellir brenin o er un oth vroder mor int ieveinc. A mi ath wnav di en vrenin. a mwiha ditheu vinheu or civoeth a mi amchwelav attad wineb e civoeth oll. A.

Constans heb ef. ty tat ti ar y uu varw. at vrodyr yssyd ieueinc ydy wneuth' vn o nadunt yn vrenhin. Ac wrth hynny o bydy ti wrth vy kyghor i bo ychwanaccau vy medyant i. mi a para ty tynnu or abit hon ath wneuth' yn vrenhin hyt bo gorthwyneb gan yr urdas. B.

[378] Ac ena emoginniannu aoruc constans ac ataw i ortheirn gadu itaw ev lliwiaw e deirnas ogwbwl wrth i gighor. Ac ena i peris ev diosc er abid iam dano a roi dillad e bid amdanaw. ai dwin or vanachloc o anvot er abad ar covent. Afan daeth i lundein gwisco dillad breninawl ar goron. A.

A phan gigleu constans yr amadrodyon hynny llewenhau a oruc. Ac adaw trwy aruoll rodi pob peth idaw or a uynhei. Ac yndiannot y tynnu awnaeth gwrtheyrn or vanechtit. Ac o vreid kaffel canhat y dyrchauel yn vrenhin. Ac yn yr amser hwnnw marw uuassei kuhelyn archescob. Ac wrth hynny ny chaffat un escob ae kyssegrei yn vrenhin wrth y tynnu or creuyd. Ac eissoes nyt ebyrgoues gwrtheyrn namyn mynet ehun yn lle escob. a rodi coron y teyrnas am y pen. B.

[379] Ac wedi urtaw constans en vrenin enteu awnaeth gortheirn en oruchel swidawc dano ev ar er enis. ac en wneuthuredic a wnelei. Ac gwedi i vod velli metiliaw aoruc gortheirn. pa vot e gallei ev vined en vrenin. Ena i diwed ev ir brenin. weled lliges ar e mor. a menegi i bitei da estorio a cestill arvordir. Gwnewch eb e brenin. a heni awnaeth gortheirn. aferi i bawb or switwir deghu itaw ev. a roi swit dair blinet itvnt. A.

Gwedy dyrchauel constans yn vrenhin. y rodes ynteu holl lewodraeth y teyrnas yn llaw gwrtheyrn. Ac ef heuyt a ymrodes wrth y gyghor. kanys amgen dysc a dyscassei ehun yny claustwr no llywyaw teyrnas. A gwedy kaffel o wrtheyrn medyant kymeint a hwnnw yny law. medylyaw aoruc py wed y gallei gaffel ehun y vrenhinyaeth a distryw constans. Ac or diwed gwedy ystrywyaw pop peth menegi awnaeth y constans bot dygyuor llu am eu pen o wledyd ereill. Ac arglwyd vrenhin heb ef goreu yw itti ychwaneccau dy teulu mal y bo tibryterach itt rac dy elynyon. Ac yna y dywawt constans ponyt yth law ti y rodeis i medyant a llywodraeth y teyrnas. Ac wrth hynny gwna titheu pop peth or a uynych gan gadw ffydlonder y minheu. B.

[380] Ena e daeth gortheirn ir alban a dethol pedwarugein o wir or meibion dewrav a deledocav a gorev eu campeu or fichtiaid. ai dwin at e brenin iw galin wrth ben i varch. Ena i diwed gortheirn wrth e brenin darvod itaw pop peth. a dwin e meibion or alban. ac i gellid o doei rivel i dali en wistlon. gortheirn a rigawt bot. e meibion. A.

Ac yna y dywawt. ef a dywespwyt imi heb ef bot y ffiichteit yn mynnu dwyn gwyr llychlyn a denmarc yn vn ac wynt wrth ryuelu arnam ni. Ac wrth hynny y mae goreu gwawd rei o nadunt yn wyr itti yn wastat yd lys val y gallont whedleua it a gwybot medwl eu kenedyl ar y twyll yth erbyn. A phony welwchi vrat gwrtheyrn kanyt o achaws kynhal iechyt y brenhin yd ystrywei ef yr yr ymadrodyon hynny. namyn gwybot bot mae yscauyn aoed annwyt y rei hynny a hawd troi y medwl a llad y brenhin. A gwedy darffei hynny. medylyaw wnaeth mae hawd a oed idaw gaffel y vrenhinyaeth yny law ehun gwedy hynny. A gwawd awnaeth gwrtheyrn cant marchawc yn wyr yr brenhin o yscotteit ac or effichteit ac eu anrydedu awnaeth udunt o eur ac aryant a meirch a dillat hyny yttoydynt wynteu yny gymryt yn lle brenhin. Ac yna y kenynt wynteu gowydeu idaw ar hyt yr yholyd y fford y kerdynt. Gwrtheyrn yssyd teilwg o amherodraeth a theyrnwyalen ynys prydein. a chonstans yssyd anheilwg. B.

[381] Ac wedi bod nosweith en wtres wrth e tan wedi mined e brenin i gescu. ena i diwed gortheirn. ir ai ar echidic goweth a oet itaw. i geisiaw da iw roi vtvnt. onid wid ti eb wint en cael a vinich or enis. Nac wiv eb ev ond ergig ac euas. afe bai mwi chwi ae cefich. Ena ir aeth gortheirn i giscu. A.

Ac or diwed gwedy kaffel gwybot o wrtheyrn rygaffel eu karyat yn llwyr. Gwedy eu medwi nosweith y dywawt gwrtheyrn wrthtynt y uot ef yn adaw ynys prydein y geissyaw kyuoeth a uei vwy yn lle arall. kany allei ef herwyd y dywedei kynhal dec marchawc a deugeint yn diwall or bychydic kyuoeth a oed idaw ef. A gwedy dywedut wrthtunt kymeint a hynny mynet parth ae letty awnaeth yn trist. Ac eu adaw wynteu yn y neuad yn yuet. A gwedy gwelet or effichteit hyny. tristau awnaethant wynteu yn vwy noc yd hawd y credu. a thebygu pan yw pruder a dywedassei wrtheyrn wrthtunt a dywedut awnaethant y rydunt pa achaws na ladwn yr atuanach hwn. megys y caffo gwrtheyrn gwedy hynny cadeir y teyrnas. Pwy a dyly brenhinyaeth yn well noc ef. ar gwr an rydedwys ninheu yn wastat. B.

[382] Sev awnaethant rwg metdawd a geirieu gortheirn circhu estavell e brenin a llat e brenin a divod. bit di vrenin os meni. ena e peris gortheirn dali e rai hin ae carcharu rac dial arno ev er alanas. A.

Ac yn diannot kychwyn awnaethant a dwyn ruthur am y brenhin y ystauell ae lad. A chymryt y pen gantunt hyt rac bron gwrtheyrn. A phan welas ynteu hynny megys trwsdan o dieithyr ac wylaw a oruc. Ac eissoes ny buassei lawenach erioet o vywn noc yd oed yna. A galw a oruc attaw kywtawtwyr llundein. kanys yno y gwnathoedit y gyflauan honno. ac erchi udunt daly oll y bratwyr hynny. ae dihenydyhaw am wneuth' kyflauan kymeint a honno nyt amgen llad y brenhin. A rei o wyr y teyrnas adywedei panyw gwrtheyrn a rywnathoed y vrat honno. ac nas gwnaei y ffichteit oe dechymyc e hunein. B.

[383] Afan gicleu cuhelin archescob llat e brenin drwi vrad gortheirn. fo aoruc ar deu vab ereill at emir llidaw i cevindrheu i lidaw rac ovin twill. Ena i croges e tewisogion in llundein e gwir a ladasei e brenin. a gorchimin er enis in llaw gortheirn. A.

—Ei ac eissoes sef awnaeth tatmaetheu y meibon ereill. emrys ac uthur pendragon ffo ac wynt hyt yn llydaw rac ofyn gwrtheyrn. ac na bei oc eu hetiued y dylychi y teyrnas o diffodei y rei hynny. Ac yn yr amser hwnnw yd oed emyr llydaw yn vrenhin yn llydaw. ar gwr hwnnw a aruolles y meibyon yn llawen. B.

[384] Ena pan wibu e fichtiaid grogi i meibion. cinnull a orugant a rivelu ar gortheirn. Ena i gwiscawt gortheirn e goron a mined en vrenin heb ganiad. A.

Ac yno pan welas gwrtheyrn nat oed a allei ymerbynneit ac ef. Sef awnaeth ynteu kymryt. coron y teyrnas ae wiscaw am y pen ehun. A gwerescyn y tywyssogyon ereill. B.

[385] Ac wedi mined gortheirn en vrenin anvon aoruc i geisiaw pawb i deol e fichtiaid. necau aoruc e britanieid ac erchi itaw o gwnaethoet dwill vtvnt wneuthur iawn ne derbin a delei ato. A.

Ac eissoes gwedy clybot y vratwryaeth honno ym pop lle yn honneit. Sef awnaeth gwyr yr ynyssoed ymdyunaw y gyt wrth ryuelu a gwrtheyrn. kanys y ffichteit a dyffynassynt or alban attunt y dial eu kytuarchogyon ar parassei wrtheyrn y llad am rylad o nadunt wynteu constans vab custenin vendigeit. Ac yna diruawr ouyn a phryder a oed ar wrtheyrn or neill parth o achaws y vot yn kolli y wyr trwy benydyawl ymladeu a brwydreu. Ac or parth arall rac ofyn emrys wledic ac uthur pen dragon. kanys y rybud tra gilyd a doei attaw y venegi eu bot yn dyuot a llyghes dyruawr gantunt y werescyn. ac y dial agheu eu brawt arnaw. B.

[386] Afan oet en minu gado er enis. am na chai nerth o yn lle. a gweled llid e britanieid wrtho. ac ev ar venit cent. i gwelei dair llog enrivet i meint ar vor freinc. Anvon aoruc i wibod pwi oetint. A.

Ac ar hynny nachaf teir llog hiryon yn llawn o varchogyon aruawc yn discynnu yr tir yn swyd geint. a deu wr yn deu vroder yn tywyssogyon arnadunt. Sef oed eu henweu. hors. a hengyst. ac yn uffern y maent. Ac yr amser hwnnw yd oed wrtheyrn yn dinas dorobern. Sef y dinas yw hwnnw kaer geint. A chenhadeu adeuth ar wrtheyrn y venegi idaw rydyuot gwyr mawr hedwch heb wybot panhanoedynt y mywn lloghen hirion. A rodi nawd awnaeth gwrtheyrn udunt. Ac erchi eu dwyn attaw. B.

[387] A wint a venegasant mae o germania i doethesint. a divod o been i vined oe tir. canis velli i gwneint pob seith mlinet. ae bod ar e mor er esblwitin a hanfer. ac ervin cael lle i preswiliaw in enis pridein. Hors a hingestir i gelwid e deu dewisawc aoet arnint. Anvon aoruc e brenin en i hol. Ac wedi e divod govin aoruc e brenin i bwi i credint. I wden heb hwi i credwn. Ar pedwerit dit or withnos a elwid oe enw ev wodensday. Ae gaiduw arall a elwid froeu ac oi enw ev i gelwid froeday. A.

A gwedy eu dyuot rac eu vron. arganuot awnaeth gwrtheyrn y deu vroder a oed tywyssogyon ar y rei ereill. kanys a oed arnadunt o pryt. A gouyn awnaeth o pyle pan hoedynt. a phy negys y dothoedynt y teyrnas ynteu. Ac yna y rodes hengyst atteb idaw. kanys ystrywysaf a oed ef a mwyaf y drwc pei gallei. Ac yn y wed hon y dechreuis yr ymadrawd. O tidi vonedicaf or brenhined yg wlat Saxonia yn ganet ni. vn yw honno o wladoed germania. Achaws an dyuodedigyaeth ninheu yw. y rodi yn gwassanaeth itti neu y tywyssawc arall a wnel da yn. Ac nyt oes achaws y an gwrthlad oc an gwlat namyn adywedwn ni ytti heuyt. Gwlat vechan gyuyg yw yn gwlat ni. A phan amlaont y pobyl yno mal noc eignont yno. Sef yw eu keneuawt kynnullaw holl wyr ieueinc y wlai ger bron eu tywyssogyon. A bwrw prenneu y rydunt. A megys y del y coelbren udunt yd etholir. ac yd ellyghir y wladoed ereill y mywn llogheu megys y gwely ti y geisaw gosymdeith. A ninheu y deu vroder a wely ti yn tywysogyon arnadunt kanys o lin brenhined yd henyd. Sef yw vy enw. hengyst. A enw vy mrawt hors. Ac uelly doetham hyt dy vrenhinyaeth titheu yn yd oed mercurius an duw ni yn an tywysaw. A phan gigleu y brenhin kyrbwyll mercurius drychauel y wyneb a oruc. A gouyn py ryw cred ysyd genhwchi. Ac yna y dywawt hengyst yscymun. Arglwyd heb ef an taidolyon dwyeu a enrydedwn nyt amgen. Saturnus a Iubiter. Ar dwyeu ereill yr syd yn llywyaw y byt. Ac eisoes yn penhaf yd anrydedwn i mercurius. yr hwn a alwn ni yn an eith ni wogen. Ac y hwnnw y partwys an rieni ni y pedywred dyd or wythnos. ac alwn ninheu oe enw ef wogenes day. A hwnnw a elwir yn kymraec duw merchyr. Ac yn nesaf y hwnnw yd enrydedwn ni y dwyes kyuoethoccaf or dwyseu. yr hon effreini. Ac y honno y kysegrwys an rieni ni y chwechet dyd or wythnos. Ac yn an eith ni y gelwir ffriday. Sef yw hynny duw gwener. B.

[388] Afan welis e brenin deledíwrwit e gwir cimrid i gwraget aoruc a divod igid i lundein. Sev oet heni wedi dechreu bid 4361. A.

Yna y dywawt gwrtheyrn am awch cret chwi yr hon ysyd iawnach y galw yn aghyret noc yn gret. dolurus yw genyfi. llawen yw genyf ineu ych dyuodedigyaeth. kanys ny bu reidac ym eirioet. kanys vy gelynyon ysyd ym kywarsagu o pop parth. Ac o mynwch chwitheu kylauuryaw a minheu wrth ymlad. im gelynyon. minheu awch kyuoethogaf chwitheu o tir a dayar ac eur ac aryant a da ara l. Ac yn diannot ufydhau awnaethant y hynny. A gwrhau yr brenhin. A thygu fydlonder idaw. B.

[389] Ena i cennullawt e fichtield in erbin gortheirn. A thrwi nerth e saxoniaid i gorvu gortheirn arnunt. A.

Ac yny lle nachaf y ffichteit yn dineu or alban a llu diruawr y veint gantunt ac yn anreithaw y gwladoed. A phan gigleu wrtheyrn hynny kynnullaw y varchogyon awnaeth ynteu a mynet yn eu erbyn. A gwedy dyuot y deu lu y gyt ac ymlad. ny bu reit hayach yr kiwtawtwyr ymlad y dyd hwnnw. kanys y saesson a ymladassant yn kynwryolet. Ar gelynyon a oedynt yn pylu y kiwtawtwyr hyny uu reit udunt ymchoelut ar ffo yn gewilydus. B.

[390] A llawenhau aoruc gortheirn ena. a roi tir ir saeson aelwid lindesi. A.

A gwedy kaffel o wrtheyrn y vudugolyaeth honno trwy nerth y saesson ynteu yny lle a amlawys rodyon udunt wyntau. Ac y hengyst y rodes ef. yn swyd lindesei tir a dayar megys y gallei ymossedeithaw yn da o honaw. ef ae varchogyon. Ac odyno mal yd oe hengyst ystrywys a ffalst. gwedy gwybot o honaw rygaffel ketymdeithas y brenhin. Sef y dywawt wrth y brenhin yny wed hon. B.

[391] Ac ena pan gawsant ginnwis anvon i germania i ol deunaw llog i wir emlat. Ena i daeth hors a hingestir at e brenin i geisiaw caer ne gastel i emgadw. A.

Arglwyd heb ef dy elynyon yssyd yn ryuelu arnat o pop parth. A chyt gwelir imi heuyt echydic o wyr ty teyrnas ath gar. kanys eu kanmwyaf a glywaf eu bot yth ogyuodaw ti am dwyn emreis o lydaw am ty pen yth diot oth teyrnas. Ac wrth hynny os da genhyt titheu. kyghor yw genyfi anuon kenhadeu hyt vyg gwlat i y wawd marchogyon odyno. megys y bo mwy an niuer y ymlad ath elynyon titheu. Ac y gyt a hynny heuyt vn arch a archaf yt bei na bei rac ofyn vy gomed o honei. Ac yna y dywawt gwrtheyrn anuon ti heb ef ty genhadeu hyt yn germania y wawd marchogyon odyno. Ac odyno arch y minheu ac nyth nekeir o honaw. Ac yn estwg y pen awnaeth hengyst a diolch idaw hynny. Tidi arglwyd heb ef a kyuoethogeisti o tir a dayar. Ac eissoes nyt megys y gwedei enredu tewyssawc a hanffei o lin brenhined. ti adylyut rodi y mi ae kastell ae dinas y gyt ac y rodut megys ym gwelit inheu yn enrydedus ym plith y tywyssogyon. B.

[392] E brenin a diwed na livasei ev i roi rac e britanieid. A.

Ac yna y dywawt gwrtheyrn. Hawrda heb ef vy gward i awnaethpwyt rac rodi y ryw rodyon hynny itti kanys estrawn genedyl ychwi a pheganyeit. Ac nyt atwen inheu ych moes chwi. nac awch deuawt megys y gallwyf awch kefflybu ym kytwtawtwyr. kanys pei dechrewn i awch enrededu chwi megys priawt kiwtawtwyr yr ynys gwyrda y teyrnas a gyuodynt ym erbyn gan wrthwynebu ym. B.

393 Hwinteu a ovynasant gyvled a chroen ich i deilad kaer. B.
Ac yna y dywawt hengyst. Arglwyd heb ef canhatta titheu yth was wneuthur kymeint ac y gyrhaedo karrei y damgylchynu o vntu ar y tir a rodeist ym mal y bo diogelach ym ymgadw mywn hwnnw rac vy gelynyon. kanys fydlawn vum ac wyf a vydaf. B.
394 Ar brenin ai roes. Ena ir aethant adref a holli e croen ich mwiav a gawsant en garrei vain. a gwneuthur dinas e garrai ai galw doncastel. A.
Achanhadu awnaeth y brenhin hynny idaw. a gorchymun idaw ellwg kenhadeu hyt yn germania y geissaw porth o newyd. Ac yna heb vn gohir ellwg a oruc hengyst hyt yn germania. ac odyna kymryt croen tarw awnaeth ynteu ae holli yn vn garrei. Ac odyna dewis y lle kadarnhaf a allwys y gaffel ar hyt y tir a rodassit idaw. ac ar garrei honno mesuraw lle yr kastell a dechreu y adeilyat yn dianot. A gwedy daruot adeilyat y gaer y gelwit yn gymraec kaer y garrei ac yn saesnec tancastyr. ac yn llading castrum corrigie. Ac or enw hynny y gelwit y gaer yr hynny hyt hediw. Ac velly yd oed hengyst yn gwneuthur lleoed kadarn ae vryt ar twyllyaw y brytanyeit a gwneuthur drwc dros da. Ac y uelly y gwna y peganyeit saeson escymun vyth. B.
395 Ena e daeth llogheu o germania. a ronwen verch hingestir. Ena i gwahot e brenin i wlet aorugant i weled er adeilad. B.
Ac yna ydoeth ykynnadeu o germania a deunaw llog yn llawn o uarchogyon gordethol yn aruawc gantunt. A merch hengest ygyt ac wynt. Sef oed y henw ronwen. Ac nyt oed yr eil aellit ychyfylybu idy rac ytheccet. A gwedy dyuot yn niuer hwnnw. Sef awnaeth hengyst gwawd gwrtheyrn y edrych yr adeilat deisyuyt a wnathodit. Ac y edrych y marchogyon newyd dyuot. A gwedy dyuot y brenhin yno a niuer kyfartal gantaw a moli awnaeth y gweith newyd. A chymryt ymarchogyon yn wyr idaw. B.
396 Ac val etoet e brenin ar diwet i vwid ev a welai vorwin anrivet ifrid en divod a gwin attaw. a gostwg a diwedid lenly king wasel. Ar brenin aoruc anridedu e vorwin a rivetu ifrid ac emlenwi oe serch a govin ir ieithit pa beth a diwedasei hi a fa beth a dilei enteu i doedid egwrthwineb iti hitheu. Ar ieithit a diwawd hi ath elwis in vrenin. ac or galwedigaeth hwnw ith anridetoet. A hin a deli ditheu i wrthwineb iti hitheu Drink heil. A gortheirn a wrthebawt iti. Drink heil. A gortheirn a wrthebawt iti. Drink eil. ac a erchis iti ived e llin en gintav ac entcu a gimerth e fiol oi llaw hi ac a rotes cusan iti. Ac wedi heni a evawt e wirawd hono. Ac otina gwedi gortheirn drwi amraveilion wirodeu gidac annoc e cithrel. caru e vorwin aoruc ai herchi iw thad. A.
A gwedy daruot udunt uwyta o vrenhinolyon anregyon nachaf y vorwyn yn dyuot or ystauell agorulwch eur yn llawn o win yny llaw. ac yn dyuot hyt rac bron y brenhin. A gwedy rodi idaw ar tal y deu lin. kyfarch gwell idaw aoruc. A heilyaw arnaw mal hyn. lofart king wasseil. A phan welas y brenhin pryt y uorwyn. enryuedu aoruc yn vawr y theccet. Ac yny lle ymlenwi oe charyat. a gouyn yr ieithyd peth a dywedassei y vorwyn. a phy beth a dylyei ynteu ydywedut ygwrtheb idi hitheu. Ac yna y dywawt y ieithyd wrthaw. Arglwyd heb ef hi ath elwis ti yn arglwyd. ac yn vrenhin. yn y ieith ni. Ac heilwys arnat yr hyn a dylyy titheu y wrtheb yw hyn. Sef yw hynny. drink heil. Ac yna rydywawt gwrtheyrn wrthi. drinc heil. Ac erchi yr vorwyn yvet y gwin. Ar yr hynny hyt hediw y mae deuawt honno yn plith y kyuedachwyr yn yr ynys hon. drinc heil. wesseil. Ac yna gwedy medwi gwrtheyrn neidaw awnaeth diawl yndaw. A pheri idaw kytsynyaw ar paganes yskymun heb vedyd arnei. B.
397 Ac wedi gweled o hengest heni megis et oet ev wr estriwus ev galw aoruc i vrawd attaw. ar gwir henav oe gidemeithion ac emgighori ac wint beth a wnelei am roti i verch ir brenin. Ac o gidgighor pawb onatint i rotasant e vorwin ir brenin. Ac er archasant winteu swit ceint itaw ev erti hi. A.
Ac ysef awnaeth hengyst. mal yd oed ystrywus. adnabot yscawnrwyd y brenin ai annwyt. Ac ymgyghor ae vrawt ac oe gedymdeithon am rodi y vorwyn wrth ewyllys y brenhin. Ac oc eu kytgyghor y rodassant y vorwyn idaw. Ac erchi idaw ynteu swyd geint idi hitheu yny hegwedi. B.
398 A heb oir e vorwin a roted ir brenhin. a swit geint a roted i hingest heb wibod a heb gennad gwrgant e gwr a oet iarll ar e swit hono. Ar nos hono e cisgawt gortheirn egid ar baganes hono. Ac i carawt en vwi no meint. Ac o achaws heni i bu gas gan e deirnas ev. A thri meib a oet itaw cin no heni gorthevir. a chindeirn a fasgen. A.
Ac yn dianot y rodes ynteu swyd geint idi. heb wybot yr gwr aoed iarll yno. Sef oed y enw. gwrgant. Ar nos honno y kyscwys gwrtheyrn gan y vorwyn. A mwy no mesur y karei ef hi o hynny allan. A thri meib auuassei y wrtheyrn kyn no hynny. sef oed eu henweu. kyndeyrn. a gwrtheuyr vendigeit. a phascen. B.
399 Ac en er amser hwnw etoet garmon en pregethu geirieu duw en plith e britanieid. canis llesteiriaw a lligru adaroet fit a christnogaeth in eu plith. Ac enteu o achaws camgred a bregethasei pelagian. ar gwenwin hwnw drwi lawer o amser ae lligrasei. Ac wrth heni drwi e gwinvidedic wr hwnw e dadnewitwid fit e gwirgristnogaeth emplith e britanieid. canis llawer o anrivetodeu a gwrthneueu a daghosei duw vtvnt beunit drwi everllid e gwir da heni. Ar rei heni a scrivenawt gildas vab caw o eglur draethawd. Oed crist 462 e gwnaeth leo bab duw pasc ar duw sul. ar vlwitin wedi heni i ganed sanfraid. ac i daeth garmon a bleit uchod. A.
Ac ynyr amser hwnw y doeth. Garmon escob. a Lupus trauocius y pregethu geir duw yr brytanyeit. kans llygredic oed cristonogaet er pan dothoed y paganyeit yn en plith. Ac yna gwedy pregethu or gwyrda hynny. yd atnewydwyt yffyd ym plith y brytanyeit. kans py beth bynhac a pregethynt ar eu tauawt. wynt ae kederheynt trwy beunydawl wyrtheu ac ynryuedodeu awnaei duw yrdunt. B.
400 Ac wedi roti e vorwin ir brenin mal e doetpwid uchod. Hingist a diwawd wrth e brenin. mivi esit dad it a chighorwr it i diliav vod. ac na dos ditheu dros vigcighor ineu a thi a orviti ar de holl elinion drwi nerth vigcenedil ineu. a gwahotwn attom ettaw octa vi mab i ac cbissa i gevinderw enteu. canis emlatwir da vnt. a diro vtvnt e gvladoet gerllaw hwmur rwg deivir ac escotlont. ac wint eno a erbinant ruthreu ar circheu igan e gelinion agciwieith vegis i bich ditheu en hetwch e parth hwn i hwmir. A.
Ac yna gwedy rodi y uorwyn yr brenhin. y dywawt hengyst yr ymadrawd hwn. miui heb ef ysyd megys tat maeth itti. Ac or bydyti wrth vygkyghor i. ti aorchyuygi dy holl elynyon trwy vym porth i. am kenedyl. Ac wrth hynny. gohodwn ettwa offa vy mab attam ac ossa vyg keuynderw. kans reuelwyr goreu yny byt ynt. A dyro vdunt ygwladoed yssyd yrwg deuyr ar mur. Ac wynt ae kydahyant rac estrawn genedyloed. mal y gellych titheu kaffel yn hedwch or parth hyn y humur. B.

Oddiyma allan y mae y llyvyr A yn canlyn, air yn air, y traethawd canol, dan enw
BRUT G. AB ARTHUR, *oddieithyr y llythyriant.*

401 Ac vfydhau awnaeth gwrtheyrn wrth kyghor hyny. Ac odyna yd anuones hengyst hyt yn germania. Ac ydoethant odyno offa. ac ossa. a cheldric. athrychant llog gantunt o varchogyon aruawc. A hynny

oll a aruolles gwrtheyrn yn llawen. Ac a urdwys pawb onadunt yny lle o rodyon mawrweirthawc. kans ym pop kyfranc y bydei oruydawdyr ef trwydunt wy. B.

[402] Ac velly beunyd eissoes yd achwanegei hengyst ylu trwy twyll brat ganedic gantaw. A gwedy adnabot or brytanyeit hynny dala ofyn awnaethant. Ac erchi yr brenhin gyrru hengyst ae nifer o teyrnas ynys prydein. kany wedei ygristonogyon ketymdeithocau a phaganyeit na ymgymyscu ac wynt. kans kyfreith adedyf gristonogyaet ae gwahanei. Ac ygyt ahynny heuyt. kymeint oed eu niuer ac nat oed hawd adnabot pwy aoed gristiawn pwy aoed pagan. A ygyt ahynny heuyt seint Garmon escob a orchymynassei udunt deho! ypaganyeit saeson oc eu plith. B.

[403] Ac eissoes sef awnaeth gwrtheyrn o garyat y wreic ar saeson. yscalusaw gorchymyn y brytanyeit. Aphan welas y brytanyeit eu tremygu hwynt ỽuelly. Sef awnaethant ymadaw agwrtheyrn. achymryt. gwrtheuyr vendigeit y vab ynteu ae urdaw yn urenhin arnadunt. A dechreu ymlad ar saeson agwneuthur aeruaeu mawr creulawn onadunt. megys ydoed da gan duw ywneuthur. B.

[404] A phedeir brwydyr a vu rwg gwrtheuyr ar saeson. ac ym pop vn ygoruu wrtheuyr trwy nerth duw. Ar ymlad kyntaf auu rydaw ac wynt ar auon tewenyd. Ar eil auu ar ryt epifort. Ac yna yd amgyuarnuant kyndeyrn vab gwrtheyrn a hors brawt hengyst. Ac y lladawd pob vn onadunt ygilyd. Y trydyd ymlad auu ar lan y mor. Ac yn yffoes ysaeson yn wreigawl y eu llogeu. Ac ydaethant hyt yn ynys tanet ygeisaw ymgadw yno. Ac eisoes gwedy eu damgylchynu o wrtheuyr ac eu blinaw o peunydyawl ymlad mal na ellynt ydiodef. Sef awnaethant anuon gwrtheyrn ar uuasei ygyt ac wynt ym pob brwydyr yn porth udunt. hyt ar wertheuyr. y uab y erchi idaw eu canhadu y uynet yeu gwlat ynryd. A thra yttoedit yn kymryt kyghor ymdanadunt. Sef awnaeth ysaeson kymryt eu llogeu ac adaw eu gwraged ac eu meibyon. Affo hyt yn germania. B.

[405] Agwedy kaffel o wertheuyr y uudugolyaeth hono. dechreu awnaeth ynteu talu y pawb ydelyet ar daloed yr saeson ydwyn y arnadunt. Ac enrydedu y wyr. a chadw iawnder ac wynt. Ac ygyt ahynny atnewydhau yr eglwyseu. ac eu anrededu wrth gyghor garmon escob. B.

[406] Ac eissoes kyghoruynu awnaeth diawl wrth y daeoni ef ae gyfarchwel. A dodi yghalon ronwen y lysuam medwl y geissaw ystrywyaw y agheu.. Agwedy medylyaw o honei pob ystryw. or diwed sef awnaeth rodi gwenwyn yn llaw vn oe wassanaethwyr. Agwedy kymryt y gwenwyn ohonaw. cleuychu awnaeth o wrthtrwm heint yn deisyuyt. B.

[407] Ac yny lle dyuynnu attaw holl wyrda yteyrnas. Agwedy eu dyuot ygyt. rannu udunt agynnullassei o eur ac aryant a da arall. A menegi udunt yuot ef yn mynet ygantunt y hagheu. A phawb onadunt wynteu yn griduan ac yn drycyruerthu. Ac ynteu yn eu didanu wynt ac yn eu kyghori. Ac yn annoc y gwyr ieueinc dewr bot yn wrawl fenedic y ymlad dros eu gwlat. Ac y amdiffyn y teyrnas rac gormes estrawn genedyl. A gwedy eu hannoc velly yn hewyd y gallei oreu. erchi awnaeth dineu delw euydeit trwy tanawl geluydyt. Ae gossot yny porthua ygnotaei ysaeson dyscynnu yndi. Agwedy bei uarw ynteu iraw y gorff ac ireideu gwerthuawr. ae ossot yny porthua ygnotaei y saesson dyuot ar ydelw honno yr aruthred yr saesson. Ac ef adwedei wertheuyr vendigeit hyt y gwelynt wy y delw honno ae gorff ef arnei hi. na leuessynt dyuot y tir ynys prydein. kans ef a gerdei na leuessynt wy dyuot ar y tor ef yn uarw. y gwr awnadoed udunt yny vywyt y gyuniuer defynyd ofyn ac aruthred ar awnadoed ef. Ac eissoes gwedy y varw ef. kyghor a oed waeth awnaethant wy. cladu ygorff ef yn llundein. B.

[408] A gwedy marw gwertheuyr vendigeit. y doeth gwrtheyrn gwrtheneu y gyuoeth tracheuyn. A gwedy kaffel o honaw y vrenhinyaeth. o arch ac annoc y wreic anuon awnaeth hyt yn germania y erchi y hengyst dynot tracheuyn y ynys prydein yn yscyfalahaf y gallei o niuer rac ofyn geni teruysc eilweith yrydunt ar brytanyeit. B.

[409] Ac yna pan gigleu hengyst yr uarw. gwertheuyr vendigeit. kynnullaw aoruc ynteu trychant mil o varchogyon aruawc achyweiraw llyghes. ac ymchoelut tracheuyn hyt yn ynys prydein. A gwedy gwybot or brytanyeit bot nifer kymeint ahynny yn dyuot. Sef agawsant yn eu kyghor ymlad ac wynt kyn eu dyuot yr tir. A diffryt y porthuaeu racdunt. A gwedy anuon oe verch attaw ef y uenegi hynny. Sef awnaeth ynteu ystrywyaw bredychu y brytanyeit trwy arwyd tagneued. Ac anuon ar y brenhin y uenegi idaw nat yr keissaw trigyaw yn yr ynys y doethant y sawl niuer hwnnw ygyt ac ef. namyn tebygu bot gwertheuyr ettwa y uyw y dygassei y niuer hwnnw y amdiffyn racdaw. Ar niuer a uynnho gwrtheyrn onadunt. attalyet yn wyr idaw. Ac ar ny mynno. ellyghet y ymdeith yn diannot. B.

[410] A gwedy datganu hynny yr brenhin rodi tagneued awnaeth udunt. Ac erchi yr kiwtawtwyr ac yr saeson duw kalan mei aoed yn agaws y hynny. dyuot ygyt y maes kymry y wneuthur tagneued y rydunt achymot. Ac aruer awnaeth hengyst yna onewyd keluydyt bradwryaeth athwyll. Ac erchi y pop vn oe wyr ef dwyn kylleill hiryon gantunt y mywn eu hossaneu gyt ac eu hesceired. Ac yna pan vei dipryderaf gan y brytanyeit yn gwneuthur eu dadleu. rodi arwyd o hengyst y wyr. Sef arwyd oed. Nunyd awr saxys. Aphan dywettei ef yr arwyd hynny wrthunt hwy. Erchi y pop un onadunt kymryt y gyllell allad y bryttwn nesaf idaw. B.

[411] Ac yny dyd teruynedic hwnw ar amser gosodedic wynt adoethant pawb yny gyueir onadunt yr ynlle. Agwedy dechreu y dadleu. a gwelet o hengyst yr awr auu da gantaw ac amcanus. sef adwawt yn digawn y uchet o hyt ylef. Nunyd awr saxys. sef oed hynny yg kymraec kymerwch awch kylleill. Ac ar hynny sef awnaeth y saeson dispeilaw eu kylleill. a chyrchu tywysogyon y bryttanyeit ac eu llad megys deueit. a sef niuer alas yno rwg tewysogyon a gwyr da ereill trugein wyr a phetwar canwr. B.

[412] Ac yno y kymerth gwynuydedic eidal escob corfforoed y gwyr da hyny merthyri. ac y cladwys ymherwyd dedyf gristonogawl yn agos ygaer garadawc yny lle aelwir salysberi ymywn mywent geir llaw manachloc ambri abat. y gwr auu seilawdyr ar y vanachloc hono yn gyntaf. Ac ny doeth gan y brytanyeit yr dadleu hwnw vn aryf kanyt oed yn eu bryt namyn gwneuthur tagnefed. Ac ny thebygynt wynt eu bot ymryt ysaeson amgen no hyny. Ac eissoes y doethant y bratwyr yn aruawc. ac eissoes ykeric auu amdiffyn iawnda yr bryttanyeit.

Ac yno yr dothoed. eidol iarll kaerloyw. Aphan welas eidol lad ygetymdeithon uelly trwy vrat. Sef ykauas ynteu pawl da kadarn. Ac ahwnw py vn pynhac or saeson agyfarffei ac ef. yny bei vriwedic y pen ae emenhyd y auuonei parth ac uffern. Ac ar pawl bendigeit hwnnw y briwei ef ypen y vn. y yscwydeu y arall. y vreicheu y arall. ae dwylaw y arall. y traet ae esceired ywrth y gorff. Ac ny orffowyswys eidol ar ruthur honno. hyny ladawd deg wr athri vgeint ar vn pawl hwnnw. A gwedy gwelet o honaw na allei ef ehun gwrthwynebu yr niuer mawr hwnnw. kymryt yffo aoruc hyny doeth y dinas ehun. A llawer asyrthwys yna opop parth. Ac eissoes yryscymun uudugolyaeth honno agafas y saeson. Ac yr hyny eissoes ny ladasant wy wrtheyrn. namyn y garcharu achymell arnaw rodi vdunt. ydinasoed ar kestyll cadarn o ynys prydein yr yellwg. Ac yna y rodes gwtheyrn udunt pop peth a uynasant yr yellwg. Ac yna ykymyrth y saeson y gantaw lundein achaer efrawc. alincol. achaer wynt. allad eu kiwtawtwyr yn llwyr. megys ylladei vleideu deueit gwedy assadawei eu bugeil. B.

[413] Agwedy kymryt kedernyt aruoll y gantaw : yd ellygwyt. agwedy gwelet o wrtheyrn y truan aerua honno ar priodoryon yr ynys ygan yr yscymun pobyl saesson. Sef awnaeth ynteu kylyaw parth ac emyleu kymry kany wydyat peth awnaei yn erbyn yr yscymun pobyl honno. B.

[414] Ac yna galw aoruc gwrtheyrn attaw holl doethon ahenuryeit yr ynys. a gouyn udunt peth awnaei wrth hynny. Ac yna ykyghoret idaw adeilat kastell kadarnaf a allei yny lle kadarnaf agaffei megys y bei hwnnw yn amdiffyn idaw. can kollassei y lleoed cadarn oll oe gyuoeth. Agwedy crwydraw ohonaw llawer oleoed ygeisaw lle auei adas gantaw. or diwed ef adoeth hyt ymynyd eryri. B.

[415] A gwedy kaffel ohonaw le auu adas gantaw wneuthur ykastell. kynnullaw awnaethpwyt a allwyt y gaffel oseiri meini ac eu dwyn yno. Agwedy gossot y grwyndwal onadunt. kymeint ac awneint ydyd or gweith : trannoeth pan gwnont neur daruydei yr dayar yllyncu heb wybot dim ywrthaw. mwy nochyny ryffei eiroet uch ydayar. agwedy menegi hynny y wrtheyrn : gouyn awnaeth yw dewinnyon peth awnai hyny. B.

[416] Ac ynad yd erchis y dewinnyon idaw : keissaw mab heb tat idaw. allad hwnnw. achymyscu ywaet ar kalch. ac iraw y meini heuyt ar kalch agwaet y mab. A dineu y gwaet yny grwndwal. Ac y velly y sauei y gweith. Ac yn yd anuonet y pop lle y geissaw y kyffryw vab hwnw. Agwedy dyuot deu or kanhadeu hyt y dinas aelwit gwedy hynny. kaeruyrdin. B.

[417] Nachaf y gwelynt bwrn oweisson ieueinc yn gware yn drws ydinas. Asef awnaethant ykynhadeu dynessau y edrych ar y gware. Ac eisted yn lludedic dyffygyawl. Ac ywarandaw am eu negys y dothodynt oc cheissaw. Agwedy bot y gweisson velly yn gware yn hir veith. daruot awnaeth rwg deu onadunt a elwit myrdin. ar llall a elwit dunawt. Ac yna y dywawt dunawt wrth vyrdin. py achaws heb ef yd amryssouyt ti a miui nac y kynheny. kans dyn tyghettuenawl wyt heb tat itt. A minheu a henwyf o vrenhinawl lin o pleit mam athat. B.

[418] A phan gigleu y kennadeu y gyireu hynny. Drychauel eu wynebeu awnaethant y edrych ar vyrdin. Agouyn yr dynnyon aoed yn eu kylch pwy oed y gwas. Ac wynteu adywedassant na wydyynt wy pwy oed y tat ef. nac a oed tat idaw. y vam ynteu a dywedynt wy ybot yn verch y vrenhin dyuet. Ac yny tref yma y mae yn vanaches ym plith y manachesseu ereill yn eglwys pedyr. B.

[419] Ac yny lle cychwyn awnaeth y kenhadeu ar gwnystabyl y tre. Ac erchi idaw o pleit y brenhin. anuon myrdin ae vam yn diannot hyt ar y brenhin. wrth wneuthur y ewyllus onadunt. A gwedy eu dyuot hyt rac bron y brenhin. y aruoll yn anrededus awnaeth y brenhin y vam vyrdin can gwydyat y hanuot o vrenhinawl genedylaeth. B.

[420] Ac odyna gouyn awnaeth ef idi : pwy oed tat y mab. ac yna y dwawt hitheu wrth y brenhin. byw yw vy eneit. i. nat adnabuum. i. wr eireoet. ac na wn pwy a gerwys y mab. namyn vn peth awn. Pan yttoedwn ym plith vyg ketymdeithesseu yn yr hunty. Nachaf ygwelwn yn dyuot attaf ar drych gwr ieuanc teccaf or byt. Ac yn dodi y dwylaw ymdanaf. ac ym karu ami. Ac or diwet yn kytyaw ami trwy vy hun. Am adaw yn veichawc. Agwybydet dy prudder di ath doethineb arglwyd vrenhin na bu imi erioet achaws agwr namyn hynny. megys y gwypwn. i. bot idaw ef amgen no hwnnw. B.

[421] Ac ynreuedu yn vawr awnaeth y brenhin hynny. ac erchi dwyn meugant dewin attaw. y ouyn idaw ef aallei hynny vot yn wir. agwedy dyuot meugant yr lle datganu awnaethpwyt idaw y gyfranc honno. ynteu a dwawt y keffit yn llyureu y doethon ac yn llawer o istoriaeu. bot llawer o dynyon aryw anedigatheu hyny udunt. Apuleius adyweit pan traetha o duw ar seint bot ryw genedyl o yspryt yn presswylyaw y rwg y lleuat ar daiar. A rei hynny allwn ni dieuyl gogwydedic. A ran yndunt or dayar ac o dynyawl annyan. A ran arall o annyan egylon. A phan y mynont y gallant kymryt furuf gwr ae drych arnadunt. A chydyaw ar gwraged velly ac atuyd y mae vn o rei hynny a doeth ar y wreic da hon. ac ae beichoges. pan gahat y gwas hwn. B.

[422] Ac yna gwedy gwarandaw o vyrdin yr ymadrodyon hynny : nessau awnaeth ar ybrenhin ac adoli idaw. A gouyn py achaws y ducsit ef ae vam yno. Ac yna y dywawt gwrtheyrn wrthaw. vyn dewinnyon a archassant im keissaw mab heb tat idaw. Ac agwaet hwnnw iraw y gweith. Ac yvelly y dywedynt y sauei. Ac yna y dwawt myrdin. Arglwyd heb ef par ti dyuynnu dy dewinyon rac vy mron. i. Ami aprouaf arnunt bot yn gelwyd adywedassant. B.

[423] Ac enreuedu awnaeth y brenin ar ymadrodyon myrdin. ac erchi dwyn y dewinyon rac bron myrdin. Agwedy eu dyuot rac y vron. merdyn a ofynwys vdunt. peth a oed yn llesteiraw yr gweith seuyll. kans ymae yno peth yn dirgelu : ny at yr gweith seuyll. B.

[424] Ac ny allwys y dewinyon atteb idaw. Ac yn y dywawt myrdin. Arglwyd heb ef. arch ti dwyn dy weithwyr y gladu y dayar yma. Athi ageffi llyn y dan y dayar. A hwnnw ny at ygweit seuyll. Agwedy gwnynthur y clad. A chaffel y llyn. yna y dywawt myrdin eilweith wrth y dewinyon. dywedwch twyllwyr bratwyr anhyedwyr kelwydawc. peth ysyd dan y llyn. Ac yna tewi awnaethant megys kyt bydynt uut. B.

[425] Ac yna dywawt myrdin. Arglwyd heb ef. par ti dispydu y llyn trwy frydyeu. A thi awely deu uaen keuon yny waelawt. A ymywn y deu vaen y mae dwy dreic. yn kyscu. A chredu awnaeth y brenhin hynny idaw. kan dywedassei wir am y llyn kynno hyny. Ac erchi dispydu y llyn awnaeth y brenhin. A gwedy y dispydu y llyn. y mein megys y dywawt myrdin agahat. ar dreigeu yn kyscu yndunt. Ac am pop peth o hynny : enryued doethineb myrdin awnaei y brenhin. A phawb ar a oed gyt ac ef yn credu bot dwywawl gyfoeth a gwybot a doethineb yndaw. B.

[426] Pan yttoed gwrtheyrn gwrtheneu ar lan y llyn yn eisted diwhwynedic. y kyuodassant dwy dreic o honaw. O rei ydoed vn wen ac arall goch. Agwedy dynessau pop vn yw gilyd onadunt. dechreu girat ymlad awnaethant. a chreu a dan oc eu handyl. Ac yna gwrthlad y dreic choch ae chymhell hyt ar eithaoed y llyn. A doluryaw aoruc hitheu allidyaw yn vawr. Achymhell y dreic wen drachefyn. Ac val ydoed y dreigeu yn ymlad yny wed honno. yd erchis y brenhin y vyrdin dywedut beth a arwydoccaei hynny. yny lle sef awnaeth ynteu gwehynnu y yspryt gan wylaw adywedut gwae hi y dreic coch kans y haball yssyd yn bryssyaw. y gogoueu hi a achub y dreic wen yr hon a arwydoccaa y saesson. a hodeist. y dreic coch arwydocaha kenedyl y brytanyeit. yr hon agywarsegir ygan y dreic wen. wrth hynny y mynyded awastateir mal y glyneu. Ac auonoed y glineu alithrant owaet. Pwyll y gristonogyaeth adileir. a chwymp yr eglwysseu a ymdewynic. yny diwed y ran uwaa y gywarsagedic. Ac dywalder yr estronyon y gwrthwynebir. kanys baed kyruyw aryd kanhorthwy. A mynygleu yr estronyon a sathyr dan y drayt. ynyssed yr eigawn adarystygant idaw. A gwladoed freinc auedhawt. Gw rufein a ofynhaa pobyl yd anrydedir. Ae weithredoed a vyd bwyt yr ae datgano. Wheych gwedy ef aymlynant y teyrnwyalen. A gwedy wynteu y kyuyt pryf o germania. y morawl vleid adrycheif hwnnw. yr hwn agytymdeithocaha kwyneu yr affric. y creuyd a dileir eilweith. A symudedygaeth yr eisteduaeu penhaf a uyd Teiligdawt lundein a adurnoccaa kaer geint. A bugeil kaer efrawc a vynycha llydaw. Mynyw a wiskir o vantell kaer llion. Aphregethwyr iwerdon auyd mut o achaws y mab yn tyfu yg kallon y vam. Ef adaw glaw gwaet. a girat newyn aliwha y rei marwawl. Pan delhont y petheu hynny. y doluria y dreic coch. Ac yny bo llithredic

llafur y grymhaa. yna y bryssa direidi y dreic wen. Ac adeiladeu au y gardeu a diwreidir. Seith dygawdyr teyrnwyalen: a ledir. Ac vn onadunt a uyd sant. Diruawr poen a uyd yr dynnyon. yny atneher y rei eissywedic. awna y petheu kyn hynny a wisc gwr enydawl. Athrwy laweroed o amseroed ar varch ufydawl y geidw llundein. Odyna yd ymchoel y dreic coch yny priodolyon deuodeu. ac yndi ehun y llafyrya y dywalhau. wrth hynny y daw dial ar holl gyfoethawc. kans pop tir a twyll y amaeth. marwolaeth a gribdeila y popyl. yr holl genedloed a diffrwytha. a gwedillon a adayar ant en genedic dayar. Ac aheant gradeu estronawl. y brenhin bendigeit a darpar llyges. ac yneuad y deudec y rwg y gwynuydedigyon y rifir. yna y byd truan adawat y teyrnas. Ac ytlaneu yr ydeu a ymhoelant yn anfrwythlawn. eilweith y kyfyt y dreic wen. a merch germania a wahawd. Eilweith y llenwir an gradeu ni o estronawl hat: ac yn eithauoed yllyn y gwarha y dreic coch. Teruyn gossodedic yssyd idi. yr hwn ny eill mynet drostaw. Dec mlyned a deu vgeint a chant y byd yn anwastadrwyd. a darystygedigaeth. trychant hagen y gorffwys. yna y kyuyt gogledwynt yny erbyn. ar blodeu a greawd y deheuwynt a gribdeila. yna yd eurir y temleu. ny orffwys hagen llundein y cledyueu. Breid uyd o cheiff pryf germania y ogoueu. kans dial y vrat adaw yny erbyn. wrth y diwed y grymha bychydic. Degwm flandras hagen ae llesteirha. kans popyl adaw yny erbyn y mywn pren a pheisseu henru amdanadunt a gymer dial oe dywalder ef ae enwired. Ef a atverir yr hendiwhyllodion y presswyluaeu. Achwymp yr estronyon aymdawynic. hat y dreic wen a eillir oc an gradeu ni. Agwedillon y genedyl a degemir. Gwed tragwyddawl geithiwet a dyborthant. Ac eu mam a archollant o geibeu ac ereidyr. yna y dynessa y dryigeu. or rei y darestwg y neill y saeth kyghoruynt yllall agen a ymchoel dan wascawt y enw. Odyna y dynessa llew y wiryoned. Ar vreinat yr hwn yd ergrynant tyroed ffreinc. Ac ynysolyon y dreigeu. yn dydyeu hwnnw yd ymchoelir. eur or lilium ar danhaden. Ac aryant alithyr o garneu y rei a ureuont y calanustreit awiscant amreuaelon guoned. Ar abit vchaf a arwdochaa y petheu o vywn. Traet y rei a gyfarchont atrychu: hedwch agafant y bwystuileit. Dynyolyaeth adolurya poen. ef ahollir. furuf y gefnewit. hanher crwn a uyd. ef a balla cribdeil y barcutaneit. a danhed y bleideu a bylant. Canawon y llew asymudir y morolyon pyscawt. Ac eryr hwnnw awna ynyth ar vynyd yr auia. gwyueb a gocha oe mamawl waet. Athy cornius alad ywhebroder. onossolyon dragreu y gwylycha yr ynys. yna y gelwir pawb ar pop peth. y plant alauuryant ehedec ar oruchelder. canmawl petheu newyd hagen a dyrcheuir. yr auo gwar yd argwedir o enwired hyny wisco ef y tat. wrth hynny yd escyn y mynyded y rwymedic o danhed baed coet a gwascawt y penfestinyawc. llidyaw awna yr alban. Ac yny bo kyt alwedic y ystlysseu. yllauurya ydineu gwaet. y genoed hwnnw y rodir frwyn yr hwn awneir yn arfet llydaw. Eryr torr y gygreir a eurha hwnnw. Ac yny trydyd nyth y llawenhai. yna y deffry y kanawon aaruthrant. Ac yny bwynt adawedigyon y llwyneu o vywn muroed y kerhyt yd hehir. Ac. na uyt bychan awnant or ae gwrthwynepo. A thawt y teirw a trcchant. mynygleu y rei vrefont a wrthcrymant o gadwyneu. Ahenyon amseroed a atnewydant. Odyna or kyntaf yr pedwyryd. Or pedweryd yr trydyd. or trydyd yr eil y troir y vawt ynyr olew. y chwechet adiwreida muroed iwerdon. A llwyneu a sumyt yn wastatrwyd. amryual ynuo ranneu adwc yn vn. Ac ym pen y llew y coronheir. y dechreu a darestwg y whibiander. diheuhyt y diwed hagen a eheta ar oruchelyon. kans atnewydaha eisteduaeu y gwynuedidigyon trwy y gwladoed. Ac aleha bugelyd yny lleoed gwedus. Dwy kaer awisc o dwyuantell. ae werynolyon rodyon aryd ywerydon. Odyna y gobryn canmawl yr holl gyuoethawc. Ac y rwg y rei gwynuededigyon a kyfleheir. O hwnnw y kertha hur aerchyruynha pop peth. yr hwn a ymdywynic yn gwymp y priawt genedyl. Trwy hwnnw y kyll flandrys y dwy ynys. Ac oe hen teilygtawt yd yspeilir. Odyn ymchoelant ykiwdawtwyr yr ynnys. kans aball yr estrawn genedyl adwyrhaa. yr hen gwyn y ar varch gwely yn diheu a trossa auon perydon. Ac agwyalen wen a uessur melin arnei. katwaladyr a eilw kynan. ar alban a dwc yny getymdeithas. yna y byd aerua geneloed. yna llithrant owaet. yna y llawenhant mynyded llydaw. Ac or teyrnwyalen y coronheir y bryttanyeit. yna y llenwir kymry o lewenyd. Achedernyt kernyw a irhaa. O enw brutus yd enwir yr ynys. Ac erni yr estronyon a aballa. O gynan y kerda baed ymladgar yr hwn alymhaa blaenwed y danhed o vywn llwyneu freinc. kans trecha pop kedernyt mwyaf. yr rei lliaf hagen y ryd amdiffyn hwnw aoffynhaant yr auia ar affrica. kans ruthur y redec ef a ystyn y eithauoed yr yspaen. y hwnnw y dynesa bwch y serchawl gastell. abaraf aryant idaw. achyrn eur. yr hwn achwyth oe freneu y veint wybren. yny tywyllo wyneb yr holl ynnys. hedwch auyd yny amser ef. Ac o frwythlonder y tywarchen yd ymlaant yr yteu. Agwraged yn eu kerdedyant auydant nadred. a phop cam udunt a lenwir o syberwyt. yna yd atnewydir lluesteu godineb. Ac ny orffowysant saethu kybydyaeth o vrathu. ffynawn eilweith alenwir owaet. a deu vrenhin awnant ornest am y llewes o ryt y vagyl. Pop gweryt agynheuda. A dynyolyaeth ny pheit a godineb. pop peth o hyn teir oes ae gwyl. hyny datgwdyer y brenhined cladedic ygkaer lundein. Eilweith yd ymchoel newyn a marwolyaeth y popyl. Ac odiffeithwch y keryd ydoluryan y kiwdatwyr. Odyna y daw baed ygyfnewit. yr hwn aeilw y kenueihoed ar eu kolledigyon porueyd. y vron ef a uyd bwyt yr rei awlychant gwywn weusoed y dynyon. Odyna ar twr llundein y creir pren a their keing arnaw. yr hwn atywylla wyneb yr holl ynys olet y deil. Yn erbyn hwnw y kyuyt gwynt y dwyrein. Ac oe enwir whythat ef y gribdeila ytryded geig. y dwy hagen atrigyo: a achubant le y diwreidedic. hyny diewo y neill y llall o amylder y deil. Odyna hagen y kymer vn lle y dwy. Ac adar yteyrnasoed eithaf a gynheil. y wlatolyon adar ybyt argyweidawdyr. kans o ofynt y wascawt y collant eu plant. yhwnnw y dynessa assen enwired. buan ygweitheur. llesc hagen yn erbyn cribdeil y bleideu. yny dydyeu hwnnw y lloscant y deri yny llwy. Ac yg heigeu y llwyf y genir y mes. Mor hafren trwy seith drwys y ret. Ac auon wysc trwy seith mis a gamerwa. Pyscawt honno auydant verw o wres. Ac onadunt y creir nadred. yna yd oerhaa yneint badwm. Ae dyffred iachwyawdyl auagant agheu. llundein agwyn agheu vgein mil. Ac auon temys asymudir yn waet. y kyflogwyr a elwir ar neithoryeu. Ac eu lleueni aglywir ymynyd mynheu.

Teir fynawn agyuyt ogaer wynt. ffrydyeu y rei hynny ahollant y dayar yn teir ran. yneb a yffo o vn o nadunt: o hir uuched yd aruera. Ac ny wrthrymir o gleuyt rac llaw. Ac yffo or eil: o aniffegedic newyn yd aballa. Ac yny wyneb ybyd aruthred a glassed. Ac yffo or tryded: o deissyuyt agheu yd aballa. Ac ny thric ygorff ymed: y rei auynhont gochel y veint tymhestyl honno. A lafuryant oe dirgelu o amryualyon gwdedigaetheu. wrth hynny beth bynhac adottor arnadunt: furuf corff arall agymer arnaw. kans dayar yn vein. mein yn pren. pren yn lludw. llwdw yn dwfyr o bwrir yarnaw a ymchoel yn plwm. yn hynny y dyrcheuir morvyn or llwyn llwyt. y rodi medeginyaeth o hynny. Gwedy prof ho honno pop keluydyt. oe hanadyl ehun y sycha yfynhoneu argywedawdyr. Odyna yn ydymiachao hitheu o iachwydawl vedyglyn. ykymer yny deheu lwyn kelydon. Ac ny asseu hagen muroed llundein. Pyle bynhac y kertho hitheu: cameu brwnstanawl awna. y rei avygant o deu dyblyg flam. y mwc hwnnw a gyffry gwyr rodwm. Ac auyd bwyt y rei dan y mor. O trueinon dagreuoed y llithyr hitheu. Ac o aruthur diaspat y lleinw yr ynys. honno alad y carw dec geig. y pedwar onadunt a arwedant coroneu eur. y chwech ereill a ymchoelir yn kyrn buffleit. y rei y gyffroant teir ynys prydein oc eu hyscymyn sein. yna y sychir llwyn

danet. Ac yn dynawl lef gan ymtori y llefha. Dynessa gymry a gwasc kyrnyw wrth dy ystlys. A dywed y gaer wynt. y dayar ath lwnc. Symut eistedua yr lle y discyn y llogeu. Ac ymlynent yr aelodeu ereill y pen. kans dyd a vryssya. yn yr hwn yd aballant y rei anudonyl am eu pechodeu. Gwyder y gwylan a argwedaha. ac ymryuaelder y rei hynny. Gwae yr anudonyl genedyl. kans kaer ardyrchawc a syrth oe achaws. Ac vn odeu auyd. Draenawc gwrthrwm o aualen a adeilha honno o newyd. wrth arogleu y rei hynny yd ehedant adar amryualyon lwyneu. fford diruawr auyd yr llys. Ac owechant twr y kedernheir. wrth hynny y kyghoruynha llundein. Ae muroed a achwannecca yn tri dyblyc. Temys ae cylchyna o pop parth. A chwedleu y gweithret hwnnw agerdant tros vynheu. yndi ycud y draenawc y auaeleu. a gwneuthur fford idaw dan y dayar. yn yr amser hwnnw y dywedant y mein. ar mor y kerdir drostaw y freinc. a gyfygir ym byrr yspeit. y am y dwylan yd ymglywant ydynyon. Achedernyt yr ynys ahwyheir yna y damllywychant dirgeledigyaeth y moroed. A freinc rac ofyn a ergryna. Odyna y kerda ederyn o lwyn y kaladyr. yr hon agylchyna yr ynys dwy vlyned. O nossawl leuein y geilw yr adar. Aphop kenedyl yderyn agetymdeithocca idi. yndiwyll y rei marwawl y ruthrant. Aholl grawn yr yt alyncant. Odyna ydaw newyn yr popyl. yn ol ynewyn : girat agheu. Pan orffowysso y veint aghyfnerth hono : y kyrch yr yscymun ederyn hono glyn galabes. Odyna yd ymdyrcheif y vynyd. ym pen hwnnw y planha dar. Ac yny cheigheu ygwna ynyth. Tri wy adeidy yny nyth. or rei ybyd llewynawc. a bleid. ac arth. y llewynawc alwnc y vam. Ac ynteu aarwed pen assen arnaw. wrth hynny ynybo kymyredic yr aghyghyl yd aruthra y vrodyr. Ac y ffy hyt yn flandrys. Agwedy ykyffroont wynteu y baed yscithrawc. yd ymchoelant o vrodwy ywnyth' dadleu. ar llwynawc. pan el ynteu yr dadleu : yd ymwna yn varw. Ac enwired ybaed agyffroha yny lle ykyrch ynteu y gelein. A phan del vch y pen. ywyth yny wyneb ae lygeit. Sef awna yllwynawc heb ebryuegu ynotaedic vrat. Temhigaw y troet asseu ae diwreidaw oll oe gorff. yd ysclyf ynteu y clust deheu yr llewynawc ae loscwrn gan neidaw draegeuyn. Ag yg gogoueu y y mynyd yd ymdirgelha. wrth hynny ybaed twylledic ageis y bleid ar arth y eturyt idaw y golledigyon aelodeu. y rei gwedy elhont yn dadleu a adawant deu traet achlustalloscwrn. Ac orei hynny. gwneuthur aelodeu hwch idaw. Darestwg awna ynteu y hynny. Ac arhos y edewit. yn hynny y discyn yllwynawc or mynyd. Ac yd ymritha yn vleid. Amynet y gyffrwch awna ar baed. Ac yn ystrywys ylyncu yn gwbyl. Odyna yd ymritha yn vaed. A megys heb aelodeu y derhy y vrodyr. Ac eissoes gwedy delhont. o deissyuynt deint y llad. Ac o pen y llew y coronheir. yn dydyeu hwnw y genir sarff a ymdywynnic y agheu y rei marwawl. Ohyt ef ykylchyna llundein. Ac el heibaw alwnc. yr ych mynydawl agymer pen bleid. ae danhed awynhaa yg werth mor haffren. Ef a gytymdeitha idaw kenueinoed yr alban achymry. yr rei a sychaut auon temys gan y hyuet. yr assen a eilw bwch hir y varyf. ae furyf a symut, y llonhau awna ymynydawl : yny bo galwedic y bleid. y tarw a ansoda y gyrn yndunt. Gwedy y madeuho hagen y dywalder. y llwnc eu kic ac eu hescyrn. Ac ym pen oryan y lloscir. Gwirychyon y gynnen : asamudir yn eleirch. y rei anouyant yny sychdir megys yn yr auon. y pyscawt alyncant y pyscawt. Ar dynyon y. l. y dynyon. wrth heneint y rei dan vor awneir yn lleuffer. Ac wynteu a lunyant bredycheu dan y mor. y llogeu asodant ac aryant nyt bychan a gynnullant. Eilweith yret auon temys. Ac yny bwynt alwedigyon auonoed eithr teruyn ychanawl y kertha. y kaeroed nessaf agud. Ar mynyded y ar fford a distryw. wrth hynny yrodir ffynhawn idaw lawn o vrat ac enwired. Ohonno y genir lladuaen aeilw a gwyndyt ar ymladeu. kedernyt yllwyneu, A gytunnha. Ac o elecheu y deheuwyr yd ymladant. Bran a ehetta ygyt ar barcutanot. Achorfforoed y rei lladedic alwnc. A muroed kaerloyw y gwna y bwn y nyth. Ac yny nyth y creir assen. hwnnw auag sarf maluarn. Ac yn llawer o wredycheu y kyffroha. yn ybo kymeredic y teyrnwyalen : yd escyn goruchelder. Ac o aruthyr sein yd aruthra y wlat. yny dydyeu y seinant y mynyded. Ac y dyspeilir y kymhydeu oc eu lwyneu. kans daw pryf tanawl yanadyl : yr hwn alysc ygwyd yny bo gwrthladedic y gwlybwr Ohwnw y kerdant seith ychen kynyruedic o penneu bycheu. O dryc wynt eu froeneu yllygrant y gwraged. Ac ygwnant yn priawt udunt. Ny wybyd y tat y priawt vab. kans o deuawt aniueileit y rewydant. wrth hynny y daw kawr enwired : yr hwn a aruthra pawb o lymder y lygeit. yn erbyn hwnnw ykyuyt dreic kaer wyragon. A hwnnw auydylya ydistryw. Gwedy ybo ornest yrydunt y goruydir y y dreic. Ac o enwired y budugawl y kywarsegir. kans escynnu y dreic awna. Ac yny bo diodedic y wisc. yd ested ar y gefyn yn noeth. y dreic ae dwc ynteu ar oruchelder. yny bo atgymeredic y loscwrn ; ae maed yn noeth. Eilweith yny atgymeredic y grym. y kawr hwnnw ae kywarssagha achledyf. yny diwed ef a blygir y sarff dan yloscwrn. Ar gwenwinic a aballa. yn hol hwnnw ydaw baed tutneis : ac o greulawn lwybur ykywarsagha y bobyl. kaer loyw adyrcheif llew : yr hwn a aflonyda o amryualyon ymladeu. Hwnnw asathyr dan y traet. ac o agoredigyon orchyruaneu yharuthra. yny diwed ykywaethla yllew. Achefneu abonhedigyon a escyn. Odyna y daw tarw yr amrysson. A llew a seren oe troet deheu. hwnnw a wrthlad trwy leeu dielw y teyrnas. y gyrn hagen atyrr muroed kaer exon. llewynawc kaer dubal a adeila y llew. Ac ae treutha oll ae danhed. Neidyr kaer lincol a damgylchyna yllewynawc. Ae kyndrycholder ylaweryon a nadred atystir o aruthyr whibanat. Odyna ydymladant y dreigeu. Ar neill a vriw y llall. yr edeinawc y gywarsaga yr hon heb adaned. Ae gwenwynic ewined aweisc yny genoed. Ereill adeuant yr ymlad : Ac arall alad hwnnw. y pymet a nessa yr lladedigyon. Ar neill o agheuoed amryual a vriw. Odyna yd escyn kefen vn achledyf. Ac y gwahan y pen ywrth y gorff. yny bo diogedic ywisc : ydescyn arall ae deheu. ac ae bwrw ar assaw. hwnnw a orchyfyca y noeth pryt na allei dim yn wiscedic. ylleill aboenha y ar eu gefyn. Ac yg cryuder y teyrnas ykymhell. Teir pymp ran adwc yn vn. Ac ehun auyd arglwyd ar y pobyl. kawr a echtywynnycca o vywn liw. Ae pobyl wen aulodeuha. Tegycheu adiwreida y tywyssogyon a darystygedigyon a kynnyda yanniueileit mor. yna y dwyrhaa y llew. kwydedic o dynawl greu. dan hwnnw ydodir iachwyawdyl yn yt. yr hwn tra lauuryho y bryt : y gywarsegir o gan hwnnw. y rei hynny ahedycha kerbyt kaer efrawc. yr hwn adyweit : escynet y kerbyt. yny bo gwrthladedic arglwyd. yno vo noeth y cledyf : ygogyuedeu y dwyrein. Ac oleu y olwyneu aleinw o waet. Odyna y byd pyscawt yny mor. yr hwn atalwedic o chibanat neidyr agyttya ac ef. Odyna y genir tritharw echtewynedic y rei a ymchoelir ywyd gwedy eu treulhont eu porueyd. yn gyntaf a arwed ffrowyll gwenwynic. Ac y wrth y ganedic wedy ef y trossa y geuyn. Dwyn y frowyll ygantaw alafuryant wynteu. A ygan yr eithaf ydagreiffyr. ymchoelut pop eilwers eu hwynebeu hyny vwryant dychymic wherthin y hwnnw y dynessa diwyllawdyr yr alban. yr hwn yd ymdywynnic ysang traegefyn. hwnnw a orffowys o ymdiwyllat y dayar wrth ymechtywynnu or ydyeu. allafuryaw awna ysarff y ellwg gwenwyn val na chefit llysyeu yn yr hydeu. O agheuolyon a peris y diffyc y popyl. A muroed y keyryd a diffeithir. kaer loyw arodir y vedeginyaeth. yr hon agyfragawt merch vaeth y neb a ffrowylla. kans mantais medeginyaeth a arwed. ar ynys ar vyrder a atnewydir. Odyna deu amlynant y teyrnwyalen. yr rei y gwascarwys y dreic cornaw. Odyna y daw arall yn hay yd. Ae marchocca sarff a ehetto. ynybo nocth y gefyn. Ac ogylch eu losgwrn y kyffry y moroed. Oe lef ef y kyffroant ofyn eilweith. O symudigyon aeruaeu y darystwg echwyn. Dywalder hagen aneuestl mor aracryma. Odyna y daw neb vn yntinpan athelyn. Ac a glerhaa dywalder y llew. wrth hynny yd

hedychant genedloed y teyrnas. ar llew ar vantawl y galwant. yny gyfleedic eistedua y llauurya y dyrchauel y dwylaw hagen a ystyn ar yr alban. wrth hynny y tristaant kymhydeu y gogled. a drysseu y temleu aagori. y serenawl uleid ahebrwg toruoed. Ac oachaws ef: kernyw arwym. y hwnnw ygwrthwynepa marchawc ynny kerbyt. yr hwn asymut ypobyl yn vaen coet. wrth hynny yd anreitha y kymhydeu. Ac ygwaelawt hafren y syrthyr y pen. Dyn a damblygir y gan lew. byw alluchadeu eue a dalla y rei a edrychont. yr aryant awynha yny gylch. Ac amryualyon pressureu aulinha. yny bo trossedeic ygwin y medwant y rei marwawl. ynybo ybryuygedic y nef. y edrychant ar ydayar. y syr adwc ygantunt eu drych. Ar gnotaedic rydec awascarant. yny dirlly ou had yrei hynny: ylloscant yr ydeu. A gwlybwr ykyfrsagyedic aneckeir. y gwreid arkageu aymchoelant ychwyn. A newydder ygweithret auyd anryvedawt. Echtywynnedigrwyd mercurius awanha. Ac aruthred uyd yr neb ae hedrycho. Stalbon asymut taryan arcadio. Penfestyn mars aelw venus. Penfestyn mars awna gwascawt. Kyndared mercurius agyrcha y rwymynau. Orion hayarnawl asymut y gledyf. y mor..... a vlinha yr wybr. Jubit' a gyrcha y ganhataedigyon lwybreu. A venus a edeu y gossodedigyon letyeu. Kyghoruyn sadwrn seren a dygwyd. Ac o grwm gryman yllad y rei marwawl. Deu whech y rif ty y syr a gwyn kerdet. y letywyr. Gemini aebryuygant eu gnotaedigyon damgylchyneu. Ar kelwrn a alwant yr ffynhoneu. Mantaw y punt a dobynya yg kam. hyny dotto y maharen ygrymyon gyrn ydanaw. lloscwrn y sarff a greha lluchedeneu. Ar cranc a amrysson ar heul. y wyry a escyn keuyn y seythyd. athywyllu awnant gwerynolyon vlodeuoed. Redec y lleuat agynhyrua zodiacum. Ac yg cwynuan ydymtorrant peliadea. Nyt ymchoel neb o wasanaeth ianus: namyn yny bo kayat y drws. yr ymgelant y gogoueu adrianus. yndyrnawt y paladyr y kyuodant y moroed. Alludu y rei hen a atnewyda. y gwynhoed a ymtorrant o nat chwyth' draeth. Ac awnant sein y rwg y syr. B.

[427] Ac yna gwedy daruot y vyrdin traethu or anodun profwydolyaeth hynny. ryuedu awnaeth pawb yn uawr or ae gwarandawssei meint gordyfynder ysynwyr ae doethineb. Ac yn vwy no neb. moli aoruc gwrtheyrn gordyfynder y synhwyr ae wybot ae doethinab kany chlywssei ef yny oes ac nas gwelsei adywettei y ryw doethinab hwnnw. ac wrth hynny erchi aoruc y vyrdin menegi idaw y diwed ae dyccei os gwypei. B.

[428] Ac yna ydywawt myrdin. ffo heb ef rac tan meibyon custennin os gelly. kans yr awr hon y maent y paratoi eu llogeu. y maent yn ymadaw yr awr hon athraeth llydaw. yr awr hon y maent yn lledu eu hwyleu ar ymor yn kyrchu y ynys prydein. ymgyrchu a wnant a chenedyl saesson. wynt awerescynant y pobyl yscymun. Ac eissoes yn gynt no dim ohynny wynt ath loscant ti y mywn twr. kans oth drwc ti y bredycheist eu tat wy. Ac y gohodeist kenedyl saeson yr ynys yr keisaw nerth y gantunt. Ac wynteu adoethant yn poen itti. kans deu agheu ysyd yth ogyuadaw. Ac nyt hawd yt wybot py vn gyntaf a ochely onadunt. kans or neill parth it y mae y saesson yn gwerescin dy gyuoeth. Ac yn llauuryaw y geissaw dy agheu. Ac or parth arall y mae y deu vroder emreys wledic. ac uthur pen dragon y llauuryaw y geissaw dial agheu eu tat arnat. Ac wrth hynny keis le y ffo os gelly. kans anory y deuant y traeth twtneis yr tir. wynt a gochant wynebeu y saesson oc eu gwaet. Agwedy y llader hengyst: y coronheir emreys wledic. Emreys ahedycha y gwladoed. Ac atnewydha yr eglwysseu. Ac or diwed y lledir agwenwyn. Ac yny ol ynteu y coronheir vthur pen dreic y vrawt. Ac eissoes a gwenwyn ybyrrheir y diwed ynteu. kymeint a hynny vyd brat dy saesson ti. y rei hynny baed kernyw ae llwnc. Sef oed hwnnw Arthur. B.

[429] Aphan yttoed ydyd trannoeth yn golehau: y doeth emreys wledic. ac vthur pen dragon a deg mil o varchogyon aruawc olydaw gantunt y tir ynys prydein. Tref yn tadoed ni. B.

[430] Ac yna pan glywspwyt y chwedel hwnw yn honneit ymgynnullaw awnaeth y brytanyeit o pob lle oc yd oydynt wascaredic. A dyuot yn toruoed gan diruawr lewenyd o glybot dyuot eu kiwtawtwyr attadunt. A gwedy dyuot pawb ygyt or yscolheigyon ar llygyon. kyssegru emreys awnaethant yn vrenhin. Ac yn herwyd eu kynheuawt gwrhau idaw. Ac mal yd oed pawb yn annoc mynet am ben y saesson. Sef aoruc emreis annot hynny darffei idaw yn gyntaf gaffael gwrtheyrn. kans kymeint oed y lit o achaws y brat a rywnathoed wrtheyrn yw tat ef. Ac nat oed well gantaw wneuthur dim or awnelei no phedyaw ony chaffei yn gyntaf dial y lit ar wrtheyrn. Ac wrth hynny ymchoelut a oruc parth ac ymyleu kymry. Achyrchu kastell goronwy y lle yffoassei wrtheyrn idaw y geissaw diogelwch. Sef lle yd oed hwnnw yrgig ar lan gwy auon ymynyd clorach. A chwedy dyuot emreis hyt yno coffau a wnaeth y brat awnathod wrtheyrn yw tat ae wrawt. A dywedut wrth eidol iarell caer loyw. Edrychti tywysawc bonhedic yn graf adeiladeu y kaer ar kastell. Ac atybygy ti a allant hwy diffryt gwrtheyrn racgoffi megys nachaffwyf gudyaw blaenllymder vyg cledyf yndaw. kan haedwys ef agheu megys y gwdosti. Kans yn gyntaf y bredychwys ef wy tat i. y gwr a rythawys y wlat. ac ynteu ygan ormes yffichteit. Achwedy hynny ybredychwys constans vy mrawt. Ac or diwed gwedy y vot ehun yn vrenhin yduc estrawn genedyl saesson paganyeit. y geissaw distryw y kiwtawtwyr. Ac y tybygyti yvot yn cadw fydlonder y mineu. Ac eissoes heb ef megys y canhadawd duw: neu rysyrthwys ehun yny magyl a ranwys y rei gwiryon. kans pan wybu y saesson y enwired ef. wynt ae byrryassant ef oe vrenhinyaeth. yr hyn nyt reit y neb y gwynyaw. kans euo yn yscymun a wahodes pobyl yscymun attaw. Ac a duc tref eu tateu rac y dylyedogyon. Ef a anreithwys y wlat frwythlawn. Ac y distrywyawd yr eglwysseu ar gristynogaeth or mor y gilyd hayach. Ac wrth hynny y kiwtawtwyr dylyedawc. dielwch arnaw yn wrawl trwy yr hwn y cawssoch y sawl drwc hwn. Ac odyna ymhoelwn yn harueu yn an gelynyon. Arythawn ygwlat ygan en gormes. Ac yn diannot dechreu ymlad ar kastell trwy pop keluydyt. A gwedy na dygrynoes udunt wy dim o hynny. Dodi tan yndaw. Ac yna y lloscet y kastell a gwrtheyrn yndaw. B.

[431] A gwedy clybot or saesson hynny ofynhau awnaethont. kan clwyssynt nat oed neb a allei ymerbyneit ac emreis na gwrthwynebu idaw. Ac ygyt ahynny hael oed am rodyon. Agwastat mewu dywyawl wasanaeth a hynaws ym pop peth. A throa pen pob peth karu gwirioned a chassau celwyd. kadarn oed a dewr ar y troet. a chadarnach ar varch. Doeth oed yn tywyssaw llu ac yny llywyaw. A hyt tra yttoed yn llywawdyr o ryv deuodeu hyny yd ehedei y glot ar hyt ynys prydein. Ac wrth hynny sef aoruc y saesson mynet yn gwbyl hyt y parth draw y humur. Ac yno kadarhau y kestyll ar kaerod ar dinassoed arnadunt. kans y wlat honno a oed megys kedernyt y estrawn genedloed pan delynt y ffichteit ar yscotyeit ar saesson ar llychlynwyr. yno y discynynt yr tir ac o gedernyt y lle hwnnw yd anreithynt y gwladoed ac y lledynt y kiwtawtwyr. B.

[432] Ac yna gwedy klybot o emreis ryffo y saesson hyt yno ehofnach un ynteu gan tebygu kaffael goruot arnadunt. A gwedy kynnullaw y llu mwyaf aallwys ygaffael. kychwyn a oruc parth ar gogled yn ol y saesson. A phan yttoed yn kerdet ar traws y gwladoed. Sef gwelei wynt gwedy eu llosci ae anreithaw. allad y kiwtawtwyr. A doluryaw aoruc yn vawr or achaws hwnnw. Ac yn vwyaf oll o achaws rydistryw yr eglwysseu hyt y dayar. Ac adaw aoruc ynteu gwneuthur yr eglwysseu o newyd oll os duw a rodei idaw y uudugolyaeth ual yd oed yny obeithaw. B.

[433] Ac yna pan gigleu hengyst vot emreis ae lu yn dyuot galw y lewder attaw aoruc ac annoc y getym-

deithon y seuyll ac y ymlad yn wrawl yn erbyn emreis. A dywedut nat oed gantaw namyn deg mil o varchogyon llydaw nydodei ynteu vessur ar wyr yr ynys. kans mynych y goruuassei ef wynt. Ac wrth hynny yd adawei ef y uudugolyaeth yw getymdeithon. kans mwy oed y niuer noc vn y brytanyeit. Sef oed y rif deu can mil o wyr aruawc. Agwedy daruot y hengyst gyrru grym ac ewych yny wyr cychwyn a oruc yn erbyn emreis wledic yr lle a elwit maes beli. y wneuthur kyrch deissyut ar y brytanyeit y eu keissyaw yn amharawt aghweir. B.

[434] Ac eissyoes trwy nerth duw ny ymgelawd hynny rac emreis. ac yr hynny ny ochelawd ef y maes eithyr pan welas y elynyon llunyaethu y lu awnaeth yn vedinoed. Ac yna y dodes ef teir bydin o varchogyon llydaw gyt ac ef ehun ar neilltu ar rei ereill oll ym plith gwyr yr ynys yny bydinoed. Ac y gossodet gwyr dyvet gan eu ystlys. a gwyr gwyned ycoet keir llaw. Sef achaws oed hynny os fo awnelei y saesson mal y bei wyr emreis yny herbynyeit ny lle y ffoynt. Ac yna dynessau a oruc eidol iarll kaer loyw ar y brenhin a dywedut wrthaw. arglwyd heb ef digawn oed genyfi o hodyl kaffael vn dyd y ymgyuaruot a hengyst a gatuyd ef a syrthei y neill ohonom rac y gilyd tra vydem yn ymfust cledyfeu. kans kof yw genyfi y brat awnaeth ef y dyd y doethom ar uessur tagnouedu rom ac wynt. Ac y lladassant ar kylleill hiryon tir vgein wyr a phedwar can wr heb dianc neb onyt uu a damweinwys ym gaffael trossawl ac o hwnnw yd dymdiffereis ac ydeuthym yn vyw ywrthtunt. a hynny oll o ieirll a barwneit a marchogyon vrdawl. a hyd yd oed eidol yn dywedut hynny yd oed emreis yn annoc y lu ac y dodi y holl obeith ar duw. Ac odyna yn lew ac y wychyr kyrchu eu gelynyon ac ymlad tors eu gwlat. a thref eu tateu. B.

[435] Ac or parth arall yd oed hengyst yn bydinaw y lu. ac ny dyleu. ac yn kerdet o vydin y gilyd yn annoc glewder yndunt. Ac or diwed gwedy eu bot yn parawt o pop parth: ymgyrchu awnaethant. Ac yny lle ellwg creu a gwaet yn drallawt o pop parth. Ac yna yd oed emreis yn annoc y gristynogyon. Ac or parth arall yd oed hengyst yn annoc y paganyeit ynteu. Athra yttodynt wy velly. yd oed eidol ynteu yn ymgeis a hengyst. Ac eissoes nys cauas yna. kans pan welas hengyst y bryttanyeit yn goruot. Ar saesson yn plygu. Sef awnaethant kymryt eu ffo. Achyrchu kaer gynan. Ac eu herlit eissoes aoruc emreis udunt. Aphan welas hengyst bot emreis yny erlit. nyt aeth ynteu yr kastell. megys y dyrparassaei. namyn bydinaw y lu eilweith. ac ymchoelut ar emreis. kan gwydyat na allei gynhal y kastell racdaw kyt as kyissei. Ac wrth hynny y dodes y holl obeith ae amdiffyn yny wayw ae gledyf ae taryan. Ac yna bydinaw aoruc emreis y lu o newyd. A dechreu gwychyr ymlad awnaethant. Ac yna elchwyl yd ellygwyt creu a gwaet o pop parth. ac ybu aerua diruawr y meint. hyny gyffroei y rei byw ar lit achyndared. gan gwynuan y rei marwawl brathedic. Ac or diwed y saesson a oruuassynt pei nar delei vydin o varchogyon llydaw ar ossodyssyt ar neilltu. mal y gwnathoedit yn yr ymlad kyntaf. A phan doeth y vydin hono y pylwys y saesson. ac y kilyassant. Ac oureid yd ymgynnullassant gwedy hynny. Ac ymplith hynny eissoes yd oed eidol ae holl vryt yn ymgeissaw a hengyst y ymwybot ac ef. B.

[436] Ac eissoes or diwed val yd oed y bydinoed yn ymfust. ac yn ymgymynu blith dra chymysc. yd ymgauas eidol a hengyst ygyt. ac ymgyuogi ar cledyfeu awnaethant. yna y gellit gwelet deu ymladwr yn ragori rac pawb. Yna y gwelit y tanllychar yn esceinaw or arueu ygantunt megys myllt ymlaen taran. A hir y buant yn ymlad heb wbot pwy aorffei. Ac ual ydoydynt uelly. nachaf gorleis iarll kernyw yn dyuot ar vydin yd oed yny llywyaw. Ac yn gwascaru y elynyon yn diannot. A phan welas eidol hynny. kymryt hengyst a oruc herwyd barfle y penfestyn ac arueru oc holl nerthoed. Ae tynnu gantaw hyt ym perued kedernyt y gytuarchogyon ehun. Agwedy y dyuot hyt yno: gan oruchel lef y dywot val hyn. Awyrda heb ef a eilenwis vyn damunet. kywarssegwch y bratwyr twyllwyr. kans yn awch llaw y mae y uudugolyaeth ar goruot. Pan oruuwyt ar hengyst. O hynny allan bwrw y saesson oc eu llad ac eu daly awnaethant hyny gawssant y uudugolyaeth. B.

[437] Ac ar hynny gwascaru awnaethant y saesson. ac adaw y maes yn dybryt. A ffo pawb o nadunt megys y harwedei y tyghetuen. rei yr koydyd. ereill yr kestyll. ereill y eu llogeu. Ac yna yd aeth octa mab hengyst a ran uwyaf or llu gantaw hyt yg kaer essulwc. Ac ossa y geuynderw a ran arall or niuer a ffoes hyt yg kaer alclut. A chadarnhau y dinassoed hynny awnaethant o lawer o varchogyon aruawc. Ac aruaethu eu kynhal ra emreis ar brytanyeit. B.

[438] Agwedy kaffel o emreis y uudugolyaeth honno. yd aeth hyt yg kaer kynan. Ac yno y bu y gorffywys ridieu. Ac yn hynny o yspeit yd erchis emreis gladu y gwyr lladedic a gwneuthur medeginyaeth wrth y trei brathedic. A gorffywys y rei blin lludedic. B.

[439] Ac odyna galw attaw y wyrda. ac ymgyghor ac wynt beth awnelit am hengyst. Ac ymplith hyny owyrda yr dothoed. Eidal escob kaer loyw. gwr prud doeth crefydus. A phan welas. eidal hengyst yn seuyll rac bron y brenhin. dechreu yr ymadrawd hwn. Arglwydi heb ef. pei barnewchi oll ellwg hengyst mubunan ae lladwn ef. gan erlit agreiff a dysc samuel proffwyt am agag vrenhin amalec a oed yny garchar ac yny vedyant. Sef aoruc briwaw yn drylleu man. gan dywedut val hyn. Megys ygwnaethost ti mameu ymdiueit oc eu meibyon. velly ygwnaf inheu dy vam titheu yn ymdiuat ohonot titheu ymplith y gwraged. A gwnewch chitheu uelly y hwnnw yr hwn a ymdyngoses yn eil agac yn an plith ninheu. Ac yna y kymyrth eidol iarll kaer loyw hengyst. ac y aeth ac ef dieithyr y gaer. ac y lladawd y ben. Ac yna mal yd oded waredoccaf y emreis or gwyr. erchi aoruc cladu hengyst. a gwneuthur cruc mawr or dayar ar y warthaf. mal yd oed deuawt gan y paganyeit cladu eu meirw. B.

[440] Ac odyna kychwyn awnaeth emreis ae lu parth a chaer efrawc. y ymlad ac octa mab hengyst. A gwedy dyuot yno kylchynu a oruc y gaer. a dechreu ymlad a hi. A gwedy gwelet o octa na allei gynhal y gaer rac emreis. Sef ykauas yny gyghor ef ae henafgwyr kymryt kadwyneu yn eu dwylaw. A dodi tywawt yn eu penneu yn lle kymun udunt. A mynet yn ewyllys y brenhin. gan dywedut yr ymydrawd hwn. Gorchyuynedic ynt au dwyeu ni. Ac ny phedrusswn ni bot dy duw ti y gwledychu. yr hwn yssyd y kymhell y sawl uohedigyon hyn hyn y dyuot yth ewyllys ti yny wed hon. Ac wrth hynny kymer ti y gadwyn hon. Ac o yny myn ty trugared ti wneuthur amgen nohynny. rwym ti ni a honno. A gwna y dihenyd a vynhych o honam. Ac wrth hynny kyffroi ar warder a thrugared awnaeth y brenhin. Ac erchi kymryt kyghor ymdanadunt. A gwedy rodi o pawb o nadunt amryuaylon gyghoreu. kyuodi awnaeth eidal escob kaer loyw. atheruynu ar eu hymadrodyon val hyn. A gabionitte adoethant oc eu bod y erchi trugared y pobyl yr israel. Ac wynt ae cawssant. Ac wrth hynny na vydwn waeth ninheu a ni yn gristynogyon: noc wynt yn idewon. rodwn vdunt trugared. llydan ac yhalaeth yw ynnys prydein. Allawer ysyd yndiffeith heb neb ny chyuanhedu. Dan arwein. tragywydawl geithiwet y danam ninheu. Ac ar hynny ytrigwyt. Ac yna o agreiff octa y doeth osa ar saeson ereill a ffoasynt gyt ac ef: y geisaw trugared. Ac wynt ae kawsant. Ac yna y rodet udunt y gwladoed ykylch ysgotlond. Ac y kadranhawyt kygreir ac wynt. B.

[441] A gwedy goruot o emreis ar y saeson. galw aoruc attaw y tywysogyon. ar ieirll. ar barwnyeit. ar marchogyon urdawl. ar escyb. ar abadeu. ar yscoleigon y teyrnas hyt yg kaer efrawc. A gorchymyn udunt adnewydu yr eglwyseu y rei rydaroed yr saeson eu distryw. Ac yna y kymyrth y brenhin ar y gost ehun

atnewydhau yr eglwyseu or a vei archescopty ac escobty trwy y gyuoeth. Ac ympeu y pymthecuet 'dyd gwedy gosot seiri a gweithwyr wrth yr eglwyseu. y kychwynnwys y brenhin parth a llundein: y. lle nyt arbetasei y saeson o dim. A chytdoluryaw ac wynt a oruc y brenhin. Ac erchi udunt atnewydu y dinas. ar gaer. ac eu eglwyseu. Ac yna y mynwys y brenhin y kyfreitheu a oedynt yn kyscu trw lawer o amser gan eturyt yr plant dylyet eu rieni ar gollysynt hir yspeit. Aholl hynni y brenhin a oed yg kylch atnewydhau y kyfreitheu y teyrnas. A gwneuthur yr eglwyseu. a chadw gwiryoned. B.

[442] Ac odyna yd aeth parth a chaerwynt. y lunyaethu yno megys ylleoed ereill. Ac odyno yd aeth parth ar uanachloc a oed kerllaw kaer geradawc. yr hon aelwir salsburi. y edrych y lle yrlladassit ytywysogyon ar ieirll ar barwnyeit trwy vrat yr yscymun hengyst. yno yd oed vanachlawc athrychant mynach o gwuent yndi ymynyd ambri. Sef oed yr ambri hwnnw: y seilawdyr kyntaf a uu yr uynachloc. A gwedy gwelet or brenhin ylle yd oed ygwyrda hynny yngorffowis kyffroi ar warder awnaeth y brenhin. Ac ellwg ydagreu ac wylaw. A medylyaw a oruc gwneuthur y lle hwnnw yn anrydedus. kans barnedic oed gantaw bot yn teilwg o volyant ac ardurn tragywydawl y tywarchen yd oed ysawl tywysogyon dylyedogyon hynny yn gorffywys gwedy eu rylad yn wiryon yn amdiffyn tref eu tat. ac eu rydit. B.

[443] Ac yna y dyuynwyt ar emreis holl seiri pren a mein or gaffat yny teyrnas. Ac yd erchit udunt oc eu holl ethrylith ac eu kywreinrwyd dychymygu gweith enrydedus wch pen y gwyr hynny. Ac a parahei yntragywydawl. y gadw koff a molyant y gwyrda hynny hyt dyd brawt. A gwedy pallu eu hethrylith y pawb o nadunt. Ac na wydynt beth awneynt. dynesau a oruc tramor archescob kaer llion. ar y brenhin. adywedut wrthaw val hyn. Arglwyd vrenhin heb ef ossit neb aallo dechymygu y ryw weith adywedy di. myrdin vard gwrtheyrn a dichawn y dechymygu oe ethrylith ae gywreinrwyd. kanyt oes yth teyrnas dyn uvy y ethrylith ae gywreinrwyd noc ef. Ac yn gyndrychawl a racllaw. ac oe y ymadrawd. ac oe weithret. Ac wrth hynny heb ef. Arch y deuynnu attat. a gorchymyn idaw arueru oc eu ethrylith hyt pan vo drwydaw ef. y kwplaer y gweithret ysyd yth vryt y wneuthur. B.

[444] Ac yna yd anuonet kenhadeu ygeissaw myrdin wrth y dwyn ar y brenhin py le bynhac ae keffit. A gwedy crwydraw llawer oleoed onadunt. wynt ae kawssant ef yg wlat euas. ar lan ffynawn galabes. kans yno y gnotaei genniweir. A gwedy eu menegi idaw eu negys: wynt ae duciant ef gantunt hyt ar y brenhin. Ae aruoll yn llawen aoruc y brenhin idaw. Ac erchi idaw datganu yr brenhin daroganeu a delynt rac llaw. kans digryf oed gantaw warandaw petheu enryued. B.

[445] Ac yna y dywawt myrdin. nat oed iawn traethu o ryw betheu hynny drwy pan y kymhellei aghenreit. kans bei' as dywetwn. i. yn amser ny bei reit wrthaw: tewi awnaci yr yspryt yssyd ym dangos. i. a ffo y wrthyf awnaei pan vei reitia vrtho. B.

[446] Ac wrth hynny ny cheisswys y brenhin y uolestu nae gymell oe anvod y dywedut daroganeu. Gofyn awnaeth emreis pei i mod y gwnaei datgan y gweith yd oed yn mynnu y wneuthur. Ac yna y dywawt myrdin. Arglwyd heb ef. o mynny ti canhiatau bedrawt y gwyrda hyn o dragywydawl weithret. anuon hyt yn iwerdon. y gyrchu kor y kewri yssyd ym mynyd kilara. Ar gweith yssyd yno. nyt oes yn yr oes hon a allo manegi ony bai ethrylith mawr ai harwedei. kans kymeint ynt y mein ac na cheffit kedernyt na dewred aallei dim wrthunt. Ar mein hynny pei bydynt yma yny wed y maent yno gwedy eu gossot ygkylch y vedrawt. wynt a seuynt yno yn dragywydawl. B.

[447] Ac yna sef aoruc emreis chwerthin. a dywedut val hyn. py ansawd eb ef y gellir dwyn mein kymeint ar rei hynny. ac kynbellet a hwnnw. ac na cheffit yn ynys prydein cedernyt a ellit gwneuthur y gweith hwnnw onadunt. Ac yna y dywawt myrdin. Arglwyd heb ef. na chyffroa ti ar werthin yn orwac yr hyn. kanyt yr gwatwar na gorwacter y dywetis yr ymadrawd hwn. kans kymyscedic rinwedawl ytynt y mein hynny a iachwydawl. Ac adas y amryual vedeginyaetheu. Ar kewri gynt ae ryduc yno wynt pan yttoedynt yn presswylaw iwerdon. Sef achaws oed hynny: pan delhei heint neu gleuyt ar un onadunt. sef y gwneit enein yg kymherued pedryual y mein. Ac y golchynt y mein. ac y byrrit ymywn yr enein. ac yny dwfyr rinwedawl hwnnw y kaffei y claf iechyt o pob heint or a vei arnaw. Ac odyna y kymyscit llysseu ar dwfyr hwnnw. Ac a hwnnw y iecheit gwelioed y rei brathedic. kanyt oed yno un maen heb vedeginiaeth rinwedawl arnaw. B.

[448] A gwedy klybot or brytanyeit bot y ryw rinwedeu hynny ar y mein. wynt a gawssant yn eu kyghor kyrchu y mein. Ac ymlad a gwyr iwerdon ocheissyn eu lludyas. Ac yna yd etholet vthyr bendragon brawt y brenhin. A phymthec mil o wyr aruawc ygyt ac ef y vynet yr negys honno. A myrdin ygyt ac wynt. hyt pan vei trwy y dysc ef ae ethrylith y cwpleit y neges. B.

[449] Ac yn yr amser hwnnw yd oed gillamwri yn vrenhin yn iwerdon. Gwas ieuanc enryued y volyant ae glot. Aphan gigleu y gwr hwnw rydyuot y brytanyeit yw wlat. kynnullaw llu mawr awnaeth a dyuot yn eu herbyn. Ac eissoes pan wybu achossyon eu dyuodedigyaeth. Sef awnaeth chwerthin. A dywedut wrth y gytymdeithon val hyn. Awyrda heb ef. nyt ryued genyfi gallu o genedyl lesc anreithaw ynys pdein rac eu henuyttet. ac eu symlet. kans pwy agiglen eiroet gynt y ryw enuydrwyd hwn. py achaws tybygwchi. ybei well mein iwerdon. no mein ynys pdein pan doynt y gymhell kenedyl iwerdon y ymlad yn eu herbyn o achaws y kerric hynny. Gwiscwch ymdanawch heb ef gwiscwch. ac ymledwch dros awch gwlat. Ac ymdiffynwch cor y kewri. kans a miui yn vyw ny chaffant wy vn grenyn o hadunt. A phan welas vthur y gwydyl yn parawt y ymlad ac wynt. Sef awnaeth ynteu yndiannot eu kyrchu wynt yny doedynt parawt y bydinoed. A heb hayach ohir goruot or brytanyeit. allad y gwydyl. a chymell gillamwri ar ffo. y doeth y brytanyeit hyt ymynyd kilara. y lle yd oed y mein. *Dalen ar goll yma.* B.

[450] Ac yna y kymhellwyt pascen ar ffo. ynteu ny lauuryws ef yna kyrchu germania. namyn trossi y hwyleu tu ac iwerdon. Ac yna y erbynnwys Gillamwri ef yn enrededus. Agwedy datganu y trueni o honaw. Truanhau aoruc gillamwri wrthaw. Ac adaw nerth idaw. Achwynaw wrthaw ynteu y serhahet a gawssei ynteu gan vthyr pendragon. pan doeth y gyrchu cor y kewri y treis y arnaw. Ac wrth hynny ymaruoll awnaethant ar dyuot ygyt y ynys prydein y geissaw y gorescyn ar tor ymrys wledic. A gwedy bot eu llogeu yn parawt. kychwyn awuaethant parth ac ynys prydein. A dyuot y vynyw y tir. B.

[451] A phan gigleu emreis hynny. Sef awnaeth anuon vthyr pendragon ac amylder o wyr aruawc hyt yg kymry wrth ymlad ac wynt. kans kleuychu awnathoed emreis o wrthrwm gleuyt. mal na allei dyuot yr llud. B.

[452] A phan gigleu y gelynyon hynny llawenhau awnaethant yn vawr o tebygu bot yn hawd vdunt gorescyn yr ynys or achaws hwnnw. A hyt tra yttoed y godwrd hwnnw ar murmur yny llu dynessau aoruc or saesson a elwit eoppa ar pascen vab gwrtheyrn. A dywedut wrthaw val hyn. Py veint oda heb ef a rodut ti yr neb alathei emreis. Ac y dywawt pascen wrth eoppa. Dioer. heb ef. pei kaffwn y dyn a allei wneuthur a dywedy ti. mi a rodwn idaw teir mil o punneu aryant. am karyat tra vydwn vyw a gaffei. Ac ygyt a hynny os tynghetuen a vei y minneu aruer or goron yn yr ynys hon. mi ae gwnawn yn iarll kyuoethawc. a hynny trwy aruoll a garnhawn. B.

[453] Ac yna y dywawt eoppa wrth pascen. miui a dysceis iechyt y brytanyeit. a mi a wn eu moes ac eu

deuawt. Ac ygyt a hynny kyfrwys wyf ygkeluydyt medeginyaeth. Ac wrth hynny o chywiri ti imi yr hyn ydwyt yny adaw. mineu a dywedaf vy mot yn vrytwn kristawn. ac yn vedyc. Ac velly mi agaffaf vynet rac bron y brenhin. Ac gwedy delwyf yno mi a rodafi idaw diawt trwy yr hon y bo marw yny lle. Ac val y bo haws ym heuyt gaffel mynet hyt y lle y bo y brenhin. mi aeillaf vyn pen am baryf. A y dywedaf wy mot yn vanach. ac yn gyuarwyt ympop keluydyt medeginyaeth. B.

[454] A gwedy daruot vdunt ymgydernhau trwy aruoll am pop peth or aadawssei pop vn y gilyd o nadunt. Sef awnaeth eoppa eillaw y varyf ae gorun. A chymryt gwisc manach amdanw. a chymryt offer medyc gantaw. A mynet parth a chaer wynt. A gwedy y dyuot hyt yno. menegi awnaeth y weisson ystauell y brenhin y uot yn vedyc goreu or byt. Ac yny lle kaffel ketymdeithas y rei hynny. kanyt oed dim a damunynt wy yn vwy na medyc da. B.

[455] A gwedy y dwyn yn dianot rac bron y brenhin. Adaw awnaeth gwneuthur iechyt idaw ochymerei diodyd medeginyaeth gantaw. Ac yna yd erchit idaw yny lle wneuthur diawt vedeginyaeth ae rodi yr brenhin. Ac sef awnaeth y bradwr yna gwneuthur diawt. a chymyscu gwenwyn ahi. ae rodi yr brenhin. A gwedy yuet or brenhin y diawt. Erchi aoruc y bradwr yscymun idaw orffowys. achyscu. hyt pan vei vwy yd argywedei y gwenwyn idav. Ac ufydhau awnaeth y brenhin wrth gyhor y bradwr. Achyscu. megys kyt bei kymryt iechyt deissyuyt a wnelei or diawt. Ac eissoes heb vn goir redec awnaeth y gwenwyn ar hyt y gwythi. Ac ym pop lle ar hyt y korff. Ac yn ol hynny nachaf yr agheu yn dyuot yr hwn nyt arbetei neb. Ac yn gwanhau yr eneit ar corff. Ac ym plith hynny eissoes llithraw awnaeth yr yscymun vradwr hwnnw rwg vn ac arall y maes or llys. Ac ny welat o hynny yny llys. B.

[456] Ac yna tra yttoedut yn gwneuthur y petheu hyn yg kaer wynt: yd ymdangosses seren ryued y meint ae eglurder. ac vn paladyr idi. Ac ar pen y paladyr pellen o tan ar lun dreic. Ac o eneu y dreic deu paladyr yn kerdet. Ar lleill onadunt a welit yn ymestynnu dros eithauoed ffreinc. Ar llall parth a mor iwerdon. Ac yn rannu yn seith paladyr bychein. B.

[457] Aphan ymdangosses y seren hono. ofyn mawr a gymyrth pawb or llu yndunt rac er enreuedawt hwnnw. Ac sef awnaeth vthur pendreic eissoes pan welas y seren. gan diruawr ofyn. galw attaw y doethon. Agouyn vdunt peth aarwydoccaei y seren honno. Ac ym plith pawb o hynny yd erchis keissaw merdin. kans yno yr dothoed wrth wneuthur pop peth or auei reit yn yr ymladeu hynny. trwy y gyghor ef. A gwedy y dyuot hyt rac bron vthur. erchi awnaethpwyt idaw venegi beth a arwydoccaei y seren honno. B.

[458] Ac ar hynny sef awnaeth myrdin wylaw yndrut. Ac eissoes galw y yspryt attaw. A dywedut yr ymadrawt hwn. O gollet heb allu y ennill. owedw genedyl y brytanyeit o achaws marwolyaeth emrys wledic an brenhin ni. Ac yny varwolyaeth ef y daruydwn ni oll. Pei na rodei duw nerth yn o fford arall. Ac wrth hynny tywyssawc bonhedic bryssya dithyeu. Ac yn diannot ymlad ath elynyon. kans yth law y mae y vudugolyaeth. A thi vyd brenhin ar holl ynys prydein. kans ti a arwydoccaa y seren ar dreic tanawl ydan y seren. Ar paladyr awely yn estynnu dros ffreinc. a arwydoccaa mab kyuoethawc a vyd y titheu. Ar holl teyrnassoed a amdiffyn ac a vyd idaw. Ar paladyr arall a arwydoccaa merch a vyd itt. A meibion honno ae hwyryon a vyd vdunt yr ynys ol y ol. B.

[459] Ac eissoes kyt bei petrus gan vthyr beth ar ydywedassei vyrdin ae gwir ae kelwyd. Sef awnaeth kyrchu y elynyon megys y darparassei. kans ef a dothoed yn gynesset y vynyw. Ac nat oed y rydaw a hi namyn ymdeith hanher vn diwarnawt. B.

[460] A gwedy clybot o pascen a gillamwri bot vthyr yn dyuot parth ac attunt. Sef awnaethant wynteu dyuot yn erbyn vthyr wrth ymlad ac ef. A gwedy bydinaw onadunt a dechreu ymlad onadunt. y llas o pop parth megys y mae gnawt ryw damwein hwnnw. Ac eissoes gwedy treulaw llawer or dyd yny wed honno. y dygydwys y uudugolyaeth yn llaw vthyr. A gwedy llad pascen a gillamwri. ffo aoruc yr agkyfyaeth bobyl honno. y ymdeith y eu llogeu gan eu hymlit ac ae llad. Ac yna yndiamryson y kauas vthyr y vudugolyaeth. B.

[461] Ac odyna brysyaw aoruc yn gyntaf ac y gallwys parth a chaer wynt. kans kenhadeu a dothoed attaw y venegi idaw marwolyaeth emrys wledic y vrawt. Ar y daruot y escyb yr ynys y gladu geir llaw manachaloc ambri o vywn y cor y kewri y lle ar awnathoed ehun yny vywyt. Ac yd archysei y gladu yno. B.

[462] Ac yna trwy annoc y bobyl o ysgolheigyon a llygyon y kymyrth vthyr y goron y am y pen. Ac yn diannot y kysegrwyt vthyr yn vrenhin. Achoffau aoruc y dehogyl ar awnathoed vyrdin am y seren. Ac wrth hynny yd erchis vnteu gwneuthur dwy delw dreic o eur ar y llun y gwelsei ar pen y paladyr y seren. A gwedy daruot eu gwneuthur wynt trwy enryued ethrylith megys yd archadoed. y gosodes y brenhin yneill o nadunt yg kaer wynt. Ac y gadwys y llall wrth y harwein yny vlaen ynteu pan elhei yr ymladeu. Ac or amser hwnnw allan y gelwit ef vthyr pendragon. Sef yw hynny yn gymraec vthyr pen dreic. Ac or achaws hwnnw. kans myrdin ae daroganasei yn vrenhin trwy y dreic. B.

[463] Ac yna sef awnaeth octa mab hengyst. ac osa y geuynderw. gwedy marw emrys. ac eu bot wynteu yn ryd oe aruoll a oed y rydynt ac ef. dechreu ryfelu ar vthyr. A gwawd attunt y saesson a dathoedynt gyt a phascen. Ac anuon kenhadeu hyt yn germania y wawd ereill odyno. B.

[464] A gwedy kynnullaw diruawr attadunt o lu. dechreu hanreithaw y gwladoed yn eu kylch awnaethant. Ac ny orffowysysont or kreulonder hwnnw: hynny orescynnssant y dinassoed ar kestyll o hynny hyt yg kaer efrawc. Ac eu distryw o gwbyl. B.

[465] Ac val yd oedynt yn ymlad ar dinas hwnnw. nachaf vthyr yn dyuot ae holl gedernyt gantaw. Ac yn diannot ymlad aoruc ac wynt. Ac eissoes gwedy bot brwydyr y rydunt. y kymhellwyt y brytanyeit ar ffo. Ac eu herlit a oruc y saeson wynt hyt y mynyd damen tra parahwys y dyd yn ole. Sef kyfryw le oed y mynyd. vchell oed a chelli garregawc yny phen. Ac yno y kyrchwys y brytanyeit y nos honno. B.

[466] A gwedy eu ymgynnullaw ygyt. Erchi awnaeth vthyr yw henafgwyr kymryt kyghor ebrwyd peth awnelynt yn erbyn y genedyl a oed yny kywarsegu yn gymeint a hynny. Ac ar hynny yn gyntaf y dywawt Gorleis iarll kernyw yr ymadrawd hwn. kans hynaf gwr oed a phrudaf y gyghor. Arglwyd vrenhin heb ef nyt reit vn amgylchynu ymadrodyon na chyghoreu gorwac. namyn hyt tra paraho etwa tywyllwch ynos y mae iawn y ninheu arueru oc an glewder. megys y mynhom an rydit an buched kans oc arhown y dyd. ny barnafi bot. yngryno yn ymgyuaruot ac wynt. kans lluosyawc ynt a chwanoawc y ymlad. A ninheu llei an niuer. Ac wrth hynny tra parao tywyllwch ynos bydinwn a chyrchwn wynt yn eu pebylleu. kany thebygant lauasu o honam ni dyuot yn eu kyuyl. Ac o gwnawn velly: ny phedrusaf vi gan porth duw gaffel a vudugolyaeth. B.

[467] A ranc vu gan bawb o nadunt y kyghor ef. Ac yn diannot gwiscaw awnaethant a bydinaw. Ac o vn dihwyt kyrchu eu gelynyon. Ac eisoes gwedy eu dyuot yn gyuagos vdunt. eu harganuot awnaeth y gwilwyr or gwersylleu. Ac yny lle dyffroi eu kytymdeithon trwy sein eu hutgyrn. Ac yna sef awnaeth

y gelynyon yn ofnauc wyuodi rei a gwiscaw eu harueu. ereill y ffo. Ac yna eisoes sef awnaeth y brytanyeit tewhau eu bedinoed. A chyrchu ar eu tor yr pebylleu. Ac ny dygrynoes yr gelynyon dim yn eu herbyn. kans hyngweir rac dyscedic yr doethoed y brytanyeit am eu pen. Ac wynteu amharawt oedynt. Ac yna y llas o nadunt hyt ar vilyoed. Ac or diwed daly octa. ac osa. B.

[468] Ac odyna gwedy y vudugolyaeth honno yd aeth y brenhin kyt yg kaer al clut y attnywydhau tagneued trwy y teyrnas. A chymeint o iawnder a gwirioned awnaeth dros wyneb y teyrnas. Ac nas gwnathoed vn brenhin kyn noc ef. A thrwy y holl diwed ef ofyn a vydei ar y neb awnelei kam neu ae kynhalei. Ac yno kospi heb drugared yny dial. B.

[469] A gwedy daruot idaw hedychu yr alban dan y theruyneu yd aeth odyno hyt yn llundein. Ac yno y dodes octa ac ossa yg karchar. A gwyr neilltuedic yd y cadw. Ac val yd oed wylua pasc yn dyuot annon awnaeth y brenhin kenhadeu y pob lle or ynys. y dyuynu pawb oe wyrda ieirll a barwnyeit hyt yn llundein. wrth enrededu yr wylua honno trwy lywenyd. A gwiscaw coron y teyrnas am pen eu brenhin. Ac y rodi y iawn ae dylyet y pawb. Ac ymgynnullaw awnaeth pawb wrth y wys honno. a dyuot hyt yn llundein o pop lle dros wyneb y teyrnas. Ae enrededu awnaeth y brenhin yr wilua honno. megys y darparysei gan lewenyd. A diruawr lewenyd a gymmyrth pawb o welet eu brenhin yny herbynheit mor lawen a hynny. B.

[470] A chymeint o dylyedogyon adoethant yno wynt ac eu gwraged ac eu meibyon ac eu merchet. ac a oed teilwg y ryw wled honno. Ac ym plith y gwyrda hynny y dothoed gorloes iarll kernyw. ac eigyr verch amlawd wledic ywreic ygyt ac ef. Pryt y wreic honno ae thegwch aorchyuygei holl wraged ynys prydein. B.

[471] A phan welas y brenhin y wreic honno ym plith y gwrageda ereill. ymlenwi awnaeth oe charyat yn gymeint ac na hanbwyllei o dim namyn treiglaw y holl ynni ae vedwl ygkylch y anryuedu hi Idihi yd anuonit y golwython. Idihi yd anuonit y gorulycheu eureit. ar gwirodeu yndunt. ar heil mynych. ar anregyon.

[472] Ac wedy kaffael gwybot hynny or iarll y gwr hitheu. llitiaw aoruc ac yn diannot adaw yllys heb genhat y brenhin. A chymeint vu y lit ac na allwyt y ymchoelut trachefyn rac ofyn kolli y wreic. yr hon a garei ynteu yn vwy no dim daearawl. Ac wrth hynny llidiaw a oruc y brenhin am adaw y lys heb y ganhat. A gwedy nat ymchoelei yr neb. tygu awnaeth y brenhin trwy y lit yd anreithei gyuoeth gorleis.

[473] Ac yna heb vn gohir tra yttoed y lit yn parahu. kynnullaw llu mawr awnaeth y brenhin. A chyrchu kernyw. a dechreu llosci y dinassoed ar kestyll Ac yr hynny eissoes ny lauasswys gorleis ymerbynneit ac ef. kans llei oed y niuer. no niuer y brenhin. Ac wrth hynny sef y kauas yny gyghor kadarnhau y gestell. ac velly arhos porth o iwerton attaw. A chan oed mwy y ofyn am y wreic noc ymdanaw ehun. Sef awnaeth y gossot hi yg kastell tintagol ar lan y traeth yny lle kydarnaf yny gyuoeth. Ac ynteu ehun aaeth y kastell dimlot. rac eu kaffael ell deu ygyt. B.

[474] A phan gigleu y brenhin hynny. Sef awnaeth ynteu mynet parth ar kastell yd oed gorlois yndaw. A gwedy y gylchynu dechreu ymlad ac ef. ae warchae mal na chaffei neb dyuot ohonaw na mynet idaw. A gwedy mynet wythnos heibaw. koffan aoruc vthyr karyat eigyr. A galw vlphyn o ryt garadawc y gedemeith a menegi idaw y vedwl yny wed hon. Dioer. heb ef mawr yw ynof ui karyat eigyr. Ac nyt diheu genhyf na chollwyf vy eneit ony chaffaf y wreic. wrth vyg kyghor. Ac wrth hynny dyro ym gyghor trwy yr hwn y gallwyfi. eilenwi vy ewyllys. kanyt oes pedruster gennyf vy aballu ony chaffaf y wreic. B.

[475] Ac y dywawt vlphyn. Arglwyd heb ef a allei kyghor itt pryt na bo fford yny byt yd ymgaffer a hi. kans y kastell y mae hi yndaw yssyd ar pen karrec yny weilgi yn gaedie or mor o pop parth idaw. Ac nyt oes fford yny byt y galler mynet idaw. na dyuot o honaw namyn ar hyt othry cyr vn karrec gyuyg yssyd or hyt y tir. Ar garrec honno trywyr ae katwei yn aruawc rac holl teyrnas ynys prydein. Ac eissoes arglwyd heb yr vlphin pei myrdin vard a rothei y weithret wrth ty vedwl ti. mi a tebygaf y gallut ti gaffel y wreic wrth ty gyghor ti. B.

[476] Ac y velly erchi aoruc y brenhin dyuynnu myrdin attaw. kans yny llud yd oed. A gwedy dynot myrdin. erchi awnaethpwyt idaw rodi kyghor yr brenhin trwy hwn y gallei ef gaffel eigyr wrth y ewyllys ef. B.

[477] A gwedy gwybot o vyrdin meint oed garyaf y wreic ae serch yny brenhin doluryaw aoruc yn vawr. A dywednt wrthaw val hyn. Arglwyd heb ef o mynny ti gaffel y wreic wrth dy vympwy val yd wyt yny damunaw. reit yw it arueru o geluydydeu newyd ny chlywspwyt erioet yth amser ti. kans mi awn geluydyt trwy yr hwn y gallaffi rodi drych gorlois arnat ti. hyt na bo neb a adnapo na bo gorlois vych di. A mi awnaf vlphin yn rith iwrdan o tintagol gwas ystauell y brenhin oed hwnnw. A minheu a gymeraf drych arall arnafi. ac af yn tyded gyt a chwi. Ac y velly y gelly ti yn ehouyn vynet y gastell tintagol. A chaffel y wreic wrth ty gyghor ti. B.

[476] A gorchymyn aoruc y brenhin y annwyleit warchadw y kastell yn da. a chynhal yr ymlad. Ac ymrodi aoruc ynteu y geluydeu. Ac yna y rodes myrdin arnaw ef drych gorlois. ac ar vlphin drych iwrdan o tintagol. ac arnaw ehun drych brithael arall megys nat oed neb or ae gwelhei awypei na bei y gwyr hynny vydynt yny gwir drych. B.

[479] Ac odyna kymryt eu hynt awnaethant parth a chastell tintagol. A phandoethant yno: yd oed yn gyflychwr. A gwedy menegi yr porthawr bot y iarll yn dyuot. egori y pyrth a oruc yndiannot. Ac eu ellwg y mywn. kanyt oed neb or ae gwelei awypei na bei y iarll vei. Ar nos honno kyscu aoruc y brenhin gyt ac eigyr gan ymrodi y damunedic serch. kans y falyst drych a rodassei vyrdin arnaw atwyllassei ywreic. Ac ygyt a hynny geireu twyllodrus dychymyguawr a dywedei ynteu. kans dywedut wrthi awnaeth y rydyuot yn lledrat or kastell. kany allei yr dim bot heb y gwelet rac meint y amgeled ymdanei. wrth wybot py ansawd a vei arnei ac ar y kastell. A chredu awnaeth hitheu yr ymadrodyon hynny. a gwneuthur y vynnu ef. Ar nos honno y kauas hi veichiogi. Ac or beichogi hwnnw y ganet Arthur. y gwr clotuorussaf a vu oe genedyl wedy hynny. megys y dengys y weithredoed. B.

[480] Ac yna gwedy clybot nat yttoed y brenhin yny llu. Sef awnaethant yn aghyghorus ymlad ar muroed a cheissaw distryw y kastell. A chymhell y gwarchaedic iarll allan y rodi kat ar vaes a niuer bychan gantaw gan tybygu gallu goruot. Ac val yd oedynt yn ymlad o pop parth. yny lle ym plith y rei kyntaf y llas gorlois. Ac y gwascarwyt y getymdeithau. Ac y kaat y kastell ar golut a oed yndaw. nyt trwy vnyawn goelbren y ranwyt. namyn herwyd y bei dewred anwyt o gedernyt yny cribdeilaw. B.

[481] A gwedy daruot y gyuranc honno. y deuthpwyt y venegi y eigyr rylad y iarll a chaffel y kastell. A phan welas y kenhadeu y brenhin eissoes yn drych gorlois yn eisted ar neillaw y eigyr. kywylydaw awnaethant yn vawr. A ryuedu yn vwy no meint gwelet yno yn eu blaen. y gwr yd oedynt yn dywedut y rylad. A phan gigleu vthyr dywedut y chwedyl hwnnw. sef awnaeth ynteu cwerthin. a dodi y dwylaw am vwnwgyl y iarlles. A dywedut wrthi val hyn. Dioer arglwydes nym llas ettwa. ac eissoes dolur yw genhyf dyuot y brenhin am an pen ninheu a chaffel y kastell hwn heuyt. Ac an kaffel ninheu yndaw ef an deu. ac wrth hynny miui a af yn ewyllys y brenhin rac kyuaruot a ni a vo gwaeth no hynny. B.

[482] Ac ar hynny kychwyn awnaeth y brenhin a mynet ar y llu. A bwrw drych gorlois y arnaw. A mynet yny drych ehun. A gwedy menegi yn wir ar daroed. doluryaw yn vawr aoruc am agheu Gorlois. Ac eissoes or parth arall llawen vu o achaws bot eigyr yn ryd o rwym priodas. Ac odyna ymchoelut aoruc y brenhin parth a chastell tintagol y gymryt y kastell idaw ehun. Ac y gymryt eigyr yn wreic idaw heuyt. Ac ohynny allan y trigassant y gyt yn rwymedic o diruawr garyat. Ac y ganet vdunt arthur ac anna. B.

[483] Ac ym pen yspeit gwedy dydyeu ac amseroed heibaw. cleuychu awnaeth y brenhin o wrthrwm heint. A gwedy yuot llawer o diwed yny cleuyt hwnnw. blinaw awnaeth y gwyr a oed yn kadw octa ac ossa. Ac eu ellwg or karchar. A mynet y gyt ac wynt hyt yn germania. Ac wrth hynny kynhwryf a gymyrth yr holl teyrnas. kans beunyd ydytgenit udunt bot y saesson yn parattoi llyghes. ac yn ymchoelut tracheuyn y orescyn ynys prydein. Ac ar hynny wynt a doethant a llyghes diruawr y meint gantunt. ac amylder o niuer y gyt ac wynt y tir yr alban. A dechreu llosci y wlat ae anreithaw. B.

[484] Ac yna y gorchymynwyt y leu vab kynuarch llu ynys prydein wrth ymlad ar gelynyon hynny. Iarll oed hwnnw a marchawc prouedic oed hwnnw clotuawr. a synhwyrus. Ac wrth veint y glot ae volyant y rodassei y brenhin. anna y verch idaw y wreic. A llywodraeth y teyrnas yny law tra yttoed ynteu glaf. A gwedy mynet lleu a llu ynys prydein gantaw a dechreu ymlad ar gelynyon yn vynych y ffoei ef racdunt wy yr dinassoed. ac yn vynychaf y kymhellei ynteu wynt y ffo y wrthaw. A mynych gyfranc a vu rydunt heb wybot pieinei y vudugolyaeth kans syberwyt y kiwtawtwyr ehun a oed yny gwanhau. kanyt oed teilwg gantunt nfydhau wrth gyghor y iarll. B.

[485] A gwedy anreithaw yr ynys hayach. menegi hynny awnaethpwyt yr brenhin. a llidiaw aoruc y brenhin y vwy no meint. A gwedy dyvynnu attaw y holl wyrda: eu hagreiffaw aoruc yn dost. ac yn drut. am eu syberwyt. A thrwy y lit tygu yd aei ehun yn eu blaen yr ymlad. Ac yny lle erchi paratoi elor idaw wrth y arwein. kany ellit yn amgen no hynny y dwyn rac y gleuyt ae wander. A gwedy eu kyfreideu yn parawt. gossot awnaethpwyt y brenhin yn yr elor. A dyuot ac ef hyt y dinas a elwit verolan yny lle yd oed y saesson yny distryw. B.

[486] A gwedy clybot or saesson bot y brytanyeit yn dyuot ac eu brenhin gantunt ar elor. Sef awnaethant eu hygaelussaw. a megys anheilygu ymlad ar neb a arwedit ar elor o wyr kyfurd ac wyntwy. Ac wrth hynny. Sef awnaethant mynyt yr dinas y mywn. ac o syberwyt megys na bei ofyn arnadunt adaw pyrth y dinas yn agoret yn eu hol. B.

[487] Ac eissoes menegi hynny y vthyr pendragon. erchi aoruc ynteu mynet ampen y dinas ae gylchynu. ac ymlad ac ef. Ac ufydhau aoruc y kiwtawtwyr. a dechreu ymlad ar muroed yn wrawl. A megys yd oed y brytanyeit gwedy ryoruot hayach ar y muroed. ac yn gwneuthur aerua vawr or saesson pei na wrthwynepit udunt ar y diwed. Ac yna sef awnaeth y saesson daly ydiuarwch am ar awnaethoedynt am anuessuraw y brytanyeit. Ac or diwed eissoes mal yd oedynt yn ymlad yn drut ac yn galet. y doeth y nos yr hou y wahanwys pawb y wrth y arueu. Ac yna pan welas y saesson bot eu syberwyt yn argywedu vdunt a bot y brytanyeit hayach gwedy ryoruat arnadunt. Sef awnaethant medylyaw trannyoeth mynet allan a roi kat ar vaes udunt. A phan daporthes yr heul y dyd tranyoeth. yd aeth y saesson or dinas. a gossot y marchogyon yn vydinoed. A phan welas y brytanyeit hynny llunyaethu aoruc wynteu y marchogyon yn vydinoed. Ac yn diannot kyrchu y saesson. ae gwrthwynebu awnaethant wynteu yn wrawl. A gwedy treulaw llawer or dyd uelly y uudugolyaeth y kauas y brytanyeit. A llad octa ac eossa. a chymryt eu ffo aoruc y rei ereill oll. B.

[488] Achymeint o lewenyd a gymyrth y brenhin yndaw ac ual yd oed heb allu ymdreiglaw ar y elor. Ac yna kyuodi a oruc yny eisted heb nerth neb rac llywenyd yn unwed. a phei deissyuyt iechyt adelhei idaw yn yr awr honno. a dywedut dan chwerthin yr ymadrawd hwn. y bratwyr twyllwyr am gelwynt i yn hanher marw wrth vy mot yn gorwed ar yr elor yn glaf. a gwir oed hynny. eissoes gwell yw genyf i vy mot yn haner marw gan oruot arnunt wy no phytuewn iach a goruot o nadunt wy arnafi. kans gwerthvoroach yw merwi yn glotuawr gan enryded no buchedoccau yn gywilydus gan weradwyd. B.

[489] Ac yna gwedy goruot ar y saesson mal y dwespwyt uchot. yr hynny ny pheidyassant wy eiryoet oc eu drycystryw namyn mynet hyt yr alban a ryuelu yno heb orffywys ac eu erlit a vynnassei vthyr ual y buassei darpar gantaw ac nys gadwys ywyrda idaw. kans trymach uu y heint a gwanach gwedy vudugolyaeth no chyn. B.

[490] Ac or achaws hwnnw glewach oed y gelynyon yn ryuelu ar y brytanyeit. ac o pop fford ymrodi y gnotaedic urat gan geissaw goresсyn yr ynys ae distryw ac ymplith pop peth prydu awneynt yny wed y gellynt gwneuthur brad y brenhin yn gyntaf. A gwedy dyffygyaw pob ystryw sef awnaethant anuon kenadeu yn rith aghenogyon hyt verolan. y dinas yd oed y brenhin yn glaf yndaw. wrth wybot ansawd y llys ae cherdedyat. B.

[491] A gwedy eu dyuot yno a chaffel gwybot pop peth wynt awelsant ffynyon loeyw eglur. ac or dwfyr hwnnw ygnotaei y brenhin yuet pryt na allei yuet ony pryw dim arall yny byt. Ac yna gwedy kaffel or yscymunedigyon vratwyr gwybot hynny sef awnaethant wynteu yny lle kyrchu parth ac yno. a damgylchynu y fynyon o wenwyn. Ac ynghylch y glaneu megys y bei wenwynawc y dwfyr arettei ohonai. Ac yna gwedy yuet or brenhin or dwfyr gwenwynic hwnnw o ebrwydedic agheu y bu varw. a mwy no chant o dynyon ygyt ac ef. a lewes or dwfyr gwenwynic. ac sef awnaethant llenwi y ffynyon or dayar a gwneuthur kruc mawr ar y gwarthaf. B.

[492] Ac yna gwedy honni marwolaeth y brenhin y deuthant yr archescyb ac escyb ac abadeu o pop lle yny teyrnas. Ac odyna kymryt korff eu brenhin ae dwyn ynrydedus hyt ym manachloc ambri. ac yno mewn cor y kewri geir llaw emreis y vrawt y cladwyt trwy vrenhinawl arwylyant. B.

[493] Ac yna gwedy marw vthyr pendragon yd ymgynnullassant holl wyrda ynys prydein o yscolheigyon allygyon hyt yg kaer vudei ac o gyt synedigaeth pawb yd archassant y dyfric archescob kyssegru arthur yn vrenhin arnadunt. kans eu agen ae kymhellei. Sef achaws pan gigleu y saesson marwolyaeth vthyr. yd ymhoelassant wynteu hyt yn germania y geissa porth. a neur dathoed attunt llyghes vawr a golgrym yn tewyssawc arnadunt. ac neut daroed udunt gwerescin tu traw y hwmyr sef oed hynny y tryded ran or ynys. B.

[494] A phan welas dyfric arthur a thrueni y pobloed kyt doluryaw ac wynt awnaeth a chyssegru arthur yn vrenhin. a gwiscaw coron y teyrnas am y pen. A phymthegmlwyd oed arthur yna. Ac ny chlywyssit ar neb kyn noc ef y ryw dauodeu a oed arnaw o nerth a chedernyt a glewder a daeoni. a chymeint a racvrydassei duw idaw ac nat oed yn eithauoed y byt dyn or a glywei dywedut ymdanaw nys karei. a chwaethach or ae gwelei. a hynny yn anedic gantaw. B.

[495] A gwedy y hardahu o vrenhinolyon arwydon y teyrnas ymrodi y haelder aoruc yn gymeint ac nat oed hawd idaw gaffel kymein o da ac aoed reit idaw y rodi yr sawl varchogyyn a lithrei attaw. ac eissoes pwy bynag a vo hael ynyanawl ygyt a phrouedic volyant kyt boet eisseu arnaw ar talym. ny at duw wastat

aghenoctit y argywedu idaw. Ac wrth hynny sef awnaeth arthur kan oed yaw ef molyant y kytymdeithocau haelder a daeoni llunyaethu ryfel ar saesson hyt pan vei oc eu da wynt ac eu swllt. y gallei kynoethogi y varchogyon ae telu ae iawnder a dangossei hynny idaw. kanys ef a dylyei holl vrenhinyaeth ynys prydein o wir tref tatawl dylyed. A chynnullaw aoruc holl ieuenctit ynys pdein. A chychwyn parth a chaer efrawc. B.

[496] A phan gigleu golgryn hynny kynnullaw y saesson ar yscotteit ar fichteit aoruc ynteu ygyt ac ef a dyuot yn erbyn arthur hyt yg glan dulas. ac eidyna y periglwys y deu lu yn vawr. Ac eissoes y uudugolyaeth a gauas arthur a chymell golgrun ar ffo hyt yg kaer efrawc. ae werchae yny dinas. B.

[497] A phan gigleu baldwlf aoed a hwemil o wyr aruawc ganthaw ae wyrchae. sef awnaeth ynteu kyrchu parth ac yno a hynny o niuer gantaw y geissaw gellwg y vrawt kans pan ymladassei arthur a golgrun yd oed baldwlf ar lan y mor yn aros dynot geldrig tywyssawc a llu gantaw o germania yn porth udunt. A gwedy dyuot baldwlf hyt ar deg milldyr y wrth y gaer. medylyaw aoruc dwyn kyrch nos am pen arthur ae lu. B.

[498] Ac nyt amgelwys hynny rac arthur. Sef a oruc ynteu anuon cadwr tewyssawc kernyw a wechant marchawc gantaw a theirmil o pedyt y rac vlaenn y fford y tybygynt y dyuot. B.

[499] A gwedy kaffel o cadwr gwybot y fford wynt dwyn kyrch aoruc am eu pen ac eu gwascaru ae kymell ar ffo. A diruawr tristyt a gymyrth baldwlf wrth na allwys gellwg y urawt or gwarchae ydoed yndaw. A medylyaw awnaeth pwed y gallei gaffel ymdidan ae vrawt. kans ef a tybygei y keffynt holl rydit a gwaret pei keffynt ffuryf y gytystrywyaw peth a wnelynt. ac gwedy nat oed fford amgen. sef awnaeth allaw y wallt. a gwneuthur diwyl erestyn arnaw. a chymryt telyn yny law a cherdet trwy bebylleu Arthur gan ymdangos yn erestyn. A gwedy na thybygei neb wrthaw y vot yn twyllwr mal yd oed. Sef a oruc dynesau parth ar gaer dan ganu telyn. B.

[500] A gwedy y adnabot or rei gwarchaedic. sef awnaethant estynnu raffeu idaw. ac wrth y raffeu y tynnu y mywn. A gwedy gwelet o honaw y vrawt mynet dwylyaw mynwgyl ac ef aoruc. A gwedy medylyaw o nadynt bwed y gellynt ymrythau odyno nachaf y kenhadeu yn dyuot o germania a wechanllog gantunt ynllawn o varchogyon aruawc a cheldric yn tywyssawc arnadunt. a discyn yr alban y tir. B.

[501] A gwedy clybot o arthur hynny. sef y kauas yny gyghor nat eistedei wrth ygaer hwy no hynny rac pedruster ymlad a chynulleitua gymeint a honno. o delynt am y pen. A mynet odyno awnaeth hyt yn llundein a galw attaw holl wyrda ynys prydein ieirill a barwnyeit a marchogyon urdawl ac escyb ac abadeu. Ac oe kytkyghor yd annonet kenhadeu hyt ar hywel vab humyr llydaw oed vrenhin yn llydaw y venegi idaw ef yr ormes aoed ar y bryttanyeit gan genedyl saesson paganyeit. nei y arthur vab chwaer oed hywel. B.

[502] A phan gigleu hywel y ryvel a oed ar y ewythyr paratoi llyghes awnaeth. ac ethol pymthegmil o varchogyon aruawc ygyt ac ef. Ac ar y gwynt kyntaf agauas yny ol kychwyn aoruc parth ac ynys prydein. a dyuot y norhamton yr tir. ae aruoll a oruc arthur yn anrydedus mal y dylyit y wr kyuurd a hwnnw. B.

[503] A gwedy mynet ychydic o diheuoed heibaw kychwyn awnaethant odyno parth a chaer lwytgoet am pen y saesson yscymun a oed yny chawarsagu. ar tref honno y syd yn lyndyssei ar pen mynyd uchel rwg dwy auon. ac aelwir o enw arall lincol. A gwedy eu dyuot yno ymlad awnaethant yn diannot ar saesson ac yn yr un dyd hwnnw y dygwydwys wemil or saesson rwg eu llad ae bodi. a chymryt eu ffo aoruc y saesson: ac ny orffowysswys arthur oe hymlit odyno hyt yn llwyn kelydon. B.

[504] Ac yno yd ymgynnullasant wynteu oc eu ffo a pop lle. a medylyaw awnaethant eilweith gwrthwynebu y arthur. A gwedy dechreu ymlad o pop parth aerua ny bu vychan awnaethant or brytanyeit gan y andiffyn ehunein. ac aruer owyscawt y deri y ochel ergydyon y brytanyeit. a phan welas arthur hynny erchi a oruc trychu y gwyd or parth hwnt yr llwyn ac eu gosot yn gae ym kylych mal na cheffynt mynet odyno hyny ymrodynt y wyllys arthur neu wynteu a veynt veirw o newyn. A gwedy gwneuthur y kae a rannu y bydinoed yg kylych y llwyn. Ac velly y buwyt tri dieu a their nos. B.

[505] A gwedy nat oed dim bwyt gan y saeson sef awnaethant rac eu marw rac newyn anuon kenhadeu ar arthur y adolwyn y hellwg yn ryd y eu llogeu. Ac adaw idaw ynteu y eur ae haryant ae holl swllt. A theyruget pop plwdyn o germania a gwystlon ar hynny. Sef y kauas arthur yny kyghor kymryt hynny gantunt. A roi kanhat udunt y vynet yn ryd. B.

[506] Ac val yd oedynt yn rwygaw moroed yn mynet tu ac eu gwlat y bu ediuar gantunt wneuthur yr amhot hwnnw ac arthur. Ac yny lle trossi eu hwyleu dracheuyn parth ac ynys prydein. A dyuot y traeth totneis yr tir. A dechreu anreithaw y gwladoed hyt ymor hafren. Allad ybileinlu. Ac odyna kerdet racdunt hyt yg kaer vadwn. A dechreu ymlad a hi. B.

[507] A gwedy menegi hynny y arthur. ryuedu aoruc meduc y twyll arnadunt yn gymmeint ac yto rynt y haruoll mor ebrwyd a hynny. Ac yn diannot crogi eu gwystlon ac ymadaw ar yscotteit a mynet parth ac yno. Ac eissoes goualus oed am ryadaw hwel vab emyr llydaw yn glaf yg kaer alclut. B.

[508] A phan welas y peganyeit yn ymlad ar gaer y dywawt yr ymadrawd hwn. kyny uy teilwg gan twyllwyr saesson bradwyr kadw aruoll wrthyfi miui a kadwaf ffyd wrth duw gan geissyaw dial gwaet vy kiwtawtwyr arnadunt. gwiscwch awch arueu a chyrchwch yn wrawl y twyllwyr racco. A chan porth duw ni oruydwn arnadunt. B.

[509] A gwedy dywedut o arthur yr ymadrawd hwn y kyuodes dyfric archescob kaer llion. a seuyll ar pen bryn uchel. A dechreu y ymadrawd val hyn. hawyrda heb ef y rei ysyd arderchawc o gristynogawl ffyd gatholic koffewch waet yc kiwtawtwyr yr hwn ysyd ellygedic y gan escymyn estrawn genedyl saesson. kans gwaradwyd tragywydawl ywch ony lafurywch y geissaw dial ych kenedyl arnadunt. ac wrth hynny ymledwch dros awch gwlat a diodefwch ageu trosti orbyd reit ywch. A pwy bynac a damweinaw idaw yr ageu honno. y mae yn ymroi ehun yn wir aberth y duw gan euelychu krist y gwr a ymrodes yn wir aberth tros y popyl. B.

[510] A gwedy kymryt bendith y gan y gwynuydedic archescob. bryssyaw a oruc pawb yny gyueir y wiscaw y arueu. Ac yna y gwiscwyt am arthur lluruc a oed teilwg y vrenhin. ac am y pen y dodet helym eureit. a dreic escithredic a gwen taryan arthur aosodet ar yscwyd yn yr hon yd oed delw yr arglwydes ueir. kans ym pop lle kalet ac yg y galwei ef arnei ac y koffaei. Ac ar y glun y dodet kaletuwlwch y cletyf goreu awnathoedit yn ynys aualla. Ac yny law y rodet gwaew aelwit ron goruchel. a llydan oed hwnnw ac adas. B.

[511] A gwedy daruot gwiscaw bydinaw o pop parth a ymgyrchu awnaethant. a llad llawer o vilioed. Ac val yd oed yr eul yn gestwg ar dyd yn daruot. Achub awnaeth y saeson y mynyd a oed yn agos. A chymryt hwnnw yn lle kastell udunt gan ymdiret y eu kedernyt ac yn amylder y niuer. Ac eisoes pan arwedwys yr heul y dyd trannoeth. yscynnu awnaeth arthur ae lu y pen y mynyd. A llawer oe wyr a golles yn escynnu y mynyd. kans haws oed yr saeson ymlad o oruchelder y mynyd. noc yr brytanyeit wrthwynebu nac argywedu udunt wy yny gwrthwyneb. A gwedy treulaw llawer or dyd yn ymlad yny

wed honno. llidiaw ablyghau aoruc arthur owelet y saesson yn ymlad mor wrawl a hynny. ac nat yttoed ynteu yn kaffel y uudugolyaeth. Ac ar hynny tynnu kaletuwlych oe wein o arthur gan alw enw duw ar arglwydes ueir. ac oe vuan vuan ruthyr. kyrchu y lle tewaf y gwelei vydinoed y saesson. Ac ny orffowysswys hyny ladawd ae vn cledyf ehun deg wyr a thri ugeint a phedwar canwr. A gwedy gwelet hynny or brytanyeit. glewhau awnaethant wynteu. a gwneuthur aerua diruawr y meint or saesson. Ac ny urwydyr honno y llas colgrin. a baldwlf y vrawt. a llawer o vilioed y gyt ac wynt. A phan welas keldric yr aerua trom honno oe gytymdeithon. ffo awnaeth ynteu. B.

[512] A gwedy kaffel o arthur y vudugolyaeth hono. sef awnaeth anuon kadwr tewyssawc kernyw y erlit y saesson a ryffoassei. hyt tra bryssei ynteu parth ar alban yn erbyn yr yscoteit oed wedy dyuot am pen kaer alclut. y lle yd oed wedy dyuot am pen kaer alclut. y lle yd oed hywel vab emyr llydaw yn glaf. Ac wrth hynny y bryssei ynteu rac kaffel y gaer am pen hywel. B.

[513] Ac yna y kychwynwys kadwr a degmil o varchogyon aruawc gantaw. A gwedy kaffel y llogeu ac eu briwaw ychoelut ar y elynyon aoruc. Ac eu llad heb trugared rei o nadunt a gyrchei diogelwch y llwyneu ar koedyd. ereill y mynyded ar gogoueu y geissaw yspeit rac eu hangeu. A gwedy nat oed dim diogelwch udunt. sef awnaethant kyrchu yny tanet hyny oed yn ladedigyon eu bydinoed. Ac eu herlit aoruc kadwr hyt yno gan wneuthur aerua diruawr y meint. Ac ny orffowysswys hyny ladawd keldric. a chymell y rei ereill y darestwg y arthur. B.

[514] A gwedy gwneuthur tagnoued ac wynt y kerdwys kadwr parth a chaer alclut yr hon a daroed y arthur y rathau y gan yr yscotteit ar ffichteit. Ac odyno y kychwynnassant parth a muryreifft ynol yr yscotteit ar effichteit. a ymladassynt teir gweith ac arthur kyn no hynny. Ac y ffoassynt hyt yno. Ac yna yd athoedynt y enyssoed a oed yn llyn llumonwy y geissaw eu ymdiffyn yny lle kadarn hwnnw. kans yny llyn hwnnw y mae trugein ynys. athrugein auon a daw idaw. Ac ny ret o honaw namyn un. A thrugein karrec a nyth eryr ym pop karrec. Ac unweith pop plwydyn yd ymgynnullynt ygyt. Ac y dangossynt ar y lleisseu y damwein adelhei yr teyrnas o hynny hyt ym pen y vlwydyn. Ac yr lle hwnnw y ffoassei yr yscotteit ar effichteit. Ac ny dygrynoes udunt: kans kynnullaw llogeu ac yscraffeu awnaeth arthur. ac ae gwarchae velly trwy yspeit pythevnos. hynny vu varw hyt ar viliod. B.

[515] Ac val yd oedyn uelly nachaf gillamwri brenhin iwerdon. a llyghes anueidrawl y maint yn dyuot yn porth yr popyl truan yd oedit yny gwarchae. Sef awnaeth arthur ymadaw ar yscotteit. ac ymchoelut y arueu yny gwydyl. ac eu kymell ar ffo. A gwedy ffo y gwydyl ymchoelut aoruc arthur ar yr yscotteit ar effichteit y vynnu y dileu hyt ar dim. Ac val yd oed arthur gwedy ymrodi y kreulonder yn erbyn y bobyl honno nachaf escyb y truan wlat ae offeireit ae yscolheigyon yntroetnoeth ac escyrn y seint ar crogeu yn dyuot wediaw trugared arthur dros edlybin y truan pobyl honno. A gwedy adoli ar tal eu glineu ac adolwyn idaw gadu udunt y ran vechan a oed gantunt or ynys y arwein tragywydawl geithiwet y danaw ef. A chyffroi a oruc arthur ar warder a thrugared arodi yr gwyrda seint hynny eu adolwyn. B.

[516] Ac yna gwedy daruot hynny. sef awnaeth hwel uab hemyr llydaw edrych ansawd y llyn. a ryuedu y sawl auon a deuei idaw ac nac aei o honaw namyn vn. Ar sawl ynys. ar sawl garrec. ar sawl nythot eryrot. sef awnaeth arthur dywedut wrthaw vot llyn arall yny wlat honno aoed ryuedach no hynny. sef oed y ansawd vgein troetued yny hyt ac ugein yny llet a phump yny dyfnet yn pedrogyl. ac ym pedeir koghol yd oed pedeir kenedyl o pyscawt ac ny cheir vn byth yn ran y llall. Ac y mae llyn arall yg kymry arlan hafren. sef yw y henw llyn lliwan. A phan lanwo y mor vet atei ylwnc ynteu megys morgerwyn. ac ny byd kyuywch a y kudyo y glaneu yr meint uo y llanw. A phan treio y mor y wyda ynteu megys mynyd mawr tan taflu toneu a chymerw. A phwy bynac a vo yn seuyl yn agos idaw ae wyneb attaw breid uyd idaw dianc heb y lyncu or llyn. or bei y geuyn ar y llyn nyt oed perigyl yr nesset y bei idaw. B.

[517] A gwedy daruot hedychu yr yscotei yd aeth y brenhin hyt yg kaer efraw y enrydedu gwil ynydoluc a oed yndyuot yn agos. A gwedy ydyuot yno a gwelet distrywedigyaeth yr eglwysseu. a gwedy rywrthlad y gwynuydedic sampson archescob ar dwywolyon wyrda ereill effeireit. a gwedy peidaw a dwywaw wassanaeth o gwbyl. doluryaw aoruc arthur yn vawr. am hynny. Ac galw y wyrda ygyt. ac o getuundeb pawb y gossodes priaf y gaplan ehun. yn archescob yg kaer efrawc. ac y peris adeilat yr eglwysseu llosc-edigyon o newyd. A gossot kouenoed kreuydus y talu deduawl wasanaeth yn amseroed herwyd gossod-edigyaeth y ffyd lan catholic. Ar dylyedogon ar daroed yr saesson ydiwreidaw eu gossot aoruc arthur ar eu dylyet ae medyant o gwbyl tracheuyn. B.

[518] Sef oedynt yno tri broder a hanoedynt o vrenhinawl uoned a delyet. llew wab kynurach. ac uryen. v. k. ac aron v. k. ar rei hynny a dylyynt tywyssogyaeth y gwladoed hynny. Ac yd oed yn y heidun kyn dyuot y saesson y eu gwarescyn. Ac yna y rodes arthur y aron vab kynuarch brenhinaeth yscotlont. ac y lew vab kynuarch iarllaeth lodoneis dan y pherthyneu. kans yn oes emrys y rodassit anna verch uthyr pendragon yn wreic idaw yr hon a oed vam y walchmei. a medrawt. Ac y rodes y uryen vab kynuarch ryget dan y pherthyneu. A gwedy daruot llunyaethu pop peth a dwyn yr ynys ar y hen teilygdawt. A rodi y pawb y dylyet. y kymyrth y brenin gwreic a hanoed o dylyedogyon rufein. A gwenhwyuar oed y henw. Ac yn llys kadwr iarll kernyw y magyssit. A phryt athegwch y wreic honno a orchunygei holl wraged yn ynys prydein. B.

[519] Ac erbyn dyuodedigyaeth yr haf rac wyneb parattoi llyges a oruc arthur y vynet y werescyn iwerdon. A gwedy discyn yr tir y deuth gillamwri brenhin iwerdon. ac ynneiryf o luossogrwyd ygyt ac ef. A gwedy dechreu ymlad sef awnaeth y genedyl noeth truan diaryf heb vn goir kymryt eu ffo. Ac yna y delit gillamwri ac y kymhellwyt y darestwg y arthur. Ac o agreifft hwnnw y deuth holl tywyssogyon iwerdon. a gwedhau y arthur oc eu bod. B.

[520] A gwedy daruot gweresсyn iwerdon mynet ae lyghes a oruc y islont. A gwedy ymlad ar popyl ef ae gwerescynnwys. A gwedy clybot or ynyssoed ereill nat oed un wlat a allei gorthwynebu y arthur. sef doldan vrenhin gotlont. a gwinwas vrenhin orc. dyuot oc eu bod y wrhau y arthur. ac y rodi teyrnget idaw. A gwedy mynet y gayaf hwnnw heibaw ymchoelut a oruc arthur y ynys prydein. A chadyrnhau tagnoued yndi. Ac ybu yndi ar vntu deg mlyned. B.

[521] A gwawd attaw awnaethpwyt marchogyon prouadwy clotuawr o wladoed ereill y chwanaccau y teillu. A chymeint oed syberwyt llys arthur. ae teulu o vaes a gwybodeu a daeoni a haelder a milwryaeth ac nat oed dim gan neb or ae clywei o ny allei ymgyfflybu idi. ac nyt oed dim gan vn dylyedawc o pedeir bannoed y byt ony bei vn diwygat ac vn o teulu arthur. Agwedy ehydec dros pedeiruanoed y byt y ryw wr oed arthur. yd oed pawb or brenhined yn ergrynu rac ofyn y gwarescyn o honaw. sef awneynt kadarnhau y kestyll ae kaeroed agwneuthur ereill o newyd rac ofyn. B.

[522] Gwedy clybot o arthur hynny ymdyrchauel aoruc ynteu o glybot bot y ofyn ar pawb yn gymeint a hynny. A medylyaw awnaeth gwerescyn holl europa. sef oed hynny y tryded ran or holl vyt. A pharatoi llyghes aoruc arthur. a mynet tua llychlyn a gwarescyn y lew vab kynuarch oed nei y sychelyn vrenhin

llychlyn a vuassei varw. Ac a gymynassei y vrenhinaeth y lew y nei sef awnaeth y llychlynwyr y wrthot ef. ac vrdaw rikwlf yn vrenhin arnadunt. sef awnaeth hwnnw kadarnhau y dinassoed ar kestyll. gan vedwl daly yn erbyn arthur. B.

[523] Ar amser hwnnw yd oed walchmei yn oet deudegmlwyd yn gwasanaethu suplicius pap. gwedy y arthur y anuon y dyscu moes a milwryaeth. A chan y pap hynny y kymyrth ef arueu gyntaf. B.

[524] A gwedy dyuot arthur y traeth llychlyn. nachaf rikwlf a llu mawr ganthaw yn dyuo yny erbyn. a gwedy gollwg llawer o greu a gwaet o pop parth y llas rikwlf a llawer y gyt ac ef. ac y kauas arthur y vudugolyaeth a dechreu dodi tan yny dinassoed. Ac ny orffowysswys arthur ae lu yny daruu vdu gorescyn llychlyn a denmarc. ac eu darestwg wrth arglwydiaeth arthur. Ac yna y gossodes arthur lew vab kynuarch yn vrenhin yn llychlyn. B.

[525] Ac odyna yd aeth arthur ae lu hyt yn ffreinc a dechren anreithaw y gwladoed hi o bob parth udunt. Ac yn yr amser hwnnw yd oed ffrollo yn tewyssawc yn ffreinc dan les amherawdyr rufein yn llywyaw ynty. trythal. A gwedy clywet o ffrollo dynodedigyaeth arthur. ac yd oed ny wneuthur ar ffreinc. kynnullyaw holl uarchogyon ffreinc aoruc. a dyuot yn erbyn arthur a dechreu ymlad. Ac ny allawd ffrollo seuyll yny erbyn. kans kymeint oed lu arthur ac nat oed hawd eu gossot mywn rif. rwg ynys prydein ar enyssed ereill awaryscynassei. a ran oreu o wyr ffreinc oed heuyt y gyt ac ef. A gwedy gwelet o ffrollo y syrthyaw yny ran waethaf or ymlad. Adaw y maes a oruc. ac ychydic o nifer kyrchu paris. A gwedy ymgynnullaw aoruc y ffoedigyon lu attaw a chadarnhay y dinas ar veder y gynhal yn erbyn arthur. B.

[526] A thra yttoed ffrollo yn aros porth attaw nachaf arthur yn dyuot yn deisyuyt am pen y gaer. ac yn rannu y lu yny chylych ual na chaffei neb dyuot o honei onyt wrth y gyghor ef. ac ar pen y mis doluryaw aoruc ffrollo o welet y pobyl yn meirw rac newyn. Sef awnaeth anuon ar arthur y ofyn a vynnei y dyuot elldeu y le ny allei neb kanhorthwy y vn mwy noe gilyd. ar vn a orffei kymerei kyuoeth y llall ae wyr yn diymlad yr deu lu. Sef achaws y kenygwys hynny gwr mawr aruthyr anueidrawl y dewred oed ffrollo. Ac o achaws hynny mawr oed y ymdiret y goruydei ar arthur. ac y rythae y bobyl. B.

[527] Allawen vu gan arthur y gynadwri honno. A gwedy kydarnhau yr amot hwnnw rydunt wynt a doethant elldeu y mewn ynys wastat a oed odieithyr y gaer yn gaedic or auon. ar lluoed o pop parth yn edrych py damchwein a vei rydunt. B.

[528] A gwedy dyuot eu ylldeu yn gyweir adurnedic o arueu ar deu varch enryued y meint ae buanet mal nat oed hawd gwybot pwy bieuydei y vudugolyaeth. a gwedy dyrchauel eu harwydyon gosot aoruc pop vn ar y llall oe holl nerthoed. sef awnaeth arthur gan ochel dyrnawt ffrollo gosot arnaw ym pen y vron hyny y doed y ar y varch y lawr ac yn gyflym kyuodi a oruc ffrollo a gosot ar varch arthur ae leif hyt pan syrthiawd yn agheuawl or dyrnawt. A phan welas y brytanyeit eu brenhin yn dagwydaw. breid y gallwyt eu attal heb torri y gyghreir. Ac mal yd oedynt yn mynnu y thorri. Nachaf arthur yn kyuodi ac yn dyrchauel y taryan yn erbyn dyrnawt arall ffrollo gan y gyrchu ynteu yn gyflym. A gwedy eu dyuot y gyt ac ymgyuogi yn hir gosot awnaeth ffrollo ar arthur y tal. Ac bei na phlyccei y cledyf ar awch yr helym ar penfestyn ef auuasei agheuaw. A gwedy gwelet o arthur y waet yn kolli ac yn kochi y arueu enynu o flamychedic lit aoruc. A galw y nerthoed ae wrhydri attaw. a gosot ar ffrollo. a thrwy y helym ae holl arueu hyny aeth y cledyf drwydyaw hyt y llawr. Ac ynteu yn deu hanner y bobtu yr cledyf. A gwedy bot ynhonneit hynny yr deu lu. Agori pyrth y gaer awnaethpwyt ae rodi y arthur. A gwrhau a orugant y ffreinc idaw yn diannot. B.

[529] A gwedy y vudugolyaeth honno sef aoruc rannu y lu yn dwy ran. a rodi y hywel vab emyr llydaw y neill ran. y werescyn peittaw. ar ran arall gan arthur ehun y darestwg y gwladoed ereill yny gylch a vei orthwyneb idaw. a mynet a oruc hwel hyt yg gwasgwyn a pheitto ac ankio. A gwedy llawer o ymladeu y gwerescynwys y kestyll ar kaeroed ar dinasoed. ac y kymellwys y brenhined y darestwg idaw. B.

[530] A gwed mynet yspeit naw mlyned heibaw. a derestwg holl teruyneu ffreinc wrth ywed ef. y deuth arthur hyt ym paris y daly llys. a galw attaw archescyb ac escyb ac yscolheigon a lleygon holl teyrnas ffreinc. Ac yna y rodes arthur y vedwyr pen trullyat iarllaeth nordmandi. Ac y gei y penswydwr iarllaeth yr ankiw. Ac yr gwyrda ereill dylyedawc aoed yny wasanaeth. y gwladoed ereill yg kylych hynny. Ac yny wed honno hedychu pawb ac eu gwneuthur yn vodlawn. A gwedy daruot llunyaethu y gwladoed hynny yn dylyedus. pan yttoed y gwanwyn yn dyuot. y deuth arthur tracheuen y ynys prydein. B.

[531] A gwedy y dyuot darparu awnaeth trwy diruawr lywenyd daly llys a gwiscaw coron y priawt teyrnas am y pen. A galw pawb or brenhined ar tywysogon a wyryscynasei arthur hyt y wled honno. sef amser oed hynny y sulgwyn. Ac aruaethu awnaeth aruoll pawb trw lywenyd. ac ydnewydhau tagneued y rydunt trwy y teyrnasoed. B.

[532] A gwedy menegi o honaw y vedwl yw annwyleit oc eu kytgyghor y kawsant gwneuthur y wled honno yg kaer llion ar wysc ygwlatuorgant. kans teccaf lle oed yn ynys prydein. achyuoethoccaf o eur ac aryant a goludoed ereill. ac adasaf y ynrydedu gwylua kymeint a honno. kans or neill parth yr dinas yd oed yr auon vonhedic yn arwein y llogeu ar brenhined yndunt o pedyruannoed byt. ac or parth arall yr dinas yd oed y gwyrglodeu a llwynen ar fforestyd yny theccau. ac o uewn yr gaer ar dinas yd oed y tei brenhinawl goreureit. ac euo oed yr eil dinas a oed gynhebic y rufein o teccet y thei ac amlet y chyuoeth o eur ac aryant a meint y syberwyt. A dwy eglwys arbenic a oed yndaw. vn yn enryded y iulius verthyr. a manachloc gwerydon. A honno oed tryded archescopty ynys prydein. ac yn yr amser hwnnw arderchawc oed dinas kaer llion o deucant yscol ac ythraon da yn kanu yndunt amryualyon geluydodeu. B.

[533] A chymein a parattoet yna o armerth ac a oed teilwc yryw wled honno. Ac yna yr anuonet y po gwlat o a warescynasei arthur y wawd y brenhined ar tywysogyon ar ieirll ar barwneit ar marchogyon urdawl ar gwyrda y gymryt eu iawn ac eu dylyet. B.

[534] Ac yna y doethant wrth ywys honno. Aron vab kynuarch brenhin yscotlont. ac vryen vab kynuarch brenhin reget. a kyswallawn llawhir brenhin gwyned meuruc vrenhin dyuet. a chadwr. i. kernyw. a thri archescob ynys prydein. archescob llundein. ac archescob kaer efrawc. a dyfric archescob kaer llion. a hwnnw a oed penaf. a legat dan pab rufein. Ac yam hynny tywyssogyon y trefyd mawr bonhedic. morud iarll kaer loyw. mor iarll kaer wrangon. anarawt o amwythic. marchrut o gaer weir. yr hon aelwir warwic. ywein o gaer lleon. kynuarch o gaer geint. gwallawc o salysberi. vryen o kaer vadon. ionatha o dorgestyr. bosso o ryt ychen. dunawt vab pabo post prydeyn. kene vab koel. predur vab rud. gruffyd v. vognet. kygyn v. klawd. edelyn vab coledawc. kygar vab angaw. massen cloffawt. run vab noethon. kynuelyn vab trunyat. kariel vab kadell. kynllith vab noethon. Ac ygyt a hynny llawer owyrda a oed reir y datgan. ac or enyssoed y doeth yno gillamwri vrenhin iwerdon. gillamwri brenhin islont. doldan vrenhin gotlant. winwas brenhin orc. llew vab kynuareh brenhin llychlyn. echel vrenhin denmarc. a o ffreinc y doeth hothin tywyssawc rwytun. lodgar tewyssawc bolwyn. pedwyr petrullat tewyssawc normandi. burel tewyssawc senomon. kei pen swydwr tewyssawc ankiw. gwiudard tywyssaw peittaw. ar

deudec gogyuurd o ffreinc. a gereint garaffus yn eu blaen. hywel vab hemyr llydaw. a llawer o wyrda oed darystygedic idaw ynteu. Ae ar vyrder ny thrigawd vu tywyssawc or parth yma yr yspaen ny delhei wrth y wys honno. A chymeint o adurn muloed a meirch a gwiscoed ac arueu aoed gan pawb o hynny. Ac yd oed vlin a ryhir y datganed. B.

[535] A gwedy ymgynullaw pawb yr gaer. a dyd y wlua yn dyuot. y gelwit y tri archescob y llys wrth wiscaw y teyrnwisc am y brenhin. A choron y teyrnas am y pen. Ac y dyfric archescob y gorchymynwyt yr yfferen. kans yny archescopty ef yd oedit yn daly llys. A gwedy daruot gwiscaw am y brenhin. kychwyn awnaethpwyt ac ef parth ar eglwys yr archescopty. Ar neill archescob or parth deu idaw yn kynhal y wisc. ar llall or parth asseu. Ac arawn vab kynuarch brenhin yr alban. A chatwallawn law hir brenhin gwyned. A meuruc brenhin dyuet. A chadwr brenhin kernyw. yn herwyd eu breint yn arwein petwar cledyf noethon eureit ymblaen y brenhin yn mynet yr eglwys wrth efferen. Ac o pop parth udunt y cwuenoed o veneich a chanynwyr ac yscolheigon yn amryual urdasoed yn eu prossession. yn canu amryual geinydigyaethu ac organ yn dwyn eu brenhin wrth efferen. Ac or parth arall yd oedit yn dwyn y vrenhines yn wiscedic o vrenhinaw wisc. A choron o lawryd ami phen. ac escyb athrawon yny chylch hitheu y eglwys y manachesseu wrth efferen. Ac oe blaen hitheu gwraged y pedwar brenhin yn arwein pedeir clomen pur wynnyon ar eu dwy law. Ac y gyt a hynny y gwrageda kymeint vn ny canlynt wynteu parth ar afferen. A gwedy daruot y prossession ym pob vn or dwy eglwys. kymeint oed yr organ geinyadaeth a rac digrifet oed y gwarandaw hyt na bydynt y marchogyon adathoedynt yno py vn gyntaf or dwy eglwys a gyrchynt gan daet y kenit ym pop vn onadunt. namyn kerdet yntorwet or eglwys yr llall. ac ni megynt vlinder by treiglynt y dyd oll wrth wassaneth yr effereneu. B.

[536] A gwedy cwplau dywyawl wassanaeth ym pop vn or dw eglwys gwaret awnaethpwyt y am y brenhin ar vrenhines brenhinolyon wiscoed. a gwiscaw ymdanadynt yscanyon wiscoed. Ac odyna yd aeth y brenhin yr neuad y vwytta ar gwyr oll y gyt ac ef. ar vrenhines yr ystauell a gwraged oll ygyt ahitheu. B.

[537] A gwedy gossot pawb y eisted herwyd eu anryded y kyuodes kei y vynyd. a mil o dylyedogyon y gyt ac ef yn adurnedic o ermyn wiscoed ywasanaethu o gegin. Ac or parth arall y kyuodes bedwyr a mil ygyt ac ynteu yn adurnedic. oamryual wiscoed ywasnaethu or vedgell trw amryualyon lestri gorulycheu a fioleu eureit ac aryant a chyrn buelyn goreureit y wallaw amryualyon wirodeu. y paw herwyd y dirperei y enryded. Ac or parth arall yny neuad y vrenhines yd oed aneiryf o wasanaethwyr yn adurnedic o amliw amrynalyon wiscoed. y rodi yr gwraged eu gwasanaeth yn anrydedus herwyd eu kynheuawt. Ac yna ydoed amlwc dyuot ynys prydein yw hen ansod ae chyuoeth ae trefflyllwch yn gynmeint ac nat oed vn teyrnas aellit y chefflybu idi. Ac a vei o varchogyon clotuawr o vn ryw wisc ac arueu yd aruerynt ar gorderchwraged o vn ryw diwygat yd aruerynt. Ac ny bydei teilwg yna gan vn wreic gymryt vn gwr yn orderch idi o nyt vn a vei prouedic teirgweith ymilwryaeth. Ac velly diweirach yd ymwnai y gwraged. a chlotuorach yd ymwnai y marchogyon ymilwryaeth. B.

[538] A gwedy daruot bwytta ac yfet a chyuodi y ar ybyrda mynet allan awnaethant odieithyr y dinas. rei y chware pedyt. ereill i torri pelydyr. ereill y taflu dyscleu plwm yr awyr. ereill y vwrw maen. ereill y ymwan. ereill y chware gwydbwll. Athra yttoedunt odieityr y gaer yny chwaryeu hynny. yd oed y gwraged mwyaf agerynt ar van y gaer yn edrych arnadunt. ac yn ymdangos vdunt val y bei vwy ynni pawb onadunt wynteu yny gwaryeu. A phwy bynhac a vei vudugawl yny chware yn diannot y talei y brenhin idaw ygyuarws. B.

[539] A gwed treulaw tridieu a theyrnos yny wed honno y pydwyryd dyd y gelwit ar pawb yr vn lle y tal eu gwasanaeth vdunt mal y dirperei pawb yn anrydedus. Ac yna y rodet y dinasoed ar kestyl ar brenhinaetheu ar gwladoed. ar archescobodaetheu ar escobodaetheu. Ac y lle ybydynt yn wac. B.

[540] Ac yna y gwrthodes dyfric y archescobawt ac yd aeth hyt yn heulli y gwplau diwed y vuched o penydyaw ac y gosodet dewi ewythyr y brenhin yn archescob yny le ynteu a theilwg oed y hynny o lyindit a buched a santolyaeth. ac yn lle y gwynudydic sampson archescob kaer efrawc y gosodet teilaw y escob llandaf herwy y vuched ae deuodeu da yny ganhorthwyaw. Ac yn y gwnaetlpwyt morgan yn esco yg kaer vudei. a julian yg kae wynt. ac eteluryt yg kaer alclut. B.

[541] Ac val yd oedynt y llunyaethu pop peth yn dylyedus. nachaf y gwelynt yn dyuot deudegwyr o wyr aeduet eu hoct enrydedus eu gwed a cheinc o eliwyd yny llaw deheu y pop vn arwyd y bot yn kenhadeu. A gwedy eu dyvot rac bron arthur. annerch o pleit ymherawdyr rufein awnaethant. a rodi llythyr yny law gwedy y yscriuennu yn y mod hwn. B.

[542] Lles amherawdyr ruvein yn anvon annerch y arthur vrenhin y brytanyeit. yr hyn a haedwys enryued yw genyfi dy greulonder ti ath enuydrwyd ath seberwyt. na choffei ty. ti rywneuthur y sawl sarahadeu awnaethost y rufeiniawl amherodraeth pan dugost yn gyntaf y gantunt eu teyrnget o ynys prydein yr hwn agauas wlkesar ac ymherodron gwedy ef. Achyn no ninheu. Ac odyna y gorescyneist ffreinc a burgwyn. a holl enysoed yr eigawn a rei aoedynt trethawl y rufeinawl amherodraeth tra yttoedyn ny racuedu. Ac wrth hyny yd ym ninheu yn ryuedu eithyr mod hwyret yd wyt titheu yn ymchoelut ar ty synhwyr. Ac yn ymydnabot a thuhunan. kans gormod gwll yw gwneuthur codyant y sened rufein. ar holl vyt yn dylyeu bot yn darystygedic ydi. Ac wrth hynny sef y barnwys sened rufein bot yn iawn y titheu wneuth iawn or sawl sarahaedeu hyny mineu a archaf yti dywot hyt yn rufein erbyn kalan awst nessaf y wneuthur iawn or sawl sarahaedeu hynny mal y barno sened rufein arnat. ac ony deu ti yno yny racdywedydic teruyn hwnnw etnebyd ti y doafi yth teruyn ti a phy beth bynac a gribdeileisti oth enwired mineu ae dygaf yny bwynt gymherued y cledyfeu yn rannu rom. B.

[543] A gwedy daruot darllein y llythyr rac bron arthur ar brenhined ar tywysogyon aoed ygyt ac ef. kyuod awnaethant a mynet odyna parth a thwr y kewri y ymgyghor wrth atteb y gennadwri honno. a thra yttoedynt yn escynnu gradeu y twr. Sef awnaet kadwr tewysawc kernyw dan chwerthin yn llawen oe vryt ae vedwl. hyt hyn arglwyd y bu arnafi ofyn mawr heb ef rac gwarescyn o lesced y brytanyeit trwy hir tagnoued a seguryt trwy ymrodi y wledeu a medawt a godinab. kany oes pedruster hyn wledycha medawt a charyat y gwraged a seguryt a thaplas a gwydbwll. koll y glewder ar nerthoed. a llychwinaw y clot ar enryded. ac agaws y y pymp mlyned yssyd yr pan ydym ninheu yn amrodi y wledeu a seguryt. ac wrth hynny y mae duw yn kyffroi gwyr rufein yn an herbyn y rodi deunyd ini y vwrw llesged a seguryt y wrthym. ac ymgoffau ac an milwryaeth. ac ar hynny wynt a doethant hyt yn twr y cewri. B.

[544] A gwedy kyueisted pawb onadunt herwyd y anryded arthur a dywawt ual hyn. arglwydi vyg kytuarchogyon prouedic y keueis ych kyghoreu eirioet hyt hyn yn rwyd ac yn dyrys. Ac wrth hynny synhwyrwch yr awr hon. A medylywch o vn vryt py atteb a dylywn y talu yn erbyn yr ymadrodyon hyn. kans by beth bynhac aracuedylyo doethon yn da pan deler ar weithret haws vyd y odef. a heuyt herwyd a tybygafi nyt reit ynni ofyn gwyr rufein. kans trwy anlyet y maent wy yn keissaw teyrnget o ynys prydein wrth dyuot wlkessar ac ymherodron ereill gwedy ef a llu mawr gantunt ac otreis ac anundeb an rieni nyncu

a gwarescyn y wlat. ae gwneuthur yn trethawl vdunt trwy treis achribdeil. A phy beth bynhac a dyker trwy treis a chymhell ny dylyir kaffel kedernyt yw gynhal. Ac wrth hynny kan ydiw yr ymherawdyr rufein trw snlyet yn keissaw yn bot ni yn trethawl idaw ef. ninheu trw dylyet a iawn aholwn teyrnget idaw ynteu o rufein. ar kadarnaf ohonam kymeret ygan y gilyd. kans gwerescynwys wlkessar ac ymherodron erejll ynys prydein oc eu kedernyt. ac or achaws hwnnw kymell teyrnget ohonai. yn awr yn kynhebic y hynny. mineu a varnaf dylyet ohonaf ineu teyrnget o rufein. kans vy rieni yneu gynt a waryscynassant rufein. nyt amgen. beli. a bran. meibon dyfnawl moel mut. ac a grogassant y pedwar gwystyl ar vgeint rac bron y gaer ac a vu eidunt y gaer trwy lawer o amser. A gwedy hynny kustenin vab elen a maxen wledic yg kereint inheu auuant amherodron yn rufein. ac o yny prydein y gweryscynassant. ac wrth hynny pony bernwch chwitheu dylyet o honaf inhen teyrnget o rufein ac o ffreinc ac or enyssoed ereill. ni wrthcbaf i idaw ef kans amdiffynwys pan y gweryscyneis i wynt. B.

[515] A gwedy daruot y arth' teruynu y ymadrawd velly. hwel vab hemyr llydaw a attebawd ual hyn ymlaen pawb. dioer heb ef. gwedy medylyei pawb ohonan arneilltu a menegi o pop vn ohonam y synnwyr yn wahanedic a gallu o hynny oll bot yn vn kyghor wedy hynny nyt ydwyfi yntebygu bot vn kyghor a vo gwell. a nac atteb a vo eglurach nor hwn y rodeisti yr awr hon arglwyd. Ac wrth hynny y delywn ninheu trw diergryn sanedigyaeth dwyn ardylyet a phruder y kyghor arodeisti. kans o myny ti kyrchu rufein herwyd y synnwyr ar dylyet a dywedeisti arglwyd ny phedrussaf kaffel y vudugolyaeth hyt tra vohom trwy iawnder yn amdiffyn yn breint ac yn rydit. yr hon y mae yn gelynyon yn keissaw y dwyn y arnam trwy enwired kans pwy bynac ageisso dwyn delyet ygan arall trwy enwired. ef yrlit a iawnder dylyedus yw y hwnnw kolli yr hyn auo idaw ehun. ac wrth hynny kans gwyr rufein yssyd yndarparu yn keithiaw ni a dwyn an rydit y arnam ninheu a dygwn y arnunt wy yr eidun os duw a ry lle ac amser y ymgyuaruot ac wynt. llyma gyuaruot damunedic yr holl vrytanyeit. llyma darwganeu sibli yn dyuot trwy geugant tastolyaeth bot or brytanyeit tri brenhin a werescynynt rufeinawl amorodraeth. ac o hynny amlwc yw dyuot y deu. beli a chustenin. ac arawr hon yd ym yth kaffel titheu yn trydyd kan yttys yn adaw blawed anrydedaw amherodraeth rufein it. Ac wrth hynny bryssya titheu y gymryt y peth ny ydiw duw yn annot y rodi yt trwy y haelder ef. bryssya y darestwg yr hwn yssyd yn bynnu bot yndarystygedic. bryssya y dyrchauel tywy ath teulu yrei ny ochelant or byd reit rodi eneideu yth dyrchauel titheu ac yth vrdaw. Ac yn nerth yr neges hon miui achweneccaa ty lu ti o degmil o varchogion aruawc. B.

[516] A gwedy hyny y dyrchewis arawn vab kynuarch y ymadrawd ynteu yny wed hon. yr pan derchewis vy arglwyd i heb ef. damlewychu y vedwl ae darpar kymeint lywenyd adiscynwys ynofi ac na allafi y venegi ar uyn tauot kanyt oed dim genhyf y sawl teyrnyssoed a weryscynassam gan dianc gwyr rufein a germania heb y darestwg a dial arnadunt yr areuaeu trymon awnaethant wynteu gynt on an rieni ninheu. A chan ytys yn darogan bot kyffranc rom ni ac wynt mwy no diruawr lywenyd yssyd ynof. y. am hynny a chymeint yw arnaf sychet yw gwaet a phei bythwn heb diawt tri dieu a their nos a gwelet ffynyon rac vy mron. arglwyd heb ef gwyn y vyt aarhoei y dyd hwnnw yn yr hwn y kaffem ymgyuaruot ac wynt melys o welioed vydei genyf i y rei agymerwn tra vythwn ynkeissaw dial vy rieni ac ynamdiffyn yn gwlat ac an rydit. Ac yn dyrchauel an brenhin. ac chwanaccau ty lu mi arodaf dwy vil o wyr aruawc heb eu pedyt. B.

[517] A gwedy dywedut o pawb y dull. adaw awnaeth pawb yn herwyd y gyuoeth. y nifer goreu aallei yn porth y arthur. Ac yn y kahat o ynys prydein ehun heb a adawsei hywel vab emyr llydaw triugeinmil o varchogyon aruawc. Ac or enysoed ereill nyt amgen iwerdon ac yscottlont a gotlont ac orc llychlyn a denmarc y riuwyd weugeinmil o pedut. kanyt oed aruer o varchogyon gantunt. Ac o ffreinc nyt amgen o rwuthun. a phorthvu a normandi. senoman a pheitaw ar angiw. y riuwyt petwar vgein mil o varchogyon aruawc. Ac ygan y deudec gogyfurd o ffreinc y rifwyt deg mil o varchogyon aruawc. Sef oed y rif hynny oll ygyt o varchogyon. Deucant a their mil a phetwar ugein mil a chan mil heb eu pedyt. yr hyn nyt oed hawd eu gossot yn riff. B.

[518] A gwedy gwelet o arthur pawb yn amrodi yn llawen yny wassanaeth. rodi canhat a oruc y pawb ouadunt y vynet y en gwlat y ymparottoi erbyn kalan awst. A gorchymyn awnaeth y pawb dyuot yny teruyn hwnnw y porthua dofyr yn llwyr a chychwynu odyno y gyt yn erbyn yr amherawdyr. Ac yna yd anuones arth' ar yr amherawdyr trwy genhadeu y uot ef yn ymparattoi wrth vynet parth a rufein. Ac nyt yr ufydhau y sened rufein. namyn yr kymell arnaduut wy trwy delyet iawn. yr hyn yd oedunt wy trwy anlyet yny erchi idaw ef. A chychwyn awnaeth y brenhined ar tywyssogyon y eu gwlat wrth paratoi eu lluoed mal yd adewssynt yr arthur. B.

[519] A gwedy gwarandaw o les amherawdyr rufein atteb arthur y gan y kenhadeu. Anuon gwys aoruc ynteu ar vrenhined y dwyrein. o gyghor sened rufein y erchi y pawb onadunt luydyaw y gyt ac ef am pen arthur oe darestwg. Ac yna y doethant wrth y wys honno epistropus vrenhin groec. mustensar vrenhin yr affrik. ac eliffant vrenhin yr yspaen. a hirtagus vrenhin parth. a boccus vrenhin midiff. a sertorius vrenhin libia. a serrer vrenhin iturta. pandrassius vrenhin yr eifft. euader vrenhin ziria. missippia vrenhin babilon. politetes duc bititna. teuser duc ffrigia. elion vrenhin borth. ipolit brenhin cretta. Ac y am hynny tywyssogyon mawr a ieirll a barwnyeit a marchogyon urdawl. Ac o urdas sened rufein lles amherawdyr. kadell. meuruc. lepitus. gagius. mettelus. cocta. quintinus. mistinus. catulus. quyntus. karaussius. Sef oed eiryf eu marchogyon. seith mil a phetwar kan mil. B.

[520] A gwedy bot y rei hynny yn parawt erbyn kalan awst kychwyn awnaethant parth ac ynys prydein. B.

[521] A gwedy kaffel o arthur wybot ybot yndyuot gorchymun awnaeth ynteu llewodraeth y teyrnas y vedrawt y nei vab y chwaer. ac i wenhwuar vrenhines. Achychwyn awnaeth arth' y gyt ae lu parth a nordhamtwn wrth kychwyn odyno yny lyghes. B.

[522] Ac nal yd oed yn rwygaw moroed yn damgylchynedic o luosogrwyd anyiryf o logeu. mal am hanner nos y dygwydwys hun diruawr y thrymet ar arthur. Sef y gwelhei trwy y hun arth yn ehedec yn yr awyr. a murmur hwnnw ae odwrd alanwei y traethu o ofyn ae ergrenedigyaeth. Ac odyna y gwelhei dreic yn ehedec y wrth y gorllewin ac o echtewenedigrwyd y llygeit ygolhehau y wlat. ac y gwelhei wynt ynkenydu ymlad ryued y ryctunt. Ac or diwed. y gwelhei y dreic yn kyrchu yr arth ac oethanawl anadyl yny losci ac yny vwrw yn lloscedic yny dayar. ac ar hynny dyffroi a oruc arthur a datganu y vreidwyt yr gwyrda a oed yny kylych. Ac erchi vdunt ydeogyl. Sef mal ydehoglassant. dywedut mae arthur a arudoccaei y dreic a doeth y wrth y gorllewin. Ar arth a dywedynt a arwydoccaei y ryw aghynuil o gawr a ymladei ac ef. A budugolyaeth y dreic a arwydoccaei y uudugolyaeth a damweinei y arthur. Ac nyt velly y tybygasei arthur bot y dehoglat namyn o achaws y gyuaruot a vei rydaw ac ymherawdyr rufein. A phan oed y wawr dyd trannoeth y golehau y doethant y aber bawerfloi y tir llydaw. Ac yny lle hwnnw tynnu eu pebylleu wrth arhos eu llu ygyt. B.

[523] Ac val yd ydoedynt gwedy diseynu. nachaf kenhadeu or wlat yn menegi y arthur rydyuot kawr enryued y veint o eithauoed yr yspaen. a chribdeilaw elen nith hywel vab emyr llydaw a dwyn y treis y ar

y cheitweit. a mynet ahi hyt y mynyd mihagel. a mynet pobyl y wlat yny hol. Ac ny degrywys vdunt o dim ny erbyn ef ar vor nac ar tir. Os ar vor yd erlynunt wy ef. llenwi eu longeu o doneu ac eu sodi a wnai. os ar y tir ydelhei attaw a ladei. B.

[554] A gwedy dyuot y nos honno mal am yr eil awr kyuodi awnaeth arthur a chei a bedwyr ygyt ac ef achychwyn yn distaw o plith yllu parth ar mynyd yd oed y kawr. a chymeint oed ymdiret arthur yny nerthoed ac na tybygei vot yn reit idaw saethugyaw ylu yr yriw aghyguil hwnnw o gawr. A gwedy eu dyuot yn agos wy a welynt deu vynyd a thanllwyth ar pob vn ac ethryckin or mor rwg y deu vynyt hyt na ellit mynet onyt mewn llog neu yscraf. A gwedy kaffel yscraf onadunt anuon bedwyr awnaethant or blaen y geisaw diheurwyd am y kawr. A phan deuth parth a phen y mynyd lleiaf. nachaf y clywei gweigawl gwynuan adrycaruerth. sef awnaeth ynteu megys pedrusaw ac ofynhau o tebygu mae y kawr aoed yno. Ac eisoes galw y nerthoed attaw. a chyrchu pen y mynyd. a phan deuth yno: nyt oed yno namyn gwrach vawr yn eisted wrth tanllwyth vawr ac yn wylyaw ywch pen bed newyd cladu.

[555] A phan welas hi vedwyr y dywawt dan icuon. awylyaw. o tydi direttaf or dynyon paryw direidi athuc ti yr lle hwn. ny ellir adrawd y saw poen ysyd parawt it. yr awr hon y daw yr yscymunedic kawr. yr hwn aduc elen yn lathrut. yr hon cledeis yr awr hon yny bed newyd hwn. Ac am duc inheu ygyt kans y mamyaeth oedwn hyt yma. A gwedy keisaw kydyaw a hi ac nys gallwys a duw a alwaf inheu ym tystolyaeth rydwyn treis o honaw arnafi ac wrth hynny ffo titheu vyg karedic i ra ofyn ydyuot ef herwyd y genheuawt ef y gydyaw a miui. ath ordiwes titheu yny wed hon athreulaw blodeu dy ieuenctit ath lad. B.

[556] A thruanhau awnaeth wrthi o dynyawl annyan ac adaw kanhorthwy idi yn ebrwyd. A dyuot ar y gytymdeithon aoruc a menegi vdunt ar ywelsei. B.

[557] A chwynyaw aoruc arthur yn vawr varwolyaeth y vorwyn ac erchi y gytymdeithon y adu ef or blaen y ymlad ar kawr. ac o gwelynt bot yn reit idaw dyuot oe ganhorthwyaw. A phan deuthant parth a phen y mynyd wynt awelynt yr aghyguil kawr a bereideu ogig moch coet gathaw yn eu pobi. ac ny hysu yn lletamrwt. B.

[558] A gwedy arganuot o honaw y gwyr y dyuot yn dirybud bryssyaw aoruc y kymryt y ffon. A chymeint oed y ffon ac yd oed anahwd yr deu vilwr dewraf y dyrchauel y wrth y llawr. a dispeilyaw cledyf aoruc arthur a dyrchauel y taryan yny clywit sein y dyrnawt dros wyneb y traetheu. ac yny pylwys clusteu arthur gan y sein. Ac yna ennynu o lit awnaeth arthur a dyrchauel caletuvlych a tharaw dyrnawt mawr yny tal hyny yttoed ywaet yn llithraw ar hyt y wyneb ac yn tywyllu drem y lygeit. Sef awnaeth ynteu mal baed coet kyrchu yr helw ar hyt yr hychwayw kyrchu arthur ar tor y cledyf ac ymauel ac ef am y wregis ae kymell hynny vu y deulin yr llawr ac eissoes kaffel o arthur yn reduawl ethrelithius lithraw y ganthaw a throi cledyf yny kylych hyny kauas oe holl nerthoed gossot ygwarthaf y pen hyt yr ymhenyd allef adodes y kawr a syrthyaw y lawr megys derwen pan syrthei gan wynt. a chwerthin awnaeth arthur ac erchi y vedwyr llad y pen oe dwyn ym plith y llu yw dangos anryuedawt. B.

[559] Ac yna ydywawt arthur narygawssei ef eirioet yr eil gwr gan dewret a hwnnw gwedy ymlad o honaw a ruta kawr ym mynyd eryri yr hwn a daroed idaw rywneuth' pilis o varued brenhined. ac wrth hynny erchi y arth' ehunan vlygyaw y varaf yn llwyr wrth y danuon idaw ef. ac am vot arthur yn penhaf or brenhinoed yr enryded y arthur y gadyssei ef lle baraf arthur yn vchaf ar y pilis. ac oyny blygei arthur y varaf iffyd erchi idaw dyuot y ymlad ac ef. ar vn a orffei o nadunt kymerei varaf y llall ae pilis. ac or ymlad y goruu arthur a dwyn y varyf ae pilis y arnaw ae lad. a gwedy hwnnw ny rygawssei arthur vn gwr kyn gadarnet ar llall. B.

[560] Ac odyna ydoethant a phen y kawr ar y llu. A phan welas pawb y pen moli awnaethant y gwr a rathyassei y wlat o ryw ormes hwnnw. Ac eissoes tristau aoruc hywel am ageu y nith. ac erchi gwneuthur eglwys ywch y bed ac o enw y vorwyn y gelwir y mynyd hwnnw ettwa. bed elen. B.

[561] A gwedy ymgynnullaw pawb y gyt. kyrchu aoruc arthur odyno parth ar dinas aelwit awgustutunum. A gwedy y dyuot y lan auon wen y dywespwyt wrthaw vot yr amherawdyr yn lluestu yn agos. A chymmeint olu ganthaw ac nat oed hawd y neb y arhos. A phebyllyaw awnaeth arthur ar lan yr auon y lle y gallei lunyaethu y lu or bei reit idaw. B.

[562] Ac o dyna yd anuones ar yr amherawdyr bosso o ryt ychen a gereint garannys a gwalchmei vab gwyar. ac erchi idaw vynet o teruyneu ffreinc neu ynteu bot yn barawt y rodi kat ar vaes tarnnoeth y arthur y wybot pwy oreu o ydylyet onadunt ar ffreinc. ac annoc awnaeth ieueinctit llys arthur y walchmai wneuthur ryw wrthgafrwyd yn llys yr ymherawdyr val y bei reit teruyscu yllucod o pop parth ran wannoccet oedynt y gaffel brwydyr a gwyr rufein. B.

[563] A gwedy dyuot y kenhadeu hyt rac bron yr amherawdyr erchi awnaethant idaw adaw teruyneu ffreinc y gan arthur neu vot ymparawt trannoeth y rodi kat ar vaes idaw. ac val yd oed yr amherawdyr yn dywedut nat mynet o honai adylyei namyn y amdiffyn. y dywawt gagius nei yr amherawdyr bot yn vwy bocsach ac orhofter y brytanyeit noc eu gallu. a bot yn hwy y tauodeu noc eu cledyfeu. allidia a oruc gwalchmei am dywedut or gwranc mor trymegedic a hynny wrthaw a diyspeilyaw cledyf a llad y pen. ac yn gyflym kaffel y meirch. ac eu hymlit a oruc gwyr rufein y keissaw dial y gwr arnadunt. Sef awnaeth gereint ymchoelut ar y gwr nessaf a oed yny ordiwes ae lad. A chyghoruynu a oruc bosso amrylad pop vn oe gytemdeithon wr ac ynteu etwa heb lad vn ac ymchoelut awnaeth ynteu ar a gwr nessaf idaw ae vwrw yr llawr ae vrathu yn agheuawl. Sef awnaeth marchell mut ymlit gwalchmei yndi uudyawc ac val ydoed yn ymordiwes ac ef ymchoelut aoruc gwalchmei arnaw a llad y pen a gorchymun idaw ot ymgaffei a gaius yn uffern dwedut bot yn hwy cledyfeu y brytanyeit neu tauodeu. ac ymchoelut aoruc y deu getymdeith a llad y deuwr nessaf udunt. Ac yr bot gwyr rufein oc eu holl dihewyt yny kywarssagu: ny allyssant nac eu llad nac eu dala. B.

[564] Ac val yd oedynt yn dyuot parth a llwyn coet. nacha wemil or brytanyeit yndyuot yn canhorthwy udunt gwedy ryclybot erlit ar y kenhadeu ac yndiannot dodi gawr arnadunt ae kyrch yndeissyuit ae kymell ar ffo. ac odyna y erlit gan dala rei a bwrw ereill. B.

[565] Ac ar hynny y deuth pedrius senedwr a degmil owyr arvawc gantaw yn ganhorthwy y wyr rufein. Ac ar hynny y kymellwyt y brytanyeit ar ffo yr coet y dothoedynt o honaw ac nyt heb wneuthur diruawr collet ywyr rufein. Ac yna y doeth bedwyr vab mut a phumpmil yn porth yr brytanyeit. Sef awnaeth y rei aoed yn dangos y kefneu y ffo. dangos eu dwyuron yn gyflym gan ymchoelut ar y gelynyon. Ac ny didoreu y brytanyeit py damchwein y dagwydynt yndaw gan gaffel clot oc eu milwryaeth doethach oed wyr rufein kans pedrius senedwr oed yny dyscu y wneuthur diruawr gollet or brytanyeit gweitheu gan gyrchu gweitheu gan gilaw.

[566] A phan welas bosso o ryt ychen hynny galw attaw y getymdeithon aoruc a dywedut wrthtunt val hyn. A vnbyn teulu heb ef kans heb wbot yn brenhin y dechreuassam ni yr ymlad hwn reit oed y ninheu ymweglyt rac yn dygwydaw y ran waethaf or ymlad. a chywylydyaw an brenhin. Ac wrth hyuny ymlynnywn vydinoed gwyr rufein y edrych atto duw yn ae llad pedrius ae dala. B.

567 Ac vfydhau awnaethant wrth ygyghor ef ac o gynhebic vilwryaeth kyrchu y lle yd oed pedrius yn dyscu y getymdeithon a dodi aoruc bosso y law dros vygwgyl pedrius ae tynnu gantaw yr llawr. ac ympentyrru awnaeth y brytanyeit yn porth y vosso. Ac yna y bu aerua galet o pop parth. yna y bu y kynhwryf ar lleuein ar gorderi ar ymurathu ar ymsag ar ymdaraw. yna y gwelit pwy oreu adigoneu or aryf yd aruerei o honaw a diodef yn ymanedus awnaeth y brytanyeit ruthur gwyr rufein a dyuot a phedrius yn garcharawr hyt ym perued eu llu. Sef awnaeth gwyr rufein yna gwedy dala eu llywawdyr kymryt eu ffo. Sef awnaeth y brytanyeit y hymlit. a bwrw rei adaly ereill ac eu llad ac ny diwed gwedy gwneuth' diruawr gollet o wyr rufein. ymchoelut awnaeth ar kyrcharoryon hyt eu pebyllyeu gan lewenyd a budugolyaeth. a menegi y arthur argauaroed ac wynt. B.

568 A diolwch awnaeth ynteu hynny vdunt yn vawr gan adaw echwaneccau eu enryded am eu gwassanaeth ny apsen. Athranoeth y rifwyt gwyr wrth anuon y karcharoryon parth a pharis tra veit yn kymryt kyghor ymdanunt. ac yna yd erchut y kadwr iarll kernyw a bedwyr pen trullyat a deu dewysawc o ffreinc. borel a richert eu hebrwng hyt yn diogel rac eu ellwg o wyr rufein. B.

569 A gwedy clybot or amherawdyr hynny sef aoruc ynteu ellwg pympthegmil o wyr aruawc y geisaw gellwg y karcharoryon ac yn tywysogyon arnadunt. vlteis senedwr a chedell vleid. a cwinito caricius euander vrenhin siria. a sertorius vrenhin libia. Ac y kerdwys y nifer hwnnw. hyny kawsant le adas y eu ragot ac ymgudyaw yno ar bore tranoeth kychwyn awnaeth y brytanyeit ar karcharoryon. ac ual y deuthant parth ar lle yd oed y pyt. kyuodi aoruc gwyr rufein ac eu kyrchu ae gwasgaru. B.

570 Ac eisoes kyt kyrchit y brytanyeit yn dirybud ny chat yn diaruot. gosot rei awnaethant wrth eu karcharoryon. a llunyaetheu ereill yn vydinoed wrth ymlad ae gelynyon. ac ymlaen y vydin aoed yn kadw y karcharoryon y dodet borel a bedwyr. Ac ny cheiswys gwyr rufein vn reol namyn pawb yn y gyueir keisaw ellwg eu kyrcharoryon. Ar brytanyeit a gollasei y karcharoryon yn waradwydus pei na delei quuitart tywysawc peitaw a theirmil o wyr aruawc gwedy ry gaffel brat gwyr rufein. A gwedy dyuot canhorthwy yr brytanyeit gorthwynebu y gelynyon yn wrawl. B.

571 Ac yna y dygwydwys borel tewysawc o parth y brytanyeit a llawer y gyt ac ef. Ac eisoes ny allaant wyr rufein namyn kymryt eu ffo parth ae pebylleu. A sef awnaeth y brytanyeit eu hymlit ac eu llad a dala ereill. Ac yna y llas vlteis senedwr. ac euander brenhin syria. A gwedy kaffel or brytanyeit y vudugolyaeth honno. yd anuonasant y karcharoryon hyt ym paris. ac odyna ymchoelut tracheuen gan adaw budugolyaeth y eu brenhin. kans niuer mor uychan a hwnnw a gawsei uudugolyaeth ar y sawl elynyon hynny. B.

572 A gwedy gwelet or amherawdyr meint y gollet ar dechreu y luded tristau aoruc yn vawr a medylyaw peidaw ae darpar am ymlad ac arthur. a mynet or lle hwnnw hyt yn afar y aros porth o newyd attaw. B.

573 A gwedy clybot o arthur hynny. mynet aoruc ynteu hyt nos y eu ragot yr fford y delynt trannoeth. A gwedy y dyuot yno llunyaethu ywyr a oruc trwy naw bydin. a wegwyr a hweugein a wechant a wemil ym pop bydin. a dodi leg o wyr yg gwersyll erbyn pan vei reit wrthunt. *Dalen ar goll yma.* B.

574 Ac y kymyrth brenhin midif y ar y varch ae dwyn ganthaw hyt y lle yd oed gorff bedwyr. Ac yno y vriwaw oll yn drylleu man. B.

575 A gwedy daruot idaw hynny kyrchu awnaeth ym plith y getymdeithon a gyrru grym ac angerd yndunt hyny oed y ofyn yn vawr ar eugelynyon. Ac oe dysc ef ae angerd kymryt grym awnaethant yndunt. A gwneuth' aerua diruawr y meint oe gelynyon. B.

576 Ac o parth gwyr rufein y syrthwys eliffant vrenyn yspaen. A missippia vrenhi babilon a cwuintus mulinus a mar senedwr ac nifer ygyt ac wynt yr hyn ny ellit riff anadunt. B.

577 Ac o parth y brytanyeit y dygwydwys lodgra tewyssawc bolwyn. A hotlinus tewyssawc rotwyn. A chursalam o gaer geint a gwallawc o amwythic. ac uryen o gaer vadwm. B.

578 Ac o achws hynny y gwanhawys y bydinoed yd oedynt yny llywyaw. A chilyaw trach eu keuen hyt ar vydin yd oed hywel vab emyr llydaw a gwalchmei yny llywyaw. Aphan welas y gwyr hynny eu ketymdeithon yn kiliaw ennynnu awnaethant wynteu o lit ac angerd megys flam o tan: a dwyn ruthyr ym plith eu gelynyon. Ac annoc y ketymdeithon a oed yn kiliaw a chymell ar ffo y gwyr aoed yny hymlit gan eu bwrw ae briwyaw ae llad. Ac ny orffowysswys gwalchmei ac wynt hyny doeth ar vydin yr amherawdyr. B.

579 Ac yna y dygwydwys o parth y brytanyeit kynuarch tywysawc tringer a dwy vil ygyt ac ef. B.

580 Ac yna gwedy gwelet o hywel a gwalchmei eu gelynyon nat oed well gwyr noc wynt. Ac aerua gymeint a honno oc eu ketymdeithon: kymryt angerd o newyd yndunt y ymlad a bydin yr amherawdyr o pob tu idi megys llucheit yn llad a gefarfei a hwynt. Ac yn bwrw rei ac yn llad ereill gan annoc eu kedymdeithon. B.

581 Ac ar hynny yd ymgauas gwalchmei ar amherawdyr yr hyn yd oed yny damunaw. Ac nyt oed dim well ynteu gan yr amherawdyr noc ymgaffel a marchawc kystal a gwalchmei y gymell arnaw dangos peth a allei y milwryaeth. kan clywsei nat oed varchawc well no gwalchmei. Ac ymerbyneit awnaethant yn drut ac yn galet ac yn gadarn mal na welat rwg deu vilwr ymlad agyffylyppei idaw. Ac ar hynny eissoes tewhau aoruc gwyr rufein am eu pen mal y bu reit y wyr llydaw gilyaw tracheuen ar arthur ae vedin. B.

582 A phan welas arthur yr aerua ydoedit yny wneuthur oe wyr. kyrchu aoruc y elynyon gan annoc y wyr y ny wed hon. Py beth awnewchwi wyr. Paha y gedwchwi y gwreigawl wyr hyn y genwch. Koffewch awch deuodeu y rei a darestyngawd deg teyrnas arugein wrth vy arglwydiaeth i. Koffewch ych rieni y rei awnaethant wyr rufein yn treth vdunt pan oedynt gadarnach nor awr hon. Koffewch awch boned awch rydit yr hwn y mae yr haner gwyr hyn yn keisaw y dwyn y genwch. nac aet yr vn o nadunt y genwch yn vyw. Nac aet. Ac ar hynny gwascaru eu elynyon ae bwrw ac eu llad aoruc. A pho awneynt wynteu racdaw ef. megis yffoei anneueileit rac llew creulawn newenawc. Ny differei y arueu neb or a gyfarffei ac ef. B.

583 A phan welas y brytanyeit eu brenhin yn ymlad yny wed honno. ymgynnullaw awnaethant wynteu yn eu bydinoed. A medillaw mynet tros wyr rufein. Ac eisoes gwrthwynebu yn wechyr aoruc gwyr rufein vdunt. Ac o dysc lles eu hamherawdir wynteu llauuryaw a thalu aerua elchwyl yr brytanyeit. A chymeint vu yna yr erua o pop parth achyt bei yr awr honno y dechreuit yr ymlad. kans or neillparth yd oed yr arderchawc vrenhin arth' yn kyrchu ac yn llad y clynyon ac yn annoc y wyr ac or parth arall ydoed lle i amherawdyr rufein y dyscu ywyr ynteu ac yny moli. ac ny orffwysei ynteu namyn ym pop koghol yr llu. kyrchu y elynyon ac eu bwrw ae llad. Ac yna o pop parth y bu aruth' aerua anawd y thraethu hyt nat oed awypei pydiw y damwheinei y vudugolyaeth. B.

584 Ac val yd oedynt yn yr ymphust hwnnw nachaf morud tywysaw kaerloyw yr hwn adywespwyt uchot y adaw yn gwesyllt yn kyrchu y elynyon yn deisyuyt. A lleg ordethol ganthaw o wyr aruawc. Ac yn

gyfflym yn eu herchyruynu. Ac yn mynet drostunt. Ac yna y dygwydwys llawer o vilioed onadunt. Ac ym plith y bydinoed y gwant vn a chledyf lles amherawdyr rufein. Ac or dyrnawt hwnnw yndiannot y bu varw. Ac ny dyweit y llyuyr pwy ae lladawd. A chyt bei trwy diruawr lauur a gouit: y brytanyeit a gauas y vudugolyaeth. Ac yna y gwascarwys gwyr rufein yr koetyd ac yr mynyded. ac yr kestyll pawb val y dyccei y tyghetuen. y geisaw nawd ac amdiffyn. Ac eisoes eu hymlit awnaeth y brytanyeit. ac eu daly ac eu llad. ac ereill o nadunt oc eu bod a amrodasant yn garcharoryon. A hynny awnaethpwyt o vrawt dwywawl trugared kanys eu ryeni wynteu yn enwir engirawl awnaethant gynt yntrethawl vdunt y brytanyeit yr hyn yd oedynt wynteu yno heuyt yny geisaw oc eu holl ynni. B.

[585] A gwedy gwastattau hynny. erchi a oruc arth' gwahanu corfforoed y wyr y wrth eu gelynyon. Ac eu kyweiryaw o vrenhinawl arwylyant. Ac eu hanuon yr manachlogoed a vei ansodedic yny gwladoed ydy hanfei pawb o nadunt. Ac yna yd anuonet corff bedwyr hyt ym peitaw. Ac yny vynwent ysyd or parth deheu yr dinas gerllaw y gaer y cladwyt yn enrydedus. A chorff kei aducpwyt hyt yr angiv. Ac y mywn manachloc meudwywyr a oed y mywn forest geirllaw kastell ydcanwm y cladwyt yn anrydedus. Hodlinus tywyssawc rwythin a ducpwyt y dinas tyrnau yn flandrus ac yno y cladwyt ygwyrda ereill lladedigyon ieirill a barwnyeit a marchogyon urdawl a ducpwyt yr manachlogoed nessaf y eu cladu yn anrydedus. Ac ygyt a hynny owarder trugared arthur yd erchis cladu corfforoed eu gelynyon yn llwyr. Ac anuon korff lles amherawdyr y rufein. Ac erchi menegi vdunt na dylyei ef talu teyrnget vduntwy o ynys prydein amgen no honno. B.

[586] Ac yno y trigwys arth' y gayaf hwnnw. Ac y darystygwys teyrnassoed bwrgwin idaw. A phan yttoed yr haf rac wyneb yn dyuot. Ac arth' yn escynnu mynyded mynheu wrth vynet y orescyn rufein. nachaf genhadeu o ynys prydein yn menegi idaw bot medrawt y nei vab y chwaer gwedy rywiscaw coron ynys pdein trwy greulonder a brat. A rygyscu gan wenhwyuar vrenhines gan lygru kyfreith dwywawl y neithoreu. B.

[587] Ac wrth hynny ymchoelut awnaeth arth' tracheuen. Ac ellwg hwel vab embyr llydaw y tagnouedu y gwladoed hynny a llu freinc gantaw. A chychwyn a oruc ynteu a gwyr yr ynyssoed gyt ac ef parth ac ynys prydein. B.

[588] Ac neur daroed yr bradwr yscymun gan vedrawt anuon selinx tewyssawc y saesson hyt yn germania y wawd y nifer mwyaf a allei y gaffell hyt yn ynys pdein yn porth idaw gan rodi vdunt or tu traw y humur oll. Ac ychwanec y hynny yr hyn a rodassei wrtheyrn gwrtheneu y hors a hengist yn swyd geint. A gwedy kadarnhau yr amot hwnnw y rydunt. y doeth y tywyssaw hwnnw ac wythcant llong yn llawn o varchogyon paganyeit aruawc ganthaw. A gwrhau y vedrawt megis y vrenhin. Ac yn achwanec y hynny neur daroed yr yscotteit ar ffichteit ar gwydyl duunaw ac ef yn erbyn arth' y ewythyr. Sef oed erif y llu rwg kristynogyon a phaganyeit petwar vgein mil. B.

[589] Ac o hynny o niuer ganthaw y doeth yn erbyn arthur hyt yg glan y mor y porth hamo. A rodi brwydyr idaw yn dyuot oe llogheu yr tir. A yna y dagwydassant. arawn vab kynuarch vrenhin yr yscotteit. a gwalchmei vab gwyar nei arthur. Ac ar nyt oed hawd eu rifaw y gyt ac wynt. Ac yn lle arawn vab kynuarch y dodet ywein vab vren yn vrenhin. gwyr a uu glotuawr gwedy hynny yn llawer o volyanneu. Ac eissoes kyt bei trw diruawr lafur: arthur ae lu a gauas y tir. A gwedy llad llawer o nadunt. kymell medrawt i lu ar ffo. A chyt bei mwy o lawer niuer medrawt. eissoes trwy dysc gwastat a fenydyawl aruer ar ymladeu doethach oed niuer arth' nor lleill. Ac wrth hynny y bu reit vedrawt kymryt eu ffo ef a lu. Ac yny lle eissoes ymgynnullaw awnaethant ar vedrawt y ffoedigyon o pop man. A chyrchu hyt nos y gaer wynt a chydarnhau y dinas yn eu kylch. B.

[590] A phan doeth y chwedleu hynny ar wenhwyuar vrenhines. Sef awnaeth hitheu anobeithaw yn vawr. a mynet o gaer efrawc hyt yg kaer llion ar wysc. Ac ymroi yn vynaches ym mynachloc Iulius verthyr a oed yno. Ac yno y bu hyt agheu. B.

[591] Ac ym pen y tryded dyd gwedy cladu y lladedigyon kychwyn awnaeth arth' am pen kaer wynt yn flamychedic o lit am rygolli kymeint oe lu a hynny y gan vedrawt ae lu. A phan wybu vedrawt eu bot ygchylch y dinas bydinaw awnaeth ynteu gan annoc y getymdeithon ac eu moli am eu dewred. achyrchu allan y rodi kat ar vaes yw ewythyr. Agwedy dechreu y vrwydyr honno diruawr aerua y las o pop parth. Ac eissoes mwyaf y las parth medrawt Ac or diwed kymell arnaw adaw y maes a ffo yndybryt. Ac ny handyuwys arthur yna goir wrth gladu y cylaned o achaws rydianc y bratwr y ganthaw y sawl weith hynny. Namyn gan diruawr vrys kymryt y hynt parth a chernyw hyny deuth hyt ar auon gamlan y lle yd oed vedrawt yny haros gan vedylyaw o honaw bot yn tegach idaw y lad yana neu ynteu a orffei no ffo yn gywilydus o le y le. a vei hwy no hynny. Ac yd oed gantaw oe lu ettwa chwe gwyr a whechant a thriugeint mil. Ac o hynny y gwnaeth wech bydin a wegwyr a weugein a wechant a wemil ym pop vn o hynny a thywyssogyon ar pop vn o nadunt. Ac or hyn nyt aeth yny bydinoed y gwnaeth lleg ordethol y gyt ac ef ehun. A gwedy daruot idaw llunyaethu y vydinoed yny wed hono adaw awnaeth y pawb o nadunt os ef a orffei medyant mawr eur ac aryant meirch ac enryded a cyuoeth. Ac erchi vdunt o vn vryt ymlad ygyt ac ef. B.

[592] Ac or parth arall gossot awnaet arthur y lu ynteu trwy naw bydin. Athywyssogyon doeth neilltudededic ar pop rei o nadunt. Ac annoc y pawb awnaeth ynteu llad y pyganyeit yscymun a dugassei y bratwr yscymunedic gan vedrawt attaw. y geissyaw digyuoethi y ewythyr. Ac ychwanegu y ymadrawd a oruc yny wed honn. wrth y llu a welwchi racco yn awch erbyn o amryuaylon ynyssoed yd henynt. Ac aghyfrwys ynt y ymlad. Ac wrth hynny ny allant wrthwynebu iwch na seuyll ych erbyn. A gwedy danot vdunt annoc eu llued o pop parth. A hyt pan yttoed y rei buw yn ynuydu gan gwynuan y rei meirw mal yd oed truan ac irat a dolurus yscriuenu. kanys o pop parth y brathei y gwyr. ac y brethit wynteu. Ac y lladei y gwyr. ac y lledit wynteu. B.

[593] Agwedy treulaw llawer or dyd yny wed honno kyrch awnaeth arthur ae vydin megys llew dywal newawc y vydi y gwydat bot y bratwr twyllwr gan vedrawt escymun. Ac agori ffyrd ar gledyfeu udunt. A gwneuthur aerua anrugarawc o nadunt. Ac ar y ruth' honno y llas y bratwr twyllwr gan vedrawt. a llawer o vilioed ygyt ac ef. Ac yr hynny eissoes ny ffoes y rei ereill. Namyn kynhal eu brwydyr galettaf or a vu eirioet yn ynys prydein na chynt na chwedy. hyt pan dygwydassant yr holl tywyssogyon o pop parth ac wynt ac eu bydinoed. Ac o parth medrawt y llas cheldric. ac elaes. ac edbrich. a humys. tywyssogyon y saesson. Gillamwri. a gillaphadric. a gilasor. a gilari or gwydyl. yr yscotteit ar y fichteit oc eu holl niuer hayach alas. Ac o parth arthur y llas etbrict brenhin llychlyn. ac echel brenhin denmarc. a chadwr llemenic. a chasswallawn a llawer o vilioed y gy ac wynt y rwg y brytanyeit a chenedloed ereill. Ac ygyt a hynny heuyt yr arderchawc vrenhin arthur a vrathwyt yn agheuawl. ac y dupwyt hyt yn ynys aualach. y iachau y welioed. Ac ny dyweit y llyfyr ymdanaw a uo hispissach no hynny. Coron teyrnas ynys pdein a gymynnwys arth' y gustenin vab kadwr y gar e hun yn agos. A sef amser oed hwnnw dwy vlyned a deugeint a phump cant gwedy geni mab duw or arglwydes veir vorwyn. y gwr an pnawd ni yr y waet. B.

[594] A gwedy gwneuthur custenin yn vrenhin. y kyuodes y saesson a deu vab vedrawt gantunt y vynnu daly yny erbyn. Ac ny dygrynoes vdunt. Ar neill o veibon medrawt a gauas custenin yn llundein. ar llall ygkaer wynt. Ac y lladawd trwy greulawn agheu elldeu. B.

[595] Ac yn yr amser hwnnw y doeth deinyol sant y orffowis or byt hwn. Ac yna yd etholet theon escob kaer loyw yn archescop yn llundein. Ac ynyr vn amser hwnnw yd aeth dewi y gwynuydedic archescob kaer llion ar wysc or byt hwn y orfowys. Ac y mynyw y mywn manachloc aseiliasei ehun y cladwyt. kans padric adaroganasei y lle hwnnw idaw ef. kyn noe eni. Ac yna yd etholet kynawc escob llan padarn yn archescob yg kaer llion ar wysc yny le ynteu. B.

[596] Ac erlit y saeson awnaeth custenin megys y dywespwyt uchot. ar neill mab y vedrawt a ordiwawd yg kaer wynt gwedy y ryffo hyt yn eglwys amphibalus. Ac yno rac bron yr allawr y lladawd. ar llall a gauas yn llundein y mywn manachloc a oed yno. ac yno rac bron yr allawr y llas. Ac odyna ym pen y tryded vlwydyn y llas custenin y gan gynan wledic. Ac y cladwyt yg hkor y kewri geirllaw uth' pendragon yn emyl salisberi. B.

[597] Ac yn nesaf y gustenin y doet kynan wledic yn vrenhin nei y custenhin. Gwas ieuanc a oed hwnnw enryued y volyant ae dewred ae daeoni. A hwnnw a gauas llywodraeth yr holl ynys. A theilwg oed ynteu y hynny. pei na charei teruysc yn ormod y rwg y kiwtawyr ehun. Ac ewythyr idaw heuyt yr hwn a dylyei wledychu gwedy custenhin a ryuelwys arnaw ac ae delis. Ac ae dodes yg karchar. A gwedy llad y deu vab y kymerth ehun llywodraeth yteyrnas. Ac yn yr eil vlwydyn oe vrenhinyaeth y bu varw. B.

[598] Ac yn nesaf y gynan wledic y doeth gwertheuyr yn vrenhin. Ac yn erbyn hwnnw y kyuodes y saeson. a dwyn eu kenedyl attunt o germania. Ac eisoes gwedy kreulawn ymlad. goruot awnaeth gwertheuyr arnadunt. A chymryt llewodraeth y teyrnas yny law ehun. A phedeir blyned gan hedwch y kynhelis. B.

[599] Ac yn nesaf y hwnnw y doeth maelgwn gwyned yn vrenhin yn ynys pdein oll. Ac ar vu kyn noc ef tekaf gwas oed vaelgwn. kywarsagawdyr a diwereidwr vu ynteu ar lawer o greulonyon vrenhined. kadarn a dewr oed y vilwryaeth. hael oed am rodyon. Ac ar vn geir: eglurach oed no neb pei nat ymsodei ym pechawt sodoma. Ac o achaws hynny y bu gas gan duw ef. Maelgwn eissoes a gauas coron yteyrnas ae llywodraeth. Ac y gyt a hynny: ef a oresgynwys ywhech ynys yn gyntaf brenhin gwedy arth' wrth coron teyrnas ynys pdein. Sef oedynt iwerton. Ac yslont. A gotlont. Ac orc. A llychlyn. A denmarc. A rei hynny trwy greulonyon ymladeu y darystygwys. Ac or diwed yd aeth y mywn eglwys geir llaw y gastell ehun. yn deganhwy. Ac yno y bu varw. B.

[600] Ac yn nessaf y vaelgwn y doeth keredic yn vrenhin Gwr oed hwnnw agarei teruysc ac annundeb yn ormod y rwg y kiwtawyr ehun. Ac wrth hynny y bu gas ynteu gan duw. a chan yteyrnas. A gwedy gwybot or saeson y anwastatrwyd ef. Anuon awnaethant ar gotmwnt vrenhin yr affric hyt yn iwerdon. adothoed a llygher diruawr gantaw y weresсyn iwerdon. B.

[601] Ac yna trwy vrat y saesson y doeth gotmwnt yr alban yr tir. A thrugein llong a chant llong gantaw. yny ran honno yd oedynt y saesson. twyllwyr heb vedyd arnadunt. Ac yn y ran arall yd oed priawt genedyl yr ynys. A theruysc ac annundeb y redunt. Agwedy duunaw y saesson a gotmwnt. ymlad awnaethant. a cheredic vrenhin. Agwedy ffo keredic y erlit o dinas pwy gilyd hyt yn circestir. B.

[602] Ac yna y doeth ymbret nei y lewis vrenhin freinc. A gwrhau y gotmwnt gan ammot y ganhorthwyaw ynteu or gotmwnt hwnnw wrth werescyn teyrnas ffreinc ar tor y ewythyr. kanys herwyd y kadarnhai ef yn aghefreithawl yr list deholissit ef y ymdeith ohonoi. Ac or diwed gwedy kaffel y dinas ae losci: ymlad kat ar vaes awnaethant. A cheredic vrenhin.. Ae gymhell ar ffo trwy hafren hyt yg kymry. Ac ny orffowysswys gotmwnt yna eo dechreuedic irlloned o lad a llosci y dinassoed ar kestyll ar treuyd. hyny daruu idaw dileu holl wyneb y teyrnas hayach or mor y gilyd o yscolheigon a llygyon heb trugared o ilam a chledyf a distrywei hyt y prid. Ar hyn a diaghei or truan aerua honno à ffoynt y ynnyalwch y geissiaw amdiffynt eu heneiteu. B.

[603] Py beth genedyl lesc gywarsagedic o diruawr a gorthrwm. puner pechawt a syberywyt y rei a uydent gynt yn wastat yn sychettoccau gwaet ac annyundeb a teruysc rwg eu kiwtawtwyr e hun. y velly genedyl truan ynys prydein y gwenheist ti. kanys titheu kyn nohyn a gymelleist kynedloed y teyrnassoed pell y wrthyth y darestwg it. Ac weithon megys gwinllan yd wyt titheu gwedy ryymchoelut yn werwed. A cheithwet hyt na elly bellach amdiffyn dy wlat o law dy elynyon. Ac wr hynny truan seberw genedyl. kymer dy penyt. ac ednebyd y geir a dyweit yr arglwyd yn yr yvigil pop ty teyrnas ar hanher ac awahaner yndi ehun. a distrywir ac a diffeithir ar ty a syrth ar y gilyd. Ac wrth hynny kanys ymlad ac annaundeb y giwdawt e hun. A mwc teruysc a chyghoruynt a tywyllywys dy vryt ti. kanys ty syberwyt ti ny mynwys ufydhau y vn brenhin. wrth hynny y gwely titheu y creulonaf paganeit yn distryw dy wlat. Ac yn bwrw y tei ar tor y gilyd. yr hyn a wyl dy etiued ti hyt dyd brawt. kanys wynyt a welant estronyon genedloed yn medu eu tei. ar kestyll ar dinassoed. athref eu tat. o rei ymaent deholedic. y rei onyt duw ae peir ny allant eu kynydu byth tracheuen. B.

[604] Agwedy dauot yr creulawn yscymunedic hwnnw a gwyr yr afric ygyt ac ef anreithaw yr ynys ac llad ae llosci or mor y gilyd megys y dywespwyt vchot i y rodes loegyr yr saesson a vo distryw o nadunt arneit. kanys trwy eu brat wy yr dothoed gotmwnt yr ynys. Ac wrth hynny kilhwys attlybin y brytanyeit y emyleu yr ynys y gymry a chernyw. A gwneuthur mynych ryuel o dyno am pen eu gylynyon. B.

[605] Ac yna gwedy gwelet o teon archescob llundein. ac archescob kaer efrawc yr eglwysseu ar kenueinoed dwywawl ae gwassanaethen gwedy eu distryw hyt y dayar. Sef awnaethant kymryt escyrn y seint a ffo ac wynt yr lleoed diffeithaf a gawssant yn ynyalwch eryri. rac ofyn eu distryw yn gwbyl or yscymun diuedyd saesson y sawl ar erif o escyrn seint e hentadeu aoed gantunt. A rac kolli hynny ot ymrodynt wynteu oc eu bod ymertherolyaeth. Ac ereill onadunt yn llongeu hyt yn llydaw. Ac aruyrder yr holl eglwysseu or a oedynt yny dwy archescobawt llundein a chaer efrawc. A edewit yn diffeith. B.

[606] Ac yna trwy lawer o amser y colles y brytanyeit coron ynys pdein ae theilygtawt. Ar hyn a trigassei gantunt wynteu or ynys nyt y dan vn brenhin creulawn yd oed darystygedic gan vynych ymanreithaw. Ac yr hynny henyt ny chauas y saesson y goron. namyn daly dan dri brenhin aorugant. B.

[607] Ac ynyr amser hwnnw yd anuones Giryoel pap austin y pregethu yr saesson hyt yn ynys prydein. kanys y ran yd oedynt or ynys. yr daroed dileu cristonogyaeth o honei yn gwbyl. A chan y brytanyeit ydoed ffyd gatholic didramgwyd yr yn oes leuterius pap. B.

[608] A gwedy dyuot austin: y kauas seith escobawt yn gyflawn o preladyeit credyfus. a manachlogoed lawer yny rei yd oedynt keueinnoed dywawl yn talu dywawl wassanaeth herwyd eu hurdas y duw. Ac ymplith y manachlogoed hynny yd oed vanachloc arbenic yndinas bangor y maelawr. Ac yny vanachloc honno y dywedit bot yngymmeint erif y chwuent o veneich. a gwedy ranhet yn seith ran. y bydei trychant manach ympop ran heb eu pryoret ae awydwyr. A hynny oll yn ymborth o lauur y dwylaw. Sef oed enw eu habat dunawt. Gwr enryued y ethrylith ae dysc yny keluedodeu. B.

[609] Ac yna y keisswys austin gan yr escob darestwg wrt gytlauuryaw ac ef wrth pregethu yr saesson drwc. Ac yna y dangosses dunawt trwy amryualyon awdurdodeu yr yscryth lan hyt na dylyynt wy pregethu eu fyth wy y eu gelynyon kanya archescob a oed udunt ehunein. A chenedyl y saesson yn ormes arnadunt. Ac wrth hynny na mynhynt na prygethu yr saesson. na chedymdeithas ac wynt na chyffrannu eu ffyd ac wynt mwy noc a chwn. B.

[610] A gwedy gwelet o edelbert brenhin keint y bryttanyeit yn ymwrthot a phregethu yr saesson ygyt ac austin. Sef awnaeth ynteu blyghau. Ac anuon hyt ar edelflet brenhin y gogled. ac ar y brenhined ereill or saesson. y erchi vdunt luydyaw am pen dinas bangor y gyt ac ef. ydial ar dunawt ac ar yr ysgolhegon. A tremygassei awstin. ae pregeth yr saesson. A gwedy kynnullaw diruawr lu o nadunt. dyuot awnaethant ar llu hwnnw gantunt hyt yg kaer lleon y lle ydoed brochuael yscithrawc yn eu herbyn. Ac yno yr dothoedynt y meneich a chredyfwyr o pop manachloc or aoed ynteyrnas y brytanyeit. Ac yn vwyaf oll o dinas bangor y wediaw ar duw gyt ae kenedyl. Ac yna gwedy ymgynnullaw y lluoed o pop parth: dechreu ymlad awnaethant ysaesson ar brytanyeit. Ac or diwed y bu reit y brochuael adaw ymaes ar dinas. Ac eissoes nyt heb wneuth' diruawr aerua oe elynyon. B.

[611] A gwedy kaffel o edelflet y dinas. A gwybot yr achaws yr dothoedynt yno y sawl gredyfwyr hynny ymchoelut y arueu awnaeth yny credyfwyr. Ac ynyr vn dyd hwnnw gan goron mertherolyaeth yd ellygwyt y wlat nef deucanwr a mil o veneich. B.

[612] Ac odyna megys yd oed y creulawn hwnnw ar saesson y gyt ac ef yn kyrchu dinas bangor. Gwedy clybot or brytanyeit y greulonder: ymgynnullaw awnaethant holl tywyssogyon hyt ym mangor. Ac yna y doeth bledrys tewyssawc kernyw. A maredud vrenhin dyuet. katuan vrenhin gwyned. Mab oed hwnnw y iago vab beli vab enyawn vab maelgwn gwyned. A gwedy dechreu y vrwydyr honno: drut a chalet ac aruth vu yr aerua o pop parth. Ac eissoes trwy drugared duw y gorun y brytanyeit. Ac y brawyt edelflet. ac y kymellwyt ar ffo. adiangassei oy lu ef. Ac heuyt y llas hwech a thriugeint adegmil oe wyr. Ac y dygwydwys bledrys tywyssawc kernyw o parth y brytanyeit. B.

[613] A gwedy hynny tywysogyon y brytanyeit a ymkynnullasant hyt ygkaer lleon. ac o kytgyghor yna yd urdwyt katuan vab iago yn vrenhin arnadunt. Ac yna wedy gwiscaw o honaw coron y teyrnas y kymellawd edelflet trwy humyr. Yna yr ymkynnullws yr holl vrytanyeit yn borth i katuan. a chyrchu trwy humyr gan erlit edelflet. Gwedy gwelet o edelflet hynny. sef aoruc kynnull attaw yr holl saeson. a bydinaw yn erbyn y brytanyeit. B.

[614] A gwedy bot y deu lu yn barawt y gyrchu y gilyd. sef y tagnouedwyt rwg katuan ac edelflet kan kytymdeithon. kan rodi y parth traw y humyr y edelflet. ac adaw lloegyr a chernyw a chymru yn medyant katuan ygyt a choron y deyrnas. B.

[615] A thra yttoedynt evelly yn kynhal tagnoued a chytymdeithas. sef awnaeth edelflet ymwrthawt ae wraic briawt. ac o herwyd y kas oed ganthaw wrthi y dehol aoruc oc y kyuoeth. Ac yna kan vot eisoes yn veichawc. sef y kyrchawd y wreic hyt at katuan y geisaw porth mal y gallei odyna kymodi ac edelflet. ac ny thygwys hynny idi. sef awnaeth hitheu yna trigyaw yn llys katuan. hyt pan eskorei oc y beichogi. B.

[616] Ac yn yr amser hwnnw y ganet heuyt mab y katuan oc ei vrenhines. Ac yna y rodet y meibon hynny ar vaeth ygyt yn ol y deuawt y dylyei brenhinawl etived. Sef oed enweu y meibon. nyt amgen mab katvan aelwyt katwallawn. ac etwin oed enw y llall. Ac yna pan yttoedynt weisyon ieueinc y rodet wynt ar selyf brenin llydaw. er dyscu udunt. mal y dyscynt yno moesau ac arueu. B.

[617] A selyf a aruolles y meibion yn llawen ac yn anrydedus. ac ympen yspeit o amser y tyfawd gan selyf y meint kariat udunt hyt nat oed nep yn y ryw gymdeithas ac ef. ar gweisyon hynny ympob achaws a daghosynt y dewred ac eu kampeu molyannus hyt y kerdws eu klot tros y gwladoed. B.

[618] A gwedy bot euelly talym o amser y buant varw katuan ac edelflet. yna y deuthant katwallawn ac etwin trach y keven y ynys prydein. ac y kymyrth pob un onadunt kyuoeth y tat. kan kynhal y kytymdeithas y rygthynt mal kynt. A gwedy llithraw yspeit dwy ulyned heibaw erchi aoruc etwin kanhat ygan katwallawn y wiscaw koron ohonaw y tu hwnt y hwmyr. ac i gynhal gwyluaeu yn enryded y seint. mal y gnotaei katwallawn or parth arall. B.

[619] Ac yna oet dyd awnaethant y datleu hynny wrth auon dulas. sef y doethant yno doethion o pob parth en holi yr hyn a dyleyt ygkylch yr achaws hwnnw. ac yd oed katwallawn or neill tu yr auon yn gorwed ae ben ar lin breint hir y nei. A phan yttoedynt yuelly wylaw aoruc breint hir. ac y dygwydwys y dagreu ar wyneb katwallawn. Ac yna kan tebygu bot gwlaw yn bwrw arnaw dyrchauael y olwc aoruc. a gwelet breint hir yn wylaw. sef y gofynwys y brenhin achosyon y trystyt hwnnw. B.

[620] Yna yr attebawd breint hir mawr yw deunyd wylaw imi ac y kenedyl y brytanyeit oll rac llaw. kanys hynny aoed ragor teilyctawt udunt wy ac y titheu arodeisti. a hyn aoed ragor breint ac urdas er oes maelgwn gwyned. kans er hynny ny bu un tywyssawc y genedyl y brytanyeit yn gallu gwrthwynebu gormes y saesson. nac aallei y kadw ar eu hen teilygtawt. ar awr hon yw ymgynhal yr anryded dy vot ti yn godef kolli a lleihau hynny. kan vot yr estrawn genedyl honno yn wastat trwy gnotaedic twyll a brat yn y distrywiaw. ac yr awrhon yn vwyaf oll kan geissaw arueru o wiscaw coron brenhiniaeth yn yr ynys hon. A phei keffynt hynny mwy o ayberwyt a gymerynt o vot udunt gynhal urdas brenhinawl. ac er gorchuygu a distrywiaw y brytanyeit y gwahodynt ereill oc eu kenedyl attadunt trwy y rei y gellynt wneuthur hynny. Ac heuyt anyanawl udunt yw twyll a brat. y rei ny wnaethant erioet kadw amot wrth neb. Ac wrth hynny reitiach yw eu gwrthlad ae darestwg noc agwanegu eu anryded ac eu medyant. kanys ymdangossawd eu gnotaedic dwyll. pan ladassan yn kenedyl yn amser gwrtheyrn. ac wynt aorugant vrat emrys wledic. wynt a vredychassant arthur heuyt trwy dyunaw a medrawt. a chan dwyn gotmwnt yma wynt a deholassant keredic ac a dugant y kyuoeth ygan y dylyedogyon. B.

[621] A gwedy clybot o Gatwallawn yr ymadrodyon hynny edivar vu ganthaw yr amot awnaethei. ac anuon aoruc at etwin y venegi bot yr hyn a geissyei yn erbyn kyghor ei wyrda. panyw deuawt eu hentadeu ydoed nat iawn dal yr ynys tan dwy goron. Ac yna blyghau aoruc etwin ac ymadaw kan vynet parth ar alban. a dywedyt y gwiscei ef coron er gwaethaf i gatwallawn. Ac yd anuones katwallawn a menegi idaw o gwiscei ef coron ynys prydein y lladei enteu y ben ydan y goron. B.

[622] A gwedy hynny kynnullaw y llu mwyaf a allei aoruc pob un. ac ymkyuaruot parth traw y humyr. a brwydraw yn dost aorugant. Ac etwin a gymhellawd gatwallawn ar ffo hyt yn iwerdon. ac etwin a oresgynawd gyuoeth katwallawn gan loski y dinassoed a llad y kiwdawtwyr ac anreithiaw y gwladoed. Ac val yd oed etwin evelly yd oed katwallawn yn keissaw ymchwelyt yw gyuoeth tracheuyn. ac nys gallei. kanys pa le bynhac y keissiei dyuot yr tir yna y bydei etwin yn barawt yw erbyn. kans dothoed dewin goreu or byt attaw or yspaen. sef oed enw hwnnw pellytus. A hwnnw a adwanei ar redec y ser. Ac ar trwyf escyll yr adar ydamweineu adelhei rac llaw. A hynny a vanagei ynteu i etwin. Ac wrth hynny ny allei katwallawn dyuot ynys pdein. A gwedy gwybot hynny o gatwallawn annobeithaw a oruc o

tebygu na chaffei byd dyuot y ynys prydein. Ac or diwed y kauas yny kyghor mynet hyt yn llydaw megys yw gallei dyuot yw gyuoeth tracheuen. B.

623 A throssi awnaethant eu hwyleu parth a llydaw. Ac ynhynny kyuodi gwynt kythrawl gorthwyneb yn eu herbyn. Ac yn deissyuyt gwascaru eu llongeu hyt nat oed vn y gyt ae gilyd. A diruawr ofyn a dygyrchwys llywyd llog y brenhin. Ac ymadaw ar llyw aoruc. Ac yuelly y buant ar nawd yn gyhyt ar nos mal y dydoei y tonneu wynt. Ac yna pan doeth y dyd trannoeth y doethant y ynys vechan. Sef oed y henw garnarrei. A gwedy kaffel y tir onadunt. kleuychu aoruc ybrenhin o wrthrwm heint rwg dolur colli y wyr ar tymhestel ar mordwy ar dyfroed ar alltuded aoed aruaw ynteu ehun. A chyntrymet vu y heint ac na lewaa na bwyt na diawt teir nos a thri dieu. ar petwered dyd y doeth arnaw blys kik hely. B.

624 A gwedy menegi hynny o honaw y vreint hir. kymryt bwa a saetheu aoruc breint. a mynet y grwydraw yr ynys y edrych adamweineu idaw caffel y vlys yw arglwyd. A gwedy na chauas dim goneileint a gymyrth yndaw yn vawr rac ofyn dyuot agheu yw arglwyd am na chaffei yr hyn yd oed yny whenychu. A chany wydat peth awnaei: aruer aoruc o geluydyt nyr clywsei eirioet nyt amgen no thrychu dryll o gehyr y vordwyt ae dodi ar ver: ae ardymheru ynda. Ae rodi ar gatwallawn: ae yssu a oruc katwallawn gan tybygu y mae kik eneueil gwyllt oed. a ryuedu awnaeth na rygassei eirioet y ryw chweith a blas y gwyssei ar y golwyth hwnnw: Ac ar hynny eissoes y dechreuis grymhau y annyan. ac ar pen y tryded dyd yd oed yn iach. Ac yna dechreu awnaethant kyweiryaw eu llogheu. A drychauel hwyleu. Achymryt eu hynt. Ac y gaer gidalet y doethant y tir llydaw. ac odyna yd aethant hyt ar selyf vrenhin llydaw. Ae erbyneit aoruc selyf idaw yn anrydedus. B.

625 A gwedy gwybot o honaw yr achaws yr dothoedynt yno adaw nerth awnaeth udunt: Adywedut megys hyn. Dolurus yw genyfui. etholedigyon gwyr ieueinc bot gwlat anhentadeu ni gwedy ygwerescyn o estrawn genedil. A chwitheu gwedy awch dehol yn waradwydus. Ac ereill oc awch kenedyl yn gywarsanedic ydanadunt. Aphob kenedyl yn awch kylch yn amdiffyn eu gwlat yn wrawl. A ryued yw bot gwlat gystal ac ynys pdein na ellwch chwitheu amdiffyn hi rac kenedyl satanas sef yw rei hynny y saesson. Pan yttoed awch hentadeu chwi a gwyr y wlat hon yny gwarchadw hi: nyt oed vwy ganthunt nor dim lleihaf y hamdiffyn hi rac kenedyl saesson. A rac pop kenedyl arall. ac wynt a vydynt arglwydi ar yr holl enyssoed yn eu kylch. Ac nac ny bu vn genedyl a allei wrthwynebu vdunt eithyr gwyr rufein. wynt a gymhellwyt eissoes ohonei yn waradwydus gwedy llad eu tywyssogyon yn llwyr. Ac eissoes yr pan duc vaxen wledic a chynan meriadawc ydylyedogyon ohonei hyt ywlat hon ny bu yno yr hynny hayach a allei kenydu eu breint idi tracheuen. Achyt ry ffei heuyt rei agynydei vdunt eu breint o peth: ereill a vei wannach a gollei hynny eilweith. Ac wrth hynny dolur yw genyfi awch gwander chwi. kanys vn genedyl ym. Ac vn yn gelwir megys chwitheu brytanyeit. Ar wlat hon y mayn yn amdiffyn eu gwlat rac pawb oe gelynyon yn wrawl. B.

626 A gwedy darnot y selyf dywedut yr ymadrodyon hyn: megys kywylydyaw a oruc katwallawn. ac atteb yr brenhin val hyn. Arglwyd vrenhin heb ef duw attalho itti adaw nerth ymi y geissaw vy kyguoeth tracheuen. A minheu ae diochaf yr hyn a dywedy titheu bot yn ryued genhyt lescet kenedyl ynys prydein: hyt na allassant kynhal breint eu hen tadeu. gwedy dyuot y brytanyeit hyt y wlat hon. Nyt reit ryuedu hynny herwyd y gnelir imi. Sef achaws yw. dylyedogyon yr holl teyrnas a duc a tywyssogyon hyny ganthunt hyt ywlat hon. Ar anlyedogyon a trigassant yno. A phan gauas yr anlyedogyon medyant y gwyr bonhedic: ymdyrchauel awnaethant wynteu yg ham ryuyg. a cham syberwyt yn vwy noc y kanhadei dylyet. Ac o ormodyon kyuoeth a drych y llwy a golut. ymrodi y odinab megys y dyweit gildas. hyt nat mwy y pechawt hwn: no phop pechawt or a uyd ymplith ykynedloed. Ac yn penhaf peth a distryw yr holl da: Cassau gwiroed. A charu kelwyd. A thalu drwc dros da. Gredeu enwired dros hegarwch. Ac y uelly y gwneynt pop peth yn wrthwyneb yr wirioned. Ac ny cheissynt dim gan vedyc yr holl nerthoed. Ac ygyt a hynny: hyt nat mwy y gwnaei y dynyon y byt hynny: namyn meneich ar eglwyswyr a chenuein duw ehun. Ac wrth hynny nyt ryued bot yn gas duw y genedyl y wnelei y ryw distryw weithredoed hynny: Ac or achaws hwnnw colli o nadunt tref eu tat ac eu gwlat: kanys a oed yn mynnu dwyn estrawn genedyl y dial arnadunt eu pechodeu. Ac eissoes teilwn oed pei duw ae caahattaei keissaw kenydu eu breint ac eu teilygdawt. Ac y vwrw gwaradwydyt y wrth an priawt genedyl mal na ellit dywedut an bot yn tywyssogyon llesc: na gwallus. mal na lauuryem y geissaw bwrw gwradwydyt y wrthym. Ac yn achwanec y hynny. hyach ehofnach yd archaf y dy canhorthwy ti. noc vn arall kanys vn gorhentat a vu yn andeu. Ac velly dwyn y hach awnaeth yn dec. B.

627 Ac yno y trigwys katwallawn y gayaf hwnnw y gyt a selyf vrenhi llydaw. Ac anvon breint hir i enys prydein aorugant o gytgyghor. y arvaethu kaffael or gattei duw idaw kaffael y dewin. yr ydoed yn lludias Katwallawn y dir enys prydein. Ac yna y dothoed breint hir y porth hamwnt yr tir. ac ymwisgaw aoruc megys y reidussyon. ac yn y dull hwnnw ymdeithaw parth a chaer efrawc lle yd oed y dewin yn llys etwin. Sef y kauas yny kyghor gwneuthur bagyl hayarn a blaen tra llym idei ygyt ar hon yr aruaethei llad y dewin or ryghei bod duw idaw ymkyuaruot ac ef. A gwedy dyuot yr gaer kytymdeithoccau ar reidussyon aoruc breint y rei o herwyd deuawt a eruerynt derbyn eluseni yn porth llys y brenhin. B.

628 A phan oed breint hir yn y lle hwnnw sef y gwelei ei chwaer a llestyr ganthi yn dyuot allan or llys wrth keissaw dwfyr yr vrenhines. A honno a rydygassei etwin o gaer wyrangon wrth ymchoelut o dyhol katwallawn. A phan welas breint hir y vorwyn yn dyuot yn agaws attaw. wylaw aoruc. a galw arnei yn isel. Sef awnaeth hitheu derchauael y golwc gan pedrussaw. A gwedy dyuot attaw ac atnabot y brawt ergrynedigyaeth a gymyrth rac ouyn y damwein oe atnabot gan y elynyon ae daly. A gwedy ymgaredigaw ar vyrder trwy amrauael ymadrawd hi uenegys idaw ausawd y llys. ac a dangosses y dewin idaw. kanys ef a dothoed yn ol y aruer ym plith y reidussyon wrth rannu kardawt udunt.

629 A gwedy adnabot y dewin. sef a erchis breint oy chwaer. kaffael fford os gallei y dyuot yn diarwybot or llys attaw hyt yn agaws y hen temhyl aoed gerllaw lle y gwnelhei llechu yn y haraws. Ac yna yd aeth breint ygyt ar toryf o reidussyon hyt y lle yd oed y dewin yn eu ryoli. A phan rodes y tyghetuen idaw fford y gyflauan. sef y gwant y dewin adan y vron. ac ar dyrnawt hwnnw y lladawd. Ac yn deissyuyt bwrw y vagyl ymdeith awnaeth breint a mynet ymplith yr aghanogyon ereill hep nep yn y dybyaw. ac yn diannot kyrchu y lechua. B.

630 A phan ydoed breint euelly. y chwaer ynteu gwedy bot trwy y nos yn mynnu o pop ystryw kaffael fford y dyuot allan or llys ac eissoes nis gallei hynny. kan y kyffraw ar braw aoed yn y llys o achaws agheu y dewin. gossot gwilwyr aoruc etwin ar y gaer. Ac yna pan atnabu breint hynny ymadael aoruc ar lle hono. a mynet parth a chaer excestyr. B.

631 A gwedy dyuot yno dyuynnu attaw y brytanyeit aoruc breint. a dywedut udunt y gyflauan a rywnaethei. yna kadarnhau y gaer honno awnaeth. a gorchymyn y holl wyrda yr ynys ymgeisyaw y gadw y dinassoed ar kestyll. ac heuyt anuon kenhadeu hyt ar katwallawn y erchi idaw ymchwelyt yn diannot a phorth ygan selyf brenhin llydaw y eu kanhorthwyaw. B.

632 A gwedy mynet y chwedyl hwnnw yn hyspys tros ynys prydein. sef aoruc peanda brenhin keint kynnullaw y llu mwyhaf a allei or saesson a mynet hyt yg kaer excestyr a gwarchae y dinas a dechreu ymlad a breint yno. B.

633 Ac ual yd oed y saesson euelly yn gwarchae breint. nachaf katwallawn a degmil o wyr aruawc ygyt ac ef yn dyuot yn ganhorthwy o lydaw. ac yn diskynnu yr tir oc eu llogheu. ac yn gyflym yn kyrchu parth ar gaer honno. A phan oed yn agaws yr lle rannu y varchogyon yn pedeir bydin aoruc. ac yn diannot kyrchu y elynyon. ac eu kymhell ar ffo gan llad niuer mawr onadunt a daly peanda. A phan welas y gwr hwnnw nat oed ffordd idaw gaffael rydyt gwrhau aoruc y katwallawn. gan rodi gwystlon ac adaw mynet ygyt ac ef yn erbyn y saesson. B.

634 A gwedy kaffael y uudugolyaeth honno galw attaw y holl wyra awnaeth katwallawn. y rei a vuessynt waskaredigyon er talym o amser. a mynet yn diannot y ryuelu ar etwin parth ar gogled. B.

635 A phan gicleu etwin hynny kynnullaw attaw aoruc holl vrenhined y saesson. a dyuot yn erbyn Katwallawn hyt y lle aelwir hetfeld. Ac yno eissoes wedy dechreu y vrwydyr y llas etwin ae holl lu hacach. Ac ygyt ac ef y dygwydws offryt y vab a gotbott brenhin orc. a daethei yn kanhorthwy idaw. B.

636 A gwedy y vudugolyaeth honno kyrch trwy wladoed y saesson awnaeth kalwallawn gan y vath kreulonder hyt na adawei nep yn vyw. namyn lle gwelhei wreic veichiawc. ac gledyf yd ellygei y beichogi hyt y llawr. ac evelly nyt arbettei na gwr na gwreic. na hen nac ieueinc. kan wneuthur kyflauian druenus o kenedyl y saesson. kan aruaethu eu diua yn hollawl or ynys hon. B.

637 Ac yn kerdet racdaw evelly or diwed brwydyr a uu idaw ac offryc. y gwr aoed yn dywyssawc ar ol etwin. a hwnnw a las ygyt a deu nei idaw. y rei a oedunt y lywodraethu gwedy ef. Yna y daeth osswallt yn vrenhin yn y gogled. ac yn erbyn hwnnw y daeth katwallawn ac ae kymhellawd ar ffo o wlat pwy gilyd hyt y mur a adeilawd seuerws amherawdyr y rwg lloegyr ar alban. Ac yna anuon peanda aoruc ygyt a ran vwyhaf or llu hyt yn y lle hwnnw y ryuelu arnaw. B.

638 A phan ydoed peanda yn gwarchae osswallt yn y lle aelwir yn saesnec heuefelt. ac yn gymraec y maes nevawl. sef awnaeth osswallt yna derchauael croes yr arglwyd. kan erchi ar y gytuarchogyon oc eu llawn llef dywedyt plygwn an glinyeu a gwedywn yr holl kyuoethawc duw yn rydhau o dwylaw y brytanyeit dywal. ac ygan vr yscymun tywyssawc peanda. kanys ef a wyr an bot ni ar yr iawn yn ymlad tros yn kenedyl. Ac yna pawb awnaethant yn ol y orchymyn. a phan dorres y wawr y dyd trannoeth kyrchu eu gelynyon aorugant. a thrwy evyrllit eu ffyd kaffael y uudugolyaeth. B.

639 A gwedi clybot hynny o gatwallawn blyghau aoruc a chynnullaw llu mawr er cyrchu osswallt. ac yna ymlad ac ef aoruc peanda yny lle aelwir bwrne ac y llas. B.

640 A gwedy llad oswallt ar ran vwyhaf oc y lu oswi aelwyn y vrawt a uu yn gwledychu ar y ol ef. A hwnnw a gauas tagnoued gan katwallawn trwy wrhau idaw. a thalu amylder o eur ac aryant. B.

641 Ac yna yn diannot alflut mab y oswi ac odwalt y nei vab brawt a gyvodassant yn y erbyn. a chan ny dygrynnoes. udunt hynny wynt a ffoassant ar peanda ac erchi kaffael porth ganthaw y oreskyn kyuoeth oswi aelwyn. B.

642 A chan nat allei peanda torri y tagnoued awnaethei katwallawn tros y gwladoed annot hynny aoruc hyt pan kaffei kanhiat gan katwallawn y vrwydraw arnaw. Ac yna tra ydoed katwallawn yn daly llys ar wylyeu y sulgwyn yn llundein. ac yn gwiscaw coron y deyrnas. sef yd oed yno holl tywyssogyon y saesson eithr osswi aelwyn yn unic. ygyt a holl tywysogyon y brytanyeit heuyt. Ac yna y daeth peanda ar katwallawn y ouyn py achaws na dathoed oswi yr llys. ar holl tywysogyon wedy dyuot namyn ef ehun. A chatwallawn a dywawt mae claf oed. Nac ef arglwyd heb ef nyt or achaws hwnnw na doeth. namyn anuon kenhadeu awnaeth hyt yn germania yscymun y wawd saesson attaw y geisaw dial y vrat arnafi. athi. ac ygyt a hynny heb ef y mae yn torri tagneued ynys prydein. gan dihol y deu nyeint alflut ac odwalt. Ac erchi canhat awnaeth peanda oe lad noe diho o teruyneu ynys prydein. B.

643 Ac yna gwedy galw o gatwallawn y gyghorwyr attaw. a medylyaw peth awnellhit am hynny. ym plith hynny y rodes mareded vrenhin dyuet y kyghor hwn. Arglwyd heb ef. kanys holl genedyl saeson a derpereisti eu dehol yn llwyr or ynys hon. pa achaws na thrigeist titheu ar y medwl hwnnw kanys ny dylyit kadw ffyd wrth y neb nys catwo. Ac wrth hynny dyro canha y peanda y ryuelu ac wynt. ac attuyd ef a lad pop rei o nadunt y gilyd. yr saeson. ac y uelly y dilhehir or ynys hon. B.

644 Ac ar hynny y rodes katwallawn ganhyat y peanda ryuelu ar oswi. A gwedy kynnullaw llu mawr. kychwyn a oruc peanda trwy humyr ar torr oswi. A ryuelu yn wychyr a oruc arnaw gan anreithaw y wlat. B.

645 A chynnic aoruc oswi lawer o rodyon o eur ac aryant y peanda yr peidaw ae ryuelu. A gwedy na mynnei peanda dim ganthaw. Sef awnaeth kynnogni duw ac ef. A chyn bei llei y niuer noc un peanda y rodi kat ar vaes idaw ar lan yr auon a elwit guniued. Ac y llas peanda ar y deguet arugeint o tywysogyon y saeson : a ryuychan oll. A gwedy llad peanda y rodes katwallawn y kyuoeth y ulfrit y vab. Ac y kymyrth ulfrit tywysogyon mers y ryuelu yn erbyn oswi. Ac eissoes or diwed y kymodi awnaeth katwallawn udunt. B.

646 Ac wyth mlyned a deugeint gwedy goruot katwallawn y bu yn gwledychu. Ac ym pen yr wyth mlyned ar deugeint yd aeth or byt hwn y pymthecuet dyd o vis tachwed. ae gorff a gymyrth y brytanyeit ac ae hirasant ac ireideu gwyrthuawr. Ac y dodassant y mywn delw edyf gwedy dineu ar y lun ehun. o enryued geluydyt. Ac y gossodassant y delw ar varch uch pen y porth tu ar gorllewein yn llundein yr aruthyr yr saeson. Ac ydanaw y gnaethpwyt eglwys o enw seint marthin. ac effeireit yganu rac y eneit. Ar gwr hwnnw a vu y marchawc evydawl ar darwgan myrdyn. B.

647 A gwedy daruot hynny y kymyrth katwalawdyr vendigeit y vab ynteu lewodraeth y teyrnas y law. B.

648 Mam katwalawdyr ynteu a oed chwaer untat a pheanda. ae mam hitheu oed wreic vonhedic o dylyedogyon ergig ac euas. A honno a gymyrth katwallawn yn wreic idaw gwedy y gymot a pheanda. B.

649 A gwedy llywaw o katwalawdyr y teyrnas trwy yspeit deudec mlyned yn wrawl trwy hedwch. yna y cleuychwys o ryw nychtawt. Ac or achaws hwnnw kyuodi teruysc y rwg y brytanyeit ehunein. ar wlat ffrwythlawn a distrywyssant oc eu hyscymun teruysc. ac ygyt a hynny heuyt ryw direidi arall adoeth arnadunt ydial o duw arnadunt eu pychodeu. Ac sef oed hynny diruawr newyn a thymhestyl a marwolyaeth ym pop gwlat dros wyneb ynys prydein yn gyffredin hyt na cheffit na bwyt na diawt namyn ychydic y neb a allei hely yny diffeithwch. ar varwolyaeth aoed kymeint ac na allei y rei bu gladu y rei meirw. Ac wrth hynny sef awneynt mynet y wladoed ereill or byt yny cylch. Ac adaw eu gwlat eu hun yn diffeith gan wylouein yny wed hon. Arglwyd holl gyuoethawc nef a dayar ti an rodeist ni megys deueit yn vwyt bleideu. ac an gascereist ym plith alltudyon. Ac yn y kyweirywys katwalawdyr ehun lyghes. Ac y kychwynnwys parth a llydaw gan achwanegu y ryw gwynuan hon. Gwae ni pechaduryeit am an pechodeu. trwy y rei y codassam duw. kany ny chymarassam penyt tra yttoedem yn kaffel yspeit y

penydyaw. wrth hynny hediw y mae duw yn dial arnam ninheu hynny. ac yn dyrru oc an ganedic dayar. kany ny allwys un genedyl or byt a dyrru. tra yttoed duw ygyt a ni. ac wrth na allwys neb an dihol. y mae ynteu ehun yn dihol ni o tref an tat o achaws an pechodeu. Ac wrth hynny ymchwelwch wyr rufein. ymchwelynt yr yscotteit ar ffichteit. ymchoelent y bratwyr twyllwyr yscymun saesson. llyma ynys prydein yn difeith uduntwy. Gwedy y difeithaw a var duw. yr hon ny allassant wy oc eu holl gedernyt y difeithaw. B.

[650] A chan y ryw gwynuan honno y doeth katwalawdyr vendigeit a hynny o gynnulleitva ygyt ac ef hyt yn llydaw. A chyrchu awnaethant hyt ar alan brenhin llydaw: nei oed hwnnw y selyf. Ac ynteu ae herbynwys ef yn anrededus. mal yd oed deilwg aruoll brenhin. B.

[651] Ac yna yd edewit ynys prydein yn diffeith oe phriawt kiwtawtwyr eithyr echydic a diaghyssei y diffeithwch kymry twy ymborth ar hely ar dechreu y uall newyn honno. Ac aruthyr y uall honno ar y brytanyeit ar saesson trwy yspeit un ulwydyn ardec. Ar ydiagassei or saesson eissioes a anuonassant ar eu kenedyl hyt yn germania y venegi udunt bot ynys prydein yn diffeith heb neb yn y chyuanhedu oe phriodoryon. A manegi udunt bot yn hawd y chyunanhedu ae gorescyn. B.

[652] A phan gicleu y saesson hynny ymgynnullaw awnaethant lluossogrwyd ac amylder o niuer gwyr a gwraged. a dyuot yr gogled yr tir. A dechreu kyuanhedu y gwladoed diffeit awnaethant or alban hyt yg kernyw. kanyt oed neb ae lludyei nac ae gwarauunei udunt. Ac or amser hwnnw allan y colles y brytanyeit llywodraeth ynys prydein. ac y dechreuis y saesson y chyuanhedu ae gwledychu. B.

[653] Ac yna ym pen yspeit gwedy ymgadarnhau or yscymun pobyl honno yn ynys prydein yd archoed katwalawdyr ganhorthwy ygan alan vrenhin llydaw y dyuot y orescyn yr ynys iarnadunt tracheuyn. Ac yna y daeth llef ygan agel or nef at gatwalawdyr y orchymyn nat elhei ynteu y ynys prydein kan na mynhei duw yr brytanyeit gaffel y llywodraeth hyt na chyflawnyt yr amser a daroganawd merdyn. Yna y peris yr agel i gatwalawdyr mynet y rufein ar sergiws. ac yna y gymeryt penyt mal y kaffei y riuaw ymplith y gwynuydedigyon seint. a trwy euyrllit y ffyd ef y delhei llywodraeth ynys prydein tracheuyn yr brytanyeit. gwedy idaw ef eilenwi yr amser tyghetuenawl. a chaffel dwyn y escyrn ef o rufein y enys prydein. pan geffir dangaws ereill escyrn y seint. y rei a gudyessit rac ouyn y paganyeit yscymun. B.

[654] Yna y daeth katwalawdyr at alan vrenhin llydaw a manegi idaw y geireu adywedassei yr agel wrthaw. A phan glywes alan hynny. sef y kymyrth ef llyfreu daroganeu myrdyn. a doroganeu yr eryr o gaer septwn. a chanyaden sibli. a chwilaw y daroganau hynny oll aoruc er kaffel gwybot a oedunt yn un ar geireu adywedassei yr agel. yna y gweles alan bot y sawl daroganeu hynny ac ymadrodyon yr agel ygyt yn wir. sef yr annoges ynteu i gatwalawdyr y rufein. Ac anuon iuor y vab ac ynyr y nei aoruc alan y ynys prydein y geissaw y chynhal ar y hen deilygtawt o waet a gwir dylyet y brytanyeit. B.

[655] Ac yd aeth katwalawdyr y rufein. ac o karyat duw ef a ymwrthodes a phob peth bydawl. A sergiws bap ae kadarnhaws ef ym plith y seinteu gleinyon. yna y cleuychawd katwalawdyr o orthrwm heint. ac y bu varwłyn y deudecuet dyd o uei yn yr wythuet vlwydyn a phedwar ugeint a seith kant gwedy genu iessu grist or arglwydes veir.—*Mae y diwedd ar goll.* B.

[656] *Yr hyn a ganlyn, tan y nod yma yw diweddiad llyvyr* Geoffrey o Vynwy *o Vrut y Breninodd, yr hwn sydd ym nghadw dan arwydd*—Cleopatra B. V. *yn y* British Museum *yn Llundain.*—A phan aeth catwaladyr y ruvein o lydaw: y doeth Iuor vab alan ac ynyr ynei allynges ganthunt hyt yn ynys brydein y ryvelu ar saesson: ac ny dygrynhoes ydunt dim. Canyt adaussei ball a newyn dim haeach or brutanyeit yn vew: ar ıei hynny ar daroed ev dehol yran kamber or ynys. Ac ny elwyt wynt yn vryttannyeit yna: namyn yn gymre. Ac o hynny allan y goruc y saesson yn diveryauc: kynnal tagnened ryngthunt ev hvneyn. A diwyll ytiroed goreu: ac adeiliat kestill. achaeroed. adinessyd. Ac val hynny y byriassant medyant y bruttannyeit iarnadunt: ac o hynny allann y colles y kymry ev breint. ac y bu dir ydunt godef saesson yn bennaf arnadunt. Ar tywyssogeon auuant ar gymre gwedy hyny pob eilwers: aorchymyneis ynnev y garadauc o lan garban. vyng kyt oesswr y oed hwnnw. Ac ydaw ef yd edeweis y defnyd y ysgrivennv ‡brenhined y saesson o hynn allan: affeidyaw or kymre. Canyt ydiw ganthunt y llyvyr kymraec yr hwnn a ymchweylws Gwallter archdiagon ryt ychen o ladyn yng kymraec. Ac ef ay traethws yn wir ac yn gwbyl o herwyd ystoria y racdywededigeon kymre. A hynny oll adatymchweileis ynnev o gymraec yn lladyn. Ac velly yteruyna ystorea brutus.—*Wedy hyn y canlyn Brut y Saeson yn yr un llyvyr.*

‡ *Mae gwall yma.*

[657] Oed Crist pan fu farw Caradoc 1156. Mae er hynny hyd heddyw 457 o flwyddau. *Geiriau ar ymyl y llyvyr.* A.

[658] "Ac evelly e tervyna vyngwaith inheu am ddrwc yscrifenu hyn yma; er hwn a gesgleis allan o amravailion lyvreu: o achaws nad oedd un llyvyr yn berfaith heb lawer ar goll ynddo, etwa myvi a gevais e cwbyl ymewn pymp o lyvreu hen, deu o honynt o parchment wedi yscrifenu es agos i 500 o vlynyddoedd wrth dyst; a thri ereill o hen gopïeu. Y neb a'u hysgrifeno nesav govaled am iawn ysgrifenyddiaeth: mwy oedd vy ngoval i am y matter."—*Geiriau ysgrifenydd y llyvyr.* A.

Gwybydded y Darllenydd nadoes bwys ar yr enwau a ddoded ar y ddau vrud uchod, sev Brut Tysilio *a* Brut G. ab Arthur, *eithyr er gwahaniaeth rhyngddynt.*

BRUT Y TYWYSOGION.

PETWAR ugeint mlyned a whechant oed oet Crist pan vu y var6olyaeth ua6r dr6y holl ynys Prydein. Ac o dechreu byt hyt yna yd oed blwydyn eisieu petwar ugeint mlyned ac wyth cant a phum mil. Ac yn y vl6ydyn honno y bu var6 Kad6aladyr uendigeit uab Kadwalla6n uab Catuan brenhin y Brytanyeit yn Rufein y deudecuet dyd o Vei megys y proff6ydassei Vyrdin kyn no hynny 6rth Wrtheyrn G6rthenau. Ac o hynny allan y colles y Brytanyeit goron y teyrnas. ac yd ennillawd y Saeson hi. Ac yn ol Kadwaladyr y g6ledycha6d Iuor uab Alan vrenhin Llydaw. yr honn a elwir Brytaen uechan. Ac nyt megys brenhin namyn megys pennaeth neu tywyssa6c. A h6nn6 a gynhellis llywodraeth ar y Brytanyeit 6yth mlyned a deugeint. ac yna y bu uar6. Ac yn y ol ynteu y g6ledycha6d Rodri mael6yna6c. Ac yn oes h6nn6 y bu uar6olyaeth yn I6erdon. Ac yna y cryna6d y dayar yn Llyda6. Ac yna y bu y g6la6 gwaet yn ynys Prydein. ac Iwerdon. Deg mlyned a phedwar ugeint a whechant oed oet Crist yna. ac yna yd ymchoela6d y llaeth ar emenyn yn waet. Ar lleuat a ymchoela6d yn waeta6l li6. Seith cant mlyned oed oet Crist pan vu uar6 Elffrytt brenhin y Saeson. Deg mlyned a seithgant oed oet Crist pan vu uar6 Pipin v6yaf brenhin Ffreinc. Ac yna kyn oleuet oed y nos ar dyd. Ac yna y bu uar6 Osbric brenhin y Saeson. ac y kyssegrwyt egl6ys lan Vihagel. Vgein mlyned a seith cant oed oet Crist pan vu yr haf tessa6c. Ac yna y bu uar6 Beli uab Elfin ac y bu vr6ydyr Heilin ygkerny6. a g6eit G6archmaela6c.[1] a chat Pen coet yn Deheubarth ac yn y teir br6ydyr hynny y gornu y Brytanyeit. Deg mlyned ar hugeint a seith cant oed oet Crist pan vu vr6ydyr ym mynyd Carn. Deugeint mylned a seith cant oed oet Crist pan vu uar6 Beda offeirat. Ac yna y bu uar6 Owein brenhin y Picteit. Deg mlyned a deugeint a seith cant oed oet Crist pan vu y vr6ydyr r6g y Brytanyeit ar Picteit yg g6eith Maes yda6c.[1] Ac y lladawd y Brytanyeit Talargan brenhin y Picteit. Ac yna y bu uar6 Te6d6r uab Beli. ac y bu uar6 Rodri brenhin y Brytanyeit. ac Ecbalt brenhin y Saeson. Trugein mlyned a seith cant oed oet Crist pan vu br6ydyr y r6g y Brytanyeit ar Saeson yg gweith Henfford. Ac y bu uar6 Dyfynwal uab Tewd6r. Deg mlyned a thrugein a seith cant oed oet Crist pan symmud6yt pasc y Brytanyeit dr6y orchymyn Elbot g6r y Du6. Ac yna y bu uar6 Ffernuail[2] uab Idwal. A Chubert abat. Ac yna y bu distry6 y deheubarthwyr gan Offa vrenhin. Pedwar ugein mlyned a seith cant oed oet Crist pan diffeitha6d Offa vrenhin y Brytanyeit yn amser haf. Deg mlyned a phedwar ugein a seith cant oed oet Crist pan deuth y paganyeit gyntaf y Iwerdon. Ac y bu uar6 Offa vrenhin. a Maredud brenhin Dytet. ac y bu vr6ydyr yn Rudlan. Wyth cant mlyned oed oet Crist pan lada6d y Saeson Garada6c brenhin G6yned. ac yna y bu uar6 Arthen vrenhin Keredigya6n. Ac y bu diffyc ar y heul. Ac y bu uar6 Rei[3] vrenhin[4] a Chadell brenhin Powys. ac Elbot archescob G6yned. Deg mlyned ac 6yth cant oed oet Crist pan dua6d y lleuat du6 nadolyc. ac y lloscet Myny6. ac y bu uar6olyaeth yr anifeileit ar hyt ynys Prydein. Ac y bu uar6 Owein uab Maredud. Ac y lloscet Deganwy o tan myllt. Ac y bu vr6ydyr y r6g Howel a Chynan. a Howel a oruu. Ac yna y bu daran ua6r ac y g6naeth llawer o loscuaeu. Ac y bu uar6 Tryffin[5] uab Rein.[6] Ac y llas Griffri uab Kyngen o d6yll Elisse y ura6t. Ac y goruu Howel o ynys Von. Ac y gyrra6d Gynan y ura6t o

[1] Garthmaelawc D. P. MS. LL.

[1] Magedawc. P. Maes Edawc Ll. MS.
[2] Ffermael D. P. Ffernael Ll. MS.
[3] Run. D. P.
[4] Dyfed MS. Ll.
[5] Gruffyth D. P.
[6] Run.

Von ymeith y gan lad llawer oe lu. Ac eilweith y gyrr6yt Howel o Von. Ac y bu uar6 Kynon[1] urenhin. Ac y diffeitha6d y Saeson mynyded Eryri. ac y dugant urenhinyaeth Rywynya6c.[2] Ac y bu weith Llan Uaes. Ac y diffeitha6d Gen6lf brenhinyaetheu Dyfet. Ugein mlyned ac 6yth cant oed oet Crist pan distrywyt castell Deganwy y gan y Saeson. Ac yna y duc y Saeson urenhinyaeth Powys yn eu medyant ac y bu uar6 Howel. Deg mlyned ar hugein ac 6yth cant oed oet Crist pan vu diffyc ar y lleuat yr 6ythuet dyd o vis Racuyr. Ac y bu uar6 Satubin[3] escob Myny6. Deugein mlyned ac 6yth cant oed oet Crist pan wledycha6d Meuruc escob ym Myny6. Ac y bu uar6 Idwalla6n. Ac y bu g6eith Ketyll. Ac y bu var6 Merfyn. Ac y bu weith Ffinant. ac y llas Ithel brenhin Gwent y gan wyr Brecheina6c. Deg mlyned a deugein ac vyth cant oed oet Crist pan las Meuruc y gan y Saeson. Ac y tagwyt Kyngen y gan y genedloed. Ac y diffeith6yt Mon y gan y kenedloed duon. Ac y bu uar6 Kyngen brenhin Powys yn Rufein. Ac y bu uar6 Ionathal tywyssa6c Aber Geleu. Trugein mlyned ac 6yth cant oed oet Crist pan yrr6yt kat6eitheu ymeith.[4] Ac y bu uar6 Kynan uant nifer.[5] Ac y diffeithwyt kaer Efra6c ygkat Dubkynt. Deg mlyned a thrugein ac 6yth cant oed oet Crist pan vu kat Cryn Onnen. ac y torret kaer Alclut y gan y paganyeit. Ac y bodes G6ga6n uab Meuruc brenhin Keredigyawn. Ac y bu weith Bangoleu a g6eith Menegyd yn Mon. Ac y bu uar6 Meuruc escob bonhedic. Ac y kymerth L6mbert[6] escobawt Vyny6. Ac y bodes B6rngarth[7] urenhin Kerny6. Ac y bu weith du6 Sul ym Mon. ac y llas Rodri a Gwryat y ura6t y gan y Saeson. Ac y bu uar6 aed uab mellt. Pedwar ugein mlyned ac 6yth cant oed oet Crist pan vu weith Conwy y dial Rodri o Du6.[8] Deg mlyned a phedwar ugein ac 6yth cant oed oet Crist pan vu uar6 Subin y doethaf or Yscotteit. ac yn y deuth y Normanyeit duon eilweith y gastell Baldwin. Ac y bu uar6 Heinyth, uab Bledri. ac yna y deuth Anara6t y diffeitha6 Keredigya6n ac Ystrat Tywi. ac yna y diffeitha6d y Normanyeit Loeger. a Brecheina6c a Morgan6c a G6ent a Buellt G6nll6c. ac yna y diffyg6ya6d b6yt yn Iwerdon kanys pryfet o nef ar weith g6ad a dyg6yda6d a dau dant y bop un.[1] Ar rei hynny a v6yttaod yr holl ymborth. A thr6y unpryd a g6edi y g6rthladvyt. ac yna y bu uar6 Elstan brenhin.[2] Ac Alvryt urenhin Iwys. Naw cant mlyned oed oet Crist pan deuth Igm6nd y ynys Von. ac y kynhalya6d maes ros Meilon.[3] Ac yna y llas mab Meruyn y gan y genedyl. ac y bu uar6 Llywarch uab Hennyth. ac y llas pen Ryderch uab Hennyth duw g6yl Baol. ac y bu weith Dumeirt.[4] yn yr honn y llas Maela6c cam uab Peredur. ac yna y dile6yt Myny6. ac y bu uar6 Gorch6yl escob. ac y bu uar6 Corua6c[5] brenhin ac escob holl Iwerdon g6r ma6r y grefyd ae garda6t. Mab y Guleuan.[6] a las oe vod y my6n br6ydyr. ac y bu uar6 Keruallt[7] uab Muregan brenhin Langesy[8] o keugant[9] diwed ac y bu uar6 asser archescob ynys Prydein a Chadell uab Rodri. Deg mlyned a na6 cant oed oet Crist pau deuth Other y ynys Prydein. ac y bu uar6 Anara6t uab Rodri brenhin y Brytanyeit. ac y diffeith6yt Iwerdon a Mon y gan bobyl Dulyn. ac y bu uar6 Edelflet vrenhines. ac y llas Clyda6c uab Cadell y gan Ueuruc y ura6t. ac y bu uar6 Uercu[10] escob. ac y bu weith y dinas ne6yd. Ugein mlyned a na6 cant oed oet Crist pan aeth Howel Da vrenhin uab Kadell y Rufein. ac y bu uar6 Elen. Deg mlyned ar hugein a na6 cant oed oet Crist pan las Gruffud ap Owein y gan wyr Keredigya6n. ac y bu ryfel Brun. ac y bu uar6 Hennyrth[11] uab Clyda6c a Meuryc y ura6t. ac y bu uar6 Edelstan brenhin y Saeson. Deugein mlyned a na6 cant oed oet Crist pan uu uar6 Abloyc vrenhin. a Chadell uab Archuael[12] a 6en6yn6yt. ac Ida6l uab Rodri ac Elifed y ura6t a las y gan y Saeson. ac y bu uar6 L6nbert[13] escob myny6. ac Ussa uab Lla6r. a Morcheis[14] escob Bangor a vuant ueir6. A Chyngen[15] uab Elised a wen6yn6yt. ac

[1] Conan D. P.
[2] Rhyvonioc D. P. Saturbin MS. Ll.
[3] Nifer D. P.
[4] Ymddeith MS. Ll.
[5] Nifer D. P.
[6] Dubert D. P.
[7] Dwngarth Ll. MS. Dungarth D. P.
[8] Ac yna y bu farw Cadweitheu. MS. Ll. ac y bu farw Hywel. yn Rhufein.

[1] Rufein Ib.
[2] Y Saeson MS. Ll.
[3] Molerain D. P.
[4] Dinneir. MS. Ll. Dinerth. D. P.
[5] Carmot. D. P.
[6] Gulenan. MS. Ll. Cukeman. D. P.
[7] Kyrnalt. D. P.
[8] Lagmes. D. P.
[9] Kengant. Ll. MS.
[10] Nercu MS. Ll.
[11] Eunyth. D. P.
[12] Arthfael MS. Ll. Arthuael. D. P.
[13] Hubert D. P.
[14] Morcleis. MS. Ll. Morclais. D. P.
[15] Conan. D. P.

Eueurys[1] escob Myny6 a vu uar6. Ystrat Clut a diffeith6yt y gan y Saeson. A Howel Da uab Kadell vrenhin pen a molyant yr holl Frytanyeit a vu uar6. a Chad6gan uab Owein a las y gan y Saeson. ac yna y bu weith Carno r6g meibon Howel a meibon Idwal. Deg mlyned a deugein a naw cant oed oet Crist pan diffeitha6d Iago a Ieuaf meibon Idwal Dyfet d6yweith. ac yna y bu uar6 Dyfyn6al a Rodri meibon Howel. ac yna y bu ladua ua6r r6g meibon Idwal a meibon Howel yg gweith Con6y yn llan 6rst.[2] ac y llas Hirma6r ac Anara6t y gan y pobloed. Meibon oed y rei hynny y 6ryat. a g6edi hynny y diffeith6yt Keredigya6n y gan ueibon Idwal, ac y bu uar6 Etwin uab Howel. ac y bodes Hayard6r[3] uab Mervyn. ac y llas Congaloch brenhin Iwerdon. a G6ga6n uab G6ryat. ac y bu yr haf tessa6c. ac y bu dirfa6r eira vis Ma6rth. a meibon Idwal yn gwledychu. ac y diffeitha6d meibon Abloec Gaer Gybi a Lleyn. Trugein mlyned a na6 cant oed oet Crist pan las Idwal uab Rodri. ac y llas meibon G6ynn ac y diffeith6t y ty Wyn[4] y gan y pobloed. ac y bu uar6 Meuruc uab Katuan. a Ryderch escob. a Chad6alla6n uab Owein. ac yna y diffeitha6d y Saeson. ac Aluryt yn tywyssa6c udunt vrenhinyaetheu meibon Idwal. ac y llas Rodri uab Idwal. ac y diffeith6yt Aberffra6. a g6edy hynny y dellis[5] Iago uab Idwal Ieuaf uab Idwal y ura6t. ac y carchar6yt Ieuaf. a gwedy hynny y croget. Ac yna y diffeithwyt G6hyr y gan Einaǫn uab Owein. ac y diffeitha6d Marc uab Herald Benmon. Deg mlyned a thrugein a na6 cant oed oet Crist pan diffeitha6d Gotbric uab Herald Von. ac o ua6r ystry6 y darostyga6d yr holl ynys. ac yna y kynnulla6d Edwart brenhin y Saeson diru a6r lyges hyt ygkaer Llion ar Wysc. ac y g6rthladwyt Iago oe gyfoeth. ac y g6ledycha6d Howel dr6y uudugolyaeth. ac y clefych6yt Meuruc uab Idwal.[6] ac y bu uar6 Morgan. ac yna y bu uar6 Edgar brenhin y Saeson. ac y daeth Dunwalla6n brenhin Ystrat Clut y Rufein. ac y bu uar6 Idwalla6n uab Eina6n. ac eilweith y diffeitha6d Eina6n 6hyr. ac y diffeithwyt Ll6yn Celyna6c ua6r y gan Howel uab Ieuaf ar Saeson. ac yna y delit Iago ac y goruu Howel uab Ieuaf ac y gorescynn6ys[1] Iago. ac y llas Idwal. A gwedy hynny y diffeitha6d Custhennin[2] uab Iago. a Gotbric uab Herald Lyyn. a Mon. a gwedy hynny y llas Custenhin uab Iago y gan Howel uab Ieuaf yn y vr6ydyr a elwir gweith Hirharth. Pedwar ugein mlyned a na6 cant oed oet Crist. pan diffeitha6d Gotbric uab Herald Dyuet a Myny6. ac y bu weith Llan Wana6c.[3] ac yna y diffeithwyt Brecheina6c a holl gyfoeth Eina6n uab Owein y gan y Saeson. ac Aluryt yn dywyssa6c arnunt. A Howel uab Ieuaf ac Eina6n a lada6d llawer oe lu. ac yna y llas Einawn uab Owein drwy d6yll gan uchelwyr G6ent. ac y bu uar6 bonhedic escob. ac y llada6d y Saeson Howel uab Ieuaf dr6y d6yll. ac y llas Ionaual uab Meuruc a Chadwalla6n uab Ieuaf ae llada6d. Kad6alla6n ab Ieuaf dr6y uudugolyaeth a oresgynn6ys y gyfoeth nyt amgen noc ynys Von a Meiryonnyd a holl wladoed G6yned o diruawr ystry6 a challter a darostyga6d. ac yna ydd yspeilwyt Llywarch ap Owein oe lygeit. ac y diffeithwyt[4] Gorbric[5] uab Herald ar llu du ganta6 ac ef ynys[6] Von. ac y dellit[7] d6y vil o dynyon. ar dryll arall o nadunt a duc Maredud uab Owein y gyt ac ef y Geredigya6n a Dyfet. ac yna y bu uar6olyaeth ar yr holl[8] anifeileit yn holl ynys Prydein, ac yna y bu uar6 Ieuaf uab Idwal. ac Owein uab Howel. ac y diffeitha6d y kenedloed Lau Badarn. a Myny6 a Llan Ulltut a Llan Garban. a Llan Dydoch. ac yna y llas mab Abloyc. ac y tala6d Maredud yn deyrnget yr kenedloed duon geina6c o bop dyn. ac y bu diru a6r uar6olyaeth ar y dynyon rac newyn. ac y llas Owein uab Dyfynwal. ac y diffeitha6d Maredud Maes Hyfeid. Deg mlyned a phedwar ugein a na6 cant oed oet Crist pan diffeitha6d Etwin uab Eina6n ac Eclis ua6r tywyssa6c Seis y ar voroed y deheu oll urenhinyaetheu Maredud nyt amgen Dyfet a Cherediga6n a G6hyr a Chedweli. ac eilweith y kymerth wystlon or holl gyfoeth ar dryded weith y diffeitha6d Vyuy6. A Maredud a huryа6d y kenedloed a dathoedynt yn y ewyllys gyt ac ef. ac a diffeitha6d g6lat Uorgan. a Chadwalla6n y uab a vu uar6. ac yna y duc meibon Meuruc kyrch hyt yg G6yned. ac a diffeith6yt ynys Von y gan y kenedloed du6

[1] Eneurys. MS. Ll.
[2] Rwst. MS. Ll.
[3] Yarthyr. D. P.
[4] Tywyn. MS. Ll.
[5] Delis. MS. Ll.
[6] Ac y bu farw Idwallawn fab Einiawn. MS. Ll.

[1] Gorescynnwyt Cyfoeth. MS. Ll.
[2] Custenhin Ddu MS. Ll.
[3] Wenâwc. MS. Ll.
[4] Sic in MS. Ll.
[5] Gotbric.
[6] Yn ynys MS. Ll.
[7] Delid MS. Ll.
[8] Deest in MS. Ll.

Ieu kyrchauel. Ac yna y bu diruaȣr newyn yg kyfoeth Maredud. ac y bu brȣydyr y rȣg meibon Meuruc a Maredud yn ymyl Llan Gwm. ac y gorvu ueibon Meuruc. ac yno y llas Tewdor uab Einaȣn. ac yna y diffeithȣyt Manaȣ y gan Yswein uab Herald. ac y llas Idwal uab Meuruc. ac y diffeithȣyt Arthmarcha.[1] ac y lloscet ac y diboblet Mynyȣ y gan y kenedloed. ac y llas Morgeneu escob y gantunt. ac y bu uarȣ Maredud uab Owein y clotuorussaf vrenhin y Brytanyeit. Mil o vlynydoed oed oet Crist pan diffeithȣyt Dulyn y gan yr ysgoteit. ac y gȣledychaȣd Kynan uab Howel yg Gwyned. ac y diffeithaȣd y kenedloed Dyfet. ac y bu uarȣ Morgan uab Gȣyn. ac Iuor Porth Talarthi.[2] a gwedi hynny y llas kynan uab Howel. ac y dallwyt Gȣlfac ac Uryat. Mil a deg mlyned oed ȣet Crist. pan diffeithȣyt Mynyȣ y gan y Saeson nyt amgen y gan Entris ac Ubis. ac y bu uarȣ Hayarn Drut Mynach o Enlli. ac yna yd aeth[3] Yswain uab Herald y Loeger. ac y gyrraȣd Eldryt[4] uab Etgar oe deyrnas. ac y gȣledychaȣd yn y gyfoeth yn yr hȣn y bu uarȣ yn y vlȣydyn honno. ac yna y kyffroes Brian brenhin holl Iwerdon a Mȣrchath y uab. a lliaȣs o vrenhined ereill yn erbyn Dulyn y lle yd oed Sitruc uab Abloec yn vrenhin. ac yn[5] eu herbyn y deuth gwyr Largines a Mael Mordaf yn vrenhin arnadunt. ac ymaruoll a orugant yn erhyn Brian vrenhin. ac y huryaȣd Sitruc gant yn erbyn Brian vrenhin. ac yna y huryaȣd Sitruc llogeu hiryon aruaȣc yn gyflaȣn o wyr llurugaȣc. a Derotyr yn tywyssac arnadunt. a gwedy bod brȣydyr rygtunt a gȣneuthur aerua o bob tu y llas Brian ae uab or neill tu a thywyssaȣc y llogeu ae vraȣt. a Mael Mordaf vrenhin or tu arall. ac yna y llas Owein uab Dyfynwal. ac yna y gorescynnaȣd Cnut uab Yswein vrenhinyaeth Loeger a Denmark a Germania. ac yna y llas Aedan uab Blegyȣryt ae bedwar meib y gan Lywelyn uab Seisyll, ac y llas Meuruc uab Arthuael. ac yna y dechymygaȣd neb un Yscot yn gelȣyd y vot yn uab y Varedud vrenhin. ac y mynnaȣd y alȣ e hun[6] yn vrenhin. ac y kymerth gȣyr y Deheu ef yn Argleyd. ac y deyrnas a[7] henȣ un Rein. ac yn y erbyn y ryfelaȣd Llywelyn uab Seisyll goruchel[8] urenhin Gȣyned. a phennaf a chlotuorussaf vrenhin or oll Brytanyeit. Yn y amser ef y gnotaei henafyeit y teyrnas dywedut bot y gyfoeth ef or mor py gilyd yn gyflaȣn o amylder da a dynyon hyt na thebygit bot na thlaȣd nac eissiwedic yn y holl wladoed. na thref ȣac na chyfle diffyc. ac yna y duc Rein Yscot y lu yn dilesc. a herȣyd defaȣt yr Yscoteit yn valch syberȣ. annoc a wnaeth y wyr y ymlad. ac yn ymdiriedus adaȣ a wnaeth udunt mae ef a orvydei. ac ymgyfaruot a oruc yn ehofyn ae elynyon. ac ȣynteu yn wastat diofyn a aoryssant[1] y chȣydedic drahaus annogȣr hȣnnȣ. ac ynteu yn hy diofyn a gyrchaȣd y vrȣydyr. a gȣedy gȣeithaȣ y vrȣydyr a gȣneuthur cyffredin aerua o bop tu. a gȣastat ymlad drȣy leȣder y[2] Gȣyndyt. yna y gorvuȣyt Rein Yscot ae lu. a herȣyd y dywedir yn dihareb. Annoc dy gi ac nac erlit ef a gyrchaȣd yn leȣ ehofyn. ac a gilyaȣd yn war anwydus[3] o lȣynogaȣl defaȣt. ar Gwyndyt yn lidyaȣc ae hymlynaȣd drȣy lad y lu a diffeithaȣ y wlat. ac yspeilaȣ pob mann ae distryȣ hyt y Mars. ac nyt ymdangosses ynteu byth o hynny allan. ar vrȣydyr honno a vu yn Aber Gȣyli. A gwedy hynny y deuth Eilad y ynys Brydein. ac y diffeithȣyt Dyuet ac y torret Mynyȣ. ac yna y bu uarȣ Llywelyn uab Seisyll. ac y kynhalyaȣd Ryderch uab Iestin llywodraeth y deheu. Ac yna y bu uarȣ Morgeneu escob. ac y llas Kynan uab Seisyll. Deg mlyned ar hugein a Mil oed oet Crist pan las Ryderch uab Iestin y gan yr Yscotteit. ac yna y kynhalyaȣd Iago uab Idwal llywodraeth Wyned wedy Llywelyn uab Seisyll. a Howel a Maredud veibon Etwin a gynhalassant llywodraeth y deheu. ac yna y bu weith Hiraethȣy rȣg meibon Etwin y gan ueibon Kynan. a Charadaȣc uab Ryderch y las y gan y Saeson. Ac yna y bu uarȣ Cnut uab Yswein brenhin Lloeger[4] a Denmark a Germania.[5] a gȣedy y uarȣ ef y foes Eilat hyt yn Germania. ac yna y delis y kenedloed Ueuruc uab Hywel. ac y llas Iago brenhin Gȣyned. ac yn y le ynteu y gȣledychaȣd Gruffud uab Llywelyn ap Seisyll. a hȣnnȣ oe dechreu hyt y diwed a ymlidyaȣd y Saeson ar kenedloed ereill ac ae lladaȣd ac ae diuaaȣd ac o luossogrȣyd o ymladeu ae goruu. y vrȣydyr gyntaf a wnaeth yn Ryt Groes ar Hafren. ac yno y

[1] Arthmachan. MS. Ll.
[2] Talarchi. MS. Ll.
[3] Y doeth. MS. Ll.
[4] Etheldryd. MS. Ll.
[5] Yna yn. MS. Ll.
[6] Alw. MS. Ll.
[7] Ae. MS. Ll.
[8] Goruchaf. MS. Ll.

[1] Oryssant. MS. Ll.
[2] Or. MS. Ll.
[3] Adwydus.
[4] A Skotland. MS. Ll.
[5] Norwaye. ib.

goruu ef.[1] y vl6ydyn honno y dibobles ef Lan Badarn. ac y kynhelis ef llywodraeth Deheubarth. ac y g6rthlada6d Howel uab Etwin oe gyfoeth. ac yno y bu uar6 Heurun[2] escob Myny6. Ac yna y bu weith Pen Cadeir. ac y goruu Ruffud ar Howel. ac y delis y wreic. ac ae kymerth yn wreic ida6 e hun. Deugein mlyned a mil oed oet Crist pan uu vr6ydyr P6ll Dyfach. ac yna y goruu Howel y kenedloed a oed yn diffeitha6 Dyfet. Yn y vl6dyn[3] y delit Grufud y gan genedloed Dulyn. ac yna y bu uar6 Howel uab Etwin brenhin g6lat Vorgan yn y heneint. ac yna y medylya6d Howel uab Etwin diffeitha6 Deheubarth a llyghes o genedyl Iwerdon y gyt ac ef. ac yn y erbyn y gwrth6yneba6d ida6 Rufud ap Llywelyn. a gwedy bot creula6n vr6ydyr a dirva6r aerua ar lu Howel ar G6ydyl yn Aber Tywi y dyg6yda6d Howel ac y llas. ac yna[4] y goruu Rufud. Ac yna y bu uar6 Iosef escob Teila6 yn Rufein. ac y bu diruawr d6yll[5] y gan Ryffud a Rys meibon Ryderch yn erbyn Gruffyd uab Llywelyn. ac yna y dyg6yda6d amgylch seith ugeinwyr o teulu Gruffud dr6y d6yll g6yr ystrat Tywi. ac y dial y rei hynny y diffeitha6d Gruffyd ystrat Tywi a Dyfet. Ac yna y bu diruawr eira du6 kalan Iona6r. ac y trigya6d hyt wyl Badric. ac y bu diffeith holl Deheubarth. Deg mlyned a deugein a mil oed oet Crist pan ballawd llyges o Iwerdon yn dyfot y Deheubarth. ac yna y llada6d Gruffud uab Llywelyn Ruffud uab Ryderch. A gwedy hynno y kyffroes Gruffud ap Llywelyn lu yn erbyn y Saeson. a ch6eira6 bydinoed yn Henfford. ac yn y erbyn y kyuodes y Saeson a diruawr lu gantunt a Rein6lf yn dywyssa6c arnunt. ac ymgyfaruot a orugant a ch6eira6 bydinoed ac ymbarottoi y ymlad. ae kyrchu a wnaeth Gruffud yn diannot. a bydinoed cyweir ganta6. a g6edy bot br6ydyr ch6er6dost ar Saeson heb allel godef cynn6rf y Brytanyeit yd ymchoelassant ar ffo. ac o dirua6r ladua y dyg6ydassant. ae hymlit ynlut a wnaeth Gruffud yr Gaer. ac y my6n y doeth a dibobli y gaer a wnaeth ae thorri a llosci y tref.[6] ac o dyna gyt a dirua6r anreith ac yspeil yr ymchoela6d y wlat yn hyfryd uduga6l. ac yna y deuth Magnus uab Heralt brenhin Germania y Loeger. ac y diffeitha6d urenhinyaetheu y Saeson. A Gruffud vrenhin y Brytanyeit yn tywyssauc ac yn ganhorthwy ida6. Ac yna y bu uar6 Owein uab Gruffud. Trugein mlyned a mil oed oet Crist pan dyg6yda6d Gruffud ap Llywelyn penn a tharyan ac amdiffyn6r y Brytanyeit dr6y d6yll y wyr e hun y g6r a uuassei annorchyfedic kyn no hynny yr awr hon a edewit y my6n glynneu diffeithon. Wedy diruawron anreitheu a diuessuredigyon udugolyaetheu. ac aneiryt oludoed eur ac aryant a gemmeu. a phorfforolyon wiscoed. Ac yna y bu uar6 Iosef escob Myny6. ac y bu uar6 Donchath uab Brian yn mynet y Rufein. Ac yna y medylya6d Heralt vrenhin Denmarc darest6g y Saeson yr h6n a gymerth Heralt arall uab Gotwin Iarll a oed vrenhin yna yn Lloeger yn dirybud diaryf. ac o deissyfyt ymlad dr6y wllada6l d6yll ae trewis yr lla6r yn y bu uar6. ar Heralt h6nn6 a uuassei Iarll yn gyntaf tr6y greulonder gwedy mar6 Edwart vrenhin a ennilla6d yn andylyedus uchelder teyrnas Loeger. a h6nn6 a yspeil6yt oe teyrnas ae vy6yt y gan Wilim vastard tywyssa6c Normandi. kyt bocsachei or uudugolyaeth kyn no hynny. ar Gwilim h6nn6 dr6y dirua6r vr6ydyr a amdiffynna6d teyrnas Loeger o anorchfygedic la6 ae uonhedickaf lu. Ac yna y bu weith Mechen r6g Bledyn a Ruallon veibon Kynfun. a Maredud ac Ithel veibon Gruffud. ac yna y dyg6yda6d meibon Gruffud. Ithel a las yn y vr6ydyr. a Maredud a vu uar6 o anwyt yn ffo. ac yno y llas Rualla6n uab Kynuyn. Ac yna y kynhellis Bledyn uab Kynfun G6yned a Phowys. a Meredud uab Owein uab Etwin a gynhelis Deheubarth. Deg mlyned a thrugein a mil oed oet Crist pan las Maredud uab Owein y gan Garada6c uab Gruffud uab Ryderch ar Freinc ar lan avon Rymhi. ac yna y llas Macmael Minbo[1] clotuorussaf a chadarnaf urenhin y G6ydyl o deisyfyt vr6ydyr y g6r a oed aruthur wrth y elynyon a hyna6s y[2] gi6ta6twyr. a g6ar 6rth pererinyon a dieithreit. Yna y diffeitha6d y Ffreinc Geredigya6n. a Dyuet a Myny6. a Bangor a diffeith6yt y gan y genedloed.[3] Ac yna y bu uar6 Bleiddut escob Myny6. ac y kymerth Iulien yr Escoba6t. yna yr eilweith y diffeitha6d y Freinc Geredigya6n. Ac yna y llas Bledyn uab Kynuyn y gan Rys ab Owein dr6y d6yll dryc ysprytolyon pennaetheu. ac uchelwyr ystrat Tywi. y gwr a oed gwedy Gruffud y ura6t yn

[1] Yn y. MS. Ll.
[2] Hernun. D. P.
[3] Honno. M. S. Ll.
[4] Yno. MS. Ll.
[5] Brad. MS. Ll.
[6] Dref. MS. Ll.

[1] Nimbo.
[2] Wrth y. MS. Ll.
[3] Kenedloed. MS. Ll.

Kynnal yn arderchaɓc holl deyrnas y Brytanyeit. ac yn y ol ynteu y gɓledychaɓd Trahayarn uab Karadaɓc y gefynderɓ ar deyrnas y Gɓndyt. a Rys ab Owein a Ryderch uab Karadaɓc a gynhalassant Deheubarth. Ac yna yd ymladaɓd Gruffud uab Kynan ɓyr Iago a Mon. ac y lladawd y Gɓyndyt Kynwric uab Ruallon. ac yna bu vrɓydyr ygkamdɓr rɓg Goronɓ a Llywelyn meibon Kadɓgaɓn a Charadaɓc uab Gruffud gyt ac ɓynt. a Rys uab Owein a Ryderch uab Karadaɓc y gyt ar rei hynny hefyt. Yn y vlɓydyn honno y bu vrɓydyr Bron yr Erw rwg Gruffud a Thrahayarn. ac yna y llas Ryderch uab Karadaɓc y gan Meirchaɓn uab Rys uab Ryderch y gefynderyɓ drɓy dɓyll. ac yna y bu vrɓdyr Gɓennottyll y rɓg Llywelyn[1] a meibon Kadɓgaɓn a Rys uab Owein a Ryderch uab Karadaɓc y rei a oruuant eilweith. Ac yna y bu vrɓydyr Pɓll Gɓdyc. ac yna y goruu Trahayarn brenhin Gɓyned. ac y dialaɓd gɓaet Bledyn uab Kynuyn drɓy rat Duɓ yr hɓnn a uu waraf a thrugaroccaf or brenhined. ac nyt argywedei y neb o ny chodit a phan godit oe anuod y dialei ynteu y godyaut. gɓar oed ɓrth y gereint. ac amdifynɓr yndiueit a gɓeinon a gɓedɓon. a chedernyt y doeth.[2] ac enryded a gɓndwal yr eglɓysseu. a didanɓch y gwladoed a hael ɓrth baɓp. aruthur yn ryfel a hegar ar hedɓch. ac amdiffyn y baɓb. Ac yna y dygɓydaɓd holl teulu Rys ac ynteu yn ffoaɓdyr. megys karɓ ofnaɓc ym blaen y milgɓn drɓy y perthi ar creigeu. Ac yn diwed y vlɓydyn yllas Rys ap Howel y vraɓt y gan Garadaɓc ap Gruffud. Ac yna yd edewis Sulyen y escobaɓt ac y kymerth y Uraham, ac yna y dechreuaɓd Rys ab Tewdwr wledychu. ac y diffeithɓyt Mynyɓ yn druan gan y kenedloed. ac y bu uarɓ y Vraham escob Mynyɓ. ac y kymerth Sulyen yr escobaɓt eilweith oe anuod. Ac yna y bu vrɓydyr ym mynyd Carn. ac yna y llas Trahayarn uab Karadaɓc uab Gruffud ɓyr Iago. ar Yscotteit gyt ac ef yn ganhorthɓy idaɓ. ac y llas Gɓrgeneu uab Seisyll drɓy dɓyll gan veibon Rys Seis. Ac yna y deuth Gwilim vastard brenhin y Saeson ar Freinc ar Brytanyeit ɓrth wediaɓ drɓy bererindaɓt y Vynyɓ. Pedwar ugein mlyned a mil oed oet Crist pan edewis Sulyen y escobaɓt y dryded weith. ac y kymerth Wilffre. Ac yna y bu uarɓ Gwilym Vastar tywyssaɓc y Normanyeit a brenhin y Saeson ar Brytanyeit ar Albanwyr wedy digaɓn o ogonyant a chlot y llithredic vyt yma a gwedy gogonedusson uudugolyaethau ac enryded o oludoed.[1] a gwedy ef y gɓledychaɓd Gwilym Goch y uab. ac yna y gɓrthladɓyt Rys uab Teɓdɓr oe gyfoeth ae teyrnas y gan veibon Bledyn uab Kynuyn nyt amgen Madaɓc a Chadɓgaɓn a Ridit. ac ynteu a gilyaɓd y Iwerdon. ac yn y lle gwedy hynny y kynhullaɓd llyges ac y ymchoelaɓd drachefyn. ac yna y bu vrɓydyr Llych Crei.[2] ac y llas meibon Bledyn. ac y rodes Rys ab Teɓdɓr diruawr Sɓllt yr Llygheswyr Yscotteit. ar Gɓydyl a deuthant yn borth idaɓ. Ac yna y ducpɓyt yscrin Dewi yn lledrat or eglwys ac yspeilɓyt yn llɓyr yn ymyl y dinas. ac yna y crynaɓd y dayar yn diruawr yn holl ynys Prydein. ac yna y bu uarɓ Sulyen escob Mynyɓ y doethaf or Brytanyeit ac arderchaɓc o grefydus fuched. Wedy clotuorussaf dyscedigaeth y disgyblon a chraffaf dysc y plɓyfeu y petwar ugeinuet vlɓydyn oe oes. ar unuet eisseu o ugein oe gyssegredigaeth nos galan Ionaɓr. Ac yna y torret Mynyɓ y gan genedyl yr ynyssed. ac y bu uarɓ Kediuor uab Gollɓyn. a Llywelyn y uab ac vrodyr a wahaɓdyssant Ruffud uab Maredud. ac yn y erbyn yd ymladawd Rys ab Teɓdɓr. ac ae gyrraɓd ar ffo. ac yn y diwed y lladaɓd. Deg mlyned a phetwar ugein a mil oed oet Crist pan las Rys ab Teɓdɓr brenhin Deheubarth y gan y Ffreinc a oed yn pressɓylaɓ Brecheinaɓc. ac yna y dygɓydaɓd teyrnas y Brytanyeit. Ac yna yd yspeilaɓd Kadɓgaɓn uab Bledyn Dyuet yr eildyd o Vei. ac odyna deuvis wedy hynny amgylch calan Gorffena y deuth y Ffreinc y Dyuet. a Cheredigyaɓn y rei ae kynhallassant etwa. ac y gadarnhayssant y kestyll, a holl tir y Brytanyeit a achubasant. Ac yna y llas y Moel Cɓlɓm ab Dɓnchaɓth brenhin y Picteit ar Albanyeit y gan y Ffreinc. ac Edwart y uab. ac yna y gɓediaɓd Margaret urenhines gɓreic y Moel Cɓlɓm ar Duɓ drɓy ymdiret yndaɓ gɓedy clybot llad y gɓr ae mab hyt na bei vyɓ hi yn y varɓaɓl vuched yma. a gɓrandaw aoruc Duɓ y gɓedi kanys erbyn y seithuet dyd y bu uarɓ. Ac yna yd aeth Gwilim Goch[3] yr hwnn kyntaf a oruu ar y Saeson o glotuorussaf ryfel hyt yn Normandi y gadɓ ac y am diffyn teyrnas Ropert yvraɓt yr hɓnn a athoed hyt yg Kaerusalem y ymlad ar Sarasinyeit a chenedloed ereill agkyfyeith ac y amdiffyn y Cristonogyon. ac y haedu mɓy o glot.

[1] Rhwng Gronw a Llywelyn meibon.' MS. Ll.
[2] Doethion. MS. Ll.

[1] Ef a gladwyd yn nhref lan yn Normandi. MS. Ll.
[2] Llechryd. D. P.
[3] Brenhin y Brytanïeid. MS. Ll.

A G6ilim yn trigya6 yn Normandi y g6rthlada6d y Brytanyeit lywodraeth y Ffreinc heb allel godef eu creulonder. a thorri y kestyll yg G6yned. a mynychu anreitha6[1] a lladuaeu arnunt. ac yna y duc y Ffreinc luoed hyt yg G6yned. ae kyuerbynyeit a oruc Kad6ga6n uab Bledyn. ae kyrchu a goruot arnunt. ae gyrru ar ffo ae llad o diru a6r ladua. ar vr6ydyr honno a 6naethp6yt yg koet Ysp6ys. ac yn diwed y vl6ydyn honno y torres y Brytanyeit holl gestyll Keredigya6n a Dyuet eithyr deu nyt amgen Penuro a Ryt y Gors. ar bobyl a holl anifeileit Dyuet a dugant gantunt. ac adaw a wnaethant Dyfet a Cheredigya6n yn diffeith. Y vl6ydyn rac 6yneb y diffeitha6d y Ffreinc G6hyr a Chedweli ac ystrat Tywi. ac y trigya6d y g6ladoed yn diffeith. a hanher y cynhaeaf y kyffroes G6ilim vrenhin lu yn erbyn y Brytanyeit. a g6edy kymryt or Brytanyeit eu hamdiffyn yn y coetyd ar glynned yd ymchoela6d Gwilim adref yn or6ac heb ennill dim. Y vl6ydyn rac wyneb y bu uar6 Gwilim uab Baldwin yr h6nn a r6ndwala6d gastell Ryt y Gors. ac yna y g6rthlada6d Brytanyeit Brecheina6c a G6ent a G6enll6c argl6ydiaeth y Ffreinc. ac yna y kyffroes y Ffreinc lu y Went. ac yn or6ac heb ennill dim yd ymchoelassant. ac y llas yn ymchoelut drachefyn y gan y Brytanyeit yn y lle a elwir Kelli Carnant. G6edy hynny y Ffreinc a gyffroassant lu y Brytanyeit. a medylya6 diffeitha6 yr holl wlat heb[2] allu cuplau eu med6l yn ymchoelut drachefyn y llas gan veibon Idnerth ab Cad6ga6n Gruffud ac Iuor yn y lle a elwir Aber Llech. ar ki6da6t6yr a drigyassat yn eu tei yn diodef yn diofyn yr bot y kestyll etwa yn gyfan ar kastellwyr yndunt. Yn y vl6ydyn honno y kyrcha6d Uchtrut uab Etwin a Howel uab Goron6 a llawer o bennaetheu ereill gyt ac 6ynt. ac ymlad a deulu Kad6ga6n o deulu Kad6ga6n uab Bledyn y gastell Penuro ac hyspeila6 oe holl anifeileit a diffeitha6 yr holl wlat. a chyt a diru a6r anrhaith yd ymchoelassant adref. y vl6ydyn rac 6yneb y diffeitha6d Geralt ystiwart yr h6nn y gorchymynnassit ida6 ysti6ardaeth kastell Penuro teruyneu Myny6. ac yna yr eilweith y kyffroes G6ilim vrenhin Lloger aneiryf o luoed a diru a6r uedyant a gallu yn erbyn y Brytanyeit. ac yna y gochela6d y Brytanyeit eu cyn6r6f wynt heb obeitha6 yndunt e hunein namyn gan ossot gobeith yn Duw crea6dyr pob peth dr6y ymprydya6 a g6edia6 a rodi cardodeu a chymryt gar6 bennyt ar eu kyrff. Kan ny leuassei y Ffreinc kyrchu y creigeu ar coedyd. namyn g6iba6 yg g6astadyon veussyd. yn y diwed yn or6ac yd ymchoelassant adref heb ennill dim. ar Brytanyeit yn hyfryt digrynedic a ymdiffynnassant eu g6lat. Y vl6ydyn rac 6yneb y kyffroes y Ffreinc luoed y dryded weith yn erbyn G6yned a deu dywyssa6c yn eu blaen a Hu[1] Iarll Am6ythic yn bennaf arnunt. a phebyllya6 a orugant yn erbyn ynys Von. ar Brytanyeit g6edy kilya6 yr lleoed kadarnaf udunt oe gnotaedic defa6t ac a ga6ssant yn eu kyghor achubeit Mon. a g6aha6d attunt 6rth amdiffyn udunt llyghes ar uor o Iwerdon dr6y gymryt y rodyon ar gobreu y gan y Ffreinc a ddugant y Ffrainc i Fon. ac yna yd edewis Kad6ga6n uab Bledyn a Gruffud uab Kynan ynys Von ac y kilyassant y Iwerdon rac ofyn t6yll y g6r e hunein. Ac yna y deuth y Ffreinc y mywn yr ynys. ac y lladassant rei o wyr yr ynys. ac ual yd oedynt yn trigya6 yno y deuth Magnus brenhin Germania a rei oe logeu ganta6 hyt ym Mon dr6y obeitha6 caffel gorescyn ar wlatoed y Brytanyeit. A g6edy clybot o Vagnus brenhin[2] y Ffreinc yn mynych vedylya6 diffeitha6 yr holl wlat ae d6yn hyt ar dim dyfryssya6 a oruc y eu kyrchu. ac ual yd oedynt yn ymsaethu y neill rei or mor ar rei ereill or tir y brath6yt Hu iarll yn y 6yneb. ac o law y brenhin e hun yn y vr6ydyr y dig6yda6d. ac yna yd edewis Magnus vrenhin dr6y deisyfyt kyghor teruyneu y wlat. A d6yn a oruc y Ffreinc oll a ma6r a bychan hyt ar y Saeson. A g6edy na allei y G6ndyt godef kyfreitheu a barneu a threis y Ffreinc arnunt. kynodi a orugant cilweith yn eu herbyn. ac Owein uab Edwin yn dywyssa6c arnadunt y g6r a dugassei y Ffreinc gynt y Von. Y vl6ydyn gwedy hynny yd ymchoela6d Kadwga6n uab Bledyn a Gruffud uab Kynan o Iwerdon. A gwedy hedychu ar Ffreinc o nadunt ran or wlat a achubassant. Kad6ga6n uab Bledyn a gymerth Keredigya6n a chyfran o Bowys. a Gruffud a gavas Mon. ac yna y llas Llywelyn uab Kad6ga6n y gan wyr Brecheina6c. ac yd aeth Howel mab Ithel y Iwerdon. yn y vl6ydyn honno y bu uar6 Rythmarch doeth uab Sulyen escob y doethaf o doethyon y Brytanyeit y dryded vl6ydyn a deugein oe oes y g6r ny chyfodod yn yr oessoed cael y gyffelyb kyn noc ef. ac nyt ha6d credu na thebygu cael y gyfry6 g6edy

[1] Anrheitheu. MS. Ll.
[2] A heb MS. Ll.

[1] Huw.
[2] Frenhin.

ef. ac ni cha6ssei dysc gan arall[1] eiryoet eithyr gan y dat e hun g6edy adassaf enryded. y genedyl e hun. a g6edy klotuorussaf ac atne6ydussaf ganma6l y gyfnessavyon genedloed nyt amgen Saeson a Ffreinc a chenedloed eraill or tu dra6 y uor. a hynny dr6y gyffredin g6ynuan pa6b yn dolyrya6 eu callonneu y[2] bu uar6. yn y vl6ydyn rac 6yneb y llas Gwilim Goch brenhin y Saeson yr h6nn a 6naethp6yt yn urenhin g6edy G6ilim y dat. ac ual yd oed h6nn6 dydg6eith yn hela gyt a Henri y bra6t ieuaf ida6. a rei oe marchogyon gyt ac 6ynt y brath6yt a saeth y gan Wallter Turel marcha6c ida6 oe anuod pan yttoed yn b6r6 kar6 y medra6d y brenhin ac ae llada6d. a phan welas Henri y vra6t ynteu hynny gorchymyn a oruc corff y vra6t yr marchogyon a oed yn y lle. ac erchi udunt gwnenthur brenhina6l ar6ylant ida6.[3] ac ynteu a gerda6d hyt yg Kaer wynt yn y lle yd oed S6llt y brenhin ae vrenhinolyon oludoed. ac achub y rei hynny a oruc. a gal6 atta6 holl tyl6yth y brenhin. a mynet odyna hyt yn Llundein ae gorescyn. yr honn y syd benhaf a choron ar holl vrenhinyaeth Loeger. ac yna kytredassant ata6 Ffreinc a Saeson y gyt. ac o vrenhina6l gor[4] y gossodassant ef yn vrenhin yn Lloeger. ac yn y lle y kymerth ynteu yn wreic bria6t ida6 Vahallt uerch y Moel C6l6m brenhin Prydein[5] o Vargaret vrenhines y mam. A honno dr6y y phriodi a ansodes ef yn vrenhines. kanys Gwilim Goch y vra6t ef yn y vy6yt a aruerassei o orderchadeu. ac 6rth hynny y buassei ura6 heb etiued. Ac yna yd ymchoela6d Robert y bra6t hynaf udunt yn uuduga6l o Gaerusalem. ac y bu uar6 Tomas archescob Kaer Efra6c. ac yn y ol ynteu ydenessa6d Gerrart a uuassei escob yn Henfford kyn no hynny. ac y derchafa6d Henri urenhin ef. ar deilygda6t a oed uch yn archescob yg Kaer Efra6c. ac yna y kymerth Ansel archescob Keint drachefyn y archescoba6t dr6y Henri urenhin yr h6nn a ada6ssei yn amser G6ilim Goch vrenhin o acha6s en6ired h6nn6 ae greulonder. Kany welei ef h6nn6 yn g6neuthur dim yn gyfya6n o orchymmyneu Du6. nac o lywodraeth urenhina6l teilygda6t. Bl6ydyn g6edy hynny y bu uar6 Hu Vras Iarll Kaer Llion ar Wysc. ac yn ol y dynessa6d Roger y uab kyt bei bychan y oet. ac eissoes y brenhin ae gossodes yn lle y dat o acha6s meint y carei y dat. Ac yn y vl6ydyn honno y bu uar6 Goron6 uab Cad6ga6n ac Owein uab Gruffud. Can mlyned a mil oed oet Crist[1] pan uu agkyttunde6 r6g Henri Vrenhin a Robert Iarll am6ythic ac Ern6lf y ura6t g6r a gauas Dyuet yn rann ida6. ac a wnaeth Gastell Penuro yn ua6rurydus. a phan gigleu y brenhin eu bot yn g6neuthur t6yll yn y erbyn megys y deuth y ch6edyl arnunt y gal6a6d atta6 y wybot gwiryoned am hynny: ac 6ynteu heb allel ymdiret yr brenhin a geissassant acha6s y v6r6 escus. a g6edy g6ybot o nadunt adnabot or brenhin eu t6yll ac eu brat. ny beidassant ymdangos ger bron y gendrych6lder ef. Achub a orugant eu kedernit a gal6 porth o bob tu udunt. a g6aha6d attunt y Brytanyeit a oedynt darestygedigyon udunt yn eu medyant. ac eu pennaetheu. nyt amgen Kad6ga6n. Iorwerth a Maredud veibon Bledyn uab Kynuyn yn borth udunt. ac eu haruoll yn va6r6rydic enrydedus udunt a orugant. ac ada6 llawer o da udunt a rodi rodyon. a llawenhau y g6lat o rydit. ac ygkyfr6g hynny kadarnhau eu kestyll ae kylchynu o ffossyd a muroed. a pharattoi lla6er o ymborth. a chynnulla6 marchogyon a rodi rodyon udunt. Robert a achuba6d pedwar casteli. nyt amgen Ar6ndel. a Blif a Bryg ynbyn[2] yr h6nn yd oed yr holl twyll yr h6n a r6ndwalassei yn erbyn arch y brenhin. ac Am6ythic. Ern6lf a achuba6d Penuro e hun. a g6edy hynny kynnulla6 lluoed a orugant. a gal6 y Brytanyeit y gyt a g6neuthur ysclyfyaetheu. ac ymhoelut yn llawen adref. A phan yttoedit yn g6neuthur y petheu hynny y medylia6d Ern6lf hedychu ar G6ydyl ac erbynyeit nerth y gantunt. ac anuon a wnaeth kenadeu hyt yn Iwerdon. nyt amgen Geralt ystiwart. a llawer o rei ereill y erchi merch Murtart[3] yn bria6d ida6. a hynny a gauas yn ha6d ar kenadeu a deuthant y eu g6lat yn hyfryt. A Murtart a anuones y uerch a llawer o logeu arua6c gyt a hi yn nerth idaw. A g6edy ymdyrchauel or Ieirll y my6n balchder o acha6s y petheu hynny. ac[4] ny chymerassant dim hed6ch y gan y brenhin. Ac yna y kynnulla6d Henri urenhin llu bob ychydig. ac yn gyntaf kylchyna6d castell Ar6ndel dr6y ymlad a hi. ac odyna y kymerth castell Blif a hyt yg gastell Brug. ac ympell y 6rtha6 y pebyllya6d. a

[1] Ddyn arall MS. Ll.
[2] Y am y. MS. Ll.
[3] Ac e a gladdwyd yn Nghaer Wynt. MS. Ll.
[4] Goron. MS. Ll.
[5] Picteit. ib.

[1] Neu o bobtu hynny. MS. Ll.
[2] Yn erbyn MS. Ll.
[3] Urenhin.
[4] *Om.* MS. Ll.

chymryt kygor a oruc py vod y darestyghei ef y ieirll neu y lladei. neu y górthladei or holl deyrnas. Ac o hynny pennaf kyghor a gauas anuon kenadeu at y Brytanyeit ac yn wahanreda6l at Iorwerth uab Bledyn. ae waha6d. ae al6 ger y uronn. ac ada6 m6y ida6 noc y gaffei y gan y ieirll. ar kyfran a berthynei y gael o tir y Brytanyeit. Hynny a rodes y brenhin yn ryd y Iorwerth uab Bledyn tra vei vy6 y brenhin heb t6ng a heb tal. Sed oed hynny Powys a Cheredigya6n a hanner Dyuet. kanys y hanner arall a rodassit y uab Baldwin a G6hyr a Chedweli. a g6edy mynet Iorwerth uab Bledyn y gastell y brenhin anuon a oruc y anreitha6 cyfoeth Robert y argl6yd. ar anuonhedic lu h6nn6 gan Iorwerth gan gyfle6ni gorchymyn Iorwerth a anreithassant gyfoeth Robert y argl6yd drwy gribdeila6 pob peth y gantunt a diffeitha6 y wlat a chynnulla6 dirua6r anreith gantunt or wlat. kanys y iarll kyn no hynny a orchymynassei rodi cret yr Brytanyeit heb debygu caffel g6rth6yneb y gantunt. ac anuon y holl hafodyd ae anifeileit ae oludoed y blith y Brytanyeit heb goffau y sarahedeu a ga6sei y Brytanyeit gynt. y gan Rosser y dat ef a Hu ura6t y dat. a hynny oed gudyedic gan y Brytanyeit yn vyuyr, Kad6ga6n uab Bledyn a Maredud y ura6t a oedynt etwa y gyt ar iarll heb 6ybod dim o hynny. A g6edy clybot or iarll hynny anobeitha6 a oruc a thebygu nat oed dim gallu ganta6 o acha6s mynet Iorwerth y 6rtha6. kanys pennaf oed h6nn6 or Brytanyeit a m6yaf y allu. ac erchi kygreir a oruc ual y gallei y neill ae hedychu ar brenhin. ae ada6 y deyrnas o g6byl. Ygkyfr6g y petheu hynny yd athoed Ern6lf ae wyr yn erbyn y wreic ar llyges arua6c a oed yn dyuot yn borth ida6. ac yn hynny y deuth Magnus brenhin Germania eilweith y Von. A g6edy torri llawer o wyd defnyd ymchoelut y Fana6 drachefyn. Ac yna herwyd y dywedir g6neuthur a oruc tri chastell. ae llenwi eilweith oe wyr e hun. yr rei a diffeithassei kyn no hynny. ac erchi merch M6rchath [1] oe uab. kanys pennaf a oed h6nn6 or G6ydyl a hynny a gauas yn llawen. a gossot a oruc ef y mab h6nn6 yn vrenhin ym Mana6. ac yno y trigyaud y gaeaf h6nn6. A g6edy clybot o Robert Iarll hynny anuon kenadeu a oruc ar Uagnus. ac ny chauas dim oe negesseu. A g6edy [2] gwelet or iarll y vot yn warchaedic o bob parth ida6. keissau kennat a fford y gan y brenhin y adaw y deyrnas. Ar brenhin ae kanhata6d. ac ynteu dr6y ada6 peth a vord6ya6d hyt yn Normandi. Ac yna yd anuones y brenhin at Ern6lf y erchi ida6 un or deu peth ae ada6 y deyrnas a mynet yn ol y ura6t ae ynteu a delhei yn y ewyllys ef. A phan gigleu Ern6lf hynny dewissaf uu ganta6 vynet yn ol y vra6t. a rodi y gastell [1] a oruc yr brenhin. ar brenhin a dodes g6ercheitweit ynda6. G6edy hynny hedychu a oruc Iorwerth ae vr6dyr a rannu y kyfoeth y rydynt. A g6edy ychydic o amser y delis Iorwoerth Varedud y vra6t. ac y carchara6d yg karchar y brenhin. A hedychu a wnaeth a Chad6ga6n y vra6t. ac y rodi Keredigya6n a rann o Powys. Ac odyna mynet a wnaeth Iorwoerth at y brenhin. a thebygu yr brenhin cad6 y edewit 6rtha6. ar brenhin heb gad6 amot ac ef a duc y ganta6 Dyfet ac ae rodes y neb un uarcha6c a elwit Saer. ac ystrat Tywi a Chedweli a G6hyr a rodes y Howel a Gron6. ac y kyfr6g h6nn6 y delit Gron6 uab Rys ac y bu uar6 yn y garchar. Yn y vl6ydyn rac 6yneb g6edy dyrchauael o Vagnus vrenhin Germania h6yleu ar ychydic o logeu. a diffeitha6 a oruc tervyneu Prydein. A phan welas y Prydeinwyr hynny megys morgrugyon o dylleu y gogofeu y kyuodassant yn gadoed y ymlit eu hanreith. a phan welsant y brenhin ac ychydic o nifer y gyt ac ef kyrchu yn ehoïyn a orugant a gossot br6ydyr yn y erbyn. a phan welas y brenhin hynny kyweirya6 bydin a oruc heb edrych ar amylder y elynyon a bychanet y nifer ynteu. herwyd moes yr Alban6yr dr6y goffau y aneiryf uudugolyaetheu gynt kyrchu a oruc yn agkyfleus. A g6edy g6neuthur y vr6ydyr a llad llawer o bob tu yna o gyfarsagedigaeth lluoed ac amylder niferoed y elynyon y llas y brenhin.[2] Ac y dosparth6yt y dadleuoed ae negesseu. a phan doeth ef yna yd ymchoela6d yr holl dadleu yn y erbyn e. ac ar hyt y dyd y dadleuwyt ac ef ac yn y diwed y barn6yd yn gamlyrus. a g6edy hynny y barn6yt y garchar y brenhin. nyt her6yd kyfreith. namyn her6yd medyant. ac yna y palla6d y holl obeith ae kedernit [3] ae hechyt [4] a didan6ch yr holl Vrytanyeit. Y vl6ydyn rac 6yneb y bu uar6 Owein uab Etwin dr6y hir glefyt. ac yna yd ystores Rickart uab Baldwin gastell Ryt y Groes. ac y gyrr6yt Howel uab Gron6 ymeith oe

[1] Mwrthach. MS. Ll.
[2] Gwybod. MS. Ll.

[1] Castell i'r brenhin. MS. Ll.
[2] Ac yna y gelwit Iorwoerth uab Bledyn y Amwythic drwy dwyll i. cyghor y brenhin. MS. Ll.
[3] Gedernid. MS. Ll.
[4] A Iechyd. MS. Ll.

gyfoeth y g6r a orchymmynnassei Henri vrenhin keitwataeth ystrad Tywi a Ryt y Gors. ac ynteu a gynnulla6d anreitheu dr6y osci tei a diffeitha6 hayach yr holl 6ladoed a llad lla6er or Ffreinc a oedynt yn ymchoelut adref. ac ynteu a gychwynna6 l[1] y 6lat o bob tu. ac ae hachuba6d ar castell a drigya6d yn digyffro ae wercheitweit ynda6. Ygkyfr6g hynny y g6rthlada6d Henri vrenhin Saer marcha6c o Penuro. ac y rodes keitwataeth y kastell ae holl deruyneu y Heralt Ystiwert yr h6n a oed dan Ern6lf Ystiwert. Y vl6ydyn honno y llas Howel uab Goron6 dr6y d6yll y gan y Ffreinc a oedynt yn kad6 Ryt y Gors. G6ga6n uab Meuruc y g6r a oed yn meithryn mab y Howel a wnaeth y urat ual hynn. Gal6 a wnaeth G6ga6n Howel y ty ae waha6d. ac anuon yr castell a gal6 y Ffreinc atta6. a menegi udunt eu teruynedic le ac aros amser yn y nos. ac wynteu a deuthant amgylch pylgein a chylchynu y dref ar ty yd oed Howel ynda6. a dodi ga6r. ac ar yr a6r y dyhuna6d Howel yn dilesc a cheissa6 y arueu. a duhuna6 y gedymdeithon. a galw arnunt. ar cledyf a rydaroed ida6 y dodi ar ben y wely ae wayw is y traet. a rydygassei Gad6ga6n[2] tra yttoed yn kyscu. a Howel a geissa6d y gedymdeithon 6rth ymlad a thebygu eu bot yn bara6t. ac neur daroed udunt ffo ar yr a6r gyntaf or nos[3] ac yna y goruu arna6 ynteu ffo. a G6ga6n ae hymlidya6d yn graff yn y delis megys y hedewis. a phan deuth kedymdeithon Gwgawn atta6 tagu Howel a orugant. ar tagedic yn uar6 haeach a dugant at y Ffreinc. ac 6ynten g6edy llad y benn a ymchoelassant yr kastell. Yn y vl6ydyn honno y g6elat Scren enryfed y g6eletyat yn anuon paladyr o heni yn ol y chefyn. ac o braffter colofyn y meint[4] a diru a6r oleuat idi[5] yn darogan yr hyn a vei rac lla6.[6] Kanys Henri amhera6dyr Rufein g6edy diru a6ryon uudugolyaetheu. a chrefudussaf vuched y Grist a orff6yssa6d. ae uab g6edy ynteu g6edy cael lla6er o enryded ac eistedua amherodraeth. Rufein a wnaethp6yt yn amhera6dyr. Ac yna y danuones Henri urenhin Lloeger marchogyon i darest6g Normandi. a chyh6rd ac 6ynt a wnaeth Robert iarll o Vethlem. a g6edi goruot arnunt eu gyrru ar ffo. a g6edy na rymheint dim. anuon a orugant at y brenhin y geissa6 nerth. ac yna y brenhin e hun gyt ac amylder o uarchogyon a diru a6r lu a vord6ya6d dr6od. ac yna y kyhyrda6d ar iarll yn dilesc. ac ef ae ganhorth6ywyr ac yn gyfarsagedic o dra lluossogr6yd y kymerth y ffo. ae ymlit or brenhin yny delis ac ef ae wyr. a g6edy eu dala ae hanuones y Loeger y eu carcharu. a holl Normandi a darestyg6ys[1] wrth y vedyant e hun. Yn[2] y vl6ydyn honno y llas Meuruc a Griffri veibon Trahaearn uab Karada6c. ac[3] Owein uab Kad6ga6n. Y vl6ydyn rac 6yneb y diegis Maredud uab Bledyn oe garchar ac y deuth y wlat. Ac yna y bu uar6 Edwart uab y Moel C6l6m. ac yn y le ef y kynhelis Alexander y vra6t y deyrnas. Y vl6ydyn g6edy hynny y danuonet neb un genedyl diadnabydus her6yd kenedlaeth a moesseu ny 6ydit py le yd ymgudyssynt yn yr ynys dalym o vl6ynyded y gan Henri vrenhin y wlat Dyfet. ar genedyl honna a achuba6d holl gantref Ros gyr lla6 aber yr avon a elwir Cledyf g6edy eu[4] g6rthlad o g6byl. ar genedyl honno megys y dywedir a hanoed o Fflandrys y g6lat[5] yr honn yssyd ossodedic yn nessaf ger lla6 mor y Brytanyeit. O acha6s achub or mor a gorescyn eu g6lat hyt yn y ymchoelet yr holl wlat ar agkrynodeb heb d6yn dim ffr6yth g6edy b6r6 o lan6 or mor diwlw wimon ar tywot yr tir. ac yn y diwed g6edy na cheffynt le y press6yla6. kanys y mor a diueuassei ar dra6s yr aruordired ar mynyded yn gyfla6n o dynyon hyt na allei ba6p bress6ylya6 yno a acha6s amylder y dynyon a bychanet y tir y genedyl honno a deissyfa6d Henri urenhin. ac a adolygassant ida6 gaffel lle y presswylynt yndaw. ac yd anuonet hyt yn Ros dr6y 6rthlad odyno y priodolyon giwda6twyr. y rei a gollassant eu pria6t wlat ae lle yr hynny hyt.[6] Ygk6fr6g hynny Geralt Ystiwart Penuro a r6nd6ala6d kastell Kenarch Bychan ac ansodi a wnaeth yno. a llehau yno y holl oludoed. ae wreic ae etifedyon ae holl anwylyt. ae gadarnhau a wnaeth o gla6d a mur. Y vl6ydyn rac wyneb y paratoes Kad6ga6n uab Bledyn wled y bennaduryeit y wlat. ac y g6ahodes yr wleda wnathoed Owein y uab o Powys. ar wled honno a wnaeth ef y Nadolic yr enryded y Duw. A g6edy

[1] Gylchynawdd. MS. Ll.
[2] Gwgawn. MS. Ll.
[3] *Om* MS. Ll.
[4] Faint. MS. Ll.
[5] Iddaw. ib.
[6] Ac ychydic amser wedi hynny y gweled dwy leuad, y naill yn y dwyrein ar llall yn y gorllewin. MS. Ll.

[1] Ddodes. MS. Ll.
[2] Niwedd. MS. Ll.
[3] Gan. MS. Ll.
[4] *Om.* MS. Ll.
[5] Wlad. MS. Ll.
[6] Heddyw. MS. Ll.

daruot y wled a chlybot o Owein vot Nest uerch Rys ab Te6d6r g6reic Geralt ystiwart yn y dywededic gastell fry. mynet a oruc y ymwelet a hi. ac ychydic o niuer y gyt ac ef megys a chares ida6 ac velly yd oedynt. kanys Kad6ga6n uab Bledyn a G6ladus uerch Ri6alla6n mam Nest a oedynt gefynder6 a chefnither6. kanys Bledyn a Riwalla6n meibon Kynfyn a oedynt urodyr o y Agharat uerch Varedud vrenhin. A g6edy hynny o annoc Du6 y doeth ef nossweith yr kastell ac ychydic o nifer y gyt ac ef val amgylch pedwar gwyr ardec. a g6edy g6neuthur cla6d dan y trotheu yn dirgel heb 6ybot y geitweit y kastell. ac yna y doethant yr castell yd oed Geralt a Nest y wreic yn kysgu yndaw. a dodi ga6r a wnaethant ygkylch y castell. ac ennynu tan yn y tei 6rth y llosgi. a dyhuna6 a oruc Geralt pan gigleu yr a6r. ac yna y dy6a6t Nest 6rtha6. Na dos allan heb hi [2] yr dr6s. Kanys [3] yno y mae dy elynyon yth aros. namyn dyret ym ol i. a hynny a wnaeth ef. a hi ae har6eda6d ef hyt yg geudy a oed gyssylldedic 6rth y castell. ac yno megys y dywedir y dihegis. a phan 6ybu Nest y dianc ef llefein a oruc a dywedut 6rtha6 [4] y g6yr yssyd [5] allan beth a lefwch yn ofer. nyt yttiw yma y neb a geiss6ch. neur dihegis. A g6edy y dyuot 6ynteu y my6n. y geissa6 a orugant ym pob mann. a g6edy nas ka6ssant. dala Nest a wnaethant ae deu uab ae merch a mab ida6 ynteu o garatwreic. ac yspeilia6 y castell ae anreitha6. a g6edy llosgi y kastell a chynnulla6 anreith a chytya6 a Nest ymchoelut a wnaeth y wlat. ac nyt yttoed Kad6ga6n y dat ef yn gedrycha6l yna yn y wlat. kanys ef a athoed y Powys 6rth hedychu y rei a odynt yn anuhyn ac a athoedynt y 6rth Owein. A phan gigleu Kad6ga6n g6eithret h6nn6 kymryt y [6] dr6c arna6 gan sorri a oruc ef hynny o acha6s y treis kyt a wnathoedit a Nest uerch Rys. Ac rac ofyn llidya6 o Henri vrenhin am sarhaet y Ystiwart. ac yna ymchoelut a oruc a cheissa6 talu y wreic ae anreith y Eralt ystiwart drachefyn y gan Owein ac nys kauas. Ac yna o ystryw y wreic a oed yn dywedut 6rth Owein ual hynn. O mynny uygkael i yn ffyddla6n ytt am kynnal gyt a thi. hebr6g vym plant att eu tat, ac yna o dra serch a charyat y wreic y gellyga6d y blant yr ystiwart. A phan gigleu Rickart escob Llundein hynny y g6r a oed yna ystiwart y Henri vrenhin yn Am6ythic. Medylya6 a oruc dial ar Owein sarhaet Geralt ystiwart. A galw atta6 a wnaeth Ithel a Mada6c meibon Ridit uab Bledyn a dywedut 6rthynt ual hynn. a vynn6ch chwi regi bod y Henri vrenhin a chaffel y garyat ae gedymdeithas yn dragywyda6l. ac ef ach ma6rhaa yn bennach no neb och kyttirogyon. ac a gyghor6ynna 6rthy6ch ych kyt teruynwyr och holl genedyl. ac atteb a wnaethant mynnwn heb 6ynt. E6ch chwitheu heb ef a del6ch Owein uab Kad6ga6n os gell6ch ac onys gell6ch g6rthled6ch or wlat ef ae dat. kanys ef a wnaeth gam a sarhaet yn erbyn a brenhin. a diru a6r gollet y Eralt ystiwart y wahanreda6l gyfeillt am y wreic ae blant ae gastell. ae yspeil ae anreith. a minheu a rodaf gyt a chwi fydlonyon gedymdeithyon. nyt amgen Llywarch uab Trahaearn y g6r a lada6d Owein y vrodyr. ag Uchtryt uab Etwin. ac 6inteu gwedy credu yr edewidyon hynny a gynnullessant lu. ac a aethant y gyt ac a gyrchassant y wlat. ac Uchtryt a anuones kenadeu yr wlat y venegi yr kiwta6twyr pwy bynnac a gilyei atta6 ef y caffei amdiffyn. a rei a gilyassant atta6 ef ereill y Ar6ystli. ereill y Vaelenyd. ereill y ystrat Tywi ar rann v6yaf y Dyuet yd aethant yr lle yd oed Geralt yn vedyanus. A phan yttoed ef yn mynnu eu diua 6ynt. ef a dam6eina6d dyuot G6allter ucheluaer kaer Loy6 y g6r a orchymynnassei y brenhin ida6 llywodraeth ac amdiffyn Lloeger hyt ygkaer Vyrdin. A phan gigleu ef hynny eu hamdiffyn a oruc. a rei o nadunt a gilya6d y Ar6ystli. ac y kehyrda6d gwyr Maelenyd ac 6ynt ac y lladassant. ar rei a gilya6d att Uchtryt a dihagassant. ar rei a gilya6d y ystrat Tywi Maredud uab Ryderch ae haruolles yn hegar. Kad6ga6n ac Owein a ffoassant y log a oed yn Aber Dyfi a dathoed o Iwerdon ychydic kyn no hynny a chyfnewit yndi. Ac yna y deuth Mada6c ac uara6t yn erbyn Uchtrut hyt yn Ryt Cornnec.[1] ac yno pebyllya6 a orugant. ac yn y diwed y doeth Uchtrut attunt. a g6edy eu hymgynnulla6 y gyt kerdet hyt nos a orugant a diffeitha6 y g6ladoed yn y vu dyd. ac yna y dywa6t Uchtrut. o reing [2] bod y chwi nyt reit hynny. kany dylyir tremygu Kad6ga6n ac Owein. kanys gwyr da grymmus ynt a dewron. a medylya6 llawer y maent. ac agatuyd y mae porth udunt hyt nas

[1] Ynddi. MS. Ll.
[2] *Om.* ib.
[3] Yng nghylch MS. Ll.
[4] Wrth.
[5] A oeddynt. MS. Ll.
[6] Arall. MS. Ll.

[1] Corunec. MS. Ll.
[2] Reig.

gwydam ni. ac 6rth hynny ny 6eda y ni dyuot y deissyfyt am eu pen uamyn yn eglur dyd gyt ac urdassa6c gyweirdeb nifer. ac or geireu hynny bop ychydic yd hedych6yt 6ynt ual y gallei dynyon y wlat dianc. A thrannoeth y daethant yr wlat. a g6edy y g6elet yn diffeith. ymgerydu [1] e hunein a wnaethant a dywedut llyma wenyeith Uchtrut. a chuhuda6 Uchtrut a wnaethant a dywedut [2] y neb [3] a ymgedymdeithockau [4] ac ystryw ef. A g6edy g6ibia6 pob lle yn y wlat ny cha6ssant dim namyn gre y Gad6ga6n. a g6edy cael honno a llosgi y tei ar yscuboryeu ar ydeu a wnaethant. ac ymchoelut a orugant y eu pebyllau drachefyn. a diua rei or dynyon a ffoassynt y Lan Badarn. a gadel ereill heb eu diua. A phan yttoedynt uelly clybot a wnaethant bot rei yn trigya6 yn nodua Dewi yn Llan Dewi Breui yn yr egl6ys gyt ar offeirat.[5] Anuon a wnaethant yno drycysprytolyon agkyweithas [6] a llygru a wnaethant yr egl6ys ae diffeitha6 o g6byl. A g6edy hynny yn or6ac hayach yd ymchoelassant eithyr cael anuolyanus anreith o gyfleoed seint Dewi a Phadarn. A g6edy hynny y mord6ya6d Owein y Iwerdon gyt ac ychydic o gedymdeithon. ar rei yd oed acha6s udunt trigya6 yn y ol kanys buassynt 6rth loscedigaeth y castell. ac y gan M6rchath [7] y brenhin pennaf yn Iwerdon yd aruollet ef yn hegar. kanys ef a vuassei gynt y gyt ac ef. a chyt ac ef y magyssit yn yr ryuel y diffeith6yt Mon y gan y deu iarll. ac yd anuonyssit y gan y vra6t a rodyon y Murtart. Ac yna yd aeth Kad6ga6n yn dirgel hyt ym Powys. ac anuon kenadeu a wnaeth y geissa6 hedychu a Rickart ystiwart y brenhin. a chael kygreir ganta6 a wnaeth y geissa6 hedychu ar brenhin py 6ed bynnac y gallei. Ac aruoll a oruc y brenhin a gadel ida6 drigya6 my6n tref a ga6ssei y gan wreic oed Ffrages merch Pictot Sage. Ac yna yd achuba6d Mada6c ac Ithel meibon Ridit [8] ran Gad6ga6n ac Owein y uab o Powys y rei a lywassant yn anvolyanus. ac ny buant hedycha6l rygthunt e hunein. Ygkyfr6g hynny g6edy hedychu o Gad6ga6n y cauas y gyuoeth. Nyt amgen keredigya6n g6edy y phrynu y gan y brenhin yr cant punt. A g6edy clybot hynny ymchoelut a wnaeth pa6b or a wascaryssit kylch o gylch. kanys gorchymyn y brenhin oed na allei neb gynnal neb or rei a oedynt yn press6yla6 Keredigya6n. kyn no hynny na gwr or wlat na gwr dieithyr vei. A rodi a oruc y brenhin y Gad6ga6n drwy yr amot hyn yma. hyt na bei na chedymdeithas na chyfeillach y rygta6 ac Owein y uab. ac na adei ida6 dyuot yr wlat. ac na rodei ida6 na chyghor na nerth. Ac o dyna yd ymchoela6d rei or gwyr a athoed gyt ac Owein yr Iwerdon. a llechu yn dirgeledic a wnaethant heb wneuthur dim arg6ywed [1] a g6edy hynny yd ymchoela6d Owein. ac nyt y Geredigya6n y doeth namyn y Bowys. a cheissa6 anuon kenadeu at y brenhin.[2] Ygkyfr6g hynny y bu anundeb r6g Mada6c ar Ffreinc. o acha6s y lletradeu yd oed y Saeson yn y wneuthur ar y tir. ac odyno yd oedynt yn g6neuthur cameu yn erbyn y brenhin ac yn dyuot at Vada6c. Ac yna yd anuones Rickert ystiwart at Vada6c y erchi daly [3] y gwyr a wnathoed y kam yn erbyn y brenhin. ac ynteu a 6rth6yneba6dy hynny ac nys dalla6d.[4] Ac yn gamweda6c heb wybot beth a wnei. namyn keissaw kyveillach gan Owein uab Kad6ga6n. a hynny a gauas. a g6neuthur hed6ch r6g a rei a oedynt yn elynyon kyn no hynny. ac ymaruoll uch benn creireu a wnaethant hyt na hedychei un ar brenhin heb y gilyd. ac na vredychei un o nadunt y gilyd. ac yna y kerdynt y gyt py le bynnac y dyckei ytyghetuen [5] 6ynt. a llosci tref neb un wrda a orugant. a phy beth bynnac a cllynt y dwyn gantunt nac yn veirch nac yn wisc-oed 6ynt ae ducsant na neb ryw dim arall or a geffynt. Y vl6ydyn rac 6yneb y koffaa6d Henri urenhin garchar Iorwoerth uab Bledyn. ac anuon kenat atta6 y 6ybot beth a rodei yr y ell6g oe garchar. kanys blin yw bot yn hir garchar. Ac ynteu a edewis mwy noc a allei dyuot ida6. a dywedut y rodei pob dim or a archei y brenhin. ac yn gyntaf ynteu a erchis g6ystlon o veibon goreugwyr y wlat. yr eilweith yd erchis Ithel mab Ridit y vra6t a thrychant punt o aryant py fford bynnac y galle dyuot udunt. nac o veirch. nac o ychen nac o neb ryw fford y gallei dyuot udunt. Ac yna y rodet mab Kad6ga6n uab Bledyn yr h6n a anyssit or Ffranges yr h6n a elwit Henri ac y tal6yt can morc drosta6. Ac yna y rodet y 6lat ida6 ef. a lla6er a dala6d. Ac

[1] Ymgredu. MS. Ll.
[2] Dyweddi. ib.
[3] *Om.* ib.
[4] Ymgydymdeithaw. MS. Ll.
[5] Offeirieit. MS. Ll.
[6] Kyweithas. MS. Ll.
[7] Murtarch. MS. Ll.
[8] Riddid. MS. Ll.

[1] Argwywed.
[2] Ac ni lefasawdd neb arwein ei genadwri hyd at y brenhin. MS. Ll.
[3] Talu. MS. Ll.
[4] Talawdd. ib.
[5] Dyngedfen. MS. Ll.

yna y gellyg6yt mab Kad6ga6n. Ac yg-kyfr6g y petheu hynny y g6naeth Owein a Mada6c ac eu Kedymdeithon lla6er o drygeu yg g6lat y Ffreinc ac yn Lloeger. A pha beth bynnac a geffynt nac o ledrat nac o dreis. y dir Iorwoerth y dygynt. Ac yno y press6ylynt. Ac yna anuon kenad6ri a oruc Iorwoerth attunt yn garedic a dywedut 6rthynt ual hynn. Du6 an rodes ni yn lla6 an gelynyon. ac an darestyga6d ni yn gymeint ac na allem ni g6neuthur dim or a vei ewyllys gennym. G6arhadedic yw ynni ba6b or Brytanyeit hyt na chyffredino neb o honam ni a ch6-ch6i nac o vwyt nac o dia6t. nac o nerth nac o ganhorth6y. namyn a6ch keissa6 ach hela ym pob lle. ach rodi yn y diwed yn lla6 y brenhin oc a6ch carcharu neu oc a6ch llad. neu ych dihenydya6 neu yr hynn a vynnei a ch6i. Ac yn bennaf y gorchymyn6yt i mi a Chad6ga6n nat ym-gredem a ch6i. Kanys ni diga6n neb tebygu na damuna6 tat neu ewythyr da y eu meibon ae nyeint. kanys od ymgedym-deith6n ni a ch6i. neu vynet haeach yn erbyn gorchymynneu y brenhin. ni a goll6n an kyfoeth ac an karcherir yn y vom veir6 neu an lledir. Ac 6rth hynny mi a6ch g6ediaf megys kyueillt. A un[1] a6ch gorchymynnaf megys argl6yd. Ac ach eirolaf megis car nad eloch ford ym kyuoeth i na ford y gyuoeth Kad6ga6n m6y noc y gyuoeth g6yr ereill yn kylch. Kanys m6y o anuodedigaeeheu a geissyr yn erbyn ni. noc yn erbyn ereill yn bot yn gylus. A thremygu hynny y 6naethant a m6yfwy eu kyuoeth a vynychynt. a breid y gochel-ynt kyndrycholder y g6yr e hunein. A Iorwoerth a geissa6d eu hymlit a chynnull-a6 lla6er o wyr a oruc ac eu hela. Ac 6ynteu ae gochelassant bob ychydic. Ac yn un dorof ygyt y kyrchassant gyuoeth Uchtrut hyt ym Meiryonyd. A phan gigleu veibon Uchtrut hynny ae teulu rei a ellygassant Uchtrut y amdiffyn y tir. anuon a orugant y Veiryonyd y beri y ba6p dyuot attunt y 6rthlad y g6yr oc eu tir. Kanys yn gyntaf y dathoedynt y Gyfeila6c yn y lle yd oed meibon Uchtrut. Ac ny allyssant eu g6rthlad. Ac yna yd ymgynnulla6d gwyr Meiryonyd heb ohir ac y deuthant at Veibon Uchtrut. Ac ual yd oed Owein a Mada6c yn y lletyeu ygkyfeila6c. Trannoeth y boreu aruaethu a orugant mynet y Veiryonyd y letya6 heb wneuthur dim dr6c amgen. Ac ual yd oedynt yn d6yn eu hynt. nachaf wyr Meiryonyd ygkyfr6g mynyded ac anyal6ch yn d6yn y bydin gyweir yn kyfaruot. Ac yn eu ruthra6. ac yn dodi ga6r arnunt. ac 6ynteu heb dybya6 dim 6rthynt ar y kyrch kyntaf y ffoassant. ac y deuth Owein. A phau g6elas g6yr Meiryonyd ef yn kyrchu yn 6ra6l ac yn bara6t y ymlad. ffo yn deissyfeit a orugant. Ac 6ynteu ae hym-lidyassant hyt eu gwlat. a diffeitha6 y wlat a orugant. a llosgi y tei ar ydeu a llad yr yscrybyl kymeint ac a ga6ssant heb d6yn dim gantunt. A g6edy hynny yd aeth Mada6c y Bowys. Ac Owein a ymchoela6d ef ae wyr y Geredigya6n y lle yd oed y dat yn g6ledychu ac yn press6yla6. a thrigya6 a oruc ef ae gedymdeithon yn y lle y mynna6d. a choffau dyuodyat y dat kyn no hynny yr kyuoeth. Kanys y ged-ymdeith oedynt[1] y dyfet y yspeila6 y wlat ac y dala y dynyon. ac eu d6yn yn r6ym hyt y llogeu a dathoed gan Owein o Iwerd-on. Ac yna yd oedynt yn trigya6 yn tervyneu y wlat. Ac eilweith yd aethant y gal6 ynvydyon a ch6anegi eu rif. a chyrchu dros nos y wlat ae llosgi. a llad pa6b or a ga6ssant yndi. ac yspeila6 ereill. a d6yn ereill gantunt ygkarchar. ac eu g6erthu y eu dynyon neu eu hanuon yn r6ym yr llogeu. A Gwedy llosgi y tei a llad cymeint ac a ga6ssant or anifeileit. a chymeint ac a ga6ssant a dugant gantunt. ac a ymchoelassant fford y Keredigya6n 6rth letya6 a thrigya6 a mynet a dyuot. heb edrych dim o ach6ysson Kad6ga6n nac o wahard y brenhîn. A rei o nadunt dreilgweith a oedynt yn kad6 fford yd oed henafg6r or Flemhissieit yn dyuot idi. a elwit Wiliam o Vreban. ac gyferbynieit a wnaethant ae lad. Ac yna mynet o Gad6ga6n gyt a Iorwoerth y lys y brenhin y vynnu kael ymdidan ac ef. Ac ual y buant yna nachaf bra6t yr g6r a ladyssit yn y lle yn menegi yr brenhin ry lad o Owein ae gedymdeithon y vra6t. Pan gig-leu y brenhin hynny gofyn a oruc y Gad-6ga6n beth a dywedy am hynny. nis g6nni argl6yd heb y Kad6ga6n. Yna y dywa6t y brenhin kany elly di kad6 dy gyfoeth rac kedymdeithon dy uab hyt na ladon vyg gwyr eilweith mi a rodaf dy gyfoeth yr neb ae katwo. a thitheu a drigy y gyt a mi dr6y yr amot h6nn yma na sethrych di dy bria6t wlat. a mi ath borthaf di om hymborth i yn y gymer6yf gyghor am danat. A rodi a oruc y brenhin ida6 peunyd yg kyfeir y dreul pedeir ar hugein. Ac yna y trigya6d heb dodi gefyn arna6. namyn yn ryd y fford y mynnei eithyr y wlat e hun. A g6edy clybot o Owein

[1] Mi.

[1] A aethant. MS. Ll.

yspeila6 y dat oe gyuoeth. kyrchu Iwerdon a oruc ef a Mada6c uab Ridit. A g6edy hynny anuon a oruc y brenhin at Gilbert uab Rickert yr h6nn a oed de6r molyannus galluus. a chyfeillt yr brenhin a g6r arderchа6c oed yn y holl weithredoed erchi idaw dyuot atta6. ac ynteu a deuth. Ar brenhin a dywawt 6rtha6 yd oedut yn wastat yn keissa6 ran o tir y Brytanyeit y genyf. Mi a rodaf ytt yr a6r honn tir Kad6ga6n dos a goresgyn ef. Ac yna y kymerth yn llawen ygan y brenhin. Ac yna gan gynulla6 llu gyt ae gedymdeithon y deuth hyt yg Keredigya6n ac y gorescynna6d. Ac yd adeila6d deu gastell yndi. Nyt amgen un gyferbyn a Llan Badarn yn ymyl aber yr auon a elwir Ystwyth. Ar llall geir lla6 Aber Teifi yn y lle a elwir Dingereint. y lle gr6ndwalassei Roger iarll kyn no hynny gastell. A gwedy ychydic o amser yd ymchoela6d Mada6c ab Ridit o Iwerdon heb allel godef andynolyon voesseu y G6ydyl. Ac Owein a drigya6d yno yn y ol dalym o amser. A Mada6c a aeth y Powys. ac nyt aruollet nac yn hegar nac yn drugara6c y gan Iorwoerth y ewythyr rac y gynnal yn gylus y gan y brenhin her6yd kyfreith a drycweithret ot ymgyffredinei ae nei o dim. Ac ynteu yn wibia6dyr a lecha6d h6nt ac yma gan ochel kydrycholder Iorwoerth. Iorwoerth a wnaeth kyfreith hyt na bei a veidei dywedut dim 6rtha6 am Vadawc. na menegi dim am dana6 g6elit na welit. Ygkyfr6g hynny aruaethu a wnaeth Mada6c g6neuthur brat Iorwoerth y ewythyr. A dala kyfeillach a oruc a Llywarch uab Trahaearn. Ac ymaruoll y gyt a wnaethant yn dirgeledic. ac eissoes yr tervyn h6nn6 yd aethant. Y vl6ydyn rac 6yneb y paratoes Mada6c urat Iorwoerth. a cheissaw amser a chyfle a wnaeth y gyflenwi y ewyllys. A phan ymchoela6d Iorwoerth y Gaer Eina6n y kyrcha6d Mada6c a chedymdeithon Llywarch y gyt ac ef yn borth ida6 kyrch nos am ben Iorwoerth. A dodi ga6r a orugant ygkylch y ty lle yd oed Iorwoerth. a dyhuna6 a wnaeth Iorwoerth gan yr a6r. a chad6 y ty arna6 ef ae gedymdeithon. a llosgi y ty a wnaeth Mada6c am benn Iorwoerth. a dodi ga6r o orugant. A phan welas kedymdeithon Iorwoerth hynny kyrchu allan a orugant dr6y y tan.[1] Ac ynteu pan welas y ty yn dyg6yda6 keissa6 kyrchu allan a oruc ae elynyon ae kymerth ar vlaen gwewyr. ac yn atlosgedic y lad. A phan gigleu Henri vrenhin ry lad Iorwoerth rodi Powys a wnaeth y Kad6ga6n uab Bledyn. A hedychu ac Owein y uab. Ac erchi y Gad6ga6n anuon kenadeu yn ol Owein hyt yn Iwerdon. A gwedy g6ybot o Vada6c ar rei a ladyssant Iorwoerth ygyt ac ef rywneuthur agkyfreith o nadunt yn erbyn y brenhin llechu y mywn coedyd a orugant. ac aruaethu g6neuthur brat Kad6ga6n. A Chad6ga6n heb vynny arg6edu y neb megys yd oed uoes ganta6 a doeth hyt yn Trall6g Llywelyn ar vedyr trigya6 yno a phress6yla6 lle yd oed hyr-r6yd[1] ac agos y Vada6c. Ac yna anuon yspiwyr a oruc Mada6c y 6ybot py le y bei Gad6ga6n. Ar rei hynny a doethant drachefyn ac a dywedassant y neb yd oedynt yn y geissa6. ym pell y mae h6nn6 ae yn agos. Ac ynteu ae wyr yn y lle a gyrcha6d Kad6ga6n. A Chad6ga6n heb tybya6 dim dr6c a ym6naeth yn llesc heb vynnu ffo. a heb allel ymlad. wedy ffo y wyr oll ae gael ynteu yn unic ae lad. A gwedy llad Kad6ga6n anuon kenadeu a wnaeth Mada6c at Rickert escob Llundein y g6r a oed yn kynhal lle y brenhin ac yn y lywya6 yn Am6ythic y erchi ida6 ef y tir y g6nathoedit y kyflafaneu hynny ymdana6. A g6edy rac vedylya6 or escob yn gynnil y ach6ysson ef heb rodi messur ar hynny y oedi a oruc. ac nyt yr y garyat ef. namyn adnabot o hona6 deuodeu g6yr y wlat mae llad a 6naei bop un o nadunt y gilyd. Ac gyfran a vuassei ida6 ef ac y Ithel y 6ra6t kyn no hynny a rodes ida6. A phan gigleu Varedud uab Bledyn hynny kyrchu y brenhin a oruc y erchi ida6 tir Iorwoerth uab Bledyn y vra6t. ar brenhin a rodes kad6ryaeth y tir ida6. yn y delei Owein uab Kad6ga6n yr wlat. Ygkyfr6g hynny y deuth Owein ac yd aeth at y brenhin. A chymryt y tir ganta6 tr6y rodi g6ystlon. ac ada6 llawer o aryant. A Mada6c a edewis llawer o aryant a g6ystlon ac amodeu ger bronn y brenhin. A g6edy kymryt nodyeu ymoglyt a oruc pob un rac y gilyd yn y vl6ydyn honno hyt y diwed. Yn y vl6ydyn rac 6yneb y delit Robert iarll uab Roser o Vedlehem y gan Henri vrenhin. ac y carcha6yt. Ac y ryvela6d y uab yn erbyn y brenhin.

Deg mlyned a chant a mil oed oet Crist pan anuones Maredud uab Bledyn y teulu y neb un gynh6ryf y tir Llywarch uab Trahaearn y d6yn kyrch. Yna y damweina6d ual yd oedynt yn d6yn hynt dr6y gyfoeth Maredud[2] uab Ridit. Nachaf 6r yn kyuaruot ac 6ynt a dala h6nn6 a orug-

[1] Ac adaw Iorwerth y tan MS. Ll.

[1] Herwyd. MS. Ll.
[2] Madawc. MS. Ll.

ant a gofyn ida6 py le yd oed Vada6c uab Ridit y nos honno yn trigya6. A g6adu yn gyntaf a 6naeth y g6r hyt nas g6ydat ef. Ac odyna g6edy y gystuda6 ae gymell adef a oruc y vot yn agos. A g6edy r6yma6 h6nn6 yspiwyr a aroyssant yno.[1] a llechu a 6naethant yn y oed oleu dyd dranoeth. A g6edy dyfot y bore o deissyfyt g6nn6ryf y dugant kyrch ida6. a dala[2] a orugant a llad lla6er oe wyr. ac d6yn ygkarchar at Maredud. ae gymryt yn lla6en a oruc ae gad6 y my6n gefyneu. Yna y deuth[3] Owein ab Kad6ga6n yr h6n nyt yttoed gartref. A phan gigleu Owein hynny ar frys y deuth. ac y rodes Maredud ef yn y la6 ae gymryt yn lla6en a oruc ae dallu. A rannu rygtunt a 6naethant y rann ef o Bowys. Sef oed hynny Kereina6n a thraeau Deud6r ac Aber Riw.[4] Y vl6ydyn rac 6yneb y kyffroes Henri vrenhin llu yn erbyn G6yned. ac yn bennaf y Powys. A g6edy barnu ar Owein gwneuthur agkyfreith y guhuda6 a oruc Gilbert uab Rickert 6rth y brenhin. a dywedut bod g6yr Owein yn g6neuthur lledrateu ar y wyr ef ae tir.[5] Ar drygeu a 6nelei ereill a dywedit ar 6yr Owein. A chredu a oruc y brenhin bot pob peth or a dywa6t y kyhud6r yn wir. Ygkyfr6g hynny kyhuda6 a wnaeth mab Hu iarll kaer Llion (ar Wysc) Gruffud uab kynau. a Gron6 uab Owein. Ac aruaethu o gyttundeb mynnu dileu yr holl Vrytanyeit o g6byl hyt na cheffynt Vrytana6l en6 yn dragy6yda6l. Ac 6rth hynny y kynulla6d Henri vrenhin llu or holl ynys o Penryn Peng6aed yn Iwerdon[6] hyt ym Penryn Blataon[7] yn y Gogled yn erbyn G6yned a Phowys. A phan gigleu Varedud uab Bledyn hynny mynet a wnaeth y geissa6 kyfeillach y gan y brenhin. A g6edy adnabot hynny o Owein kynulla6 y holl wyr ae holl da a 6naeth a muda6 hyt ym mynydoed Eryri. kanys kadarnaf lle a diogelaf y gael amdiffyn ynda6 rac y llu oed h6nn6. Ygkyfr6g hynny yd anuones y brenhin tri llu. Un gyt a Gilbert tywyssa6c o Gerny6. a Brytanyeit y Deheu, a Ffreinc a Saeson o Dyfet ar Deheu oll. ar llu arall or Gogled ar Alban a deu tywyssa6c arnunt. Nyt amgen Alexander mab y Moel C6l6m. a mab Hu iarll kaer Llion. Ar trydyd gyt ac ef e hun. Ac yno y deuth y brenhin ae deulu y gyt ac ef. hyt y lle a elwir Mur Gastell. Ac Alexander ar iarll a aethant y Pennaeth[1] Bach6y. Ygkyfr6g hynny yd anuones Owein genadeu at Ruffud ac Owein y uab y erchi udunt g6neuthur kadarn hed6ch y rygtunt yn erbyn y gelynyon y rei yd oedynt yn aruaeth y dileu yn g6byl neu y g6archae yn y mor hyt nat enwit Brytana6l eu6 yn dragywyda6l. Ac ymaruoll ygkyt a wnaethant hyt na wnelei un heb y gilyd na thagnefed na chyfundeb ae gelynyon. Gwedy hynny y danuones Alexander uab y Moel C6l6m ar iarll gyt ac ef genadeu at Ruffud uab Kynan y erchi ida6 dyfot y hed6ch y brenhin. ac ada6 llawer ida6 ae d6ylla6y gyttuna6 ac 6ynt. Ar brenhin a anuones kenadeu at Owein y erchi ida6 dyfot y hed6ch ac ada6 y g6yr ny aller gaffel na phorth na nerth y gantunt. Ac ny chytsynya6d Owein a hynny. Ac yn y lle nachaf un yn dyfot atta6. ac yn dywedut 6rtha6 byd oualus a g6na yn gall yr hynn a 6nelych. Llyma Ruffud ac Owein y uab g6edy kymryt hed6ch y gan uab y Moel C6l6m ar iarll g6edy rodi ida6 o nadunt kael y tir yn ryd heb na threth na chyllit na chastell ynda6 hyt tra vei vy6 y brenhin. Ac etwa ny chytsynya6d Owein a hynny. Ar eilweith yd arua6th6ys y brenhin anuon kenadeu at Owein. a chyt ac 6ynt Varedud uab Bledyn y ewythyr yr h6nn pan welas Owein a dywa6t 6rtha6 edrych na h6yrheych dyuot at y brenhin rac racflaenu o ereill kael kedymdeithas y brenhin. ac ynteu a greda6d hynny a dyfot a wnaeth at y brenhin. Ar brenhin ae haruolles yn lla6en dr6y ua6r garyat ac enryded. Ac yna y dywa6t y brenhin 6rth Owein kan deuthost ti attaf i oth vod a chan credaist vygkenadeu minheu ath va6rhaaf di ac ath dyrchafaf yn uchaf ac yn pennaf oth genedel di. A mi a dalaf it yn gymeint ac y kyghorvynno pa6b oth genedyl 6rthyt. A mi a rodaf it dy holl tir yn ryd. A phan gigleu Ruffud hynny anuon kenadeu a oruc at y brenhin y geissa6 hed6ch y ganta6. Ar brenhin ae kymerth ef y hed6ch dr6y dalu o hona6 dreth ua6r ida6. Ac ymchoelut a oruc y brenhin y Loegyr. ac erchi y Owein dyuot y gyt ac ef a dywedut y talei ida6 a vei gyfya6n. a dywedut 6rtha6 hynn a dywedaf yt. Mi a af y Normandi ac o deuy di y gyt a mi. mi a

[1] Anfon yspiwyr a wnaeth yno. MS. Ll.
[2] Ae ddaly. Ib.
[3] Yn i ddoeth.
[4] Ac yng nghylch yr amser yma y bu ddaear grynn mawr yn Amwythic o fore hyd hwyr. A hefyd yr amser hwnnw yr ymddangoses seren gynffonnawc ac y bu aiaf caled yn ol hynny, a marwolaeth a phrinder. MS. Ll.
[5] Dir. Ib.
[6] Kernyw.
[7] Blathaon.

[1] Pennant. D. P.

gyweiraf ytt bop peth or a edeweis it. a mi ath wnaf yn uarcha6c urda6l. A chanlyn y brenhin a wnaeth dr6y y mor. Ar brenhin a gwira6d ida6 pob peth or a edewis ida6. Y vl6ydyn rac 6yneb yd ymchoela6d y brenhin o Normandi ac Owein uab Kad6ga6n gyt ac ef. Ac y bu uar6 Ieffrei escob Myny6. ac yn y ol ynteu y deuth g6r o Normandi yr h6nn a elwit Bernart yr h6nn a dyrchaf6yt yn escob ym Myny6 y gan Henri vrenhin o anuod holl yscolheigon y Brytanyeit gan eu tremygu. Ygkyfr6g hynny y deuth Gruffud uab Rys Te6d6r brenhin Deheubarth o Iwerdon[1] yr h6nn a athoed yn y vaba6l oetran y gyt a rei oe gereint hyt yn Iwerdon. Ac yna y trigya6d yn y bu 6r aedvet. Ac yn y diwed g6edy diffyg-ya6 o tra hir alltuded yd ymchoela6d y dref y dat. A h6nn6 a drigya6d amgylch d6y vlyned g6eitheu y gyt a Geralt ystiwart castell Penuro y da6 gan y ch6aer. a honno oed Nest uerch Rys uab Te6d6r g6reic Geralt Ystiwart. g6eitheu ereill gyt ae gereint. g6eitheu yg G6yned.[2] g6eitheu yn absen o le y le. Yn y diwed y cuhudwyt 6rth y brenhin. A dywedut vot med6l pa6b or Brytanyeit gyt ac ef. dr6y y ryuygu o vrenhina6l vedyant Henri vrenhin. A phan gigleu Gruffud y chwedleu hynny aruaethu a wnaeth ar vynet at Ruffud uab Kynan y geissa6 amdiffyn y hoedel. A g6edy anuon kenadeu ef a edewis o deuei atta6 y aruolli yn llawen. A g6edy clybot o Ruffud uab Rys hynny ef a Howel y vra6t a aethant atta6. yr Howel h6nn6 a vuassei ygkarchar Ern6lf uab Roser iarll castell Baldwin yr h6nn y rodassei Wilim Vrenhin ida6 kyfran o gyuoeth Rys uab Te6d6r. Ac yn y diwed y diagassei yr Howel h6nn6 yn annafus g6edy trychu y aelodeu or carchar. Ac yna yd aruollet 6ynt ac ereill gyt ac 6ynt yn hegar y gan Ruffud uab Kynan. Ac ygkyfr6g hynny g6edy clybot or brenhin mynet Gruffud ab Rys at Ruffud ab Kynan anuon kenadeu a wnaeth at Ruffud uab Kynan y erchi ida6 dyuot atta6. Ac ufud uu Ruffud y vynet at y brenhin. Ac megys y mae moes y Ffreinc twylla6 dynyon tr6y edewidyon ada6 lla6er a wnaeth Henri vrenhin ida6 o chymerei arna6 dala Gruffud uab Rys ae anuon yn vy6 atta6 ef. ac ony allei y dala y lad ac anuon y benn ida6. Ac ynteu dr6y ada6 hynny a ymchoela6d y wlat. Ac yn y lle gofyn a wnaeth py le yd oed Ruffud uab Rys yn trigya6. A menegi a 6naethp6yt y Ruffud uab Rys dyuot Gruffud uab Kynan o lys y brenhin ae geissa6 ynteu yn y ewyllys. Ac yna y dywa6t rei 6rtha6 a oedynt yn trigya6 y gyt ac ef dr6y ewyllys da. gochel y gedrycholder yn y 6yper py fford y kerdo y chwedyl. Ac 6ynteu yn dywedut hynny nachaf un yn dyfot ac yn dywedut. Llyma varchogyon yn dyfot ar vrys. a breid yd athoed ef dros y dr6s nachaf y marchogyon yn dyfot y geissa6. Ac ni alla6d amgen no chyrchu Eglwys Aber Daron arna6d. A g6edy clybot o Rufud uab Kynan y dianc yr eglwys anuon gwyr a oruc y tynnu ef or eglwys allan. Ac ny ada6d escyb a [bieuffynt] beuafyeit[1] y wlat hynny rac llygru na6d yr egl6ys. A g6edy y ell6g or eglwys ef a ffoes yr Deheu. ac a deuth y Ystrat Tywi. A g6edy clybot hynny llawer a ymgynnulla6d atta6 o bop tu. ac ynteu a duc kyrch anhegar aniben[2] y Ffreinc ar Flemhissyeit yn y daruu y vl6ydyn honno. Y vlwydyn rac wyneb y kyrcha6d y Grufud ab Rys a dywedassam ni uchot. yn y vr6ydyr gyntaf y castell oed yn ymyl Arberth ac y llosces. Odyna yd aeth hyt yn Llan ym Dyfri lle yd oed gastell neb un tywyssa6c a elwit Rickert P6ns6n y g6r y rodassei Henri vrenhin ida6 y kantref Bychan. ac y profes y torri ae losgi. ac nys galla6d kanys ym6rthlad ac ef a wnaeth keitweit y kastell a chyt ac 6ynt Maredud uab Ryderch uab Krada6c y g6r a oed yn kynnal Ystiwerdaeth y dan y dywededic Richert. y rac castell eissoes a losges. A g6edy ymsaethu or t6r ac ef a brathu llawer oe wyr a saetheu. a llad ereill yd ymchoela6d drachefyn. A g6edy hynny y danuones y gedymdeithon y wneuthur kyrch a chynn6r6f ar gastell a oed yn ymyl Aber Tawy. a h6nn6 a bioed iarll a elwit Henri Bem6ud. A g6edy llosgi y rac gastell. ac amdiffyn or keitweit y t6r a llad rei oe wyr yd ymchoela6d drachefyn. A g6edy clybot hynny ac ymgynulla6 atta6 lla6er o ynvydyon ieueinc o bob tu wedy y d6ylla6 o chwant anreitheu. neu o geissa6 atnewydu Brytana6l teyrnas. Ac ny thal ewyllys[3] dim o ny byd Du6 yn borth ida6. G6neuthur a oruc ysclyfaetheu ma6r yn y gylch o gylch. Ar Ffreinc yna y gymerassant gyghor a gal6 pennaetheu y wlat attunt. Nyt amgen Owein uab Caradа6c uab Ryderch y g6r y rodassei Henri vrenhin ida6 rann or Kantref Ma6r. a Maredud uab Ryderch yr h6nn a dywed-

[1] I Ddyfed. MS. Ll.
[2] Gwydd. MS. Ll.

[1] Hennafieid. ib.
[2] Am benn. MS. Ll.
[3] Dyn. MS. Ll.

assam ni vry. A Ryderch uab Te6d6r ae veibon Maredud ac Owein. Mam y rei hynny g6reic Ryderch ab Te6d6r oed Hunyd uerch Bledyn ab Kynvyn y pennaf or Brytanyeit wedy Grufud ab Llywelyn y rei oedynt vrodyr un Vam. Kanys Ygharat uerch Varedud brenhin y Brytanyeit oed y mam ell deu. ac Owein uab Karada6c uab Gwenllian uerch y dywededic Vledyn y rei a llawer o rei ereill a deuthant y gyt. A gofyn a oruc y Ffreinc udunt a oedynt oll ffydlonyon y Henri vrenhin. ac atteb a wnaethant eu bot. A dywedut a wnaeth y Ffreinc 6rthynt od ydy6ch ual y dywed6ch dagoss6ch ar a6ch g6eithretoed yr hynn yd ytty6ch yn y ada6 ar a6ch taua6t. reit yw y6ch kad6 kastell Kaer Vyrdin yr h6nn a bie y brenhin. pob un o hona6ch yn y ossodedic amser ual hynn. Cad6 y castell o Owein uab karada6c pythewnos. a Ryderch uab Te6d6r pythewnos arall. a Maredud uab Ryderch ab Tewdwr pythewnos. a Bledri uab Kediuor y gorchymynn6yt castell Robert La6gan yn Aber Caf6y.[1] A g6edy ansodi y petheu hynny. Gruffud ab Rys a bryder a6d am anuon disg6yleit am torri y kastell neu y losgi. A phan gauas amser adas ual y gallei yn ha6d kyrchu y kastell. Yna y damweina6d vot Owein uab Karada6c yn kad6 ygkylch y castell. Ac yna y duc Gruffud ab Rys kyrch nos am benn y castell. A phan gigleu Owein ae gedymdeithon kynn6r6f y gwyr ae ge6ri yn dyuot. Kyfot yn eb6ryd or ty lle yd oed ef ae gedymdeithon a wnaethant. Ac yn y lle y clywei yr awr ef e hun a gyrcha6d ymblaen y vydin a thebygu bot y gedymdeithon yn y ol. 6ynteu g6edy y ada6 ef e hunan a ffoassant. ac uelly y llas yna. A g6edy llosgi y rac gastell heb vynet y mywn yr t6r yd ymchoela6d ac yspeileu ganta6 yr notaedigyon goedyd. Odyna yd ymgynullassant y ieueinc ynvydyon y 6lat a bop tu atta6 o debygu goruot o hona6 ar bop peth o acha6s y damwein h6nn6. kanys castell a oed yg G6hyr a losges ef o g6byl a llad llawer o wyr ynda6. Ac yna yd edewis G6ilim o Lundein y castell rac y ofyn ae holl aniueileit ae oludoed. A g6edy daruot hynny. megys y dyweit Selyf[2] drychafel a 6na[3] yspryt yn erbyn k6ymp.[4] Yna yd aruaetha6d yn ch6ydedic o valch-der. ac o draha yr anosparthus bobyl ar ynvyt giwta6t kyweira6 ynvydyon[5] o Dyfet y Geredigya6n. A chymryt g6rth6ynebed yr gyfya6nder.[1] G6edy gal6 o Gediuor ab Gron6. a Howel uab Idnerth. a Thrahaearn ab Ithel. y rei a odynt yn dynessau o gyfnessafr6yd gerennyd a chyfaduab[2] a dunna6[3] argl6ydiaetheu[4] ida6. Ar rei hynny a oedynt gyt ac ef ymblaen holl wyr Keredigya6n. ac nyt oed dim a allei uot yn direitach nor Kediuor h6nn6 yr 6lat agkyffredin kyn noc yt ada6 Dyfet yn lla6n o amryuaelon genedloed nyt amgen Fflemhissyeit a Ffreinc a Saeson ae giwta6t genedyl e hun. y rei kyt beynt un genedyl a gwyr Keredigya6n eissoes gelynyon gallonneu oed gantunt o acha6s eu hanesm6ythdra ae hanundeb kyn no hynny. Ac yn vwy no hynny rac ofyn y tremyc a wnathoedynt y Henri vrenhin y g6r a dofhaassei holl bennaduryeit ynys Prydein oe allu ae vedyant. ac a darestygassei lawer o wladoed tramor 6rth y lywodraeth. rei o nerth arueu ereill o aneiryf rodyon eur ac aryant. y g6r nys dicha6n neb ymoscryn[5] ef ac eithyr Du6 e hun y neb a rodes y medyant ida6. A g6edy dyuot Grufud uab Rys yn gyntaf y deuth y is Coet. Ac yna y kyrcha6d lle a elwir blaen Porth Hodnant. yr hwn a adeilassei neb un Fflemiss6r. Ac yno y deuth[6] y Fflemissyeit y drigya6.[7] A g6edy ymlad dydgweith ar hyt y dyd. a llad llawer o wyr y dref. a llad un oe wyr ynteu. a llosgi y rann v6yaf or dref. heb gael dim amgen no hynny yd ymchoela6d drachefyn. Odyna y ruthra6d g6yr y wlat atta6 o dieflic annogedigaeth yngyfun megys yn deissyfyt. Ar Saesson a dugassei Gilbert kyn no hynny y gyflenwi y wlat yr honn kyn no hynny o anamylder pobloed a oed wac valch. a diffeithassant ac a ladassant. ac a yspeilassant. ac a losgassant y tei. Ae hynt ae kynn6ryf a dugant hyt ym Mhenwedic. A chylchynu a orugant gastell Razon Ystiwart a oed ossodedic yn y lle a elwir ystrad Peithill. ac ymlad ac ef a orugant ae orchyfygu. A g6edy llad llawer ynda6 y losgi a wnaethant. A phan deuth y nos pebyllya6 a wnaeth yn y lle a elwir Glasgruc. megys ar villtir y 6rth egl6ys Badarn Anafr6yd[8] a wnaethant yn yr egl6ys. d6yn yr yscrubyl yn v6yt udunt or egl6ys. Ar bore drannoeth ymaruaethu a wnaethant ar castell a oed yn Aber

[1] Cofwy. Tofwy. ib.
[2] Ddoeth. ib.
[3] Yr. MS. Ll.
[4] Dyn. ib.
[5] Deithiau. ib.

[1] Cyfiawnder. MS. Ll.
[2] Chyfadnabod. MS. Ll. ib.
[3] Addunaw. ib.
[4] Arglwyddiaethu. ib.
[5] Ymystrin. MS. Ll.
[6] Yd oed. ib.
[7] Yn trigaw. ib.
[8] Anaddasrwydd. ib.

Yst6yth gan debygu y oruot. Ac yna y danuones Razon Ystiwart g6r a oed gastell6r ar y castell h6nn6. Ac a losgyssit y gastell ynteu kyn no hynny. ac y lladyssit y wyr yn gyffroedic o dolur am y wyr ac am y gollet ac yn ergrynedic rac ofyn kenhadeu hyt nos y gastell Ystrad Meuruc yr h6nn a wnathoed Gilbert y argl6yd kyn no hynny y erchi yr castellwyr oed yno dyuot ar ffysc yn borth ida6. A g6ercheitweit y kastell a anuonassant atta6 kymeint ac a allyssant y gaffel. ac hyt nos y deuthant atta6. Trannoeth y kyuodes Grufud uab Rys a Ryderch uab Te6d6r y ewythyr a Maredud ac Owein y veibon yn ansyn6yrus oc eu pebyll heb gyweira6 eu bydin. a heb ossot ar6ydon oc eu blaen namyn bileinllu. megys cyweithas o giwta6t bobyl digyghor heb lywya6dyr arnunt y kymerassant eu hynt parth a chastell Aber Ystwyth. yn y lle yd oed Razon Ystiwart ae gymhortheit gyt ac ef. heb 6ybot o nadunt h6y hynny yn y deuthant hyt yn Ystrat Antarron a oed gyfar6yneb ar kastell. Ar castell a oed ossodedic ar benn mynyd a oed yn llithra6 hyt yn avon Ystwyth. ac ar yr avon yd oed pont. Ac ual yd oedynt yn seuyll yno megys yn g6neuthur magneleu. ac yn medylya6 pa ffuryf y torrynt y castell y dyd lithra6d haeach yn ỻy oed prytna6n. Ac yna y danuones y kastellwyr megys y mae moes gan y Ffreinc g6neuthur pob peth dr6y ystry6. gyrru saethydyon hyt y bont y vickre ac 6ynt megys o delynt h6yyn ansyn6yrol dros y bont y gallei uarchogyon lluruga6c eu kyrchu yn deissyfyt ae hachub. A phan welas y Brytanyeit y saethydyon mor le6 yn kyrchu yr bont yn ansyn6yrus y redassant yn y erbyn gan ryuedu pa ham mor amdiredus y beidynt kyrchu yr bont. Ac ual yd oed y neill rei yn kyrchu ar rei ereill yn saethu. yna y kyrcha6d marcha6c lluruga6c yn gynhyruus y bont. A rei o wyr Grufud ae kyferbynya6d ar y bont. Ac ynteu yn aruaethu eu kyrchu v6nygyl. A g6edy brathu y march y dyg6yda6d. Ac yna yd aruaethod pa6b a gwe6yr y lad ynteu. ae luruc ae hamdiffynna6d yn y doeth neb un or vydin ae thynnu.[1] A phan gyfodes ynteu y ffoes. A phan welas y gedymdeithon ef yn ffo y ffoassant 6ynteu holl. Ar Brytanyeit ae hymlidya6d hyt yg g6rthallt[2] y mynyd. Y doryf ol eissoes nys ymlidya6d. namyn heb geissa6 na phont na rhyt kymryt eu ffo a wnaethant. A phan welas y Ffreinc o benn y mynyd y rei hynny yn ffo kyrchu y doryf vlaen a wnaethant a llad kymeint ac a ga6ssant ac yna y gwascar6yt y giwta6t bobyl ar dra6s y wlat o bop tu. rei ae hanifeileit gantunt rei ereill g6edy ada6 pop peth namyn ceissa6 amdiffyn eu heneideu yn y edewit yr holl wlat yn diffeith. Ygkyfr6g hynny y danuones Henri vrenhin kenadeu at Owein uab Kad6ga6n y erchi ida6 dyuot atta6. Ac ynteu yn y lle y deuth. A phan doeth y dywa6t y brenhin 6rtha6. Vygkaredickaf Owein a atwaenost di y lleidryn gan Rufud uab Rys yssyd megys yn ffoedic yn erbyn vyn tywyssogyon i. Acha6s a chanys credaf i dy uot ti yn gywiraf g6r imi. Mi a vynnaf dy uot ti yn dywyssa6c. llu gyt am mab i y 6rthlad Grufud uab Rys. A mi a wnaf Lywarch uab Trahaearn yn gedymdeith yt. kanys yna6ch ch6i a6ch deu yd ymdiredaf i. A phan ymchoelych drachefyn mi a dalaf b6yth it yn deil6g. A llawenhau a oruc Owein or edewidyon hynny. a chynulla6 llu a Llywarch gyt ac ef a mynet y gyt hyt yn ystrat Tywi lle y tebygid uot Grufud uab Rys yn trigya6. kanys coetir[1] oed. ac yn ana6d y gerdet ac yn ha6d ruthra6 gelynya6n ynda6. A phan deuth[2] y tervyneu yr wlat. holl wyr[3] Owein a mab y brenhin ae kymhortheit a anuonassant eu bydinoed yr coedyd. pa6b dan yr amot h6nn hyt nat arbedei neb y gledyf nac y 6r nac y wreic nac y uab nac y uerch. a ph6y bynnag a delynt nas gochelynt heb y lad neu y grogi neu drychu eu aelodeu. A phan gigleu giwta6t bobyl y wlat hynny keissa6 a wnaethant ffuryf y gellynt gaffel amdiffyn ac uelly y gwasgar6yt 6ynt. Rei yn llechu yn y coedyd. ereill yn ffo y wladoed ereill. ereill yn keissa6 amdiffyn or kestyll nessaf y dathoedynt o honynt. megys y dywedir y my6n Brytana6l diareb. Y ki a lyha yr aryf y brather ac ef. A g6edy g6asgaru yllu y dan y coedyd. ef a damweina6d y Owein ac ychydic o nifer gyt ac ef kyrchu y coet o amgylch degwyr a phetwar ugein. Ac yn edrych a welynt oleu dynyon. Nachaf y gwelynt oleu dynyon yn kyrchu parth a chastell kaer Vyrdin lle daroed udunt g6neuthur eu hed6ch. Ac eu hymlit a wnaeth hyt yn agos yr castell. A g6edy eu dala yno ymchoelut at y gedymdeithon a oruc. Ygkyfr6g hynny y damweina6d dyuot llu or Fflemissyeit o Ros y Gaer Vyrdin yn

[1] Attunt. MS. Ll.
[2] Nghwr allt. ib.

[1] Ynial. ib.
[2] Ddoethant. MS. Ll.
[3] Lu. ib.

yn erbyn mab y brenhin. a Geralt ystiwert gyt ac 6ynt. Nachaf y rei a diaghyssei yn dyuot dan llef tu ar castell. ac yn menegi y hyspeila6 o Owein uab Kad6ga6n ae hanrheithya6. A phan gigleu y Fflemisseit hynny ennynnu a wnaethant o gassa6l gyghoruynt yn erbyn Owein o acha6s y mynych godyant a wnathoed kedymdeithon Owein udunt kyn no hynny. Ac o annogedigaeth Geralt Ystiwert y g6r y llosgassei Owein y gastell ac a dugassei y dreis Nest y wreic ae anreith. Ymlit a orugant heb debygu bot g6rth6ynebed ida6. Owein a gymerth y hynt yn araf. Ac 6ynteu gan y ymlit ef a doethant yn ebr6yd hyt y lle yd oed ef ar anreith ganta6. A phan welas kedymdeithon Owein dirua6r luossogr6yd yn y hymlit. Dywedut a wnaethant 6rtha6 llyma luossogr6yd yn ymlit heb allel o neb ym 6rthlad ac h6ynt. 'Atteb udunt a wnaeth nac ofynhe6ch heb acha6s. bydinoed y Fflemisseit ynt. A gwedy dywedut hynny o neb un gynu6ryf eu kyrchu a wnaeth. A diodef y kynn6ryf a wnaethant yn 6ra6l. g6edy b6r6 saetheu o bop tu y dyg6yda6d Owein yn vrathedic. A gwedy y dyg6yda6 ef yd ymchoela6d y gedymdeithon ar ffo. A phan gigleu Lywarch ab Trahaearn hynny ymchoelut ef ae wyr drachefyn a wnaeth y wlat. A g6dy y lad ef y kynhala6d y vrodyr y rann ef o Powys eithyr yr hynn a dugassei Owein kyn no hynny gan Maredud uab Bledyn. nyt amgen kereina6c yr h6nn oed eida6 Mada6c uab Ridit kyn no hynny. Ac enweu y vrodyr yw y rei hynn. Mada6c ab Cad6ga6n o Wenllian uerch Rufud ab Kynan. Ac Eina6n uab Kad6ga6n o Sanan uerch Dyfynwal. ar trydyd oed Wrgan uab Kad6ga6n o Ellyw uerch Kediuor uab Gollwyn y g6r a uu bennaf argl6yd ar wlat Dyfet. Petweryd uu Henri uab Kad6ga6n or Ffranges uerch Pictot tywyssa6c or Ffreinc. ac o honno y bu uab arall ida6 a elwit Grufud. Y whechet uu Maredyd o Euron uerch Hoedlyw ab Kad6ga6n ab Elstan. A g6edy hynny yd ymaruolles Eina6n uab Kad6ga6n uab Bledyn. a Grufud uab Maredud ab Bledyn y gyt y d6yn kyrch am benn kastell Uchtrut uab Etwin a oed gefynder6 y Vledynvr enhin. Kanys Iweryd mam Owein ac Uchtrut veibon Etwin. a Bledyn uab Kynvyn oedynt vra6t a ch6aer un dat ac nyt un vam. Kanys Agharat verch Maredud uab Owein oed vam Vledyn. a Chynvyn ab Gwerstan oed y tat ell deu. Ar castell rydywedassam ni a oed yn y lle a elwit Kymer ym Meiryonnyd. Kanys Kad6ga6n uab Bledyn a rodassei Veirionnyd a Chyveila6c y Uchtrut uab Etwin dan amot y uot yn gywir ida6 ac y veibon ac yn ganhorth6y yn erbyn y holl elynyon. Ac ynteu oed 6rth6yneb6r ac ymladgar yn erbyn Kad6ga6n ae veibon. A g6edy colli Owein heb debygu gallu dim o veibon Kad6ga6n a 6naeth ef y dywededic castell. Ac vynteu a dywedassam ni vry dr6y sorr a gyrchassant y castell. ac ae llosgassant. A g6edy ffo rei or gwercheitweit a dyuot ereill attunt h6ynteu y hed6ch. achub a wnaethant Veironnyd a Chyfeila6c a Phenllyn ae rannu y rygtunt. Ac y Rufud uab Maredud y deuth Kefeila6c. A Mada6c[1] a hanner Penllyn. Ar ranner arall y Penllyn y veibon Kad6ga6n uab Bledyn. Ygkyfr6g hynny y tervyna6d y vl6ydyn yn vlin ac yn atcas y gan ba6p. Y vl6ydyn rac 6yneb y bu uar6 Gilbert uab Rickert. A Henri vrenhin a drigya6d yn Normandi o acha6s bot ryuel y rygta6 a brenhin Ffreinc. Ac uelly y tervyna6d y vl6ydyn honno. Y vl6ydyn rac 6yneb y mag6yt anundeb y r6g Howel uab Ithel a oed argl6yd ar Ros a Rywyna6c a meibon Owein uab Edwin. Gron6 a Ridit a Llywarch y[2] vrodyr y rei ereill. A Howel a anuones kenadeu at Varedud uab Bledyn a meiba6n Kad6ga6n uab Bledyn Mada6c ac Eina6n y ervynieit udunt dyuot yn borth ida6. Kanys oe hamdiffyn 6ynteu ae kanhaledigaeth yd oed ef yn kynhal y gyfran or wlat a dathoed yn rann ida6. Ac 6ynteu pan gly6sant y 6rthrymu ef o veibon Owein a gynullassant eu gwyr ae kedymdeithon y gyt. kymeint ac a ga6ssant yn bara6t ual yn amgylch pedwar can 6r. Ac yd aethant yn y erbyn y Dyffryn Cl6yd yr h6nn a oed wlat udunt h6y. Ac 6ynteu a gynnullassant y gwyr gyt ac Uchtrut eu hewythyr. a d6yn y gyt ac 6ynt y Ffreinc o Gaer Llion yn borth udunt. Ac 6ynteu a gyfaruuant a Howel a Maredud a meibon. Kad6ga6n ae kymhortheit. a g6edy dechreu br6ydyr ymlad o hop tu a wnaethant yn chwerw. Ac yn y diwed y kymerth meibon Owein ae kedymdeithon. wedy llad Llywarch uab Owein a Iorwoerth uab Nud g6r de6r enwa6c oed. a gwedy llad llawer, a brathu llia6s yd ymchoelassant yn orwac drachefyn. A g6edy brathu Howel yn y vr6ydyr y ducp6yt adref. Ac ym penn y deugeinuet diwarna6t y bu uar6. Ac yna yd ymchoela6d Maredud a meibon Kad-

[1] Mawddwy. MS. Ll.
[2] Ae. ib.

6ga6n adref. heb lyuassu gorescyn y wlat rac y Ffreinc kyt kefynt y vudugolyaeth. Y vl6ydyn rac 6yneb y bu uar6 M6rcherdarch y brenhin pennaf o Iwerdon yn gyfla6n o luossogr6yd[1] a budugolyaetheu. Y vl6ydyn arall g6edy hynny yd aruaetha6d Henri vrenhin ymchoelut y Loeger wedy hedychu y rygtha6 a brenhin Ffreinc. a gorchymyn a oruc yr mord6ywyr kyweira6 llogeu ida6. A g6edy parattoi y llogeu anuon a wnaeth y deu uab yn un or llogeu. un o honunt a anyssit or vrenhines y wreic pria6t. Ac o h6nn6 yd oed y tada6l obeith oe vot yn g6ledychu yn ol y dat. A mab arall o orderch ida6. ae un uerch a llawer o wyr ma6r gyt ac 6ynteu. Ac o wraged arbennic amgylch deucant. y rei a debygunt[2] eu bot yn deilygaf o garyat plant y brenhin. ac ef a rodeut udunt y llog oreu a diogelaf a odefei y mor donneu ar morolyon dymhestloed. A gwedy eu mynet yr llog dechreu nos dirua6r gyffroi a oruc y mor donneu dr6y eu kymell o dymhestla6l uord6y a drychdrum. ac yna y kyfaruu y llog a chreiga6l garrec a oed yn dirgel dan y tonneu heb 6ybot yr llogwyr. ac y torres y llog genti yn drylleu. ac y bodes y meibon ar niuer a oed y gyt ac 6ynt hyt na diegis neb o nadunt. Ar brenhin a eskynassei y my6n llog arall yn y hol. A chyt gyffroi o dirrua6ryon dymhestleu y mor donneu eissoes ef a diega6d yr tir. A phan gigleu ryfodi y veibon dr6c yd aeth arna6. Ac ygkyfr6g hynny y tervyn6ys y vl6ydyn honno. Y vl6ydyn rac 6yneb y priodes Henri vrenhin merch neb un dywyssa6c or Almaen kanys kyn no hynny g6edy mar6 merch y Moel C6l6m y wreic a aruerassei yn wastat o orderchu. A phan doeth yr haf rac wyneb y kyffroes Henri vrenhin dirua6r greula6n lu yn erbyn gwyr Powys. nyt amgen Maredud uab Bledyn ac Eina6n a Mada6c a Morgan meibon Kad6ga6n uab Bledyn. A phan glywsant 6ynteu hynny. anuon kenadeu a orugant at Rufud uab Kynan a oed yn kynal ynys Von y eruyneit ida6 vot yn gyt aruoll ac 6ynt yn erbyn y brenhin. ual y gellynt warchad6 yn diofyn ynyal6ch y g6lat. Ac ynteu dr6y gynhal hed6ch ar brenhin. a dywa6t y ffoynt[3] h6y y dervyneu y gyfoeth ef y parei y hyspeila6 ae hanrheitha6 ac y g6rth6ynebei. A phan 6ybu Maredud a meibon Kad6ga6n hynny. kymryt kygor a wnaethant. Ac yn y kygor y ka6ssant.

[1] Luoed. MS. Ll.
[2] Debygid. MS. Ll.
[3] O doynt. ib.

ada6 tervyneu y g6lat e hunein. a chymryt eu hamdifyn yndunt. Ar brenhin ae luoed a dynessayssant y dervyneu Powys. Ac yna y danuones Maredud uab Bledyn ychydic o saethydyon ieueinc y gyferbynyeit y brenhin my6n g6rthallt goeda6c ynyal fford yd oed yn dyuot. ual y gellynt a saetheu ac ergydyeu wneuthur kynn6ryf ar y llu. Ac ef a damweina6d yn yr a6r y dathoed y g6yr ieueinc hynny yr 6rthallt dyuot yno y brenhin ae lu. Ar gwyr ieueinc hynny a erbynnyassant yno y brenhin ae lu. dr6y dirva6r gynn6ryf gell6g saetheu ym plith y llu a wnaethant. A g6edy llad llawer a brathu ereill un or g6yr ieueinc a dynna6d y v6a ac a ellyga6d saeth ym plith y llu. A houno dygwyda6d ygkedernit arueu y brenhin gyferbyn ae gallon. heb 6ybot yr g6yr[1] ae byrya6d ac nyt argyweda6d y saeth yr brenhin rac daet yr arueu. Kanys llurugа6c oed namyn treilla6 a oruc y saeth drachefyn yr arueu. Ac ofynhau yn va6r a wnaeth y brenhin. a diruа6r aruthder a gymerth yndaw yn gymeint haeach a phei brethit tr6yda6. Ac erchi yr lluoed a wnaeth pebyllya6. a gofyn a oruc py rei a oedynt mor ehofyn ae gyrchu ef yn gyn lewet a hynny. A dywedut a wnaethp6yt ida6 mae rai o wyr ieueinc a anuonassit y gan Varedud uab Bledyn a wnathoed hynny. Ac anuon a wnaeth attunt genadeu y erchi udunt dyuot atta6 dr6y gygreir. Ac 6ynteu a doethant. A gofyn a wnaeth udunt p6y ae hanuonassei yno. A dywedut a wnaethant mae Maredud. a gofyn udunt a wnaeth a 6ydynt py le yd oed Varedud yna. Ac atteb a wnaethant y g6ydynt. Ac erchi a wnaeth ynteu y Varedud dyuot y hed6ch. Ac yna y doeth Maredud a meibon Kad6ga6n y hed6ch y brenhin. A g6edy hedychu y rygthunt yd ymchoela6d y brenhin y Loeger dr6y ada6 deg mil o warthec yn dreth ar Powys. Ac velly y tervyna6d y vl6ydyn honno. Ugeint mlyned a chant a mil oed oet Crist pan lada6d Gruffud ab Rys ab Te6d6r Ruffud uab Trahaearn. Y vl6ydyn rac 6yneb y bu uar6 Eina6n uab Kad6ga6n y g6r a oed yn kynhal rann o Powys a Meirionyd y wlat a dugassei ef y gan Uchtrut uab Etwin. Ac 6rth y agheu y kymynna6d y Varedud uab Bledyn y ewythr. Ac yna y gellygwyt Ithel uab Ridit o garchar Henri vrenhin. A phan doeth y geissaw rann o Powys ni chauas dim. A phan gigleu Ruffud ab Kynan ry wrthlad Maredud ab Kadwgawn o Uaredud uab Bled-

[1] Gwr. MS. Ll.

yn y ewythyr. Anuon a wnaeth Kadwalladyr ac Owein y veibon a diruaór lu gantunt hyt ym Meironnyd. a dóyn a wnaethant holl dynyon y wlat o honei ae holl da gyt ac 6ynt hyt yn Llyyn. Ac odyna kynulla6 llu a wnaethant ac aruaethu allduda6 holl wlat Powys. A heb allu kyfle6ni eu haruedyt yd ymchoelassant drachefyn. Ac yna yd ymaruolles Maredud uab Bledyn a meibon Kad6ga6n uab Bledyn y gyt ac y diffeithassant y rann v6yaf o gyfoeth Llywarch uab Trahaearn. o acha6s nerthu o hona6 veibon Gruffud ab Kynan ac ymaruoll ac 6ynt. Y vl6ydyn rac 6yneb y llada6d Gruffud uab Maredud ab Bledyn Ithel ab Ridit ab Bledyn y gefynder6 ygg6yd Maredud y dat. Ac yn ol ychydic o amser wedy hynny y llada6d Catwalla6n ab Grufud ab Kynan y tri ewythyr. nyt amgen Gron6 a Ridit a Meilyr meibon Owein ab Edwin. Kanys Agharat uerch Owein ab Edwin a oed wreic Grufud ab Kynan. a honno oed vam Katwalla6n ac Owein a Chatwaladyr. a llawer o verchet. Yn y vl6ydyn honno y mag6yt tervysc y rwg Morgan a Maredud meibon Katwga6n uab Bledyn. Ac yn y tervysc h6nn6 y llada6d Morgan ae la6 e hunan Varedud y vra6t. Y vl6ydyn rac wyneb yd ymchoela6d Henri vrenhin o Normandi wedy hedychu y rygta6 ar neb y buassei tervysc ac 6ynt kyn no hynny. Y vl6ydyn rac 6yneb y g6rthlad6yt Grufud uab Rys or kyfran o dir a rodassei y brenhin ida6 wedy y gyhuda6 yn wiryon heb y haedu o hona6 or Ffreinc a oedynt yn kyt bress6yla6 ac ef. Yn diwed y vl6ydyn honno y bu uar6 Daniel uab Iulyen escob Myny6. y g6r a oed gymodred6r y r6g G6yned a Phowys yn y tervysc a oed rygtunt. Ac nyt oed neb a allei gael bei nac aglot arna6. kanys tagnefedus oed a charedig gan ba6p. Ac archdiagon Powys oed. Y vl6ydyn rac 6yneb y bu uar6 Grufud uab Bledyn. Ac yna y delit Llywelyn ab Owein y gan Varedud uab Bledyn y ewythyr ura6t y hendat a h6nn6 ae rodes yn lla6 Blen[1] uab Ieuan y g6r ae hanuones ygkarchar hyt ygkastell Bruch. Yn diwed y vlwydyn y bu uar6 Morgan ab Kad6ga6n yn Cipris yn ymchoelut o Gaerussalem wedy mynet o hona6 a chroes y Gaerussalem o acha6s rylad o hona6 kyn no hynny Varedud y vra6t. Y vl6ydyn g6edy hynny y g6rthlad6yt Maredud uab Llywarch oe wlat. y g6r a lada6d mab Meuruc y gefynder6. Ac a dalla6d meibon Griffri y deu gefynder6 ereill. A Ieuaf uab Owein ae g6rthlada6d. ac yn y diwed ae llada6d. Y vl6ydyn rac 6yneb y llas Iorwoerth uab Llywarch gan Llywelyn uab Owein ym Powys. Ychydic wedy hynny y dyspeil6yt Llywelyn uab Owein oe lygeit ae geilleu y gan Varedud uab Bledyn. Yn y vl6ydyn honno y llas (Kad6ga6n uab Grufud) Ieuaf uab Owein y gan veibon Llywarch uab Owein y gefynder6. Yn diwed y vl6ydyn honno y llas Mada6c uab Llywarch y gan Ueuruc y gefnder6 uab Ridit. Yn diwed y vl6ydyn rac 6yneb yd yspeil6yt Meuruc uab Ridit oe deu lygat ae d6y geill. Y vl6ydyn rac 6yneb y llas Iorwoerth uab Owein. Yn y vl6ydyn honno y llas Kad6ga6n[1] uab Grufud ab Kynan y gan Gad6ga6n uab Gron6 ab Owein y gefynder6. ac Eina6n uab Owein. Ychydic wedy hynny y bu uar6 Maredud ab Bledyn teg6ch a diogel6ch holl Powys ae hamdiffyn wedy kymryt iach6ya6l benyt ar y gorff. a gleindit ediuar6ch yn y yspryt. a chymyn corff Crist. ac ole6 ac aghen. Deg mlyned ar hugein a chant a mil oed oet Crist pan vu bedeir blyned yn un tu heb gahel neb ystorya or a ellit y g6archad6 dan gof. Ar vl6ydyn rac 6yneb y bu uar6 Henry uab G6ilim Bastard brenhin Lloeger a Chymry ar holl ynys y am hynny yn Normandi y trydyd dyd o Vis Racuyr. Ac yn y ol ynteu y kymerth Esteuyn o Blaes y nei goron y deyrnas y dreis. ac y darestyga6d yn 6ra6l ida6 holl Deheu Lloegyr. Y vl6ydyn rac 6yneb y llas Rickert uab Gilbert y gan Vorgan ab Owein. g6edy hynny y kyffroes Owein a Chatwaladyr veibon Grufud uab Kynan dirua6r greula6n lu y Geredigya6n y g6yr a oed deg6ch yr holl Vrytanyeit ae diogel6ch ae rydit ae kedernit y g6yr a oedynt deu arderch a6c vrenhin a deu haelon. Deu diofyn deu le6 de6ron Deu detwydyon. Deu huodron. Deu doethon. Diogelwyr yr eglwysseu ae hardemylwyr. Ac amdiffynwyr y tlodyon. llofrudyon y gelynyon. hedychwyr y rei ymladgar. Dofyodron y g6rth6ynebwyr. y diogelaf na6d y ba6p or a ffoei attunt. y g6yr a oedynt yn rac rymhau o nerthoed eneideu a chyrf. Ac yn kyt gynhal yn un holl deyrnas y Brytanyeit. Y rei hynny ar y ruthyr gyntaf a losgassant gastell G6allter. Ac yna wedy kyffroi eu hadaned yd ymladassant a chastell Aber Yst6yth ac y llosgassant. A chyt a Howel uab Maredud a Mada6c uab Idnerth. a deu uab Howel nyt amgen Maredud a

[1] Paine. D. P.

[1] Cadwallan MS. Ll.

Rys a losgassant gastell Rickert Dylamar. a chastell Dinerth a chastell kaer Wedros. Ac odyna yd ymchoelassant adref. Yn diwed y vl6ydyn honno y doethant eilweith y Gerediguya6n. a chyt ac 6ynt amylder lu o detholediguya6n ymladwyr nal amgylch whemil o bedyt adu6yn. A d6y vil o varchogyon llurugа6c. Ac yn borth udunt y deuth Grufud uab Rys a Howel uab Maredud o Vrecheina6c a Mada6c uab Idnerth. a deu uab Howel uab Maredud. Ar rei hynny oll yn gyfun a gyweirassant y bydinoed y Aber Dyui. Ac yn y herbyn y deuth Ysteuyn g6nstabyl a Robert uab Martin. a Meibon Geralt Ystiwert ar holl Fflemisseit. ar holl varchogyon ar holl Ffreinc o Aber Ned hyt yn Aber Dyfi. A g6edy kyrchu y vr6ydyr ac ymlad yn greula6n o bop tu y kymerth y Fflemisseit ar Normanyeit eu ffo her6yd eu harueredic deua6t. A g6edy llad rei o nadunt. a llosgi ereill. a thrychu traet meirch ereill. a d6yn ereill ygkeithiwet a bodi y rann v6yaf megys ynvydyon yn yr avon. A g6edy colli amgylch teir mil oe gwyr yn drist afiawen yd ymchoelassant y g6lat. A g6edy hynny yd ymchoela6d Owein a Chatwaladyr yw g6lat yn hyfryt lawen g6edy kaffel y uudugolyaeth. a chael diruа6r amylder o geith [1] ac anreitheu a g6iscoed ma6rwertha6c ac arueu. Y vl6ydyn rac 6yneb y bu var6 Grufud uab Rys. lleuver a chedernit ac adu6ynder y Deheuwyr. Y vl6ydyn honno y bu uar6 Grufud ab Kynan brenhin a phennadur a thywyssa6c ac amdiffyn6r a hedych6r holl Gymry. Gwedy lliа6s berigleu mor a thir. Guedy aneiryf anreitheu a budugolyaetheu ryueloed. Gwedy goludoed eur ac aryant a dillat ma6rwertha6c. Gwedy kynhulla6 G6yned y briа6t wlat y rei a daroed y gwasgaru kyn no hynny y ymravaelon wlatoed. y gan Normanyeit. Gwedy adeilat llawer o egl6ysseu yn y amser ae kyssegru y Du6. Gwedy g6isga6 ymdana6 yn vynach. a chymryt cymun corf Crist. ac ole6. ac aghenn. Yn y vl6ydyn honno y bu uar6 Ieuan archoffeirat Llan Badarn y g6r a oed doethaf or doethon. Gwedy arwein y vuched yn grefydus heb becha6t mar6a6l hyt agheu yn y trydyd dyd o galan Ebrill. yn y vl6ydyn honno hefyt y deuth meibon Grufud ab Kynan y dryded weith y Gerediguya6n. ac y losgassant gastell ystrat Meuruc. A chastell Llan Ystyffan. a chastell kaer Vyrdin. Y vl6ydyn rac 6yneb y doeth yr amherodres y Loegyr yr darest6g brenhinyaeth Loegyr y Henri y mab. Kanys merch oed hi y Henri gyntaf uab G6ilim Vastard. Ac yna y bu diffyc ar yr heul y deudecuet dyd o galen Ebrill. Y vl6ydyn rac 6wyneb y llas Cyn6ric ac Owein y gan deulu Mada6c uab Maredud. Y vl6dyn wedy hynny y bu uar6 Mada6c uab Idnerth.[1] Ac y llas Maredud uab Howel y gan veibon Bledyn uab Kynuyn G6yn. Y vl6ydyn rac lla6 y llas Howel uab Maredud uab Ryderch or Cantref Bychan dr6y dychymic Rys uab Howel. ac ef e hun ae llada6d.

Deugein mlyned a chant a mil oed oet Crist pan las Howel uab Maredud ab Bledyn y gan neb un heb 6ybot p6y ae llada6d. Ac yna y llas Howel ae vra6t meibon Mada6c uab Idnerth. Y vl6ydyn wedy hynny y llas Anara6t uab Grufud gobeith a gogonyant a chedernyt y Deheuwyr y gan deulu Kadwaladyr y g6r yd oedynt yn ymdiret ida6. yn gymeint ac [2]ofynhaei. A gwedy clybot o Owein y vra6t hynny dr6c uu ganta6. Kanys amot a wnathoed rodi y uerch y Anara6t. A mynnu Kadwaladyr y vra6t a wnaeth. Ac yna yd achuba6d (Owein) Howel uab Owein rann Kadwaladyr o Geina6n. ac y llosges castell Kadwaladyr a oed yn Aber Ystwyth. Ac yna y llas Mils iarll Henfford a saeth neb un varcha6c ida6 e hun a oed yn b6r6 kar6 yn hela y gyt ac ef. Y vl6ydyn rac lla6 pan welas Catwaladyr uot Owein y vra6t yn y 6rthlad oe holl gyfoeth. kynulla6 llyges o Iwerdon a oruc. a dyuot y Abermenei yr tir. Ac yn dywysogyon gyt ac ef yd oed Otter. a mab Turkyll a mab Cher6lf. Ygkyfr6g hynny y kytuna6d Owein a Chatwaladyr megys y g6edei y vrodyr a thr6y gyghor y g6yr da y kymodassant. A phan gly6it hynny y dellis German6yr Catwaladyr. Ac ynteu a amodes udunt d6y vil o geith ac velly yd ymrydhaa6d y 6rthuut. A phan gigleu Owein hynny a bot y vra6t yn ryd tervysgus gynn6ryf a wnaeth arnunt ae kyrchu yn diennic a oruc. A gwedy llad rei a dala ereill. ae kaethiwo yn warat6ydus y diaghyssant ar ffo hyt yn Dulyn. Y vl6ydyn honno y bodes ar vor Groec pererinyon [3]yn mynet a chroes y Gaerussalem. Yn y vl6ydyn honno yd atgyweira6d Hu uab Ra6lf gastell Gemaron[4] ac y gorescynna6d eilweith Vaelenyd. Ac yna yd atgyweir6yt Colwyn.[5] ac y darestyg6yt Eluael yr eilweith yr Ffreinc. Y vl6ydyn rac

[1] Gyweith. MS. Ll.

[1] Iorweth. ib.
[2] Ac nas. MS. Ll.
[3] O Gymru. MS. Ll.
[4] Gemaeron. ib.
[5] Gastell Colwyn. ib.

6yneb y delis Hu o Mortimer Rys uab Howel ac y carchar6d my6n carchar. wedy llad rei oe wyr a dala ereill. Ac yna y diffeitha6d Howel uab Owein a Chynan y vra6t.[1] A g6edy bot br6ydyr ar6dost. a chael o nadunt y vudugolyaeth yd ymchoelassant drachefyn a diru a6r anreith gantunt. Ac yna y deuth Gilbert iarll uab Gilbert arall y Dyfet. Ac y darestyga6d y wlat ac yd adeila6d Gastell Kaer Vyrdin. a chastell arall ym Mab Udrut. Y vl6ydyn rac 6yneb y bu uar6 Sulyen Richmarch mab y Seint Padarn mab maeth yr egl6ys. a g6edy hynny athro arbennic g6r oed aeduet y gelfydyt. ymadrod6r dros y genedyl. a dadleu6r kymedrod6yr. hedych6r amryuaelon genedloed. adurn o vrodyeu egl6yssolyon ar rei bydolyon y decuet dyd o galan Hydref. G6edy kymryt iach6ya6l benyt ar y gyssegredigaeth[2] gorff a chymun corff Crist ac ole6 ac anghenn.[3] Ac yna y llas Meuruc uab Mada6c uab Ridit yr h6nn a elwit. Meuruc Tybodyat tr6y vrat y gan eu wyr e hun. Ac yna y llas Maredud uab Mada6c uab Idnerth y gan Hu o Mortimer. Y vl6wydyn honno y goresc yna6d Cadell uab Grufud gastell Dinweileîr yr h6un a wnathoed Gilbert iarll. Ychydic wedy hynny y goruu ef a Howel ab Owein Gaer Vyrdin dr6y gadarn ymrysson wedy llad llawer oe gelynyon a brathu ereill. Ychydig o dydyeu wedy hynny y doeth yn deissyfyt diru a6r luosogr6yd or Ffreinc ar Fflemisseit y ymlad ar castell. Ac yn dywyssogyon yn y blaen meibon Geralt Ystiwert. a G6ilim ab Aed. a phan welas Meredud uab Grufud y g6yr y gorchymynnassit udunt gad6ryaeth y castell ae amdifyn y elynyon yn dyuot mor deissyfyt a hynny gyrru callon yn y gwyr a oruc ae hannoc y ymlad. a bot yn drech ganta6 y vryt noe oet. Kanys kyn bei bychan y oet eissoes yd oed ganta6 weithret marcha6c ac yn anyngrynedic dywyssa6c yn annoc y wyr y ymlad. ac yn kyrchu e hun y elynyon yn aruen.[4] A phan welas y elynyon bychanet oed y nifer yn amdiffyn o vy6n y castell drychavael yscolyon 6rth y muroed a wnaethant. Ac ynteu a odefa6d y elynyon y yskynnu tu ar bylcheu. Ac yn dilesc ef ae wyr a ymchoelassant yr yscolyon yn y syrtha6d y gelynyon yn y cla6d gan yrru ffo ar y rei ereill. ac ada6 lliaws o nadunt yn veir6, ar hynn a dangosses ida6 y detwyd dyghetuen rac lla6 ar gaffel da6u o hona6. ar wledychu yn y Deheu. Kanys goruu ac ef yn uab ar lawer o wyr profedic yn ymladeu. Ac ynteu ac ychydic o nerth y gyt ac ef. Yn diwed y vl6ydyn honno y bu uar6 Run uab Owein yn was ieuanc clotuorussaf o genedyl y Brytanyeit. yr h6nn a vagyssei uoned y rieni yn arderch a6c. Kanys tec oed o ffuryf a drych. a hyna6s o ymadrodyon. a hua6dyr wrth pa6p. Rac wela6dyr yn rodyon. Ufud ym plith y dyl6yth. Balch ym plith y estronyon. a ther6yn gar6 wrth y elynyon. Digrif 6rth y gyfeillon. hir y dyat.[1] G6yn y li6. Pengrych melyn y wallt. hir y 6yneb. Goleisso.ı y lygeit llydanyon a llawenyon. Myn6gyl hir praff. D6y vronn lydan. Ystlys hir. Mord6ydyd praffyon. Eskeired hiryon. ac oduch y draet yn veinon. Traet hiryon a byssed unya6n oed ida6. A phan doeth y ch6edyl y irat agheu ef at y dat Owein ef a godet ac a dristaa6d yn gymeint ac ni allei dim y hyfrytau ef na theg6ch teyrnas na digrif6ch. na chlaear[2] didan6ch g6yr da nac edrychedigaeth ma6rweirthogyon betheu namyn Du6 rac wela6dyr pob peth a drugaraa6d oe arveredic defa6t a drugarhaa6d 6rth genedyl y Brytanyeit rac y cholli megys llog heb lywya6dyr arnei a gedwis udunt Owein yn dywyssa6c arnunt. Kanys kyn kyrchassei anniodefedic dristit ved6l y tywyssa6c. eissoes ef ae drychafa6d. deissyfyt lewenyd dr6y racweledigaeth Du6. Kanys yd oed neb un gastell a elwit yr Wydgruc[3] y buessit yn vynych yn ymlad ac ef heb dygya6. A phan doeth g6yr da Owein ae deulu y ymlad ac ef ny alla6d nac anyan y lle nae gedernit ym6rthlad ac 6ynt yn y losget y castell ac yn y diffeith6yt gwedy llad rei or kastellwyr a dala ereill ae carcharu. A phan gigleu Owein yn tywyssa6c ni hynny y gellyg6yt ef y gan bob dolur a phob med6l k6ynvanus ac y doeth yn rymus yr ansa6d a oed arna6 gynt. Y vl6ydyn rac 6yneb daeth Lowys vrenhin Ffreinc ac amhera6dyr yr Almaen gyt ac ef a diru a6r luossogr6yd o ieirll a bar6neit a thywyssogyon gyt ac 6ynt a chroes y Gaerussalem. Y vl6ydyn honno y kyffroes Cadell ab Grufud ae vrodyr Maredud a Rys. A G6ilim ab Geralt ae vrodyr gyt ac 6ynt lu am benn Castell G6iff.[4] A gwedy anobeitha6 o honynt yn y nerthoed e hunein. Gal6 Howel ab

[1] Aberteifi. MS. Ll.
[2] Gyssegredic. ib.
[3] Angeu. ib.
[4] Ac aruen. MS. Ll.

[1] Dyfiad. ib.
[2] Chlaer. ib.
[3] Y Rwydgruc.
[4] Gwiss. MS. Ll.

Owein a orugant yn borth udunt. Kanys gobeitha6 yd oedynt oe de6rle6 luossogr6yd ef parottaf y ymladeu ae doethaf gygor gaffel o nadunt y vudugolyaeth. A Howel megys yd oed ch6anna6c yn wastat y glot a gogonyant a beris gynulla6 llu gle6af a pharottaf yn enryded y hargl6yd. kymryt hynt a oruc tu ar dywededic gastell. A gwedy y aruoll yn enrydedus or dywededigyon varwneit yno pebyllya6 a wnaeth. A holl negesseu y ryuel a wneit oe gygor ef ae dechymic. Ac uelly yd oed ba6b or o oed yno y oruchel ogonyant a budugolyaeth dr6y oruot ar y castell oe gygor ef gan dirua6r ymrysson ac ymlad. Ac odyno yd ymchoela6d Howel yn vuduga6l drachefyn. ny bu bell g6edy hynny yn y uu tervysc y r6g Howel a Chynan veibon Owein a Chatwaladyr. Ac odyna yd aeth[1] Howel or neilltu. a Chynan or tu arall hyt ym Meironnyd ae gal6[2] a wnaethant y la6 gwyr y wlat a gilyassant y noduaeu egl6ysseu gan gad6 ac 6ynt y nodvaeu ac enryded yr egl6ysseu. Ac odyna kyweira6 eu bydin a wnaethant tu a Chynuael castell Cadwaladyr yr hwn a wnathoed Cadwaladyr kyn no hynny yn y lle yd oed Moruran Abat y ty G6yn yn Ystiwert yr h6nn a 6rthodes rodi y 6rogaeth udunt. kyt ys profit weitheu dr6y ar6ydon[3] vegythyeu. gweitheu ereill dr6y aneiryf anregyon a rodyon a gynygyit ida6. Kanys gwell oed ganta6 uar6 yn adu6yn no d6yn y vuched yn d6yllodrus. A phan welas Howel a Chynan hynny d6yn kyrch kynhyruus yr kastell a wnaethant. ae ennill a orugant y dreis. Ac o vreid y diegis keitweit y castell dr6y nerth y cyfeillon wedy llad rei oe kedymdeithon. a brathu ereill. Yn y vl6ydyn honno y bu uar6 Robert iarll uab Henri[4] g6r a gynhalassei ryuel yn erbyn Estevyn vrenhin deudeg mlyned kyn no hynny. Y vl6ydyn honno y bu uar6 Gilbert iarll. Y vl6ydyn rac 6yneb y bu uar6 Uchtrut escob Llan Daf g6r ma6r y volyant ac amdiffyn6r yr egl6ysseu. g6rth6ynebwr y elynyon yn y berffeith heneint. Ac yn y ol ynteu y bu escob Nicol uab G6rgant. Yn y vl6ydyn honno y bu uar6 Bernart escob Myny6 yn y drydyd vl6ydyn ar dec ar hugeint oe escoba6t g6r enryued y volyant a dy6a6lder a santeidr6yd oed wedy diru a6rogyon lauuryeu ar vor a thir. 6rth beri y egl6ys Vyny6 y hen rydit. Ac yn y ol ynteu y dynessaa6d yn escob Davyd uab Geralt archdiaga6n Keredigya6n. Yn y vl6ydyn honno y bu uar6 Robert escob Henfford g6r oed her6yd yn barn6ryaeth ni greuydus a chyflawn o weithredoed cardodeu a hegar borthwr y tlodyon. ac arbennic deg6ch yr eglwysseu yn gyfla6n o dydyeu da hyt na lygrit cadeir yr ueint brelat h6nn6 o anheil6g erlynya6dyr. Yna yd urdwyt Gilbert abat Kaer Loyw yn escob yn Henfford. Yn y vl6ydyn honno y bu ua6r var6olyaeth yn ynys Prydein. Y vl6ydyn rac wyneb yd adeila6d Owein uab Grufud ab Kynan gastell yn Ial. Y vl6ydyn honno yd adeila6d Kadwaladyr uab Grufud gastell Llan Rystut o g6byl ac y rodes y rann ef y[1] Geredigya6n a Chad6ga6n y uab. Ygkylch diwed y vlwydyn honno yd adeila6d Mada6c uab Maredud gastell Croes Hysuallt. ac y rodes Gyfeila6c y Owein a Meuruc veibyon Grufud uab Maredud y nyeint. Y vlwydyn rac wyneb yd atgyweira6d Cadell ab Grufud gastell Kaer Vyrdin yr teg6ch a chadernit y deyrnas. ac y diffeitha6d Gedweli. Yn y vlwydyn honno y carchara6d Owein vrenhin G6yned Gynan y uab. Yn y vl6ydyn honno y delis Howel uab Owein Gatuan uab Kadwaladyr y gefynderw ac yd achuba6d y tir ae gastell. Ny bu bell wedy hynny yn y doeth meibon Grufud uab Rys. Cadell a Maredud a Rys a llu gantunt y Geredigya6n ae gorescyn hyt yn Aeron. Yn y vlwydyn honno y darpara6d Mada6c uab Maredud vrenhin Powys dr6y nerth Rand6lf iarll Kaer Lleon kyuodi yn erbyn Owein G6yned. A gwedy llad pobyl y ganhorth6ywyr ef yd ymchoela6d y rei ereill y kefyneu y ffo.

Deg mlyned a deugeint a chant a mil oed oet Crist pan duc Cadell a Maredud a Rys veibon Grufud ab Rys Geredigya6n oll y gan Howel ab Owein eithyr un castell a oed yn Pen Gwein yn Llan Vihagel. A gwedy hynny y gorescynnassant gastell Llan Rustut o hir ymlad ac ef. A gwedy hynny y kauas Howel uab Owein y castell h6nn6 y dreis ac y llosges oll. Ny bu hayach wedy hynny pan atgyweira6d Cadell a Maredud veibon Grufud ab Rys gastell ystrat Meuruc. A gwedy hynny yd edewit Cadell uab Grufud yn lletuarw wedy issiga6 yn greulawn o rei o wyr Dinbych ac ef yn hela. Ac ychydic wedy hynny wedy kynulla6 o Varedud a Rys veibon Grufud ab Rys y kedernit ac yn gyfun y kyrchassant Whyr ac ymlad a wnaethant a chastell Aber Llychwr oe losgi a diffeitha6 y wlat.

[1] Deuth.
[2] A galw. MS. Ll.
[3] Arwon. ib.
[4] Frenhin. MS. Ll.

[1] O. ib.

Yn y vl6ydyn honno yd atgyweirassant 6y oll deu gastell Dinweleir ac yd atgyweira6d Howel ab Owein gastell Hwmffre yn nyffryn Clettwr. Yn y vlwydyn rac wyneb yd yspeila6d Owein G6yned Guneda uab Kadwalla6n y nei uab y vra6t oe lygeit. Yn y vlwydyn honno y llada6d Llywelyn ab Mada6c ab Maredud Ysteuyn uab Baldwin. Yn y vlwydyn honno y g6rthladyr[1] o ynys Von. ac y bu uar6 Simon archdiagon Keueila6c g6r ma6r y enryded ae deilygda6t. Yn y vl6ydyn rac wyneb y kyweira6d Maredud a Rys veibon Grufud uab Rys y Penwedic. Ac ymlad a wnaethant a chastell Howel ae dorri. Ny bu ua6r g6edy hynny yn y gyrcha6d ueibon Rys gastell Dinbych. a thr6y urat nos wedy torri y porth y goreseynnassant y castell. ac y dodassant ef ygkadwryaeth G6ilim uab Geralt. a g6edy daruot hynny y diffeitha6d Rys uab Grufud a diua6r lu gyt ac ef gastell ystrat Kyngen. A mis Mei wedy hynny y kyrcha6d Maredud a Rys veibon Grufud y gyt gastell Aberuyn.[2] a gwedy llad y castellwyr a llosgi y castell diua6r anreith ac anciryf oludoed a dugant gantunt. odyno eilweith y diffeitha6d Rys Geveila6c drwy uudugolyaeth. Y vl6ydyn honno y bu uar6 Davyd mab y Moel C6l6m vrenhin Prydein. Y vlwydyn honno y doeth Henri tywyssa6c y Loeger. Y vl6ydyn honno y bu uarw Randwlf iarll Kaer Llion. Y vlwydyn honno ydaeth Cadell uab Grufud y bererinda6t ac yd edewys y holl uedyant ae allu ygkad6ryaeth Maredud a Rys y vrodyr yn y delei ef. Y vlwydyn honno y bu uarw Ysteuyn vrenhin, y g6r a gynhela6d vrenhinyaeth Loegyr y dreis yn ol Henri uab G6ilim vastard. A gwedy h6nn6 y deuth Henri mab yr amherodres y Loegyr ac y kynhalya6d holl Loeger. Y vl6ydyn honno y bu uarw Griffri ab G6ynn. Y vlwydyn rac wyneb y bu uar6 Maredud uab Grufud ab Rys brenhin Keredigya6n ac ystrat Tywi a Dyuet yn y bunet vlwydyn ar hugeint oe oet g6r a oed diua6r y drugare6d wrth dlodyon. Ac ardercha6c y gedernit 6rth y elynyon a chyuoctha6c y gyfya6nder. Y vl6ydyn honno y bu uar6 Geffrei escob Llan Daf ar offeren [3]iarll Henfford. Y vlwydyn rac wyneb pan gigleu Rys uab Grufud uot Owein G6yned y ewythyr yn dyuot a llu gantaw y Geredigya6n yn dilesc y kynnulla6d ynteu lu ac y doeth hyt yn Aber Dyfi. ac yno y gorff6yssa6d ar uedyr ymlad a rodi br6ydyr y Owein G6yned ae lu. Ac ny bu bell wedy hynny[1] pan wnaeth yno gastell. Y vl6ydyn honno y g6naeth Mada6c uab Maredud argl6yd Powys gastell yg Kaer Eina6n yn ymyl Kymer. Yn y vl6ydyn honno y diegis Meuruc uab Grufud nei yr dywededic Vada6c oe garchar. Ny bu bell wedy hynny yn y gyssegrwyt eglwys Veir ym Meinot. Y vlwydyn honno y bu uarw Cerdeilach vrenhin Conach. Y ul6ydyn rac wyneb y duc Henri mab yr amherodres vrenhin Lloeger. wyr oed h6nn6 y Henri uab G6ilim Bastard diru a6r lu hyt ym maestir Kaer Lleon ar uedyr darest6g ida6 holl wyned. ac yno pebyllya6 a wnaeth. Ac yna gwedy galw [2]Owein tywyssa6c G6yned at ta6. y ueibon ae nerth ae lu ac allu. pebyllia6 a oruc yn dinas Bassin y diru a6r lu gyt ac ef. Ac yno gossot oet brwydyr ar brenhin a wnaeth. A pheri drychafael clodyeu ar uedyr rodi kat ar uaes yr brenhin. A gwedy clybot or brenhin hynny rannu y lu a oruc. ac anuon ieirll a bar6neit gyt a chadarn luossogr6yd o lu arua6c ar hyt y traeth tu ar lle yd oed Owein. ar brenhin e hun yn diergrynedic ac arua6c vydinoed parottaf y ymlad gyt ac ef a gyrchassant drwy y coet a oed y rygtunt ar lle yd oed Owein ae gyferbynyeit a oruc Dauyd a Chynan veibon Owein yn y coet ynyal. a rodi br6ydyr ch6er6dost yr brenhin. A gwedy llad llawer oe wyr breid y diegis yr Maestir. A phan gigleu Owein bot y brenhin yn dyuot ida6 or tu dra egefyn a g6elet o hona6 y ieirll or tu arall yn dynessau a diua6r lu arua6c gantunt ada6 y lle a oruc. a chilya6 a oruc hyt y lle a elwir Kil Owein. Ac yna kynnullaw a oruc y brenhin y lu y gyt[3] yn greula6n.[4] Ac yna y pebyllya6d Owein yn tal Llwyn Pina. Ac odyno yd argywedei ef y brenhin dyd a nos. A Mada6c uab Maredud argl6yd Powys a dewissa6d y le y bebyllyaw r6g llu y brenhin a llu Owein ual y gallei erbyniet y kyrcheu kyntaf a wnelei y brenhin. Ygkyfr6g hynny y dyblyga6d llyges y brenhin y Von. A g6edy adaw yn y llogeu y gwyr noethon ar g6assanaethwyr. y kyrcha6d tywyssa6c y llogeu ar penllogwyr gyt ac ef y ynys Von. ac yspeilaw a wnaethant eglwys Veir ac egl6ys Bedyr a llawer o egl6ysseu ereill. ac am hynny y gwnaeth Duw dial, arnunt. Kanys trannoeth y bu

[1] Gwrthladwyd Cadwaladyr. M.S. Ll.
[2] Aberavan. D. P.
[3] A llosser. MS. Ll.

[1] Hyd. ib.
[2] O. ib.
[3] A mynet hyt yn Rhuddlan. MS. Ll.
[4] *Om.* ib.

vr6ydyr y rygtunt a gwyr Mon. Ac yn y vr6ydyr honno y kilya6d y Ffreinc herwyd eu gnottaedic deua6t gwedy llad llawer o nadunt a dala ereill a bodi ereill. a breid y diegis ychydic o nadunt yr llogeu wedy llad Henri uab Henri vrenhin a chanm6yaf holl bennafduryeit y llogwyr.[1] A gwedy daruot hynny yd hedycha6d y brenhin ac Owein ac y kauas Katwaladyr y gyfoeth drachefyn. Ac yna yd ymchoela6d y brenhin y Loegyr. Ac yna yd ymchoela6d Iorwoerth Goch uab Maredud y gastell Ial ac y llosges. Y vl6ydyn rac 6yneb y llas Morgan ab Owein dr6y d6yll y gan wyr Iuor uab Meuruc a chyt ac ef y llas y trydyd goreu. a h6nn6 a elwit G[illegible]rgant uab Rys. Ac yna y g6ledycha6d Iorwoerth uab Owein ura6t Morgan dir Kaer Llion a holl gyfoeth Owein. A gwedy gwneuthur hed6ch o holl tywyssogyon kymry ar brenhin Rys uab Grufud e hunan a darpara6d g6neuthur ryfel ac ef. A duuna6 a wnaeth holl Deheubarth ae holl an6yleit ae holl da gantunt hyt yg coedyd Ystrat Tywi. A phan gigleu y brenhin hynny anuon kenadeu a wnaeth at Rys y venegi ida6 uot yn gryno ida6 vynet y lys y brenhin yn gynt noc y dygei Loegyr a Chymry a Ffreinc am y benn ac nat oed neb eithyr ef e hunan yn ymerbynyeit ar brenhin. A gwedy mynet yn y gygor ef ae wyrda ef a aeth y lys y brenhin. Ac yno y goruu arnaw oe anuod hedychu ar brenhin. dan amot ida6 gaffel y Cantref Ma6r a chantref arall or a vynhei y brenhin y rodi idaw yn gyfan heb y wasgaru. Ac ni chynhelis y brenhin ac ef hynny. namyn rodi dryll o dir yg kyfoeth pob bar6n o amryuaelon var6neit. A chyt dyallei Rys y d6yll honno kymryt a wnaeth y ranneu hynny ae kynhal yn hedycha6l. Ac yg-kyfr6g hynny kyt dyfryssei Rosser iarll Clar mynet y Geredigya6n. eissoes nys beidei kyn hedychu Rys ar brenhin. A gwedy hynny dydg6eith kyn kalan Mchefiu y doeth y ystrat Meuruc. a thrannoeth du6 kalan Mehevin yd ystorres y kastell h6nn6 a chastell H6mfre. a chastell Aber Dyfi. a chastell Dineir. a chastell Llan Rystut. Ygkyfr6g hynny y duc G6allter Clifford anreith o gyfoeth Rys ab Grufud. ac y llada6d oe wyr y wlat nessaf ida6. Kanys ef bioed kastell Llan ym Dyfri. A gwedy daruot hynny yd danfoues Rys genadeu att y brenhin y bery iawn ida6 am hyny.[2] Ac yna yd ymchoela6d teulu Rys. Ac y gastell Llan ym Dyfri y doeth Rys attunt. ac y goresgynna6d y castell. yna y kyrcha6d Eina6n uab Anara6t vra6t yr argl6yd Rys. ieuanc o oet a g6ra6l o nerth. Ac acha6s g6elet o hona6 bot Rys y ewythyr yn ryd or amot ac o bop ll6 a rodassei yr brenhin. Ac o ach[illegible]6s y uot ynteu yn dolyrya6 kynarsagedigaeth y bria6t genedyl gan d6yll y gelynyon. Yna y kyrcha6d am benn castell Humfre ac y llada6d y marchogyon dewraf a cheitweit y kastell o g6byl. Ac a duc holl anreith y castell ae holl yspeil oll ganta6. Ac yna pan welas Rys uab Grufud na allei ef ga[illegible]l6 dim ganta6 or a rodassei y brenhin i la6 namyn yr hynn a ennillei oe arueu. kyrchu a wnaeth am benn y cestyll a darestygassei yr ieiril ar bar6neit yg Keredigya6n ae llosgi. A gwedy clybot or brenhin hynny kyrchu Deheubarth a wnaeth a llu ganta6. A gwedy mynych 6rth6ynebu o Rys ae wyr ida6 ymchoelud a wnaeth y Loegyr. Ac odyno yd aeth dr6y y mor. Y vl6ydyn rac 6yneb y darestyga6d yr argl6yd Rys uab Grufud y cestyll a wnathoed y Ffreinc ar dra6s Dyfet ac y llosges. Ygkyfr6g hynny yd arweda6d y lu y Gaer Vyrdin ac [1]ymlada6d ac ef. Ac yna y doeth Reinalt uab Henri vrenhin yn y erbyn a chyt ac ef diruawr luossog6ryd o Ffreinc a Normanyeit a Fflemisseit a Saeson a Chymry. Ac ada6 a oruc Rys y castell a chynnulla6 y wyr y gyt hyt ym mynyd kefyn Restyr. Ac yno y pebyllya6d yg kastell Din6eleir. Reinallt iarll Bristei a iarll Clar a deu iarll ereill. a Chatwaladyr uab Grufud. a Howel a Chynan veibon Owein G6yned. a dirua6r lu o varchogyon a phedyt gyt ac 6ynt a heb veida6 kyrchu y lle yd oed Rys. ymchoelut adref a wnaethant yn lla6 segur. Odyna cynnic kygreir y Rys a orugant ac ynteu ae kymerth. A chenettau y wyr a wnaeth ymchoelut y g6lat. Y vl6ydyn rac 6yneb y bu uar6 Mada6c uab Maredud argl6yd Powys y g6r a oed dirua6r y volyanr6yd yr h6nn a ffurfa6d Duw o gymmeredid teg6ch. Ac ae kyflanwod o anhybygedic hyder. ac ae hadurna6d o lewder a molc yanrwyd ufud a hegar a hael 6rth dlodyon-hua6dyr 6rth ufudyon. Gar6 ac ymladgar. 6rth y alon. Gwedy g6neuthur iach6ya6l benyt a chymryt cymmun corff Crist. ac ole6. ac aghenn[2] ac ym Meiuot yn y lle yd oed y 6yl6a[3] yn egl6ys Tyssilia6 sant y clad6yt yn enrydedus. Ni bu ua6r wedy

[1] Llongéu. MS. Ll.
[2] Ac ni mynnawdd y brenhin beri iawn iddaw am hynny. MS. Ll.

[1] Ydd. MS. Ll.
[2] Angeu. ib.
[3] Wyddfa. MS. Ll.

hynny yn y las Llywelyn y uab. y g6r a oed unic obeith y holl wyr Powys. Ac yna y delis Kadwalla6n uab Mada6c uab Idnerth Eina6n Clut y vra6t ac y danuones ygkarchar Owein G6yned. Ac Owein ae rodes yr Ffreinc a thr6y y gedymdeithon y diegis hyt nos o Wiciew[1] yn ryd.

Trugein mlyned a chant a mil oed oet Crist pan uu varw Agharat g6reic Grufud uab Kynan. Y vl6ydyn honno y bu uar6 Meuruc escob Bangor. Yn y vl6ydyn honno y goreskynna6d Howel uab Ieuaf gastell Daualwern yg Cyfeila6c o d6yll. Ac o acha6s hynny y syrtha6d Owein G6yned ygkymeint o dolur ac na allei na theg6ch teyrnas na didan6ch neb ry6 dim arall y arafhau nae dynnu oe gymmeredic lit. Ac eissoes kyt kyrchei anniodefedic dristit ued6l Owein deissyfyt lewenyd o racweledigaeth Duw ae kyfodes. Kanys yr un ryw Owein a gyffroes un ryw lu y Ar6ystli hyt yn Llan Dinam. a g6edy kaffel diua6r anreith o nadunt ymgynnulla6 a oruc gwyr Arwystli amgylch try chan 6r gyt a Howel uab Ieuan y hargl6yd y ymlit yr anreith. A phan welas Owein y elynyon yn dyuot yn deissyfyt. annoc y wyr y ymlad a oruc. ar gelynyon a ymchoelassant ar ffo gan y llad o Owein ae wyr yn y bu vreid y diegis y traean adref ar ffo. A phan gyflenwis y llewenyd h6nn6 ved6l Owein. Yna yd ymchoela6d ar y gyssevin ansa6d wedy y rydhau oe gymmeredic dristit. ac atgyweiraw y castell a oruc. Y vl6ydyn rac wyneb y dyg6yda6d Caer Offa y gan Owein ab Grufud ab[2] Owein ab Mada6c. a Maredud uab Howel. y vl6ydyn honno y kyffroes Henri vrenhin Lloegyr lu yn erbyn Deheubarth. Ac y doeth hyt ym Penn Cadeir. A gwedy rodi gwystlon o Rys idaw ymchoelut y Loegyr a wnaeth. Ac yna y llas Eina6n uab Anara6t yn y g6sc y gan Wallter ab Llywarch y 6r e hun. ac y llas Cad6ga6n ab Maredud y gan Wallter uab Ridit. Ac yna y kymerth Rys ab Grufud y cantref ma6r a chastell Dinefwr. Y vl6ydyn honno y bu uar6 Kediuor uab Daniel archdiagon Keredigya6n. Ac yna y bu uar6 Henri ab Arthen goruchel athro ar holl gyfredin yr holl yscolheigon. Y vl6ydyn rac wyneb wedy g6eled o Rys ab Grufud nat yttoed y brenhin yn kywiraw dim 6rtha6 or a ada6ssei. ac na allei ynteu uuduchockau[3] yn adu6yn kyrchu a wnaeth yn wrawl am benn cyfoeth Rosser iarll Clar y g6r y lladyssit Eina6n uab Anara6t y nei oe acha6s. a thorri castell Aber Rheidawl. a chastell Mabwynya6n ae llosci. ac atorescynn holl Geredigya6n a mynychu lladuaeu a lloscuaeu ar y Fflemisseit. a d6yn mynych anreitheu y gantunt. A gwedy hynny yd ymaruolles yr holl Gymry ar ym6rthlad a cheitweit y Ffreinc a hynny yn gyfun y gyt. Y vl6ydyn rac wyneb y diffeitha6d Dauyd uab Owein G6yned Tegigyl. ac y muda6d y dynyon ae hanifeileit y gyt ac ef hyt yn dyffryn Cl6yt. A gwedy tebygu or brenhin y bydei ymlad ar y castell a oed yn thegygyl kyffroi llu a oruc dr6y diua6r vrys a dyuot hyt yn Rudlan a phebyllu yno deirnos. A gwedy hynny ymchoelut y Loegyr. a chynnulla6 diua6r lu y gyt ac ef a detholedigyon ymladwyr Lloegyr a Normandi a Fflandrys ac Angiw a Gwasg6in a holl Brydein a dyuot hyt y Groes. Oswallt gan darparu alltuda6 a difetha yr holl Vrytanyeit. Ac yn y erbyn ynteu y deuth Owein G6yned. a Chatwaladyr ueibon Grufud ab Kynan a holl lu G6yned y gyt ac 6ynt. Ar argl6yd Rys ab Grufud a holl Deheubarth y gyt ac ef. ac Owein Keveila6c a Iorwoerth Goch uab Maredud a meibon Mada6c uab Maredud a holl Bowys y gyt ac 6ynt. a Deuna6[1] Mada6c uab Iorwoerth[2] ae holl gyfoeth y gyt ac ef.[3] Ac y gyt yn gyfun diergrynedic y doethant hyt yn Edeirna6n. a phebyllu a wnaethant yn Coruaen. A gwedy trigya6 yn hir yn y pebylleu yno heb arueidaw o un gyrchu at y gilyd y ymlad. llidyaw a oruc y brenhin yn diua6r. a chyffroi y lu hyt yghoet Dyffryn Keiria6c. a pheri torri y coet ae b6r6 yr lla6r Ac yno yd ymerbynya6d ac ef yn 6ra6l ychydic o Gymry etholedigyon y rei ny wydynt odef eu goruot yn a6sen y tywyssogyon. A llawer or rei kadarnaf a dygwyda6d o bob tu. Ac yna y pebyllya6d y brenhin ar bydinoed. y gyt ac ef. A gwedy trigya6 yno ychydic o dydyeu y kyfarsagwyt ef o diua6r dymestyl awyr a thra llifeireint gla6ogyd. A g6edy pallu ymborth ida6 yd ymchoela6d y pebylleu ac lu y vaestir Lloegyr. Ac yn gyfla6n o diua6r lit y peris dallu y g6ystlon a vuassei ygkarchar ganta6. yr ys talym o amser kyn no hynny. Nyt amgen deu uab Owein G6yned Kadwalla6n a Chynwric. a Maredud uab yr argl6yd Rys a rei ereill. A gwedy kymryt kygor y symuda6d y lu hyt yg kaer Lleon. ac yno

[1] Wiccw Wicwm. ib.
[2] A. MS. Ll.
[3] Ufuddoccau. ib,

[1] Deu uab.
[2] Idnerth.
[3] Wynt. MS. Ll.

pebyllya6 a oruc llawer o dydyeu yn y doeth llogeu o Dulyn ac or dinassoed ereill o Iwerdon atta6. A gwedy nat oed diga6n ganta6 hynny o logeu rodi rodyon a oruc y logeu Dulyn ae gell6g drachefyn ac ynteu ae lu a ymchoela6d y Loegyr. Yn y vl6ydyn honno y kyrcha6d yr argl6yd Rys kaer Aber Teiui ae chastell. ac y torres. ac y llosges. a diru a6r anreith a duc. Ac achub Castell Kil Gerran a oruc. a dala Robert Ysteuyn ae garcharu. Y vl6ydyn honno dr6ygen nat Du6 ac annoc yr Yspryt Glan y doeth koueint o vyneich y Ystrat Fflur. Ac yna y bu uar6 Llywelyn uab Owein G6yned y g6r a ragores mod pa6b o de6red a doethineb ar doethineb o ymadrod. ar ymadra6d o voesseu. Y vl6ydyn rac 6yneb y doeth y Ffreinc o Benuro ae Fflemisseit y ymlad yn gadarn a chastell Kil Gerran. A g6edy llad llawer oe g6yr yd ymchoelassant adref yn llaw wac. Ac eilweith yd ymladassant a Chilgerran yn over heb gaffel y castell. Y vl6ydyn honno y distrywyt dineis Basin y gan Owein G6yned. Y vl6ydyn honny y g6rthlad6yt Dieruut[1] uab M6rchath oe genedyl ac yd aeth hyt yn Normandi at vrenhin Lloegyr y eruynieit ida6 y dodi yn y gyfoeth drachefyn wedy c6yna6 wrtha6. Ac yn y vl6ydyn honno y g6rthlad6yt Iorwoerth Goch uab Maredud oe genedyl ac oe gyfoeth ym Mochnant y gan y deu Owein. Ar deu Owein hynny y rannassant Vochnant y rygtunt. ac y deuth Mochnant uch Raeadyr y Owein kefeila6c a Mochnant is Raeadyr y Owein Vychan. Y vl6ydyn rac 6yneb y kyfeira6d Owein a meibon Grufud ab Kynan y Wyned a Rys ab Grufud ab Rys o Deheubarth yn erbyn Owein keueila6c. ac y dugant y ganta6 Gaer Eina6n. ac y rodassant y Owein Vychan uab Mada6c uab Maredud. Odyna yd ennillassant Davalwern a honno a rodet yr argl6yd Rys kauys oe gyfoeth y dywetit[2] y hanfot. Ny bu ua6r wedy hynny yn y doeth Owein keueila6c a llu or Ffreinc y gyt ac ef am benn castell kaer Eina6n yr h6n a wnathoed Kymry kyn no hynny. A g6edy ennill y kastell y dorri a wnaethant ac losgi a llad yr holl gastellwyr. Yn diwed y vl6ydyn honno y kyrcha6d Owein a Chatwaladyr tywyssogyon G6yned. ar argl6yd Rys tywyssa6c o Deheubarth ae lluoed gyt ac 6ynt am benn castell Rudlan yn Tegeigyl. ac eisted 6rtha6 dri mis a orugant. A gwedy hynny cael y castell ae dorri. ae losgi. a chastell arall y gyt ac ef yr molyant y Gymry yn hyfryt uuduga6l pa6b y6 g6lat. Y vl6ydyn rac 6yneb y llas G6rgeneu abat a Llawden y nei y gan Gynan ac Owein. Y vl6ydyn rac 6yneb y rydha6yt Robert uab Ysteuyn o garchar yr argl6yd Rys y gyfeillt. Ac y duc Diernut[1] uab M6rchath[2] ef hyt yn Iwerdon gyt ac ef. Ac yr tir y doethant y L6ch Garmon. ac ennill y kastell a wnaethant. Y vl6ydyn rac 6yneb y llas Meuruc uab Adam dr6y d6yll yn y g6sc y gan Varedud Bengoch y gefynder6. yn diwed y vl6ydyn honno mis Tachwed y bu uar6 Owein G6yned uab Grufud ab Kynan tywyssa6c G6yned. g6r diru a6r y volyant ac anueidra6l y brudder ae uoned ae gedernit. ae de6red yg kymry.[3] wedy aneiryf uudugolyaetheu. heb omed neb eiryoet or arch a geissei. wedy kymryt penyt a chyffes ac ediuar6ch a chymun rinwedeu corff Crist. ac ole6 ac aghenn.

Deg mlyned a thrugein a chant a mil oed oet Crist pan lada6d Davyd ab Owein Howel uab Owein y bra6t hynaf ida6. Y vl6ydyn rac 6yneb y llas Thomas archescob g6r ma6r y grefyd ae sancteidr6yd ae gyfya6nder. ae gyghor ac annoc Henri vrenhin Lloegyr y pumhet dyd g6edy du6 Nadolic ger bronn alla6r y drinda6t yn y gapel e hun yg Gheint ae escoba6l wisc ymdana6. a del6 y groc yn y la6 y llas[4] ar diwed yr efferen. Yn y vl6ydyn honno y mord6ya6d Rickert iarll Terstig[5] uab Gilbert vwa kadarn a chadarn varcha6clu gyt ac ef y Iwerdon. Ac yn y kyrch kyntaf y kymerth Porth Lachi. A gwedy gwneuthur kyfeillach a Dieruut[6] vrenhin ac erchi y verch yn bria6t. ac o nerth h6nn6 y cauas Dinas Dulyn dr6y wneuthur diru a6r aerua. Ac yn y vl6ydyn honno y bu uarw Ropert uab Llywarch. Ac y bu uarw Dieruut vrenhin Largines. ac y clad6yt yn y dinas a elwit Fferna. Ac yn y vl6ydyn honno y mag6yt teruysc y r6g brenhin Lloegyr a brenhin Ffreinc am lad yr archescob. Kanys brenhin Lloegyr a rodassei yn veicheu y vrenhin Ffreinc Henri tywyssa6c B6rg6in a Thybawt ieuanc y urawt meibon oed y rei hynny yr Tibawt tywyssawc Byrgwin. a iarll Fflandrys a llawer o rei ereill pan wnaeth kymot ar archescob hyt na wnaei argywed ida6 byth. A g6edy clybot o Alexander bap rylad yr archescob anuon llythyreu at

[1] Diermit.
[2] Dyweid. MS. Ll.

[1] Diermit.
[2] Mwrtach MS. Ll.
[3] A dewredd y Cymry. MS. Ll.
[4] A chleddyfeu. ib.
[5] Trist. Strifling.
[6] Diermit.

vrenhin Ffreinc a wnaeth. ac at y meicheu ereill. A gorchymun udunt dr6y yscymunda6t kymell brenhin Lloegyr y dyuot y lys Rufein y wneuthur iawn am agheu yr archescob. Ac 6rth hynny anesm6ytha6 a wnaethant o bop aruaeth ar y tremygu ef. A phan welas Henri vrenhin hynny dechreu g6adu a oruc hyt nat ae gyghor ef y llas yr archescob. ac anuon kenadeu at y pab a wnaeth y venegi na allei ef vynet y Rufein dr6y yr ach6ysson hynny. Ykyfr6g hynny y kilya6d rann ua6r or vl6ydyn. A thra yttoedit yn hynny tu dra6 yr mor y kynulla6d yr argl6yd Rys uab Grufud lu am benn Owein Keueila6c y da6 ar uedyr y darest6g. Kanys y genifer g6eith y gallei Owein g6rthwynebu yr arglwyd Rys y g6rth6ynebei. A Rys ae kymhella6d y darest6g idaw. Ac y kymerth seith 6ystyl ganta6. Ygkyfr6g hynny ofynhau a wnaeth y brenhin yr ebostola6l ysgymunda6t ac adaw g6ladoed Ffreinc ac ymchoelut y Loegyr. a dywedut y mynnei vynet y darest6g Iwerdon. Ac 6rth hynny ymgynnulla6 a oruc atta6 holl dywyssogyon Lloegyr a Chymry. Ac yna y deuth atta6 yr argl6yd Rys. or lle yd oed yn Llwyn Danet amgylch yr wyl y ganet yr arglwydes Veir. Ac ymgyfeilla6 a wnaeth ar brenhin dr6y ada6 drychan meirch. A phedeir mil o ychen a phetwar gwystl ar hugeint. A gwedy hynny y dynessa6d y brenhin y Deheubarth. Ac yn yr hynt honno ar auon Wysc y duc ganta6 Iorwoerth uab Owein uab Crada6c uab Grufud. Ac o acha6s hynny y distrywa6d Iorwoerth ae deu uab Owein a Howel a anyssit ida6 o Agharat uerch Uchtrut escob Llan Daf. A Morgan uab Seisyll uab Dyfynwal. o Agharat uerch Owein chwaer Iorwoerth uab Owein gyt a llawer o rei ereill dref Gaer Llion ac y llosget hyt y castell. ac y diffeitha6d y wlat hayach o g6byl. Ac yna y deuth y brenhin a dirua6r lu ganta6 hyt ym Penuro yr unfet dyd ar dec o galan Hydref. ac y rodes yr argl6yd Rys Geredigya6n ac Ystrat Tywi ac Ystlwyf ac Euclfre. Ac yn yr haf h6nn6 yd adeilassei yr argl6yd Rys gastell Aber Teiui o vein a morter yr h6un a distrywassei kyn no hynny pan y duc y ar iarll Clar ac y dileawd Robert uab Ysteuyn o Nest uerch Rys ab Te6d6r. ar Nest honno a oed vodrup y Rys a Robert yn gefynder6 ida6. A brodyr Robert oed Dauyd escob Myny6. a G6ilim Bastard. Meibon oed y rei hynny y Eralt ystiwert. Ac yna yd aeth Rys o gastell Aber Teiui hyt yg kastell Penuro y ymdidan ar brenhin y deudecuet dyd o galan Hydref. a du6 Sad6rn oed y dyd h6nn6. Ac yd erchis Rys gynnulla6 y meirch oll a ada6ssei yr brenhin y Aber Teiui ual y beynt bara6t 6rth eu hanuon yr brenhin. A thrannoeth du6 sul yd ymchoeles Rys ac ethol a wnaeth whe meirch a phetwar ugeint 6rth eu hanuon drannoeth yr brenhin. A gwedy dyuot hyt y Ty G6ynn clybot a wnaeth ryuynet y brenhin y Vyny6 y bereirina6 ac offryma6 a wnaeth y brenhin ym Myny6 deu gappan cor o bali ar vedyr cantoryeit y wasanacthu Du6. Ac offryma6 hefyt a wnaeth dec swllt. Ac eruynneit a oruc Dauyd uab Geralt y g6r a oed escob ym Myny6 yna yr brenhin v6ytta y gyt ac ef y dyd h6nn6. a g6rthot y g6aha6d a oruc y brenhin. o acha6s gweglyt gormod dreul yr escob. Dyuot cissoes a oruc ef ar escob a thrychan6r gyt ac 6ynt y gina6a. a Rickert iarll g6r a oed o Iwerdon y ymgyueilla6 ar brenhin. Kanys o annod y brenhin y dathoed o Iwerdon. a llawer o rei ereill a gina6ssant oc eu seuyll. Ac yn ebr6yd gwedy kinya6 yd yskynna6d y brenhin ar y veirch. Gla6 ma6r oed yn y dyd h6nn6 a du6 g6yl Vihagel oed. Ac yna yd ymchoela6d y Benvro. A phan gigleu Rys hynny anuon y meirch yr brenhin a oruc. A g6edy d6yn y meirch rac bronn y brenhin kymryt a wnaeth un ar bymthec ar hugeint a etholes. a dywedut nat y bot yn reit ida6 wrthunt y kymerassei 6ynt. namyn yr talu diol6ch y Rys a vei v6y no chynt. A g6edy regi bod uelly yr brenhin dyuot a oruc Rys at y brenhin. a chael da6n[1] a wnaeth gyr bronn y brenhin. a rydhau a oruc y brenin ida6 Howel y uab. a vuassei ganta6 yn 6ystyl yn hir kyn no hynny a rodi oet a oruc y brenhin ida6 am y g6ystlon ereill a dylyei Rys y dalu yr brenhin. Ac am y dreth a dywetp6yt vry yn y delei y brenhin o Iwerdon. Parattoi llyges a wnaeth p6yt ac nyt oed adas y g6ynt udunt. Kanys amser nywla6c. a breid y keit yna yt aeduet yn un lle yg kymry. A gwedy dyuot[2] Galixtus bap. Erchi a wnaeth y brenhin gyrru y llogeu or borthua yr mor. Ar dyd h6nn6 ysgynnu y llogeu a orugant. Ac etto nyt oed gymmwynassgar y g6ynt udunt. Ac acha6s hynny ymchoelut a wnaeth drachefyn yr tir. ac ychydic o niuer y gyt ac ef. Ar nos gyntaf wedy hynny yd ysgynnawd y logeu gan 6yla6 o hona6 ef e hun ac o ba6b oe wyr. a thrannoeth du6 Sul oed yr unuet dyd ar bym-

[1] Ac urdas. MS. Ll.
[2] Dyuot Gwyl. MS. Ll.

thec o galan Racuyr dr6y hyr6yd awel wynt y dyblyga6d y logeu ar dir Iwerdon. Y vl6ydyn rac wyneb y bu diua6r var6olyaeth ar y llu oed gyt ar brenhin yn Iwerdon o acha6s newydder y diargrynedigyon wynoed. ac o acha6s kyfygd6r o newyn. Am na allei y llogeu a newidyeu yndunt vord6ya6 attunt y gayaf. dr6y dymestla6l gandared mor Iwerdon. Y vl6ydyn honno y bu uar6 Katwaladyr ab Grufud ab Kynan vis Ma6rth. Ac yn y vl6ydyn honno yd ymchoela6d brenhin Lloegyr o Iwerdon. gan ada6 yno var6neit a marchogyon urdolyon drosta6 o acha6s y kenadeu a dathoed atta6 y gan y pab a Lowys vrenhin Ffreinc. A du6 G6ener y Croglith y doeth ym Penuro. ac yno y trigya6d y pasc h6nn6. a du6 Llun Pasc yd ymdidana6d a Rys yn Talacharn ar y fford. Ac odyno yd aeth y Loegyr. A gwedy mynet y brenhin o Gaer Dyf hyt y Kastell Newyd ar Wysc anuon a wnaeth y erchi y Iorwoerth uab Owein dyuot y ymwelet ac ef. ac y ymdidan am hed6ch. A rodi kadarn gygreir a oruc ida6 ac oe veibon. A phan yttoed Owein uab Iorwoerth gwas ieuanc grymmus hegar yn parottoi o gygor y dat ae wyrda y vynet gyt ae dat y lys y brenhin. y kyfaruu 6r[1] iarll Brista6 ac ef ar y fford yn dyuot a Gaer Dyf ac y lladyssant. A gwedy y lad ef yna y diffeitha6d y dat a Howel y vra6t a llawer o rei ereill heb ymdiret or acha6s h6nn6 yr brenhin o neb un mod cyfoeth y brenhin hyt yn Henfford a Chaer Loyw dr6y lad a llosgi ac anreitha6 heb drugared. Ac yna heb odric yd aeth y brenhin y Ffreinc wedy gossot yr argl6yd Rys yn Iustus yn holl Deheubarth. Ygkyfr6g hynny y delit Scisyll ab Dyfynwal a Ieuan uab Dyfynwal a Ridit dr6y d6yll y gan wyr y brenhin. ac y carcharo6yt yg kastell Abergefenni. Y vl6ydyn rac wyneb y bu diua6r ardymyr ar hinda ar hyt y gayaf ar g6an6yn a mis mei hyt dyd Ieu kychavel. Ar dyd h6nn6 y kyuodes diua6r dymystyl yn yr awyr o daraneu a myllt a chorwynt a chawadeu kenllysc. a gla6 y rei a dorres keigeu y g6yd. ac a vyrya6d y coedyd hyt y lla6r. a ry6 bryuet a doeth y vl6ydyn honno y yssu deil y g6yd. yn y diffr6yth-a6d hayach pob ry6 brenn. Y vl6ydyn honno ar vl6ydyn kyn no hi y collet lli a6s or dynyon ar aniueileit ac nyt heb acha6s. Kanys yn y vl6ydyn honno y ganet mab yr argl6yd Rys o uerch Varedud uab Grufud y nith uerch y vra6t. Ygkyfr6g hynny pan yttoed Henri vrenhin hynaf y tu dra6 yr mor y deuth y uab Henri ieuaf vrenhin newyd atta6. y ofyn ida6 beth a dylyei y wneuthur. Kanys kyt bei vrenhin ef llawer oed ida6 o uarchogyon. ac nyt oed ganta6 fford y dalu kyuar6sseu a rodyon yr marchogyon o nys kymerei yn ech6yn y gan y dat. Ar amser h6nn6 oed Ra6ys. Ae dat a dywa6t 6rtha6 y rodei ida6 ugein punt o v6nei y wlat honno beunyd yn dreul ac na chaffei m6y. Ac ynteu a dywa6t na chly6ssei ef eiryoet bot brenhin yn 6r pae ac na bydei ynteu. A g6edy kymryt or mab gyghor ef a aeth y dinas T6rs y geissa6 aryan ech6yn y gan v6rdeisseit y diuas. A phan gigleu y brenhin hynny. anuon kenadeu a oruc y brenhin at y b6rdeisseit. y wahard udunt dan boen y holl da. nat ech6ynynt dim oe uab ef. A heb ohir anuon a oruc wyr da y warchad6 y uab rac y vynet odyno yn dirybud y un lle. A g6edy adnabot or mab hynny peri a oruc medwi nossweith y g6ercheitweit a oed arna6 o lys y brenhin. A gwedy eu hada6 yn vedwon yn kysgu dianc a wnaeth ac ychydic o nifer y gyt ac ef hyt yn llys brenhin Ffreinc y whegr6n. Ygkyfr6g hynny yd anuones Howel y uab hyt att yr hen vrenhin tu dra6 yr mor ar vedyr trigya6 yn y llys a g6assanaethu ar y brenhin a haedu y ged-ymdeithas o bei vy6.[1] ac ual y gallei y brenhin ymdiret y Rys o bei vy6.[2] ar brenhin a aruolles y mab yn enrydedus. a diua6r diolch a wnaeth y Rys. Ac yna aflonydu a oruc y brenhin ieuanc ar gyuoeth y dat dr6y nerth y whegr6n. a Thyba6t iarll B6rg6yn. a iarll Fflandrys. A thra vyd y brenhin yn ymryson uelly tu dra6 yr mor y dechreua6d Iorwoerth uab Owein o Gwynll6g ymlad a Chaer Llion. y pymthecuet dyd o galan A6st du6 Merchyr. Ac a ostyga6d y dreis oe rym ae nerth. Du6 Sad6rn wedy hynny. g6edy dala du6 Gwener y dyd kyn no hynny y g6yr a oed yn kad6 y baeli. A throstunt 6ynteu drannoeth y rodet y kastell. A g6edy hynny yr eilweith yr eil dyd o vis Medi y kyrcha6d Howel uab Iorwoerth Went is Coet. A thrannoeth du6 G6ener y darestyga6d yr holl wlat eithyr y kastell, ac y kymerth wystlon o uchelwyr y wlat. Y vl6ydyn honno y goreskynna6d Dauyd uab Owein G6yned ida6 e hun ynys Von g6edy dehol o hona6 Uaelg6n uab Owein y vra6t hyt yn Iwerdon. Y vl6ydyn rac 6yneb y goreskynna6d Dauyd uab Owein holl 6yned gwedy g6rthlad o hona6 y holl

[1] Wyr. MS. Ll.

[1] A fei fwy. MS. Ll.
[2] A fei fwy. ib.

vrodyr ae holl ewythred. Y vl6ydyn honno y delis Dauyd uab Owein Vaelg6n y vra6t ac y carchara6d. Y vl6ydyn honno y bu uar6 Kynan uab Owein G6yned. Yn y vl6ydyn g6edy hynny y delis Howel ab Iorwoerth o Gaer Llion. heb 6ybot oe dat Owein Penn Car6n y ewythyr. A g6edy tynuu y lygeit oe benn y peris y yspadu rac meithrin ctifed o hona6 a wledychei[1] Gaer Llion. Ac y gyrrassant ymeith odyno Iorwoerth a Howel y uab. Yn y vl6ydyn honno y hedycha6d Henri vrenhin hynaf. a Henri ieuaf. g6edy diru a6r distry6edigaeth Normandi ae chyfnessasyeit wledyd. Ac yna y delis Dauyd uab Owein dr6y d6yll Rodri uab Owein y vra6t un uam un dat ac ef. ac y carchara6d my6n gefynneu am geissa6 cyfran o dref y dat ganta6. Ac yna y priodes y brenhin Davyd h6nn6 Dam Em ch6aer y vrenhin Lloegyr dr6y debygu gallel o hona6 gaffel y gyuoeth yn llonyd hedycha6l or acha6s h6nn6. Ac yna y diegis Rodri o garchar Dauyd y vra6t. A chyn diwed y vl6ydyn y g6rthlada6d ef Dauyd o Von ac o Wyned. yn y doeth dr6y auon Gon6y. Ac yna yd ymbarattoes yr Argl6yd Rys ab Grufud 6rth uynet y lys y brenhin hyt yg Kaer Loy6. Ac y duc gyt ac ef dr6y gygor y brenhin holl dywyssogyon y Deheu a uuessynt yg g6rthwyneb yr brenhin. Nyt amgen Katwalla6n uab Mada6c o Vaelenyd y gefynder6. ac Eina6n Clut o Eluael y da6 gan y uerch. ac Eina6n uab Rys o Werthrynyon y da6 y llall. A Morgan ab Crada6c ab Iestyn o wlat Vorgan o Wladus y chwaer a Iorwoerth uab Owein o Gaer Llion. A Seisyll uab Dyfynwal o Went uch Coet. y g6r a oed yna yn bria6t a G6ladus chwaer yr argl6yd Rys. Hynny oll o dywyssogyon a ymchoelassant yw g6ladoed yn hedycha6l gyt ar argl6yd Rys y g6r a oed garedickaf gyueillt gan y brenhin yn yr amser h6nn6. dr6y ymchoelut Kaer Llion drachefyn y Iorwoerth ab Owein. Yn y lle wedy hynny y llas Seisyll uab Dyfynwal dr6y d6yll argl6yd Brecheina6c a chyt ac ef Rufud y uab a llawer o Bennaduryeit G6ent. Ac yna y kyrcha6d y Ffreinc lys Seisyll uab Dyfynwal. a g6edy dala G6ladus y wreic y lladyssant Gadwaladyr y uab. Ar dyd h6nn6 y bu y druanaf aerua ar wyrda G6ent. A g6edy y gyhoededicka danllywychedic d6yll honno uy beida6d neb or Kymry ymdiret yr Ffreinc. Ac yna y bu uar6 Cadell uab Grufud dr6y orthr6m glefyt. ac y clad6yt yn ystrat Fflur wedy kymryt abit y krefyd ymdana6. Ac yna y llas Rickert abat Cleryna6t my6n manachla6c yn ymyl Reinys[1] y gan neb un anffydla6n uynach o vrath kyllell. Y vl6ydyn rac 6yneb y bu uar6 Kynan abat y Ty G6ynn a Dauyd escob Myny6. Ac yn y ol y denessa6d Pyrs yn escob. Ac yna y kynhalya6d yr argl6yd Rys 6led arbennic yn castell Aber Teiui. ac y gyssodes deu ry6 amrysson un r6g y beird ar prydydyon ar llall r6g telynoryon a chrythoryon a phibydyon ac amrauaelon gerd arwest.[2] a d6y gadeir a ossodes y uudugolyon yr amryssoneu. Ar rei hynny a gyuoethoges ef o diru a6ryon rodyon. Ac yna y cauas gwas ieuanc oe lys e hunan y uudugolyaeth o gerd arwest. a gwyr G6yned a gauas y uudugolyaeth o gerd dava6t. A pha6b r kerdoryon ereill a ga6ssant y gan yr argl6yd Rys kymeint ac a archyssant hyt na 6rthlad6yt neb. Ar wled honno a gyhoedet vl6ydyn kyn y g6neuthur ar hyt Kymry a Lloegyr a Phrydein ac Iwerdon a llawer o wladoed ereill. Yn y vl6ydyn honno yn y Gra6ys yd ymgynulla6d kyghor hyt yn Llundein 6rth gadarnhau kyureitheu yr egl6ysseu yno geir bronn cardinal o Rufein a dathoed yno 6rth y neges honno. A g6edy meithryn cynn6ryf y r6g archescob Keint ac archescob Iorc y tervysg6yt y gyghor. Kanys y dyd kyntaf or kyg..or yd achubassei archescob Iorc eistedua y gadeir or tu deheu yr cardinal yn y lle y dylyer ac y gnottaei archescob Keint eisted. A thrannoeth pan doethant ger bronn y cardinal wedy amrysson yg g6yd yr holl lys am y teilygdodeu. y deuth y rei or tu drachefyn y archescob Iorc ac yd ymchoelassant y gedeir yn y vyd g6egil yr archescob yr lla6r ar gedeir ar y uchaf ac 6ynteu ar y dra6s ef gan y sathru ae traet. ae ffusta6 ae dyrneu. A breid y diegis yr archescob yn vy6 odyno. Y vl6ydyn rac 6yneb y llas Eina6n Clut. ac y llas Morgan uab Maredud. Ac yna yd adeila6d yr argl6yd Rys gastell Rayadyr G6y. Y vl6ydyn rac 6yneb y ryuela6d meibon Kynan yn erbyn yr argl6yd Rys. Ac yna y llas Kadwalla6n. Ac y dechreu6yt coueint y Manachla6c Gaer Lliou yr honn a elwir Deuma.

Pedwar ugeint mlyned a chant a mil oed oet Crist pan uu uar6 Alexander bap. Ac yn y ol ynteu y doeth yn bap Lucius. Ac yna y bu uar6 Adaf escob Llanely6 yn

[1] Ac yna o ddeisyfyd gyrch y goresgyn y Ffreinc Gaer Llion. MS. Ll.

[1] Remys.
[2] Genedloedd arwest.

Ryt ychen. ac y cladóyt y myón manachlaóc Osnei. Y vlóydyn rac óyneb y llas Randólff Depoyr a llawer o varchogyon y gyt ac ef y gan ieuenctit Coer Wynt. Y vlóydyn rac óyneb y bu uarw Henri ieuaf vrenhin Lloegyr. Ac y bu uaró Rickert archescob Keint. Y vlóydyn rac óyneb y bu uaró Ryderch abat y Ty Gwynn. A Meuruc abat y Cwm Hir. Y vlóydyn rac óyneb amgylch y Garaóys y doeth padriarch Caerussalem hyt yn Lloegyr y eruynieit nerth y gan y brenhin rac distryó or Ideóon ar Sarassinyeit holl Gaerussalem. A chyt ac amylder o varchogyon a phedit yd ymchoelaód drachefyn y Gaerussalem. Yn y vlóydyn honno duó calan Mei y symudaód yr heul y llió. ac y dywaót rei uot erni diffyc. Y vlóydyn honno y bu uaró Dauyd abat Ystrat Fflur. Ac y bu uaró Howel uab Ieuaf arglóyd Aróystli. ac y cladóyt yn enrydedus yn Ystrat Fflur. Ac yna y bu uaró Einaón uab Kynan. Y vlóydyn rac óyneb y bu uaró Lucius bap. Ac yn y le yd urdóyt y trydyd Urbanus yn bap. Yn y vlóydyn honno amgylch mis Gorffenna yd aeth Cofeint Ystrat Fflur y Redynaóc Velen yg Góyned. Ac yna y bu uaró Pedyr abat yn dyffryn Clóyt. Ac yna y llas Katwaladyr uab Rys yn Dyfet. ac y cladóyt yn y ty Góynn. Yn y vlóydyn honno y bu uaró Ithel abat Ystrat Marchell. Ac yna y llas Owein uab Madaóc gór maór y uolyant. Kanys cadarn oed a thec. a charedic a hael. ac adurn o voesseu da y gan deu uab Owein Kyueilaóc. nyt amgen Góenóynóyn a Chatwallaón. a hynny dróy nossaól vrat a thóyll. Ac yna y delit Llywelyn uab Katwallaón yn enwir y gan y vrodyr. ac y tynnóyt y lygeit oe benn. Ac yna y diffeithaód ac o llosgaód Madaóc[1] uab Rys Dinbych. Y gór a oed daryan a chedernit yr holl Deheu. Kanys egluraf oed y glot a thec a charedic oed gan baóp. kyt bei kymedraól y veint garw wrth y elynyon. hegar órth y gedymdeithon. paraót y rodyon. budugaól yn ryuel. Ar holl dywysogyon kyt amhinogyon ac ef ae hergrynynt. kyffelyb y lew yn y weithredoed. Ac megys keneu lleó aruthur yn y helua. y gór a ladaód llawer or Fflandraswyr ac ae gyrraód ar ffo. Y vlóydyn rac óyneb y doeth y Sarassinyeit ar Ideóon y Gaerussalem gan dóyn y groc gantunt duó Merchur y Lludó a goresgyn Kaerussalem. a chymeint ac a gaóssant o Gristonogyon yndi llad rei a wnaethant a dóyn ereill yg keithiwet. Ac o achaós hynny y kymerth Philip brenhin Ffreinc. a Henri vrenhin Lloegyr. ac archescob Keint ac aneiryf o luossogróyd cristonogyon ac aróydon croes Crist arnunt. Y vlóydyn rac wyneb y bu uaró Henri vrenhin. ac yn y ol ynteu y coronet Rickert y uab yn vrenhin y marchaóc goreu a gleóaf. Y vlóydyn honno y goreskynnaód yr arglóyd Rys gastell Seint Cler. ac Aber Coran. a Llan Ystyffan. Yn y vlóydyn honno y delit Maelgón uab Rys y gan y dat dróy gyghor Rys y uraót ac y carcharóyt.

Deg mlyned a phedwar ugein a chant a mil oed oet Crist pan aeth Phylip vrenhin Ffreinc. a Rickert vrenhin Lloegyr ac archescob Keint a diruaór iuossogrwyd o ieirll a baróneit y gyt ac óynt y Gaerussalem. Yn y vlóydyn honno yd adeilaód yr arglóyd Rys Castell Ketweli. Ac y bu uaró Gwenllian uerch Rys vloden a thegóch holl Gymry. Y vlóydyn rac wyneb y bu uaró Grufud Maelaór yr haelaf o holl tywyssogyon Kymry. Y vlóydyn honno heuyt y bu uaró Góiaón escob Bangor gór maór y grefyd ae enryded ae deilyggaót. Ac y bu diffyc ar yr heul. Y vlóydyn honno y bu uaró archescob Keint. Ac yna y llas Einaón or Porth y gan y vraót. Ac y goresgynnaód yr arglóyd Rys gastell Niuer. Ac y bu uaró Owein uab Rys yn Ystrat Fflur. Y vlóydyn rac óyneb y diehegis Madaóc uab Rys o garchar arglóyd Brecheinaóc. Ac y goresgynnaód yr arglóyd Rys gastell Llan y Hadein. Ac y bu uaró Grufud uab Cadógaón. Y vlóydyn rac óyneb y delis neb un iarll Rickert vrehin Lloegyr ac ef yn dyuot o Gaerussalem. ac y dodet yg karchar yr amheraódyr. A thros y ellygdaót ef y bu diruaór dreth dros óyneb holl Loegyr y gymeint ac nat oed yn helóo eglóyswyr na chrefydwyr nac eur nac aryant hyt yn oet y carecleu a dodrefyn yr eglóysseu ar ny orffei y dodi oll ym medyant sóydogyon y brenhin ar deyrnas órth y rodi drostaó. Y vlóydyn honno y darestygaód Rodri uab Owein ynys Von dróy nerth Górthrych vrenhin Manaó. A chyn penn y vlóydyn y górthladóyt y gan veibon Kynan uab Owein. Y vlóydyn honno nos nadolic y doeth teulu Maelgón uab Rys a bliuieu gantunt y dorri castell ystrat Meuruc. ac yd ennillassant y kastell. Y vlóydyn honno y kauas Howel Seis ab yr Arglóyd Rys gastell Góis dróy urat. Ac y delis Phylip uab Góis keitwat y kastell ae wreic ae deu uab. A góedy góelet or dywededic Howel na allei ef gadó y kestyll oll heb vóró rei yr llaór. ef a ganhadaód y deulu ac y deulu y

[1] Maelgwyn.

vra6t torri castell Llan y Hadein ae distry6. A phan gigleu y Fflaudrassyeit hynny kynnulla6 a wnaethant yn dirybud yn erbyn y deu uroder. ac kyrchu. a llad llawer oe gwyr. ae gyrru ar ffo. Ac yn y lle g6edy hynny ymchoelut a wnaeth y Kymry. ac ymgynnulla6 ygkylch y castell. ac 6rthy hewyllys y distry6yt hyt y lla6r. Y vl6ydyn honno y delis Anara6t Vada6c a Howel y vrodyr ac yd yspeila6d 6ynt oc eu llygeit. Y vl6ydyn honno y rodes Maelg6n uab Rys gastell Ystrat Meuruc y vra6t. Ac yd adeila6d yr Argl6yd Rys eilweith gastell Rayadyr G6y. Y vl6ydyn honno y delit yr arglwyd Rys y gan y veibon ac y carcharwyt. Ac y rydhaawd Howel Seis y dat gan dwyllaw Maelgwn uab Rys. Ac yna y torres meibon Katwallawn gastell Rayadyr Gwy. Ac yd ymchoela6d Rickert vrenhin o Gaerusalem. Ac yna kyfuna6d Llywelyn ab Iorwoerth a Rodri uab Owein a deu uab Kynan ab Owein. yn erbyn Dauyd uab Owein. Ac y g6rthladyssant 6y holl gyfoeth Dafyd eithyr tri chastell. Y vl6ydyn rac 6yneb y deuth Rosser Mortymer a llu ganta6 y Vaelenyd. A g6edy g6rthlad meibon Cadwalla6n yd adeila6d gastell y Gamaron.[1] Ac yna y goreskynna6d Rys a Maredud meibon yr Argl6yd Rys dr6y d6yll gastell Dinef6r a chastell y Cantref Bychan dr6y gyt synnedigaeth g6yr y kymhydeu.[2] Ar rei hynny a delit yn y vl6ydyn honno dr6y d6yll y gan y tat yn Ystrat Meuruc ac a garcharo6yt. Y vl6ydyn rac 6yneb y bu uar6 escob Bangor. Ac yna y kynulla6d yr argl6yd Rys lu. ac y kyrcha6d kaer Vyrdin. Ac y llosges hyt y prid eithyr y kastell e hun. Ac od yna y kych6ynna6d a dirua6r lu ganta6 oe wyr e hun ac o wyr argl6ydi ereill a odynt gyfun ac ef y ymlad a chastell Col6yn. ae gymell y ymrodi. A g6edy y gael. ef ae llosges. Ac yn ebr6yd odyno y kych6ynna6d ae lu hyt Maes Hyfeid ae losgi. A g6edy llosgi y dyd h6nn6 yn y dyffryn yn gyfagos y kyweira6d Ros er Mortymer a Hu Dysai yn vydinoed aru a6c. o ueirch a llurugeu a helmeu a tharyaneu yn dirybud yn erbyn y Kymry. A phan welas y ma6rvrydus Rys hynny ymwisga6 a wnaeth megys Llew dyfal o gallon a lla6 gadarn a chyrchu y elynyon yn 6ra6l ae hymchoelut ar ffo ae hymlit ae traethu[3] yn diel6 kyt bei g6ra6l. yn y g6yna6d y marswyr yn diruа6r yr ormod aerua or rei eidunt. Ac yn y lle yd ymladada6d a chastell Paen yn Eluael a blifieu a magneleu. Ac y kymella6d y ymrodi. A g6edy y gael y bu gyfundeb y rygta6 a G6ilim Brewys. Ac am hynny yd edewis y kastell h6nn6 yn hed6ch. Yn y vl6ydyn honno yd ymlada6d Henri archescob Keint Iustus holl Loegyr. a hyt ac ef gynnulleitua o ieirll a Bar6neit Lloegyr a holl tywyssogyon G6yned yn erbyn castell G6en6yn6yn yn Trall6g Llywelyn. A g6edy llauurys ymlad ac ef ac amryuaelon peiranneu a dechymygyon ymladeu yn y diwed o enryued gelfydyt 6ynt a ennillassant y kastell dr6y anuon m6yn6yr y gladu y dana6. ac y wneuthur ffossyd dirgeledic y dan y dayar. Ac uelly y kymhell6yt y kastellwyr y ymrodi. Ac eissoes 6ynt a diagyssant oll yn ryd ae g6isgoed gantunt ae harueu eithyr un a las. Ac odyna kyn diwed y vl6ydyn honno y kynulla6d G6en6yn6yn y wyr y gyt ac yd ymlada6d yn 6ra6l ar dywededic gastell ac ae kymhella6d y ymrodi ida6. dr6y amot hefyt rodi rydit yr castellwyr y vynet yn iach ae dillat ae harueu gantunt. Y vl6ydyn honno y bu uar6 Grufud abat Ystrat Marchell. Y vl6ydyn rac 6yneb y bu diruа6r dymhestyl o uar6olyaeth ar hyt ynys Prydein oll a theruyneu Ffreinc yn y vu var6 aneiryf or bobyl gyffredin. a diuessured or bonedigyon ar tywyssogyon. Ac yn y vl6ydyn dymestla6l honno yd ymdangosses Antropos oe ch6ioryd y rei a el6it gynt yn du6iesseu y tyghetuennoed y kyghoruynnus wen6ynic nerthoed yn erbyn y veint arderch a6c dywyssa6c hyt na allei ystoryau Ystas ystorya6r na chathleu Fferyll uard menegi y meint g6ynuan a dolur thrueni a doeth y holl genedyl y Brytanyeit pan dorres agheu yr e melldigedic vl6ydyn honno ol6yn y tyghetuenneu y gymryt yr Argl6yd Rys ab Grufud dan y hadaned dan darestygedic uedyant agheu y g6r a oed benn a tharyan a chedernit y Deheu a holl Gymry. a gobeith ac amdiffyn holl genedloed y Brytanyeit. Y g6r h6nn6 a hanoed o vonhedickaf lin brenhinoed. Ef a oed eglur o amylder kenedyl. a grymuster y ued6l a gyffelyba6d 6rth y genedyl. Kyghor6r y dylyedogyon. ymladgar yn erbyn kedyrn. diogel6ch y darestygedigyon. ymlad6r ar geyryd. Kyffro6r yn ryueloed. kyweir6r yn y bydinoed ae reol6r. c6ymp6r y toruoed. ac megys baed[1] neu le6 yn ruthra6 uelly y dywalei y greulonder yn y elynyon. Och am ogonyant yr ymladeu. taryan y marchogyon. ymdiffyn y wlat.

[1] Yng Nghamaron. MS. Ll.
[2] O bobtu. MS. Ll.
[3] Saethu.

[1] Yn wherun. MS. Ll.

tegóch arueu. breich y kedernit. llaó yr haelon. llygat y dosparth. echtyónnór yr aduónder. uchelder maórurytróyd. defnyd grymusder. Eil Achelaróy o nerth cledyr y dóyuronn. Nestor o hynaóster. Tideus o leóder. Samson o gedernit. Ector o brudder. Ereólf o wychter. Paris o vryt. Ulixes o lauar. Selyf o doethineb. Aiax o uedól. a gróndwal yr holl gampeu.

Góedy maró yr argióyd Rys y dynessaód Grufud y uab yn y ol yn y llywodraeth y kyfoeth yr hónn a delis Maelgónn y uraót pan doeth y dywededic Vaelgón wedy ryalltudaó kyn no hynny oe gyfoeth ae wyr y gyt ac ef. a theulu Góenóynóyn y gyt ac óynt hyt yn Aber Ystóyth. A goresgyn y dref ar castell. a llad llawer oe bobyl. a dóyn ereill ygkeithiwet a goreskyn holl Geredigyaón ae chestyll. A góedy dala Grufud y uraót yd anuones y garchar Góenóynóyn. A hónnó heróyd y ewyllys ae hanuones y garchar Saeson. Ac yna y goreskynnaód Góenóynóyn Aróystli. ac y delis Llywelyn uab Iorwoerth a Danyd ab Owein Góyned. Y vlóydyn honno y bu uaró Owein Kefeilaóc yn Ystrat Marchell wedy kymryt abit y crefyd ym danaó. Ac yna y bu uaró Owein ab Grufud Maelaór. ac Owein or Brithdir. a Howel uab Ieuaf. a Maelgón uab Katwallaón o Vaelened. Y vlóydyn honno y delit Trahayarn Vychan o Vrecheinaóc gór arderchaóc bonhedic cadarn. a nith yr argióydes yn briaót idaó pan yttoed yn dyuot dróy Lan Gors y lys Wilim Brewys y argióyd ac y gefynnóyt yn greulaón. Ac yn Aber Hodni y llusgóyt órth raón Meirch dróy yr heolyd hyt y crocwyd. ac yno yllas y benn ac y croget heróyd y draet. ac ar y crocwyd y bu dridieu. wedy dianc y wreic ae uab ae uraót ar ffo. Y vlóydyn rac óyneb y gorescynnaód Maelgón ab Rys Aber Teiui. a chastell ystrat Meuruc wedy mynet Grufud y uraót yg karchar Saesson. Ac yna y daeth coueint y Cóm Hir y bressóylaó y Gymer. Y vlóydyn honno y goresgynnaód y meibon ieuaf yr argióyd Rys gastell Dinefór. Y vlóydyn honno ýd aruaethaód Góenóynóyn geissaó talu y hen delygdaót yr Kymry. ae hen briodolder ae teruyneu. A góedy kytsynyaó ac ef ar hynny holl dywyssogyon Kymry kynullaó diruaór lu a oruc. a mynet y ymlad a chastell Paen. A góedy bot yn ymlad ac ef deir óythnos hayach heb óybot y damwein rac llaó. A phan óybu y Saesson hynny gellóg a wnaethant Rufud uab Rys a oed ygkarchar y gantunt a chynullaó kedernit Lloegyr y gyt ac ef ar uedyr hedychu ar Kymry. Ac yna ny mynnaód y Kymry hedóch y gan y Saesson namyn góedy caffael y kastell. bygythyaó a wnaethant losgi y dinassoed a dóyn y hanreitheu. A heb diodef or Saesson hynny óynt ae kyrchassant. ac yn y vróydyr gyntaf ae kymellassant ar ffo dróy wneuthur diruaór aerua o nadunt. Ac yna y llas Anaraót ab Owein ab Kadwallaón. a Ridit ab Iestyn. a Rodri uab Howel. ac y delit Maredud uab Kynan ac y karcharóyt. Ac uelly y deuth a Saesson drachefyn dróy uudugolyaeth wedy y kyuoethogi o yspeil y Kymry. Y vlóydyn honno y goreskynnaód Grufud uab Rys yn óraól y rann oe gyuoeth y gan Vaelgón y uraót eithyr deu castell nyt amgen Aber Teiui ac Ystrat Meuruc. Ar neill o nadunt nyt amgen Aber Teiui a tygaód Maelgón uch benn amryuaelon greireu yg góyd myneich wedy kymryt góystlon y gan Rufud dros hedóch y rodei y castell. ar góystlon y gyt yn oet dyd y Rufud. Ar llóhónnó a dremygaód ef heb rodi nar castell nar góystlon. Dóywaól nerth eissoes a rydhaaód y góystlon o garchar Góenóynóyn. Y vlóydyn honno y bu uaró Pyrs escob Mynyó. Y vlóydyn rac óyneb y gorescynnaód Maelgón uab Rys gastell Dineirth a adeilassei Grufud uab Rys. a chymeint ac a gauas yno o wyr llad rei a wnaeth a charcharu ereill. Ac yna y goreskynnaód Grufud ab Rys[1] gastell Kil Gerran. Y vlóydyn honno ual yd oed Rickert vrenhin Lloegyr yn ymlad a chastell neb un varón a oed órth óyneb idaó y brathóyt a chóarel. ac or brath hónnó y bu uaró. Ac yna y drychauóyt Ieuan y uraót yn vrenhin.

Deucant mlyned a mil oed oet Crist pan uu uaró Grufud uab Kynan ab Owein[2] yn Aber Conóy wedy kymryt abit y krefyd ymdanaó. Yn vlóydyn honno y góerthaód Maelgón uab Rys Aber Teiui a llaóed[3] holl Gymry yr ychydic werth y Saesson rac ofyn ac o gas Grufud y uraót. Y vlóydyn honno y gróndwalóyt m nachlaóc Lenegwestyl yn Ial. Y vlóydyn rac óyneb y gorescynnaód Llywelyn uab Iorwoerth gantref Llyyn wedy górthlad Maredud ab Kynan o achaós y dóyll. Y vlóydyn honno nos wyl Sulgóyn yd aeth coueint Ystrat Fflur yr eglóys newyd a adeilassit o aduónweith. Ychydic wedy hynny ygkylch góyl Bedyr a Phaól y llas Maredud uab Rys góas ieuanc advóyn campus yg Karny wllaón ae gastell ynteu yn Llan ym Dyfri.

[1] Drwy dwyll. MS. Ll.
[2] Gwynedd. ib.
[3] Gan allwed.

Ar cantref yd oed ynda6 a oresgynna6d Grufud y ura6t. Ac yn y lle wedy hynny wyl Iago Ebostol y bu uar6 Grufud ab Rys yn Ystrat Fflur. wedy kymryt abit y krefyd ymdana6. ac yno y clad6yt. Y vl6ydyn honno y cryna6d y dayar yg Kaerussalem. Y vlydyn rac 6yneb y g6rthlad6yt Maredud ab Kynan o Veironnyd y gan Howel ab Grufud y nei ab y ura6t ac yd yspeil6yt yn ll6yr eithyr y uarch. Y vl6ydyn honno yr 6ythuet dyd g6edy Du6 G6yl Bedyr a Pha6l yd ymlada6d y Kymry a chastell G6erthrynya6n a oed eida6 Rosser Mortymer ac y kymhellassant y kastellwyr y rodi y kastell kyn penn yr 6ythnos. ac y losgassant ef hyt y prid. Y vl6ydyn honno amgylch g6yl Veir gyntaf yn y kynhayaf y kyffroes Llywelyn uab Iorwoerth lu o Powys y darest6g G6en6yn6yn ida6 ac y oreskynn y 6lat. Kanys kynn bei agos G6en6yn6yn ida6 o gerennyd. gelyn oed ida6 her6yd g6eithredoed. Ac ar hynt y gelwis atta6 y tywyssogyon ereill a oedynt gereint ida6 y ymaruoll ar ryfelu y gyt yn erbyn G6en6yn6yn. A g6edy g6ybot o Elisy ab Madac hynny ym6rthod a wnaeth ar ymaruoll yg g6yd pa6b. Ac oe holl ynni aruaethu a wnaeth wneuthur hed6ch a G6en6yn6yn. Ac am hynny wedy hedychu o egl6ysswyr a chefydwyr y r6g G6en6yn6yn a Llywelyn a digyfoethet Elisy. Ac yn y diwed y rodet ida6 ygkarda6t y ymborth gastell a seith tref bychein y gyt ac ef. Ac uelly g6edy goresgynn castell y Bala yd ymchoela6d Llywelyn drachefyn yn hyfryt. Y vl6ydyn honno amgylch g6yl Vihangel y goresgynna6d teulu Rys ieuanc ab Grufud ab yr Argl6yd Rys gastell Llan ym Dyfri. Y vl6ydyn rac 6yneb y goresgynna6d Rys ieuanc gastell Llan Egwat. Ac yna y bu uar6 Dauyd ab Owein yn Lloegyr wedy y deol o Lywelyn ab Iorwoerth o Gymry. Y vl6ydyn honno y goresgynna6d G6en6yn6yn a Maelg6n ab Rys dr6y dychymygyon gastell Llan ym Dyfri. a chastell Llan Gada6c. ac y c6pla6yt castell Dineirth. Y vl6ydyn rac 6yneb y brath6yt Howel Seis ab yr argl6yd Rys yg Kemeis dr6y d6yll y gan wyr Maelg6n y ura6t. ac or brath h6nn6 y bu uar6. ac y clad6yt yn Ystrat Fflur. yn unwed a Grufud y ura6t. wedy kymryt abit y krefyd ymdana6. Y vl6ydyn honno y colles Maelg6n ab Rys allwedeu y holl gyfoeth. Nyt amgen Llan ymdyfri a Dinef6r. Kanys meibon[1] y ura6t ae hennilla6d arna6 yn 6ra6l. Y vl6ydyn honno y deuth G6ilim Marsgal a dirua6r lu ganta6 y ymlad a Chil Gerran. ac y gorescynna6d. Y vl6ydyn rac 6yneb y bu uar6 Hubert archescob Keint. y g6r a oed lygat yr pab a phen prelat holl Loegyr. Y vl6ydyn honno y peris Maelg6n uab Rys y dyd kyntaf or g6edieu yr haf y neb un 6ydel Abwell lad Kediuor ab Griffri. g6r da adu6yn ae bedwar arderchogyon veibon gyt ac ef a hanoedynt o dylyeda6c voned. Kanys y uam oed Susanna uerch Howel. o uerch Mada6c uab Maredud. Y vl6ydyn rac 6yneb y deuth Ieuan gardinal hyt yn Lloegyr. ac y kynnulla6d atta6 holl escyb ac abadeu Lloegyr. ac aneiryf o egl6yswyr a chefrydwyr 6rth wneuthur sened. Ac yn y sened honno y kadarnhaa6d kyfreith yr egl6ys dr6y yr holl deyrnas. Y vl6ydyn honno y g6naeth Maelg6n ab Rys gastell Aber Eina6n. Ac yna y rodes Duw amylder o byscа6t yn Aber Yst6yth yn gymeint ac na bu y kyfry6 kyn no hynny. Y vl6ydyn rac 6yneb y g6ahard6yt y gristonogaeth y gan y pab yn holl teyrnas Loegyr o acha6s g6rth6ynebu o Ieuan vrenhin etholedigaeth archescob Keint. Y ul6ydyn honno y g6rthlada6d Ieuan vrenhin Wilim Bre6ys a G6ilim icuanc y uab ae g6raged ae h6yron o gyghoruynt a chas hyt yn Iwerdon dr6y amarch a chollet ar yr eidunt. Y vl6ydyn honno y delis y brenhin Wen6yn6yn yn Am6ythic. Ac y goresgynna6d Llywel uab Iorwoerth y holl gyfoeth ae gestyll ae lyssoed. A phan 6ybu Vaelg6n ab Rys hynny rac ofyn Llywelyn ab Iorwoerth y byrya6d gastell Ystrat Meuruc yr lla6r a llosgi Dineirth ac Aber Yst6yth. Ac nyt edewis eissoes Lywelyn y aruaeth namyn dyuot a wnaeth hyt yn Aber Yst6yth ae hadeilat. a chymryt cantref Penwedic ida6 e hun. a rodi y dryll arall o Geredigyon uch Aeron y veibon Grufud ab Rys y nyeint. Y vl6ydyn honno y goresgynna6d Rys Vychan uab yr argl6yd Rys gastell Llan Gada6c. heb goffau yr amot a wnathoed ae nyeint pan rodyssant ida6 gastell Dinef6r. Y vl6ydyn rac 6yneb yd ymlada6d Rys ac Owein meibon Grufud a chastell Llan Gada6c ac y llosgassant gan lad rei or kastellwyr a charcharu ereill. Y vl6ydyn honno yd aeth Ieuan urenhin a diru a6r lu ganta6 hyt yn Iwerdon. ac y duc y ar ueibon Hu Dylasai y tir ae kestyll. A g6edy kymryt g6rogaeth y gan ba6b o Iwerdon. a dala g6reic Wiliam Brewys a G6ilim ieuanc y uab ae wreic ae uab ae uerch yd ymchoela6d y Loegyr yn enrydedus. Ac yna y llada6d ef Wilim ieuanc ae uam o anrugara6c agheu yg kastell

[1]Gruffudd. MS. Ll.

Windylsor. Y vl6ydyn honno yd adeila6d iarll Kaer Lleon gastell Degan6y yr h6nn a doryssei Lywelyn uab Iorwoerth kyn no hynny rac ofyn y brenhin. Ac yna hefyt yd adeila6d y iarll h6nn6 gastell Terfynna6n. ac y diffeitha6d Llywelyn ab Iorwoerth gyfoeth y iarll h6nn6. Ac yna g6edy hedychu o Rys Gryc ar brenin. dr6y nerth y brenhin y goresgynna6d gastell Llan ymdyfri. Kanys y kastellwyr wedy anobeitha6 o bop fford a rodassant y kastell. ac un amws ar bymthec ynda6 Du6 g6yl Veir y Medi dr6y amot cael or kastellwyr y cyrff a phob peth or eidynt yn iach. Y vl6ydyn honno amgylch g6yl Andras y goresgynna6d G6en6yn6yn y gyuoeth drachefyn dr6y nerth Ieuan vrenhin. o lewenyd hynny yd hedycha6d Maelg6n ab Rys ar brenhin a heb goffau y ll6 ar aruoll a uuassei y rygta6 a Rys ac Owein meibion Grufud ab Rys y nyeint. kynnulla6 diru a6r lu o Ffreinc a Chymry y rygta6 a Phenwedic ac y doeth hyt yg Kil Kennin. ac yno pebyllya6 a oruc. Ac yna y kynnulla6d Rys ac Owein meibon Grufud trychan6r o etholedigyon deuluoed a hyt nos kyrchu llu Maelg6n a orugant a llad llawer a dala ereill a gyrru y dryll arall ar ffo. Ac yn y vr6ydyr honno y delit Kynan ab Howel nei Maelg6n. a Grufud ab Kynan pen cygor6r Maelg6n. ac y llas Eina6n ab Crada6c ac aneiryf o rei ereill. Ac yna y diegis Maelg6n ar y draet yn ffo yn warat6ydus. Y vl6ydyn honno y kadarnhaa6d synyscal Kaer Loyw gastell Buellt. wedy llad or Kymry lawer oe wyr kyn no hynny. Y vl6ydyn honno y bu uar6 Mahallt y Brewys mam meibon Grufud uab Rys yn Llan Badarn ua6r. wedy kymryt kymun a chyffes a phenyt ac abit y crefyd ac y clad6yt y gyt ae g6r pria6t yn Ystrat Fflur.

Dec mlyned a deucant a mil oed oet Crist pan duc Llywelyn ab Iorwoerth greulonyon gyrcheu am ben y Saeson. ac am hynny y llidya6d Ieuan vrenhin. ac aruaethu a wnaeth digyuoethi Llywelyn o g6byl. A chynnulla6 diru a6r lu a oruc tu a G6yned ar uedyr y distry6 oll. A chyt ae lu ef y dyfynna6d atta6 hyt yg Kaer Lleon hynn o dywyssogyon Kymry. G6en6yn6yn o Powys. a Howel ab Grufud ab Kynan. a Mada6c ab Grufud Maela6r. a Maredud ab Rotbert o Gedewein. a Maelg6n a Rys Gryc meibon yr argl6yd Rys. Ac yna y Muda6d Llywelyn ae giwda6t y perued y wlat ae da hyt yn mynyd Eryri. a chiwta6t Von ae da yn un ffunyt. Ac yna y deuth y brenhin ae lu hyt yg kastell Degan6y. Ac yno y bu kymeint eisseu b6yt ar y llu ac y g6erthit yr 6y yr kema6c a dimei. a g6led uoethus oed gantunt gael kic y meirch. Ac am hynny yd ymchoela6d y brenhin y Loegyr amgylch y Sulg6yn ae neges yn amherffeith. wedy colli yn warat6ydus la6er oe 6yr ac oe da. A g6edy hynny amgylch calan A6st yd ymchoela6d y brenhin y Gymry yn greulonach y ved6l ac yn v6y y lu. Ac adeilat lla6er o gestyll yg G6yned a wnaeth. A thr6y auon Gon6y yd aeth tu a mynyd Eryri. Ac annoc rei oc lu y losgi Bangor. Ac yno y delit Rotbert escob Bangor yn y egl6ys. ac y g6erth6yt wedy hynny yr deu cant heba6c. Ac yna heb allel o Lywelyn diodef creulonder y brenhin dr6y gyghor y wyrda yd anuones y wreic at y brenhin yr honn oed verch yr brenhin y wneuthur hed6ch y rygta6 ar brenhin pa ffuryf bynnac y gallei. A g6edy caffel o Lywelyn diogelr6yd y vynet att y brenhin ac y dyuot ef a aeth atta6 ac a hedycha6d ac ef. dr6y rodi g6ystlon yr brenhin o vonhedigyon y wlat. ac ugein mil o warthec a deugein emys. a chanhattau hefyt yr brenhin y berued wlat yn dragywyda6l. Ac yna yd hedycha6d ar brenhin holl dywyssogyon Kymry. eithyr Rys ac Owein meibon Grufud ab Rys. ac yd ymchoela6d y brenhin y Loegyr dr6y diru a6r lawenyd yn uudugа6l. Ac yna y gorchymynna6d ef yr tywyssogyon hynny gymryt y gyt ac 6ynt holl lu Morann6c a Dyuet. a Rys Gryc. a Maelg6n ab Rys ae lluoed. a mynet am benn meibon Rys ab Grufud ab Rys y gymell arnunt y dyuot y la6.[1] neu gilya6 ar dehol or holl deyrnas. Ac yna y kymhella6d Synyscal Kaer Dyf. g6r a oed dywyssa6c ar y llu. a Rys a Maelg6n meibon yr argl6yd Rys y lluoed ae kedernit a chyrchu Penwedic a wnaethant. A g6edy na allei Rys ac Owein meibon Grufud ymerbynyeit ar ueint allu h6nn6. ac nat oed le ryd udunt yg Kymry y gyrchu ida6 anuon kenadeu a orugant att Ffa6c6n y wneuthur y hed6ch. A hedychu ac ef a wnaethant. a chanhattau a wnaethant yr brenhin y kyuoeth r6g Dyfi ac Aeron. ac adeilat a oruc Ffa6c6n gastell yr brenhin yn Aber Yst6yth. Ac yna yd aeth Rys ac Owein meibon Grufud ar g6ndit Ffa6c6nn y lys y brenhin. ae kymryt a oruc y brenhin yn gyfeillon ida6. A thra yttoedynt 6y yn mynet y lys y brenhin. ediuarhau a oruc Maelg6n uab Rys a Rys Gryc y vra6t y hamodeu ar brenhin. a chyrchu a wnaethant am benn y castell

[1] Y brenhin. MS. Ll.

newyd yn Aber Yst6yth ae dorri. A phan doeth Rys ac Owein veibon Grufud ab Rys o lys y brenhin wedy hedychu ac ef kyrchu a wnaethant Is Aeron cyuoeth Maelg6n uab Rys a llad a llosgi ac anreitha6 y kyuoeth a wnaethant. Ac yno y llas g6as ieuanc da dewr oed h6nn6. Y vl6ydyn rac 6yneb wedy na allei Lywelyn ab Iorwoerth dywyssa6c G6yned diodef y genifer sarhaet a wnaei wyr y brenhin ida6 a edewyssit y castell[1] newyd. ymaruoll a oruc a thywyssogyon Kymry nyt amgen G6en6yn6yn a Maelg6n ab Rys. a Mada6c ab Grufud Maela6r. a Maredud ab Rotbert. a chyuodi a oruc yn erbyn y brenhin. a goresgyn yr holl gestyll a wnathoed yg G6yned eithyr Degan6y a Rudlan Marthaual ym Powys a wnathoed Robert Vep6nt h6nn6 a oresgynnassant. A phan oedynt yn goresgyn h6nn6 y doeth y brenhin a dirua6r lu y gyt ac ef y g6rthlad ac ef e hun a than ae llosges. Y vl6ydyn honno y croges Robert Vep6nt yn Am6ythic Rys ab Maelg6n a oed yg g6ystyl y gan y brenhin. heb y uot yn seith ml6yd etto. Ac yn y vl6ydyn honno y bu uar6 Robert escob Bangor. Y vl6ydyn rac 6yneb y bu vr6ydyr. yn yr Yspaen y r6g y Cristonogyon ar Sarassinyeit.[2] yn y vr6ydyr honno y dywedir dyg6yda6 deg mil o wyr a their mil o wraged. Y vl6ydyn honno y croget yn Lloeger trywyr ardercha6c o genedyl a phrif tywyssogyon Kymry. Nyt amgen Howel ab Katwalla6n. a Mada6c uab Maelg6n. a Meuruc Barach. Y vl6ydyn honno y rydhaa6d Innossens bap y tri thywyssa6c. Nyt amgen Llywelyn ab Iorwoerth. a G6en6yn6yn a Maelg6n ab Rys or ll6 ar ffydlonder a rodassynt y vrenhin Lloegyr. A gorchymyn udunt a wnaeth yn uadeueint oe pechodeu dodi goualus garedicr6yd y ryuelu yn erbyn enwired y brenhin. A g6ahard y Gristnogaeth a baryssei yr ys pump mlyned kyn no hynny yn Lloegyr a Chymry. y rydhaa6d y pab y tri thywyssa6c gynneu oe kyuoetheu a pha6b ar a uei un ac 6ynt. Ac 6ynteu yn gyfun a gyuodassant yn erbyn y brenhin. Ac a oresgynnassant yn 6ra6l y arna6 y berued wlat. a dugassei ynteu kyn no hynny y ar Lywelyn ab Iorwoerth. Y vl6ydyn rac 6yneb wedy g6eled o Rys ieuanc y uot yn dirrann o gyfoeth anuon kenadeu a oruc att y brenhin y eruynneit ida6 dr6y y nerth ef peri ida6 rann o dref y dat. Ac yna yd anuones y brenhin att Synyscal Henfford. ac att Ffa6c6n Synyscal Kaer Dyf. a gorchymyn beri y Rys Gryc rodi castell Llan Ymdyfri ar wlat. neu ynteu a gilyei o deruyneu y wlat ar dehol. A g6edy dyfynnu Rys Gryc y atteb 6rth orchymynneu y brenhin. A dywedut a oruc yn atteb na rannei ef un er6 a Rys ieuanc. Ac yna llidya6 a oruc Rys Ieuanc. a chynulla6 dirua6r lu o Vrecheina6c. a dyuot y dreis a oruc y Ystrat Tywi. a phebyllya6 yn y lle a elwir Trall6c Elgan. wedy yr wythuet dyd o wyl Seint Ilar. A thrannoeth du6 G6ener y doeth atta6 Owein y vra6t. a Pha6c6n synyscal kaerdyf ae lluoed. A thrannoeth kyrchu a orugant gyuoeth Rys Gryc a chyweirya6 y bydinoed. a dodi Rys ieuanc ae vydin yn y blaen. a Ffa6c6n ae vydin yn y cana6l. ac Owein ab Grufud ae vydin yn ol. Ac ny bu bell yn y gyfaruu Rys Gryc ac 6ynt. Ac yn y vr6ydyr ar vydin gyntaf y goruu6yt ar Rys Gryc ae wyr. ac y kilya6d ar ffo wedy llad llawer oe wyr o dala ereill. Ac yna yd aeth Rys ieuanc ar uedyr ymlad a chastell Dinef6r. Ac eissoes Rys Gryc ae racula6na6d ac a gadarnhaa6d y gastell o wyr ac arfeu. A g6edy llosgi Llan Deila6 kilya6 ymeith a oruc Rys Gryc. Ac eissoes Rys ieuanc a g6rcha6d y castell. a thrannoeth dodi peiranneu a dechymygyon y ymlad ar castell. A g6neuthur ystolyon 6rth y muroed y wyr y driga6 dros y muroed. ac uelly y goresgynna6d ef y castell oll eithyr un t6r. ac yn h6nn6 yd ymgymerth y kastellwyr 6rth ymlad ac amdiffyn ac ergydyeu ac a pheiryanneu ereill. ac o dy allan yd oed saethydyon. ac arblastwyr. a m6ynwyr. a marchogyon yn ymlad ac 6ynt. Ac uelly y kymhell6yt arnunt kynn y prynha6n talu y castell a rodi tri g6ystyl a wnaethant dr6y amot cael y dillat ae harueu ae haelodeu yn iach. Ac uelly y g6naethp6yt. A g6edy cael y castell y kilya6d Rys Gryc ae wreic ae veibon ae deulu att Vaelg6n y ura6t. wedy cadarnhau castell Llan Ymdyfri o wyr ac arueu ac aghenreiteu ereill. Ac eilweith yd aeth Rys ieuanc y Vrecheina6c. Ac yna kynulla6 dirua6r lu a oruc o Gymry a Ffreinc. a chyrchu Llan Ymdyfri. A chynn pebyllu o nadunt ef a rodes y castellwyr y castell ida6 dr6y amot cael y heneideu ae haelodeu yn iach. Y vl6ydyn honno y kymerth Ieuan vrenhin benyt am y kameu a wnathoed yn erbyn yr egl6ys. a gal6 drachefyn archescob Keint. ar esgyb ar ysgolheigon a ymrodassant y alltuded o acha6s g6ahard yr egl6ysseu. Ac o acha6s

[1] Cestyll. MS. Ll.
[2] Ac or Sarasinieid. MS. Ll.

y górthrómm godyant a wnathoed yr eglóys yd ymróyma6d ef ae etiuedyon ae holl urenhinyaeth Lloegyr ac Iwerdon y Du6 a Phedyr a Pha6l. ar pab ar pabeu ereill yn y ol yn dragywyda6l. Ac ar hynny góneuthur górogaeth gan tygheu talu y ba6p or eglóysswyr y collet. a thalu mil o vorkeu bob blóydyn y eglóys Rufein. Y vlóydyn honno góedy ymada6 o Rys Gryc ar Kymry a mynnu hedychu ac 6ynt eilweith herwyd y dyweit. Yna y delit ef yg Kaer Vyrdin ac y dodet yg karchar y brenhin. Y vlóydyn honno y darestyga6d Llywelyn uab Iorwoerth gastell Degan6y a chastell Rudlan. Y vlóydyn rac 6yneb y mord6ya6d Ieuan urenhin ac amylder o ryuelwyr arua6c y gyt ac ef ym Pheita6. Ac ymaruoll ac ef a oruc iarll Fflandrys a Bar a Hena6nt. Ac anuon attunt a wnaeth ieirll Garur y gyt ae vra6t ac aneiryf a varchogyon. a góaha6d atta6 Otho amhera6dyr Rufein y nei. a chyuodi a oruc y ryfelu yn erbyn Phylip brenhin Ffreinc. Ac yna y mag6yt diruaór ryuel y rygtunt. Otho amhera6dyr Rufein ar iarll o parthret Fflandrys yn refelu. ar Ffreinc a Ieuan urenhin. o parthret Peita6 yn aflonydu. Ac uelly o bop tu yd oedynt yn kymhurtha6 y Ffreinc. Ac yna yd anuones Phylip arderha6c urenhin Ffreinc Lowys y uab y Peita6 a llu y gyt ac ef y ymerbynyeit a brenhin Lloegyr. Ac ynteu e hun ar Ffreinc y gyt ac ef a dyna6d tu a Fflandrys yn erbyn yr amhera6dyr. A phan welas yr amhera6dyr ar iarll hynny bl6g uu gantunt llauassu o vrenhin Ffreinc dynessau attunt. ae gyrchu yn dic a orugant. A g6edy yr ymlad ef a syrthya6d y uudugolyaeth y urenhin Ffreinc. ac a yrróyt yr amhera6dyr ar ieirll ar ffo o Fflandrys a Bar a Hena6nt. A phan gigleu vrenhin Lloegyr y damwein hónnó ofynhaw a wnaeth gynhal ryfel a vei vóy. a góneuthur kygreir seith mlyned a oruc a brenhin Ffreinc. ac ymchoelut y Loegyr. a thalu llawer oe colledeu yr eglóysswyr. Ac yna y bu gyffredin ellygda6t yr eglóysseu ar hyt Lloegyr a Chymry. Y vlóydyn honno y bu uaró Geffrei escob Mynyó. Y vlóydyn rac 6yneb y bu teruysc y róg Ieuan urenhin a Saesson y Gogled. a llawer o ieirll ereill a baróneit Lloegyr. o acha6s na chatwei Ieuan urenhin ac 6ynt yr henn Gyffreith. a deuodeu da a ga6ssynt gan Etwart a Henri y brenhined kyntaf. a atygassei ynteu yr teyrnas pan rydhaa6d rodi udunt y kyfreithcu hynny. Ar teruysc hónnó a gerda6d yn gymeint ac yd ymaruolles holl wyrda Lloegyr a holl dywyssogyon Kymry yn erbyn y brenhin. hyt na mynnei neb o nadunt heb y gilyd y gan y brenhin na hedóch na chyfundeb na chygreir yn y dalei ef yr eglóysseu y kyfreitheu ae teilygdodeu. a dugassei ef ae rieni kyn no hynny y gantunt ac yn y dalei hefyt y wyrda Lloegyr a Chymry y tired ar kestyll a gymmerassei órth y ewyllys y gantunt heb na góir na chyfreith. A g6edy eu dysgu o archescob Keint ac escyb Lloegyr a [1] ieirll ae baróneit a gofyn ida6 a rodei yr hen gyfreitheu da yr teyrnas y gomed a oruc a heróyd rydywespóyt rac y hofyn 6ynt. kymryt croes a oruc ac ual kynt y kynodes y Gogledwyr yn y erbyn er neill tu. ar Kymry or tu arall. Ac yn y vrwydyr gyntaf y duc y Gogledwyr y arna6 dinas Llundein. Ac yna y kyrcha6d Llywelyn ab Iorwoerth ar Kymry y Am6ythic. A heb órth6ynebed y rodet ida6 y dref ar castell. Ac yna yd anuones Gilis o Brewys mab Góilim o Brewys Robert y ura6t y Vrecheina6c. Ae gymryt yn enrydedus a wnaeth [2] gwyrda Brecheina6c ida6. [2] A chynn penn y tri dieu y goreskynna6d castell Pen Celli. ac Aber Gefenhi ar castell Góynn ac ynys Gynwreid. Ar Gilis vry oed escob yn Henfford. ac a uuassei un or aruollwyr kyntaf yn erbyn y brenhin. A g6edy hynny yd aeth ynteu Gilis e hun y Vrecheina6c. Ac y goresgynna6d Aber Hodni a Maes Hyfeid ar Gelli. a Blaen Llyfni. a chastell Buellt heb un górth6ynebed. Castell Paen. a chastell Colwyn. a chantref Eluael órthunt a edewis ef y Wallter uab Eina6n Clut órth y goresgynn. A thra yttoedit yn hynny ym Brecheina6c yd hedycha6d Rys ieuanc a Maelgón uab Rys y ewythyr ac y kyrchassant Dyuet y gyt. Ac y goresgynnassant Gymry y Dyuet oll eithyr Kemeis a honno a anreithassant. ar Maen Clocha6c a losgyssant. Ac odyna yd aeth Maelgón ac Owein ab Grufud y Wyned att Lywelyn ab Iorwoerth. ac y kynnulla6d Rys ieuanc lu diruaór y veint. ac y goreskynna6d Ketweli a Charnywylla6n. ac y llosges y castell. ac odyno y tyna6d y Whyr. ac yn gyntaf y goreskynna6d gastell Llych6r. Ac odyno yd ymlada6d a chastell Hu. Ac yd aruaetha6d y castellwyr gad6 yn y erbyn. Ac ynteu Rys a gauas y castell y dreis gan ell6g y castellwyr ar castell dróy dan a haearn. Trannoeth y kyrcha6d tu a Sein Henyd. ac rac y ofyn ef y llosges y castellwyr y dref. Ac 6ynteu heb dori ar

[1] Ae MS. Ll.
[2] *Om.* MS. Ll.

y haruaeth a gyrchassant gastell Ystumllóynarth. a phebyllyaó yn y gylch y nos honno a oruc. a thrannoeth y cauas y castell. ac y llosges ef ar dréf. Ac erbyn pen y tri dieu y goresgynnaód holl gestyll Gwhyr. Ac uelly yd ymhoelaód drachefyn yn hyfryt uuduga6l. Ac yna y gellygóyt Rys Gryc o garchar y brenhin gwedy rodi y uab a deu wystyll ereill drosta6. Y vlóydyn honno y gónaethpóyt Iorwoerth abat Tal y Llycheu yn escob ym Mynyó. a Chadógaón Llan Dyffei abat y Ty Góynn yn escob ym Mangor. Yna yd hedychaód Gilis escob Henford ar brenhin rac ofyn y pab. ac ar y fford ym mynet att y brenhin y clefychaód. Ac yg Kaer Loyó y bu uaró amgylch góyl Martin. Ae dref tad ef a gauas Reinold y Brewys y ura6t. A hónnó a gymerth yn wreic idaó merch Llywelyn ab Iorwoerth tywyssaóc Góyned. Y vlóydyn honno y kynhalyaód y trydyd Innossens bap gyffredin gyghor or holl gristonogaeth hyt yn eglóys Rufein. Ac yno yd atnewydóyt kyfreitheu yr eglóys. ac yd ymgyghoret am rydhau Kaerussalem a daroed yr Sarassinyeit y gywarsagu yr ysllawer o amseroed kyn no hynny. Y vlóydyn honno y kynnullaód Llywelyn ab Iorwoerth a chyffredin tywyssogyon Kymry diruaór lu hyt yg Kaer Vyrdin. A chynn penn y pumhet dyd y cauas y castell ac y byryaód yr llaór. Ac odyna y torryssant gastell Llan Ystyffan. a Thalacharn a Seint Cler. Ac odyna nos wyl Thomas Ebostol yd aethant y Geredigyaón ac ymlad ar castell a orugant. Ac yna y górhaaód gwyr Kemeis . y Lywelyn ab Iorwoerth. ac y rodet idaó gastell Trefdaeth. A hónnó o gyffredin gyghor a yssigóyt. A phau welas castellwyr Aber Teiui na ellynt gynhal y castell y rodi a wnaethant y Lywelyn ab Iorwoerth duw góyl Ystyffan. A thrannoeth duw góyl Iouan ebostol y rodet castell Kil Gerran idaó. Ac odyna yd ymhoelaód Llywelyn ab Iorwoerth. a holl tywyssogyon Kymry a oed y gyt ac ef yn hyfryt lawen y góldoed drachefyn dróy uudugolyaeth. A llyma enweu y tywyssogyon a uuant yn yr hynt honno o Wyned. Llywelyn ab Iorwoerth Tywyssaóc Góyned. a Howel ab Grufud ab Kynan. a Llywelyn ab Maredud ab Kynan. Ac o Powys Góenóynóyn ab Owein Kyueilaóc. a Maredud ab Rotbert o Gedewein. a theulu Madaóc ab Grufud Madaóc. A deu uab Maelgón ab Katwallaón. O Deheubarth Maelgón ab Rys a Rys Gryc y ura6t. a Rys ieuanc ac Owein ueibon Grufud ab Rys. A llyma enweu y cestyll a oresgynnóyt ar yr hynt honno. Nyt amgen castell Sein Henyd. castell Ketweli Kaer Vyrdin. Llan Ystyffan. Seint Cler. Talacharn. Trefdraeth. Aber Teiui. Kil Gerran. Ac ar yr hynt honno y bu araf hedóch. a thegóch hinon y gayaf. hyt na welet eiryoet kyn no hynny y cyfryó hinda honno. Ac yna y bu cyfran o tir y róg Maelgón ab Rys a Rys Gryc y ura6t. a Rys ac Owein meibon Grufud ab Rys. yn Aber Dyfi ger bronn Llywelyn ab Iorwoerth góedy dyfynnu y gyt holl tywyssogyon Kymry. a holl doethon Góyned. Ac y Uaelgón uab Rys y doeth tri chantref o Dyuet. Nyt amgen y cantref Gwarthaf. a chantref Kemeis. a chantref Emlyn. a Phelunyaóc. a chastell Kil Gerran. ac o ystrat Tywi castell Llan Ymdyfri. a deu gymót. Nyt amgen Hirfryn a Mallaen a Maenaór Vydfei. Ac o Geredigyaón deu gymót. Góynyonyd a Mabwynyon. Ac y Rys ieuanc ac y Owein y ura6t meibon Grufud ab Rys y deuth castell Aber Teiui. a chastell Nant yr Aryant. a thri chantref o Geredigyaón. Ac y Rys Gryc y doeth y cantref maór oll eithyr Mallaen. ar cantref Bychan eithyr Hiruryn a Myduei. Ac idaó y deuth Ketweli a Charnywyllaón hefyt. Yn y ulóydyn honno yd hedychaód Gwenóynóyn argló6yd Powys a Ieuan urenhin Lloegyr. wedy tremygu y llóar aruoll a rodassei y dywyssogyon Lloegyr a Chymry. A thorri yr órogaeth a roessoed y Lywelyn uab Iorwoerth. a madeu y góystlon a rodassei ar hynny. Góedy góybot o Lywelyn ab Iorwoerth hynny kymryt arnaó yn órthróm a wnaeth. ac anuon attaó escyb ac abadeu. a góyr ereill maór y haódurdaót ar Llythyreu ar Syartrasseu gantunt. ac echrestyr[1] yr aruoll ar ammot ar góroggaeth a wnaethoed yndunt. a llafurya6 o bop medól a charyat a góeithret y ól6 drachefyn. A góedy na dygrynoei idaó hynny o dim. dygynnullaó llu a oruc. A galó canmóyhaf tywyssogyon Kymry y gyt ataó. a chyrchu Powys y ryuelu ar Wenóynóyn. ae yrru ar ffo hyt yn swyd Kaer Lleon. a goresgynn y kyuoeth oll idaó e hun. Y vlóydyn honno y doeth Lowys y mab hynaf y urenhin Ffreinc hyt yn Lloegyr gyt a lluossogróyd maór amgylch Sul y Drindaót. ac ofynhau a oruc Ieuan urenhin y dyuotyat ef. a chadó a oruc yr aberoed ar porthuaeu a diruaóc gedernit o wyr aruaóc gyt ac ef. A phan welas ef llyges Lowys yn dynessau yr tir. kymryt

[1] Chiaster. MS. Ll.

y ffo a oruc tu a Chaer Wynt a dyffryn Hafren. Ac yna y tynna6d Lowys tu a Llundein. Ac yna yd aruollet yn enrydedus. a chymryt a oruc g6rogaeth y ieirll ar bar6neit ae g6ahodassei. a dechreu talu y kyfreitheu y ba6p o nadunt. A g6edy ychydic o dydyeu wedy hynny yd aeth tu a Chaer Wynt. A phan 6ybu Ieuan urenhin hynny llosgi y dref a oruc. a g6edy cadarnhau y castell kilya6 ymeith a wnaeth. Ac ymlad a oruc Lowys ar castell. a chynn penn ychydic o dydyeu y castell a gauas. A chyrchu a oruc Ieuan urenhin ardal Kymry. a dyfot a oruc y Henfford a lla6er o wyr arua6c gyt ac ef. A galw atta6 a oruc Reinalt y Brewys a thywyssogyon Kymry y erchi udunt ymaruoll ac ef a hedychu. A g6edy na rymhaei ida6 hynny kyrchu a wnaeth y Gelli a Maes Hyfeid. a llosgi y trefyd a thorri y cestyll. Ac odyna llosgi Croes Hyswallt ae diffeitha6 ae distry6. Yn y vl6ydyn honno amgylch g6yl Seint Benet y bu uar6 y trydyd Innossens bap. Ac yn ol h6nn6 y bu bap y trydyd Honorius. Ac yna ygkylch g6yl Luc euegyl6r y bu uar6 Ieuan vrenhin. ac y clad6yt yg Kaer Wyragon yn ymyl bed D6nstan Sant yn enrydedus. Ac yn y lle wedy brenhina6l ar6ylant y dryehaf6yt Henri y mab hynaf ida6 mlyned[1] yn urenhin ar lywodraeth y deyrnas. A thr6 ganma6l rei o wyrda Lloegyr ae hescyb y kyssegra6d escob Bad ef yn urenhin dr6y a6durda6t cardinal o Rufein a Legat yr pab. Ac yna y coronet ac y kymerth y groes. Y vl6ydyn honno y bu uar6 Howel ab Grufud ab Kynan. ac y clad6yt yn Aber Con6y. Y vl6ydyn rac 6yneb y bu gyghor yn Ryt Ychen y gan gyt uarchog-yon Henri urenhin. Ac yno y traeth6yt am hed6ch a chygreir y rygtunt a Lowys uab brenhin Ffreinc. a g6yr y Gogled. A g6edy na dygrynoynt dim o hyuny. mord6ya6 a oruc Lowys y Ffreinc y geissa6 cyghor y gan Phylip y dat am y g6eithret-oed a wnelei rac lla6 yn Lloegyr. Ygkyf-r6g hynny y kyuodes g6yr y brenhin yn erbyn y gyt aruoll6yr ef. a d6yn llawer o gyrcheu arnunt. Ac odyno dyuot a wnaethant y Gaer Wynt. a chymell y castell6yr y rodi y castell udunt. a gor-esgynn y cestyll ereill a rodyssit y Lowys. Ygkyfr6g hynny yd ymchoela6d Lowys y Loegyr ac ychydic o nifer y gyt ac ef. Ac odyna o acha6s y dyuotyat y bu ehofnach y Gogledwyr ar Ffreinc. a chyrchu dinas Lincol a wnaethant ae oresgyn ac ymlad ar castellwyr. Ac eissoes y kastellwyr a ymdiffynnassant y castell yn gywir 6ra6l ac anuon kenadeu a orugant at Wilim Varscal iarll Penuro y g6r a oed yna hyn-aif a phenkygor6r y deyrnas a g6yrda ereill o Loegyr. ac erchi anuon porth udunt. Ar rei hynny o gyt gyghor a gynnullassant holl gedernit Lloegyr y gyt ac 6ynt y uynet y nerthoccau y castellwyr. kanys gwell oed gantunt teruynu eu bywyt yn ganmoledic dros rydit eu teyrnas no chyt odef ac aghyfreitheu y Ffreinc. Ac yna tynnu a wnaethant yn arua6c uarcha6clu tu a Lincol. A cher bronn y pyrth cyweir-ya6 eu bydinoed ae gossot y ymlad ar Gaer. Ac yna y Gogledwyr ar Ffreinc a ymwisg-assant y 6rth6ynebu udunt. Ac ysgynnu y muroed ac amdiffyn yn 6ra6l a wnaeth-ant. A g6edy ymlad yn hir o bop tu. ef a diasgella6d bydin y 6rth y llu yr honn ydoed iarll Kaer Loyw a Fa6c6n Brewys yn y harwein. a thr6y dr6s dieithyr ar y castell y deuthant y my6n. a chyrchu y dinas a wnaethant a g6neuthur diru a6r aer-ua or Ffreinc ar Gogledwyr. Ac 6ynteu wedy eu haruthra6 a gymerassant eu ffo. ac megys ynuydyon pob un o nadunt a ymgudyei yn y lle kyntaf y kaffei. Ac yna y kyrcha6d g6yr Henri urenhin y pyrth ac o torrassant ac y deuthant y my6n. Ac ymlit y ffoodron ae llad ae dala ae carcharu. ac yn y vr6ydyr honno y delit iarll Caer Wynt a iarll Henfford a Robert ab G6allter. ac y llas iarll Perffi y bonhedickaf or Ffreinc. a Sym6nt Dypeffi. a Hu Dyroc. a Gilbert iarll Clar. a Robert Derupel. a Reinald Dy Cressi g6nstabyl Kaer Lleon. a Geralt iarll a llawer o rei ereill. Ac aneiryf o nadunt a vodes yn yr auon. ac uelly yd ymchoela6d g6yr y brenhin yn lla6en dr6y uoli Du6 y g6ra wnaeth rydit yr bobyl. Ac yna yn o'yn-a6c y peidya6d Lowys ac ymlad ar castell. ac y bryssya6d y Lundein. Ac anuon kenadeu a wnaeth y Ffreinc yn ol nerth. Ac yna y kedwis g6yr y brenhin y porth-ueyd a diru a6r lu gantunt. Ac yna y doeth y Ffreinc y h6yla6 y moroed a diu-essur lyges gantunt. a chyr bronn Aber auon Temys y bu ymlad llogeu y r6g y Saesson ar Ffreinc. a g6edy llad llawer or Ffreinc y syrtha6d y uudugolyaeth yr Saesson. Ac odyna yn hyfryt yd ymhoel-assant drachefyn wedy g6archae Lowys yn Llundein. Ygkyfr6g hynny o damwein y kymu[1] Reinald y Brewys ar brenhin. A phan welas Rys ieuanc ac Owein meibon Grufud ab Rys y hewythyr yn mynet yn erbyn yr aruoll a wnathoed 6rth wyrda

[1] O oedran. MS. Ll.

[1] Cymododd. MS. Ll.

Lloegyr a Chymry. Kyuodi yn y erbyn a wnaethant a goresgyn Buellt oll y arna6 eithyr y kestyll. Ac yna y llidia6d hefyt Llywelyn ab Iorwoerth yn erbyn Reinald y Brewys. a thorri yr aruoll ac yd aruaetha6d y lu hyt ym Brecheina6c. Ac y cych6ynna6d 6rth ymlad ac Aber Hodni ac aruaethu y distry6 oll. Ac yna yd hedycha6d gwyr y dref a Llywelyn dr6y Rys ieuanc oed gymeredic gymodrod6r y rygtunt gan rodi pum g6ystyl y Lywelyn o uonhedigyon y dref ar dalu can morc ida6 kan ny ellynt y 6rth6ynebu. Ac odyna yd arweda6d y lu y Whyr dros y Mynyd Du. yn y lle y periglа6d llawer o S6mereu. Ac yna y pebyllya6d yn Llan Gi6c. A g6edy g6elet o Reinald y Brewys y diffeith6ch yd oed Lywelyn yn y wneuthur yn y gyuoeth ef a gymerth whech marcha6c urda6l y gyt ac ef ac a doeth y ymrodi y Lywelyn 6rth y gyghor. Ac ynteu a rodes gastell Sein Henyd ida6 a h6nn6 a orchymynna6d Llywelyn dan gad6ryaeth Rys Gryc. A g6edy trigya6 yno ychydic o dydyeu arwein y uydinoed a oruc rygta6 a Dyfet yn erbyn y Fflandraswyr yn eruyneit hed6ch y ganta6. Ac nyt edewys y tywyssa6c y aruaeth namyn tynu y Ha6lfford a wnaeth. A chyweira6 y vydinoed ygkylch y dref ar uedyr ymlad a hi. Ac yna yd aeth Rys ieuanc a lleg o wyr y Deheu y gyt ac ef yd oed yn y harwein dr6y afon Gledyf. A dynessau tu ar dref a wnaeth ar niuer h6nn6 y gyt ac ef y ymlad yn gyntaf ar dref. Ac yna y doeth Iorwoerth escob Myny6 a llawer o grefydwyr ac egl6ysswyr y gyt ac ef yn dyuot att y tywyssa6c. ac yn aruaethu ffuryf tagnefed ac ef. A llyma y ffuryf. nyt amgen rodi o nadunt yr tywyssa6c ugein o vorkeu erbyn g6yl Vihagel nessaf. neu 6ynteu a 6rheynt ida6 erbyn hynny. ac y kynhelynt y dana6 yn dragywyda6l. A g6edy hynny yd ymchoela6d pa6b y wlat. Ac ygkyfr6g hynny y traeth6yt am dagnefed y r6g Henri urenhin Lloeger a Lowys uab brenin Ffreinc. Ac ual hynn y bu y dagnefed y rygtunt. nyt amgen talu o Henri urenhin y ieirll a bar6neit y deyrnas kyfreitheu ae gossodeu y buassei yr afreol oe hacha6s y rygtunt a Ieuan urenhin. a gell6g pa6b or carcharoryon a dalyssit o acha6s y ryuel h6nn6. a thalu dirua6r s6mp o aryant y Lowys uab brenhin Ffreinc. dr6y dyghu o hona6 ynteu deyrnas Loegyr yn dragywyda6l. Ac yna g6edy cael s6mp o aryant ac ell6g sentens ysgymunda6t y mord6ya6d yn Ffreinc. Ac yna y bu cyffredin ellygda6t o wahardedigaeth yr egl6ysseu dr6y holl deyrnas Loegyr a Chymry ac Iwerdon. Ygkyfr6g hynny yd ymlada6d G6ilim Marscal a Chaer Llion. ac y goreskynna6d kany chytsynyassei y Cymry ar dagnefed uchot gan debygu ebrygofi y kymot. Ac yna y distry6a6d Rys Gryc gastell Sein Henyd a holl gestyll G6hyr. Ac y deholes y gi6a6t Saesson a oedynt yn y wlat honno oll heb obeitha6 ymchoelut byth drachefyn gan gymryt kymeint ac a fynna6d o da. a dodi Kymry y bress6yla6 yn y tired. Y vl6ydyn rac 6yneb y rydhaa6d y gristonogaeth y wyr y Deheu. ac y rodet Kaer Vyrdin ac Aber Teiui dan gad6ryaeth Llywelyn ab Iorwoerth. Ac yna yd aeth Rys ieuanc e hunan y lys y brenhin o Deheubarth y wneuthur g6rogaeth ida6. Y vl6ydyn honno yd aeth llawer o groessogyon y Gaerussalem y r6g y rei yd aeth iarll Caer Lleon. a iarll Marscal. a llawer o wyrda ereill o Loegyr. Y vl6ydyn honno y mord6ya6d llud y cristonogyon hyt yn Dametta. Ac yn y blaen yn dywyssogyon yd oed brenhin Caerussalem a Phadriarch Caerussalem. a meistyr y demyl. a meistyr yr yspytty. a thywyssa6c A6stria. ac ymlad ar dref a orugant ae goresgyn. a chastell a oed yg kana6l yr auon wedy adeilat ar logeu. h6nn6 a eskynna6d y pererinya6n ar yscolyon ac ae torrassant wedy llad llawer or Sarassinyeit a dala ereill. Y vl6ydyn rac 6yneb y priodes Rys Gryc uerch iarll Clar. ac y priodes Ion y Brewys uargaret uerch Llywelyn uab Iorwoerth. Y vl6ydyn honno y rodes yr holl gyfoetha6c Du6 dinas Damiet yn yr Eifft a oed ar auon Nilus y lu y cristonogyon a oed wedy blina6 o hir ymlad ar dinas. kanys d6ywa6l racweledigaeth a beris y ueint uar6olyaeth yn y dinas hyt na allei y rei by6 gladu y rei meir6. Kanys y dyd y cahat y dinas yd oed m6y no theirmil o gyrff y meir6 ar hyt yr heolyd megys k6n heb y cladu. Ar dyd h6nn6 yr molyant a gogonyant yr crea6dyr y crewyt archescob yn y dinas.

Ugein mlyned a deu cant a mil oed oet Crist pan dyrchaf6yt corff Thomas Verthyr y gan Ystyffan archescob Keint. a chardinal o Rufein. ac y dodet yn enrydedus y my6n yscrin o gywreinweith eur ac aryant a mein g6erthua6r yn egl6ys y Drinda6t yg Keint. Y vl6ydyn honno y gelwis Llywelyn ab Iorwoerth atta6 gaum6yaf tywyssogyon Kymry oll. a chynulla6 diru a6r lu a oruc am benn Fflandrasswyr Ros a Phenuro. am dorri o nadunt yr hed6ch ar gygreir a wnathoed wyr Lloegyr

y r6g y Saeson ar Kymry. dr6y wneuthur mynych gyrcheu ar y Cymry ac aflonydu arnunt. Ar dyd kyntaf y cyrcha6d gastell Arberth yr h6nn a adeilassei y Fflandrasswyr wedy y distry6 or Cymry kynn no hynny. A chael y castell y dreis a wnaeth ae v6r6 yr lla6r. wedy llad rei or castellwyr a llosgi ereill a charcharu ereill. A thrannoeth y distry6a6d gastell G6is ac y llosges y dref. Y trydyd dyd y doeth y Ha^lfford ac y llosges y dref oll hyt ym porth y castell. Ac uelly y cylchyna6d ef Ros a Deu Gledyf pump diwarna6t dr6y wneuthur dirua6r aerua ar bobyl y wlat. A gwedy g6neuthur kygreir ar Fflandrasswyr hyt Galan Mei yd ymchoela6d drachefyn yn llawen hyfryt. Y vl6ydyn rac 6yneb y mag6yt teruysc y r6g Llywelyn ab Iorwoerth a Grufud y uab o acha6s cantref Meironnyd a darestygassei Rufud ida6. O acha6s y sarhaadeu a wnathoed y cantref h6nn6 ida6 ac y wyr. A llidya6c uu Llywelyn am hynny. a chynnulla6 llu a chyrchu y lle yd oed Rufud dr6y vyg6th y dial yr hynt honno arna6 ac ar y wyr. Ac aros a wnaeth Grufud yn ehofyn dyuotyat y dat wedy kyweirya6 y vydinoed ae lu. Ac yna yd edrycha6d doethon o bop tu meint y perigyl a oed yn dyuot. Ac annoc a wnaethant y Rufud ymrodi ef ae da yn ewyllys y dat. ac annoc hefyt a wnaethant y Lywelyn kymryt y uab yn hed6ch ac yn drugara6c a madeu ida6 g6byl oe lit o ewyllys y gallon. ac uelly y g6naethp6yt. ac yna y duc Lywelyn gantref Meironnyd y ar Rufud. a chym6t Ardud6y. A dechreu adeilat castell ynda6 a wnaeth ida6 e hun. Ygkyfr6g hynny y llidya6d Rys ieuanc 6rth yr argl6yd Lywelyn. ac yd ymedewis ac ef ac yd aeth att Wilim Marscal iarll Penuro. o acha6s rodi o Lywelyn Gaer Vyrdin y Vaelg6n ab Rys. ac na rodei ida6 yuteu Aber Teiui a oed yn y rann pan rann6yt Deheubarth. Ac yna y deuth Llywelyn ae lu hyt yn Aber Yst6yth. Ac y goreskynna6d y castell ar kyuoeth a oed 6rtha6. ac ae dodes dan y argl6ydiaeth e hun. Ac yna y kyrcha6d Rys ieuanc lys y brenhin. a ch6yna6 a oruc 6rth y brenhin am y sarhaet a wnathoed Lywelyn ida6. A duuna6 a wnaeth y brenhin atta6 Lywelyn a ieirll a bar6neit y Mars hyt yn Am6ythic. Ac yn y kyghor h6nn6 y kymodrodet Rys ieuanc a Llywelyn ab Iorwoerth. ac yd edewis Llywelyn ida6 Aber Teiui megys y rodassei Gaer Vyrdin y Vaelg6n ab Rys. Y vl6ydyn honno yd aeth llu y cristonogyon Danneit yn yr Eifft tu a Babilon 6rth ymlad a hi. ac nys gada6d dial Du6. Kanys llifa6 a wnaeth auon Nilus ar y fford. ae g6archei r6g d6y auon yn y uodes aneiryf o nadunt. Ac yna y doeth y Sarasinieit uddunt a llad llawer o naddunt. ac yna keithiwaw ereill. Ac yna y goruu arnunt dalu Daunet yr Sarassinyeit drachefyn dros y bowyt ac rydit y keith. a g6neuthur cygreir 6yth mlyned ac 6ynt. Ac odyno y hebrygа6d y Sarassinyeit wynt hyt yn Acrys lle ny 6ydit dim y 6rth groes Grist. namyn trugared Du6 e hun ae tala6d udunt. Y vl6ydyn honno y kyweira6d Ion y Brewys gastell Sein Henyd dr6y genat a chyghor Llywelyn ab Iorwoerth. Y vl6ydyn rac 6yneb y bu uar6 Rys ieuanc. ac y clad6yt yn Ystrat Fflur g6edy kymryt penyt a chymyn a chyffes ac abit crefyd ymdana6. A g6edy hynny y kauas Owein ab Grufud y un bra6t ran oe gyfoeth. a ran arall a rodes Llywelyn ab Iorwoerth y Vaelg6n ab Rys. Y vl6ydyn honno y mord6ya6d G6ilim Varscal iarll Penuro y Iwerdon. Y vl6ydyn rac wyneb y doeth Wilim Varscal o Iwerdon. a lluossogr6yd o uarchogyon a phedyt ganta6 a diru a6r lyges yr tir amgylch sul y Blodeu. A du6 Llun y cyrcha6d Aber Teiui. ar dyd h6nn6 y rodet y castell ida6. a du6 Merchyr rac 6yneb y tynna6d y Gaer Vyrdin. ac y cauas y castell h6nn6 hefyt. A phan gigleu Llywelyn uab Iorwoerth hynny y g6r yd oed gad6ryaeth y kestyll ganta6 o blegyt y brenhin anuon Grufud y uab a oruc a diru a6r luossogr6yd o lu ganta6 y 6rth-6ynebu yr iarll. A phan gigleu Grufud uot bryt yr iarll ar dyuot y Getweli. kyrchu a wnaeth a dylyedogyon Kymry y gyt ac ef. A choffau a wnaeth Rys Gryc rac brat y gan y b6rgeisseit. a cheissa6 cyffroi y Kymry y diogel6ch y coedyd. ac nys gadyssant namyn kyrchu y dref a wnaethant. a llosgi y dref ar egl6ys hyt y prid. A phan gigleu y iarll hynny kyrch dr6y Tywi a wnaeth y bont Gaer Vyrdin. Ac aros Grufud ab Llywelyn yn ehofyn a wnaeth. A g6edy hir ymlad y rann v6yaf or dyd ymchoelut a wnaeth pob un or deu lu y 6rth y gilyd y pebylleu wedy llad llawer o bop tu. a brathu ereill. Ac yna rac newyn yd ymchoela6d Grufud ab Llywelyn y wlat drachefyn. Ac yna y cyweira6d y iarll gastell Kaer Vyrdin. Ac y dechreua6d adeilat castell Kil Gerran. Ny bu bell g6edy dechreu y g6eith yn y doeth llythyreu atta6 y gan y brenhin. ac archescob Keint y erchi ida6 dyuot yn y bria6t berson y atteb ger y bronn 6ynt6y ac y wneuthur iawn am a wnathoed ac y

gymryt iawn y gan y tywyssa6c am bop cam or a wnathoed ida6. Ar iarll a ufudhaa6d yr gorchymynneu a mord6ya6 a wnaeth y my6n llog hyt yn Lloeger gyt ac ychydic o nifer. ac ada6 y lu ygkil Gerran y gynnal y g6eith dechreuedic ac y nerthockau y lle y g6elyn berigyl. Ac ymdangos a wnaethant y gyt yn Ll6tla6 y tywyssa6c ar iarll gyr bronn cyghor y brenhin ar archescob. A g6edy na ellit eu kymot aruaethu a wnaeth y iarll dr6y nerth iarll Fferer. a Henri Pictot argl6yd Euas dyuot dr6y gyuoeth y tywyssa6c tu ae wlat. ac nys galla6d. Kanys Llywelyn ab Iorwoerth a anuonassei Rufud y uab a diruaer lu y gyt ac ef. a Rys Gryc ae wyr hyt yg Karnywylla6n y ragot y iarll ae wyr. Ac ynteu Lywelyn ae holl allu a deuth hyt ym mab Udrut. Ac yno aros ch6edleu a wnaeth y 6rth y wyr. ac y 6rth dyuotedigaeth y iarll. Y vl6ydyn rac 6yneb yd aeth Kofeint or Ty G6ynn y bres6yla6 y G6yndir yn Iwerdon. Y vl6ydyn arall rac lla6 y bu uar6 Kediuor abat Ystrat Fflur. Y vl6ydyn rac lla6 y bu uar6 Lowys brenhin Ffreinc. Y vl6ydyn rac 6yneby delit Rys Gryc yn Llanarthneu y gan Rys Vychan y uab. a thros gastell Llan Ymdyfri y gellyg6yt. Y vl6ydyn honno y bu uar6 Maredud uab yr argl6yd Rys archdiagon Keredigya6n ym Pont Ystyffan. ac y ducp6yt y gorff y Vyny6 ac y clad6yt yn enrydedus y gan Iorwoerth escob Myny6 yn egl6ys gyr lla6 bed yr argl6yd Rys y dat. Y vl6ydyn rac 6yneb y doeth Henri a chedernit Lloegyr y gyt ac ef y Gymry. ac aruaethu darest6g Llywelyn ab Iorwoerth a holl dywyssogyon Cymry ida6. Ac yn y lle a elwir Kori[1] y pebyllya6d. ac or tu arall yr coet yd ymgynnulla6d y Kymry y gyt a Llywelyn ab Iorwoerth eu tywyssa6c y 6rth6ynebu y brenhin. Ac yna kyrchu y gelynyon a wnaethant ac ymlad ac 6ynt yn duruig. a g6neuthur diruaer aerua arnunt. Ac yno y delit G6ilim Bre6ys ieuanc yn urathedic. ac y carcharet. a thros y ellygda6t ef y rodet y Lywelyn ab Iorwoerth gastell Buellt ar wlat a diruaer s6mp o aryant. Ac yna yd ymhoela6d y brenhin y Loegyr yn ge6ilydus. eithyr cael g6rogaeth o hona6 y gan y tywyssogyon a oedynt yno. a ffurua6 tagneued y rygta6 a Llywelyn ab Iorwoerth. Y vl6ydyn rac 6yneb y bu uar6 Iorwoerth escob Myny6.

Deg mlyned ar hugeint a deu cant a mil oed Crist pan uord6ya6d Henri urenhin a diruaer lu arua6c y gyt ac ef y Ffreinc ar uedyr enill y dylyet o Normandi ar Angi6. a Pheitta6. Ac yn ebr6yd wedy hynny o acha6s tymhestyl a mar6olyaeth dr6y y d6ylla6 oe aruaeth yd ymchoela6d y Loegyr. Y vl6ydyn honno y bu uar6 G6ilim Canta6n[1] o Gemeis. Ac yna y bu uar6 Llywelyn ab Maelg6n ieuanc[2] y gyuoeth yg G6yned. ac y clad6yt yn Aber Con6y yn enrydedus. Y vl6ydyn honno y croget G6ilim Brewys ieuanc y gan Lywelyn ab Iorwoerth wedy y dala yn ystauell y tywyssa6c gyt a merch Ieuan urenhin g6reic y tywyssa6c. Y vl6ydyn rac 6yneb y bu uar6 Maelg6n uab Rys yn Llanerch Aeron. ac y clad6yt yn y cabidyldy yn Ystrat Fflur. Y vl6ydyn honno yd adeila6d Henri urenhin gastell Paen yn Eluael. Odyna acha6s teruysc a uuassei y r6g Llywelyn ab Iorwoerth ar brenhin y llosges Llywelyn dref y castell Baldwin a Maes Hyfeid ar Gelli ac Aber Hodni. ac a distrywa6d y kestyll hyt y lla6r. Odyna y tynna6d y Went ac y g6naeth Gaer Llion yn llud6 kyt collit bonedigyon yno. Ac odyna y kych6ynna6d y gestyll Ned a chastell Ketweli ac y byrya6d yr lla6r. Y vl6ydyn honno y llosges Maelg6n ieuanc a Maelg6n ab Rys Aber Teiui hyt ym porth y castell ac y llada6d yr holl v6rgeisseit. ac a ymchoela6d yn uuduga6l wedy cael diruaer anreith ac amylder o yspeil. Ac odyna yd ymchoela6d ac y torres pont Aber Teiui. Ac odyna y doeth att Owein ab Grufud a gwyr Llywelyn ab Iorwoerth y ymlad ar castell. a chyn penn ychydic o dydyeu y torrassant y castell a magneleu. Ac y goruu ar y castellwyr ada6 y muroed a rodi y castell. Y vl6ydyn rac 6yneb y bu uar6 Ion Brewys o greula6n ageu wedy y essiga6 oe uarch. Ac yna y bu uar6 iarll Kaer Llion. Ac y bu uar6 Ybraham escob Llan El6y. Y vl6ydyn rac 6yneb yd atgyweirya6d Rickert iarll Penuro bra6t Henri urenhin gastell Maessyfeid yr h6nn a distry6assei Lywelyn ab Iorwoerth yr ys d6y ulyned kyn no hynny. Y vl6ydyn honno y kyrcha6d Llywelyn ab Iorwoerth Vrecheina6c. ac y distry6a6d holl gestyll a threfyd y wlat. dr6y anreitha6 ac yspeila6 pob lle. Ac ymlad a chastell Aber Hodni vis a wnaeth gyt a blifieu a magneleu. ac yn y diwed peidya6 dr6y ymchoelut y dref yn llud6. Ac yna ar y ymhoel y llosges dref Golun6y ac y darestyga6d Dyffryn Teueitya6c. Ac odyno y cyrcha6d y castell coch ac y byrya6d yr lla6r. Ac y llosges dref Croes Oswallt.

[1] Keri. D. P.

[1] Camtwm.
[2] Yn. MS. Ll.

Y vl6ydyn honno y bu teruysc r6g Henri urenhin a Rickert Marscal iarll Penuro. Ac yna y cytaruolles y iarll a Llywelyn uab Iorwoerth ac a thywyssogyon Kymry. Ac yn y lle cynnulla6 dirua6r lu a oruc ef ac Owein ab Grufud. a chyrchu am benn Aber Mynyó a wnaethant ae losgi a g6neuthur aerua o wyr y brenhin a oedynt yno yn kad6. Odyna yn ebr6yd y goreskynnassant hynn o gestyll. Kaer Dyf. ac Aber Gefenni. Penkelli. Blaenllyfni. Bólch[1] y dinas. ac ae byryassant oll yr lla6r eithyr Kaer Dyf. Y vl6ydyn honno yd ymgynnulla6d Maelg6n Vychan ab Maelg6n ab Rys. ac Owein ab Grufud ab Rys Gryc ae meibon h6ynteu. a llu Llywelyn ab Iorwoerth. a llu iarll Penuro am benn Kaer Vyrdin. Ac ymlad a hi trimis a g6neuthur pont ar Tywi a orugant. Ac yna y doeth y llogwyr yn aru a6c y gyt ar llan6 y dorri y bont. A g6edy g6elet or Kymry na ffr6ythei y hynt udunt ymchoelut a wnaethant y g6latoed. Y vl6ydyn honno y bu uar6 Rys Gryc yn Llan Deila6 va6r. ac y cladóyt ym Mynyó yn ymyl bed y dat. Y vl6ydyn honno y gorffenna6d Maelg6n Vychan adeilat castell Tref Iian yr h6nn a dechreuassei Vaelg6n y dat kyn no hynny. Y vl6ydyn rac 6yneb y brath6yt Rickert iarll Penuro y myón br6ydyr yn Iwerdon wedy y ada6 oe dywyssogyon[2] yn d6yllodrus. a chyn penn y pythefnos y bu uar6. Y vl6ydyn honno y gellyg6yt Grufud ab Llywelyn ab Iorwoerth wedy y uot ygkarchar whe blyned. Y vl6ydyn honno y bu uar6 Katwalla6n uab Maelg6n o Vaelenyd yn y C6m Hir. Y vl6ydyn rac 6yneb y bu uar6 Owein ab Grufud yn Ystrat Fflur du6 merchyr wedy yr 6ythuct dyd o Yst6yll. ac y cladóyt y gyt a Rys y ura6t yg kabidyldy[3] y myneich. Y vl6ydyn honno y priodes Henri urenhin verch iarll Prouins. ac y g6naeth y neitha6r yn Llundein y natolic g6edy kynnulla6 escyb a chanm6yaf icirll a bar6neit Lloegyr y gyt. Y vl6ydyn rac 6yneb y bu uar6 Mada6c ab Grufud Maela6r ac y cladóyt yn enrydedus ym Manachla6c Llan Egwystyl yr honn a r6ndwalassei kyn no hynny. Y vl6ydyn honno y bu uar6 Owein ab Maredud ab Rotbert o Gedewein. Ac yna y bu uar6 escob Llundein. ac escob Caer Wyragon. ac escob Lincol. Ac un nos kyn nos Nadolig y kyuodes diarebus Wynt y torri aneiryf o dei ac egl6ysseu ac essiga6 y coetyd a llawer o dynyon ac anifeileit. Y vl6ydyn honno y gellyga6d y na6uet Gregori bap Gad6ga6n escob Bangor oe escoba6t. ac y kymer6yt yn enrydedus yn y crefyd g6ynn ymanachla6c Dor. ac yno y bu uar6 ac y cladóyt. Ac yna y cauas Gilbert iarll Penbris dr6y d6yll gastell Morgan ab Howell ym Machein. A g6edy y gadarnhau yd atuera6d drachefyn rac ofyn Llywelyn ab Iorwoerth. Y vl6ydyn rac 6yneb y bu uar6 Giwan uerch Ieuan urenhin g6reic Lywelyn ab Iorwoerth vis Whefra6r yn llys Aber. ac y cladóyt myón Mynwent newyd ar lan y traeth. a gyssegrassei Howel escob Llan El6y. Ac y henryded hi yd adeila6d Llywelyn ab Iorwoerth yno Vanachla6c troetnoeth a elwir Llan Uaes ym Mon. Ac yna y bu uar6 Ieuan iarll Kaer Lleon a Chynwric uab yr argl6yd Rys. Y vl6ydyn honno y deuth atta6 gardinal o Rufein y Loegyr yn legat y gan y na6uet Gregori bap. Y vl6ydyn rac 6yneb traunoeth o du6 g6yl Luc euegyly6r y tyga6d holl tywyssogyon Kymry ffydlonder y Dauyd ab Llywelyn ab Iorwoerth yn Ystrat Fflur. Ac yna y duc ef y gan y ura6t Ar6ystli a Cheri a Chyfeila6c. a Ma6d6y a Mochnant. a Chaer Ena6n. ac ny ada6d ida6 dim namyn cantref Llyyn e hun. Ac yna y llada6d Maredud ab Mada6c ab Grufud Maela6r Rufud y ura6t. Ac yn y lle y digyuoethes Llywelyn ab Iorwoerth ef am hynny. Y vl6ydyn rac 6yneb y bu uar6 Maredud Dall ab yr argl6yd Rys. ac y cladóyt yn y Ty G6ynn. Ac yna y bu uar6 escob Kaer Wynt. ac y ganet mab y Henri urenhin a elwit Etwart. ac y delis Dauyd ab Llywelyn Rufud y ura6t gan dorri aruoll ac ef. ac y carchara6d ef ae uab ygrugyeith.

Deugein mlyned a deu cant a mil oed oet Crist pan uu uar6 Llywelyn ab Iorwoerth tywyssa6c Kymry g6r a oed ana6d menegi y weithredoed da. ac y cladóyt yn Aber Con6y. wedy kymryt abit crefyd ymdana6. ac yn y ol ynteu y g6ledycha6d Dauyd y uab o Siwan uerch Ieuan urenhin y nam. Mis Mei rac 6yneb yd oeth Dauyd ab Llywelyn a bar6neit Kymry y gyt ac ef hyt yg Kaer Loy6 y 6rhau yr brenhin[1] y ewythyr. ac y gymryt ganta6 y gyfoeth yn gyfreithol. Ac yna yd anuones y Saeson Wallter Marscal a llu y gyt ac ef y gadarnhau Aber Teiui. Y vl6ydyn rac 6yneb yd aeth Otto gardinal o Loegyr. ac y delit ef a llawer o archescyb ac escyb ac abadeu. ac egl6yswyr ereill y

[1] Bwch. MS. Ll.
[2] Uarchogyon.
[3] Senedd-dy. MS. Ll.

[1] I Henri frenin. MS. Ll.

gyt ac ef y gan Ffrederic amhera6dyr g6r a oed yn yskymun yn ryuelu yn erbyn Gregori bap. A g6edy mynet y cardinal o Loegyr y cynnulla6d y brenhin lu. ac y doeth y darest6g tywyssogyon Kymry. ac y kadarhaa6d gastell y Garrec yn ymyl y Disserth yn Tegeygyl. ac y kymerth 6ystlon y gan Dauyd ab Llywelyn y nei dros Wyned. ar talu o Dauyd y Rufud ab G6en6yn6yn y holl dylyet ym Powys. ac y veibon Maredud ab Kynan y holl dylyet ym Meironnyd. a chan dyfynnu Dd y Lundein yr c6nsli. a d6yn y gyt ac ef Rufud y ura6t. ar holl garcharoryon a oed y gyt ac ef ygkarchar y brenhin y Lundein. Ac yna y bu uar6 y na6fet Gregori bap. Y vl6dyn rac 6yneb ychydic wedy y pasc y mord6ya6d Henri urenhin y Peita6 y geissa6 gan y[1] Ffreinc y dylyet ar y dired a dugassei urenhin Ffreinc y ganta6 kyn no hynny ac nys cauas y vl6ydyn honno. namyn g6edy gell6g y ieirll drachefyn y trigya6d ef ar urenhines ym M6rdy6s. Y vl6ydyn honno y kadarnha6yt hynn o gestyll yg Kymry. y gan Vaelg6n Vychan Garthgrugyn. y gan Ion Myny6 Buellt. y gan Roser Mortymer Maelenyd. Ac y bu uar6 Grufud ab Maredud ab yr argl6yd Rys archdiagon Keredigya6n. Y vl6ydyn rac 6yneb yd ymchoela6d Henri urenhin o V6rdy6s. ac y kyfarsag6yt y Kymry a llawer orrei ereill yn agkyfreitha6l. Y vl6ydyn rac 6yneb y bu uar6 Rys Mechyll uab Rys Gryc. Y vl6ydyn honno y ceissa6d Grufud ab Llywelyn dianc o garchar y brenhin yn Llundein wedy b6r6 raff dr6y ffenestyr y t6r allan a diskynnu ar hyt y raff. a thorri y raff. ae syrtha6 ynteu yn y dorres y 6yn6gyl. Ac yna y llidya6d Dauyd ab Llywelyn a dyuynnu a oruc y holl wyrda y gyt. a ruthra6 y elynyon ae holl deruyneu eithyr a oedynt y my6n kestyll. Ac anuon kenadeu a llythyreu a wnaeth a dyuynnu atta6 holl dywyssogyon Kymry. a pha6b a gyuuna6d ac ef eithyr Grufud ab Mada6c a Grufud ab G6en6yn6yn. a Morgan ab Howel. a llawer o golledeu a wnaeth ef yr rei hynny. ae kymell oe hanuod y darest6g ida6. Y vl6ydyn honno y bu uar6 Maredud ab Rotbert penn kyghor6r Kymry wedy kymryt abit crefyd yn Ystrat Fflur. Y vl6ydyn rac 6yneb y cynnulla6d Henri urenhin gedernit Lloegyr ac Iwerdon ar uedyr darest6g holl Gymry ida6. ac y doeth hyt yn Tegan6y. A g6edy cadarnhau y castell ac ada6 marchogyon ynda6 yd ymchoela6d y Loegyr gan ada6 aneiryf oe lu yn gelaned heb y cladu wedy llad rei a bodi ereill. Y vl6ydyn rac 6yneb y bu uar6 Dauyd ab Llywelyn yn Aber vis Ma6rth. ac y clad6yt gyt ae dat yn Aber Con6y. A g6edy nat oed etiued o gorff ida6 y g6ledycha6d Owein Goch a Llywelyn y nyeint meibon Grufud ab Llywelyn y ura6t yn y ol. Y rei hynny o gyghor g6yr da a rannassant y kyuoeth yn deu hanner. Y vl6ydyn honno yd anuones Henri urenhin Nicolas de Mulus a Maredud ab Rys. a Maredud uab Owein y digyuoethi Maelg6n Vychan. Ac yna y goruuar Vaelg6n ae e ida6 ffo hyt yg G6yned. ac Owein a Llywelyn veibon Grufud ab Llywelyn gan ada6 y kyuoeth y estronyon. Ac o acha6s bot brenhina6l allu yn dyuynnu pa6b or a vei gyfun ar brenhin yn erbyn Owein a Llywelyn. a Maelg6n a Howel ab Maredud o wlat Uorgan a oed yna y gyt ac 6ynt yg G6yned wedy y digyuoethi yn g6byl o iarll Clar. A g6edy G6ybod a nadunt hynny yd ymgadwassant yn y mynydoed ar ynyal6ch. Y vl6ydyn honno y bu uar6 Ra6lff Mortymer. ac yn y le y cyuodes Roser y uab. Y vl6ydyn rac 6yneb y bu uar6 Howel escob Llan Ely6 yn Ryt Ychen ac yno y clad6yt. Ac yna y bu uar6 escob Myny6. Y vl6ydyn honno yr ugeinuet dyd o vis Whefra6r y cryna6d y dayar yn aruthur yn gyffredin ar dra6s yr holl deyrnas. Y vl6ydyn rac 6yneb y kymerth arderch a6c urenhin Ffreinc ae dri broder ac aneiryf o luoed Cristonogyon gyt ac 6ynt eu hynt hyt yg Kaerussalem. Ac am diwed y vl6ydyn y mord6yssant y mor ma6r. Y vl6ydyn honno vis Gorffennaf y g6naeth Grufud abat Ystrat Fflur hed6ch a Henri urenhin am dylyet a dylynt yr Manachla6c yr ys llawer o amser kyn no hynny gan uadeu yr abat ar cofeint deg morc a deugein morc. a thrychan morc a dala6d. a thalu y gymeint arall my6n teruyneu gossodedic her6yd y keffir ynyaeles y vanachla6c. Y vl6ydyn honno y kauas Owein ab Rotbert Gedewein y dylyet. ac y kauas Rys Vychan ab Rys Mechyll gastell Carrec Kennen drachefyn a rodassei y uam yn d6yllodrus ym medyant y Ffreinc o gas ar y mab. Y vl6ydyn honno y kanatha6d Henri urenhin y abat Ystrat Fflur ac abat Aber Con6y gorff Grufud ab Llywelyn. ac y dugant gantunt o Lundein y Aber Con6y yn y lle y mae yn gorwed. Y vl6ydyn rac 6yneb yd aeth Lowys urenhin ae dri broder ar urenhines hyt yn dinas Danneta.[1] ac y rodes Du6 ida6 y dinas yn r6yd wedy ada6 or Sarasinyeit. Yr haf

[1] Frenhin. MS. Ll.

[1] Damieta.

rac 6yneb yd ymchoela6d y dyghetuen yn y g6rth6yneb. ac y delit y brenhin y gan y Sarasinyeit wedy llad Robert y ura6t. ac amgylch degmil ar hugeint or Cristonogyon. a thros y ellygda6t ef ae hebrygyat ef ae wyr hyt yn Acris y goruu arna6 rodi Danneta drachefyn yr Sarassinyeit. a g6edy hynny y rodes Du6 ida6 ynteu uudugolyaeth y dial ar elynyon Crist y sarhaet. Kanys ef a anuones y deu uroder hyt yn Ffreinc y gynnulla6 nerth ida6 o s6llt a g6yr arua6c tra drickyei ynteu ar urenhines yn Acris. Ac odyna yd ennilla6d ef dinas Danneta gan lad anneiryf or Sarassinyeit.

Dec mlyned a deugein a chant a mil oed oet Crist pan uu uar6 brenhin Prydein wedy ada6 y un mab yn etiued ida6. Y vl6ydyn rac 6yneb y bu uar6 G6ladus Du uerch Llywelyn ab Iorwoerth. Ac yn diwed y vl6ydyn honno y bu uar6 Morgan ab yr argl6yd Rys wedy kymryt abit crefyd ymdana6 yn Ystrat Fflur. Y vl6ydyn rac 6yneb y bu gymeint g6res yr heul ac y dissycha6d yr holl dayar gantho hyt na thyfa6d dim ffr6yth ar y coet na maes. ac na chahat pysga6t mor nac auonyd. Ac yn diwed y kynhayaf y vl6ydyn honno y bu gymeint y gla6ogyd ac y kudya6d y llifdyfred 6yneb y dayar hyt na allei oe mod sychd6r y dayar lygku y dyfred. Ac y llifhaa6d yr auonyd yn y dorres y pynt. ar melineu ar tei kyfagos yr afonyd a chribdeila6 y coedyd ar perllanneu a g6neuthur lla6er o golledeu ereill yn yr haf. Y vl6ydyn honno y duc G6ilim ab G6rwaret y g6r a oed Synyscal yr brenhin ar dir Maelg6n ieuanc dr6y orchymynn y brenhin y ar wyr Eluael anreith am eu bot yn keissa6 aruer o borueyd Maelenyd megys o ureint. Y vl6ydyn rac 6yneb y mord6ya6d Henri urenhin y V6rdy6s a dirua6r lu ganta6. a gorchymynn y vrenhinyaeth y Etwart y uab a Rickert iarll Kerny6 y ura6t ar vrenhines. Y vl6ydyn honno y Grawys yd ymchoela6d Thomas escob Myny6 o lys Rufein. Y vl6ydyn ra6 6yneb yd ymchoela6d Lowys urenhin Ffreinc oe bererinda6t wedy y uot whe blyned yn ymlad ar Sarassinyeit. Y vl6ydyn honno yd ymchoela6d Henri vrenhin o Wasg6in g6edy ada6 yno Etwart y uab yn kad6 dirua6r lu y gyt ac ef. Ac yna y bu uar6 G6enllian uerch Vaelg6n ieuanc yn Llan Vihagel Gelynrot. ac y clad6yt yn Ystrat Fflur. Y vl6ydyn rac 6yneb y bu uar6 Maredud ab Llywelyn o Veironyd. gan ada6 un mab yn etiued ida6 o Wenllian uerch Vaelg6n. Ac yn ebr6yd g6edy g6yl Ieuan y bu uar6 Rys un mab Maelg6n ieuanc wedy kymryt abit creuyd yn Ystrat Fflur ac yno y clad6yt. Yn y dydyeu hynny o annoc y kythreul y mag6yt ternysc y r6g meibon Grufud ab Llywelyn. nyt amgen Owein Goch a Dauyd or neill tu. a Llywelyn or tu arall. Ac yna yd aruolles Llywelyn ae wyr yn diofyn ym Bryn Der6in dr6y ymdiret y Du6 creula6n dyuotyat y vrodyr a dirua6r lu gantunt. a chyn penn un a6r y delit Owein Goch. ac y ffoes Dauyd wedy llad llawer or llu a dala ereill a ffo y dryll arall. Ac yna y carchar6yt Owein Goch. ac y goreskynna6d Llywelyn gyfoeth Owein a Dauyd. Y vl6ydyn honno y bu uar6 Mararet uerch Vaelg6n. g6reic Owein ab Rotbert. Ac y pryn6yt y gloch ua6r yn Ystrat Fflur yr trugein a d6y 6orc ar bymthec ar hugeint a d6y uu. Ac yn y lle y drychaf6yt ac y cyssegr6yt y gan escob Bangor. Ac yna amgylch diwed haf y bu uar6 Thomas Walis escob Myny6. Y vl6ydyn rac 6yneb y doeth Etwart uab Henri urenhin iarll Kaer Llion y edrych y gestyll ae dired yg G6yned. Ac yna y doeth dylyedogyon Kymry att Lywelyn ab Grufud wedy y hyspeila6 oe rydit ae keithiwaw. a menegi yn g6ynuanus bot yn well gantunt y llad yn ryfel dros y rydit. no godef y sathru gan estronyon dr6y geithiwet. A chyffroi a oruc Llywelyn 6rth y dagreuoed. am eu hannoc 6ynt ae kyghor kyrchu y beruedwlat ae goreskynn oll kyn penn yr 6ythnos. a chyt ac ef Maredud uab Rys Gryc. Ac odyna y kymerth Veironnyd ida6 e hun. Ar rann a oed eida6 Etwart o Geredigya6n ef ae rodes y Varedud ab Owein. a Buellt gyt a hynny. A thalu y Varedud ab Rys Gryc y gyfoeth gan 6rthlad Rys y nei oe gyfoeth. a rodi y kyuoeth y Varedud uab Rys heb gynhal dim ida6 e hun or tired goreskynn oll eithyr clot a gobr6y. Ac odyna y goreskynna6d Werthrynyon y gan Roser Mortymer yn y la6 e hun. Ac yna y kyssegr6yt yr Athro Rys o Gaer Riv[1] y gan y pab yn escob ym Myny6. Y vl6ydyn rac 6yneb y kyrcha6d Llywelyn ab Grufud. a Maredud uab Rys. a Maredud uab Owein. a lla6er o dylyedogyon ereill y gyt ac ef y gyuoeth Grufud ab G6en6yn6yn. ac y goreskynna6d oll eithyr castell y Trall6g Garan[2] o dyffryn Hafren ac ychydic o Gaereina6n. A distry6 a wnaeth gastell Bydydou. Ykyfr6g hynny y kynnulla6d Rys Vychan uab Rys Mechyll a oed yn Llcegyr ar dehol dirua6r borth a chedernit

[1] Riwyn. MS. Ll.
[2] Q. an. *a ran*.

o var6neit a marchogyon Lloegyr y gyt ac ef. Ac y doeth hyt yg Kaer Vyrdin. Ac odyna yn 6ythnos y Sulg6yn y duc hynt y Dinef6r. A g6edy dyuot y my6n yr castell y delis y castellwyr ef. a chyrchu a wnaethant y llu a dala y bar6neit ar marchogyon urdolyon. a llad m6y no d6y vil or llu. Ac yna y kyrcha6d y tywyssogyon Dyfet. a distry6 a wnaethant gastell Aber Toran.[1] a Llan Ystyffan. ac Arberth. ar Maen Clocha6c. a llosgi y dref ar trefyd. Y vl6ydyn rac 6yneb y goreskynna6d Lly6elyn ab Grufud Gemeis. Ac y kymmodes[2] Maredud a Rys Vychan y nei. Ac odyno yn gyfun y kyrchassant Drefdraeth. ac y briwassant y castell. Ac odyno y kymerassant Varedud ab Owein y gyt ac 6ynt. Ac y kyrchassant Ros. ac y llosgassant y wlat oll eithyr Ha6lfford. Ac odyno yd h6ylassant y wlat Uorgan. A g6edy goresgynu a chael castell Llan Geneu yd ymchoelassant adref. wedy llad llawer a dala ereill. Ac yna y bu uar6 Maelg6n ieuanc ac y clad6yt yn Ystrat Fflur. Y vl6ydyn honno amgylch g6yl Feir yn A6st y deuth Henri urenhin a llu ma6r ganta6 hyt yn Tegan6y. Ac yno y trigya6d hyt wyl Veir ym Medi. Ac yna yd ymchoela6d y Loegyr. Yn yr amser h6nn6 y llosges egl6ys Llan Badarn Va6r. Ac y kymda6d[3] Llywelyn ab Grufud a Grufud ab Mada6c. ac y gyrra6d Grufud ab G6en6yn6yn ar dehol oe gyfoeth: Y vl6ydyn rac 6yneb y rodes kynnulleitua o dylyedogyon l6 ffydlonder y Lywelyn ab Grufud gan[4] boen ysgymunda6t. Ac ny chetwis Maredud ab Rys y ll6 h6nn6. namyn mynet yn y erbyn yn agkywir. Y vl6ydyn honno y bu teruysc yn Lloegyr y r6g yr estronyon amgylch g6yl Ieuan Vedydy6r. Y vl6ydyn honno yd aeth Dauyd ab Grufud a Maredud ab Owein a Rys Vychan. a Rys Mechyll y ymdidan a Maredud ab Rys. ac a Phadric Dysaes synysgal y brenhin yg Kaer Vyrdin hyt yn Emlyn. pan welas Maredud a Phadric y g6yr ereill torri kygreir a wnaethant ae hachub. Ac yna y llas Padric a llawer o varchogyon a phedyt y gyt ac ef. Yn diwed y vl6ydyn honno y mord6ya6d Henri urenhin y ymdidan a brenhin Ffreinc.

Trugein mlyned a deu cant a mil oed oet Crist pan aeth Llywelyn ab Grufud y Vuellt. a d6yn Buellt oll y gan Roser Mortymer eithyr y castell. Ac odyna dr6y ymdeith ar dra6s Deheubarth heb wneuthur dr6c y neb yd ymchoela6d y Wyned. Ac yn y lle y cauas g6yr Llywelyn o gyrch nos heb un ergyt ymlad gastell Buellt. A g6edy dala y castellwyr a chael y meirch ar arueu yr dotrefyn ar yspeil oll y distry6assant y kastell. Ac yna y doeth Owein ab Maredud o Eluael y hed6ch yr argl6yd Lywelyn. Y vl6ydyn rac 6yneb y bu uar6 G6ladus verch Rufud ab Llywelyn gwreic yr argl6yd Rys ab Rys Mechyll. Ac yna am galan gayaf y bu uar6 Owein uab Maredud argl6yd Kedewein. Y vl6ydyn rac 6yneb y bu uar6 iarll Clar. Y vl6ydyn honno amgylch g6yl Andras y doeth rei o gyghor g6yr Maelenyd yr castell newyd a oed y Roser Mortymer ym Maelenyd. A g6edy dyuot y my6n drwy d6yll y lladassant y porthoryon. ac y dalyassant Howel ab Meuruc a oed g6nstabyl yno. ae wreic ae veibon. ae uerchet. a menegi hyny a wnaethant y synysgal a ch6nstabyl yr argl6yd Lywelyn. A bryssya6 a oruc y rei hynny yno y losgi y castell. A phan gigleu y dywededic Rosser hynny dyuot a wnaeth a diru a6r gedernit yn borth ida6 hyt y dywededic gastell. a phebyllya6 o vy6n y muroed ychydic o dydyeu. A phan 6ybu Llywelyn hynny, kynnulla6 llu a oruc a dyuot hyt ym Maelenyd. a chymryt g6rogaeth g6yr Maelenyd. A g6edy ennill deu gastell ereill rodi kennat a wnaeth y Roser Mortymer y ymchoelut drachefyn. Ac ynteu dr6y arch g6yr da Brecheina6c a aeth y Vrecheina6c. a g6edy kymryt g6rogaeth y wlat yd ymchoela6d y Wyned. Y vl6ydyn rac 6yneb y kyrcha6d Ion Ystrog' ieuanc a oed Vaeli yg kastell Baldwin gyrch nos a diru a6r lu ganta6 ar dra6s Keri a Chedewein. A g6edy kynnulla6 diru a6r anreith o hona6 ymchoelut a oruc drachefyn. A phan gigleu y Kymry hynny y ymlit a wnaethant. a llad y dyd h6nn6 or Saeson m6y no deudeg kant y r6g ar y meyssed. ac yn yscuba6r Aber Mi6l. Ac yn y lle wedy hynny y llosges Ion Ystrog yr yscuba6r acha6s y lladua honno. ac ychydic wedy hynny y llas y Kymry yn ymyl Colun6y. Yr amser h6nn6 yd oed Etwart yn ymdeith ardal G6yned. ac yn llosgi rei or trefyd. A g6edy hynny yd ymchoela6d y Loeger. Ac yna o annoc y kythreul yd ymedewis Dauyd a chedymdeithas Llywelyn y ura6t. Ac yd aeth y Loegyr a rei oe aruollwyr y gyt ac ef. Ar amser h6nn6 y kyuodes bar6neit Lloegyr a rei o ieirll y gyt ar Kymry yn erbyn Etwart ar estronyon. ac aruaethu eu g6rthlad oc eu plith ac o holl Loegyr a darest6g y dinassoed

[1] Coran.
[2] Cyfodes. MS. Ll.
[3] Cymodawdd. ib.
[4] Dan. ib.

kedyrn o nadunt o distry6 y kestyll. a llosgi y llyssoed. Ac yna y distry6a6d Llywelyn y kestyll a oed yg G6yned yn y gyfoeth. Nyt amgen Degan6y a Chaer Faelan. A Grufud ab G6en6yn6yn a distry6a6d castell yr Wydgruc. Y vl6ydyn rac 6yneb y bu gofad6y deruysc y r6g Henri urenhin ac Etwart y uab. Ae kymhorth6yr or neill tu. Ar ieirll ar bar6neitor tu arall. Ac yn hynny y doeth hyt ym Maes Leos[1] brenhin Lloegyr a brenhin yr Almaen ae deu uab wedy ymaruoll y gyt ar dala y ieirll ar bar6neit a oedynt yn mynnu kyfreitheu a deuodeu da Lloegyr. Ac eissoes y dyghetuen a ymchoela6d yn y g6rth6yneb. Kanys y ieirll ar bar6neit a delis yno y brenhined. a deu uab Henri urenhin nyt amgen Etwart ac Etm6nt. a phump ar hugein or bar6neit pennaf a oed y gyt ac 6ynt. a llawer or marchogyon bonhedickaf o nadunt. wedy llad m6y no deg mil o wyr y brenhined. herwyd y dywawt rei or gwyr a uu yn y vr6ydyr. A g6edy hynny o gyghor y gellyga6d y ieirll urenhin Lloegyr gan garcharu y rei ereill. Y vl6ydyn honno y trigya6d y Kymry yn hed6ch y gan y Saeson. a Llywelyn ab Grufud yn dywyssa6c ar holl Gymry. Ac yna y bu uar6 Llywelyn ab Rys ab Maelg6n yr 6ythuet dyd or yst6yll. Y vl6ydyn rac 6yneb du6 Ieu kyn g6yl a drinda6t y diegis Etwart uab Henri urenhin o garchar Sim6nt M6nfford o gastell Henfford dr6y ystry6 Roser Mortymer. A g6edy hynny y kynnulla6d Etwart diru a6r lu o ieirll a bar6neit a marchogyon aru a6c yn erbyn Sim6nt M6nfford ae gyt aruoll6yr. a du6 Ma6rth nessaf wedy A6st y doethant y gyt hyt ym Maes Efsam. A g6edy bot darest6g y vr6ydyr y rygtunt a llad llawer o bop tu y dyg6yda6d Sim6nt M6nford ae uab. a lluossogr6yd o rei ereill. Y vl6ydyn honno vis Ma6rth y bu uar6 Maredud ab Owein yn Llan Badarn Va6r ac y clad6yt yn Ystrat Fflur. Ac yna y detholet y pedweryd Clemens yn bap. Y vl6ydyn rac 6yneb y dihegis deu uab Sim6nt M6nfford o garchar y brenhin. A g6edy kadarnhau kastell Kelli Wrda o wyr ac arueu ac ymborth mord6ya6 a wnaeth y Ffreinc y geissa6 nerth y gan y kereint ac kedymdeithon. A phan gigleu Henri urenhin hynny kynnulla6 diru a6r lu a oruc o holl Loegyr y ymlad ar castell wedy g6yl Ieuan Vedyd6r. Ar castellwyr yn wra6l a gynhalassant y castell hyt nos wyl Thomas ebostol. Ac yna o eisseu ymborth y rodassant y castell dr6y gael o honunt y heneideu ae haelodeu ae harueu yn ryd. Y vl6ydyn rac 6yneb yd ymaruolles Llywelyn ab Grufud a Iarll Clar. Ac yna y kyrcha6d y iarll Lundein a diru a6r lu ganta6. a thr6y d6yll y b6rgeisseit y goreskynna6d y dref. A phan gigleu Henri urenhin ac Etwart y uab hynny kynnulla6 diru a6r lu a orugant a chyrchu Llundein ac ymlad a hi. a thr6y amodeu kymell y iarll ar b6rgeisseit y ymrodi udunt. A g6edy hynny du6 g6yl Galixto bab y ffuryfha6yt hed6ch y r6g Henri urenhin a Llywelyn ab Grufud dr6y Octo Bonus legat y pab yn gymodrod6r y rygtunt yg kastell Baldwin. a thros y kyfundeb h6nn6 yd edewis Llywelyn ab Grufud yr brenhin deg mil ar hugeint o uorceu o ystyrligot. Ar brenhin a genhataa6d ida6 ynteu g6rogaeth holl var6neit Kymry. ac ymgynhal or bar6neit yr eidunt y dana6 ynteu byth. ac eu gal6 yn dywyssogyon Kymry o hynny allan. Ac yn tystyolaeth ar hynny y kynhalya6d y brenhin y siartyr ef y Lywelyn o gytsynnedigaeth ac y etiuedyon yn r6ymedic oe inseil ef. ac inseil y dywededic legat. a hynny a gadarnha6yt o awdurda6t y pab. Yn y vl6ydyn honno y llada6d Charles urenhin Cisil Coradin wyr Ffrederic amhera6dyr a mab Ffrederic y my6n br6ydyr ar Uaes y P6yl. Y vl6ydyn honno y darestyga6d S6dan Babilon dinas Antiochia g6edy llad y g6yr ar g6raged a diffeitha6 g6lat Armenia ac eu d6yn y geithiwet. Y vl6ydyn rac 6yneb y bu uar6 Gron6 ab Eidnyuet a Ioab Abat Ystrat Fflur. Y vl6ydyn rac 6yneb ym mis Racuyr y bu uar6 Grufud ab Mada6c Uychan y ura6t. ac y clad6yt yn Llan Egwestyl. Deg mlyned a thrugeint a deu cant a mil oed oet Crist pan uu uar6 Maredud ab Grufud argl6yd Hiruryn trannoeth o du6 g6yl Lucy wyry yg kastell Llan Ymdyfri. ac y clad6yt yn Ystrat Fflur. Y vl6ydyn honno y goresgynna6d Llywelyn ab Grufud gastell Gaer Filu. Y vl6ydyn honno y bu uar6 Lowys brenhin Ffreinc ae uab. a legat y gyt ac ef ar y fford yn mynet y Gaerussalem. ar Lowys h6nn6 yssyd sant enrydedus yn y nef. Y vl6ydyn rac 6yneb y whechet dyd wedy a6st y bu uar6 Maredud ab Rys Gryc yg kastell y Drysl6yn. ac y clad6yt yn y Ty G6ynn rac bron yr alla6r ua6r. Ym penn teir 6ythnos wedy hynny y bu uar6 Rys ieuanc uab Rys Mechyll yg castell Dinef6r. ac y clad6yt yn Tal y Llycheu. Y vl6ydyn rac 6yneb y bu uar6 Henri urenhin du6 g6yl Filie Wyry g6edy g6ledychu 6ythnos a mis ac un vl6ydyn ar

[1] Lewes. MS. Ll.

bymthec a deugein. ac y cladóyt yn y Vanachlaóc newyd yn Llundein. A góedy ef y góledychaód y mab hynaf idaó. a góeithredoed hónnó yssyd yscriuenedic yn ystoryacu y brenhined. Y vlóydyn honno góyl Sein Denis yd etholet y decuet Gregori bap. Y vlóydyn rac óyneb yd atueraód Owein a Grufud veibon Maredud ab Qwein y kymót perued y Gynan y braót amgylch góyl Veir y canhóylleu. Y vlóydyn rac óyneb amgylch y pasc bychan y gofóyaód Llywelyn ab Grufud gastell Dol Voróyn. A dyuynnu attaó a oruc Rufud ab Góenóynóyn. ac ymliw ac ef am y twyll ar agkywirdeb a wnathoed idaó. a dóyn y arnaó. Aróystli a their tref ar dec o Gefeilaóc yssyd tu draó y Dyfi yn Riw Helyc. a dala Owein y mab hynaf idaó ae dóyn y gyt ac ef hyt yg Góyned. Y vlóydyn honno y góenaeth y decuet Gregori bap gyffredin gónsli yn Liór duó calan Mei. Y vlóydyn honno duó sul góedy duó góyl Veir yn Aóst y kyssegróyt yn Llundein Etwart uab y trydyd Henri yn urenhin yn Lloegyr. Y vlóydyn honno amgylch góyl Andras yd anuones Llywelyn genadeu at Rufud ab Góenóynóyn hyt yg castell y Trallóg. Ac ynteu ae haruolles óynt yn llawen ac ae duc yr castell. ac ae porthes yn anhóyl. Ar nos honno yd aeth ef y Amóythic ac y gorchymynnaód yr castellwyr attal y kenadeu yg karchar. A phan gigleu y tywyssaóc hynny kynnullaó holl Gymry a wnaeth y ymlad ar castell. A góedy dyuot yno ae lu y rodes y castellwyr idaó y castell. A góedy rydhau o honaó y castellwyr ar kenadeu y llosges y castell hyt y llaór. Ac odyna y goresgynnaód holl gyuoeth Grufud ab Góenóynóyn heb órthóynebed. ac y gossodes y sóydogyon e hun yn yr holl gyuoeth. Yn y vlóydyn honno y bu gyfnewit deu gymót y róg Kynan a Rys ieuanc. ac y deuth Pennard y Gynan. ar kymót perued y Rys Vychan. Y vlóydyn rac óyneb ychydic ar Ieu Kychafel y gossodes Etwart urenhin gónsli yn Llundein. Ac yna y gossodes ef gossodeu newyd ar yr holl deyrnas. Yn y vlóydyn honno yn y pymthecuet dyd o Aóst y bu uaró....ab Maredud ab Owein. ac y cladóyt yn Ystrat Fflur geir llaó y dat. Y vlóydyn honno amgylch góyl Veir ym Medi y deuth Etwart urenhin o Lundein hyt yg Kaer Lleon. ac a dyuynnaód attaó Lywelyn ab Grufud tywyssaóc Kymry y wneuthur idaó górogaeth. Ar tywyssaóc a dyuynnaód attaó ynteu holl varóneit Kymry. ac o gyffredin gyghor nyt aeth ef at y brenhin o achaós uot y brenhin yn kynhal y ffoodron ef. nyt amgen Dauyd ab Grufud. a Grufud ab Góenóynóyn. Ac or achaós hónnó yd ymchoelaód y brenhin yn llidyaóc y Loegyr. ac yd ymchoelaód Llywelyn y Gymry. Y vlóydyn honno yr óythuet dyd o wyl Veir ym Medi y krynaód y dayar yg Kymry amgylch aór echóyd. Y vlóydyn honno y mordóyaód Emri uab Simónt Mónford. ac Elianor y chwaer tu a Góyned. Ac ar yr hynt honno y delit óynt y gan porthmyn Haólfford. Ac y hanuonet yg karchar Etwart urenhin. Ar Elianor honno a gymerassei Lywelyn yn wreic priaót idaó dróy eireu kyndrychaól. A honno dróy wedieu ac annoc Innossens bap a bonhedigyon Lloegyr a rydhaóyt. Ac yna y góenaethpóyt priodas Llywelyn ac Elianor yg Kaer Wynt. ac Etwart urenhin Lloegyr yn costi y wled ar neithaór e hun yn ehalaeth. Ac or Elianor honno y bu y Lywelyn uerch a elwit Góenllian. Ac Elianor a uu uaró y ar etiued. ac y cladóyt yn Llan Vaes ym Mon. Ar dywededic Wenllian wedy maró y that a ducpóyt yg keithiwet y Loegyr. a chyn bot yn oet y góenaethpóyt yn uanaches oe hanuod. Ac Emri a rydhaóyt o garchar y brenhin. ac a duc hynt y lys Rufein. Y vlóydyn rac óyneb yd anuones yr argló yd Lywelyn mynych genadeu y lys y brenhin órth ffurfaó tagnefed y rygtunt. ac ny rymhaaód idaó. Ac yn y diwed amgylch gwyl Veir y kanhóylleu y gossodes y brenhin gónsliyg Kaer Wyragon. Ac yno yd ansodes trillu yn erbyn Kymry. Un y Gaer Lleon ac ef e hun yn y blaen. arall y gastell Baldwin. ac yn y blaen iarll Lincol. a Roser Mortymer. Y rei hynny a dodes Grufud ab Góenóynóyn y goreskyn ae gyfoeth a gollassei kyn no hynny gan attal yr brenhin Gedewein a Cheri a Góerthrynyon a Buellt. Ac yna y goreskynaód iarll Henfford Brecheinaóc. Y trydyd llu a anuones y Gaer Vyrdin a Cheredigyaón. ac yn y blaen Paen uab Padric Dysaós. Y vlóydyn rac óyneb y kylchynaód iarll Lincol a Roser Mortymer gastell Dol Vorwyn ac ym penn y pytheónos y kaóssant ef o eisseu dófyr. Yna y kyfunaód Rys ab Maredud. a Rys Wyndaót nei y tywyssaóc. a Phaen uab Padric Llywelyn y uraót a Howel. a Rys Gryc a adaóssant y kyuoeth ac a aethant y Wyned at Lywelyn. Rys ab Maelgón a aeth at Roser Mortymer ac a rodes darestygedigaeth yr brenhin yn llaó Roser. Ac yn diwethaf oll o Deheubarth y kyfunaód Grufud a Chynan veibon Maredud ab Owein a Llywelyn ab Owein y nei ar brenhin. Ac uelly y darestygóyt holl

Deheubarth yr brenhin. Ac yna y darestyga6d Paen uab Padric yr brenhin tri chym6t o Uch Aeron. Anhunya6c a Meuenyd ar kym6t Perued. Ac yd aeth Rys uab Maredud. a Rys Wynda6t. a deu uab Maredud ab Owein y lys y brenhin y hebr6g g6rogaeth a ll6 kywirdeb ida6. Ar brenhin a oedes gymryt y g6rogaeth hyt y c6nsli nessaf gan ell6g adref Rys ab Maredud a Grufud ab Maredud ac attal y gyt ac ef Gynan ab Maredud a Rys Wynda6t. Ac yna y dodes Paen Lywelyn ab Owein yn uab yg kad6ryaeth o acha6s diffyc oet. G6edy hynny yr 6ythuet dyd o wyl Ieuan y g6naeth Rys ab Maelg6n ar pedwar bar6n vry 6rogaeth yr brenhin yn y k6nsli yg Kaer Wyragon. Y vl6ydyn honno wyl Iago Ebostol y deuth Etm6nt bra6t y brenhin a llu ganta6 hyt yn Llan Badarn. a dechreu adeilat castell Aber Ystwyth a wnaeth. Ac yna y deuth y brenhin ae gedernit ganta6 yr Beruedwlat. a chadarnhau llys a wnaeth yn y Fflint o diru a6r glodyeu yn y chylch. Odyno y doeth hyt yn Rudlan ae chadarnhau hefyt o glodyeu yn y chylch. a thrigya6 yno dalym o amser a wnaeth. Y vl6ydyn honno du6 Sad6rn wedy A6st yd enkilya6d Rys ab Maelg6n y Wyned at Lywelyn rac ofyn y dala or Saeson oed yn Llan Badarn. Ac yna y goresgynna6d y Saeson y holl gyuoeth. A chyt ac ef yd enkilya6d g6yr Geneu yr Glyn oll y Wyned. ac ada6 y tir ae hydeu oll yn diffeith A nos wyl Vatheu yd aeth Etm6nt a Phaen y Loegyr. ac ada6 Roser Mulus yn g6nstabyl yn Aber Yst6yth ac y warchad6 y wlat. A thrannoeth g6edy g6yl Seint ynus yd ymchoela6d Rys Wynda6t a Chynan ab Maredud o lys y brenhin y eu gwlat. Y vl6ydyn honno yn dechreu y kynhayaf yd anuones y brenhin rann ua6r oe lu y Von y losgi llawer or wlat a dwyn llawer oe hydeu. A g6edy hynny y deuth Llywelyn at y brenhin y Rudlan. ac yd hedycha6d ac ef. Ac yna y g6ahodes y brenhin ef y nadolic y Lundein. ac ynteu a aeth yno. Ac yno y rodes y wrogaeth yr brenhin. A g6edy y drigya6 pythe6nos yn Llundein yd ymchoela6d y Gymry. Ac ygkylch g6yl Andras y gellyg6yt Owein Goch ab Grufud ab G6en6yn6yn o garchar Llywelyn dr6y orchymyn y brenhin. Ac yna o cauas Owein Goch y gan Lywelyn y ura6t oe g6byl uod gantref Llyyn. Y vl6ydyn rac 6yneb g6yl Etwart urenhin y rodes Etwart urenhin ac Etwart[1] y ura6t Elianor y kefuither6 merch Sim6nt M6nford y Lywelyn ar dr6s yr egl6ys ua6r yg Kaer Wyragon. ac yno y priodes ar nos honno y g6naethp6yt y neitha6r. A thrannoeth yd ymchoela6d Llywelyn ac Elianor yn lla6en y Gymry. Y vl6ydyn rac 6yneb y peris Etwart urenhin ffurfa6 m6nei newyd. a g6neuthur dimeiot a ffyrlligot yn grynyon. Ac uelly y c6pla6yt proph6ytolyaeth Vyrdin pan dywa6t. Ffuryf y gyfnewit a holltir. ar hanner a vyd cr6n.

Petwar ugein mlyned a deu cant a mil oed oet Crist pan uu uar6 Rickert o Gaer Ri6 escob Myny6 du6 calan Ebrill. Ac yn y le ynteu yd urd6yt Thomas Bec yn escob. Y vl6ydyn honno y bu uar6 Phylip Goch y trydyd abat ardec o Ystrat Fflur. A g6edy ef y bu abat Ena6n Seis. Ac yn oes h6nn6 y llosges y Vanachla6c. G6edy hynny nos 6yl Veir y canh6ylleu y cant escob Myny6 efferen yn Ystrat Fflur. a honno a uu yr efferen gyntaf y gana6d yn yr escoba6t. a Du6 g6yl Dewi rac 6yneb yd eisteda6d yn y gadeir yn egl6ys Vyny6. Y vl6ydyn rac 6yneb y goresgynna6d Dauyd ab Grufud gastell Penhardlech 6yl Seint Benet abat. ac y llada6d y castellwyr oll eithyr Rosser Clifort argl6yd y castell a Phaen Gameis. Y rei hynny a delis ac a garchara6d. Y vl6ydyn rac 6yneb g6yl Veir y Gehyded y goresgynna6d Grufud ab Maredud. a Rys ab Maelg6n dref Aber Yst6yth ar castell. ac y llosgassant y dref ar castell. ac y distry6assant y gaer a oed ygkylch y castell ar dref dr6y arbet y heneiden yr castellwyr. o acha6s dydyeu y diodeueint a oedynt yn agos. Ar dyd h6nn6 y goresgynna6d Rys ab Maelg6n gantref Penwedic. a Grufud ab Maredud gym6t Meuenyd.

Benedicamus Domino. Deo gratia.

[1] Etmwnt.

Hyn a gymmerais allan o'r LLYFYR COCH O HERGEST *yn y flwyddyn o oed Crist* 1781.

R. DAVIES

DIWEDD

BRUT Y TYWYSOGION, yn ol y *Llyfyr Coch o Hergest.*

BRUT Y SAESON.[1]

YMA Y DECHEREU BRENHINED Y SAESSON.

GWEDY daruod yr anodun vall dymhestylus. ar newyn girat a dywetpwyt vchot. yn oes catwaladyr vendigeit: y doeth y saesson a goresgyn lloegyr or mor pwy gilid. ay chynal adan pymp brenhin. val y buassei gynt yn oes Hors a Hengist pan deholassant Gortheyrn Gortheneu o deruynev lloegyr. ac ay rannassant yn pymp ran ryngthunt. Ac yna y symudassant henweu y dinessyd. ar trefi. ar randiroed. ar cantrefoed. ar swidev. ar ardaloed: herwyd ev Ieith wynt ehvn. London y galwassant caer llud. Evirwic nev Yorck y galwassant caer effrauc. ac val hynny holl dinessyd lloegyr a symudasant ev henweu. or rei yd aduerwyt yr hynny hyt hediw onadunt. Hwndrwd y galweint cantref. sire y galweint swyd. Ac y dwyn ar gof yr neb a delei rac llaw: yr arwyd dwillodrus ysgymun. a uu ryngthunt pan ladassant holl Deledogeon ynys brydeyn ar vynyd Ambri. sef oed hynny draweth hawre sexes. Ac am hynny y galwassant y randiroed west sex. estsex swthsex. yr hynny hyd hediw. A llyna val y ranassant lloegyr. y ryngthunt. y vrenhin kent holl swid geint a dan y thervynev. Ac un esgobot a oed yny gyuoeth. nyt amgen Archesgob keint. ac escob caer raw. Y vrenhyn westsex y doeth wyltessire barrocssire sswthsex sswthamtessire. deuynssire. a chornwayle. A phym esgobot a oed yny gyvoeth. nyt amgen. esgob salysburie. ac escob badon a oed yna yn Wellys. Ac escob chichestyr. ac escob winchestyr. ac escob exestyr. yr honn a rannwyt yna yn deu hanner: y naill hanner i Cridintone. ar hanner arall y seint german yngherniw. Y vrenhin mers y doeth gloucesterssire. wircesterssire. warwicssire. sstatfortssire. derbissire. chestyrssire. schropssire. herfortssire. oxenfortssire. bockinghamssire. hontyndonssire. a hanner betfortssire. northamtonssire. leicestyrssire. nicolessire. notinghamssire. A their esgobot oed yn y gyvoeth: nyt amgen. escob caerlleon. ac escob henfford. ac escob caervrangon. Y vrenhin estsex y doeth cantebruggssire. northfolc. southfolc. estsex a hanner. betfortssire. a their escobot a oed yny gyvoeth: nyt amgen escob norwic. ac escob llundein. ac escob eli. Y vrenhin northhumberlond y doeth or tu hwnt i humyr hyt yn mor prydyn. A dwy escobot a oed yn y gyvoeth. nyt amgen archescob caereffrauc. ac escob durham. Ac val ydoedynt velly yn gwledychu yn hedwch dagnauedus a gwedy peidiaw or dymhestyl.

Ef a doeth Iuor vab alan ac ynyr y nei val y dywetpwyt uchod y dir lloegyr ac ev llu git ac wynt. Sef oed hynny: teir blyned a phedwar vgeint a chwechant gwedi geni duw. Ac yn ev herbyn wyntheu y doeth y saesson: ac ymlad ac wynt yn wychyr creulon calet. ac yn yr ymlad hwnnw y llas lluosogrwyd o bop tu. Ac or diwed y goruu ivor: ac y goresgynws kerniw a dyfneint a gwlat yn haf. Ac yna y doeth y saesson gynnullau. ev nerthoed attadunt idyuot am ben iuor: ac yna y doeth gwyrda ryngthunt. ac y tagnavedwit wynt. Ac yna y cymmyrth ev ethelburga yn wreica idaw. ac eu a beris gwneuthur freutur y meneich yn glastingburie. ar y gost y hûn, a hynny drwy llywodraeth Adelmus manach sant or ty. hwnnw. ac yn yr eil ulwydyn gwedy dyuot iuor ir ynys honn y bu marwolaeth yn iwerdon. Ac ef a rodes iuor i eglwys caer wynt deng hidys ar ugeint o dir lle gelwir ewerlond yn ynys with. a deng hidys a deugeint yn y lle y gelwir verdinges. Pedweryd ulwydyn gwedy y dyuot ef ir ynys honn yn crynws y daear yn manaw. Blwydyn gwedy hynny y bu gwlaw gwaet yn ynys brydein. ac yn iwerdon, ar llaeth ar emenyn a drosas yn waedawl liw. Eil

[1] Bibl. Cotton. Cleopatra B. V. P. 136. Plut. XIX. A.

Ar ol Hanes Gruff. ab Arthur y mae fal hynn. yn y llyfyr yma.

ulwydyn gwedy hynny y cochas y lleuat yn waedawl liw. Pan oed oet crist D.CC.I. y bu uarw Wrcardies brenhin kent, ac y gwnaethpwyt edbert yn urenhin yn ei le. D.CC.IIII. y bu ufarw elvric brenhin y saeson. D.CC.VII. y bu uarw eldred brenhin mers. ac y gwnaethpwyt kenred yn urenhin yn y le. Anno dom. D.CC.VIII. y goleuhaws y nos megys y dyd, ac y bu uarw pipin enrydedusaf brenhin freinc. D.CC.XIIII. y bu uarw cenred brenhin mers, ac y gwnaethpwyd Scelered yn ei le yn urenhin. D.CC.XVI. y bu uarw osbrit brenhin y sacsoniait. D.CC.XVII. y cysegrwyd eglwys mihaugel. Anno dom. D.CC.XX. y bu yr haf tesawc. a gwedy gwelet o iuor vab alan nad oed wiw ymdiried yr byd hwnn. ef a ymedewis, ai holl gyuoeth, ac a gymerasant dillat bydawl amdanadunt ysgeulus ev ai wreic. ac y daethant i ovwyaw duw hyt yn ruvein. Ac ef a wnaeth duw gweledigaeth mawr yrdynt pa ford bynac y cerdeint drwy y treui ar dinesyd. ef a ganei clych y dinas neur drev heb dodi o neb llaw arnadunt. D.CC.XXI. y gwnaethpwyd ethelard yn vrenhin yn west sex, ai urenhines ynteu oed frideswida. o honno a rodes i eglwys caer wynt o dref y thad, cantonam, ai gwr ae achawanegws y rod o serch cyuanned. Ac yn y ulwydyn honno y bu uarw beli vab elphin. ac y bu ryuel heil a rhodri malwynawc ynghernyw. ac y bu gwaith garth maelawc a chat pencoet yn deheubarth cymre. ac ymhob or tri chyfranc hynny y goruu y brytanieit. D.CC.XXII. y bu varw scelered brenhin mers. ac y gwnaethpwyd ethelard yn vrenhin yn ei le. D.CC.XXVIII. y bu ryuel mynyd carno, Anno Dom. D.CC.XXXV. y gwnaethpwyd cuthred car ethelardi yn vrenhin yn west sex. Ac ef a rodes i eglwys caer wynt, yn ynys wicht deugeint hidys o dir lle gelwir muleburnam. a phump ar hugeint lle gelwyr bone. wadam. a LXVytXXII. yn wippingeham. ar tir a elwir drucham. a'r llys a elwir clera. Ac yny ulwydyn honno y bu uarw beda effeiriat yr ystoriawr goreu. ar ysgolheic goreu or a vu ynghyd oes ac ef. DCC.XXXVI. y bu uarw owein brenhin y picteit. Anno Dom. D.CC.XLIX. y gwnaethpwyd sigelert yn urenhin yn west sex, ac y dyneshaws ei gyuoed attaw ac y vynassant ef oe vrenhiniaeth ac y tagwyd ef gan nebun gwas ychen, yndlawd alltudedic. Anno Dom. DCC.L. y gwnaethpwyd cynewlfus yn urenhin y sacsonieit a thrwy ei uredychu y bu uarw. Yn y vl6ydyn hynno y bu ymlad rwng y Brytannieit ar pictieit yr hwn a elwir gweith metgadawc. ac yno y llas dalargan brenhin y pictieit. Ac yny ulwydyn honno y bu uarw tewdwr uab beli. Dcc.liiii. y bu varw rodri maelwynawc. brenhin y brytannieit. Dcc.lvii. y bu uarw edpalt brenhin y saxonieit. Anno dom. Dcc.lx. y bu ymlad rwng y brytaniet ar saeson yr hwnn a elwir gwaith henford, ac y bu varw dyvnanal vab tewdwr. Dcc.lxviii. y symudwyt y pasc y nghymre. ac y emendithiwd elbodii gwr i duw oed. Anno dom. Dcc.lxxiii. y gwnaethpwyd offa yn vrenhin yn mers. a brithrit yn vrenhin yn west sex. ac y bu uarw fermael vab idwal. ar brithrit hwnnw a deholas egbirt or ynys yn ei ieuengctid ac ynteu a aeth i frainc. ac y ymrodes i dysgu marchogaeth. ac ymdwyn arueu. Dcc.lxxv. y bu varw cemoyd brenhin y pictieit. Dcc.lxxv. y bu varw seint enbert abbat. Dcc.lxxvi. gwyr deheubarth cymre a difeithiasant yr ynys hyd ar offa brenhin mers. Dcclxxxiiii. yr haf y difeithws y cymre cyuoeth offa. ac yna y peris offa gwneuthur clawd yn deruyn ryngthaw a chymre ual y bei haws ydaw gwrthuebu y ruthyr y elynion. a hwnnw a elwir yn glawd offa yr hynny hyd hedyw. Dcclxxxxv. y daeth paganieit gyntaf y iwerdon ac y difeithwyt rechreyn. Dcclxxxxvi. y bu varw offa brenhin mers. ac y bu varw maredud brenhin dyued, ac y bu ymlad rudelan. Dcclxxxxviii. y llas caradawc brenhin gwynedd, y gan y saeson.

Anno dom. Dccc. y gwnaethpwyt egbirait yn vrenhin yn west sex, gwedy brithria a dywetpwyt uchot. Ac yna y cynnullws ef llawer or gweison ieuainge dewraf achryvaf. yn eu gyuoeth. ac au gwnaeth yn uarchogion urdolion. ac a dysgws idynt varchogaeth. ac ymdwyn arueu val y dysgasei ynteu gynt yn freinc. ac aruer onadunt ar hedwch. ual y bei vyuyr ganthunt ar ryuel pan vei reit. wrthynt. Dcccii. y gwnaethpwyt cenwlfus yn vrenhin yn y mers. Dcccvii. y bu varw Arthen brenhin ceredigion. ac y bu dific ar yr heul. Dcccviii. y bu varw rein brenhin dyuet. a chadell powys. Dcccix. y bu uarw elvod archesgob gwyned. Dcccx. y duws y lleuat dyw nadolic. ac y llosgas mynyw. ac y bu varwolaeth yr ysgrybyl. drwy holl gymmry. Dcccxi. y bu varw owein vab moredud. ac y llosges deganwy gan dan mellt. Dcccxii. y bu ymlad y rwng hywel a chynan. ac y gorfu howel. Dcccxv. y bu y taraneu mawr. ac y gwnaeth llawer a losgeu. Ac y bu varw gruffud vab rein.

ac y llas griffri vab cyngen. o dwyll elisse ei vrawd. ac y goruu howel o ynys von ar cynan ei vrawt : ac ai deholas ef ai lu gan etivarwch mawr. Dcccxvii. y deholet o vanaw ac y bu varw cynan vrenhin. ac y diffeithws y saeson mynyded erryri. ac y dugant brenhiniaeth rywoniawc y ar y cymre. Dcccxviii. y bu ymlad yn mon. yr hwn a elwir gweith llanfaes. y môn. Dcccxix. y diffeithwyt dyuet y gan cenwlfus brenhin mers. Dcccxxiii. y llosgat degannwy y gan y saeson, ac y distrywywyt powys. Dcccxxv. y bu varw hywel brenhin manaw. Dcccxxvi. y gwnaethpwyt cenelm sant yn vrenhin mers. Dcccxxvii. y gwnaethpwyt ceowfus yn vrenhin mers. Dcccxxviii. y gwnaethpwyt cernwlf yn vrenhin mers. a hwnnw a wnaeth gwatwar am egbirt am dysgu ei wyr val y dywetpwyt uchot. ac anfon a oruc ar egbirt y erchi idaw dyuot i wneythur gwryogaeth idaw. neu ynteu erbynnyeit adelei attaw. ac yna y cauas egbirt yny gynghor bot y degach ganthaw diodef gloes angheu yngwryt gwyr. no dyborthi hir gethiwet waradwydus. ac yna y gysodet oet dyd idunt yr haf hwnnw i ymlad. yn lle gelwyt elle-done lle mae llys yr awrhon y brior caerwynt. a gwedi dyuot pawb i'r oed. ni ddoeth y gyt ac egbirt onyt cant marchawc or rei goachul drycliwiawc a chyda cernwlf y doeth mil or marchogion adwynaf a theccaf a welsei neb. ac ymgyrchu a orugant. ac ymlad yn wychyr creulon. ac ef a oruc duw yn gymeynt yr egbirt. ar gafael o honaw y uudugoliaeth a llad o nadunt hyt na welit y daear. rac celaned. y gwyr ar meirch. ac y goresgynws pymptheg wlat a hanner or rhei a dywetpwyt uchot. ac a dug yn un brenhinyaeth west sex. ar hwn mers. a gwedy cymryt o honaw gwriogaeth y gwyr. anuon a oruc edulfus ei uab. ac ef yn ysgolheic a llu y gyt ac ef hyt yngheint. a hyt yn est sex i erchi idynt ar uyr o amser dyuot i wneuthur gwriogaeth i egbirt. o mynneynt uod yn diboen. Ac ynteu a aeth ac a oresgynws y gwledyd hynny. ac a daeth drachevyn adau goron y dau urenhin hynny yn anrec iw dad. Ac yna y daeth egbirt hyt ynghaer efrawc. ac a oresgynnws holl Northumberlond idaw. a dinas caerllion y ar y Bryttannyeit. A gwedy darostwng pob man idaw. ef a doeth hyd ynghaer wynt. a dyuynnu pawb attaw yno o ysgolheigion a lleygion urdaseid or holl ynys. A gwedy dyuot pawb y gyt. o gytsynnedigaeth hynny o wyrda. y mynws ef ei wneuthyr yn urenhin ar gwbyl o ynys brydein a gwisgaw y goron am ei ben. a galw yr ynys o hynny allan oe henw e hun yn y ieith ef yn eglond. ar ieith yn egliss. ar dyneon yn eglissmen. ac ef cyntaf a dug ynys brydein a dan un brenhin. gwedy yr bruttannyeit gynt. ac ef a rodes i eglwys caerwynt yr er enryded a wnaeth duw yrdaw ynteu. yn ynys wicht lle gelwir cannelburnam tec hide arugeint o dir. ac yn scaldeflet xlii or hydys o dir. a phedeir tref. nit amgen drockensford. wordiam. a weltonham. a bedintonam. Dcccxxxi. y bu dific ar y lluat. viii kl' novembr. ac y bu uarw saturbin esgob mynyw. Dcccxxxvii. y bu varw egbirt vrenhin. ac y glathpwyt ef yn eglwys caer wynt yn enrydedus. ac y doed edulf y uab yn subdiagon yna. ac o eisieu etifed y ducpwyd ef oe yscolheictot y wledychu y lle y dat.

A gwedy gwneuthur edulf yn urenhin. ef a vu idaw pedwar maib. nyt amgen ethelbald. ethelbircht. ethelred. ac aelfryt. yr aelfryt hwnnw a anuones y dat ef hyt ar leo pab pedwyryd iw gysegru yn urenhin ar ynys prydein. ac yr ei uod ef yn urenhin cysegredic ym bewyt y dad. cymmeynt oed ei warder ac na vynnei dim or cyuoeth ym mywhyt ei dat nac ym mywhyt un oe vrodyr. Ac yna ydaeth edwlf hyt yn ruuein. ac a weles ar y ford o amrauaelyon genhedloed rei yn noeth. ac ereill a rwymau hëyrn arnadunt. yn gwneuthur eu penyt drwy y dinessyd lle bei amlaf y pobloed a mwyaf y cohoed. ac yna cyfroi a oruc ei uryt ar warder a thrugared. a phan doeth ar y pab : ef a ymwnaeth ac ef hyt na phenydit dyn oe deyrnas ef byth yn noeth. nac a rwymeu heyrn. nac o dieithyr y wlat e hun. ac yr hynny ef a rodes ceiniawc o bob ty dros wyneb lloegyr unweith pob blwydyn a honno a elwir ceiniawc pedyr. er hynny hyt hedyw. a gwedy ei dyfot o ruuein ef a berys degymmu ei holl gyuoeth a phob decued lloc aradyr o dir ef ac roes i gwuennoed yr eglwyseu drwy ei deyrnas i wasanaethu duw. ac am lloc un aradyr o dir arodasei catuan a chatwallawn i eglwys caerwynt. yn eu hoes hwynt gynt. ac a dugesit i arnei ef a berys y dalu drachevyn. ac a rodes yn chwanec i'r eglwys tri hide a deugeint a chant. a dwy lys nit amgen birchewellam a wembergam. ac a berys gwneuthur eglwys yn yr hon y clathpwyt ef gwedy hynny. Dcccxl. y cysegrwyt escob mynyw. Dcccxlii. a bu uarw idwallawn. Dcccxliiii. y bu gweith ketill. ac y bu uarw merfyn urych. Dcccxlviii. y bu gweith tynnant ac y llas ithel brenhin

gwent y gan wyr brecheyniawc. Dcccxlix. y llas meuric y gan y saeson. Dcccl. y llas cyngen y gan y wyr e hun. Dcccliii. y diffeithwyt mon y gan y llu du. Dccccliii. y bu uarw cyngen brenhin powys yn ruuein. Dcccclvi. y bu uarw cemoyth brenhin y pictieit. ac y bu uarw ionathan pennaeth Abergeleu. Dcccclvii. y bu uarw edwlf brenhin y saeson. ac y cymmyrth y dau uab y gyuoeth yw rannu ryngthynt. nid amgen i ethelbald y doeth west sex. ac i ethelbirt i doeth swydd geint. Dcccclx. y bu uarw mael talaohen. Dcccclxii. y bu uarw ethelbald brenhin west sex. ac y cymmyrth ethelbirt ei vrawt y cyuoeth yn gwbyl yn eidaw ei hun. ac a wledychws pymp mlyned ereill. ac yn y ulwydyn honno y bu cat gweitheu. Dcccclxiiii. y diffeithwyt glywysig ac yd alltudwyd hwynt. Dcccclxv. y bu uarw cynan naut nifer. ac y dyrchauwyt corf saint swithen. Dcccclxvi. y difeithwyt caer efrawc. ac y bu cat dubgynt. Dcccclxvii. y bu uarw ethelbirt brenhin lloegyr. ac y cymyrth edelred. y urawt. y vrenhinaeth yn eidaw e hun. ac y doeth gwyr denmarc naw weith yn un ulwydyn y ymlad ac ef. ac ynteu a oruu arnadunt. ac a ladawd deu urenhin. nid amgen brenhin gnar. ar hwnn unllam. a phedwar ieirll ar deg. ar pedytgant ny wydynt eu rhif. ac yna y llas seint edmund. brenhin est sex. ac ef a wnaeth duw yn dec ac ethelbirt brenhin lloegyr treigl gweith. Gwedy dyuot oseth brenhin denmarc i dir lloegyr. a llu mawr ganthaw. a gossot oet cyfranc yn y lle y gelwir assedone. a gwedy dyuot y deu lu ygyt. ymlad o orugant yn greulon o bob tu yny wahanws y nos y urwydyr. a thranoeth y boreu y trigawd ethelred i wrandaw ei efferen. ac y doeth Aelfryt ei urawt ac a orelwis y llu ynghyt. ac a dechreuws yr ymlad o hir bylgeint yn wychyr creulon. gwyr denmarc yn goruod arnadynt. ac anuon a orugant i erchi ir brenhin dyuot i'r ymlad. ac ni deuei ef un cam yny darfu idaw gwarandaw cwbyl o'r efferen. ac yny drwy ewyllys da kyrchu yr ymlad a oruc. a duw a wnaeth oe enryded rodi y uudugoliaeth idaw. ac yn y llas oseth. urenhin denmarc ai lu. Dccclxix. y bu cat brynn onnen. Anno dom. Dcclxx. y torret twr Alclut. Dcccclxxi. y y bodes gwgann brenhin ceredigiawn. Dcccclxii. y bu uarw ethelred. brenhin lloegyr. ac ai clathpwyt yn Winborne.

Ac yna y cymyrth aelfred y urenhinaeth yn eidaw ei hun. yr hwn a goronhäws pab ruuein ym mywyd edulf ei dat. ac eve a beris gwahanu y pedeir awr ar ugeint y syd yn y dyd yn deir rann. nyt amgen yr wyth awr a dreuliai ef yn ysgriuenu. ac yn darllein. ac yn gwediaw. yr wyth awr ereill y bydei yn ymgynghor am deiliadaeth y deyrnas. y trydyd wythawr y gorfwysei ei gorf. a gwr a oed yn y cappel yny un gweith yn wastad yn gwneuthur teir cannwyll gogymeint beunyd. un o nadunt a barhæ yn llosgi tra barhae wythawr. ac yna y daruydei. ac y menegit ir brenhin. ac yna y llosgit canwyll arall. ac ual hynny yn wastad y gwasaneithyd. ae ual y dywetpwyd uchot am wyr denmarc. bei mynycha y gwrthnebit ydunt. mynycha y cyrchynt wynteu. ac ef a deliit gurmund brenhin denmarc. ac ae gwnaethpwyt yn gristion. A hasteng gwr a doeth gyt a gurmund a watwarws fyd grist. ac y cymmellws aelfryt ef ar fo o'r ynys honn. ac y daeth ynteu ac a gynullws llynghes decgaf or awelsit. ac y doeth y dinas a elwit llynne. ac ay distrywyawd drwy greulonder a hen bredrycheu. A'r aelfryt hwnnw a drossas cyfreithieu y bruttanyeit yn saesnec. ac y gelwit wynt yna cyfreitheu aelfryt. a llawer o lyureu a drosses ef yn y mod honno. ac ef a wnaeth i'r hwndrydeu ar dytangeu y geisiaw y lladron. ac ef a beris gwneuthur dwy uanachlog. un i uenych yn ethelingham. ac arall iuanachesau yn schesteburi. ac a wnaeth manachlog mewn mynwent i'r escobty ynghaer wynt. ac ae cyuoethogas o lawer o allu. ac ay rodes i seint grimbald yr trigaw y honaw yn lloegyr. ac ef a rodes i achwanegu cantoreaeth caer wynt tref a elwyt kinctone. Dccclxxiii. y bu gweith bangoleu a gweith enegyd yn môn. ac y bu uarw escob Mynyw. Dccclxxiiii. y cymyrth limberth escob Mynyw. Dccclxxv. y bodes dungarth brenhin cernyw. Dccclxxvi. y bu gweith duwsul ym môn. Dccclxxvii. y llas rodri a gwriat ei urawt y gan y saeson. Dccclxxviii. y bu uarw Aed uab Mell. Dccclxxx. y bu gweith conwy. yr hwn a elwit dial rhodri. Dccclxxxii. y bu catgweitheu. Dccclxxxv. y bu uarw hywel yn ruuein. Dccclxxxvii. y bu varw certull Dccclxxxix. y bu uarw cubin y doethaf or ysgottieit. Dccccc. y doeth y nordmanniait. y duon drachevyn hyt ar ciwiwn. Dccxci. y bu varw cenneth vab bledut. Dccexciii. y doeth anarawt i gyt a'r saeson i difeithiaw ceredigiawn. ac ystrat twyi. Dccexciiii. y difeithwyt lloeg yr a brecheiniauc. a gwent. a gwynllywc. Dccexcv. y bu dific bara yn iwerdon: ac y syrthiws pryved o'r awyr megis gwadeu a deu deint ydynt. ac yn yssu yr yttkenn yn

llwyr. ac y cat eu bwrw drwy un pryt a gwedi. Dcccxvii. y bu varw elstan brenhin y saeson. Dcccxciii. y bu uarw albryt. brenhin gynoys. Dcccc. y doeth paganieit i ynys von. ac a gynhelws maes meleriann. Dcccci. y bu uarw aelfryt brenhin lloegyr. ac y clathpwyt yny uanachloc a wnathoed e hun ynghaer wynt. ac yny ulwydyn honno y llas merfyn vab rodri y gan ei wyr e hun. ac y bu uarw llywarch vab hyveid. ac y gwnaethpwyt Edward vab aelfryt yn vrenhin yn lloegyr yn lle ei dad.

A gwedy gwneuthur edward yn vrenhin. ef a vu cyn gadarnet hyt na lauasei gwyr Denmarc senghi y gyuoeth oe anvod. ac ef auu idaw. V. meib. a naw merchet. o deir gwraged. a oed idaw. Oe pymp meib: tri onadunt awledychws ol yn ol gwedy ev tat. nyt amgen edelstan ac edmund ac adred. Or naw merchet: teir onadunt a rodet ynghrevyd. nyt amgen aflede auu abbades yn romesi. a seint edburc yn gaer wynt. ac edit oed dryded. Ac ef a rodes y eglwis caer wynt pedeir llys. nyt amgen husseburnam. wite cherche. ouertonham. ac ystockam leiaf. Anno ix^{c}.ij. y llas penn rodi vab huueith yn arwystli. Anno. ix^{c}.iiij. y bu gweith duuneir yn yr hwnn y llas mayauc cam vab peredur. ac y dilewyt mynyw. Ann. ix^{c}.v. y bu varw Gorchywyl escob. a cornoc vrenhin ac escob holl iwerdon. A gwr mawr y grefyd ay gardawt oed. Culennan alas yn yr ymlad hwnnw. ac y bu varw kyrnallt vab muregan brenhin laginensiu' yn diwed yr ymlad. Anno ix^{c}.vi. y bu varw asser archescob y bruttanyeit. Anno ix.^{c}vii. y bu varw cadell vab rodri. Anno dom. ix.^{c}xi. y doeth other y ynys brydein. Anno. ix^{c}.xiii. y bu varw anaraut vab rodri brenhin y bruttanyeit. Anno .ix.^{c}.xiv. y diffeithwyt iwerdon ygan wyr dulyn. ac y bu varw eldfled vrenhines. Anno .ix.^{c}xv. y diffeithwyt mon ygan wyr dulyn. Anno .ix^{c}.xvii. y llas clydawc vab cadell ygan veuric y vraut. Anno .ix^{c}.xviii. y bu varw nercu escob. Anno .ix^{c}.xix. y bu gweith y dinas newyd. Anno dom .ix^{c}.xxiiii. y bu varw edward vrenhin ac y clathpwyt ef yny vanachlawc a wnathoed y dat ynghaer wynt.

Ac yna y gwnaethpwyt Edesltan vab edward yn vrenhin yn lloegyr. Ac y doeth gwyr denmarc y geisiau goresgyn yr ynys y arnaw. Ac y rodes yntev kyffranc ydunt. ac yny kyffranc hwnnw y llas brenhin yr yscottieit. a phymp brenhin o denmarc. a deudeng ieirll ac ev lluoed. Ac ef a ystyngawd ydaw holl brenhined kymre: ac aberys ydunt talu teyrnget ydaw megys y talawd brenhin nortwei idaw. Sef oed hwnnw. try chant pvnt o areant. ac vgeint pvnt o eur. a phymp mil o warthec. pob blwydyn. Ac ydaw yd oed chwaer hilde oed y henw a theckaf morwyn or byt oed. Ac y doeth Edulf iarll boloyn. o Bancewine iarll flandrys. ac anrec y gan huges brenhin freinc y edelstan brenhin lloegyr hyt yn abyndon. nyt amgen try chant cmmys ac ev gwisgoed yn gyweir arnadunt. a chledyf constans amheraudyr ar wein yn eur coeth. ac yn or kethreu auu mewn traet yessu grist pan diodefaut yn gaeyedic yny cledyf. ar gwayw auuassey gan charlemaen vrenhin yn ymlad asarassuneit gynt. a choron seyn moris. a pheth o bren y groc y diodefaut crist mewn maen krissiant yn gayedic. aphet or goron drein auu ar benn crist pan diodefaut. a choron vrenhiniaul o eur coeth a meyn gwyrthuaur o amrauayllion gwyrthyeu. Ac ef ay derbynnws yn enrydedus. ac anvones y chwaer y vrenhin freinc yr honn y buassei yny damvnaw ys llawer o amser kyn no hynny. Ac ef a gynhelis yr ynys yn gyn gadarnhet. nei edewyt torch o eur ar fford: na lauassey neb y dwyn y lledrat. Ac ef a rodes y eglwys caer wynt penn seyn justi merthyr. atheir llys. nyt amgen. Chilboldintone. Enedford. ac Eismeres wordham. Ac a rodes llawer y uanachloc malmesburie. Anno .ix^{c}.xxvi. ydaeth Howel da vab cadell y ruvein. Ac y bu varw Elen. Anno dom. ix^{c}.xxxiii. y llas Grufud vab Oweyn y gan wyr keredigyawn. Anno .ix^{c}.xxxv. y bu ymlad y brune. Anno .ix^{c}.xxxvi. y bu varw hymeith vab clydauc. a meuric. Anno .ix^{c}.xxxix. y bu varw edelstan vrenhin lloegyr ac y clathpwyt ef yn malmesburie.

Anno dom. ix^{c}.xl. y gwnaethpwyt Edmund y vraut yn vrenhin. Ac y bu varw abloyc brenhin iwerdon. Anno .ix^{c}.xli. y gwenwinwt cadell vab arthuael. Ac idwal vab rodri ac ellissed y vab alas y gan y saesson. Anno .ix^{c}.xlii. y bu varw limberth escob menyw. Anno .ix^{c}.xliii. y bu varw vssa vab llaur. A morcheis escop bangor. Anno ix^{c}.xliiii. y peryglwyt a gwenwyn kyngen vab elisse. Ac y bu varw Eneuris escob myniw. Ac y diffeithwyt stratclut. y gan y saesson. Anno .ix^{c}.xlv. yd oed Edmund vrenhin yn kynnal gwled yn manachloc seint austyn yngkeint. ac val yd oed yn bwrw golwc ar hyt y neuad: ef a welei lleidyr ar daroed y dehol or ynys kyn no hynny. Ar

brenhin a gyuodes y vyny ac adoeth hyt yn lle yd oed y lleidyr: ac ymavael ac ef ger wallt y ben ay dynnv dros y bwrt. ay daraw ay dorr y vyny adan y draet. Sef awnaeth y lleidyr tynnv kyllell ac yadanaw brathu y brenhin trwydaw yny golles y eneit. Ac y kyuodes y gwyr ac y lladassant y lleidyr. Ac yna y ducpwyt corf y brenhin hyt yn glastingburie ac yno y clathpwyt ef.

Ac yna y gwnaethpwyt Edredus braut Edmund yn vrenhin lloegyr. Ac ef aragores rac paub oe hennavieit o ovynhau duw. Ac am hynny pob peth or adamunei y gan duw: ef ay kaffei. hedwch a vynnei hedwch agavas. Ac y rodes duw idaw y rat hyt nat argywedunt neb arnaw: namyn paub yny garu yn wahanredaul. A dwy lys agolassei eglwys caer wynt: ac ef aberys ev hatuer drachevyn. nyt amgen no duntunam a husseburnam. Anno .ix°.xlviii. y bu varw howell vab cadell brenhin agogoneaut holl kymre. Ac y llas Cadwgon vab Oweyn ygan y saesson. Ac y bu ymlad caerno y rwng meibion howel. a meibion idwal. Anno dom. ix°.l. y diffeithwyt dyuet dwy weith y gan veibion Idwal. Iago a Ieuaf. ac y llas dungwallaun ygan ev gwyr wynt. Anno ix°.li. y bu varw rodri vab howel. Anno ix°.lii. y bu lladua vaur y rwng meibyon Idwal: a meibion hywel yn lle gelwir Gurgustu. nev gweith conwy hirmaur. ac y llas anaraut vab gwry. Ac y diffeithwyt keredigiawn ygan veibion idwal. ac y bu varw edwyn vab hywel. Anno ix°.liii. y bodes hayardur vab mervyn. Anno ix°.liiii. y llas Congalach brenhin iwerdon. Anno ix°.lv. y bu varw edredus brenhin lloegyr. ac ef a gigleu seynt dunstan abbat glastingburie llef or nef yn dywedut: yr aur hwnn ymae edred' yn mynet at y arglwyt. ac yna y syrthiawd seint dunstan yny varw lewic. ac y ducpwyt corf edred' hyt yngkaer wynt. ac yno y cladpwyt ef yn enrydedus. yny vlwydyn honno y bu yr haf tessauc. ac y llas Gugaun vab guryat.

Ac yn yr vn vlwydyn honno y gwnaethpwyt Edwinus vab edmund yn vrenhin. A hwnnw a dremygws holl annwydeu edredus y ewithyr. Ac agymyrth ryvic a balchter yndaw heb didorbot nac am duw nac am dyn dym. y dyd y gwnaethpwyt ef yn vrenhin: ef aduc gwreic briaut yar y gwr priaut y dreis. am y phryt. ay gwr yn gar idaw. Ac yno ymrodi y odineb ac y ryuelu ac eglwys duw yny uu agos ydaw a divwynaw y dyrnas yn llwyr. Anno ix°.lviii. y diffeithws Oweyn goryuyd. Anno ix°.lix. y bu varw edwinus brenhin lloegyr. ac y cladpwyt ef yngkaer wynt. Ac y gwledychaud meibion Idwal drwy nerth diruaur mis maurth. Ac y diffeithwyt caer kybi alleyn ygan veibion abloic.

Ac yn yr vn vlwydyn honno y gwnaethpwyt Edgar vab edmund braut y edwin yn vrenhin ar loegyr. a hwnnw a ymedewys a holl drwc deuodeu y vraut. ac auu wr da santeid. yny oes ef y kigleu seint Dunstan egylion nef yn canv: ac yn dywedut. hedwch a vyd ac amylder o frwitheu yn yr ynys honn. tra vo bew seint Donstan. ac y gwledycho edgar. Ac nyt edewys edgar dros wyneb y deyrnas na manachloc nac eglwys ny wellhaei arnaw: ay o dir a daear. ay o gwerth arall. A gwedy gweletohonaw diffyc yr eglwysseu ygan y personyeit. ac yn treulyaw y renti lle bei digryf ganthunt. ac yn gadel yr eglwysseu yn noeth y mewn ac allan. ar vicarieit heb na bwyt na dillat. na gallel ymrysson ac wynt. doluriau yny gallon a oruc. ac anvon ar yr escob ac ar yr archescob y ev kynghori trigaw ar ev renti a gwassanaethu duw megys y dylyeint. A gwedy gorchymyn or arch escob ar escob ydunt hynny: yd oed rei anwastad onadunt na wassanaethent y cor vn vlwydyn yr mil o bunnoed o eur ydunt. ac o vnoliaeth dywedut na wnaynt amgen noc y gwnaethant gynt. Ac yno y peris y brenhin bwrw llawer onadunt oc ev renti. agyssot meneich yny manachlogoed a bicarieit ywassaneythu duw yn wastat. A gwedy peri o honaw y y Iewan bab xiii. cadarnhau hynny: ef arodes y eglwysseu caer wynt llys aelwyt auitone. ac yn itinstokam. x. hidas. ac yn madanlegam. iii. hidas. ac yn broedunam. xiii. hidas. ac yn aderinges feldam. ii. hida. ac yn derrucam. vii. hidas. Athra uu vew ny bu vlwydyn ny wnelei. ae manachloc ay eglwys yr enryded y duw ar seint. Anno dom. ix°.lx. y llas Idwal vab Rodri. ac y kyssegrwyt adelwald yn escop yngkaer wynt. Anno ix°.lxi. y llas meibeon Gwynn. ac y diffeithwyt y ty wyn. ac y bu varw Meuric vab catvan. ac y daeth meneich kyntaf y vanachloc caer wynt. Anno ix°.lxii. y bu varw ryderch escop. ac y daeth meneich kyntaf y vanachloc yr hyde. Anno ix°.lxiiii. y bu varw Catwallawn vab oweyn. Anno ix°.lxv. y diffeithwyt kyuoetheu meibion idwal y gan y saesson. Anno ix°.lxvi. y llas rodri vab idwal. ac y diffeithwyt aberfrav gwedy hynny. Anno ix°.lxvii. y dalpwyt Ieuaf vab Idwal y gan Iago y vraut ac y carchar-

wyt ef agevynnev. Anno ix^{c}.lxviii. y diffeithwyt Gwhyr ygan Eino' vab Oweyn. Anno ix^{c}.lxix. y diffeithwyt penn mon y gan y paganyeit a mact vab harald. canys canneat agavas gwyr denmarc ar drigaw yn yr ynys honn tra vynnynt y gan edgar vrenhin lloegyr. Ac yna y daethant kyn amlet hyt nat oed na dinas na thref arall dros wyneb lloegyr na bythynt amlach wynt nor saesson. Ac yna ymrodi y yvet aorugant ac y odineb hyt na ellit reol arnadunt. ac yny uu orthrwm gan y brenhin ar dyrnas wynt. ac na alleynt ev gwrthlad rac ev hamlet. Ac yna y dodet hoyleon yny ffiolev yn dogyn diawt gwr: ac nat yfve neb mwy no hynny. onyt wrth vessur: ac o hynny arafhau peth a orugant. Ac y edgar ybu deuvab vn oy wreic briawt a elwyt edward. ac arall o wreic adylwold iarll adugassei rac y gwr hyt yn fforest o warwelle rac ythecket. ar mab hvnnw aelwit edelret. Pan oed oet Iessu. ix^{c}.lxx. y diffeithwyt mon ygan gotfrit vab harald ac ay goresgynnawd yn drethawl idaw. Anno ix^{c}.lxxi. y dyrchafwyt corf seint swithan yv dodi yn ysgrin yn enrydedus yngkaer wynt. ac y doeth llynghesseu y gan edgar brenhin lloegyr hyt yngkaer llion ar wysc. Anno ix^{c}.lxxii. y diholet Iago vab Idwal oe gyvoeth. a Hywel vab Ieuaf ae gwledychws. Meuric vab idwal a dallwyt. a morgant a uu varw. Pan oed oet crist ix^{c}.lxxiiii^{o}. y bu varw Edgar brenhin lloegyr. Ac y kyrchawd Dungwallawn brenhin strat clut ruvein. ac y bu varw Idwallawn vab oweyn. A chorf edgar a glathpwyt ynglastyngburie. A thra uu vew ni bu blwydyn ny wnelei ay manachlauc ay priorde ae eglwys arrall yn enryded y duw ar seint. ac ny allwyt y gerydu onyt vn o dri pheth. am iarll adelwold. ac am duc Andenere. ac am y vanaches a duc oe manachloc rac y thecket. A hynny a ymendahawd ef oll drwy dysg seint Dunstan. A hynny adangosses duw idaw gwedy y varw. canys gwedy ryvot ygorf yny daear dwy vlyned arbymthec athrugeint mlyned: y doeth yr abat aylward oed y henw amynnv symvdaw ygorf or lle yd oed yn gorwed yle arall. apheri gwneuthur ysgrin o vaen y dodi y gorf yndaw yn enrydedus. A gwedy tynnv y gorf or daear yw dodi yn yr ysgrin ry virr oed yr ysgrin. Ac y perys yr abat torri y aelodev val y genhynt yn yr ysgrin. ac y neidiawd y gwaet o honaw kyn noc aphe bythey ynteu yn vyw. Ac yna y syrthws yr abat val dyn adorrei 'yvynwgyl ac y collas y bwyll. Ac yr aur ydodet ef yn yr ysgrin: ef arodes gwaret y dall ac y vydar ac yr abat.

Pan oed oet crist naw cant aphymthec athrugeint y gwnaethpwyt Edward vab edgar yn vrenhin ar loegyr. Anno ix^{c}.lxxvi. y diffeithwt Gwhyr yr eil weith ygan Einon vab oweyn. Anno ix^{c}.lxxvii. y diffeithwyt lleyn a chelynnauc vaur yr eil weith ygan Hywel vab Ieuaf ar saesson y gyt ac ef. Ac yny vlwydyn honno y doeth Edward vrenhin lloegyr o hely for' ar y lys vam elfride gwreic yr adelwold adywetpwyt vchot ygeissav diawt rac sychet: ac y doeth hi yn rith llewenyd wrthaw ay wasgu rwng y breicheu. ac y doeth nebun diawl creulon ay vrathu achyllell yny gollas y eneit. ac eisswys ef a drewys y varch ac yspardunev ac a ffoas yny syrthws yn varw yr llaur yar y varch ac y foas y march ar kyfrwy yn waetlyt arnaw hyt yn edwardestolle. ac yno y mae y kyfrwy ynghadw yr hynny hyt hediw: y dwyn ar gof y verthyroliaeth ef. Ac yntev aolrewt wrth y gwaet ry gollassei yny gat yn varw. Ay gorf aducpwyt yn gyntaf hyt yn waram: ac odyno yducpwyt hyt yn safftesburie drwy enrydedeu mawr lle y gwnaeth mynych wyrthiev.

Naw cant mlyned atheir arbymthec athrugeint oed oet crist pan wnaethpwyt Edelredus braut edward yn vrenhin ar loegyr. Ac yna vlwydyn honno y dalpwyt Iago y gan wyr Hywel vab Ieuaf. ac ef awledychws kyuoeth iago. Anno dom. ix^{c}.lxxix. y llas Idwal. a gwedy hynny y difeithwyt llyn a mon ygan Custennyn vab Iago. a Gotfrit vab Harald. a gwedy hynny ychydic y llas Custennyn ygan Howel vab Ieuaf yny vrwydyr a elwyt Gweith Hirbaruch. Anno dom. ix^{c}.lxxx. y kymyrth Elfride mam edelred' vrenhin goueilieint yndi am ry lad edward vrenhin drwy ythwyl hi: a ry varw adelwold y gwr priaut o lit wrthi. ac yna y perys hitheu gwneuthur manachloc yn warewelle. ac yna y treulaud y buched drwy dirvaur benyt. Ac yna y gwreickaws edelredus vrenhyn ac agymyrth Eme verch richart. vab richart. vab willam. vab rolond. y gwr a oed yn medu yna Norwandi. ac ohonei y cauas deu vab nyt amgen noc Elvred. ac Edward. Anno dom. ix^{c}.lxxxi. y difeithwyt. dyvet. a myniw. a llangweithenauc y gan wyr Gotfrit vab Harald. Anno dom. ix^{c}.lxxxii. y dyfeithwyt Brecheinyauc. a holl kyuoeth Einon vab Oweyn y gan saesson y duc Alfred a Howel vab ieuaf. ac Einon aladawt llawer onadunt. Anno dom. ix^{c}.lxxxiii.

y llas Einon vab Oweyn ygan y gwyr goreu o went. Anno dom. ix^{c}.lxxxiv. y llas Howel vab Ieuaf ygan y saesson. ac y llas Ionaual vab Meuric: ygan Catwallawn vab Ieuaf. Anno dom. ix^{c}.lxxxv. y llas Meyc vab Ieuaf a Chatwallawn vab Ieuaf: y gan Moredud vab Oweyn ac a wledychaut ev kyvoetheu. nyt amgen. Gwyned a Mon. ac ay darystyngws wynt yn drethaul idaw. Anno dom. ix^{c}.lxxxvi. y ducpwyt lleuver llygeit llywarch vab owein. ac y diffeithwyt Mon y gan Gotfrit vab Harald. ac y deliis dwy vil oy gwyr. ar gwedilyon a duc Moredut vab Oweyn ganthaw hyt yngkeredigiawn adyvet. Ac yny vlwydyn honno y bu marwolaeth ar yr ysgrybyl yn holl kymre. A gwedy gwelet o Edelredus vrenhin amlet gwyr denmarc yn lloegyr: ovynhau y saesson a oruc. canys o deudeng iarllaeth arygeint or a oed yn lloegyr: yd oed gwyr denmarc yn gwledychu vn ar bymthec onadunt. Ac yno y gorelwys y brenhin attaw holl ieirll lloegyr yn gyfrinachus y gymryt kynghor am wyr denmarc: ac yn ev kynghor y caussant llad ev pennev oll yn oet vn dyd ac vn nos. ar neb a attei y vn onadunt diancg: llad pen hwnnw drostaw. Ac yno y llas llawer o vilioed onadunt. ac yna y llas sts' Alfeins yngkeynt. Anno dom. ix^{c}.lxxxvii. y bu varw Ieuaf vab Idwal. ac Oweyn vab Howel. Ac y diffeithwyt llanpadarn vaur. a Menyw. allan ylltut. allan Garbann. allandydoch. Anno dom. ix^{c}.lxxxviii. y llas Glumayn vab abloyc. a Moredud yn dreth a rodes yr llu du keinyauc am bob gwr idaw. yn y vlwydyn honno y bu varwolaeth vaur ar y bobyl o newin. Anno dom. ix^{c}.lxxxix. mlyned y llas Oweyn vab dyfnaual. Pan oed oet crist deng mlyned a phetwar vgeint anaw cant. Moredud vab ywein a diffeithws maes hyveid. A gwedyr lladva adywetpwyt vchot ar wyr denmarc: nyt oed o bennaetheu lloegyr yr vn agarei y gilid onadunt nac ay krettei: namyn pob vn a chwardei wattwar am gollet y llall onadunt. Anno dom. ix^{c}.xci. y diffeithwyt kyuoetheu Moredud nyt amgen dyvet. kerediaun. gwhyr a chetweli ygan Edwyn vab Eyno' allu saesson y gyt ac ef. ac y diffeithwyt mynyw y trydyweith. ac yn dyuot o diffeithiav gwlat vorgant y doeth Moredud yn ev ewyllys. ac y bu varw Catwallawn y vab. Anno dom. ix^{c}.xcii. digwyl kyvarchavel y diffeithwyt ynys von oe holl yt. agwarchadw o veibion meuric gwyned. Anno dom. ix^{c}.xciii. y bu newyn yng kyuoeth Moredud. ac y bu ymlad rwng meibion Meuric a Moredud vab Oweyn. ac y goruu meibion Meuric. ac yno y llas Teudwr vab Eynion. Anno dom. ix.^{c}xciv. y diffeithwyt Manaw y gan Suein vab Harald. Anno dom. ix^{c}.xcv. y llas Idwal vab Meuric. ac y diffeithwyt arthmatha ac y llosgat. Anno dom. ix^{c}.xcviii. y bu varw Moredud vab Oweyn clotuorussaf brenhin y bryttanyeit. ac y dibobylat mynyw o genedyl anffydlaun. ac y lladassant Morgeneu escop Mynyw. Anno dom. ix^{c}.xcix. y diffeithwyt dulyn ygan yscottieit. Ac yd oed Kynan vab Howel yn kynnal gwyned. Pan oed oet crist Mil o vlynyded y diffeithwyt dyvet ygan anfydloneon. Anno dom. M^{o}.i. y bu varw Mor vab Gwyn. ac Ivor Porthalarchi. Anno dom. M^{o}.iii. y llas Kynan vab Howel. Anno dom. M^{o}.iiii. y dallwt Gulfach ac vbiat. Anno dom. M^{o}.v. y bu kyntaf decem nonenalis cicli ii. Anno dom. M^{o}. xi. y diffeithwyt Myniw ygan y Saesson. ac y bu varw vbis haeardur manach o Enlli. Anno dom. M^{o}.xii. y doeth Swan' vab Harald brenhin denmarc a llynghes ganthaw y goresgyn lloegyr. a gyrru edelret vrenhin ar ffo ay wreic ay deu vab hyt yn normandi at Robert braut y wreic.

Ac yna y goresgynaud Swan' holl loegyr drwy dwyll Edrich iarll amhwithic a chaer vyrangon a chaer loew. kanys pob kyvrinach or a vei yn llys edelred' vrenhin ef ay hanvonei ar Swan' brenhin denmarc. A gwedy goresgyn o honaw lloegyr: kyn penn y vlwydyn y bu varw Swan'. ac y detholes gwyr denmarc Chnout y vab yn vrenhin heb gyuarch dim yr saesson. a hagyr uu ganthunt hynny.

A gwedy dyrchauel Chnout yn vrenhin y cafas y saesson yn ev kynghor anvon yn ol Edelred' ev brenhin deledauc hyt yn normandi y dyvot attadunt yn oet dyd tervynedic. sef oed crist. Mil. xiii. o vlynyded. Ac yno y bu kyffro y rwng brian brenhin Iwerdon a mwrchath y vab a brenhined ereill y gyt ac wynt: yn erbyn dulyn a sitruc vab abloic a oed vrenhin yna. a maylmorda ac ev gallu a oed kytt duhyn yn erbyn brian. ac y lloges sitruc llongeidiev o wyr arvauc o ypirateit a brodr dywyssauc arnadunt yn borth vdunt. Ac yny kyffranc hwnnw y llas lluossogrwid o bob parth. yno y llas brian ay vab or neill parth: a brodr a maylmorda or parth arall. A gwedy dyuot Edelred' y dir lloegyr: yr ymgynnvllawd y saesson attaw. ac arodassant kyffranc y Chnout. ay gymhell ar ffo hyt yn denmarc ac adiengys oe lu y gyt ac ef.

A gwedy goresgyn o Edelred' y gyuoeth

drachevyn: ny bu penn y vlwydyn yny glyvychawt o orthrwm heint yn llvndein. A gwedy klywet o Chnout hynny: ef adoeth a llynghes ganthaw y tir lloegyr. ac ay goresgynnawt hyt yn llvndein. A gwedy gwanhau y brenhin ef a rodes y eglwys caer wint. hafynton. a sottun. a hide ahanmer o dir yn lle gelwir celcelhord. a deu bisgotlyn yn brendeford. a dvntvn adugessit dwy weith yarnadunt ef y rodes drachevyn. Ac yna y bu varw Edelred' vrenhin: ac y cladpwyt ef yn seynt y Paulys yn llvndein. Sef oed hynny o oet crist mil ovlwynyded a. xiiii. Ac yna y doeth y saesson ac y detholassant yn vrenhin arnadunt Edmvnd Ireneside mab Edelred o orderch.

A gwedy gwneuthur Edmund yn vrenhin ef agymyrth Edrich iarll amwythic yn ystiward idaw canys hynaf gwr oed or saesson. ar mwiaf a wydeat o drwc. A gwedy bod mynych kyffrangeu ryngthunt: y doeth Edrich oy dwill y wneithur tagneved ryngthut. a rannv yr vrenhiniaeth yn deu hanner y ryngthunt a gadel y Edmund y goron. Anno dom. M°.xv. y llas Oweyn vab Dyfynwal. Anno dom. M°.xvi. y llas Aydan vab Blegywryt ay betwar meib y gan Llywelyn vab Seisyl. brenhin gwyned. Anno dom. M.xvii. yd oedit yn dadnabot twill Edrich yn llys y brenhin. A gwedy gwybot o honaw hynny: ef avynhei rynghu bod y Chnout. ac a rodes rodeon llawer y vn o wassanaethwyr Edmund yr y vrathu aber haearn ar y hyd y vyny pan elei yr geudy gyntaf. Ac val hynny y collas Edmund y eneit. ac y clathpwyt yn glastyngburie. ac yna y kymyrth Chnout y vrenhinniaeth. canys ny vedylhit am elured nac am edward meibion Edelredus vrenhin. y rei a oed yn trigaw gyt ac ev mam yn normandi.

A gwedy dyrchauel Chnout yn vrenhin ar gwbyl o loegyr. ef a orchmynnws ar berygyl eneit ac aylodeu na bei neb owyr denmarc awnelei argywed yr saesson. na neb or saesson ydunt wyntheu: namyn bot yn vn genedyl. ac yn gwassaneithu kyvreithieu aeluryt vrenhin. A gwedy gwastattau y vrenhiniaeth o honaw: anvon aoruc hyt ar Richart duc normandi. y erbynneit emma yn wreicka idaw. yr honn auuassei wreic briawt gynt y edelred: ay phlant hi yn elynneon ydaw. Agwedy y rodi ydaw mab agafas ohonei Hardechnout oed y enw. Anno dom. M°.xix. y llas Meuric vab arthuael. Anno dom. M .xx. y doeth nebun yscot kelwydauc a dywedut y vot yn vab y Moredyd vab Oweyn a Rein oed y henw. ac y kymyrth gwyr ydeheu ef yn bennaf arnadunt. Ac y damunws yntev gwyned yn erbyn Llywelyn vab Seisyll y brenhin clotuorussaf awydit or mor pwy gilid. ac yny oes ef ny bu eissieu da yny gyfoeth. na neb gouudus. nac vn dref wac na diffeith. A gwedy dyuot y lluoed hyt yn aber gweili: y kyrchws Rein yr ymlad yn valch bocsachus gan annoc y wyr. ac yn hynny y goruuwyt arnaw ef. ac y ffoas yn llwynogeid ffyrnic. ac y llas y wyr yn olofrud. ac yd anreithwyt yr holl wlat. Gwedy hynny y doeth Eilaf y dir kymmre athorri Myniw. a diffeithiaw dyfed. Anno dom. M°.xxi. y bu varw Llywelyn vrenhin vab Seisyl. Ac yna yd oed Ryderch vab Iestin yn kynnal dyheubarth. Anno dom. M°.xxiii. y bu varw Morgynnyd escob. Ac val yd oed Chnout yn kynnal kwnsyli yn llundein. ef adoeth Turkill daneis ac Irici. ac ereill or a uuassey ymrat Edmund drwy gynghor Edrich y erchi yr brenhin ev kyuarwysseu. a menegi yr achos. A gwedy menegi ydaw: ef aduc yar Turkill Estsex. ac yar Irici northvmyrlond. ac iar brenhin westsex y gyuoeth yntev. Ac yna y llidiawd Edrich brenhin Mers. a dywedut vrth y brenhin: ystrwe alauur uu yr einym twillaw yn arglwidi dyledauc. ac ev dwyn yaghen ereill ogareat arnat ti: athitheu yn talu y nynheu yn gyndrwc ahynn. Canys ydwyt yn adef dy dwill heb y brenhin yn gwid kyhoed lloegyr: lledwch y benn abwrywch y gorf yn temys. A hynny awnaethpwyt. a dehol ylleill or ynys. Ac yna y perys y brenhin gwneuthur eglwys yn assessdon. y wediaw dros yr eneidev alas yno gyt ac edmund gint. ac ymphob eglwys or a oed yny gyfoeth ef aberys gwediev drostunt. A thrwy gynghor emme y wreic. ef aberys atkyweiriaw yr holl eglwissev. yny gyfoeth. agwneuthur manachloc vch penn corf edmund verthir. a dwyn corf alphegi verthir o lundein hyt yngkeint. Anno dom. M°.xxiiii. y bu dece' nouenalis. Anno dom. M°.xxv. bu varw kynan vab seisyll. Anno dom. M°.xxx. y gorchmynnws Chnout brenhiniaeth denmarc y hardechnout y vab. Anno dom. M°.xxxi. yd aeth Chnout y ruvein. ac y gorchmynnws y gyfoeth y emma y wreic. agorchymyn y baup bot yn hyvyd yv gorchymyn yny delei ef. ac erchi y baub talu y duw yr hwnn adylyhei. nyt amgen alwissenev dros yr ereidyr. a degu' yr aniveilieit y vlwydyn y genit. acheiniauc pedyr. ac aust degum y frwitheu. a gwil Marthin dechreu yr hadeu yr eglwisseu

plwif : yr hwnn aelwyt yn saesnec churche kuth. yny y vlwydyn honno y bu varw Robert brenhin freinc. ac y gwnaethpwyt Henri y vab yn vrenhin yny le. ac y llas Ryderch vab Iestin y gan yr yscotieit. Ac ydoed Iago vab Idwal yn kynnal gwyned gwedy Llywelyn. Ac Edwin a Howel. meibion Moredud dyheubarth. Anno dom. M°.xxxii. y bu gweith irathuy y rhwng y meibion edwin : a meibion ryderch. Ac y doeth Robert Wiscard or poile. Anno dom. M°.xxxiii. y llas Moredud vab edwin y gan veibion kynan. ac y llas Caradauc vab ryderch y gan y saesson. ac y doeth Chnout o ruvein. Anno. dom. M°.xxxiiii. y gwnaeth Herlewin manachloc yn lle y gelwyr Herlewines becc. Anno dom. M°.xxxv. y rodes Chnout y eglwys caer wynt tri hide o dir yn lle y gelwir Hillam. agelor seynt berini escob. a channwillpren maur o aryant gorreureit a chwe breich maur ydaw yr hwnn yssyd yno ettwa. a dwy vaner. Anno dom. M°.xxxvi. y bu varw Chnout ac y clathpwyt ef yngkaer wynt. Ac ydoed Hardechnout y vab dyledauc yna yn trigav yn denmarc. Ac y dyrchafwit Harald Harefot yn vrenhin. canys wynt adywedynt bot hwnnw yn vab y Chnout o verch elfelin iarll. a rac y uuanet y gelwit ev velly.

A gwedy kadarnhau Harald yn vrenhin ef a deholas emme vrenhines or ynys. Anno dom. M°.xxxvii. yr anfydloneon agynhaliasant Meuric vab Hywel. ac y llas Iago vab Idwal brenhin Gwyned : y gan Grufud vab Llywelyn ac a oresgynnws y gyfoeth ac ay gwledychws. ac a oruu ar lawer o kyfrangheu. yn gyntaf yn ryt y groes ar hafren. ac yn llan badarn vaur. ac a oresgynnws deheubarth. ac a deholes howel vab edwin oe gyuoeth. Anno dom. M°.xxxviii. y bu varw Hermini escob Myniw. Anno dom. M°.xxxix. y bu gweith pencadeir yn yr hwnn y goruu Grufud ar Hywel. ac agymyrth y wreic ac ayllywiaud hi. Anno dom. M°.xl. y bu varw Herald brenhin lloegyr. ac y clathpwit yn eglwys paul yn llvndein. ac ydaethpwit y gyrchu Hardechnout hyt yn denmarc. canys nat oed neb yna adywettei vn geir am veibion edelred yrei a oed yn normandi. Ac yna y bu gweith pwll dyuach. En yr vn vlwydyn ydeliit Grufud ygan wyr dulyn.

A gwedy dyuot Hardechnout yn vrenhin. ef a anvones yn ol y vam or lle y diholessyt hyt yn normandi. Ac yn yr amser hwnnw yd oed Godwin iarll yn bennaf o loygyr a dan y brenhin. Ac y kynghorassant yr brenhin tynnv corf Harald or kyssegyr allad y ben ay vwrw yn themys. y dial yr amharch a wnathoed yw vam. a hynny awnaethpwit. Anno dom. M°.xli. y bu varw Hywel vab Oweyn arglwid gwlat vorgant yny heneint. Anno dom. M°.xliii. y kymyrth hywel vab edwin llynghesseu or gwydil yn borth ydaw : ac y kyuaruu Grufud vab Llywelyn ac wynt yn aber tywi ac ymlad ac wynt yn wychyr creulon. ac yn yr ymlad hwnnw y goruu Grufud. ac y syrthyws Hywel. Ac y bu varw Gvilfre a Matt' manach. Anno dom. M°.xliii. y bu varw Ioseph escob teiliau yn ruvein. Ac y bu lladua vaur y rwng meibion Ryderch Grufud a Rys : a Grufud vab Llywelyn. Ac yno yr anvones Gotwin iarll hyt yn normandi y geisiau elured ac edward meibion edelredi y dyuot y loegyr y gymryt ev dylyet. Ac yno yr anvones Robert ev hewythyr eluryt y gyt ar twillwyr hyt yn lloegyr a llawer o veibion bonedigeon y gyt ac ef. Ac Edward a ettelihis y gyt ac yntev. Agwedy ev dyvot y borth hamont yr tir. wynt a anvonassant ar Godwin y venegi ev dyuot. ac yd erchys yntev ydunt kyuaruot ac ef ar vynyd Guldedwn. ac ef adoeth yn ev herbyn hyt yn Guldeforde ac anvon gwyr arvauc yn ev herbyn. ac erchi ydunt lle gweleint y mynyd vchaf plannv kyff yny daear agyssot y meibion bonhedigion o normandi y eiste yn amgylch y kyff a rwymaw elvredus wrth y kyff yn ev perved. a sevyll or gwyr arvauc yn amgylch y meibion. ac ev cledyfev noetheon yn ev llaw. a degymmv y meibion allad y decvet tra gellit ev degymmv. Agwedy na ellit : erchi tynnv ev llygeit a llad ev trwynev. ac ev clustiev. ac ev gweussed. ac ev tafodev. ac ev dwylav. ac ev traet. ac ev crogi wyntev. Ac odena dinoethi elured arwymaw ydwylaw dra ygevyn yam y post. athynnv pennev y goludeon ford y vogel allan. ac ev festinghiaw a hoylion heiern yny kyff. ay droi yntev yn wisc y ystlys yny vydunt y holl coludyon gwedy yr droi yngchylch y kyff megys raf. Ac erchi ydunt na ettyt yr vn dianc onadunt rac ymliw geir bron y brenhin rylad ohonaw yny mod hwnnw y vraut ny didorei yntev yoganv am. y weithret honno. megys tybiaw a wnay na chredit. Ar gwyr creulon a wnaethant o gwybyl : megys yd erchis y creulon arall ydunt. canys y brenhin a oed glaf. A chet ys menechyt ydaw ny allei namyn. tewi rac cadarnhet Gotwin. Ac yn lle gwedy hyny y bu varw Hardechnout yn

lamhicly yn ymyl llundein ac y clatpwyt ef yn yr escopte yngkaer wint. Ac y rodes emme y vam dros y eneit yr escopty llawer o wisgoed maur weirthiauc. ac eur ac areant a mein gwyrth vaur. a dwy lys nyt amgen. West Wode a Piper Mvnster. Agwedy marw Hardechnout y rodet gwarchatwedigaeth y vrenhiniaeth y Gotwin yny deholit brenhin arall ogyt synnedigaeth yvrenhines ar dyrnas. Ac yn yr amser hwnnw yd oed eward vab eluret yn ymdivat yn normandi: canys marw uuassei ygenedyl oll eithyr wiliam vap yduc robert a oed yn was ieuanc y gyt abrenhin freinc. Agwedy gwelet pob peth gwedy ryballu ydaw. bwry y eneit yn antur aoruc a chyrchu lloegyr. adyuot hyt yn llvndein lle yd oed Gotwin yn trigaw yn wastat. Achael ryt ohonaw boregweith ydyuot yr ystauell lle yr oed Gotwin yn neffro. assyrthiaw yn groes ger bron ygwely. ac wylaw gan ywediaw. Ac ykyuodes Gotwin yny eiste agovyn ydaw pwy wyt ti dyrcha dy wyneb agat vi edrech pwy wyt. Arglwyd heb ef nebun tlaut wyf agwas ytt. ac ym mebit ym alltudwyd yn wirion. ac yn dywediaw dithev arglwyd am nawd ym eneit. Agwedy ywelet yn tosturiaw mor dygn ahynny: trugarhau aoruc wrthaw. athynghu y wyneb krist na bydei eneit vadev. kyvot weithon heb ef ac adef pwy wyt. Arglwyd heb ef can gefeis gras ythdeuryd. Edward wyfi a mab yeuaf y edelred' vrenhin o emme verch richard duc normandi. Canys edeweis vot yn da wrthyt mynheu a vydaf heb ef. tyng di ybydy vab ymy ac wrth vyngorchymyn: a minheu avydaf dat ytti: ac ath wnaf yn vrenhin ar loegyr. Ac y tynghaud yntev. Dos ti heb ef hyt yngkaer wint ac aro vi yno. ac yntev a aeth agweithiev ybydei yn llys yr escob gweithiev ereill yn llys y vam heb y adnabot o neb. Ac yno y perys Godwin dyvynnyv paub or tywyssogeon hyd ygkaer wint vrth dethol brenhin. Agwedy dyvot paub onadunt ygyt hyt yr escopty ger bron y vrenhines: ymdidan aorugant llawer am ydetholedigiaeth. Agwedy daruot y baub dywedut y ewyllis: dodi aoruc Godwin ylaw ar ben y mab adywedut. llyma auch brenhin chwi heb ef. llyma Edward vab edelred vrenhin o Emme vrenhines ywreic awelwch ymma. Ahwn adetholaf vi yn vrenhin: ac awnaf gwriogaeth idaw yn gyntaf dyn ohonawch. Agwedy gwelet onadunt Godwin yn gwneuthur gwriogaeth idaw: y rynghws bod ybaub hynny. M°.xliii.

A gwedy kyssegru Edward yn vrenhin: ef a rodes y charter y bop brenhin gwedy ef or agoronheit ynghaer wint nev yngkaer vyranghon nev yn west mvnster. caffel or kovent hanner morc ygan ybrenhin. achant torth o vara symnel. a hanner tynnell owin. ar llythyr hwnnw yssyd yngkadw yn west mvnster. Ac ef agymyrth yn wreika idaw Edith verch Godwin. Ac enrydedu ythat awnay ymlaen paub. Emme y vam nyt maur awnay ymdanei. Anno dom. M°.xliiii. gwedy clywet yn normandi vot Edward yn vrenhin y doeth llawer oy getmeithion odyno y geissiaw gossymeith ganthaw. ac y doeth ysgolheic robert oed y henw: ac y peris ef y wneithur yn escob yn llvndein yn gyntaf. Ac odyno yn archescob yngkeint. ar hynn aannogei hwnnw y brenhin ay gwnai. Ac ef a beris dehol Gotwin ay veibion or ynys: a rodi yr eidunt ev gelynneon. Ac ef aberys dwyn iar yvrenhines yholl da byt ay rodi hitheu mewn manachloc Warwelle yngkarchar ac'ychydic o dreul ydi. Ac ef aberys carcharv Alwin' escob caer wint. adywedut vot kytcnawt ryngthaw ar vrenhines. A mwy y credei ybrenin ef: nogyt yw lygeit ehvn. Ac aberys dwyn yarnaw y holl lleectir odieithyr dinas caer wint. Anno dom. M°.xlv. y llas o goreu gwyr Grufud vab Llywelyn yn ystrattywi amkan ydeugeint achant. ac yn dial y rei hynny: y diffeithws Grufud dyvet ac ystrattywi. Ac yny vlwydyn honno ybu eiry maur abarhaws o galen yonawr hyt wyl badric. Agwedy bot Aldwin' escop yngkarchar yn hir val y dywetpwyt vchot. Anvon llythyrev a oruc ar esgyb lloegyr y rei aoed gedymeithion ydaw y ervynyeit yr brenhin kymryt yganthaw pob gyffryw gwirioned or adamvnei ehvn. hyt na buassei eryoet achwyssiaul or kelwyd a yrwit arnaw. Ac y cafas y brenhin drwy gynghor robert arch escob peri twymnaw naw llad haearn yn wyn yas: apheri ydunt kerdet naw cam ar y naw llath haearn. ac o galleynt hynny yn diargywed. gwirion oedynt. Ar profedigiaeth honno awneythpwyt ydunt yn oet dyd tervynedic yn eglwys seint Swithon yngkaer wynt. Ar nos kyn bot y provedigiaeth trannoeth: yducpwyt y vrenhines o warwelle hyt yno. Ac yno ybi hi yn gwiliaw ac yn gwediaw ger bron seyn Swithon y nos honno. Agwedy hanner nos ysyrthiawt kysgu arney. ac yr ymdangosses seyn Swithon ydi: adywedut wrthi. nev yr giglev duw dy wedi canys wyt wirion. ac nac argyssyrya yr mynet yr provedigiaeth: canys

nyt argyweda arnawch dym. Athrannoeth y doeth holl tywyssogeon yr ynys hyt yno dieithyr robert archescob agymyrth arnaw y vot yn glaf yn dofyr. val y gallei fo or ynys. o dienghynt yn di poen or profedigiaeth. Agwedy dyuot pawb ygyt onadunt. wynt adiarchenwyt ac adodet kykyllev ar ev llygeit ac a dywysswyt nav cam ar hyt yr haearn twym heb argywedu arnadunt. a phob dyn yn wylaw ac yn gwediaw duw amdanadunt. canys ny welsant eryoet kyfriw provedigiaeth ar dyneon a hwnnw. Ac yna y dywat yr escob: arglwydi heb ef paham ydygwch chwi vivi odieithyr yr eglwis pa nyt yn yt eglwis y byd y provedigiaeth. Ac yna y tynnwyt y kykylle ac y dangossat ydaw y gwyrthiev awnathoe d duw yrdunt. aphaub yn wylau otra llewenyd. ac yn diolch yduw y wyrthiev. Ac yna yducpwyt wynt ger bron y brenhin y dangos ev traet ydaw na mannassei yr haearn arnadunt. Ac yna yssyrthyws y brenhin yn groes ger ev bron. adywedut: Mi abecheis yn duw ac ynoch chwithev auch trugared ynghardaut yd archaf. Ac wynt ay madeuassant idaw. Ac yntev arodes ydunt wyntev ev holl tir adugessit yarnadunt. Ac y rodes y brenhines y eglwis seyn Swithon naw llys yn lle y naw cam a gerdassei ar yr haearn twym. Ac yrodes yr escob nav llys ereill odref y dat ehvn. Ac y rodes y brenhin dwy llys nyt amgen. Meones. a Portland. a. v. hides yn lle gelwit Wrockes Hele. Ac y bu ymrysson rwng yr escob ar vrenhines pwy mwyaf arodei y eglwys seyn Swithon onadunt orodeon ereill. Agwedy klywet o robart arch escob hynny: ef a edewys yr ynys ac ny doeth byth ydi drachevyn. ac y bu yr archescobaut yn wac yn hir o amseroed. Anno dom. M.xlvi. y cafas Godwin ay veibion comot ar brenhin drwy wediev y vam. ac y rodet ydunt ev holl dylyet val y buassei orev erioet. Anno dom. M.xlvii. y diffeithwyt y dehev oll. ac y bu varw Edwin' escob caer wint. ac yny le y dodet Stigand' yr hwn awnaeth y groc vaur a delw veir. a delw iewan. ac ay gwisgaut o eur ac aryant. ac ay rodes y eglwis caer wint. o rod emme vrenhines. Anno dom. M°.l. y pergilaud llynghes o iwerdon yn dyheubarth. Ac yd atwnaeth edward vrenhin deneguldon yr hwn awnathoed edelred ydat gynt. Anno dom. M.lii. y bu varw emme vrenhines ac y clathpwyt y eglwis seyn Swithon yngkaer wint. Anno dom. M.liii. ar dyd gwyl vchel val ydoed Godwin iarll yn eiste ar neill llaw yr brenhin wrth y uuyt yn Hodiham. y doeth ybwtiler affioleit olyn ydunt. ac yn hynny pallu or neill troet ydav ay achubeit or llall. a gowenv aoruc Godwin. agovyn or brenhin paham y chwardei. mor ehegyr yd achubawt y neill braut yllall heb ef. Rofi aduw heb y brenhin velly ygwnay vymbraut ymmi pey gedessit yn vew. Sef awnaeth Godwin etivaru adywat. athorri tameit bychan o vara. a gwediaw ar duw boet y angheu ef bei hynny o vara odoeth angev yw vraut oe yweithret ef. Ac yr aur ydodes y bara yny enev: ef aaeth kythreul yndaw. ac ny chavas arvot yr byt: onyt ymchweilit ylygeit athagu. Agwedy gwelet or brenhin hynny: ny chyffroas arnaw dim. namyn erchi y dynnv oger y draet ya dan y bwrt ymeith. Ahynny a wneithpwyt ac yducpwyt ef hyt yngkaer wint ac yno yn yr eglwys vaur y clathpwyt yn enrydedus. Ac y rodes Githa y wreic y eglwys caer wint dwy lys nyt amgen vleodona' a crawcu'ham allawer o rodeon ereill. Ac y eglwyssev ereill hi arodes rodeon llawer. Ac y Harald y rodet ygyvoeth canys oed braut yr vrenhines. Anno dom. M.liii. y lladaut Grufud vab Llywelyn: Grufud vab Ryderch. Agwedy hynny ykyweiriaud ef y lu ytu ahenford. Ac y kyuodes anneirif olu saesson a Randwlf yn dywyssauc arnadunt adyuot yny erbyn aorugant. ac ymlad ac ef y wychyr creulon. allad llawer oboptu. ac or diwed drwy dirvaur dymhestyl ygyrrwyt wynt ar ffo gan ev llad hyt yn henford. athra uuant ar ev bwyt y kyrchassant y gaer ay thorri ay llosgi ay dibobli. a dwyn anreith vaur ganthunt adref. Anno dom. M°.lvi. y doeth Magus vab Harald brenhin denmarc y diffeithiav kyvoetheu y saeson drwy nerth Grufud vab Llywelyn tywyssauc kymre. Anno dom. M°.lvii. y bu varw Oweyn vab Grufud. Anno dom. M°.lviii. y bu varw Siward iarll north hwmbyrlond o heint y gallon. ac ef adywat gwae vi yn varchauc druan or gyniver brwydyr ybvm yndi na bvm varw o nerrh arvev. rac vi marw val beuch. ac erchi gwisgav y arvev ymdanav val y gallei marw yndunt canny allei amgen. Anno dom. M°.lx. y doeth Harald vab Godwin mewn bat pisgot wyr y chware. ac y kyvodes tymhestyl yny mor ac yduc wynt hyt yn pwittif. Ac y deliis iarll pwittif wynt. ac ay hanvones hyt ar William duc normandi kevynderw y Edward vrenhin. Ac yna y tynghaud y kymerei verch William yn wreic briaut ydav. ac nat elei yn vrenhin gwedy Edward byth. A gwedy bu tynghu ohonaw

hynny: y ellwng adref awneythpwyt. Anno dom. M°lxi. y bu varw Grufud vab Llywelyn eurdorchawc brenhin kymre ac ev hamdiffynnwr gwedy llawer o anreithev a chyffrangkev budugawl ar y elyneon gwedy llawer owledev adigriuuch arodeon maur o eur ac areant adillat maur weirthauc. yr hwn oed cledyf atharean dros wyneb holl kymre. Ac yny vlwydyn honno y bu varw Ioseph escob Myniw. Anno dom. M°.lxii. y bu pm' dece' nouenal'. Anno dom. M°.lxiiii. yd aeth Vwnchath vab Brian y ruvein ac yno y bu varw. Anno dom. M°.lxvi. y perys Edward vrenhin kyssegru West Mvnster. duw gwil y meibion gwedyr nodolic. A nos ystwyll y bu varw yntev. Aduw ystwyll yducpwyt ef y Westmvnster yr lle y cladpwyt. Ac yn yr vn dyd hwnnw y kyssegrwyt Harald vab Godwin yn vrenhin yn erbyn yllw annvdon arodassei kyn no hynny y William duc normandi kefynderw Edward vrenhin. Ar Harald hwnnw ny hanoed o lin brenhined. canys yn Edward ydiffygiawd llin brenhined y saesson. Canys tat Edward oed Edelred. vab Edgar. vab Edmwnd. vab Adelstan. vab Edward. vab Alured. vab Edwlf. vab Egbirth y brenhin kyntaf or saesson a oresgynnws teyrnas lloegyr yn vn. Mam Edward oed Emme verch Richard. vab William. vab Rolond. duc normandi.

Agwedy gwneythur Harald vab Godwin yn vrenhin: ef a ymdangosses yn yr awyr llawer o weledigaethev yny vlwydyn honno megys faglev tan: ac ofyn maur ar baub or ay gwelas rac dyuot symvdediaeth ar yr ynys. Acyn y vlwydyn honno y doeth Harald brenhin Norwei. a Tostiu' y vraut a chwechant llong ologeu maur hyt yn aber tine avon. Ac yny erbyn yntev y doeth Harald brenhin lloegyr ay lu yntev. Ac yna y buwyt yn keissiav kyngreiriaw ryngthunt. ac yny gyngreir hwnnw y llas brenhin norwei ay vraut ac y gwasgarwyt ev lluoed. Ac yna y collas y rei goreu o lu brenhin lloegyr. Ac yna yd ymwnaeth yn gyn gallet hyt na lavassei neb gwrthnebu yw greulonder ac ny alley neb ymdiriet ydaw ef. Ac odyna y duc ef y llu kyntaf hyt yn ynys wicht yn erbyn William duc normandi. a oed yn keisiaw goresgyn arnaw. Ac yna y floas ylu oll ywrthaw: ac y dieithrws yntev yr ymlad. Agwedy gwelet o William ysgaelustra Harald am danaw: kynvllaw llu advoyn aoruc adyvot hyt yn penenose ydir. ac yno heb olud gwneithur castell yn lle gelwit hastinges. Agwedy gwybot o Harald hynny: dyuot aoruc ac ychydic olu y ymgyuarvot ac wynt. Ac yn yr ymlad hwnnw y llas Harald ay holl niver. Ac yr anvonet y gorf hyt ar y vam. ac y clathpwyt ef yn waltham. Ac odena ydoeth Aldred archescop caer efrauc. ac Wlstan escop caer vrangon. ac Wallter escob henford ar iarll Gadwin. ar iarll Morcard y rei ny buassei yn yr ymrysson ar rei pennaf o lundein yn erbyn y duc William hyt yn berthamstude ac y dugasant ef hyt yn llvndein. ac y rodassant y dinas ydav. ac y gwnaethant gwriogaeth ydaw. ac y detholassant ef yn vrenhin. ac y kyssegrwit ef ygan Aldred arch escob caer efrauc. yn west mvnster ar duw nodolic. a oed ar duw llvn yny vlwydyn honno. Anno dom. M°.lx°.vii°.

Agwedy vrdaw William bastart yn vrenhin: ef a vynei gwisgaw y goron teir gweith yny vlwydyn nyt amgen duw nodolic ynghaer vranghon. ar pasch ynghaer wynt. ar sulgwyn yn west mvnster yn llvndein. Ac ef aberys gwneithur manachloc yn waltha' lle y buassei y kyffranc yryngthaw a Harald vrenhin. ac yny lle y cat corf Harald y gwnaethpwyt yr allor vaur. Anno dom. M°.lx°.viii°. y ducpwyt Matild gwreic nebun duc yn vrenhines ar loegyr ac y kyssegrwit ynghaer wynt. ygan Aldred archescob caer efrauc. Ac yny vlwydyn honno ybu ymlad rwng meibion Kynvyn. nyt amgen Bledyn a Riwallawn. a meibion Grufyd: Moredud. ac Ithel. ac yn yr ymlad hwnnw y syrthiawt meibion Grufud. ac y llas Riwallawn vab Kynvyn. Ac y gwledychws Bledyn gwedy wynt. Ac yn gwledychu dyheubarth yd oed Maredud vab Oweiu ab Edwin. Anno dom. M°.lx°.ix°. y perys tri ieirll nyt amgen. Hereward'. a Morgar. a Siward. ac Agelwin' escob durham kynvllaw ev gallu hyt yn Enry mevn gwern. Ac y kymellwyt wynt ymrodi yr brenhin oll: dieithyr Herewardu' adihenghys yn yr awr honno. Ac odena y duc William y lu y darystwng prydyn. ac y bu dir yr brenhin ymrodi ydaw. Odyno y duc William ylu dros vor hyt yn dinas Cynomannus ac ydarystyngws idaw ydinas ar wlat. Anno dom. M°.lxx°. y perys William chwilliaw yr holl manachlogoed or a oed yny deyrnas or yd adaussei y saeson daoed yndunt yw dwyn idav ehvn. Ac yny vlwydyn honno y llas Maredud vab Oweyn ygan yfreinc ac y gan Caradauc vab Grufud vab Ryderch ar lan rympni avon. Ac y llas Macmael y clotvorusaf ar cadarnaf ar gorev or auu o vrenhin yn iwerdon eryoet. a hynny yn disyvyt. yny

vlwydyn honno yduc Stigandus arch escob keint iar escob caer wint y escobaut. ac y doeth yntev yr kwnssyli hyt yngkaer wint y gwynaw yngwyd y brenhin a holl esgyb lloegyr a legat o rvuein a deu effeiriat yr cardinalieid Ieuan a Pheris. Ac yna y ducpwyt y arch escobaut iarnaw ac y dodet yngharchar yny uu varw. Anno dom. M°.lxxi°. y gwnaeth y brenhin cwnssyli yn windessowr ac yno y kynnydws ef y effeirieit. ef arodes archescobaut caer effrauc y Thomas. ac escobaut caer wint y Walkelin. ac escobaut swthsex yr hwnn adrossat y chichestyr a rodes ef y Stigand arall. ac escobawt excestyr yr hwnn adrossat y lincolny arodet y Reinigiu'. ac archescobot keint arodet y abbat Lanfranco. Ac yny vlwydyn honno y diffeithwyt keredigeon a dyvet y gan y freinc. ac y diffeithwyt mynyw a bangor y gan wyr anfydlawn. ac y bu varw Bleudyd escob mynyw: ac y kymyrth Sulyen yr escobot. Anno dom. M°.lxxii. y diffeithwyt keredigiawn yr eil weith y gan y freiuc. Anno dom. M°.lxxiii°. y llas Bledyn vab Kynvyn drwy dwyll y gan Rys vab Oweyn a goreu gwyr ystrattywi. gwedy y ryvot yn kynnal brenhiniaeth kymry gwedy Grufud y vraut yn rymhus advwyn: Ac yny ol yntev y doeth Trahaearn vab Caradoc y gevinderyw y gynnal gwyned. A Rys vab Owein: a Ryderch vab Caradoc yn kynnal deheubarth kymmre. Grufud hagen nei Iames a oed yn gwarchadw manaw. ac y llas Kynwric vab Riwallawn y gan y gweyndit. yny vlwydyn honno y bu ymlad Camdwr y rwng meibion Cadwgavn nyt amgen Goronw a Llywelyn gyt a Caradauc vab Grufud or neill parth: a Rys vab Oweyn a Ryderch vab Caradauc or parth arall. y rei a oruuwyt arnadunt. yny vlwydyn honno y bu ymlad bron yr erw rwng Grufud: a Thrahaearn. Anno dom. M°.lxxiiii°. y llas Ryderch vab Caradauc. y gan y gevynderw Meirchawn vab Rys vab Ryderch o dwyll: Anno dom. M°.lxxv°. y bu ymlad gweun y nygyl rwng meibion Cadwgawn yr eil weith: a Rys vab Oweyn. ac y goruuwyt ar Rys yr eil weith: Anno dom. M°.lxxvi°. y bu ymlad pwllgudic y rwng Trahaearn brenhin y gweyndyt: a Rys vab Oweyn. ac y goruu Trahaearn. canys duw adoeth yny erbyn y dial gwaet Bledyn vab Kynvyn y gwr goreu ar trugarocka or a uu o vrenhin eryoet. A gwedy llad gwyr Rys y foas yntev val carw gwyllt ofnus. yn diwed y vlwydyn honno y llas Rys a Hywel y vraut. ygan Caradauc vab Grufud. Ac yny vlwydyn honno yd edewys Sulyen y escobot. ac y kymyrth Abraham hi. Anno dom: M°.lxxvii°. y dechrews Rys vab Teudwr gwledychu. Anno dom: M°lxxviii. y diboblat mynyw yn druan ygan wyr anfydlon. ac y bu varw Abraham escob mynyw. ac y kymyrth Sulyen eilweith yr escobot yn eidaw. Anno dom. M°.lxxix. y bu ymlad mynyd carn. ac yno y llas Trahaearn vab Caradauc a meibion Riwallawn: Caradauc a Grufyd. a Meilir. y gan Rys vab Teudwr canys Grufud nei Iago ac yscottieit llidiauc adoeth yn borth idav. Gwrgenev vab Seisyll alas odwyll: ygan veibion Rys seis. yny vlwydyn honno yd aeth William duc normandi a brenhin lloegyr a chymre y bererindaut hyt yn mynyw. athri meib a uu idaw nyt amgen Robert. a William. a Henri. Anno dom. M°.lxxx. y dechrewt edeiliat caer dyf. Anno dom. M.lxxxi. y bu dece' noucnalis sick. Anno dom. M.lxxxiii. yd edewys Sulien y escobaut. ac y kymyrth Gwilfret hay. Anno dom. M.lxxxiiii. y bu varw Terdelach brenhin yscottieit nev y gwydyl. Anno dom: M°.lxxxvii°. y bu varw William bastart duc normandi a brenhin y saesson ar kymre ar yscottieit gwedy llawer o uudugolaethev a gorvodedigaethev yn ymladev calet: a rodeon gwyrth vaur diamdlavt. yn oetran y deyrnas vn vlwydyn arugeint. y oedran yntev ehvn oed namyn vn vlwydyn trugeint. y gorf yntev agladwyt yn normandi mewn dinas aelwit caine. A gwedy yntev ydoeth Wyllym goch y vab yn vrenhin: Yny vlwydyn honno y diholat Rys vab Teudwr oe gyvoeth hyt yn iwerdon ygan veibion Bledynt vab Kynvyn: Madoc: Cadwgon: a Ririt: Ac yny lle y doeth ef drachevyn allynghes ganthaw ac arodes kyffranc y veibion Kynvyn yny llech ryt. ac yno y llas deu vab y Vledynt vab Kynvyn nyt amgen no Madoc a Ririt. Ac y goruu ar Rys vab Teudwr rodi dreth vaur yr llynghes a dathoed yn borth idaw.

Agwedy gwneithur Willym goch yn vrenhin ny bu vrenhin creulonach noc ef. Anno dom. M°.lx.xxviii. yducpwyt kist Dewi or eglwis yn lledrat. ac o dieithyr y dinas y torrat ac yspeilywt. Yny vlwydyn honno y krynws y dacar yn dirvaur dros wyneb kymre. Ac yny vlwydyn honno y ducpwyt corf seynt Nicholaus o dinas Mirrea ac y dodet mewn yscrin yn lle y gelwir Barwin. Y nauvet dyd o vis mei. Anno dom. M°.lx.xxix. ybu varw Sulien escob Myniw dysgiander y kymre amdiffynnwr yr eglwysev. doethineb y krevyd-

ev. nos calan Ionaur pan oed y oet ran. pedwar vgeint blyned. Ac vn vlwydyn eissiev o vgeint y buassei yn escob. Yny vlwydyn honno y torrat Mynyw ygan gwyr anfydlon or ynyssoed. Ac y bu varw Kediuor vab Gollwyn. y veibion yntev Llewelyn ay vrodyr a wahodassant Grufud vab Moredud yn erbyn Rys vab Teudwr. ac yn ymmyl llan dydoch ybu ymlad rynghunt. ac y goruu Rys arnadunt gan ev hymlit ac ev llad adaly ereill onadunt. Anno dom. M°.lx.xxx. y divaws Willim goch brenhin lloegyr deudec eglwys adeugeint o vam eglwyssev heb gappellev yny forest newyd yn ymmyl Swtham twne. Anno dom. M°.lx.xxxi. y llas Rys vab Teudwr brenhin deheubarth y gan y freinc a yttoed yn trigaw yna yn brecheiniauc. ac yna y syrthws brenhiniaeth kymre. Yny vlwydyn honno Cadwgon vab Bledyn a anreithws dyvet ychydic kyn kalan mei. A deu vis gwedy hynny yn cylch kalan gorffennaf y goresgynnws y freinc dyvet a cheredigion.' ac y gwledychassant yr hynny hyt hediw. A holl kymre a vedassant a gwneithur kestyll yndi a chadarnhav ereill. Yny vlwydyn honno y llas Moelculvm vab Dwnchath brenhin y pictieit nev yscottieit. ac Edward y vab. y gan y freinc. A gwedy klywet o Margaret wreic Moelculum y lad ef: gwediaw a oruc ar duw. nac arhoe hi pellach pen yr wythnos yn vew. Ac y gwarandewis duw y gwedi hi: kyn y seithvet dyd ybu varw. Anno dom. M°.lx.xxx.ii. Willim goch vab William bastart a aeth hyt yn normandi y amdiffyn kyvoeth Robert y vraut. yr hwnn a athoed y Gaervsalem dros y gristionogaeth y ymlad a sarasynnieit. ac a gavas y clot uuyaf or byt tra drigws yno. ar lawer o uudugolaethev. Ac yny vlwydyn honno y bv mynych ymgyrchu yrwng y kymre ar freinc a oed yn gwledychu yna keredigion a dyvet. adwyn anreithiev amynych lladuaev o bop parth. Ac yn hynny y kyvaruu Cadwgon vab Bledyn ac wynt yngkoet yspes yn mynet am benn Gwyned: ac ymlad ac wynt yn wychyr calet. allad lluossogrwyd onadunt. a chymell ylleill ar fo. gan ev hymlit ac ev llad heb drugared. Achyn diwed y vlwydyn ef a oresgynws ev holl kestyll eithyr Penvro a Ryt cors. ac aduc ev hanreithiev yn llwyr ganthaw yu wlat. Anno dom. M° lx.xxxiii. y diffeithws y freinc gwhyr a chetweli ac ystrattywi. Ac y doeth Wyllym goch y loegyr. ac am hanner y kynhayaf yduc ef y lu y gymre. Ac yr amdiffynws y glynnev y kymre: ac y daeth y brenhin adref yn llav wac. Yny vlwydyn honno y detholet Ancelin' yn arch escob keint. Anno dom. M°.lx.xxxiiii. y gyssodes y brenhin treth ar y saesson. Ac y bu varw William vab Baldewyn y gwr adechrews castell ryt cors drwy gorchymyn y brenhin. A gwedy y varw yd edewyt y castell yn wac o wercheitweit. Gwyr brecheynavc. a gwyr gwent. a gwyr gwenllyvc a wrthnebassant gorthrymder y freinc. Ac yna y kyffroas y freinc ev llu hyt yngwent. ac ny chafsant vn lles yr hynny namyn llad llawer onadunt yny lle ygelwyt kelli carnawc. Odena yn lleygys gwedy hynny yd aethant ac eu llu hyt yn brecheynyawc ac ny chaussant vn lles yr hynny. namyn ev llad ygan veibion Idnerth vab Cadwgan. nyt amgen Grufud ac Ivor yn lle y gelwir Aberllech. ac ev kestyll aedewit yn gyfan. ac ev tlodeon adrigassant yn ev tei yn ergrynedic: Yny vlwydyn honno y doeth Vchdryt vab Etwin. a Hywel vab Gronw ygyt athwissogeon ereill atholwyth Cadogon vab Bledyn ac agyrchassant castell penvro. ac a yspeiliassant yr holl wlat. ac ay hanreithiassant. ac ay diffeithiassant. ac y doethant adref yn iach ac ev llwythe o da ganthunt. Anno dm. Mo.lx.xxxv. y rodet swid castell penvro y Gerald wasanaethwr. ac y diffeithws e, tervynev mynyw. Yny vlwydyn honno y dygyvores Willim goch vrenhin anneirif o lu yn erbyn y kymry. Ac ymdiret a oruc y kymre yn duw: drwy ev gwediev. ac vn prydiev. ac alwissenev. a phenydiev. a dodi ev gobeith yn duw. Ac aflonydu ar ev gelynneon: hyt na lavassei y freinc mynet yr coedid nac yr anealwch. namyn rodiaw y tiroed rwid yn vlin lludedic. Ac odyno ymchwelut adref yn llaw wac. Ac velly yr amdiffynws y kymre ev gwlat yn he drwy llewenyd. Ac yny vlwydyn honno y bu varw seyn Wlstan escob caervrangon: ac y clathpwit yny escopty ehvn. Ac yny ol yntev y doeth yn escob Henri y vraut y gwr awnaeth kyvreithev da yn lloegyr. Anno dom. M°.lx.xxx.vi°. y doeth y freinc y drydeweith allu mawr ganthunt hyt yng Gwyned adeu dywyssauc arnadunt. nyt amgen Hugone Goch iarll amhwythic. a Hugo' vras iarll caerlleon. Agwedy ev dyuot hyt yn gwyned: y kiliws y gweyndit yr annealwch mal y gnottahassant gynt: ac y doethant wyntev hyt yn agos ar y mor kyverbyn a mon. y lle y gelwyt aber lliennauc. ac y gwnaethant gastell yno. A gwedy gwelet or gweyndyt na ellynt ym erbynnieit ac wynt: achubeit mon aorugant y geissiaw amdiffyn ygan wyr iwerdon nev herw longhev yar vor.

Agwedy gwybot or freinc hynny: kymryt aorugant Oweyn vab Edwyn yn ev blaen y vynet y von. Pan wybu Cadugon vab Bledyn. a Grufud vab Kynan hynny: ovynhau ev twyl aorugant. ac adaw yr ynys achyrchu iwerdon. Ac yna y doeth y freinc y von ac adrigassant yno ac a ladassant rei or kymre a edewit yno. Ac yn yr amser hwnnw yd oed Magn' brenhin Norwei yn gwiliaw mor ygeisiaw gwassanaethev a llogheu ganthaw. agwelet tir kymre adyuot tu ac ynys von aorugant. Ac yn ev herbyn y doeth y freinc ac ymseithu ac wynt. ac yn yr ymseithu hwnnw y brathwit iarll amwithic yny wyneb olaw brenhin norwei yny golles y eneit. Ac yna o dissyvyt gyghor yr edewys brenhin norwei tervynev yr ynys. Ac yr edewys yr holl freinc ynys von ac y doethant y loegyr at seasson. ac adaw Oweyn vab Etwyn yn dywyssauc y gwr y aduc y freinc y von kynt kyn no hynny. Ac yna ydaeth y gweyndit yr eilweith yn gwrthnebed. can ny ellynt dyborthi kyfvreithiev na brodiev na threis y freinc. Anno dom. M°.lx.xxx.vii°. y doeth Cadugon vab Bledyn. a Grufud vab Kynan o iwerdon ahedychu ar freinc a rodi ran ydunt oc ev kyuoethev. Cadugon agymyrth kerediglon aran o bowys. Grufud awerchetwys mon. Llywelyn vab Cadugon a las y gan wyr brecheynauc. Howel vab Ithel a aeth y iwerdon. Ac yny vlwydyn honno y bu varw Rychemarch vab Sulien escob. y gwr doethaf or kymre. ac ny bu kyn noc ef y gyffelib. eithyr y dat nys dysgws neb ef. ac ynghylch teir blyned adeugeint oed y oetran pan uu farw. Anno dom. M°.lx.xxx.viii°. val ydoed Willim goch brenhin lloegyr a Henri y vraut yn mynet y hely yr forest newyd adywetpwyt vchot. allawer o varchogeon ygyt ac wynt. ef arodes y uuha yn law Sir Walter Tirel atheir saeth yw dwyn. agwedy ev dyvot yn forest y kymyrth y brenhin y uuha a dwy or saetheu a seuyll adan bren y aros ergit. a gossot y marchauc vrdaul adan bren aral kyverbyn ar brenhin. a gorchymyn ydau seithv y mwyaf a welei or hydgant. A hynny aoruc yntev a saeth y brenhin ehvn: a datlamhv y saeth yar gevyn vn or keiriw yny uu adan vron y brenhin. ac or ergyt annodun honno y bu varw. Agwedy gwelet hynny o Henri y vraut: ef a orchymynws yr gwyr kyweiriav y gorff yn enrydedus vrenhiniaul ay dwyn y gaer wint. ac yntev onerth traet meirch a aeth or blaen. canys yno yd oed swllt y brenhin ay angued. Agwedy cladu y brenhin yngkaer wint: ef awahodes paub or tywyssogeon gyt ac ef hyt yn llundein canys penna eistedva oed or ynys honno. ac yno ydyrdwyt ef yn vrenhin. canys arver awnaeth Willim goch agorderch wraged heb gaffel vn etived dedvaul.

A gwedy gwneithur Henri yn vrenhin. ef agymyrth Mahalt verch Moelculu. brenhin y pictieit yn vrenhines ydaw o Margaret y mam hithev. Ac ef a dywedit yna bot Robt. y vraut ef yr hynaf yn dyuot o dir carusalem gwedy yr oruot yno onadunt. Ac yny vlwydyn honno y bu varw Thomas archescob caer efvrauc. Ac yny ol yntev y doeth Gerard' y gwr a uu escob yn henford kyn no hynny. kanys Henri vrenhin avynnei y dyrchauel y vrdas a vei euch noc y buassei gynt. Ac Ancellin' a adaussei archescobot keint rac kreulonder Willym goch: canys ny wnay ef dim nac yr duw nac yr y orchymynnev. Ac yno y perys Henri vrenhin y ansodi drachevyn yny archescobot. Anno dom. M°.lx.xxxix. y bu varw Hyw vras iarll caer llion. ac y rodes y brenhin y gyvoeth y Rog. y vab kyt bei ieuang o garyat y dat. Ac yna y bu varw Gronw vab Cadugon. a Gwynn vab Grufud. Anno dom. M°.C. y bu dece' nouenal' gyntaf. Ac y kynydws ryvel rwng Henri vrenhin: a Robert iarll amwythic debelem oed y lyssenw ac Ernwlf y vraut yr hwnn y doeth dyvet yny rann o goelbrenn. ac y gwnaeth castell penvro yn gadarn ydaw. A gwedy klywet or brenhin y chwedleu hynny drwc oed ganthaw: ac anvon aoruc y edrych a oed wir hynny. ac y dyfynu y gwyr attaw. Ar gwyr nyt oed da yd ymdiredeint yr brenhin. a cheisiav esgusodi. ac ny vynnwit yr esgussot drostunt. Ac yna y killiws y gwyr y ev kedernyt: a gwahaud nerthoed attadunt nyt amgen meibion Bledyn vab Kynvyn. Cadwgon. a Iorwerth. a Moredud, ec ev gallu. Ac a allassant uuyaf ar dor hynny or a gymerei da ac enryded yganthunt yr trigaw yn vn ac wynt. Ac yna cadarnhau ev kestyll o muroed asossid aphop ryw kedernit or a wyppit a orugant. Ac yna yd achubaud Robert petwar castell. nyt amgen. Arwndel. Blydense. Brugge. yr hwnn y bu y ryvel oe achos. am y wneythur heb gorchymyn y brenhin. ac amwithic. Y Ernwlf nyt oed onyt castell Penvro ehun. Agwedy kynullau ev gallu attadunt: kyrchu anreitheu aorugant. adychwelut adref yn llawen hyvryt, Ac yna anvon a oruc Ernwlf: Gerald dapifer a llawer o

kennadeu ereill y gyt ac ef hyt yny Iwerdon. y ervynneit merch Murcard brenhin iwerdon yn wreicka ydaw. Ac y cavas y ervin. Ac yr anvonet llawer o herw logheu agallu maur yndunt yn nerth yv dav gan y verch. ac am hynny ysgeyllussach oed ganthunt am hedychu ar brenhin. Agwedy clywet or brenhin hynny yn lleygys kynullaw llu a oruc. dyvot am ben castell Arundel ay goresgyn. ac odyno y doeth y Blydense allonno a edewyt ydaw ac y kymyrth yny vediant. ac yna y doeth hyt yn Brugge ac y kymyrth kyghor pa furf ygallei ef gorev daristwng yr iarll ay oy daly. ay y dehol or ynys. Ac yno y cavas yny gyghor anvon y wahaud Iorwerth vab Bledyn yn dirgeledic attaw. ac adaw aneirif o da ydaw mwy noc yr edewys yr iarll ydaw. Arodi ydaw yn ryd didreth tra vei vew y brenhin: powys a cheredigion a hannar dyvet. Ar hanner arall adoeth y vab Bladwyn git ac ystrattywi achetweli a gwhyr. Ior. vab Bledyn hagen a gyrchws castell y brenhin ay holl anreithieu or a oed ydaw ehvn. a hynny drwy gorchymyn y brenhin. Ac a anvones y wyr y cribdeiliaw kyvoethev Robert iarll amwithic. acy diffeithiaw gan goffau yr angkyffreithiev awnathoed Roger y dat a Hvgyn y vraut yr kymre kyn no hynny. ac ni widiat yr iarll vot neb or kymre yngwrthnebed idav. Agwedy kynullav yr anreithiev gwympaf ar goludoed mwiaf amynet ymeith ac wynt: yd oed Cadwgawn a Moredud yn vn ar iarll heb wybot dym ohynny. Agwedy clywet or iarll hynny: annobeithiav a oruc yn vaur canys cadarnaf oed Iorwerth or kymry. ac anvon ar y brenhin a oruc y geisiav kyghreir y gantaw: nev yntev gadel ford ydaw y adaw yr ynys. Ac Ernwlf y vraut a aeth yn erbyn y wreic ar nerth a oed gyt ahi o herw logheu. ymplith hynny ydoeth Magnus vrenhin yr eil weith y von. ac a vriwaud adeiliadev prenn: ac adychwelaud y vanaw ac a dechreuawt yno tri chastell. ac a anvones hyt yn Iwerdon y geisiaw merch Mwrcardi vrehin yn wreicka yw vab yntev. A hynny a gavas yn llawen. Ac yno y trigawd Magnus y gayaf honno ac awnaeth y vab yn vrenhin ar vanaw. Pan gigleu Robert iarll hynny: anvon a oruc y geissiaw amdiffyn yno. heb gaffel dim. Agwedy gwelet o honaw y vot yn argaeat aboptu: y rodes y brenhin ydaw kanneat y adaw yr ynys. ac y mordwyaud yntev hyt yn Normandi ac adav pob peth. Ac yna anvon or brenhin ar Ernwlf y vraut y wybot pa vn oed orev ganthaw ay dyvot yn ewyllys y brenhin: ay mynet yn ol y vraut ac adav y gyvoeth. Ac y bu dewissach ganthaw mynet yn ol y vraut ac adaw y gyvoeth ay gastell yr brenhin. Ac ydodes y brenhin gwercheitweit yny castell. yn lleigys gwedy hynny y bu tagneved y rwg Iorwerth vab Bledyn ay vrodyr. yn lle gwedy hynny y delhiis Iorwerth Moredud y vraut. ac ay duc ygarchar y brenhin. Cadwgawn hagen awnaeth hedwch ac ef: ac ydaw y rodet keredigiawn a ran o bowis. Odyna Ior. a gyrchws llys y brenhin o dybygu caffel yr edewidion a edewit ydaw gynt. Agwedy gwelet or brenhin hedwch: ef a dattynnws dyvet ar castell. ac ay rodes y varchauc vrdaul Saher oed y henw. ac ystrattywi a chetweli a gwhyr arodet y Hywel vab Goronw. yn hynny hagen ydalpwyt Goronw vab Rys odwill: ac yn ygarchar y bu varw. Anno dom. M°.C° i°. yd aeth Magn' brenhin g'maynia o vanaw y diffeithiaw tervynev llychlyn. ac y kyuodes y llychlyn wyr yn gyfluhitac ymlit yr anreith ac ymordiwes ac wynt. ac ymlad yn wychyr creulon ac wynt a llad llawer o boptu ac yno y llas Magn' vrenhin ay holl wyr. Ac yno y doeth o y vrth y brenhin. doetheon o eskyb a Iorwerth vab Bledyn hyt yn ammwithic yn rith dosparthu negeseu y brenhin. Ac yna galw ar Iorwerth attadunt: a gwedy ydyvot yn ev plith yr holl negesseu adrodet yny erbyn ef. Ac y buwyt yn kynhennv dadlev arnaw hyt y bu yr dyd. ac y barnwit ef yn euawc. ac nyt o gyfreith namyn o gallu. Ac yno y dalpwyt ef ac y ducpwyt y garchar y brenhin. Anno dom. M°.C°.ii. Owein vab Edwin o hir nychtawt ybu varw. Ricard vab Baldwin a ystoreas castell ryt cors Hywel hagen vab Goronw y gwr y gorchymynnassei y brenhin idaw gwarchadwedigiaeth ystrat tywi a ryt cors ac ev tervynev: a wrthladwyt ac a anreithiwyt allosgi yr ydev ar tei. ac adaw y tir yn diffeith. ac ymchwelut or freinc adref drachevyn heb argywed arnadunt. Ac yntev a droas ynghylch y wlat hwnt ac ymma ac a achubws y castell heb tygiaw dym ydaw: canys y castellwyr a yttoed yn trigaw yny castell yn digyffro. Yn hynny y duc y brenhin y ar Saher casteil penvro ar wlat yn gwbyl. ac ay rodes y Gerald y gwr auuassei geitwat yno atan Ernwlf gynt. Anno dom. M°.C°.iii. y llas Howel vab Goronw y gan y freinc a oed gastellwyr yn ryt cors. Sef mal y llas. Gwgawn vab Meuric a oed tatmaeth mab y Hywel a mwiaf gwr or

byt yd ymdiriedev idaw. a gwahawd a oruc ef Hywel yw dy: ac anvon ar y castellwyr y venegi hynny. A gwedy mynet Hywel y gysgu yn lle adas y tybygassei: y duc Gugawn yn lledrat odiganthaw y gledyf ay waiw ay aruev oll ereill. Aphan oed bylgeint nychaf gawr am ben y ty ar eil ar dryded. Sef aoruc yntev kyuodi yn llym agalw ar y wyr adybygassey ev bot yn barawt y ymlad y git ac ef: ac wynt gwedy yr ffo yr pan glywssant y gaur kyntaf. Ac yno keisiaw y aruev heb gaffel dym: ac yno y foes Hywel ac y hymlynawd Gwgawn ef obell gan ymoralw ay gedymeithion ac nyt ymedewis ac ef yny delhiit. ac yllas y benn ac y ducpwyt yr castell. Yn y vlwydyn honno yr ymdangosses seren aoed anryved y gwelet. Ac ybu varw Henri amheravdyr ruvein gwedy llawer o uudugolaetheu a chrevydus uuched: ac y gwnaethpwit yuab yn amheravdyr yny le. Yny vlwydyn honno yr anvones Henri vrenhin Lloegyr llu ydaristwg normandi idaw. ac yn ev herbyn ydoeth Robert iarll ac Ernwlf y vraut a Robert de belem a William o moretania y gevynderw ac ev kymhel ar fo drachevyn. Agwedy gwybot or brenhin hyny: kynullaw llu a oruc mwiaf or agavas adyvot ehvn y gyt ac wynt hyt yn normandi: ac yn ev herbyn y kyuodes yr iarll ac ymlad ac wynt yn wychyr kalet. a rac amlet lluoed y brenhin: y foas yr iarll. ac yny fo hwnnw y delhiit ef a Gwilliam y gevynderw. ac y ducpwit wynt hyt yn lloegyr yngkarchar. ac ydaristynghwit normandi yr brenhin. Yn diwed y vlwydyn honno yllas Meuric. a Grifri. meibion Trahaearn vab Caradoc: y gan Oweyn vab Cadwgon. Anno dom. M°.C°.iiii. y dienghis Moredud vab Bledyn oe garchar ac ydaeth yw wlat. Ac y bu varw Herwald escop llandaf: ac y doeth yny le yntev Worgan. Ancellin archescob ay kyssegrws yngkeint. Pan oed oet crist mil achant aphymp mlyned ydoeth yflemisseit oflandres gyntaf hyt ar Henri vrenhin y ervynyeit lle yganthaw ydunt ybresswiliaw yndaw: a menegi idaw ry dyuot or mor tymhestylev y ev gwlat wynttwy a rydiva yr ydev ar frwithev amynet ac ef yr mor. ac am hynny ni alleint ymbresswiliaw yny dymhestlus wlat honno. Ac yna yr anvonet wynt hyt yn Ros. ac yr achubassant y wlat honno yn llwyr. a Dyvet hyt yn aber cledif. a dehol y gweinieit or wlat honno yn llwyr. Ac yna yr adeiliaud Gerald gwassanaethwr yr eil weith castell penvro yn lle y gelwit kengarth vachan ac aduc yno yholl engued ay wreic ay veibion. ac a wnaeth claud a phalis yn amgilch y lle hwnnw a phort achlo arnav. Anno dom. M°.C.vi°. ygwnaeth Cadwgon vab Bledyn gwled darparedic yn erbyn nodolic a gwahawd y rei pennaf or wlat a oruc attaw: a gwahawd Oweyn y vab o powys aoruc. Ac y kigleu Oweyn: bot Nest verch Rys vab Tewdwr yn wreic briawt y Gerald wassanaethwrac yngkastell penvro ac yn deckaf or gwraged. ac yn gyntaf ydaeth ef yw hedrych ac ychydic o gedymdeithion ygyt ac ef yn rith ybot yn gares ydaw. canys Cadwgon vab Bledynt a Gwladus verch Riwallawn mam y Nest a oed kevynderw achyfnitherw. ac wynt ylldeu yn gefynderiw. a Bledynt a Riwallawn yn deu vroder. Agwedy y gyflenwi o gythreulaeth ac o gareat y wreic y doeth ef ynos honno amben y castell a dyuot y mewn yn diarwybot. adodi gawr amben yr ystauell lle ydoed Gerald yn kysgu a Nest y wreic: a dodi tan yny tei. ac yna y deffroes Gerald a Nest heb wybot peth a oed hynny. Ac yna yd erchys Nest y Gerald nat elei yr drws allan namyn dyvot ygyt a hi yr geudy. ac yn adyrchauel ystyllen y gevdy ay ellwng ford yno allan. Agwedy gwybot ohonei y diang yn diogel: dyvot yr ystavell a oruc a gweidi a dywedut nat oed yno neb onyt hi ay meibion. Ac yna ydoethant ymewn ygeisiaw Gerald heb gaffael dim o honaw. Ac yna y daliassant Nest ay deu vab. ar trydyd mab amerch agat ogaradas. ac y hyspeiliassant y castell yn llwyr ay llosgi ay hanreithiaw a dyuot hyt ympowys ar anreith a orugant. Ac yn lleigys gwedy hynny y doetth Cadwgon hyt ympowys a hedychu rwng y rei oed annvhvn ryngth unt ac Oweyn y vab. Agwedy klywet o Gadwgon yr anghyfreith awna thoed Oweyn y Gerald: ovynhau a oruc ybrenhin yn vaur ac erchi edryt y wreic drachevin ar anreith ydaw. Ac yna yd erchys y wreic ydaw edryt y blant yw tat ony wnelei amgen no hynny: ahynny aoruc yntev. A hynny o garyat y wreic: anvon y deu vab ay verch ydaw. ac attal ev mam ganthaw yntev. Ac yn yr amser hwnnw yd oed Richard escob llundein yn wassanahwr yr brenhin ny ammwithic. A gwedy klywet o honaw hynny: anvon a oruc y wahaud attaw deu vab Ririt vab Bledyn. nyt amgen Ithel. a Madauc. ac adaw ydunt o enryded mwy nogyt y holl kymre yr keisiaw daly Owein am y kywilid a wnathoed yr brenhin ay wassanaethwr. Ac adaw yn ganhorthwy ydunt: Llywarch vab Trahaearn canys Oweyn aladassei y

vraut ef: ac Vchdryt vab Edwin. Ac yna yr ymgredassant ac ef: achynnullaw llu a orugant. Ae anvon a oruc Vchdryt yn dissyuyt yr wlat y erchi y baub or avyn nei y amdiffyn dyvot attaw. A llawer onadunt adoethant hyt yn arwistli. llawer hyt yn meilenyd. ereill hyt yn ystrattywi. ar ran uuyaf onadunt a foas hyt yn Dyvet lle yd oed Gerald yn mynnv diffeithiav. Ac yna yd erchys y brenhin y Wallter escob caer loyw kymryt saesson gyt ac ef. a mynet yamdiffyn caer vyrdyn. Ac yna y kirchassant arwistli ac y kyuaruuant agwyr maylenyd ac y diffeithiassant wynt. y rei adoeth ar Vchdryt a dianghassant. y rei a aeth y ystrattywi Maredud vab Ryderch ay derbynnawd yn enrydedus. Cadwgon hagen ac Owein a gausant llong yn aber Dyfi a doythassey o Iwerdon achyfnewidiev ychydic kyn no hynny: ac a gilliassant ymeith. Madawc ay vraut a Llywarch ac Vchtryt a doethant hyt yngkastell ryt cornouet. amynnassu kyrchu kyrch nos amben y wlat ac am ben Cadwgon ac Owein. Ac yna y kynghores Vchtryt aros yny vei dyd amynet yr wlat yn reolus: rac bot nerth dirgeledic ganthunt. A hynny aorugant. Athrannoeth pan doethant yr wlat ny chat dym yndi onyt greoed Cadwgon. Ac yna y bu pawb onadunt yn ymgeryd ay gilyd ac yn goganu Vchtryt yn vaur am hynny. Ac yna yllosgassant ytei ar ysguboriev ar ydev ac a dychweiliasant y ev kestyll drachevyn. gwedy diffeithiaw y gwledyd kan mwiaf. a rei or kiwdowtwyr a foas y lan padarn: ereill y dir dewi: ereill adienghys heb ev diffeithiaw. Agwedy klywet onadunt bot rei yn trigaw gyt ac effeirieit yn llan dewi vrevi: wynt ay kyrchassant. ac eu dodi mewn geol drwc yn ev gwlat wynt ev hvn. ac anreithiaw yr eglwissev yn llwyr. lle buessunt. A gwedi klywet Owein ay gedymeithion hynny: wynt a aethant hyt yn Iwerdon at Murcard brenhin Iwerdon. ac ef ay derbynnws yn enryded' wynt. Cadwgon a drigws ympowys ac anvon kennadev at y brenhin y geisiaw kigkreir. ac y cavas trigaw mewn tref a gaffei gan y wreic: canys fraghes oed. merch y Piccot de Saii. Ac yn hynny y doeth Madoc ac Ithel meibion Ririt ac achubeit ran Cadwgon ay veibion o bowis. ac y traithassant yn anadvvyn. Ac yn hynny y cavas Cadwgon hedwch yr cant punt o areant ay gyuoeth. adan amot na chaffei Oweyn byth y ganthaw na nerth na chighor na sengi y dir o hynny allan. Ac nat attalie neb or a doethassei y keredigiawn kyn no hynny y ev chyvanhedu o ystrawn genediloed: namyn ev gellwng yn ryd. Gwedy klywet o Owein ry gael o Gadwgon y gyvoeth ef a doeth ef ay gedymeithion y dir kymre. ac nyt y keredigion a gyrchws: namyn y bowis. Ac yno keisiaw kennadev y wneith' y hedwch ar brenhin. Ac nyt oet neb ay llavassev. Ac yn yr amser hwnnw ydoed Madoc ap Ririt ac anyhvndeb y ryngthav ar freinc ac ar saesson. Sef achos oed derbynnyeit lledradev y ev gyuoeth awnay ac ev canmawl. A gwedy anvon o Ricard wassanaethwr attaw y geisiaw y lladron: y nackau ar gwbyl a oruc. Ac am hynny yd oed yn forfet yn erbyn y brenhyn. Agwedy na wydiat peth a wnay: ymgedymeithiaw a oruc ac Oweyn vab Cadogon. amynet yn vn gar vn esgar ohynny allan. Gwedy ev bot yn elynyon kyn no hynny. Pan oed oyt crist. mil. c. a vii. mlyned y doeth cof y Henri vrenhin carchar Iorwerth vab Bledyn. ac anvon attaw aoruc y wybot ganthaw peth arodei yr y ellwng o garchar. A rac hyt y buassei yngkarchar mwy y hydawei nogyt gallei ef ay holl wyr dyuot ydaw. Sef oed hynny: tri chant punt o areant. nev ev kywerthyth o beth arall. Ac yr hynny y dillyngwyt ef yn ryd. Ac o hynny y rodes y brenhin y vab Cadogon or fraghes a dywetpwyt vchot. Henri oed y henw: cant morc. Ac yna y rodet y gyvoeth ydaw: ac y talawd yntev yn lle y vab Cadogon. Ac yn yr amser hwnnw yd oed Oweyn a Madauc ac ev kedymeithion yn gwneythur llawerodrygev ar y freing ar saesson. A pha drwc bynnac y galleint: y dir Iorwerth ykyrcheint ac ef. ac yno ytrigeint ac y treulieint. A gwedy menegi hynny y Ioru': gorthrwm y kymyrth arnaw rac ovyn anvod ybrenhyn. Ac anvon aoruc attadunt y ymgystlwn kerennyd ac wynt: aphregethu ydunt. Ac ervynneit ydunt gochel y gyuoeth ef: ar hwn Cadogon. Canys odeynt yn ewyllys y brenhin pan wyppyt seghi o Oweyn neu gedymeith ydaw: tir yr vn onadnut. A gwedy menegi hynny: ydunt mynychach y bydent yno no chynt. Ac yna yd erchys Iorwerth ev gwrthlad oy gyuoeth. ac yd aethant wyntev y gyuoeth Vchtryt hyt yn meirionnyd. A gwedy klywet o veibion Vchtryt hynny: anvon aorugant y erchi ev dehol oc ev tir wynttwy. Ac yna y doethant wyntev gyntaf y kyueiliauc lle yr oed meibion Vchtryt. Ac yn ev hol wyntev y doeth gwyr meirionnyd heb olud. Athrannoeth y kyuaruuant ac Oweyn ac

a Madoc ac ev kedymeithon : ac ymlad ac wynt yn wychyr creulon. Agwedy gwelet o Oweyn a Madoc y gwyr yn ymlad mor wrawl ac wynt : kymryt ev hynt ar fo a orugant. Ac ev hymlit aoruc y gwyr ereill hyt ev kyvanhedev ac yna llosgi y tei ar ydev a llad yr ysgrybyl yn llwyr. Ac yno y trossas Madoc y Bowys. Ac y trosses Oweyn y keredigiawn y gyuoeth ydat heb goffau goruot ar y dat ymbrynv ygan y brenhin ychydic kyn no hynny. Ac hynny oy achos ef. Ac yn yr amser hwnnw ydoeth kedymeithyon Oweyn y vynet y yspeiliaw ac y rwymaw y dynneon ac yn ev dwyn ganthunt hyt y llongheu a doethassei gan Owein o Iwerdon kyn no hynny. ac yn trigaw velly yn ymylev y wlat ac yu gwneythur gwaethaf ac ygellynt. Odena wynt a alwassant attadunt ynvydeon o keredigeon y amylhau ev rif. ac adoethant hyt nos am ben tref ac a ladassant a gaussant vwyaf. ac ereill a yspeiliassant ereill a anreithassant. ereill adugant yw llongheu. A llosgi y dref a llad yr anyveilieit ar ny allassant y dwyn ganthunt hyt yngkeredigion. ac yno ytrigassant heb ganeat Cadogon nac hwn y brenhin. Odyno wynt ydoethant y warchadw ford : ford y deuwei primas oflandrys William Braban oed y henw ay lad aorugant ydaw. Agwedy klywet o Cadogon hynny a Iorwerth y vraut: kyrchu llys y brenhin aorugant y ymdigerydu urthaw. Ac yno y doeth manac yr brenhyn ry lad o gedymeithion Owein vab Cadogon William de Braban. Agwedy menegi hynny ydaw ymliw aoruc y brenhin a Cadogon yn chwerw. am na allei lludias Oweyn na y gedymeithion yw gyuoeth. Agorchymyn y Cadogon nat elei or llys. adywedut y gwarchatwei ef y gyuoeth rac Oweyn pryt nas gallei ef. Ac yno y trigawd Cadogon yn llys y brenhin yn digarchar. aphedeir arugeint ydaw bevnyd o bwrs y brenhin. a chware ford y mynnei eithyr nat elei y gymre yv gyuoeth ehvn. Agwedy klywet o Oweyn ry dwyn y gyvoeth y ar y dat : mynet aoruc y Iwerdon gyt a Madoc vab Ririt. Gwedy hynny yn lle anvon aoruc y brenhin yn ol Gilbert vab Richard a oed wr da galluus a chedymeith ydaw. Agwedy ydyvot : ef adywat wrthav. Ti a ervynneist ym llawer gweith kyn no hyn ran o gymre : ac nys geveist. weitheon my arodaf yt tir Cadogon vab Bledyn. Ac ynteu ay diolochas yn vaur yr brenhin. Achynullaw llu aornc amynet y oresgyn keredigiawn. A gwneithu deu gastell yndi. vn yn aberystwith kyuerbyn ac eglwis padarn. Ac arall yn aber teivi lle gelwir dyngereint yr hwn a dechreuaut Rosser iarll. Ac yn lle gwedy hynny y doeth Madoc vab Ririt o Iwerdon. Ac y trigawd Oweyn yno talim o amser gwedy hynny. Ac y doeth Madoc hyt ymphowys ar Iorwerth y gevynderw. Ac ydoed yn gyvreith pwybynnac agytvythei ac ef y vot yn anreith odef. Ac am hynny ny dywat Iorwerth wrthaw mwy yr y vot : noc nabei. Ac yna ymgedymeithiaw a oruc Madoc a Llywarch vab Trahayarn y geisiaw bredychu Iorwerth y gevynderw. Pan oed oet crist mil achant ac wyth mlyned y doeth Iorwerth hyt ynkereinawn athrigaw yno nosweith. Ar nos honno ydoeth Madoc gan ganhorthwy Llywarch vab Trahayarn a rodi gawr assyrthiaw am ben y ty : a chan yr awr honno y dyffroas Iorwerth ay gedymeithion a chadw y ty arnadunt a orugant yn gadarn. Ac yna y dodet tan yny ty yw losgi: a gwedy gwelet oy gedymeithion hynny : fo a orugant drwy yr tan allan ay adaw yntev yny ty. Aphan wyl y ty yn syrthiav keisiaw didor drwy yr tan allan a oruc. Ac yna y derbynnieit ar waywyr awnaethpwit ay lad yny tan. A gwedy klywet or brenhin ry lad Iorwerth : rodi a oruc powys y Gadogon : ac adaw hedwch y Oweyn y vab. ac erchi y gyrchu adref. A gwedy llad Iorwerth ydaeth Madoc arherw adan goet. ac y geisiaw bredychev ar Gadogon hagen adoeth yn hedycheid heb mynnv argywedu ar neb hyt yn Trallwg Llywelyn a hynafgwyr gyt ac ef or wlat y vynnv edeiliat castell yno. ef adoeth Madoc gwedy cael brat arnaw. Ac yntev yn wr prud heb welet yn da heb allel ymlad heb allel fo. agwedy fo y wyr oll y cat ef ehvn ac y llas. Agwedy llad Cadogon anvon a oruc Madoc ar Richart escop llvndein adywetpwit vchot yr hwn aoed yn medu yna swid amhwithic. ac erchi ydaw talu pwith idaw y gweithret honno mal y hadawssei gynt. yr escop a vedyliawt am hynny : ac a rodes hedwch ydaw ar kyuoeth a uuassei yn eidaw Ithel y vraut kyn no hynny. Ac nyt yr ygaru namyn yr chwenychu ev kyuoeth ac wynt pob vn onadunt yn llad y gilid. Agwedi klywet o Maredud vab Bledyn hynny : kyrchu y brenhin aoruc y geisiaw kyuoeth Iorwerth y vraut. Ac y rodes y brenhin ydaw gwarchatwedigaeth y kyuoeth yny delei Oweyn yr wlat. Agwedy dyuot Owein yr wlat dyuot ar y brenhin awnaeth achymryt y dir y ganthaw ac adaw llawer o da ydaw. a dodi gwercheitweit yny gyuoeth. Ac y doeth Madoc vab Ririt y hedychu ar brenhin ac adaw

llawer o da yr hynny. a rodi gwystlon am y da. Ac ymogelei ef ehvn rac y genedyl os mynnei.

Pan oed oet crist M.C. a nav mlyned. y peris Henri vrenhin daly Robert iarll vab Roger de Belem ay rodi yngkarchar. Ac y bu anyhvndeb rwg y vab ar brenhin am hynny. Ac y bu varw Ancellin archescob. keint.

Pan oed oet crist mil achant a deng mlyned yd anvones Maredud vab Bledynt ydolwith y aflonydu ar gyuoeth Llywarch vab Trahayarn. Ac y damchweinws kyuaruot onadunt a gwr y Vadoc vab Ririt. Ac y govynnassant ydaw pale yd oed Madoc: ac nys managei. Agwedy y gymhel arnaw: ymenegys y vot yn agos attadunt. Ac yna dodi gwiliadwrieit arnaw y nos honno. Athrannoeth pan oed dyd: dyuot yn dissyuyt am ben allad llawer oy wyr ay daly yntev ay dwyn ar Voredud. Ac y derbynniawd yntev ef yn llawen ac y dodes gevyn arnaw. ac y ketwys yny doeth Oweyn vab Cadogon. Ac yna y rodi y Oweyn: allawen uu Oweyn oy gael. ac aberys y dallu. Ar hyn aoed idaw o gyuoeth ymphowys wynt ay rannassant rygthynt. sef oed hynny: kereinion. athraen deudwr. ac aberriw.

Pan oed oet crist. M.C.xi. y kyffroas Henri vrenhin y lu y tu a gwyned a phowys. canys nev yr daroed y Gilbert vab Richart kyhudaw Oweyn wrth y brenhin. y vot yn derbynneit lledradev yw gyvoeth o gyuoetheu ereill: ac yn eu kynnal. Ac nev yr daroed y vab Hywe iarll caer llion kyhudaw Grufud vab Kynan. a Goronw vab Oweyn hevyt. Ac yna y manesseynt diva holl kymre hyt na bei atkyuot vdunt tragywyd. Ac yna kynullaw llu aoruc y saesson or van eithiaf o Gyrnyw lle gelwir pengwayd: hyt y vann eithiaf o brydyn lle gelwir penblathaon. Achyt tyngkv nat edewit dyn bew yn kymre. A gwedy klywet o Voredud vab Bledyn hynny kyrchu y brenhin a oruc: a dygymot ac ef. Oweyn vab Bledyn ay wyr a aethant hyt yn Erryri. canys hausaf oed vdunt yno amdiffyn rac ev gelyneon. Ac yna y gyssodas y brenhin tri llu: vn gyt a Gilbert iarll. holl dehev lloegyr a chyrnyw. y vynet y deheubarth kymre. Arall gyt ac Alexander vab Moelkylum. a mab Hywe iarll caer llion a holl prydyn y gyt ac wynt. Trydyd gyt ar brenhyn ehvn. y brenhin a doeth gyt ar deu lu hyt yn lle gelwir mur castell. Alexander ay gedymeith adoethant hyt ym pennant bachwy. Ac anvon ar Grufud y erchi ydaw dyvot y hedwch y brenhin. ac adaw llawer idaw yr dyuot. ac eiswis y sommi oed pei delei. Ar brenhin a anvones ar Owein y erchi idaw dyuot y hedwch ac atdaw y neb ny allei vn amdiffin ydaw. Ac yntev ay nackaawd. Ac ar hynny y doeth nebun wr ar Oweyn amenegi yr hedychu Grufud a mab Moelculum ar iarll ac adaw onadunt ydaw y holl tir dieithyr y kestyll yn didreth ymywyt y brenhin. ac yr hynny ny chytsynniawt ef ac wynt. Ac eilweith yr anvones y brenhin ar Owein kennadev a chyt ac wynt Moredud vab Bledyn y gevynderw. ac y dywat yntev wrth Owein na thremycka di kennadwri brenhin lloygyr: namyn achub di y garyat ymlaen ereill athi ay keffy. Ac yntev a gredawt ydunt ac a doeth gyt ac wynt y lys y brenhin. ac y derbynnwyt wynt yn enrydedus gan ev canmawl. Ac yna ydywat y brenhin wrthaw. Owein heb ef canys doethost attaf oth vod achredu geiriev vygkennadev ii: minnev ath ardyrchavaf ragor rac neb oth kenedyl. ac a dalaf y bwith o rodeon teilwg yt. Ac a rodaf yt dy holl tir yn ryd. val y bo kenvigen gan dy genedyl. Agwedy klywet o Grufud yr hedychu Owein ar brenhin: anvon a oruc yntev ar y brenhin ygeisiaw hedwch: ac y cavas gan dirvawr dreth. Ac yna y dychwelawt y brenhin y loygyr. ac y dywat wrth Owein canlyn di vi heb ef. ac a vo teilwg ytti y gaffel my ay rodaf ytt. ac o deuwy gyt ami y normandi: my agyflawnaf pob peth or a edeweis yt. a hynny a oruc yntev aphaub onadunt auu kywir wrth y gilid.

Pan oed oet crist M.C.xii. y doeth Henri vrenhin y normandi ac Owein gyt ac ef. ac y bu varw Geffrei escop mynyw. ac y perys y brenhin gwneithur yn escop yno Bernard ysgolheic o normandi. bei drwc bei da gan holl ysgolheigion hymre. Yn yr amser hwnnw y gwnaethpwyt gwas ieuanc Grufud vab Rys vab Teudor yn vrenhin yndeheubarth kymre. ac y peris rei oy genedyl ydaw mynet hyt yn Iwerdon yny vei yn oetran. gwedy bot yno yn hir ef adoeth yw wlat. ac y bu ygkylch dwy vlyned gweithev gyt ay genedyl gweithev gyt ay daw Gerald arglwyd penvro canys Nest verch Rys ac yntev oyd chwaer a braut. Ac or diwed y kyhudwit vrth y brenhin. a dywedut bot gobeith holl kymry vrthaw. Ac yna y peris y brenhin y geisiaw. ac y foas yntev hyt ar Grufud vab Kynan o dybygu cael diang y eneit. Ac y doeth kennadev ygan y brenhin y erchi y Grufud vab Kynan dyvot y ymwelet ar brenhin. A hynny agiglev

Grufud vab Rys gyt a Hywel y vraut yr hwn a uuassei yngkarchar Ernulf vab Rosser iarl Montgomeri. ac y rodassei Gwiliam vrenhin gynt ydaw ran o gyvoeth Rys. agwedy torri y alodev y ellwg ymeith aoruc. Ac y doeth yntev ar Grufud uab Kynan ac y bu lawen wrthaw. Agwedi dyuot Grufud vab Kynan y lys brenhin llawen uuwyt vrthaw ac adaw llawer o da idaw yr peri Grufud vab Rys ydaw ay yn vew ayyn varw. Ac yr ymedewys yntev ac wynt. A gwedy y dyvot adref ymovyn a oruc am Grufud vab Rys. Ac y cafas yntev yny gyghor kiliaw iadan y olwc yny wyppey pa chwedlev adelei ganthaw or llys. A gwedy amovyn amdanaw mor vrysahynny: anvon a oruc ar veirch ac ar draet yw geisiaw. nacha un yn dodi gvaed am gwelet marchogeon mor vrys y dyuot. Nacha yntev obreid cael y drws a chyrchu eglwys aber daron a chael y nodua oc ev blaen. A gwedy klywet o Grufud vab Kynan y dianc yr eglwys. anvon a oryc y wyr yw dynnv or eglwys ymmeith: ac nys gadawd yr escyb a gwyr yr eglwys. A gwedy y adaw onadunt ef yno: fo aoruc hyt yn ystrattywi. Ac yna ymgynnullaw llawer attaw a dechreu ryuelu ar y flemissieit ar freinc.

Pan oed oet crist. M.C.xiii. Grufud vab Rys a losgas castell kyverbyn ac arberth. Ac odeno y doeth hyt yn llan ymdyvri achyrchu castell Ricard vab Pvnson a geisiaw y thorri ay llosgi. ac y gwrthnebawt y castellwyr gyt a Moredud vab Ryderch vab Caradauc a oed gwercheitwat ar y wlat honno adan Ricard yna. ac y llosgat y llys ac y brathwyt llawer allad ereill heb caffel dym or castell. Odena ef a anvones y gedymeitheon y geisiaw castell Henri iarll yn aber tawy. ac y llosgassant y llys allad rei or gwyr heb cael dym or castell. A gwedy klywet hynny llawer oweision ieuenc ynvyt a doeth yn borth idaw ac anreithiaw yn ev hamgylch yn olofrud. Ac yna yd aeth y freinc yn ev kyghor a galw attadunt tywyssogeon y wlat. nyt amgen noc Oweyn vab Ryderch. a Ryderch vab Teudwr ay veibion Moredud ac Oweyn. ev mam wynt oed Hynyd verch Vledynt y mwiaf or kymry gwedy Grufud vab Llywelyn. canys wynt oedynt vrodyr vn vam o Agharat verch Voredud brenhyn kymre. Ac Oweyn vab Caradauc o Wenlliant verch Vledynt adywetpwyt vchot. a llawer or rei ereill. Agwedy ev dyuot y gyt: govyn or freinc udunt. a oedynt gywir wynt y Henri vrenhin lloegyr. ac y dywedassant ev bot. Ot ydywch heb yr wynt: chwi bieu cadw castell caer vyrdyn yr brenhin. A llyna val y ketwir. Oweyn vab Caradauc ay keidiw pethewnos. a Ryderch ay veibion pethewnos arall: a Moredud vab Ryer ch vab Caradauc y trydyd pethewnos. A gorchymyn y Vledyn vab Kediuor castell Robert Courtemayn yn aber comnyn. Yn hynny anvon a oruc Grufud vab Rys disgwilieit y gaer vyrdyn y edrych o gellit y llosgi nev y thorri. Ac yn ar amser hwnnw yd oed Oweyn vab Caradauc yny gwarchadw. Ac y doeth Grufud ay niver a dodi gaur amben y gaer. Sef a oruc Oweyn bwrw neit achyrchv lle klywei yr awr ac ymlad yn wychyr odybygu bot y gymedeithion gyt ac ef: sef a orugant wy. y adaw ef a fo. ac yna y llas Oweyn. ac y llosgat hyt y castell ac ny bu da ydieghis y castell hevyt. Odeno y dychweillassant y ev gynottaedic lle gan yspeiliaw y koidyd. ac y syrthiawd attaw anvedred oweision ieuweinc ynvyt or wlat honno. ac y doethant y losgi castell hyt yngwhyr allad llawer owyr aoed yndaw. Ac yd edewys William olundein y gastell rac ovyn Grufud. ar wlat ay holl ysgrybyl. dyeithyr y gwyr aedewis y wlat. Ac yno y kyflewnyt adywat Selif. kyn y kwymp y dyrcheif yr yspryt. A gwedy gwelet or anosparthus bobyl o dyvet hynny: ymgveirav y Geredigion aorugant dwrwy ganhorthwy Kediuor ap Gronow. a Hywel ap Idnerth. a Thrahayarn ap Ithael. y rei a oed gereint agos ydunt: ac am hynny oed well ganthunt pendevigiaeth Grufud no holl wyr keredigion. Ac or kynghor hwnnw yd hanuu wayth holl kymre. canys adaw dyuet awnaethant yn llawn o flemissieit. a freinc. a saesson. a llawer o amrauaylion kenedloed a oed gyt a gwyr keredigion. ac yr hynny yd oed callonniev gelynyaul vrth wyr keredigion am y galanassev awnaythessynt arnadunt gynt. ac ar ev kenedloyd. yr bot hagen Henri vrenhin lloigyr yn darystwg rei oe nerth. ereill ev dehol dros voroed or kymmry. ereill o eur ac areant. ereill o rodeon amrauayleon hyt na wydeat neb ev rif eithyr duw ehvn. nyt argywedawd Grufud dim yr hynny. namyn kyrchu keredigion ysgoit aoruc ac ymlad diwyrnavt a lle kadarn a daroed y Gilbert vab Richard ar flemissieit y adeiliat lle gelwyt blaenporthgwydni. ac or ymlad hvnnw y llas llawer or rei aoed y mewn: ac vn or rei allan. ac alosgassant y ran mwyaf or dref ac y darystwngassant y kymmwt ydunt. ac y foas y saesson ac adaw ev hanreithiev ac ev tei yn diffeith: ac y doeth y kymry ac anreithaw y wlat

ay llosgi hyt yn penwedic. ac odena y goruuant ar gastell ystratpeythill a llad llawer yndav ay losgi. o wyr Rys gvasnaithwr. canys efo bioed y castell. Odyna y doythant hyt y Glasgruc lle messurwit castell milltir o lan badarn. ac yno ỻy gvnaethan an adasrwyd dwyn ysgrybyl or eglwis yn bwyllwr ydunt. Athrannoeth yd oed yn ev bryt mynet am benn castell aberystwyth yr hwn a losgessyt gynt a llad y castellwyr. A gwedy klywet o Rys hynny: anvon a oruc o hyt nos hyt yn ystrat meuric y gastell a adeiliasse Gilbert y arglvyd ef. y ervynneit nerth y ganthunt. ac y rodassant yr hynn gorev or a allassant. Trannoeth y doeth Grufud ap Rys. a Ryderch y ewythyr ay deu vab Maredud ac Oweyn ac ev llu yn dirool y gyrchu castell aber ystwyth. le yd oed Rys wassnaythwr ay nerth yn diarwibot ydunt. A gwedy ev dyuot hyt ar villtir ywrth y castell lle gelwit ystrat antarron y gymryt ev kyghor y vynet am ben y castell. canys ar ben mynyd yd oed y castell ac ar lan avon ystwyth a phont a oed ar yr avon. Agwedy gwelet or freinc trevlav y dyd ganthunt yn ymgyghor: anvon a orugant seithydeon hyt y bont y ev digiav ac y geisiav ev twyllav ydyvot y ymseithu ac wynt. A gvedy gvelet or kymmre hynny: kyrchu y bont aorugant yn dirool ac ymseithu ac wynt yn wychyr calet. ac yn yr ymseithu hynny: y llas march vn or castellwyr. ac yna kyrchu y bont aorugant heb kymmryt kystlwn ganthwnt yny doethant y ben y brynn. A gwedy gwelet or freinc henne ellwng aorugant llu o varchogeon llurugauc ydunt y ev llad yn olofrud. A gwedy gwelet or gwyr ereill hynny: fo a orugant rei ac ev anreithev y wladoed ereill. ereill heb anreithev. Ac y foas Grufud ap Rys hyt yn ystrattywi. canys lle anneal oed hwnnw. A gvedy klywet or brenhyn hynny gvahavd Oweyn ap Cadogon aoruc attaw y ervynneit ydaw ac y Lywarch ap Trahayarn mynet gyt ay vab a llu ganthunt am ben Grufud ab Rys. ac adav talu pwyth ydunt pan deleynt drachevyn. canys mwyaf oed y ymdiret ydunt yll deu. ac y hadawsant wyntheu hynny. A gwedy kynullav ev lluoed ygyt wynt a doethant hyt yn ystrattywi: ac agyttyghassant nat adaweint na gwr na gvreic na mab na merch heb lad ford y kerdynt. Agvedy klywet or wlat hynny fo a orugant rei yr coydyd. rei y wladoed ereill. rei y gestyll cyfnessa attadunt lle tybygynt kael amdiffyn. Ac yno ydywetpwyt y diayreb. y ki a lyf y gvayw y llader ac ef. Agwedy ellwng y llu adan y coet. y doeth Oweyn ac ychydid o tylwith. XC. yr coet ac y cafsant olev dynyon ac ysgrybyl yn fo tu a chaer vyrdyn. ac ev hymlit a oruc ac ev daly yn agos ar y castell ac ev dwyn ar y getymeithion drachevyn. Ac val yd oed yn dyuot nychaf Gerald wasnaythwr a llu or flemissieit yn dyuot y gaervyrdyn yn erbyn mab y brenhyn. nychaf vn or foadureon adan weidi mavr: a menegi ry darvot y Oweyn ev daly ac ev hanreithav. a gwedy klywet or flemissieit ynvyt hynny: coffau a orugant yr hen glwifev a wnathoed Oweyn ydunt gynt llosgi y gastell ay anreithaw adwyn y wreic y dreis a medyliaw am hynny a oruc Gerald arglwyd penvro ay lu a dyuot yn direbud am ben Oweyn ar anreith. a thybygu o Oweyn panyw yn borth ydaw y dathoedynt. agwedy eu dyuot y gyt ymseithu a orugant oboptu: ac yno y brathwyt Oweyn yny syrthiawt. A gwedy kwyrahav Oweyn ychydic adiengys or a oed gyt ac ef. Agwedy klywèt o Lywarch ap Trahayarn ay gedymeithion ry lad Oweyn: ymchwelut y ev gwlat a orugant o achos bot brodyr Oweyn yn kynnal y ran ef o powys dieithyr adugassei Oweyn y gan Moredud sef oed hynuy kereinion a ran Madoc ap Ririt ab Bledyn. Henwev y vrodyr oed: Madoc ap Cadwgon a gat o Wenlliant verch Grufud ap Kynan. Eynion ap Cadwgon a gat o Sanan verch Dyfnaval. Morgant a gat o Ello verch Kedivor ap Collwyn twyssavc dyvet. Henri. a Grufud a gat oy wreic briawt merch y Picot de Sai twyssauc o freinc. Moredud a gat o Euron verch Hoydlyw ap Cadwgon ap Elystan. Oweyn a gat o Iweryd verch Edwyn. Ac yn hynny kytdyhvnaw a oruc Eynon ap Cadwgon a Grufud ap Moredud ap Bledyn y vynet am ben castell Vchdryt ap Edwyn yr hwn a oed yng kymer yn meirionnyd. Canys Cadwgon ap Bledyn arodassey meirionnyd a chyueiliavc y Vchdryt ay ỻveibion yr bot yn borth ac yn ganorthwy y Cadwgon ay veibion yn erbyn gwrthwynebed or odelei arnadunt. Agwedy llad Oweyn heb achos. gorthrwm oed gan y genedyl hynny: a dyuot am ben y castell ay losgi a fo o rei or castellwyr ac ereill adoeth y hedwch yr gwyr. Ac yna yr achubassant meirionnyd. kyveiliawc a phenllyn. ac a rannassant ryngthunt. kyueiliauc a machdwy a hanner penllyn y Grufud ap Moredud. a meirionnyd y veibion Cadwgon.

Pan oed oet crist. mil. C.xiiii. o vlwynyded y doeth tervysc rwng Henri brenhyn

lloegyr a brenhyn freing am normandi. canys yno yd oed y brenhyn yn trigav. yny wlydyn honno y bu varw Gilbert vab Richard o hir nychtawt.

Pan oed oet crist mil. C.xv. mlyned: y bu ryvel rwng Howel ab Ithel yr hwn a oed yn kynnal ros a rywynnyavc: a meibion Oweyn ap Edwin. Ririt a Llywarch ac ev brodyr. Ac yna anvon a oruc Howel ap Ithel yn ol Maredud ap Bledyn a meibion Cadwgon yn borth ydaw. canys wynt a oed yn kynnal y rannev hynny or wlat gan yawn. A gwedy menegy ydunt hynny: wynt a doethant ac ev tylwith amkan petwar cant o wyr da gyt ac wynt hyt yn dyffryn klwit canys ywlat honno oed eidunt meibion Oweyn ap Edwyn. A gwedy klywet onadunt bot Howel. a Moredud. a meibion Cadwgon yn dyuot: wynt a gynullassant ev nerthoed wyntev gyt a meibion Vchtryt ev kevynderw a freyng o gaer lleon. Ac a doethant yn ev herbyn ac ymlad yn wychyr creulon oboptu a llad llawer: ac or diwed y foas meibion Oweyn ac adienghys or eidunt. Ac y llas Llywarch ap Trahayarn. a Iorwerth ap Nud oed wrda enrydedus a llawer gyt a hynny. Ac ereill avrathwyt ac uuant veiriw or brathev. Howel ap Ithel a vrathwyt ac aducpwyt adref ac ympenn y deugeint diev ybu varw. Moredud a meibion Cadwgon a ymchweilyssant adref heb lyvassel trigav yny wlat rac ovyn y freinc.

Pan oed oyt crist mil. c.xvi. o vlwynyded y bu varw Murcherdach brenhyn iwerdon.

Pan oed oyt crist mil. c.xvii. y tagnavedwyt rwng brenhyn lloegyr: a brenhyn freinc. A gwedy ev tagnavedu yd erchys brenhyn lloegyr parattoi y longhev y dyvot y loygyr. ac wynt abarattoet ac adewisswit y gorev o nadunt y dwyn deu vab a merch yr brenhyn drwod gyt a deu cant or rei gorev eithyr y brenhin ehyn owyr a gwraged. A dechrev nos hwylav a orugant yny doethant hyt ynghevyn gweilgi: ac y doeth tympmestel arnadunt ac ev bodi heb diang yr vn onadunt. Ar brenhin oed mewn llong arall heb vynet ywrth y tir hayach. ac adiengys yr tir drachevyn. Agwedy klywet ohonav ry vodi y veibion nychtawt adoed yndaw: yny uu abreid ydaw diang ay eneit.

Pan oed oyt crist mil. c.xviii. mlyned y priodas Henri vrenhyn merch yr duc or Almaen. kyn no hynny ybuassei merch Moelculum yn orderch ydaw ac y buassei varw. Ar haf hwnnw y duc ef llu mawr yn erbyn Moredud ap Bledyn a meibion Cadwgon. Einion. Madoc. a Morgant. ac anvon onadunt wyntev ar Grufud ap Kynan arglwid mon y ervynneit ydaw dyvot yamdiffin ev tervynev rac y brenhin. Ac yntev a wnaeth hedwch adan llav ar brenhin ac adaw ev diva wynt o deleynt yw gyuoeth ef. A gwedy klywet onadunt vot y brenhin yn dyvot auvon gveision ieweinc y ymseithu ac wynt allad llawer onadunt a brathu ereill. amedrut y brenhin a saeth a rac daet yr arvev nyt argywedawt arnaw. Ac yna anvon yn ol Moredud a meibion Cadwgon a dyuot ar gret y ymwelet ac ef. ac yna y gwnaethant hedwch ac ef yr. x mil o warthec. Ac yna y dychwelavd y brenhin y loegyr.

Pan oed oet crist. m. c.xix. hedwch uu y vlwydyn honno. Pan oed oet crist. m. c.xx. y llas Grufud ap Eulhayarn y gan Grufud ap Rys. Pan oed oet crist. m. c.xxi. y bu varw Eyniou ap Cadogon. ac y gorchymynnws y Voredud y vraut y ran obowis a meirionnyd yr hwn adugassei y gan Vchdryt. ac y doeth Moredud ap Bledyn y gevynderw. ac Ithel ap Ririt ap Bledyn a ellynghessit o garchar Henri vrenhyn. adwyn y ar Moredud ap Cadogon y randiroed a orchymynnws y vraut ydaw. Agwedy klywet o Grufud ap Kynan ry wrthlad Moredud ap Cadwgon y gevynderw anvon a oruc y deu vab Cadwallawn ac Oweyn allu gantunt ac goresgynassant meirionnyd hyt yn llyn.

Pan oed oet crist. m. c.xxii. y lladawt Moredud ap Bledyn Ithel ap Ririt ap Bledyn y gevynderw. ychydic gwedy hynny y lladawt Cadwallawn ap Grufud ap Kynan y tri ewythyr. Gronw. Ririt. a Meilir. meibion Oweyn ap Edwyn. Canys Angharat e' Owein oed wreic y Grufud ap Kynan a mam y Gatwallawn. Owein. a Chatwaladyr. a llawer o verchet. Yny vlwydyn honno y lladavt Morgant ap Cadogon Moredud y vraut o dwyll.

Pan oed oet crist. m. c.xxiii. y doeth y rei anuassei yn keisiav normandi gynt. a dwyn peth o normandi o vedyant Henri vrenhyn. Pan oyd oet crist. m. c.xxiiii. y kyhudawt y freinc Grufud ap Rys vrth y brenhin. ac yducpwyt y tir aroassei y y brenhin ydaw kyn no hynny iarnaw. Ac yn diwed y vlwydyn ybu varw Daniel vab Sulien escop mynyw y gwr goreu or kymre ac yn archdiagon athagnauedwr gwyned aphowis.

Pan oyd oet crist. m. c.xxv. you varw Grufud ap Moredud ap Bledyn. Ac y delhis Llywelyn ap Owein: Moredud ay dodi yn llaw Payn vab Ihon y gadw

yngastell brugge. Yn diwed y vlwydyn ydaeth Morgant ap Cadogon y Gaerusalem am lad o honaw y vrawt. agwedy y dyvot drachevyn hyt yn cyprys y bu varw.

Pan oyd oet crist. m. c.xxvi. y lladawt Moredud ap Llywarch y gevynderw gan vab Meuric. A deu gevynderw gan meibion Grifri a dynnawt ev llygeit. A Ieuaf ap Oweyn a dallawt y dev vroder ac ay deholas or wlat ac y llas wynt. Pan oyd oet crist. m. c.xxvii. y llas Iorwerth ap Llywarch ygan Llywelyn ap Oweyn ym powys. Ac yn lleigys gwedy hynny y tynnwit llygeit y Llywelyn hwnnw ac y dispadwyt y gan Moredud ap Bledyn. ac y llas Iuaf ap Oweyn ygan y gevynderw. a Llywarch alas a Madoc y vab. y gan Meuric y gevynderw. Pan oyd oet crist. m. c.xxviii. y tynnwyt llygeit Meuric ay geillev. Pan oyd oet crist. m. c.xxix. y llas Iorwerth ap Oweyn. ac y llas Cadwallavn ap Grufud y gan y gevynderw Cadwgon ap Gronw. ac Einion ap Oweyn yn nanhevdwy. ac ybu varw Moredud ap Bledyn amdiffynnwr gwyr powys. Pan oyd oet crist. m. c.xxx. nyt oed dym adyckit ar gof. nar dwy vlyned nessaf gwedy hynny.

Pan oyd oet crist. m. c.xxxiii. y bu varw Robert Courteheyse oyd ylyshenw yngaerloiw mab William bastart ac yn iarll y normannieit ac y clathpwit yngaerdyv. Pan oyd oet crist. m. c.xxxiiii. ybu varw Henri vrenhyn Lloegyr. iii. d: noueb'. yn normandi ac y clathpwyt yn Redinges.

Ac ydoeth Stevyn uab iarll bloys a nei yr brenhyn oed hwnnw a darystyngaut dehev lloegyr yn wravl. Pan oyd oet crist. m. c.xxxv. y llas Richart a Gilbert y vab ygan Morgant ap Oweyn. Gwedy hynny y duc Oweyn a Chatwaladyr tywyssogyon kymre ev llu hyt yngkeredigion. ac alosgassant castell Wallt' de Bec. achastell aberystwyth. gyt a Howel ap Moredud. a Madoc ap Iorwerth. ac alosgassant castell Richart delamar. a chastell dineyrth. a chaerwedros ac odyno dychwelut adref yn hyvryt lawen. Ac yn diwed y vlwydyn y doethant hyt yn kardigan ac amkan y chwe mil o bedyt kant. a dwy vil o wyr meirch arvauc. gyt a nerth Grufud ap Rys. a Howel ap Moredud o vrecheinawc. a Madoc ap Ior. a deu vab Howel adugant ev lluoed hyt yn aberteiui. Ac yn ev herbyn wyntev y doeth Stevyn konstabyl y dref a Robert vab Martyn. a meibion Gerald. a William vab. ... a holl flandrys-sieit a normanieit ac ev marchogeon hyt yn aber dyvi ac ymlad yn wychyr kalet. ac yn dissyvyt y foas y flandryswyr. ac y llas llawer onadunt: ereill a losgat. ereill a las traet ev meirch ac adalpwyt: ereill a vodas. ereill a dychwelassant yn glaf adref. Agwedy gorut arnadunt y doeth Owein a Chatwaladyr adref ac aneiryf o garcharoreon ac anreithiev a llurugev ac arvev a gwisgoed mawrweirthawc gantunt y hyvryt lawen.

Pan oyd crist. m. c.xxxvi y bu varw Grufud ap Rys arglwid deheubarth. A Grufud ap Kynan tywyssauc gwyned gwedy llawer o weithredoed da. Yn y vlwydyn honno y doeth meibion Grufud eilweith y keredigion ac y llosgassant castell ystratmevric. a chastell ystevyn. a chastell sire Humfray a chaervyrdyn.

Anno. m. c.xxxvii. Ac yna y doeth yr amherodres y darystwg lloigyr y Henri mab hi or amherawdyr. canys merch oed hi y Henri vrenhin kyntaf vab Willam bastart. Ac yny vlwydyn honno y bu diffic ar yr heul. xii. kl'. o ebrill:

Pan oyd oet crist. m. c.xxxviii. y llas Kynwric ap Owein y gan wyr Madoc ap Moredud. Ac ybu varw Wallter vab Richart y gwr a seilawd gyntaf manachloc tyndyrn. Pan oyd oet crist. m. c.xxxix. y bu varw Madoc ap Idnerth. ac y llas Moredud ap Howel y gan meibion Bledyn ap Gwynn. Pan oyd oet crist. m.c.xl. y llas Howel ap Moredud ap Ryderch or cantref bychan drwy dwyll. Ac y llas Rys ap Howel. Pan oyd oet crist. m.c.xli. y llas Howel ap Moredud ap Bledyn. ygan yr eidaw ehvn. yn ymryson hagen yllas Howel a Chadogon. meibion Madoc ap Idnerth.

Pan oyd oet crist. m.c.xlii. y delihis Robert iarll caerloyw Stephyn vrenhin yn lincol. iii°. kl.' ap'l. Ac y llas Annaravt vab Grufud gobeith achedernyt deheubarth y gan wyr Catwaladyr. A gorthrwm oed gan Owein y vraut hynny canys merch Catwaladyr arodessit ydaw. ac yr hynny Howel ac Owein a dugant ran Catwaladyr o karedigion ay gastell yn aberystwyth alosgas. ac y doeth Miles iarll henford megys karw ay varchogion gyt ac ef. ac y llas o ergyt saeth. A gwedy alltudav Catwaladyr oe gyuoeth ef adoeth a llynghes ganthaw y aber menei or gwydyl Occer vab Occer a mab Turkyll. a mab Cherulf. Ac yno y kymodat rwg Oweyn a Chatwaladyr. A drwc oed gan y Gwydyl hynny canys oed amot ydunt dwy vil o vorkev yr dyvot gyt ac ef. A gwedy nas gavssant: wynt adalyassant llawer ac a dugassant gantunt yn attauel ev da.

Agwedy klywet o Oweyn hynny. ymlad ac wynt a oruc allad llawer a daly ereill. Ac ereill a diengys yn waradwydus hyt yn dulyn. Yn y vlwydyn honno yd aeth pererinion o gymre tu a chaerussalem ac y bodassant yn y mor. Ac yr atkyweirawt Hugyn vab Randwlf castell kymaron. a maelenyd. a chastell colunwy. Ac eluayl agavas y freinc ac ay darystwngassant hi. Ac y bu varw Innocent bab. ii. kl. apl. Anno. iiii°. y delihis sir Hywe Mortymer Rys ap Howel ac y llas rei oy wyr. ac ereill adalywyt. Ac y diffeithwyt aberteiui ygan Howel ap Owein. a Chynan y vraut. ac y goresgynnassant castell caer vyrdyn. ac edeiliat castell mab Vchtryt. Anno. v°. y bu varw Sullien vab Richemart mab maeth eglwys llan padarn. ar kyviawnaf or kymre. x. kl.' octob.' Ac y llas Meuric ap Madoc ap Ririt. a Moredud ap Madoc ap Idnerth. y gan Hyw Mortimer. Yny vlwydyn honno y cavas Cadell vab Grufud castell dinwileyr yr hwn a adeilawd Gilbert iarll. A chastell caer vyrdyn drwy Howel ap Oweyn ar gwyr a oed yngarchar gyt ac ef. Ac odyna y doeth Cadell ay vrodyr Moredud a Rys y gastell llan ystiphan ac ymlad yn gadarn ac wynt a llad llawer ac ev gelynneon a brathu ereill. Yn lleigys gwedy hynny y freinc ar flandryssieit ac ev tywyssogeon meibion Gerald. a William or hay adoethant yn dissyvyt y ymlad arvn castell hwnnw. Aphan welas Moredud ap Grufud hynny a oed wercheitwat ar y castell kyt bei mab o oetran annoc y wyr y ymlad yn wrawl aoruc. Agwedy gwelet or freinc nat oed namyn nyver bychan yny castell: bwrw ysgolyon amgylch y gaer aorugant. aphan oedynt yn agos ar bylchev: y byrywt wynt yr klawd. ac y llas ereill val ydoed ev tyghetvenev. ac ereill ev kymhell ar fo. Yn diwed y vlwydyn y bu varw Run ap Owein gorev gwr y darper or kymre a theckaf. Ac y cat castell yr wydgruc ac y torrat yn yssic. ac y llas llawer or castellwyr ac ereill adalpwyt vn garcharoreon. Agwedy menegi i Owein hynny hof oed gantaw achyvodi llywenyd yndaw ac ymadaw ay holl dolur ay dristwch am y vab. Anno. vi°. yd aeth Lewys brenhin freinc ac amherawdyr yr almaen. a ieirll a baroniet lluossogrwyd y Garusalem. Yny vlwidyn yd aeth Cadell ap Grufud ay vrodyr Moredud a Rys am ben castell y wis. ac anvon yn ol Howel ap Owein yn borth ydunt. A gwedy klywet o Willam vap Geralt ay vrodyr hynny: anvon y wahawd Howel a orugant o barthret y brenhin ac adaw llawer o da idav yr dyvot yn borth ydunt. ac yntev adoeth ac a ymdiffynnawt y castell oy nerth ef. Ni bu bell gvedy hynny yny tyvawt tervysc rwg meibion Owein Howel a Chynan. a Chadwaladyr eu bewithyr braut ev tat. Odena y doeth Howel a Chynan hyt yn meirionnyd y darystwg y wlat ydunt. ac y gastell kynvayl a adeiliassey Catwaladyr. ac a oed yngeidwadayth Morvran abbat y ty gwyn. Ac ymlad ar castell allad rei abrathu ereill. a dianc ereill yn vew o getmeithas. Yn y vlwydyn honno y bu varw Robert iarll y gwr auu yn kynnal ryvel yn erbyn Stephyen vrenhin. xii. mlyned. Anno. vii. y bu varw Vchdryt escob llandaf gwr da santeid. ac y rodat yny le Nichol vab Gourgant yn escob. ac y bu varw Bernard escob mynyw gwr da santeid ac y bu escob. xxxiii. Ac yny le yntev y doeth Dauid ap Gerald archdiagon keredigion. Ac y bu varw Robert escob Henford gwr da kredyfus a da wrth tlodeon. Ac yny le yntev y kyssegrwyt Gilbert abat caer loyw. ac yny vlwydyn honno y bu maruolaeth mawr yngymre. Anno. viii. y gwnaeth Owein ap Grufud ap Kynan brenhin gwyned castell yn Ial. ac y gwnaeth Catwaladyr ap Grufud castell llanrystut ac a rodes y ran o keredigion y Cadwgon y vab. Yn diwed y vlwydyn yd adeilawd Madoc ap Moredud castell Croesoswallt. Ac a rodes yw neynt. Owein. a Meuric meibion Grufud y ran o kyveilyauc. Anno. ix°. Cadell ap Grufud a atkyweiriawt ketweli. Yny vlwydyn honno y delhiis Owein brenhin Gwyned Kynan y vab. Ac y delhiis Howel ap Owein Catwaladyr y kevynderw ac adnc y gyvoeth ay gastell iarnaw. Ac y doeth Cadell a Moredud a Rys meibion Grufud ac ev lluoed y keredigion hyt yn Ayron. Ac y daeth Madoc vab Moredud brenhin Powys yn nerth y Randwlf iarll Caer. yn erbyn Owein Gwyned. Ac y llas llawer oc ev gwyr yn konsyllt. agyrru ereill ar fo. Anno. dom. M.C°.l. Cadell. Moredud. a Rys meibion Grufud aganattassant keredigion y Howel ap Owein dieithyr castell pengwern. castell llan rystut a gavas o hir ymlad ac alas y castellwyr oll. Ac yr atkyweiriawt Cadell ay vrodyr castell yst'meuric. Ac val yd oed Cadell yn mynychu hely bevnyd y doeth gwyr Dynbych ay guraw yn yssic ay adaw yn lle marw. Ychydig gwedy hynny y cavas Moredud ap Grufud a Rys y vraut Gohyr ac alosgassant castell aberllychwr. ac a adeiliassant castell dinwyleyr. Ac id

adeiliaud Howel ap Owein castell vab Gumffrei yn dyffryn calettwuyr. Anno .i. Owein ap Grufud a yspeiliaud Cuneda y nei. a Chatwallawn y vraut oy lygeit ay geilliey rac bot etived ydunt. A Madoc ap Moredud a ladawt y Stephen vab Baldwyn. Ac yr alltudwit Catwaladyr o von ygan Owein y vraut. Ac y bu varw Symeon archdiagon kelynnawc gwr da enrydedus. Anno. ii°. y cavas Moredud ap Grufud a Rys y vraut castell peuwedic. a chastell dynbych o vrat nos yr hwn arodessyt y gadw y Willam vab Gerald. A chastell aber avyn agafsant allad llawer allosgi adyvot ac anreith dirvaur adref. Ac y doeth Rys ap Grufud a marchoclu mawr ganthaw ac a diffeithawt castell ystrat kyngen. Ac odyna y diffeithawt yr eil weith kyveiliawc. Yny vlwydyn honn y bu varw Dauid brenhin ysgottieit. ac y doeth Henri tywyssauc y dir lloygyr. Ac y bu varw Randwlf iarll caer lleon. ac ydaeth Cadell ap Grufud y perindawt ac y rodes mediant yv vrodyr Moredud a Rys yny deley drachevyn. Anno. iii. y bu varw Stephvyn brenhin lloygyr y gwr ay kynhelis drwy enwired ac nyt trwy etholediaeth. ac yny ol yntev ydoeth eilweith Henri mab Geffrei plawntegenet iarll peytw a gat o amherodres rvneyn a oed verch y Henri vrenhin vab Willam bastart. ac a gymyrth Elianor brenhines freinc attaw ac a gynheliis y dyrnas yn gadarn. Yny vlwydyn honno y bu varw. Grufud ap Gwynn. Anno. iiii. y bu varw Moredud ap Grufud ap Rys o keredigion ac ystrattywi a dyvet. ac y bu varw Geffrei escob llandaf. ac y bu varw Roger iarll henford. Anno v°. y kiglev Rys ap Grufud bot Owein Gwyned y ewithyr yn dyvot allu maur ganthaw y keredigion. ac ydoeth yntev yny erbyn hyt yn aber dyvi y ymlad ac ef. ac y gwnaeth yno fos a chastell. Yny vlwydyn honno y gwnaeth Madoc ap Moredud tywysauc powys castell yngereinawn kyverbyn kymher. ac y diengys Meuric nei Madoc o garchar. Ac y kyssegrwit eglwys veir yn meivot. Ac y bu varw Terdelach brenhin Connach. Anno. vi°. yduc Henri vrenhin y lu hyt yn morva kaer lleon ac yno gossot y bebyllev. ac yn y erbyn yntev ydoeth Owein Gwyned ay lu hyt yn dinas bassig. ac yno mesurav lle castell a dyrchavel klodiev mawr. a gwedy klywet or brenhin dynny anvon tywyssogyon ierll a barwnieit a llu mawr gantunt hyt yno. Ac yn ev herbyn y doeth Dauid ap Owein ac ev hymlit hyt yn traeth caer gan ev llad yn olouurud. A gwedy gwelet or brenhin hynny kynnullav y lu ygyt a oruc a mynet ar hyt y traeth hyt yn rudelan. ac ydaeth Owein y tal llwyn pennant y vessurav castell. ac odyna gwneithur codiant yr brenhin ay wyr. ac odyna ydaeth Madoc tywyssauc powys a thalm o lu y brenhin gyt ac ef ar longhev hyt yn aber menei. ac yno cyrchu mon ac yspeiliaw eglwys veir. ac eglwys pedyr. A hynny a dangossas duw ydunt. trannoeth y doeth ieigtyt mon y ymlad ac wynt. ac y foas y freinc ac y llas llawer onadunt. ac ereill a vodas. ac ychydic obreid adienghis yr lloghev. ac yna llas Henri vab y Henri vrenhin a thywyssogyon y llonghev oll. ac yna yr hedychwt rwng y brenhin ac Owein. Ac y cavas Catwaladyr y dir. ac ydaeth y brenhin y loegyr. ac y cavas Ior. Goch ap Moredud castell Ial ac ay llosgas. Anno. vii°. y llas Morgant ab Owein o dwyll y gan wyr Iuor ap Meuric. ac y kymyrth Ior. y vraut caerllion a holl tir Owein yn eidaw ehvn. ac y kynheliis Rys ap Grufud ryvel a brenhin lloegyr gwedy hedychu holl tywyssogyon kymmry ac ef. ac a berys y holl deheubarth mvdaw hyt yn diffeithwch tywy. Agwedy klywet or brenhin hynny. anvon kennadev attaw y erchi ydaw dyvot yv lvs kyn dygyvor kymre a lloegyr a freinc am y ben. ac yny gynghor y cavas kyrchu y llys a hedychu ar brenhin a oruc. Ac yna y rodes y brenhin ydaw 'y cantref mawr achantrefoed ereill ymplith kyuoethev barwnyeit ereill. rac torri ac ef rac llaw. Ac y kymmyrth Rys hynny ay gynnal yn hedwch canys o dwyll y gwnaethpwyt ac ef hynny. Yn hynny y doeth Rog' iarll Clar oed wr kadarn a chwannavc y gyuoethev yn gymre. ac ervynneit yr brenhin caffel goresgyn ar y kymmre. ac y cavas. Ac y doeth y keredigion a hedychu a Rys. a gwedy hynny ef a doeth hyt yn ystrat meuric ac ystoriaw y castell. a chastell hwnfrev ar dyvi. achastell dinwrth. a chastell llan rystud. a oyd eidav Wallt' Cliford. achastell llan ymdyvri. ac a berys kyrchu anraith o gyvoeth Rys. Ac y perys Rys menegi hynny yr brenhin. ac id erchis y brenhin gwneith' iawn y Rys ac nys gwnay. Agwedy gwelet o Rys nachaffei dym: ef a oresgynnavt holl kestyll keredigion or a gadarnhaassey ierll abarwnyeit yno. ac ay hanreithiawt. Agvedy klywet or brenhin hynny. ydoeth yr eilweith y deheubarth kymre a chymryt gwystlon ygan Rys ap Grufud adychwelut y loygyr. ac yn lle ydaeth drwy vor. Anno. viii°. y goresgynnws Rys holl gestyll

dyvet or awnaethassey y freinc ac ay llosgas. ac adoeth amben kaervyrdyn. Agwedy klywet o Reinallt vab Henri vrenhin hynny kynullaw a oruc attaw y freing a sayson ar flandryswyr ar kymre ydyuot amben Rys. Ac yna ykiliawd Rys ay wyr ar eidunt hyt yn mynyd kynen rychtir mein. Agwedy dyuot Reinallt ay iarll brustev a iarll clar a deu iarll ereill a Chatwaladyr ap Grufud. a Howel. a Chynan. meibion Owein a lluoed mavr ganthunt hyt yn Dynwylleir. a messuraw castell yno. A gwedy na chafsant dim ywrth Rys yd aythant adref yn llaw wac. Agwedy klywet o Rys hynny: ellwng a oruc yntev ywyr adref. Anno. ix°. y bu varw Madoc ap Moredud tywyssavc powys. ac y clathbwyt y eglwys tysiliav yn meivot. Ac yn lleigys gwedy hynny y llas Llywelyn y vab yn hwn yd oed gobeith holl powys. Ac y dalpwyt Cadwallawn ap Madoc ap Idnerth ygan Einaun Clut y vraut. ac y rodes yntev yngharchar Owein ap Grufud. ac y rodes yntev ef yr freinc. ac y dienghis yntev ohyt nos ogyghor ywyr ay vrodyr maeth. Anno. M°c.lx. gwedy marw Adrian y barnwit y goruodedigaeth o freinc a lloegyr y Alexander ac y dyrchafwyt yn bap. Anno. i°. y bu varw Agharat wreic Grufud. Ac y bu varw Meuric escob bangor. ac y cavas Howel ap Ieuaf castell walwern yngkyueiliawc drwy dwyll. ac am hynny y kymyrth Owein ap Grufud tristwch yndaw am varw y vam. hyt na allei dim y digrifhau. Agwedy mynet hynny heibiaw y doeth Owein ay lu hyt yn llandyunan yn Arwystli a chynullav anreith dirvaur. ac y doeth gwyr arwistli gyt ev harglwyd Howel ap Ieuaf ac ymlit yr anreith hyt yngordwr hafren. ac yna ymchwelud o Owein attadunt ac ev hymlit ac ev llad obreid y dienghis ev traen yn vew. Ac yna y doeth gogonyant mewn Owein ac yr atkyweiriawt y gastell drachevyn. Anno. ii°. y kessegrwyd Thomas Chaunseler cil Henri vrenhin yn archesgob ygkeint. Ac y torrat castell Carrecgova y gan Owein ap Grufud ac Owein ap Madoc. a Moredud a Howel. Ac ydaeth Henri vrenhin allu dirvaur ganthaw y deheubarth kymre hyt ympencadeir. ac a gymyrth gwistlon gan Rys ap Grufud ac a dychwelavd y loegyr drachevyn. Yny vlwydyn honno y llas Eynon ap Anaraut ygan wr idaw ehvn Wallt' ap Llywarch yny gwysc. Ac y llas Cadwgon ap Moredud y gan Walt' vab Richard. Ac y kymyrth Rys ap Grufud y cantref mavr ar tir yn dinefwr yn eidaw ehvn. Ac y bu varw Kedivor vab Daniel archdiagen keredigion. Ac y bu varw Henri vab Arthen yr ysgolheic gorev or kymre or a oed yn un oes ac ef. Anno. iii°. y gwelas Rys ap Grufud nat yttoed y brenhin yn kwpplau y edewyt. ac na allei bychedockau val ydoed. rac tlodi. ef a gymyrth tir Rog' iarll clar a hynny o annoc Eynio' y nei ac a oed tywyssauc llu idaw ac alas. Ac a oresgynavt holl keredigiavn yr eilweith. ac a losgas castell ab' reidaul a chastell mabwynnyaun. ac a anreithaut y flandryswyr yn vynych gan ev llad ac ev llosgi. Ac yn lle gwedy hynny y kytdyhunavt y kymre. a gwrthot kethiwet y freinc iarnadunt. Anno. iiii°. y diffeithawd Dauid ap Owein tegegyl ac aduc y gwyr ac ev holl allu gyt ac ef y dyffryn klwit. A gwedy klywet or brenhin hynny ef adoeth yno a mynnassu gwneithur castell yno. ac y gymmyrth gwystlon ac ydaeth hyt yn rudelan. ac yno y bu tri diev yn messurav castell ac a dychwelawt y loegyr. Ac eilweith y doeth a dethol ymlad wyr o loegyr. a normandi. aflandrys. ac angiw. a gasgwyn. a phrydyn. hyt yn croes Oswallt. Ac yny erbyn yntev y doeth Owein a Chatwaladyr meibion Grufud ap Cynan a llu gwyned. a Rys ap Grufud o deheubarth. ac Owein kyueiliauc. a Iorwerth coch. a meibion Madoc ap Moredud a holl powys. a deu vab Madoc ap Idenerth ac eu holl lluoed hyt yn Edeirnon. Ac yno messuraw castell yn Corvayn. Agwedy klywet or brenhin hynny. dic uu ganthaw. a dyuot ay lu amben coet aber keiriauc ay lad hyt y llawr. Ac y doeth ychydic or kymre heb wybot yw tywyssogyon ac ymlad yn wraul allad llawer or rei gorev oboptu. Ac odena yduc y brenhin y lu hyt yn mynyd berwyn. ac yna pebyllu adyuot glaw arnadunt yny uu veiriw llawer onadunt rei o annwyt ereill o newyn. Ac yno y cavas yny gyghor dychwelut y loegyr. apheri dallu y gwystlon a oed ygkarchar ganthaw y kynt. nyt amgen. deu vab Owein vrenhin. Catwallawn. a Kynwric a Moredud. meibion Rys. a llawer or rei ereill. o lit wrth y kymre. Eilweith y cavas yny gyghor dyvot hyt yngkaer lleon ac yno kyweiriav y castell yny delei llynghes o Dulyn. ac o Iwerdon attaw. Ac ny bu digaun ganthav hynny namyn anvon drachevyn y gyrchu niver avei uuy. ac ydaeth yntev y loegyr drachevyn. Yny vlwydyn honno y cavas Rys ap Grufud Aberteivi ac a losges y castell ac ay drylliaut ac a duc anreith diruawr odyno. ac a achubaud castell kilgarran ac adelhiis

Robt vab Stephvyn ac a dodes yngharchar. Yny vlwydyn honno ydaeth govent gyntaf ystrat flur. ac y bu varw Llywelyn ap Owein. Anno. v°. ydoeth y freinc o benvro ar flandryswyr y ymlad a chastell kylgerran ac y llas llawer onadunt adychwelut adref yn llaw wac. Ar eil weith ydoethant ac ny dygrynhoas dim ydunt. Yny vlwydyn honno y distrywiavt Owein ab Grufud dinasbassig. ac yd alltudwit Diermid vab Mwrchad oy vrenhinyaeth. ac y doeth yntev hyt yn normandi y gwynav vrth brenhin lloegyr ac y ervynneit idaw y gyvansodi yny gyuoeth drachevyn. Yny vlwydyn honno yd alltudwit Ior' coch oy dir yn mochnant y gan y deu Owein. ac a rannassant rygthunt. Mochnant ewch rayadyr y Owein kyueiliauc. ac is rayadyr y Owein vachan. Anno. vi°. y doeth Owein a Chatwaladyr meibion Grufud owyned. a Rys ap Grufud odeheubarth a gyrru fo ar Owein kyueiliauc adwyn kereinavn yarnav. ay gorchymyn y Owein ap Madoc o walwern. Ni bu bell gwedy hynny yny doeth Owein kyueiliauc allu or freinc ganthav ac a dorrassant castell kereinavn ac ay llosgassant. allad yr holl castellwyr. Yn diwed y vlwydyn honno y doeth Owein a Chatwaladyr tywyssogion gwyned a Rys ap Grufud o deheubarth hyt yn rudelan. ac yno ybuant tri mis yn adeiliat castell gvedy torri y castell y gafsant yno ay llosgi achastell prestattvn ac ymchwelut adref y ev gwlat yn hyvryt lawen. Anno. vii°. ydoeth Fredric amheraudyr ruvein a llu mawr ganthaw hyt yn ruvein athorri eglwys pedyr agwneithur afrool mavr. ac y dielys yr holl kyuoethauc llad y lu yntev kynmwiaf. Ac y llas nei y Wrgenev abat y gaa Kynan ap Owein. Anno. viii°. ydillyghwyt Robt ap Stephyn o garchar Rys. Ac y doeth Diermyt vab Mwrchath a marchauc lu mavr ganthav hyt yn Iwerdon ac y llochgarmon y doeth y dir ac ay goresgynnavt. ac yny vlwydyn honno y bu varw Robt iarll leicestyr. Anno. ix°. y llas Meuric ap Adam o buellt ygan Moredud pengoch y gevynderw o dwyll yny gvsc. Ac y bu varw Owein ap Grufud ap Kynan tywyssauc gwyned gvedy llawer o goruodedigaetheu. Anno. dom. M°.c°.lxx°. y lladaut Dauid ap Owein Howel y vraut yr hynaf. Anno. i°. y pymphet dyd gvedyr nodolic y llas Thomas archescob keint yny escopwisc wrth allor ydrindaud yny eglvys ehvn yngkeint achledyfeu ygan Richard Bryton' a Hugus normyrvilc. a William Tran. a Reinallt vab yr arth. o annoc Henri vrenhin lloegyr. am na adei idav trethu yr eglwisev yn erbyn gvahard y tryded Alexander pab. A yna ygversev hyn. Ann' millen' centen' septuagen'. Prim' erat p'ma' corruit ense Thomas. Yny vlwydyn honno y daeth Ric' vab Gilbt Stragbow iarll amhwydic Iwerdon ac a gymyrth merch Diermit vrenhin yn wreic briaut idav. ac awnaeth ladva vaur yn dulyn. Ac yn lleigys y bu varw Diermyt ac y glathpwit ef yn ferna. Ac y bu farw Robt ap Llywarch. ac y bu tervysc rwg brenhin freinc abrenhin lloegyr am lad Thos archescob. canys rodassei meichev y vrenhin freinc na chwyvit wrthaw. nyt amgen no Henri duc borgwyn a Theobaldu' y vraut. Agwedy klywet o Alexand pab anvon at brenhin freinc ar meichev. a gorchymyn ydunt kymhell brenhin lloegyr hyt yn ruvein ywneithur iawn am ry lad yr archescob. Ac anvon o brenhin lloegyr hyt yn ruvein y esgussodi drostaw na allei dyvot yna. Yn hynny ydoeth Rys ab Grufud idaristwng Owein kyveiliavc y dav gan y verch ac agymyrth seith or gwistlon ganthav. Yn hynny ydoed ar y brenhin ofyn ysgymunoliaeth o ruvein. Ac yd oed yny vryt vynet ydarystwng Iwerdon. Ac y doeth pavb oy dywyssogyon attav o loygyr achymre. Ac y doeth Rys y ymhedychu ar brenhin ac yaeth yny ewyllys o trychan meirch. a. iiii°. mil o ychen a. xiiii. o wystlon ar hynny. Odyno yd aeth y Gaerllion ar wysc ac aduc ydinas yar Ior. ab Owein ap Caradoc ap Grufud. Am hynny yd aeth Ior. ay deu vab Owein a Hywel. ev mam oed Angharat verch Vchrit escob llandav. a Morgant ap Seisyll ap Dyfynawal o Dudgu verch Owein chwaer yr dywededic Ior. o llawer gyt ac wynt a anreithiassant ywlat ac a distriwassant ydref hyt y castell. Ac y doeth y brenhin a llu maur ganthav y benvro. ac yno ef arodes y Rys keredigion. ac ystrattywi. ac arwistli. ac alvael. Ar haf hwnnw Rys a atkyweiriavt castell abteivi yr hwn adristiwasse gynt. pan delhiis Robt. vab Stephyn o Nest verch Rys ap Teudwr. Ac ef aberis kynnullav y meirch a edevssyt yr brenhin ac adoeth y ymwelet ar brenhin hyt ym penvro. ac odeno yd aeth y brenhin hyt yn mynyw y perindot ac arodas yn offrwg deu cantelcop o bali a dyrneit o aryant amgilch chweigeint. ac y gvahodes yr escob ef. ac y kymyrth gvahaud ac ychydic o niver ygyt ac ef. Ac yna y doeth Richard iarll oywerdon y ymgetmeithiaw ar brenhin: canys oy anuod y daeth y Iwerdon. Agwedi bwit duw

gwyl vihangel ar law mawr y doeth hyt yn penvro. Ac yno y doeth Rys a chwe meirch a phetwar vgein meirch. Ac o hynny ny chymyrth y brenhin namyn vn arbymthec arugeint. gan ev diolch y Rys yn vaur. Agwedy ev dyuot hyt y ty gwin ygyt. ef a rodes y Rys Howel y vab auuassey yngwystyl yn hir yn lloegyr. Ac yspeit am y gwystlon a oed yny vryt ev kymryt o newyd. ac am yteyrnget yny delei o Iwerdon. Ac yna y peris parattoy llynghes y vynet Iwerdon. a duw gwil Calixti pab yd ellynghaud y llu yr llogheu. Ac y doeth gwynt gwrpwith ac a yrawt y brenhin yr tir drachevyn. Agwedy ev dyvot Iwerdon y trigassant yno y gayaf heb argywedu dim ar y gwidyl. Anno. ii°. y bu marvolayth maur ar lu y brenhin rei o newin. ereill o newyd bwydev. ereill o diffic na ellyt dwyn kyfnewidiev ar vor yn amser gayaf. Yny vlwydyn honno y bu varw Catwaladyr ap Grufud ab Kynan. Ac ydoeth ybrenhin yn wythnos y diodeifein hyt yn penvro ac ychydic o niver gyt ac ef. ac adaw y varwnieit ay varchogeon yn Iwerdon. Ahynny o achos kennadev y pab a rei brenhin freinc. Ac yno ybu duw pasch athrannoeth ac y cafas Rys ymdidan ac ef yn talacharn yn mynet ytu a lloegyr. Agwedy dyvot y loegyr o honaw auvon a oruc kennadev at Ior. ap Owein ierchi ydaw dyvot y ymdidan ac ef ac y gadarnhau hedwch ryngthunt. Ac ydoeth Owein ap Ior. o arch y dat ydyuot gyt ac ef ylys ybrenhin. ac y doeth gwyr iarll brustov o caer dyf ford y castell newyd ar wysg ac y lladassant ef yn was ievanc klotvaur. A gwedy menegi hynny yw dat ac y Howel y vraut ac yr lleill a oed vn ac wynt. nyt ymdiredassant yr brenin ohynny allan namyn gwneith' gwaethaf ac y gellynt ar gyvoeth ybrenhin olad allosgi ac anreithaw heb drugared. hyt ynkaer low ahyt yn henford. Ac yna y gwnaeth ybrenhin Rys ap Grufud yn vstvs ar deheubarth kymre. ac yntev aaeth yfreinc heb olud. Yn hynny mys aust ycavas Seissill a Dyvynwal a Ieuan ap Seissill ap Ririt. castell Aber Gevenny odwyll ygan wyr y brenhin. Anno. iii°. ybu yr hin decgaf yn amser gayaf hyt difiev kyuarchavel ac yna y doeth taranev aglaw achenllysc athorri bric y coet hyt ydaear. ac yssu o bryvet y deil yn llwyr hyt na alley y gwydvilot ymborth. ac y peryglavt llawer or bobyl ac or ysgrybyl. Yny vlwydyn honno y ganet Meuric ap Rys ap Grufud. a mab y verch Moredud y vraut. Ac ydaeth Henri ieuanc vab Henri brenhin lloegyr dros vor at y dat. agovyn yw dat peth awnay canys nat oed ydaw ymborth onyt agaffei gan ydat. Ac yd erchys y dat rodi ugeint pvnt or monei hwnnw beunyd ydaw. Ac y dywat yntev na chiglev rodi lifrei y vab brenhin erioet ac nas mynnei yntev. Ac yny gyghor y cavas mynet ydinas twrws a chymryt areant yn echwyn gan y bwrdeissieit ydref. Aphan giglev y brenhin hynny: gvaharth aoruc na rodyt ydaw vn geiniavc. ac anvon gwyr oy lys ehvn yw daly ay warchadw yny darffei ydaw kymryt kyghor amdanaw. Ac y perys yntev medwi y gweircheitweyt athra uuant yn kysgu. ydaeth ymeith ac ychydic owyr gyt ac ef hyt at brehin freinc y chwegrwn. Yn hynny yr anvones Rys ap Grufud Howel y vab dros vor at Henri vrenhin yw wassneithu. ac y bu llawen ybrenhin wrthaw a diolch yn vaur y Rys y anvon yno. Yn hynny yd oed Henri ieuanc drwy nerth y chwegrwn a Theobaldus duc bwrgwyn a chyghorwr flandrys yn ewyllyssu gwrthnebu y gyvoethev ydat. Duw m'chergwith. xv. kl. aust y doeth Ior. ap Owain amben Caerllion ac ymlad ardinas ynyw kavas. a daly gwyr y dinas yny gafas y gastell. Odeno ydaeth Howel ap Ior. o hyt nos y gastell gwent. athrannoeth y darystynghavt y wlat idaw dieithyr ycastell. ac agymyrth gwystlon or rei goreu or wlat. ac yna y gyrrawd Dauid ap Owein owyned Maelgwn y vraut hyt yn Iwerdon ac agymyrth Mon y eidaw ehvn. Anno. iiii°. y bu varw Kynan ap Owein. Ac y gwrthladawt Dd. ap Owein y vrodyr ay gevynderiw o wyned ac ay kymyrth yn eidaw ehvn. Ac a garcharawt Maelgwn y vrawt. Anno. v. peris Howel ap Ior. ogaerllion heb wybot yv dat daly Owein y gevynderw athynnv y lygeit ay geillev rac kaffel etived o honaw canys ef oed wir etived ar caerllion. Ac yn dissyvyt ydoeth y freinc ac alltudaw Ior. a Howel y vab odeno. Ac y tagnavedwyt rwg Henri vrenhin lloegyr a Henri ieuanc y vab gwedy distrywiaw llawer o Normandi agwladoed ereill. Ac y delhiis Dauid ap Owein. Rodri y vraut dro dwill ac ay dodas mewn carchar kyfync a gevynne arnav. am geisiaw van o dref y dat iganthaw. Ac yna y kymyrth Dd. ap Owein Emme chwaer yr brenhin yn briawt odybygu caffel am hynny kynnal y gyvoeth yn hedwch. Ac yn hynny y dienghys Rodri o garchar y vrawt. achyn diwed y vlwydyn ef aduc Mon iarnav a Gwyned ewch Conwy. Duw gwyl Iago apostol ydaeth Rys ap Grufud y Gaerlow yr kwnsili aholl tvwys-

sogeon kymre gyt ac ef or a uuassei yn erbyn y brenhin. nyt amgen. Catwallawn ap Madoc y gevynderw o vaelenyd. Eynion Clut y daw gan yverch o elvayl. Eynion ap Rys y dav gan y verch o gwerthrynnyon. Morgant y nei ap Gwlad' y chwaer. tat Caradawc ap Iestin owlat vorgant. Grufud y nei vap Nest ychwaer braut Iuor vachan ap Meuric o semhenyd. Ior. ap Owein o gaerllion. a Seissyll ap Dyvynwal o went ewchaf abriodassei Gwladus chwayr y Rys ap Grufud. Agwedy ev dyvot yno y brenhin arodes hedwch ydunt. ac arodes Caerllion y Ior. ap Owein. Ac y llas Seissill ap Dyvynwal o dwill yn gastell ab' gevenni ygan arglwyd brecheynavc. Ac yllas Geffrei y vab a goreugwyr gwent. a Gwlad' y wreic adalpwyt. a Chatwaladyr y mab alas. Agwedyr lladua mordruan ahonno ny allawd kymro ymdiriet y dwyll y freinc ohynny allan. Cadell vab Grufud o orthrwm heint gwedy kymryt habit crevyd amdanaw yn ystrat flur y bu varw ac yno y clathpwyt. Ac Richard abat clerval mewn manachloc yn ymyl dinas ramson y doeth manach ay vrathu a chyllell ac or brath hwnnw y bu varw. Anno vi°. y bu varw Kynan abat y ty gwyn. A Dauid escob mynyw. ac yny le yntev y doeth Perys. Ar nodolic hwnnw y gwnaeth Rys ap Grufud y wled vawr yngastell ab' teiui. y ymryson pwy orev o gerd tant. nev gerd tavot dros wyneb kymre. a lloegyr. a phrydyn. ac iwerdon. a pheri gwneith' dwy gadeir. vn yr gorev or telynoryon. arall yr gorev or beird. Ac or telynnoryon gorev oed gwas ieuanc or llys. or beird gorev oed rei gwyned. ar wled honno o gyhoydwyt blwydyn kyn y wneith'. Yny vlwydyn honno y gwnaethpwyt kwnsili yn llvndain am hanner y grawys y gadarnhav kyfreithev yr eglwysev. ac y tyfawd ymryson y rwng archescop keint. ac archescop caer efrawc am eistedvaev yngwyd y cardinaeliet o ruvein.kyrchu aoruc archescop keint lle delehe vot. Athrannoeth yd achubawt archescob caer efrauc y lle hwnnw yngwyd y cardinaliet. ac y doeth nebvn or tu drachefyn idaw ay dynnv ef ay gadeir yny uu yn wysg y wegyl yr llaur. ay guraw a dwylaw ac a thrayt yn yssic. abreid uu idaw diang ay eneit. Anno. vii°. yllas Einon clut. A Morgant ap Moredud alas hevyt. Ac y gwnaeth Rys ap Grufud castell rayadyr gwy. Anno. viii°. meibion Kynan a ryvelassant ar arglwyd Rys. Anno. ix°. y llas Catwallawn. Ac y prypheythwyt Covent yn nant teyrnon. ereill ay geiliw manachloc devma. ereill manachloc caerllion ar wysg. Anno dom. M°. c.lxxx. ny bu dim or a dyckit ar gof yny vlwydyn honno. Anno. i°. y bu varw Alexander bap. Ac yny le ydetholet Luci'. Ac y bu varw Adaf escob seynt Assaph yn ryt ychen ac y clathpwyt ef yn Osyney. Anno. ii°. y llas Randwlf de Poer ac ychydic o varchogeon gyt ac ef. ygan gweission ieueinc o went. Anno. iii°. y bu varw Henri vrenhin ievanc trydyd Henri oed hwnnw. yn mywyt ydat. Ac y bu varw Richard archescob keint. Anno. iiii°. y bu varw Ryderch abat y ty gwyn. ac y bu varw Meuric abat y Cumhir. Anno. v°. y doeth y padriarch. o garusalem o loegyr y geisiaw nerth gan Henri brenhin lloegyr. canys daroed yr Ideon a Saracinieit distriw caerusalem yn llwyr. Ac y dychwelavt drachevyn ac amdeler o wyr meirch a phedyt ganthaw. Duw kalanmei y symvdavt yr heul y lliw megys. pan vei diffic arnei. Yny vlwydyn honno. Dd. abat ystrat flur auu varw. A Howel ap Ieuaf arglwyd arwystli. ac Einion ap Kynan. ac y clathpwyt wynt yn ystratflur yn enrydedus. Anno. vi°. y bu varw Luci' bap. ac yny ol ydoeth Vrban' tryded. ac y daeth covent ystrat flur hyt y redynavc velen yngwyned. ac y bu varw Perys abat clervall. ac yllas Catwaladyr ap Rys o dyvet yn lledrat ac y clathpwit yny ty gwyn ar daf. Anno. vii°. y bu varw Ithel abat or trallwng. Ac y llas Owein ap Madoc y gorev or kymre drwy dwyll yn garrec gova nosweith ygan veibion Owein kyveiliawc. Gwen oynwyn a Chaswallawn. Llywelyn ap Catwallawn a dalpwyt ygan y vrodyr ac adynhwyt y lygeit. Maelgwn ap Rys o deheubarth adiffeithavd dinas Dynbych ac ay llosgas. Ac vegys llew yn hela y doeth llawer or flandryswyr ac y lladavt ef wynt oll. Anno. viii°. y doeth paganieit a saracinieit y Caerusalem dechrev y grawys ac adugant y groc y diodefavt duw arnaw gantwnt. ac yspeiliav ydinas allad llawer or cristonogyon adyly ereill yngkarchar. Ac amhynny ydaeth Philip brenhin freinc. a Henri brenhin lloegyr. a Baldewyn archescob keint alluossogrwid o gristonogeon a chroes. Anno. ix°. y bu varw Henri vrenhin.

Ac yny ol yntev y doeth Richard y vab y vrenhin. y marchauc gorev ar devraf. Yny vlwydyn honno y cafas Rys ap Grufud castell seinther. ac abercorran. allan ystyphan. Ac aberys daly Maelgwn y vab ay garcharu y gwyr a oed blodev y marchogeon ac amdiffynnwr deheubarth kymre.

Anno dom. M°.c.xc. ydaeth Phelip brenhin freinc. a Richard brenhin lloegyr. a Baldewyn archescob y Gaerusalem a dirvawr llu ganthunt o ieirll a barwnieit. ac y gwnaeth Rys ap Grufud castell yn ketweli. Ac y bu varw Wenlliant verch Rys blodev gwraged kymre otegwch. Anno. i°. y bu varw Grufud Maylor brenhin Powys yr haylaf or kymre. Ac y bu varw Gwion escob bangor gwr mawr ygrefyd. Ac y bu diffic ar yr heul. Ac y bu varw Baldewyn archescop keint. Ac y llas Einion or porth y gan y vraut. Ac y cavas Rys ap Grufud castell dyneinir. Ac y bu varw Owein ap Grufud yn ystratflur. Anno. ii°. y dienghis Maelgwn ap Rys o garchar arglwyd Brecheinoc. Ac y cavas Rys ap Grufud castell llanmadein. Ac y bu varw Grufud vab Cadwgon. Anno. iii°. y dalpwyt Richard vrenhin lloegyr yn dyvot o Gayrusalem ygan nebun iarll ac y rodat yngkarchar yr amherawdyr. yny oruu ar loegyr gwystlaw kareglev y manachlogoed ar eglwyssev ac ev eurlestri yr yellwng or karchar. yny vlwydyn honno y darystyngawd Rodri vab Oweyn ynys von. a hynny o nerth meibion Godrich. A chyn diwed y vlwydyn y gwrthladwyt ef or ynys y gan veibion Kynan. Ac y cavas gwyr Maelgwn vab Rys castell ystratmevric. yn wrawl nos nodolic drwy ev peiriannev. Ac y cavas Howel seis vab Rys pennaeth deheubarth castell gwys drwy dwyll. Ac adelhiis Phelip vab Gwis ay wreic ay deu vab. Agwedy gwasgaru a castell kyt dyhunaw a oruc a Maelgwn y vraut y distrywiaw castell llannuhadein. Agwedy gossot oet dyd. ydoeth y flandryswyr yr dywededic castell ac ymlad yn diobeith ac wynt a gwneith' lladva dirvaur onadunt. a chymhell ev gwyr ar ffo. Ac ymgynnulla a oruc y kymre am ben ydywededic castell ac ydistriwiwt. Ac y delhiis aranaut y deu vroder. Madoc. a Howel. ac ytynnawt ev llygeit. Anno iiii°. y rodes Maelgwn vab Rys castell ystrat meuric yr hwn arodassei Rys ap Grufud idaw. yntev ay rodes yv vraut dros y wystlon. Ac y gwnaethpwyt yr eilweith castell rayadyrgwy. Ac y dalptwyt Rys y gan y veibion ac y carcharwyt a Howel seis o dwyll ar Maelgwn y vraut a ellyngawd Rys y dat o garchar. Ac y kymyrth meibion Catwallawn castell de Nyuer yr hwn a oed eidiaw Maelgwn a chastell rayadyrgwy ac ay llosgassant. Ac y doeth Richard vrenhin y loegyr o gaerusalem. Llywelyn ap Ior. a deu vab Kynan Rodri ac Owein adugant kyvoeth Dauid ap Owein yarnaw onyt tri chastell ay gymhell yntev ar fo. Anno. v°. y doeth Rosser y mortimer allu ganthaw hyt yn Maylenyd ac y gwrthladwyt deu vab Catwallawn o gastell kymaron. Ac y cafas deu vab Rys ap Grufud. Rys a Maredud. castell dinefwr o dwyll a chastell y cantref bychan. a gwyr y wlat honno a gytsynawt ac wynt. ac y delhiis ev tat wynt o dwill ac yn ystrat meuric y carcharwit wynt. Anno. vi°. y bu varw escop bangor. Ac kynvyllaut Rys ap Grufud llu amben caer merdyn ac ay llosgas ac ay diffeithawd. Ac odyno ydoeth allu dirvaur amben castell Colvnwy. ac eiste wrthaw ac eu kymhell ev rodi. a gwedy y rodi y llosgi ay dystriw a orugant. ac odena y bryssiassant hyt yn radynor ac ay llosgassant. ar dyd hwnnw y doeth Rosser Mortimer. a Hvgyn o say. allu diruavr o wyr arvauc ymladgar yn ev bydinev ynbarawt y ymlad. Agwedy gvelet o Rys hynny: kyrchu yelynyon aoruc megys llew ac ev kymhell ar ffo ac ev hymlit yn wraul ac ev eythu gan ev llad yn olofrud. ac ni orfwisavd yny doeth hyt yn chastell paen yn Eluael ac yna eiste wrth y castell a gwneithur ermygyon y ymlad ar castell. Ac y doeth Willyam brewys ac y tagnavedwyt ac ef. Yny vlwydyn honno y doeth Henri archescop keint vstus holl loegyr a chynvllaw tywyssogeon kymre y dyvot amben castell wenhwynwyn yny trallwng ac ymlad ac ef obop amriw ymladdev. ac ny thygiawd ydunt dym. canys val y bwrieyn ermygyon y ben y castell ydyuot y mewn: pan deleint hyt y bylchev y bwrit wynt hyt yn waelawt clawd yny dorrynt eu mynyglev ereill bodi. Ac or diwed wynt arodassant y castell gan ev gellwg yn ryd ar eidunt gantunt. a hynny awnaethpwyt. Odena ydoeth Gwenwinwyn ay gynvlleitva oy wyr ac eistev wrth yr vn castell hwnnw. a chymhel ar ycastellwyr rodi y castell gan ev gellwng yn ryd ar eidunt gantunt. Ac y bu varw abat y trallwng. Anno. vii°. y bu maruolaeth maur yn gymre afreync. a hynny or tywyssogyon gorev. Ac y bu varw Rys ab Grufud tywyssawc deheubarth kymre blodeu y marchogion ar gorev or auu o genedyl gymre er oet iiii. kl. maii. gwedy llawer uudugolaythev. Agwedy marw Rys y gwledychawd yny le Grufud y vab. Ac yny erbyn y doeth Maelgwn y vraut ay wyr agwyr Gwenwynwyn hyt yn ab' ystwyth ac adelhiis Grufud ac aladawt llawer oy wyr acharcharu ereill adarystwng ydaw holl keredigiawn ai gestyll ac anvon

Grufud y garchar Gwenwynwyn. Ac yntev ay rodes yngkarchar saesson. ac adarystyngws idaw holl Arwystli. Ac y delhiis Llywelyn ap Ior. Dauid ap Owein. Yny vlwydyn honno gvedy kymryt habit kefryd amdanav ybu varw Owein kyveiliauc ac y clathpwyt yn ystratmarchell Ac y bu varw Owein ap Grufud Maelor. Ac Owein or brithtir vab Howel ap Ieuaf. A Maelgwn ap Catwallawn o veili nyd. Yny vlwydyn honno y doeth Trahayrn vychan ovrecheinavc gwr da doeth kadarn. a nith verch chwaer y Rys ap Grufud yn wreic briawt y dadlev yr arglwyd William de breusa hyt yn llancors. ac y dalpwyt et yn greulon ay rwymhav yn gadarn achadwynev gerit y draet ay lusgaw wrth y march kryhaf drwy holl ystrytoed Aberhodni hyt y crogwyd. ac yno llad y ben ay grogi ger y draet. ac y clathpwyt yn..... Ac y dial y vraut ay vab ay wreic. pan yw yny ford greulon y divethawd y gwyrda gwirion hynny y torras Maelgwn vab Rys Aberteivi.

LLYMA

VRUT Y TYWYSOGION,

VAL Y BU RYFELOEDD, A GWEITHREDOEDD ENSEILIAD, A DIALEDDAU, A RHYFEDDODAU. GWEDI EU TYNNU O'R HEN GOFION CADWEDIG A'U BLYNYDDU YN DREFNEDIG GAN GARADAWG LLANCARFAN.

Yr Hanes uchod a gopiwyd o Lyfr George Williams o Aber Pergwm Ysgweier, genyf i Thomas Richards Curad Llan Gralio, yn y flwyddyn 1764. *A minnau Iorwerth ab Iorwerth Gwilym ai copiais o Lyfyr y Parchedig Mr. Richards yn flwyddyn* 1790. *Ac ai dadgopiais ef i Owain Myfyr, yn Mesyryd y flwyddyn* 1800.

BRUT Y TYWYSOGION.

Oed Crist 660, y bu farw Cadwallawn ab Cadfan brenhin y Britanniaid ac y daeth ei fab ef Cadwaladr fendigaid yn Frenhin yn ei le; a gwedi dengmlynedd yn heddwch y daeth y Clefyd mawr a elwir y Fall felen ar holl ynys Prydain, a hynny a ddechreues pan oedd oed Crist yn 674. Ac achaws y Fall honno ydd aeth Cadwaladr a llawer o bob goreuwyr y Bryttaniaid i Lydaw lle ydd oedd eu cydwladwyr wedi gwledychu yn hir o amser cyn no hynny; ac achaws y clefyd nis gellid rhyfelu yn ynys Prydain na llafuriaw daear, ac o hynny y digwyddes newyn mawr oni bu farw niferoedd rhyfeddawl o'r Cymry a'r Saeson; a'r Newyn, a'r Fall, a barhëis unmlynedd ar ddeg, onid aethant yn dost eu gormail holl bobloedd ynys Prydain. A gwedi dyfod diwedd ar y dialeddau hynny, fe ddodes Gadwaladr ynys Prydain a'i choron yn nawdd ac adnau Alan Brenin Llydaw, ac a aeth i Ruvain wrth gyngor Angel a welsei efe yn ei lesmair, ac yno y bu efe bum mlynedd ac y bu farw yno, a phan ddel ei esgyrn ef oddiyno yn ol i ynys Prydain y cant y Bryttaniaid eu Braint a'u Coron yn ol y dywaid yr Angel wrth Gadwaladr.

Oed Crist 683, y danfones Alan brenin Llydaw ei fab Ifor ac Ynyr ei Nai a dwy Lynges gadarn i ynys Prydain, a rhyfel a fu rsyngddynt a'r Saeson, a gorfod ychydig arnynt, yna y cymmerth Ifor arnaw Bennaduriaeth y Bryttaniaid. A gwedi hynny y daeth y Saeson yn ei erbyn ef a llu cadarn, a chad ar faes a fu rsyngddynt lle y gorfu Ifor a'r Bryttaniaid wedi ymladd creulawn. ac ynnill Gwlad Cerniw, a Gwlad yr Haf, a Dyfneint yn gwbl. Ac yna y gwnaeth Ifor y Brodyrdy mawr yn ynys y Fallen er diolch i Dduw am ei gyfnerth yn erbyn y Saeson.

Oed Crist 698, y bu'r glaw gwaedliw yn ynys Prydain, onid aeth y llaeth ar ymenyn a'r caws yn gochliw gwaed; ac Ifor a aeth i Rufain lle y bu farw gwedi cynnal Penadurdawd ar y Bryttaniaid wyth mlynedd ar hugain, yn fawr ei glod ai ddoethineb, efe a ddodes lawer o Diroedd at Eglwysi yng Nghymru a Lloegr.

Oed Crist 720, Bu Haf tesawg rhyfeddawl oni bu farw coedydd a llysiau ac ysgrublaid gan sychder ac angerdd y poethder, ac ym mis Medi yr un flwyddyn y bu'r llifeiriaint disyfed ac y torres Eglwys Llancarfan, a llawer o'r Tai, ac y boddes aneirif o'r Gwartheg a'r Defaid oni bu dra mawr y colledion, a'r un peth mewn llawer man arall, a'r un amser y bu llanw aruthrawl ym Mor Hafren oni thorres argaeau, ac y collwyd llawer o'r ynysdir ar hyd lan y mor ym Morganwg, a Gwent, a Gwlad yr Haf, a dirfawr y colledau o hynny.

Yr un flwyddyn y doded Rhodri

Molwynawc yn Frenin ar y Brytaniaid, a rhyfel mawr a fu ryngthaw ef a'r Saeson lle trechasant y Bryttaniaid mewn dwy Gadfaes yn anrhydeddus. Yr un flwyddyn y bu Gad Garthmaelawg, ac un arall yng Ngwynedd, a Chad Pencoed ym Morganwg lle y gorfu 'r Bryttaniaid ymbob un 'r tair.

Yr un flywddyn y bu farw Beli ab Elphin, ac y torres y Saeson di gred lawer o Eglwysydd Llandaf, a Mynyw, a Llanbadarn, ac y lladdasant Aidan Escob Llandaf a llawer o ddoethion ei Blwyf.

Oed Crist 728, y bu Cad Mynydd Carno yng Ngwent lle y gorfu 'r Bryttaniaid gwedi colled dirfawr ar wŷr, ac y gyrrwyd y Saeson drwy Afon Wysg, lle y boddasant laweroed o honynt, achaws llif oedd yn yr Afon.

Oed Crist 733, Bu Cad Ddefawdan lle gwedi ymladd hir a thra chreulawn y gorfu 'r Saeson ar y Bryttaniaid.

Oed Crist 735, y bu waith Henffordd, lle gwedi ymladd tost a chreulawn y gorfu 'r Cymry ar y Saeson.

Oed Crist 750, y bu farw Tewdwr ab Beli, a Rhodri Molwynawc gwedi gwladychu deng mlynedd ar hugain yn glodfawr am gyfiawnder a gwroldeb, ac ai claddwyd yng Nghaerllion ar Wysg, a diweddaf o Eppil Brenhinoedd ynys Prydain a gladdwyd yno oedd efe.—Yn yr un flwyddyn y bu waith Mygedawc lle y gorfu 'r Bryttaniaid ar y Gwyddyl Ffichti gwedi ymladd creulawn.

Oed Crist 754, y gwnaethpwyd Cynan Tindaethwy yn Frenhin ar Gymru oll o fodd yr holl Frenhinoedd a'r Arglwyddi. Yn yr ail flwyddyn y bu ail waith Henffordd lle y gorfu 'r Cymry, ac yno y llas Cyfelach Escob Morganwg.

Oed Crist 755, y symudwyd y Pasg yng Ngwynedd o gyngor Elfod Escob Bangor, ond nis caid hynny gan yr Escobion eraill, ac achaws hynny y daethant y Saeson ar y Cymry yn Neheubarth, lle bu Cad Coed Marchan, a gorfüwyd ar y Saeson yn anrhydeddus.

Oed Crist 757, y bu drydedd waith Henffordd lle y Gorfu Gwyr Deheubarth ar y Saeson, ac y llas Dyfnwal ab Tewdwr y rhyfelwr glewaf o du 'r Cymry, wedi iddaw wneuthur yn orchestawl o neb yn y Gad honno.

Oed Crist 765, y diffeithiwyd Tiroedd y Mers gan y Cymry ac y gorfuant ar y Saeson, ac ai hyspeiliasant yn ddirfawr, achaws hynny y gwnaeth Offa Brenin y Mers y clawdd mawr a elwir Clawdd Offa yn derfynfa rhwng Gwlad Gymru ar Mers, fal y mae fyth yn parhau.

Oed Crist 776, y codes Gwyr Gwent a Morganwg ac a aethant am benn y Mers, ac y torrasant Glawdd Offa yn gydwasted a'r ddaear, a gwedi hynny dychwelyd ag yspail fawr.

Oed Crist 777, y symudwyd y pasc yn Neheubarth, ac y bu farw Ferinol fab Eidwar, ac achaws hynny y bu ryfel teisban rwng y Deheuwyr au Brenin a dinistraw mawr arnynt ganthaw, oni orfu arnynt ladd y Brenin am hynny yn amser Hâf, am hynny y gelwir yr haf hwnnw yr haf gwaedlyd, ac ni rodded fyth wedi hynny i Frenin y Deheuwyr ei air yn air ar y wlâd.

Oed Crist 784, y diffeithiwyd y Mers gan y Cymry, ac Offa a wnaeth glawdd yr ail waith yn nes attaw, a gadael lle Gwlad rwng Gwy a Hafren lle mae Llwyth Elystan Glodrydd lle ydd aethant yn un o bum Brenhinllwyth Cymry.

Oed Crist 795 y daeth y Paganiaid duon gyntaf i ynys Prydain o Wlad Denmarc, ac a wnaethant ddrygau mawr yn Lloegr, wedi hynny daethant i Forganwg, ac yno lladd a llosgi llawer, ond o'r diwedd gorfu 'r Cymry arnynt au gyrru i'r mor gwedi lladd llawer iawn o honynt, ac yna myned i'r Werddon lle y diffeithiasant Rechreyn a lleoed eraill.

Yr ail flwyddyn y bu gwaith Rhuddlan lle y lladdwyd Meredydd Brenin Dyfed, a Charadawc ab Gwyn ab Collwyn Brenin Gwynedd.

Oed Crist 804, y bu farw Arthen Brenin Ceredigiawn, a Rhydderch Brenin Dyfed, a Chadell Brenin Teyrnllwg, a elwir yr awr honn Powys.

Oed Crist 809, y bu farw Elford Archescob Gwynedd, ac y bu diffyg ar yr haul, ac y bu Terfysg mawr ym mhlith y Gwyr Eglwysig achaws y Pasc, canys ni fynnai Escobion Llandaf a mynyw ymroddi dan Archescob Gwynedd lle yr oeddynt eu hunain yn Archescobion hŷn o Fraint.

Oed Crist 810, duawdd y lleuad ddyw nadolic ac y llosges y Saeson Mynyw, ac y llosged Tegauwy gan dan llychaid gwylltion, ac y bu farwolaeth ddirfawr ar yr anifeiliaid hyd holl ynys Prydain ac y tlododd Brenhiniaeth Vôn a Brenhiniaeth Dyfed oblegyd Rhyfel a fu rwng Hywel Fychan a Chynan ei frawd, o gorfu Hywel ynys Fôn

Oed Crist 814, bu Taranau a lluched ofnadwy dros benn yn torri a llosgi Tai a

choedydd yn aruthr, ac y bu farw Gruffydd ab Cynan achaws Brad Elisse ei frawd.

Yr un flwyddyn y bu ryfel yr ail waith rhwng Hywel a'i frawd Cynan, ac a laddes lawer o'i wyr ef, ac yna Cynan a gynhulles attaw Gad niferawg dros benn, ac am benn ei frawd Hywel y rhuthres, ai yrru o Fôn hyd ym Manaw. Ymhen ychydic wedy hynny bu farw Cynan Tindaethwy Brenin Cymry oll. A merch oedd etifeddes iddaw a briodes a Gwr Pendefig ai enw Merfyn Frych; ei Fam ef Nest ferch Cadell Deyrnllwg fab Brochwel Ysgithrawc.

Oed Crist 815, y llas Griffri ab Cyngen ab Cadell Deyrnllwg.

Oed Crist 818, y dechreues Merfyn Frych ac Essyllt ei wraig wladych Gwynedd a Phowys, a'i flwyddyn honno y bu waith Llanfaes ym Môn.

Oed Crist 819, y drygwyd Dyfed yn ddirfawr gan Genwlff Brenin Mers.

Oed Crist 823, y diffeithwyd Gwlad Bowys gan y Saeson, gan ddwyn y meibion bychain i gyd oddiar eu mammau a'u meithrin yn Saeson, canys arferid hynny gan y Saeson, a'r un flwyddyn y llosgasant Deganwy.

Oed Crist 829, y dug Egbert Brenin Caerwynt y danaw Bernwlff Brenin y Mers drwy ymladd drydlew, ac yn ebrwydd gwedi hynny y dug efe y danaw y saith Brenhiniaeth Seisnig, a galw Gwlad Loegr yn Inglont, a galw'r laith Ingles.

Oed Crist 830, y bu diffyg ar y lleuad yr wythfed dydd o Fis Rhagfyrr, a'r un diwarnod y bu farw Morydd ab Llywarch Llwyd Brenin Ceredigion.

Oed Crist 831, y daeth Saeson y Mers ar hyd nos yn ddiarwybod, ac a losgasant Fonachdy Senghenydd, ydd oedd hwnnw yn y man y mae y Castell yn awr, ac oddi yno y daethant hyd yng Nghastell Treoda ac ai llosgasant: a dianc oddiyno dros For Hafren a llawer ganddynt yn lledrad, lle ydd oedd llw cyngrair y pryd hynny rwng Gwyr Morganwg a Gwent a Saeson y Mers.

Oed Crist 833, y daeth y Paganiaid o Ddenmarc i Loegr, ac a ddiffeithiasant lawer o fannau yn yr ynys, ac yn mhen tair blynedd myned i Gymru, ac yn un a'r Cymry ymosod ar y Saeson lle y gorfu'r Saeson arnynt.

Oed Crist 835, bu farw Cadwallon, yr oed efe n wr pendefig mawr ei barch a'i ddoethineb.

Oed Crist 838, Gwaith Cyfeiliawc lle bu ymladd tra thost rhwng y Cymry a Berthwryd Brenin Mers; ac yno y lladd wyd Merfyn Frych Brenin y Bryttaniaid: ac yn amser Merfyn y gorfu ar y Bryttaniaid ac oedd yn Lloegr yn byw ymroddi yn Saeson neu adael eu Gwlad a'u cartrefoedd ym mhen tri Mis. Yr un flwyddyn y bu waith Fferyllwg rwng Gwy a Hafren lle bu law ucha'r Cymry.

Oed Crist 840, y bu farw Escob Mynyw, ac y bu ail waith Fferyllwg lle lladdwyd llawer o bob tu, fal nas gellid barnu'r llaw uchaf nac i'r un na'r llall o honynt.

Oed Crist 843, Rhodri Mawr ab Merfyn Frych a ddechreuwys wladychu ar y Cymry a gorfod ymddifadu ar Bryttaniaid ac oeddynt yn byw yn Lloegr, a myned yn un a'r Saeson a wnaethant hwy. A rhyfel mynych a mawr a fu rwng Rhodri a Berthwryd Brenin Mers. Yr hwnn Ferthwryd a fynnwys gynhorthwy gan Ithelwlf ei frawd ac a ddaeth a llu dirfawr i Fôn gan ddiffeithiaw Gwlad y ffordd y cerddynt, fal y gwnai'r Paganiaid di grêd a bedydd. Myned a wnaeth Rhodri yn eu herbyn a llu dewisawl o'r Cymry gydag ef; ac yn gynhorthwy iddaw y daeth Meuryg ab Hywel Brenin Morganwg a Llu cadarn, a'r Meuryg hwnnw a laddwyd yn y frwydr honno, eithr gyrru ffo ar y Saeson yn y diwedd, gwedi ymladd tost a chreulawn. Ac yna gwnaethpwyd Ithel ab Hywel yn Frenin ar Forganwg a Gwent yn lle ei frawd, ac efe yn myned a Llu cadarn gydag ef i Wynedd yng nghyfnerth Rhodri y gosodasant gwyr Brecheiniawc arnaw ac ai lladdasant yn iawn i Ferthrwyd am fil o wartheg yspail a gawsant ganthaw am hynny o alanas, ac o hynny y dechreuwys y ddiarheb Bradwyr Brycheiniawc.

Oed Crist 850, y bu Gwaith Ffinant ac y llas Cyngen ab Cadell Deyrnllwg yn Rhufain gan ei wyr ei hun.

Oed Crist 860, bu Cad Wythen lle lladded llawer o Gymry a Saeson fal nas galled y llaw uchaf nac i'r naill na'r llall o honynt, a'r un flwyddyn y daeth y Paganiaid duon i Dir Gwyr ac a'u gyrrwyd ymaith gyda galanasdra mawr.

Oed Crist 865, y lladded Cynan nawdd nifer, y dewraf a'r ardderchoccaf yn ei ddydd o Ryfelwyr Cymru.

Oed Crist 868, y bu gwaith Brynnonnen, ac y daeth y Paganiaid duon lawer gwaith yn yr un flwyddyn i Gymru a Lloegr, a chael y gwaethaf ym mhob Gossawd.

Oed Crist 870, y torres y Paganiaid duon Gaer Alclud, ac a ddifethasant Lundain a Gwlad y Mers o'i bronn.

Yr un flwyddyn y bu waith Llangollen a lladdfa fawr yno.

Yn yr un flwyddyn y boddes Gwgan ab Morydd ab Llywarch Llwyd Brenin Ceredigion yn morio dros afon Llychwr yng Ngwyr er gyrru'r Paganiaid duon o'r Wlad honno.

Yn yr un flwyddyn y bu waith Bangor lle y lladdwyd y Saeson wrth y niferoedd a cherrig a dreiglwyd arnynt oddi ar y Brynniau, ac ym mhlith y rhai hynny Escob Bangor.

Oed Crist 871, bu farw Einion Fonheddig Escob Mynyw, ac o gwnaethpwyd Hubert Sais yn escob yn ei le ef.

Oed Crist 872. y bu Waith Bangolau ym Môn, lle gorfu Rhodri a'r Cymry ar y Paganiaid duon mewn Brwydr galed: a gwedi hynny yr un flwyddyn Gwaith Manegid ym Mon, lle difethwyd y Paganiaid duon.

Oed Crist 873, y bu Waith Dyw Sul ym Môn, ac yn honno y llas Rhodri mawr, a Gwriad ei frawd, a Gweirydd mab Owain Morganwg, gan y Saeson; ac yna yn eu llawn angerdd y cymmerth Gwragedd Môn arfau ac a ruthrasant ar y Saeson au lladd yn greulawn oni orfu arnynt ffo.—Yr un flwyddyn y bu Waith Rhiw Saeson ym Morganwg, lle y gorfu'r Cymry ar y Saeson, au lladd yn aruthrawl.

Rhodri Mawr a ddodes drefn newydd ar Lywodraeth Cymry hyd y cerddai ei fraint ef, nid amgen Ceredigion a Chadell ei fab hynaf a'i cafas, ac iddaw ei Lys yn Ninefwr, Gwynedd a ddodes ef i Anarawd ei Fab, ac iddaw ei Lys yn Aberffraw ym Môn, Powys a roddes ef i Ferfyn ei Fab, ac iddaw ei Lys ym Mathrafal, ac ar yr hynaf o honynt Deyrnged i Frenin Llundain, ac i'r hynaf Deyrnged gan y ddau eraill, a'r Tri Thywysawg Taleithiawg eu gelwid am iddynt yn anad fu o'u blaen hwynt wisgaw Taleithiau am eu coronau fal y gwnelai Frenhinoedd yng Ngwledydd eraill, lle cyn no hynny ni wysgynt Frenhinoedd a Thywysogion Cenedl y Cymry namyn hualeu euraid. Ac i'r hynaf o'r Tywysogion Taleithiawc y dodes Rodri'r Unbennaeth, ac arch a gorchymyn arnynt ymddiffyn Gwlad a Chenedl y Cymry rag rhuthr gelynion, a rhag anllywodraeth.

Oed Crist 876, ydd aeth Gadell ab Rhodri mawr yn Frenin Ceredigiawn, ac Anarawd ab Rhodri yn Frenin Gwynedd, a Merfyn ab Rhodri yn Frenin Powys.

Oed Crist 877, y gorfu Gadell ab Rhodri ar Ferfyn ei frawd, a dwyn oddiarnaw ei wlad sef Powys, ac yna efe a wladyches holl Gymry.

Oed Crist 880, y bu waith Conwy rhwng Anarawd ab Rhodri a'r Saeson, lle cafas y Cymry 'r fuddugoliaeth, a lladd llawer o'r Saeson, ac achaws hynny y gelwid y Gadfaes honno Dial Rhodri.

Oed Crist 883, bu farw Cydwithen y gwrolaf a'r doethaf o'r Bryttaniaid, a dirfawr y golled i Wlad Gymru; a'r un flwyddyn y bu farw Cydifor Abad Llanfeithin, gwr doeth a dysgedig oedd efe a mawr ei dduiwoldeb. Efe a ddanfones chwech o wyr doethion ei gor i ddodi addysc i Wyddelod y Werddon.

Oed Crist 890, y gorfu ar wyr Ystrad Clud ymadael a'u Gwlad, y rhai ni fynnent ymunaw a'r Saeson, a dyfod i Wynedd, ac Anarawd a roddes iddynt gennad i wladychu 'r wlad a ddyged oddiarnaw gan y Saeson ni amgen na Maelawr, a Dyffryn Clwyd, a Rhyfoniawg, a Thegeingl, os gyrru ymaith y Saeson a fedrynt, a hynny a wnaethant yn ddihafarch, a'r Saeson a ddaethant yr ail waith achaws hynny yn erbyn Anarawd lle bu waith Cymryd, ac y bu'r Cymry yn fuddugolgyrch ar y Saeson, au gyrru o'r Wlad yn ollawl, ac felly y rhyddhaed Gwynedd oddi wrth y Saeson drwy Nerth Gwyr y Gogledd.

Oed Crist 891, y daeth y Paganiaid duon i Gastell Baldwin, ac a ddiffeithiasant Bowys, ac a feddianasant y goreu o'r tiroedd yno drwy nerth y Saeson a Brad rhai o'r Cymry.—Y flwyddyn honno y bu farw Henydd ab Bledri, gwr hynod o Gymro.

Oed Crist 892, y daeth Narawd Brenin Gwynedd i ddiffeithiaw Ceredigiawn, sef cyfoeth Cadell ei Frawd, ac a losges yr holl dai a'r ydau yn Nyfed ac Ystrad Tywi yn greulawn iawn. Yr un flwyddyn y llas Merfyn Brenin Powys gan ei wyr ei hun. Yr yn flwyddyn y rhuthrasant y Paganiaid duon am ben Caer Wysg ac aladdasant y Saeson: a llawer o'r Bryttaniaid a oeddent yn gwladychu yno a ddaethant at Owain Arglwydd Morganwg, ac a gawsant diroedd a thrigfannau ganthaw, lle arosasant hwy a'u heppil. Ac yng Ngwyr y maent yn Seisnigion.

Oed Crist 893, daeth y Paganiaid duon i Gymru dros For Hafren ac a losgasant Lanelltyd Fawr, a Chynffig, a Llangarfan, ac a wnaethant ddrygau mawrion ym Morganwg, a Gwent, a Brecheiniawc, a Buellt, ac ar ei gwaith yn dychwelyd yng Ngwaunllwg, a nhwy yn anrheithiaw Caerllion ar Wysg y daeth Morgan Tywysawg Morganwg a Chad yn eu herbyn, au gyrru tros Fôr i Wlad yr Haf lle y lladdwyd llawer o honynt gan y Saeson a Bryttaniaid y Wlad honno: a'r haf y flwyddyn

honno y gwelwyd pryfed o rywiau dieithr-on yn y Werddon ar wedd Gwaddod a dau ddaint hirion i bob un o naddynt, a bwyt-ta'r holl ydoedd a wnaethant, a'r holl Bor-dir, a gwraidd pob Gwellt a gwair onid aeth newyn ar y wlad, a'r Paganiaid au dng yno fal y tybid. ac a fynnent eu dwyn hefyd i ynys Prydain. Ond gwedi dodi Gweddiau, at Dduw ac Elusenau i Dylod-ion, a Theilyngdawd ar fuchedd, fe ddan-fones Duw Rew cadarn, a hithau eisioes hyn hâf, oni buant feirw y pryfed hynny.

Oed Crist 894, y bu farw Hywel ab Rhys ab Arthfael Arglwydd Morganwg yn ei lawn henaint yn Rhufain ym mhen tridiau wedi ei fyned yno, sef ei oed chwe-ugeinmlwydd a phedair.

Oed Crist 895, y bu farw Arthfael hen, ab Rhys Arglwydd Morganwg a Brenin ar h Gantref Gwent, yn chweugeinmlwydd d, ei wraig ef oedd Ceinwen ferch Arthen Brenin Ceredigion, a gwedi myned yn hen ni fynnei efe a wnelai a Theyrnedd, am hynny rhoddi'r frenhiniaeth i Hywel ei frawd.

Oed Crist 900, y daeth Igmwnt ai Ba-ganiaid duon i Fôn, ac yna gwaith Rhos Meilon.—Yn y flwyddyn honno y sym-mudwyd Mynyw, ac y bu farw Llywarch ab Henydd. Yr un flwyddyn y bu farw Cadell ab Rhodri mawr, ac y gwnaethpwyd Hywel ei fab yn Frenin Ceredigion, deu fab arall oedd iddaw sef Meyryg a Chlyd-awc. Ac yna gwladychawdd Anarawd ar holl Gymru, yn ol y gosodes Rodri Mawr.

Oed Crist 906, y bu farw Asser ddoeth archesgob y Bryttaniaid, ac y daeth Elys-tan Brenin y Saeson i Gymru, ac a ddug danaw holl Frenhinoedd y Cymry. A'r flwyddyn honno y bu waith Dinerth, a hefyd yr un flwyddyn y diffeithwyd Mynyw gan Uthyr a Rhallt goch, ac y llas Maelawg ab Peredur Gam.

Oed Crist 913, y bu farw Narawd ab Rhodri Mawr Brenin y Bryttaniaid, ac yna Hywel ab Cadell a wladyches holl Gymru, ac Eidwal Foel yn Frenin Aber-ffraw, ab Narawd ab Rhodri Mawr.

Oed Crist 914, y llas Clydawc ab Cadell gan Feuryg ei frawd, ac y diffeithwyd Mon gan wyr y Werddon, a chyn diwedd yr Haf y cad rhyfel cydgenedl achaws i Feuryg ab Cadell ladd ei Frawd Hywel.

Oed Crist 918, y daeth Edelffleda Bren-hines y Mers yn erbyn Morgan Tywysawg Morganwg a Gwent, ac y bu waith y Cas-tell Newydd lle y bu farw Edelffleda ac y ffoes y Saeson.

Oed Crist 926 aeth Hywel Dda fab Cadell Brenin Cymry oll i Rufain, a chyd-ag ef dri escob, sef oeddynt Martin Escob Mynyw, a Mordaf Escob Bangor, a March-lwys Escob Teilaw, a chyda hwnnw Bly-gwryd ab Owain Pencyfeistedd Llandaf, Brawd Morgan Brenin Morgânwg, a'r achaws eu myned yno, ymgynghori a Doethion y modd y gwellhëid Cyfreithiau Gwlad Gymru, a gwybod Cyfreithiau Gwledydd a Dinasoedd eraill, a'r Cyfreith-iau a fuant gan Amherodron Rhufain yn ynys Prydain yn amser eu hunbennaeth hwy, a gwedi caffael gwybodaeth o'r pethau hynny, a chyngor Doethion, dychwelyd i Gymru, lle y galwes Hywel attaw holl Bencenedloedd Gwlad au Teisbanteulaoedd, a phob Doethion a Dysgedigion o wyr Llên a Llëygion yn Ddygynnull Gorsedd hyd y Ty Gwynn ar Daf yn Nyfed. A gwedi chwiliaw a gaffad o bob Gwlad a Dinas y caed yn oreuon o'r cyfan Cyfreith-iau Dyfnwal Moelmud, a thrwy ddysg ac athrawiaethgar ymgais Blegywryd Athraw y trefnwyd y rhai hynny, ac au doded wrth Farn y Dygynnull oni chaed, gan-nynt eglurhâd, a gwellhâd, ac adlanwad ar y rhai hynny, a gwedi myned wrth Farn a Rhaith Gwlad yn y Dygynnull y cadarn-haed y cyfreithiau ac au rhodded yn ddeddf-edigawl ar holl wlad Gymru, a gwedi hynny myned i Rufain yr ail waith o Hywel, a chael Barn Doethion yno, a gwybod bod y cyfreithiau hynny yn gyd-gerddedogion a Chyfraith Duw ac a chyf-reithiau Gwledydd a Dinasoedd Tiroedd Cred a Bedydd, y daeth yn ei ol i Gymru, ac y dodes ei gyfreithiau wrth farn y Can-trefi, a'r Cymmydau, a Rhaith Gwlad, ac o hynny ydd aethant yn gadarn yn holl Arglwyddiaethau Cymru, ac ym mhob Llys Arglwydd a Chenedl hyd nad oedd a gaeai yn eu herbyn, ag nad oeddent o arall yn un Llys Gwlad ac Arglwydd yng Nghy-mru, ac achaws daed ei gyfreithiau y gel wir ef Hywel Dda.

Oed Crist 933, y llas Owain fab Gruff-ydd gan wyr Ceredigion, ac y dug Elystau Brenin y Saeson holl Arglwyddi a Brenin-oedd Cymru y danaw, ac felly y bu hyd oni bu farw Elystan, a hynny yn oed Crist 940. Ac yna'r Cymry a ynnillasant eu rhyddid a hynny drwy wrolder a doethineb Eidwal Foel, ac Elisseu ei frawd, a Chadell ab Arthfael ab Hywel Arglwydd Morgan-wg, ac Idwal fab Rhodri mawr, ac achaws hynny hwy a laddwyd gan y Saeson ym Murn a Chynllwyn.

Oed Crist 942, bu farw Ussa fab Llawr, a Lambert Escob Mynyw.

Oed Crist 943, y bu farw Marchlwys Escob Llandaf, ac y bu cynddaredd ar y cwn oni orfu lladd y maint ac oedd yn y wlad, ac y bu farw Elen gwraig Hywel Dda, yr un flwyddyn, ac Eidwal Foel ab Narawd wedi marw, y cymmerth Hywel Lywodraeth holl Gymry arnaw.

Y flwyddyn honno y daeth y Saeson hyd yn Ystrad Llyr ac a wnaethant yno y mawr ddrygau, gan ysbeiliaw a diffeithiaw'r Wlad y ffordd y cerddynt.

Yr un flwyddyn y diffeithiwyd Ystrad Clud gan y Saeson gan ladd yn dost a gaent, yn eu ffyrdd o'r Bryttaniaid a berthynai yddynt; a'r un flwyddyn y peryglwyd Cynan ab Elisseu a Gwenwyn a roesid iddaw.

Oed Crist 948, y bu farw Hywel Dda fab Cadell Brenin Cymry oll, y doethaf o'r cyfiawnaf o'r holl Dywysogion: efe a garai heddwch a Chyfiawnder ac a ofnai Dduw, ac a lywodraethai yn gydwybodus ymhob iawnder tangnefus, ac efe a gerid yn fawr gan bawb o'r Cymry, a chan lawer o Ddoethion y Saeson a gwledydd ereill, ac achaws hynny y gelwid ef Hywel Dda. Ac yna y cymmerth Owain ei fab Lywodraeth Ceredigiawn.

Oed Crist 949, y llas Cadwgawn ab Owain gan y Saeson, ac y bu waith Carno rhwng meibion Eidwal Foel a meibion Owain ab Hywel Dda, a meibion Eidwal a ddiffeithiasant Ddyfed yn filain a thost.

Oed Crist 950, y daeth meibion Eidwal yr ail waith i Ddyfed ac ai hanrheithiasant ac a laddasant Dynwallawn Brenin Dyfed, ac Owain Tywysawg Ceredigiawn a gynhulles gad yn eu herbyn, ac au hymlidies hwynt yn eu hol i Wynedd mor galed oni foddes lawer o honynt yn Afon Dyfi.

Oed Crist 952, y dug Owain ab Hywel Dda Gad hyd yng Ngwynedd, ac yno y bu waith Aberconwy, a lladdfa fawr iawn o oob tu, oni orfu ar bawb droi yn eu hol o'r ddau du, rhag a'u gwanhäed y ddwyblaid yn y frwydr honno.

Oed Crist 953, y boddes Haearnddur fab Merfyn ac y difieithies meibion Eidwal Geredigion, a meibion Hywel Dda a'u gyrrwys yn eu hol gan eu lladd yn dost.

Oed Crist 955, y bu Eira dirfawr ym Mis Mawrth, a llifeiriant aruthrawl oni thorres lawer o'r Tai ac y boddes lawer o ddynion ac ysgrublaid yng Ngwent, a Gwenllwg, a Morganwg, a lleoedd eraill, ac ar ol hynny bu trathesog yr hâf, ac y bu llawnder ydau a phrinder Aswellt, oni orfu ar lawer gloddio gwreiddiau Gwellt a Rhedyn yn ymborth i'r gwartheg a'r Ceffylau, ac y cafwyd gwair wedi hynny ar y tîr yng Ngwyliau Nadolig yn ddirfawr ei gnwd ac yn iachus ei ansawdd, fal y gwaredwyd y diffyg a'r prinder o ryfeddolder mawr.

Oed Crist 958, y daeth Owain ab Hywel Dda yd yng Ngorwennydd ac ai diffeithwys yn dra milain, ac oddiyna hyd yn Euas ac Ergin gan ddwyn y gwledydd hynny o drais oddi ar Forgan Mawr Brenin Morganwg, a phan y gwybu Edgar Brenin y Saeson hynny, chwiliaw ansawdd yr amryson a orug, ac o hynny caffael Gwybodaeth a deall mai Iawn oedd i Forgan Mawr y gwledydd hynny can mai yng Nghyfoeth a Theyrnedd Morganwg ydd oeddynt er yn oes oesoedd, ac ym mhlwyf Teilaw Llan Dâf, ac arfaethu Dygynnull a wnaeth Edgar o'r Arglwyddi Cyfoeth, a'r Ieirll, a'r Escobion yng Ngwlad Gymru ar Mers, a gweled eu Barn, a phan wybuwyd hynny, cadarnhau Braint i Forgan ar y Gwledydd hynny dros fyth, a hynny ar Allawr Deilaw yn Llan Dâf, ai osod mewn ysgrifen, a melldith Duw a'r Saint ar a dorrai nawdd y Fraint a wnaed felly.

Oed Crist 959, y torres Owain ab Hywel Dda Gor Llan Illdud yng Ngorwenydd achaws cael ynddi Lenogion pendefig o Saeson, a myned oddi yno i Gor Cattwg yn Nant Garfan a orug, ai thorri yn filain.

Oed Crist 960, y llas meibion Gwyn ab Collwyn, ac y bu'r fall fawr ym mis mawrth, a hynny hyd Galan Mai a bu farw llawer iawn o Gymry a Saeson hyd yn y lladdwyd yr haint gan yr Haf a'r Tës.

Oed Crist 961, y daeth Meibion Abloic Brenin y Werddon i Gaer Gybi ac ai diffeithiasant yn gwbl, a dwyn arch Cybi y ganddynt i'r Werddon, lle bu ganmlynedd, ac oddi yno aethant i Wlad Leyn gan ei diffeithiaw yn drathost a hynny a fu o frad meibion Idwal a hwy'n trawswladychu ar y cyfoetheu yng Ngwynedd a Phowys.

Yr un flwyddyn y bu farw Padarn Escob Llan Daf, ac y doded Rhodri ab Morgan mawr yn ei Le, a hynny o anfodd y Pab, ae achaws hynny ai gwenwynwyd ef, a doded ar yr offeiriaid na phriodynt heb fyned yng nghennad y Pab, ac o hynny y bu Terfysc dirfawr ym mhlwyf Teilaw oni farnwyd yn oreu cennad priodas i'r offeiriaid.

Yr un flwyddyn bu farw Rhydderch Escob Dewi, a Chadwallawn ab Owain ab Hywel ab Cadell, ac y gwnaethpwyd Monachlog y Rhydau.

Oed Crist 962, y diffeithiwyd Gwynedd gan Edgar Brenin a Saeson, ac y dodes ef Gwŷr Denmarc yn ynys Fôn, lle y gwledychasant er gwaetha Gwyr y Wlad.

Yr un flwyddyn y daeth Edgar hyd yng Nghaerllion ar Wysg, ac y trefnwyd heddwch cadarn rhyngtho a Morgan Tywysawg Morganwg ac ammod i Forgan dalu canmuw gyflith i Edgar bob blwyddyn ac am hynny ymrwymaw i Edgar gyfnerthu Morgan ym Mraint Teyrnedd Morganwg, ac yno y daeth Owain ab Hywel Dda, ac ymrwymaw o honaw dalu ced i Edgar bob blwyddyn yn ol y doded ar Dywysawg Dinefwr yng Nghyfraith Hywel Dda, gwedi hynny myned i Wynedd a chael attaw Iago ab Idwal a gyrru arnaw yn lle Teyrnged a ddylit o hên ddeddf Trichanpen blaidd yn y flwyddyn, a rhydd lle mynnynt eu lladd yn holl ynys Prydain ac o hynny y cad heddwch yng Ngwynedd: a'r Deyrnged honno a dalwyd yng Ngwynedd dros bum mlynedd a deugain hyd nas gellid Blaidd yn holl ynys Prydain. Gwedi hynny y troes Brenin y Saeson y Deyrnged yn aur ac ariant a gwartheg fal y buasei gynt.

Oed Crist 966, y lladdwyd Rhodri ab Eidwal y gan Wyddelod Môn, ac achaws hynny y diffeithwys Iago ab Eidwal Aberffraw lle ydd oedd y Gwyddelod yn gwladychu ac ef ai lladdes hwynt yn eu holl anneddfäoedd ym Môn, ac nis gallasant fyth wedi hynny ymluyddu yn erbyn y Cymry, gwedi hynny myned hyd yn Arfon, a Lleyn, ac Ardudwy, a gyrru'r Gwyddelod, yn gwbl o'r Gwledydd hynny ac nis gallwyd Cenedl o honynt fyth wedi hynny yng Ngwynedd: a llawer o honynt a ffoasant hyd yng Ngheredigion, a Dyfed, a Gwyr, ac Einion ab Owain ab Hywel Dda a aeth yn eu herbyn, ac au gorchfygcs yn aruthrawl, ac a laddes Wyr Denmarc a ddaethant yng Nghyfnerth y Gwyddelod, ac a ddyges Ysbail fawr o'r Gwledydd yng nglann Morddwr Llychwr, ac yn niwedd yr un flwyddyn y daeth ef eilwaith hyd yng Ngwyr, ac y diffeithwys dai a thiroedd y rhai a roddasant nawdd a gwasgawd i'r Gwyddelod a'r Daeniaid anffyddlawn.

Oed Crist 967, y daeth Einion ab Owain eilwaith i Dir Gwyr dan rith ymlid yr anffyddloniaid, ac ai diffeithwys yn gwbl, ac yna y daeth Owain ab Morgan yn ei erbyn ac ai gyrres yn ffo, ac a ddug holl wyr Gwyr dan ddamdwng iddaw, fal ag ydoedd a hen iawn a braint a phan glybu Edgar Brenin y Saeson hynny, dyfod a Llynges hyd yng Nghaerllion ar Wysg a orug, a gyrru Llywodraeth ar Owain ab Hywel Dda, ai ddwyn yn wr damdwng iddaw, a gwedi hynny myned yn heddwch yn ei ol hyd yng Nghaer Odornant.

Yn yr un flwyddyn ydd ethyw cas dirfawr rhwng meibion Idwal, sef Iago ac Ieuau, ac yn ebrwydd wedi hyny y daliodd Iago ei frawd Ieuau ac ai dug yng Nghyrchar ac ai dallawdd a hëyrn llosg o dân, ac achaws hynny ydd aeth Hywel ab Ieuaf yn erbyn ei Ewythr Iago ac a ddiffeithiodd ei diroedd ac a ddug ysbail ddirfawr o iarnaw.

Oed Crist 968, ydd aeth Hywel ab Ieuaf yr ail waith yn erbyn Iago ei ewythr, a chydag ef lu dirfawr o Saeson, a diffeithiaw Lleyn a Môn, a dodi Saeson yn holl diroedd Iago, a chadarnhau y tiroedd hynny iddynt, a hanped gwaeth i ynys Fôn o hynny, can nas galled ei gwared fyth wedi hynny, ac achaws hynny y doded enw Anglisei ar ynys Fôn, sef hynny ynys y Saeson; a gyrru Iago ab Idwal ar ffo a wnaethpwyd, ac y cymmerth Hywel ab Ieuaf y Deyrnedd arnaw, achaws delli ei Dad, ac a ddaliodd Feuryg ei ewythr ac a dynnodd ei lygaid am ei waith yn dallu Ieuaf Tad Hywel.

Yr un flwyddyn y daeth Macht ab Harallt i ynys Fôn ac a ddiffeithwys Benmon lle ydoedd deccaf cyn no hynny yn holl ynys Fôn, ac ebrwydd wedi hynny y daeth Gotffrid ab Harallt yn erbyn ynys Môn ac ai diffeithes, ac Edgar a roddes gennad i wyr Gotffrid aros ym Môn yn gyfanneddawl ac ymunaw yno a gwyr Edwin a wnaethant yn un ormes, ac nid aethant fyth o honi, ac nis gellid fyth gwedi hynny gwared brad o'r ynys, ac Edgar yn gweled fal ydoedd dyfod a orug a llu dirfawr i Gaerllion Gawr, a myned yn erbyn gwyr Iago au lladd yn greulawn yn holl Gymru.

Oed Crist 972, y bu farw Edgar Brenin y Saeson, yr hwnn a wnaethai Fonachlog Bangor fawr, a llawer o Fonachlogydd eraill yng Nghymru a Lloegr, ac a wnaeth Iawn i Eglwyseu Cymru am a wnaethai efe iddynt o ddrwg yn ei Ieuenctid.

Oed Crist 975, ydd aeth Dunwallawn Brenin Ystrad Clud i Rufain lle y cymmerth Gorun, a'r un flwyddyn y bu farw Idwallawn fab Owain a Brawd Morgan Mawr Tywysawg Morganwg, gwr oedd efe a garai heddwch a Llywodraeth, ac yngneidiaeth gyfiawn, ac a beris adnewyddu trefn a llywodraeth gynnefodawl yn ei wlâd, a chystal ei ddeall a'i wybodau ai haelioni, fal y bu galar i bob Gwlad yng Nghymru ei farw

Oed Crist 976, y dug Einion fab Owain anraith yr ail waith ar Wlad Gwyr, ai hysbeiliaw ai diffeithiaw yn greulawn onid aeth newyn ar y wlad, ac Ithel ap Morgan Mawr a ddug Lu yn ei erbyn o'i wyr goreuon ai ymlid i ffo a wnaethant, a dwyn ei ysbail oddiarnaw, ai roddi'n rhaid y rhai a ysbeiliwyd ganthaw.

Oed Crist 978, ydd aeth Hywel ap Ieuan waith arall yn erbyn ymddifferyn Iago ei Ewythr, a chydag ef lu mawr o Saeson, ac anrheithiaw Lleyn a Clebynog fawr a wnaethant, a thorri yr Eglwysi yn aruthr, a dilygeidiaw llawer o gymmhleidyddion Iago, a difeithiaw yn greulawn.

Yr un flwyddyn y dalwyd Iago gan wyr Hywel ei nai, a Hywel a wladychwys ei gyfoetheu; a gwedi hynny y lladdwyd Idwal Fychan ab Idwal Foel, a diffeithiaw Lleyn ac ynys Fôn, a Chystenyn ab Iago ab Idwal a ddaeth i Fôn, a chydag ef lu o'r Daeniaid duon, a chydag ef y codasant y Saeson a'r Daeniaid a wledychynt yr ynys a diffeithiaw'r wlad honno yn dost aruthrawl, a Gotffrid ab Harallt a Chystenyn a aethant oddiyno hyd yn Lleyn, a diffeithiaw'r wlad honno hefyd yn yr un modd, ac yn eu herbyn y daeth Hywel ab Ieuaf, a chad dost a fu ryngddynt, ac yno y llas Cystenyn ddu yng Ngwaith Hirbarth.

Oed Crist 980, y daeth Hywel ab Ieuaf a Llu mawr o'r Saeson gydag ef i gyfoetheu Einion ab Owain ab Hywel Dda, ac y bu ymladd tost ryngthynt ym Mrwydr Llanwenawc, a Gotffrid ab Aarallt yn gweled hynny a ddaeth ai Lu hyd yn Nyfed ac ai difeithiasant, ac a dorrasant Eglwys Ddewi Mynyw.

Oed Crist 981, y daeth Hywel ab Ieuan ai Lu, a chydag ef Lu mawr o Saeson i Frecheiniawc, a holl gyfoeth Einion ab Owain, ac a ddifeithiasant y Wlad yn greulawn, ac yn eu herbyn y daeth Einion, ab Owain a gwyr Dyfed ac a laddasant y Saeson a lladdfa dost; ac eraill o honynt a ffoasant, ac yn eu ffo y lladdwyd llawer llawer o honynt.

Oed Crist 892, ydd aeth Einion ab Owain ab Hywel Dda hyd yng Ngorwennydd ac y bu waith Pencoed Colwynn, lle y gyrrwyd ffo ar Einion ai wyr hyd yng Nglan y Mor, lle bu Cad yn eu herbyn gan Wŷr Morganwg a Gwent, ac yn honno y llas Einion ab Owain, ac yna ydd aeth y Deyrnedd ar Faredydd ab Owain ab Hywel Dda.

Oed Crist 984, ydd aeth Hywel ab Ieuan i Loegr yn erbyn y Saeson a fuant yn ymladd ym mhlaid Iago ei Ewythr, ac yna y llas ef a llawer iawn oi wŷr; ac yna y cymmerth Gadwallawn ab Ieuau arnaw Lywodraeth holl Wynedd, ac yn ei erbyn y daeth y Saeson a'r Gwyr Duon, ac yn eu penn Ionafal ab Meuryg ei gefnder, ac yno y llas Ionafal.

Oed Crist 985, y dug Maredydd ab Owein ab Hywel Dda Gad fawr ganddaw i Wynedd, a brwydr a fu yno ryngtho a Chadwallawn ab Ieuan ai Frawd Meuryg, ac yno y llas Gadwallawn, ac y dug Faredydd Wlad Wynedd danaw ac a lywodraethawdd arni, ac a ddodes Lywodraeth ar Fôn, ac Arfon, a Meirionydd, lle nid oed Llywodraeth ddyledus wedi bod er yn hir o amser.

Yn yr un flwyddyn y dug Bleidyddion Ieuaf ab Idwal Gotffrid ab Harallt y drydy waith i Fôn, a chydag ef y gosodasant y Cymry a'r Daeniaid ar Lywarch ab Owain, Brawd y Tywysawg Maredydd, ac ai daliasant a dwy fil o'i wyr, ac a dynnasant eu llygaid o'u pennau; a'r flwyddyn honno y bu farw Ieuaf ab Idwal yng Ngharchar, lle y bu yn unig lawer blwyddyn wedi ei ddilygeidiaw, a gwedi hynny gorfu ar Faredydd ab Owain ffoi o Wynedd i Geredigiawn lle y bu mawr a thaer ei wroldeb yn amddiffyn ei gyfoeth yn erbyn cyrch y Daeniaid, a'r Saeson, a Gwyr Gwynedd.

Oed Crist 986, y bu farwolaeth fawr ar yr ysgrublaid yn holl Gymru, onid aeth Drudaniaeth mawr ar yr enllyn yn y Wlad: a'r un flwyddyn y llas gwyr Daenmarc gan y Saeson yn un noswaith oni chaed arnyn y llaw uchaf dros hir o amser wedi hynny, a'r flwyddyn honno daeth y Daeniaid duon i For Hafren mewn Llyngeseu, ac a ddaethant i Dir yng Nghernyw a Dyfnaint a Gwlad yr Haf, ac a diriasant yng Ngwyr ac yno llosci Cor Cennydd ac eraill o'r Eglwysau, ac ysbeiliaw gwŷr y Wlad.

Oed Crist 987, daeth y Daeniaid i foroedd Deheubarth, a dyfod i Dir yng Ngheredigion, a diffeithiaw Llanbadarn, a Llandydoch, a Llanrhystud, a gwedi hynny myned hyd ym Mynyw a diffeithiaw yr Eglwys a dwyn ei thlysau, ac wedi hynny myned ar hyd for Hafren hyd ym Morganwg a diffeithiaw Cor Illdud, a Chor Cattwg, a Chor Cyngar, a Llan Daf, ac eraill o'r Eglwysi goreu yn y Wlad, a hefyd llosgi ydau a lladd ysgrublaid onid aeth newyn angerddawl ar y Wlad, ac y bu farw llawer o ddynion achaws hynny.

Oed Crist 990, ydd aeth Maredydd ab Owain i Faeshyfaid a holl gyfoetheu Arglwyddi y Saeson rwng Gwy a Hafren, ag Edwin ab Einion a ddaeth attaw a chydag

ef ydd oedd Llu mawr o Saeson a Daeniaid, ac ymladd a Maredydd ai yrru ar ffo. Oet Crist 991, y daeth Edwin ab Einion ni wyr, ac yn borth iddaw Adelff Tywysawg o Sais a chydag ef Lu dirfawr, ac anrheithiasant holl diroedd Maredydd, sef Ceredigiawn, a Dyfed, a Mynyw, y Gwyr isaf, a Chedweli.

Yr un flwyddyn ac amser ydd oedd Maredydd yn anrheithiaw Cyfoeth Ithel ab Morgan Tywysawg Morganwg, ac yn heddychu rhwng Edwin a Maredydd a myned 'au holl nerthoedd ac anrheithiaw Gwlad Forgan yn aruthrawl, ac yna Hywel ab Morgan brawd Ithel a ddangoses ei ewyllys i wyr y wlad, ac y goflaenai efe hwynt lle bai onid dau a ddelai gydag ef, ac ar hynny ymgynnullasant bobl y wlad attaw yn wyr ac yn wragedd, ac yn feibion ac yn ferched, pob un ag arf a geffid wrth law, ac yn erbyn Maredydd ac Edwin a gyrru ffo arnynt a dwyn oddiarnynt eu hysbail, a lladd eu gwyr yn dost yng Ngwaith Cors Einion yng Ngwyr, lle y llas Gadwallawn fab Meredydd.

Oed Crist 993, bu newyn mawr yng Nghyfoeth Meredydd, a llawer o farw ar ddynion o haint y Saeson, sef yr haint chwyslyd.

Yr un flwyddyn y daeth y Daeniaid Duon i Ynys Fôn, ac a ddiffeithiasant yr holl ynys fal y mynnynt, canys nid oedd ar Wynedd yr amser hynny na Phenn na Pherchen, na Llys na Llywodraeth, na neb a safai yn mhlaid y wlad rhag estron ac anrhaith, am hynny y cymmerasant y Cymry attynt Idwal ab Meuryg, ac ai dodasant yn Dywysawg arnynt, ac y cawsant borth gan Ithel Tywysawg Morganwg, a gyrru ffo a lladdfa fawr ar y Daeniaid a wnaethant, ac Idwal a fu 'n Dywysawg clodfawr a chyfiawn, ac a wnaeth lywodraeth ar Wynedd, a threfn a weddai ar heddwch a rhyfel, canys ef a ddysged gan Hywel ab Morgan Mawr, ac efe yn Benn Doethion Cymry yn y Gwybodeu a ddylai Tywysawc eu deall au cynnal, tra fu efe ar ffo yn Llys Ithel Tywysawg Morganwg, ac yn nawdd Cor Llanfeithin yn Nant Garfan, a mynych y torred y Gor honno yn amcan ei ddal a'i ladd gan Einion ab Owain a Maredydd ab Owain, a chan y Daeniaid a'r Saeson.

Yn yr un flwyddyn y bu frwydr Llangwm, lle ydd amcanai Feredydd ab Owain adynnil Gwynedd, ac Idwal a orfu arnaw, ac yn y frwydr honno y llys Tewdwr ab Einion ab Owain ab Hywel Dda, nai mab brawd i Faredydd.

Oed Crist 994, y daeth Swaen ab Harallt a'r Daeniaid duon gydag ef i Wynedd lle y bu cad Penmynydd yn Môn, y lle y llas Idwal ab Meuryg Tywysawg Gwynedd. Ac y diffeithwyd Matharn gan y Saeson, ac hwy ai llosgasant.

Yr un flwyddyn y bu farw Maredydd ab Owain ac o hynny y cafwyd gwell byd am heddwch a llywodraeth yng Nghymru.

Yr un flwyddyn y bu farw Ithel Tywysawg Morganwg ac yr aeth Gwrgan ei fab yn ei le, a Thywysawg doeth heddychgar ydoeth efe, ond Iestyn ei fab a garai aflywodraeth, ac a fynnai ryfel ac anheddwch, ac yn y flwyddyn honno y priodes ef ferch Bleddyn ab Cynfyn Tywysawg Powys ai henw Denis, ac efe a gafas gan Wrgan ei Dad Gwmmwd Tref Essyllt, ac yno y gwnaeth ef Gastell, a dodi arnaw enw Denis Powys, ac a gymmerth attaw Aeddan ab Blegywryd ab Morgan Mawr, ac a fwriadasant Ryfel er ynnill Cyfoeth Maredydd ac ymbarottoi Gwyr at hynny, a danfon a wnaethant at y Daeniaid au gwahawdd i Geredigion, ac yno a daethant ac y llosgasant Arberth. Ar flwyddyn honno hefyd y priodes Llywelyn ab Seisyllt Arglwydd Maes Essyllt Yngharad ferch Meredydd ab Owain, ac efe yn wr ieuanc nid mwy nac oed pedwar blwydd ar ddeg.

Oed Crist 996, y daeth y Daeniaid i Ddyfed o gyngor a phorth Iestin fab Gwrgan, ac Aeddan ab Blegywryd, ac a losgasant Fynyw, ac a laddasant Forgeneu Escob Dewi.

Oed Crist 1000, y dug Aeddan ab Blegywryd Gad hyd yng Ngheredigiawn, ac ynnill Cyfoeth Maredydd a orug; herwydd nid oedd Llywelyn ab Seisyllt hyd yn hyn yn oed Gwr i gael Braint ar Gyfoeth Yngharad ei Wraig, a myned hyd yng Ngwynedd y mynnai Aeddan, ac yn ei erbyn ef y daeth Cynan ab Hywel, a bu Cad ar Faes ryngthynt lle gorfu Aeddan, ac o hynny ynnill Gwlad Wynedd ai Chyfoetheu. Gwedi ynnill o Aeddan holl Gymru o'r Mor beugilydd, efe a beris drefnu Llywodraeth a Chyfreithiau, ac adgyweiriaw Eglwysseu a Chorau a dorresid yn Rhyfel, a chan nad oedd iddaw fab efe a drefnwys yn etifedd iddaw Rydderch fab Iestin ab Gwrgan.

Oed Crist 1001, bu farw Morgan Mawr Tywysawg Morganwg yn ddirfawr ei oedran, nid amgen na chanmlwydd a naw mlwydd ar hugain, a gwedi gadael ei Fraint yn nwylaw ei feibion ai wyrion yn hir o flynyddau cyn ei farw achaws henaint ac anallu; efe a gladdwyd dan allawr

Deilaw yn Llan Daf, a chystal ei gariad yn ei wlad a chymmaint ei glod am Ddoethineb fal pan elai yn rhyfel nid oedd a arhosai gartref ac nad elai yn ei Lu nac o wr nac o fab a fedrai afael ar Arfau, eithr mwy a fynnai gynnal yn heddwch nac yn rhyfel ac eissoes ni chaid o wrol ei wrolach, ac efe a fu lwyddfawr ei orchwyl a doeth ei gynghyd a chyfiawn ei ymgais, a mawr ai carai Edgar Brenin y Saeson, achaws hynny rhai o'r Tywysogion eraill nis cerynt ef, lle nid oedd a wnai well erddynt, nac erddynt Genedl y Cymry, a chymmaint addwynder ei Lys yn ail i Lys Arthur onid aeth hynny ar ddiarhebion gwlad a chenhedl, ac y dywedir Mwynder Morganwg, ac Addwynder Morganwg.

Oed Crist 1015, a Llywelyn ab Seisyllt yn ei lawn oedran, efe a feddylies ynnill Cyfoeth Dinefwr a ddylyssid o Fraint iddaw ef oi wraig, canys iawn iddi oedd Cyfoeth ei Thad Meredydd ab Owain, ac Aeddan a ddodai hawl ei fod yn etifeddu o hen Frenhinoedd Cymru nid amgen na Bran ab Llur Llediaith ai Welygordd, a rhoddi Cad ar Faes a wnaeth Llywelyn ab Seisyllt, ac yn honno y llas Aeddan ab Blegywryd ai bedwar Nai, ac yna cymmerth Lywelyn ab Seisyllt y Lywodraeth arnaw, ac efe a gerai heddwch a chyfiawnder, ac yn ei amser ef y bu Gwlad Gymru dros ddeuddeg mlynedd yn ddiryfel, ac ydd aethant y Cymry yn gyfoethawg, dros benn a fu arnynt er yn hir o amser ac oesoedd, a gwedi hir Lwyddiant.

Oed Crist 1020, y bwriadawdd Meuryg ab Arthfael ab Blegywryd adynnill Teyrnedd Cymru oddi ar y Tywysawg Llywelyn ab Seisyllt, a rhoi Cad ar Faes, a gorfu Llywelyn, gan ladd Meuryg ab Arthfael ai gledd ei hûnan.

Oed Crist 1020, ydd ymddangoses Crwydriad o Ddyn Ysgottyn, a alwai ei hun ar Enw Rhun i wyr Deheubarth gan ddywedyd mai mab Maredydd ab Owain ab Hywel Dda ydoedd ef, a rhai ni cherynt Lywelyn ai dodasant yn Dywysawg arnynt, a dodi Cad ar faes a wnaethant, a myned yn ei erbyn a wnaeth Lywelyn, a bu brwydr yn Abergwili, lle gwedi lladdfa drom a dirwaedlyd o bob tu y lladdwyd Rhun. Yna myned i Wynedd a wnaeth Llywelyn, a gosod yn iawn yno, a haeddu cariad ei wlad ai Genedl yn ddirfawr, gwedi hynny daeth i Ddeheubarth lle ydd oedd mawr ei Gariad.

Oed Crist 1021, daeth Eulaff i ynys Prydain gan ddrygu ffordd y cerddai, a dyfod hyd ym Mynyw, a thorri 'r Eglwys a diffeithiaw Dyfed yn greulawn, a Hywel ab Seisyllt, brawd Llywelyn ab Seisyllt a aeth yn eu herbyn, ac efe a lladdwyd yn y frwydr honno. Yna daeth yr Ysgottiaid i Gaerfyrddin a chydag hwynt Hywel a Maredydd meibion Edwin ab Einion a llu mawr o Wyr, ac yn eu herbyn Llywelyn ab Seisyllt a Chynan ab Seisyllt ai feibion, a gyrru ffo ar Auluff, a gwedi hynny y llas yno Llywelyn ab Seisyllt. A mab iddaw a elwid Gruffydd ar ei ol a fu Dywysawg Gwynedd. Gwr oedd Llywelyn ni wnelai Ryfel, nac ymladd namyn yn erbyn ai gwnelai yn ei erbyn.

Gwedi marw Llywelyn ab Seisyllt y cymmerth Rhydderch ab Iestin attaw lywodraeth Deheubarth megys iawn iddaw, ac efe 'n etifedd Aeddan ab Blegywryd.

Oed Crist 1023, bu farw Morgynnydd Escob Dewi, a Bledri Escob Teilaw Ysgolhaig pennaf Gwlad Gymru, achaws hynny y gelwid ef Bledri ddoeth, a chystal y carai wybodau fal y dodes ar yr offeiriaid gynnal addysg Llyfrau Llên bob un yn ei Eglwys, mal y gwypai bawb a ddylynt parth Duw a dynion.

Yr un flwyddyn y priodes Yngharad gweddw Llywelyn ab Seisyllt a Chynfyn ab Gwerystan Arglwydd Cibwyr.

Oed Crist 1029, daeth yr Ysgottiaid ar hyd y mor i Diroedd Gwrgan ab Ithel Tywysawg Morganwg, ac yn eu herbyn Gwyr y Wlad, fal au lladdwyd gymmaint yng Ngwaith Toniwlwg onid oedd y gwaed hyd egwydledau'r meirch ar bychandawd ni laddwyd o honynt a ffoasant hyd Fôr i wlad yr Haf.

Oed Crist 1030, y gwelwyd goleuni rhyfeddawl yn yr wybren hyd nos onid oedd golau fal dydd. Y flwyddyn honno y peris Ioseb Escob Teilaw na wnelid na gwaith na gorchwyl ar y Sulıau ar Gwyliau, ag a wnaeth i'r offeiriaid ddysgu darllain yr ysgrythyr lan heb dal heb ged, ac na wnelynt ac ymrysonau.

Yr un flwyddyn y bu farw Gwrgan Tywysawg Morganwg, Gwr doeth heddychgar ydoedd, ac a wnaeth lawer o elusseni, ac a roddes diroedd i'r Tylodion dros fyth, ac a ddodes nawdd a braint i bob gwr a lafuriai dir er dwyn yd a ffrwythau, sef gair iddynt ymhob cynnadl Gwlad, ac nas gellid swydd arnynt o anfodd, ac efe a gymmerth attaw yn borth iddaw Hywel ab Morgan Hen ei ewythr Brawd Tad gan ei ddoethed fal y gallai yn well o hynny lywodraethu yn heddwch a chyfiawnder. Ac yna wedi marw Gwrgan y cymmerth Hywel y Lywodraeth yn gwbl attaw ei

hun, ac Iestin ab Gwrgan a fynnai hynny, ond nas gallai fedru ar hynny gan anfodd Gwlad, canys cynddrwg ei gampau ydoedd fal nas cerid gan neb a gaid yn wŷr da diargywedd.

Oed Crist 1031, y llas Rydderch ab Iestin gan yr Ysgodogion Gwyddelig a ddygwyd i Ddeheubarth gan Hywel ab Edwin ab Einion ab Owain ab Hywel Dda, ai frawd Meredydd, felly cawsant Hywel a Meredydd adfeddu Tywysogaeth Deheubarth.

Yn yr un flwyddyn y dodes Iestin ab Gwrgan gad ar faes yn erbyn Hywel a Meredydd ymhlaid meibion Rhydderch ab Iestin ei fab, ac iddynt lawer o geraint yn eu plaid, ac y bu waith Traethwy, lle gyrrwyd ffo ar Iestin a meibion Rhydderch; a'r flwyddyn ar ol hynny y bu waith Machwy lle y llas Meredydd ab Edwin gan feibion Cynan ab Seisyllt brawd Llywelyn ab Seisyllt, er dial galanas eu hewythr, ac ymhen ychydig wedy hynny y daeth y Saeson i Went, ac yn eu herbyn Caradawc ab Iestin lle y llas ef; yna daethant y Saeson i Forganwg, ac y bu waith Ystradywain lle y lladdasant Gynan ab Seisyllt ai holl feibion, yna daeth Rhotpert ap Seisyllt, Arglwydd Maes Essyllt a brawd Cynan ab Seisyllt, ir frwydr, ac annog y Cymry drwy son am a wnaethant gynt; yna myned yn erbyn y Saeson, ac yng Ngwaith Llan Cwywan eu lladd yn flin, au gyrru ar ffo o gwasgar, a dwyn yn ysbail oll a feddent, yna heddychwyd rhwng Iestin ab Gwrgan a Rhotpert ab Seisyllt. A merch oedd i Rhotpert ab Seisyllt ai henw Ardden o Efiliau ferch Gwrgeneu gwraig gyntaf Rhotpert, ac unid blentyn o'r wraig honno, ac anwyl iawn ydoedd ganthaw, ac Iestin ai ceisiodd yn wraig iddaw gwedi marw Denis ferch Bleddyn ab Cynfyn ei wraig gyntaf, a hynny nis cai o fodd ei Thad gan ei hyned Iestin; yna gwiliaw wrthi a wnaeth Iestin, ai gordderchu o drais ac anfodd, yn unwedd ac a wnaethai ag eraill o ferched Pendefigion, a blin iawn y bu gan Rhotpert hynny, ac er dial ar Iestin, efe a wahoddes attaw Ruffydd ei nai, ac ai annoges yn erbyn Iestin ab Gwrgan, a chynnull attaw lawer o wyr a wnaeth Gruffydd, ac yng nghyntaf myned yn erbyn Hywel ab Edwin a dodi cad ar faes, ac yn honno y gorfu Ruffydd, ac y ffoes Hywel ab Edwin at Iago ab Idwal Tywysawc Gwynedd, yna myned yn erbyn Iago a orug Gruffydd, a chydag ef ¦Lu dirfawr o wyr dewisawl, a brwydr daer a fy ryngddynt, lle ¦y lladdwyd Iago, ac y cymmerth Ruffydd attaw Lywodraeth Gwynedd, ac felly ydd aeth ef yn Frenin ar Gymru o For Udd hyd ym Mor Hafren.

Gwedi ynnill o Ruffydd ab Llywelyn Lywodraeth holl Gymru, efe a ymroddes ar ddaioni tuag at ei wlad ai genedl drwy amddiffyn rhag estron a rhag anrhaith ac aflywodraeth, a deddfu a fai deg a chyfiawn, a gwared rhag cam.

Oed Crist 1037. bu Waith Pencadair rhwng Hywel ab Edwin a Gruffydd ab Llywelyn, a gorfu ar Hywel ffoi, a'r un flwyddyn y bu waith Rhyd y Grog ar Hafren, lle y gorfu Ruffydd ar y Saeson au gyrru ar ffo.

Oed Crist 1038, y bu waith Llanbadarn lle y gorfu Ruffydd ab Llywelyn ab Seisyllt ar Hywel ab Edwin, ac y dug oddiarnaw ei wraig ac ai cedwis yn ordderch iddaw, a thyna 'r unig weithred, o'r holl weithredoedd a wnaeth Ruffydd, a beris anfoddlondeb i'r Doethion.

Oed Crist 1040, y bu waith Pwll Dyfach rwng Gruffydd a Hywel, canys Hywel a ddaeth y drydedd waith i Ddeheubarth, ac yn ei blaid lawer o'r Daeniaid duon, a Gruffydd yn eu herbyn, a gyrru ffo arnynt, ac yn osgil y rhai hynny y daeth llu arall o Ddaeniaid a Saeson gan ddiffeithiaw Dyfed yn greulawn, a Hywel ai wyr yn eu ffo a gyfarfuant ag hwynt ac au hymlidiasant yn galed gan eu lladd a'u dal, ac eraill a ddianghasant yn ol iddeu llongeu.

Oed Crist 1042, a daeth Cynan ab Iago ab Idwal i Wynedd o'r Werddon a llu mawr ganthaw i Wynedd, a dal y Tywysawc Gruffydd ab Llywelyn, a chodi arfau a wnaeth Gwŷr y Wlad ac achub y Tywysawc o ddwylaw y Gwyddelod, au gyrru 'n ol i'r Mor yn fawr eu colled.

Oed Crist 1043, y bu dwyll a brad rwng Hywel ab Edwin a meibion Rhydderch ab Iestin ac a laddasant gant a hanner o wyr ffyddlonion Gruffydd ab Llywelyn ab Seisyllt yn Ystrad Tywi yn oreugwyr y Wlad honno.

Yr un flwyddyn y bu Eira dirfawr ar Galen Ionawr, ac ni thoddes dan wyl Badric, ac y colled llawer o'r ysgrublaid.

Yr un flwyddyn y bu farw Hywel Arglwydd Morganwg yn gant a dengmlwydd ar hugain oed, y gwr doethaf o Dywysawg yng Nghymru oedd efe, a goreu ei gariad gyda phawb oi genedl, ac efe a garai heddwch a phob cyfiawnder, ac yn ei le y doded Iestin ab Gwrgan, a gwaethaf oedd efe a welwyd erioed o Dywysawg yng Nghymru, ac ni charai efe na heddwch na chyfiawn-

der, ac ni wnathoedd erioed nas dygai ormes a chribddail ar ei wlad ai genedl, achaws hynny ni chafas ai cyfnerthai, lle caid a fai yn ei erbyn, o ddoeth a deddfawl.

Yr un flwyddyn y llas Hywel ab Edwin yng Ngwaith Abertywi gan Ruffydd ab Llywelyn gwedi ymladd caled.

Yr un flwyddyn y bu farw Ioseb Escob Teilaw Gwr tra doeth, a duwiawl, a dysgedig, efe a wnaeth Drefn dda ar wyliau Mabsant, sef nas caid amgen na gweddiaw Duw, a dangos daioni, a gwneuthur elusenau arnynt, a chynnal cof dyledus am Dduw ai Saint, au gweithredoedd molediw.

Oed Crist 1050, y dug Ruffydd ab Llywelyn Lu dirfawr o Gymru a Gwyddelod yn erbyn y Saeson, a dodi cad ar faes yn Henffordd, a gorfu Ruffydd ar y Saeson gwedi ymladd caled, a lladd a llosgi dirfawr.

Yr un flwyddyn y daeth Caradawc a Rhys dau fab Rhydderch ab Iestyn a llu mawr o wyr Morganwg a Gwent yn erbyn Gruffydd ab Llywelyn er ynnill oddiarnaw Lywodraeth Deheubarth, a Gruffydd yn eu herbyn, ac ymladd a fy ryngddynt annhebig i a fu erioed namyn y Gad Gamlan, a lladdwyd cymmaint o bob plaid oni orfu ar y ddau Lu ymchwelyd yn eu hol heb a ellid ei alw yn ynnill i nac un na'r llall o honynt, a gwaedlytted yr aerfa ryngddynt, a thra buant feibion Rhydderch ab Iestyn yn nghyrch y frwydr honno dyfod a wnaeth y Saeson o Wlad yr Haf a llosgi cestyll Caradawc, ab Rhydderch ab Iestin, sef Dindryfan a Threfufered ym Morganwg, a dwyn ysbail anfeidrawl yn yd, a gwartheg, a defaid, a daoedd o bob rhyw a geffynt, a llosgi a thorri tai, a diffeithiaw yn aruthrawl, yn erbyn heddwch ac oedd drefnedig a chadarn a damdyngedig rwng Tywysawg Morganwg a Brenin ac Ieirll y Saeson.

Yn yr un flwyddyn y daeth Cynan ab Iago a llu dirfawr oi Genedl o'r Werddon ar oddeu Gwynedd, ac ynnill ei gyfoeth oddiar Ruffydd ab Llywelyn, ac fal yr oeddynt ar y mor tua Chymru y daeth gwynnygeu temhestlus oni foddes y llongau ar gwyr gan mwyaf, ac yng nghylch yr un amser y daeth rhai o wyr Gwent a Morganwg i Ystrad Tywi a chael yno rai na charent Ruffydd ab Llywelyn, ac a chwenychent ymddyweddu a Charadawc ab Rhydderch, hwy a laddasant lawer o ffyddlonion Gruffydd ab Llywelyn, ac ysbeiliasant ereill yn dost, yna dyfod a wnaeth Ruffydd yn eu herbyn, a diffeithiaw Dyfed, ac Ystrad Tywi, a Gwyr, yn aruthrawl.

Oed Crist 1056, ydd aeth Rhys ab Llywelyn ab Seisyllt, brawd y Tywysawg Gruffydd i Forganwg a Gwent, gan ladd a diffeithiaw gyfled ac y cerddai, a gwyr y wlad a ddygasant gyrch yn ei erbyn, ai yrru hyd ym min y Mers ai ddal ai fyrhau o benn, a danfon y penn at Edwart brenin y Saeson hyd yng Nghaerloyw lle ydd ydoedd y pryd hynny.

Oed Crist 1057, daeth Gruffydd ab Rhydderch ab Iestin yn oed gwr ac a gynnullwys lu niferawg iawn, a myned yn erbyn Gruffydd ab Llywelyn tywysawg Gwynedd a bu cad ar faes ac ymladd trwch a gwaedlyd ac y llas Ruffydd ab Rhydderch.

Yr un flwyddyn cyfunawdd Algar iarll Caerllion Gawr a'r tywysawg Gruffydd ab Llywelyn a rhyngddynt cynnull llu dirfawr a myned yn erbyn y Saeson lle ydd oedd a elwid Rhanwlff yn dywysawg arnynt yn y Mers, ac yn y frwydr honno y gorfu Ruffydd a gyrru ffo ar y Saeson, ai hymlid yn galed hyd yng Nghaer Henffordd, a myned i galon y dref ar eu hol, au lladd yn ddiarbed, onid oedd na cheffid byw o ddyn yn yr holl dref, ac efe a ddug ysbail ddirfawr oddiyno, ar goreugwyr arbededig y dug yng ngharchar.

Yr un flwyddyn ydd aeth Edwart frenhin yn erbyn Gruffudd ac Algar hyd yng Ngwynedd lle bu cad ar faes, a gorfu Ruffydd ar y Saeson yn anrhydeddus yna clybu efe am y diffeithiaw yn Neheubarth gan eraill o'r Saeson, a myned yn eu herbyn au gyrru ar ffo cywilyddus.

Oed Crist 1059, daeth Macht ab Harallt i Gymru a llu dirfawr yn ei osgordd, a'r tywysawg Gruffydd a Macht yn ymgyfun eu lluoedd a aethant yn erbyn y Saeson, ac a ddiffeithiasant wlad Loegr hyd ym mhell yn ei pherfedd; a dychwelasant yn ol i Gymru ac ysbail fawr ganddynt.

Oed Crist 1060, bu farw Owain ab Gruffydd ab Rhydderch ab Iestin oi wenwynaw; yna Caradawc ab Rhydderch ab Iestin a gyfloges Harallt i ddyfod a llu ganthaw i Ddeheubarth, yna yn un a llu mawr o wyr Morganwg a Gwent ydd aethant yn erbyn Gruffydd, yr hwn a ddaethai a llu mawr iawn ganthaw o wyr Gwynedd, a Phowys, a Deheubarth, a bu cad ar faes lle ai lladdwyd drwy frad a thwyll Madawc Min escob Bangor, yr un ac a wnaeth y twyll o ba un y lladdwyd ei dad Llywelyn ab Seisyllt. Gwedi lladd

Gruffydd ab Llywelyn ef a dorrwyd ei benn ac a dyged yn anreg i Harallt. Oed Crist pan fu hynn oedd 1061; ac fel hynny y colles Ruffydd ei fywyd, ac anrhydeddusaf oedd efe ai dad o'r holl dywysogion a fuant hyd yn eu hamser yng Nghymru; a goreu am wroldeb a rhyfel, ac am heddwch ac am lywodraeth ac am haelioni, a chyfiawnder, ac o'u doethineb au deall y dugasant gyfunbeb ar Wynedd, a Phowys, a Deheubarth, fal y gadarn y Cymry yn erbyn y Saeson a phob gelynion ac estroniaid, ac ni chaid Morganwg a Gwent yn gyfun a hynny achaws gwehelyth y gwledydd hynny, nid amgen meibion ac wyrion Iestin ab Gwrgan, er yn amser Aeddan ab Blegywryd Hên, ab Owain ab Hywel o wehelyth Bran ab Llyr Llediaith, a hynny fu'r achaws nas gallasant y Cymry ddadynnill teyruedd ynys Prydain.

Oed Crist 1062, gwedi lladd Gruffydd ab Llywelyn fe ddoded Maredydd ab Owain ab Edwin yn dywysawg Deheubarth gan Harallt ac Edwart brenhin y Saeson. Brodyr unfam y tywysawg a las, sef Gruffydd ab Llywelyn, a gawsant Wynedd a Phowys; nid amgen Bleddyn ab Cynfyn ab Gwerystan arglwydd Cibion a Rhiwallawn ei frawd hwy a ddoded yn dywysogion Gwynedd a Phowys ym mraint etifeddion tywysogion Dinefwr o Gadell ab Rhodri Mawr. Sef etifeddes y dywysogaeth honno ydoedd Yngharad ferch Meredydd ab Owain ab Hywel Dda, a fu'n wraig briod Llywelyn ab Seisyllt; ac wedi lladd Llywelyn hi a briodes Gynfyn ab Gwerystan, Arglwydd Cibwyr yng Ngwent, ap Gwaithfoed, ab Gloddien, ap Gwrydr Hir, ap Caradawc, ap Llew Llawddëawg, ap Ednyfed, ap Gwinau, ap Gwaenoc goch, ap Crydion, ap Corf, ap Cynawg, ap Iorwerth Hirflawdd, ap Tegonwy, ap Tëon, ap Gwineu dda i freuddwyd, ab Bywlew ab Bywdeg, ab Rhun-Rhuddbaladr, ab Llary, ab Casnar Wledig brenin Gwent, ap Gloyw Gwlad Lydan arglwydd Caerloyw, ab Lludd, ab Beli Mawr, ab Manogan brenin ynys Prydain.

Ar brodyr hynn, sef Bleddyn a Rhiwallawn a ddugasant deyrnedd gwlad Bowys o wehelyth Brochwel Ysgithrawc, peth nid oedd iawn ei fod.

Yr amser hynn ydd oedd Cynan ab Iago cyfiawn berchen Gwynedd ar gil yn y Werddon, ac nid oedd a elai yn ei blaid yng Nghymru, canys ni cherit ei wehelyth achaws eu creulonderau yn lladd a dilyg-eidiaw a'u gwrthladdent yn eu hannefodoldeb.

Oed Crist 1066, daeth William Dug Normandi yn ormeswr i Ynys Prydain a bu cad ar faes ryngtho a Harallt; a gwedi ymladd tost a chreulawn, y llas Harallt ac y dug Wiliam y deyrnedd o drais a thrawsfeddiant; ac fal hynny y collasant y Saeson Unbennaeth Ynys Prydain, gwedi bod yn ei dal o drais chwechanmlynedd.

Oed Crist 1068, digwyddes anghydfod yng Ngwynedd, sef Meredydd ac Ithel, meibion Gruffydd ab Llywelyn a ddugasant gad ar faes yn erbyn Bleddyn a Rhiwallawn; er dadennill Gwynedd a ddodesid gan y Saeson o drais oddi wrthynt, ac yn eu herbyn y daeth Bleddyn a Rhiwallawn, a chydag wynt lu dirfawr o Saeson, canys ym Mhowys ydd oedd Saoson yn gwladychu yn heddwch y Cymry yn ogydrif a nhwy, ar ffo rhag gormes y Normaniaid, achaws hynny nid oedd, wrth ag oedd Llu Bleddyn a Rhiwallawn, mawr llu gwyr Gwynedd gyda Maredydd ac Ithel, eithr gwroldeb ai cynhaliai yn erbyn eu deurif, eithr achos twyll a brad colli'r maes a wnaethant, yno y llas Riwallawn o'r naill du, ac Ithel ab Gruffydd o'r tu arall, a gorfu ar Feredydd ffoi, a Bleddyn ai dilynwys yn drachaled gan ei yrru i'r mynyddoedd ynialaf yng Nghymru, lle y bu farw o newyn ac anwyd. A gwedi hynny drwy gyfnerth y Saeson y gwladychawdd Bleddyn ab Cynfyn yn unig frenin Gwynedd a Phowys, a Meredydd ab Owain ab Edwin drwy gyfnerth Saeson yn dywysawg Deheubarth.

Oed Crist 1069, aeth Caradawc ab Rhydderch ab Iestin, a chydag ef lu cyfnerth o Normaniaid Wiliam Fastardd, yn erbyn Meredydd ab Owain brenin Deheubarth, a chad drom ar faes a fu ryngddynt lle y llas Meredydd, ac yna cael o Garadawc dywysogaeth Deheubarth, a'r frwydr honno a elwir Gwaith, Llanfedwy, ac ar lan afon Elerch y mae'r lle y bu'r gâd.

Yr un flwyddyn daeth y Normaniaid i Ddyfed a Cheredigiawn ac ai diffeithiasant yn filain, a Charadawc ab Rhydderch a ddug lu dewisawl o wŷr Gwent a Morganwg a Gwyr yn eu herbyn, a'u gyrru yn ol i'r llongau, a dwyn oddiarnynt eu hysbail, a hynn o waith gwroldebus a ddug i Garadawc lawer a gariad gwŷr Dyfed a Cheredigiawn y rhai cyn no hynny ni charent wehelyth Caradawc

Oed Crist 1070, y bu farw Caradawc ab Rhydderch o glefyd a ddaeth arnaw achaws clwyf a gafas yn rhyfel, a Rhydderch ab Caradawc ab Iestin a gymmerth y lywodraeth yn ei le ef.

Yr un flwyddyn y bu farw Bleuddyd Escob Dewi, ac ydd daeth Sulien yn Escob yn ei le ef, a hwnnw a elwid Sulien ddoeth, ac yr oedd ef yn wr duwiawl a golychwydawl.

Oed Crist 1071, y daeth y Normaniaid yr ail ossawd i Ddyfed a Cheredigiawn, ac y eu erbyn Rhydderch ab Caradawc, a'u gyrru'n ffoedigion gyda cholled mawr.

Oed Crist 1072, y daeth Rhys ab Owain ab Edwin o Fanaw lle bu ar gil, ac a gynnullwys lu mawr o wyr Ystrad Tywi a Brycheiniawc, a dodi cad ar faes yn erbyn Bleddyn ab Cynfyn ai ladd, gwedi hynny myned yn erbyn Deheubarth, a danfon cenhadon heddwch yn gyntaf at Rhydderch ab Caradawc, a Rhydderch a gyfarfu ac ef mewn heddwch, a chyttunaw a wnaethpwyd rhoddi cyfran yn Llywodraeth y Dehau i Rys ab Owain, ac o hynny gwared o Ryfel a diffeithiaw gwlad, ac ammod ganddynt i'r olaf ei fywyd y cwbl o'r Dywysogaeth.

Wedy marw Bleddyn ab Cynfyn, Trahaearn, ab Caradawc ei nai, a wladychawdd yng Ngwynedd; ac yn y Deau Rhydderch ab Caradawc ei ewythr ef, a Rhys ab Owain ab Edwin yn cydlywiaw'r Wlad yn llonydd ac yn heddwch.

Oed Crist 1074, y llas Rhydderch ab Caradawc gan Feirchiawn ab Rhydderch ei gefnderw o genfigen a dig am yr ammod ryngthaw a Rhys ab Owain, ac am ddwyn Gwŷr y wlad dan ddamdwng yr Ammod a ddoded ryngthynt er tynghedu'r Lywodraeth i'r hwyaf ei fywyd.

Yr un flwyddyn daeth Goronw a Llywelyn, meibion Cadwgawn ab Bleddyn ab Cynfyn, a llu ganddynt, a chydag wynt Caradawc ab Gruffydd ab Rhydderch ab Iestin, a Chyfnerth cadarn o Forganwg a Gwent er dial galanas eu Tad cu, a chad ar faes a ddodasant, ac yn eu herbyn Rhys ab Owain, a gorfu meibion Cadwgawn a Charadawc ab Gruffydd ar Rhys ab Owain, a buddugoliaeth enrydeddus a fuassei iddynt, eithr Gruffydd ab Cynan ab Iago a ddaeth o'r Werddon a llu cadarn ganthaw, a goresgyn ynys Fôn, a gorfu ar feibion Cadwgawn ymchwelyd i amddiffyn eu cyfoetheu rhag gossawd Gruffydd ab Cynan, ac o hynny ni aflonyddwyd Rhys ab Owain, ychydic ar ol hynny ydd aeth Trahaearn ab Caradawc yn erbyn Gruffydd ab Cynan a gyrru ffo arnaw, a gorfu arnaw fyned yn ei ol i'r Werddon.

Gwedi myned fal hynny meibion Cadwgawn a ddodasant Gad ar Faes yr ail waith yn herbyn Rhys ab Owain, yna Rhys a ddaeth yn eu herbyn, a brwydr dost a fu rhyngthynt mewn lle a elwir Pwllgwttic, lle gorfu meibion Cadwgawn ar Rys ab Owain, ac efe a ffoes, a Thrahaearn ab Caradawc ai dilynes mor galed onis daliwyd ganthaw, a dal hefyd Hywel ei frawd, ac efe au lladdawdd eill dau er dial galanas ei ewythr Bleddyn ab Cynfyn, a gwaith didrugaredd oedd hynny, canys Tywysogion o fraint a chyfiawnder oeddynt.

Ynghylch yr un amser ydd ymwrthodes Sulien escob Dewi ai Escobaeth, a dewiswyd yn ei le ef Abram, gwr doeth golychwydawl.

Oed Crist 1077, daeth Rys ab Tewdwr o Lydaw ac a ddodes hawl ar Dywysogaeth Deheubarth megis ettifedd cyfiawn, a llawer iawn o wyr gorau y wlad a gymmhleidiasant ag efe, canys mawr oedd y gair iddaw am ddoethineb a gwybodau Llywodraeth, ac efe yn ei lawn henaint ai bwyll a gafawdd ewyllys da goreugwyr y wlad, canys nid oedd a garai Iestin ab Gwrgan ai wehelyth, achaws y cerynt Ryfel yn well na heddwch yn amgen nag a wnelynt eu cynneifiaid o'r Welygordd honno, ac yna diogelwyd Rhys yn ei Lywodraeth.

Oed Crist 1079, y diffeithwyd Mynyw gan Saeson lladronaidd, ac y bu farw Abram Escob Dewi, a gyrru yr Escobaeth yr ail waith ar Sulien Ddoeth, canys nid oedd a wyddai gyngor i wlad a chenedl aflonydd gystal ag efe.

Oed Crist 1080, daeth Gruffydd ab Cynan yr ail waith i Gymru, a chydag ef lu mawr o Ysgodogion y Werddon, ac ymunaw a wnaeth efe a Rhys ab Tewdwr a myned yn erbyn Trahaearn ab Caradawc, a chad a fu rhyngthynt, lle lladdwyd Trahaearn, a chydag ef Gruffydd a Meilir meibion Rhiwallawn ab Gwynn ab Collwyn, ac ar Fynydd Carno y bu'r ymladd, a chreulawn a thost y bu, a lladdwyd dros rhif o'u gwŷr y ddwyblaid, a Gwaith Carno y gelwir y frwydr honno, gwedi hynny meddiannu Gwynedd a wnaeth Gruffydd ab Cynan, a Rhys ab Tewdwr a gafas Ddeheubarth, a'r ddau Dywysawg yn ettifeddion cyfiawn y Gwledydd hynny.

Yr un flwyddyn y daeth William Fastardd i Gymru ym mhererindawd, ac a ddug roddion i'r Eglwysi, ar Escyb, offeiriaid, ac i'r monachlogydd a'r mynaich, a myned hyd ym Mynyw, a Sulien archescawb Dewi a ymwrthodes eilwaith ai escobawd, a Gwilffrid ai cymmerth yn ei le.

Yn yr un flwyddyn daeth Gwŷr Rhys ab Tewdwr am benn Iestin ab Gwrgan ac a dorassant Gastell Denis Powys, a Chastell Llanilltyd, a Chastell Dindryfan, y rhain oeddynt Gestyll Iestin ab Gwrgan, achaws hynny bu Cad ar Faes gan Iestin, a diffeithiaw Ystrad Tywi a Brycheiniawc, a dwyn ysbail fawr, wedi hynny ymroddi a wnaeth ef i adeilad Caer Dyf, ac yny o gwnaeth ef Gastell cadarn, ac o wnaeth Gastell Cynffig, a Chastell Trefufered, yn gadarnach nac a fuant cyn no hynny.

Oed Crist 1085, cyweiriwyd yr heddwch rhwng Iestin ab Gwrgan a'r Brenin Bastardd yn ail ac y bu er yn hir o amser rhwng Tywysogion Morganwg a Brenhinoedd y Saeson, ai ddodi'n gydgyttwng mewn ysgrifen deg fal y mae yn weledig yn Eglwys Teilaw yn Llandaf.

Oed Crist 1087, bu farw Wiliam Fastardd Tywysawg y Francod a Brenin y Saeson—a'r un flwyddyn y daeth meibion Bleddyn ab Cynfyn, sef Cadwgawn a Madawc a Rhirid a llu mawr yn erbyn Rhys ab Tewdwr, a rhag eu caderned gorfu arnaw ffoi i'r Werddon. Yna Iestin ab Gwrgan a ddiffeithiawdd ei gyfoeth; eithr yn ebrwydd wedi hynny efe a ddaeth a llynges drom ganthaw i Ddeheubarth a dodi Cad ar Faes, a gyrru ffo ar ei elynion, a Gwaith Llechryd y gelwir y Frwydr honno, yno lladdwyd Madawc a Rhirid, a Chadwgawn a ffoes ni wyddit i ba le o'r Byd.

Ynghylch yr un amser y dygwyd ni wyddys gan bwy ysgrin Dewi a'r Trysorau auraid ac arianaid o Eglwys Mynyw.

Yn yr un flwyddyn aeth Iarll Henffordd ai Luoedd, ac ynghyfun ac ef wyrion Iestin ab Gwrgan au lluoedd ac a ddiffeithiasant Gaerwrangon, a Chaerloyw, a'r gwledydd o amgylch gyfled ag y cerddynt, a gyrru ar y Brenin adweddu Rhyddyd a Breiniau i'r gwledydd oll yng Nghymru a Lloegr, fal y bu er yn oes oesoedd.

Oed Crist 1088, bu farw Sulien Escob Dewi, y doethaf a chlodforusaf o'r holl Escyb yng Nghymru, goreu ei gynghor, ai addysg, ai grefydd, ac amddiffynwr pob heddwch ac iawnder.

Yr un flwyddyn y bu daeargryn mawr hyd holl Ynys Prydain, ac ydd yspeiliwyd Eglwys Mynyw yr ail waith o'i thrysoreu gan forherwyr Seisnig, a llosgi i'r dref a wnaethant, a lladd a ddelai yn eu ffyrdd.

Ynghylch yr un amser y bu farw Cadifor ab Collwyn Arglwydd Dyfed, ai feibion ef, sef Llywelyn ac Einion, ai frawd Einion ab Collwyn, a annogasant Ruffydd ab Maredydd i ddodi cad ar faes yn erbyn Rhys ab Tewdwr, a dyfod a'u lluoedd ynghyd a wnaethant, a brwydr dost a fu, eithr gorfu Rhys ab Tewdwr arnynt yng Ngwaith Llandydoch, a dalwyd Gruffydd ab Maredydd acai byrhäwyd o benn, a lladdwyd Llywelyn ac Einion meibion Cadifor, ac Einion ab Collwyn Brawd Cadifor a ffoes at Iestin ab Gwrgan Tywysawg Morganwg a Gwent, yr hwn oedd yn rhyfela yn erbyn Rhys, ac adrawdd ei ansawdd iddaw. Einion a fuassai yn wr swydd yn rhyfela gyda Brenin Lloegr ai Farchogion yn Ffrainc a gwledydd eraill, a charedig mawr rhyngddo a'r Brenin ai Farchogion ac Iestin wedi gwybod hynny a addunedwys i Einion ei Ferch yn briodwraig os efe a ddygai gyfnerth iddaw o Loegr yn erbyn Rhys ab Tewdwr, a chyda y ferch honno yn Gyfoeth Arglwyddiaeth Meisgyn, myned i Lundain a orug Einion, ac ammodi a Rhobert fab Amon Tywysawg y Corbwyl yn Ffrainc a chefnderw y Brenin Coch, i Ddyfod yn gyfnerth i Iestin ym Morganwg; a Rhobert a weithiawdd ar ddeuddeg eraill o Farchogion urddasawl nes eu hynnill oi blaid yn un ansawdd ag yntau; dyfod a wnaethant i Forganwg ar frŷs, ac unaw lluoedd ac Iestin, a myned i wledydd Rhys ab Tewdwr, a lladd a llosgi cyfled a'r Tir a gerddynt, a phan glybu Rhys hynny, myned yn eu herbyn, a chyfarfod y ddau Lu ger llaw Brecheiniog, yn y lle a elwir Hirwaen Wrgan, a brwydr waedlydfawr a fu ryngthynt lle gorfu ar Rys ffoi, ai ymlid a wnaeth Iestin ai ddal yng Nglynn Rhodneu, a lladd ei benn, ac enw y lle y bu hynny *Penn Rhys*, gwedi hynny ymlid ei wyr au lladd yn greulawn, a dal Gronwy mab Rhys, a lladd ei benn ynteu, a mab arall oedd i Rys o'i ordderch a elwid Cynan yn wr dewr a thrachalonog, ac efe yn ymchwelyd tuag Ystrad Tywi wedi lladd ei dad ai wŷr ymlidiwyd ef mor galed a thost oni orfu arnaw amcanu dianc drwy Lyn a elwir Cremlyn, lle y boddes ef a llawer o'i wŷr, ac am hynny Pwll Cynan y gelwir y lle fyth wedi hyny, mab arall i Rys a elwid Gruffydd ac nid oedd ond Plentyn pan las ei dad.

Gwedi hynny ymgynnull a wnaeth Gwyr Rhobert ab Amon ai farchogion au Gwyr ar Dwyn Colwynn lle y talawdd Iestin iddynt eu bodd yn aur coeth, ac o hynny hyd heddyw gelwir y lle y Filltir Aur, ac ymchwelyd yn eu hol a wnaethant tua Llundein, ac Einion ab Colwyn a aeth at

Iestin i erchi'r ferch iddaw yn wraig a'r cyfoeth a addawsai gyda hi, eithr naccau hynny a wnaeth Iestin, gan chwerthin am benn Einion, a dywedyd y gwnai efe'n well ai Ferch na'i rhoddi ar enw Bradwr Gwlad ag Arglwydd, yna Einion a lidiawdd yn ddirfawr, a chan gynddaredd ei ddigofaint myned ar ol Rhobert ab Amon ai osgordd a dangaws iddynt y dirmyg a wnaethai Iestyn arnaw, a dangaws hefyd maint oedd anghariad goreugwyr y wlâd honno tuag at Iestin, o brased y wlad, a hawsed ei hynnill oddi ar Iestin, yr hwn achaws ei frad a'i dwyll ni chai gyfnerth gan un Tywysawc yng Nghymru. Blasus oedd gan y Dieithraid wrandaw ar Einion, a hawdd y cymmerasant ei gynghor, ac yna myned at Rhotbert ab Seisyllt a orug Einiawn a dangaws iddaw'r cyfan, ac efe a ddug eraill o'r Pendefigion ni charent Iestin i'r un ansawdd, a gwedi cynnull o'r Pendefigion hynny eu gwyr yng nghŷd ac ymgyfunaw a'r Dieithraid, myned yn erbyn Iestyn, ac yna bu Gwaith y Mynydd Bychan yn ymyl Caer Dydd, lle gyrrwyd ffo ar Iestin. Ymhlaid y dieithraid yn erbyn Iestyn daeth Cadifor ap Cedrych ap Gwaithfoed Arglwydd Ceredigiawn, ac efe a fuassei cyn no hynny ym mhlaid Iestin yn erbyn Rhys ab Tewdwr, ac ni chyflawnai Iestyn ammod ac efe yn ol a addunedai Cedrych ab Gwaithfoed Arglwydd Cibwyr a henyw o Forganwg, ac a aeth yn Ngheredigiawn yng ngosgordd Rhydderch ab Iestin, lle y rhodded iddaw Bendefigaeth a Chyfoeth, ac o garedigrwydd ar Iestin y daeth efe ai Wŷr i Forganwg, a gwedi gweled ei frad myned yn ei erbyn ac ym mhlaid y dieithraid.

Gwedi gyrru ffo ar Iestin ai yspeiliaw oi wlad, Rhobert ab Amon ai wyr a gymmerasant yn eiddaw iddynt eu hunain goreuon y Frodir a'r Tiroedd breision, ac i Einion y mynydddir a'r garwaf a'r anffrwythlonaf o'r wlad, ac fal hynny gwledychasant y Ffrancod yn y wlad honno, gan yrru pawb a gaent ym mhlaid Iestin ar ffo a dwyn eu tiroedd. A llyma enwau y dieithraid Ffreinig a'r lleoedd a gymmerasant iddynt eu hunain.

Rhobert ab Amon yn Dywysawg arnynt a gymmerth iddaw ei hunan y Deyrnedd a Llywodraeth y Wlad oll, a Chastell Caer Dydd, a Chastell Trefufered, a Chastell Cynffig, a'r Tiroedd a berthynei iddynt.

I Wiliam De Lwndwn y doded Aberogwr a'r Tiroedd a bieuffai'r Arglwyddiaeth honno.

I Riccard Grinfil y doded Arglwyddiaeth Glynn Nedd a Thref freiniawl Castell Nedd ac ai perthynai o diroedd.

I Rhobert De Sancwintin doded Arglwyddiaeth Llan-Fleiddan Fawr, a Thref freiniawl y Bont Faen.

I Riccart Siwart Tal y Fan ai Arglwyddiaeth.

I Gilbert Wmffrefil Arglwyddiaeth Pen Marc.

I Rosser Berclos Arglwyddiaeth Llan Dathan.

I Reinallt Sili y rhodded Arglwyddiaeth Abesili.

I Peter Leswr, Arglwyddiaeth Llanbedr ar Fro.

I Ieuan Ffleming Arglwyddiacth Llan Ufelwyn.

I Olifer Sainsiôn Arglwyddiaeth Aberbernant.

I William Desterlin Arglwyddiaeth Llanwerydd.

I Baen Twrbil y daeth Arglwyddiaeth y Coetty o briod Assar ferch Meuryg ab Gruffydd ab Iestyn ab Gwrgan.

Einion ab Collwyn a gafas Sainghenydd a Meisgyn.

Caradawc ab Iestin a gafas Aberafan a'r holl diroedd rhwng Nedd ac Afan yn Arglwyddiaeth Rial.

Madawc ab Iestin a gafas Arglwyddiaeth Rhuthyn.

Hywel ab Iestin a gafas Llan Tryddyd.

Rhys ab Iestin a gafas Arglwyddiaeth Soflen rhwng Nedd a Thawy.

Nest Ferch Iestin a rodded yn Briod i Einion ab Collwyn.

Rotpert ap Seisyllt a gafas Arglwyddiaeth Maes Essyllt.

Wedy gorfod ar Iestin efe a ffoes dros y Mor i ynys y Fallon, ac oddi yno fe aeth i Gaer Faddon ac oddi yno daeth i Went, lle y bu farw ym Monachlog Llangenys.

Gruffydd ab Rhydderch ab Iestin a gynnulles Lu mawr o'r Gwŷr a ffoasant rag y Dieithraid, ac amddiffyn Caerllion ar Wysg, a Gwlad Went, ac ymgadarnhau yno yn erbyn y Dieithraid, a Charadawc ab Gruffydd ab Rhydderch ab Iestin yn Dywysawg ar y Cyfoetheu yng Ngwent a Gwaen Llwg a'r Cynnal yng Nghaer Llion ar Wysg, lle y buassei cyn no hynny Brifgynnalfa Morganwg a Gwent, parth Teyrnedd a Dygynnull Gwlâd.

Yr amser y bu fal hynn ym Morganwg ydd oedd Meibion Cadwgawn ab Bleddyn ab Cynfyn yn diffeithiaw Dyfed a Cheredigiawn, a Huw Iarll Caerllion Gawr yn diffeithiaw Tegeingl a Rhyfoniawc hyd Afon Gonwy, ac yn dwyn y Tiroedd ar

Cyfoetheu oddiar Wyr y Gwledydd hynny, ac yn dodi'r Ffreinc ynddynt, a'r Huw yma, tra bu Gruffydd ab Cynan yn amcanu Cyfnerth i Rys ab Tewdwr, a ddaeth hyd yn Aberlleiniawc ym Môn ac a wnaeth yno Gastell ac ymgadarnhau ynddaw hyd y dydd heddyw, a thrachefnau meibion Cadwgawn ab Bleddyn y dug Iarll y Mwythig y rhannau mwyaf o diroedd Powys a Cheredigiawn, ai fab Arnwlff a ddug lawer o diroedd Dyfed, a Bernard Niwmarc a ymgadarnhäes ym Mrecheiniawc, ac eraill a gymmerasant diroedd mewn parthau ereill o Gymru, ac ym mhob mann yn gwneuthur Cestyll a Dinasoedd cylchwaliedic rhag eu niwedu gan wŷr y Wlad, a'u ffordd dwyn ysbail ar un a'i roddi yn obr i arall, ac fal hynny yn obr i arall, ac fal hynny yn twyllaw annoethiaid a'r rhai ni charent eu cenedl a'u Tywysawc, ac o drech dichell na gwroldeb y gweithiasant y Ffrancod yn unwedd ag y gwnai'r Saeson cyn noe wynt yn y rhyw fodd ac y difreiniasant y Cymry o'u Llywodraethau, a'u Cyfoethau, a'u Tiroedd, a llygru Gwyr y Wlâd a'u Gobrwyon.

Oed Crist 1090, y dug Rosser Mwngwmri Gastell Baldwin ac ai gwnaeth yn drachadarn, ac ai galwawdd ar ei enw ei hunan, sef Mwngwmri.

Oed Crist 1091, gwalgylched y Bont Faen, gan Robert Sancwintin, a gwedi hynny y gwnaeth ef Gastell Llanfleiddan, ac yn yr un flwyddyn y gwnaeth Rosser Berclos Gastell Llandathan ac a rannes ei diroedd a Marchell ap Gwyn ap Arthrwys yr hwn a fuassai berchen ar y cyfan o honynt, ac a ddodes fodd i fyw i'r rhai a golledwyd.

Oed Crist 1092, y dechreuwyd adeilad Castell Llanddunwyd, a Threfufered, a Chynffig, yn gadarnhach nag oeddynt o'r blaen, canys a choed cyn no hynny y gwneid Cestyll, a chyn y bu hir wedi hynny y gwnaeth y Ffrancod eu Cestyll ar hyd y wlâd er diogelwch iddynt eu hunain, ar amser hynny hefyd y dug eraill o'r Ffrancod y tiroedd goreu yn Nyfed a Cheredigion, ac a wnaethant yno Gestyll a Dinasoedd.

Oed Crist 1093, aeth y Brenin Coch i Ffrainc yn erbyn ei frawd Rhobert, ac ai daliodd ef, ac ai dug yng Nghar-char i Gastell Caerdydd, lle y bu hyd farw.

Yr un flwyddyn y bu prinder yd ac enllyn drwy holl Ynys Prydain, achaws y rhyfeloedd a fuassai dros amryw flynyddoedd ym mhob rhan o'r Ynys, a llawer a fuant feirw o newyn.

Oed Crist 1094, y dug y Ffrancod eu lluoedd hyd yn Ngwyr, a Chedweli, ac Ystrad Tywi, ac a ddiffeithiasant y Gwledydd hynny, a Wiliam De Lwndrys a wnaeth gastell cadarn yng Nghedweli, a thra buant yno codasant Wyr Morganwg a Gwaun Llwg yn un Llu, ac a dorrasant Gestyll a Ffrancod, ac a laddasant agos y cyfan o'u Gwyr, a Phaen Twrbil Arglwydd Castell y Coetty yn Dywysawg ar Wyr y Wlad, ac ni fynnai ef ei diroedd namyn ym mraint Assar ei Wraig, yr honn oedd Etifeddes Meuryg ab Gruffydd ab Iestin ac efe a ddug ei luoedd hyd Gaer Dydd, a dechreu torri'r Castell, a phan weles Robert ab Amon hynny, gofyn yr achaws, a Phaen Twrbil ai daugoses, nid amgen nog y mynnei'r Cymry fyned wrth Freiniau a Defodeu cyssefinion eu Gwlad a Chyfreithiau Hywel Dda, a chael eu Tiroedd yn rhyddion, a chan faint y Llu fe weles Robert yn oreu gwneuthur hynny a foddhaei'r Cymry, ac yna doded llonyddwch yn y wlâd, ac y cafas Baen Twrbil ei diroedd ai Fraint yng Nghyfiawnder ei wraig, a Gwyr y Wlad eu tiroedd yn rhyddion, a'u breiniau a'u defodau fal y dylit i'r Cymry, fal y buant erioed cyn amser y Ffrancod. A gwedi dodi'r Drefn honno ar Forganwg ai chadarnhau, fe ddaeth llawer o Genedl y Cymry o Ddeheubarth a Gwynedd i Forganwg er diogelach Byd nag a gaent yn y Gwledydd eraill.

Ynghylch yr un amser y dug Ruffydd ab Cynan a Chadwgawn ab Bleddyn eu lluoedd i Ddyfed a Cheredigiawn, ac a laddasant lawer o'r Ffrancod, gan nas gallai'r Cymry oddef ym mhellach yr anghyfraith, a'r ammraint, a'r trahäusder, a ddodai'r Ffrancod arnynt, ac yna cafas y wlad lawer o'i Braint a'u Rhyddyd.

Yn hym o amser fe ddanfones y Ffrancod Lu mawr i ddiffeithiaw Gwynedd, a Chadwgawn ab Bleddyn a ddug Lu yn eu herbyn a bu waith Coed Yspys lle gorfu Cadwgawn ar y Ffrancod, a gyrru ffo arnynt, a lladd llawer, a Gruffydd ab Cynan a Chadwgawn a gyrchasant Loegr, a diffeithiaw Henffordd, a'r Mwythig, a Chaer Wrangon, a lladd aneirif o'r Saeson, a phan wybu'r Brenin coch hynny, myned yn ẹeu herbyn, eithr ni bu nes iddaw o hynny, canys y Cymry ai darweinasant i'r mynyddoedd, ac yna, heb gad ar faes, y lladdasant hanner ei wŷr a gorfu arnaw ddychwel yn fawr ei golled ai gywilydd.

Yr un flwyddyn bu farw Gwilym ab

Baldwin cyn gorphen gwalgylchu Castell Rhyd Cors, a'r Cymry a ddaethant yn ddisyfyd am benn ei wyr ef ac ai lladdasant, ac a dorrasant y Castell.

Cyn hir wedi hynny yr ymluyddes gwyr Morganwg, a Gwent, a Gwŷr, a Gwaun Llwg yr ail waith, a'r Francod yn eu herbyn, ac yng Ngwaith Celli Darfawc y gorfu 'r Cymry arnynt, au lladd yn ddidrugaredd, a gyrru ffo gwarthus arnynt. Ac ym mhen ychydic ymluyddes y Ffrancod yn erbyn y Cymry, a chydag wynt gyfnerth anfeidrawl o'r Saeson, a'r Cymry a gymmerasant arnynt ffoi o'u blaen i Fynyddoedd Brycheiniawc, yna troi ar eu gelynion, au lladd yn ddiarbed y rhan fwyaf o honynt, ac ychydic buan eu traed a ffoasant gyda chywilydd a cholled, a'r Cymry yn dychwelyd yn eu hol cyfarfuant yn eu herbyn Iarll Arwndel, ac Iarll Caerloyw, ac Arnallt Harcwrt, a Nel Vegwnt, ac eraill o leirll a Thywysogion y Ffrancod yn Gyfnerth i Rhobert ab Amon ai wŷr, a bu cad ar faes, ac yng Ngwaith Celli Gaer y lladdawdd y Cymry bob un o'r leirll hynny a'u gwŷr a lladdfa dost, ac a ddygasant ysbail fawr oddiarnynt, a ffoi'n ol iddeu Cestyll y Ffrancod a'u cadarnhau gwedi hynny, ac amcanu myned i Loegr, eithr ofer eu Gwaith, canys Gruffydd a Chydifor meibion Llywelyn Brenn Arglwydd Sainghenydd a ruthrasant a llu yn eu herbyn. Ac au lladdasant gan mwyaf; a'r gweddilliaid, ffoi i Loegr; yna cafas yr hen Drigolion eu Tiroedd a llonyddwch, a rhai o'r Ffrancod a ymgadarnhasant yn eu Cestyll a genhadhäasant i'r Cymry eu cyfiawnder, sef eu Tir yn rhydd, a'u Braint yn rhâd, au Cyfreithieu yn ddefodawl.

Oed Crist 1095, daeth Ychfryd a Hywel meibion Gronw, a meibion Cadwgawn ab Bleddyn hyd yng Ngheredigiawn a Dyfed, a diffeithiaw tiroedd a chestyll y Ffrancod, au lladd lle au ceffid yn ddiarbed; ac yna dychwelyd i Wynedd ag ysbail fawr dros benn; a chyn hir wedi hynny y diffeithiawdd Gerallt Rhaglofydd y Brenin Coch holl derfyneu Mynwy, a'r Cymry yn ei erbyn, a gorfu arnaw ymchwel i Gastell Penfro.

Oed Crist 1096, daeth y Brenin Coch i Gymru er dial y lladd ar ei genedl a wnaethai'r Cymry, eithr y Cymry a weddiasant yn hyderus ar Dduw ac a ddodasant eluseni a chyfiawnder, a myned yn erbyn Llu dirfawr y Brenin ai lladd yn ddiymosgryd oni orfu arnaw ymchwelyd yn wâg ei law ac yn fawr ei gywilydd.

Yn yr un flwyddyn y troes Pendefigion Môn yn erbyn eu Tywysawc cyfiawn, ac a ddodasant eu hunain yn nawdd Huw Iarll Caerllion ac arglwydd Aberlleiniawc, ac ar eu hol gwyr y wlad a llawer o'r milwyr arfawc, canys brâd a drigawdd yn y wlad hono er amser Edwin Brenin y Saeson. Yna gwyr y wlad a gymmerasant eu Tiroedd gan Huw Iarll, a gorfu ar Ruffydd ab Cynan a Chadwgawn ab Bleddyn ffoi i'r Werddon a gadael iddynt. Yna daethant y Ffrancod a'r Saeson i Ynys Fôn, a dodi Owain ab Edwin yn rhith Tywysawg yno er boddhau 'r Cymry, a'r Owain hwnw 'n benn Brâd yn ail y bu Einion ab Collwyn ym Morganwg, ac efe a ddug y cwbl o luoedd Gruffydd ab Cynan yn un a llu 'r Iarll Huw, a chydag wynt yn gyfnerth Huw Goch Iarll y Mwythig, a diffeithiaw 'r wlad a wnaethant, a lladd y maint ac oedd o bobl y Wlâd yn ffyddloniaid Gruffydd eu Tywysawc cyfiawn, yn wryw ac yn fenyw, yn wr ac yn blentyn.

Oed Crist 1097, bu Morlif aruthrawl oni foddes y morfaidir hyd fin Mor Hafren ym Morganwg a Gwent agos y cwbl, ac yn bennaf hynny Glan Mor Gorwenydd, a boddi Castell Llan Dathan a'r Tir lle ydd oedd ei le; a llawer o ddynion, ac ysgrublaid, ac ydau, a gollwyd; a'r un amser y boddes Morfa Rhianedd yn Arfon, a'r un peth yn Lloegr, a Ffrainc, a Gwerddon.

Oed Crist 1098, daeth Magnus ab Harallt Brenin Denmarch ar oddeu adynnill Coron Loegr, a dyfod i dir yn Ynys Fôn efe a ddodes gad ar faes yn erbyn Huw Iarll Caerllion a Huw Goch o'r Mwythig, a sacthu Huw Goch yn ei lygad ai ladd, a gyrru ffo ar y Ffrancod a'r Saeson, a dodi Owain ab Edwin yn Dywysawc ar Fôn a Gwynedd, ac yn niwedd y flwyddyn honno dychwelawdd Gruffydd ab Cynan a Chadwgawn ab Bleddyn i Wynedd o'r Werddon, a Gruffydd a llu o Ysgotiaid y Werddon ganthaw a ddadynnillwys Fôn; ac adennill Ceredigiawn Cadwgawn, a chyda hynny Gwlad Arwystli a Meirionydd.

Yr un flwyddyn y llas Llywelyn ab Cadwgan ab Bleddyn gan Wyr Brecheiniawc ym mhlaid Bernard Niwmarc, a gorfu ar Hywel ab Ithel o Degeingl ffoi i'r Werddon.

Yn yr un flwyddyn bu farw Rhyddmarch Escob Dewi, (mab oed ef i Sulien ddoeth Escob yr un Eglwys, a doethaf o Genedl y Cymry) heb iddaw nac ail nac eilydd, namyn ei Dâd, am ddysg a doethineb, a dwyfoldeb, a gwedi Rhyddmarch darfu addysg i ddisgyblion yn Mynyw.

Oed Crist 1099, y daeth Harri Bwmwnt i Dir Gwyr yn erbyn meibion Caradawc ab Iestin, ac a ddynnilles lawer o'r tiroedd oddiarnynt, ac a wnaeth Gastell Abertawy, a Chastell Aberllychwr, a Chastell Llan-Rhidian, a Chastell Pen Rhys, yn y man y llas Rhys ab Caradawc ab Iestin, ac ymgadarnhau yno, a dwyn Saeson o wlad yr haf yno lle cawsant diroedd, a mwya gormes o'r holl Ffrancod y bu efe yng Ngwyr.

Yn yr un flwyddyn bu farw Huw Iarll Caerllion, ac y bu gorfoleddu mawr yng Ngwynedd glywed hynny, a'r gorfoledd a beris ddigofaint i Robert ei fab, ac efe a ddaeth a liu i Arllechwedd yn erbyn y Cymry, a nhwy heb neb o'u blaen a'u gyrrasant ar ffo gyda cholled a chywilydd.

Yn yr un flwyddyn bu farw y Brenin Coch, ac y dug Harri ei fab y goron, lle nad oedd iawn iddaw hynny, achaws ei frawd Rhobert oedd hynaf, ac ettifedd o iawn a Dyled.

Oed Crist 1100 y llosged o Caerloyw a dodi hynny hefŷd ar Ruffydd ab Rhydderch ab Iestin, ar Brenin Harri a ddanfones Lu yn ei erbyn, ac yn myned dros for o Gaerodornant efe a godes Dymmhestl aruthrawl oni foddes y Llongau ar gwŷr, a gwedi hynny y gwybu'r Brenhin Harri y cam a wnaethpwyd a Gruffydd o ddodi hynny araw.

Yn yr un flwyddyn y daeth llawer o'r Cymry a ffoasant rag y Ffrancod yn ol i Forganwg, ac a gymmerasant Diroedd yn fodd i fyw, a'r Ffrancod a welasant yn oreu gadael iddynt ac ymheddu a nhwy, a'r un amser y troes y Cymry yng Ngwynedd ar y Ffrancod, a mynnu modd i fyw; a gadael iddynt a wnaethpwyd a hynny yn y diwedd a droes yn gadernyd i'r Ffrancod, ac yn wanhäad i'r Tywysogion.

Oed Crist 1101, y troes Iorwerth ab Bleddyn ab Cynfyn yn mhlaid y Brenin Harri, ac yn erbyn y Francod, gan ddiffeithiaw eu tiroedd a'u cestyll a'u gwŷr, a hynny o gynghor y Brenin Harri dan addewidion gobrwyon anrhydeddus, ond y Brenin au twyllawdd, a gwedi cael ei gyfnerth yn erbyn Iarll y Mwythig (yr hwn oedd anffyddlon i Harri,) efe a ddodes gwyn yn erbyn Iorwerth ei fod yn bwriadu brad a thwyll yn ei erbyn; a bwrw Iorwerth yng Ngharchar yn annhrugarawg ac yn anghyfiawn; a cholled mawr a fu o hynny i'r Cymry. Ynghylch yr un amser bu farw Gronw ab Rhys ab Tewdwr yn Llundain yng ngharchar y Brenin.

Oed Crist 1103, y gwnaed Castell Rhyd Cors o newydd ac yn gadarnach nag ydoedd o'r blaen, a Rhisiart Baldwin, ai cadwai yn ei feddiant, a yrrwys Hywel ab Gronw oi gyfoeth; yna gwyr y Wlâd a fynnasant Hywel yn ei ôl, a myned gydag ef yn erbyn Rhisiart, a lladd ei wŷr, a diffeithiaw eu tiroedd, a dwyn eu dăoedd, a pheth nas gallasant ei ddwyn ei losgi, yn yd, ac yn wair, ac yn dai, a phob peth a gymmerai dân a llosg, a dwyn y wlad y danaw a llywodraethu arni.

Yn yr un flwyddyn y bu farw Owain ab Edwin o nychdawd yr ysgyfeinwst, ac ynghylch yr un amser y bu farw Herwallt archesgob Llan Dâf, ac y gwnaed Gwrfau yn escob yn ei le yr hwn a beris adeilad Eglwys Llan Dâf yn ardderchoccach nac y bu erioed o'r blaen, ac a beris godi'r Eglwysydd a dorresid i lawr achaws Rhyfeloedd Iestin ab Gwrgan.

Oed Crist 1105, gwelwyd seren gynffonog ryfeddawl ei maint ai gosgedd, ac yna bu farw Henri amherawdr Rhufain, a'r un flwyddyn y lladdawdd Owain ab Cadwgawn ab Bleddyn Feuryg a Gruffydd meibion Trahaearn ab Caradawc, a'r un flwyddyn y lladdwyd Hywel ab Gronw gan y Ffrancod o dwyll Gwgan ab Meuryg ei dad maeth a rhag ofn gwyr y wlad y ffoes Gwgan ab Meuryg at fyr Rhobert ab Amon yr hwn a roddes iddaw wobr fawr o aur ac ariant am ei waith ac ai croges am ei frâd.

Yng nghylch hyn o amser y dihanges Meredydd ab Bleddyn o garchar ac ef a ddadynnilles ei gyfoeth yn ddiwrthred.

Oed Crist 1106, chwythawdd y gwynt oedd y tywod yn aruthrawl dros wyneb Tir Galedin hyd onid aeth yn for dwfn lle y buassei'r traethau a'r tywynau, a gorfu ar wŷr y Wlad honno fyned lle gallent am fywyd, a llawer o honynt a ddaethant i Loegr, ac a wnaethant drychineb mawr, a'r Brenin Harri au gyrawdd i Gymru lle tiriasant yn Nyfed yn y lle a elwir y Rhws, lle gwledychasant rai flynyddau ac yna diflannu.

Oed Crist 1107, y gwnaeth Cadwgawn ab Bleddyn ab Cynfyn wledd anrhydeddus, ac a wahoddes attaw Bennaduriaid a Bonheddigion y wlad o bob ardal yng Nghymru iddei Gastell ef yn Aberteifi ac er dangos y goreu o barch i'r gwesteion, efe a wahoddes y Beirdd ar Cerddorion Tafawd a Thant goreu a gaid yn holl Gymru ac a ddodes gadeiriau iddynt a chynadl gorchestion herwydd Defawd Gwleddau y Brenin Arthur, ac yn y wledd honno y dodes ef iddynt ddefodau, a breiniau, a rhoddion anrhydeddus, ac au gollynges yn

obredig o roddion ac yn freiniedig o anrhydedd bob un ar ddychwel ir lle yr henyw, ac yn y Wledd honno y gwelas Owain ab Cadwgawn Nest ferch Rhys ab Tewdwr yr honn oedd Gwraig Gerallt Rhaglofydd Castell Penfro ac ai serchawdd yn ddirfawr rhag ei thecced o bryd a gwedd, a bonheddicced ei moes; ac ym mhen ychydic efe a gynhullawdd attaw gyfeillion ac a weithiawdd o'u cyfnerth oni chafas ffordd i'r Castell a dwyn Nest o drais ac anfodd, ac i Bowys a hi, ac ai cadwawdd yno er a wnelai ei dâd a'r Brenin Harri er ei ddarwedd i roddi'r wraig yn ei hôl i Gerallt, ac yn gweled hynny, y Brenin a gyffroes Bendefigion Powys yn erbyn Owain, a hwy ai hymlidiasant oi wlad, a hefyd ymlid Cadwgawn ei dad o'i gyfoeth a ddiffeithiaw ei diroedd oni orfu arnaw efe ai fab Owain ffoi i'r Werddon.

Oed Crist 1108, daeth Cadwgawn yn ol o'r Werddon ac a ddodes ei hun yn nawdd y Brenin, ac a ddangoses nad oedd iddaw a wnelai yng ngwaith ei fab Owain, yna heddychu a'r Brenin er canpunt a chael meddiant ar ei gyfoeth.

Cyn pen blwyddyn daeth Owain o'r Werddon i Bowys ac a wnaeth ei ymgais er heddychu a'r Brenin ac nis gallei yna cymmodi a wnai ef a Madawc ab Rhirid ab Bleddyn, lle'dd oedd cas a gelyniaeth ryngthunt o'r blaen, ac ymdynghedu y naill a'r llall, ac yna diffeithiaw'r Wlad a drygu ffordd y cerddynt, ac nid oedd o gâr na chyngor a gai amgen arnynt.

Oed Crist 1109, y prynawdd Iorwerth ab Bleddyn ac oedd wedi bod yn hir yng ngharchar ei ryddyd ai gyfoeth er trichanpunt, a gwedi dyfod iddei gyfoeth ymlid Owain a Madawc oi Wlad a orug, a ffoi a wnaethant i Geredigion a Dyfed gan ddrygu ag eitha gallu lle'dd elynt, a dwyn y cyfan o'u hanraith i Dir Iorwerth, ac ym mhen ychydig y lladdasant rai o swyddogion y Brenin, ac achaws hynny y digiawdd y Brenin yn fawr wrth Gadwgawn nas gwrthladdei ei fab Owain, a dwyn oddi arnaw ei gyfoeth, a gwahardd ei wlad iddaw, a'r cyfoeth ei roddi i Gilbert ab Rhiccart, a chynnal Cadwgawn yn anrhydeddus yn Llundain heb ei ddodi yng Ngharchar, ac nas caffai mewn modd na mesur o'r Byd fyned yn ol i Gymru.

Ymhen ychydig wedi hynny daeth Madawc ab Rhirid o'r Werddon i Gymru a chydag ef ysgymyniaid o Wyr Gwyddelig, ac ym Mhowys y cyttrefasant yng Nghyfoeth Iorwerth ei ewythr, a phan wybu Iorwerth hynny, ymlid Madawc ai wyr oni orfu arnynt ymguddiaw mewn creigiau gogofawg, a Llywarch ab Trehaearn a gasäai Iorwerth a ymunawdd a hwynt, ac hwy a wiliasant ar Iorwerth lle ai cawsant mewn ty Car iddaw yng Nghaer Einion ac a ddaethant am ei benn ac ai lladdasant, ac a losgasant y Ty a phob peth ynddaw, a phan glybu Henri Frenin hynny, rhoddi Powys i Gadwgawn ai ddodi yn ei wlad ai gyfoeth, ac anfon at Owain i'r Werddon ac ymheddychu ac ef dan ammod iddaw draddodi Madawc ai wyr yn ei ewyllys ef fal y gwnelai gyfraith arnynt, a phan ddealles Fadawc hynny dychymmig Brad yn erbyn Cadwgawn, ac ym mhen ychydig dyfod yn ddiarwybod am ei benn ai ladd yn annhrugarawc yna, ydd aeth Owain at y Brenin ac a brynes ei dir ai gyfoeth ganthaw er gwerth canpunt, yn ychen a meirch, yna Madawc a gafas heddwch y brenin er gwerth, ac a gafas ei dir ai gyfoeth er gwerth canpunt yn arian.

Oed Crist 1110, daliwyd Madawc ab Rhirid gan Maredydd ab Bleddyn, ac a rodded i Owain ab Cadwgawn yr hwn a dynnawdd ei lygaid ef ac ai gollynges yn rydd, eithr ei gyfoeth ef y dug Owain a Maredydd yn rannedig ryngddynt.

Ynghylch hynn o amser y bu farw Rhobert ab Amon yn ei Gastell yn Newsbri o lwyr Wallgof aruthrawl, yna'r Brenin a roddes ferch Rhobert a elwid Mabli iddei fab Rhobert a gafas ef yn ordderchfab o Nest ferch Rhys ab Tewdwr, un a fu wedi hynny yn wraig Gerallt o Gastell Penfro, a'r Rhobert hwn a fynnai yrru Cyfraith y Brenin ar Wlad Forgan, a phan wybu'r Cymry hynny Ifor ab Cedifor, a elwir Ifor Bach, a ddodes i hunan yn eu blaen ac a ruthrasant am benn Castell Caer Dydd ac ai torrasant yn ddisyfyd, a dal Rhobert ai wraig a'u cau yng ngharchar oni ddodes ef yn ol i'r Cymry eu rhyddid a'u breiniau au cyfreithiau, herwydd y buant er amser Hywel Dda, a chael gan y Brenin ymrwymaw ei law ai lw na wnelai efe a Gwlad Forgan namyn caredigrwydd a gadael iddo; a mynnu arnaw na ddoded ar neb o'r Cymry na swydd na gwaith na chymmhorth heb i bob gwr a ddodid hynny arnaw ei dir yn rhydd ai fraint yn ddyledawl modd ac oedd gyfiawn i Genedl y Cymry, a gwedi cael cadarnhäad ar hynny gan Robert a'r Brenin, Ifor ai wyr a ymheddychasant a'r Brenin ac a Rhobert; a phawb adref, a phawb iddei le ai ausawdd.

Oed Crist 1111, cylchwalwys Robert Dinas Caerdyf, a thynny afon am y Dref

ac am y Castell ac ydd adferwyd Cor Illtyd, ac y gwnaeth Rhobert Consyl Arglwydd Morganwg Fonachlog Margan, a Morys De Lwndwn a wnaeth Frodordy'r Wenni.

Ynghylch yr un amser y daeth Riccart Grinfil a gawsai Arglwyddiaeth Glynn Nedd yn ol i Gymru wedi bod yn ymwel-ed a Bedd Crist, ac a wnaeth Monachlog Glynn Nedd, ac a roddes rann fawr o'i diroedd at ei chynnal, a'r rhann arall efe ai rhoddes i a fuant y perchenogion cyfiawn o Genedl y Cymry; ac efe a ddug wr gydac ef o Wlad y Ganon ai enw Lalys, yn wr gorchestol ar Gelfyddyd Saernïaeth ac efe a wnaeth Fonachlogydd a Chestyll ac Eglwysi, sef y rhai y soniwyd am danynt, ac a gafas Diroedd yn Llangewydd ac a wnaeth Dref Trelalys, ac a symudes yr Eglwys yno, a gwedi hynny myned i Lundain yn Saernïydd y Brenin Harri, a dysgu'r gelfyddyd i lawer o Gymry a Saeson.

Ynghylch hynn o amser yr oedd Owain ab Cadwgawn yn drygu yn ddiymddarwedd o'i amgylch wedi hir ymarfer a drygau hyd nas gallai ar ei galon amgen; a Gruffydd ab Cynan a fynnai adennill ei gyfiawnder o ddwylaw Huw Iarll Caerllion, a phan glybu'r Brenin hynny, cynnull Llu dirfawr o bob ardal o'r ynys a dyfod yn erbyn y Cymry; yna Gruffydd ab Cynan ag Owain a ddygasant eu gwyr au däoedd i Fynyddoedd Eryri; a gwŷr y Brenin o ddilyn arnynt a laddwyd a lladdfa dost, ac nis gellynt niwed i'r Cymry; a phan weles y Brenin hynny danfon Cenhadon at Ruffydd a dodi ammodau heddwch ac ni weles Gruffydd yn iawn yr ammodau ac a wrthneuawdd, yna Owain gan ofn y Brenin a aeth yn ei heddwch, a phan weles Gruffydd ab Cynan hynny myned a wnaeth yntau yn heddwch, ac ni chaffai gystal gan y Brenin ag a gawsai Owain, canys y mwyaf ei dwyll o Bendefigion y Cymry mwyaf ei ddawn ai anrhydedd y ar law y Brenin, a'r Tywysawg Gruffydd a gadarnhäawdd i'r iarll Huw ai wŷr eu tiredd yn Nhegeingl, ac yn Rhyfoniawc, ac ym Môn, fal nas gellid yn ei erbyn fyth gwedi hynny. Gwedi hynny ydd aeth Owain ab Cadwgawn i Lys y Brenin ac ai gwnaed yn Farchawg, a myned gyda'r Brenin i Normandi, a chael anrhydedd mawr ganddaw fal y gweddai i Fradwr oddiar law Brenin o Sais.

Oed Crist 1112, y daeth Sir Owain ab Cadwgawn yn ol o Normandi gyda'r Brenin, ac a ddaeth i Gymry, lle ydd ymofwyawdd y Brenin ac ef yn anrhydeddus.

Yr un flwyddyn y bu farw Griffri Escob Dewi, ac y gwnaeth y Brenin wr a elwid Berned Norman yn Escob yn ei le heb na chennad na chyfarch ysgolheigion y Cymry; ac yna colles escob Dewi ei fraint ac ai dug escob Caint.

Oed Crist 1113, danfoned am Ruffydd ab Rhys ab Tewdwr o'r Werddon ac ai gwnaed yn frenhin Deheubarth, drwy gyfnerth ei gydfrawd Gerallt Arglwydd Castell Penfro ac oedd briawd a Nest ei chwaer ef, a'r Brenin wedi clywed hynny a feddyliawdd ei orfod mawn pryd cyn y gallai ymluyddu, a phan wybu Gruffydd hynny myned yn nawdd Gruffydd ab Cynan a chael rhith anrhydedd ac addewidion hynaws ganthaw, ac ar fyrr wedi hynny y torres Hywel ab Tewdwr o garchar Arnwlff Iarll yng Nghastell Baldwin a myned at ei frawd yn nawdd Gruffydd ab Cynan, a phan ddaeth hynny i Glyw'r brenin danfon cenhadon anrhydeddus at Ruffydd a orug, a gosgordd anrhydeddus i arwain y Tywysawg iddei Lys yn Llundain, a gwedi ei arfolli dros amser yn ardderchawc, a dodi rhoddion anrhydeddus iddaw yn aur ac yn ariant ac ym meini gwyrth, re ddangosos y Brenin ei feddwl i Ruffydd, ac enbytted iddaw ef ac i wlad Wynedd roddi cyfnerth a chefnogaeth i Ruffydd ab Rhys, ac addaw i Ruffydd ei diroedd yn rhydd ai fraint yn ei ewyllys ei hunan, a chyfnerth a fai achaws iddaw os efe a ddanfonai y naill ai Gruffydd ab Rhys yn Garcharor iddaw neu ynteu ei benn ef, a Gruffydd ab Cynan a ymdynghedawdd a'r Brenin y gwnai ef hynny, ac annhrugarocced oedd ei waith, a gwarth used ei wneuthur, ac ef yn ei ddiawd yn Llys y Brenin a ddywedawdd y cyfan yng nghlyw Car i Gerallt ac a ddanfones attaw gennad cyflym, a gwedi dangaws hynny i Nest chwaer Gruffydd ab Rhys hi a ddanfones genhadon brysfawr at ei brodyr yng Ngwynedd, a hwy a ddodasant eu hunain yn nawdd yr Eglwys, a phan ddaeth Gruffydd ab Cynan yn ol i Wynedd gofyn a orug am Ruffydd ab Rhys ai frawd Hywel, a phan glybu efe eu bod yn nawdd yr Eglwys yn Aberdaron, danfon Llu er eu cyrchu attaw, a'r Eglwyswyr ni adawent i hynny fod, na thorri nawdd Duw a'i Saint. a thra bu felly'r ymdynny rhwng yr Eglwyswyr a swyddwyr y Tywysawg, daeth Llong o Ddyfed hyd yn Enlli, a morwyr a drugarhäent wrth Ruffydd ab Rhys ai dug at y Llong yn Enlli, ac yna diane o Ruffydd ab Rhys ai Frawd at ei enedl yn Ystrad Tywi.

Gwedy dyfod o Ruffydd ab Rhys hyd yn ei wlad, sef Ystrad Tywi, dechreu ymluyddu, a gŵŷr ei genedl ac ai carai yn ymnifeiriaw tuag attaw, a chan ossawd ar genedl y Saeson, eu diffeithiaw a'u torri a diffeithiaw terfyneu Dyfed a Cheredigiawn, yna danfones y Brenin Owain ab Caradawc, ac Owain ab Rhydderch, a Rhydderch ab Tewdwr, ac eraill ai carai ac arch iddynt wrthladd Gruffydd ab Rhys, a Gruffydd a aeth yn erbyn Castell Abertawy a wnaethai Harri Bwmwnt ac a losges oi gylch, ac nis gallawdd ei dorri eithr diffeithiaw Tir Gwyr, a dwyn ysbail ddirfawr hyd yn Ystrad Tywi, yna myned i'r Cantref Bychan ai diffeithiaw, a gwarchae Castell Llanymddyfri, eithr Meredydd ab Rhydderch ab Caradawc ai differes yn gadarn, ac nis gallai Rys amgen na llâdd rhai o'r castellwyr, a llosgi tai, a diffeithiaw tiroedd Richard De Pwyns, yna myned yn erbyn Castell Caerfyrddin ai faluriaw a llosgi'r Dref yn ulw, a dwyn ysbail fawr hyd yn Ystrad Tywi.

Yn y flwyddyn honno bu marwolaethau trymion ar y Saeson achaws echryshaint, ac nis gallai'r Brenin gael gwyr wrth ei raid, a haint hefyd ar yr anifeiliaid onid aeth prinder ymborth yn drwm ar Loegr, ac nid felly yng Nghymru, a hynny a fu gyfnerth i Ruffydd ab Rhys, ac yn hynny o amser daeth y Fflandrysiaid yr ail waith i Loegr achaws y Mor yn diffeithiaw eu tiroedd lle y torres Morlif y Tywyneu flynyddau o'r blaen, a'r Brenin ac eisieu gŵŷr arnaw yn erbyn rhuthrau Gruffydd ab Rhys, a ddanfones at ei gastellwyr, ai swyddogion, a'r Ffrancod, a'r Cymry, ai carai, ac arch iddynt arfoll y Flandrysiaid a dodi modd i fyw iddynt yn ammod iddynt fod yn wyr cad a gossawd wrth achaws y Brenin ai ffyddloniaid, ac felly y bu, a'r Dieithraid hynny a gawsant y Rhws yng Ngwlad Penfro Dyfed, ac a wledychasant yno yn wyr ffydd i'r Brenin, ac efe a ddodes Saeson yn eu mysg er dysgu iaith y Saeson iddynt a'r awr honn Saeson ydynt, ac yn ormes Dyfed a Deheubarth, achaws eu twyll a'u celwyddoccrwydd, yn anad neb a wle lychant o fewn i derfynau Ynys Prydain.

Oed Crist 1114, y dug Ruffydd gastell Cedweli oddiar Wiliam De Lwndwn, ac a ddiffeithiawdd ei gyfoeth, ac a ddug ysbail fawr o'r Wlad honno, yna daethant Benedefigion ei genedl attaw o Geredigiawn nid amgen Cadifor ab Gronw, a Hywel ab Idnerth a Thrahaearn ab Ithel, a llawer eraill o wyr dewisawl yn eu gosgorddau, a thrwy gyfnerth y rhai hynny yr ennilles Gruffydd ab Rhys lawer o diroedd a chyfoeth ei Dâd, a thorri llawer o gestyll, a dwyn ysbeiliau mawrion, a phan glybu'r Brenin hynny danfon a orug at Owain ab Cadwgawn a elwid yn Neheubarth Owain Fradwr, a Llywarch ab Trehaearn ab Ithel ac addaw rhoddion a breiniau anrhydeddus iddynt am fyned yn erbyn Gruffydd ab Rhys, ac yna myned wrth arch y brenin a wnaeth Owain a Llywarch; a phan wybu Gerallt Rhaglofydd Castell Penfro ddyfod Owain y Geredigiawn daeth ar gof iddaw a wnaethai Owain am Nest ei wraig, a bwriadu dial hynny o Sarhäad, a myned efe ai wyr am benn Owain ai wŷr, a chynn nemawr o ossawd y lladdwyd Owain a saeth, ac fal hynny y darfu iddaw am a wnaeth o ddrygau i Genedl y Cymry, fwy nag a wnaethpwyd erioed o'i flaen gan y gwaethaf o fradwr a wybuwyd erioed am danaw: o honaw ef y bu dechreu Gwylliaid Mawddwy, a geffir fyth yn anrheithiaw gwlad ym mhell ac agos.

Ynghylch hynny o amser cyrchawdd Gruffydd Ceredigiawn ac a dorres Gastell Porth Gwythain ac a laddes y castellwyr, yna goresgyu yr holl wlad o'i amgylch hyd ym Mhenwedic, yna ynnill Castell Ystrad Peithell. Gwedi hynny ymossawd am Gastell Aberystwyth lle lladdwyd llawer o'i wŷr o dwyll, ac y gorfu arnaw ymchwelyd yn ei golled.

Yr un flwyddyn y gwelwyd goleuni rhyfedd yn yr Ogleddwybr ar hyd Nos.

Oed Crist 1115, aeth Rhobert Consyl yn erbyn Gruffydd ab Rhys a phan ddaethant hyd yn Ystrad Tywi efe a golles agos ag oedd yn ei Lu o'r Cymry, y rhai ai gadawsant ef am na fynnent fyned ym mhlaid Estron yn erbyn Gwr o dywysawg cyfiawn o Gymro diledryw, yna Rhobert a ddychweles adref hyd yn Newsbri, ac ni ymddiriedai efe aros yng Nghastell Caerdŷdd am y gwyddai nas cerid ef yn y wlad honno, achaws y chwennychai newid Defodau Cenedl y Cymry.

Yn yr un flwyddyn y bu ymrysson rhwng Hywel ab Ithel a Rhirid ab Bleddyn, a gynhelynt Rôs a Rhyfoniawc, a Llywarch ab Edwin, a phan nas galled cymmod iddynt anfon a orug Hywel at Feredydd ab Bleddyn a meibion Cadwgawn ab Bleddyn am Gyfnerth, a dyfod a wnaethant a phedwar cant o Wyr Meirch hyd yn Nyffryn Clwyd, ac yno y bu ymladdfa dost yn y llas goreuon Gwyr Gwynedd a Phowys, ac o'r cyfnerth a gafas y gorfu Hywel ar ei elynion, ac yno y llas

Llywarch, a Rhirid a ffoes, a chyn nemawr y bu farw Hywel achaws clwyf a gafas ef yn yr ymladd; yna'r ymchweles meibion Cadwgawn i Wlad Feiriawn, a dwyn ganthynt ysbail ddirfawr, yn yd a gwartheg.

Oed Crist 1116, y bu llifeiriant aruthrawl yn Loegr am wyl y nadolic ac y boddes llawer o'r ysgrublaid, ac y bu drudaniaeth a'r ymborth mewn llawer mann achaws hyny, ac y daeth Saeson lledragar i ysbeiliaw Gwlad Gymru.

Oed Crist 1118, daeth Harri Frenin i Bowys a Llu cadarn ganthaw yn erbyn Meredydd ab Bleddyn a meibion Cadwgawn, sef y rhai hynny Einion, a Madawc, a Morgan, a phan glybuant, danfon at Ruffydd ab Cynan ac erchi Cyfnerth ganthaw ac nis caent hynny canys ni thorrai Ruffydd heddwch y Brenin, ac ni chaent ei nawdd, a phan wybuant hynny ymgaloni yn gadarn, gan nas gellynt amgen, ac yn erbyn y Brenin a gyrru ffo arnaw a lladd llawer oi wŷr yna, heddychwyd ryngddynt a'r Brenin yr hwnn a ymchwelawdd yn ei ol yn ei golled, ac y cafas Bowys lonyddwch dros ychydig amser, ond nid rhy hir.

Oed Crist 1121, bu farw Einion ab Cadwgawn a chymunaw ei dir ai gyfoeth i Faredydd ei Frawd, eithr Meredydd ab Bleddyn ei ewythr, ac Ithel ab Rhirid ab Bleddyn ei gefnder a ddugasant ei Diroedd Cyfoeth oddiarnaw, a phan glybu Gruffydd ab Cynan y modd y bu hynny, danfon Cadwallawn ac Owain ei ddau fab a llu cadarn i Feirion er gyrru cyfiawnder, a dodi yn ol i Feredydd ab Cadwgawn ei Nai ei gyfoeth ai Diroedd, a gorfüant Gadwallawn ac Owain ar Feredydd ab Bleddyn, ac adynnill y wlad i Feredydd ab Cadwgawn, a diffeithiaw Tiroedd Llywarch ab Trehaearn yn greulon am gyfnerthu Meredydd ab Bleddyn.

Yn yr un flwyddyn ymheddychwyd rhwng y Brenin Harri a Gruffydd ab Rhys, a chaniadhäu iddaw ei Gyfiawnder ai Dir yn rhydd, sef Ystrad Tywi, a Chantref Penwedic yng Ngheredigiawn, a Chantrefydd Caerwedros a'r Cantref Bychan, a Chaethinawc, a Chaeaw, a Myfennydd, a Thiroedd eraill; eithr y Brenin a weles eu bod y Tiroedd yn ammhennodawl eu terfyneu modd y caffai achaws ban fai da ganthaw i achwyn ar a wnelai Ruffydd fal y gwelwyd yn y diwedd.

Oed Crist 1122, y llas Ithel ab Rhirid gan ei ewythr Meredydd ab Bleddyn, a Chadwallawn ab Gruffydd ab Cynan a dynnawdd Lygaid ei ewythredd Gronw, Rhirid a Meilir, meibion Owain ab Edwin, a gwedi hynny eu diaelodi, ac ym mhen ychydic wedi hynny efe au lladdawdd. Ac ynghylch yr un amser y lladdawdd Morgan ab Cadifor Meredydd ei frawd ai law ei hun.

Oed Crist 1124, bu farw Meredydd ab Bleddyn yn ei henaint peth nid mynych y gwelid ar Deulu Bleddyn ab Cynfyn. Yr un flwyddyn carcharwyd Meredydd ab Llywarch yn drachyfiawn gan Owain ab Gruffydd ab Cynan, achaws iddaw dynnu llygaid meibion Griffri, eithr efe a dorres ei garchar ac efe a ddaliwyd ac a dynnwyd ei lygaid gan feibion Meuryg ab Griffri, ac a ddoded ar benn mynydd ynial lle y bu farw o newyn a rhyndod, ac fal hynny y dialwyd arnaw am ei greulonder.

Oed Crist 1125, y tynnawdd Ieuan ab Owain lygaid ei ddau frawd, mal ydd arferid yn Nheulüoedd Gwynedd a Phowys.

Oed Crist 1126, lladdawdd Llywelyn ab Owain Iorwerth ab Llywarch, ac yn ebrwydd wedi hynny y tynnwyd llygaid Llywelyn gan Feredydd ab Rhirid, ac yng nghylch yr un amser y lladdwyd Ieuan ab Owain gan yr un Meredydd, ebwydd wedi hynny y lladdwyd Llywarch ab Madawc gan Feuryg ei gefnderw, a chynn hir o amser wedi hynny y tynnwyd llygaid Meuryg ac ai dispaddwyd, a hynn herwydd arfer eu Teuluoedd.

Yng nghylch yr un amser Morgan ab Cadwgawn, ac efe wedi bod a llaw gref yn y gwaith o ladd a dilygeidiaw, a gymmeres attaw ei gydwybod, ac yn ei edifeirwch a aeth ym mhererindawd i Gaersalem; ac ar ei ddychwel bu farw yn Ynys Suprys yn. Mor Groeg.

Oed Crist 1129, y llas Iorwerth ab Owain gan Gadwallawn ab Gruffydd ab Cynan, yna Einion ab Owain a fynnai ddial angau ei frodyr ar Gadwallawn, ac efe a Chadwgawn ab Gronw ab Idnerth yu gwybod y lle y delai Gadwallawn yn Nanheudwy, a aethant yng nghynllwyn, a phan ddaeth ef y ffordd honno, rhuthraw arnaw ai ladd, ai roddi'n fwyd i Gwn.

Oed Crist 1130, y dodes y Ffrancod gwyn at y Brenin yn erbyn Gruffydd ab Rhys, yna'r Brenin a roddes orchymyn difreiniaw Gruffydd a dwyn ei gyfoeth a'i diroedd oddiarnaw, a phan ddanfones Gruffydd i wybod achaws y cwyn ni chai efe gan neb ei ddangaws; yna Gruffydd a gynhullawdd ei genedl ai luoedd, ac amddiffyn ei hunan ai wlad, ac yn gyfnerth iddaw yd aeth Hywel ab Meredydd o wlad Frecheiniawc a llu cadarn, a myned yn erbyn y Ffrancod a'r Saeson a ddaethant i dir Rhys, a gyrru ffo arnynt, ac ni fynnai

Rys lladd lle y gallai amgen, a gwedi gyrru ffo ar ei elynion Gruffydd a ddanfones gennadon anrhydeddus yn nawdd Daniel ab Sulien Escob Dewi i wybod achaws y cwyn a ddodasid arnaw, ac ni chai atteb gan y Brenin, eithr efe a gafas lonydd dros amser wedi hynny.

Oed Crist 1133, bu farw Gwrfan Escob Teilaw yn Llan Dâf, gwr doeth haelionus ydoedd, ac efe a roes feddiannau anrhydeddus i Eglwys Llan Dâf ac i'r Monachlogydd a ddrygesid yn Rhyfel Iestin ab Gwrgan a Rhobert ab Amon. Gwr oedd a waharddai bob drwg-ddefawd ac annwyfoldeb, ac a ddyddiai yn drywyngar ym mhob ymrysonau, ac achaws ei waith felly y cadwed fwy o heddwch yn ei blwyf nac a gaid yn un rhan arall o Gymru. Yn ei amser ef y gwnaethwyd Eglwys Llan Dâf yn fygedicach nac y bu erioed cyn no hynny.

Yr un flwyddyn y bu farw Rhobert fab y Brenin Bastardd yng Nghastell Caer Dydd ac ai claddwyd yng nghaerloyw wedi bod yng ngharchar yng Nghaer Dydd un mlynedd ar bymtheg ar hugain, a'r un flwyddyn y llosged y rhan fwyaf o Dref Caerloyw gan wylliaid o Saeson a ysbeiliwyd o'u tiroedd gan y Brenin coch lle y gwnaeth ef y Gelliwig newydd yn Lloegr.

Oed Crist 1134, bu farw Harri Frenin yn Ffrainc ac y gwnaethpwyd Ystyffan ei Nai yn frenin yn ei le, a bu llonyddwch y flwyddyn honno yng Nghymru.

Oed Crist 1135, y Brenin Ystyffan a ddanfones at Ruffydd ab Rhys i orchymyn iddaw ddyfod attaw yn ddiodor i atteb cwynion a roesid arnaw gan y Ffrancod, a Gruffydd heb wybod achaws cwyn a gynhullawdd ei wŷr, ac ymluyddu, ac yn gyfnerth iddaw daeth Cadwaladr ac Owain meibion Gruffydd ab Cynan, a myned yn ddisyfyd yn erbyn ei elynion yng Ngheredigiawn, a lladd aneirif o'r Ffrancod a'r Saeson, a thorri cestyll iddynt, a dwyn ysbail fawr hyd nas gellid bwyd ac ymborth iddynt ymgynnal yn ei erbyn ef, ac attynt y daeth Hywel ab Meredydd a Rhys ab Madawc ab Idnerth a Llu Mawr, yna ydd aeth Gruffydd i Aberystwyth ac a dorres y Castell yn garnedd, a gwedi hynny lladdasant y Ffrancod a'r Saeson a gadwent Geredigiawn a Dyfed, a'u gyrru ar ffo dros for i Loegr, a dodi'r Cymry a ddoded allan o'u Tiroedd gan y Dieithraid yn ol yn eu Trefydd a'u Tiroedd, a'r Ffrancod a'r Saeson ar eu ffo rhag Gruffydd ab Rhys gerllaw Glynn Nedd, a daeth meibion Caradawc ab Iestin yn eu herbyn, ac au lladdawdd dros dair mil o naddynt, a gyrru ffo ar eraill, ac ychydic o Saeson o ddianghasant i wlad Gwyr lle y cawsant nawdd y Cestyll a wnaethai Harri Bwmwnt yno.

Gwedi adynnill ei diroedd fe wnaeth Gruffydd ab Rhys Wledd anrhydeddus yn Ystrad Tywi; lle y gwahoddes efe attaw bawb a ddeuant yn heddwch o Wynedd, a Phowys, a Deheubarth, a Morganwg, a'r Mers, a pharottoi pob moethus o fwydydd a diodydd, a phob ymryson Doethineb, a phob diddanwch Cerdd arwest a cherdd dannau, a chroesawi prydyddion, a cherddorion, a chynnal pob chwaeruon hud a lledrith, a phob arddangos, a phob campau gwrolion, ac i'r wledd honno y daeth Gruffydd ab Cynan a'i feibion, a llawer o'r Pendefigion ym mhob Ardal yng Nghymru, a chynnal y Wledd dros ddeugain niwarnawd; ac yna gollwng pawb tua'u cartrefi, a dodi rhoddion anrhydeddus i a'u dirperynt o Feirdd, a Cherddorion, a Doethion, a Champusion o bob rhyw.

Gwedi'r Wledd honno fe ymroddes Gruffydd ab Rhys i alw attaw y Gwyr Doethion a'r Ysgolheigion, a myned yn eu cynghor, a dodi Trefn a Chyfraith ar bawb o fewn ei gyfoeth, a threfnu Llys ym mhob Cantref, a Rhaglys ym mhob Cwmmwd, a'r un peth a wnaeth Gruffydd ab Cynan yng Ngwynedd, a drwg y bu gan y Ffrancod a'r Saeson weled y pethau hynny, a dodi cwyn yn erbyn y ddau Dywysawg at y Brenin Ystyffan a wnaethant, ac am nas gwyddai Ystyffan a fai oreu ni ddodes ef atteb i'r cwyneu.

Oed Crist 1136, bu farw Gruffydd ab Rhys y gwrolaf, a'r doethaf, a'r trugaroccaf, a'r haelionusaf, a'r cyfiawnaf, o'r holl Dywysogion, a mawr y bu'r galar o'i farw, a Rhys ei fab a gymerth ei le, ai fam ef oedd Gwenllian merch Gruffydd ab Cynan.

Yr un flwyddyn bu farw Gruffydd ab Cynan Tywysawg Gwynedd wedi goresgyn o honaw Wynedd tros chwech a deugain o flwynyddoedd, a galarus pawb yng Ngwynedd ar ei ol, can ni chaffad er yn hir o ameserau cyn noc ef ei gystal o Dywysawg yn y wlad honno o'i Genedl, sef Gwehelyth Rhodri Mawr.

Oed Crist 1137, Owain ab Gruffydd ab Cynan, a elwir Owain Gwynedd, a ddechreuawdd rioli Gwynedd, ac efe a ddug gyrch yn erbyn y Ffrancod a'r Saeson yng Ngheredigiawn a Dyfed, ac a dorres Gestyll Ystrad-Meuryg, a Chastell Pont Ystyffan a wnathai'r Brenin, a Chastell Caerfyrddin, a llosgi'r Dref ai hysbeiliaw, a dwyn anrhaith ddirfawr ganthaw i Wynedd.

Oed Crist 1138, y llas Cynfrig ab Owain Gwynedd, gan Fadawc ab Maredydd ab Bleddyn ab Cynfyn.

Yn yr un flwyddyn y bu ymryson rwng y Brenin Ystyffan a'r Tywysogion Seisnig, a'r Brenin a ddug warchae ar Gaer Lyncol lle yddoeddynt y Tywysogion yn eu llawn gynghyd, yna Rhobert Consyl a ddug Lu Mawr o'r Cymry yn erbyn y Brenin yn gyfnerth iddei chwaer Mawd yr honn oed briawd ac ymmherawdr yr Almaen, a chydac ef Rhanwlff Iarll Caerllïon a llu o wyr Rhyfoniawc a Thegeingl, a Gilbert Iarll y Clâr a llu mawr o Wyr Dyfed, a llawer o Bendefigion Ffrancod a Saeson, a gwarchae ar y Brenin, a'i ddal, a'i ddodi yng Ngharchar, a goreu am wroldeb y gwelwyd y Cymry; ac yn yr ymladdfa yno y cymmerth Iorwerth ab Owain ab Caradawc y blaen ar Iarll y Clâr, a digiaw'n fawr ei lid a wnaeth yr Iarll, ac efe'n gweled Iorwerth wrtho i hunan yn ymyl afon yn pysgotta, fe aeth attaw ac a roddes iddaw Fonclust, gan ei alw yn Gymro gwladaidd na wyddai fonheddigeiddrwydd, yna Iorwerth a darawawdd yr Iarll ai ddwrn oni bu farw, a phan glybuwyd hynny yng Nghymru myned a wnai'r Cymry yn erbyn Castell meibion Ychtryd, (lle ydd oedd yr Iarlles wedi ffoi o Gastell Caerfyrddin,) a gyrru ffo ar y Castellwyr, a hwy ai ysbeiliasant ac a'i llosgasant; yna y dug Owain ab Gruffydd holl Geredigiawn y danaw, ac a fynnes Gêd ganthynt.

Oed Crist 1140, y llas Hywel ab Meredydd ab Rhydderch, Arglwydd y Cantref Bychan, gan y Ffrancod, ac yng nghylch yr un flwyddyn y llas Hywel ab Meredydd ab Bleddyn gan ei genedl ei hun, ac y bu ymryson rwng Hywel a Chadwgawn meibion Madawc ab Idnerth, ac y lladdasant y naill y llall.

Oed Crist 1142, y bu ymryson rwng Anarawd ab Gruffydd ab Rhys a Chadwaladr ab Gruffydd ab Cynan, Anarawd oedd briawd a merch Cadwaladr, ac efe a fynnai gyfnerthu Rhys ab Gruffydd ei frawd, ac ni fynai Gadwaladr hyny; a geiriau digofus a fu ryngthynt oni wanes Gadwaladr Anarawd yn ei ais ag y bu farw, a phan glybu Owain y Tywysawc hynny, myned yn ei ddig a llu mawr hyd yng Ngheredigion a gyrru ffo ar Gadwaladr dros y mor i'r Werddon, a dwyn Aberystwyth ai holl diroedd; eithr Cadwaladr a ddug gydac ef o'r Werddon Lu dirfawr hyd yn Arfon, a dodi Cad ar Faes yn erbyn Owain, ac ynteu a gynnullawdd ei wŷr, eithr Hywel ab Gruffydd ab Cynan, yn gweled ei frodyr ar ddarpar ymladd, a aeth ryngddynt, ac a weithiawdd arnynt yn y cyfryw fodd onid ymheddychasant, a phan welei'r Gwyddyl hynny, ac na chant ysbail, dal Cadwaladr, ac nis gollyngynt yn rhydd oni thalawdd ef iddynt ddwyfil o wartheg, a gwedi cael hynny yn heddwch hwy a ddygasant lawer yn anrhaith, yna myned yn eu herbyn a wnai Owain, a'u lladd, a dwyn oll a feddynt o'r gwartheg a phob peth arall.

Oed Crist 1143, diffeithiawdd Rhanwlff Iarll Caerllion Faelienydd ac ai dug y danaw, ac a wnaeth Gastell Elfael y Chastell Colunwy.

Oed Crist 1144, y diffeithwyd Aberteifi a Cheredigiawn, ac y lladdwyd llawer o'r Ffrancod a'r Saeson, ac a ddynillwyd y wlad honno gan Hywel a Chynan meibion Owain Gwynedd.

Oed Crist 1145, y cyweiriawdd Iarll y Clâr Gastell Caerfyrddin a Chastell Meibion Uchtryd.

Yr un flwyddyn y bu farw Sulien ab Rhyddmarch mab maeth Eglwys Llanbadarn Fawr, doethaf ei gynghor a dwyfolaf ei ddysg o'r holl Eglwyswyr ym mhlwyf Dewi; a diflinaf ei waith tra fu byw er attal drwg a chreulonder.

Yn yr un flwyddyn y dynilles Rys ab Gruffydd a Chadell ei frawd Gastell Dinefwr, a Chastell Caerfyrddin, ac ni lladdai amgen nag a gaffai yn arfawc yn ei erbyn. Gwedi hynny ynnillawdd ef Gastell Llanstyffan ac a laddes lu mawr o'r Ffrancod, a'r Saeson, a'r Fflandrysiaid a ddaethant yn ei erbyn. Yna mewn llawn ddigofaint y gelynion a gynnullasant lu dirfawr ac ymossawd ar y Castell yn dra ffyrnig, ond Meredydd ab Gruffydd, gwr doeth a chalonawg a'u gyrrawdd yn eu gwrthol gan eu lladd yn dost, oni orfu arnynt ymollwng o'r Gwarchau.

Yn un flwyddyn y dug Owain Gwynedd Gastell yr Wyddgrug ac a laddes luoedd dirfawr o'r Saeson a fynnynt ei gynnal ai amddiffyn, ac efe ai torres i'r llawr, lle nis gallai neb cyn no hynny ei ynnill.

Ynghylch hynn o amser ydd aeth llawer o Saeson, a niferoedd mawrion o'r Cymry ym mhererindawd i Gaer y Salem oni weled diffyg yn fawr o fod hebddynt.

Cylch yr un amser y dodes Robert Consyl fodd i wyr ieuainc ddysgu creffteu a chelfyddydeu, ac a ddug Athrawon o Ffrainc, a chyn no hynny crefftwr pob Gwr iddaw ei hunan yng Nghymru namyn y creffteu breiniawl; sef Gofaniaeth saerniaeth, ac ysgolheigiaeth y rhai hynny.

Oed Crist 1146, ynnilled Castell Gwys gan Gadell a Rhys, a Meredydd, meibion Gruffydd ab Rhys ab Tewdwr, a Hywel ab Owain Gwynedd yn gyfnerth iddynt, ac efe a wnaeth Beiriannau cyrfin a dorrai muriau mewn modd rhyfeddawl, ac a fwriai gerrig mawrion i'r Castell ac o hynny ei ynnill.

Yr un flwyddyn y diffeithiwyd cyfoeth Cadwaladr ab Gruffydd gan ei neieint ac aethant am benn Castell Cynfael a gadwid tros Gadwaladr gan Ferfyn Abad y Ty Gwynn ar Dâf yr hwn ai amdiffynawdd yn wrol, ac ni chaid er na gwerth na gwobr ganthaw ollwng y Castell iddynt, achaws hynny maenu'r Castell oni thorrwyd ef i'r llawr, a lladd y Gwŷr oll ac oedd ynddaw namyn Merfyn, a hwnnw ni leddynt gan mai mab maeth Eglwys ydoedd, eithr ei ellwng ar ddianc, yna diffeithiaw tiroedd rhai a fynnynt eu gwrthladd, a dwyn ysbail fawr.

Yr un flwyddyn y bu farw Rhobert Consyl Tywysawg Morganwg ac Iarll Caerloyw, Gwr yn bennaf o neb a gynhelis Ryfel yn erbyn y Brenin Ystyffant, a diffeithiaw ei diroedd, fal nas cafas y Brenin nemmawr o Lonyddwch ganthaw.

Yr un flwyddyn y bu farw Uchtryd Escob Llan Dâf, gwr mawr ei ddysg a'i ddwyfoldeb, efe a wnaeth Drefn ar y Suliau a'r Gwyliau, a Gwyliau Mab Sant, a'u cynnal yn olychwydawl lle nas gwnelid hynny o fodd ac arfer; ac yn ei le ef y gwnaed Nicolas ab Gwrgant yn escob yn ei le ef.

Oed Crist 1147, y bu farwolaethau mawrion yng Nghymru, achaws haint, a bu farw Berned Escob Dewi, a Dafydd fab Gerallt a wnaed yn Escob yn ei le.

Yr un flwyddyn y bu ymrysonau rhwng wyrion Iestin ab Gwrgan a Wiliam ab Rhobert Consyl, ond heddychwyd rhyngthynt drwy athrywyndeb Nicolas Escob Teilaw, ac y doded braint ffair a marchnad ym mhob Arglwyddiaeth; ac nas gellid caeth o Gymro Dyledawg hyd nas profid arnaw gwyn galanas, gwedi hynny ymlonyddu a wnaethant y Cymry, a llawer a ddaethant wedi hynny o Drefn i Forganwg i wladychu achaws diogelwch a gaid yno rhag anghyfraith y Ffrancod yn Nyfed, a Cheredigiawn, a mannau eraill.

Oed Crist 1148, gwnaethpwyd Castell Llan Rhystyd gan Gadwaladr ab Gruffydd, ac y dodes y Castell a chyfoeth attaw i Gadwgawn ei fab, ac ni wnai hwnnw a fai iawn yn ei wlâd, achaws ydd aethant ei wyr ef at Hywel ab Owain Gwynedd a damunaw arnaw gymeryd eu blaen, ac y rhoddent gyfoeth Cadwaladr ar ellwng iddaw, a bu fal hynny.

Oed Crist 1149, cyweiriawdd Cadell ab Gruffydd ab Rhys Gastell Caerfyrddin yn drachadarn, wedi hynny myned yn erbyn Cedweli a diffeithiaw'r wlâd, a dwyn ysbail fawr; yna ymgyfunaw Gwyr ac ymgais ai frodyr Meredydd a Rhys, a myned yng Ngheredigiawn, ac ynnill y Wlâd is Aeron a'r holl diroedd a feddai Hywel ab Owain, a gwedi gossawd hir a blin am Gastell Llan Rhystyd ei ynnill a lladd yr holl Gastellwyr ynddaw, ac yna ynnill Castell Ystrad Meuryg ai gyweiriaw a dodi Castellwyr ynddaw, ac yna ymchwelyd i Ystrad Tywi a chanddynt ysbail fawr dros benn 'yn ydoedd, a gwartheg, a däoedd eraill.

Oed Crist 1150, Cadell ab Gruffydd, ac ynteu yn hely yn Nyfed, a rhai o Saeson Gwyr yn gwybod yr amser y byddai yno, dodasant Gynllwyn er ei ladd, a gwedi dyfod arnaw, a gyrru ffo ar ei gyfeillion, rhuthrasant yn ei erbyn, eithr efe yn wr glew a chadarn a ymddiffynawdd ei orsaf ac a laddawdd rai o'i elynion, a gyrru ffo ar y lleill, eithr efe a gafas glwyf trwm, a nychu'n flin o'i achaws yn hir o amser, a phan welassant hynny ei frodyr Meredydd a Rhys, cyrchu Gwyr a'u lluoedd, a galw am y cynllwynwyr, a phan nas cânt, ymossawd ar y wlad ai diffeithiaw, a thorri Castell Aber Llychwyr yn garnedd, a llosgi Castell Llan Rhidian, a dwyn ysbail fawr ganthynt i Gastell Dinefwr, a chadarnhâu'r Castell hynny, a dodi Castellwyr ffyddlon a gwybodus ynddaw.

Ynghylch yr un amser daeth Rhanwlff Iarll Caerllion a Llu dirfawr o Saeson a Ffrancod i Wynedd, ac Owain ab Gruffydd yn ei erbyn a llu o'r ffyddloniaid, ac yn gyfnerth i'r Iarll Madawc ab Meredydd Tywysawg Powys, a bu Cad ar faes, ac yng Ngwaith Cwnsyllt y gorfu Owain ar ei elynion, a'u lladd yn aruthrawl, a gyrru ffo ar y rhai a weddilliwyd.

Cylch yr un amser y mynnes Nicolas ab Gwrgan, Escob Teilaw, adgyweiriaw nawdd yr Eglwysi a dorred er yn amser Iestin ab Gwrgan, ac y doded yn gywair eu nawdd cyssefin i Eglwysi Llan Daf, a Llan Carfan, a Llan Illtud, a Llan Doche, a Llan Ffagan, a Chaer Llion, a Chaer Went, ac i'r Eglwysi eraill herwydd a fu gynt; ac y deddfwyd Nawdd a weddai i'r Mynachlogydd newyddion, hyd onid aeth Rhan fawr o Blwyf Teilaw yn Nawdd yr Eglwysi, ac y bu achaws hynny lonyddwch

ym Morganwg yn amgen nac un mann arall yng Nghymru, a gwedi hynny adgyweiriwyd yr Eglwysi a fwriesid i lawr, ac y gwnaed newyddion lle nad oedd o'r blaen, ac o hynny gwell yn trin eu tiroedd, ac nid cystal yn rhyfel, Gwyr Morganwg a Gwent.

Oed Crist 1151, y tynnes Owain Gwynedd lygaid Cunedda fab Cadwallawn, ei Nai fab ei frawd, ac ai dyspyddawdd, a chylch yr un amser y torres Gadwaladr ab Gruffydd ab Cynan y Carchar ai doded ynddaw gan Hywel ab Owain ei Nai, a myned i Fôn, ac efe a ddug rann fawr o'r ynys y danaw, eithr Owain ei Frawd wedi clywed hynny a gynhullawdd lu yn ei erbyn, a chan fyned i Fôn efe ai gyrrawdd ar ffo, ac a ddug yn ôl yr Ynys iddaw ei hun.

Cylch yr un amser yr aeth Meredydd a Rhys, meibion Gruffydd ab Rhys, yn erbyn Castell Penwedic, ac ai ynnillasant oddiar Hywel ab Owain wedi cynnal y gwarchae yn hir ac yn flin, gwedi hynny ynnillasant Gastell Tinbych yn ddisyfyd, ac a laddasant y Castellwyr, canys i'r Castell hwnnw y ffoesynt y rhai a gynllwynasant er lladd Cadell ab Gruffydd eu brawd. A phethau'n myned fal hynn fe ddanfones Rhys at Forgan ab Caradawc ab Iestin ei gefnder, (canys Gwladys ferch Gruffydd ab Rhys ab Tewdwr oedd Gwraig Caradawc, a Mam Morgan.) ac erchi cyfnerth ganthaw ac y gyrrynt y Ffrancod a'r Saeson o bob Gwlad yng Nghymru, a danfon yr un neges at Fadawc ab Meredydd Tywysawg Powys, ac nis caffai hynny ar law un o naddynt; yna ydd aeth Rhys i Gyfeiliawc ac ai diffeithiawdd yn flin, a dwyn ysbail drom oddiyno; a Meredydd a ddug ei Lu yn erbyn Morgan ab Caradawc i Forganwg, ac ymossawd am ei Gastell yn Aberafan, ai faluriaw, a dwyn ysbail fawr; eithr Morgan ai Wyr a ffoasant, ac a ddodasant eu hunain au Gwŷr yn nawdd yr Eglwysi a'r Monachlogydd, ac yn nawdd Wiliam ab Rhobet Tywysawg Morganwg.

Ynghylch hynn o amser bu farw Einion Mebydd Celynoc Fawr, doethaf o ysgolheicion Gwynedd; efe a gynghorai ddoethineb, a chyfiawnder, a thrugaredd, ond bychan y caffai o'i gynghor yn y Wlâd honno.

Oed Crist 1152, bu farw Rhanwlff Iarll Caerllïon, gelyn cadarnaf Owain Tywysawg Gwynedd.

Yn yr un flwyddyn y gwnaethpwyd Galffrai ab Arthur (offeiriad Teulu Wiliam ab Rhobert) yn Escob, eithr cyn ei fyned yn ei Ansawdd efe a fu farw yn ei Dy yn Llan Dâf, ac a cladded yn yr Eglwys yno. Gwr ydoedd ni chaid ei ail am ddysg a gwybodau, a phob campau dwyfawl. Mab Maeth oedd ef i Uchtryd Archescob Llan Daf, a nai mab brawd iddaw, ac am ei ddysg a'i wybodau y doded arnaw Febyddiaeth yn Eglwys Teilaw yn Llan Daf lle y bu ef yn Athraw llawer o ysgolheigion a phendefigion.

Oed Crist 1154, bu farw y Brenin Ystyffan, a Harri ei gefnder a wnaed yn frenin yn ei le, a elwir Harri yr ail.

Pan oedd Ystyffan yn Frenin fe ddaeth gydag ef laweroedd o'r Fflandrysiaid i Ynys Prydain, a'r rhai hynny ai carent, ac efe a ddodai lawer o roddion ac anrhydedd iddynt, canys goreuon o'i Bleidyddion oeddynt, a gwedi dyfod Harri'r ail ni chaent aros yn Lloegr, achaws hynny daeth niferoedd mawrion o honynt i Gymru, a llawer o'r Saeson a gerynt Ystyffan, a'r dieithraid hynn a aethant yn wyr damdwng i Bendefigion y Ffrancod yng Ngheredigiawn a Dyfed.

Oed Crist 1156, annogawdd Cadwaladr ab Gruffydd a Madawc ab Meredydd y Brenin Harri i ddiffeithiaw Gwynedd, a phan wybu Owain y Tywysawg hynny, ymluyddu yn ei erbyn, ac yng Ngwaith Coed Eulo y llas y Saeson mal eu lleibiaw, a gorfu Owain arwynt yn anrhydeddus, lle nid oedd o wyr ganthaw namyn un ym mhen pob deg o Wyr Harri, a thra bu hynny ar waith y dug Iorwerth ab Meredydd Gastell Iâl gan ei faluriaw, yna'r Brenin a ymheddyches a'r Tywysawg, ac y cafas Gadwaladr ei gyfoetb.

Yn yr un flwyddyn y llas Gwrgan ab Rhys ab Iestin gwr dysgediccaf o Brydydd a gaid yn ei amser y gan Ifor ab Meuryg o Sainghenydd, a Morgan ab Owain ab Caradawc a fynnai ddial hynny, a myned am benn Ifor ai ladd a dwyn ei diroedd, a'u rhoddi yng Ngyfoeth Iorwerth ab Owain ei frawd Arglwydd Caerllion ar Wysg.

Oed Crist 1157, ymheddychawdd Rhys ab Gruffydd a'r Brenin Harri, a'r Brenin ni chadwai'r heddwch, eithr danfon Iarll y Clar i ddiffeithiaw Tiroedd Rhys, ac ef a laddwyd llawer o'r Cymry ac ysbeiliaw eu dãoedd; yna ydd aeth Rhys am benn Castell Llanymddyfri ac ai ynnillas, ac Einion ab Anarawd nai Rhys a ynnilles Gastell Wmffrai ac a laddawdd y Castellwyr, ac a ddug oddiyno ysbail fawr yn feirch, ac arfau, a pheirianau maenus. Yna daeth Rhys i Geredigiawn, ac a ddiffeithiawdd holl diroedd y Ffrancod a'r Saeson, ac a dorrawdd eu holl Gestyll yn falur, ac

a ddug yr holl wlad y danaw a dyfod a wnaeth y Brenin yn ei erbyn, eithr gweled Cenedl y Cymry yn amnifeiriaw yn ddirfawr o bob man at Rys, efe a ddangoses ammodau heddwch, a Rhys a ymwystlawdd a'r Brenin er cynnal heddwch, a dodi gwystlon a wnaeth Rhys, a dodi Cestyll yng ngwystl i Rys a wnaeth y Brenin, ac efe yn myned i oresgyn y Castell hynny y castellwyr nis gellyngynt iddaw, yna cynnull ei luoedd a wnaeth Rhys a diffeithiaw Dyfed, ac efe a dorres y Cestyll yn garneddau. Yna daeth Rheinallt mab y Brenin i Gymru, a chan addaw Deheubarth i Owain Gwynedd efe a gafes ei gyfnerth, a Chadwaladr brawd Owain, a Hywel a Chynan ei feibion, a ddaethant a'u lluoedd yn erbyn Rhys, eithr efe a droes oddiar eu ffordd, a galw attaw ei lüoedd ymbarottoi yn erbyn ei elynion, a phan wybuant hynny ymchwelyd i Wynedd.

Oed Crist 1159, bu farw Madawc ab Meredydd ab Bleddyn Tywysawg Powys, ac y rhanned ei gyfoeth rwng ei feibion, ac yng nghylch yr un amser y daliwyd Cadwallawn ab Madawc ac Idnerth gan Owain Gwynedd, yr hwn ai dodes yng Ngharchar y Brenin yn Llundain.

Oed Crist 1160, bu ymladd a diffeithiaw cydtiroedd rhwng Owain ab Madawc Arglwydd Cyfeiliawc a Hywel ab Cadwgawn Arglwydd Cyfoeth Elystan Glodrydd, heb nemmawr ynnill a gorfod i'r un na'r llall.

Oed Crist 1161, adnewyddwyd Braint ar a lafuriai Dir a Daear ym Morganwg, ac yn ebrwydd wedi hynny y doded yr un Drefn yng Ngwynedd a Deheubarth a Phowys, ac efe a gaid ar y Brenin ei nawdd ar bawb a wnaent hynay fal nas diffeithid y Tiroedd Ydardd yn rhyfel.

Oed Crist 1162, daeth Harri Frenin yn erbyn rhys ab Gruffydd, a Rhys yn ei erbyn yntau, a dodi Cad ar Faes o'r ddau du, eithr Gŵyr da Gwlad Brecheiniawc a drywanasant rwng Rhys a'r Brenin a dodi Gwystlon o Du Rhys Einion ab Anarawd ei nai, a nai arall iddaw Cadwgawn ab Meredydd ab Gruffydd, a'r Brenin a ymwystles i Rys y Cantref mawr a Dinefwr, eithr Neiaint Rhys a laddwyd, yna goresgyn y Cantref mawr a Chastell Dinefwr heb a ddodai'n ei erbyn a wnaeth Rhys, a myned yn erbyn Rhosser Dacr Iarll Caerloyw a laddasai ei Neiaint a ddodai'r Brenin yn nawdd y Rhosser hwnnw, a Rhys a ddynnilles Gastell Aber Rheidiawl a'r Cestyll ereill o eiddaw'r Iarll yng Ngheredigiawn, au Maluriaw; gwedi hynny ynnill Castell Aberteifi a dwyn y Wlad y danaw, a myned yn erbyn y Fflandrisiaid au lladd, a llosgi a feddynt, a dwyn ysbail ddirfawr o'u Gwlad.

Oed Crist 1163, daeth Brenin Lloegr a Llu dirfawr i Gymru, a Rhys ab Gruffydd ac Owain Gwynedd a aethant yn gydgyfnerth yn ei erbyn, a bu Gwaith Berwyn, lle gyrrwyd ffo ar y Brenin, ac yn ei ddig ai lid achaws hynny efe a dynnawdd lygaid y gwystlon a gawsai er amseroedd yn ol gan Rys ag Owain, sef oeddynt meibion Rhys, Cynwrig a Meredydd; a Meibion Owain Gwynedd, Rhys a Chadwallawn, a dallu hefyd trichant o'r Cymry a ddaliwyd yn Rhyfel, a hynn a wnaeth y Brenin ai law ei hûn.

Oed Crist 1164, daeth Harri Frenin eilwaith yn erbyn y Cymry, a gwedi dyfod hyd yng Nghaerllion gawr, a chlywed bod Rhys ab Gruffydd ac Owain Gwynedd yn ymluyddu'n gadarn yn ei erbyn er dial a wnaeth ef a'u meibion, efe a ddymchweles yn ei ol i Lundain.

Gwedi hynny ydd aeth Rhys ab Gruffydd yn erbyn Cilgeran ai ynnill, a dwyn ysbail, a diffeithiaw tiroedd ei gefnder Rhobert ab Nest ferch Rhys ab Tewdwr a Gerallt Rhaglofydd Castell Penfro, a'i ddodai yntau yng Ngharchar, a rhoi rhoddion anrhydeddus i'r Castellwyr, ac yn erbyn Rhys daeth Llu mawr o'r Fflandrysiaid a Saeson Dyfed hyd yng Nghil Geran, ac ymossawd am benn y Castell, a Rhys a'u gwrthladdawdd ac a laddes lawer o honynt, a gyrru ffo ar y llaill.

Yng nghylch yr un amser y dug Owain Gwynedd Gastell Basing oddi ar y Brenin, a lladd y Castellwyr, a dodi Gwŷr ei hunan ynddaw, a'i gyweiriaw yn gadarn.

Yn yr un flwyddyn y dug Owain ab Madawc ab Meredydd, ac Owain ab Gruffydd ab Meredydd ei gefnderw holl gyfoeth Iorwerth ab Owain, ac ai rhanasant rygthynt, achaws hynny ydd aeth Owain Gwynedd, a Rhys ab Gruffydd, yn eu herbyn, a'u gorfod, a rhannu goreuon ei gyfoeth ryngddynt; eithr Owain Cyfeiliawc a gafas gyfnerth a Saeson, ac a losgawdd Gastell Caereiniawn i'r llawr.

Oed Crist 1169, bu farw Owain Tywysawg Gwynedd, gwedi gwladychu deuddegmlynedd ar hugain, a gwedy hynny ydd aeth amryson rhwng ei feibion am a gai fyned yn ei le, eithr Hywel ab Owain a gymmerth arnaw'r llywodraeth, canys hynaf oedd efe, ei fam oedd Pyfog merch Ar-

glwydd urddasawl o'r Werddon, a gwedi bod yngoresgynaeth y Dywysogaeth dwy flynedd yn heddwch bu farw ei chwegrwn, ac efe a aeth i'r Werddon i oresgyn y cyfoeth a gawsai yn hawl ei fam ai wraig, canys unig ettifeddes oedd hi, a thra bu efe yno, Dafydd ab Owain ei Frawd a gynhullawdd genedl ei fam, sef oedd hi Crisiant merch Gronwy ab Owain ab Ednywain, a chyda hynny daeth attaw lawer eraill ni charent Hywel, a phan weles efe gadernyd yn gyfnerth iddaw, cymmerth arnaw'r Llywodraeth, a goresgyn Gwynedd, a Hywel yn clywed hynny, efe a ddaeth yn ebrwydd i Wynedd, ac a ddodes Gad ar faes yn erbyn ei frawd, eithr llawer mwy nifeiriawg Llu Dafydd nag un Hywel, a gwedi ymladd caled gyrrwyd ffo ar Hywel ai Wŷr, ac efe a glwyfwyd dan ei ais yn flin eithr Rhirid ei frawd ai dug i Long, ac yna i'r Werddon lle y bu Hywel farw ac efe a roddes i Ririd ei frawd ei gyfoeth yno.

Oed Crist 1172, aeth llawer o Bendefigion y Ffrancod a wledychynt Forganwg, a Gwyr, a Dyfed, a Cheredigiawn, i'r Werddon, ac yn blaenu arnynt ydd oedd Richart Iarll Ystrigyl, a lluoedd mawrion gyda nhwy, ac anffyddlonion y Cymry gan weled llwyddiant Rhys ab Gruffydd a aethant gyda nhwy, a hwy ynnillasant helaethled o'r Werddon, ac ai goresgynasant, a hynn a fu ddaionus i Rys ab Gruffydd a Chenedl y Cymry yn Neheubarth a Morganwg.

Yn nghyfle'r amseroedd hynny ymlüyddes Owain Cyfeiliawg yn erbyn Rhys ab Gruffydd, a Rhys a ddodes Gad ar faes yn ei erbyn, a myned hyd yng Nghyfeiliawc lle gorfu ef ar Owain, a Rhys ni ddiffeithiai Diroedd Cenedl y Cymry, eithr dwyn Gwystlon oddiar Owain, a gadael iddaw ei gyfoeth, a dychwelyd i Ystrad Tywi.

Ynghylch yr un amser aeth Harri Frenin i'r Werddon, ac efe yng Nghaer Dydd, fe aeth Rhys heb na gwr na gwas gydag ef yno; ac yn arfoll i'r Brenin erchi iddaw orchymyn a fai raid iddaw o'i gyfoeth ef, a bu garedig hynn gan Brenin, ac efe a gadarnhäawdd i Rys ei holl Diroedd, a Rys a roddes i'r Brenin yr Ossymmaeth iddaw ei hun ai luoedd bedwar cant o wartheg breision, ac yd, a med, a bragawd, a ellid ei gael yn ei gyfoeth, ac a wnaeth wledd anrhyddeddus i'r Brenin ai Wŷr Llys yn Aberteifi; ac yna ydd aeth y Brenin i'r Werddon, eithr daeth echrysaint ar ei wŷr, a bu farw llawer o honynt: achaws hynny gorfu ar y Brenin ymchwelyd yn ei ôl i Ynys Prydain, a Rhys ai orfolles yn anrhydeddus yn Aberteifi, ac a ddodes iddaw roddion a weddai iddaw ar ei ffordd yn cyrchu Llundain.

Yng nghylch yr un amseroedd, a'r Brenin ar ei fyned i'r Werddon, efe a ddug Gaerllion ar Wysg oddi ar Iorwerth ab Owain ab Caradawc ab Rhydderch ab Iestin, ac a ddodes ei wyr ei hun yn y Castell, eithr Iorwerth a alwes attaw ei genedl, ac ymluyddu yn erbyn Gwŷr y Brenin, ac adynnill y dref a'r castell, a danfon y Castellwyr i'r Werddon at y Brenin: a phan ddaeth y Brenin ar ymchwel o'r Werddon efe a ddanfones at Iorwerth ab Owain attaw i'r Castell Newydd ar Wysg, a gosod ammodau heddwch iddaw, ac addaw gwared a diogelwch iddaw ddyfod attaw, a myned yn heddwch yn erbyn y Brenin a wnaeth Iorwerth, a danfon Owain ei fab ag anrhegion i'r Brenin o'r pethau a weddai iddaw yn ei gerdded; eithr gossawd ar Owain a wnaeth Gwŷr y Brenin ai ladd, a gwedi clywed o Iorwerth hynny nid elai at y Brenin, eithr ymlüyddu yn ei erbyn, a gyrru pob enaid o Sais o Wlad Gwent, a lladd llaweroedd o honynt, a chan fyned tros Afon Gwy, diffeithiaw'r Wlâd hyd Gaerloyw, a lladd a llosgi ffordd y cerddai, ac oddiyno hyd yn Henffordd, un ei waith, un ei gerdded, a gwedi llosgi'r Dref honno ai hysbeiliaw; dychwelyd i Gaerllion ar Wysg a chadarnhau'r Dref a'r Castell, a dodi Castellwyr ffyddlawn ynddaw, ac ynghyfle'r amser hynny y dug Sitsyllt ab Dyfnwal Gastell Abergefeni, a Seisyllt ab Rhirid a ddug Gastell Cerrig Hywel, canys y Brenin a bieuffai'r Cestyll hynny, a lladdwyd y Castellwyr, ac Iorwerth a ddodes ynddynt wŷr ei genedl yn gastellwyr ffyddlonion, a Hywel ab Iorwerth a ddug holl Went is Coed yn ewyllys Iorwerth; ac a ddug yr hynaf o feibion dengwr ar hugain o uchelwyr y wlad yn wystlon.

Oed Crist 1173, y dodes Dafydd ab Owain Gwynedd ei holl frodyr yng ngharchar, eithr Maelgwn a gadwawdd Ynys Fôn yn ei erbyn dros dair blynedd, gwedi hynny aeth Dafydd a Llu cadarn yn ei erbyn ac ynnill yr Ynys, ac a garcharawdd Maelgwn, yn ebrwydd wedi hynny efe a dorres ei garchar, ac a dorres garcharau ei genedl ai frodyr, a ffoi i Forganwg, rai o naddynt, ac eraill i'r Werddon.

Oed Crist 1176, aeth llawer o Gymry Gwent a Morganwg i'r Werddon lle cawsant diroedd. A chylch yr un amser daeth

Iorwerth ab Owain Gwynedd i Gaerllïon ar Wysg at Iorwerth ab Owain ab Caradawc yn ffo rhag Dafydd ab Owain ei frawd, yna danfones Dafydd at ei frawd ac addaw iddaw Diroedd a weddai iddaw o dodi Neiaint iddaw yng nghadwedigaeth Iorwerth ab Owain ab Caradawc yn Wystlon er cadarnhau hynny. Gwedi hynny dychwelawdd Iorwerth i Wynedd, ac y cyfiawnhäawd Dafydd ab Owain ac ef yn hynny, a gwedi hynny ei yrru o'i wlad, a Iorwerth a ddodes y Gwystlon yn Nawdd y Brenin, lle nas gallai Ddafydd eu lladd.

Oed Crist 1177, ymheddychawdd Iorwerth ab Owain Arglwydd Caerllion a'r Brenin, ac a gafas ei diroedd yn rhydd, ac yng nghylch yr un amser y llas Seisyllt ab Dyfnwal Arglwydd Gwent uwch Coed o dwyll Wiliam Brews Arglwydd Aberhodni, a chydag ef lladd ei feibion, ai geraint, a thrugain a deg o'i genedl, a thynnu llygaid Hywel Pencarn adodi hynny ar Iorwerth ab Owain o Gaerllïon, sef y dianghes Iorwerth o'r Brad hynny, a thorri ffordd ai gleddyf drwy ganol y Cynllwynwyr.

Yr un amser y torres Rhodri ab Owain Gwynedd ei garchar ac a ddynnilles ynys Fôn, a phawb yn ei gyfnerthu, achaws nid oedd a garai Ddafydd ab Owain, a Chadwaladr ab Owain a ddynnilles Nant Conwy a Rhyfoniawc, ac y daeth Maelgwn ab Owain yn ei ol o'r Werddon.

Yng nghylch yr un amser bu farw Cadell ab Gruffydd ab Rhys, a chylch yr un amser Dafydd ab Gerallt Escob Dewi a fu varw, ac y cynllwynes y Ffrancod y y ffordd y clywynt fyned Einion Clyd Daw Rhys ab Gruffydd, ac ai lladdasant ef, yna ydd aeth Rhys yn eu herbyn ac a ddiffeithiawdd eu tiroedd hwy ym Maelienydd, ac a wnaeth Gastell Rhaiadr Wy.

Yng nghylch yr un amser Iorwerth ab Owain o Gaerllion a Hywel ei fab a ddiffeithiasant diroedd Wiliam Brews, ac a ddygasant ysbail fawr; ac ni arhosai ef yn hwy yng Nghastell Abergefeni, eithr myned i Aberhodni ac ymgadarnhau yno.

Cylch yr un amser daeth meibion Cynan ab Owain Gwynedd yn erbyn Rhys ab Gruffydd, a Rhys yn eu erbyn hwynt a orfu arnynt, a gyrru ffo cywilyddus arnynt.

Oed Crist 1179, y llas Morgan ab Gruffydd ab Ifor Bach, ab Cydrych, gan y Saeson yng Nghaerloyw. Gwr oedd ef a fu gyda Iorwerth ab Owain yn diffeithiaw'r Wlad amgylch Caerloyw, lle yr ymgampiai yn wychaf o neb, ac achaws hynny y lladdwyd cyt bod heddwch yr amser hynny a nawdd y Brenin i bawb a ddelynt yn heddwch o Gymry i Loegyr, a'r Cymry a garaint Forgan a aethant le clywaint y byddai Rhanwlff a'i wŷr ar eu ffordd tuag Aberhodni, ac am ei benn ef, ai ladd efe a'i wŷr, canys efe a fynnawdd ladd Morgan ab Gruffydd ab Ifor Bâch, a'r Brenin a fynnai fyned yn erbyn y Gwenhwyfon a'u harglwyddi, ond Rhys ab Gruffydd a ddangoses y modd y bu i'r Brenin, ac yna cafwyd ei heddwch.

Oed Crist 1183, y llas Gadwaladr mab Rhys ab Gruffydd gan y Ffrancod, ac yng nghylch yr un amser y llas Owain Fychan gan feibion Owain Cyfeiliawc, ac y dallwyd Llywelyn ab Cadwallawn ab Gruffydd ab Cynan gan ei frodyr ei hun. Ac yng nghylch yr un amser bu farw Nicolas ab Gwrgan Escob Llan Dâf, Gwr a garai'r Cymry ac a ddodai gynghorion ac addysg iddynt a'i ddwyfoldeb mawr, ac yn ei le y doded Wiliam De Salmars.

Oed Crist 1184, bu farw Madawc ab Iddon Brenin Gwent achaws dyrnawd a gafas gan Domas ei frawd yn ei ddiawd, gwr cedd Fadawc a wyddai laweroedd o Gelfyddodeu a Gwybodau, ac ni chaid ei gystal yn ei amser, a goreu o Brydydd a Damhegydd ar a wyddid am danynt yng Nghymru.

Oed Crist 1186, yddoedd Herwyr o Saeson ym mhob mann yn Ynys Prydain yn ymgadw dan Goedydd ac yn ysbeiliaw 'r Gwledydd, a dyfod i Gymru a wnaethant, ac yn Nyfed ymgynnal yn nawdd y Flandrysiaid, a Maelgwn ab Rhys ab Gruffydd a ymosodes arnynt, ac a losges y Tai lle 'dd oeddent hyd y llawr, gwedi hynny eu hymlid hyd yng Ngwyr a'u lladd a'u gyrru tros Fôr i Loegr lle ydd hanoeddynt.

Oed Crist 1189, bu varw Harri Frenin, a Richard Galon Llew ei fab a wnaed yn frenin yn ei le.

Oed Crist 1190, dynnilles Rys ab Gruffydd Gastell Abercorran, a Sain Cler, a Llanystyphan, ac a wnaeth Gastell Cedweli yn deccaf a chadarnaf o'r holl Gestyll, a gwedi hynny dynnilles ef Gastell Dinefwr, yng nghylch yr un amser y bu varw Owain ei fab a Gwenllian ei ferch, ac yng nghyfle'r un amser bu farw Gruffydd Maelawr Arglwydd Maelawr, doethaf a haelaf o Bendefigion ei Wlâd.

Yng nghylch yr un amser dynnilles Rhys ab Gruffydd Gastell Llanhuadain, ac a ddug y Wlad honno yn ei ewyllys.

Oed Crist 1192, carcharawdd Rhys ab

Gruffydd ei fab Maelgwn achaws gwallgof oedd arnaw, a chyn hir wedi hynny ef a dorres ei garchar ag a ddug Gastell Ystrad ag ai goresgynnawdd. A chylch yr un amser y dug ei frawd Hywel ab Rhys Gastell Gwys, ac a ddodes y Castellwyr yng ngharchar.

Yng nghylch yr un amser y tynnwyd llygaid Howel a Madawc meibion Rhys gan eu brawd Anarawd, yna Maelgwn ac Anarawd a ddaliasant Rys eu Tâd ac ai dodasant yng Ngharchar, eithr efe a ryddhäwyd gan ei Wyr, ac a ddug Gastell Dinefwr oddiar Faelgwn ei fâb, ag yng nghylch yr un amser y goresgynnes Lywelyn ab Iorwerth ab Owain Gwynedd Dywysogaeth Gwynedd, a difreiniaw ei ewythr Dafydd ab Owain yr hwn nis carid achaws ei greulonder a'i atgasrwydd yn lladd a thynny llygaid pob un nad elai yn ei ewyllys, yn ail i arfer y Saeson.

Oed Crist 1194, dodes Rhys ab Gruffydd ei feibion anffyddlon yng Ngharchar, ac y dug Gastell Caerfyrddin ac ai maluriawdd i'r ddaear, gwedi hynny efe a ddynilles Gastell Clunwy gwedi hir amser yn ei ammos-awd, ac efe ai maluriawdd i'r ddaiar. Gwedi hynny ynnill Castell Maeshyfaid, wedi ymladd cadarn ai elynion, lle gorfu efe arnynt, gan eu lladd a gyrru ffo cywilyddus arnynt. Gwedy hynny y dug ef Gastell Elfael oddiar Wiliam Brews, ac a ddaeth yn ei ol i Ystrad Tywi yn orfoleddus.

Oed Crist 1196, bu varw Rhys ab Gruffydd, y gwrolaf, a'r doethaf, a'r haelionusaf, a'r clodforusaf o'r holl Dywysogion; a Gruffydd ei fab a oresgynnes y Lywodraeth yn ei le.

AC FELLY TERFYNA BRUT Y TYWYSOGION.

Yr hanes uchod a ysgrifenwyd o Lyvyr GEORGE WILLIAMS, Esq, *o Aberpergwm, genyf fi* THOMAS RICHARDS *Curad Llangrallo, yn y flwyddyn* 1764.

A minnau IORWERTH AB IORWERTH *ai hysgrifenais o Lyvyr y* PARCHEDIG MR. RICHARDS *yn y flwyddyn* 1790.

BRUT IEUAN BRECHFA.

SEF COF AM DYWYSOGION, A RHYFELAU, A RHYFEDDOLION, O BETHAU, A DIALEDDAU, AC ERAILL O BETHAU COFADWY, A DYNNWYD O LYFRAU CARADAWC LLANCARFAN AC ERAILL O HEN LYFRAU CYFARWYDDYD. A YSGRIFENODD IEUAN BRECHFA.

O Lyfr Rhys Thomas Argraphydd.

Chwechant a phedwar ugain a chwech oedd oed Crist pan aeth Gadwaladr Fendigaid i Rufain lle y bu farw, ac yna collasant y Cymry Unbennaeth ynys Prydain. Yna daeth Ifor ab Alan Brenin Llydaw i Gymru ac ai gwnaethpwyd yn Dywysawg, ac o hynny ym Maes, Tywysogion a lywynt genedl y Cymry.

Deuddegmlynedd y saith gant oedd oed Crist pan wnaethpwyd Monachlog ynys Afallen gan Ifor ab Alan o Lydaw, yr hwn a fu Dywysawg ar Genedl y Cymry unmlynedd ar bumtheg ar hugain, gwedi hynny efe a aeth i Rufain lle y bu farw.

Ugain mlynedd a saith gant oedd oed Crist pan fu'r Haf Tessawg, ac y bu farw Beli ab Elphin.

Deg a dugain a saith gant pan fu farw Tewdwr ab Beli, a Rhodri Brenin y Brutaniaid.

Trigain mlynedd a saith gant pan fu brwydr rhwng y Brutaniaid a'r Saeson yng ngwaith Henffordd, ac y bu farw Dyfnwal ab Tewdwr.

Deg a thrugain a saith gant pan symudwyd Pasc y Brutaniaid, ac y bu farw Ffermael fab Eidwal, ac y bu dystryw ar y Deheuwyr gan ei Brenin eu hunain, ac y gorfu ar y Deheuwyr ladd eu Brenin yn amser haf.

Wythganmlynedd oedd oed Crist pan laddawdd y Saeson Garadawc Brenin Gwynedd yng Ngwaith Morfa Rhuddlan, ac y bu farw Arthen Brenin Ceredigion, a Rhydderch Brenin Dyfed, a Chadell Brenin Powys, ac Elbod Archescob Gwynedd, ac y bu diffyg rhyfeddawl ar yr haul.

Wyth cant a deg, duodd y lleuad Diw Nydolig, ac y llosged Mynyw, ac y bu farwolaeth mawr ar Anifeiliaid, ac y llosged Tyganwy gan dan lluchaid Gwylltion, ac y bu waith Llan Faes, ac y tloded Brenhiniaeth Fôn a Brenhiniaeth Dyfed oblegid Rhyfel a fu rhwng Hywel fychan a Chynan ei frawd, ac y goresgynawdd Hywel ynys Fôn gan orfod o hir ymladd arni.

Wythgant ac Ugain pan ddystrywyd Castell Tegonwy gan y Saeson, ac y dugasant Frenhiniaeth Powys oddi ar y Brutaniaid, ac y bu farw Hywel Fychan, ac y lladdodd Gwyddelod Mon ac Arfon lawer o'r Cymry.

Wythgant a deg ar hugain bu diffyg ar yr haul yr wythfedydd o Ragfyr, ac y bu farw Morydd ab Llywarch Llwyd Brenhin Ceredigiawn.

Oed Crist wythgant a thrugain pan wledychawdd Meuryg Escob Mynyw, ac y bu Waith Fferyllwg, ac y llas Ithel Brenin Gwent gan wyr Brecheiniawg, ac y torres Paganiaid o Saeson yr holl Fonachlogydd ag Eglwysi yng Ngwent, a Morganwg, a Dyfed, a Cheredigiawn.

Wythgant a thrugain a deg y Paganiaid duon a dorrasant Gaer Alclud, ac y boddes Gwgan fab Morydd fab Llywarch Llwyd Brenin Ceredigiawn, ac y bu Waith Bangor, ac y bu farw Einiawn Escob Mynyw, ac y lladdwys y Saeson Rodri Mawr.

Wythgant a thrugain a deuddeg y rhannwyd Gwlad Gymry yn dair Brenhinaeth rhwng tri meib Rhodri Mawr, sef Cadell y mab hynaf a gafas Geredigiawn a Dyfed. Anarawd yr ail a gafas Wynedd, a Merfyn y drydydd a gafas Bowys, a gadael rhwng Gwy a Hafren i wehelyth Caradawc Freichfras, a Morganwg a Gwent i wehelyth Morgan Mwynfawr, ouid aeth pump Brenhinllwyth ar Wlad a Chenedl y Cymry.

Wythgant a phedwar ugain bu farw

Hywel ab Rhys ab Arthfael Arglwydd Pen rhaith Morganwg yn chweugeinmlwydd oed yn Rhufain gan angerdd y Tes.

Wythgant a phedwar ugain a deg daeth y gwŷr duon i gastell Baldwyn ac ai ynnillasant, ac y bu farw Henydd ab Bledri, ac a daeth Nynawd i ddiffeithiaw Cerèdigiawn ac ystrad Tywi, ac y diffeithiwyd y gwyr duon yn Lloegyr, a Gwent, a Morganwg, a Gwlad Frychan, ac y diffygiawdd bwyd yn y Werddon, canys Pryfed dierth tebig i waddau a ddaethant yno, a dau ddant hirion gan bob un o hanynt, a'r rhai hynny a fwyttäaint yr holl Lafur a llysiau'r meusydd, a thrwy weddiau a theilyngdawd y bobl ef au gwrthladdwyd, ac nis gwelwyd y rhyw bryfaid a'r rhai hynny fyth wedi hynny yno.

Naw cant a thair ar ddeg bu farw Anarawd Tywysawg Gwynedd, a'r amser hwnnw y lladdawdd Meuryg ab Cadell ei frawd Celydawc, ac o'r achaws hynny y bu Rhyfel rwng cydgenedl.

Naw cant a thair a deugain aeth Hywel dda fab Cadell i Rufain a chydac ef dri Escob, sef Marc Escob Bangor, Mordaf Escob Mynyw, a Theibyr Escob Llan Asaff, ac oll Defnydd y Deyrnas gydag ef, sef achaws ei fyned i Rufain ydoedd ymgynghori a Doethion a Dwyfolion, rhag bod y gyfraith a wnai efe ai Ddoethion yn erbyn Cyfraith Duw a Chyfraith Dinasoedd eraill, ac o achaws yr ymladdau, a fuassei o'r blaen rhwng cydgenhedloedd y gwnaeth ef ei gyfreithiau, ac achaws cam arfer yn erbyn Cyfraith Dyfnwal Moel Mud, a chynnull Doethion y Cymry i'r Ty Gwyn ar Daf yn Nyfed a lluniaethu cyfreithiau o farn a chydgyngor y rhai hynny, au dodi yn nawdd Duw a'r saint, ac yn nawdd Gwlad a Llys, a goreu cyfreithiau y cad Cyfreithiau Hywel Dda. Ac agos i'r amser hynny y bu farw Elen Gwraig Hywel Dda, ac am yr un amser y daeth Awlaff o'r Werddon i Gymru a Llu o'r Gwyr duon ac arall o'r Gwyddyl, gydag ef, a daethant i Dir yng Ngwyr, ac yn eu blaen y daethant, a Llywelyn ab Syllt a gyfarfu ac Awlaff, ac ai gyrrodd o'r Wlad i Loegr, a chan ganlyn y gelynion, fe ddanfonodd at Edmunt Brenin y Saeson am gynhorthwy, ac yna daeth Cad fawr a'r Saeson ym mhlaid Llywelyn ai Gymry, a hwy a yrrasant y Gwyddyl a'r Gwyr duon o'r ynys gyda choilledion mawr: a gwedi addunedu o honaw nas drygai ynys Prydain fyth wedi hynny fe aeth Awlaff i'r Werddon lle ai gwnaethpwyd yn frenin.

Nawcant a phedair a deugain bu farw Idwal ab Rhodri, ac y lladdodd y Saeson Elised ab Rhodri, a Lambert Escob Mynyw, ac ysbeiliwyd Ystrad Lur gan y Saeson, ac yno y tagwyd Edmwnt Brenin y Saeson gan ei wyr ei hûnan, ac am yr amseroedd hynny bu farw Hywel Dda ap Cadell, a Chadwgan ab Owain a laddwyd gan y Saeson, ac y bu Waith Carno rhwng meibion Eidwal Dyfed a meibion Hywel Dda.

Oed Crist Nawcant a deuddeg a deugain bu lladdfa fawr rhwng meibion Eidwal Dyfed a meibion Hywel dda yng Ngwaith Abercywyn, ar amser hwnnw y diffeithiodd meibion Eidwal Dyfed Geredigiawn.

Nawcant a thrugain y lladdwyd meibion Eidwal ab Rhodri gan y Saeson, ac y bu Haf Tessog, ac y diffeithwyd Caer Gybi gan feibion Eidwal Dyfed, ac y dystrywyd y Tywyn, ac y bu farw Meuryg ab Cadfan, ac yna ynnillodd y Saeson Arglwyddiaeth meibion Eidwal, ac y lladdwyd Rhodri ab Eidwal, ac y diffeithwyd y Berfraw, a rhyw faint yn ol hynny y dalodd Iago ab Eidwal ei frawd Ifan ac ai rhoddes yng ngharchar a chwedi hynny efe ai crogodd, ac am yr amser hynny rhyfeloedd Einion ab Owain ac a lladdodd Farc ac Eyrlaid.

Nawcant a deuddeg a thrugain y diffeithawdd Catbrig ab Eyrlaid Fôn, ac efe a wnaeth drafael dirfawr i'r ynys, ac yna y daeth Etgar Brenin y Saeson a llu dirfawr yn erbyn holl Gymru hyd yng Nghaerllîon ar Wysg, ac a ddanfones ei wyr i ysbeiliaw'r Wlad, ac nid arbedynt na Llys na Llann, eithr dwyn däoedd a thlysau Eglwysi a manachlogydd, ac y gwrthladdodd Iago ab Idwal o'i gyfoeth, ac a roddes Wynedd i Hywel Ddrwg ab Ifan, ac nid oedd drwg o'r Byd nas gwnelai hwnnw o ladd, a thynnu llygaid, ac yspeiliaw, a thwyllaw.

Nawcant a thrugain a phymtheg bu farw Edgar Brenin y Saeson, ac y daliwyd Iago ab Ifan ab Eidwal, ac a gorfu Hywel ab Eidwal, ac y goresgynodd ei gyfoeth, ac yna y lladdwyd Eidwal, ac y gorfu Cystenin ab Iago ar Hywel Ddrwg ab Ifan, am hynny o amser daeth Gotbrig ab Eyrlaid i Ddyfed ac i Fynyw ac ai dystrywodd, yna bu Gwaith Llanwenog, ac y diffeithwyd Brecheiniog ai holl gyfoeth gan y Saeson, a hwy a laddasant Hywel ddrwg ab Ifan, ac y goresgynodd Cadwallawn ab Ifan ei gyfoeth ef drwy fuddugoliaeth yn erbyn y Saeson, nid amgen ynys Fon, ac Arfon, a Meirionydd, a holl

Wladoedd Gwynedd, a hynny drwy ddeall a synwyr, a'r amser hwnnw y tynnwyd Llygaid Llywarch ab Owain, ac yna daeth Gotbrig ap Eyrlaid a'r llu du gydag ef i ynys Fôn ac y daliwyd dwy fil o ddynion, a'r dryll arall a ddug Meredydd ab Owain ganthaw i Geredigiawn ac i Ddyfed, ac y bu farwolaeth fawr ar anifeiliaid yn holl ynys Prydain, ac y bu farw Owain ab Hywel, ac y diffeithiwyd Cenhedlaeth Llanbadarn, a Mynyw, a Llanylltyd, a Llan Garman, a Llan Rhystyd, a Llandydoch, ac y bu ddirfawr farwolaeth yn ynys Prydain, ac yn yr amser hwnw y bu drudaniaeth yn holl ynys Prydain, megis y bu farw y bobl gan newyn.

Nawcant a phedwar ugain pan ddiffeithiodd Owain ab Einion Frenhiniaeth Meredydd ab Owain, nid amgen Dyfed a Cheredigiawn, a'r amser hwnw y bu newyn dirfawr yng Nghyfoeth Meredydd, ac y bu frwydr rhwng meibion Meuryg a Meredydd, yn ymyl Llangwm, ac y gorfu meibion Meuryg yn erbyn Meredydd, ac yna lladdwyd Tewdwr ab Einion ab Owain ab Hywel dda fab Cadell, a Rhys mab Tewdwr a ffoes i'r Werddon rhag pydoldeb y lleddid ef.

Nawcant a phedwar ugain a deg y diffeithiwyd Môn gan y genedl ddu, bu am yr un amser ryfelu a lladdgarwch mawr rhwng Pendefigion Gwynedd a Phowys, bu rhyfel hefyd rhwng Meredydd ab Owain ac Ithel ab Morgan Brenin Morganwg, achaws anhraith Gwyr Meredydd yn eu newyn, gan ddrudaniaeth, ar amser hwnnw y dechreuwyd bwytta Cregyn y mor yn Neheubarth a Gwyr. Am yr amseroedd hynny y gwnaethpwyd Eidwal ab Meuryg yn Dywysawg gan wŷr Mon lle nid oedd na thywysawg na neb a elai ym mlaen Gwŷr Gwynedd, achaws hynny y diffeithid y Wlad honno gan y genedl ddu yn afrifed, ym mhen ychydig y daeth Suoen ab Eyrlaid i Wynedd ac a laddodd Eidwal ab Meredydd, i'r hwn yr oedd mab o Etifedd ai enw Iago. A chyn pen nemmawr y bu farw Meredydd ab Owain heb adael ei ail ar ei ol, a merch iddaw ai henw Angharad a briodes Llywelyn ab Seisyllt. A gwedi marw Llywelyn hi a fu briod a Chynfyn ab Gwerystan, ac o honi hi y bu Bleddyn ab Cynfyn.

Oed Crist un Mil, Aeddan ab Blegwryd a gafas oresgynnaeth ar Wynedd o synwyr a deall, ac efe a lywodraethodd Gwynedd yn dangnefus ddeuddeg mlynedd.

Mil a deg Oed Crist, a Llywelyn ab Sitsyllt wedi cyrhaedd oedran gwr efe a ddodes hawl ar Lywodraeth Dyfed a Cheredigiawn, ac a gafas oresgynnaeth arni, ac a ddodes Gad ar faes yn erbyn Aeddan ab Blegwryd ac ai lladdodd, yna cafas ef oresgynnaeth ar Lywodraeth Gwynedd, ac efe a ddodes ei frawd Hywel ab Sitsyllt yn Dywysawg ar y wlad honno, ac felly rhyngddynt y llywodraethent holl Gymru yn anrhydeddus a chyfiawn, ac yn yr Amser y buant y bu gyfoethawg y Cymry, a'r ddaiar yn gnydfawr, ar blynyddoedd yn rywiawg, a heddwch a chyfraith yn cael eu lle yn y wlad, ac i'r holl deuluoedd eu Tai, ac i'r holl dai eu Teuluoedd: ac i bob Tir ei lafurwr, ac i bob Llafurwr ei dir, fal y daeth Llawnder digonawl i'r Wlad, ac i'r holl wlad ei llawnder digonawl.

Mil a deg, daeth Rhun mab Meredydd ab Owain, o Ysgottes a fu'n ordderch iddaw, i Gymru, ac a fynnai oresgynnaeth ar Dywysogaeth Deheubarth, a Llywlyn ab Sitsyllt a ddodes Gad ar faes, ac yng Ngwaith Glan Gwili y lladdwyd Rhun, a gorfu ar ei wyr ffoi yn golledus, am yr amseroedd y bu hynn daeth Awlaff ym mlaen y Llu du a'r Ysgottiaid Gwyddelig i Ddyfed ac ai diffeithiasant gan dorri Mynyw ac ei ysbeiliaw, a Hywel ab Seisyllt a ddaeth yn eu herbyn a dewisolion o Wyr Gwynedd ac au lladdodd fwy na'u hanner a gyrru ffo ar eraill yn ôl i'r llongau, a dal llawer au dodi yng Ngharchar, a gwedi hyn fe aeth Hywel a Meredydd Meibion Edwin ab Owain ab Hywel Dda yn erbyn Llywelyn ab Sitsyllt, ac efe a laddwyd yn y frwydr honno, gan adael ar ei ol fab a elwid Gruffydd, a chan y cai Hywel a Meredydd edrych o'i hamgylch, gwelid yn eu herbyn Rhydderch ab Iestin ab Gwrgan, a chydag ef Lu afrifed o Wyr Morganwg a Gwent yn Gad ar faes, a gorfu ar Hywel a Meredydd ffoi, yna cafas Rydderch oresgynnaeth ar Lywodraeth Deheubarth.

Mil a deg ar hugain daeth Hywel a Meredydd o'r Werddon i Ddeheubarth a Llu cadarn o'r Ysgottiaid Gwyddelig yn erbyn Rhydderch ab Iestin, ac efe a laddwyd, a'r ddau frodyr megis etifeddion cyfiawn a gawsant oresgynnaeth a'r Dywysogaeth Deheubarth, ar fyrr wedi hynny y lladdodd meibion Cynan ab Seisyllt Meredydd ab Edwin a Hywel ei frawd, ac yna lladdodd y Saeson Cynan ab Seisyllt, ac ar fyrr o amser wedi hynny y cafas Ruffydd ab Llywelyn ab Sitsyllt Lywodraeth y Dehau, ac efe a roddes faes i'r Saeson yn emyl Rhyd y Groes ar Hafren, ac a gafas y fuddugoliaeth, am yr un amser y bu Waith

Pencadair, ac yno y bu brad ddirfawr a thwyll afrifed rhwng Gruffydd ab Rhys ab Iestin a meibion Rhydderch ab Iestin yn erbyn Gruffydd ab Llywelyn ab Seisyllt, yna lladdwyd amgylch saith ugain o oreugwyr Gruffydd ab Llywelyn, sef o wyr Ystrad Tywi a Dyfed. Am yr amser hynny y bu eira dirfawr ddydd Calan Ionawr, heb doddi hyd Wyl Badric, yn yr amser hwnnw y bu ddiffaith holl Ddeheubarth.

Mil a deugain, bu Waith Pwll Dyfach rhwng meibion Meredydd ab Edwin a Gruffydd ab Llywelyn; ac i Ruffydd y goreu. Ac efe a laddodd a gyrru ffo ar y Cenedloedd Duon a ddaethant i Ddyfed a Cheredigion ar oddau diffeithiaw'r wlâd, yna fe aeth meibion Meredydd i Wynedd, ac o dwyll anffyddloniaid feddalwyd Gruffydd ab Llywelyn gan wyr Cynan ab Iago addaethant i Wynedd ar ymgais gorynnill y Dywysogaeth, eithr Gwyr y Wlad wedy clywed hynny a ymgynnullasant ac achubasan Ruffydd o ddwylaw Gwyr Cynan, a gyrrwyd ffo arnynt.

Mil a deg a deugain daeth y Llu du o'r Werddon i Ddeheubarth ac add aethon gyda Gruffydd ab Llywelyn ap Seisyllt yn erbyn y Saeson, ac yn Henffordd y bu faes rhyngthynt ac y cafas Gruffydd y fuddugoliaeth, ac yna y bu llawer o ladd a llosgi.

Mil a thrugain bu farw Gruffydd ab Llywelyn ab Seisyllt pen, a tharian, ac amddiffynwr yr holl Fruttaniaid; a'r un amser y daeth Wiliam y Bastardd i Loegr a dododd gad ar faes yn erbyn Harolt ac ai lladdodd, ac a ddug oddiar y Saeson Goron y Deyrnas, ail i'r modd y dygai'r Saeson hi oddiar y Cymry gynt. A hynn a wnaeth ef achaws adduned a wnaethai Harolt y cai ef y Goron ar ol Edwart Sant Brenin Lloegr, ac ni chywirai Harolt yr adduned, eithr dwyn y goron iddaw ei hunan gwedi marw Edwart, eithr ni hir lwydd anudon. Am yr amseroedd yma bu anundeb mawr rhwng Bleddyn ab Cynfyn a Rhiwallon ab Cynfyn yn erbyn Meredydd ab Ithel, ac y bu farw Meredydd ab Ithel o anwyd a newyn yn cilio i ynialoedd rhag Bleddyn ab Cynfyn, a gwedi marw Meredydd heddychwyd rhwng Bleddyn a Rhiwallon ab Cynfyn, yna cynhaliodd Bleddyn ab Cynfyn Wynedd a Phowys au cyfoethau yn erbyn Rhiwallon ab Cynfyn; a Meredydd ab Owain ab Edwin yn cynnal Deheubarth, ac yn ol hynny y bu frwydr rhwng Goronwy ab Llywelyn a meibion Cydwgan ab Gruffydd.

Mil a thrugain a deg y bu frwydr Llanfedwy ym Morganwg rhwng Meredydd ab Owain ab Edwin brenin Deheubarth a Charadawc a Gruffydd meibion Rhydderch ab Iestin am Dywysogaeth Deheubarth, a Charadawc ai ennilles ac a laddodd Meredydd, yna goresgynnodd Garadawc y llywodraeth, ac ar fyrr y lladdwyd Bleddyn ab Cynfyn o dwyll Owain ab Edwin, yna Trehaearn ab Caradawc a oresgynnes Wynedd ac ai llywodraethodd, ai frawd Rhydderch ab Caradawc a Rhys ab Owain a oresgynnasant Ddeheubarth, ac am hynn o amser daeth Gruffydd ab Cynan ab Iago i Gymru o'r Werddon a llu mawr gantho ac a ennillodd Fôn, eithr gorfu arno ffoi i'r Werddon cyn nemmawr o wledychu yng Ngwynedd. A gwedi hynny ar fyrr y lladdwyd Rhydderch ab Caradawc ab Iestin o dwyll Meirchion ab Rhys ab Rhydderch ei gefnderw. A Rhys ab Owain ei hunan a gafas Ddeheubarth, eithr cyn amser hir efe a laddwyd gan Drahaearn ab Caradawc ym mrwydr Pwllgwttig.

Mil a thrugain a deg daeth Rys ab Tewdwr o'r Werddon a llu cadarn yn ei blaid ac a ennilles Ddeheubarth lle'r oedd efe yn difedd cyfiawn i'r dywysogaeth honno, a Rhys a ddanfonodd am Ruffydd ab Cynan yn ol i Gymru o'r Werddon, ac ai cynhorthwyodd yn erbyn Trehaearn ab Caradawc ac ai lladdasant wedi ymladd a cholli gwaed yn afrifed.

Mil a phedwar ugain gorfu ar Rhys ab Tewdwr ffoi rhag lluoedd meibion Bleddyn ab Cynfyn i'r Werddon ond ymhen dwy flynedd efe a ddychwelodd a llu cadarn gydag ef ac a gafas gynhorthwy ai carai, ac a ennillodd dywysogaeth Deheubarth.

Mil a phedwar ugain a deg y bu ymladdau gwaedlyd rhwng Iestin ab Gwrgan Tywysawg Morganwg a Rhys ab Tewdwr; ac Einion fab Collwyn Arglwydd Dyfed ymhlaid Iestin, ac yng ngwaith Rhyd yr Ymladd y cafas Rys ab Tewdwr y goreu ar Einion, yr hwn a orfu arno ffoi at Iestin, ac Iestin ai danfonodd i Lundain i gyflogi cynhorthwy gan y brenin Wiliam goch, ar brenin a ddanfones syr Robert fab Hamwn ddeiniog tywysawg y Corbwyl yr hwn oedd gefnderw iddaw, a chydag ef ddeuddeg o farchogion rhyfelgar a llu mawr o wyr at Iestin yn gynhorthwy yn erbyn Rhys ab Tewdwr, ac ym Mrwydr Hirwaun Wrgan y lladdwyd Rhys a goreuon ei Wyr, ac Iestin ni wnai iawn i Einion yn ol ei adduned iddaw, yna troes Einion ai wyr yn ei erbyn ac a ynnillodd ar syr Robert ab Hamwn ai farchogion fal y troesant au gwyr yn erbyn Iestin a chyda

nhwy lawer o bendefigion ac Uchelwyr Morganwg, y rhai a gasäant Iestin am ei dwyll, ai ormes, ai ymrysonusder; ac ym mrwydr y Mynydd Bychan wrth Gaerdyf y gwaethwyd Iestin, ac y gorfu arnaw ffoi, a syr Robert fab Hamwn a gymerodd gyfoeth Iestin, ac a roddes diroedd a chyfoethau y rhai a gefnogaint Iestin i'r deuddeg marchawg a ddaethant gydag ef: ac i Einion y Blaeneudir; ac fal hynny y diweddodd ar Iestin a fu, efe ai feibion, gyhyd o amser yn ormes Deheubarth a Gwynedd, annhebig i'r hynafiaid a fuant iddaw yn dywysogion a gerynt heddwch, a chyfiawnder, a doethineb. Am hynn o amser y dug Huw iarll Caerllion Gawr goreuon tiroedd Gwynedd a Môn, a Bernart Nywmarc a ddug Frecheiniog, ac ym mben deufis wedi gyrru Iestin o'i wlad a dygodd y Ffrancod Geredigiawn a Dyfed dan ddarostwng iddynt. A'r un haf a dygodd Iarll Arwndel goreuon gwlad Bowys, ac achaws creulonder ymladdgar tywysogion Gwynedd a Phowys, a gormes Iestin ai feibion yn Morganwg, a collasant y Cymry eu breiniau au cyfoethau, yn ail ac y bu achaws a wnai Gwrtheyrn Gwrthyneu, lle troesant yr holl Fruttaniaid yn Lloegr yn wŷr i dywysogion y Saeson er cael meddiannu eu däoedd yn heddwch a llonyddwch, a cyfiawnder.

Mil a chant aeth y Cymry yng Ngwyr, a Morganwg, a Gwent, a Brecheiniog yn nyfnder nos am ben gwyr y Ffrancod ac au lladdasant yn eu gwelyau yr un modd ac y lladdodd y Saeson cyn no hynny y Gwyr Duon, ac adoresgyn eu tiroedd a wnaeth llawer o'r Cymry, a thorri rhai o'r Cestyll, yna'r gwyr mawr o'r Ffrancod a ymroddasant i wneuthur cestyll cedyrn ym mhob man lle'r oeddynt yng Nghymru, ac a ddodasant wobrau i bawb o'r Cymry a fyddaint yn wŷr iddynt, ac felly gwanhäwyd y tywysogion dyledog yn fawr.

Mil ac ugain a chant y gwnaed eglwys Llandaf, ac eglwys Llanbadarn fawr, ac eglwys Mynyw a'r Ty Gwyn ar Daf yn newyddion lle yddoeddent dorriedig achaws rhyfeloedd a diffeithiaw; yng nghyfnod yr amseroedd hynn yr oedd bradeu a thwyll ymhlith bonheddigion Gwynedd a Phowys yn annog y Ffrancod yn erbyn y tywysogion tifeddiaethol, a gorfu ar y tywysogion rhoddi rhanneu mawrion o'u tiroedd ir Ffrancod, ynghyfylchau'r amseroedd hynn daeth Gruffydd ab Rhys ab Tewdwr o'r Werddon i Gymry, ac a gafas dywysogaeth Deheubarth, ac a lywodraethawdd yn anrhydeddus. Am hynn o amseroedd yr oedd tywysogion anrheithgar a chreulawn ym Mhowys a brenin y Saeson yn eu cefnogi yn erbyn tywysogion Gwynedd a Deheubarth, ac o achaws hynny yr oedd colli gwaed afrifed yng Nghymru.

Mil a deg ar hugain a chant, priodawdd Owain ab Gruffydd ab Cynan Wyddeles o ferch Arglwydd urddasol o'r Werddon a elwid Pyfog a honno oedd fam Hywel ab Owain Gwynedd ac a ddamchweiniodd yr arglwyddiaeth i Hywel yn ol marwolaeth Ffyfog ei fam, ac yna yr aeth Hywel ab Owain i'r Werddon i oresgyn ei gyfoeth; dyna'r achos y mae'r Bruttaniaid yn dywedyd mae eiddo hwynt llawer o dir y Werddon yn dragywyddol o hynny allan, yng nghyfylched hynn o amser bu farw Gruffydd ab Cynan, goreu o dywysogion Gwynedd o hil Rhodri Mawr, ac ar ei ol y bu Owain ei fab yn dywysawg Gwynedd.

Mil a deugain a chant y lladdwyd Hywel ab Meredydd ab Rhydderch, arglwydd y Cantref Bychan, o dwyll a brad Saeson Dyfed, a chyn y bu hir y daeth meibion Owain Gwynedd i Aberteifi yn erbyn y Ffrancod a Saeson Dyfed, ac a gawsant fuddugoliaeth anrhydeddus arnynt.

Agos i'r un amser fe ennillodd Gruffydd ab Rhys gastell Caerfyrddin, a chastell Llanstyphan, ac a waethodd y Ffrancod yn afrifed, a gwedi hynny efe ai feibion a ennillasant gastell Gwys a chastell Cynfael.

Mil a deg a deugain a chant, aeth meibion Gruffydd ab Rhys i Geredigion ac a ennillasant y wlad oddiar Hywel ab Owain Gwynedd, ac a oresgynasant gestyll Ystrad Meuryg, a Llanrhystyd, ac au gwnaethant yn gedyrn, ac a ddodasant ynddynt wyr dewisol am galondid gwrol a gwybodau rhyfel, a chwedi hynny ennillassant gastell Llychwr yng Ngwyr ac ai torrasant, a gwedi hynny ennillasant gastell Penwedic yng Ngheredigion.

O Lyfr IEUAN BRECHFA, *gan* RHYS THOMAS, *Argraffydd, o'r Bont Faen ym Morganwg*, 1780.

BUCHEDD

NEU

HANES GRUFFUDD AB CYNAN.[1]

Yn nyddieu Edwart vrenhin Lloegr a Therdellach vrenhin Ywerddon i ganet Gruffudd frenhin Gwynedd yn Iwerddon yn Ninas Dulyn ac yng Cwmwt Colomkell i magwyt, y lle a elwir yng Gwyddeleg Surth Colomcell, a thair milldir yw hynny iwrth y lle yd oedd ei fam ai famfaeth. Ei dad oedd Cynan frenhin Gwynedd, ae fam oedd Raguel verch Awloedd frenin dinas Dulyn a phummet ran Iwerddon, ag wrth hynny bonheddiccaf gŵr oedd y Gruffudd hwnnw o frenhinawl genedl a llinysoedd goruchel; megys i tysta ach a bonedd ei rieni. Canys mab oedd Gruffudd i Gynan frenin mab Iago mab Idwal ab Elised mab Meuric mab Idwal foel,[2] mab Anarawt, mab Rhodri Mawr, mab Essyllt ferch Cynan o gastell Tindaethwy, mab Idwal Dyre, mab Cadwaladr fendigaid mab Cadwallawn mab Catvan ap Iago[3] ap Beli ap Rhun[4] ap Maelgwn Gwynedd, mab Caswallawn Lawhir, Mab Einiawn Yrth mab Cunedda frenhin, mab Edern, mab Padarn Peissrudd mab Tegit, mab Iago, mab Gwidawg, mab Cein, mab Gwrgein, mab Doli mab Gwrddoli, mab Dwfyn mab Gorddwfyn, mab Auwerit, mab Onwedd mab Dwywng,[5] mab Brychwein, mab Ywein, mab Afallach, mab Aflech mab Beli Mawr, &c.

[1] O hên Lyvyr Sir Rich. Gwynn o Wydyr. Ex pervetusto Codice transcript. et examinat ad Exemplar Plaswardense, Itad, librum Guil. Owen Arm. de Porkington. Mae Paladyr Ach Gruffudd yn ddiffygiol yma; cais yn Llyvyr Achau John Jones.

Yr amryw ddarllenladau yn cydganlyn a'r hanes hwn a dynwyd allan o Lyvyr y parchedig Richard Davis o Vangor, yr hwn a ysgrivenasai, yn y vlwyddyn 1788, o Lyvyr yn eiddo Thomas Pennant o'r Dwning, yswain, ac o law, Davydd Jones o Drevriw, allan o Lyvyr o waith Huw Roberts o Nantclwyd, yn y vlwyddyn 1651.

Gwelir mai addasu yr iaith i lavariad gogledd Cymru ydyw yr amryveiliad yn y darlleniad, eithr mewn bell van.

[2] Allan yn Ll. Gwydyr.
[3] Rhun. Ll. R. D.
[4] Allan yn rhai ll.
[5] Diawng. Yn Ll. Porkington.

Rhodri mawr oedd mab Merfyn frych mab Gwryat, mab Elidir mab Sanddef, mab Alcwn, mab Tagit, mab Gweir[1] mab Diwg, mab Llywarch Hen, mab Elidir Lydanwyn mab Meirchiawn gul, mab Gorwst Ledlwn, ab Cenau mab Coel Godebawc, mab Tegvan gloff, mab Deheweint,[2] mab Urban, mab Gradd, mab Rifedel, mab Rhideyrn, mab Endeyrn, mab Endigant, mab Enid, mab Endos, mab Endoleu, mab Afalach, mab Aflech, mab Beli mawr, Mab Manogan, mab Eneit, mab Cyrwyt, mab Crydon, mab Dyfynfarch,[3] mab Prydein, mab Aedd mawr, mab Antonius, mab Seirioel, mab Gwrwst, mab Rhiwallawn mab Cunedda, mab Rhegau ferch Llyr,[4] mab Rhund,[5] mab Bleiddud mab Llywelyt, mab Bruttus Darianlas,[6] mab Efroc, mab Membyr, mab Madawc, mab Locrinus mab Bruttus tywyssauc o Rufein[7] mab Silvius, mab Ascanius, mab Eneas ysgwyddwyn,[8] mab Anchises, mab Capis, mab Assaracus, mab Trois[9] mab Hericthonius[10] mab Dardanus, mab Jubiter mab Sadwrn,[11] mab Cælus mab Cretus mab Siprius, mab Cetyn, mab[12] Ieuan, mab Japheth, mab Noe hên, mab Lamech, mab Methusalem, mab Enoc, mab Jareth, mab Malaleel, mab Cainan mab Enos, mab Seth mab Addaf, mab Duw.

Bonhedd Gruffudd o barth ei fam. Gruffudd frenin fab Rannillt Raonel[13] Afloedd[14] frenin dinas Dulyn a phummet ran Iwerddon, ac Ynys Fanaw a hanoedd gynt o deyrnas[15] Prydain, a brenin oedd ar lawer o ynysoedd eraill, Denmarc a

[1] Gwên.
[2] Deheufreint.
[3] Dyfynarth, Dyfynarch.
[4] Mab Reget verch.
[5] Rud.
[6] Ysgwydwyn.
[7] Brutus.
[8] Ysgwydd dwyn.
[9] Tros.
[10] Enrichonsius.
[11] Saturnus.
[12] Nid yw mewn ereill.
[13] Racuel verch.
[14] Auloedd.
[15] Neu ynys.

Galwei a Rhenneu a Mon, a Gwynedd yn yr hwn le[1] i gwnaeth Afloedd gastell Cadarn ae tom ae ffos ettwa yn amlwc, ag a elwit Castell. Afloedd frenhin, yng Cymraeg hagen i gelwir Bon y Dom. Afloedd ynteu oedd fab i Swtrig frenin mab Afloedd frenhin Cirian, mab Sutric mab Auloedd frenhin ab Horffagyr vrenhin, mab brenin Denmarc. A bit honneit bod Hærallt Harffagyr ai ddeu froder yn fcibion i frenhin Llychlyn, ac Alyn ei vrawt oedd vrenhin cyssegrediccaf ac enwoccaf ym plith holl Denmarc, ac a lladdawdd Tur tywyssawc ym brwydr, a thra yttoedd hwnnw yn ei yspeiliaw ac yn tynnu torch fawr o eur i am ei fwnwgl mal i gnottaei[2] y brenhinedd ar bonheddigion ei arwain gynt y glynodd ei dwylaw wrth y dorch ae linieu wrth ei groth; a hwnnw a fu y gwyrth cyntaf a wnaeth. Duw yrddaw ac o hynny allan i cymmerasant yr holl Daenisseit efo yn sant, ac ir anrhydeddasant or dydd hwnnw allan, a llawer o eglwyseu a adeilwyt yn ei enw[3] ac yn[4] ei anrhydedd ef yn Denmarc, ar Mordwywyr a alwant arnaw yn wanredawl[5] ag a aberthant iddaw, ag a offrymmant iddaw lawer o roddion pan peryglont yn y mor: e tywyssawc ae lladdawdd ynteu a elwit or weithret honno[6] Thwrciawl, am ladd[7] o honno y brenhin gwirion.

A bit honneit rygerdded ar for[8] or tri baoder rhagddywedig hynny[9] i gyrchu Milwriaeth gan frenhinawl lynges, ac yn y diwedd wynt a ddoethant y gyt hyt yn Iwerddon.

Harallt Harffagyr eissioes a gerdasei cyn no hynny[10] a dirfawr lu ganthaw ac ydd amgylchynws[11] holl Iwerddon gan greulonder a lladd ei chiwdawt, ac eu[12] ffo, ae goresεyn ar hyt ac ar llet, ac ydd adeilws[13] ynteu dinas[14] Dulyn a llawer o ddinasoedd ereill a Chestyll a lleoedd cadarn,[15] ag felly cadarnhau a gwastadhau i deyrnas yn ei chylch ogylch[16], ag un oi frodyr a ossodes yn un or dinasoedd a adeilassei yr hon a elwit yn eu hiaith hwy Porthlarg, ae etifedd ynteu a fuant frenhinedd y dinas hwnnw[17] yr hynny hyt heddyw.

Harallt eissioes[18] a wladychwys[19] tros wynep Iwerddon, ac ynyssoedd Denmarc y rhei sydd yn y mor cyfarystlys a thai ynys Prydein, megys i mae ynysedd Siklade[1] y rhwng mor Tyren a Denmark. Eu [2]trydydd brawt ynteu nid amgen Rodwlff a gerddws[3] ae lynges i Ffreinc ac yno i gwastadhäws[4], ag i gorfu ar y Ffreinc o ymladd, ac i gorrescynnws[5] ran fawr o Ffrainc, a elwir yr awron Normandi, kanys [6]gwyr Norddwei[7] ae presswylya, sef yw y rhei hynny cenedl o Lychlyn, ar ddaear honno a rannwyd yn ddeuddeg rhann herwydd y Barwnieit ar Tywyssogion a ddaethant yn gyntaf i rann o Ffrainc a elwir Brytaen[8] neu Lydaw, wynt a adeilassant yno ddinassoedd lawer. Rhodwn[9], nid amgen y gan Rhodwlff frenhin adeiliawdr a enwyt, megis Rhufain y gan Romulus, a Rhemys y gan Remo, a llawer o ddinassoedd ereill a Chestyll a lleoedd cadarn[10] a orug. O hwnnw ydd[11] henynt[12] breninedd[13] Normandyeit[14] a[15] orescynnasant Loegyr, o frwydyr nit amgen, Gwilym brenin ai ddeu fab ynteu y rhei a ddoethant[16] yn ei le, Gwilym Gleddyf-hir a Henri ac Ystyffan ei nei neiaint yr rhei oeddynt gyd oeswyr, ac fegis hynny i bu bonhedd Gruffudd frenhin o barth ei fam herwydd tad ei fam.

Eilweith o barthred ei henfam, nid amgen mam ei fam. Gruffudd frenhin oedd fab Raguel ferch Failcorkre[17] ferch Dimlwg[18], mab [19] Tethel frenin Lain e pumhet rhan[20] Ywerddon. Alam hagen mam Afloedd frenhin oedd ferch i Uilien brenhin Muen[21] dwy ran o Iwerddon. Ac odd yna Gwrmlach[22] oedd fam Swtric frenin, merch oedd honno i Fwrchath frenin Laine, ac i hwnw i bu dri meib clotvawr, nid amgen Dwnchath frenhin Muen[23] a Swtric frenin Dinas Dulyn, a Moelchelen frenin Midif. Moel-Mordaf eissioes oedd fab i'r frenhines honno o Fwrchath frenin Laine. I Ruffudd frenin ir oedd ddeu froder unfam, brenhinedd Wlthw, nid amgen Ranallt mab Mathganyn[24] yr hwn a ennillws[25] ddwy rann[26] Iwerddon ym pythefnos a mis[27] oe ddewredd. Llemhidydd[28]

O LYVYR R. D.

[1] Yn y lle.
[2] Gweddai i.
[3] Enw ef.
[4] Yw.
[5] Waredawl.
[6] Gweithret hwnnw.
[7] Ei ladd.
[8] Bit fal yr aethant i'r mor.
[9] Hwnnw
[10] Yn gynt no hynny.
[11] A ymgylchodd.
[12] Gan eu hymlid.
[13] Yr adeiliodd.
[14] Ddinas.
[15] Cedyrn.
[16] Hamgylch.
[17] Ddinas honno.
[18] Ieissys.
[19] Wladychodd.

O LYVYR R. D.

[1] Cyclades.
[2] Y.
[3] Aeth.
[4] Gwastadhaod
[5] Goresgynodd.
[6] Sef.
[7] Normandi.
[8] Brydain.
[9] Rhodwm.
[10] Cedyrn.
[11] Yr.
[12] Henwynt.
[13] Breninoedd.
[14] Normandi
[15] Ac a.
[16] Yr aethant.
[17] Failcoxere.
[18] Dunlwg.
[19] Ferch.
[20] Pymtheg. rhan.
[21] Innen.
[22] Gwmlach.
[23] Innen.
[24] Mathgynan.
[25] Ennillodd.
[26] Ran or.
[27] Mewn chwech wythnos.
[28] Llamhydydd

anrhyfedd oedd, nit oedd or holl Wyddyl a allai na gwrthwynebu, na chyffelybu iddaw yn ei neit. Ae farch ynteu oedd odidawc yn[1] amrafaelion gampeu o fuander. Islimach[2] oedd ei enw, kymmeint oedd ei neit ef, ac farch tebyccaf oedd i Cynar[3] March Achelarw neu i Bucephal March Alexander amperawdyr.

Y Brawt arall i Ruffudd oedd Ethminach Gawyn brenin Wltw.

Can deryw rhifaw bonedd a charant[4] Gruffudd frenin herwydd byd, rhifwn weithion ei fonedd herwydd Duw, herwydd i dyweit Tad Sant, yn[5] fonedd ef ac o fonedd pop dyn yn yr un exponyat a wnaeth ar y[6] wers or sallwyr[7] Chwi yw[8] y dwyweu a meibion y goruchelaf yw pawb. Wrth hynny Gruffydd oedd fab i Gynan mab Addaf mab[9] Duw, wrth hynny yn i bo canmoledig Gruffydd frenin, o fonedd bydawl ac un dwywawl, cerddwn weithian ar ddargon[10] Merddin Fardd y Brutanyeit o honaw. Ef ae daroganws[11] Merddin ef in i fal hyn.[12]

Llymminawc lledffer a ddaroganer diarfor[13] dygosel llygrer[14] i enw llygrawd[15] llawer. Sef yw hynny yn Lladin. Saltus ferinus præsagitur cujus nomen corruptor, quia multos corrumpet[16].

O garediccaf frodyr Cymry! Coffadwy iawn yw Gruffydd frenin, yr hwn[17] a ganmawl ei fonedd bydawl a darogan Merddin fal hyn.

A chan[18] deryw hynny bryssiwn iw[19] briodlion weithredoedd herwydd yr eddewit gennym trwy hen gyfarwyddyt a Christ a fo Awdwr a Chynhelwr[20] yn hynny, ac nit Diane nac Apollo.

Historia Incipit.

Wrth hynny pan yttoedd Gruffydd etwa yn fab da ei ddefodeu a thrythyll ei fagiat, ac yn yscynnu ar[21] flwyddynedd ieuenctid[22] yn nhy ei fam, ac yn troi ym plith ei chenedl: ym plith hynny i manegei[23] iddaw peuuydd, pwy a pha ryw wr oedd ei dad, a pha tref tad oedd iddaw, a pha ryw frenhiniaeth, a pha ryw treissiwr oedd yn ei phresswylyaw. A phan gigleu[1] ynteu hynny gorthrwm i cymmyrth, a thrist fu lawer o ddyddieu, ac wrth hynny i cerddws[2] ynteu i lys Murchath freniu a chwynaw wrthaw ef yn bennaf, ac wrth[3] frenhinoedd Iwerddon[4] y lleill, bot[5] estrawn genedyl yn Arglwyddi[6] ar ei dadawl deyrnas, ac adolwyn iddynt yn ysmala roddi cannorthwy iddaw y geissiaw tref ei dat, a thruanu[7] wrthaw a orugant[8] ac addaw cannorthwy iddaw pan ddelei amser. A phan gigleu[9] yr atteb, llawen fu a diolwch hynny i Dduw, ac uddunt wynteu.[10] Yn y lle escynnu[11] llong a orug[12] a dyrchafael hwylieu i'r gwynt a cherddet môr parth[13] a Chymru, a chaffel Porth Abermenei, ac yna ydd[14] oeddynt yn arglwyddiaw yn enwir ag yn erbyn deiliaid Trahaearn ap Caradawc a Chynwrig fab Rhiwallawn brenhinyn o Bowys, ar[15] holl Wynedd, ac[16] rhannu rhynddynt[17] a ddaroedd[18] eiddunt.

Ac yna ydd anvones Gruffudd gennadeu ar wyr Mon ag Arfon a thri meib Merwydd o Leyn, Asser a Meiriawn a Gwgawn a gwyrda craill i erchi uddunt ddyfod ar frys i gyfrwch[19] ag ef, ag heb ohir wynteu[20] a ddoethant a chyfarch gwell iddaw, a dywedyd wrthaw o ddamuned rhyddoethost:[21] ena ydd adolygws[22] ynteu oe holl ynni[23] uddunt hwy i gynnorthwyo i gaffael tref[24] ei dad, canys cf[25] oedd eu Harglwydd priodawr[26] a gwrthladd (y)gyt ag ef yn wychyr[27] eu hampriodorion arglwyddi wedi dyfod[28] o le arall. Ac yn i bei terfynedic y Cyfrwch, a gwahanedic y kynghor[29], i cerddws[30] drachefyn y weilgi parth a chastell Rhuddlan hyd at Robert (o) Ruddlan Barwn enwog dewr[31] o gadernyt, nei i Hu[32] Iarll Caer, ae weddiaw a orug am[33] gynnorthwy yn erbyn ei elynion a oeddent ar tref ei dad, a phan gigleu[34] ynteu pwy oedd ef ac i ba beth rhyddothoedd[35], a pha

O LYVYR R. D.

[1] Mewn.
[2] Isliniach.
[3] Cinar.
[4] Ceraint.
[5] Oi.
[6] Y.
[7] Psaltwyr
[8] Yn.
[9] In.
[10] Ddarogan.
[11] Daroganodd.
[12] Ym fal yn.
[13] A wnaeth diarfor.
[14] Llygrwr.
[15] Llygrwyd.
[16] Saltus ferinus præsagitur venturus de mari insidiaturus cujus nomen corruptor, quia multos corrumpet.
[17] Yr.
[18] Chanys.
[19] Yno.
[20] Chynhaliwr.
[21] Preswyliaw ym.
[22] Iefienctid.
[23] I fam.

O LYVYR R. D.

[1] Glybu.
[2] Cerddodd.
[3] Wrth y llaill o
[4] Y Werddon.
[5] Fod.
[6] Argwlyddiaethu.
[7] Thrugarhau.
[8] Wnaethant.
[9] Glybu.
[10] Hwytheu.
[11] Trefnu.
[12] Wnaethant.
[13] Tua.
[14] Yr.
[15] A.
[16] Ai.
[17] Y rhynddynt.
[18] Darfod.
[19] Gyfarfod.
[20] Chyn bir hwy.
[21] I ddymuno beth y daethost.
[22] Y yr adolygodd.
[23] Yr eiraiwl iawn.
[24] Trefi.
[25] Efe.
[26] Priawd.
[27] I gyd yn wrawl.
[28] Dyfodiad.
[29] Gyngor.
[30] Cerddodd.
[31] A dewr
[32] Huw.
[33] Ar fod yn.
[34] Glybu.
[35] Y daethai.

arch aedd yr eiddaw, ef a erddewis bot[1] yn gynnorthwywr iddaw.

Ac yn hynny y doeth gwraig brudd Tangwystyl y henw, ei gares ei hun, gwreig Lywarch Olbiwch i gyfarch gwell i Ruffydd ei char, ag i ddarogan ei fod[2] yn frenin rhagllaw, a rhoddi[3] iddaw y Crys meinhaf a goreu a phais wedi[4] ei wneuthur o yscin Gruffudd[5] frenin mab Llywelyn frenin[6] mab Seisyll: Canys Llowarch ei gwr hitheu oedd wahauredolaf[7] gwas ystafell[8] a throssoryer[9] i Ruffvdd mab[10] Llywelyn.

Odd yna Gruffydd a esgynnws i[11] long ag a ymchoeles oe reidwyf[12] hyt yn Abermenei.

Odd yna ydd anfones[13] ymladdwyr Meibion Merwydd a oeddent yng Celynog[14] ar[15] Noddfa rhag ofn gwyr Powys a oedd yn eu gogyfaddaw a bueddigion ereill oc eu[16] cenedyl a thri ugeinwyr o etholedigion o Degeingyl o gywaeth[17] y Rhobert a enwyt uchod, a phedwar ugeinwyr o Ynys Fon, hyt yng Cantref Lleyn i ymladd a Chynwric frenhinyn eu treisiwr[18]: Oddyna i cerddassant yn[19] ystrywys ag i doethant[20] am ei benn yn ddirybudd ag i lladdassant ef a llawer oe wyr.

Ac yna ydd[21] oedd Gruffudd yn Abermenei nid amgen y porthloedd[22] a ddywedpwyd uchod yn aros pa dynghetfen a ddamweiniai uddunt: ac yna i cerddws[23] or blaen ar frys gwraang[24] o Arfon, Einiawn oedd ei enw, i fynegi: y chwedyl hyrwydd yn gyntaf, nyt amgen ryladd ei[25] orescynnwr, ac erchi yn goelfein enwedig gwraig deg Dylat oedd ei[26] henw, gordderch i Fleddyn frenin cyn no hynny, megis i doeth gynt nebun wreang[27], mab i wr o Amalec ar[28] redeg ar Ddafydd hyt y[29] Philistim[30] or frwydr ryfuassei ym Mynydd Gelboe a theyrnwialen a breichrwy Sawl frenin ganthaw, ar breichrwy a roddes Dafydd iddaw ynteu yn llawen yn i goelfein am ei chwedl llawenydd.

Oddyna i doethant[31] yn[32] ol gan fudd ugoliaeth y nifer a anfonessit ir cyrch ac yn y lle ydd[1] annogasant wynteu[2] iddaw ef cerddet rhagddaw ar[3] coel da hwnnw i orescyn Mon ac Arfon a Lleyn ar Cantrefoedd[4] Cyffinydd i Loegyr, a chymryt gwryogaeth[5] y gan y gwerin[6], o cherddet y velly a[7] gogylchynu[8] holl Wynedd ei wir[9] tref tad ef,[10] a roddassei Duw yn eu llaw hwy oe drugaredd ef. Ac yn y[11] bei wneuthuredic[12] y pethau hynny oc eu[13] hannog wy i dyddwg[14] dirfawr lu parth a Chantref Meirionnydd yn y lle ydd[15] oedd[16] Trahaiarn yn ei erbyn ei orescynnwr ef (y llall), a brwydyr a fu y rhyngthunt yng glyn Cyning[17] y lle yn[18] Gymraeg Gwaeterw, neu y tir Gwaetlyt, o achaws y frwydr a fu yna: a Duw a roddes buddugoliaeth iddaw oe Elynion yn y[19] dydd hwnnw, a llawer o filoedd a ddigwyddasant o barth Trahaiarn, a breidd i diengis[20] ynteu yn gwynfannus ag ychydic gyt ac ef or frwydyr. A Gruffudd ae nifer ae hymlynws ynteu[21] trwy faes tiredd[22], a mynyddedd ar gyffinydd[23] ei wlat ei hun, ac or achos hwnnw i derchefit[24] Gruffudd oe obryn[25] yn frenin Gwynedd, ac i[26] llawenhaws[27] ynteu megis Cawr i redeg ei[28] ffordd gan rhyddau Gwynedd or Arglwyddi a ddothoedd[29] iddi o le arall ag[30] oeddynt yn ei[31] gwledychu yn enwir megys ydd[32] amddeffynws[33] Judas Macabeus gwlat yr Israel y gan[34] y brenhinedd Paganieit, ar cenedloedd Cyd-derfyn, a ruthrei yn eu plith yn fynych. A gwedy gwneuthur y felly pob peth, dechreuws Gruffudd gwastattau ei[35] deyrnas a lluniaethu ei werin ac eu llywiaw yngialen[36] haiarnawl yn ogonianhus[37] yn yr Arglwydd.

Bellum contra Rhuddlan et Francos.

Ac gwedi llithraw oddyna[38] ychydic o amser o annog gwyrda[39] y wlat i cynnull-

O LYVYR R. D.

[1] Addawodd fod.
[2] Fod ef.
[3] Ac i roddi.
[4] Gwedi.
[5] Ab.
[6] Ab.
[7] Wahanredawlaf.
[8] I Gastell.
[9] Thryssorwr.
[10] Ab.
[11] Esgynnodd iw.
[12] Ymchoelodd iw daith.
[13] Anfonodd.
[14] Nghelynog.
[15] Ar i.
[16] Oi.
[17] Gyfoeth.
[18] I treisiwr.
[19] Hwytheu yn.
[20] Daethant.
[21] Yr.
[22] Porthleoedd.
[23] Y cerddodd.
[24] Gwr.
[25] Ddarfod lladd i.
[26] I.
[27] Wrianc.
[28] Ar i.
[29] Yn y
[30] Philistia.
[31] Daethant.
[32] Yn i.

O LYVYR R. D.

[1] Yno yr.
[2] Hwytheu.
[3] Or.
[4] Cantrefoydd.
[5] Gwrogaeth.
[6] Brenin ai werin.
[7] Ac.
[8] Amgylchu.
[9] I iawn.
[10] Nid yw yn Ll. P. P.
[11] Oni.
[12] Wneuthur.
[13] Au.
[14] I ddwyn.
[15] Yr.
[16] I oresgynwr arall ef.
[17] Cyfing. q.
[18] A elwir yn.
[19] Y.
[20] Diengodd.
[21] Ymlidiawdd.
[22] Feusydd.
[23] Mynyddoedd hyd ar derfynau.
[24] Derchafodd.
[25] Or dydd hwnnw allan ac i gelwid.
[26] Y.
[27] Llawenhaodd.
[28] Yn rhedeg y.
[29] Ddaethai.
[30] Ac a.
[31] Yn.
[32] Yr.
[33] Amddefynnodd.
[34] Yn erbyn. [au.
[35] Dechreuodd gwastath-
[36] Gwerin ac llywaw a gwialen.
[37] Ogoneddus.
[38] A chwedi ennyd o ddydd iau (neu ar ol).
[39] Gwyr da.

ws[1] llu mawr ac i cerddws[2] parth a Chastell Rhuddlan i ymladd a Robert gastellwr ac ar marchogion ereill dywal o Ffreinc a ddathoeddynt y diwedd[3] hwnnw o Loegyr, ag oddyna i doethoeddynt[4] i wladychu Cyffinydd[5] Gwynedd. A gwedi byddinaw o honaw a dyyrchafael ei arwyddion[6] y balli ag i llosges, ac i dug anrhaith fawr: llawer or Marchogion llurigawc helmawc or Ffreinc a ddigwyddassant i ar[7] eu Meirch yn ymladd, a llawer o bedyt a breidd i diengis[8] ychydig o naddunt yn y Twr. A phan gigleu[9] Brenin Iwerddon ae farwnieit bot mor hyrwydd damwein Gruffudd eu car ac eu[10] mab Maeth, a hynny i llawenhasant[11] wynteu yn fawr.

Rebellio et Insurrectio contra Griffinum.

Ac oddyna[12] tri meib Merwydd a holl wyr Llein a ddyunasant[13] yn erbyn Gruffydd eu Harglwydd priodawr, ag a laddassant hyt y nos yn eu lettyeu yn y wlat or Gwyddyl ddeuddengwyr a deugeint o farchogion Gruffudd ae teulu. A phan gigleu[14] Trahaiarn hynny yn orchfygedic ac yn ffoedic, llawenhau a wnaeth[15]. Oddyna yr Annyundeb hwnnw (y) rhwng Gruffudd ae wyr, ac yn y lle[16] i cerddws[17] ynteu ar[18] wyr Powys ac annoc uddunt ddyfod ygyt ac ef am ben Gwynedd yn amlder torfoedd i ddial arnaddunt Cynwric y gar.

Ac wrth hynny i daeth Gwrgeneu a Seisyll[19] brenin Powys ae nifer y gyt a Thrahaiarn ae nifer ynteu o gyt ddyundeb[20] i fynnu gorescyn brenhiniaeth Gruffudd frenin.

A phan gigleu[21] tri meib Merwydd, a gwyr Lleyn ac Eifionydd hynny, i bredychassant wynteu Gruffudd frenin eu harglwydd priodawr megys gwyr anudonol anffyddlon, a chynnorthwyaw eu gelynion a bot yn dywyssogion uddunt ir[22] Cywoeth, a dau froder o Fon Tudur a Gollwyn a wnaethant yn gyffelyb i hynny wedi cymryt eu Cyfarwys[23] yn Colynawc[24] fawr y gân Ruffudd. A phan glybu Ruffudd y brad ar dyundeb a[25] oedd yn ei erbyn y[26] gan ei wyr ei hun ae elynion i doeth yn eu herbyn a gwyr Mon ac Arfon ag ychydig o wyr Denmarc ar Gwyddyl ganthaw, a brwydr[27] ddirfawr o gyfodes, (ac) aerfu fawr a fu o bob parth, a llawer a ddigwyddasant o lu Gruffudd frenin, a llawer a ddaliasant yn y frwydr, Cerit ei dadmaeth a Farudri[28] tywyssawc y Gwyddyl ac arglwydd Cruc Breuan (sef oedd[29] hwnnw goruchel fynydd sant Brendan hermidwr enrhyfedd a naw cantref yn ei gylch) ac o oreugwyr Mon i digwyddassant dengwyr a thriugeint ac eissioes[30] Gruffudd frenin yn eistedd ar ei farch yn y fyddin ae gleddyf llathrait yn medi ei fradwyr ae elynion megys Agamemnon brenin y groegwyr gynt yn ymladd Tro[31]. Ac yna i Cyrchws[32] Tudor gwas o Fôn, pen bradychwr[33] Gruffudd, gan ffrydiaw gleif ac i trosses Cyfeiliorn ef iw gyrchu yn ei goryf ol iw gyfrwy, a phan weles Gwyncu[34] Barwn o Fon hynny i tynnws[35] ef or frwydr ae anfon hyt ei long a oedd yn Abermenei, ac yna[36] ydd aethant hyt yn ynys Adron, sef y lle hwnnw (oedd) ynys y Moelrhoniait, oddyna hyt yn Llwch Garmaw yn Iwerddon i cerddasant: ar gyfranc honno[37] a elwir Bron yr Erw, neu Erw yr Allt yr hynny hyt heddyw.

Na ryfedded y bobyl hagen[38] bot gweithieu gorfot, ac weithiau ffo herwydd damwein, canys brad y sydd yr y dechreu, fal hynny i gwnaeth pobyl yr Israel a fredychassant ac a roddassant eu brenhin dyledawc ac eu[39] harglwydd, nit amgen Judas Machabeus i Demetrius frenhin Anffyddlon, ac ynteu eissioes mal ymladdwr Duw, cyffelyb i gawr ac i lew, a ymddialws[40] ei hun yn dda or ddwy bleit. Ulcassar[41] amperawdyr Rhufein gwedi goresgyn o honaw yr holl fyt ae wastattau o ymladdeu, i lladdawdd seneddwyr Rhuf ain ef o frad a phwyntleu ynghabidyldy[42] Rhufein.

Arthur hefyd Brenhin brenhinedd[43] Ynys Prydein, a rhyswr honeit clotfawr a wnaeth ddeuddeg prif ymladd yn erbyn y Saesson ar Fictyeit[44] ac yn gyntaf o naddunt i bu

O LYVYR R. D.

[1] Cynnullodd.
[2] Cerddodd.
[3] O ffreinc a ddaethant i ddiwedd.
[4] Oddiyno y daethant.
[5] Cyffinyd.
[6] Arwyddion yr anrheithiodd.
[7] Oddiar.
[8] Diengodd.
[9] Glybu.
[10] Ai.
[11] Yn fawr.
[12] Yno.
[13] Addunasant.
[14] Glybu.
[15] Or anghyttundeb.
[16] Yno y.
[17] Gyrrodd.
[18] At.
[19] Mab Ithel mab Gwerystan. L. Pl. et Pork. et versio Lat.
[20] Nid ynt yn Ll. P. P. y geiriau. brenin Powys ae nifer gyt a Thrahaiarn ac ynteu o gyt ddyundeb.
[21] Glybu.
[22] Er.
[23] Y cyfarfuant.
[24] Nghellinawc.

O LYVYR R. D.

[25] Adduned.
[26] Gan.
[27] Brad.
[28] Marndri.
[29] Sef lle oedd.
[30] Fal yr oedd.
[31] Troea.
[32] Cyrohodd.
[33] Bradwr.
[34] Gwyn, Gwynn.
[35] Tynnodd.
[36] Oddiyna.
[37] Er hynny hyd heddyw.
[38] Ormod.
[39] Au.
[40] Ymddialodd.
[41] Julius Cæsar.
[42] Cabidyldy.
[43] Ffichtiad.
[44] Ffoadwr.

orchfygedic a ffoawdr[45] ef, o achos brat ynghaer Lwyt Coet sef oedd y lle hwnnw Dinas y Llwyn Coet[46] yn yr ymladdeu ereill i bu vuddugawl ynteu, ac i talws[47] ir Saesson ar Ffictieit[48] eu ormeswyr cyt bei henwr ef, chwyl[49] teilwng yn y gwrthwyneb.

Griffini fuga ad Hiberniam.

A gwedi dyfot Gruffudd i Iwerddon[50] i cwynws[51] yn dost wrth y brenin a'i dywyssogion rhag ei fradwyr ac ormesswyr, ac annioddef[52] fu ganthunt wynteu[53] hynny, ae annog o orugant iddaw[54] ymchwelyt drachefyn yn gyflym a llynges gyweir o reidwyf[55] a rheidiau ac ymladdwyr.

Ac wrth hyn ynteu a ymcheolws[56] parth ae wlat gan rwyaw[57] dyfn-foroedd a degllong ar hugeint llawn o Wyddyl a gwyr Denmarc, ac yn Abermenei i desgynnasant, ac yna i[58] cawssant Trahaiarn yn gwledychu yn y wlat. A phan gigleu[59] Trahaiarn ddyfod y llynges frenhinawl honno, tristau ac ucheneidiaw a oruc[60], ac ergryn ac ofn ai dygyrchws[61], a mudaw gwyr Llyn ac Ardudwy ac eu da a oruc attaw hyt yng Cantref[62] Meirionnydd a gafas o naddunt, a Gruffudd ynteu ae lu a ddugant y rhann[63] arall o Leyn ac Arfon hyt ym Mon, fal i gellynt bot yno yn ddiogel dan ei amddeffyn ef.

Oddyna i llidiws y Daenysseit ef[64] a gwyr ei dy ai dylwyth ei hun can ni cheint eu gorddyfneit mal ir addawodd iddunt ac ir anrheithiassant gan mwyaf Môn o[65] dreis i arnaw ac ymchoelyt i eu[66] gwlat ac eu llongeu yn llawn o ddynion a goludoedd[67] ae ddwyn ynteu ganddynt, ac nit oe fodd[68]. Ac ni bu lei yna[69] i Ruffudd brat y Daenyssyeit noc un[70] Cymry.

Oddyna y tyfawdd[71] llawer o ddrwg a gofid yng Gwynedd.

1. *Invasio Vendotice. i. e. North Wallice per Normannos*[72].

Ac ym plith hynny wedi ychydic o amser i cynnullws Hu[73] iarll Caer a llawer o dywyssogion eraill, nit amgen Rhobert o Ruddlan a Gwarin o Amwythic[74] a Gwalter iarll Henffordd y llu mwyaf yn y byd o farchogion a phedit ac a ddugant ganthunt Gwrgeneu mab Seissyll a gwyr Powys ac a gerddassant y mynyddedd yn i ddoethant hyt yn Lleyn[75] ac yn y Cantref hwnnw i lluestassant wythnos gan ei ddestryw[76] beunydd ae anrheithiaw a lladd aerfa fawr o gelanedd a hadawsant.[77]

Ac oddyna i bu ddiffeith[78] y wlat wyth mlynedd: ac oddyna pobl y wlat[79] honno a wascarassant yn ddielw ar hyt y byt yn rheidussion, a llawer o naddunt a aethant i alltudedd i wladoedd[80] eraill, trwy hir flwyddynedd, ac o freidd i doeth o naddunt i eu gwlat[81] a honno fu[82] y bla gyntaf a dyfodiat agarw[83] y Normanyeit yn gyntaf i ddaear Wynedd, wedi eu dyfodiat[84] i Loegr.[85]

Ac yn hynny wedi bot Gruffudd blwyddynedd[86] yn Iwerddon megis yn trwyddet gyda Diermit[87] frenin, ag y gyt ar gwyrda eraill, efe a gynnullws lynges vrenhinawl o Borthlarc a roddassei y brenhin iddaw yn llawn oe ddaenysseit[88] a Gwyddyl a Bryttanyeit, a gwedi lledu hwylieu ar y mor, ar gwynt yn hyrwydd oc eu hol, ar mor yn dangnefeddus[89], ef a ddoeth i Borth Cleis garllaw Archescobty Mynyw.

Ac yna i cerddws Rhys ab Tudur[90] brenhin Deheubarth Cymru ar Escob ar athrawon ae[91] holl Clas yr Arglwydd Dewi, ac un eglwys Fynyw[92], hyt y borth a Rhys gyntaf a ymadroddes[93] fal hyn a'r Arglwydd Gruffudd. Hanbych well Ruffudd, Brenin brenhinedd[94] Cymru, attat ti ydd wyf i yn ffo rhac[95] dy fron i digwyddaf ar dal fyngliniau i erchi dy gynnorthwy ath nerth. Pwy wyt tithau heb y Gruffudd, ac i ba beth rhyddoethost[96] yma? Rhys wyf i heb ynteu mab Tudur[97] Arglwydd y Cywaeth hwn o fewn ychydic, ac yr awron yn wrthladdedig ac yn ffoedig ac yn ddif-

O LYVYR R. D.

[45] Sef oedd.
[46] Llwyd.
[47] Tâlodd.
[48] Ffichtiaid.
[49] Hyd onid aeth ef yn henwr hwyliad.
[50] Yr Werddon.
[51] Cwynodd.
[52] Anoddef fu hynny.
[53] Hwytheu.
[54] Wnaethant i.
[55] Oreiddwyf, oreiddwyf
[56] Ymchoelodd.
[57] Rwygaw.
[58] Yno y.
[59] Glybu.
[60] Ochneidio a wnaeth.
[61] Cyrchodd.
[62] Gantref.
[63] Ran.
[64] Ac oddiyno y lluddiws y Danisiaid ef.
[65] Wrth.
[66] Arnaw ae ymchwelyd iw.
[67] Golud.
[68] Oi bodd.
[69] Nid oed hi yno le.
[70] O herwydd brad y Danisiaid a fu gwaeth na'r.
[71] Oddiyno y tyfodd.
[72] Nid oes y geiriau hyn na gwahaniaeth yn Ll. R. D.

O LYVYR R. D.

[73] Y Cynnullodd Huw.
[74] Gwarain o Mwythig.
[75] Mynyddoedd hyd yn Llyn.
[76] Lluestasant gan i distryw.
[77] Ac i gadawsant.
[78] O hynny y bu diffaith.
[79] A phobyl y wlad.
[80] Honynt a aethant yn alltudedd i wledydd.
[81] Tros hir flynyddoedd a braidd y daeth neb o honynt byth iw gwlad.
[82] A bu.
[83] O arw ddyfodiad.
[84] Dir Gwynedd wedi i dyfod.
[85] Nid oes y gwahaniaeth yn Ll. R. D.
[86] Flwyddyn.
[87] Diennic.
[88] Or danisiaid.
[89] Hwylus ar mor yn dawel.
[90] Ac yna y cerddodd Rhys ap Theodr.
[91] Ac esgob ac athrawon a.
[92] Mynyw.
[93] Ymadroddodd.
[94] Brenhinoedd.
[95] Ydwyf fi yn ffo gar.
[96] Y daethost.
[97] Tewdwr.

lanedig haeach[98] ydd wyf yn ymddirgelu yn y noddfa hon. Pwy ath ffoes di heb y Gruffudd? Arglwydd heb ynteu tri brenhin or gwladoedd[99] pennaf o Gymry ac eu lluoedd a ddescynnassant im Cywoeth y diwedd hwn a pheunydd i maent yn[100] anrheithiaw. Pwy heb y Gruffudd y brenhinedd[1] a gerddant trwy dy wyr di ath gywoeth mor fyddinawc a hynny?[2] Caradawc mab Gruffudd heb ynteu[3] o Went uch Coet ac is Coet ae Wenhwysson a gwyr Morgannwc a llawer o Albrysswyr Normanyeit[4] ganthaw, Meilir mab Rhiwallon ae Bowysswyr ganthaw, Trahaiaru frenin a gwyr Arwystli. A phan gigleu Gruffudd enw eu[5] ormesswyr ffroeni o gynddaredd a oruc[6] a gofyn iddaw pa beth a roddei yr ymladd trostaw yn erbyn y gwyr hynny? Dyoer heb y Rhys, hanner fy nghyfoeth a roddaf yt, ag y gyt a hynny gwryogaeth a wnaf[7]. A chyfun a hynny a fu Gruffudd[8].

A gwedi ymddyunaw o naddunt yn y lle honno a bendith[9] yr Escob, Gruffudd a gerddws yn yr undydd rhacddaw, ae[10] Ddaenyssyeit ae Wyddyl a llawer oe Wyndyt rhifedi wyth ugeinwyr a Chynddelw mab Comos o Fon oc eu[11] blaen. Rhys ynteu ac ychydic Ddeheuwyr, a gerddws gydac hwy[12] yn llawen ganthaw ei fryt oe gynnorthwwy.

Ac wedi cerddet dirfawr ymdeith diwyrnawt yng cylch gosper wynt a ddoethant i Fynydd yn y lle ydd oedd[13] lluesteu y dywededigion frenhinedd uchod.

Ac yna i dywawt[14] Rhys wrth Ruffudd frenin Arglwydd heb ef, annodwn y frwydyr hyt y foru[15], canys gosper yw yr awrhon, ar dydd sydd yn trengi, annot di heb Gruffudd dan igian, os[16] mynni, myfi am byddin a ruthraf iddynt wy ac felly i bu: a dechrynu a orugant[17] y brenhinedd eissioes pan welsant y torfoedd buddugawl amrafael, a byddinoedd Gruffudd frenin ae arwyddion yn eu herbyn, a gwyr Denmarc ac eu bwyeill[18] deufiniawc, ar Gwyddyl gaflachawc, ac eu peleu[19] haiarnawl cyllellawc, ar Gwyndyt gleifiawc[20] tariannawc.

Gruffudd gyntaf ymladdwr a gyrchws[21] y frwydyr yn gyffelyp i cawr ac i lew heb orphowys o tanu ei wrthwynebwyr o gleddyf[22] lluchedennawl: gyrru grym yn ei wyr a orug i ymwrthladd ac eu[23] gelynion yn wrawl, a hyt na roddynt uddunt eu[24] cefneu o nep rhyw fodd; ac yna i bu brwydr ddirfawr, i clyf yr etifedd wedi ei rhyeni gewri yr[25] ymladdwyr a ddyrchafwyt ir awyr, Seiniaw a oruc[26] y ddaear gan twryf y meirch ar pedyt, y sein ymladdgar a glywit ympell: Cynnwryf yr arfeu a seinyen yn fynych, Gwyr Gruffudd yn dwyssaw yn wychyr, ac eu[27] gelynion yn darestwng uddunt chwys eu[28] llafur a'r gwaet yn gwneuthur ffrydieu rhedegawc, ac yn hynny Trahaiarn a drychwyt yn y cymherfedd yn i yttoedd ir llawr yn farw ae ddannedd yu[29] llysiau ir, ac yn palfalu ar warthaf ei arfeu, a Gwcharis[30] wyddel a wnaeth baccwn o honaw fal o hwch. Ac yn yr un lle hwnnw i[31] digwyddassant yn ei gylch oe deulu ehun pum marchawc ar hugeint, rhei eraill o naddunt[32] a las yn y fyddin gyntaf, llawer o filoedd o honynt a las, ar lleill a roddassant eu cefneu i wyr Gwynedd[33] ac a ymchwelassant ar ffo.

Gruffudd ynteu oe gnottaedic[34] ddefawt yn fuddugawl ae hymlynws wynteu[35] ef ae nifer trwy y llwyneu ar glynneu ar gwerni ar mynyddedd yn[36] hyt y nos honno wrth y lleuat, ac yn hyt[37] y dydd drannoeth, a breidd fu o diengis neb o naddunt[38] or frwydyr i eu gwlad eu hun.[39]

Ac wedi darfot y vrwydyr ofynhau[40] brat o barthret Gruffudd a oruc Rhys ymdynnu a dan gel cyfliw gwr llwyn o gytymdeithas,[41] Gruffudd ae wyr, ac nit ymddangoses i neb o naddunt[42] o hynny allan, ac am hynny i sorres Gruffudd, ac am hynny ydd erchis Gruffudd ae wyr[43]

O LYVYR R. D.

[98] Hefyd.
[99] Gwledydd.
[100] Cywaeth ac beunydd i maent yn i.
[1] Pwy ebr Gruffudd yw'r brenhinoedd.
[2] Byddinawc felly.
[3] Ebr yntau.
[4] Albryswyr a Normaniaid.
[5] Glywodd Gruffudd henwau ei.
[6] A wnaeth.
[7] Wnaf yt.
[8] Hynny fu Ruffudd. Nid oes y gwahaniaeth yn Ll. R. D.
[9] Ac wedi y cyfrwch hwnnw hwynt a gerddasant i eglwys Dewi yn i gweddi; ac yno ydd ymwnaethant yn gymdeithion ffyddlon trwy arfoll i creirieu. Ac wedi ymddifan yn y fan honno o honynt a bendith.
[10] Undydd hwnnw rhagddaw ef ai.
[11] Conys o Fon oi.
[12] Ychydic o ddeheuwyr. a gerddodd gyda hwynt.
[13] Fynydd lle ydd oedd.
[14] Yno y dywawd.
[15] Frwydyr y foru.
[16] Darfod, annog di eb Gruffydd dy annygiono.
[17] A wnaeth.
[18] Ai bwyill.
[19] Ai pelau.
[20] Gleiniawg.
[21] Gyrchodd.
[22] Gawr ac i lew heb orphwys ond tanu i wrthwynebwyr a chleddyf.
[23] A wnai i ymladd ai.
[24] Hyd oni throent i.
[25] Yno bu frwydr ddirfawr, i clyw'r etifedd gwedi i rieni gyfri or.
[26] A wnaeth.
[27] Pwysaw yn wych ac i.
[28] Iddynt chwys a.
[29] Onid oedd ar lawr yn farw yn pori ai ddannedd y honynt.
[30] Wartha yr arfau. A Gwrcharci.
[31] Lle y.
[32] Honynt.
[33] Roddasant i wyr Gruffudd.
[34] O gnotaedig.
[35] Hymlidiawdd hwythau.
[36] Mynyddoedd ar.
[37] Ar hyd.
[38] Braidd a fu o diangodd neb o honynt.
[39] Iw gwlad i hunan.
[40] Ofni.
[41] A wnaeth Rhys, a chilio allan yn ddirgel a wnaeth o gymdeithas.
[42] Ymddangosodd i neb o honynt.
[43] Yr archodd iw wyr.

anrheithiaw Cywoeth Rhys, ac felly[1] i darfu. E mynydd hagen i bu y frwydyr ynddaw, a eilaw[41] ciwdawt y wlat y Mynydd Carn sef yw hynny Mynydd y Garnedd, canys yno i mae dirfawr Garnedd o fein adan[45] yr hon i claddwyt rhysswr yng cynnoesoedd gynt.

A gwedi gwneuthur[46] dirfawr bla yno, a llawer o anrheithiau, i cerddws[47] Gruffudd parth ac Arwystli ac i destrywyws[48] ac i lladdawdd y gwerin, ac i llosces y tei, ac gwragedd ae morwynion a ddug yng ceithiwet ac y felly i talws[49] y chwyl i Drahaiarn.

Oddyna i cerddws[50] Bowys, yn y lle i dangosses[51] ar hynt ei greulonder iw wrthwynebwyr o ddefawt buddugawl, ac nit arbedws kenei yr eglwysseu.[52]

Ac wedi lladd y felly ei elynion a distryw eu daear yn gwbl, ydd ymchwelws[53] iw briodolder a thref ei dad e hun iw meddu ac iw thangnefeddu, ac i bu orphowys yng Gwynedd ychydic o ddieuoedd[54] ac fal ydd oedd y felly[55] yn arfer o fwyniant y frenhiniaeth i cyffroet Meiriawn Goch o saeth Diafol ei farwn ei hun, ac i cyhuddws ef wrth Hu iarll Caer ac i bredychws[56] yn y modd hyn. Peri a oruc[57] y ddeu iarll o Ffreinc, nit amgen yr Hu a ddywedpwyt uchot a Hu iarll Amwythic[58] mab Rosser o Gastell Baldwin ddyfot y gyt ac amlder marchogion a phedyt ganthunt hyt yng Cruc yn Edeyrnion[59] y bradwr hagen ae bredychws ef ar[60] geiriau hyn. Arglwydd heb ef, i mae deu iarll or ardal yth annerch ac yth weddiaw am ddyfot yn ddiogel ti ath wyr diethyr i gyfrwch ac wynt hyt yng Cruc yn[61] Edeyrniawn, a Gruffudd gan gredu yr ymadroddion hynny a aeth hyt yn lle ei deiliadaeth[62], a phan weles yr Ieirll ef, i daliassant ef ae nifer ac i dodassant ef yng geol Gaer[63] y carchar gwaethaf a gefynnau arnaw ddeuddeng mlynedd. Y wyr dieithyr ynteu wedi eu dal, a dorret ei fawt[64] dehau i law pob un o naddunt[65], ac fal hynny i gadawssant wy ymdeith[66], a phan glywyd hynny i gwascarassant[67] y lleill, canys ymadrawdd dwywol a ddywait. Mi a darawaf y Bugail, ar defaid yn genfaint a wascarassant.[68] Cytymdeithion gwahanredawl Gruffudd a ddywedynt ei fod ef yn wr cymmedrawl ei feint, a gwallt melyn arnaw, ac emmenydd gwressawc, ac wyneb erwn da ei liw, a llygeit mawr gweddus, ac aelieu tec, a baryf weddus, a mwnwgyl crwnn, a chnawt gwynn ac aelodeu grymmus a byssedd hirion ac ysceiriau union a thraet tec, cywreint oedd a hyawdyl yn[69] amrafaelion ieithoedd; bonheddic oedd ynteu, a thrugarawc wrth ei giwdawt, a chreulawn wrth ei elynion, a gwychraf ym brwydyr.[70]

Secunda Invasio et Servitus deplorabilis Venedotiæ post capt. Gr. R.

Ac yn y lle wedi ei ddal ef i doeth Hu[71] iarll iw gyfoeth ynteu yn amlder[72] torfoedd, ac i gwnaeth cestyll a lleoedd cadarn o ddefawt y Ffreinc, a bot yn Arglwydd ar y tir; cestyll a oruc[73] ym Mon ac arall yn Arfon yn hen Gaer Custennyn arall[74] a wnaeth ym Mangor, ac arall ym Meirionydd, ac a ossodes ynddynt marchogion a phedit a saethyddion, a chemeint a wnaethant o ddrwg, ag na wnaethpwyd ei gyfrwy er dechreu byt[75], a llef y bobyl a escynnaws ar yr[76] Arglwydd, ac ynteu ae gwrandewis wy[77].

Ac yn hynny i cerddws[78] heibiaw un flwyddyn ar bymthec[79] ac i rhyddhawyt Gruffudd ogarchar[80], canys Gureang o Edeyrniawn, Cynuric Hir oedd ei enw, a ddoeth i gaer ac ychydic o gytymdeithion y gyt[81] ac ef i brynu eu hangenrheitieu, a phan weles[82] ynteu ei frenin yn efynnawc ym plas y ddinas i cymmyrth ar ei gefyn, ac y duc heb wybot, ac i cerddws ymdeith ef ae gytymdeithion prydnawn[83] pan ydoedd y bwrgeissieit[84] yn bwytta ac i porthes yn ei dy e hun ef, rynnawd[85] o ddyddieu a dan gel.

A gwedi terfynu dieuoedd[86] a chryfau Gruffudd i duc ef y nos hyt ym Mon, ac

O LYVYR R. D.

[41] Hwnw a eilw.
[45] Gerrig a than.
[46] Gwneud.
[47] Corddodd.
[48] Ac y distrywiawdd.
[49] I gaethiwed. Ac felly y talodd.
[50] Oddiyna y cerddodd.
[51] Dangosodd.
[52] Fuddugawl ac nid arbedodd moi heglwyswyr.
[53] Distrywio i daiar o gwbl a ymchwelodd.
[54] Ychydig ddyddiau.
[55] Yr oedd felly.
[56] Cyhuddodd ef wrth iarll caer ac ai bradychodd.
[57] A wnaeth.
[58] Huw iarll Caer a Huw iarll y Mwythig.
[59] Rug yn y Deirniawn.
[60] Bradychodd ef or.
[61] A hwynt hyd Rug yn.
[62] Yn y brad gyfarfod.
[63] Yn geol Caer yn.
[64] Wedi dal a dorred y fawd.
[65] O honynt.
[66] Uddynt ymdaith.

O LYVYR R. D.

[67] Y gwasgarodd.
[68] Defaid a wasgarant.
[69] Teg, hy a chwyraint oedd mewn.
[70] A gwychaf gwr yn y frwydr.
[71] Ac yno wedi ddal ef y daeth Hu.
[72] Ac amlder.
[73] Castell a wnaeth.
[74] Custenin amrherawdwr fab Costans fawr, ac arall.
[75] Y cyfryw er dechreu'r byd.
[76] Ddaeth at yr.
[77] Gwrandawodd hwynt.
[78] Yr aeth.
[79] XVI Blwydd.
[80] Oi garchar.
[81] Gymdeithion ynghyd.
[82] Welodd.
[83] Ac a gerddoddd ymdaith pyrnhawn ef ai gymdeithion.
[84] Bwrdeisiaid.
[85] Porthes ef yn ei dy i hun ennyd.
[86] Ac yn ol ychydig ddyddiau.

yna i diwallws[87] Sandef mab Aere ef yng cudd. Ac oddyna wedi ychydic o ddyddieu ydd escynnws i long[88] i fynu mynet i Iwerddon; ac eissioes y gwynt ae duc hyt[89] ym Porth Hodni yn Neheubarth, oddyna i cerddws ir tir[90] a naw cedymmeith etholedic ganthaw; ar nawfet a las ar hynt. Ciwdawt y wlat honno a ymladdws ag ef teirgweith[91] y dydd hwnnw ar teirgweith hynny i gorfu ef arnaddunt[92] hwy, ef ai wyth gytymdeith[93] a lladd o honaw ynteu ehun un or gweision bonheddiccaf a hanoedd or cywaeth hwnnw, ag y felly i diengis y ganthunt[94].

Oddyna[95] ar y cerddet hwnnw i doeth hyt yn Ardudwy yn petrus[96] ganthaw pa le i cerddei[97] rhac brat y Ffreinc. A phan i gweles[98] meibion Collwyn[99] Egnir, Gellan, Merwydd, Ednefed[1], i truanasant wrthaw ac ai diwallassant y a dan gel y mewn gogofeu[2] diffeith: a gwedi diwoedd missoedd i dyunasant[3] iddaw wyth ugeinwyr, ac i crwydrassant o le i le yng Gwynedd dan wneuthur colledeu[4] yn oes yr iarll Hu[5] megis Dafydd frenin fab Isai o Fethlehem yng gwlad Iudea yn oes Saul brenhin. A gwedi gwelet o[6] Ffreinc a oedd yna yn y cestyll, efo yn afroli felly, ei ymlyn a wnaethant, ac wynt[7] a chiwtawt y wlat yng coet ac ym maes megis gellgwn neu gallgwn yn hely[8] ac yn dilyt carw blin. A phan adnabu[9] ynteu na allai ymddiang y felly ydd[10] aeth yn yscraff y Canhonwyr yn Aberdaron[11] ac yn honno a dan rwyf ydd aethant yn Iwerddon[12].

Oddyno eilchwyl ym pen y mis i doeth drachefn ir un[13] yscraff, ac i cafas aber yr un afon ar[14] lle i cychwynassei, ac oddyno i cerddws[15] eilwaith drachefyn hyt Iwerddon[16]. Ac oddyno wedi cymmeryd cynghor i cerddws o hwyl a rhwyf hyt yn ynyssedd Denmarc[17] at Grothrei vrenhin ei gyveill, i adolwyn iddaw llongeu ac eu dodrefyn ac eu rheidiau, canys yna gyntaf rhyddothoedd attaw ymddiriet[18] i geisiaw porth. Ac ynte a gynnorthwyws iddaw ef, gan gyt ddioddef a chyt ddoluriaw ae fynych perygleu ef[19].

Griff. R. redit ap Monam cun auciliis Danicis vel Norweg.

Ag oddyna i cerddws[20] Gruffudd a thrugeinllong ganthaw, ac i doeth hyt ym Mon i arfaethu ef a gwyr yr ynysedd ymladd[21] a chastell y Ffreinc. A gwyr y wlat a wnaethant gormot llesteir uddunt, ac yna i bu frwydr lidiawc, greulawn galet, or boreu hyt brydnawn, a llawer a ddigwyddassant o pob parth, ar gwyr dewraf yn gyntaf, ac ym plith hynny neidiaw a oruc Gruffudd[22] or blaen yn y vyddin gyntaf i drychu y Ffreinc lluricawc a helmawc oe fwyall deufiniawc megis Dafydd vrenhin ymmysc y Philistwysson[23] ar nos a wahanws[24] y frwydr, y llongeu a gerddassant ir ynyssedd, efo hagen ac unllong ganthaw, a drigws[25] yn Ron ynys, nit amgen ynys Dinewyt y mor[26] ac a ysbeiliwys llong[27] yn dyfod o gaer a lladd ei gwerin.

A thrannoeth ir hwyliws parth[28] a Lleyn ac a ddoeth i borth Nefyn, a phan gigleu gwyr y cantrefoedd[29] dyfot ar frys a orugant[30] attaw gwyr Lleyn ac Eifionydd ac Ardudwyac Arfon a Rhos a Dyffryn Clwyt ac arfoll mal i dylyn eu[31] harglwydd dyledawc, a gwedy cadarnhau Gruffudd o lu mawr yn ei gylch trwy nerth Duw ydd amgylchynws y castell a ddywetpwyt[32] uchot a oedd ym Mon, ac a ymladdws[33] ac ef rynnawt[34] o ddyddieu, ar Ffreinc o eu ceyrydd og eu[35] cedernyt, oc eu tyroedd[36] yn bwrw ergytieu o saethau ag o chwareleu ag a magneleu[37] yn gawodau, ac eissioes[38] eu gorchfygu a wnaethpwyt o beunyddiawl ymladd y Cymry, eu hystiwart llys a las yr hwn a cedd yn meddu y Castell a phetwar gwr a chweugein gyt[39] ac ef.

O LYVYR R. D.

[87] Diwallodd.
[88] Esgynnodd i'w long.
[89] Ac gwrthwynt ai dug ef hyd.
[90] Ac yno y cerddodd i dir.
[91] Ymladdodd ag ef dair gwaith.
[92] Arnynt.
[93] Gedymaith.
[94] Ac felly y diengodd ganthynt.
[95] Oddyno.
[96] Yn arswydus.
[97] Cyrchai.
[98] Canfu.
[99] Collwyn ef.
[1] Ac Edneved.
[2] Ac y diwallasant ef dan gel mewn gogoeuau.
[3] Ac wedi rhai misoedd y dyfynnasant.
[4] Coiledion.
[5] Huw.
[6] Ac felly gweled or Ffreinc.
[7] Ymlid a wnaethant hwynthwy.
[8] I goed ac i maes megwn neu gallgwn yn hela.
[9] Wybu.
[10] Ddianc felly yr.
[11] I Aberdaron.
[12] Aeth hyd yn y Werddon.
[13] Yn yr un.
[14] Yn yr un afon or.
[15] Y cerddodd.
[16] Hyd un y Werddon.
[17] Hyd yn Denmarc.

O LYVYR R. D.

[18] Au dodrefnau ai rheidieu canys yn gyntaf y ddiried.
[19] Gynnorthwyawdd iddo ef gan gyt ddioddef.
[20] Y cerddodd. [ladd.
[21] Gwyr ynysoedd i ymwedpwyt.
[22] Orfu i Ruffudd.
[23] Ymhlith y Philistiaid.
[24] Wahanodd.
[25] Drigodd.
[26] Ynys y Moel-rhoniaid, Ynys y Dinewyt.
[27] Ysbeiliodd long.
[28] Ef a hwyliodd tu.
[29] Glybu wyr y cantredaethai attaw gan ymfydd.
[30] Wnaethant.
[31] Ai arfollynt i ddilyn ei.
[32] Yr ymgylchodd a ddywedpwyt.
[33] Ymladdodd.
[34] Ennyd.
[35] Ffreinc ai ceyrydd ai.
[36] Ac ai tyroedd.
[37] Ac a thaflau a magnelau.
[38] Etto.
[39] Ynghyd.

Hic Inserenda est historia occisionis Roberti de Rodolento per Griffinum ap Cynan ex Ordrici lib. 8. *Vid. Nostrum Chronicum Cambriæ ad. p.* 120. *A°.* 1088.

A gwedi llosci y Castell a gorfot ar y gelynion, llawenhau a oruc[40] Gruffudd a cherddet am benn y Cestyll ereill a oeddynt yn y lleoedd ereill yn y teyrnas ac ymladd ac wynt, ac eu llosci ac eu torri[41] a lladd y gwerin ynddynt ymhob lle, rhyddau Gwynedd a oruc oe cestyll a chymmeryt ei gywoeth e hun[42] a thalu eu chwyl yn teilwng iw wrthwynebwyr a heddwch a fu i Wynedd yna[43] ddwy flynedd.

A choffâ hyn hefyd pan ydoedd Ruffudd yn ymladd yn Aberllienawc ym[44] Mon ar ei chweugeinfed o wyr, a phedwar ar ddec a feibion ieueinc, losci o honaw ai anrheithiaw a lladd llawer or Castellwyr ac wedi eu[45] anrheithiaw yn llwyr, ymchwelyt o honaw hyt[46] y tu arall i Fon lle ydd oedd teirllong[47] iddaw, ar Castellwyr eraill a gwyr Mon ae hymlynasant ynteu yn[48] hyd y dydd gan frwydraw yn ei ol yn wychyr. Ac fal cynt i cerddasant wynteu[49] drachefyn ar anrhaith ac ar Ffreinc ar[50] Saesson yn rhwym ganthunt ac yn garcharorion ac a llawer oe hymlynwyr[51] a laddassant o'r hir frwydyr. Ac yna i digwyddws[52] Gellan telynior, pencerdd o barthret Gruffudd yn y llynghes. Padarn er ei gyfarwyddet ae drybelitted a allei mynegi yn llwyr gyfrangeu[53] Gruffudd ae ryfeloedd y rhwng Cymru ac Iwerddon ac ynyssedd Denmarc,[54] ac amrafaelion geneloedd eraill, Myfi a gyfaddefaf nas dichonaf fi pe byddwn cyn hyawdlet a Thwlliws areithiw[55] ym Bros ac a Marw Fardd yn[56] traethawd Mydyr.

Ac fal ydd oedd Ruffudd y felly[57] yn rhwydd; weithiau yn afrwydd rhacddaw; ef a gymmyrth wraic, Angharat ei henw, merch Owein ap Edwin yr hon a ddywedynt[58] doethyon i cywoeth i bod yn fonheddic, hydwf walltwen lygatvras, osceth-

O LYVYR R. D.

[40] Wnaeth.
[41] Ereill oeddynt yn i deyrnas ai llosci ai torri.
[42] Rhuddlan Gwynedd ai chestyll a chymryt i drycywaeth iddo i hun.
[43] Yn Ngwynedd.
[44] Yna ymladd ac Aberllenwawr.
[45] A chwedi i.
[46] Ymchwelyd hyd.
[47] Lle yr oedd tair llong.
[48] Castellwyr a gwyr Mon ai hymlidiasant yntau ar.
[49] Hwythau.
[50] Ac a Ffreinc ac a.
[51] A llawer oi hymlidwyr.
[52] Digwyddodd.
[53] Padern i'r gyfarwyddyd na allai er i drybelitted manegi yn llwyr holl helyntiau.
[54] Cymry y Werddon ynysoedd.
[55] Medrafi ac nas medrwn pei byddwn cyn ddoethed a Thullius fardd
[56] Maro fardd mewn.
[57] Ac felly fal yr oedd Ruffudd weithiau.
[58] Ddywedai.

loyw[59], a chorf gwalcheidd ac aelodau grymmus, ac esceirieu hydwf ar traet goreu a bysedd hirion, ag ewinedd teneu, hynaws a hyawdyl, a da o fwyt a llynn[60] a doeth a chall, a chynghorwraig dda trugarawc wrth ei chywoeth; chardodus wrth achanogion a chyfreithus[61] ymhob peth: ac o honno i bu iddaw meibion a merchet, enw ei meibion a fu Cadwallawn[62] ac Owein a Chadwaladyr ae ferchet oedd Gwenlliant a Maryret[63] a Ranillt[64] a Susanna, ac Annest, e fu[65] meibion a merchet iddaw hefyd[66] o gariatwragedd.

Guil. Ruffus contra Venedotiam compara seq. cum Sim. Dunelmensi.

A phan gigleu[67] Gwilym Cleddyf hir brenin Lloegyr, milwriaeth Gruffudd ac ddy walder ae greulonder yn erbyn y Ffrainc anioddef[68] fu ganthaw, a chyffroi a oruc[69] ei holl teyrnas yn ei herbyn, a dyfot hyt yng Gwynedd yn amlder torfoedd marchogion a phedyt, gan anrheithiaw, deleu a destryw[70] pawb or giwdawt yn llwyr, hyt na bei fyw[71] cymeint a chi, a hefyd a arfaetheassei[72] torri y coedydd ar llwyneu hyt na bei wascawt[73] nac amddeffyn ir Gwyndyt[74] o hynny allan, ac wrth hynny i lluestws ac i pebyllws[75] yn gyntaf ym Mur Castell, a rhei or Cymry yn gyfarwyddyt iddaw.

A phan gigleu Gruffudd hynny i cynnullws[76] ynteu llu ei holl[77] frenhiniaeth ac i cerddws[78] yn ei herbyn ef wrth wneuthur rhagotfaeu iddaw yn[79] lleoedd cyfyng pan ddescynnei or mynydd, ofnhau hynny a oruc ynteu, a chyfarchwelyt[80] ei lu trwy berfedd y wlat yn i ddoeth[81] i Gaer heb wneuthur neb rhyw gollet[82] yn yr hynt honno i giwdawt[83] y wlat, ac ni chafas ei gyfarwyddieit ganthaw, neb cyfryw ffrwyth nac ynnill, namyn un fuch[84], a cholli rhan fawr o farchogion ac asweirieit[85] a gweission a meirch a llawer o ddaoedd ereill. Ac felly i dielwis[86] rhyfyg

O LYVYR R. D.

[59] Osgeddloew.
[60] Fywyd a llun.
[61] Anghenog a chyfreidus
[62] Enwau y meibion fu y cynnullawdd. Caswallawn.
[63] Marred.
[64] Ranwllt.
[65] Fo fu.
[66] Hefyd iddaw.
[67] Glybu.
[68] Anioddefus.
[69] A wnaeth.
[70] Dulyn a distrywiaw.
[71] Yn fyw.
[72] Ef hefyd a archassasai.
[73] Llwyni fel na bai na chysgod.
[74] Gwendid.
[75] Lluestodd ac y pebyll-iodd.
[76] Glybu Ruffudd hynny
[77] I holl.
[78] Cerddodd.
[79] Gan wneuthur rhagodfaeu mewn.
[80] Ac ofni hynny a wnaeth ynteu ac ymchoclyd.
[81] Hyd oni ddaeth.
[82] I neb golled.
[83] O giwawd.
[84] Ennillodd neb arnaw ef cymmaint a buwch.
[85] Esgweiriaid.
[86] Y dialodd.

y Ffreinc hyt ar ddim. Ac yn hynny fyth Gruffudd ae lu ganthaw, ynteu weithiau [87] or blaen, weithieu yn ol, weithieu ar ddeheu, weithieu ar asswy uddunt, rhag gwneuthur o naddunt [88] neb rhwy gollet yn ei gyfoeth. A phei ar wyddai [89] Ruffudd iw wyr ymgymmyscu ag wynt [90] ar y llwyneu, diweddaf dydd fyddei hwnnw i Frenhin Lloegyr, ae Freinc [91]: ynteu hagen a arbedws [92] iddaw megis Dafydd frenin gynt i Sawl.

A gwedi darfot hynny Hu [93] iarll Caer, yr hun a ddywedpwyd uchod, gwraid yr holl ddrwg, megis Antiochus gynt gynnullws [94] lynges a llu dirfawr anrhyfedd ir wlat, gan dristyt a chwynfan a dolur, a choffau y Castellwyr a diwreiddiaw ei gestyll, a lladdfa ei farchogion, ac a gyt ddyunws [95] ac ef Hu [96] arall iarll Amwythic ae lu ynteu fal i delynt y gyt yn gyfun i ddial y colledeu rhywnathoedd [97] Ruffudd uddunt ac wrth hynny i cerddassant ac eu llu [98] yn eu llynges ar for hyt ynghywaeth Gruffudd, ac Ywein fab Edwin, ac Uchdrut ei frawt oc eu blaen ac eu [99] gallu.

A phan fu honneit [1] hynny gwyr Gwynedd a Phowys a gyt-ddyunassant i wrthwynebu uddunt heb ddarostwng. Ac wrth hynny i mudassant Arglwyddi Powys, Cadwgan ap Bleddyn a Maredudd ei frawt, ac eu hanneddeu ganthunt hyt ar Ruffudd. [2]

Ac yna gwedi cymryt cyt gyngor ydd acthant [3] hyt ym Mon, ac wynt [4] a Gruffudd, ac yno ydd [5] ymddifferassant megis y mewn caer a faei ddamgylchynedic o weilgi. Canys i Ruffudd rhyddothoedd [6] unllong ar bymthec o gyfar eu hirion [7] yn borth iddaw o Iwerddon [8], ar rhei hynny i frwydraw ar for yn erbyn llynges yr Ieirll.

A phan ddoeth hynny at yr Ieirll [9] anfonassant wynteu [10] gennadeu hyt ar y llongeu rhyddothoedd [11] i gynnorthwyaw Gruffudd, i erchi uddunt pallu iddaw pan fei cyfyngaf arnaw, a dyfod attaddunt wynteu [12] er a fynnynt o dda, ag felly y darfu wedi credu o naddunt [13] i dwyll y Ffreinc, y tywalldassant yr holl ynys [14] gan dorri eu harfoll wrth Gruffudd, a phan wybu Ruffudd hynny doluriaw a chymmrawu yn fawr a oruc [15], can ni wyddiat pa gyngor a wnei yn erbyn ei wrthwynebwyr o Ffreinc ar brat-longeu.

Ac yna gwedi mynet yng cyngor ef a Chadwgawn fab Bleddynt ei ddaw, i cerddassant y mewn yscraff yn y ddoethant hyt yn Ywerddon [16] ac adaw eu ciwdawt ac a oedd eiddunt [17] yn ewyllys Duw ae amddeffyn, yr hwn a nottaa cannorthwyaw [18] i bob dyn pan fo cyfyngaf arnaddunt [19] o anebryfygedic rybuchet. A phan wybu eu pobyl wynteu hynny ydd [20] ymchwelassant ar ffo gan ymddirgelu ac ymguddiaw yng gogofeu a llwyneu a rhedynossydd ag elldydd [21] a diffysseu a chorsydd a drysswch a cherric ag ymhob rhyw leoedl ereill or y gellynt ymguddiaw rhac ofn Iuddewon nid amgen y Ffreinc, a chenedloedd ereill rhyddoethoeddynt [22] yng cyrch uddunt, canys megis i dywait y dwywawl ymadrodd digwyddaw a oruc [23] y bobyl heb tywyssawc. Ac ni bu ohir ir ieirll ac eu [24] lluoedd, ac eu hemlynassant wynteu yn orawenus [25] y dydd hwnnw hyt ucher, ar hyt ac ar let yr ynys, gan eu hanrheithiaw a lladd y gwerin a thorri aelodau eraill, ar nos a wastattaws [26] yr ymlit, a thrannoeth nachaf [27] trwy weledygaeth Duw, llynghes frenhinol yn agos yn ddirybudd yn ymddangos, a phan welet honno [28] anhyfrydu a oruc [29] y Ffreinc a'r Daenyssyeit bratwyr [30] a dwyllessynt Ruffudd.

Ac fal ydd oedd fradawc [31] y Ffreinc eissioes yn wastat ydd anfonassant wynteu a dan gel [32] yn y lle rhei or Cymry cyfun a hwynt hyt ar wyr yr ynys i erchi [33] uddunt ddyfot ar frys i dangnefedd, ar hoddi [34] diogelrwydd uddunt. Canys ofn fu ganthunt gorfod arnaddunt ymladd [35] ar Cymry ffoedigion [36] or neill parth, ar [37] llynges

O LYVYR R. D.

[87] Ganthaw weithiau.
[88] Asw rhag wneuthur o honynt.
[89] A phan wyddai.
[90] Ymgysgu a hwynt.
[91] A Ffrainc.
[92] Arbedodd.
[93] Huw.
[94] Gynnullodd.
[95] Gyd tynnodd.
[96] Huw.
[97] A wnaethai.
[98] Ai llu.
[99] Oc oi blaen ac ae.
[1] Son.
[2] Nid amgen Cadwgan a Maredudd i frawd meibion Bleddyn ab Cynfyn ac ai hanneddau ganthynt hyd at Ruffudd.
[3] Yr aethant.
[4] Hwynthwy.
[5] Yr.
[6] I daethai.
[7] Gyfarau hurion.
[8] O Werddon.
[9] Ar yr ieirll yr.
[10] Hwythau.
[11] A ddaethai.
[12] Attynt hwy.
[13] Honynt.
[14] Oll hir ynys.
[15] Chynnyrfu yn fawr a wnaeth.
[16] Wedi iddaw ef a Chadwgan fab Bleddyn ymgynghori yr aethant mewn ysgraff hyd yn y Werddon.
[17] Iddynt.
[18] Ddichon gynnorthwy.
[19] Arnynt.
[20] Hwythau hynny yr.
[21] Mewn ogfeydd daiarol a gwerni a choedydd a llwynau a rhedynoedd a gelltydd.
[22] A ddaethant.
[23] Wnaeth.
[24] Hir ir ieirll ai.
[25] Nas ymlidiasant hwythau yn rymus.
[26] Wastadhaodd.
[27] Yr oedd.
[28] Hynny.
[29] Wnaeth.
[30] Danisiaid fradwyr.
[31] Yr oedd frad.
[32] Y danfonasant dan gel.
[33] Cymry at wyr yr ynys a oedd ar ffo ac erchi.
[34] Dangnefedd a hwynt a hwythau a roent.
[35] Orfod ymladd.
[36] Ffoedig.
[37] Ac ar.

frenhinawl or parth arall, ac felly i darfu, ac felly i twyllws [38] y Ffreinc bratwyr, y Cymry o bob parth gwarchaedigion yn yr[39] ynys wedi y bla rhywnacthoeddynt a allei ddyfot [40] ar gof ir etifedd wedi ei ryeni. E llynghes hagen a ry welsynt yn ddeissyfyt, brenin Llychlyn bieuoedd [41] a gyfarwyddassei Duw oe trugaredd i Fon i rhyddhau y bobl warchaeedic gan yr anghyfiaith [42], canys galw rhywnaethoeddynt [43] ar eu harglwydd yn eu dioddefeint ac eu gofid [44] a Duw ac eu gwrandewis [45].

Ac wedi datcanu i'r Brenin trwy ieithydd pa ynys oedd, a phwy oedd eu harglwydd, pa anrheithiaw [46] a pha ymlynu, pwy yr ymlynwyr [47] cyt-ddoluriaw a oruc[48] a llidiaw a dyneshau ir tir a their llong, ar Ffreinc hagen yn ofnawc [49], fal gwragedd pan welsant hynny, a ymladdassant yn llurigawc ac eistedd ar eu meirch oc eu defod a cherddet tu a'r brenhin [50], a nifer y teirllong, ar brenin yn rhyfygus ae nifer a ymladdws yn eu herbyn wynteu [51], a digwyddaw a oruc [52] y Ffreinc, i ar eu [53] meirch fal ffrwyth y ffigys i ar y gwydd [54], rhei yn feirw, rhei yn frathedic o ergytieu y Llychlynwyr, ar brenhin ehun yn ddigyffro or cwrr y blaen ir llong a frathws a saeth Hu [55] iarll Amwythic yn ei lygat, ac ynteu a ddigwyddws oe ochrwm ir ddaear yn friwedic, ddieneit, i ar ei [56] farch arfawc dan ymffustiaw ar ei arfeu ac or damwein hwnnw ydd ymchwelws [57] y Ffreinc ar ffo, a rhoddi eu cefneu i ergytieu y Llychlynwyr, ar brenhin ae lynghes a hwylyassant oddyna ymdeith [58], canys ef rhyddothoedd [59] a gallu mawr ganthaw [60] i edrych ynys Prydein ac Iwerddon y rhei sydd oddieithyr y byt, megis i dyfot Fferil bòt y Bryttanyeit yn ddieithredic yn gwbyl or holl vyt [61].

Ac wrth hynny Hu iarll Caer a'r Ffreinc craill yn llawen o ymchweliat [62] Magnus frenhin, a ddugant y ganthunt y Gwyndyt ar eiddynt oll yn llwyr hyt [63] yng Cantref Rhos, rhac ofn dyfodiat Gruffudd awr pob awr [64], ac yna rhifwyt ysgrubyl pob perchennawc ae anrheith, ac oddyna eu hanneru ag ar hanner i cerddws [65] ef i Gaer.

Eno hagen hydd oeddynt [66] a bratwyr anudonol or Daenyssyeit a fredychessynt Ruffudd yn aros yr eddewidion a addawssei Hu uddunt, a cheith [67] o wyr a gwragedd o weission a morwynion, ac ynteu au talws uddunt hwy megis [68] ffyddlawn i anffyddlawn, yn i cadarnhaei ddwywawl lunyaeth canys neu ryddaroedd iddaw ar chang, cynnullaw holl wrachiot [69] mantach, crwm, cloff, unllygeidiawc, gormessawl, diallu, ac eu cynnyg iddunt yn pwyth eu [70] bratwriaeth; a phan welsant wynteu [71] hynny, gillwng eu llynges a wnaethant a chyrchu y dyfynfor parth ac Iwerddon; y gwr a oedd yn gwledychu yn yr amser hwnnw a beris [72] anafu rhei o naddunt [73], a thorri eu haelodeu, a dehol ereill yn ddybryt oc holl deyrnas.

Adventus Griffini Regis ex Hibernia.

Ac yn yr amser hwnnw nachaf [74] Ruffudd oe nottaedig ddefot yn dyfot o Iwerddon a y cafas yr holl wlat [75] yn ddiffeith, ac chiwdawt wedi rhyfynet [76] i le arall.

Oddyna ydd anfones [77] cennadeu hyt ar yr Iarll Hu, ac i tangnefeddws [78] ac ef ac yn y cantref hwnnw i rhoddet teir tref iddaw ef yno.[79] Ac yno i dwg ei fuchedd flwyddynedd yn dlawt ofidus [80] gan obeithiaw wrth weledigaeth Duw rhagllaw.

Ac oddyna wedi cerddet blwyddynedd [81] heibiaw i cerddws [82] i lys Heuri frenhin [83] yr hwn a fu frenin nessaf [84] iw frawt, a chan hwnnw [85] i cafas ef rybuchet a charyat a chyfadnabot eiriawl, a chyfarwyt [86] erfyn escob Bangor, ag i rhoddes iddaw [87] gan dangnefedd a charyat Cantref Lleyn ac Eifionydd ac Ardudwy ac Arllechwedd ac wynt ac eu gwerin ac eu hanrheithiodd [88],

O LYVYR R. D.

[38] Tywyllawdd.
[39] Gwarchaedigion yr.
[40] Ar y wnaethant allai ddwyn.
[41] Honno a welasant hwy yn dyfod brenin Llychlyn pioedd hi. [iaith.
[42] Warchaedig anghyf-
[43] A wnaethant.
[44] Ai gofid.
[45] Ai gwrandawodd.
[46] Oedd arglwydd pa anrhaith. [erlidwyr.
[47] Erlid a phwy oedd yr
[48] Wnaeth.
[49] Thynnu i'r tir a wnaeth a thair llong ar Ffrainc oedd yn ofnus.
[50] Yn eistedd ar i meirch y deuant tu ag at y brenin.
[51] Rhyfygus a ymladdodd yn i herbyn hwythau.
[52] Wnaeth.
[53] Oddiar i.
[54] Oddiar y ffigwydd.
[55] Huw.
[56] Oddiar i.
[57] Y dymchwelodd.
[58] Oddyno ymaith.
[59] A ddaethai.
[60] Gyt ag ef.
[61] Yn gwbl ddieithra or holl fyd.
[62] Huw iarll ar Ffreinc oedd lawen o ymweliad.

O LYVYR R. D.

[63] Oll hyd.
[64] O awr i awr.
[65] Y cerddodd.
[66] Yno hefyd yr oedd.
[67] Huw iddynt a llawer.
[68] Talodd iddynt megis.
[69] Ni ddarfu iddaw gynnull mor holl wragedd.
[70] Ai cynnyg iddynt yn dal am i.
[71] Hwythau.
[72] Barodd.
[73] Honynt.
[74] Yr oedd.
[75] I holl wlad.
[76] Myned.
[77] Yr anfonodd.
[78] Ar yr iarll Huw ac y tangnefeddodd.
[79] Teirtref iddaw.
[80] Dug fuchedd dlawd un flwyddyn ofidus.
[81] Y flwyddyn.
[82] Cerddodd.
[83] Frenhin Lloegyr.
[84] Yn nesaf.
[85] A chyn hynny.
[86] Chydnabod eiriawl a chyfarwyddyd.
[87] I Dduw.
[88] Hanrheithiau.

ac yn y lle pan ymchwelws [89] Gruffudd or llys i dug eu Cyfannedd ir gwladoedd hynny, gan diolwch [90] i Dduw yr hwn a ddiyt [91] y cywaethogion syberw og eu cadeir yr hwn a wna yr achanawc yn arberthawc [92] yr hwn a ystwng ddyn ac ae dyrchaif.

Oddyna eissoes pob dryll i rhyddhaws [93] pob peth rhac Gruffudd, canys ei obeith oedd yn yr Arglwydd, a pheunydd i llithrynt attaw ereill o Ros ac eu hanreithiau ganthunt heb ganiat Iarll Caer, ac amlhau ei bobyl, ac yn y flwyddyn rhag wyneb i cerddws i Fon ae gwerin ganthaw, ag i gwledychws [94], ac oddyna ir cymmydedd ereill, ac fal hyn [95] i cafas trachafyn oe grym pob peth yng Gwynedd, megis i gwnaeth Maccabeus mab Matathias gynt yn yr Israel. A dwyn a wnaeth ei holl giwdawt o amrafael alltudedd y rhei a athoeddynt [96] i alldudedd or ymlitfa a ddywedpwyt uchot, ac amlhau daoedd yng Gwynedd gan lewenydd, megys am wlat yr Israel ac eu [97] hymchweliat o geithiwet Babilon, a molest a gymyrth yr iarll ynddaw oe orescyn [98] y felly heb y ganyat.

Henrici 1. *mi. prospa indignantis Griff. Pr.* 2. *as. Expeditiones ridiculas contra Venedusque ad mur Castell.*

A phan gigleu [99] frenhin Lloegyr hynny rhyfeddu a orug [1] ag agori ei dryssor, a rhoddi treul ddidlawd i farchogion a phedyt, a dwyn ganthaw brenhin Ysgotland [2] ar Yscotieit a gwyr Deau, ag felly i doeth i gywaeth Gruffudd, a phebylliaw ym Mur Castell [3]. A Gruffudd ynteu o gynnefindra a brwydyr a luestws yn ei erbyn ynteu ym [4] mreichiau Eryri Eiriawg, ac oddyna ymanfon ar brenin, ac ynteu [5] trwy ysbeit dieuoedd [6], a thangnefeddu. Ac oddyna ydd ymchwelws [7] Henri frenhin i Loegyr, a Gruffudd iw gywaeth.

Ag eilweith wedi rhynnawd [8] o amser i doeth Henri frenhin drachefyn a lluoedd mawr ganthaw [9], a phebylliaw a orug [10] yn yr un lle a ddywedpwyd uchot yn y mynydd i arfaethu diwreiddiaw cywaeth Gruff.

O LYVIR R. D.

[89] Ymchwelodd.
[90] Roi diolch.
[91] Ddarostwng.
[92] Ansyber oi cadair ac a ddyrchefiff y rhai ufudd yn i lle yr hwn a wna yr achannawg arberthawy.
[93] Rhwyddws.
[94] Gwledychodd.
[95] Ac fal hynny.
[96] Ddoedynt.
[97] Ai.
[98] O achub i gywaeth ai oresgyn.
[99] Glyb.
[1] Wnaeth.
[2] Yr Ysgotlond.
[3] Mur y Castell.
[4] Luestodd yn i erbyn ym.
[5] Ac or brenhin ag yntau.
[6] Ennyd o ddyddiau.
[7] Yr ymchwelodd.
[8] Ennyd.
[9] A llu mawr oedd ganthaw.
[10] Wnaeth.

udd ae ddestryw [11], a lladd a difa ei giwdawt yngeneu y cleddyf. A phan glywyt hynny wedi cynnullaw llu i doeth Gruffudd yn ei erbyn oi nottaedic [12] ddefawd, a gossot eu anheddeu [13] ae fileinllu ar gwragedd a'r meibion yn dyrysswch mynyddedd Eryri yn y lle ni ddioddefasant un perygl ac wrth hynny ir ofnhaws [14] y brenhin digwyddaw [15] yn llaw Ruffudd oe pydiaw pan ddisgynnei or mynydd, i cerddws drachefn i Loegyr gan [16] wneuthur tangnefedd ac ef. O wi! o Dduw [17] y gynnifer gweith ydd arfaethassant ieirll Caer gwrthwynebu i Ruffudd ac nys gallasant, ar gynnifer gweith gwyr Powys, ac nis gallasant, ar gynifer gweith gwyr Trahaiarn twyllwr, ag nis gallasant eissioes i ddwyn ar gwbylder.

A gwedi hynny i gwledychws Gruffudd [18] llawer o flynyddedd yn hyrwydd gywaeth oc gan arafwch a heddwch ac yn [19] arfer o gymmydogaeth y brenhinedd nessaf iddaw yn gyfun, nit amgen Henri frenhin Lloegyr, a Mwrchath frenhin Iwerddon a brenhin ynyssedd Denmarc, a honneit amlwg fu, ac yn y teyrnassoedd pell iwrthaw, ac yn y rhei agos [20] iddaw, ac oddyna ir amlhaws pob cyfryw dda yng Gwynedd ac i dechreuassant y ciwdawtwyr adeilat eglwysseu ym mhob cyfeir ynddi, a heu coedydd ac eu [21] plannu a gwneuthur perllanneu a garddeu, ag eu damgylchynu [22], o gaeau a ffossydd, a gwneuthur adeiladau murddin ac ymborth o ffrwytheu y ddaear [23] o ddefawt gwyr Rhufein.

A Gruffudd ynteu wnaeth eglwysseu mawr yn y llyssoedd [24] pennaf iddaw ehun, ac adeiladoedd y llyssoedd, a gwleddeu [25] yn wastad yn anrhydeddus. Pa beth hefyd? echtywynnygn a wnei Wynedd yna [26] o eglwysseu calcheit [27] fal y ffurfafen or fyr [28] Llywiaw y bobyl a wnei yng gwialen haearnawl gan wneuthur cyundeb [29] a thangnefedd ar teyrnasscedd nessaf iddaw ae feibion etwa yn weision ieueinc a ossodes ar y cantrefoedd eithaf iddaw i eu rhagfeddu ac i eu [30] cynnal mal mur angcyffroedig [31] yn erbyn estrawn genedl-

O LYVIR R. D.

[11] A distryw.
[12] Arferedic.
[13] Gosod i anhedu.
[14] Ofnodd.
[15] I ddigwydd.
[16] Drachefyn gan.
[17] A Duw.
[18] Gwledychodd Ruffudd
[19] Gan.
[20] A hynny fu amlwg yn y teyrnassoedd pell oddiwrtho ac y rhai nesaf.
[21] Ai.
[22] Ai hamgylchynu.
[23] Ymborth a ffrwythau i daear.
[24] Yn y lusoedd.
[25] I lusoedd a gwladau.
[26] Chwynychu a wnai hefyd Wynedd.
[27] Calchedig.
[28] O ser.
[29] Cyttundeb.
[30] I ragfeddu
[31] O gyrff safedig.

oedd a rhai angcyfieith o darfei [32] uddunt meddyliaw cyfodi o newydd yn ei erbyn, ar brenhinedd bychein craill a gyrchynt ei lys cf ae amddiffyn, i gyrchu ei gannorthwy, ae gynghor y gynnifer gweith i gofuddyei estrawn genedl hwynt [33].

Opera Pietatis Griffini R.

Ac yn y diwedd [34] eissioes Gruffudd a hynaws [35] a cholli trem eu lygeit a oruc a rhoddi a oruc ynteu y ynni i [36] weithredoedd y trugaredd, wedi meddyliaw o honaw ennill enw tragywyddol o filwriaeth, ef a arfaethws hefyd fynet [37] e hun i le dirgel ysgyfala i ddwyn buchedd ddwywawl, a thremygu ei holl Arglwyddiaeth fydawl yn llwyr. Ac eissioes fal ydd oedd ei derfyn [38] i fynet or byt hwn yn nessau, galw ei feibion a oruc [39] a lluniaethu ei farwolaeth fal i gwnaeth y brenhin Ezechias weith arall, ac wrth hynny rhannu a oruc [40] ei holl dda ai gyfiawnder ynteu a bara yn oessoedd [41]. Ef a anfones ugein swllt i eglwys Crist yn Nulun, yn y lle i ganet ac i magwyt, a chymmeint a hynny i holl eglwysseu penaf Iwerddon: ar gymmaint i eglwys Fynyw, ar gymmeint i fanachloc Caer, ar gymmeint i fanachloc Amwythic, a mwy no hynny i eglwys Fangor, a deg swllt i Gaergybi ar gymmaint i Benmon, ar gymmaint i Gelynawc, ar gymmaint i Enlli, ar gymmaint i Feifod, ar gymmeint i Llan Armon, ar gymmeint i Ddineirth, ac i lawer o eglwysseu pennadusaf [42] ereill. A rhoddes ynteu i escob ac archdiacon offeiriaid ac urddelion, ac awthrawon [43] ac i achanogyon cristiawn y daoedd hynny a gymmynaf [44] fi i amddeffyn yr Ysbryd Glan yr hwn a wyr pob peth ac ae hatwen.

Wrth ei ddiwedd ynteu i doethant y gwyr mwyaf a doethaf or holl gywaeth, Dafydd escob Bangor, Symeon archdiagon gwr addfed o oed a doethineb, prior manachloc Caer, a llawer o offeiriaic ac yscolheigion yn iraw ei gorph [45] ac olew cyssegredic herwydd gorchymmyn Iago Ebostol.

Ei feibion hefyt a oedd yno ym plith hynny, ac ynteu yn eu bendigaw wy ac yn dywedyd, pa ryw wyr fyddynt rhagllaw megis Iago Padriarch yn bendigaw ei feibion gynt yn yr Aipht. A gorchymmyn a oruc uddunt [46] bot yn wrawl a gwrthwynebu yn wychyr eu gelynion ar ei gyffelybrwydd [47] ynteu yn ei ddiweddddyddieu. Yno hefyd ydd oedd Angharat frenhines ei wreic briawt ynteu ac iddi i rhoddes ynteu hanner ei dda a dwy randir, a phorthloedd Abermenei. Eno ydd oeddynt ei ferchet a rhai oi neieint [48] ac i bawb or rhei hynny hefyt i rhoddes [49] rhan or eiddaw yn ymborth uddunt wedi ei ddydd ef, Cymry a Gwyddyl a 'gwyr Denmarc ynteu [50] a ddrygyferthassant [51] o ddigwyddedigaeth Gruffudd frenin fegis cwynfou yr Iuddewon am Ioswe fab Nun.

Dwy vlynedd [52] a phedwar ugeint oedd Ruffudd, ac yna i bu farw, ac ym Mangor [53] i claddwyt y mewn yscrin [54] yn y parth asswy ir allawr fawr yn yr eglwys. A gweddiwn ninneu hyt pan orffwysso ei eneit ynteu yn yr un peth, nit amgen yn Nuw, y gyt a brenhinedd da ereill yn oes oessoedd [55].

AMEN.

Examinat. ad exemplar. Plaswardense, transcrip. per Edw. Thelwal, Armiger. Ann. Don. 1574. *It. exam. ad Codicem Guil. Owen, Arm. de Porkington, Brittannicc Brogentyn.*

O LYVYR R. D.

[32] Anghyfiawn a ddarfu. mewn rhan á waherddid
[33] Gofidiai estrawn genedloedd hwynt. — Gellir chwanegu at weithredoedd Grufudd ab Cynan, o ddiwygiaw breiniau a devodau prydyddion a cherddorion; ac yn ol y drevyn à lunies ev drwy gyvraith y cynalied eisteddvodau yn Ngwynedd hyd yr oesoedd diweddar. Yn ei amser ev hevyd y bu ordderchawg yn Nghaerwys; am ba un y mae Robert Grufudd yn crybwyll, gan wrthatteb amryw bynciau, yn Nhrothawd G. Owain o blaid Cadell yn hynav o veibion Hywel Dda. Yn yr ystyr yma y mae ei eiriau:—Dywedwch vod tywysawg Deheubarth yn peri cynnal gorseddau, mal yr ydych yn eu camenwi, er braint i gerddorion Cymru. Evelly Grufudd ab Cynan, brenhin Gwynedd, a gynnaliodd eisteddvod at y cyfryw amcan yn Nghaerwys; i ba le y cyrchodd holl gerddorion Cymru; a rhai hevyd o Loegyr, ac o yr Alban, pan y dirmygai y Cymry ymarver a phibau, ac
[33] Gofidiai estrawn gengantynt; pan yw Ysgodawg oedd yn rhagori ar bawb yn y cyvarvod hwnw o ganu pîb; ac i ba un y rhoddes Grufudd ab Cynan y *Bib Aur*, yn arwydd o ei orchest yn pibianu. *Y* cyvreithiau à sevydled yno sydd etto yn parâu, ac y maent y dydd hwn yn gyvarwyddid i gerddorion holl Gymru. Ni cheisiodd Grufudd ymyru am vraint ar y Deheubarth, gan vod estronion wedi cael goresgyndawd yno yn ei amser ev; ac nis gall chwaith tywysogaethawd Deheubarth, drwy gynnal y vath orseddau a chyvarvodau, holi braint yn Ngwynedd, mwy nog yr holes Grufudd yn y Deheubarth, yn Lloegyr, neu yn yr Alban, o ba wledydd cyrchasei amryvilion gerddorion i yr eisteddvod hono.
[34] En y diwedd.
[35] Hynhaodd.
[36] Wnaeth i ynnilli.
[37] Arfaethodd fyned.
[38] Yr oedd terfyn.
[39] Wnaeth.
[40] Wnaeth.
[41] Oes oesodd.

O LYVYR R. D.

[42] Pennaf.
[43] Urddolion athrawon.
[44] Daoedd a gymynnaf.
[45] Gorff ef.
[46] Rhagllaw'a gorchymyn a wnaeth iddynt.
[47] Gyffelyb.
[48] Rhai naiaint.
[49] Hynny i rhoddes.
[50] Hwythau.
[51] Ddrycerfaethasant.
[52] Flwydd.
[53] Yn eglwys Bangor.
[54] O fewn ysgrin.
[55] Ynghyd ag eneidiau brenhinoedd da ereill yn oes oesoedd.

☞ *Dalier sylw: Nid yw yr Hanes ddim wedi ei ranu yn bennodau; ac nid oes chwaith gynnwysiadau Lladin y pennodau, yn Llyvyr y parchedig Richard Davies.*

PARTHAU CYMRU.

Llyma y modd i mesurwyd[1] ac i rhanwyd Cantrevydd a Chymydau holl Gymru, yn amser Llywelyn ab Grufudd y Tywysawg diweddav o'r Cymry. Tair talaith a fu yn Nghymru; un yn Aberfraw yn Môn; a'r ail yn Ninefwr[2] yn Neheubarth; a'r drydedd[3] yn Mathraval, yn Mhowys; ac wrth Aberfraw i rhoed xv. Cantref Gwynedd, nid amgen.

Cantrevydd Gwynedd a'i Chymydau.

Môn.

1. CANTREV Aberfraw.
   Cwmwd Llivon.
   Malldraeth
   Cemmaes.[4]
   Talebolion.
   Y Twr Celyn.
2. Cantref Rhosyr.
   Tindaethwy.
   Menai.

Caer yn Arfon.

1. Cantref Aber.
   y Llechwedd Uchav.
   y Llechwedd Isav.
   Nant Conwy.
2. Cantrev Arvon.
   Uwch Gwyrvai.
   Is Gwyrvai.
3. Cantrev Dunodig.
   Ardudwy.
   Eivionydd.
4. Cantrev Lleyn.
   Maen.[5]
   Finllaen.[6]
   Caelogion.[7]

Meirionydd.

Cantrev Meirion.
Tal y bont.
Pennal.
Ystum anner.[8]
Cantrev Arwystli.
Uwch Coed.
Is Coed.
Gwarareinion.[9]

Cantrev Penllyn.
Uwch Meloch.
Is Meloch.
Mignaint.

Y Berveddwlad

Cantrev Ystrad.[10]
Uwch Aled.
Is Aled.
Cantrev Rhuvoniog.[11]
Hiraethog.
Cevn Meirch.[12]
Cantrev Rhos.
Uwch Dulas.
Is Dulas.
y Creuddyn.
Cantref Dyffryn Clwyd.
Cwmwd y Golygion.[13]
Llannerch.[14]
Rhuthyn.[15]
Cantrev Tregeingyl.
Cwnsallt.[16]
Prystatyn.
Rhuddlan.

Ac velly i cavad yn y Dalaeth hono, xv. Cantrev. a xxxviii.[17] o Gymydau.

Ac wrth Dalaeth Mathraval i rhoed y Cantrevydd a'r Cymydau sydd yn canlyn.

Powys Vadawc.

Cantrev Barwn.
Cwmwd y Dinmael.
Edeyrnion.
Glyn Dyfrdwy.
Cantrev y Rhiw.
Cwmwd Ial.
Ystrad Alun:
yr Hôb.[18]

[1] Rhanwyd ac i mesurwyd, ac i rhivwyd.
[2] Yn Mathraval.
[3] Yn Ninevwr.
[4] Yn Ll. H. Y. Cantrev yw Cemais, yn Cynwys C. Talybolion, a Twrcelyn.
[5] Cymytmaen.
[6] Tinllaen.
[7] Gafalogion, y Canologion.
[8] Ystymofir. Ystymaner.
[9] Gwerthrynion.
[10] Rhyvoniawg.
[11] Ystrad.
[12] Crymeirch.
[13] Coleion, Coelogion, Colyan.
[14] Llan Arch, Llannarth.
[15] Ruthyn; hevyd Cwmwd Dogveilin.
[16] Cwnsyllt.
[17] xxxix.
[18] Yr Hobeu.

Cantrev Uwch Nant:
Merford.
Maelor Gymraeg.
Maelor Saesneg.[19]
Cantrev Trevred.
Croes Vain.[20]
Trev y Waun.[21]
Croes Oswallt.
Cantrev Rhaiadyr.
Mochnant Is Raiadyr.
Cynllaith.
Nantheudwy.

Hevyd o vewn Powys Vadawg i rhoed swydd y Drevwen gynt: ac felly y dyly vod etto.

Powys Wenwynwy.[22]

Cantrev y Vurnwy.[23]
Mochnant Uwch Rhaiadyr.
Mechain Is Coed
Llanerch Hudol.
Cantref Ystrad.[24]
Deuddwr.
Gorddwr Isaf.
Ystrad Marchell
Cantrev Llyswynav.
Caer Einion.
Mechain Uwch Coed.
Cantrev Cedewain.
Cynan.[25]
Cyveiliog.[26]
Mawddwy.[27]

Rhwng Gwy a Havren.

Cantrev Maelienydd.[28]
Ceri.[29]
Swydd Grev.[30]
Rhiwlallt.[31]
Glyn Ieithon.[32]
Cantrev Elvael.
Uwch Mynydd.[33]
Is Mynydd.
Llech Ddyvnog.[34]
Cantrev y Clawdd.
Teveidiat.[35]
Swyddinogion.[36]
Penallt.[37]
Cantrev Buellt.
Swydd y Van.[38]
Cantrev Swydd Drevlys.
Is Irwon.[39]

Ac velly i cad yn y dalaeth, bedwar cantrev ar Ddeg; ac yn y cantrevydd i mae deugain cwmwd.

Ac wrth Dalaeth Dinevwr i rhoed y Cantrefydd hyn.

Cantref Penwedig.
Geneu y Glyn.
Pervedd.
Creuddyn.
Cantrev Canawl.
Mevenydd.
Anhunawg.[40]
Penardd.[41]
Cantrev Castell.[42]
Caerwedros.
Cantrev Hirwen.[43]
Gwinionydd.
Is Coed.

Caerfyrddin.

Cantref Finiog.
Hirvryn.
Pervedd.
Is Cynnen.[44]
Cantrev y Geiniog.[45]
Gwyr.
Cydweli.
Carnwyllon.[46]
Cantrev Bychan.
Mallaen.
Caeo.[47]
Maenor Deilo.[48]
Cantrev Mawr.
Certhiniog.[49]
Mab Elvyw.[50]
Mab Uchtryd.[51]
Widigada.

Brecheiniog.

Cantrev Selyv.
Selyv.
Tirhaiarn.[52]
Canawl.[53]
Talgarth.
Ystrad Yw Uchaf.
Eglwys Iail.[54]
Cantrev Mawr.
Tir Rawf.[55]
Lliwel.[56]

[19] Seisnig.
[20] Faen.
[21] Trefywen, Trevowain, Lib. Herg. Trefwen.
[22] Wenwynwyn.
[23] Vyrnwy.
[24] Ystllys.
[25] Uwch Hanes, ac Is Hanes.
[26] Havren.
[27] Cantrev Cynan C. Cyveiliawg. C. Mawddwy. O. L. H. Y.—Ac velly y cad yn y Dalaeth hon xiv. cantrev; ac yn y cantrevydd hynny i mae xl. Cwmwd.
[28] Melienydd.
[29] Allan mewn Ll. ereill.
[30] Fuddugre, Swydd Ddygre.
[31] Rhiwllallt, Traillallt.
[32] Swydd Dineithon.
[33] C. Elvael Uwchmynydd. C. Elfael Ismynydd.
[34] Dyvynawg.
[35] Dyfryn Tyveidiad.
[36] Swydhynogion.
[37] Penwellt.
[38] Dinan, y wain.
[39] Irron.
[40] Anhinog
[41] Penuth.
[42] Cantrevwynion, Wynion.—Mal hyn yn Ll. H. Y. Cantrev Cadell Cwmwd Mabwnion C. Caerwedros C. Gwinionydd.
[43] Seirwen.
[44] Iskenen.
[45] Cantrev Eginog. [ion.
[46] Carnwallan, Carnwyll-
[47] Caer.
[48] Deivi.
[49] Cethinog.
[50] Elvydh.
[51] Ychdryd.
[52] Trahaiarn.
[53] Cantrev Canawl, Cwmwd Talgarth, C. Ystrad yw, C. Eglwys Iail.
[54] C. Ystrad yw isaf.
[55] Ralph.
[56] Cantrev Lliwel, C. Tir Rawlf, C. Lliwel, C. Crug Hywel.

Morganwg.

Cantrev Gro Nedd.[57]
rhwng Nedd ac Avan.
Tir yr Hwndrwd.[58]
Tir yr Iarll.[59]
Glyn Ogwr.[60]
Cantrev Pen y Nen.[61]
y Van.[62]
Maenor Rhuthyn.[63]
Meisgyn.
Glyn Rhoddni.[64]
Cantrev Brenhinawl.
Cibwr.[65]
Seinghenydd.[66]
Uwch Cayach.[67]
Is Cayach.
Cantrev Gwaunllwg.[68]
yr Haidd.
Canawl.
Eithias Elogion.[69]
y Mynydd.[70]

Gwent.

Cantrev Gwent Uwch Coed.
Mynwy.[71]
Iscoed.
Llevenydd.[72]
Trev y Grug.
Cantrev Iscoed.[73]
Bryn Buga[74]
Uwchcoed.
y Teirtrev.
Erging.[75]
Bach.[76]

Cantrev Cochion yw y seithved Cantrev o Vorganwg, a hwnw a vesurwyd, o Vynwy hyd yn Mhont Caerloew; neu cantrev Coch yn y Ddena, hyd Gaerloew.

Dyved.

Cantrev Emlyn.
Uwch Cuch.
Is Cuch.
Evelythyr.[77]
Cantrev Arberth.
Penrhyn ar Elan.[78]
Escyrogev.[79]
Talacharn.
Cantrev Daugleddyv.
Amgoed.
Pennant.
y Velvre.[80]
Cantrev y Coed.
Llanhuadain.[81]
Castell Gwis.
Cantrev Penvro.
y Coed.[82]
Cantrev Rhos.
Hwlfordd.
Castell Gwalchmai.
y Garn.
Cantrev Pebidiog.
Mynyw.[83]
Pencaer.
Cantrev Cemmaes.[84]
Cwmwd Uwch Nyver[85]
Is Nyver.
Trevdraeth.

Ac velly i cavad yn y Dalaeth hono chwech cantrev ar hugain; ac yn y Cantrevydd hyny y mae lxxxviii o Gymydau. Ac felly tervyna henwau a rhanau y Cymydau a'r Cantrevydd yn holl Gymru i gyd. Ac velly mae yn y Llyvyr Coch yn Hergest.

PARTHAU CYMRU.

Cantrev Tegeingyl.

Cwmwd Cwmseled.
Prestau.
Rhuddlan.

[57] Cronarth.
[58] Rhwng Nedd a Thawy. Cwmwd arall yw hwn yn Ll. H. Y.
[59] Y Goetty.
[60] Maenawr Ogwr, Maenor Glynogwr.
[61] Penychen.
[62] Maenor Dal y Vann.
[63] Rhythun.
[64] Rhoddnei, Rhoddne.
[65] Cibwrn.
[66] Saint Henydd.
[67] Caeach.
[68] Gwentllwch.
[69] Eithav Edlygion, Edlyglon, Fdlyglon.
[70] Allan yn Ll. H. Y.
[71] Y Mynydd, Uwch Mynydd.
[72] Llevnydd, Llevynydd.
[73] Iscoed Gwent.
[74] Brynbygaf.
[75] Erging ac Euas.
[76] Allan yn Ll. H. Y.

Cantrev Dyfryn Clwyd. 2.

Colian.
Llannerch.
Ystrad.

Cantrev Rhyvoniawg. 3.

Ruthyn.
Uch Aleth.
Is Aleth.

[77] Elved, Llefethyr.
[78] Ar Deivi, ar Elyas.
[79] Esterolef.
[80] Evelore.
[81] Llanihaden.
[82] Cwmwd Coed yr Hav, C. Maenor Byr, Caldey yw Ynys Pyr, o'r Pyr hwnw i cavas Castell Maenawr Pyr ei henw, C. Penvro.
[83] Cwmwd (Cantrev) Miniw; Cwmwd (Cantrev) Pencaer, Cantrev Pebidiog.
[84] Cemmaes a'i Chantrev
[85] Never.

Cantrev Rhos. 4.
Uch Dulas.
Is Dulas.
y Creuddyn.

Môn. 5.
Llanfaes.
Cemmais.
Talebolion.
Aberfraw.
Penrhos.
Rhosyr.

Cantrev Arllechwedd. 6.
Trevriw.
Aber.

Cantrev Arvon. 7.
Uch Conwy.
Is Conwy.

Cantrev Dinodyn. 8
Privnot.
Ardudwy.

Cantrev Llyn.
Dinmael.
Is Clogyon.
Cuandiman.[1]

Cantrev Meirionydd.
Estumanner.
Tal y Bont.

Cantrev
Cyvelawch.
Maden.

Cantrev Eryri.
Uch Meloch.
Is Meloch.

Cantrev.
Llangonwy.
Dinmael.
Glyndyvrdwy.
Swmp Cantrevydd.
Gwynedd xv.
A swmp ei Chymydau
xxxvi.

Powys.

Powys Vadawc.

Cantrev.
Iail.
Ystrad Alun.
yr Hôp.

Cantrev.
Berford.
Uncuan.[2]
Croes Oswallt.
y Treuddyn.

Cantrev.
Nant Odyn.
Cevn Blaidd.
Uch Rhaiadyr.

Powys Wenwynwyn.

Cantrev.
Is Rhaiadyr.
Deuddwvr.
Llannerch Hudwl.

Cantrev.
Ystrad Marchell.
Mechain.
Caereinion.

Cantrev.
Uch Affes.
Is Affes.

Cantrev.
Uchcoet.
Is coet.
Swmp Cantrevydd Powys.
viii.
Swmp y Cymydau. xxi

Maelienydd.

Cantre
eri.
Gwerthryniaw

Cantrev.
Swydd Fuddugre.
Swydd Ieithon.
Llythyvwr.

Buellt.

Cantrev.
Cymwd, Pen Vuellt.
Swyddinan.

Cantrev.
Trevlys.
Is Irvon.

Elvael.

Cantrev.
Uch Mynydd.
Is Mynydd.

Brecheiniog.

Cantrev.
Brwynllys.
Talgarth.

Cantrev Tewdos.
Dyfryn Hodni.
Llywel.
Tir Rawf.

Cantrev Ida.
Ystrad Yw.

[1] Ctandiman. [2] Uchnant.

Cymwd Crug Llywel.
Euas.

Ystrad Tywi.

Cantrev Bychan.

Hirvryn.
Pervedd.
Is Cennen.

Cantrev Eginawg.

Cydweli.
Carn y Williawn.
Gwyr.

Cantrev Mawr.

Mallaen.
Caeaw.
Maenawr Deilaw.
Cetheiniawg.
Mab Elvyw.
Mab Utryd.
Widigada.

Ceredigion.

Cantrev Gwarthav.

Genau y Glyn.
Pervedd.
Creuddyn.

Cantrev Mabwyniawn.

Mevenydd.
Anhuiawg.
Pennardd.

Cantrev Caer Wedros.

Winionydd.
Iscoed.

Emlyn.

Cantrev.

Cymwd Uch Cuch.
Is Cuch.

Cantrev Warthav.

Cantrev Dyved.

Cymwd Elvod.
Derllys.
Penryn.
Estyrlwyv.
Talacharn.
Amgoed.
Peliniawg.
y Velvre.

Dau Gleddyv.

Cantrev.

Llanhuadain.
Castell Hu.

Penvro.

Cantrev.

Coet Raff.
Maenor Birr.
Penvro.

Pebidiawg.

Cantrev.

Pencaer
Mynyw.

Rhos.

Cantrev.

Hawlfordd.
Castell Gwalchmai.

Morganwg.[1]

Cantrev Gorvynydd.

Cymwd rhwng Nedd a Thawy.
Tir yr Hwndrwd.
Rhwng Nedd ac Avyn.
y Coetty:

[1] Saith Cantrev Morgan6c oc e C6ta civar6it.

G6ibeted pobyl Breteinieid, pani6 seith Cantrev essit e Morgan6c, eni argl6itiaeth ai escobaeth.

E cintav i6 e Cantrev Bichan; er ail Cantrev i6 Gwir a Ched6eli; tridet i6 Gor6onit; ped6erit i6 Cantrev Penuchen; pummed i6 G6aenll6c ac Edeligion; e 6eched Cantrev i6 G6ent-is-coed; e seithved Cantrev i6 G6ent-uch-coed, Estrad E6, ac Euas: er rai a el6id en d6i la6es Gwentuchcoed; ac hevid Erging ac Anerging, mal e mae e c6bil tervineu en Llevir Teilo.

Pan etoet Edgar vrenhin eu Lloegir, a He6el Da vab Cadell de6isa6c Dëeubarth Cimru: sev oet heni e dridet dalaeth, et oet i Vorgan Hen oll Vorgan6c en tangnevetus, hit pan geisiot He6el Da i dreisia6 am Estred E6 ac Euas.

Pan glebu Edgar heni, ev a devenoet ato Ae6el Da, a Morgan Hen, ac E6ein e vab hit ei lys ev in Llundein. Ac ev a 6rande6is estir er emrison a oet retint. Sev a dervin6it, tr6i givreithla6n varn i lis, a pani6 He6el Da a dreisiot en andledus, tr6i gam6et, Morgan Hen, ac E6ein e vab; ac am heni divreinia6 He6el Da a orugant o Estrad E6 ac Euas en dragi6it.

Ac en ol heni Edgar vrenin a ganiataot, ac a roes i E6ein vab Morgant Hen, Estrad E6 ac Euas, o ve6n escobaeth Llandav, a chadarnâu heni tr6i 6eithredot ito, ac i6 etivetion vith, o getfinedigaeth a thestiolaeth holl archescib, escib, ieirll, a bar6nieid Lloegir a Chymru, dan roi eu melltith ir neb a divreiniai blwiv Teilo, ac argl6id iaeth Morgan6c or g6ledit hin: a hevid bendigedic vai ae cad6ai mal i delai en dragi6it.

Ar goeithred a 6naeth Edgar ar hin en tresordi Llandav i mae engcad6.

Cymwd Tir yr Iarll.
Maenawr Glynogwr.

Cantrev Penychen.

Cymwd Meisgyn.
Glyn Rhoddni.
Tal y Van.
Rhuthyn.

Cantrev Breiniawl.

Is Caeth.
Uch Caeth.

Cantrev Gwaunllwg.

Cibwr.

Cymwd yr Haidd.
Y Drev Bervedd.
Edelygion.
Eithav.
y Mynydd.

Iscoed Gwent.

Iscoed.
Lle Mynydd.

Cantrev Gwent Uch Coed.

Trev Grug.
Uch Coed.

Felly Tervyna

HENWAU PLWYVAU CYMRU

Bellach soniwn am y Tair swydd ar ddeg yn holl Gymru, a'u Trevydd, Dinasodd, Cymydau, a'u heglwysydd Plwyv.

SWYDD VON.

Cwmwd Malldraeth.

1 Llangadwaladyr.
2 Aberfraw.
3 P. Feirian.
4 Llan Trevdraeth
5 Llan Gwyven.
6 Llan Gristiolus.
7 Llan Geinwen.
8 Llan Hen Eglwys.

Cwmwd Menai

9 Llanddwyn.
10 Mio borth.
11 Llangeinwen.
12 Llangafo.
13 Llanidan.
14 Llan Edwen.
15 Llan Ddeinioel y Bloeg.
16 Plwyv Gredivel.

Yn Mhen Mynydd; ac yn hwnw ydd oedd brivlys Owain ab Maredudd ab Tudur Vychan o Von, hendad y Brenin Harri y Seithved; ac yno y mae Llys Benmynydd.

17 Llan Finan.
18 Llanvihangel Ysgeifiog.
19 Llangevni.
20 Trev Gayan. Ac i mae Amlawdd Gwmwd Menai yn Ynys Gybi.
21 Llanvaen yn Nglyn Rhos.
22 Llanvair.

Cwmwd Llivon.

23 Llan Gwyllog.
24 Llan Drygan.
25 Llech Gynvarwy.
26 Llan y Trisaint.
27 Bod Edeyrn.
28 Llan Llibio.
29 Llanvair yn Neubwll.
30 Llanvihangel yn Nhywyn.
31 Llan Maelog.
32 Llechylched.
33 Llan Beulan.
34 Trev Walchmai.
35 Bodwrog.

Cwmwd Talebolion.

36 Caer Gybi.
37 Llan Babo.
38 Llan Vwrog.
39 Llan Vachraith.
40 Llan Vaethlu.
41 Llan Rhuddlad.
42 Llan Flewyn.
43 Llan Vugail.
44 Llan y Ddeusant
45 Llanvair yn Nghornwy.
46 Llan Rhwydrys.
47 Llan Vechell.
48 Llan Badrig.

Cwmwd Twr celyn.

49 Llan Eleth[1] Vrenin.
50 Llan Elian.
51 Rhos Beirio.
52 Llawen Llwyvo
53 P. Dyvrydog.
54 Coed Dane.[2]
55 Tal y Llyn.
56 Llanvihangel Trev y Bardd:
57 Llanvihangel yn Mhen-Rhos.
58 Llan Allgo.
59 Llan Eigrad.

Cwmwd Tindaethwy.

60 Llanvair yn Mathavarn Eithav.
61 Llan Teystyr.

[1] Elaeth. [2] Coed Ane.

62 Llan Ddyvnan.
63 P. y Pentraeth.
64 Llan Sadwrn.
65 Llanddona.
66 Llanvihangel Glyn Sulwch.
67 Llan Iestin.
68 Llanseirioel.
69 Llan y Saint.
70 St. Cattrin.
71 Llandegvan: ac yn y Plwyv hwnw i mae y Dref Swydd a elwir y Byw Mares; ac yno i mae Dinas Marchnad bob Dyw Sadwrn.
72 Llan Vair yn Mhwll Gwinbill.
73 Llan Dysilio.

Tervyn ar y Swydd hono: ac ynddi mae o Blwyvau Driugain a Deg.

SWYDD GAER YN ARFON.

1 Llan Gynvran.
2 Llan Gwstennyn.
3 Llan Gyfin.
4 P. yr Eglwys Rhos.
5 Llan Dudno uwch Conwy.
6 Llan Vair o Aber Conwy: ac yno i mae Marchnad.
7 Caer Rhun.
8 Llan Bedyr y Cennin.
9 Llan Ddwy Gyvylchi.[1]
10 Llan Vair Vechan.
11 Abergwyngregyn.
12 Llan Llechid.
13 Llan Ddygai: ac yn y Plwyv hwnw y mae y Penrhyn; Gwreiddyn bonedd-igeiddrwydd Cymru.
14 Bangor Vawr yn Ngwynedd.
15 Llan Gedol.
16 Llan Beris.
17 Llan Ddeiniolen.
18 Llanvihangel yn Ryg.
19 Llan Vair is Caer.
20 Llan Beblic: ac yn y Plwyf hwnw i mae Trev Gaer yn Arvon, a marchnad ynddi bob Sadwrn.
21 Bettws Garmon, yn Nhal y Llech.
22 Llan Wnda.
23 Llan Vaglan.
24 Llan Dwrog.
25 Llan Llyvni.
26 Llan Cylynog yn Arfon.

Cwmwd Eivionydd.

27 Plwyv Aelhaiarn.
28 Bedd Gelert.
29 Llanvihangel y Pennant.
30 Penmorva.
31 Dol Benmaen.
32 Cruccaith.
33 Llan Gynhaiarn.
34 Trevlys.
35 Llan Ystumdwy.
36 Llanarmon.
37 Llan Gybi.

Tri Chwmwd Lleyn.

38 Abererch, ereill ai geilw Llan Gawrda.
39 Carn Guwch.
40 P. y Pistyll.
41 Nevyn.
42 Llan Edeyrn.
43 Llan Geidio.
44 P. Tudweiliog.
45 P. y Rhiw.
46 Llan y Pedwarsaint.
47 Penllech.
48 Llan Iestin.
49 Llan Gian.
50 Llan Eingion Vrenin.
51 Llan Bedrog.
52 Llanvihangel.
53 Pen Rhos.
54 Llan Vair yn Lleyn.
55 Bodvayarn.
56 Melldeyrn.
57 Bryn Croes.
58 Llan Gwynoedl.
59 Bod Vrenin.
60 Aber Daron.
61 P. Denio, yn yr hwn i mae Trev Bwll Heli.
62 P. Vaelrys.
63 Llan Dudwen.
64 Bod Wnnog.

Cwmwd Nant Conwy.

65 Pen Machno.
66 Dolwyddelen.
67 Llanvihangel y Bettws
68 Llan Rhychwyn.
69 Trevriw.

Tervyn ar y Swydd hono: ac ynddi mae triugain ac wyth o Blwyvau.

SWYDD VEIRIONYDD.

Cwmwd Ardudwy.

1 Festiniog.
2 Llanvrothen.
3 Maen Twrog.
4 Llan Deccwyn.
5 Llanvihangel y Traethau.
6 Llan Danwg.
7 Llan Vair.
8 Llan Bedyr.
9 Llan Enddwy.[1]
10 Llan Ddwywau.
11 Llan Aber.
12 Llan Ulldud.[2]
13 Trawsvynydd.

[1] Ddygyvylchi.

[1] Enddwyn. [2] Elltyd.

Cwmwd Tal y Bont ar Ddysyni.

14 Llan Vachraith.
15 Yspytty Gwanas.
16 Dolgellau.
17 Llan Gelynin.
18 Llan Egryn.

Cwmwd Ystum Anner.

19 Llanvihangel y Pennant.
20 Tal y llyn.
21 Tywyn Meirionydd.
22 Pennal.

Cwmwd Mawddwy.

23 Mallwyd.
24 Llan yn Mawddwy.

Cwmwd Penllyn.

25 Llan-uwch-Llyn.
26 Llan Gywair.
27 Llan-y-Cil.
28 Llanvor yn Mhenllyn
29 Llan Ddervel.

Cwmwd Edeyrnion.

30 Llandrillo.
31 Llan Gar.
32 Corwen.
33 Llan Silyn.
34 Llansanfraid yn Nglyn Nyvrdwy.
35 Gwyddelwern.
36 Aelhaiarn.
37 Bettws Gweirvyl Goch.
38 Llanvihangel Llyn Myvyr.[1]

Tervyn ar y Swydd hono: ac ynddi i mae 37 o blwyvau.

Swydd Ddinbych.

1 Trev Ddinbych: ac yno mae Marchnad bob Merchyr.
2 Llan Ddyvnoc.
3 Nant Glyn.
4 Henllan.
5 .....
6 Llangwm Ddinmael.
7 Ceryg y Druidion.
8 Ysbytty Ieuan.
9 Llanrwst.
10 Llan Ddoged.
11 Eglwys Vach.
12 Llan Drillo.
13 Llan Elian.
14 Llansanfraid.
15 Y Bettws.
16 Llan Ddulas.
17 Rhuddlan.
18 Abergelau.
19 Llan Sain Sior.
20 Llan Nevydd.
21 Llan Vair Talhaiarn.
22 Llan Gernyw.
23 Gwytherin: ac yno i mae Monwent y Santes; ac yn y vonwent hono i mae Capel Gwenvrewi; ac yn y Capel hwnw i mae ei bedd hi, lle i cladd-wyd y Santes vendigaid.
24 Llansannan.

Cantref Dyfryn Clwyd.

25 Llan Ynys.
26 Llan Gyfylliog.
27 Trillo Caenog.
28 Y Dderwen Anial.
29 Llan Elidan.
30 Llan Vair yn Nyfryn Clwyd.
31 Y Venechdid.
32 Llan Vwrog.
33 Rhuthyn: ac yno i mae Marchnad bob dydd Llun.
34 Llan Bedyr.
35 Llan Gynhafal.
36 Llan Hychan.
37 Llan Gwyven.
38 Llan Dyrnog.

Cwmwd Iâl.

39 Llan Verrys.
40 Llan Armon.
41 Llan Degla.
42 Bryn Eglwys.
43 Llan Dysilio.

Cwmwd Swy ld y Waun.

44 Llangollen.
45 Llan Vair o'r Waun isaf.
46 Llansanfraid y Glyn.
47 Llan Armon Mynydd mawr.
48 Llan Rhaiadyr ym Mochnant.
49 Llan Gedwyn.
50 Llan Silyn Cynllaith.
51 Llan Gadwaladyr.

Cwmwd Maelor Gymraeg.

52 Rhiw Vabon.
53 Y Bistog.
54 Y Marchwiail.
55 Gwrecsam: ac yna i mae marchnad bob Diviau.
56 Y Gresfordd.
57 Yr Holt.

Tervyn ar y Swydd hono: ac i mae ynddi ddau ar bymtheg a deugain o blwyvau.

Swydd y Flint.

1 Llan Elwy.
2 Rhuddlan.
3 Y Ddiserth.
4 Gallt Melydyr.
5 Hasa.
6 Y Chwithfordd.
7 Rhiw Lownwyd.
8 Gwaun Esgar.

[1] Glyn y Myvyr.

9 Din Meirchion.
10 Bodfari.
11 Caerwys.
12 Ysgeiviog.
13 Nannerch.
14 Cil Cein.
15 Trev Fynon.
16 Helygen.
17 Flint.
18 Llan Eurgain.
19 Penarlag.

Cwmwd Ystrad Alun.

20 Y Wyddgrug.
21 Y Nercwys.
22 Y Treuddyn.

Cwmwd yr Hob.

23 Plwyv Cyngar.

Cwmwd Maelor Saesneg.

24 Plwyv Bangor.
25 Y Gwrddymp.
26 Hangmer.
27 P. Wrtyn Vadoc.

Tervyn ar y Swydd hono: ac ynddi i mae saith ar hugain o blwyvau.

SWYDD DREFALDWYN.

Cwmwd Cyveiliog.

1 Machynllaith: ac yno i mae Trev Varchnad bob Merchyr.
2 Y Wirn.
3 Cemmaes.
4 Darowen.
5 Penegos.
6 Llan Bryn Mair.

Cwmwd Arwystli.

7 Plwyv Carno.
8 Trev Eglwys.
9 Llan Idloes: ag yno i mae Marchnad bob Sadwrn.
10 Llan Gurig.
11 Llan Wnnog.
12 Llan Ddinam.

Cwmwd Ceri.

13 P. Bochdrev.
14 Llanvihangel yn Ngheri.

Cwmwd Cydewain.

15 Llan Ddysul.[1]
16 Llam yr Ewig.
17 Llan Llwchaiarn.
18 Y Drev Newydd: ac yn y Drev hono mae Marchnad bob dydd Mawrth.
19 Aberhavesb.
20 P. y Cedwg.
21 Llandie Gynon.
22 Llan Wyddelau.

[1] Llandysul.

23 Llan Lligan.
24 Manavon.
25 Aberiw.

Cwmwd Caereinion.

26 Llan Vair.
27 Llan Ervyl.
28 Llan Gadvan.
29 Garth beibio.
30 Llan Gynyw.

Cwmwd Mechain yn Mochnant.

31 Meivod.
32 Llanvihangel yn Ngwynva.
33 Llanwddyn.
34 Pennant Melangell.
35 Llangynog.
36 Llan Hirnant.
37 Llan Vyllin.
38 Llanarmon yn Mechain.
39 Llansanfraid yn Mechain.

Cwmwd Ystrad Deuddwr.

40 Llan Drinio.
41 Llan Dysilio.

Arglwyddiaeth Marchell.

42 Cegidva.
43 Y Trallwng: ac yno i mae Marchnad bob dydd Llun.
44 Llan Fynhonnwen.
45 Trevaldwin.
46 Yr Ystoc.

Tervyn ar y Swydd hono: ac ynddi i mae saith a deugain o blwyvau.

SWYDD FAES HYVEIDD.

1 Plwyv Llan Badarn vawr yn Maelienydd.
2 Llan Badarn vynydd.
3 Llan Anno.
4 Llan Bister.
5 Llanvihangel y Bugeil Du.
6 Llan Ddewi Hiob.
7 P. St. Edward yn Nhref y Clawdd: ac yno i mae Marchnad bob Diviau.
8 Llan Ddewi yn Hwytyn.
9 Llan Bryn Hir.
10 P. Mair o Bilalai.
11 Llan Degla.
12 Llan Gynllo.
13 Llanvihangel.
14 Rhydieithion.
15 Llan Ddewi Ystrad Ynni.
16 Llanvihanel Cevyn Llys.

Cwmwd Gwrtheyrnion.

17 P. Nant Mêl.
18 Llanvihangel Vach.
19 Llan Llyr yn Rhos.
20 Rhaiadyr ar Wy.
21 St. Armon.

Cwmwd Deuddwr.

22 P. St. Fraid.

Elvael uwch Mynydd.

23 Y Ddiserth yn Elvael.
24 Llan Varraith.
25 Aber Edwy.
26 Llanbadarn y Gareg.
27 Ceryg Runa.
28 Rhiwlen.
29 Glasgwm.
30 P. St. Fraid.
31 P. Y Bettws.

Elvael is Mynydd.

32 Llan Deilo.
33 Llan Ystyphan.
34 Llan Bedyr.
36 Llan Ddewi vach.
36 Castell Päun.
37 Llanvihangel y Bryn Gwyn.
38 Llan Newydd.
39 Llanvihangel y Dyfryn.
40 Y Bettws.
41 Llowes.
42 Cleirwy.
43 Y Clas ar Wy.
44 Bochrwyd.
45 Llanvihangel Nant Melan.
46 Trev Vaes Hyvaidd; yno i mae Marchnad bob dydd Mawrth.
47 Llan Llwythyvwg, neu Llanvair Llwythyvwg.
48 Y Pencraig.
49 Casgob.
50 Llan Andreas ac yno i mae Marchnad bob Sadwrn.
51 Plwyv Bleddvach.
52 Nortyn.

Tervyn ar y Swydd hono: ac ynddi i mae saith a deugain o blwyvau.

SWYDD ABERTEIVI.

Y Parth uchav i Aeron.

1 Llangynvelyn.
2 Llanvihangel Genau y Glyn.
3 Llanbadarn Vawr.
4 Llan Llwchhaiarn.
5 Llan Ilar.
6 Llanvihangel y Creuddyn.
7 Llan Avan o'r Trawsgoed.
8 Ysbytty Rhiw Ystwyth.
9 Ysbytty Cynvyn.
10 Llan Wnnws.
11 Ystrad Meurig.
12 Llanvihangel Lledrod.
13 Llanvihangel Rhos Deiau.
14 Llan y Gweryddon.
15 Aberystwyth: Marchnad bob dydd Iau.
16 Llan Ddeinioel.
17 Llan Rhystyd.
18 Llan St. Fraid.
19 Llan Ddewi Aber Arth.
20 Llan Badarn.
21 Cil y Cennin.
22 Tal y Sarn Grin.
23 Llan Gynllo.
24 Llan Geitho.
25 Llan Badarn Odyn.

Is Aeron.

26 Trev Garon: ac yn y Plwyv hwnw i mae Marchnad bob dydd Llûn.
27 Llan Ddewi Vrevi.
28 Llanvair Cludogau.
29 Cellan.
30 Llan Bedyr Pont Ystyphan.
31 Y Bettws.
32 Plwyv Silian.
33 Llan Gybi.
34 Yr Ystrad.
35 Ciliau Aeron.
36 Hen Vynyw.
37 Llanarth.
38 Llan Ina.
39 Llan Llwchhaiarn.
40 Llan Dysilio.
41 Llan Garanog.
42 Y Penbryn.
43 Bettws Ieuan.
44 Y Bryn Gwyn
45 Blaen y Porth.
46 Aber y Porth.
47 Trev Main.
48 Plwyv y Grog o'r Mwnt.
49 Plwyv y Verwig.
50 Aberteivi: ac yno i mae Marchnad bob Sadwrn.
51 Llan Gocdmor.
52 Llan Ddygwy.
53 Trev Deyrn.
54 Llanvair Trev Lygen.
55 Llan Gynllo.
56 Plwyv Dyvnog.
57 Henllan ar Deivi.
58 Bangor.
59 Llan Vair o'r Llwyn.
60 Llan Dysul.
61 Llanwenog.
62 Llanwnnen.

Terfyn ar y Swydd hono: i mae ynddi driugein a phedwar plwyv.

Ni ellais i, a bod yn ovalus, gael onid dau a thriugain o blwyvau ar lawr yn yr ysgriven o ba un y tynais i hyn o beth.

Iolo Morganwg.

SWYDD BENVRO.

Cwmwd Cemaes.

1 Llan Dydoch.
2 Cil Garan.
3 Y Briddell.
4 Llan Twyd.
5 Trev Wyddel.
6 Y Baisyl.
7 Eglwys Wrw.
8 Y Melinau.
9 Y Nant Gwyn.
10 Yr Eglwys Wenn.
11 Nanhyver.
12 Y Cilgwyn.
13 Trevdraeth.
14 Y Ddinas.
15 Aber Gwain.
16 Llan a Chaer.
17 Y Bont Vaen.
18 Llan Llawen.
19 Llan ach Lwydo.
20 Y Castell Gwyn.
21 Y Castell Newydd.
22 Y Castell.
23 Castell Mâl.
24 Castell y Vuwch.
25 Castell Henri.
26 Y Maen Colchau.
27 Y Morvil.
28 Llan Golman.
29 Y Vanachlog Ddu.
30 Y Clydau.
31 Penrydd.
32 Y Castellan.
33 Llanvihangel Penbedw.
34 Maenor Dewi.

Swydd Cil y Maen Llwyd.

35 Llan Dysilio yn Nyved.
36 Llan y Cevyn.
37 Llan Egyrmwnt.
38 Castell Dyran.
39 Llan Vallde.
40 Llan Ddewi y Velvre.
41 Yr Eglwys Lwyd.
42 Arberth.
43 Rhobestown.
44 Marthau Tywi.
45 Mynwer.
46 Llawr Ynni.
47 Illbastown.
48 Siafretown.
49 Bugeli.
50 Yliverstown.
51 St. Dyved.
52 Caer yw.
53 Costerstown.
54 Llamphe.
55 Amarth.
56 Croyn Wydd.
57 Gwmphreystown.
58 Mair o Ddinbych y Pysgod: ac yno i mae Marchnad bob dydd Merchyr.
59 St. Flowrens.
60 Celde.
61 Ystan pwll.
62 St. Pedrog.
63 St. Dwned.
64 Y Waran.
65 Castell Marthin.
66 Nan Gel.
67 Rhos Gylyddwr.
68 Pwll y Crochan.
69 Hordstown.
70 Maenor Byr.
71 Pennal.
72 St. Deiniel.
73 P. Penvro: ac yno i mae Marchnad bob Sadwrn.

Tir Rhos yn Swydd Benvro.

74 Bwrtown.
75 Ros Marked.
76 Llanystudwal.
77 Ystaintwn.
78 Hobrystwn.
79 Hasgad.
80 Y Dduadl.
81 Morlas
82 Llansan Fraid.
83 Llan Isbel.
84 Waltown.
85 Dôl Beini.
86 Harstwn.
87 Nolstwn.
88 Roeds.
89 Camros.
90 Rhobestown.
91 Bitwal.
92 Ystrawgad.
93 St. Dogwel.
94 Wala sbadl.
95 Fraistr gam.
96 Lamstwn.

Swydd Llanhuadain.

97 Robrstwn.
98 Trev Amlod.
99 Trawgad.
100 Trev Rina.
101 Flimstwn.
102 Bolstwn.
103 Ysblaist.
104 Pictwn.
105 Llanhuadain.
106 Y Drev Velen.
107 Maner Ieuan.
108 Llys y Vrân.
109 Y Môt.

110 Trev Hwlfordd.
111 Marthin.
112 P. Mair.
113 St. Thomas.

A'r tri phlwyv diweddav sydd yn Hwlfordd: ac yno bob dydd Sadwrn Varchnad.

Tir Dewi yn Swydd Benvro

114 P. Dewi yn Mynyw.
115 P. y Groes.
116 Llan Riain.
117 Marthri.
118 St. Cattrin.
119 Nicolas.
120 Llanwnda.
121 Mawr Nawn.
122 Trevwrgan.
123 Llanystinan.
124 Llanvair Nant y Gov.
125 Trev Letert.
126 Hunlle Ddewi.
127 St. Lorns.
128 Castell yr Haidd.
129 Breudeth.
130 Llan Eilvyw.
131 Llan Hywel.
132 Llan Dylwyv.
133 Llan Reithion.
134 Trev Iwerdon.
135 P. y Garn.
136 Ioltwn.

Teavyn ar y Swydd hono: ac ynddi i mae saith ugain a dau o blwyvau.

SWYDD GAER VYRDDIN.

Swydd Lacharn.

1 Marcroes.
2 Cyfic.
3 Pendyn.
4 Eglwys Gymmun.
5 Llansadyrnin.
6 Llacharn.
7 Llan Ddawg.
8 Llanymddyvwy.

Cantrev Derllysg

9 Llanvihangel Aber Cywyn.
10 Meidrym.
11 Llan Ystyfan.
12 Llan Vair y Byri.
13 Llan Gynog.
14 Llan Deilo.
15 Llan Gain.
16 St. Cler.
17 Llan Gynin a'i Weison.
18 Llan Wnio.
19 Mair a Churig.
20 Llan Gan.
21 P. Ddewi o Henllan.
22 Llanvalldeg.
23 P. Dysilio yn Nyved.
24 Cil y Maen Llwyd.

Cantrev Elved.

25 Ebyr Nant.
26 Trev Wlech.
27 Y Bettws.
28 Cynwyl Elved.
29 Merthyr.
30 Llan Llwch.
31 Caervyrddin: y Drev, ac yno Marchnad bob Merchyr, a bob Sadwrn.
32 Plwyv yr Eglwys Newydd.
33 Llan y Pumsant.
34 Llan Llawddog.

Emlyn uwch Cuch.

35 Cenarth.
36 Castell Newydd yn Emlyn.
37 Pen Beyr.
38 Llan Geler.
39 Cil Redyn.
40 Llanvihangel Iorwerth.
41 Llan Llwni.
42 Llan y Byddar.
43 Careg.
44 Aber Gwyliv.[1]
45 Llanvihangel vechan uwch Cothi.
46 Llan Egwad vawr.
47 Llanvynydd.
48 Llanvihangel.
49 Llan Dyvei Sant.
50 Llanvihangel.
51 Llansathes.
52 Llan Deilo vawr.
53 Llan Gadog vawr.
54 Llan y Ddeusant
55 Llanvihangel yn Myddvai.
56 Llan yn Myddvai: marchnad bob Sadwrn.
57 Llanvair y Bryn.
58 Llanvihangel Cil y Cwm.
59 Llanwrda.
60 Llansadwrn.
61 Tal y Llychau.
62 Llanvihangel y Llychau.
63 Cynwyl Gaeo.
64 Llan y Pumsant.
65 Llan y Crwys.
66 Llanvihangel Cil y Cornel.
67 Brechfa Cothi.
68 Llansawel.

Swydd Gydwell.

69 Llan Ismael.
70 Llan y Saint.
71 Llandyvaelog.

[1] Aber Gwili Ieuan.

72 Llan Gynheiddon.
73 Llan Gyndeyrn.
74 Llan Hyddgen.
75 Llan Ddarog.
76 Llan Gwnwr.
78 Llan Arthne.
79 Llanvihangel Aber Bysych.
80 Llandīe.
81 Llan Onn.[1]
82 Llanedi.
83 Penbre.

Tervyn ar y Swydd hono: ac ynddi i mae pedwar ugein a phump o blwyvau.

Y mae Llanymddyvri a Llanelli, dwy Drev varchnad wedi eu gadael allan yn y rhestyr uchod, lle nid oes namyn 83 o blwyvau.

Iolo Morganwg.

SWYDD VRYCHEINIOG.

Cantref Buellt.

1 Llan Wrthwl.
2 Llanvihangel Bryn Pab Ieuan.
3 Llan Avan vawr.
4 Aber Gwesyn.
5 Llan Ddewi Aber Gwesyn.
6 Llan Wrtyd.
7 Llan Gammarch.
8 Llan Ynys.
9 Llan Avan Fechan.
10 Llan Ddewi Maes Mynys.
11 Llan Ganten.
12 Llan Llawenvel.
13 Llanvair yn Muellt: ac yno i mae Marchnad bob dydd Llun.
14 Llan Ddewi y Cwm.
15 Gallt Mawr.

Cwmwd Cantref Selyv.

16 Craig Cadarn.
17 Gwenoldwr.
18 Llan Dyvalle.
19 Llys Wenn.
20 Brwynllys.

Cwmwd Talgarth.

21 Llan Tilo.
22 Talachddu.
23 Talgarth.
24 Llan Elwy.
25 Lan Eingion.
26 Trev y Gelli: ac yno i mae Marchnad bob dydd Iau.

Cwmwd Ystrad Yw uchaf.

27 Llan Vair a Chynedr.
28 Eglwys Iail.
29 Llanvihangel Cwm du.

[1] Nonn.

Cwmwd Ystrad Yw isaf.

30 P. Partrisw.
31 Creig Hywel St. Edmond.
32 Llanbedyr Ystrad Yw.
33 Llan Geneu.
34 Llan Gattwg Crug Hywel.
35 Llan Elli.

Cwmwd Pen Celli.

36 Llan Ddetty:
37 Llan Veugan.
38 Llan Vrynach.
39 P. y Cantrev.

Cwmwd Tir yr Hawlf.

40 P. Maenor Wino.
41 Pen y deryn.
42 Ystrad Vellde.
43 Ystrad Gynlais.
44 Ystrad Walltwen.
45 Y Ddu Vynog.

Cwmwd Lliwel.

46 P. Lliwel.
47 Llan Deilo'r vaen.
48 Llanvihangel Nant Bran.
49 Merthyr Cynog.
50 Llandyvaelog.
51 Garth Brengi.
52 Aber Esgair.
53 Llan Ddwy.
54 Y Bettel.
55 Llanyspyddaid.
56 Llan vaes.
57 Y Trallwng.
58 Aber Hodni: ac yno y mae Marchnad bob Merchyr a phob Sadwrn.
59 Llan Ammwlch.
60 Llan Y Wern.
61 Llan Gors.
62 Llanvihangel Gythedin.
63 Llansainfraid.

Tervyn ar y Swydd hono: ac ynddi i mae triugain a deg o blwyvau.

Os felly, y mae yma yn eisieu saith. Plwyv. Y Vaenor sydd un o honynt.

Iolo Morganwg.

SWYDD VORGANWG.

Cantrev Breiniol.

Cwmwd Cibwyr.

1 Ieuan Fedyddwr, } o Gaerdydd: ac
2 Llan vair, } yno mae Marchnad bob Merchyr, a Sadwrn.
3 Y Rhath.[1]
4 Yr Eglwys Newydd.
5 Llan Isan.
6 Llys Vaen.
7 Llan Edeyrn.

[1] Y Rhaff.

8 Y Rhydri.
9 Llanvedwy.

Swydd Seinghenydd.

10 Eglwys Ilan.
11 Llan Vabon.
12 Celli Gaer.
13 Merthyr Tudvyl.
14 Aber Dâr.
15 Llan Wynno.

Glyn Rhodni.

16†Ystrad Dyvodwg.

Cwmwd Glyn Ogwr.

17 Llandyvodwg.
18 Llan Geinwyr.

☞ Y mae y plwyvau o hyn allan blith draphlith, dwyrain a gorllewin, deau a gogledd.

Iolo Morganwg.

19 Llantrisaint yn Meisgyn.
20 Llan Ulldud o'r Faerdref.
21 Pentyrch.
22†Llan Elldeyrn.
23 Yr Adyr.
24 Llan Dav.
25 Llan Sant Fagan.
26 Llanvihangel Sant Fagan.
27 Llanvihangel y Pwll.
28 Y Caerau.
29 St. Iorys.
30 Llansainfraid ar Lai.
31†Llanbedyr ar Fra.[1]
32 Pendeulwyn.
33 Llanddunwyd.
34 Ystrad Owain.
35 Llan Hari.
36 Llan Haran.
37 Llansannwr.
38†Llanvrych.[2]
39 Llan Ganna.
40 Eglwys Vair y Mynydd.
41 Llan Ulltud a Churig.[3]
42 Llan Grallo.
43†Llanbedyr ar Vynydd.
44 Y Coetty.
45 Llansanfraid ar Ogwr.
46 Llan Ysbyttel.[4]
47 Llan Gwynwyd Vawr.
48 Glyn Corwg.
49 Llan Gattwg Glyn Nedd.
50 Cil y Bebyll.
51 Llan Giwg.
52 Castell Nedd.
53 Llan Ulltud Nedd.[5]
54†Llan Isawel.
55 Llan Vaglan.[6]

[1] Fro. [2] Penllin. [3] Llan Ilid a Churig.—*Iolo Morganwg.* [4] Y Bettws Tir Iarll. [5] Nedd Vach. [6] Moglan.

56 Llanvihangel Ynys Avan.
57 Aber Avan.
58 Margam.
59 Y Pil.
60 Llan Fai.[1]
61†Llan Vawdlen, neu Cynfig.
62 Trev Newydd yn Notais.
63 Llandudwg.
64 Y Merthyr Mawr.
65 Trev Lales.
66 Castell Ogwr.[2]
67 Hen Gastell.[3]
68 Y Wenni.
69 Llansanfraid Vawr.[4]
70 Y Wig Vawr.
71 Yr Aes Vawr.
72†Yr Aes Vach.
73 Marcroes.
74 Sain Dunwyd.
75 Llan Dwf.
76 Llys Ronydd.
77 Trev Golwyn.
78 Llanvleiddan Vawr.
79 Y Bontvaen.
80 Sant Hilari.
81 Llan Doche y Bont vaen.
82†Llanvihangel y Bont vaen.
83 Llan Vair y Bewpyr.
84 Llan Vaes.
85 Eglwys Browys.[5]
86 Llan Dathan.[6]
87 Y Flemin Melyn.
88 Silstwn.
89 Penmarc.
90 Porth Ceri.[7]
91 Aberddawon.[8]
92 Sili.
93 Llywernog.[9]
94 Cogan.[10]
95 Pen Arth.
96 Llan Doche vach.
97†Llanvihangel Legwydd.
98 St. Andras.
99†Llanvleiddan Vach.
100†Uchel Olau.
101 Merthyr Dyvan.
102†Aber Barri.
103 Gwenvo.[11]
104 Crinstwn.[12]
105 Sain Nicolas.
106 Llan Garvan.
107 Llan Treuddyd.
108 Trevsimmwn.

[1] Neu Llan Andras Vechan. *I. M.* [2] Cas Newydd. Ogwr neu Cas Newydd Pen y Pen y Bont. [Bont. [3] St. Brid. [4] Bowys. [5] St. Tathan. [6] Curic. [7] Nid plwyv. *I. M.* [8] St. Lowrens. [9] Y Cock. [10] Genvo. [11] Nid plwyf. *I. M.*

Tir Gwyr.

109 Llan Giwg.[1]
110 Llangyvelach.
111 Llandeilo Tal y bont.
112 Castell Llychwr.
113 Llan Rhidian.
114 Llan Dimwr.[2]
115 Llan Madog.
116 Llan Gennydd.
117 Rhos Sili.
118 Porth Einion.
119 Ogsmids.
120 Pen Rhys.
121 Llan Ddewi.
122 Cinaston.[3]
123 Nicolaston.
124 Llan Deilo Verwallt.
125 Penarth.
126† Renolston.
127† Nelston.
128† Ilston.[4]
129 Pan Main.
130 Ystym Llwynarth.
131 Abertawy.[5]
132 Abertawy.[6]
133† Cheriton.

Tervyn ar y Swydd hono: ac ynddi mae saith ugain plwyv.

Mae yma gamsyniadau mawrion; Cant ac wyth arhugain yw rhivedi plwyvau Morganwg: y rhai a nodir fal hyn † a chwanegais i: gadawer y plwyvau, a'r manau ereill, a nodir velly, allan, ac ev a gair gwir adysgriv o'r Llyvyr o ba un y tynais i hyn.

Iolo Morganwg.

Swydd Vynyw.

1 Trev Vynwy: yno i mae Marchnad bob Sadwrn.
2 Llanwarwg.
3 Llan Iau.
4 Penallt.
5 Trelech.[7]
6 Cwm Carvan.
7 Pen y Clawdd.
8 Llan Govain.
9 Llan Irwydd.
10 Llanvihangel Tor y Mynydd.
11 Llanwnnell.
12 Llan y Cwm Uchav.
13 Llan Isav.
14 Llan Soe.
15 Llan y Trisaint.
16 Llan Giwg.
17 Cil Gwrwg.
18 Eglwys Newydd ar y Cevn.
19 Dinteyrn Uchav.
20 Dinteyrn Isav.
21 Porth Caseg.
22 Yr Hywig vach.
23 Y Carn.
24 Castell Gwent: ac yno y mae Marchnad bob Sadwrn.
25 Matharn.
26 P. Iftwn.
27 Porth Ysgewydd.
28 Caldicot.
29 Y Drev Newydd Gelli varch.
30 Llan Ddeinioel.
31 Caer Went.
32 Llanvair is y Coed.
33 Llan Vaches.
34 Pen Hw.
35 St. Pŷr.
36 Llan varthin.
37 Llanvihangel.
38 St. y Brid.
39 Gwndi.
40 Magwyr.
41 Y Voelgrug.
42 Redwig.
43 Withone.
44 Gallt Eurin.[1]
45 Tre'r Onnen.
46 Trev Escob.
47 Llan Wern.
48 Eglwys y Drindod.
49 Cemmais.
50 Rhogied.
51 Caerllion ar Wysg: ac yno mae Marchnad bob dydd Iau.
52 Sudbrwg.
53 Castell Newydd: ac yno i mae Marchnad bob Sadwrn.
54 Bassaleg.
55 Coed Cernyw.
56 Llansanfraid.
57 Llanbedyr Gwaunllwg.
58 Mechain.
59 Tredelerch.
60 Bedwes.
61 P. Tudur ab Hywel.
62 Bodwellty.
63 Blaenau Gwent.
64 Llan Hyledd.
65 Trev Ddyn.
66 Rhiscav.
67 Henllys.
68 Malpas.
69 Llanvihangel tan y Groes.
70 Llan Vrechfa.
71 Llan Ddewi.
72 Llan Degvedd:

[1] Gallt Clifft.

[1] Nid yn Ngwyr. *I. M.*
[2] Nid plwyf, yn awr o leiav.
[3] Nid plwyv.
[4] Llan Ulltud Gwyr. *I. M.*
[5] Eglwys Ieuan.
[6] Eglwys Vair.
[7] Tryleg.

73 Pant Teg.
74 Llanvihangel Cil Coegen.
75 Llan Hynwg.
76 Trev Rhedynog.
77 Llangybi.
78 Llan Badog.
79 Mam Hilad.
80 Y Goettrev.
81 Llanvair Cil Gydyn.
82 Llan Ovor.
83 Llan Elen.
84 Llan Fwyst.
85 Bryn Buga: ac yno a mae Marchnad bob dydd Llun.
86 Y Trostrev.
87 Y Bettws Newydd.
88 Cemmais Cwmmawrdwr.
89 P. Gwerin Evni.
90 Llan Gyfe.
91 Llan Hywel.
92 Llan Denvi.
93 Castell Rhaglan.
94 Tre'r Gaer.
95 Pen Rhos.
96 Y Bryn Gwyn.
97 Llan Arth.
98 Llanvihangel y Govion.
99 Llansanfraid.
100 Llan Gattwg Dyfryn Wysg.
101 Trev Venni: ac yno a mae Marchnad bob Mawrth a Gwener.
102 Llan Deilo Berth Oleu.
103 Llan Wenarth.
104 Llanvihangel Cil y Cornau.
105 Cwm Iou.
106 Y Grismwnt.
107 Llan Gürn.
108 Ysgynvraith.
109 Llan Gattwg Meib Ionavel.
110 Llan Ferin.
111 Llan Ddewi Ysgyryd.
112 Llan Ddewi Rhydderch.
113 Llan Vablu.
114 Llan Ddeilo Groes Ynyr.
115 Llanvihangel Troddi.
116 Llan Gadwg Lenig.
117 Llanvair Cilgoed.
118 Llan Rhyddol.
119 Llan Vrechva.
120 Yr Hocfild.
121 Llan Ingad.
122 Meiryn.
123 Llan Leirwg.

Ac velly tervyna: ac yn Swydd Fynwy y mae cant a phump o blwyvau.

Ac velly Cyvriv Plwyvau Cymru, y Tair Swydd ar Ddeg; a'u rhifedi i gyd ydyw naw cant a phedwar ar ddeg ar hugain.

Mi Iolo Morganwg ai dadysgrifenais o Lyvyr PAUL PANTON *Yswain, y 6ed o Awst*, 1799.

TERVYN.

A COLLECTION

OF

APHORISMS, PROVERBS, ETHICAL TRIADS, LEGISLATIVE TRIADS, LAWS, AND MUSIC.

Division III.—PROSE.

"Tri dyben addysg a chôv: gwybyddu, diwallu, a dyddanu."
"The three objects of instruction and record: to convey knowledge, to supply defects and to give pleasure.

DEDICATED TO

THE RIGHT HONOURABLE GEORGE PARKER, EARL OF MACCLESFIELD, VISCOUNT PARKER OF EWELME, AND BARON PARKER OF MACCLESFIELD, THE THIRD VOLUME OF ARCHAIOLOGY, CONTAINING THE MORAL PHILOSOPHY, LAWS, AND MUSIC OF THE ANCIENT BRITONS, IS MOST HUMBLY DEDICATED, AS AN ACKNOWLEDGMENT OF THE OBLIGATION CONFERRED BY HIS LORDSHIP UPON US, IN THE LIBERAL USE HE PERMITTED TO BE MADE OF HIS VALUABLE COLLECTION OF WELSH MANUSCRIPTS, TOWARDS FORWARDING OUR PLAN OF LAYING THOSE HIDDEN TREASURES BEFORE THE WORLD.

THE EDITORS.

THE PREFACE.

[THIS DIVISION FORMED THE THIRD VOLUME OF THE ORIGINAL WORK.]

The following summary of the various remains of ancient lore comprehended in the third volume of the *Archaiology of Wales* is necessary to be introduced here, with a view that those persons into whose libraries the book may find its way should have a general idea of the materials therein, so as to create in them an inducement for its preservation, and for exciting the curious in such researches to investigate its contents.

The first division includes the various moral aphorisms of Catoc the Wise, originally copied from the valuable collection of transcripts made in or about the period between 1670 and 1680, by Thomas ab Ievan, of Tre Bryn, in Glamorganshire; and the title of which particular work he gives in these words:—

"The Book of the Bard of intellectual knowledge, composed by Catoc the Wise, son of Gwynlliw, son of Glywis, son of Tegid, son of Cadell Deyrnllwg; that is to say, Catoc abbot of Llanveithin in Llancarvan, Glamorganshire."

The indefatigable collector, who well deserves to be remembered by posterity, has introduced some memorials of Catoc, from which the following extracts are translated:—

"Kind reader: I here present to thee the book of Catoc the Wise, who is likewise called Saint Catoc, which has been for a long period celebrated in our country for the wisdom contained therein. Thou wilt find in it profound maxims, which were greatly revered heretofore, by the ancient poets, and by every other writer:

and that procured for their author the appellation of Catoc the Wise."

"It is thus recorded of him in old books: Saint Catoc, abbot of Llancarvan, son of Gwynlliw, lord of Gwynllwg, son of Glywis, son of Tegid, son of Cadell Deyrnllwg. Gwynllwg was one of the lordships of the ancient Morganoc, and extended from the river Tâv to the river Wysg. Catoc was the eldest son; but he would not accept of the dominion; he chose to be a man of learning and piety. In his time there was a great schism in religion in our island, owing to the delusion and heretical opinions of one of our own countrymen, called in Latin Pelagius, and in Welsh Morgan. This gave an occasion for the few who had gone astray to send for a pious and learned man from beyond the sea, whose name was Saint Garmon. He came to our country, and preached the Gospel in its purity; and in order to instruct others in the things necessary to form teachers of the truth, he erected good schools in sundry places. The chief of them were those of Caer Llion on Wysg, Llancarvan, and Llanilltud the great. The name of the first person placed by Garmon over the school of Llancarvan was Saint Dyvrig. Afterwards Dyvrig was made bishop of London; and thereupon Catoc was appointed the principal of the monastery of Llancarvan, by Saint Garmon. The name of the monastery was Llanveithin; and it has been so called ever since. It is said that Catoc lived there till he was a hundred and twenty years old, most highly celebrated for his learning, wisdom, and piety; and it was in his monastery that many of the most learned men of the age were educated. So greatly did Dyvrig consider the acquisition of his talents, that he used to make him his companion every where, and upon every occasion that required advice and assistance. Catoc was one of the best poets of his time, and so high was his fame for wisdom, insomuch that his councils and his maxims, his proverbs and his wise sayings, became established as the oracular tradition of the country far and near; so that every thing of that kind in the Welsh language became attributed to his name; and thus the fame of Catoc swallowed up that of every one else: and on that account it is not very clear at this day, whether it may be Catoc or some others that must be considered as having given currency to many things which are to be seen in this book, under his name. And, besides, what I found in the original book of Catoc, I have collected together here whatever I found under his name scattered through other ancient manuscripts. [1]

Following the wisdom of Catoc are inserted the Didactics of Geraint Vardd Glâs, or Geraint the Blue Bard; who is also called Bardd Glâs, the Blue Bard, and Bardd Glâs o'r Gadair, or the Blue Bard of the Chair. He was cotemporary with Alfred, and is supposed to be the same person with Asserius Menevensis.[2]

A series of other highly interesting papers will also be found in the following order:—

A series of maxims and old sayings, by various authors.

A collection of triads of the laws of poetry, triads and triplet verses of morality.

An alphabetical collection of proverbs, originally formed by Old Cyrys o Iâl, some time in the 12th century, as it is supposed; and in after times copied successively by Grufydd Hiraethoc the poet, about the year 1500, the Rev. Dr. J. Davies, about 1580, by Mr. W. Maurice of Llansilin, in 1675, and by the Rev. Evan Evans in 1775.

[1] Some additional notices are given by the collector, and which may be also seen in the Cambrian Biography.

[1] See the Cambrian Biography.

A series of triads, the 24 games, and the nine diversions of the chase, from the Macclesfield collection.

The triads of the bards of the isle of Britain, in various classes, mostly copied from the manuscripts of Thomas ab Ievan of Tre Bryn, before quoted.

Several classes of triads of the institutes of the laws of Dyvnwal Moelmud, which are uncommonly interesting and curious; and at the conclusion is this notice: "I, Thomas ab Ievan, of Tre Bryn, in Morganoc, copied these from the old books of Sir Edward Mansel of Margam, in the year of Christ our Lord, 1685."

Triads, commentaries, and various things, which elucidate the ancient laws of Wales. These are extracted from a manuscript of the laws of Hywel Dda, written about the year 1400; and which book was among that part of the Sebright collection, which was sold on April 12th, 1807.

A complete copy of the laws of Hywel Dda, from a manuscript of the 12th century, belonging to the Welsh School in London.

Various particulars on the science of music, from various books; and also some music in a curious and obsolete notation, from the book of Rice Jones, of Blaenau, near Dolgellau.

A collection of ancient British Music in the same obsolete notation, being a complete copy of a manuscript in the Welsh School in London, which manuscript was transcribed by a harper of the name of Robert ab Huw, of Bodwigan, in Anglesey, in the time of Charles I. from the original by W. Penllyn, a harper who lived in the reign of Henry VIII.

The principal body of materials, which remains to be the object of the further attention of the editors, for continuing this work, consists of old romantic tales and poetry.

The romantic tales, as it is supposed, may be contained in a separate volume by themselves.

The collection of poetry already inserted comprehends all that the editors have been able to discover of the works of the bards who flourished from the earliest times to the conclusion of the thirteenth century, or thereabout. If this subject were to be continued regularly on the same plan to the close of the sixteenth century, as observed in the first volume, the department assigned in the *Archaiology* for this period would thus become more extended than might be thought necessary towards gratifying any interest that could be felt for productions so modern; for this reason we must be contented to condense what shall be selected from such a mass of the effusion of genius into the compass of the next volume.

Nothing further of any moment seems necessary to be stated at present of the past or of the future plans of the editors. But it is incumbent on them, before they conclude, to express the many obligations they feel themselves under for the liberal access they have had to various manuscripts, in the prosecution of their labours hitherto; and they feel highly gratified in having their future applications for similar favours anticipated, by receiving unsolicited promises of them, from Sir Watkin Williames Wynne, baronet, and from Colonel Griffith Howel Vaughan. There may still remain other collections not examined by the editors, from their not having had the opportunities of applying for that purpose; but when their plan and their wishes shall be made known, they do not doubt of meeting with the same liberality from the possessors of those collections, at some future period.

DOETHINEB CENEDYL Y CYMRY;

SEV Y GWYDDFARDD CYVARWYDD, TRIODD MOES A DEVAWD, DIARHEBION, TRIODD BEIRDD YNYS PRYDAIN, TRIODD DYVNWAL MOELMUD, HEN GYVREITHIAU, CADWEDIGAETH CERDD DANT, A GORCHESTION EREILL.

[" *Tair sail doethineb: ystyriaeth, gwybodau, ac ymgais.*"

LLYMA DDOETHINEB CATWG DDOETH O LANCARVAN,

AB GWYNLLIW AB GLYWIS AB TEGID AB CADELL DEYRNLLWG, AC EV A ELWIR

CATWG SANT.[1]

AT Y DARLLENYDD HAWDDGAR O GYMRO.

Y Cymro Caredig,

Dyma itti Lyvyr Catwg Ddoeth, a elwir hevyd Catwg Sant, y mae wedi bod er hir o amser yn hynod yn ein Gwlad ni am y doethineb sydd ynddo. Ymadroddion call á gai ynddo; mawr y perchid y rhai hyn gynt gan yr hen Brydyddion, a phob hen awdur arall, a hyny á beris iddeu hawdur gael yr enw Catwg Ddoeth.

Y mae y son am dano val hyn yn yr hen lyvrau achau: Catwg Sant Abad Llancarvan, ab Gwynlliw arglwydd Gwynllwg, ab Glywis, ab Tegid, ab Cadell Deyrnllwg. Yddoedd Gwynllwg yn un o Bendevigaethau yr hen Vorganwg, ac yn myned o avon Tav hyd avon Wysg. Catwg oedd y mab hynav, ond ni vynai eve y Bendevigaeth; dewisai eve vod yn wr o ddysg a duwioldeb. Yn yr amser-oedd hyny yddoedd cyveiliorn mawr ar Grevydd yn ein Ynys ni, achos hud a thwyllvarn un o'n gwlad ein hunain à elwid *Pelagius* yn Lladin, ac yn Gymraeg *Morgan.* Bu hyn yn achos i rai o'r ychydig nad aethant ar gyveiliorn ddanvon am wr duwiol a dysgedig o'r tu draw i'r mor, à elwid *Garmon Sant.* Eve á ddaeth i'n gwlad ni ac á bregethwys yr evengyl yn ei phurdeb, ac er dysgu ereill yn y pethau angenrheidiol iddeu gwneuthur yn ddysg-odron Gwirionedd, eve â ddodwys Ysgol-ion da i vynydd mewn llawer man. Y penav o honynt oedd rhai Caerllion ar Wysg, a Llancarvan, a Llanilltud vawr. Enw y gwr cyntav à ddodwys *Garmon* ar ysgol *Llancarvan* oedd *Dyvrig Sant.* Ve wedir mai yn y *Garnllwyd* ydd oedd e'n byw; ac y mae fynon yno vyth à elwir *Fynon Ddyvrig.* Wedi hyny gwnaeth-pwyd Dyvrig yn esgob *Llandav,* ac ar hyny dodwyd *Catwg* yn ben ar *Vonachlog Llancarvan* gan *St. Garmon.* Enw y von-

[1] Myvi Iolo Morganwg ai ysgrivenais allan o Lyvyr Mr. Siams Thomas o y Maerdy Newydd yn Morganwg. 1799. Dalier sylw: Lle gwelir y pyncynon bychain hyn...dan air yn yr ysgriven, ve ei hargrafid yn lletbeilythyr, val y mae *Masgnacko;* arwydd a chofadwriaeth yw imi ddal sulw manol ar y gair cyn ei ysgrivenu a'i silliadu vel ag y mae yno; ac er vy mod yn meddwl ei vod yn gamsyniadol yno, etto dewisais ei adael val ag y cevais i ev yn yr ysgriv, o ba un y tynais yr adysgriv hwn; gan veddwl mai galledig yw vod y gair yn y modd hyny yn arwain at ei wir dadogaeth, ac y gallai mai nid camysgriv yw y cyfryw eiriau ymhob man; yn enwedig yn y rhai annilys eu tadogaeth, ymhlith pa rai gellir cyvriv y gair *Masnach.* Ve welir ambell waith arall yr hen sillyddiaeth neu lythyriaeth ar air neu vwy mewn hen bethau; y mae hyn mewn rhan yn canatâu barn vod y peth à gynnwys y cyvryw yn-ledhenaidd, ac er yr amser pan arverid y cyvryw lythyriad neu silliadaeth; ac heblaw y cyvan, dengys y cyvryw eiriau nodiedig mai nid o wallsyniad y maent lle eu gwelir, eithyr imi gymmeryd peth goval yn y gwaith. *Iolo Morganwg.*

achlog oedd *Llanveithin*, a'r enw hyn y sy vyth ar y lle. Ve wedir i *Gatwg* vyw yno nes doedd yn gant ac ugain oed; yn hynod dros ben am ei ddysg a'i ddoethineb a'i dduwioldeb. Ac yn ei vonachlog ev y cavas lawer o'r gwyr mwyav dysgedig o'r oes eu dwyn i vynydd; cystal oedd gan *Ddyvrig* esgob *Llandav* am dano val y cymmerai ev gydag ev i bob man, ac ar bob achos y bai eisieu cynghor a chynnorthwy, ac o achos hyny nid ai i vyw o'r *Garnllwyd*. Yddoedd Catwg yn un o'r Prydyddion goreu yn ei amser, a chymmaint ei glod am ei ddoethineb val ag ydd aeth ei gynghorion, a'i ymadroddion, a'i ddiarhebion, a'i wediadau doethion, ar gov a thavod yr holl wlad yn agos ac yn mhell, hyd yn oed iddo gael ar ei enw bob ymadrodd, a diarheb, a gwediad, a gair doeth, yn yr iaith Gymraeg, hyd oni lyncwys glod Catwg eiddo pob un arall; am hyny nid amlwg iawn ini y dydd heddyw p'un ai Catwg ai rhyw un arall à ddywaid ambell peth o'r hyn à welir yn hyn o lyvyr dan ei enw. Y mae ynddo gennyv, heb law hen lyvyr Catwg, y maint à welais i ar ei enw ev ar wasgar mewn llyvrau ereill o hen waith llaw. Y mae llawer o bethau yn cael eu gwedyd yn yr hen lyvrau am Gatwg Sant: un peth yw i'r Brenin Arthur ei wneuthur ev yn un o'i bedwar marchog ar hugain, canys val hyn y gwedir am dano:

Tri chyviawn varchogion Llys Arthur à vuant yn ben ynaid iddo; cyntav, Catwg Sant, ab Gwynlliw Vilwr arglwydd Gwynllwg yn Morgauwg; ail, Blas iarll Lychlyn; trydydd, Padrogyl Baladrddellt iarll Cerniw; cystal oeddynt eu cynneddfau a chymmaint eu gwybodau a'u doethineb val na wnelai un o honynt ond à vai drugar a chyviawn, ac ymroddi á wnaethant i ymddifyn pob un à gai cam ac anghyvraith, a phob ymddivaid, a gweddwon, a gweryddon, a dieithraid, rhag trais a gorddwy: Blas drwy Gyvraith Vyd, Padrogyl drwy Gyvraith Arvau, a Chatwg drwy Gyvraith Duw a'i Eglwys.

Bu Gatwg hevyd yn un o driphen cynghor Arthur: val hyn y gwedir am dano:

Tri doethion Pencynghor Arthur; cyntav, Catwg Sant Abad Llancarvan, ab Gwynlliw Vilwr; ail, Arawn ab Cynvarch; trydydd, Cynon ab Cludno Eiddin. Cystal oeddynt eu cynneddvau a'u deall a'u hystyriaeth, val nas caid amgen no llwydd erioed o wneuthur eu cynghor, nag avlwydd o beidio ei wneuthur.

Ac yn yr un hen lyvyr y mae val hyn. Tri doethion Beirdd Llys Arthur; Catwg Sant vab Gwynlliw Vilwr, Taliesin ben Beirdd, a Llywarch Hen vab Elidir Lydanwyn. Cystal oeddynt eu cynneddvau val na ddodynt amgen no gwir a doeth yn eu cerddi

Tua diwedd oes Catwg ve ddarvu i rai o'r duwiolion vwriadu myned i Ynys Enlli, val y gallent vod oddi ar fyrdd y tervysg ag oedd yr amser hyny yn ein gwlad, o achos brad a gwrthryvel y Saeson. Dymunasant gael cynghor Catwg ar yr achos hyny, ac eve ai rhoddes iddynt ar vesur cerdd: sev a ganlyn.

Pan oedd Saint senedd Vrevi
Yn ol gwiw bregeth Dewi
Wrth arch pryfwn prophwydi
Yn myned i Ynys Enlli,
Er ymwared o bob rhwystri
A hir gymhell cymhelri:
Yna dywedes Gybi
Pa vyd á geir yn ngweilgi,
Pa vwyd yn ymborth ini
Yn nghanol y mor heli?

Catwg á ddywaid wrth Ddewi
Val y gwnai y prophwyd Eli,
Duw á ro gynghor ichwi
Ar vorodd a daieri,
Goddevwch bob caledi
Nid ellir lles o ddiogi,
Trech doethineb no gwegi,
Trech llavur no direidi,
Dirwest a chred a gweddi
A orvydd ar bob cyvyngi,
Mil canhaws gan Dduw roddi
No chan ddyn diddim erchi,
O chredir llyvyr Generi,
Yr hwn à wiria ini
Ni chafas ddyn ei eni
Heb gael gan Dduw ei borthi,
Gwellwell Duw o'i addoli,
Gwaethwaeth y diawl o'i berchi.
Nag ovnwch à ddaw ichwi
Vwy no'r vwyalch yn nghelli
Nid ardd nid erddir iddi,
Nid llawenach neb no hi.
Archwn bawb i Dduw Celi
Arglwydd yr holl arglwyddi
Er Iesu a'i bum weli
Ein dwyn drwy bob cyfrwystri,
A'i gael yn ganllaw ini
Ac ni bydd raid i neb ovni.

Catwg Sant ai Cant.

Mi allwn wedyd llawer mwy no hyn o'r hen lyvrau am Gatwg, ond vy mod yn dymuno na wedwn ond à ddichon fod yn wir. Y mae y Pabyddion wedi gwedyd

pethau am dano y rhai nid oes y gronyn lleiav o gred iddynt, canys val y dywaid Catwg ei hunan,

Nid gwir yw pob rhyveddod, ond rhyveddod yw pob gwir.

Y mae'r lle goreu'n y byd i ni gredu mai celwyddau y Monachod pabaidd yw y pethau rhyfeddol y gwedir am Gatwg: Twyllhanesion i gyd; ond amser á fu arnom y Cymry, val ar genedloedd ereill, pan y credid yr holl bethau anwireddus y sonir am dano. Y Pabyddion á ddodasant lawer peth ar enw Catwg na ddaeth erioed nag yn nag am ei ben ev; a chymmaint ag oedd yn amlwg i'm deall i o'r pethau hyny mi á ymwrthodais â hwynt; ond ve all vod yma rai pethau nas gellir yn hawdd wybod p'un ai Catwg ai rhyw un arall a'u dywaid; canys fal y gwedais o'r blaen, pob peth cyfelyb iddei eiddo ef á ddodid arno; ac nid oes genyv ond gadael i'r darllenydd hawddgar ei varn a'i veddwl am ambell peth; ac yn wir am y peth à vyno, à welo ar lawr yma. Arver y byd yw dodi ar ddoeth ac ar annoeth vwy nog y sydd yn ddyw iddynt: nid gwaeth i ti'r Cymro caredig o ben pwy daethant à weli yma, ac nid oes nag yn well nag yn waeth i neb beth ydynt, nag o bwy ydynt, ond eu bod yn ddoethineb ac yn wirioneddau. Digon i ti eu bod velly. Dilyn di y cynghorion da; ystyr di yr addysg ddoeth; cadw di ar dy gov y gwirioneddau tra mawr eu pwys à gai yn hyn o lyvyr, a Duw a'u bendithio nhwy itti, ac i bawb o genedyl vy ngwlad, ac i bob un o'r byd: ac os cai di les a gwellâad buchedd o honynt, diolch i Dduw am hyny: Cadw enw y gwr sydd wrthynt ar dy gov gyda pharch; rho'th ail ddiolch i Gatwg, er nad wyt yn addolwr saint; ac yn ddiweddav na varn yn angaredig arnav vinau, os dygwydd itti weled yma ryw bethau na vot lwyr voddlon iddynt; minnau á ddymunav hevyd i Dduw dy vendithio yn mhob peth; a hyny o lwyr ewyllys vy nghalon.

Yr eiddot yn mhob amcan dda

THOMAS AB IEVAN.

Tre Bryn, Dydd Calan, 1685.

GWEDDI Y BADER: SEV GAIR DUW YN UCHAV.

EIN Tad hollalluog gwireddgar a thirion
Sy'n trigo'n y lleoedd a'r pethau nevolion,
Glan ydwyd a santaidd, dy enw mawr santeiddier
Hyd eitha'r holl endid lle treigla'th hynawsder.
Deued arnom dy Deyrnas a bydded dy wyllys,
Val y mae yn y nev, ar y ddaiar yn ddilys:
Rho dad i ni beunydd ein bara beunyddiol
Boed ini vyth ynod ymddiried yn hollol.
Rho di'r un vaddeuant i bawb o blant dynion,
Ac y rhoddwn ni'n ddidwyll i'n llidiog elynion.
Bydd drugarog i'n gwared rhag hud ein pechodau,
Rhag a'n ennyg ar gam, rhag pob anian o ddrygau.
Ti Vrenin gogoned yw perchen y Deyrnas,
A'r nerth, a'r gwir glod, a phawb mawl itti'n addas,
Bydd di'n amddifynwr, a'n deddvwr, a'n llywydd,
Hyd oesoedd didervyn, hyd vyth, yn dragywydd.

Amen.

LLYMA Y LLYVYR A ELWIR Y GWYDDVARDD CYVARWYDD,

A GANT CATWG DDOETH, AB GWYNLLIW, AB GLYWIS, AB TEGID, AB CADEL DEYRNLLWG, SEV CATWG SANT ABAD LLANVEITHIN YN LLANCARVAN YN MORGANWG.

1.

A VYNO gynghor govyned i'r doethav,
A vedro ganmol canmoled y penav,
A eirch olud arched i'r cyvoethocav,
A eirch iechyd arched i'r meddyg mwyav,
A gais a vo da govyned i'r haelaf,
A gais nodded govyned i'r un cadarnav,
A gais drugaredd arched i'r mawr trugaraf,
A gyvarcho cyvarched i Dduw'n benaf.

2. CARGYVLWYN CATWG DDOETH.

Y daith ni vydd pellach er gwrandaw oferen,
Nid prinach vydd heiniar er rhoddi elusen.
Nid llawnach yr enaid er trallenwi rhumen,

Nid casach gan Ddovydd yr ynvyd na'r cymmen,
Ni wyr perchen enaid ba beth vydd ei ddien.
Nid clodvawr y gardod o'i rhoddi'n avlawen,
Nid gwala gan gybydd meddiannu y ddaiaren,
Nid isel ond balch be bai gyvuwch a'r haulwen.
Nid caredig ond gwar, nid gwybodus ond hylen,
Nid gwynvyd ond heddwch, nid gwledd ond gorawen,
Nid doeth pob areithgar, nid fol pob anghymmen,
Nid trist pob galarus, nid dyddan pob llawen.
Ni edrych yr angou pwy decav ei dalcen.
Nid caredig gan Dduw un à ddalio genfigen,
Nid hygar gan Grist na vo drugar wrth angen.
Nid cymhwys i'r nev na vo trech ar ai gordden,
Nid call arwain awydd at unpeth anmherchen,
Nid cellwair a dim à vo cynglyn ag asgen.
Nid folineb ond cred ar à ellir yn amgen.
Nid doeth gwerthu nevodd er benthyg elvydden.

Catwg Ddoeth ai cant.

3.

O gadw dy air y cedwi dy wyneb,
O gadw dy gov y cedwi ddoethineb,
O gadw dy ddwrn ti á gedwi dy dda,
O chedwi dy glod cadw heddwch ai gwna.
O gadw dy ddydd ti á gedwi dy ddawn,
O gadw'th gydwybod ti á gedwi pob iawn.

Catwg Ddoeth ai cant.

4. Gwireddau Catwg Ddoeth.

Ni ddigia Duw Dad er erchi cyviawnder,
Nid tlotach Dovydd er rhoddi bob amser,
Nid â neb i'r nev er bonedd a dewrder,
Nid nes y gwynvyd er maint y bo y gwychder,
Ni thry y doeth o'r iawn er maint yr anhawsder.
Nid ingach Nev er à el iddo o niver,
Ni chadwo yr ychydig ni ddaw vyth i lawer,
Ni chair y melus heb wybod i'r chwerwder,
Nid melus iechyd ond yn wysg y clavder,
Nid yn yr arav y bydd vwyav y mwynder,
Nid o chwai davod y daw mwyav doethder,
Nid yn y chwerthin y bydd mwyav yr ysgawnder,
Ni cheir breniniaeth er meddyliau over.
Nid mwyav tlodi y bydd mwyav prinder,
Ni vydd hawdd esgus ar vynydd Goleuver,
Pan welir Cydwybod yn ei holl noethder,
Yn ngwydd Duw Ddovydd a lluodd uchelder,
A Christ yn barnu yn ngolau Cyviawnder.

Catwg Ddoeth ai cant.

5. Cynghorion Catwg Ddoeth.

Na vid esgud dy law ar lw anudon,
Na vid ddrwg rhynghod a'th gymydogion,
Na cherdda y nos heb achosion,
Na ddywed enw Duw mewn geiriau gorweigion,
Na chyfro ar lid y gwrid o'th galon,
Na thor nawdd Duw Ner a'i orchymynion,
Na ro le i'r digder yn dy feddylon,
Na choela na chas na chelwyddon,
Na chyrch ar grair dy air yn greulon
Nag am dda nag am ddawn dynion.
Na ddymuna o'r byd ond dy ddigon,
Na wrthladd y varn a vernir yn gyvion.
Na rwystra y fordd i'r gwan a'r tlodion,
Na chymhell ar neb ond à ddichon,
Na vydd annhrugarog wrth euogion,
Na vydd gyvaill i veilch ynfydion,
Na vydd ddiymdawr am dy gyd-ddynion,
Na vydd galed anvwyn wrth ddierth ac estron.
Na ddangos dy wyneb lle bo'r meddwon.
Nag ymddiried yn vawr i'th elynion,
Na vydd wrth un byw o'r byd yn anhirion,
Na char ond à garo Dduw a'i veibion,
Na chyrch o'th vodd lle byddo'r ymryson,
Na chwennych ymgynnadlu â digllon,
Na vid overwyr dy gyveillion.
Na vydd ddiog yn trin d'orchwylion,
Na vydd anhael wrth reidusion,
Na ddywed air hagyr am drugarogion,
Na chais gyvymbwyll ond a'r doethion,
Na wna gyvrinach heb achos union,
Na ad yn ddibarch y dyn gwirion,
Na wna gyveillach ond a deddvolion,
Na chyrch gwleddau yr annwyvolion,
Na ro dy vryd ar loddestion,
Na ddatriu rin dy gyttrevigion,
Na ymrwyma ond a r rhai cyvion,
Na chais amgen nog à vo Duw yn danvon.
A phynag y bo bydd di voddlon.

Catwg Ddoeth ai cant.

6. Cynghorion ereill.

Nag ymddiried i'r neb a'th fygythio,
Na chred i'r neb a'th wenieitho,
Na chais roesaw dau wg,

Na chais ymgystlwn a'r drwg.
Na chais lawenydd heb wen,
Na chais chware â chlwyvus hen.
Na chais les o ddiogi,
Na chais bwyll yn ngorwegi.
Na chais elw o elusendod,
Na chais lwyddiant o esgeulusdod,
Na chais heddwch o anuvydd-dod,
Na chais iawn ond o gymmod.
Na chais ddiolch am nag,
Na chais ond à vo mewn llestyr gwag.
Na chais barch am ddrygvoesau,
Na chais ddiogelwch o gamweddau.
Na chais gariad o valchedd,
Na chais urddas o faswedd.
Na chais gellwair a'th gaseion,
Na chais glod o hir ymryson.
Na chais ddiwedd da o hir drais,
Na chais fyniant lle na bo ai cais.
Na chais ymryson a'th well,
Na chais wir gan wr o bell.
Na chais hir ddilyn neges ar galed avrywiog,
Na chais mewn cyvyngder gyveillach ag ovnog.
Na chais ond o iawnder i'th enaid lawenydd,
Na chais yn dy vyw ond bodd Duw Ddovydd.

Catwg Ddoeth ai cant.

7. Cynghorion etto.

O myni vod yn ddoeth dywed ychydig,
Yn serchog, yn arav, ac yn bwyllig.
Na ddos i'r cynghor oni'th alwer yno,
A chyn llevaru cymmer amser i wrando;
A phan levarot bydd di'n ddivriv,
Ac nag yngan air hagyr er un cyvriv.
Nag yngan ond à gair wedd i'r amser,
Er heddwch, er cariad a chyviawnder;
Nag yngan ond er helacthu gwybodaeth
A phob deddfoldeb ar lywodraeth,
A chais di ddangos ar bob achosion
Yn gyntaf bodd Duw, yn ail bodd dynion;
Gwna di'n ystyriol yn ol hyn o gynghor,
Ac ymhlith y doethion rhoddir itti'th ragor.

Catwg Doeth ai cant.

8. Deivregwawd Catwg Ddoeth.

Na vydd anystyriol ban rodder it gynghor,
Cau â daint ar dy davod, dy glustiau boent egor,
Bydd addvwyn a gwar nid val blaidd i'th ymogor,
Na vydd di vwythus lle galler dy hebgor,
Na vydd segur o'th fodd ond arail pob tymhor,
Na hir ddilyn pechawd o gryd hyd elor,
Na vydd ddioval oni lenwych dy ysgubor;
Na chwsg Vehevin rhag rhew mis Ionor,
Na chymhell ar ynvyd na dysg na chynghor,
Na ddyro dy roddion i hen Gybydd angor,
Na chytgam â 'sgymmun na ddos iddei oror,
Na ddigia er gweled i arall ei ragor,
Na chred na ymddiried i wylliaid tramor;
Na vyneg i leidyr pa le mae dy drysor,
Nag anmharcha 'th riaint na bugelydd allor;
Na vydd gyveddachwr vywiliau a chatgor.
Na anobeithia dy vwyd o vynydd a dyvor,[1]
Na ymddiried ond i Dduw ar bob tymhor.
Nid cynt neb i'r nev er mawredd a thrysor,
Ni pheirch yr angeu na sidan na phorphor,
Gwna vodd dy Dduw a hyny'n ddiymdor,
A phyrth y nev wen á gai'n eu llawn egor.

Catwg Ddoeth ai cant.

Llyma yr un Ddeivregawd o lyvyr arall yn amryvel ei vodd mewn llawer man.

Na ddywed i leidyr ba le mae'th drysor,
Na vawr ymddiried i wylliaid tramor,
Na vydd ddioval oni lenwych d'ysgubor,
Na chwsg Vehefin rag rhew vis Ionor,
Na vydd vwythus lle gellir dy hebgor,
Na vydd gyveddachwr vywiliau a chatgor,
Na ro glust yn ormod i chwedlau pob goror,
Na vydd gynfonwas lle gellych dy ragor,
Na wna gyveillach ond a'th gyveisior,
Na thebyg mai doeth y ceir pob cerddor,
Na vydd segur o'th fodd ar un tymhor,
Na vydd vleiddig i'th dy a'th ymogor,
Na ddirmyg wr bychan a ovyn dy gynghor,
Na ovna wr mawr na vydd yn ei atgor,[2]
Na amharcha'th Dad na bugail yr allor,
Na ddod vwyd a lletty i hen gybydd angor,
Na chais vyned i'r nev wrth gyvoeth a thrysor,
Na ynvyda wrth neb à vytho dy ragor,
Nag anobeithia luniaeth o vynydd a dyvnvor,
Nag ymddiried i neb ond i Dduw dy Iôr.

Catwg Ddoeth ai Cant.

Ystyfan Vardd Teilo ai Cant
Medd llyvrau eraill.

[1] Dyvnvor. [2] Asgor.

9. Gwireddau.

Y cywir á geidw ei air ar bob achosion,
Y doeth a ry gynghor ac nid ymryson,
Y call a wna ei ran ac a vydd voddlon,
Y cyviawn a wna ei swydd er bygythion,
Y dewr á à'n ei vlaen er gwaethaf gelynion,
Y gwir à vyn ei le er ymlid y trawsion,
Y tangnevgar a gerir gan bob dynion,
Y gwar a gant barch b'le bynag y bython'.
Y tawgar a vernir yn ddoethaf o'r doethion,
Yr hael a voliennir ar gerddi prydyddion,
Y celvydd a vyddant vyw lle'dd â ereill yn feirwon,
Y diwyd a gyvyd i radd pendefigion,
Y deddvol a geif le ymhlith blaenorion,
Y diysgog a ovnir a phawb yn uvyddion,
Y diysgog a gerir gan bob gwrolion,
Y chwilgar a geif ei hun ymhlith dysgedigion,
Yr addvwyn a geif nawdd gan vrodor ac estron,
Yr heddych a geif ei enwi yn un o'r engylion,
Y llawen a vydd yn ysgawn ei galon,
Y dwyvol á geif ei ran ymhlith nevolion.

Catwg Ddoeth ai Cant.

10. Gwireddau.

Nid oes air gwir heb voliant i Dduw Dâd,
Nid oes air celwydd heb ynddo dwyll a brad.
Nid oes weithred dda heb dal yn barod,
Nid oes weithred ddrwg heb ddial yn ei orvod.
Nid oes valchder heb iddaw ostyngiad,
Nid oes ddivalch heb iddo dderchaviad.
Nid oes rwysgus heb iddo warth o'r diwedd,
Nid oes un gwar heb iddo anrhydedd.
Nid oes gyviawn heb lawenydd dîdranc,
Nid oes anghyviawn rhag cosp yn dianc.
Nid oes gywir heb iddo ddiogelwch,
Nid oes euawg na syrth i lwyr dristwch.
Nid oes haelionus heb wynvyd cydwybod,
Nid oes gybydd heb ei lwyth o drallod.
Nid oes diwydrwydd heb ar ei ben goron,
Nid oes ddiogi heb vil o helbulon.
Nid oes ddedwydd heb râd Duw arno,
Nid oes ddireidi heb avlwydd iddo.
Mid oes uvydddod heb iddo ardderchogrwydd,
Nid oes rodres heb iddo y mawr dramcwydd.
Nid oes wirionedd heb oruchaviaeth,
Nid oes anwiredd heb wradwydd ac alaeth.
Nid oes iawn heb iawnder o'i gylchyn.
Nid oes gam heb gami'n ei ddilyn.
Nid oes bwyll na chyrhaedd ragoriaeth,
Nid oes amhwyll heb waethu waethwaeth.
Nid oes ond dwyvol à wel yn y diwedd
Y nev yn dâl am bob dâ mewn buchedd.

Catwg Ddoeth ai Cant.

11. Casbethau Catwg Ddoeth.

Cas bethau Catwg,
Llyma 'nhwy'n amlwg:
Y gwr na charo
Y wlad ai maco;
Milwr llawn dygnedd,
Ni chais dangnevedd;
Ynad annhrugar,
Prydydd avlavar;
Pencenedyl anghall,
Canllaw diddeall.
Gwerin anghyvraith,
Divrawd ac anrhaith;
Cevnogi gwydiau,
Attal gwybodau.
Gwrth ac ymryson
Rhwng cydvrodorion.
Gwr rhaith ariangar,
Bardd yn ymladdgar.
Maclawr heb goedydd,
Cenedyl heb grevydd
Cenad anfyddlon,
Cybydd diddigon.
Ty heb drigiannydd,
Tir heb ddiwyllydd.
Meusydd heb ydau,
Gosgordd heb drevnau.
Canllovi trawsedd,
Rhwystro gwirionedd.
Amharchu rhiaint,
Cynhen rhwng ceraint.
Gwlad heb ei gosgordd,
Addysg ddiarfordd.
Dosparth anhysbys,
Llwybrawd annilys,
Teulu digynneddv,
Dadleuon goleddv.
Cynllwyn a bradau,
Fug yn ngorseddau.
Araith ddiymbwyll,
Aneglur grybwyll.
Gwr heb gelvyddyd,
Meiwyr heb ryddyd.
Cyrch yn ddigynghor,
Bod heb egwyddor.
Geudyst yn nghyngaws,
Barnu'n anhynaws.
Amharchu doethion,
Mawrâu cybyddion.
Chwedlau diaddysg
Gymysg trachymysg.
Gwybod heb awen,
Pleidiwr anghymmen.
Dirmygu gwirion,

Gwlad heb athrawon.
Arver o veddwdod,
Gwr heb gydwybod.
Catwg Ddoeth ai Cant.

12.

Nid iawn i wr doeth ymdravod â chynhen,
Nid cynnydd y da ond llygad y perchen,
Nid anfod i wr ond gwraig o vudrogen,
Ni ddaw iddo lwydd ni chydvydd a'i awen,
Nid clodvawr y rodd o'i rhoddi'n avlawen,
Nid cas ger bron Dovydd ond caled wrth angen,
Nid hysbys i neb b'le bydd ei dywarchen,
Ni wybydd un perchen cnawd beth vydd ai dien,
Nid casach gan Dduw y diddeall na'r cymmen,
Nid llawnach yr cnaid er llenwi y benygen,
Nid cythraul ond gwr à faco genvigen,
Nid dawnus y pwyll na vytho disgywen,
Na chymmer mewn llaw nas gallot ei orphen,
Na wna ddim o'r byd heb ystyr ei ddyben.
Catwg Ddoeth ai Cant.

13.

Na chais gynghor gan lwvr ac ovnog,
Na ddywed à wyddost wrth wr geuog,
Na ro atteb i ddyn dau davodiog,
Na chais ymlid neges ar galed avrywiog,
Nac adrodd à glywaist rhag ei fod yn gelwyddog,
Na vydd yn lle dedyrdd y tavod rhedegog.
Ni chair da o'r peth a geisir yn chwanog,
Ni ddaw i neb lwyddiant à vo ry wagelog.
Nid rhwydd yn ei vyd ond diwyd calonog,
Nid gwell yn y bedd boneddig no thaiog.
Catwg Ddoeth ai Cant.

14. Tremynion Catwg Ddoeth.

Nerth Dryw, ei chelvyddyd,
Nerth gwalch, ei gynghyd,
Nerth gwenynen, ei hamynedd,
Nerth ysguthan, ei hadanedd,
Nerth morgrugyn, ei ddiwydrwydd.
Nerth maban, ei ddiniweidrwydd.
Nerth merch, ei phryd a'i gwedd,
Nerth cryv, ei drugaredd,
Nerth mab, ei ddysg a'i ddoniau,
Nerth athraw, ei wybodau,
Nerth ieuange, ei uvydddawd,
Nerth hen, ei gynghor parawd.
Nerth doeth, ei ystyriaeth,
Nerth blaenor, ei ddarbodaeth,
Nerth call yn ei ymddwyn,
Nerth boneddig, ei voes addwyn,
Nerth feryllt yn ei law,
Nerth ystrywgar yn ei daw,
Nerth glew yn ei galon,
Nerth glwth, ei ddaint llymion,
Nerth tantor yn ei vys,
Nerth llwrv, ei droed hyvrys,
Nerth penteulu yn ei ymdawr,
Nerth anwr, ei frost vawr,
Nerth bardd, yn ei awen,
Nerth clerwr, tavod cymmen,
Nerth cymmen, athrylith rwydd,
Nerth llen, ei ystigrwydd,
Nerth ysgolaig, ei fwriad,
Nerth ynvyd, ei chwerthiniad,
Nerth estron, ymddwyn divrad,
Nerth swyddog, meddwl gwastad,
Nerth gwan, ei syberwyd,
Nerth celvydd, ei ddihewyd,
Nerth awenydd, ei vyvyrdod,
Nerth à vyn barch, frwyn tavod,
Nerth deddvwr, cariad ei wlâd,
Nerth ynad, ei bwyll mad,
Nerth dwyvol, ei ddaionusder,
Nerth brenin ei gyviawnder,
Nerth cadarn yn ei orddod,
Nerth gwirgar, ei gydwybod,
Nerth gwr, ei ddealltwriaeth,
Nerth deall maint ei wybodaeth,
Catwg Ddoeth ai Cant.

15. Tremynion Catwg Ddoeth mewn modd arall.

Nerth Llwynog yn ei ddichell,
Nerth Ci yn ei ddant,
Nerth Algar yn ei gorn,
Nerth Hwrdd yn ei ben,
Nerth Sarph yn ei chloren,
Nerth Pysg yn ei ysgyvaint,
Nerth Eryr yn ei ylvin,
Nerth Arth yn ei breichiau,
Nerth Tarw yn ei ddwyvron,
Nerth Twrch yn ei avlach,
Nerth March yn ei garn,
Nerth Ysguthan yn ei hadanedd,
Nerth Câth yn ei gwinedd,
Nerth Ab yn ei balv,
Nerth Cigvran yn ei froen,
Nerth Clyren, ei chyvlymder,
Nerth Cybydd yn ei ystryw,
Nerth Abwy yn ei ddrewdod,
Nerth Gwraig yn ei Thavod.
Catwg Ddoeth ai Cant.

16. Ereill Unrhyw.

Nerth glwth yn ei ddant,
Nerth tantor ei vys,
Nerth meddwyn ei lwngc,
Nerth anwr ei frost,
Nerth ynvyd ei chwerthin,

Nerth celwyddog ei ddigywilydddra,
Nerth Sais ei ddichell,
Nerth Gwyddyl ei gelwydd,
Nerth Estron ei uvydddawd,
Nerth Cymro ei ddispwyll,
Catwg Ddoeth ai Cant.

17. Ereill etto.

Nerth Plentyn ei ddiniweidrwydd,
Nerth Mab ei ddysg,
Nerth Merch ei thegwch,
Nerth Call yn ei daw,
Nerth Doeth ei ystyriaeth,
Nerth Athraw ei ddosparth,
Nerth Bardd ei awen,
Nerth Blaenor ei wybodau,
Nerth Llên yn ei bwyll,
Nerth Feryllt yn ei law,
Nerth Glew yn ei galon,
Nerth Cymmen eonder,
Nerth Celvydd ei ddihewyd,
Nerth Deddvol ei amynedd,
Nerth Dwyvawl ei gred a'i obaith,
Nerth Gobaith bod ar y gwir,
Nerth Gwirgar ei gydwybod,
Nerth Cydwybod gweled a vo cyviawn,
Nerth à vo Cyviawn ei Dduw.
Catwg Ddoeth ai Cant.

18. Ereill etto.

Nerth Synwyrol ei Amynedd,
Nerth Myvyr Llonyddwch corf a meddwl,
Nerth Gwlad ei Gwybodau,
Nerth Gwybodau Heddwch,
Nerth Cenedyl Cyvraith,
Nerth Cyvraith Yngneidiaeth,
Nerth Ynad ei Gyviawnder,
Nerth Brenin ei Drugaredd,
Nerth Gwr ei Ddeall,
Nerth Deall Ymgais,
Nerth Ymgais bod ar y Iawn ymhob peth.

19. Ereill etto.

Nerth Llwrv yn ei droed,
Nerth Glew ei galondid,
Nerth Hen ei gynghor,
Nerth Gwan ei uvydddawd,
Nerth Cryv ei drugaredd,
Catwg Ddoeth ai Cant.

20. Athronddysg Catwg Ddoeth a elwir Nidiau Catwg Ddoeth.

Nid Gwir ond yr hyn nis gellir ei amgen,
Nid Cyviawn ond yr hyn nis gellir ei hebgor,
Nid Da ond yr hyn nis gellir ei wellâu,
Nid Drwg ond yr hyn nis gellir ei waeth,
Nid Gwaethaf ond yr hyn nis gellir un da o hono,
Nid Cymhwys ond yr hyn nis gellir ei gamu,
Nid Cam ond yr hyn nis gellir ei gymhwyso,
Nid Cyvlawn ond yr hyn nis gellir difyg ynddo,
Nid Difyg ond yr hyn nis gellir un lles o hano,
Nid Lles ond lle nis gellir gwrth,
Nis gellir gwrth ond ar y drwg,
Nid Gwrth ar y drwg ond Duw,
Nid Duw ond yr hyn nis gellir ei well,
Nid nis gellir ei well ond gwell na'r cyvan,
Nid gwell na'r cyvan, ond cariad,
Nid Cariad ond Duw, nid Duw ond Cariad.
Catwg Ddoeth ai Cant.

21. Athronddysg Arall.

Nid hawdd ond gweled gwirionedd,
Nid anhawdd ond cael gwirionedd,
Nid doeth ond caru gwirionedd,
Nid gwybodus ond à ŵyr wirionedd,
Nid dewr ond o wedyd gwirionedd,
Nid câr ond à ddengys wirionedd,
Nid gelyn ond am lynu wrth wirionedd,
Nid rhyvedd ond uvyddâu i'r gwirionedd,
Nid amlach no chanmol gwirionedd,
Nid anamlach no cheisio gwirionedd,
Nid rhyvedd ond clywed gwirionedd,
Nid pen ar bob peth ond gwirionedd,
Nid ynnill ond cafael gwirionedd,
Nid golud ond gavael ar wirionedd,
Nid ymgais dda ond chwilio am wirionedd,
Nid heddwch ond o gynnal gwirionedd,
Nid diwedd da ond gwirionedd,
Nid bodd Duw ond gwirionedd,
Catwg Ddoeth ai Cant.

22. Arall.

Nid agos ond yr hyn nis gellir ei gyrhaedd, sev hunan.
Nid amyl ond yr hyn nis gwelir mewn un man, sev gwirionedd.
Nid mawr ond hyn nis gwelir yn y byd gan ei leied, sev cyviawnder.
Nid gwaeddvan ond yr hyn ni chlyw neb ei lais, sev cydwybod.
Nid iawn ond a geir ar gam gan bob un, sev gwybodaeth.
Nid ar gais pob un ond yr hyn nad oes neb yn ymovyn am dano, sev doethineb.
Nid golenni ond à welir yn dywyll yn mhob dyn, sev deall.

Nid ymhob man ond yr hyn nis gwel nemawr yn un man, sev Duw.
Catwg Ddoeth ai Cant.

23. Arall.

Nid call ond à welo'i hun yn fôl,
Nid adnabyddus ond à adnebydd ei hun,
Nid cadarn ond à vo drech no'i hunan,
Nid gwybodus ond a wyr ei gamsynied,
Nid doeth ond à ddeall ei annoethineb,
Nid gwyliadwrus ond à wilio arno ei hunan,
Nid gochelgar ond à ochel à gais ei chwant,
Nid dall ond na welo'i vai ei hunan,
Nid deallus ond à ddeall ei wall ei hunan,
Nid cryv ond à orvydd ar ei wendidau.
Catwg Ddoeth ai Cant.

24. Ereill.

Nid trais ond twyll,
Nid eiddo ond rhyddyd,
Nid goleuni ond deall,
Nid gwybod ond à vo iawn,
Nid cymwynas ond haelioni,
Nid gwneuthur ond o vodd ac ewyllys,
Nid didal à vo dros dal,
Nid llygad ond pwyll,
Nid cynghor ond cydwybod,
Nid cydwybod ond dyoddev,
Nid dyoddev ond dros y cyviawn,
Nid cyviawn ond Duw.
Catwg Ddoeth ai Cant.

25. Ereill.

Nid cwyn ond tost,
Nid tost ond caled,
Nid caled ond cosp,
Nid cosp ond dyoddev o anvodd,
Nid dyoddef o anvodd ond dros y drwg,
Nid drwg ond à vo tost a chaled dyoddev drosto,
Nid caled dyoddev dros unpeth ond dros yr hyn à ddylid ei gospi.
Catwg Ddoeth ai Cant.

26. Ereill.

Nid rhy hir aros daioni,
Nid rhybrid unpeth er daioni,
Nid caled un dyoddev dros ddaioni,
Nid o ddarvodus y mae daioni,
Nid annarvodus ond Duw,
Nid oes eithyr o Dduw un daioni.
Catwg Ddoeth ai Cant.

27. Ereill.

Nid golwg ond bodd ac ewyllys,
Nid dall ond trais ac anvodd,
Nid cariad ond rhydd a dewis,
Nid câs ond caethiwed a gorvod.
Catwg Ddoeth ai Cant.

28. Ereill.

Nid bodd ond esmwyth,
Nid esmwyth ond diogel,
Nid diogel ond gwybod,
Nid gwybod ond cov,
Nid cov ond gweled,
Nid gweled ond goleuni,
Nid goleuni ond Duw.
Catwg Ddoeth ai cant.

29. Ereill.

Nid gweled ond ystyr,
Nid ystyr ond glewineb,
Nid glewineb ond gloewineb,
Nid gloewineb ond goleuni,
Nid goleuni ond deall,
Nid deall ond cydwybod,
Nid cydwybod ond llygad Duw yn enaid dyn.
Catwg Ddoeth ai Cant.

30. Ereill.

Nid Da ond Dwyvol,
Nid Dwyvol ond Crevyddus,
Nid Crevydd ond Cred,
Nid Cred ond Gwir,
Nid Gwir ond Amlwg,
Nid Amlwg ond Goleuni,
Nid Goleuni ond Duw.

Am hyny nid da ond goleuni, nid dwyvoldeb ond goleuni, nid crevydd ond goleuni, nid cred ond goleuni, nid gwir ond goleuni, nid amlwg ond goleuni, nid goleuni ond gweled Duw.
Catwg Ddoeth ai cant

31. Ereill.

Nid llawen ond call,
Nid call ond diniwed,
Nid diniwed ond serchog,
Nid serchog ond trugar,
Nid trugar ond cydwybodawl,
Nid cydwybodawl ond ymedrychgar
Nid ymedrychgar ond ystyrgar,
Nid ystyrgar ond awenawl,
Nid awenawl ond cydwybodawl,
Nid cydwybodawl ond dwyvawl.

Ac am hyny nid llawen ond dwyvawl, ac nid dwyvawl heb lawenydd.
Catwg Ddoeth ai Cant.

32. Arall, Unrhyw.

Nid llawen ond boddlawn,
Nid boddlawn ond ystyrgar,
Nid ystyrgar ond deallus,
Nid deallus ond meddylgar,
Nid meddylgar ond llonydd,
Nid llonydd ond cydwybodawl,
Nid cydwybodawl ond cariadgar,

Nid cariadgar ond anianawl,
Nid anianawl ond cerddgar,
Nid cerddgar ond awengar,
Nid awengar ond goleugar,
Nid goleugar ond gwirgar,
Nid gwirgar ond cyviawn,
Nid cyviawn ond dwyvawl,
Nid dwyvawl heb lawenydd.
Catwg Ddoeth ai cant.

33. Arall.

Nid gwr heb ddysg,
Nid dysg heb voes,
Nid moes heb syberwyd,
Nid syberwyd heb haelioni,
Nid haelioni heb gariad,
Nid cariad heb dangnev,
Nid tangnev heb ddwyvolder,
Nid dwyvolder heb gyviawnder,
Nid cyviawnder heb ymddwyn ag anallu,
Nid ymddwyn ag anallu ond dyndawd,
Nid dyndawd ond o vodd Duw,
Nid bodd Duw ond er daioni,
Nid daioni o Dduw ond yn eithavodd doethineb,
Nid eithavodd doethineb Dyn ond ymuvyddhâu i Dduw ymhob peth, a'i garu ymhob peth.
Catwg Ddoeth ai Cant.

34. Arall.

Nid golud ond gwybodaeth,
Nid gwybodaeth ond awen,
Nid awen ond deall,
Nid deall ond pwyll,
Nid pwyll ond amynedd,
Nid amynedd ond ystyr,
Nid ystyr ond dyben da,
Nid dyben da ond Duw.
Catwg Ddoeth ai Cant.

35. Arall.

Nid rhybell cyrch cyvraid,
Nid rhy hir aros daioni,
Nid rhyvawr a wneir tros Dduw,
Nid rhy vach ydd ymddiriedir i'r Byd,
Nid rhy uchel iddei gyrhaedd gwybodaeth,
Nid rhy vynych y gwneir a vo cyviawn,
Nid rhy amyl y gwneir trugaredd,
Nid rhy gadarn y glynir wrth wirionedd,
Nid rhy awyddus y gwneir daioni,
Nid rhy ochelgar y gwylier rhag balchder,
Nid rhy ovalus ydd ymgedwir rhag trachwant,
Nid rhy galed marw dros bob gwir a chyviawn,
Nid rhy hwyr ydd uvuddêir i Dduw.
Catwg Ddoeth ai cant.

36. Arall.

Nid Dwyvoldeb ond trugaredd at bob byw a bod,
Nid doethineb ond ymwrthod â bydoldeb,
Nid hapusder ond pwyll ac iechyd,
Nid cariad ond cyviawnder,
Nid cyfiawnder ond a vynid ei gael gan arall,
Nid gwirionedd ond a wyper heb ei glywed gan arall,
Nid celwydd ond a wypai ei hunan nad gwir vyddai,
Nid folineb ond credu ac anghredu'n bendant à weto arall,
Nid llawenydd ond cydwybod aneuog,
Nid call ond a wyr ymgynnal o hono ei hunan,
Nid haelioni ond dyoddev pob caled er daioni i ereill,
Nid dedwyddwch ond pwyllgarwch,
Nid pwyllgarwch ond dwyvoldeb,
Nid dwyvoldeb ond trugaredd at bob byw a bod.
Catwg Ddoeth ai cant.

37. Arall.

Nid drwg ond à dybio ei hun yn dda,
Nid fol ond à dybio ei hun yn gall,
Nid bach ond à dybio ei hun yn vawr,
Nid annoeth ond à dybio ei hun yn ddoeth,
Nid anwybodus ond à dybio ei vod yn gwybod y cyvan,
Nid celwyddwr ond bostiwr,
Nid lleidyr ond à ddwg oddiarno ei hun ei holl eiddo, sev cybydd,
Nid gormes ond anair nas haedder,
Nid briw ond briw calon,
Nid carchar ond cydwybod euog,
Nid tost ond cosp am ddrygioni,
Nid eisieu ond eisieu deall,
Nid da ond à vo da i arall,
Nid da ond à ymgais vod yn well,
Nid gwybod ond gwneuthur daioni,
Nid doeth ond à athraw annoeth,
Nid dyn ond à vo da'i gynneddvau.
Catwg Ddoeth ai cant.

38. Arall.

Nid drwg à wnelo arall yn well,
Nid annoeth à wnelo arall yn ddoethach,
Nid tlawd à wnelo arall yn verthocach,
Nid annysgedig à wyr ddysgu da i arall,
Nid annedwydd à wnelo arall yn ddedwydd,
Nid da ni bo arall well erddo,
Nid rhybell cyrchu daioni,
Nid rhy hwyr cafael daioni,
Nid rhy hir aros daioni,
Nid rhy brid y prynir daioni,

Nid rhy vawr y boen[1] à gymmer er daioni.
Nid anfodus à gafo ddaioni'n y diwedd.
Nid goddev ond am à vo drwg,
Nid llawenydd ond cydwybod lân,
Nid cydwybod ond deall,
Nid deall ond ystyriaeth,
Nid ystyriaeth ond pwyll,
Nid pwyll ond awenolder,
Nid awenolder ond athrylith,
Nid athrylith ond addysg.
Nid addysg ond à sercher,
Nid serch ond à ganper,
Nid a ganper ond à ddangoser,
Nid dangos ond o gariad,
Nid cariad ond Tad,
Nid Tâd ond Duw,
Nid Duw yn Dâd ond i ddwyvawl.

Catwg ddoeth ai Cant.

39. Arall.

Nid cadernyd heb gevndyr,
Nid lliosogrwydd heb gyvyrdyr,
Nid bygwl heb wyr,
Nid tegwch heb wragedd,
Nid hoewder heb gleddyv,
Nid brwydyr heb wewyr,
Nid bicre heb vwa,
Nid ymladd heb ddagyr,
Nid esmwythder heb dy,
Nid arglwydd heb drugaredd,
Nid gwr heb gydwybod,
Nid gwlad heb lywodraeth,
Nid gwasanaethwr heb ovn,
Nid ofeiriad heb lên,
Nid esgob heb ddysg,
Nid ynad heb gyviawnder,
Nid brenin heb gyvraith,
Nid llavuriaeth heb vab,
Nid hiliogaeth heb verched,
Nid hyder heb vrawd,
Nid argelwch heb chwaer,
Nid ymgeledd heb vâm,
Nid cystlwng heb dâd,
Nid tâd ond Duw.

Ac o veddu Duw yn Dâd y ceir mam, a brawd, a chwaer, a mab, a merch, a chevndyr, a chyvyrdyr, a phob ceraint a chynghor a chynnorthwy ac ymgeledd.

Catwg Ddoeth ai Cant.

40. Arall.

Ni wyr ni wyl,
Ni wyl ni ddysg,
Ni ddysg ni wrendy,
Ni wrendy ond astud,
Nid astud ond dedwydd,
Nid dedwydd ond à ato ei garu,
Ni ad ei garu ond divilain,

[1] Poen.

Nid divilain ond uvydd,
Nid uvydd ond doeth,
Nid doeth ond tawedog,
Nid tawedog ond goddevus,
Nid goddevus ond synwyrus,
Nid synwyrus ond cydwybodus,
Nid cydwybodus ond cywir,
Nid cywir ond meddylgar,
Nid meddylgar ond serchog,
Nid serchog ond cerddgar,
Nid cerddgar ond llavar,
Nid llavar ond ymddyddangar,
Nid ymddyddan ond am Dduw.

Catwg Ddoeth ai Cant.

41. Arall.

Nid cynghor ond[1] tad,
Nid gweddi heb[2] vam,
Nid ymgeledd heb[3] chwaer,
Nid cadernid heb vrawd,
Nid galluog heb gevnder,
Nid cenedlog heb gyvyrder,
Nid ymgynnal heb vab,
Nid hiliogaeth heb verch,
Nid ty heb wr,
Nid gwely heb wraig.
Nid gwr heb gelvyddyd,
Nid annedd heb gymodogaeth,
Nid cenedyl heb vraint,
Nid gwlad heb lywodraeth,
Nid llywodraeth heb gyviawnder,
Nid cyfiawnder heb heddwch,
Nid heddwch heb gariad,
Nid gwerin heb wybodau,
Nid gwybodau heb addysg,
Nid addysg heb ddosparth,
Nid dosparth heb syberwyd,
Nid syberwyd ond cynneddvau da,
Nid tân heb gyf,
Nid hyder ond bwa,
Nid hoewder ond cleddyv,
Nid brwydyr ond gwewyr,
Nid lladd ond dagyr,
Nid tylodi ond clevyd,
Nid envydrwydd ond cariad,
Nid gwall synwyr ond ymryson,
Nid methiant ond musgrelli,
Nid doethineb ond tewi,
Nid diogi ond syrthni,
Nid pechod ond amdden,
Nid amdden ond syrth,
Nid anghenus ond nas cymmer,
Nid gelyn ond athrodwr,
Nid lleidyr ond cybydd.
Nid taiog ond carl,
Nid cerlyn ond afrywiog,
Nid avrywiog ond iangwr,
Nid iangwr ond o arver,

[1] Heb. [2] Ond. [3] Ond.

Nid arver ond camp,
Nid camp ond à vo da,
Nid da ond rhadlondeb,
Nid rhadlondeb ond deall,
Nid deall ond rhyw,
Nid rhyw ond rhyvedd,
Nid rhyvedd ond nad adnebydd dyn ei hun.

Catwg Ddoeth ai Cant.

42. Arall.

Nid gwresog ond yr haul,
Nid oer ond y lleuad,
Nid amlder ond y ser,
Nid buan ond y gwynt,
Nid arav ond y gwlaw,
Nid cyvlym ond goleuni,
Nid ysborth ond milgi,
Nid sionc ond gwraig,
Nid llawenydd ond merch,
Nid digrivwch ond gweilch,
Nid cywir ond ci,
Nid esgeulus ond gweinidog,
Nid anymddiriedus ond diriaid[1]
Nid melus ond pechod,
Nid chwerw ond penyd,
Nid diddrwg ond dibechod,
Nid dibechod ond santaidd,
Nid santaidd ond diwybod am y byd,
Nid diwybod am y byd ond à vo marw cyn ei lev geni.

Catwg Ddoeth ai cant.

43. Arall.

Nid dedwydd ond diddrwg,
Nid diddrwg ond dibech,
Nid dibech ond santaidd,
Nid santaidd ond diwybod,
Nid diwybod ond ynvyd,
Nid ynvyd ond disynwyr,
Nid disynwyr ond di serch,
Nid can Dduw ynvyd na chymmen,
Nid rhyvedd dim à vyno Duw.

Catwg Ddoeth ai Cant.

44. Arall.

Nid hudoliaeth ond ieuengctid,
Nid ieuenctid ond enyd awr,
Nid twyll ond y byd,
Nid cyvoeth ond iechyd,
Nid pruddder ond marwolaeth,
Nid dyvrydwch[2] ond ufern,
Nid llawenydd ond y nev,
Nid hyvryd ond gyda Duw,
Nid gyda Duw ond cariadgar,
Nid cariadgar ond tangnevgar,
Nid tangnevgar ond mab i Dduw.

Catwg Ddoeth ai Cant,

[1] Bradwr.
[2] Dihyvrydwch

45. arall.

Nid moliannus ond cyttundeb,
Nid cyttundeb ond syberwyd,
Nid syberwyd ond llonyddwch,
Nid llonydd ond goreugar,
Nid goreu ond athrylith,
Nid athrylith ond llawen,
Nid llawen ond divalch,
Nid divalch ond boneddig,
Nid boneddig ond trugarog,
Nid trugarog ond deddvawl,
Nid deddvawl ond doeth,
Nid doeth ymryson[1],
Nid diymryson ond cyttundeb.

Catwg Ddoeth ai Cant.

46. Arall.

Nid yspail ond gwynt.
Nid gortrech ond tân,
Nid rhuthyr ond dŵr,
Nid diddim ond trist,
Nid athrywaith ond llawen,
Nid celvydd ond divriv,
Nid pruddder ond eisiau,
Nid helaethrwydd heb ddigon,
Nid amheuthun llawer,
Nid chwannog ond mab,
Nid moethus ond merch.
Nid cadarn ond gwr,
Nid gwr ymladd heb fon,
Nid marchog heb waew,
Nid ovnog ond digasog,
Nid digasog heb achos
Nid achos ond heb achos.

Catwg Ddoeth ai Cant.

47. Arall.

Nid gwenwynig ond cath,
Nid fyrnig ond ci,
Nid creulon ond llew,
Nid cyvrwys ond ab,
Nid dichellgar ond llwynog,
Nid ystrywgar ond ysgyvarnog,
Nid athrylith ond batheiad,
Nid brwnt ond fwlbart,
Nid moethus ond bele,
Nid bywiog ond gwiwair,
Nid esgud cn l dyvrgi,
Nid esmwyth ond pathew,
Nid difaith ond ystlum,
Nid boneddig ond hydd,
Nid rhywiog ond march[2],
Nid gwar ond ych,
Nid taiog on l eidon,
Nid rhadlawn ond davad,
Nid addvwyn ond oen,
Nid llyseuwraig ond gavyr,

[1] Qu.? ond diymryson. I. M.
[2] Nid addwyn ond march

Nid teg ond paun,
Nid hagyr ond llyfant,
Nid tomlyd ond bwch,
Nid syw ond y bi,
Nid sionc ond dryw,
Nid balch ond alarch,
Nid coelvain ond côg,[1]
Nid cantor ond mwyalch,
Nid serchog ond ëos,
Nid rhyvygus ond bronfraith.
Nid cyvannedd ond ceiliog,[2]
Nid avradlon ond iâr,
Nid ynvyd ond gwydd,
Nid budyr ond hwyad,
Nid llechiad ond cyfylog,
Nid anllad ond aderyn y to,
Nid musgrell ond ceilioggwydd,
Nid glwth ond mulvran,
Nid anferth ond garan,
Nid ammaeth ond ych,
Nid cares ond buwch,
Nid chwarêus ond colwyn,
Nid trythyll ond myn,
Nid glan ond pysg,
Nid eidiog ond brithyll.
Nid syber ond gleisiad,
Nid godech ond llysywen,
Nid mwth ond gwenol,
Nid rheipus ond barcut,
Nid llygotwraig ond dylluan.
Catwg Ddoeth ai Cant.

47. Arall.

Nid ysbail ond gwynt,
Nid trais ond ton,
Nid rhwystyr ond dŵr,
Nid gortrech ond tân,
Nid trwm ond daiar,
Nid ysgawn ond awyr,
Nid caled ond maen,
Nid arv ond dur.
Catwg Ddoeth ai Cant.

48. Arall.

Nid dewr ond gwŷr,
Nid ovnus ond gwragedd,
Nid gwenieithus ond merch,
Nid cynnorthwy ond mab,
Nid goval ond mam,
Nid nawdd ond tad,
Nid cariad ond plant,
Nid carennydd[3] ond wyron,[4]
Nid tylwyth ond neiaint,
Nid hiliogaeth ond gorwyr,
Nid eppil ond goresgynydd,
Nid hofder ond etivedd,
Nid amddiried ond cydymaith,
Nid cyvrinach ond rhwng dau,
Catwg Ddoeth ai Cant.

49. Arall.

Ni wyr ni weles,
Nid gwybodus ond à ddeall,
Nid hysbys ond à ymovyno,
Nid cyvarwydd ond a wypo,
Nid dysg heb synwyr,
Nid call ond à gatwo yn ei gôv,
Nid calonog ond à gyrcho,
Nid diarswyd ond à rho,
Nid ovnog ond à vo,
Nid dyoddevgar ond doeth,
Nid milain ond taiog,
Nid llwvyr ond à becho,
Nid euog ond à lecho,
Nid gau ond anwireddgar,
Nid enbyd ond un ni bu enbyd arno,
Nid galluus ond call,
Nid iach ond à vo marw,
Nid trevtad anrhydedd arglwydd,
Nid gair ond o ben à gredir,
Nid anvad ond anvoes,
Nid blaidd ond y bugail,
Nid cyfredin ond cerdd,
Nid cerdd ond cân,
Nid cân ond y gan[1] hofedd,
Nid hofedd ond a sercher,
Nid oll ond anveidrawl,
Nid anveidrawl ond dim,
Nid dim ond Duw.
Catwg Ddoeth ai Cant.

50. Arall.

Ni weles ni wyr,
Ni wyr ni ddysg,
Ni ddysg ni wrendy,
Ni wrendy ond ystyriawl,
Nid ystyriawl ond astud,
Nid astud ond athrylithgar,
Nid athrylithgar ond dedwydd,
Nid dedwydd ond addwyn,
Nid addwyu ond anvilaidd[2],
Nid anvilaidd[3] ond uvydd,
Nid uvydd ond doeth,
Nid doeth ond tawedog,
Nid tawedog ond goddevus,
Nid goddevus ond deallus,
Nid deallus ond synwyrol,
Nid synwyrol ond cydwybodus,
Nid cydwybodus ond cywir,
Nid cywir ond meddylgar,
Nid meddylgar ond serchog,
Nid serchog ond cerddgar,
Nid cerddgar ond llavar,

[1] Nid mwynaidd ond côg
[2] Nid gwrol ond ceiliog ty
[3] Etiveddion
[4] Neiaint

[1] Qu.? a gân. I. M.
[2] Divilain.
[3] Divilain.

Nid llavar ond ymddyddan,
Nid ymddyddan ond am Dduw.
Mewn llyvyr arall val hyn.
Nid serchog ond amyneddgar,
Nid amyneddgar ond cerddgar,
Nid cerddgar ond llawen,
Nid llawen ond llavar,
Nid llavar ond ymddyddan[1].
Catwg Ddoeth ai Cant.

51. Arall.

Nid cartrev ond annedd,
Nid annedd ond ty,
Nid ty heb wr,
Nid gwely heb wraig,
Nid teulu ond plant,
Nid etivedd ond mab,
Nid eppil ond wyr,
Nid hiliogaeth ond orwyr,
Nid cenedyl ond goresgynydd,
Nid gwlad ond cenedyl,
Nid cenedyl heb lywodraeth,
Nid llywodraeth heb addwynder,
Nid addwynder ond gwybodau,
Nid gwybodau ond celvyddydau,
Nid celvyddydau heb dangnev.
Nid tangnev ond cariad,
Nid cariad ond pwyll,
Nid pwyll ond deall,
Nid deall ond addysg,
Nid addysg ond athraw,
Nid athraw heb urddas,
Nid urddas ond braint,
Nid braint ond teilyngdawd,
Nid teilyngdawd ond daioni,
Nid daioni ond o Dduw.
Catwg Ddoeth ai Cant.

52. Arall.

Nid ovnog ond digasog,
Nid digasog heb achos,
Nid dyoddevgar ond doeth,
Nid doeth à ymryson,
Nid mwynder ond merch,
Nid mabgar ond divilain,
Nid milain ond taiog,
Nid taiog ond carl,
Nid cerlyn ond avrywiog,
Nid avrywiog ond iangwr,
Nid iangwr ond nid ymgais â doeth,
Nid doeth ond tawedog,
Nid tawedog ond adnabyddus,
Nid adnabyddus ond à adnebydd ei hun.
Catwg Ddoeth ai Cant.

53. Arall.

Nid gwynvyd ond llawenydd,
Nid doethineb ond tewi,
Nid gwledd ond boddlonedd,
Nid helaethrwydd heb ddigon,
Nid amheuthyn llawer,
Nid siomedigaeth ond gwraig,
Nid llawenydd ond merch,
Nid hofder ond mab,
Nid cares ond buwch,
Nid cyvoeth ond davad,
Nid digrivwch ond gwalch,
Nid hyder ond march,
Nid asborth ond milgi.
Nid cyvarwydd ond à gerddoedd[1].
Nid hysbys ond à weloedd.
Nid gwybodus ond à ymarveroedd.
Nid celvydd ond à ymdrechoedd.
Nid deallus ond à ymchwilioedd.
Nid pwyllus ond à ystyrioedd.
Nid ystyrioedd ond dedwydd.
Nid dedwydd ond cydwybodus.
Nid cydwybodus ond adnabyddus.
Nid adnabod ond adnabod ei hun.
Catwg Ddoeth ai Cant.

54. Arall.

Nid gwr ond a drawo.
Nid govalus ond à laddo.
Nid trist ond cybydd.
Nid llawen ond hael.
Nid hael ond ai cymmero.
Nid ai cymmero ond dedwydd.
Nid dedwydd ond deallgar.
Nid deallgar ond gwybodus.
Nid gwybodus ond ymgeisgar.
Nid ymgeisgar ond cywir.
Nid cywir ond deddvawl.
Nid deddvawl ond dwyvawl.
Nid dwyvawl ond à garo Dduw.
Nid à garo Dduw ond a garo ei gymodog.
Nid cymodog ond a ellir cymwynas iddo.
Catwg Ddoeth ai Cant.

55. Arall.

Nid anneall ond anynad.
Nid gau ond y geuawg.
Nid anudon ymchwelyd er da[2].
Nid dedwydd ni ddyfo pwyll.
Nid cov ond pwyll ymddwyn.
Nid eiddun dedwydd dyhedd.
Nid dev devin namyn devawd.
Nid hyvrydwch ond gyda Duw.
Nid da y blaidd nid da'i gawl.
Nid hybarch rhy gynnevin.
Nid lleidyr ond a ddyco ei eiddo 'i hun.
Nid cyweithas heb vrawd.
Nid cov gan lwth ei grach.
Nid rhy dda neb i wasanaethu ei hun.
Nid edrych newyn y tecav.
Nid hawdd blingo callestren.

[1] Ut supra.

[1] Gredoedd, mewn llyvyr arall.
[2] Ar y da. Ll. arall.

Nid moes gwrthod.
Nid anverth ond ansyberwyd.
Nid melus ond a wahardder.
Nid moesog morwyn ni chlyw lev ceiliog ei thad.
Nid cyvun hun a haint.
Nid hawdd hardd heb gymhar.
Nid hir aros daioni.
Nid eglur edrych trwy dywyll.
Nid adwna Duw a wnaeth.
Nid o rym corf y cenir telyn.
Nid uniaith eos a brân.
Nid gwell rhwy no digon.
Nid â bwyall y mae canu crwth.
Nid da rhy o ddim.
Nid ei veddwl sydd oreu i ddŷn.
Nid hir barâus cymhell.
Nid drwg ond a gefir drwg o hono.
Nid rhaid pedi yn llys arglwydd.
Nid rhyvel ond gwynt.
Nid gormes ond dwr.
Nid dinistyr ond tân.
Nid glân ond glân ei galon.
Nid llai y cyrcher llaith no'r cyvarwys.
Nid gwaeth cywir er ei chwilio.
Nid o gywilydd ond val ai cymmerer.
Nid hawdd chwythu tân â blawd yn ngenau.
Nid eglur edrych yn nhywyll.
Nid call ond call weithiau.
Nid a lawch mab ai câr.
Nid etifeddiaeth gwasanaeth.
Nid call Cymro oni chollo.
Nid gwradwydd ymwellâu.

Catwg Ddoeth ai Cant.

56. Arall.

Nid gwlad heb genedyl,
Nid cenedyl heb wr,
Nid gwr heb urddas,
Nid urddas heb vonedd,
Nid bonedd heb vraint,
Nid braint heb wybodau,
Nid gwybodau heb ddysg,
Nid dysg heb voes,
Nid moes heb hawddgarwch,
Nid hawddgarwch heb syberwyd,
Nid syberwyd heb haelioni,
Nid haelioni heb gariad,
Nid cariad heb gyviawnder,
Nid cyviawnder heb dangnev,
Nid tangnev ond Duw.

Heb dangnev, heb gyviawnder, heb gariad, heb haelioni, heb syberwyd, heb hawddgarwch, heb voes, heb ddysg, heb wybodau, heb vraint, heb vonedd, heb urddas, heb wrhydri, heb genedyl, heb wlad, heb Dduw, ac heb ddim.

57. Arall.

Nid gwr heb genedyl,
Nid cenedyl heb wlâd,
Nid gwlad heb lywodraeth,
Nid llywodraeth heb gyvraith,
Nid cyvraith heb gyviawnder,
Nid cyviawnder heb gydvraint,
Nid cydvraint ond cydvryd,
Nid cydvryd ond cydbwyll,
Nid cydbwyll ond cydwybodoldeb,
Nid cydwybodoldeb ond cydddysg,
Nid cydddysg ond cydgariad,
Nid cydgariad ond cydtangnev,
Nid cydtangnev ond cydddwyvoldeb,
Nid cydddwyvoldeb ond o Dduw, am hyny
Nid gwr ond o Dduw.

58. Arall.

Nid bywyd heb ŷddyd,
Nid rhyddyd heb lywodraeth,
Nid llywodraeth heb ddoethineb,
Nid doethineb heb gyviawnder,
Nid cyviawnder heb drugaredd,
Nid trugaredd heb gariad,
Nid cariad heb haelioni,
Nid haelioni heb ystyr,
Nid ystyr heb ddeall,
Nid deall heb awen,
Nid awen heb bwyll,
Nid pwyll heb athrylith,
Nid athrylith ond anian,
Nid anian ond crevydd,
Nid crevydd ond gwirionedd,
Nid gwirionedd ond gwybodaeth,
Nid gwybodaeth ond crêd,
Nid crêd heb dystiolaeth,
Nid tystiolaeth ond prawv,
Nid prawv ond ymgais, am hyny ymgais y cyvan.

Catwg Ddoeth ai Cant.

59. Arall.

Nid bôd ond yr hyn nis gellir dadvod arno, sev Duw.
Nid bon ond anmon, sev Duw.
Nid byw ond yr hyn nis gellir anmuw arno, sev Duw.
Nid gallu ond yr hyn nis gellir anallu arno, sev Duw.
Nid mawr ond yr hyn nis gellir ei fwy, sev Duw.
Nid cadarn ond yr hyn nis gellir ei yrthio, sev Duw.
Nid gwir ond yr hyn nis gellir ei amgenu, sev Duw.
Nid ëang ond yr hyn nis gellir ing arno, sev Duw.
Nid cyviawn ond yr hyn nis gellir anghyviawn o hono, sev Duw.

Nid cenedlydd ond yr hwn nis gellir ei vod o genedliad, sev Duw.
Nid gwneuthurwr ond yr hwn nis gwnaethpwyd, sev Duw.
Nid berth ond yr hyn nis gellir anmerth arno, sev Duw.
Nid goludog ond yr un a biau y cyvan. sev Duw.
Nid meddiant ond nas gellir diveddiant arno, sev Duw.
Nid piau ond nas gellir nad eve a biau y cyvan, sev Duw.
Nid gwybod ond lle nas gellir amgen no gwybod, sev Duw.
Nid da ond yr hyn nis gellir ei gystal, sev Duw.
Nid gwynvyd ond yr hwn nis gellir advyd ynddo, sev Duw.
Nid goleuni ond yr hyn nis gellir ynddo dywyll, sev Duw.
Nid uniawn ond yr hyn nis gellir cam ynddo, sev Duw.
Nid parâus ond yr hyn nis gellir diwedd iddo, sev Duw.
Nid diogel ond yn nis gellir anniogelwch, sev Duw.
Nid dedwydd ond lle nis gellir amgen no dedwydd, sev Duw.
Nid pen ond yr hwn nis gellir pen arno, sev Duw.
Nid brenin ond nas gellir brenin arno, sev Duw.
Nid arglwydd ond nas gellir arglwydd arno, sev Duw.
Nid cariad ond yr hwn nis gellir angharîad ynddo, sev Duw.
Nid un ond yr hwn nis gellir ail iddo, sev Duw.

Catwg Ddoeth ai Cant.

60. Arall. Bonedd Doethineb.

Nid doethineb ond awen,
Nid awen ond arver,
Nid arver ond cymhell,
Nid cymhell ond cariad,[1]
Nid cariad ond dewis,
Nid dewis ond pwyll,
Nid pwyll ond ystyriaeth,
Nid ystyriaeth ond daioni,
Nid daioni ond Duw.
Am hyny nid doethineb ond o Dduw.
Catwg Ddoeth ai Cant.

61. Arall. Bonedd Awen.

Nid Awen ond doethineb,
Nid doethineb ond o arver,
Nid arver ond ymgais,
Nid ymgais ond pwyll,
Nid pwyll ond deall,
Nid deall ond ystyr,
Nid ystyr ond cymhell,
Nid cymhell ond serch,
Nid serch ond ar ddaioni,
Nid daioni ond Duw.
Am hyny nid Awen ond o Dduw.
Catwg Ddoeth ai Cant.

62. Arall. Bonedd Gwybodaeth.

Nid gwybodaeth ond celvyddyd,
Nid celvyddyd ond trevn,
Nid trevn ond deall,
Nid deall ond ymgais,
Nid ymgais ond ymovyn,
Nid ymovyn ond achos,
Nid achos ond eisiwed,
Nid eisiwed ond angen,
Nid angen ond o Dduw.
Am nyny nid Gwybodaeth ond o Dduw.
Catwg Ddoeth ai Cant.

63. Arall.

Nid rhinwedd ond serch,
Nid serch ond hofder,
Nid hofder ond bodd,
Nid bodd ond arwedd,
Nid arwedd ond addas,
Nid addas ond rhyw,
Nid rhyw ond pwyll,
Nid pwyll ond ystyr,
Nid ystyr ond er lles,
Nid lles ond daioni,
Nid daioni ond Duw,
Am hyny nid Rhinwedd ond o Dduw.
Catwg Ddoeth ai Cant.

64. Arall.

Nid cymodog ond cyweithas,
Nid cyweithas ond teuluaidd,
Nid teuluaidd ond syber,
Nid syber ond hawddgar,
Nid hawddgar ond divalch,
Nid divalch ond trugarawg,
Nid trugarawg ond deddvawl,
Nid deddvawl ond dedwydd,
Nid dedwydd ond diddrwg,
Nid diddrwg ond santaidd,
Nid santaidd ond cariadgar,
Nid cariadgar ond tangnevgar,
Nid tangnevgar ond pwyllgar,
Nid pwyllgar ond dwyvawl,
Nid dwyvawl ond gyda Duw,
Nid gyda Duw ond gyda phob daioni.
Catwg Ddoeth ai Cant.

65. Arall.

Nid dedwydd ond diddrwg,

[1] Serch. ll. arall.

Nid diddrwg ond santaidd,
Nid santaidd ond diwybod,
Nid diwybod ond disynwyr,
Nid disynwyr ond diserch,
Nid diserch ond didrachwant,
Nid didrachwant ond boddlon,
Nid boddlon ond a vo wrth vodd Duw.
Catwg Ddoeth ai Cant.

66. Arall.

Nid Gwr ond Cymro,
Nid gwladwr ond llavurwr,
Nid gweinydd ond ammaeth,
Nid cynnorthwy ond creftwr,
Nid addysg ond ysgolaig,
Nid athraw ond doeth,
Nid doeth ond dwyvawl.
Catwg Ddoeth ai Cant.

67. Arall.

Nid gormes ond gwr boneddig,
Nid twyll ond mynaich,
Nid anrhaith ond ofeiriad,
Nid diva ond milwr,
Nid hud ond arglwyth,
Nid dall ond cyvraith,
Nid cadarn ond cenedyl,
Nid cenedyl ond cyngyd,
Catwg Ddoeth ai Cant.

68. Arall.

Nid hudoliaeth ond ieuenctid,
Nid gwallgov ond balchder,
Nid ynvydrwydd ond cariad,
Nid folineb ond meddwdawd,
Nid annoethder ond llid,
Nid fyrnig ond dialgar,
Nid gelyn ond athrawd,
Nid gwall synwyr ond ymryson,
Nid gwag ond chwedleugar,
Nid doethineb ond tewi,
Nid doeth ond dyoddevgar,
Nid dyoddevgar ond doeth,
Nid melus ond pechod,
Nid chwerw ond penyd,
Nid call ond cywir,
Nid lledrad ond moethusder,
Nid dinistyr ond diogi,
Nid twyll ond y byd,
Nid siomedigaeth ond gwraig,
Nid cynghor ond gadael iddo.
Catwg Ddoeth ai Cant.

69. Arall.

Nid ysbail ond gwynt,
Nid trais ond tân,[1]
Nid anrhaith ond dwr,[2]
Nid ysgawn ond awyr,

[1] Nid anrhaith, &c. Ll. ar.
[2] Nid gormes ond dwr. Ll. ar.

Nid trwm ond daiar,
Nid caled ond maen,
Nid buan ond mellt.
Nid bygwl ond taran.
Nid llwnc ond môr.[1]
Nid rhwystyr ond coedydd.
Nid anhawsder ond mynydd.
Nid attal ond cors.
Nid magyl ond avon.
Nid cadarn ond rhew.
Nid lludd ond eira.
Nid gwresawg ond haul.
Nid oer ond lleuad.
Nid amlder ond ser.
Nid arddwl ond gwlaw.
Nid serchawg ond tes.
Nid nidri ond niwl.
Nid gortrech ond gauav.
Nid rhwyddineb ond hâv.
Nid gobaith ond gwanwyn.
Nid llawenydd ond cynhauav.
Nid newid ond tymhor.
Nid gorvod ond amser.
Catwg Ddoeth ai Cant.

70. Arall.

Nid bywyd heb gyvoeth.
Nid cyvoeth ond tir.
Nid golud ond iechyd.
Nid haint ond tlodi.
Nid tlodi ond clevyd.
Nid clevyd ond pechod.
Catwg Ddoeth ai Cant.

71. Arall.

Nid da cynnal gwr anwadal.
Nid hawdd cydvod â diwybod.
Nid mawr urddas anghyweithas.
Nid edmygir dyn anghywir.
Nid o vradwr y ceir gwladwr.
Nid buchedd gwr ond cyvarwr.
Nid o westlaidd y ceir prestlaidd.
Nid uchel mur gwr ni lavur.
Nid ymgeledd ond tangnevedd.
Nid digonedd ond boddlonedd.
Nid byw mewn gwledd ond amynedd.
Nid anurddas ond moes atgas.
Nid anhylwydd ond y celwydd.
Nid anrhydedd ond byw mewn hedd.
Nid oes à wedd ond gwirionedd.
Nid llwyr anfawd ond o bechawd.
Nid hyvrydwch ond dedwyddwch.
Nid bychander ond hunander.
Nid uniondeb ond fyddlondeb.
Nid mâb llengar ond awengar.
Nid da crybwyll ond gwr hybwyll.
Nid myvyriaeth ond ystyriaeth.
Nid dwyvoldeb ond boddoldeb.

[1] Nid divethaawl, &c. Ll. ar.

Nid da greddvawl na no deddvawl.
Nid gwybodawl ond devodawl.
Nid meistrolaeth heb reolaeth.
Nid da ymddwyn ag anaddwyn.
Nid da gwaith cledd na vo dros hedd,
Nid amyl dedwydd gwr anghelvydd,
Nid amyl trugar gwr moetheugar,
Nid amyl iachus gwr minvelus,
Nid mawr deall gwr amyl ei wall,
Nid amyl dwyvol gwr[1] direol,
Nid mawr awen gwr avlawen,
Nid mynych gwâr dyn chwedleugar,
Nid mynych gŵr mawr ymeiriwr,
Nid mynych call a varn arall,
Nid mynych mâd uchel alwad,
Nid mynych doeth mawr ei gyvoeth,
Nid mynych iawn heb ddysg heb ddawn,
Nid mynych gwir oll a glywir,
Nid ymddiried ond cymmyred,
Nid mawr ond mâd nid glyw ond gwlad,
Nid twn ond twyll nid pen ond pwyll,
Nid bod ond byw nid da ond Duw,
Nid Duw ond ev a wnaeth y nev.

Catwg Ddoeth ai Cant.

Ac felly tervyna y Nidiau.

72. Goddegau catwg ddoeth, a elwir niau catwg ddoeth.

Ni thal dim lle nad ymddywynyco ynddo ryw grynodeb,
Ni thal dim y lle y cydymdeithiocer yndo bawb a wnel ar gyhoedd,
Ni thal dim y llavur nid ennillir o hono na thal na gwobrwy[2],
Ni thal dim cariad dyn ar y llall y lleiâer ei dda o hano,
Ni thal dim y tegwch heb ryw voliant yndo neu gydag ev.
Ni thal dim gwiaig a gymdeithioca gyda phob gwr,
Ni thal dim y ci à ganlyno bob dyn,
Ni thal dim gwasanaeth nid enniller neb rhyw vudd o hano,
Ni thal dim cellweiriaw gwasanaeth arglwydd y del colled o hano,
Ni thal dim y gorvod y dygynnullir doluriau o hano,
Ni thal dim yr anrhydedd y cydseinio cariad twyllodrus ag ev,
Ni thal dim neb rhyw ddyn ni bo fyddlon ei air,
Ni thal dim seithydd na vedro gymmedroli ei ergyd,[3]
Ni thal dim cynghorvynt canys o lavuriaw drwyddo y mae'n orwag y llavur,
Ni thal dim y vyddin y llywio pob dyn drwyddo ei hun,
Ni thal dim y meddiant y delo pob eisiwed o hano,
Ni thal dim breniniaeth nid uvyddâo i'r gyvraith,
Ni thal dim i neb sori val nad arbeto ddim o'i eiriau,
Ni thal dim neb tylawd a wrthoto grynodeb,
Ni thal dim ainc heb awen a phwyll,
Ni thal dim y gobaith lle nad ymgeisier,
Ni thal dim à wneler oni wneler o ymbwyll,
Ni thal dim à varner oni varner o gydwybod,
Ni thal dim à gafer oni chafer gydag ev dangnev,
Ni thal dim a vyvyrier oni bydd yn nawdd cydwybod lân,
Ni thal dim Dim heb Dduw.

Catwg Ddoeth ai Cant.

[1] Dyn.
[2] Na budd, &c. Ll. ar.
[3] Ei anc. Ll. ar.

73. Arall, Amryvel.

Ni ludd bonedd i vethu,
Ni ludd anrhydedd i henu,
Ni ludd golud angau,
Ni ludd doethineb pechawd,
Ni ludd diweirdeb fawd,
Ni ludd anniweirdeb anfawd,
Ni ludd cyvoeth gybyddiaeth,
Ni ludd tylodi haelioni,
Ni ludd buchedd dda angau dybryd
Ni ludd dysg elyniaeth,
Ni ludd nerth aviechyd,
Ni ludd llawenydd dristwch.

Catwg Ddoeth ai Cant.

74. Arall.

Ni bydd hybarch dyn lle y mynych gyrcho,
Ni ddigia Duw er erchi cyviawnder,
Ni edrych angau pwy decav,
Ni pharch diriaid ei well,
Ni levair doeth na vo perthynas,
Ni ymgais diog am à byrth ei ddiogi,
Ni phis boneddig yn ei ddillad,
Ni chach call yn ei gap ei hunan,
Ni wyr bol llawn ba lev bol gwag,
Ni welwys ni wyr,
Ni ddifyg arv ar wâs gwych,
Ni ddawr newynawg pa ŷs,
Ni vysyna y maen â dreiglo,
Ni chred y moel oni wel ei 'menydd,
Ni ryberchir rhyvoddawg,
Ni chais ddewis ei gam gwr yn fo,
Ni lwydd cell gwarseddwraig,
Ni lwyddes ond à dramcwyddes,
Ni moch wna da dyn diawg,
Ni phery cig brâs yn wastad,
Ni thyr pen er dywedyd yn dêg,

Ni wna y gwynt waeth no chwythu,
Ni wyl hawdd vod yn hawdd onid ei hawdd yn anhawdd,
Ni nawd gymmydd tarw â drych[1],
Ni elwir cywrain ni gynnydd,
Ni eing mewn llestyr ond à vo yndo[2],
Ni ddifyg modd be bai myn,
Ni ddifyg fon ar ynvyd,
Ni elwir coed unpren,
Ni chymmydd dedwydd â dadyl,
Ni chwsg dedwydd hun vore,
Ni chlyw y cadno ei ddrewdod ei hunan,
Ni cheir y melus heb y chwerw,
Ni cheir ond ei groen ar gadno,
Ni ad annoeth ei orvod,
Ni bydd chwedyl heb ystlys iddi,
Ni bydd allt heb waered,
Ni bydd cyvoethawg rhygall,
Ni bydd rhybarch rhygynnevin,
Ni ryberchir rhyanvoddawg,
Ni char gwaith nis gorddyvno,
Ni ellir gwr o wâs,
Ni ellir hên ben ar gorf ieuanc,
Ni chaif dda ni oddevo y drwg,
Ni chaif lês nad el yn namwain,[3]
Ni chymmydd diawl â dwyvawl,
Ni eill Duw dda i ddiriaid,
Ni châr dovydd diobaith,
Ni chwsg Duw ban rydd wared.
Catwg Ddoeth ai Cant.

75. Gwarddiadau Catwg Ddoeth.

Na chais nev o'th anudon,
Na chais ddim lle nas dylech,
Na chais hyder o falchder,
Na chais ymdderchu'n uchel rhag dyvod yn îs,
Na chais gyrhaedd goruch ymgyrhaeddwch,
Na chais ddilyn neges ar galed,
Na chais gyvrinach am à wypo lawer,
Na chais lês o wagvost,
Na chais vwrw coel ar dy gelwydd,
Na chais dwymder dan iâ,
Na chais ymwthio[4] a'th gystal,
Na chais ymwrdd a'th well,
Na chais ymddiried i'r un a'th vygythio,
Na chais groesaw dan wg,
Na chais lawenydd heb wên.
Na chais chware â chlwyvus hên,
Na chais lês o vewyd,
Na chais elw o esgeulusdra,
Na chais gellwair a'th gâs,
Na chabla neb à vo arnat ei ovn,
Na veia ar neb am y bai vo arnat dy hunan.
Nag ymladd ag ynvyd,
Na threulia y geiniog onis cefych,
Na werth nev er daiar,
Na sav ar greulonder,
Na ymgynghora ond â doeth,
Na ymdeithia ond â dedwydd,
Catwg Ddoeth ai Cant.

[1] Blaidd â drych. Ll. ar.
[2] Ei lonaid. Ll. ar.
[3] Ni chaif dd. Ll. ar.
[4] Ymwrthio. Ll. ar.

76. Arall, Unrhyw.

Na chais esmwythder o ddigder,
Na chais ddiolch am nag,
Na chais chware a'th gâs,
Na chais barch am ddrygvoes,
Na chais ddiwedd da o hir draâusder,
Na chais urddas o valchder,[1]
Na chais gellwair a'th elyn,
Na chais vicre[2] a'th gystal,
Na chais ymwrdd a'th well,
Na chais ymddiried i'r neb a'th vygythio,
Na chais hyder yn malchder,
Na chais ymddercha'n rhy uchel rhag dy fwrw yn isel,
Na chais ddilyn neges ar avrywiawg,
Na chais gyvrinach am à wypo lawer,
Na chais les o'th wagvost,
Na chais dwymder dan iâv,
Na chais lawenydd gan glâv,
Na chais dwrn da o'th vygwth,
Na chais ddillad lledrad o myni ddiwarthrwydd,
Na chais ynnill paradwys o draha,
Na chais vyned i nev er bod yn chwerw,
Na chais ymweled a'r Drindawd onis cei o undawd.
Catwg Ddoeth ai Cant.

77. Llyma Draethawd y Nerthodd yn amgen o vodd nog o'r blaen.

Nerth Eryr yn ei ylvin,
Nerth Sarf yn ei chloren,
Nerth Gellgarw yn ei gorn,
Nerth Tarw yn ei ben,
Nerth Arth yn ei breichiau,
Nerth March yn ei ddwyvron,
Nerth Ci yn ei ddaint,[3]
Nerth Twrch yn ei avlach,
Nerth Ysguthan yn ei hadanedd,
Nerth Gwenynen ei harogl,
Nerth Cath yn ei phalv,
Nerth Arglwydd ei gyviawnder,
Nerth Gwr yn ei bwyll,
Nerth Gwraig yn ei thavawd.
Catwg Ddoeth ai cant.

[1] Na chais hyder.. Ll. ar.
[2] Na chais ymogyvuwch. Ll. ar.
[3] Ei froen. Ll. ar.

78. Llyma Nidiau amgen nog a ddangoswyd oc y blaen.

Nid llawen ond hael,
Nid trist ond cybydd,
Nid hysbys ond ymofynwr,
Nid llednais ond à daw,
Nid dewr ond à dery,
Nid gofalus ond a laddes,
Nid cyvoethawg ond ai cymmero,
Nid ai cymmero ond dedwydd,
Nid dedwydd ond diddrwg,
Nid diddrwg ond à gar Dduw.
Catwg Ddoeth ai Cant.

79. Ereill.[1]

Nid cais ond gwerthvawr,
Nid gwerthvawr ond mâd,
Nid mâd ond meuedd,
Nid meuedd ond gwynvyd,
Nid gwynvyd ond gwybod,
Nid gwybod ond newydd,
Nid newydd ond newid,
Nid newid ond er llês,
Nid llês ond hardd,
Nid hardd ond iawn,[2]
Nid iawn ond cariad,
Nid cariad ond Duw.
Catwg Ddoeth ai Cant.

80. Arall, amgen nog yr un o'r blaen.

Nid anfawd ond anvodd,
Nid anvodd ond i ni ŵyr,
Ni ŵyr ni wrendy,
Ni wrendy ond ni ddysg,
Ni ddysg ni ddeall,
Ni ddeall ond ystyrgar,
Nid ystyrgar ond astud,
Nid astud ond dedwydd,
Nid dedwydd ond hygar,
Nid hygar ond addwyn,
Nid addwyn ond uvydd,
Nid uvydd ond tawedawg,
Nid tawedawg ond goddevus,
Nid goddevus ond call,
Nid call ond cydwybodus,
Nid cydwybodus ond cywir,
Nid cywir ond meddylgar,
Nid meddylgar ond serchawg,
Nid serchawg ond cerddgar,
Nid cerddgar ond ymddyddangar,
Nid ymddyddan ond am Dduw.
Catwg Ddoeth ai Cant.

81. Ereill.

Nid dyn ond daioni,
Nid daioni ond bodd Duw,
Nid bodd Duw ond cariad,
Nid cariad ond cyviawn,
Nid cyviawn ond anian,
Nid anian ond awydd,
Nid awydd ond gwybod,
Nid gwybod ond côv,
Nid côv ond cyvun,
Nid cyvun ond oll,
Nid oll ond Duw.
Catwg Ddoeth ai Cant.

82. Arall.

Nid dirgel ond dim,
Nid dim ond anveidrawl,
Nid anveidrawl ond Duw,
Nid Duw ond dim,
Nid dim ond dirgel,
Nid dirgel ond Duw.
Catwg Ddoeth ai Cant.

83. Arall. Mynegau Catwg Ddoeth.

Nid myn ond myn Duw.
Nid mâd ond myn Duw.
Nid mawr ond myn Duw.
Nid hardd ond myn Duw.
Nid parod ond myn Duw.
Nid blaeniad ond myn Duw.
Nid esgud ond myn Duw.
Nid buan ond myn Duw.
Nid cadarn ond myn Duw.
Nid nerth ond myn Duw.
Nid galledig ond myn Duw.
Nid gorvod ond myn Duw.
Nid gorchymyn ond myn Duw.
Nid diogel ond myn Duw.
Nid trevn ond myn Duw.
Nid cariad ond myn Duw.
Nid cyviawn ond myn Duw.
Nid doethineb ond myn Duw.
Nid didranc ond myn Duw.
Nid hanvod ond myn Duw.
Nid gwynvyd ond myn Duw.
Nid ufydddod ond i vyn Duw.
Nid parch ond i vyn Duw.
Nid Duw ond myn,
Nid myn ond bôd,
Nid bôd ond Duw,
A vyno Duw á vydd,
Rid myn ond myn Duw.
Catwg Ddoeth ai Cant.

84. Casbethau Catwg Ddoeth.
Yn amgen o vodd nog o'r blaen.

Tylawd balch,
Cyvoethawg trahâus,
Golychwyd heb ei llusen,
Mab heb ddysg,
Merch heb syberwyd,
Gwraig heb veistrolaeth arni,

[1] Gwersi y Gwyddoniaid. Ll. Sion. I. M.
[2] Cyviawn. Ll. ar.

Gwr heb ystyriaeth,
Ieuainc heb ostyngeiddrwydd,
Henddyn heb ddwyvoldeb,
Benyw heb ddiweirdeb,
Gwasanaethydd heb uvydddod,
Cymydogaeth heb gariad,
Aberthawg heb roi cardawd,
Blaenawr heb bwyll,
Marchog heb brovedigaeth,
Arglwydd heb gynghor,
Escob heb ddysgeidiaeth,
Cyfredin heb gyvraith,
Brenin heb ddoethineb,
Doeth heb weithredoedd da,
Ynad heb gyviawnder,
Gwlad heb heddwch,
Gwerin heb gynneddvau,
Cenedyl heb wybodau,
Athraw heb amynedd,
Gwybodaeth heb voesau,
Rhyvel heb drugaredd,
Llwydd heb wellâad,
Dysg heb ddeddvolder,
Teulu heb gydvod,
Arvaeth heb gelvyddyd,
Celvyddyd heb arvaeth,
Cynneddv heb lesoldeb,
Bardd heb ddosparth,
Ysgolâig heb lyvrau,
Llanc heb gampau,
Camp na vo da,
Dyn heb iddo Dduw, a
Barnu bod Duw heb anveidrawl ddaioni.
Catwg Ddoeth ai Cant.

85. Casddynion Catwg Ddoeth.

Dyn na wypo dda ei hun ac ni chais addysg gan arall.
Dyn à ddyco'n echwyn vwy nog à allo vyth ei dalu.
Dyn à vydd mor hael ag ni cheidw à vo raid iddo ei hun.
Dyn à addawo bob peth ac ni rydd dim.
Dyn à dyngo ac nis crêd neb.
Dyn à vygythio bawb ac na vo ar neb ei ofn.
Dyn à weto gymmaint ag y bo blin ei wrandaw.
Dyn à geisio bob peth ac ni cheif ddim à geisio.
Dyn à addevo 'i rîn iddei gâs a'i elyn.
Dyn à elo i anurddas er urddas i arall.
Dyn heb dda ganto ac ni phaid â masnach pob peth.
Dyn yn prynu pob peth ac heb ynnill ar ddim.
Dyn à wnelo mewn un dydd val nas gallo drannoeth ddim.
Dyn a ogano arall am y beiau vo arno ev ei hunan.
Dyn à dybio ei vod yn well no neb ac yntau yn waethav o bawb oll.
Dyn na vedd ai gwasanaetho ac nas gwasanaetha ei hunan.
Dyn à vo ryvelwr llesg ac ni chais heddwch yn hytrach no rhyvel.
Dyn a veddianno lawer ac ni roddo ddim:
Dyn à ymddirieto i bawb ac ni chair neb a eill ymddiried iddo ev.[1]
Dyn à ymrysono a'i gadarnach onid el iddei vedd.
Dyn à ymddirieto i beth ni bo trigiedig.
Dyn à ymddirieto i rodd.
Dyn à gais orvod o falchder a rhodres.
Dyn à gais avles ei hun er avles iddei gymodawg.
Dyn à gafo'i ddewis ac á ddewis y gwaethav.
Dyn na wnelo ddaioni ac nis gad i arall ei wneuthur.
Dyn à ymgadarnâo mewn peth à vo drwg yr olwg arno.
Dyn à dybio ei hun yn gall ac yntau'n anghall.
Dyn à ddysgo lawer ac ni wypo ddim yn gyvlawn.
Dyn adawo ei gâr cyvlwyn heb achos yn y byd.
Dyn a wnelo ddrygioni ac ni bo edivar gantho.
Dyn tlawd à wrthyd grynodeb.
Dyn à wrthddadla yn erbyn ei Dduw.
Dyn à vo'n fôl ac à gymmero arno vod yn folach.
Dyn à greto i bawb er nas adnapo.
Dyn à wnel gyvrinach â dieithyr.
Dyn à ymyr â phob peth heb achos.
Dyn à gasâo bawb a phawb yntau.
Dyn na chreto neb na neb yntau.
Dyn à weto lawer ac ni wrendy ar a weto arall.
Dyn à welo lawer o voesau a chelvyddydau ac ni ddysgo ddim o honynt.
Dyn à fesneich bob peth ac heb brynu dim.[2]
Dyn à dybio ei vod yn ddoeth ac yntau yn annoeth.
Dyn à dybio ei vod yn well no neb ar bob peth, ac yntau'n waethav o'r cwbyl oll yn mhob peth.
Dyn à wypo'i lès ac à wnelo ei avles.
Dyn à gais lonyddwch ac nis rhydd.
Dyn à ymfrostio o'i gywilydd ei hunan.
Dyn à wnelo vrâd yn mhob peth.

[1] Iddo yntau. Ll. ar.
[2] Unpeth.

Dyn à wypo gyvraith Duw a'i orchymynion, ac a ddadla yn eu herbyn er gwobrwy.
Dyn à ddirmyco Dduw a dyn.
Dyn à ddysgwyd ar yr iawn ac nis gwna.
Dyn à achwyno ar bob achos ar na vo gwir achos cwynaw.
Dyn à ymroddo i vod yn avlawen lle na bo achos.
Dyn à gâr ymgeintach â phawb ac ar bob achos.
Dyn à ddyweto'n vawr ac à wnelo'n vychan.
Dyn glwth à sonia'n wastadawl am fwyd a diawd.
Dyn à wyr ei vai ac nas diwygia.
Dyn à froma wrth à ddengys iddo ei vai.
Dyn à gellwair â phawb ac ni oddev gellwair gan neb.
Dyn à holo gymmaint ag nas gellir ei atteb.
Dyn ni thawr ba beth à wnel nag à levair.
Dyn à drevyd yn ddiovyn iddo yr hyn na pherthyn iddo.
Dyn à ymdristäa lle bo pob un arall yn llawen.
Dyn à ymlawenäo wrth à wnelo bob un arall yn drist.
Dyn à edrydd o'i wir vodd yn amgen nog à glywes.
Dyn à watwar y gwybodau nas gwypo ei hunan.
Dyn ni chymmer ei gynghori onid êl yn ryhwyr.
Dyn à welo'i gâr mewn difyg ac nas cynnorthwya.
Dyn a giddo swydd ac nas gwnel yn gywir.
Dyn à wyr vod yn raid iddo varw ac na veddwl am vyd arall.

Catwg Ddoeth ai Cant.

86. Casddynion Catwg Ddoeth, mewn modd amgen.

Dyn à wypo y da ac nas dysgo.
Dyn ni bo ai gwasanaetho ac ni wasanaetha ei hun.
Dyn y del iddo lawer o bethau ac ni roddo ddim.
Dyn à ymladd a'i arglwydd onid el i'w bwll.
Dyn o ddiau heddwch à ddymuno ryvel ac yntau yn ryvelwr llesg.
Dyn à ogano arall am y beiau à vo arno ev ei hun yn amlwg.
Dyn a debŷg ei vod yn well no neb ar bob peth, ac yntau'n waeth no neb ymhob peth.
Dyn à echwyno o dda gymmaint ag na bo ar ei helw ai talo.
Dyn à roddo à vo o'i eiddo ac ai gato ei hun heb ddim.
Dyn à addawo bob peth ac heb gywiro dim.
Dyn à vasgnacho bob peth a heb brynu dim.
Dyn à vygythio bawb ac ni bo ar neb ei ovn.
Dyn à ddyweto lawer ac nis gwrandawo neb.
Dyn à dyngo llw anudon hyd nes creto neb ev.
Dyn à addevo ei rin i fol, neu i elyn, neu i'r neb à wypo nas cel.[1]
Dyn à archo bob peth ar à welo ac ni chafo ddim.
Dyn à roddo ei hunan mewn anurddas er urddas un arall.
Dyn à welo lawer o voesau a chelvyddydau, ac ni ddysgo ddim.
Dyn à bryno bob peth heb ynnill dim.
Dyn à gasao pawb a phawb yntau.
Dyn ni chreto neb na neb yntau.
Dyn à veio ac yntau'n veius.
Dyn à amryo â phob peth heb achos.[2]
Dyn à geisio yn ddirgel gan ddyn dieithyr.
Dyn à greto i bawb heb ei adnabod.
Dyn à ymddirieto i rodd.
Dyn à wnelo yn un dydd val na allo wneuthur dim dranoeth.
Dyn à veddylio dwyll a hoced.
Dyn à gafo ddewis ac a ddewiso y gwaethav.
Dyn à debyco orvod o valchder a rhodres.
Dyn à gasao ei lês er avles i'w gymodog.
Dyn ni wnel dda ac nas gato i arall ei wneuthur.
Dyn à ymgadarnhao mewn drwg olwg.
Dyn à debyco ei vod yn gall ac yntau yn anghall.
Dyn à ddysgo lawer ac ni wypo ddim.
Dyn à adawo ei gydymaith heb achos.
Dyn à wnelo ddrwg ni bo edivar ganto.
Dyn tylawd a wrthoto grynodeb.
Dyn a watwaro ddysg a gwybodau daionus.
Dyn heb arno ryw gamp à vo da.
Dyn na vo dewr yn mhlaid ei gâr, a'i wirionedd.
Dyn à vostio ei gywilydd ei hun.
Dyn à e gculuso Duw a dyn.
Dyn na vo eiddo iddo ac nid ymgais â chref neu gelvyddyd.
Dyn à vo gâs wrth arall heb ddangos paham.
Dyn anwadal nas gellir ymddiried iddo ddim yn y byd.
Dyn à wypo gyvraith Duw a'i orchymyn-

[1] Y gwypo.
[2] Ar bob.

ion, ac a ddadleua yn eu herbyn er gwobrwy.
Dyn na veddwl ba vo y daw yn y diwedd.
Catwg Ddoeth ai Cant.

87. Y Saith holion a ddodes Catwg Ddoeth i saith o wyr doethion o'i gor yn Llanveithin, ac atteb y gwyr hyny.

Hawl. Pa ddaioni sydd vwyav ar ddyn?
Atteb. Cyfiawnder.
Talhaiarn vardd ai dywawd.

Hawl. Pa ddoethineb y sydd oruchav ar ddyn?
Atteb. Gallu drwg i arall ac heb ei wneuthur.
Teilo Sant ai dywawd.

Hawl. Pa ddireidi sy vwyav ar ddyn?
Atteb. Anniweirdeb.
Arawn ab Cynvarch ai dywawd.

Hawl. Pwy sydd dylotav?
Atteb. Y neb ni chreto gymmeryd ei eiddo ei hun.
Taliesin Ben Beirdd ai dywawd.

Hawl. Pwy sydd gyvoethocav?
Atteb. Y neb ni chwennycho ddim o eiddo arall.
Gildas y Coed Aur ai dywawd.

Hawl. Pa gamp decav ar ddyn?
Atteb. Cywirdeb.
Cynan ab Clydno Eiddin ai dywawd.

Hawl. Pa ynvydrwydd vwyav ar ddyn?
Atteb. Dymuno drwg i arall heb allu ei wneuthur.
Ystyfarc fardd Teilo ai dywawd.

88. Llyma y saith holion mewn modd amgen herwydd llyvyr arall.

1. Pa ddoethineb vwyav ar ddyn?
Atteb. Gallu drwg ac heb ei wneuthur.
Teilo Sant.

2. Pa ddaioni goruchav ar ddyn?
Atteb. Cyviawnder.
Talhaiarn.

3. Pa ddireidi vwyav ar ddyn?
Atteb. Celwydd.
Taliesin Ben Beirdd.

4. Pa gamp decav ar ddyn?
Atteb. Cywirdeb.
Cynan ab Cludno Eiddin.

5. Pa ynvydrwydd vwyav ar ddyn?
Atteb. Dymuno drwg cyd nas gallo.
Ystyfan vardd Teilo.

6. Pwy sydd dylotav?
Atteb. Y neb ni chymmer o'i eiddo ei hunan.
Arawn ab Cynvarch.

7. Pwy sydd gyvoethocav?
Atteb. Y neb ni chwennycho ddim o eiddo arall.
Gildas y Coed Aur.
Ac velly tervyna.

89. Goddegau Catwg Ddoeth.

A vyno ei berchi bid gadarn,
A vyno vodd Duw bid iawn ei varn.
A vyno iechyd bid lawen,
A vyno ei wrandaw bid gymmen.
A vyno ei garu bid uvydd,
A vyno lwyddiant gwyped ai lludd.
A vyno lonyddwch bid dangnevgar,
A vyno vlaenori bid wybodgar.
A vyno ei vodd porthed amynedd,
A vyno glod eled i'r bedd.
Catwg Ddoeth ai Cant.

90. Geiriau gwir Catwg Ddoeth.

Lawer gwan da ei araith,
Llawer cryv drwg ei artaith.
Llawer têg drwg ei ddeunydd,
Llawer hagyr hygar vydd.
Llawer gwir drwg ei ddywedyd,
Llawer eiddil da'i gyngyd.
Llawer gwych drwg ei ymarwedd,
Llawer noeth da ei vuchedd.
Llawer berthawg dan ovalon,
Llawer tlawd a wel ei ddigon.
Llawer clwyvus da'i amynedd,
Llawer iach llawn cynddaredd.
Llawer gobaith a â yn over,
Llawer a ddaw yn mhen ei amser.
Catwg Ddoeth ai Cant.

91. Hoddion Catwg Ddoeth.

Hawdd bodloni dedwydd,
Hawdd digio diriaid,
Hawdd annog dewr,
Hawdd ovni ovnawg,
Hawdd cynghori awenawl,
Hawdd dysgu athrylithaidd,
Hawdd clwyvaw clav,
Hawdd fromi balch,
Hawdd sori boneddig tom,
Hawdd rhadloni serchawg,
Hawdd hudaw baban,
Hawdd twyllaw didwyll,
Hawdd eirioled ar haelionus,
Hawdd lladd brwynen,
Hawdd tynu cleddyv byr o wain,
Hawdd cwympaw clof,
Hawdd diriaw bwyd ar newynawg,
Hawdd ynnill ar anghenoctid,

Hawdd y ceir gwêu ar vinbryd llawen,
Hawdd dal march dall,
Hawdd croni [1] frwd pisodyn,
Hawdd gwedyd castell,
Hawdd gwrandaw, crêdu, gadael iddo,
Hawdd rhydio cornant,
Haws gwedyd mawr no gwneuthur bychan,
Haws gwneuthur da no drwg,
Haws bod yn gall nog yn anghall,
Haws bodloni Duw no diawl,
Haws myned i nev nog i ufern,
Haws gweled pob iawn nog ymddallu yn ei erbyn.

Catwg Ddoeth ai Cant.

92. Hebau Catwg Ddoeth.

Heb serch heb synwyr,
Heb synwyr heb ddeall,
Heb ddeall heb ystyr,
Heb ystyr heb wybod,
Heb wybod heb bwyll,
Heb bwyll heb ddysg,
Heb ddysg heb ddawn,
Heb ddawn heb Dduw,
Heb Dduw heb ddim.

Catwg Ddoeth ai Cant.

93. Cylch Byd a Bywyd.

Tlodi á bair ymgais,
Ymgais á bair llwyddiant,
Llwyddiant á bair cyvoeth,
Cyvoeth á bair balchder,
Balchder á bair cynhen,
Cynhen á bair rhyvel,
Rhyvel á bair tlodi,
Tlodi á bair heddwch,
Heddwch tlodi á bair ymgais,
Ymgais á dreigla yr un cylch ag o'r blaen.

Catwg Ddoeth ai Cant.

94. Goreu Catwg Ddoeth.

Goreu ar wr, gwybodau,[2]
Goreu ar ieuanc, gwylder,
Goreu ar hên, aravwch,
Goreu ar bob dyn, cydwybod,
Goreu chwedyl, gwirionedd.
Goreu celwydd, celwydd amlwg,
Goreu gorchwyl, gwneuthur daioni.
Goreu devawd, ymwellâu.
Goreu cynneddyv, cadw moes.
Goreu arver, doethineb.
Goreu ymddiried, ymddiried i Dduw.

Catwg Ddoeth ai Cant.

95. Goreuau.

Goreu un bwyd, bara.
Goreu un enllyn, halen.
Goreu un llyn, gwin.
Goreu un llaeth, llevrith.
Goreu diod, diod o ddwr.
Goreu neges, ymweled â gŵr yn ngharchar.
Goreu hael, hael ofeiriad.
Goreu taith, cyrch golychwyd.
Goreu ympryd, gochel moethusder.
Goreu haelioni, rhoddi cardawd.
Goreu cardawd, rhoi lletty.
Goreu parodrwydd, bathawd.
Goreu cydymaith, ceiniawg.
Goreu barn, cyviawnder.
Goreu cyvraith, ammod.
Goreu ammod, cyviawnder.
Goreu gwaith, gwneuthur daioni.
Goreu celvyddyd, deall gwirionedd.
Goreu ymladd, ymladd â dryganwydau.
Goreu heddwch, heddwch cydwybod.
Goreu nawdd, nawdd Duw.

Catwg Ddoeth ai Cant.

96. Goreuau.

Goreu gorchwyl uudyn, gwarchadw tŷ yn dda.[1]
Goreu un gair, mi biau.
Goreu i bawb, à ddichon ev ei hunan.
Goreu camwri, cadbyd.
Goreu barn, cyviawnder.
Goreu cyviawnder, trugaredd.
Goreu lle, à ellir ei gyrchu.
Goreu bwyd, un rhag newyn.
Goreu cyfes, talu iawn.
Goreu taith, golychwyd.
Goreu cyvaill, cydwybod lân.
Goreu canwyll, pwyll.
Goreu devawd, daioni.
Goreu i ddyn, ei Dduw.
Goreu Duw, Duw y goreuon.

Catwg Ddoeth ai Cant.

97. Goreuau.

Goreu un dyn, gŵr.
Goreu un tlws, gwraig.
Goreu un mil, march.
Goreu un anivel, buwch.
Goreu un ysgrubyl, davad.
Goreu yngogiaid, geivyr.
Goreu amgyving, moch.
Goreu lluyddion,[2] gwenyn.
Goreu etivedd, pren plan.
Goreu masnach, prynu tir.
Goreu câr, erw o dir.
Goreu parodrwydd, arian.
Goreu deaint, daioni.
Goreu diwedd, diwedd da.

Catwg Ddoeth ai Cant.

[1] Attal. Ll. ar.
[2] Wryd. Ll. ar.

[1] Yn ddiwyd. Ll. ar.
[2] Llwyddiant. Ll. ar.

98. Goreuau.

Goreu eu, mi biau.
Goreu cyvaill, bathodyn.
Goreu bwyd, un rhag newyn.
Goreu llwyn, un a'm cysgoto.
Goreu march, un a'm dyco
Goreu cwd, un â blawd ynddo.
Goreu bwyall, á bieufwyv,
Goreu rhan o'r deisien, rhan à gafwyv.
Goreu peth, peth à veddwyv,
Goreu bach, bach gwair,
Goreu mawr, mawr vodlondeb,
Goreu y goreu o bob rhyw,
Goreu tynged, diwedd da,
Catwg Ddoeth ai Cant.

99. Goreuau.

Goreu lledvegin, davad,
Goreu o'r devaid, y moelion,
Goreu o'r gwartheg, y brithion,
Goreu o'r meirch, y mwynav,
Goreu o'r moch, y tewav,
Goreu o'r geivyr, y gwynion,
Goreu o'r gwyr, y doethav,
Goreu o'r gwragedd, y disymlav,
Goreu o'r meibion, y breisgav,
Goreu o'r merched, y meinav,
Goreu o'r cwn, y cyntav,
Goreu o'r brethyn, y cochav,
Goreu o'r llian, y meinav,
Goreu o'r gwenith, y moelav,
Goreu o'r ceirch, y breisgav,
Goreu o'r haidd, y byrav,
Goreu etiveddion, coed plan,
Goreu cyvnewid, cyvnewid ar dir,
Goreu un arv, cyllell,
Goreu un tudded, mantell,
Goreu ar bob peth, y goreu,
Goreu o'r drygau, y lleiav.
Catwg Ddoeth ai cant.

100. Goreuau.

Goreu un bwyd, bara,
Goreu enllyn, halen,
Goreu llyn, gwin,
Goreu diod, dwr,
Goreu cyvedd, medd,
Goreu gosymaeth, cwrw,
Goreu meddyginiaeth, llaeth,
Goreu helgig, hydd,
Goreu âg [1] ysgrubyl, mollt,
Goreu pysgod mor, llythi,
Goreu pysgod dwr croew, brithyll,
Goreu aeron, avalau,
Goreu ancwyn, bresych,[2]
Goreu gwaith, arddu tîr,
Goreu chware, llawenydd.
Catwg Ddoeth ai Cant.

[1] Cig.
[2] Cenin. Ll. ar.

101. Goreuau.

Goreu gweinyddiaeth, llavuriaw tir,
Goreu llavur, gwenith,
Goreu o'r gwenith, y moelav,
Goreu o'r haidd, y byrav,
Goreu o'r ceirch, y brasav,
Goreu o'r avalau, y lleiav,
Goreu o'r llysiau, bresych,
Goreu o'r gwŷg, fa,
Goreu arlwyad, ammaeth,
Goreu lledvegin, davad,
Goreu llawnder, buwch,
Goreu ynghyving, moch,
Goreu yngnogiaid geivyr,
Goreu hiliadaeth, gre o gesyg,
Goreu golud, gwartheg,
Goreu llaeth, llevrith,[1]
Goreu ymborth, blith,[2]
Goreu ancwyn, perllan,
Goreu heiliad, gardd,
Goreu llwyddiant, gwenyn,
Goreu etivedd, pren plan,
Goreu gallu, tir, [3]
Goreu rhysgwydd, ty annedd,
Goreu gwaith teulu, rhod a chribau,
Goreu o'r brethyn, y cochav,
Goreu o'r llian, y meinav,
Goreu o'r caws, y satav,
Goreu o'r menyn, y melynaf,
Goreu anivel, march,
Goreu o'r cwn, y cyntav,
Goreu o'r meirch, y mwyav,
Goreu o'r pridd, y cochav,[4]
Goreu o'r gwartheg, gwineuon,
Goreu o'r moch, y gwynion,
Goreu o'r devaid, y moelion,
Goreu o'r geivyr, y gwynion,
Goreu trev, trev tad,
Goreu gwlad, gwlad geni,
Goreu arv, cyllell,
Goreu tuddedyn, mantell,
Goreu meddiant, cartrev,
Goreu gwaith un dyn, gwarchadw ty,
Goreu urddas, bonedd cynhenid,
Goreu cymmyred, gwybodaeth,
Goreu trysor, celvyddyd,[5]
Goreu cymodawg, tal pentan,
Goreu dyddanwch, mab,
Goreu careiddwch, merch,
Goreu tlws, gwraig dda,
Goreu cafaeliad, enw da.[6]

[1] Llaeth buwch. Ll. ar.
[2] Goreu moethynon. Ll. ar.
[3] Goreu cyvoeth, tir. Ll. ar. Gwineuav. Ll. ar.
[4] Creft. Ll. ar.
[5] Gair da. Ll. ar.]

Goreu arlwydd, cydwybod.
Catwg Ddoeth ai cant.

102. Goreuau.

Goreu o'r gwyr, y doethav.
Goreu o'r gwragedd, y disymlav.
Goreu o'r meibion, yr uvyddav.
Goreu o'r merched, y syberwav.
Goreu o'r gweision, y fyddlonav.
Goreu o'r cymodogion, y divalchav.
Goreu o'r gweithwyr, y medrusav.
Goreu cerddedydd, gau.
Goreu cynghor, gwas diawg.
Goreu cydymaith, ceiniawg.
Goreu neges, myned â chroesaw.
Goreu hael, hael ofeiriad.
Goreu canwyll, pwyll i ddyn.
Goreu camwri, cedwid.[1]
Goreu meddyg, meddyg enaid.
Goreu cynneddvau, cadw moes.
Goreu devawd, daioni.
Goreu rhan, rhoddi cynnwys.
Goreu i bawb, à ddichon ei hun.
Goreu un gair, mi a biau.
Goreu arv, dwrn moel.
Goreu un tudded, mantell.
Goreu y gware, tra ater.
Goreu gwrthwyneb, gwrthwyneb cwys.
Goreu ediveirwch, ediveirwch gwerthu.
Goreu llawenydd, canu'n iach i gamp ddrwg.
Goreu doethineb, tewi.
Goreu rhyrindawd,[2] cyrchu golychwyd.
Goreu newyn, newyn ariant.
Goreu cyvoeth, boddlondeb.
Goreu adnabod, adnabod ei hun.
Goreu arlwydd, cydwybod.
Goreu dysg, ystyriaeth.
Goreu meddwl, meddwl am Dduw.
Catwg Ddoeth ai Cant.

103. Goreuau.

Goreu arv gwroldeb.
Goreu gwroldeb, ystyr cyn taraw.
Goreu taraw, taraw hoel ar ei phen.
Goreu pen, pen ar y gynhen.
Goreu cynhen, à vo mwyav edivar am dani.
Catwg Ddoeth ai Cant.

104. Goreuau.

Goreu prinder, prinder geiriau,
Goreu amyl, amyl gardawd,
Goreu mawr, mawr ymgais,
Goreu bach, bach gwair,
Goreu gwryd, heddwch,
Goreu doethineb, anwybodaeth am ddrwg,
Goreu heddychydd, gwir,
Goreu glewder, gochel cynhen,
Goreu synwyr, synwyr prŷn,
Goreu pwyll, ymbellâu,
Goreu eisiau, eisiau cyvoeth,
Goreu sant, sant o bell,
Goreu bardd, nas adnaper,
Goreu gwr, y gwr goreu,[4]
Goreu golud, goleuder,
Goreu crair, anghyngrhair,
Goreu brawd, brawd fydd,
Goreu cynghor, gochel ei eisiau,
Goreu boddio, boddio Duw,
Goreu encil, golychwyd,
Goreu câr, câr a'm cerydd,
Goreu creft, à wypwyv,
Goreu rhad Duw, cydwybod iach,
Goreu tlws, a bieufwyv,
Goreu bwyd, à heliwyv vy hun,
Goreu mantell, un à veddwyv,
Goreu o'r adar, à ddaliwyv,
Goreu o'r main, à allwyv ei ddwyn,
Goreu athraw, caledi,
Goreu llyvyr, myvyrdawd,
Goreu o'r campau, bod yn llonydd,
Goreu o'r chwerthin, un nas clywer,
Goreu o'r cyvedd, bod ymhell oddiwrtho,
Goreu anwylyd, y gwanav,
Goreu cymmwynas, dangos bai,
Goreu caredigrwydd, ceryddu pechawd,
Goreu cystlwn, gado'n llonydd,
Goreu mawl, fy nghredu,
Goreu cyvaill, callineb,
Goreu cymodawg, y callav,
Goreu arglwydd, y folav,
Goreu celvyddyd, medrusder,
Goreu ar hen, ei gynghor,
Goreu cynghor, tâd,
Goreu cyvrinach, mâm,
Goreu ymgeledd, chwaer,
Goreu cynnorthwy, brawd,
Goreu cyveillach, gwraig,
Goreu cymodawg, heddychwr,
Goreu gelyn, a'm ovno,
Goreu ovni, ovni Duw.
Catwg Ddoeth ai Cant.

Gnodiau Catwg Ddoeth.

Gnawd i euawg hir oval,
Gnawd i ddiawg hir adwyth,
Gnawd i lythig hir angen,
Gnawd i greulawn hir gâs,
Gnawd i leidyr ei hir ymlid,
Gnawd i lwvr ei hir watwar,
Gnawd i gelwyddawg hir warthrudd,
Gnawd i over hir anmharch,
Gnawd i drachwantus hir ddygnedd,

[1] Cadbyd. Ll. ar.
[2] Pererindawd. Ll. ar.
[4] Y goreu ei gampau. Ll. ar.

Gnawd i ddiriaid hir alar,
Gnawd i ddedwydd hir dangnev,
Gnawd i dangnevgar tadoldeb Duw.
Catwg Ddoeth ai Cant.

105. Goreuau. Deunaw Campau dawnus Catwg Ddoeth.

1 Goreu moes, evylldawd.
2 Goreu ymarver, diwydrwydd.
3 Goreu o gynneddv, gwirionedd.
4 Goreu o awen, pwyll.
5 Goreu o serch, trugaredd.
6 Goreu ystyriaeth, adnabod ei hunan.
7 Goreu o swydd, dyddiaw.[1]
8 Goreu goval, bod yn gyviawn.
9 Goreu ymgais, gwybodaeth.
10 Goreu athrylith, haelioni.
11 Goreu trachwant, trachwant heddwch.
12 Goreu dewis, gwneuthur daioni.
13 Goreu o vodd i vyw, creft.
14 Goreu addysg, llên.[2]
15 Goreu galar, galar am bechawd,
16 Goreu dyddanwch, llawenydd cydwybod.
17 Goreu ymryson, pwy oreu ei vuchedd.
18 Goreu myvyrdawd, am Dduw.
Catwg Ddoeth ai Cant.

Hen vardd á ganodd val hyn:—
Deunaw o gampau dawnus,
A roed ar Wgawn ab Rhys,
Ac ungamp ddrwg ar Wgawn
Yn divwynaw'r deunaw dawn.[3]

106. Hen Vardd a elwid Ysiudvach a yuasai yn Vardd Cystenin Vendigaid a weles Deunaw Campau Dawnus a gant Catwg Ddoeth, ac yna y cant yntau val hyn.

Deunaw campau dawnus Ystudvach,
Bardd Gwrthevyr Vendigaid.

1 Glew mewn trin a thrallawd.
2 Amyneddgar yn dyoddev.
3 Cadarn ei gyngyd.
4 Doeth yn ei ddadyl.
5 Dirodres yn ei glod a'i lwyddiant.
6 Uvydd yn ei voes.
7 Syber ei gampau.
8 Llavurus yn ei orchwyl a'i ymgais.
9 Awyddus am wybodau.
10 Haelionus gair, gweithred, a meddwl.
11 Athrywyngar mewn ymryson.
12 Addvwyn ei ymddugiad.
13 Croesawus yn ei dy.
14 Heddgar yn ei gymodogaeth.
15 Diwair o gorf a meddwl.
16 Cywir ei air a'i weithred.
17 Cyviawn ei vuchedd.
18 Trugar wrth dlawd a thrallodus.

Tydi dy wala, ebai Catwg, ti á ennillaist y goreu arnav—Nage, ebai Ystudvach, nid velly, mi á geisiais ragoriaeth arnat ti, a thi á ddangosaist uvydddawd, am hyny doethav tydi, ac itti y mae y goreu, a myned a wnaeth y varn mai doethav o'r doethion oedd Catwg, a Chatwg á vynai ddodi hyny o air ar Ystudvach.

107. Gwellau Catwg Ddoeth.

Gwell gwr o'i berchi,
Gwell gwraig o'i chanmawl,
Gwell benthyg nog eisiau,
Gwell gwir no chelwydd,
Gwell cyvoeth nog angen,
Gwell angen no chywilydd,
Gwell dyn drwg o'i gospi,
Gwell synwyr no chyvoeth,
Gwell pwyll nog aur,
Gwell tewi no drwgwedyd,
Gwell ceiniawg no brawd,
Gwell goddev no goval,
Gwell byw no marw,[1]
Gwell cerdd o'i breiniaw,
Gwell cywir tylawd no hocedus[2] cyvoethawg,
Gwell bonedd no thaiogrwydd,
Gwell chware nog ymladd,
Gwell bygwth no tharaw,[3]
Gwell taraw[4] no lladd,
Gwell ychydig trwy rad no llawer drwy avrad,
Gwell bodd pob dyn no'i anvodd,
Gwell trugaredd no chreulonder,
Gwell bendith y tlawd no meistrolaeth y cadarn,
Gwell haelioni no chybyddiaeth,
Gwell car mewn llys nog aur ar vys,
Gwell nag no gau eddewid,
Gwell rhan ovn no rhan caru,
Gwell cadw nog olrhain,
Gwell dau ben nog un,
Gwell y drwg à wyddys no'r drwg na gwyddys,
Gwell nerth dwy gath nog un,
Gwell rhy draws no rhy druawr,
Gwell bedd no buchedd anghenawg,
Gwell celvyddyd no thrysor,
Gwell creft no threvtadaeth,
Gwell ymroddwr no dialwr,
Gwell ychydig yn laeth no llawer yn enwyn,

[1] Heddych. Ll. ar.
[2] Goreu o ddysg. Ll. ar.
[3] Pa gamp ddrwg oedd hono? Ai ovn oedd?
Iolo Morganwg.

[1] Gwell byw nog y marw. Ll. ar.
[2] Twyllgar. Ll. ar.
[3] Fystio. Ll. ar.
[4] Fystio.

Gwell deuwae vi nog un gwae ni,
Gwell moes no bonedd,
Gwell am y pared â dedwydd nog am y tan â diriaid,
Gwell goreu no da iawn,
Gwell unpen no chanpen, gwell deuben nog un.
Gwell câr llaw no chár tavawd,
Gwell yn y crochan nog yn y tân,
Gwell bach mewn llaw no mawr gerllaw,
Gwell à ddaliwyv nog à alwyv,
Gwell un dewch no dau ewch,
Gwell un gair gwir no chant gair têg,
Gwell cysgod brwynen no bod hebddi,
Gwell ci à gyvartho no chi à gnotho,
Gwell anfawd o'i gael nog o'i ovni,
Gwell dryw mewn llaw no gwydd ar adain,
Gwell aderyn mewn llaw no dau yn y llwyn,
Gwell dysg no golud, gwell awen no dysg,
Gwell cydwybod nog awen, gwell Duw no dim.

Catwg Ddoeth ai Cant.

108. Goddegau Catwg Ddoeth.

A vo doeth ev á wrendy'n wâr,
A vo dewr ev á dery 'mhlaid ei gâr.
A vo clav eve á orwedd,
A vo dioval ev á gwsg mewn hedd.
A vo ysgawn galon ev á gân,
A vo dedwydd ev à vuchedda 'n lân.
A vo hael ev à drugarâa,
A vo santaidd ev á gàr à vo dâ.
A vo pryderus ev á veddylia,
A vo celvydd ev á ystyria,
A vo tlawd ev á gymhortha,
A vo cyvoethawg ev á lecha.
A vo diwyd ev á weithia,
A vo gwestwr ev a gerdda.
A vo llonydd ev á vydd pena',
A vo twyllodrus Duw ai casâa.

Catwg Ddoeth ai Cant.

109. Ereill.

A vyno gyvoeth govyned genad ei wraig,
A vyno vyw 'n gyviawn govyned genad ei arlwydd,
A vyno yyw 'n heddychlawn govyned genad ei vrenin,
A vyno vyw 'n ddwyvawl govyned genad ei ofeiriad,
A vyno wybodaeth govyned genad ei geraint a'i gymdogion,
A vyno urddas govyned genad ei gampau,
A vyno vod yn ddivalchder govyned genad ei vam,
A vyno vod yn ddoeth govyned genad ei serchiadau,
A vyno vod yn ddioval govyned genad ei blant,
A vyno lwyddiant govyned genad y diogi,
A vyno ei ewyllys govyned genad ei Dduw,
Ac o gael hyny y mae iddo à vyno o bob daioni.

Catwg Ddoeth ai Cant.

110. Saith dyn a yrant y byd yn ymryvgoll.

Gwr heb gôv.
Gwraig heb gywilydd.
Mâb heb ddysg,
Feiriad heb ddwyvolder.
Swyddawg heb gydwybod.
Arglwydd heb gyviawnder.
Brenin heb drugaredd.

Catwg Ddoeth ai Cant.

111. Syniadau Catwg Ddoeth.

Ymhob dyn y mae enaid,
Ymhob enaid y mae deall,
Ymhob deall y mae meddwl,
Ymhob meddwl y mae y naill ai drwg ai da,
Ymhob drwg y mae angau,
Ymhob da y mae bywyd,
Ymhob bywyd y mae Duw.

Catwg Ddoeth ai Cant.

112. Syniadau amryveilion.

Deuparth bywyd yw gwybod,
Deuparth gwybod yw deall,
Deuparth deall yw awen,
Deuparth awen yw ymarver,
Deuparth ymarver yw serch,
Deuparth serch yw synwyr,

Catwg Ddoeth ai Cant.

113. Ereill unrhyw.

Deuparth awen yw moliant,
Deuparth cerdd ei gwrandaw,
Deuparth bonedd yw dysg,
Deuparth dysg yw hyder,
Deuparth clod yw cynneddv,
Deuparth pryd yw trwsiad,
Deuparth iechyd ymrwysiaw,
Deuparth fordd ei gwybod,
Deuparth gwledd yw groesaw,
Deuparth doethineb ystyriaw,
Deuparth golud boddlondeb,
Deuparth celvyddyd ei rhiniau,
Deuparth llywodraeth heddwch.

Catwg Ddoeth ai Cant

114. Ereill amryveilryw.

Cryv pob gwybodus,
Call pob cyviawn,
Doeth pob geirwir,

Da pob cariadgar,
Mawr pob medrus,
Cyvoethawg pob boddlon,
Tylawd pob grwgnachlyd,
Dwyvawl pob cydwybodus,
Moesawl pob uvydd,
Hael pob trugarawg,
Fyddlawn pob cywir,
Cadarn pob amyneddus,
Glew pob gwirgar,
Serchawg pob addvwyn,
Dedwydd pob deddvawl,
Caredig pob tangnevgar,
Pwyllvawr pob tawedawg,
Llwyddiannus pob ymgeisgar,
Gwynvydig pob glan ei vuchedd,
Llawen pob daionus,
Catwg Ddoeth ai Cant.

115. Ereill Cyvunvath.

Fol pob balch,
Diwybod pob diymgais,
Avlwyddus pob diwybod,
Diriaid pob diserch,
Trachwantus pob diriaid,
Llovrudd pob lleidyr,
Lleidyr pob drwg dybus,
Newyn pob awydd,
Digllon pob newynawg,
Gelyn pob digllon.
Catwg Ddoeth ai Cant.

116. Ac mewn modd amryval val hyn.

Trais pob cam,
Ynvyd pob treisiedig,
Gelyn pob ynvyd,
Pob gelyn heb achos.
Catwg Ddoeth ai Cant.

117. Modd Arall.

Digllon pob newynawg,
Newyn pob dialgarwch[1],
Ynvyd pob dialgar,
Dialgar pob gelyn,
Gelyn pob treisiedig.
Catwg Ddoeth ai Cant.

118 Llyma gynghorion a roddes Catwg Ddoeth i Daliesin ben beirdd, pan oedd yn ysgolaig iddo.

Meddylia cyn y gwetych.

1. Yn gyntav, beth y gwetych.
2. Yn ail, paham y gwetych.
3. Yn drydy', wrth bwy y gwetych.
4. Yn bedwerydd, am bwy y gwetych.
5. Yn bummed, beth á ddaw o'r peth a wetych.
6. Yn chwechved, pa les o'r peth à wetych.
7. Yn seithved, pwy à vo'n gwrandaw ar à wetych.

Dod dy air ar ben dy vys cyn ei gwetych,
A threigla ev y saith fordd hyn cyn ai gwetych,
Ac ni ddaw drwg vyth o'r hyn à wetych.
Catwg Ddoeth ai Cant, wrth Daliesin Ben Beirdd yn dodi arno ei vendith.

119. Llyma ddewis bethau gwr.

A Chatwg Ddoeth a'u cant wrth ei dad Gwynlliw Vilwr, ab Glywis ab Tegid ab Cadell Deyrnllwg.

Ei dy yn ddiddos,
Ei dyddyn yn grwn,
Ei dir yn dirion,
Ei wely yn esmwyth,
Ei wraig yn ddiwair,
Ei vwyd yn iachus,
Ei ddiod yn vain vywus,
Ei dân yn oleu,
Ei ddillad yn glydion,
Ei gymodogaeth yn heddychlawn,
Ei wâs yn ddiwyd,
Ei vorwyn yn syw,
Ei vâb yn gywir,
Ei verch yn syber,
Ei gâr yn fyddlawn,
Ei gyvaill yn ddidwyll,
Ei varch yn wâr,
Ei vilgi yn vuan,
Ei hebawg yn chwannawg,
Ei ychain yn gryvion,
Ei wartheg yn lliwiawg[1],
Ei ddevaid yn rhywiawg,
Ei voch yn hirion,
Ei dylwyth yn gynneddvus,
Ei gartrev yn drevnus,
Ei vardd yn ddysgedig,
Ei delynwr yn addwyn,
Ei velin yn agos,
Ei eglwys yn mhell,
Ei arglwydd yn gadarn,
Ei vrenin yn gyviawn,
Ei dad ysbrydawl yn gâll,
A'i Dduw yn drugarawg.
Catwg Ddoeth ai Cant.

120. Hebau amgen nog o'r blaen.

Heb athraw heb ddysg,
Heb ddysg heb wybodau,
Heb wybodau heb ddoethineb,
Heb ddoethineb heb ddwyvoldeb,
Heb ddwyvoldeb heb Dduw,
Heb Dduw heb ddim.
Catwg Ddoeth ai Cant.

[1] Newynawg pob dialgar. Ll. ar.

[1] Yn unlliwiawg. Ll. ar.

121. PEDWAR GWYD Y SYDD O BRIFANSAWDD.

CYNTAV, llid.—Ail, trachwant.—Trydydd, diogi.—Pedwerydd, ovyn.

A'r lle y bytho y naill na'r llall o honynt y ceir pob drwg arall, canys o honynt y tyv yn angerddawl pob drygau ereill ar veddwl a gweithred.

Catwg Ddoeth ai Cant.

322. GORDDODAU CATWG DDOETH.

O DEIMLAW teimla'th galon a'th gydwybod,
O ddisgwyl disgwyl ar y daionus,
O wrandaw gwrandaw gwyn tlawd ac anghenus,
O vlasu blasa ddoethineb,
O rogli rhogla ddiniweidrwydd,
O geisiaw cais wybodaeth,
O gyrhaedd cais gyrhaedd deall,
O ddychymmyg cais ddychymmyg à vo pwyll,
O wneuthur gwna'th ddyledswydd,
O gasâu casâa y drwg o bob rhyw,
O adnabod adnebydd dy hun,
O wybod gwybydd orchymynion Dovydd,
O ystyriaw ystyria dy ddiwedd,
O ovni ovna'th anwydau,
O ddywedyd dywed à vo gwir,
O varnu barna yn dy gydwybod,
O vwriadu bwriada wellâu dy vuchedd,
O anturiaw anturia 'mhlaid pob iawn,
O garu câr tangnevedd,
O lawenâu llawenâa am ddyoddev dros y gwir,
O alaru galara am dy bechawd,
O ymbil ymbil ar Dduw am ei radverthwch,
O ymhyvrydu ymhyvryda mewn dyhewyd ddwyvawl,
O ddiolch am à gevaist diolch i Dduw yn benav,
O ymddiried ymddiried i'th Dduw.

Catwg Ddoeth ai Cant.

123. ARALL UNRHYW.

O DEIMLAW teimla'th wendid synwyr,
O weled gwêl dy vai,
O wrandaw gwrandaw gynghor y doeth,
O geisiaw cais heddwch â phawb a rhwng pawb,
O gredu crêd na wyddost ddim,
O vlasu blasa bereiddder deddvoldeb,
O arogli arogla fieidddra pechawd,
O ddeall deall beth wyd,
O wneuthur gwna gyviawnder,
O gasâu casâa y byd a'i bethau,
O adnabod adnebydd dy galon dy hunan,
O wybod gwybydd mai dyn wyd,
O goviaw covia mai marw à vyddi,
O ystyriaw ystyria y varn ddiweddav,
O ovni ovna dwyll dy galon,
O ddywedyd dywed wirionedd yn benav dim,
O varnu barna varn gyviawn,[1]
O vwriadu bwriada wellâu dy vywyd,
O ymroddi ymrô i wneuthur daioni,
O anturiaw anturia dros heddwch a thangnev,
O ymddiried ymddiried i'r un à wyr dy raid,
O uvyddâu uvyddâa i'r un a roddes itti vyw a bôd,
O ymhewydu ymhewyda ddwyvoldeb,
O garu câr dy Dduw, ac yn Nuw caru pob perchen bôd a bywyd.[2]

Catwg Ddoeth ai Cant.

124. PEIBYL CATWG DDOETH.

1 PEI gwisgid goron am ben pob fôl ni á vyddem bawb yn vreninodd.
2 Pei bai cloch am vwnwgyl pob ynvyd ni chaid nebun vyth mewn eglwys ond ofeiriaid a'u cydglochyddion.
3 Pei bai pob anghall yn marw ni chleddid neb eisiau gwr yn vyw i agor bedd.
4 Pei bai cyrn ar ben pob fôl ve geid arian yn dda am ddangos gwr moel.
5 Pei bai gwilydd pob un yn ysgrivenedig yn ei dalcen, prid iawn y byddai deunydd mygydau.
6 Pei cyn gynted ar draed ag ar davawd y byddai gwraig, hi á ddaliai ddigon o luched i gynu tân y boreu.
7 Pei ni thraethai un tavawd amgen no gwirionedd a doethineb rhyvedd y byddai riv y mudion.
8 Pei gwelai chwedleugar annoethineb ei ddadwrdd ev á gadwai ei davawd i oeri ei gawl.
9 Pei gwelai grocsau overdawd ei gamp ev ai gadawai rag cywilydd.
10 Pei glywai gybydd ddrygsawr ei galon byddai varw gan ddrewdawd
11 Pei gwelai ddiawg y drwg ai ery ev á ymosgreiniai o'i lesgedd rag ovyn a chywilydd.
12 Pei gwelai serch ei wendid ev á drengai gan ovyn.
13 Pei gwelai valch ei galon ve gollai ei holl synwyrau gan arswyd.
14 Pei gwelai bob un galon y llall ev á vyddai yn llawnoed i bawb foi rhag diawlaid.
15 Pei gwelai genvigen ei ddüwch eve á ymgrogai rag cywilydd Duw a dyn.

[1] Gyviawn varn. Ll. ar.
[2] Câr dy gymodawg val ti dy hunan. Ll. ar.

16 Pei gwelai bwyll ei anmhwyll ev á guddiai ei wyneb gan gywilydd.
17 Pei gwelai veddwdawd ei fieidddra ev á ymguddiai dan y domen.
18 Pei gwelai gelwydd ei wydoldeb ev á gollai ei hunan gan gynddaredd.
19 Pei cai dwyll vlas ar ei vrynti eve á chwydai ei bervedd allan.
20 Pei cai drachwant olwg ar ei wrthuni cynnevin iddo y byddai pryd a gwedd cythraul.
21 Pei gwelai athraw à ddaw o'i waith, ev á welai y cyvan yn diweddu ar ei ben ei hunan.
22 Pei gwelai ddichell ei vudredd ev á ymddichellai i ddianc ragddo.
23 Pei gwelai lid ei fyrnigrwydd eve á ymlidiai yn fyrnig wrtho ei hunan am dano.
24 Pei gwelai ddialgarwch ei ddiawligrwydd eve á elai i ddiawl yn hytrach nog ymroi iddo.
25 Pei gwelai y cribddeiliwr agwedd ei gydwybod eve á grochlevai, gwae vi mi á welais gythraul o eithavodd ufern.
26 Pei gwelai ragrith ei aflendid eve á ymddychrynai o'i bwyll.
27 Pei gwelai odineb ei halogrwydd eve á fieiddiai y tir y cerddai.[1]
28 Pei gwelai ryvelgar ei greulondeb eve á ovnai i bob mymryn yn mhelydr yr haul ei wân â chledd.
29 Pei gwelai anwybodaeth ei anharddwch, eve á genvigenai weled hardded y llyfant ragddo.
30 Pei gwelai haerllydrwydd ei ynvyted, eve á wingai gan gynddaredd o'i vod yn ynvytach no neb.
31 Pei gwelai annwyvoldeb ei ddiwedd eve á vyddai varw gan ddychryn.

Catwg Ddoeth ai Cant.

125. Hwftiau Catwg Ddoeth.

Hwft o'r wybodaeth à wna ddyn yn annoeth,
Hwft o'r serchiadau à wna ddyn yn benboeth,
Hwft o'r llawenydd à ddiwedd yn alar,
Hwft lludded hir am à ddervydd yn gynnar.
Hwft o'r gwyllt-vrydus nad ystyr un dyben,
Hwft o'r gelvyddyd na cherddo yn fyrdd awen.
Hwft o'r gwagvonedd à droedied â balchder,
Hwft o'r mawr gudd ar ni thâl ond o'i arver.

[1] A gerddai. L'. ar.

Hwft o'r mawr vost lle bo bach y gwybodau,
Hwft o'r coegddwyvawl anneddvawl ei gampau.
Hwft o'r twylladdysg na ddysgo y gwirionedd,
Hwft o'r ystyriaeth nad ystyr ei ddiwedd.
Hwft o'r carngybydd na chymmer o'i eiddo,
Hwft ni châr heddwch ymhob man lle bytho.
Hwft o'r wael awen à gais bob overdod,
Hwft o bob arver ni thardd o gydwybod.
Hwft o bob gweithred yn erbyn cyviawnder,
Hwft o'r cythreulig à garo greulonder.
Hwft o'r caled à vo'n annhrugarawg,
Hwft i bob un ni bo syber a serchawg.
Hwft o'r un penllwyd à dreulwys ei vuchedd,
Heb Dduw'n ei gydwybod, heb gov am ei ddiwedd.

Catwg Ddoeth ai Cant.

126. Pynciau Gwirionedd[1] Catwg Ddoeth.

1 Duw pob iawn, Diawl pob cam.
2 Duw pob haelioni, Diawl pob anghawrdeb.
3 Duw pob cariad, Diawl pob câs.
4 Duw pob heddwch, Diawl pob rhyvel.
5 Duw pob llawen, Diawl pob trist.
6 Duw pob serchawg, Diawl pob atgas.
7 Duw pob ymbwyll, Diawl pob anmhwyll.
8 Duw pob dedwydd, Diawl pob diriaid.
9 Duw pob mwyn, Diawl pob anvwyn.
10 Duw pob teg, Diawl pob hagyr.
11 Duw pob gwir, Diawl pob celwydd.
12 Duw pob llês, Diawl pob avles.
13 Duw pob rhaith, Diawl pob anrhaith.
14 Duw pob mâd, Diawl pob anvad.
15 Duw pob pur, Diawl pob anmhur.
16 Duw pob cywir, Diawl pob twyll.
17 Duw pob trugar, Diawl pob creulawn.
18 Duw pob glân, Diawl pob avlan.
19 Duw pob llâd, Diawl pob anllad.
20 Duw pob goleu, Diawl pob tywyll.
21 Duw pob menwyd, Diawl pob anfawd.
22 Duw pob deall, Diawl pob anneall.
23 Duw pob trevyn, Diawl pob annhrevyn.
24 Duw pob bywyd, Diawl pob marwoldeb.

Cafael Duw cafael oll,
Colli Duw, colli y cyvan.

Catwg Ddoeth ai Cant.

[1] Gorddodau. Ll. ar.

127. Unodd yn mhen canodd Catwg Ddoeth.

1 Un drwg dybus ymhen cant llovrudd.
2 Un meddyg ymhen cant cigydd.[1]
3 Un twyllwr ymhen cant anrhaith.
4 Un bradwr ymhen cant gelyn.
5 Un saig vras ymhen cant saig wenwyn.
6 Un awr gloddest ymhen cant awr newyn.
7 Un diogi ymhen cant divrawd.
8 Un diymdawr ymhen cant divëydd.
9 Un athrodwr ymhen cant cynllwyn.
10 Un gwastraf ymhen cant goddaith.
11 Un truth ymhen cant athrawd.
12 Un avrad ymhen cant yspail.
13 Un anvoddlondeb ymhen cant anghen.
14 Un gormodedd ymhen cant eisiwed.
15 Un celwydd ymhen cant gosawd.
16 Un rhagrith ymhen cant celwydd.
17 Un anudonwr ymhen cant cythraul.
18 Un cybydd ymhen cant lleidyr.
19 Un tavawd gwraig ymhen cant taran.
20 Un budrogen ymhen cant hwch.
21 Un mursen ymhen cant puten.
22 Un ofeiriad ymhen cant twyllwr.
23 Un hyd ymhen cant anudon.
24 Un cyvreithiwr ymhen cant gwylliad.
25 Un gweniaith ymhen cant dirieidi.
26 Un diriaid[2] ymhen cant ysgar.
27 Un ysgar ymhen cant gormes.
28 Un gormes ymhen cant haint.
29 Un haint ymhen cant newyn.
30 Un annevawd ymhen cant haint.
31 Un drygarlwydd ymhen cant annevawd.
32 Un camraith ymhen cant drygarlwydd.
Catwg Ddoeth ai Cant.[3]

128. Gwrthyddiaid Catwg Ddoeth.

1 Pob fol á wna ofeiriad, rhaid call i wneuthur ysgolâig.
2 Pob gŵydd á wna fermwr, rhaid synwyrawl i vod yn greftwr.
3 Pob cythraul á wna vilwr, rhaid dyn da i vod yn heddychwr.
4 Pob dihiryn á wna gyvreithwr, rhaid doeth i vod yn reithwr.
5 Pob diriaid à wna bencerdd, rhaid dedwydd i vod yn athraw.
6 Pob lleidyr á wna oludawg, rhaid cynneddvawl i vod yn wr boneddig.
7 Pob coegvalch á wna rodresgar, rhaid addwyn i vod yn vlaenor.
8 Pob croesan á wna vydrwr, rhaid dysgedig i vod yn vardd.
9 Pob llyfan á wna gybydd, rhaid na vo gwaeth no lleidyr i wneuthur dyn.
10 Pob ynvyd á wna chwedleugar, rhaid gwr doeth i dewi.[1]
11 Pob diwybod á wna veiwr, rhaid gwr deallus i vod yn varnwr.
12 Pob crwydryn á wna ymsenwr, rhaid pwyllawg i vod yn gynghorwr.
13 Pob ci á wna geryddwr, rhaid dwyvawl i vod yn ddiwygiwr.
14 Pob twrch á ddadredd, rhaid perchen deall i ddattawd.
15 Pob ovnus á baid ag â welo yn ddrwg, rhaid hyderus glew i wneuthur daioni.
16 Pob dyn i ddiawl á wna y da à welo'n dda iddo ei hun yn unig, rhaid dyn i Dduw i wneuthur à vo da i arall er avles iddo ei hun.
17 Pob trachwantus á ynnill aur ac arian, rhaid dedwydd i ynnill golud.
18 Pob ystrywus á ynnill vodd y byd, rhaid cywir cariadus i ynnill bodd Duw.
Catwg Ddoeth ai cant.

120. Llyma ddeuddeg govynion a ddodes Catwg Ddoeth ar i. vebiniaid.

1. Pwy sy ddoeth?
Atteb. Y neb ni ddigia er ei oganu, ac ni ymvalchïa er ei ganmawl.
2. Pwy sy gall?
Atteb. Y neb a ystyr yn dda cyn y gweto ei veddwl.
3. Pwy sy gryv?
Atteb. Y neb à allo veistroli ei anwydau.
4. Pwy sy gadarn?
Atteb. Y neb à allo guddio ei dylodi.
5. Pwy sy ddifaith?
Atteb. Y neb ni chelo ei gyvrinach ei hunan.
6. Pwy sy gymmeradwy yn mysg y bobyl?
Atteb. Y neb à allo ymgynnal arno ei hunan.
7. Pwy sy lawen?
Atteb. Y neb ni chlywo ei gydwybod yn ei geryddu.
8. Pwy sy rydd?
Atteb. Perchen creft a chelvyddyd, à vedyr ymgynnal arni yn y man o'r byd y myno.
9. Pwy sy dda ei arver?
Atteb. Y neb à vedyr ymoddev á dyn llidiawg drygarverus à vo gydag ev:
10. Pwy sy ddaionus?
Atteb. Y neb à gospo ei hun er lles i arall.
11 Pwy sy ddedwydd?
Atteb. Y neb y bo ynddo gâs o gynneddyv at y drwg,[2] a serch o gynneddyv at à vo da.

[1] Cr. gwr. Ll ar.
[2] Diriaidi.
[3] Ystudvach Vardd. medd Ll. ar.

[1] I vod yn dawgar. Ll. ar.
[2] A vo drwg. Ll. ar

12. Pwy sy ddwyvawl?
Atteb. Y neb à grêd yn Nuw ac ai caro,
ac à wêl mai goreu ar bob dim
ei ewyllys a'i weithred ev.
Ac velly tervyna pynciau doethineb
Catwg Ddoeth.

130. Cynghorion parth iechyd ac einioes.

1 A chwennycho vyw'n hir chwareued hyd ugain, llavuried hyd ddeugain, a gorphwysed hyd olaith.
2 Coded gyda'r hedydd, caned gyda yr hedydd, ac aed i gysgu gyda'r hedydd.
3 Bwytaed pan vo arno chwant, yved pan vo arno sychedd, a gorphwysed pan vo arno vlino.
4 Gocheled vwyd rhy voethus, a diod rhy gadarn, a gwaith rhy drwm a thraferthus.
5 Gocheled gormodd o vwyd, a gormodd ddiod, a gormodd o lavurwaith.
6 Gocheled ymryson, cared heddwch, a bydded di-vawrovalon.
7 Bydded lawen, bydded hael, a bydded gyviawn.
8 Bydded wrth un wraig, yn gadarn yn ei fydd, ac yn lân ei gydwybod.
9 Bid vyvyrgar y bore, gweithgar yn nawnddydd, a chyveillgar yn echwydd.
10 Bid dyddan ei vyvyrdawd, diniwed ei gampau, a'i awyr yn iachus.
11 Bydded nid hên ei wisg, yn lanber ei gylched, ac yn vodlon i'r byd à vo.
12 Bydded ysgawn ei wisg, ysgawn ei ymborth, ac ysgawn ei galon.
13 Bydded serchawg ei vryd, a bywiawg ei awen, ac yn amyl ei gyveillion.
14 Cadwed gyvraith ei wlad, a rheawl ei alwad, a gorchymynion ei Dduw.
15 Ac o wneuthur val hyn, bydd iachus ei gorf. ac esmwyth ei veddwl, a glân ei gydwybod.
16 Bydd hir ei einioes, a'i ddiwedd yn wynvyd, a'i Dduw yn ei garu.
Catwg Ddoeth ai Cant.

131. Myvyrdodau Catwg Ddoeth.

Nid oes dim heb ryw rinwedd arno,
Nid ellir drwg heb ryw dda o hano,
Nid rhaid i ddedwydd nac ach nac eiddo,
Ni ellir i ddeddvawl well nog y sydd ynddo,
Nid iawn i undyn ond ai digono,
Nid cyviawn bwyd ond i à lavurio,
Nid oes doethineb ond i ai dysgo,
Nid oes gariad ond i à garo,
Nid oes i'r cybydd ond à gymmero,
Nid oes ar neb wneuthur y peth nas gallo.
Nid oes o Dduw i neb ond à veddo,
Nid iawn i undyn bob peth à vyno,
Nid hardd ar undyn ond hyn a'i gweddo,
Ni ddifyg gwybodaeth ar a'i ceisio,
Ni wiw clod ond i a'i dirpero,
Ni veth digonedd i à wnel am dano,
Nid oes o'r ymryson well-na'i ado,
Nid oes o gyvoeth i neb ond a'i boddlono,
Ni chedwis Duw rag neb à vai da iddo,
Nid tynged i neb ond à ganlyno.
Catwg Ddoeth ai Cant.

132. Nidiau.

Nid penaeth ond à vo pen arno ei hun,
Nid cadarn ond à vo drech na'i hun,
Nid gwaithvuddyg ond à orchvygo ei hun,
Nid gorchest ond i wr lywodraethu ei hun,
Nid athraw y gwr na ddysgo dda iddo ei hun,
Nid deallus ond à ddeallo ei hun,
Nid adnabyddus ond à adnebydd ei hun,
Nid gwybodus ond à wybydd ei vai ei hun,
Nid celvydd ond à vedro wellhau ei hun,
Nid call ond à wêl folineb ei hun,
Nid gwilgar ond à wilio arno ei hun,
Nid doeth ond à ddiwygio ei hun,
Nid glew ond à wrthladd ei hun,
Nid cyvarwydd ond à ŵyr ymsyrth ei hun,
Nid cyfrwydd onda wyr avrwydddeb ei hun,
Nid caeth ond à ymostwng iddo ei hun,
Nid rhydd ond na vo rwym wrtho ei hun,
Nid ymgais ond à ymgais ddiveiaw ei hun,
Nid fôl ond à veddwl yn dda am dano ei hun,
Nid perchenawg ond perchen arno ei hun,
Nid gwr ond à barcho ei hun.
Catwg Ddoeth ai Cant.

133. Casddynion Catwg Ddoeth.

1 Hen heb grevydd.
2 Ieuanc heb ddysg.
3 Gwasanaethwr heb ovn.
4 Gwraig heb gywilydd.
5 Mâb heb voes.
6 Merch heb syberwyd.
7 Hên godinebus.
8 Doeth heb weithredoedd da.
9 Tylawd balch.
10 Cyvoethawg gormesgar.
11 Esgob heb ddeall.
12 Brodyr heb gariad.
13 Trevgordd heb gyviawnder.
14 Plwyv heb addysg.
15 Goludawg heb elusen.
16 Athraw heb amynedd.
17 Bardd heb ddosbarth.
18 Teulu heb drevyn.
19 Cenedyl heb wybodau.
20 Gwlad heb gyvraith.

21 Cyvraith heb ddeddvolder.
22 Cymodogaeth heb heddwch.
23 Plant heb uvydddawd.
24 Gwerin heb gariad.
25 Llys heb haelioni.
26 Gwledd heb gerddau.
27 Cynnadyl heb arweddau.
28 Ysgolâig heb awen.
29 Creft heb vreiniau.
30 Dieithyr heb roesawau.
31 Dinas heb bendodau.
32 Cyvar heb atgorau.
33 Gorsedd heb arverau.
34 Gwr heb gampau.
35 Ty heb olau.
36 Perllan heb avalau.
37 Gardd heb lysiau.
38 Cyvaill heb gynneddvau.
39 Call heb gymhwyllau.
40 Gosgordd heb dynghedau.
41 Araeth heb ymbwylliadau.
42 Barn heb ddangosau.
43 Gwr heb rinweddau.
45 Doethineb heb huolder, yr hyn sydd sydd yn debyg i gleddyv yn llaw dyn clav o'r parlys.
46 Huolder heb ddoethineb, y sydd debyg i gleddyv yn llaw dyn ynvyd.
Ac velly tervyna.
Catwg Ddoeth ai Cant.

134. Llyma gynghorion y rhoddes Catwg Ddoeth i Arawn vab Cynvarch brenin y Gogledd pan ai gollynges ev o'i vebindawd.

Tro y clust byddar at bob drygiaith,
Tro dy gevyn ar bob drygwaith.
Tro y llygad cauad at bob anverth,
Tro'th olwg a'th galon at bob prydverth.
Tro dy law egor at bob tylodi,
Tro dy veddwl at bob haelioni.
Tro dy bwyll at gynghorau doethion,
Tro dy serch at bethau dwyvolion.
Tro'th ddyhewyd ar bob daioni,
Tro'th holl awen ar ymragori.
Tro dy ddeall i ddeall dy hunan.
Tro'th holl wybodau y'nghyngyd anian.
Tro'th holl gynneddvau ar à vo dedwydd,
Tro'th galondid a'th nerthoedd oll ar Dduw Ddovydd.
Catwg Ddoeth ai Cant.

135. Llyma syniadau Catwg Ddoeth.

Pa hynav y dyn gwaethav ei gampau,
Pa vwyav y gallu lleiav y bydd gwyllys,
Pa vwyav y brys mwyav y rhwystyr,
Pa vwyav y cas mwyav y cywilydd,
Pa uchav y dring enbytav y cwymp,
Pa decav y bore hacrav yr ucher,
Pa vwyav y frost mwyav y celwydd,
Pa decav y dŷn mwyav y pyd a'i erys,
Pa ddyvnav yr avon lleiav oll ei thrwst,
Pa isav y galon uchav y bydd i'r enaid,
Pa ddoethav y dyn uvyddav ei gamp,
Pa dylotav dwyvawl goreu vydd ei gynneddyv,
Pa gallav y dyn anamlav ci eiriau,
Pa decav y chware goreu vyth ei adael,
Pa haelav y rhoddwr mwyav vyth ei ynnill,
Pa vwyav y gwîr mwyav oll y bydd ei dâl,
Pa iawnav y gwaith iawnav i gyd y dywedd,[1]
Pa gyvyngav gan ddyn ehengav gan Dduw.
Catwg Ddoeth ai Cant.

136. Cynghorion a roddes Catwg Ddoeth i Asswr vab Cynhaiarn.

Na vydd debyg i'r ci yn dy gyves,
Na vydd debyg i vwch[2] yn dy vuches.
Na vydd debyg i lyfant yn dy loches,
Na vydd debyg i vlaidd wrth dy gyvnes.
Na vydd debyg i gath yn dy anwes,
Na vydd debyg i hwch yn dy wales.
Na vydd debyg i'r mor yn dy vynwes,
Na vydd debyg i wraig yn dy hanes.
Catwg Ddoeth ai Cant.

137. Cynghorion ereill a roddes Catwg Ddoeth i'r un gwr.

Cyhudda dy hun ac nid arall,
Darostwng dy hun ac nid arall,
Addysga dy hun cyn y dysgot arall,
Adnebydd dy hun er adnab arall,
Cerydd dy hun na cherydd arall,
Gwna les i dy hun o gwnei les i arall,
O weled dy hun yn folach nog arall
Y dichyn itti vyned yn ddoethach nog arall.
Catwg Ddoeth ai Cant.

138. Cynghorion ereill Catwg Ddoeth i'r un gwr.

Na vydd swrth na diawg segurllyd,
Na châr veddwi val y gwna ynvyd.
Na châr verched anllad eu campau,
'Mogel dyngu a phob cras eiriau.
Bydd haelionus y lle bo achos,
Gwna ddaioni, a gwna'n ddiaros.
Na wna gam, na chymmer ormod,
A'th gynodogion bydd mewn cymmod.
Cais vyth ymgynnal yn ddiwegi,
Yn mhob trova tra vych ynddi.
Ymro i Dduw yn y cwbyl o'th vuchedd,
A meddwl ba vodd y daw'n y diwedd.
Catwg Ddoeth ai cant.

[1] Diwedd.
[2] Vuwch. I. M.

139. Llyma y gorddau a ddangoses Catwg Ddoeth i Daliesin pen beirdd, yn ymollwng ag ev.

Tawedigrwydd yw mam pob callineb,
Amynedd yw mam pob doethineb.
Pwyll yw mam pob gwybodau,
Trevyn yw mam pob darbodau.
Angen yw mam pob celvyddyd,
Rhinwedd yw mam pob dedwyddyd.
Ymgais yw mam pob rhagoriaeth,
Awen yw mam pob cerddoriaeth.
Ystyr yw mam pob deallau,
Anystyr yw mam pob gwallau.
Arver yw mam pob meistrolaeth,
Cadernyd yw mam pob buddugoliaeth.
Cydwybod yw mam pob deddvoldeb,
Cariad yw mam pob dwyvoldeb.
Catwg Ddoeth ai Cant.

140. Ereill i'r un gwr, sef y campau a vyddant ar wr.

1 Bod yn ddoeth yn ei ddadyl.
2 Bod yn oen yn ei ystavell.
3 Bod yn lew yn nhrin a brwydyr.
4 Bod yn baen ar yr hëol.
5 Bod yn vardd ar ei leithig.
6 Bod yn athraw yn ei deulu.
7 Bod yn gynghor yn ei genedyl.
8 Bod yn ddyddiwr yn ei gwmwd.
9 Bod yn veudwy yn ei lan.
10 Bod yn ddeddvwr yn ei wlâd.
11 Bod yn gydwybodawl yn ei weithred.
12 Bod yn ddedwydd yn ei vywyd.
13 Bod yn ddiwyd yn ei dyddyn.
14 Bod yn gyviawn yn à wnelo.
15 Bod à wnelo wrth vodd Duw.
Catwg Ddoeth ai Cant.

141. Nerthodd Catwg Ddoeth.

Nerth dysg ei ymgais,
Nerth athraw ei ddosparth,
Nerth doeth ei bwyll,
Nerth call ei ystyriaeth,
Nerth celvydd ei wybodau,
Nerth glew ei galondid,
Nerth gwestwr ei syberwyd,
Nerth alldud ei heddlonder,
Nerth bardd ei awen,
Nerth teuluawg ei ddiwydrwydd,
Nerth cyviawn ei gydwybod,
Nerth dedwydd ei amynedd,
Nerth dwyvawl ei Dduw.
Catwg Ddoeth ai cant.

142. Ansoddau Catwg Ddoeth.

Ni ludd cyviawnder tangnev,
Ni ludd cerydd serch,
Ni ludd barn cariad,
Ni ludd cariad pwyll,
Ni ludd glewder drugaredd,
Ni ludd dwyvoldeb lawenydd.
Catwg Ddoeth ai Cant.

143. Nidiau.

Nid nerth ond rhyddyd,
Nid rhydd ond cariad,
Nid cariad ond dewis,
Nid dewis ond deall,
Nid deall ond gallu,
Nid gallu ond gwybod,
Nid gwybod ond gwirionedd,
Nid gwirionedd ond cadernyd.
Nid cadernyd ond anghyvnewidiawl,
Nid anghyvnewidiawl ond Duw.
Catwg Ddoeth ai Cant.

144. Modd arall ar yr un.

Nid nerth ond rhyddyd,
Nid rhyddyd ond cariad,
Nid cariad ond dewis,
Nid dewis ond gallu,
Nid gallu ond gwybod,
Nid gwybod ond deall,
Nid deall ond ystyr,
Nid ystyr ond canvod,
Nid canvod ond gwirionedd,
Nid gwirionedd ond cadernyd,
Nid cadernyd ond anghyvnewidiawl,
Nid anghyvnewidiawl ond Duw,
Nid Duw ond nerth, &c., &c.[1]
Catwg Ddoeth ai Can t.

145. Nidiau ereill.

Nid bôd ond byw,
Nid byw ond cartrev,
Nid cartrev ond teulu,
Nid teulu ond ymgynnal,
Nid ymgynnal ond meddiant,
Nid meddiant ond eiddo,
Nid eiddo ond eiddo Duw,
Nid eiddo Duw à water,
Nid eiddo Duw ond er ai govyn,
Nid ai govyn ond angen,
Nid angen ond anian,
Nid anian ond daioni,
Nid daioni ond bodd Duw,
Nid bodd Duw ond cyviawn,
Nid cyviawn ond cariad.
Catwg Ddoeth ai Cant.

146. Ereill.

Nid gwlâd heb genedyl,
Nid gwlâd heb gyvraith,
Nid gwlâd heb vraint,
Nid gwlâd heb ammaeth,
Nid gwlâd heb ŷd,
Nid gwlâd heb gelvyddydau,
Nid gwlâd heb ddoethion,

[1] Ut supra.

Nid gwlâd heb athrawon,
Nid gwlâd heb nawdd,
Nid gwlâd heb grevydd,
Nid gwlâd heb ddwyvoldeb,
Nid gwlad heb Dduw yn ben.
Catwg Ddoeth ai Cant.

147. Ereill.

Nid cadernyd ond cyvraith,
Nid cyvraith ond cynghor,
Nid cynghor ond doethion,
Nid doethion ond addysg,
Nid addysg ond deallau,
Nid deall ond à vo iawn,
Nid iawn ond cariad,
Nid cariad ond nas gellir ei orvod.
Catwg Ddoeth ai Cant.

148. Ereill.

Nid byw heb veddiant,
Nid meddiant heb wlad,
Nid gwlâd heb gartrev,
Nid cartrev heb deulu,
Nid teulu heb wraig,
Nid gwraig heb blant.
Nid plant heb uvydddawd,
Nid uvydddawd heb addysg,
Nid addysg heb athraw,
Nid athraw ond tad,
Nid tad ond dedwydd,
Nid dedwydd ond doeth,
Nid doeth ond cyviawn,
Nid cyviawn ond cariad,
Nid cariad ond Duw.
Catwg Ddoeth ai Cant.

149. Ereill.

Nid bonedd ond gwybodaeth,
Nid golud ond gwybodaeth,
Nid doethineb ond gwybodaeth,
Nid urddas ond gwybodaeth,
Nid anrhydedd ond gwybodaeth,
Nid nerth ond gwybodaeth,
Nid câr ond gwybodaeth,
Nid cyvaill ond gwybodaeth,
Nid harddwch ond gwybodaeth,
Nid clôd ond gwybodaeth,
Nid meddiant ond gwybodaeth,
Nid deall ond gwybodaeth,
Nid rhwydd ond gwybodaeth,
Nid braint ond gwybodaeth,
Nid addwyn ond gwybodaeth,
Nid deddvawl ond gwybodaeth,
Nid cyviawn ond gwybodaeth,
Nid dedwydd ond gwybodaeth,
Nid cadarn ond gwybodaeth,
Nid daioni ond gwybodaeth,
Nid gorvod ond gwybodaeth,
Catwg Ddoeth ai Cant.

150. Nidiau Brodyrdde.

Nid gwlâd ond gwerin,
Nid gwerin ond brodyrdde,
Nid cadarn ond brodyrdde,
Nid amug ond brodyrdde,
Nid edmug ond brodyrdde,
Nid cystlwn ond brodyrdde,
Nid cyvawd ond brodyrdde,
Nid cynnadyl ond brodyrdde,
Nid corawd ond brodyrdde,
Nid cynnal ond brodyrdde,
Nid cyvraid ond brodyrdde,
Nid cysswyn ond brodyrdde,
Nid cyttrev ond brodyrdde,
Nid cyssulw ond brodyrdde,
Nid cywaith ond brodyrdde,
Nid cywaeth ond brodyrdde,
Nid cyttrym ond brodyrdde,
Nid cymyn ond brodyrdde,
Nid cymhwyll ond brodyrdde,
Nid cychwedyl ond brodyrdde,
Nid cydnerth ond brodyrdde,
Nid cyvnerth ond brodyrdde.
Nid cyvar ond brodyrdde,
Nid cydvod ond brodyrdde,
Nid cydwedd ond brodyrdde,
Nid cyvun ond brodyrdde,
Nid cymmraint ond brodyrdde,
Nid cymmrawd ond brodyrdde,
Nid cov ond brodyrdde,
Nid cyvannedd ond brodyrdde,
Nid cymmyred ond brodyrdde,
Nid cymhrain ond brodyrdde,
Nid cyvurdd ond brodyrdde,
Nid cyvoeth ond brodyrdde,
Nid cymmod ond brodyrdde,
Nid cymmedyr ond brodyrdde,
Nid cymhorth ond brodyrdde,
Nid cywir ond brodyrdde,
Nid cysgordd ond brodyrdde,
Nid cyvraith ond brodyrdde,
Nid cenedyl ond brodyrdde,
Nid Cymry ond brodyrdde,
Catwg Ddoeth ai Cant.

151. Nidiau ereill.

Nid hawdd dangaws annoeth,
Nid hawdd dysgu anwar,
Nid hawdd deddvoli anwir,
Nid hawdd cadarnâu gormes,
Nid hawdd ysgog serch,
Nid hawdd gorvod ar athrylith,
Nid hawdd gwrthladd angen,
Nid hawdd newid nawtur,
Nid hawdd symud awen,
Nid hawdd dilëaw cariad,
Nid hawdd cymmod â chas,
Nid hawdd gochel drygioni,
Nid hawdd drwg o ddaioni,

Nid hawdd gwarthruddiaw cyviawn,
Nid hawdd hudaw call,
Nid hawdd llygru cywir,
Nid hawdd digiaw dedwydd,
Nid hawdd rhadloni llidiog,
Nid hawdd gyru pwyll ar ddiriaid,
Nid hawdd ovni glew,
Nid hawdd hyder ar lwvyr,
Nid hawdd darbwyll anwybodus,
Nid hawdd deall dichell,
Nid hawdd addwynâu balch,
Nid hawdd can yn erbyn à ŵyr pawb,
Nid hawdd ynnill gelyn,
Nid hawdd ammeu gwirionedd,
Nid hawdd rhadloni cenvigen,
Nid hawdd taw ar gydwybod,
Nid hawdd gorthaw ar y gwir,
Nid hawdd digaloni dwyvawl,
Nid hawdd gwarau anynad,
Nid hawdd llygru dedwydd,
Nid hawdd gyru à vyner ar ddoeth,
Nid hawdd ond ymvoddau ar ddaioni,
Nid hawdd ond uvyddau i Dduw,
Nid hawdd twyllaw Duw.
Catwg Ddoeth ai Cant.

152. Arall unrhyw.

Nid hawdd gwybod y cyvan,
Nid hawdd ammeu gwirionedd,
Nid hawdd cadarnau celwydd,
Nid hawdd difrwythaw cyviawnder,
Nid hawdd gweled y pell,
Nid hawdd canvod à vydd,
Nid hawdd casau pechawd cynnwynawl,
Nid hawdd boddloni pawb,
Nid hawdd galw doe yn ôl,
Nid hawdd cydymddwyn à gormes,
Nid hawdd attal amser,
Nid hawdd diwreiddiaw serch,
Nid hawdd dilëaw cariad,
Nid hawdd ysgog fyddlondeb,
Nid hawdd llygru cywirdeb,
Nid hawdd rhadloni trachwant,
Nid hawdd gostegu cenvigen,
Nid hawdd gyru pwyll ar valch,
Nid hawdd darbwyll annoeth,
Nid hawdd darwedd anwybodus,
Nid hawdd deall dichell,
Nid hawdd ovni glew,
Nid hawdd annog llwvyr,
Nid hawdd dyspwyllaw anwar,
Nid hawdd gwerinaw diriaid,
Nid hawdd dygnu dedwydd,
Nid hawdd arail annysg,
Nid hawdd dangaws anneallus,
Nid hawdd gorvod ar ddoeth,
Nid hawdd dattawd athrylith.
Nid hawdd newid nawtur,
Nid hawdd gwrthladd angen,
Nid hawdd symud awen,
Nid hawdd cymmod â châs,
Nid hawdd cywilyddiaw deddvawl,
Nid hawdd gwad ar à ŵyr pawb,
Nid hawdd cau yn erbyn cydwybod,
Nid hawdd gwarthruddiaw daioni,
Nid hawdd digaloni dwyvawl,
Nid hawdd ond gwneuthur daioni,
Nid hawdd ond boddiaw Duw,
Nid hawdd dianc o ddrwg,
Nid hawdd twyllaw Duw.
Catwg Ddoeth ai Cant.

153. Ereill.

Nid anvodd ond prid,
Nid prid oud prid o anvodd,
Nid prid o anvodd ond ediveirwch,
Nid edivar awr angau ond anvoddiaw Duw.
Catwg Ddoeth ai Cant.

154. Ereill.

Nid gwladwr heb urddas,
Nid urddas heb vonedd,
Nid bonedd heb ddysg,
Nid dysg heb voes,
Nid moes heb syberwyd,
Nid syberwyd heb ddeddvoldeb,
Nid deddvoldeb heb gyfiawnder,
Nid cyviawnder heb uvyddâad,
Nid uvydddawd heb ddwyvoldeb,
Nid dwyvoldeb heb gariad,
Nid cariad ond Duw.
Catwg Ddoeth ai Cant.

155. Ereill.

Nid divyr ond cyweithas,
Nid cyweithas ond syber,
Nid syber ond trwsiadus,
Nid trwsiadus ond gweddusder,
Nid gweddusder ond uvydddawd,
Nid uvydddawd ond anmalchineb,
Nid anmalchineb ond cariad.
Nid cariad ond à vo gas gantho boen i un byw a bod.
Catwg Ddoeth ai Cant.

156. Ereill.

Nid gwybod heb weled,
Nid gweled heb awen,
Nid awen heb ei harver,
Nid arver heb serch,
Nid serch ond o bwyll,
Nid pwyll ond ystyriaeth,
Nid ystyriaeth ond ar ddaioni,
Nid dim[1] ond o Dduw, am hyny
Nid gwybod ond o Dduw,
Nid awen ond o Dduw,
Nid pwyll ond o Dduw,

[1] Nid ond o Dduw. Ll.

Nid daioni ond o Dduw,
Nid dim ond y sydd o Dduw.
Catwg Ddoeth ai Cant.

157. Ereill.

Nid call ond à wrendy gynghor,
Nid pwyll ond à wyr gynghor,
Nid doeth ond à gais gynghor,
Nid deall ond à ystyr gynghor,
Nid hawdd dodi cynghor,
Nid cwbyl nemawr o gynghor,
Nid amyl y gwedd un cynghor,
Nid trahäus ond ni pheirch gynghor.
Catwg Ddoeth ai Cant.

158. Ereill.

Nid bôd ond Duw,
Nid byw ond Duw,
Nid da ond Duw,
Nid doeth ond Duw,
Nid gwybod ond Duw,
Nid gallu ond Duw,
Nid cariad ond Duw,
Nid cyviawn ond Duw,
Nid hollwybedydd ond Duw,
Nid cadarn ond Duw,
Nid diddarvod ond Duw,
Nid barn ond barn Duw,
Nid arglwydd ond Duw,
Nid tragywydd ond Duw,
Nid anveidrawl ond Duw,
Nid hollawl ond Duw,
Nid digon ond Duw,
Nid dim ond Duw.
Catwg Ddoeth ai Cant.

159. Ereill.

Nid nerth ond Duw,
Nid bywyd ond Duw,
Nid cyvnerth ond Duw,
Nid cynneiliawdyr ond Duw,
Nid cywyl ond Duw,
Nid câr ond Duw,
Nid cyvaill ond Duw,
Nid ceidwad ond Duw,
Nid agos ond Duw,
Nid yn mhob man ond Duw,
Nid à ŵyr y cyvan ond Duw,
Nid à varn yn gyviawn ond Duw,
Nid à wna à vyno ond Duw,
Nid cael ond cael Duw,
Nid gobaith ond yn Duw,
Nid gwared ond Duw,
Nid dim ond yn Duw.
Catwg Ddoeth ai Cant.

160. Ereill.

Nid hawdd symud awen,
Nid hawdd newid nawtur,
Nid hawdd gorvod ar athrylith,
Nid hawdd dihenu anian,
Nid hawdd gorthaw ar gydwybod,
Nid hawdd ammeu y gwir,
Nid hawdd cynnal celwydd,
Nid hawdd ovni glew,
Nid hawdd annog llwvr,
Nid hawdd darbwyll anwybodus,
Nid hawdd gwrthladd à ŵyr pawb,
Nid hawdd rhadloni cenvigen,
Nid hawdd gyru pwyll ar ddiriaid,
Nid hawdd llygru dedwydd,
Nid hawdd dirywo rhyw,
Nid hawdd divenwi serch,
Nid hawdd gwrthol ar gariad,
Nid hawdd lluddio cyviawnder,
Nid hawdd trechu ar gelvyddyd,
Nid hawdd difawd gwybodau,
Nid hawdd galw y drwg yn ôl,
Nid hawdd attal daioni,
Nid hawdd rhadverth o drachwant,
Nid hawdd trymysg ar gall,
Nid hawdd dangos balch,
Nid hawdd cywilyddio deddvawl,
Nid hawdd mevlu dwyvawl,
Nid hawdd à vyner i ddoeth,
Nid hawdd dyspwyll ar annoeth,
Nid hawdd celwyddu synwyrau,
Nid hawdd cuddiaw rhag amser,
Nid hawdd dianc rhag awr ddiwedd,
Nid hawdd gwâd ar bechodau,
Nid hawdd gochel barn,
Nid hawdd twyllaw Duw,
Catwg Ddoeth ai Cant.

161. Ereill.

Nid glew ond à orvydd arno ei hunan,
Nid cadarn ond à vo drech no ei hunan,
Nid gwybedydd ond à edwyn ei hunan,
Nid llyw and à lywio ei hunan,
Nid gwiliedydd ond à wilio arno ei hunan,
Ni ochel ond à ochelo ei hunau,
Ni orvydd ond à orfo arno ei hunan,
Ni ymgeidw ond á ymgeidw rhag ei hunan,
Nid deallus ond à ddeallo ei hunan,
Nid doeth ond à wŷl folineb ei hunan,
Nid call ond à ystyr ei hunan,
Nid athraw ni addysg ei hunan,
Nid câr ond à vo gâr iddei hunan,
Nid gelyn neb ond ei hunan,
Nid gwall ond à ato iddei hunan,
Nid gwybod ond cydwybod dyn ei hunan,
Nid trevyn ond à drevno arno ei hunan,
Nid iawn ond à iawnäo arno ei hunan,
Nid dim o vlaen Duw ond à vo dyn ei hunan.
Catwg Ddoeth ai cant.

162. Ereill

Nid iawn ond cyviawn,
Nid da ond cyviawn,
Nid hardd ond cyviawn,
Nid cadarn ond cyviawn,
Nid paräus ond cyviawn,
Nid cywir ond cyviawn,
Nid llwydd ond cyviawn,
Nid braint ond cyviawn,
Nid rhydd ond cyviawn,
Nid hawl ond cyviawn,
Nid deddyv ond cyviawn,
Nid diddarvod ond cyviawn,
Nid digon ond cyviawn,
Nid pen ar bob peth ond cyviawn,
Nid cyviawn ond Duw.
Catwg Ddoeth ai cant.

163. Ereill.

Nid goludawg ond à ddonio Duw,
Nid diogel ond à nawdd Duw.
Nid tlawd ond à vo gâs gan Dduw,
Nid dawn ond rhadverthwch Duw,
Nid doeth ond o addysg Duw,
Nid dedwydd ond à vo tros Dduw,
Nid ynnill ond bodd Duw,
Nid digon ond Duw.
Catwg Ddoeth ai cant.

164. Llwyrau.

Llwyrav gallu gallu Duw,
Llwyrav gwybod gwybod Duw,
Llwyrav gwyllys gwyllys Duw,
Llwyrav nawdd nawdd Duw,
Llwyrav cariad cariad Duw,
Llwyrav gwaith gwaith Duw,
Llwyrav dig dig Duw,
Llwyrav dyrnawd dyrnawd Duw,
Llwyrav barn barn Duw,
Llwyrav dial dial Duw,
Llwyrav gobrwy gobrwy Duw.
Catwg Ddoeth ai Cant.

165. Trechau.

Trech gwir no chadarn,
Trech ammod no chyvraith,
Trech à gais nog à geidw,
Trech à gâr nog à gâs,
Trech traha no thrais,
Trech anian nog addysg,
Trech awen nog athraw,
Trech athrylith no phwyll,
Trech pwyll no châd,
Trech arglwydd gwan no gwâs cadarn,
Trech gwlâd nog arglwydd,
Trech serch no chawr,
Trech ymgais nog ymddiried,
Trech tynged nog arvaeth,
Trech Duw no drwg obaith.
Catwg Ddoeth ai Cant.

166. Trechau ereill.

Trech clôd no chynneddyv,
Trech pwyll no dichell,
Trech awen nog ystyr,
Trech nawtur no dysg,
Trech dygwydd no deall,
Trech arver nog arfaeth,
Trech diwydrwydd no golud,
Trech celvyddyd no llu brenin,
Trech glew no gwlâd,
Trech pwyll no glew,
Trech serch no chawr,
Trech llavur no direidi,
Trech rhaid no dewis,
Trech ymgais no chyvoeth,
Trech bryd no nerth,
Trech gwir no chadarn,
Trech cyviawnder no thrais,
Trech Duw no dim.
Catwg Ddoeth ai Cant.

167. Syniadau.

Advyd á ddod addysg,
Addysg á ddod wybodaeth,
Gwybodaeth á ddod ddoethineb,
Doethineb á ddod varn,
Barn á ddod gydwybod,
Cydwybod á ddod ddaioni,
Daioni á ddod ddwyvoldeb,
Dwyvoldeb á ddod vywyd tragywydd.
Catwg Ddoeth ai Cant.

168. Deuparthau.

Deuparth gwaith ei ddechreu,
Deuparth taith ymbarotôi,
Deuparth fordd ei gwybod,
Deuparth gorchest ymgais,
Deuparth llwyddiant diwydrwydd,
Deuparth dwyvoldeb dedwyddyd,
Deuparth dedwyddyd uvydddawd,
Deuparth trev eu harverau,
Deuparth clôd myned yn mhell,
Deuparth awen moliant,
Deuparth parch arver,
Deuparth pryd ymdrwsiaw,
Deuparth bonedd dysg,
Deuparth dysg hyder,
Deuparth dawn cwyllys,
Deuparth rhodd syberwyd,
Deuparth cerdd datgan,
Deuparth anrhydedd moes,
Deuparth celvyddyd ei rhin,
Deuparth athrylith arver,
Deuparth daioni cariad,
Deuparth fydd yn nghalon,
Catwg Ddoeth ai Cant.

169. Ymhobau Catwg Ddoeth.

Ymhob daioni y mae ai gobrwy,
Ymhob drwg y mae ai cysb,
Ymhob dig y mae pechawd,
Ymhob nwyv y mae trythyllwg,
Ymhob dyn y mae awen,
Ymhob awen y mae rhagor,
Ymhob câs y mae gelyniaeth,
Ymhob gormodd y mae traha,
Ymhob avraid y mae direidi,
Ymhob trachwant y mae lledrad,
Ymhob coel y mae celwydd,
Ymhob gwybod y mae gwir,
Ymhob cyfredin y mae iawn,
Ymhob cêl y mae cywilydd,
Ymhob taw y mae doethineb,
Ymhob dewis y mae cyvyngder,
Ymhob cyvyngder y mae addysg,
Ymhob creft y mae celvyddyd,
Ymhob celvyddyd y mae rhin,
Ymhob clwyv y mae pyd,
Ymhob rhyvel y mae goval,
Ymhob pechod y mae foledd,
Ymhob twyll y mae cynllwyn,
Ymhob llid y mae murn,
Ymhob cudd y mae twyll,
Ymhob traha y mae pechawd,
Ymhob gwlad y megir glew,
Ymhob maddeu y mae cariad,
Ymhob cariad y mae Duw.
Catwg Ddoeth ai Cant.

170. Ereill unrhyw.

Ymhob dyn y mae enaid,
Ymhob enaid y mae deall,
Ymhob deall y mae meddwl,
Ymhob meddwl y mae rhyw ddrwg neu dda,
Ymhob gorchest y mae ymgais,
Ymhob ymgais y mae diwydrwydd,
Ymhob diwydrwydd y mae ennill,
Ymhob ennill y mae anrhydedd,
Ymhob anrhydedd y mae urddas,
Ymhob urddas y mae braint,
Ymhob braint y mae dyledswydd,
Ymhob dyledswydd y mae gwared,
Ymhob gwared y mae daioni,
Ymhob daioni y mae cariad,
Ymhob cariad y mae Duw.
Catwg Ddoeth ai Cant.

171. Goreuau.

Goreu o'r galluau synwyrau,
Goreu o'r synwyrau deall,
Goreu o'r deall pwyll,
Goreu o'r pwyll dewis,
Goreu o'r dewis cyvoeth,
Goreu o'r cyvoeth doethineb,
Goreu o'r doethineb daioni,
Goreu daioni cariad,
Goreu cariad tangnev,
Goreu tangnev tangnev Duw.
Catwg Ddoeth ai Cant.

172. Namynau.

Namyn Duw nid oes à ŵyr,
Namyn Duw nid oes gallu,
Namyn Duw nid oes cyviawn,
Namyn Duw nid oes gariad,
Namyn Duw nid oes gadarn,
Namyn Duw nid oes myn,
Namyn Duw nid oes gwyllys,
Namyn Duw nid oes handid,
Namyn Duw nid oes ymmod,
Namyn Duw nid oes nawdd,
Namyn Duw nid oes gobaith,
Namyn Duw nid oes ymddiried,
Namyn Duw nid oes gyvnerth,
Namyn Duw nid oes wared,
Namyn Duw nid oes bywyd,
Namyn Duw nid oes dim.
Catwg Ddoeth ai Cant.

173. Triodd Catwg Ddoeth.

1 Tri dyn anhawdd eu credu, rhodiadur o bell, darllenwr llyvyr anghyviaith, ac à vo hŷn no'i gymodogion.

2 Tri ovn á gadarnâa galon dyn, ovni gwedyd y cyvan á glywo gan arall, ovni trallwyddiant, ac ovni digiaw Duw.

3 Tri ovn á wanâa galon dyn, ovni dywedyd [1] y gwir, ovni tylodi advydig, ac ovni diawl.

4 Tripheth á gaif dedwydd, cariad perfaith, bywyd heddychlawn, a llawenydd nevawl.

5 Tair breniniaeth dedwydd, gair da y byd, cydwybod lawen, a gobaith cadarn am y byd à ddaw.

6 Tripheth á gaif y drwg annedwydd, tlodi, gair drwg, a phoen cydwybod.

7 Tripheth á gaif y gwallus, cywilydd, colled, a gwatwar.

8 Tripheth á gaif y divalch, amlder, llawenydd, a chariad ei gymodogion.

9 Tripheth á gair o godi yn fore, iechyd, cyvoeth, a santeiddrwydd.

10 Tripheth á gaif y cysgadur, cywilydd, aviechyd, ac advyd.

11 Tripheth á gaif y cywir, dawn, parch, a fyniant.

12 Tripheth à gaif anghywir, byd drwg, gair drwg, a diwedd drwg.

[1] Gwedyd.

13 Tripheth á gaif dyoddevus, cariad, heddwch, a'i wynvyd ar bob gwrthwynebiad.

14 Tripheth á gaif cynhenus, cynhen, cywilydd, ac anmharch.

15 Tripheth á gaif trugarawg, dawn, cariad, a thrugaredd Duw.

16 Tripheth á gair o hir ddilyn drwg, newyn, carchar, ac ufern.

17 Tripheth â gaif dwyvawl, digonedd bydawl, heddwch cydwybodawl, a llawenydd nevawl.

18 Tripheth á ddylid eu hystyr gan bob dyn, o ba le y daeth, yn mha le y mae, ac i ba le ydd â.

19 Tri chydymaith y diawl, balchedd, cenvigen, a thrais.

20 Tri anghyvartal byd, berthedd, cariad, ac angen.

21 Tri glŵth byd, mor, arglwydd, a dinas.

22 Tri dyn á ddygant eu dadleuon i ben yn hawdd, hael, doeth, a chyvoethawg.

23 Tri ardymyr einioes dŷn, gobaith, cariad, a llawenydd.

24 Tri magwriaeth traha, rhyvyg, cyvoeth, a rhysiant.

25 Tri buddugoliaeth doeth, urddas, greddv, a chanmawl.[1]

26 Tripheth over iawn, hustyng â byddar, hiraethu am varw, a chynghori gwraig yn erbyn ei gwyllys.

27 Tripheth ni wêl dyn hanner ei ddigon o honynt, einioes, iechyd, a chyvoeth.

28 Tri rhyw o dda y sydd ac nis byddir gwell erddynt, à gafer o anudon, à gafer o ddadlau anghywir ac yn erbyn cywir, ac à gafer am drevtadaeth oni phrynir tir o honynt neu gost mâb mewn ysgol.

29 Tripheth á yspeiliant lle delont, dwr, tan, a melldith Duw.

30 Tri chas á drig vyth, rhwng priawd a'i lysblant, rhwng cwn a moch, a rhwng Cymry a Saeson.

31 Tripheth rhaid aros yn hir cyn a'u cefir, cywirdeb o drachwant, doethineb o valchder, a chyvoeth o ddiogi.

32 Tri sail doethineb, synwyr i ddysgu, côv i gadw, a chymhendawd i adrawdd.

33 Tair gormes doeth, gwraig, diawd, a dryganian.

34 Tair bôst fôl, bostiaw maswedd, bostiaw cyvoeth, a bostiaw bonedd.

[1] Urddas, goddev, a chanmawl. Ll. ar.

35 Tri chwerthin fôl, am ben y da, am ben y drwg, ac am ben nas gwyr beth.

36 Tripheth nid call iawn ei gwneuthur, canu cloch i vyddar, pisaw yn erbyn y gwynt, ac addysgu henddyn.[1]

37 Tripheth á gaif pob diymgais a'i ddyled, tlodi, anmharch, a chydwybod vlin.

38 Tripheth à gaif gwr o dlodi, iechyd, addysg, a nawdd Duw.

39 Tripheth a ynnill gwr o ynnill cyvoeth, câs rhyngtho a dŷn, câs rhyngtho a'i hun, a châs rhyngtho a Duw.

40 Tri dyn y sydd, dyn i ddyn, dyn i Dduw, a dyn i ddiawl: dyn i ddyn a wna dda dros dda a drwg dros ddrwg, dyn i Dduw a wna dda dros drwg, dyn i ddiawl a wna ddrwg dros dda.

41 Tri cholled y corf a bair ynnill i'r enaid, colli cár, colli iechyd, a cholli cyvoeth.

42 Tri rhyw gelwydd y sydd: celwydd ar air, à bair i arall wedyd na vo gwir; celwydd ar weithred, à bair i arall weithredu yn erbyn y gwir; a chelwydd arddangos, neu o ymddwyn, à bair i arall veddwl a chredu y peth na vo gwir.

43 Tri dyn melltigedig y sydd, à doro orchymyn Duw yn ddietivar: ni wypo ddim o dda ac ni chais ei ddysgu, ac à wypo lawer ac nas dangoso i neb arall.

44. Tripheth nis gellir bod hebddynt, tudded, trwydded, a gwasgawd.

45 Tripheth gwell no chyvoeth, iechyd, rhyddyd, a synwyr.

46 Tripheth à ddylai gristion eu gwneuthur, ovni Duw yn vwy no dim, gwasanaethu Duw o vlaen neb arall, a charu Duw uwchlaw pob dim.

47 Tripheth angenrheidiawl i bechadur eu gwneuthur, cydnabod ei bechodau, ymgais â daioni, ac ymochel ag ai denai at ddrwg.

48 Tri gelyn enaid cristion, y byd, y cnawd, a'r cythraul.

49 Tri meddyg enaid, ympryd, gweddi, a chardawd.

50 Tripheth nis gellir ddim o dda hebddynt, gwir, heddwch, ac haelioni.

51 Tri ychydig à bair colli llawer, ychydig o anwydau drwg, ychydig o wall, ac ychydig o anghyviawnder.

[1] A throi meddwl henddyn. Ll. ar.

52 Tri chynghor Lasar, câr dy Dduw, canys eve a'th wnaeth; gobeithia yn Nuw, canys eve a'th gynnal; ac ovna Dduw, canys eve a'th varn.

53 Tripheth serchawg eu gweled, diriaid yn myned yn ddedwydd, cybydd yn myned yn hael, a phechadur yn myned yn santaidd.

54 Tripheth a ddyly gristion eu coviaw yn wastad rhag pechu yn varwawl, gorchymynion Duw, llawenydd nev, a phoenau ufern.

55 Tripheth sy'n arwyddocau vod dŷn yn gadwedig, casau pob drwg, caru pob daionus, ac ymgais â Duw ar weddïau.

56 Tripheth y sydd ar Dduw yn arbenigion, bod yn hollalluawg, yn ollgyvoethawg, ac yn olldrugarawg.

57. Tripheth à ynnill gariad Duw, fydd lân, gobaith cryv, a chariad diysgawg.

58. Tripheth a gymhellant i weddïo ar Dduw, hir glevyd, hir advyd, a hir dristyd.

59 Tripheth sydd yn gwaethygu y byd, seguryd, balchder, ac avraid.

60. Tripheth y sy'n trallodi y byd, cenvigen, llid, a thrachwant.

61 Tripheth y sydd ac nid dim hebddynt, nerth Duw hollalluawg, cariad Duw holldrugarawg, a doethineb Duw hollwybodawl.

62 Tripheth à ddysg dyn o vod yn segur, meddwl drwg, dywedyd yn ddrwg, a gwneuthur drwg.

63 Tripheth anhawdd i wir gristion eu gwneuthur, caru drwg, balchïaw yn ei ddâ, ac esgeulusaw ei ddyled i Dduw a dŷn.

64 Tripheth à ganlyn seguryd, campau drwg, gair drwg, a diwedd drwg.

65 Tripheth daionus i ddŷn, meddwl yn dda, gwedyd yn dda, a gwneuthur yn dda.

66 Tripheth ni all dŷn eu cuddiaw, cariad mawr, câs mawr, a chyvoeth mawr.[1]

67 Tripheth à arwain ddyn i dlodi, chwareuon, glythineb, a phuteindra.

68 Tripheth à gaif dŷn wrth ymgyvreithiaw, cost, goval, a thraferth.

69 Tripheth anhawdd i ddŷn eu gwneuthur yn gwbyl, adnabod ei hun, gorchvygu ei chwant, a chadw ei rïn.

70 Tripheth cyntav à dwyllant ddyn, geiriau têg, chwant ynnill, ac anwybodaeth.

[1] A synwyr mawr. Ll. ar.

71 Tripheth gwerthfawrocav i ddŷn, iechyd, rhyddyd, a rhinwedd.[1]

72 Tripheth ardderchawg ymhlith pethau bydawl, casâu folineb, caru rhinwedd, ac ymgais am ddysg yn wastad.

73 Tripheth sydd raid i gristion ryvela yn eu herbyn, y byd, y cnawd, a'r cythraul.

74 Tripheth sy raid wrthynt i wneuthur pob gwaith, gwybodaeth y modd ai gwnair, gallu iddei wneuthur, ac ewyllys iddei ddwyn i ben.

75 Tripheth à geidw gwr mewn iechyd, ymborth mesurawl, llavur cymmedrawl, a gwres noturiawl.[2]

76 Tripheth da pan vônt gymmesur, a drwg pan vônt anghymmesur, dŵr, tân, a gwynt.

77 Tripheth gwrthwyneb gan ŵr ymadael â hwynt, gwlâd lle ai ganed ac ai maged, ceraint à gavoedd yn gywir iddo, a chyvoeth à gasgloedd drwy lavur ei ddwylaw ei hûn.

78 Tripheth sydd yn cadw trevyn a dosparth ar bob peth o'r byd, rhiv, pwys, a mesur.

79 Tripheth à ddaw ar ddyn heb yn wybod iddo, cwsg, pechawd, a henaint.

80 Tri sylvaen doethineb, ieuenctid mabawl i ddysgu, ceudawd i gadw à ddysger, a synwyr call yn ymarver a gwybodau.

81 Tripheth à ddylai ddyn bryderu yn ddiysgog eu gwneuthur, gwrandaw yn uvydd, atteb yn gall, ac ymddangos yn wybodus.

82 Tripheth à ennillant enw da i ddyn, gwedyd ychydig, gwneuthur daioni, ac ymlavuriaw.

83 Tair cynneddyv ddrwg ar ddŷn, balchedd heb haelioni, trachwant heb gyviawnder, a llid heb drugaredd.

84 Tri modd y sydd i adnabod dŷn, ei ymadrawdd, ei ymddygiad, a'i arverion.

85 Tripheth anhawdd i ddŷn eu gwneuthur, oeri y tân, sychu y dwr, a boddloni y bŷd.

86 Tripheth à wna wr yn vlaenawr ar ei gymodogion, bod yn ddoeth, bod yn hael, a bod yn gyvoethawg.

87 Tripheth à bair i wr gariad ei gymodogion, bod yn heddychwr, bod yn gynnorthwywr, a bod yn hyforddwr.[3]

[1] A chydwybod lan. Ll. ar.
[2] Trafaelu cymmedrawl. Ll. ar.
[3] Bod yn athrywynwr. Ll. ar.

88 Tair cynneddyv anweddus ar ddŷn, bod yn daer ei gais, yn galed i roi, ac yn ddrwg ei dyb.

89 Tripheth canmoladwy ar ŵr, bod yn ddoeth ei ymadrawdd, yn gyviawn ei weithredodd, ac yn gochel pob gormodd.

90 Tripheth rhyvedd sydd yn y byd gan vod cymmaint o wahaniaeth rhyngthynt, wynebau dynion, llaverydd dynion, ac ysgriveniadau dynion.

91 Tripheth nid ydynt yn gorphwys un amser mewn dŷn, y galon yn gweithiaw, yr anadyl yn goreiliaw, a'r enaid yn meddwl.

92 Tri rhyw o ddynion anhawdd eu cael yn yr un meddwl, y call a'r fol, yr hael a'r cybydd, a'r cywir a'r twyllwr.[1]

93 Tri rhyw o ddynion à gollant eu har avwch yn debyg i rai allan o'u pwyll, helwyr, corelwyr, ac ymladdwyr.

94 Tri rhyw o ddynion y sydd heb bris am à vo iawn a chywir, meddwyr, anudonwyr, a bradwyr.

95 Tri rhyw o ddynion y sydd heb ovni Duw, bradwyr, treiswyr, a chybyddion.

96 Tri rhyw o ddynion cythreulig y sydd, bradwyr, cynllwynwyr, ac athrodwyr.

97 Tri dyn ni ddylid eu gwawdd i dŷ, twyllwr gwenieithus, testunwr gwatwarus, a bradwr cenvigenus.

98 Tripheth nid hawdd eu cael pan vyner, benthyg arian gan ocrwr yn ddilog, pleidiaw dadyl mewn llys cyvraith yn ddiwobrwy, a chiniaw moethusvwyd mewn ty cybydd.

99 Tri châs gan Dduw a chan ddyn, celwyddwr, cynhenwr, a chybydd angawr.

100 Tripheth angenrhaid i ddyn à elo i davarn, pen cadarn, bola gwydyn, a chôd drom.

101 Tripheth à geif dyn mewn tavarn, divyrwch ai gwna'n dlawd, digrivwch ai gwna'n bechadur, a llawenydd ai gwna'n drist.

102 Tripheth à bair amlâu gwahoddiadau i ddŷn, gwedyd ychydig, a'r hyn à weto'n gall ac athrawaidd; llawenydd tawel heb vawr ymdravod arno; ac ymddwyn anormesgar yn mhob peth.

103 Tripheth à bair i ddyn golli gwahoddedigaeth, bwyta gormodd, gwedyd gormodd, a cheisiaw gormodd.

[1] Lleidyr. Ll. ar.

104 Tair ymgais hardd a chanmoladwy ar ŵr, llavuriaw ei dir, amlâu ei wybodau, a chynnyddu mewn rhinwedd.

105 Tripheth à wna ysgrivenydd da, cov tragywyddawl am bob ardderchawg o gamp a gweithred, rhoi addysg dangosawl i'r oesodd ar ei ôl, a pheri cofâad a mawl iddei enw dros vyth.

106 Tripheth y gâd prydydd da ar ei ol, cov am voliannus, dyddanwch i'r meddwl, ac addysg i'r gwybodaethgar.

107 Tripheth à erys ar ôl pob dyn da rhinweddvawr, gair ac enw da iddo ei hun; addysg dda i'r etiveddion a'r lle y bu; ac amgerddediad da ar bob peth à dravodes ev ar ymddwyn a gweithred.

108 Tripheth gwell no golud y gâd deawydd iddei blant a'u hetiveddion, addysg o bwyll, addysg arddangos, ac annogiad i wneuthur val y gwnaeth yntau, achos y parch a'r clôd à gefir iddo.

109 Tripheth à wna ddyn dedwydd, ymwellâu beunydd yn ei vuchedd, ymvoddloni yn wastadawl i'r peth à vo, ac uvyddâu yn ddibaid i orchymynion Duw.

110 Tripheth ni vydd gwell yr etiveddion o honynt, golud cybydd angawr, clod cyveillion tavarn, a gorchestion chwaryddiaeth.[1]

111 Tripheth nid gwr un dyn hebddynt, gwraig, cartrev, a chelvyddyd.[2]

112 Tripheth hofaidd i wr eu meddu, gwraig rinweddus, ty trevnus, a thir cyvanneddus.

113 Tripheth à nerthant wr i ymgyvoethogi, gwraig yn casglu, tylwyth divrad, ac yntau'n lavuriad.

114 Tripheth à wnant wr yn hoenus, ei ei wraig yn ei garu, ei ymgais yn fynu, a'i gydwybod yn esmwyth.

115 Tripheth a welir ar ddedwydd, ei dylwyth yn ei garu, ei dda'n cynnyddu, a'i Dduw yn ei nerthu.

116 Tripheth canmoladwy ar wraig, ei hwyneb yn ddawnus, ei hymadroddion yn synwyrus, a'i harverion yn ddaionus.

117 Tripheth à barant gymmeriad mawr i ŵr, ei wraig yn dda ei champau, ei dir yn driniedig, a'i gynneddvau 'n rinweddus.[3]

[1] A gair am orchestion, &c. Ll. ar.
[2] Creft. Ll. ar.
[3] Ac yntau 'n ddedwydd, Ll. ar.

118 Tripheth à geif gwr o vod ei wraig yn rinweddus a da ei champau, ei dylwyth yn uvyddion o gariad arno, ei blant yn voneddig eu moesau, a pharch gan ei gymodogion.

119 Tripheth gweddus i ŵr eu bod yn ei dŷ, ei wraig yn ddiwair, ei dylwyth yn ddianair, a'i delyn yn ei chywair.

120 Tripheth cysurvawr i ŵr eu bod gantho, ei wraig yn ei wely, ei dân yn ei aelwyd, a'i arian yn ei gôd.

121 Tripheth à wnant ŵr yn voddlon iddei giniaw, ei wraig yn vedrus, ei vwyd yn voethus, a'i gylla'n iachus.

122 Tripheth hofaidd i ŵr ar ei giniaw, cyllell awchus, pwyned flaenllem, ac alawr glân.

123 Tripheth hof mewn teulu, trevyn dda, gwybodau daionus, a llawnder digonawl.

124 Tripheth à wnant annhrevnusder mewn tŷ a theulu, y gŵr yn veddwyn, y wraig yn ysgymun, a'r plant yn anhydyn.

125 Tripheth à bair i wraig gael tyb ddrwg am dani, bod yn chwannawg i gytgam â gwyr a gweision, bod yn chwannawg i amheuthynion, a gwedyd yn ddrwg am wragedd ei chymodogion.

126 Tripheth à wnant wraig yn anniwair, tegwch ei phryd, folineb yn ei phen, a balchder yn ei chalon.

127 Tripheth à wnant wr yn angenus, ei wraig yn voethus, ei dylwyth yn wallus, ac yntau'n avradus.

128 Tripheth ni ddygant i ŵr gymmeriad mawr, ei wraig yn veistres, ei dy'n anghynhes, a'i dir yn ores.

129 Tripheth anesmwyth ar wr yn ei dŷ, ei wraig yn ymdaeru, ei gronglwyd yn dyveru, a'i sawell yn mygu.

130 Tripheth gwell i ŵr ei grogi no 'u meddu, tylwyth anghywir, plant anuvyddion, a gwraig veddw.

131 Tripheth y fydd â gwyn ei vyd y dyn a'u cafo, iechyd corforawl, gwraig rinweddawl, a rhadverthwch Duw.

Ac velly terfyna.

174. Llyma drioedd y wraig dda.

Gwraig dda a ddylai vod—

1 Yn gwilyddgar, yn ddiystryw, ac yn uvydd.

2 Yn ddianllad ei meddwl, yn ddiavrad, ac yn gyviawn ei bwriad.

3 Y naill law'n casglu, y llall yn cyvranu, a'i phen yn pryderu.

4 Yn dda ei chydwybod, yn radlawn ei thavawd, ac yn gywir iddei phriawd.

5 Yn ddivalch ei chalon, yn hardd ei harverion, ac yn drugarawg wrth dlodion.

6 Ei gorchwyl yn gryno, yn vedrus ei dwylaw, ac ar Dduw yn gweddïaw.

7 Ei hymddyddan yn serchus, ei gwisg yn weddus, a'i thy yn drevnus.

8 Yn gyvlym ei llaw, yn gyvlym ei llygad, ac yn gyvlym ei deall.

9 Ei chorf yn lluniaidd, ei hymddwyn yn hofaidd, a'i chalon yn bur.

10 Ei hwynebpryd yn ddawnus, ei phen yn ddeallus, ac yn wybodus.

11 Yn gymodogaidd, yn ddivalch, ac yn haelionus ei meddwl.

12 Yn hyforddi'n gall, yn gwiliaw rhag gwall, ac yn meithrin ei phlant yn famawl.

13 Yn caru ei gwr, yn caru heddwch, ac yn caru Duw.

14 Yn voddlon i'r byd à vo, yn cynnal mesuroldeb ymhob peth, ac yn govalu am vod yn gyviawn.

15 Yn amcanu y goreu, yn gwarchadw rhag y gwaethav, ac yn gweled â vo reitav.

16 Yn rhoi bwyd yn ei bryd, yn gorwedd gyda'r ddavad, ac yn cwnu gyda'r hedydd.

17 Yn amyneddus, yn dangneveddus, ac yn rinweddus.

18 Yn voneddig ei moesau, yn roesawgar ei geiriau, ac yn gristionogaidd ei devodau.

19 Yn gymmedrawl ei geiriau, yn deall amserau, ac yn deuluaidd ei gwybodau.

20 Yn ddoeth ei llawenydd, yn wellêugar ei cherydd, ac yn gydwybodlawn ei chrevydd.

21 Yn vaddeugar, yn gymodgar, ac yn wirioneddgar.

22 Yn warcheidwad ei meddiant, yn athraw iddei phlant, ac yn veddyges ei theulu.

23 Yn difawd cynhenau, yn gwasgar gwybodau, ac yn rhoi y blaen i bob goreu.

24 Yn cywilyddiaw diriaid, yn llawenâu dedwydd, ac yn boddâu Duw.

A'r wraig à vytho val hyn á gerir gan ei gwr a'i theulu, a chan bawb ai hadnapo, a chan Dduw: a gwyn ei vyd y gwr ai mêdd.

Er hyny—

Rhyw wraig á gar myned lle myno, a a chael crêd ar á weto, a chafael à geisio,

a gwneuthur val y chwennycho, a gwareded Duw bob dyn rag hono.

A rhy amyl y gwelir y cyvryw wragedd.
Ac velly tervyna.

175.

Da vyddai genyv wybod mwy nog à wn am danat: dywed imi ba vath ydwyd o ddyn, ebai Daliesin wrth Gatwg, ac yn atteb iddo y dywed Catwg, gwell y dylit ti wybod am danav no mi vy hun, canys ti á glywi drach vy nghevyn y peth na ddaeth erioed i'm clust i am danav, a gwlâd á biau barnu, ac nid mi no neb arall â ŵyr yr holl wir am dano ei hunan.

176. Triodd ereill Catwg Ddoeth.

1 Tair camp ddwyvawl ar ddŷn, maddeu y cam à wnelir iddo, gwellâu pob peth à allo, ac ymwrthod â phob anghyviawn o ddyn ac o gamp.

2 Mèwn tripheth ydd ymdebyga ddyn i Dduw, cyviawnder, gwybodau, a thrugaredd.

3 Tripheth nis gellir hâr arnynt, amser, ehengder, a gwirionedd.

4 Tri y sydd ac nis gellir vyth iddynt eu llawn dâl, rhieni, athraw da, a Duw Dâd.

5 Tripheth goreu yn ein meddiant y dwg y balchder oddiarnom, ein arian, ein amser, a'n cydwybod.

6 Tair priv anvadgamp dŷn, llesgedd, twyll, a balchder.

7 Tair priv vadgamp dyn, diwydrwydd, cywirdeb, a gostyngeiddrwydd.

8 Tair priv ddwyvolgamp dyn, haelioni, cariad, a maddeu y cam à gafo.

9 Tripheth à gâr Duw, têg o rîv, têg o bwys, a thêg o vesur.

10 Tri adnabod anhebgor doeth, ei Dduw, ei hunan, a thwyll y bŷd.

11 Tripheth y dylai bob dyn eu hystyried, o ba le y daeth i'r byd, at ba ddyben y daeth i'r bŷd, ac i ba le ydd â o'r byd nis gwyr ba awr neu winced.

12 Tripheth y sydd, a buan yr un à allo gydgerdded ag wynt, llucheden, meddwl dyn, a chynnorthwy Duw[1].

13 Tripheth nis gellir eu cael, tlodi o roi cardawd, golud o ledrad, a doethineb o lwyddiant.

14 Tri dyn à vyddant wrth vodd Duw, athraw cywir, llavurwr da, a dyddiwr rhwng ymrysonau.

15 Tripheth dwyvawl yn mysg dynion, creft, llavuriaeth, ac ysgolêicdawd.

[1]Ac ewyllys da. Ll. ar.

16 Tripheth annwyvawl i ddyn ymyryd ag wynt, swydd arglwydd, ocryddiaeth, a rhyvel.

17 Tripheth ni chair heb i bob un ei gyvaill, dydd heb nos, diogi heb newyn, a doethineb heb barch.

18 Tripheth y sydd, cynghor, colled, a chywilydd, na chymmer o'r cyntav, á geif y ddau ereill.

19 Tripheth nid hawdd eu rhivo, banynau y goleuni, geiriau benyw siaradus, a a dichellion cybydd.

20 Tripheth à dyvant ynghyd, oedran, pechawd, a govid.

21 Tripheth y sydd ac wrthynt y bernir ar ddŷn, ei olwg, ei ymmod, a'i lavar.

22 Tripheth ydynt lai no dim, benyw heb ddiweirdeb, gŵr heb wybodau, ac athraw heb amynedd.

23 Tripheth yw rhan y goludawg, mwyvwy y trachwant, vwy y goval, a lleilai yr ymvwynâad.

24 Tripheth goreu yn y byd er llês dyn, tlodi, clevyd, a phlant; canys o'u meddu y cair gwybod llawer gwir nis gellid hebddynt.

25 Tri meddyg annifygiawl i bob clwyv a chlevyd, anian, amser, ac amynedd.

26 Tripheth à geir o dylodi, iechyd, pwyll, a santeiddrwydd.

27 Tripheth nid gwell eu cael no'u colli, trallwydd, trachlod, a thraurddas.

28 Tri anverth byd, ieuanc heb voes, gwraig heb gywilydd, a gŵr heb gydwybod.

29 Tri gwynvyd gwr doeth, tir rhywiawg, gwraig ddiwair, a mâb addwyn.

30 Tripheth ni waeth bod hebddynt no'u meddu, llygad dall, cell heb vwyd, a cheudawd heb ddysg[1].

31 Tripheth o reddv á ddygant eu perchenogion ar gyveiliorn, ieuenctid, llwyddiant, ac anwybodaeth.

32 Tri chydvod doethineb, haelioni a golud, gwybodau ac anmalchineb, a dewrder a thrugaredd, ac nid na doeth na gwr lle nis cefir yn nghydvod y pethau hyn.

33 Tripheth à ddygant wr drwy y byd, iechyd, creft, a champau da.

34 Tripheth à geif cybydd o'i gyvoeth, poen yn casglu, goval yn cadw, ac ovyn colli.

35 Tripheth à ddygant eu cyrch ar y gwanav, gelyn, cyvoeth, a balchder.

36 Tripheth na chreder dros yr hanner á

[1]A cheudawd heb wybodaeth. Ll. ar

vostier o honynt, am olud, am ddeall, ac am ddaioni.

37 Tripheth na ddangos i neb y cyvan o honynt, à vo yn dy gîst, à vo yn dy ddeall, ac à vo yn dy veddwl, canys o veddu, a deall, a meddwl vwy ac yn amgen nog arall y bernir mawredd arnat.

38 Tripheth ni ddengys gwr à vo call, gwaelawd ei gôd, gwaelawd ei wybodaeth, a gwaelawd ei galon.

39 Tripheth à ddylid eu frwynaw'n dda, march ieuanc nwyvus, merch ieuanc ammhwyllus, a thavawd siaradus.

40. Tripheth tebyg y naill i'r llall, ysgubawr dêg heb yd, fiol dêg heb ddiawd, a merch dêg heb ei gair da.

41 Tripheth ys dir cael o honynt gant govid am un dyddanwch, helwriaeth, rhyvel, a serch ar venyw.

42 Tripheth à yr gwr[1] o'i dy, cronglwyd ddyverllyd, sawell vyglyd, a gwraig geintachlyd.

43 Tripheth nid da y cyvan o honynt, gwneuthur y cyvan à chwennycho lid, credu y cyvan à weto ben gwlâd, a dangos y cyvan à wyper.

44 Tripheth mawr o ymchwydd ymborth ar waed, gele, horen, a rhyvelwr.

45 Tri da iawn yn weision, a drwg iawn yn veistri, tân, dŵr, a gwynt.

46 Tripheth er cael beunydd á geisiant yn ddiorphwys, môr, meddwyn, a chybydd.

47 Tripheth a droant y byd wyneb i waered, pendodaeth gwraig, digywilydddra merch, ac anwybodaeth mâb.

48 Tripheth à wnant briodas hapus, cydoedran, cydvonedd, a chydveddiant.

49 Tri dyn nid call eu credu, dierth am ei vonedd, hen yn canmawl y dydd à vu gynt, a gwr à vostio ei ddoethineb.

50 Tripheth ni welir ymgais arnynt ond mewn eisieu mawr, Duw, hen gefyl dall, a chachdy.

51 Tripheth gogyval a'u gilydd, cerdded ar ben a dwylaw, llyvu y baw oddiar din arall, a bod yn valch rodresgar yn ceisiaw mawredd byd.

52 Tripheth cyfelyb iddeu gilydd, cleddyv gloew à ryda o'i hir gadw yn ei wain, dwr gloew à ddrewa o hir sevyll yn llonydd, a doethineb à vydd varw o'i hir anarver.

53 Trichardawd i'r oes à ddêl, planu coed, gwellâu celvyddyd, a magu plant yn ddeddvolion.

54 Tripheth à wnant lawnder mewn gwlâd, plànu coed, llavuriaw tir, a chribaw a nyddu.

55 Tripheth a ddylid sylwi'n bènav ar bob peth, anian, agwedd, a gweithred.[1]

56 Tripheth à bair iechyd, gwaith cymmedrawl, ymborth cymmedrawl, a llawenydd cymmedrawl.

57 Tri ymborth dyn à barant iechyd, hiroes, a synwyr gloew, ydvwyd, blithvwyd, a garddvwyd.

58 Tri ymborth à barant aviechyd, byroes, a synwyr pŵl, cigvwyd, cyveithvwyd, a gwyrawdvwyd.

59 Tair cynneddvgamp ar ddyn ai parant yn iachus a hiroedawg, gwaith o lavuriaw'n gymmedrawl, codi'n fore, a llawenydd diniwed.[2]

60 Tair cynneddvgamp ar ddyn à barant vyroes ac aviechyd, trallavur, trachwsg bore, ac anynadrwydd.[3]

61 Tri newid mynych à barant hiroed, newid bwyd, newid gwaith, a newid dyddanwch.

62 Tripheth o'u hadver à estynant einioes dŷn, y wlad ai magwys yn blentyn, yr ymborth ai maethwys yn blentyn, a'r divyrwch ai dyddanwys yn blentyn.

63 Tri ychydig ar y pryd à wnant lês mawr, ychydig o vwyta ac yved, ychydig o oval, ac ychydig o davawd.

64 Tripheth da i ŵr a garo iechyd, digon o gwsg y gwanwyn, digon o vwyd yr hâv, a digon o dân y gauav.

Ac velly tervyna hyn o driodd Catwg Ddoeth.

177. Triodd ereill.

1 Tri anrhydedd bydawl goruch pob un arall, aredig trev tâd, arddadlu hawl yn dda, a dwyn plant ar vonedd.

2 Tripheth nid oes namyn dedwydd neu ddoeth à veidyr ymochel ag wynt, godineb, med lwdawd, ac overedd.

3 Tri dyn iawn rhoddi bwyd iddynt, ymdeithydd, golychwydwr, a llavurwr.

4 Tri charelyn dyn, tân, dwr, ac arglwydd.

5 Tri gorvoledd dedwydd, dirwest, tangnevedd, a gwadaledd.

6 Tri gorvoledd diriaid, glythineb, ymladd, ac anwadalwch.

7 Tri bendith ni adant ar ddyn na ne-

[1] A yrant wr.

[1] Anianoldeb, agweddoldeb, a gweithredoldeb. Ll. Twm Sion ab Evan.

[2] Llavur cymmedrawl. Ll. ar.

[3] Anghymmedrolwaith, sev y naill ai rhywaith ai rhyddiogi, hirgwsg bore, ac anvoddlondeb. Ll. ar.

wyn na noethni, bendith ei dad fydd, bendith ei arglwydd priodawr, a bendith bardd llinolingerdd.

Tri bendith arall y sydd well no'r cyvan, bendith tad a mam, bendith clav a chlwyvus, a bendith dyn advydig.

9 Tripheth à ardderchavael gŵr, gwraig ddiwair ddiwyd, arglwydd diwyd diwith, a difleisedd.

10 Tripheth à ddarostwng gŵr, tir drwg, gwraig ddrwg, ac arglwydd tir drwg.

11 Tri rhyvel yn heddwch, gwraig ddrwg, tir drwg, a drwg arlwydd.

12 Tri ymborth gŵr, hela, aru tir, a chyvnewid.

13 Tri thywysogaeth dedwydd, bod yn dda ei wasanaeth, yn dda ei anian, ac yn dda ei gyvrinach: a hyny ni chyngain namyn a chrevyddus neu voneddig.

14 Tri glŵth byd, brenin, môr, a dinas.

15 Tripheth à syrth ar ddyn heb yn wybod iddo, cwsg, henaint, a phechawd.

16 Tri melus byd, methu, fynu, a phechu.

17 Tri chadarn byd, arglwydd, drud, a diddim.

18 Tripheth ni ellir yn iawn hebddynt er maint à wnelont o ddrwg, tan, dwr, a brenin.

19 Tri merthyrolaeth heb ladd, haelder tylawd, diweirdeb dyn ieuanc, a chaingynnal heb gyvoeth.

20 Tripheth nid hawdd eu hofi, milgi hwyr, bardd annigriv, a gwraig hagyr.

21 Tri dyn à ddylid bod yn drugar wrthynt, alltud, gweddw, ac amddivad.

22 Tripheth à ddylid eu diolch, gan hawsed hyny o dal am danynt, gwahawdd, anrheg, a rhybudd.

23 Tripheth à gynnal hir ddireidi ar ddyn, drygioni, dryganian, a glythineb.

24 Tri chadernyd dedwyddyd ar ddyn, cynneddvau daionus, hawddgarwch, a goddevusder.

25 Tri rhwydd hynt, golychwyd, ciniaw, a chydymaith da.

26 Tri avrwydd hynt, diaspad, dryghin, ac ymladd.

27 Tri gogyvlawnder dedwyddyd, caingynnal [1] arno ei hun, dadlau syniannus. ac ymoddev yn gadarn.

28 Tripheth hardd ar ddyn, gwybodaeth, campau da, ac addvwynder.

Cainymgynnal.

29 Tripheth câs ar ddŷn, anwybodaeth, dryggampau, ac atgasrwydd.

30 Tri anhebgor gwybodaeth, calon yn meddwl, iaith i ddadgan, a cheudawd i gadw.

31 Tri chyw o'r un nyth, fermwr tavawd,[1] bardd dosparth, a dwyvawl cyfes.

32 Tripheth à gywirant eu gair yn ddiffuant, angeu, dial Duw, ac ediveirwch.

33 Tripheth ni oddevant gellwair, iechyd, llwyddiant, ac amser.[2]

34 Tripheth ni ellir santeiddrwydd lle bythont, gloddest, balchder, a thrachwant.

35 Tri nôd santeiddrwydd, cariad perfaith, uvydddawd gwrawl, a thawedigrwydd serchawg.

36 Tri nôd lleidyr, tavawd holgar, llygad chwilgar, ac wynebpryd brawychus.

37 Tripheth à ddengys gywiriad, genau tawedawg, llygad diymdawr, ac wyneb divraw.

38 Tripheth anhebgor tuag at wneuthur pob peth, gwybodaeth, gallu, ac ewyllys.

39 Tripheth à geif dedwydd, cariad, heddwch, a llawenydd.

40 Tripheth à geif diriaid, casineb, cystrin, a thristwch.

41 Tripheth gwrawl uvyddâu iddynt, i'r gwir, i'r byd à ddêl, ac i'r ceiliawg pylgain.

42 Tri châs Duw a dyn, golwg ymladdgar, tavawd twyllodrus, ac asbri drygionus.

43 Tripheth nid da myned yn eu cylch mewn brys, rhyvela, gwleddoca, a dadlaethu.

44 Tri nôd doethineb, cartrevgarwch, ymgais, ac amynedd.

45 Tripheth goreu gadael iddynt, ci dieithyr, lliv disyved, a doeth yn ei olwg ei hun.

46 Tri harddwch gwlâd, ysgubawr, cvail, ac ysgol.

47 Tripheth, er eu dryced, gwell eu meddu no bod hebddynt, ofeiriad, brenin, a gwraig.

48 Tri anfawd llavurwr, gwas diawg, hâd lledryw, a thir tragolwg.

49 Tripheth anghysurus, ty heb wraig, cell heb vwyd, a chorf heb iechyd.

50 Tripheth ar ddyn sy'n boddâu Duw, cyviawnder, trugaredd, ac uvyddawd.

Aç velly tervyna.

Catwg Ddoeth ai cant.

[1] Creftwr tavawd. Ll. ar.
[2] Ac oedran. Ll. ar.

178. Llyma etto driodd Catwg Ddoeth.

1 Triodd Catwg ab Gwynlliw à ddysgant dripheth, boddâu Duw, llesâu dŷn, a gwellau gwybodau a syberwyd.
2 Tri chyverddonau dyn, deall, cariad, a goluch.
3 Tri ardymhyr einioes dyn, gobaith, cariad, a llawenydd.
4 Tripheth à geif dyn goddevus, cariad dynion da, bodd ei gydwybod ei hunan, a rhadverthi Duw.
5 Tripheth à geif tyn trugarawg, cariad y byd, tangnev calon a meddwl, a bôdd Duw.
6 Tri chosp y sydd am bechawd, cosp cyvraith gwlad, cosp cydwybod, a chosp Duw.
7 Tripheth à geif dyn o gredu yn Nuw, digonedd bydawl, tangnev cydwybodawl, a llawenydd nevawl.
8 Tripheth sy'n dallu y byd, twyll, goruchaviaeth, a thraserch ar ddyn a dynolion.
9 Tripheth sy'n arwain y byd ar ddidro, addewidion arglwyddi, gwisgodd myneich, a syberwyd merch.
10 Tripheth à drallodant y byd, cenvigen, anwiredd, a thrachwant.
11 Tri phriv lygredigaeth y byd, balchder, glythineb, a seguryd.
12 Tripheth à nerthant ddyn i sevyll yn erbyn yr holl vyd, gweled ansawdd a phrydverthwch gwirionedd, gweled dan bais y celwydd, a gweled y modd y mae y gwir a'r celwydd yn diweddu.
13 Tripheth à geif dedwydd, cariad, heddwch, a llawenydd.
14 Tripheth angenrhaid i bechadur, cydnabod ei bechodau, edivarâu, ac ymegnïaw daioni yn iawn am danynt.
15 Tripheth y sydd a'r naill yn debyg i'r llaill o honynt, hen varch dall yn canu telyn a'i garnau, hwch mewn sidanwisg, ac annhrugarawg yn ymddadwrdd am ddwyvolder.
16 Tri addysg y rhydd seguryd, i veddwl yn ddrwg, i wedyd yn ddrwg, ac i weithredu'n ddrwg.
17 Tair ysgol doeth, cydwybod, pwyll, ac addysg.
18 Tair ysgol annoeth, cosp cyvraith, dygwydd drwg yn mywyd, ac ufern yn y byd à ddaw.
19 Tri chadernyd doethineb, cov, ystyr, ac arver.
20 Tripheth anweddus ar ddyn, tybied ei hunan yn ddoeth, tybied arall yn annoeth, a thybied y gwedd iddo à vyno.
21 Tri ychydig à ddangosant lawer o ddoethineb, ychydig balchder, ychydig trachwant, ac ychydig chwedleua.
22 Tripheth serchawg ar ddŷn, tangnevedd, doethineb, a charedigrwydd.
23 Tripheth ni waeth eu colli na'u cadw, cyvoeth, ieuenctyd, a chariad y byd.
24 Tripheth y sydd a gwâe a'u collo, gwybodau doethineb, cydwybod lân, a chariad Duw.
25 Tripheth y sydd a melltigedig y neb a'u symuto, fin tir, hynt dwr, ac arwydd fordd ac arllwybyr.
26 Tripheth à wnânt ŵr yn vlaenawr ar ei gymodogion, meddiannau, gwybodau, a haelioni.
27 Tripheth à geif dyn diwyd, blaenoriaeth, cyvoeth, a chlôd gan ddoethion.
28 Tripheth à geif dyn cywir, dawn, a pharch, a fyniant.
29 Tri ynnill dyn dedwydd, cariad ei wlâd, heddwch dioval, a llawenydd nevawl.
30 Tri ynnill dyn dyoddevgar, cariad, llonyddwch, a chynnorthwy.
31 Tri hardd byd, dwyvawl, celvydd, a syber.
32 Tri pheth ar un à vydd, ac anhawdd yw cael ar arall eu cyvunwedd, wyneb, llavar, a deall.
33 Tair fynon gwybodaeth y sydd, pwyll, ansawdd, a gorvod.
34 Tripheth a ddylai ddyn à vynai addysg, gwrandaw yn graf, golygu yn graf, a thewi yn ddidoriant.
35 Tri dyn gwahanryw y sydd, dyn i Dduw à wna dda dros ddrwg, dyn i ddyn à wna dda dros dda a drwg dros ddrwg, a dyn i ddiawl à wna ddrwg dros dda.
36 Tripheth y sydd ac nid hawdd ynnill dyn oddiarnynt, ei gred, ei awen, a'i genedyl.
37 Tripheth à geif gŵr o deithiaw i wlâd estrawn, newyn, anwyd, a gwatwar.
38 Tair llathvesur pob dŷn, ei Dduw, ei ddiawl, a'i ddidawr.
39 Tripheth à gair o ddilyn drwg; cywilydd, colled, a chosp.
40 Tripheth à ddylai à gafo gymwynas, ei ddiolch, ei goviaw, a thalu y pwyth.
41 Tripheth à ddylai bob un ei wneuthur, gwrandaw'n uvydd, atteb yn gall, a barnu'n hynaws.
42 Tair camp à ddangosant ddoethineb,

dyoddev yn gall, meddeu y cam, ac ymgais am wybodau.

43 Tripheth â ennillant enw da, gwedyd ychydig, gwneuthur daioni, a llavuriaw am gynnaliaeth.

44 Tair fordd yr adnebydd dyn, ei ymadroddion, ei arverion, a'i gyveillion.

45 Tripheth sy'n cadw y byd mewn trevyn, rhiv, pwys, a mesur.

46 Tair cynneddyv anweddus ar ddŷn, taerni cais, caled i roi, a drwg dybiaw.

47 Tripheth à gadwant gorf a meddwl mewn iechyd, ymborth mesurawl, llavur cymmedrawl, a llawenydd cydwybodawl.

48 Tair afaith cynghor, dwyn ewyllys da, rhyddyd llavar, a gwybodaeth parth ac at yr achos.

49 Tri athrawon ynïau dŷn, synwyr awenaidd o reddv ac anian, pwyll o ystyriaeth a chydwybod, a damweinoldeb cylch einioes, ac hebddynt nis gellir gwybyddiaeth gyviawn.

50 Tripheth anhawdd eu cael; tân oer, dwr sych, a thrachwantus deddvawl.[1]

51 Tripheth anhawdd eu gwneuthur, tori syched â thân, sychu y gwlyb â dwr, a boddloni y byd.

52 Tripheth ni adant ddyn mewn newyn a noethni, bendith tylawd a thraHodus, bendith arglwydd priodawr, a bendith bardd llinolingerdd.

53 Tripheth ardderchawg ar ddyn; gwroldeb, dysg, a phwyll.

54 Tripheth o'u tra arver á vyrâant einioes dyn, cigvwyd, meddwdawd, a thrachyd â gwraig.

55 Tripheth o'u hadver à estynant einioes dyn, y wlâd ai magwys yn blentyn, yr ymborth ai maethwys yn blentyn, a'r myvyrdawd ai dyddanwys yn blentyn.

56 Tripheth gwell no chyvoeth, iechyd, rhyddyd, a phwyll.

57 Tripheth à gryvâant y meddwl a'r deall, gweled llawer, ystyried llawer, a dyoddev llawer.

58 Tripheth a gryvâant y corf, gorwedd ar wely caled, wybren oerllyd, a bwyd sych.

59 Tripheth à ddichonant bob peth, ac hebddynt nis gellir dim, nerth corf a a meddwl, gwybodaeth, a serch awenbwyll.

60 Tripheth nis gellir deddvoldeb o Dduw hebddynt, maddeu gelyn a chamwedd,

[1] Dwyvawl. Ll. ar.

haelioni barn a gweithred, a glynu wrth à vo cyviawn deled à ddelo.

61 Tripheth à geif dyn cywir, fyniant, anrhydedd, a diwedd da.

62 Tripheth à geif dŷn twyllodrus, drygvyd, drygair, a drwg ddiwedd.

63 Tripheth à geif dŷn deddvawl, iechyd, llwyddiant, ac anrhydedd.

64 Tripheth à geif dyn o godi'n fore, iechyd - corforawl, cyvoeth bydawl, a bywyd tragywyddawl.

65 Tair bost fôl, ei gyvoeth, ei vonedd, a'i oferedd.[1]

66 Tripheth à vostier ar ddoeth, ei ddeall, ei gelvyddyd, a'i gynneddvau dâ.

67 Tri chwerthin fôl, am ben y drwg, am ben y dâ, ac am ben nis gŵyr beth.

68 Tripheth à geif dyn govalus, parch, amledd, a boddlonedd,

69 Tripheth a geif dyn gwallus, cywilydd, eisiwedu, a galar.

70 Tripheth fy'n harddu meddwl, casau folineb, rhinwedd hylaw, ac awydd dysgu.

71 Tripheth ardderchawg ar ddyn, caru gwybodaeth, gwneuthur daioni, a bod yn gyviawn yn yr hyn à wnelo.

72 Tri thwyll dŷn, gair têg, chwant ynnill, ac anwybodaeth.

73. Tri dŷn ymgadwer rhagddynt: yr avlawen, y testunwr, ac à chwarddo am ben y drwg.

74 Tri gevellod cyntavanedig y cythraul, balchedd, anwiredd, a chenfigen.

75 Tripheth à geif dyn divalch, esmwythder meddwl, cariad ei gymodogion, ac awenbwyll ddwyvawl.

76 Tripheth à geif dyn dedwydd, llwyddiant, anrhydedd, a thangnev cydwybod.

77 Tripheth y ceif dyn annedwydd, dirmyg, avlwyddiant, a phoen meddwl.

78 Tripheth à gair o dlodi, iechyd, pwyll, a nerth Duw.

79 Tripheth à geif dyn dwyvawl, gair dâ, byd dâ, a diwedd dâ.

80 Tri dŷn nid call credu gormodd iddynt, rhodiadur o bell, darllenwr llyvrau anghyviaith, a gwr hŷn no'i gymodogion.

81 Tri cholled y corf à bair ennill i'r enaid, colli golud a meddiant, colli iechyd corforawl, a cholli câr a chyvaill.

[1] A'i vaswedd. Ll. ar.

82 Tri chynghor Lasar, car dy Dduw a'th wnaeth o ddim, ymgais a Duw a'th brynwys a gwaed ei Vab Iesu Grist, ac uvyddâa i Dduw a'th varn drwy air ei Vab Iesu Grist.

83 Tri athraw dŷn, un yw dichwain, sev addysg o weled a chlywed; ail yw deall, a hwnw á ddaw o ytsyr ac ymbwyll; trydydd yw awen yniawl o ddawn Duw yn radverthwch cynhenid.

84 Tair priv ddyledswydd dŷn parth gwlad[1] a theulu, ynnill meddiant drwy ddiwydrwydd a chywirdeb; llesau ei wlad a'i genedyl ymhob gorchwyl à wnelo; a gyru addysg deddvoldeb ar bob un lle ydd elo.

85 Tri ovyn à gadarnâant galon dŷn, ovni credu y cyvan à glywo gan arall, ovni llwyddiant bydawl, ac ovni anvoddau Duw.[1]

86 Tri ovyn à wanâant galon dŷn, ovni gwedyd y gwir, ovni advydigrwydd, ac ovni diawl.

87 Tair sylvaen deddyv a chynneddyv, trevn, cyviawnder, a thangnev.

88 Tripheth canmoladwy ar ŵr, ymaddrawdd doeth, trevnu 'n hardd, a gweithredu 'n gyviawn.

89 Tri diogelder dyn, iechyd, rhyddyd, a chydwybod dda.

90 Tripheth anhawdd i ddyn eu gwneuthur yn gwbyl, adnabod ei hun, gorchvygu ei chwantau, a chadw ei rîn.

91 Tripheth à gynnail gŵr ymhob peth à wnelo, serch ar à wnelo, gwybod y modd ai gwneler, a bod cyviawn yn marn cydwybod ai gwnelo.

92 Tripheth à geif gŵr o'i gyvoeth trais, cas rhyngtho a dyn, cas rhyngtho a'i hun, a chas rhyngtho a Duw.

93 Tripheth serchawg eu gweled, diriaid yn myned yn ddedwydd, cybydd yn myned yn hael, a phechadur yn myned yn ddwyvawl.

94 Tripheth à ellir o gyvoeth cyviawn, digonedd bydawl, llusendawd brawdawl, a dàioni gwladawl, ac o'r tri hyn bodd Duw nevawl.

95 Tripheth à eilw fôl yn anmhwyll, ceisio gwybodaeth döed à ddêl, rhoddi cardawd heb veddwl am à ddêl, a dyoddev dros wir a chyviawn heb ovni am à ddêl.

96 Tripheth ni ellir cudd arnynt, cariad, câs, ac awenbwyll.

[1] Digiaw Duw. Ll. ar.
[2] Santaidd. Ll. ar.

97 Tripheth hawdd eu gweled lle bont, cyvoeth, gwybodaeth, a gwroldeb.

98 Tri chelwydd y sydd, celwydd ar air à bair i arall wedyd y peth na vo gwir, celwydd ar weithred à bair i arall weithredu o grêd yn erbyn à vo gwir, a chelwydd ymddwyn â rhîth, à bair i arall veddwl a barnu yn wrthwyneb i'r gwir.

99 Tripheth à wnant ŵr yn hoenus, ei wraig yn ei garu, ei orchwyl yn llwyddaw, a'i gydwybod wrth vodd Duw.

100 Tripheth y dylai ddyn eu cadw yn wastadawl o vlaen ei lygaid, ei ddyledswydd bydawl, ei gydwybod, a deddvau Duw.

Ac velly tervyna—Catwg Ddoeth ai Cant.

179. Triodd etto amryval.

1 Tripheth nid hawdd eu hattal, frwd rhaiadyr, saeth o vwa, a thavawd ynvyd.

2 Tripheth ni hir barâant, têS Mawrth, bwa y gwlaw, a pharch cellweirgar.

3 Tri nôd cristion, caru gelyn, celu à wna o ddaioni, a chymodi rhwng caseion.

4 Tair athrawiaeth nid call a'u crêd, â rotho gŵr yn mhlaid à vo ar ei lês a'i lwyddiant ei hun, à rotho ag ynddi gâs at arall, ac á rotho gŵr doeth yn ei olwg ei hun.

5 Tri dyn nyw mawr gerir, balch, llwvyr, ac achwyngar.

6 Tri dyn hawdd eu hebgor, na wnelo lês i neb, na pharo lawenydd i neb, ac nas gadawo lonyddwch i neb.

7 Tair priv gynneddyv y sydd ar ddyn i ddiawl, balchder cenvigenus, cybydd-dra trachwantus, a gweniaith dwyllodrus.

8 Tri chynghor yr aderyn melyn, na vawr alara am à ddarfo, na chrêd yr hyn na allo vod, ac na chwennych na allech ei gael.

9 Tripheth à yrant ŵr allan o'i dŷ, mwg, to anniddos, a gwraig anynad.

10 Tripheth sy 'n dyvethu y bŷd, brenin fôl ei gynghor, ynad heb gydwybod, a mab heb ovyn.

11 Tri nôd cywir y sydd ar ddŷn i ddiawl, ac nis gall ymddyhebu ag wynt, ei air, ei olwg, a'i ymmod.

12 Tri gwreiddyn pob drwg, trachwant, celwydd, a balchder.

13 Tair cynneddyv y sydd yn nglyn a dyn i ddiawl, trachwant, cenvigen, a balchder.

14 Tripheth ebrwydd y darvyddant, rhyvyg heb urddas, cadernyd heb gydwybod, a golud heb gyviawnder.

15 Tri nodau cywirion ar ddyn à ddangosant beth ydyw, gair, gowg, ac ymddwyn.

16 Tri chynghor à roddes Branwen verch Llyr, na ddwg alar am a ddervydd, na chrêd yr hyn na ddychyn vod, ac na chais nas gallot ei gael.

17 Tripheth à ddifeithiant y byd, brenin fôl heb gynghor, barnwr heb gyviawnder, a gwas heb ovyn.

18 Tripheth ni hir barâant, rhwysg heb urddas, cadernyd heb gydwybod, a pharch heb haeddiant.

19 Tri dyn ni vyddant wyrynigion vyth, à wreicäo wrth gynghor ei gnawd, à wleddo wrth gynghor ei vlys, ac ac à ymladdo wrth gynghor ei wŷn.

20 Tri dedwyddwch teulu, gwarcheidwad cywir, bugail govalus, a negeswr doeth.

21 Tair dedwyddgamp gŵr, bôd yn llawen yn ei dŷ, bod yn dda yn ei eglwys, a bod yn ddyddiwr rhwng ei gymodogion.

22 Tripheth nid hawdd eu gweled, balch yn hael, ieuanc yn ddoeth, a hên yn voesgar.

23 Tripheth ni wnant avles i neb, celu drygvoes, rheoli drygnaws, a difawd drwg veddwl.

24 Tripheth à geif gŵr deddvawl, digonedd bydawl, heddwch ysbrydawl, a llawenydd nevawl.

25 Tripheth à wnant ddyn yn ddiawl, balchder, cenfigen, a lledrad.

26 Tripheth ni cheir ddyn à welo 'n ddigon o honynt er à gafo, iechyd, hoedyl, a chyvoeth.

27 Tri dyn à gerir gan Dduw, cadarn cyviawn, dewr trugarawg, a hael diedivar.

28 Tripheth à ŵyrant varn gyviawn, cariad cyveillion, ovyn cedyrn, a chwant da bydawl.

29 Tri glŵth byd, mor, dinas, ac arlwydd.

30 Tripheth ni mad-ddiwedd a'u hymddirieto, iechyd yn henaint, hindda y gauav, a gwynfyd o bethau y byd.

31 Tripheth à dwyllant à ymddirieto iddynt, addewid gordderchwr, fyddlondeb taiawg, ac amser ieuenctyd.

32 Tripheth nid oes ond y twyll o honynt, serch trythyll, diniweidrwydd arglwyddiaeth, a dwyvoldeb clâv gwelyvawg.

33 Tripheth ni ddylid eu credu, breuddwyd hên wrach, llw gordderch, a chwedyl heb warant.

33 Tripheth à geif cybydd angawr, poen yn casglu, goval yn cadw, a thristwch yn colli.

35 Tair sail doethineb, dysg yn ieuenctid, cov yn cadw, a synwyr yn deall.

36 Tripheth ni ddervyddant vyth, cardawd vlodeuawg, enaid dyn, a chariad perfaith.

37 Tripheth nid oes namyn Duw a'u gŵyr, dechreu pob peth, achos pob peth, a diwedd pob peth.

38 Tri gavael y sydd ar Dduw, deall pwyllgar, cariad goddevgar, a chydwybod ystyrgar.

39 Tri phriv roddedigion Duw, awen, deall, a rhadverthwch.

40 Tripheth à ddygant ddyn at Dduw, amynedd, cariad, a chydwybod.

41 Tair priv gynneddyv dwyvoldeb, deall yn gyviawn, cariad perfaith, a goddev cadarn.

42 Tri chyverlyniaid doethineb, awen, ystyr, ac ymgais.

42 Tri chyverddonau doethineb, gwarâu gwylltovaint, mwyâu tangnev, a gwellau deddvau.

44 Tri rhagweinyddiaid doethineb; addysg ddeddvawl, arver weithredawl, a serch awenawl.

45 Tri arddangos awen o Dduw, ymddwyn doeth, ymgais er gwell, ac ymddal ar bwyll.

46 Tri arddangos doethineb, ymddal ar bwyll, ymddal ar awen, ac ymddal ar welliedigaeth.

47 Tripheth à ddyvydd o dangnev, amlâad meddiannau, gwellâad moesau, a mwyâad gwybodau.

48 Tripheth ni waeth bychodedd no gormodedd onaddynt, gwleddoldeb, goludoldeb, a boddoldeb.

49 Tri dyn goreu pa bellav y bont, gwenieithwr truthgar, athrodwr cynhengar, a chwedleuwr celwyddgar.

50 Tri chydgyveillion prifordd y nevodd, tlawd amyneddgar, doeth ymbwyllgar, a gwelliedydd goddevgar.

51 Tri dyn ni welir amgen iddynt no chas yn vyw a chlôd yn varw, doeth tangnevgar, athraw gwireddgar, a chyvaill cywir cerydd gar.

52 Tri arddangos dynoldeb, haelioni serchus, ymddwyn cariadus, a gwybodau moliannus.

53 Tripheth ni lwydd à el yn eu herbyn, anianoldeb, govynoldeb, a darweiniol deb.

54 Tri rhyvedd byd, caru rhyvel yn vwy no heddwch, caru gormes yn vwy no chymmes, a charu gau yn vwy no gwir.

55 Tripheth à ddylid eu dambwyll ar bob dyn, 'nertholdeb, tueddoldeb, a devnyddiol deb.

56 Tri gwrthgevnyddion daioni, balchder, llîd, a thrachwant.

57 Tri chyvodolion[1] doethineb; deall, ystyriaeth, ac addysg.

58 Tri rhagvodolion doethineb; deddvoldeb, tangnevoldeb, a dwyvoldeb.

59 Tri chyvystyr doethineb; rheidioldeb, moddoldeb, a buddioldeb.

60 Tripheth à gau yn erbyn doethineb, balchder, trachwant, ac ovnoc rwydd.

61 Tri harddwch gwlad, llavuriaeth ddeallus, cymydogion cydvyddus, a llywodraeth gydwybodus.

62 Tripheth à bair llwyddiant a golud, gwneuthur o ŵr à vo raid iddo ei hunan yn lle ymddiried i arall ei wneuthur, gwneuthur à ellir heddyw yn lle oedi hyd y voru, a gwneuthur devnydd pwyll ac ystyr o bob peth à ddelo ger bron synwyr a deall.

63 Tri phwyll y sydd dros dewi, rhag dywedyd y peth nas dylid, rhag dywedyd y modd nas dylid, a rhag dywedyd y lle nas dylid.

64 Tri phwyll y sydd dros ddywedyd a deued à ddêl, addysg rhag anwybodaeth, cynghor rhag amryson, a gwirionedd rhag celwydd argyweddus.

65 Tripheth nis gall namyn Duw yn unig, gwneuthur yr hyn na vu erioed o'r blaen, gwybod à ddaw, a barnu ar gydwybod.

66 Tripheth nid oes namyn Duw a'u gŵyr, dechreu, cynnal, a diwedd.

67 Tripheth goreu eu gadael i Dduw, barn, gobrwy, a dial; canys nid oes ond eve à ŵyr à ddylid o un nac arall o'r tri.

[1] Tri chynvodolion.

68 O dripheth y gwybyddir a vu, y sydd, ac a vydd; yn gyntav, o vyw mor gyviawn, o barth ymgais â Duw; yn ail, o vod mor rhydd oddiwrth a gaethai arnat â Duw; yn drydydd, o *garu* a *chasâu* yr un pethau ag a wnai Duw: ac o hyn y gweli pob gwirionedd, a phob hardd, a phob iawn, a phob dyled, a phob hygar, a phob addas, yn un ansawdd ag a'u gwêl Duw; ac y gwybyddi di ba bethau a ddygwyddant yn ddiymball; canys nis dichyn amgen nog y myn Duw bob peth yn ei amser herwydd y soniwyd am eu noturiaethau a'u cynneddvau; canys yn Nuw y mae nerth a'u dichon, a gwybodaeth a ŵyr eu medru, a chariad at bob iawn a'u myn, ac nas goddev amgen.

Ac velly tervyna—Catwg Ddoeth ai Cant.

180. Traethawd las Catwg Ddoeth.

Gwna ddaioni unwaith ti ai gwnai yr ail waith rhag cywilydd, a'r drydydd waith o voddlondeb, a'r bedwerydd waith o serch, a chwedi y delo serch atto ti ai gwnai dros vyth; canys nis gellir diwedd serch cynneddvawl: nid oes na varw namyn serch.

A gafo air da unwaith ev á chwennych ei gadw a'i gynnal, o cheif yr ail waith eve á lawenâa o'i achos, o cheif y teirgwaith eve ai serch, ac o'i serchu, eve á ymgadarnâa yn ai dirper; a chadarn o serch cadarn tragywydd.

O chwennychi troi dyn oddiwrth ei vai rho iddo air da, ac etto ac etto, hanpid gwell gŵr o'i ganmawl, hanpid gwaeth a woganer, a gollo a'i bôdd yn unpeth ai cais yn arall, a gafo ai bôdd yn unpeth, bynag y bo, eve ai ceidw gyhyd ag y bo galladwy iddo; canys dyn á ymgais ai bôdd; canys nid byw ond bôdd, ac addwyn i bob un ai bôdd.

A elwir yn gall á gais vod yn gall, ac o chais ev á lwydd, ac o lwydd ev á chwennych, ac o chwennych ev á serch, ac o serch eve á ymgadarnäa ynddo.

A vernir yn gall á ymgais i vod yn gall, o ymgais cael, o gael gobaith, o obaith adymgais, o adymgais pwyll, o bwyll cyvlwydd; ac ni ddifyg nerth a llwydd lle a'u hymgyrch gobaith, pwyll, ac ymgais.

Lle chwennycher gyru daioni moler ev: mawl á gyfry ystyr, ystyr á bair bwyll, pwyll á bair serch, serch á bair egni, egni á lwydd, llwydd á ddwg lawenydd, llawenydd á gyrch ei adgael, adgael á gyrch lwybrau y cael, ac yn un naws â hyn yr hen ddiarhebawd.

Nid daioni ond gallu,
Nid gallu ond cyfraw,
Nid cyfraw ond serch,
Nid serch ond mawl,
Nid mawl ond daioni.

Mawl a wna dripheth, nid amgen,
Y gobaith yn gadarn,
Y pwyll yn ddychymygvawr,
A'r gorchwyl yn hawdd.

Ac wrth hyn bid weledig modd y dylai athraw parth ei ddarymgais, er dysgu a dangos gwybodau daionus, a phob gwir, a phob gorau, a phob rhyw a rhith, ar ddaioni, sev y dylai eve—

1 Dangos rhyw a rhin,
2 Moli daioni,
3 Cyfroi serch.
4 Cadarnâu gobaith.
5 Amlygu llês.
6 Dychymyg moddoldeb.
7 Frwythloni deall.
8 Cevnogi pwyll.
9 Dangos cyviawn ac anghyviawn.
10 Arwain ystyr.
11 Hawddâu gorchwyl.
12 Cadarnâu gwirionedd.
13 Datrin twyll.
14 Deall ei ddigon a'i vodd ar y pethau hyn.
15 A bod à eirch ar arall ymhob cyfur.

Ac velly tervyna'r draethawd lâs: Catwg Ddoeth ai Cant.

181. Osau Catwg Ddoeth.

Os dilys o dyst dy wybodaeth fyrv, na ddawr a'th amheuant.
Os call pob ymgais ag amcanwyd, na ddawr a'th watwarant.
Os doeth o lwyr ystyrbwyll dy varn, na ddawr ai gwrthvarnant.
Os cyviawn a phwyllgar dy vuchedd, na ddawr a'th oganant.
Os iawn a'th geir bob gair a gweithred na ddawr a'th ryveiant.
Os dedwydd o ddevawd a'th welir, na ddawr a'th ddivrïant.
Os bydd à vo cyvraid yn dy gell, na ddawr à loddestant.
Os gwir á vydd ar vlaen dy davawd, na ddawr a'th gelwyddant.
Os parch a'th ddyvydd am iawnder o gamp, na ddawr a'th enllibant.
Os tlawd o wneuthur elusen a phwyll, na ddawr a'th ddibrisant.
Os dyoddev er mwyn boddâu dy Dduw, na ddawr a'th ddirmygant.
Os wyd o gorf a chydwybod yn iach, na ddawr a'th wrthenwant.
Os gwell o'th gymhlegyd y gwelir y byd, na ddawr a'th wrthvynant.
Os rhodiwr hyd fyrdd cyviawnder wyd, na ddawr a'th wrthgyrchant.
Os drwg á syrth yn ddirym dan dy draed, na ddawr à deyrnasant.
Os perchir dy gampau gan deulu nev, na ddawr a'th anmharchant.
Os cynnull awenddysg a'th holl nerth wyd, na ddawr a'th wrthbwyllant.
Os cyvaill cydwybod dangnevgar lân, na ddawr a'th adawant.
Os gobaith a'th gysur i'th ddydd a'th awr, na ddawr a'th ryvlinant.
Os llawen dy galon wrth vodd Duw ner, na ddawr a'th rywestlant.
Os mawr wyd yn ngolwg Duw dovydd dad, na ddawr a'th vychanant.
Os engyl a'th nawdd yn nydd a nos, na ddawr a'th erlidiant.
Os Duw yn mhob amcwydd a saiv o'th blaid, na ddawr a'th erbyniant.
Os cefi'n y diwedd wlâd nev i'th rân, na ddawr a'th ysbeiliant.

Catwg Ddoeth ai Cant.

182. Llyma oreuau a ddoder ar Gatwg Ddoeth mewn rhai lyvrau, ac ar Gedivor Vardd mewn un llyvyr arall: chwilied a gafo le.

Goreu ar gardawd ei rhoi yn y dirgel,
Goreu ar venyw ei drwg yn ddiymgel.
Goreu y chwareuon ymwrthod a'r cyvan,
Goreu pob ynnill adynnill dy hunan.
Goreu o'r gwyr yr hawddgarav ei ddevawd,
Goreu o'r gwragedd y byrav ei thavawd.
Goreu ar lencyn ymgynghor a'i athraw,
Goreu ar lances o ddevawd yn ddistaw.
Goreu o'r campwyr y lleiav ei draferth,
Goreu moesgarwch ymarwedd yn brydverth,
Goreu pob chwareu yw gado y croen gartrev.
Goreu ar wlâdwr ei gael yn ei addev,
Goreu cymodawg cymodawg didervysg,
Goreu ar athraw cydvyne l a'i addysg.
Goreu gwaith criston ymroi ar gyviawnder,
Goreu athrylith athrylith o vwynder.

Goreu boneddig boneddig gwareddawg,
Goreu ar antur anturiaw'n galonawg.
Goreu divyrwch cân adar boreuddydd,
Goreu cyveillach ymgyvrin â dedwydd.
Goreu creftwriaeth llavuriaw tòn daiar,
Goreu doethineb doethineb avlavar.
Goreu gwaith undydd rhoi bwyd i newynawg,
Goreu cyverddawn hynawsder trugarawg.
Goreu gwaith celvydd ymarbwyll a'i amcan,
Goreu adnabod ymnabod dy hunan.
Goreu gweithredon gweithredon trugaredd,
Goreu gwaith ystyr iawn ystyr y diwedd.
Goreu pob meddiant meddiannu llaw gelvydd,
Goreu trysorau trysorau gwybedydd.
Goreu pob cynnull yw cynnull gwybodau,
Goreu gwaith ymbwyll deddvoli cynneddau.
Goreu gwroldeb darostwng ei valchder,
Goreu pob ymddwyn ymddwyn yn ddidrawsder.
Goreu gorchestion gorchestu tangnevedd,
Goreu pob deall yw deall gwirionedd.
Goreu pob awen cywirdeb cynneddvawl,
Goreu diwydrwydd ymvydio'n ddarbodawl.
Goreu gwaith synwyr ymddyspwyll difuant,
Goreu pob dirwest ymddirwest rhag trachwant.
Goreu pob gochel yw gochel cybydddawd,
Goreu pob golud yw golud cydwybod.
Goreu deddvoldeb deddvoldeb o grevydd,
Goreu y goreuon, boddloni Duw ddovydd.
Catwg Ddoeth ai Cant.

183. Nidiau odledigion.

Nid gallu ond nerth i'w arver,
Nid da un peth nas cymmerer.
Nid doethineb heb ddarwybod,
Nid gwybodaeth heb ddangos nôd.
Nid dewr ond un à darawo,
Nid doeth ond dewr à beidio.
Nid addysg heb ddoethineb,
Nid callder ond cywirdeb.
Nid ymgynnal heb ddarbod,
Nid crevydd ond cydwybod.
Nid darbod ond cyviawnder,
Nid cydwybod ond daionusder.
Nid daionusder ond o fwriad,
Nid bwriadus ond o gariad.
Nid cariad ond uvydddawd rhad,
Nid uvydddawd ond i Dduw dovydd dâd.
Nid caru Duw ond cadw ei orchymyn,
Nid gwir gwir ond ei gredu a'i ganlyn.
Catwg Ddoeth ai Cant.

184. Hardd bethau Catwg Ddoeth.

Harddwch mâb ei addwynder,
Harddwch merch ei gwylder.
Harddwch gŵr ei ddoethineb,
Harddwch gwraig ei fyddlondeb.
Harddwch teulu syberwyd,
Hardd ar bob gŵr celvyddyd.
Hardd ar hên ei wybodau,
Hardd ar ieuanc glân gampau.
Hardd ar vlaenor ystyriaeth,
Hardd ar athraw dysgeidiaeth.
Harddwch llavar gwâr oslev,
Hardd ar bawb byw yn nghartrev.
Hardd ar gyvaill cywirdeb,
Hardd ar gymodogaeth undeb.
Harddwch cerdd ei gwirionedd,
Hardd ar ddwyvawl glân vuchedd.
Hardd ar arglwydd haelioni,
Hardd ar bob dŷn daioni.
Hardd ar vrenin cyviawnder,
Hardd ar wladwr gwrolder.
Harddwch eglwys ei rhiniau,
Harddwch llys llês gorddodau.
Harddwch gwlâd glan arverion,
Harddwch cenedyl ei doethion.
Harddwch dinas ei moesau,
Harddwch dysg gloew ddosparthau.
Harddwch dedwydd santeiddrwydd,
Hardd ar bob tlawd boddlonrwydd.
Harddwch awen ei hasbri,
Harddwch pob peth ei deithi.
Harddwch doeth ei amynedd,
Hardd ar bob hardd tangnevedd.
Catwg Ddoeth ai Cant.

185. Llenwyddion Catwg Ddoeth.

1.

Awengar a leinw ei ddeall â gwybodau,
Celvydd a leinw ei gov â dosparthau,
Anianus á leinw ei chwant a'i serchiadau,
Gloddestgar á leinw ei vol â phob moethau,
Diwyd a leinw ag yd ei ysguboriau.
Darbodus á leinw ei gell â chyvreidiau,
Haelionus a leinw newynawg â bwydau.
Deddvol á leinw ei bwyll â rhinweddau.

2.

Drygionus á leinw ei vro ag anvawl pob doethion,
Daionus á leinw y bŷd a'i glôd o gylchon.
Doeth á leinw ei vryd a phwyll fyddlawn,
Tangnevgar á leinw ei vro a deddvolion,
Cybydd à leinw ei gist ag aur ddigon,
Diawl a leinw ufern â chybyddion.
Dedwydd â phob daioni a leinw ei galon,
Duw á leinw ei nevodd â dedwyddon.
Catwg Ddoeth ai Cant.

186. Damunedau Catwg Ddoeth.

1.

Bydded imi wŷr drygion,
A phob enaid anghriston,
Hyd olaith yn elynion.

2.

Na vydded ryngwyv dangnev
A gelynion brenin nev,
Ac nas carant ei saint ev.

3.

Nam bydded le bwyv i'm traill,
Mâb diriaid imi'n gyvaill,
Addwyn a'u bodd bawb eraill.

4.

Bwyv gâr i bob cynneddvawl,
Ar wedd sant, canys Duw a'u mawl,
Boed ev i mi gâr dwyvawl.

5.

O'm cyrch doeth dwyvawl vuchedd,
Yn mygyr ovwy tangnevedd,
Bwyv a'i ervyll mal ai gwedd.

6.

Brenin a thad ac athraw,
Boed imi a'm parch iddaw,
A vo dwyvawl i'm cyviaw.
Catwg Ddoeth ai Cant.

187. Englynion a gant Catwg Ddoeth.

1.

Un ansawdd lle bo'n lledrad,
Cudyn gwlan a'r holl ddavad,
Drwg yw Drwg yn mhob tyviad.

2.

Un achreth ar groen y tân,
Bid mawr eirias bid bychan,
Drwg yw drwg yn mhob anian.

3.

Un angeu á ddaw o haint,
Ai bach ai mawr gwynovaint,
Drwg yw drwg, drwg yn mhobmaint.

4.

Ni ddawr ai dyfo 'n anghlod,
Ai mawr ai bach y pechod,
Drwg yw drwg yn mhob travod.

5.

Ni vawr bwys parth argywedd,
Ai mawr ai bach y caredd,
Drwg yw drwg yn mhob agwedd.

6.

Na ystyr maint y pechawd,
Ystyr maint anuvydddawd,
Dod bob peth ar ei waelawd.
Catwg Ddoeth ai Cant.

188. Deivregawd a gant Catwg Ddoeth.

Ni omedd yr haul ei dês i'r ynvyd à boer yn ei wyneb,
Ni omedd Duw nêr ei lês i'r diriaid er maint ei gasineb,
Ni adawodd Duw neb heb nerth à weryd o bob folineb,
Ni ettail Duw dad ei nawdd i'r dedwydd à garo doethineb,
Ni ddianc dros vyth rag cosb y drygwr à wna drawsineb,
Ni ddifyg ond aros y dydd anrhydedd i bob gwarineb,
Ni waeth pan ddêl awr ddiwedd ar ddyn ai dyvu 'n groesineb,
Ni veth ar ai cais oleuni Duw yn eithav gloewineb.
Catwg Ddoeth ai Cant.

189. Nidiau odledigion.

Nid hir y pery yr abwy lle bo llawerodd[1] o vrain,
Nid melus bydd erddigan lle bo gormodedd o sain,
Nid hawdd yw cysgu'n esmwyth lle bo gormodedd o chwain,
Nid mawr y cerir gorwedd lle bo gormodedd o ddrain,
Nid hyvryd rhodiaw llwybrau lle bo gormodedd o vain,
Nid mawr synwyrau geneth lle gormod o'i phrid yn gain,
Nid mawr moesgarwch llances ni wisg am ei thavawd wain,
Nid call undyn o'i wybod à ddymgais ag un o'r rhai'n.
Catwg Ddoeth ai Cant.

190. Gwasgaredd Catwg Ddoeth.

1.

Diriaid á glud i ddedwydd,
O vorodd ac o vynydd,
O gwll daiar alavon,
Ac o eigion avonydd.

2.

Eiry mynydd bydd ar vai,
Bei canfai bawb ai dyddysgai,
Ni chefid annysg yn neb rhai.

[1] Gormodedd.

3.

Cain cynwyre gwynt am lwyv,
Gnawd gwynvyd gwr ei gymwyv,[1]
Gwae ni chein à vo dawn dwyv.

4.

Ar bob bôd ac ai bob byw,
Yn mhob rhith ac yn mhob rhyw,
Gorev tangnev tangnev Duw.

5.

Cyrchid diriaid yn abell,
Cyrchid doeth ei ystavell,
Gwae à syrth mevyl o'i avell.[2]

6.

Cyrchid dedwydd ei adail,
Cyrchid diriaid y dan ddail,
Gwae à syrth mevyl o'i gesail.

7.

Gwell enw nôd no nerth unben,
Gwell dysg no golud cyvrben,
Gwell awen no dysg cymhen,
Gwell cydwybod nog awen.

8.

Cais ddedwydd yn ei addev,
Cais ddiriaid pob anghartrev,
Doeth ni ysgar a'i ystrev.

9.

Gnawd i lwrv ei ladd yn fo,
Gnawd i ddewr ddianc o daro,[3]
Gnawd i wâs gwych à vyno.

10.

Godidawg wyneb o gâr cu,
Gyda mynych athrevu,
Gwae ev ni wêl gâr o'i du.

11.

Ni chyll un dedwydd ei swydd,
Ni chyll iawn yngais ei lwydd,
Ni chyll ymbwyll ei amrwydd,

12.

Cyd bo dy lwybr dan wasgawd,
Ni'th ddyvu pwys pob gosawd,
Na cherydd a'i dêl anfawd.

13.

Gwilia ba gyrch dy fwriad,
Iawn i ddoeth wiliaw'n wastad,
Ni wyl dyn a'i dyddaw'n vrad.

14.

Gwilia dro dy droed beunydd,
Anamlwg yt a'th orvydd,
Gwell angen no chywilydd.

[1] *Ai* gynnwyv?
[2] *Ai* asell?
[3] Wrth daro.

15.

Gwilia verw dy vryd beunoeth,
Gwell pwyll i ddyn nog aur coeth,
Gwell angeu no byw annoeth.

16.

Gwilia bwyll dy ben beuawr,
Anmhwyll o'th bell nid nemawr,
Gwell bedd no bywyd gwydvawr.

17.

Gwilia'th davawd ac à wnêl,
Ond llavar nid diymgel,
Pob un á glyw lle nas gwêl.

18.

Gwilia wrth dy Dduw beunydd,
Na ddifygia di'n dy fydd,
Gwell no byd buchedd dedwydd.

19.

Tavawd ni chêl ei yni,
Gwaethav dysg ymdavodi,
Nid hwyr lle hawdd dirieidi.

20.

Ystyr pob gair a'i ddiwedd,
Dir tâl i bob amynedd,
Ac ni thwyll pwyll pen a'i medd.

21.

Yn mhob gwall yn mhob blinder,
Amynedd a'th vudd lawer,
Rhag pob clwyv eli amser.

22.

Ystyr a'th vydd o bob tu,
Na ddidawr naws o'th neilltu,
Nid rhy hên neb i ddysgu.

23.

Dod ddarbod à veddylych,
Ar dy law a'i lwyr edrych,
Gwybydd pan cyn y gwnelych.

24.

Dig, bid dawn Duw er cerydd,
Ac er dangos barn Dovydd,
Hawdd y diwedd dig dedwydd.

25.

Edrych dy gamp a bydd gall,
Cymmer hyn ar dy ddeall,
Cas gan ddrwg drwg yn arall.

26.

A golles air am dano,
Da o gamp á gaid arno,
A golles nas bu'n eiddo.

27.

Gwna y goreu yn mhob angen,
O'r peth à vo'n dy berchen,
Gwell no dim gwasgawd brwynen.

28.

Cymmer à vo'n dy veddiant,
A thitmwya dy fawrchwant,
Haws no'u cadw cynnull ariant.

29.

Gwilia gyfroi dy galon,
Ac nas cefi'n vall i'th vron,
Gwaeth no chledd cerydd doethion.

30.

Gwybydd droion dy veddwl,
Yn mhob ainc yn ing arddwl,
Ni hawdd baid pechawd â chwl.

31.

Yn mhob rhwy, yn mhob rhyvel,
A welir hawdd ei ochel,
Nid drwg ond drwg yn ymgel.

32.

Ni mad ddiwedd trythyllwg,
Cyd nas cafer yn ngolwg,
Gwaethav gelyn calon ddrwg.

33.

A wnêl ormes o drawsedd,
A thrais, a thrai tangnevedd,
Ovned ev na ovno vedd.

34.

A wnêl drwch o'i greulonder,
Yn ngwlad, a phob difeithder,
Ovned na ovn ond Duw nêr.

35.

A wnêl anneddyv ar gampau,
A phob anrhaith, a phob gau,
Ovned pob diovn angau.

36.

Cynghor á roes mâb Morvryn,
I arglwydd mawr drwg o ddyn,
Ovna na ovn un gelyn.

37.

Cynghor á roes Cadeiriaith,
I ddiriaid á wna'n anrhaith,
Ovna na ovn ei olaith.

38.

Cynghor gan Vâb Duw á gaid,
Ac ev o'i bèn ai dywaid,
Ovner ev à ladd enaid.

Catwg Ddoeth ai Cant.

191. Chwedlau y vran.

1.

Bran á gant chwedyl yn nyfryn,
Wrth chwiliaw am ei gronyn:
Nid dysg dysg heb ei ddilyn.

2.

Brân à gant chwedyl ar uchder
Derwen, uch deufrwd aber:
Trech deall no grymusder.

3.

Brân á gant chwedyl yn ngelltydd,
Man y cafai awr lonydd:
Digon Duw da i ddedwydd.

4.

Brân á gant chwedyl o vrig dâr,
Man ai clywai yr holl adar:
Ni chenir cloch i vyddar.

5.

Brân á gant chwedyl gan wawr,
Wrth ai holai'n ei hattawr:
Doeth ni threvyd nyw ymdawr.

6.

Brân á gant chwedyl yn mlaen traeth,
Wrth nas gellynt ymarvaeth:
Nid meddiant ond gwybodaeth.

7.

Brân á gant chwedyl yn nidrain,
Ac o bell clywid ei sain:
Gorvydd dewr ar bob dichwain.

8.

Brân á gant yn ngellïau,
Lle 'ddoedd beilchion yn nadlau:
Un gyvlwr pawb yn angau.

9.

Brân á gant o vrig gwydd,
Yn nghlyw holl adar coedydd:
Doeth á ymdwng â Dovydd.

10.

Brân á gant chwedyl yn nghilvach,
Wrth à gâed yn nghyveddach:
Nid pyd ond drwg gyveillach.

11.

Brân á gant chwedyl o vrig ôn,
Wrth adar o gybyddion:
Tlawd pawb nyw gwel eu digon.

12.

Brân á gant chwedyl yn nifaith,
Wrth ag oedd ei chydymaith:
Ys gwynvyd bodd heb obaith.

13.

Brân á gant chwedyl yn gall,
Wrth nad elynt gan ddeall.
Gwledd nid gwledd ar barth arall.

14.

Brân á gant chwedyl wrth ei chyw,
Am ydd elynt yn nghydvyw:
Pob peth a gar ei gyvryw.

15.

Brân á gant chwedyl gan bwyll:
Wrth à gafai'n annarbwyll:
Wrth ddall ni wiw dal canwyll.
Catwg Ddoeth ai Cant.

Ac velly tervyna llyvyr cyntav y Gwyddvardd Cyvarwydd, *ac yn canlyn (ar ol Athrawiaeth y* Bardd Glas *ac ereill) y mae yr ail lyvyr, a hwnw gwalystawd y Diarhebion Cymreig yn ddosparthus o lythyr, herwydd trevyn y llythyrenau Cymreig, pob diarheb yn ngwalystawd ei llythyren gyssevin, mal y bai hawdd ei chael; a'r cwbyl wedi ei dynu o'r hen lyvrau doethineb lle 'ddoedd à gant* Catwg Ddoeth *yn nghymysg a phethau ereill cyvnotur a'r pethau à geir yma; dan obaith y bydd hyn er lês a chynnydd gwybodaeth a doethineb i'm gwlad a'm cenedyl, y rhov ddiolch a chlod i Dduw am yr ewyllys a'r nerth â gevais gantho i orphen à gymerais mewn llaw.*

THOMAS AB IEVAN.

ATHRAWIAETH GERAINT VARDD GLAS.

LLYMA GYNGHORION Y BARDD GLAS O'R GADAIR I BOB GWR DOETH A DDYMUNAI RENGU BODD DUW A DYNION YN Y BYD YMA AC YN Y BYD ARALL: SEV YDYNT.

1 CAR dy Dduw yn vwy no dim, canys eve á wyr bob peth, a wêl y sydd yn mhob calon, ac yn mhob cydwybod, ac nid oes dim yn nghudd ragddo, ac ar bob gweithred, a gair, a myvyrdawd, a meddwl, eve a ddod varn gywir a chyviawn.

2 Car dy gymodawg yn gymmaint a thi dy hunan, a gwna erddo à ddymunit iddo ev ei wneuthur i tithau; ac o hyny y cai di dy Dduw itti yn gymodawg agos i'th gynnorthwy ar bob achos, yn ddidwyll ac yn ddiaddoed.

3 Car dy enaid yn vwy no'th dri gelyn, nid amgen y byd, y cnawd, a'r cythraul, canys pa lês ai oddi wrth amgen à garot, os â'th enaid ar goll o'th anghariad tuag atto?

4 Car di bawb a'th garo dithau, bid gas genyd à vo'n casau Duw: Duw a eirch it garu'th gymodawg yn ail i'th hunan, Duw ai gorchymyn itti, ac nid car ti i Dduw os tydi na wnei oll o'i orchymynion ev; ac na wrthot ti y neb a'th garo, canys Duw ni wrthyd y neb ai car; eithyr gwrthyd yr hwn na wnelo, yn y bo gallu, val y gwna ev, canys ni char hwnw Dduw, *onis* na gwarthäer ac nas anuvyddäer y neb à garer.

5 Whechryw gariad y sydd yn y byd, nid amgen, un yw cariad nevawl, ail yw cariad ufernawl, trydydd, cariad noturiawl, pedwerydd, cariad gorchymynawl, pummed, cariad corforawl, chwechved, cariad gymydawl: sev hyny cariad nevawl, caru Daw a'i saint, a phob santaidd, a phob daioni a daionus, a phob hardd a gweddus, a phob annrygionus; cariad ufernawl yw caru pob pechawd, canys cas yw pechawd gan Dduw er lleied y bo, a gelyn hevyd i ddyn, er bychaned y bo; cariad noturiawl yw i ddyn garu ei rieni, a'i briawd, a'i blant, a'i vrodyrdde, a'i genedyl, a'i gymdeithion; cariad gorchymynawl yw i ddyn garu ei dad a'i vam, a'i gymrawd, a'i dad ysbrydawl, a'r estron, a'r tlawd, a'i gymodawg, a'i elyn. Ac yn y cariad hynny y car ev Dduw, canys nid llai no charu a wneir à wneler ei orchymynion yn uvyddäawl; cariad corforawl yw i ddyn garu ei gymhar cyvreithlawn, a'i dda byd hyd y bo cyviawn, a'i eppil, a'i geraint, a'i o genedl ai amgen; cariad ysbrydawl yw i ddyn garu ei enaid ei hunan, ac enaid pob Cristion fyddlawn, a phob daioni, a phob gwirionedd, a phob iawn, a'i Dduw, a'r dyn à garo ymhob cariad yn fyddlawn ys dir y cerir ev gan Dduw; a llwyrav cariad cariad Duw; ac o vodd arall yn ddiarheb, namyn Duw nid oes gariad; ac arall a ddywed, namyn cariad nid oes Duw; ac un arall, namyn cariad nid oes gwynvyd; ac etton, namyn cariad nid oes nev; a namyn cas nid oes gythraul; namyn cas nid oes ufern.

Sev ai dywawd Y Bardd Glas o'r Gadair.

LLYMA EREILL O GYNGHORION Y BARDD GLAS O'R GADAIR.

NA ddos i'r cynghor na'th elwir iddo yn gyntav, canys divlas gan bob un yr hyn à gynnygir heb ei ovyn.

Arver dy hun ar gampau daionus a chanmoladwy, canys o hyny y cei vodd Duw a dyn, ac o hir ymarver ag wynt, ys dir y greddvant ynot, val nas gelli amgen no champau à wnant vodd dy gymodawg a bodd dy Dduw.

Bydded itti gyvalleu o wraig briawd gyfreithlawn, val nas whenychot odineb, a mal y gwypot y cariad à ddylit at briawd a phlant, ac ydd ymarverot ag ev, canys heb ymarver â phob cariad ni elli wybod pob daioni, ac heb wybod daioni o bob rhyw nis gelli ymddarbod yn griston fyddlawn a pherfaith, na gwneuthur

bodd Duw; ac heb vodd Duw nis gelli vyned i deyrnas nev.

Dysg dy blant ar ddaioni, ac i wybod ac i wneuthur à vo gyviawn a thrugar, ac i ddeall govynion cariad o bob rhyw; canys diarheb á ddywed, gwell i blentyn heb ei eni no heb ddysg, canys am bob daioni à wnelo dyn y mae Duw yn bendithiaw ei dâd, a'i vam, a'r sawl ai dysgwys; ac am bob gweithred ddrwg à wnelo, y mae Duw yn melldithiaw ei ei dâd a'i vam, ac a'i dysgwys, am vagu tivedd a dyn heb ddysg; a phob daioni à wnelo ddyn, o ddysg y gwna ev hwynt; a phob drwg à wnelo, difyg dysg yr achos; ac eithyr dysg nis gellir daioni, val y dywed diarhebydd, a phynag heb ddysg à wneler yn dwyn rhith daioni o ansawdd anivel y daw, yr hwn ni ŵyr na drwg na da, achos hyny nis dylit yn dâl iddo.

Na vynycha oddigartrev, canys yn nghartrev pob un y mae ei ddyn a'i dda; a diarhebion á ddywedant, gormes pob anghartrev, a goreu trev yw cartrev; a gwedi treiglaw pob trev hawddvyd i gartrev; ac medd ereill, cais ddedwydd yn ei gartrev; ac elwaith cais ddoeth yn ei dyddyn; ac etton, cais annoeth yn mhob man eithyr yn ngartrev; a hevyd, cais ddiriaid ni wyddys yn mha le; ac arall, na dyn na da ni lwyddant i anghartrevawg; ac arall hevyd á ddywed, na charo ei gartrev yn y byd hyn, ni cheif gartrev yn y byd à ddaw; ac arall, ni charo ei drev ni cheif y nev: canys o gartrevogion y ceir gwlad a chenedyl, ac o anghartrevogion, herwyr, a divrawd, a gormes, ac ymdrin, ac arverion gwyddelig.

Na ddyro echwyn heb edrych i bwy: os i ddyn cywir ti á gai dripheth, nid amgen, clôd, a chariad yr anghenus, a'th vendithiaw i'th drachevyn fordd y clywer am danat; ac o hyny cariad dy wlâd a diolch tragywyddawl gan Dduw: os i anghywir, ti á gai dripheth arall, nid amgen, côst, a blinder, a digovaint am eu ceisiaw, heb itti ronyn o ddiolch gan na Duw na dŷn.

Bydd gywir i'th arglwydd cyvoeth, ac na ddos gantho yn à vyno cyn y gwypot ai iawn ai amgen y bo; dos yn ei gyviawnder, ac na ddos yn ei ymdrin lle na bo govynion gwlâd, ac na ddos yn gartrevawg yn nghyvoeth brenin amgen, lle na bo cwyn gormes, a lle bo dos yn nghynghor dy wlâd a'th genedyl, hyd y bo'th gymrawd; canys diarheb á ddywed, gweddw barn un, cadarn barn llawer; a threch gwlad nog arglwydd; a'r cyviawn á geif ei le; a'r gwir á ddaw'n wir; ac un arall, têg a ddaw'n dêg yn y diwedd.

Trîn dy dîr, ac na thrîn dîr arall yn llôg. Saved pob un ar ei draed ei hunan, val y mae diarheb, na vydd ormes ar neb am à vo'th raid, lle na bot hên a than dy nam; a diarheb arall a ddywed, Duw a gâr à garo ei hunan, ac nis câr ei hunan nas caro yr iawn. Covia ddiarheb arall, goreu cyvlog gwâs à vo gwás iddo ei hunan. Gwybydd dri pheth, gwneuthur dy dŷ, dy arad, a dy lyvyr: a'r neb na wypo y tripheth hyn, ni wybydd ei raid o gelvyddydau gwlâd. Na vydd ddiawg, hedyn pob drwg yw diogi: nid tlawd ond diawg; nid goludawg ond diwyd; nid rheithgar ond gweithgar; nid doeth na vo doeth drosto ei hunan; nid call ond call er ei lês ei hunan: llês hunan llês gwlâd, llês gwlâd llês byd.

Na'th weler mewn un drwg, ac nag aros lle bytho; bid arnat vraw ac ymswyn ei weled, a chlywed am dano. O myni wybod mesurlath drwg, ti ai gwybyddi wrth à vynit ac wrth nas mynit i arall wneuthur itti: yn hyny hevyd y cefi vesurlath daioni; a llyna briv bwnc gwybodaeth à ddodes Crist yn ddysg i bob criston, ac ai dodes yn brivorchymyn.

Na watwar neb, na dyn clâv, na dolurus, na dyn clôf, nac à vo dall, na byddar, na hagyr, nac à vo dan un nam corforawl, nac à vo difyg synwyr arno, nac à vo dlawd, nac à vo anverth a drwg ei gampau, na neb oblegid bai ac anav à vo arno; eithyr cysura di y clav a'r dolurus, a'r anavus, a'r clwyvus, ac à vo vlinderus, a phortha y tlawd, a chynnorthwya y gwàn, a dod addysg ar y drwg ac anverth ei gamp, a dangos iddo dy gynghor, a rhybuddia ef yn hybwyll, ac na watwar neb o'r rhai à ddangosed, canys gnawd yw i'r neb ai gwnel syrthiaw yn yr unrhyw, naill ai yn y byd hwn ai yn y byd tragwyddawl.

Na ryarver à gormodd ymgyveilliaw â neb ryw o ddyn; canys goreu gan bob dyn ei hunan, ac ni châr ev ryhir ymgyrch ag ev; canys o hyny ni vydd iddo ev ei hunan, modd y bo gorhof gantho; a divlas y bydd ar ba bynag o ddyn, na vo hamdden iddo herwydd à garai, ac à ddymunai; ac ni hir gâr ev y neb nas gedy yn ei ansawdd, ac nid rhyw i neb eithyr ei ansawdd; mal y mae diarheb,

a diarheb arall, nid dwyn oddiar neb ond ei ddwyn oddiarno ei hunan; nid lledrad ond oddiar à vo serch; nid anrhaith ond divuddiaw i wr ei hunan; ac etton, nid rhwym ond rhwymaw awen; ac arall, nid anghyvaill ond rhygyvaill; nid yspail ond yspeiliaw amser.

Gochel dramwy gormodd i davarn, canys tripheth a geif dyn o'i hîr ddilyn; nid amgen, colled da byd, colled iechyd corf, a cholled enaid, ac o'r tricholl, colli Duw a'i saint.

Gochel drwg-wragedd, canys nis gellir llês oddiwrthynt, eithyr y mawr avles. Tri enw y sydd ar wraig ddrwg, nid amgen, porth ufern, rhwyd y cythreuliaid, a'r gwenwyn melus; a diarheb arall à ddywed, gwraig ddrwg yw y drycav o bob drwg, a gwraig ddrwg yw y llwybyr i bob drwg arall; ac o ddal pwyll ar à welir yn myd, odid o vil un drwg nad gwraig ddrwg a vu yn achos iddo, y naill ai o gynhyrviad ai o gynnaliad: bys ymhob drwg yw gwraig ddrwg.

Na vawr ogana ddyn canmoledig er maint à vo dy gâs arno, ac er maint y bo ei gas ev arnat ti; canys ni choelir ei gas ar neb; val y mae diarheb, ac arall, cas ni ddywed à vo gwir ar ei gas; ac arall, ni choelir neb ar ei gas; ac arall, ni chydvydd cas a gwirionedd.

Na vawr ganmola ddyn goganedig, er maint y bo dy gariad arno; canys ni chredir y dyn hyny yn erbyn llawer o ddynion; canys à ddyweto bob un gwir yw; ac arall o ddiarheb, ni ellir camsyniad ar bawb; ac arall, celwydd o ben un, gwir o benau pawb.

Na haedd velltithion dynion y ddaiar; canys Crist ei hun a ddywed, à velltigir ar y ddaiar, minnau ai melltigav yn y nêv, hyd pan ddelynt i'r iawn, nid amgen treiswyr, a lladron, a chyhuddwyr, ac anudonwyr, a godinebwyr, a murnwyr, a chybyddion, ac nas parchont y suliau, a meddwon, a gloddestwyr, a'r diawg, a'r llidiawg, a'r twyllwyr o bob rhyw, a'r athrodwyr, a'r cynhenogion, a'r beilchion, a phob trahäus; canys Duw nis gad yn rhydd yn y nêv à vont ar y drygau hyny, ac nis gellir yn y nêv amgen no bodd Duw.

Na ymddiried yn ormodd i olud bydawl; canys tripheth nis gellir craf a gavael arnynt, amser, gwynt, a golud bydawl; canys nid golud trysor nas travoder, ac à dravoder ni wyddys ei helynt, ai yn ei ôl, ai amgen y daw.

No vostia yd ddim, canys nid oes itti na byd, na iechyd, na chyvoeth, na gallu o'r byd, ond benthyg anniogel, ac am hyny cam y dywedi di vod itti veddiant ar y peth à ellir ei ddwyn rhagod pan y mynir gan Dduw.

Cydnebydd di dy hun, achos tri goruchavion doethineb y rhoddes Duw i ddŷn, nid amgen, adnabod ei Dduw ai gwnaeth, adnabod ei hun, sev o galon a deall a chydwybod, ac adnabod ei dda ei hun oddiwrth dda arall, ac à vo da iddo ei hun yn amgen nog à vo da i arall, ac o'r gwybodau hyn y mae doethineb.

Na chrêd yn ormodd gyhudded dy wraig ar neb; gnawd yw i'r wraig ethrawd y y neb à vo ei gwr yn ei garu vwyav; canys ni char gwraig à garo ei gŵr, nag à garo ev; a lle bo hael y gŵr, gnawd y wraig yn anhael; canys tripheth ni chân gwraig, cariad ei gŵr at arall, gwybod o'i gŵr à wnelo hi, a dangos cyvrinach.

Gwna ddaioni a'th olud bydawl tra bych yn meddu arnynt, val y bo it dal a gobrwy erbyn y pan elych yn maes o'th veddiant, val y dywaid Io oludawg, "Dyro tau tra vo tau, wedi tau nid ti a biau," canys nid tlawd tragwyddawl ond cybydd chwanawg, canys ni chymmer hwnw hanner digon yn y byd yma, ni cheif yntau ddim yn y byd arall pan el oddyma. Rhodd i dlawd rhodd i Grist, ac eve ai tal itti ddydd brawd; val y mae diarheb, à roddir i dlawd a delir dydd brawd.

'Mogel pan voch ddedwydd rhag syrthiaw yn nirieidi, canys gwrthwyneb yw gweled dedwydd yn myned yn ddiriaid, val y dywaid y ddiarheb, pa dyna y llinyn cyntav y tyr; a hof gweled diriaid yn myned yn ddedwydd, neu bechadur yn myned yn santaidd, neu gybydd yn myned yn hael, neu ynvyd yn myned yn ddoeth, neu valch yn myned yn war, neu wyddelig yn myned yn addwyn; a diarheb arall, nid gwaradwydd ymwellau; nid gogoniant ymwaethu; a diarheb arall, gorau gorchwyl ymwellau, gwaeth no phob gwaethav ymwaethu.

Dod mawr ddiolch i Dduw beth bynag y rhotho ev itti; canys am dri achos dyledig dyn i ddiolch i Dduw ei roddion: cyntav, nid yw Duw dan ddyled i neb, a phawb dan ei ddyled ev; ail yw, ni ellir cymhell arno roddi ond à vyno ev ei hun y rhydd; trydydd, ni ddyry Duw i neb ond à vo er llês iddo, ai golud ai tlodi y bytho; ac am hyny, iawn yw rhoi diolch i Dduw am beth bynag y rhotho: ac ni rydd y cythraul dda i neb

ond er drwg iddo; a phob golud cybydd, a phob mawredd beilchion, a phob cafael o dwyll, a phob elwch gloddest, a meddwdawd, a godineb, cythraul a'u rhydd er dinystyr i enaid dyn. Canys nid o Dduw y daw i neb o ddyn à vo er avles, nac iddo ei hun nac i arall. Rhodd Duw i ddedwydd rhodd i bawb, rhodd diawl i ddiriaid nid rhodd i neb; eithyr addawd à ddwg oddiar ai rhother yn ngavael ac oddiar oll à wnelo a hi ac ai perthyn.

Parcha bawb, a phawb a'th barchant dithau; ac yn enwedig rho barch i'r neb à vo gwell no thi ger bron Duw, a Duw a'th barch dithau. Parcha bawb à vo'th well ger bron dyn rhag cael cas ac anmharch oddiwrtho; parch y neb à vo is no thi, er cael clôd gan ddynion a gobrwy gan Dduw, canys Duw ei hun a ddywaid, lle bytho cariad perfaith rhwng dau y byddai yntau yn drydydd.

Car di'th dygystal er cael ei vodd a'i gymdeithas, ac or gwnai di velly, ti a gai garedigrwydd a gair da gan bawb; car na vo'th dygystal er boddau Duw, a chael bendith y neb cyvryw à garot; a lle rhotho dlawd ei vendith Duw ai rhy hevyd, ac a ry atto yn gadarn a thra mesur hyd nas gellir na hyd na lled arno; car hevyd dy well, a diogelwch a gai yn dy wlad a'th gyvystred; ac y mae dydd yn aros y goreu ac ys dir y daw, y bydd da iddo gariad ei waeth ac à vo'i oris, ac yna eve a'th gymmer yn oddygystal ag eve ei hunan: sev o garu pob rhyw; ev a'th gerir dithau gan bob rhyw, ac o gael cariad pob rhyw y daw itti glôd, a pharch ac ynnill, a chydwybod lân ac ymadverthwch Duw.

Na vydd lidiawg, na balch, nac ystyvnig, na diriaid, gnawd drwg ddiwedd i à vont velly; ond bydd di addwyn, a gwar, a mwyn, a charedig, a maddeugar, canys gnawd yw i à vo velly gael goruchaviaeth, val y dywed Crist, "dyoddevus a orvydd ar bob peth," a llîd y sydd vab i valchedd, a balchedd yn vab i ddiawl, a gwrthwyneb i Dduw, a gelyn dyn, ac eginyn pob drygioni, ac nis gellir a gymmaint ei ddrwg yn y byd a balchedd: nid oes ond y drwg o bob rhyw herwydd y bo achos iddo, ac ai cynnail, ac nid llai iddo ei waith no chynnal pob drwg, anhebgor iddo hyny o gyvymwaith ag ai cynnail yn ei ansawdd.

Na sòra wrth Dduw er bychaned o'i dda bydawl à rotho ev itti yn y byd hwn; canys po leiav vo y meddiant lleiav vydd y cyvriv, a pho leiav vo y cyvriv lleiav vydd y goval, a pho leiav y goval, mwyav vydd y llawenydd; canys pan vo raid itti atteb am bob gwerth ás ar à vu ar dy helw erioed, pa vodd y cevaist, ai yn ddrwg ai yn dda, yna y gelli ddywedyd mae gwyn ei vyd yr hwn à vu leiav iddo o dda byd, ac y gweli'n oreu ar y neb à vu leiav ei veddiant yn y byd yma, lle nas gosodes ev a vu o dda bydawl ar dda, ac er llês y neb na chawsant gan Dduw ond y bychandawd a'r tlodi. Yna y dychon dyn ddywedyd mae gwae ev pan aned, pan fo y cyvriv yn vawr, ar llaw yn ddiddim; y varn yn agos, a'r brawdwr yn gyviawn, a'r holwr yn llwyr, gan wybod y cyvan, a'r gydwybod yn euawg, a'r carchar yn barawd; ac yna y gwelir yn amlwg mae goreu yw i ddyn y maint à ddanvono Duw iddo yn ddibechawd, ac nid à ddymunai y corf ei gael, ac à vynai y trachwant yn ei avael; canys pwy bynag à ddilyno ei wyllys, a chwant y corf, yn y byd yma, ve gyll gwyllys yr enaid yn y byd arall; canys à lavurio yn gywir, ac à gymedrola yn hybwyll, ac a drugarao 'n haelionus, ac à weddïo yn deilwng, ac à vucheddo yn gyviawn, ac à vo mewn cariad perfaith, ev a ddenvyn Duw iddo ai gwasanaetho yn y byd yma yn ddibechawd, ac a rydd iddo wynvyd a golud tragwyddawl yn y byd à ddaw: a phoed gwir hyny gan bawb yn y byd yma.

A phoed velly y bo.

Sev y Bardd Glas o'r gadair ai dywed.

Llyma ddewisbethau y Bardd Glas o'r gadair.

Bore tawelgain,
Ac adar cydsain;
A meillion yn vrith,
Gan ddevni byrwlith;
Digwmwl wybren,
A maeslawr addien;
A gwawrgan hedydd,
A mwyalch ar wydd;
Crechwengerdd eos,
O gilgoed agos;
Crychnant raianllawr,
Blodeuawg ambawr;
Llaverydd adar,
Hin heulaidd glaiar;
Iachusber wybyr,
A charw ar frith lwybyr;
Cydgerdd bytheiaid,
Llais ŵyn a devaid;

Cyweirben delyn,
Nwyvusber ynglyn;
Caniadaeth traserch,
O bervin gwenverch;
Medrusverch lawen,
Frwythlonder awen;
Glaslwyn caruaidd,
Geiriau serchogaidd;
Cyveillach addwyn,
Gweled camp drylwyn;
Hen vedd blasusber,
Cynneddvawl vwynder;
Rhian dlos berfaith,
A doethgain araith;
Llwybrvrys cynnevin,
Celu pob cyfrin;
Mwythusber gilwg,
Serch heb drythyllwg;
Cusanu gwenverch,
Ar lawr g'âs lanerch;
Llatai cywirgall,
Cyvaill da'i ddeall;
Parabyl caredig,
Casâu hên eiddig;
Rhodle dirgelvan,
I garu meingan;
Caru a'm caro,
Call a'm cynghoro;
Cartrevu'n ael nant,
Sychbridd areulbant;
Ty bychan cynhes,
Gerwyneb gwyndes;
Llyvyr doeth awenbwyll,
Deallus gymhwyll;
Govwy prydyddion,
Groesawu doethion;
Cynnadledd cerddau,
Cywreinber chwedlau;
Cael vy nghyveillon,
O bryfwnt beirddion;
Cael vy nghariadverch,
Yn rhwymau traserch;
Ac o'i chael bun gu,
I'm byw ei chelu.
Y Bardd glâs o'r Gadair ai Cant.

CASDDYNION Y BARDD GLAS O'R GADAIR.

1 DYN heb grevydd a rhinwedd dda.
2 Mâb heb ddysg a chelvyddyd.
3 Merch neu wraig heb gywilydd.
4 Gwâs heb ovn ac uvydddawd.
5 Tylawd rhyvalch.
6 Balch ar ei gampau drwg.
7 A ymfrostia'n à vo cywilydd iddo.
8 Cyvoethawg o ledrad a gormes.
9 Bardd annivyr annevodus.
10 Esgob heb wybodau daionus.
11 Gwr na charo ei garennydd.
12 Plwyv heb ofeiriad.
13 Ocrwr digydwybod.
14 Brenin cribddeilgar.
15 Brawdwr heb gyviawnder trugarawg.
16 Doeth heb weithredoedd da.
17 A chwardd am ben pob peth heb ystyriaw paham.
18 A froma'n ddiachos.
19 A gavas ddysg heb ymwellâu'n ei fywyd.
20 Ni welwys ac ni vyn weled.
21 Cadarn yn erbyn pob ymbwyll.
22 Ovnus ymhob peth.
23 Celwyddawg cynneddvawl.
24 A ddywed ïe gyda phob un.
25 A ddadyl yn erbyn pob un.
26 A ddywed ei veddwl lle nas ceisier.
27 A ery'n ôl ymhob rhwystri.
28 Athrodwr cynnwynawl.
29 Gwenicithwr wrth bawb.
30 A garo drîn ac ymladd heb achos.
Y Bardd Glâs o'r Gadair ai dywed.

ABER i longau,
Ysgol i lyvrau,
Tolvordd i lwau,
Gorsedd i ddadlau,
Melin i gydau,
Llys i seigiau,
Marchnad i gyvnewidiau,
Arwyl i weddïau,
Neithior i gerddau,
Cadlas i warëau,
Deall i wybodau,
Cydwybod i rinweddau.
Y Bardd Glâs o'r Gadair ai Cant.

GORDDODAU.

PERCHI gwr er ei vawed,
Prynu bwyd er ei brited,
Eiriach llyn er ei iached,
Treulo yr aur er ei gysdled,
Ovni clâv er ei lesged,
Cosbi y corf er ei vryted,[1]
Cablu y byd er ei gryved,
Aru y tîr er ei leied,
Cau y buarth er ei gwaced,
Erlyn taith er ei meithed.
Gorphen gwaith er anhawsed,
Ymlid gâl er ei ddewred,
Rhoi elusen er ei thloted,
Gwneuthur iawn er ei dosted,
Arvoll tlawd er ei waeled,
Caru y gwir er ai cydred,
Gochel diawl rhag ei ddryced,
Caru Duw gan ei ddäed.
Y Bardd Glâs o'r Gadair ai Cant.

LLAWER cryv drwg ei arlaith,[2]

[1] Vrynted. Ll. ar.
[2] Artaith. Ll. ar.

Llawer gwan da ei araith.
Llawer gwir drwg ei wedyd,
Llawer doeth dwys ei advyd.
Llawer têg drwg ei ddeunydd,
Llawer hagyr hygar y bydd.
Llawer tlawd mâd [1] ei vuchedd,
Llawer berthawg drwg ymarwedd.
Llawer llên drwg ei wyddor,
Llawer mul mâd ei gynghor,
Llawer diriaid ar ei varch,
Llawer dedwydd mewn dir anmharch.
Llawer cam yn dwyn enw barn,
Llawer cyfiawnder dan draed yn sarn.
Y Bardd Glâs o'r Gadair ai Cant.

Advyd á rydd addysg,
Addysg á bair gwybodaeth,
Gwybodaeth á ddyry ddoethineb,
Doethineb á gais ddaioni,
Daioni á dry'n ddwyvoldeb,
Dwyvoldeb á gyrch wynvydoldeb.
Y Bardd Glâs o'r Gadair ai Cant.

Athronddysg y Bardd Glas o'r Gadair.

Yn y talcen y mae y deall,
Yn y gwegil y mae y côv,
Yn y iâd y mae y dosparth,
Yn y deall, a'r cov, a'r dosparth, yn un, y mae y pwyll,
Yn yr ysgyvaint y mae yr anadyl,
Yn y ddwyvron y mae y chwant,
Yn yr avu y mae y gwrês,
Yn y gwythi y mae y gwaed,
Yn y bustyl y mae y digofaint,
Yn y ddueg y mae y llawenydd,
Yn y galon y mae y cariad,
Yn y rhai hyn i gyd y mae y serch,
Yn y serch y mae yr enaid,
Yn yr enaid y mae y meddwl,
Yn y meddwl y mae y fydd,
Yn y fydd y mae Mâb Duw,
Ym Mâb Duw y mae y bywyd didranc,
Yn mywyd didranc y mae y gwynvyd.
Anorphen, a gwyn ei vyd à wnelo yn iawn a'r ynïau à ddodes Duw ynddo, er cyrhaeddyd gwynvyd anorphen hyd vyth bythoedd. Amen.
Y Bardd Glâs o'r Gadair ai dywed.

Saith deunydd dyn.

1 Daiar, ac o hano y mae y corf.
2 Dwr, ac o hano y mae y gwaed a'r llynor.
3 Haul, ac o hano y mae y gwrês a'r goleuni.
4 Awyr, ac o hano y mae yr anadyl a'r ymmod.
5 Nwyvre, ac o hano y mae y teimlad a'r serch.
6 Ysbryd glân, ac o hano y mae y pwyll a'r deall.
7 Duw, ac o hano y mae y bywyd tragywydd.
Y Bardd Glâs o'r Gadair ai dywed.

[1] Da. Ll. ar.

Llyma saith gynnevnyddion byd.

1 Cyntav, daiar, ac o hano pob corf a chaled, a phob saw cadarn.
2 Ail, dwr, ac o hano pob llyn ac îr.
3 Trydydd, awyr, ac o hano pob anadyl ac ymmod.
4 Pedwerydd, haul, ac o hano pob gwrês a goleuni.
5 Pummed, nwyvre, ac o hano pob teimlad, a serch ac ymnwyv.
6 Chweched, ysbryd glân, ac o hano pob deall, a phwyll, ac awen, a gwybodau.
7 Seithved, Duw, ac o hano pob bywyd, a chadernyd, a chynnal hyd vyth bythodd.
Ac o'r saith cynnevnyddion y mae pob bód a byw: a phoed ar drevyn Duw y cyvan oll. Amen.
Y Bardd Glâs o'r Gadair ai dywed.

Saith rhoddion yr Ysbryd Glan.

1 Deall, yn yr enaid, i rynu.
2 Pwyll, i ddosparthu.
3 Synwyrau, i weithredu,
4 Nerthodd corforawl, i allu.
5 Cariad, i serchu y da, a chasâu y drwg.
6 Awen, i ddychymyg a myvyriaw gwybodau.
7 Cydwybod, i varnu ar bob daioni a drygioni: ac o'r rhai hyn y tardd pob gwybodau a chelvyd lyd, a phob llawenydd, a dyddanwch, a gwynvyd.
Y Bardd Glas o'r Gadair ai dywed.

Llyma yr un peth yn amgen o ddosparth.

1 Deall, yn y meddwl, yn rhynu.
2 Pwyll, yn y deall, yn dosparthu.
3 Gwybodau, o bwyll, yn arail barn.
4 Nerthodd corforawl, yn gweithredu yn ol y bo barn.
5 Serch, o nerthodd synwyrau, yn caru yr iawn, ac yn casâu y cam.
6 Cynneddvau daionus, yn dyvod o wneuthur à vo iawn, herwydd barn o bwyll a deall, a herwydd serch corforawl.
7 Cydwybod, yn trevnu rhag myned ar gam yn à wneler, ac o hyn y bydd boddâu Duw, ac ymgynnal yn ei ysbryd ev.
Y Bardd Glâs o'r Gadair ai dywed.

ARALL.

O RYNIAD y pen y tardd y pwyll,
O ymdawr y pwyll y tardd yr ystyr,
O dravodion yr ystyr y tardd y deall,
O dravodion y deall y tardd y meddwl,
O gadernyd y meddwl y tardd gwyllys,
O chwantau yr wyllys y tardd yr ymgais.
O arverion yr ymgais y tardd y prawv,
O graf y prawv y tardd y gwybodau,
O ganvod y gwybodau y tardd y serch,
O irder y serch y tardd y cariad,
O ansawdd cariad y tardd pob daioni.
Y Bardd Glâs o'r Gadair ai dywed.

ARALL.

O YNIAU y corf y tardd y synwyrau,
O ynïau yr enaid y tardd y pwyll,
O brawv pwyll a synwyrau y tardd y deall,
O lavur y deall y tardd y gwybodau,
O nwyv y galon y tardd yr awen,
O ansawdd yr awen y tardd y serch,
O ymddwyn y serch y tardd yr athrylith,
O ansawdd yr athrylith y tardd y cynneddvau,
O ddarwain y cynneddvau y tardd y campau,
O afaith y campau y tardd pob drwg a da,
O ystyr pob afaith y tardd barn.
O ddysbwyll barn y tardd y gwybodau,
O gynghor gwybodau y tardd cydwybod,
O gydwybod y tardd y dyledau,
O wneuthur à vo dyled y boddëir Duw,
O voddâu Duw y ceir gwynvyd tragywydd.
Y Bardd Glâs o'r Gadair ai dywed.

ARALL.

O DDIRDER angen y daw yr ystyr,
O'r ystyr y daw y pwyll,
O'r pwyll y daw y deall,
O'r deall y daw y meddwl,
O'r meddwl y daw y serch,
O'r serch y daw yr awen,
O'r awen y daw yr ymgais,
O'r ymgais y daw y gwybodau,
O'r gwybodau y daw y barn,
O'r barn y daw cydwybod,
O'r cydwybod y daw y dewis,
O'r dewis y daw y weithred,
O'r weithred y daw pob drwg a da.
Bardd Glâs y Gadair ai Cant.

ERAILL.

NID gŵr heb ddysg,
Nid dysg heb ddawn,
Nid dawn heb awen,
Nid awen heb serch,
Nid serch heb ymgais,
Nid ymgais heb lwydd,
Nid llwydd ond o ddaioni,
Nid daioni ond cyviawn,
Nid cyviawn ond cariad,
Nid cariad ond uvydddawd,
Nid uvydddawd ond i Dduw.
Bardd Glâs y Gadair ai dywed.[1]

O MYNI gadw dy vudd cadw dy gartrev,
O myni gadw dy gartrev cadw dy vraint,
O myni gadw dy vraint cadw dy vro,
O myni gadw dy vro cadw dy dda,
O myni gadw dy dda cadw dy ddwrn,
O myni gadw dy ddwrn cadw dy wyneb,
O myni gadw dy wyneb cadw dy air,
O myni gadw dy air cadw dy gôv,
O myni gadw dy gôv cadw dy bwyll,
O myni gadw dy bwyll cadw dy awen,
O myni gadw dy awen cadw dy gydwybod,
O myni gadw dy gydwybod cadw gorchymynion Duw, ac o gadw y rhai hyny, ti à gedwi y cyfan.
Y Bardd Glâs o'r Gadair ai Cant.

GOLUDAWG pob gweithgar,
Doeth pob pwyllgar,
Llwyddiannus pob ymgeisgar,
Hybarch pob cariadgar,
Diogel pob tangnevgar,
Call pob ystyrgar,
Addwyn pob meddylgar,
Dysgedig pob awengar,
Awenaidd pob aniangar,
Dihavarch pob celvyddgar,
Cadarn pob gwybodgar,
Gwybodus pob cerddgar,
Cerddolion pob cydwybodgar,
Cydwybodgar pob dwyvawl,
Dwyvawl pob ambwyllgar.
Y Bardd Glâs o'r Gadair ai Cant.

BEILCHION Y BARDD GLAS O'R GADAIR.

BALCH geivyr ar y rhew,
Balch hwyaid ar y gwlaw,
Balch hedydd ar y tês,
Balch mychiad ar wynt,
Balch costog ar ei domen,
Balch baw ar bèn pren,
Balch Sais ar ei anrhaith,
Balch Cymro ar ei wlâd.
Y Bardd Glâs o'r Gadair ai dywed.

HOF pob newydd,
Diddestyl pob hên,
Rhyvedd pob anghynnevin,
Doeth pob dieithyr,
Call pob hyfordd,
Dall pob anghyvarwydd,
Rhwydd pob parawd,
Da pob gwellâad,

[1] Gwel Llyvyr Catwg.

Mawr pob daioni,
Hawdd pob galledig,
Hylaw pob medyr,
Cryv pob gwybodus,
Gwàn pob anallu,
Nerth pob gallu,
Hardd pob trevnus,
Llwyddus pob diwydrwydd,
Braint pob gwybodaeth,
Cyvoeth pob creft,
Moliannus pob ymgais,
Digon pob boddlondeb,
Diogel pob dedwydd,
Cadarn pob cyviawn,
Llawen pob serchawg,
Hygar pob awenaidd,
Nwyvus pob gobaith,
Glew pob dwyvawl.
Y Bardd Glâs o'r Gadair ai dywed.

LLYMA GYVORDDODAU Y BARDD GLAS O'R GADAIR.

1.

GAIR á bair iaith,
Iaith á bair ddangos,
Dangos á bair ystyr,
Ystyr á bair addysg,
Addysg á bair ymbwyll,
Ymbwyll á bair ddeall,
Deall á bair wybod,
Gwybod á bair ymgais,
Ymgais á bair gallu,
Gallu á bair gwyllys,
Gwyllys à bair gwneuthur,
Gwneuthur á bair celvyddyd,
Celvyddyd á bair dosparth,
Dosparth á bair iawn ar bob peth,
Iawn ar bob peth a bair bodd Duw,
Bodd Duw á bair bywyd tragywydd.
Nid bywyd ond iawn ar bob peth,
Nid iawn yn mhob peth ond bywyd,
Nid bywyd o iawn ar bob peth ond yn Nuw,
Nid byw ond à vo iawn ymhob peth,
Nid byw ond à vytho yn Nuw,
Nid yn Nuw ond à vo iawn yn mhob peth,
Nid yn nechreu ond gair Duw,
Nid yn niwedd ond yn Nuw.

2.

Gair á wna iaith,
Iaith á ddengys,
Dangos á bair ystyr,
Ystyr á ddysg,
Dysg á bwyll,
Pwyll á ddeall,
Deall á wybydd,
Gwybod á ymgais,
Ymgais á eill,
Gallu á wyllys,
Gwyllys á wna,
Gwneuthur á gelvydd,
Celvydd á ddosparth,
Dosparth á wna iawn,
Iawn á â yn vywyd,
Bywyd bôd yn Nuw,
Bôd yn Nuw bôd â byw tragywydd,
Byw tragywydd bôd yn Nuw,
Bôd yn Nuw bôd yn iawn,
Bôd yn iawn bôd yn nosparth,
Bôd yn nosparth bôd yn nghelvydd,
Bôd yn nghelvyddyd bôd yn ngweithred,
Bôd yn ngweithred bôd yn ngwyllys,
Bôd yn ngwyllys bôd yn ngallu,
Bôd yn ngallu bôd yn ymgais,
Bôd yn ymgais bôd yn ngwybod,
Bôd yn ngwybod bôd yn neall,
Bôd yn neall bôd yn mhwyll,
Bôd yn mhwyll bôd yn nysg,
Bôd yn nysg bôd yn ystyr,
Bôd yn ystyr bôd yn nangos,
Bôd yn nangos wrth à levair,
Bôd wrth à levair bôd ar air cyviawn,
Bôd gair yn gyviawn bôd wrth wir,
Bôd wrth wir bôd yn Nuw.

3.

Gair cyviawn gwir,
Gair anghyviawn celwydd,
Nid gwir cadarn ond gair cyviawn,
Nid celwydd cadarn ond gair anghyviawn,
Nid cadarn ar bob cadarn ond gwir,
Nid gwir cadarn heb ei wybod,
Nid gwybod ond o'i ddangos yn gyviawn,
Nid dangos cyviawn ar wir ond o iaith gyviawn.
Nid celwydd ond iaith anghyviawn.

4.

Nid cyviawn ond iawn ar bob peth,
Nid iawn ar bob peth ond bywyd,
Nid bywyd ond iawn ar bob peth,
Nid iawn ar bob peth ond yn Nuw,
Nid bywyd ond yn Nuw,
Nid byw ond à vytho yn Nuw,
Nid yn Nuw ond à vo iawn ymhob peth.

5.

Gair á levair,
Llavar á ddengys,
Dangos á ystyr,
Ystyr á ddysg,
Dysg á veddwl,
Meddwl á bwyll,
Pwyll á ddeall,
Deall á wybydd,

Gwybod á ymgais,
Ymgais á eill,
Gallu á wyllys,
Gwyllys à wna,
Gwneuthur a gyrch dyben,
Dyben pob peth iawn,
Iawn ymhob peth bywyd,
Bywyd o iawn bywyd tragwyddawl,
Bywyd tragwyddawl bôd yn ngwir,
Bôd yn ngwir bôd yn Nuw,
Bôd yn Nuw bôd yn iawn,
Bôd yn iawn bôd wrth air Duw,
Nid gair ond gair Duw,
Nid llavar ond gair Duw,
Nid dangos ond gair Duw,
Nid ystyr ond gair Duw,
Nid dysg ond gair Duw,
Nid meddwl ond gair Duw,
Nid pwyll ond gair Duw,
Nid deall ond gair Duw,
Nid gwybod ond gair Duw,
Nid ymgais ond gair Duw,
Nid gallu ond gair Duw,
Nid gwyllys ond gair Duw,
Nid gwneuthur ond gair Duw,
Nid dyben ond gair Duw,
Nid iawn ond gair Duw,
Nid bywyd ond gair Duw,
Nid gair Duw ond gwir,
Nid gwir ond cyviawn ar air a llavar,
Nid gair ond cyviawn o air,
Nid gair ar bob gair ond gair Duw.

6.

Nid iawn ar bob peth ond bywyd,
Nid bywyd ond iawn ar bob peth,
Nid iawn ond o allu,
Nid gallu ond o wybod,
Nid gwybod ond o ddeall,
Nid deall ond o bwyll,
Nid pwyll ond ystyr,
Nid ystyr ond o addysg,
Nid addysg ond o ddangos,
Nid dangos ond gair,
Nid gair ond gair cyviawn,
Nid gair cvviawn ond gair Duw,
Am hyny nid gair ond gair Duw.

7.

Gair à levair bob peth,
Llavar à ddengys bob peth,
Dangosedig à ystyr bob peth,
Ystyr à ddysg bob peth,
Dysg à bwyll bob peth,
Pwyll à ddeaill bob peth,
Deall à wybydd bob peth,
Gwybod à ymgais bob peth,
Ymgais à ennill bob peth,
Ennill pob peth ennill à vo iawn yn mhob peth,
Ennill à vo iawn ymhob peth ennill bywyd tragwyddawl,
Ennill bywyd tragwyddawl ennill y cyvan.

8.

Heb air nis gellir iaith,
Heb iaith nis gellir dangos,
Heb ddangos nis gellir ystyr,
Heb ystyr nis gellir addysg,
Heb addysg nis gellir pwyll,
Heb bwyll nis gellir deall,
Heb ddeall nis gellir gwybod,
Heb wybod nis gellir gallu,
Heb allu nis gellir gwyllys,
Heb wyllys nis gellir ymgais,
Heb ymgais nis gellir gweithred,
Heb weithred nis gellir iawn,
Heb iawn nis gellir bywyd,
Heb vywyd nis gellir bod.

9.

Gair yn ngham iaith yn ngham,
Iaith yn ngham dangos yn ngham,
Dangos yn ngham ystyr yn ngham,
Ystyr yn ngham addysg yn ngham,
Addysg yn ngham pwyll yn ngham,
Pwyll yn ngham gwybod yn ngham,
Gwybod yn ngham, ymgais yn ngham,
Ymgais yn ngham, gallu yn ngham,
Gallu yn ngham, gwyllys yn ngham,
Gwyllys yn ngham, gweithred yn ngham,
Gweithred yn ngham, pob peth yn ngham,
Pob peth yn ngham, marw,
Marw, na vytho yn Nuw,
Na vytho yn Nuw, ni vydd yn môd.

10.

Gair cyviawn, iaith gyviawn,
Iaith gyviawn, dangos cyviawn,
Dangos cyviawn, ystyr cyviawn,
Ystyr cyviawn, addysg gyviawn,
Addysg gyviawn, pwyll gyviawn,
Pwyll cyviawn, deall cyviawn,
Deall cyviawn, gwybod cyviawn,
Gwybod cyviawn, ymgais cyviawn,
Ymgais cyviawn, gallu cyviawn,
Gallu cyviawn, gwyllys cyviawn,
Gwyllys cyfiawn, gweithred gyviawn,
Gweithred gyviawn, pob peth yn gyviawn,
Pob peth yn gyviawn, bywyd cyviawn,
Bywyd cyviawn, bywyd yn Nuw,
Bywyd yn Nuw, bywyd tragywydd.

Ac velly tervyna Cyvarddodau y Bardd Glâs o'r Gadair.

AMRYW BETHAU GWIW EU DAL AR GOV.

Pump peth nid doeth ymddiried iddynt: I gi dieithyr, i gefyl llôg, i wraig siaradus, i wâs balch, ac i gorbwll avon.

Pedwar peth ni ddylai neb eu rhwystro:—

Un à vyno briodi yn gyvreithlawn, un yn myned i ysgol, un à vo yn gynnorthwy anghenus, ac un yn amcanu ymadael â'i ddrwgvuchedd.

Pedwar peth nid da myned yn eu cylch mewn gormod brys:—

Rhyfel neu ymladd, gwlêdd heb wahoddiad, ymgymhwyll â fol, a phriodi gwraig.

Pedwar peth à yrant ŵr tu hwnt w bwyll:—

Newyn taer, serch gwyllt, trachwant rheipus, a llid cynddeiriog.

Tri dyn nid call credu y cyvan à ddywedant:—

Darllenwr llyvyr anghyviaith, rhodieddydd o bell, a gwr hŷn no'i gymodogion.

Saith peth câs ar verched:—

Bwyta gormod mewn gwledd, yved gwin lle bo iechyd, siarad o'r neilldu â gwyr a gweision, derchavu golygon mewn eglwys, edrych yn hir drwy y fenestri, myned allan o'u tai heb eu gwŷr, a goganu gwragedd eu cymodogion.

Chwech casbeth gan Dduw, a'r seithved casach no'r cyvan:—

Llygad ymladdgar, tavawd twyllodrus, llawenâu gweled drwg, ymgyveilliaw ag anghynneddvawl, tyst anudonaidd, ac athrodwr ymhlith brodyr a chymodogion.

Pump dirgel goreu gadael iddynt:—

Pa vodd y mae ar arall, amcanion arglwydd mawr neu vrenin, bwyd y pysgod, newidiadau y byd, a dirgelion Duw.

Pedair fordd lithrig ac amyl y syrthier arnynt:—

Lle bo ia, addewidion têg, wyneb glanverch, a blys cyvoeth.

Pedwar peth hanpid gwaeth o'u gormodau:—

Esmwythder, iechyd, cyvoeth, parch, neu anrhydedd.

Pedwar gwyn à gair, a'r bummed yn ddysglair:—

Blodau y drain, eira Ionawr, têS hâv, a chalon lân iselvryd.

Tri gwyn a'r bedwerydd à dywyn:—

Gwyn à gafer ar elyn, gwyn serch, gwyn llawenydd o bell, a gwyn calon à vaco gydwybod lân.

Tri pheth anghyfredin:—

Ieuanc heb lawenydd, hên ysgubawr heb lygod, a hên ddyn anghybyddgais.

Pedwar peth nid amyl eu gwelir:—

Dyn glwth yn iachus, dŷn balch yn ddoeth, dyn cysgadur yn ddysgedig, a dyn o gybydd yn gywir.

Pedwar peth à ddylent vod gartrev yn wastadawl:—

Tavlawd iair, sawell dân, câth, a gwraig dda.

Naw casbeth llavurwr:—

Iair na ddodwant, hwch heb vychain, gweithiwr diawg, gwas anghywir, morwyn dew, cath gysgadur, merch buteinaidd, plant anuvyddion, tir annhirion, a gosgod heb arian.

Tri pheth raid chwiliaw yn hir cyn a'u cefir:—

Arian yn nhy yr avradlon, cyvoeth gan meistyr ysgol, a synwyr mewn bol bras.

Chwech peth nid da gwaint rhynggdynt:—

Cyvaill da â llawenydd, merch ddigywilydd â flangell, foadur â fordd dêg, ysgolaig â'i lyvrau, baban â brônau llaethawg, a lleidyr â chrogbren.

Chwech peth à ddigalonant wr:—

Tir drwg, arglwydd caled, gwraig anvedrus, merch anniwair, mab gwrthnysig, a chymodawg wrth vil y gyvraith:

Naw peth ni chyttunant ynghyd:—

Llyvryn a rhyvel, gweithiwr da ag un nas talo iddo am ei waith, gwr sychedig â fiol vechan, cwn a chathau mewn cegin, garddwr a geivyr, cofwrn mawr a thylodi, hên ŵr a gwraig ieuanc, hael a chybydd, a gwr doeth a dyn coegvalch tavodrydd.

Pedwar peth anesmwyth lle bont:—

Ty dyverllyd, sawell vyglyd, gwraig geintachlyd, a chymodawg cynhenllyd.

Chwech peth gwareded Duw bobun rhagddynt:

Cenedyl anwybodus, cyvaill o drachwant, gelyn o genvigen, teulu anneddvawl, cyvraith anghyviawn, a chydwybod euawg.

Ac velly y tervyna.

Llyma driodd am a weddant vod ar ddyn ac ar ddoethineb.

Tripheth anhawdd eu cael, tân oer, dwr sych, a thrachwantus deddvawl.

Tripheth anhawdd eu gwneuthur, tori syched â thân, sychu y gwlyb â dwr, a boddloni y byd.

Tripheth goreu eu gadael i'r sawl a'u caro chwaryddiaeth, gloddest, ac ymrysonau.

Tripheth nid da gadael iddynt, llong o flaen y gwynt, gwraig yn ei gwŷn, a mab yn ei anwybodaeth.

Tripheth à wnant wr yn hoenus, ei

wraig yn ei garu, ei gyvoeth yn mwyau, a Duw yn ei nerthu.

Tripheth canmoledig ar wr, ymadrawdd doeth, gweithredodd cyviawn, ac heb ddywedyd na gwneuthur gormodd.

Tripheth canmoledig ar wraig, wyneb dawnus, ymadrawdd synwyrus, ac arverion daionus.

Tri dyn nis dylid eu gwahawdd i dŷ, twyllwr gwenieithus, testynwr gwatwarus, a bradwr cenvigenus.

Tripheth hof i'w cael, gwraig rinweddus, ty trevnus, a thir cyvanneddus.

Tripheth à wnant wr yn gyvoethawg, ei wraig yn gasglai, ei dylwyth yn ddivrad, ac yntau yn llavuriad.

Tripheth à wnant wr yn voddlon i'w giniaw, ei wraig yn vedrus, ei vwyd yn voethus, a'i gylla yn iachus.

Tripheth anesmwyth ar wr yn ei dŷ, ei wraig yn ymdaeru, ei aelwyd yn mygu, a'i dy yn dyveru.

Tripheth sy yn cadw y byd mewn trevn, rhif, pwys, a mesur.

Tripheth ynghyd rhaid yw eu cael cyn y bo un da o honynt, meddwl yn dda, dywedyd yn dda, a gwneuthur yn dda.

Tair fordd sy yn arwain i dlodi, chware, glythineb, a phuteindra.

Tri dyn à gollant eu haravwch val o'u pwyll, helwyr, corelwyr, ac ymladdwyr.

Tripheth anhawdd i ddŷn, adnabod ei hun, gorvod ar ei chwant, a chadw ei rin.

Tripheth anhawdd eu cuddiaw, cariad, câs, a balchder.

Tripheth gwerthvawrocav i ddyn, iechyd, rhyddyd, a rhinwedd.

Tair fordd y sydd i adnabod dyn, wrth ei arverion, ei ymadroddion, a'i gyveillion.

Tripheth à gadwant wr mewn iechyd, ymborth mesurawl, llavur cymmedrawl, a gwres noturiawl.

Tripheth à ennill enw da i ddyn, dywedyd ychydig, gwneuthur daioni, a diwydrwydd yn ei alwad.

Tripheth ardderchawg ar ddyn, caru rhinwedd, casâu folineb, a dysgu yn wastadawl.

Tripheth à ddylai bob un ei wneuthur, gwrandaw yn uvydd, atteb yn gall, ac ymgais am wybodaeth.

Tripheth à ddylai à gafo gymwynas, ei goviaw, ei ddiolch, a thalu y pwyth i'r cyntav à vo ei raid wrtho.

Tripheth sydd well no chyvoeth, iechyd, rhyddyd, a synwyr.

Tripheth à geif dyn divalch, amledd, llawenydd, ac esmwythder.

Tripheth à geif dyn o gyvodi y bore, iechyd, cyvoeth, a santeiddrwydd.

Tripheth à geif dyn cysgadur, cywilydd, aviechyd, a thlodi.

Tripheth à geif dyn cywir, dawn, a pharch, a fyniant.

Tripheth à geif dyn twyllgar, drygair, drygvyd, a drwg ddiwedd.

Tripheth à geif dyn dyoddevus, cariad, parch, a chynnorthwy.

Tripheth à geif dyn anynad, câs, cywilydd, a gadael iddo yn ei angen.

Tripheth à geif dyn diwyd, clôd, blaenoriaeth, a chyvoeth.

Tripheth à geif dyn gwallus, cywilydd, gwatwar, a cholled.

Tripheth à geif dyn dedwydd, cariad perfaith, bywyd heddychawl, a llawenydd nevawl.

Tripheth à geif dyn diriaid, câs, gelyniaeth, a phoen calon.

Tripheth à geif dyn trugarawg, cydwybod lân, bodd doethion, a thrugaredd gan Dduw.

Tripheth à geif dyn creulawn, cydwybod ddirboenus, anghlod doethion, a digofaint Duw.

Tripheth à geir o ddilyn daioni deddvawl, cariad yr holl vyd o ddoethion, digonoldeb bydawl, a thâl gan Dduw yn y byd à ddaw.

Tripheth à geir o hirddilyn hirddrwg, carchar, eisiwed, a phoen tragwyddawl.

Tripheth à geif dyn dwyvawl, digonedd boddâawl, heddwch cydwybod, a gobrwyau nevawl.

Tripheth à geif dyn pechodgar, difygion bydawl, poen cydwybod, a chosp tragwyddawl.

Tripheth à geif dyn doeth, llwyddiant, urddas, a llawenydd.

Tripheth à geif dyn annoeth, avlwyddiant, gwarthrudd, a thristwch.

Tripheth à ddylai dyn eu hystyried, o ba le y daeth, yn mha le y mae, ac i ba le ydd a yn y diwedd.

Tri gelyn enaid dyn, y byd, y cnawd, a'r cythraul.

Tri meddyg enaid dyn, gweddi, dirwest, a chardawd.

Tri ychydig a wnant golli llawer, ychydig o wall, ychydig o dwyll, ac ychydig o anwydau drwg.

Tri chydymaith diavol, cenvigen, trais, a balchder.

Tripheth sy'n arwyddaw bod dyn yn gadwedig, caru y daionus, casau y drygionus, a buchedd haelionus.

Tripheth à wnant wr yn vlaenawr ar ei

gymodogion, cyvoeth, haelioni, a doethineb.

Tripheth sy yn gwaethygu y byd, balchder, llid, a thrachwant.

Tripheth à ddiweddant yn ddrwg, celwydd, cenvigen, a dichell.

Tripheth à geif cybydd, poen yn casglu, goval yn cadw, a cholli y cyvan yn y diwedd.

Tripheth à gant gariad Duw, fydd, cariad, a gobaith.

Tripheth à geif hael ei galon, llawenydd o'i ennill, gwynvyd yn rhoddi, ac ennill anveidrawl yn y diwedd.

Tripheth ni ellir drwg lle bont ynghyd, deddvoldeb, gwybodaeth, a chariad.

Tair rhinwedd arbenig doethineb, haelioni, diwydrwydd, a phwyll.

O dripheth y cyrhaedder doethineb, awen, addysg, ac ystyriaeth.

Velly y tervyna.

O Lyvyr Edward Lewys, yswain, o Ben Llîn, yn Morganwg.

Llyma rai triodd ereill o'r un llyvyr.

Tripheth à wnant wraig yn anniwair, wyneb têg, pen fol, a chalon valch.

Tripheth à wnant i wraig gael meddwl yn ddrwg am dani, bod yn chwannawg i gytgam â gwyr a gweision, caru ammheuthynion, a dywedyd yn ddrwg am wragedd ei chymodogion.

Tripheth à barant i wraig briawd gael cas yn lle cariad, bod yn anynad, chwennych blaenori, a bod yn dda wrth ei bola ei hunan.

Tripheth ar wraig briawd à bair iddi gariad gan ei gwr, serchusder ymadrawdd, uvudddawd yn ei hymddwyn, a diwydrwydd yn ei gorchwyl.

Tripheth ar wraig à wnant ei gwr yn flaenawr ar ei gymodogion, medrusder, diwydrwydd, a doethineb.

Tripheth ar wraig à dyn arni anmharch y byd a chas ei gwr, bod yn hir ei bore, bod yn warseddgar, a bod yn vudrogen.

Tair anurddas gwraig, bod yn chwedleugar, bod yn achwyngar, a bod yn athrodgar.

Tripheth à ddygant urddas i wraig, ymadroddion pwyllgar, boddlondeb i'r bŷd à vo arni, a bod yn heddychgar ymhlith ei chymodogion.

Y mae ereill ar goll, achos briwaw y llyvyr.

Tripheth à attaliant wahoddedigaeth i wr, bwyta gormodd, dywedyd gormodd, a cheisiaw gormodd.

Tair cynneddv anweddus ar wr, taerni yn ceisiaw, caled yn rhoi, a bod yn ddrwg ei dyb.

Tripheth à ddangosant wr yn ddoeth, dywedyd ychydig, gwneuthur llawer drwy ddiwydrwydd, a bod yn haelionus ei varn.

Tri achos y sydd i wr ddywedyd celwydd yn esgusedig, i gadw bywyd dyn diniwed, i gadw heddwch cymodogion, ac i gadw gwraig yn voddlon.

Tripheth à wnant wahoddiad mynych i ddyn, ymddwyn serchawg, llawenydd syber, a gochel gormesu.

Tripheth à ennillant gariad i wr ba le bynag ydd elo, cyvarwyddyd, tangnevoldeb, a syberwyd.

Tripheth à ddygant barch i wr ymhlith ei gymodogion, byw arno ei hunan, bod yn ddoeth ei gynghor, a bod yn gymmwynasgar.

Ac ni wyddys ba vaint ragor ar goll achos y briw yn y llyvyr.

Tripheth à wnant wr yn ddysgedig, addysg ar lyvyr, pwyll yn ystriaw, a deall craf.

Tripheth à wna ysgrivenydd da, cofadwriaeth dragwyddawl am wyr a gweithredodd ardderchogion, rhoi dangosiad i'r do à ddel, a gwneuthur ei enw ei hun yn barchedig dros byth.

A'r cyvan à ganlyn ar goll.

Tripheth amryvel o fyrdd eu gochelir: benyw o'i blaen, march o'i ôl, ac ofeiriad o bob tu.

Tri chelwyddawg y sydd ag nid oes eu cymheiriaid: arglwydd dros ei vraint, ofeiriad dros ei swydd, a merch dros vab à garo.

Llyma y naw celvyddyd wladaidd.

Garddoriaeth,
Govaniaeth,
Saernïaeth,
Barddoniaeth,
Telynoriaeth,
Gwehyddiaeth,
Llywyddiaeth,
Meddyginiaeth,
Newidyddiaeth,

Y rhai hyn oeddynt ar wybod ac arver gan yr hen Gymry, cyn bod iddynt ddinasodd, a dosparth teyrnedd.

Y naw celvyddyd dinesic.

Llythyryddiaeth,
Rhivyddiaeth,
Meidryddiaeth,
Seryddiaeth,
Pleidyddiaeth,

Ieithyddiaeth,
Milwriaeth,
Llongwriaeth,
Yngneidiaeth,
Y rhai hyn á ddychymygwyd gwedi ymgyviaw o'r Cymry mewn trevi a dinasodd, a gwneuthur dosparth ar deyrnedd a chelvyddydau breiniawl.

O Lyvyr y parch. Evan Evans.

Llyma ddewis bethau Bardd Ivor Hael.

(O Lyvyr Mr. Cobb o Gaer Dydd.)

Boregwaith hâv tawelglaer,
Byrwlith ar veillion,
Berwserch awengerdd,
Perfeithdlos iiain,
Wybrsygn digwmwl,
Coedgeirw ar frithlwybr,
Cytgerdd bytheiaid,
Doethveirdd eiriaw cerdd,
Llatai gywirgall,
Cusanu mygrverch,
Casâu eiddig,
Celu cyvrinchwedl,
Llatai cywirgall,
Cywydd carueiddserch,
Telyn gyweirber,
Teuluwr digrivgall,
Can cymmhriawdlev,
Cilwg mwythusdlws,
Cyvaill cywir,
Lleverydd adar mân,
Crechwengerdd eos,
Llais cerygnant raianloyw,
Llev mordon,
Llwybrvrys gynnevin,
Llawenverch vedrus,
Meidrol gariadwiw,
Modryb serchawgbwyth,[1]
Parabl caredigber,
Crychddwr graianwyn,
Cywraint ehawngall,
Perllan gaeadgerth,
Deildy caeredberth,
Cael vy nghariadverch, a'i chelu i'm bywyd—
Cariad îr vwriad ar vorwyn liwgalch,
Lunieiddvalch lôn addvwyn,
Hiraeth am winvaeth wenvwyn
Y sydd am y dydd i'm dwyn.

Davydd Morganwg, Bardd Ivor Hael a'i cant; sev *oedd hwnw Davydd ab Gwilym.*

Ac val hyny y cevais hwn yn Llyvyr Mr. Cobb; llyvyr à ysgrifenwyd yn swydd Vrecheiniawg ynghylch y vlwyddyn 1600. Davydd Maelienydd a'i cant medd ereill: ve gasgloedd Davydd Maelienydd, sev Davydd Bâch ab Madawg Gwladaidd, lawer o'r cyvryw bethau yn nghyd; ond pwy mewn gwirionedd à gant yr un uchod nis gwn; mi a'i gwelais yn Ngwynedd dan enw Dewisbethau Mabwaith Hengrys o Iâl; Dewisbethau Taliesin, mewn llyvyr arall; Dewisbethau serchawg yw enw arall á gair arno mewn rhai llyvrau.

Iolo Morganwg.

[1] Modrwy serchawglwys.

Casbethau Bardd Ivor Hael.

(Llyvyr Mr. Cobb, o Gaer Dydd.)

Boreu tywyll niwlog,
A brasbigawg oerwlaw,
A chapan dollvriw,
A theneuwynt rhynchwyth,
Ac hosanau byrion,
A chunog surllyd,
A bara caledlwyd,
A llymru y nôs,
A hên chwedleu y dydd.
A havod heb laeth,
A barynllŷs heb wîn,
A gwynt drwy bared,
Ac adwy ddreiniawg vudr,
A chwerwvrith lasdwr,
A chig mynyglau geivr,
A gorwedd ar oerlawr,
A chrechwen piod,
A chwn yn ymladd,
A gwrysgwern wleb,
Ac ysgol ddamchwelgar,
A negeswr anghywir,
A gwraig gul ymgeingar,
A bardd gwladeiddgamp anghyvarwydd,
A cherdd heb awen,
A bwyd heb halen,
A gwledd heb lawenydd.

Davydd Morganwg a'i dywawd.

Casbethau Owain Cyveiliawg.[1]

(O Lyvyr Mr. Cobb.)

Crynwas heb gamp,
Crynvarch heb rygyng,
Crynavon heb bont,
Bardd annigriv,
Cyvarwydd gwladaidd,
Syberwyd anghyvarwydd,
Dysgedig anmhenigamp,
Hen avallen ber heb frwyth,
Hen arglwyddes weddw,
Hen varch Sais,
Hen ŷch Cymro,
Henswrth deulüwr,

[1] Ieuan Gyfylog, medd Llyvyr Mr. Cobb o Gaer Dyv: Cyfoled ag Ieuan Gyfylog, *meddant yn Morganwg.*

Hen esgid crydd,
Hen hosanau gwraig y taeliwr,
Havod heb laeth,
Hendrev heb vara,
Dyn bach cul dolevgar,
Dyn mawr achwyngar,
Gwraig ymgeingar,
Mammaeth vrasnoeth.
Adwy vudr ddreiniawg,
Fordd arw gerygawg,[1]
Gordderchwraig serth,
Priawd anniwair ordderchiaith.[2]
Newyn gwedi bwyd,
Gwynt oer drwy bared,
Milgi bychan anghraf,
Gwraig gul gedorhir,
Hirnos heb chwedlau talpentan,
Hen chwedlau liw dydd,
Siarad mewn gwely,
A chorddi mewn castell.

Owain Cyveiliawg a'i cant.

Ac ereill o lyvrau á ddywedant mai Davydd Maelienydd a'i cant, yr hwn á elwid Bâch Buddygre, a Davydd Bâch o Vuddygre, a Davydd Bâch ab Madawg Gwladaidd, ac yn mhlwyv Llanystyphan yn Muddygre Maelienydd ydd oedd eve yn byw. *Velly Llyvyr Mr. Cobb.* Chwilied yn mhellach à welo yn addas, ac o bwys.

Iolo Morganwg.

DEWISBETHAU YR HEN VARDD LLWYD O VORGANWG.

TYDDYN bâch rhywiawg;
Pell pob cyvoethawg;
Heddgar gymodawg;
Gwra'g ddiwair serchawg;
Mab à gâr wybod;
Merch glof ar davod;
Gwâs diwyd fyddlawn;
Morwyn syw radlawn;
Cywledd heb veilchion;
Llŷs heb anudon;
Ymddal â doethion;
Gochel ymryson;
Mawrygu gwirion;
Coledd pob gweinion;
Haeddu parth calon
Bôdd Duw a dynion;
Gochel pob travod
A vag anghydvod;
Gochel llawenydd
A'm daw'n gywilydd;
Gochel pob awydd
A'm gwnai'n ry gybydd;
Gochel pob devnydd
Drygserch annedwydd;
Boddlonder beunydd
I'r traill a'm dyvydd;
Cyvaill a'm cerydd
Lle bwyv anvebydd;
Myvyrgil didrain,
Ymddadl â chywrain;
Pabell gaeadwerdd,
Awen edlingerdd;
Areulgwm sychbant
Am loew garegnant;
Annedd dirgelvan
O dŷ gwyn bychan;
Llwybrau llonyddgyrch
Hyd wyrddion lenyrch;
Cefyl carngadarn,
Anvynych davarn;
Negeswr didwyll,
Cynghorwr trybwyll;
Cyvarch mwyneiddlais,
Moliannus ymgais;
Cyvedd heb veddwi,
Cerydd heb sori;
Ymddwyn cynneddvawl,
Syber anianawl;
Campus gelvyddyd,
Teuluaeth ddiwyd,
Awengerdd bwyllber,
Cartrevgamp syber,
Llyvyr doeth cyweithas,
Coviaw cymmwynas;
Eglwysgor cyvlith,
Haelioni trylith;
Enllynvwyd o vlith,
A bara gwenith;
Graianddwr ddiod,
Dirwest oddevod;
Trevnus ymddarbod,
Gorchwyl yn barod;
Doethbell vyvyrdod
Ar bob madwybod;
Corf iachus gwisgi,
Bryd ar ddaioni;
Perllan gaeadberth;
Gerwyneb anterth;
Amgall ymadverth,
Cyveillion prydverth;
Boreuwawr godi,
Ymdawr diwegi;
Mynych wyddeli,
Anvynych drevi;
Dangos deddvoldeb,
Gwrthladd folineb;
Arail amynedd,
Casâu pob trawsedd;
Arwedd pob ystawd
Wrth vodd y Duwdawd;
A glân gydwybod
I'r bedd yn barod.

[1] Fyrdd graianawg.
[2] Priawd anwadal gordderchveddwl.

Yr Hên Vardd Llwyd o Vorganwg a'i cant; sev oedd hwnw Rhys Llwyd Brydydd ab Rhys ab Rhicart, o Vlaen Cynllau; tâd Lewys Morganwg.

Mi á welais yr un uchod dan ênw Thomas Llywelyn o Regoes.

Iolo Morganwg.

DEWISBETHAU GWR DOETH, NID AMGEN NOG

Ei vrenin yn gyviawn,
Ei arglwydd yn gadarn,
Ei wraig yn ddiwair,
Ei vorwyn yn syw,
Ei wâs yn ddiwyd,
Ei gyvaill yn gywir,
Ei gâr yn garedig,
Ei vâb yn wrolgamp,
Ei verch yn addwyn,
Ei gymodog yn ddidwyll,
Ei dîr yn dirion,
Ei dŷ yn ddiddos,
Ei ychain yn gryvion,
Ei ddevaid yn rywiawg,
Ei vôch yn hirion,
Ei varch yn vawr,
Ei vilgi yn vuan,
Ei hebog yn chwannawg,
Ei vwyd yn iachus,
Ei ddiod yn vain,
Ei ddillad yn glydion,
Ei wely yn esmwyth,
Ei ystavell yn lân,
Ei dân yn oleu,
Ei deuluwr yn ddoeth
Ei saer yn gelvydd,
Ei ôv yn feryllt,
Ei osb yn vardd,
Ei vugail yn fyddlawn,
Ei arwr yn wybrydd,
Ei dylwyth yn syber,
Ei ddosparth yn gall,
Ei dravod yn ei amser,
Ei drevn yn ymddwyn,
Ei velin yn agos,
Ei eglwys yn ngobell,
Ei wlâd yn heddwch,
Ei dâd ysbrydol yn ddedwydd,
Ei gydwybod yn lân,
A'i Dduw yn drugarawg.

Ac velly tervyna.

(O Lyvyr Edward Sanders o Lansanfraid Vawr.)

DEVISAV GWR TALIESIN.

Gwr à vo yn athraw yn ei dŷ,
Yn oen yn ei ystavell,
Yn vardd ar ei vwrdd,
Yn ddoeth yn ei ddadyl,
Yn walch ar yr hëol,
Yn llew yn y drîn,
Yn iwrch ar y maes,
Yn varch yn ei wely.

Llyvyr y Bardd Coch o Von.

DEWIS BETHAU HYWEL BWR BACH.

(*Llyvyr Mr. Sanders.*)

Eisyddyn gwasdadlawr,
Rhywiocdir meillionawg,
Caeadberth ysbyddaid,
Fynonddwr iachusdardd,
Tewgoed eosgyrch,
Trevedlawr araul,
Tŷ cynhes calcheidwyn,
Perllan yn ngwynoed,
Gardd lyseuber,
Yttardd tymhorgael,
Rhywiogion o wartheg,
Sidanwisg ddevaid,
Bychain o gefylau,
Esmwythvwyn duthvarch,
Gweinyddwas fyddlawn,
Gweinyddes sywdeg,
Erylgi da,
Llawengerdd medel,
Tân da yn y gauav,
Cymodawg llonyddgar,
Cyvaill cywir,
Cynghorbwyll serchawg,
Mwysgerdd adar,
Llais telyn o bell,
Agos melin a marchnad,
Cynhauavdeg ŷd a gwair,
Rhodva ddirgelfordd,
Llyvyr doeth,
Teuluaeth dawgar,
Annhaw cerygnant,
Gwraig serchawg ddiweirgall,
Mab gwybodgar,
Merch uvyddgamp,
Iach corf a meddwl,
Byw yn ddedwydd,
A marw mewn heddwch â Duw.

Duw i'm oes da yw i mi,
Duw enwav er daioni,
Duw 'mhob modd i'n rhynoddi,
Da yw o nêr Duw i ni;
Duw Nav á vynav enwi'n ddifynwr,
Duw i eiddilwr da i addoli.

Hywel Bwr Bach a'i cant.

DEWIS BETHAU DEIO MAELIENYDD.

Boreu tawelglaer,
Tewwlith ar veillion,
Gwawrgan ehedydd,
Crechwenber eos.
Crychnant raianllawr,
Cylched serchoglawr,
Lleverydd adar.

Llwbr dywyllgoed,
Carw ar frithlwybr,
Cydgerdd bytheiaid,
Nwyvusber gywydd,
Cyweirber delyn,
Caruaidd lasvedd,
Medrus lawenverch,
Serchiaith ganiad,
Perfeithdlos riain,
Doethion vydreiriau,
Cilwg mwythusdlws,
Celu cyvrinach,
Llwybrvrys cynnevin,
Cusanu glanverch,
Llatai gywirgall,
Caredigber barabl,
Casâu eiddig,
Dirgelvan garu,
Caru a'm caro,
A chael vy nghariadverch a'i chelu i'm bywyd.
Cariad hir vwriad ar vorwyn—liw calch,
Lunieiddvalch lòn addvwyn,
Hiraeth am wenvaeth winvwyn
Y sydd nôs a dydd i'm dwyn.
Dwyn serch at lwysverch edlaesvain—yr wyv
Er oed unarugain,
Glasgorf yn dwyn pryd glwysgain,
Ail Enid valch, 'Luned vain.

Deio Maelienydd a'i cant (*Llyvyr Mr. Sanders*)

Y mae hwn mewn llawer hên lyvyr yn Morganwg ac o amgylch yn cael ei dadogi ar Ddavydd ab Gwilym; a gellir barnu yn ddigon hybwyll nad oedd Davydd Maelienydd amgen yn y byd na chynnullydd y cyvryw bethau â hwn yma.

CASBETHAU SION GOCH O'R HENDREV.

Llyseiriau coegnith,
Chwerthin heb achos,
Mursen o daiogaeth,
Wylaw heb alar,
Cellwair â henddyn,
Dirmygu doeth,
Holi overedd,
Chwedl heb ei govyn,
Celwydd heb achos,
Gwir heb alw am dano,
Llawenydd yn anmhryd,
Ysmalâwch henddyn,
Pruddder ieuanc,
Anghovio câr a chyvaill.
Cyveillach ag ynvyd,
Rhoi arv i elyn,
Hofi distadledd,
Anmerchi rhagorder,
Gormod chwedleua,
Divannu o serch,
Rhyadrawdd à glywer,
Llavar wrth dawedawg.
Gormodd ar drevn,
Dosparth ryvanylvaith,
Beio ar y bwyd a'i vwyta,
Beio ar waith Duw,
Pendrondod Cymro,
Mydryddiaeth Sais,
Doethineb Gwaenllwg,
A chwaryddiaeth Llundain.

Sion Goch o'r Hendrevargod a'i cant.
(*Llyvyr Sanders.*)

CASBETHAU HEN GOCH Y DANT.

Cyvaill meddw,
Mab trythyll,
Gwas diawg anghywir,
Cymodawg anynad,
Glwth bolvras,
Cybydd anghawr,
Anwr ovnog yn bostio gwroldeb,
Cynghorwr byrbwyll,
Drwg ar gamp o ddevawd,
Chwerinthar ar bob achos,
Ieuanc mewn swydd,
Hen mewn advyd,
Deddvol mewn eisiwed,
Teulu heb syberwyd,
Gwr heb gelvyddyd,
Goludog heb haelioni,
Anwadal o varn,
Na chreter ei air yn ei wlâd,
A vo aml ei elynion o'i genedl ei hun,
Cardotyn o Sais,
Ac anghartrevawg o Gymro.
Doethineb Da yw'th enau—yn siarad
Dy seirian orddodau,
Boed yn reddv dy gynneddvau
O ynni mad yn y mau.

Iolo Morganwg a'i cant.

DEWIS BETHAU SION CWM TRIDWR.

(*Ll. Sanders.*)

Myvyr encilgoed,
Trem serchawg,
Wynebpryd siriol,
Boddlondeb i'r byd à vo,
Cov am gâr a chyvaill,
Hofi rhagorgamp,
Blasu y bwyd à vo,
Ymddwyn syber,
Hunander hybwyll,
Hunanovnocrwydd,
Cyvanred ymgais,
Ymorheula pen mynydd,
Ymwervela caeadlwyn,

Gwrthruthraw rhuthr.
Teuluwr gwybodbell,
Canmoliaeth cydwybod,
Caru à garo,
Maddeu à gasäo,
A Duw yn maddeu i bawb.

Sioni Cwm Taidwr a'i cant.

Dywedai llyvyr Sion Bradford mai Sion y Cent oedd Sioni Cwm Tridwr; mai hynod am awen a deall oedd yn vachgen; ond (vel ag y bu erioed, ac y bydd byth) ei gymodogion á genvigenent wrtho ac a'i anmharchent yn anghyvion, ac yntau yn vachgenyn tylawd wedi colli tâd a mam, nid oedd gantho vodd yn y byd i vyw ond à ennillai wrth weithio gyda fermwyr ac ereill. Un diwarnod oer iawn yr oedd eve yn bugeila'r brain ac ve ddaeth i dy ei veistr i ymdwymo: govynwyd iddo pam y delei oddiar y maes a gadael y brain ar yr ŷd? Y mae y brain, ebai ve, yn ddiogel yn nghastell Caerfili. Yn nghastell Caerfili? ebai ei veistr, ac a'i pwyodd yn greulawn gan ei droi i maes o'r tŷ. Y bachgen á gymmerwys ei fordd tua phen uchav Gwent, ac ni welwyd ev mwyach yno. Ei veistr á aeth i maes yn mhen ychydig, a thua'r cae gwenith, lle nid nid oedd gymmaint â brân iddei gweled: rhyveddu yn vawr; ond o du â Chaerfili clywed grawg a llevau anghyfredin gan vrain; myned tuag yno, a gweled y brain wrth y milodd mewn gwirionedd; ac er nad oedd na drws na fenestr yn nghaead, nis gallai gymmaint ag un o'r brain ddianc i maes; myned i mewn a cheisio eu gyru i maes o'r twr; ond yn lle myned i maes ymgrynôi am ei ben ev a phigo ei lygaid o'i ben; yna daeth ar gov iddo y sarâed a'r anmharch à wnaeth ev ar y bachgen tylawd, à alwai eve Sioni Cwm Tridwr, a danvon i chwilio am dano; ond nid oedd neb à wyddai ronyn am dano.

Sioni, bydded à vyno, á aeth yn y blaen tua gwlad Went, ac i blwyv Cent, à elwir yn Saesoneg Censiestr; ac yno mewn tŷ gwr mawr ve gavas le gwas mewn ystabl, i edrych ar y cefylau a'u bwydo; eve á orweddai bob nôs dan y preseb; ac mor ovalus oedd ev am y cefylau, val y dalwys y gwr boneddig sulw nid bychan arno; ac eve á roddai rywvaint o arian ar brydiau iddo; ac á'r arian hyny y prynai y glasvachgen lyvrau a phapur ac á ysgrifenai ryw beth neu i gilydd yn vynych. Daliwyd sulw ar hyn, a gwelwyd y gallai y bachgen vod yn wasanaethus mewn fordd amgenach yn y teulu na bod yn yr ystabl; ac anaml iawn yr oes hòno y ceid neb à vedrai ddarllen, ac ysgrivenu, yn mysg uwch o radd no'r bachgen tylawd; cymmerwyd ev i'r tŷ a holwyd ev, a deallwyd y medrai Ladin: derbynwyd ev i barch, a rhoddwyd iddo swydd a chyvlog à weddai i ysgolâig; a phan ddaeth i'r oedran govynedig, urddwyd ev yn ofeiriad. Bu dros rywvaint o amser yn ngwasanaeth yr eglwys yn Emlyn; ond yn mhen tro ve gavas eglwys plwyv Cent, yn ngwasanaeth pa un y bu hyd varw; ac yno y claddwyd ev dan wàl y ganghell, nid yn yr eglwys nac i maes o heni, yn ol ei ddymuniad. Yr oedd yn wr hên iawn yn marw; ydd oedd ev yn gweled y mawr lygredigaethau ag oeddent wedi ymlusgo i mewn i'r eglwys; ac yn dwyn ei dystiolaeth yn vawr yn eu herbyn; am hyny cyvrivid ev yn un o'r Loleriaid. Yr oedd yn byw yn nghylch yr un amser â Davydd ab Gwilym; ac ve allai ychydig ar ei ol ev, yr hyn sy debyg wrth yr ymryson rhyngtho â Rhys Goch o Eryri y'nghylch drwg ymarweddiad beirdd yr amser hyny. Hyn yw sylwedd hanes Sion Bradford. Dywedir chwedl y brain am Gattwg Llan Carvan, yn gystal ag am Sion Cent; ac un o overgoelion yr oes dywell hòno yw hi.

Iolo Morganwg.

Dewis bethau yr hen gap du.

(*Llyvyr Sanders.*)

Myvyr yn nirgel,
Llyvyr doeth,
Ysgriven deg,
Memrwn cywaith,
Digon o daw,
Hinon taweldes,
Canwyll vawr,
Tan da y gauav,
Awenvardd gwybodgar,
Cyvarwyddyd amlwg,
Hanes wirioneddol,
Cywair ar gywir,
Cyviawn o ddiareb,
Doeth awengerdd,
Iaith gyviawn,
Ymadrawdd gall,
Parabl ddilediaith,
Mâb dystaw gwrandawgar,
Gwylverch ddiwair,
Tŷ cynnesglyd,
Ymdaith ar draed,
Cwnnu yn voreu,

Ceiniog mewn llaw,
Synwyr yn mhen,
Ynni yn y galon,
Doeth heb olud,
A gwraig heb davod,
Wiliam Cap Du a'i cant.

LLYMA Y NAW CELVYDDYD WLADAIDD.

GARDDORIAETH,
Govaniaeth,
Saernïaeth,
Barddoniaeth,
Telynoriaeth,
Gwehyddiaeth,
Llywyddiaeth,
Meddyginiaeth,
Newidyddiaeth.

Y rhai hyn oeddynt ar wybod ac arver gan yr hen Gymry, cyn bod iddynt ddinasoedd, a dosparth teyrnedd.

Y NAW CELFYDDYD DINESIG.

LLYTHYRYDDIAETH,
Rhivyddiaeth,
Meidryddiaeth,
Seryddiaeth,
Pleidyddiaeth,
Ieithyddiaeth,
Morwriaeth,
Llongwriaeth,
Yngneidiaeth.

Y rhai hyn á ddychymygwyd gwedi ymgyviaw o'r Cymry mewn trevi a dinasodd, a gwneuthur dosparth ar deyrnedd a chelvyddydau breiniol.
O Lyvyr y Parch. Evan Evans.

NAW LLAWENYDD Y NEF.

(*O Lyvyr Brith y Coed Sion Bradford.*)

DYDD heb nôs, sev goleuni heb dywyllwch;
Heddwch heb ryvel, sev cariad heb gâs;
Iechyd heb glevyd, sev hyvrydwch heb vlinder;
Llawenydd heb dristwch, sev bodd heb anvodd;
Golud heb drythyllwch, sev meddiant heb bechod;
Deall heb anneall, sev gwybodaeth heb anwybodaeth;
Urddas heb warthrudd, sev parch heb anmharch;
Rhyddid heb gaethiwed, sev à vyner heb vod ar gam;
Bywyd heb angau, sev Duw a digon.
Amen, a phoed velly y bo.

HEBAU.

HEB ystyr heb bwyll;
Heb bwyll heb ddysg;
Heb ddysg heb Dduw;
Heb Dduw heb ddim.
Wrth hyny y gwelir mai heb ystyr heb ddim; gan hyny priv erddyl pob dŷn ymarver ag ystyr, ac o ystyr pwyll, ac o bwyll dysg, ac o ddysg Duw a phob daioni.
O'r un Llyvyr.

(*Modd arall, o'r un Llyvyr.*)

HEB bwyll heb ddysg,
Heb ddysg heb Dduw,
Heb Dduw heb ddim.
Wrth hyny y gwelir mai heb bwyll heb ddim, gan hyny priv ddyledigaeth dyn ymarver a phwyll, ac o bwyll y bydd dysg, ac o ddysg ydd adnebyddir Duw, ac o adnabod Duw pob daioni.

TRYWIAU.

TRYW i vâb iâr ddarogan,
Tryw i hwch dyrvu,
Tryw i lwynog ei ddichell,
Tryw i wâdd dywyllwch,
Tryw i eidion bori meillion,
Tryw i daiawg ddirieidi,
Tryw i ddoeth dedwyddyd,
Tryw i ddedwydd dwyvoldeb,
Tryw dwyvoldeb i Dduw,
Tryw i Dduw eithavedd daioni,
Catwg Ddoeth a'i dywawd.
O Lyvyr Harri Sion o Bont y Pwl.

Bu cariad a'i drawiad o dryw,
Rhyngo i'n sail a'r ddŷn syw oreu 'i serch,
Ail Elen lon lanav o liw,
Dyn ddivai vwyna 'n vyw veinwen verch.
Davydd Lewys o Verthyr Tudvyl a'i cant, 1760.

Ai nid *Rhyw* à ddylai vod yn lle *Tryw?* Dichon mai Tryw yw yr iawn; bydded à vyno, gwreiddyn *Ystryw*, *Trywedd*, ac ereill ydyw; a'i ystyr yw ve allai, *Anian*, *Ansawdd*, *Tueddiad*, *Anwyd*, mal yr arverir y gair etwa ar gyfiniau Morganwg a Brecheiniawg.
Iolo Morganwg.

CYNGHORION Y DRYW O'R LLWYN GLAS.
O lyvyr Mr. Cobb o Gaer Dyv.

BYDD ddwyvol a golychwydgar;
Bydd gyviawn a gwirgar;
Bydd ddewr a doeth ymbleidgar;
Bydd wastad a dosparthgar;
Bydd hybwyll a gochelgar;
Bydd gwybodawl a barngar;
Bydd drugarawg a llusengar;
Bydd gadarn ac ymgeisgar;

Bydd ddeddvawl ac amcangar;
Bydd ddaionus ac iawngar;
Bydd gan addysg yn wybodgar;
Bydd hywaith a gorchwylgar;
Bydd gywir a chyveillgar;
Bydd vyvyr ac ymdawgar;
Bydd uvydd ac ymchwilgar;
Bydd fyddlawn a chymwynasgar;
Bydd ddeddvol a dyoddevgar;
Bydd ddiwair a sywydgar;
Bydd ddiwyd ac ymbwyllgar;
Bydd arav ac ystyrgar;
Bydd hywedd a devodgar;
Bydd gynneddvol a moesgar;
Bydd hael ac ewyllysgar;
Bydd gòrawg ac ymroddgar;
Bydd eorth a meddylgar;
Bydd ddoeth ac ymovyngar;
Bydd gelvydd ac awengar;
Bydd dadawl a chartrevgar;
Bydd weddaidd ac arosgar;
Bydd wrth gynghor a gwrandawgar;
Bydd drevnus a rheolgar;
Bydd voneddig a hawddgar;
Bydd hynaws ac amyneddgar;
Bydd o Dduw yn vaddeugar;
Bydd gymodog heddychgar;
Bydd benteulu llywodraethgar;
Bydd wladwr ymdrechgar;
Bydd i'th geraint yn ymddiriedgar;
Bydd i'th elyn yn annïalgar;
Bydd dawel a thangnevgar;
Bydd o vuchedd dda yn obeithgar;
Bydd i'th wlâd yn gyvlesgar;
Bydd i'th blwyv yn wellêugar;
Bydd i'th dyddyn yn dravodgar;
Bydd i'th deulu yn athrawiaethgar;
Bydd i'th lŷs yn gyvnerthgar;
Bydd gan nawdd Duw yn ymnoddgar;
Bydd rhag anraith yn ddialgar;
Bydd i'r iawn yn gyvnerthgar;
Bydd val Duw yn gariadgar.

Ac velly y tervyna.

Llyma gynghorion Gwas y Dryw.

(O'r un llyvyr.)

1.

Cais addysg a chynghor, a gwna val y bo pwyll.

2.

Nac ymddiried i neb ond i Dduw, a'r nerth a roddes eve iti.

3.

Goreu gallu, gallu o bwyll; gallu o bwyll, gallu o Dduw.

4.

Goreu dysg, dysg awen.

5.

Goreu cyvaill, cydwybod lân.

6.

Gwrolav o bob gweithred, ymwellâu.

7.

Bydd yn oll o honot dy hunan, yn nawdd a nerth Duw, ac nid o ddŷn nac o dda, nac o ddeddv nac o ddyoddev, amgen no chydwybod lân, ac à vynai Duw.

Ac velly tervyna.

Arvollion.

(O'r un llyvyr.)

Arvoll câr â doethineb;
Arvoll dierth â gwlêdd;
Arvoll benyw â syberwyd;
Arvoll boneddig â gwrolder;
Arvoll balch â gweniaith;
Arvoll dysgedig â thawedigaeth;
Arvoll ieuanc â chân a serchogrwydd;
Arvoll hên â hawddgarwch;
Arvoll dedwydd â dwyvoldeb;
Arvoll Duw â dedwyddyd.

Ac velly tervyna.

Yr wyth brivwyd.

Cribddail neu dwyll,
Lledrad,
Balchder,
Godineb,
Diogi,
Glythineb,
Cenvigen,
Creulonder.

Ac yn eu gwrth y mae wyth weithred y Drugaredd; nid amgen,

Gwirionedd,
Cywirdeb,
Ymgais,
Hawddgarwch,
Diweirdeb,
Cymmedroldeb,
Cariad,
Heddwch.

(Or un llyvyr.)

Wyth defnydd dyn.

(Or un llyvyr.)

O'r ddaiar y cnawd,
O'r dwr y gwaed,
O'r awyr yr anadl,
O'r calas yr esgyrn,
O'r halen y teimlad,
O'r haul, sev y tân, ei gynhyrviad,
O'r gwirionedd ei ddeall,
O'r ysbryd glân, sev Duw, ei enaid, sev y bywyd.

Triodd.

(O Lyvyr Iago ab Dewi.)

1 Tri peth à edrych dŷn am danynt, a goreu ganto nas gwelo: gwadn ei esgid yn codi, pryv ar ei ysgwydd wedi cribo ei ben, ac un arall yn caru ei wraig.

2 Tri dedwyddgamp gwr: codi ei blant ar vonedd, adeilad trev ei dâd, a dwyn ei ddadl i ben.

3 Tri goreugamp gwreng: bod yn llawen yn ei dŷ, yn ddeddvol yn ei eglwys, a dyddio rhwng cymodogion.

4 Tri anharddwch gwledd: pwyned ryver, cyllell vinbwl, a'r saig yn rybell.

5 Tri pheth milain eu natur: meddyg, eiddig, a phorthor.

6 Tri pheth, medd Selyv Ddoeth, à yr y gwr allan o'r tŷ à drico ynddo; mwg, devni drwy'r tô, a gwraig anynad.

7 Tri anwybod dŷn: gyru mud yn llatai, ymweled â dall, ac ymhustyng â byddar.

8 Tri pheth ni wella ar neb o'r diwedd: hyder lledrad, haelder tylodi, a dewrder o veddwdawd.

9 Tri pheth anhawdd eu cael: taeliwr diorwag, melinydd cywir, a thavarnwraig ddidrachwant.

10 Tri pheth nid boddlon Duw iddynt: dŷn ni wellâo ei vuchedd yn y grawys, ni vwyâo ei boen yn y cynhauav, ac ni wellâo ei vwyd y nadolig.

11 Tri anurddas gwr mewn gwledd: pesychu yn ei ddiod, briwo ei law gan gyllell, a cholli ei bottes.

12 Tri anweddusrwydd gwledd: tòri o bob pen i'r saig, rhoi yn y pen gymmaint ar unwaith val nad allo ateb ei gydymaith, ac yved â'i damaid yn ei savn: a phedwerydd anweddusder goganu y bwyd a'i vwyta.

13 Tri pheth y dylai bawb ddiolch lle a'u cefir: gwahawdd, rhybudd, ac anrheg.

14 Tri pheth ni vaddeu Duw i ddŷn: ei oganu, ei anghredu, a'i anobeithio.

15 Tri pheth à ddyvetha'r byd: brenin ynvyd heb gynghor, ynad heb gydwybod, a gwâs heb ovn.

16 Tri dŷn ni bydd gwyrenig byth: gwr à wreico wrth gynghor ei gnawd, à lewo wrth gynghor ei vòl, ac à addawo wrth gynghor ei wraig.

17 Tri pheth y ceif dŷn dyoddevus: cariad, parch, a chanmoliaeth.

18 Tri pheth à geif dŷn cyndyn: cynhen, cywilydd, ac anmharch.

19 Tri pheth à geif dŷn divalch: amlder bydol, esmwythder cydwybod, a llawenydd nevol yn dragywydd.

20 Tair priv gynne ldv y sydd ar ddiawl: balchder cenvigenus. cybydddra trachwantus a chelwydd twyllodrus.[1]

21 Tri nodau diawl: gair, golwg, a gweithred; ac nis geill eu gochel.

22 Tri mâb sydd yn yr ysbryd: mâb i Dduw, mâb i ddŷn, a mâb i ddiawl; mâb i Dduw á wna dda dros ddrwg. mâb i ddŷn á wna dda dros dda a drwg dros ddrwg, mâb i ddiawl á wna ddrwg dros ddrwg a drwg dros dda.

23 Tri pheth ni hir barâant: rhyvyg heb urddas, cadernyd heb gydwybod, a phechod heb ediveirwch.

24 Tri chynghor yr Aderyn melyn: na alara am à ddarfo, na chred beth na alla bod, ac na chais na allech ei gael.

25 Tri lle y tywynoedd goleuni ac ni thywyna byth mwy: eigion y môr pan oedd Moesen yn foi rhag llu Pharao, llawr yr Iorddonen pan oedd Iesu yn myned i gael ei vedyddio gan Ieuan Vedyddwr, a phyrth ufern pan aeth Crist i gyrchu allan eneidiau yr etholedigion

26 Tri gwreiddyn pob drwg: celwydd, trachwant, a balchder.

Ac velly tervyna.

O Lyvyr yn Llan Bryn Mair, medd Iago ab Dewi.

Triodd.

1 Tri peth à gâr Cymro: tân, halen, a diodydd da.

2 Tri peth à gâr Sais: bwyd, a thir, a masnach pob peth.

3 Tri peth à gâr Gwyddel: trais, a thwyll, a cherdded.[2]

4 Tri peth à gâr Scot: pysgod, gwybodau, a gwledydd pellenigion.[3]

5 Tri peth à gâr Franc: gwraig, march, ac arvau llivedig.[4]

6 Tri pheth nid hawdd eu dal: carw ar vynydd, llwynog y'nghoed, a cheiniog cybydd anghawr.

7 Tri annedwyddwch teulu: cadw mursen, drygwas diog, a llettyva ofeiriad.

8 Tri pheth nid gwell y byd o ddim ag à wnant, er maint eu sôn am ddoethineb, a chelvyddyd, a dwyvoldeb: cybydd anghawr, bardd gorchest, ac ofeiriad teulu.

9 Tri pheth y bydd gwr yn ceisio eu

[1] Neu val hyn, mewn llyvyr arall:—
Tri chynneddv à wnant ddiawl: cenvigen o valchder, dichell er twyll, a chybydddra o drachwant.
Neu o vodd arall:—
Tair priv gynddev à wnant ddiawl cyvlwyr: balchder cenvigenus, cybyddiaeth o drachwant, a thwyll-ddichell er gwaethygu arall.

[2] Cherddi, Triodd Gwynedd.

[3] Nid yw yn Triodd Gwynedd.

[4] Lliwedig. Tdd. Gwynedd.

gweled beunydd, ac ni vyn eu gweled byth: twll yn ei esgid, adwy yn ei gae, ac arall yn bod gan ei wraig.

10 Tri dŷn à vynant eu tamaid yn vrâs ac yn voethus: coges, gordderchwraig, ac ofeiriad teulu.

(*Llyvyr Twm Robert.*)

Ac velly tervyna.

Triodd Cerdd.

O lyvyr y Plâs Gwyn, yr hwn ydoedd adysgriviad o lyvyr Rhobert Vychan o Hengwrt, yan Evan Evans.

1 Tair cainc y sydd ar Gerdd Davawd: clerwriaeth, teuluwriaeth, a phrydyddiaeth.

2 Tair cainc à berthynant ar glerwriaeth: ymsènu, dyvalu gair tra gair, a danwared.

3 Tair cainc à berthynant ar deuluwriaeth: sev, testuniaw, a dyvalu gwers tra gwers yn deuluaidd arav, a gordderchgerdd deuluaidd drwy eiriau ymwys.

4 Tair cainc à berthynant ar brydyddiaeth: cywyddau, ynglynion, ac odlau cerddwraidd anhawdd eu caniad a'u dychymyg.

5 Tair enaid cerdd y sydd: mesur, synwyr, a chynghanedd.

6 Tri thwyll y sydd ar gerdd: twyll gynghanedd, twyll awdl, a thwyll gymmeriad.

7 Tri bai cyfredin ar gerdd: tòr mesur, drwg ystyr, a cham ymadrawdd.

8 Tri thòr mesur y sydd: hir, byr, a thwyll yn yr awdl.

9 Tri rhyw ddrwg ystyr y sydd: cam ddychymyg, anmherthynas, ac eisieu enaid.

10 Tri cham ymadrawdd y sydd: unig a lliosog ynghyd, gwryw a banyw ynghyd, a gwydd ac absen ynghyd.

11 Tri anmherthynas cerdd: moliant a gogan ynghyd, rhwy ac eisieu ynghyd, ac eisieu berv.

12 Tri rhàn ymadrawdd y sydd: enw, a rhagenw, a berv.

13 Tri rhyw ymadrawdd y sydd: ymadrawdd perfaith, cyviawn, ac addurnedig.

14 Tri rhàn prydyddiaeth y sydd: sillav, gair, ac ymadrawdd.

15 Tri bai gwahanredawl y sydd ar gerdd davawd: prost ac unodl yn gyd, lleddv a thalgron yn gyd, a thrwm ac ysgavn yn gyd.

16 Tri bai gwahanredawl ereill y sydd ar englyn unawdl: carn-ymorddiwes, tin ab, a drygosodiad; sev yr achos y gelwir yn wahanredawl, neu yn wahanedig, am eu bod yn rhyw vànau yn veiau, ac mewn mànau ereill heb vod.

17 Tri pheth à berthyn ar wr wrth gerdd davawd: cerdd, a chôv, a chyvarwyddyd.

18 Tair cainc y sydd ar gerdd davawd: cywyddau, ynglynion, ac odlau.

19 Tri chov y sydd: achau, arvau, a rhandirodd.

20 Tri chyvarwyddyd y sydd: hengerdd, ystorïau, a barddoniaeth.

21 Tri pheth à berthynant ar glerwriaeth: goganu, ymbil, a gwarthruddiaw.

22 Tri pheth a berthynant ar deuluwriaeth: haelioni, digrivwch, ac emynhaedd, neu ervyn da yn deulüaidd.

23 Tri pheth à berthynant ar brydydd: clodvori, digrivâu, a gwrthwynebu gogangerdd.

24 Tri pheth a hofant gerdd: dyvnder ystyr, godidawg veddwl, ac awdurdawd y prydydd.

25 Tri pheth a anhofant gerdd: baster ystyr, sathredig ddychymyg, ac anurddas y prydydd.

26 Tri pheth à gyweiriant gerdd: addurn-gyvansoddiad ymadroddion, amlder Cymraeg, a dychymygvawr gerddwriaeth.

27 Tri pheth à urddant gerdd: deheurwydd, neu hyawdledd parabl, awdurdawd y prydydd, a chyvarwyddiaid à wypont varnu.

28 Tri pheth a anurddant gerdd: ei datganu yn anamser heb ei govyn, ei chanu yn anmherthynas i'r neb nas dylyai, ac eisieu cerddwyr à wypont varnu ar gerdd.

29 Tri pheth à amlâant awen cerdd: hengerdd, barddoniaeth, ac ystorïau.

30 Tri pheth à bylant awen: anghyvarwyddyd, angherddwriaeth, ac anghanmawl.

31 Tri pheth à lwgyr awen oll: tra meddwdawd, tra godineb, a thra ysgymyndawd.

32 Tri pheth à ddyly cerddawr eu gochel: llyna, nei ddiota, puteinio, a disio, neu dablera.

33 Tri pheth à ddyly cerddawr eu canmawl: haelder, a digrivwch, a cherddwriaeth.

34 Tri pheth a ddistrywia gerddawr: noethi, ac anghydnabod ac anghanmawl.

35 Tri pheth à vawrâant gerddawr: gwisgodd, cydnabod, a chanmawl.

36 Tri pheth ni chyngain mewn cerddawr: anwadalwch, ysmalâwch, ac angherddwriaeth.

37 Tri gwarant cerdd: cerddwriaeth, hengerdd, a meddwl da.

38 Tri pheth y cau cerdd arnynt heb vyned yn eu herbyn: hengerdd yr hên gerddorion, dychymygvawr gywreindeb y

prydydd newydd, a chelvyddyd o gerddwriaeth ni aller myned yn ei herbyn.

39 Tri pheth ni ddyly cerddawr eu credu yn hawdd: gogan clêr lle pryto prydyddion, cam-ganu o bencerdl canmoledig, a pheth ni allo bod herwydd y doethion.

40 Tri pheth à ddyly cerddawr eu gwneuthur: iawn ganu, iawn ddysgu, ac iawn varnu.

41 Tri pheth ni ddyly cerddawr eu gwneuthur o'i vodd: cam-ddysgu, cam-varnu. a goganu yn ddiachos.

42 Tri pheth à lawenycha cerddawr: ei ganmawl, gwrandaw ei gerdd yn ganmoledig, a rhoi rhoddion iddo.

43 Tri pheth à goddant gerddawr ac a'i tristâant: ei anmherchi, goganu ei gerdd, a'i nacâu.

44 Tri gwarthrudd cerdd: ei anghredu, ei goganu, a'i cham-varnu.

45 Tri anhebgor cerdd: eglur barabl, hyder ëovn, a cherddwriaeth.

46 Tri pheth à gyweiriant gerdd ac a'i teilyngant: deheurwydd parabl, cywreindeb synwyr, ac anianawl ddeall.

47 Tri pheth a anghyweiriant gerdd, neu ymadrawdd: pwl ddatgeiniad, ac anghywraint synwyr, ac anystyriol ddeall y parablwyr.

48 Tri pheth ni ddyly cerddawr eu cyvaddev: cyvrinach, cywilydd cydymaith, a chelwydd argyweddig.

49 Tri pheth ni ddyly cerddawr eu celu: barn uniawn ar gerdd, a gwir diwaradwydd, a chlôd dyledus.

50 Tri pheth anweddus ar gerddawr: frost, gogangerdd, a chroesanaeth.

51 Tri pheth à ganmolant gerddawr: haelder, digrivwch, a devodau da.

52 Tri pheth à waradwyddant gerddawr: cybyddiaeth, gwladeiddrwydd, a drygddevodau.

53 Tri pheth à ganiedir i gerddawr: clodvori pawb, barn gyviawn, a dyddanwch.

54 Tri pheth à bair caru cerddawr: cyttundeb, cynnilrwydd, a chlodvori dynion da.

55 Tri pheth à bair casâu cerddawr: anghyttundeb, anghynnilrwydd, a goganu dynion da.

56 Tri frwythlawn gerddawr: prydydd, bardd, ac ystoriawr.

57 Tri over gerddawr: clerwr, bardd y blawd, a hudol.

58 Tri pheth à wna frwythlawngerdd: dyddanu meddwl, gwellâu côv ac athrylith, a distrywio dryg-veddyliau.

59 Tri pheth à wna over-gerdd: methu, llygru synwyr, a mwyâu pechod.

60 Tri sylvaen doethineb: ieuenctid i ddysgu, côv i gadw, a synwyr i ddeall.

61 Tri chyweirgorn cadwedig cerdd davawd: calon i veddyliaw, ceudawd i gadw, a thavawd i draethu.

62 Tri pheth à ddyly vod ar voliant gwr: clôd, gweddi, a chynghor.

63 Tri pheth à ddyly vod ar ovyngerdd: deisyv, dyvalu, a diolch.

64 Tri pheth à ddyly vod ar varwnad: argyllaeth, cwynvan, a dadolwch.

65 Tri pheth à ddyly vod ar ogangerdd, pei perthyn i gerddawr eu gwneuthur: edliw, divenwi, a rhegu.

66 Tri pheth à ddyly vod ar rieingerdd: moliant, serchawgrwydd, a chariad.

67 Tri rhyw brivgerdd y sydd: cerdd davawd, a cherdd dant, a cherdd vegin.

68 Tair privgerdd davawd y sydd: prydu, datganu, a chanu gan dant.

69 Tair privgerdd prydyddiaeth y sydd: gwengerdd, rhieingerdd, ac unbengerdd.

70 Tair rhàn cerdd y sydd: sillav, gair, ac ymadrawdd.

71 Tair rhan sillav y sydd: llythyren, amser, ac accen.

72 Tair rhàn gair y sydd: llythyren, sillav, ac amser.

73 Tair rhyw lythyren y sydd: bogail, llythyren vud, a llythyren dawdd.

74 Tri rheolaeth sillav: ei hŷd, ei phwys, a'i natur.

75 Tri pheth à berthyn ar gynghanedd groes: cydatteb, cyvnewid, a gorphwysva.

76 Tair rhàn iaith y sydd: rhàn veddyliedig, rhàn ddywededig, a rhàn ysgrivènedig.

77 Tair gwarant ymadrawdd y sydd: llythyr, lliaws, ac arver: ac nid gwarant camarver.

78 Tri braint y sydd i bennill o gywydd: pencerddaidd, disgyblaidd, ac iselradd, neu dincerddaidd.

Triodd ereill o gorf yr un Gramadeg.

Tri rhyw gynghanedd lysg y sydd: llusg levn, llusg o gyswllt, a llusg ddwbl gyswllt:—

1. *Levn*:—"Odid i'n gael dy haelach."
2. *O gyswllt*:—"Ni â dyn gall dan alldud."
3. *Ddwbl gyswllt*:—"Y gwr cadrvraich paladrvriw."

Tri rhyw sain y sydd:—

1. *Sain levn*:—"Llyr i gadw gwyr gydag ev."
2. *Gadwynawg*:—"Pab Rhuvain bro Eurgain braf.
3. *O gyswllt*:—"Vy ngherdd am y ddager ddu."

Tri rhyw groes gyswllt:—

1. *Cyvan gyswllt*, val y mae:—"A theg yw'r llwyth Eigr a Llŷr."
2. *Haner cyswllt:*—"Gwinllanau Frainc yn llawn frwyth."
   A "Dug voliant i Gyveiliog."
3. *Dwbl gyswllt:*—"Drwy'r gwelydr a'i aur goler."

Tri rhyw groes-gynghanedd y sydd:—

1. *Croes-rywiawg:*—"Cu adardy coed irdeg."
   "Coed irdeg cu adardy."
2. *O gyswllt:*—"A thêg yw'r llwyth Eigr a Llŷr,"
3. *Disgyniedig:*—"Pwy ni'th gâr penaeth gwrol."

Tri rhyw gymmeriad llythyrènol, cynghaneddol, a synwyrol:—

1. *Llythyrenol:*—
   "Calon dynion dwy Wynedd,
   Credo'r beirdd o'r cryd i'r bedd."
2. *Cynghaneddol:*—
   "Canu bum yn Mryn Cunallt;
   Cwyno'r wyv accw'n yr allt."
3. *Synwyrol:*—
   "Ni ddwg neb yn ddigon abl
   Bleth vanaur heb lwyth venabl."

Y gynghanedd bengoll á ddeolwyd ac á gaethwyd yn y sevydliad diweddav à vu ar gynghaneddion a mesurau, yn amser yr awdur ariandlysawg Davydd ab Edmwnd; eithr mewn paladr englyn unawdl union, ac yn y cyvle hwnw y gadawyd hi yn gymmeradwy. Gynt yr oeddid yn arver o gynghanedd braidd gyfwrdd; a hòno á vydd pan vo un clo cynghan neu ddau yn nghanol braich o gerdd, a'r deupen yn colli, val hyn:—

"Y gwr *hael* o *hil* Rhodri."

A hòno hevyd á ddeolwyd yr un amser, neu cynt.

Cynghanedd groes rywiawg N goll, y cyntav á vydd val hyn:—

"Ond treulio da trwy lid oll."
"Ni thynir byth hwn i'r bŷd."
"Nid yw hawdd ei dihuddaw."

Rhydebyg á vydd pan vo yr orphwysva gynghaneddol ar awdl mewn accen ddisgynedig, ac yn debyg bob un i'w gilydd; o achos na bydd ond un gydsain neu ddwy yn ei diweddiad yn ei llestair i gydodli yn gwbl, val hyn:—

"*Ieuan* vy nghariad *ieuanc*."
"Llawer diwrnod llawen."
"*Rhydeg* vu yr *anrhydedd*."

O bydd y vath beth yn yr accen derchavedig, ni ellir dim mo'i alw yn rhydebyg: ac nid yw vai; val y canoedd Davydd ab Edmwnd i verch, herwydd ei gwallt:—

"I mae a pheth am ei phen,
Yr hâv val y Rhiw Velen."

Ymsathr odlau, á vydd pan vo yr orphwysva gynghanedd, neu rân o'r sillav hòno yn ymsathr ar awdl, val hyn:—

"Y *Gwr* o Gaerlleon *Gawr*."

Canys balch yw'r awdl, ac hi yn llygad y gerdd; ac am hyny ni oddev ddim i'w briwo:—

"Y mâb rhy *hydr* y'mhob *brwydr*."

Weithiau ereill y bydd ymsathr odlau, pan sathrer dau bennill neu dri mewn cywydd wrth eu gilydd yn unawdl, val hyn:—

"Goreu gwr a deddvwr da,
Gwir ammod yw'r gwr yma;
A goreu un a gara',
A goreu dim yw gwr da."

Weithiau y cenir unawdl cyrch yn brovest cyrch, val hyn:—

"Nerth yw dy ran wrth dy rym:
Aeth yn dy râs a'th wayw'n drwm;
Aethost iawnlwyth Ystanlai,
Lle nad ai y llew na dim.

Ynglyn o'r hên ganiad, ynglyn garhir, ynglyn milwr, ac ynglyn cildwrn, overvesurau ynt, ac nid ydynt yn y pedwar mesur ar ugain.

Triodd Taliesin.

(O Gell Gymysg O. Myvyr.)

Tri pheth à ddifeithia y byd: brenin fôl heb gynghor, ynad heb gydwybod, a gwas heb ovn.

Tri pheth ni hir barâa: rhyvyg heb urddas, cadernid heb gydwybod, a hir bechawd heb ediveirwch.

Tri dŷn ni bydd gynllwyniog byth: y gwr à wreica wrth gynghor ei gnawd, y gwr a vwyta wrth gynghor ei vol, a gwr à ymladdo wrth gynghor ei wraig.

Tri glwth byd: môr, dinas, ac arglwydd.

Tri pheth à ddyly pawb ddiolch lle y cafai: gwahawdd, rhybudd, ac anrheg.

Tri phechawd ni chyvaddevir: ovn ar elyn, poen serch, a drwg dyb eiddig am ei wraig.

Tri chodiad serch: anerch, cael, a chusan.

Tri ymlyniad serch: cywydd, englyn, a llatai.

Tri rhwydddeb serchog: noswaith dywell, tylwyth cysgiadur, a dôr dawedawg.

Tri avrwydddeb serchog: noswaith vèr wlawiawg, gwrach anhunawg, a chi tom llavarddrud.

Tri ymlyniad serchog: digrivwch, haelioni, a syberwyd.

Tri llavarwch serchog: havdy, côg, a llatai.

Tri avlavarwch serchog: cornant, eiddig, a chyfylog.

Tri anmhorth serchog: yspeilwynt hydrev, brawd pregethwr, a chi.

Tri dŷn sy noturiawl i dri pheth: melinydd i ladrata, brawd pregethwr i gardota, a broliwr i ddywedyd celwydd.

Tri pheth ni cheif dŷn ddigon er à gafo: iechyd, hoedl, a chyvoeth.

Tair sail doethineb: ieuenctid i ddysgu, côv i gadw, a synwyr i ddeall.

Tri pheth ni ddyleïr eu credu: breuddwyd gwrach, a llw gordderchwraig, a chwedl heb warant.

Tri pheth sy dda gan gybydd: twca carnvras, esgidiau uchel clytiawg, a goganu hael.

Tri pheth ni hwyrach iddeu sorâu eu perchenog à wneler yn dda am danynt: gwraig, march, a chi.

Tri pheth à geif dŷn dedwydd: cariad perfaith, bywyd heddychlawn, a llawenydd nevawl.

Tri pheth à geif dŷn drwg annedwydd: tylodi, avlwyddiant, a phoenau.

Tri pheth à geif dŷn gwallus: cywilydd, gwatwar, a cholled.

Tri pheth à geif dŷn am godi y bore: iechyd, cyvoeth, a santeiddrwydd.

Tri pheth nid hawdd eu coeliaw: llw porthmon, addewid gordderchwr, a gair heliwr am ei gi.

Tair dedwyddgamp gwr: codi ei blant ar vonedd, adeiliad trev ei dâd, a dwyn ei ddadl i ben

Tair dedwyddgamp gwr a gwraig: bod yn llawen yn eu tŷ, bod yn dda yn eu heglwys, a bod yn ddyddiwr eu cymydogion.

Tri avraid byd: crîb i wr moel, drych i wr dall, a bwcled i wr unllawiawg.

Tri pheth ni hir bery: llestr pridd i wraig veddw, llestr gwydr i veddyg from, a hoelion cocos melinydd anghywraint.

Tri pheth sy gystal â'r goreu: bara a llaeth rhag newyn, pais wen rhag anwyd, a mâb gwreng ar adwy.

Tri pheth a vàg iechyd i ddŷn: digon o dân vis Mawrth, digon o gysgu vis Mai, a digon o vwyd vis Gorphenav.

Tri pheth à geif dŷn cysgadur: cywilydd, aviechyd, a methiant.

Tri pheth à geif dŷn cywir: dawn, parch, a chanmawl.

Tri pheth à geif dŷn fals: drygvyd, drygair, a drygweddi.

Tri pheth a gaif dŷn goddevus, cariad, parch, a fyniant.

Tri pheth à geif dŷn trugarawg: dawn, cariad, a thrugaredd.

Tri pheth à geif dŷn o ddylyn hirddrwg: carchar cystuddiawl, newyn penydiawl, ac ufern dragwyddawl.

Tri pheth à geif dŷn deddvawl: digonedd bydawl, heddwch corforawl, a llawenydd nevawl.

Tri pheth à ddyly dŷn eu hystyried: o ba le y daeth, yn mha le y mae, ac ovni pa le yr â.

Tri pheth ni ellir eu divlanu byth: cyvoeth Frainc, porvadir Cymru, a falsder Lloegyr.

Tri chydymaith sydd i ddiawl: balchder, cenvigen, a lledrad.

Llyma Englynion Cain Cynnwyre.

(O Lyvyr Ioseph Ionos.)

Cain cynnwyre gwynt am lwyv,
Gnawd gwynvyd gwr ei gynnwyv:
Gwae ni chein à vo dawn Dwyv.

Cain cynnwyre gwawl hyd vŷr,
Gnawd pwyll yn y bo myvyr:
Gwae ni chlyw air a'i cynghyr.

Cain cynnwyre gwynt am lwyn,
Gnawd cudd yn ni bo ymddwyn:
Nid glew à bair mwyav cwyn.

Cain cynnwyre gwynt am ddâr,
Gnawd diogel pysg yn nhonniar:
Nid ar davawd llavar câr.

Cain cynnwyre tarth am vôr,
Gnawd cadarn llong wrth angor:
Namyn Duw nid oes gynghor.

Cain cynnwyre llwyd tònau,
Hygoll dôs yn nghydverau:
Nid mawr y câr doeth chwedlau.

Cain cynnwyre amlwg baint,
Gnawd cwsg yn more gan vraint:
Fawd i ddiawg nid rhyvaint.

Cain cynnwyre gwlith ar ddrain,
Gnawd cre yn more gan vrain:
Fawd i ddiawg ni ryvain.

Cain cynnwyre gwlith am berth,
Gnawd anghais y cyd bei nerth:
Nid rhwydd yd na bo yn merth.

Cain cynnwyre cànwel brîth,
Yd geisynt buain braenar îth:
Anfawd a gyrch yn mhob rhîth.

Cain cynnwyre esgud mîl,
Gnawd yn mherth eaws hywil:
Gwawd ebrwydd neud obryn gîl.

Cain cynnwyre tarthawg byrn,
Esgudnaid ceirw tros ebyrn:
Gnawd aml ei amcwydd trachwyrn.

Cain cynnwyre gwynt ar led,
Gnawd diogelder yn nhrevred:
Ni ddaw mâd mynych dreigled.

Cain cynnwyre pluv hyd vaes,
Nid aml i ddigared waes:
Namyn iawnder ni enwir aes.

Cain cynnwyre amlwg hoeth,
Ceisyd mâb megin ys maeth:
Nid goreu golud cyvoeth.

Cain cynnwyre caled llêch,
Blaidd ar vaen ni vedr odech:
Ni aned ni wyddiad bêch.

Cain cynnwyre gwynhawg bâl,
Gnawd i euawg hîr oval:
Gwell cyviawnder neg aur mâl.

Cain cynnwyre yn ngholais,
Trengid maran yn mlaen bais:
Ni ddifyg gallt o bei cais.

Cain cynnwyre hydd yn ngwâl,
Anrheithid rhywynt annal:
Gnawd i ddiawg hîr oval.

Cain cynnwyre gwawl am làn,
Dwyn ais yn na bo gwaeddvan:
Namyn Duw nid oes wyddan.

Cain cynnwyre gwynt am gawn,
Gorhofid rhïedd rhwysg llawn:
Namyn Duw nid oes uniawn.

Cain cynnwyre lluwch ar vàn,
Cyrch ar uchel gan daran:
Nid mawredd sydd oreu rhan.

Cain cynnwyre pwl pill sèr,
Gorchwythid gwynt uwch aber:
Trwch á ddaw er à wneler.

Cain cynnwyre glâs addail,
Llawen aethnen o'i gwynddail:
Pob dedwydd Duw a'i arail.

Cain cynnwyre gwae berchen tâl
Yn y bo hawl ac attal:
Ys dir am y gwŷd dial.

Cain cynnwyre croch tòn drèn,
Cyrchid carw dan vrig derwen:
Edwyn anfawd ei pherchen.

Cain cynnwyre, fug yn nghawdd,
Gnawd gwrm y bo a'i amllawdd:
Chwedl á dŷv yn ei hadrawdd.

Cain cynnwyre amlwg mall,
Bid diogel dryw yn ei ball:
Ys nid goreu gwynvyd gall.

Cain cynnwyre rhancus brân,
Gnawd gwynt yn gwasgar lluwch mân:
Gwae eiddil rhag cis baran.

Cain cynnwyre llwyd ceinon,
Tawgar o'i dyvnder avon:
Nid mawr serch lle mawr y sôn:

Ystyfan Bardd Teilaw a'i cant.

CERDD Y BARDD GLAS O'R GADAIR, O LYVYR IOSEPH IONES O GAER DYV, A YSGRIVENWYD Y'NGHYLCH Y VLWYDDYN, 1590.

DEG gormes caredvorion
A ddiväant y byd o'i vron,
Lle y bont gwae hwy 'r dynion!

Trais y cedyrn a'u hymdrin
Ar y llavurgar werin,
Gwae a'u teiml; gwae dysgethrin!

Esgeulusder esgobion
Yn ceryddu drwg ddynion,
Gwae wynt ddydd brawd ger bron Huon!

Chwant, o gribddail ac ocr noeth,
Ennill däodd a chyvoeth,
Gwae wynt yn mrawd, wyr annoeth!

Anudon digywilydd
Ymhlith cenedl annedwydd,
Gwae wynt yn mrawd ger Dovydd!

Gorwagedd brwysg y'ngwisgodd,
Yn ngwrth doethion hen oesodd,
Gwae a'u nawdd rhag Nêr nevodd!

Llyvreidddra cenedl werin
Yn ovni egor y mîn,
Gwae wyntwy 'n nydd cyvrwysdrin!

Oervel ymhlith cerennydd
Yn difawd cariad gwledydd,
Gwae y rhai'n gan rhwysg tre'sydd!

Meddwdawd a phob glythineb,
Hyd nas cyll neb ei wyneb,
Gwae wynt rhag eu folineb!

Godinebau cyhoeddus,
Heb neb a'u beirn yn veius,
Gwae wynt rai annosparthus!

Trin cyvraith yn anghyviawn,
Heb ovalu am uniawn,
Gwae a'u gwnel rhag a'u cyvrddawn!

Gwae wynt wy, medd y Bardd Glâs,
A warchetwis ei addas,
Gwae a'u bont rhag anurddas!

Gwae wynt wy âl y gethern
A wladychant oer vigwern,
Gwae wynt rhag a'u cysb, ufern!

Amboed anymgoll vywyd,
Nam boed ymgydrin a gwŷd,
Ac a'm dawn Duw am gweryd.

Amboed anhylwgr vuchedd,
Yn ystyriaw vy niwedd,
Ys mau nawdd Ner tangnevedd.

Amboed hybwyll vyvyrdawd
Yn ymysgar â phechawd,
Ys Duw a'm nawdd yn nydd brawd.

Y Bardd Glâs o'r Gadair a'i cant.

Yr oedd y Bardd Glâs o'r Gadair yn byw yn amser Alfred brenin Lloegyr; ac á

aeth at y brenin hwnw yn *Vardd Teliaw* iddo, medd Edward Davydd o Vargam. —*Pa beth yw Bardd Teliaw?*

LLYMA ENGLYNION A VUANT RHW NG CARADAWG LLANCARVAN A GWGAN VARVAWG O LANDATHAN.

(O lyvyr Ioseph Iones o Gaer Dyv, 1590.)

GWGAN Varvawc, hanpyll gwell,
A'm rothwy eb ryvawr gymhell
Eiriau cynghor a'm cywell.

Ai da gan Dduw garu merch,
Ac arail amddi draserch?
Am bo'th addysg i'm annerch.

Gwgan mwyav gwybedydd
Er à welais yn ngwledydd,
Ai da cân a llawenydd?

Gwgan gwybedydd cyvrgain,
Mygr fawd myvyrdawd mirain,
Ai da canu mawl rhiain?

Gwgan gwybedydd cyfrgall,
Mycrav ys gwn ei ddeall,
Ai da gadáel i anghall?

Gwgan gelvyddyd barddas,
Gwr ni rygyll ei urddas?
Ai da gogan, ai addas?

Gwgan briv awen gytgerdd,
Ail eos barddes dôl werdd,
Ai da i Ddovydd gwengerdd?

Gwgan gelvyddyd gyvlawn,
Gwr à geidw y'mhob uniawn,
Ai da dysg lle na bo dawn?

Caradawc Llancarvan a'i cant.

ATEB GWGAN VARVAWG.

HANPYLL gwell, ti Garadawg
Awen-viniad ceinvoddawg,
Wyd gyvaill Gwgan Varvawg.

Llyma vy nghynghor iti,
Can nid teg imi dewi,
Cyt y gwyddost gwell no mi.

Duw à wnaeth merch yn nghyntav
O asswyn assen Addav,
Mal a'i carai'n anwylav.

Ac am hyn, wr cerddgyvrain,
Man y bo beirdd cyvurddain,
Bodd Duw caru gwenriain.

Duw à wnaeth cân ac awen,
Er peri nev yn llawen;
Ac am hyn da cerdd gymhen.

O adael anghall á wna
Heb addysg a'i dyspwylla,
Nid ymchwel vyth ar y da.

Duw à wnaeth dŷn o'r ddaiar,
Ac a'i pyrth yn athrugar,
Ev ai mawl am hyn a'i câr.

Caradawg ymbwyll dyddan,
Gwr ni lithr yn ei amcan,
I bob drwg addas gogan.

Caradawg ymbwyll cyviawn,
Ys gyrid dyn yn mhob iawn,
Lle bytho dysg ys dir dawn.

Gwgan Bardd Iestin a'i cant; sev Gwgan Varvawg o Landathan.

Y DIARHEBION CYMRAEG,

A GASGLOEDD YR HEN GYRYS O IAL, AC A ARGRAFED YMA YN OL ADYSGRIVIAD Y PARCH. EVAN EVANS, YN 1775, O LYVYR A YSGRIVENOEDD GWILYM MAURICE O LANSILIN, YN 1675, O GASGLIAD Y PARCH. DR. JOHN DAVIES, O VALLWYD.

AT YR HAWDDGAR GYMRO.

DYMA i ti, y Cymro anwyl, weddillion doethineb yr hen Gymry gynt; sev yw DIARHEBION DY WLAD, yn gywirach, ac yn amlach nog y printiwyd hwynt o'r blaen.

Y rhai à ddodwyd yma yn anghwaneg sy â serenod o'u blaen, val hyn *. Ac y mae ambell un o honynt yn o dywyll; a'r rhai hyny á nodir val hyn ɑ.

Y casgyl cyntav o'r Diarhebion hyn á elwid gynt *Madwaith Hên Gyrys o Iâl;* o herwydd val hyn y mae wedi eu hysgrifenu o'u blaen hwynt yn yr hen lyvrau—*Madwaith Hên Gyrys o Iâl, yr hwn á elwid Bâch Buddygre, a Gwyddvarch Gyvarwydd; a'r hên wyrda gynt á ddywawd y Diarhebion hyn val y buent gadwedig gwedi hwynt i roddi addysg i'r neb à syniai arnynt.*

Pa amser yr oedd yr *Hên Gyrys* yma nis gwn i. Cymmer di addysg a gwybodaeth oddiwrth y Diarhebion hyn; ac velly y teli di iddo ev bwyth ei lavur yn eu casglu hwynt, ac i minnau bwyth vy llavur yn eu taclu, ac yn eu gosod allan er dy vwyn di—A bydd wych,

JOHN DAVIES.

DIARHEBION.

A ACHWYNO heb achos, gwneler achos iddo.
A addev rydau.
A aeth ynghyd aeth o'r byd.
A arbedoedd ei lwyn á golloedd ei vwyn.
A arbeto ei vach arbeted ei gynnogyn.
Abl i bawb a'i bodlono.
Abl i bawb a'i gweinyddo.
Abl i bawb ei gydradd.
Abl yw soeg i vôch.
Ac yna mi á ddefroais.
Achles calon cwrwv.
Achos bychan y daw blinder.
Achos heb achos o hono.
Achos i'r bysen vod ar y barth.
Achub maes mawr â dryg-varch.
Achub yr adeg.
Achwyn rhag achwyn rhagddo.
Adail dedwydd yn ddiddos.
Advyd pob hir dristwch.
Adneu cyhyryn gan gath.
Adneu gan berchen.
A Duw yn y (o'r) blaen.
A gair Duw yn uchav.'
Adwaen laeth can nis dyvnwyv.
Adwaen mâb a'i llawch.
Adwyawg cae anhwsmon.
Addas i bawb ei gydradd.
Adwyth diriad heb achos.
Addaw mab addaw vaen.
Addaw mâch ac addaw mâb.
Addaw mawr a rhodd vechan.
Addaw y môr a'r mynydd.
Addaw têg á wna ynvyd yn llawen.
Addev yw tewi.
Addved angeu i hên.
Addug yr hydd i'r llyn.
Addug yr hydd i'r maes mawr.
Adduned herwr hirnos.
A ddwg angau nid adver.
A ddwg da drwg gynghor?
A ddyvo can-car á ddyvydd can-nos.
A ddyvo i dorth ai dyhaith,
Ev á ddyvydd à wnel ei waith.
A ddygo y gôd ymborthed o honi.
A ddygo yr wy á ddwg à vo mwy.
A ddysger i'th vâb ddywsul ev a'i gwybydd ddywllun.
Aed lew i gynhwrv câd Duw a'i ddifer.
A êl i lys heb neges doed a'i neges ganto.
A êl i'r gware adawed ei groen gartrev.
Aelwyd a gymhell.
Aerwy cyn buwch.

A esgyno yn hwyr ebrwydd y disgyn.
Aeth ynghyd aeth o'r byd.
Aviach pob trwm galon.
Avieuthus pob mammaeth.
Avlan dwylaw diawgswrth.
Avlan genau anudonawl.
Avlednais pob gwyllt.
A vo a'i vryd ar ddebed (gerdded)
  Ni wna dda cyn ei vyned.
A vo aml ei vara,
  Tan ganu aed i laetha.
A vo aml ei veibion,
  Bid wâg ei goluddion.
A vo aml ei vêl rhoed yn ei uwd.
A vo caled yn nghynghaws,
  Dadleued ar bob achaws.
A vo dda gan Dduw ys dir.
A vo digywilydd á vydd digolled.
A vo diried ar vôr diried vydd ar dîr.
A vo goreu i ryvel goreu i heddwch.
A vo hên arched weddi.
A vo hyborth hywir vydd.
A vo marw ni ymogelir.
A vo marw er ei vygwth a'i vaw y cymmuner.
A vo nesav i'r eglwys
  Vydd pellav oddiwrth baradwys.
A vo pen bid pont.
A vo trechav treisied,
A vo gwanav gweiddied.
Avrad yw gwrthod.
Avrad pob avraid.
Avrwydd pob dyrys.
A vu ben cwd aeth yn din cwd.
A vu ddyn aeth yn adyn.
A vyno barch bid gadarn.
A vyno glôd bid varw.
A vyno Duw dervid.
A vyno ddrwg i'w gymydog iddo ei hun y daw.
A vyno gymhell bid glâv.
A vyno iechyd bid lawen.
A fôl nid doeth ymryson.
A gavas y carn á gavas y llavn.
A gafo ddyrnod y bore hyd ucher ydd âa ag ev.
A gair Duw yn uchav.
A Duw o'r blaen.
A garo ei vam cared ei elltrewyn.
A garo ei gilydd nid adnebydd ei gabl.
A garo ei gilydd nis dirmyg.
A garo yr iau, cared ei waryau.
A garo ei gwr, cared ei chwegr.
A gasgler ar varch Malen tan ei dòr ydd âa.
A gatwer á geir wrth raid.
A grawn cybydd á ys glwth.
A grëa y vrân vawr á grëa y vrân vechan.
A gwyn cwyn bychan,
  Cwyn mawr á ddarogan.
A gwyn rwy ni rygwynvan.
A gyvodes á golles ei le.
A gymmero ddysg cadwed.
Alwysen tam o garw.
A'i wregys ar dro.
A lygrwys Duw á lygrwvs dyn.
Allan o olwg allan o veddwl.
Allwedd calon cwrwv da.
Amaerwy adnabod amynedd.
Amaerwy direidi drwg anian.
Amcan cyn gwneuthur.
Amcan á vydd gan bawb.
A'm caro i cared vy nghi.
Amgeledd y ci am y cwd halen.
Am gwymp hên y chwardd ieuanc.
Am gwymp hên y chwardd gwên gwas.
Amlach yw y brain no'r gweilch.
Aml tro ar veddwl serchog.
Amlav cwrwv tra hitler.
Amlav y mêl tra hitler.
Aml bai lle ni charer.
Amlwg cas a chariad.
Amlwg gwaed ar ben crâch.
Amlwg gwaed ar varch gwelw.
Ammau pob anwybod.
Ammheuthun pob dieithrvwyd.
Ammod á dyr ddeddv.
Amser i vwyd amser i olochwyd.
Amser sydd i bob peth.
Anavus pob drygvoesawg.
Anav yn ngïau angau yn ngwythi.
Aneglur genad yw ceudawd.
Anfawd i'r dyn a'm twylloedd ddwywaith.
Anfawd i minnau o'm twylla y drydedd waith.
Ancirian pob diriad.
Anmharawd pob anallu.
Anmraint pob tòr devod.
Angau angen dyhewyn dir.
Angau á ddyvrys.
Angau garw drud a'i heirch.
Angel pen fordd a diawl pen tân.
Angen á bair i hên wrâch duthio.
Angen á bryn ac á werth.
Angen á dyr ddeddv.
Angen á ddysg hên i redeg.
Anghall mall dall á dwyllir.
Anghariadus pob diriad.
Anghenawg pob tylawd.
Anghwbl pob eisiau.
Anghymmen pob fôl.
Anghynhes pob oer.
Anghwanecid mevl mawrair.
Anghyvarwydd á dyr ei dîn yn cachu.
Anhael pob cybydd.
Anhapus pob trwch.
Anhawdd i weniaith
  Dwyllaw ond unwaith.

Anhawdd chwythu tân â blawd yn ngenau.
Anhawdd gwreica a fynu yn yr un
vlwyddyn.
Anhawdd rhedeg oni ellir cerdded.
Anhyderus pob ovnawg.
Anhydyn pob avrywiawg.
A noddo Duw rhynoddir.
Annoeth llithrig ei davawd.
Annog gi ac na ddos gantho.
Annos ci i gell agored
Anrhaith gyvludwydd (gyvludd vydd)
Taiawg yn nhy ei gilydd.
Anwadal barn pob ehud.
Anwar vu (vu i) Velyn ei vraint.
Anwydawg chwannawg i dân.
Anwyl gan bawb à gâr.
A oddevo á orvydd.
A oddev rydau.
A ogano á ogenir.
Arav dân á wna vrâg melys.
Araith doeth a drud ni ddygymmydd.
A ràno i liaws rhâned yn hynaws.
Arbed geisiaw ac arbed gael.
Arbed law ac arbed droed.
Ar bob da Duw sydd athraw.
Ardd cyd byth, ardd cyn ni bych.
Ar ddiwedd y mae barnu.
Arv á geidw leddwch.
Arver á wna meistri.
Arvawg á gafo rybudd.
Arv doeth yw pwyll.
Arglwydd á gymhell.
Arglwydd biau à wrthoter.
Arglwydd gwan gwae ei was.
Arglwydd pawb ar ei eiddo.
A'r gwellaiv y llas y weirglawdd.
Ar hindda mae gweithio
Rhag newyn pan ddelo.
Ar hindda y mae cynuta,
Rhag anwyd y gaua'.
Arian á bryn ac á werth.
Ar ni allo trais twylled.
Ar ni ochelo y mwg ni ochel ei ddrwg.
Ar nid yw pwyll pyd yw.
Ar ni oddevo gwas bid was iddo ei hun.
Ar ni phortho ei gath porthed ei lygod.
Ar ni roddo à garo ni cheif à ddamuno.
Ar ni wano yn ddraen ni wan yn gipyll.
Arovyn drwg vugel.
Ar ol gwlaw tês a ddaw.
Ar ol cymmylau
Yr â'r wybren yn olau.
Arwaesav á ddifydd ddifaith.
Arwaesav ar leidyr ei ddal. (vynag)
Arwydd drwg mwg yn nifaith.
Arwydd nad cîg bwch.
Aseth ni phlyco nid da.
Asglodyn gwern yn mhen cath.
Asgre lân diogel ei pherchen.
Asgwrn yr hên yn yr angen.
Astrus pob anav.
Atvai gell i gi mynych ydd âa iddi.
Atgas direid-ddyn.
Atteb arnav gan ddysgedig.
Athraw pawb yn ei dy.
Athrodwaith o genvigen.
Aur gan bawb á chwennych.
A wahanoedd cnawd gwahanoedd ddolur.
Awchus arv à eillio.
Awdur cerdd a'i gwnel.
Awgrym pawb nis gwybydd.
A wnêl drwg arŏed y llall.
A wnel drwg ymogeled.
A wnel dyn Duw a'i barn.
A wnel Duw nid âa yn adwaith.
A wneler yn rhîn nant
Ev a'i gwybydd cant.
A wnel mâd mâd á ddyly.
A wnel mawr-ddrwg á rydd mawr llw.
A wnel dwyll ev á dwyllir.
Awr ddrwg cafaeliad falswr.
A wreiddio mewn drygioni,
Anhawdd vydd ei gynghori.
Awydd á dyr ei wddyv.
A yvo lawer bid veddw.
A ymgyweirioedd á gychwynoedd.
A yso dam y mâb ysed ei vevyl gantho.

Bai ar wrach dòri ei chlun.
Bai ar varch dòri ei droed.
Balchder heb droed.
Balchder a'i gydymmaith
A gavas gwymp ar unwaith.
Balchder o bell.
Bara ac ymenyn yw un tamaid.
Barv nid ardd ni chwardd ei chlas.
Bâs pan wahèner hyny.
Basav dwvr yn yd levair.
Bawddyn wrth ei grybwyll.
Be â bawd y gweuid gwe.
Be cafai bawb à vynai,
Ni byddai hiraethawg neb rhai.
Bellach, bellach, val chwedl y barcud.
Bendith i'r hwch biau y bloneg.
Berwid calon llew (glew, lew).
Bid anian dedwydd.
Bid anniwair diveriawg (deueiriawg).
Bid anwadal ehud.
Bid aha byddar.
Bid ddrwg gwraig o vynych warth.
Bid ddiriad ddryganianus.
Bid ehud drud er chwerthin.
Bid evain alltud.
Bid gwrandaw glau wrth awr.
Bid gyva ran rybuchir.
Bid hyvagl gwyar ar on.
Bid lâs lluarth.
Bid lawen iach.

Bid lawen meddw.
Bid lyvn dy baderau,
  Bid rydlyd dy arvau.
Bid nych cwyn clâv.
Bid reiuiad yn nghyvarch.
Bid reniad yn nghyvarth.
Bid trist pob galarus.
Bid wagelawg lleidr.
Bid wâr antur glew wrth awr.
Bid wastad gwraig o'i mynych warth.
Bid wraig ddrwg o'i mynych warth.
Bid wyw gwr heb vagwriaeth.
Bid wyw (vyw) march à gnîth wellt mai.
Blaengar ymadrawdd pob fôl.
Blawd yn y gîst.
Blingaw y gâth hyd ei llosgwrn.
Blodau cyn mai, mal pei (gorau) na bai.
Blys pob peth vydd ar wan.
Bo amlav y bleiddiaid,
  Gwaethav vydd i'r devaid.
Bob eilwers y rhêd y cwn.
Bod yn glâv a marw eisys.
Bo hynav y dyn gwaethav vydd ei bwyll.
Bo hynav vo y rhyg tebycav vydd i'w dâd.
Boloch ovnawg vydd daw.
Boloch vydd daw.
Bonedd á dywys, dillad á gynnwys.
Bore brwynawg bradawg ieir.
Bore coch a mawredd gwraig.
Bore i bawb pan goto.
Bo tynav y llinyn cyntav y tyr.
Braith ei gôd á gynnull.
Brawd i vud pob anghyviaith.
Brawd i sevyll ar adwy.
Brawd yw celwyddawg i leidyr.
Brawd yw cymmwynas i ddireidi.
Brawd yw mygu i dagu.
Brenin vydd unllygeidiawg yn mysg y deilliaid.
Brenin y bwyd yw y bara.
Breuddwyd gwrâch wrth ei hewyllys.
Brodyr pob cerddorion.
Buan barn pob ehud.
Buan y saetha ynvyd ei vollt.
Budd cyn tymp.
Bu mor edivar ganddo a'r gwr à laddoedd ei vilgi.
Bu weil i'r gwr à grwydrws nog à vu varw rhag newyn.
Bwrw a'th unllaw, cais a'th ddwylaw.
Bwrw câth (caeth) i gythraul.
Bwrw ceir dros gyfion.
Bwrw dwyvyr am ben gwr marw.
Bwrw gwyddiv ar ol yr hwyaid.
Bwrw heli yn y môr.
Bwrw nôs dros benben.
Bwystlawn genau callawr.
Bwyta y mêl o'r cwch.
Bwyta divyn val y rhuddo. *Sevar lech ynpobi.*
Bychan vydd mam y cynvyl.
Bychodedd minialedd.
Bydd vyw march a'th vi wellt mai.
Byddar á geif gyfelyb.
Byr ddryganian á wna hir oval.
Byr veddwl á wna hir oval.
Byr-ddydd ni ddervydd cynghor.
Byrhoedlawg digasawg saint.
Byw ar garu y mae Dyddgu.

Cadarnach yw yr edau yn gyvrodedd nog yn ungorn.
Cadw dy lîn ev âa yn eurllin.
Cadw dy wlân ev âa yn eurwlan.
Cavas dda ni chavas ddrwg.
Cafad malu cafad ei werth.
Cais varchawg da dan droed ei varch.
Cais yn y mwlwg.
Caledach glew no maen.
Calon ni gynnydd cysgid.
Calon y Sais (estron) wrth Gymro.
Cân grwth na chân.
Cau ddieued ag ysu o'r llygod y cwlltyr.
Can ebrwydded yn y varchnad
  Croen yr oen â chroen y ddavad.
Can boethed a'r tân.
Can veddwed a'r dwsel.
Can velysed a'r mêl.
Can gynted a'r gwynt.
Can iached a'r brithyll.
Can iached a'r glain.
Can loywed a'r dwvyr.
Can oered a'r iâ.
Can wyned a'r eira.
Can wired a'r evengyl.
Can rewydd ni bydd pell rîn.
Càn-car sydd i ddyn a chan-esgar.
Can ehud ni ddawr pa faig.
Canymdaith ci ei losgwrn.
Càn mîl gwraig.
Canmoled pawb y rhyd mal y cafo.
Cant mwyn mâb yn y tŷ.
Càn pen càn synwyr.
Canu heb gywydd.
Càn wst gan henaint.
Cared chwaer ddiriad.
Câr cywir yn yr ing y gwelir.
Carth gwaelawd y bellen.
Câr y wraig aed i'r gell,
  Câr y gwr aed ymhell.
Câs dyn yma câs Duw vry.
Câs vydd à oreilitio.
Câs vydd y neb à geisio.
Câs myharen mwyeri.
Câs gwirionedd lle ni charer.
Caseg glôf clôf ei hebawl.
Castell pawb ei dŷ.
Cau y drws wedi myned y devaid allan.

Cau tîn wedi bramu.
Ceinmygyr pob newydd.
Ceisied asgre ei vam à gollo.
Ceisied pawb ddwvyr i'w long.
Ceisiaw diriad yn ei dyddyn.
Ceisiaw bod yn Lleucu cyn bod yn Vabli.
Ceisiaw ei vam yn y vorwyn ieuanc.
Celvydd celed ei arvaeth.
Cell arglwydd y weilgi.
Cell havodwr ei vuarth.
Ceneu milgi a morwyn ni cheif eu mwyn a'u maco.
Ceneu yn ei wâl a gâst lem.
Cenvigen á ladd ei pherchen.
Cenvigen wrth well.
Cenmyl gwraig mawrdda.
Cènad vud drud a'i cretwy.
Cènad hwyr drwg ei neges.
Cerddwys à rwymwys.
Cerid chwaer ddiriad can ni charer.
Ceugant yw angau.
Ci chwyrnawg halawg ei bais.
Ci à helio bob llwdyn ni bydd da ar yr un.
Clwm anghenawg ar y geiniawg.
Clwm gwrâch ar ei dimai.
Clwm eiddil moch ellwng.
Clywir corn can ni weler.
Clywitor corn can ni weler.
Cnu y ddavad varw.
Coel càn-hadain.
Coel gwrâch o'i heistedd.
Coeliaw llai clust no golwg.
Coes yn lle morddwyd.
Côv á lithra, llythyr á geidw.
Côv gan bawb à gâr.
Côv pob diweddav.
Covyl gwâs diawg.
Cofa dy dîn pan entrewych.
Cogor iâr yn ydlan.
Coll, medd y vrân pan gafo ddigon.
Colled à hofed.
Colles dy lad cystal i'r vuwch.
Colles ei glydwr à gyrchoedd ty i adwr.
Côsp ar ben iâr.
Cospi yr arth yn ngwydd y llew.
Côs dîn taiawg ev a gâch yn dy ddwrn.
Crâf ci, caledach asgwrn.
Crâf vydd llygad y gwestwr.
Crafach no'r evail.
Crechwen yn ngenau ynvyd.
Crevydd iâr wrth ei gylvin.
Croesaw dwvyr i long.
Cryd ar hên angeu ys dir.
Crynu val y vorwialen.
Crywyn cyn môch, môch á ddamwain.
Cuall cleddyv byr o wain.
Cu annair wedi praidd (buwch).
Cwymp ar galedlawr.
Cwymp y gwr yn y rhych.
Cwyn bychod ceiliawg yn aerwy.
Cyd boed da nid gwîr dda.
Cyd boed da nid Mordav.
Cyd boed doeth diriad ys drud.
Cyd boed hir hav-ddydd dybydd ucher.
Cyd celer naw-nos, ni chelir naw-mis.
Cydvwyta â mâb arglwydd, ac na chyd-chwara.
Cyd gwichio y ven hi á ddwg ei llwyth.
Cydles i bawb galw yr ychain.
Cyd yso gîg march, bid ar gîg ebawl.
Cyva ran rhybuchir.
Cyvaill blai d bugel diawg.
Cyvareddion gwrâch waethwaeth.
Cyvarwydd dwvyr yn ei ddyvrlle.
Cyvarwydd llaw lle y doto.
Cyvled mantell ar ei gwrthwyneb ag ar ei gwyneb.
Cyvled mantell, mewn celli,
Gwrthwyneb a'i hwyneb hi;
Ac nid cyvled gweled gwîr
Ar ei wyneb ar anwir.
Ior Vynglwyd.
Cyvnewid â hael,
Cyvoed vydd da â dedwydd.
Cyvoethawg i werthu, tylawd i brynu.
Cyvrin pen â chalon.
Cyfes pob rhwydd.
Cymmwythach corach a simach.
Cymmwedd Corach a Sinach.
Cymmyrid haiarn hoedyl dyn.
Cynddrwg a'r Vad Velen.
Cyngheusedd wedi brawd.
Cynghor hên nith attwg (addwg).
Cynghor iâch i glâv.
Cynghori'm gwâs yn hên.
Cynghori diriad nid hawdd.
Cynghor y gobenydd.
Cynnadyl taiawg yn ei dŷ.
Cynnelw cinyn gan gadechyn.
Cynt y llysg yr odyn no'r ysgubawr.
Cyntav ei ôg cyntav ei gryman.
Cyrch cabrytai.
Cyrched vryn à ddysgwylio.
Cyrch ci ar y vreuan.
Cysgu val y pathew.
Cyssul hên ni'th addwg.
Cystal ar draed â marchogaeth fòn.
Cystal Hywel â Hwlyn.
Cystal modvedd o lêd â modvedd o hŷd.
Cystal y march a'i advarchwerth.
Cywala gweddw gwraig unben.
Cywrys am vwyd, carant am ovid.
Chwannawg annoeth i ymliw.
Chwannawg trwch i drîn.
Chwannawg mâb i hynt,
Chwannawg adrev à vo cynt.
Chwara ac na vriw, cellwair ac na chywil yddia.

Chware broch yn nghôd.
Chware hên gi a chenau.
Chware hwch a pharchell.
Chwarëid mâb noeth, ni chwery mâb newynawg.
Chwarëus yn awr, nid chwarëus yn mlwyddyn.
Chwarddiad dwvyr dan iâ.
Chwedlau y gwreigedd yn y velin.
Chwevrawr chwyth neidyr o'i (i'w) nyth.
Chwêg medd, chwerw pan daler.
Hoyw vydd gwîn gloyw gan glêr,
Chwerw, poen dielw, pan daler.
D. ab Gwilym.
Chwegach bwyd cybydd (cilydd).
Chwerddid bryd wrth à garer.
Chwerthin á wna ynvyd yn boddi.

Moody madness, laughing wild,
Amid severest woe.—GRAY.

Chweirys, gnawd o anianawd (anynawd).
Chwîl gan nôs.

Da angau ar eidiawg (eiddiawg).
Da daint rhag tavawd.
Da daint rhag tavawd, daw dydd,
Yn nghilvach savn anghelvydd.
Iolo Goch.
Dadleu gwedi barn.
Dadlau mawr mynych ac engi ar lygoden.
Da gwaith Duw roi cyrn byrion i'r vuwch à hwylio.
Da gweddai y bêr i'r golwyth.
Da gwr val pawb.
Da hîl ceirch gan ddrwg gynnogyn.
Daint y ci wrth yr hwch.
Dala dy dŷ am y vo,
A diovryd à atvo.
Dala llyswën erbyn ei llyw.
Dall vyddar pob trwch.
Dall pob anghyvarwydd.
Dall yn barnu ar liwiau.
Da mâb y gôv.
Damwain pob hely.
Dangos llwyr i gyvarwyre.
Dangos diriaid i gwn.
Dangos dy vys i vàlawg yntau ai heirch yn llwyr.
Dangos llwybr i gyvarwydd.
Dangos nêv i bechadur.
Dangos y llo ac na ddangos y llaeth.
Dau bryd newynawg á wna y trydydd yn lwth.
Dau waith á vydd gan gywraint.
Dawn y dydd ydyw y borau.
Da y cynnydda meddwl gwr da.
Da y gwel-och gwell y dêl.
Da yw à saiv ac ni waner.
Da yw côv mâb.
Da yw Duw, a hîr yw byth.
Da yw y maen gyda'r evengyl.
Da yw y sant y creter iddo.
Dechreu blaen carai o voly.
Dedwydd á gâr dadolwch.
Dedwydd á geif ddraen yn ei uwd.
Dedwydd i'r ai gwyl ai câr.
Dedwydd Dovydd ai rhydd rád.
Devnyddvawr pob anghywraint.
Dellis da yn yd vu.
Delor a ddwg drwg i'w nyth.
Deuid (devod) y ci wrth yr hwch.
Deuparth clôd yn mhenglog.
Deuparth fordd ei gwybod.
Deuparth fydd y'ngàlon.
Departh gwaith ei ddechreu.
Deuparth parch yw arver.
Deuparth pryd ymdrwsio.
Deuparth bonedd yw dysg.
Deuparth dysg yw hyder.
Deuparth taith ymbarotoi.
Deuparth trev eu harverau.
Deuparth cerdd ei gwrandaw.
Deuparth rhôdd yw ewyllys.
Deuwch brydnawn.
Dewin pob eiddig.
Dewin pob diawg.
Dewis ai yr iau ai y vwyall.
Dewis o'r ddwy vach ddu hwch.
Dewis pawb o'i giniaw.
Dianc ar Glwyd a boddi ar Gonwy.
Diau gynnadl taiawg o'i dŷ.
Dibech vywyd gwyn ei vyd.
Diddrwg didda megys hengi.
Diengid gwan, erlid rhygadarn.
Difaith llyfant dan iâ.
Diferwy Duw ddiawg.
Dig pawb rhag ai câr.
Digawn Crîst trîst yn llawen.
Digawn da diwyd gènad.
Digon Duw da i unig.
Digon o grwth a thelyn.
Digawn yw chwareu rhynawd.
Digon yw digon o vêl.
Digriv gan bob aderyn ei lais.
Digu pawb o anadyl y pibydd.
Dihuniad à brydero.
Dillad à gynnwys.
Dillyn ieuanc carpiawg hên.
Dillyn yn llaw henvab.
Dinas a ddifydd ddifaith.
Dir yw gadael peth o'r dwvyr heibio.
Diriaid a gabl ei orau.
Diriaid a geif ddraen yn ei uwd.
Diriaid a glud i ddedwydd
Ac o vôr ac o vynydd.
Diriaid ni vyn wrandaw.
Diriaid ni hawddvaidd heddwch.
Dirmygir ni welir.
Dirwest odyn.

Dirwest a chred a gweddi
A orvydd bob caledi.
Disymmwth vydd dryglaw i anmhwyll.
Diwedd hên cadw devaid.
Diwyl yw angau,
Diwylach à edau.
Diwytav i Vleiddan ei gènad ei hunan.
Dyled ar bawb ei addaw.
Dod dy law ar dy gàlon.
Dod venthyg i noeth
Nis cei dranoeth.
Doeth â dwyllir deirgwaith;
Ni thwyllir drud ond unwaith.
Doeth pawb tra tawo.
Dogyn sydd ar bob peth.
Dolurus càlon dolurvawr
Drud à dal dau cyvled.
Drud à dŷb wrth ei vam.
Drud i ddal, doeth i estwng.
Drud ganu deulw.
Drwg à drevn wrth ei drwyddedawg.
Drwg o lŷs ni ater gwâd.
Drwg pawb o'i wybod.
Drwg pawl ni savo vlwyddyn.
Drwg pechod o'i hîr erlid.
Drwg wrth dranoeth.
Drwg un drwg arall.
Drug y ceidw diawl ei wâs.
Drwg yw y deg ewin.
Drwg yw y drwg, a gwaeth yw y gwaethav.
Drwg yw y fordd ni cherdder ond unwaith.
Drwg yw y drygwas, a gwaeth yw bod hebddo.
Drwg yw peth ni thâl ei ovyn.
Drwg y swydd nis tâl ei gwasanaethu.
Drych i bawb ei gymydawg.
Drygwaith dwywaith y gwneir.
Drythyll pob digraid (diriaid).
Drythyll maen yn llaw esgud.
Drythyllwg drwg ei ddichwain.
Duw á vedd, dyn à levair.
Duw a ranoedd, nêv a gavoedd.
Duw a ran yr anwyd val y rhan y dillad.
Duw biau gwneuthur.
Duw cadarn à varn bob iawn.
Dwrdd gan deulu.
Dybydd hinon gwedi gwlaw.
Dwyn oddiar draed y saint.
Dwyn y carth o'r pared.
Dybydd rew i lyfant.
Dycer ni weler ei ran.
Dycid anmhwyll ei ran.
Dycid chwant dros beiriant.
Dycid Duw dafar o law.
Dychyvervydd trwch â thrîn.
Dyddaw drwg, hanbyddir gwell.
Dyval à dyr y gareg.
Dyvydd dihirwaith aros.
Dihirwaith aros.

Dygas gwaith erlyn.
Dygyn yw addaw à garawr.
Dygymmyrid haiarn hoedyl dyn.
Dygystudd deurudd dagrau.
Dyly mâch ni ddyly ddim.
Dylyn hael onid êl yn gi.
Dylluan yn llaw henvab.
Dyrnod gwâs hir yw ei gâs.
Dyro lyn i ddoeth ev a vydd ddoethach.
Dyryswys y garthen.
Dysg ddedwydd â gair; dysg ddiriaid â gwiail.
Dysg gan ynvyd ymogelyd,
A chan y doeth dysg wneuthyd.
Dysgu grâdd i henvarch.
Dywed llavar ni wypo.
Dywal dir vydd ei laith.
Dyweddi o wnc, galanas o bell.

Ebawl yr ebawl i Dduw.
Ebrill garw parchell marw.
Echwyn yw nag.
Edivar cybydd am draul.
Edwyn pawb adain.
Edrych dannedd march rhodd.
Eddewid gwreigedd daueiriawg.
Eddewid gwraig odid yw.
Eddewid nis gwneler nid yw.
Eddyw (ethyw) corn heb ysgyvarn.
Edwyn hengath levrith.
Ev a aeth ar gyrn a phibau.
Ev a baroedd ei ran yn egin.
Ev a ddaw hâv i gi.
Ev a vydd am y maidd, ac ni bu am y caws.
Ev a geif dyn ddysg o'i vebyd hyd ei henaint.
Ev a gair cynghor gan ynvyd.
Ev a gair gwall ar y callav.
Ev a gwsg galarus,
Ac ni chwsg govalus.
Ev a wyr dyn pen êl,
Ac ni wyr pan ddêl.
Ev a wŷr y gâth pa varv a lŷv.
E vu ddewr ond ve ddarvu.
Ev y molir pawb wrth ei waith.
E vynai y gâth a'r ddwy gynfon.
E vynai y gath bysgod, ond ni vynai wlychu ei thraed.
Egor dy gwd pan gaech barchell.
Ehang yw y byd i bawb.
Ehegyr vydd dryglaw i anmhwyll.
Eidduned herwr hirnos.
Eilvam modryb dda.
Eiriach law, nag eiriach droed.
Eiriawl ni garawr ni gyngain.
Eithyr gallu nid oes dim.
E las a gavas rybudd, ac ni las a'i cymmyrth.

Elid bryd yn ol breuddwyd.
Elid ci i gell agored.
Elid gwraig yn ol ei henllib.
Elid llaw gan droed.
Elid rhyw ar barth pa yw.
Elid un i gant; elid cant i un.
Elid ysgubor gan ddrygdorth.
Elid y wrâch i'r vreuan
  Er ei genau ei hunan.
Elusen tam o garw.
Enw heb senw.
Enwawg meichiad o'i vôch.
Enwir divenwir ei blant.
Erchi i ynvyd redeg.
Ergryn llwvr lliaws addoed.
Ergyd ar gais
Ergyd yn llwyn cyssul heb erchi.
Er heddwch nac er rhyvel
  Gwenynen varw ni chasgla vêl.
Esgud drygvab yn nhŷ arall.
Esmwyth gwaith yw gwrandaw.
Esmwyth gwaith yw methu.
Esmwythdra o'i ddilyn á ddianc; o'i ochel a ddaw attad.
Ewyllys y gwyngam am ei lawdyr.
Ewyn dwr eddewid gwâs.

Fawd pawb yn ei dàl.
Flwring i dlawd ei geinog.
Fol pob tylawd.
Fordd bell i wr o Benllyn.
Fordd Llan Vaglan yr eir i'r nev.
Fordd Llan Vechan ydd ai y wenynen yn ei phreseb.
Fo rhac drycdir, ac na fo rhag drwg arglwydd.

Gadu gwraig un vevyl a'i chymmeryd â dwy.
Gadu y nos waethav yn olav.
Gair dannod yw am un à vethoedd.
Gair drwg anianol
  A lysg drwg yn ei ol.
Gair gwraig val gwynt yn vaweidiau.
Gair gwraig gwneler.
Gair gwraig val gwynt yn cychwyn.
Gair gwraig val gwynt yn ngwden.
Gair gwr o gastell.
Gair gwr yn gwreica.
Galanas o bell, dyweddi o agos.
Gedwch le i'm modryb i neidiaw.
Gelyn gan gerlyn ei gar.
Gelyn i ddyn ei ddynion (ddamwain)
Gollwng drygwr i ysgubor gwrda.
Genau mwyalch ag arch blaidd.
Gènid rhybyched rhwng llaw a llawes.
Gènid i'm wŷs yn nhy Duw.
Geuawg ni gafo gopinod.
Glân y gwyl yr avyr ei myn,
  Bid ev ddu, bid ev wyn.
Glew a vydd llew hyd yn llwyd.
Gnawd adneu yn llan.
Gnawd aelwyd difydd yn ddifaith.
Gnawd avlwydd gan ddiriaid.
Gnawd à vo dogyn diovryd.
Gnawd am annerch un arall.
Gnawd am air serth un arall.
Gnawd anav ar ddiriaid.
Gnawd ar eiddil ovalon.
Gnawd a'i tyr gan orchymyn.
Gnawd bod anav ar annoeth.
Gnawd brònrain balch.
Gnawd buan o vain.
Gnawd buan o vras.
Gnawd gorfawg o vain.
Gnawd cyssul dedwydd yn ddoeth.
Gnawd dial anghwbl gan anghelvydd.
Gnawd divrawd ar blant enwir.
Gnawd digarad yn llys.
Gnawd dyn atgas heb olud.
Gnawd eddewid gwraig gwaith ryphall.
Gnawd fo ar fraeth.
Gnawd gan rewydd rychwerthin.
Gnawd gorphwysva lle bo croes.
Gnawd gwarth o vynych gyswyn.
Gnawd gwedi llyn lledvrydedd.
Gnawd gwîn yn llaw gwledig.
Gnawd i veddw addev ei veddwl.
Gnawd i wraig dda vod yn arav yn ei chell a'i chlôd yn mhell.
Gnawd lledrad yn ddiymgel.
Gnawd dwvyr lle bo brwyn.
Gnawd llwyr dal llwyr dwng.
Gnawd mab taer yn vilain.
Gnawd màn ar ràn cyniviad.
Gnawd merydd yn mro.
Gnawd mynych awn i vechdaith.
Gnawd o ben drythyll draha.
Gnawd o egin meithrin das.
Gnawd osb er nas gwahodder.
Gnawd pob dedwydd yn niddos.
Gnawd rhiau eu rhadau yn wasgarawg.
Gnawd rhygas gwedi rhyserch.
Gnawd seithug ar lwvr.
Gnawd serchawg ymlyniad.
Gnawd syn syml anghyviaith.
Gnawd tawel yn delaid.
Gnawd uch pen dedwydd diddos.
Gnawd gwedi rhedeg attregwch.
Gnawd gwedi traha tramgwydd.
Gnawd gwedi traha tranc hîr.
Gnawd gwedi traha attregwch.
Gnawd y ceir colled o vraw.
Gnawd yn ol dryc-hin hindda.
Gnawd y bo cydwyr y bydd cyrch.
Gnawd y bo dwyvyr y bydd brwyn.
Gnawd yw dyanc glew o ing.
Gnotav cyrch gan vore.

Gnotav cwymp o'r uchelder.
Gochel davarn ac na ochel ildio.
Godroid buwch o'i phen.
Goval dyn Duw a'i gweryd.
Govyn i mam á wyv vi leidyr.
Goganu y bwyd a'i vwyta.
Gogyveirch pawb ar ni wyped.
Goleu vreuddwyd à welir liw dydd.
Golwg Duw ar adyn.
Golwg dyn ar a'i dyhudd.
Golwg pawb ar a'i caro.
Golwg serchawg syberw vydd.
Golwg yn yd gwyl yd gâr.
Golwg y perchen yw cynnydd y da.
Gorddiweddid hwyr vuan.
Gorau anghenogiaid geivyr.
Gorau barn cyviawnder.
Gorau canwri cedwid.
Gorau canwyll pwyll i ddyn.
Gorau cardawd rhoi lletty.
Gorau clof clof aradyr.
Gorau cydymaith ceiniog.
Gorau cyfnewid cyfnewid o dîr.
Gorau cyvraith ammod.
Gorau ammod cyviawnder.
Gorau cynghawg gwâs diawg.
Gorau cynghor à gadbwyd.
Gorau cynneddvau cadw moes.
Gorau devawd daioni.
Gorau ediveirwch ediveirwch gwerthu.
Gorau enw mi biau.
Gorau gan vy mam ei lladd.
Gorau gwaith diwrnod dal dyn wrth vedydd.
Gorau gwaith undyn gwarchadw y ty.
Gorau gwrthwyneb gwrthwyneb cwys.
Gorau hael hael ofeiriad.
Gorau haelioni rhoddi cardawd.
Gorau i bawb ei ddigon.
Gorau i bawb mi biau.
Gorau llaeth llevrith.
Gorau llwyddiant gwenyn.
Gorau llyn gwîn.
Gorau meddyg meddyg enaid.
Gorau meistyr à vu wâs.
Gorau newyn un arian.
Gorau neges myned â chroes.
Gorau o'r brethyn y cochav.
Gorau o'r ceirch y breisgav.
Gorad o'r cwn y cyntav.
Gorau o'r gwenith y moelav.
Goreu o'r gwyr y doethav.
Gorau o'r gwreigedd y ddisymlav.
Gorau o'r lliain y meinav.
Gorau o'r moch y tewav.
Gorau o'r meirch y mwyav.
Gorau prodrwydd arian.
Gorau peddestyr yw gau.
Gorau pererindawd, cyrchu oferen sul.
Gorau rhan rhoddi cynnwys.
Gorau un anivel buwch.
Gorau un arv cyllell.
Gorau un bwyd bara.
Gorau un dyn gwr.
Gorau un ddiod o ddwvr.
Gorau un enllyn helyn.
Gorau un gair mi biau.
Gorau un mîl march.
Gorau un tlws gwraig.
Goreu un tudded mantell.
Gorau y celid peth nis gwypid.
Gorau ympryd ympryd Wener.
Gorau yw y gwareu tra ater.
Gorau ysgrubl devaid.
Gorllyvnu pen ci tra eler heibio.
Gormes y taiawg ar ei gilydd.
Gormodd bw ar ebol.
Gormodd iaith yw twt ar yarch.
Gorug ei waith à vâch vachdaith.
Gosymdaith dyn Duw ai rhan.
Goiaen á wêl yn gyving.
Grawn cybydd á ŷs glwth.
Gwaddawd gwythlonedd gair blwng.
Gwae à arŏo ei giniaw
O dín davad gwedi gwlaw.
Gwae à drŏo o glun i glun,
Ac na veddo beth ei hun.
Gwae à ddyco ei henwas i lŷs.
Gwae à vo a'i vevl yn ei vynwes.
Gwae à vyn vevl er bychod.
Gwae à gawdd Duw ac nis crêd.
Gwae à gâr ac ni garer.
Gwae à gafo ddrygair yn ieuanc.
Gwae à wnel dda i ddiawg,
Gwae à wyl ei arglwydd beunydd.
Gwae ddigariad llys.
Gwaedlyd wrth vaint dy drachywedd.
Gwae vyrwr (overwr) y'nghynhauav.
Gwae glâv a'i clyw anvoddawg.
Gwae hên à gollo ei ymogor.
Gwae ieuanc à eiddun henaint.
Gwae ieuanc ni wnêl gynghor.
Gwae ni wna da a'i dyvydd.
Gwae y mil ni wêl ei berchen.
Gwaethav anav anvoes.
Gwaethav gwîr yw gwradwydd.
Gwaethav i'r yd rhyvel teisban.
Gwaethav ystor o verch.
Gwaeth un blaidd clof no dau iach.
Gwaewaeth chwedl Wilmot,
Gwaethwaeth vaensaer,
Gwellwell brensaer.
Gwaeth val mab gavyr.
Gwaethwaeth y rhed y cwn.
Gwae un dyn à wnel gant yn drîst.
Gwae wr à gafo ddrygwraig.
Gwae wraig à gafo ddrygwr.
Gwag ty heb vab.

Gwaith celvydd celu rhîn.
Gwaith y nôs dydd a'i dengys.
Gwaith gylvin iâr.
Gwaith ysgawn ymogelyd.
Gwala gweddw gwraig unben.
Gwall ar nis mynych welir.
Gwallt bonwyn a gwyn estronion.
Gwan dy bawl yn Havren.
  Havren vydd hi val cynt.
Gwareu gweli îr.
Gwareu hengi a cholwyn.
Gwareu mi trêch.
Gwartheg arall yn adnau,
  Pan vo chwecav ni bydd tau.
Gwarëid mab noeth, ni chwery mab newynawg.
Gwâs da a geif ei le.
Gwâs da bronwala ei arglwydd.
Gwâs i wâs chwibanwr.
Gwasgu haid cyn ei cherdded.
Gwas gwraidd cyn noi gerdded.
Gwatwar y dydd am waith y nôs.
Gweddill mâb iach.
Gweddw creft heb ei dawn.
Gweddw pwyll heb amynedd.
Gweini fawd heb vrawd ys dir
Gweithred llary llywiaw niver.
Gweliüs nid diddolur.
Gweled deubeth o'r un.
Gweled ei glust a'i lygad.
Gwell còrawg no chybydd:
Gwell egor na chynnwys.
Gwell am y pared â dedwydd nog am y tân â diriaid.
Gwell anghanawg môr nog anghanawg mynydd.
Gwell arver nog athraw.
Gwell aros no mevl gerdded.
Gwell aros o alltudedd, Nog aros o vedd.
Gwell a-gell yr hedydd No chorf y barcut.
Gwell bêdd no buchedd angheuawl.
Gwell benthyg noc eisieu.
Gwell bendith y tylawd no meistrolaeth y cadarn.
Gwell bod yn ben ar yr hyddod
  Nog yn din ar yr iyrchod.
Gwell bodd pawb no'i anvodd.
Gwell bonedd no thaiogrwydd.
Gwell buarth hysp nog un gwâg.
Gwell yw bwrw ty i lawr drwy gynghor no'i adeilad heb gynghor.
Gwell buchod y'ngbôd no chôd wâg.
Gwell byr eistedd no byr sevyll.
Gwell byw no marw.
Gwell cadw nog olrhain.
Gwell cafael nodwydd no cnoli y cwlltyr.
Gwell can muw i gannyn
  Noc un muw i undyn.
Gwell câr pell no chär pennill.

Gwell câr yn llŷs noc aur ar vys.
Gwell ceiniog no brawd.
Gwell celvydd no thrysor.
Gwell cerdd o'i breiniaw.
Gwell ci à rodio no chi à eisteddo
Gwell clwt no thwll.
Gwell ceginiaeth no breniniaeth.
Gwell creft no golud.
Gwell cul cyva no byr anghyva.
Gwell cybydd lle y bo
  No hael lle ni bo.
Gwell cymydog yn agos
  No chär o bell.
Gwell cynghor hên no'i vaeddu.
Gwell yw cynnwys got nog un lleidyr.
Gwell chwareu noc ymladd.
Gwell drygsaer no drygov.
Gwell drygsaer no drygdaeliwr.
Gwell Duw no dim.
Gwell Duw no drwgobaith:
Gwell Duw wrth ei volawd.
Gwell Duw yn gâr no llu y ddaiar.
Gwell dwylaw y cigydd
  No dwylaw y sebonydd.
Gwell dychymygwr no goruwchwiliwr.
Gwell dyvod yn hwyr noc na ddeler byth.
Gwell dyhuddo no rhyssedda.
Gwell dyn drwg o'i gospi.
Gwell dynoliaeth no drych.
Gwell ediveirwch gwerth noc ediveirwch prynu.
Gwell edrych ar ddyn yn cachu
  Noc yn cymmynu.
Gwell eidion gwerth noc un prŷn.
Gwell eistedd ar y gwellt noc ar y llawr.
Gwell erlid arglwydd no'i ragod.
Gwell ganu hwyr no chanu borc.
Gwell gochel mevl no'i ddial.
Gwell goddev no goval.
Gwell goval no golaith.
Gwell golaith no govid.
Gwell golud no rhysedd
Gwell gorne golchi
  Noc un glythni.
Gwell gwae vi no gwae ni.
Gwell gwegil câr no gwyneb estron.
Gwell gwestai gwr noc un gwraig.
Gwell gwichio'r coludd
  No chochi'r ddeurudd.
Gwell gwr à ddaeth y'mhen y vlwyddyn no'r gwr ni ddaeth byth
Gwell gwîr no chelwydd.
Gwell gwr no gwyr.
Gwell gwr no'i ràn.
Gwell gwr o'i berchi.
Gwell hanner hâd no hanner hâv.
Gwell hên hawl no hên alanas.
Gwell hir bwyll no thraha.
Gwell hir weddwdawd no drwg briawd.

Gwell hygarwch no phryd.
Gwell i ddyn y drwg a ŵyr no'r drwg nis gŵyr.
Gwell iddo à ddonier
Noc à vonedder.
Gwell i'r gâth nad elid i havota.
Gwell i'r gwr aeth i'r vaneg i yta noc i'r fetan.
Gwell y march à vo yn ei vorddwyd
Noc à vo yn ei breseb
Gwell i wraig y pysgodwr
Noc i wraig y gwynvydwr.
Gwell maen garw a'm attalio
No maen llyvn a'm gollyngo.
Gwell mam godawg no thâd rhieddawg.
Gwell marchwr gwerthu noc un prynu.
Gwell marw no hir nychdawd.
Gwell marw no mynych ddivrawd.
Gwell mawredd gwr noc un gwraig.
Gwell mevl vod no mevl gerdded.
Gwell migwrn o wr no mynydd o wraig.
Gwell moes law no voes vam.
Gwell nag no gau addewid.
Gwell nerth dwy wrâch noc un.
Gwell peidiaw noc ymddireidiaw.
Gwell penloyn mewn llaw noc hwyad yn awyr.
Gwell pren cyhuddiad no dyn cyhuddgar.
Gwell pwyll noc aur.
Gwell rhan ovn no rhan cariad.
Gwell rhan ovni no rhan lyncu.
Gwell rhydraws no rhydruan.
Gwell synwyr no chyvoeth.
Gwell tewi no drwg ddywedyd.
Gwell toliaw no huriaw.
Gwell trwch noc arovuniad.
Gwell un blaidd clof no dau iâch.
Gwell un ceidwad no dau ymlyniad
Gwell un crywyn no dau vuddelw.
Gwell un dyrnawd a'r ordd no dau a'r mwrthwyl.
Gwell un gair y'mlaen no dau ar ôl.
Gwell un hwda no dau addaw.
Gwellwell hyd varv, gwaethwaeth hyd varw.
Gwellwell pob fynedig.
Gwell wyneb no gwala.
Gwell ychydig gan râd
No llawer gan avrad.
Gwell y'nghysgod y gawnen no bod dim
Gwell y lle y foes Wilmot no'r lle y llâs.
Gwell y llysg dau etewyn noc un.
Gwell y'mlaen iyrchod
Noc yn ol yr hyddod.
Gwell y tyn merch no rhâf.
Gwell y wialen à blygo
No'r hon à dòro.
Gwell yw y ddirwy no'r anrhaith.
Gwenwyn ar levrith.
Gwerthvawr pob godidawg.
Gwg o bell, gwraig o agos.
Gwerthu cig hwch a phrynu cig môch.
Gwîr á ddywed Gwion Gwd.
Gwir á ddywed gwraig Davydd Dew am danat ti.
Gwirion pawb ar ei air hun.
Gwisg orau merch yw gwylder.
Gwiw aur i a'i dirper.
Gwlana ar yr avyr.
Gwna dda dros ddrwg,
Ufern ni'th ddwg.
Gwnelid anghelvydd annerth
Gwnelid serch saeth i syberw.
Gwnelid da diwyd gànad.
Gwneuthur deuddrwg o'r un.
Gwneuthur ei vin yn dîn.
Gwrâch á vydd marw etto yn Rhiw Vabon.
Gwraig ddiawg á wna verch esgud.
Gwr ni'th gâr ni'th gydvydd.
Gwr pawb yn hâv.
Gwr llys i bob llys á vydd.
Gwrthawd gwahawdd a myned i wêst.
Gwyl yw hanes.
Gwynt á lyv dda gwraig weddw.
Gwynvyd herwr yw hirnos.
Gwyw calon gan hiraeth.
Gyda'r ci y cerdd ei gynfon.
Gyr vâb cai nag.
Gyriawg yr ŷch llôg.
Gyru brân i geisio tîr.
Gyru hael oni el yn gi.
Gyru y cŷn à gerddo.

Haeddu annerch yw caru.
Haeddu ar nyth y cacwn.
Hael byrllawiawg.
Hael Owain (Hywel) o bwrs y wlâd.
Hael pob colledig achenawg.
Hâv hyd galan, gauav hyd vai.
Hai gyda'r ci, hai gyda'r ysgyvarnog.
Hanbid gwaeth y ddryc-câth o dori ei hewinedd.
Hanbid gwell y ci varw y llall.
Hanes ty hanes coed.
Hanbydd ychwaneg y môr o bisodyn y dryw.
Hanner y wlêdd hofedd yw.
Hap Duw ddewryn.
Hawdd pob newydd.
Hawdd cymmod lle bo cariad.
Hawdd cynnu tân yn hên aelwyd
Hawdd cysgu mewn eroen cyva.
Hawdd dyddio rhwng fals a chwannawg
Hawdd eiriawl ar à garer.
Hawdd nawdd y'ngwasgawd gorwydd.
Hawdd peri i vingam wylaw.
Hawdd peri i voneddig sori.

Hawdd talu fug i fôl,
Hawdd tynu gwaed o bèn crâch.
Hawdd yv a wyl ei wely.
Hawdd yw clwyvaw clâv.
Hawdd yw digiaw dîg.
Hawdd yw tynu carai hir o groen un arall.
Hawdd yw tynu cleddyv byr o wain.
Haws barnu no saethu saeth.
Haws cau â bys noc â dwrn.
Haws dadlu o goed noc o gastell.
Haws dieneidiaw no dinaturiaw.
Haws dringaw no disgyn.
Haws dywedyd mynydd no myned drosto.
Haws gan hwyr no chan bore.
Haws gwneuthur hebog o varcut no marchawg o daiawg.
Haws llenwi bol no llygad.
Haws llosgi ty no'i adeilad.
Haws twyllaw maban no thwyllaw gwrachan.
Heb Dduw heb ddim, Duw a digon.
Hên bechod á wna gywilydd newydd.
Hên hawdd gorvod arno.
Hir ammod nid â i dda.
Hir chwedl anghenawg.
Hiraeth am varw ni weryd.
Hir addewid i nag.
Hirddydd merydd mall.
Hir ei gôv ni mynych rydd
Hir ei hedeu gwraig eiddil.
Hir eistedd i ogan (ddiogi).
Hir lygad a wrthgriv.
Hirvrydig a yv ei holl dda.
Hir vydd i gybydd ei gabl.
Hir gniv heb esgor lludded.
Hir hun Maelgwn yn eglwys Rhôs.
Hir hynt a chyrchu llawgar.
Hir ledrad i grôg.
Hir lyngeswriaeth i vawdd.
Hir nych i angau.
Hir pob aros.
Hir sevyll i drwm.
Hir weddwdawd i vevyl.
Hir wyniau i ddireidi.
Hir y bydd blewyn yn myned yn nhin y blaidd.
Hir y bydd chwerw hên alanas.
Hir y bydd enderig ŷch drygwr.
Hir y byddir yn cnoi tamaid chwerw.
Hir y byddir yn magu Ofeiriad.
Hir y bydd march bach yn ebol.
Hir y bydd y mud yn mhorth y byddar.
Hir yw'r mâb yn y ceubren.
Hoedl dyn ni chanlyn y da.
Hoedl dyn nid gelyn a'i rhan.
Hôf ymmenyn Trathan.
Hôf gan anghenawg ei goeliaw
Hôf gan bawb à bryno.
Hôf gan bob edn ei lais.
Hôf gan vadyn ei vaw ei hun.
Hôf gan bob ynvyd ei gnwpa.
Hôf tam mâb ni charer.
Hun yr aderyn.
Hun yr ëos.
Hwch o bob heledd.
Hwr hên hawdd ei orddiwes.
Hwy clôd no golud.
Hwy clôd no hoedyl.
Hwyr y bydd dyn o'r dyniewed du.
Hwyrav dial dial Duw.
Hwyrwaith i anfynedig.
Hydr gwr o'i gymydogaeth.
Hydr pob costawg ar ei dom ei hun.
Hydr waedd gwaedd wrth vro.
Hyd tra vych na vydd over.
Hyd yn oed yr undydd yr â y crochan ar y tân.
Hyvryd meichiad pan vo gwynt.
Hygar pawb wrth à garo.
Hu pawb ar ei vabsant.
Hu pawb yn absen ovn.

Iâch rydd, rhyvedd pa gwyn.
Iâch yn ymovyn meddyg.
Iawnchwedlawg mâb.
Iawn i bawb ei gadw ei hun.
Iro blonegen.
Iro tin hwch â bloneg.
I'r pant y rhêd y dwr.

Lladd gwaed a'i ddwylaw ac a'i draed.
Lladd y gwadyn val y bo'r troed.
Llais maen yn oerddwr.
Llaw à estyn a gymmer.
Llanw mewn llu.
Llaw ddiriaid a ddidawl ei pherchen.
Llawen meichiad pan vo gwynt.
Llaw vrys llaw gywraint.
Llaw mâb yn llawes ei dâd.
Llaw lân diogel ei pherchen.
Llaw lliaws ar waith.
Llaw pawb ar ei anaele.
Llawer un a ddwg newyn,
Ond er hyn gwraig a vyn.
Llawer a weddill o veddwl chwannog.
Llawer câr baw ymdeg.
Llawer gair yn wynt a â heibio.
Llawer dyn à wna cynnyg drwg dros dda.
Llawer gwîr drwg ei ddywedyd.
Llawer dyn mawr ei eisiau
A eilw ei gi gydag ev.
Llawer math sydd o'r ynvydrwydd.
Llawer o'r dwr a â heibio heb wybod i'r melinydd.
Llawer rhwng byw a digon.
Llawer têg drwg ei ddevnydd.
Llawer hagr hygar vydd.

Llawn i bobi golwyth.
Lle y bo dolur y bydd y llaw.
Llechu ar gevn y gist.
Lle da i bawb lle y carer.
Lledvryd lladd ei gydymaith.
Lledled rydau.
Lleddid mollt ni ddyvydd.
Lleilai llymed gauav.
Lle ni bo dysg ni bydd dawn.
Lle ymgreinio y march y gedu beth o'i vlew.
Llês pawb pan veddyger.
Lletâv vydd y bisweilyn o'i sathru.
Llewid bwyd ni bo beichiawg.
Llewid cywestach.
Lle byddo da y rhoir ac y tycia.
Lle y caffo Cymro cais.
Lle y syrthio y fon.
Lliaws ei anav ni garer.
Llidiawg lliosawg.
Lliv yn avon hinon vydd.
Llòn colwyn ar arfed ei veistres.
Llòn costog ar ei domen ei hun.
Llòn vydd y llygoden pan na bo y gâth gartrev.
Llòn llygod lle ni bo câth.
Llwvr lladd ei gydymaith.
Llwm o vam a tham o dorth.
Llwm tîr ni phoro davad.
Llwyd ac ynvyd ni ddygymmydd.
Llwyd pob hên.
Llwyd yw y varchnad.
Llwyrav dial dial Duw.
Llwyth gwr ei gorwg.
Llyvid y ci y gwayw y brather ag ev.
Llygad Duw ar adneu.
Llygad cywraint yn mhen anghywraint.
Llymav vydd y gwayw yn ei vlaen.
Llymav y maes llymav yr ysgyvarnog.
Llywodraeth gwyr sy anhaws
Nog aniveiliaid ar gevn rhôs.

Mâb côv gwr a'i côv.
Mâb Gwenlliant esgeulus.
Mâb heb ddysg tŷ a lysg.
Mâb rhyvech rhyvènid.
Mae baw yn y caws.
Mae cloch wrth bob daint iddo.
Maeddu y dylluan wrth y maen.
Magu chwileryn yn mynwes.
Mai oer a wna ysgubawr gynhes.
Mal adain i walch.
Malaen a ddyly ei daith.
Mal bwyd hely.
Mal ci â baw ar ei ben.
Mal cogail gwraig vusgrell.
Mal cwn gan gyvreion.
Mal dall yn tavlu ei fon.
Mal dan eurych.
Mal drwg voneddig a'i vaich.
Mal dyrnawd pen.
Mal aderyn ar y gainc.
Mal eiry mawrth ar y maen.
Mal fon Hywel ab Goronwy.
Mal gwaith Emrys.
Mal llwyth maen Cetti.
Mal llygad yn mhen.
Mal llyn melin ar drai.
Mal llyvu mel oddiar ddrain.
Mal mursen nôs nadolig.
Mal moel rhwng dwy leithig.
Mal myn magawd.
Mal rhaw yn miswail.
Mal rhybudd hyd Wem.
Mal tynu bâch trwy goed.
Mal un yn ieud Grygunan.
Mal y mollt yr ieud Grygunan.
Mal wy ar drosol.
Mal bo y dyn y bydd ei lwdyn.
Mal y cant y gwr.
Mal y cerych dy vawl.
Mal y ci a'r hwch.
Mal y cwn am y môch.
Mal achenawg am ei geiniawg.
Mal y gath am y pysgod.
Mal y gwalch tros vîn yr ellyn.
Mal y Gwyddel am ei yru allan.
Mal y Gwyddel am y faling.
Mal y iar a'i baw i mewn, a'i hwy allan.
Mal y llîn ar y maen.
Mal y llwynog am yr ogvaen.
Mal y llyfant dan yr ôg.
Mal y llygoden dan balv y gath.
Mal y môch am y fawydd.
Mal y neidyr gribawg.
Mal y peilliant ymdeg.
Mal y peilliaid i Indeg.
Mal y pysg am y dwvr.
Mal yr ab am ei chenau.
Mal yr aran am ei ddwy gocs.
Mal yr eddi am y garvan.
Mal y rhisg am y prèn.
Mal yr hwch dan y vwyall.
Mal yr hydd a'r blaidd.
Mal y saeth i'r llinyn.
Mal y tan yn y carth.
Mal y tan yn yr aelwyd.
Mal y try y ddôr ar ei cholyn y try y diawg yn ei wely.
Mam esgud a wna verch ddiawg.
Mam vechan a ddivanw ei phlant.
Man yd vydd trwyn yd vydd trew.
March a syrth oddiar ei bedwar carn.
Marchawg a vydd gwedi gwyl.
March a wyl yr ŷd ac ni wyl y cae.
March i ddiawg, ci i lwth.
Mawr arth oddiallan
Mawredig pendevig castell.
Mawrth a ladd Ebrill a vling.

Mawr yw toraeth yr avlwydd.
Mecid llwvr llawer addoed.
Mecid llwvr llawer cynghor.
Mecid tristyd lledvryd l.wyr.
Meddiant bychan i ewyllys drwg.
Mevyl ar dy varv.
Mevyl i'r cŏg ni lyvo ei law.
Mevyl i'r llygoden untwll.
Mevyl ys gnawd o weddwdawd hîr.
Mehevin heulawg
A wna vedel mochddwyreawg.
Meithrin chwileryn.
Mêl a'i gôl.
Melina tlawd ei gwynos.
Melys bys pan losgo.
Melys geirda am à garer.
Melysav vydd y cig pan vo nesav i'r asgwrn.
Melys pan gaer, chwerw pan daler.
Mi adwaen iwrch er nas daliwyv.
Mi á gawn à vai gan vy mam.
Moch barn pob ehud.
Moch dysg nawv mâb hwyad.
Moes pob tud yn ei dud.
Moled pawb y rhyd mal y cafo.
Moliant gwedi marw.
Mor edivar gantho a'r gwr à laddoedd ei vilgi.
Mor esgud a'r gâth rhwng y tŷ a'r ysgubawr.
Morwyn ieuanc mâb yn arfed.
Mud arynaig y llavar.
Mursen vydd o wr mal o wraig.
Mursen nôs nadolig.
Mwy llygad no bol.
Mwy no breuan dinvoel.
Mwy nog un bwa yw yn nghaer.
Mwy nog un ci am cyvarthoedd.
Mwy nog y bydd da y blaidd ni bydd da ei isgell.
Mwy no'r avyr er dangos ei thîn.
Mwy no'r bêl dan yr humog.
Mwy no'r cyvrwy i'r hwch.
Mwy no'r rhegen yn y rhych.
Myned â gogyr i'r avon.
Mynych heb raid bod ar wall.
Mynych i'r praidd bod ar wall pan vo tywysawg yr enderig.
Mynych y daw drwg vugail.
Mynych y syrth mevyl o gesail.

Na bele i vêl na gwraig i selsig.
Nag îr wadyn hanbydd waeth.
Nag untrew na dau
Ni nawdd rhag angau.
Nag ymddiried i estron.
Na choll dy henfordd er dŷ fordd newydd.
Na chred vyth verch dy chwegrwn.
Na ddal dy dŷ wrth gynghor dy drwyddedawg.
Na ddefraw y ci à vo yn cysgu.
Naddiad dy voch na ad yn rhwy.
Na ddivanw dy beriglawr.
Na ddos â gwr wrth ei vaint.
Na varn ddyn na'th ran hyd yn mhen y vlwyddyn.
Na vid dy elyn dy gymydog.
Na vid dy wraig dy gyvrin.
Na vràm oni'th wthier.
Na vydd vrâd vugail i'r a'th greto.
Na vydd oreisteddgar yn ystavell.
Na vydd ryvwvthus lle galler dy hebgor.
Na vydd ry hy ar rywiawg.
Na vynych gur lwvr.
Naill ai llwynog ai llwyn rhedyn.
Namyn Duw nid oes dewin.
Natur yr hwch vydd yn y porchell.
Nawv maen hyd waelawd.
Na werth nev er benthyg y byd.
Na wreica ond yn agos.
Na wrthawd dy barch pan y cynnycier.
Neges pendevig yn rhâd.
Nesav i bawb ei nesav
Nês imi vy nghrys no'm pais.
Nesnes y llevain i'r drev.
Nes no choel.
Nes penelin nog arddwrn.
Neuadd pob diddos.
Neur vegaist a'th ddirprwy.
Newydd bènyg yn henvon.
Newid y gwewyr.
Newid y penweig.
Ni ad annoeth ei orvod.
Ni ad diriaid ei garu.
Ni ad môr hyd ei wregys.
Ni ad môr marwolus yuddo.
Ni aing yn mro ni bydd wrth wir.
Ni baidd llwvr llam ehelaeth.
Ni bu Arthur ond tra vu.
Ni bu ddrwg i un na bai dda i arall.
Ni bu eiddil hên yn was.
Ni bu esgynu gorwydd oddiar gefyl.
Ni bu rygu na bai rygas.
Ni butra llaw dyn
Er gwneyd dà iddo ei hun.
Ni butra llynwyn.
Ni byddav na thoryn dwyn na chapan gwlaw.
Ni bydd allt heb waered.
Ni bydd atglav o glavwr.
Ni bydd brawd heb ei hadvrawd.
Ni bvdd budd o ychydig
Ni bydd bual o losgwrn y ci.
Ni bydd byw cyw heb à lyw.
Ni bydd cymmen neb oni bydd ynvyd gyssevin.
Ni bydd chwedyl heb ystlys iddo.

Ni bydd dal tŷ heb vynach yt.
Ni bydd dialwr diovn.
Ni bydd gwaethawg rygall.
Ni bydd diriaid heb hawl.
Ni bydd doeth ni ddarllêno.
Ni bydd doeth yn hîr mewn llid.
Ni bydd dyun dau Gymro.
Ni bydd dyun hun a haint.
Ni bydd ehovn noeth yn ysgall.
Ni bydd gwan heb ei gadarn.
Ni bydd gwr wrth ddim.
Ni bydd hunawg serchawg byth.
Ni bydd marw march ar unnos.
Ni bydd moesawg merch à glywo geiliog ei thâd.
Ni bydd mynyglwen gwraig drygwr.
Ni bydd mysoglawg maen o'i vynych dravawd.
Ni bydd nag namyn un vlwyddyn.
Ni bydd neb llyvn heb ei anav.
Ni bydd preswyl pasc.
Ni bydd rhybarch rhygynnevin.
Ni bydd uchenaid heb ei deigyr.
Ni bydd y dryw heb ei lyw.
Ni chavoedd ddrwg mae yn ei aros.
Ni cheif chwedyl nid êl o'i del.
Ni cheif rhy anvoddawg rhybarch.
Ni cheif y mud arynaig.
Ni châr buwch hesp lo.
Ni châr Dovydd diobaith.
Ni châr fol a'i cynghoro.
Ni châr gwaith nis gorddyvno.
Ni châr gwilliaid hîr gynghrair.
Ni châr morwyn mab o'i threv.
Ni charawdd Crîst a'i croges.
Ni charo ei vam cared ei lysvam.
Ni chefir da heb prid.
Ni chefir hoedyl hîr er ymgeledd.
Ni chefir gwastad i bêl.
Ni chefir gwaith gwr gan wâs.
Ni cheif mwy no chôd gan wrâch.
Ni cheif dda ni oddevo ddrwg.
Ni cheif dda nid êl yn namwain.
Ni cheif ei ddewis gam à foö.
Ni cheif bwyll nis pryno.
Ni cheidw Cymro oni gollo.
Ni cheidw diriaid ei dda.
Ni cheidw ei wyneb ni roddwy.
Ni chein sywedydd yn unvron.
Ni cheir aval pêr ar bren sur.
Ni cheir bwyaid à fo.
Ni cheir bwyd taiawg yn rhad.
Ni cheir da o hîr gysgu.
Ni cheir geirda heb prid.
Ni cheir gan y llwynog ond ei groen.
Ni cheir gwlan rhywiawg ar glyn gavyr.
Ni cheir y melys heb y chwerw.
Ni chêl drygdir ei egin.
Ni chêl grudd gystudd calon.
Ni chêl ynvyd ei veddwl.
Ni cherir newynawg.
Ni cherir yn llwyr oni ddelo'r wyr.
Ni chlyw madyn ei ddrygsawr ei hun.
Ni chlyw Wilcyn beth nis myn.
Ni choelir dyn ar ddigrain.
Ni choelir y moel oni welir ei ymmennydd.
Ni chovia y chwegr pan vu waudd.
Ni cholles mam anmynedd.
Ni cholles ei gyvriv à ddechreuis.
Ni chrêd eiddig er à dynger.
Ni chryn llaw ar vâb dysg.
Ni chwennych morwyn vynach baglawg.
Ni chwery câth dros ei blwydd.
Ni chwsg dedwydd hun vore.
Ni chwsg Duw pan rydd wared.
Ni chwsg govalus, ac i gwsg galarus.
Ni chwsg gwag voly.
Ni chwyn ci er ei daraw ag asgwrn.
Ni chwyn yr iâr vod y gwalch yn glâv.
Ni chyveirch angen ei borthi.
Ni chyll yr iâr ei hirnos.
Ni chyll ni ddyvydd.
Ni chymmerai gogyl am ei gâr.
Ni chymmero ei barch
Cymmered ei anmharch.
Ni chymmer llu ceid (raid) ar fo.
Ni chymmydd dedwydd â dadlau.
Ni chymmydd diawl â dwywawl.
Ni chyngain gan gènad gywilydd.
Ni chyngain gwarthol gan ddewis.
Ny chynny gweinid arall.
Ni ddaliav ddilys o ddyn.
Ni ddaw gov i lwth ei grâch.
Ni ddaw doe byth.
Ni ddaw drwg i un na ddaw da i arall.
Ni ddawr croesan pa gabl.
Ni ddawr puten pa gnuch.
Ni ddawr yr iâr vod y gwalch yn glâv.
Ni ddeil yr eryr ednogyn.
Nid elir (nid ellir) coed o unpren
Ni ddervydd cynghor.
Ni ddichon gwan ond gwaeddi.
Ni ddyddawr newynawg pa yso.
Ni ddifyg arv ar wâs gwych.
Ni ddifyg esgus ar wraig.
Ni ddifyg fon ar ynvyd.
Ni ddiylch angen ei borthi
Ni ddwg newyn man weision.
Ni ddychwennyg budd pydi.
Ni ddygymmydd mêdd â chybydd.
Ni ddyly cyvraith nis gwnel.
Ni ddyly drygvoly namyn drwg ysu.
Ni ddyrllydd hael ar ni bo.
Ni eill barnu ni wrandawo.
Ni eill Duw dda i ddiriaid.
Nid eill dyn ochel tynged.
Ni erch gwrâch gwared ei phen.

Ni eill neb namyn ei allu.
Ni eing deuvras yn unsach.
Ni eing mewn llestyr ond ei lonaid
Ni elwir daw hyd tranoeth.
Ni elwir cywrain ni gynnydd.
Ni elwir yn euawg onis geirydd.
Ni ellir cwbl o anghwbl.
Ni ellir lliaws o undyn.
Ni ellir o bell à hanfo o agos.
Ni erchyll enaid ni ddiwyg.
Ni varn dyn â charn hyd y'mhen y vlwyddyn.
Ni vawr ddiolchir rhodd gymhell.
Ni vawrâa neges ni ragwyl ei lês
Ni vawrêir tra oganer.
Ni bydd uchenaid heb ei ddeigyr.
Ni vyn drygwraig ddal ei chwd.
Ni vyno Duw ni lwydd.
Ni vyn y sant mo'r caws.
Ni heuir ni vedir.
Ni hena ceudawd.
Ni hena eiddigedd.
Ni hena hawl er ei hoedi.
Ni hena meddwl.
Ni haedd diriaid ei garu.
Ni ladd cawod mal y dygynnull.
Ni ladd gogyvaddaw.
Ni las cenad erioed.
Ni ludd anmraint fawd.
Ni ludd bendith ddifeithwch.
Ni lwgr y da ar y llall,
Ni lwydd bendith ni haedder.
Ni lwydd cell goreisteddwraig.
Ni lwydd golud à wader.
Ni lwydd gwenyn i geiliog.
Ni lwydd hil corf anniwair.
Ni lwydd rheuvedd i ddiriaid.
Ni lwyddoedd ond à dramgwyddoedd.
Ni mâd newid ni cheif elw.
Ni moch ddial mevl nerydd.
Ni moch wna da dyn segur.
Ni nawdd eing llyvrder rhag llaith.
Ni nawd caledi rhag bychodedd.
Ni nawd divenwir cywraint.
Ni nawd gymmydd blaidd â drych.
Ni nawd uchenaid rhag gwael.
Ni orddyvnwys câth cebystyr.
Ni phara cywydd namyn un vlwyddyn.
Ni phell anrhegir tylawd.
Ni phell ddygwydd aval o avall.
Ni phella yr ehegr neb tylawd.
Ni phery cig brâs yn wastad.
Ni phis boneddig ei hun.
Ni phrynav gâth yn fetan:
Ni phyrth newyn neb cywilydd.
Ni roddir gwlâd i vud.
Ni rown erddo seren bren.
Ni rydd hi ei baw i'r ci.
Ni rydd Duw dda i ddiriaid.
Ni rygelir dryglam.
Ni saiv gwlaw ar geiliogwydd.
Ni saiv gogan ar gadarn.
Ni sengis yr ŷch du ar dy droed.
Ni thâg namyn wy.
Ni thâl dim cenad.
Ni thâl dim drwg ymrëad.
Ni thangnev gwynnawn â goddaith.
Ni thawdd dyled er ei haros.
Ni thebyg drud ei drengi.
Ni thelir gweli tavawd namyn i arglwydd.
Ni thelir saeth i ebawl.
Ni thòres Arthur nawdd gwraig.
Ni thrîg diriaid ar dda.
Ni throav yn vy amnwlch.
Ni thycia rhybudd i drwch.
Ni thyv egin yn marchnad.
Ni thynav ddraen o droed yr un
A'i ddodi yn vy nhroed vy hun.
Ni thyr pen er dywedyd yn dêg.
Ni thyr llestyr ni bo llawn.
Ni wedd deu-vras yn un-sach.
Ni welais lam rhwydd i ewig.
Ni weles da yn nhy ei dâd à hofes dda yn nhy ei chwegrwn.
Ni wich ci er ei daraw ag asgwrn.
Ni wisg cain ni wisg liain.
Ni wnaeth ddrwg a'i diwygioedd.
Ni wna y llygoden ei nyth yn llosgwrn y gâth.
Ni wna y môr waeth no boddi.
Ni wnêl gynghor ei vam
Gwnaed gynghor ei lysvam.
Ni wyddis eisio y fynnon onid êl yn hesp.
Ni wyl mâb am beth ni wŷl.
Ni wŷl diriaid arno vai.
Ni wŷl dyn a'i pyrth.
Ni wyr dyn ddolur y llall.
Ni wŷl dyn nid êl o'i dy.
Ni wyr hawdd vod yn hawdd
Onid el hawdd yn anhawdd.
Ni wyr neb pa esgid ddiweddav á wisg.
Ni wyr ni weloedd, ni veidyr ni ddysg.
Ni wyr ond à wrandawo.
Ni wyr pryder nis prydero ac nis pryno.
Ni wyr yn llwyr namyn llyvyr.
Ni wyr yr hwch lawn pa wich y wâg.
Ni wyr yr iâr nesav i'r ceiliog.
Nid â bawd yd ddyvnir llâth hir.
Nid aeth rhyhir i goed.
Nid â cosp ar ynvyd.
Nid â cynnyg arglwydd i lawr.
Nid adchwelawg gair.
Nid adwna Duw à wnaeth.
Nid â drwg val y dêl.
Nid adwyth rhêg ni haedder.
Nid â gair i adwedd.
Nid â gwayw yn ngronyn.
Nid ammwys à wnel gwarth.

Nid anghov brodyrdde.
Nid anudon ymchwelyd ar y da.
Ni â y post ar ynvyd,
A'r ynvyd á ddaw ar y pôst.
Nid à red á geif y budd.
Nid a ar vôr nid ymlevair.
Nid ar redeg y mae aredig.
Nid ar unwaith y caed Herbin.
Nid asgyr à gafo trevgordd.
Nid a'th garwys a'th anvonwys yma.
Nid â swllt yn ddiebryd.
Nid â untrew a dau i angau.
Nid à wyl dyn a'i pyrth.
Nid benthyg ni hanfo gwaeth.
Nid bwrn nid baich.
Nid bwyd gwenynen i geiliog.
Nid bwyd rhyvedd i ddiriaid.
Nid cadarn ond diniwaid.
Nid cau fau ar lwynog.
Nid côv gan yr ofeiriad ei vod yn glochydd.
Nid cur llavur wrth ddim da.
Nid cyvoethawg ond a'i cymmero.
Nid cymmaint Bleddyn a'i drwst.
Nid cymmen neb oni bo ynvyd cyssevin.
Nid cynnevin brân â chanu.
Nid cynnevin cath â chebystyr.
Nid cyttun hun â haint.
Nid cyweithas ond brawd.
Nid chwareu à vo erchyll.
Nid chwareu chwareu â thân.
Nid da rhy o ddim.
Nid da yr awr waethav ar neb.
Nid dedwydd ni ddyvo pwyll.
Nid digon heb weddill.
Nid diswrth neb diawg.
Nid diwyd heb nai.
Nid diwyg rhag drwg weithred
Ymattreg wedi y darfo;
Ni ddychwennyg budd pydi,
Ys gwell delli wrth à vo,
Ac ymganlyn a dedwydd,
A diovryd à atvo;
Ni lwydd rheuvedd i ddiriaid,
Ni cheir bwyaid ar fo;
Ni nawdd uchenaid rhag gwael,
Ni ddyrllydd hael ar ni bo.
Nid drwg arglwydd namyn drwg was.
Nid drwg dim à wneler drwy gynghor.
Nid drygwr wrth ddrygwraig.
Nid edrychir yn llygad march rhodd.
Nid ev enir pawb yn ddoeth.
Nid eglur edrych yn nhywyll.
Nid ei arvaeth á byrth dyn,
Namyn ei dynged a'i herlyn.
Nid ev á byrth dyn ei debyg.
Nid ev á ddiwyg dyn ei ddrwg amynedd.
Nid ev á geif pawb à vyn.
Nid ev hwn y mis nis gwn.
Nid eiddo Duw à water.
Nid eiddun dedwydd dyhedd.
Nid eir â bwyd taiawg yn rhad.
Nid ellir coed o unpren.
Nid erchis bwyd ond ei brovi.
Nid erchis yr Hen Gyrys ond à vai rhwng y newidiau.
Nid ergyd ni gywirer.
Ni crys Malldraeth am Owain.
Nid esmwyth ymgyvlogi.
Nid gair alltud ar Gymro.
Nid gnawd dialwr diovn.
Nid gwaeth cywir er ei chwiliaw.
Nid gwaeth gan Dduw cnaid y fôl no'r cymmen.
Nid gwaeth geilwad anghraf no rheut.
Nid gwaeth i'r ymladd dîg no glew.
Nid gwradwydd gwellâu.
Nid gwely heb wraig.
Nid gwell can-muw i'r can-nyn
Noc un-muw i'r un-dyn.
Nid gwell dim no digon.
Nid gwell gormodd no rhyvychan.
Nid gwell got no lleidyr.
Nid gwell i'r rhoddwr noc i'r lleidyr.
Nid gwell rhwy no digon.
Nid gwiw gwylder rhag eisieu.
Nid gwr namyn gwrthmuni.
Nid hawdd blingaw ag elestren.
Nid hawdd chwythu tân â blawd yn ngenau.
Nid hawdd deuddaw o'r unverch.
Nid hawdd divenwi cywraint.
Nid hawdd gwlana ar yr avyr.
Nid hawdd lledrata oddiar leidyr.
Nid hawdd tynu mêr o bôst.
Nid hofedd meuedd bro.
Nid hwyrach yn y varchnad
Croen yr oen no chroen y ddavad.
Nid iach ond à vo marw.
Nid iangwr neb ar Verwyn.
Nid llavurus llaw gywraint.
Nid llai gwerth mevl no gwerth fawd.
Nid llu á dyr namyn Duw.
Nid llai y cyrch dyn ei laith no'i gyvarwys.
Nid llywiawdyr namyn Duw.
Nid mawr i'th gerid
Os rhwy á erchid.
Nid mal aur da ydd â'r dyn.
Nid mi, nid ti,
Llewad cig y ci.
Nid moel gwr yn aros gwallt.
Nid moesawg merch à glyw lev ceiliog ei thâd.
Nid mwy gwaith no chanu.
Nid mynechdid maeroni.
Nid mynod á ddel eilwaith.
Nid neges heb varch.
Nid newid heb voch.

Nid oedd hôf can ni ddivenwid.
Nid oes ar ufern ond eisieu ei threvnu.
Nid oes cambren ond cam ran.
Nid oes gantho na chwyr na phabwyr.
Nid oes cywilydd rhag govid.
Nid oes gantho'r iâr i gravu'r barth.
Nid oes gantho'r ewinedd i ymgravu.
Nid oes dogyn ar gardawd.
Nid oes drygair namyn drygwraig.
Nid oes drygwraig namyn drygwr.
Nid oes gwyl rhag elusen.
Nid oes nawdd rhag tyngedven.
Nid oes neb heb ei vai.
Nid oes neb can ddalled
A'r neb ni vyno weled.
Nid oes o ddim ond val y cymmerer.
Nid oes rhodd namyn o vodd.
Nid oes wâd dros waesav.
Nid oes wyledd rhag anverthedd.
Nid o'i gorf ydd ymre gwybedyn.
Nid prophwyd neb yn ei wlâd ei hun.
Nid rhaid cymhell ond ar glâv.
Nid rhaid dangos diriaid i gwn.
Nid rhaid dodi cloch am vwnwgyl yr ynvyd.
Nid rhaid dodi cloch wrth vursen.
Nid rhaid i ddedwydd ond ei eni,
A'i vwrw i'r berth vieri.
Nid rhaid pedi yn llys arglwydd.
Nid sant neb yn ei vater ei hun.
Nid sòri ar dy vam.
Nid tân heb eirias.
Nid tebyg neb i Nêst.
Nid trevtad anrhydedd arglwydd.
Nid trymach y blewyn llwyd no'r gwyn.
Nid twyll twyllo twyllwr.
Nid un anian iâch a chlâv.
Nid unnaws gwyraws a gwern.
Nid unvryd ynvyd a chall.
Nid uniaith bronvraith a brân.
Nid wrth bryd yd gerid gwreigedd.
Nid wrth ei bîg y mae prynu cyfylog.
Nid y borau y mae canmawl diwrnod têg.
Nid ei vam á ddywed ar bawb.
Nid ydyw y byd ond bychydig.
Nid ymgais diriaid â da.
Nid ymgar y llateion.
Nid ymgel cariad lle y bo.
Nid ymgel drwg lle y bo.
Nid ymweis à vo parch.
Nid yn undydd yr adeilwyd Rhuvain.
Nid ysgar anghenawg ag anhychvryd.
Nid ysgar diriaid ag anhyedd.
Nid ystyn llaw ni rybuch càlon.
Nid ystyr cariad cywilydd.
Noswyl iâr gwae a'i câr.
Ni wyr ni ddysg;
Ni ddysg ni wrendy;
Ni wrendy ond astud;
Nid astud ond dedwydd;
Nid dedwydd ond à ato ei garu;
Ni âd ei garu ond divilain;
Nid divilain ond uvydd;
Nid uvydd ond tawedawg;
Nid tawedawg ond goddevus;
Nid goddevus ond synwyrawl;
Nid synwyrawl ond cydwybodus;
Nid cydwybodus ond cywir;
Nid cywir ond meddylgar;
Nid meddylgar ond serchawg;
Nid serchawg ond cerddgar;
Nid cerddgar ond ymddyddangar;
Nid ymddyddan ond am Dduw.
Nid cynghor ond tâd.
Nid gweddi ond mam.
Nid ymgeledd ond chwaer.
Nid cadernid ond brodyr.
Nid galluawg ond cevndyr.
Nid cenedlawg ond cyvyrdyr.
Nid hoywder ond cleddyv.
Nid amddifyn ond tarian.
Nid hyder ond bwa.
Nid brwydyr ond gwewyr.
Nid lladd ond dager.
Nid tŷ heb wr.
Nid tân heb gyf.
Nid gwely heb wraig.
Nid ynvydrwydd ond cariad.
Nid folineb ond meddwdawd.
Nid tylodi ond clevyd.
Nid gwall synwyr ond ymryson.
Nid methiant ond musgrelli.
Nid doethineb ond tewi.
Nid diogi ond syrthni.
Nid syrthni ond pechawd.
Nid pechawd ond temtasiwn.
Nid tylawd ond nas cymmer.
Nid cyvoethawg ond syber.
Nid gwresawg ond yr haul.
Nid oer ond y lleuad.
Nid amlder ond sêr.
Nid buan ond gwynt.
Nid moliannus ond cyttundeb.
Nid cyvoeth ond iechyd.
Nid yspail ond gwynt.
Nid pruddder ond marwolaeth.
Nid llawenydd ond nêv.
Nid anhyvryd ond ufern.
Nid hyvrydwch ond gyda Duw.
Nid athrylith ond llawen.
Nid diddim ond trîst.
Nid dedwydd ond diddrwg.
Nid diddrwg ond dibechawd.
Nid santaidd ond diwybod.
Nid diwybod ond disynwyr.
Nid hudoliaeth ond ieuenctid.
Nid ieuenctid ond ennyd awr.

Nid twyll ond y byd.
Nid pruddder ond eisieu.
Nid helaethrwydd heb ddigon.
Nid amheuthun llawer.
Nid somedigaeth ond gwraig.
Nid divyrwch ond milgi.
Nid llawenydd ond march.
Nid digrivwch ond gwalch.
Nid ovnawg ond digasawg.
Nid digasawg heb achos.
Nid dyoddevgar ond doeth.
Nid doeth à ymryson.
Nid mwynder ond merch.
Nid mabgar ond divilain.
Nid milain ond taiawg.
Nid taiawg ond cerlyn.
Nid cerlyn ond avrywiawg.
Nid avrywiawg ond iangwr.
Nid iangwr ond o arverau.
Nid hawddgar ond divalch.
Nid divalch ond trugarawg.
Nid trugarawg ond deddvawl.
Nid marchawg heb fon.
Nid peddestyr heb vwa.
Nid chwannawg ond mâb.
Nid esgeulus ond gweinidawg.
Nid cywir ond ci.
Nid melys ond pechawd.
Nid chwerw ond penyd.
Nid ymddiried ond cydymaith.
Nid hofder ond etivedd.
Nid glân ond y pysg.
Nid cyvrinach ond rhwng dau.
Ni wyr ond à weles.
Nid hysbys ond à ymovyno.
Nid cyvarwydd ond à wypo.
Nid call ond à gatwo yn ei gôv.
Nid dysg heb synwyr.
Nid gwenieithus ond merch.
Nid avieuthus ond dioval.
Nid gwenwynig ond cath.
Nid fyrnig ond ci.
Nid creulawn ond llew.
Nid cyvrwys ond epa.
Nid dichellgar ond llwynog.
Nid ethrylithgar ond bytheiad.
Nid diswrth ond byrhwch.
Nid brwnt ond fwlbart.
Nid mwythus ond bele.
Nid bwyiawg ond gwiwair.
Nid esgyd ond dyvrgi.
Nid esmwyth ond pathew.
Nid difaïth ond ystlym.
Nid boneddig ond hydd.
Nid rhywiawg ond march.
Nid gwâr ond ŷch.
Nid taiawg ond eidion.
Nid rhadlawn ond davad.
Nid llysieuawg ond gavyr.

Nid tomlyd ond bwch.
Nid têg ond paun.
Nid rhyvygus ond bronvraith.
Nid serchawg ond ëos.
Nid balch ond alarch.
Nid syw ond y bi.
Nid sionc ond y dryw.
Nid cyvannedd ond ceiliog.
Nid avradlawn ond iâr.
Nid ynvyd ond gwydd.
Nid budyr ond hwyad.
Nid gwrawl ond ceiliog du.
Nid mwynaidd ond ëog.
Nid llechiad ond cyfylog.
Nid anllad ond aderyn y tô.
Nid musgrell ond ceiliogwydd.
Nid glwth ond mulvran.
Nid anverth ond garan.
Nid trais ond tân.
Nid rhwystyr ond dwvyr.
Nid ysgavn ond wybyr.
Nid trwm ond daiar.
Nid dewr ond gwyr.
Nid calònawg ond à gyrcho.
Nid diarswyd ond à aröo.
Nid ovnawg ond à föo.
Nid llwvr ond à lecho.
Nid anveidrawl ond dim.
Nid dim ond Duw.
Nerth eryr yn ei ylvin.
Nerth unicorn yn ei gorn.
Nerth sarf yn ei chloren.
Nerth hwrdd yn ei ben.
Nerth arth yn ei breichiau.
Nerth tarw yn ei ddwyvron.
Nerth ci yn ei ddant.
Nerth twrch yn ei avlach.
Nerth ysguthan yn ei hadanedd.
Nerth gwraig yn ei thavawd.
No drygddyn ys gwell ei dda.

O achos y vammaeth y cusenir y mâb.
O bob ceinmyged cyfes orau.
O bob fordd o'r awyr ydd ymchwelo y gwynt y daw gwlaw.
O bob trwm trymav henaint.
O bychydig y daw llawer.
O bydd cell i gi mynych ydd â iddi.
O bydd gwlân gan vursen
Ve vydd am bob brwyn.
O bydd llawen y bugail llawen vydd y tylwyth.
O bydd neb ar ôl bid y bawav.
O bydd uwch bawd no sawdl.
O cheri di ni'th garo
Collaist à geraist yno.
Och wyr nad aethant yn wreigedd.
O chyrhaedd vry ni ddaw obry.
O daw ymenyn doed.

Odid à ardd.
Odid à rydd atteb.
Odid à gatwo ei wyneb o eisiwed.
Odid archoll heb waed.
Odid da diwaravun.
Odid divro diwyd.
Odidawg à vo didwyll.
Odid dyn diriaid di hawl.
Odid dyn têg dianav.
Odid eddewid à ddel.
Odid elw heb antur.
Odid o'r cant cydymaith.
O down ni ni á ddown.
O down ni er pedwar ar ddeg
Ni ddown er pymtheg.
Oed á ardd.
Oed á rydd atteb.
Oedran dyn ni chanlyn y da.
Oedd rhaid deall i alltud.
O eisieu gwrda y dodir bawddyn ar y bwrdd.
O englyn ni ddaliav haid.
Oer pob gwlyb.
Oer yw isgell yr alanas.
Oer yw y cariad à ddifydd er un chwa o wynt.
O vlewyn i vlewyn ydd â y pen yn voel.
Ovni ei gysgawd.
O vôr ac o vynydd
Ac o waelawd avonydd
I denvyn Duw dda i ddedwydd.
Oferen pawb yn ei galon.
Ogvaenen yn ngenau henhwch.
O gywirdeb y galon
Y dywaid y gwirion.
O hir ddyled ni ddylir dim.
O hoenyn i hoenyn ydd â'r march yn gwta.
O lymaid i lymaid y darvu y cawl.
O lladd y gâth llygodyn
Ar vrys hi a'i hŷs ei hun.
O myni nodi iwrch, ti á vwri naid amgen; o myni vod yn iyrchgi, ti á vwri naid à vo mwy.
Oni byddi cyvarwydd cyvarch.
Oni byddi gryv bydd gyvrwys.
Oni byddi wrth gynghor dy vam,
Bydd wrth gynghor dy lysvam.
Oni chefi gennin dwg vresych.
Oni hëir ni vedir.
Onid march ys caseg.
O ovrys ni wys cw dda.
O ddeuddrwg gorau yw y lleiav.
O'r bore hyd ucher y newid yr amser.
Os gwr mawr cawr, os gwr bychan còr.
O sul i sul ydd â y vorwyn yn wrâch.

Pa ham y bydd cul y barcut? Am ysglyviad.
Pa ham y llyv y ci y maen? Am nas gall ei ysu.
Pa le yn y vuddai y mae yr enwyn.
Pan bwyser arnad
Tyn dy droed attad.
Pan dywyso y dall ddall arall, y ddau á ddygwydd i'r pwll.
Pan dywyso yr enderig ei braidd, ni bydd da i'r ysgrubl y dydd hwnw.
Pan êl lladron i ymgyhuddaw y ceif cywiriaid eu da.
Pan vo addoed ar y geivyr y bychod a ridiïr.
Pan vo gwlân gan vursen
Y bydd pais i bob brwynen.
Pan vo ingav gan ddyn, ehangav vydd gan Dduw.
Pan vo culav yr ŷch, gorau vydd yn y gwaith.
Pan vo meilierydd ar ben maluria
Y bydd esgud asgell gwipia.
Pan vo mwyav dy galedi,
Gobeithia y gorvyddi.
Pan vo tecav y chwareu gorau vydd peidiaw.
Pan gair mihi, ni chair miha.
Pan laddo Duw y lladd dyn.
Pan laddo Duw y lladd yn drwm.
Pan gysgo pawb ar gylched
Ni chwsg Duw pan rydd wared.
Pan wypo dyn ladd ci, cynddaredd á yr arno.
Pan yrer y Gwyddel allan, ynvyd ydd haerir ei vod.
Pan yrer y Gwyddel i maes, ennaint á gyrch yntau.
Pa waeth y dring y gâth o dòri ei hewin edd?
Pawb á chwennych anrhydedd.
Pawb á drais yn mhais ei dád.
Pawb á gâr ei gywala.
Pawb á gnith gedor ynvyd.
Pawb a'i chwedl cantho.
Pawb yn llosgwrn ei henvon.
Pawb yn y gorphen.
Pei dywetai davawd á wypai geudawd, Ni byddai gymydawg neb rhai.
Pei y gâth á vyddai gartrev gwaeth á vyddai ichwi.
Pen carw ar ysgyvarnog.
Pen ci ar voreu gwanwyn.
Pen punt a llosgwrn dimai.
Pen saer pob perchènawg.
Pen tros bawb lle ni charer.
Perchi gwr er ei vawed.
Petwn dewin ni vwytäwn vurgyn.
Pieuvo y vuwch aed yn ei llosgwrn.
Pieuvo yr henvon,
Ymavled yn ei chynfon.

Pilio yr wy cyn ei bobi.
Pystolwyn i'r allt.
Pob cadarn gwan ei ddiwedd.
Po cyvyngav gan ddyn, changav gan Dduw.
Pob cyfelyb á ymgais.
Pob darogan dydderpid.
Pob diarhcb gwîr, pob coel celwydd.
Pob dryll ydd â'r aing yn y pren.
Pob edn á edwyn ei gymhar.
Pob enwir divenwir ei blant.
Pob gwlâd yn ei harver.
Pob llwybr mewn ceunant
I'r unfordd á redant.
Pob llwrv llemitior arno.
Pob peth yn ei amser.
Pob traha yn y gorphen.
Po dyvnav y môr, diogelav vydd i'r llong.
Po hynav vo y Cymro ynvytav vydd.
Po hynav vo yr ŷd tebycav vydd i vyd.
Po mwyav vo y brys mwyav vydd y rhwystyr.
Po mwyav vo y dravod mwyav vydd y gorvod.
Po mwyav vo y llanw mwyav vydd y trai.
Po tecav vo y chwareu gorau vydd peidiaw.
Po tynav vo y llinyn cyntav y tyr.
Pren yn nghoed arall biau.
Prydnawn côch a mawredd gwraig.
Pryn hên pryn eilwaith.
Pryn tra vlingych.
Pryn ŷd e vydd drud;
Pryn vlawd ti á ei yn dylawd.
Pwy bynag sydd heb wraig sy heb ymryson.
Pwyll á ddyly padell.
Pwy wyr tranc mâb wrth veithrin?
Pysgota yn mlaen y rhwyd.

Rhag anwyd ni weryd canwyll.
Rhag bod y sul heb siglaw.
Rhag myned un Hôg o'r tŷ.
Rhag newyn nid oes wyledd
Rhagnythed iâr cyn dodwy.
Rhag trymvryd ochid achenawg.
Rhaid i'r vuwch wrth ei llosgwrn.
Rhaid vydd nithiaw ni bo pur.
Rhaid i segur beth i'w wneuthur.
Rhaid wrth anmhwyll bwyll parawd.
Rhaid yw cropian cyn cerdded.
Rhaid yw genau glân i oganu.
Rhan druan rhan draian.
Rhan gorwydd o dâd.
Rhan y gwas o gig yr iar.
Rhànu rhwng y boly a'r cevn.
Rhetid càr gan orwaered.
Rhetid maen oni gafo wastad.
Rhew i lyfant.
Rhewydd pob rhyveddawd.
Rhieddawg achenawg yn fo.
Rhîn tridyn cannyn a'i clyw,
Rhôdd ac adrawdd rhôdd bachgen,
Rhodd Ivor ar ei gapan,
Rhodd gwyr Erging,
Rhodd i hên nag adolwg,
Rhoi y càr o vlaen y march,
Rhoi yr ordd dan y celynllwyn,
Rhuthyr ci o gribardd,
Rhuthyr enderig i'r allt,
Rhuthyr mammaeth,
Rhwng y ddwy ystol ydd a'r dîn i lawr,
Rhwng y rhisg a'r pren,
Rhwy vu rhyvychod gynnen,
Rhwydd ni bo dyrys,
Rhybrynwys rhy erchis,
Rhybrynawdd barvawg à eirch,
Rhybuched baw gares,
Rhybuched drygvab i'w vam,
Rhybudd ovnawg a dal y ci,
Rhybudd i ddedwydd,
Rhy dyn á dyr,
Rhy lawn á gyll,
Rhy uchel á syrth,
Rhydd i wraig ei thavawd,
Rhyvoddawg rhy vawr á wŷl.
Rhygâs rhywelir.
Rhygu pob rhyvychod.
Rhyw i vâb iwrch làmu.

Saith mlynedd y darogenir delli.
Sev á ladd á gyhudd.
Sev á lwydd i vevl ei chelu.
Sev yw y blaidd y bugail.
Siarad cymmaint â mâb Saith Gudyn.
Siarad cymmaint â Merddin ar bawl.
Sicrav yw yr hyn sicrav.
Siefrai piau y troed, Siefrai biau y vwyall.
Somi Duw â mynach marw.
Son am Awst wyliau y nadolig.
Swrth pob diawg.
Sychu trwyn y swch.
Symudaw addev rhag drwg.
Syrthid march oddiar ei bedwar carn.
Syrthid mevl o gesail.

Tabler i lyvau, tavarn i chwedlau.
Tavawd á dyr yr asgwrn.
Tavawd aur yn mhen dedwydd.
Tavawd gelyn ar ddannedd,
Ni chytsain ar wirionedd.
Tavl a'th unllaw, cais a'th ddwylaw.
Talwys à ryveichwys.
Tawedawg tew ei ddrwg.
Tebyg oedd cwd i gyvrwy.
Tebyg oedd hwch i garegyl.
Têg pob dianav.
Têg pob hardd.
Têg tân pob tymp.

Têg pob chwedyl ni bo gwrthwyneb iddo.
Teirgwaith y dywaid mursen, bendith Dduw yn y tŷ.
Teir-gwers gwraig rewydd.
Telitor gwedi halawglw.
Temyl glwth ei gegin.
Tervyn cywirav cyngwystyl.
Toll vawr á wna doll fechan.
Tòriad hên daeliwr.
Tòri divyn ar y dorth,
Ni wna wala e wna warth.
Tôst á vydd mwg coll.
Tra voy borvayntyvu y bydd marw y march.
Tra vo y ci yn maesa ydd â'r ysgyvarnog i'r coed.
Traferth ŷch hyd echwydd.
Traha a threisiaw y gweinion
A ddiva yr etiveddion.
Tranoeth wedi y dygwyl.
Tra rheto yr ôg rheted y fraean.
Tra rheto yr ôg rheted y ddraenglwyd.
Trech ammod no gwir.
Trech à gais noc à geidw.
Trech anian noc addysg.
Trech blaidd no'i gènad.
Trech Duw no drwg obaith.
Trech gwan arglwydd no chadarn was.
Trech gwlâd noc arglwydd.
Trech llavur no direidi.
Trech tynged noc arvaeth.
Trech y tyn merch no rhâf.
Treigyl maen hyd wastad.
Trengid golud, ni threing molud.
Trengis à vremis.
Tricid can ni wahodder.
Tricid gwr wrth ei barch, ni thrîg wrth ei gyvarwys.
Trîst pob galarus.
Troi y gâth yn yr haul.
Trychni nid hawdd ei ochel.
Trydydd troed i hên ei fon.
Ty ni vyno Duw ni lwydd.
Tw! varch benthyg.
Twyll drwy ymddiried.
Twyllid rhyvegid rhyvygiaid.
Twyllwr yw gwobyr.
Twymo y dwr a'i vwrw allan.
Tyvid ebawl o hyd gàr.
Tyvid enderig o'i dòr.
Tyvid maban, ni thyv ei gadachan.
Tyngedven gwraig.
Tynu bâch trwy goed.
Tyn y cwyr o'th glusiau.
Tyst yw y chwedyl i'r englyn.
Tywyll boly hyd pan levair.
Tywyll vydd gau, go'au gwîr.
Tywynaid graienyn ei ran.

Uchenaid at ddoeth.
Uchenaid gwràch ar ol ei huwd.
Ucher á ddaw gan ddryc-hin.
Un arfed á vâg i gant.
Un cam diogi á wna ddau a thri.
Un dyn á ddryga ar gant.
Unllaw ar wlân canllaw ar wlân.
Unllawiawg vydd mammaeth.
Unllygeidiawg vydd brenin yn ngwlâd y deilliaid.
Un geiniog á ddyly cant.
Un o blant Angharad segur.
Unpryd yr iâr yn yr ysgubor.
Untrew o garchar.
Unwaith yr aeth yr arglwyddes i noviaw hi a voddoedd.
Utgorn yw cwrw da.
Uwch pen no dwy ysgwydd.
Uwch yw y brâg no'r gwenith.

Wylid ni wŷl ei berchen.
Wyneb trîst drwg á ery.
Wythnos y llwynog.

Y bendro wibwrn.
Y bol á bil y cevn.
Y budd á ludd y lludded.
Y car cywir yn yr ing y gwelir.
Ychydig laeth ac hyny yn enwyn.
Ychydig yn aml á wna llawer.
Y ci à vynir ei grogi á ddywedir ei vod yn lladd devaid.
Y cŷn à gerddo á yrir.
Y cyntav à ddelo i'r velin maler iddo yn gyntav.
Y cyntav a'i clybu dan ei dîn y darvu.
Y davyn á dyll y gareg, nid o gryvder ond mynych syrthiaw.
Y diweddav à oddiwedder ar v vreuan ar hwnw y dielir.
Ydyw corn heb ysgyvarn.
Y vevl à wneler yn rhîn nant
Hi á dywynyg yn ngwydd cant.
Y velin à val a vyn ddwvyr.
Y verch à ddel i'w phrovi,
Hwyr y del i'w phriodi,
Y gath à vo dda ei chroen á vlinger
Y gwr yn ceisio ei gaseg, a'i gaseg dano,
Y llaw à rydd á gynnull,
Y march á vydd marw tra bo y gwellt yn tyvu,
Y march à vram á ddwg y pwn,
Y march á wich ys ev á ladd,
Ymbell ambeuthyn á wna mevl,
Ymchwel yma, na ddymchwela; nid oes o'r byd ond ymchwelyd,
Ymchwelid Duw ei law yn ngauavnos,
Ymganlyn â dedwydd,
Ymgeledd ci am y cwd halen,
Ymguddiaw ar gevn y gîst,

Yn mhob daioni y mae gobrwy.
Yn mhob drygioni y mae pechawd.
Yn mhob creft y mae falsder.
Yn mhob dewis y mae cyvyngder.
Yn mhob clwyv y mae perygl.
Yn mhob gwlad y megir glew.
Yn mhob dyn y mae enaid.
Yn mhob enaid y mae deall.
Yn mhob deall y mae meddwl.
Yn mhob meddwl y mae naill ai drwg ai da.
Yn mhob rhîth y daw angau.
Yn mhob rhyvel y mae goval.
Yn mhob pechawd y mae foledd.
Ymryson a'r gôv yn ei evail.
Ymryson a doeth ti à vyddi ddoethach.
Y mud a ddywed y gwîr.
Y mud á vynaig i'r llavar.
Y naill vlwyddyn á vydd vam i ddyn, a'r llall ei elldrewyn.
Y naill wenwyn a ladd y llall.
Yn ceisiaw y blewyn glas y boddoedd y gaseg.
Yn ceisiaw y cyrn colli y clustiau.
Y neb à saetho ar adrybedd a gyll ei saeth.
Y neb à vo a march ganddo a geif varch yn menthyg.
Ynvyd a gabl ei wrthban.
Yn y croen y ganer y blaidd y bydd marw.
Yn y lle y bo y da y rhoir ac y tycia.
Yn yr ing gorau yw y car.
Y parchell byw bid vau.
Yr aderyn à vacer yn ufern yn ufern y myn drigaw.
Yr avyr ddu a las.
Yr hai a laddoedd yr hwch.
Yr hwch a dau a vwyty y soeg.
Yr oen yn dysgu i'r ddavad bori.
Yr un asgwrn a dal.
Ys da velin à balloedd.
Ys dir angau i eidiawg.
Ys dir drwg rhag drwg arall.
Ys dir i hael à roddo.
Ys dir lladd y gwadyn wrth revedd y troed.
Ys dir nithiaw ni bo pur.
Ys drwg y deg ewin
Ni bortho i'r un gylvin.
Ys ev vy nghâr à orvo.
Ysgavnllwyth á glud coed.
Ysgavn y daeth, ysgavn yr aeth.
Ys gwell can mesur no chan trwch.
Ys gwell deli wrth à vo.
Ys id ar bawb ei bryder.
Ysid bwyd drygwr heb ei ddiolch.
Ysbys pawb pan ddarvo.
Ysu bwyd yr ynvyd yn y blaen.
Ys marw á vo diobaith.
Ys mevl iddo ni ddyto ei vâch.
Ystum llawgar yn rhànu.

EREILL DDIARHEBION A CHWANEGED ALLAN O AMRYW GASGLIADAU.

A vo ar ei gerdded
Ni wna dda cyn ei vyned.
A ddyco'r nodwydd,
A ddwg y crogwydd.
Anhawdd dwyn dyn oddiar eu dylwyth.
A ddywaid y peth à vyno,
A glyw y peth nis myno.
Amlav ei gwys amlav ei ysgub.
Amser á â heibio,
Wrth chwareu ac wrth weithio.
A vo byw yn ddwiol á vydd marw yn ddedwydd.
Adar o'r unlliw a ymgasglant i'r unlle.
Am y novio vo, ni waeth ganddo pwy à voddo.
Aml ddyrnod á dyr y gareg.
A varchoco y march pedoled.
A gano yn ei wely á gria cyn cysgu.
Anivel a vydd yr eidiou pei tòrid ei gynfon.
Amgen no nhwy, pedvai amgenach no'u gilydd.
Arglwydd, eb y naill arglwydd wrth y llall, Beth a wnawn am vlawd potes: Ai codi melin i valu pecaid? Adeilio melin i valu mesur?
A ddyweto y gwîr tòrir ei ben.
A ddigio heb achos cymmoded heb iawn.
Avlwyddiannus pob diriaid.
A gavoedd y dyn a gavoedd y da.
A garo y byd, aed i'r bont.
Amravaelus pob ymladdgar.
Amlwg tom ar varch gwyn.
Anhawdd tynu henvarch o rygyng.
A garer neu gasêir a welir o bell.
Ar ol rhodio pob lle, hawddvyd i gartre'.
Ail i chwedyl chwiliais.
A bryn dîr a bryn geryg.
A bryn vlawd a bryn eisin.
A bryn gîg a bryn esgyrn.
Addaw gyda mâb, a thalu gyda merch.
A chwennycho ddrwg i arall, iddo ei hun y daw.
A eistedd yn dlawd, a ymdwym yn gyvoethawg.

Allwedd arian a egyr bob clo.
A geir yn rhodd a gerdd yn rhwydd.
Arwydd ddrwg ar ddyn gweled ei bervedd.
A vu ddyn aeth yn adyn.
Amlach yw y brain no'r gweilch.
A recho ar y bryn
A rech lle nas myn.
A recho yn y nant,
A rech yn ngwydd cant.
Ammod a dyr gyvraith.
Ar ni roddo à garo,
Ni cheif à ddymuno.
Angen à ỳr hên i redeg.
A vo dda gan Dduw ystyrgar vydd.
Addewid ni weler nid yw.
Advyd a ddwg wybodaeth, a gwybodaeth ddoethineb.
Advyd a bair i rai edrych o'u deutu.
A garo Duw a gospa.
A gadwo Duw cadwedig vydd.
A losgo ei odyn a vyn i arall losgi.
Anhardd pob drwg voesawg.
Antur hir ledred heb ddial.
Ar ni allo drais twylled.
Ar ol yved syched sydd.
A rhinweddau da gorthrechir drwg.
A ymoreuro ymoreured â'r gorau.
A eiriach ei wialen,
A ddivwyna ei vachgen.

Berwi y dwvr a'i davlu allan.
Bachgen diriaid a wna wr da.
Blewyn i gi a'i brathoedd.
Brau din brau davawd.
Blingo hwch â chyllell bren.
Bara gwyn sych.
Bara gwyn a chig moch a chwrw, a bair i wr werthu ei dir.
Berwant yn eu hisgell eu hunain.
Bwyd yr ynvytav a vwytir gyntav.
Bid gwrm biw, bid llwyd blaidd.
Bid rhwng y din a'r wialen.
Brith yn ieuanc, carpiawg hên.
Byr ei hun, hir ei hoedyl.
Bwyta llymru â mynawyd.
Bwrw dwvr i Havren.
Bydded y gerdd yn ol y testyn.
Bwrw ergyd ar gais.
Beth gwedi celwydd? cernawd:
Boddi y melinydd.
Balch yw geivyr ar y rhew.
Balch yw hwyaid ar y gwlaw.
Bawddyn wrth ei grybwyll.

Can valched o'i gwd ag yntau o'i sâch.
Can wirioned â diawl dwyvlwydd.
Can galled ag Ieuan Cydewain.
Can lased a'r genninen.
Can gyvrwysed â barcud vis gorphenav.
Ceir gweniaith gan bob un.
Ceir y drwg ymhob man.
Can wyned a'r càn.
Can ddued a'r vrân.
Can haeled â Nudd.
Can goched a'r gwaed.
Can gryned a'r bêl.
Can valched â chribau y bleiddiau.
Cochwallt y gwaethav o'r holl ddynion.
Cwrv yn mol twrv yn mhen.
Cysgu val y pathew.
Cystadl yved o'r cawl â bwyta o'r cîg.
Cwyn rhugl rhag cwyn rhagddo.
Cwrw Aber Conwy goreu pei pellav.
Cyvri'r cywion cyn eu dëor.
Cyhyd ag ystol ufern.
Cywir yn ing y gwelir.
Cywain y cwbl i'r bol val y gigvran.
Cynt i'r gell nog allan.
Cymmerwch y mynydd o'i ben e ddervydd.
Cynt meddwl no gweithred.
Cyvathrach i vwyta, cenedl i ymladd.
Cyvathrach o agos, galanas o bell.
Cyvrwy i hwch.
Cyvrwy i vuwch.
Cyving ac ehang yw dewis.
Coel gwrách yn y lludw.
Cydwybod lân diogel ei pherchen.
Câs gan ynvyd a'i cynghoro.
Canys ve vethws ebai y ddylluan.
Câs gan y gâth y ci a'i bratho.
Ceir pob peth am arian.
Côv pob diweddav.
Cynt i'r dorth nog i'r cauad pobi.
Cystal â llwybyr aradyr.
Cynghor yn ôl.
Cyvoethawg pob dedwydd.
Cymmer dy barch a gwrthod dy anmharch.
Cyvuwch a'r sêr.
Chwynwch eich gardd eich hun yn gyntav.
Cadw peth val carth rhag tân.
Cardota Gwyddelwern.
Colli y clustiau cyn cael y cyrn.
Can esgor i ieuanc.
Castell pob dyn yw ei dŷ.
Canmawl dy vro a thrig yno.
Cadarn ovyn a wna gadarn nacâu.
Cadarn wrth gadarn.
Cadw ci a chyvarth vy hun.
Cwlwm oediawg a ddetyd.
Chwannawg mâb i'w hynt,
A chwannawg adrev à vo cynt.
Chwi a'i cewch â fònod ar eich cevn.
Cosyn glân o gawsellt budyr.
Chwi piau y byd, cechwch ynddo.
Clâv o'r un clwyv.
Crâch a ddywed crâch gyntav.
Cneua mewn brwyn.

Cadw dy avraid, ti a'i cei wrth dy raid.
Ceisiaw swllt yn ngwalva blaidd.
Cnoi awel.
Côv a lithyr, llythyr a geidw.
Col, medd y vran pan gafo hi ddigon.
Chwareu plant yn y pistyll.
Chwareu am bob peth ac ymladd am y bwyd.
Câr a glyw, bid varw bid vyw.
Cerid yr avyr ei myn,
Bid o ddu bid o wyn.
Câs gweled a geisio.
Cariad a orchvyga bob peth.
Ceintach wedi brawd.
Cymmaint ar y werthyd ag ar y bellen.
Cludo heli i'r môr.
Cneivier wedi praidd.
Cneuan yn ngenau hen-hwch.
Cymydawg da ydyw clawdd.
Curaw ei chwch wrth y graig.
Curaw un o dwll ac o draves.
Cyntav ei ôg cyntav ei gryman.

Digon o dân er llosgi Llundain.
Duw gatwo pawb rhag meddwl ei vam.
Da cael us gan ddrwg dalwr.
Da cynghor gwraig heb ei ovyn.
Drwg y dialoedd ei gam, a vwyaoedd ei oval.
Dilyn hael hyd varw.
Dwy wedd i'r llech, ac un i'r pobty.
Dysgu rhygyng i henvarch.
Dwyn ei fon oddiar ddewr.
Da cael ynys mewn môr mawr.
Dianc rhag y mwg i'r davlod.
Dianc rhag y mwg a syrthiaw i'r tân.
Dal canwyll i'r vall.
Dal y llygoden a'i bwyta.
Da dal crothell mewn cawell cregyn.
Da i gyrchu angau i wr boneddig.
Da yr edwyn hen gath levrith.
Da i gyrchu angeu at wr clav.
Dioval a vydd diovyn.
Dioval yw dim.
Drwg yw y chwareu ni ennillo neb.
Dod i gadarn ei ran, neu ve a'i myn.
Dotiedig pob anghovus.
Dysgu oferen i ofeiriad.
Diddestl pob hen.
Dedwydd pob fyddlawn.
Dawn dedwydd yn ngolwg.
Divlas vydd barn heb ei govyn.
Da cyfelyba y byddar os clyw o beth.
Da gan y nail gi grogi y llall.
Da ydyw dyn â gwddw hir a hwp yn ei chwedyl.
Darvu y pen darvu yr ammod.
Digon i bawb à gafo.
Diboen i ddyn dybio'n dda.
Dim anair i wyr yr eglwys.
Drwg ei hun a debyg arall.
Dioval a gân yn ei wely
Duw piau gwneyd etivedd.
Da ysgavn à dwysga.
Dwyn dwr tros avon.
Dywsul y pŷs.
Dala y gath erbyn ei chynfon.
Da cynnydd medel gwrda.
Delis da yn yd vu.
Dewin pob diawg.
Diddrwg didda, megis hen gi.
Dyvydd dihir-waith aros.
Dysg gan yr ynvyd ymogelyd,
A chan y doeth dysg wneuthyd.
Dig pob colledig.
Diddig pawb wrth à garo.
Dyced chwant dros ben.
Dyn a gerir lawer gwaith
Er mwyn ei gydymaith.

Edrych val gavyr wyllt ar daranau.
E ddaw drygddyn wrth ei grybwyll.
Eli i bob dolur yw amynedd.
Eli calon cwrw da.
Edrych y naid cyn ei neidiaw.
Ev a wnäai y peth ni wnäai.
Egor y varchnad cyn canu y gloch.
Ev aeth glastwr yn ei glustiau.
Er maint vo'r dryc-hin,
Hi a â o'r diwedd yn sych-hin.
Er na wnei ddrwg na wna debyg.
Ev a dyv y draen a'i vlaen arno.
Elid bryd yn ol breuddwyd.
Ewyllys heb allu.
Ennill y gronyn a cholli dau cymmaint.
Ennill nodwydd ddur a cholli y trosol haiarn.
Ev a gair cynghor gan ynvyd.
E ddaeth y caws o'r un cawsellt.
Ev a ddaw haid i gwch.
Ev a wnäai ddrwg rhwng cardotyn a'i gwd.
Eddewid gwraig odid yw.
Enw heb senw.
Esmwyth gwaith gwrandaw.

Velly vinnau, chwedyl y mochyn.

Foi rhag yr hwrdd i gorlan y devaid.
Fordd Buallt i Henfordd.

Gormod caws mewn maidd.
Gormod gormes bendith Dduw'n tŷ.
Gyda'r nos y cyvyd malwen.
Gwasgu y mê. cyn ei dyru.
Gwlad i gymmen yw pob gwlad.
Gwell yw i'r ymarŏwr nog i'r dialwr.
Gochel ymladd â thridyn: ofeiriad, gwraig, ac ynvyd.

Gorau cyvrwysdra gonestrwydd.
Gwr ar vwrdd a llanc ar vaes.
Gair i gall.
Gogana dy vro a thrig yno.
Gwae y vo à wertho ei wrthban.
Goreu cyttys, cyttys pentan.
Gwr dyeithyr yw vory.
Gnawd i ddyn ddwylaw.
Gwaethav i ddyn ei ddyn ei hun.
Gwell yw dau ben nog un.
Gwae à vo yn brudd rhag ovn brâd.
Goddev van gàmau.
Gyru halen i'r Heledd.
Gauav glâs á wna vynwent vras.
Gorau y gwna gwas da ei hun.
Gwaethav byriau byriau hwch.
Gwaethav blŷs blŷs eisieu.
Gwan ei galon a gyll, gwnaed orau gallo.
Gyru y swch yn swmbwl.
Gyru y llettam i'r ystol.
Gwell cariad y ci no'i gas.
Gwell piso y ddavad no thòm y vuwch.
Gwynvyd hwyaid Plas y Ward.
Gormodd o ddim nid yw dda.
Gwag gwely heb wraig.
Gormod awydd a dyr ei wddv.
Gorau cyvoeth yw iechyd.
Gwaeth no'r vad velen.
Gwayw yn nghalon gan hiraeth.
Gwell yr heddwch gwaethav no'r rhyvel gorau.
Gwnaed pawb y peth à vedro, ebai Coch y Cefylau.
Gwyn y gwel y vran ei chyw.
Gyru yr hwyaid i gyrchu y gwyddau o'r dwr.
Gloyw pob glân.
Gwyddau yn pencawna.
Gwna gynghor dy hen gyvaill.
Gynt, gynt, i'w dechreu pob hen chwedyl.
Gwell awr o lawenydd no dwy o bruddder.
Gwell rhinwedd cardotyn no mawredd brenin.
Gwell no da dienbyd.
Gwell un à wellâo no dau à waethygo.
Gwell drwg ordderchu no drwg briodi.
Gwên dêg â gwenwyn dani.
Gwyl gwna dy orau.
Gwell y gwyr Sion oddi wrth gyweiriaw swch.
Gwyliaw croes wylvor.
Gwell ychydig gan râd no llawer gan avrad.
Gwyn pob newydd, llwyd pob hên.
Gwenhwyvar, verch Ogyrvan Gawr,
Drwg yn vechan, gwaeth yn vawr.
Gweithiaw castell ar ben cawnen.
Gorau cam, cam cyntav.
Gwell angau no chywilydd.

Gwin coch, mêr moch, a mwg,
Ynt dri gelyn i'r golwg.
Gwartheg Huw Conwy Vychan,
Diawl a dòro ar eich rhedeg.
Gobaith a vyw, diobaith a varw.
Gwir a ddywed y vrân,
Odid o drachwant gàlon lân.
Gorau y gwineuwallt ar bawb.
Gan Dduw y ceir pob daioni os ceisir.
Gwallt du, gwallt dewr.
Gwae à wêl ac ni wêl ei hunan.
Gwae ni adwaen ei hunan.
Gwae à wnel ac ni wyr paham.
Gwae à greto i bob chwedyl à glywo.
Gwae y verch ni vedro vod gan ei hunan.
Gwisgi pob troed at y drwg.
Gorau i bawb ei bieusawd;
Gorau pieufawd deall.
Gorau deall doethineb;
Gorau doethineb iawnder;
Gorau iawnder cariadoldeb;
Gorau ar garu Duw caru ei blant.

Hy pob ceiliog ar ei domen.
Hy y gall un vramu wrth ei dân ei hun.
Hir ddarogan dervydd.
Hawdd addaw, ond anhawdd cywiraw.
Haws cadw nog olrhain.
Hir yw byth a da yw Duw.
Hiroed anniolch.
Hanner gair i gall.
Hawdd pobi yn ymyl blawd.
Hof gan bob bwch ei ddigrivwch.
Heddyw yn ddyn a vory yn adyn.
Hesbin yw pob davad hyd na ddelo.
Hof gan bawb ei gariad.
Hwy byddis yn arovyn gwaith da no'i wneuthur.
Hindda gwyr Môn
Yw gwynt Iwerddon.
Hywav yn y bŷd aeth bellav i'r coed.
Heb na thŷ nag ymogor.
Hên arver, hon a orvydd.
Hên a wyr ieuanc à debyg.
Hawdd yw ovni ovnawg.
Hawdd cael drwg ac anhawdd myned oddi wrtho.
Hên hwyr hawdd ei orddiwes.
Hir y byddis yn llenwi llestyr à ollyngo.
Hir vydd bys gwden gwanwr.
Hwi! cwn y drev; hai! ein ci ninnau.
Hof pob newydd.
Hy pawb ar ei eiddo:
Hirbryd a wna vawrbryd, a mawrbryd a wna'r mawr gywilydd.
Hun yr eos.
Hwi! gyda'r ci; hai gyda'r geinach.
Hawdd cysgu mewn croen cyva.
Haws llenwi bol no llygad.

I ti yr heddyw; i bwy y vory?

Lladd maer Caer ar Gevn Cerwyni.
Llong i longwr, a melin i velinydd.
Lledled rydau, waethwaeth ddeddvau.
Llawer a ddyvynwyd, ychydig a ddewiswyd.
Llathen o'r un brethyn.
Lleiav rhan rhan y rhanwr.
Lladd yr iâr a cholli y cywion.
Llawer o waith a wna llawer o ddwylaw.
Llawer a sieryd llawer o wragedd.
Llawer ammau diau vydd.
Llawer o dda a wna llawer o ddynion.
Lle yr ydych ddicav rhowch eich twca.
Llywelyn pob lle weithiau gartrev.
Lluchiaw cwn â cheryg.
Llygaid segur a wilia.
Llygriad y peth gorau yw y llygriad gwaethav.
Lle crava'r iâr e biga'r cyw.
Llygaid diawl tan gareg.
Lladd y gwirion yn nghysgawd yr cuawg.
Lle clyd i vethu,
Lle oer i fynu.
Llev yn avon hindda vydd.

Mae dwy fordd i'r coed.
Mae achos i'r iâr bigo'r bysgen.
Mae modvedd yn llawer yn nhrwyn gwr,
Mae pwll y'mhob drws weithiau,
Manwl pob rhan, hardd pob cyvan,
Mwth y rhydd yr hyn ni'm addug.
Meddylia dy ymadrawdd cyn ei draethu,
Mae dau vaw ci yn Nghaer,
Mae brân i vrân y vron,
Mal baedd cynddeiriawg,
Mae mêl yn ngallt Ddygai; ond pwy sy well er ei vod?
Mae yn rhyhwyr cynnilaw pan eir i dîn y y cwd.
Melys yw cig lledrad.
Mynych y daw beunydd, val ynvydion Cyveiliog.
Mae sawyr y cennin ar y cewyll.
Mor glaiar â llyn llevrith.
Mae dechreu i bob peth; ond nid oes diwedd ond i rywbeth.
Meddyg i bawb ei lygaid.
Modrwy aur yn nhrwyn hwch.
Mae yn rhaid i'r gwychav gachu.
Mae yn rhaid i'r adar mân gael bwyd.
Mae newid gwaith gystal a gorphwysaw.
Magu cynrhonyn mewn cig.
Mae dau olwg ar varch gwyn.
Mae achos i'r gath lyvu'r pentan.
Mae modd i ladd ci heb ei grogi.
Mal côv gwrach.
Mae vo ar y gwir,
A minnau ar y tir.
Mal pais Caradawg.
Mal dannedd i genawon.
Mal ysgubor ofeiriad.
Manwl gyvrif á wna hir gyveddach.
Mesur pawb wrth ei lathen ei hun.
Mwy y twrw no'r taraw.
Mwy y braw no'r briw.
Mor ddiles a halen i'r iâr.
Mi adwaen lwynog er nas goddiweddwyv.
Mwyav poen yw poen methu.
Mud pob anghyviaith.
Myvi yn cael yr enw, ac ereill yn cael yr ennill.
Mal y bwytâes y cannwr y can myharen.
Mal gwydd am guddiaw ei hwyau.
Mwyav clod lleiav ddyweto.
Mae yn dangos ar eich barv pa saig a vu ar eich bwrdd.
Mae modvedd yn ddigon er dianc.
Mi wn chwedyl yr ysguthan wrth y bi.
Mae brân i vrân, a gwalch i walches,
A dylluan i'w chymhares.
Mal gwîb mammaeth.
Mab synwyrawl a wna dad llawen.
Mwy no'r dwr ar gevn ceiliogwydd.
Mynych y barn pob ehud.

Ni chwythoedd na bai da i rywun.
Na vynych dramwy lle bo mwyav dy groesaw.
Na hir ddilyn hirddrwg.
Newid y penwag yn Nevyn.
Nid gwell rhwy no digon.
Nid o nerth braich ac ysgwydd y mae canu crwth.
Nos á yr y brain adrev.
Nid da rhy o ddim.
Ni verchyg varch, ni chár verch, ni chanlyn vilgi.
Ni wyr y gôg ond yr ungainc.
Nid marw y tad vo tradoeth,
A vo byw dewr ei vâb doeth.
L. Gl. Cothi.

Ni ercha bwyd ond ei brovi.
Na chabla neb y gorfo arnat ei ovn.
Ni bu lanw na bai drai.
Ni bu wala na bai weddill.
Naill ai mammaeth ai gwraig o'i chov.
Ni bydd arno niwed.
Nerth cath yn ei chynfon.
Na sav yn dy greulonder.
Ni wiw galw doe yn ol.
Ni bydd gwr gwyllt heb ei wae.
Ni ddelir hen adar âg us.
Ni wna geiriau têg hau y tir.
Ni waeth ganddo o ba du i'r tŷ yr hauer y cywarch.

Ni vedd ev ewin i ymgravu.
Naill ai rhydraws ai rhydruan.
Ni ddisgyn brân ond unwaith ar y braenar.
Nugiaw gan y cawn.
Ni chyll cybydd mo'i lês er ei gywilydd.
Ni bu draha na bai gyhydiad.
Nid oes mwy o goel arno nog ar din dyn bach.
Ni châr hen vuwch ddiniawed.
Ni thrig march er unnos.
Ni thâl y swydd i'w gwasanaethu.
Nid tebyg dim bod heb ddim.
Nid â rhinwedd i'r bedd byth.
Ni wna na byw na marw.
Ni wybod pwy sydd iâr na phwy sydd geiliog.
Ni waeth tewi no siarad.
Ni thâl cam bach mo'i wrthawd.
Ni chair gan ddrwg dalwr ond drwg davawd.
Nid pob dyn cryv a vedr ganu telyn.
Ni bu erioed y vath beth yn Ynys y Cedyrn.
Ni wiw i'r llygeden ymryson piso â chaseg.
Ni adnapo amnaid yr iâr bid heb ŵy i'w swpper.
Ni ddervydd cynghor.
Ni ddilid a'i cynghoro,
Eve geif a'i cospo.
Ni chwery hengi â chenau.
Nid eglur y drych yn y tywyllwch.
Nid ei veddwl y geif dyn.
Nid hwyrach yr ammau no'r diau.
Nid hir barâus beth cymhellus.
Nis gwyr ar ba droed y sang.
Nis gwyr pa elin i'w gosi.
Nid etiveddiaeth yw gwasanaeth.
Ni ddaw henaint ei hunan.
Na werth mo'th iâr ar y gwlaw.
Ni vyn à gafo, nis ceif à ddymuno.
Ni ludd parawd ei gymmeryd.
Ni wella gwas drwg er ei oganu.
Ni wneir dyn o'r eidion du.
Ni thyv gwellt ar fordd vawr.
Ni vynag haelav pan gaer.
Na ymddiried i'r glwth am dy giniaw.
Na ymddiried i'r trythyll am dy wraig.
Novio val y gareg.
Ni thyr gwlaw un asgwrn.
Ni sai barn ar gadarn.
Ni ddelir hen gefyl âg us.
Ni waeth pa liw ar y bol am y dalio vo y bwyd.
Ni chyttal goval â chân.
Ni vagoedd sychder erioed ddrudaniaeth.
Ni vu erioed ddigon na byddai beth yn ol.
Ni cheir y dyn ond val y bo,
Gwnewch iddo'r tro a vyno.
Ni bu ddrwg erioed o hirymaros.
Ni thyr calon er rhoi ochenaid.
Ni wyddoch o ba le y daw haid i hwch.
Ni hyna meddwl henwr.
Ni ddaw gair drwg yn ol.
Ni ddeil y crochan pridd mo'i daraw wrth y pres.
Nid oes mwy dolch nog i'r avyr am ei godro.
Ni newid ev y bysen am y fäen.
Nid amheuthyn caws i wyr Trawsvynydd.
Nid call Cymro oni chollo.
Nid drwg ond y ceir drwg oddi wrtho.
Nid oes neb na ddaw wrth ddywedyd hwda.
Ni chân y gôg ond à ganoedd.
Nid cyvarwydd ond à gerddo.
Nid oes am y peth a aeth heibio
Ond tewi sôn a gadael iddo.
Nid rhyvel ond gwynt.
Niwl y gauav gwasarn eira.
Niwl y gwanwyn gwasarn ir-vrwyn.
Ni wiw myned i brynu dwr gan lysŵen.
Ni bu drwg erioed heb verch yn rhywben.
Nid eiddo ond a'i cymmero.
Ni ddyry ev vaw i gi, pe cäai gareg i roi arno.
Nid glân ond glân ei galon.
Ni thwyllwyd à rybuddiwyd.
Ni waeth itti hyny no phregeth.
Ni ddygymydd ynvyd a'i geiniog.

O'r aeron gorau yw yr eirin.
O ddau ddrwg gorau y lleiav.
O ddau dda gorau y mwyav.
Os ei yn was i eurych rhaid itti garío ei gôd.
O wir waith goddau.
O cheif yr avyr vyned i'r eglwys, hi âa i'r allor.
Odid hir gynnydd ar gam.
Odid venthyg na bo gwaeth.
Odid vâb cystal a'i dad.
O lygad y colloedd y bachgen y bunt.
Os saiv dim saved y bara a'r llaeth.
Oni chedwir y ddimai, nid âa hi byth yn geiniog.
O geiniog i geiniog ve âa'r arian yn bunt.
Os cybydd a vydd evo,
E gyll gwnaed orau gallo.
O gwmpas yw y fordd nesav.
O pryni gaws pryn van gaws.

Piso yn y môr.
Pam y piga'r iâr y badell? Eisiau tavawd i'w llyvu.
Pan vo y gâth oddicartre',
Ceif y llygod le i chware.

Pob peth yn anmhorth i wan.
Po llyvnav vo y dwvr, dyvnav vydd y rhŷd.
Pan vo marw y sarf bydd marw ei cholyn.
Po mwyav gafoch, mwyav geisiwch.
Pan doddo'r vrân
Ve ryna'r baban.
Parchell o'i hwch ei hun.
Pan ddel tro ar y geivyr,
Yr avyr glof a vydd o'r blaen.
Pan vo y bol yn llawn y myn yr esgyrn orphwys.
Pawb drosto ei hunan.
Pen ci yn y crochan.
Pob sorod i'r gôd ag ev.
Po mwyav o ddevaid drutav vydd y gwlân.
Po hynav vydd y dyn gwaethav ei bwyll.
Pwn i'r odyn a baich i'r velin.
Pryn yn y drev, a gwerth gartrev.
Priodas yr iâr a'r ceiliog: provi cyn priodi.
Pan ddicav vo'r ceiliog uchav y cân.
Pe dywedwn gyhyd a chywydd.
Pan bellav gwaetha'r gwerth.
Po glanav vo'r verch blinav vydd ei thynged.
Pawb â'i vys ar ei ddolur.
Pob cynnevin dichwith.
Prynu câth mewn cwd.
Prawv dy gymydog cyn bo raid.
Pob peth o hir arovyn a ddervydd.
Pan gollir y gwlaw
O'r dwyrain y daw.
Pan gollir yr hindda
O'r gogledd y daw gynta'.
Pan soniwyv i am gefyl,
Soniwch chwithau am gaseg.
Petai y mynydd yn ymenyn, e wneid pen ag evo.
Poeri am ben ei gadach ei hun.
Pryn vara, ti a ei i gardota.

Rhaid i'r dryw gael ei lyw.
Rhoi y pwn trymav ar y march gwanav.
Rhaid enllyn da gyda bara llwyd.
Rhaid côv da i ddywedyd celwydd.
Rhaid i bob ceg gael bwyd.
Rhan ddrwg rhan o draian.
Rhaid gwerthu lle bo prynu.
Rhyhwyr cynnilo pan eir i dîn y cwd.
Rhewi'r carth yn y pared.

Son am Awst ddydd calan-gauav.
Saeth i bob nôd.
Synwyr y vawd.
Sawyr y cennin ar y cewyll.
Sâl y ci ni thâl chwibanu arno.
Saved pob llestyr ar ei waelod ei hun.
Swch heb gwlltyr.
Sadia'r mur po garwa'r gareg.
Siglo'r ddor rhag bod yn segur.
Soniwch am ddiawl, ac ve ymddengys.
Sion piau'r meirch, Sion piau'r ceirch.

Têg y dywedir am vab o bell.
Tôst vydd ar ddyn pan gafo ei ddewis.
Trech dwy wrâch nog un.
Troi'r gwn i daro'r gawnen.
Tinddu, ebai'r vrân wrth y wylan.
Tanllwyth y llwynog am y pentwr ceryg.
Tynu llaw hyd ben ci drwg.
Tranoeth gwedi'r dyddgwyl.
Troi dalen newydd.
Trymav baich baich o bechod.
Tôst a vydd mwg coll.
Taw wrth ynvyd.
Taclau gwraig weddw.
Taer yw'r gwir am y golau.
Truan teyrn heb ei ddeiliaid.
Tàrio val yr abad am y cwvaint.
Tyngu nad ocs ceryg yn Nghornattun.
Têg pob chwedl heb wrthwyneb.
Tra bo'r cythraul yn ufern y mae lle i waethygu.
Tlws pob peth bychan.
Trwy bwyll y mae dirwyn y bellen.

Un wennol ni wna wanwyn.
Unwaith am ganwaith i'r gwr.
Uvydddod i gyvoeth, a balchder i dylodi.
Un drwg a lwgr ar gant.
Un peth yw addaw, peth arall yw cywiraw.
Uvydd ac anmharod.
Un awr o ddiogi a wna ddwy o wylovain.
Un trwyn budyr a wna gant trwyn glân.

Wyneb llawen llawn ei dŷ.
Wrth ovregedd y ceir drwg.
Wrth hir ymgeisio da'r ymgawsoch.
Wedi novio y llyn yn mîn y làn boddi.

Yn y gwîn y ceir y gwir.
Y llaw à estyn a gymhell; diymwâred galed a gyll.
Ychydig yw mam y gynnen.
Y genedl a ymgasâa
Duw a'i diva.
Yn arav deg yr â gwr ymhell.
Ymhob pen y mae piniwn.
Ystig diog yn nhy ei gymydog.
Ymryson â diawl am gudyn o wellt.
Yn yr adwy galetav y tyr y garwden.
Yr un ddiod â chefylau Syr Rossier.

Ymgynghora â doeth.
Ymgymdeithasa â dedwydd.
Yr adar a vyn rodio
Yr un vath er ei wn vo.
Y maen à dreigla ni vwsogla.
Y dillad yw'r dyn ar dyn ydyw'r truan.
Y ci olav piau'r asgwrn.
Y gneuen goeg sy galetav.
Ymwrthod a'r diriaid.
Ymolertha a'r glew.
Ymchwedd a'r hael.
Ys dir angau i'r eiddawg.

ADYSGRIVIAD ARALL

o

DRIODD MOES,

O LYVYR A ELWIR "Y CASGLIAD DIDREVN," EIDDO IARLL MACCLESFIELD.

Tri pheth nid ymguddiant: gwelltyn mewn esgid, mynawyd mewn cwd, a phuten mewn tyrva.

Tri dyn nid call rhygoellaw iddynt: hyn no'i gymydogion, rhodiadur o bell, ac à vo vaen dros iaen.

Tri amryson à ddygwydd ar varwolaeth cadarn cyvoethawg: cythreuliaid am ei enaid, perthynasau am ei eiddo, a phryved am ei abwy.

Tri math ar ddyn à sy velltigedig: à doro orchymynion Duw ac na bo edivar ganto, a'r hwn na wypo ddim o dda ac na cheisio ei ddysgu, a'r dyn à wypo lawer o ddysg ac nas dangoso i neb.

Tri pheth ni all dyn vyw hebddynt: tudded, a thrwydded, a gwasgod.

Tri pheth à sydd well no chyvoeth: iechyd, a rhyddid, a synwyr.

Tri pheth à ddylai cristion daionus eu gwneuthur: caru Duw yn vwy no neb, ovni Duw yn vwy no neb, a gwasanaethu Duw yn vwy no neb.

Tri pheth sydd angenrhaid i bechadur eu gwneuthur: cydnabod ei bechodau, edivarâu am ei bechodau, a deisyv maddeuant am ei bechodau.

Tri pheth à geif dyn dedwydd: cariad perfaeth, a bywyd heddychlawn, a llawenydd nevawl.

Tri pheth à geif dyn drwg annedwydd: tylodi, ac avlwyddiant, a phoeni.

Tri pheth à geif dyn divalch: amledd, llawenydd, ac esmwythder.

Tri pheth à geif dyn gwallus: cywilydd, a gwatwar, a cholled.

Tri pheth à geif dyn o gyvodi y bore: iechyd, a chyvoeth, a santeiddrwydd.

Tri pheth à geif dyn cysgiadur: cywilydd, ac aviechyd, a methiant.

Tri pheth à geif dyn cywir: dawn, a pharch, a fyniant.

Tri pheth à geif dyn falst: drygvyd, a drygair, a drygddiwedd.

Tri pheth à geif dyn dyoddevus: cariad, a pharch, a chanmoliaeth.

Tri pheth à geif dyn trugarawg: dawn, a chariad, a thrugaredd.

Tri pheth a geif dyn o ddylyn hirddrwg: carchar cystuddiawl, a newyn poenydiawl, ac ufern dragwyddawl.

Tri pheth à geif dyn dwyvawl: digonedd bydawl, a heddwch corforawl, a llawenydd nevawl.

Tri pheth à ddyly dyn eu hystyried: o ba le ei daeth, a gwybod pa le y mae, ac ovni pa le ydd âa.

Tri gelyn enaid cristion y sydd: y byd, a'r cnawd, a'r cythraul.

Tri meddyg enaid dyn y sydd: ympryd, a gweddi, a chardawd.

Tri ychydig à wna golli llawer: ychydig o anwydau drwg, ychydig o wall, ac ychydig o ledrad.

Tri gair o gynghor à roddes Lasar i ddyn: nid amgen, câr dy Dduw yn vwy no dim, canys ev a'th wnaeth di; gweddia ar Dduw, canys ev a'th brynoedd di; ac ovna Dduw yn vwy no dim, canys ev a'th varna di.

Tri pheth serchawg ei gweled: diriad yn myned yn ddedwydd, cybydd yn myned yn hael, a phechadur yn myned yn santaidd.

Tri pheth à ddaw ar ddyn heb wybod iddo: cysgu, pechawd, a henaint.

Tri chydymdaith à sydd i'r diawl: balchedd, a chenvigen, a lledrad.

Tri pheth sydd yn arwyddocâu bod dyn yn gadwedig: casâu pethau drygionus, caru pethau daionus, a gweddïaw yn ddiwallus.

Tri pheth à ddyly Cristion eu coviaw yn wastad, rhag pechu yn varwawl: gorchymynion Duw, llawenydd nev, a phoenau ufern.

Tri pheth a wna gwr yn vlaenor ar ei gymodogion: bod yn ddoeth, a bod yn hael, a bod yn gyvoethawg.

Tri pheth à wna gwraig yn anniwair: tegwch yn ei hwyneb, folineb yn ei phen, a balchedd yn ei chalon.

Tri pheth ni ddiolchant eu harbed: ni ddiolch pren arbed ei dòri, ni ddiolch gwraig arbed myned arni, ni ddiolch lleidyr arbed ei gospi.

Tri pheth à bair i ddyn golli gwahoddiaeth: bwyta gormodd, dywedyd gormodd, a cheisiaw gormodd.

Tair cynvedd anweddus ar ddyn: bod yn daer i geisiaw, bod yn galed i roi, a bod yn ddrwg ei dyb.

Tri pheth à bair i wraig gael tybied yn ddrwg am dani: bod yn chwannawg i gytgam â gwyr a gweision, a bod yn chwannawg i ymoethynion, a dywedyd yn ddrwg am wragedd ei chymodogion.

Tri pheth nid ydynt yn gorphwys un amser mewn dyn: y bladyr (bledr) yn sugnaw, yr anadyl yn cerdded, a'r enaid yn meddyliɛd.

Tri pheth à sydd, ac nid dim hebddynt: Duw Dâd Hollalluawg, Duw Vâb Holldrugarawg, Duw Ysbryd Glân Hollgyvoethawg.[1]

Tri phriv achaws y sydd i ddyn garu Duw: am i Dduw Dâd ei greu, am i Dduw Vâb ei brynu, am i Dduw Ysbryd Glân ei lywodraethu.

Tri pheth à ennill gariad Duw: fydd lân ddivrychau, a gobaith cryv diveiau, a chariad perfaeth dieisieu.

Tri pheth à gymhell ddyn i weddïaw ar Dduw: hir glevyd, hir advyd, a hir dristyd.

Tri pheth à sydd yn gwaethygu y byd: seguryd divyr, balchedd diystyr, ac avrad divesur.

Tri pheth à sydd yn trallodi y byd: cenvigen wenwynig, a llid cythreulig, a thrachwant baiedig.

Tri achaws y sydd i ddyn ddywedyd yn esgusedig: i gadw bywyd ei gyd-gristion, i heddychu ei gymodogion, ac i gadw e wraig yn vodlon.

Tri pheth anhawdd i ddyn eu gwneuthur: oeri y tân, sychu y dwr, a bodloni y byd.

Tri pheth à ddysg dyn o vod yn segur: dysgu meddwl yn ddrwg, dysgu gwneuthur yn ddrwg, a dysgu dywedyd yn ddrwg.

Tri pheth à geidw gwraig yn vodlon: ei cheiliogi pan vyno, ei thrwsiad val y ceisio, a'i chadw rhag digiaw.

Tri pheth à wna wr yn hoenus: gweled ei wraig yn ei garu, ei gyvoeth yn mwyâu, a Duw yn ei nerthu.

Tri pheth canmoledig ar wr: bod yn ddoeth ei ymadrawdd, yn gyviawn ei weithredoedd; ac heb wneuthur dim gormodd.

Tri pheth canmoledig ar wraig: ei hwyneb yn ddawnus, ei hymddiddan yn synwyrus, a'i harveron yn ddaionus.

Tri pheth rheidiawl i ddyn wrthynt wrth vynych vyned i davarn: ei ben yn gryv, ei vol yn gadarn, a'i bwrs yn drwm.

Tri pheth à geif dyn mewn tavarn: divyrwch i bechu, divyrwch i vethu, a divyrwch i ymwaethu.

Tri dyn ni ddylai wr eu gwahawdd i'w ciniaw: twyllwr gwenieithus, testynwr gwatwarus, a bradwr cenvigenus.

Tri pheth hofaidd i wr eu bod gantho: ei wraig yn rhinweddus, ei dŷ yn drevnus, a'i dir yn gyfanneddus.

Tri pheth à nertha gwr i vod yn gyvoethawg: ei wraig yn gasglad, ei dylwyth yn ddiavrad, ac yntau yn llavuriad.

Tri pheth à wna wr yn anghenus: ei wraig yn voethus, ei dylwyth yn wallus, ac yntau yn avradus.

Tri pheth ni ddygant wr i gymmeriad mawr: ei wraig yn veistres, ei gefyl yn llymes, a'i dir yn ores.

Tri pheth gweddus i wr eu bod yn ei dy: ei wraig yn ddiwair, ei glustog yn ei gadair, a'i delyn yn gywair.

Tri pheth rheidiawl i ddyn eu bod gantho: ei wraig ar ei wely, ei dân yn ei aelwyd, a'i arian yn ei bwrs.

Tri pheth à wna i wr vod yn vodlon i'w giniaw: ei wraig yn vedrus, ei vwyd yn voethus, a'i gylla yn iachus.

Tri pheth anesmwythav ar wr yn ei dŷ: ei wraig yn ymdaeru, ei simnai yn mygu, a'i dŷ yn dyveru.

Tri pheth nis ceif dyn yn ddifael wrth ei amgen: benthyg arian gan ocrwr yn ddi lôg, pledo ei vatter yn y llŷs gan wr o gyvraith yn ddi fys, a'i giniaw o vwyd

[1] Nid wyv yn coeliaw vod personau y Drindawd yn dri pheth. *Iago ab Dewi.*

moethus yn nhŷ cybydd angawr yn ddi rybudd.

Tri rhyw o ddynion anhawdd eu cael yn yr un meddwl: y call a'r fôl, yr hael a'r cybydd, a'r cywir a'r lleidyr.

Tri pheth y sydd yn cadw y byd mewn trevyn: rhiv, a phwys, a mesur.

Tri pheth à geif dyn wrth ymgyvreithiaw: côst, a goval, a thravael.

Tri rhyw o ddynion à gyll eu haravwch yn debyg i rai allan o'u pwyll: helwyr, dawnswyr, ac ymladdwyr.

Tri rhyw o ddynion y sydd heb brisiaw eu gonestrwydd: meddwyr, anudonwyr, a bradwyr.

Tri rhyw o ddynion à sydd heb ovni Duw: traeturiaid, cynllwynwyr, a threiswyr.

Tri pheth à sy ddaionus i ddyn: meddwl yn dda, dywedyd yn dda, a gwneuthur yn dda.

Tri pheth à arwain ddyn i dylodi: aviachus chware, glothineb, a phuteindra.

Tri pheth ni all dyn eu cuddiaw: cyvoeth mawr, cariad mawr, a châs mawr.

Tri pheth à sy raid i gristion da ryvelu yn eu herbyn: y byd, y cnawd, a'r cythraul.

Tri pheth à sy raid wrthynt wrth wneuthur pob gwaith: gwybodaeth pa vodd ei gwnelir, a gallu i'w wneuthur, ac ewyllys i'w ddwyn i ben.

Tri pheth anhawdd i ddyn eu gwneuthur yn gwbyl: adnabod ei hunan, gorchvygu ei chwant, a chadw ei rîn.

Tri pheth da pan vont yn gymmesur, a drwg pan vont yn anghymmesur: y tân, y dwr, a'r gwynt.

Tri pheth gwerthvawrocav i ddyn: iechyd, a rhyddid, a rhinwedd.

Tri chynvedd ddrwg eu bod ar ddyn: balchedd heb haelioni, trachwant heb gyviawnder, a llid heb drugaredd.

Tair modd y sydd i adnabod dyn: ei ymadrawdd, ei ymddygiad, a'i arveron.

Tri pheth cyntav à dwylla ddyn: geiriau têg, chwant ennill, ac eisieu gwybyddiaeth.

Tri pheth à geidw wr mewn iechyd: ymborth yn vesurawl, travaelu yn gymmedrawl, a chadw ei wres yn naturiawl.

Tri pheth gwrthwynebus gan wr i ymadael ag hwynt: y wlad lle y ganed ac ei maged, y cyvoeth yr hwn à gasgloedd ev ei hun, a'i gyveillion y rhai à oedd ev gwedi eu provi yn gywir iddo.

Tri pheth ardderchawg ymhlith pethau bydawl: casâu folineb, caru rhinwedd, a dymunaw dysgu yn wastad.

Tri pheth à ennill enw da i ddyn: dywedyd ychydig, gwneuthur daioni, a llavurio.

Tri pheth à wna ysgrivenydd da: tıagwyddawl gofedigaeth am wyr ardderchawg, a rhoi dangosiad i'r etiveddion ar eu hol, a gwneuthur i'w enw ei hun barâu byth.

Tri pheth à ddyly dyn bryderu eu gwneuthur: gwrandaw yn uvydd, atteb yn gall, a dangaws ei huuan yn wybodus.

Tri pheth rhyvedd à sydd yn y byd gan gymaint o wahaniaeth y sy rhyngddynt: wynebau dynion, dywediad dynion, ac ysgrivenadau dynion.

LLYMA DRIODD GWEDDUS EU BOD AR WRAIG I VODDAU EI GWR, AC I'W GWNEUTHUR YN WELL NO GODDOL.

Bod yn gywilyddgar, bod yn ddystawgar, a bod yn uvyddgar.

Ei hwyneb yn ddawnus, ei hymddyddan yn vedrus, a'i llun yn weddus.

Meddwl di anllad, buchedd ddi avrad, a chyviawn vwriad.

Ar Dduw yn gweddïaw, yn sywon e dwylaw, a'i gorchwyl yn gryno.

Ei phryd yn hofaidd, ei chorf yn llunaidd, a'i chalon yn buraidd.

Y lleill law yn casglu, a'r llall yn rhànu, a'i phen yn pryderu.

Yn dda ei chydwybod, yn rhadlawn ei thavawd, yn gywir i'w phriawd.

Yn ddivalch ei chalon, yn lân ei harverion, yn drugarawg i dylodion.

Yn caru Duw yn hyvryd, yn ovni Duw hevyd, yn gwasanaethu Duw yn ddiwyd.

Er hyny rhyw wraig a gâr cael myned lle myno, credu à ddywedo, a chael à geisio.

LLYMA DRIODD GWEDDUS EU BOD AR WRAIG RHAG CWCWALLTU EI GWR O HONI, O BYDD YN GORVOD ARNO VOD YN VYNYCH ODDI GARTREV.

Ei sodlau yn ibawg, ei thraed yn agawg, a'i cherddediad yn fallachawg.

Ei choesau yn vreisgon, ei morddwyddon yn veinion, a'i gliniau yn gulion.

Yn llaesion ei brònau, yn geimion ei breichiau, a'i dwylaw yn gigweiniau.

Ei dannedd yn hirion, ei gwevlau yn vyrion, a'i llygaid yn drawsion.

Ei haelau yn vlewawg, ei hwyneb yn ddosawg, a'i mîn yn drevlawg.

Ei chlustiau yn llydain, ei deurudd yn druain, a'i lliw val ysgevain.

Ei llais yn gryg, ei thavawd yn vloesg, a'i geiriau yn chwerwon.

LLYMA DRIODD CERDD.

Tri bai cyfredin à sydd ar gerdd: tòr mesur, drwg ystyr, a cham ymadrawdd.

Tri thòr mesur à sydd ar gerdd: hir, a byr, a thwyll yn yr awdl.

Tri rhyw ystyr drwg à sydd: cam ddychymyg, anmherthynas, ac eisiau enaid.

Tri cham ymadrawdd à sydd: unig a lliosawg i gyd, gwrryw a benyw i gyd, a gwydd ac absen i gyd.

Tri anmherthynas cerdd: moliant a gogan i gyd, rhy ac eisiau i gyd, ac eisiau beryv.

Tri rhan ymadrawdd à sydd: enw, a rhagenw, a beryv.

Tri rhyw ymadrawdd y sydd: ymadrawdd berfaeth, ymadrawdd gyviawn, ac ymadrawdd addurn.

Tri rhyw sillav à sydd: sillav dalgron, sillav leddyv, a sillav dipton.

Tair rhyw sillav dalgron à sydd: dipton dalgron, a dipton leddyv, a dipton wîb.

Tair dipton gymmeriad à sydd: dipton dalgronleddyv, a dipton bengamleddyv, a dipton dawddleddyv.

Tair rhyvedd ddipton à sydd: dipton ddiaith, a dipton losgyrnawg, a dipton wîb.

Tair dipton odidawg ganiad à sydd: dipton dalgronleddyv, a dipton losgyrnawg, a dipton gadarnleddyv.

Tair sillav gadarnleddyv ganiad à sydd tromleddyv, byddarleddyv, a chadarnleddyv

Tair sillav ysgavn ganiad à sydd: sillav dalgron, a sillav bengamleddyv, a sillav vud.

Tair dipton à sydd ni cheir proest yn eu herbyn: dipton dawddleddyv, a dipton dalgron, a dipton wîb.

Tri bai gwahanredawl à sydd ar gerdd: nid amgen, ar broest englyn, ac unodl trwm ac ysgawn, a lleddyv a thalgron.

Tri bai gwahanredawl à sydd ar englyn unodl: carn-ymorddiwes, a thîn âb, a drwg osodiad ar odlau.

Tri pheth à gydvreiniant ymadrawdd, ac ei teilyngant: ehudrwydd parabl, a chywreindeb synwyr, ac anianawl ddeall y datganiad.

Tri pheth à anghywiriant ymadrawdd: pwl ddatganiad, ac anghywirdeb synwyr, ac anystyriawl ddeall y parablwr.

Tri rhydd cerdd davawd à sydd: clerwriaeth, teuluwriaeth, prydyddiaeth.

Tri pheth à berthynant ar glerwr: gcganu, ac ymbil, a gwarthruddiaw.

Tri pheth a berthynant ar deuluwriaeth: haelioni, a digrivwch, ac erbyniad â da heb ymbil am danynt.

Tri pheth à berthynant ar brydydd: clodvori, a digrivâu, a gwrthwynebu gogangerdd.

Tri un peu cerdd à sydd: prydu, a chanu englynion, a chyvrwyddyd.

Tri pheth à anurddant gerdd: ei datganu mewn anamser, heb ei govyn; a chanu yn anmherthynas, nid amgen, i'r neb nas dylai; ac eisieu cerddwr i'w barnu.

Tri pheth à urddant gerdd: ehudrwydd ac eovnder parabl, ac ethrylithr y datgeiniad, ac awdurdawd y prydydd.

Tri pheth à hofant gerdd: dyvnder synwyr ac ystyr, odidawg ddychymyg, ac awdurdawd y prydydd

Tri pheth a anhofant gerdd: brasder synwyr, a sathredig ddychymyg, ac anurddas y prydydd

Tri pheth à gywreiniant ar gerdd gywraint: cyvansoddiad ymadroddion, ac amlder Gymraeg wrth ei chyvansoddi, a dychymygwr y gerddwriaeth wrth gyvansoddi y gerdd.

Tri pheth à anghywiriant gerdd: eisiau modd i gyvansoddi ymadroddion, ac anamalder Gymraeg, ac angherddwriaeth.

Tri pheth à amlâant mewn cerddwr: hen gerdd, a barddoniaath, ac historïau.

Tri pheth à bylant awen cerddwr: anghyvrwyddyd, angherddwriaeth, ac anghanmawl.

Tri pheth à lygrant o gwbyl awen cerddwr: tra meddwdawd, a thra godineb, ac ysgymmyndawd.

Tri pheth a ddyly eu gochel: llynau, a phuteiniaw, a chlerwriaeth.

Tri pheth à ddyly cerddwr eu canmawl: haelioni, a digrivwch, a cherddwriaeth.

Tri pheth à vawrâa gerddwr: gwisgodd, a chydnabod, a chanmawl.

Tri pheth à ddistrywiant gerddwr: noethi, ac anghydnabod, ac anghanmawl.

Tri pheth ni chynghan mewn cerdd: anwadalwch, ac ysmalâwch, ac angherddwriaeth.

Tri pheth y cae cerdd arno heb vyned yn eu herbyn: hên gerdd yr hên brydyddion, a dychymygawl awdurdawd y prydyddion newydd, a chelvyddyd y gerddwriaeth.

Tri rhyw broest à sydd: proest dalgron, proest gadwynawg, a lleddyv broest.

Tri rhyw unodl à sydd: unodl union, unodl cyrch, ac unodl crwca.

Tri pheth ni ddyly cerddwr eu credu: gogan clerwr lle prydo prydydd, a chanu angherdd o brydydd canmoledig ag awdurdawd iddo, a dywedyd celwydd yn ystig a gogan yn ddiachaws.

Tri pheth à lawenâa cerddwr: ei berchi, a chanmawl ei gerdd, a rhoddion gwyr da.

Tri pheth à goddant gerddwr ac ei tristâ: ei anmherchi, ac anghanmawl ei gerdd, a'i nacâu.

Tri pheth à warthrudd cerddwr: ei anghredu, ei anghanmawl, a cham varn.

Tri anhebgor cerdd à sydd: eglurder parabl, ac eonder, a cherddwriaeth.

Tri pheth à ddyly cerddwr eu haddev: cyvrinach, a chywilydd cydymddaith, a chelwydd argyweddus.

Tri pheth ni ddyly cerddwr eu celu: gwirionedd diargywedd, a barnu ar gerddwriaeth, a chlod dyledus y dynion da.

Tri pheth à waharddir i gerddwr: camvarnu ar gerddwriaeth, a goganu heb ei haeddu, a chroesangerdd.

Tri pheth à ganmolant gerddwr: haelder, a digrivwch mawl, a devodau da.

Tri pheth à wradwyddant gerddwr: cybyddiaeth, a devodau drwg, a thra chynnildeb.

Tri pheth à barant garu cerddwr: cyvundeb, a haelioni, a rhywiogrwydd.

Ac velly tervyna.

Y PEDAIR CAMP AR UGAIN,

A'R ACHOS Y GWNAETHBWYD HWYNT.

Amryveilion lawenydd ydoedd gynt yn mhl'th cenedl y Cymru pan oeddynt â Phrydeiniaeth naturiawl davodau ei ganedig wlâd yn ddigymysg ganthynt, a breninawl allu ganthynt, a llywodraeth teyrnasoedd ganthynt. Ac velly y dengys eu tri arbenig ragoriaeth arver, nid amgen, bywiogrwydd, nerth, a synwyr, yr henwed yn ddewisawl ac y graddwyd pedair camp ar ugain yn amser yr amherawdyr Arthur, ac á vuant arveredig yn hir o amser, oni ddifygioedd meddiant tywysogion Cymru; ac yna gwedi hyny val ciwdawd heb lawenydd, ni vawr arverwyd o'r campau hyny, onid aethant dros gôv haiachen, val nad oes nemmor o ddyn yn Nghymru à wyr henwau y pedair camp ar ugain. chwaethach eu gwneuthur; a phan glvwir eu henwi ni wyddys beth yw llawer o naddynt; ac am eu bod mor ddyeithyr â hyny á wnaeth i mi ysgrifenu yn y llyvyr yman, am nad adwaen le mor addas i veddiannu cadwedigawl gofadwriaeth yr hen Brydeiniaid, ac i'ch meddiant chwi, ac á dybiais drwy ddarllen amryveilion bethau y cadwech yn well yn eich côv ych ganedig naturiawl wlâd, yr hon ych dyco y Goruchav Dduw chwi iddi wrth vodd eich calon eich hun. *Amen.*

HENWAU Y PEDAIR CAMP AR UGAIN.

Cryvder.
Ymavael.
Rhedeg.
Neidiaw.
Noviaw.
Marchogaeth.
Saethu.
Chwareu cledd a bwcled.
Chwareu â chledd deuddwrn.
Cwareu â fon ddwybig.
Hely â milgi.
Hely pysg.
Hely adar.
Barddoniaeth.
Canu telyn.
Darllen Cymraeg.
Canu cywydd gan dant.
Canu cywydd pedwar ac acenu.
Portreiaw.

Herodiaeth.
Chwareu gwyddbwyll.
Chwareu tawlbwrdd.
Chwareu fristial.
A chyweiriaw telyn.

DOSBARTH Y CAMPAU UCHOD.

O'r pedair camp ar ugain, deg gwrolgamp y sydd, nid amgen, o hyny chwech o rym corf, val hyn:
Cryvder.
Rhedeg.
Neidiaw.
Noviaw.
Ymavael.
Marchogaeth.
A phedwar o rym arvau, nid amgen:
Saethu.
Chwareu â chledd deuddwrn.
Chwareu â chledd a bwcled.
Chwareu â fôn ddwybig.
A deg mabolgamp y sydd, ac o hyny tair helwriaeth, nid amgen;
Hela â milgi.
Hela pysg.
Hely ederyn.

Saith teuluaidd o'r mabolgampau sydd, sev ynt;
Barddoniaeth.
Canu telyn.
Darllen Cymraeg.
Canu cywydd gan dant.
Canu cywydd pedwar ac acenu.
Portreiaw.
Herodiaeth.
Pedair o'r campau sydd val hyn;
Chwareu gwyddbwyll.
Chwareu tawlbwrdd.
Chwareu fristial.
Cyweiriaw telyn.
O'r pedair camp ar ugain uchod pedair sydd benav, ac á elwir tadogion gampau, nid amgen;
Rhedeg.
Neidiaw.
Ymavaelyd.
Noviaw.
Yr achos y gelwir hwynt yn bènav, ac yn dadogion, am nad rhaid devnydd yn y byd i wneuthur yr un o honynt, eithyr val y gwnaed dyn o'r pedwar devnydd sydd yn mhob dyn, ac wele val dyna yr achos.

Y NAW HELWRIAETH.

O'r naw Helwriaeth, tair helva gyfredin sydd; 1. Carw. 2. Haid wenyn. 3. Gleisiad: A thair helva gyvarthva: 1. Arth. 2. Dringedydd. 3. A cheiliog coed: A thair helva ddolev, 1. Llwynog. 2. Ysgyvarnog. 3. Iwrch. Y Carw á ddywedir ei vod yn un o'r tair helva gyfredin; yn gyntav, am ei vod yn wychav ac yn wrolav anivel y mae helwriaeth arno â bytheiaid ac â milgwn; yn ail, am ei vod yn rhanog rhwng pawb à ddêl atto wedi ei lâdd, cyn tynu y croen oddiamdano: oblegid, os bydd gŵr ar ei daith yn dyvod heibio yr amser hwnw, ev á geif ran o hono wrth gyvraith, cystal a'r neb a'i lladdo. Haid wenyn sy helva gyfredin, oblegid pwy bynag a'i cafo ar ei dir ei hun, neu ar dir arall, y mae yn rhanog pawb o honi ar à ddêl atti cyn rhoi o hono wystl, sev yw hyny rhoi nôd wrthi i ddangos mai eve a'i cavas gyntav; ac onis gwna, pawb à ddelo yno á geif ran o honi, ond bod iiii^{d} yn myned i berchenog y tir. Gleisiad a elwir yn helva gyfredin, oblegid pan vydder yn ei hely â rhwyd, neu â thryver, neu mewn modd arall, pwy bynag a ddêl atto cyn ei ranu, y mae iddo ran o hono cystal a'r neb a'i dalio, os bydd mewn dŵr cyfredin.

Yr Arth sy helva gyvarthva, am ei bod yn gig hely o'r penav, ac am na bydd vawr ymlid arni, am nas gall gerdded ond yn arav, ac ni bydd ond ei baeddu, a'i chyvarth, a'i llâdd.

Dringedydd yw pob peth à ddringo i vrig pren i'w amddifyn ei hun. Ac ni ddyly heliwr ddywedyd Bele, neu Gâth goed, neu Wiwair neu Fwlbart, ond eu galw dringedydd llwyd, dringedydd du, dringedydd côch. Ac am nas gall dringedydd ddiainc yn mhell, ond dringo i'r pren, ac yno ei vaeddu a'i gyvarth á wneir.

Ceiliog coed á elwir yn helva gyvarthva, oblegid pan ddêl y bytheiaid ar ei hynt ev, ei ymlid á wnânt oni gymmero bren, ac yno ei gyvarth a'i vaeddu á wneir.

Y Cadnaw sydd helva ddolev, oblegid er maint vo'r gwaeddi a'r canu cyrn ar ei ôl, ev á gynnal ei helynt oni vlino.

Ysgyvarnog sydd helva ddolev am ei bod yn cadw ei helynt er maint vo'r ymlid arni.

Yr Iwrch á elwir yn helva ddolev oblegid yr un achos.

Penav cig hely yw Carw, ac Ysgyvarnog, a Baedd gwŷllt, ac Arth.

Os gollyngir milgwn i garw, neu anivel arall, a'i ymlid o'r milgwn dros vryn, allan o olwg, a'i lâdd, y milgi blaenav yn y golwg diweddav biau'r croen. Ond ni cheif miliast groen er ei ennill, oni bydd hi yn dorog o vilgi à ennilloedd groen, ac yna hi a'i ceif.

Am Ysgyfarnog, pa beth bynag a'i lladdo, y ci neu'r peth arall a'i coto o'i gwâl a'i piau os ei cheisio y byddir i'w hymlid.

Y naw helwriaeth á ddyly bawb eu gwybod ar à ddyco gorn. Ac oni veidr roi atteb amdanynt, ev á gyll ei gorn. Ac os daw neb i hely a'i gynllyvan amdano, oni veidr roi atteb am y naw helwriaeth, ev á gyll ei gynllyvan. Ond ev á all vod a'i gynllyvan am ei vraich yn ddiddial.

Ni all neb illwng na milgi na miliast i un anivel pan vo'r bytheiaid yn ei ymlid, oni bydd iddo yntau vytheiaid yn ei ymlid; ac oni bydd, ve all y neb à vo yn canlyn y bytheiaid dori llinyn gar ei vilgi, os eve a'i gillwng.

Nid rhŷdd i neb saethu anivel y bo helwriaeth arno, pan vo yn ei esmwythdra, tan boen colli ei vwa a'i saeth i arglwydd y tir. Ond eve á geif ei saethu, a'i lâdd, os gall, pan vo'r huaid ar ei ôl; ond na cheif saethu yn mysg y cŵn.

Os â neb i hely, a gillwng ar anivel, a chyvarvod o gŵn segur ag ev, a'i lâdd, y cŵn cyntav bieuvydd, onid cŵn y brenin vydd y rhai segur.

Yr anivel à helier vydd ar arddelw yr heliwr cyntav, hyd oni ymchwelo ei wyneb parth a'i gartrev, a'i gevn ar yr hely. Ond o bydd ei gŵn ev yn hely, ac yntau wedi ymadael â'i gwn, ni ddyly ev ddim cyd lladdo y cŵn segur ev, ond perchènog y cŵn segur bieuvydd.

Velly yr oedd y gyvraith hely gynt.

LLYMA

LYVYR TRIODD BEIRDD YNYS PRYDAIN,

A GASGLWYD O AMRYVEILION HEN LYVRAU YSGRIVEN,

GAN IOLO MORGANWG, B.B.D. 1796.

Llyma Lyvyr Triodd Beirdd Ynys Prydain, à gasglwyd genyv vi, THOMAS AP IEVAN, *o Dre Bryn, yn Morganwg,* 1680.

Y CYMRO CAREDIG,

DYMA Lyvyr o hên Driodd; llawer o arver á vu gynt ar y cyvryw bethau, ac ydd wyv yn covio imi weled mewn tŷ hên garwr imi, pan oeddwn yn vachgen, amryw gopïau o Driodd, wedi eu dodi y'nglud ar welydd ei neuadd. Peth cyfredin oedd hyn, meddai ev, yn yr hên amserocdd; ni deallwn wrth hyn vod ein hên deidiau yn caru doethineb yn well o lawer no'u heppil. Pwy ynawr á ry'nglud ar wàl ei barth unpeth à vo nag yn dysgu, nag yn arwyddo doethineb? neb ar à wn i. Gweled amryw bethau o'r vath hyn, yn enwedig Triodd Llelo Llawdrwm o'r Coettŷ, ar wal fenestr neuadd vy hên garwr, á dynoedd vy serch i gyntav at ddarllen hên iaith vy ngwlâd, a chwilio ei hen ysgrivèniadau; ac ni bu vychan y dyddanwch à gevais yn yr hên lyvrau Cymreig. Yr wyv yn credu hyn yn vy nghalon, pe bai rhai pethau o'r natur hyn mewn print i'w dodi ar welydd mewn tai, y tynai hyny sylw llawer dyn ieuanc at bethau gwell nog y sydd yn awr vynychav yn cael eu gosod o'u blaen; ac nid cywilydd y byddai i ambell hên ddyn pengaled, a phengaled y gwelav i pob hên ddynion, ystyried ei bod hi'n llawnoed bellach iddo ve neu hithau ymarver ychydig â doethineb: Medd hên Drïodd Cerdd—

"Tri Thrïodd à vuant gynt ar gov a gwybod yn Nghymru, Trïodd Cerdd, Trïodd Cyvarwyddyd, a Thrïodd Doethineb.

Nev i eneidiau yr hên ddynion da gynt à vuant yn dwyn ar gov a gwybod y cyvryw bethau; ond os o hyny y bu nêv iddynt, y mae arnav ovn mawr ni welant vyth vawr o'u heppil yn y lle y mae nhwy.—Bydd wych, bydd iach, a bydd ddoeth! a Duw vo gyda thi, a'i nev i'th enaid!

THOMAS AB IVAN.

CYNNWYSIAD Y LLYVYR HWN.

1. 2. 3. 4. 5. TRIODD DOETHINEB.
6. TRIODD LLELO LLAWDRWM.
7. TRIODD Y GWRAGEDD.
8. TRIODD Y GWRAGEDD PRIOD.
9. TRIODD Y CYBYDD.
10. TRIODD MAB Y CRINWAS.
11. TRIODD Y MEDDWYN.
12. TRIODD Y CYMRO.
13. TRIODD Y SAIS.
14. TRIODD GWILYM HIR SAER.
15. —— EREILL A'U HANES.
16. TRIODD GWIW EU GWYBOD A'U COVIO, ER ADDYSG DOETHINEB.

1. Triodd doethineb, o Lyvyr Mr. Lewys o Ben llin, yn Morganwg; un o lyvrau Tre bryn.

1. Tair sail doethineb y sydd: ystyriaeth, gwybodau, ac ymgais.

2. Tri pheth à ddangosant ddoethineb lle y bytho: llavar, camp, ac anwydau.

3. Tri anhebgor doethineb: deall cadarn, awen lathraidd, a chydwybod lân.

4. Tri pheth à welir lle bo doethineb: trevn brydverth ar bob travod, cyviawnder yn mhob ymgais, a thangnev yn mhob ymarweddiad.

5. Tri pheth hawdd vydd adnabod dyn wrthynt: wrth à gâr, wrth a'i câr, ac wrth nas câr y naill a'r llall.

6. Tri pheth a ddangosant beth yw dyn: ei ddyddanwch, ei gâs, ac ni welir ar ymdawr gantho.

7. Tri theyrnedd gwybodau: gwellâu moes a devawd, diwallu pob eisiwed, a dyddanu meddwl.

8. Tair privddyledswydd gŵr: dwyn plant i vynydd ar ddysg ac yn ddeddvawl, dangos daioni ar ei weithredoedd, a dangos gwybodaeth i'r diwybod.

9. Tri pheth à wna gwr deddvawl: ynnill cariad a pharch ei genedl a'i wlâd, ynnill boddlondeb a llawenydd iddei hunan, a gadael côv anrhydeddus ar ei ôl.

10. Tri chyveillion goreu dyn, lle byddont dda, a gwaethav lle y byddont ddrwg: ei serch, ei ddeall, a'i gydwybod.

11. Tair privddyledswydd y sydd: dwyvawl, gwladawl, a theuluawl.

12. Tri pheth à gadwant drevn ar bob peth: nerth, cosp, a gobrwy.

13. Tri pheth cyntav à ddylid eu hystyried y'mhob gorchwyl a thravod: y lle, y pryd, a'r dyben.

14. Tri pheth yn ail à ddylid eu hystyried cyn ydd eler y'nghylch un gorchwyl ba bynag ei ryw: trevn, moddion, a galluoldeb.

15. Tri pheth anhebgor i bob gorchwyl: modd, medr, a myn.

16. Tri pheth yn gyvun a'u gilydd à lwyr amddifynant, ac nis gellir eu gortrechu: cyviawnder, deall, a chariad.

17. Tri pheth à geir o iawn ddeall ar dravodau bywyd: golud, nerth, ac anrhydedd.

18. Tri pheth à ddangosant arlywodraeth: y crŷv yn gormesu'r gwan, y celwydd yn drech no'r gwir, a gloddest yn drech nog arbedoldeb.

19. Tri pheth à amddifynant wladoldeb: cariad, ovn, ac ynnill.

20. Tri pheth à ddyvethant wladoldeb: creulondeb yn lle cosp, diymdawr o bwyll yn lle trugaredd, a gwastraf yn lle gwobrwyon.

21. Tri pheth y dylai bob doeth ymarver ag wynt yn ei dŷ, a'i deulu, a'i gymmodogaeth: tangnevoldeb, ynadoldeb, a thadoldeb; sev o'r deddvau hyn y bydd heddwch, a chariad, a chynghorion doethion a daionus; a donioldeb haelionus a govalus bob un tuag at y lleill; ac o hyny cymmodogaeth dda; ac heb hyny nis gellir na bydoldeb, na chydvodoldeb, val y bo iawn a daionus herwydd dymunoldeb doethion.

22. Tri pheth anhebgor ar bob pencynghor: bod yn ystyrgar, yn iawngar, ac yn ystrywgar i chwilio i maes à vo twyll ar wirionedd.

23. Tri goreuon menwydoldeb: iechyd, boddlondeb, a heddwch.

24. Tri syrth y sydd ar bob travod: agweddoldeb, cylchiadoldeb, a damweinioldeb.

25. Tri chyflwr y sydd ar bob peth: ynniawl, cylchiadawl, a galledigawl.

26. Tri pheth nis gellir neb yn ddedwydd hebddynt, pei bei onid ev ei hun yn byw ac yn bod: iechyd, caredigrwydd, a gwybodau.

27. Wrth dri pheth y dylid o iawn ystyried pob peth: ei ansawdd, ei le, a'i amser.

28. Tri pheth y dylid eu hystyried yn bybyrbwyll deirgwaith bob dydd: deddvau cariad haelionus, dyled teulueiddrwydd, a govynion Duw; a myned yn ôl y tri govynion dyled hyn.

29. Tri drwg y sydd ac nis gellir eu cynddrwg: murn cynllwyn, godineb, a meddwdawd; canys màmau ydynt i bob drwg arall.

30. Tair elusen y sydd yn bènav ar bob elusen: nawdd, ymborth, a chynghor da.

31. Tri arwyddion à welir ar bob dyn, ac wrth y rhai hyny ei adnabod: ei ddivyrwch, ei gâs, a'i gyveillion.

32. Tair gormes gwlâd: anymgais, cybydddawd, a glythineb.

33. Tair gormes teulu: gwr anwybodus, gwraig anynad, a phlant anuvydd.

34. Tair gormes teyrnedd: anmrawd, anrhaith, ac anymdawr.

35. Tair gormes ymgais: difyg oferyndawd, difyg gwybodaeth, a difyg tâl a gobrwy.

36. Tair gormes gwybodaeth: celvyddyd annoeth, dosparth anghywir, ac iaith aneglur; ac ni ddylid ymarver ag un o naddynt.

37. Tair gormes celvyddyd: iaith gyving aneglur, dosparth annhrevnus, ac avreidioldeb.

38. Tair gormes awen: difyg addysg a gwybodau, eisiwed corforawl, ac anghydnabyddiaeth.

39. Tair gormes doethineb: cymmodawg geuawg diriaid, arglwydd cyvoeth anghyviawn, a gwraig anynad vlysig.

40. Tair gormes cymmodogaeth: treiglaw chwedlau, tavarndŷ annosparthus, a chybydd anghawr.

41. Tri pheth nis dylid eu govyn: ced ac elusen gan gybydd anghawr, cynghor gan annoeth, a nawdd gan anwr.

42. Tri drygddyn y sydd ac nis gellir eu gwaeth: cybydd, enllibwr, a gwenieithwr.

43. Tri rhagoriaeth daioni: addvwynder, daioni, a phwyllgarwch.

44. Tri pheth à ddielir ag anmenwedigrwydd: cribddail, anudon, a chreulondeb.

45. Tri pheth à ddylid eu frwynaw yn gadarn: llaw, tavawd, a blŷs.

46. Tri chyflawnder doethineb: serchogrwydd, pwyll, a chywirdeb.

47. Tri arwyddion anwybodaeth: ymddwyn anvoesus, iaith anghyviawn, a holi dirgelion y cymmodogion.

48. Tri chyttundeb à wnânt wr yn gyvoethawg: cyttundeb â gair Duw, cyttundeb â'i wraig a'i deulu, a chyttundeb a'i gymmodogion.

49. Tri pheth y sydd, ac hebddynt nis gellir à wnânt wladwr: bonedd, celvyddyd, a daionusder.

50. Tri pheth nis dylid eu credu: gair gwr o bell drosto ei hunan, addewid mâb i verch with gael y llaw uchav arni, ac à ddyweto ddiriaid am arall.

51. Tair arwydd tangnevgarwch ar ddyn: trugaredd at ei ysgrubl, caru cartrev, a chanu gyda ei orchwyl.

52. Tair arwydd bonedd o gwnad ar ddŷn: haelioni, cyvarch hawddgar, a gwybodau deddvolion.

53. Tri arwyddion creulonder: tarvu anivel yn ddiraid, briwa coed a llysiau yn ddiachos, a bod yn daer am gymmwynas.

54. Tri arwyddion trugaredd: syniadu cwyn plentyn, troi oddiar fordd anivel gorweddawg, ac ymddwyn serchawg tuag at ddierth ac estron.

55. Tri arwyddion anian ddrwg mewn dyn: rhoi cynghor cyn a'i ceisier gantho, à wnelo na bo rhaid nag achos iddo, ac à sôn am à welo ar ei gymmodogion.

56. Tri pheth à ddiweddant yn ddrwg vynychav, am hyny goreu yw eu gadael: cyveddach, ymryson, a chwilio helynt dŷn arall.

57. Am dri pheth ni cherir neb gan ei gallach: caswir heb achos cyviawn drosto, cynghor ni ovyner, ac athrodion.

58. (Gwel riv 42). Tri dyn y sŷdd ac nis gellir cythraul eu gwaeth: enllibwr, rhagrithwr, a chybydd.

59. Tri pheth à ddylid eu diolch: gwahawdd, rhybudd, ac annerch.

60. Tri thywysogaeth serchog: digrivwch, haelioni, a syberwyd.

61. Tair gormes doethineb: meddwdawd, godineb, a dryganian.

62. Tair sail doethineb: ieuenctid mabawl i ddysgu, côv awengar i gadw dysg, a synwyr oedran i ddatganu.

63. Tri gwreiddyn doethineb: gwirionedd, dysg, a chydwybod.

64. Tri pheth à gadarnäa gynnevawd: addvwynder, awdurdawd, o doethineb.

65 Tri pheth anhardd ar bob rhyw o ddŷn, beth bynag, pa le bynag, a phryd bynag y bo: dioglydrwydd, surllydrwydd, ac annysg herwydd ei râdd.

66. Tri pheth hardd ar ddŷn y'mhob lle, ac ar bob amser, ac y'mhob gradd a chyvlwr, ac à ennillant barch ac anrhydedd iddo: caredigrwydd, diwydrwydd, a gwybodau moliannus.

67. Tri argae doethineb: gwirionedd, cariad, a phwyll.

68. Tri pheth à gau yn erbyn doethineb: celwydd, llid, a rhyodres.

69. Tri argae awen: gwybodau, haelioni, a diwydrwydd.

70. Tri pheth à gau yn erbyn awen: diawgswrth o gamp, cybydddawd, ac anwybodaeth.

71. Tri chyvrwym gwybodaeth: llythyr, dosparth gyviawn, a lles gwlâd a chenedl.

72. Tri ymglywed doeth a deddvol: ymglywed â'r gwirionedd, ymglywed â'i serch, ac ymglywed â'i nerth.

73. Tri pheth à lanwant wagder: dadwrdd diddysg y'mhen gwâg, crochwerthin diystyr y'nghalon wâg, a llaid budreddus mewn fynon wâg.

74. Tri pheth à geif dŷn trugarog: cariad ei gymmodogion, parch doethion, a thrugaredd Duw.

75. Tri pheth à geif gwr deddvol: digonedd bydawl, heddwch cydwybod, a bodd Duw.

76. Tri pheth à geir o hir ddilyn drwg: cosp cyvraith ei wlâd, ei gasâu gan bawb, a digovaint Duw.

77. Tri dyn y mae Duw yn eu caru: cadarn cyviawn, dewr trugarawg, a haol diedivar.

78. Tri dyn à vyddant noturiol i dri pheth: melinydd i ladrata, eglwyswr i ragrithaw, a chlerwr i gelwyddu.

79 Tri ynnill cybydd: poen yn casglu, goval yn cadw, a thristwch yn colli.

80. Tri pheth à geif dyn dyoddevus: cariad a'i adnapo, fyniant yn ei dravodion, a rhâd Duw ar a wnelo.

81. Tri pheth à geif dedwydd: cariad pob doeth a deddvol, bywyd heddychlawn, a llawenydd nevol.

82. Tri pheth à geif diriaid: ei gasau gan a'i adnapo, byw mewn ovn, a chosb yn y byd ar ol hwn.

83. Tair dedwyddgamp gwr: bod yn llawen yn ei dŷ, yn ddiwyd yn ei orchwyl, ac yn ddyddiwr rhwng ei gymmodogion.

84. Tri pheth sy'n dyvethu'r byd: brenin fol heb gynghor, barnwr heb gyviawnder, a gwas heb uvydddawd.

85. Tri pheth a geir o godi yn vore: iechyd corf, ysgawnder deall, a chyvoeth bydol.

86. Tri menwydigion teulu: pendawd govalus, bugail cywir, a negeswr doeth brysgar.

87. Tri anfawd teulu: gorichwiliwr dioval, bugail anghywir, a chènad annoeth na ddelo yn ôl o'i neges.

88. Tri glwth byd: môr, dinas, ac arglwydd.

89. Tri pheth nid iawn ymddiried iddynt: iechyd henaint, hinon gauav, a diniweidrwydd arglwydd.

90. Tri pheth nid callach credu y naill no'r lleill: llw gordderchwr, breuddwyd gwrâch, a chwedl heb warant.

91. Tri pheth anhebgor i ddoeth: gwrandaw, gweled, a thewi.

92. Tri pheth ar ddyn à bair hofi ei gyveillach: syberwyd, pwyll, a daioni.

93. Tri pheth byr eu parâad: rhyveddoldeb, gwagogoniant, a thegwch ienengctid.

94. Tri dyn à ddywedant y gwir: plentyn, fôl, a dioval.

95. Tri pheth di glwyv di glevyd à vawr gystuddiant a'u harwain: cariad, cas, a galar.

96. Tri pheth à frwythlonant ddoethineb: gwybod am à vu, ystyr am y sydd, o phryderu am o ddaw.

97. Tri pheth à arwain i dylodi: gloddest, diogi, a mercheta.

98. Tri pheth ni wna ddyn doeth: myned ar hyd vôr lle gellir tir, gellwng i maes ei gyvrinach, a gellwng dydd i vyned heibio heb wneuthur daioni.

99. Tri pheth à bair cywreinrwydd: galluogrwydd, awen ewyllysgar, a gwybodaeth o gelvyddgarwch.

100. Tri pheth cythreulig ar ddyn: cenvigen, trachwant, a balchder.

101. Tri pheth à barant hawddvyd iechyd corf, meddiant ddiangen, a chydwybod lân.

102. Tri pheth à geir o ymgynneddvu yn dda: parch ac anrhydedd y bŷd, boddlondeb meddwl a chydwybod, a derbyn da gan Dduw.

103. Tri pheth à bair i wr glôd a chymmeriad caredig: dywedyd yn dêg yn wyneb, rhoi gair da y'nghevn, a fyddlondeb cyveillach.

104. Tri pheth annivyr eu gweled: cyvoethog hael yn myned yn dlawd, deddwydd yn myned yn ddiriaid, a chwerthin am ben y dŷn doeth ymbwyllgar.

105. Tri à vyddant oreu'r byd arnynt lle nas adnaper: celwyddogion, bradon, a lladron.

106. Tri pheth fôl eu gwneuthur: gweiddi hoi ô! cyn ynnill y gamp, cyvriv a bwrw ar ddydd cyn y delo, a barnu cyn gweled y diwedd.

107. Tri pheth à hir gynnail ddirieidi ar ddyn: meddwdawd, godineb, ac ymladdgarwch.

108. Tri pheth ni wna ddoeth: dysgwyl am analladwy, tristau am anadveradwy, ac ovni anocheladwy.

109. Tri pheth balch: ceiliog ar ei domen ei hun, colwyn ar arfed ei weinyddes, a chrachswyddwr yn ei ansawdd.

110. Tair camp ganmawledig: haelioni Cymro, syberwyd Franc, a hyder Sais.

111. Tri rhywiogrwydd meddwl à bair syberwyd: tymmer goddevus, parodrwydd i roddi, a llawen o gynneddv.

112. Tri pheth ni wrandawant ar gynghor ba cystal bynag y bo: brys, dig, a thrachwant.

113. Tri pheth iawn i wr ymladd yn eu plaid: ei wlad, ei gâr, a'i vywyd ei hunan.

114. Tri anhebgor priodas, er gwynvydigrwydd o honi: cyttundeb diddig, cariad cydgalon, a chyvawch y ddau mewn daioni.

115. Tri pheth hardd eu gweled: cyttundeb rhwng brodyr, cymmwynasgarwch rhwng cymmodogion, a chariad fyddlon rhwng gwr a gwraig.

116. Tri pheth, lle bo a'u percheno, nid rhaid mwy: tir rhywiog da ei drinaeth, gwraig dda ei champau, a deall da ynddo ei hunan.

117. Tair privgamp rhagrithwr: tystiolaethu yn wrthwyneb i air Duw, cyhuddaw yn anghyviawn, a barnu heb awdurdawd.

118. Tri pheth anwadal dros ben: cymmeriad gwŷr mawr neu arlwyddi, cariad merch, a llygedyn o haul mis Ionawr.

119. Tri dyn nid call rhygoelio i'r naill no'r lleill o honynt: hŷn no'i gymmydogion, rhodiadur o bell, a darllenwr llyvrau anghyviaith.[1]

120. Tri pheth a gydgerddant â phob daioni à wneler: ynnill bydawl, anrhydedd a pharch gan ddoethion, a llawenydd cydwybod.

121. Tri pheth nid call ymyryd â nhwy: llywodraeth tŷ arall, cynghori pendevigion goludawg, a chwilio dirgelion Duw.

122. Tri pheth à ddiogelant i wr wasanaeth o gywirdeb: cariad a'i gwasanaetho, a'r modd a'i diogeler yw cariad am gariad; ynnill a budd, ac o'i roddi y diogelir cywir o wasanaeth; a chymmyred, à ddengys gymmeradwy ar à wneler yn wasanaeth, ac o'i ddodi y diogelir cywir ar wasanaeth.

123. Tair camp canmoladwy ar verch: tawedocrwydd, lledneisrwydd, a diweirdeb.

124. Tri dyn gwynvydig pei gwelent eu bod velly: gwr diangen, gwr di ddyled, a gwr di wraig.

125. Tri amryson à ddygwydd ar varwolaeth traws cadarn: ei gyvneseiviaid am ei olud bydawl, pryvaid am ei gorf abwyawg, a chythreuliaid am ei enaid anvarwol.

126. Tri bendith à ddygant vendith Duw ar a'u cafo: bendith tad a mam, bendith y tlawd, a bendith bardd llinolingerdd.

127. Tri pheth anhawdd eu cuddio: menyn mewn cawl pŷs, mynawyd mewn cwd, a mursen mewn cell.

128. Tri rhyvel yn heddwch, ac nid ebrwydd y darvyddant: tir drwg, arglwydd drwg, a gwraig ddrwg.

129. Tri gair cynghor Teilo Sant: gwybydd dy allu, gwybydd dy wybodaeth, a gwybydd dy amser; ac o wybod y tri hyn cais ymwybod â'r deddvau y sydd arnad, y gan Dduw, a chan ddŷn, a chan ddosparthau doethineb.

130. Tri pheth à ddylid eu hystyried cyn gwedyd: y modd, y man, a'r amser.

131. Tri pheth y sydd ac nid hawdd dwyn dyn oddiarnynt: ei varn, ei awen, a'i genedl.

132. Tri phen byd: dedwydd, celvydd, a diwyd.

133. Tri pheth à wnant wr yn vlaenor ar ei genedl a'i gymmodogion: golud, doethineb, a haelioni.

134. Tri chael mwyav yn y byd: gwybodau doethineb, cydwybod lân, a chariad Duw.

[1] Neu. ac *a vo vaen dros iaen.* Llyvyr arall.

135. Tri cholled, a rhagddynt nid colled dim arall: colli pwyll ac ystyr, colli cydwybod lân, a cholli cariad Duw.

136. Tri pheth anhawdd eu cafael: tân oer, dwr sych, a thrachwantus deddvol.

137. Tri pheth rhydd i bob dyn: ei vyvyrdawd, ei varn, a'i lavar; achos heb hyny nis gellir na gwellâad na dangos ar wybodau daionus.

138. Tri diogelwch dŷn: iechyd, rhyddyd, a chalon lân.

139. Tri pheth sy'n gyru'r byd ar gyveiliorn: addewidion arglwyddi, gwisgodd brawd llwyd, a syberwyd rhieinverch.

140. Tri ovn a waethygant galon dyn: ovni gwedyd y gwîr, ovni tylodi, ac ovni diawl.

141. Tri ovn à wellâant galon dŷn: ovni credu pob peth à glywer, ovni da y Byd, ac OVNI DUW.

Ac velly tervyna hyn o Driodd.

2. LLYMA DRIODD DOETHINEB EREILL O'R UN LLYVYR.

1. Tair cainc y sydd ar ddoethineb: doethineb parth ag at Dduw, doethineb parth ag at bob cyd-ddyn, a doethineb parth ag at ddyn ei hunan.

2. Tri adnabyddiaeth à barant ddoethineb: adnabod Duw, adnabod calon dyn, ac adnabod calon ei hunan.

3. Tri anhebgor doethineb: awen, gwybodau, a dosparth.

4. Tri chadernyd doethineb: iawn, prydverth, a galledig.

5. Tri pheth à geir o ddoethineb: da'r byd, dyddanwch meddwl, a chariad Duw.

6. Mewn tri pheth ydd ymddengys doethineb: awen, gwybodau, ac ymddwyn (ymarwedd).

7. Tair ymgais doethineb: deall anian o awen, gweled gwirionedd o'i ymbwyllaw, ac ymarver â chariad a thangnevedd.

8. Tri pheth ar ddyn a'i gwnant yn ddoeth ac yn dda: cynneddvau, gwybodau, a gallüau.

9. Tri pheth nis gellir doethineb lle byddont: trachwant, gloddest, a balchder.

10. Tri pheth nis gellir doethineb hebddynt: haelioni, dirwest, a rhadverthwch.

11. Tri nôd cywirddyn: genau tawedog, llygad digildrem, a gwynebpryd divraw; sev a'r tri yn un.

12. Tri nôd lleidyr: tavawd holgar, llygad chwilgar, a gwyneb brawychus gocheldrem; sev a'r tri yn un.

13. Tri chynneiliad doethineb: calon yn ymsynwyraw, iaith i ddadgan, a chôv i gadw.

14. Tair fordd ydd edrycher am à vo dyn: yn y peth nas gwypo, y pryd nas gwypo, a'r màn nas gwypo.

15. Tri pheth à ddylid eu selwi gyntav ar ddyn: tavod, defod, ac ymmod: can mai o'i anian a'i athrylith y tyvant.

16. Tri pheth ebrwydd yn ymddangos ar ddyn: pwyll, serch, a châs.

17. Tri pheth nid hawdd i ddyn eu cuddiaw ynddo ei hunan: llawenydd, tristwch, ac asbri.

18. Tair fordd ydd adnebyddir dyn: wrth ei ymadrawdd, wrth ei ymarwedd, ac wrth varn ei gymmodogion am dano.

19. Tri pheth à barant anmhwyll: edludd awen, gormes anoddeviadawl, a gwrthladd cydwybod.

20. Tair llwybr doethineb: llwybr ymgais, llwybr gwybodau, a llwybr cydwybod.

21. Tair priv gamp doethineb: edrych ar bob peth, dyoddev wrth achos pob peth, ac ymgadaw yn rydd oddiwrth bob peth.

22. O dri pheth y mae barn gyviawn: o wybod y gwîr, o ganvod angen, ac o gariad haelionus.

23. Tri phriv athraw dŷn: synwyr o anian yn dirnad, pwyll o ymgais yn ystyried, a chydwybod o achreth yn barnu; ac nis gellir cyvlawn a chyviawn ar wybodau doethineb heb addysg y tri hyn.

24. Tri pheth nid ydynt ond un o gysevin ymdardd: gwirionedd, cyviawnder, a thrugaredd; sev o'r un cariad y daw y tri hyn; sev yw cariad y cwbl ar ddoethineb.

25. Tair sail deall: gwybod pwys a gwrthbwys, gwybod dygwydd a gwrthddygwydd, a gwybod barn a gwrthvarn; ac o'r rhai hyn deall; sev yw deall medru ar vod a gwrthvod, herwydd dichonoldeb.

26. Tri pheth à rwym ddaioni ar ddŷn: ei wneuthur unwaith ei hun, ei ovyn unwaith gan arall, a'i ganmawl unwaith yn arall, neu yn nghlyw arall.

27. Tair fordd y mae gyru daioni ar ddŷn: canmawl daioni à wnaeth ev yn nghlyw arall o ddaionus, gwneuthur daioni yn ei ŵydd ev, a thewi ar vai à vo arno ev.

28. O dri chynghor ynghyd y cefir un cynghor da: cynghor câr, cynghor gelyn, a chynghor ei gydwybod ei hun.

29. O dair iaith y ceir iaith gwirionedd: iaith anian, iaith ymbwyll, ac iaith cydwybod.

30. Tri devnydd pob deddvoldeb: addysg, pwyll, a chydwybod.

31. Tri pheth à wnânt varn a beirniad cywir: ystyriaeth, ymoddev, a medru ar à êl wrth varn.

32. Tri bànogion doethineb: pwyll, cyviawnder, a thangnev o garedigrwydd.

33. Tri phriv gynneddvau daioni: dywedyd y gwir er gwaethav oll, caru pob daioni, a dyoddev yn lew dros pob gwir a daioni.

34. Tri pheth nid rhaid goval nas ceir o garu'r iawn yn mhob peth a'i wneuthur: cariad, clôd, a chyvoeth.

35. O dripheth y mae celvyddyd: deall, cov, ac arver.

36. Tri pheth à wedant yn well no thavawd beth à vo mewn dyn: ei law, ei lygad, a'i ymdawr.

37. Tri pheth da iawn eu meddu cyn y dyweter à vo'n gelwydd: synwyrbwyll cadarn i ddychymyg, cov da rhag gwrthddywedyd à ddywetpwyd yn ôl llaw, a fol i wrandaw ar à ddyweder.

38. Tri pheth trwsgl y sydd, a lle a'u gweler trwsgl pob peth arall ar gorf a meddwl: troed, llaw, a llavar.

39. Tri pheth à gydgerddant â phob daioni à wneler: ennill bydawl, parch ac anrhydedd gan ddoethion, a llawenydd cydwybod.

40. Tair cainc dyledswydd dŷn: ymgyfarchwel â Duw, llesâu dŷn, a gwellhau gwybodau.

41. Tri chyvarwel deall: iawn, hardd, a llesawl.

42. Tri pheth, nid gwlâd lle nas cafer: llavuriaeth, cyvraith, a chrevydd, sev golychwyd.

43. Tri pheth à wnant ddŷn yn anneddvol: ovn, chwannocrwydd, ac anwybodaeth

44. Tri pheth anhawdd eu gorchvygu: glewder, cariad, a chydwybod.

45. Tri pheth ni vawr brisier am danynt onid elo yn ry hwyr: cynghor câr, rhybudd oedran, a barn cydwybod.

46. Tri pheth er cael beunydd yn ddibaid á geisiant ragor: môr, meddwyn, a chybydd.

47. Tri pheth à ddylid eu cadw vyth yn egored: clust, llygad, o deall.

48. Tri pheth gorau vydd eu cadw y'nghaued oni bo achos cyviawn: dwrn, genau, a meddwl.

49. Tri pheth à wnant ddyn yn waeth nog anivel: caru'r bol, caru golud, a charu clôd dynion yn vwy no bodd Duw.

50. Tri pheth à wnant ddyn yn ogyvuwch ag angel: caru pob daioni, caru ymgardodi, a charu boddâu Duw.

51. Tri pheth er cael y cyvan ni welant vyth eu digon: môr, corflan, ac arglwydd.

52. Tri pheth o'u dirmygu à dynant ddial: cynghor gweledydd, barn pwyllog, a chwyn tylawd.

53. Tri chynghor y dylid yn bènav eu gwrandaw, can nas buant erioed amgen no da: cynghor tymmor, cynghor oedran, a chynghor cydwybod.

54. Tri chynghor nid mynych y byddant ar gam: cynghor cyvamwain, cynghor doeth bucheddol, a chynghor gwr ni wrandawoedd erioed ar un cynghor.

55. Tri pheth melltigedig eu symmud: fin tîr, hynt dwr, ac arwydd fordd ac arllwybr.

56. Tri phriv gyverthi doethineb: cariad, gwirionedd, a gwrhydri.

57. Tri pheth nis gellir vyth eu gweled yn ngwirvodd eu llawnvaint: sev cynneddvau da, cynneddvau drwg, a chynneddvau awenbwyll.

58. Wrth dripheth y bydd oll à wnelo dyn: wrth ryddyd, wrth gosp, ac wrth obrwy: ac nis gellir à vo amgen ar à wnelo dyn yn ei iawn bwyll.

59. Mewn tri pheth y gwelir privgynneddvau enaid dyn: yn à vo yn ei ovni, à vyno ei gelu, ac à vyno ei ddangos.

60. Tri gweddus y sydd, ac ni bydd llawer yn anweddus lle a'u gweler ac a'u cafer: iaith weddus, dillad gweddus, ac ymmod gweddus.

61. Tri pheth sy'n dangos gallu dŷn: nas gall vod hebddo, nas gall ei guddio, ac nas gall na ei garu na ei gasâu.

62. Tair llàth vesur pob dŷn: ei Dduw, ei ddiawl, a'i ddidawr.

63. Tri ymgyfarwel gwybodaeth: awen, pwyll, ac egni.

64. Tri pheth à geir ynghyd yn ddiamgen: ymgais, ymgar, ac ymgael.

65. Tri pheth ni ddifyg vyth eu cael: peth golud o ddiwydrwydd mawr, peth anrhydedd lle a'i dirperer yn vawr, a pheth gwybodaeth lle a'i ceisier yn vawr.

66. Tri ymgael à gadarnâant ymgais: bôdd dyn, bôdd cydwybod, a bôdd Duw.

67. Tri pheth ni ddifyg iddynt eu mawl: haelioni, cyviawnder, a gwybodau.

68. Tri pheth moladwy ar ieuanc: tawedigrwydd, diwydrwydd, a boneddigeiddrwydd.

69. Tri pheth moladwy ar hên: cynghori yn serchawgvwyn, haelioni dwyvolgamp, a doethineb diymged.

70. Tri pheth ni saiv dim o'u blaen a'u gwrthwynepont: pwyll, amynedd, a gwirionedd.

71. Tri pheth ni ddifyg llwydd iddynt lle y bont gyviawn: pwyll, ymgais, a gobaith.

72. Tri pheth y gwna mawl dyledus ac haelionus: y gorchwyl yn hawdd, yr ymbwyll yn ddychymygvawr, a'r gobaith yn gadarn.

73. Tri pheth da iawn eu meddu: cartrev o drev tâd, creft o gelvyddyd, a braint o vonedd cynhenid.

74. Tri pheth gwell no'r rhai hyny: corf iachus, gwybodau a chynneddvau moliannus, a rhyddyd o hawl.

75. Tri pheth gwell no'r cwbl: pwyll ynnïawl, calondid amyneddgar, a chydwybod lân.

76. Tri arddangos llesioldeb gwybodau: doethineb, dwyvoldeb, a thangnevoldeb.

77. Tri dyn nid call rhygoelio yn vawr à ddywetont: gwr o bell, gwr hŷn no'i gymmydogion, ac à vo vaen dros iaen.

78. Tri pheth y sydd ar wirionedd ni waeth beth à vo ev à ddylid ei ddywedyd, ni waeth pryd na lle nag achos a'i dyweter, ac ni waeth beth à ganlyn o'i ddywedyd.

79. Tri phrif anghudd dŷn, ac wrthynt a'i adwaenir: trem ei olwg, achaniad ei lavar, a'r modd ydd ymchwyv.

80. Tri pheth ni cheir o'u caru a'u chwennych yn ormodd: canmoliaeth, hawddvyd, a golud.

81. Tri pheth à ddivlanant o'u covleidiaw gormodd: hawddvyd, clôd, a da'r bŷd.[1]

82. Tri pheth ni châr Duw à garo eu gweled: gweled ymladd, gweled anghenvil, a gweled rhodres balchder.

83. Tri pheth y sydd a chyda 'r trydydd nis gellir hebgor y ddau gyntav: sev à ddichon, à ddylai, ac à vynai.

84. Tri pheth à ddylid eu hystyried cyn y gweter ambell peth: y môdd, y màn, a'r amser.

85. Tri dyn o garu tri pheth à garant à ddylaint: gorddyar y gwynt, baran,[2] y tònau, ac angerdd y daran.

86. Tri pheth na chared neb a'u hangharo: rhogleu y meillion, blâs llaeth, a chân adar.

87. Tri thebygaeth dŷn i ddiawl: ovni plentyn, maglu'r fordd, a chwerthin am ben y drwg[3]

88. Tri dyn y dylai pawb edrych yn serchog arnynt: sev à edrych yn serchog ar bryd a gwedd y ddaiar, ac ar blant bychain, ac ar ymbwyll celvydd.[4]

[1] Tri pheth à gollir o'u mawrygu.

[2] Qu. Baranllev? I. M.

[3] *Mewn llyvyr arall val hyn:* mewn tri pheth y bydd tebyg dyn i ddiawl, &c.

[4] *Llyvyr arall val hyn:* Ar wyneb y ddaiar, ar blant bychain, ac ar gelvyddwaith ragorgamp.

89. Tri dyn ni châr ei wlâd: a garo ei vol, à garo gyfoeth, ac a garo esmwythder corforawl.[1]

90. Tri pheth nid call eu canmawl, neu eu hanghanmawl: ymborth, gwlâd, a cheraint.

91. Wrth dri pheth ydd adnebyddir dŷn yn ebrwydd: wrth à gâr, wrth nas câr, ac wrth a'i câr, neu a'i anghar.[2]

92. Tri nôd dwyvolder: gwneuthur cyviawnder, hofi trugaredd, ac ymddwyn yn uvydd.

93. Tri ovn gŵr: ovni digio Duw, ovni gwneuthur trais ac anghariad, ac ovni camddarwedd ar ei gynneddvau.

94. Tri ovn anwr: ovni dŷn, ovni diawl, ac ofni tylodi.

95. Tri pheth â wnant ŵr: glewder, cyviawnder. ac hynawsder.

96. Tri pheth byr eu parâad: rhyveddoldeb, gwagogoniant, a thegwch ieuenctid.

97. Tri pheth nid hawdd ymddarbod ag wynt: bànau celvyddyd a gwybodaeth, treiglad awen ac athrylith, a thervynau doethineb: can nis gwelir ac nis gellir craf ar hyd, a lled, a dyvnder, ac uwchder y pethau hyn.

98. Tri pheth à barant gywreindeb: gallu corforawl, medrusder celvyddyd, ac awen ewyllysgar.

99. Tri pheth nid hawdd ac ev á ddylid deddv a dosparth arnynt: parch, llawenydd, ac arveroldeb.

100. Tri pheth ni vyddant hardd heb arnynt ddeddf a dosbarth: syberwyd, gwroldeb, ac addysg.

101. Tri pheth nis gellir na deddv na dosbarth gadarn arnynt: serch, awen, ac angen.

102. Tri chyvreidiau doethineb: awen, dysg, ac ymddwyn.

103. Tri pheth à lanwant wagder: dadwrdd anghall y'mhen gwâg, chwerthin anghall o galon wâg, a llaid budreddus mewn fynon wág; sev doethineb á yr i maes y dadwrdd, a syberwyd cynneddvol á yr i maes y chwerthin, a dwr gloywfrwd á yr i maes y llaid.

104. Tri pheth anrhydeddus ar ddŷn: ymgaloni mewn advyd, ymwarâu mewn llwyddiant, ac ymddwyvoli y'mhob un o'r ddau.

105. Tri phriv athraw dŷn: awenserch ymgais pwyll ystyrgar, a chydwybod ddeddvol; ac hebddynt nis gellir gwybyddiaeth gyviawn ar ddim; sev ydynt y tri athraw anianawl.

[1] *Llyvyr arall val hyn:* Tri dyn ni châr na'i wlâd, na'i Dduw, &c.

[2] *Llyvyr arall:* Wrth à gâr, wrth à gasâa, ac wrth a'i câr neu a'i casäa

106. Tri athraw dwyvolion dŷn: avlwyddiant bydawl, nychdawd corforawl, a gelyniaeth anhaeddiannawl; ac nid oes namyn Duw yn wared rhagddynt

107. Tri pheth gorau eu cadw yn nghauad: genau, dwrn, a meddwl.

108. Tri pheth gorau eu cadw yn egored: clust, llygad, a dëall.

109. Tri chydymaith y sydd i ddiawl: balchder, cenvigen, a thrais (a thrachwant.)

110. Tri bànogion daioni: doethineb, gwroldeb, a chariad; a lle ni byddant y tri y'nghyd ni cheir cynneddvau daionus.

111. Tri pheth à ddadanhuddant athrylith a chynneddvau anianawl dŷn; ei olwg, ei lavar, a'i ymodiadau.

112. Tri pheth à barant i ddŷn ymddoethâu: advyd, aviechyd, a gelynion.

113 A thri pheth y dylid amcanu pob gweithiau a gwybodau daionus: â'r holl serch, â'r holl ddeall, ac â'r holl allu.

114. Tri pheth à ddangosant liw meddwl dŷn: à geisio ei gelu, à chwennycho ei ddangos yn amlwg, ac à ovno'n vawr.

115. O dri pheth y ceir gwybodaeth gyviawn ar bob peth: gweled, clywed, a theimlaw; ac o'r tri hyn y mae'r deall; ac hebddynt nis gellir na phwyll, na deall, na gwybod ar ddim yn iawn.

116. Tair barn à vydd ar bob peth, a heb y tair y'nghyd nis gellir barn gyviawn ar ddim: barn câr, barn gelyn, a barn cydwybod.

117. Tri thŷb anweddus ac anghyviawn ar bob dŷn o'r bŷd: tybied ei hun yn ddoeth, tybied pawb ereill yn annoeth, a thybied y gwedd arno bob peth à vyno.

118. O dri pheth y ceir crêd ar wirionedd: o gredu pob peth, o anghredu pob peth, ac o gredu ni waeth beth.

119. Tri pheth o'u deall yn iawn à barant heddwch a thangnev: syrth anian, hawl cyviawnder, a llavar gwirionedd.

120. Tri pheth à gynnal addysg: synwyr, ymgais, a dichwain.

121. Tri ymwrdd annoethineb: ymwrdd rhyvel, arv tros arv, neu ladd tros ladd; ymwrdd cyvraith, cosp dros gosp; ac ymwrdd casineb, gogan tra gogan.

122. Tri ymwrdd doethineb: addysg tros addysg, pwyll dros bwyll,[1] a chariad tra chariad.

123. Tri pheth hawdd ag un llygad hanner egored eu gweled: syrth anian, deddvau cyviawnder, a govynion cariad: a'r un modd mor hawdd gweled eu

[1] *Llyvyr arall:* pwyll tra phwyll, a chymmwynas tros gymmwynas.

gwrthyddion; sev ydynt dirieidi, câs, ac anwiredd (anghyviawnder).

124. Tri lleverydd gwirionedd: gair, gweithred, ac awendawr; a chanddynt y ceir à vo gwîr; a lle y bo'r tri yn un y ceir diogel ar wirionedd.

125. Tri anhebgor cynghor da: dwyn ewyllys da, rhyddyd ymadrawdd, a deall yr achaws.

126. Tri pheth nid rhaid pryder nas cefir: peth llwyddiant lle bo mawr a'i hymgais, peth parch lle bo mawr a'i dirper, a pheth doethineb, lle bo mawr a'i myvyria.[1]

127. Tri pheth à welant yn y tywyll: cariad, crebwyll, a chydwybod.[2]

128. Tri pheth ni welant ddim, er maint y goleuni: trachwant, trachas, a diogi.

129. Tri pheth à wneir yn y tywyll o vôdd a dewis; à wneler gan drais, à wneler gan drachwant, ac à wneler gan anwr.

130. A welo dri pheth ni wel ddim arall: balchder yn hardd, tragolud yn vuddiol, a diogi yn wynvyd.

131. Tair sail celvyddyd: pwyll, ansawdd, a gorvod; ac o'r tri hyn y daw pob dosparth ar wybodau a chelvyddydau; ac nid oes à êl yn eu herbyn.

132. Tair cors anwybodaeth, ac a lyno ynddynt ni vawr wybydd à ddylai: balchder, trachwant, ac annarbodrwydd.

133. Tair pont y sydd dros y corsydd hyn: addvwynder, haelioni, a diwydrwydd.[3]

134. Tri pheth à ddivwynant awen a gwybodau: ysmalâwch, ovnocrwydd, ac anynadrwydd.

135. Tri anghydvodogion doethineb: balchder â gwynvyd, gloddest ag iechyd, ac ysmalâwch â llawenydd o gallineb.[4]

136. Tri pheth analledig eu bod yn wastadawl gydag un dŷn ba bynag: nerth, gwynvyd, a challineb.

137. Tri pheth y dylai pob dŷn sôn am danynt yn wahanol; llawer am à gâr ac am à gafo'n gymmwynas, ychydig am a'i anghâr, ac à gafo 'n anghymmwynas, a dim am á wnelo ei hunan yn gymmwynas i gâr, neu yn anghymmwynas i elyn, neu i a'i hanghar.

138. Tair gweithred ddwyvol y sydd; cynnorthwyaw gwàn a thlawd, cymmwynas i elyn, a dyoddev yn galònog y'mhlaid pob iawn.

139. Tri pheth à ddylid eu traselwi ar bob dŷn: y son am dano, yr olwg arno, a'i sôn ei hunan am ereill ac am bethau.

140. Tri achosolion pob peth o gyntevigaeth: angen, dewis, a dygwydd; ac o un o honynt y daw ac y gwneir pob peth.

141. Tri chyntevigaeth deall: serch, egwyddawr, a gwrthddrych.

142. Tri chyntevigaeth gallu: bryd, ymgais, a threvn.

143. Tri chyntevigaeth gwybod: syniaw, deall, ac ewyllys.

144. Tri chyntevigaeth bodoldeb hanedigawl: devnydd, ansawdd, ac ymmod.

145. Tri chyntevigaeth hanvod, sev ydynt tri angeneddyl Duw, nid amgen; nerth, gwybod, a chariad; ac o gynghyd y tri bodoldeb a hanvodoldeb.

146. Tri angeneddyl bodoldeb Duw: sylwedd, bywyd, ac ymmod; ac o'r rhai hyn pob sylwedd, a bywyd, ac ymmod, yn dreigledig o hán; sev o Dduw a'i ddevnyddion y mae pob peth.

147. Tri angeneddyl bywyd; gni, gwybodoldeb, ac ymmod.

148. Tri pheth à ddylid eu deall yn gyviawn ar bob celvyddyd: bànogion, advànogion, ac anmànogion; ac heb eu deall a'u gwybod yn gyviawn nis gellir na dysg na dosparth ar unrhyw gelvyddyd ba bynag.

149. O dripheth y ceir llwydd a bendith: bôdd arglwydd prïodawr, bôdd golychwydwr neu ofeiriad fydd, a bôdd bardd llinolingerdd.

150. O dri bendith y ceir bendith Duw: bendith tâd a mam, bendith clâv a chlwyvus, a bendith estron advydig.[1]

151. Tri thryvydolion gwybodaeth, ac nid gwybodaeth gyviawn lle nis cefir hwynt: heddwch, gwirionedd, a threvn; a'r tri hyn á wnànt gyviawnder, ac o hyny gwybodau yn lle dichellion.

152. Tair sylvaen doethineb: ieuenctid i ddysgu, côv i gadw â ddysger, a deall i ymarver yn gyviawn a'r gwybodau à ddysged, a'u trevnydu er lles ac anrhydedd a'u gwypo.

Ac velly y tervyna hyn o Drïodd Doethineb, à gevais i o Lyvyr Thomas Lewys o Lechau.

(Ebai Thomas ab Ivan o Dre Bryn.)

3. Llyma Driodd Doethineb ereill, *à gasglwyd o Lyvrau amryvaelion Rhisiart Iorwerth, a Davydd Benwyn, a Watkin Powel, a Syr Sion Grufydd o Langrallo,*

[1] *Llyvyr arall:* Lle bo mawr a'i ymchwil.
[2] *Llyvyr arall:* Cariad, awen, a chydwybod.
[3] *Llyvyr arall:* gwarineb, haelioni, ac ymgais ddiwyd.
[4] *Llyvyr arall:* Tri anghydvodogion gan ddoethineb, &c.

[1] *Llyvyr arall:* bendith tâd a mam, bendith tlawd a chlav, &c.

a Morys Davydd o Ben y Bont ar Ogwr, genyv vi Thomas ab Ivan o Dre Bryn, yn y vlwyddyn 1679.

1. Trirhyw doethineb y dylai bob dŷn eu hystyried, a'u gwybod, a myned yn eu hôl: parth ag at Dduw, parth ag at ei gyd ddŷn, a pharth ag at ei hunan.

2 Tri ardderchogion doethineb: heddgarwch, cyviawnder, a gwybodau moliannus.

3. Tri ymleveryddiaid doethineb: awen, deall, a chydwybod.

4. Tri blaenoriaid doethineb: ystyriaeth awengyrch, prawf o ddiwydrwydd ymgais, a serch ar wybodau daionus.

5. Tri deivnogaeth doethineb: ystyriaeth, gwybodaeth, a chynneddvau meddwl serchogaidd.

6. Tri anhebgorion doethineb: serch, ymgais, a gweithred.[1]

7. Tri pheth o'u cael y'nghyd à wnânt ddoethineb: deall ystyrgar, diwydrwydd ymgeisgar, ac addvwynder tangnevgar.[2]

8. Tri anhebgorion ystyriaeth: gwybodaeth parth ag at à ystyrier, serch dewisgyrch at yr hyn a ystyrier, a rheidioldeb er lles y peth à vyther yn ei ystyried.

9. Tri anhebgorion diwydrwydd ymgais: gallu corforawl, deall digonawl, a serch awenawl.

10. Tri devnyddion anhebgor addvwynder: tangnevgarwch, llawenydd serchogaidd, ac uvyddawd gwylderus.

11. Tri pheth ar ddŷn y dylai bob doeth eu hystyried yn ddyvnbwyll: nwydoldeb golwg, a chaniad llavar, ac arwyddoldeb ymmod.

12. Tri pheth nis gellir doethineb cyfiawn hebddynt: awen leuverlawn, ymgais egnïawl, ac athrawiaeth ddeddvawl.

13. Tri pheth à wnânt lwybrau doethineb yn ddirwystrau: meithriniad buchedawl gan rieni, addysg ar ddeddvoldeb cyviawn gan athrawon, ac ymgyveillachu â doethion cynneddvawl yn unig.

14. Tri phriv athraw doethineb: pwyll deallgar, addysg ar wybodau moliannus, a chydwybod ochelgar.

15. Tri chadernyd doethineb: côv i gadw, ystyriaeth awenserch, ac ymarver cynneddvawl.

16 Tri pheth a yrantaddysg a gwybodau ar ddoeth: ystyrbwyll, syniadu yn awengyrch, ac ynnïau cydwybod.

17. Tri athraw annoeth: anfodion o ddrwg ymddwyn, cyvraith gwlâd, a dialon Duw.

18. Tri angeneddyl doethineb: anrhydedd gan ddynion, llawenydd meddwl, a bôdd Duw.

19. Tri angeneddyl annoethineb: câs ac ymlid anmharchus gan ddynion, tristwch cywilyddvawr meddwl, a digovaint Duw.

20. Tair gobyr doethineb: ennill bydawl, meddwl heddychawl, a llawenydd tragwyddawl.

21. Tair gobyr annoethineb: colledion bydawl, meddwl cystuddiawl, a gweled pob iawn pan y bo'n ry hwyr mewn coll tragywyddawl.

22. O dripheth y ceir doethineb: ystyried syrth ac anian, ymovyn am wirionedd, a goddev dros bob iawn a phrydverth.

23. Tri pheth à ddangosant ddoethineb: medru ar y celwydd lle cyfyrdder ag ev, caru ac ymarver â gwirionedd, a gochelyd pob peth à ovyn cêl a chudd.

24. Tri ychydig a ddangosant lawer o ddoethineb: ychydig valchder, ychydig trachwant, ac ychydig chwedleia.

25. Tri pheth ni wna na doeth na dwyvawl: dysgwyl ag un llygad, gwrandaw ag un glust, a chynnorthwyaw ag un llaw.

26. Tri pheth nid hawdd ymddarbod ag wynt: bànau celvyddyd a gwybodaeth, treiglad awen, a thervynau doethineb; can nis gellir gweled hyd, a lled, ac uwchder, a dyvnder y pethau hyn, ac nid oes ond Duw à'u gwyr.

27. Tri pheth nid oes à saiv o'u blaen ac à'u gwrthrym: gwirionedd, pwyll, ac amyncdd.

28. Tri phriv wrthyddion y sydd: mawr a bach, oer a thwym, a goleu a thywyll; ac o addasder neu anaddasder trevn ar y pethau hyn y bydd cyviawnder neu anghyviawnder.

29. Tri phrivynnïau 'r enaid: serch, deall, ac ewyllys.[1]

30. Tri rhagynnïau 'r enaid: pwyll, cydwybod, a gwaith,[2] sev gweithred; sev a'u bernir yn ragynnïau am nas byddant ond o dadogaeth a pheiriad y tri phrivynnïau.

31. Tair privweithred deall dŷn: ystyr, dewis, a gwneuthur.[3]

32. Tri pheth à darddant o iawn ymarver ag ynnïau yr enaid: gwybodau, gallüau, a chynneddvau da.

33. Tri athrawon ynnïau dyn: synwyr o reddv awenawl, cydwybod o varn ystyrgar gan ddeall, a dichwain bywyd; ac o'r tri hyn y mae gwybodau.

[1] *Llyvyr arall:* awen, ymgais, a chynneddvau moliannus.
[2] Deall, diwydrwydd ac addvwynder.

[1] *Llyvyr arall:* serch, deall, a myn.
[2] *Llyvyr arall:* pwyll, cydwybod, a gweithred.
[3] *Llyvyr arall:* ystyr, dewis, ac ymarver.

34. Tri pheth da eu syniadau ar bob peth: agweddoldeb, peiriadoldeb, a chynglyniadoldeb.

35. Tri oferyndawd pob gweithred: serch, cås, ac ymbrawv.

36. Tair sylvaen deddv a chynneddv: cyviawnder o ymbwyll, cydwybod o drugaredd, a threvn o ddeall ar well a gwaeth.

37. Tair sail gwynvydigrwydd: boddlondeb, haelioni, a deall.

38. O dri pheth y mae deall gwahanredawl: selw ar agweddoldeb, ymoddev â gweithredoldeb, ac o hyny barnu ar lesioldeb

39. Tri dawn penav Duw i ddŷn: llavar, deall, a serch.

40. Tri rhagorau daionusder: addvwynder, haelioni, a phwyllgarwch.

41. Tri achos pob anneddvoldeb: hunanoldeb, anystyriaeth, a llerwineb diymdawr.

42. Tri pheth à wedant beth à geir y'mhob dŷn: tavawd, llaw, a llygad;[1] sev o syniadu yn vanolddoeth ar bob un o'r tri.

43. Tri pheth anrhydeddus ar ddŷn: bod yn gywir, bod yn wrol, a bod yn gelvydd.

44. Tri pheth à ddangosant ddoethineb dŷn: ei vod yn govus o'i wybodaeth, yn gyvarwydd yn ei orchwyl, ac yn ystyriaethus yn ei amcan.

45. Tri pheth à ddywedant yn dda am ddŷn: bod yn syniadus, bod yn gyveillgar, a bod yn heddgar.

46. Tri pheth à ddylynt vod ar bob cår a chyvaill: cywirdeb, deddvoldeb, a gwroldeb.[2]

47. Tri pheth à wnânt ddŷn yn ddaionus: gwyllys, gwybodaeth, a moddion; ac nis gellir nemmawr o ddaioni yn nifyg un o'r tri hyn.

48. Tri pheth y'nghyd à wnânt olud: deall, daionusder, a da 'r byd; ac o iawn ymwneuthur â'r tri hyn y ceir bendith a bôdd Duw.

49. Tair llathvesur pob dŷn: ei Dduw, ei ddiawl, a'i ddidawr.

50. Tri pheth anweddus ac anverth ar bob dŷn: traserch diymbwyll, trachas diachos, a bod yn ddiymdawr â phob peth.[3]

51. Tri pheth o'u deall à barant heddwch a thangnevoldeb: syrth anian, hawl cyviawnder, a llavar gwirionedd.

52. Tri pheth à wnânt gyviawnder: gwirionedd, pwyll, a thrugaredd.

53. Tri pheth à wnânt ddwyvoldeb: cariad, cyviawnder, ac uvudddawd.

54. Tri pheth y sydd ac ni chår Duw a'u caro: gweled ymladd, gweled anghynvil, a gweled rhodres balchder.

55. Tri pheth y dylai ddŷn à vynai addysg: gwrandaw, gweled, a thewi.

56. Tair fordd y chwilir calon dŷn: sev yn y peth nas gwypo, y modd nas gwypo, a'r pryd nas gwypo.[1]

57. Tair sylvaen dedwyddyd: cyviawnder gweithredawl, gwirionedd gwybodedig, a thrugaredd ynnïawl.

58. Tair fordd y daw crêd ar bob peth: sev o gredu pob peth yni wyper amgenach, o anghredu pob peth yni wyper paham ac ydd adnaper y tystion, ac o gredu ni waeth beth lle bo a'i tystia yn gredadwy.

59. Tair fynon gwybodaeth y sydd: pwyll, ansawdd, a gorvod.

60. Am dri achos y ceisir gwybodaeth: budd, prydverthwch, a dyledswydd.

61. Tri pheth serchog ar ddŷn: haelioni, doethineb, a thangnevoldeb.

62. Tri pheth y sydd na chared neb a'u hangharo: blâs llaeth, sawyr meillion, a chân adar y coed.

63. Tri chyvreidioldeb daioni: gwybodaeth, ystyriaeth, a chariadoldeb.

64. Tri pheth y sydd ac nid hawdd dwyn dŷn oddi arnynt: ei varn, ei serch, a'i genedl.[2]

65. Tri pheth à ddylid eu syniadau ar bob peth: ei hynodrwydd, ei briodoldeb, a'i weithredoldeb.[3]

66. Tri pheth y sydd iddeu hystyried cyn gwedyd: y modd, y màn, a'r amser.

67. Tri pheth à lygrant gynueddvau dŷn yn gwbl: tra meddwdawd, tra godineb, a thra ysgymmyndawd.

68. O dri pheth y mae gwybodaeth gyviawn: awen, pwyll, a gwirionedd gwybodedig.

69. O dri pheth y mae pwyll: serch, ovn, ac ymbrawv.[4]

70. Tri anhebgorion cynghor: gwyllysgarwch, gwybodaeth, a rhyddyd llavar.

71. Tri thyb anweddus ar ddŷn: tybied ei hun yn ddoeth, tybied arall yn fôl, a thybied y gwedd iddo à vyno.

72 Thri thywysogaeth serchog: digrivwch, haelioni, a syberwyd.

[1] *Llyvyr arall*—Llavar, llaw, a llygad.
[2] *Llyvyr arall*—Cywirdeb, gwroldeb, a thangnevoldeb.
[3] *Llyvyr arall*—A bod heb na serch na chas at ddim yn y byd.

[1] *Llyvyr arall*—Yn y peth nas tybio, y modd nas tybio, a'r pryd nas tybio.
[2] *Llyvyr arall*—I ri pherchenog y sydd ar bob dyn, ac nid hawdd ei ddwyn oddi ar un o honynt: ei serch, ei varn, a'i genedl.
[3] *Llyvyr arall*—Ei nodoldeb, ei briodoldeb, a'i weithredoldeb.
[4] *Llyvyr arall*—Serch, ovn, a buddioldeb.

73. Tri thywysogaeth pwyllgar: mwynder, aravwch, a chadernyd.

74. Tri thywysogaeth doeth: gwybodaeth, heddwch, a golud bydawl.

75. Tri thywysogaeth dedwydd: gwybod gwirionedd, gwneuthur daioni, a goddev yn amyneddgar.

76 Tri thywysogaeth awen: myvyrdawd, llwyddymgais, a bodd doethion.

77. Tri pheth à wnânt wroldeb: cyviawnder, haelioni, a chadernyd meddwl.

78. Tri pheth anverth ar bob dŷn: gloddest, dichell, a llid; a hwy a'i dyfethant ev yn y diwedd.

79. Tri pheth anverth eu clywed: serthedd neu vrynti, celwydd, ac athrawd; ac nid gwell a'u gwrandaw nog a'u gweto.

80. Tri pheth fiaidd ar bob dŷn a'u harweddo: bod yn gelwyddgar, bod yn ddialgar, a bod yn ariangar.

81. Tri pheth diserch ar ddyn: rhospusder, anynadrwydd, a bod yn ogangar.

82. Tair camp gythreulig ar ddŷn: gormes, cenvigen, a balchder.[1]

83. Tri pheth sy'n ymborth ar dwyll: serch, ovn, a diogi.

84. Tri pheth y ceif diwydrwydd: llwyddiant bydawl, iechyd corforawl, ac anrhydedd gwladawl.

85. Tri pheth y ceif deddvawl: anrhydedd gan ddoethion, braint gwladawl, a llawenydd meddwl

86. Tri pheth à wna gwybodaeth: goruchaviaeth gwladawl, ynnill bydawl, a dyddanwch cydwybodawl.

87. Tri pheth y ceif dedwydd: câs pob diriaid, cariad pob doeth, a gwynvyd nevawl yn dragywydd.

88. Tri pheth anghall i ddyn eu gwneuthur: ymladd dwrn moel â haiarn gwynias, llochi pen ci cyndeiriawg, a chellwair ag anghall gwladaidd.

89. Tri anghallder call: dadlu ag anghall, ymgyvrinaw ag anghall, a cheisiaw gyru syberwyd a moesgarwch ar anghall.

90. Tri pheth nid rhaid ovni nas cafer: peth llwyddiant o vawr ymgais, peth parch i'r neb a'i dirper yn vawr, a pheth doethineb lle a'i myvyrier o serch mawr parth ag atto.

91. Tri pheth à welant yn y tywyll: cariad, crebwyll awen, a chydwybod lân yn canvod gwirionedd ac iawnder.

92. Tri pheth ni welant y gwir a'r iawn er cymmaint vo'r goleuni: trachwant, balchder, a gelyniaeth.

93. Tri pheth o'u gweled ni welir un peth arall: balchder yn hardd, tragolud yn vudd, a diogi yn wynvyd.

94. Tri pheth à wneir yn y tywyll: â wnelo trais, â wnelo trachwant, ac â wnelo cenvigen.

95. Tri dŷn y sydd ac nis gellir o gythraul eu gwaeth: cybydd, rhagrithwr, ac enllibwr.[1]

96. Tri chyttundeb à wnânt wr yn dda ei vyd: cyttundeb â gair Duw, cyttundeb â'i wraig a'i deulu, a chyttundeb â'i gymmodogion.

97. Tri pheth y dylid uvyddau iddynt: gorchymynion Duw, cyvraith gwlâd, a govynion cydwybod.

98. Tri pheth y dylid yn llwyr eu hystyried cyn gwneuthur à veddylier: syrth amser, syrth gwlâd a chenedl, a syrth anian.

99. Tri pheth nis gellir awen ddeallus hebddynt: addysg o athraw, gossymaith rhag newyn, a dyddanwch meddwl.

100. Tri pheth nis gellir bôd iddynt heb awen ddeallus: celvyddyd gyfiawn, cynneddvau daionus, a dyddanwch diargyvedd.

101. Am dri rhyw ymadrawdd ni cherir neb gan ei gallach: caswir o'i le a'i amser, cynghor heb ei ovyn, ac athrawd.

102. Tri pheth á wnant ddŷn yn wybodawl: bod yn ymovyngar, yn ymweledgar, ac yn ymbwyllgar.

103. Tair priv dyledswydd dŷn y sydd ac y dylid myned ganthynt yn mhob peth à welir: ennill meddiant bydawl drwy gywirdeb a diniweidrwydd, llês ei wlâd a'i genedl hyd eithav deall a gallu, a hyd y galler gyru deddvoldeb o Dduw ac o ddyn ar bawb lle ydd elo tra vo yn y byd.

104, Tri pheth à ddiweddant yn ddrwg vynychav, am hyny goreu yw eu gadael a'u gochel: ymrysonau, cyveddau, a chwannogrwydd i wybod helynt ac à wnelo arall.

105. Tri pheth y sydd a'r dŷn deddvawl a'u canlyn ac a'u cais hyd vedd: lles a lluniaeth ei deulu, lles a llwyddiant ei genedl cywlad, a mwyâu gwybodaeth ar wirionedd.

106. Tri pheth y sydd, a'r dŷn à wnelo un o honynt á wna'r lleill: bychanu eiddo arall, trachwantu eiddo arall, a dwyn yn lledrad eiddo arall.

107. Tri pheth nis gellir à vo deddvawl a dwyvawl hebddynt: maddeu cam a gelyn, bod yn haelionus meddwl ac ymddwyn, a bod yn gywir a chyviawn tuag at bob byw a bôd.

108. Tri phrivymmod bywydolion: ymganvod, ymbwyll, ac ymgais.

[1] *Llyvyr arall*—Trais, cenvigen, a balchder.

[1] *Llyvyr arall*—Cybydd, lledrithwr, ac enllibwr.

109. Tri pheth, sev gloddest, gwŷn, a diogi, à wnant dri pheth arall, sev diva'r meddiant, tywyllu 'r deall, a byrâu 'r einioes.

110. Tri arwydd anwybodaeth: anvoes ymddwyn, iaith anghyviawn, a holi dirgelion y cymmodogion.

111. Tri arwyddon bonedd: haelioni, cyvarch hawddgar, a gwybodaeth deddvawl.

112. Tri arwyddon awen: llygad llym, golwg serchog, a chyviawnder ymadrawdd.

113. Tri arwyddon trugaredd: troi oddiar fordd ysgrubl yn gorwedd, syniadau cwyn plentyn bach, a pharchu henaint.

114. Tri arwyddon tangnevoldeb ar ddyn: trugaredd tuag at ei ysgrubl, chwannog i aros yn ei gartrev, a chanu gyda ei orchwyl.

115. Tri arwyddon dryganian: à roddo gynghor cyn a'i govyner, à wnelo na bo raid, ac à sieryd am ei gymmodogion.

116. Tri arwyddon creulondeb: tarvu anivel lle na bo raid, briwa coed a llysiau yn ddiachos, a bod yn daer ei ovyn.[1]

117. Tri pheth da iawn eu meddu: cartrev o drev tâd, creft o gelvyddyd, a braint o vonedd cynhenid.

118. Tri pheth gwell no'r rhai hyny: corf iachus, gwybodau moliannus, a rhyddyd o hawl diymdwng.

119. Tri pheth gwell no'r cwbl: pwyll ynnïawl, calondid amyneddgar, a chydwybod lân.

120. Tri pheth à ddylai vod gan bob gwr iddo ei hunan: ei wraig ei hunan, ei gartrev ei hunan, a'i varn ei hunan.

121. Tri pheth lle nas gwylier arnynt à syrthiant yn hawdd i dwyllansawdd: synwyrau corf a meddwl, athrylith awen, a dosbarth celvyddyd.

122. Tri pheth nid hawdd eu gweled yn amlwg mewn arall, ac am hyny nid iawn rhyvarnu arnynt: tuedd a syrth awen, ymgais deall, a barn cydwybod; ac nid oes namyn Duw a'u gwyr ac a'u barn yn gyviawn.

123. Am dri achos y casglwyd y Triodd hyn o'r hên ysgriveniadau Cymreig genyv vi, Thomas ab Ivan o Dre Bryn yn Morganwg, yn y vlwyddyn 1679: yn gyntav, er cov a chadw ar hên ddoethineb ein cenedl ni y Cymry, yn yr hên amseroedd; yn ail, er dyddanwch, a chwanegiad gwybodaeth ac ystyriaeth rinweddol i'm hunan; yn drydydd, er addysg rinweddol i'r oesodd à ddêl.

Ac velly tervyna.

[1] *Llyvyr arall*—A bod yn daer am ei gardawd.

4. Llyma Driodd Doethineb etto, *o Lyvyr Cwrt Colman, à ysgrivenwyd genyv vi, Thomas ab Ivan o Dre Bryn, yn y vlwyddyn* 1679; *(o'r un Llyvyr.)*

1. Tri pheth nis gellir eu gweled yn eu llawnder o gynneddv: cynneddvau moliannus, cynneddvau drygionus, a chynneddvau awenbwyll.

2. Tair colovn daioni: calondid, cariad, a doethineb; a lle ni bo y tri yn un nis gellir amgen no difyg.

3. Tri arwvdd dŷn dâ: ymovyn am wirionedd, gwneuthur cyviawnder, ac ymarver â thrugaredd.

4. Tri pheth y sydd ac erynt y cadarnêir gwirionedd o'i ganlyn: er maint yr anhawsder, er maint y colled, ac er maint y cosp a'r poen.

5. Tri cholled à bair ynnill yn y diwedd: colli à vo mwy no rhaid, colli iechyd, a cholli à vo pen iddo ev a'i collo ar bob peth; canys yn hwnw y bydd mwyav o'i bechodoldeb ev.[1]

6. Tri pheth y dylai bob dyn ymostwng iddynt: ei allu corforawl, ei ddymbwyll deall, a'i gydwybod ei hunan, bynagobeth ei govyniou.

7. Tri phriv cynnysgaeth gwybodaeth dŷn: à ddengys ei synwyr ei hun iddo, à ddysgo ei gyvymbwyll ei hun iddo. ac à ovyn ei gydwybod ei hun gantho.[2]

8. Tri pheth nis gellir na threchant yn y diwedd: cariad, gwirionedd, a gwynvyd.[3]

9. Tri pheth anhebgor i ddoeth: gwrandaw, gweled, a thewi â sôn.

10. Tri rhywiogrwydd meddwl à bair syberwyd: tymmer goddevus, parodrwydd rhoddi, a llawen o gynneddv.

11. Tri pheth cythreulig ar ddŷn: cenvigen, trachwant, a balchder.

12. Tri pheth ar ddŷn à barant hofi ei gyveillach; pwyll, syberwyd, a haelioni.

13. Tri pheth y dylid eu cadw dan llaw: chwant y cnawd, rhwysg y tavawd, a gwŷn digovaint.

14. Tri nôd annoethineb: ymolygu yn vawr, ymchwantu yn vawr, ac ymchwedleua yn vawr.

15. Tri nod creulondeb: niwedu gwirion, anymdawr ag à weler, ac ymgellwair â thrallodus.

16. Tri pheth à geir o gampau moliannus: dysg, dawn, a llawenydd.

[1] *Llyvyr arall*—Tri cholled i ddyn à bair iddo ennill yn y diwedd: colli à vo'n ormodd gantho, colli iechyd rhodresgamp, a cholli à vo nesav at ei galon, canys yn hwnw y bydd mwyav ei bechawd ev.

[2] *Llyvyr arall*—ac a orchymyn ei gydwybod ei hun iddo.

[3] *Llyvyr arall*—Daioni, gwybodaeth, a gwynvyd.

17. Tri pheth à geir o godi'n vore: iechyd, golud, a doethineb.[1]

18. Tri pheth anhawdd i anghall eu gwneuthur: attal ei serch, attal ei lîd, ac attal ei dawawd.

19. Tri pheth a ddangosant ddoethineb mawr ar ddŷn: dyòddev cam yn amyneddgar, rheoli chwant yn ddeddvawl, a chadw ei veddwl yn ystyriawl.

20. Tri chyntevigaeth pob peth: deall, nerth, a chariad.

21. Tri anveidrolion y sydd, ac nis gellir amgen no phob peth bodiadawl ynddynt: ehangder, tragwyddoldeb, a Duw. Can nis gellir amgen no eu bod yn mhob màn, ac yn mhob amser, ar unwaith heb ymsymud.

22. Tri pheth nis gellir o bwyll bod ar y tri anveidrolion: dechreu, diwedd, a chanol.

23. Tri pheth nis gallant vod heb eu gwrthyddion: gwynvyd, gwirionedd, a gwybodaeth.[2]

24. Tri pheth nid ydynt ond un: gwirionedd, gwybodaeth, a goleuni.

25. Tri govynion dwyvoldeb a'i holl berthynasau: eitha'r ymgais, eitha'r deall, ac eitha'r serch.

26. Tri armerth à ennillant gariad Duw o'u rhoddi yn llwyr o galon er Duw a daioni bŷd: ymgais o gorf a deall, cydwybod, a bywyd lle bo achos.[3]

27. Tri pheth à ddangosant ynnîoldeb dŷn yn o gwbl: y tri pheth cyntav y tery olwg arnynt, y tri dasmal cyntav, a'r tri-pheth cyntav y sôn ev am danynt.

28. Tri anhebgor byd: gwybodaeth, trevn, a diwydrwydd.

29. Tri anhebgor gwlâd a chenedl: tëyrnedd, cyvraith, a golychwyd [4]

30. Tri anhebgor tëyrnedd: awdurdawd, cyviawnder, a doethineb.

31. Tair priv golovn tëyrnedd: arglwydd, rhaith, ac ynad.

32. Tri anhebgor cyviawnder: gwir, hardd, a chyvlesawl.

33. Tri pheth à geir o ymgynneddvu yn ddâ: parch ac anrhydedd y byd, boddlondeb meddwl, a derbyn da gan Dduw.

34. Tri pheth à frwythlonant ddoethineb: gwybod am à vu, ystyr am y sydd, a phryderu am à ddaw.

35. Tri pheth à barant hawddvyd: iechyd corf, meddiant ddiangen, a chydwybod làn.

36. Tri pheth hardd eu gwcled: cyttundeb rhwng brodyr, cymmwynasgarwch rhwng cymmydogion, a chariad fyddlon rhwng gwr a gwraig.

37. Tri anhebgor priodas er gwynvydigrwydd o heni: cyttundeb diddig, cariad cydgalon, a chyvawch y ddau mewn daioni.

38. Tair camp ganmoladwy: haelioni Cymro, syberwyd Franc, a hyder Sais.[1]

39. Tri pheth à bair i wr glôd a chymmeriad caredig yn ei wlâd: gwedyd yn dêg yn wyneb, rhoi gair da y'nghevn, a fyddlondeb cyveillach.

40. Tri pheth a ddiogelant i wr wasanaeth o gywirdeb: cariad a'i gwasanaetho, a'r modd a'i diogeler yw cariad am gariad; ynnill, neu elw a buddioldeb, ac o'i roddi y diogelir cywir o wasanaeth; a chymmyred à ddengys gymmeradwy ar à wneler yn wasanaeth, ac o'i ddodi y diogelir cywir ar wasanaeth.

41. Tri pheth annyddan eu gweled: cyvoethawg hael yn myned yn dlawd, dedwydd yn myned yn ddiriaid, a devodau gwlâd a chenedl yn myned yn waethwaeth.[2]

42. Tri rhyw o ddynion à vyddant yn oreuron hyd yn y man y bont ac a'u hadnaper: cywiriaid deddvolion, goludogion haelionus, a gwybodolion dedwyddgamp.

43. Tri dynion à vyddant yn oreu'r bŷd arnynt lle nas adnaper: celwyddogion, bradon, a lladron.

44. Tri pheth byr eu parâad: rhyveddoldeb, gwagogoniant, a thegwch ieuengctid.

45. Tri pheth fôl iawn eu gwneuthur: gweiddi ho! wi! cyn ynnill y gamp, cyvriv a bwrw ar ddydd cyn y delo, a barnu cyn cyn gweled y diwedd.

46. Tri pheth ni wnâ un dŷn doeth: dysgwyl am analladwy, tristâu am anadveradwy, ac ovni anocheladwy.

47. Tair priv gamp rhagrithwr: tystiolaethu yn wrthwyneb i air Duw, cyhuddaw yn anghyviawn, a barnu heb awdurdawd.

48. Tri pheth à hir gynnail ddirieidi ar ddŷn: meddwdawd, godineb, ac ymladdgarwch.

49. Tair cyvarmerth dedwydd: yn erbyn anfodion, yn erbyn pechodau, ac yn erbyn marwolaeth.

50. Tri arwyddoldeb dedwydd: rhadlondeb, rhywiogrwydd, a gwiliadoldeb.

51. Tri arwyddoldeb diriaid: avradlondeb, avrywiogrwydd, ac ysgeulusdawd.

[1] *Llyvyr arall*—Iechyd, dysg, a chyvoeth.
[2] *Llyvyr arall*—Daioni, cariad, a gallu.
[3] *Llyvyr arall*—Tair aberth, &c.
Llyvyr arall—addysg ar ddoethineb daionus.

[1] *Llyvyr arall*—Tair camp ganmoledig, &c.
[2] *Llyvyr arall*—Tri pheth annyddan eu gweled: cyvoethog hael yn myned yn dlawd, dedwydd yn myned yn ddiriaid, a chwerthin am ben y doeth ymbwyllgar.

52. Tri pheth goreu yn y bŷd: iechyd, rhyddyd, a synwyr.

53. Tri pheth balch: ceiliog ar ei domen ei hun, corgi ar arfed ei veistres, a chrach swyddwr yn ei ansawdd.

54. Tri pheth di glwyv di glevyd à vawr gystuddiant a'i harweinio: cariad, câs, a galar.[1]

55. Tri pheth ni wna un gwr doeth: myned hyd vôr lle gellir tir, gellwng i maes ei gyvrinach, a gellwng dydd i vyned heibio heb wneuthur rhyw ddaioni.

56. Tair camp ganmoladwy ar verch: tawedocrwydd, lledneisrwydd, a diweirdeb.

57. Tri pheth anhawdd eu tawelu: tònau 'r môr, rhysgyr gwynt, a thavawd gwraig anynad grintachlyd.

58. Tri chasbeth Cattwg Ddoeth: gwr heb wraig, mâb heb ddysg, a theulu heb drevnau.

59. Tri pheth casach no'r cwbl: bardd heb ddoethineb, ofeiriad heb gydwybod, a barnwr heb gyviawnder.

60. Tri pheth dyddan gan wr eu gweled: tanwyd o dân, yr aelwyd yn lân, a'r wraig yn llawen.

61. Tri pheth digon annyddan: cell wâg, bwyd heb halen, a thy heb olau.

62. Tri dŷn à welant eu hunain yn ddigon call: dwl ni welwys, balch ni ddysgwys, a fôl à gredwys.

63. Tri dŷn à welant eu hunain yn ddigon anghall: divalch à ŵyr ei ddifyg, awengar yn vawr ei ymchwil, a phwyllgar yn ovni y gwaethav o ddifyg canvod y goreu.

64. Tri dyn ni waeth gadael iddynt no'u dangos a'u cynghori: avradlawn blysig, trachwantus cybyddlyd, a doeth yn ei olwg ei hun.

65. Tri dyn goreu vydd eu gadael ar eu bwyd eu hunain: ansyber, annysgedig, ac anymgeisgar.

66. Tri dŷn goreu pa vwyav o dir vo ryngthynt â phawb: anynad, anwireddus, ac anwybodus.

67. Tri pheth hardd eu gweled: parchu dyeither ac estron, gwrol trugarawg, a heddwch mewn teulu.[2]

68. Tri dŷn er maint à wneir iddeu boddloni á anvoddlonant bawb: cybydd, merch dêg, a brenin.

69. Tri pheth ni ddylai neb o ddŷn ymvalchïo arnynt: ei wybodau, ei ddwyvoldeb, ac à wnel o gymmwynas; am nas gŵyr ac nas gwna vyth ei ddigon.

[1] *Llyvyr arall*—Cariad, galar, a chenvigen.
[2] *Llyvyr arall*—mewn teulu a chymmydogaeth.

70. Tri phwyll y sydd dros dewi: rhag dywedyd y peth nas dylid, rhag dywedyd y modd nas dylid, a rhag dywedyd y lle nas dylid.

71. Tri pheth y dylid eu diolch: gwahawdd, rhybudd, ac annerch.

72. Tri pheth à ddylai vod gan wr cyn ydd elo i ryvela: achos cyviawn, cleddyv cywir, a chariad ei wlâd a'i genedl.

73. Tri pheth anhebgor i wr cyn myned i ymgyvreitha: clawdd aur, wyneb pres, a chalon gareg.[1]

74. Tri pheth iawn i ddŷn ymladd trostynt er eu hamddiffyn: ei wlâd, ei gâr, a'i vywyd ei hun

75. Tri pheth y ceif dŷn o dreiglo ymhell o'i wlâd: newyn, anwyd, ac ammharch.

76. Tri pheth y dylai bob dŷn eu gwybod: devodau ei wlâd a'i genedl, dosparthau doethineb, a chelvyddyd y gallo ev ymgynnal ganthi.

77. Tri pheth ni wrandawant ar gynghor ba cystal bynag y bo: brŷs, llîd, a thrachwant.

78. Tri pheth nid call ymyryd â nhwy: llywodraeth tŷ gwr arall, cynghori pendevigion goludog, a chwilio dirgelion.

79. Tri pheth tu hwnt i bob deall dŷn: eithavodd maintioli, eithavodd bychander, a dirgelion Duw.

80. Tri gwall cadarn à ddygwydd ar ddŷn: gwall ovn, gwall llid, a gwall serch.

81. Tri angerdd à barant wallgov a gwallbwyll ar ddŷn: angerdd ovn, angerdd llid, ac angerdd serch.

82. Tri dŷn y dylid eu gochel: à weto ïe gyda phob dŷn, ac ar bob achos, à ochelo varnu nag y'mhlaid nag yn erbyn un dŷn ba bynag, ac à wrthepo bob dŷn, achos neu heb achos.

83. Tri pheth y gŵyr pob dŷn diwydgall eu gwneuthur: ei arad, ei lyvyr, a'i vara.

84. Tri moddion ymborth dŷn: hela, cyvnewidiaeth, ac aru daiar.

85. Tri pheth o'u hadver a estynant einioes dŷn: y wlâd a'i magwys yn blentyn, yr ymborth a'i maethwys yn blentyn, a'r myvyrdawd a'i dyddanwys yn blentyn.[2]

86. Tri pheth anwadal: cymmeriad neu garedigrwydd gwŷr mawr, cariad merch, a llygedyn o haul vis Ionawr.[3]

87. Tri dŷn nid call rhygoelio iddynt: hŷn no'i gymmodogion, rhodiadur o bell, a darllenwr llyvrau aghyviaith.[4]

[1] *Llyvyr arall*—ddûr.
[2] *Llyvyr arall*—Ei wlâd gynhenid, ei ymborth gynhenid, a'i vyvyrdawd gynhenid.
[3] *Llyvyr arall*—cymmeriad arlwyddi, &c.
[4] *Llyvyr arall*—ac a vo vaen dros iaen.

88. Tri ymryson à ddygwydd ar varwolaeth goludawg cadarndraws: cyvneseivíaid am ei dda bydawl, pryvaid am ei gorf abwyawl, a chythreuliaid am ei enaid anvarwawl.

89. Tri pheth sy'n cynnal y byd: cariad, diwydrwydd, a chyvraith gyviawn.

90. Tri pheth ar ddŷn à gauant ar bob daioni arall: dwyvoldeb, tangnevoldeb, a gwroldeb.

91. Tri areiliaid gwybodaeth: golwg, clyw, a deall.[1]

92. Tri pheth goreu o bob peth i bob dŷn: awen ddeallgar, iechyd corf, a chydwybod lân.

93. Tair camp ar ddŷn a'i gwnant yn debyg i gythraul: twyll, cynhen, ac enllib.

94. Tri pheth anverth eu gweled: teulu heb wybodaeth, gwlâd heb gyvraith, a chelvydd heb gyviawn o ddosparth.

95. Tri pheth cythreulig ar ddŷn: cybdddra, balchder, a chreulonder.

96. Tri gwrthred pob drwg: dirwest, amynedd, a haelioni.[2]

97. Tri amysgre pob peth: amser, lle, a rhyw.[3]

98. Tri pheth à gynnalant hir dylodi ar ddŷn: glythineb, ymryson, a balchder.

99. Tri pheth ni hawdd ortrecher arnynt: serthedd, cariad, ac angau.

100. Tri pheth à wna y gwâs yn well no'i veistyr: mynych ymgais â dysg, ymsynwyraw yn ddoeth ei awen, ac ymgynneddvu yn dda, ebai 'r Bardd Glâs o'r Gadair.

101. Tair dedwyddgamp gŵr: aru trev ei dâd,[4] cwnu plant ar vonedd, ac ymgadw rhag ymrysonau.

102. Tri pheth y dylai bob dŷn eu hystyried yn ddivrivawl: o ba le y daeth, yn mha le y mae, ac i ba le ydd â.

103. Tri pheth à geif pob doeth dedwydd: digonedd bydawl, llawenydd cydwybod, a gwynvyd nev yn dragywydd.

104. Tri pheth over dros bèn: amnaid ar ddall, ymgyvrinaw â byddar, a gyru fol i neges.

105. Tri pheth à wnant droedled gadarn i ddoethineb: ieuenctid i ddysgu, synwyr i ddeall, a cheudawd i gadw.

106. Tri pheth nid call ymddiried iddynt: iechyd henddyn, hinon gauav, a diniweidrwydd arglwydd cyvoeth.

107. Tri glwth byd: môr, dinas, ac arglwydd cyvoeth.

108. Tri pheth à ddifeithiant y bŷd: brenin fol heb gynghor, ynad heb gydwybod, a gwerin heb uvyddawd.

109. Tri anhebgor gwlâd a chenedl: priodasau, cyvodau dosparthus,[1] a chyvarwyddyd; canys heb y pethau hyn nis gellir cyvrwym ar wlâd a chenedl.

110. Tri chael à gar pob cybydd eu cael: cael clôd lle y dirper anghlod, cael ei wyn ar bob hael à welo yn myned yn dlawd, a chael y dorth a chadw ei geiniog hevyd.

111. Tri madvanogion bŷd: bardd, feryllt, a llavurwr. Sev bardd yn athraw gwybodau, deall, a doethineb; feryllt yn cynnal celvyddydau llaw ac oferyndodau daionus; a llavurwr yn aru daiar er ymborth dŷn ac anivel.

112. Tri anvad vanogion bŷd: tëyrn, cyvnewidydd, a chybydd. Sev drwg o bwyll ac ansawdd ac amcanion eu cyvlyrau y byddant, ac á wnânt ddaioni o ansawdd anghyvednaws; tëyrn yn gwarogi dirieidi ac yn gwerinaw anwar; cyvnewidydd yn diwall eisiwed; a chybydd yn cyvoethogi'r to à ddêl; a drwg o ansawdd cyvednaws ydynt; sev y bydd tëyrn yn anghyviawn gan olud a galluocrwydd, cyvnewidydd á wna dwyll ac avrad ac avraid o drachwant a blys anghyvednaws, a chybydd á newyna ei dylwyth a'i deulu a phawb o'r byd hyd y gallo er ynnill golud, ac ni wna ddaioni o'i vodd, sev daioni cyvednaws, oni newyno ev ei hunan o'r byd.

113. Tri pheth y dylai pob dŷn synwyrawl eu gwneuthur: darllen er gwybod, ystyr er addysg, a choviaw er daioni iddo ei hun ac i bawb ereill.

Ac velly tervyna.

3. Llyma Driodd Doethineb ereill.

O Hen Lyvyr mawr Margam. (*o'r un Llyvyr.*)

1. Tri pheth gwrol uvyddâu iddynt: i'r gwîr, i gynghor da, ac i'r ceiliog pylgain.

2. Tri dŷn atgas: tylawd balch, cyvoethawg celwyddawg, a hên godinebus.

3. Tri pheth ni ddylynt vod un orig vechan ar anghov: gorchymynion Duw; cafaeliad twrn da; a'r marw; gan ganlyn neu ymwrthod, val y bo govyn, à ddywedasant ac à wnaethant hwy.

4. Tri pheth ni vyddant anmrycheulyd: dwylaw y crochenydd, olwyn mèn, a'r un à ganlyno ddrwg gyveillach.

5. O dri pheth y daw cynghor da, sev pan gyvymgydiant y tri: gwybodaeth, ewyllys da, a rhyddyd ymadrawdd.

6. Tri pheth à ddylynt vod bob amser gartrev: y gâth, y funell, a'r wraig.

[1] *Llyvyr arall*—Tri areiliant, &c.
[2] *Llyvyr arall*—Tri gwrthrediaid, &c.
[3] *Llyvyr arall*—Tri amosgre, &c.
[4] *Llyvyr arall*—aru tir tattrev, &c.

[1] *Llyvyr arall*—Cyvundodau dosparthus, &c.

7. Tri pheth annaturiawl: marchnattrev heb ladron, hên gybydd heb arian, a merch lân heb garwr.

8. Tri pheth nid call myned yn eu cylch mewn brŷs: rhyvel, gwleddocrwydd, ac ymddadlu.

9. Tri pheth nid call iawn eu bostio: cwrw da, gwraig làn, a phwrs llawn.[1]

10. Tri pheth nid hawdd gan neb eu benthyca: ei varch, ei arvau, a'i wraig.

11. Tri pheth hardd ger bron Duw a dŷn: cyttundeb rhwng brodyr a chwiorydd, cariad rhwng cymmodogion, a gwr a gwraig yn cadw eu fydd mewn cyttundeb.

12. Tri pheth sy raid byw hebddynt os mynir heddwch: golud, arvau, a gwraig.

13. Tri dŷn à vydd ddiogel a diangol ba le bynag ydd elont, ai heddwch ai rhyvel y bo: benyw, gwr cyn barv, a gwr heb arv; ac nis dylid niwed corforawl iddynt.

14. Tri chasbeth Duw a dŷn: golwg ymladdgar, tavod twyllodrus, ac asbri drygionus.

15. Tri pheth puteinaidd eu lliw ar venyw: bod yn voethus, yn chwerthinus, ac yn chwannog i ymdrwsiadu yn wych a chostus.

16. Tri pheth sydd o ddiawl: peri anghydvod rhwng brodyr a chyveillion, anudoniaeth, sev gau dystiolaeth, a chwannocrwydd i dywallt gwaed.

17. Tri nôd anwr: dal gormod sylw ar à vo distadl, drwgdybio yn ddiachos, ac heb ynddo draserch â nebun o'r byd.

18. Tri nôd bradwr: chwannocrwydd i ymgyswllt â'r drwg, tavawd gwenieithus, a serch ar bob newydd.

19. Tri nôd gwroldeb: treiglyddiaeth mynych gartrevgyrch, anvoethusder, ac anmalchineb.

20. Tri nôd callineb: bod yn ymgeisgar, bod yn amyneddgar, a bod yn gartrevgar.

21. Tair camp à vydd ar wraig odinebus: chwedleua llawer am ei chymmodogion, myned oddigartrev heb ei gwr, ac edrych llawer drwy 'r fenestri.

22. Tri pheth anhardd anweddus ar verch neu wraig: chwedleua llawer lle a'i gwahodder, siarad o'r neilldu â gwyr a gweision, a siarad am ei chymmodogion amgen nog á vo da am danynt.

23. Tri arwydd rhagrith: beio arall yn vawr, codi llygaid yn y llan, ac ymddwyn gochelgar.

24. Tair privgamp dŷn fôl: glythineb, chwaryddiaeth, ac ymddadlu ag un à vo llai nog ev ei hun mewn gwybodaeth.

25. Tri pheth ni ddylid ymddiried gormod, iddynt: i gefyl cyvlog, i was balch, ac i wraig à sonio lawer am ei threvnidaeth.

26. Tri pheth goreu gadael iddynt: ci dierth, lliv disymmwth, a doeth yn ei olwg ei hun.

27. Tri pheth melltigedig eu rhwystraw: priodas gyvreithlawn, cynnorthwyaw 'r anghenus, a thröedigaeth at vuchedd gwell.

28. Tri dŷn ni ddylynt gerydd: plentyn yn llevian am dad neu vam, dŷn yn myned yn dlawd drwy gynnull gwybodaeth, a dŷn yn ymdrallodi mewn serch.

29. Tair bôst gwr: merch à briodawdd, bywyd á waredawdd, à chamsyniad à iawnhäawdd.

30. Tair bôst anwr: merch à dwyllawdd, maint a laddawdd, a'r eshwyn à roddawdd.[1]

31. Tri harddwch gwlâd: ysgubawr, eglwys, ac ysgol.[2]

32. Tri phall melltigedig: pallu bwyd i'r newynog, pallu lletty i ddierth ac estron, a phallu addysg i'r un a'i govyno.

33. Tri pheth er eu dryced gwell bod â nhwy no bod hebddynt: brenin, ofeiriad, a gwraig.

34. Tair llwybr, na ddoder avrwyddiant arnynt: llwybr plentyn i ysgol, llwybr dierth i bèn ei daith, a llwybr meddyg at y clâv.[3]

35. Tri pheth ni ddylid yn vawr ymchwilio iddynt: bywioliaeth y cymmodogion, cyvrinach serchogion, a dirgelion Duw.

36. Tri anfawd maeronydd: gwâs twyllodrus, morwyn dew, a gwraig valch.

37. Tri anfawd llavurwr: gweithiwr dïog, had lledryw, a thir tragolwg.

38. Tri phrivanmhorth llavurwr: tir drwg, arglwydd drwg, a gwraig ddrwg.

39. Tri gwrthwynebrwydd gŵr: plant gwrthnysig, gwraig buteinllyd, ac anair ei gymmodogion.

40. Tri pheth anghysurus: corf heb iechyd, tŷ heb wraig, a phwrs heb arian.

41. Tri pheth ni wnant voddlondeb i neb: tŷ heb olau, aelwyd heb wrês, a bwyd heb halen.

42. Tri pheth ni wnant wr yn oludawg: gwraig gysgadur, merch buteinllyd, a mâb tringar.

43. Tri pheth anhawdd eu gweled: hên vwch heb varv, hên ysgubawr heb lygod, a hên ddŷn heb drachwant.

44. Tri deuodd anhawdd eu cael ynghŷd:

[1] *Llyvyr arall*—Ac arian mewn côd.

[1] *Llyvyr arall*—A dirieidi à wnaeth.

[2] *Llyvyr arall*—Arad, evail, ac ysgol. Hevyd,—*Llyvyr arall*—Ysgubawr, evail, ac Ysgol.

[3] *Llyvyr arall*—Llwybr ysgol, llwybr priodas, a llwybr golychwyd.

doethineb a chyvoeth, awengamp a bòl brâs, ac anrhydedd ac anneddvoldeb.

45. Tri pheth over chwiliaw am danynt: aur y'mhwrs prydydd, iechyd y'nghorf meddwyn, a doethineb mewn meddwl balch.

46. Tri pheth ereill over chwiliaw am danynt: callineb mewn pèn chwaldodog, diwydrwydd mewn cyvingder, a fyddlondeb mewn calon ariangar.

47. Tri chais doeth: gwraig dawedog o blith ei gymmodogion, boddlondeb yn ei gartrev ei hun, a santeiddrwydd yn ei gydwybod.

48. Tri breninoldeb gwr: dodrevn tŷ a thir o'i wneuthuriad ei hun, ymdaith o'i drevdir ei hûn, a doethineb o'i awenbwyll ei hun.[1]

49. Tri pheth ni weled hyd yn hyn yn y bŷd: glwth iachus, cysgadur celvydd, a balch anrhydeddus.

50. Tri pheth over dysgwyl am danynt: gwirionedd mewn rhagreithwr, cywirdeb mewn gwenieithwr, a chyviawnder gan gyvreithwr.

51. Tri pheth gwrthun eu gweled: ieuanc heb lawenydd, hir addysg heb gelvyddyd, a chlâv heb grevydd.

52 Tri pheth anverth eu gweled: cymmodogaeth heb gymmwynasau, athraw ansyber, a phenteulu digrevydd.

53. Tri pheth gwradwyddus mewn gwlad: bardd heb urddas, llandrev heb ysgol, a chenedl heb gywilydd.

54. Tri pheth ni oddevant ymgellwair ag ŵynt: iechyd, llwyddiant, ac oedran.

55. Tri anhebgor doethineb: calon yn meddwl, iaith i ddatgan, a cheudawd i gadw.[2]

56. Tair cynneddv anweddus ar ddŷn: bod yn daer ei gais, yn galed ei rôdd, ac yn ddrwg ei dŷb.

57. Tri pheth y ceif dŷn dwyvawl: digonedd bydawl, heddwch cydwybodawl, a llawenydd nevawl.

58. Tri pheth y ceif dyn trugarawg: cariad y byd, bôdd ei galon ei hun, a bôdd Duw.

59. Tri pheth y ceif dyn goddevus: llonyddwch, cariad, a'r goreu ar ei gaseion.

60. Tri pheth y ceif dŷn dedwydd: cariad y bŷd, bywyd heddychlawn, a gwynvyd yn y byd à ddaw.

61. Tri pheth y ceif diriaid: câs y bŷd, avlwyddiant, a digovaint Duw.

62. Tri pheth y ceif dyn divalch: amledd da'r bŷd, llawenydd cyveillgar, ac esmwythder yn ei ansawdd.

63. Tri pheth y ceif dyn balch: câs ei gymmodogion, colled beunyddiawl, ac anesmwythder gwastadawl.

64. Tri pheth y ceif dyn diwyd: clôd, cyvoeth, a blaenoriaeth.

65. Tri pheth y ceif dyn gwallus: colledion mynych, tristwch calon, a chywilydd.

66. Tri pheth y ceif dyn gofalus: llwyddiant ar ei amcanion, boddlondeb meddwl, a pharch anrhydeddus.

67. Tri pheth y ceif dŷn cywir: dawn, cariad, a gair da, gan bawb a'i adnapo.

68. Tri pheth y ceif dyn twyllodrus: pawb yn ymwrthod ag ev, 'drygvyd anesgorawl, a diwedd drwg.

69. Tri pheth a geir o hirddilyn drwg: bod yn ddrwg ei barch, yn ddrwg ei vŷd, ac yn ddrwg ei ddiwedd.

70. Tri gair cynghor y Bardd Glâs: câr dy Dduw yn vwy no dim, canys eve a'th wnaeth, ac à ddarmerthes erod; gweddïa ar Dduw yn bènav o ddim, canys eve a'th wared ac a'th geidw; ac ovna Dduw yn fwy no dim, canys eve a'th varn.

71. Tri arwydd ar ddŷn ei vod yn gadwedig gan Dduw: casâu pethau drygionus, caru pob pethau daionus, ac ymolychwydaw yn ddiwall ovalus.

72. Tri pheth à geir o godi yn vore: iechyd, golud, a dedwyddyd.

73. Tri pheth à geir o hirgwsg y bore: aviechyd, tylodi, a dirieidi meddwl.

74. Tri pheth ar ddŷn à bair i'r diawl ei garu: balchder, cenvigen, a thrais.

75. Tri pheth y dyly cristion eu coviaw bob awr ac orig rhag pechu yn varwawl: gorchymynion Duw, llawenydd y nêv, a phoenau ufern.

76. Tri pheth à ddaw ar ddŷn heb yn wybod iddo: cwsg, henaint, a phechawd.

77. Tri gelyn enaid cristion: y bŷd, y cnawd, a'r cythraul.

78. Tri meddyg enaid dŷn: dirwest, trugaredd, a chyviawnder.

79. Tri pheth serchog iddeu gweled: diriaid yn myned yn ddedwydd, cybydd yn myned yn hael, a phechadur yn myned yn sântaidd.

80. Tri dyn melltigedig y sydd: á dòro orchymynion Duw heb vod yn edivar gantho, na wypo ddim o ddaioni ac nas cais ei ddysgu, ac à wypo lawer ac nas dengys i neb, na gwneuthur yn ol ei wybodaeth.

81. Tri pheth y dylai cristion daionus eu gwneuthur: caru Duw yn vwy no dim, ovni Duw yn vwy no dim a gwaranaethu Duw o vlaen pob peth.

[1] *Llyvyr arall*—Dodrevn o'i vedrusder ei hûn, &c. &c.

[2] *Llyvyr arall*—A chôv i gadw.

82. Tri pheth sydd anghenraid i bechadur eu gwneuthur: cydnabod ei bechodau, ymwellâu ac ymiawnâu yn ei vuchedd, a deisyf maddeuant gan Dduw.

83. Tri pheth y dylai bob dyn eu hystyried: o ba le y daeth, y'mha le y mae, ac i ba le ydd â ev.

84. Tri pheth y dylai bob cristion eu gwneuthur: iawn ystyried à vu, iawn ddevnyddiaw y sydd, ac iawn ovni a gwiliad à vydd.

85. Tri pheth à gymmhellant weddi ar Dduw: hir-glevyd, hir-advyd, a hir-dristyd; ac i'r neb à weddïo ni ddifyg ymwared.

86. Tri rhyw o ddynion nid ovnant Dduw: bradwyr, murnwyr, a threiswyr.

87. Tri rhyw o ddynion ni phrisiant vawr am onestrwydd: anudonwyr, meddwon, a chribddeilwyr.

88. Tri pheth iawn i ddynion meddwl am danynt a'u gwneuthur: cyviawnder, heddwch, a chariad.

89. Tri daioni ar ddŷn à gauant ar bob daioni arall: meddwl yn dda, dywedyd yn dda, ac o'i holl egni amcanu yn dda.

90. Tri pheth sydd raid i bob cristion bucheddawl ryvela yn eu herbyn: twyll y byd, twyll y cnawd, a thwyll y cythraul.[1]

91. Tri pheth os cefir ni waeth beth arall à gollir: gair da doethion, heddwch cydwybod, a bòdd Duw.

92. Tri pheth à ennillant gariad Duw: fydd lân ddivrychau, gobaith cariad diammheuau, a chariad diwallau.

93. Tri achos y dylai bob dŷn garu Duw: am ei grëedigaeth, am ei waredigaeth, ac am vod Duw yn llywodraethu arno.

94. Tri rhyw ddŷn y sydd: dŷn i Dduw, dŷn i ddŷn, a dŷn i ddiawl; dŷn i Dduw à wna dda dros ddrwg, dŷn i ddŷn à wnâ dda dros dda a drwg dros ddrwg, a dŷn i ddiawl à wnâ ddrwg dros dda.

95. Tri pheth a gywirant eu gair yn ddifuant: angeu, dial Duw, ac ediveirwch.

96. Tri pheth ni ellir santeiddrwydd lle byddant: gloddest, balchder, a thrachwant.

97. Tri nôd santeiddrwydd: cariad perffaith, uvydddawd gwrol, a thawedigrwydd serchawg.

98. Tair sylvaen doethineb: mab-icuenctid i ddysgu, côv i gadw dysg, ac aml synwyrau i drevnidaethu à ddysger.

99. Tri pheth hardd ar ddŷn: gwybyddiaeth, llywodraeth, a dwyvolaeth.

100. Tri pheth sy'n gwaethygu'r byd: seguryd, balchder, ac avradlondeb.

101. Tri pheth sydd yn trallodi'r byd: cenvigen, twyll, a thrachwant.

102. Tri pheth y dysg ddŷn o vod yn segur: dywedyd celwydd, cyvrinach dichellion, a chelvyddydau lladron.

103. Tri pheth canmoledig ar wr: bod yn ddoeth ei ymadrawdd, yn gyviawn ei weithred, ac yn gymmedrawl ei vuchedd.

104. Tri pheth sydd well no chyvoeth: iechyd, rhyddyd, a synwyr.

105. Tri pheth à wnant wr yn vlaenor ar ei gymmodogion: bod yn hael, bod yn ddoeth, a bod yn gyvoethawg.

106. Tri ychydig à bair colli llawer: ychydig o anwydau drwg, ychydig o wall, ac ychydig o dwyll (o ledrad.)

107. Tri pheth à ddwg ar ddysg i ddŷn yr hyn à wna lês iddo: ei synwyrau, ei syniadau, a'i ddygwyddiadau.

108. Tri pheth anhawdd i ddyn: llwyr-adnabod ei hunan, gorchvygu chwant naturiawl, a chadw ei rîn.

109. Tri pheth gwerthvawrocav yn y byd i ddŷn: iechyd, rhyddyd, a rhinwedd.

110. Tri pheth à ennillant enw da i ddŷn: dywedyd ychydig, dangos cymmwynasgarwch, a diwydrwydd.[1]

111. Tri pheth ardderchawg ymhlith pethau ceudodawl: casâu folineb, caru rhinwedd, a dymunaw dysgu yn wastad.

112. Tair cynvedd ddrwg ar ddŷn: balchder heb haelioni, trachwant heb gyviawnder, a digovaint heb drugaredd.

113. Tri modd y sydd i adnabod dŷn: ei ymadroddion, ei ymddygiad, a barn ei gymmodogion am dano.

114. Tri pheth à vawr dwyllant ddŷn: geiriau têg, chwant elw ac ennill, ac eisieu gwybyddiaeth.

115. Tri pheth anhawdd i ddŷn eu gwneuthur: oeri'r tân, sychu'r dwr, a boddloni'r byd.

116. Tri pheth à gadwant wr mewn iechyd: ymborth mesurawl, travaelu cymmedrawl, a chadw gwrês naturiawl.

117. Tri pheth à arweiniant ddŷn i dylodi: chwareu aviachus, glythineb, a phuteindra.

118. Tri pheth ni all dŷn eu cuddiaw: cyvoeth mawr, cariad mawr, a châs mawr.

119. Tri pheth gwrthwyneb gan wr ymadael â nhwy: y wlad lle ei ganed ac a'i magwyd, cyvoeth á gasgloedd eve ei hun, a chyveillion ei ieuenctid a brovoedd eve eu bod yn gywir iddo.[2]

[1] *Llyvyr arall*—Twyll b d, chwant y cnawd, a dichell y cythraul.

[1] *Llyvyr arall* — Dywedyd ychydig, gwneuthur daioni, ac ymlavuriaw yn ei alwad.

[2] *Llyvyr arall*—a brovwyd yn gywir iddo.

120. Tri pheth anwylav gan ddŷn yn hyn o vŷd: ei wlâd enedigawl, ei gyveillion fyddlawn, a'i eppil gweinion.

121. Tri achos esgusedig i ddŷn ddywedyd celwydd: i gadw bywyd ei gydgristion, i heddychu cymmodogion, ac i gadw ei wraig yn voddlon.

122. Tri pheth sy'n cadw y byd mewn trevn: rhiv, pwys, a mesur.

123. Tri pheth anhebgor i wneuthur pob peth: gwybodaeth pa vodd a'i gwneler, gallu iddei wneuthur, ac ewyllys iddei wneuthur.

124. Tri pheth y sydd ac hebddynt nis gellir dwyn un peth o'r byd i bèn: modd, medr, a myn.

125. Tri pheth da pan vont gymmesur, a drwg pan vont yn anghymmesur: tân, dwr, a gwynt.[1]

126. Tri chyw o'r un nŷth: creftwr tavawd, bardd dosbarth, a dwyvol cyfes.[2]

127. Tri pheth ni all nebun vyw hebddynt: trwydded, gwisg, a gwasgawd.

128. Tri nôd lleidr: tavawd holiadgar, llygad gwiliadus, ac wynebpryd brawychus.

129. Tri pheth à ddangosant gywirddyn: genau tawedog, llygad diymdawr, ac wyneb divraw.

130. Tri pheth à geif dŷn wrth ymgyvreitha: côst, goval a thraferth.

131. Tri rhyw o ddynion à gollant eu haravwch yn debyg i ddynion allan o bwyll a chôv: corelwyr, helyddion, ac ymladdwyr.

132. Tri rhyw o ddynion anhawdd vydd eu cael yn yr un veddwl: y call a'r fôl, yr hael a'r cybydd, a'r cywir a'r lleidr.

133. Tri nuvydrwydd mawr ar ddŷn: bwyta wrth gynghor ei vola, gwreica wrth gynghor ei gnawd, ac ymladd wrth gynghor ei lid.

134. Tri rhyvedd bŷd: hên heb drachwant, gwraig heb wagedd, a dŷn da heb iddo elynion.

135. Tri dŷn ni ddylai neb eu gwahawdd iddei gʻniaw: twyllwr gwenieithus, tystyniwr gwatwarus, a bradwr cenvigenus.

136. Tri pheth à bair i ddŷn golli gwahoddiad: yved gormodd, dywedyd gormodd, ac aros gormodd.

137. Tri pheth à geir o vyned yn vynych i davarn: colli golud, colli iechyd, a cholli deall a phell.

138. Tri pheth da iawn eu meddu lle ydd êir yn vynych i davarn: bola gwydn, pèn cadarn, a phwrs trwm.

[1] *Llyvyr arall*—Tri brenin byd: tân, dwr, a gwynt; canys hwy a wnant a vynant lle nas cauer yn eu herbyn.

[2] *Llyvyr arall*—celvydd tavawd, &c.

139. Tri pheth à geir yn rwydd o vyned yn vynych i davarn: diod à vyner tra phery yr arian, pechu à vyner tra bydder yn y byd, ac edivaru à vyner yn y byd nesav.[1]

140. Tri pheth nis ceif un dŷn yn ddifael wrth ei angen: benthyg arian gan ocrwr yn ddi lôg, pleidio ei hawl yn y llŷs gan wr o gyvraith yn ddi dwnc, a chiniaw moethusvwyd yn ddirybudd yn nhŷ cybydd anghawr.

141. Tri pheth y dylai bob dŷn bryderu yn wastadawl eu gwneuthur: gwrandaw yn uvydd, atteb yn gall, ac ymddwyn yn serchog.

142. Tri pheth nid ydynt yn gorphwys un amser mewn dŷn: yr anadl yn cerdded, y gwaed yn rhedeg, a'r enaid yn meddylied.[2]

143. Tri pheth à wnânt wraig yn anniwair: tegwch ei hwyneb, folineb ei phen, a balchder ei chalon.

144. Tri dedwyddwch teulu: pènor deallus, bugail govalus, a negeswr cywir.

145. Tri annedwydd teulu: llettya ofeiriad, cadw mursen, a drygwas diog.

146. Tri pheth sydd gystal a'r goreu: bara a llaeth rhag newyn, gwisg lwyd rhag anwyd, a mâb gwreng ar adwy.

147. Tri ansawdd y sydd ar bob peth: amser, lle, a chynneiryd.

148 Tri chynryw y sydd ar bob peth corforawl: lliw, llûn, a sylwedd.

149 Tri pheth hyvryd i'r clyw: telyn gyweirber, newyddion dâ, a llais dŷn à gerir.

150. Tri pheth hyvryd i'r olwg: goleu o dywyllwch, gorchwyl gyweirdeg, ac wyneb dŷn a gerir.

151. Tri pheth hyvryd eu teimlaw: arogl, blâs, ac ardymyr gwres ac oervel.[4]

152. Tri pheth hyvryd i'r deall: gwir, hardd, a rhyw.

153. Tri pheth à wnant wr yn voddlon iddei vyd: tŷ trevnus, tîr cyvanneddus, a gwraig rinweddus.

154. Tri pheth y dylai à gafai gymmwynas: ei ddiolch, ei goviaw, a thalu y pwyth lle bo galw.

155. Tri difeithwch trev: llîv, tân, ac ymrysonau.

156. Tri llawenydd gwr ar gyveiliorn:

[1] *Llyvyr arall*—ac edivaru à vyner pan bo'n ry hwyr.

[2] *Llyvyr arall*—a'r bledren yn sugno. — *hevyd arall:* y bledren yn sugno, yr anadl yn ymrwyllo, a'r enaid yn meddylio.

[3] *Llyvyr arall*—a pherthynas. *Arall:* amser, lle, a chyvymwain.

[4] *Llyvyr arall*—a merch a gerir wrth ystlys yn y gwely.

lliw tân, ci yn cyvarth, a mâb bychan yn gweiddi

157. Tair elusen à vydd bènav o bob eluseni: ymborth, nawdd, a chynghor da.[1]

158. Tri pheth melltigedig y dŷn a'u symmuto: fin tîr, pont ar avon, a maen gobaith.

159. Tri pheth y dylai bob Cymro tiriog eu cadw a'u cynnal: gwraig briod, gwr wrth arv lle nas dyco arv ei hunan, ac athraw teuluaidd.

160. Tri pheth sy'n llygru'r bŷd: balchder, avradlondeb, a segurdawd.

161. Tri pheth ar ddŷn a'i gwna yn bechadur: ovnau, trachwant, ac anwybodaeth (anystyriaeth.)

162. Tri gorevras dirieidi: glythineb, ymladd, ac anwadalwch.

163. Mewn tri pheth y bydd dŷn yn debyg i ddiawl: maglu y fordd, ovni plentyn bach yn ddiachos, a chwerthin am bèn y drwg.

164. Tri phriv dremynt corforawl dŷn: gweled, clywed, a theimlaw.

165. Tri phriv dremynt enaid dŷn: cariad, câs, a deall.

166. Tri chelwydd y sydd: celwydd o wedyd, celwydd o dewi, a chelwydd o ymddwyn; sev y pair pob un o'r tri i arall gredu y peth nas dylai.

167. Tri pheth sy'n gwbl o Dduw: gwirionedd, tangnevedd, a gwybodau moliannus.

168. Tri pheth sy'n gwbl o gythraul: anwiredd, tringarwch, ac anwybodaeth.

169. Tri amryson dwyvawl: pwyll dros anmhwyll, dawn dros annawn, a chariad dros gâs.

170. Tri amryson annwyvawl: rhyvel dros ryvel, cyvraith dros gyvraith, a gwarth dros warth.

171. Tri devnyddion barn gywir: deddv o gyviawnder, trugaredd o gariad, a chydwybod o iawn bwyll a deall ar y ddau gyntav.

172. Tri pheth nis gellir o ddŷn barn gyviawn arnynt: syrth awen, ymgais deall, a barn y gydwybod; am nad oes namyn Duw à'u gŵyr.

173. Tri pheth ni wêdd ar ddwyvawl dedwydd: edrych ag un llygad, gwrandaw ag un clust, a chynnorthwyaw ag un llaw.

174. Tri anhebgor deddv a chynneddv: trevn hardd, cyviawnder, a thrugaredd o gariad perfaith.

175. Tri pheth à ddygant ar gôv i ddŷn ei ddyled i Dduw a dŷn: elusen, unpryd, a gweddi.

[1] *Llyvyr arall*—Gosymaith, lletty, a rhybudd.

176. Tri pheth à wnânt gyviawn ddwyvoldeb: cariad tuag at Dduw, cariad tuag at bob byw, a chariad tuag at bob gwir a chyviawn.

177. Tri argae doethineb: gwirionedd, cariad, ac awenbwyll.

178. Tri pheth à gauant yn erbyn doethineb: trachwant, trablys, a thrafull.[1]

179. Tri ennill à geir yn golled yn y diwedd: ennill clôd am argyweddus o gamp a gweithred, ennill golud o gribddail a phob anghyviawnder, ac ennill y goreu mewn drwg ymryson.

180. Tri cholled à dry yn ennill mawr yn y diwedd: colli da'r byd o roddi cardawd, colli clôd a pharch y byd am ddedwydd o gamp a gweithred a chynneddv, a cholli bywyd dros wir a chyviawn.

181. Tri gwrthrym pob gwybodaeth a chelvyddyd: anymgais, gorymgais, a dallymgais.

182. Tri pheth rhyvedd sydd yn y byd, gan gymmaint y gwahaniaeth y sy rhynddynt: wynebau dynion, llavarlais dynion, ac ysgriveniadau dynion; can nis cefir ar un o'r tri ddau yn gynhebyg y naill i'r llall

183. Tri pheth ni ddarvyddant vyth: cerdd o awen vlodeuawg, enaid dŷn, a chariad perffaith.

184. Tri pheth à wna ysgrivenydd da, nid amgen: tragwyddoli côv ar weithred ardderchawg, gadael addysg gadarn i'r oesoedd à ddelont, a phery clôd à bery dros vyth iddei enw ei hunan.

Ac velly tervyna.

5. Llyma Driodd Llelo Llawdrwm o'r Coetty.

O'r un Llyvyr.

1. Tri pheth nyw moler am eu gwaith: iâr am ganu, caseg am redeg ymaith, a gwraig am ymladd.

2. Tri dŷn à vyddant mor hên ar fordd vawr cyn y moler: celwyddog, avrywiog, a chybudd.

3. Tri dŷn a fydd a gwae à gorfo arno aros yn ufern nes cafont air dâ: gwraig veddw, gwr diog, ac athrodwr.

4. Tri dyn câs gan bawb am danynt: trachwantus, gwenieithus, a balch.

5. Tri dŷn à vyddant gasach nô diawl gan bawb: ymgynhenwr, anudonwr, a bradwr.

6. Tri brodyr unbarch â mochi: glwth, meddwyn, a diogyn.

7. Tri pheth over eu dodi, gan nas gwneir lles yn y byd ag hwynt: drych o

[1] *Llyvyr arall*—trachwant, llîd, a thraull.

vlaen dall, cleddyv yn llaw baban, a dysg y'mhen balch.

8. Tri dŷn nid doeth ymddiried iddynt: nad ymwel â chelvydd, nad ymgais â cherdd, ac nag ymgar â'i blant.

9. Tri dŷn goreu y lleiav o'u cymdeithas: na chatwo gyvrinach, na charo benyw, ac na wypo gelvyddyd ddaionus.

10. Tri dŷn y chwardd pawb am eu pènau: hunandybus, dŷn anwadal, ac à ovno ei gysgod ei hun.

11. Tri dŷn nid hawdd y cant à gâr eu gwrandaw: achwyngar, sengar, a doeth yn ei olwg ei hun.[1]

12. Tri anfawd cymmodogaeth: tŷ cwrw, gyr o helgwn, a gwarsedd-dy benywod.

13. Tri rhyw o ddynion nid rhaid ond myned i ufern i gael à vyner o honynt: mawrion pèn tomen, penaethiaid trawsion, ac ofeiriaid meddwon.

14. Tri pheth à wnant wr mor gyvoethawg a'r Sais à werthwyd gan ei dâd i'r diawl: gwraig amheuthyngar, merched à ymbincio, a meibion segurllyd.

15. Tri dŷn à dòrant eu gyddygau eisieu edrych dan eu traed: balch trwyn uchel, awyddus poethvryd, ac anarbodus penchwiw.

16. Tri anfawd cymmodogaeth: privavon, monachlog dlawd, a rhyvel castell; am nas symmudant vyth o'r llëodd y byddant.

17. Tri pheth à wnant wlâd yn dlawd: cnwd mawr o ofeiriaid, graddu llawer o brydyddion, a rhyvel pendevigion.

18. Tri chymmodogion goreu yn y bŷd: dedwydd, celvydd, a chybydd crogedig.[2]

19. Tri pheth prydverth eu gweled: dedwydd yn ei gartrev, celvydd yn ei orchwyl, a chybydd ar y grogbren.

20. Tri pheth nid ydynt ond rhith a lledrith: diweirdeb merch binc drwsiadgar, crevydd ofeiriad, a gwybodaeth arglwyddi cyvoeth.

21. Tri pheth à ddangosant buten: min moethus, gwisgodd teganllyd, a thavawd rhedegawg.

22. Tri pheth ni waeth pa mor bell y byddys oddiwrthynt: gwragedd chwedleugar, ofeiriaid meddwon, a chwn cynddeiriogion.

23. Tri ennill à gavas y gwr a losged ei dŷ: gwared llygod o'i gell, gwared chwain o'i wely, a gwaredu gwraig ddrwg; sev y llosged y tri ar unwaith gyda'r tŷ.

24. Tri pheth da iawn eu meddu cyn y dyweder à vo'n gelwydd: synwyrbwyll cadarn i lyvelu, fol i wrandaw, a chôv da rhag ei wrthddywedyd yn ol llaw.

25. Tri pheth ni thalant vawr ond tra vont yn y tŷ: y gath, y sawell, a'r wraig.

26. Tri pheth à vyddant o'u pànu yn dda: brethyn llwyd, pysgodyn hallt, a gwas diog.

27. Tri dŷn ni thalant eu cwnu oddi ar y dòmen: gloddestwr, ymbinciwr, a chrochwerthinwr.

28. Tri pheth goreu vydd eu crogi: eog hallt, het wleb, a chybydd.

29. Tri chymmodog goreu yn y bŷd: celvydd ei law, dedwydd ei vuchedd, a chadarn gybydd yn nghrôg.

30. Tri pheth à gâr cybydd: goganu hael, gormesu tlawd, adwyn eiddo ei hunan.

31. Tri pheth nid hawdd eu dala: carw ar vynydd, cadno mewn coed, a cheiniog cybydd anghawr.

32. Tri dewisbeth y Bardd Glâs o'r Gadair: tân heb vwg, fordd heb laid, a gwraig heb davawd.

33. Tri pheth à wnant arglwydd cyvoeth cystal a'r goreu: cynfon llo, post clwyd, a chi crogiedig.

34. Tri pheth y dylai gwr eu meddu cyn ydd elo i ymgyvreitha: clawdd aur, wyneb pres, a chalon ddûr.

35. Tri pheth ni wnant ddaioni ond tra eu gwylier yn graf: tân, dwr, a benyw; can nad oes o honynt eu hunain à wna ddaioni.

36. Tri pheth goreu ar vrys eu gwneuthur: dal chwain, troi oddiar fordd ci cynddeiriog, a gochel ymryson.

37. Tri pheth fol eu gwneuthur: piso yn erbyn y gwynt, ceisio dal llucheden, a cheisio attal tavawd gwraig.

38. Tri pheth nis gwelir yn ebrwydd: glendid mewn hwch, moesgarwch mewn Sais, a doethineb mewn Cymro.

39. Tri pheth ni châr nemmor o ddŷn eu cael: bwyd mâb marw, goleu lluched i'r nos, a chariad Sais.

40. Tri pheth ni chywirir vyth: breuddwyd gormwyth, gobaith ynvyd, ac addewid Sais.

41. Tair cenedl amravael eu divyrwch: Cymro, cerdd a thelyn; Franc, minddumanddell; a Sais, meddwi.

42. Tri pheth ni wyr neb pa bryd nac yn mha le y ceir eu gweled: mantell Tegau Eurvron, llŷs Gwyn ab Nudd, a syberwyd Sais.

43. Tri pheth nid aml a'u clywer: cân y vôrvorwyn, gwahoddiad i wledd gan gybydd, a doethineb o ben Sais.

[1] *Llyvyr arall*—yn ei veddwl ei hûn.
[2] *Gwel riv* 26.

44. Tri pheth ni waeth pa leiav y clywer o honynt: cân hwch ar wynt, cnec hên wrach, a phregeth brawd llwyd.

45. Tri pheth annhebyg iawn y naill i un o'r lleill o honynt: dŷn, bram hên wrach, a chybydd.

46. Tri pheth nid rhaid eu casach: llyfant ar vynwes merch dêg, cybydd y man y bo dynion, a diriaid y man y bo doethion dedwydd.

47. Tri pheth anesmwyth iawn iddeu perchenogion: gwely chweiniog, ystôl gygnog, a gwraig oludog, lle na bo golud o du'r gwr.

48. Tri dŷn digon da eu cyvlyrau pei gwelent hyny: diangen, diddyled, a diwraig.

49. Tri pheth ni hawdd eu digoni: bol gwraig maerwr, balchder gwraig brenin, a ..... merch tavarnwr.

50. Tri pheth ni hawdd ymguddiant: gwellyn mewn esgid, mynawyd mewn cwd, a phuten mewn tyrva.

51. Tri pheth o chârr gwraig weled y ddau cyntav, hi á gâr weled y trydydd: wyneb ei hun mewn drych, cevn ei gwr o bell, a gordderchwr wrth ei gwely.

52. Tri pheth ni rydant vyth: cleddyv gwas gwych, pedolau cefyl melinydd, a thavod gwraig.

53. Tri pheth ni wnant les iddeu perchenogion: gwybodau diriaid, trythgwd cybydd a thavod gwraig.

54. Tri pheth ni hir-barânt: llestr pridd gwraig veddw, tân asglodyn, a morwyndawd merch drwsiadgar.[1]

55. Tri pheth à ddeuant a'r vrŷs: diawl at ei wâs, ci at olwyth, a phuten at . . .

56. Tri pheth ni hawdd welir: tân heb wrês, avon heb geulan, a benyw heb avrad.

57. Tri pheth à newid yn vynych: ceiliog gwynt, y lleuad, a meddwl merch.

58. Tri nôd budrog o gwbl: bod yn ddigywilydd yn ei budrogaeth, bod yn haerllyd yn ei amddiffyn ac eiste yn esmwyth yn ei ganol.

59. Tri dŷn o vod yn ddrwg goreu pa waethav: brenin, ofeiriad, a gwraig; sev goreu eu bod cynnryced ag nas gellir eu caru mwyach.

60. Tri pheth anaml eu gweled: crŷn daiar, difyg o gwbl ar yr haul, a gwraig gall.

61. Tri hên ni ŵyr neb o ddŷn eu dichell: hen vilwr, hen gadno, a hen buten.

62. Tri hên niw mawr berchir: hen gyhuddwr anudonllyd, hen gybydd à ysbeiliwyd o'i gist, a hen gyfoden benllwyd.

63. Tri pheth à arwain i dylodi: gloddest, diogi, a mercheta.

64. Tri chynghor y sydd a gwae y neb a'u gwnelo; cynghor llid, chynghor bòl, a chynghor . . .[1]

65. Tri anallu Duw: digoni gwagedd merch, digoni rhyvyg balch, a digoni trachwant cybydd

66. Tri dŷn nid doeth ymladd ag ŵynt: fol geni, ofeiriad, a gwraig.[2]

67. Tri dŷn y sydd ni wyddys yn iawn pa un gyntav o honynt á â i ddiawl: twyllodrus, balch, a chybydd anghawr.

68. Tri thincwd a dybiant eu hunain yn bencwd: cyvoethawg o ledrad a chribddail, gwybodus ar ddichellion dihirdawd, a mab à gredwys y cyvan à ddywed ei vam am dano.

69. Tri pheth à dybiant eu hunain yn ben ar bob peth: costog tom ar ei domen ei hun, baw ar ben derwen, a chybydd anghawr.

70. Tri pheth sydd gystal a'r goreu: pais wen rhag anwyd, mâb gwreng ar adwy, a gwr hanner call yn ofeiriad.

71. Tri pheth er llyncu y cyvan ni welant vyth eu digon: mor, mynwent, ac arglwydd cyvoeth.[3]

72. Tri pheth nid oes ar y byd vawr o'u heisieu: cwn cynddeiriog, breninodd, ac ofeiriaid.

73. Tri pheth llocher eu penau wrth vyned heibio iddynt: ci cynddeiriog, brenin, ac ofeiriad.

74. Tri dŷn medrus iawn ar y gelvyddyd o ymdavodi yn dda: hên edwicwr cribddeilgar, hên davarnwr segurllyd, a hên buten havog.

75. Tri pheth goreu yr hynav o bob un o honynt: hên gwrw, hên glêdd, a hên gyvaill.[4]

76. Tri pheth gwaethav vydd yr hynav o bob un o honynt: hen varch, hen gath, a hen vrenin.[5]

77. Tri dyn à welant eu hunain yn ddigon call: dwl ni welwys, balch ni ddysgwys, a fôl à gredwys.

78. Tri pheth à lygrant ac à bylant awen prydydd: cynghanedd orchestawl, a graddoliaeth eisteddvod, a mawl rhai dynion.

[1] *Llyvyr arall*—crochan pridd, &c.

[1] *Llyvyr arall*—tri chynghor nis dylid eu gwrandaw: cynghor llid, cynghor bòl, a chynghor cnawd.

[2] *Llyvyr arall*—nid gwrol ymladd ag wynt, &c.

[3] *Llyvyr arall* môr, mynwent, a brenin.

[4] *Llyvyr arall* hên vêdd, hên gledd, a hen gyvaill. Hevyd, *Llyvyr arall*—hen gwrw, hen vamwydd, a hên gyvaill.

[5] *Llyvyr arall*—Hên vara llwyd, hên bais dyllog, a hen arglwydd cyvoeth.

79. Tri ymryson à ddygwydd ar varwolaeth cadarndraws goludog: cyvneseiviaid am ei dda bydawl, pryvaid am ei gorf abwyawl, a chythreuliaid am ei enaid anvarwawl.

80. Tri pheth anhawdd eu hattal, ac nid haws lludd ar y pedwerydd: merch ieuanc wingllyd am a'i gorddercho, llidiawg am ddial, a thrasychedig rhag yved y ddiod à ddoder o'i vlaen; pedwerydd yw dadwrdd yr anuoeth, mwy anhawdd no'r cwbl ei attal.

Ac velly tervyna Triodd Lle'o Llawdrwm o'r Coetty: ac eve á elwid velly achaws y dyvelid ei ymadroddion ev i law drom yn ergydiaw yn galed a'i holl nerth; ac nid arbedai ev y nebun o ddŷn à wel'ai ev yn ddrwg ei ddevodau, ac yn ansyber ei gampau.

6. Triodd y Gwragedd.

(O'r un Llyvyr)

1. Tri pheth canmoledig ar wraig: ei hwyneb yn ddawnus, ei hymddyddan yn synwyrus, a'i harferion yn ddaionus.

2. Tri pheth à barant i wraig gael tybied yn dda am dani: ei gwr a'i phlant yn lân olchedig eu dillad, ei dodrevn yn lân a threvnus, a'i bod yn ymgadw gartrev.

3. Tri pheth à barant i wraig gael tybied yn ddrwg am dani: bod yn chwannog i gytgam â gwŷr a gweision, yn ammheuthungar, a dywedyd yn ddrwg am ei chymmodogion.[1]

4. Tri pheth à wnant wraig yn dda ei chymmeriad: sywder yn ei gwisgodd, gwylder yn ei hymadroddion, a rhadlondeb yn ei hymarweddiad.

5. Tri pheth à ddangosant wraig yn aniwair: bod yn chwerthingar heb wybod pam, yn valch ar ei phryd a'i gwedd, ac yn achwyngar ar ei gŵr.

6. Tri pheth hofaidd gan wr eu gweled ar ei wraig: ei bod yn rinweddus, yn cadw ei thŷ yn drevnus, ac yn ei gorchwyl yn vedrus.

7. Tri pheth à ennillant barch i wr o'u bod ar ei wraig: yn dda ei chynneddvau, yn anaml ei geiriau, ac yn aml ei gwybodau.

8. Tri pheth à wnant wr yn oludog: ei hunan yn ddiwyd, ei wraig yn lywodraethus, a'i dylwyth yn fyddlawn iddo.

9. Tri pheth à wnant wr yn hoenus: ei dda byd yn mwyâu, ei wraig yn ei garu, a'i Dduw yn ei nerthu.

10. Tri pheth à wnant wr yn anghenus: tylwyth gwallus, gwraig voethus, ac yntau yn avradus,

[1] *Llyvyr arall*—ei chymmodogeaau.

14. Tri pheth gweddus i wr eu bod yn ei dŷ: ei glustog yn ei gadair, ei delyn yn iawn gywir, a'i wraig yn ddiwair.

12. Tri pheth angbysurus i wr fod hebddynt: tân yn ei aelwyd, arian yn ei bwrs, a gwraig yn ei wely.

13. Tri pheth à wnant wr yn voddlawn iddei ginio: ei gylla yn iachus, ei vwyd yn voethus, a'i wraig yn vedrus.

14. Tri pheth à barant i wr hofi cartrev: ei deulu yn ddosparthus, ei orchwylion yn llwyddiannus a'i wraig yn gariadus.

15. Tri pheth à wnant wr yn llôn ei wynebpryd: ei dir yn dirion, ei berllan yn frwythlon, a'i wraig yn radlon.

16. Tri pheth à wnâut i wr cwnu ei galon: ei gâr yn ymweled ag ev, ei gwrw yn hoenus, a'i wraig yn llawen.

17. Tri pheth anesmwyth i wr yn ei dŷ: ei funell yn mygu, ei gronglwyd yn dyveru a'i wraig yn ymdaeru.

18. Tri pheth serchog ar wraig: bod yn dawel ei nwydau, yn hawddgar ei hymadrawdd, ac yn hael ei chalon.

19. Tri pheth prydverth ar wraig: bod yn voneddigaidd ei champau, yn voliannus ei chynneddvau, ac yn ddwyvawl ei meddyliau.

20. Tri pheth hyvryd gan wr eu gweled: ei wartheg yn rhywiog, ei âr yn frwythlawn, a'i wraig yn ddiwyd.

21. Tri pheth à wnant wr yn hawddvydig: ei dŷ yn llawn, ei wraig yn syber, a'i blant yn brydverth ar gorf a meddwl.

22. Tair camp lân ar wraig: groesew i yn hawddgar, diwallu yn wyllysgar, ac arlwyaw yn avlavar.

23. Tri pheth y dylai gwraig brîod eu caru uwchlaw pob peth arall yn hyn o vŷd: ei gwr, ei phlant, a'i chartrev.

24. Tri pheth à ddylid i bob gwraig ddâ gan ei gwr: cariad fyddlon, ymgeledd tirion, a bôdd ei chalon.

Ac velly tervyna.

7. Llyma Driodd y Gwragedd Priod:

yn dangos y campau, a'r cynneddvau, a'r cyverddonau, à ddylai vod ar bob gwraig, val y boddlono hi ei gŵr, ac y cafo air da gan ei chymmodogion, a pharch ac anrhydedd yn ei gwlâd, gan bob dyn doeth a deddvol.

(O'r un Llyvyr.)

Y pethau à ddylaint vod ar bob gwraig er boddloni ei gwr ydynt val hyn, nid amgen—

1. Ei phryd a'i gwedd yn ddawnus, ei hymadrawdd yn serchus, a'i chynneddvau yn voliannus.

2. Yn dawel ei hysbryd, yn serchog ei hwynebpryd, a'i dwylaw yn ddiwyd.

3. Ti thŷ yn drevnus, yn ei gorchwyl yn vedrus, a'i phlant yn vagwriaethus.

4. Ei deall yn llathraidd, ei gwybodau yn deuluaidd, a'i moesau yn voneddigaidd.

5. Yn brydverth ei hystavell, yn syw yn ei chell, ac yn trevnu yn ddigymhell.

6. Yn gyviawn ei bwriad, a meddwl ananllad, a buchedd diavrad.

7. Uvydddod rhywiog, genau tawedog, a gwylder serchog.

8. Yn hoyw yn ei thro, yn sywion ei dwylo, a'i gorchwyl yn gryno.

9. Yn ddwyvol ei devod, yn lân ei chydwybod, ac yn gywir iddei phrïod.

10. Ei llavar yn rhadlon, yn hael ei chalon, ac yn gweled ei digon.

11. Yn bur ei buchedd, yn ddoeth ei hymarwedd, ac yn caru tangnevedd.

12. Ei thrwsiad yn syber, yn garuaidd ei mwynder, ac yn gall ei hyder.

13. Unllaw yn casglu, llaw arall yn rhànu, a'i phen yn pryderu

14. Yn gywair ei fydd, a'i champau yn ddedwydd, ac yn ddoeth ei llawenydd.

15. Yn brydverth ei hymddwyn, yn erchi yn addvwyn, ac yn gwrandaw ar bob cwyn.

16. Yn dda i'r cymmodogion, yn drugarog wrth dylodion, ac yn coledd estron.

17. Ei theulu yn ei chanmol, ei deddvau yn rinweddol, a'i phlant yn eu hysgol.

18. Ei saig yn vlasus, ei hannerch yn weddus, a'i derbyn yn serchus.

19. Yn cael parch doethion, a chlod ei chymmodogion, a bendith y tylodion.

20. Yn dda yn ei heglwys, yn dysgu yn ddiorphwys, ac ar Dduw yn ymbwys.

21. Yn ovni Duw beunydd, yn caru Duw'n ddedwydd, ac yn gweddïo'n burfydd.

Ac velly tervyna.

8. Llyma Driodd y Cybydd.

(O'r un Llyvyr.)

Pwy bynag o ddŷn à vytho yn gybydd ni vydd ev heb y saith bechod marwawl, oni bydd tra hên, ac er ei hened ni ymedy ev â phechod nes i'r pechod ei adael ev yn gyntav; a hyn á vydd mewn dau vodd; un o'r ddau, yw *rhâd yr Ysbryd Glan* yn ei orddiwes, ac yn rhagberi ar à wnelo ac à veddylio; a lle bo velly, *Nev i'r Enaid;* ail yw colli gan henaint, neu haint, pob galluogrwydd pechu, ac nid diolch hyny i neb, ac nid gobaith amgen noc ufern i'r cyvryw.

1. Tair camp a vydd ar gybydd, nid amgen; ovni cadarn, casâu tylawd, a bygwth gwan.

2. Tair cynneddv à vydd ar gybydd, nid amgen: caru arwylion, casâu genedigaethau, a chwennych tir arall.

3. Tri châs gan gybydd: tavarn, cerddawr, a neithiawr.

4. Tri pheth nis ceif cybydd vyth: bendith y gwan, clôd doethion, a rhâd Duw arno yn myned o'r bŷd.

5. Tri pheth ni wedd i gybydd: parch gan haelion, credu à ddyweto, a diolch gan à gafo'r meddiant ar ei ôl.

6. Tri pheth y cyll cybydd yn dragywyddawl: ei dda bydawl, cariad y da rhinweddawl, a rhoddion gan Dduw.

7. Tri pheth à wna'r dyn à elo yn gybydd: rhoddi ar ei ol lle na bo raid wrthynt, colli pob rhinwedd ddâ à allai vod arno, a thybied ei hunan yn ddoeth cyd y bo ev yr annoethav o bob annoethav o bob annoeth.

8. Tri pheth y mae dŷn yn ymadael ag wynt pan ydd elo yn gybydd: ei glôd bydawl, ei gywilydd, a'i gydwybod.

9. Tri pheth a lawenâa y cybydd: ei vynych wahawdd, ei anvynych ovwy, a chafael tylawd dan ei gravanc.

10. Tri pheth ereill à wnant gybydd yn llawen: goganu hael, colledu tylawd, a thwyllaw cyviawn.

11. Tri pheth à wnânt gybydd yn drist: mynych weled ceisiaid, colli gwaith, a rhyvel pendevigion.

12. Tri pheth à wnant gybydd yn glâv: cardoteion aml, newid ar y marchnadodd, a dyddanwch cerddau.

13. Tri pheth à wnant gybydd yn iach: aruthr o waith gan ei wasanaethyddion, ei wala yn ddi gost, a drudaniaeth yn y marchnadodd.

14. Tri pheth anwyl gan gybydd: cafaeliad yn lledrad, ei wraig yn tynu o vlaen yr ychain, a'i blant yn marw.

15. Tri pheth nid cywilydd gan gybydd eu gweled: llau ar ei ddillad, gwan yn ei regi, a doeth yn ymswyn rhagddo.

16. Tri pheth ni hawdd gefir gan gybydd: bwyd yn rhâd, gair da i gymmodogion, a chynghor er daioni.

17. Tri pheth à ddeuant ar gybydd pan y bo'n ry hwyr: deall, cydwybod, a thiveirwch.

18. Tri pheth ni ymadawant vyth â'r cybydd: y cythraul, canys hwnw yw y pechod, melldith y tylawd, sev yw hyny eisiau tragwyddawl, a chov cydwybod yn y byd à ddaw.

19. Tri pheth à wnant i gybydd ymyn-

vydu: moliannu hael, goganu trachwant, a govyn rhoddion gantho.

20. Tri pheth y mae y cybydd yn eu hennill: melldith y tylodion, drygair y byd, a digovaint Duw.

21. Tri thâl y ceif y cybydd yn y byd hwn am ei ddâ: traferth yn eu casglu, goval yn eu cadw, a thristwch am orvod ymadael ag wynt a'u colli.

22. Tri brodyr cyweithas y sydd: brawd llwyd, bradwr, a chybydd.

23. Tri dŷn sy'n troi y byd wyneb i waered: celwyddawg, balch, a chybydd.

24. Tri phriv-gampau y cybydd: cribddeiliaw, gormesu, a dwyn yn lledrad ei eiddo ei hunan.

25. Tri dŷn à vyddant yn hên eu gwala cyn y cafont air da y byd: celwyddawg, avrywiawg, a chybydd.

26. Tri dŷn y sydd, ac à garo eu cyveillach, acd i ufern ac eve á geif ei wala wen o honynt: cyhuddwyr anudonllyd, ofeiriaid godinebgar, a chybyddion.

27. Tri pheth ymgadwed pob dŷn rhagddynt: ci cynddeiriog, athrodwr celwyddawg, a chybydd.

28. Tri pheth nid hawdd eu dala: carw gwyllt ar ben mynydd, llwynog mewn creigle coediog, a cheiniog cybydd anghawr.

29. Tri pheth nid mynych y cefir eu clywed: cân adar Rhianon, cân ddoethineb o ben Sais, a gwahoddiad i wledd gan gybydd.

30. Tri pheth yr un mor anhebyg y naill a'r llaill o honynt i ddŷn: cnec hen wrachan, chwyd llyfant, a chybydd.

31. Tri pheth à dybiant eu hunain yn ben ar y byd: costog ar ei domen ei hun, baw ar ben derwen, a hen gybydd.

32. Tri divrawd bŷd: celwyddawg, athrodgar, a chybydd; a'r cybydd yn bob un o'r tri; sev, o vod yn gybydd nis gellir amgen na bod yn bob un o'r ddau ereill.

33. Tri anallu Duw: digoni gwagedd merch, digoni rhyvig balchder, a digoni trachwant cybydd.

34. Tri dŷn nis gwyddys yn iawn pa un y dwg y diawl gyntav: twyllodrus, balch, a chybydd.

35. Tri pheth ni wnant les iddeu perchenogion: gwybodau diriaid, tavawd gwraig, a thrythgwd cybydd.

36. Tri thâl am ei olud y ceif cybydd mewn byd ar ol hwn: bod lle nis gall ymgyvoethogi, bod lle mae pob ceudodawl yn canvod eithavodd ei ddirieidi, a gorvod edrych o bell ar bob hael mewn gwynvyd heb dranc heb orphen.

37. Tri chymmydog goreu yn y byd: celvydd ei law, dedwydd ei vuchedd, a cybydd ar y grogbren.

38. Tri pheth goreu vydd eu crogi: eog hallt, het wleb, a chybydd.

39. Treth à gâr cybydd yn ei galon: gweled hael yn myned yn dlawd, gweled tŷ cymmodog ar dàn, a gweled rhyw ddarwall i gael craf yn lledrad ar eiddo arall.

40. Tri pheth hawdd eu cyvriv: rhoddion gwr wrth gerdd yn ngwledd Sais, cynneddvau da crachvoneddig, a'r maint cybyddion à geir yn y nev.

41. Tri pheth gweddïed pob dŷn nad elo vyth: yn nghrôg, yn valch, nac yn gybydd. Poed velly y bo vyth.

Ac velly tervyna Trïodd y Cybydd.

9. Triodd Mab y Crinwas.

(*O'r un Llyvyr.*)

1. Tri chyving bŷd: crau nodwydd ddûr, carn Sais ar gelfaint, a drws cell mab y crinwas.

2. Tri chaled byd: dur naw gwynias, maen cellt, a chalon mab y crinwas.

3. Tri pheth ni wyddys ba le y maent: cydwybod anudonwr, diweirdeb merch tavarnwr, a gonestrwydd mab y crinwas.

4. Tri pheth nid hawdd eu dattod: creigiau'r Eryri, cwlwm cariad cywir, a chlo cist mab y crinwas.

5. Tri thrwm bŷd: Maen Cetti, llwyth yr Ychain Banawg, a golwg mab y crinwas.

6. Tri oer bŷd: trwyn milgi, clöen iâ, ac aelwyd mab y crinwas.

7. Tri llwm bŷd: maen calas, cevn anghenog yn nhir Sais, a bwrdd mab y crinwas.

8. Tri lle y bydd mawr newŷn dŷn: yn ymlid meirch gwylltion ar vynydd, gwersyll pen hwyl, a gwedi ei ginio yn nhŷ mab y crinwas.

9. Tri lle y bydd prudd calon dŷn: yn nghyvedd Sais, myned iddei grogi, ac ar uchel wyl yn nhy mab y crinwas.

10. Tri pheth ni wyr neb o'r bŷd pa liw y sydd arnynt: rhawn paun yn castellu, mantell Tegau Eurvron, a cheiniog mab y crinwas.

11. Tri pheth nis gellir eu gwacach: masgell dedwydd, bwmbwl ar y dwr, a llaw mab y crinwas.

12. Tri pheth goreu foi ymhell oddi wrthynt: llong dyllog ar vôr, cwn cynddeiriogion, a chyveillach mab y crinwss.

13. Tri pheth ni waeth i ddŷn ychydig no llawer o honynt: bara oferen, nawdd y creiriau, a rhoddion mab y crinwas.

14. Tri lle y bydd mawr anwyd dŷn: pen Banuwchdèni, marchogaeth caseg eira, a rhwng y vainc a'r tân yn nhŷ mab y crinwas.

15. Tri atgas bŷd: meddw yn chwydu ar ei vwyd, balchder ofeiriad, ac ymarwedd mab y crinwas.

16. Tri pheth ni bydd gwell dŷn er à gafo ev o honynt: melldith tad a mam, dwr swvn, a chymdeithas mab y crinwas.

17. Tri annhirion bŷd: blaidd rheipus newynllyd, tònau Caswènan, ac anian mab y crinwas.

18. Tri lle nid mawr y chwennychir bod ynddynt: ogov Wyth ac Annwyth,[1] fau dreigiau Faraon, a neuadd mab y crinwas.

19. Tri pheth over meddwl am danynt: cerdded ar ben, nyddu rhaf o dywod, ac ymddiried i vab y crinwas.

20. Tri pheth anhawdd eu gwneuthur, dispyddu y môr, symmud mynydd yn gyvan, a gwr da o vab y crinwas.

21. Tri pheth lleiav yn y bŷd: synwyr bwyll etiveddes deg oludog, tangnevoldeb gwr llys, a haelioni mab y crinwas.

22. Tri pheth ni wyddys pa vodd a'u gwneir: seilio tŷ ar ei nenbren, rhewi dwr y'nghanol tawdd poeth, a chynghori mab y crinwas.

23. Tri pheth nis gellir gweled eu maint: cyvlediad goleuni, y wlad draw i'r wybren, a thrachwant mab y crinwas.

24. Tri pheth nid oes namyn yn mhervedd ufern le iddynt: twyll y Saeson, celwydd y Francod, ac enaid mab y crinwas.

25. Tri pheth nid ebrwydd a'u gwneir: arllwys pwll ufern, rhivo gronynau y mwg, a gwellâu calon mab y crinwas.

26. Tri pheth a aethant dros y byd: goleu y dydd, bawdd llyn llïon, ac anghlod mab y crinwas.

Ac velly tervyna; sev a'u dywed,
Davydd ab Gwilym.

10. Llyma Driodd y Meddwyn.

(O'r un Llyvyr.)

1. Tri anivel avlan dros ben: hwch yn ymloi mewn drewdod, ci yn ymloddestu ar abwy pryvedlawn, a meddwyn uwch ben ei ddiod.

2. Tri lledvegin mwyav disynwyr yn y byd: ysgerbwd o gybydd ni chymmer o'i eiddo ei hun, hen geiliacwydd dall, a meddwyn.[2]

3. Tri balch ar ei campau: lleidyr gorwlad, ymladdwr pen fair, a bwystvil o veddwyn.

4. Tri pheth gwrthun gan ddoeth: ymddyddan â hen wrachïod eissingrug, ymgystlwn â diriaid cyvaddev, ac ymgyveillachu â meddwyn.

5. Tri dŷn a ostyngant eu gwarau val lladdgwn devaid: hên odinebwr yn gwân o buteindy, gwibleidr yn nyvnder nos lle gwelo eilun dŷn o bell, a meddwyn lle cyvarfo â dŷn ymarweddgall.

6. Tri dyn diriaid hawdd iawn eu hebgor ymhob cymmodogaeth: cybydd lledradgar, anudonwr cyvlog, a dihiryn meddw.

7. Tri pheth fiaidd yr olwg arnynt: hwch yn bwyta ei gwared, ci yn ymborth ar ei chwydion, a bwystvil o veddwyn yn glavoerio uwch ben ei ddïod.

8. Tri pheth y bydd meddwyn bob amser: mochynaidd ar ei gorf, ynvydfol yn ei veddwl, a chythraul yn ei gynneddv.[1]

9. Tri pheth anfaeledig ar veddwyn: gweniaith twyllodrus, dichellion hocedgar, a chenvigen at bob un à ovno ei vod yn brydverthach noc eve ei hunan.

10. Tri lletty cyfredin meddwyn: bol clawdd, gwalva cŵn, a thwlc môch.

11. Tri pheth ymrwysgus dros bèn: ynvyd a'i fon yn bygwth lle na bo neb yn gweled noc yn clywed drwy wybod iddo, taiog yn ei ddillad newydd ddyw sul, a meddwyn yn ei davarn tra bo grôd yn ei valleg.[2]

12. Tair bost digriv dros ben eu clywed: Sais yn bostio ei radlondeb, cybydd yn bostio ei haelioni, a meddwyn yn bostio ei synwyr pen.

13. Tri pheth o'i dda bydawl y cyll meddwyn yn llwyr: ei olud, ei iechyd, a'i ymbwyll.

14. Tri pheth o'i dda tragwyddawl y cyll meddwyn yn llwyr: ceudawd gwybodawl, awen gysevin, a bodd Duw.[3]

15. Tri pheth ydd â'r dŷn goreu yn y byd pan elo yn veddwyn: yn gelwyddwr, yn vradwr, ac yn lleidr.

16. Tri pheth naturiawl i veddwyn: caru y cwrw yn vwy no'i blant anghenus, caru y celwydd yn vwy no'r gwir, ac angharu, cymmaint à bod heb gwrw, pob un na vytho yn gydveddwyn iddo.

17. Tri pheth ni waeth gan veddwyn

[1] Oeth ac Annoeth. *Triodd Ynys Prydain.*
[2] *Neu*, a mochyn o veddwyn.

[1] *Llyvyr arall*—Tri pheth y gwna y meddwyn: ymddevodi yn vochynaidd, ymchwedleua yn vwystvilaidd, ac ymgynneddvu yn gythreulaidd.
[2] *Llyvyr arall*—Tri ymrwysgwr gwych dros ben yn eu meddyliau eu hunain; Ynvyd a'i fon yn mysg plant a benywod, mab gwreng yn ei ddillad sul, a meddwyn yn ei davarn tra chafo echwyn.
[3] *Llyvyr arall*—Ymbwyll ceudodawl, awen naturiawl, a chariad Duw.

ronyn o'u tòri yn y lle bo gantho: gair da pob dŷn na vo mor ddiriaid a'i hunan, addewid à wnelo dan dwng ac adduned, a gorchymynion Duw heb ronyn yn talmu arno.

18. Tri lle ni châr veddwyn vod ynddynt vwy noc y câr y tân ar ei groen: ei gartrev ei hun, cyveillach dynion prydverth, a man lle na bo digon o gwrw y naill ai yn llâd neu yn lledrad.

19. Tri dirieidi a gydgerddant yn anesgorawl â meddwdawd: puteindra, lledrad, a llovruddiaeth.

20 Tri pheth serch eu crogi ni wna y meddwyn: talu am à gafo, perchi deddvoldeb, ac arbed o'r bola y gronyn lleiav i'r cevn.

24. Tri chyveillion meddwyn: puteiniaid, bradwyr, a lladron.

22. Tri chorn enllib ac athrawd: puten pen fordd, bardd yspyddaid, a meddwyn.

23. Tri pheth à welir yn wastadawl ar veddwyn: tylodi mawr, aviechyd mawr, a mawr dros ben o bob dirieidi.

24. Tri pheth anverth eu clywed: hogi lliv, brevoriad asyn, a dadwrdd meddwyn mewn tavarn.

25. Tair camp à vyddant yn eu trevn ar veddwyn: ymserthu yn avlau, enllibaw yn gelwyddgar, ac ymorphwyllaw yn gynddeiriog

26. Tri pheth à geir gan veddwyn am volaid dda o gwrw: gwedyd y celwydd à vyner, dangos yr anvoes à vyner, a gwneuthur y gyvlavan à vyner.

27. Tri pheth cyvarwydd arnynt y bydd pob meddwyn: enllib i bob dŷn dosbarthus, meginaw cynhenau, ac ymddichellu i gael cwrw ei wala heb na thal na diolch.

28. Tri pheth a wna pob meddwyn heb ronyn yn talmu ar ei gydwybod: gwedyd ïe gyda phob dŷn a'i portho â chwrw ai ar wir ai ar gelwydd y gweto, gwaradwyddaw pob un na roddo ddïod iddo, a chenvigenu wrth bob un na vytho gynnryced ag ev ei hunan.[1]

29. Tri thal à vydd i veddwyn am ei veddwdawd: ei gasâu gan bob doeth a deddvol, ei ovni gan blant a benywod, ac am hyny cael curo ei ben yn ddiogel ac yn dda gan bob arall, a chan bob un y trotho ev davawd yn ei ben yn eu herbyn.

30. Tri pheth y dylid eu pwyaw yn dda: gwenith ar y llawr dyrnu, brethyn mewn pandy, a chlopa meddwyn pa le bynag y bytho.

[1] *Llyvyr arall*—Gwedyd ïe gyda phòb un o vlaen ei wyneb, gwedyd yn erbyn pob dyn drach ei gevn, a gwedyd cynnrwg ag a'i dysgo'r diawl am bob da ei gynneddvau.

31. Tri châs gan veddwyn: gwedyd y gwir, ymarver â syberwyd, a thalu i bawb ei eiddo.

32. Tri pheth ni vawr ymarver meddwyn ag wynt: rhadlondeb, tangnevgarwch, a gwybodau daionus.

33. Tri pheth ynghylch meddwyn à ddrewant yn fiaidd: ei ddillad, ei anadl, a'i ymadroddion.

34. Tri pheth sy'n drewi yn velennydd ymhob màn: clôd coegyn tringar, mawl cybydd goludvalch, ac enw meddwyn.

35. Tri pheth echrys eu drygsawr: hên gadno bras mewn prysgle, morvil marw ar y veisdon, a mochyn o veddwyn.

36. Tri pheth y bydd meddwyn: cyvaill gwâl cwn a moch, rhyswr puteiniaid, a gwarthruddwr pob dŷn bucheddawl.

37. Tri dŷn a vyddant bob amser yn yr un-groen â meddwyn: dihiryn twyllvawr, anrheithwr, ac anudonwr.

38. Tair privgamp meddwyn: chwydu ar ei vywyd, piso yn ei eistedd, ac ymdomi yn ei wâl.[1]

39. Tri hofder meddwyn: divrïaw y mwyav a'i câr ac a'i coledd, ymgyvrinaw â phob dihiryn à roddo iddo gwrw, a meddwi yn orchestawl.

40. Tri gormes cymmodogaeth: melinydd lladronig, cybydd anghawr, a rheipusdwrch o veddwyn, am nad diogel i neb ei eiddo ei hunan lle bytho un neu arall o honynt.

41. Tri pheth à welir amlav ar veddwyn: ymvydiaw yn vochyn, ymvucheddu yn gythraul, ac ymorvoleddu yn ei ddihirwch.

42. Tri pheth à welir ar veddwyn, a moled a'u molo: ei syberwyd parth ag at ddyeithriaid, ei gyviawnder parth ag at y dylai ev yn vwyav eu caru, a'i wroldeb lle cafo y vuddugoliaeth ar blant bychain a benywod egwan.

43. Tri dŷn y sydd ni waeth peidiaw na'u cynghori: ysgotyn o gybydd anghawr, dŷn celwyddawg anudonllyd, a meddwyn.

44. Tri pheth ni waeth i verch gael ei chrogi wrth ei sodlau no'u cael: cariad mab arglwydd, gair da gan garnbuten, a gwr o veddwyn.

45. Tri gweision pênav y diawl yn hyn o vŷd: godinebwr, anudonwr, a meddwyn; canys blaenoriaid pob divrawd ac anrhaith ydynt.

46. Tri dihiryn anynad y sydd, ac nid teilwng y diawlicav o'r diawlaid i ddala canwyll iddynt, nac i'r naill neu'r llall o honynt: cybydd, hocedydd, a meddwyn;

[1] *Llyvyr arall*— Piso yn y gwely, a gwneuthur ei raid yn ei vreccan.

a phencreft ar bob drwg yw pob un o'r tri.

47. Tri phrivorchest meddwyn: gwedyd celwydd a goreuwyr y greft, darllaw twyll â chadeiriogion y celvyddyd, a thravlyncu diod ag un avanc à vu erioed.[1]

48. Tri pheth rhy avlan i ymgyfwrdd â nhwy: ysgarthion geudy, abwy mewn clawdd, a meddwyn mewn tavarn.

49. Tri pheth ymswyned pob dŷn rhag ei vyned: yn anudonwr, yn gybydd, ac yn veddwyn; canys o vod yn un o'r cyvryw ddrygwyr, y bydd arno bob drwg arall yn anesgorawl.

50. Tri pheth cadwed Duw bob dŷn rhagddynt: meddwl gwallgovus, gwallobaith anghenawl, a chyveillach meddwyn.

Ac velly tervyna.

11. Llyma Driodd y Cymro.

Y rhai hyn y dylai bob Cymro eu gwybod a'u hystyried yn drybwyll, a gwneuthur yn eu hôl, rhag dwyn gwaradwydd arno ev ei hunan, ac ar ei wlâd, a'i genedl.

(*O'r un Llyvyr.*)

1. Tri pheth y dylai bob Cymro vod val nas gwaradwyddo na'i hun, na'i wlâd, na'i genedl: yn hael, yn ddewr, ac yn drugarawg.

2. Tri pheth sy glodvawr i Gymro eu diwyllio: ei dattrev, ei deulu, a'i varn.[2]

3. Tri pheth y dylai Gymro vod er ennill cariad ei wlâd a'i genedl: yn ddivalch, yn ddidrachwant, ac yn ddiniwed.

4. Tri ymddwyn à ddylid ar Gymro parth ag at a'i anmharcho, a hyn i gyd yn yr un amrant: ymwrth, maddeu, ac anghoviaw.

5. Tri pheth y dylai bob Cymro eu covio yn ddi dòr, rhag eu hanmharchu o hano: ei dâd, ei wlâd, a'i enw o Gymro.

6. Tri pheth y dylai bob Cymro eu cadw yn ei veddwl ac ar ei gov yn wastad: ei ddyled, a'i dylai, ac à ddylir gymmain un; a bydded ei ddyled à ddylir, ac yna iawn a mâd a'i dylai.

7. Tri pheth y dylai Cymro eu cadw a'u hamddifyn hyd varw: ei gledd, ei gyvrin, a'i gyvaill.

8. Tri pheth y dylai Cymro varw yn eu plaid: ei wlâd, ei air da, a'r gwirionedd ba bynag y bo.

9. Tair cynneddv gynhenid Cymro y dylai ev eu gwellâu: rhy lew, rhy laryaidd, a rhy lawen.

10. Tri pheth dan bwyll a rhïol à vyddant hardd ar Gymro: glewder, llaryeidder, a llawenydd.

11. Tri pheth y dylai Gymro eu caru o vlaen dim: cenedl y Cymry, devodau a moesau y Cymry, ac iaith y Cymry.

12. Tri pheth à ddylaint vod bob amser ar gov pob Cymro cynhenid: ei Dduw, ei ddŷn, a'i ddyled.

13. Tri pheth y câr pob Cymro cywir: iaith ei wlâd, doethineb ei wlâd, ac ymborth ei wlâd.

14. Tri anrhydedd Cymro: ymarver â champau yr hên Gymry, myvyriaw gwellâu y campau sydd yn awr, a chwilio'r byd am gampau daionus nas gwybuwyd am danynt hyd-yn-hyn.

15. Tair camp waradwyddus ar Gymro: edrych ag un llygad, gwrandaw ag un clust, a chynnorthwyaw ag un llaw.

16. Tri pheth y dylai bob Cymro cynneddvol eu gwneuthur: ei arad, ei lyvyr, a'i gyvraith.

17. Tri pheth anrhydeddus eu bod ar bob Cymro, mal y bo gyvungamp â'r hên Gymry gynt: bod yn hael, bod yn wrawl, a bod yn hawddgar.

18. Tri pheth o'u bod ar ddyn tynger mai nid Cymro ydyw: cybyddiaeth, llyvredd, a sarugrwydd.

19. Tri pheth na choelied un Cymro: à weto ddierth, à weter yn erbyn dierth, ac à weter yn erbyn a ddylai vod.

20 Tri gair y dylai bob Cymro eu hystyried yn llwyr, ac ymddarbod yn gyviawn a'u pwyll a'u hystyr: Duw, Dŷn, a Chymro.

21. Tri pheth à weddant yn oreu i Gymro o'u cael o'i genedl a'i wlâd ei hunan: brenin, gwraig, a chyvaill.

22. Tri pheth dierth ac estrawn y dylai Gymro lwyr ymwrthod ag wynt: iaith, devawd, a chyvrin.

23. Tri pheth à gadwant yr enw o Gymro rhag dirywiaeth: cynnal o Gymro hawl ac anrhydedd ei genedl, byw arno ei hunan, a byw val y dylai parth ag at Dduw a Dŷn.

24. Tri pheth y sydd o genedl y Gymry yn oreuron o'u rhyw yn y bŷd: barddas, rhaith, a cherdd dant.

25. Tri pheth à anrhydeddant Gymro: cadernyd tangnevus, doethineb haelionus, a llawenydd o gallineb.

26. Tri pheth clodvawr eu bod ar Gymro: gwybodau doethineb, devodau rhadlondeb, ac ymbwyll ystyrgar.

27. Tri pheth à urddant Gymro o iawn ymarver ag wynt: divyrwch ei genedl, boneddgamp ei genedl, a nwyvusder ei genedl.

[1] *Llyvyr arall*—ag un morvil, &c.
[2] *Llyvyr arall*—ei dir, ei dylwyth, a'i varn.

28. Tri chyntevigaeth Cymro ar bob cenedl arall yn Ynys Prydain: cyntevig o briodawr, cyntevig o vrodoriaeth, a chyntevig o Gristionogaeth.

29. Tri pheth anhebgor i Gymro val nas gwarthrudder ei wlâd a'i genedl: ymddarbod yn ddoeth, ymfydiaw yn gall, ac ymvucheddu yn lân.

Hopgin Twm Philip o'r Gelli Vid a'u dywed. Ac velly tervyna.

12. Triodd y Sais.

(O'r un Llyvyr.)

1. Tair cenedl ormes Ynys Prydain: y Gwyddyl Fichti, cywdawd y Coraniaid, a chenedl y Sais.

2. Tri dinystr byd: trachwant cyvoeth, ymgais am rwysg, a brâd Sais

3. Tri pheth nis gellir eu chwilio i maes: dirgelion Duw, y devnyn cyntav o'r môr, a dichellion Sais.

4. Tri pheth à gyrhaeddant bedryvan bŷd: goleu yr haul, clôd gwas gwŷch, a frost Sais.

5. Tri pheth goreu pa bellav y bônt: cwn cyndeirogion, melltith Duw, a Sais.

6. Tri pheth gocheléd pawb val tân ar ei groen: benyw newyddiongar, llochi pen neidr, a chyveillach Sais.

7. Tri pheth hawdd eu gweled: haul ganol-dydd tesog, dwr yn môr Havren, a gwylltviledd Sais.

8. Tri pheth anhawdd eu cael: aur gan gybydd, cariad gan ddiawl, a moesgarwch gan Sais.

9. Tri pheth anwadal: lleuad newydd, ceiliog gwynt, a fyddlondeb Sais.

10. Tri pheth nid oes eu caletach: maen cellt, torth haidd cybydd, a chalon Sais.

11. Tri pheth goreu pa leiav o honynt yn Nghymru: tylodi, cynneddvau drwg, ac eppil Sais.

12. Tri enw hyd yn mhedryvan byd y rhoddir ar à ddyco eiddo arall, anrheithwr, carn-leidr, a Sais.

13. Tri lle ni vyddant heb lawer o waed: bola horen, lladdva cigydd, a gwareuva Sais.

14. Tri pheth y sy yn ymborth ar waed: chwanen, rhyvelwr cyvlog, a Sais.

15. Tri gormail mawr ar Gymro: bod yn nghrog gervydd ei sodlau, gorwedd ar varwor bywlosg, a bod yn ngwlâd Sais.

16. Tri gelyn pènav Cymro: ei galon hygred ei hûn, cythraul adeiniog o ufern, a charn Sais.

17. Tri pheth ni vawr gysger lle bônt: gwrach ymgeintachgar, cathau catherig, a dadwrdd Sais.

18. Tri pheth anverth i glust Cymro: rhinc lliv yn ei hogi, bonllev ysbryd Mallt y Cwd, a chwaldodach Sais.

19. Tri llais à gydgynghaneddant yn gywair dros ben: ystgwrlwgach drain dan grochan, llais maendwr braen yn syrthio, ac iaith y Sais.

20. Tri pheth tragerwin a thrwsgl eu saïn: llev iâr à vyddis yn ngavael â'i chynfon, mèn olwynog yn treiglo carnedd a chlogwyn, ac ymadroddiaeth Sais.

21. Tri pheth à wnant gân gytgerdd o'r vath ag y bo: dannedd ysgyrnyglyd, llev paen yn darogan gwlaw, a llavar Sais.

22. Tri pheth ni chodir o'r tân iddeu clywed: dwr yn difod marwor, hên wrach yn bràmu, a chywydd Sais.

23. Tri pheth à vyddant oreu lle nas clywer: crochwerthiniad hên verchetach, ubain cwn ganol nôs, a pharablaeth Sais.

24. Tri pheth anhebgor mewn cân i ddiawl: gwich hŵch pan a'i lladder, ofeiriad rheglyd, a brygawthen Sais.

25. Tri pheth cared a'u caro: ofeiriad bolvras yn canu oferen, llev enaid gan ddiawl, a charol Sais.

26. Tri pheth anhydrevn eu devnydd: nyth ysguthan, cernydd Moel Maen Llwyd, ac iaith y Sais.

27. Tri pheth nid oes daw arnynt: clap y velin, bwmbwr y môr, a chelwydd Sais.

28. Tri pheth à wnant leidr: newyn anlloesiadwy, anmhwyll geni, a chymdeithas Sais.

29. Tri pheth goreu ganddynt eu hunain: twrch, llyfan, a Sais.

30. Tri phêll bŷd: pen eithav taith y gwynt, caerau y gorllewydd, ac eithavodd twyll Sais.

31. Tri pheth à vyddant oreu pan a'u croger: gleisiad hallt, het wlêb, a charn Sais.

32. Tri pheth annigriv à barant ddigrivwch: merch binvalch yn bràmu yn y corelwi, meddw yn ymladd a phost, ac ymfrost gwag Sais.

33. Tri pheth à vyddant yn hir cyn a'u gorphener: dispyddu y Morwerydd, tringo ar hyd ysgwl i'r haul, a dadvileiniaw Sais.

34. Tri garw anhawdd ei llyvnu: creigiau Glyn Tornant, friw cybydd, a moesau Sais.

35. Tri pheth ni vydd difyg canu iddynt pan a'u gweler: môr yn sych, haul yn codi yn y llywynydd, a serchogrwydd gan Sais.

36. Tri pheth hawdd iawn eu hebgor: tân ar groen, cynghorion cybydd, a syberwyd Sais.

37. Tri pheth ni vydd neb well o'u cael: chwain yn ei wely, drain yn ei iŵd, a chymmwynason Sais.

38. Tri pheth ni vawr ymddiriedir iddynt: mur crinwellt rhag tân, cleddyv brwynen rhag gelyn, ac addewidion Sais.

39. Tri pheth ni welir yn ebrwydd: môr dros Vànuwchdeni, medi gwenith ar wyneb Morwerydd, a gwirionedd gan Sais.

40. Tri pheth ni wnant lês i wlad Gymru: mawr dês yn Ebrill, mawr wlaw yn y cynhauav, a thavod têg Sais.

41. Tri dŷn ni vawr hofant eu cyvlwr: cybydd lle bo traul arian, gwr call yn mhlith cenvaint o veddwon, a Chymro yn nhir Sais.

42. Tri anhebgor ufern: rhingyll, brawd llwyd, a Sais.

43. Tri pheth goreu i Gymro po leiav y gwypo am danynt: y cywyn du, melltith Duw, a chyvrwysder Sais.

44. Tri pheth ni ddygant osod ond ar eu gwànach: cath, morvran, a Sais.

45. Tri pheth ni vydd da eu damwain: cath yn ufern, cyw colomen lle bo cyrch barcutod, a Chymro yn nghyveillach Sais.

46. Tri pheth ni mawr gyttunant: cwn â moch, cybydd â hael, a Chymro â Sais.

47. Tri pheth anaml eu cael: y sêr à syrthiant o'r wybren, aur o law cybydd, a diogelwch i Gymro yn nghartrev Sais.

48. Tri pheth anhawdd eu cael: nyth cog yn mhen derwen, cist cybydd heb glô, a thegwch gan Sais.

49. Tri pheth ni wyddis pa bryd a'u gwrthreder: tollt y daran, trenlliv Bwlch Havren, ac anrhaith Sais.

50. Tri pheth ni waeth genyv weled un noc arall o honynt: crogi vy nhâd, vy nghartrev a'm teulu ynddo ar dân, a llawenydd Sais.

51. Tri pheth à gâr vy nghalon eu gweled: mêl ar vy mrechdan, wyneb y verch à garav, a chebystr am wddwg Sais.

52. Tri dŷn à vawr gerir gan Gymro: bardd wrth vraint a devod yr hen Gymry, deiviwr barv cybydd, a chrogwr Sais.

Ac velly terryna Trïodd y Sais; sev ydynt rhiv wythnosau y vuyddyn. Hopgin Twm Philip o'r Gelli Vîd a'u cant, ger bron cadair wrth gerdd davawd Tir Iarll, y bymtheg vuyddyn o goroniad y Vrenines Esbed; sev gwyliau y Sulgwyn, 1572.

[Hyd yma o lyvyr Thomas ab Ivan; y mae genyv gyvysgriv arall o Drïodd y Sais a Thrïodd y Cymro, o lyvyr Sion Philip o Drcôs, à ysgrivenwyd, wrth bob tebygaeth, ynghylch yr amser y bu Oliver Cromwell yn ei rwysg.

Iolo Morganwg.]

Yn gymmaint â bod Trïodd y Cymro a Thriodd y Sais yn myned dan enw Hopgin Thomas Philip o'r *Gelli Vid* ve welir rhywvaint o gyvathrach rhwng à ganlyn â'i enw ev. O'r Llyvyr Coch o Hergest y tynwyd y cyvysgriv cyntav, a'r ail o hên ysgrivlyvr y diweddar Ivan Wiliam o'r Ferm yn mhlwyf Llanvleiddan gerllaw y Bont Vaen yn Morganwg.

Iolo Morganwg.

(*O'r Llyvyr Coch o Hergest.*[1])

Llyma Driodd Gwilym Hir, Saer Hopgin ab Thomas ab Philip.

1. Tri chasbeth Gwilym Hir Saer: eferen sul, dadleu, a marchnad.

2. Tri pheth arall sydd gas gantho: nid amgen, tavarnau, a cherddau, a chreiriau.

3. Tri pheth y sydd gasach gantho no'r cwbl: efeiriad, a phrydydd, a chlerwr.

[Y mae Edward Llwyd (Arch. Brit. p. 264.) yn sôn am y Trïodd hyn a'u bod yn y Llyvyr Coch o Hergest, yn mhlith Triodd ereill. Iolo Morganwg.]

Ysgriv, o lyvyr Ivan Wiliam o'r Ferm; a'u hanes, val y canlyn:—

Hopgin Thomas Philip oedd yn byw yn y *Gelli Vid* yn mhlwyv *Glyn Ogwr*, yn berchen ar y lle, ac eve á wnaeth dŷ newydd yno: wedi ei gwblâu eve á roes wahoddiad i lawer o brydyddion y wlâd i ddyvod yno i giniawa ac i ganu. Nid oedd na threvnus na gweddus, ar hyny o bryd ac achos, i neb ond bardd vyned i mewn i'r neuadd; ond un *Gwilym Hir*, gwr o *Saer*, ag oedd yno ar hyny o amser yn gweithio, á aeth i mewn; a chan y gwyddid mai dŷn synwyrol, deallus, ac ysmala iawn oedd ev, ve archwyd iddo eiste i lawr; hyny á wnaeth ev, gan wrandaw yn ddivlin iawn ar y cerddau à ganai rai ac à ddatganai ereill yno. Yn mhlith y prydyddion ydd oedd un yn ofeiriad y *Rhath;* un a vuasai, nid yn hir cyn hyny, ar dreigl *Clera* ar hyd y wlâd; hyny yw yn canu cerdd ac yn chwareu y crwth, wrth ganu o dŷ beugilydd, ac ar ben fair a marchnad, yr hyn nid oedd yn beth yn ei le herwydd arver y prydyddion dysgedig.

Ve hapiwys vod yno ddadlu tyn yn eu plith am greiriau, llw, a thwng, yr hen veirdd Cymreig: a chanu am y varchnad ag oedd Hopgin Thomas Philip wedi ei

[1] Mewn llaw diweddarach no chorf y llyvyr neu o leiav mi á debygwn hyny—

sevyllu yn *Nglynogwr*. Ac am y tavarn newydd yno a'i gwrw da; a rhai o'r ofeiriaid o brydyddion á vynaint ddadlu yn dyn ac yn daer yn mhlaid y grevydd o Ruvain, ac eferen ar bob sul a gwyl: O'r diwedd, gwedi datgan cerdd, a rhywvaint o drïodd gan un ag arall o honynt, govynwyd i *Wilym Hir* am ryw beth ar gerdd, neu am ryw ddoethineb ar un neu arall o geinciau cerdd davawd. Chwi á gewch ryw beth, ebai ve; ac os rhy anmrwd y bydd, nid oes i chwi ond ei bobi ev. Yna eve á ddywed y trïodd hyn yn sèn i'r dadleu ag oedd ganddynt am greiriau, ac eferen sul, a'r tavarn, a'r varchnad dlawd à vuwyd yn canu iddi, val hyn:—

1. Tri chasbeth *Gwilym Hir Saer*; eferen sul, a dadlau, a marchnad dlawd.

2. Tri pheth arall sy gâs gantho: nid amgen, tavarn, a cherddau, a chreiriau.

3. Tri pheth sydd gasach gantho no'r cwbl: efeiriad, a chybydd, a chlerwr.

Ac yna eve a'u dywed ar vesur triban, val hyn:—

Tri pheth sy gâs avrived:
Dadleuon dyn pengaled,
Sain di lês eferen sul,
A marchnad gul heb drwydded.

Câs havyd tri pheth arall:
Y creiriau à gâr anghall,
Tavarn lle mae'r drwg a'i dardd,
A cherddau bardd diddëall.

Tri pheth mwy câs no'r cyvan:
Ofeiriad balch ei anian,
Prydydd pwl yn vardd y blawd,
A chlerwr tlawd ei driban.

Gwilym Hir Saer a'i cant.

Wrth yr hanesan uchod gwelir vod yr arver o brydu Trïodd wedi parâu ymhlith y prydyddion Cymreig hyd yn llediddiweddar; gwelir hyn hevyd wrth yr hanes à roddir am Drïodd y Cymro a'r Sais; ac am Dribanau *Gwilym Hir*, nid aml, yr wyv yn meddwl, y ceir eu henach, yn enwedig yn y modd a'u cenir ganthoev; sev yw hyny, yn yr un moddag y cenir Triban Morganwg hyd y dydd heddyw; sev ar accen a chorvànau cyvlavar, a'r breichiau yn gydwastad, ac nid ar gorvànau amryveilion eu pwys a'u haccenion, val y cenid yr *Hên Driban Cyrch*, o ba un y mae Triban Morganwg yn deilliaw, ac i ba un y mae Llywelyn Sion ac ereill yn rhoi enw Triban Morganwg.

Iolo Morganog.

14. Triodd gwiw eu gwybod ac eu covio, er addysg doethineb, ac er ymddevodi yn lan ac yn voliannus.

(*O Lyvyr Sion Philip o Dreôs.*)

1. Tri unben cerdd: prydu, canu telyn, a chyvarwyddyd.

2. Tri fyniant gwr: aredig trev tâd, arddadlu ei hawl yn dda, a dwyn ei blant ar vonedd.

3. Tri gorevras dirieidi: glythineb, ymladd, ac anwadalwch.

4. Tri bendith ni advant dŷn nac i newyn nac i noethnî: bendith ei beriglawr, bendith arglwydd priodawr, a bendith bardd linolingerdd.

5. Tri bendith y sydd well no'r tri bendith hyn: bendith tâd a mam, bendith clav a chlwyvus, a bendith dŷn advydig.

6. Tri pheth ni vedr namyn doeth neu ddedwydd ymgadw yn amserawl rhagddynt: godineb, meddwdawd, ac overedd.

7. Tri ymborth gwr: hela, a chyvnewid, ac aredig.

8. Tri rhyvel yn heddwch: drygwraig, dryg-dir, a dryg-arglwydd.

9. Tri thywysogaeth dedwydd: bod yn dda ei wasanaeth, yn dda ei anian, ac yn dda ei gyvrinach; a hyny ni chyngain namyn a chrevyddes neu voneddig.

10. Tri dŷn y mae iawn rhoddi bŵyd iddynt: ymdeithydd, golychwydwr, a llavurwr.

11. Tri charelyn dŷn: tân, dŵr, ac arglwydd cyvoeth.

12. Tri pheth à ddarestwng gwr: gwraig ddrwg, trevn ddrwg, a gair drwg amdano.

13. Tri pheth a arddyrchavael gwr: gwraig ddyun ddiwair, arglwydd diwyd diwith, a diflais heddwch.

14. Tri anghyvartal byd: berthawg, a charu, ac angau.

15. Tri glwth byd: brenin, môr, a dinas.

16. Tri pheth ni ellir bod hebddynt er maint o ddrwg à wnelont: tân, dwr, a thywysawg

17. Tri chyfredin bŷd: gwraig, clawr tawlbwrdd, a thelyn.

18. Tri pheth à syrth ar ddŷn heb yn wybod iddo: hun, henaint, a phechawd.

19. Tri merthyrolaeth heb ladd dŷn: haelder yn nhlodi, diweirdeb yn ieuenctid, a chaingynnal heb gyvoeth.

20. Tri melys byd: methu, a synu, a phechu.

21. Tri chadarn byd: arglwydd, a dryd, a diddim.

22. Tri ystyr y sydd i hustyng: meddiant, a thwyll, a gwylder.

23. Tri chasbeth doethion Rhuvain: milgi hwyr, bardd annigriv, a gwraig hagr.

24. Tri rhwydd hynt: eferen, a chiniaw, a chydymaith da.

25. Tri avrwydd hynt: diaspad, drychin, ac ymlid.

26. Tri dŷn y mae yn iawn bod yn dda wrthynt: gweddw, ac alltud, ac amddivad.

27. Tri pheth y sydd hawdd eu diolch i ddŷn: gwahawdd, rhybudd, ac anrheg.

28. Tri dŷn yn hawl a braint ceraint: gweddw, alltud, ac amddivad.

29. Tri pheth ni wêl dŷn ei ddigon o honynt: hoedl, iechyd, a chyvoeth.

30. Tri pheth á gynnal hir ddirieidi ar ddŷn: drygioni, dryganiaŋ, a glythineb.

31. Tri gogyvlawnder gwr yn myned y'nghyrch a gorsedd dadlau: fyniant yn ceisio da, dawn yn ei gafael, a dedwyddyd yn ymgynnal ynddo wedi ei cafer.

32. Tri chaingynnal dedwydd: nawdd, elusenau, a dyddanwch.

Ac velly tervyna.

15. Triodd y Doethion.

Sev cynghorion er daioni yr enaid, a lles bywyd corforawl, o Lyvyr Gwilym Tew Brydydd.

(*O'r un Llyvyr.*)

1. Tri madgael y sydd, ac a'u cafo nid rhaid iddo ychwaneg: câr cywir, cydwybod lân, a deall ar iawn a gwirionedd.

2. Tri pheth à barant hir iechyd ac einioes: gweithgarwch cymmesurawl, myvyrdawd awenaidd, a thangnev meddwl.

3. Tri pheth goreu y byd hyn: iechyd corf, pwyllgarwch meddwl, a chydwybod dangneveddus.

4. Tri pheth à wnant ddedwydd: gwybodau daionus, devodau moliannus a thangnev cydwybod; ac a'u medd nid rhaid iddo mwy.

5. Tri pheth goreu vydd eu gochelyd â holl nerth traed ac ymbwyll: neidyr ddu, merch gnawdgar, a phechawd amlwg.

6. Tri pheth, bod hebddynt, bod heb y cwbl à wedd ar ddŷn eu meddu: heb gywilydd, heb wybodaeth, a heb gywirdeb.

7. Tri pheth ni chywelyvant vyth: cwsg mawr â gwybodau, golud â haelder, a fydd yn Nuw â bydoldeb.

8. Tri pheth nid call rhwy ymddiried iddynt: gwyntodd gwanwyn, breuddwyd meddwyn, a llwyddiant bydawl.

9. Tri pheth ni chydvyddant byth: dwy wraig yn yr un tŷ, dwy gâth am yr un lygoden, a dau vab am yr un verch.[1]

[1] Gwel riv 132.

10. Tri pheth à gydgerddant â serch ar verchaid: traferth corf, colli cwsg, a gwall ymswyn.

11. Tri pheth nid call eu bostio: blas dy gwrw, tegwch dy wraig, a rhiv yr arian yn dy bwrs.

12. Tri pheth nid raid addysg arnynt: cysgu, chwerthin, a charu.

13. Tri anghysur gwr yn ei dŷ: sawell vyglyd, tô dyverllyd, a gwraig grintachlyd.

14. Tri choll à vyddant goll dros byth: coll morwyndawd, coll amser, a choll gair da.

15. Tri chlwyv nis gellir eu meddyg: poethni gwynovaint, cariad rhieinverch, a chnöad cydwybod

16. Tri pheth goreu pa bellav oddi wrthynt: ci cynddeiriog, merch anllad, a gwr gwenieithus.

17. Tri pheth iachus eu harver: rhodio yn vywus, llavaru yn soniarus, ac ymborth lywodraethus.

18. Tri anhebgor travaelwr: march da, bathgod lawn, a chyvaill cywir.

19. Tri anhebgor meddyg: llaw rhieinverch, llygad hebog, a chalon llew.

20. Tri anhebgor celwyddwr: côv da, wyneb cadarn, a fol i wrandaw.

21. Tri pheth à welir ar y paen: gwisg angel, rhodiad lleidyr, a llev cythraul.

22. Tri anghudd pob llysewyn: ei vlâs, ei vloteuaeth, a'i addon.

23. Tri pheth anverth eu gweled: mâb diddysg, merch drythyll, ac ofeiriad ymladdgar.

24. Tri dŷn y chwerddir am eu pènau: hên wrach yn ymbincio, hen wr yn neidio, a hen ofeiriad meddw.

25. Tri pheth nid hawdd eu cael: cywirdeb mewn gweniaith, pwyll mewn bòl brâs, a dysg ar dda mewn cyveillach ddrwg.

26. Tri pheth da clustveinio arnynt: cynghor doeth, llavar gwirionedd, a'r ceiliog pylgain.

27. Tri overwaith bŷd: cyrchu dwr mewn gwagyr, rhybuddiaw serchawg, a cynghori henddyn.

28. Tri anhawsder bŷd: dadwallgovi balchder, dadblygu calon cybydd, a dattroi meddwl henddyn.

29. Tri pheth à vrathant yn dôst: hen gostog tom, hen neidyr dan sawdl, a chydwybod euog.

30. Tri pheth à wnant oludog yn dylawd: gwraig valch, tŷ mawr, a gwâs anghywir.

31. Tri pheth à barant yn ddrwg y neb y bont arno: anwydaeth, balchder, a thrachwant.

32. Tri pheth arall hanpid gwaeth à vont arno: glythineb, ysmaläwch, a godineb.

33. Tri arwydd fol ac annoeth: digio yn ddiachos, chwerthin heb achos, a rhagu ar arall y beiau vont arno ev ei hûn.

34. Tri fôl pendavad: cynghorwr merch wingllyd, rhybuddiwr mab diodgar, ac à ddoto addysg o vlaen à dybio ei hunan yn gall.

35. Tri dŷn y sydd, a gwae à ddelo dan eu cravangau: cyfeswr o vrawd llwyd, llogwr arian, ac arglwydd tir o gostoglwyth.

36. Tri pheth sy yn cadw y bŷd yn ei le: cosp, gobrwy, a rhyddid.

37. Tri pheth à ddettry y bŷd yn ei wrthwyneb: cosb anghyviawn, gobrwy annheilwng, a rhyddid i bechu.

38. Tri pheth à ddengys corawg: rhoi yn llawen, rhoi yn ddiattreg, a chadw yn rhin à roddwyd.

39. Tri pheth à ddengys anghawr: rhoi yn drîst avlawen, rhoi yn hwyr gan hir ymattreg, a dadgan ar gyhoedd à roddwyd.

40. Tri pheth à vyddant gyda dŷn dros byth: ei serch, ei gâs, a'i gydwybod, a'r drydedd yn barnu byth ar y ddau ereill.

41. Tri pheth lle nas deddvoler à barant wae yn y diwedd: serch, câs, a chydwybod.

42. Tri pheth à lynant dros byth wrth bob dŷn: ei awen, ei ryniad, a'i gydwybod.

43. Tri gorchymyn à ddodwys Duw ar ddŷn: ymgais â gwybodau moliannus, gwneuthur à ellir o ddaioni, a chenedlu plant o briodas gyviawn; canys o'r tri hyn y cedwir y bŷd yn ei le.

44. Tri pheth gydag amser anianawl à dyvant hyd addon yn ddiymfael: yr hâd à ddoder yn naiar, y daioni à wneler o gydwybod, a'r drwg à wneir o ddirieidi.

45. Tri pheth à gâr diriaid: anwybodaeth yn arall, anwireddu ymhob peth à weto ac à wnelo, ac argyweddu y fordd y cerddo.

46. Tri pheth à gâr dedwydd eu gwneuthur: ymwellâu o gydwybod, llesâu arall, a gwyliaw rhag argyweddu.

47. Tri ymattal dedwydd: ei davawd, ei ddwrn, a'i vlysigrwydd.

48. Tri ymattal diriaid: ei bwyll, ei barch, a'i lês tragywydd.

49. Tri goruchaviaeth dedwydd: bod yn ddeallus mewn daioni, yn serchog tuag at bob daioni, ac yn llwyddiannus yn mhob daioni.

50. Tri goruchaviaith diriaid: deallus mewn drwg, serch at bob drwg, a llwydd yn mhob drwg.

51. Tri pheth ni chydvydd á dedwydd: rhaccraf, rhagrith, a rhagraith.[1]

52. Tri pheth ni chydvydd â diriaid: rhagddarbod, rhagddeall, a rhagddangos.

53. Tri pheth y gwna dedwydd: ymgais â gwybodau gan arall, ymarver â'i wybodau ei hunan, a dangos gwybodau i arall.

54. Tri pheth y gwna diriaid: gwaradwyddaw gwybodau yn arall, ymvoddloni yn anwybodaeth ei hunan, a chuddiaw à ŵyr o wybodau rhag arall.

55. Tri arwydd dedwydd: gwneuthur daioni, gochel niwedu, a myvyriaw dwyvoldeb.

56. Tri arwydd diriaid: ymwynvydu mewn drwg, ymegnîaw i niwedu, a myvyriaw cythreuligrwydd o bob rhyw a rhith.

57. Tri bànogion dedwyddyd: uvyddawd, diweirdeb, a dirwest.

58. Tri bànogion dirieidi: gwrthneuad, anlladrwydd, a gloddest.

59. Tri gwynvyd dedwvdd: ei ddiwydrwydd, ei wybodau, a'i ddeddvoldeb.

60. Tri gwynvyd diriaid: ei ddiogi, ei ddichell, a'i anrhaith.

61. Tri ymwrthod dedwydd: ymwrthod â'i rynwyv, ymwrthod ag anneddvoldeb, ac ymwrthod â bydoldeb.

62. Tri ymwrthod diriaid: ymwrthod â phob dirwest, ymwrthod â phob deddvoldeb, ac ymwrthod â Duw.

63. Tri pheth hôf gan ddedwydd eu bod ar ei law eu gwneuthur: gwirioneddu ar varn, gyru addysg ar wybodau, ac amwellâu ar wybodau a çynneddvau.

64. Tri pheth hôf gan ddiriaid eu cael ar ei law a'u gwneuthur: anwireddu ar air a gweithred, argyweddu gwybodau, a gwaethyg pob devodau a chynneddvau daionus.

65. Tri thywysogaeth dedwydd: diwydrwydd, galledigaeth, a chyviawnder.

66. Tri thywysogaeth diriaid: overedd, trais, a dichellion.

67. Tri pheth y pwys dedwydd arnynt: ar ei ddiwydrwydd, ar ei wybodau moliannus, ac ar ei Dduw.

68. Tri pheth y pwys diriaid arnynt: ar à gafo yn râd, ar ei ddichell, ac ar ni ddaw byth i ben.

69. Tri pheth à wna ddiriaid: lle nas gallo ddichell murn, lle nas gallo ei obaith lledrad, lle nas cafo ddawn ymgrogi.

70. Tri anfawd cymmodogaeth: diriaid ysgymyn, cybydd anghawr, a gwâs i ragwas arglwydd.

[1] Sev yw hyny *rhagvarn*. I. M.

71. Tri pheth a vlaenllymant y pwyll a'r deall: bodd cydwybod, budd corforawl, a chlôd doethion.

72. Tri pheth à gynhyrvant awen: gobaith, serch, a llawenydd.

73. Tri pheth à ddivenwant awen: anobaith, câs, a thristwch.

74. Tri phrivgyferddawn cnaid: serch, pwyll, a chydwybod.

75. Tri gwrthuniaid bŷd: oer a thwym, mawr a bach, a thwyll a goleu.

76. Tair sail camp a gweithred: barn doeth, arver gwlad, a serch cydwybod.

77. Tri pheth à barant lwydd ar awen a deall: cynneddvau daionus, digonedd bydawl, a myvyrdodau doethion.

78. Tri pheth à ddwyvolant awen: cariad perfaith, pwyll gwybodgar, a chalondid haelionus.

79. Tri anhardd ar ddŷn: glythni, diogi, a digllonedd.

80. Tri pheth à yrant bob peth ar wâllymsawdd: byrbwylldra, trachwant, a balchder.

81. Tri pheth à geif glwth: cywilydd, aviechyd, a digovaint Duw.

82. Tri hollawd à ddylit yn mhob ymgais: yr holl serch, yr holl ddeall, a'r holl allu.

83. O dri pheth y ceir gwybodau: côv er yn oes oesodd, ymgafaeliad pwyll, ac addysg athraw dysgedig.

84. Tri overion bŷd: ceisiaw attal y gwynt, croywâu y môr, a gyru addysg ar ddiriaid.

85. Tri arwydd doethineb: devodau daionus, uvyddawd rhag athraw, a threvnu yn ddosparthus.

86. Tri pheth à geir o vyvyrdawd gyviawn: gwybodau, boddlondeb, a pharch doethion.

87. Tri pheth à ennillant barch i ŵr: gwybodau moliannus, cynneddvau daionus, a chaingynnal dosparthus.

88. Tri pheth a ddangosant wybodaeth: ymddwyn haelionus, buchedd gynneddvus, ac ymgynnal yn anrhydeddus.

89. Tri pheth cythreulig ar ddŷn: twyll, cynnen, ac enllib.

90. Tri pheth ni ddifyg ar neb i ddierth o bydd haelionus: tywarchen orphwys, dwr rhag syched, a glangyvarch cariadus.

91. Tri dŷn nid oes gan Dduw à wnel ag wynt: à ymvalchïo yn ei ddrwg, a ymvoddlono yn ei anwybodaeth, ac à ymddarostyngo dan bob dihiryn dryglawn er ennill bydawl.

92. Tri dŷn da eu gochelyd: clavr, cynddeiriawg, a thavodrydd.

93. Tair merch gocheler eu prïodi: merch bengoch, merch chwedleugar, a merch vudrogled.

94. Tri pheth à wnant ddŷn yn ddiawl parod: gloddest, balchder, a chreulondeb.

95. Tri dŷn y dylid gadael yn rhydd y fordd iddynt: oedranus, dolurus, a llwythog.

96. Tri pheth cystal y naill a'r lleill o honynt: seren bren, march brwynen, a bardd annysgedig.

97. Tri pheth byr eu parâad: cariad crotyn, tân asglodyn, a lliv cornant.

98. Tri pheth moladwy ar wraig: aravwch, tawedocrwydd, a sywder.

99. Tri goreuron bywyd: iechyd, boddlondeb, a chydwybod lân.

100. Tri pheth à barant ddyddanwch anhygoll: ymbwys ar à ellir o hunan, ymbwys ar ddaioni, ac ymbwys ar Dduw.

101. Tri pheth nis gellir dyddan o honynt: ymbwys ar à ddysgwyler gan arall, ymbwys ar ddrwg, ac ymbwys ar wagobaith.

102. Tri sylwedd ystyriaeth: à vo hardd, à vo daionus, ac à ellir ei ddwyn i ben.

103. Tri sylwedd gwallystyr: overedd ansyber, argyweddus o ansawdd, a'r hyn nis gellir ei ddwyn i ben.

104. Tri pheth ni ddaw ond à vo drwg o honynt: à wneir yn vyrbwyll, à wneir gan ovn, ac à wneir gan ddiogi neu lesgymgais.

105. Tri dŷn ni waeth ba leiav à ymwneler âg wynt: ovnus, anystywallt, a byrbwyll

106. Tri pheth à ddangosant ddŷn yn gythraul cyvlwyr: balchder ar ddrwg, twyll diynnill, a drygu diniwed

107. Tri dangos y sydd ar bob peth: yr enw arno, y màn y bo, a'r ansawdd; a'r gair à gamddengys, ys gwaethav o gelwydd hwnw.

108. Tri pheth ni ddifyg arnynt vaddeuant am bechawd a chamwedd: maddeu cam, cariad haelionus, a diwygiaw à wnaed o gam i arall.

109. Tair cynneddv ddwyvawl ar ddŷn: bod yn drugar, bod yn wirgar, a bod yn wybodgar.

110. Tri ufernolion bŷd: enllibwr, ymladdwr, a lleidyr.

111. Tri phrivanraith bŷd: enllib, à ddwg à vo iawn ac eiddo arall o'i glod a'i air da; godineb, à ddwg à vo iawn ac eiddo i arall o'i briawdserch a'i vraint o etiveddiaeth; a thrachwant, à ddwg o ledrad, a chribddail, a thwyll, à vo iawn ac eiddo i

arall o ddäodd bŷd a meddiannau gwladawl.

112. Tri chynghor y llavurwr iddei vâb: bydd ddeallus y gwanwyn, bydd lavurgar y cynhauav, a bydd ystrywgar[1] bob amser.

113. Tri llavar y marw o'r bedd: gwyddost beth oeddwn, gwel beth ydwyv, a chovia beth vyddi.

114 Tri chyveirnod ymgais a diwydrwydd: byw glân, gwybodau doethineb, a chynneddvoldeb dwyvawl.

115. Tair fordd ddaionus y ceir golud: ymlavuriaw yn ddiwyd drwy gyviawnder, o ddoethineb gwellêugar ar wybodau a chelvyddydau, ac o ddawn cywiriaid o geraint a chyveillion.

116. Tair deddv sy benav i bawb: gobrwy i'r daionus, cosp i'r drwg, a llonydd a gadael i bawb ereill yn y wyper eu hansawdd parth camp ac athrylith.

117. Tri chyspwyll teyrnedd: nawdd cywiriaid, cosp dihiriaid, a chyviawnder i bawb.

118. Tri anhebgor gwybodaeth: cywirdeb meddwl, awen anianawl, a diwydrwydd tryserch.

119. Tri chyvrwym gwybodaeth: ysgolêigdod llythyr a llyvrau, athrawon trwyddedigion, a chôv gwlâd a chenedl.

120. Tri anhebgor ysgolêigdod: awydd diwydgais, pwyll awenvryd, a llyvrau cyvraith.

121. Tri anhebgor pwyll: nwyv, aravwch, a gwybodau.

122. Tri pheth à wnant ddoethineb: gwybodau, pwyll, ac awen.

123. Tri chyverddawn doethineb: digonedd bydawl, dyddanwch meddwl, a gwynvyd trgwyddawl.

124. Tri pheth à barant wynvyd calon i ddŷn: iechyd corf, llwyddiant bydawl, a bôdd cydwybod.

125. Tri pheth à geir o vyw yn vras ac yn voethus: aviechyd corf, pylder deall, ac anwydau pechadurus.

126. Tri pheth à geir o vyw ar lysiau y ddaiar: doethineb, iechyd, ac einioes hir dawelvyd.

127. Tri pheth à wnant wr yn ben ar y bŷd: bod yn ddiwyd yn ei orchwyl, yn ddoeth ei ymddwyn, ac yn gywir ei gynneddvau.

128. Tri pheth sydd gystal a'r goreu: bara drwyddo rhag newyn, dwr fynon rhag syched, a phais lwyd rhag anwyd.

129. Tri pheth à vyddant gystal a'u hamgen: dwr brwnt i ddifod tân, gwraig hagr i wr dall, a chleddyv pren i wr llwvr.

[1] *Neu*, ystyrgar.

130. Tri pheth nid rhaid eu gwell yn hyn o vŷd: iechyd i weithio, gwybodaeth i wneuthur gwaith, a gwaith iddei wneuthur.

131. Tri pheth ni ddylaint vod byth oddi gartrev: câth, sawell, a gwraig y tŷ.

132. Tri dau ni vawr ymgyttanant: dau gi am yr un asgwrn, dwy wraig yn yr un tŷ, a dau vab am yr un verch.

133. Tri pheth ni waeth gadael iddynt no cheisiaw tro arnynt: ci cynddeiriog, trenlliv avon, a doeth yn ei olwg ei hun.

134. Tri ansyberwyd gwledd: trachwerthin, ymrysonau anghysbwyll, a meddwdawd.

135. Tri pheth canmoladwy ar ŵr: hyder, aravwch, a diwydrwydd.

136. Tri pheth serchog ar ddŷn: haelioni, llawenydd, ac awen.

137. Tri pheth ar ddŷn à ennillant anmharch iddo: bod yn daer am ei gardawd, yn vyr ei gymmwynas, ac yn hir ei eistedd lle ydd elo.

138. Tri pheth ar ddŷn à ennillant iddo barch a chymmeriad: gwylder yn govyn, parod ei gymmwynas, a gochelyd gormes.

139. Tri anhebgor celvyddyd: awen gynhenid, addysg gynuwysbwyll, ac ymgais diymball

140. Tri chadernyd celvyddyd: ansawdd gwirbwyll, dosbarth gyweirglaer, a llesioldeb cyfrediu.

141. Tri chyvles celvyddyd: trevnu gwybodau, hawddâu gorchwyl, a mwyâu deall.

142. Tri chyvrwym celvyddyd: cywirdeb, galluoldeb, a buddioldeb.

143. Tri chyvrwym cenedl: teyrnedd, rhaith, a braint.

144. Tri chyvrwym teulu: pendawd, dosparth gywair, a chariadoldeb.

145. Tri chyvrwym cyveillach: llawenydd, cymmwynas, a syberwyd.

146. Tri chyvrwym teyrnedd: cadernyd, cyviawnder, a thrugaredd.

147. Tri chyvrwym gwybodau: cyviaith, cyvnerth, a chyvarwyddyd.

148. Tri chyvrwym dosbarth: gloywder, hawsder, a chyviawnder.

149. Tri chyvrwym doethineb: awen anianawl, gwybodau gloywon, a chynneddvau cyviawnbwyll.

150. Tri chyvrwym cyviawnder: deall, gwirionedd, a chariad.

151. Tri chyvrwym dwyvoldeb: crêd, serch, a gobaith.

152. Tri chyvrwym crêd: tyst, galledigrwydd, a goreuder.

153. Tri chyvrwym deddwyddyd: dwyvoldeb, goddevoldeb, a chadernyd.

154. Tair colovn cyviawnder: *gwarineb*, sev ymattal rhag ymddarsang ar arall mewn na gair, na gweithred, nac ymddwyn; *caredigrwydd*, a hyny ni wna yr hyn à boeno neu à vlino arall ar na gair, na gweithred, nac ymddwyn; a *haelioni*, yr hyn ni ettail rhag arall à fo cyviawn iddo, ai meddiant, ai meddwl, ai cymmyred y bo

155. Tair colovn anghyviawnder y sydd: *balchder*, yr hyn à ddamsaing arall ac a'i gormeilia ar air, a gweithred, ac ymddwyn; *creulondeb*, yr hwn á bair i arall boen a blinder corf a meddwl yn amgen noc à ddylit iddo o gosp gyviawn; a *chribddail*, yr hyn drwy ledrad à thwyll ac ymball, á ddivuddia yn anghyviawn arall o'i dda bŷd, ac o'i barch, ac o'i veddwl cyviawn.

156. Tri pheth y sydd lai no dim: benyw heb ddiweirdeb, gwr heb ddoethineb, ac athraw heb amynedd.

157. Tri pheth y rhoddes Duw ar bob dŷn à ddanvonwyd i'r byd: ymgais â gwybodau doethineb, ymarver â chyviawnder, a gwneuthur trugaredd hyd eithav gallu.

158. Tri pheth à ddygant ddŷn yn bensych drwy'r byd: iechyd, celvyddyd, a gair da.

159 Tri pheth à wnant wr yn voddlawn iddei vyd: gwraig rinweddawl, llwyddiant ar ei ymgais, a chydwybod ddiargyvedd.

160. Tri pheth nis gellir dedwydd hebddynt: uvydddawd, cyviawnder, a chariad.

161. Tri chyvarlludd dedwydd: trachwant awyddus, gwyniau avreolus, a choegwybodau twyllodrus.

162. Tri chyvarlludd daioni: gwendid corf, anwybodaeth, a chwantau anosparthus.

163. Tri chyvarlludd awen: trachwant bydawl, gwalladdysg, a thrallesgedd.

164. Tri chyvarlludd doethineb: cybydddra, glythineb, ac overgampau.

165. Tri chyvarlludd llwyddiant: anwybodaeth, anniwydrwydd, ac anueddvoldeb, neu anghywirdeb.

166. Tri chyvedliw doethineb: trachwant, dichell, ac ovn; a phènav ydynt ar à ellir yn folineb.

167. Tri chyvergyr doethineb: gwerinaw gwlâd a chenedl, tangnevoli meddwl a chynneddv, a medru ar wynvyd tragywydd, sev hyny boddâu Duw.

168. Tri chyvnerth awen: cyvarwyddyd, côv, a llwyddiant.

169. Tri chyvergyr awen: harddwch, deall, a llesioldeb.

170. Tri chadernyd deall: darbod, côv, a dosparth.

171. Tri chyvnerth deall: trevnusder, ystyr, a chyssulw.

172. Tri amgyfred deall: amser, lle, a dichwain.

173. Tri chyvarfordd anesgorol dŷn fordd ydd elo drwy y byd: haint, colled, a phechawd.

174. Tri ardymmyr enaid dŷn: serch, cov, a deall; ac o'r tri hyn y tardd yr holl wybodau ar celvyddydau; ac heb y lleill ni vydd y naill ond difrwyth; a difrwyth y llaill heb y naill.

175. Tri ardymmyr gwybodaeth: ceudawd, cynneddv, a dosbarth

176. Tri ardymmyr ceudawd: cav, deall, ac awen.

177. Tri chyvnywydd ceudawd: dychymygu, diongli, a chyvarwyddaw.

178. Tri dafarolion ceudawd: amlygu gwirionedd, amlâu gwybodau, a threvnu dosparthau cedeirn.

179. Tri chadernyd ceudawd: awen, côv, a gwybodau dosparthus.

180. Tri chyviawnder ceudawd: gwirionedd, lleuerawd, a dedwyddyd.

181. Tri ardymyr dedwyddyd: doethineb, tangnevoldeb, a dwyvoldeb.

182. Tri pheth y cyvymbwys dedwyddyd arnynt: ar ddiwydrwydd cynneddvawl, ar wybodau mad-ddafarolion, ac ar gydwybod lân.

183. Tri pheth ydd ymegnïa dedwydd eu gochel: trachwant cybyddaidd, gelyniaeth fyrnig, a balchder amrwysgus.

184. Tri pheth y fy dedwydd oddiwrthynt: ymrysonau cynnenllyd, trythyllwg annoeth, a gweithredoedd argyweddus.

185. Tri pheth ni châr dedwydd: distadledd, anwiredd, a sarugrwydd.

186. Tri pheth ni chymmer dedwydd: cynghor diriaid, rhodd diriaid, a gair diriaid.

187. Tri châs gan ddedwydd: dychymygion over, rhynwyv corforawl, a champau anneddvolion.

188. Tri gorvod dedwydd: ar ei drachwant, ar ei drythyllwg, ac ar ei ddigllonedd.

189. Tri pheth ni levair dedwydd: annoethineb, rhin arall, a gwir argyweddus.

190. Tri dŷn ni ymgais dedwydd ag ŵynt: tragoludawg, anneddvawl, a doeth yn ei olwg ei hun.

191. Tri dŷn ni ymgyvrin dedwydd ag ŵynt: gwenieithwr, dichellgar, a gwraig gwr arall.

192. Tri myvyrdawd gwastadawl dedwydd: doethineb dwyvawl, uvydddawd cynneddvawl, a daioni anveidrawl.

193. Tri pheth y câr dedwydd yn ddiymbaid: arverion daionus, doethineb cynnyddiawl, a phob peth yn ei ryw cyviawn a noturiawl.

194. Tri pheth ni ddifyg ar ddedwydd: hir iechyd ac einioes, da bŷd digonawl, a pharch doethion.

195. Tri pheth y ceif dedwydd yn anfaeliadawl ac yn gadarn eu gorvodoldeb: anrhydedd didervyn, a dyddanwch cydwybod annarvodiadawl, a gwynvyd nevawl gan Dduw yn dragywydd heb dranc heb orphen.

196. Tri pheth gwastadawl ar ddedwydd ac ni vethant arno: deddvoldeb, tangnevoldeb, a chariadoldeb; sev y tri hyn ac nid amgen o geinmyged á wnant ddwyvoldeb, ac nid dwyvoldeb ond dedwyddyd, ac nid deddwyddyd ond dwyvoldeb.

197. Tri chadernyd dedwyddyd: diniweidrwydd o gariad perfaith, diwydrwydd madweithredgar, a thangnevoldeb o gyviawnder trugar.

198. Tri chadernyd dedwyddyd: boddlondeb meddwl a chydwybod, cariad trugareddbell, a dwyvoldeb awenbwyll.

199. Tri anhebgor dwyvoldeb: gwybodaeth, cariad ymbwyllgar, a chyviawnder trugareddbwyll; ac heb y tri hyn ynghŷd nis gellir dwyvoldeb ansoddawl.

200. Tri chyvliwiau dwyvoldeb a dedwyddyd: doethineb gwybodgar, ymbwyll gwirioneddgar, a chyviawnder trugareddgar.

201. Tri enw cymmherthynas à ddoded ar un daioni cysevin: doethineb, dedwyddyd, a dwyvoldeb; can nas gellir un heb y llaill o'r tri pheth hyn.

202. Tri dysgleirdeb doethineb: awen, haelioni, a thangnev.

203. Tri anhebgor cardawd gyviawn: haelioni llawen, mwynder divalch, a chydwybod drugareddgar.

204. Tri phriv golovnau cardawd: nawdd i ddierth ac estron, ymborth i nèwynog a sychedig, a dangos anwybodus.

205. Tri dihiryn à ddygaut gyrch a gosod ar y gwànav, ac à föant â'u cynfonau yn llusgo y llawr rhag y cryvav: gwr balch, gwr cyvoethawg, a lleidyr pen fordd.

206. Tri pheth y gwel gwr o bell: ei gâr, ei gâs, a'i ovynwr.

207. Tri achos clevyd: gormodd, seguryd, a thristwch.

208. Tri anesgor clevyd: gwanâu y corf, pylu y deall, a byrâu yr einioes.

209. Tri chadernyd iechyd: ymborth iachus a chymmedrawl, gweithgarwch neu ymdravod cymmedrawl, a llawenydd o voddlondeb meddwl a chydwybod.

210. Tri pheth nid hawdd gwr o honynt: llostwrn câth, mochyn marw, a chybydd anghawr.

211. Tri pheth sydd raid eu porthi yn vynych: cywion mân, plant bychain, a chwant gwraig ievanc.[1]

212. Tri dŷn à vyddant hir oesawg: ârwr sychdir, havotwr mynydd, a physgotwr môr.

213. Tri ychydig à vyddant well no llawer ar y pryd: ychydig o vwyta, ychydig o yved, ac ychydig o chwedleua.

214. Tri pheth daionus à vagant bob daioni arall: cariad priodas, cymmwynasgarwch cymmodogion, a heddwch gwlâd.

215. Tri llavarwch syberwyd: llaw, llygad, a llais.

216. Tri pheth ansyber ar wr yn ei dŷ ei hunan: ymfistrain[2] â'i dylwyth lle gwypo ei westeion, ymsyllu ar à welo arnynt a chanthynt, a bod yn ddiymarbod parth ag attynt.

217. Tri anverthwch gwlêdd: meddwdod, ymrysonau, a chrochwerthin am ben bychanigion o chweiniau.

218. Tri harddwch gwledd: haelioni graesawgar, ymddyddan doethineb, a chywirdeb ymgyvrin.

219. Tri chyvrwym gwybodaeth: cymmwynasau, cadernyd devodau, a gwybodau gwladolion.

220. Tri chyvrwym gwybodaeth: athraw gwarantedig, dosparth gywair, a chôv llythyr cyviawn.

221. Tri cheinmyged gwybodaeth: gwirionedd, buddioldeb, a dyddanwch.

222. Tri cheinmyged dosparth: rhwyddâu deall, cyweiriaw côv, a llwybreiddiaw addysg.

223. Tri cheinmyged celvyddyd: mwyâu galluodd, lleiâu traferth, a chyweiriaw deall.

224. Tri pheth anverth eu gweled: celvyddyd heb ddosparth gywair, teulu heb wybodau bucheddawl, â gwlâd heb arverau daionus.

225. Tri pheth nis gellir gwlâd hebddynt: gwybodau bucheddawl, cyvraith gyviawn, ac athrawon gwarantedig.

226. Tri ynnïoldeb pob peth: plaid, gwrth, a chynghyd.

227. Tri harddwch gwlâd: ysgubawr dêg, eglwys lawn, a llŷs heb hawl.

228. Tri harddwch tŷ a'i gylch: aelwyd lân, celvi gloywon, a chaeadgylch trefnusdeg.

229. Tair arwydd cymmodog da; diwyd

[1] *Llyvyr arall*—a gwing gwraig ivanc.
[2] Ymsisial.

rwydd llawen, syberwyd moesau, a chyvarch hawddgar.

230. Tair arwydd gwr doeth: gair da cymmodogion, boddlondeb i'r byd à vo, a diwydrwydd yn ei alwad.

231. Tair arwydd gwraig dda: ei thŷ yn drevnus, ei phlant yn drwsiadus, a'i gwr yn gartrevgar.

232. Tri pheth da iawn yn weision a drwg iawn yn veistri: tân, dwr, a gwynt.

233. Tri pheth à wnant lewndid mewn gwlâd, a golud mewn teulu: llavuriaw tir, plànu coed, a gwaith rhôd a chribau.

234. Tri pheth serchus am gylch tŷ: gardd lysieulawn, perllan driniedig, a fyrdd sychion.

235. Tri phriv anverthwch dŷn: diogi, celwydd, a thrachwant; ac o honynt y tŷv pob peth arall à vo yn anverth.

236. Tri pheth ni vyddant byth yn wahaniaid: tavod hîr, pwyll byr, ac awen bôl.

237. Tri pheth ni waeth eu colli no'u cael: cell heb vwyd, tŷ heb gronglwyd, a dŷn heb iddo aïr da.

238. Tri pheth à gymmerant vwy no'u rhan gyviawn: meddwyn, cybydd, a chist melinydd.

239. Tri pheth à dröant y bŷd wyneb i waered: digywilydddra merch, anwybodaeth mâb, a phendodaeth gwraig.

240. Tri pheth ni chefir yn hawdd: dydd heb nôs, avon heb geulan, a gwraig heb avrad.

241. Tri chynhebygion y naill i'r lleill o henynt: ysgubawr dêg heb ŷd, fiol dêg heb ddïod, a merch dêg heb rinweddau da

242. Tri pheth à ddiflanant yn ebrwydd: ewyn ar ddwr, niwl bore tesog, a charedigrwydd gwr goludog.

243. Tri pheth nid hawdd eu gweled: tân gwlŷb, dwr sych, a benyw dawgar.

244. Tri haelion bŷd: haul, môr, a chwsg.

245. Tri phriv gyvnerth dŷn: pwyll, amynedd, a chydwybod lân.

246. Tri pheth o'u cael ni waeth beth amgen nas ceir: bodd pwyll, bodd cydwybod, a bodd Duw.

247. Tri pheth y sydd a gwyn ei vŷd a'u cafo: cyvaill cywir, llonyddwch cartrevawl, a bodd ei gydwybod ei hunan.

248. Tri pheth à wnant vywyd dŷn yn gysurus: gwraig dda, câr fyddlawn, a chymmodog tangnevgar.

249. Tri nid call eu coelio: dierth yn bostio ei vonedd, hên yn canmawl à ru gynt, ac à vostio ei ddoethineb ei hunan.

250. Tri pheth à newidiant yn vynych: y gwynt, y lleuad, a meddwl merch.

251. Tri pheth'er cael beunydd à geisiant vwy yn ddiorphwys: môr, meddwyn, a chybydd.

252. Tri pheth ni rydant byth: arian haelion, pedolau cefyl melinydd, a thavawd gwraig.

253. Tri dŷn ni vawr welir yn ddaioni arnynt: ymladdgar, ymfrostgar, a godinebgar.

254. Tri dŷn hawdd eu nabod: glwth, trachwantus, ac anwybodus.

255. Tri pheth goreu yn y bŷd: cydwybod lân, gwybod y gwîr, ac iechyd corf a meddwl.

256. Tri pheth nis gellir yn iawn heb wybodau: cymmydio yn dangnevus, amddifyn bywyd, a deall cyviawnder.

257. Tri pheth nid addev hebddynt: cartrev ddosparthus, braint o genedl, a chyvarwys yn warantedig.

258. Tri pheth ni hawdd gefir: pren mawr heb un golven gam arno, avon heb un tro ynddi, a chenedl heb ynddi ryw un neu gilydd â champ gywilyddus arno.

259. Tair colovn dedwyddyd: dwyvoldeb, doethineb, a syberwyd.

260. Tri pheth y dylai bob dŷn gadw yn graf gydag ev bob amser: ei gôv, ei gywilydd, a'i gydwybod.

261. Tri chynnoriaid doethineb: dispaid, dispwyll, a dosparth.

262. Tri cheinmyged myvyrdawd pob doeth dedwydd: bodd Duw, llês dŷn, a syrth anian.

263. Tri phriv ddiawligrwydd dŷn: balchder, cybyddiaeth, a chelwydd; canys o'r tri hyn y tardd pob drwg arall.

264. Tri pheth y bydd pob dŷn da: gweithgar, heddgar, ac elusengar.

265. O dri digon y mae pob annigon ac eisiwed: digon o gyvoeth bydawl, digon o iechyd cnawdawl, a digon o esmwythder corforawl.

266. Tair arwydd cydwybod lân: doethineb, caredigrwydd, a llawenydd.

267. Tair arwydd cydwybod wallbwyll ac avlan: annoethineb, ovnusder, ac anynadrwydd.

268. Tri y sydd ac ni wyddys pa un waethav o naddynt: gwr creulawn annhrugarawg, celwyddog anudongar, a'r cythraul mawr ei hunan.

269. Tri pheth y bydd meddwyn: mochyn yn ei gampau, ci cynddeiriog yn wŷn, a blaidd yn ei ddadwrdd; ac o'r tri hyn y bydd cythraul yn ei gynneddv.

270. Tair camp ar ddŷn à barant ar

bawb ei lwyr gasâu: bod yn enllibgar, yn gafaelgar, ac yn ddoethach no neb yn ei veddwl ei hun.

271. Tri pheth atgas ar ddŷn: meddwdawd, glythineb, a diogi; ac nis gellir glân o gamp ar à vo yn ymarver a'r bryntion hyn o gampau.

272. Tri chydvaeth doethineb: iechyd corf, llawenydd meddwl, a pharch pob da cynneddvawl.

273. Tri chydvaeth dirieidi: aviechyd corf, avlawen veddwl, a gwarthrudd gan bob daionus o vyw a bôd.

274. Tri chydvaeth gwybodau: doethineb hunanbwyll, llwyddiant bydawl, ac urddas yn ngwlâd gan anrhydedd.

275. Tri chyvargoll dirieidi: awen gysevin, iechyd corf, a dyddanwch meddwl.

276. Tri pheth anghyfredin: ieuanc heb lawenydd, ysgubawr heb lygod, a hên ddŷn digybydddra.

277. Tri chymmediwiau trevn a dosparth; rhiv, pwys, a mesur.

278. Tri argyfred pob peth: llun, lliw, a sylwedd.

279. Tri goreuon gwybodau doethineb: i ddŷn adnabod ei hunan, ac adnabod Duw a'i ddaioni, a gyru ar ei gydwybod wneuthvr â ddangosant y privwybodau hyny.

280. Tri goreuon gwybodau celvyddyd: llên, ferylltaeth, ac araduriaeth.

281. Tri goreuon gwybodau llawenydd: cerdd arwest deuluaidd, ymgorelwi, a chwedlau divyrbwyll; sev y dichon pob dŷn ymgyngyd a'r pethau hyn, er iechyd corf a dyddanwch meddwl.

282. Tri pheth ni wneir yn hawdd: tòri syched â thân, sychu'r gwlyb â dŵr, a boddloni pawb yn mhob peth à wnelir.

283. Tri pheth y dylai ddŷn vod bob amser yn ddiymattal yn eu gwneuthur: gweithredodd daionus, dysgu gwybodau, a darostwng ei wyniau; canys er maint à wnelo eve o'r pethau hyn, ni wna eve byth ei ddigon, ac à ddylai.

284. Tri pheth ni wyr neb y myrddiynved rhan o'u maint yn eu heithavodd: llês doethineb, nerth celvyddydau, a dyddanwch cydwybod lân.

285. Tair gwobyr diwydrwydd: digonoldeb o vodd i vyw, blaenoriaeth ar ereill, a chanmoliaeth doethion.

286. Tri pheth à wnant wr yn vlaenor ar ei gymmodogion: haelioni, doethineb, a chelvyddydau.

287. Tri dŷn à wnant ddaioni yn y byd: arwr hywaith, bardd awenddysg, a dwyvawl cariadgar.

288. O dri pheth y tardd gwybodau: angen yn ymddiwallu, côv yn ymgyvluniaw, a hofder dyddanwch.

289. Tri pheth y sydd ar bob ceinmyged: dechreu, canawl, a diwedd; a lle bo da y diwedd, da pob un o'r ddau ereill; a lle bo drwg y diwedd, ni ellir un da o'r lleill.

290. Tri pheth y dylai bob un ei wneuthur yn ddwysbwyll à gafo gynghorion da: eu coviaw yn grâf, eu hystyried yn ddiwyd, a gwneuthur ar eu hol yn ddiymbaid.

Ac velly tervyna Triodd y Doethion: a phoed i bawb eu coviaw, a'u hystyriaw, a'u dylyn!

16. Llyma Driodd y Brodyr.

(O'r un Llyvyr.)

1. Tri brodyr doethineb: à wrendy, à edrych, ac à daw.

2. Tri brodyr folineb: diymdawr, geneurwth, a chwerthinus.

3. Tri brodyr callineb: arav, ymbwyllgar, a diwyd.

4. Tri brodyr casineb: anynad neu vyrbwyll, trachwantus, a diawg.

5. Tri brodyr cyvenrhaith: hael, tangnevus, ac ewyllysgar.[1]

6. Tri brodyr cyveillach: cyvarchgar, uvydd, a chelvydd.

7. Tri brodyr cyviawnder: deddvawl, trugar, a serchawg.

8. Tri brodyr tangnev: gwirioneddus, tawedawg, a maddeugar.

9. Tri brodyr cynhwrv a thervysg: tringar, cribddeilgar, a chelwyddawg.

10. Tri brodyr prydverthwch: glân o gamp, syber, a syw.

11. Tri brodyr fieidddra: budr o gorf, ansyber ei voes, ac anmhrydverth ei gamp.

12. Tri brodyr celvyddbwyll: cerddgar, myvyrgar, ac anvalch.

13. Tri brodyr cerddoriaeth: penigamp, ymchwelawg, a boneddig.

14. Tri brodyr anrhydedd: doeth, moesgar, a gwrawl.

15. Tri brodyr gwarth a gwaradwydd: annoeth, anwr, ac anvoesgar.

16. Tri brodyr braint ac urddas: buddygawl, difyngar, a diwyllgar.

17. Tri brodyr anmraint: foadur, anniwyll, a bradwr.

18. Tri brodyr cyvannedd: bardd, feryllt, a thelynwr.

19. Tri brodyr ferylltawd: gôv, maensaer, a phrensaer.

20. Tri brodyr teuluaeth: prydydd, ysgolydd, ac yspeinydd.[2]

[1] Enraith yw cyvaill, yn Morganwg. I. M.
[2] Pa beth yw yspeinydd? I. M.

21. Tri brodyr cyweithas: deddvwr, llavurwr, a gwëydd.

22. Tri brodyr anghyweithas: ynad, milwr, a masnachwr.

23. Tri brodyr gwroldeb: cydwybodawl, cartrevawg, a gweithgar.

24. Tri brodyr gwladolder: meddiannawg, heddgar, a gwybodus.

25. Tri brodyr cadernyd: gwladog, trasog, a boddog.

26. Tri brodyr trevogaeth: dewr, tirion, ac amyneddgar.

27. Tri brodyr cymmod: cyvymbrawv, tostur, ac anvalch.

28. Tri brodyr boddlondeb: haelionus, anvoethus, ac avrwysgus.

29. Tri brodyr cyvoeth: gwâr, cywir, a hyddysg.

30. Tri brodyr tylodi: gwrthnysig, diddysg, ac anghywir.

31. Tri brodyr gwirionedd: glew, cymmedrawl, a chydwybodawl.

32. Tri brodyr harddwch: rhadverthus, cyviawn, a chariadus.

33. Tri brodyr rhadverthwch: trevnus, gochelgar, ac awengar.

34. Tri brodyr deall: ymgeisgar, gwybodgar, a phroviadawl.

35. Tri brodyr dysg: awen, athraw, ac ymgais.

36. Tri brodyr awen: selgar, chwilgar, a gavaelgar.

37. Tri brodyr gwybodaeth: côv, trevn, ac ystyriaeth.

38. Tri brodyr cyvundeb: deallus, hywedd, a dwyvawl.

39. Tri brodyr cyvrinach: bardd, brenin, a gwrol.

40. Tri brodyr blaenoriaeth: medrus, addvwyn, a fyddlawn.

41. Tri brodyr cymmyred: cyweithas, telediw, a dyledgar.

42. Tri brodyr fydd: cyvrin, cywir, ac à garer.

43. Tri brodyr dwyvolder: dyoddevgar, cariadgar, a gwirioneddgar.

44. Tri brodyr llwyddiant: goval, hyder, a diwydrwydd.

45. Tri brodyr cymmodogaeth: cymmwynasgar, trywyngar, a chynneddvawl.

46. Tri brodyr gwladoldeb: teuluawg, llonyddgar, a gwelleugar.

47. Tri brodyr dyddanwch: cerddgar, cyvarwydd, a divyr.

48. Tri brodyr celvyddyd: covus, anghenus, a myvyr.

49. Tri brodyr teuluaeth: syberwyd, sywder, a serchogrwydd.

50. Tri brodyr dedwyddyd: cariad, cywirdeb, ac iselvryd calon.

Ac velly tervynant.
Rhisiart Iorwerth a'u cant.

17. Llyma ereill o Driodd y Brodyr.

1. Tri brodyr cân a chwiban: iâch, digonawl, ac à ddwg air da.

2. Tri brodyr chwaryddiaeth: hawddvydig, llawen anianawl, a chyveillgar.

3. Tri brodyr overwaith: gormeddawg, diswydd, ac ynvyd.

4. Tri brodyr llawenydd: nwyvus, buddugawl, a chlodgael.

5. Tri brodyr cyveddach: prydydd, pibydd, ac ofeiriad.

6. Tri brodyr gwallgov: chwareugar, diodgar, a phuteingar.

7. Tri brodyr celwydd: gwr llên, henddyn, a theithiwr o bell.

8. Tri brodyr cynnen: arglwydd cyvoeth, rhingyll, a gwr diawg.

9. Tri brodyr brâd a chynllwyn: tlawd, trachwantus, a gorthrymedig.

10. Tri brodyr cyvathrach: anudonwr, bradwr, a brawd llwyd.

11. Tri brodyr cyveilin: cybydd, tollwr, a chythraul o ufern.

12. Tri brodyr benywiaeth: trwsiadgar, cellweirgar, a gwenieithgar.

13. Tri brodyr mursendod: minvoethus, chwedleugar, ac anwybodus.

14. Tri brodyr camwaith: arianog, didrev, a diglod.

15. Tri brodyr gosmeilgarwch: anneddvawl, anneallus, ac anvoneddig.

16. Tri brodyr tringarwch: swyddog llŷs, eglwyswr, ac anfodus.

17. Tri brodyr gormes: meddwyn, masnachwr, a llogwr arian.

18. Tri brodyr abwyaid: celwyddawg, ymfrostiawg, ac anghalonawg.

19. Tri brodyr diawl: creulawn, daueiriawg, a chenvigenus.

20. Tri brodyr syrvddandod: carwr nwyvwyllt, campiwr awenboeth, a hên wr cilpentan.

21. Tri brodyr divyrwch: dideulu, diymgais, a mâb ei vam.

22. Tri brodyr pen tai: maensaer, prensaer, a datgeiniad.

23. Tri brodyr pen mynydd: havodwr, heliwr, a myvyrgar.

24. Tri brodyr diovalwch: di arglwydd, di wraig, a diddyled.

Ac velly tervyna Trïodd y Brodyr[1]*: a*

Trïoedd ar gyhoedd á gaid, yr addysg
Gan wiwddoeth hynaviaid;
Dysg inni yn dês cànaid,
Doethineb byw, rhyw, a rhaid.

Iolo Morganwg a'i cant.

Rhisiart Iorwerth *a'u cant yrhain hevyd, gerbron Twmpath Prydyddion Tir Iarll.*

18. Llyma Driodd yr Arglwydd William Herbert, Iarll Rhaglan.

(*Llyvyr Thomas ab Ivan o Dre Bryn.*)

Triodd y Pedair Cenedl.

1. Tri pheth hynod ar Gymro: awen, haelioni, a llawenydd.

2. Tri pheth hynod ar Sais: aravwch, hyder, a diwydrwydd.

3. Tri pheth hynod ar Franc; gwychder, syberwyd, ac anwadalwch.

4. Tri pheth hynod ar Wyddel: truth, dichell, a frost.

5. Tri pheth à wnant yn hynod am ddoethineb y neb y bont arno: awen Cymro, syberwyd Franc, a diwydrwydd Sais.

6. Tri pheth à wnant gymmodog da: haelioni Cymro, aravwch Sais, a syberwyd Franc.

7. Tri pheth à wnant gyvaill cyvedd cystal ar goreu: llawenydd Cymro, hyder Sais, a syberwyd Franc.

8. Tri pheth à wnant ordderchwr cadeiriog: haelioni Cymro, gwychder Franc, a thruth Gwyddel.

9. Tri pheth à wnant vradwr drwyddo draw: aravwch Sais, truth Gwyddel, ac awen Cymro.

10. Tri pheth à wnant dwyllwr gorchestol: gwychder Franc, dichell Gwyddel, a diwydrwydd Sais.

11. Tri pheth à wnant ddŷn ynvyd: llawenydd Cymro, anwadalwch Franc, a frost Gwyddel.

12. Tri pheth à wnant ddiawl cybèned ag a vagwyd erioed yn ufern: hyder Sais, dichell Gwyddel, ac awen Cymro.

13. Tri pheth à wnant ddyn a chwardd bawb am ei ben: gwychder Franc, frost Gwyddel, a llawenydd Cymro.

14. Tri pheth nis gwelir yn ebrwydd ar yr un dŷn: haelioni Cymro, diwydrwydd Sais, a syberwyd Franc.

Ac velly tervyna Triodd'y Pedair Cenedl; a'r Arglwydd William Herbert *Iarll Rhaglan a'u gwnaeth.*

19. Triodd y Gwragedd.

(*O Lyvyr Sion Philip o Dre Os.*)

1. Tair rhagorgamp benyw: addvwynder, diweirdeb, a gloywlander yn ei gorchwyl a'i gwisg.

2. Am dri pheth y cerir benyw: harddwch corforawl, serchogrwydd meddwl, a threvnusder teuluaidd.

3. Tri pheth canmoliadawl ar venyw: gwylder ymarwedd, cynnildeb llaw ac amcan, a diwydrwydd teuluaidd.

4. Tri pheth hawddgar ar venyw: addvwyn o ddevawd, gwisg drevnusloyw, a llavar serchogaidd.

5. Tri pheth moliannus ar venyw: caru bod yn nghartrev, na bo yn rylavargar, a bod yn drugarawg parth ag at a'i govyno; sev wrth dlawd, a chlav, a dyeithr; a hyny er mwyn Duw a'i nawdd.

6. Tair dyledswydd gartrevawl benyw: goval trevnus am ei thŷ a'i thylwyth, bod yn roesawgar wrth ei gwesteion, a bod yn garedig iddei gwr.

7. Tri pheth y canmolir benyw am danynt: glendid camp a devawd, glendid trevnusdeg ei thŷ, a hawddgarwch ei hymddwyn.

8. Tri pheth ar venyw à ennillant gariad ei gwr: uvydddawd serchogaidd, cynnilgamp ar orchwyl, a govalu yn warcheid wadawl am ei meddiant ac a vo dan ei llaw.

9. Tri pheth à ennillant air da i venyw: ei chell yn brŷdd,[1] ei thŷ yn loyw, a'i thylwyth yn drwsiadus.

10. Tri pheth dwyvawl ar venyw: bod yn vaddeugar, yn elusengar, ac yn anvoethus.

11. Tri pheth ni ddylai gwraig eu rhoddi i neb ond iddei gwr: ei serch, ei chorf, a'i chyvrinach.

12. Tri pheth à ddangosant wraig dda: ei gwr yn drevnuslan ei wisg, dwyn ei phlant ar wybodau boneddig, a bod gair da iddi gan ei chymmodogion.

13. Tri pheth à ddengys ddoethineb gwraig: ei gweinyddesi yn aros yn hir yn ei gwasanaeth, ei gwr yn caru bod y'nghartrev, a boreuder ei theulu.

14. Tri pheth hardd ar vorwynverch: gwylder, addvwynder, a deddvau boneddigion.

15. Tri pheth anverth ar vorwynverch: bod yn drachwerthinawg, yn drachwedleugar, ac yn drasengar.

16. Tair arwydd gwraig ddrwg: bostio ei champ a'i gweithred ei hunan, beio ar ei chymmodogesau, ac ymdynu am y trechav

17. Tri govynion benyw: gossymmaeth, gwisgodd, a charedigrwydd.

18. Tri pheth à wnant wr yn vodlon iddei wraig: glân a chyvan yn ei gwisg, serchog ei hymddwyn, a threvnu yn lân yn ei thŷ

19. Tri pheth à vyddant lle bo cariad rhwng benyw a'i gŵr: golud, anrhydedd, a gwynvyd.

[1] Prydd, very good, rich, substantial. *Glamorgan.*

20. Tri pheth hardd mewn teulu: gwr doeth deddvol, gwraig lanwaith serchogaidd, a phlant addvwyngamp gwybodgar.

21. Tri pheth y dylai gwraig ddwyn ei phlant arnynt: dwyvoldeb, deddvoldeb, ac addvwynder bonedd cenedyl y Cymry.

22. Tri anrhydedd gwraig: ei thŷ yn lân ac yn drevnus, ei gwr yn llwyddiannus, a'i phlant yn wybodus.

23. Tri pheth fieiddvrwnt ar wraig: avlendid corf a dodrevn, sengarwch, a diogydrwydd.

24. Tair gorhofgamp gwraig: iaith groyw, synwyr croyw, a chynneddvau croywon.

25. Tair anhofgamp gwraig: twyll-wybodau, twyll-gynneddvau, a thwyll-ymddangos ar ei thŷ a'i dodrevn.

26. Tri thwyll ar wraig à vyddant bènav o'r holl dwyllau, ac yn unrhyw y byddant ar bob dyn arall: twyll-ddwyvoldeb, twyll-gywirdeb, a thwyll-gariad; a lle bo un neu arall o'r tri hyn, bydd ar gydvod pob twyll arall yn y bŷd.

27. Tri pheth ar wraig, (ac ar bob dyn arall,) a'i dengys yn ddwyvawl: anvalch yn hawddvyd, avlorv mewn advyd, ac yn ddiachwyn ar bob gwaith Duw.

28. Tri pheth à weddant ar bob gwraig dda: llawenydd diargywedd, sywder tlysaidd ar ddillad, a mwythusder didwyll iaith ac ymadrawdd.

29. Tri pheth y dylai bob gwr eu gwneuthur parth ag at ei wraig: ei charu yn ddidwyll, ei chynnal yn ddiddifyg yn ol y byd à vo arno, a gadael iddi yn à berthyn i drevn ei thŷ, a'i thylwyth, a'i gorchwyl.

30. Tri pheth y dylai gwr ddwyn ei blant arnynt: dysgeidiaeth ar lyvyr, celvyddydau anrhydeddus, a chelvyddydau cartrevawl.

31. Tair celvyddyd anrhydeddus y dylai bob gwr ddwyn ei veibion arnynt: milwriaeth, rheithyddiaeth, a llyvryddiaeth.

32. Tair celvyddyd anrhydeddus y dylai ddwyn ei verched arnynt: syberwyd bonedd y Cymry, dosbarth y Gymraeg a'i darllen yn gyviawn, a cherdd davawd ac arwest.

33. Tair celvyddyd gartrevawl y dylai ddwyn ei veibion arnynt: trîn tîr ac ysgrublaid, saernïaeth, a meddyginiaeth.

34. Tair celvyddyd gartrevawl y dylai ddwyn ei verchaid arnynt: coginiaeth, gwëyddiaeth, a gwiniaduriaeth.

35. Tair celvyddyd ddinesig à weddant ar veibion boneddigion: nid amgen, ysgolêigiaeth, ferylltaeth, a chyvnewidiaeth.

36. Tair celvyddyd wrolion à weddant ar verchaid: barddoniaeth, meddyginiaeth, ac ysgolyddiaeth.

37. Tri pheth y dylai y meibion eu gwneuthur parth ag at y merchaid: ymgyveillach garedig, anrhegion gweddeiddbarch, ac ymddwyn syberwydbwyll.

38. Tri pheth à wedd ar verchaid parth ag at y meibion: gwylder serchogaidd, caredigrwydd parodbwyll, a syberwyd benywaidd gweddeiddbarch.

Ac velly tervyna Triodd y Gwragedd.

20. Triodd Addwynder.

(*Llyvyr Tre Bryn.*)

1. Tair colovn addwynder: cyvarch parchus herwydd moes a devod, derbyniad serchogaidd a groesawus, ac ymddwyn syber wrth vodd à barcher.

2. Tri enaid addwynder: parch, haelioni, a dyddanwch.

3. Tri anhebgor addwynder: groesaw, nawdd, a syberwyd cynneddvawl.

4. Tri hawddgarwch addwynder: cerdd davawd, cerdd dant, a chyvarwyddyd, herwydd doethineb a dyddanwch.

5. Tri harddwch addwynder: doethineb, gwybyddiaeth, a serchogrwydd.

6. Tri chyvarch addwynder: llysair, govyn hynt a helynt y dŷn a'i dylwyth, a gwahawdd ymarvoll.

7. Tri chyvarch cyvarvod à ddylit gan addvwynder: sev ydynt rhâd Duw arnoch, neu ar eich gwaith a'ch gorchwyl; pryd bynnag y bo o'r dydd yn dda i chwi; a Duw vo gyda chwi.

8. Tri chyvarch ymadael: Duw vo gyda chwi; y dydd, herwydd ei bryd, yn dda i chwi; a hanpych well, neu hanpo gwell y boch.

9. Tri phriv roddion addwynder: ymborth, nawdd, a chyvarwyddyd.

10. Tri chyfredinion llettyaeth herwydd addwynder: bwyd, gwely, a thelyn.

11. Tri rhyw ymdeithydd y dylit gerdded yn ymravael gydag wynt, herwydd moes a devod addwynder, a devod bonedd cenedyl y Cymry: ar ôl à vo gogynnevin â'i fordd, o vlaen à vo anghynnevin a'r fordd, a gadael ar ddeheulaw à gerddo gydag ev, neu à ymgyvervydd ag ev ar y fordd, gan vyned heibio iddo yn gyvarchus gan syberwyd.

12. Tair devawd voneddig y sydd gan addwynder: ymgytgerdd, ymgyspwyll, ac ymgychwedl.

13. Tri pheth herwydd addwynder nis dylit eu govyn i à lettyer: o ba yr henyw, ei helynt bydawl, a'i vynediad.

14. Tair hawl addvwynder, a hyny o'r

gwahoddiad diweddav gan a'i llettyo: nawdd tridiau, gossymmaeth, a charedigrwydd.

15. Tri rhagorion addwynder: moethau, llawenydd, ac anrhegion.

16. Tri ennill addwynder: cariad, anrhydedd, a nawdd rhag y bo achaws.

17. Tair gobrwy rhagorion addwynder: bodd Duw, bodd dŷn, a bodd calon a chydwybod a'i dafair.

18. Tri ynnïau addwynder: cariad, llawenydd, ac haelioni.

19. Tri arddelwyddion addwynder: estron, rhagorgamp, a chyveiliornus ei fordd.

20. Tri dyledogion addwynder: tylawd, gwàn, a benyw.

21. Tri blaenoriaid addwynder: advydig, benyw, ac estron.

22. Tri à vlaenorant o vlaenoriaid addvwynder: y gwànav, y tylotav, a'r anghyviaith.

23. Tair cynnosparth addwynder: lletty, cywirdeb, a chariad.

24. Tri holiadolion addwynder: pènaeth, benyw, a dyeithr cymmrawd.

25. Tri breiniedigion addwynder: gwr llên, crevyddwr, a phlentyn.

26. Tri govynion er mwyn, nis gellir gan addwynder eu nacâu: er mwyn Duw a'i dangnev, er mwyn a'i govyn, ac er mwyn à ddichon, dygwydd a damwain.

27. Tri dŷn y dylit addwynder parth ag attynt yn mraint syberwyd: boneddig o barch ac anrhydedd iddo, benyw o hawddgarwch a nawdd iddi, a phlentyn o nawdd ac addysg iddo.

28. Tair braint bonedd y sydd gan addwynder cenedyl y Cymry: braint gynhenid, llên a gwybodau, a gorchestolion moliannus er gwlâd a chenedyl.

29. Tri brâd addwynder: cyhuddaw ar y llettyedig, datgan ei rîn, á thòr nawdd tridiau: sev y bydd y nawdd hòno o'r pryd y derbynier hyd ymhen y tridiau, ac o hyny hyd ymhen y trigeinawr wedi pryd y gwetawr Duw yn rhwydd i chwi, neu Duw à vo gyda chwi, neu hanpo gwell gan Dduw erddoch.

30. Tair braint gyfredin addwynder: nawdd Duw a'i dangnev, trugaredd anianawl, a syberwyd o vonedd cenedyl y Cymry.

31. Tair braint wahanredawl addwynder: hawddgarwch o serchogrwydd, mal y bydd parth ag at venyw; addysg, mal y bydd i blentyn, ac arall o anwybodus; ac arbenieder parch, mal a'i dylit i gelvyddgar a gorchestolgamp voliannus; megis y bydd milwr à wnelo yn orchestwaith, a doeth celvydd yn gwellâu gwybodau.

32. Tri pheth gan addwynder y dylit parth â gwesteion: derbyniad serchawgvwyn, diwalliad parawdlwys, acymddyddan cyveillgar.

33. Tri pheth y dylai gwesteion vod wrth ymadael: yn ddiwallaid o vwyd a llyn, yn forddiadol eu hymdaith, ac yn gynnerchiadol o barch a syberwyd.

34. Tri y dylai gwr eu rhoddi ar vwyd a chyveillach gyda ei westeion: ei wraig, ei vab hynav, a'i verch hynav, neu à vythor o henynt; ac eve ei hun yn goreiliaw.

35. Tair devawd gyntav lle delo gwesteion: dwr i olchi traed, cyvarch groesaw gan bendodiaid y teulu, a chadair ger aelwyd.

36. Tri pheth nesaf at y rhain: ei arvau i'r gwestwr, ymborth o vwyd a diod, a dangaws ei wely, val y gallor gymmeryd y gorphwys y bo'r corf yn govyn.

37. Tri pheth hardd ar westwr a gwestai: bod yn addvwyn, bod yn dawedawg, a bod yn ddiovn.

38. Tri nawdd gwesteiaeth: nawdd Duw a'i dangnev, nawdd iawn a chariadoldeb, a nawdd devodau syberwyd ac addvwynder cenedyl y Cymry.

39. Tri chyvarch bendith gwestwr a gwestai: wrth ddyvod i mewn, bendith Duw yn y tŷ; tra vythor ynddo, am bob dawn a chymmwynas, bendith Duw i chwi, neu Duw a'ch bendithio; ac wrth ymadael, dewch a bendith Duw i chwi, yn wahoddiad dros bob addwynder.

40. Tri attebion bendith: bendith Duw arnoch, bendith Duw yn rhad i chwi, ac ewch â bendith Duw gyda chwi.

41. Tri devawd arveriadawl gwesteion: cyvarch yn nawdd Duw a'i dangnev, ymddiosg â'u harvau a'u hestyn yn llaw ei osb, a dangos rhaid ac achaws mal y gwyper à wnelor iddo ac erddo.

42. Tri pheth boneddig ar west a gwestai eu rhoddi lle delawr: ei arvau, ei enw, a'i hanvod; a lle gwnelo iawn iddo dri nawdd gwesteion, a'i brodor a'i estron y bo.

43. Tri phriv syberwyd groesaw gan addwynder: dangos caredigrwydd haelionus, dangos à ddiwallawr yn ymborth a gorphwys yn y bo achaws a rhaid, ac arvau yn ôl yn llaw a'u pieufo.

44. Tair camp addwynder herwydd pa rai y dylit aroll gwesteion: trugaredd haelionus, deddvoldeb trevnus gan syberwyd, a llawenydd gweddus a diargywedd.

45. Tri harddwch gwesteiaeth ac addvwynder: aravwch, trevnusder teulüaidd, ac ymddwyn cysbwyllus.

46. Tri anhardd gwesteiaeth: bod yn rwyholgar, yn loddestgar, ac yn athrodgar.

47. Tair urddas gwesteiaeth: rhywiogrwydd devodau a moesau herwydd à ovyn syberwyd, gwybodau moliannus ac urddasawl, a llavariaeth gyviawn heb ledryw ar bwyll a cheinmyged y Gymraeg a'i hymadroddion.

48. Tri pheth anhardd ac anaddwyn ar bob rhyw a gradd o ddŷn, beth bynag, a pha le bynag, a phryd bynag y bo: sev dioglydrwydd, surllydrwydd, ac annysg herwydd ei râdd a'i ansawdd.

49. Tair camp anverth, anaddwyn, ac ansyber: tyngllydrwydd anudonllyd, celwyddgarwch, ac athraw enllibgar.

50. Tri anaddwynder ni waeth cythraul noc a'u gwnelo: datrin cyvrinach, ansyberwyd parth ag at à rotho letty a groesaw yn ddosparthus gan syberwyd haelionus ac addwynder devodawl, ac anniolch lle delawr yn y tro atto ar westeiaeth.

51. Tri ansyberwyd à wrthladdant addwynder yn gyvlwyr: ansyberwyd parth ag at venyw, ansyberwyd parth ag at ddoeth a gwybodus cyhoeddglod, ac ansyberwyd parth ag at gwr wrth grevydd a dwyvoldeb.

52. Tri mygedigion cyntav pob cyvarch syberwyd ac addwynder: benyw, gwr wrth ddysg a gwybodau, a gwr wrth vraint ac urddas gwlâd.

53. Tri rhyw y sydd o ddynion wrth vraint ac urddas gwlâd a chenedyl addwyn: gwŷr wrth deyrnedd, megis y bydd arglwydd cyvoeth a'i wŷr swydd dosparthus a gwarantedig; gwŷr wrth grevydd a dwyvoldeb dosparthus; ac athrawon celvyddydau a gwybodau gwladolion, lle bont warantedig o vraint a swydd; sev heb y tri hyn, nis gellir addwynder ar wlâd a chenedyl.

54. Tri anmharch ac anurddas tŷwr gan syberwyd ac addwynder, o'u gweled liw dydd a'i funon yn mygu: ci cyvarthgar yn y baili, drain ar ei gymmad, neu borth yn nghaead, ac anatteb cyvarch drŵs.

55. Tri pheth anverth ar lavar gan westeiaeth: celwyddau, budreddair, a beiaw neu achwyn ar arall, lle nas govyner gan wr na chan achaws dosparthus a gorvod o gyspwyllad.

56. Tri anaddwynder anverth ar bob dŷn, ac a'i dyvethant yn y diwedd: dichell, llid, a glythineb ar vwyd a diod, rhag anmoneddiced y cynneddvau hyny.

57. Tri pheth anweddus ar vwyd: rhychwedleua, mursendod, a chanmawl neu veiaw y bwyd; can y dylit ei gymmeryd mal y danvono Duw ev.

58. Tri pheth à vawr weddant eu bod ar west a gwesteiwr: glander corf a gwisg, glander ymadrawdd, a glander moes a devawd; can nis gellir addwynder a syberwyd hebddynt y cynneddvau hyn.

59. Tri pheth ni ddylai neb gymmeryd tâl gan ddyeithr, neu ddŷn ar ymdaith, a'u govyno: llaeth, halen, a bara; ac am amgen o bethau gwerth nid anaddwyn derbyn tâl lle à'u govyner dros dâl.

60. Tri pheth à ddylit yn rhydd heb na thâl na gwobr i bob gwr ar ymdaith lle ydd elo: dwr, tân, a gwasgawd rhag drychin.

61. Tair rhodd elusen à ddylit i bob dierth ac anghenus: ymborth, nawdd, a dangaws.

62. Tair anaddwyngamp gythreulig ar ddŷn: gormes, cenvigen, a balchder.

63. Tri pheth à ddylit o addwynder eu diolch gan syberwyd: gwahawdd, budd, ac annerch.

64. Tri pheth y dylit parth ag at gwesteion yn barch arnynt: eu haroll o bell yn garedig lle gwyper eu dyvod, eu groesawu yn voneddigaidd ac yn anrhydeddus gyda phob llawenydd ac haelioni tra'dd arosont, a'u hebrwng yn garedig a pharchusbwyll y pryd ydd elont.

Ac velly tervyna Trïodd Addwynder: a'r rhain á dynwyd o lyvyr yr hên Syr Edward Stradlin o Gastell San-Dunwyd, gen y vi, Thomas ab Ivan *O Dre Bryn.*

21. Llyma Driodd Dyfnwal Moelmud, a elwir Triodd y Cludau, a Thriodd y Cargludau.

(*Llyvyr Tre Bryn.*)

1. Tair Clud gyvarwedd y sydd: barddoniaeth, govaniaeth, a thelynoriaeth. Neu val hyn, tair clud gyvannedd y sydd yn mraint devodau cenedyl y Cymry; bardd, feryllt, a thelynior.

2. Tri pheth à wnant glud-gartrev: cenedyl, braint, a rhyvel.

3. Tri chartrevoldeb y sydd: cyviaith, cyvar, a chyvarv.

4. Tair clud arvoll y sydd: cynghaws, cyvathrach, a difyn; sev nawdd a chyvnawdd.

5. Tair clud gyvnawdd y sydd: dinauclud, mesori, a chyvar; sev yw dyled i bawb ei law yn à vetro.

6. Tair clud udcorn y sydd: dygynnull gwlâd gan riaint a phencenedlodd, corn cynhauav, a chorn câd a rhyvel rhag gormes gorwlad ac estron.

7. Tair clud gyvarv y sydd: rhag estron

a gormes gorwlad, rhag à doront vraint a chyvraith, a rhag gwylltvilod rheipus.

8. Tair clud gymhorth y sydd: beirdd yn eu cylch clera, dymchwel o ryvel, ac eillion yn nawdd cenedyl y Cymry.

9. Tair clud ddychwel y sydd: iaith, braint, a chenedyl. Neu, o vodd arall, ceraint, cyvar, a chyviaith; sev nis gellir carddychwel yn ddiormes oni bydd un o'r tri dros hyny.

10. Tair clud ormes y sydd: symmud câr heb vraint heb gènad, cyrch gosgordd estron heb rybudd heb ammod, a barn heb wlâd heb ynad, neu heb wlâd ac arglwyddi rhiaint.

11. Tair clud varlin y sydd: cenedyl gysevin yn ngorsedd gwlâd a rhiaint, ynad a'i bleidorion yn myned gan varn a chyvraith, a thywysawg a'i osgordd yn myned yn rhyvel gorwlâd. Sev yw barlin, rhiaint a phencenedlodd, neu bèneiviaid cenedyl a chynghaws.

12. Tair clud y sydd, ac ar y lle delont eu cynnal a'u porthi: a vont yn mraint barlin, à vont yn mraint beirdd, ac à vont yn mraint amddivad.

13. Tair clud addwyn y sydd: beirdd yn darogan heddwch, cyrch cynhauav, a phrïodas.

14. Tair clud gymmrawd y sydd: dygynnull gwlâd a rhiaint yn dosbarth cyvreithiau a barn cywlad, beirdd yn athrawon gwybodau lle cyrchont yn ngorsedd, a chydgyvarch cenedyl yn nghyrch golychwyd, ar y privwyliau arbènigion.

15. Tair clud vargad y sydd: cyrch gelyn gorwlad; llev, neu gorn murn a chynllwyn; a threv ar dân; sev y dylit gynnorthwy gan bawb.

16. Tri chorn cynghlud y sydd: corn cynhauav, corn dadlau, a chorn golychwyd.

17. Tair clud gynhwrv y sydd: corn gwlâd, llongau o wlâd estron yn medru tîr, ac annychwel cènad gwlâd a rhiaint o wlâd estron.

18. Tair clud gyvarch y sydd: aredig, gwylgampau, a goddeithio coedydd; sev o gyvarch nis dylit eu hattal.

19. Tri chyvarch gwlad: corn cychwyn, gwaedd yn llŷs, a gosteg golychwyd.

20. Tair clud anghyvarch y sydd: helwriaeth, ydgyrch, a chlawdd haiarn; sev nid rhaid cyvarch o a'u cyrchont. Neu, o vodd arall, nid rhaid cyvarch eu cyrchu.

21. Tair clud ymlid y sydd: blaidd, gwilliaid, a chi cynddeiriog; a phawb à glywont y gwaedd à ddylynt ymgydgyrch.

22. Tair dinauclud y sydd: cyrch estron yn anghyvarch, anrhaith gorwlad, a chnud bleiddiau.

23. Tair clud vreiniawl y sydd: cylch brenin, neu riaint yn eu cyvoethau, cyrch beirdd yn ngorsedd gyvallwy, a chyrch dwyvolion yn ngolychwyd; ac yn rhai llyvrau val hyn, Cyrch yngneidiaeth, cyrch beirdd a chlêr, a chyrch golychwyd.

24. Tair cludgyrch vreiniawl o addwynder gwarantedig cenedyl y Cymry y sydd, ac ni ddylit à elai yn eu herbyn: cyrch cènad gorwlad, cyrch beirdd gorwlad yn ngorsedd wrth vraint a devawd beirdd Ynys Prydain, a chyrch eillion yn hedd ac yn nawdd Duw a'i dangnev.

25. Tair clud gychwyn gyfredin y sydd: serch, budd, a gochel cosp ac anmraint.

26. Tair clud ddeol y sydd: murn a chynllwyn; brâd teyrnedd, sev brâd gwlâd a chenedyl; ac anrhaithledrad anwyllyniawg; sev y dylai bawb yn nghlyw y corn fordd y cerdder vyned yn nghyrch y dëol hyny, bob rhyw ac oedran, a chynnal cyvarth gan gŵn yn ydd eler hyd rhoddi ar vôr, ac ydd elo à ddëoler driugeinawr o'r golwg.

27. Tair clud gymmhill y sydd, a govyn cynghlud ar bob dyledawg cynhwynawl: cyrch yn ngorseddau gwlâd a chenedyl, cyrch rhyvel gorwlad, a chyrch carllawedrog; sev yw carllawedrawg, un à vo braint a symmud ei gàr neu ei vwd pan y myno.

28. Tri charllawedrawg y sydd: anghydvrawd, ac anghyttir, ac à vo wrth vraint o bencenedyl; sev yw carllawedrawg, à vo braint iddo symmud ei gàr lle y myno, neu symmud i arall o vàn heb golli braint a brodoriaeth yn y lle y symmuto o hano, tra nad elo yn ngwlâd gelyn ac estron; sev yw gwlâd estron amgen o briv genedyl, a gorwlad amgen o gyvoeth o'r un briv genedyl.

29. Tair clud gyvattal y sydd: pencenedyl, prïodasawg, ac à vo wrth swydd gwlâd a chyvoeth; a chargyvattal, a'u gelwir, am nis gellir eu hebgor yn ngwlâd a chenedyl.

30. Tair clud vànawg y sydd: pencenedyl a'i osgordd, beirdd a'u noddedigion o awenyddion, ac ynad a'i wŷr llŷs; sev yn màn y bont y bydd eu braint a'u trwydded.

31. Tair clud gyvran y sydd: braint clud varlin, âr gysevin, a helwriaeth; sev y bydd i'r rhai hyn hawl a chyvran yn y vrodoriaeth wrth hyn o bethau pan y myner.

32. Tair clud angen y sydd: newyn yn ngwlâd, daiardor neu liveiriant, a gortrech estron; sev rhagddynt y dervydd braint a brodoriaeth yn ngwlâd, a myned o'r genedyl

ar encil ac yno dechreu o'r newydd yn nghymmrawd y genedyl.

33. Tair caethglud y sydd: gelyn gorvodedig, a gwilliaid cywlad, a chychwyn anghènad; sev à symmudo ei gàr neu ei vwd heb vraint heb gènad; a'r tri rhyw hyn o ddynion á ddoder yn nghaethglud, ac yn eillion hyd yn mhen y nawved âch.

34. Tair clud gynniwair y sydd: bugeiliaid trevgordd yn arail eu preiddiau, ymlid gwylltvilod rheipus gan gorn gwlâd, a beirdd yn darogan wrth raid gwlâd a chenedyl.

Ac velly tervyna.

A Thriodd y Cargludau a'u gelwir; a Dyfnwal Moelmud, brenin y Cymry a'u cadarnâes er dangos à vai iawn a chyvraith mewn gwlâd a chenedyl; a goreu deddvwr à vu eirioed oedd Dyvnwal Moelmud; a goreu am vraint a nawdd i vrodor ac aillt, rhag bod neb à wnelai yn ngham ac yn anghyvraith. A gwedy hyny Hywel Dda brenin Cymru oll a'u cadarnâes yn gauedig yn erbyn a'u gwrthreithiai ac a'u gwrthvreiniai.

22. Llyma ereill o Driodd Dyfnwal Moelmud, *à elwir*

Triodd Gwladoldeb a chywladoldeb; *sev ydynt hên driodd breiniau a devodau cenedyl y Cymry, cyn colli eu braint a'u coron, o drais a thwyll a brad y Saesou.*

1. Tair sail gwladoldeb: braint, meddiant, a chyvraith.

2. Tair sail cyvraith: amddifyn, cosp, ac anrhydedd, parth ag at à wneler er llês gwlâd a chenedyl.

3. Tri nawdd ac amddifyn gwladoldeb: nawdd bywyd a chorf, nawdd meddiant ac addev, a nawdd braint gynhenid.

4. Tri pheth à ddifynant wladoldeb: cariad, ovn, a chymmudd.

5. Tri pheth à gadarnâant wladoldeb: nawdd gadarn i bob dŷn a'i eiddo, cosp gyviawn lle a'i dylit, a thrugaredd o gyviawnder lle a'i gweler yn ovyniadawl gan achaws gyviawn.

6. Tri pheth à ddyvethant wladoldeb: creulonder yn lle cosp; trugaredd, o gariad a pharch, yn gwyraw cyviawnder; a thwyllgymmrawd, lle nas cafer nawdd gynneddvawl i bob dŷn, a'i brodor a'i aillt y bo.

7. Tair colovn gwladoldeb: tëyrnedd, rhaith gwlâd, ac yngneidiaeth.

8. Tri pheth à ddylit ar bob un o'r tair colovn hyn: iawn i bawb, nawdd ac amddifyn i bawb, a dosbarthau hydrevn er addysg a gwybodaeth a chôv i bawb o'r vrodoriaeth.

9. Tri pheth à gadarnâant ar wladoldeb: nerth, nawdd, a chosp o gyviawnder cyvraith gynneddvaid.

10. Tri devnydd cyvraith: gwybodaeth, iawn cynhenid, a chydwybod.

11. Tri thlws gwladoldeb: ysgolâig dysgedig, feryllt celvydd, ac ynad cyviawn.

12. Tri phrawv ynad: gwybod y gyvraith, gwybod devodau gwlâd na chauo cyvraith yn eu herbyn, a gwybod syrth ei amserau a'u dichweiniau.

13. Tri pheth y dylai ynad ymarver ag wynt yn wastad: gwirionedd cynneddvawl, trugaredd cydwybodawl, a gwybodau cedeirnbwyll.

14. Tri pheth à ddylai vod ar ynad mal y gallo wybod ac ymgydwybodi yn gyviawn â phob hawl a dadl à ddelawr ger ei vròn: bod yn ystyrgar i ymrynu yn geudodawl â'r gwirionedd, a'i chwilio i maes o'i bwyll cysevin ei hunan; bod yn ymovyngar, er cafael gwybod gan arall o ddŷn a thrwy arall o ddichwain â vytho yn wirionedd; a bod yn ystrywgar i chwilio a chafael i maes à vythawr yn dwyll parth ag at à vo dadl yn ei lŷs ev, a phei cafawr yn ei ansawdd, à guddiai neu à dywyllai wirionedd, ac â barai dwyll ar varn à roddai eve, cyd y bai cydwybodawl; canys ynad á ddylai wybod drwy bervedd à ddelai ger ei vròn cyn y gallai varn à vai cyviawn a chydwybodawl.

15. Tair priv ddyledswydd teyrnedd: cainymgynnal; cadarnâu addysg ar wybodau gwladolion, mal y gallor ymgynnal gan raith a chyvraith, a chan wlâd a theyrnedd; a chadarnâu nawdd cywiriaid y genedyl a'r vrodor aeth a'r nawdd à ddylit i eillion yn nawdd y vrodoriaeth.

16. Tair gormes teyrnedd: anmrawd, sev gwallymnawdd parth ag at gywiriaid a'u däodd; anrhaith, sev lledrad, a murn, a chynllwyn, a chadernyd anghyvraith yn cau yn erbyn gwlâd a chyvraith; ac anymdawr, sev yw hyny gwall-ymbwyll ar syrth amserau a dichweiniau, ac ereill orvodau, lle cauont yn erbyn cyvraith; ac nis gellir eu gwared namyn o raith gwlâd a theyrnedd i weled ac i ymwybodi a buadau, ac i wellâu ac amnewyddu à vo achaws gorvodawg yn darogan.

17. Tri phriv geinmyged teyrnedd: nawdd cywiriaid, cosp a gwared dihiriaid, a gwared anwybodaeth rwng cywir a chywir a gyru barn gyviawn y rhyngddynt.

18. Tri chadernyd cyvraith: ynad dysgedig, tyst cywir, a rhaith gydwybodawl.

19. Tair cosp gadarn y sydd: bod yn eneid-vaddeu, toraelawd, à deol yn aethwlad gan waedd a chyrch gwlad a chyvarth; ac i'r brenin yr un à vyno.

20. Tair cosp eneidvaddeu y sydd: byrâu o bèn, crogi, a llosgi; ac i'r brenin, neu arglwydd y cyvoeth, ei ddewis yr un à vyno.

21. Tair cosp ormail y sydd: dwyn gavael meddiant, carchar, a cholli braint; sev pan goller braint y syrthier i ansawdd aillt hyd yn mhen y nawved âch.

22. Tair cosp gamlwrw y sydd: dwyn gavael lle nas taler yn hawl, gyru swydd a gorchwyl ar à gosper hyd onis gwaretor o dalu y sarâad, a cherydd gwlâd; sev hyny cyhoeddi gan gorn a gwaedd gwlâd yn mhob llŷs, a llàn, a fair, a marchnad, ac ymhob tyrva ddosparthus, y peth à vo ar à gerydder yn vai cospiadawl; sev nis gellir eu gwared un o'r tri hyn namyn o dalu camlwrw cyvreithawl.

23. Tri chyswynbwyll y sydd drosgwared llŷs ac ynad ar gosp gadarn: mam yn gwared ei phlant, mâb cyn barv, ac estron anghyviaith à wnelo yn erbyn cyvraith a brodoriaeth.

24. Tair asswyn y sydd yn nghyvraith dros gwared cosp gadarn: anallu, anwybod, ac eisiwed angheuawl; a'r tri pheth hyn a asswynant rag cosp gadarn, ac a'u gwaredant.

25. Tri dŷn nis dylit eu cospi: mud a byddar geni, a phlentyn cyn deall, ac ynvyd cynhwynawl; sev y dywedir, *nid â cosp ar ynvyd;* eithr rhybudd gwlâd yn ysgriven ar bŷst neu veini y brenin, yn waedd gadarn er i bawb ymochel â'r ynvyd, ac a'r mud byddar geni; a'u dodi dan eu nodau gan gorn a gwaedd gwlâd a chywlad; achaws hyny y dywedir, *ynvyd á â ar y post.*

26. Tri chyvrwym gwlâd a chenedyl: tadoldeb, maboldeb, a brawdoldeb. Sev tadoldeb, teyrnedd yn govalu, ac yn lluniaethu, ac yn diwallu, er caingynnal brodoriaeth; maboldeb, yn uvyddâu i'r tadoldeb, er trevn a dosbarth gyviawn; a'r brawdoldeb, yn ogydbwyll â'r ddau ereill yn eu llëodd yn ymgynnorthwyaw er cadarnâu cymmrawd ar wlâd a chenedyl a theyrnedd ddosparthus.

27. Tri chyvrwym brodoriaeth a chenedyl: trwydded warantedig, breiniau cydgynneddv, a chyviawnder cyvreithiau.

28. Tri phrydverthwch brodoriaeth: gwybodau doethineb, celvyddydau gwaredawl, a syberwyd addwynbwyll.

29. Tri chadernyd gwybodau a chelvyddydau: addysg o athrawon wrth vraint a thrwydded; breinioldeb gwybodau a chelvyddydau ar a'u gwypont; a gobrau gwarantedig o gyvraith, am à wneler yn ddosparthus, o arch ac ammod, gan wybedyddion a chelvyddiaid.

30. Tair sail gadarn cywladoldeb: cymmhwyll amlwg a thrywel, nas gellid à elai o bwyll yn ei erbyn; braint gadarn, nas gellid gan gyviawnder ei gwrthrym; a brawd gadarn, nas gellid godidawg o vraint a swydd a'i divrodai.

31. Tri pheth à ddivrodant wladoldeb a chywladoldeb: breiniau gormeslawn, anghyviawn o varn cyvraith, a gwallymarbod yn peri annosparth ar drevnau gwlad a chenedyl.

32. Tri pheth ni savant yn gadarn ond tra bont ar y tair sail gadarn: cyvraith, meddiannau, a thangnev cenedyl.

33. Tri pheth à ddylynt vod yn ddevnyddion pob cyvraith gyvrwym: cadernyd, iawn, a chydwybod.

34. Tri deivnogaeth barn gyviawn: pwyll ystyrbell, deddvoldeb gymmrawd ar gyvreithiau, a chydwybodawl raith ynad a theyrnedd.

35. Tri deivnogion teyrnedd: angen gwlâd a chywlad, pwyll doethion, a dedvryd rhaith gwlâd a chymmrawd

36. Tri anhebgor gwladoldeb: arglwydd yn vrenin, rhaith gwlâd, ac yngneidiaeth.

37. Tri anhebgor cywladoldeb: teyrnedd benadur, rhaith gymmrawd, a barn dygynnull cywlad yn mraint a'i govynai, ai gwr gwlâd ai gwr gorwlad, y byddai.

38. Tri anhebgor pob un o'r tri hyny: pwyll o gymmhrawv dichweiniau, cyviawnder o gydwybod, a chariad brawdol rhwng gwlâd a chywlad: a rhwng gwr a gwlâd, a rhwng gwr a gwr; a lle nas byddont nid hawdd gwared rhag anweledig o anmrawd ac anghyviawnder.

39. Tri deivnogion cywladoldeb: cydamddifyn, cyvnawdd gwybodau a chelvyddydau, a chadarnâu cynneddvau ac arverau tangnevgar.

40. Tri pheth nis gellir cadernyd a chynnal arnynt heb gywladoldeb: llavuriaeth daiar, celvyddydau, ac ereill wybodau breiniawl, a thangnevedd dosparthus.

41. Tri pheth à gadarnâant dangnev cywlad: breiniau cymmrawd, gwladoldeb gymmraint, a gwybodau doethineb, dan gyvnawdd cywlad o vrawd ac o vraint gynhenid.

42. Tri chynghlwm cywladoldeb: cyviaith; cymmrawd, a chymmraint; ac hebddynt nis gellir cywladoldeb gadarn.

43. Tri phrydverthwch cywladoldeb: gwybodau moliannus, syberwyd cariadus, a chymmrawd ddosparthus.

44. Tri pheth à wnant wlâd: ceraint, iaith, a breiniau; a thri chyvrwym gwlâd a'u gelwir.

45. Tri chynghlwm gwladoldeb: cyvnawdd, cyvar, a chyvraith; ac hebddynt nis gellir gwlâd a brodoriaeth.

46. Tri pheth nid gwlâd lle nas byddont: cyviaith, cyvraith, a chyvardir; canys heb y rhai hyn nis gellir ymgynnal yn hêdd a chymmrawd.

47. Tri phriv gynneddvau gwladoldeb gadarn: celvyddydau breinawl, gwybodau doethineb, ac arddoriaeth; canys o'r tri hyn y teirdd pob cynneddvau ereill ar wladoldeb; a chyn privgynneddvau nis gellir adgynneddvau; achaws hyny anhebgorion gwladoldeb yw cadarnâu yn vreiniedig a dosbarthus y tri phriv gynneddvau.

48. Tri pheth nid da gwlâd lle nas cafer: coed, ceryg, a fynonau dwvr.

49. Tri chyfredinion gwlâd a chenedyl: mesgoed, helwriaeth, a chlawdd haiarn; ac nis dylit perchenogaeth wahanredawl ar nac un nac arall o henynt.

50. Tri phriodolion gwahanredawl à vyddant i wr o'r tri chyfredinion gwlâd a chenedyl: nid amgen, cig hely wedi y tyner y croen oddiamdano, mesgasgl, a haiarn cloddiedig.

51. Tri phriodolion gwahanredawl gwr gwlâd a chymmrawd; sev hwnw Cymro cynhenid o gysevindawd braint: tŷ, buarth, ac ydarth.

52. Tri phriodolion gwahanredawl pob gwr rhag arall, ai aillt ai Cymro y bo: gwraig, plant, a da cychwynawl.

53. Tri phriodolion gwahanredawl pob gwr rhag arall, ac nis gellir eu rhànu ag arall, ac nis telir yn nghamlwrw: gwraig, plant, ac argyvreu; sev yw argyvreu, gwisg, ac arvau, a pheiriannau celvyddyd vreiniawl; canys hebddynt nis gellir ei gyviawn ansawdd i ŵr; ac nid iawn i gyvraith anwriaw gwr, neu anghelvyddu celvyddyd.

54. Tri thlws cenedyl: llyvyr, telyn, a chleddyv; ac nis dygir yn ngavael gan ddedryd llŷs a chyvraith.

55. Tri thrwyddedawg teulu, ac ni vyddant wrth lavur a gorchwyl a swydd: baban, oedranus, ac athraw teuluaidd; sev nis byddant law ar gledd, nac ar gorn, nac ar arad.

56. Tri dŷn breiniawl ni bydd noeth arv yn eu herbyn: bardd, pencenedyl, a chènad gorwlad.

57. Tri dŷn cyfredin ni bydd noeth arv yn eu herbyn: gwr di arv, gwr cyn barv, a benyw.

58. Tri lle breiniawl ni bydd arv yn erbynu: gorsedd gwlâd ac arglwydd; gorsedd cynghyd cynnal, sev yw hòno gorsedd ddygynnull; a gorsedd beirdd.

59. Tair gorsedd vreiniawl Ynys Prydain yn nawdd cenedyl y Cymry: gorsedd beirdd, a hòno yn hynav ei bonedd; gorsedd gwlâd ac arglwydd, sev hòno llŷs cyvraith ac yngneidiaeth o ddygynnull yngnaid a brawdwyr rhaith; a gorsedd cynghyd cynnal, sev hòno gorsedd ddygynnull gwlâd a gorwlad gan wŷr teyrnedd, a phencenedlodd, a doethion gwlâd a gorwlad, er deddvu cymmrawd a chyvraith yn ngwlâd a chywlad, a rhwng gwlâd a gorwlad, o gymhwyll a chymmrawd a chymmod gwlâd a gwlâd, a thëyrn a thëyrn, a rhaith a rhaith, er iawn a thangnev, a braint à ddylit yn ngwlâd a chywlad: ac nis dylit noethi arv rhag y rhyw orseddau o vewn eu swyddau, na rhag eu hamserodd.

60. Tair gorsedd vreiniawl y sydd, ac iawn iddynt wàrogaeth y gan y neb à vythont parth nawdd, neu swydd, neu urddas, neu dda wrth gelvyddyd a gwybodau, yn mraint a brawd un ac arall o'r gorseddau hyny, ar wàrogaeth á vydd herwydd braint, ac a ddylit i'r orsedd yn nghysbwyll: gorsedd beirdd Ynys Prydain, ac wrth ei barn y bydd pob un o wàrogaeth à geisio dda wrth gerdd a chelvyddyd barddoniaeth, a phawb à vythont yn nawdd yr orsedd hòno dan dervynau ei swydd a'i breiniau'; gorsedd brenin, neu arglwydd cyvoeth, a'i vrawdwyr, a'i yngnaid, a brëyriaid, sev hyny pob Cymro tiriawg, er cynnal llŷs a dadlau cyvraith; a gorsedd cynghyd cynnal, sev gorsedd ddygynnull gwlâd a chywlad; ac i hon y dylyid wàrogaeth y ddwy ereill, ac à vont yn eu braint; canys cyd y bo hynav yn monedd gorsedd beirdd, o ba un y henyw pob gwybodau, eisoes hynav yn mraint rhaid a gorvod, gan bwyll a gallu cenedyl, yw gorsedd rhaith ddygynnull gwlâd a chywlâd, er trevnu a chadarnâu iawn a nawdd ac amddifyn gwlad a chywlad, a chenedlodd cymmrawd, a'u gwahanredolion yn gywiriaid gwlâd a chyvoeth; ac hebddi, sev gorsedd cynghyd cynnal, nis gellid braint na chadarn ar un o'r ddwy orsedd ereill; canys o dri pheth y mae gorsedd rhaith ddygynnull gwlâd a chenedyl; nid amgen, pwyll, nerth, ac ewyllys gwlâd a chywlad, a chenedyl a chydgenedyl, er gwneuthur, a gwellâu, a chadarnâu cyvraith a chymmrawd; a chadarnâu iawn a braint i vrod-

orion gwlâd a chywlad a'u gwahanredolion, ai *Aillt* ai *Cymro*, gan gyspwyll hyd a lle nad eler yn erbyn y cŷd cyvoll; canys gorsedd ddygynnull cywlad á gau yn erbyn pob arall o vraint, a gallu, a chyvraith, ac awdurdawd, na vont gymmrawd â hi. Ac yn nawdd gorsedd cynghyd cynnal y cawsant gyntav eu braint a'u cadernid gorseddau arglwydd cyvoeth a'i wlâd, a gorseddau beirdd; ac yn amgen nid oes ac nid oedd braint yn y byd, namyn syberwyd gwlad a chenedyl iddynt.

61. Tair gorsedd yn mraint gwlâd a chenedyl y Cymry y sydd: cyntav, gorsedd beirdd Ynys Prydain, a'u bonedd a'u braint â vydd o bwyll, ansawdd, a gorvod; neu herwydd ereill athrawon a doethion, o bwyll, ansawdd, a dichwain. A'u braint a'u swydd, noddedigion gorsedd beirdd, yw cynnal a chadw a dodi addysg warantedig ar wybodau dwyvoldeb, a doethineb, a syberwyd; a chôv a chadw ar bob moliannus ar wr a chenedyl; a phob dichwain amserau; a phob rhyveddawd anianawl; a rhyvelodd; a dosparthau gwlâd a chenedyl; a dialeddau; a gorvodaethau moliannus; a chadw côv gwarantedig ar achau, a phrïodasau, a bonedd, a breiniau, a devodau cenedyl y Cymry: a bod wrth raid gorseddau ereill yn darogan à orfer ac à ddylawr dan osteg a rhybudd cyvreithawl. Ac amgen na hyn nid oes nac o swydd nac o vraint ar orsedd beirdd; sev ydynt y beirdd athrawon gwarantedig gwlad a chenedyl y Cymry; a thrwyddedd iddynt yn warantedig o'u swydd yn amgen noc à ddylaint yn Gymry cynhwynawl; sev i bob un ei bumerwi rhyddion, a moddion celvyddyd yn warantedig i bob un.

Ail, gorsedd gwlâd a chyvoeth; sev gorsedd yngneidiaeth a brawd cyvraith, er iawn a nawdd gwlad a chenedyl, a'u noddedigion, a'u heillion; sev y gwnant y gorseddau hyn, nid amgen gorsedd cynghyd cynnal á wna gyvraith lle bo achaws, ac a'i cadarnâa yn ngwlâd a chywlad; ac nid rhydd i wlâd heb gywlad hyny. Gorsedd brawd ac yngneidiaeth á varn ar à wnelo yn anghyvraith ac a'i cysp: a gorsedd beirdd á ddysg wybodau moliannus ac à varn arnynt, ac á geidw bob covion cenedyl yn ddosparthus a gwarantedig; ac nid iawn i un o'r gorseddau ymwneuthur â chyspwyll un o'r ddwy ereill, namyn eu cadarnâu a'u cyvnoddi yn gynneddvawl.

Trydedd orsedd, sev cynghyd cynnal, ei phwyll cysevin a thervynedig yw gwneuthur à vo raid o newydd ac o wellâad ar gyvreithiau gwlâd a chywlad gan raith cywlad o bencenedlodd, a doethion, a theyrnedd benadur; sev yw teyrnedd benadur, neu deyrnedd benraith, yr hynav ei oresgyn o'r breninodd a'r tywysogion cywlad; ac ar hwnw bydd y cyfraw cadarn; a gair ei air ev ar bob gair arall yn nghyfraw gwlâd.

62. Tair gorsedd anghyvarch y sydd: swyddawg gwarantedig o gyvraith yn dafar lluniaeth yn nghyvoeth ei arglwydd, er dyspwyllaw barn, neu gynhenau, neu anmrawd, megis symmud neu wrthladd cyvreithiau y brenin; sev y bydd y dafar hyny er cynnal gorsedd wahanredawl neu ddygynnull gwlâd a chenedyl yn rhaith, lle bo galw ac achaws; ac ni ddyly gwlâd erbynu y swyddawg à wnelo y dafar; canys nid braint i neb ond i arglwydd wneuthur cyvraith; ac nid braint hyny iddo yntau namyn o ddyundeb ei wlâd a'i genedyl yn nygynnull; ac nis gellir dygynnull heb luniaeth o le, ac amser, ac amcan, a bwyd, a llyn, a gwasgawd, a gorphwys, a thân, a chynnorthwyon.

Ail, gorsedd rhaith gwlâd gan bencenedyl, o gwyn anmrawd ac anghyvraith y gan y brenin a'i yngnaid; neu lle nas cefir cyvraith à wnelo iawn amlwg a chadarn; a lle bo hyny iawn i bob Cymro cynhwynawl ei raith; ac ar ei bencenedyl y bydd y cyfraw teyrnedd, a lluniaethu gan gymhorth a chynnorthwy ei genedyl a'i ddoethion; ac ni ddylai gwlâd ei herbynu; canys braint i bencenedyl cyfraw teyrnedd, ac i bob Cymro cynhwynawl hyny yn nawdd braint ei bencenedyl; a llw trichannyn o wŷr cyvraith, sev dyledogion o dirogion à gadarnâa à wnelawr gan raith gwlâd o gyfraw gwr o Gymro cynhwynawl, yn nawdd a braint ei bencenedyl. Sev iawn yw i bob Cymro ei lavar, a'i gwyn, a'i hawl, o bwyll anianawl, yn nawdd a braint ei bencenedyl; ac iawn i bob pencenedyl ei wlâd a'i raith; a lle govyner, iawn i bob rhaith ei theyrnedd; ac iawn i bob teyrnedd ei chywlad yn rhaith ddygynnull, rhag gadael i à gauai yn erbyn cyvraith a braint gymmrawd; ac yn hyn o nawdd, braint i bob Cymro cynhwynawl ei wlâd, a'i raith, a'i deyrnedd, a'i gywlad, yn nygynnull.

Trydydd vydd er dyspwyll teilyngdawd dwy gyvraith, neu vwy, lle bo gosodedig y naill yn ogyvuwch â'r llall, ac o ddichweiniau amserau, a newidiau byd, a bywyd, a chyvlwiw; tyviannus anghyviawnder ar un yn amgen noc ar y llall; ac nis gellir iawn cyn adnabod y cam; ac nis dylit iawnâu heb yn wybod i wlâd ac arglwydd; ac nis dylai arglwydd a'i wlâd hyny, ond o

wybod a dyundeb ei gwlad yn ddevodawl. Achaws y pwyllau hyn, iawn dan osteg a rhybudd cyvreithawl undydd o blwyddyn, cynnal gorsedd raith drwy wybod i wlâd a chenedyl, er ymgyspwyll â'r à vytho yn ngham, ac er ei iawnâu gan gymmrawd deilwng, a threiglaw y cyfraw hyd y bo achaws gyviawn ac anghenawl; a lle symmuter cyvraith rhaid vydd rhybuddiaw gwlâd a chenedyl yn deilwng, mal y gallont adnabod à ddoter yn lle à symmutawr.

63.[1] Tri pheth nis dylit eu gwneuthur ond o ddyundeb gwlâd a chywlad a chenedyl benbaladr: symmud cyvraith y brenin, diarglwyddiaethu y brenin, a dysgu gwybodau newyddion yn ngorsedd beirdd; canys nis dylit hyny cyn y gwypo wlâd a chenedyl eu rhywiau, a'u cynneddvau, a'u dosparthau, o varn a dangos cyvreithawl dysgedigion a doethion o athrawon gwarantedig yn ngorsedd gyvallwy beirdd Ynys Prydain yn ngwlâd a chywlad. A lle ydd eler yn erbyn hyny o bwyll a chysbwyll, overion y gelwir y gwybodau hyny; ac nis dylit braint a da wrth gelvyddyd arnynt; ac nid oes i na chyvraith, na dosparth, na chelvyddyd, nac i unrhyw bwyll ar wybodau, vraint yn y byd onis cafawr ar ddangaws ac addysg; ac o hyny barn athrawon a doethion gwarantedig o ddysg, a gwybodau, ac awdurdawd, yn mraint dosparthau gwlâd a chenedyl. Ac o ddiarglwyddiaethu brenin, nis dylit hyny namyn gan raith gwlâd a chywlad; sev o gywlad y bydd llw trichannyn yn rhaith yn mhob cyvoeth arglwydd breiniawl gorseddawg y dan y brenin penraith; a'r trechav, sev y mwyav o riv cyvoethau, yn cadarnâu' à wneler yn rhaith. Sev yw brenin penraith, brenin neu dywysawg y bo hynav ei oresgyn o'r breninodd cywlad.

64. Tri dyundeb cadarn à ddylit ar wlâd a chenedyl y Cymry: dyundeb gwlâd a chenedyl, sev cymro y bydd Cymro yn mhob gwlâd a chyvoeth yn Nghymru, a chyvun a chyvuwch ei vraint cymmrawd yn un cyvoeth ag yn arall, pa un bynag; cyd y bo iddo ei vraint wahanredawl ar dir yn nghyvoeth ei arglwydd llŷs a henyw o heni.

Ail yw dyundeb teyrnedd; sev nis dylit namyn un brenin Cymru oll; a hwnw vydd yr hynav ei oresgyn o'r tywysogion cywlad, a gair ei air ev ar bob tywysawg arall; sev hyny yn nygynnull cywlad, ac nid yn amgen; canys yn mhob amgen, gair ei air ev tywysawg ac arglwydd cyvoeth llŷs a gorsedd arall yn Nghymru o vewn ei wlâd a i gyvoeth ei hun dan ei thervynau; a'r hynav ei oresgyn á elwir brenin Cymru oll, a brenin Cymru benbaladr: sev yw Cymry penbaladr, holl grynsyrth cenedyl y Cymry yn eu holl gyvoethau dan eu tervynau, gymmraint a chymmrawd, un ac arall, yn mhob un, ac yn mhob arall o'r cyvoethau; namyn dâodd a breiniau prîodolion a gwahanredawl anghychwynawl; mal y bydd tîr, a swydd gwlâd a llŷs; achaws hyny diarheb yw "Rhydd i Gymro pob gwlâd yn Nghymru." Ac ar y brenin penraith y mae cyfraw a lluniaethu rhaith cywlad, à elwir gorsedd ddygynnull, a gorsedd cywlad, a gorsedd cynghyd cynnal, a gorsedd benbaladr, a rhaith Cymry benbaladr. Ac nis gellir ar un yn wahanredawl, ai gwr ai gwlâd y bo, à ddylit ar oll o baladr ac yn benbaladr.

Trydydd, dyundeb cyvraith, a braint, a brawd: sev yr un gyvraith á ddylit yn mhôb gwlâd yn Nghymru; a chymmraint, a chymmrawd, a Chymro pob cynhwynawl o genedyl y Cymry, yn mhob gwlad a chyvoeth yn Nghymru, un gystal ac arall; sev gwlâd i bob Cymro pob gwlad yn Nghymru, heb yn amgen dim, namyn prîodolion gwahanredawl anghychwynawl; am hyny y dywedir gwlâd Gymru benbaladr, a chenedyl Gymry benbaladr, a braint Cymry benbaladr.

65. Tair braint gynhenid pob Cymro cynhwynawl; ac eisoes dan enw Cymro y cauir ar Gymräes: cyvarwys a thrwydded pumerwi rhyddion yn mraint ei hân o Gymro cynhenid; ac epil aillt ac estron a'i câant ar y pedwerygwr o brîodasau teilyngion; sev yn ngrâdd goresgynydd; braint arvau difyniadawl, a'u harwyddion, sev nas dylit hyny namyn i Gymro cynhwynawl o vonedd gwarantedig; a braint rhaith yn nawdd ei bencenedyl, ac yn oed barv a'u dodir ar Gymro, ac ar Gymraes ban wr o.

66. Tri thaiawg y sydd, ac nis cyrchant vonedd a braint Cymro cynhwynawl hyd yn mhen y nawved âch: cyntav yw cyswynvab y bo mab à water yn gyvreithawl gan ei dâd; neu o vôdd arall, herwydd cyvraith, achaws nas ganed o briodas deilwng a dosparthus; neu yn amgen o vôdd, yn erbyn cyvraith a braint gwlâd a chenedyl; ail, gwr à gollo drev ei dâd a'i vraint, yn gosp am ddrygweithred, à vo eneidvaddeu, neu arall o ddrŵg cospiadawl a'i govyn; ac aillt, neu estron à wladycho yn Nghymru: ac ni chyrch un o naddynt vraint a bonedd Cymro cynhwynawl hyd yn mhen y nawved âch. A'r drevn hon á ddoded yn nghyvraith am dri achos. Sev—

[1] Mae gwall yn hwn.

67. Tri achaws taiogaeth y sydd ar wyr annosparthus na bont yn wŷr cyvaith a a chymmrawd: rhagvlaenu brâd gan estronion a'u cyswyniaid; rhag cafael o alltudion tirodd y Cymry cynhwynawl; a rhag anmhrïodasau, a geni plant yn annosparthus ac yn anghyvreithus o gyswyn godineb ac ymorddechu llwyn a pherth. Sev gan y rhyw gyspwyllau, bernir yn eillion estron a'u hepil; cyswynvab á water a'i epil, a drygwyr cywlad a'u hepil, hyd yn mhen y nawved âch: ac ar bob aillt a thaiawg y mae bod yn wr twng a damdwng arglwydd y cyvoeth, a'i arglwydd prïodawr; sev ei brïodawr un a'i cymmero yn ei nawdd, ac à ddoto iddo dîr yn daiawedrev: ac wrth ewyllys a chènad hwnw y bydd mâb aillt, oni chyrcho vonedd a braint Cymro cynhwynawl; sev y gellir hyny ar ei bedwerygwr o'i epil o brïodasau teilyngion â Chymraesi cynhwynawl. A llyma y modd y dosparther y prïodasau hyny, nid amgen—

Mâb Aillt, yn wr twng i arglwydd y cyvoeth, à brïoto Gymraes gynhwynawl o vodd ei chenedyl, á vydd o'r briodas hòno yn mraint yr ail râdd âch a bonedd; ar eu meibion hwy ve saiv braint y drydedd râdd; ac un o'r rhai hyny o ymbrïodi â Chymraes o waed teilwng á gyrch y bedweredd râdd; mâb o'r brïodas hòno á saiv yn mraint y bummed râdd; sev yw hwnw ŵyr y mâb aillt cysevin; a'r mâb hwn o ymbrïodi â Chymraes gynhwynawl, á esgyn hyd yn mraint y chweched râdd achau; a mâb i'r brïodas hòno, sev orwyr y mâb aillt cysevin, á vydd o'r seithved rádd; ac o ymbrïodi â Chymraes gynhwynawl eve á gyrch yr wythved radd yn mraint ei wraig; canys braint i bob Cymraes gynhwynawl yru grâdd ar ei gwr o vâb aillt à ymbrïoto hi ag ev; a mâb i'r orwyr hwn, o'r brïodas gyvryw, á gyrch hyd yn mraint y nawved âch; ac am hyny a'i gelwir ev GORESGYNYDD; canys goresgyn ei dir á wna; sev ei drwydded o bumerwi rhyddion, a'i gyvarwys, a'i vraint o bencenedyl, a phob cymmrawd arall à ddylit i Gymro cynhwynawl; a chyf cenedyl y bydd ev; sev y saiv yn mraint pencenedyl iddei epil, a hevyd iddei hyneiviaid; canys y neb à vo byw o naddynt, megis tâd, neu hendad, neu orhendad, ac nid tros hwnw yn mhellach, á gafant yn eu goresgynydd braint Cymry cynhwynolion; ac nid mâb ei dâd a'i gelwir ev yn nghyvraith, gan hawl a dadlau tîr, eithr ei oresgynydd; a goresgynydd ei hendad yw ev, a hevyd goresgynydd ei orhendad, a goresgynydd ei ewythredd, a'i gevnderwydd, a'i gyverddyron, lle bont un ac arall o brïodasau teilyngion; a'r goresgynydd á vydd bencenedyl iddynt oll, wedi dyvod o hono hyd yn nghyvlawnoed gŵr; a gŵr a châr pob un o henynt hwy iddo ev; a gair ei air ev arnynt un ac arall; ac nis dylit gyru twng a damdwng arno; sev cyd y cyrchont genedyl y goresgynydd, a'u breiniau yn rhyddion yn nawdd a braint eu pencenedyl, ni chafant eu tirodd namyn à gyrchont yn wahanredawl grâdd neu vraint y nawved âch, sev goresgynydd.

68. Tair celvyddyd vreiniawl y sydd, a braint trwydded, nid amgen no phumerwi rhyddion tir a chyvarwys i bob un o naddynt; sev i bob gwr a'u gwypont yn warantedig, ac a'u gwasanaethont, yn wahanred, ac yn amgen no'r tîr à ddylit iddo yn mraint Cymro cynhwynawl: sev ydynt barddoniaeth, ferylltaeth, a llenoriaeth, neu lyvryddiaeth; sev y dylit iddo ei bumerwi rhyddion yn mraint y gelvyddyd i bob un à vytho yn ansawdd ac yn ngwasanaeth un neu arall o'r celvyddydau hyny yn warantedig o athraw a gwybodau; ac ni ddylai un gwr ymarver â dwy gelvyddyd; ac o gwna ev hyny, nid iawn iddo vraint trwydded ar amgen noc un o'r ddwy; ac nis gallawr un à wasanaetha ddwy gelvyddyd, neu ddwy swydd ar unwaith, yn gyviawn a dosparthus.

69. Tair celvyddyd ni ddylai meibion aillt eu dysgu heb gènad eu harglwyddi prïodawr, ac arglwydd y cyvoeth: nid amgen y tair celvyddyd vreiniawl, sev barddoniaeth, ferylltaeth, a llenoriaeth; ac o goddev ei arglwydd prïodawr a'r brenin i vâb aillt ddysgu un o'r tair celvyddyd hyn, a goddev hevyd i un neu arall vyned yn ansawdd ac yn ngwasanaeth y celvyddyddau hyny, ac yn eu braint yn warantedig o wybodau, ni ddylit herwydd cyvraith eu hattal, namyn gadael iddynt, a rhyddion tra vytho byw pob gwr yn mraint celvyddyd vreiniawl, a rhydd iddo yn mraint ei gelvyddyd drwydded o bumerwi rhyddion; canys braint bonedd á ddoded ar gelvyddydau a gwybodau moliannus er yn oes oesodd, er cyvanneddu a gwerinaw gwlâd a chenedyl, ac er cynneddvoli moesau ac arverau syberwyd a doethineb, a'u dysgu yn ddosparthus, ac er cyvnawdd yn nhangnev a chymmrawd i wlâd a chenedyl a'u cywiriaid; can nis gellir cyvannedd a gwerindawd tangnevus heb gelvyddydau a gwybodau moliannus; ac ernynt nis gellir cadernid heb vraint boneddwr a'u gwasanaethwynt. Achaws hyny barn cyvraith a chymmrawd yw nas dylit nac attal, na

gwahardd, na divreiniaw celvyddyd nac ychwaith y neb a'i gwasanaetho.

70. Tri mâb rhydd o gaeth y sydd: nid amgen, bardd, feryllt, a gwr llên, o veibion eillion; sev cyd y bo caeth y tâd, a mâb aillt neu daiawg, rhydd vydd y mâb à ddyel yn ansawdd, a gwasanaeth, a braint o swydd un neu arall o'r tair celvyddyd vreiniolion; a rhydd tra bo byw; ac iawn iddo yn mraint ei gelvyddyd ei bumerwi rhyddion; sev nis dylit na chaeth na divraint à wypo, ac à vedro wasanaethu celvyddyd yn warantedig o wybodau. Eisioes, cyd y bont ryddion y cyvryw wŷr wrth gelvyddyd, caethion a meibion aillt vydd eu meibion hwy; ac ev a'u gelwir tri mâb caeth o rŷdd; ac eillion vyddant oni chyrcher grâdd goresgynydd ar âch a bonedd, ac o hyny braint Cymro cynhwynawl. Eisioes doethion á ddywedant y dylit grâdd angholladwy ar gelvyddyd vreiniawl; achaws hyny barn yw mai nes vydd yr hiliogaeth i râdd goresgynydd o gafaeliad braint celvyddyd; a lle nis gellir namyn ar y pedwerygwr braint goresgynydd o âch ac epil a phrïodasau, ev á ellir hyny ar y trydygwr yn mraint celvyddyd; canys pob gwasanaeth celvyddyd vreiniawl á ddyddwg ei grâdd yn nês at oresgynaeth gynhwynawl no phei heb hyny y bythawr; canys iawn i gelvyddyd vreiniawl ei grâdd yn nhreigl bonedd hyd oresgynaeth; sev y dywedir, o chaniatäa yr arglwydd prïodawr, a'r brenin, i vâb y mâb rhydd o gaeth vyned yn ansawdd, a gwasanaeth, a braint un o'r celvyddydau breiniolion, a bod gyda hyny priodasau yn deilyngion, nis gellir caeth ar un o'r epil wedi hyny. Ac val hyn, sev yn nawdd a braint celvyddyd vreiniawl, y cyrch cenedyl eillion oresgynaeth a braint Cymry cynhwynawl ar y trydygwr: sev iawn i gelvyddyd ei braint a'i thrwydded o bumerwi rhyddion yn wahanred â braint âch a bonedd o waed cynhwynawl. A grâdd à ennillawr o gelvyddyd vreiniawl, ni syrther o heni, ac ni ddygwydd hi oddiar y genedyl.

71. Tair cangen celvyddyd barddoniaeth: cyntav, privvardd, neu vardd trwyddedawg o vraint, ac iddo ei râdd a'i vraint, o drovedgaeth gan athraw gwarantedig o vardd gorseddawg; ac arno y mae pob côv celvyddyd a gwybodau hyd y bont yn ei swydd ev o vardd gwarantedig o râdd a braint; a hevyd pob cov a chadw gwlâd a chenedyl ar brïodasau, ac achau, ac arvau, a rhandirodd, a breiniau gwlâd a chenedyl y Cymry.

Ail, ovydd, a'i râdd iddo yn mraint awen a gwybodau moliannus à ddangoso yn warantedig, ac ydd atepo am danynt yn brawvedig ger brŏn gorsedd beirdd ddevodawl a theilyng, neu lle na bo hòno, eisteddvod gyvreithawl warantedig o ròdd cenedlad arglwydd y cyvoeth, neu ddeuddeg o'i yngnaid llŷs ev, neu ddeuddeg brawdwr llŷs yn y bo devodawl hyny; ac nis govyner trovedigaeth arno, nac amgen yn hawl na gwybodau gwarantedig; a hyn er cyvnawdd gwybodau rhag nas cefid athrawon devodolion, ac o hyny myned gwybodau a chelvyddyd côv a doethineb ar gyvargoll, o ddifyg athrawon a throvedigion dosparthus; ac eisioes er gwellâu a mwyâu gwybodau celvyddyd, o ddodi pob newydd arnaddynt, wrth varn athrawon a doethion, ac o hyny eu cadarnâu a'u breiniaw yn warantedig, a hevyd rhag cau yn erbyn gwybodau doethineb à ddelawr o syrth anianawl awen ac athrylith reddvawl.

Trydydd, derwyddvardd, a hwnw á vydd o vardd gorseddog graddedig a gwarantedig o ddoethineb, a gwybodau, ac o davawd i ddangaws barn a phwyll ar wybodau; a'i swydd á vydd yn mraint rhodd o bwyll a chenedlad gorsedd ddevodawl yn warantedig o raith gorsedd gan goelbren; a'i swydd dodi addysg, a dangaws gwybodau doethineb a dwyvoldeb, yn ngorsedd beirdd, ac yn llŷs, ac yn llàn, ac yn y teulu y bytho ynnod ei swydd yn drwyddedawg. Ac iawn a chyvraith i bob un o'r tri hyn ei bumerwi rhyddion yn mraint ei swydd celvyddyd yn wahanredawl rhag à ddylit iddo yn amgen yn mraint Cymro cynhwynawl; sev ni ddifydd braint gynhwynawl un celvyddyd; nac un celvyddyd y gynhwynawl

72. Tair cangen llenoriaeth y sydd: nid amgen tavodawg cyvraith, sev hyny à vytho yn davodawg y rwng Cymro ac alltud anghyviaith; à vetro arwyddaw arvau a gweithredodd moliannus, a dichweiniau rhyveddolion yn a'u dealler gan a'u gwelont; ac ev á elwir y rhyw un â hwnw, arwyddvardd; ac yn drydydd, à vetro ar lyvyr a llythyr, ac ysgrivènu a darllen y Gymraeg yn gyviawn, a dodi addysg ar hyny, a chadw côv llythyr ar dri chôv beirdd Ynys Prydain; sev ydynt achau bonedd o brïodasau, a rhandirodd, a gweithredodd a gwybodau moliannus. A braint i bob un o'r tri hyn ei bumerwi rhyddion yn mraint a nawdd ei gelvyddyd, yn amgen noc à gafo yn mraint Cymro cynhwynawl; ac eve á vydd yn wr llŷs gwlâd ac arglwydd, ac yn ewyllys y llŷs a'i hyngnaid a'i brawdwyr, yn nyddiau llŷs a gor-

sedd, gan ddosparth cyvraith; ac am addysg à ddotawr, iawn yw trwydded a rhoddion yn mraint ammod yn wahanredawl.

73. Tair cangen ferylltaeth y sydd o brivgeinciau: nid amgen, gôv, maensaer, a phrensaer; neu o vodd arall, govaniaeth, saernïaeth coed, a saernïaeth cèryg; a gogymmraint y tri; ac iawn i bob un à wasanaetho un o'r tair celvyddyd hyn ei drwydded cyfarwys o bumerwi rhyddion, yn amgen noc à ddylit iddo yn mraint Cymro cynhwynawl, a bod yn ngwyllys yr arglwydd cyvoeth i ddodi addysg ar eillion y brenin, neu yr arglwydd, ac ar à vynawr o'i daiogion dan dervynau cyvraith; sev yn nawdd nas doder grâdd celvyddyd ar nebawr o naddynt, namyn drwy gènad yr arglwydd prïodawr a'r brenin.

74. Tri rhyw y sydd ar gelvyddydau cynhwynawl cenedyl y Cymry: celvyddydau doethineb, ac ar veirdd gorseddogion y côv a'r cadw ar addysg gan athrawon gwarantedig o swydd wrth gelvyddyd barddoniaeth; celvyddydau ferylltaeth, ac ar ferylltiaid y cadw a'r addysg gan athrawon gwarantedig o swydd; a chelvyddydau teuluaidd, ac ar y pencenedlodd lluniacthu a gyru addysg gan benteuluodd dan dervynau cenedyl hyd y nawved âch, a grâdd carennydd.

75. Tair celvyddyd deuluaidd o brivgeinciau y sydd: llavuriaeth, sev aru tîr, maeronaeth, a gwëyddiaeth; ac ar y pen cenedlodd gyru addysg arnynt, ac ateb o hyny yn llŷs ac yn llàn, ac yn mhob cyrch golychwyd.

76. Tair celvyddyd llŷs y sydd: yngneidiaeth; cyvarwyddyd ar ddosparthau a threvnau gwlâd a chyvraith a côv cadwedig arnynt; a chènadwriaeth gorwlad.

77. Tair celvyddyd ddinesig y sydd: meddyginiaeth, cyvnewidiaeth, a llongwriaeth; a braint dinas wahanredawl i bob un o henynt; sev y bydd braint dinas o rodd cenedlad arglwydd y cyvoeth yn warantedig o yngneidiaeth, ac yn wahanred rhag breiniau cyfredinion gwlâd a chenedyl, er cyvnawdd cyvnewidiadau dosparthus yn mraint cyviawnder.

78. Tair braint gyfredin dinasodd: nas gyrer swydd ar a'u cyvanneddont amgen noc à ddylit arnynt yn mraint a than dervynau eu dinasdrevydd; nawdd nas gormeser ac nas argywedder alltudion anghyviaith à gyrchont y dinasodd er cyvnewidiadau; ac nas dylit marchnadodd breinolion namyn yn y dinasdrevydd teilyngion.

79. Tair celvyddyd voneddig y sydd: arvau, marchogaeth, a helwriaeth; ac nid rhydd namyn i Gymro cynhwynawl un o'r rhai hyny.

80. Tair priv vraint pob Cymro cynhwynawl: goresgynaeth ar bumerwi rhyddion yn nhrwydded; braint cyfraw rhaith gwlâd yn nawdd ac yn mraint ei bencenedyl; a braint clud cywlad, sev yw hyny ymsymmud i'r màn y myno yn nghywlad heb goll braint a brawd, oni bydd swydd gwlâd a llŷs arno, a lle bo, deddv arno ei gwasanaethu, ac nas dylit ei hebgor yn ngwlâd.

81. Tri pheth y dylai pob Cymro tiriawg eu cadw a'u cynnal: gwraig briawd, gwr arvawg lle nas dyco arv ei hunan, ac athraw teuluaidd.

82. Tri pheth nid iawn y naill heb y lleill o honynt: glyw, glew, a gwlâd; sev o'r tri y bydd nawdd, nerth, a meddiant yn ddosparthus a chadarn.

83. Tri chyvarwys Cymro cynhwynawl: pumerwi rhyddion, cyvar gobaith, a helwriaeth.

84. Tri chyfredinion cywlad a gorwlad: priv avon, priv fordd, a chyrch golychwyd; ac yn nawdd Duw a'i dangnev y byddant y rhai hyny, cyd nas noether arv gan a'u cyrchont yn erbyn à gyvarvyddont; ac à wnelo hyny ai brodor ai estron y bo, hawl galanas gan gwyn arno gan arglwydd y cyvoeth.

85. Tri breiniawl gorwlad: bardd, golychwydwr, a phencenedyl; ac nis dylit braint cènad gorwlad namyn i un o'r tri hyn; ac nis dylit arv noeth yn erbyn un nac arall o'r tri hyn, ai yn rhyvel ai yn heddwch y byddai gwledydd a chenedlodd y breiniolion hyny; canys heb vraint a nawdd ar ddoethineb, a dwyvoldeb, a gwybodau gwladawl, nis gellir tangnevu cenedlodd yn rhyvel; achaws hyny, anhebgor gwlâd a gorwlad yw nawdd a braint i genadon gorwlad ymgyrch yn hedd a diogelwch, cyd y bont warantedig o swydd herwydd devodau cynghrair.

86. Tri chyfredinion gwlâd: cammawn, dadlau, a golychwyd; canys gwŷs á saiv ar bawb iddynt o Gymry cynhwynawl; sev a'u gelwir y tri chyrch cyfredin.

87. Tri chyvanneddrwydd gwlâd: plant bychain, cwn, a cheiliogau; a lle a'u cafer y tri hyn, iawn yw i'r lle hyny vraint llŷs a llàn; ac o hyny holl vreiniau gwlâd gyvannedd.

88. Tri anhebgor cenedyl: ei phencenedyl, ei dialwr, a'i theisbantyle. Pencenedyl á vydd hynav o wr cyvallwy yn y genedyl hyd y nawved âch; a'i vraint a'i

swydd yw cyfraw gwlâd a llŷs yn rhaid ei wr; a thavodawg ei genedyl yw ev yn rhaith ddygynnull gwlâd a chywlad, a deddv ar bob gwr o'r genedyl ei wrandaw ev, ac iddo ev wrandaw ei wr. Dïalwr cenedyl a'i dwg yn nghâd a rhyvel yn y bo achaws, ac á ymlid ddrygweithredwyr, ac a'u dwg ger bron llŷs, ac a'u cysp wrth varn llys a brawd gwlâd. Teisbantyle, sev yw hwnw gwr cyvrwng yn llŷs, ac yn llàn, ac yn nghammawn, ac yn mhob pellenigaeth; ev á vydd o ddoethion y genedyl gan raith penteuluodd y genedyl, ac yn gydgyvarail â'r pencenedyl yn mhob rhaith a dygynnull gwlâd; a'i vreiniaw gan raith ei genedyl hyd nawved âch, y gan goelbren, sev hyny rhaith avlavar.

89. Tair cyvlavan à bair i vâb un a'i gwnelo golli ei drev tâd, a syrthiaw i rådd ac anmraint alltud hyd yn mhen y nawved âch, neu gyrchu ar ei bedwerygwr grâdd goresgynydd o briodasau teilyngion; lladd ei bencenedyl, lladd ei arglwydd, a lladd ei deisbantyle; rhag trymed y galanasau hyny.

90. O dri pheth y cyll Cymro vraint ei wlâd a'i genedyl: cwbl gargychwyn i wlâd estron, cwbl gyvymdanc ag estron à vo yn rhyvel â chenedyl y Cymry, a chwbl ymrodd i lu gortrech gorwlad ar genedyl y Cymry; sev yw hyny brâd gwlâd ac arglwydd.

91. O dri pheth ydd ennill Cymro vraint ei wlâd a'i genedyl à golles eve: cwbl garddychwel o wlâd estron dan ddamdwng a gwystlon hyd yn ngrâdd goresgynydd; ac yna difydd gwystleidiaeth; cwbl gargoll dros Gymry a Chymro lle bytho yn ngwlad estron; a chwbl ymwrthladd â llu gortrech lle gallesid iddo ddawn a braint o lwyr a chwbl ymgyvladd ag wynt.

92. Tair hawl goresgyn gyfredin ar dîr y sydd: hawl etivedd gwarantedig o gôv a chadw llŷs a llên yn warantedig; hawl mâb aillt ar ei bedwerygwr cynhwynawl; a hawl prid cyvreithawl gan varn llŷs ac ynad i wr damdwng y brenin, neu i Gymro cynhwynawl.

93. Tair hawl goresgyn wahanredawl y sydd ar dir: hawl etivedd cyvreithawl yn attychwel o wlâd estron neu alltudedd, lle a'i barnwyd yn ngholl gan varwolaeth, a chael o arall ei dîr o varn llŷs a brawd; a hawl gwrthriviad, sev hwnw etivedd cysevin à wrthbrito dîr ei genedyl à brided dan gôv a chadw a chlyw gwlâd, lle dangoso ei vonedd yn warantedig, a dodi y gwrthbrid yn llaw ynad y llŷs y bo ynddi yr hawl a'r ddadl; ac o hyny cyvraith á ddywed iawn iddo ei dîr, a'r ynad á ddyrydd dros hyny y gwrthbrid i ai dylai; a hawl mâb aillt ar ei bedwerygwr cynhwynawl, sev yw hyny goresgynydd cyvraith o briodasau teilyngion, ac eve á ddylai dir trwydded yn rhydd ac yn mraint cymmrawd y gan yr arglwydd à vo brenin y tîr a'r llŷs a'i barn, ac a'i dod iddo dan dervynau.

94. Tair dadl am dîr à ddylit eu barnu gan wlâd yn rhaith tri channyn, lle a'u gwrthrymer: dadl mâb aillt ar ei bedwerygwr o briodasau cynhwynolion yn hawl ei bumerwi rhyddion; dadl carddychwel o wlâd estron yn dangaws dau dyst yn warantedig ei bentanvaen, neu ei esgynvaen, neu ei vaen tervyn; a hyny yn warantedig o gôv, a chadw, a chlyw gwlâd, a gwybyddiaid coeladwy; a dadl gwrthriviaid; sev yw gwrthriviad, etivedd cysevin à ddoto yn llaw ynad, neu ger bron llŷs brawd a chyvraith, y gwrthbrid i à brynes tîr ei genedyl dan gôv gwarantedig, sev oes gwrthriviad á vydd gan à bryno dîr ar y goresgyn, a hyny á vydd yn y delo y gwrthriviad yn warantedig o etiveddiaeth, a dodi cyviawn wrthbrid i à ddalio y tîr ar y pentanvaen, neu ar esgynvaen, neu ar vaen tervyn y tir, neu ar y maen gwyn nesav à gefir i'r lle, neu yn llaw ynad llŷs y cwmmwd, neu ar glawr ger bron y llŷs; a lle gwnelo hyny, gwlâd á ddywed y dylit iddo ei dîr, ac i'r gwrthrym y gwrthbrid.

95. Tair dadl y dylit eu barnu gan ddedryd a rhaith gwlâd yn erbyn haerllydrwydd: dadl am wystleidiaeth lle ydd ymwystler â'r brenin; dadl y bo ymddifyn neu wâd am dîr ynddi; a dadl o wrthrym brenin yn erbyn cyvraith; a'r cyfraw ar bencenedyl gwr à ddyco yr hawl, yn llŷs ac yn llàn, ac ar osteg a rhybudd cyvreithawl undydd a blwyddyn.

96. Tri chyveiliorn cyvraith y sydd: hawl anhysbys, ateb anghwbl, a chôv anghyttyst.

97. Tri gwared y sydd rhag y tri chyveiliorn: cadw a chynnal côv dosparthus ar âch a bonedd gan briodasau teilyngion; ac ar randirodd a'u perthynasau, ac atteb cwbl, a chan dŷst gwarantedig, a chan à gatwawr y côv yn warantedig, ai o vyw ai o varw y bo; a rhaith gwlâd gan gyfraw pencenedyl y neb à ddyco yr hawl yn llŷs. Sev achaws anhysbysder hawl y dosparthwyd ac y cadarnâwyd ar veirdd, gwarantedig o vraint a gradd gorsedd, yn wahanredawl y cadw ar âch a bonedd, ac ar randirodd; ac wrth hyny côv meini pentan, a

thervynvain, ac esgynvain, ac am a'u symmutai yn anghyvarch llŷs ac yngnaid.

98. Tri anghydwybod cyvraith: tervynu yn gwbl cyn ymovyn yn drychwil am wirionedd; barnu ar draws anian a syrth anesgorawl dichweiniau ac amserau; a chymhell dŷn er ei avles lle na bo na chyvraith na chyviawn yn gyvlavar â'r varn à gymhellawr.

99. Tri pheth à gadwant gôv tîr a thyle, ac á savant yn mraint tystadon: pentaenvaen, meini odyn, ac esgynvaen; canys nod y genedyl á vydd ernynt; a hawl lledrad vydd ar a'u symmuto heb gènad arglwydd y cyvoeth, gan varn llŷs a chyvraith; achaws tystion cedeirn ydynt, ac enaidvaddeu pob un à ddinystrio dystiolaeth gadarn.

100. Tri maen arall y sydd â hawl lledrad ar a'u symmuto; maen tervyn, maen gwyn gorsedd, a maen gobaith; ac enaidvaddeu à wnelo hyny.

101. Tri pheth ni ddylit heb gènad arglwydd a'i llŷs: adeilad yn ngobaith, aredig yn ngobaith, a digoediaw tir gwyllt yn ngobaith; a hawl lledrad ar a'u gwnelo; canys gwlâd a chenedyl yn gyfredin bieufynt pob gwyllt a gobaith; ac nid iawn meddiant wahanred i nebun ar vawr na bychan o'r cyvryw dirodd.

102. Tri pheth rhydd i bob dŷn, ai brodor ai estron y bo, ac nid iawn herwydd cyvraith eu hattal: dwr o fynon, neu o nant, neu avon; tanwydd o geubren; a maen na vo yn ngwaith.

103. Tri pheth ni ddylit eu dwyn i wlâd estron heb gènad gwlâd ac arglwydd: aur, llyvrau, a gwenith.

104. Tri pheth nis dyly mab aillt eu gwerthu heb gènad ei arglwydd prïodawr, rhag y prynai eve hwynt gantho: gwenith, mêl, a meirch; a lle nas pryno ei arglwydd wynt, rhydd iddo eu gwerthu lle y myno, cyd nas gwertho i wlâd estron.

105. Tri dŷn à dalant alanas ac ni chant rân o alanas: gwraig, ysgolâig, a dŷn ni thalo geiniog baladyr.

106. Tri dŷn y dylit eu cadw rhag arvau: caeth, mâb cyn pedwar ar ddeg oed, ac ynvyd cyhoedd ar byst gwlâd ac arglwydd.

107. Tri dŷn nis dylit gyru arvau arnynt: bardd gorseddawg, ysgolâig llŷs a llân ac ynad; gan nas gellir eu hebgor yn eu hansawdd a'u swyddau, ac am nas dylit arv yn llaw à vytho yn mraint Duw a'i dangnev gan gelvyddyd a gwybodau dwyvolion, a chan swydd yn rhaid gwlâd a chenedyl.

108. Tri dŷn à gadwant vraint llŷs ar y tŷ neu y lle bynag y bwynt yn ngwrthwydd y brenin neu arglwydd y llys: ynad llŷs, golychwydwr llys, a'r rhaglaw; sev bynag o van neu dŷ y bwynt y tri ynghyd, braint llŷs ar y lle hyny, cyd na bai cyttrych y brenin.

109. Tri dyn nid â cyvraith arnynt: meddw, llai na phedwar ar ddeg oed, ac à gymhellawr o'i anvodd i wneuthur anghyvraith.

110. Tri dŷn ni ellir canlyn cwynau ernynt yn unig ac yn odidogion: gwraig heb ei gwr, mab dioedran heb ei dâd, a mâb aillt heb ei arglwydd prïodawr.

111. Tri dŷn nid gair eu gair ar ddim yn y byd: golychwydwr gwedi y tòro ei gynghrair; tyst à gavwyd yn anudon à ddywed yn llŷs, neu yn arall o van, ar grair; a lleidr cynnevodig cyhoeddgwbl.

112. Tri dŷn nid oes sarâad iddynt: clavr, ynvyd cynhwynol, ac alltud na vytho yn wr prïawd Cymraes gynhwynawl; sev eisioes y bydd gwerth cyvraith ar bob un onaddynt, a dirwyawg à wnelo gam ag wynt, ac a'u drygont yn nghorf a meddiant.

113. Tri enw rhybuddiwr gwlâd: garwgychwedyl, gwaedd gwlâd, a rhingyll; a rhydd i hwnw fordd a diarfordd ddydd a nôs ba le bynag ydd elo yn ei swydd, cyd y bo yn ei law ei gorn dan nôd arglwydd y cyvoeth.

114. Tair gorsav arv y sydd, sev nas dycer yn llaw neu yn noeth: un yw cyrch golychwyd yn mraint beirdd Ynys Prydain dan nawdd Duw a'i dangnev; ail yw yn ngorsedd gwlâd, a llŷs gwlâd ac arglwydd; trydydd, arv gwestai yn ei lletty dan nawdd Duw a'r brenin.[1]

115. Tri rhyw wr y sydd: alltud cynhwynawl, sev hwnw estron o gysevin hanvod, neu vab, neu ŵyr iddo, a phob un o vamau estronion; mâb aillt mamwysawl, sev à vo ei vam yn Gymraes gynhwynawl, ac eillion yn mraint mamwys a'u gelwir y cyvryw; a brodorion, sev yw brodorion Cymry cynhwynawl, heb gaeth, heb alltud, heb ledach, yn y gwaed, ac ar y pedwerygwr y saiv braint brodor neu Gymro cynhwynawl ar aillt o vamwys cynhwynawl.

116. Tair gwraig y dylai eu meibion vamwys herwydd cyvraith: mâb gwraig à rother i alltud o vodd ei chenedyl, mâb gwraig à wystler yn ngwlâd anghyviaith o bcichioger hi yno, gan ei gwystlaw o'i chenedl a'i harglwydd; a gwraig y dyco alltud drais erni; sev y dylit i veibion y

[1] Gwel Driodd Addwynder.

gwragedd hyny drev eu mamau, ac nis dylit ei oedi hyd y nawvedydd, drev ei vam i un o'r meibion hyny.

117. Tri cheidwadaeth tîr y sydd: arglwydd á geidw y tîr à ddisgyno iddo o varwolaeth perchenawg ni adnaper ei etiveddion, hyd oni ddelo etivedd gwarantedig iddei ovyn; a thîr Cymro cynhwynawl à gollo ei dîr a'i vraint hyd yn mhen y nawved âch; a thîr mâb dioedran yn y delo i oedran goresgyn.

118. Tri gwad cyswynblant: tâd, os byw, ar ei lw ei hunan; lle bo marw y tâd, pencenedyl a seithlw cenedyl gantho a'u cymmer ac a'u gwâd; lle na bo pencenedyl llw dengwr a deugain o'r genedyl a'u gwâd; a chyswynvab á wedir, mab aillt a chaeth a'i bernir hyd ei bedwerygwr, neu hyd oresgyn nawvedydd.

119. O dri pheth ni ellir gwadu mâb o genedyl: ei eni yn y gwely cyvreithawl a'i vagu undydd a blwyddyn heb wâd; rhoi gwerth er ei vagu cyd bo mab llwyn a pherth; a'i gymmeryd ar osteg; a gwedi un o'r tri hyn nis gall y tâd ei wadu.

120. Tri chymmeriad à vydd ar vâb: un yw ei dâd, a'i lw ev ei hunan a'i gwad neu a'i cymmer; ail yw lle na bo byw y tâd, pencenedyl ar ei seithved o wŷr twng o'r genedyl a'i gwad ac a'i cymmer; trydydd, oni bydd pencenedyl, un gwr ar hugain o'r genedyl a'i gwad ac a'i cymmer; sev saith yn lle y tâd, a saith yn lle y pencenedyl, a saith gyda'r pencenedyl, ac nid rhaid tyngu drwy bervedd a phervedd, namyn hyd eithav rhyn pwyll a chydwybod. A lle a'i cymmerir, val hyn a'i gwneir; sev y pencenedyl a'i cymmer gervydd ei law ddehau â'i law ddehau, ac a'i rhydd yn llaw y gwr hynav o'r seithwyr; ac velly o hynav i hynav hyd yn mhen y seithved gwr; ac nid oes na nôd na dinod ar y gwŷr hyny, namyn eu bod yn henuriaid y genedyl, ac nas dylynt rànu tîr ag ev, ac yn ogydgerdded ag a'i cymmerir ac a'i gwedir.

121. Tair fordd y dialltuder dŷn: tâd ar ei lw ei hunan, lle bo y tâd hwnw yn vrodor o Gymro cynhwynawl; pencenedyl ar ei seithwyr cyttwng; ac ar à ddywetont dengwr cenedyl a deugain ar lw gan rŷn pwyll a chydwybod; ac yna brodorawg vydd.

122. Tri llw gwared: llw pencenedyl a'i saith henuriaid cynghenedyl; llw henuriaid cynghenedyl yn dri seithwyr; a llw gwlad yn ddengwr a deugaint; a lle nis gellir y cyntav, rhaid vydd yr ail; a lle na bo yr ail, yna y trydydd.

123. Tri phrawv dŷn ar ei lw ei hunan: gwraig am drais gwr, hwrdd a chyrch anghyvarch ar ddŷn, a thâd yn gwadu neu yn cymmeryd mâb, sev cyswynvab.

124. Tri etivedd y sydd: mâb o brïodas gynhwynawl; mâb cyswyn à gymmero y tâd ar ei lw er cael etivedd, sev ni saiv hawl a dadl ar vonedd cyswynvab à gymmerawr ar lw tâd; a mâb o genedyl lle na bo na mâb prïodas na chyswynvab.

125. Tair merched ni thalant amobrau: merch brenin neu arglwydd cyvoeth, merch edlin, a merch pencenedyl.

126. Tair breniniaeth y sydd: tywysawg hynav ei oresgyn yn benteyrnedd; arglwydd cyvoeth gorseddawg yn vrenin yn ei lŷs; a phencenedyl yn rheol a chyvnawdd ei genedyl a'i geraint; a braint cyfraw gwlâd i bob un o'r tri brenin hyny; sev yw cyfraw gwlâd, lluniaethu rhaith lle nis gellir iawn yn nghyvraith yn amgen o vodd.

127. Tair pla cenedyl: magu mâb arglwydd, dwyn mâb yn ngham i genedyl, a gwarchadw penrhaith.

128. Tri sarâad gwr: cyvlavan arno, bod gan ei wraig, a thòri ei nawdd gwedi y rhotho.

129. Tri sarâad brenin: tòri ei nawdd, cyrch cyvlavan yn ei ŵydd, a bod gan ei wraig.

130. Tri gwasanaeth ysgolâig neu wr llên llŷs: cadw dadl ar lythyr yn y bo tervyn, dilëu llythyr gwedi tervyn, a bod bob amser yn ei swydd wrth ewyllys arglwydd y llŷs a'i yngnaid.

131. Tri chyfredin cenedyl: pencenedyl, teisbantyle, a mâb gwraig à rother o vodd cenedyl i estron; sev y cafant bob un o'r tri eu trwydded o creidr y genedyl: sev i'r pencenedyl yn mraint ei rïawd, y teisbantyle yn mraint ei swydd a'i ansawdd, a'r mâb yn mraint mamwys.

132. Tair aelwyd à ddyly wneuthur iawn tros na bo arglwyddoddev: tâd, brawd hynav, a chwegrwn.

133. Tair braint wahanredawl pencenedyl: braint carchar, braint amddifynblaid i atteb gwrthrym, a braint nawdd mâb aillt à gafer gan ei genedyl, val nas cafo gam a thasg nas dylit o gyvraith a chydwybod.

134. Tri rhieni dŷn: tâd, hendad, a gorhendad.

135. Tri chydetiveddion gwr: brawd, cevnderw, a chyverdderw.

136. Tri dŷn à vyddant enaidvaddeu, ac nis gellir eu prynu: bradwr gwlâd a chenedyl, à latho arall o fyrnieder, a lleidyr provedig am werth mwy no phedair bygant.

137. Tri lleidyr ni vyddant enaidvaddeu: gwraig o gydledrad â'i gwr, mâb dioedran, a rheidus am ymborth lledrad wedi cerdded o hano dâir trev, a naw tŷ yn mhob trev, heb gael rhodd er ei govyn.

138. Tri lleidyr camlwrw: lleidyr ci, lleidr llysiau gerddi, a lleidyr anivel gwyllt o dîr dinllan.

139. Tri lledrad y sydd: cymmeryd yn lledrad, attal yn lledrad, a lladd da bywydawl yn lledrad; ac eneidvaddeu pob un o'r tri, ac nis gellir eu prynu.

140. Tri lledrad prŷn y sydd: lledrad o dwyll, lledrad o gribddail, a lledrad o gudd dichweiniau, a'u prynu dros eu gwerth cyvreithiawl dair gwaith.

141. Tri phriodolder y sydd ar bob dŷn: etiveddiaeth, braint, a rhyw; etiveddiaeth à vydd herwydd braint, a braint herwydd rhyw; rhyw, val y mae benyw a gwryw, brodor ac aillt, a hen ac ieuanc.

142. Tri rhydd cenedyl a'i heillion yn mraint mamwys; coed adeilad o goed gwyllt, helwriaeth yn nhîr gwyllt, a mesori tîr gwyllt.

143. Tri phriv davodogion llŷs: arglwydd, brawdwr, a mâch.

144. Tri attavodogion llŷs: plaid, tyst, a gwaedd gwlâd.

145. Tri thawedogion llŷs: arglwydd yn gwrandaw ar yngnaid a brawdwyr, yngnaid a brawdwyr yn gwrandaw hawlwr ac amddifynwr, a phawb o naddynt yn gwrandaw tystiadon hyd yn y tawont eu hunain; sev cyvraith á ddywed ni ddylit yru taw ar dyst rhag difawd y gwirionedd.

146. Tri chanol cyvraith: arglwydd i gadarnâu cyviawnder, mâch neu wystyl i gadw cywirdeb, ac yngnad neu vrawdwr cyviawn i amlycâu gwirionedd.

147. Tri dŷn à ddinystriant wlâd a chenedyl: arglwydd twyllgar, ynad anghyviawn, a chyhuddwr cyvlog.

148. Tri dŷn à vyddant anrhaithoddev: un na savo wrth varn cyvraith, ac na safo yn wyneb llŷs, ac à latho ei gywlad; sev goddevadwy cyrch anraith arnynt; sev yw cyrch anrhaith, dwyn yn ngavael y maint à gafer o'u dâodd cynhwynawl, heb werth heb dwng arnynt, ac eneidvaddeu à latho.

149. Tri châs cyhoedd cenedyl: à latho ddŷn o'i gydgenedyl, lleidyr, a thwyllwr; sev a'u gelwir velly am y bydd iawn i ddialwr y genedyl eu cyhoeddi gan gorn gwlâd, yn llys, ac yn llàn, ac yn mhob tyrva ddosparthus, ac ar byst ynvydion y brenin.

150. Tri achaws gosod cyvraith: addysg er gochel anghyvraith, gwared anghyvraith o darfawr ei gwneuthur, ac er cospi anghyvraith yn ol y bai ag y dylit.

151. Tair ceinmyged cyvraith: gwared rhag anrhaith, cospi drygwaith, a chadarnâu iawn am anghyvraith, er cynnal iawn a thangnev cymmrawd ar wlâd a chenedyl, o'r tri pheth hyny.

152. Tri bonedd cyvraith: devod gwlâd a chenedyl cyn côv, dosparth gwlâd a chenedyl ac arglwydd yn rhaith dygynnull gwlâd a chenedyl benbaladyr, a chyviawnder wrth bwyll, ac ansawdd, a gorvod: neu val hyn y dywed ereill o ddoethion, wrth bwyll gwirionedd, wrth syrth dichweiniau, ac wrth rŷn cydwybod; sev y bydd herwydd à ddywedaint.

153. Tri chyviawnder cyvraith: gwirionedd, gwybodaeth, a chydwybod; a lle na chyvleddont y tri hyn yn gyvanian ni ddylit i gyvraith ei henw; gwirionedd yw gwreiddyn barn, cydwybod yw gwreiddyn cyvryngiad, a gwybodaeth yw gwreiddyn cynhebryngiad a threigl hyd yn nhervyn, gan hawl ac amddifyn a dadlau a thystiadon.

154. Tair colovn cynghaws: naw afaith galanas, naw afaith lledrad, a naw afaith tân.

155. Tair colovn cyvraith: devod cyn côv a chlyw, brenin drwy gyvraith warantedig, a gwlâd yn marn gan raith lle ni bo na devod na chyvraith.

156. Tri pheth nid oes namyn rhaith ddygynnull gwlâd a chenedyl benbaladyr gan gyfraw penteyrnedd à biau eu tòri, neu eu symmud: cyvraith warantedig o dëyrnedd; devawd cyn côv a chlyw gwlâd a chenedyl nas prover argywedd erni ac o heni, sev ei bod yn erbyn cyviawnder; ac ammod gydgyvaddev.

157. Tri thòr cyvraith anesgorawl; ammod warantedig o dystiadon, devawd gyviawn cyn côv a chlyw gwlâd a chenedyl, ac anghenocder anesgorawl.

158. Tri thòr ammod cyvreithawl: angau arglwydd lle nas cafed tervyn llŷs erni o bydd tragywydd, clevyd yn attal cywiraw, ac anghenocdid anesgorawl.

159. Tri pheth ni ddyly llŷs ac yngnaid varnu arnynt yn amgen no chlo tervyn; pryn cyviawn ar dîr herwydd cyvraith gymmrawd, arglwydd yn ymlid gwirionedd rhwng gwr a gwr, a hiroddev gwlâd; sev gwlâd a chenedol benbaladyr yn rhaith ddygynnull á biau barnu, ac nid amgen.

160. Tri pheth à gadarnâa gynneddvawd: ei haddwynder, ei gallediceder er lles gwlâd a chenedyl, a'i hawdurdawd o

vonedd a hawl nad elo yn erbyn cyvraith; a lle bo felly hi á gau yn erbyn cyvraith.

161. Tri phrivachos rhaith gwlâd: gwneuthur neu symmud cyvraith; barnu lle nis gellir o gyvraith parth difyg, neu ddichwain, ac angen; a braint gwlâd a chenedyl yn gwarchadw rhag anghyvraith drwy gau yn erbyn a'i gwnelo.

162. Tri gwyr rhaith cenedyl: ei phencenedyl, ei saith henadur yn nghyvnerth ei phencenedyl, a'i theisbantyle; sev yw hwnw gwr o'r genedyl à ddewiser am ei ddoethineb a'i wybodau llên: a'i ddewis gan goelbren neu raith avlavar henaduriaid y genedyl.

163. Tri pheth o byddant ar wr eve á wedd iddo vod yn bencenedyl: à ddyweto gyda ei gâr ac à wrandawer, à ymladdo gyda ei gâr ac à ovner, ac à vechnïo gyda ei gâr ac à gymmerer.

164. Tri phriv anhebgor gwr rhaith: bod yn Gymro cynhwynawl, sev yw hyny heb anach heb ledach parth bonedd; bod yn wr cyvallwy; a bod yn benteulu; sev yw hyny, yn ŵr gwraig a phlant o briod; sev heb y rhai hyny nis gellir teulu yn nghyvraith; sev ni wda wr yn anmraint ac yn anmrawd à vo perchen teulu, can ys erddynt ev á wna gydwybod.

165. Tri anhebgor pencenedyl: bod yn wr cyvallwy, a bod yn hynav o wyr cyvallwy ei genedyl hyd yn mhen y nawved âch, à bod yn benteulu, sev yn wr gwraig a phlant o brïodas deilwng; a phob un o'r genedyl á vydd yn wr ac yn gar iddo, a gair ei air ev ar air pob un o'r genedyl.

166. Tri anhebgor teisbantyle: gwr cyvallwy o Gymro cynhwynawl; gwr gwarantedig o ddoethineb awenbwyll, a gwybodau anrbydeddus gwladolion; ac yn wr teulu o brïodas deilwng, yn berchen gwraig a phlant. Ac o raith avlavar doethion y genedyl ai breinier ev yn nawdd a braint pencenedyl, ac eve á vydd dros y genedyl, ac yn eu plaid, yn wr llŷs a llàn, ac yn wr penraith gan ddoethineb a gwybodau, ac yn wr pell ac agos yn nhravodau a dichweiniau y genedyl, a braint iddo drwydded paladyr o'i genedyl, yn un a'r pencenedyl; ac yn mhob tyrva cenedyl athraw a chynghor y bydd, ac yn gydgyvarail â'r pencenedyl.

167. Tri achaws breiniaw teisbantyle: dirprwyaw yn nhra nas gallai y pencenedyl; addysg doethineb i'r genedyl; ac achub doethineb cenedyl a gwlâd a chywlad drwy ddywain priv ddoethion cenedlodd y Cymry yn wŷr llŷs a barn yn ngorsedd ddygynnull Cymru benbaladyr, a hevyd yn nygynnull arglwydd cyvoeth a'i wlâd; ac yn mhob rhaith wahanredawl gwlad a chenedyl, ac nis gellir hyn yn amgen o vodd no braint i ddoethion; can nas dylit na deddv na dir ar ddoethion; ac eisioes nis dylit dygynnull heb ddoethion, can ys goreu barn barn doethion; sev nis gellir gwarantu doethineb ar bencenedyl; achaws hyny, braint ac angen i bob cenedyl ei theisbantyle.

168. Tri pheth à wnant gyvallwy: cyvlawn a pherfaith y synwyrau corforawl; sev yn arbènigion, y clyw, a'r olwg, a'r ymmod; sev y dywed cyvraith tri chyvallwy corf, clyw, golwg, ac ymmod; synwyrbwyll meddwl a deall, o reddv ac athrylith, a chadernyd; sev y tri á wnant gyvallwy ar geudawd, a gwybodau gwladolion gwarantedig o athraw a dangaws, neu o raith avlavar dengwyr a deugain o Gymry cynhwynawl o'i genedyl ei hun.

169. Tair fordd y cadarnâer ac y breinier pob deddvedigaeth ar wlâd a chenedyl: gorsedd ddygynnull Cymru benbaladyr; sev hyny holl wladodd, a chyvoethau, a theyrneddau, a chorvenau cenedyl y Cymry, gan bencenedlodd, a theisbantylëodd, a gwyr rhaith, yn gydgymmrawd yn ngorsedd ddygynnull gwlâd a chywlad, a chenedyl a chydgenedyl. CAN NID OES NAMYN UN GWLAD AC UN GENEDYL AR GYMRU BENBALADYR: ac yn yr orsedd hòno gwneuthur neu symmud neu wellâu cyvreithiau yn ol y bo achos, a'u deddvu yn warantedig o gymhwyll, a chymmrawd, a chydsynwyr y dygynnull. Ail fordd, braint gorsedd gyvallwy gwlâd a chywlad, nid amgen, llŷs teyrnedd gwlâd a chywlad, ac ynddi deddvu à vo govyn ar newydd, neu ar wellâu, neu ar symmud hên o gyvraith a chymmrawd; a dodi a wneler ar osteg a rhybudd y llysodd yn holl gyvoethau gwlâd a chenedyl Cymry benbaladyr, er gwellâu, neu gadarnâu, neu wrthryn a gwrthod, val y barnawr yn achaws gan bwyll a chyviawnder; a a chynnal y cerdded val hyn yny wyper barn y genedyl, ac y cafer cymmrawd y gan yr holl lysodd heb wrthryn heb wrthneu; a phan a'i cafer, dodi hyny ar osteg a rhybudd y gorseddau a'r llysodd oll hyd yn mhen y tair blynedd; a chymmrawd gorsedd pen y tair blynedd á elwir gorsedd gyvallwy, a'i threiglaw drwy yr holl gyvoethau; a hòno á dderchaiv ar à ddeddver braint dygynnull gwlâd a chenedyl Cymru benbaladyr. Trydydd fordd y doder neu y symmuder cyvraith yn warantedig o awdurdawd gwlâd a chenedyl á vydd dan osteg a rhybudd hyd yn nghyvallwy; sev

dodi à vyner ei ddeddvu yn gadarn, ar osteg a rhybudd undydd a blwyddyn, gan waedd gwlâd a chywlad, yn mhob llŷs ac yn mhob llàn, a phob fair a marchnad, a phob arall o dyrva ddosparthus gwlâd a chywlad, hyd oni chafer barn y gwladodd a'r llysodd, a gwellâad a chyweiriad ar à geinmygawr wrth vodd gwlâd a chywlad, a gwybod nad oes na gair na gwrthryn yn ei erbyn; a phan wyper hyny, dodi hyny ar osteg a rhybudd undydd a blwyddyn gan waedd gwlâd, val o'r blaen, hyd yn nghyvallwy, sev hyd yn ngwbl gwaedd y tair blynedd; ac yna cadarn o gymmrawd Cymru beubaladyr y bydd; a chyvraith gan bob gwlâd a chyvoeth, a phob teyrnedd, a phob llŷs a llàn gwlâd a chywlad; a gogyvuwch a gogyvurdd â gorsedd ddygynnull gwlâd a chywlad y bydd à wneler val hyn; ac nid rhaid cyrchu rhaith cywlad ar gyvraith à wneler velly; canys cyvraith á ddywed, *cavas vodd a chymmrawd Crmru benbaladyr heb wrthryn heb wrthair, am hyny cadarn;* can ys onis cyrcher rhaith ar à wneler val hyn cyn pen y tair blynedd a'r trinydd traphen, bernir bodd gwlâd a chywlad, a chenedyl a chydgenedyl, ar à ddeddvwyd; can nis gellir llai no bod gwybodus i bawb à wnaethpwyd gan waedd gwlâd yn gyvreithawl o leodd ac amser, dan goron neu vraint y deyrnedd neu y cyvoeth wahanredawl y buad, gan roddi lle a llwydd i bob gwrthneu, a gwrthair, a gwrthryn galledig o bwyll ac achaws yn geinmygiadawl.

170. Tair colovn rhaith gwlâd o ba ryw bynag y bo: teyrn cywlad neu arglwydd cyvoeth; pencenedlodd; a henaduriaid cenedyl a doethion gwlâd, sev teisbantylëodd, yn warantedig o vraint, gan raith avlavar cenedyl, sev gan goelbren ddosparthus henadur ar henadur.

171. Tri chyvraw gwlâd, ai yn rhaith ai yn amgen y bo: tëyrn neu arglwydd cyvoeth, pencenedyl, a theisbantyle; sev o davawd neu air un neu arall o'r tri hyn y cyfröer gwlâd a chywlad, gan waedd gwlâd yn ddosparthus gan ddevawd a chyvraith.

172. Tair gorsedd gwlâd y sydd: gorsedd ddygynnull gwlâd ac arglwydd, gorsedd neu lys barn a chyvraith gan yngnaid, a gorsedd beirdd wrth vraint a devawd beirdd Ynys Prydain.

173. Tair nawdd gyfredin y sydd: nawdd gorsedd neu lŷs gwlâd, nawdd golychwyd, a nawdd arad ac atgor yn ngwaith.

174. Tri pheth anhebgor ar orsedd neu lŷs gyvallwy: ei bod yn warantedig o vraint ac awdurdawd a'i lluniaetho ac a'i cynnalio; ei bod dan nawdd gosteg a rhybudd undydd a blwyddyn gan waedd gwlâd yn gyvreithawl. a threiglaw hyd ymhen y tair blynedd a thridiau traphen, a'i bod yn warantedig o le ac amser ai cynnelir; sev hyny egored lle ac amser yn ddevodawl, a lle bo velly nid rhaid amgen ar osteg a rhybudd; a deddvedig vydd à wneler gan varn hyd gyvallwy yn mhob llŷs a gorsedd gwlâd a chywlad, hyd y cerddo swydd a braint yr orsedd a'r llŷs a'i gwnelo.

175. Tair rhaith cyvraith y sydd; rhaith ddygynnull teyrnedd a chenedyl gwlâd a chywlad er deddvu, gan wneuthur, neu symmud, neu wellâu cyvraith, ac à elwir rhaith teyrnedd a chywlad; ail, rhaith gwlâd, á elwir rhaith trichannyn; trydydd, rhaith llŷs, a hòno á vydd gan vrawdwyr neu henuriaid gwlâd neu genedyl yn nawdd ac yn mraint llŷs a'i doto, o seithnyn hyd yn nengwyr a deugain.

176. Tair llŷs cyvraith y sydd: llŷs cantrev a chymmwd, llŷs benadur, sev llŷs arglwydd neu vrenin a'i gyvoeth, a llŷs ddygynnull teyrnedd a chywlad, a hòno yn ben ar y ddwy ereill.

177. Tri awdurdawd devodau llŷs a chyvraith: llŷs benadur y brenin, cyvraith gwlâd, ac arver o bob un onaddynt.

178. O dri pheth y mae cyvraith: anghenion dichweiniau, deall cyvryn y doethion, a chyvundeb cenedyl a theyrnedd yn rhaith.

179. Tri anhebgor gorsedd a chyvraith: rhwym devodau, côv cyvarwyddyd, a dadleuon.

180. Tri pheth á gau yn erbyn cyvraith: hir oddev gwlâd a chenedyl, cyvnewidiau amser a dichweiniau yn difrwythaw cyvraith a devawd, ac ammod warantedig o dystiadon cyvreithawl.

181. Tri gwrthrym devawd: bonedd angheugant, ei gorthrymder, ac anghraith ddrwg: a lle bo un o'r tri petrus vydd, a lle bo y tri yn nghyd cauedig vydd yn ei herbyn.

182. Tri phetrus cyvraith: twyll, cêl, a chamvarn, gwedi llithraw amser arnynt; ac yna nis gellir na dëail na diwyg ar un o'r tri, rhag annilysrwydd yr hawl.

183. Tri pheth nid oes ar nebun atteb drostynt: abredig nad elo yn erbyn cyvraith, gweithred nas gellir dangaws argywedd o heni, a chafaeliad cyll ni wypo neb yn ngwlâd pwy a'i colles; ac nid oes ar neb atteb yn nghyvraith am y tri pheth hyn, namyn hawl arddangaws; a lle nas galler hyny, tervyn.

184. Tair tystiolaeth gadarn: llw drwy bervedd, cydgyvaddev, a dichweiniau anesgorawl nas gellir petrusder ernynt.

185. Tri pheth à drechant ar gyvraith: à wnelo y brenin, i ddilyd gwir a chyviawn, ac i wneuthur cydwybod a thrugaredd; braint, lle nis gellir à elo yn ei herbyn; ac ammod gydgyvaddev yn warantedig o dystiadon.

186. Tri gwrandaw llŷs ac ynad: cwyn, deisyv, ac atteb; a braint rhaith gwlâd gan gyfraw ei bencenedyl i na chafo ei wrandaw.

187. Tri datgan llŷs ac ynad: hawl, atteb, a barn.

188. Tri pheth yn bendivaddeu y dylai teyrnedd ac yngneidiaeth eu cynnal, a'u cyvnawdd, a'u cadarnâu yn ngwlâd a chenedyl: gwirionedd, cyviawnder, a thangnev. Sev y dywed ereill, gwirionedd, gwybodau, a thangnev.

189. Tri devnydd hawl: golwg, gair, a gweithred.

190. Tri diwyneb gwlâd y sydd: brenin, golychwydwr gorseddawg, a chyvraith; sev lle bont y tri nid rhaid gwyneb gwlâd.

191. Tri difer rhag gwŷs gorsedd neu lŷs y sydd: llivodd yn avonydd, heb bynt, heb geubalau, gwaedd gwlâd rhag llu gorwlad yn nghlyw yr udgyrn, a chlevyd anesgorawl yn gorvod.

192. Tri avlavar anianawl: maban cyn oed pedwar ar ddeg; clâv a dolurus gorweddawg; a mud cysevin, neu vud o ddichwain na wypo ar lythyr.

193. Tri rhyw briodorion y sydd: cynhwynolion anianawl, gwŷr llŷs, a gwyr llên; sev y cyntav o'r tri á elwir llëygion, ac iddynt y mae braint lle ar dir a chyvarwys; ac i'r ail y bydd braint swydd herwydd à ddyweto cyvraith; ac i'r trydyddion, sev y gwŷr llên, y mae braint athrawon; sev dogn iddo o bob arad o vewn y swydd y bo ynddi yn warantedig yn athraw; a'i dir braint yn rhydd iddo, a'i drwydded yn mraint ei wybodau.

194. Tair braint gyvreithawl y sydd: braint anianawl, braint tîr, a braint swydd; ac yn nawdd gwlâd a chenedyl yn rhaith y doded pob braint, a'r cyfraw ar bencenedlodd.

195. Tair swydd y sydd ar athrawon gwlâd a chenedyl o wŷr llên: dodi addysg i'r lleygion, yn eu teuluodd, ac yn ngolychwyd, ac yn llysodd y cyvoeth, ac yn ngorseddau gwarantedig o le ac amser; ail, cadw côv gwarantedig ar vreiniau, a devodau, a gwelygorddau, ac achau bonedd, gan briodasau teilyngion, ac ar weithredodd anrhydeddus, ac ar bob goreuau gwlâd á chenedyl, ac ar à wneler yn llŷs ac yn llàn, ac yn heddwch, ac yn rhyvel; trydydd, dylynt vod yn barod bob lle ac amser gwarantedig wrth raid gwlâd a chenedyl, ac à wasanaethont dan obr a thrwydded, i ddodi addysg a chynghor a gwybod ar geinmygedau, ac i ddatgan côv gwarantedig, ac i ddangos cyvarwyddyd, ac i yru cyvarwyddyd ar à vo rhaid a govyn gan achaws gwlâd a chenedyl; megis y bydd negyddiaethau[1] gwlâd a gorwlad, a llŷs a llàn; ac i drevnu gostegau, a rhybuddiau, yn warantedig o gyvraith ac awdurdawd, a'u dodi yn mhen gwaedd gwlâd, ac i lyvraw à ddoter gan varn a devawd ar gôv llyvyr a llythyr; ac amgen no hyn o swyddau nis dylit eu gyru ar athrawon gwlâd o wŷr llên a'llythyr a gwybodau ceudawd a doethineb, rhag nas gellynt eu gwasanaethu a gwneuthur à ddylynt parth eu swyddau o athrawon gwarantedig.

196. Tri chyvrwym gwladoldeb: gwybodau, brawd, a llavuriaeth.

197. Tri thrwyddedawg gorseddawg y sydd: bardd, ynad, a theisbantyle.

198. Tri thrwyddedawg dichwain y sydd: celvydd anianawl à wnelo nid llai no gorchest ar gelvyddyd er lles brodoriaeth; anghyviaith à ddihangawr o long a dòro yn môr; a brŷdd. sev à wareto Gymro yn mhyd angheuawl.

199. Tri thrwyddedawg bydavawg y sydd: oedranus; maban, sev plentyn, ai gwr ai gwraig y bo; ac estron anghyviaith; sev yw bydavawg, un na vytho arno na swydd na gorchwyl, a'i drwydded yn rhâd gan gyswyn paladyr

200. O dri pheth y cafant drwyddedogion eu cyvarwys: pumerwi rhyddion; a lle nis gellir hyny gan ddichwaint, ceiniog arad; a lle nis gellir hyny, ceiniog baladyr, neu gyswyn paladyr; sev hyny dogned gymmedr ac achaws gan bob teuluawg o'r genedyl.

201. Tair palvawd ni ddiwygir: un tâd ar ei vâb yn ei geryddu er addysg, neu am ei vai; un pencenedyl ar ei gâr er cosp am ei wall ac er côv a chynghor; ac un arglwydd ar ei wr yn nydd cad a brwydyr yn ei reoli

202. Tair dyrnawd arglwydd ar ei ŵr yn ei reoli: un á'i vrysyll, sev ei swyddwialen; un â phaeled ei gledd; ac un â phaeled ei law; ac nid oes sarâad ar un o'r tri hyny, namyn addysg, a dangaws, a rhybudd rhag à ddrycai.

203. Tair gorsav cynnevawd: cynnal

[1] Negesyddiaethau, ond odid.

dydd devodawl i ddechreu gorsedd a dadl a barn; lle hònaid gwybodedig yn ngolwg a chlyw gwlâd a chenedyl, mal y gwypo bob un y man a'r lle, megis y gwyr yr amser a'r dydd; a braint cyrch yn hedd a thangnev gan ddevawd gadarn gwlâd a chenedyl, ac na bo noeth arv yn erbyn neb-un à gyrchai yr orsedd; ac heb y cyvryw vraint nis gellir cynnal gorsedd deilwng er dosparth, a barn, ac addysg gwlâd a chenedyl, mal a'i govyn cyviawnder, a thangnev, ac anghenion, a dichweiniau gwlâd a chywlad, ac mal y gweddai ar wlâd addwyn yn arail trevnau, a gwybodau daionus ac anrhydeddus.

204. Tri anhebgor llŷs: arglwydd yn trevnu gwaranred, ysgolâig neu lên yn gov a datgan, ac yngnaid neu vrawdwyr i varnu; ac hebddynt nis gellir llŷs cyvreithawl.

205. Tri anhebgor cyvraith: braint sev gwarant, ac ynad, a thyst; sev y bydd anghyfraw pob cyvraith hebddynt.

206. O dri pheth y mae tyst cyvreithawl: gwr cyvallwy, gwr fydd, a gwr cymmrawd.

207. O dri pheth y mae barn yn mraint cyvraith: tyst, dichwain, a chydwybod; ac nis dylit ar gyvraith, ac à varnai cyvraith, namyn cydwybod yn nesav ac à aller herwydd tyst a gwirionedd gan gyviawnder.

208. Tair rhagswydd llŷs: cynghellawr, canllaw neu bleidiwr, a rhingyll; sev rhagovynion llŷs a'u gelwir, can y gellir llŷs hebddynt

209. Tri dŷn à ddylynt gan y brenin, neu arglwydd llŷs, davodogion drostynt yn llŷs: gwraig neu venyw, avlavar anianawl, ac alltud anghyviaith; ac i'r alltud hevyd y dylit nawdd ac ymborth gan ddogned paladyr; sev hyny dawn gwlâd ac arglwydd, rhag ei varw o newyn ac anwyd yn a'i doter yn ei ansawdd parth gwlâd a chenedyl.

210. Tri mud gorsedd: un arglwydd, neu vrenin, sev nid iawn iddo ev vod yn raglavar, namyn gwrandaw, a gwedi clywed à glywawr, llevaru à welo yn raid ac yn mhwyll cyvraith, a herwydd barn à ddylit gan gyvraith; ynad, ac nid iawn iddo ev ei lavar onis dospartho ei varn herwydd à ddangoser yn ei llŷs gan warant a thyst, ac à ddywetont y brawdwyr; a mâch, sev nid rhwym iddo atteb namyn i'r ynad neu y brawdwyr.

211. Tair dadl nis dylit ond ger bron yngnaid a brawdwyr cyweithas: cymmeryd dŷn i genedyl, neu ei wrthladd o genedyl, neu varnu goresgynaeth i vab aillt o vamwys ar ei bedwerygwr, neu i Gymro carddychwel; ail, dadl tir a daiar; trydedd, tangnevu rhwng gwledydd a chenedlodd yn rhyvel a galanasau; sev nis dylit tragwyddoli y dadlau hyny, onid yn oes yr arglwydd, neu à ddoto yn ei le.

212. Tri pheth y sydd ar ynad eu gwneuthur yn llŷs: dillwng cyvarchau wrth raid y brenin neu raid gwlâd a chenedyl; datgan a dosparthu dadleuodd a chynhenau o vewn ei llŷs; a chadarnâu ar ei air cyvraith. à varnont y brawdwyr; a hyny dan wystleidiaeth lle a'i govyno cyvraith.

213. Tri rhyw ynad y sydd: ynad llŷs benadur, un; a hwnw á vydd yn ben cynghor ac yn ben cymmrawd teyrnedd y cyvoeth, ac á ddyly vod yn ddiymbaid gyda'r brenin, neu arglwydd y cyvoeth, yn gov cyvraith iddo, er iawn varnu à ddelo ger bron[1]—a'i swydd o vrawdwr yr holl deyrnas dan ei thervynau; ail, ynad cwmmwd, ac arno y mae cynnal llŷs, a chôv cyvraith, a'i datgan, a llŷs y cwmmwd à vydd man y bythawr yn nghwyn ac yn hawl, ac yno y cynnail yr ynad hi, a chynnal dadleuau; canys cyvraith á ddywed, goreu a'i barnawr man a'i gwelawr; trydydd ynad, brawdwr braint, sev hwnw tiriog, ac eve á vydd wr llŷs yn rhaith, ac yn nghymmrawd llŷs cymmwd a chantrev, yn Nyved a Morganwg a Gwent; canys brawdwr pob tiriog cyvallwy herwydd devawd y gwledydd hyny; ac ar varn nis dylit llai no saith o'r cyvryw vrawdwyr, ac o hyny hyd yn neugwr a deugain; a'u barn a'u brawd hwy á elwir rhaith llŷs.

214. Tri dŷn ni ddylit yngneidiaeth iddynt: dŷn anghyvallwy, sev byddar, neu ddall, neu evrydd, neu glavr, neu orphwyllog, neu vud, neu à vo ag attal anianawl ar ei lavar; ail yw alltud, neu vâb aillt cyn goresgynaeth; sev cyn y cyrcho vraint gynhwynawl; sev braint nawved âch: ac ni ddylai vâb aillt oruchavu ar briodorion cynhwynawl; trydydd, gwr annysgedig yn nghyvraith a gwybodau gwladolion, sev lleygwr na wypo cyvraith a devodau gwlâd a chenedyl, na barnu ar vraint tîr, neu ar vraint swydd, neu ar afeithiau galanasau, ac ereill o bethau yn nghyvraith, am nas cavas ei athrawiaethu yn ddosparthus, ac ni ddylai anwybodus ac annysgedig varnu ar un peth o'r byd mewn cyvraith ba bynag y bo; can nis gellir ar hwnw na phwyll na synwyr namyn o wyniau anianolion, ar ba rai nis gellir cydwybodus cyviawn.

215. Tri anghyviawnder barn a brawd: barnu ar na vytho ger bron llŷs yn clywed

[1] Mae rhyw wall yma.

ac nas gwysiwyd yn warantedig mal y gallai amddifyn; ail, barnu ar à vo ger bron yn ngwrthrym cyvraith, gan vrenin neu arglwydd y llŷs, neu gan vrawdwr llŷs, neu arall o wr llŷs, à wyrai gyvraith; trydydd, barnwr annosparthus heb warant ar ei swydd; sev a'i gelwir ynad neu varnwr annheilwng; a lle ydd elo gyvryw varn ar nebun o Gymro cynhwynawl, rhydd iddo ei raith gwlad yn nawdd a braint cyfraw ei bencenedyl: ac i vâb aillt y bydd ei briodawr; ac i hwnw braint rhaith à ddylit i Gymro cynhwynawl er diwygiaw cam ei wr o vâb aillt; ac i vâb aillt yn mraint mamwys y bydd cyviawn nawdd pencenedyl; canys iawn i bob Cymräes gynhwynawl nawdd ei phencenedyl. Ac os arglwydd priodawr mâb aillt ei hunan à wna yn ngham àg ev, ac yn anghyvraith, nawdd arglwydd y cyvoeth iddo, neu y brenin; ac os gwr brenin neu arglwydd cyyvoeth y bydd à wnelo ag ev yn ngham, nawdd brenin neu arglwydd cywlad iddo, ac i hwnw varnu herwydd cyvraith, ac nis dylit corn gwlâd ar vâb aillt yn fo.

216. O dri choll y bydd trais: colli dŷn, colli tîr, a cholli da cychwynawl; a lle dyco y brenin neu arglwydd cyvoeth un o'r tri yn amgen nog a'i rhotho cyvraith, rhydd i a'u collo ei raith, a'r un a'u dyco a'u tâl, ac a'i diwygia, a lle a'i dyco arall, hawl á ddylit yn nghyvraith ar a'i gwnelo.

217. Tri cholled nis gellir damdwng arnynt: blawd, gwenyn, ac arian bath; canys llwyr gynhebyg a chyfelyb á vydd iddynt; ac nis gellir hawl, namyn o dyst neu gyvaddev, ar a'u dyco yn lledrad.

218. Tri dŷn à ddylynt ymwystlaw â'r brenin neu arglwydd y cyvoeth rhag cam y ganddynt, ac er diogelwch gwlâd a gwerin; cwyn ovn bywyd ac aelawd arall drwy dwng ar grair, neu ar gydwybod yn nawdd Duw a'i wirionedd, achaws bygwth; ail, à wrthoto iawn cyvraith am argywedd à gafai; a gorseddwr à vo hwy no thri diwarnod mewn gwlâd ac na rotho warogaeth yn gyvreithawl i arglwydd y cyvoeth, neu i vrehyr, a hyny rhag gwneuthur cam ohano, cyd na bo cwyn arno; sev yw brehyr, cynhwynawl tiriawg o benteulu yn mraint brawdwr llŷs.

219. Tri chrair twng y sydd: brysyll golychwydwr, enw Duw, a llaw yn llaw à dynger iddo; a llawgreiriau a'u gelwir. Tri thwng arall y sydd, nid amgen, gair ar gydwybod, gair yn wyneb haul, a chadarnâu yn nawdd Duw a'i wirionedd. Gwedi hyny doder y dengair deddv, ac evengyl Ieuan, a'r groes vendigaid.

220. Tri pheth nis gellir addev hebddynt: cartrev ddosparthus, braint gwlâd a chenedyl, a chyvarwys yn warantedig o gymmrawd.

231. Tri dŷn y sydd, a'u braint nas byddant wrth gorn gwlâd na llaw ar gledd; sev hyny nid ânt yn rhyvel: bardd, feryllt, a gwr llŷs; sev nis gellir hebgor un nac arall o'r tri.

222. Tri arv cyvraith y sydd: cleddyv, gwayw, a bwa a deuddeg saeth yn nghawell; ac ar bob gwr teulu eu cadw yn barawdgyrch, rhag llu gorwlad ac estron, ac ereill o wyr anrhaith; ac nis dylit arvau i amgen no Chymro cynhwynawl, neu aillt ar ei drydygwr, er gwarchadw rhag brâd a chynllwyn.

223. Tri pherchenogaeth tîr: âr gyntevig heb wahardd hyd yn nghwbl y trydedd âr, pentan gyntevig, a brodoriaeth gyntevig; sev yw hyny rhoddi y vrawd gyntav yn llys yn mraint à berchenocai y tîr hyny o Gymro cynhwynawl, a bod prawv o hyny hyd gylch rhieni; sev yw rhieni gwr, ei dâd, ei hendad, a'i orhendad; ac o hyny hyd y nawved âch ac edryd, gerni a'u gelwir.

224. Tri argae tervyn y sydd: cynwarchadw, braint, a phriodolder. Sev y dywed llyvyr arall yn hyn o vôdd: Tri argae tervyn, RHYW, sev yw hyny DARLIN o gysevin hawl, neu o gysevin genedyl; BRAINT, sev yw à rodded o rodd cenedyl i wr am à wnaeth drostynt ac erddynt; a GWARANT, sev rhodd gwlâd ac arglwydd yn ngorsedd am à ddylai gyviawnder gan BRID, neu i BEDRORION ALLTUDION yn mraint mamwys, neu unrhyw beth arall ba ryw bynag y barnwr gwarant llŷs a gorsedd; sev a'i dywawd cyvraith Dyvnwal Moelmud; a goreu deddvwr o genedyl y Cymry ydoedd ev.

225. Tri chôv cenedyl y sydd: côv llŷs cyvraith; côv pencenedyl ar ei saith henadur, a chôv barddas: côv llŷs cyvraith á saiv ar yngnaid, côv pencenedyl á saiv ar ei saith henadur, nid amgen na breiniau a dichweiniau eu cenedyl, ac ar y saith henadur ei dreiglaw i'r pencenedyl à vydd wedi yr un à vo marw: a chôv barddas á saiv ar veirdd gwarantedig o athrawon a braint gorsedd. Sev y gelwir y trichov hyn, tri chôv gwarantedig gwlâd a chenedyl; ac arnynt y mae gwarantu pob âch bonedd, a phob braint arvau; canys o vraint tîr y mae braint arvau; a lle cefir braint arvau yn warantedig o gôv ac arwydd, tŷst vydd hyny y'mhob dadl tîr a daiar.

226. Tri thywys côv llŷs: côv cyvundeb dwyblaid; côv tervyn dadl o daw cynghaws, a'i wadu o'r naill, a'i haeru o'r llall; a chôv anghyvraith à wnel arglwydd a'i ddŷn yn ei lŷs.

227. Tri marwdyst y sydd am dîr: tystiolaeth etiveddion hyd eu gorwyron neu dra hyny à gredir yn llŷs am à glywsant gan eu rhieni à vu gynt, a'r rhai hyny á elwir gwybyddiaid côv a chydwybod; ail, henaduriaid gwlâd a chenedyl am à wyddant parth âch ac edryd; a thrydydd, pentanvaen tâd y govynwr, neu un ei hendad, neu un ei orhendad, neu ereill o'i genedyl, neu le adail ei rieni ar y tîr; a phrovi hyny wrth nôd, a gair cenedyl a gwlâd; y rhai hyn á savant yn lle tystiadon lle nis gellir mwy o bwys ar a'u gwrthrym ac a'u gwrthair, o vyned gwrth-yn-ngwrth ger bron llŷs cyvraith neu raith gwlâd.

228. Tair cynnevawd gadadwy y sydd: cynnevawd a erlid gyvraith, cynnevawd à ragvlaena gyvraith gan gyviawnder lle bo iddi awdurdawd o varn llŷs brenin o arver a devawd cyn côv, ac nid iawn iddi namyn dan dervynau y man a'i cafer yn warantedig o arver; trydydd, un à ragvlaena gyvraith o ddichwain aniawnawl, a hòno ni chymhell nac yn mhlaid nac yn ngwrth, namyn difawd cwyn a chanlyn, a dodi rhaith gwlâd arni, nid amgen no llw dengwyr o deugain o henaduriaid cenedyl; a lle a'i cadarnâer o hyny, ni vydd wedi hyny à gau yn ei herbyn; sev y dywedir, cyvraith yw, a chôv a chadw llŷs arni.

229. O dri achaws y cyll gwr drev ei dâd: rhybuddiaw gorwlad rhag eddyl arglwydd a'i genedyl, brâd arglwydd neu ynad; a lladd dŷn o vurn a chynllwyn; ac eneidvaddeu vydd pob un o'r tri, ac nis gellir eu prynu, a chenedyl o epil pob un o'r tri á vyddant eillion yn un ausawdd ag ereill o veibion eillion cyn braint o vamwys.

230. Tri anhebgor cyvraith: braint gwarantedig o wlâd ac arglwydd; gwyr llŷs, sev yngnaid a brawdwyr; a chôv cyvarwyddyd.

231. Tri chôv cyvarwyddyd: cerdd davawd, llyvyr llŷs, a gwybedydd o lîn cerdd, sev bardd gwarantedig o athraw a chôv gwybodau.[1]

232. Tri dyben addysg a chôv: gwybyddu, diwallu, a dyddanu.

233. Tri anhebgor athraw o vardd: awen o Dduw; addysg o athraw; a'i swydd yn warantedig o varn gorsedd.

234. Tri thlws trevgordd: llyvyr, Athraw o lin cerdd, a gov geveiliawg.

235. Tri anhebgor hendrev: tanwydd, dwr croyw, a bugail trevgordd.

236. Tri anhebgor havodwr: bŵd, bugeilgi, a chyllell.

237. Tri anhebgor bŵd havodwr: nenbren, nenfyrch, a bangor; a rhydd iddo eu tòri yn nghoed gwyllt à vyno.

238. Tri phren nid rhydd eu tòri heb gènad gwlâd ac arglwydd: mesbren, sev derwen, a bedwen, a rhavnwydden.

239. Tri anhebgor boneddig cynhwynawl: brecan, telyn, a challawr; ac yn ddogned paladyr iddo.

240. Tri anhebgor taiawg: pentan, glaiv, a chavn; ac iddo o ddogned paladyr.

241. Tri pheth ni rènir ag arall: cledd, cyllell, a brecan; sev a'u pieusont a'u ceidw o iawn cyvraith.

242. Tri arlludd tîr: hawl yn llŷs, tòr arad, a llosgi tŷ ar y tîr.

243. Tri chadarn bŷd: arglwydd, ynvyd, a diddim.

244. Tri ni vyddant garddychwel o ddir a gorvod, sev nid iawn gyru swydd ar un o henynt: gwraig, bardd, ac annhiriog; sev nid iawn gyru ar un o henynt na swydd gwlâd, na llaw ar gledd, ac ni vyddant wrth gorn a gwaedd gwlâd; sev ar vardd y mae braint Duw a'i dangnev, a'i swydd wrth gerdd, ac nis dylit gwasanaethu dwy swydd; ac ar wraig y mae gwr, a braint arglwydd prïodawr iddo erni, ac nid iawn dwyn oddiar arall ei briawd o ddŷn nac o dda; ac ar annhiriog nis dylit gyru llaw ar gledd, achaws nid oes gantho dîr iddei golli, ac nid iawn iddo golli bywyd ac aelawd tros arall; namyn gadael iddo ei serch a'i gynghyd, a lle ydd elo llaw ar gledd, brŷdd a'i gelwir, a braint brŷdd á ddylit iddo.

245. O dri pheth y cyll Cymro cynhwynawl dîr ei dâd, a braint ei genedyl: cwbl gargychwyn i wlâd estron; cwbl ymdanc â llu estron yn rhyvel â chenedyl o Gymry; a chwbl ymrodd i lu estron gortrech, o vôdd, lle y gallai ddianc.

246. O dri pheth ydd ennill Cymro vraint ei genedyl, a'i dîr yn rhydd gwedi a'i collo: cwbl garddychwel o wlâd estron, cwbl gargoll dros Gymru a Chymro, a chwbl ymwrthvyn â llu estron gortrech lle gallasai vraint a thirodd y ganddynt yn warantedig, o ymgyvladd ag wynt.

247. Tri chargychwyn heb attychwel y sydd: gwraig briawd, sev ydd aeth ei braint

[1] *Mae gwall yn hwn:* gwybedydd o lîn cerdd *mewn amgen eiriau yw* cerdd davawd. Côv pencenedyl a'i henuriaid *a ddiwygiasai y gwall.*

oddiwrth ei chenedyl, ac yn nghenedyl ei gwr prïodawr, a hyny yn mraint a bodd cyvraith, ac ni ddylai ddychwelyd drachevn yn mraint ei chenedyl hi, sev ni adwna cyvraith à wnelo unwaith yn ngwybod; trevtadawg wedi bod yn hir yn alltudedd yn ngwlâd estron, a dychwelyd wedi hyny iddei wlâd ei hun, a chafael ei dîr; od â ev eilwaith yn ddilys yn alltudedd, nid ymchwel drachevn o iawnder, ac o gwna, ni roddir iddo drev ei dâd; yr arglwydd cyvoeth a'i piau yn ngwarchadw yny wypo pwy arall o'r genedyl a'i dyly, ac yna ei roddi i hwnw; a chyswynvab à gymmerer neu à water gan y genedyl, pa un bynag à wnelawr ni ddylit ei adwneuthur; sev yw cyswynvab, mâb i arall, neu vâb llwyn a pherth, à gymmerawr yn gyvreithawl er cael mâb o etivedd.

248. Tair llys gwlâd a chyvraith amryval eu cynnal, parth gorddawd ac ansawdd gwyr llŷs a'i swyddwyr: un Bowys; un Gaerllion ar Wysg, sev un Morganwg a Deheubarth; ac un Gwynedd. Eisioes yr un cyf cymmrawd y sydd ar y tair gwlâd hyny, nid amgen gorsedd dygynnull gwlâd a chywlad yn rhaith; ac yn amgen o vodd nid rhydd gwneuthur cyvreithiau yn Nghymru; sev nid braint o iawn cyvraith a chymmrawd i *un* neu *arall* o'r gwledydd wneuthur cyvraith namyn yn nghyswyn y rhai ereill.

Sev yw arver Powys, maer, canghellawr, un brawdwr o ynad swydd, ofeiriad i ysgrivenu dadleuodd, a rhingyll; ac yn hòno nid oes amgen o wyr llŷs a swyddau herwydd arver cyn côv a chlyw y wlâd a'r genedyl yn Mhowys.

Llŷs gwlâd a chyvraith yn Ngwynedd á vydd yn hyn o vodd; nid amgen, arglwydd y cwmmwd, oni bydd yno y tywysawg ei hunan; maer, canghellawr, un ynad swydd, ofeiriad Clynawg, neu un Bangor, neu un Penmon, i ysgrivènu dadleuodd; a rhingyll.

Llŷs Deheubarth, sev hòno cysevin llŷs Caerllion ar Wysg; tywysawg neu vrenin, ac ei le ev, pan nas bytho, arglwydd y cantrev neu y cwmmwd; a chydag ev maer, a changhellawr, ac ysgolâig llŷs i ysgrivènu dadlau a chov llŷs; a rhingyll, a lliaws brawdwyr, neu yngnaid; sev brawdwr neu ynad pob tiriawg o benteulu cyvreithiawl yn Neheubarth, a Morganwg, a Gwent; a'r lliaws brawdwyr o saith i bedwar ar ddeg, ac o hyny hyd un ar ugain, ac o hyny yn nengwyr a deugain; a'u barn á elwir *Rhaith Llys.*

Sev yn Mhowys a Gwynedd un brawdwr swydd, ac yn ngwledydd Deheubarth, nid amgen, Ceredigion, a Dyved, a Morganwg, a Gwent, lliaws brawdwyr braint; sev hyny o vraint tîr a theulu, ac nis dylit yno vrawdwr neu ynad swydd; sev y bydd y brawdwyr wrth raith avlavar henaduriaid a phencenedyl. Sev y dywedir y gellir llŷs yn Neheubarth o'r tri hyn, nid amgen, brenin, neu arglwydd cwmmwd yn ei le; canghellwr o ysgolâig; a lliaws brawdwyr; ac un neu arall o'r brawdwyr á wna swydd rhingyll yn y llŷs, neu'r cynghellawr a'i gwna.

Ag velly tervyna Trïodd Dyvnwal Moelmud, à elwir Trïodd Gwladoldeb a Chywladoldeb: a phob prydydd ac achwr à vynai wybod breiniau a devodau gwlâd a chenedyl y Cymry benbaladyr; a braint bonedd, a'i rhyw o gyviawnder; a braint arvau parth bonedd a rhandirodd, a braint ac anmraint ar eillion; á ddylai wybod y trïodd hyn, cyn y bo iawn iddo radd warantedig yn ngorsedd wrth gerdd davawd, wrth vraint o devawd beirdd yr hên Gymry.

A myvi Thomas ab Ivan o Drev Bryn yn Morganwg a'i ysgrivenodd o hen lyvrau Syr Edward Mawnsel o Vargam, pan oedd oedran Crist ein Harglwydd ni 1685.

Triodd Cyvraith.

Sev y triodd canlynawl á dynwyd o gyvysgriv ar groen o Gyvreithiau Hywel Dda, yr hwn lyvyr á brynoedd O. Iones yn Llundain, Ebrill y 12. 1807. *pan werthwyd y rhan oedd ar ol o ysgrivlyvrau Edward Llwyd, yn meddiant Sir John Sebright.*

Triodd Braint Etiveddiaeth.

Tair etiveddiaeth cyvraith y sydd à drigiant yn ddilys yr etiveddion: un yw etiveddiaeth trwy ddylyed o blaid rhieni; ail yw etiveddiaeth à gafer trwy ammod cyvreithiawl y gan y perchenawg er gwerth; trydydd yw etiveddiaeth à gafer trwy ammod cyvreithiawl o vodd y perchenawg, a heb werth.

Tair gwaith y rhènir yr un trev tâd rhwng tair gradd cenedyl: yn gyntav, rhwng brodyr; ail waith, rhwng cevndyrw; trydedd waith, rhwng cyverdyrw: oddyna nid oes priawd ran arni.

Tri rhyw brid y sydd ar dir: un yw gobyr gwarchadw; ail yw yr hyn à rodder i chwanecâu tir neu vraint; trydydd yw

llavur cyvreithiawl à wneler ar y tîr, y bo gwell y tîr o'i blegid.

O dri modd ydd ỻolir tîr: o gamoresgyn; ac o ddadenhudd, trwy veddiant tâd neu vam; ac o âch ac edryd: can ni thycio govyn tîr o'r modd cyntav nac o'r ail, ni bydd hwyrach no chynt y cesir o'r trydydd.

Tri chamoresgyn y sydd: goresgyn yn erbyn y perchenawg o'i anvodd, a heb vrawd; neu oresgyn trwy y perchenawg, ac yn erbyn ei etivedd o'i anvodd, a heb vrawd; neu oresgyn trwy warchweidwad, ac yn erbyn y iawn dylyedawg, o'i anvodd, a heb vrawd. Perchenawg yw y neb à vo yn meddu y ddylyed dilys; gwarcheidwad yw y neb à gynnalio neu a warchatwo ddylyed dyn arall.

O dri modd y dosperthir dadyl dadenhudd, rhwng etiveddion; nid amgen, trwy vraint anianawl: cyntav yw braint oed, rhwng hynav a ieuav; ail yw braint priodawl, rhwng etivedd cyvreithawl ac un anghyvreithawl, (canys y cyvreithawl á'i ceif oll;) trydydd yw braint dylyed rhwng dylyedawg ac annylyedawg. Os tadau y rhai hyny hagen á gynnaliasant yr un tîr, wers tra gwers hyd angeu, os eu meibion á ddaw i erchi dadenhudd, mâb y dylyedawg á geif ddadenhudd o gwbyl, py bryd bynag y dêl. Or doant etiveddion un radd ygyd, ac yn yr un amser, i ovyn dadenhudd, megis brodyr, o drev eu tâd, neu gevndyrw, neu gyverdyrw, o dîr eu tadau, yr hwn à gynnalio eu tadau yn ddiran, wers tra gwers, hyd varw, ni ddichawn un o honynt wrthladd ei gilydd na ei oedi; namyn pob un á geif ran dadenhudd.

Tri rhyw vraint y sydd: braint anianawl, a braint tîr, a braint swydd.

Tri phriodolder y sydd i bob dyn: rhyw, a braint, ac etiveddiaeth: etiveddiaeth hagen herwydd braint, braint herwydd rhyw, rhyw herwydd y gwahan à vydd rhwng dynion herwydd cyvraith; megis y gwahan brenin a breyr, breyr a bilain, gwr a gwraig, hynav a ieuav.

Triodd Brawdwr.

Tri pheth á berthyn wrth vrawdwr: un yw dillwng cyvarchau wrth raid y brenin; ail yw datganu a dosparthu cynhènau y mywn llŷs; trydydd yw yr hyn à ddospartho trwy varn ei gadarnâu trwy wystyl a brawdlyvyr, or ymwystlir ag ev, neu os govyn y brenin iddo heb ymwystlaw ag ev.

Tri amheu brawd y sydd: un yw bod amryson rhwng hawlwr ac amddifynwyr am varn à rodded iddynt, ac yna y dosparth a â ar y brawdwr à roddasai y varn: ail yw bod amryson rhwng hawlwr a brawdwr, ac ymwystlaw; trydydd yw bod ymwystlaw rhwng amddifynwr a brawdwr am ei vrawd, ac am y ddau ymwystlaw: hyny yd vydd y dosparth ar awdurdawd lythyrawl; canys dileddyv gyfredin vydd awdurdawd; sev vydd hyny brawd lyvyr Dewi Brevi.

Tri rhyw vrawdwr y sydd yn Nghymru, herwydd cyvraith Hywel Dda: brawdwr llŷs beunyddiawl, herwydd swydd, gyda brenin Dinevwr, neu Aberfraw, yn wastad; ac un brawdwr cymwd, neu gantrev, herwydd swydd, yn mhob llys o ddadlau Gwynedd a Phowys; a brawdwr o vraint tîr, yn mhob llŷs, cymwd, neu gantrev 6 Ddeheubarth.

Pan ddygwydd brawdwr, swyddawg llŷs, neu gymwd, neu gantrev, yn ngwerth ei davawd, tri pheth a gyll yna: cyntav y cyll ei swydd; oddyna y cyll vraint brawdwr, o eisieu swydd; trydydd, gwerth ei davawd.

O dri modd y dosperthir brawd gynghaws: cyntav yw trwy oddev; canys goddev a dyr bob cynghaws; (os brawdwr a oddev roddi gwystyl yn erbyn ei vrawd yn dangneveddus, heb roddi gwystl yna i gadarnâu ei vrawd, dygwyddedig vydd ei varn;) ail yw brawdlyvyr rhwng dau wystl; sev yw hyny gwystyl à rodder yn erbyn brawd, a gwystl arall à rodder gyda y vrawd hòno; trydydd yw, brawdwr biau ddosparth rhwng deuddyn yn nghynghaws am y varn à roddasai iddynt, heb ymwystlaw ag ev.

Tri dyn ni allant ymwystlaw yn erbyn brawd, o gyvraith: un yw brenin; can ni ddichawn, o gyvraith, sevyll y mywn dadyl ger bron brawdwr, i holi neu i ateb, trwy vraint anianawl, neu vraint tîr, mal breyr, neu arall; ail yw dyn eglwysig rhwymedig yn urddau cyssegredig; trydydd yw dyn eglwysig rhwymedig yn nghrevydd; can ni ddichawn neb, herwydd cyvraith, roddi gwystyl yn erbyn brawd, onid dau berygl gwerth tavawd, ac nad oes werth gosodedig yn nghyvraith Hywel ar aelawd, a gwaed, a sarâed dyn eglwysig; ac wrth hyny, ni eill neb o honynt roddi gwystyl yn erbyn brawd, na chyda brawd. Holl argywedd segyrllyd à wneler i ddyn eglwysig a ddylyir ei dalu iddo yn senedd herwydd cyvraith eglwysig.

Tri pheth à ddyly pob brawdwr ei wrandaw y gan y dadleuwyr, cyn barnu

neb o honynt i ennill nag i golled: nid amgen, cwyn, a devnydd, ac ateb.

Tri rhyw varn dremyg y sydd: un yw barn à rodder yn erbyn dyn nis clywo, pan ddatganer gyntav yn y llŷs, nac yn mhell y bo yna, nac yn agaws; os yn agaws y bai, y rhingyll a ddyly ei alw, mal y clywo y varn à roddid arno; os yn mhell y bai, ei araws a ddylid, hyd pan ymddangosai yn y llŷs, or gellid ei gafel yn amserawl wrth gyvraith; ail yw barn à rodder ar ddyn cyndrychawl trwy wrthdrymder o blaid y brenin, neu y brawdwr, neu wyr y llŷs; trydydd yw barn brawdwr annheilwng.

Tri dyn ni eill un o honynt vod yn vrawdwr teilwng o gyvraith: un yw dyn anavus, megis dall, neu vyddar, neu glavwr, neu ddyn gorbwyllig (sev yw hwnw dyn à orfo ei rwymaw unwaith am ei ynvydrwydd,) neu ddyn ni allo ddywedyd yn iawn, megis cryg anianawl; ail yw dyn eglwysig, rhwymedig wrth urddau cysegredig, neu wrth grevydd; trydydd yw lleyg, heb allu o gyvraith iddo varnu o vraint tîr, neu o vraint swydd.

O dair fordd y gellir gwrthawd brawdwr teilwng: un yw o'i vod yn anghyfredin rhwng y pleidiau yn llys cyn barn; ail yw o'i vod yn gyvranawg ar yr hyn y bo y ddadyl am dano, pei gellid ei ennill trwy varn; trydydd yw cymeryd gobyr am y ddadyl, ar ni bo gosodedig yn y gyvraith o'r brawdwr.

Amryveilion Driodd Cynghawsaeth.

Tri pheth à ddyly gwarant diball eu gwneuthur: un yw gwrtheb yn ddiohir drosto ehunan, a thros y da cynhenus, a thros amddifynwr y da; ail yw sevyll wrth gyvraith, a barnu tros yr holl ddadyl, trwy ddedryd gwlâd; trydydd yw gwneuthur cwbyl dros yr holl ddadyl mal y barner iddo.

Tri oed cyvraith i ddial celain rhwng dwy genedyl ni hanfont o'r un wlâd: un yw ennynu hawl yn y dydd cyntav o'r wythnos gyntav gwedi lladder y gelain; ac oni ddaw ateb erbyn pen y pythevnos, cyvraith yn rhyddâu dial: ail yw, or byddant y ddwy genedyl yn un cantrev, ennynu hawl yn y trydydd dydd gwedi lladder y gelain; ac oni ddaw ateb pen y nawveddydd, cyvraith á ryddâa dial; trydydd yw, os yn un cymwd y byddant, ennynu hawl yn y trydydd gwedi lladder y gelain; ac oni ddaw ateb erbyn pen y chweched dydd, cyvraith a ryddâa dial, o herwydd na ddaeth ateb.

Tair dirwy brenin ynt, dirwy ymladd cyvaddev, a dirwy trais, a dirwy lledrad. Divwyn dirwy ymladd, deuddeg mu; divwyn dirwy trais morwyn yw gwialen ariant, a fiol aur, a chlawr aur, val y dywesbwyd am eu mesurau yn divwyn sarâed y brenin; divwyn dirwy lledrad yw cyswynaw lledrad ar y dyn, a gwadu o hono yn dda ar ei davawd, a gosawd rhaith arno a'i phallu.

Tri phedwar y sydd. Cyntav ynt, pedwar achaws ydd ymchwelir brawd: ovyn gwr cadarn, a chas galon, a chariad cyveillon, a serch da. Ail pedwar, pedair tarian à ânt rhwng dynion a rhaith gwlâd rhag hawl lledrad: un yw cadw gwestai yn gyvreithawl; nid amgen, ei gadw o bryd gorchyvaerwy hyd y bore, a dodi ei law drosto o'i gywely tair gwaith y nôs hòno, a hyny tyngu o ddynion y tŷ ganto; ail yw geni a meithrin, tyngu o'r perchenawg ar ei drydydd o wyr un vraint ag ev, geni a meithrin yr anivel ar ei helw, heb ei vyned tair nôs i wrtho, nac o werth, nac o rodd; trydydd yw gwarant, nid oes warant namyn ar dair llaw, a'r trydydd amddifyned trwy gyvraith; pedwerydd yw cadw cyn coll, a hyny yw gwneuthur o'r dyn ar ei drydydd o wyr un vraint ag ev, cyn colli o'r llall ei dda, bod y da hyny ar ei helw ev. Trydydd pedwar yw pedwar dyn nid oes nawdd iddynt, nac yn llŷs, nac yn llan, gan y brenin: un yw dyn à dòro nawdd y brenin, yn un o'r tair gwyl arbenig, yn y llys; ail yw dyn à wystler o vod i'r brenin; trydydd yw ei gwynosawg, dyn à ddylyo ei borthi y nôs hono, ac nas portho; pedwerydd yw ei gaeth.

Tri thawedawg gorsedd: arglwydd gwir yn gwrandaw ar ei wyrda yn barnu eu cyvreithiau; ac yngnad yn gwrandaw hawlwr, ac amddifynwr yn ateb; a mâch yn gwrandaw hawlwr, a thalawdyr yn ymateb.

Tri gwanas gwaew cyvreithiawl yn nadlau: un yw gwân ei arllost yn y ddaiar ag un llaw, oni vo abraidd ei dynu â dwy law; ail yw gwân y pen y mywn twyn oni guddio y mwn; trydydd yw ei ddodi ar llwyn à vo cyvuwch â gwr; ac oni bydd y gwaew yn un o'r tair gwanas hyny, a myned dyn arno a'i varw, traian ei alanas a ddygwydd ar berchen y gwaew.

Tri over ymadrawdd à ddywedir yn llŷs, ac ni fynant: gwâd cyn dedryd; a llŷs cyn amser; a chynghaws gwedi brawd.

Tair sarâed ni ddiwygir, or cefir trwy veddawd; sarâed yr ofeiriad teulu, a'r yngnad llŷs, a'r meddyg teulu; can ni

wyddant wy py amser y bo raid i'r brenin wrthynt; ni ddylyant wyntau vod yn veddw byth.

Tair gwraged à ddyly eu meibion trev eu mam: gwraig à rodder yn ngwystyl tros ei thâd, a chafel mâb o heni yn ei gwystloriaeth; a gwraig à rodder o rodd cenedyl i alltud; a gwraig à ladder gwr o'i chenedyl, a dial o'i mâb hwnw, ni ddylyir ei oedi am drev ei vam, nac araws nawveddydd yn ei erbyn.

Tri meib ni ddylyant gyvran o dîr gan eu brodyr un vam ac un dâd ag hwynt: un yw mâb à gafer yn llwyn ac yn mherth, ac yn anneddvawl, a gwedi hyny cymeryd mam y mâb o hono o rodd cenedyl, a chafel mâb arall o honynt, ni ddyly hwnw gyvrànu tîr â'r mâb à gâad cyn nog ev, yn llwyn ac yn mherth; ail yw cymeryd o ysgolaig wraig o rodd cenedyl, a chafel mâb o honei, ac oddyna cymeryd o'r ddau ofeiriadaeth, ac oddyna cafel o'r ofeiriad vâb o'r unwraig, ni ddyly y mâb à gâad cyn nog ev gyvranu tir à hwnw; trydydd yw mud, can ni roddir gwlâd i vud, can ni ddyly dîr nid atebo drosto.

Tri pheth ni âd cyvraith eu damdwng: blawd, a gwenyn, ac ariant; canys cyfelyb a gefir iddynt.

Tri phren rhydd yn forest y brenin: pren crîb eglwys; a phren peleidyr à elont yn rhaid y brenin; a phren elawr.

Tri cheheryn canastyr y sydd: un yw lledrad fordd y cerddo cyvran o hono, canys naw afaith y sydd iddo; ail yw hydd brenin i neb a'i cyllello; trydydd yw abo blaidd i neb à wnel cam amdano.

Tri edyn ni ddylir eu lladd ar dîr dyn arall, heb ei gènad: eryr, a garan, a chigvran. Y neb à laddo un o honynt, taled ddeg a deugaint i berchenawg y tîr.

Tri pheth or cefir ar foidd nid rhaid ateb i neb o honynt: pedol, a nodwydd, a cheinawg.

Tri dyn ni ddyly y brenin eu gwerthu: lleidyr gwedi barner i grog, a chynllwynwr, a bradwr arglwydd.

Tri ergyd ni ddiwygir: i garw yn ŷd, ac i gi yn ŷd, ac i ebawl gwyllt yn ŷd.

Tair nodwydd gyvreithiawl y sydd: nodwydd gweinigawl y vrenines, a nodwydd meddyg llys i wnîaw gweliodd, a nodwydd y pencynydd i wnîaw y cwn rhwygedig. Pedair ceinawg cyvraith a dâl pob un o honynt.

Tair sarâed cèlain ynt, pan lladder, pan yspeiler, pan wthier yn ei gorwedd o'i sevyll.

Tair gwarthrudd celain ynt, govyn, Pwy a laddawdd hyn? piau yr elawr hon? piau y bedd newydd hwn?

Tri pheth ni thelir, can coller yn rhaid tŷ: cyllell, a chleddyv, a llawdyr.

Tair gavel nid adverir; un dros ledrad, ac un ar vâch ni chymhello, ac un dros alanas.

Tri rhyw dâl y sydd i gwynwr: gau dwng, neu adwerth, neu edvryd

Tri ymddillwng o rwym hawl y sydd: gwir dwng, neu waesav, neu ynvydrwydd.

Tri chargychwel heb attychwel: un yw gwraig gwedi ydd ysgaro â'i gwr yn gyvreithawl; a chyswynvab gwedi gwater o genedyl yn gyvreithawl; a threvtadawg gwedi dêl yn ddilys; gwedi y bo yn arglwyddiaeth arall, o iawnder nid ymchwel drachevyn.

O dri achaws y gosoded cyvraith: cyntav yw i geisaw dysg rhag gwneuthur anghyvraith; ail yw gwared anghyvraith, or darfai ei gwneuthur; trydydd yw er cospi y neb à wnelai anghyvraith, trwy ddirwy, a chamlwrw, a'r cyvryw à ddylyai.

Tri da nid rhaid mâch arnynt: da à roddo arglwydd i wr, a chymyn à ddêl i ofeiriad y gan y marw, a da à ddêl i veddyg y gan y clav.

Tair marw-dystiolaeth y sydd am dîr, ac a savant yn nghyvraith a barn: un yw, or cyfroir dadyl am dîr yn llŷs, a'i thervynu yn ngwydd gwyr y llŷs, gwedi bo marw y rhai hyny oll, tystiolaeth eu hetiveddion hyd eu gorwyron, neu achwaneg, a gredir am yr hyn à vu gynt, ac à glywsant gan eu rhieni o'r ddadyl hòno, a'r rhai hyny a elwir gwybyddiaid am dîr; ail yw henaduriaid gwlâd, i wybod âch ac edryd rhwng cenedyl a charant y dyn à ovyno dîr trwy âch ac edryd, o nawved-dydd mai neu ragvyr; trydydd yw pan weler pentanvaen tâd y dyn à ovyno dîr, neu ei hendad, neu ei or-hendad, neu ereill o'r genedyl, neu le adail, neu dîr ei rieni, y rhai hyny a savant yn lle tystion ar ei ddylyed iddo.

Tri thorllwyth y sydd un werth ag eu mam, nac un à vo na lliaws, or dygir yn lledrad: torllwyth gellast, a thorllwyth hwch ar eu thyleu, a nyth hebawg.

Tri llwdyn unwerth yn y genvain bob amser: baedd cenvain, ac arbenig y moch, a hwch a gatwer yn nghyver gwestva arglwydd.

Tri rhyw wybyddiaid y sydd am dîr: un yw henaduriaid gwlâd, i wybod âch ac edryd, i ddwyn dyn ar ddylyed o dîr gyd â'i geraint; ail yw amhinogion tîr, nid amgen, gwr o bob rhandir o'r drev, i wybod

rhànau a finiau rhwng y welygordd; trydydd yw meiri, a chynghellorion, a rhingyllaid, i gadw tervynau y cymydau, canys y brenin a biau y tervynau hyny.

Tri pheth à geidw gôv, ac à saiv yn lle tystion i ddyn ar ddylyed o dîr: lle hên odyn, neu bentanvaen, neu esgynvaen.

Tri dyn y telir gweli tavawd iddynt: i'r brenin, pan ddyweter gair hagyr wrtho; ac i'r brawdwr, pan ymwystler ag ev am ei iawn vrawd; ac i ofeiriad yn ei eglwys, yn y tair gwyl arbenig, neu yn darllen llythyr rhag bron y brenin, neu yn ei wneuthur.

Tri chowyllawg llŷs: cerwyn vedd, a bragawd, a chathyl cyn ei dangaws i'r brenin.

Tair hela rydd y sydd yn mhob gwlâd ar dir dyn arall: hela iwrch, a hela cadno, a hela dyvrgi.

Tri devnydd hawl y sydd: golwg, a gair, a gweithred.

Tair golwg à ddygir yn nghyvraith: golwg tysto'i dystiolaeth, a golwg mynegiad o'i vynag, a golwg llygadrydd celus, am ladd, neu losg, neu ledrad.

Tri gair celus y sydd: gair y bo gweli tavawd amdano; a gwallawgair yn llŷs; a thavodryddiaeth, am ladd, neu losg, neu ledrad.

Tri rhyw gwallawgair y sydd: gair gwall yn holi, o rwy neu eisieu; a gair gwall yn amddifyn, o rwy neu eisieu; a gair gwall yn gwadu. O'r cyntav y cyll hawlwr ei hawl o'r à berthyno wrth y gair, or dygir tystion yn eu herbyn, ac ni chyll gamlwrw, can nid oes cam gwyn celus yn nghyvraith eithyr tri; o'r ail, neu o'r trydydd, y cyll amddifynwr gamlwrw, a divwyn yr hawl o'r à berthyno wrth y gair y tystwyd o'i wall.

Tri thervyn hawl y sydd: gwadu, neu brovi, neu lysu tyston.

Tri pheth ni chynghain yn nghyvraith: prawv ar weithred, eithyr tri; gwâd dros waesav; a chôv gwedi brawd.

Tri gweithred y sydd ar brawv llavur cyvreithawl neu anghyvreithawl ar dir, y megys tòri fin, neu wneuthur fin, neu lavur arall, a gweithred llwdyn yn lladd y llall yn ngwydd bugel trevgordd, tystiolaeth y bugel á saiv am hyny; a gweithred cydleidyr lleidyr a grocer am ledrad, tystiolaeth hwnw ar ei gydleidyr á saiv; tystiolaeth gwybyddiaid hevyd á saiv am dîr.

Tri gwaesaf y sydd: arddelw, neu warant, neu amddifyn heb warant.

Tri chôv gwedi brawd y sydd: goddev o vrawdwr roddi gwystyl yn erbyn ei vrawd, heb roddi gwystyl, yna ei chadarnâu, a gwedi hyny cynnyg ei wystyl, ni ddylyir ei erbyniaw o gyvraith, onid barn dremyg vydd; neu roddi gwystyl yn erbyn brawd gwedi y goddev; neu addaw ymadrawdd yn wallus ar gyvraith a barn, a gwedi barn, ceisaw gwared gwall nis dyly.

Tri lle y tywys côv llŷs: am gyvundeb pleidiau; ac am dervyn dadyl, or daw cynghaws un yn dywedyd ei thervynu, a'r llall yn dywedyd na thervynwyd; ac am anghyvraith à wnel arglwydd â'i wr yn ei lŷs.

Tair tystiolaeth ddilys y sydd: tystiolaeth llâs yn dwyn i gôv; a thystiolaeth y gwybyddiaid à gredir pob un yn y gyvraith ar wahan, megis tâd rhwng ei ddau vâb, neu yn lliosawg am dîr; a thystiolaeth y gwrthdyston.

Tair tystoliaeth marwawl y sydd: tystu ar ddyn cyn ei holi o'r hyn y tyster; neu tystu ar ddyn na wadwys, neu nad amddifynwys erbyn à ddaroedd iddo ei wadu, neu ei amddifyn; neu tystu ar ddyn ddywedyd yr hyn nis dywed y llŷs, a'r brawdwyr a'i clywo á ddylyant ei ddwyn yn varwawl, trwy arch yr amddifynwr, os cofa. A llyna y tri lle y mae trech gwybyddiad no thyston.

Tri gwahan y sydd rhwng gwybyddiaid a thyston: gwybyddiaid am yr hyn à vu cyn ymhawl yn y llŷs y dygant eu tystiolaeth, ac nid ev y dwg tyston; ail yw, gwybyddiaid biau dedryd eu gwybod yn ngyvraith tyston, can ni rydyster iddynt, ac nis piau tyston; trydydd yw, gwybyddiaid biau ddwyn eu tystoliaeth yn erbyn gwâd ac amddifyn, sev yw hyny, gwybyddiaid biau brovi gwîr gwedi gau, ac nis piau tyston.

O dair fordd y mae cadarnach gwybyddiaid no thyston: un yw gallu dwyn lliaws o wybyddiaid am un peth yn y gyvraith, neu un gwybyddiad, megis mâch, ac ni ellir dwyn na mwy no llai no dau o'r tyston; ail yw gallu dirwyaw dyn, neu ei werthu, trwy wybyddiaid, ac ni ellir trwy dyston, o gyvraith; trydydd yw gallu o wybyddiaid brovi yn erbyn gwâd ac amddifyn, ac nis dichawn tyston. Pan dysto tyst yn ei dystoliaeth beth yn gyvreithawl ereill yn erbyn amddifynwr, neu pan dysto amddifynwr beth yn gyvreithawl yn erbyn tyston, y rhai hyny á elwir gwrthdyston yn nghyvraith, ac ni ellir eu llysu.

Tair tystoliaeth y sydd ar air, ac ni ddygir i grair: tystoliaeth lleidyr ar ei gydleidyr wrth y grog; a thystoliaeth nid eler yn ei herbyn pan ddycer ar air: a

thystoliaeth y gwrthdyston. Gwybyddiaid, yn mhob dadyl, grym tyston á gynnaliant; a chystal á allant yn mhob dadyl ag à ddichawn tyston. Dewi Brevi.

O tri modd y telir dirwy trais: un yw pan ballo ei amddifyn i amddifynwr yn erbyn dyn: ail yw pan ballo ei raith i ddyn yn gwadu trais; trydydd yw pan ballo ei warant i ddyn à'i galwo yn nadyl trais.

O dri modd y cyll dadyl trais ei braint mwyav: na wneler ei theithi; ac o dystoliaeth vywawl yn nadyl trais; ac o gwynaw o'r hawlwr ddwyn o'r eiddo ev yr hyn à ddycbwyd i drais rhag arall, ac nid y ganto ev. Nid mwy hagen y rhaith yn y tri phwnc hyny no llw tri dyn; ac nid mwy y dial no thri buyn camlwrw, oni ellir ei wadu neu ei amddifyn.

Un o dri pheth á gyll y neb à dreiser: ei ddyn; neu ei dir neu ei dda arall cychwynawl, neu ei vraint.

Tri rhyw amddifyn y sydd: un yw nad ateper yn anamserawl er govyn; ail yw amddifyn val nad ateper byth er govyn; trydydd yw amddifyn gan ateb, mal na choller dim ar yr hawl.

Tri pheth nid rhaid ateb i neb o honynt: un yw peth ni bo diebredig yn erbyn cyvraith; ail yw gweithred y galler dangaws ei argywedd, or gwneir, ac ni ddangoser; trydydd yw colled ni wypo gwlad neb rhyw hysbysrwydd i'r hawlwr ei golli.

Tri rhyw ddiebryd y sydd: un yw dwyn peth ac nad adverer trachevyn; ail yw addaw argywedd ar ddyn, neu ar yr eiddo, heb wneuthur iawn na heddwch amdano; trydydd yw diebryd dyn o'r dylyed dros amser edryd.

O dri modd y caua cyvraith rhwng hawlwr ac amddifynwr: un yw, o golli ei amser, a hwnw á ddamweina o lawer modd; ail yw, o hawl heb berchen; trydydd yw, o dervynu ei ddadyl cyn no hyny.

Tri thervyn hawl cyvreithawl y sydd: un yw tervyn o gyvundeb pleidiau; ail yw tervyn gosodedig rhwng pleidau trwy gymrodeddwyr; trydydd yw tervyn trwy varn.

Tair dadyl à ddylyant eu hiachâu ac eu barnu trwy ddedryd gwlâd yn erbyn haerllugedd: un yw dadyl am venfyg neu wystyl, neu avel y sydd un gyvraith; ail yw dadyl y bo amddifyn ynddi, nid amgen gwâd am dîr; trydydd yw dadyl o wrthrymder brenin yn erbyn cyvraith.

Tair cynnevawd y sydd: cynnevawd a erlid gyvraith, a hòno y sydd gynnaliadwy; cynnevawd à ragvlaena gyvraith, or bydd iddi awdurdawd breniniaeth, cynnaliadwy yw; cynnevawd a lwgyr gyvraith, ac yna y dyly ei chymhell.

Tri pheth à gadarnâa ddevawd: awdurdawd, a gallu, ac addwynder.

Tri pheth à wànâa gynnevawd: gwrthrymder, angheugant vonedd, a drygangraith.

O dri modd y cyll brawdwr gamlwrw o varnu, ac ni chyll gwerth ei davawd: un yw, pan ddivarno cyvryw à varnasai ev gynt, trwy y cyfelybion achwyson; ail yw, pan êl ar gyveilorn yn datganu dadyl, or cadarnâa mwy neu lai yn ei ddadyl nog a vu o ciriau grym; trydydd yw, na roddo gwystyl gyd â'i varn, pan rodder gwystyl arall yn ei herbyn. O'r modd cyntav y varn gamav á ddilëir; o'r ail y datganu á iawnêir; o'r trydydd y varn hevyd á ddilëir yna, can boed iawn, canys cadarnâwys y brawdwr hi yn amserawl trwy wystyl. Os y dadleuwr á ebryvyca ymwystlaw â brawdwr, nid amgen pan y datgano gyntav iddo, ni cheif ymwystlaw ag ev am y varn hòno byth gwedi hyny, cyd boed cam ei varn. Yn gyfelyb i hyny, od ymwystla ev yn amserawl, ac nad ymwystla y brawdwr ag ev, ei varn hevyd á ddygwydd.

Tri rhyw vynag y sydd, ac am bob un o honynt y gosodir rhaith gwlâd ar ddyn am ledrad: un yw, dyvod y colledwr a'r mynegwr gyd ag ev, à dyngo yn erbyn arall, clybod a gwybod arno y lledrad; ail yw, tyngu o'i mynegwr, gweled a gwybod arno y lledrad, a hwnw yw lliw; trydydd yw, lluddias rhag dyn ceisaw ei dda yn y lle y tebycai ei vod. Ni ddyly neb roddi rhaith gwlâd am ledrad, heb un o'r mynegau hyny yn ei erbyn, onid pallu o lw gweilydd á wna i'r colledig. O'r palla, nid rhaid mynag arno, eithyr hyny, i gymhell rhaith gwlâd arno.

Tri rhyw dwng y sydd: cadarnâu gwîr, gan dyngu trwyddo bervedd; ail yw gwadu gau, gan dyngu trwyddo bervedd; trydydd yw tyngu peth petrus, o herwydd cydwybod. Sev yw peth petrus, yr hyn ni wyper beth vo, ai gwir, ai gau.

Tair gosodedigaeth y sydd o herwydd cyvraith i gwblâu y gyvraith a'i harverodd yn bryfaith, hyd na aller eu cablu, o eiseu, neu o ormodedd, neu o bethau annheilwng: cyntav yw o'r cyfelybion, cyfelyb varn à roddir; ail yw o'r ddwy gyvraith ysgrivenedig erbyn yn erbyn, yn dosparth yr un peth; yr un à vo deilyngach no'r llall á gynnelir; trydydd yw pob rhyw gyvraith ysgrivenedig, ar ni bo gwrthwyneb iddi yn

ysgrivenedig, á ddylir ei chadw, hyd govynont y pendevig a'i wlad i ddilëu hòno, gan osawd arall à vo teilyngach.

Tri rhyw gamddosparth y sydd y cefir ymodwared amdanynt, herwydd cyvraith, heb vod yn rhaid nac yn berthynasawl ymwystlaw â brawdwr, ac ni chyll amser yn nghyvraith i amheu y ddosparth o blaid goddev, hyd pan vo llithredig un dydd a blwyddyn o ddydd y camddosparth, nac yn erbyn ei etivedd, os am dîr y tyv y gynhen; ac or damweina carcharu cyvraith o blaid arglwydd, er hyd y bo heb iawn, ni chyll amser y gyvraith o amheu, onid gan wallocâu canlyn gwedi caniatâer cyvraith iddo, hyd pan lithro undydd a blwyddyn; ac ni chyll amser yn nghyvraith hevyd i'r neb à ddechreuo gynhebrwng dadyl; or damweina rhyvel cyn tervynu y gynhen, onid gan ebyrgovi undydd a blwyddyn gwedi gwastatâer heddwch, ac adnabod yr arglwydd à wledycho. Cyntav yw rhoddi barn o ddyn yn erbyn plaid, heb allu iddo ei varnu o vraint tir, neu o vraint swydd, neu rwymedig yn urddau cysgredig, neu ddyn anavus, neu veius, neu ddyn o glevyd anianawl, a'r pyncau hyny yn deor iddo deilyngdawd ei vod yn vrawdwr o gyvraith; neu vrawdwr á ddótid yn ei erbyn lysiant cyvreithawl, neu wrthnead cyvreithawl, heb dervynu â rhai yn yr achaws; neu gwedi darfai ei vod yn yr achaws roddi barn; neu roddi barn o vrawdwr cyn agau ar y ddadyl, a deisyv o bob parth; neu cyn dodi o blaid arglwydd yn ol deisyv o bob parth; neu roddi barn o vrawdwr yn ddisyved cyn cyvarch dyundeb ei gydvrawdwr; neu roddi barn o vrawdwr ar ddyn yn erbyn cyvraith, drwy gymhell o blaid arglwydd, neu geisaw mwynant dosparth yn lluniaeth barn, neu gymrodedd am berchenogaeth tîr à ddosperthid oddieithyr gweithred gorsedd gyvreithawl; ond yn y lle y damchweinai i arglwydd o'i dir ehun estynu perchenogaeth i wr iddo, ai yn nghyvarws, ai yn rhybuched arall: llyna yr un lle y gellir cadarnâu perchenogaeth i ddyn ar dîr a daiar oddieithyr gweithred gorsedd gyvreithawl. Ail dosparth yw gallu dodi yn erbyn brawdwr, neu roi o'i gydvrawdwyr un o'r pedwar achaws ydd ymchwelir brawd; nid amgen, câs o blaid gelyniaeth; sev yw hyny, gallu provi ar vrawdwr roddi cam varn, neu gadarnâu gau, ai ev ai rhai o'i gydvrawdwyr, mewn cov neu ddedryd yn erbyn dyn, a hyny o gâs o achaws gelyniaeth; neu brovi ar vrawdwr o vraint tîr, neu rai o'i gydvrawdwyr, erbyniaw gwerth neu obyr neu eddewid arno; neu vrawdwr swyddawg, eithyr yr hyn à osoded yn nghyvraith, iddo drosvarnu, ac o'r achaws hwnw barnu cam, neu gadarnâu gau, drwy gôv neu ddedryd, yn erbyn plaid, a hyny o serch da; neu allu dodi yn erbyn brawdwr, neu rai o'i gydvrawdwyr, dyundeb drwy rwym ac eddewid; nid amgen, rhoddi hovnder i blaid, drwy gadernid py ddadyl bynag y dangoso yr hawlwr, neu amddifynwr, yn y goddevydd yn vrawdwr cadarnâu ei ewyllys iddo, neu ddosparth ar y pwnc hwnw à eilw cyvraith yn gariad cyveillen; neu allu provi yn erbyn brawdwr, neu rai o'i gydvrawdwyr, gosawd bygwth arnaddynt, megis argyweddu corf dyn, neu ei eiddo, hyd na lyvasai roddi tervyn ar y pwnc hwnw à eilw cyvraith yn ovn gwyr cedeirn: sev modd y dylir provi hyny, trwy ddedryd gwlâd, eithyr y lle y damchweino ac y perthyno ei orchwiraw i gôv llŷs. Pwybynag à gynhebryngo yn nghyvraith gorsedd ar vrawdwr ei golledu drwy ryw un o'r pyncau à ddywesbwyd uchod, ev á ddyly gafel côv neu ddedryd yn ddiohir rhyngto a'r brawdwr, neu rai o'i gydvrawdwyr, y gosoter yr achaws yn ei erbyn; ac os côv neu ddedryd á amlycâa bod yn wir à ddywed y neb y sydd yn provi yn erbyn y brawdwr, neu ei gydvrawdwyr, cosper y neb à orddiwedder yn achwysawl i'r anghyvraith, yn y modd y dyweto cyvraith oreu, a gwneler tervyn o newydd am y gynhen, trwy gyvraith a chyviawnder. Trydydd yw lle gorfo ar y neb y perthyno arwain cynhen ynıryson rhag bron canonwyr; nid amgen, pan vo dwy gyfraith ysgrivenedig erbyn yn erbyn yn dosparth yr un peth, ac nad adnapo y brawdwr o'r ddwy gyvraith pwy deilyngav onaddynt; neu od amheu hawlwr, neu amddifynwr, y dosparth à wnel y brawdwr cyvrwng y ddwy gyvraith hyny; neu or dervydd i'r hawlwr neu i'r amddifynwr amheu y dosparth à wnel gwysawdyr á voynt alwediglon o blaid y brenin i ddosparth cynhen amryson cyvrwng gwystyl a gwrthwystyl erbyn yn erbyn, à rodder yn llaw y brenin, neu alwedigaeth barn à rodder ar ddyn ni allo herwydd cyvraith roddi gwystyl yn erbyn barn; yna y dyly y brenin arwain y gynhen hòno, a'i chaderiaw yn rhwymedig yn oed y dydd gosodedig yn nghyvraith, ger bron canonwyr, i wneuthur dileddyv dderbyn tragwyddawl, drwy ddeall ei ganonwyr; a chyd gwnel plaid amheu, a galw ar y dosparth à wnel canonwyr, nid erbynir, ac ni wrandewir herwydd cyvraith. Canys Hywel Dda vrenin Cymru, o gyng-

hor ei ddoethon awdurdodwyr á osodes yn ei gyvraith ev, gorvod a pherthynu erbyniaw deall ei ganonwyr, i ddosparth perygl a phetrusder herwydd synwyr canon dileddyv; a hyny lle nid adnepid gallu o'i awdurdodwyr ev wneuthur tervyn teilwng, dyledus, herwydd ei gyvraith ev yn y lleodd dywededigion tragwyddolion.

Tair gorsedd ddygynnull á osoded yn nghyvraith Hywel Dda, mal na bai neb rhyw ddifyg yn y gyvraith, na neb rhyw eiseu o deilyngdawd na chyviawnder; ac ni roddid braint brawdwyr i neb o'r gwyr dygynnull hyny o herwydd na braint tir na braint swydd; canys pan ddarfai i wyr y llŷs hòno ragreithaw côv, a chadarnâu y dull, trwy dwng henuriaid, am yr hyn à osodid arnaddynt, yna y dyly y brawdwr à osoter o blaid y brenin roddi barn rhwng y cynhenusion, herwydd dull gwyr y llŷs hòno, y rhai à voynt oddevedigion o bob parth, heb na'u llysu, na'u gwrthneu: sev yw hyny, pan ddamweinio bod amryson am dîr cyvrwng amryveilion arglwyddiaethau, megis cymmydau, neu gantrevodd, na barwniaid eu hunaint bieufynt, nac arglwyddi ereill, lleygawl neu eglwysig, y rhai à gynnelynt eu harglwydd diweddav dan arglwyddiaeth y brenin, y rhyw orsedd hòno à gynnelir o blegid y brenin; canys wrth vraint y brenin y gosoded ynddi gyfraw y rhyw llŷs hòno, herwydd cyvraith; sev fordd yw hyny, arglwydd yw y brenin ar bawb o'i deyrnas, ac nad arglwydd neb o'r arglwyddi ereill ar eu cilydd; ac wrth hyny y deallwyd, herwydd y gyvraith, na allai neb gynnal y rhyw llŷs hòno, eithyr y brenin; ac wrth hyny y dylyir, o blaid y brenin, gymhell o wys a rhybudd hên awduriaid a doethon o'r cynghelloriaethau o bob parth, o'r rhai cymhenav, i'r lle amrysonawl; a hyny yn nyddiau y gyvraith, a'i hoedau, megis ydd amlycêid mewn cynhen amryson cyvrwng llŷs a llan, a chymydau a chantrevodd. Neu vod neb un yn cynnal tîr trwy weithred gan y brenin, ac iddo ehun, ai i un o'i rieni, a dyvod neb un arall i ganlyn am y tîr hwnw; nac ag ev y dyweto, nac ag un o'i rieni, mai trwy orthrymder y gwahanwyd, ac anghyvraith; neu ddyvod un i ovyn y tîr o blaid gweithred à gefid gan arglwydd y tîr, ai y neb à vai canlyn ar un o'i rieni, y cafai y tîr ac y tyvai yr iawn iddo yntau o'i blegid, a bod neb yn cynnal y tîr hwnw trwy oresgyn o ryw vodd arall y delai hyny, hevyd á ddylyir eu cynnal yn llŷs dygynnull, ac eu tervynu; canys ni osoded y neb ag à vai yn cynnal tîr, trwy weithred o blaid arglwydd, pa fodd bynag y cafai, ai ar werth, ai yn nghyvarws, ai yn rhybuched arall, ateb yn llŷs a dadlau cymwd neu gantrev, trwy na chôv na dedryd, megis breyr neu arall; can ni osoded yn nghyvraith tervynu iawn arglwydd yn y llŷs hòno. Os y llŷs dygynnull á amlycâa gwneuthur gorthrymder, megis y dywesbwyd vry, y brenin á ddyly yn ddiohir gwared yr anghyvraith; can ni ddyly neb, herwydd cyvraith, gynnal gweithred à wnelid yn anghyvreithawl. Or dervydd na allo goresgynwr anghyvreithloni y gweithred, ac amheu iawn yr arglwydd y cavad y tîr ganto, y brawdwr á ddyly varnu y tîr i berchen y gweithred, val y dyweto ei weithred oreu, ac à orddiweddo ar y tîr o dda cyfraw á'i pieuvydd yn ddilys. Ail yw, na ellir canlyn cwyn galanas, eithyr ger bron y brenin, neu y neb à gynnalo yn lle y brenin; canys ni osoded gallu o neb gymhell cwbyl dâl tros alanas, eithyr y neb à vai arglwydd ar bawb; sev yw hwnw y brenin; canys ni chynghain o gyvraith cwynaw o orsedd i orsedd, i ganlyn am yr un devnydd; am hyny y gynhen hòno yn llŷs dygynnull y gosoded i'r brenin draian o bob galanas ar y gymhello y lle cosp, dros gymhell i'r rhan arall i'r genedyl, megis y rhan cyvraith rhyngtynt. Trydedd orsedd ddygynnull yn y lle y bo amryson cyvrwng awdurdodwyr am ddeallu dwy gyvraith erbyn yn erbyn, yn dosparth yr un peth, heb vod un o honynt yn coelaw deall ei gilydd; neu na wyppynt pwy deilyngav o'r ddwy gyvraith hyny; yna y dylyir, o blaid y brenin, cymhell o wys rhybuddiaw'l, canonwyr, na gwyr o grevydd voynt, nac eglwyswyr ereill, i dervynu y gynhen hòno, trwy ddeall canon dileddyv; gan gadarnâu drwy dlwng, or bydd à dybio; ac yna y dyly brawdwr, o blaid y brenin, roddi barn, herwydd dull ei ganonwyr. Dewi Brevi.

Tri rhyw dremyg cyndrychawl y sydd: un yw rhoddi barn ar ddyn y perthyno iddo ysbaid un dydd a blwyddyn o'i hamheu; sev yw hyny lluddiaw o wyr y llŷs, neu y brawdwyr, neu ereill, i ddyn roddi gwystyl diohir, neu ballu o blaid y brenhin, neu yr arglwydd bieufai y llŷs, o erbyniaw gwystyl; ac wrth hyny ni chyll ev ei amser hyd pan vo llithredig un dydd a blwyddyn o'r pan ganiatâer cyvraith gyntav iddo; ac ev á gyngheinai vod y varn yn dda ac yn briodawl yn ei devnydd, herwydd dadlwriaeth ei dadyl. Ail tremyg cyndrychawl yw barnu rhwym anmherthynawl ar amddifynblaid cywlad, i

wrandaw côv a barn gwedi cadeiriaw dadyl, yn ol deisyv o bob parth; a'r tremyg hwnw sydd yn pwysaw ar yr hawlblaid; canys o gyvraith, amser brawdwr barn gwedi deisyv o bob parth. Trydydd tremyg cyndrychawl yw rhoi barn yn erbyn dyn yn llwrw colled neu ennill cyn cadeiriaw dadyl. Dau ryw dremyg absen y sydd: un yw diveddiannu dyn o'i dîr cyn bod yn aeddved amser yn nghyvraith; canys hyd yna y dylyir ei araws ev; ail tremyg absen yw rhoddi barn yn erbyn dyn yn llwrw colled tragwyddawl cyn cadeiriaw dadyl. Y tremyg cyntav o'r ddau á ddeallir o anamserolder; a'r ail á ddeallir oblegid amserolder cymysgedig eu devnydd: can ni alleramheu y varn o gwbyl o blaid y devnydd, oddieithyr cyvladd yr amser; pei gwedi cadeiriaw dadyl ni byddai varn absen; canys y deisyv á gofa y cyndrycholder, i dremygu y varn. Pob rhyw wall dadlwriaeth ni chyvladdo â grym dadyl, ei devnydd o gwbyl á beir goll i'r ddadyl, heb goll tragwyddawl; ac am hyny y mae cenatâedig cyrchu cyvraith o newydd. Pob rhyw wall dadlwriaeth à gyvladdo â grym dadyl a'i devnydd o gwbyl, hyd na bo yn pwysaw ar vodd dadyl, arver dadlwriaeth á gynghain ei disgynu yn golled tragwyddawl, oddieithyr dadleuodd à osoded tervynau hysbys o gyvraith iddynt; megis mewn hawl drablwyddyn a'i chyfelyb; a hyny argauedigaeth ennill yw hyd ar dervyn gosodedig. Dewi Brevi, *ora, ora.*

Canys tri rhyw argauedigaeth dadyl ynt: un onaddynt yw pei damchweinai i ddyn govyn tîr i arall, trwy gwyn a hawl, gan arwain iawn disgynedig hyd ato ehun, neu neb un o'i rieni, neu ystlysion, oblegid cydetivedd, can ni hanfai y tîr o iawn rieni; a gallu o'r atebwr ddodi yn erbyn yr hawlwr, gwahanu yr iawn â hwynt drwy gyvraith ddilys, a'i ddyvod drwy gyvraith ddilys i un o'i rieni yntau, y gallo yntau arwain iawn difoddedig hyd ato ev ehun, neu gydetivedd iddo, cyd bai gwr dyvod iddo ehun, neu estrawn y cafai y tir ganto; megis y gallai ddadleu yn eu hiawn neu amser i ymwystlaw â barn. Ail argauedigaeth yw gallu o'r atebwr ddodi yn erbyn hawlwr à arddelwo iawn o blaid rhieni, neu o'i ansawdd ehun, neu pa un bynag arall à vai difoddedig yr iawn, trwy ddadlwriaeth dadyl anianawl, a barn yn mherson y neb a'i harddelwo iawn o'i blegid; neu ei gydetivedd, trwy orddiwes neb un o'i rieni yn gamoresgynwr; neu allu o'r atebwr gadarnâu perchenogaeth hwy no'i ansawdd yr hwn ag à geiser ei wneuthur yn gamoresgynwr; neu vwrw arddelw cyvreithawl yn erbyn yr hawlwr, megis pei damchweinai i ddyn erbyniaw perchenogaeth ar dîr; sev yw hyny drwy estyn arglwydd; a gwedi hyny dyvod neb un arall yn absen hwnw i'r orsedd, ac erbyniaw estyn anallu ar yr un tîr o law y gorseddawg, a thrwy hyny rhedeg yn y goresgyn hwnw; y cyntav à ddichawn ei vwrw y maes pan y myno, o vewn un dydd a blwyddyn; a chyd cwyno y llall rhagddo am y camoresgyn hwnw, nid ennill ddedryd arno; canys trech yw pob goresgyn cymysgedig yn yr iawn, no goresgyn oddieithyr yr iawn, a bod cyvraith yn deallu bod ansawdd yr hynav, yn llwrw perchenogaeth, yn iawnav, hyd pan ddifodder drwy gyvraith a barn; a hòno yn argauedigaeth dragwyddawl y cynnelir, megis y rhai uchod, am ddamchweinaw perchenogaeth drwy ddadlwriaeth wyneb yn wyneb, yr hawlblaid ar yr amddiffynblaid, trwy gyvraith a barn; neu allu dodi yn erbyn hawlwr argauedigaeth oesodd rhieni, o vewn un orsedd cymwd neu gantrev; canys pwy bynag à vo yn cynnal, na dyn dirgeledig o'r gwaed y tyvo yr iawn, oblegid ei hiroddev, nac estrawn à'i herbyno, gwedi bo ennilledig yr iawn drwy amserodd y teiroes; canys i hwnw y mae dirgeledig y gyvraith; megis i'r neb à hanfai o'r gwaed; oni bai allu provi ei vod yn gamoresgynwr ar y neb y tyvai yr iawn iddo o'i blegid; a'r ddadlwriaeth hòno nid perthynawl yn erbyn y camoresgynwr hwnw, onid lle y rheto un o'r hen ddyledogion ar ei oresgyn, gan ddywedyd yn ei amddifyn, na ddamchweinawdd etivcddiaeth iddo ev gan y neb à arddelwo, ac yn y modd hwnw amheu ei berchenogaeth yn gwbyl, yn lle pallo iddo arwain iawn ar gyfelybion. Dewi Brevi *yn gannorthwy.* Trydydd argauedigaeth dadyl yw gallu o'r atebwr ddodi yn erbyn hawlwr goddev ohono ehun hawl dra blwyddyn; neu ovyn dylyed cychwynawl yn y dyddiau deddon; neu ovyn tîr a daiar o âch ac edryd yn amser cauedig cyvraith am dîr a daiar; neu ddechre cyvraith gwedi hanner dydd provedig hysbys, a'r cyfelybion; a'r gyvryw argauedigaeth hòno, a'i chyfelyb, á gynnelir yn argauedigaeth amserodd; a'r ddwy ereill, a'u cyfelybion, tragwyddolion ynt; a hyny o achaws eu bod yn tervynu ar yr iawn. Gwenoc, *helpa* !

Grym argauedigaeth yw dëor rhag dyn y rhwym a'r cadernid à ddoto i orwiraw ymadrawdd; megis côv llŷs, neu ddedryd gwlâd, am ddadyl tîr a daiar, neu vechnïaeth ar gyvnewid, neu wybyddiaid, neu

ammodwyr ar ammod, à arddelwer ni boynt gyngheinawl; sev yw hyny am dda cychwynedig, gan drosi i ddadlwriaeth ai devnydd ai deall cyvraith dileddyv. Yn mhob lle y dichawn dyn govyn iawn anianawl o blaid rhieni, a'i ennill, lle ni aller dodi yn ei erbyn ddifoddi yr iawn mewn gweithred y gyvraith; a hyn i gadw amser. Pedwar rhwym dadyl ynt, Pwy à holych; beth à holych; py vaint à holych; a pha amser y holych. Sev modd yw hyny, mynegi yn gyntav enw prîawd yr hawlwr, ac enw prîawd yr amddifynwr, a hevyd py at y bo dy gwyn; megis wrth y cynghellawr, neu swyddogion yr orsedd hòno. Ail yw, pa beth à holych; sev yw hyny, pa fordd yth wahanwyd o'th dda, ai o drais, ai o ledrad, ai o anghyvarch, ai o lôg, ai o adneuaeth, ai o venfyg, ai by argywedd bynag à wneler it', neu ar dy eiddo; a hevyd, pa ryw dda voynt, ai aniveilaid, ai aur, ai ariant, ai dylyedogaeth o dîr a daiar, trwy un o'r dadenlluddau, ai o gamoresgyn, ai by un o'r tri, ai trwy âch ac edryd; os llôg, neu o adneuaeth, neu o venthyg, enwi pa ryw gadernid y sydd ar eu cafel drachen; neu, os trwy gyvnewid, neu ammod, neu luniaeth arall, enwi pa ryw gadernid à vo arnynt. Trydydd yw mynegi pa vaint à holych; sev yw hyny, mynegi pa rivedi o aniveilaid, neu aur, neu ariant, a pha deithi à voynt; os argywedd, pa vaint vo, a pha vraint vo yr hawlwr; os am dîr, enwi pa rivedi o erwydd, a pha beth à ddylir dros yr eiddo; os am goed, pa rivedi voynt, a pha ryw goed, a pha beth à ddylyer dros yr argywedd, herwydd cyvraith, ai arian cyvraith, ai arian cwtäon. Pedwerydd yw, py amser y holych; sev yw hyny, mynegi y dydd a'r vlwyddyn yth wahanwyd o'th eiddo, neu y gwnaethbwyd yr argywedd, neu yr ammod, neu y lluniaeth, a pha le; os cyvnewid, pa ddydd y bu; neu lôg, neu adneuaeth, neu venthyg, pa ddydd, a pha vlwyddyn, y dylyid ei gael drachen, neu dalu dros ei gyvnewid; os tîr, pa ddydd yth oresgynwyd, a pha le y mae y tîr, a pha vraint y sydd iddo, a mynegi pa un o'r tri diebryd yth ddioberwyd o'th eiddo, neu yth argyweddwyd, a mynegi pa bersonoliaeth vo yr hawlwr, neu yr amddifynwr, yr amser y gwnaethbwyd anghyvraith â thi. Pwy bynag à adawo un o'r pedwar rhwym rhagddywededig heb ddywedyd, y mae anhysbysrwydd yn ei hawl; ac ni ddylir ateb o'i hawl, oddieithyr amser, megis yn blaid atebawl. Ac o dywedir peth o bob un o'r pedwar rhwym, heb ddywedyd cwbyl, megis na ddeisyvier dros yr eiddo onid mwy neu lai nog à ddylyer drosto herwydd cyvraith, gwallawgair yw, val y dyly yr hawlwr golli ei hawl, val y perthyno wrth y gwallawgair; ac ni ddylyir ateb, ond gan golli o'r hawlwr yn y modd y dywesbwyd vry: a llyna y gwahan y sydd rhwng gwallawgair ac anhysbysrwydd; ac oni ellir cadarnâu bod yn wir un o'r pedwar rhwym rhagddywedig, ni ddylir ateb vyth i'r hawl. Dewi Ddyfrwr, *ora pro nobis!*

Tri dyn à gynnail dîr, ac á'i herbyn o vewn llŷs cymwd neu gantrev, ac ni ddylyant vod yn bleidiau i ateb i neb, o'u tiredd, yn llwrw cwynau, na bod yn vrawdwyr yngnaid o vraint tîr, megis brëyrion: nid amgen, dyn eglwysig y rhoddo y brenin dîr iddo drwy weithred, a hyny o'i dîr dilys ei hun; ail yw lleyg y rhoddo y brenin dîr iddo, ai yn nghyvarws, ai yn rhybuched arall, yn y cyfelybion vodd; trydydd yw dyn à gynnalo berchenogaeth o daiawgdir dan y brenin. Y cyntav a'r ail rhag bron y brawdwr pènav y dylant ateb, or bydd à'i govyno, ac nid y llŷs vrëyrawl; y trydydd yn llŷs y daiawgdrev y dyly ateb, ac nid y llŷs uchod.

Tair dadyl y sydd anghynnwysedig yn nghyvraith; un yw dadyl o blaid hawlwr à ddisgyno ar wallawgair, neu anhysbysrwydd, neu lithraw amser; ail yw dadyl o blaid amddifynwr, o'r gyfelyb vodd; trydydd yw lle y gwnel dyn arddelw mewn dadyl à vo anghynnwysedig yn nghyvraith herwydd amheu dadlwriaeth dadyl.

Tri rhyw warcheidwad y sydd ar dîr herwydd cyvraith: un yw arglwydd, à vydd warcheidwad ar dîr à ddisgyno yn ei law o varwolaeth perchenawg yny ddel i'r iawn ddyledawg ei ovyn; ail yw cydetivedd, à warchatwo ddylyed ei gydetiveddion yny ddelont i gymeryd eu hiawn a dylyed, meis brodyr, neu gevndyrw, neu gyverdyrw; canys y rhai hyny y sydd gydetiveddion; trydydd yw dyn y rhoddo perchenawg gwarcheidwadaeth iddo o'i dîr, trwy ammod gafel ei dir a'i vraint pan y myno drachevyn.

Tri chwynawdyr celus y sydd à ddylir eu poeni am eu cwynaw hwy eu hunain: cyntav yw dyn à roddo gwystyl yn erbyn barn à aller ei chadarnâu o wrthwystyl, trwy awdurdawd ysgrivenedig o gyvraith —hwnw á gyll gwerth ei davawd; ail yw dyn à roddo gwystyl yn erbyn gwystyl à rodder ar ddyn arall amgen nog arno ev ei hun—a hwnw à ddylir ei boeni drwy gamlwrw; trydydd yw dyn à roddo gwystyl yn erbyn barn ar na bo braint iddo ymwystlaw

â barn, megis efeirad, neu ddyn arall crevyddus; cenatedig hagen yw i'r cyfelyb ddyn hwnw gwrthwynebu i'r varn drwy awdurdawd y gyvraith; ac os yr awdurdawd á balla iddo, camlwrw á gyll. Ni chyll neb mwy no chamlwrw y lle ni bo ymwystlaw drwy rodd gwystyl a gwrthwystyl.

Tri lle y sydd o rhoddir meichau ni ellir ei wadu: un yw yn nghyhoedd plwyv; ail yw yn ngorsedd gyvreithawl; trydydd yw yn nghyndrycholder arglwydd: wrth vod y tri lle hyny yn dri chyhoedd cyvraith; ac nad oes dim or à wnaler yn gyhoeddawg à aller ei wadu yn nghyvraith; a chan na ddylyo yr amddifynwr wadu meichau, nid ydyw cyvraith yno yn cadarnâu na ddylyo y mâch wadu ei vyned yn vâch, yn erbyn gyr y rhingyll; canys cyvraith á ddywed, pan wato mâch ei vechnïaeth yn erbyn gyr y rhingyll, rhodded lw ar ei chwechedo wyr un vraint ag ev; can ni ddyly gwrthdwng vod eithyr ar vâch am gynddylyed; eithyr mâch à el yn nghyhoedd, gwaded drwy ddedryd gwlâd, eithyr lle y perthyno côv llŷs.

Tair uchel lŷs y sydd yn Nghymru: nid amgen, llŷs Aberfraw, a llŷs Dinevwr a llŷs Mathravael. Pob arglwydd, o arglwyddi Gwynedd a'r Deheu, á ddylyant ateb yn y llŷs nesav ei gyvoeth ei hun, o'r tair uchel lŷs uchod, o bob hawl a govyn or vai arno. Cyd gallo arglwydd vod yn hawlwr yn ei lŷs ehun ar y neb à vyno, ni ddyly ev, herwydd cyvraith, vod yn amddifynwr yn ei lŷs ei hun, o neb rhyw ovyn or à vo arno; can ni ddyly ev sevyll ger bron brawdwr o'i lŷs ehun; ac ni ddylir ei ovyn yntau yn ei lŷs ehun o neb rhyw hawl ag vo arno. Ni ddyly un brawdwr hevyd, herwydd cyvraith, roddi barn, heb dair plaid cyndrychawl, val y dywesbwyd vry: nid amgen, hawlwr sevydlawg, yn holi ac yn cynhebrwng; ac amddifynwr sevydlawg, yn amddifyn; ac arglwydd gwir cyfredin, yn gwrandaw.

Tri mâch y sydd ni cheif un o honynt ddwyn mechni ar ei lw ei hun, cyd gwato ran ac addev rhan arall o'r vechni: un yw dyn à el yn vâch yn ngwydd llŷs; a mâch diebredig; a mâch cynnogyn. Peth bynag à ddyco y cyntav yn y llŷs á ddyly dyngu gydag ev, neu yn ei erbyn. Ail, neu y drydedd yw, beth bynag à ddyco, ar ei seithved o'i gyvneseiviaid o wyr y twng; canys talawdyr, o gyvraith, vydd pob un o honynt yn amser cynnocnaeth. A llyma y gwahan y sydd rhwng mâch diebredig a mâch cynnogyn. Mâch diebredig y geilw cyvraith mâch à ballo y mechnïaeth gyda hawlwr, gan rybuddiaw yn nyddiau gorsedd. Mâch cynnogyn, o gyvraith, y gelwir y neb à el yn vâch dros ddyn ni allo sevyll wrth gyvraith, o blegid tylodi: ac yn y lle hwnw y cymhell y blaid y mâch yn gynnogyn. Dau ryw balledigaeth á gynghain ar vâch i sevyll wrth gyvraith. Un onaddynt yw tylodi o eiseu tri thuddedyn, megis y gallai dalu dau bob amser, a chynnal y trydydd iddo ehun. Amser y rhyw dâl hwnw yw o wyth niwrnawd i gilydd, o'r pan enniller y da; ac yn y dydd y difycio y cynnogyn, taled y mâch gwbyl ag oedd yn ol heb dalu: a llyma vechnïaeth à bara dros oed dydd tâl. Ail yw o adaw y wlâd o'r cynnogyn cyn oed dydd tâl; yno taled y mâch hanner y ddylyed, a pharâed ei vechnïaeth ar yr hanner arall, hyd ar dervyn un dydd a blwyddyn; ac yna taled y mâch gwbyl ag à vo yn ol, oni seiv y cynnogyn wrth gyvraith; a bid i'r mâch ovyn y cynnogyn pan ŷ myno. Os gwedi yr oed dydd tâl, edrycher ai o wall yr hwlblaid am gyrchu amserawl, ai nad ev. Amser y gyvraith yw gwneuthur cyfraw o vewn i dervyn naw niwrnawd, gan rivo oed y dydd tâl, wrth nad perfaith rhoddi amser à vo byrach no hyny, rhag damchweinaw dylyed hawlblaid yn amryvyeilon leodd: ac onys cyfry, drwy gyvraith gorsedd, achwyn, bid llithredig amser rhwym y vechnïaeth yn llwybr ymddillwng, yn un modd â phei darfai i'r govynawdyr roddi oed i'r cynnogyn yn absen y mâch, gwedi oed dydd tâl.

Tri pheth nis dichawn mâch ei gafel dros blaid estronawl: un yw amddifyn o rwym; ail yw oed dydd côv; trydydd, dadleu yn nghyvraith y blaid nis dyly.

Tri meib y sydd ni ddylyant gafel rhan o drev eu tadau, herwydd cyvraith: nid amgen, mâb efeirad à enniller gwedi ymrwymaw mewn urddau efeiradaeth; ail yw mâb clavwr à enniller gwedi gwahaner y wrth ei bobyl oblegid clevri; trydydd yw mâb à dalo ei dâd ei dîr dros gelain yn waettir, er heddwch i'r mâb val i'r tâd.

Tri rhyw wrogaeth y sydd: cledren waesavwr, ac aswynwr, ac adlamwr.

Tri pheth ni ddyly tavodiawg eu dadleu dros neb un arall: un yw rhoddi gwystyl yn erbyn barn; ail yw dadleu dros warant arall; trydydd yw dadleu dros ddyn yn mherygl enaid ac aelodau.

Tri chwyn goruchel y sydd: un yw cwyn am dîr o âch ac edryd; ail yw cwyn i ymwystlaw â barn; trydydd yw cwyn galanas.

Tri rhyw berchenogaeth y sydd ar dîr herwydd cyvraith: un yw estyn heb oresgyn; ail yw goresgyn heb estyn; trydydd yw goresgyn ac estyn.

O dair fordd ydd â cogail yn mraint paladyr: un yw o'i oddev, canys goddev á dyr bob cynghaws; ail yw o eiseu etivedd cyvreithawl o wr; trydydd yw o brynu, canys y drydedd etiveddiaeth gyvreithawl yw

Tri argau tervyn y sydd: rhyw, a braint, a chyngwarchadw.

Tri aelawd à ddyly gwneuthur iawn dros ddyn, a'i gymeryd, er na bo i arglwydd oddev iddo: tâd, a brawd hynav, a chwegrwn.

Tair dadyl nid oes oed i vrawdwr am eu barnu: un yw dadyl y bo ymdystu ynddi; ail yw dillwng cyvarchau wrth raid y brenin; trydydd yw barnu dadenhudd i ddyn à'i dylyo o gyvraith.

Tri dyn à gynnail dîr yn llŷs y brenin, ac á'i herbyn gan y brenin, os herwydd iawn etiveddiaeth y disgyn iddynt y tîr, ac ni ddylyant wneuthur i'r arglwydd un o'r tri rhyw wasanaeth y sydd ar dîr, eithyr talu ei rent a'i westva iddo: gwraig weddw, a mâb dioedran, ac ysgolâig rhwymedig wrth urddau cysegredig. Sev achaws i wr wraig, a'r mab o eiseu awdurdawd synwyr a chorfolaeth, ac ysgolâig am nad oes werth ar ei davawd yn nghyvraith, ac na ddichawn neb varnu eithyr dan berygl gwerth ei davawd.

Tri dyn à ddyly y brenin, neu ei swyddogion, vynu meichau gantynt er diogelrwydd i bawb o'i werin ev, rhag gwneuthur cam o honynt, er na bo na chwyn na chanlyn arnynt gan neb: un yw gorseddwr à vyno breswyliaw mewn gwlâd heb roddi gwrogaeth i'r brenin, nac i un nchelwr; ail yw dyn à vygytho arall yn ei absen yn ngwydd yr arglwydd, neu ei swyddogion; trydydd yw dyn à ymwrthoto â chyvraith yn y llŷs, neu yn un o'r tri chyhoedd, gan ddywedyd y mynai ei ewyllys, oddieithyr canlyn cyvraith neu gwynau. Pob rhyw ddyn à gwyno gwyn bygwth enaid a chorf, neu aelodau, neu dda, rhag arall, trwy dwng ar grair, ev á ddyly cafel meichau ar ddiogelrwydd iddo.

Tri dyn ni ddyly un o honyt sevyll mewn barn: un onaddynt yw dyn gorphwyllawg o ynvydrwydd, ac à orfo ei rwymaw neu ei gadw weithiau; ail yw dyn à ambryno o ledrad cyvaddev unwaith, neu à orddiwedder yn lleidyr ar gyhoedd heddwch; trydydd yw dyn à ddygwyddo yn ngwerth ei davawd unwaith o blegid cam vrawd à roddasai cyn no hyny.

Tri chyfredin gwlâd y sydd: cyman, dadlau, ac eglwys.

Tri chenawl y sydd yn nghyvraith: un yw cenawl i gadarnâu cyviawnder; ail yw cenawl i gadw cywirdeb; trydydd yw ceuawl i eglurâu gwirionedd: sev ynt y tri hyny, arglwydd, a mâch, a brawdwr teilwng rhwng pleidau.

Tri pheth y sydd uwch no chyvraith, ac á dyr ar gyvraith, pan gyfarfont â hi: arglwydd yn lle y gwnel well no chyvraith i ddilid gwirionedd, neu wneuthur trugaredd; a braint ni aller provi yn ei erbyn; ac ammod addevedig.

Tri phwngc y sydd iawn eu gwadu yn y sarâed: na wnaethodd na sarâed, na mevyl, nac iddo, nac o'i arglwydd, nac o'i genedyl. Sev achaws y gwedir i'r arglwydd rhag ei dirwy; sev achaws y gwedir i'r genedyl rhag ei dial o honynt; canys gwaradwydd yw i'r genedyl sarâu eu câr; ac oni thelir, neu oni wedir, cyvreithawl ei dial; o telir iddo yntau ei sarâed, neu or gwedir, diwaradwydd vydd y genedyl; a'r lle ni bo gwaradwydd ni bydd hawl.

Tri goddev y sydd yn cydgerdded â chyvraith, hyd ar amser, ac nid ynt gorgyvuwch â chyvraith ac ni ddylir mwyniant o honynt herwydd cyvraith; sev yw hyny dangaws yr achwyson. Un yw goddev o ddyn orthrymder gan swyddawg arglwydd yn gwneuthur anghyvraith arno yn lle cyvraith; a hwnw á eilw cyvraith yn anrhaith oddev. Ail yw goddev o ddyn ddyn cybydd, neu anghydnaws, à vai yn cyngwarchadw swydd, neu ddiddysg ddidda; a'r rhai hyny á eilw cyvraith yn annheilwng oddev; a herwydd cyvraith ni ddylir mwyniant o un goddev annheilwng, namyn ei ddifrwythaw. Trydydd yw goddev o ddyn i arglwydd ei gymhell ar ei avles yn ngwydd y llŷs; a hwnw á eilw cyvraith yn dwyll anianawl yn ngwydd yr yngneidwyr; a hwnw á ddylir ei adver, herwydd y dywed cyvraith, val y hadverir trais; canys cospadwy yw llys y brenin i roddi cynghor i neb, pryd nas govyno; ac er yr anghyvraith hòno ymodwared á wna cyvraith iddo pan y govyno.

Tri chwyn à ddifydd bob cwyn, pan gyvarfont yn y llys: un yw y cyntav à gafer gwasanaeth yn y llys arno; ail yw cwyn dylyedawg; trydydd yw cwyn gorthrymder.

Tri pheth nid ateb cyvraith ddilys drostynt: un yw barnu yn drugarawg; ail yw esgynu dyn cyn ateb; trydydd yw crogi dyn am bedair ceiniawg cyvraith, ac ni ellir ond crogi am gant punt.

Tri anghydwybod cyvraith y sydd: un yw dwyn tervyn yn gwbyl cyn ymovyn gwir; ail yw barnu ar draws angen; trydydd yw cymhell dyn ar ei avles.

Tri chyveiliorn cyvraith y sydd: hawl anhysbys, ac ateb anghwbyl, a chôv anghydun.

Tri anghyvraith y sydd: un yw govedd iawn i arall yn lle cyvraith; ail yw dwyn anivel yn un o'r tair gavael rhydd, mwy no'r deuparth a'r traian'; trydydd yw dwyn tervyn i ddyn mwy no mesur ei hawl.

Tri pheth y sydd vwy no chyvraith: sev yw y tri hyny, gwir brid ar dir, yn lle y galler ei brovi, ac ni aller myned yn ei erbyn; ac arglwydd yn erlid gwirionedd rhwng deuwr; a hir oddev gwlâd à vo yn lle cyvraith. Ac yn y tri lle hyny ni ddyly brawdwr varnu, can ni henydd o gyvraith, ac na ddyly yntau varnu namyn cyvraith: gwlâd ac arglwydd hagen á ddyly varnu yna.

Ni ddylir herwydd cyvraith gredu tystoliaeth gwr ar wraig, ac un gwraig ar wr; canys traianawg yw pob gwraig ar wr; ni ddyly ei chredu hithau arno ev, can ni ddyly y traian ei gredu ar y ddeuparth. Tystoliaeth á ellir ar air ac ar weithred, ac ni ellir ar veddwl calon; ac yna y tervyna y ddwy gyvraith, cyvraith eglwysig a chyvraith Hywel, can eu braint. Onid y tri lle yma, cystal ammhrïodawl â phrïodawl: un yw yn y braint y ganer; ail, yn ei lw; trydydd yw lle ni aller dangaws o'r corf un dyn teilyngach nog ev; canys cyvraith á ddywed na bydd anmhrïodawl yr etivedd hwnw, pei un o'r dynion gwaharddedig vai; canys ev á biau holl ovynion ei dâd, a'i holl amddifynion. Cyvraith à ddywed y dichawn y brenin roi tîr y deyrnas i'r neb à wasanaetho drosto, ac yntau yn barawd i roi yr anghenion: yna dywed cyvraith un lle y perthyn barn ar draws anghenion: ni chynghain un esgus i'r neb allo ei wiriaw, neu arall drosto: cyvraith à ddywed, y neb à dòro ei gorchymynau à ddwg eu poenau.

Tri dyn à geif dda cyfroedig a ddylyed cyfroedig varwolaeth y perchen o gyvraith etiveddion, ac ni ellir cymhell un o honynt yn blaid i dalu yn nghyvraith etiveddion: nid amgen, aillt brenin neu vreyr, yr hwn à eilw cyvraith yn aillt prïodawl, yr hwn à drico gyda ei arglwydd yn ddisymud hyd y pedwerydd dyn o bob parth; ail yw brenin pan ddamchweino etiveddiaeth iddo o dda ei vâb aillt à vo marw heb etivedd o'i gorf; trydydd yw pan ddamchweino i vreyr ddisgyn yn nghyvraith etivedd yn y gyfelyb vodd i vâb aillt à vo marw heb etivedd o'i gorf. Ni ellir cymhell neb yn blaid i dalu dylyed dros arall yn nghyvraith etivedd neu gydetivedd, oni bydd disgynedig neu dreigledig yr etivedd neu gydetivedd iawn anianawl oblegid ei rieni neu gydetivedd; ac wrth hyny ni thâl mâb alltud, yr hwn à elwir yn vâb aillt, ddylyed ei rieni, neu gydetiveddion, wrth na cheif yntau anianolder o'u plegid hwyntau, o iawn disgynedig neu dreigledig: ni ellir cymhell neb yn dalawdyr dros ddyn à vo marw cyn talu dylyed, oddieithyr tri dyn, nid amgen, etivedd à gafo anianolder oblegid tâd; ail yw mâch; trydydd yw cydetivedd à gafo anianolder oblegid cydetivedd arall.

Tri dyn à saiv tavodiawg absen drostynt: un yw dyn à vo mewn pererindawd tu â Rhuvain, neu at vedd Crist; a dyn à vo clav gorweiddiawg, o vriw, neu vrâth, neu glevyd anianawl arall, hyd na allai ddyvod, nac ar varch, nac ar draed; a dyn à vo mewn caethiwed carchar: a hevyd dyn à vo mewn lluydd arglwydd; canys penav gwasanaeth tîr yw mewn lluydd, o raid neu uvylldawd; a hwnw y sydd bedwerydd achaws. Dewi Brevi.

Tri etivedd cyvreithawl y sydd yn nghyvraith nid ynt gywiw yn ngwasanaeth y brenin, ac ni ddylyant gynnal tîr dan y brenin gwedi eu tadau: nid amgen, dall, a byddar, ac evrydd; o achaws na allant gwblâu gwasanaeth perthynawl i'r brenin o'i dîr; a hyny o ddifyg nerth corforawl, mewn dadlau, a lluyddau, a llawer o leodd ereill. Y dianav o'u clustau, a'u traed, a'u llygaid, er eu bod hwynt anghyvreithawl, tîr eu tadau, gwedi eu tadan, à ennillant, herwydd cyvraith, gan y brenin yn hollawl, ac a'i cynnaliant yn berthynawl iddynt eu hunain, oni bydd i'r rhai anavus hyny etiveddion o'u cyrf. Or cyll perchen tîr ei lygaid, megis na welo, a'i glustau, megis na chlywo, neu ei draed, megis y bo evrydd, ni ddyly ev gynnal tîr dan y brenin gwedi hyny, namyn or bydd etivedd iddo, neu gydetiveddion tîr, megis brodyr neu ereill, rhag difygiaw gwasanaeth i'r brenin o'i dîr. Pwy bynag à gymero ddyled dyn anavus o dîr, pryderu y dyn anavus à orvydd arno tra vo byw o vwyd a dillad tra vo byw.

Tri dyn à ellir eu llysu o'r unrhyw achwyson, nid amgen no galanasdra, a thirda, a gwreicdra: tyst, gwybyddiad, a lliwad cyvreithawl.

Tri pheth y sydd y dichon dyn golli ei ddadyl o honynt, er daed vo y devnydd o

wir a chyvraith; sev ynt y tri hyny, llys cyn amser, a thyst ar vâch, a chadw gwedi gwrthawd.

Tri brodyr y dyly un o honynt drev ei dâd ac nis dyly y ddau ereill, ac yn ei hunvam ac yn ei hun-dad o'r un gwr prïawd, ac o'r un wraig brïawd: sev yw yr un à'i ceif, dianav; sev yw o'r ddau ereill mud, arall yw clâv gwahan; sev fordd y diferir y clâv gwahan, am na henyw o'r byd; trydydd yw mud, canys anghwbyl yw o davawd, ac ni ddyly yntau vod yn vrawdwr; canys ni ellir cwbyl o anghwbyl, ac wrth hyny nid dyn yntau; ac am nad dyn ev, ni ddyly vod yn vrawdwr.

Tri gwreiddyn anianawl y syddi'r un gair cyvraith: gwirionedd, cydwybod, a dysg. Oni chyvladd y rhai hyny ni cheif cyvraith ei henw; gwirionedd yw gwreiddyn barn; cydwybod yw gwreiddyn cyvraniad; dysg yw gwreiddyn cynhebryngiad dadyl, a'i herbyniad annhervynadwy yw pob cynghaws ni thervyner drwy y gwreiddyn hyny.

Tri perchenogaeth y sydd ar dîr hyd ar amser, ac à vyddant gargychwyn, ac oesodd y sydd iddynt: oes adeilad ar dîr dyn arall undydd a blwyddyn a thri niwrnawd nawdd; oes estynawl hyd pan roddo ei vraint a'i ansawdd o'i law; oes gwrthriviad hyd pan y cymhello yr arglwydd i wellâu ei vraint a'i ansawdd: ac os gwrthyd, cauedig vydd cyvraith rhyngto ag ev yn un o'r moddion y mae i ddylyedawg golli ei dîr. Sev yw gwrthriviad etivedd cysevin i gafel dadenhudd.

Tri goresgyn y sydd ni ddylir cafel mwynant o honynt: un yw goresgyn o anvodd; ail yw goresgyn heb wybod; trydydd yw goresgyn y bo ymrwym a phoen arno er hyd y bo ynddo, megis rhwymiad,[1] neu ysgriven arall. Ni chyll dyledawg ei dîr er myned rhivedi o ddynion dros ben nawved âch, pei gallai wiriaw vod llev treisig yn ol ar yr amserodd cyvreithawl; canys nid â hawl yn llwrw gwyddwaledd yn erbyn dylyedawg nes tervynu yr achwyson uchod.

Ni chynghain cwyn sevydlawg namyn o dri modd: sev yw y rhai hyny: o dervydd i hawlwr ddevnyddiaw cwyn at swyddogion yr orsedd, ac yn y dydd cyntav galw plaid, ac na ddel yr hawlwr wrth ei alw; ac yno deisyv o'r amddifynwr varn o ryddid, a'i varnu iddo; ac ar hyny yr hawlwr yn dyvod i'r orsedd, ac yn achwyn wrth yr arglwydd a'i swyddogion, vod yr iawn a dylyed yn dioberu o gyvraith cyn llithraw y dydd à rosoedd y brenin i roddi cyvraith; canys diodor yw pob peth ar gymaint ag y gwallocâoedd yr hawlwr ei vyned dan ei gamlwrw; ac wrth hyny y dichawn yr hawlwr dystu i'r arglwydd nad ydyw yr amddifynwr yn gwadu; ac yna y dichawn gwynaw yn sevydlawg. Ail modd y cynghain cwyn sevydlawg: o dervydd i hawlwr holi yn y llys dygynnull, a gwr y brenin yn eiste ar y llys hwnw, nid oes oed iddo i ateb; y dydd hwnw y dervydd y gwallgyvreithau a'r camddevodau, a gwan-gymydau; ac nid oes i amddifynwr; canys mwy yw y dystoliaeth hòno nog oed. Trydydd lle y cynghain cwyn sevydlawg yw, pan adawo swyddawg ei wialen swydd yn y lle hwnw, ni osoded oed yn y gyvraith hòno; canys y brenin á ddyly ddangaws gwialen ei swydd yn ddigam i bawb. Dewi Brevi I C.

Tair cyvlavan nid oes sarâed ynddynt: un yw dyrnawd mâb cyn oed cyvreithawl pedair blwydd ar ddeg, a dyrnawd o eiddigedd cyvreithawl, a dyrnawd o anvoddau: y gwaed ar weli, á ddylir, a'r asgwrn twn, o bydd.

Tair diasban uwch advan y sydd: un yw dylyedawg am dîr, gwedi bo yn ngwlâd arall hyd yn mhen y nawved âch, a dawed o hono at yr arglwydd, a dodi diasbad ger ei vron am ei iawn a'i ddylyed, a govyn o'r arglwydd i'r hen awduriaid a'i tyngant ei âch; canys y dylyedawg biau ddwyn ei âch yn eu blaen â henawduriaid, gwedi yntau ei dyngu. Ac onis gwybyddant ar ddylyedawg yn govyn i'r arglwydd gwedi pallo i'r henawduriaid o dyngu ei âch, ac yntau yn dwyn ei âch i'r tîr a'r ddaiar ac i'r drev y henyw o heni, arglwydd á ddyly roddi y tîr iddo, can ni thyngo yr henawduriaid ei âch, gwedi y bo y rhyw ddyn hwnw y maes o'i wlâd hyd yn mhen y nawved âch, ai ev o ddeol, ai o alanas, ai o vâr arglwydd, ai o wystloriaeth; a'r nawved dyn hwn yn myned o brïodawr yn anmhrïodawr, yna y gyvraith yn mynu ei gynnwys ar ei ddylyed: sev yw hyny, cymaint â'r gwr mwyaf à warchatwo yn yr oes y dêl ev i'r tîr: a hwnw á elwir yn ddiasbad uwch advan; ac ni wrandewir dyn o'r nawved âch allan. Ail yw mâb uchelwr am ei alltudion, pan ymadawant ag ev heb wneuthur iawn iddo. Trydydd yw gwraig am ei gwr; can ni ddyly cenedyl gymeryd dilysdawd heb ei chènad gwedi gwra.

Tri pheth ni chain: hoced mewn llw, esgus yn nghyfes, ac ymddiried i hireinoes.

Tri dyn à ddianc heb vod yn eneidvaddeu am ledrad cyvaddev: ysgolâig

[1] "Obligation."

coronawg, ni ddylir am ei ledrad cyntav namyn ei ddiurddaw a'i ellwng yn lleyg; ail yw mâb cyn ei vyned yn bedair blwydd ar ddeg; trydydd yw dyn anghyviaith, ni wypo gyvraith wlâd a'i devawd, hyd yn mhen tridiau a theirnos. Dewi Brevi.

Tri dygyn goll cenedyl: cyntav yw o honynt, bei darfai vod mâb ar arddelw y tâd yn váb dyoddev, a lladd dyn o hono gelain, a meichau o genedyl y tâd hwnw ar yr alanas drosto; a gwedi hyny ei ddwyn o'i vam i dâd arall, a dawed o'r genedyl à ryladder eu câr i ovyn ei alanas i'r genedyl à ryveichiasai ar yr alanas; a dywedyd o'r genedyl rhydwngadoedd y llovrydd ohonei, ac na ddylyant hwy dalu galanas, namyn dros gâr iddynt; ac nad oedd gâr hwnw iddynt hwy, y gwr à ddycbwyd o'u plaid; ac oddyna dyvod y genedyl i ovyn galanas i'r lle y dathoedd y llovrydd, a dywedyd o'r genedyl, na wnaeth ev ddim cam, er pan oedd ev gâr iddynt hwy; ac na ddylynt hwy wneuthur dim iawn, namyn dros y cam à wnêl ev yn gâr iddynt hwy; ac yna herwydd y ddau acco y dywed cyvraith, talwys à vechniwys: sev yw hyny, talu o'r neb à ryvechniwys yn gwbyl, cyd boynt gwirion am ei veichau a'i dâl. Yr ail yw, bei darfai damchweinaw meichau ar alanas dros y llovrydd, a bod un geinawg yn ôl heb dalu, ac am hyny lladd y llovrydd, cyvraith á ddywed, na ddylir nac edryd yr alanas drachevyn, na dim amdano yntau; can ni thaloedd ev gwbyl; ac ni ellir cwbyl o anghwbyl. Trydydd yw, bei darfai cyswynaw dyn o ladd arall, ac nad ymarddelwo yntau o wâd ar y llwon y dylyai, ac esgaelysu ei genedyl, a bocsachu am y gyvlavan; cyvraith a ddywed, o hyny allan na ddylyid cymeryd gwâd ganto; can ni ddechreuwys gymeryd arddelw ar wâd: sev oedd hyny anvon at ei genedyl, ac at yr arglwydd: ac am golli da y gelwir yn ddygyn goll cenedyl.

Tri gwarthrudd celain: cyntav yw lladd celain; a'r ail ysbeilaw; a'r drydedd govyn py gelain yw hon, a gwân gwth ynddi. Am y tri hyny y telir sarâed. Am y cyntav sarâed heb ddyrchavel; ac am y ddau ereill y dygwydd y traian i'r llawr: sev achaws yw na ddylir arddyrchavel ar y sarâed gyntav, wrth na liwir er à sarâer dros waith y cyntav; a llyma yr achaws y gostwng y ddwy sarâed gyntav, wrth vod yn llai gwarthrudd y marw no'r byw.

Tri argau gwaed: gwaed hyd ran, a gwaed hyd gwll, a gwaed hyd lawr; sev yw hyny, gwaed hyd wyneb, gwaed hyd ddillad, a gwaed à reto hyd lawr. Am y gwaed diweddav, can ni chwyner amdano, yr arglwydd á ddyly ymherw, wrth waedlydu ei dîr a'i ddaiar; ac sev yw maint cosp am hyny, pedair ar hugaint am y gwaed, a phunt am waedlydiaw y tîr.

Tri gwaed ni ddiwycir: gwaed o ben crach, gwaed trwyn, a gwaed o graith tra vo agored. Sev achaws na ddiwygir y gwaedau hyny, wrth vod yn anianawl gantynt redeg bob amser.

Tair craith ogyvarch: craith ar wyneb, ac ar law, ac ar droed. Am y gyntav, gwerth gwaed, a gweli, a gogyvarch dair gwaith; am yr ail, gwerth gwaed, a gweli, a gogyvarch ddwy waith; am y drydedd, gwerth gwaed, a gweli, a gogyvarch un waith. Sev achaws y rhagora cosp am y gyntav, yn vwy nog am yr ail; am yr ail, yn vwy nog am y drydedd; canys, amlycach, ac anurddedicav, yw craith ar wyneb, nog ar law; ar law, nog ar droed; ac wrth hyny y dyrchaiv yr hon rhag y llall.

O dri modd y sarêir pob dyn: o gyvlavan arno, a bod gan ei wraig, a thòri nawdd gwedi as rhoddo. Sev achaws y diwygir sarâed gwr o vod gan ei wraig, yn vwy nog arall, am ei hanfod o alanasdra.

Tri mâb ni ddyly drev tâd: mâb efeiriad, mâb clavwr, a mâb gwr à daler ei dîr yn waed-dir. A llyna yr achaws nas dyly mâb y clavwr, wrth ddarvod i Dduw ei ddethol, a gwahanu ei vraint i wrth iachweddawl. Sev val y mae hyny o vâb à gafo clavwr gwedi y bo barnedig i glavdy; a mâb à gafo efeiriad gwedi ydd urdder yn efeiriad.

Tri argau tervyn: braint, a chyngwarchadw, a phriodolder. Sev val y mae hyny, braint breiniawg a'i hargaua rhag anvreiniawg ei dervyn; can ni ddyly anvreiniawg dervynu ar dòr dyn â braint iddo; a hevyd prïodawr, can ni ddyly dervynu arno; ac hevyd hên warchadw á argaua dervyn, rhag un à vo iau nog ev. Cyd boed dau brïodawr o gymeriaid, a chyhyd eu gwarchadw ag unrhyw brïodorion, ac na wypo henuriaid gwlâd iawn dervyn rhyngtynt, rhànu yn ddau hanner á ddylir, herwydd cyvraith cyhydedd.

Tair gorsedd gyvreithawl y sydd: gorsedd arglwydd, a gorsedd hon esgob, a hon abad: a'r tair hyny gwrogaeth gwyr; ac ni ddyly gwr o un o honynt gwneuthur iawn, namyn yn ei orsedd ev ehun; oni bai ddamchweinaw i wr yr esgob wneuthur cam i'r arglwydd, neu wr yr arglwydd, yn ngorsedd yr esgob; neu wr yr abad yn un

o'r ddwy ereill. Pob un o'r rhai hyny gwnaed iawn lle gwnel y cam.

Tair gwanas gwystyl y sydd: llaw, a braich, ac ysgwydd. Sev achaws y gelwir y rhai hyny yn wanas gwystyl, can ni ddylir ar ni aller ei arwain yn un o'r tri lle hyny; onid yr bawlwr â'i myn, onid un peth, bod y ddylyed yn gymmaint ag na ellid gwystlaw amdano namyn peth mawr. Sev achaws na ddylyir hyny, wrth na ddylir peth anghyvodedyn am ddylyed cychwyn.

Tri gwystyl gogymeriaid y sydd: o law mâch, ac o law cynnogyn, ac o arglwydd, neu wasanaethwr, am ddylyed addevedig, heb vâch arnei; a heb gadarn vâch, ac eisoes ei vod yn addevedig.

Tri gwystyl nid rhaid meichau ar eu dilysrwydd: gwystyl o law mâch, a gwystyl à ddyco yr hawlwr ar y mâch or na vyno gwasanaethu ei vechnïaeth, a gwystyl o law arglwydd, neu wasanaethwr. Sev achaws yw nad rhaid mâch ar ddilysrwydd gwystyl o law mâch, neu o law yr arglwydd, can ni wata hyny o ddynion rywystlaw oc eu llaw, nac er chwant da, nac er peth arall: bei gwedynt gwystlaw hwnw, hwynt á ddylynt gwystlaw un arall. A llyna yr achaws nad rhaid mâch ar ddilysrwydd gwystyl a ddycer i ar vâch, canys o'i anvodd y dygir; ac os rhydd yntau o'i vodd, cymmered yr hawlwr vâch ganto ar ei ddilysrwydd, rhag gwadu ohono nas rhoddes.

Tri pheth nid rhaid mâch ar eu dilysrwydd: cynnysgaeth gan wraig, ac ennill meddyg gan glâv, a chyvarws gwr gan ei arglwydd.

Tri rhyw ddadenhudd y sydd, a'r tri hyny ni ddylir eu barnu namyn i'r mâb yn lle y tâd: dadenhudd âr ac eredig, a dadenhudd bwrn a baich, a dadenhudd cardd. Pwybynag y barner dadenhudd o âr ac eredig iddo, ev á ddyly eiste yn ddidwryv, dieniwed, heb ateb i neb, oni vo â'i gevyn ar ei ddâs, ac yna ateb. Pwybynag y barner iddo ddadenhudd o vod tâd yn cyvanneddu, a march a chàr ganto, ev á ddyly vod yn ddieniwed hyd yn mhen y nawved-dydd heb ateb, ac yn mhen y nawved-dydd cyvraith. Pwybynag y barner iddo ddadenhudd o vod tâd yn gyvreithawl â bwrn ac â baich ganto yn cyvanneddu, a dyly vod yn ddidwryv, ddieniwed, hyd yn mhen y trydydd ŷd heb ateb; ac yn mhen y trydydd ŷd cyvraith.

Tri chàr gychwyn heb ad-ddychwel: mâb à wato ei dâd unwaith, neu à gymmero unwaith; pa un bynag à wnel, ni ddyly ei adwneuthur; a'r ail yw dyn à êl unwaith yn gyvreithawl o briodolder, ni ddyly byth ddyvod drachevyn; a'r drydedd yw gwraig à el unwaith ei braint oddiwrth ei chenedyl yn gyvreithawl, ni ddyly ymchwelyd byth drachen yn mraint ei chenedyl. Sev achaws yw hyny, wrth nad adwna cyvraith à wnêl; ac na ddylir gwneuthur un o'r tri hyny namyn yn gyvreithawl.

Tri gorsav gwraig: cyntav, lle cysger genthi, hi á ddyly vod yno hyd yn mhen nawved-dydd; ail yw, lle desgaro ei gwr â hi, hi á ddyly vod yno hyd yn mhen nawved-dydd, i edrych a'i cyvreithawl ydd esgarwyd â hi, ac i vod yno ar ol y geinawg ddiweddav or à eiddiai; trydydd yw gwraig y bo marw ei gwr, hi a ddyly vod yno uwch ben ei haelwyd hyd yn mhen y nawved-dydd, ac oddyna ar ol y geinawg ddiweddav or à eiddiai.

Tair rhwyd brenin ynt, ei deulu, ac aswellt ei veirch, a'i re. Sev achaws yw, carcharawr à ddalo ei deulu, brenin bieuvydd; ac anivel à ddaler ar aswellt ei veirch, pedair ceinawg cyvraith o hono; ac velly march à ddaler ar ei re, ev a ddyly pedair ceinawg cyvraith o hono.

Tair rhwyd mâb uchelwr: aswellt ei veirch, a'i genvaint voch, a'i re. Ac o cheif anivel ni bo ei eiddo yn aswellt ei veirch, neu ar ei re, neu ar genvaint ei voch, unrhyw gosp y sydd iddo ag à vo i'r brenin.

Tair rhwyd mâb aillt: ei braidd wartheg, a'i voch, a'i hendrev. O cheif anivel ni bo eiddo ei hun ar ei braidd wartheg, ev a geif bedair ceinawg gota o hono; ac enivel à gafai yn ei hendrev, neu yn mblith ei voch, ev a ddyly bedair ceinawg gota o hono.

Tri chynghawawg cyvraith: rhaniad galanas, a gwerth tai a dodrevyn, a dadyl mâch a chynnogyn. Sev achaws y gelwir y tri hyny yn gynghawawg cyvraith, rhag anhawsed eu dwyn ar gôv ac ethrylith.

Tri mud gorsedd: mâch, ac ynad, ac arglwydd; sev achaws y gelwir hwynt yn vudion gorsedd, wrth vod amser i bob un onaddynt y dylyai vod yn vud: mâch, o'r pan eler yn nghyvraith am ei vechni ni dyly ateb, namyn gwedi govyno yr ynad ai mâch ai nad mâch; a'r ynad hevyd, nid rhaid iddo ateb oni vo rhaid iddo ddosparthu o'i ben; ac arglwydd hevyd, nid rhaid iddo vod yn rhaglavar: ac wrth hyny y gelwir yn dri mud gorsedd.

Tri aryv cyvreithawl, cleddyv, a gwaew, a bwa â deuddeg saeth. Gwerth cleddyv

gwynsaid pedair ar ugaint; or bydd breulif un ar bymtheg; o bydd grymsaid deuddeg ceinawg; gwerth pob un o'r ddau ereill pedair ceinawg.

Tair helynt rydd y sydd: llewynawg, a dyvrgi, a haid wenyn. Sev achaws y mae y tri hyny yn rhydd, wrth eu bod yn dri treiledig enivel ac na wastadant yn un lle rhagor ar ei gilydd.

Tair asgavaeth milgi: ysgyvarnawg, iwrch, a llewynawg. Sev achaws y gelwir y rhai hyny yn asgavaethau milgi, canys y cyntav a'u coto bieuvydd; onid un peth, cyvarvod cwn y brenin neu gwn yr arglwydd â'r llwdyn à gyvotai gwn mâb uchelwr: pwybynag hagen à gyvodai un o'r tri enivel a'i asgyvaetha o'i vilgi, ev a'i pieuvydd.

Tri enivel cymmaint gwerth eu troed a'u henaid: march, a hebawg, a milgi. Sev achaws yw hyny, canys hydroed yw pob un o honynt; ac enivel divwyn ac allo bydd gwedi na aller arver o honynt; ac arver o bob un o honynt y sydd o'i draed; ac wrth hyny y mae cymmaint gwerth troed pob un o honynt â gwerth ei enaid, pob un o'r tri hyny.

Tair sarâed ni ddiwygir: hon à gafo mâb gan ei dâd, a'r hon à gafo gwraig gan ei gwr am un o'r tri achaws cyvreithawl, a sarâed gwr gan ei arglwydd.

Tri achaws y sydd y dyly gwr vaeddu ei wraig: o unaw mevyl ar ei varyv, ac am gyvlavanu arno, ac am gafel gwr arall genthi. Os maedd yntau amgen no hyny, can cymerth ei ddwyn yn ei law ev ei hun ni ddyly iawn.

Tri lle y rhan cyvraith yn ddeuhanner: cyntav, o damchweinai vod dylyed a mâch arno, a gadaw o'r cynnogyn ei wlâd, y mâch à ddyly dalu hanner y ddylyed, cyd bo gwirion, am beri o hono i'r hawlwr ei gredu; a'r ail yw, o damchweinai amryson am dervyn ar wyr yn unrhyw briodorion braint gwarchadw, ac na wypai henuriaid gwlâd yr iawn dervyn rhyngthynt, rhànu yn ddeuhanner y ddylyed rhyngthynt; a'r trydydd yw, o damchweinai vod ynys rhwng dwy avon, ac na bai nes yr un no ei gilydd, eu rhànu yn ddeuhanner a ddylyant. Velly y mae cyvraith cyhyddedd: sev yw cyhydedd, pob dadlau à hebrynger yn gyhyd ac yn gystal.

Tair dirwy y sydd: dirwy ymladd, dirwy drais, dirwy ledrad. Am bob gweithred à wnel dyn ni hanfo o'r tri hyny, camlwrw a dâl amdano. Sev yw cosp am bob un o'r tri uchod tair punt; a mesur camlwrw yw naw ugaint.

Tair over groes: croes risg pren, a chroes à waharddo lwybyr, a chroes ni hebrynger â llaw. Am yr un o'r tair hyny ni ddylir na divwyn na dial.

O dri achaws y dylir amobyr i wraig: o gywelogaeth cyhoeddawg, ar ni bo na rhodd nac estyn; ac o veichogi ac o rodd ac estyn, can ni bo cywelogaeth; llathruddiaeth hevyd ev á ddylir amobyr; ac eisoes ni henyw o un o'r tri achaws; sev achaws yw wrth ei hanvod o bob un o'r ddau, o rodd ac o gywelogaeth; canys pan aeth hi gan y gwr yn llathrudd, yna ydd ymroes hi ei hun i'r gwr: o hyny ydd henyw llathruddiaeth o rodd ac estyn: o gywelogaeth cyhoeddawg pan henyw; canys cyvraith á ddywed, can ni chysgo gwr gan wraig à ddyco yn llathrudd, oni chymer gwr y tŷ vâch ganto ar ei hamobyr, taled ev ei hun yr amobyr.

Tri dyn à ddyly dalu amobyr: y neb à vo roddiad arnei, a hithau ei hun, a'r hyn a ddywedasam ni uchod.

Tri dygiad a vydd ar vâb: un ei vam ar ei llowydd: a dygiad tâd neu genedyl yn y vameglwys; a'r trydydd ev ei hun, oni orddiwedd ei vam yn vyw, o gorddiweddasai ei vam yntau ei ddwyn, a'i vod yntau yn amheuedig, cyvraith a ddywed, na ddyly ev ymddwyn, na chenedyl ei gymeryd; canys cyvraith a gydsynioedd gwybod o heni nad oedd vab y mab hwnw i'r tâd y tybygai ev ei vod yn vâb iddo; canys dug ei vam iddo, a hi yn gweled ei vod yn amheuedig.

Tri chymeriad a vydd ar vâb: un tavawd a'i gwata ac a'i cymer, ei dad ei hun yw hwnw; a'r ail yw, oni bydd byw y tâd, pencenedyl ar ei seithved o wyr, yn lle y tâd, gydag ev o'r genedyl; a'r trydydd yw, oni bai na thâd na phai cenedyl, un gwr ar ugaint o'r genedyl a'i gwata ac a'i cymer; saith yn lle y tâd, saith yn lle y pencenedyl, a saith gyda'r pencenedyl: sev yw val y mae ei gymeryd o'r pencenedyl yn ei law, a'i roddi yn llaw y gwr hynav o'r gwyr; ac velly o hynav i hynav hyd ymhen y seithved gwr hyny: nid oes noddiad arnaddynt, namyn eu bod yn genedyl or ni ddylynt rànu daiar ag ev. Un ansawdd â hyny y cymer: ac ynad a ddyly varnu yr hwn a wnelont na'i wadu na'i gymeryd. Ac velly y mae cymeryd mâb neu ei wadu. O darfai bod mâb ar arddelw y tâd yn dyoddev, ac yn mywyd y tâd hwnw nas dyco ei vam iddo; cyvraith a ddywed na ddyly y genedyl na'i gymeryd na'i wadu; canys gollyngwys hi yr amser y dylai ei ddwyn, os mynai; ac am hyny

y dywed cyvraith, na ellir dwyn mâb i varw; namyn gallu ei ddwyn o'i vam i dâd arall, os myn; can ni ddug hwnw o'r blaen. Os hithau á'i dygasai hwnw, na da na drwg vai y tâd, cyvraith á ddywed, na ddyly ev gafel tâd byth gwedi hyny, namyn hwnw; ac am hyny y dywed cyvraith, na ellir dwyn mâb i varw.

Tair celvyddyd ni ddyly mâb taiawg eu dysgu, heb genad ei arglwydd: ysgoleigdawd, a govaniaeth, a barddoniaeth. O damchweinai i vâb taiawg ddysgu un o'r tair hyny heb genad ei arglwydd, cyvraith á ddywed, na bydd ryddach no chynt; canys yn anghyvreithawl y dysgwys; ac nad oes anghyvraith à ddylyo ddyvod yn gyvraith; ac na ddylyant hwyntau wrth ddylyed mâb uchelwr ymryddâu namyn o arddelw cyvreithawl; a phwybynag ni chafo arddelw cyvreithawl i ymryddâu, bid gaeth val cynt.

Tri pheth ni ddyly taiawg eu gwerthu o bydd ar ei helw, mêl, a môch, a march ceillawg, heb gènad ei arglwydd. Rhai a ddywed, os gwerth, y dyly o'r gyvnewid ddyvod drachevyn, can nid oedd gyvreithawl y gwerthu; ac nad oedd ychydig dim à wnelid yn anghyvreithawl; eisoes mwyav a gadarnâa, na ddyly ddyvod drachevyn, namyn o gwnathoedd y mâb aillt gam, y dylyai ei arglwydd arno os mynai.

Tri phriv raniad a vydd ar dîr: rhan rhwng brodyr, adran rhwng cevndyrw, a chyhydedd rhwng cyverdyrw. Ni ddyly na nai nac ewythr na rhànu nac adrànu na chyhydeddu; sev achaws yw hyny, or na orddiweddoedd ev ail rhan, ac na ddaeth ato yntau y rhan arall. Sev fordd oedd oedd hyny; os nai vab brawd vai ev i'r ewythyr hwnw ni orddiweddoedd ev ei ran gyntav; sev oedd hòno rhan brodyr; ac na ddaeth ato yntau ran arall, oedd hòno adran cevnderw; ac velly y divernir y nai vab cevnderw, neu nai vab cyverderw. Ni ddyly cafael ateb, namyn cyttir cenedyl, yr hyn à ddywedasam ni uchod a ddylyir o dîr or à vai rhan gynt arno; tîr rhydd hagen ev a ellir ei rànu â nai ac ewythyr, ac ewythyr a nai. O dervydd i ddyn mynu adran ag arall or à ddylyed, ev a ddyly ddwyn yr avel à vu yn llaw y tâd, bei damchweinai colli peth o wir a chyvraith o hyny; ac o achaws ei ddyvod yn annilys ato, ac na wypai ei vod yn annilys pan ddathoedd ato.

Tair marw dystoliaeth y sydd: cyntav yw o honynt, o damchweinai i ddyn holi tir o âch ac edryd, o fordd arall, a dodi yn mhen tyston barnu o gyvreithau tâd, neu hendad, neu orhendad, a na bai à watai ei ddwyn ar y crair à vo yn llaw ynad ryataw oc y tadau gantynt hwy barnu cyvraith rhieni i neb y sydd yn holi y tîr hwnw, neu o àch ac edryd ydd hawl, a'i ddodi yn mhen y tyston, yr unrhyw lw à ddaw ar y rhai hyny ag ar y rhai ereill uchod; ail yw odyn; trydydd yw rhych neu fos. O dervydd bod dyn à ryveddo cymeryd dedryd gan dyst yr hyd à welo, cyvraith à ddywed yn y lleodd hyny y dylir; canys peth tragwyddawl yw: ac wrth hyny y dyly vrawd gyvreithawl barâu yn hwy no'r neb à'i barno; wrth hyny y mwynêir tyston o edryd y neb à'i rhywelai; ac wrth nad er yr hyn à welsant eu hun à atebant, namyn yr hyn à ddewis y gwyr à vu varw gantynt; wrth hyny y gelwir yn farw dystoliaeth.

Tri llysiant y sydd ar dyston: tirdra, galanasdra, a charennydd nês. Gweicdra y sydd lŷs; ac wrth ei hanvod o genedlaeth galanasdra, ni rivir namyn tri. Pwybynag à vyno lysu tyst o garennydd nês, ev a ddyly ddwyn tyston cydgenedyl; can ni ddyly estrawn ddwyn câr i neb, ac ni ddyly ddwyn ei garennydd.

Tri pheth à â rhwng dyn a thalu damdwng: cadw cyn coll, a geni a meithrin, ac arwaesav. Sev val y mae cadw cyn coll, gwedi adwaeno y colledig yr amser y colles yr eiddo, cafel o'r amddiffynwr ceidwaid ar vod y da hwnw ganto ev yn ei berchenogaeth ev cyn no'r amser hwnw: sev yw hyny cymodawg uwchlaw y drws, ac arall islaw y drws; or cefir hyny, digawn yw; ac oni chefir, advered i'r perchen yr eiddo.

Tri pheth ni ddylir eu damdwng: cîg heb groen, ac ariant heb lestyr, ac ŷd or à el i ar ysgub. Sev val y mae hyny, o chollai ddyn enivel byw, ac na orddiweddai y dyn lle bai ei dyb, namyn cîg heb groen, cyvraith a ddywed na ddyly dyn ddamdwng anivel gwelw. A'r ail yw ariant heb lestyr à gollo dyn, ni ddyly ei ddamdwng; canys unrhyw vydd pob ariant a'i gilydd: os collai yntau yn y llestyr, herwydd braint y llestyr y dyly ddamdwng. Trydydd yw bei collai ddyn ŷd ar ei golovyn, cyvraith a ddywed, na ddyly ev ei ddamdwng, namyn ei gyvryw ag à gollo.

Tri chanlyn diwall y sydd: canlyn cwyn hyd ar rwym, canlyn rhwym hyd ar varn, canlyn barn hyd ar dervyn. Deuryw ddifyg canlyn y sydd: un na chanlyner ddim; ail yw amryveilu o'r canlyn i'r llall.

Tri dyn hérwydd cyvraith ni savant

wrth à wnelont: un yw dyn meddw; ail yw mâb cyn ei bedair blwydd ar ddeg; trydydd yw dyn à gymheller o'i anvodd.

Tri braint y sydd i gynghellawr: braint castell, a braint amddifynblaid; a braint dyn disgyvraith. Sev achaws y mae braint castell iddo ev, carcharu à ddyco pan y myno; sev achaws y mae braint amddifynblaid iddo, am orvod arno ateb i orthrymder; sev achaws y mae braint dyn disgyvraith iddo ev, am nad oes i neb dasgu arno.

Tri dyn ni advwynêir dim or à ddywetont mewn llys: dall, a meddw, a byddar. Sev achaws yw, am nad gwneuthuredig dim or à wnelont yn nghyvraith.

Tri dyn à ddyly sarâed, ac ni ddylyant galanas: un yw, o dervydd tybiaw ar ddyn ladd arall, ac nas gwato, cyd boed gwirion, ac am hyny ei sarâu, ev á ddyly dâl sarâed, a phei lleddid ni chai ddim; ail yw, o dervydd i ddyn dalu cwbyl o alanas, namyn un geinawg, ac am hyny ei sarâu, ev à ddyly dâl sarâed, a phei lleddid ni chai ddim; trydydd yw caeth, nid oes alanas iddo, namyn talu ei werth, iddei arglwydd, mal gwerth llwdyn.

Dosparth Cyvraith,

à dynwyd oc yr un llyvyr o Gyvreithiau Hywel Dda.

Pwybynag à wnel avles iddo ei hun, neu ei etivedd, am dda cyfröedig, neu anghyfröedig, megis tîr a daiar, tra vo mâb o vewn pedair blwydd ar ddeg, neu ddyn meddw, neu ddyn clâv, ni saiv neb rhyw amddifyn yn eu herbyn, pan ddelont, yn eu synwyr perfaith, i adovyn y ddadyl hòno ger bron brawdwr; neu yn erbyn eu hetiveddion, os am dîr y byddai y gynhen. Canys dau ryw oed à vydd ar y gyvryw vâb hwnw; pan vo yn saith mlwydd o vewn yr oed hwnw, ni vydd plaid atebawl i neb, namyn o dair dadyl: o goddiant à wnel ev i arall, oddieithyr sarâed; ac o dîr à ennillo ev iddo ehun o le arall; ac o dîr à holer iddo o ddadenhudd, ac o âch ac edryd; a hyny gan vod arfedawg fyddlawn, à roddo arglwydd iddo gwedi bo marw ei dâd: ac yna gyntav y dichawn dyngu: oed arall y sydd ar vâb, pan vo pedair blwydd ar ddeg; ac yno gyntav y dichawn roddi a gwerthu da cyvodedig ac anghyvodedig, ac y bydd dyn oed cwbyl iddo i sevyll yn nghyvraith gorsedd a barn, herwydd cyvraith gyfredin Cymru. Dewi Brevi.

Pedair allwedd yngneidiaeth y sydd: un yw mynych ovyn dy ddysg, ail yw cadw genyd dy ddysg à gefych; trydydd yw caru ac ovni dy athraw; pedwerydd yw caru cywirdeb, a chasâu cam; a hyny er cariad Duw a'i ovn, a thremygu yr oes, o bydd heddyw, ni wyddost à vyddi evory; a hevyd cyvraith à ddywed, pan vo y tavawd yn barnu y bydd yr enaid yn crynu; ac wrth hyny, dau beth y sydd doethineb o gyvraith ynghyd; nid amgen, dysg a doethineb anianawl; ac wrth hyny y dywedir, ni bydd ynad neb er dysg, ac ni bydd ynad neb heb ddysg: sev yw hyny, er à ddysgo dyn, ni bydd ynad ev, oni bydd doethineb yn ei galon; ac er maint vo y doethineb anianawl, ni bydd ev ynad heb ddysg. Dewi Brevi.

Mae yn nghyvraith Hywel hawl, a gwrthhawl, ac arhawl, ac arabhawl. Sev yw deall hyny, megis pei damchweinai i i ddyn werthu march i arall, trwy vechni, erbyn diwrnawd, ar gafel tâl, a chwynaw am ei werth; a dodi o'r amddifynwr yn erbyn yr hawlwr, am y march à brynasai, un o'r pyncau hyn, ai y ddera, ai y llynveirch, ai y dn ysgyvaint, a bod yn llywygus; a dywedyd y dylai iddo yr hyn à varnai gyvraith iddo am yr hyn à ddotai yn ei erbyn o'r pyncau hyny; cyvraith à ddywed, na ddylir ylwyaw iddo yr ateb hwnw; sev achaws, am ei bod yn withhawl, a bod cyvraith yn dywedyd, na ddylyir dodi gwrthhawl yn erbyn hawl. Sev yw deall arhawl, or damchweinai i ddyn venthyciaw march, neu beth arall, gan ddyn, a chyn dawed y march adrev at ei berchen, cyvodi hawl o arall ar y march yn llaw benthyciwr, a gwneuthur rhyw dâl o dda i'r neb à i holai; ai rhoddi meichau ar y march i'r neb à holai, mewn diwrnawd, oni chafai warant amdano; a gwedi hyny dawed at y neb à'i benfyciawdd iddo, a ceisiaw ganto ddawed i warantu y march iddo, neu dalu y da i'r benfygiwr à daliesai i'r neb a holysai y march iddo, ni ddyly y neb à roes y march i venthyg vyned i warantu iddo, na thalu neb rhyw dda i'r benfygiwr, am luniaeth na masnach à wnelai benfygiwr yn absen y neb à roddasai y march yn menthyg; canys bod hyny yn arhawl ar y benthyg, a bod cyvraith yn dywedyd, pwybynag à venfycio enivel, na dim arall, y dyly ddawed adrev heb hawl a heb arhawl drachevyn arnynt. Deall arabhawl yw, pei damchweinai i ddyn govyn a holi peth à ddarfai ei dderbynu yn y blaen drwy dervyn cyvreithawl, ni ddyly; canys arabedd mawr a gwatwar y geilw cyvraith gwynaw am y rhyw hawl hòno mwy, ac ni wrandewir byth. Dewi Brevi.

CYFRAITH ACH.

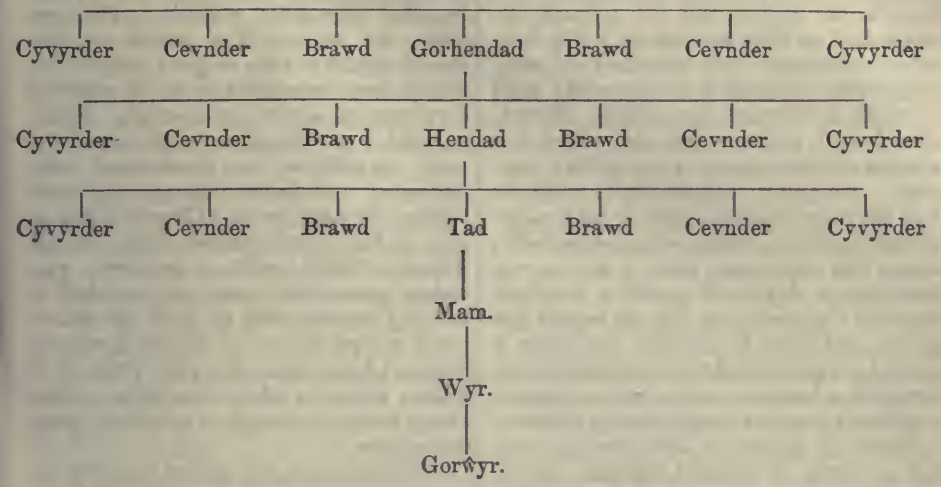

Y fugyr uchod á ddengys i ddyn wybod dosbarth a synwyr ar ei rieni, a'i gydetiveddion, a'i blant: canys rhieni dyn yw ei dâd, a'i hendad, a'i orhendad; cydetiveddion ynt brodyr, a chevndyr, a chyvyrdyr; etiveddion i ddyn yw y rhai à hanfo o'i gorf; megis mâb, a gwyr, a gorwyr. Ac os cyvrwys vydd y dyn à vyro y fugyr enwedig uchod, pan vo marw dyn o un o'r tair âch o gorf y cyf cynnalawdyr yn ddietivedd o'i gorf, ev à wyr pwy a ddyly cafael tîr hwnw herwydd cyvraith; canys hyd y drydedd âch y mae priawd ran ar dîr, yn llys cymwd neu gantrev, ac y gellir ei holi yn y gyvryw lys hòno; ac ni ellir canlyn cwyn âch ac edryd y maes o lys dygynnull, lle bo brawdwr penadur o blaid y brenin yn eiste ac yn rhoi cyvraith, trwy vraint penaduriaeth y llys oruchel, heb neb rhyw ddifyg yn y gyvraith hòno, na neb rhyw eisieu teilyngdawd na chyviawnder; canys serthain o bynciau à berthyn ar y llys oruchel i dervynu o'r rhai à gefir eu gweled rhag llaw yn ysgrivenedig yn amlycach; ac ni ellir eu tervynu yn llys cymwd neu gantrev, o herwydd amryeilon achwyson, val y cefir ei weled rhag llaw, o herwydd na ddylir tervynu nac arver o un rhan o awdurdawd y gyvraith yn ei gilydd, ond ei gadael megis y gosoded o'r dechreu; ac o herwydd hyny y mae yn rhaid i ddyn ddysgu a manoli ar ddosparth pob rhan o'r awdurdawd, val y tystiolaethir rhag llaw.

Pwybynag à vyno gwybod beth yw cyvraith, ac ei rhànau, ac adnabod devnydd hawl, a pha wedd yr ateper i hawl a hyny ar ddeall a grym tair testyn o'r brawdlyvyr; nid amgen, tair rhan awdurdawd cyvraith, ac ar dri devnydd hawl, ac ar dri rhyw ateb y sydd yn y gyvraith; a'r llyvyr hwn à elwir gwyddor cyvraith Hywel Dda —Pwybynag à vyno ddysgu cyvraith, rhaid vydd iddo wybod beth yw cyvraith. Canys cyvraith y sydd osodedigaeth gyviawn, wneuthuredig o gyvundeb y brenin a ei deyrnas, a deall y doethon i ddosparth cynhènau amryson cyvrwng hawlwr ac amddifynwr, trwy gyvarnodedigaeth pedwar peth: arglwydd cyfredin, yngnad cadeiriawg, a dwy blaid gyndrychawl, ac yn nesav y gellid i wirionedd.

Gwedi gwypo dyn beth yw cyvraith, a phy sawl rhan awdurdawd y sydd, val y gallo ddeall pob rhan ar neilltu, a pheth a berthyn ar bob rhan; canys tair rhan yw yr awdurdawd; nid amgen, cyvraith llys benadur y brenin, a chyvraith y wlâd, ac arver o bob un ohonynt—

Ar y rhan gyntav y perthyn amlycâu braint y brenin a'r vrenines, a'u hetiveddion, a holl swyddogion y llys benadur, a thervynu pynciau ni ellir eu tervynu mewn llys cymwd neu gantrev oddieithyr pynciau à osoded i'r llys dygynnull; nid amgen, un pwngc ar bymtheg, yr hwn à gefir yn lle arall, yn Lladin, val y mae haws ei goelaw a'i weled yn ysgrivenedig.

Hysbys yw mai yn y llys benadur y tervynir amryson rhwng gwystyl a gwrthwystyl, neu osodedigaeth barn, hyd pan dderchaver ger bron canonwyr; ac yna llys dygynnull biau, a thir gweithred, a rhybuchedd, a chyvarws; a phob tîr à vo dan vraint y llys benadur, llys benadur à'i tervyna.

Llawer o bethau a ellid eu tervynu mewn llys cymwd neu gantrev, od unir yn y llys benadur am danynt, nid yw cyvraith yn cadw, hyd na aller tervynu yn y llŷs benadur, or cwynir yno am danynt; oddieithyr peth myriedig à orfo herwydd deall cyvraith ei ddwyn i'r llys i hanfo. Hevyd, tîr à holer o âch ac edryd o'r priawd ran allan a ddylir ei dervynu yn y llys benadur. Ac hyd y drydedd âch ev a ddylir holi tîr yn yr orsedd y hanfo y tîr; megis rhwng brodyr a chevnderw a chyverderw; canys pob un o'r rhai hyny a ŵyr ei ran briawdyr à ddylyo ei gafel, o herwydd cyvraith: o hyny allan nid oes briawd ran ar dîr, cyd bont briodorion; am hyny y soded herwydd cyvraith yṙhyw ddadyl hòno wrth y llys benadur; canys cwyn goruchel y gelwir hwnw, o herwydd deall y doethon.

Llyma yr achaws na ellir tervynu cwyn âch ac edryd, o'r drydedd âch allan, yn llys cymwd neu gantrev; am na ellir canlyn cwyn âch ac edryd, eithyr ar welygordd o gydgeraint, i'r neb à holo y tîr, ac à vont yn cynnal y tîr hwnw trwy yr un rhyw gyf cynnalawdyr y bo yntau yn holi rhan gyda hwy o'i blegid, ac yn gallel arwain ei âch yn ddiddifoddedig, trwy dwng henuriaid gwlâd hyd ato, ac nad el tair gwaith ar gogail. A rhag damchweinaw y rhyw dir hwnw mewn amryveilon gynghelloriaethau gwedi rhànu rhwng y welygordd, a dyvod rhan rhai o'r welygordd mewn rhyw rai o'r cynghelloriaethau, a rhan ereill mewn rhyw rai ereill o'r cynghelloriaethau, val na ellid eu cafel dan lŷs cymwd neu gantrev, y gosoded y rhyw ddadyl hòno wrth y llys benadur; mal y gellir cymhell pawb o'r welygordd drwy rym un cwyn cysylltedig i gyd-ateb i'r neb a'u holai; can ni cynghain cwynaw o orsedd i orsedd am un devnydd; na chwynaw rhag un dyn, neu ddau, neu dri, cwyn âch ac edryd o'r drydedd âch allan, gan vod mwy o'r welygordd yn cynnal y tir yn eu herbyn. Sev achaws yw hyny, ev ddamchweinai vod etiveddiaeth o dir gwedi disgyn mewn mân ranau rhwng deugaint neu driugaint o gyd-ddylyedogion, a bod un o'r welygordd, ev a'i dâd, a'i hendad, a'i orhendad, y maes o'r wlâd heb gafel rhan, os hwnw a ddelai a holi un o'r welygordd ar neilltu, od ennillai ev ddim, yno ev a gafai gystal â hwnw, er maint à vai yn ei law; canys, lle ni bo priawd ran ar dir, ni ddyly priodwr ragor â'i gilydd; ac velly yr ai ev ehunan yn yr hanner o'r holl etiveddiaeth, lle ni ddylyai ev, o herwydd cyvraith, namyn cymmaint ag un o'r cyvrivedi à vai yn cynnal y tîr yn ei erbyn; ac wrth hyny y gosoded yr hawl hòno wrth y llys benadur, lle y gellir cymhell pawb i gyd ateb. Ac os ennill a wnelai ev, yno rhoddi cynnwys iddo ev gyda hwynt: sev vyddai hyny cymmeint ag un o'r cyvrivedi à vai yn cynnal y tir yn ei erbyn. Eithyr o darfai i un wneuthur adail neu lavur arall cyvreithawl, na chychwynai erddo oddiarno, o dichawn ddangaws tu athal iddo yn lle arall cystal â'i le yntau, ped vai heb y llavur cyvreithawl arno; ac onis dichawn, rhaid vydd ei gynnwys yno, eithyr gwneuthur iawn am yr adail a'r llavur à wnathoeddid ar y tir o'r blaen; canys y trydydd prid ar dir yw llavùr cyvreithawl à wneler ar dir, y bo gwell y tir erddo; a hyny a ddyly ev ei dalu, o cheif ei ran heb gwyn, megis y dyly dalu gobyr gwarchadw.

O dervydd tybgygu gallael o vrawd, neu gevnderw, neu gyverderw, neu gyd-ddylyedawg arall, holi cyvran o dîr o'i gyddylyedawg, trwy gamoresgyn, nis dichawn o herwydd cyvraith. Sev achaws, am na ellir, trwy gamoresgyn, eithyr ennill cwbyl, neu golli cwbyl, eithyr yn un lle, pan ddisgyno anddylyedawg yn briodwr ar dîr, a dyvod dylyedawg diddifoddedig ei briodolder i holi hwnw, ni ellir gwrthladd y priodwr o'i ddylyed; am na ddifoddes ei briodolder; na gyru y llall y maes, am ei ddisgyn yn briodwr: a llyna yr un lle y cefir cyvran trwy gwyn camoresgyn. Os y dylyedawg a oddev yr anddylyedawg i gynnal tîr yn ei erbyn, drwy dair oes rhieni o bob parth, yn un orsedd cymwd neu gantrev ag ev, ni wrandewir y dylyedawg gwedi hyny; canys argauedigaeth dragwyddawl yw. Os yntau a vydd mewn gwlâd arall, o achwyson cyvreithawl, pa amser bynag y dêl, o vewn y nawved dyn, ev a wrandewir, ac a roddir cynnwys iddo, val y dywesbwyd o'r blaen.

A llyna dalym o bynciau à berthyn ar y rhan gyntav o awdurdawd cyvraith.

Ar yr ail rhan o'r awdurdawd yr amlycêir y gyvraith osodedig à osoded rhwng y brenin a gwyr y deyrnas, a rhwng pob rhai o'r rhai hyny a'u cilydd; ac yn hòno y mae tair colovyn cyvraith, a gwerth gwyllt a dôv, y rhai y harvero dynion o honynt, a chyvraith tîr a daiar, a theithi mâch a chynnogyn, a devodau cyvreithawl, a llawer o bynciau ereill, val y mae y brawdlyvyr yn eu dangaws; a'r rhai hyny oll a orvydd eu gwybod, a'u deallu yn llwyr, ac yn vanol, cyn bo teilwng dyn yn vrawdwr mewn cyvraith.

Yn y drydedd ran o'r awdurdawd y mae rhan o bob un o'r ddwy gyvraith; o gyvraith y llys ac o gyvraith y wlâd, yr hwn a elwir yn arver cyvraith. Ac yn y rhan hòno y mae amser i ddechreu amryveilon holion; val nawved dydd mai neu ragvyr, am dîr a daiar o âch ac edryd; neu at ovyn dadyl ebryvygedig; a chynnal amser i dystu, neu i alw gwybyddiaid, neu eu llysu, neu eu gwrthneu; neu amser ymwystlaw a barn. A'r rhan hòno a ddengys cadw modd pob dadyl rhag gwallawgair, neu anhysbysrwydd, neu lithraw amser; a hyny drwy ymhawl, val y dewiso gwyr y llŷs a'r brawdwyr, a'u gair tra gair, a'u gwers tra gwers.

Gwedi y gwelo dyn bob rhan o hwn ar neilltu, a phob testyn yn mhob rhan, a phob gair yn mhob testyn, haws vydd iddo ddeallu cyvraith; canys ni wyr cyvraith onid y neb à wypo ei deallu. Gwedi gwypo ev hyny oll, yna y mae iddo ev wybod gwneuthur hawl ac ateb.

Pwybynag à vyno gwneuthur hawl, rhaid vydd iddo wybod by sawl devnydd hawl y sydd. Canys tri devnydd hawl y sydd: golwg, a gair, a gweithred. Er bod golwg a gair a gweithred yn dri devnydd hawl, nid ydyw cyvraith yn dywedyd vod pob golwg a phob gair a pob gweithred yn ddevnydd hawl; wrth hyny rhaid yw gwybod pa rai y sydd ddevnydd hawl, a pha rai nid ydyw.

Ac yn gyntav am yr olwg y mynegir, val y mae yn y brawdlyvyr yn dywedyd, tair golwg a ddygir yn nghyvraith: golwg tyst o'i dystoliaeth, a golwg mynegwr o'i vynag, a golwg llygatrydd celus, am ladd, neu losg, neu ledrad. Sev modd y deallir hyny: pan holo dyn beth i arall trwy wybyddiaid, y gwybyddiaid hyny a eilw cyvraith yn dyston yn y lle hwnw; canys pwybynag a allo ddwyn tystoliaeth, iawn yw ei alw yn dyst; a chyvraith a ddywed y dichawn gwybyddiaid ddwyn tystoliaeth yn erbyn gwâd ac amddifyn; ac y dichawn ddwyn tystoliaeth am à vu cyn ymhawl; a chyda hyny, y dichawn ddwyn tystoliaeth yn llawer lle; ac wrth hyny y gellir eu galw hwyntau yn dyston. A phan dyngo y rhyw dyst hwnw, rhaid vydd iddo dyngu gwybod a gweled yr hyn à dyngo, val y dywed cyvraith; canys llw gwybyddiad yw tyngu gwybod a gweled yr hwn à dyngo. A llyna ollwng tyst o'i dystoliaeth; achaws trwy ei dystoliaeth ev am yr hyn à welas y dylynir yr hawl hòno; velly y dywed cyvraith vod yn ddevnydd hawl ei olwg ev o'i dystoliaeth. Llw tyst arall, megis tyst ar wallawgair, yw tystu iddo gynt yr hyn y bo yn ei dyngu.

Ail yw golwg mynagiad o'i vynag; sev modd y deallir hyny: o dygir da yn lledrad rhag dyn, a'i wadu o'r llovrydd, a dyvod y colledig a mynagwr ganto, a lliwaw ar y llovrydd y lledrad; llw y mynagwr hwnw yw tyngu gwybod a gweled ar y llovrydd y lledrad; a hwnw yw golwg mynagiad o'i vynag; ac o rym yr olwg hòno y dylynir yr hawl ar y llovrydd, ac y gyrir dan raith gwlad; ac am hyny y gelwir yn ddevnydd hawl; a hòno yw yr ail olwg à ddygir yn nghyvraith.

Trydydd yw golwg llygatrydd celus, am ladd, neu losg, neu ledrad; sev modd yw hyny: o dervydd i ddyn vod yn afeithiwr, drwy lygatryddiaeth; megis gweled lladd dyn, gan ei oddev, devnydd hawl vydd i rieni y lladdedig hwnw, a'i gydetiveddion, ar yr afeithwr hwnw; canys iddynt hwy y telir tâl am afeithiau, a gwad am lovryddiaeth hevyd; ac iddynt, ac i'r genedyl, os holant, a chamlwrw i'r arglwydd; can nid oes am afaeth, heb weithred llaw neu droed, i'r arglwydd namyn camlwrw.

Ail devnydd hawl yw gair; canys tri gair celus y sydd: gair y bo gweli tavawd am dano, a gwallawgair mewn llŷs, a thavodryddiaeth, am ladd, neu losg, neu ledrad.

Sev modd yw hyny: or dywed un gair hagyr wrth vrenin, devnydd hawl i'r brenin a vydd arno; canys ev ddyly talu camlwrw yn ddeuddyblyg iddo; neu or dywed un gair hagyr wrth efeiriad brenin, yn un o'i dair gwyl arbenig, neu yn darllen llythyr, neu yn ysgrivenu rhag bron y brenin; ac i vrawdwr, pan ymwystler yn ei erbyn am ei iawn varn, os ev a'i cadarnâa; devnydd hawl vydd i'r brawdwr arno; canys ev a ddyly dalu sarâed iddo: hevyd ev a ddywedir y dyly y brenin gosb am air hagyr à ddyweto dyn parth a'r llall mewn eglwys, mewn mynwent, ac mewn gorsedd gyvreithawl; devnydd hawl vydd i'r brenin arno o gamlwrw, cyd ni chafo y neb y dyweter wrtho ddim iawn.

Ail gair celus yw gwallawgair mewn llŷs; a hyny vydd o'r tri modd hyn: gair gwall yn holi, o'r rhwyv neu eiseu; gair gwall yn amddifyn o'r rhwyv neu eiseu; a gair gwall yn gwadu. O'r cyntav y cyll hawlwr ei hawl o'r à berthyno wrth y gair, or dygir tyston yn ei erbyn, ac ni chyll gamlwrw; can nid oes gwynau celus eithyr tri: o'r ail neu o'r trydydd y cyll amddifynwr gamlwrw, a divwyn yr hawl or à

berthyno wrth y gair y tystwyd o'i wall; a devnydd hawl à vydd i'r brenin o gamlwrw arno. Sev yw deall gair rhwyv, dywedyd mwy no mesur y gyvraith; deall gair eiseu yw dywedyd llai no mesur y gyvraith.

Trydydd gair celus yw tavodryddiaeth, am ladd, neu losg, neu ledrad; sev modd yw hyny: o dervydd i ddyn, drwy gydsynied, vynegi i'r llovrydd ba le bai y dyn à leddid, a'i gyfelybion yntau, devnydd hawl a vydd i rieni y lladdedig hwnw, a'i gydetiveddion, ar yr afeithiwr hwnw; canys iddynt hwy y telir tâl am afeithau, a gwâd am lovryddiaeth hevyd iddynt, ac i'r genedyl hevyd, os holant. Rhai a ddywed, na ddyly cenedyl dâl dros afeithau; canys na ddyly cenedyl namyn tâl galanas a thâl sarâed; ac na heuyw arian diwad o un o'r rhai hyny: cyvraith a ddywed, mai i rieni a chydetiveddion y lladdedig y telir tâl am afeithau à voynt gyvaddev: hevyd, cyvraith a ddywed, holl afeithau gweithred, o afeithau galanas, neu losg, neu ledrad, dirwyus vydd pob un o honynt: tavodryddiaeth, a llygadryddiaeth, heb weithred llaw neu droed, camlyryus vydd y neb à'u gwnel. Tâl dros afeithau galanas addevedig, i rieni a chydetiveddion y lladdedig y telir o gyvraith, or cwynant amdano. Ac iddynt hwy, ac i'r genedyl hevyd, y dylir talu y rhaith i wadu llovryddiaeth, neu dalu galanas iddynt.

Trydydd devnydd hawl yw gweithred; ac er bod cyvraith yn dywedyd vod gweithred yn ddevnydd hawl, nid ydyw cyvraith yn gallel dangaws na mynegi by sawl gweithred y sydd devnydd hawl; namyn pob gweithred à wneler yn erbyn cyvraith, devnydd hawl yw i'r neb y gwneler gweithred iddo ar y neb a'i gwnelo; megis trais, lledrad, ac anghyvarch, a'r cyfelybion; oddieithyr gweithred ci cynddeiriawg, a'i gyfelybion. Hevyd y mae tri gweithred ar brawv i'r neb à'i dylyo, megis y dywed cyvraith yn y brawdlyvyr am lavur cyvreithawl, neu anghyvreithawl, à wneler am dîr, a'i gyfelybion.

Gwedi gwypo dyn by sawl devnydd hawl y sydd, rhaid vydd iddo wybod pa vodd yr holir, a pha vodd yr atebir; canys o bedwar gair a'u perthynasau y holir, ac o dri gair yr atebir. Sev ynt y pedwar gair y holir, nid amgen: Pwy à holych, beth à holych, pa vaint à holych, a pha amser y holych. Gwedi gwypo dyn hyny, rhaid vydd iddo wybod beth a berthyn wrth bob gair ar neilltu. Wrth y gair cyntav, nid amgen, Pwy à holych, y perthyn hen-wi henw priodawl yr hawlwr, a henw priodawl yr amddifynwr. Hevyd py at y bo dy gwyn; megis wrth swyddogion yr orsedd hòno, neu wrth gynghellawr; megis hyn, Namyn Ithel ab Cyvnerth, cyndrychawl yn canlyn cwyn wrth swyddogion yr orsedd hon; (ac o myn dywedyd, yn bènav swyddawg, wrth y cynghellawr, neu wrth y dystain, os yn y llŷs dygynnull y bydd; ac onis myn, nid oes na gwall nac eiseu, er na ddyweter) rhag Tudyr ab Gronwy yn nghyvleu amddifynblaid. Hyny a berthyn wrth y gair cyntav o'r hawl; wrth yr ail gair, nid amgen, Beth à holych, y perthyn henwi pa fordd yth wahanwyd o'th da: ai o drais, ai o ledrad, ai o anghyvarch, ai o lôg, ai o adneuaeth, ai o venfyg, ai by argywedd bynag à wneler it', neu ar dy eiddo; a hevyd, pa ryw dda wynt; ai aniveilaid, ai aur, ai ariant, ai dylyedogaeth o dîr a daiar drwy un o'r ḍadenhuddiau, neu o gamoresgyn o un o'r tri, ai trwy ach ac edryd; os o lôg, neu adneu, neu venfyg, henwi pa ryw gadernid y sydd ar ei gafel drachevyn; neu os drwy gyvnewid, neu ammod, neu luniaeth arall, henwi pa ryw gadernid y sydd arnynt; megis hyn: Drwg ddevnydd ac achaws, nid amgen fodd vu, noc i'r Tudyr ddwyn march coch yn anghyvarch arno ev. A hyny a berthyn wrth yr ail gair. Wrth y trydydd gair y perthyn, nid amgen, Pa vaint à holych; sev yw hyny, os aniveilaid, mynegi pa rivedi à voynt, a pha deithi arnynt; os march, neu eidon, cyn ei gyvlawn deithi, mynegi ei oedran; os aur, neu ariant, mynegi pa rivedi voynt; os argywedd, pa vaint, a pha vraint vo yr hawlwr; os am goed, pa rivedi voynt, a pha ryw goed voynt, ai derw, ai cyll, ai drain, ai pob un o honynt, ai coed ereill, os tîr a daiar, henwi pa rivedi o erwydd; a pha beth a ddylir dros yr eiddo, neu dros yr argywedd, ai arian cyvraith, ai arian cwtäon; megis hyn: Yr hwn varch oedd gyvlawn deithiawl, yr hwn a eilw cyvraith yn varch tom, ac a gywerthyddiai driugaint o'r ceinogau cwtäon. A hyny a berthyn wrth y trydydd gair. Wrth y pedwerydd gair, nid amgen, Pa amser y holych, y perthyn mynegi y dydd a'r vlwyddyn yth wahanwyd o'th eiddo, neu y gwnaethbwyd yr argywedd, neu yr ammod, neu y lluniaeth; neu os cyvnewid, pa ddydd, a pha le y bu; neu os llôg, neu adneu, neu venfyg, pa ddydd, a pha vlwyddyn y dylesid ei gafel drachevyn, neu dalu dros ei gyvnewid; os tîr, pa ddydd yth oresgynwyd ohono, a pha le y mae y tîr, a pha vraint y sydd iddo;

a mynegi pa un o'r tri diebryd yth dioberwyd o'th eiddo, neu yth argyweddwyd; a mynegi py ryw bersonoliaeth vo i'r hawlwr, neu i'r amddifynwr, yr amser y gwnaethbwyd yr anghyvraith. A hyny a berthyn wrth y pedwerydd gair o'r hawl; megis hyn, henw y dydd a'r vlwyddyn y gwnaeth ev yr anghyvarch: Dydd mawrth nesav gwyl Luc diweddav à lithroedd yn y vlwyddyn hon, lle yr oedd y march, pan ddycbwyd dan vraint gwialen y gynghellorıaeth hon, ac à elwir Glan Marlais, a bod Ithel yn berson cyvreithawl i ovyn, a Thudyr yn berson cyvreithawl i ateb; a bod cyvarch arno ev ar ddydd mawrth nesav yn ol calangauav, à lithroedd yn y vlwyddyn hon; a negydd vu, ac herwydd y negyddiaeth ei vod ev yn tynu yn un o'r tri diebryd, nid amgen, dwyn peth ar ddyn heb adver, a deisyv gwrtheb; ac o bydd neb ryveddo gosawd dydd cyvarch ar yr hawl, heb ei vod yn berthynas i un o'r pedwar gair rhwym, rhaid yw ei enwi; canys ni byddai diebrydig nes ei vod yn annegydd, ac na ddoed brawd ar negyddiaeth, nes ei gyvarch; ac nad oes achaws hawl heb ddiebryd; ac wrth hyny, rhaid yw henwi y dydd cyvarch.

Gwedi y gwypo dyn pa vodd y holir, rhaid vydd iddo wybod pa vodd yr atebir; canys o dri gair yr atebir, o wâd, neu addev, neu amddifyn.

Am y gwâd cyntav y treithir. Tri rhyw wâd y sydd: gwadu oll y ddadyl à ddoter ar ddyn; a hòno à wedir drwy raith osodedig, heb na mwy na llai. Ail yw addev rhan o ddadyl y ddrygweithred, a a gwadu cwbyl o'r gweithred; a hòno a wedir gan chwanecâu rhaith osodedig; megis yn ngholovnau cyvraith am lovryddiaeth, hyn y dyngai degwyr a deugaint, gan wadu llovryddiaeth a'i hafeithau yn hollawl; yna y twng cant, neu ddeucant, neu drichant, gan wadu llovryddiaeth, ac addev afaeth: sev modd y gellir hyny, anhaws vydd credu y neb à addevo ran o ddadyl y ddrygweithred, no'r neb à wado y ddadyl oll; ac wrth hyny y chwanecêir à vo wrth vraint yr hwn à addevo. Trydydd yw addev rhan, a gwadu rhan arall, heb weithred ynddo; a hòno a wedir gan leiâu rhaith osodedig; megis mewn mechni, llw mach ar seithved o'r dynion nesav i werth, gan wadu y vechni oll; yna y twng ev ehun, gan wadu rhan ac addev rhan arall o'i vechni; sev modd y deallir hyny: haws vydd ei gredu herwydd iddo addev rhan o'i vechni, no phei gwatai y cwbyl; canys rhag talu y gwedir; ac am hyny y lleiêir rhaith arno; ac herwydd nad oes drygweithred ynddi; cyfelyb i hyny, megis pei holai ddyn bunt i arall, ac addev o hono y lleill chweugaint, a gwadu chweugaint arall; yna y gwedir gan leiâu rhaith osodedig; lle tyngai wythwyr a deugaint gan wadu puut, hanner y rhaith vydd eiseu am yr hyn à addevoedd; can nid oes gynghaws gan addev. Ac velly pob gwâd a vydd cwbyl wrtheb i'r neb à'i harddelwo, tan dalu cwbyl raith, ac à berthyno wrth vraint yr hyn à holer, na llw un dyn, na llw lliaws. Lle bo un tavawd yn gyru, ac arall yn gwadu, llw un dyn y sydd ddigawn i wadu hyny, ar amser gwrthdwng, lle perthyno; rhaith osodedig a'i gwata. Od enwir bangor ar yr hawl yn gadernid ei harchwiriaw, megis briduw, neu vechniaeth, neu wybyddiaid, ammodwyr, a'u cyfelybion; y rhai hyny oll drwy raith osodedig y gwedir pob un o honynt; a hyny herwydd braint y bangor à osoter i archwiraw yr hawl; ac nid o herwydd maint y ddylyed yn y lle hwnw.

Ail gwrtheb yw amddifyn. Tri rhyw amddifyn y sydd: un yw, na wrtheber yn anamserawl i'r govyn. Sev modd y deallir hyny, nid amgen, cadw amser; megis y gallo archwiraw i ddedryd gwlâd; eithyr lle perthyno côv llŷs, nad oedd gollamser yr amser ei hamddifynwys, neu y gwadwys, neu 'y gwrthebwys yr hawl, megis na wrtheper cyn ei holi, neu na thalai wâd yn oed y gyvraith, neu nad amddifynai, cyn ateb i'r devnydd, neu na lysai, neu na wrthneu, neu nad ymwystlai yn amserawl, a'r cyfelybion: megis y dywed cyvraith yn ei harveron; canys cyvraith a ddywed vod yn rhaid cadw amser yn mhob peth. Ail yw amddifyn mal nad atepo byth i'r hawl; sev modd y deallir hyny, megis bei damchweinai wrtheb i hawl, gan allu provi, drwy un o'r tervynau uchod, vod gwall dadlwriaeth, à vai yn cyvladd â grym a devnydd y ddadyl o gwbyl, hyd na bai yn pwysaw ar vod dadyl nac arver dadlwriaeth, megis gwyddwaledd cywlad, neu arab hawl, neu hawl heb berchen, neu golli amser, megis y bai yn argauedigaeth dragwyddawl, a'i chyfelybion. Trydydd yw amddifyn gan ateb, mal na choller dim o yr hawl. Deall hyny yw, pan wrthepai amddifynwr gan dystu gwallawgair neu anhysbysrwydd ar hawlwr, oddieithyr colled tragwyddawl, neu dystu hawl dra blwyddyn, neu wrthhawl yn erbyn hawl, neu ovyn dylyed cychwynawl yn y dyddiau deddvon, neu ovyn tîr a daiar yn amser caeth cyvraith, yr hyn a ddisgyn yn

argauedigaethau amserodd; ac yna y mae cènatâedig cyrchu cyvraith o newydd.

Ni chaua cyvraith rhwng dyn a'i dîr dylyed yn llai ysbaid no thair oes rhieni o bob parth; a hyny yn dangneveddus. Sev yw tair oes rhieni, naw ugaint mlynedd; triugaint mlynedd yn mhob oes.

Amryveilion bethau gwiwgov oc yr un llyvyr.

Saith esgobdy y sydd yn Nyved: un yw Mynyw, yn eisteddva arbènig yn Nghymru; ail yw Llan Ismael; trydydd yw Llan Degeman; pedwerydd yw Llan Ussyllt; pymmed yw Llan Teilaw; chweched yw Llan Teulydawg; seithved, Llan Ceneu. Abadau Teilaw a Theulydawg, ac Ismael, a Degeman, a ddylyant vod yn llythyrawl urddon. Ebediw pob un o'r pedwar hyn, deuddeg punt; ac i arglwydd Dyved y telir; a'r neb à ddel yn eu lle â'i tâl. Mynyw a ddyly vod yn rhydd o bob dylyed. Llan Ceneu, a Llan Ussyllt, a ddylyant eu bod yn rhydd o ebediw, can nid oes tîr iddynt. Y neb à wnel gwaed ar un o abadau yr eisteddväau arbènig vry, taled iddo saith bunt, a golchyddes o'r genedyl, er gwaradwydd i'r genedyl, ac er cadw côv am y dial.

Pan symudawdd Hywel Dda gyvreithiau cyfredin Cymru o ddull Dyvnwal, tri llyvyr a osodes: un wrth ei lŷs beunyddiawl breswyl iddo ei hun; a'r ail yn Ninevwr, o vraint Deheubarth; y trydydd yn Aberfraw, o vraint Gwynedd a Phowys. Amryval vreinnau a osodes i amryveilon lyvrau: a hevyd, yn Ngwynedd a Phowys un brawdwr swyddawg, a chyvraith pencenedyl, a chyvraith..... ac alltudion, a'r dadenhuddau byrion, a phrawv i hawlwr, a dadyl ymwrthrym, ac oed wrth borth: ac ni osodes ev yn llyvrau Deheubarth un o hyny byncau dywededigion: ac ev a wahanawdd amryveilon vreinnau i amryveilon drevydd, a chymydau, a chantrevodd rhagddywededigion. Dewi Brevi.

Pan adnewyddawdd Hywel Dda, brenin Cymru, gyvreithau Cymru yn hollawl, ev a gadarnâoedd amryveilon vreinnau i amryveilon ddynion o'i deyrnas ev. Ac yn gyntav i bob arglwydd èglwysig, megis archesgob Mynyw, neu esgob, neu abad, y cenatâoedd braint breninawl i gynnal dadleuodd ar eu lleygion, trwy gyvraith gyfredin Cymru. Gwedi hyny ev a genatâoedd i bob pènaeth or à vai iddo gymwd, neu achwaneg, gynnal breninawl lys peunyddiawl o swyddogion breiniawl yn y rhivedi y myno, megis iddo ei hunan; a braint i gynnal breninawl lŷs o ddadleuodd yn ei wlâd ar ei uchelwr. A gwedi hyny ev a genatâoedd i bob uchelwr or à vo yn cynnal ei dîr prïodawl, dan ei arglwydd, vraint ei dîr, ac arglwyddiaw ei vileinaid, herwydd cydwedd ammodawl yn Neheubarth, a chaethiwed tragywyddawl yn Ngwynedd: taiogau y brenin a ddylir eu cynnal herwydd braint a chyvraith y daiawgdrev y boynt yn preswyliaw ynddi; a hyny herwydd gwasanaeth y daiawgdrev. A gwedi hyny ev a genatâoedd i bob dyn or à vai heb swydd vreninawl, neu vraint tîr iddo, y braint anianawl y ganed ynddo.

Llyma lyvyr o gyvraith à wnaeth Hywel Dda, yn y Tŷ Gwyn ar Dav yn Nyved, yr hwn y daeth yno o wys Hywel chwegwyr doethav o bob cymwd yn Nghymru o leygion; a saith ugaint baglawg, o archesgyb, ac esgyb, ac abadau, a phrioriaid; o ddoethion Cymru oll ev a wnaethbwyd y deuddeg doethav ar neilltu, i wneuthur y gyvraith; a'r un ysgolâig hynotav o Gymru oll i ysgrivenu y gyvraith, ac i edrych rhag gwneuthur dim yn erbyn cyvraith eglwys na chyvraith yr amherawdyr. Llyma henwau y gwyr lleygion hyny.

Morgeneu Ynad.
Cyvnerth, ei vâb.
Gweiri vâb Cyviawn.
Gronwy vâb Moriddig.
Rhewydd Ynad.
Iddig Ynad.
Gwiberi Hen ò Iscenain.
Gwrnerth Llwyd, ei vâb.
Meddwon ail Cerisg.
Gwgawn Dyved.
Bledrws vab Bleiddyd.
Gwyn Vaer, y gwr oedd

berchenawg ar Lantavwin bioedd y tŷ y gwnaethbwyd y gyvraith ynddo. A Blegewryd archdiagon Llandav a oedd yr ysgolâig; a doctor yn nghyvraith yr amherawdyr ac yn nghyvraith yr eglwys oedd ev.

Gwedi darvod gwneuthur y gyvraith oll, a'i hysgrivenu yn gwbyl, ev a aeth Hywel Dda, a theyrnedd o Gymru gydag ev, a Lambert esgob Mynyw, a Mordav esgob Bangor, a Chebur esgob Saint Assaph, a Blegewryd archdiagon Llandav, hyd at Anestacius hyd yn Rhuvain, i ddarllen y gyvraith, ac i edrych a oedd dim yn erbyn cyvraith Duw ohonei; ac am nad oedd

dim yn gwrthwynebu iddi, hi a deilyngwyd, ac a elwid yn gyvraith Hywel Dda o hyny allan.

Oedran yr Arglwydd Iesu Grist yr amser hwnw, naw cant mlynedd a phedair ar ddeg. A llyma y gwersau à wnaeth Blegewryd yn dystiolaeth ar hyny:

Explicit editus legib; liber bene fenit;
Qu'e regi scripcit Blaugoridus et quoq; fuit
Hweli turbe doctor' tunc legis in urbe
Cornando tunc iudice cotidiano
Rex dabat ad p'tem dexteram
Nam sum'at artem.

T. D. 282.

Sev oedd oed Crist pan aeth Hywel Dda vrenin i Ruvain i gadarnâu ei gyvreithiau, drwy...:...awl veddiant, xiiii a lx c. mlynedd. Oed Crist xl a lx c. mlynedd pan vu varw Hywel Dda penav moliant yr holl Brydeiniaid.

T. D. 258.

CYVREITHIAU HYWEL DDA

YN OL

HEN GYFYSGRIF

O EIDDO

YSGOL Y CYMRY YN LLUNDAIN.

In nomine Trino hoc opus incipio. Amen. Amen Amen.

HYGWEL DA MAB CADEL, ty6ysa6g CYBRU ol, a g6eles y Cybry yn camarmeru o'r cyvreitiau ac y dyvyn6s ato c6eg6yr o pob cymod yn y ty6ysogaet; y ped6ar yn leygion, a'r dau yn yscolêigion. Sev aca6s y dyvyn6yd yr yscolêigion rac gosa6d o'r leygion dim a bai yn erpyn yr yscrytyr glân. Sev amser y daetant yno y gara6ys; sev aca6s y daetant y gara6ys 6rt dylyu o pa6b bod yn ia6n yn yr amser glân h6n6, ac na g6nelynt cam yn amser gleindid. Ac o cyd cycor a cydsyniedigaet y doetion a daetant yno, yr hen cyvreitiau a ystyriasant; a rai onadynt a gada6sant i redeg, a rai a emendäasant, ac ereil yn c6byl a dileasant, ac ereil o ne6yd a gosodasant.

A g6edi honi onadynt y cyvreitiau a barnasant eu cad6, Hyg6el a rodes ei a6durda6d idynt, ac a gorcymyn6s eu cad6 yn craf. A Hyg6el a'r doetion a buant y cyd ag ev a gosodasant eu hebentit a'r hon Cybry ol ar y neb ni cad6ai y cyvreitiau; ac a gosodasant eu hebentit ar yr ygnad a cymerai diobryd bra6d, ac ar yr arcl6yd a ei rodai ido ar ni g6ypai tair colovyn cyvrait, a gw6ert g6ylt a dov, a pob pet or a pertyn arnadynt or y mae raid i dynion armer onadynt.

A'R LYS a cymyrt decreu, ac a gosodes ped6arg6yr ar ugain o g6asanaetg6yr yn l$\hat{y}$s.

S6ydg6yr y Brenin.

Penteulu	Penhebogyd
Efeiriad	Bra6dg6i'l$\hat{y}$s
Dystain	Peng6astra6d
G6as ystavel	Medyg
Bard teulu	Truliad
Gosteg g6r	Drysa6r
Pencynyd	C$\hat{o}$g
Medyd	Cang6ylyd

S6ydgwyr y brenines.

Dystain y brenines
Efeiriad y brenines
Peng6astra6d y brenines
G6as ystavel y brenines
La6mor6yn
Drysa6r y brenines
Cog y brenines
Cang6ylyd y brenines

Y s6ydogion a rivasam ni ucod di6edav ar b6yd ynt.

Teirg6ait yn y bl6ydyn y dylyant y ped6ar s6yda6g ar ugaint ucod cafael her6yd cyvrait eu bretyng6isg y can y brenin, ac eu lieing6isg y can y brenines: nadolig, a pasc, a sulg6yn.

Y brenin a dyly rodi i'r brenines traian a cafo o ennil o tir a daiar; ac y mely g6asanaetg6yr y brenin a dylyant traianu a g6asanaetg6yr y brenines.

G6ert y brenin y6 ei sarâed teirg6ait. Tair ford y g6neir sarâed i'r brenin. Un y6 pan torer ei na6d, pan rodo na6d i d$\hat{y}$n a'i lad; aral y6, pan del dau brenin ar eu cyd tervyn o aca6s ymarmol, ac yn g6yd y dau brenin a'r deulu lad o g6r i'r nail g6r i'r lal; trydyd y6 camarmeru o'i g6raig, a hono a dercevir ar bod i hanner yn m6y.

Sarâed brenin Aber Fra6, mal hyn y telir: can bu6 6rt pob cantrev yn ei arcl6ydiaet, a g6ialen aur cyhyd ag ev ehun,

a can brased â'i bys y bycan, a cla6r aur cyvled â'i g6yneb, a can te6ed ag e6in amaet a bo amaet sait blyned.

Ni telir aur namyn i brenin Aber Fra6.

Tair ford y sarêir y brenines: Un y6 tori y na6d a rodo; aral y6 ei tara6; y trydyd y6 cribdeilia6 pet a'i la6. A tryderan sarâed y brenin a telir idi hi am ei sarâed; a hyny heb aur heb ariant.

Y brenin a dyly bod yn ei cydymteitas un dyn ar pymteg ar ugain yn marcogaet: y ped6ar s6yda6g ar ugain, a'r deudeg gwestai, heb ei teulu, a'i g6yrda, a'i g6eision, a'i cerdorion, a'i acanogion; a hyny a gel6ir goscord y brenin.

Edlig y6 yr h6n à dyly g6ledycu g6edi y brenin; ac a dyly bod yn anrydedusav g6edi y brenin a'r brenines. Ev a dyly bod yn mab, neu yn nai i'r brenin. Ei le yn y lŷs y r6g yr osb a'r penhebogyd, yn c6ecedg6r ar saig y brenin. Ei lety yn y neuad, a'r mac6yaid y cyd ag ev; a'r cynnutai yn cynneu tân, ac yn cau y drysau; a'i anc6yn yn dimesur ar b6yd a lyn, a'i hol traul o covrys y brenin, hyd yn oed ei fr6yn, a'i meirc, a'i c6n, a'i modr6yau, a'i tlysau, y can y brenin; a'i arvau hevyd. Ni dyly yntau rodi dim o hyny heb caniad y brenin. A pan bo mar6 yr edlig ev a dyly gada6 ei meirc a'i c6n i'r brenin, can ni dyly ev talu ebedi6, namyn h6n6. Sev aca6s nas dyly 6rt ei bod yn aela6d i'r brenin. Sev y6 aelodau y brenin ei meibion, a'i neiaint, a'i cevndyr6. Rai a dyg6ed bod yn edlig pob un o'r rai hyny. Ereil a dyg6ed nad edlig neb namyn y neb y rodo y brenin ido gopait a g6rtdryciad. Trydydyn y6 à dyly cyndal cymedac yn lŷs; a'r g6asanaetg6yr a dylyant sevyl rac ei bron yn ei g6asanaet, megis rac bron y brenin. Ni dyly myned un nôs i 6rt y brenin, os myn.

G6ert edlig y6 traian g6ert y brenin. Ei sarâed y6 traian sarâed y brenin, heb aur. Na6d yr edlig y6 d6yn dŷn hyd yn diocel. Ebran ei marc y6 dimesur. Ei c6n un g6ert â c6n y brenin. Yr edlig, a'r rai rydyg6edasam ni ucod a bydant ar y braint h6n6 yny cafont tîr; a g6edi hyny 6rt braint y tîr à cafont yd â eu braint 6yntau, eityr hyn: O derbyd idynt cafael bileintir, braint y tîr à dercaiv yny bo tîr ryd. Yn y tair g6yl arpenig nid oes dylyed i neb g6asanaetu arno ev; ac evo a dyly cafael ei g6asanaet yn râd.

PEDWAR g6yr ar deg y syd yn y lŷs: ped6ar onadynt îs cory, a deg uc cory.

CYNTAV y6 y brenin, à dyly eisted yn nesav i'r celvi; ac y nesav ido yntau y cycela6r; a g6edi hyny yr osb; a g6edi hyny yr edlig; a g6edi hyny y penhebogyd, a'r troedia6g i am y dysgyl ag ev; a'r medyg yn bon y colovyn, i am y tân ag ev; yn nesav i'r celvi aral yr efeiriad teulu 6rt bendiga6 y b6yd a canu y pader; a'r colovyn u6c ei pen y dyly y gosteg6r ei maedu; yn nesav ido yntau yr ynadlŷs; yn nesav ido yntau y bard cadeiria6g; y gov lŷs yn pen y mainc r6g deuglin yr efeiriad; y penteulu a dyly eisted ar y tal isav i'r neuad, a'i la6 as6 ar y taldr6s; a'r hyn à myno o'r teulu y cyd ag ev; a'r rai ereil o'r part aral i'r dr6s; y bard teulu ar neilla6 y penteulu; y peng6astra6d i am y celvi â'r brenin; y pencynyd i am y celvi a'r efeiriad.

Penteulu a dyly bod yn mâb i'r brenin, neu yn nai, neu yn cyvuc g6r ag y galer penteulu o hano. Ni dyly mâb ucelg6r bod yn penteulu; sev aca6s nas dyly, 6rt myned ei braint 6rt y brenin, ac nad a un mâb ucelg6r. Wrt hyny y dyg g6yr G6yned y penteulu o riv y ped6ar s6yda6g ar ugain i a tan y dystain. Ei g6ert y6 traian g6ert y brenin. Ei sarâed y6 traian ei sarâed; eityr yr aur. Ei na6d y6 d6yn dŷn hyd yn y diocel, g6edi g6nel y cam. Ei le y6 â'i la6 as6 ar y dr6s. Ev a dyly dodi y telyn yn la6 y bard teulu yn y tair g6yl arpenig. Ei lety y6 y tŷ m6yav yn y trev, a cypermedav; ac y cyd ag ev y rai à myno o'r teulu, a'r leil y cylc ei lety yntau yny bo prydbert ido ei g6neutur ei raid. Yr eilsaig anrydedusav yn y lŷs a dyly ei cafael; a hyny yn cyntav g6edi y brenin. Ei anc6yn yw tair saig, a tri cornaid o'r lyn goreu à bo yn y lŷs. Traian à g6neler îs y cynted o cefir dir6y amtano ev a'i dyly. O derbyd i dyn g6neutur cam u6c y cynted, a'i daly o hano ev, neu o un o'r teulu yn fo, traian y dir6y a dyly y penteulu. Ev a dyly g6isg y brenin yn y teirg6yl arpenig; a'i meirc yn g6astad, a'u c6n, a'i hebogau, a'i arvau; ac yn ung6ert ei c6n â c6n y brenin, a'i hebogau; a d6yran i'6 marc o'r ebran; a'i lieing6isg y can y brenines; a pedair pedol ac eu tô hoelion ung6ait yn y bl6ydyn y can y gov lŷs; tair punt pob bl6ydyn y can y brenin yn ei cyvar6ys; ac ugaint o pob punt à del i'r brenin am dadlau tîr a daiar; ac ugaint y can pob g6r ar teulu y bl6ydyn cyntav y marcoco. Od â g6r ar teulu y can y brenin o aca6s irloned ev a dyly ei g6aha6d 6rt ei g6yd a'i cybodi â'r brenin. Pan bo raid myned y teulu i anreitia6, neu i neges aral, ev a dyly etol y rai à myno;

ac ni dylyir ei gomed. Ev a dyly cyvannedu y neuad heb y brenin; a'r sŏydgŏyr a dylyant gŏasanaetu arno ev mal ar y brenin. Ni dylyant y teulu rodi eu dilad onid can caniad y penteulu. Ev a dyly bod yn pob le yn eu blaen; ac na gŏnelŏynt dim namyn can ei cycor ev. Ev a dyly ran dàu gŏr o yr anreitiau à dycer eityr y gŏlâd; ac o traian y brenin ev a dyly traian. Ev yŏ y trydydyn à dyly traianu â'r brenin: y dau ereil yŏ y brenines a'r penhebogyd. Ev a dyly tri cornaid: un y can y brenin, a'r ail y can y brenines, a'r trydyd y can y dystain: a'r rai hyny a dyly bodar ei ancŏyn. Ev a dyly cerdy can y bard teulu pan myno. Ev a dyly medyginiaet rad pan myno, eityr ei gŏaeddilad; onid un o'r tair gŏeli arperygyl byd: sev yŏ y rai hyny, dyrnaŏd yn pen hyd yr emenyd, dyrnaŏd hyd yr ymyscar, neu tori un o'r pedair colovyn. Ev a dyly cylc y can y brenin gŏedi gŏahano ag ev y nadolig, ev a'r teulu: A tair ran a dyly bod; yr henran, a'r ran permed, a'r ran ieuainc; a pob eilgŏers y dyly bod y cyd ag ŏynt: a'r ran y bo ev y cyd ag ŏynt a dyly deŏis y tŷ. A hyd tra bo ev ar y cylc hŏnŏ y dyly bod sŏydgŏyr ido, a drysaŏr, a cog, a sŏydgŏyr bŏyd. A'r rai hyny a dylyant crŏyn yr aniveiliaid a lader idynt hŏy; a'r cogau a dyly y gŏêr, a'r dihynion, a'r ymyscar. A gŏedi darfo y cylc hŏnŏ, deued ar y brenin, a triced y cyd ag ev hyd yn pen y blŏydyn: ac ni dyly myned y canto hyd i pen y blŏydyn, onid i'ŏ negesau ev. A lyna yr acaŏs; canys trydyd anhebcor brenin yŏ y penteulu: y dau ereil efeiriad teulu, ac ynad lŷs. Pan bo marŏ y penteulu, y brenin a dyly ei marc, a'i arvau, a'i cŏn, a'i hebaŏg: a hyny yn le ei ebediŏ; can ni dylyir ebediŏ i aelaŏd y brenin, namyn ei hernais.

Yr ail yŏ efeiriad teulu. Hŏnŏ a dyly ei tir yn ryd, a'i gŏisg teirgŏait yn y blŏydyn; ei liain y can y brenines, a'i bretyngŏisg y can y brenin. Ei le yn y neuad i am y tân â'r brenin, yn nesav i'r celvi ŏrt bendigaŏ bŏyd a canu pader. Ei lety yn tŷ y clocyd, a'r yscolêigion y cyd ag ev. Ei sarâed yŏ herŏyd braŏd sened. A'i ancŏyn yŏ saig a cornaid lŷn. Ev a dyly ofrŏm y brenin, a paŏb or y rodo ev ofrom ido yn y tair gŏyl arpenig. Ev a dyly traian degŏm y brenin. Ev a dyly degŏm y teulu. Ev a dyly à del yn eu daered. Ev a dyly pedair ceiniaŏg am pob insail agored à roder am tîr a daiar, a negesau ereil maŏr. Ev a dyly ofrŏm y brenin peunyd ar oferen; ac ofrom y sŏydgŏyr aclan; a traian gŏeini a'r deupart i'r le pan hanfo; a pob pet à pertyno part a'r lŷs o'r hol dynion, ev piau traian eu gŏasanaet. Ev a dyly y dilad à bo am y brenin tra bo yn ei garaŏys. Ev a dyly bod yn gŏastad y cyd â'r brenin; canys trydyd anhebcor yŏ. Ev a dyly cafael ei marc mal y treulio y can y brenin. Ni dyly escob personi neb ar sapelau y brenin heb ei caniad.

Trydyd yŏ y dystain. Ev a dyly ei tîr yn ryd, a'i marc presŏyl, a'i gŏisg teirgŏait yn y blŏydyn: sev yŏ hyny ei bretyngŏisg y can y brenin, a'i lieingŏisg y can y brenines. Ei sarâed yŏ naŏbuŏ a naŏugaint. ariant. Ei gŏert yŏ naŏbuŏ naŏugeinbuŏ. Ev a dyly gŏisg y penteulu yn y tair gŏyl arpenig. Ev a dyly ranu y letyau: ido ehun yn nesav i'r lŷs, a'r hol sŏydgŏyr y cyd ag ev. Ev y sy pen ar yr hol sŏydgŏyr. Ev a dyly pedair ar ugaint y can pob un o'r sŏydgŏyr, pan estyner sŏyd ido. Crŏyn y gŏarteg à lader yn y cegin i'r sŏydgŏyr a'r dystain yd ânt, ac i'r dystain y dŏyran onadynt, eityr gŏarteg y maer. Y côg a'r dystain piau crŏyn y manyscrubyl: sev yŏ y rai hyny, devaid, a'r ŏyn, a'r mynau, a'r yrc, a'r alaned, a pob anivel mân à del ei croen i'r cegin amtano. Ev a dyly deg ceiniaŏg o pob punt à del i'r breniu, am dadlau tîr a daiar. Ev a dyly traian dirŏy a camlŏrŏ y sŏydgŏyr. Ev a dyly traian dirŏy à gŏneler uŏc cynted. O derbyd i dyn gŏneutur cam îs corv, a fo hano uŏc corv, a'i daly ev cyn cafael naŏd, traian y dirŏy a dyly y distain. Ei naŏd yŏ dŏyn y dyn à gŏnel y cam hyd ar y penteulu; ac yntau hyd yn diocel. Y dystain a dyly medu yn gŏastad y bŏyd yn y cegin, a'r lyn yn y medcel. Ereil a dygŏed y mai hyn yŏ ei naŏd: or pan decreuo sevyl yn ei sŏyd yny el y dyn diŏedav i cysgu, dŏyn y dyn. Y dystain a dyly gŏasanaetu ar cŏedyn ar bŏyd, a'r seitmed ar lyn: Sev yŏ y rai hyny, y brenin, a i hynaiv, a'i osb, a'i edlig, a'i penhebogyd, a'i troediaŏg, a'i pengŏastraŏd yn seitmed ar lyn; canys can ni dylyo cydbŏyta ag ev, ev a dyly cydyved. Ev a dyly gosaŏd naŏd, a tystu gŏirodau. Pŏypynag à toro y naŏd cyfredin à gosoto ev, nid oes i hŏnŏ un naŏd. Ev à dyly dau ebran i'ŏ marc, a pedair pedol ac eu tò o hoelion ungŏait yn y blŏydyn y can y gov lŷs. Ev a dyly hŏyedig hebaŏg y can y penhebogyd pob gŏyl Mihagel. Ev a dyly y can y cynydion, o hanner cŏevraŏr hyd yn diŏed y gŏäantŏyn croen eŏig pan mynoynt; o'r dyd hŏnŏ hyd hanner hvdrev, croen hyd

canys yn y tymporiau hyny yd heliir. Ev a dyly cad6 ran y brenin o'r anrait à del o gorg6lad, yny myno y brenin ei devnydia6. A pan myno y brenin ei traian, y dystain a dyly de6is ei eidion o traian, y brenin. Y dystain a dyly tygu tros y brenin. Y dystain a dyly ranu ariant y c6ynnos. Mal hyn y renir ariant y c6ynnos: sev y6 hyny pedair ar ugaint o pob g6led y bo med arnei; ac o hyny unarpymteg i s6ydg6yr y brenin, ac 6yt i s6ydg6yr y brenines; o'r unarpymteg à da6 i s6ydg6yr y brenin, 6yt i'r dystain a'r cogau; a'r dystain a dyly d6yran, ac un i'r cogau; a pedair i'r g6eision ystevyl; d6y i drysa6r y neuad; un i drysa6r yr ystavel; un i'r cang6ylyd. O'r 6yt à pertyn ar s6ydg6yr y brenines, pedair i'r dystain a'r cogau: a'r d6yran i'r dystain; un i'r g6âs ystavel; un i'r la6mor6yn; un i'r drysa6r; un i'r cang6ylyd.

Ped6eryd y6 y penhebogyd. Ev a dyly ei marc pres6yl, a'i tîr yn ryd. Ei le yn y lŷs y6 ped6arYg6r nesav i'r brenin, ar ei saig. Ei letŷ y6 yscuba6r y brenin, rac daly m6g ar ei adar. Ev a dyly d6yn lestyr i'r lŷs i dodi 'g6ira6d yndo: can ni dyly ev namyn tòri ei syced; sev aca6s y6 hyny rac g6ander i'6 adar. Ev a dyly dyrnbed o cang6yl c6yr y can y dystain i ab6yda6 ei adar ac i g6neutur ei g6ely. Ni dyly talu ariant y peng6astra6d; canys y brenin a'i gwasanaeta, yn trile: pan elygo ei heba6g, daly ei marc; sev mal y dyly daly ei marc, tra discyno, a pan escyno, daly ei g6artavyl, a daly ei marc pan êl i'6 agen edyl. Ev a dyly calònau yr aniveiliaid à lader yn y cegin, a'r yscyvaint, i porti ei hebogau. Ev a dyly davad hesb, neu pedair ceinia6g y can bileiniaid y brenin. Ung6ait yn y bl6ydyn y dyly cylc ar y bileiniaid. Ev a dyly traian dir6y yr hebogydion, ac amgobyr eu merced. Ev a dyly croen hyd yn hydrev, a'r g6âant6yn croen e6ig i g6neutur menyg i arg6ain ei heba6g, ac i g6neutur tavlhualau. Ev a dyly ei anrydedu o tair anreg y dyd y lado ei heba6g un o tri aderyn: ai b6n, ai garan, ai cryhyr. Ev a dyly mantel y brenin y marcoco yn y tair g6yl arpenig. Ei na6d y6 hyd ar y brenines. Ereil a dyg6ed pany6 hyd y le di6edav yd elygo ei heba6g ar ederyn. Ev a dyly yr h6yedigion, ac ev a dyly nytod yr hebogau a'r lamystenod à bo yn daiar y brenin. Or pan doto ei heba6g yn mud yny6 tyno alan ni dyly ateb neb, namyn un o'r cyds6ydogion. Ei sarâed y6 c6ebu6 a c6eugaint ariant, can eu hardercavael. Ei g6ert y6 c6ebu6 a c6eugeinbu6, can eu hardercavael.

Pummed y6 yr ygnad lŷs. Ev a dyly ei tîr yn ryd, a'i lieing6isg y can y brenines, a'i bretyng6isg y can y brenin. Ei le y6 i am y tân a'r brenin, yn nesav i'r efeiriad teulu. Ei lety y6 ystavel y brenin, yr hon y bo yn cysgu yndi; a'i clusta6g y can y brenines, a lenliain, a'r gopenyd yr eisted y brenin arno y dyd a tano yntau y nôs. Ereil a dyg6ed na dyly ev ei lety o'r neuad. Ei marc a dyly bod r6g marc y brenin a'r pared, a'i d6yran ido o'r ebran. Ev a dyly ta6lb6rd o asc6rn mormil y can y brenines, ac aral y can y bard teulu; a'r overtlysau hyny ni dyly ev nac eu g6ertu nac eu rodi tra bo by6. Ev a dyly ran g6r y cyd a'r s6ydg6yr. Ev a dyly y can y peng6astra6d dig6alu ei marc o'r hoel cyntav hyd y di6edav, a'i ystarnu a'i d6yn ido i escynu arno pan marcoco. Ev a dyly can y porta6r agori y port ma6r ido yn dybod i'r lŷs, ac i myned i me6n ac alan; ac nas elygo byt yr 6iced nac yn myned nac yn dybod. Ev a dyly ran g6r o ariant y g6astrodion. Ev a dyly o'r anrait à g6nel y teulu yn gorg6lad, g6edi del i'r brenin ei traian, yr eidion à de6iso. Ev a dyly am pob dadlau tîr a daiar pedair ar ugaint y rygto a'r ygnaid, a d6yran ido ev. Ev a dyly barnu ar y lys, ac ar y teulu, ac à pertyno arnynt. Ev a dyly lamysten cyvr6ys neu h6yedig heba6g y can y penhebogyd. Ev y syd trydyd anhebcor arcl6yd. Ev a dyly pedair ar ugaint y can pob ynad à provo ev. Ac yn y le y bo yn cydbarnu bra6d y cyd ag ynaid ereil, ev a dyly ran deug6r. Ei na6d y6 hyd ar y brenines. P6ypynag à cyrco na6d ato ev, ev a ceif na6d o'r pan decreuo dospart y dadleu cyntav yny darfo y di6edav yn y dyd h6n6. O derbyd i dyn ymg6ystla6 ag ynad lŷs, neu ag aral, o geil y dyn h6n6 provi bod yn cam y bra6d à barn6s yr ynad, coled yr ynad ei tava6d, neu yntau ai pryno y can y brenin er ei g6ert cyvrait. Os yntau a gorbyd, taled ido ei sarâed: sev y6 ei sarâed c6ebu6 a c6eugaint o ariant, can ei ardercavael. Ei g6ert y6 c6ebu6 a c6eugeinbu6, can ei ardercavael.

C6eced y peng6astra6d. Ev a dyly ei tîr yn ryd, a'i lieing6isg y can y brenines, a'i bretyng6isg y can y brenin, a'i marc pres6yl. Ei le y6 i am y celvi â'r brenin. Ei letŷ y6 y tŷ nesav i'r yscuba6r, 6rt dylyu o hano ev rànu yr ebran. Ev a dyly d6yran o'r ebran y6 marc ev. Ev a dyly pedair ceinia6g am pob marc a rodo y brenin, eityr i tri dyn: sev y6 y rai hyny, yr escob, a'r penhebogyd, a'r croesan: sev aca6s nas dyly y can yr escob, 6rt ei bod

yn periglaór i'r brenin, a cybodi racdo, ac eisted yn ei ol, a daly ei leóys tra ymolco: sev acaós nas dyly i'r penhebogyd, órt dylyu o'r brenin ei góasanaet ev, o'r tri acaós y dygóedir nas dyly y brenin: nis dyly i'r croesan; sev acaós nas dyly, canys ev a dyly róymaó y cebystyr am ei ceiliau, yr un à bo yn pen y marc à roder ido, tra el o'r lŷs. Ac o'r acóysion hyny ni dylyant talu ariant y góastrodion. Ev a'r góastrodion a dylyant yr ebolion hyd yn dóybliyd o traian y brenin o'r anrait. Ev a dyly capanau góla6 y brenin, a'i hen cyvróyau liú eu pren, a'i hen fróynau dylys, a'i hen yspardunau dylys i ymdóyn arvau y brenin. Ev a dyly croen ŷc y gauav, a croen buóc yr hav. Ni dyly neb dim o'r góadaód, namyn y pengóastraód. Ev a dyly dyrnbed y róg lyn a góadaód; a cróyn i góneutur cebystrau. Ev a dyly coesau y góarteg à lader yn y cegin. Ei naód yó hyd y parâo talym y marc cyntav. Ev a dyly traian dióy y góastrodion, ac eu caml6ró, ac amgobyr eu merced. Ev a dyly cornaid lyn y can y brenin, ac aral y can y brenines, ac aral y can y dystain: a'r rai hyny a dylyant bod ar ei ancóyn, a saig o bóyd. Ei sarâed yó cóebuó a cóeugaint o ariant. Ei góert yó cóebuó a cóeugeinbuó, can ei ardercavael: a'i sarâed a ardercevir.

Seitmed yó góas ystavel. Ev a dyly ei tîr yn ryd, a'i marc presóyl; a'i lieingóisg y can y brenines, a'i bretyngóisg y can y brenin. Ev a dyly bod ei lety yn ystavel y brenin. Ev a dyly cadó yr ystavel, a góneutur góely y brenin, a góneutur negesau y róg y neuad a'r ystavel. Ev a dyly ran o ariant y cóynnos. Ev a dyly hen ddilad góely y brenin. Ev a dyly bóyta yn yr ystavel. Ev a dyly góalâu ar y brenin, eityr y teirgóyl arpenig. Ei naód yó o'r pan el un i ceisiaw baic góelt a tan y brenin, a góneutur ei góely, a tanu y dilad arno, yny tyno tranoet, dóyn y dyn heb erlid heb ragod. Ev piau cadó trysaór y brenin, ei fiolau, a'i cyrn, a'i modróyau, a cerydu ido à colo. Ei sarâed yó cóebuó a cóeugaint o ariant. Ei góert yó cóebuó a cóeugeinbuó, can ei ardercavael.

Wytmed yó bard teulu. Ev a dyly ei tîr yn ryd, a'i marc presóyl; a'i lieingóisg y can y brenines, a'i bretyngóisg y can y brenin. Ev a dyly eisted yn nesav i'r penteulu yn y teirgóyl órt rodi ei telyn yn ei laó. Ev a dyly dilad y dystain yn y teirgóyl. Pan myner canu cerd, y bard cadeiriaóg a decreu; a'r canu cyntav o Duó, a'r ail o'r brenin pieufo y lŷs: neu oni byd ido ev à caner, caned o brenin aral. Góedi y bard cadeiriaóg y bard teulu piau canu tri canu o cerd amcen. O derbyd i'r brenines mynu cerd, aed y bard teulu i canu idi cerd yn dimesur: a hyny yn isel, mal nad avlonydo y neuad canto. Ev a dyly buóc neu ŷc o'r anrait à góuel y teulu yn gorgólad, góedi yd el i'r brenin y traian. Yntau a dyly pan rànoent yr anrait canu Unpeniaet Prydyn. Ev a dyly i'r brenin taólbórd o mormil, a modróy i'r brenines. Ei lety y cyd a'r penteulu. Ei naód yó hyd ar y penteulu. Yn y cerdo y cyd â beird ereil, ev a dyly ran deugór. Ei sarâed yó cóebuó a cóeugaint o ariant. Ei góert yó cóebuó a cóeugeinbuó.

Naómed yó gosteggór. Ev a dyly ei tîr yn ryd, a'i marc presóyl; a'i lieingóisg y can y brenines, a'i bretyngóisg y can y brenin; Ev a dyly ran góry can y sóydgóyr. Ev a dyly pedair ceiniaóg o pob buóc a del yn dióy o'r à pertyno ar y lŷs. Ev a dyly medu bóyd a lyn atan y dystain. Ev a dyly góasanaetu, a gostegu, a taraó y post, uc pen yr efeiriad. Ev a dyly sevyl yn góasanaet y brenin yn ei absen. Ev a dyly triugaint y can pob maer bisóail, pan doter yn maer Ev a dyly or pan dioter y maer yny doter aral, góarcadó y lŷs. Ev a dyly syniaó órt y dotrevyn, ac órt da brenin yn y lŷs, o'r pan el yr un à bo yndi yny del aral idi. Ev a dyly cyndulaó tóg y brenin. Ei lety yó y cyd a'r dystain. Ei naód yó o'r gosteg cyntav hyd y diódedav, dóyn y dyn à góuel y cam. Ei sarâed yó cóebuó a cóeugaint o ariant, can ei ardercavael. Ei góert yó cóebuó a cóeugeinbuó, can ei ardercavael ungóait.

Degmed yó y pencynyd. Ev a dyly ei tîr yn ryd, a'i marc presóyl; a'i lieingóisg y can y brenines, a'i bretyngóisg y can y brenin. Ei le yn y lŷs i am y celvi â'r efeiriad teulu, ac y cyd ag ev y cynydion. Ei lety yó yr odyn. Ei ancóyn yó tri cornaid lyn a saig: un o'r corneidiau lyn y can y brenin, ac aral y can y brenines, a'r trydyd y can y penteulu. Ev a dyly dióy y cynydion, ac amgobyr eu merced. Ev a dyly pedair ar ugain y can pob un yd estyner sóyd ido. Ev a dyly o'r nadolig hyd mis cóevraór bod y cyd â'r brenin pan myno; ac o óytnos o mis cóevraór ev a dyly cymeryd ei cón a'i cyrn, a'i cynlyvanau, a a myned i hely eóiged. A'i corn oed yn bueilyn; a'i góert yó punt. Ac o hyny hyd góyl Ieuan hanner hav hely eóiged: ac yn hyny o yspaid ni dyly ev góneutur iaón i neb o'r haól à bo arno, onid i un o'i cydsóydogion. Rai a dygóed na dyly ev tygu namyn i'ó corn a'i cynlyvanau. Ev

a dyly croen ŷc y gauav, i gòneutur cynlyvanau; a croen buòc yr hav, i gòneutur còaranau. Tranoet gòedi gòyl Ieuan hanner hav y dyly myned i hely ceirò. Ac oni cefir cyn ei cyvodi i ar ei gòely a gòisgaò ei còaranau, ni dyly gòneutur iaòn i neb, o'r haòl à gomyner ido. Ac yn hyny o yspaid hyd calangauav y dyly bod deudeg golòyt cyvreitiaòl yn yr hydod: ac òrt hyny yd helyir hyd calangauav; a naòmeddyd calangauav y mae iaòn ido myned i hely moc coed; ac o hyny y dyly bod yn eu hely hyd calan mis tacgòed: ac y cyhyd â hyny o amser ni dyly ev ateb i neb onid i un o'r cydsòydogion. Ac o hyny hyd calan mis tacgòed yd helyir moc coed; a calan mis tacgòed y dyly ev rànu y cròyn, a talu i paòb o'r cydsòydogion, o'r rai à dylyo ran ido; ac yna ateb; a gòedi hyny rànu y cròyn yn deupart a traian; a'r deupart i'r cynydion, a'r traian i'r brenin; o deupart y cynydion, dòyran i cynyd gelci, ac un i cynyd milci: a'r pencynyd a dyly dòyran y can y cynydion gelcòn, a dòyran y can cynydion milcòn; ac o traian y brenin o'r cròyn ev a dyly traian: ac ev y syd trydydyn à dyly traianu â'r brenin. Ac gòedi hyny y pencynyd a dyly dagos y còn a'r cyrn a'r cynlyvanau i'r brenin; a gòedi as dagoso, myned i cymeryd cylc ar bilieiniaid y brenin; ac o hyny hyd nadolig bynt ar eu cylc; ac erpyn y nadolig deuent ar y brenin, eu braint ac eu le yn y lŷs. Un gòert yò còn y pencynyd â còn y brenin. Pòypynag à bo pet y rygto a'r brenin, na'r pencynyd nac aral bo hònò, a dyly rànu, a'r brenin deòis. Naòd y pencynyd yò dòyn y dyn à gònel y cam hyd yny bo abraid clyòed lev ei corn. Ei saràed yò còebuò a còeugaint o ariant, dan ei ardercavael ungòait. Ei gòert yò còebuò a còeugeinbuò, can ei ardercavael ungòait.

Unmedardeg yò medyd. Ev a dyly ei tîr yn ryd, a'i marc presòyl; a'i lieingòisg y can y brenines, a'i bretyngòisg y can y brenin yn y teirgòyl arpenig. Ni dyly ev le dedvaòl yn y lŷs. Yn y neuad ei lety y cyd â'r dystain. Ei naòd yò o'r pan decreuo gòneutur ceròyn med ynyròymo ei hòyl am ei pen, dòyn y dyn à gònel y cam. Ev a dyly yr hòyl à bo ar y ceròyn, neu pedair ceiniaòg; a hyny yn deòis y neb pieuío y gòled. Ev a dyly traian y còyr, neu pedair ceiniaòg yn ei le, y can y dystain, neu arcenad à talo pedair ceiniaòg. Còyr y gòled y mal hyn y rènir; y traian i'r medyd gysevin, a'r deupart yn tri traian; y traian i'r ystavel, a'r deupart i'r neuad. Ei saràed yò còebuò a còeugaint ariant, can ei ardercavael ungòait. Ei gòert yò còebuò a còeugeinbuò, can ei arcavael.

Deudegmed yò y medyg. Ev a dyly ei tîr yn ryd, a'i marc presòyl; a'i liain y can y brenines, a'i bretyn y can y brenin. Ei le yn y neuad yn fon y post à bo y cyd a'r celvi y bo y brenin yn eisted yn ei emyl. Ei lety y cyd a'r penteulu. Ei naòd yò o'r pan arco y brenin ido myned òrt dyn arcoledig, nac yn y lŷs y bo nac eityr y lŷs, yny del i òrto, dòyn y dyn à gònel y cam. Ev a dyly medyginiaet râd i'r à bo yn y lŷs, ac i'r penteulu, eityr eu gòaeddilad: onid un o'r tri perygl; sev yò y rai hyny, dyrnaòd yn pen hyd yr emenyd, a dyrnaòd yn corf hyd yr ymyscar, a tori un o'r pedòar post; am pob un o'r tri perygyl hyny y dyly y medyg naò ugaint a'i bòyd, neu punt heb ei bòyd, a hevyd ei gòaeddilad. Y medyg a dyly yny doto goret pedair ar ugaint. Medyginiaet rudeli deudeg ceiniaòg; 'medyginiaet lysiau' òyt ceiniaòg. Gòert padel medyg ceiniaòg. Medyg a dyly cymryd tylgòed y can cenedyl yr arcolædig, o byd marò o'r medyginiaet à gònel ev; ac onis cymer ev, gòrtebed tros y gòeitred. Ev a dyly nad el o'r lŷs yn gòastad, onid can caniad y brenin. Ei saràed yò còebuò a còeugaint o ariant, can ei ardercavael. Ei gòert yò còebuò a còeugeinbuò.

Trydydardeg yò y truliad. Ev a dyly ei tir yn ryd; a'i liain y can y brenines, a'i bretyn y can y brenin, a'i marc presòyl. Ev a dyly ran o ariant y còynnos. Ev a dyly gòarcadò y medcel, a canto y fiolau. Ev a dyly yr hòyl à bo ar y ceròyn med, neu pedair ceiniaòg, a hyny yn deòis percen y gòled. Ev a dyly gòiraòd o pob gòled y bo med arnei. Ev a dyly truliaò y lyn a rodi i paòb cymaint â'u cilyd. Ev a dyly digòalu y medcel, ac à bo yndi. Mesur gòiraòd cyvreitiaòl yò lonaid y lestri y gòalovier yndynt, o còryv, ac eu hanner o bragaòd, ac eu traian o med. Ev a dyly bòyta y cyd a'r sòydgòyr. Ei lety yò y cyd a'r dystain. Ei naòd yò o'r pan decreuo lestyr yn lyn yny darío y cymedac y nos hòno, dòyn y dyn à gònel y cam. Ev a dyly ei goleuad yn dimesur y can y dystain, òrt ei gòasanaet. Ei saràed yò còebuò a còeugaint ariant can ei ardercavael. Ei gòert yw còebuò a còeugeinbuò, can ei ardercavael.

Pedòerydardeg yò y drysaòr. Ev a dyly ei tîr yn ryd, a'i marc presòyl, a'i bretyn y can y brenin, a'i liain y can y brenines. Ev a dyly ran o ariant y còynnos. Ev a dyly gòiraòd cyvreitiaòl. Ev a dyly argòain

pob neges or à dygóeter órto, o'r port hyd y neuad, neu hyd yn le aral y bo y brenin. Ev a dyly dilad y bard teulu yn y teirgóyl arpenig. Ev a dyly ei lety y cyd a'r portaór. Ev a dyly bóyta y cyd a'r sóydgóyr. Ev a dyly adnabod sóydogion y lŷs, ac nas attalio yr un onadynt yn y port; ac os etteil, taled camlóró i'r brenin; ac os un byd o'r pensóydogion, taled ido ei góynebgóert; os un byd o'r leil, pedair ceiniaóg. Ei naód yó dóyn y dyn à góel y cam hyd ar y portaór; ac a dyly ei cadó ev yny el y penteulu tróy y port; ac yntau hyd yn diocel. Ev a dyly cornaid lyn y can y dystain, a saig; a hyny yn ei ancóyn. Ev a dyly róydâu y ford i'r brenin a'i byrlysc; a pa dyn pynag à taraóo i ar y ford hyd ei braic a'i byrlysc, cyd gomyno iaón ido ni dyly ei cafael. Ev a dyly, oedi bóyta, gyru à bo iaón ei yru o'r neuad. Ev a dyly, y cyd a'r sóydgóyr, ran a ariant y cróyn. Ni dyly eisted yn y neuad, namyn ar tal ei deuglin i góneutur negesau órt y brenin. Ei sarâed yó cóebuó a cóeugaint ariant. Ei góert yó cóebuó a cóeugeinbuó.

Pymtegmed yó côg. Ev a dyly ei tîr yn ryd, a'i marc presóyl; y can y brenines ei liain, y can y brenin ei bretyn. Ev a dyly cyvannedu y cegin; ac a dyly cafael ei reidiau y can y dystain a'r maer bisóail. Ev a dyly cróyn y manyscrubyl ol or a del i'r cegin â cróyn amtanadynt: sev mal y dyly; y traian ido ev, a'r deupart i'r dystain. Ev a dyly decreu pob anreg or a artympero ev. Ev a dyly y dihynion a'r góêr. Ev a dyly dybod â'r anreg diódav a'i gosaód rac bron y brenin: ac yna y dyly y brenin ei anregu ev o bóyd a diaód. Ei naód yó o'r pan decreuo cygóeiriaó yr anreg cyntav yny dyco y diódav rac bron y brenin, dóyn y dyn à góel y cam. Y dystain a dyly ei digóalu o hol lysieued, i am pypyr a lysieuod ereil. Ev a dyly bóyta cyd â'r sóydgóyr. Ei lety y cyd â'r dystain. Ev a dyly ran o ariant y cóynnos. Ei sarâed yó cóebuó a cóeugaint o ariant, can ei ardercavael. Ei góert yó cóebuó a cóeugeinbuó.

Unmed ar pymteg y cangóylyd. Ev a dyly ei tîr yn ryd, a'i marc presóyl; a'i liain y can y brenines, a'i bretyn y can y brenin. Ev a dyly ran o ariant y cóynnos. Ev a dyly daly cangóyl rac bron y brenin i am y dysgyl ag ev, tra bo yn bóyta: y briórara a'r divynion à el tros y dysgyl, ev a'u dyly. Ev a dyly dyrnbed o'r cangóyl à bo yn ei laó. Ev a dyly ennynu y cangóylau yn y lŷs, ac à tyno â'i danted o penau y cangóylau yn y lŷs a dyly. Ev a dyly à góedilio o'r cangóylau, pan el y brenin yn ei ystavel. Ev a dyly y can y dystain ei traul yn dimesur o cangóylau. Ei naód yó dóyn y dyn à góel y cam, heb erlid heb ragod, o'r pan ennyner y cangóyl cyntav yny difoder y diódav. Pan el y brenin i'r ystavel, ev a dyly myned à cangóyl canto o'i blaen. Ev a dyly bóyta y cyd â'r sóydgóyr. Ei lety yó y cyd â'r dystain. Ei sarâed yó cóebuó a cóeugaint o ariant, can ei ardercavael. Ei góert yó cóebuó a cóeugeinbuó, can ei ardercavael.

UCOD y traetóyd o braint a dylyed yr un sóydaóg ar pymteg à pertyn ar y brenin; yma y decreuón ni traetu o'r óyt à pertyn ar y brenines.

CYNTAV yó onadynt y dystain. Ev a dyly ei tîr yn ryd, a'i marc; a'i liain y can y brenines, a'i bretyngóisg y can y brenin. Ev a dyly medu bóyd a lyn yr ystavel. Ev a dyly góasanaetu ar y brenines ar bóyd a lyn. Ev a dyly traian dióy sóydgóyr y brenines Ei lety yó cyd â dystain y brenin. Ni dyly eisted yn yr ystavel, namyn góasanaetu o'r ystavel hyd y cegin. Ei naód yó dóyn y dyn à góel y cam hyd ar dystain y brenin, ac yntau hyd y diocel. Ev a dyly traian y can sóydgóyr y brenin y rygto a'i cydymteition, a dóyran ido ev. Ev a dyly pedair ceiniaóg o ariant y cóynnos, y rygto a'r cogau, a'r dóyran ido ev. Ev a dyly ei hol raid y can dystain y brenin, yn dimesur. Ei sarâed yó cóebuó a cóeugaint ariant. Ei góert yó cóebuó a cóeugeinbuó, can ei ardercavael.

Ail yó ei hefeiriad. Ev a dyly ei tîr yn ryd, ei marc; a'i liain, a'i bretyn, y can y brenines a'r brenin. Ev a dyly traian degóm y brenines, ac à pertyn ar hyd ystavel. Ev a dyly pedair ceiniaóg o pob insail agored à rodo y brenines. Ev a dyly ofrom paób à pertyno atei hi. Ev a dyly dilad y brenines ei hun y penytio yndo erpyn y pasc. Ev a dyly bendigaó à del o bóyd a lyn i'r ystavel. Ei lety y cyd ag efeiriad y brenin yn tŷ y clocyd. Ei naód yó hyd yr eglóys nesav. Ei sarâed heróyd braód sened. Ei góert heróyd braint ei cenedyl: ac ymely pob gradgór.

Trydyd yó ei pengóastraód. Ev a dyly ei tîr yn ryd, a'i marc; a'i liain y can y brenines, a'i bretyngóisg y can y brenin. Ev a dyly pedair ceiniaóg o pob marc à rodo y brenines; yntau a dyly rodi cebystyr can pob un. Ei lety y cyd â pengóastraód y brenin. Ei naód yó hyd ar pengóastraód y brenin. Ereil a dygóed panyó hyd tra parâo redeg y marc cyntav i'r

brenines, dóyn y dyn à gónel y cam. Ev a dyly traian yr ebolion, hyd yn dóybléyd, o'r aurait, a'r deupart i pengóastraód y brenin. Ei sarâed yw cóebuó a cóeugaint o ariant. Ei góert yó cóebuó a cóeugeinbuó, can ei ardercavael.

Pedóeryd yó ei góas ystavel. Ev a dyly ei tîr yn ryd, a'i marc; a'i liain y can y brenines, a'i bretyn y can y brenin. Ev a dyly ran o ariant y cóynnos. Ev a dyly góneutur negesau y róg yr ystavel a'r neuad. Ev a dyly góasanaetu ar y brenines, eityr y teirgóyl arpenig, ar bóyd a lyn. Ev a dyly cadó cloau cofrys y brenines, a digóalu yr ystavel, a góneutur y góely. Ei lety yó ystavel y brenines; a'i góely yn y ceuty, órt bod yn paraód i góneutur negesau y brenines. Un naód yó, ac un sarâed, ac un góert, â góas ystavel y brenin.

Pummed yó ei laómoróyn. Hi a dyly ei marc presóyl, a hendilad y brenines, a'i hen crysau, a'i hen lenlieiniau, a'i hen fróynau, a'i hen esgidiau. Hi a dyly ran o ariant y cóynnos. Ei naód yó o'r pan tano y dilad ar y góely ynyó tyno tranoet. Ei góely yn yr ystavel, mal y clyóo y gair leiav à dygóeto y brenines.

Cóeced yó ei drysaór. Ev a dyly ei tîr yn ryd, a'i marc presóyl; a'i liain y can y brenines, a'i bretyn y can y brenin. Ev a dyly dóyn y góiraód pan bo med. Ni dyly ev eiste yn yr ystavel, namyn góasanaetu o'i sevyl. Ev a dyly ran o ariant y cóynnos. Ei lety y cyd â drysaór y brenin yn tŷ y portaór. Un naód yó â drysaór y brenin. Ei sarâed yó cóebuó a cóeugaint ariant. Ei góert yó cóebuó a cóeugeinbuó.

Seitmed yó ei cog. Ev a dyly ei tîr yn ryd, a'i marc presóyl; a'i liain y can y brenines, a'i bretyn y can y brenin. Ev a dyly ei digóalu o'r dystain, o'i cyvreidiau yn y cegin. Ev a dyly decreu pob ferym or à cygóeirio ev. Ei naód yó un naód â cog y brenin. Ei lety y cyd â dystain y brenin. Ei sarâed yó cóebuó a cóeugaint o ariant. Ei góert yó cóebuó a cóeugeinbuó.

Wytmed yó ei cangóylyd. Ev a dyly ei tîr yn ryd, a'i marc presóyl; a'i liain y can y brenines, a'i bretyn y can y brenin. Ev a dyly ran o ariant y cóynnos. Ev a dyly dyrnbed o pob cangóyl à dalio yn ei dórn. Ev a dyly pen y cangóylau à tyno â'i danted. Ev a dyly góedil y cangóylau ol. Ev a dyly y briódara a'r briódivynion à el tros dysgyl y brenines. Un naód, ac un lety, ac un sarâed, ac un góert, â cangóylyd y brenin.

UCOV rytraetasam ni o'r pedóar sóydaóg ar ugain à pertyn ar y lŷs; yman y traetón ni o'r sóydogion armer a devaód à byd yn lŷs.

CYNTAV yó o'r rai hyny, góastraód avóyn, yr ail yó troediaóg, y trydyd maer bisóail, pedóeryd rigyl, pummed portaór, cóeced góylgór, seitmed cynnutai, óytmed poburies, naómed gov lŷs, degmed pencerd.

Cyntav yó góastraód avóyn. Ev a dyly ei tîr yn ryd, a'i marc, a'i dilad. Ev a dyly capanau góla6 y brenin y marcoco yndynt, a'i hen fróynau, a'i hen hosanau, a'i hen yspardunau, a'i hen cyvróyau eurcalc, a'i hol ystarnau. Ev a dyly bod yn pobl eyn ei absen tros y pengóastraód. Ev a dyly daly góartavyl y brenin, pan escyno a pan discyno, a dóyn ei marc i'ó lety, a trauoet ei dóyn ido. Ev a dyly cerded yn cyvagaós i'r brenin, órt ei góasanaetu pan bo raid. Ev a dyly cyvróyaó marc yr ynad lŷs, a'i dóyn ido órt escynu arno: yntau piau barnu ei braint a'i dylyed yn râd. Ei naód yó o'r pan decreuo y gôv lŷs góneutur pedair pedol ac eu tô hoelion, ac ido yntau eu dodi a tan marc y brenin, dóyn y dyn à gónel y cam. Ei sarâed yó cóebuó a cóeugaint ariant. Ei góert yó cóebuó a cóeugeinbuó.

Yr ail yó troediaóg. Ev a dyly ei tîr yn ryd, a'i liain, a'i bretyn, a'i marc presóyl. A'r sóyd hòno a daó o braint tîr ido. Ev a dyly daly traed ŷ brenin yn ei arfed, o'r pan decreuo eisted yn cymedac yny el i cysgu: ac a dyly cosi y brenin; ac yn cyhyd â hyny o yspaid ev a dyly góyliaó y brenin rac pob góal. Ei naód yó o'r pan doto y brenin ei traed yn ei arfed yny el i'ó ystavel, dóyn y dyn. Ev a dyly bóyta ar un dysgyl â'r brenin, â'i cevyn ar y tân. Ei sarâed yó cóebuó a cóeugaint ariant. Ei góert yó cóebuó a cóeugeinbuó, can ei ardercavael.

Trydyd yó maer bisóail. Ev a dyly góarcadó y lŷs góedi yr ystyóart lŷs yn penav. Ev a dyly cymryd à rodo y maer a'r cycelaór ato o da, a daly y lŷs. Ev piau peri yr âr, a hol reidiau y lŷs. Ev a dyly dirói a camlóró y maertrev. Ev a dyly ebediói góyr y maertrev, ac amgobyr eu merced. Yn y bo dadleu róg deugór o'r maertrev am tîr, ev a dyly pedair ar ugaint; neu am ymlad, neu am ledrad. Ev a dyly tygu tros tîr y lŷs. Ev a dyly triugaint o pob carcaraór or à el yn ei geol. Ev a dyly góestmäau ar góyr y maertrev. Y góarteg à bo yn ei góarcadó ev teirnos cyn eu lad evo piau eu cróyn.

Ni dyly neb cróyn góarteg y maer bisóail namyn ev ehun, na'r brenin à bo yn y lŷs nac ev ni bo. Ei naód yó dóyn dyn tros tervyn tîr y lŷs. Ei lety yó y bóydty. Ei sarâed yó cóebuó a cóeugaint ariant. Ei góert yó cóebuó a cóeugeinbuó, can ei ardercavael.

Pedóeryd yó y rigyl. Ev a dyly ei tîr yn ryd; a pan bo y brenin yn y lŷs, ev a dyly bóyt saig. Ev a dyly sevyl y róg y deupost â góialen yn ei laó, rac losgi y tŷ tra bo y brenin yn bóyta ac yved y cyd a'r sóydgóyr; ac ni dyly eisted tra bo y brenin yn y neuad. Ni dyly taraw y post y part y bo y brenin. Ev a dyly lonaid y lestri y góalovier yndynt y córyv, ac eu hanner o bragaód, ac eu traian o med; ac a dyly coesau ycain a góarteg a cafer o'i cyhud ev cyvuóc a'u ufarnau; a naómeddyd calangauav, pais, a crys, a laódyr, heb tenliv. Dyhyd y dyly ei dilad â cólym ei laódyr. Calangauav y dyly cafael capan, a calan maórt neu cóevraór mantel. Y rigyl a ran rog y brenin a'r maer a'r cycelaór. Ev a dyly o'r maróty cîg bólc, a'r emenyn bólc, a'r maen isav i'r breuan, a'r lyn glâs, a'r góanav isav o'r ŷd, a'r ieir, a'r catau, a'r bóyal a'r talar, o byd yn y daiar, ac oni byd talar, yr eirionynau. O pob tŷ yd el ar neges y brenin, tort a'i henlyn. Tair cyvelin yn hyd ei góae6; dóy tra ei cevyn, ac un racdo. O'r anrait à dycer eityr y gólâd, ev a dyly taró, neu anivel nid el a tan góed, neu cynblit. Pan bo marw rigyl y brenin, ev a dyly cafael ei da ol. O serêir y rigyl yn ei eiste, tra góneler y dadlau, ni dyly cafael namyn gograid ceirc a plisgyn óy. Ei sarâed, yó, heróyd, cymaint â sarâed y neb pieufo y tîr y saıâer arno; y med ereil, tair buó a triugaint ariant. Ei góert, teirbuó a triugeinbuó.

Pummed yó y portaór. Ev a dyly ei tîr yn ryd, a'i tŷ o nen y port. Ev a dyly ei ymport o'r lŷs yn góastad, a saig pan bo y brenin. Ev a dyly o pob anreg a el tróy y port dyrnbed. Ev a dyly o pob pón cynnud à el tróy y port, yscyren à tyno yn dilestair i'r marc, â'i laó ar y port. Ev a dyly pedair ceiniaógy can pob carcaraór y cauer y port arno. Ev a dyly tynu cróyn yr aniveiliaid à lader yn y lŷs, yntau a dyly ceiniaógy o pob un onadynt hóy. Ev a dyly o'r anrait o moc a del tróy y port hóc à alo ev erpyn ei góryc ei dercavael â'i un laó yny bo cyvuóc ei traed â tal ei deuglin; a lodyn cóta a del i'r port ev pieubyd. Ev a dyly bod yn rigyl ar y maertrev. Ev a dyly pedair ceiniaógy o pob amgobyr à del o honei. Ev a dyly góysiaó góyr y maertrev i'r góait. Ev a dyly o pob dióy a camlóró à dycer y arnadynt gobyr. Ev a dyly negesau yn ryd yn y lŷs; ac a dyly cadit y caós à popo. Ev a dyly arlóyaó y lŷs y am peri góelta, a peri cynneu y tân. Ei naód yó cadó y dyn à góndl y cam yny del y penteulu i'ó lety tróy y port, a'r hyd y diocel. Ei sarâed yó cóebuó a cóeugaint ariant. Ei góert yó cóebuó a cóeugeinbuó.

Cóeced yó y góylgór. Ev a dyly ei tîr yn ryd, a'i bóyd presóyl, a'i arcenad, a tort a'i heulyn yn borebóyd. Ni dyly góyliaó namyn o'r pan eler i cysgu hyd y dyd; yntau a dyly cysgu y dyd; ac na góuel dim namyn ar ei góbyr. Rai a dygóed y dyly lygaid yr aniveiliaid à lader yn y lŷs; ac a dyly ei dilad, y an capan a hosanau. O cefir ev yn cysgu yn yr amser y dyly góyliaó, cyd maeder ni digóygir ido: ac oni meidir a'i cafael yn cysgu, taled camlóró i'r brenin. Ei naód yó o'r pan decreuo ev canu ei corn, pan el i góyliaó yny agorer y port tranoet. Ei sarâed yó cóebuó a cóeugaint ariant. Ei góert yó cóebuó a cóeugeinbuó.

Seitmed yó y cynnutai. Ev a dyly ei tîr yn ryd, a'i bóyd presóyl, a'i saig pan bo y brenin, a'i arcenad. Ev a dyly à bo raid órt cynnuta yn y lŷs: ac o cyl yntau dim o hyny, ev a dyly ei talu. Ev a dyly cadó marc y cynnud, a cymryd ebran ido peunoet o'r lŷs, a marcogaet arno yn myned i'r coed: ac o cyl ev ar ei góarcadó ev, ev a dyly ei talu. Ni dyly ev manylu y cynnud o'r ansaód y doto ar y marc, góedi y del atrev. Ev a dyly y gydvau yr yscrubyl à lader yn y lŷs: sev acaós yó hyny órt ei escyrnygu ar y cynnud a'i bóyeil ev. Ei naód yó hyd y galo ev bóriaó â'i bóyal, neu â'i gódyv. Ei sarâed yó cóebuó a cóeugaint ariant. Ei góert yó cóebuó a cóeugeinbuó.

Wytmed yó y poburies. Hi a dyly ei bóyd o'r lŷs, a'i dilad, a'i saig, pan bo y brenin, a'i teisen diód pobi o pob amryó blaód à popo; a'i góely yn y bóydty. Ni dyly cyvodi rac neb tra bo yn pobi. Ei naód yó hyd y bório â'i cravel. Ei sarâed yó traian sarâed ei góry; oni byd góry, hanner sarâed ei braód. Ei góert yó, na hi à bo góedó na hi na bo, hanner góert ei braód.

Naómed yó y gôv lŷs. Ev a dyly ei tîr yn ryd, a'i bóyd presóyl, a'i saig pan bo y brenin. Ev a dyly góneutur reidiau y lŷs yn râd, cityr tripet: sev yó y rai hyny, góartavyl, a cant calaór, a cyl cóltyr; a tedyv, bóyal cynnud, a pen góae6; o pob

un o'r tripet hyny, ev a dyly tal i la6r. Ev a dyly i s6ydogion y lŷs g6neutur eu reidiau yn râd; 6yntau a dylyant ei anregu ev am pob lavur. Ev piau amgobrau merced y govaint ereil. Ev a dyly y ceinion: sev y6 y ceinion, y g6ira6d cyntav à del i'r neuad. Ei le y6 yn y lŷs yn tal y maig, yn emyl yr efeiriad teulu. Ei na6d y6 o'r pan decreuo ei g6ait y bore yny darfo y nos. Ei sarâed y6 c6ebu6 a c6eugaint ariant. Ei g6ert y6 c6ebu6 a c6eugeinbu6.

Degmed y6 y pencerd. Ev a dyly ei tîr yn ryd · a'i le y6 ar neilla6 yr ynad l̂ŷs. Ev a dyly decreu o Du6, a'r ail o'r brenin pieufo y l̂ŷs, neu o aral. Ni dyly erci namyn pencerd, ac o'i cyd â'i cydymteition, d6yran ido ev. Ev a dyly cafael can pob cerda6r, g6edi yd ymada6o â'i dysg, pedair ar ugain. Ev a dyly pedair ceinia6g y can pob g6raig à cysgo g6yr centi cynt. Ev a dyly amgobyr merced y cerdorion ereil. Y cyd â'r edlig y dyly cysgu. Ei na6d y6 o'r pan decreuo canu yn y l̂ŷs hyd pan tervyno y canu di6edav. Ei sarâed y6 · c6ebu6 a c6eugaint ariant. Ei g6ert y6 c6ebu6 a c6eugeinbu6.

Unmedardeg yr olcuries. Hi a dyly ei b6yd o'r l̂ŷs, a'i saig pan bo y brenin, a'i dilad; ac a dyly y dyd y golco i'r brenines anreg y centi. Ei na6d hyd y b6rio â'i golcpren. Un sarâed ac un g6ert y6 â'r poburies.

UCOV rytraetasam ni o'r s6ydogion à pertyn ar y l̂ŷs; a'r rai cyvreitia6l a'r rai armer; ac eu braint, ac eu dylyed; yman y trae6n ni o petau ereil.

TRI anhebcor brenin y6, ei efeiriad 6rt bendiga6 ei b6yd a canu eferen, a'r ynad l̂ŷs 6rt dospart pob pet pedrus, a'i teulu 6rt ei negesau.

Tri anhebcor g6rda, ei telyn, a'i brycan, a'i cala6r.

Tri anhebcor taia6g, ei cavyn, a'i tr6yde6, a'i pentan.

Tri pet ni dyly brenin eu cyvran, ei s6lt, a'i heba6g, a'i leidyr.

Tri r6yd brenin, ei meirc, a'i moc a'i g6arteg: o cyl dyn anivel, a'i cafael yn plit aniveiliaid y brenin, ev a dyly pedair ceinia6g o pob un onadynt.

Tri r6yd g6rda, ei meirc, a'i g6arteg, a'i moc: yny cafo dyn anivel yn eu plit h6y, taled pedair ceinia6g.

Tair r6yd taia6g, ei moc, a'i g6arteg, a'i gauavty o calanmai hyd a6st: o ceif anivel ar cyveiliorn yndo, ev a dyly pedair ceinia6g.

Tri pet ni geil taia6g eu g6ertu, heb caniad ei arcl6yd, am6s, a mêl, a moc: ac os g6ert bid dir6ya6g. mal cynt; ac onys pryn ei arcl6yd, g6erted ev y ford y myno.

Tair celvydyd ni dyly mâb taia6g, heb caniad ei arcl6yd; a cyd as dysgo ev a dyly eu d6yn tracevyn; onyd yscolâig 6edi cymero urdau: sev yw hyny yscoleicda6d, a govantaet, a bardoni.

Wyt pynmarc brenin, môr, difait, acana6g g6lâd aral, leidyr, mâr6 o anmab, mar6 yny cafo cbedi6, a camcylus y cafer dir6y, a caml6r6.

P6ypynag à dyg6eto gair ang6ar i'r brenin, taled caml6r6 deudyplyg ido.

Pa le pynag yd ymcafoynt yr efeiriad a'r dystain a'r ynad, yna y byd braint l̂ŷs.

Ni dyly y brenin myned â'i lu i gorg6lad namyn ung6ait pob bl6ydyn. Wyntau a dylyant myned yn ei cyvoetau pan myno. Y brenin a dyly o pob bileintrev, dyn, a marc, a b6yal i g6neutur luestau; ac 6yntau ar ei cost ev.

Na6ty à dyly bileiniaid y brenin eu g6neutur ido: neuad, ystavel, b6ydty, ystabyl, cynort̂ŷ, yscuba6r, odyn, trevyn becan, cerner.

Pob da heb percena6g ido, difait brenin.

Tri pet ni dyly y brenin eu ranu ag aral, aur ac ariant, a cyrn bual, a g6isg y bo 6rlys aur idi.

P6ypynag à g6nel cam i mameglwys, taled pedair punt ar deg; yr hanner i'r abad, o byd d6y6a6l lytyrg6r, a'r lal y r6g yr efeiriad a'r clas. O g6neir cam yn y myn6ent seitpunt yn dauhanner mal y leil. P6ypynag à g6nel cam i egl6ys aral, taled seitpunt; y nail hanner i'r efeiriad, a'r lal i'r person.

LYMA Y DECREU CYVREITIAU Y GWLAD.

CYNTAV y6 na6 tavodia6g. S6v y6 y rai hyny, arcl6yd y r6g ei deug6as, efeiriad y r6g ei deumynac, tâd y r6g ei deumab. O byd un o'r rai rydyg6edasam ni ucod ni myno dodi ei pen i tritavodia6g, a'r lal yn ei mynu, cyvrait a eirc ei dodi. Ped6eryd, ynad ar ei bra6d; o derbyd i dyn o'r d6yplaid y bu y cyvrait y rygtynt g6adu y bra6d, a'r lal yn ei hadev, gair y6 gair yr ynad yna ar ei bra6d. Pumed y6 mac ar ei mecniaet, o derbyd ei adev; a'r nail yn dyg6edyd bod y mecniaet ar pet ma6r, a'r lal ar pet bycan; can adev6yd y mac credad6y y6, pa ar y roed; a can y dyg6ed ev ni gelir ei g6adu. C6eced y6 rodiad ar ei rod: sev mal y mae; o derbyd i dyn

rodi pet, a deudyn yn dyg6edyd: I mi y roed: Nac ev, heb y lal, I mi: gair y6 ei gair, pady6 y rodes. Seitmed y6 mor6yn ar ei mor6ynda6d: o derbyd i g6r d6yn mor6yn latlud, a g6edi yd el i'r difait â hi, a cyn bod aca6s ido â hi, a gomyn ido, pet à rodi ti imi am hyn? a rodi ohano ev pet idi hi; a g6edi hyny bod yn etivar canto ev, cyd as g6ato ev, os adev hi, gair y6 ei gair hi yna. Wytmed y6 bugail trevcord: o derbyd lad l6dyn i dyn o yscrubyl percenogion ereil, am hyny gair y6 gair y bugail, pa eidion a'i lada6d. Na6med y6 leidyr 6rt y crog ar ei cydladron: o derbyd ido ev dyg6edyd bod dyn yn cydleidyr ag ev am y ledrad y dienydiir a'i cadarnâu ohano yr acau y aty6 ido, ac y mae yntau yn myned, gair y6 ei gair ev yna.

LYMA Y DECREU CYVREITIAU Y GWRAGED.

O DERBYD i g6raig bod rodiaid idi, a tan ei hag6edi y dyly bod hyd yn pen y sait blyned, ac yscar onadynt, rànent yn dau hanner pob pet à bo idynt. Y g6raig piau ranu, y g6r piau de6isa6. Y moc i'r g6r, a'r devaid i'r g6raig; oni byd namyn y nail onadynt, rànu yn dau hanner; ac os devaid a geivyr a byd, y devaid i'r g6r, a'r geivyr i'r g6raig; oni byd namyn y nail, eu rànu. O'r meibion, d6yran i'r tâd, ac un i'r mam; yr hynav a'r ieuav i'r tâd, a'r perved i'r mam. Y dotrevyn, mal hyn y renir: hol lestri y laet, eityr un payol, i'r g6raig yd â; yr hol dysglau, eityr un dysgyl, i'r g6raig yd â; a'r dau hyny i'r g6r yd â; y g6raig a dyly y càr a iau i d6yn y dotrevyn o'r tŷ; y g6r a dyly hol lestri y lyn; y g6r a dyly y ridyl, a'r g6raig y gogyr mân; y g6r a dyly y maen ucav i'r breuan, a'r g6raig yr isav; y dilad à bo arnadynt y g6raig piau; yr hyn à bo atanadynt y g6r piau yny g6reicäo, a g6edi y g6reicäo, el6g y dilad i'r g6raig; ac os g6raig aral a c6sg ar y dilad, taled ei g6ynebg6ert; y g6r piau y cala6r, a'r brycan, a gopenyd y tra6style, a'r c6ltyr, a'r b6yal cynnud, a'r taradyr, a'r pergig, a'r crymanau ol, eityr un cryman, a h6n6 i'r g6raig; y g6raig piau y padel, a'r tryped, a'r b6yal lydan, a'r g6dyv, a'r s6c, a'r lin aclan, a'r linad, a'r g6lan, a'r trytc6d ac à bo yndo, eityr aur neu ariant, a hyny o byd ei rànu: sev y6 y trytc6d y la6c6d. O byd g6ëau, eu ranu; y pelènau i'r meibion, o bydant; ac oni bydant, eu rànu. Y g6r a dyly yr yscuba6r, ac à bo uc daiar ac îs daiar o ŷd. Y g6r a dyly yr ieir ol, ac un cat, a'r leil i'r g6raig. Y b6yd mal hyn y renir; y g6raig piau y cîg yn ei heli, a'r ca6s yn ei heli; a g6edi y crocer y g6r piau; y g6raig piau y lestri emenyn b6lc, a'r ca6s b6lc; y g6raig piau à galo ei d6yn o bla6d y r6g nert ei d6yla6 a'i deuglin o'r cel hyd y tŷ. Pob un onadynt piau ei dilad, eityr eu mentyl, a'r mentyl eu rànu. Os y g6r a byd breintia6l, dagosed ei braint cyn ei ran; a g6edi y cafo ev ei braint, ràner, mal y dyg6edasam ni ucod. Eu dylyedion talent yn dau hanner. Os cyn y seitmed bl6ydyn yd yscarant, taler idi ei hag6edi, a'i harcyvrau, a'i co6yl. Os yn mor6yn y roder, yr hyn à bo ar ei carn o'r petau hyny a dyly. Ac os cyn y seitmed bl6ydyn yd gedeu hi ei g6r, c6byl o hyny a cyl, eityr ei co6yl a'i g6ynebg6ert am ei got6yn. Os y g6r yntau a byd clavyr, neu anadldre6edig, neu na galo ymrain; os o aca6s un o'r tri pet hyny y gedeu, hi a dyly cafael c6byl o'r eidi. Os o mar6 y g6ahanant, hi a dyly pob pet yn dauhanner, eityr yr ŷd: ni dyly g6raig yn y byd cafael dim o'r ŷd, onid g6raig p6ys. Ac os o mar6 a by6 yd yscarant, raned y clâv a'i periglа6r y cyd ag ev, a de6ised yr iac. Ni dyly y clâv cymynu dim namyn daered i'r egl6ys a'r arcl6yd, a'i dylyedion: a cyd as cymyno, y mâb a geil tori ei cymyn: a h6n6 a gel6ir mâb ang6ar. P6ypynag à toro cymyn; nid amcen ai daered, ai dylyedion, yscymyn byd. Os o by6 y g6ahanant, triced hi a'r eidi yn y tŷ hyd yn pen y na6diau a na6nos, a g6ybod ai cyvreitia6l y g6ahan; ac os ia6n y g6ahan, o pen y na6meddyd, aed; ei da hi o'r blaen, ac ar ol y ceinia6g di6edav, aed ehun.

Sarâed g6raig g6ria6g 6rt braint ei g6r; nid amcen, sarâed y g6r; cyn noi rodi i g6r 6rt braint sarâed ei bra6d: nid amcen, hanner sarâed ei bra6d. Ei galanas, na hi a bo g6riawg na hi ni bo, hanner galanas ei bra6d.

O myn g6r g6raig aral goedi yd yscaro â'r cyntav, ryd byd y cyntav. O derbyd i g6r yscar â g6raig, a mynu o hòno g6r aral, a bod yn etivar can y g6r cyntav ryyscarai â'i g6raig, a godi6es o hano hi â'r neiltroed yn y g6ely a'r lal eityr y g6ely, y g6r cyntav a dyly cafael y g6raig.

O derbyd i g6raig g6ria6g g6neutur cyvlavan dypryd; ai rodi cusan i g6r, ai gadael ei gobysia6 a'i hymrain, sarâed i'r g6r y6 hyny. Os ei hymrain a derbyd y sarâed hòno a dercevir, ar bod i hanner yn m6y; canys o cenedyl gelyniaet yd heny6. Os ei gobysia6 a derbyd, taler ido y sarâed hòno heb ei hardercavael. Os cusan, ni telir namyn deupart y sarâed, can nid g6eitred c6byl. Os g6adu à g6na y g6r ei cafael y

rŏg ei deumordŏyd, roded lŏ deggŏyr a deugaint, a'r gŏraig lŏ deggŏraged a deugaint. Os gŏadu ei gobysiaŏ à gŏna y gŏr, lŏ pedŏar gŏyr ar deg a ryd, a'r gŏraig lŏ pedair gŏraged ar deg; a hyny oc eu ceraint. Os rodi cusan à gŏata, roded lŏ seitgŏyr, a'r gŏraig lŏ seitgŏraged: a'r rain hyny oc eu cyvneseiviaid, y am ei mam, a'i tâd, a'i brodyr, a'i cŏioryd.

Pŏypynag à dyco morŏyn yn latlud, a cyn bod acaŏs â hi, gomyn pet à roi ti imi a mein ni holi ohano ev y maint à röai, a hyny ar ei crêd; can ceisio ev gŏedi hyny ei gŏadu, os hi a'i gyr arno ev yn cyvreitiaŏl, yna y mae gair ei gair hi; canys dyg ev hyhi yn y le nad oed neitiaŏrgŏyr.

O rodir morŏyn i gŏr a'i cafael yngŏraig, a'i dyodev o'r gŏr yn ei gŏely hyd tranoet, ni geil ev dŏyn dim o'i dylyed hi: ys ev à gŏna ev gŏedi as cafo hi yn lygredig, cyvodi ar ei neitiaŏrgŏyr â'i caly yny sevyl a tystu idynt hŏy ei cafael hi yn lygredig; ac na cysgo canto hyd tranoet, ni dyly hi dim tranoet y canto ev. O derbyd dybod brŏnau a cedor arnei, a'i blodeuaŏ, yna y dygŏed y cyvrait na gŏyr neb pet yŏ hi, ai morŏyn ai gŏraig, o acaŏs rydybod arnei argŏyd mâb; ac ŏrt hyny y gad y cyvrait ei diheuraŏ hi, o lŏ seitdyn, y am ei mam, a'i tâd, a'i brodyr, a'i cŏioryd. Os hitau ni myn ei deheuraŏ, lader ei crys yn cyvuŏc â'i gŏerdyr, a roder dinaŏed blŏyd yn ei laŏ, gŏedi iraŏ ei loscŏrn; ac o geil hi cyndal hŏnŏ, cymered er ran o'r arcyvrau; ac oni geil, bid heb dim.

Pŏypynag à rodo gŏraig i gŏr, ev piau talu ei hamgobyr, neu yntau a cymero meiciau y centi hi ar ei talu; ac os hitau a ymryd, taled ei hamgobyr; canys hi ehun a bu rodiad arnei.

O dyg dyn gŏraig yn latlud a dybod â hi i tŷ mab ucelgŏr i cysgu, nac na cymero y gŏr mac ar ei hamgobyr, taled ehun.

O derbyd i dyn dŏyn gŏraig latlud, bid yn pen y seitblyned ar trieidion cyhyd eu corn ag eu hyscyvarn; a can coles yna ei braint, bid ar y braint hŏnŏ hyd yn pen y seitblyned. O byd arcyvrau idi, bid hŏnŏ yn ditraul hyd yn pen y seitblyned. Os hitau a caniata ei treuliaŏ ev, ni digŏygir dim idi o traul daint ac ystlys. Yn pen y seitblyned, o ceif teirnos o'r ŏytmed, ranu deuhanner â hi, megis â gŏraig â rodiaid idi; canys ni para gŏraig, nac o latlud nac o rod, ar braint ei hagŏedi, namyn hyd yn pen y seitblyned; ac nad agŏedïaŏl hitau o pen y seitblyned alan; ŏrt hyny rànent deuhanner.

Pŏypynag à cysgo teirnos can gŏraig o'r pan enhuder y tân hyd pan dadenhuder tranoet, a mynu ohano yscar, taled idi eidion à talo ugaint, ac aral à talo deg ar ugaint, ac aral à talo triugaint; ac os dyg ar tŷ ac anloed, a'i bod y cyd ag ev hyd yn pen y seitblyned, rànu â hi, megis â gŏraig â rodiaid idi.

Tair agŏedi cyvreitiaŏl y syd: agŏedi merc brenin pedair punt ar ugaint, ac ŏytpunt ei coŏyl; agŏedi merc gŏrda teirpunt, a punt ei coŏyl; agŏedi merc mâb ailt punt, a'i coŏyl pedair ar ugaint.

O derbyd i dyn beiciogi gŏraig o lŏyn a pert, ev a dyly gosymteitiaŏ ei mâb; canys y cyvrait a dygŏed na dyly hi cafael coled o acaŏs ei gŏr; can ni cafo mŏyniant; ac ŏrt hyny y dyly yntau meitrin ei mâb.

O derbyd i gŏr yscar â gŏraig, a hitau yn beiciaŏg pan yscarer â hi, gater idi, o'r pan yscarer â hi yny ago, yn cyvair hanner blŏydyn o meitrin ei mâb; a gŏedi ganer ei mâb hitau piau ei meitrin ev hyd yn pen y blŏydyn, myno na myno er da y can ei gŏr: sev yŏ mesur ei da, buŏc laetaŏg, a pais à talo pedair ceiniaŏg, a padel à talo ceiniaŏg, a càraid o'r ŷd goreu ar trev ei tad; a hyny hyd yn pen y blŏydyn idi er ei meitrin; hitau gŏedi hyny hanner blŏydyn; ac o hyny alan ni gelir cypel arnei hi ei meitrin, namyn ei ran ehun, onis myn; ac o hyny hyd yn pen y pedair blyned ar deg, y deupart ar ei tâd o'r meitrin, a'r traian ar ei mam; ac yn pen y pedair blyned ar deg, y mae iaŏn i'r tâd ei dŏyn ar yr arclŏyd, ac ido yntau gŏrâu; ac o hyny alan bid ŏrt gosymtait ei arclŏyd.

O derbyd i gŏraig dygŏedyd ar gŏr dŏyn trais arnei, a gŏadu o'r gŏr, roder lŏ deggŏyr a deugaint, heb altud heb gŏr nôd. O derbyd idi hitau gyru yn cyvreitiaŏl, cymered ei caly yn ei laŏ asŏ a'r laŏ deheu ar y crair a tyged hi er ryymrain a'r caly hŏno i trais i arnei hi, a rygŏneutur mevyl a sarâed ohano idi hi, ac i'ŏ cenedyl, ac i'ŏ harclŏyd. Rai o'r ynaid ni gad gŏâd yn erpyn hyny; nyni eisioes a gadŏn gŏâd, mal y dygŏedasam ni ucod.

O derbyd i gŏr dŏyn trais ar gŏraig, ac adev o hano, taled deudeg buŏ yn dirŏy i'r arclŏyd, a'i hamgobyr i'r arclŏyd; ac os morŏyn byd, ei coŏyl, a'i hagŏedi yn y maint mŏyav y dylyo, a'i gŏynebgŏert, a'i dilysrŏyd; ac os gŏraig gŏriaŏg byd, ei sarâed can ei ardercavael ar mod ei hanner.

O derbyd i gŏr dŏyn morŏyn yn latlud, ei harclŏyd a'i cenedyl a dyly ei dŏyn y canto ev, can boed drŏg canto. Ac o bu cynt can gŏr, ni gelir ei dŏyn y can y gŏr a'i dŏg yn latlud, onid ehun a'i myn.

Tri privraid gŏraig, ei coŏyl, a'i gomŏyn, a'i sarâed. Sev acaŏs y gelŏir yn tri privraid, ŏrt eu bod yn tri priaŏd gŏraig, ac na gelir eu dŏyn o neb acaŏs y centi. Sev yŏ ei coŏyl, yr hyn à cafo am ei gŏerindaŏd; sev yŏ ei sarâed, pob pet à gŏnel ei gŏr arnei, namyn am tripet, sarâed yŏ idi; sev yŏ y tripet hyny, ei maedu am rodi pet ni dylyo ei rodi, ac am ei cafael can gŏr, ac am unaŏ mevyl ar ei baryv: ac os am ei cafael can gŏr ei maed, ni dyly dimŏyn namyn hyny; can ni dylyir dimŏyn a dial am un cyvlavan. Sev yŏ ei gomŏyn, o ceif hi ei gŏr can gŏraig aral, taled ei gŏr idi hi cŏeugaint y treigyl cyntav; am yr eilgŏait punt; os ceif y tryded gŏait, yscar a geil heb coli dim o'r eidi; a'r da à cafo hi am y tripet hyny a dyly bod yn gŏahanedig i ŏrt ei gŏr.

Gŏraig y brenin a geil rodi, heb càniad y brenin, traian à del o dovod i'r brenin.

Gŏraig mâb ucelgŏr a geil rodi ei mantel, a'i crys, a'i hesgidiau, a'i penliain, a'i bŏyd, a'i diaŏd, a craŏn ei cel, a benfygiaŏ ei hol dotrevyn.

Gŏraig taiaŏg ni geil rodi dim, namyn benfygiaŏ ei gogyr, mal y clyŏer ei lev y ar y dom, a rodi ei pencuŏc tri gorsav.

Gŏraig pan cysger centi, ni dyly cycŏyn odyno hyd yn pen y naŏmed dyd; a pan yscaro â'i gŏr, ni dyly cycŏyn hyd yn pen y naŏmed dyd, ac yna yn ol y ceiniaŏc diŏedav; a pan bo marŏ ei gŏr, ni dyly cycŏyn o'r tŷ hyd yn pen y naŏmed dyd, ac yna ar ol y ceiniaŏg diŏedav.

O tri mod y dylyir amgobyr i gŏraig: o rod ac estyn, can ni cysger centi; yr ail, o cygŏelogac honaid, can ni bo rod; y trydyd, o beiciogi.

Amgobyr merc maer cycelaŏr, punt. Amgobyr merc maer, cŏeugaint. Amgobyr merc pencenedyl, cŏeugaint a punt. Amgobyr merc ucelgŏr, cŏeugaint. Amgobyr merc mâb ailt, pedŏarugaint. Amgobyr merc altud, pedair ar ugaint. Amgobyr pob pen sŏydaŏg, herŏyd rai, punt; herŏyd ereil, cŏeugaint. Amgobyr sŏydogion ereil, herŏyd rai, cŏeugaint; herŏyd ereil, triugaint. Amgobyr caet o gŏraig, deudeg ceiniaŏg.

O derbyd beiciogi gŏeinidaŏg a caet, y neb a'i beicoco a dyly rodi gŏeinidaŏg aral i gŏasanaetu yn ei le yny ago, a meitrin ei mâb gŏedi ago yn dilestair i'r neb pieufo y dyn; ac o byd marŏ yn egi, talu ei gŏert cyvrait i'ŏ harclŏyd, ac ebediŏ ystavelaŏg o'i gŏraig, xiii.

O derbyd i altud o gŏraig myned trŏy gŏlâd, ac yn hyny ei marŏ, taled i'r neb pieufo y tîr unarpymteg am ei marŏtywarcen.

O derbyd i gŏr mynu yscar â'i gŏraig, a mynu o hano gŏraig aral, dilys yŏ y cyntav, can ni dyly un gŏr bod ido dŏy gŏraged.

Pob gŏraig a dyly myned y ford y myno yn ryd, can ni dyly bod i càrdycŏel, ac na dylyir idi dim, namyn ei hamgobyr; a hyny un amgobyr; can nid oes i gŏraig ebediŏ, namyn ei hamgobyr; ŏrt hyny megis na dyly gŏr talu namyn un ebediŏ; i megis hyny ni dyly gŏraig talu namyn un amgobyr; can nid oes idi edediŏ, namyn ei hamgobyr.

Ni cycain gŏraig yn mac nacyn tystar gŏr.

O derbyd gŏeled gŏraig yn dybod o'r part hŏn i'r lŏyn, a'r gŏr o'r part aral, neu yn dybod o gŏacty, neu a tan un mantel; os gŏadu à gŏnant, lŏ deg gŏraged a deugaint ar y gŏraig, a'r cymaint ar y gŏr o gŏyr.

O derbyd rodi Cybraes i altud, ŏrt i braint ei gŏr yd â ei sarâed yny bo marŏ yr altud, a gŏedi bo marŏ yr altud yny myno y gŏraig gŏr aral; can nid ymcŏel tra ei cevyn ar y cenedyl.

O derbyd rodi Cybraes i altud, a bod plant meibion idynt, y plant a dyly trev tâd o mamŏys, eityr na dylyant ran o tydyn breintiaŏl, hyd y trydyd dyn; eityr mâb altud o penaet; hŏnŏ a dyly ran o cŏbyl. Meibion y ryŏ gŏraged hyny y telir gŏarteg deuac noadynt: sev acaŏs y gelŏir y gŏarteg hyny yn gŏarteg deuac, can nid oes cenedyl tâd a'u talo, namyn cenedyl y mam.

Ni dyly gŏraig na prynu na gŏertu, oni byd priaŏd; ac o byd priaŏd, hi a dyly prynu a gŏertu.

Tair gŏraged y dyly eu meibion mamŏys: mâb Cybraes à roder i altud; a mâb gŏraig à gŏystler yn gŏlâd ancyviait, o ceif beiciogi, a'i gŏystlaŏ hitau o'i cenedyl a'i harclŏyd; a gŏraig à dyco altud trais y arnei.

O derbyd roi morŏyn i gŏr, ac na hŏner êi coŏyl cyn no cyvodi tranoet; ni dyly ev ateb idi hi o hyny alan.

O derbyd i morŏyn na dygŏeto ei coŏyl cyn ei cybodi y ar ei gŏely, ni dyly ei coŏyl o hyny alan, bod namyn yn cyfredin y rygtynt.

Ni dyly merc o da ei tâd namyn cymmaint â hanner à cafo ei braŏd; ac ni dyly talu o galanas namyn cymaint â hanner à talo ei braŏd; a hyny tros ei plant; ac oni byd plant idi, a tygu ohanei na bo byt, ni dyly talu dim; ac o byd, ac eu myned yn oed cyvreitiaŏl, talent ehun trostynt o hyny alan.

Ni dyly gŏraig yn y byd talu ceiniaŏg paladyr na hen na euag.

O derbyd, o acaŏs mynu yscar, dygŏedŏyd na galo ei gŏr ymrain, cyvrait a eirc provi: sev mal y provir, tanu lenliain gŏen a tanadynt neŏyd golci, a myned y gŏr idi ar hŏno i bod centi: a pan del ei eŏylys, ei gelŏg ar y lenliain; ac o geil hyny mal y gŏeler ar y lenlieiniau dogyn yŏ ido: ac ŏedi hyny ni geil hi, o'r acaŏs hŏnŏ, yscar ag ev, na myned â'r eidi yn cŏbyl.

O dygŏed morŏyn ar gŏr dŏyn trais y arnei, a'r gŏr yn gŏadu; a dygŏedyd o'r morŏyn, oni dyg ev trais y arnei hi, ei bod yn morŏyn, y cyvrait a dygŏed bod yn iaŏn provi ai morŏyn ai nid morŏyn; canys ei bod yn morŏyn yŏ ei hardelŏ: ac ysev à dyly ei provi yr edlig; ac os ceif yn morŏyn ryd byd y gŏr, i dygŏedŏyd arno y trais, a hitau heb coli ei braint.

O dygir trais ar gŏraig gŏriaŏg, ni dylyir talu ei hamgobyr; canys talŏs pan gŏrâŏs.

O derbyd i gŏraig dŏyn mâb yn cyvreitiaŏl i gŏr, cyd as gŏato y gŏr, ni a dygŏedŏn na dyly hi, gŏedi as dycoido cy ungŏait, ei dŏyn byt i aral; can ni byd càrdycŏel y ŏrt y neb y dycpŏyd cyntav.

O derbyd roi gŏraig i gŏr, ac enŏi ei da, a cafael cŏbyl, hyd yn oed un ceiniaŏg, ac na cafer hŏno, nyni a dygŏedŏn y geil y gŏr yscar â hi, ac na cafo dim o'r eidi: a hŏno yŏ yr un ceiniaŏg à dŏg cant.

Nid raid mac ar dilysrŏyd da can gŏraig, yn canyscaet.

Gŏraig a dyly traian sarâed ei gŏr, nac o lad y sarâer nac o pet aral.

Ni dyly reitgŏraged i gŏraig, nac am ledrad, nac am galanas, nac am mac; namyn rait o gŏyr.

Cyvrait a dygŏed na dyly gŏraig coŏyl ŏedi blodeuo, onis diheura hi cyvnesaviaid, y am ei mam, a'i tâd, a'i brodyr, a'i cŏioryd; a hyny yny bo seitdyn: sev y dyly blodeuo o'i pedair blŏyd ar deg alan: ac o hyny hyd yn pen y deugaint blyned y dyly meitrin: sev yŏ hyny, pedair blyned ar deg a deugaint y dyly bod yn ei hieuegtid; a gŏedi hyny peidiaŏ ag ymdŏyn.

O derbyd rodi morŏyn i gŏr, a heb cysgu centi, cafael cam o honei, ŏrt braint ei gŏr yd â, ac y digŏygir idi, ac nid ŏrt braint ei braŏd; a hŏno a gelŏir morŏyngŏraig. Ac o dygir trais arnei, ev a dylyir talu ei coŏyl idi.

O derbyd enlibiaŏ gŏr ar gŏraig, y treigyl cyntav, lŏ seitgŏraged; yr ail treigyl, lŏ pedair gŏraged ar deg; o hyny alan am pob enlib, lŏ deg gŏraged a deugaint.

O derbyd i gŏraig lad dyn, hi a dyly cafael ceiniaŏg paladyr: a hŏnŏ yŏ y dyn a'i cymer, ac nis tâl.

Pob arclŏydes a dyly amgobyr gŏraged ei cyvoet.

Pob maer bisŏail a dyly amgobyr ei maertrev.

Nid oes braint i puten: cyd dycer trais y arnei, ni dyly cafael iaŏn. O sarâer hitau, taler ei sarâed ŏrt braint ei braŏd; a'i galanas, o ledir.

Pob ancyvlavan à gŏnel gŏraig, taled ei cenedyl trosti, mal tros y gŏr, oni byd gŏriaŏg; os gŏriaŏg byd, taled hi a'i gŏr ei camlŏrŏ a'i dirŏy.

Gŏaesaŏr, ac adlamgŏr, ac asŏyngŏr. Od â gŏaesaŏr y ŏrt ei gŏaesav, cŏeugaint a tâl; adlamgŏr, triugaint a tâl; asŏyngŏr, deg ar ugaint a tâl.

(YMAN y las Elidyr Mŏynmaŏr gŏr o'r Gocled; a gŏedi ei lad y daet gŏyr y Gocled yma i'ŏ dial. Sev gŏyr à daetant yn tygŏysogion idynt, Clydno Eidyn, a Nud Hael mâb Senylt, a Mortav Hael mâb Servari, a Ryderc Hael mab Tudaŏal Tutclyd; ac a daetant Armon. Ac ŏrt lad Elidyr yn Aber Meŏedus yn Armon, y losgasant Armon yn ragor dial. Ac odyna y luydâŏs Ruu mâb Maelcŏn, a gŏyr Gŏyned canto, ac y daetant hyd yn glan Gŏeryd yn y Gocled; ac yna y buant yn hir yn amryson pŏy à dylyai myned yn y blaen trŏy avon Gŏeryd. Ac yna yd elygŏs Run cenad hyd yn Gŏyned i gŏybod pieuvai y blaen. Rai a dygŏed, panyŏ Maeltav Hynav, pentevig Pengard, a'i barnŏs i gŏyr Armon; Iorgŏert mâb Madaŏg, trŏy aŏdurdaŏd y cyvargŏydid, a'i cadarnâa; panyŏ Idno Hen i gŏyr y pyst pendu; ac yna yd aetant gŏyr Armon yn y blaen, ac y buant da yno: ac y cant Taliesin—

Cyclyu ŏrt gŏres eu lavnau
Can Run yn ruder bydinau
Gŏyr Armon rudion yŏ rydihau.

Ac yna, rac hyd y trigasant yn y luyd, y cysgŏs eu gŏraged can eu gŏeision caet; ac am hyny y rodes Run idynt pedŏar braint ar deg.—

Cyntav yŏ, ragor rac gŏraig; sev yŏ ragor, y meirc dov, a'i moc, a'i gŏydau, a càr, a dau ycain à myno ar ei gŏarteg, a lonaid y càr o'r dotrevyn à myno.

Yr ail yŏ, blaen Gŏyned yn luydau.

Trydyd yŏ, na tâl i'ŏ anivel.

Pedŏeryd yŏ, tervynu ar y gŏladod à cyvarboent ar Armon.

Pummed yŏ, o byd amryson y rŏg dŏy

maenaól, o'r naó maenaól y syd yn Armon, eu diamrysoni o'r sait y dóy, heb neb o le aral.

Cóeced, na byd rigyl yndi.

Seitmed, bod yn ryd pysgota ar y tair avon y syd yndi yn cyfredin.

Wytmed .....

Naómed, na bont breuan hy ecóg.

Degmed, nad yvoynt letcaód.

Unmed ar deg, nad oes daly ar eu cycaósed hyd y trydyd gair.

Deudegmed, na taler meirc góesteion, na góyr ar cylc.

Trydyd ar deg, na dylyant myned i lety aral o'r neuad.

Pedóeryd ar deg, póypynag a eistedo yndi un dyd a blóydyn, o byd gór anloedaóg, ei bod yn un braint â gór o'r gólâd.

Ac o byd à ampeuo un o'r breintiau hyny, clas Bancor a rai Beuno a'u ceidó.)

O derbyd i dyn tòri troed anivel dyn aral, neu ei mordóyd, neu góneutur briô y del nycdaód i'r anivel ohano, a bod yr anivel yn glan, mal y galer ysu ei cîg, iaón yó i'r dyn a'i briôo cymryd yr anivel o'i medyginiaet yny bo iac; can ni dyly percenaóg yr anivel lavuriaó tros góeitred y neb ry gónaet cam ido. Ac os anivel blit à tòres ei troed, neu ei mordóyd, neu ŷc à ardo, roer i'ó percenaóg cyvryó cystal ag ev, i góneutur unryó móyniant ag à gónel ar yr eido ehun. Ac os maró byd yr anivel, triged yr argóystyl yn dilys yn ei le; ac os byó byd, a'i góeled yn iac teledió, cymered paób yr eido, mal cynt. O derbyd maró yr anivel yn y le pan briôid, cyndycier i'r neb à'i briôis; ac onis myn, devnydied y percenaóg ev. Os yntau a dygóed, móynâa ev, a mi a'i talav mal y dygóeto y cyvrait: sev à góŷl y cyvrait, o góyl Ieuan hyd y calan, talu y cîg a'r croen, yn le y deupart, a'r traian ar yr enaid; canys yna y mae iaón amser tacgóed; o'r calan eilgóait hyd góyl Ieuan, y deupart ar yr enaid, a'r traian ar y cîg a'r croen; canys buria byd pob anivel yn yr amser hónó. O derbyd i'r dyn rybriôasai górtaód y lódyn maró ato, gónaed y percenaóg ei egóylys o hano; ac y cyd â hyny cóbyl o cyvrait a ceif.

O derbyd i dyn rodi mac i aral ar pet, iaón yó ido rydâu y mac. O un o tri acaós y byd ryd mac: ai o talu trosto, ai o góystlaó, ai o góadu mac. Os ei góadu à myn, mal hyn y góedir: dybod ar yr ynad; a'r ynad piau ceisiaó y can y dóyplaid, ai mac y gór, ai nid mac? Heb yr haólgór, mac: Heb y cyndogyn, na mac. Yna y mae iaón i'r ynad gomyn, â óyt mac di? Wyv, heb y mac. Cóbylgóad, heb y cyndogyn, nad óyt mac ti y cenyv i, nac ar hyny, nac ar dim. Dioer, heb y mac, mal y mae goreu y dyly mac hebróg ei bod i bod yn mac, yd hebrygav mi my bod yn mac. Dioer, heb y cyndogyn, mal y mae goreu y dyly mac ei góadu; mitau a'i góadav. Yna y mae iaón i'r ynad etryc pa deló y dyly ev ei góadu. Sev a góŷl y cyvrait yna: Can nid oes namyn i un tavaód ev yn gyru arno, na dyly namyn un tavaód y cyndogyn ei góadu. Ië, heb y cyndogyn, mitau a'i góadav ev. Yna y mae iaón i'r ygnad cymryd y crair yn ei laó, a dygóedóyd órt y cyndogyn, naód Duó ragot, a naód pâb Ruvain, a naód dy arclóyd, na dos yn ló cam. Od â yntau i'r ló, tyged i Duó yn y blaen, ac i'r crair syd yn ei laó i'r ynad, hyd nad mac ev y canto ev, nac ar à dygóaód, nac ar dim. Oni górtt6g y mac arno, bid ryd y cyndogyn o'r haól, a taled y mac cóbyl i'r haólgór. Os ev a góna y mac górtt6g ar y cyndogyn, górttyged tra bo y cyndogyn yn rodi ei genau ar y crair, góedi y tygo. A sev mal y górtt6g: Myn y crair y syd yna, mac óyv mi y cenyt ti ar yr hyn à dygóedasam ni; a mi a mynav barnu braód imi o'r ynad. Ac yna y mae iaón i'r ynad myned alan i barnu braód: a sev a góŷl y cyvrait yna, ló y cyndogyn ar ei seitmed i góadu ei mecni; cóegóyr, ac yntau seitmed; pedóar onadynt o part ei tâd, a dau o part ei mam, ac ev ehun yn seitmed. Ac ys ev yó nesed y dylyant y góyr hyny bod ido ag y dylyoent talu galanas, a'i cymryd y cyd ag ev: a sev yó oed y rait hòno, óytnos o'r sul nesav; a sev le y roder y rait hòno ido ev, yn y lan y górantaóo ev eferen; a sev acaós y cymerir hi yno, can y bentitiós ar y le byd eferen. Ac o ceif yntau ei rait, dogyn yó ido; oni ceif yntau ei rait, taled ev yr haól: ac o myn yr arclóyd erlid cyvrait anudon arno ev, erlyned.

Pa mac pynag à górttygo ar y cyndogyn, ryd byd o'r haól, ac o'r mecni; canys gónaet teiti mac. Pa mac pynag ni górttygo, taled ehun yr haól; can ni gónaet teiti mac. A'r hyn à dylyai mac, pan adevo órt yr ynad ei bod yn mac, iaón yó i'r haólgór tystu y ryadev ohano, rac ciliaó ohano eilgóait.

O derbyd i dyn cymryd mac ar pet y can aral, iaón yó ido dodi oed ar y pet à dylyo; a pan del ei oed, iaón yó ido ehun gomyn y cyndogyn cysevin; ac os negyd byd y cyndogyn ido, deued ar y mac, a holed y mac, a dygóeded bod y cyndogyn yn negyd ido. Os ev a dygóed y mac, hyd

nad mac, deued hyd ar yr ynad, a holed yr ha6l rac bron yr ynad; ac os ev a myn y mac g6adu, ac na g6rttygo y cyndogyn arno, bid ryd y mac o'r ha6l, am y g6âd â digones. Os ev à g6na y cyndogyn g6rtt6g ar y mac, a gal6 ar yr ynad am bra6d 6rt y g6rtt6g à digones, ia6n y6 i'r ynad ar y mac barnu ei l6 ar ei seitmed, yn unfurv ag y dyg6edasam ni ucod.

O derbyd i dyn cymryd mac y can aral ar pet, a dybod y d6yplaid y cyd, a'r ha6lg6r, a'r cyndogyn. a'r mac, a holi o'r ha6lg6r y mac, a dyg6ed6yd ei bod yn mac ar pet ma6r; ac ateb o'r cyndogyn, a dyg6ed6yd ei bod yn mac ar pet bycan, a heb g6adu ei mecni, ia6n y6 i'r ynad yna barnu, bod yn dedbryd y mac, pahar y mae mac, ai ar pet ma6r ai ar pet bycan; a hyny 6rt l6 y mac; canys mac adevedig y6.

O derbyd i dyn cymryd la6er o meiciau ar pet, a mynu ei g6adu o'r cyndogyn: cymaint ag à dyg6edasam ni ucod i g6adu mac, a da6 i g6adu pob un onadynt 6yntau, her6yd mal y traetasam ni ucod i g6adu mac. Rai a dyg6ed, ag un seitg6yr g6adu, cyd yd boent ped6ar meic ar ugaint; nyni a dyg6ed6n hyd nad ia6n.

O derbyd i dyn tebygu bod yn ryd mac o'i mecni,o talu pet o'r dylyed, a heb talu c6byl; nyni a dyg6ed6n, hyd na byd ryd; a dylyu ohano bod yn mac ar y ceinia6g di6edav, mal ar y cyntav.

O derbyd bod mac adevedig, a bod negydiaet am talu, ia6n y6 i'r mac roi g6ystyl cyvreitia6l darbod; y traian yn g6el no'r tâl.

O derbyd ludias rodi g6ystyl, y mac piau hebr6g y g6ystyl y cyd â'r ha6lg6r hyd yn diocel; ac a dyly cymryd y f6na6d cyntav, o byd ymlad: ac oni g6na hyny, taled ehun y dylyed.

O derbyd i mac ceisia6 d6yn g6ystyl heb y cyndogyn, heb cyfroi ar y cyndogyn yr ha6l, ni dyly ev d6yn g6ystyl.

Ni dyly mac d6yn g6ystyl y cyndogyn, oni byd negydiaet cyndryca6l yn ei g6yd. O g6eles yntau negydiaet yn erpyn yr ha6lg6r cyn no hyny, yntau a geil roi g6ystyl y cyndogyn i'r ha6lg6r yn ei absen.

O cànìata y cyndogyn i'r mac roi g6ystyl punt yn le un ceinia6g, a cyn yr oed g6ystyl, coli y g6ystyl, ni dyg6ed y cyvrait dylyu ohano tra ei cevyn, namyn dimai; canys hyny y6 traian y ceinia6g cyvrait.

O derbyd i dyn rodi cyg6ertyd punt yn le un ceinia6g, a dyc6yda6 y g6ystyl, ni bernir i'r cyndogyn cymaint â dim; canys ev ehun a lygr6s braint y g6ystyl.

P6ypynag a g6ystlo g6ystyl adevedig, a tebygu ohano ev, 6rt nad oed mac arno, bod y g6ystyl yn andilys; nyni a dyg6ed6n dyc6yda6 h6n6, a'i bod yn dilys.

O derbyd i'r mac roi g6ystyl o pet ma6r am pet bycan, cyvreitia6l y6 i'r ha6lg6r cymryd y pet à roder ido yn g6ystyl. A can colo h6n6 cyn yr oed, ni dig6yg ev namyn traian tracevyn i'r mac à'i rodes ato; y mac a'i dig6yg yn c6byl i'r cyndogyn; canys ancyvreitia6l y d6g.

O derbyd bod mac ar deudeg ceinia6g, a dybod oed y deudeg ceinia6g, ac nad oed ar hel6 y cyndogyn namyn marc deg punt, a dybod yr ha6lg6r a'r mac i cycypel y deudeg ceinia6g, a dyg6ed6yd o'r cyndogyn, nid oes cenyv i à tal6yv ic6i, namyn my marc, a h6n6 nis talav ic6i, ac nis g6ystlav; ac ni dyly yr ha6lg6r d6yn g6ystyl y mac, namyn cyrcu el deuod ar yr arcl6yd; a mynegi i'r arcl6yd, nad oes rac6 namyn pet ma6r; ac na dylyir d6yn pet ma6r yn g6ystyl am pet bycan; ac yna y mae ia6n i'r arcl6yd rodi càniad i'r mac i rodi g6ystyl ma6r yn le pet bycan, rac bod yn coledig yr ha6lg6r.

O derbyd i dyn rodi mac i aral ar pet, a g6edi rodi y mac, myned i na6d rac dylyed; nyni a dyg6ed6n, na dyly ev na6d rac hyny; ac y dyly y mac rodi g6ystyl i'r ha6lg6r; neu yntau a g6ato ei mecni.

Ni dyly neb cymryd mac yn undydia6g; canys onis ha6l yn y dyd h6n6, neud ety6 ar amser nad oes mac ido.

Ni dyly dyn cymryd mac cyndogyn; canys dau ardelo ynt; ac na ceif yntau namyn de6is ei ardel6. Os o mecni yd ardel6, nid oes cyndogyn; os cyndogyn, nid oes mac. Ac 6rt hyny ni geil undyn sevyl yn mac cyndogyn.

Ni dyly mac d6yn g6ystyl y ar y cyndogyn, ac ev yn ei negesau ehun, neu yn g6àn, neu yn negesau ei arcl6yd; ac ni dyly yr ha6lg6r d6yn g6ystyl y mac yn cyhyd â hyny o yspaid.

O derbyd i dyn cymryd mac ar da, a g6edi hyny deol y cyndogyn, ai o aca6s galanas, ai o aca6s ledrad, ai o aca6s na dylyo bod yn ei g6lâd; a mynu o'r ha6lg6r ei da y can y mac; sev a g6yl y cyvrait, bod yn ia6n rànu y rygtynt yn deuhanner y coled; talu o'r mac y nail hanner, a'r cyndogyn y lal; canys hagyr y6 talu o'r mac c6byl, ac ev yn g6irion; a hagyr coli o'r ha6lg6r c6byl, er credu ohano ev y mac. A lyna y trydyd le y ran cyvrait yn cyvreitia6l. O derbyd dybod y cyndogyn i'r g6lâd tra ei cevyn 6edi hyny, 6yntau a dylyant cypel eu da arno ev; ac yna y mae ia6n cafael o'r mac hanner o'r da h6n6. A

lyna y le y byd cypelgór y mac ar da ido ehun.

O derbyd bod mac ar dylyed, a cyn no dybod oed y dylyed, maró y mac, a gadaó, mâb o hano, y mâb a dyly sevyl yn dylyedion ei tâd. Rai a dygóed, o myn y mâb hónó góadu ei mecni, panyó uc pen bed ei tâd y dylyir y góâd ar cyvrait: Nyni a dygóedón, na dylyir; canys y doetion a dygóedant, nad erlid cyvrait yn y byd un dyn, nac i nev yd el, nac ufern; namyn yny el ev yn y daiar: sev acaós yó, cyd boed cyvrait róg dyn a'i cilyd ar y daiar, nid oes cyvrait y róg diavól a'i cilyd, nac y róg egyl a'i cilyd, namyn egóylys Duó; ac órt hyny dyn à el y ar y daiar hon, nid oes ido yntau cyvrait, namyn cydbod y nail rai onadynt hóy; ac órt hyny y mae iaón i mâb y mac maró hónó góasanaetu cyvrait tros ei tâd, mal y góasanaetai yntau, pei byó: ac oni byd mâb ido, yr arclóyd a dyly bod yn mab ido; ac o byd raid cypel, ev a dyly cypel mal y dylyai y mac, pei byó.

O derbyd i dyn cymryd mac y can aral ar pet, a cyn dybod oed y dylyed, maró y cyndogyn, y mac â dyly cypel mab y cyndogyn. O derbyd na bo mâb ido, saved yr arclóyd yn ei le, a taled trosto. Ac os góadu à myn, góaded ehun, mal y góatai y gór yd aet yn mâb ido er ei da; can bu góel canto ev myned yn mâb i'r gór racó er ei da, no bod yn arclóyd; bid yntau yn braint y gór yd aet yn mâb ido, a góated yntau ei mecni ar ei seitmed: a'r góyr hyny ni dylyant hanbod o cenedyl y mac, namyn o cenedyl y brenin; canys ni deiryd cenedyl y mac i'r brenin. Cyd góato y brenin y mac, yny dygóato góâd am mecni ei tâd, ni dyly neb o cenedyl ei mam góadu dim tros ei tâd ev.

Tair over mecni y syd. Pan pryno dyn y can aral er ariant, a cymryd mac arno; ac na cymered mac ar yr ariant; a bod yn etivar can percen yr ariant ei cyvneóid; can ni myn ev móynâu y mac y syd ido ar y pet y cymyrt; ac nad oes mac i'r lal, à cypelo ido ei cyvneóid; órt hyny y mae over y mac o'r neiltu; can ni myn y percenaóg ev. O derbyd i dyn rodi mac i aral ar andilys yn ryd dilys, a dybod y percenaóg i da o'i andilysu, iaón yó cafael o'r percenaóg er ei adaó, cyd roer mac ar y pet ni dylyir ei roi; ac nid iaón ei cycóyn o'r laó y mae yndi, oni del argóystyl cystal ag ev y can yr argóaesav. O derbyd i'r argóaesav dygóedóyd na dyly talu, namyn cymaint ag à cavas ev er ei marc: nyni a dygóedón dylyu o hano ev talu gócrt cyvrait y marc, pa yó marc pynag bo; ac órt na geil y mac cyndal ei cynegni yd aet yn mac arnei: am hyny y gelóir yn over mac. Y da andilys rydygóedasam ni yma, póypynag à tygo yn cam am cycóynedigaet y da hónó, bid i'r arclóyd yn ei ol. Trydyd yó, nid mac mac góraig; sev yó hyny, ni dyly góraig bod yn mac; can ni dyly góraged góadu mac; ac na dyly rait o góyr o'u góadu. Nitau a dygóedón bod yn ryd mac ar dilysróyd y centi; a bod yn mac y mac à rodo hi; canys gór à góata hi, góyr a dyly y cyd á hi i góadu y mac.

O derbyd i góraig rodi briduó ar pet a'i góadu o honei yn cyvreitiaól; nyni a dygóedón mai góraged a'i góata y cyd â hi. Rai a dygóed, na dycóyd góystyl o laó mac, hyd yn pen undyd a blóydyn; nyni a dygóedón, y dycóyd góystyl o laó tridyn, yn ei oed; sev yó y tridyn hyny, mac, ac arclóyd, a percenaóg y da. Sèv acaós; canys yr arclóyd a byd mac ar pob da adevedig; órt hyny y dycóyd o'i laó yntau y góystyl, neu o laó ei góasanaetgór. O laó arclóyd, nac o laó mac, nid raid mac ar dilysróyd góystyl; can ni góadant hóy ei roi; ac óyntau a dylyant bod yn meiciau ar dilysróyd y góstyl hónó byt. Yr arclóyd y syd mac ar pob da adevedig, or ni bo mac arno. Y can percen da y dylyir cymryd mac ar dilysróyd y góystyl, rac ei góadu ohono ev, ai er cóant y da, ai er pet aral, nas rodasai.

Ni dyly neb dygóedóyd na del yn mac tros ei cilyd, o byd cyvryó gór ag y dylyo myned yn mac. Laóer o cyvryó dynion ni dyly mynod yn mac, na rodi mac; sev acaós yó hyny, can ni dylyant hóy góadu mac, ni dylyant hóy rodi mac; nid amcen no mynac, hermidgór, a dyn ancyviait, ac yscolâig yscol, a pob dyn ni galo dybod heb càniad aral i góasanaetu cyvrait.

O derbyd i dyn rodi mac ar dylyed, a dycóydiaó yr oed yn un o'r tair góyl arpenig, y pasc, a'r sulgóyn, a'r nadolic, er ei holi ohano, ni cyl onid ei annod. Os dyó nadolic y cyfry ei haól, ni ceif ei haól nac ateb hyd tranoet góedi y calan; os y pasc byd, tranoet óedi dyó pasc bycan; os y sulgóyn byd, tranoet óedi y sul nesav i'r sulgóyn: a'r tair óytnos hyny a gelóir o eu braint yn undyd dydon.

Nid raid cymryd mac ar dilysróyd ariant, nac ar tlysau treigledig, cae, a cylel, a góregys, nac aróyau hevyd.

O derbyd i mac a cyndogyn cyvarbod ar pont unpren, ni dyly bod yn negyd heb góneutur un o tripet, ai talu, ai góystlaó, ai cyrcu cyvrait; ac ni dyly cycóyn ei baód hyd ei saódyl heb góneutur un o'r tri hyny. O byd negyd ev o un o'r tripet hyny, roded

y mac ei gỏystyl yntau i'r haỏlgỏr. O byd gỏel canto yntau, cyrced cyvrait diannod.

Ni dylyir rodi oed ỏrt port am haỏl mac a cyndogyn; canys diannod y dyly bod.

O derbyd i'r haỏlgỏr gỏrtaỏd cyvrait rac deuglin yr ynad, bid ryd y mac, a bid coledig yntau o'i haỏl; canys ni parâa ei haỏl namyn tra parâo y mac.

Os cyndogyn a gỏrtyd cyvrait, boed y mac yn mac adevedig, a'r haỏl yn îr a cypel o'r mac i'r haỏlgỏr ei dylyed.

O damgỏeinia i dau dyn bod cyvrait y rygtynt, a'r nail onadynt yn galỏ ar mac ar cyvrait, a'r lal yn dygỏedỏyd na dyly ev rodi mac, namyn dylyu o hano ev oed ỏrt ei port, dygỏedỏyd o'r haỏlgỏr, dioer mac a dylyav mi; ni dyly mac ni dyly dim. Dioer, eb y lal, nid mac ar ni bo mac ar dim; ac imi ni dylyir dim; canys adevedig cenyt ti, na dylyi ti dim imi. Nyni a dygỏedỏn, na dyly ev mac ar cyvrait; can ardelỏs o oed ỏrt port, ac nad oes oed yn haỏl mac a cyndogyn.

O derbyd i dyn rodi briduỏ ar pet, taled neu gỏated, mal y dylyo cyvrait; sev a dygỏed y cyvrait, oni gỏrttỏg arno, bod yn dogyn ei lỏ ehun. Os gỏrttỏg a byd arno, galỏed yntau am braỏd; sev y barn y cyvrait ei lỏ ar ei seitmed i'ỏ gỏadu: pedỏar o part ei tâd, a dau o part ei mam, ac ehun yn seitmed. Oed ei rait pytevnos o'r sul rac gỏyneb; o cefir ei rait, dogyn yỏ. O dycỏyd yn ei rait, ei camlỏrỏ i'r brenin a'r eglỏys, bid yn ei ol, a taled ei dylyed yn cỏbyl.

O derbyd i dyn cymryd briduỏ y can aral, a dygỏedỏyd, panyỏ ar pedair ar ugaint y mae; a'r lal yn adev bod briduỏ ar ceiniaỏg; sev a dygỏed y cyvrait, dylyu ohano ev bod yn admergỏr ei briduỏ ev, ai ar pedair ar ugain, ai ar ceiniaỏg; can nid ydyỏ yn gỏadu briduỏ. Nyni a dygỏedỏn, nad briduỏ yny cyvarfo y teirlav y cyd, ac nad mac, ac nad gorbodaỏg, yn y cyvarfo y teirlaỏ y cyd.

Yr eglỏys a'r brenin a dyly cypel briduỏ; canys Duỏ a cymerỏyd yn le mac. Yr eglỏys piau y gỏahard am briduỏ, a'r brenin i cypel. Canys y can pob dyn à bedydier y dylyir cymryd briduỏ; ac y can gỏr, ai can gỏraig. Wrt hyny y dylya gỏr a gỏraig rodi briduỏ, hyd yn oed mab seitblỏyd, à el tan laỏ periglaỏr.

Pỏypynag à gỏnel ambod dedvaỏl a'i cilyd, doed y dau ambodgỏyr y cyd, a dygỏetent eu hambod, mal y mynoent ei gỏneutur; a rodent ỏyntau yn laỏ yr ambodgỏyr cadỏ yr ambod ar y lun y dygỏedasant.

O derbyd i dyn gnỏeutur ambod, ac na myno ei cadỏ, ac na gỏato yr ambod, yr arclỏyd piau cypel ei cadỏ, mal y hadmero i'r ambodgỏyr.

O derbyd i dyn mynu gỏadu ambod, ac aral yn gyru arno ambod, ac yntau yn gỏadu hỏnỏ; y cyvrait a dygỏed, nad â arno ev namyn ei lỏ ehun o'i gỏadu, oni byd gỏrttỏg arno. Os gỏrttỏg a byd arno, galỏed yr haỏlgỏr am braỏd: ac ys ev a bernir ido ei lỏ ar ei seitmed i gỏadu; a hyny mal y gỏedir mac; a'r oed à bo ar rait mac i bod ar hòno. O derbyd yna mynu lysu un o'r reitgỏyr hyny, nid oes lys arno, namyn na hanfo o'i cenedyl, mal na dylyo bod yn reitgỏr. A sev a dylyant bod yn reitgỏyr ido yn cynesed ag y taloent galanas y cyd ag ev, ac y cymeront; ac ỏrt lỏ y reitgỏyr bod yn gỏir ei cerentyd.

O derbyd i dyn a'i cilyd gỏneutur ambod, heb ambodgỏyr a'r laỏ yn ei cilyd, a'r nail onadynt yn mynu gỏadu, ni daỏ arno namyn ei lỏ ehun o'i gỏadu.

O derbyd i dyn ymadaỏ ag aral am pet yn gỏyd tystion, a mynu eilgỏait ei gỏadu; nyni a dygỏedỏn, na dyly ev ei gỏadu, oni palo y tystion.

O derbyd i dyn ymadaỏ ag aral heb tystion, nid ambod hỏnỏ; a can nid ambod, gỏaded o'i lỏ ehun.

Ni dyly neb gỏneutur ambod tros ei cilyd; canys ni para ambod namyn yn oes y dyn a'i gỏnel.

Ni geil y tâd adaỏ ambod ar y mâb, namyn can ei càniad; ac ni geil y mâb gỏneutur ambod ar tòr y tâd, a'r tâd yn byỏ.

Ambod â tyr dedyv: cyd gỏneler ambod yn erpyn cyvrait, dir yỏ ei gỏadu.

Pỏypynag à cymero aral ar gorbodogaet, dycỏyded ev yn pob ceryd or à bo ar y dyn à cymyrt ato. O myn yntau ei dieisiỏaỏ o'r dyn à cymyrt ev trosto, cymered yntau meiciau y can y dyn ar ei amrycol. Ac onis cymer, cyd dylyo ev gỏneutur iaỏn tros ei gorbodogaet, ni dyly y dyn gỏneutur iaỏn ido ev; can nid ymedeỏis ag ev. Os y gorbodaỏg a cymer meiciau y can y lovrud ar ei dieisiỏaỏ, ni byd naỏd ido ynau rac y meiciau hyny.

O derbyd i dyn cymryd aral ar ei gorbodogaet, ac oed arno; a cyn yr oed dilysu o'r lovrud y gorbodaỏg, taled y gorbodaỏg trosto cỏbyl.

O derbyd i dyn adaỏ gorbod pet i aral y canto, yn ei pen ehun yd â, pa pet à gorbo

arno, ai bycan ai la6er; canys ev ehun a cred6yd.

Tripet ni dylyir na6d racdynt, can eu bod yn cyvadevedig: gorbodogaet, a mecnïaet, a gorescyn.

O derbyd i personau yr egl6ys dyg6ed6yd galu onadynt h6y rodi na6d yn erpyn un o'r tripet hyny, bid yn pen y brenin y g6r à rodes idynt h6y y nodma yn ei dedbryd pa del6 y roes ev idynt h6y y nodma hòno. Ac o roes ev yn ei erpyn ehun, cad6ent h6yntau yr hyn à rodo ev idynt h6y.

Pob percena6g tîr lan a dylyant dybod ar pob brenin ne6yd à del, i datcanu ido ev eu braint, ac eu dylyed. A sev aca6s y datcanant ido ev, rac t6yla6 y brenin. A g6edi y datcanoynt ido ev, o g6yl y brenin bod yn ia6n eu braint, estyned y brenin idynt eu nodma ac eu braint.

O derbyd i dyn g6neutur ancyvrait, a rac yr ancyvrait yno cyrcu na6d; ac ev ar na6d yno, cyvodi ha6l arno, ni dyly yr abbadau na'r efeiriaid ei hebr6g ev, yni g6nel ia6n am yr ancyvrait cysevin. O derbyd na cyfr3o ha6l arno ev, hebrygent 6yntau evo hyd yn y le y dylyoent ei hebr6g.

O derbyd i dyn g6neutur cam, cyg6ert ceinia6g y ar ei nodma, a cyvodi ha6l arno am yr ancyvrait rydigones y ar ei nodma, ni dyly ei amdifyn o'r na6d y g6naet cam arno; onis adne6yda o na6d aral o'i ne6id, yn lan aral.

P6ypynag à cymero na6d, ev a dyly ymtait yn y myn6ent a'r corflan, heb creiriau arno, a'i yscrubyl y cyd ag yscrubyl y clas a'r abbadau, hyd y dyly6ynt pelav, ac yd ercyt6ynt eu buces tracevyn.

O derbyd i dyn bod creiriau arno, a g6neutur cam ohano tan y creiriau, ni dyly ei amdifyn o'r creiriau hyny, can nis haed6s.

Mesur y corflan er6 cyvreitia6l yn hyd, a'i pen ar y myn6ent, a hyny yn cylc y myn6ent a dyly bod yn c6mpas.

O derbyd bod egl6ys à dyg6eto dylyu cyndal dyn ar ei nodma sait blyned, heb g6neutur ia6n, neu ysbaid à bo h6y, a bod yr arcl6yd à bo ar y g6lâd yn g6rtg6ynebu idi hyny, a dyg6ed6yd nad ydy6 y canto ev idi y braint h6n6; raid y6 i'r egl6ys bod à cat6o idi y braint h6n6 o tystion dedva6l; ac os ceif, gater idi yn dig6aravun ei braint; ac onis ceif hitau, hebryged yr egl6ys ev, mal y dylyo goreu; neu yntau g6naed ia6n o'r ancyvrait rydigones.

DAU amser y byd agored cyvrait am tîr a daiar, a dau y byd cauad. O na6med dyd calangauav y byd agored, hyd na6meddyd c6evra6r. O na6meddyd c6evra6r y byd cauad cyvrait, hyd y na6meddyd o mai. O'r na6meddyd o mai y byd agored cyvrait hyd y na6meddyd g6edi a6st. O na6meddyd o a6st y byd cauad y cyvrait, hyd y na6meddyd 6edi calangauav. Sev aca6s y byd cauad cyvrait y cynhauav a'r g6aant6yn, 6rt dig6ylia6 y daiar yn y dau amser hyny; rac lesteiria6 eredig y g6aant6yn, a rac lesteiria6 y medi y cynhauav. Sev aca6s y mae na6diau 6edi calangauav yn cauad o'r cyvrait, a na6diau g6edi g6yl Sanfraid yn agored y cyvrait, rac cau y cyvrait yn undydia6g; ac unfunyd â hyny na6diau 6edi calanmai yn cauad, a na6diau 6edi a6st yn agored, rac agori cyvrait yn undydia6g.

P6ypynag à myno cyfroi ha6l am tîr a daiar, cyfroed pan myno, o na6meddyd calangauav alan, neu o na6meddyd mai; canys yr amserod hyny y byd agored cyvrait am tîr a daiar.

O derbyd i'r ha6lg6r mynu holi tîr yn yr amserod hyny, deued ar yr arcl6yd i erci dyd i g6aranta6 ei ha6l, a hyny ar y tîr; yn y dyd h6n6 dadcaned ei ha6l. Ni dyly y d6t6n h6n6 cafael ateb; canys ha6l disyvyd y6 ar y g6arceid6aid; ac 6rt hyny y g6arceid6aid a dylyant oed 6rt port. Ia6n y6 i'r ha6lg6r ei ludias idynt, onid y cyvrait a dyg6ed y dylyu; ac yna y mae i'r ynaid eu g6aranta6, a gomyn pa le y mae eu port. O dyg6edant bod eu port yn eu cym6d ehun, roi oed tridiau idynt; o byd yn yr ail cym6d, na6 diau; o byd yn y trydyd, neu bod lan6 a trai y rygtynt ag eu port, os cyn hanner dyd y bernir yr oed, pytevnos o'r dyd h6n6 y byd yr ced; os g6edi hanner dyd pytevnos o tranoet: ac ysev aca6s y6 hyny can nid oes dyd c6byl, ac nad ia6n talu dryl dyd yn le dyd. Ac yn yr oed barnedig h6n6 y mae ia6n dybod ar y tîr ag 6ynt ac eu port; ac yna y mae ia6n g6neutur d6yplaid ac eisted yn cyvreitia6l.

Sev mal yd eistedir yn cyvreitia6l; eisted o'r brenin, neu o'r neb à bo yn ei le, â'i cevyn ar haul, neu ar yr hîn, rac avlonydu yr hîn o'i g6yneb ev; a'r ynad lŷs, neu ygnad y cym6d, yr h6n hynav à bo yn eisted rac ei bron ev; ac ar y la6 as6 i h6n6 yr ynad aral à bo yn y maes; ac ar y la6 deheu ido yr efeiriad, neu yr efeiriaid; ac y cylc yr arcl6yd ei dau hynaiv, a'i g6yrda o hyny alan, o pob tu ido; odyna ford yr ynaid cyvarg6yneb ag eu darymred i eu bra6dle, cyca6s yr ha6lg6r ar la6 as6 ido, ar y ford, a'r ha6lg6r yn nesav ido yn y

perved, a'i canla6 ar y la6 aral ido, a'r rigyl yn sevyl tracevyn y cyca6s; a'r amdifyng6r ar la6 deheu ar y ford, a'i cyca6s yn nesav ido yn y perved, a'i canla6 o'r tu aral ido, a'r rigyl tra i cevyn yntau.

G6edi darbo eisted y mely, cymerer mac ar cyvrait; sev meiciau à byd ar tîr a daiar, g6ystlon o dynion, deudyn, neu a bo m6y, o pob plaid; a'r g6ystlon hyny, yn mediant yr arcl6yd yd ânt.

Odyna, g6edi hyny y dodir tylg6ed; sev y6 hyny gosteg ar y maes. P6ypynag à toro y tylg6ed hòno, teirbu6 caml6r6 a tâl, neu na6 ugaint. A'r gair à dyg6eter g6edi yr gosteg, bod h6n6 yn dim6yniant i'r neb à'i dyg6eto, ac i'r cyca6s y dyg6eter yn port ido.

G6yrda	Hynav	Brenin	Hynav	G6yrda
	Efeiriad	Ynad	Ynad	
Rigyl	Amdifyn-g6r		Cyca6s	Rigyl
	Cyca6s		Ha6lg6r	
	Canla6		Canla6	

G6edi darbo eisted yn cyvreitia6l, mal y y dyg6edasam ni ucod, yna y mae ia6n dyg6ed6yd 6rt y d6yplaid, Ymdyg6ed6c o cyvrait g6eition.

Ac yna ia6n i'r ynad gomyn i'r ha6lg6r, P6y dy cyca6s ti, a p6y dy canla6? Ac yna y mae ia6n i'r ha6lg6r eu hen6i. Ac yna y mae ia6n i'r ynad gomyn i'r ha6lg6r, A dodi ti coli a cafael yn eu pen 6yntau? Ac yna y mae ia6n i'r ha6lg6r, Dodav, heb ev. Ac yna y mae ia6n i'r ynad gomyn i'6 canla6, a savant h6y ido ev, yn yr hyn y mae ev yn ei dodi arnadynt h6y? Ac yna y mae ia6n idynt 6yntau dyg6edyd, Sav6n.

A g6edi hyny y mae ia6n i'r ynad gomyn i'r amdifyng6r, P6y dy cyca6s titau, a p6y dy canla6? Ac yna y mae ia6n ido yntau eu hen6i. Ac yna y mae ia6n i'r ynad gomyn ido yntau, a dyd ev coli a cafael yn eu pen h6y? Ac yna y mae ia6n ido yntau dyg6ed6yd, Dodav, heb ev. Ac yna y mae ia6n i'r ynad dyg6ed6yd 6rt yr ha6lg6r, Ha6l ti g6eition dy ha6l. Ac yna y mae ia6n i'r ha6lg6r decreu.

Lyma y syd ia6n i'r ha6lg6r ei dyg6ed6yd, mynegi ei bod ev yn prioda6r ar y tîr h6n yma, a'r daiar; ac o byd a'i ampeuo ido ev ei bod yn prioda6r; bod canto yntau à cat6o ei priodolder, o ach ac edryv, er y mae dica6n yn y cyvrait, a rygyru yn ancyvreitia6l y ar ei priodolder; ac o syd à'i ampeuo, y mae ido ev à'i gyr, er rygyru yn ancyvreitia6l; ac y sev y mae yntau yn dodi ar y cyvrait dylyu dybod yn cyvreitia6l tra i cevyn i'r le y rygyr6yd yn ancyvreitiaol ohano.

O derbyd bod rai à dyg6eto bod yn raid dodi ceid6aid a g6ybydiaid o'r unplaid; nyni a dyg6ed6n, y gelir yny g6rantа6er ateb yr amdifyng6r.

Heb yr amdifyng6r, Mymi y syd prioda6r o ach ac edryv; a sev yd 6yf yn g6arcad6 my priodolder, mal y mae goreu y dylyav ei g6arcad6. Ac o syd à'i ampeuo imi, y mae imi à ceid6 dica6n bod yn g6ir à dyg6edav. A titau, o buost ti yma, ti a aetost yn cyvreitia6l odyma; ac o syd à'i ampeuo imi, y mae imi dica6n à'i g6yr.

Nyni a dyg6ed6n, cyd darfo i'r amdifyng6r roi ateb cyn o'i holi ev o'r ha6lg6r, bod yn angolo yr ateb yny g6rantа6o ev yr ha6l; ac odyna atebed.

A g6edi darfo idynt eu d6y cyceusaet, mal y dyg6edasam ni ucod, gomyned yr ynad idynt, â dica6n yr hyn à dyg6edasant? a gomyned idynt, â mynant g6elâu eu cyceusaet? Ac o byd à'i myno, gater ido; ac oni byd à'i myno, cymered yr ynad eu d6y cyceusaet, à dadcaned h6y; a g6edi as dadcano, aent yr ynaid alan, a'r efeiraid y cyd ag 6y, a'r rigyl y cyd ag 6y, i eu cad6 rac dybod dynion i g6arantа6 arnadynt 6yntau. O derbyd i dyn dybod i g6arantа6 arnadynt 6yntau, ev a dyly talu teirbu6 caml6r6 i'r brenin; ac o byd y brenin yn y maes, ev a dyly talu caml6r6 deudyplyg am hyny. Ac yna g6edi yd eistedont h6y, y mae ia6n i'r efeiriad g6edia6 Du6, i dagos o Du6 yr ia6n idynt, a canu onadynt 6yntau eu pader; a g6edi y pader y mae ia6n i'r ynad dadcanu eu d6y cyca6saet eilg6ait.

Ac o derbyd bod yn raid idynt 6rt gair cyvarc, gelyger dau onadynt i'6 gomyn: sev y6 gair cyvarc, pan gomyno yr ynad pa le y bo yr arg6aesav, neu ei port.

Ac o byd raid i'r plaid y gomyner y gair cyvarc idi 6rt cymryd cycor, aent 6y can caniad yr ynad i eu cycor. Ac ysev yd ânt y niver y buant yn eu cyca6saet, heb à bo m6y, a g6as yr arcl6yd y cyd ag 6ynt, i eu cad6 rac dybod neb i eu cycori y cyd ag 6ynt. Ac o da6 neb atadynt à'u cycoro, taled ev caml6r6 i'r brenin, a bid angolo y cycor. Odyna deuent y dau hyny ar yr ygnaid, a dadcanant i'r ygnaid eu cycor.

O derbyd na bo raid 6rt gair cycor, ia6n y6 gadael idynt eu hardel6, a gyru dan i gomyn p6y eu g6ybydiaid ac eu ceid6aid, a pa le y maent. O dyg6edant eu bod yn y maes, m6ynâer 6ynt; o dyg6edant eu bod yn un cym6d ag 6ynt, roder oed tridiau idynt; o dyg6edant eu bod yn yr ail cym6d, roder oed na6diau idynt; o dyg6edant eu bod yn g6lâd aral, neu bod lan6 a trai y rygtynt â h6y, oed pytevnos o'r dyd h6n6, os cyn hanner dyd y byd; os g6edi hanner dyd, pytevnos o tranoet, a'r dyd h6n6 yn dyd col neu cafael, a bod y g6ystlon yn carcar y brenin hyd y dyd h6n6; ac erci i pa6b dybod ag eu devnydiau cantynt hyd ar y tîr. Can ni bo dyun r6g y d6yplaid hyny, neud edy6 yn dyd barnedig i cyvrait.

Yn y trydyd dyd g6edi y deler g6yneb yn g6yneb, ia6n y6 i pa6b eisted yn ei le, mal yd eisted6s y dyd cynt. Ac o byd meir6 rai o'r g6yr à bu yn y cyca6saet gynt, doter ereil yn eu le. A g6edi yd eisteder, yna y mae ia6n i'r ha6lg6r cyndyg ei tystion, a'i ceid6aid, a'u devnydiau, a dyg6ed6yd ei bod ev yn para6d, a'i devnydiau canto, mal yr ade6is. Ac yna y mae ia6n i'r amdifyng6r g6rteb; ac ysev ateb à dyry, dyg6ed6yd ei bod yntau yn para6d, a'i devnydiau canto, mal yd ade6is. Ac yna y mae ia6n i'r brenin erci dagos y g6ystlon yn y maes; canys 6ynt y syd meiciau. Ac yna, g6edi dagoser y g6ystlon, erci i'r rigyl dodi gosteg ar y maes: ac yna y mae ia6n i'r ynad dyg6ed6yd cosb er angosteg: ysev y6 hyny, teirbu6 caml6r6, neu na6 ugaint o ariant; a bod yn angolo y gair à dyg6eter.

Ac yna y mae ia6n i'r ha6lg6r dodi yn pen yr ygnaid, pany6 evo a ade6is yn cyntav ei tystion, a'i ceid6aid, a dylyu ohano yntau eu m6ynâu h6y yn cyntav. Ac yna y mae ia6n i'r ygnaid erci ido yntau eu d6yn h6y yn ei cylc ev, ac eu dagos. Ysev rai à degis y dyd cynt. Ni dyly yr amdifyng6r yna lysu yr un onadynt, cyn g6ybod pet à dyg6etoent; can ni g6yr na bo da ido à dyg6etoent; a'r h6n à lyso cyn g6ybod pet à dyg6eto, bid savedig h6n6. A'r amdifyng6r a geil gomyn â oes o braint i'r rai hyny, mal y dylyoent bod yn tystion; ac o byd, deuent racdynt. Ysev aca6s y geil ev gomyn hyny, 6rt na geil altud bod yn g6ybydiad ar Cybro trevtada6g, ac na geil g6raig ar g6r; ac y cyd â hyny, ni geil la6er o dynion bod yn g6ybydiaid her6yd braint; ac 6rt hyny ni l6gyr ar yr amdifyng6r dyg6ed6yd hyny.

O derbyd i'r amdifyng6r ryada6 tystion à bo g6el no'r rai ryade6is yr ha6lg6r, ai o bod yn g6el eu braint, ai oc eu bod 6yntau yn amlac, a mynu ohano cyndal o hyny, ia6n y6 eu dagos; a g6edi dagoso ev ei tystion, nid ia6n i'r ha6lg6r eu lysu h6yntau yna. Ac yna y mae ia6n i'r ynad gomyn i'r ha6lg6r, Mae braint dy tystion ti? Ac yna y mae ia6n i'r ha6lg6r dyg6ed6yd braint ei tystion, ai h6ynt yn meiri, ai yn cycelorion, ai 6yntau yn mynaic, neu yn atra6on, ai 6yntau yn efeiriaid, neu yn yscolêigion, ai 6yntau yn leygion breintia6l. G6edi darfo i'r ynad gomyn i'r ha6lg6r braint ei tystion, yna y mae ia6n i'r ynad gomyn i'r amdifyng6r braint ei tystion. Ac yna y mae ia6n i'r amdifyng6r dyg6edyd y braint goreu à bo i'6 tystion. Yna y mae ia6n i'r ynad dadcanu y dau braint rydyg6a6d y d6y plaid rac6 i eu tystion.

Yna y mae ia6n i'r ynad gomyn i'r g6ybydiaid, â savant h6y yn yr hyn yd ydys yn dodi yn eu pen h6y. Lyma pa6b o'r g6ybydiaid yn dyg6ed6yd, y savant.

Lyma pa6b o'r d6yplaid yn ampau g6ybydiaid eu cilyd nas dygant i'r dygyn, cyd as dyg6etoent ar eu tava6dleveryd, ia6n y6 i'r ynaid yna eu creirâu; a g6edi as creirâont y mae ia6n idynt myned alan ac edryc yr hyn ia6nav à g6eloent 6rt à cly6sant; ac o g6elant bod yn g6el tystion y nail no eu cilyd dibarnent 6y y g6aetav ei tystion. O derbyd bod yn cystal eu tystion, dibarner yr amdifyng6r; canys ede6is ev tystion à bai g6el nog à oed can y lal, ac nis cavas. Ac yna y mae ia6n i'r ynaid barnu dybod yr ha6lg6r ar y tîr ar y braint y daet pan cyc6yn6s yn a̋cyvreitia6l y arno.

A g6edi hyny y mae ia6n i'r ynaid provi y ceid6aid, i edryc à d6g pob rai onadynt h6y bod yn prioda6r y plaid y maent yn ei cynhel6; a dyg6edyd o ceid6aid pob rai eu bod yn prioda6r; ac o'r ampeuir 6yntau, ia6n y6 eu creirâu; a'r neb à cilio ei ceid6aid onadynt y 6rt eu l6, ćoled ei tîr.

O saiv eu ceid6aid o'r d6yplaid, cyhyded y6; a'r le y bo cyhyded, deuhanner byd.

Cyd barner ido dybod i'r tîr, ni cyc6yn y g6r à oed yn ei mediant cynt erdo, o geil

cafael tu a tal ido yn yr un le, ac yn cystal y deutir ỏrt na bỏriir odyna ev; ac ni dylyir talu tîr anbreintiaỏl yn le tîr â braint ohano; mal cyceloriaet, neu maeroni, neu rydid. Ac yna y mae iaỏn i'r ynaid dybod tracevyn i eu braỏdle, ac yna y mae iaỏn idynt cymryd cadernid ar bod ỏrt y braỏd; a cymryd mac ar eu gobyr; ac yna y dylyant yr ynaid dadcanu y dỏy cyceusaet; a gỏedi hyny dadcanu eu braỏd; ac yna y brenin a dyly rydâu y gỏystlon o eu carcar.

Mesur gobyr ynaid am tîr a daiar, pedair ar ugain; ac o hyny dỏyran i'r ynad lŷs; ac ni dyly mỏy, nac ev à bo yn y le, nac ev ni bo.

O derbyd i anpriodaỏr bod ceidỏaid canto, ar ei bod yn gỏarcadỏ tîr yn eilgỏr, neu yn trydyd, a bod priodaỏr yn ei holi, â ceidỏaid ido ar priodolder; yr anpriodaỏr a cycỏyn racdo. O derbyd ido yntau holi o bod yn eilgỏr, neu yn trydyd, a bod prīodaỏr yn eisted yn ei erpyn, ni cycỏyn y prīodaỏr erdo y ar y tîr. Prīodaỏr a cycỏyn trydygỏr; trydygỏr a cycỏyn trevtadaỏg: ysev trevtadaỏg, mâb à gadaỏo ei tâd gỏedi ev. Trevtadaỏg a cycỏyn gỏr dybod: sev yỏ y gỏr dybod, dyn à del trỏydo ehun ar tîr, ac ni bo neb o'i cenedyl cyn nog ev arno. Ac ymely y cerda eu braint herỏyd y bo eu cyngỏarcadỏ.

Gobyr cyvreitiaỏl y brenin o tîr ni bo sỏyd ohano, cỏeugaint; o tîr y bo sỏyd ohano, mal penhebogydiaet, neu dysteiniaet, neu cyceloriaet, neu lumenydiaet, neu maeroni, punt; o tir y bo dỏy sỏyd o hano, cỏeugaint a punt: sev yỏ hyny o mesur rantir.

Penteulu a dyly ugaint o pob punt à del i'r brenin, am dadlau tir a daiar, a hyny o ran y brenin; a deg ceiniaỏg i'r dystain o pob punt ymely, am dadlau tir a daiar.

Gỏedi barner tir a daiar i dyn, ni gelir ludias cyvran ido o hyny alan pan myno; na cauedig bo yr amser nac ev ni bo, cyvreitiaỏl yỏ ido ev cyvran pob amser. Ac ni dyly cymryd tir cynnyv yn le priodolder; ac o cymer a'i coli ohano yn cyvreitiaỏl, ni dylyir ei ennil ido; can cymyrt andilys yn le dilys.

Ni dyly cydtiriaỏg talu o'i cilyd tir ni bo sỏyd ohano, yn le tir y bo sỏyd ohano, onid ehun a'i myn; ac os cymer, coled ei braint.

Pa haỏlgỏr pynag à dercavo tystion yn dyd coli a cafael, a dercavael ereil o'r amdifyngỏr yn ei erpyn; sev à dygỏed y cyvrait yna, na dylyir dỏyn ei ardelỏ y can neb onadynt oni palo; ac yna y mae iaỏn gomyn idynt, pỏy yỏ eu tystion, a pa le y maent: ac onid ydynt yn y maes, roder oed idynt herỏyd y le y bont yndo, mal y dygỏed y cyvrait; ac od ydynt yn y maes, mỏynâer rai yr haỏlgỏr; ac onid ydynt rai yr haỏlgỏr, mỏynâer rai yr amdifyngỏr; sev acaỏs yỏ, can ni dylyir annod parodrỏyd ỏrt anparodrỏyd. Os rai yr haỏlgỏr a byd yn y maes, iaỏn yỏ eu dagos i'r ynaid, ac eu neiltuaỏ; ac ynâ y mae iaỏn i'r ynaid cymryd y tystiolaet cyntav à doded yn eu pen ỏrt ei mỏynâu, a gomyn ido, ai gỏir à dygỏed yr haỏlgỏr, ai nid gỏir; a rodi naỏd Duỏ racdo na dygỏeto camtystiolaet? A dygỏedỏyd ohano yntau tros hyny, bod yn gỏir à dygỏed yr haỏlgỏr. Medylied yr amdifyngỏr yna pahon y myno, distryỏ ei tystion, ai oc eu lysu, ai o bod canto yntau rai y syd admỏynac a haỏs eu credu. Os eu lysu à deỏis, ac eu diag atan ei lys, ni dylyir mỏynâu ei tystion ev gỏedi hyny, namyn mỏynâu y rai dilys. Os o bod yn gỏel ei tystion y deỏis, mỏynâer y rai goreu; ac yn ol y goreu barner. Os cystal bydant, barner i'r haỏlgỏr yr haỏl; can adeỏis yr amdifyngỏr, bod yn gỏel ei tystion no'r leil. Pe eu cystal à adaỏai, cyhyded oed, a rànu deuhanner.

Os lysu y tystion à myn yr amdifyngỏr, lysed mal hyn: Pan dygỏeto y tyst ei egỏylys, gỏedi as gomyno yr ynad ido, dygỏeded yntau, Cyd as dygỏetyc ar dy tavaỏd leveryd nis dygi i'r dygyn; ac yna os dỏg y tyst i'r dygyn, a'i tygu, gỏrttyged yntau arno er ei tygu anudon: ac y cyd â hyny, Nid gair dy gair arnav. Ac yna y mae iaỏn ido dodi yn ei erpyn un o tri pet cyvreitiaỏl y syd, ai dirdra, ai galanas, ai cerentyd nes i'r haỏlgỏr nog ido ev. Ac oni gỏata y tyst à gyrer arno, bid lysiedig; ac os gỏata, bid savedig, onid yr amdifyngỏr, trỏy tystion ereil, a praỏv arno y lys hỏnỏ; a'r tystion hyny yn y maes; ac oni bydant yn y maes, bid savedig tystion yr haỏlgỏr; can ni dylyir oed i tyst ar tyst aral. Ac o ceif yr haỏlgỏr ai deutyst ai tri savedig, ai à bo mỏy, mal y dygỏedasam ni ucod, barner yr haỏl ido. Rai a dygỏed y mai gỏreicdra y syd pedỏared lysiant; y cyvrait eisioes a dygỏed y mai o cenedyl gelyniaet yd henyỏ, a'i bod yn tryded hi.

O derbyd i'r dỏyplaid dodi eu hardelỏ yn pen tystion, ac na lyso neb tystion ei cilyd, y goreu eu braint ac admỏynav, barner yn ol y rai hyny. O derbyd eu bod yn gocystal, ràner deuhanner yr amryson: a hòno yỏ cyvrait cyhyded.

Ceidỏaid a dylyant tygu unryỏ lỏ ag à tygo lovrud, yn eu blaen yn pob pỏg: ac a dylyant tygu nad er câs, nad er dycased,

Ac o byd raid i'r plaid y gomyner y gair cyvarc idi 6rt cymryd cycor, aent 6y can caniad yr ynad i eu cycor. Ac ysev yd ânt y niver y buant yn eu cyca6saet, heb à bo m6y, a g6as yr arcl6yd y cyd ag 6ynt, i eu cad6 rac dybod neb i eu cycori y cyd ag 6ynt. Ac o da6 neb atadynt à'u cycoro, taled ev caml6r6 i'r brenin, a bid angolo y cycor. Odyna deuent y dau hyny ar yr ygnaid, a dadcanant i'r ygnaid eu cycor.

O derbyd na bo raid 6rt gair cycor, ia6n y6 gadael idynt eu hardel6, a gyru dan i gomyn p6y eu g6ybydiaid ac eu ceid6aid, a pa le y maent. O dyg6edant eu bod yn y maes, m6ynâer 6ynt; o dyg6edant eu bod yn un cym6d ag 6ynt, roder oed tridiau idynt; o dyg6edant eu bod yn yr ail cym6d, roder oed na6diau idynt; o dyg6edant eu bod yn g6lâd aral, neu bod lan6 a trai y rygtynt â h6y, oed pytevnos o'r dyd h6n6, os cyn hanner dyd y byd; os g6edi hanner dyd, pytevnos o tranoet, a'r dyd h6n6 yn dyd col neu cafael, a bod y g6ystlon yn carcar y brenin hyd y dyd h6n6; ac erci i pa6b dybod ag eu devnydiau cantynt hyd ar y tîr. Can ni bo dyun r6g y d6yplaid hyny, neud edy6 yn dyd barnedig i cyvrait.

Yn y trydyd dyd g6edi y deler g6yneb yn g6yneb, ia6n y6 i pa6b eisted yn ei le, mal yd eisted6s y dyd cynt. Ac o byd meir6 rai o'r g6yr à bu yn y cyca6saet gynt, doter ereil yn eu le. A g6edi yd eisteder, yna y mae ia6n i'r ha6lg6r cyndyg ei tystion, a'i ceid6aid, a'u devnydiau, a dyg6ed6yd ei bod ev yn para6d, a'i devnydiau canto, mal yr ade6is. Ac yna y mae ia6n i'r amdifyng6r g6rteb; ac ysev ateb à dyry, dyg6ed6yd ei bod yntau yn para6d, a'i devnydiau canto, mal yd ade6is. Ac yna y mae ia6n i'r brenin erci dagos y g6ystlon yn y maes; canys 6ynt y syd meiciau. Ac yna, g6edi dagoser y g6ystlon, erci i'r rigyl dodi gosteg ar y maes: ac yna y mae ia6n i'r ynad dyg6ed6yd cosb er angosteg: ysev y6 hyny, teirbu6 caml6r6, neu na6 ugaint o ariant; a bod yn angolo y gair à dyg6eter.

Ac yna y mae ia6n i'r ha6lg6r dodi yn pen yr ygnaid, pany6 evo a ade6is yn cyntav ei tystion, a'i ceid6aid, a dylyu ohano yntau eu m6ynâu h6y yn cyntav. Ac yna y mae ia6n i'r ygnaid erci ido yntau eu d6yn h6y yn ei cylc ev, ac eu dagos. Ysev rai à degis y dyd cynt. Ni dyly yr amdifyng6r yna lysu yr un onadynt, cyn g6ybod pet à dyg6etoent; can ni g6yr na bo da ido à dyg6etoent; a'r h6n à lyso cyn g6ybod pet à dyg6eto, bid savedig h6n6. A'r amdifyng6r a geil gomyn â oes o braint i'r rai hyny, mal y dylyoent bod yn tystion; ac o byd, deuent racdynt. Ysev aca6s y geil ev gomyn hyny, 6rt na geil altud bod yn g6ybydiad ar Cybro trevtada6g, ac na geil g6raig ar g6r; ac y cyd â hyny, ni geil la6er o dynion bod yn g6ybydiaid her6yd braint; ac 6rt hyny ni l6gyr ar yr amdifyng6r dyg6ed6yd hyny.

O derbyd i'r amdifyng6r ryada6 tystion à bo g6el no'r rai ryade6is yr ha6lg6r, ai o bod yn g6el eu braint, ai oc eu bod 6yntau yn amlac, a mynu ohano cyndal o hyny, ia6n y6 eu dagos; a g6edi dagoso ev ei tystion, nid ia6n i'r ha6lg6r eu lysu h6yntau yna. Ac yna y mae ia6n i'r ynad gomyn i'r ha6lg6r, Mae braint dy tystion ti? Ac yna y mae ia6n i'r ha6lg6r dyg6ed6yd braint ei tystion, ai h6ynt yn meiri, ai yn cycelorion, ai 6yntau yn mynaic, neu yn atra6on, ai 6yntau yn efeiriaid, neu yn yscolêigion, ai 6yntau yn leygion breintia6l. G6edi darfo i'r ynad gomyn i'r ha6lg6r braint ei tystion, yna y mae ia6n i'r ynad gomyn i'r amdifyng6r braint ei tystion. Ac yna y mae ia6n i'r amdifyng6r dyg6edyd y braint goreu à bo i'6 tystion. Yna y mae ia6n i'r ynad dadcanu y dau braint rydyg6a6d y d6y plaid rac6 i eu tystion.

Yna y mae ia6n i'r ynad gomyn i'r g6ybydiaid, â savant h6y yn yr hyn yd ydys yn dodi yn eu pen h6y. Lyma pa6b o'r g6ybydiaid yn dyg6ed6yd, y savant.

Lyma pa6b o'r d6yplaid yn ampau g6ybydiaid eu cilyd nas dygant i'r dygyn, cyd as dyg6etoent ar eu tava6dleveryd, ia6n y6 i'r ynaid yna eu creirâu; a g6edi as creirâont y mae ia6n idynt myned alan ac edryc yr hyn ia6nav à g6eloent 6rt à cly6sant; ac o g6elant bod yn g6el tystion y nail no eu cilyd dibarnent 6y y g6aetav ei tystion. O derbyd bod yn cystal eu tystion, dibarner yr amdifyng6r; canys ede6is ev tystion à bai g6el nog à oed can y lal, ac nis cavas. Ac yna y mae ia6n i'r ynaid barnu dybod yr ha6lg6r ar y tîr ar y braint y daet pan cyc6yn6s yn ancyvreitia6l y arno.

A g6edi hyny y mae ia6n i'r ynaid provi y ceid6aid, i edryc à d6g pob rai onadynt h6y bod yn prioda6r y plaid y maent yn ei cynhel6; a dyg6edyd o ceid6aid pob rai eu bod yn prioda6r; ac o'r ampeuir 6yntau, ia6n y6 eu creirâu; a'r neb à cilio ei ceid6aid onadynt y 6rt eu l6, coled ei tîr.

O saiv eu ceid6aid o'r d6yplaid, cyhyded y6; a'r le y bo cyhyded, deuhanner byd.

Cyd barner ido dybod i'r tîr, ni cyc6yn y g6r à oed yn ei mediant cynt erdo, o geil

cafael tu a tal ido yn yr un le, ac yn cystal y deutir 6rt na b6riir odyna ev; ac ni dylyir talu tîr anbreintia6l yn le tîr â braint ohano; mal cyceloriaet, neu maeroni, neu rydid. Ac yna y mae ia6n i'r ynaid dybod tracevyn i eu bra6dle, ac yna y mae ia6n idynt cymryd cadernid ar bod 6rt y bra6d; a cymryd mac ar eu gobyr; ac yna y dylyant yr ynaid dadcanu y d6y cyceusaet; a g6edi hyny dadcanu eu bra6d; ac yna y brenin a dyly rydâu y g6ystlon o eu carcar.

Mesur gobyr ynaid am tîr a daiar, pedair ar ugain; ac o hyny d6yran i'r ynad lŷs; ac ni dyly m6y, nac ev à bo yn y le, nac ev ni bo.

O derbyd i anprioda6r bod ceid6aid canto, ar ei bod yn g6arcad6 tîr yn eilg6r, neu yn trydyd, a bod prioda6r yn ei holi, â ceid6aid ido ar priodolder; yr anprioda6r a cyc6yn racdo. O derbyd ido yntau holi o bod yn eilg6r, neu yn trydyd, a bod prïoda6r yn eisted yn ei erpyn, ni cyc6yn y prïoda6r erdo y ar y tîr. Prïoda6r a cyc6yn trydyg6r; trydyg6r a cyc6yn trevtada6g: ysev trevtada6g, mâb à gada6o ei tâd g6edi ev. Trevtada6g a cyc6yn g6r dybod: sev y6 y g6r dybod, dyn à del tr6ydo ehun ar tîr, ac ni bo neb o'i cenedyl cyn nog ev arno. Ac ymely y cerda eu braint her6yd y bo eu cyng6arcad6.

Gobyr cyvreitia6l y brenin o tîr ni bo s6yd ohano, c6eugaint; o tîr y bo s6yd ohano, mal penhebogydiaet, neu dysteiniaet, neu cyceloriaet, neu lumenydiaet, neu maeroni, punt; o tir y bo d6y s6yd o hano, c6eugaint a punt: sev y6 hyny o mesur rantir.

Penteulu a dyly ugaint o pob punt à del i'r brenin, am dadlau tir a daiar, a hyny o ran y brenin; a deg ceinia6g i'r dystain o pob punt ymely, am dadlau tir a daiar.

G6edi barner tir a daiar i dyn, ni gelir ludias cyvran ido o hyny alan pan myno; na cauedig bo yr amser nac ev ni bo, cyvreitia6l y6 ido ev cyvran pob amser. Ac ni dyly cymryd tir cynnyv yn le priodolder; ac o cymer a'i coli ohano yn cyvreitia6l, ni dylyir ei ennil ido; can cymyrt andilys yn le dilys.

Ni dyly cydtiria6g talu o'i cilyd tir ni bo s6yd ohano, yn le tir y bo s6yd ohano, onid ehun a'i myn; ac os cymer, coled ei braint.

Pa ha6lg6r pynag à dercavo tystion yn dyd coli a cafael, a dercavacl ereil o'r amdifyng6r yn ei erpyn; sev à dyg6ed y cyvrait yna, na dylyir d6yn ei ardel6 y can neb onadynt oni palo; ac yna y mae ia6n gomyn idynt, p6y y6 eu tystion, a pa le y maent: ac onid ydynt yn y maes, roder oed idynt her6yd y le y bont yndo, mal y dyg6ed y cyvrait; ac od ydynt yn y maes, m6ynâer rai yr ha6lg6r; ac onid ydynt rai yr ha6lg6r, m6ynâer rai yr amdifyng6r; sev aca6s y6, can ni dylyir annod parodr6yd 6rt anparodr6yd. Os rai yr ha6lg6r a byd yn y maes, ia6n y6 eu dagos i'r ynaid, ac eu neiltua6; ac ynâ y mae ia6n i'r ynaid cymryd y tystiolaet cyntav à doded yn eu pen 6rt ei m6ynâu, a gomyn ido, ai g6ir à dyg6ed yr ha6lg6r, ai nid g6ir; a rodi na6d Du6 racdo na dyg6eto camtystiolaet? A dyg6ed6yd ohano yntau tros hyny, bod yn g6ir à dyg6ed yr ha6lg6r. Medylied yr amdifyng6r yna pahon y myno, distry6 ei tystion, ai oc eu lysu, ai o bod canto yntau rai y syd adm6ynac a ha6s eu credu. Os eu lysu à de6is, ac eu diag atan ei lys, ni dylyir m6ynâu ei tystion ev g6edi hyny, namyn m6ynâu y rai dilys. Os o bod yn g6el ei tystion y de6is, m6ynâer y rai goreu; ac yn ol y goreu barner. Os cystal bydant, barner i'r ha6lg6r yr ha6l; can ade6is yr amdifyng6r, bod yn g6el ei tystion no'r leil. Pe eu cystal à ada6ai, cyhyded oed, a rànu deuhanner.

Os lysu y tystion à myn yr amdifyng6r, lysed mal hyn: Pan dyg6eto y tyst ei eg6ylys, g6edi as gomyno yr ynad ido, dyg6eded yntau, Cyd as dyg6etyc ar dy tava6d leveryd nis dygi i'r dygyn; ac yna os d6g y tyst i'r dygyn, a'i tygu, g6rttyged yntau arno er ei tygu anudon: ac y cyd â hyny, Nid gair dy gair arnav. Ac yna y mae ia6n ido dodi yn ei erpyn un o tri pet cyvreitia6l y syd, ai dirdra, ai galanas, ai cerentyd nes i'r ha6lg6r nog ido ev. Ac oni g6ata y tyst à gyrer arno, bid lysiedig; ac os g6ata, bid savedig, onid yr amdifyng6r, tr6y tystion ereil, a pra6v arno y lys h6n6; a'r tystion hyny yn y maes; ac oni bydant yn y maes, bid savedig tystion yr ha6lg6r; can ni dylyir oed i tyst ar tyst aral. Ac o ceif yr ha6lg6r ai deutyst ai tri savedig, ai à bo m6y, mal y dyg6edasam ni ucod, barner yr ha6l ido. Rai a dyg6ed y mai g6reicdra y syd ped6ared lysiant; y cyvrait eisioes a dyg6ed y mai o cenedyl gelyniaet yd heny6, a'i bod yn tryded hi.

O derbyd i'r d6yplaid dodi eu hardel6 yn pen tystion, ac na lyso neb tystion ei cilyd, y goreu eu braint ac adm6ynav, barner yn ol y rai hyny. O derbyd eu bod yn gocystal, ràner deuhanner yr amryson: a hòno y6 cyvrait cyhyded.

Ceid6aid a dylyant tygu unry6 l6 ag à tygo lovrud, yn eu blaen yn pob p6g: ac a dylyant tygu nad er câs, nad er dycased,

nad er gobyr, nad er gôert, nad er dim, namyn er ei cadô yn gôir.

Ni dylyir lysu ceidôad: can ni gyr ev un drôg ar neb, namyn cadô can y percenaôg yr eido.

Tyst a dyly tygu, bod yn gôir yr hyn à cadarnâo, ac nad er câs, nad er dycased y tyg. Ac ôrt gyru drôg o tyst ar dyn, y geil dyn ei lysu yntau.

Reitgôr nôd a dyly tygu, bod yn glan lô y dyn à tygo y cyd ag ev. Ac o pala ungôr o'r gôyr nôd, paledig byd y rait ol.

Reitgôr a dyly tygu, bod yn tebycav canto bod yn gôir yr hyn à tyg; a cyd palo y rait cyfredin, yn ol y deupart y dylyir barnu.

Od adaô dyn cyvrivedi o tystion, cyôeiried, neu paled. Od adaô yntau à bo dogyn yn y cyvrait, dicaôn yo dau, neu tri, cyd boed gôel à bo môy.

Nid tystiolaet tystiolaet un dyn.

O derbyd i dyn, yn dyd coli neu cafael, ceisiaô annod, a bod ei argôaesav, neu eu tystion, yn clav, neu yn agenau ereil, cyvrait a dygôed, na grymia ido hyny; can ni cavas y pet à adeôis.

O derbyd dycôydaô dyd col neu cafael yn amser cauad cyvrait am tîr a daiar, neu yn amser dydon, rai a dygôed dylyu ei adneôydu yn amser ryd eilgôait; y cyvrait eisioes a dygôed, nad oes dim à annoto dyd col neu cafael amyn un pet; sev yô hyny, na del côv i'r ynad ei braôd amtano; ac od ampeuir, creirâer ev; ac yna y rodir oed naô diau i'r ynad, i ymcofâu ac i ymdydan â gôyr à bo hyn eu pôyl nog ev; ac yn "y naômed dyd" enôedig dadcaner eu braôd i'r dôyplaid, a'r rai hyny yn dicyceusaet.

O derbyd lesteiriaô yr oed, ai o marô yr ynad, ai o tygedmen aral, ai o tremyg yr haôlgôr na daet i gôarantaô ei braôd, bid yr amdifyngôr yn y gôarcadô o hyny alan.

O derbyd i dyn, pan holer yn dadlau am tir a daiar, dygôedôyd na gônel iaôn, a tystu o'r haôlgôr i'r arclôyd, a'i ynaid, a'i gôyrda, na gôadôs yr haôl, a'i bod yn treisgôr, a galô am braôd; yna y mae iaôn, o godev i braôd yn y mae arno, ei dibarnu yn tracygôydaôl o'i gôarcadô.

Os gadaô y maes à gôna yn ancyvreitiaôl, ei dibarnu yn oes yr arclôyd pieubo yr gorsed hôno; canys ni ein yn bro ni röo gôir.

Pa amdifyngôr pynag y savo canto cycaôs a canlaô, ac ev ehun yn trydyd, a ceisiaô oed ôrt port ohano, ni dyly ei cafael; canys hyny o dynion yô ei port cyvreitiaôl.

Ni dyly cycaôs na canlaô sevyl y cyd â neb am haôl a bo lai no cygôertyd tri ugaint, neu am tir a daiar, a marc ac eidion.

Ryd yô pob amser tervynu. Nid cauedig cyvrait am tir eglôys un amser y rygtynt ehun; can ni henyô oc an cyvrait ni. O holant hôyntau nyni, neu nitau ôyntau, cauedig byd.

Ryd byd rànu tir pob amser, oni gôedir dylyu ei rànu, er bod yr amser yn cauedig.

Mal hyn y dyly brodyr rànu tir a daiar y rygtynt: pedair erô ôrt pob tydyn. A gôedi hyny y symudôys Bledynt mâb Cynmyn, deudeg erô i'r mâb ucelgôr; ac ôyt i'r mâb ailt; a pedair i'r gotaiaôg. Ac eisioes cadarnav yô y mai pedair yô y tydyn.

Mesur erô cyvreitiaôl: pedôar troedbed yn y beriau; ôyt yn yr eiliau; deudeg yn y ceseiliau; unarpymteg yn yr hiriau; a gôialen cyhyd â hôno yn laô y geilôad, a'r laô aral ar yr yscôr perved i'r iau, a hyd yr arhaedo â hôno o pob part ido yô led yr erô, a'i deg ar ugain yn ei hyd. Ereil a dygôed y mai gôialen cyhyd â'r gôr hôyav à bo yn y trev, a'i laô uc ei pen, ac unryô cerded ar hôno ag ar y lal.

Oni byd tâi, y mâb ieuav a dylu rànu hol trev tâd, a'r hynav deôisaô; ac o hynav i hynav ymely hyd ar yr ieuav. Os tai a byd, y braôd ail ieuav a dyly ranu y tydynau; canys dilyrpren byd yntau yna, a'r ieuav deôisaô ar y tydynau; ac yntau ôedi hyny hol trev tâd; ac o hynav i hynav deôisaô, hyd ar yr ieuav. A'r ràniad hônô a parâa yn oes y brodyr; a gôedi bo marô y brodyr, y cevyndyrô cystadlant, o mynant. Sev y dylyant etived y braôd ieuav cystadlâu, ac etived yr hynav deôisaô; ac ymely o hynav i hynav hyd ar yr ieuav; a'r cyvran hôno a dyly bod y rygtynt yn eu hoes. Ac oni byd da can y cyvyrdyrô y cyvran à bu rôg eu tád, ôyntau a galant cymeintiaô, mal y cevyndyrô; a gôedi y rànu hôno, ni dyly neb na cyvrànu na cymeintiaô.

Tîr cylidus hagen ni dylyir ei rànu herôyd brodyr, namyn maer a cycelaôr a dylyant rànu, a rodi i paôb cystal a'i cilyd yn y trev. Ac ôrt hyny y gelôir yn tîr cyvriv. Ac ni byd erô difodedig yn tîr cyvriv; namyn o byd yr erô hôno yndo, ei rànu o'r maer a'r cycelaôr yn cyfredin i paôb cystal a'i cilyd. Ac ni dyly neb cycôyn o'i tydyn cyvreitiaôl, o geil cafael cyhyded amtano o tîr aral.

Ac mal y dygôedasam ni ucod am y lal, ymely y dyly y maer bisôail gôneutur am tîr y maertrev, can gadael paôb yn ei tydyn, herôyd y galo goreu.

Ni dyly un tir bod yn dibrenin. O byd abbadtir, ev a dyly idynt, o bydant leygion, dir6y, a caml6r6, ac amgobyr, ac ebedi6, a luyd, a ledrad. O byd escobtir, ev a dyly luyd a ledrad. O byd yspyttir, ev a dyly ledrad. Ac 6rt hyny nid oes un tir hebdo.

Pan bo mar6 yr escob y brenin piau ei da ol; canys difait brenin y6 pob da heb percena6g ido: eityr g6isgod yr egl6ys, a'i tlysau, ac à pertyno atei.

Tair gorsedma y syd à galant g6neutur eu cabid6l ehun yn y le na lesteirioent cyvrait y brenin; sev y6 y rai hyny, abbad, ac escob, ac yspytty.

Tri ry6 dadenhud y syd: dadenhud âr ac eredig, a dadenhud càr, a dadenhud b6rn a baic. A'r dadenhudiau hyny ni dylyir eu dadenhuda6, namyn o'r mâb yn le y bu y tâd cynt, neu yn le y bu ei rieni ehun cynt; can ni dylyir dadenhud o ach ac edryv.

P6ypynag y barner ido dadenhud o âr ac eredig, ev a dyly eisted yno oni ymc6elo ei cevyn ar y dâs; a hyny heb ateb; ac yna ateb; a na6meddyd y calangauav h6n6 cyvrait.

P6ypynag y barner ido dadenhud càr, a'i rybod â'i càr, a'i cyvanned, ac â'i ael6yd ido ehun, neu o'i tâd cyn nog ev, ar y tir h6n6, ev a dyly bod yno yn diateb hyd y na6meddyd, ac yna rodi ateb; ac yn yr ail na6meddyd cyvrait.

P6ypynag y barner ido dadenhud b6rn a baic, o'i rybod â'i b6rn ac à'i baic, a'i tân, ai ehun ai ei tad cyn nog ev, yn cyvannedu ae'6yd ar y tir, ev a dyly bod yno yn diateb teirnos a tridîau, ac yna rodi ateb, ac yn pen y na6meddyd cyvrait.

A'r dadenhudiau hyny, ni dylyir eu barnu i neb, oni byd rod ac estyn, y can yr arcl6yd, ido cynt ar y tir.

P6ypynag ynte à myno holi tir o ac ach edryv, dagosed ei ac hyd y cyf yd heny6 ohano; ac od ydy6 ev yna yn ped6arayg6r, priodaor y6; canys yn ped6arayg6r yd â dyn yn priodaor. Ac nid ymely y discyn dyn o'i priodolder, oni bo yn altud; canys y cyvrait a dyg6ed, o derbyd i dyn bod yn g6lâd arał, ai o acaos diol, ai o galanas, ai o agenau ereil, mal na galo cafael ei g6lâd yn prydbert, na difryd ei priodolder ev, hyd y na6meddyn, pa amser pynag y del i'6 gomyn, ac oni byd ereil ar y tir 6edi eu hescynu yn priodorion; dylyu yn c6byl or à gede6is. Ac o byd ereil yn priodorion, yn eu herpyn dylyu cyvrait cyhyded y rygtynt, a'i cyvran; can ni dyly priodaor cyc6yn rac ei cilyd.

Os na6meddyn a da6 i gomyn tir, difodedig y6 ei priodolder; a h6n6 a dyd diaspad, am ei bod o priodaor yn myned yn anpriodaor; ac yna y g6renteu y cyvrait y diaspad hòno, ac y ryd cynd6ys ido; sev y6 hyny cymaint ag un o'r cyvrivedi y buant ar y tîr yn eisted yn ei erpyn: a'r diaspad hòno a gel6ir diaspad u6c and6vyn. A cyd doter y diaspad hòno o hyny alan, ni g6ranteoir byt. Ac ereil a dyg6ed, na dyly y na6meddyn dodi y diaspad, namyn ei myned o priodaor yn anpriodaor.

Ni dylyir g6ranta6 yr un o'r tair ha6l, am tir a daiar, yn amser caet cyvrait; sev y6 y rai hyny, ha6l priodolder, a ha6l dadenhud, ac ymg6rtryn.

HERWYD g6yr G6yned, ni dyly g6raig trev tâd; can ni dyly dau braint o un la6: sev y6 hyny, trev tâd ei g6r a'r eidi ehun. A can ni dyly hi trev tâd, ni dylyir ei rodi hitau namyn yn le y dylyo ei meibion trev tâd.

Rai a dyg6ed, na dyly meibion un g6raig trev tâd o mam6ys, namyn meibion un g6raig, sev y6 hòno, g6raig à rodo ei tad a'i brodyr i altud; ereil a dyg6ed, cyd rodo ei cenedyl hi, onis ryd hyny o dynion, na dyly ei meibion trev tâd: y cyvrait eisioes a dyg6ed, bod tair g6raged à dyly eu meibion trev tâd. Un onadynt y6 g6raig à rodo ei cenedyl yn cyvreitiaol i altud; yr ail y6 g6raig a dyco altud trais y arnei yn hònaid, ac o'r trais hòno cael mâb: y cyvrait a dyg6ed, can ni coles hi ei braint, na cyl ei mâb hitau ei dylyed o mam6ys; trydyd y6 g6raig à rodo ei cenedyl yn g6ystlyriaet hòno cael mâb o honei o altud, h6n6 a dyly trev tâd o mam6ys. Nid oes un g6raig ynte à ymrodo ehun i altud à dylyo ei meibion mam6ys.

Rai a dyg6ed am meibion y ry6 g6raged hyny, cyd boent trevtadogion, nad ynt priodorion; y cyvrait a dyg6ed, na cyc6yn priodaor rac anpriodaor, ac y cyc6yn priodaor rac y ry6 rai hyny, ai ar c6byl, ai ar pet; ac 6rt hyny y gad y cyvrait y rai hyny yn priodorion. A'r cyvrait eisioes a dyg6ed, o byd s6yd neu braint o'r tîr h6n6, na ceif ev dim o h6n6 hyd y trydyd g6r; canys g6el y6 braint priodaor à cyng6arcat6o tir, nogyd un ne6yd dybod.

Cand6yna6l Po6ys ni dyly mam6ys yn G6yned, nac o G6yned yn Po6ys; ac ymely yn Deheupart.

Ni dyly y tâd devnydia6 dylyed y mâb am tîr a daiar, namyn yn ei oes ehun; nogyd à dyly y mâb treisia6 ei tad yn ei oes am tîr; ymely ni dyly y tâd treisia6 y

mâb; a cyd as treisio, ev a dyc6yd tra i cevyn; eityr un pet, oni bo dyundeb tâd, a brodyr, a cevyndyr6, a cyvyrdyr6. ac arcl6yd, am talu tîr yn g6aedtir, h6n6 ni geil y mâb ei d6yn tracevyn; canys i'r mâb y pryn6yd ed6ig o h6n6, mal i'r tâd; canys hyny o dynion y6 y gradau ni dylyir devnydia6 tîr heb eu cànіad. A can ni bo tîr i'r ry6 dyn h6n6, ni byd altud, namyn bonedig cand6yna6l byd.

Bonedig cand6yna6l y6 dyn à bo cyvla6n o boned yn Cybru, o mam ac o tâd.

Y cyvrait a dyg6ed eilg6ait, na dyly un mâb trev tâd, namyn y mâb hynav i'r tâd o'r g6raig pria6d; cyvrait Hyg6el a'i barn i'r mâb ieuav, megis yr hynav; ac a barn na doter peca6d na cyvrait yn erpyn y mâb am trev ei tâd.

Nid dilys i dyn dybodiad i tîr, namyn o bra6d y cyvrait, neu o estyn arcl6yd.

Rai a dyg6ed o ledir dyn am tîr, dylyu h6n6 yn g6aedtir o'i etived 6edi hyny; y cyvrait a dyg6ed, nad g6aedtir yr un, namyn tîr lovrud, à taler yn cyvreitia6l, 6edi na bo dim ar hel6 y lovrud, nac o ceinia6g paladyr, nac o dim aral; ac a barn na dylyir lad un dyn namyn lovrud na g6nel c6byl; a'r tîr h6n6 a dylyir ei rànu y rygtynt, mal y dylyir rànu ei galanas.

P6ypynag à dyodevo m6ynâu ei tîr undyd a bl6ydyn, heb t6ryv heb eni6ed, ac yn un g6lâd ag ev, ac eisted arno, y cyvrait a dyg6ed, na dyly h6n6 ateb o'r tîr h6n6, namyn ei bod yn g6arcaetir, ac yn ha6l trabl6ydyn. Sev y6 t6ryv ac eni6ed, losgi tai a tòri aradyr.

P6ypynag pieufo tir yn glan traet, ev pieubyd cyvled â'r tir o'r traet; a g6naed cored, neu petau ereil, os myn; eityr o b6r6 y mor petau i'r tir, neu i'r traet, h6n6 pieubyd y brenin; canys pynmarc y brenin y6.

Tri tl6s cenedyl y gel6ir melin, a cored, a perlan; a'r tri hyny ni dylyir eu rànu, nac eu cyc6yn, namyn ranu eu fr6ytau i'r neb à'i dylyo.

Tir cordlan ni dylyir ei rànu her6yd tydynau, namyn her6yd gardau; ac o byd tai arno, ni dyly y mab ieuav h6n6, m6y no'r hynav, namyn ei rànu her6yd ystevyl.

Ni dyly neb attal gardau canto yn her6yd braint tail, namyn un bl6ydyn; canys pob bl6ydyn y dylyir eu teila6.

Brynar, d6y blyned y dylyir ei eredig; brantail g6yr emely; buarttail, tair blyned y dylyir ei eredig; cartail, pedair blyned y dylyir ei eredig; tir coed g6yr emely; brynartail, pedair blyned hevyd.

Ni dyly bra6d bod yn coedg6r i'r bra6d aral, namyn taled ido coed cystal â'r h6n à diosges ev; ac oni ceif ei cystal, taled ido o'i henmaes cymaint â'r coed; ac oni ceif o henmaes, arded yr h6n dyodes o'r coed pedair blyned ev; ac odyna gaded i'6 bra6d, cystal ag ido ehun o hano.

Ni dyly neb g6ertu tir na ei prida6 heb caniad arcl6yd; namyn loced pob bl6ydyn, os myn.

G6yr à bo a tan abbadau, a g6yr a bo a tan escyb, 6ynt a galant prida6 eu tir can caniad y rai hyny, os mynant.

Y cyvrait a dyg6ed, y dyly y meibion ucelg6yr cad6 arcl6ydiaet, ar eu haltudion, mal y dyly y brenin cad6 yr arcl6ydiaet ar ei altudion 6yntau. Ac mal yd â altudion y brenin yn priodorion yn ped6arayg6r g6edi y doter ar difait brenin 6ynt; ymely yd âant altudion meibion ucelg6yr yn priodorion yn y ped6arayg6r, o bydant yn g6arcad6 tir atanadynt cyhyd â hyny. Ac o hyny alan ni dylyant myned y 6rt y meibion ucelg6yr; canys priodorion ynt atanadynt; ac na dylyant 6yntau d6yn eu priodolder 6y, priodolder yn y g6lad yd hanoedynt ohonei, ac aral yman. G6edi b6ynt yn priodorion eu tydynau a gedir idynt her6yd à dylyoent; ac eu tîr namyn hyny yn tîr s6c a c6ltyr y rygtynt.

O myn yr altudion myned y 6rt eu harcl6yd cyn nog eu bod yn priodorion, 6ynt a dylyant gada6 hanner idynt. Ac os o'r ynys hon yd henynt ni dylyant triga6 yn un le y tu yma i cla6d Ofa. Ac os tra mor yd henynt, ni dylyant triga6 yma, namyn ar y g6ynt cyntav y cafoent mynet i eu g6lâd. Ac o trigant, ymcyvg6ylent ag ev caeti6ed mal cynt. Ereil a dyg6ed, na dylyant myned hyd ar y trydyg6ynt. Os y mâb ucelg6r ag eu gyr 6yntau oc eu hanbod, cyn nog eu bod yn priodorion, ni dyly h6n6 idynt oc eu da dim.

CYN no d6yn coron Luntain a tegyrng6ialen, o Saeson. Dyvng6al Moelmud oed brenin ar yr ynys hon; a mâb oed h6n6 i iarl Cerny6, o merc brenin Loegyr. A g6edi difodi tad6ys y breniniaet y cavas yntau hyhi o cogail, 6rt ei bod yn 6yr i'r brenin. A'r g6r h6n6 a oed g6r a6durdodus doet; a'r g6r h6n6 a gosodes cyvreitiau da yn yr ynys hon. A'r cyvreitiau hyny a parâasant hyd yn oes Hyg6el Da. Hyg6el g6edi hyny a g6naet cyvreitiau ne6yd, ac a diva6s rai Dyvng6al. Ac ni symud6s Hyg6el mesuriau y tired yr ynys hon, namyn mal eu gede6is Dyvng6al; canys goreu mesurg6r oed ev.

Ev a mesur6s yr ynys hon o Penryn Blataon yn Prydain hyd yn Penryn Pen6aed yn Cerny6; sev y6 hyny na6 cant

miltir; a hyny yô hyd yr ynys hon; ac, o Crigyl yn Môn hyd yn Soram yn glan y môr, pum cant miltir, a hyny yô led yr ynys hon.

Sev y mesurôs ev hyhi er gôybod ei mal, a'i miltirau, a'i hymteitiau yn ei cyvoet.

A'r mesur hônô a mesurôs Dyvngôal ôrt y gronyn haid: tri hyd gronyn haid yn y modbed; tair modbed yn led palyv; tri led palyv yn y troedbed; tri troedbed yn y cam; tri cam yn y naid; tri naid yn y tîr: sev yô y tîr, o Cybraeg neôyd, grôn; a mil o'r tîr yô miltir.

Ac o'r mesur hônô yd ys yn armeru etôa, ac y gônaetant mesur erô cyvreitiaôl o gronyn haid: tri hyd gronyn haid yn y modbed; tair modbed yn led palyv; tri led palyv yn y troedbed; pedôar troedbed yn yr iau; ac ôyt yn y meiiau; a deudeg yn y ceseiliau; unarpymteg yn yr hiriau; a gôialen cyhyd â hòno yn laô y geilôad, ac yscor perved yr iau hòno yn y laô aral i'r geilôad; a deg ar ugaint o hòno yô hyd yr erô; a pedair erô o hòno yn pob tydyn, a dyly bod; pedôar tydyn yn pob rantir; pedair rantir yn pob gavael; pedair gavael yn pob trev; pedair trev yn pob maenaôl; a deudeg maenaôl a dôy trev yn pob cymôd: Y dôy trev a dyly bod yn raid brenin; un onadynt a dyly bod yn tîr maertrev, a'r leil yn difait brenin, ac yn havodtîr ido. A cymaint ag a dygôedasam ni ucod ol a byd yn y cymôd aral; sev yô hyny o eiriv, pym ugain trev; a hyny yô y cantrev yn iaôn. Deg deggôait a dyly bod yn pob cant; ac nid â riv pelac deg.

Hyn yô riv o erôi à byd yn y cantrev: pedair erô cyvar yn pob tydyn; unarpymteg yn pob rantir; pedairardeg ar ugaint yn pob gavael; unarpymteg a deugaint a deucant yn y trev; pedair ar ugain a mil o erôi yn pob maenaôl; tair a pedôar ugain a deucant a deudeg mil o erôi yn y deudeg maenaôl; yn y dôy trev à pertyn ar y lŷs y dyly bod deudeg erô a pymcant. Sev yô hyny, gôedi del ol y cyd, o erôi yn y cymôd, ôyt cant a deudeg mil; a cymaint â hyny ol yn y cymôd aral; sev yô hyny o eiriv erôi yn y cantrev, côecant a pym mil ar ugaint, nid môy nid lai.

O'r deudeg maenaôl à dyly bod yn y cymôd, pedair a byd o meibion eilion i porti côn a meirc, a cylc, a dovret, ac un cycleoriaet, ac un maeroni; a'r leil yn meibion ucelgôyr rydion. Ac o'r ôyt hyny y dyly y brenin gôestma pob blôydyn; sev yô hyny, punt o pob un onadynt; a hòno à rènir, triugaint ar pob trev, o'r pedair à byd yn y maenaôl; ac ymely o pedôareran pôycilyd y rènir yny el ar pob erô o'r cydyn ei ran: a hòno a gelôir y punt tôg. A'r gosteggôr a dyly ei cypel pob blôydyn; a cymaint â hyny o'r cymôd aral; ac ymely y byd cyvlaôn y cantrev.

Meirydion a cycelorion a dylyant cyvreitiaô eu gôlâd, a gôneutur ei dadlau; ac a dylyant hanner o pob pet yn erpyn y brenin, eityr o tripet: gôert tîr, a gôert leidyr, a gôert celain.

Cycelaôr a dyly rànu y rygto a'r brenin, a deôis i'r brenin; maer y rygto a'r cycelaôr.

Y maer a'r cycelaôr a dylyant bod deugôas cantynt i gôneutur eu negesau; a dau ereil i'r brenin; ac a dylyant dôyn cylc ar eu pedôeryd ar meibion eilion y brenin dôygôait yn y blôydyn; a hanner ebediô meibion eilion, a hanner amgobyr eu merced a dylyant.

Maer a cycelaôr a dylyant cygôeiriaô meibion eilion ar eu tîr cyvriv, pan bo marô un onadynt; ac a dylyant cadô difait brenin; a tygu trosto, pan bo raid; ac o devnydia ev, ôynt a dylyant eu sôyd arno.

Ni dyly na maer na cycelaôr bod yn pencenedyl, namyn o ucelgôyr eu gôlâd.

Ni dylyir pencenedlaet o mamôys. Pencenedyl a dyly pedair ar ugaint can pob gôr à myno cares ido; canys hitau ehun a tâl ei hamgobyr. Ac a dyly pedair ar ugaint y can pob mâb à cymero ei cenedyl. Ac a dyly ymgyru y cyd â'i câr yn pob raid à del arno.

Nid oes gobyr môriedig i mâb ucelgôr yn dadlau, namyn herôyd y myno yr arclôyd ei rodi ido.

Y maenaôl y taler tôg ohonei ni dyly na ei mêl, na ei pysgod; canys med a telir ohonei, ac y cyd â'r med pedair ar ugaint o pob maenaôl a telir; a hônô a gelôir ariant y côynnos. Ac mal y rènir y punt tôg y renir hônô.

Ni dylyir gosaôd ar y maenolau ryd, na maer, na cycelaôr; na cylc, na dovret, na dim, namyn à dygôedasam ni ucod; eityr cylc maer i'r teulu y gauav.

Ni dyly y brenin dôyn luyd o'r gôlâd alan, namyn ungôait pob blôydyn; ac ni dyly bod yn hônô, namyn pytevnos a mis. Yn ei gôlâd ehun ryd yô ido luyd pan myno.

Paôb a dyly gôneutur gôait cestyl y brenin, pan myno y brenin, eityr gôyr y maertrev.

Ni dyly meibion eilion y brenin ei porti, na porti ei teulu; a can ni dylyant ôyntau

porti, ni dylyant ỏyntau nac eu mêl, nac eu pysgod, namyn i lŷs y brenin; ac ev a dyly, o myn, gỏneutur coredau ar eu dyvrau, a lad bydavau.

Un o'r meibion eilion a dyly bod yn maer bisỏail.

Wynt a dylyant roi pynmeirc i'r brenin i'r luydau; ac a dylyant anrytedu yr arclỏydes ungỏait pob blỏydyn ar bỏyd a diaỏd; ac a dylyant porti y cỏn, a'r cynnydion, a'r hebogydion, a'r macỏyaid, pob un onadynt ungỏait pob blỏydyn.

Ac o byd altudion gỏlâd aral i'r brenin, ai yn gỏyr ido, ai yn aros gỏynt, ai am petau ereil, ev a dyly, os myn, eu gosaỏd yn dovret ar y meibion eilion, herỏyd eu galu. A'r altudion hyny a dylyant à dagosoent o da i'r mâb ailt, pan deloynt i'r tŷ, ei cafael ol, pan eloynt ohano; ac o cyl, ei talu idynt: eityr tripet a dylyant eu cadỏ cantynt ehun nos a dyd; sev yỏ hyny eu lodrau, ac eu cledyvau, ac eu menyg: ac ni dylyant eigiaỏ namyn y nos cyntav, o cäant bara ac un enlyn.

Meibion eilion y brenin a dylyant gỏneutur sait tai i'r brenin · sev yỏ y rai hyny, y neuad, a'r bỏydty, a cegin, a hunty, a marcty, a tŷ bycan.

Y brenin a dyly o pob bileintrev, gỏr â bỏyal, i gỏneutur luestau yn y luyd.

Maer bisỏail, ni dyly daly dadlau, namyn ar gỏyr y maertrev, namyn erpyniaỏ da y brenin y can y meirydion a'r cycelorion; ac ev a dyly rodi pedair ar ugaint i'r gosteggỏr, pan estyner maeroni ido.

Gỏasanaetgỏyr y maer a'r cycelaỏr a dylyant hebrỏg y da ar y maer bisỏail.

Y maer bisỏail a dyly cygỏeiriaỏ lŷs y brenin, o'i meỏn, ac à pertyno atei; mal eredig, a heu, ac arail yscrubyl y brenin, a'i havodyd, a petau ereil à bo raid; ac ev a dyly cospi gỏyr y maertrev am eu hancyvreitiau; ac eu dirỏy, ac eu camlỏrỏ, ac eu hebediỏ, ev a'u dyly; ac amgobyr eu merced, ei gỏraig a'i dyly. Y portaỏr a dyly cypel amgobyr, ac ebediỏ y rai hyny; a pedair ceiniaỏg ido o pob un onadynt.

Y maer bisỏail a dyly pedair ar ugaint y can y portaỏr, pan estyner ei sỏyd ido; ac ev a dyly tygu tros tîr bỏrd y lŷs, a'i havodtîr, o byd raid eu hamdifyn, ac ỏy ac à pertyno arnadynt.

Gỏyr y maertrev a dyly gỏneutur odyn ac yscubaỏr i'r brenin; ac eu digỏalu, pan bo raid. Wynt a dylyant talu tỏg eu tîr yn laỏ y maer bisỏail; ac a dylyant ei porti dỏygỏait yn y blỏydyn. Wynt a dylyant dyrnu, a crafu, a medi, a lyvnu, a lad gỏair, o ceisiaỏ gỏelt, a cynnud, y cyniver gỏait y del y brenin i'r lŷs. Ac ỏynt a dylyant anrytedu y brenin pan del i'r lŷs, herỏyd eu galu, ai yn devaid, ai yn ỏyn, ai yn mynau, ai ar caỏs, ai ar emenyn, ai ar laet.

O dyryd mâb ucelgỏr ei mâb ar mâb ailt arclỏyd ar meitrin, can ei càniad, neu can ei dyodev, undyd a blỏydyn ohano, hỏnỏ a dyly ran mâb o tîr y mab ailt, ac o'i da gỏedi hyny.

O pob maenaỏl ryd y brenin a dyly cerỏyn med naỏ dyrnbed yn ei hyd yn amrosgoeỏ; ac oni cefir y med, dỏy o bragaỏd; ac oni cefir y bragaỏd, pedair o cỏryv.

Ni dyly bod erỏ difodedig yn tîr cyvriv.

Pỏypynag à tòro tervyn y rỏg dỏytrev o'i eredig, y brenin a dyly yr ycain à'i hardo, a'r gỏyd, a'r heieirn, a gỏert y troed deheu i'r amaet, a gỏert y laỏ asỏ i'r geilỏad, a pedair ceiniaỏg i'r neb pieufo y tîr, a cygỏeiriaỏ y tervyn mal cynt.

Pỏypynag à ardo tîr yn ancyvarc, taled pedair ceiniaỏg i'r neb pieufo y tîr, a ceiniaỏg am pob cỏys à arder, a'r ancyvarc i'r brenin.

O derbyd ymtervynu y rỏg deugỏr cybraint am tîr, a'r neilrai yn tervynu hyd raỏ, a'r leil hyd yma, a tygu o pob rai, yna y mae iaỏn i'r cyvrait rànu deuhanner.

Pỏpynag à dyco maen tervyn y rỏg dỏytrev, taled un ugain ar deg i percen y tîr, a camlỏrỏ i'r brenin; ac ymely am ford a catỏo y tervyn can emyl y ford.

Mesur gỏestma y brenin yn amser gauav o maenaỏl ryd; sev yỏ hyny pỏn marc o'r blaỏd goreu à tyvo ar y tir, a buỏc neu ŷc, a dogyn cerỏyn o med, naỏ dyrnbed yn ei hyd yn amrosgoeỏ, a'r cymaint aral yn ei led, a sait dreva o ceirc unrỏym yn ebran, a hỏc teirblỏyd, ac enhorob halt a led tribys yn ei teỏed, a lestyr emenyn tri dyrnbed yn ei hyd heb ei moel, a tri yn ei led: ac oni gelir cafael hyny, punt amtanei, a hòno yỏ y punt tỏg. A pedair ar ugaint i gỏasanaetgỏyr y brenin: oni gelir cafael hyny, dỏy o bragaỏd; oni gelir y bragaỏd, pedair o cỏryv. Sev mal y renir y punt hòno, cỏeugaint i'r bara, a triugaint i'r lyn, a triugaint i'r enlyn.

O'r maenolyd caet y dylyir dau daỏnbỏyd pob blỏydyn.

Y gauav hoc teirblỏyd, a lestyr emenyn, tri dyrnbed hyd a tri led, a dogyn cerỏyn o brag y bo naỏ dyrnbed yn amrosgoeỏ, a dreva o ŷd unrỏym yn ebran, a cỏetort 'ar ugaint' o bara goreu à tyvo ar y tir: o byd gỏenittir, cỏec onadynt yn peiliaid; oni byd gỏenittir, cỏec yn rynion; pedair onadynt

part â'r neuad, a dóy part â'r ystavel; ac yn cyvled ag o elin hyd ar y dórn, ac yn cyteǒed ag na plycai er ei daly erpyn ei dau emyl; a dyn à cynneuo tân yn y neuad yn y nos hòno, neu ceiniaǒg i dyn à'i cynneuo trosto.

Mesur daónbóyd yr hav, molt teirblóyd, a mànad emenyn cyvled â'r dysgyl letav à bo yn y trev, a cyteǒed ag y bo dau o moeldyrnbed yndo; a cǒetort ar ugain o'r ryó bara à dygǒedasam ni ucod; ceulaó laet à bo o lódyn blit yn y trev y cyd ag eu godro ungóait yn y dyd, ac na godröer namyn yr ungóait hòno; y cosyn à góneler o'r laet hónó, heb brag, heb ebran, heb dyn i cynneu tân.

Maer a cycelaór a dylyant cylc dóygǒait yn y blóydyn, a deugóas can pob un, ac i'r cycelaórdeóis y tŷ: ac ni dylyant cylc yr hav.

RAI y syd arpedrus am beiciogi góraig, o lygrir, pa pet a dylyir amtano, ai góynebgóert, ai ynte galanas. Cyvrait a dygǒed, panyó galanas à dylyir amtano; a lyna yó yr acaós: yn y trimis cyntav y byd góyn ev, ac yna y byd traian galanas arno; yn yr ail trimis y byd rud ev, ac y byd deupart galanas arno; ac yn y trimis diǒedav y byd cyvlaón ev o'i aelodau, ac o enaid, ac y byd galanas cóbyl arno.

Rai a dygǒed, nad iaónac talu galanas gór no galanas góraig, can ni góys pet yó ev, ai gór ai góraig. Y cyvrait a dygǒed, bod yn iaónav barnu yn ol y pet, a bod galanas gór arno, a hyny oni bedydier; a lyna yr acaós: pob dyn à holer ei galanas a dylyir ei enói erpyn ei enó, na gór bo, na góraig; ac na gelir enói neb erpyn ei enó oni bedydier; ac órt hyny y mae dir ei bod yntau ar braint gór oni bedydier. O hyny oni bo seitblóyd y dyly ei tâd tygu a talu trosto; eityr na dyly talu na dirój na camlóró i'r brenin trosto; can ni dyly y brenin na dirój na camlóró am ambodau nac am góeitred dyn ynbyd, ac nad oes póyl canto yntau. Ev a dyly hagen dieisiǒaó y coledig o'r eido. Ò pen y sait blyned alan, ev ehun a dyly tygu tros ei góeitred, a'i tâd piau talu; canys yna yd â atan laó ei periglaór, ac y cymer góedau arno.

O'r pan ganer mâb oni bo pedair blóyd ar deg y dyly bod órt noe ei tâd, a'i tâd yn arclóyd arno; ac ni dyly cosp arno, namyn un ei tâd; ac ni dyly medu un ceiniaǒg yn hyny o amser, namyn à medo ei tâd; ac ni dylyir marórty, can oed maró, namyn bod yn eido ei tâd ei da, â bo yn ei góarcadó; ei tâd yn hyny o amser a dyly ateb trosto.

O byd maró ei tâd y blóydyn cyntav y ganer y mâb, ev ehun a â yn braint ei tâd.

Ni dylyir talu cbediǒ mâb ni bo pedair blóyd ar deg, a'i tád yn byó: góedi yd elai yn braint ei tâd, ev à'i tâl.

Yn pen y pedóared ar deg blóydyn y dyly y tâd dóyn ei mâb ar yr arclóyd a'i gorcymyn ido; ac yna y dyly yntau góráu ido, a bod órt braint ei arclóyd; ac ehun piau ateb trosto o pob haól à gomyner ido; ac ehun piau medu ei da; ac ni dyly ei tâd ei maedu móy nog estraón; ac os maed, can cóynaó o'r mâb racdo, ev a byd diróyaǒg, ac a góna iaón ido o'i sarâed.

O byd maró mâb o pedair blóyd ar deg alan, ac na bo etived ido, ei arclóyd pieubyd ei da yn cóbyl, ac a dyly bod yn le mâb ido, a marórty byd ei tŷ. Ac o'r oed hónó alan y byd unbraint a bonedig candóynaól; can nid oes braiut ido namyn ei boned; ac nad escyn yntau i braint ei tâd, oni bo maró ei tâd: ac na byd marcaǒg neb oni escyno.

Góert bonedig cyndóynaól yó teirbuó a triugeinbuó o góarteg. Ei sarâed yó teirbuó a triugaint o ariant. Os gór ar teulu byd yntau, ei góert yó pedair buó a pedóarugeinbuó. Ei sarâed yó pedair buó a pedóarugain ariant.

Merc góedi bedydier oni bo seitblóyd ni dyly myned yn lló. O'r pan ganer oni bo deudeg blóyd y dyly bod órt noe ei tâd. O'i deudeg blóyd alan y daó brònau a cedor arnei, ac y blodeua; ac yna y byd oed ei rodi i gór. Ac o hyny alan, can ni cafo gór, y dyly medu yr eidi; ac ni dyly bod órt noe ei tâd, onid ev à'i myn. Ac ni dyly y tâd talu amgobyr tros ei merc, onid ehun à byd rodiad arnei: Canys pob rodiad ar góraig a dyly talu ei hamgobyr; neu ynte à cymero cypendaód y can y góraig à roder i gór.

O derbyd dóyn góraig latglud o tŷ ei tâd hyd yn tŷ aral, ac yno cysgu centi; gór y tŷ hónó a dylu talu yr amgobyr, oni cymer mac y can y gór à'i dóg yn latglud, ar ei talu.

Yn ei deudeg blóyd y dyly góraig blodeuaó, megis y dygǒedasam ni ucod: ac o'i deudeg blóyd hyd ei pedairardeg y dyly bod heb beiciogi; ac o pedairardeg hyd yn deugaint y dyly ymdóyn; ac o hyny alan nid â galanas arnei; ac nid â ló arnei na bo plant idi, canys diau na byd byt.

Póypynag à myno góadu mâb yn cyvreitiaól, nid raid ido ei góadu, oni dycer ido yn cyvreitiaól cysevin; can nid raid i neb ateb yn angolo; canys angolo yó pob pet ni bo cyvreitiaól.

Pa góraig pynag à myno dóyn mâb yn cyvreitiaól, mal hyn y mae idi ei dóyn: dybod hi a'r mâb hyd yr eglóys y bo ei góydma yndi, a dybod hyd yr alaór, a dodi ei laó deheu ar yr alaór a'r creiriau, a'r laó asó ar pen y mâb, ac ymely tygu i Duó yn y blaen, ac i'r alaór hòno, ac i'r creiriau da y syd arnei, ac i bedyd y mâb, nas ry creós tâd yn calon mam y mâb hón ymau, namyn y góra'r góra erpyn ei henó i'm calon i. Mal hyny y dylyir dóyn mâb i Cybro. Ac mal hyn y dylyir dóyn mâb i altud: dybod i'r eglóys y cymero dóvyr sóyn a'i bara eferen; ac yna ei dóyn ido, megis y dygóedbóyd ucod. Yna y mae iaón i'r tâd góneutur un o deupet, ai cymryd y mâb yn cyvreitiaól, ai ei góadu yn cyvreitiaól. Os ei góadu à myn, iaón yó ido dybod hyd yr eglóys rydygóedasam ni ucod, a dodi ei laó deheu ar yr alaór a'r creiriau à bo arnei, a'r laó asó ar pen y mâb, ac ymely tygu i Duó yn y blaen, ac i'r alaór hòno, ac i'r creiriau da y syd arnei, ac i'r góra'i góahanós ev o crëedigaet tâd a mam, nas creós ev y mâb hón yn calon góraig erioed, ac nad oes davyn o'i góaed ev yndo, onid o Adav. O derbyd ido yntau ceisiaó oed am ei ló, nis dyly, namyn hyd tranoet. O derbyd idi hitau ceisiaó oed i ceisiaó creiriau, ni dyly hi oed namyn tridïau; can ni dyly hi ceisiaó creiriau, namyn yn y cymód hón

O derbyd i tâd góadu mâb o cenedyl, góedi dycer ido, ni geil hón cafael tâd byt góedi hyny. Sev acaós yó, ei mam a'i dóg ev yn cyvreitiaól i'r tâd à'i góadós; ac órt hyny ni geil hitau ei dóyn ev i tâd aral eilgóait byt. Y tâd rygóadós yn cyvreitiaól, ni byd cardycóel yntau ar hón byt traicevyn; can nid adgóna y cyvrait à góncl.

Y mâb hón gócition órt cenedyl ei mam yd â ei braint. Ac o lad ev dyn, cenedyl ei mam a'i tâl; y deupart i'r galanas arno yntau yn lovrud. Ac o ledir yntau, óynt a dylyant deupart ei galanas ev: a hón a gelóir yn un o 'tri' dygyncol cenedyl; aral yó, pei darfai i góra lad góra aral, a meiciau o cenedyl y lovrud ar yr galanas, a cyn talu yr galanas, dóyn o'i mam y lovrud i tâd aral; y cyvrait a dygóed, panyó y cenedyl à meiciós ar yr galanaspiau ei tálu, o dau acaós; o góneutur ei cyvlavan hyd tra bu ev ar eu braint óy, ac o dylyu talu o'r neb à meiciós; trydyd yó, o rodi Cybraes i altud, a bod mâb idi o'r altud, a lad o hón dyn, deupart yr galanas a daó ar cenedyl ei mam, y traian ar y lovrud, a hyny órt nad oes cenedyl tâd à'i talo: a hón a gelóir yn góarteg dimac, órt bod yn dir dimeiciaó ar y góarteg hyny; canys ar góarteg y telid pob tâl cynt.

Y deumab rydygóedasam ni ucod, un braint ac un sarâed ac un góert ynt â bonedig candóynaól. Mâb doolev a byd, a mâb dyodev. Sev yó mâb doolev, mâb à dygóeto góraig ar ei tavaódleveryd ei bod yn mâb i gór, ac nas dyco i'r dygyn; hón a gelir ei góadu pan myner.

Mâb dyodev yó mâb à dyco góraig i gór yn cyvreitiaól, a dyodev o'r gór heb ei góadu undyd a blóydyn; ni geil ei góadu o hyny alan yn yr ig byt. Ac o derbyd i hón góneutur cyvlavan, ni gelir ei góadu yn yr ig, can ni góadóyd ar yr ig, órt ei bod yn mâb dyodev.

Cyd boed braint ei tâd i mâb altudes, a ei góadu o hono, altud byd y mâb.

Cyd boed altud à myno góadu mâb Cybraes, bonedig cyndóynaól byd y mâb: canys órt braint ei mam y byd o hyny alan.

Tad a geil góadu ei mâb tranoet góedi y digóyco ei cyvlavan trosto, os myn.

O derbyd i tâd rodi da er meitrin mâb, ni dyly ei góadu o hyny alan.

O derbyd maró y tâd, pencenedyl a geil ei góadu ar ei seitmed o'i cenedyl, mal y góadai y tâd, ac yn yr un eglóys, â seitgóyr o goreugóyr ei cenedyl, can eu ló óyntau bod yn glan ei ló ev. Oni byd pencenedyl, un gór ar ugaint o goreugóyr ei cenedyl o'i góadu. Cyvrait góyr Poóys, deg a deugaint i góadu mâb o cenedyl.

Ni geil neb à dycóydo tîr y mâb yn ei laó ei góadu.

Ni geil braód góadu ei cilyd; ac oni byd braód, ni geil cevynderó; ac oni byd cevynderó, ni geil cyvyrderó, rac ei góadu er yr eido onadynt: ac ni dyly neb or à dylyo trev ei tâd ev; góedi y góater, ni dylyant ei góadu.

O derbyd bod rai o cenedyl mâb yn ei góadu, ac ereil yn ei cymryd; iaónav yó credu i'r neb y syd yn ei cymryd, can eu ló, nad er gobyr nad er góert y maent yn ei cymryd: canys gnotav yó góadu mâb er trev ei tâd.

Pob braód a geil góadu ei cóaer, onid yn un le; sev yó hyny, pan ràner da ei mam, neu ei tâd, o ceis ei góadu hitau er ei ran o'r da, ni gelir.

Ac ymely, pob altud a geil góadu ei braód, neu ei cóaer, onid rac cyvran da ag óynt, eu tâd neu eu mam, neu rac dimóyn eu cyvlavan.

Mal hyn y dylyir cymryd mab yn cenedyl; y tâd ei ehun a geil ei cymryd, góedi as dyco ei mam ido; oni byd ei tâd, y pencenedyl, ar ei seitmed, a geil ei cymryd, o goreu-

gόyr ei cenedyl; y pencenedyl piau cymryd dόylaϑ y mâb y rόg ei dόylaϑ yntau, a roi cusan ido; canys cusan yϑ argόyd cerentyd; a gϑedi hyny roi laϑ deheu y mâb yn laϑ yr hynav o'r gόyr ereil, a roi o hϑnϑ cusan ido; ac ymely o laϑ i laϑ hyd y gόr diϑedav. Oni byd pencenedyl, un gόr ar ugaint o goreugόyr y cenedyl, a cymryd y mâb o'r gόr à bo yn le yr arclόyd erpyn ei laϑ deheu, a'i roi yn laϑ yr hynav o'r gόyr, a roi o'r hynav yn laϑ yr ail hynav; ac ymely o laϑ i laϑ hyd y gόr diϑedav. Herόyd gόyr Poϑys deg, a deugaint a'i cymer ac a'i gϑata.

[LLYVR PRAWV.]

Rhaglith.

[Hewel da vap Kadell tewyssavc Kemry a devynnvs attav chwegwyr o pob kantref eg Kemry oll hyt e Ty Gwyn ar Daf en Dyvet a henny or gwyr doethaf en ekevoeth e pedwar onadvnt en lleegyon ar dev en escolheygyon. Sef achavs e dwcpwyt er escolheygyon rac dody or lleegyon pethev a vey en erbyn er escrethvr glan. Ac e sef amser e doethant eno pethevnos a mys or garawys ac esef achavs e doethant eno egarawys vrth na dely nep na dewedwyt kam nay gwnevthvr en er amser gleyndyt hvnnv.

Ac ena ededrychassant e kyvreythyev ar hon a vey re trom y chosp o nadvnt y hescavynhav ar hon a vey re eskavyn onadvnt y hachwanegv: peth or kyvreythyev a adassant val edoeydynt peth arall a vynnassant y emendav creyll a dyleassant en kvbyl ac ereyll o newyd a osodassant.

Ac ena e dodassant Hewel da a henny o doethyon ev hemendyth ar nep a kam arverey or kyvreythyev henny ac ar er arglwyd ay semvtey yr vn onadvnt namyn kan dvvndep kynnvlleytva kymeynt ac awu eno. Er eyl emendyth a dodassant ar er arglwyd ay rodey ac ar e dyn ay kymerey arnaϑ teylygdavt egneydyaeth ar ny gwypey teyr kolovyn kyvreyth a gwerth gwyllt a dof ac aperthyn attadvnt.

Agϑedy gόneuthur o honunt y kyfreitheu ual y tebygynt eu bot yn deilόg, yd aeth Howel da ac escob Myny6, ac escob Assaf, ac escob Bangor ac y am hynny yny vu ar y drydyd ardec o athraϑon adoethon ereill o leygyon ac yd aethant hyt yn Ruuein y gymryt aϑdurdaϑt pab Ruuein y gyfreitheu Howel. Ac yna y darllewyt kyfreitheu Howel rac bronn pab Ruuein, ac y bu uodlaϑn y pab udunt ac y rodes y aϑdurdaϑt udunt; ac y doeth Howel ae gedymdeithon adref. Ac yr hynny hyt hediϑ yd ydys yn daly o gyfreitheu Hoϑel da.

KYFREITH AM YNGNEIDIAETHEU YNAT.

Pwy bynnac avynho kymryt egneydyaeth arnaϑ val hyn emae yavn ydaϑ gwybot e llyvyr hvn val e bo teylvng ydaϑ kymryt egneydyaeth a phan gwelo y athro y vot en teylvng ellyget ar er egnat llys ef ar egnat llys pyev y provy ac os gwyl en teylvng entev pyev y ellvng ef ar er arglwyd ar arglwyd pyev estynnv ydav entev egneydyaeth ac en varnedyc e vravt a varnho entev o henny allan: ac entev pyev rody pedeyr arvgeint yr egnat llys eny obyr. O dervyd ydav entev barnv kam vravt o henny allan ny dely entev y tavavt onys pryn yr y werth kyvreyth. O dervyd em wystlav ac entev ae vot entev ar er yavn ef a dely wynepwarth y gan e nep a emwystlo ac ef a chamlvrv yr arglwyd. Ny dely egnat kymryt gwystyl onys myn ehvn gwedy del oe vravt le ac ny dely kymryt y gan leyc onyt kan adav bravt avo gwell y gan egnat arall nor hon a varnvs ef.

Ar llevyr hvn a gynvllvs Yorwerth vap Madavc o lyvyr Kyvnerth vap Morgenev ac o lyvyr Gweyr vap Rvuavn ac o lyvyr Goronwy vap Morydyc a hen lyfr y Ty Gwyn: ac ygyt a henny or llyvrev gorev a kavas hevyt eg Gwyned a Phowys a Dehevparth. Ar llyvyr hvn a elwyr e llyvyr prav sef ew henny teyr kolovyn kyvreyth à gwerth gόyllt adof ac a berthyn ar hynny.]

NAW afeit galanas. Cyntav yϑ onadynt mynegi y dyn à lader i'r dyn à'i lado: a hϑnϑ a gelόir yn tavaϑdrud, Yr ail yϑ, rodi cycor o'i lad. Y trydyd yϑ, cysyniaϑ â'i lad. Am pob un o'r tri afait hyny, o gϑedir, lϑ cantgόr a'i gϑata; os ei adev a gϑna, taled naϑugaint. Pedόeryd yϑ bod yn etryciad. Pymmed yϑ cygϑeitas â'r lorvud. Cϑeced yϑ myned i'r trev y bo y dyn à lader yndi y cyd â'r lovrud. I gϑadu pob un o hyny lϑ deucantgόr, neu deunaϑ ugaint, od adevir. Seitmed yϑ bod yn portgordόy. Wytmed yϑ daly y dyn oni del y lovrud i'ϑ lad. Naϑmed yϑ gϑeled ei lad yn ei gόyd, ac nas difero. Am pob un o'r tri hyny, o gϑedir, lϑ tricantgόyr o'i gϑadu, neu trinaϑ ugaint ariant, od adevir.

Rai a dygϑed dylyu o'r cenedyl y da hϑnϑ a'r gϑad yn gϑad y cyd ag ev. Sev acaϑs yϑ όrt dylyu onadynt hόy bod yn acaϑs yr afeitiod hyny i lad eu câr όy, dylyu onadynt hόyntau hyny o da; ac i gϑadu gϑaed, a gϑeli, a lad eu câr, dylyu onadynt y rait rydygϑedasam ni ucod; y cyvrait eisioes a dygϑed, na dyly neb y gϑad ar da, ac nas dylyant hόyntau y gϑad

hôn6 ar da; can ni dyly y cenedyl namyn sarâed eu câr, a'i galanas; ac nad oes yn hyny na dercav, na gosa6d, na g6aed, na g6eli, na col cnaid; a'r le ni bo hyny nid oes na sarâed, na galanas; ac 6rt hyny ni dyly ei cenedyl dim. Cam y6 g6neutur yr afeitiod ucod; ac 6rt hyny yr arcl6yd a dyly caml6r6 amtanadynt, her6yd maint yr afait: un yn undyplyg; aral yn deudyplyg; aral yn tridyplyg; can ni bu ymlad yno: pei ymlad à bai yno, dir6y i'r arcl6yd a bydai. Sev oed ei mesur, tair punt, neu deudeg bu6; mesur caml6r6, tair bu6, neu na6ugaint ariant.

P6ypynag à bo lovrud, galanas c6byl a dyc6yd arno.

Ac mal hyn y renir galanas: traian ar y lovrud, ac ar y tâd a'r mam y cyd ag ev, o bydant by6; ac o hyny y deupart arno ev, a'r traian ar y tâd a'r mam; o'r traian à da6 ar y tâd, d6y ceinia6g ar y tâd, ac un ar y mam. O derbyd bod plant i'r lovrud, a bod oed arnadynt, y dylyoent talu; cymaint a dyly ev ei talu â dau onadynt h6y; a d6y ceinia6g ar y bra6d, ac un ar y c6aer. O'r deupart a â ar ei cenedyl, y traian ar cenedyl mam y lovrud, a'r deupart ar cenedyl y tâd. Ac ymely y cerda yr galanas, o mam6ys i mam6ys, hyd y seitmed mam6ys: canys plant y mam cyntav a byd brodyr; a plant yr henmam a byd cevyndyr6; a plant yr gorhenmam a byd cyvyrdyr6: plant y ped6ared mam a byd ceivnaint; plant y pymmed mam a byd gorceivnaint; plant y c6eced mam a byd gorca6; plant y seitmed mam a byd neiaint meibion gorca6. Ac nid â galanas pelac hyny; can ni g6yper namyn d6y neu tair cenedyl y b6rier yr galanas arnadynt: ac ar ni el arnadynt h6y, raner ar y g6elyau yd hanbo y tâd onadynt h6y; a dodi d6yran ar y cyf.

O nai mâb gorca6 alan yd â ceiuia6g paladyr; ac ysev yd â hôno i cyport y lovrud. A sev mal y cypelir hôno: cymryd o'r lovrud g6as yr arcl6yd y cyd ag ev, a crair canto; ac oni cyvarfo ag ev dyn o'r seitmed dyn alan, cymered l6 na heny6 o'r pedair cenedyl yd heny6 ev onadynt; ac onis dyry, taled ceinia6g paladyr; ac o dyry ei l6, peidier ag ev.

Ni tâl g6raig ceinia6g paladyr, can nid oes paladyr idi, namyn cogail; ac nis tâl yscolêigion. Ac ni tâl g6raig galanas, o ryd ei l6 na byd meibion idi; ac nis tâl yscolêigion hevyd; ac nis tâl mâb ni bo pedair bl6yd ar deg.

Mal hyn y cypelir galanas: y traian cyntav i'r arcl6yd er cypel, a'r ail traian i'r tâd a'r mam ac eu plant; ac o hyny d6yran i'r tâd, ac un i'r mam; ac o'r hyn à trig i'r plant, o bai plant i'r lovrud, d6yran arnynt. Y mâb hynav piau mynegi etived ei tâd, a'i g6ely, a bod y cyd â g6asanaetg6yr yr arcl6yd yn cymryd yr galanas.

Oed galanas y6 pytevnos 6rt pob arcl6ydiaet y bo y cenedlod yndynt, 6rt eu g6ysia6 y cyd i cypènu y tâl; a'r cyhyd aral 6rt cypel y tâl; ac i eu d6yn y cyd o'i talu. Yn triced y mae ia6n talu galanas; ac yn tri traian: dau oed i cenedyl y tâd, ac un i cenedyl y mam; canys dau traian a byd ar cenedyl y tâd. Yn yr oed cyntav à bo i cenedyl y tad i talu un oc eu traianau, y dylyant l6 cantg6r o goreug6yr y cenedyl aral, ar bod yn madeuedig eu câr; ac yn yr ail oed y taloent traian y dylyant l6 cantg6r ereil o'r cenedyl aral, ar bod yn madeuedig eu câr; ac yn y trydyd oed y dyly cenedyl y mam talu eu traian, ac yna y dylyant 6yntau y can y cenedyl aral l6 cantg6r, ar bod yn madeuedig eu câr, a cybod tracyg6yda6l a dyly bod y rygtynt y dyd h6n6, a tylg6ed tracyg6yda6l y rygtynt.

L6 tricantg6r a da6 o cenedyl i g6adu lovrudiaet g6aed, a g6eli, a lad dyn; ac 6rt hyny y mae ia6n l6 tricantg6r o'i madeu yntau. Ac yn tylg6ed y r6g y cenedlod rydyg6edasam ni ucov. I g6adu lad o fyrnigr6yd, l6 c6ecantg6r o'i g6adu; canys deudyplyg y6 ei galanas a'i penyd; 6rt hyny y byd deudyplyg ei g6âd.

Pan lader dyn y serêir, a'r sarâed hôno ni dercaiv; ac 6rt hyny y mae ia6n talu y sarâed hôno yn cynt no'r galanas. Ac os g6reigia6g byd y g6r, roer traian y sarâed idi, a'r deupart i'r brodyr a'r cevyndyr6, a'r cyvyrdyr6; ac o byd by6 ei tâd, cymaint ido ag i dau brodyr; ac o byd by6 ei mam, cymaint idi ag i d6y c6iored. A h6n6 y6 y dul goreu; canys cymaint â hyny o dynion a dyly talu sarâed y cyd ag ev, pei sarâai ev dyn aral. Ereil a dyg6ed, g6edi y del y traian i'r g6raig, dylyu cymysgu y deupart a'r galanas, a'i rànu i'r cenedyl.

Yr arcl6yd a dyly traian cypel y sarâedau, mal traian y galanasau.

Ni dyly yr yscolêigion na'r g6raged ran o galanas; can nid ynt dialg6yr. Wynt a dylyant ei talu tros y plant, neu 6yntau a g6atoent na bo plant idynt byt.

Rai o'r ynaid a gad ei talu y cyd a'r lovrud, ei mam, ei tad, a'i brodyr, a'i c6ioryd, ac eu hetived; canys hyny o dynion a ceif traian ei galanas ev. Wrt hyny y

talant traian galanas y cyd ag ev; ac o hyny y da6 ar y lovrud deucymaint ag ar y tâd; a'r tâd a dyly talu deucymaint ag ar mâb ido; ac ar y mam y da6 cymaint ag ar mab idi; ac ar y bra6d cymaint ag ar y d6y c6iored; ac o'r hyn a el ar y lovrud y tâl yntau cymaint â deumab ido. A hyny y6 cyvrait Hyg6el.

Ni tâl g6raig anmab galanas; ac nis tal g6edi nad ymdyco.

Galanas brenin Aber Fra6 y6 ei sarâed teirg6ait. Galanas g6raig y brenin, a'i mâb, a'i edlig, a'i nai, a'i penteulu, traian galanas y brenin; ac eu sarâed traian sarâed y brenin. Galanas merc y brenin hanner galanas ei bra6d; a'i sarâed ymely cyn no'i g6ra.

Galanas dystain, a pencenedyl, a cycela6r, na6bu6 a na6ugeinbu6, can eu hardercavael ung6ait; ac eu sarâed y6 na6bu6 a na6ugaint o ariant.

Galanas pob un o s6ydg6yr y lŷs, c6ebu6 a c6eugeinbu6, can ei ardercavael ung6ait; ac eu sarâed y6 c6ebu6 a c6eugaint ariant.

Galanas maer a mâb ucelg6r cymaint â galanas dau o'r s6ydg6yr; ac eu sarâed ymely.

Galanas g6r ar teulu, pedeirbu6 a ped6arugeinbu6; ei sarâed pedeirbu6 a ped6arugaint ariant.

Galanas bonedig cand6yna6l, ac altud brenin, teirbu6 a triugeinbu6; eu sarâed y6 teirbu6 a triugaint ariant.

G6ert caet, os o'r ynys hon, punt; os tra môr c6eugaint a punt.

Sarâed caet deudeg ceinia6g: c6ec er pais, a tair er la6dyr, ac un er tudleheu, ac un y cryman, ac un er raf; o byd yn coed, roed er b6yal ceinia6g y cryman.

O sarâa caet ryd, lader y la6 deheu, onis pryn ei arcl6yd. Cymaint y6 g6ert la6 y caet â g6ert la6 y brenin.

NAW afait ledrad. Cyntav y6, mynegi y ledrad. Yr ail y6, cysynia6 a'r ledrad. Trydyd y6, rodi b6yl6r i'r leidyr. Ped6eryd y6, myned yn ei cyg6eitas, ac arg6ain y b6yl6r. Pymmed y6, myned y cyd ag ev a tòri y le y bo y ledrad yndo. C6eced y6, bod yn godg6r a'i erpynia6 ato. Seitmed y6, ymtait dyd neu nôs y cyd â'r leidyr. Wytmed y6, cymryd ran o'r ledrad. Na6med y6, cymryd g6ert y can y leidyr er celu arno.

Am pob un o hyny dir6y a da6 od adevir. Sev y6 eu dir6y deudeg bu6 neu tair punt, a hyny i'r arcl6yd.

Ni dylyant talu i'r neb pieufo y da, can nid ynt lovrudiaid. Oni galant cafael eu dir6y, yr arcl6yd a geil eu dehol amtanei. Yntau a geil cymryd tair ceinia6g yn le y teirpunt, ac yn teg y cyvrait. O galant 6yntau cafael y tâl, ni dylyant bod yn deholg6yr, nac yn anreitgodev.

O g6edir yr afeitiod ucod, cymaint y6 eu g6âd â g6ad lovrud.

Mal hyn y g6edir ledrad yn cyvrait Hyg6el: l6 deudegg6yr am marc, a triugaint ariant; canys h6n6 leiav marc ei g6ert o cyvrait: a hanner hyny yn g6yr nôd, a'r hanner aral yn g6yr dinod; a'r deupart o cenedyl y tâd, a'r traian o cenedyl y mam; ac yn cynesed ag y dylyoent talu ei galanas, a'i cymryd. I g6adu eidion, c6eg6yr, ac ehun yn seitmed; ac eu hanner yn g6yr nôd. I g6adu h6c, neu davad, neu baic cevyn, l6 pymp g6yr, a'r nail hanner yn g6yr nôd, a'r lal o g6yr dinod, ac ehun yn pymmed; ac yna y byd deuhanner y rait y r6g y d6y cenedyl, can ni gelir traianu ped6arg6yr.

Y reitiod hyny nid â namyn yn ol gyr cyvreitia6l. Sev y6 gyr cyvreitia6l, l6 y percena6g ar ei bod yn g6ir ar y dyn rac6 y ledrad. Can nid gyr namyn gyr percena6g.

Cyd dyg6eto percena6g ledrad ar ei tava6dleveryd ar arâl, ac nas dyco i'r dygyn, ni barn6n ni namyn l6 yr amdifyng6r.

Cyd gyro dyn ni bo percena6g ledrad ar aral, ni dylyir namyn l6 yr amdifyng6r o'i g6adu; can ni dyly namyn percena6g gyru ledrad.

XIX. [E 6eythyon yd edys en devody am pob lledrat a maur a bychan ll6 deudeg6yr ac eu hanner en 6yr not.]

Cyd palo rait dyn y bo un o'r afeitiod ucod arno, ni dyc6yd namyn yn dir6y, oni mynir erlid cyvrait anudon arno.

Cyd palo rait y lovrud, er maint y ledrad à dyg6eter arno, nid eneidmadeu o tâl seitpunt; a can nas talo, ni dyly namyn ei dehol.

Ni dylyir dienydu neb ni cafer dim yn ei la6.

Ereil a dyg6ed, ei bod yn eneidmadeu, oni ceif ei g6ert.

P6ypynag à deholier o bra6d y cyvrait, ia6n y6 ido bod yn g6r cyc6yn tranoet; ac o hyny alan di6rna6d 6rt pob cantrev à bo i'r arcl6yd à'i deholo: a h6n6 y6 oed deholg6r.

P6ypynag à dalio leidyr â ledrad yn ei la6, a'i el6g, ai er cerentyd ai er g6ert, os adev, taled seitpunt; canys can bo eneidmadeu y leidyr, ni byd eneidmadeu ev. Oni geil talu, deholer yntau mal leidyr.

Pa dyn pynag à deholier o bra6d y cyvrait, a'i cafael yn y g6lad tros yr oed à roer ido, bid eneidmadeu, oni ceif a'i pryno; can ni dyly ev ei g6lâd yn oes yr arcl6yd à'i deholio, onid can dycybod ag ev.

P6ypynag y cafer ol leidyr yn dybod i'6 tŷ, ac na galo ei hebr6g y 6rto, bid anreitgodeẃ; ac oni byd anrait deholier.

P6ypynag y cafer ledrad yn ei tŷ, can bod ei cyvanned yndo, cyd bo ido ev à cat6o ei corf rac y ledrad, evo eisioes piau cad6 ei tŷ; ac 6rt hyny y barn6n ni y tŷ h6n6 yn hala6cty, ac à bo cyd ag ev, eityr adneu: can ni dyly percena6g yr adneu cad6 tŷ aral rac ledrad, ni byd coledig yntau o'r eido.

Nid oes y cyvrait le y dylyer anrait cribdail, namyn am lad celain.

P6ypynag à myno g6neutur dogyn mynag, aed ar yr arcl6yd, a dyg6eded ryg6neutur ledrad o dyn ni levais ei dyg6ed6yd arno, ai rac ei boned, ai rac ei mediant; yna y mae ia6n i'r arcl6yd dymynu yr efeiriad ato, a dyg6eded 6rto yr hyn rydyg6edp6yd 6rto yntau, ac el6g yr efeiriad y cyd ag ev hyd ar dr6s yr egl6ys, a croesed racdo na tygo anudon; ac o myn tygu, tyged yn cyntav ar dr6s yr egl6ys, a'r ail ar y cancel, a'r tydyd ar yr ala6r. Ac odyna doed yr efeiriad ar yr arcl6yd, a dyg6eded cafael y c6byl; a'r arcl6yd a dyly tygu rycafael dogyn mynag, pan holo y dyn yn dadlau; ac yn erpyn hyny ni gelir dim. Ni byd eneidmadeu ev er hyny, namyn leidyr g6ert. Oni geil cafael ei g6ert, deholier, mal leidyr. Ereil a myn gadu g6âd ido er gyr yr arcl6yd, mal er gyr percena6g: a h6n6 m6yav y coelia g6yr G6yned ido.

O derbyd i dyn cafael cîg anivel ni bo eido, ai can c6n, ai yn cudma aral, a'i cymryd ohano heb càniad, dir6y a byd, hyd yd el, nac o rod, nac o g6ada6l, nac o prynu, hyd y canmed la6: ac 6rt hyny y gel6ir ev cyhyryn cantastyr; ac nid â pelac y canmed la6.

P6ypynag à myno daly ledrad yn la6 aral, deued uc pen y pet à dalio, a gomyned, p6y a g6erceid6 h6n? Oni byd neb à'i g6arcat6o, cymered ev càniad i cymryd yr eido; a g6edi y cafo càniad aed i ford ar yr ynad, ac mal y mynaco yr ynad ido, cymered ev, a damtyger. O derbyd ido, yn daly yr eid6, dybod g6arceid6ad, a g6rtg6ynebu ido; gomyned yntau, p6y a g6arceid6 h6n? ia6n y6 i'r g6arceid6ad dyg6ed6yd, pany6 ev a'i g6arceid6. Ac yna y mae ia6n i'r ha6lg6r dyg6ed6yd, cam y6 i ti g6arcad6 y meumi. Ac yna y mae ia6n i'r amdifyng6r dyg6ed6yd c6bylg6ad, nad oes dim o'r tau ti cenyv i; ac y cyd ag nad oes, pet à't g6ahan6s ti â't coled, a pa amser; sev aca6s y mae ia6n g6ybod hyny.

C6eford yd â da dyn y canto; ac o'r tair y gelir damt6g; ac o'r tair ereil ni gelir. Sev y6 y tair ni gelir, adneu, a benfyg, a lôg a cym6ynas; canys nid ia6n holi y le y mae, a holi y neb yd aet ato. Y tair ereil y syd ia6n damt6g arnadynt, un onadynt ledrad, a'r ail coled o lesged, a'r trydyd y6 ancyvarc; sev aca6s y dylyir eu damt6g, 6rt nas erpyni6s la6 aral o'i la6 ev; 6rt hyny y geil yntau damt6g yr eido yn y le y g6elo.

P6ypynag à myno damt6g yr eido, mal hyn y mae ido ei damt6g: Os pet mar6a6l à damt6g, damtyged â'i la6 as6 ar y le y myno ido. Os anivel a damt6g, damtyged â'i la6 as6 ar y clust deheu i'r anivel, a'r la6 deheu ar y creiriau; a'r la6 deheu i'r amdifyng6r ar y clust as6 i'r anivel; ac ymely tyged yr ha6lg6r nad oed percena6g à dylyai na'i prynu na'i g6ertu, namyn evo; ac y cyd â hyny nad aet y canto, nac yn rod, nac i benfyg, nac yn adneu, na ei g6ertu, namyn ei d6yn o ledrad y canto, neu o ancyvarc, neu o coli, ac en6i y dyd yn yr 6ytnos a'r 6ytnos, yn y mis a'r mis, yn y tympor a'r tympor, yn y bl6ydyn.

I anivel y cefir tri ardel6, geni a meitrin, a cad6 cyn col, ac arg6aesav.

Os o geni a meitrin y ceif ei ardel6, g6naed mal hyn: doded yn pen ceid6aid, bod yn eido ei mam, a'i geni a'i meitrin canto, ac nad aet y canto er pan ganed ar ei percenogaet hyd y dyd h6n6. Sev y ry6 ceid6aid a dyly bod ido, cymyda6g uc la6 ac aral îs la6; nid amcen, g6r uc ei braint ac aral îs ei braint; ac o ceif hyny dogyn y6 ido.

Os o cad6 cyn col y de6is ei ardel6, damtyged ar lun rydyg6edasam ni ucod; a g6edi as damtygo, dyg6eded yntau ei bod canto, ai 6ytnos, ai mis, ai tympor, yn cynt no can y lal, a bod ido ev à'i ceid6 o ceid6aid cyvreitia6l, ei bod ar ei hel6, ai 6ytnos, ai mis, ai tympor, yn cynt nogyd y coles ev yr eido; ac o ceif hyny, dogyn y6.

Os o arg6aesav yd ardel6, dyg6eded, p6y à ardel6, neu à arg6aesav h6n? O byd yn y maes cymered ei ardel6 atan y ledrad, a byd ryd yntau. Ac o derbyd i'r arg6aesav ei cymryd, damtyged yn ei la6 ev, ac yntau piau, os myn, ceisia6 ei arg6aesav aral, neu dyc6yded ehun.

[xxxviii. Nyt yavn mynet reyth en ol

daly a damtvng namyn arwayssaf nev kadv kyn koll nev eny a meythryn.

XXXIX. O dervyd daly lledrat kan dyn ac entev en dewedwyt y vot en wyryon or lledrat eithyr y wurv oy anvod attav o dyn arall a daly eny law ar dyn eyssyoes en dywedwyt y vot en lledrat yavn ew ena barnv reyth arnav am henny a llyna er vn lle e bernyr reyth en ol daly a damtvng.]

Ac ymely y geil ledrad cerded o la6 i la6, hyd tra cafo yn y maes à'i cymero y canto.

O ceif yn y maes à'i cymero y canto, ac ardel6 ohano arg6aesav yn le aral, roder oed ido i ceisia6 ei arg6aesav; nid amcen tridiau yn un cym6d, pytevnos yn g6lâd aral; ac ymely y cerda hyd y trydyd la6; ac o'r tryded la6 cyvrait diannod. Ac os y trydela6 a ceif à'i cymero ohonei, gadael idi; eityr nad oes annod.

P6ypynag à doto arg6aesav yn pen aral, a palu ei arg6aesav ido, bid ehun leidyr cyvadev; a hyny her6yd maint y ladrad à dalier canto.

Yn cyvrait Hyg6el y mae hyd yn pedair ceinia6g i bod yn leidyr g6ert; ac o hyny alan yn eneidmadeu. Ereil a dyg6ed, o pob anivel ped6artroedia6g "a dycer yn ledrad," ei bod yn eneidmadeu; eisioes, diocelav y6 hyd yn pedair ceinia6g.

Y leidyr à g6erter, seitpunt y6 ei g6ert. Yr h6n à bo eneidmadeu, ni dylyir dim o'i da; can ni dylyir dim6yn a dial, eityr talu i'r coledig yr eido. Sev aca6s, 6rt na dyly gada6 arno un dylyed.

Yn cyvrait Hyg6el y bu tâl am ledrad, a'r ail tâl; ac y symud6s Bledyn mâb Cynmyn, talu i dyn ei coled 6rt ei damt6g. Ei da y ford y cymyno aed, oni byd plant ido. O byd plant ni dyly cymynu, eityr ei dylyedion, a daered yr egl6ys.

Ni dyly arcl6yd ebedi6 dyn à dienydio. O dienydier yn g6lâd aral, yr arlc6yd a dyly ei ebedi6.

Ni byd galanas am leidyr; ac ni byd lŷs y r6g d6y cenedyl ei rydienydu.

G6yng6yr o g6lâd aral à traiano ag arcl6yd, o deliir eu bod yn ladron g6ert; ac o ledir dylyu galanas amtanadynt.

Bradg6yr arcl6yd, a fyrnigg6yr, a pob dyn à bo eneidmadeu o bra6d y cyvrait, ni dylyir galanas amtanynt.

Fyrnigg6yr, o g6adaut eu fyrnigr6yd, g6âd a dylyant deudyplyg.

Sev y6 fyrnigr6yd, dim6yna6 y da ido ehun, ac i'6 percena6g.

Sev y6 ledrad pob pet à g6ater, or à dycer.

Sev y6 ancyvarc, pob pet à dycer yn amsent, ac ni g6ater.

Sev y6 trais, pob pet à dycer yn g6yd o anbod.

Sev y6 angodeu, pob pet à dycer yn rit aral. Ni dylyir am angodeu namyn dieisi6a6 y dyn o'i da.

Ni dylyir dienydu dyn caet, os pryn ei arcl6yd; ac oni cefir dim yn ei la6, ei arcl6yd a geil ei diheura6; ac o aca6s hyny yd ys yn devodi i eu harcl6ydi diheura6 eu haltudion.

Altudion tros mor, neu o g6lad aral ancyviait, ni dylyir, nac am b6yd, nac am dim aral eu dienydu, namyn i'r neb pieufo y da eu dieisi6a6 hyd yn pen y teirnos a'r tridiau.

Am ci, neu ederyn, ni dylyir na dir6y na dihenyd, namyn caml6r6, a'i da i'r percena6g.

NAW afait tân. Cyntav y6, rodi cycor i losgi y tŷ. Yr ail y6 cysynia6 â'i losgi. Trydyd y6, myned o aca6s ei losgi. Ped6eryd y6 ymd6yn â b6yl6r. Pymmed y6, lad tân. C6eced y6, ceisia6 goscymon. Seitmed, cynneu y tân oni ennyno. Wytmed y6 rodi y tân ar y neb à'i losgo. Na6med y6, g6eled ei losgi.

P6ypynag à myno g6adu yr un o'r rai hyny, roded l6 degg6yr a deugaint; ac os yn ledrad y gyrir arno, y nail hanner o g6yr nôd, a'r leil o g6yr dinod, neu taled yn c6byl.

[XII. Ereill adyweit nat m6y reith yny byt am ledrat no deudegwyr ac ymae deudegwyr a watta lledrat ar neill hanner yn wyr not ar llall en wyr dynot ac y mae uelly y g6edir lledrat llosc kanys m6y y6 breint y lledrat no breint y llosc.]

P6ypynag â losgo tŷ, a losgi o h6n6 tŷ aral, taled y tŷ à ennyn6s; ac ymely o tŷ i tŷ hyd y cerdo.

P6ypynag à rodo tân ar aral i losgi ag ev, can ei adev, taled y traian.

P6ypynag à cynneuo tân yn tŷ ni bo eido, hyd yn pen y teirnos a'r tridïau gorbyd arno ei g6eitred.

P6ypynag à cynneuo tân yn odyn, can oed can aral y losgo, ac na cymero cred y can y neb à craso 6edi ev, taled traian ei g6eitred.

P6ypynag à dyco tân yn ancyvarc, taled ehun ei g6eitred, a'i ancyvarc.

P6ypynag à arco tân, a'i rodi ido, ev piau talu ei g6eitred.

P6ypynag à arco benfyg tân, deued heb ha6l heb arha6l arno.

Tri tân ni digóygir: tân godait maórt, a tân gevail trevcord à bo sait góryd y rygti a'r tai, a hitau yn peitynto neu yn tyglys; a tân ennaint trevcord à bo sait góryd y órt y tai ereil.

Póypynag à cymero pet yn adneu ato, taled ei ry losgi, mal cynt.

O derbyd ennynu tŷ y meón trev, taled ev y deutŷ nesav â'i herpyniós ato; ac o hyny alan o nesav i nesav.

Galanas nid â yn ol tân, namyn yn ol laó à'i losgo.

Pa dyn pynag à losgo godeitiau, namyn maórt, ev a'u tâl.

Góedesau à cymero atynt góeau, neu pelenau ereil atynt, ac eu losgi, óynt a dylyant eu talu; canys dylyant eu cadó rac pob coled.

Nid oes cyvlavan à gónel tân dyn ar cnaód dyn aral à digóycer, heb góeitred dyn y cyd ag ev.

O derbyd dybod moc i tŷ, a góasgaru y tân yny losgo y tŷ, a diag y moc, taled percenaóg y moc eu góeitred. Os y moc a lysg, cyhyded yó, canys dau meredig ynt; ac órt hyny, yn y bo cyhyded yn cyvrait, ni digóygir, namyn eu bod erpyn yn erpyn.

Na dyced neb tân heb càniad; ac os dóg, taled camlóró, can ni góuel dim ag ev.

Na roded neb tân heb góybod pet à góneler ag ev; ac os ryd, taled traian y góeitred.

O derbyd i dyn yn dóyn tân o tŷ aral ehedeg tân y canto, taled ei góeitred, oni geil ar y tân bóró ran ohano.

O derbyd i dyn myned i crasu i odyn aral, hyd yn pen y teirnos a'r tridïau gorbyd arno.

Ni byd eneidmadeu neb er trais; sev acaós yó, sarâed yó i'r neb a treisir; canys ei da a dygir yny byd, a heróyd ei braint y digóygir ido ei sarâed a'i da, ac i'r arclóyd y diróy.

CYVEBRWYD caseg, pedair ceiniaóg hyd yn pen y pedóarydyd ar deg góedi y ganer; tranoet pedair ar ugain. Ac os ar ŷd y cefir, cymaint yó ei dimóyn ag un ei mam. Ac ymely y trig hyd yn pen y blóydyn; ac o ceif undyd o'r ail blóydyn, pedair ar ugaint ereil, yny bo óyt a deugaint; ac ymely hyd y tryded blóydyn, ac yna yd â yn triugaint; ac y dyly bod yn fróyndov; ac yna y mae iaón góneutur y digóyl arno à dylyo, nac amós, na palfrai bo, na góeinidmarc.

Amós yn tri tympor ni cyl na'i góert na'i braint er pori alan: o hanner ebril hyd hanner mai, a mis hydrev ar ei hyd; ac odyna can ni bo namyn teirnos a tridïau yn pennil, punt a tâl.

Palfrai cóeugaint a tâl.

Rónsi, neu sómermarc, cóeugaint a tâl.

Góeinidmarc, triugaint.

IX. [Ereyll a dyweyt am ebavl panyw pedeyr keynnyavc kyvreyth ew y werth or pan anher hyt Awst: o Awst hyt kalan gayaf vyth keynnyavc: o kalan gayaf hyt wyl Sanfreyt devdec keynnyavc: o wyl Sanfreyt hyt kalan Mey vn ar pymthec keynnyauc: o kalan Mey hyt Avst vgeynt keynnyauc: o Avst hyt kalan gayaf pedeyr ar vgeynt keynnyauc: o kalan kayaf hyt gwyl Sanfreyt vyth arvgeynt: Avst en e trydyd vlwydyn vyth keynnyavc kyfreyth, a dyrcheyff arnav: a chalan gayaf e kymeynt arall: a gwyl Sanfreyt e kymeynt arall: a Chalamey e kymeynt arall: ac ena e byd ..... blwyd entev ac e ..... kvbyl y werth.

X. Ar dyd e dalyer ac edel llaw eny pen e dyrcheyf arnav vgeynt eny vo henny en vn ar pymthec a phym vgeynt; ac e velly etryc eny eny vo frwyn eny pen ar dyd e frwyner edyrcheyf arnav pedeyr keynnyavc hep arderchavael; a chwevgeynt a tal.]

Marc góylt, triugaint.

Ystalóyn, cymaint yó góert ei dóy cail â dóy caseg, ac arno ehun y trydyd; sev yó hyny naóugaint.

Atan tri haint y dylyir bod am teiti marc: rac y deri trigólyd, a rac du yscyvaint teirloer, a rac y lynmeirc blóydyn. Ac atan lóyg yni marcocer yn tyrua dynion a meirc; ac oni lóyca yna byd ryd y neb à'i góerto; ac o lóyca admerer y traiangóert.

Góert troed marc ei góert yn cóbyl; a'i traiangóert ar ei lygad, a'r traian ar y lygad aral.

Am pob anav ar marc traian ei góert a admerir, i am ei clust a'i coloren.

Póypynag à lado raón marc, roded marc aral yn ei le i'ó percenaóg, a cadóed yntau hónó yny tyvo ei raón mal cynt.

Móg marc ungóert â'i fróyn yó; a'i cebystyr ungóert â'i talcudyn.

Póypynag à benfycio marc i aral, a góynnovi y bleó i ar ei cevyn, pedair ceiniaóg a tâl; o tyr y croen hyd y cîg, óyt ceiniaóg a tâl; o tyr y cîg hyd yr ascórn, unarpymteg a tâl.

Póypynag à dyco marc yn ancyvarc, pedair ceiniaóg escyn, a pedair ceiniaóg o pob rantir or à marcoco. Ni dylyir dim am discynu; canys iaóu yó discynu, can

escyn6yd: a hyny i percena6g y marc; a'r caml6r6 i'r arcl6yd. Cyd boed mar6 canto, ni dyly namyn ei l6 ehun ryg6neutur ido cystal ag yr eido ehun; os ei losgi à g6na, a taler ido ei log.

O derbyd i dyn logi marc hyd yn le, ac os tros hyny yd â, taled traian yr el6 i percena6g y marc; ac ymely os da aral; a'r ancyvarc i'r arcl6yd.

O derbyd clofi marc yn benfyg, neu cafael bri6 aral, roder marc aral yn ei le yny bo iac y marc; ac oni byd iac, triced canto h6n6.

Pedair pedol ac eu to hoelion, d6y ceinia6g.

O g6ertir marc â t6yl yndo, ac na bo dyeityr ei croen, ni dig6ygir, oni byd un o'r tri haint, namyn ei l6 nas g6ydiad.

G6ert eboles, pedair ceinia6g hyd y ped6arydyd ar deg; ac o hyny hyd yn pen y bl6ydyn unarpymteg; o hyny hyd yn pen y d6yblyned, deudeg ar ugaint; ac yn ei teirbl6yd, triugaint; ac yna g6eini arnei. G6ertei m6g un g6ert â'i cebystyr, ceinia6g. Ei teitl, tynu càr yn galt ac yn g6aered, a bed yn eboliа6g; ac oni byd ymely, ei traiang6ert admerer.

Am lo, o'r nos y ganer hyd calangauav, pedair ceinia6g; o calangauav alan, d6y ceinia6g, pob tympor hyd yr a6st y dyly ei hymol; a na6meddyd yr a6st h6n6 y dercaiv arnei pedair ceinia6g am ei lo; ac o hyny alan, d6y ceinia6g pob tympor, hyd na6meddyd mai; a'r dyd h6n6 gal6, a deugain byd ei g6ert; a'i lo a dyly ymtait na6 cam, a dytyln groesyn o'i pedair tet. G6ert ei lo, pedair ceinia6g, hyd calangauav; ac o hyny alan ung6ert byd â pob lo. Unarpymteg ar ei laet; a pedair ceinia6g am ei lo. O hanner hav alan y dyly ei hymol; a g6edi yd ymholier y dercaiv pedair ceinia6g yn y dyd h6n6; ac o hyny alan d6y ceinia6g pob tympor, hyd hanner ma6rt, neu hyd hanner ebril; ac yna y dyly gal6, a dyc6yda6 ei hariant dot6v arnei yny bo c6byl ei g6ert; ac yna y byd triugaint; ac ymely hyd ei pymmed lo; a hyd hyny y trig yn ei teledi6r6yd; ac o hyny alan damt6g. Mesur ei laet, tair modbed yn ei g6aela6d, a c6ec yn permed y lestyr, a na6 yn ei hyd yn amrosgoe6: sev ba6d à dyly mesura6 y lestyr, ba6d yr yr ynad. G6ert ei clust, a'i corn, a'i lygad, pedair ceinia6g; g6ertei tet, pedair ceinia6g; pob bl6ydyn; neu davad a'i hoen, ag à galo cudia6 ei hoen â'i g6lân rac ca6ad mai; a hyny ung6ait. O byd ryterig, deg ar ugaint pob bl6ydyn tra bo by6. O byd cynten am ei laet, ei d6yn y na6meddyd mai yn le cyvie6in ni el un l6dyn yn ei blaen, a gadu i'r neb pieufo ei godro, a heb gadael dim i'r lo, a dodi yn lestyr mesur y godro; ac o byd la6n d6yg6ait yn y dyd, dogyn y6; ac oni byd, ei dieisi6a6 o bla6d ceirc hyd g6yl Cyric; ac o hyny hyd g6yl Mihägel, o bla6d haid; o hyny hyd calangauav, o bla6d ryg.

[Ereyll a dyweyt panyw kymeynt y6 ac a vo eyssyev or llestyr or llaeth y vrthvryt o werth e llaeth yr nep pyeyffo e wuch, os hanner e llaeth hanner e gwerth os trayan e llaeth trayan e gwerth a hvnnv ew e dvll gorev.]

[Messur ellaeth [y6] teyr modued en [llet] yguaylaut a chuech em peruet ellester [a nau ene eneu] a nau enyhyd en amrescoeu: sef baut adele messurau ellester baud erenat.]

O derbyd prynu bu6c cyvlo, a coli ei cyvloda6d, raid y6 ido rodi l6 y bucail a'r g6raig à'i godrö0, nad evo ei coles.

Dyna6ed g6ry6, un cerded y6 â dyna6ed bany6; pan doter atan pen yr ia6, y dyly dercavael arno; a na6meddyd c6evra6r y dercaiv arno pedair ceinia6g; ac o hyny hyd yn pen y bl6ydyn, d6y ceinia6g pob tympor, a dercaiv arno; ac ar hyny y trig hyd yn c6ecedg6ait; ac o hyny alan damt6g, ac yn cyvg6ait i dodi yn aradyr; ac od ard o'r bore hyd ec6yd na6meddyd c6evra6r, byd ryd y neb à g6erto; ac onid ard yn erpyn ei cyvoed cymaint, deg ar ugaint a dylyir ei talu yn ei teiti; ac os y neiltu yd ard, taled pymteg pob bl6ydyn.

Losc6rn lo y bl6ydyn cyntav, un ceinia6g, yr ail d6y, a'r tryded tair, a'r ped6ared pedair, ac ymely y byd.

P6ypynag à g6erto dyna6ed, ia6n y6 ido ei gorbod rac tri haint y g6arteg; a rac clavri yn ragor: rac clavri hyd g6yl Padric. Y neb à'i pryno a dyly eu cad6 yn le iac, ac yn tŷ ni rybo clavri yndo sait blyned cynt.

G6ert porcel, o'r nos y ganer hyd yny el yn tonmo, un ceinia6g; tra bo yn dynu d6y ceinia6g; sev y6 hyny tri mis; ac o hyny yny el y moc i'r coed ban6 byd, a pedair ceinia6g byd ei g6ert; ac o g6yl Ieuan hyd y calan, pymteg; o'r calan hyd g6yl Ieuan c6eceinia6g eilg6ait; ac yna yd â yn deg ar ugain, mal ei mam.

Teiti h6c, na bo baed redega6g, ac nad ysc ei percyl, a'i gorbod teirnos a tridïau rac y mynygla6g; ac os ymely y byd, admerer traian ei g6ert. Cymaint y6 g6ert y baed â g6ert tair o'r moc.

Am oen, o'r nos y ganer hyd calangauav, un ceiniaóg a tâl; o calangauav hyd yn pen y blóydyn, dóy ceiniaóg a tâl; ac yna y tâl pedair ceiniaóg.

Teiti davad, blit, ac oen, a'i gorbod hyd calanmai rac yr auad, yny cafo ei teirgóaly o'r tavaól neóyd. Am ei teiti, tair ceiniaóg, neu davad hesp: dóy am ei hoen, ac un am ei laet. Ei lygad, a'i clust, a'i corn, a'i loscórn, a'i tet, un ceiniaóg am pob un onadynt.

Myharen, tair davad yó ei góert: un ar pob cail, ac un ar ei corf.

Ac ymely y geivyr; eityr nad oes i hespin namyn ei bod yn hespin; ac evyrnig yó un blit; sev yó ei teiti ceiniaóg a dimai.

Góert cat pedair ceiniaóg. Ei teiti, góeled, a clybod, a lad lygod, ac na bo ton ei heóined, a meitrin, ac nad yso ei cenaóon. Ac o byd un yn eisieu, edmryd traian ei góert.

Pob anivel glan ei hannergóert yó ei teiti; pob anivel budyr ei traiangóert.

Góert góyd, un ceiniaóg. Góert ceiliaóggóyd, cymaint à góert dóy góyd. Góert góyd gor, cymaint â góert ei nyt: sev y dyly bod yn ei nyt pedóar cyó ar ugaint; góert pob un onadynt dimai, neu yscub haid; a hyny yny dodóont; a góedi y dodóont, un ceiniaóg: a sev a tâl yr góyd gor, deudeg ceiniaóg.

Iâr, un ceiniaóg a tâl. Ceiliaóg. dóy iâr a tâl. Pob cyó, yscub ceirc, neu fyrdlig yny escyno; góedi hyny dimai yny dodóo; a góedi hyny ceiniaóg a tâl.

Gelci brenin, punt yn cyvróys; cóeugaint yn ancyvróys; triugaint yn ei blóyd; deg ar ugaint yn ei cynlóst; pymteg or ‹an ganer yny agoro ei lygaid.

Milci brenin, o byd cyvróys, cóeugaint; ‹n ancyvróys, triugaint; yn ei blóyd, deg ar ugaint; yn ei cynlóst, pymteg; o'r pan ganer yny agoro ei lygaid, sait a dimai.

Colóyn brenin, punt a tâl; colóyn gór ryd cóeugaint; colóyn mâb ailt, pedair ceiniaóg; un góert a'i costaóg tom.

Gelci mâb ucelgór, un góert â milci y brenin.

Pa ci pynag à bo i mâb ailt, un cerded yó â'i costaóg tom. Póypynag pieufo costaóg tom, pedair ceiniaóg a tâl.

Buceilci à el y bore yn blaen yr yscrubyl, ac à del y nos yn eu hol, yr eidion teledióav a tâl.

Nyt hebaóg, punt a tâl; ei cyó rud, cóeugaint; goedi bo mudair a góen, punt os brenin pieubyd; os mab ucelgór, cóeugaint o byd mudair; os cyó rud, triugaint; hóyedig, o byd hebaóg, pedair ar ugaint.

Nyt lamysten, pedair ar ugaint; cyn ei myned yn mud, deudeg ceiniaóg; góedi yd el yn mud, pedair ar ugaint.

Pa ederyn pynag à bo i taiaóg ungóert byd â iâr.

Góert henleu, pedair ar ugaint; góert cynthaid, unarpymteg; taróhaid, deudeg ceiniaóg; haid y cynthaid deudeg ceiniaóg; haid y taróhaid, óyt ceiniaóg. O derbyd heidiaó haid óedi aóst, pedair ceiniaóg a tâl; a hòno a gelóir ascelhaid. Góert modrydav góenyn, pedair ar ugaint; ac ymely hyd calangauav; o calangauav alan henleu byd, a pedair ar ugaint a tâl. Ascelhaid nid à yn henleu hyd calanmai; ac yna pedair ar ugaint a tâl.

Trydyd hely ryd, haid góenyn ar góryssgen.

Góert hyd, o calangauav hyd góyl Ieuan triugaint a tal; a naóugaint camlóró amtano. Ac o góyl Ieuan hyd y calan deudeg golóyt cyvreitiaól y syd yndo, a triugaint ar pob un onadynt; sev yó y golóytion, ei dóy góaneg a'i deucorn, a'i tavaód, a'i laóron, a'i calon, a'i herót, a'i au, a'i dóylevyn, a'i tumon, a'i hydcylen, a'i colvóyden; am pob un camlóró. Sev yó eiriv hyny. IXL o góarteg.

O derbyd dybod cón y brenin yn ol hyd a'i lad, póypynag pieufo y tir cymered y cón a'r hyd, a cadóed hyd hanner dyd heb ei bligiaó, os y bore byd; ac oni daó y cynydion, bligied yr hyd, a cadóed y cîg a'r croen, a litied y cón, a dyced canto atrev; os hanner dyd, cadóed hyd naón; os naón, cadóed hyd óedi gosper; os óedi gosper, cadóed hyd y bore, a tanu mantel arno. Oni deuant tranoet, devnydied y cîg a cadóed y croen, a'r hydcylen i'r cynydion. O deuant cyn devnydiaó y cîg, roder cóartaór i'r neb pieufo y tîr: y cóartaór dylór i pob percen penygen, a'r cóartaór rac i pob percen cyla.

O derbyd elóg ar hyd, pieufo pynag y cón, percenaóg y tîr piau y cóartaór dylór.

Póypynag à cafo lódyn glân yn maró ar tîr, ‹ev piau cóartaór; a'r neb pieufo y tîr piau namyn hyny.

Póypynag à cafo lódyn maró o byd budyr ar tîr aral, ceiniaóg a caif, a'r lódyn i'r neb pieufo y tîr, ac ni cefir o'r man aniveiliaid góylt namyn hyny.

Póypynag à cafo bydav, ceiniaóg a dyly, neu y cóyr, a'r bydav i'r neb pieufo y tîr.

Póypynag à tyno annel ar tîr aral heb ei càniad, pedair ceiniaóg am agori ei tîr, a pedair ceiniaóg am ei cau, ac à bo yn yr annel, a camlóró i'r brenin.

Ungóert yó iórc â bóc, a gavyr ag iyrcel, ac elain â myn.

Croen ŷc, óyt ceiniaóg; croen hyd, viii; croen bóc, vii; croen eóig, vii; croen davad, i; croen gavyr, i; croen iórc, i; croen lyóynaóg, viii; croen dyvyrci, viii; croen blaid, viii; croen beleu, xxiv; croen lostlydan, cxx.

Góert derón, cxx; o byd dóycainc, lx am pob un onadynt, o bydant cybrased a can ni bóynt cybrased, o bydant o untóv; góert traóscainc à cyrco calon y pren xxx; ac amyn hyny brig byd, ac nid oes góert arno, eityr camlóró i'r brenin; am góneutur tól arnei, xxiv, a hyny i percenaóg y coed, a'r camlóró i'r brenin. Góert cygyunderón, ni del fróyt arnei, iv; góert collóyn, xxiv; o tynir un colen o'r collóyn, iv; pob pren à argódedo fróyt un góert â collóyn yó, eityr deró ac aval; imp, iv c. hyd galangauav rac góyneb góedi yd impier; o hyny alan ii pob tympor yny argódedo fróyt; ac yna triugaint a tâl: ac órt hyny y mae un cerded â lo buóc. Avalen sur iv a tâl yny del fróyt arnei, a góedi y del fróyt, xxx; pob pren à plâner yn góascaódgóyd, xxiv â tâl; pob pren ni fróyto, iv; eityr yóen; pob cainc o'r mangóyd, i a tâl. Góert y góyd, i eu percenogion yd ânt.

Am y góenyn. Góert henleu, xxiv; góert cynthaid, xvi; góert taróhaid, xii; y tryded haid, viii; yr haid cyntav à del o'r cynthaid, xii; yr haid cyntav à del o'r taróhaid, viii; yr haid cyntav à del o'r tryded haid, iv, heb dercavael; hòno a gelóir ascelhaid; ac ni dyly heidiaó hyd óedi aóst.

Góert modrydav góenyn xxiv; ac ymely y byd hyd calangauav; o calangauav alan henleu byd pob un, a xxiv eu góert; eityr ascelhaid ni byd henleu hyd calanmai; can ni góys yna a byd byó.

LYMA y góeles Icróert ab Madaóg bod yn cryno yscriveuu góert y tai a'r dotrevyn, a'r cyvar, a'r lógyr ŷd.

Cyntav yó, póypynag à distryóio neuad y brenin, taled deugaint o pob gavael à cyndalio ei nen; sev yó hyny cóec colovyn; pedóar ugaint ar y nen, a cóeugaint ar y gotai.

Neuad mâb ucelgór ugaint ar pob gavael à cyndalio ei nen; sev yó hyny cóec colovyn, a'r deg ar ugaint ar pob un o'r gotai.

Tŷ mâb ailt, deg ar pob gavael à cyndalio ei nen, a deg ar ugaint ar pob un o'r gotai; havtŷ, pedair ceiniaóg; cynhauavty, óyt ceiniaóg.

Póypynag à bório tai yn ancyvreitiaól, taled pedair ceiniaóg am pob pren bras, i am y dorau a'r emhiniogau, iv; am talait, iv; am y trotau, iv; am y pentan, iv; am pob paól, a góialen, a cledren, i; y polion syvag, a'r ceibrau, i; góasg pren, i; aset, i; tô tŷ, a'i acóre, traian góert y tŷ a byd arnadynt; a traian y tò a byd ar yr acóre.

Lyma góert y dotrevyn. "Brycan y brenin cóeugaint a tâl; gopenyd, pedair ar ugaint; ei pair, cóeugaint; ei ciggóain, pedair ar ugaint; [v. Y bergin chóeugeint keynyauc. vi. Ecallaur trugeint (keynyauc) vii. E kychueyn (e kallavr) deudec keinhaóc.] ei telyn, cóeugaint; ei cygóeircorn, pedair ar ugaint. Telyn pencerd, cóeugaint; ei cygóeircorn, pedair ar ugaint; ei taólbórd, cóeugaint. Corn yd yvo y brenin, punt a tâl; a'i corn cygóeitas, punt a tâl; corn y pencynyd, punt: y tri corn hyny a dylyant bod yn buelin. Pob tlós brenin, i am ei fiolau, a'i modróyau, a'i cyrn, punt a talant, can ni dyly ev damtóg.

Brycan mâb ucelgór, lx; ei gopenyd, xxiv; ei calaór, lx; ei ciggóain, xii; ei telyn, lx; ei cygóeircorn, xii; ei taólbórd, o byd ascórn mormil, lx; o byd blaen corn hyd, xxiv; o byd corn eidion, xii; o byd pren, iv.

Ceróyn ystylaód, o byd y brenin pieubyd, xxiv; o byd mâb ucelgór, xii; o byd mâb ailt, vi; pob ceróyn unpren, iv.

Sac a nitlen, iv ar pob un; budai, ii; [xxxiv. Gren due keynnyauc; xxxv. Kóman keinioc;] celórn, i; menai, i; cavyn traed, i; padel haiarn, i; fiol pren à el yn lyn, iv; pauol yó, iv; hesgyn yó, ii; pauol helig, ii; hesgyn helig, i; pauol góyn, i; bóyal lydan, iv; bóyal cynnud, ii; bóyal becan, i; rómp, ii; taradyr permed, i; epil, dimai; cryman, i; góelau, i; raó, i; caib, i; gódyv, i; gylyv, i; rasgyl, dimai; croper, dimai; tróydeó, dimai; cangóyr, i; ser, dimai, [Klo hayarn un keynnyauc. lxv. Klo pren dymey;] fiol dóvyr, fyrlig; cóynogyl, fyrlig; saet, fyrlig; turnen, fyrlig; góertyd, fyrlig; cygladur, fyrlig; ystylaód diróyn, fyrlig; fust, fyrlig; creuenlyn, fyrlig; ordóyn, fyrlig; yspodol, fyrlig; raó pren, fyrlig; forc, fyrlig; cribyn, fyrlig; yscub ceirc, fyrlig; dul lin, fyrlig; cyó iâr, fyrlig; buróy, fyrlig; lyóiadur, fyrlig; lyóeroen, fyrlig; dryc, fyrlig; rysgen, fyrlig; gevel pren, fyrlig; mail, fyrlig; cist, damtóg; cvyden, damtóg; tryped, damtóg; gradel, damtóg; yscraf ac à pertyn arnei, damtóg; tunel, damtóg; mortóyl, damtóg; byteiad, damtóg; eidion góedi yd ymgadaóo â'i teledióróyd, damtóg; pob pet ni bo

gỏert cyvrait damtỏg a byd arno; cigdysgyl, ii; dysgyl aral, i; gogyr, i; ridyl, i; crîb, i; cabolmaen, dimai; noe, i; claỏr pobi, i; raf bleỏ deudeg cyvelin, ii; raf lỏyv deudeg cyvelin, i; torc milci brenin, viii; torc milci gỏrda, iv; cynlyvan milci brenin, "iv;" cynlyvan "milci" gỏrda, ii; cynlyvan olread, viii; tom tŷ, iv; caỏel teilaỏ, i; berva, i; ysten prid, damtỏg; costrel, damtỏg; honfest, xxiv; gevyn, xxiv; gleisiadeg, xxiv; penlỏydeg, viii; [Gaulawec uyth keynnyauc.], balegrỏyd, iv; gleisiad, ii; càr, ii; ystrodur, i; ystaỏl, ii; brecicavyn, ii; prenial gỏedes, xxiv; y peitynen a'r clorion, viii; y rỏylau, viii; y carvanau, a'r troelau, a'r troedlasau, viii; ofer gov, cxx; einiaỏn maỏr, lx; einiaỏn cyriaỏg, viii; meginau, viii; gevel gov, iv; ord, a cameg, a cetraỏr, a cỏynsyl, a trooryd, a cainlyỏ, [Hayarnllyf pedeyr keynnyauc. Breuanllyf am pop vn ohenne pedeyr keynyauc.], am pob un o hyny, iv.

Gỏert breuanty, punt; triugaint ar pob maen ido; a triugaint ar yr heieirn, triugaint ar y gỏyd, ar y tŷ, xxx. Breuan, iv; y maen ucav, ii; y maen isav, ii; ar y breuanbỏt, iv.

Gỏacỏ, iv; bỏa a deudeg saet, iv; bỏyalaryv, ii; cledyv, o byd breuliv, xii; o byd gỏrymsaid, xvi; o byd gỏynsaid, xxiv. Tarian, viii; o byd calclasar, neu eurcalc, xxiv; Luryg, damtỏg; penfestin, damtỏg; pyrcỏyn, damtỏg.

Cyvrỏy, viii; frỏyn euraid, viii; frỏyn ariantaid, vi; frỏyn ystaenaid a dulys ac evydaid, iv; yspardunau euraid, iv; yspardunau ariantaid, ii; yspardunau dulys, ac ystaenaid, ac evydaid, i. Rai a gadant ỏrt braint y cyvrỏy y dỏy gỏartavyl a'r tair cegyl; ereil a gadant gỏert cyvrait arnadynt: sev yỏ hyny, gỏartavlau, o bydant euraid, viii; o bydant ariantaid, iv; o bydant evydaid, neu dulys, neu ystaenaid, iv. Broncegyl un cerded ag un gỏartavyl; y dỏy torcegyl, ii; suder, iv; panel cynnỏgyl, i; panel liain, i; canỏyl, i.

Hosanau maỏr, viii; dỏy hoseoaỏs, vi; dỏy ysyỏos, iv; botysau cynnygllaỏg, iv; esgidiau careiaỏg, ii; gỏintysau, i; gỏregys, o byd aur neu ariant, damtỏg; oni byd, i; modrỏy, damtỏg; cae, damtỏg; cylel clun, i; cylel cel, i; honsas, i; [Agalaen gỏregys un keynnyauc], rỏyl, i; gỏregys laỏdyr, i; breicrỏy, damtỏg; claỏr taỏlbỏrd, damtỏg.

Dreva ceirc, iv; dreva amyd, viii; hual haiarn, i; hual pren, fyrlig; hestaỏr, fyrlig; cogail, fyrlig; corn canu, pieufo pynag, ii.

Rai a dygỏed am dilad, panyỏ damtỏg y syd arnadynt; ereil a dygỏed, panyỏ y dul hỏnỏ y syd arnadynt; sev yỏ hyny, mantel gỏrym, xxiv; pob mantel dinesig, xxiv; pob capan dinesig, xxiv; [Pheis dinessic pedeir arhugeint pob vn], pob tudedyn pentan, viii; crys a laỏdyr, xxiv; cynhugyl, damtỏg; teispan, viii; lenliain, viii; penliain, viii; funen, iv; pencuỏc, i; yscin, o byd eido y brenin, punt; o byd eidi y brenines, punt; o byd eido ucelgỏr, neu ei gỏraig, cxx; ruỏc mâb ailt, neu ei yscin, lx; ruỏc taiaỏg, xxx; rustog, iv.

Cyỏair, y gauav, ii; cyỏair, y gỏaantỏyn, i; penfest aradyr, i; olỏynau, ii; propỏylau a'r racarnaỏd, i; [Sỏch dỏy geiniog], pob iau a'i pystyliau, i; [Arnaỏt keiniaỏc kyfreith: Cỏlldyr iiii. keiniaỏc kyfreith], pystyl, fyrlig; [Carthglỏyt keiniaỏc kyfreith], cartpren, i; irai, i; og, i; draenclỏyd, i; [Pob peth arall ene byt or ny bo guerth kyureyth arnau damdug a uyd am danaỏ.

Llyma daruot gỏerth gỏyllt adoi].

Gỏert y naỏ aelaỏd gocyvurd yỏ hyn: ar pob un o'r deutroed, cỏebuỏ a cỏeugaint ariant; ar pob un o'r dỏylaỏ, cỏebuỏ a cỏeugaint ariant; ar y deulygad, cỏebuỏ a cỏeugaint ariant; ar y dỏy gỏeus cỏebuỏ a cỏeugaint ariant; ar pob un onadynt, cỏebuỏ a cỏeugaint ariant. Gỏert clust, o ledir, dỏybuỏ a triugaint ariant; o cau mal na clyỏo, cỏebuỏ a cỏeugaint ariant. Gỏert y dỏycail cymaint â gỏert y naỏ aelaỏd gocyvurd. Gỏert y tavaỏd cymaint ag eu gỏert ỏyntau ol; canys ev ag eu hamdifyn. Gỏert bys troed, buỏc ac ugaint ariant; gỏert y baỏd, dỏybuỏ a triugaint ariant; gỏert bys bycan, buỏc ac ugaint ariant; gỏert ei eỏin deg ar ugaint; gỏert y cogyn ucav o'r bys, unarpymteg ar ugaint a dimai a traian dimai; gỏert y cogyn perved, triardeg ar ugaint a deupart dimai; y cỏgyn isav, pedỏar ugaint: a hyny yỏ gỏert y bys. Gỏert pob un o'r danted buỏc ac ugaint; gỏert pob un o'r yscitred, dỏybuỏ a deugaint ariant; canys bucail y danted ynt. A cymaint â hyny ol ar y cyf ehun: sev yỏ y cyf, y pen, a'r corf, a'r caly; canys yn hyny y geil yr enaid bod; ỏrt hyny y mae ungỏert yntau â hyny ol.

Tri arperygyl dyn: dyrnaỏd yn pen hyd ei emenyd, a dyrnaỏd yn corf hyd yr emyscar, a tori un o'r pedỏar post. Teirpunt a ceif y neb a arcoler y can y neb à'i harcolo. Sev yỏ mesur ei medyginiaet y can y neb à'i harcolo, punt, heb ei bỏyd; neu naỏ ugaint can ei bỏyd, a'i gỏaeddilad.

Medyginiaet goret, xxiv; medyginiaet rudeli, xii; medyginiaet lysiau, iv; ei bŏyd peunoet i'r medyg, i a tâl. ei goleuad pob nos, i a tâl. Tair crait gocyvarc y syd: un ar gŏyneb, ac aral ar troed, ac aral ar laŏ; xxx ar troed; lx ar laŏ; cxx ar gŏyneb. Pob crait cudiedig, iv. Creuan, pob ascŏrn tŏn, xx, oni byd amryson am ei bycaned, cymered y medyg caŏg, a doded pen ei elin ar y laŏr, a'i laŏ uc pen y caŏg, ac o clyŏir ei sain, iv; oni clyŏir, ni dylyir dim.

Gŏert gŏalt bonedig, i am pob bys a dŏy am y baŏd "à el yndo."

Gŏert gŏaed ryd, xxiv; gŏert gŏaed caet, xvi. Sarâed pob dyn, herŏyd ei braint y telir ido; a tri gŏaed ni digŏygir: gŏaed daint, a gŏaed crac, a gŏaed trŏyn: i'r arclŏyd y telir dirŏy amtano; ac ni telir i'r neb pieufo y gŏaed; cauys coledig ynt; eu sarâed hagen a telir.

PWYPYNAG à gŏnel cyvar â'i cilyd, iaŏn yŏ ido rodi bod ŏrto, a cyvarbod y laŏ â'i cilyd: a gŏedi gŏneloynt hyny ei cadŏ yny darfo y magyl: sev yŏ y magyl deudeg erŏ; sev yŏ mesur yr erŏ, trihyd gronyn haid yn y modbed; trihyd modbed yn y palyv; trihyd y palyv yn y troedbed; pedair troedbed yn y beriau; ŏyt troedbed yn yr eiliau; deudeg troedbed yn y ceseiliau; unarpymteg yn yr hiriau; a gŏialen cyhyd á hòno yn laŏ y gŏilŏad; a'r gŏilŏad yn blaen yr ycain, ac yscŏr yr hiriau yn ei laŏ, a hyd y cyrhaedo o hyd braic a hyd y gŏialen, mal y cyrhaedo dau eirionyn y tîr. Yr erŏ cyntav i'r amaet, a'r ail i'r heieirn, y tryded i'r eitevig tyvarc, y pedŏared i'r eitevig gŏelt, rac tori yr iau, a'r pummed i'r gŏilŏad; ac ymely y cerda yr erŏi o goreu i goreu yr ycain, eityr na tòrir yr iau y rygtynt hyd y diŏedav; a gŏedi hyny erŏ y gŏyd; a hòno a gelŏir y casnad; a hyny ungŏait yn y blŏydyn.

O derbyd idynt mynu gŏahanu, gŏedi darfo y magyl, ŏynt a galant os mynant gŏahanu, oni byd ambod a'u rŏym.

O derbyd cau dôl ar ycain a marŏ un onadynt, pa adoed pynag à'u dyco, iaŏn yŏ cafael ei erŏ ohano. Od ampeuir y percenaŏg na ry cafo yr ŷc cam y canto ev, creirâer hyd na daet ei cam ev ŏrto ev, nac am ei bŏyd, nac am ei gŏasanaet: a hòno a gelŏir erŏ yr ŷc du.

Cy gŏneler cyvar ag ŷc, ac na del ev i'r lavur, a cau dôl arno, ac na darfo na cylc na dau, ni dyly cafael dim.

O derbyd bod ŷc yn clav, ai o briŏ ai o pet aral, iaŏn yŏ o'i percenaŏg cyndal pen yr iau.

O derbyd i dyn mynu gŏertu ŷc o'r cyvar rycyvarer, ni dyly ei gŏertu oni darfo y cyvar, na'i trevnidiaŏ; ac os gŏna cyvoed undyd cyn cafael ei erŏ, coli ei erŏ; ac os gŏedi cafael ei erŏ, cyndal pen yr iau ohano.

Paŏb piau dŏyn eu devnydiau i eredig, nac ŷc na heieirn na petau ereil à bo ido. Gŏedi y del pob pet atadynt, yr amaet a'r geilŏad piau cadŏ y rain hyny yn digŏal, a gŏneutur ido cystal ag i'r eidun ehun. Y geilŏad a dyly cau arnynt, mal na bo rycyvig, ac na bo ryëag, a galŏ mal na toroent eu calonau; ac o derbyd drŏg idynt yn hyny o mesur ev a'i tâl, neu ynte ei lŏ na gŏnaet ido gŏaet nog i'r eido ehun.

Yr amaet ni dyly talu yr ycain onis briŏ, ac os briŏ, taled, neu gŏaded. Yr amaet a dyly cyport y geilŏad o daly yr ycain; ac ni dyly elŏg namyn dau byrieuŏys.

Gŏedi y darfo y cyvar, paŏb piau cyrcu ei devnydiau ato atrev.

Cartgŏr, na marc lyvnu, ni heuyŏ o'r cyvrait.

Ni dyly neb dodi gorysc ŏr ar ŷc ei cilyd heb ei cauiad, onid ambod byd.

O derbyd bod amryson am dryg-ar, edrycer erŏ yr amaet, a dyvned ei hâr, a'i led; ac ŏrt hòno gŏneler i paŏb cystal a'i cilyd.

O derbyd bod amryson rŏg dau cyvargŏr, am tîr gŏylt ac aral faet, a'r nail yn mynu eredig y gŏyd, a'r lal heb ei mynu, onid ambod a'i dŏg racdo, iaŏn yŏ ido eredig i'r lal y tîr a bo canto.

O derbyd bod amryson am eredig, a'r nail yn mynu eredig yn pel a'r lal yn agos, nyni a dygŏedŏn na dylyant myned namyn mal y galont yr ycain cyrhaedu eu budelŏ, ac eu gŏed yn gŏan mal yn cadarn yn eu cymŏd.

Ni a dygŏedŏn na gelir cymynu ŷc à bo yn cyvar, heb caniad y cyvargŏyr; can ni dyly neb cymynu namyn y pet a medo; ac ni med yntau ar hŏnŏ.

Nyni a dygŏedŏn na dylyir i ycain à bo yn cyvar nac eu gŏystlaŏ, nac eu hadgavaela; can ni dyly gŏystlaŏ namyn à bo yn ei mediant; a hŏnŏ nid ydyŏ.

Pŏypynag à gŏnel cyvar, a gŏedi hyny cyvaru ag aral, nyni a dygŏedŏn dylyu bod yr ycain hyny yn y cyvar cyntav; a can gŏnel cant cyvar gŏedi hyny, ev a dyly cyndal pen yr iau yn pob le y gŏnel.

Pŏypynag à gŏnel cyvar, ac na del na dyd na dau i eredig, nyni a dygŏedŏn, nac o bod nac o cypel y del, hyd na dyly ev dim o'r à arder hebdo.

Ni dylyir dodi na meirc na cesyg na bu6c yn aradyr; ac o dodir h6y, cyd ertylo a cesyg a g6arteg, ni dig6ygir; ac y cyd â hyny ni dyg6ed y cyvrait, onid ambodir idynt, dylyu un er6.

O derbyd i dyn cyvaru ŷc, a d6yn yr ŷc yn ledrad, nyni a dyg6ed6n, na dyly daly pen yr iau, ac na dyly cafael ei er6.

O derbyd i dyn cyvaru ŷc, a bod yn g6el canto dodi aral yn ei le, nyni a dyg6ed6n na dyly ei symuda6 heb caniad ei cyvarg6yr.

Ni dylyir symuda6 ŷc à cyvarer yn ryc ar y g6elt, heb càniad y cyvarg6yr.

Ni dyly neb cymryd amaet oni g6ybyd g6neutur aradyr, a'i h6yliа6; canys ev a dyly ei g6neutur yn c6byl.

P6ypynag pieufo yr heieirn, cyg6eiried 6ynt yn dilestair i'r geil6ad ac i'r amaet; ac ni dylyant un cyport.

Y geil6ad a dyly dig6alu y pystyliau, a'r ieug6ydon, a'r g6dyn; ac os hirg6ed byd, y torcau bycain a g6dyn y dolau.

AM l6gyr ŷd. Pob percen ŷd piau cad6 ei ŷd; a pob percen yscrubyl cad6 ei yscrubyl; ac 6rt hyny y mae ia6n i pa6b daly ar ei ŷd; ac y sev y mae ia6n daly ar y gauavar ariant hyd g6yl Sanfraid; ac o hyny alan dim6yn; y g6äant6ynar o g6yl Sanfraid hyd calanmai ariantal; o calanmai alan dim6yn y l6gyr.

Yn pob amser y dil6g yscrubyl o carcar ni dylyir namyn ariant; sev mal y dylyir talu ariant: ceinia6g o marc, a dimai o eidion, eba6l, neu eboles, o pen y ped6arydyd ar deg alan, g6edi y ganer, ceinia6g amtano; lo o'r pan ganer hyd calangauav, ei g6arcae o'r pryd p6ycilyd, neu tra b6ynt yn dynu eu g6arcae o'r pryd p6ycilyd, neu eu cymysgu ag eu mam; sev hyd y dylyant dynu, hyd calanmai; ac o hyny alan un braint ag eu mam ynt; y moc, a'r devaid, a'r geivyr, a'r g6ydau, a'r ieir, ail de6is onadynt a dylyir; y percyl bycain, o'r pan ymc6eloent bis6eilyn â'u tr6yn, un cyvrait â'u mam.

Yn y cyvrait y bu h6c o'r moc ac un o'r manyscrubyl; can ni bai namyn tri l6dyn onadynt. Sev aca6s oed hyny, moc a âai i'r neb pieufoent, a h6c a trigai i percena6g yr ŷd. Ni dylyir h6c o d6yh6c; can nid âai y moc i'r percena6g o trigai ymely. Odyna y symud6yd o'r pymteg l6dyn moc, un; ac o'r deg l6dyn ar ugaint o'r devaid, davad; ac o'r geivyr, a'r ieir, a'r g6ydau, un o'r deg ar ugaint ymely. O derbyd na cafer cyvniver6c â hyny ar yr ŷd o'r moc, her6yd rai, iv o'r pym l6dyn moc; ereil a dyg6ed, pany6 ceinia6g o pob un o'r moc à dylyir; ac o pob pym l6dyn o'r devaid a'r geivyr, i; a hevyd o'r g6ydau a'r ieir, oni cefir cymaint ag y dylyer un onadynt, 6y o pob un onadynt. Ac ni dylyir dal ieir ar ŷd, namyn y pytevnos cyntav yd heuer; ac o hyny yny del gra6n ni dylyir; ac o'r pan del gra6n y dylyir g6edi hyny.

Pob goga6r o'r yd ymgogorio dyn ag ev, cad6ed pa6b ei goga6r, bid ryd yr yscrubyl. Sev y6 goga6r, ŷd g6edi cyg6eirier i ar y tîr y tyvo arno; a perlan, a bresyc, a lîn g6edi ei medi, neu yn gard heb medi, a g6air syc, a tô tai, ac eu hac6re, a centin, a pob pet à bo pertynas i gard ag ev: g6naed yntau ei gard yn can cadarned ag na galo yscrubyl ei tori; a can tòrer, ni dig6ygir ido ev, eityr ieir, a g6ydau; sev aca6s y6, can ni gelir cau racdynt; canys ehedeg a galant: a'r yscuboriau a dylyant cu bod yn agored o'r pan el yr yscub cyntav yndynt i el6g g6ynt yndynt hyd calangauav: ac o lygrir yn hyny o amser, dig6ycer ido. O calangauav alan cauer yr yscuboriau mal y dylyir; sev mal y dylyir eu cau, dodi tair bancor ar y logail, a plaid ar y dr6s, a tri r6ym arno; dau ar ei g6egil, ac un recdi; ac o tòrir dig6ycer, a'r ŷd, a'r yscuba6r: sev y dig6ygir, yscub iac yn le y clav.

O derbyd i dyn cafael yscrubyl ar ŷd, a bod amryson hyd na cafed, gater yn l6 y deilad.

O derbyd lygru ŷd, ac na godi6eder yr yscrubyl ar yr ŷd, bid yn l6 y percena6g eu glanâu; can ni gelir tystiolaet ar anivel; cyd as dyg6eto pa6b eu g6eled, ni grymia. Ni dylyir l6 g6eilyd amtanadynt, can ni grymia cyd adever, os y percena6g a'u diheura.

O derbyd cael marc tros cae yn ysu ŷd, nid ia6n ei daly, namyn dim6yn l6gyr, oni dihcurir.

O derbyd cafael na marc nac anivel aral, â'i deutroed blaen ar yr ŷd, ni dylyir ei daly; can ni bu yn c6byl ar yr yd: ac ni gelir c6byl o anc6byl: oni glanêir dig6ycer y l6gyr.

O derbyd i dyn tida6 ei caseg yn emyl ŷd, a'i eba6l yn lygru yr ŷd, ac na cafer ei daly, cymerer y caseg o'r le y bo yndo, a dycer i'r tŷ, a dalier yr eba6l yn y tŷ, a dycer y caseg i'6 le, mal cynt: a lyna y g6ylt a deily y dov: ac nid ymc6el yn ancyvrait arno.

Loi, ac 6yn, a mynau, nid raid i'r deiliad eu hel6g tros ei eg6ylys o'r pryd p6ycilyd; can ni byd mar6 un l6dyn er ei g6arcae o'r pryd p6ycilyd.

Y teir6 o hanner hav hyd a6st, ni dylyir

eu daly, nac ar ŷd nac ar gỏelt; canys yn yr amser hỏn6 y byd terỏyn y gỏarteg provadỏy. Nid iaỏn daly y teirỏ o aỏst hyd gỏyl Mair cyntav; canys yna y byd tervenyd y cynblited. Nid iaỏn daly tarỏ un amser yn ol buỏc tervenyd.

Nid iaỏn daly baed un amser yn mocyria.

Ni dylyir daly y meheryn, a'r bycan, o gỏyl Mihagel hyd calangauav.

Ni dylyir yr ystalỏyniaid o hanner ebril hyd hanner mehevin.

Ni dylyir ebaỏl ar ol ei mam: a hỏn6 a gelỏir saeteba6l.

Ni dylyir daly moc ar yd, oni cefir yn yscubaỏr, neu ar gỏerclaỏd, o gỏyl Ieuan hyd y calan.

Pỏypynag à myno gỏeirclaỏd, cadỏed o gỏyl Padric hyd calangauav: sev yỏ gỏeirclaỏd tîr dimỏyniant namyn i gỏair, a claỏd yn ei cylc: sev paham y cedỏir hyd calangauav, ỏrt dylyu ei lad dỏygỏait. Pỏypynag à cafo yscrubyl ar y ryỏ gỏeirclaỏd hòno, cymered ohonei mal o'r ŷd. O derbyd ido eu cafael arnei, ac nis godiỏaỏd arnei, cyd adever, "ni dylyir" dimỏyn lỏgyr am gỏelt.

Pỏypynag à gỏnel cae yn cylc ŷd, dalied ar y gỏelt à bo yndo, mal ar yr ŷd; cau ni dylyir gỏeltpaỏr yna.

Ni dyly neb gỏelt cadỏ, amcen â dau gỏelt: cae a gỏeirclaỏd. Ac os myn yn cadỏ, cymered croes y can yr arclỏyd, a cadỏed hòno ev.

Mal hyn y dylyir daly yscrubyl ar ŷd: o bydant gỏylt, yn buart alan; ac yscrubyl dov, eu gỏarcae y meỏn ac alan; ac o byd yscrubyl i dau dyn, na cymysger; ac o byd amryỏ, na cymysger; ac o dodir yncyd rỏymer pob rai onadynt. Y moc nid iaỏn eu rỏymaỏ, namyn eu daly. Yr ieir, a'r gỏydau, iaỏn yỏ eu rỏymaỏ yn eu daly.

O derbyd i dyn erci gỏystyl am ŷd ar oed gỏystyl, ni dyly ei roi namyn ar gỏystyl ŷd; a gỏystyl ŷd ni dycỏyd, hyd calangauav.

Pỏypynag à dalio ŷd ar mac, ai o lỏgyr yscrubyl y cynhauav, ai o prynu, ac nas gomyno hyd calangauav, nis dyly: sev acaỏs nas dyly, ỏrt myned y tympor nad iaỏn ei gomyn; can nid iaỏn gomyn y blỏydyn yn ei cilyd.

Pỏypynag à dalio yscrubyl, ac yn ei daly ev gỏneutur cyvlavan, pa cyvlavan pynag à gỏneloynt, y deiliad piau ei dyly; canys dyly yr yscrubyl dybod heb haỏl, heb arhaỏl, namyn talu i'r deiliad yr eido.

Pa dyn pynag à dalio yscrubyl, cyd as elygo i pori, ni cyl ei braint er gỏneutur gỏel no'r iaỏn.

"Pỏypynag à dalio yscrubyl, ac eu ditor hyd atrev, ni dylyir dim idynt; can ni dylyir dau daly am un lỏgyr."

"Pỏypynag à dalio yscrubyl, a gỏrtaỏd gỏystyl cyvreitiaỏl, er mynu ariant, o byd mawr yr yscrubyl, ev a'i tâl."

"Pỏypynag à dalio yscrubyl laỏer, ac attal un, ar medỏl ei dylyu tros eu gỏeitred yn cỏbyl, ac elỏg y leil i cerded, ni dyly namyn à del ar yr un lỏdyn hỏnỏ."

"Pỏypynag a cafo manyscrubyl, ai gavyr, ai davad, ai hỏc, deỏised y deiliad ai cyvriv yny del y lỏdyn ehun, ai ynte ceiniaỏg o'r davad, neu o'r gavyr, gỏedi dalier pymgỏait; a ceiniaỏg o'r hỏc pan dalier, neu araỏs cyvriv yny del ei lỏdyn yn cỏbyl."

"Pỏypynag à del i elỏg yscrubyl tros ereil, iaỏn i'r deiliad gomyn ido ev a saiv yn pob pet trostynt; ac oni saiv, ni dyly ev ei elỏg ido ev. A cyd bỏynt marỏ yr yscrubyl canto ev ymely, ni telir. Os yntau a saiv yn pob pet, cymerer gỏystyl y canto, a mac ar ei dilysrỏyd; ac o derbyd dybod percenaỏg i andilysu y gỏystyl, ev a dyly o'r eido ev dybod yn ei le ei cystal cyn myned y lal y canto."

"Y gỏystyl a gỏystlo y gỏraig, ni dyly ei gỏr ei andilysu; na'r gỏraig gỏystyl y gỏr ymely."

"Pỏypynag à bo lỏgyr maỏr ar ei ŷd, a cafael yscrybyl arno, a mynu ohano can yr yscrubyl hyny dimỏyn cỏbyl, ni dyly namyn talu ido ỏrt lỏ percenaỏg yr yscrubyl a'i lygrỏs, na maỏr na bycan bo; a hyny a dyly bod yn un ryỏ y dau tîr, ac yn un oed eu har: a hỏnỏ a gelỏir yn dimỏyn lỏgyr. Sev y dylyir ei gomyn, cyn calangauav."

"Pỏypynag a symudo ŷd i ar y sovyl hyd ar y gỏyntỏn, a gỏneutur y dâs ar y gỏyntỏn, cyd lycrer yna ev, ni digỏygir."

"Un cyvrait yỏ y lin à bo eityr gardau a'r ŷd."

"Nid oes un dyn herỏyd braint à dylyo na digỏyco lỏgyr."

"Ni dyly nỏb godro yscrubyl blit ac ỏynt yn daly, heb cànіad y deiliad, cyd bỏynt eido."

"Ni dyly y deiliad ceisiaỏ percenaỏg yr yscrubyl; ac ni dyly yntau eu celu hỏy; ac os cel, taled o bydant marỏ, neu o colant o'i gỏal ev."

"O DERBYD i dyn ynbyd bratu dyn aral ag aryv, ac o'r brat hỏnỏ ei bod yn hir yn gorgỏed, a dybod agau ido, nis digỏyg cenedyl yr ynbyd y dyn; canys o annoyd hir haint y coles y dyn ei enaid."

"O derbyd i dyn tanu rỏyd ar ei avon,

neu y môr, a myned gόydau, ai aniveiliaid ereil, yn y rόyd, a briθiaθ y rόyd can yr aniveiliaid, a'u marθ θyntau o acaθs y rόyd, nis digόyg yr un onadynt i'θ cilyd. Or derbyd i eidion, neu anivel aral, myned y meθn y rόyd, a briθiaθ y rόyd, a dianc yr anivel, iaθn yθ dimόyn y rόyd; canys iaθn yθ tanu rόyd."

O derbyd "dylyu" da i dyn, ac am y da hθnθ roi oed ido, a cyn yr oed cafael o'r cyndogyn y tal, a cyndyg ido, a dygθedόyd na dyly gόrtaθd; can ni bu raid yr oed, namyn er ceisiaθ y da. Pόypynag à roder oed ido, neud eido yr oed; gθnaed yntau à myno, ai araθs yr oed, ai talu cyn no'r oed.

Pa anivel pynag a lado dyn bonedig, a ceisiaθ o'r cenedyl dodi galanas amtano, nis dylyant, cyd adever; sev acaθs nas dylyant, can ni geil un dyn talu galanas; ac na dylyant talu i cenedyl gθeitred anivel eu câr. Ac θrt hyny y mae y le y telir y lovrud yn le y gθeitred.

Pόypynag a dylyo da i aral, a ceisiaθ ohano talu da ancyvodedyn, neu cymryd da ancyvodedyn, nac yn tâl, nac yn gόystyl, onyd na bo ar ei helθ, namyn hyny. Sev yθ da ancyvodedyn, da ni galo y dyn y taler ido ei cycθyn canto y ford y myno.

O derbyd i dyn myned i hely, a decreu hely, ac elόg ar anivel, pa anivel pynag po, a cyvarvod cθn segur ag ev a'i lad; y cθn cyntav à'i cycθynθs pieubyd, onid cθn y brenin bydant y rai segur. A lyna hyd y dyly yr helgόr cyntav bod yr anivel ar ei helθ, oni ymcθelo ei gόyneb part ag atrev, a'i cycθyn i ar yr hely; a cyd boed y cθn yn hely, ac yntau gθedi ymgadaθ â'i cθn, ni dyly dim; cyd lado cθn segur ev, y rain hyny pieubyd.

O derbyd i fordaθl i ar y ford gθeled anivel, a bόrθ ercyd, ai â maeu, ai â saet, i ar y ford, a'i erlid yny godiθedo, a'i dyly os medyr; ac nid iaθn ido ei saetu, na'i erlid, onis medyr, i ar y ford.

Pόypynag à myno hely pysgod, a cyvodi pysg ohano, a'i ymlid, ac ar ei ymlid ev, myned y pysg yn rόyd aral; o cyvrait, y cyntav à'i cyvodes pieubyd.

O derbyd i dynion gθneutur ambod am hely pysgod—heb y nail, Y pysg cyntav à lader i mi heb y lal, y diθeder à lader i mitau; aс ni la namyn un; y cyvrait a dygθed yny bo cyhyded dylyu rànu dau hanner.

O derbyd i dynion hely pysgod, ac yn eu hely dybod dynion θrt eu lad, a mynu ran o'r pysgod, θynt a'u dylyant, oni derbyd eu dodi ar gόden, neu ar bacau: o derbyd hyny ni dylyant dim.

TAIR gorsed breintiaθl y syd: gorsed arclόyd, a gorsed escob, a gorsed abbad. Pob un onadynt a dyly cadθ ei gorsed trόydo ehun.

O derbyd i gόr un onadynt gθneutur cam i gόr y lal, ni dyly neb onadynt gθneutur iaθn namyn i gorsed ei arclόyd ehun.

O derbyd i gόr yr arclόyd gθneutur cam i gorsed yr escob, nac aed ohonei heb gθneutur iaθn; ac ymely gόr yr escob yn gorsed yr arclόyd.

Yr arclόyd pan bo marθ yr escob a dyly ei da, eityr gθisg yr eglόys, a'i lyvrau, a'i tîr; a sev acaθs yθ hyny, pob da heb percenaθg, difait brenin yθ. Yr abbad hagen ni dylyir namyn ei ebediθ; canys cyd boed marθ yr abbad, y clas a'r canongόyr a dyly ei da ev. Pob dadyl à bo rygtynt ehun, ynaid a dyly o'r clas barnu idynt. Pob dadyl a bo rόg abbad ac arclόyd, ynaid yr arclόyd a dyly barnu y cyd ag θy.

O byd dau arclόyd a lu can pob un onadynt yn y gόlad, a dybod dyn i erci estyn ido ar pet ancyvodedyn ar tîr, nid rod eu rod, ac nid estyn eu hestyn, yny gόyper pieufo y gόlâd onadynt.

O derbyd i ucelgόr roi ei mâb ar mâb ailt arclόyd, a'i dyodev un dyd a blόydyn, neu a bo mθy, ei mâb maet yntau pieubyd y tîr gθedi bo marθ, oni byd plant; ac o byd plant, ev a dyly ran braθd.

O derbyd roi Cybraes i altud, mâb hòno a dyly ran o trev tâd, ac ni dyly ran o'r tydyn breintiaθg hyd y trydydyn, oni byd yr altud yn gθahaliae. Sais, neu yn Gόydel; a hθnθ a'i ceif yn diannod; ac o hθnθ y telir gθarteg dimac: sev yθ gθarteg dimac ran y tâd i dodi ar y cenedyl; can nid oes cenedyl tâd à'u talo.

O derbyd roi pet yn pόyt, ac nas gomyno tranoet, nis dyly hyd yn oed undyd a blόydyn; ac yna dόyn gόystyl, mal am da aral.

Ebediθ maer cycelaθr punt; ebediθ maer cθeugaint; ebediθ cycelaθr cθeugaint; ebediθ ucelgόr triugaint; ebediθ mab ailt, o byd eglόys ar y tîr, cθeugaint; ac oni byd pedθar ugaint; ebediθ altud, pedair ar ugaint; ebediθ gόr ystavelaθg pedair ar ugaint; ebediθ ystavelaθg o gόraig un ar pymteg. Nid â ebediθ yn ol tîr cyniv.

O derbyd gθahanu dyn â tîr yn ei byθyd, a'i marθ ev gθedi hyny, nid â yr ebediθ yn ol y tîr namyn yn ol y da; ac oni byd dim da, nid â ebediθ, namyn ei difodi; neu bod mâb ido, a hθnθ à'i tâl.

Ni dyly na brodyr na cevndyrθ talu ebediθ ar tîr difodedig; can ni cafant hθy evo heb ei prynu.

Ebedi6 pob s6yda6g à bo yn l∫s ped6ar ugaint; ebedi6 bonedig candóyna6l a mâb ucelg6r a g6r cyvar6ysa6g; ebedi6 a dylyir idynt, can ni bo tir yn eu la6. Sev y dyly ei talu 6rt braint y tîr yd heny6 ohano: ac ni tâl y tâl tros y mâb y cyvry6 h6n6.

O byd g6r â dau arcl6yd, a tîr ido a tan pob un onadynt, yntau a dyly talu ebedi6 i pob un onadynt.

O byd g6r â deutir a tan arcl6yd, yntau a dyly talu o'r tîr m6yav ei dylyed ohano ebedi6.

O derbyd i cerdedg6r altud i clevycu ar ford, a'i mar6, pa tîr bynag y bo mar6, ev a tâl pedair ar ugaint ebedi6; a'i da, namyn hyny, i'r brenin; o byd g6raig, unarpymteg.

Ebedi6 merced y ry6 g6yr rydyg6edasam ni ucov cymaint ag eu hebedi6.

Ni tâl g6raig byt namyn un amgobyr o cyvrait; a sev y tal h6n6 6rt braint y tir yd heny6 ohano: ac ni dyly neb talu trosti, namyn ehun; ac oni byd i roi, ai o'r tâd, ai o'r brodyr, ai o'r cenedyl, ac na cymero mac ar yr amgobyr, ev ehun a dyly ei talu.

P6ypynag à treisio g6raig, taled ei hamgobyr; canys ni tâl g6raig namyn un amgobyr, 6rt braint arcl6yd y tîr h6n6, bid nac 6rt braint y cenedyl, namyn 6it braint y g6r yd aet ido.

O tri aca6s y telir amgobyr: un onadynt o rod ac estyn, can ni bo cyg6elogac. O cyg6elogac cyhoeda6g, can ni bo rod ac estyn.

Tair merced ni dylyir amgobyr: merc edlig, a merc brenin, a merc penteulu; can ni dylyir cbedi6 i'6 eu tadau, namyn eu hemys, ac eu han6yl-c6n, ac eu hebogau, ac eu harvau. Merc ni dylyir; can nid oes à'i gomyno; ni dyly yntau amgobyr ei merc ehun.

Ni dylyir i un g6ahaliaet ebedi6 yn her6yd ei dylyed va6r; y byd ryd yntau o pob dylyed becan; onid hyn à derbyd ido: cymryd tîr ohano, a myned yn braint mâb ucelg6r, er caeted hagen y tîr à cafo, ev a byd can ryded â tîr mâb ucelg6r; ac o hyny alan, amgobyr ac ebedi6 a tâl yntau, mal y talo mâb ucelg6r: cyn no hyny ni talai namyn à talai yr edlig.

Amgobyr merc pencenedyl, a dystain, a maer cycela6r, punt o pob un onadynt.

Pob cyvry6 dyn or y dylyer amgobyr ido, cymaint y6 amgobyr ei merc â'i ebedi6.

Amgobyr merc pob pencerd, a'i ebedi6, or à estyno arcl6yd penceirdiaet ido y6 c6eugaint. Pob cerda6r aral yny byd her6yd ei dylyed ehun, nac altud bo, na trevtada6g: ymely y tal ei amgobyr a'i ebedi6.

Pob pencerd ar à estyno arcl6yd penceirdiaet ido, y brenin piau ceisia6 ofer ido; nid amcen no telyn i un, a cr6t i aral, a pibau i'r trydyd. Ac 6yntau a dylyant pan boent mar6 eu gada6 i'r brenin.

Pob pencerd telyn a dyly y can y cerdorion telyn g6edi yd ymgada6oent â telyn ra6n, a mynu bod yn cerda6r cyg6eitas; a bod yn eirciad, pedair ar ugaint ei gobyr; ac à dyly o pob dovod or à cafoent, nac o erci, nac o cyvar6ys neitia6r, ran deug6r, can ni bo yn y le, os gomyn: sev y6 cyvar6ys neitia6r, pedair ar ugaint, a hineir beird; ac yntau a dyly ei g6asanaet mal g6r mediantus arnadynt.

Rai a dyg6ed pany6 dyn amdivenhedlig y6 cyvarc cyfyl; ereil a dyg6ed, pauy6 der6en a lader yn ancyvarc ar trev t d, prioda6r a dyly dodi mantel arno o'i cudia6 rac ei g6eled a bod yn g6aradg6yd i'r trevtada6g ei g6eled. Iorg6ert mâb Mada6g eisioes a dyg6ed, pany6 h6n y6 cyvarc cyfyl yn ia6n: sev y6 hyny pan bo câr yn cyf i'r lovrud o'i ran o'r galanas, ac yn gomyn mac: mal hyn y rènir galanas g6asgara6g—

xiv. Tad		vii. Mam
X a dimai Bra6d		X a dimai Bra6d
	Lovrud	
xxxii. Cevynder6		Cevynder6
xvi. Cyvyrder6		Cyvyrder6
viii. Ceivyn	Traian y lovrud y6 nyn a'r mam a'r	Ceivyn
iv. Y gorceivyn	tâd a'r brodyr a'r c6ioryd y cyd ag ev;	Gorceivyn
ii. Y gorca6	sev y6 hyny lxxv.: mal hyn y rènir;	Gorca6
i. Y nai mâb gorca6	un ar ugaint ar y lovrud, a'i plant, o bydant ido, ac o hyny traian	Nai mâb gorca6

ar y lovrud, a'r deupart ar y plant; oni byd plant, taled ehun, a'r traian ar y tâd a'r mam; sev y6 hyny xxi ereil; ac o hyny y deupart ar y tâd, a'r traian ar y mam; y trydyd traian ar y brodyr a'r c6ioryd; sev y6 hyny xxi ereil; ac o hyny d6y ar y bra6d, ac un ar y c6aer; y cyf y g6ehenais y a tŷ; yna mae yn raid i'r lovrud mynegi ido y cyf mal y mae ei cerentyd, her6yd rydyg6edasam ni ucov; ac y cyd â hyny bod ido o cyd carant à bo diga6n i cad6 bod yn g6îr à dyg6ed y lovrud. Sev aca6s y mae da cyd-carant: can ni dylyant yr estronion na d6yn dyn yn cerentyd, na ei g6ahanu â'i cerentyd.

O derbyd i dyn lad aral â g6en6yn, galanas deudyplyg a tâl; canys fyrnig y6, neu yntau yn eneidmadeu, am y nail galanas; a'i dihenyd ev yn eg6ylys yr arcl6yd, na ei crogi na ei losgi à myno. Os g6adu à g6na, roed g6ad lad eclain yn deudyplyg; sev y6 hyny l6 c6ccantg6yr.

Y dynion à g6nel g6en6yn er lad ereil ag ev, de6is i'r arcl6yd idynt ai eu deol ai eu dienhydu. Os g6adant, roent l6 c6ecantg6yr.

P6ypynag à holo pet, a dybod i'r maes, ac yn y maes ciliа6 ohono, a bod yn g6el canto te6i no holi; y cyvrait a gad ido te6i; canys ydy6 yn ei de6is, ai holi ai na holo, cyd galo yr amddifyng6r gal6 am bra6d; ac o aca6s ei bod ev yn ciliа6, mynu ei dybarnu o'r da, ni g6yl y cyvrait bod yn ia6n ei dybarnu o'r eido, nac o'i ha6l; uamyn can g6rtodes yr oed i myned heb un oed o'r maes; os ev a derbyd roi mac ar à barno y cyvrait, ac eiste yn ei plaid, a decreu holi a g6aranta6 ateb; a g6edi hyny ceisia6 oed 6rt port, a dyg6ed6yd y dylyu: canys ymde6is yd 6yv. Ac yna y dyg6ed6yd o'r amddifyng6r, cyd ryvo yt de6is nid ydy6; can ni cycain g6artal can de6is; ac neu de6isaist titau holi; ac 6rt hyny y dodav mitau ar y cyvrait, na dyly titau ciliа6; sev y g6yl y cyvrait yna nad oes annod ido, namyn g6neutur cyvrait dyl6. Ac os ev a g6na yr ha6lg6r gada6 y maes, doter croes racdo nad el; ac od â, gal6ed yr amdifyng6r am bra6d; ac yna y g6yl y cyvrait ei bod heb ha6l yn oes yr arcl6yd h6n6; a teir bu6 caml6r6 i'r brenin. A her6yd ereil, yn deudyplyg.

Am mor6yng6raig, g6edi roder i g6r, a hitau yn mor6yn, a heb cysgu centi, od darfai d6yn trais arnei, rhai a dyg6ed na dylyai co6yl; ereil a dyg6ed y dylyai; nyni eisioes a dyg6ed6n, p6ypynag à tòro mor6ynda6d g6raig, dylyu ohano talu idi ei co6yl.

P6ypynag à beicioco g6raig o l6yn a pert, namyn yny ago na gorfo arnei ei meitrin, namyn ei ca6iau; sev aca6s y6, can ni cavas hi grym ei g6r, na g6yl y cyvrait dylyu o honei hitau bod yn eisi6edig o'i aca6s ev.

Rai a dyg6ed nad mac mac g6raig; nyni a dyg6ed6n, bod yn mac y mac a rodo g6raig, can ni galer mac o g6raig, Pan g6ato g6raig mac, sev y g6ata â g6yr y cyd â hi; canys g6r a g6ata, pa dyn pynag y bo ha6l arno, a gomed ohano, dybod i g6neutur ia6n am yr ha6l yn pob dadlau y be gomededig ev ohano, heb caml6r6 a tâl. O derbyd ei dybod yntau i'r dadlau, ac gada6 ohano y dâdlau yn ancyvreitia6l, a gal6 o'r ha6lg6r am bra6t o cyvrait; sev a g6yl y cyvrait y cyvlavan yd aet yr ha6l amtanei, i barnu i'r ha6lg6r, a caml6r6 ar yr amdifyng6r am gada6 y maes yn ancyvreitia6l, ac yn oes yr arcl6yd pieufo y maes y dyd h6nò, na cafo ia6n amtano. O derbyd ido yntau dybod i'r maes, a dygodev ha6l ac ateb ohano, a barnu o cyvrait ei bod yn coledig, hòno a cyl yn tracyg6yda6l.

P6ypynag à myno g6neutur cyvrait â'i cilyd, cyntav y6 o honei roi mac ar cyvrait, a g6edi hyny eisted yn cyvreitia6l; sev mal yd eistedir yn cyvreitia6l, eisted o'r brenin â'i cevyn ar yr haul, neu ar y drychin, mal na bo ei g6yneb ar y drychin; a'i dau hynaiv un o pob tu ido; ac odyna y g6yrda yn ei cylc; a'i ynad lŷs rac ei bron; ac ynad y cym6d ar y neiltu ido; a'r efeiriaid o'r tu aral ido; a neol cyvarg6yneb ag ev, i myned i'6 bra6dle, ac i dybod; a'r d6yplaid o pob tu i'r ford; a'r dau cyca6s y nesav i'r ford, o pob tu idi; a'r dau percena6g ha6l yn y perved; a'r d6y canla6 yn eitav; a plaid yr amdifyng6r â'i la6 deheu ar y ford; a plaid yr ha6lg6r â'i la6 as6 ar y ford; a'r dau rigyl yn sevyl uc pen y dau cyca6s.

Gwyrda.—Hynaiv	BRENIN.	Hynaiv.—Gwyrda.
Efeiriad.—Ynad.		Ynad.
Canlaw.—Amdifyngwr.—Cycaws.		Cycaws.—Hawlgwr.—Canlaw.
	Rigyl.	Rigyl.

Ac yna gomyn i'r amdifyngór, Póy dy cycaós? póy dy caulaó? Ac yna enói póy ynt hóy; ac yna gomyner ido, a dyd ev coli neu cafael yn eu pen hóy? Ac yna dygóeded yntau ei dodi. A góedi hyny gomyner i'r haólgór, a dyd yntau yn pen ei plaid y syd y cyd ag ev? Ac yna y mae iaón ido yntau dygóedóyd, Dodav coli a cafael. Ac yna y mae iaón cymryd y cantynt bod órt coli neu cafael am yr hyn rydygóedasam ni ucod: a hòno a gelóir yn tylgóed. Ac odyna cycaósed; ac odyna cymered yr ynad, a'r efeiriad, a'r rigyl y dóy cycaósed à dadcanent, ac aent alan a barnent heróyd y dóy cyceusaet. Ac o byd raid gair cyvarc, anmonent cènad i gomyn i meón; a góedi hyny doed yntau i meón, a cymered bod órt braód, a mac ar gobyr; a góedi hyny dadcaned y braód; ac odyna byd dilys yr haól hòno byt.

O derbyd dodi gosteg yn y maes, ac odyna angostegu o un yn y maes, tair buó camlóró arno, a bod yn angolo y gair hón6, ac ido ev, ac i'r cycaós.

O derbyd i dyn rodi ariant neu yscrubyl ar aral, ac o'r da hón6 cyvneóidiaó ac elóa o'r neb y daet ato; a ceisiaó o'r neb pieufo yr ariant yr elór; nyni a dygóedón, na dylyir, onid ambod à'i dug ido; canys nid â sólt atan diebryd; ac órt hyny, ni dyly namyn yr hyn à roes ar y lal.

O derbyd i dyn dybod yn tróyded dyn aral, ac yscrubyl canto, neu â da aral; pan el ymtait ni dyly myned canto nac epil, na tail, na cludair, na dim, namyn cymaint ag à daet canto o byd; onid ambod a'i dug ido.

O derbyd dóyn hóc i dyn yn ledrad, a meitrin o honei epil can y dyn à'i dóg, a góybod o'r percenaóg yn le y bo, a ceisiaó ai hi ai hepil; nis dyly namyn hi ehun, o byd; ac oni byd, ni dyly dim; canys nid â sólt atan diebryd.

Póypynag à górtoto iaón o acaós tebygu ei bod yn arclóyd ar haól, a dylyu holi pan myno; gater ido yntau peidiaó; ac o paid undyd a blóydyn, bid ei haól yn haól trablóydyn; a hòno ni dylyir iaón byt amtanei.

O derbyd i dyn dóyn adgavael yn ancyvreitiaól tra ei cevyn, a'r haól yn îr; ev a dygóedir, na dyly cyvrait nyó gónel, am yr hyn y gónaet ev ancyvrait amtano ev ryadmeróyd tracevyn, a'r haól yn îr mal cynt.

O derbyd i dyn myned yn mac, a cyn tervynu yr haól ei myned yn clavgór, neu yn mynac, neu yn tyóyl, ni tybyco ev dylyu ohano ateb; nyni a dygóedón dylyu ohano cygóiraó à edeóis tra bo byó. Ac yn o'r leod ni dyly y mâb bod yn le y tâd: sev acaós nas dyly; can nid edeóis dim o'i da ido, nam ei góylys; ni dyly yntau sevyl trosto o dim, namyn ei egóylys.

O derbyd i dyn holi cyn oed na coli na cafael, er hyny hyd ei oed ni derbyd ido.

O derbyd i dyn yn dydiau dydon na coli na cafael ni byd îr hyny, oni byd dodi oed coli a cafael yndynt; ac os hyny à dodir, cóbyl a colir; ac ymely am tîr a daiar yn amserod y dylyir eu carcaru.

O derbyd i moróyn dygóedóyd ar góry dóyn trais y arnei, a'r góry yn góadu, a dygóedóyd ohonei hitau yn ateb, Oni dygost ti trais y arnav mi, moróyn óyv mi etóa; sev y barn y cyvrait ei hetryc; sev à'i hetryc yr edlig. O derbyd ido yntau ei cafael hi yn góraig, ni geil y lal ei góadu; yna taled y góry dygóaód hi arno ei treisiaó, ei coóyl, a'i góynebgóart idi hi, a'i hamgobyr i'ó harclóyd, y a'i dilysróyd. O derbyd ido yntau ei cafael hi yn moróyn, bid hitau a braint moróyn, ac na coled ei braint er hyny; nid amcen er ei provi.

O derbyd dóyn trais i ar moróyn, ac yn y trais hòno cafael beiciogi, ac na góypo hitau póy y tâd, a'r arclóyd yn mynu amgobyr, a hitau yn dygóedóyd na dylyir idi; canys trais a ducpóyd y árnei, ac na dylyir i un góraig à dycer trais y arnei talu amgobyr; sev a dygóed y cyvrait yna difodi yr amgobyr i'r arclóyd; can ni galós ei cadó rac trais, ac ev yn dylyu ei cadó. Cyd ampeuer hitau am hyny, ni cefir y centi namyn ei lò ehun ar bod yn góir à dygóed. Sev y bernir mâb y ryó góraig hòno órt cenedyl ei mam ei braint yny góypo póy bo ei tâd.

O derbyd i góry dygóedóyd bod góraig yn beiciaóg, a'r góraig yn góadu, a'r góry yn adev, a'r arclóyd yn mynu yr amgobyr, taled y góry syd yn adev; can nid oes góad tros góaesav.

O derbyd damtóg pet â góert arno o cyvrait, a bod yn móy y damtóg no yr góert cyvrait; yr ynaid a dylyant etryc ai cam y damtygóyd; ac os cam, góneler arno cyvrait anudon: sev yó hyny naó ugaint camlóró, a'r eglóys yn ei ol.

O derbyd i dyn gyru pet ar aral i creiriau, a góedi y gyr ei diheuraó, hón6 a gelóir yn cyvrait anudon; can ni geil na bo anudon y nail lò onadynt.

O derbyd i dyn gyru braó ar aral, ac o'r braó hón6 coli ei enaid o'r dyn; etrycer o pa heróyd y gyróyd y braó, ai yn heróyd braó, ai yn heróyd pet aral; ac os yn heróyd aral y byd maró, ni digóygir; os heróyd y dyn à gorug y braó y coles y lal ei enaid, taler ei galanas.

Pбypynag a dyco creiriau i dadlau, ac eu ceisiaб o'r plaid aral à oed yn erpyn y creiriau à daet canto ev; nyni a dygбedбn, na dyly ev y creiriau hyny yny darfo y dadlau hyny alan: cyfredin byd y creiriau i paбb yn y maes.

Nid raid creiriau yn dadlau à gбneler y meбn mynбent, can yб plas y creiriau.

O derbyd bod cyvrait yn dadlau, ac na bo creiriau yn y maes; nyni a dygбedбn, na dylyir oed i ceisiaб y creiriau, namyn tra catбo yr ynad y braбdle, a hyny yn egбylys yr ynad.

O derbyd i ynad barnu cam, a'i ampeu amtanei, ac na cyndycier gбystyl yn ei erpyn cyn cyvodi o'i braбdle, onis myn, ni dyly ei cymryd byt бedi hyny.

Tri eadarn byd, arclбyd, a drud, a dim: sev acaбs yб, maen tros iaen yб arclбyd: sev yб drud, dyn ynbyd; ac ynbyd ni gelir cypel dim namyn ei egбylys: sev yб dyn didym, dyn heb da ido; ac бrt hyny, ni gelir cypel da yn le ni bo.

Tair provedigaet à gelir ar anivel: un yб, pбypynag y lader ei ci; o dygбed ei bod yn bugeilci, ev a dyly ei provi; yr ail yб, o derbyd i dyn lad ci o acaбs ei bod yn cyndeiriaбg, a gбrtgбynebu ido o percenaбg y ci, a dygбedбyd nad oed cyndeiriaбg, y dyn à'i ladaбd a dyly ei provi: sev mal y dyly; ei rygбeled ev yn ymlad â cбn ac â dynion; neu ei rygбeled gбedi ryysu ei tavaбd; trydyd yб ci cyndevodig, o ledir, ev a dylyir provi arno ei bod yn cyndevodig ar bratu dynion, neu ar gбneutur cyvlavanau ereil.

Mae elle enheueret etelir sarhaet id heudin heruet eubrein canaheuer nam uret eneile Pan torer naut ebrenin sarhaet eu idau ahono atelir idau heruet iuerein. Aoes unlhe ebar no enad braut eniuaratdele niddeleher emustalau ac eef oes ene lhe emae nauet taudaue enad anbraut. Mae elle etal estraun o alanas kemint abraut enelle enucier aralanas maab ad duco iuami kenedel aralle ikan eneb aueicus drostau Pa trie derin gбillt nidele neb eбllat heb kaniat ardir arall ac olletyr mae edial sef eu etri hene kicuaran acgaran ac erer sef euu edi al am bobun camlure ac ir neb bieufo etir deugein. Aoes gurt teir punt oleddrat gandamtuc kefreisial arnau nidelcher na dirue na dihenid Mae edeu adeteleir iddale pale benac eker aetdunehet ereglues ac ena ihellhug mab doolef adiuco tat keflauan dorstau hunu eбe Bei darfei eillau pen den ac ef en kesku ac na бetut mae edial adeleir am danau hun eб edial diru emlad ae sarhet irgur caguerht itrecullte sef eбhene pederarugent Aoes ungaet auo mue iuerht noffederarugent os gбaet kein deluat.

DIWEDD CYVREITHIAU HYWEL DDA.

PREFACE

TO THE

TRANSLATION OF THE LAWS OF HOWEL DDA.

This Preface is taken almost entirely from the excellent Preface to the "*Ancient Laws and Institutes of Wales*, &c., &c., &c., *with an English translation of the Welsh text*," by Mr. ANEURIN OWEN, of Egryn, near Denbigh. "Printed by command of King William IV., under the direction of the Commissioners on the Public Records of the Kingdom." Permission was kindly granted to Mr. Gee by the Commissioners, in 1868, to publish Mr. Owen's translation of the "VENEDOTIAN CODE" in this edition of the *Myfyrian Archaiology*"
Mr. Aneurin Owen was the son of Dr. WILLIAM OWEN PUGHE—one of the editors of this work.—ED.

IN 1822, an address was presented to king George the Fourth by the House of Commons, representing "that the editions of the works of the ancient historians of Britain were incorrect, and defective: that many of their writings still remain in manuscript, and in some cases in a single copy only; and that an uniform and convenient edition of the whole, published under his majesty's royal sanction, would be an undertaking honourable to his majesty's reign, and conducive to the advancements of historical and constitutional knowledge;" and praying, that "his majesty would be graciously pleased to give such directions as his majesty in his wisdom might think fit for the publication of a complete edition of the ancient historians of the realm."

His majesty accordingly directed the then existing body of Commissioners on the Public Records to take steps for carrying into effect the recommendations of the address.

As a component part of the plan determined upon by the Commissioners, it was resolved to publish separately such documents as related solely to the Principality of Wales; and the conduct of this department was entrusted to the late Humphries Parry, Esquire, whose decease occurred before any progress had been made by him in the collection of the materials.

The task then devolved upon the present editor, accompanied with instructions to ascertain—what manuscripts remained,—which of them were available,—but, primarily, those treating upon the ancient Laws.

The mist of obscurity envelopes all accounts of the ancient institutions of the island of Britain. .....We know only that the British institutions resembled those of Gaul, and continued without innovation until the time when Claudius made considerable progress in the subjugation of the Britons, and introduced with the Roman arms the Roman jurisprudence. This must necessarily have exercised great influence in the amelioration of the island customs, and contributed to their assimilation with those of their continental rulers. In the southern districts the greatest impression was made, and the acceptance by Cogidubnus of the office of legate evinces the preponderance thus acquired, which must have been strengthened by the efforts of Hadrian and Caracalla to render the laws uniform throughout the vast extent of the Roman empire. After their departure, merciless inroads and devastations must have nearly obliterated the traces of civilization; various customs were locally established, and the reconstruction of legal ordinances from time to time was rendered imperative by the evils arising from strife and anarchy.

Little has descended to us of the usage in early ages: but the establishment of some system of administration of laws, not widely different from those attributed to Howel Dda, is attested by concessions of privileges,—one to the men of Arvon by Run, in the sixth century,—another, in imitation of the former, to the inhabitants of Powys by Cadwallon, in the seventh; which privileges consist of exemptions from the operation of particular laws found to have been in force, and embodied in the codes subsequently regulated at the great assembly at the White House.

About the commencement of the tenth century we find Howel Dda, or Howel the Good, a conspicuous king in South Wales, in the government of which he succeeded his father Cadell. He inherited from his mother Elen possessions in Powys, and his influence appears to have been powerful throughout North Wales.

To him are we indebted for the collections of laws which pass under the name of the Laws of Howel Dda, and which constitute the chief contents of this volume.

The measures he adopted for the amendment of the laws of Wales are briefly set out in the prefaces or prologues which commence the several versions of them printed in the following pages. Perceiving the laws and customs of the country to be violated with impunity, and to be falling into desuetude, he caused them to be examined, that so what was wholesome and beneficial might be retained, what was ambiguous might be expounded, and what was superfluous or prejudicial might be abrogated.

Having summoned the archbishop of Menevia, other bishops and the chief of the clergy, the nobles of Wales, and six persons (four laymen and two clerks) from each comot, to meet at a place called Y Ty

Gwyn ar Dav, or the White House on the river Tav[1], he repaired thither in person; and having spent all the Lent in prayer and fasting, he selected from the whole assembly twelve of the most experienced persons, and added to their number a clerk or doctor of laws, named Blegywryd. To these thirteen was confided the task of examining, retaining, expounding and abrogating.

The compilation of laws, which resulted from their labours, was, when completed, read through, allowed, and proclaimed; and Howel caused three copies of them to be written, one of which was to accompany the court for daily use, another was deposited in the court at Aberfraw, and a third at Dinevwr.

That nothing might be wanting to strengthen the observance of these laws, sentence of excommunication was denounced again stall transgressors: and soon after Howel went to Rome, attended by the archbishop of St. David's, the bishops of Bangor and St. Asaph, and thirteen other personages. The laws were recited before the Pope, and confirmed by his authority; upon which Howel and his companions returned home.

This numerous convocation, consisting of about 170 prelates and of about 836 deputies from the comots, was convened to obtain the necessary information for the guidance of those intrusted with the compilation of the code. In the comots the lowest courts of judicature were held, and their proccedings might be more anomalous than those of the higher courts; and it was necessary, from the experience and information of the deputies, to ascertain their governing principles, what reforms were required, and in what manner they could be best effected. Subsequently Venedotia and Powys, on account of their local customs, which could not be abrogated, required one code, and South Wales and Gwent another, with suitable modifications adapted to each district.

It is not easy to reconcile the various dates assigned by commentators for the meeting of the congress at the White House. Camden and William Salisbury supposed it to be 914, in conformity with the manuscript preserved at Jesus College, Oxford. Spelman quotes a manuscript which fixes 926 as the date; but he prefers 940, the time assigned in the History of Wales; and to the latter opinion E. Llwyd subscribes. Taylor supposes that it was not held before 942. Dr. Wotton himself appears to have considered that these laws were instituted previous to the time that Howel succeeded to the sovereignty over all Wales. In Dr. Clarke's preface to Dr. Wotton's Leges Wallicæ, 943 is conjectured to have been the date, and is thus obtained:—It is recorded in Powel's edition of Caradoc of Llancarvan that Howel's Laws were enacted after Anlaf, king of the Danes, had embraced Christianity, and before the expulsion of the Danes from Northumberland. Now, according to the Saxon Chronicle, Edmund expelled the Danes in 944, which was the second year after Anlaf's baptism. Consequently the mesne period will be 943.

There appear to be no conclusive reasons adduced by the foregoing authorities for setting aside the accounts given in the earlier existing Chronicles relating to these occurrences. Some confusion arises from the events of a decade being detailed without intervening yearly dates, in some of the Manuscript Chronicles, which in others are supplied; but their relations are nearly uniform, and none of them assign so late a period as 940 for Howel's journey to Rome.[2] The arguments of the various writers on the subject, epitomised above, apply to the History of Wales by Powel, &c., in which information from other sources is interspersed in the text. The cause of the supremacy ascribed to Howel over Wales in the prefaces to the Laws has not been detailed; we are therefore ignorant of the extent of it, and the manner in which it was enforced. William of Malmesbury says,—"Æthelstanus Ludwalum, *regem omnium Wallensium*, et Constantinum, regem Scottorum, cedere regnis compulit,"—which implies a supremacy to have been generally acknowledged. The Venedotian preface styles Howel Prince of all Cymru, or Wales; the Dimetian also has King of all Cymru; the Gwentian enumerates his territories as Cymru in its bounds, to wit, three-score and four cantrevs (corruptly, apparently, for one score) in South Wales, eighteen cantrevs of Gwynedd, three-score trevs beyond the Cyrchell (constituting the cantrev of Maelienydd), and three-score trevs of Buallt (comprising the cantrev of Buallt). This excludes Gwent from being under his domination; yet Blegywryd, the scribe selected to arrange the laws, is in a Dimetian preface styled Archdeacon of Llandav, and Morgeneu and Cyvnerth, the compilers of the Gwentian Code, are stated to have been present at the assembly.

So memorable an epoch could not well be greatly mis-stated in any accounts nearly cotemporaneous with the occurrence.

There is in the Harleian collection of the British Museum a manuscript, marked 3859, which has every appearance of having been written in Dimetia during the sway of Owain son of Howel Dda. or a transcript of one of that date. It contains, among other matter, a chronicle of events from A. D. 444 to A. D. 954, where the register terminates.

Howel's death, which occurred about 948, was greatly regretted by his people; to whom he had endeared himself by persevering in the same wise course, which had procured his elevation to sovereign power.

Subsequently Bleddyn, about 1080, made extensive innovations in the laws of the Northern portion of the Principality. He altered the quantities of land assigned to each at the various divisions among heirs. He remodelled the ordinances as to theft, by instituting full satisfaction instead of the fines obtaining in the time of Howel. So considerable were the alterations effected that litigants were allowed to choose by which institutions they would be judged; those of Bleddyn, or those of Howel. Grufudd ab Cynan shortly after reformed the canons which regulated the bards and minstrels, but is not said to have interfered with the law courts. Owen Gwynedd, his son, who succeeded about 1137, admitted the consecration of the bishops of St. Asaph by the archbishop of Canterbury. In South Wales, Rys, about the same period, with the consent of the country, increased the prices imposed upon cattle in the laws, and extended the valuations to animals upon which hitherto no legal price had been assessed. He also accepted the office of justiciary of South Wales from Henry II. After the death of Owen Gwynedd, his son David, who succeeded to his authority, studied to introduce the Norman laws, to which his connexion with the English court by his marriage with Emma, sister of Henry II., may have contributed. Under the remaining independent Welsh princes the assimilation of the jurisprudence of the two countries continued, and some causes in the reigns of John and Henry III., in which persons connected with the Principality were parties, were tried according to the Norman laws.

The duty of recording the struggles of the early inhabitants of Wales to live independently of the domination of the Romans, and in later times the successes and reverses attendant upon the endeavour to recover lost rights, or to retain the remnant of former dominion, the editor will leave to the historian of Wales.

[1] Near the site of Whitland Abbey, in Caermarthenshire. The White House derived its name from being constructed of white rods, and was a hunting lodge of Howel's.

[2] See the Manuscript Annals, and the Dimetian prefaces.

The annexation of Wales to England, as an integral part of the latter, in 1282, ensued upon the death of Llewelyn, its last king, in the reign of king Edward the First; and soon after various changes were produced in its laws and customs by the enactment of the Statute of Rothelan.

The VENEDOTIAN CODE, said to be the compilation of Iorwerth, son of Madog, son of Raawd, contains allusions to alterations of the laws of Howel Dda by Bleddyn, Prince of North Wales, about 1080. Moreover, as originally drawn, the laws of Howel were classified as the laws of the court, the laws of the country, and the administration of both: but as the line of demarcation between these classes is sometimes scarcely traceable, and as we find frequent interpolations, the relevancy of which to the court is not clear, we may unhesitatingly affirm that Howel's laws have undergone numerous amendments. In this Code are included local customs, such as privileges peculiar to Arvon; the nomination of judges exclusively by the prince; perpetual state of bondage of the villains; and other matters which a perusal of this code, in connexion with the explanation given in later laws, will exemplify.

There are several manuscripts of the VENEDOTIAN, or NORTH WALES CODE, of the Laws of Howel Dda, in existence. The copy from which the Welsh text which appears in this work was taken was at one time the property of a person in Llanfair Talhaiarn, in the County of Denbigh. It was afterwards deposited at the Welsh School in London, where it now remains. It is apparently a work translated about the middle of the thirteenth century. It was copied from another copy in the Hengwrt Collection, and which is attributed to the early part of the twelfth century. This latter copy is endorsed by Rt. Vaughan, "Llyvr du o Waen," (The Black Book of Chirk), probably from its being produced from thence.

The following pages contain a translation by Mr. Aneurin Owen of the latter copy of these Laws. A few differences appear between the Welsh text which is given in this edition, and the English translation which follows. In the Welsh text here given (page 973), there appears a paragraph which follows the heading "LLYMA Y DECREU CYVREITIAU Y GWLAD," (THE LAWS OF THE COUNTRY). There are several laws also in the last pages, from the words, "O derbyd idyn ynbyd bratu dyn aral ag aryv," to the end, neither of which appear in the Hengwrt copy, nor in Mr. Owen's translation. On the other hand, the Hengwrt copy contains a short preface, and "The law of the functions of a judge," which will be found immediately following BOOK III. in the translation, neither of which appear in the first edition of this work, as they were not in the copy from which it was taken. Mr. Owen, however, in his preface to his translation makes the following remarks upon this copy:—"This Manuscript is complete, with the exception of one leaf near the middle of the book, and has conveniently supplied the text where parts of the Hengwrt copy have been lost." Such being the case, the parts above referred to have been added to the Welsh text in this edition from the Hengwrt copy, as well as a few other paragraphs which appear in other parts of the text between brackets—the source from whence they are taken being acknowledged in a note at the foot of the column. This Welsh copy therefore in its present state now forms the most complete copy of these Laws.

In conclusion, I will quote the following remarks which Mr. Owen makes in his preface upon the orthography of the ancient Welsh Manuscripts, and upon the spirit of the Laws of Howel Dda:—

"Soon after, or about 1250, we find the letter 6 to have been introduced in lieu of *v*, *u*, or *w*, which generally obtained until about 1600, when *w* again became prevalent; *f* and *v* were indiscriminately used until the letter *v* was represented by *f*, and *f* by *ff*, which continue to the present time. In the older manuscripts the radical letters only are generally given; the inflections, for which distinct characters are now in use, were implied by the reader's knowledge of the language. When the 6 became general, a more regular system becomes perceptible, although radical letters mostly obtain.

"To advert, even cursorily, to the leading topics which swell this volume would lead to exceeding the limits usually assigned to a preface. In justice, however, to that race whose spirits and whose laws have alike slumbered for so many ages, the editor cannot fail to observe, that the manner in which the exercise of sovereign power has been guarded and controlled; the careful distinction between the legislative and executive authority; the wise caution shown in confiding as little as possible to magisterial discretion; the exact delineation of the rights and duties of the governor and governed, husband and wife, parent and child, master and servant; the enlightened provision made for upholding the arts and sciences; the generous care testified for the ministers of religion; the esteem and privileges awarded to learned and scientific persons; the acquaintance with political institutions; the concern shown for the interests of commerce; the accurate definition of crimes and offences, and the just adaptation of penalties and punishments to them;—all these, and many more points, mingled, it is true, with many imperfections, evince a degree of refinement which would be matter of surprise for so early an age, did we not know that the primitive Britons had Roman preceptors, and that their institutes had been partially purified in the stream of time from the barbarism that has always distinguished the infancy of those states which have not been planted by a nation already civilized.

"Numerous Welsh terms have occurred, the full meaning of which it was difficult to convey in English, except in a circumlocutory way. Other words and phrases have been rendered into English, indeed, but the justness of the interpretation is not free from doubt. For the purpose of explaining the former, and to afford the Welsh linguist an opportunity to examine the latter, a short GLOSSARY has been added."

This Glossary will be found immediately after the translation.

THE EDITOR.

THE

LAWS OF HOWEL DDA,

ACCORDING TO

THE [a]VENEDOTIAN CODE.

PREFACE.

HOWEL the Good, the son of Cadell, prince of all [b]'Cymru,' seeing the 'Cymry' perverting the laws, summoned to him six men, from each [c]'cymwd' in the principality, the wisest in his dominion, to the [d]White House on the Tav; four of them laics, and two clerks. The clerks were summoned lest the laics should ordain any thing contrary to the holy scripture. The time when they assembled together was Lent, and the reason they assembled in Lent was, because every one should be pure at that holy time, and should do no wrong at a time of purity. And with mutual counsel and deliberation the wise men there assembled examined the ancient laws; some of which they suffered to continue unaltered, some they amended, others they entirely abrogated; and some new laws they enacted.

And after promulgating the laws which they had decided to establish, Howel sanctioned them with his authority, and strictly commanded them to be scrupulously observed. And Howel and the wise men who were with him denounced their malediction, and that of all the Cymry, upon him who should not obey the laws: and they denounced their malediction upon the judge who might undertake a judicial function, and upon the [e]lord who might confer it upon him, without knowing the [f]three columns of law, and the worth of wild and tame animals; and every thing pertaining to them necessary and customary in a community

---

BOOK THE FIRST.

[THE LAWS OF THE COURT.]

[I. *Of the officers of the court.*]

1. He began with the court; and appointed twenty-four servants in the court; namely,

1. Chief of the household.
2. Priest of the household.
3. Steward.
4. Chief falconer.
5. Judge of the court.
6. Chief groom.
7. Page of the chamber.
8. Bard of the household.
9. Silentiary.
10. Chief huntsman
11. Mead brewer.
12. Mediciner.
13. Butler.
14. Door-ward.
15. Cook.
16. Candle-bearer.

2. These are the officers of the queen.

1. Steward to the queen.
2. Priest to the queen.
3. Chief groom to the queen.
4. Page of the chamber to the queen.
5. Handmaid to the queen.
6. Door-ward to the queen.
7. Cook to the queen.
8. Candle-bearer to the queen.

3. The officers whom we have enumerated above are last at table.

4. Three times in the year the above twenty-four officers are entitled to receive, according to law, their woollen garments from the king, and their linen garments from the queen; namely, at Christmas, Easter, and Whitsuntide.

5. The king is to give the queen a third of the produce of his landed property; and in like manner the servants of the king are to give a third to the servants of the queen.

[II. *Of the king.*]

1. The [g]'worth' of the king is his [h]'saraad' three-fold.

2. In three ways saraad is done to the king: one is, by the violation of his protection, when he shall give protection to any one and he is killed: another is, when two kings meet

[a] Gwynedd, or Venedotia, contained the greater part of what is now called North Wales.

[b] 'Cymru' signifies Wales, and 'Cymry' the Welsh nation.

[c] 'Cymwd' is a territorial division, of which two generally form a 'cantrev,' though it sometimes contains more.

[d] The White House stood near the site of Whitland Abbey in Caermarthenshire.

[e] The superior chief of a district.

[f] Which in Book III., are described to be such as relate to murder, arson, and theft.

[g] 'Worth' is used, in the laws, for the mulct payable on the violent death of a person, or for bodily injuries inflicted upon him: the amount was regulated by the magnitude of the injury and condition in life of the sufferer.

[h] 'Saraad' is 'injury,' and in a secondary sense, as in this place, the fine due for injuring a person.

together upon their common boundary for a conference, and in the presence of the two kings, and of the two hosts, a man belonging to the one kills a man belonging to the other: the third is, the seduction of his wife; the saraad for which shall be augmented by a half.

3. The saraad of the king of [a]Aberfraw is to be paid thus: an hundred cows for each [b]'cantref' in his dominion, and a white bull with red ears to every hundred cows; and a rod of gold equal in length to himself, and as thick as his little finger; and a plate of gold as broad as his face, and as thick as the nail of a ploughman who has been a ploughman for seven years. Gold is paid only to the king of Aberfraw.

III. [*Of the queen.*]

1. In three ways saraad is done to the queen: one is, by violating the protection which she may give; another is, by striking her with any thing; a third is, by snatching any thing out of her hand: and the saraad paid to her is one third of the saraad of the king; and that without gold and without silver.

IV. [*Of the king's retinue.*]

1. The king is to have thirty-six horsemen in attendance; that is, the twenty-four officers, and the twelve [c]'gwestai,' besides his household, and his [d]'gwyrda,' his servants, his minstrels, and his almsmen; and these are called the king's train.

V. [*Of the edling.*]

1. The heir apparent, that is, the 'edling,' is he who is to reign after the king; and he is to be the most honourable in the palace after the king and queen.

2. He ought to be son or nephew to the king.

3. His seat in the palace is between the [e]'osb' and the chief falconer; the sixth man at mess with the king.

4. His lodging is in the hall; and the "youths' along with him; and the woodman, to light the fire, and to shut the doors.

5. His allowance of meat and drink is without measure; and all his expenditure is to be defrayed from the king's coffers; as, for his bridle and his horses, his dogs, his rings, and his ornaments; his arms likewise are supplied by the king; but he is not to part with any of these, without the permission of the king. When the edling dies, he is to leave his horses and his dogs to the king, for that is the only [g]'ebediw' he is to render: and the reason why he ought to render no other, is, because he is a near relation of the king. The king's near relations are his sons, his nephews, and his first cousins. Some say that every one of these is an edling; others say, that no one is an edling, except that person to whom the king shall give hope of succession and designation.

6. He is the third person who is to preside at the banquet in the palace; and the servants are to wait upon him as though in presence of the king.

7. He is not to go away from the king for a single night, if it be his will.

8. The worth of the edling is a third of the worth of the king.

9. His saraad is a third of the saraad of the king, without gold.

10. The [h]'protection' of the edling is, to convey a person offending to a place of security.

11. The provender of his horse is without measure. His dogs are of the same worth as the dogs of the king.

12. The edling, and those whom we have above mentioned, shall possess that privilege until they obtain land: after that, their privilege shall be identified with the privilege of the land they obtain, except they obtain land in villenage; in that case the privilege of the land shall augment until it become free.

13. No person has claim upon him, at the three principal festivals, for his clothes: they are to be disposed of in such manner as the king may please. No servant has a claim upon him for service; for he is to be served gratuitously.

VI. [*Of appropriate places.*]

1. There are fourteen persons who sit on chairs in the palace; four of them in the lower portion, and ten in the upper portion. The first is the king; he is to sit next the screen[i]: next to him the [j]'canghellor;' then the osb; then the edling; then the chief falconer; the foot-holder on the side opposite to the king's dish; and the mediciner, at the base of the pillar opposite to him, on the other side of the fire. Next to the other screen, the priest of the household, to bless the food and chaunt the 'Pater;' the silentiary is to strike the pillar above his head: next to him the judge of the court; next to him the chaired bard; the smith of the court on the end of the bench, before the priest. The chief of the household is to sit at the lower end of the hall, with his left hand to the front door; and those he may choose of the household with him; and the rest on the other side of the door. The bard of the household is to sit on one hand of the chief of the household; the chief groom next to the king, separated by the screen; and the chief huntsman next to the priest of the household, separated by the screen.

VII. [*Of the chief of the household.*]

1. The chief of the household is to be a son of the king, or his nephew, or one of rank competent to become a chief of the household. An [k]'uchelwr' cannot become a chief of the household; and the reason why he cannot is, because the privilege of the chief of the household is identified with that of the king, which is not the case with an uchelwr. On that account the

[a] Aberfraw: now a village, is on the W. coast of Anglesey.

[b] 'Cantrev:' literally 'a hundred townships,' a territorial division of which Wales contained about fifty-five.

[c] 'Guests:' by the number twelve being specified, probably the persons who brought the 'gwestva,' or 'entertainment dues,' from each 'maenol,' or 'manor,' to the lord.

[d] 'Good men,' or persons above the state of villenage.

[e] 'Osb:' hospes—apparently signifies a visitor.

[f] 'Youths:' the sons of tenants holding under a lord, who, at the age of fourteen, were at his disposal.

[g] A render in the nature of an heriot.

[h] 'Protection,' implies a power of granting temporary asylum, incidental to the officers of the palace, but limited by the rank of the person affording it.

[i] The hall, it would appear, contained six pillars for the support of the roof; the fire-place occupied a space between two of these pillars, and screens, which extended from these pillars to the side walls, divided the hall into two parts; in the dais, or upper portion, the king and nine of his officers were seated, in the nether portion were allotted seats for the other four officers, and places for the rest of the household.

[j] An officer in each comot, attendant upon the king when in his district.

[k] Literally, a 'high-man.'

men of 'Gwynedd' take away the chief of the household from the number of the twenty-four officers below the steward.

2. His worth is one-third of that of the king.

3. His saraad is one-third of the saraad of the king, excepting the gold.

4. His protection is, to convey an offender to a place of security.

5. His seat in the palace is with his left hand to the door of the hall.

6. He is to place the harp in the hands of the bard of the household on the three principal festivals.

7. His lodging is, the largest and more central house in the town, and with him such as he may please of the household; the rest around his lodging, so as to be at hand to minister to his service.

8. He is to have the second most honourable mess in the palace; and that next after the king.

9. His allowance is three messes and three hornfuls of the best liquor that may be in the palace.

10. If any act be done below the [a] entrance for which a [b] 'dirwy' is paid, he claims a third of it. And if any person commit an offence above the entrance, and shall be seized in his flight by himself, or by any of the household, the chief of the household is to have a third of his dirwy.

11. He is to have the garment of the king at the three principal festivals; and his horses at all times, and his dogs, his hawks, and his arms; and his dogs and his hawks are of the same worth as those of the king; and two shares of provender for his horse; and his linen clothing from the queen, and his woollen clothing from the king; and four horse-shoes, with their complement of nails, once a year from the smith of the palace.

12. He is to have a gift of three pounds yearly from the king, and twenty pence out of every pound received by the king for suits respecting landed property; and twenty-four pence from each man of the household the first year he shall ride on horseback.

13. Should any one of the household withdraw from the king in consequence of anger, the chief of the household is to invite him to his table, and reconcile him to the king.

14. When it may be necessary for the household to go to foray, or upon any other service, he is to select such as he may please to accompany him, and he is not to be disobeyed.

15. He is to occupy the hall in the absence of the king; and the servants are to attend upon him like as upon the king.

16. The household are not to give away their clothes but with the permission of the chief of the household.

17. He is to be at their head in every place, that they may do nothing but with his advice.

18. He is intitled to two men's portion of the spoils acquired out of the country; and of the king's third he is to have a third. He is the third person who is to have a third with the king: the other two are the queen and the chief falconer.

19. He is to have three hornfulls of liquor; one from the king, the second from the queen, and the third from the steward: and these form his allowance.

20. He is to have a song from the bard of the household whenever he may desire it.

21. He is to have medicaments from the mediciner of the household, who is to receive nothing from him except his bloody clothes, unless it be for one of the three dangerous wounds: these are, a stroke on the head penetrating to the brain; a stroke in the body penetrating to the bowels; or the breaking of one of the four limbs.

22. He is to have a progress assigned by the king, after separating from him at Christmas, himself and the household. The household is to consist of three parties: the elder party, the middle party, and the younger party; and alternately he is to be with each: and the party he is with is to choose its house. And so long as he shall be on that progress he is to have servants, a door-ward, and a cook, and servants of the table. And these are to have the skins of the animals which are slaughtered; and the cooks are to have the tallow, the fragments, and the entrails. After that progress is finished, he is to return to the king, and remain with him to the end of the year; and he is not to leave him except upon his service: and the reason is this, because the household is the third indispensable about the king: the other two are the priest of the household, and the judge of the court.

23. When the chief of the household shall die, the king is to have his horse, his arms, his dogs, and his hawk; and these are in lieu of his ebediw; for no ebediw is payable from a near relation of the king except his harness.

VIII. [*Of the priest of the household.*]

1. The second is the priest of the household.

2. He is to have his land free; his clothing three times in the year; and his horse in attendance; and his linen clothing from the queen, and his woollen clothing from the king.

3. His place in the hall is opposite to the king, on the opposite side of the fire, next to the screen, to say grace, and to chaunt the 'Pater.'

4. His lodging is in the house of the [c] chaplain, and the clerks with him.

5. His saraad is according to the decision of the synod.

6. His allowance is a mess of meat, with a hornfull of liquor.

7. He is entitled to an offering from the king, and from every one to whom the king shall give an offering at the three principal festivals.

8. He is to have a third of the king's tithe.

9. He is to have the tithe of the household, and he is entitled to their [d] 'daered.'

10. He is to have four pence fee for every

[a] An entrance into the hall is here alluded to, which admitted of a passage, through the side wall, to that part where the screens and fire-place divided the hall into two portions: consequently offences committed 'below the entrance' occurred in that part where the chief of the household was assigned a place; 'above the entrance' was the station occupied by the king, and his principal officers.

[b] A 'dirwy' fine, in general, was twelve kine, or three pounds, which was the amount exacted from those who were amenable to the law without the palace; but for offences within the king's palace this fine was doubled.

[c] The word 'clochydd,' literally, 'bellman,' at the present denotes a parish clerk: it is here rendered 'chaplain,' because two ancient Latin MSS. have 'domus capellani,' and some Welsh MSS. have 'caplan.'

[d] Perhaps 'mortuary.'

patent seal that is given respecting landed property, and other important transactions.

11. He is entitled to a daily offering from the king at mass, and the offering of all the servants: [a] also a third of their 'gweini,' and the two parts from the place whence they originate. And in every thing pertaining to the court from all persons, he is intitled to a third of their service.

12. He is to have the dress worn by the king during Lent.

13. He is to be constantly with the king, for he is the third indispensable person.

14. He is to have a fresh horse, when necessary, from the king.

15. The bishop is not to present any one to the king's chapels, without the permission of the priest of the household, except by the advice of the king.

IX. [*Of the steward.*]

1. The third is the steward.

2. He is to have his land free; his horse in attendance; and his clothing three times in the year, like the rest; that is, his woollen clothing from the king, and his linen clothing from the queen.

3. His worth is nine score and nine kine [b] augmented.

4. His saraad is nine kine and nine score of silver.

5. He is to have the garments of the chief of the household at the three principal festivals.

6. He is to apportion the lodgings; his own the nearest to the palace, and all the servants with him.

7. He is the chief over all the servants.

8. He is to have twenty-four pence from each servant, when an office is given to him.

9. The skins of the cattle which are slaughtered in the kitchen go to the servants and the steward; to the steward two shares of them; the cattle of the [c] 'land maer' excepted.

10. To the cook and the steward belong the skins of the smaller animals, such as sheep, lambs, kids, roebucks, fawns, and every small animal that is brought into the kitchen with its skin on, even to the smallest eel.

11. He is to have ten pence of every pound which the king receives for causes respecting landed property.

12. He is to have a third of the dirwy and [d] 'camlwrw' of the servants.

13. He is to have a third of the dirwy and camlwrw for an offence committed above the entrance.

14. If a person shall have committed an offence in the nether division of the hall, and flee to the higher division, and is there seized before he has obtained protection, the steward is to have a third of his dirwy.

15. His protection is, to convey an offender to the chief of the household; and he, to a place of security.

16. Others say that this is his protection: from the time he shall commence officiating, until the last person goes to sleep, to convey him who commits an offence to a place of security.

17. The steward is always to have the care of the victuals in the kitchen, and of the liquor in the mead cellar.

18. The steward is to serve six persons with food and liquor, and the seventh with liquor. These are the king, his [e] 'henaiv,' his guest, his edling, his chief falconer, his foot-holder; and the chief groom, the seventh, with liquor; for though he is not to eat with them, he is to drink with them.

19. He is to proclaim protection, and attest the liquors: and whoever shall violate the protection he shall proclaim is not entitled to any protection.

20. He is to have two shares of provender for his horse; and four shoes, with their complement of nails, once a year, from the smith of the palace.

21. He is to have a male hawk from the chief falconer every feast of St. Michael.

22. He is to have from the huntsmen, from the middle of February to the end of the spring, the skin of a hind, when they will; from thence to the middle of October, the skin of a hart: for during those times they are hunted.

23. He is to take care of the king's share of the spoil which is brought from a border country, until the king may wish to make use of it: and when the king selects his third, the steward is to choose whichever steer he will from the king's third.

24. The steward is to swear for the king.

25. The steward is to apportion the supper silver. The [f] supper silver is thus divided: the supper silver is twenty-four pence from every feast in which mead is drank; of these sixteen belong to the servants of the king, and eight to the servants of the queen. Of the sixteen which the king's servants receive, eight go to the steward and the cooks: the steward is to have two shares, and the cooks one; four pence to the servants of the chambers, and two pence to the door-ward of the hall, one penny to the door-ward of the chamber, and one penny to the candle-bearer. Of the eight which pertain to the chamber, four pence go to the steward and the cooks, of which the steward has two shares: one penny to the page of the chamber, one penny to the handmaid, one penny to the door-ward, and one penny to the candle-bearer.

X. [*Of the chief falconer.*]

1. The fourth is the chief falconer

2. He is to have his horse in attendance; and his clothing three times in the year; his woollen clothing from the king, and his linen clothing from the queen; and his land free.

3. His place in the palace is that of the fourth man from the king, at mess with him.

4. His lodging is the king's barn, lest smoke should affect his birds.

5. He is to bring a vessel to the palace, to

[a] This appears to signify that the priest of the household had a third of the servants 'gweini' or 'dues,' and the priest resident where the servants revenues originated the other two thirds.

[b] The payment for fines, in certain cases, underwent an augmentation; this, in some instances, was threefold: the first augmentation was an addition to the fine of one third of the original mulct, the second an addition of one third of the prior combined sum; the third, a similar augmentation of the last mulct.

[c] The 'land maer' was an officer who superintended the 'maer-trev' or demesne land of the king.

[d] A 'camlwrw' was a fine of three kine, or nine score pence.

[e] 'Elder.' The chief men who assisted in trying causes were styled elders; of whom the king chose one to sit near him.

[f] A payment of twenty-four pence for each free maenol.

hold his liquor; for he ought only to quench his thirst while in the palace, lest his birds should be injured by neglect.

6. He is to have a hand-breadth of wax candle from the steward, feeding his birds and making his bed.

7. He is not to pay silver to the chief groom, for the king serves him on three occasions, when he flies his hawk, by holding his horse: the time he is to hold his horse is, when he alights, and when he mounts to hold the stirrup; and to hold his horse while he performs his necessary duty.

8. He is to have the hearts and lungs of the wild animals killed in the kitchen, to feed his hawks.

9. He is to have a crone, or four pence, from the king's villains. Once a year he is to have a progress among the villains.

10. He is to have a third of the dirwy of the falconers, and the [a]'amobyr' of their daughters.

11. He is to have the skin of a hart in autumn, and the skin of a hind in the spring, to make gloves for bearing his hawks, and for making jesses.

12. He is to be honoured with three presents the day his hawk shall kill one of the three birds; a bittern, a heron, or a crane.

13. He is to have the mantle in which the king shall ride, at the three principal festivals.

14. His protection is, unto the queen. Others say, that it is unto the farthest place where he shall fly his hawk at a bird.

15. He is to have the male hawks, and the nests of the falcons and of the sparrow-hawks, that are on the king's demesne.

16. From the time he shall place his hawk in the mew until he shall take it out, he is not to answer any claim, except it be to one of his fellow officers.

17. His saraad is six kine, and six score of silver, subject to augmentation.

18. His worth is six score and six kine, to be augmented.

XI. [*Of the judge of the court.*]

1. The fifth is the judge of the court.

2. He is to have his land free; and his horse in attendance; and his linen clothing from the queen, and his woolen clothing from the king.

3. His place is opposite to the king, on the other side of the fire, next to the priest of the household.

4. His lodging is the chamber in which the king sleeps: he is to have a pillow and bed-linen from the queen, and the cushion whereon the king sits, during the day, shall be under his head at night. Others say that he is not to lodge out of the hall.

5. His horse is to be between the king's horse and the wall, and is to have two shares of provender.

6. He is to have a [b]'throw-board' of the bone of a sea-animal from the king, and a gold ring from the queen, and another from the bard of the household; and these trinkets he is neither to sell nor give away whilst he lives.

7. He is to have one man's share with the servants.

8. He is to have from the chief groom his horse, complete from the first nail to the last, and saddled, and brought to him when he rides.

9. The porter is to open the great gate for him when coming to the palace, both in going in and out: and he is never to let him through the wicket, either in going or coming.

10. He is to have one man's share of the groom's silver.

11. He is to have from the spoil made by the household of the king in a border-country, after the king has had his third, the ox he may choose.

12. He is to have for all causes of landed property twenty-four pence, between him and the other judges, of which two shares belong to him.

13. He is to administer justice to the court, the household, and to whoever pertains to them, without fee.

14. He is to have a trained sparrow-hawk, or a male hawk, from the chief falconer.

15. He is the third indispensable man to the king.

16. He is to have twenty-four pence from every judge whom he may examine: and where he may administer justice in conjunction with other judges, he is to have the share of two men.

17. His protection is into the queen. Whoever may apply to him for protection shall obtain it, from the time he shall commence the summary of the first cause, until he shall finish the last for that day.

18. If a man enter into mutual pledges with the judge of the court, or with another judge; if that person can prove that the judge has pronounced a wrong sentence, let the judge lose his tongue, or otherwise let him redeem it of the king for its legal worth: but if the judge shall be in the right, let the party pay him his saraad.

19. His saraad is six kine and six score of silver, to be augmented.

20. His worth is six score and six kine, to be augmented.

XII. [*Of the chief groom.*]

1. The sixth is the chief groom.

2. He is to have his land free; and his linen clothing from the queen, and his woollen clothing from the king; and his horse in attendance.

3. His seat is on the other side of the screen, next to the king.

4. His lodging is the house nearest to the barn, as his duty is to distribute the provender.

5. He is to have two shares of provender for his horse.

6. He is to have four pence for every horse which the king may give, except from three persons; these are, the bishop, the chief falconer, and the jester. The reason he receives nothing from the bishop is, because he is the king's confessor, to whom the king is to rise and to sit down after him, and to hold his sleeves whilst he shall wash himself: the reason he receives nothing from the chief falconer is, because the king is to serve him on the three privileged occasions: the reason he receives nothing from the jester is, because he is to tie the halter, which is on the horse's head given to him, around his testicles, as he goes from the

[a] 'Amobyr,' or 'maiden fee,' payable to the lord on the marriage of a female.

[b] The game of throw-board was played with a black king and eight black men against sixteen white men.

palace: for these reasons they are not to pay the grooms silver.

7. He and the other grooms are to have the wild colts, up to two years old, from the king's third of the spoil.

8. He is entitled to the king's rain-caps, his old saddles of unpainted wood, his old cast-off bridles, and his old cast-off spurs.

9. He is to carry the arms of the king.

10. He is to have an ox hide in winter, and a cow hide in summer, from the steward, to make halters.

11. No one is to have any of the lees, but the chief groom is to have a hand-breadth between liquor and lees.

12. [a]Skins to make halters.

13. He is to have the legs of the cattle slaughtered in the kitchen.

14. His protection is, during a course of the swiftest horse at the court of the king.

15. He is to have a third of the dirwy and camlwrw imposed upon the grooms, and the amobyr of their daughters.

16. He is to have a hornful of liquor from the king, another from the queen, and another from the steward, and these are to be his allowance, with a mess of meat.

17. His saraad is six kine, and six score of silver.

18. His worth is six score and six kine, to be augmented: and his saraad is to be augmented.

XIII. [*Of the page of the chamber.*]

1. The seventh is the page of the chamber.

2. He is to have his land free; and his horse in attendance; and his linen clothing from the queen, and his woollen clothing from the king.

3. His lodging is to be in the chamber wherein the king sleeps.

4. He is to take care of the chamber, make the king's bed, and carry his messages between the hall and the chamber.

5. He is to have one man's share of the supper silver.

6. He is to have the king's old bedclothes.

7. He is to eat in the chamber.

8. He is always to act as cupbearer to the king, except at the three principal festivals.

9. His protection is, from the time one goes to get a burden of straw to put under the king, and upon his return make his bed, and spread the clothes thereon at night, until he shall take them off on the morrow, to convey away an offender, without pursuit, without opposition.

10. To him belongs the custody of the king's treasure; that is, his vessels, his horns, and his rings; and he is to be punished for what he may lose.

11. His saraad is six kine, and six score of silver.

12. His worth is six score kine and six kine, to be augmented.

XIV. [*Of the bard of the household, his privilege, his office, and his duty, this treats.*]

1. The eighth is the bard of the household.

2. He is to have his land free; and his horse in attendance; and his linen clothing from the queen, and his woollen clothing from the king.

[a]The section in *A.* and *E.* is evidently a misposition of the latter part of section x.

3. He is to sit next the chief of the household, at the three principal festivals, who is to place the harp in his hand.

4. He is to have the clothes of the steward, at the three principal festivals.

5. When a song is desired, the chaired bard is to begin; the first song of God, and the second of the king who shall own the palace; or, if there be none, let him sing of another king. After the chaired bard, the bard of the household is to sing three songs, on various subjects.

6. If the queen desire a song, let the bard of the household go to sing to her without limitation, in a low voice, so that the hall may not be disturbed by him.

7. He is to have a cow, or an ox, from the booty obtained by the household from a border-country, after a third has gone to the king: and he is, when they share the spoil, to sing the 'Monarchy of Britain' to them.

8. He is to have a throw-board, of the bone of a sea animal from the king, and a gold ring from the queen.

9. His lodging is with the chief of the household.

10. His protection is, to convey an offender to the chief of the household. Others say, it is from the first song to the last.

11. When he shall go with other bards, he is to have the share of two.

12. His saraad is six kine, and six score of silver.

13. His worth is six score and six kine, to be augmented once.

XV. [*Of the silentiary, his office, his privilege, and his duty, this treats.*]

1. The ninth is the silentiary.

2. He is to have his land free; and his horse in attendance; and his linen clothing from the queen, and his woollen clothing from the king.

3. He is to have the share of one man from the servants.

4. He is to have four pence for every cow which comes as a dirwy from any one pertaining to the palace.

5. He is to superintend the meat and drink, under the steward.

6. He is to serve, and keep silence, and strike the pillar above the head of the priest of the household.

7. He is to perform his duty in the service of the king although absent.

8. He is to have sixty pence from every land maer when he becomes maer.

9. From the time that one maer is displaced, until another is appointed, he is to take charge of the palace.

10. He is to look after the furniture, and the property of the king in the palace, from the time that the person who is maer departs until another come.

11. He is to collect the king's 'tunc.'[b]

12. His lodging is with the steward.

13. His protection is, from his first proclamation of silence unto the last, to convey away an offender.

14. His saraad is six kine, and six score of silver, to be augmented.

15. His worth is six score and six kine, to be augmented once.

[b]A payment of one pound from each free maenol.

XVI. [*Of the chief huntsman, his office, his privilege, and his duty, this treats.*]

1. The tenth is the chief huntsman.

2. He is to have his land free; and his horse in attendance; and his linen clothing from the queen, and his woollen clothing from the king.

3. His seat in the palace is on the other side of the screen, next to the priest of the household, and the huntsmen with him.

4. His lodging is in the kiln.

5. His allowance is three hornsfull of liquor, and a mess of meat; one of the hornsfull of liquor from the king, another from the queen, and the third from the chief of the household.

6. He is to have a third of the dirwy of the huntsmen, and the amobyr of their daughters.

7. He is to have twenty-four pence from every one of the huntsmen when office is given to him.

8. He is to be from Christmas until the month of February with the king, when he shall desire it: and from the first week of the month of February he is to take his dogs, his horns, and his leashes, and go to hunt the hinds: and his horn is to be of the buffalo, and its worth is a pound. And from that time to the feast of St. John, at midsummer, he is to hunt the hinds; and during that time he is not to answer any one in any claim upon him, unless it be one of his fellow officers: and some say that he is only to swear by his horn and his leashes.

9. He is to have the skin of an ox, in winter, to make leashes; and the skin of a cow, in summer to make boots.

10. On the morrow after the feast of St. John, at midsummer, he is to go to hunt stags: and unless he be taken before he has risen from his bed and put on his boots, he is not obliged to answer any one who may have a claim upon him. From that time to the calends of winter there are twelve lawful pieces in the harts; and for that reason they are to be hunted until the calends of winter. And the ninth day of the calends of winter he ought to go to hunt wild swine; and from that time he is to hunt them until the calends of [a]November: and during that time he is not to answer any one's claim, unless it be to one of his fellow officers, and that to the calends of the month of November, when the wild swine are hunted, if he be cited before he puts on his boots.

11. And on the calends of November he is to share the skins, and pay all his fellow officers who have a right to a share: and then answer. And after that, the skins are to be divided into two portions and a third; the two portions to the huntsmen, and the third to the king. Of the two portions of the huntsmen, the huntsmen with the covert hounds are to have two shares, and the huntsmen with the greyhounds one share. And the chief huntsman is to have two shares of the skins from the huntsmen with the covert hounds, and two shares from the huntsmen with the greyhounds. And from the king's third of the skins he is to have a third: and he is the third man who shares in the king's third. After all this is completed, the chief huntsman is to show the dogs, his skins, the horns, and the leashes to the king: and after he has shown them, he takes his progress among the king's villains; and from that time unto Christmas they are to be on the progress: at Christmas they must return to the king, to take their privilege and seat in the palace.

12. The dogs of the chief huntsman are of like worth with those of the king.

13. Whoever shall have anything to share with the king, whether he be the chief huntsman or another; that person is to divide and the king is to choose.

14. The protection of the chief huntsman is, to convey an offender so far, that the sound of his horn can scarcely be heard.

15. His saraad is six kine, and six score of silver, to be augmented once.

16. His worth is six score and six kine to be augmented once.

XVII. [*Of the mead brewer, his office, his privilege, and his duty, this treats.*]

1. The eleventh is the mead brewer.

2. He is to have his land free; his horse in attendance; and his linen clothing from the queen, and his woollen clothing from the king; and that at the three principal festivals.

3. He has no appointed seat in the palace.

4. His lodging is in the hall, with the steward.

5. His protection is, from the time he shall begin to make a vat of mead until he shall tie the covering over it, to convey away an offender.

6. He is entitled to the covering of the mead vat, or four pence; and that at the option of him who may own the feast.

7. He is to have a third of the wax, or four pence in lieu of it, from the steward, or buskins to the value of four pence. The wax of the feast is divided as follows: to the mead brewer in the first place a third; and the two parts are to be divided into three, one third to the chamber, and two thirds to the hall.

8. His saraad is six kine, and six score of silver, to be augmented once.

9. His worth is six score and six kine to be augmented once.

XVIII. [*Of the mediciner of the household, his office, his privilege, and his duty, this treats.*]

1. The twelfth is the mediciner of the household.

2. He is to have his land free; his horse in attendance; and his linen clothing from the queen, and his woollen clothing from the king.

3. His seat in the hall within the palace is at the base of the pillar to which the screen is attached, near which the king sits.

4. His lodging is with the chief of the household.

5. His protection is, from the time the king shall command him to visit a wounded or sick person, whether the person be in the palace or out of it, until he quit him, to convey away an offender.

6. He is to administer medicine gratuitously to all within the palace, and to the chief of the household; and he is to have nothing from them except their bloody clothes, unless it be for one of the three dangerous wounds, as mentioned before; these are, a stroke on the head unto the brain, a stroke in the body unto the bowels, and the breaking of one of the four limbs. For every one of these three dangerous wounds the mediciner is to have nine score

[a] All the MSS. here err apparently in reading November in place of December.

pence and his food, or one pound without his food, and also the bloody clothes.

7. The mediciner is to have, when he shall apply a tent, twenty-four pence.

8. For an application of red ointment, twelve pence.

9. For an application of herbs to a swelling, four legal pence.

10. For letting blood, four pence.

11. His food daily is worth one penny halfpenny.

12. His light every night is worth one legal penny.

13. The worth of a medical pan is one penny.

14. The mediciner is to take an indemnification from the kindred of the wounded person, in case he die from the remedy he may use: and if he do not take it, let him answer for the deed.

15. He is to accompany the armies.

16. He is never to leave the palace, but with the king's permission.

17. His saraad is six kine, and six score of silver, to be augmented.

18. His worth is six score and six kine, to be augmented.

XIX. [*Of the butler.*]

1. The thirteenth is the butler.

2. He is to have his land free; and his linen from the queen, and his woollen clothing from the king; and his horse in attendance.

3. He is to have one share of the supper silver.

4. He is to take care of the mead cellar, and of the vessels, and to keep the keys.

5. He is to have the covering of the mead vat, or four pence, at the option of the master of the feast.

6. He is to have liquor from every feast where mead is used.

7. He is to serve the liquor, and give to every one alike.

8. He is to supply the mead cellar, and every thing in it.

9. The lawful measure of liquor is, the fill of the vessels which are used of ale, their half of bragot, and their third of mead.

10. He is to eat with the servants.

11. His lodging is with the steward.

12. His protection is, from the time he shall begin to put a vessel into the liquor until the compotation shall cease for that night, to convey away an offender.

13. He is to have his light without measure, from the steward, for his service.

14. His saraad is six kine, and six score of silver, to be augmented.

15. His worth is six score and six kine, to be augmented.

XX. [*Of the door-ward.*]

1. The fourteenth is the door-ward.

2. He is to have his land free; his horse in attendance; and his linen clothing from the queen, and his woollen clothing from the king.

3. He is to have one share of the supper silver.

4. He is to have lawful liquor.

5. He is to carry all messages which are told him, from the gate to the hall, or to any other place where the king may be.

6. He is to have the clothes of the bard of the household at the three principal festivals.

7. He is to lodge with the porter.

8. He is to eat with the servants.

9. He ought to know all the officers of the court, that he may not stop them on their passage at the gate; and if he should stop any of them, let him pay a camlwrw to the king; and, if it should be one of the chief officers, let him pay him his [a] 'gwynebwarth': if it should be one of the others four legal pence.

10. His protection is, to convey an offender to the porter, who is to keep him until the chief of the household shall pass through the gate, and place him under his protection, who is to convey him to a place of security.

11. He is to have a hornfull of liquor from the steward, and a mess of meat, for his allowance.

12. He is to clear the way for the king, with his truncheon: and whomsoever he may thrust out of the way, at the length of his arm with his truncheon, though he may seek compensation from him, he is not to obtain it.

13. He is, after meal time, to send out those it is right to send from the hall.

14. He is to have, with the servants, a share of the hide silver.

15. He is not to sit in the hall, but on his knees to deliver the message to the king.

16. His saraad is six kine, and six score of silver.

17. His worth is six score and six kine, to be augmented.

XXI. [*Of the cook.*]

1. The fifteenth is the cook.

2. He is to have his land free; his horse in attendance; his linen from the queen, and his woollen from the king.

3. He is to inhabit the kitchen; and he is to have his necessaries from the steward and the land maer.

4. He is to have skins of all the small animals which come to the kitchen with their skins on; that is to say, he is to have one-third, and the steward two-thirds.

5. He is to taste each dish that he shall season.

6. He is to have the fragments, and the tallow, and the entrails.

7. He is himself to bring the last dish, and place it before the king; and then the king is to present him with meat and drink.

8. His protection is, from the time he shall begin to prepare the first dish until he shall place the last before the king, to convey an offender away.

9. The steward is to supply him with all herbs to season his dishes; such as pepper, and other herbs.

10. He is to eat with the servants.

11. His lodging is with the steward.

12. He is to have one share of the supper silver.

13. His saraad is six kine, and six score of silver, to be augmented.

14. His worth is six score and six kine, to be augmented.

XXII. [*Of the candle-bearer.*]

1. The sixteenth is the candle-bearer.

2. He is to have his land free; his horse in attendance; and his clothing like the rest; his linen from the queen, and his woollen from the king.

[a] Literally 'face-shame.'

3. He is to have one share of the supper silver.

4. He is to hold a candle before the king, opposite his dish, whilst he is eating.

5. The broken bread and fragments, which fall over the dish, are his.

6. He is to have a hand-breadth of the candle which he shall hold in his hand.

7. He is to light all the wax candles in the palace; and the wax he may bite off the tops of the candles in the palace belongs to him.

8. He is to have the remains of the candles, when the king retires to his chamber.

9. He is to have a supply of candles, without measure, from the steward.

10. His protection is, to convey away an offender, from the time the first candle is lighted until the last is extinguished, without pursuit, without impediment: and in like manner the rest possess their right, without pursuit, and without impediment.

11. When the king retires to the chamber, he is to go before him with a candle.

12. He is to eat with the servants.

13. His lodging is with the steward.

14. His saraad is six kine and six score of silver, to be augmented.

15. His worth is six score and six kine, to be augmented.

The privilege and duty of the sixteen officers pertaining to the king are treated of above.

Here we proceed to treat of the eight officers who pertain to the queen.

XXIII. [*Of the queen's steward.*]

1. The first of them is the queen's steward.

2. He is to have his land free; and his horse in attendance; and his linen from the queen, and his woollen clothing from the king.

3. He is always to superintend the meat and drink in the chamber.

4. He is to serve the queen with meat and drink.

5. He is to have a third of the dirwy from the queen's servants.

6. His lodging is with the steward of the king.

7. He is not to sit in the chamber, but to serve from the chamber to the kitchen.

8. His protection is, to convey an offender to the king's steward; and he, to a place of safety.

9. He and his fellows are to have a third from all the king's servants, and of that two shares are for himself.

10. He and his fellows, that is, the cooks, are to have four pence from the supper silver, and two shares of it belong to him.

11. He is to receive all his necessaries from the steward of the king, without measure.

12. His saraad is six kine, and six score of silver, to be augmented.

13. His worth is six score and six kine, to be augmented.

XXIV. [*Of the priest of the queen, this treats.*]

1. The second is the queen's priest.

2. He is to have his land free; and his horse in attendance; and his linen and woollen from the queen and the king.

3. He is to have a third of the queen's tithe; and of what may pertain to the chamber.

4. He is to have four legal pence for every patent seal which the queen shall give.

5. He is to have her offering, and that of every one pertaining to her.

6. He is to have the clothes in which the queen shall do penance during Lent against Easter.

7. He is to bless the meat and drink which are brought to the chamber.

8. His lodging is with the king's priest, in the house of the chaplain.

9. His protection is, to accompany an offender to the nearest church.

10. His saraad is according to the decision of the synod.

11. His worth is according to the privilege of his kindred: and so of every graduate.

XXV. [*Of the chief groom of the queen, his office, his privilege, and his duty, this treats.*]

1. The third is the queen's chief groom.

2. He is to have his land free; his horse in attendance; and his linen clothing from the queen, and his woollen clothing from the king.

3. He is to have four pence for every horse given by the queen; he is to give a halter with every one of the horses.

4. His lodging is the house nearest to the barn, with the chief groom of the king.

5. His protection, some say, is to the king's chief groom: others say, that it is during a course of the swiftest horse belonging to the queen, to convey away an offender.

6. He is to have one third of the colts up to two years old, taken in pillage; and the two portions belong to the chief groom of the king.

7. His saraad is six kine, and six score of silver, to be augmented.

8. His worth is six score and six kine, to be augmented.

XXVI. [*Of the queen's page of the chamber, his office, his duty, and his privilege, this treats.*

1. The fourth is the queen's page of the chamber.

2. He is to have his land free; and his horse in attendance; and the queen's old cap; and his linen from the queen, and his woollen clothing from the king.

3. He is to have one share of the supper silver.

4. He is to convey the queen's message between the chamber and the hall.

5. He is to serve the queen, except at the three principal festivals, with meat and drink.

6. He is to keep the keys of the queen's coffers, and supply the chamber, and make the queen's bed.

7. His lodging is the queen's chamber, and his bed is in the closet, that he may be ready to perform the commands of the king and queen.

8. His protection, his saraad, and his worth are the same as those of the king's page of the chamber.

9. His saraad is six kine, and six score of silver, to be augmented.

10. His worth is six score and six kine, to be augmented.

XXVII. [*Of the handmaid, her office, her privilege, and her duty, this treats.*

1. The fifth is the handmaid.

2. She is to have her horse in attendance; and the queen's old clothes.

3. She is to have her old shifts, her old bed-linen, her old bands, her old bridles, her old shoes, and her old saddles.

4. She is to have one share of the supper silver.

5. Her protection is, from the time she shall spread the clothes on the queen's bed until she shall take them off the following day.

6. She is to have her bed in the chamber, that she may hear the least word spoken by the queen.

7. Her worth and saraad are according to her privilege.

8. Her saraad, if she be married, is a third of the saraad of her husband: if she be not married, half the saraad of her brother.

9. Her worth, whether single or married, is half the worth of her brother. And so for every woman.

XXVIII. [*Of the queen's door-ward, his office, his privilege, and his duty, this treats.*]

1. The sixth is the queen's door-ward.

2. He is to have his land free; his horse in attendance; and his linen clothing from the queen, and his woollen clothing from the king.

3. He is to take liquor when there shall be mead.

4. He is not to sit in the chamber, but to do his duty standing.

5. He is to have one share of the supper silver.

6. His lodging is with the king's door-ward, in the porter's house.

7. His protection is as that of the king's door-ward.

8. His saraad is six kine, and six score of silver, to be augmented.

9. His worth is six score and six kine. to be augmented.

XXIX. [*Of the queen's cook, this treats.*]

1. The seventh is her cook.

2. He is to have his land free; his horse in attendance; and his linen from the queen, and his woollen from the king.

3. He is to be supplied by the steward with all his necessaries for the kitchen.

4. He is to taste each dish that he may prepare.

5. His protection is the same as that of the king's cook.

6. His lodging is with the steward of the king.

7. His saraad is six kine, and six score of silver.

8. His worth is six score and six kine, to be augmented.

XXX. [*Of the queen's candle-bearer, his office, and his privilege, this treats.*]

1. The eighth is the queen's candle-bearer.

2. He is to have his land free; his horse in attendance; and his linen from the queen, and his woollen from the king.

3. He is to have one share of the supper silver.

4. He is to have a hand-breadth of every candle he shall hold in his hand.

5. He is to have the tops he shall bite off the candles.

6. He is to have the remains of all the candles.

7. He is to have the broken bread and broken fragments that fall over the queen's dish.

8. His protection, lodging, saraad, and worth, are the same as those of the candle-bearer of the king.

Above we have treated of the twenty-four officers that pertain to the court.

XXXI. [*Here we treat of the officers in the court by custom and usage.*]

1. The first of these is the groom of the rein.
2. The second is the footholder.
3. The third is the land maer.
4. The fourth is the apparitor.
5. The fifth is the porter.
6. The sixth is the watchman.
7. The seventh is the woodman.
8. The eighth is the baking-woman.
9. The ninth is the smith of the court.
10. The tenth is the chief of song.
11. The eleventh is the laundress.

XXXII. [*Of the groom of the rein, his office, his privilege, and his duty, this treats.*]

1. The first of these is the groom of the rein.

2. He is to have his land free; his horse in attendance; and his clothing like the rest; his woollen clothing from the king, and his linen clothing from the queen.

3. He is to have the king's rain-caps in which he shall ride; his old bridles; his old hose; his spurs; his brass-mounted saddles; and all his horse equipage.

4. He is to officiate in the absence of the chief groom.

5. He is to hold the king's stirrup when he mounts and when he alights, and lead his horse to the stable, and bring it to him the following day.

6. He is always to walk near the king, that he may serve him when necessary.

7. He is to shoe the king's horse.

8. His lodging is with the chief groom.

9. He is to saddle the horse of the judge of the court, and bring it to him to mount; the judge in consequence is to determine causes concerning his privilege and duty gratuitously. Others say the chief groom is to do this.

10. His protection is, from the time the smith of the court shall begin to make four horse-shoes, with their complement of nails, until he places them under the feet of the king's horse, to convey away an offender.

11. His saraad is six kine, and six score of silver.

12. His worth is six score and six kine, to be.

XXXIII. [*Of the foot-holder.*]

1. The second is the foot-holder.

2. He is to have his land free; and his linen, and his woollen; and his horse in attendance.

3. And this office descends to him by privilege of land.

4. He is to hold the king's feet in his lap, from the time he shall begin to sit at the banquet, until he goes to sleep; and he is to rub the king; and during that space of time, he is to guard the king against every mischance.

5. His protection is, from the time the king shall put his feet in his lap until he goes to his chamber, to convey away an offender.

6. He is to eat from the same dish with the king, with his back towards the fire.

7. His saraad is six kine and six score of silver.

8. His worth is six score and six kine, to be augmented.

XXXIV. [*Of the land maer.*]

1. The third is the land maer.
2. He is to have his land free.
3. He is to superintend the court, under the steward of the court.
4. He is to receive the things brought to him by the [a]'maer' and the 'canghellor' for the supply of the court.
5. He is to order the ploughing; and all the necessaries for the court.
6. He is to have the whole dirwy and camlwrw of the [b]'maer-trev.'
7. He is to have the ebediw of the tenants of the maer-trev; and his wife the amobyr of their daughters.
8. If there arise suits between two of the tenants of the maer-trev, he is to have twenty-four pence, if they should be concerning land, fighting, or theft.
9. He is to swear for the land of the table of the palace.
10. He is to have three score pence from every prisoner that enters his gaol.
11. He is entitled to [c]'gwestva' from the men of the maer-trev.
12. The skins of the cattle which may be in his keeping for three nights before they are slaughtered belong to him.
13. No person is to have the skins of the cattle of the land maer but himself, whether the king be in the palace or absent.
14. His protection is, to convey an offender over the boundary of the land of the palace.
15. His lodging is in the buttery.
16. His saraad is six kine, and six score of silver.
17. His worth is six score and six kine, to be augmented.

XXXV. [*Of the apparitor.*]

1. The fourth is the apparitor.
2. He is to have his land free.
3. And, when the king is in the palace, he is to have a mess of meat.
4. He is to stand between the two pillars, with a rod in his hand, and watch, lest the house should be burned, whilst the king is at meat.
5. He is to drink with the servants, and he is not to sit while the king shall be eating and drinking in the hall; and he is not to strike the pillar on the side where the king shall be.
6. Of the vessels used in the serving, he is to have the fill of ale, and the half of bragot, and the third of mead.
7. And he is to have the legs of the oxen and kine obtained by his information, to make boots to the height of his ankles; and on the ninth day of the calends of winter, he shall have a coat, a shirt, and trousers without [d]'tenlliv.' His clothes are to reach to the knot of his trousers. On the calends of winter, he is to have a cap; and a mantle on the calends of March, or February

[a] Each comot had a 'maer' who superintended it, and received the dues to the lord; and a 'canghellor' to determine causes.

[b] The 'maer-trev' was one township, out of the fifty townships composing a comot, set apart as demesne land for the lord.

[c] 'Entertainment.'

[d] Literally 'stiffening;' and here may, perhaps, signify lining.

8. The apparitor is to divide between the king and the canghellor.
9. He is to have from a house in which a death has taken place, the meat in cut, the butter in cut, the lowest stone of the quern, the green flax, the lowest layer of corn, the hens, the cats, the fuel axe, and the headland of corn uncut in the field, or the skirts if there be no headland.
10. From every house to which he goes on the business of the king, he is to have a loaf and its [e]'enllyn.'
11. Three cubits are to be the length of his spear; two behind him, and one before him.
12. Of the booty obtained out of the country, he is to have a bull, or an animal that has not been under the yoke, or a milch heifer.
13. When the apparitor dies, the king is to have all his goods.
14. If the apparitor be sitting, and is insulted whilst causes are trying, he is to have no other compensation than a sieve of oats and an egg shell.
15. His saraad, in every case, according to some, is equal to the saraad payable to the person upon whose land he may be insulted. And in like manner his [f]'galanas.' Others say his saraad is three kine, and three score of silver.
16. His worth is three score and three kine.

XXXVI. [*Of the porter.*]

1. The fifth is the porter.
2. He is to have his land free; and his dwelling in the gate-way.
3. He is to have his food always from the palace; and a mess, when the king is present.
4. He is to have a handfull of every gift that goes through the gate; that is of fruit, eggs, and herrings, and such small things.
5. He is to have from every burden of fuel that comes through the gate, the billet he may be able to take, without impeding the horse, with his hand on the gate.
6. He is to have four pence from every prisoner upon whom the gate shall be shut.
7. He is to spread the skins of the animals, that is, the cattle, which are slaughtered in the palace; and to keep them until they are shared: and he is to have a penny for each of them.
8. He is to have, of the swine, taken in pillage that pass through the gate, the sow which he shall be able, with one hand, to lift by her bristles until her feet are as high as his knees.
9. The animal that comes through the gate without a tail belongs to him.
10. He is to act as apparitor over the maer-trev: and he is to have four pence from every amobyr that comes therefrom.
11. He is to summon the tenants of the maer-trev to work: and he is to have four pence, of every dirwy and camlwrw levied upon them, as fee.
12. He is to perform errands throughout the palace gratuitously: and he is to have the remains of the cheese he may toast.
13. He is to get ready the palace, by ordering a supply of straw, and lighting the fire.
14. His protection is, to keep an offender until the chief of the household passes through the gate to his lodging; and the chief of the household is to convey him to a place of safety.
15. His saraad is six kine, and six score of silver.

[e] Whatever is eaten with bread except flesh.

[f] Literally 'murder;' and in the secondary sense the compensation for murder.

16. His worth is six score and six kine.

XXXVII. [*Of the watchman.*]

1. The sixth is the watchman.

2. He is to have his land free: his food in ordinary: and his buskins: and a loaf, with its enllyn for his morning meal.

3. He is to watch only from the time of going to sleep until day: he is to sleep in the day time, and is to do nothing without a reward.

4. Some say that he is to have the eyes of the animals slaughtered in the palace: and to have his clothes, including his cap and hose.

5. If he be found sleeping during the time he is to watch, though he be beaten, he is not to be compensated; and, if he be not beaten by the person who finds him asleep, let him pay a camlwrw to the king.

6. His protection is, from the time he shall begin to blow his horn, when he goes to watch at night, until the gate shall be opened on the following morning.

7. His saraad is six kine, and six score of silver.

8. His worth is six score and six kine.

XXXVIII. [*Of the woodman.*]

1. The seventh is the woodman.

2. He is to have his land free; and his food in ordinary; and a mess, when the king is present; and his buskins.

3. He is to have whatever may be necessary for collecting fuel for the palace; and if he lose aught thereof, he is to make it good.

4. He is to take care of the horse that carries the fuel, to receive provender for it nightly from the palace, and to ride upon it in going to the wood to collect fuel; and if he should lose it while under his charge, he is to pay for it.

5. He is not to trim the fuel, otherwise than as he may put it on the horse, after it is brought home.

6. He is to have the necks of the animals that shall be slaughtered in the palace; the reason of which is, that they are chopped with his fuel-axe.

7. His protection is, as far as he can throw his axe, or his bill.

8. His saraad is six kine, and six score of silver.

9. His worth is six score and six kine.

XXXIX. [*Of the baking-woman.*]

1. The eighth is the baking-woman.

2. She is to have her food from the palace; and her clothes; and a mess, when the king is present; and a cake, at the conclusion of baking, of every kind of flour she may bake; and her bed in the buttery.

3. She is not to rise to any one while making bread.

4. Her protection is, as far as she can throw her peel.

5. Her saraad, if she be married, is one third of the saraad of her husband, of her and every wife; and if she be not married, one half of the saraad of her brother.

6. Her worth, whether single or otherwise, is half the worth of her brother.

XL. [*Of the smith of the court.*]

1. The ninth is the smith of the court.

2. He is to have his land free; his food in ordinary; and a mess, when the king is present.

3. He is to make all the necessaries of the palace gratuitously, except three things: these are, the suspension irons of the rim of a cauldron, the blade of a coulter, and the socket of a fuel axe, and the head of a spear; for each of these three things he is to be paid the value of his labour.[a]

4. He is to do what is wanted by the officers of the palace gratuitously; they are to present him with clothes for each piece of work.

5. The amobyr of the daughters of the other smiths belong to him.

6. He is entitled to the 'ceinion:' the ceinion imply the first liquor that comes into the hall.

7. His seat in the palace is on the end of the bench, near the priest of the household.

8. His protection is, from the time he shall begin his work in the morning until he shall finish at night.

9. His saraad is six kine, and six score of silver.

10. His worth is six score and six kine.

XLI. [*Of the chief of song.*]

1. The tenth is the chief of song.

2. He is to have his land free.

3. His seat is on one side of the judge of the court.

4. He is to begin with a song of the Deity; and next of the king who shall own the palace, or of another.

5. The chief of song only is to [b]solicit; and of the common gains of himself and companions he is to have two shares.

6. He is to have twenty-four pence from every minstrel, when he may have finished his instruction.

7. He is to have twenty-four pence from every woman on marriage, if he have not received it from her before.

8. He is to have the amobyr of the daughters of the minstrels.

9. He is to lodge with the edling.

10. His protection is from the time he shall begin the first song in the palace, until he shall finish the last song.

11. His saraad is six kine, and six score of silver.

12. His worth is six score and six kine.

XLII. [*Of the laundress.*]

1. The eleventh is the laundress.

2. She is to have her food from the palace; a mess, when the king is present; and her clothes: and she is to have, on the day she shall wash for the queen, a gift from her.

3. Her protection is, as far as she can throw her washing beetle.

4. Her saraad, and her worth are as those of the baking-woman.

Above we have treated of the officers pertaining to the court, both legal and customary; and their privilege and their duty.

XLIII. *Here we treat of other things.*

1. The three indispensables to a king are, his priest to say grace and sing mass; the judge of the court, to elucidate every thing doubtful; and his household for his commands.

2. The three indispensables to a [c]'gwrda;' his harp, his cloak, and his cauldron.

[a] The text here seems corrupt, and the various readings are too anomalous to render it restorable.

[b] Apparently to solicit a largess, or permission to address a poem to a patron.

[c] Literally 'good-man.'

3. The three indispensables to a [a]'taeog;' his feet trough, his auger, and his backfire-stone.

4. Three things which the king is not to share with any person; his treasure, his hawk, and his thief.

5. The three 'nets' of the king; the pasture of his horses, his herd of swine, and his herd of cattle: if a person lose an animal, and it be found among the animals of the king, he is to have four pence for every one so found.

6. The three nets of a gwrda; his horses, his herd of cattle, and his herd of swine: if a person find an animal among them, let him pay four pence.

7. The three nets of a taeog; his herd of swine, his herd of cattle, and his summer-house, from the calends of May unto August: if he find an animal astray, among them, he is to have four pence reward for discovery; for by law the tenth of the thing discovered is the reward for discovery.

8. The king has three horns of assemblage, which are to be of buffalo horn, and of equal worth: the horn the king drinks out of, his horn of assembling, and the horn of the chief huntsman; the worth of each of them is one pound.

9. There are three legal harps: the king's harp, the harp of a chief of song, and the harp of a gwrda; the worth of the first two, each six score pence, and their tuning keys twenty-four pence; the harp of a gwrda is worth three score pence, and the tuning key twelve pence.

10. Three things which a taeog is not to sell, without the permission of his lord: a stallion, honey, and swine; and, if he should sell them, let him be subject to dirwy, and the bargain be void; and, if his lord do not purchase them, he may sell them in whatever way he may please.

11. Three arts which the son of a taeog is not to learn, without the permission of his lord; and, if he should learn them, he must not exercise them, except a scholar, after he has taken holy orders: these are, scholarship, smithcraft, and bardism.

12. The eight 'packhorses' of the king: the sea, a waste, an indigent person from another country, a thief, a person dying suddenly, a childless person, a death whereby he obtains an ebediw, a criminal from whom he obtains a dirwy or a camlwrw.

13. Whoever shall use rude language to the king; let him pay a double camlwrw to the king.

14. Wherever the priest of the household, the steward, and the judge of the court meet together; that place has the privilege of the court.

15. The king is not to go with his host out of the country, except once a year: but they are to attend the king in his own dominions whenever he shall please. The king is to have, from every [b]'villain-trev,' a man, a horse, and an axe to form encampments, at his own cost.

16. Nine buildings which the villains of the king are to erect for him: a hall, a chamber, a buttery, a stable, a dog-house, a barn, a kiln, a privy, and a dormitory.

17. All chattels without an owner are the king's waste.

18. Three things which the king is not to share with another, if obtained by spoil in another country: gold and silver treasure, buffalo horns, and a dress which has a gold border to it.

19. A double camlwrw is to be in the palace and in the church, and so a dirwy.

20. Whoever shall do a wrong in a mother church, let him pay to it fourteen pounds: one half to the abbot, if he be a divinity scholar; and the other half between the priest and the community. If a wrong be committed in a church-yard, seven pounds; to be divided in two halves like the other.

21. Whoever shall do a wrong in another church, let him pay seven pounds: the one half to the priest, and the other to the parson.

And so ends the book of the court.

[a] A villain.

[c] Four out of the twelve maenols in each comot were 'villain-trevs,' or 'villain townships.'

BOOK THE SECOND.

[THE LAWS OF THE COUNTRY.]

I. *Here begin the laws of the women.*

1. The first of them is': if a woman be given in marriage, she is to abide by her [a]'agweddi' unto the end of the seventh year; and if there be three nights wanting of the seventh current year, and they separate, let them share into two portions every thing belonging to them.

2. The wife is to share, the husband is to choose of the things which the law shall not share between them. The swine to the husband, and the sheep to the wife; if there be only one kind, they are to be shared: and if there be sheep and goats, the sheep to the husband, and the goats to the wife; if there be only one kind, they are to be shared.

3. Of the children, two shares to the father, and one to the mother; the oldest and the youngest to the father, and the middlemost to the mother.

4. The household furniture is to be thus shared: all the milking vessels, except one pail, go to the wife; all the dishes, except one dish, go to the wife; and those two go to the husband: the wife is to have the car and the yoke to convey her furniture from the house. The husband is to have all the drinking vessels; the husband is to have the riddle: the wife is to have the small sieve. The husband is to have the upper stone of the quern; and the wife the lower. The clothes that are over them belong to the wife; the clothes that are under them belong to the husband, until he marries again; and after he marries, the clothes are to be given up to the wife: and if another wife sleep upon the clothes, let her pay [b]'wyneb-werth' to the other. To the husband belong the kettle, the bed coverlet, the bolster of the dormitory, the coulter, the fuel axe, the auger, the settle, and all the hooks, except one; and that to the wife. To the wife belong the pan, the trivet, the broad axe, the hedge bill, the plough share, all the flax, the linseed, the wool, the house-bag, with its contents, except gold and silver; which, if there be any, are to be shared: the house-bag is the hand-bag. If there be webs, they are to be shared; the yarn balls to the children if there be any, if not they are to be shared. The husband is to have the barn, and all the corn above ground and under ground: the husband is to

[a] 'Dower.

[b] Literally 'face-worth.' Another M.S.S. has 'wyneb-warth'—face-shame.

5. The provisions are to be thus shared: to the wife belong the meat in the brine, and the cheese in the brine; and after they are hung up they belong to the husband: to the wife belong the vessels of butter in cut, the meat in cut, and the cheese in cut: to the wife belongs as much of meal as she can carry, between her arms and knees, from the store-room into the house.

6. To each of them belong their clothes, except their mantles; the mantles are to be shared.

7. If the husband be privileged, let him show his privilege before the sharing; and after he shall have obtained his privilege; let there be a sharing, as we have said above.

8. Their debts let them pay in equal shares.

9. And if they separate before the seventh year, let there be paid to her her agweddi, her [a]'argyvreu,' and her [b]'cowyll;' and if she was given when a maid, whatever of those things remain she shall have: and if she leave her husband before the seventh year, she loses all these, except her cowyll, and her wyneb-werth for his [c]'gowyn.'

10. Should her husband be leprous, or have fetid breath, or be incapable of marital duties; if on account of one of these three things she leave her husband, she is to have the whole of her property.

11. If by dying they part, she is to have every thing in two portions, except the corn: no wife in the world is to have a share of the corn, but an espoused wife.

12. If by dying and living they separate, let the sick, aided by the confessor, share, and let the healthy choose.

13. The sick is not to bequeath aught, except a daered to the church, and an ebediw to the lord, and his debts: and, should he bequeath, the son can break the bequest; and such a one is called the uncourteous son. Whoever therefore shall break a legal bequest, whether daered or debts, shall be excommunicated, as a publican or pagan.

14. If living they separate, let her and her property remain in the house to the end of nine days and nine nights, to ascertain whether the separation be legal; and if the separation be right, at the end of the ninth day, let her property go before, and, after the last penny, let her go herself.

15. The saraad of a married woman is according to the privilege of the husband; that is, a third of her husband's saraad: before she is betrothed to a man, it is according to the privilege of her brother's saraad; that is, half the saraad of her brother.

16. Her galanas, whether married or not, is half the galanas of her brother.

17. If the husband take another wife, after he shall have parted from the first wife; the first is free.

18. If a man part from his wife, and she be minded to take another husband, and the first husband should repent having parted from his wife, and overtake her with one foot in the bed and the other outside the bed, the prior husband is to have the woman.

19. If a married woman commit any heinous crime, either by giving a kiss to another man, vel præbendo se palpandam, vel stuprandam; those are saraad to her husband.

20. Si coitus factus fuerit, the saraad shall be increased by one half; because it is productive of family enmity.

21. Si palpatio facta fuerit, let there be paid to him his saraad, and that without augmentation.

22. If it be giving a kiss, only two parts of the saraad are to be paid, since there is not a complete act.

23. If the man deny se deprehensum fuisse inter femora ejus, let him give the oaths of fifty men; and the woman the oaths of fifty women.

24. If the man deny se eam palpavisse; he is to give the oaths of fourteen men; and the woman the oaths of fourteen women, and those their relations, including her mother, her father, her brothers, and her sisters.

25. If he deny giving a kiss; let the man give the oaths of seven men; and the woman the oaths of seven women, and those their relations, including her mother, her father, her brothers, and her sisters.

26. Whoever shall take away a maid clandestinely, and before connexion between them, the maid ask: 'What wilt thou give me?' and he minutely inquire the amount he is to give her, and that upon his faith; if, after this, he attempt to deny it, and she urge her claim legally against him, she is to be credited: for there her word is conclusive as to her purity; since he took her to a place where there were no wedding guests.

27. If a maid be given to a man, and she be found by the man to be deflowered, and he allow her to remain in his bed until the following morning; he cannot, on the morrow, take away any of her due: sed si, postquam illam vitiatam deprehenderit, surrexerit ad pronubos, pene erecto, et testaretur eis se illam vitiatam invenisse, et non concubuerit cum illa ad crastinum usque; nihil ab eo in crastinum habebit. Si mammæ et crines et menses apparuerint, tunc lex pronuntiat neminem posse certo scire num virgo sit necne, propter hæc signa; and then the law allows her to be exculpated by the oaths of seven persons, including her mother, her father, her brothers, and sisters. If she will not be exculpated, let her shift be cut off as high as her hip; and let a yearling steer be put in her hand, having his tail greased with tallow; and if she can hold him by his tail, let her take him in lieu of her share of the argyvreu; and, if she cannot hold him, let her be without any thing.

28. Whoever shall give a woman to a man, must pay her amobyr, or take sureties from her for its payment: but if she dispose of herself, let her pay her amobyr herself; because she has been her own disposer.

29. If a man take away a woman clandestinely, and bring her to an house of uchelwr, to sleep with her, and the gwrda do not take security for her amobyr, let him pay it himself.

30. If a man take a woman clandestinely, let her be, until the end of the seventh year, upon three steers whose horn and ear are of equal length; and since she herself lost her own privilege, let her be on that privilege to the end of the seventh year: and if she have argyvreu, let that remain entire unto the end of the seventh year; if she permit it to be made use of, no compensation shall be made to her for

[a] 'Paraphernalia.
[b] 'Maiden-fee.'
[c] 'Concupiscence:' the term is used for a fine due to the wife from the husband for connexion with another female.

what is consumed for food and clothes. [a] From the end of the seventh year, if she reach within three nights of the seventh year, a sharing is to be made with her in halves, as a betrothed wife: because a wife, whether abducted, or betrothed, continues on the privilege of her agweddi only unto the end of the seventh year; and she is not subject to agweddi after the expiration of the seven years; therefore let them share in halves.

31. Whoever shall sleep three nights with a woman, from the time the fire is covered until it be uncovered the following morning, and after that willeth to separate, let him give her an ox that shall be worth twenty pence, another worth thirty pence, and another worth sixty pence; and, if he take her to house and home, and she live with him unto the end of seven years, thenceforwards he is to share with her, as with a betrothed wife.

32. There are three legal agweddi: the agweddi of a king's daughter, twenty-four pounds; the cowyll of a king's daughter, eight pounds; the agweddi of a gwrda's daughter, three pounds; and her cowyll one pound; the agweddi of an [b]'aillt's' daughter, one pound; and her cowyll six score pence.

33. If a man cause a female of grove and bush to become pregnant, he must wholly maintain the child; for the law enacts that she ought not to suffer loss on account of the man, since she received no benefit from him, and therefore he is to rear the child.

34. If a man part from his wife, and she be pregnant at the time of separation, let her be allowed, from that period unto the time of parturition, what would suffice to rear the babe for half a year; and after the child is born, she is to rear it unto the end of the year; willing or unwilling, she is to rear it, for an allowance from the husband. The measure of the allowance is, a milch cow, a coat worth four pence, a pan worth a penny, and a car load of the best corn that shall grow upon his patrimony, and these unto the end of the year, towards rearing the child. And she herself must afterwards rear it for half a year; and thenceforward she cannot be compelled to rear it beyond her own proportion, unless it be her will; and from thence unto the end of the fourteenth year, two thirds of the rearing fall on the father, and one third on the mother; and, at the expiration of the fourteen years, it is right for the father to take him to his lord, to become a man to him: and from that time forward he is to be supported by his lord.

35. If a woman say that a man has committed a rape upon her, and the man deny it, let him give the oaths of fifty men, without an alltud, without a [c]'gwr nod.'

36. If she legally urge her plaint, prebendat penem ejus manu sinistra, et dextra reliquiis imposita, juret super istas, eum ipsam stupravisse isto pene per vim, causing shame and saraad to herself, to her kindred, and to her lord. Some of the judges will not admit a denial against this; we however admit a denial, as we have previously said.

37. If a man acknowledge the commission of a rape upon a woman, let him pay twelve kine as a dirwy to the lord, and her amobyr to the lord; and, if she be a maid, her cowyll, and her agweddi, to the utmost amount of her due; and her wyneb-werth, and her [a]'dilysrwydd:' and, if she be a married woman, her saraad, augmented by one half, to her husband.

38. If a man take away a maid clandestinely, her lord and her kindred are to take her away from him, though it may annoy him: and, if she had previously been with another man, she cannot after that be taken from the man who took her clandestinely, unless it be her will.

39. The three peculiars of a woman: her cowyll, her gowyn, and her saraad: the reason these three are called three peculiars is, because they are three proprieties of a woman, and cannot be taken from her for any cause: her cowyll is what she receives for her maidenhood; her saraad is, for every beating given to her by her husband, except for three things; and those three, for which she may be beaten, are, for giving any thing which she ought not to give; for being detected with another man in a covert; and for wishing drivel upon his beard; and, if for being found with another man he chastise her, he is not to have any satisfaction besides that; for there ought not to be both satisfaction and vengeance for the same crime: her gowyn is, if she detect her husband with another woman; let him pay her six score pence for the first offence, for the second one pound; if she detect him a third time, she can separate from him, without losing any thing that belongs to her: and the property she may obtain for the above three things is to be apart from her husband; and, if she endure, without separation, after the third offence, she is not entitled to any satisfaction. The wife of the king may give, without the king's permission, the third of what shall come of [b]'dovod' to the king. The wife of an uchelwr may give her mantle, her shift, her shoes, her head linen, her meat and drink, and the contents of her store-room, and may lend all her furniture. The wife of a taeog can give nothing but her head gear; and lend only her sieve, and that as far as her voice can be heard, from the dunghill, requesting its return.

40. The three holds of a wife: the first is, when she is slept with, she is not to move from thence until the end of the ninth day; and when she shall separate from her husband, she is not to move from the house until the end of the ninth day; and then, after the last penny of her property; and when her husband shall die, she is not to move from the house until the end of the ninth day; and then, after the last penny, let her go.

41. In three modes an amobyr accrues to a woman: one is, by gift and delivery before she be slept with; the second is, by open cohabitation, though there may be no gift nor delivery; the third is, by her pregnancy.

42. The amobyr of the daughter of a maer canghellor, one pound.

43. The amobyr of the daughter of a maer, six score pence.

44. The amobyr of the daughter of a chief of a kindred, six score pence and one pound.

45. The amobyr of the daughter of an uchelwr, six score pence.

[a] See Sect. 1.
[b] 'An alien.'
[c] Literally 'a marked man,' a slave.

[a] 'Assurance.'
[b] The term 'dovod appears to comprehend those things which were for domestic uses.

46. The amobyr of the daughter of an aillt, four score pence.

47. The amobyr of the daughter of an [a]'alltud,' twenty-four pence.

48. The amobyr of the daughter of every chief officer, according to some, a pound, according to others, six score pence.

49. The amobyr of the daughters of each of the other officers, according to some, six score pence, according to others, three score pence.

50. The amobyr of the daughter of a slave, twelve pence.

51. If a household slave become pregnant, he who is the cause of her pregnancy is to provide another woman equal to her, to serve in her room, until her delivery, and is to rear the child after it is born, without let to the owner of the person; and, if she die in delivery, he is to pay her legal worth to her lord.

52. The ebediw of a female having a cell, sixteen pence.

53. If a female alltud, in passing through a country, die; let sixteen pence be paid to the proprietor of the soil for her death clod.

54. If a man willeth to separate from his wife, and after he shall have separated, willeth another wife; the first, that has been divorced is free: for no man is to have two wives.

55. Every woman is to go the way she willeth, freely, for she is not to be revenant; and nothing is due from her, except her amobyr, and only one amobyr; for a woman owes no ebediw, only her amobyr; therefore, as a man is to pay only one ebediw, in like manner a woman is to pay only one amobyr; for there is no ebediw from her, only her amobyr.

56. A woman cannot be admitted as surety or witness concerning a man.

57. If a woman be seen coming from one part of a grove, and a man from the other part, or coming out of an empty house, or under one mantle; if they deny; the oaths of fifty women on the woman, and the same number of men on the man.

58. If a Welsh female be given to an alltud, her sarâad shall be according to the privilege of her husband, until the alltud shall die; and, after the death of the alltud, until she take another husband; since she is not to revert to the privilege of her kindred.

59. If a Welsh female be given to an alltud, and they have male children, the children are entitled to inheritance by maternity; but they are not to have a share of the privileged farm, until the third generation; excepting the son of an alltud chieftain; and he is to have a share of the whole without delay: the sons of such women are to pay cattle without surety; and the reason that such cattle are called cattle without surety is, because there is no kindred of the father to pay them, but the mother's kindred alone.[b]

60. A woman ought neither to buy nor sell without consent of the husband unless she be married: if she be married however, she may buy and sell.

61. Three women whose sons are to have the privilege of maternity according to law: the son of a Welsh female given to an alltud; the son of a woman given as an hostage to a foreign country, if she become pregnant, being given as an hostage by her kindred and her lord; and of a woman upon whom an alltud shall have committed a rape.

62. If a maid be given in marriage to a man, and her cowyll be not specified before she rise from her bed in the morning, he is not answerable to her for it thenceforward.

63. If a maid declare not her cowyll before she rise from her bed in the morning, the cowyll is to be thenceforward in common between them.

64. A daughter is to have, of her father's property, only half the share a brother shall have; and she is to pay for galanas only the half of what a brother shall pay; and that for her children: and, if she have no children, and she swear that there never will be any, she is to pay nothing; and if there be children arrived at legal age, let them pay on their own account thenceforward.

65. No woman in the world, old or young, is to pay the [a]spear penny.

66. Si femina, ob desiderium se sejungendi, diceret quod vir non potest copulare, lex requirit id probari hoc modo; linteamen album recens lotum sub illis expandi, et virum in illud ire pro re venerea, et jurgente libidine eam super linteamen projicere; et si fiat vel conspiciatur in linteamen, satis est ei, et illa postea non potest ob istam causam se sejungere ab eo: et si non possit, potest se sejungere ab eo, et abire [c]cum omnibus rebus suis.

67. If a maid assert that a man has committed a rape upon her, and the man deny it; and the maid say, that, if he has not violated her, she is a virgin: the law declares it to be right to prove whether she be a virgin or not, since her being a virgin is her [b]'arddelw;' and he who is to prove the fact is the edling: if he find her a virgin, the man shall be free from the charge against him, and she, without losing her privilege.

68. If a rape be committed on a married woman, no amobyr is to be paid for her; because she herself paid it, when she married.

69. If a woman take a child legally to a man, though the man disown it, we say that she is not, after once taking it to him legally, ever to take it to another; for it cannot revert from the person to whom it was first taken.

70. If a woman be given to a man, and her property specified, and the whole of the property had, except one penny, and that be not had, we say that the man may separate from her on that account, and she cannot reclaim any of her property: and that is the single penny that takes away a hundred.

71. Surety is not requisite for the dilysrwydd of property which a woman brings as her portion.

72. A woman is entitled to the third of the sarâad of her husband, whether from his homicide, or from any other cause.

73. A [c]'raith' of women is not to go with a woman, either for theft, or for murder, or for surety, but a raith of men.

[a] 'A foreigner.'

[b] The kindred of the mother was amerced in the entire mulct for murder committed by such sons, because the father's kindred was beyond the jurisdiction of the lord; and the mother's kindred, if they were murdered, received the whole mulct.

[a] So termed from being collected by the criminal from males, distantly related to him who refused taking an oath of non-consanguinity.

[b] 'Voucher.'

[c] 'A compurgation jury.'

74. The law enacts that a woman is not to have a cowyll after the appearance of the menses, unless her next of kin, including her mother, her father, her brothers, and her sisters, as far as seven persons, shall exculpate her. The menses ought to appear at her fourteenth year; and from thence until the end of forty years she is to rear children; that is to say, fifty-four years she continues in her youth; and after that to cease to bear.

75. If a maid be given to a man, and the marriage being unconsummated, she receive an injury; according to the privilege of her husband she is rated, and is to be compensated, and not according to the privilege of her brother; and she is called a maiden wife: and if a rape be committed upon her, she is to be paid her cowyll.

76. If a woman be slandered on account of a man; the first time, the oaths of seven women exculpate her; the second time, the oaths of fourteen women; the third time, the oaths of fifty women; and thence onward, for every slander, the oaths of fifty women.

77. If a woman kill a man, she is to have the spear penny: and this is the person who receives, but does not pay.

78. Every [a] lady is entitled to the amobyr of the women of her domain.

79. Every land maer is to have the amobyr of the women of the maer-trev.

80. A common prostitute has no privilege; though a rape be committed upon her, she is not to obtain compensation: if she be insulted, let her sarâad be paid according to the privilege of her brother, and her galanas, if she be killed.

81. For every offence that a woman may commit, let her kindred pay for her, as for a man, unless she be married; but if she be married, let her and her husband pay her camlwrw and her dirwy.

82. A [b] 'gwaesavwr,' an [c] 'adlamwr,' and an [d] 'aswynwr.'

If a gwaesavwr leave his [c] 'gwaesav,' he shall pay six score pence: an adlamwr shall pay three score pence: an aswynwr shall pay thirty pence.

II. [*The privileges of Arvon.*]

1. Here [g] Elidyr the courteous, a man from the North, was slain, and after his death the men of the North came here to avenge him. The chiefs, their leaders, were [h] Clydno Eiddin; Nudd the generous, son of Senyllt; Mordav the generous, son of Servari; and [i] Rydderch the generous, son of Tudwal Tuddglyd; and they came to Arvon: and because Elidyr was slain at [a] Aber Mewydus in Arvon, they burned Arvon as a further revenge. And then Run, son of Maelgwn, and the men of Gwynedd, assembled in arms, and proceeded to the banks of the [b] Gweryd in the North; and there they were long disputing who should take the lead through the river Gweryd. Then Run dispatched a messenger to Gwynedd, to ascertain who were entitled to the lead: some say, that Maeldav the elder, the lord of [c] Penardd, adjudged it to the men of Arvon; Iorwerth the son of Madog, on the authority of his own information, affirms that Idno the aged assigned it to the men of the black-headed shafts. And thereupon the men of Arvon advanced in the van, and were valorous there: and Taliesin sang—

Behold! from the ardency of their blades,
With Run the reddener of armies,
The men of Arvon with their ruddy lances

And then on account of the length of time they remained in arms, their wives slept with their bond servants: and on that account Run granted them fourteen privileges.

1. The first is, precedence of a wife; and the precedence is, as to tame horses, his swine, his geese, and a car, and any two oxen he may please of the herd; and the car full of such furniture as he may please.
2. The second is, the van of Gwynedd in the hosts.
3. The third is, that he pay not for his beast.
4. The fourth is, to settle the limits of the districts bordering upon Arvon.
5. The fifth is, that if there be a dispute between any two maenols of the nine maenols which are in Arvon, that the seven terminate the dispute of the two, without any person from another place.
6. Sixth, that there shall be no apparitor therein.
7. Seventh, common right of fishing on the [d] three rivers therein.
8. Eighth.....
9. Ninth, that they be not quern restricted.[e]
10. Tenth, that they drink not [f] stinted measure.
11. Eleventh, that there is no hold on their pleading unto the third word.
12. Twelfth, that there shall be no payment for horses of guests, or for men on progress.
13. Thirteenth, that they are not to go from the hall to another lodging.
14. Fourteenth, whoever shall reside in Arvon a year and a day, if he be a man of substance, he acquires the same privilege as a man of the country.

2. And if there be who shall doubt one of

[a] The superior of a district in her own right.
[b] A person under the protection of a landed proprietor.
[c] A person who leaves a landed proprietor after remaining with him for a year.
[d] A person who returns to his own patrimony after remaining with a landed proprietor for a year.
[e] A landed proprietor who affords his 'protection.'
[f] The part of the present Caernarvonshire which extends from Bangor to Celynog.
[g] Who is stated to have married Eurgain the daughter of Maelgwn. Maelgwn died about the year 547; and it is conjectured this expedition was undertaken with the view of asserting the claim of Elidyr to the sovereignty of Gwynedd; Run, son of Maelgwn, according to some genealogies, being illegitimate.
[h] Lord of a district about the present Edinburgh.
[i] Lord of Strath Clyde.

[a] The efflux of the Mewydus, a rivulet, now called 'Cadnant' or 'battle-brook,' which flows by the town of Caernarvon into the Menai: the place where Elidyr fell has preserved the name of 'Elidyr bank.' A principal residence of Maelgwn was Caer Seiont, or Segontium, near Caernarvon.
[b] Perhaps the river Wear.
[c] The ground on the west side of the river Seiont, opposite the town of Caernarvon.
[d] These three rivers are, the Seiont, the Gwyrvai, and the Llyvni.
[e] This passage is doubtful, but apparently signifies that they were not bound to the lord's mill, but might claim, as the burgesses of Rhuddlan did, 'habere molas manuales.'
[f] Literally 'annoyance.' This measure was the depth of the nail joint of the middle finger.

these privileges, the community at Bangor, and that of Beuno,[a] shall uphold them.

III. [*Triads.*]

1. The three exclusives of a man; his horse and arms; and what shall come to him as daered of his land; and what shall come to him as wynebwerth from his wife, for her cowyll: he is not to share any of these with his wife.

2. The three exclusives of a woman are her three peculiars: and those she is not to share with her husband.

And thus concludes the law of the women.

IV. [*Of the nine tavodiogs.*]

1. Here begin the laws of the country.

2. First, are the nine [b]'tavodiogs:' these are,

3. A lord, between his two servants:

4. A priest, between his two monks:

5. A father, between his two sons.

If one of those we have mentioned above does not will to submit to the decision of the three tavodiogs, and the other wills it, the law requires submission to their decision.

6. The fourth is a judge, respecting his judgment.

If one of two parties between whom a lawsuit has taken place deny the judgment, and the other acknowledge it, the statement of the judge is, in that case, final respecting his judgment.

7. The fifth is a surety, respecting his suretyship.

If he be acknowledged, and the one party should say that the suretyship is for a great matter, and the other that it is for a small matter since the surety has been acknowledged, he is to be believed as to what it has been given for; and what he says cannot be denied.

8. The sixth is a giver, respecting his gift; which is thus:—

If a man should give a thing, and one of two men should say, 'It was given to me;' and the other say, 'No: to me it was given;' his word is decisive, in what manner he gave it, and in what manner he did not give it.

9. The seventh is a maid, respecting her maidenhood; which is thus:—

If a man should take away a maid clandestinely, and after conducting her to a lonely place, and before connexion with her, she should ask him, 'What wilt thou give to me for this?' and he minutely question her how much he shall give; and afterwards repent it: though he should deny it, if she confess it, her evidence there is decisive.

10. The eighth is the herdsman of a hamlet.

If a beast belonging to any person be killed by the animals of other owners, and it be enquired into, the testimony of the herdsman is decisive, as to which ox killed the other.

11. The ninth is a thief, at the gallows, respecting his fellow thieves.

If he should assert that another person was an accessary with him in the robbery for which he is about to suffer; and he should persist in his assertion unto the state God went to, and he is going to; his word is there decisive, and cannot be gainsayed: nevertheless his fellow thief shall not be executed, but is a saleable thief; for no person is to be executed on the word of another, if nothing be found on his person.

[a] At Celynog.
[b] Literally 'having tongue.'

V. [*Of wounding an animal.*]

1. If a person break the leg or thigh of an animal belonging to another, or so wound it that the animal pine away in consequence; and the animal be clean, so that its flesh may be eaten; it is right for the person who shall wound it to take it under his care, until it be cured: because the owner of the animal is not to work for the act of the person who caused the injury to it.

2. And if it be a milch animal, whose leg or thigh be broken, or a working ox, let there be given to the owner a similar animal, equal to it, that he may derive the same advantage from it as from his own beast. And if the animal die, let the other animal, given as a pledge in its stead, replace it. And, if the animal live and be completely restored, let each person take his own again, as before.

3. Others say, that the owner is only to view his sick animal, to learn how he shall claim, whether as to a maim or a mischance; and, if for its maim and wound he claims let an indemnity be given for the life; and let him be paid for its loss and its wound, according to appraisement; and that because there is no legal worth thereon. And for every thing that has not a legal worth, appraisement is to take place.

4. If the animal die on the spot when wounded, let it be offered to the person who wounded it; and, if he will not accept it, let the owner dispose of it, and do what he pleases with it; and he is likewise to have its full worth. If the other say: 'Do thou make use of it, and I will pay thee for it, as fully as the law may provide:' in that case, the law provides, that, from the feast of St. John unto the first of January, two parts are to be paid for the flesh and the skin, and the third for the life; because then is the prime season: again, from the first of January unto the feast of St. John, two parts for the life, and the third for the flesh and skin; because every animal is carrion during that period.

5. If the person who shall have wounded the animal refuse to take the carcase, let the owner do as he will respecting it; and, in addition, he shall obtain the full legal value.

VI. *Of the claim of surety and debtor, this treats.*]

1. If a person give surety to another for any thing, it is right for him to release the surety, by one of the three means which release a surety: either by paying for him, or by giving pledge, or by denying surety.

2. If he willeth to deny, a surety is to be thus denied: let the two parties, and the surety, come before the judge; and the judge is to seek from both parties an acknowledgment whether 'Yonder man be a surety, or not a surety?' 'A surety, God knows,' says the creditor: 'Not a surety, God knows,' says the debtor. Then it it is right for the judge to ask the surety, 'Art thou a surety?' 'I am,' replies the surety. 'It is wholly denied,' says the debtor: 'thou art not surety for me; neither for that, nor for any thing.' 'God knows,' says the surety, 'in the best manner a surety is to insist that he is a surety, do I insist on my being surety.' 'God knows,' says the debtor, 'in the best manner a debtor is to deny surety, I will deny it.' Then it is right for the judge to ascertain in what

manner he is to deny it. Now the law in this case provides, since there is only his own evidence in the matter prosecuting it, there is to be only the evidence of the debtor to deny it. 'Yes,' says the debtor, 'I will deny him.' Then it is right for the judge to take the relic in his hand, and say to the debtor: 'The protection of God prevent thee! and the protection of the Pope of Rome! and the protection of thy lord! do not take a false oath.' If he will then take the oath, let him swear to God, in the first place, and to the relic that is in the hand of the judge, that he is not surety for him; neither for what he asserts, nor for any thing. If the surety do not counter-swear, let the debtor be free from the claim on account of his denial, and let the surety pay the creditor his full demand. If the surety counter-swear to the debtor, let him counter-swear whilst the debtor is putting his lips to the relic, after he has sworn; and thus be shall counter-swear: 'By the relic that is there, I am surety for thee in the matter we have mentioned; and thou has perjured thyself; and by the counter-oath I have sworn against thee, I will have the judgment of the judge.' And then it is right for the judge to go out, to give judgment; and the law requires in that case the oath of the debtor, one of seven, to deny his suretyship: six men, and himself the seventh; four of them of kin to his father, and two of kin to his mother, and himself the seventh: and these persons are to be so nearly related to him, as to participate in paying galanas, and in receiving it along with him.

3. The period of that raith is a week from the following Sunday; and the place where that raith is to be given is the church wherein he shall hear mass; and the time for receiving that raith is between the 'Benedicamus,' and distributing the sacramental bread. And if he obtain that raith, it is sufficient for him; but if he be unable to obtain it, let him pay the claim: and, if the lord be minded to prosecute him for perjury, let him proceed.

4. Whatsoever surety shall counter-swear against a debtor, shall be free from the claim and the suretyship; because he has fulfilled the requisites of a surety.

5. Whatsoever surety shall not counter-swear against the debtor, let him pay the due and claim himself: for he has not performed the requisites of a surety which a surety should fulfil.

6. When a surety shall acknowledge to the judge that he is a surety, it is right for the creditor then to attest his acknowledgment, lest he should recede from it another time.

7. If a person take surety for a thing from another, it is right for him to set a time for the thing due; and when that time arrives, it is right for him himself to apply to the original debtor; and, if the debtor deny it, let him come upon the surety, and claim his surety, and say that the debtor denies it. If the surety say that he is not surety, let him come to the judge, and let him prosecute the claim before the judge; and if the surety deny his being surety, and the debtor will not counter-swear against him, let the surety be free from the claim, and from the suretyship, because of the denial he has made. And, if the debtor counter-swear against the surety, and call upon the judge for judgment, according to the counter-oath which he has made against the surety, it is right for the judge to sentence the surety to produce the oath and the denial of seven persons; and so nearly related ought those men to be to him, as to be required to pay galanas with him, and receive it: in like form as we have mentioned above.

8. If a person take surety from another for any thing, and the parties come together, the creditor, the debtor, and the surety; and the creditor interrogate the surety, and say he is surety for a great matter, and the debtor answer, and say he is surety for a small matter, not denying his suretyship; there, it is right for the judge to decide that it is requisite for the surety to say for what he is surety, whether for a great or small matter, and that on the oath of the surety, since he is an acknowledged surety.

9. If a person take many sureties for a thing, and the debtor willeth to deny them; all we have said above, to deny a surety, is requisite to deny each of these likewise: some of the judges allow one seven to deny them, though there may be twenty-four sureties; we say that it is not right and not meet.

10. If a person suppose a surety is freed from his suretyship, by paying part of the debt, and not paying the whole, we say that he shall not be free, and that he is surety for the last penny as well as for the first.

11. If there be an acknowledged surety for a thing, and there be a denial on the part of the debtor as to payment, it is right for the surety to give a legal pledge to the plaintiff: a legal pledge is a third more than the demand.

12. If there be an obstruction to giving a pledge, the surety must accompany the pledge, together with the creditor, to a place of safety; and he is himself to receive the first stick-blow, if there be fighting; and if he do not thus, let him pay the debt himself.

13. If a surety endeavour to take a pledge without the debtor, without urging the claim on the debtor, he is not to take away the pledge. A surety is not to take away a pledge without the debtor, unless there be a denial, face to face, in his presence.

14. If he has seen a prior denial against the creditor, he then may give a lawful pledge belonging to the debtor, to the creditor, in his absence.

15. If the debtor permit the surety to give a pledge of one pound in lieu of one penny, and before the time of the pledge, the pledge be lost, the law does not require him to pay back more than a halfpenny; for that is the third of a legal penny.

16. If a person give the value of a pound in lieu of one penny in pledge, and the pledge lapse, nothing whatever is adjudged to the debtor; for he himself debased the privilege of his pledge.

17. Whoever shall give an acknowledged pledge, and imagine, because there is no surety for it, that the pledge is insecure, we say that that pledge lapses, and that is secure.

18. If the surety give a great matter in pledge for a small matter, it is lawful for the creditor to receive what is given to him, whatever its amount, in pledge; and, although he may lose it before the time, he is to restore only a third to the surety, who deposited it with him; nevertheless the surety must fully indemnify the debtor, because he took it unlawfully.

19. If there be surety for twelve pence, and

the time of the twelve pence arrive, and the debtor have nothing, except a horse worth one pound, or ten pounds; and the creditor, with the surety, come to demand the twelve pence, and the debtor say: 'I have not wherewith to pay you, except my horse; and that I will neither give to you, nor pledge:' in that case the surety is not to take the pledge from him; and the creditor is not to take the pledge of the surety; but both parties are to proceed to the lord, and declare to him: 'There is yonder only a great matter; and a great matter is not to be taken in pledge for a small matter:' then it is right for the lord to give permission to the surety to give a great pledge in lieu of the small matter, lest the creditor suffer loss.

20. If a person give surety to another for a debt, and after giving the surety flee to sanctuary, to avoid paying the debt; we say, that he is not to have sanctuary against that; and that the surety is to give a pledge to the creditor, or otherwise deny his suretyship.

21. No person is to take a surety for one day; for, if he does not claim on that day, has not the time arrived when he has no surety?

22. A man is not to take a debtor as surety, for they are two arddelws, and he shall only choose his arddelw; if of suretyship he choose his arddelw, there is no debtor; if of debtor he choose, there is no surety: on that account no individual can be both surety and debtor.

23. A surety is not to take a hold or pledge from the debtor while engaged in his lord's business or his own, or while ill; and the creditor is not to take a pledge from the surety during such time.

24. Three times the surety is to seek the debtor at his resort before taking his hold: and if thereby he do not find him, it is free for him to give his hold to the creditor.

25. If a person take surety for property from another, and after that the debtor be banished, either on account of murder, or for theft, or for any other illegal acts, so that he ought not to be in the country, and the creditor demand the property from the surety; then the law sees that it is right for them to divide the loss equally between them; that is, the surety to pay one half to the creditor: for it is hard for the surety to pay the whole, and he innocent; and hard for the creditor to lose the whole, by relying upon the surety. And here is one of the three instances where the law shares property according to the law of Howel.

26. If the debtor afterwards return to the country, they are to enforce the repayment of their property from him; and then it is right for the surety to receive the half of that property. And here is the instance of the surety being the enforcer of property to himself.

27. If there be surety for a debt, and before the time of payment the surety die, and leave a son, the son ought to be responsible for the father's debts. Some say, if that son willeth to deny his suretyship; over the grave of his father the legal denial is to be given: we say it ought not to be; for the learned say, that the law of this world can affect a person, whether he be gone to heaven or to hell, only until he goes to this earth. The cause is, that, though there be law between man and man upon this earth, there is no law between devil and devil, and there is no law between angel and angel, only the will of God; and therefore, a person that leaves this earth cannot be affected by law; but the others who remain are to act together: and therefore, it is right for the son of that surety who is dead to stand legally for the father, as the father must have stood, if living: and, if he have no son, the lord is to act as a son to him; and, if it be necessary to compel him, he is to be compelled, as the surety ought to be, if living.

28. If a person take surety from another for any thing, and before the time of payment comes, the debtor die, the surety is to compel the son of the debtor, in the same manner as the debtor, if living. If he have no son, let the lord stand in his place, and pay for him, or deny it: and if he willeth to deny it, let him deny it, as the man would himself, to whom he became a son for his property; and, since he preferred becoming a son to that man, on account of his property, to being a lord, let him be in the privilege the man to whom he became a son, on account of his property, and deny the suretyship one of seven; and those persons are not to be of kin to the debtor, but of kin to the king; for the family of the debtor is not related to the king though the king may deny the surety.

29. Where a denial by the son may occur of his father's suretyship, no person of his mother's kindred is to deny anything for his father.

30. There are three useless suretyships: the first of them is, when a person shall purchase any thing from another, for money, and take surety for it, and surety be not taken for the money; and the owner of the money repent of his bargain, as he willeth not to avail himself of the surety, which he has for the thing he purchased; and the other has no surety for the money, to bind him to his bargain; therefore the surety is useless on either side, since the purchaser wills not the bargain to stand.

31. The second is; if a person give a surety to another on a thing insecure, as a thing secure, and the owner of the property come to claim it, it is right for the owner to obtain his property; though a surety has been given for the thing, it ought not to have been given; and it is not right that the purchaser should part with it until an equivalent pledge be received from the [a] 'arwaesav.' If the arwaesav say, that he is to pay only so much as he obtained for the horse; we say, that he is to pay the legal worth of the horse, whatever sort of horse it may be: and because the surety cannot perform his suretyship, on that account it is called an useless surety. As to the questionable property we have here mentioned, whoever shall be in fault as to its removal, let the lord prosecute him.

32. The third is, a female surety is no surety; that is to say, a woman is not to be a surety, because women cannot deny a surety; nor is she to have a raith of men to deny it. The law, however, says that surety given by a woman is a surety; because whoever can inquire into the right to property, the law enacts it to be legal for that person to warrant it; and since a woman can inquire into the the right to property, we say that it is indispensable to take surety for dilysrwydd from her also; and that the surety she may give is a surety: for since a man can deny her, she is also to have men with her to deny a surety.

[a] A guarantee.

33. If a woman give her [a] 'briduw' for any thing, and she deny it legally; we say that women shall deny it with her.

34. Some say, that a pledge does not lapse from the hand of a surety until the end of a year and a day: we say that the pledge lapses from the hands of three persons at its maturity; and those three persons are, a surety, a lord, and the owner of the property. The cause is, because the lord is surety for all acknowledged property for which there is no surety; and therefore, the pledge lapses from his hand, or from the hands of his servants.

35. Neither from the hand of the lord, nor from the hand of a surety, nor from the hand of his servant, is there a necessity for dilysrwydd of a pledge; since they do not deny its being given, they are sureties for the dilysrwydd of that pledge for ever.

36. The lord is the surety for every acknowledged property, for which there is no surety.

37. From the owner of property surety is to be taken for the dilysrwydd of the pledge, lest he deny it another time, from coveting either the property, or any other thing he had not given.

38. No one is to say that he will not become surety for another, if he be such a person as ought to become surety.

39. Many persons are not to become surety, or to give a surety; and the cause for that is, since they are not to deny a surety they are not to give a surety; such are, a monk, an eremite, a foreigner, a scholar of a school, and every person who cannot come without the permission of another to attend the courts.

40. If a person give surety for a debt for a time, and the time fall upon one of the three principal festivals, Easter, Whitsuntide, or Christmas, though he claim it, he shall lose nothing but his time. If he urge his claim on Christmas day, he shall not obtain an answer until the morning after the calends; if he urge it upon Easter day, on the Tuesday next after little Easter day he shall have an answer; if on Whitsunday, on Tuesday next after the Sunday following Whitsunday there shall be an answer given to him: and those three weeks, on account of their privilege, are called blank days.

41. It is not necessary to take a surety for the dilysrwydd of money, nor transferable trinkets, such as a bandlet, a knife a girdle, nor vet for arms.

42. If a surety and a debtor meet upon a bridge formed of one tree, the latter ought not to refuse doing one of three things; either to pay, to give a pledge, or to go to law; and he is not to move his foot, without doing one of these three things: if he refuse to do any one of those three things, let the surety then deliver his pledge to the creditor: if the other prefer it, let him apply to the law without delay.

43. There is to be no time granted for aid in a suit between surety and debtor, for it is to be without delay.

44. If the creditor decline law before the judge, the surety is free, and the other loses his claim; for the claim exists only while there is a surety. If the debtor decline law, and the surety is an acknowledged surety, and the claim pending; the surety is to enforce full payment to the creditor.

[a] A solemn asseveration.

45. If it happen that two persons have a lawsuit between them, and one of them require surety in law, and the other say that he ought not to give surety in law, but that he ought to have time for aid; and the creditor say: 'God knows, I am entitled to surety; he owes a surety who owes nothing.' 'God knows,' says the other, 'he is no surety who is surety for nothing; and I owe thee nothing; for it is acknowledged by thyself, that I owe thee nothing, and nothing is no debt. We say, that he is not entitled to surety in law; since the other has avouched by time for aid, and if he were to give surety, law without delay would be proper; and there is no time in a suit of surety and debtor.

46. There are three denials of delusive suretyships: the first is, if a person happen to buy a thing from another, and call for surety for dilysrwydd; and he who sold it say: 'I will give it,' and extend his hand towards his surety, without the hand of either of them meeting, and the surety put his hand in the hand of the creditor; though the creditor be entitled to a reply from the surety he has accepted legally, the debtor is not to reply to the creditor as to any thing, for he legally accepted the suretyship from his hand.

47. The second is, if a person make a promise for another and give surety thereon, and he for whom the surety is given will not abide by the suretyship so given for him; he may recede from his bargain, for he has made no promise of anything; and, nevertheless, he who gave the surety must abide by his undertaking and his promise: and that sort of suretyship is called delusive, on account of his having promised for a person he could not bring to fulfil it.

48. The third is, if a person happen to demand a surety, and the debtor extend his hand towards the surety, and the surety towards the creditor, and the hand of neither come into the hand of the other; the debtor is not to answer for any thing to the surety, nor the surety to the creditor; since neither of them has lawfully accepted the other: on that account it is called a delusive suretyship.

VII. [*Concerning a briduw this treats.*]

1. If a person give his briduw to another for any thing, let him either pay or deny, as the law shall say: the law says, unless he be countersworn against, that his own oath is sufficient to deny it; but, if there be a counter-oath against him, let him then call for judgment; and the law requires from him the oaths of seven to deny it; four of kin to his father, and two of kin to his mother, and he himself the seventh. The time for that raith is a week from the Sunday following; and if the raith be obtained, it is sufficient: if he fail in his raith; his camlwrw to the king, and let the church proceed against him, and let him pay the debt in full.

2. This is concerning briduw. If a person give a briduw, or accept a briduw from another, and say, that the briduw is for twenty-four pence, and the other say and confess that there is a briduw for six pence; the law says that it is incumbent upon him to make a declaration as to what his briduw is for, whether for twenty-four pence, or for six pence, since he does not deny his briduw; and that by his oath upon the relic.

3. Though it should be said to be a briduw, we say it is not a briduw, unless the three hands meet; and there is no surety nor a [a]'gorvodog' unless the three hands shall meet.

4. The church and the king are to enforce the briduw, for God has been taken instead of a surety. And therefore the church is to forbid the briduw being broken; and the king is to enforce it: because, from every person who has been baptised the briduw is to be taken, as well man as woman. Therefore both man and woman are to give briduw, from a child of the age of seven years, which shall go under the hand of the confessor.

VIII. [*Of briduw has been treated above; and this is of contract.*]

1. Whoever shall make a legal contract, let the two contractors come together, and declare thir contract in the manner they will it to be performed; and let them empower the [b] contract-men to enforce the contract in the form they shall have mentioned.

2. If a person make a contract, and he willeth not to keep it, yet will not deny the contract; the lord is to compel him to keep it, as the contract-men shall declare.

3. If a person willeth to deny his contract, and another press the contract upon him, and he himself deny it; the law says, that he is only to be put to his own oath to deny it, unless there be a counter-oath against him: if there be a counter-oath, let the claimant call for judgment; and then there are required the oaths of seven to deny it, in the manner that surety is denied; and the time for a raith for a surety is fitting in this case.

4. If then one of those raith-men be objected to, he is not to be rejected, except for not being of the family, so that he ought not to be a raith-man for the party; and to be a raith-man for him, he must be so near of kin as to pay the galanas with him, and receive it for him; and the oath of the raith-man is to verify what is asserted by him and his kindred.

5. If a person make a contract with another, without contract-men being present, only by mutually pledging of hands, and one of them be minded to deny it; his own oath only is required to deny it.

6. If a person bind himself for any thing by promise to another, in the presence of witnesses, and subsequently willeth to deny it; we say that he is not to deny it, unless the other's witnesses shall fail.

7. If a person make a promise to another, concerning a thing, without witnesses present, that is no contract; and since no contract, let him deny on his own oath.

8. No person is to make a contract for another, because a contract only continues during the life of the person who makes it.

9. The father cannot make a contract for the son, but by the permission of the son; neither can the son make a contract to affect the father, and the father yet living.

10. A contract breaks a custom.

11. Although a contract be made contrary to the law, it must be kept.

IX. [*Of* [c]*'gorvodogaeth' this treats.*]

1. Whoever shall take another upon his gorvodogaeth, let him be liable to every punishment which may be on the person he took to him.

2. If he willeth to be borne harmless by the person for whom he has engaged to answer, let him take sureties from that person for the peril; and unless he so take, although he is to do right as to his gorvodogaeth for the person, the person is not to do him any right, since he made him no promise. If the gorvodog take sureties from the homicide for the peril and for being borne harmless, there shall be no protection for him against these sureties.

3. If a person take another upon his gorvodogaeth for a time, and before the time the gorvodog is disavowed by the homicide; let the gorvodog pay for him in full.

4. If a person promise to secure a thing to another, it is for himself to declare what he shall secure, whether little or much; since he himself was credited.

X. [*Of church protection.*]

1. Three things against which there is no protection, if they be acknowledged: gorvodogaeth, and suretyship, and [a]'goresgyn.'

2. If the persons of the church say, that they are capable of granting protection against any one of those three things; it is the prerogative of the king, who gave them that sanctuary, to determine in what manner he gave them such sanctuary; and if he gave it to his own detriment, let them keep what he may have given them.

3. All possessors of church land are to come to every new king who succeeds, to declare to him their privilege and their obligation; and the cause why they shall declare them to him is, lest the king be deceived: and after they may have declared to him their privilege, if the king see their privilege to be right, let the king continue to them their sanctuary and their privilege.

4. If a person do an illegal act, and, on account of that illegal act, seek protection, and, while under that protection, a suit arise against him; neither the abbots nor the priests are to conduct him until he do right for that first illegal act; if no suit be commenced against him, let them conduct him to the place to which they ought to conduct him.

5. If a person do a wrong, to the value of a penny, from out the sanctuary, and a suit arise against him for the illegal act he committed from out the sanctuary; he is not to be defended by the abbots by the protection under which he did the wrong, unless he obtain another protection anew in another church.

6. Whoever shall take protection, is to walk about within the church-yard and the burial-ground, without relics upon him; and his cattle are to be with the cattle of the community and the abbots to the furthest limits they go and return to their cow-lair again.

7. If a person have relics upon him, and does an illegal act under the relics, he is not to have protection nor defence through those relics; for he has not deserved it.

8. The measure of the burying-ground is a legal [b]'erw' in length, with its end to the church-yard; and that, circling the church-yard, is to be its compass.

[a] A surety for a person accused of crime.
[b] Arbitrators chosen to witness a contract.
[c] In general, suretyship for a person accused of crime.

[a] Literally 'to super-ascend;' a term used for taking possession of land to which a person is entitled.
[b] The 'erw' appears to have contained about 4,320 square yards.

9. If any church should declare, that it can keep a person in its sanctuary for seven years, without his doing right, or for a longer period; and the lord of the country oppose this declaration, and say, that no such privilege originated from him to it; it is necessary for the church to have that privilege secured by respectable customary witnesses: if it can do so, let its privilege be preserved undisturbed; and if it fail, let the church conduct him as it best may, or let him do right for the illegal act which he committed.

XI. [*Here begin the laws concerning landed property, and the form of pleading in respect thereto.*]

1. Twice the law shall be open for landed property, and twice it shall be closed.

2. From the ninth of the calends of winter it shall be open until the ninth day of February.

3. From the ninth day of February the law shall be closed unto the ninth day of May.

4. From the ninth day of May the law shall be open until the ninth day of August.

5. From the ninth day of August the law shall be closed until the ninth day of the calends of winter.

6. The reason why the law shall be closed in autumn and spring, is, because the land is cultivated during those two periods; lest ploughing in the spring and reaping in autumn be impeded.

7. The cause why it is right for the law to be closed for nine days after the calends of winter, and nine days after the feast of St. Bridget to be open; is to avoid closing the law on one day: and in the same manner, nine days after the calends of May to be closed, and nine days after [a] August to be open; to avoid opening the law on one day likewise.

8. Whoever willeth to institute a suit for landed property, let him do it when he will, from the ninth of the calends of winter forwards, or from the ninth of May; because those are the times the law is open for landed property.

9. If a plaintiff willeth to claim land at those times, let him appear before the lord, to request a day for hearing his claim; and that upon the land: on that day, let him state his claim; but he is not to have an answer on that day, because it is a sudden claim upon the guardians, and therefore the guardians are to have time for aid: it is right for the plaintiff to oppose their obtaining it, if he can do so; unless the law say that they are to have it. Then it is right for the judge to hear them, and to ask them where are their aids; if they say that their aids are in their own cymwd, three days are allowed them; if in the adjoining cymwd, nine days; if in the third cymwd, or if flood and ebb be between them and their aid, if before mid-day the time be fixed, a fortnight from that day is the time; if after mid-day the time be fixed, a fortnight from the morrow following: the cause of that is, because it is not an entire day, and that it is not right to compute part of a day for a whole day.

10. And at the time appointed it is right for every person to come upon that land, they and their aid; and then it is right to form two parties, and sit legally. The legal form of sitting is as follows: first, the king, or his representative, with his back to the sun or to the weather, lest the weather incommode his face; and the judge of the court, or the judge of the cymwd, whoever is the oldest, is to sit before him; and at that person's left hand, the other judge that may be in the field, or the judges; and upon his right hand, the priest or priests, if there be any in the field; and next the lord, or his representative, the two elders, and then his gwrdas in succession on each side of him: then a passage for the judges, opposite them, to pass and repass to their judgment-seat: then the [a] pleader for the plaintiff, with his left hand to the passage; next to him, in the middle, the plaintiff, and his guider on the other hand; and an apparitor standing behind the pleader: and the other party on the other side of the passage; nearest to the passage the pleader for the defendant, with his right hand to the passage; and the defendant next to him, in the middle, and his guider on the other side of him; and an apparitor behind him.

11. After sitting thus, let surety in law be taken: that is, the sureties for landed property are living persons, as pledges, two or more persons for each party; and those pledges shall go into the custody of the lord.

12. Then stillness is to be proclaimed on the field, that is, silence, in the field: whoever shall break that stillness shall pay a camlwrw of three cows, or nine score of silver: and the word spoken, after that proclamation of silence, shall be unavailable to the person who may speak it, and to the pleader for whose assistance it was said.

13. In this manner sits the king, with his officers around him:—

GWRDA.—GWRDA.—ELDER.—KING.—ELDER.—GWRDA.—GWRDA.

PRIEST.—JUDGE OF THE COMOT.

GUIDER.—DEFENDANT.—PLEADER.

APPARITOR.

JUDGE OF THE COURT.—PRIEST.

PLEADER.—PLAINTIFF.—GUIDER.

APPARITOR.

14. After sitting legally, as we have said above, then it is right for the judge to say to both parties: 'Do you now mutually speak of law.'

15. And then it is right for the judge to ask the plaintiff: 'Who is thy pleader, and who is thy guider?' And then it is right for the plaintiff to name them. And then it is right for the judge to ask the plaintiff: 'Wilt thou put to lose and to gain in their hands?' And then it is right for the plaintiff to say: 'I will.' Then it is right for the judge to ask the pleader and guider, whether they will stand by him in what he is entrusting to them; and then it is right for them to say: 'We will.'

16. After that it is right for the judge to ask the defendant: 'Who is thy pleader, and who is thy guider?' And then it is right for him to name them. Then it is right for the judge to ask him whether he will put to lose and to gain in their

[a] The calends of August.

[a] The 'cynghaws' and 'canllaw,' here literally rendered pleader and guider, appear to have performed the functions of counsel and attorney in modern courts.

hands; and then it is right for him to say: 'I will.' Then it is right for the judge to say to the plaintiff: 'State now thy cause:' and then it is right for the plaintiff to begin pleading.

17. Here is that which it is right for the plaintiff to say: stating that he is the true proprietor of the land here, and of the soil: and, if there be who shall doubt his being the true proprietor of this land and soil, that he has those who can support his title, by kin and descent, sufficient in law; and that he has been unlawfully ejected from his propriety: and if there be who shall doubt it, that he has enow who know of his having been unlawfully ejected from his propriety; and that he is therefore appealing to the law, that he is entitled to come lawfully back to the place from which he has been unlawfully ejected.

18. If there be any who shall say, it is necessary that [a] guardians and [b] evidences be produced by the same party; we say that may be done, until the reply of the defendant shall be heard.

19. 'God knows,' says the defendant, 'I am the true proprietor by kin and descent, and therefore I am guarding my estate and my propriety in the best manner I ought to guard it; and, if there be who shall doubt that, I have enow to prove what I say to be true: and thou, if thou hast been here, thou hast gone lawfully from hence; and should there be who shall doubt that, I have enow who know it.'

20. We say, although the defendant shall have given an answer before he has been questioned by the plaintiff, the answer is nugatory until he hear the claim; and then let him answer.

21. And after they have finished their two pleadings, in the manner we have said above, let the judge ask them, whether that which they have said will suffice; and let him ask them whether they will to amend their pleadings; and if there be who should will it, let him be permitted; and if no one will it, let the judge take their two pleadings, and state them; and after he shall have stated them, let the judges go out, and the priests or the priest along with them, and an apparitor with them, to prevent other persons from coming to listen to them. If a person come to listen to them, he is to pay three kine as camlwrw to the king; and if the king be in the place, or in the field, he is to pay a double camlwrw. Then, after they shall be seated in their judgment-place, it is right for the priest to pray to God, that God may shew them the right, and for them to chaunt their Pater; and after the Pater it is right for the judge to state the two pleadings a second time.

22. And, if it should be necessary for them to [c] interrogate, let two of them be deputed to question. And if it should be necessary for the party interrogated to consult, let them go, with the permission of the judges, to their consultation; and the number to go are those taking part in the pleadings, and no more, with a servant sent by the lord with them, to prevent any person from taking a part in the consultation with them; and if any person come and should counsel them, let him pay a camlwrw to the king, and the counsel be nugatory; and the distance they are to go to take counsel is to be as far as the judges go to settle their decision. And, after the consultation shall be ended, let those two come to the judges and state to them the consultation.

23. If no interrogation be necessary, it is right to permit them their arddelw; and to send two men to inquire who are their evidences and their guardians, and where they are: if they say that they are in the field, let them be brought forward; if they say that they are in the same cymwd with them, let a period of three days be given them; if they say, that they are in the next cymwd, let a period of nine days be granted them; if they say that they are in another country, or that they are separated from them by flood and ebb, a period of a fortnight from that day, if it be before mid-day; if after mid-day, a fortnight from the morrow following; and that day a day to lose and gain: and the pledges to be in the king's prison until that day; and every one ordered to come prepared with all their requisites on that day to the field: whether the two parties be assenting or not, is it not a day for legal decision?

24. On the third day after coming face to face, it is right for every body to sit in his place, in the same manner as he sat on the former day: and if any of the persons be dead who attended the pleadings at their commencement, others are to be put in their places. And after they are so seated, it is then right for the plaintiff to tender his requisites, including his witnesses, and his guardians, and say, that he is prepared, having his requisites with him, as he promised. Then it is right for the defendant to reply; and the answer he is to give is, that he is prepared, having his requisites with him, as he promised. Then it is right for the king to order the pledges to be shewn in the field, for they are the sureties. And then, after the pledges are shewn, it is right for the king to order the apparitor to proclaim silence in the field: and then it is right for the judge to announce the punishment for breach of silence, that is, three kine as camlwrw, or nine score of silver, and the word spoken to be nugatory. And then it is right for the plaintiff to remind the judges, that it is he who first promised his witnesses and his guardians; and that he is entitled to examine them first. Then it is right for the judges to order him to produce his guardians and his witnesses to be examined; and then it is right for him to bring them near him and show them; and those he promised are such as he named on the first day. The defendant is not then to object to any of them before hearing their evidence; because he knows not but what they may say may be advantageous to him; and whichsoever of them he may object to, before knowing what he may say; let such one stand. The defendant, however, may ask, whether they have privilege, so that they ought to be witnesses; and if they have, let them come forward: and the cause why he may ask that is, that an alltud cannot be an evidence concerning an hereditary [a] 'Cymro;' snd neither can a woman concerning a man: and, in addition to that, there are many persons who cannot be evidences, nor guardians, on account of privilege; and therefore it can be no detriment to the defendant to say that.

25. If the defendant promised witnesses better than those promised by the plaintiff; either

[a] Persons cognizant of the right of the party.
[b] Persons cognizant of the ejection of the party.
[c] Which is explained in an ancient M.S. to mean an inquiry by the judge for the guarantee or aid.

from their privilege being higher, or from their being more numerous; and he willeth to support that point, it is right for him to shew them; and after he shall have shewn the witnesses, it is not right for the plaintiff then to object to them. And then it is right for the judge to ask the plaintiff: 'What is the privilege of thy witnesses?' Then it is right for the plaintiff to state the privilege of his witnesses, whether maers, or canghellors, whether monks, or teachers, whether priests or scholars, or privileged laymen. After the judge has asked the plaintiff the privilege of his witnesses, it is right for the judge to ask the defendant the privilege of his witnesses; and then it is right for the defendant to state the best privilege of his witnesses. Then it is right for the judge to recapitulate the privilege ascribed by the two parties to their witnesses.

26. Then it is right for the judge to ask the evidences, will they abide by what is required at their hands. Here all the evidences say, they will. Here all of the two parties doubt the evidences of each other, that they will not carry it to the extremity, though they may so speak: then it is right for the judges to put them to the relics; and after they shall have put them to the relics, it is right for them to withdraw, and decide upon what they deem most right from what they have heard. And if they see that the witnesses of one party are better than those of the other, let them decide against him who has the worst witnesses: if their witnesses be equal, let it be decided against the defendant; for he promised witnesses which should be better than the other's, and he failed. And then it is right for the judges to decide for the plaintiff to take the land, in the condition it was in, when he was unlawfully ejected from it. If the defendant had promised equal witnesses, and they had been found equal, it would have been an equality, and it should have been shared.

27. After that it is right for the judges to prove the guardians, to ascertain whether all of them affirm that the party they uphold be a proprietor; and if the guardians of both parties affirm that each is a proprietor, and they be doubted, it is right to put them to the relic; and let the party whose guardians shall recede lose the land.

28. If the guardians of both parties stand, it is an equality; and where there shall be an equality it is shared.

29. Although he be adjudged to have the land, the person who was in prior possession is not to quit on his account, if he can obtain a house with [a] gable in the same place, and the two lands equal, to prevent his being ejected from thence: and he is not to give unprivileged land, instead of land having privilege; such as that of the office of a canghellor; or of a maer, or other franchise.

30. Then it is right for the judges to return to their judgment place; and then it is right for them to take security from the two parties, to abide by the judgment; and take surety for their fee. Then the judges are to state the two pleadings, and after that state their judgment; and then the king is to liberate the pledges from their prison.

31. The measure of the fee of the judges for land and soil, is twenty-four of silver; and of that two shares to the judge of the court; and he is not to have more, whether he be present or not.

32. If a non-proprietor have guardians to prove his occupation of land and soil as the second, or third man; and a proprietor, with guardians to prove his propriety, sue him, the non-proprietor is to relinquish possession. If he sue as second or third man against a proprietor in possession, the proprietor is not to move on his account from the land. A proprietor will oust a third man: a third man will oust an inheritor, an inheritor is the son whom a father shall leave after him upon the land: an inheritor will oust a new settler, a new settler is a person who comes of himself upon the land, without any one of his kin possessing it before him. And in that manner their privilege proceeds, as their pre-occupation may be. Others say, that a proprieter cannot oust a proprietor, and that one non-proprietor cannot oust another, and, therefore, that a third man cannot oust an inheritor, nor an inheritor oust a new settler: for that none of them are proprietors until the fourth man, and so one non-proprietor cannot oust another.

33. The legal fee of the king, from land without service, six score pence. The legal fee of the king, from land with service; as the office of a chief falconer, or of a steward, or of a canghellor, or of a standard-bearer, or of a maer, one pound. From land with two services attached to it, six score pence, and one pound; that is of the measure of a 'randir.'

34. The chief of the household is to have twenty pence out of every pound that comes to the king, from causes respecting landed property, and that out of the king's share; and ten-pence to the steward, out of every pound, in like manner, from causes respecting landed property.

35. After landed property is adjudged to a person, he cannot be prevented from having a share thenceforth, whenever he will; whether the court be closed or not, it is lawful for him to have a share at any time. And no one is to take debateable land in lieu of propriety; and, if he take it, and lawfully lose it, it shall not be recovered for him; because he accepted of an insecurity instead of a security.

36. A joint-proprietor is not to give to another land to which no service is attached, in lieu of land to which services is attached, unless it be his own will; and if he take it, let him lose his privilege.

37. What plaintiff soever shall produce witnesses or guardians for land and soil, on the day to lose or gain, and the defendant produces others against him; then the law says, that his arddelw is not to be taken, nor that of any one of them, until the arddelw shall fail him. And then it is right to ask them, who are their arddelw and their witnesses, and where they are; and, if they be not in the field, let time be given to produce them, according to the place they may be in, as the law says. If they be in the field, let those of the plaintiff be first examined; and if those of the plaintiff be not in the field, those for the defendant are to be examined: the reason for that is, that preparedness is not to be obstructed by unpreparedness. If those of the plaintiff be in the field, it is right to show them to the judges, and to set them apart: and then it is right for the judges to take the testi-

[a] A scite for his building at the gable end of the existing house, or on either side of it.

[a] Land of which the possessors have not become proprietors.

mony of the first that is presented to them to be examined, and to ask him: 'Is it true what the plaintiff says, or not true?' and warn him by the protection of God not to give false testimony; and if he nevertheless say, that what the plaintiff said is true, let the defendant then consider by what means he purposes to nullify the witnesses; whether by objecting to them, or by producing others more respectable and more credible. If he choose to object to them, and they escape his objection, his own witnesses are not to be made use of after that; only the absolved ones. If he choose, by better witnesses, let the best be accepted; and according to the best, let judgment be given. If they be equal, let judgment be given for the plaintiff, because the defendant promised to produce better witnesses: had he promised them to be as good, it would have been an equality, and the property shared.

38. If to object to the witnesses be the will of the defendant, let him object in this manner. When the witness has spoken his mind, after being questioned by the judge, let him say: 'Though thou hast so spoken, thou wilt not carry it to the extremity.' If then the witness shall say: 'To the extremity,' and swear it; let the other counter-swear against him, that he has sworn falsely; and in addition to that: 'Thy word is not to be taken against me:' and then it is right for him to bring against him one of the three legal things; either land-detention, or galanas, or nearer affinity to the plaintiff than to him; and, except the witness deny that, to wit, what is urged against him, let him be rejected; and, if he deny, let him stand; unless the defendant urge, by other witnesses, that that objection is valid against him, and those witnesses in the field, and if they be not in the field, let the witnesses for the plaintiff stand; for no time is due to one witness against another. And if the plaintiff can produce either two, or three, or more unimpeached witnesses, as we have said before, let the cause be adjudged for him. Some say, that adultery is a fourth objection; the law, however, says, that this relates to family enmity, and that it is of the third.

39. If the two parties commit their arddelw to the witnesses, and neither object to the witnesses of the other; let those that are of the best privilege, most respectable and most numerous, influence the judgment. If the witnesses be equally efficient, let the matter in dispute be shared: and that is the law of equality.

40. This is concerning the raiths. The first of them is the oath of the guardians.

Guardians are to swear the same kind of oath as the criminal shall swear before them, in every point; and they are to swear neither through hatred, nor enmity, nor for reward, nor for worth, nor for anything, but to guard the truth.

41. There is no objecting to a guardian.

A guardian is not to be objected to, if he be privileged: for he causes no injury to any one; but guards the property for the owner.

42. This is the oath of a witness.

A witness is to swear, that what he affirms is true; and that it is not through hatred, nor through enmity, that he swears; and therefore, since a witness may cause injury to a person, he can be objected to by that person.

43. This is the oath of a [a] 'nôd' raithman.

A nôd raith-man is to swear, that he considers the oath of the person with whom he shall swear to be pure; and if one nôd man fail, the whole raith fails.

44. This is the oath of another raith-man.

Another raith-man is to swear, that what is sworn by the criminal is most likely to be true; and though a third of the common raith should fail, according to the two parts judgment is to be pronounced.

45. If a person promise a stated number of witnesses, let him fulfil, or fail. If he promise a sufficiency in law; two or three will suffice, though a greater number would be better.

46. The testimony of one person is no testimony.

47. If a person, on the day to lose or gain, seek delay, on account of his arwaesav or his witnesses being sick, or other obstacles; the law says, that will not avail him, since he did not fulfil the thing which he promised.

48. If the day to lose or gain happen at a time when the court is closed for landed property, or during the blank days; some say that proceedings must be re-commenced at a time when the court is again open: the law, however, says, that there is nothing that should put off the day to lose or gain, except one thing; and that is, when the judge does not recollect the judgment concerning it: and if it be doubted, let him be put to the relic; and then a period of nine days is granted for the judge to recollect, and to confer with men who may be of longer experience than himself: and on the ninth day, let the judgment be stated to both parties, and that without pleading.

49. If the period be delayed, either by the death of the judge, or by any other occurrence, or by the contumacy of the plaintiff, who came not to hear the judgment, let the defendant have possession from that time forward.

50. If a person, when sued in a cause respecting landed property, should say, that he will not do right; and the plaintiff attest to the lord, his judges, and his gwrdas, that he has not denied the claim, and that he is an oppressor; and call for judgment: then it is right, if he allow judgment to be passed, in the field, against him, to deprive him of his possession for ever.

51. If he quit the field unlawfully, he is to be dispossessed during the life of the lord who is supreme over the court on that day: for he shall not be comprehended within a district who will not do justice.

52. Whatever defendant, with whom a pleader and guider shall stand, and he himself the third, may seek for delay for aid, he is not to obtain it; for those persons are his legal aid.

53. No pleader nor guider is to stand with any one in a cause of less value than three score pence, or for landed property, a horse, or an ox. Others say, that no one is to have pleader and guider in a suit respecting silver and animals.

54. It is free at any time to determine boundaries.

55. The law is not closed for church land at any time among themselves; for it did not emanate from our law: if the clergy sue us, or we them, it is closed.

56. Land may be shared at any time, unless it be denied that the share is due though the courts be closed.

[a] A marked raith-man, or compurgator, a slave.

XII. [*The law of brothers for land.*]

1. Thus brothers are to share land between them: four erws to every [a]'tyddyn:' Bleddyn, [b]son of Cynvyn, altered it to twelve erws to the uchelwr, and eight to the aillt, and four to the [c]'godaeog:' yet nevertheless, it is most usual that four erws be the tyddyn.

2. The measure of the legal [d]erw is, four feet in the length of the short yoke, and eight in the length of the second yoke, and twelve in the length of the lateral yoke, and sixteen in the long yoke; and a rod as long as that, in the hand of the driver, with his other hand upon the middle spike of the long yoke, and as far as he can reach with that rod on each side of him, is the breadth of the erw; and thirty times that is the length. Others say, that it is to be a rod as long as the tallest man in the [e]'trev,' with his hand above his head, and proceeding in a similar manner as in the other.

3. If there be no buildings on the land, the youngest son is to divide all the patrimony, and the eldest is to choose; and each, in seniority, choose, unto the youngest. If there be buildings, the youngest brother but one is to divide the tyddyns, for in that case he is the meter; and the youngest to have his choice of the tyddyns: and after that he is to divide all the patrimony; and, by seniority they are to choose unto the youngest: and that division is to continue during the lives of the brothers.

4. And after the brothers are dead, the first cousins are to equalize, if they will it; and thus they are to do: the heir of the youngest brother is to equalize, and the heir of the eldest brother is to choose, and so by seniority unto the youngest: and that distribution is to continue is to continue between them during their lives.

5. And if the second cousins should dislike the distribution which took place between their parents, they also may coequate in the same manner as the first cousins; and after that division no one is either to distribute or to coequate. Hereditary land is to be treated as we have above stated.

6. [f]Geldable land, however, is not to be divided between brothers, but the maer and canghellor are to share it equally between all in the trev; and on that account it is called register land: and there is to be no [g]extinguished erw in the register land; but if there should be an erw of that description in it, the maer and canghellor are to share it in common among all; to one as well as to another. And no one is to remove from his legal tyddyn, if an equivalent can be obtained for it of other land.

7. And, as we have said above respecting the other, so the maer is to proceed as to the land of the maer-trev, leaving every one in his tyddyn, according as he best may.

8. No land is to be without a king. If it be abbey land, he is to have, if they be laics, dirwy, and camlwrw, and amobyr, and ebediw, and hosts, and theft. If it be bishop land, he is to have hosts and theft. If it be hospital land, he is to have theft and fighting. And, therefore, there is no land without him.

9. When the bishop dies, all his property belongs to the king; for every property without an owner is waif to the king, except vestments and ornaments of the church, and what shall pertain to it.

10. There are three superiorities that can make their capitular regulations themselves, and by their own law, where they shall not contravene the law of the king: these are, an abbot, a bishop in his own jurisdiction, and the master of an hospital: each in his jurisdiction.

XIII. [*The law of* [a]*'dadenhudd' for land and soil.*]

1. There are three kinds of dadenhudds of land; and those dadenhudds are, a dadenhudd by tilth and ploughing, a dadenhudd by car, and a dadenhudd by bundle and burden.

2. And these dadenhudds are not to be prosecuted except by the son, in the place where his father was theretofore, or in the place where his parents were formerly; for a dadenhudd is not to be sued by kin and descent.

3. Whoever is to prosecute, dadenhudd by tilth and ploughing, is to remain upon the land, without answering, until he may turn his back on the stack of the forthcoming harvest, and that without answering to any one, and then answer; and the ninth day from the following calends of winter, law.

4. Whoever is to prosecute dadenhudd by car, by having been with his car and his household and his hearth, belonging to himself, or to his father before him, upon that land, is to be there, without answering, until the ninth day, and then give an answer; and at the end of the second ninth day proceed to law.

5. Whoever is to prosecute dadenhudd by bundle and burden, by having been, with his bundle and his burden, and his fire, himself, and his father before him, using a hearth, upon the land, is to be there, without answering, three nights and three days, and then give an answer; and at the end of the ninth day, law.

6. And these dadenhudds are not to be adjudged to any one, unless there shall have been a grant and delivery of the land to him previously by the lord.

XIV. [*Thus land is to be sued for by kin and descent.*]

1. Whosoever then shall claim land and soil by kin and descent, let him show his kin to and descent from the stock from whence he is derived; and if he be a fourth man, he is a proprietor, because a fourth man become a proprietor: but a person does not in the same manner lapse from his propriety until he become an alltud; for the law says, if a person remain in another country, whether on account of being banished, or for murder, or other urgencies, so that he cannot revisit his country freely, the law says, that his title is not extinguished until the ninth man, at what time soever he may come to claim it; and unless there be others occupying the land, grown into proprietors, in opposition to him possessing the land, he is entitled to all that he left: and if there be others risen to be proprietors, in opposition to them, the law of

[a] A tenement.
[b] Prince of Gwynedd and Powys from An. 1060 to 1073.
[c] Literally an 'under taeog' or 'villain."
[d] If the 'erw' was thirty times the length of the long yoke, it contained about 1,440 square yards; but the probability is, that thirty times the breadth of the erw is to be understood, and thus the contents would be about 4,320 square yards.
[e] A 'township.'
[f] Bond maenols which were subject to supply the king.
[g] No erw in the 'register land' escheats to the lord.

[a] Literally 'uncovery:' a suit by which a son sought to recover land heretofore occupied by his parents.

equality and distribution is to take place between them; because one proprietor is not to be ousted by another.

2. If the ninth man come to claim land, his title is extinguished: and that person is to raise an outcry, that, from being a proprietor, he is becoming a non-proprietor; and then the law listens to that outcry, and assigns to him a shelter; that is, as much as to one of the number that were on the land, in opposition to him: and that outcry is called an outcry over the abyss: and though that outcry should be raised thereafter, it is never to be listened to. And others say that the ninth man is not to raise that outcry, but to descend from being a proprietor to be a non-proprietor.

3. None of the three claims for land and soil are to be heard in the time of closed law: those are, a claim of propriety; a claim of dadenhudd; and a claim of resistance.

XV. [*A woman is not to have patrimony according to the men of Gwynedd.*]

1. According to the men of Gwynedd a woman is not to have patrimony, because two rights are not to centre in the same person; those are, the patrimony of the husband, and her own: and since she is not to have patrimony, she is not to be given in marriage, except where her sons can obtain patrimony: and if she be given, her sons are not to have maternity.

2. Some say, that the sons of no woman are to have an inheritance by maternity, except the sons of one woman; and that one is, a woman whom her father and her brothers shall give legally in marriage to an alltud. Others say, that though her relations shall give her in marriage to an alltud; yet, if she be not given by those above named, her sons are not to have patrimony.

3. The law, nevertheless, says, that there are three women, whose sons are to have property by maternity: one of them is, a woman whom her family shall give legally to an alltud: the second is, a woman openly violated by an alltud, and, in consequence of that violation, having a son by the alltud; the law says, that since she has not lost her privilege, her son does not lose his right by maternity: the third is, a woman whom her family shall give as an hostage to a foreign country, and, in that condition of an hostage, she bear a son by an alltud; that son is entitled to inheritance by maternity.

4. There is no woman, however, who gives herself up to an alltud, whose sons can have a right by maternity.

5. Some say, concerning the sons of such women, that, though they be inheritors they are not proprietors; the law, however, says, that a proprietor is not to be ousted by a non-proprietor; and that a proprietor is to be ousted by the sons of such women as those, either from the whole, or from a part: and therefore the law allows them to be proprietors.

6. And the law moreover says, if that land have either service or privilege attached to it, that no part of it is to be possessed by the claimant, until the third man: for the privilege of a proprietor who has had pre-occupation is better than that of a new comer: and, to the third man it will be a sufficient occupation; unless this might occur, that a Welshwoman should legally have a son by an alltud chieftain; then the law allows to such a one his service and his privilege immediately.

7. A native of Powys is not entitled to maternity in Gwynedd, nor of Gwynedd in Powys; and in like manner in South Wales.

8. The father is not to deteriorate, nor dispose of the rights of his son for land and soil, except during his own life; neither is the son to deprive his father, during his life, of land and soil; in like manner, the father is not to deprive the son of land; and though he may deprive him, it will be recoverable, except in one case: where there shall be an agreement between father, brothers, cousins, second cousins, and the lord, to yield the land as blood-land; and that the son cannot recover; for peace was bought to the son by that as well as to the father: for those persons are the grades, without whose consent land cannot be assigned. And, though such a person have no land, he is not an alltud nevertheless, but an innate [a]'boneddig.'

XVI. [*An innate boneddig.*]

1. An innate boneddig is a person who shall be complete as to origin in Wales, both by the mother and by the father.

2. The ecclesiastical law says again, that no son is to have the patrimony, but the eldest born to the father by the married wife: the law of Howel, however, adjudges it to the youngest son as well as to the oldest; and decides that sin of the father, or his illegal act, is not to be brought against the son, as to his patrimony.

3. A person is not secure in taking possession of land, but by the sentence of the law, or by delivery of a lord.

4. Some say, that if a person shall be murdered on account of land, that that land is to be blood-land to his heirs ever afterwards. The law says, that no land is blood-land, except the land of a murderer, that is lawfully yielded, after there shall be nothing left belonging to the murderer, neither spear penny, nor any thing else; and it decides, that no person is to be put to death but the murderer who does not pay the whole of the galanas. And that land is to be shared between the parties, in the same manner as the galanas is shared.

5. Whoever shall suffer his land to remain shared a year and a day, without disturbance, without injury, and be in the same country with him who is in possession of it; the law says, that that person is not to answer for that land afterwards; but the suit is barred, and is a claim beyond the year. Disturbance, and injury, are, to burn houses, and to break ploughs.

6. Whoever possesses land upon the margin of the shore, owns as much of the beach as the breadth of his land; and he may make a wear, or other things, thereon, if he will; but if the sea throw any things upon the land, or upon that beach, they belong to the king: for the sea is a packhorse to the king.

7. A mill and a wear and an orchard are called the three ornaments of a kindred; and those three things are not to be shared, nor removed, but their produce shared between those who may have a right to it.

8. Land of a [b]'corddlan' is not to be shared as tyddyns, but as gardens; and if there be buildings thereon, the youngest son is not more

[a] A term used for a free-born person.

[b] Literally a 'nucleus:' it appears to signify a hamlet.

entitled to them than the eldest, but they are to be shared as chambers.

9. No one is to retain gardens in his possession, on account of having manured them, for more than one year; for they are to be manured every year.

10. A fallow, two years it is to be ploughed.

11. [a]Rotten-dung, truly the same.

12. Ley-land, truly the same.

13. Yard-dung, three years it is to be ploughed.

14. Car-dung, four years it is to be ploughed.

15. Wood-land, truly the same.

16. Manured fallow, four years also.

17. No brother is to clear woods belonging to another brother, without yielding him wood equal to that cleared by him; and, if he cannot obtain as good, let him yield of old field as much as the wood; and, if he cannot obtain old field, let him till the wood, which he cleared, for four years; and thenceforth let his brother have equal with himself from it.

18. No one is to sell land, or engage it, without the permission of a lord; but he may let it annually, if he will.

19. Men who are under abbots, and men who are under bishops, may engage their lands, with the consent of those persons, if they will.

20. The law says that uchelwrs are to exercise dominion over their alltuds, as the king is to exercise dominion over his alltuds.

21. And, as the alltuds of the king become proprietors in the fourth man after they shall have been placed upon the king's waste, so the alltuds of the uchelwrs become proprietors in the fourth man, if they have occupied the same land under them for so long a time: and, from thenceforward, they are not to go from the uchelwrs, for they are proprietors under them; and they are not to take their propriety, one propriety in the land from whence they originate, and another here.

22. After they are become proprietors, their tyddyns on the land, and land to them also, they are to have; and their land, excepting such, to be plough land among them.

23. If the alltuds will to go away from their lords before they become proprietors, they are to leave half their goods to them.

24. And, if they be natives of this island, they are not to dwell in any place on this side of Offa's dyke.

25. And, if they come from beyond sea, they are not to remain here, except until they can obtain the first favourable wind to go to their country; and, if they remain, let them return to their bondage, as before. Others say, that they are not obliged to depart until the third fair wind.

26. And if the uchelwr expel them against their will before they are proprietors, he is not in that case entitled to any of their goods.

XVII. [*Of the laws of* [b]*Dyvnwal Moel Mud, and of Measure.*]

Above we have treated of pleas of land and soil, and the dadenhudds, and other things..... to them;.....now.....measure of erws, the tyddyns, the trevs, the maenols, the cymwds, and the cantrevs, their privileges, and their dues.

1. Before this, and before the crown of London, and the supremacy of this island, were seized by the Saxons, Dyvnwal Moel Mud, son of Clydno, was king over this island, who was son to the earl of [a]'Cernyw,' by a daughter of the king of [b]'Lloegyr.' And after the male line of succession to the kingdom was become extinct, he obtained it by the distaff, on account of his being grandson to the king. And he was a very honourable and wise man; and it was he who first established good laws in this island; and those laws continued in force until the time of Howel the Good, son of Cadell.

2. After that, Howel the Good enacted new laws, and abrogated those of Dyvnwal: yet Howel did not, however, alter the measurements of the lands in this island, but continued them as they were left by Dyvnwal; because he was the best measurer.

3. He measured this island from the promontory of [c]'Blathäon' in [d]'Prydain' to the promontory of [e]'Penwaed' in Cernyw; and that is nine hundred miles, the length of this island: and from [f]'Crigyll' in Môn to Soram on the shore of the [g]'Môr Udd,' which is five hundred miles; and that is the breadth of this island.

4. The cause of his measuring the island was, that he might know the tribute of this island, the number of the miles, and its journeys in days.

5. And that measure Dyvnwal measured by a barley corn: three lengths of a barley corn in the inch; three inches in the palm breadth; three palm breadths in the foot; three feet in the pace; three paces in the leap; three leaps in a land—the land, in modern Welsh, is called a ridge—and a thousand of the lands is a [h]mile. And that measure we still use here.

6. And then they made the measure of the legal erw by the barley corn: three lengths of a barley corn in an inch; three inches in the palm breadth; three palm breadths in the foot; four feet in the short yoke; and eight in the field yoke; and twelve in the lateral yoke; and sixteen in the long yoke: and a rod, equal in length to that long yoke, in the hand of the driver, with the middle spike of that long yoke in the other hand of the driver, and as far as he can reach with that rod, stretching out his arm, are the two skirts of the erw, that is to say, the breadth of a legal erw; and thirty of that is the length of the erw.

7. Four such erws are to be in every tyddyn.

8. Four tyddyns in every [i]'randir.'

9. Four randirs in every [j]'gavael.'

10. Four gavaels in every trev.

11. Four trevs in every maenol.

12. And twelve maenols and two trevs in every cymwd. The two trevs are for the use of the king; one of them to be maer-trev land for

[a] A gloss in a M.S. explains this to be, 'land where cattle are accustomed to lie without folding.

[b] Dyvnwal, according to the Chronicle of the Kings in the book of Basingwerke, a Welsh version of Geoffrey of Monmouth's compilation flourished from An. B.C. 694 to 667

[a] Cornwall.

[b] England.

[c] Some copies of the Chronicle of the Kings, in which a similar passage occurs, read 'Bladon,' others 'Caithness.'

[d] Britain.

[e] Now Penwith in Cornwall.

[f] On the west coast of Anglesey

[g] Literally 'Lord Sea;' the British Channel.

[h] By this computation the Welsh mile contained three miles six furlongs twenty-seven poles and a yard and a half of present measure.

[i] A shareland.

[j] A holding.

him; and the other to be the king's waste and summer pasture; and as much as we have said above is to be in the other cymwd; that is in number five score trevs; and that is the cantrev rightly: ten times ten is to be in every hundred; and numeration goes no further than ten.

13. This is the number of erws in the cantrev: four legal erws of tillage in every tyddyn; sixteen in every randir; sixty-four in every gavael; two hundred and fifty-six in the trev; one thousand and twenty-four in every maenol; twelve thousand two hundred and eighty-eight in the twelve maenols. In the two trevs which pertain to the court there are to be five hundred and twelve erws: the whole of that, when summed up, is twelve thousand and eight hundred erws in the cymwd; and the same number in the other cymwd: that is, the number of erws in the cantrev is twenty-five thousand and six hundred, neither more nor less.

14. Of the twelve maenols, which are to be in the cymwd, four are assigned to aillts to support dogs and horses, and for progress and [a] 'dovraeth;' and one for canghellor-ship; and one other for maer-ship; and the rest for free uchelwrs.

15. And from those eight the king is to have a gwestva every year; that is, a pound yearly from each of them: three-score pence is charged on each trev of the four that are in a maenol, and so subdivided into quarters in succession, until each erw of the tyddyn be assessed: and that is called the tunc pound; and the silentiary is to collect it annually: and a similar payment in full from the other cymwd: and thus the cantrev is complete.

XVIII. [*Of the duties of the maers and the canghellors, and their service.*]

1. Maers and canghellors are to regulate their district, and to form the courts: and they are to have half of every thing received by the king, three things excepted; that is, the worth of land; the worth of a thief; and the worth of a dead body.'

2. The canghellor is to share between the king and himself, and the king to choose.

3. The maer is to share between the canghellor and himself, and the canghellor to choose his ringyll.

4. The maer and the canghellor are to have two servants with them to execute their commands; and two others for the king.

5. And they are to make a progress, in parties of four, among the king's aillts, twice in the year.

6. And they are to have half of the ebediw of the aillts, and half of the amobyr of their daughters.

7. The maer and canghellor are to regulate the king's aillts upon their register land, when any one of them shall die; and they are to keep the king's waste; and to swear for him when it is necessary; and if the king dispose of that waste, they are to have their service thereon.

8. Neither a maer nor a canghellor is to be a chief of a kindred; but an uchelwr of the country.

9. The chief-ship of a kindred is not to be by maternity.

XIX. [*Of the service of a chief of a kindred, and his privilege, and his due, this is.*]

1. A chief of a kindred is to have twenty-four pence from every man who shall will a kinswoman to him; for she herself shall pay her amobyr.

2. And he is to have twenty-four pence from every youth that he shall admit to his tribe.

3. And he is to act in concert with his kinsman and kinswoman in every circumstance.

4. There is no fixed reward to an uchelwr in courts; only what the lord may will to give him.

5. From the maenol out of which tunc is paid, the lord is not to have the honey nor the fish, because it furnishes mead; and, along with the mead, every maenol pays twenty-four of silver; and that is called the supper money: and this is to be shared in the same manner as the tunc pound is shared.

6. Neither maer nor canghellor is to be imposed upon a free maenol, nor progress, nor dovraeth, nor youths, nor anything besides what we have said above; except the great progress of the household in the winter.

7. The king is not to lead hosts out of the country, except once every year; and then, not to continue more than six weeks. In his own country he is free to have hosts when he will.

8. All are to work on the castles, whenever the king may will it, except the men of the maer-trev.

9. The aillts of the king are not to support him, nor to support his household; and since they are not to support him, they are not to retain their honey nor their fish, but are to send them to the king's court; and he may, if he will, make wears upon their waters, and take their hives.

10. One of the aillts is to be the king's land maer.

11. They are to furnish pack-horses to the king, for the hosts; and they are to present the queen, once every year, with meat and drink; and they are to support the dogs, the huntsmen, the falconers, and the youths, all of them, once every year.

12. And if there be alltuds from another country in the king's realm, either as his men, or waiting a wind, or for other matters; if he will, he is to place them on dovraeth upon his aillts according to their abilities.

13. And those alltuds are to show their property to the aillt, when they enter the house; and they are to have it entire, when they leave it. And if any thing be lost, it is to be made good to them, except three things which they are to keep in their own custody, night and day: these are, their trowsers, their swords, and their gloves: and they are to remain only the first night, if they obtain bread and one enllyn.

XX. [*Of work on the king's buildings.*]

1. The aillts of the king are to erect seven buildings for the king: these are, the hall, and the buttery, and kitchen, and dormitory, and stable, and dog-house, and little-house.

2. The king is to have a hatchet-man from every villain-trev, to form encampments, in his hosts.

3. The land maer is not to hold courts, except upon the men of the maer-trev; but to receive the property of the king from the maers and canghellors: and he is to give twenty-four pence to the silentiary when a maer-ship is given to him.

[a] Quarters.

4. The servants of the maer and of the canghellor are to bring the property to the land maer.

5. The land maer is to regulate the king's palace, and what may pertain to it; such as ploughing, sowing, tending the king's cattle, his summer pastures, and other things which may be necessary; and, he is to punish the men of the maer-trev for their illegal acts; and he is to have their dirwy and their camlwrw and their ebediw, and the amobyr of their daughters belongs to his wife.

6. The porter is to exact the amobyr and the ebediw of those persons; and he is to have four-pence from each of them.

7. The land maer is to have twenty-four pence from the porter, when he is invested with his office.

8. And he is to swear for the purveyance land of the court, and its summer pasture, if it be necessary to defend them, and the things which may pertain to them.

9. The men of the maer-trev are to make a kiln and a barn for the king; and to supply them, when it may be necessary. They are to pay the tunc of their land into the hand of the land maer; and they are to support him twice in the year. They are to thresh, to kiln-dry, to reap, to harrow, and to mow hay, and to provide straw, and fuel for the fire, as often as the king visits the court; and when the king comes to the court, they are to present the king, according to their ability, either with sheep, or lambs, or kids, or cheese, or butter, or milk.

10. If an uchelwr place his son to be reared with the aillt of a lord, by the permission or by the sufferance of the lord, for a year and a day; that son is to have a son's share of the aillt's land, and ultimately of his property.

XXI. [*The tunc of a free maenol.*]

1. From every free maenol, the king is to have a vat of mead, nine hand-breadths in length diagonally; if mead be not obtained, two of bragot; and, if bragot be not obtained, four of ale.

2. There is not to be an extinguished erw in register land.

XXII. [*Of meer breach this is.*]

1. Whoever shall destroy a meer between two trevs, by ploughing it; the king is to have the eight oxen that ploughed it, and the plough and the irons, and the worth of the ploughman's right foot, and the worth of the driver's left hand; and four-pence to the owner of the land: and the meer to be restored to its former state.

XXIII. [*Of ploughing land surreptitiously.*]

1. Whoever shall plough land surreptitiously, let him pay four-pence to the owner of the land, and a penny for every furrow that is ploughed; and surreption-fine to the king.

XXIV. [*Of defining of meers this is.*]

1. If a meer is to be defined between two men of equal rank, in respect to land and soil, and one party set out the meer there, and the other here; and each party swear thereto: then it is right for the law to share.

XXV. [*Of removing a public meer stone.*]

1. Whoever shall remove a public meer stone between two trevs, let him pay eleven score pence to the owner of the land, and a camlwrw to the king; and so for a road, which may preserve a meer with the side of the road.

XXVI. [*This is the measure of the king's gwestva from a free maenol.*]

1. The measure of the king's gwestva in winter, from a free maenol: that is to say, a horse-load of the best flour that shall grow on the land; the carcase of a cow or an ox; a full vat of mead, nine hand-breadths in its length diagonally, and as much again in breadth; and seven thraves of oats, of one band, for provender; a three year old swine; a salted flitch of three finger-breadths in thickness; and a vessel of butter, three hand-breadths in depth, not heaped, and three in breadth; and if these cannot be obtained, a pound is to be paid in lieu of them; and that is the tunc pound; and twenty-four pence to the king's servants. If that quantity of mead cannot be obtained, two of bragot; if bragot be not obtained, then four of ale. And that shall come to the king from every free maenol.

2. The manner in which that pound shall be shared is, six score for bread; three score for liquor; and three score for enllyn.

XXVII. [*From bond maenols the amount due is as follows.*]

1. From the bond maenols two[a] 'dawnbwyds' are due yearly.

2. The winter: a three year old swine; a vessel of butter, three hand-breadths in depth, and three in breadth; a full vat of bragot, nine hand-breadths in length diagonally a thrave of oats, of one band, for provender; twenty-six loaves of the best bread that shall grow on the land; if it be wheat land, six of them of fine flour; if it be not wheat land, six of them of groats; four of them for the hall, and two for the chamber; they are to be as broad as from the elbow to the wrist, and so thick as not to bend in holding them by the edges; and a man to kindle a fire in the hall that night, or a penny to the person who shall kindle it for him.

3. The measure of the summer dawnbwyd is, a three year old wether; a dish of butter as broad as the broadest dish in the trev, and two hand-breaths in thickness; twenty-six loaves of such bread as we have mentioned before; and to collect what there may be of milch animals possessed by all within the trev, and to milk them once in the day, and only that once; the cheese made from that milk; without malt; without provender; without a person to kindle a fire.

4. The maer and canghellor are to have a progress once in the year, upon the king's aillts, each attended by two servants; and the canghellor to choose his house: and they are not to have a progress in the summer.

XXVIII. [*Of the fœtus of a woman, if injured, this treats.*]

1. Some are doubtful with respect to the fœtus of a woman, if injured, as to what is due for it; whether gwyneb-werth or galanas. The law says, that galanas is due for it; and for this cause: during the first three months, it is white, and then the third of a galanas is to be on it; during the second three months, it is ruddy, and then two parts of a galanas are to be on it: and

[a] Literally 'a victual render.'

during the last three months, it is perfect in its members and life, and then a full galanas is to be on it

2. Some say, that it is not more right to pay the galanas of a man than that of a woman for it, since it is not known what it is, whether male, or female; the law says, that it is most right to decide from the higher subject, and that the galanas of a man is to be on it; and that until it be baptized; and this is the cause: every person, whose galanas is required, is to be named, whether male or female; and no one can be called by name until baptized; and therefore it is conclusive that it should have the privilege of a male, until baptized.

3. From that time onward, until he be seven years of age, his father is to swear and pay for him; except the payment of dirwy, or camlwrw, for him, to the king; because the king is not to have any dirwy, or camlwrw, for an error, nor for the act of an idiot, and he is not endowed with reason: he must, however, indemnify the sufferer for his property.

4. At the end of seven years, he himself is to swear for his acts, and his father is to pay; for then he shall come under the hand of his confessor, and shall take duties upon himself.

5. From the time when a boy is born, until he shall be fourteen years of age, he is to be at his father's platter, and his father lord over him, and he is to receive no punishment but that of his father; and he is not to possess one penny of his property during that time, only in common with his father; and no [a]'marw-dy' accrues by his dying within that period; for his father owns all his property which may be in his custody; since his father during that time is to be responsible for him for every thing.

6. If the father die in the first year after the boy is born, he succeeds to the privilege of his father.

7. No ebediw is to be paid for a boy under fourteen years of age, his father being alive: after he succeeds to the privilege of his father, he shall pay it.

8. At the end of the fourteen years, the father is to bring his son to the lord, and commend him to his charge; and then the youth is to become his man, and to be on the privilege of his lord: and he is himself to answer to every claim that may be made on him; and is to possess his own property: thenceforward his father is not to correct him, more than a stranger; and, if he should correct him, upon complaint made by the son against him, he is subject to dirwy, and is to do him right for the saraad.

9. If the son die after fourteen years of age, and leave no heir; his lord is to possess all his property, and to be in the place of a son to him, and his house becomes a marw-dy. Others say, that there is no marw-dy, but that of a person who dies of sudden death, without an heir, and without being able to bequeath the property. From that age onward, he is of the same privilege with an innate boneddig; for he has no privilege, excepting his descent, as he ascends not to the privilege of his father until his father's death: and no one is a [b]'marchog' until he shall ascend.

[a] Literally 'a dead-house:' by which is understood the goods of a person dying without heirs, or intestate; which goods became the property of the lord.

[b] A horseman.

XXIX. [*Of the worth of an innate boneddig this is.*]

1. The worth of an innate boneddig is three score and three kine.

2. His saraad is three kine, and three score of silver.

3. If he have a family, his worth is four score and four kine.

4. His saraad is four kine, and four score of silver.

XXX. [*Of the law of a daughter and her rights this is.*]

1. From the time a girl is baptized, until she shall attain the age of seven years, she is not to be put to her oath.

2. From the time of her birth, until she be twelve years of age, she is to be at her father's platter.

3. From her twelfth year onward, mammæ et crines et menses apparebunt; and then she is become of age to be given to a husband: and, from that time forward, if she have not had a husband, she is to possess her own property, and is not to remain at her father's platter, unless he shall will it: and the father is not to pay amobyr for his daughter, unless he himself gave her away; because every giver of a woman is to pay her amobyr; or else receive satisfaction from the woman that is given to a man.

4. If a man take away a woman clandestinely from her father's house to another house, and there sleep with her, the owner of that house is to pay the amobyr; unless he take surety from the man, who brought her away clandestinely, for paying it.

5. In her twelfth year a woman ought to menstruate, as we have said above; and from her twelfth unto her fourteenth year, she ought to continue without pregnancy; from her fourteenth year unto her fortieth year she ought to bear children; and, from that time forward, she is not liable to galanas; and she is not to be put to her oath that she shall not have any more children; for it is certain that she never will.

XXXI. [*Of denying and receiving a son this is.*]

1. Whoever may will to deny a son lawfully, is not required so to do, unless he be first lawfully affiliated to him; since it is not necessary to answer a nullity: for every thing is a nullity that is not lawful.

2. Whatsoever woman intends lawfully to affiliate a child, thus it is right for her to do: to come with the child to the church wherein her burying place is, and approach the altar, and place her right hand upon the altar and the relics, and her left hand upon the head of the child, and so swear—to God first, and by that altar, and by the sacred relics thereon, and by the baptism of the child—that no father has formed in the womb of its mother this present child, but such and such a man, naming him, in her womb. In this manner is a child to be affiliated to a Cymro.

3. And thus is a child to be affiliated to an alltud: to come to the church in which he shall take the holy water and the sacramental bread, and there affiliate it to him, like as it has been said above. And then it is right for the father to do one of two things; either to receive the child lawfully, or else to deny him lawfully.

4. If he will to deny him, it is right for him

to come to the church we have already mentioned, and there place his right hand upon the altar and the relics thereon, and his left hand upon the head of the boy, and so swear, to God first, and by that altar, and by the sacred relics upon it, and by the Being who formed him by the agency of father and mother, that he never procreated that child in the womb of that woman, and that there is not one drop of his blood in him, except from Adam.

5. If he seek for time for his oath, he is not to have it, except until the morrow.

6. If the woman seek time to fetch relics, she is to be allowed only three days; for she is not to seek relics except in that cymwd.

7. If a father deny a child to be of his kindred, after he has been affiliated to him; such child can never after, by law, obtain a father. The cause is, that his mother has lawfully affiliated him to a father, who also has lawfully denied him; and therefore, she can never affiliate him a second time to another father; and he cannot revert to the father who has already denied him lawfully: for, the law will not do again what it has done.

8. That boy shall then rank, as to his privilege, with the kindred of his mother: and if he kill a person, the kindred of his mother must pay two parts of the galanas, and the third be on himself, as a homicide; and if he be killed, his mother's kindred are to have two parts of his galanas. And that is called one of the three severe losses of a kindred.

9. Another is, if a man kill another man, with sureties from the kindred of the murderer for the galanas, and before the kindred shall have paid the galanas, the mother of the murderer affiliates him to a distinct father; the law says, that the kindred that gave surety for the payment of the galanas are bound to pay it, for two causes: his committing the crime whilst he remained on their privilege; and because they are bound to pay who have given surety.

10. The third is, if a Welsh female be given to an alltud, and she should have a son by the alltud, and that son kill a person; two parts of the galanas come upon the kindred of his mother; and one third on the murderer; and that because there is no kindred of the father to pay it. And that is called cattle surety; because cattle are given as sureties: for with cattle every payment was formerly made.

11. The two sons, whom we have spoken of above, have the same privilege, the same saraad, and are of the same worth, as an innate boneddig, if their mother be a Welshwoman. If their mother be an alltud, they are also alltuds.

12. There is a son by declaration, and a son by sufferance. A son by declaration is a son whom the mother affirms, orally, to be the offspring of a man, but without bringing it to the test: such is called a son by declaration, and may be denied at any time.

13. A son by sufferance is a son whom a woman lawfully affiliates to a man, and is suffered by the man to remain a year and a day undenied; from thenceforward, he cannot, in a strait, ever deny him. And if that son commit a crime before the end of the year after he is affiliated, he cannot be denied in the strait, since he was not denied openly, until the crime shall be redressed, as being a son by sufferance.

14. Though there might be privilege belonging to the father of the son of a female alltud, yet by his being denied by the father, that son is an alltud thenceforward.

15. Though it might be that an alltud should will to deny the son of a Welshwoman; upon denial the son becomes an innate boneddig thenceforward: for every son, after being denied, ranks according to the privilege of his mother.

16. A father may deny his son by sufferance, on the morrow after he has made amends for his crime, if so minded, until the end of the year after he is affiliated to him.

17. If a father give property for rearing a son, he is not to deny him thenceforward: for, one of the three acknowledgments of a child is giving property for his rearing.

18. If the father die, the chief of the kindred may deny him, with six of his kindred, in the same manner as the father might deny him, if living, and in the same church, having seven of the best men of his kindred to swear that his oath is pure.

19. If there be not a chief of the kindred, twenty-one of the best men of his kindred are to deny him.

20. According to the law of the men of Powys, fifty men are to deny a son to be of the kindred.

21. No one, into whose hand the land of the son would fall, can deny him, to oust him therefrom: and a brother cannot deny another, lest he deny him for his erw of it: and, if there be no brother, a first cousin cannot deny another, for his erw: and no one to whom his land would fall is to deny him, lest he deny him for his erw of it: and, if there be no first cousins, a second cousin cannot deny another, lest he deny him for the property: and no one is to deny another, who might succeed to the property in consequence of such denial.

22. If there be some of the kindred of a son denying him, and others receiving him, it is most right to believe those receiving him, if they swear that it is not for reward nor for worth that they receive him: because it is most common to deny a son for his patrimony.

23. Every brother may deny a sister, except in one case; that is, when the property of the mother, or of the father, is to be shared. If, on account of her share of the property, he attempt to deny her, to prevent sharing the property of the mother and father with her, it cannot be done.

24. In like manner, every alltud may deny his brother, or his sister, if he will; except on account of sharing in the property of their father, or of their mother, or making amends for their crime.

25. Thus a son is to be received as of kin: the father himself may receive him, after he is lawfully affiliated to him by his mother: if the father be not alive, the chief of the kindred, with six, may receive him, and those of the best men of his kindred. And, thus he is to be received: the chief of the kindred is to take the hands of the child between his own hands, and give him a kiss; for a kiss is a sign of affinity; and then to place the right hand of the child in the hand of the oldest of the other men, who is also to give him a kiss; and so from hand to hand unto the last man. If there be no chief of the kindred twenty-one of the best men of the kindred; and the man who shall be in the place of the lord, is to take the boy by his right

hand, and put it into the hand of the oldest of those men, who is to give him a kiss; and that man is to take the child in his right hand, and give him into the hand of the next in seniority, who is also to give him a kiss; and so from hand to hand unto the last man.

26. According to the men of Powys, if there be neither father nor chief of the kindred, fifty men are to receive, and deny a child.

[And so terminate the laws of the country.]

BOOK THE THIRD.

[PROOF BOOK.—PREFACE.]

Howel the good, son of Cadell, prince of Cymru, summoned to him six men from every cantrev in all Cymru, to the White House on the Tav, in Dyved, and those of the wisest men in his dominion; four of them laics, and two clerks. The cause for bringing the clerks was, lest the laics should introduce what might be contrary to the Holy Scripture. And the time of their assembling there was the six weeks of Lent; and the cause for their coming there in Lent was, that no one ought to speak or to do wrong at that time of purity.

And then they examined the laws: such of them as might be too severe in punishment, to mitigate; and such as might be too lenient, to render more rigorous. Some of the laws they suffered to remain unaltered; others they willed to amend; others they abrogated entirely; and they enacted some new laws.

And then Howel the good and those wise men denounced their malediction upon such as should pervert those laws; and upon the lord who should change any one of them, except with the consent of an assembly as large as that which met there. Another malediction they denounced upon the only person who should undertake judicial authority, without knowing the three columns of law; and the worth of wild and tame animals, and whatever pertains to them.

And after they had constituted the laws as they considered to be fitting, Howel the good, and the bishop of Menevia, the bishop of Asaph, and the bishop of Bangor, together with others, making thirteen in number, of teachers and of other wise men, of the laity, went to Rome to obtain the authority of the pope of Rome for the laws of Howel. And there were read the laws of Howel in the presence of the pope of Rome, and the pope was satisfied with them, and gave them his authority; and Howel, with his companions, returned home. And from that time until the present day the laws of Howel the Good are in force

The Law of the functions of a Judge.

Whosoever may will to undertake judiciary functions, it is right for him to understand this book, so that it may be fitting for him to accept judicial functions; and when his teacher shall find him to be competent, let him commend him to the judge of the court; and the judge of the court is to prove him, and if he find him competent is to recommend him to the lord; and the lord is to invest him with judicial functions; and thenceforth his decisions are to be of authority: and he is to pay twenty-four pence to the judge of the court as his fee. If, from thenceforth, he should pronounce an unjust sentence, he is not entitled to his tongue, unless he redeem it for its worth in law. Should a party enter into a mutual pledge with him, and he be found in the right, he is to have gwynebwarth from the person who shall have so mutually pledged with him; and a camlwrw to the lord. A judge is not to receive a pledge after quitting his judgment seat, unless he himself will it: and he is not to receive one from a laic, unless promising a more correct decision by another judge, than that pronounced by him.

And this book Iorwerth, son of Madog, collected from the book of Cyvnerth, son of Morgenau, and from the book of Gwair, son of Ruvon, and from the book of Goronwy, son of Moreiddig, and the old book of the White House: and, in addition to those, from the best books that he found likewise in Gwynedd, and Powys, and South Wales. And this book is called the Proof book; that is, of the three columns of law; the worth of wild and tame animals; and what pertains thereto.

[*Of the nine accessories of Galanas this treats.*

1. The nine accessories of galanas.

2. The first is, to point out the person to be murdered to the person who is to murder him: and that person is called a bloody-tongue.

3. The second is, to counsel the murderer to kill the other.

4. The third is, to consent to the murder.

For each of those three accessories, if denied, the oaths of one hundred men are to deny it: if he confess it, let him pay nine score of silver.

5. The fourth is, to be a spy.

6. The fifth is, association with the murderer.

7. The sixth is, to go to the trev, wherein the person is who is to be killed, with the murderer.

To deny each of those three, the oaths of two hundred men are required: or twice nine score of silver, if acknowledged.

8. The seventh is, to be aiding.

9. The eighth is, to hold the person to be killed, until the murderer come to kill him.

10. The ninth is, to see the person murdered in his presence, without rescuing him.

For each of those three, if denied, the oaths of three hundred men are required: or thrice nine score of silver, if acknowledged.

11. Some say, that the kindred are to have that money, together with the denial; because those accessories being the cause of the murder of their relation, they are to have that money; and to deny blood and wound and killing of their relation, they are to have the raith which we have mentioned above. The law, however, says, that no one is to have both the denial and the money; and that they are not to have that denial and the money; since the kindred are only to have the saraad and galanas of their relation; and that in such instance there is neither assault, nor battery, nor blood, nor wound, nor loss of life; and where such do not occur, there is neither saraad nor galanas; and therefore the kindred are to have nothing from the accessories aforesaid. It is wrong to commit those accessories aforesaid, and therefore the lord is to have a camlwrw for them, according to the degree of the accessories; one singly, another twofold, another three-fold, since no fighting took

place there; and, if there had been fighting, there would have been a dirwy to the lord. The amount of a dirwy is three pounds, or twelve kine: the amount of a camlwrw is three kine, or nine score of silver.

12. Whoever is a murderer, the full galanas falls upon him. And thus the galanas is to be shared: one third upon the murderer, and upon his father and mother, if they be living; and of that, two parts upon himself, and the third upon his father and mother; and of the third which falls upon the parents, two pence upon the father, and one upon the mother.

If the murderer have children, and they be of age liable to pay, he is to pay as much as two of them; two pence upon the brother, and one on the sister. Of the two parts that fall upon his kindred, the third upon the kindred of the murderer's mother, and the two parts upon the kindred of his father: and so the galanas proceeds from maternity to maternity unto the seventh descent, or the seventh maternity: for the children of the first mother are brothers; and the children of the grandmother are first cousins; and the children of the great-grandmother are second cousins; and the children of the mother in the fourth degree are third cousins; and the children of the mother in the fifth degree are fourth cousins; and the children of the mother in the sixth degree are fifth cousins; and the children of the mother in the seventh degree are sixth cousins; and galanas goes no further than that. Though only two or three of the degrees should be ascertained, let the galanas be cast upon them; and that which falls not upon them, is to be shared upon the families from whom the father is descended, rating two shares upon the stock.

13. Upon the kindred after the sixth cousin, the spear penny is to be assessed; and that goes to assist the murderer. The manner it is exacted is, the murderer is to take a servant of the lord, carrying with him a relic; and wherever he shall meet with a person beyond the seventh degree of kindred, let such person take his oath that he is not descended from any of the four kindreds from which the other is descended; and unless he take that oath, let him pay a spear penny; and if he take the oath, he is to be exempted.

14. A woman does not pay a spear penny, for she has not a spear, but her distaff only; neither do clerks pay it: and a woman does not pay galanas, if she make oath that she shall have no children; neither do clerks pay it: and it is not paid by a boy under fourteen years of age.

15. The law of galanas.

Thus the galanas fine is to be exacted:—The first third to the lord for exacting it; and the second third to the father and mother and their children; out of that, two shares to the father, and one to the mother: and of that which shall come to the father and the mother, two pence to the father, and one to the mother: and of what remains for the children, if there be children of the murdered man, two shares to them. And the two parts which go to the kindred are to be divided into three shares; and of that one third to the kindred of the mother, and the two parts to the kindred of the father. And so galanas is shared, and received, from third to third: and so the thirds are received, in every one of the trials, between the lord and the kindred. The eldest son is to point out the offspring of his father, and his family; and attend the servants of the lord in collecting the galanas.

16. The period for galanas is a fortnight, after being summoned, for each lordship wherein they live, to apportion the payment; and twice that time for exacting the payment, and to assemble them to pay it. And every lord is to have the exacting third in his own lordship. At three periods, and in three thirds, the galanas is to be paid; two periods for the kindred of the father, and one for the kindred of the mother; because two thirds fall upon the kindred of the father; and therefore they are to have two periods. At the first period for the kindred of the father to pay one of their thirds, they are to have the oaths of one hundred of the best men of the other kindred, that their relation is forgiven; and at the second period, on their paying their second third, they are also to have the oaths of another hundred men of the other kindred, that their relation is forgiven; and those of the best men of the tribe; and at the third period, the kindred of the mother are to pay their third; and then they are to have the oaths of a hundred men of the other kindred, that their relation is forgiven: and everlasting concord is to be established on that day, and perpetual amnesty between them.

17. The oaths of three hundred men of a kindred are required to deny murder, blood, and wound, and the killing of a person; and therefore it is right to give the oaths of three hundred men to release him; and for amnesty between the kindreds, the raith we have mentioned above.

18. To deny the killing of a person with savage violence, the oaths of six hundred men are required; for the galanas and its penance being double, so the denial also is to be double.

19. When a person is killed, saraad is done to him in the first instance, and that saraad does not augment; and, therefore, it is right to pay that saraad before the galanas; and if the man have a wife, let the third of the saraad be given to her, and the two parts be shared among the brothers, the cousins, and the second cousins; and if his father be alive, he is to have as much as two of the brothers; and if his mother be alive, she is to have as much as two sisters: and that is the best form; for they are the several persons who are to pay saraad with him, if he were to do saraad to another. Others say, that after one third is given to the wife, the other two parts are to be mixed with the galanas, and shared among the kindred.

20. The lord is to have the exacting third of the saraads, as of the galanases.

21. Neither clerks nor women are to have a share of the galanas, since they are not avengers: however, they are to pay for their children; or make an oath that they shall never have any.

22. Some of the judges suffer the mother, father, brothers, sisters, and their offspring, to pay, with the murderer; for those persons would obtain one third of his galanas, if he were killed; so they likewise are to pay one third of galanas with him; and of that the murderer is to pay twice as much as the father; and the father is to pay twice as much as the son; and the mother is to pay as much as her son; and the brother pays as much as his two sisters; and of the murderer's

proportion, the murderer himself is to pay as much as two of his sons. And that is the law of Howel.

23. A childless woman pays no galanas; and neither does she pay, who has ceased to bear children.

24. The galanas of the king of Aberfraw is his saraad threefold.

25. The galanas of the king's wife, his son, his edling, his nephew, and his chief of the household, is one third of the king's galanas: and their saraad is one third of the king's saraad.

26. The galanas of the king's daughter is half the galanas of her brother: and her saraad is in the same proportion, before she marries.

27. The galanas of a steward, a chief of a kindred, a canghellor, and a chief huntsman, is nine score and nine kine, once augmented: and their saraad is nine kine, and nine score of silver once augmented.

28. The galanas of each of the servants of the court is six score and six kine, once augmented: and their saraad is six kine, and six score of silver.

29. The galanas of a maer, and an uchelwr, is as much as the galanas of two of the servants: and their saraad in the same proportion.

30. The galanas of a man with a family is four score and four kine, augmented: his saraad is four kine, and four score of silver, augmented.

31. The galanas of an innate boneddig, and of the king's alltud, is three score and three kine: their saraad is three kine, and three score of silver.

32. The galanas of the alltud of an uchelwr, is half the galanas of the king's alltud: and his saraad in the same proportion.

33. The worth of a bondman, if of this island, is one pound; if from beyond sea, one pound and six score pence. The saraad of a bondman is twelve pence: six for a coat for him, three for trousers, one for buskins, one for a hook, and one for a rope; and if he be a woodman, let the hook penny be for an axe.

34. If a bondman do saraad to a free man, let his right hand be cut off, unless the lord redeem it. The hand of a bondman is of the same worth as the king's hand.

II. *Of the nine accessories of theft this treats.*

1. Of the nine accessories of theft.

2. The first of them is, to point out the thing to be stolen.

3. The second is, to consent to the theft.

4. The third is, to give provision to the thief.

5. The fourth is, to go in his society and carry the provision.

6. The fifth is, to accompany him, and to break into the place whence the property is to be stolen.

7. The sixth is, to be an adviser to the thief, and a receiver of the stolen property.

8. The seventh is, to travel, by day or night, along with the thief.

9. The eighth is, to receive a share of the stolen property.

10. The ninth is, to receive worth from the thief for secrecy.

11. For each of those accessories, a dirwy is to be imposed, if acknowledged, having been previously concealed: the amount of the dirwy is twelve kine, or three pounds, to be paid to the lord. They are not to pay anything to the owner of the property, as they are not murderers. If they cannot pay the dirwy, the lord may banish them on account of it: he may, however, receive three pence in lieu of the three pounds, if he will, without infringing the law. If they be able to obtain the payment, they are not to be exiled, nor their property confiscated; nor to be executed.

12. If any of the accessories, which we have mentioned above, be denied, their denial is the same as the denial of a murderer. Others say, in respect to that raith, that five men, without alltuds, without nôd-men, shall deny it: and that is correctly the law of Howel.

13. Thus theft is to be denied in the law of Howel:—the oaths of twelve men, for a horse, or three score of silver; for that is the lowest value of a horse, in law: the half nôd-men, and the other half not nôd-men; and two parts of them are to be of kin to the father, and one third of kin to the mother, and their relationship so near to the accused, as to pay or to receive his galanas.

14. To deny a horse-load, or an ox, for a horse may carry an ox; the oaths of six men, and himself the seventh, and the half to be nôd-men.

15. To deny a swine, or a sheep, or a back-burthen; the oaths of five men, the half nôd-men, the other half not nôd-men, and himself the fifth; and then the raith is to be equally taken from the two kindreds; since there cannot be a third of four persons.

16. Those raiths are not required except to rebut a legal prosecution: a legal prosecution is the oath of the owner that the person in question really stole the goods; for there cannot be a prosecution, except by the owner.

17. Though the owner of goods should say, orally, that a person has stolen them; yet if he bring it not to the test, we decide that the oath of the defendant alone is required to deny it.

18. Though a person who is not the owner of the relics prosecute another for theft, the oath of the defendant alone is sufficient to clear him: because no one but the owner is to prosecute for theft.

19. At present it is customary to require for every theft, whether great or small, the oaths of twelve men; and the half of them nôd-men.

20. Though the raith of a person, concerned as an acessory, fail; he shall only be liable to dirwy; unless it be minded to prosecute him for perjury.

21. Of a raith.

Though the raith for a criminal fail, whatever the amount of the theft he shall be accused of, he is not to be executed if he pay seven pounds; and if he cannot pay, he is not to be executed, only exiled: for no one is to be put to death, upon whom nothing is found. Others say, that he is to lose his life, unless he obtain his worth.

22. Whoever is exiled by the sentence of the law, is to set out on his departure the following morning; and, from that time forward, a day is allowed for passing through each cantrev belonging to the lord who shall exile him: and that is the delay for an exile.

23. Whoever shall catch a thief, with stolen goods in his possession, and let him go, either for relationship or for worth, if he confess, let

him pay seven pounds; for, though the thief forfeit his life, he does not. If he be unable to pay seven pounds, let him be banished as a thief.

24. Whoever is exiled by the sentence of the law, and is found in the country beyond the time assigned for remaining in the country, let him lose his life, unless he find some one to buy him; for he is not to return to the country during the life of the lord who exiled him, unless by being pardoned.

25. The law concerning theft.

Any person soever, to whose house the track of a thief leads, and he shall be unable legally to trace it further, let his property be confiscated; and if he have no property, let him be exiled.

26. Any person soever, in whose house, or in the purlieus of the house wherein he is resident, stolen goods shall be found, though he may not be personally concerned in the theft; he ought nevertheless to prevent his house being a receptacle for the theft: and therefore we judge that house, with all in it, a deposit excepted, to be a [a]'halog-dy;' for the owner of the deposit is not to guard another house from receiving theft, therefore he is not to lose his property.

27. There is in the law but one case wherein harrying confiscation occurs; and that case is, for homicide.

28. Whoever may will to make a full information, let him go to the lord and say, that a person, whom he dare not mention, either on account of his rank, or of his property, has committed a theft: then it is right for the lord to summon the priest to him, and state to him what had been imparted to him, and send the priest along with the informant to the church door, and let him charge him to beware of being guilty of perjury. Then, if he willeth to swear, let him swear first at the church door; secondly, in the chancel; and thirdly, at the altar. And from thence, let the priest return to the lord, and say, that he has had the whole; and the lord is to swear to having had full information, when he shall examine the person, in the courts; and against this nothing can be done. Still, he is not to lose his life for that, but is to be a saleable thief; and unless he can obtain his worth, let him be exiled as a thief. Other of the laws allow him a denial against the prosecution by the lord, in the same manner as in a prosecution by the owner: and that form is mostly preferred by the men of Gwynedd.

29. If a person find the flesh of an animal that is not his own, whether killed by dogs, or hidden, and take it away without permission; a dirwy is payable for it, whether obtained by gift, or endowment, or purchase, even unto the hundredth hand: and therefore, it is called the piece of a hundred perplexities: and beyond the hundredth hand it is not cognizable.

30. Whoever may will to detain stolen property in the hand of another, let him go to the thing he would detain, and ask: 'Who owns this?' If there be no one who shall own it, let him have permission to take the property; and after he shall have obtained permission, let him go to the judge; and according as the judge shall direct, let him take it, and swear to it.

[a] 'Halog-dy,' a polluted house: in consequence of which it became a forfeiture, with all therein, to the lord.

31. If whilst detaining the property, an owner come and oppose him, let him ask: 'Who owns this?' Then it is right for the owner to say, that it is owned by him. And then it is right for the plaintiff to say: 'It is wrong for thee to own what is mine.' And then it is right for the defendant to reply: 'It is altogether denied; for nothing of thine have I: and, since I have not, by what means did thy loss happen, and at what time didst thou lose it?'

32. It is right to ask and know this, because there are six ways in which a person may lose his property: and in three of those cases he can swear to it; and in the other three he cannot. The three cases wherein he cannot swear are, a deposit and loan, and hire, and favour; for it is not right to enquire where these are, or to enquire to whom they are gone. The other three, which it is right to swear to, are, first, theft; the second, loss by negligence; and the third is, surreption: they are to be sworn to, because they were not received by another hand from his hand; therefore he can swear to the property, wherever he may see it.

33. Whosoever may will to swear to the property, is to do it in this manner. If he swear to what is inanimate, let him swear to it, with his left hand upon any part thereof. If it be a living animal, let him swear to it, with his left hand upon the right ear of the animal, and his right hand upon the relics: and let the defendant place his right hand upon the left ear of the animal; and so let him swear to the plaintiff, that there was no owner to it, who ought either to purchase or to sell it, excepting himself, by right; and moreover, that he did not part with it, either by gift, or loan, or deposit, or sell it; but that, either by theft, or surreption, or straying, he lost it; naming the day or night in the week, and naming the week in the month, and naming the month in the season, and naming the season in the year, when it was missing.

34. There are three arddelws to an animal:—birth and rearing; possession before loss; and arwaesav. To inanimate things there are only two: possession before loss, and arwaesav.

35. If a person seek his arddelw on birth and rearing, let him proceed thus:—let him have guardians to speak to the mother's being his property, and that the animal was born and bred in his possession, and was not out of his possession since its birth until that day. The guardians to be produced by him are, a neighbour above his hand, and another below his hand; that is, a man above his rank, and another below his rank; and, if he can obtain those, it will be sufficient for him.

36. If he choose his arddelw on possession before loss, let him swear to it, according to the form we have previously mentioned. After he has sworn to it, let him say that the animal was in his possession, either a week, or a month, or two, or a season, before the other had it; and that he has guardians lawfully to prove its being in his possession, whether a week, or a fortnight, or a month, or a season, before he lost it: if he can do this, it is sufficient for him.

37. If his arddelw is by arwaesav, let him say:—Who will arddelw or arwaesav this? And if one be in the field, let his arwaesav take upon himself the theft; and let the other be free. If the arwaesav take it, let the claimant swear to it in his hand; and he is, if so minded, to seek

another arwaesav, or another lawful arddelw; or let him fail in the cause.

38. It is not right that there should be a raith, after detention and swearing—only arwaesav, or custody before loss, or birth and rearing.

39. If a theft be found upon a person, and he assert that he is innocent of the theft, but that it was left with him against his will by another person, and so he had it in his hand, and the person say that it was stolen property; it is then right to adjudge him to produce a raith on that account: and this is the single case where a raith is adjudged after detention and swearing. And thus the theft may go from hand to hand, while there shall be found in the field one to own it.

40. If he find in the field one who will own it, with an arddelw of an arwaesav in another place, let time be given him to obtain his arwaesav; that is, three days, if in the same cymwd; if in the next cymwd, nine days; a fortnight, if in another country; and so it proceeds to the third hand; and after the third hand, the law admits of no delay: and if the third hand find in the field a person that will own it, it is right to allow it; yet there is to be no delay, but immediate law.

41. Whosoever shall fix his arwaesav upon another, and his arwaesav fail him, let him be himself an acknowledged thief; and that according to the amount of the theft found upon him.

42. By the law of Howel, for theft to the value of four-pence, the thief is saleable; and for a greater amount forfeits his life. Others say, that for every four-footed animal that is stolen, either a lamb, a kid, or a pig, the thief forfeits his life: nevertheless, it is safest to restrict it to four-pence.

43. Seven pounds is the worth of a thief who is to be sold.

44. He who forfeits life is not to lose any of his property; because, both reparation and punishment are not to be exacted, only payment of the property to the loser; and he is to pay the loser, because he ought not to leave a claim upon him unsatisfied.

45. In the law of Howel, there was a payment for theft, and a second payment; and then Bleddyn, son of Cynvyn, altered this rule, because it suffices to pay a person for his loss according to his oath. The property of the criminal is to go in the way he may bequeath it, unless he have children; but, if he have children, then he is to bequeath nothing, except his debts, and daered to the church.

46. Concerning ebediw.

The lord is not to have the ebediw of a person he may himself execute: if executed in another country, the lord is to have his ebediw.

47. There is to be no galanas for a thief; neither is there to be feud between two kindreds, on account of his execution.

48. The law says, in respect to [a] 'gwynwyr' from another country who go thirds with their own lord; that, if caught, they are saleable thieves; and if killed, that galanas is due for them.

49. Traitors to a lord, ferocious men, and every person who forfeits his life by the sentence of the law; no galanas is due for them.

50. Ferocious men, if they deny their savage violence, are to make a denial doubly.

51. Savage violence is, rendering property useless either to the perpetrator, or the owner.

52. Theft is, every thing that is denied of what shall be taken.

53. Surreption is, every thing taken in absence, and not denied.

54. Violence is, every thing taken in presence, and against consent.

55. Error is, every thing that is taken instead of another. Neither a dirwy or camlwrw is payable for error, nor any thing; except compensation to the person for his property.

56. A bondman is not to be put to death, if his lord will redeem him; and, unless any thing be found in his hand, his lord may exculpate him; and for that cause it is customary to allow lords to exculpate their alltud servants.

57. Alltuds from beyond sea, or from another country, and speaking a different language, are not to be put to death, either for victuals or any other thing, during three nights and three days; but they are to indemnify the owner for his property.

58. For a dog, or for a bird, or for any thing of that kind, there is neither dirwy, nor forfeiture of life; but camlwrw to the lord, and amends to the owner of the property.

III. *Of the nine accessories of fire this treats.*

1. Of the nine accessories of fire

2. The first is, giving counsel to burn the house.

3. The second is, consenting to burn it.

4. The third is, going for the purpose of burning it.

5. The fourth is, carrying the fuel.

6. The fifth is, striking fire.

7. The sixth is, procuring tinder.

8. The seventh is, fanning the fire until it shall kindle.

9. The eighth is, giving the fire to the person who shall burn with it.

10. The ninth is, seeing it burning.

11. Whoever may will to deny any one of these, let him give the oaths of fifty men, to deny it; and if it shall be proceeded with as theft, the one half nôd-men, and the rest not nôd-men; or let him pay for the whole.

12. Others say that no greater raith is required for theft, than twelve men; and that twelve men will deny theft, the one half nôd-men, and the other not nôd-men; and that burning for theft is thus denied, because the theft is a greater crime than the burning.

13. Whoever shall burn a house, and that house burn another, let him pay for the house he set fire to: and thus let payment be made, from house to house, as far as the fire shall extend.

14. Whoever shall give fire to another to burn therewith, and he confess it, let him pay one third of the damage.

15. Whoever shall kindle a fire in a house that is not his own, is to be answerable for any damage that may occur, to the end of three nights and three days, from his act.

16. Whoever shall kindle a fire in a kiln, though it may be burned by another person, and shall not take security from the person that

[a] This term appears to signify 'religious,' or 'procurators,' who wandered about the country under the pretext of collecting alms for religious purposes.

makes use of it after him; let him pay one third of the damage occasioned by that fire.

17. Whoever shall take fire surreptitiously from a house; let him pay for his act, and his surreption.

18. Whoever shall ask for fire from a house, and it be given to him; he must pay for the damage it may do.

19. Whoever shall ask to borrow fire; let it come to him without any claim against the lender.

20. Three fires for which no indemnity is to be made: burning of heath, in March; the fire of a smithy, in a hamlet, that is seven fathoms distant from the nearest houses, and which is covered with shingles, or tiles, or sods; and the fire of a bath, in a hamlet, that shall be seven fathoms from the other houses.

21. Whoever shall take a thing under his care as a deposit, or promise to keep it secure; let him pay for it, although burned, as before.

22. If a house in a town take fire, through carelessness, let the owner pay for the two nearest houses that shall take fire; and thence onward, let them pay, from next to next, as they are bound to do.

23. Galanas does not follow fire, but the act of the hand itself that shall cause the fire.

24. Whatsoever person shall burn heath at any other time than in the month of March, is to pay for the damage.

25. Weaving-women who shall take webs or other balls under their care, if they should be burnt, they are to pay for them; because they are to keep them against every loss.

26. No injury caused by fire belonging to one person to the body of another person is to be compensated; unless accompanied by the act of that person.

27. If swine enter a house and scatter the fire about, so as to burn the house, and the swine escape; let the owner of the swine pay for their act. If the swine be burned, it is an equation between them; as being two irrational things: and therefore, where there is an equation by law, there is to be nothing redressed, but one is to be set against another.

28. Let no one take away fire without leave; and, if he should do so, let him pay a camlwrw, though he do no damage with it.

29. Let no one give fire, without knowing what is to be done with it; and, if he should do so, let him pay one third of any damage.

30. If a person, in carrying fire from the house of another, should occasion sparks to fly about; let him pay for his act, unless he can impute part of it to the fire.

31. If a person should go to dry corn upon the kiln of another person; he must answer for any damage that may arise, unto the end of three nights and three days.

32. No person is to forfeit life for violence, because it is saraad to the person injured; for his property is taken before his face; and according to his privilege the saraad is to be compensated, and his property restored; and a dirwy to the lord.

And so terminate the three columns of law, and that which pertains to them.

IV. *And of the worth of wild and tame animals this treats.*

1. The first of them is: the foal of a mare is four pence in value, until the end of the fourteenth day after he is foaled.

2. The next day he is twenty-four pence in value: and if he be found in corn, the amends are to be equal to that for his mother; and thus he continues unto the end of the year.

3. If he attain the age of one year and a day, another twenty-four pence is added, and so he is worth forty-eight pence; and thus he continues until the third year.

4. And then he proceeds to three score pence; and then he is to be broken in, and it is right to prepare him for the use to be made of him, whether as a stallion, a palfrey, or a working horse.

5. A stallion in three seasons neither loses his worth nor privilege for grazing out; and those are, from the middle of April unto the middle of May, and the whole of the month of October; and thence onward, though he may be in a stall only three nights and three days, he is worth a pound.

6. A palfrey is six score pence in value.

7. A runcy or a sumpter-horse is six score pence in value.

8. A working horse, that shall draw a car and a harrow, is worth three score pence.

9. Others say, in respect to a colt, that four legal pence is his worth, from the time he is foaled until August: from August to the calends of winter, eight pence: from the calends of winter until the feast of St. Bride, twelve pence: from the feast of St. Bride to the first of May, sixteen pence: from the calends of May until August, twenty pence: from August until the calends of winter, twenty-four pence: from the calends of winter to the feast of St. Bride, twenty-eight pence: in August, in the third year, an increase of eight legal pence takes place: and on the calends of winter, another similar increase: and on the calends of May, another similar increase: and then he is [three] years old, and [is] of full worth.

10. And on the day he is caught, and handled, an increase of twenty pence takes place, when the whole is five score and sixteen pence; and so he remains until a bridle be put in his mouth; and when he is bridled, there is to be an increase of four pence upon him, without augmentation; and he is worth six score pence.

11. A wild horse is worth three score pence.

12. The testicles of a stallion are equal in worth to two mares, and himself is of the value of a third mare; that is, nine score pence.

13. A horse is to be warranted against three disorders: against the staggers, for three dewfalls; against the black [a]strangles, for three moons; and against the [b]farcy, for one year: also, as to restiveness, until he shall be ridden three times, amidst a concourse of men and horses; and if he be not then restive, he that shall sell him is free. But if he be restive, one third of his worth is to be returned, and the bargain stands as before; for it is not right to make a new bargain; and to the end of three nights and three days he may remain without being ridden, but without longer delay.

[a] This has been literally translated 'black strangles;' as the latter term is, at present, the appellation for that distemper: with the epithet 'black' annexed it may mean the glanders.

[b] The original 'llynmeirch' appears to signify some disorder accompanied with sanious humours.

14. The worth of a horse's foot is his full worth.

15. And a third of his worth is an eye; and the worth of the other eye is another third.

16. For every blemish in a horse, one third of his worth is to be returned; his ears and tail included.

17. Whoever shall cut off the tail hair of a horse, let him put the horse in a place where he shall not be seen, and let him give another horse in lieu of it to the owner; and let him keep that horse until the tail of his own horse shall have grown as well as ever, it remaining idle.

18. The mane of a horse is of the same worth as his bridle; that is, four legal pence.

19. Of equal worth is his forelock and halter; that is, a legal penny.

20. The law of borrowing a horse.

Whoever shall borrow a horse of another, and shall fret the hair on his back, is to pay four legal pence.

21. If the skin be broken to the flesh; he is to pay eight legal pence.

22. If the skin and the flesh be broken to the bone; he is to pay sixteen pence.

23. Whoever shall take a horse surreptitiously, let him pay four pence for mounting; and four pence for every randir, over which he shall go: nothing is to be paid for dismounting; for it is right to dismount, since he was mounted; and that is to the owner of the horse; and the camlwrw to the lord.

24. Whoever shall hire a horse, though the horse should die in his possession; nothing is required but his own oath that he treated him as well as if he had been his own, while he hired him; and the hire shall be paid.

25. If a person hire a horse, and mention where he is to go with him; if he go beyond that, let him pay one third of the profit to the owner of the horse: and the like as to other property; and surreption-fine to the lord.

26. If a horse become lame, while on hire, or shall be otherwise hurt by accident; let a horse equal to him be given in his stead, until he recover; and if he do not recover, let that remain. If he recover, let him take back his property.

27. Four horse shoes, with their complement of nails, are two pence in value.

28. If a horse be sold, in which there is a fault, but not visible on the skin; it is not to be compensated, unless it be one of the three natural disorders: but an oath is to be made of its not being known. According to the men of Gwynedd the oath of three—the owner, and two others.

V. *Of the worth of a mare, and her* [a] *'teithi,' this is.*

1. The worth of a filly is four pence, until the fourteenth day after she is foaled:

2. And thence onward unto the end of the year, sixteen pence.

3. From thence to the end of two years, thirty-two pence is her worth.

4. And in her third year, she is worth three score pence: and then it is time for her to work.

5. The worth of her mane is the same as her halter; that is, one legal penny.

[a] Qualities; the term is used for those qualities which distinguish an animal in its prime, and for the compensation to be made for the want or loss of them.

6. Her teithi are, to draw a car up hill and down hill, and to carry a burden, and to breed colts: and, if she have not those teithi, if bought, one third of her worth is to be returned.

VI. *Of the worth of a cow, and her teithi, this is.*

1. A she calf, from the time she is calved until the calends of winter, is worth four legal pence.

2. From the calends of winter onward, an increase of two pence every season is added, until August, when she takes the bull; and the ninth day of that August, an increase of four pence is added, without augmentation, for her calf:

3. And thence onward, an increase of two pence every season is added until the ninth day of May:

4. And on that day she ought to calve, and two score pence is her worth; and the calf ought to be able to walk nine paces on that day, and to draw milk from her four teats.

5. The worth of her calf is four pence, without augmentation, until the calends of winter; and thence onward it is of the same worth as every other calf, sixteen pence for the milk, and four pence for the calf; and from the middle of summer forward she ought to take the bull; and after she has taken the bull, an increase of four legal pence is added to her on that day:

6. And thence onward, an increase of two legal pence every season is added, until the middle of March, or until the middle of April; and then she ought to calve, and her milch silver occurs, so that she becomes of full worth, and then she is worth three score pence: and so she is to remain until her fifth calf, and during that time she continues in her prime; and thence onward, appraisement.

7. The worth of her ear, her horn, her eye, and her tail, is four legal pence for each of them.

8. The worth of her teat is four pence, every year while she lives, or a white sheep with a white lamb, that can with her fleece protect her lamb between her four feet from a May shower; and that once.

9. If the cow be always bulling, thirty pence every year while the cow lives in his possession is to be paid.

10. If there be a dispute concerning her milk, she is to be taken, on the ninth day of May, to a luxuriant place, wherein no animal has been before her, and the owner is to milk her, without leaving any for the calf, and put the milk in the measure vessel; and if it be full twice a day, that is sufficient; and if it be not, the deficiency is to be compensated by oatmeal, until the feast of St. Curic; thence until the feast of St. Michael, by barley meal; and from thence until the calends of winter, by rye meal.

Others say that the worth of the milk deficient in the measure is to be returned to the possessor of the cow:—if half the milk be deficient, half the worth; if a third of the milk, a third of the worth; and that is the best mode.

11. The measure for her milk is, three inches at the bottom, six in the middle of the vessel, and nine at the top, and nine in its length diagonally: and the inch, whereby the vessel is to be measured, is the breadth of the judge's thumb.

12. If a person buy a cow in calf, and she slip

her calf, and he willeth to seek amends; he is to give the oath of the herdman, and the oath of the woman who shall have milked her, that it did not happen while with him.

VII. *Of the worth of an ox, and his teithi, this treats.*

1. A steer sixteen pence; and the same advance as a heifer: as it is right to augment her value until she take the bull; so increase is added to him from his birth, until he is placed under the yoke, the ninth day of February; when an increase of four legal pence is added to him.

2. And from thence unto the end of the year two pence each season, until the ninth day of February, and then an increase is added to him of four pence.

3. And from thence, until his third work-year, two legal pence, each season, are added, and then he is of full legal worth: and so he remains, in his prime, until the sixth work-year; and then his worth is three score pence: and thence onward, appraisement.

4. And he is to be put to plough the first time on the ninth day of February; and if he plough from the morning to evening, let the person who shall have sold him be free; and if he do not plough equal to his comrade of the same age, thirty pence is to be paid for his teithi: his comrade is one of the same age placed with him. And so for the second work-year. And the third work-year to put him in the plough on the ninth day of February; and if he plough until mid-day with his comrade, it is sufficient; and if he do not plough, let his teithi be paid: and if a third of the co-tillage be not ploughed, a third of his teithi shall be paid; if he fail in the whole, thirty pence shall be paid; and that every year he may live and cannot plough. And he is to be proved on the ninth day of February in every year, both in the furrow and on the land; and if he plough on one side only, either in the furrow or on the land, and shall not plough on the other side, let fifteen pence be paid; and so every year he may live.

5. The tail of a calf, the first year after its birth, is worth one penny; the second year, two pence; the third year, three pence; the fourth year, four pence: and so it remains.

6. Whosoever shall sell a steer to another, it is right for him to be answerable for the three disorders incident to cattle; and further, for the mange, until the feast of St. Patrick: the person who shall buy it is to keep it in pasture, and in a healthy place, and in a building, wherein no mange has previously occurred for seven years: and for the staggers, three dew-falls.

VIII. *Of the worth of swine, and their teithi, this treats.*

1. The worth of a pig, from the night it is farrowed until it dung, is one legal penny:

2. Whilst it continues sucking, which is three months, two legal pence:

3. And thence onward, until the swine go to the wood, it is a hog, and four legal pence is its worth.

4. From the feast of St. John, when the swine go to the wood, unto the calends of January, fifteen pence is its worth.

5. From the calends of January until the return of the feast of St. John, six legal pence on it; and then, thirty pence, under the wood, the same as its mother.

6. The teithi of a sow are, that she be not always brimming, and that she do not devour her pigs; and to be warranted three nights and three days against the [a]quinsey: if she devour her pigs, or be always brimming, the third of her worth is to be returned, and the bargain stands as before: according to others, the half of her worth; as the worth of her litter is equal to that of herself, though there be but one pig.

7. The worth of the boar is equal to the worth of three sows: if he be gelded and die, his two testicles are worth two sows; and his carcase equal to another.

IX. *Of the worth of sheep, and their teithi, this treats.*

1. A lamb, from the night it is yeaned unto the first day of winter, one legal penny is its value:

2. From the calends of winter onward, unto the end of the year, two legal pence is its value:

3. And then, four legal pence is its value.

4. The teithi of a sheep are, to give milk, and to bear lambs; and she is to be warranted against the rot until the calends of May, when she shall have satiated herself three times with the new herbage.

5. For her teithi, three legal pence, or a crone; two pence for her lamb, and one for her milk.

6. For her eye, her ear, her horn, her tail, and her teat, one legal penny for each of them.

7. A ram is worth two ewes: if he be gelded and die, three ewes are his worth; one for each of his testicles, and one for his body.

X. *Of the worth of goats, and their teithi, this treats.*

1. A kid, from the night it is yeaned until the calends of winter, is worth a legal penny:

2. From the calends of winter unto the end of the year, it is worth two legal pence:

3. And then, four legal pence.

4. Her teithi are half her worth.

5. The teithi of a yearling she-goat, a penny and a halfpenny.

XI. *The worth of a cat, and her teithi, this is.*

1. The worth of a kitten, from the night it is kittened until it shall open its eyes, is a legal penny:

2. And from that time, until it shall kill mice, two legal pence:

3. And after it shall kill mice, four legal pence; and so it always remains.

4. Her teithi are, to see, to hear, to kill mice, to have her claws entire, to rear and not to devour her kittens; and if she be bought, and be deficient in any one of those teithi; let one third of her worth be returned.

5. The teithi of every clean animal in the world are half its worth.

6. The teithi of every unclean animal are one third of its worth; because its milk is useless.

XII. *Of the worth of geese and other birds.*

1. The worth of a goose, one legal penny.

2. The worth of a gander is equal to the worth of two geese.

[a] This has been translated 'quinsey;' the original signifying some disorder affecting the throat.

3. The worth a brood-goose is as much as the worth of her nest; and there ought to be in her nest twenty-four goslings.

4. The worth of each gosling is a halfpenny, or a sheaf of barley; and that until they lay; and after they lay, each is one legal penny in value: thus a brood-goose is twelve pence in value.

XIII. *Of the worth of fowls.*

1. A hen is one penny in value.
2. A cock is two hens in value.
3. Every chicken is a sheaf of oats or a farthing in value, until it shall roost:
4. After that a halfpenny, until it shall lay, or until it shall crow, is its value:
5 And after that, its value is a legal penny.

XIV. [*The worth of dogs.*]

1. The worth of the king's buck-hound is one pound, when trained:
2. Six score pence, untrained:
3. Three score pence, when a year old:
4. Thirty pence, when a whelp in the kennel:
5. Fifteen pence, from its birth until it shall open its eyes, is its worth.
6. The worth of the king's greyhound, if trained, six score pence:
7. If untrained, three score pence:
8. When a year old, thirty pence:
9. A whelp in the kennel, fifteen pence:
10. From its birth until it shall open its eyes, seven pence halfpenny.
11. The spaniel of the king, is a pound in value.
12. The spaniel of an uchelwr, a pound.
13. The spaniel of a free-man, is six score pence in value.
14. The spaniel of an aillt, four pence: the same worth as his cur.
15. The worth of the buck-hound of an uchelwr is the same as that of the king's greyhound.
16. The worth of the greyhound of an uchelwr is equal to half the worth of the king's greyhound.
17. Whatsoever dog belongs to an aillt is of the same value as his cur.
18. Whosoever may possess a cur, though it be the king, its value is four pence.
19. A herd-dog, that goes before the herd in the morning, and follows them home at night, is worth the best ox.

XV. [*The worth of hawks.*]

1. The eyrie of the king's hawk, is a pound in value.
2. A red eyass, six score pence:
3. After mewing, and becoming white, a pound, if it belong to the king.
4. If it belong to an uchelwr, it is six score pence in value.
5. If mewed, if a red eyass, it is three score pence in value.
6. A male, if it be a hawk, is twenty-four pence in value.
7. The eyrie of a sparrow-hawk, is twenty-four pence in value.
8. A sparrow-hawk, before mewing, twelve pence:
9. And after mewing, twenty-four pence.
10. Whatever bird may belong to a taeog, is of the same worth as his hen; one penny in value.

XVI. *Of the bees.*

1. The worth of an old stock, twenty-four pence.
2. The worth of a first swarm, sixteen pence.
3. The worth of a bull-swarm, twelve pence.
4. The third swarm is eight pence, in value.
5. A swarm from the first swarm is twelve pence, in value.
6. A swarm from the bull-swarm, eight pence.
7. If a hive swarm after [a] August, it is four pence in value; and that is called a wing-swarm.
8. And so they continue until the calends of winter.
9. From the calends of winter onward, each is an old stock; and is twenty-four pence in value: only a wing-swarm does not become an old stock until the calends of May; and then it is twenty-four pence in value.
10. The worth of an alveary, twenty-four pence.
11. The three free hunts are, a swarm of bees on a branch; and a fox; and an otter: they are free because they are always on the move; for they have no haunts.

XVII. *Of the worth of a hart.*

1. The worth of a hart from the calends of winter to the feast of St. John is three score pence; and nine score camlwrw for it.
2. And from the feast of St. John onward, unto the calends of winter following, there are twelve legal pieces in it; and three score pence for each of them.
3. The pieces are; his two chaps as well as his two horns; his tongue; his breast; his heart; his rectum; his liver; his two loins; his haunch; his paunch; and his chine: for each of these a camlwrw is to be paid, the amount of which is four kine less than forty.

XVIII. *Of the king's hunting.*

1. If the king's dogs follow a hart, and kill it upon the land of another person, let whoever may own the land take the dogs and the hart; and let him keep the hart until mid-day, if it be morning, without flaying it; and, if the huntsmen do not come by that time, let him flay the hart, and keep the flesh and the skin; and lure the dogs, and take them home with him. If it be killed at mid-day, let him keep it until after noon, without flaying it; if after noon, let him keep it until after vespers; if after vespers, let him keep it until the morning, spreading his mantle over it that night; and if the huntsmen do not come on the morrow, let him appropriate the flesh, and lure the dogs; and let him keep the skin and the paunch for the huntsmen. If they come before the flesh be appropriated, let a quarter be given to the owner of the land, and let them appropriate the flesh in the way they will: the hind quarter to the owner of a nomble, and the owner of the land; and the fore quarter to each owner of a stomach.
2. If dogs be slipped at a stag, and it be killed; to whomsoever the dogs may belong, the owner of the land is to have the hind quarter.
3. Whoever may find a clean animal dead, upon the land of another person, is to have one quarter; and the owner of the land is to have the flesh, that excepted.

[a] That is, after August commences.

4. Whoever may find a dead animal, if it be unclean, upon the land of another person, is to have a penny; and the owner of the land is to have the animal: and that is not to be had excepting for the small wild animals.

5. Whoever shall find a swarm of wild bees is to have a penny, or the wax; and the owner of the land is to have the swarm.

6. Whoever shall lay a snare upon the land of another person, without his permission, let him pay to him four legal pence for opening the land, and four pence for filling it up; and whatever may be in the snare; and a camlwrw to the king.

7. Of the same worth are a roebuck, and a buck; and a goat, and a roe; and a fawn, and a kid.

XIX. *Of skins this treats.*

1. The skin of an ox is eight pence in value.
2. The skin of a hart, eight pence.
3. The skin of a cow, seven legal pence.
4. The skin of a hind, seven pence.
5. The skin of a sheep, one penny.
6. The skin of a goat, one legal penny.
7. The skin of a roebuck, one penny
8. The skin of a fox, eight pence.
9. The skin of an otter, eight pence.
10. The skin of a wolf, eight pence.
11. The skin of a marten, twenty-four pence.
12. The skin of a beaver, six score pence.

XX. *Of the worth of trees this treats.*

1. The worth of an oak, six score pence.

2. If it have two boles, three score pence for each of them, if they be of equal thickness; and though they be not of equal thickness, if they be of the same growth.

3. The worth of a side branch, that shall reach the heart of the tree, thirty pence; and, excepting that, it is top, and there is no legal worth thereon, but a camlwrw to the king for it.

4. For perforating an oak, twenty-four pence; all of which goes to the owner of the wood, and a camlwrw to the king.

5. The worth of a knurled oak, on which there is no fruit, four legal pence.

6. The worth of a hazel grove, twenty-four pence.

7. If one hazel be taken from the grove, four legal pence.

8. Every tree that shall bear fruit is of the same worth as the entire hazel grove; excepting the oak, and the apple tree.

9. A graft, four pence, without augmentation, until the calends of winter after it is grafted:

10. And thence onward, an increase of two pence is added every season, until it shall bear fruit; and then it is three score pence in value; and so it graduates in value in like manner as a cow's calf.

11. A sour crab tree is four pence in value, until it bear fruit.

12. And after it bears fruit, it is thirty pence in value.

13. Every tree planted for shelter, is twenty-four pence in value to its owner; whether planted within a garden, or as a shelter to his house.

14. Every tree that shall bear no fruit, the yew excepted, such as ash, or alder, or willow, is four legal pence in value.

15. Every limb that shall reach the heart of the tree, of the inferior wood above mentioned, is one penny in value.

16. The worth of those trees goes to the owner of the wood.

17. The worth of a yew, thirty pence

And so terminates the proof book.

HERE IORWERTH, SON OF MADOG, SON OF RAAWD, SAW IT TO BE EXPEDIENT TO WRITE THE WORTH OF THE BUILDINGS; AND THE FURNITURE; CO-TILLAGE; AND CORN DAMAGE; TOGETHER WITH THE PROOF BOOK.

XXI. *The first of these is a hall.*

1. Whoever shall destroy the hall of the king, whether by fire, or in any other way; let him pay to him two score pence for each tye which shall support the roof, that is six columns; with four score pence for the roof; that is a pound and four score pence; and six score pence for every penthouse adjoining thereto.

2. The hall of an uchelwr; twenty pence for each tye which shall support the roof, that is six columns; and two score pence for the roof; that is eight score pence; and thirty pence upon each of the penthouses.

3. The house of an aillt; ten legal pence for each tye which shall support the roof; that is, six columns; and twenty pence for the roof; that is four score pence; and thirty pence for each of the penthouses: those are, his chamber, his cow-house, his barn, his kiln, the sheepcote, the pigstye, his summer house, and his autumn house.

4. A summer house is worth four legal pence.

5. An autumn house, eight legal pence.

6. Whosoever shall damage a house unlawfully, is thus to redress it: let him pay four legal pence for every large timber that may be therein; for the doors, four legal pence; for the door frames, four legal pence; for the rafters, four legal pence; for the beams, four legal pence; for the thresholds, four legal pence; for the fire back stone, four legal pence; for every pole, rod, and rail, a legal penny; for the weather poles, and the spars, a legal penny each of them; a binder, a legal penny; a springle, a legal penny; for each of them is a rod: the roof of the house and its fence are equal in worth to one third of the house; and a third of the worth of the roof is set upon the fence.

XXII. *Here is the worth of the furniture.*

1. The plaid of the king is six score pence in value.
2. His pillow is twenty-four pence in value.
3. His boiler, six score pence.
4. The flesh-fork of his boiler, twenty-four pence.
5. His [a] 'perging,' six score pence.
6. His cauldron, three score pence.
7. The flesh-fork of his cauldron, twelve pence.
8. His harp, six score pence.
9. His tuning-key, twenty-four pence.
10. The harp of the chief of song, six score pence.
11. His tuning-key, twenty-four pence.
12. The king's throw-board, six score pence.
13. The horn out of which the king drinks, its value is a pound.

[a] Uncertain: it may be the perch, or brandrith, for the boiler.

14. And his horn of march, that is always in his suit, a pound likewise.
15. The horn of the chief huntsman, a pound likewise.
Those three horns ought to be of the buffalo.
16. Every trinket belonging to the king, including his vessels, his rings, and his horns, a pound is the value of each; as he is not to appraise them.
17. The plaid of an uchelwr, three score pence.
18. His pillow, twenty-four pence is its worth.
19. His cauldron, three score pence.
20. His flesh-fork, twelve pence.
21. His harp, three score pence.
22. His tuning-key, twelve pence.
23. His throw-board, if it be of the bone of a sea animal, three score pence.
24. If it be of the tip of the horn of a hart, twenty-four pence.
25. If it be of the horn of an ox, twelve pence.
26. If it be a wooden throw-board, four pence.
27. A mash-tub made of staves, if it belong to the king, twenty-four pence.
28. If to an uchelwr, twelve pence.
29. If to an aillt, six pence.
30. Every mash-tub of one piece, four pence.
31. A sack, four pence.
32. A winnowing cloth, four pence.
33. A churn, two pence.
34. A vat, two pence.
35. A tub, a penny.
36. A cooler, one penny.
37. A trough, one penny, without augmentation, because it has not a cover.
38. A foot-trough, one legal penny.
39. An iron pan, one legal penny.
40. A wooden can for taking up liquor, four pence.
41. A yew pail, four legal pence.
42. A yew cruck, two pence.
43. A willow pail, two pence.'
44. A willow cruck, one penny
45. A white pail, one penny.
46. A broad axe, four pence.
47. A fuel axe, two pence.
48. A small axe, one legal penny.
49. A large auger, two legal pence.
50. A middle-sized auger, one penny.
51. A wimble, a halfpenny.
52. A reaping hook, one legal penny
53. Shears, one legal penny.
54. An iron spade, one legal penny.
55. A pickaxe, two pence.
56. A bill-hook, one penny.
57. An adze, one legal penny.
58. A [a] 'gylyv,' one penny.
59. A draw-knife, a halfpenny.
60. A chisel, a halfpenny.
61. A pannel-awl, a halfpenny.
62. A plane, one penny.
63. A bolt, a halfpenny.
64. An iron lock, one penny.
65. A wooden lock, a halfpenny.
66. A water can, one farthing.
67. A weeding-hook, a farthing.
68. An arrow, a farthing.
69. A turning wheel, a farthing.
70. A spindle, a farthing.
71. A reel, a farthing.
72. A yarn-winder, a farthing.
73. A flail, a farthing.
74. A skimmer, a farthing.
75. A mallet, a farthing.
76. A spud, a farthing.
77. A wooden shovel, a farthing.
78. A fork, a farthing.
79. A rake, a farthing.
80. A sheaf of oats, a farthing.
81. A flax hackle, a farthing
82. A chicken, a farthing.
83. A cow-fetter, a farthing.
84. A palm-iron, a farthing.
85. A guiding-thong, a farthing.
86. A mirror, a farthing.
87. A platter, a farthing.
88. Wooden nippers, a farthing
89. A cup, a farthing.
90. A chest, appraisement.
91. A brass pan, appraisement.
92. A trivet, appraisement.
93. A baking-girdle, appraisement.
94. A craft, with what pertains to it, appraisement.
95. A tun, appraisement.
96. A hammer, appraisement.
97. A harrier, appraisement.
98. An ox, after it has passed its prime, appraisement.
99. Every thing, the worth of which is not fixed by law, is to be appraised.
100. A bag, two legal pence.
101. A flesh-dish, one penny.
102. Another dish, one legal penny.
103. A sieve, one penny.
104. A riddle, one legal penny.
105. A comb, one legal penny.
106. A polishing stone, a halfpenny.
107. A bowl, one penny.
108. A baking-board, one legal penny.
109. A hair rope, of twelve cubits, is one legal penny in value.
110. An elm-bark rope, of twelve cubits, is one curt penny in value.
111. The collar of the king's greyhound, eight pence.
112. The collar of a gwrda's greyhound, four pence.
113. The leash of the king's greyhound, four pence.
114. The leash of a gwrda's greyhound, two pence.
115. The leash of a tracker, eight pence.
116. A dunghill, four pence.
117. A manuring pannier, one legal penny.
118. A barrow, one legal penny.
119. An earthen pitcher, appraisement.
120. A barrel, appraisement.
121. A bottle, appraisement.
122. A tunic, twenty-four pence
123. Gyves, twenty-four pence.
124. A salmon net, twenty-four pence.
125. A greyling net, sixteen pence.
126. A suin net, eight pence
127. A bow net, four pence.
128. A salmon, two pence.
129. A car, two pence.
130. A pack-saddle, one penny.
131. A stool, two pence.
132. A wort-vat, two pence.
133. A weaver's loom, twenty-four pence:
134. The reeds and the beam, six pence;
135. The harnesses, six pence;

[a] A large crooked knife; called, in Scotland, a 'gully.'

136. The warping-trough, six pence;
137. The rollers and the wheels, and the treadles, six pence, and the third on the wheels.
138. The tools of a smith, six score pence;
139. The large anvil, three score pence;
140. The bickorne anvil, twelve pence;
141. The bellows, eight pence;
142. The smith's pincers, four pence;
143. The smith's sledge, four pence;
144. A parer, four pence;
145. A bore, four pence;
146. A groover, four pence;
147. A vice, four pence;
148. A hoof-rasp, four pence;
149. An iron saw, four pence;
150. A grindstone, four pence.[a]
151. The worth of a mill, one pound:
152. Three score pence for each stone;
153. Three score pence for the irons;
154. Thirty pence for the timber;
155. For the house, thirty pence.
156. A quern, four pence:
157. For the upper stone, two pence;
158. For the nether stone, two pence.
159. For the kiln rods, one penny.
160. For the quern shed, four pence.
161. A spear, four pence.
162. A bow and twelve arrows, four pence.
163. A battle-axe, two pence.
164. A sword, if it be rough-ground, twelve pence.
165. If it be round-hilted, sixteen pence.
166. If it be white-hilted, twenty-four pence.
167. A shield, eight pence.
168. If it be enamelled blue, or gold, twenty-four pence.
169. A hauberk, appraisement.
170. A basnet, appraisement.
171. A helm, appraisement.
172. A crest, appraisement.
173. The worth of a saddle, eight pence.
174. A bridle, gilt, eight pence.
175. A bridle, silvered, six pence.
176. Other bridles, stained, black, or lackered, four pence.
177. Spurs, gilt, four pence.
178. Spurs, silvered, two pence.
179. Spurs, black, stained, or lackered, one penny.
180. Some rank with the saddle the two stirrups, and the three girths; others allow a legal worth upon them; and that is,
181. Stirrups, if they be gilt, eight legal pence;
182. If they be silvered, six legal pence;
183. If they be lackered, or black, or stained, four legal pence.
184. A breast-girth is of the same class with one stirrup.
185. The two belly-girths, two legal pence.
186. A horse-cloth, four legal pence.
187. A wadded pannel, one penny.
188. A linen pannel, one legal penny.
189. A blinker, one legal penny.
190. Trunk-hose, eight legal pence.
191. A pair of hose, six legal pence.
192. A pair of [b]'ystywaws,' four legal pence.
193. Wadded boots, four legal pence.
194. Shoes with thongs, two legal pence.
195. Buskins, one legal penny.

[a] There appears to be some error in these numerals, as they do not collectively amount to six score.
[b] Literally 'stays;' perhaps, jambs.

196. A girdle, if it be ornamented with gold or silver, appraisement.
197. If it be not, one legal penny.
198. A ring, appraisement.
199. A wreath, appraisement.
200. A skene, one penny.
201. A house knife, one legal penny.
202. A short sword, one penny.
203. A girdle-buckle, one penny.
204. A cresset, one penny.
205. A girdle for trousers, one legal penny.
206. A bracelet, appraisement.
207. A throw-board table, appraisement.
208. The worth of a thrave of oats, four legal pence.
209 The worth of two fold-hurdles, a legal penny.
210. The worth of a thrave of meslin, eight legal pence.
211. An iron fetter, one penny.
212. A wooden fetter, a farthing.
213. A [a]'hestor,' a farthing.
214. A distaff, a farthing.
215. A blowing horn, whoever may be the owner, two pence.
216. Some say that the wearing apparel are to be appraised: others say that they have their respective prices: that is,
217. Every mantle of a rich dark colour, twenty-four pence.
218. Every town-made mantle, twenty-four pence.
219. Every town-made cap, twenty-four pence.
220. A town-made coat, twenty-four pence each.
221. Every home-made covering, eight pence.
222. A shirt and trowsers, twenty-four pence.
223. A [b]'cynnygl,' appraisement.
224. A cushion, eight legal pence.
225. A sheet, eight pence.
226. A head-cloth, eight legal pence.
227. A band, four legal pence.
228. A bonnet, one legal penny.
229. A robe, if it belong to the king, a pound.
230. If it belong to the queen, a pound.
231. If it belong to an uchelwr, or his wife, it is six score pence in value.
232. The rug of an aillt, or his robe, three score pence.
233. The rug of his wife, two score pence.
234. The rug of a taeog, or of his wife, is thirty pence in value.
235. A pillow, four pence.
236. Winter-tilth of a [c]cyvar, two legal pence.
237. Spring-tilth of a cyvar, one legal penny.
238. A plough-head, one legal penny.
239. Wheels, two legal pence.
240. Bars and stilt, one legal penny.
241. A sock, two pence.
242. Every yoke and its bows, one legal penny.
243. A beam, a legal penny.
244. A coulter, four legal pence.
245. A bow, a farthing.
246. A cleansing-hurdle, a legal penny.
247. A cleansing-spud, one legal penny.
248. A goad, one penny.

[a] A 'hester' is at present a corn measure containing two bushels.
[b] Literally 'wadded;' perhaps, a gambeson.
[c] A 'cyvar' at present, in Anglesey and Caernarvonshire, contains 3,240 square yards, in Meirionyddshire and Montgomeryshire, 2,430 square yards.

249. A harrow, one legal penny.

250. A thorn-harrow, one penny.

251. Every other thing whatsoever, upon which there is no legal worth, is to be appraised.

Here ends the worth of wild and tame.

XXIII. *Now of the members of the human body.*

1. Of the worth of the nine co-ordinate members this is.

For each of the feet, six kine, and six score of silver; for each of the hands, six kine, and six score of silver; for each of the eyes, six kine, and six score of silver; for each of the lips, six kine, and six score of silver; for each separately, six kine, and six score of silver; and for the nose itself, six kine, and six score of silver, separately.

2. The worth of the ear, if it be cut off, two kine, and two score of silver, separately. If injured, so as to cause deafness, six kine, and six score of silver.

3. The worth of the two testicles is the same as the worth of the nine co-ordinate members.

4. The worth of the tongue itself is equal to the worth of all the other members, because it defends them.

5. The worth of one of the toes, a cow, and one score of silver.

6. The worth of the great toe, two kine and two score of silver.

7. The worth of a finger, a cow, and one score of silver.

8. The worth of the thumb, two kine, and two score of silver.

9. The worth of its nail, thirty pence.

10. The worth of the upper joint of the finger, twenty-six pence and a halfpenny and a third of a halfpenny.

11. The worth of the middle joint, thirty-three pence and two parts of a halfpenny.

12. The worth of the lowest joint, four score pence; and that is the worth of the finger.

13. The worth of each of the teeth, a cow, and one score of silver.

14. The worth of each of the fang-teeth, two kine, and two score of silver; because they are the guards of the teeth.

15. The trunk itself is in worth equal to all those together; the trunk consists of the head, the body, and the penis; for it is therein that the life may be; therefore it is equal in worth to them all.

16. Of the three imminent dangers to a man this is.

The three imminent dangers to a man are: a stroke on the head, unto the brain; a stroke in the body, unto the bowels; and the breaking of one of the four limbs of the body.

17. The compensation for the medicaments is this.

For each, the person wounded is to receive three pounds from the one who shall have so wounded him; the amount likewise due from the person who shall wound him, for his medical treatment, is a pound, without food; or nine score pence, with his food, and the bloody clothes.

18. A tent.

An application of a tent, twenty-four pence.

19. Red salve.

A medicament of red salve, twelve pence.

20. A medicament of herbs, four pence.

21. Of the amount of the food of the mediciner this is.

His food daily to the mediciner is one penny in value.

22. His light, every night, a penny likewise in value.

23. Of the three conspicuous scars this is.

There are three conspicuous scars; one upon the face; another upon the foot; and another upon the hand: thirty pence on the foot; three score pence on the hand; six score pence on the face.

24. Every unexposed scar, four pence.

25. The cranium, four pence.

For every broken bone, twenty pence; unless there be a dispute as to its diminutiveness; and if there be a dispute as to its size let the mediciner take a brass basin, and let him place his elbow upon the ground, and his hand over the basin, and if its sound be heard, let four legal pence be paid; and if it not be heard, nothing is due.

26. Of the worth of hair pluckt from the roots, and the compensation.

The worth of hair pluckt from the roots; a penny for every finger used in plucking it out, and two pence for the thumb; and two pence for the hair.

27. Of the worth of blood of free and bond.

The worth of the blood of a freeman, twenty-four pence.

28. The worth of the blood of a bondman, sixteen pence.

29. The saraad of every person is to be paid according to his privilege.

30. There are three effusions of blood not to be compensated: blood from the teeth; blood from a scab; and blood from the nose: to the lord, however, a dirwy is to be paid for it; but nothing is paid to him whose blood is drawn, for it is apt to flow; his saraad, however, is to be paid to him.

XXIV. *Of co-tillage this treats.*

1. Whoever shall engage in co-tillage with another, it is right for them to give surety for performance, and mutually join hands; and, after they have done that, to keep it until the tye be completed: the tye is twelve erws.

2. The measure of the erw, has it not been before set forth?

3. The first erw belongs to the ploughman; the second to the irons; the third to the exterior sod ox; the fourth to the exterior sward ox, lest the yoke should be broken; and the fifth to the driver: and so the erws are appropriated, from best to best, to the oxen, thence onward, unless the yoke be stopped between them, unto the last; and after that the plough erw, which is called the plough-bote cyvar; and that once in the year.

4. If they will to separate, after the tye shall be completed; they may if they will so separate, unless a contract bind them.

5. If the oxen be put in the yoke, and one of them die, by whatever disorder he may be taken off; it is right that he should have his erw.

6. Should the owner doubt, that the ox may not have received injury from him, let him be sworn, that the injury did not originate with him, either as to its food or its service: and that is called the erw of the black ox.

7. Though co-tillage be formed with an ox; if it come not to the labour, is not yoked, and shall not do a turn or two; nothing is to be had on its account.

8. If an ox become ill, whether from a wound, or any other thing, it is right for its owner to support the yoke.

9. If a person will to sell an ox out of the co-tillage in which it is put, he is not to sell it until the co-tillage be ended, nor to exchauge it; and if he separate it but one day, before he has obtained his erw, he loses his erw; and, if after obtaining his erw, he is to support the yoke.

10. Every one is to bring his requisites to the ploughing, whether ox, or irons, or other things pertaining to him; and, after every thing is brought to them, the ploughman and the driver are to keep the whole safely, and use them as well as they would their own.

11. The driver is to yoke in the oxen carefully, so that they be not too tight, nor too loose; and drive them so as not to break their hearts: and if damage happen to them on that occasion, he is to make it good; or else swear that he used them not worse than his own.

12. The ploughman is not to pay for the oxen unless they be bruised by him; and if he bruise either one or the whole, let him pay, or exonerate himself. The ploughman is to assist the driver in yoking the oxen; but he is to loosen only the two short-yoked.

13. After the co-tillage shall be completed, every one is to take his requisites with him home.

14. Neither a cleanser, nor a horse for harrowing, is comprised by law in co-tillage.

15. No one is to place a restraint upon the ox of another without his leave, unless there be an agreement, or assent.

16. If there should be a dispute about bad tillage between two co-tillers, let the erw of the ploughman be examined, as to the depth, length, and breadth of the furrow, and let every one's be completed alike.

17. If a dispute arise between two co-tillers, as to rough bushy land, and to other clear; the one willing to plough the bushy land, and the other not willing; unless there be an agreement to the contrary, it is right for him to plough for the other such land as he may have.

18. If a dispute arise about ploughing, between two co-tillers, one willing to plough far off, and the other near; we say, that they are to go to such place only as that the oxen may reach their stalls, and their work, the weak as well as the strong, within their own cymwd.

19. We say, that an ox engaged in co-tillage is not to be bequeathed, without the consent of the co-tillers; since any one is to bequeath only that which he shall have in possession; and that ox is not then in his possession, while engaged in the co-tillage.

20. We say, that oxen engaged in co-tillage are neither to be pledged, nor to be distrained; since no one is to pledge but what is in his possession; and that is not.

21. Whoever shall engage in co-tilllage, and after that make a similar agrecment with another; we say, that those oxen are bound to the first co-tillage: and should he engage in a hundred such co-tillages after that, he is to support the yoke wherever he may engage to do so.

22. Whoever shall engage in co-tillage, and does not come orderly to the ploughing; whether he be a day or two without coming; we say, that whether he come willingly, or by compulsion, he is to have nothing of what shall be ploughed without him.

23. Neither horses, mares, nor cows, are to be put to the plough; and if they should be put, and abortion should ensue to either mares, or cattle, or the horses be injured, it is not to be compensated; and besides this the law does not say, that they are entitled to an erw, unless it be covenanted for them.

24. If a person engage an ox in co-tillage, and bring a stolen ox; we say, that the owner of the ox is not bound to support the yoke, nor is he to obtain an erw.

25. If a person engage an ox in ploughing, and afterwards wish to substitute another; we say, he is not to change it without the consent of the co-tillers.

26. An ox engaged in co-tillage is not to be moved from the furrow to the sward without the consent of the co-tillers, who are the owners of the cattle.

27. No one is to undertake the work of a ploughman, unless he know how to make a plough, and nail it; for he ought to make it wholly, from the first nail to the last, or from the smallest to the largest.

28. Whoever shall own the irons is to keep them in order, that the ploughman and driver be not impeded; and they are to have no assistance.

29. The driver is to furnish the bows of the yokes with wythes; and, if it be a long team, the small rings, and pegs of the bows.

XXV. *Of corn damage this treats.*

1. Every owner of corn is to mind his corn; and every owner of an animal is to mind his animal, within and without; and, therefore, it is right for every person to take upon his corn. Thus it is right to take for winter-tilth; money payment for it until the feast of St. Bride; and thence onward, reparation for damage: for spring-tilth; from the feast of St. Bride until the calends of May, money payment; from the calends of May onward, reparation for damage.

2. At all times to release an animal impounded, money payment only is due: and it is thus that money is to be paid; a penny for a horse, a halfpenny for a bullock.

3. For a colt or filly, from the fourteenth day onward after it is foaled, a penny, like as for its mother.

4. A calf, from the time of its birth until the calends of winter, is to be impounded from one meal-time to another.

5. Lambs and kids, while they are sucking, are to be impounded from one meal-time to another; or else to be mixed with their dams: the period during which they suck is until the calends of May; and thence onward, for trespass upon corn, they rank with their dams.

6. The swine, the sheep, the goats, the geese, and the hens; the second choice of them is due.

7. The pigs, from the time they turn up the cow-dung with their snouts, are subject to the same law as their mother, for trespass upon corn.

8. [a] In the law it was one from the swine, and one from the small animals, which we have mentioned above, though there might be only three of them; the cause was, the swine returned to the person who owned them, and one remained

[a] A later MS., not collated, has, 'In the law of Howel.'

with the owner of the corn; but one is not to be taken of two swine, for the swine could not return to the owner of the swine, if it remained so. Then it was altered to one of every fifteen of the pigs; and one of every thirty sheep; and from the goats, the poultry, and the geese, one of every thirty, in like manner. If so many of the swine should not be found upon the corn, according to some of the judges, four pence for every five swine: others say, that a penny is due for each of the swine; and for every five animals, of the sheep and the goats, a penny; and also, of the geese, and the poultry, if the number, for which one is due, be not found upon the corn, an egg is due for each.

9. Poultry are not to be taken upon corn, except during the first fortnight after the corn is sown, before it springs; from that time until it shoot into ear, they are not to be taken; but from the time when the grain is formed, they are.

10. Every crop that a person shall harvest, he is to look after; and the cattle are free. By the crop is understood, corn after it is severed from the land whereon it grew; the produce of an orchard; cabbage; flax, after it is cut, or in a garden uncut; tedded hay; thatch for houses; and their fence; leeks; and every thing that pertains to a garden. Let him fence so strong about his garden, that beasts cannot break into it; and if he do not, and it should be broken into, he is not to be compensated; except for the trespass of poultry and geese; because it is not possible to fence so as to exclude them, since they can fly.

11. The barns are to be open from the time the first sheaf is brought into them, until the calends of winter, to admit the air: and, if the corn be damaged during that period, the owner is to be compensated.

12. From the calends of winter onward, the barns shall be closed in the manner required; they are to be closed by three eatherings on the sill, and a wattle upon the door-way with three bands thereon, two on the back, and one on the front; and, if that be broken, the corn and the barn are to be compensated; the corn in the barn, by giving a whole sheaf for every damaged sheaf.

13. If a person find an animal upon his corn, and it be disputed whether he found it there; let it be determined by the oath of the taker.

14. If corn be damaged, and the animals be not overtaken upon the corn, let the oath of the owner exonerate them; for there can be no testimony as to an animal; for, if all shall assert that they saw them, it will not avail.

15. A voluntary oath is not to be taken concerning them, since it will not avail, though acknowledged, if the owner shall exculpate them.

16. If a horse be found stretching his neck over a hedge eating the corn, it is not right to take him, but to obtain compensation for the damage; unless he be exculpated.

17. If either a horse or other animal be found with its two fore-feet upon the corn, it is not to be taken, since it was not wholly upon the corn: and part is not the whole: and, if it be not cleared, the damage is to be compensated.

18. If a person tether his mare by the side of corn, and her colt damage the corn, and cannot be caught; let the mare be taken from the place she is in, and brought to the house; and let the colt be detained in the house, and the mare taken back to her former place: and here the wild is caught by the tame: and that does not constitute an illegal act.

19. Calves, lambs, and kids need not be loosed by the taker, but at his will, between meal-times; for no animal will die by being impounded from one meal-time to another.

20. The bulls are not to be taken from Midsummer until August, for trespassing upon corn or grass; for at that period the milch cattle become tufty. It is not right to take bulls, from August unto the first feast of the Virgin; for then the heifers become tufty.

21. It is not right to take a bull at any time, that is following a tufty cow.

22. It is not right to take a boar at any time, when following a brimming sow.

23. It is not right to take the rams, nor the he-goats, from the feast of St. Michael unto the calends of winter.

24. Stallions are not to be taken from the middle of April unto the middle of June.

25. A foal following its mother is not to be taken, and that is called a darting foal.

26. Swine are not to be taken for trespassing upon corn, from the feast of St. John unto the calends of January; unless they be found in a barn, or in a meadow.

27. Whoever shall will to preserve a meadow, let him keep it, from the feast of St. Patrick unto the calends of winter: a meadow is land appropriated for hay only, and enclosed by a fence. It is to be preserved unto the calends of winter, because it is mowed twice in the year.

28. Whoever shall find an animal trespassing upon such a meadow, let him take thereon as upon corn. If he chance to find them thereon, and cannot overtake them, though confessed, damage to grass is not to be compensated.

29. Whoever makes a fence about his corn, let him take animals found upon the grass that may be therein, as well as upon the corn; because nothing is to depasture there.

30. No one, except a lord, is to have more than two reserves of grass, a field, and a meadow; and, if he will to keep it, let him obtain a cross from the lord, and under the sanction of that let him keep it.

31. Thus animals trespassing upon corn are to be impounded:—If they be wild, they are to be taken and placed out in a yard; if they be tame animals, they may be impounded, in or out, at pleasure. If there be animals belonging to two different persons, they are not to be mixed together; and if they be animals of different species, they are not to be mixed; but, if they be placed together, every one of them is to be tied. It is not right to tie swine—only to take them. It is right to tie poultry and geese, in taking them.

32. If a person require a pledge for his corn, with the time of a pledge which shall lapse, no one is to give it, except for the time of a corn-pledge; and a corn-pledge does not lapse until the calends of winter.

33. Whoever is entitled to corn, either by surety, or for damage done by cattle in the harvest, or by purchase, and shall not demand it before the calends of winter, he is not afterwards entitled to it; because he has suffered the proper period for urging his claim to elapse: for

it is not right to claim corn from one year to another.

34. Whoever in taking cattle shall injure them, whatever the nature of the injury, the taker is to pay for it; for the animals are to return home without claim, without suit, except payment to the taker of the property.

35. Whatsoever person shall impound an animal, and suffer it to graze; he is not to lose his claim, for doing more than right.

36. Whoever shall take animals, and they break out and get home, nothing is due for them; for it is not right that there should be two takings for one trespass.

37. Whoever shall impound an animal, and refuse a lawful pledge, requiring money; if the animal die, he is to pay for it.

38. Whoever shall take many animals, and detain one of them apart, for the act of the whole, and suffer the others to go away; he is only to receive what shall fall on that one animal.

39. Whoever shall find a small animal upon his corn, whether a sheep, a goat, or a swine; it is at the option of the taker, either to keep account of them, until one animal be due; or else a penny for a sheep, or a goat, after it shall have been taken five times; and a penny for the swine when taken, or reckon until a swine be wholly due.

40. Whoever comes to liberate animals for others, it is right for the taker to ask him, whether he will be responsible for them; and, if he will not be responsible, he is not to deliver them to him: and, should they so die in his pound, not one is to be paid for. If the other engage to be responsible for them in all things, let a pledge be taken from him, with a surety for its dilysrwydd: and, if another owner should come to claim that pledge, he must produce, of his owner property, one equally good, before the other is to go from him.

41. The pledge that is given by a wife, the husband is not to nullify; and the pledge given by a husband is not to be nullified by the wife.

42. Whoever shall have had his corn greatly damaged by trespass, and find animals upon it, and demand from the owner of those animals compensation for all the damage; he is not entitled to more than the owner of the cattle, on his oath, may pay him as their damage; whether that be much or little: and that is to be of the same kind of land, in the course of tillage: and that is called compensation for damage: and it is to be claimed before the calends of winter.

43. Whoever shall remove his corn from the stubble to the ley, and make his rick upon the ley; if it be damaged there, he is not to receive compensation. And flax, not in a garden, is subject to the same law as such corn.

44. There is no person, whatever may be his privilege, that is exempt from compensating damage.

45. No person is to milk, or to make any use of cattle that are impounded, though he may be the owner of them; without the permission of the captor.

46. The taker is not to seek the owner of the cattle he may take; neither is he to conceal them; and if he should conceal them, and they die, or be lost, through his negligence; let him pay for them.

And so terminates concerning corn damage.

GLOSSARY

TO

WELSH AND OTHER TERMS WHICH OCCUR IN THE ENGLISH VERSION

OF THE

LAWS OF HOWEL DDA

A.

Aberfraw (aber-Fraw), *efflux of the Fraw.*—The princely seat of Venedotia was situated where the brook Fraw flows into the sea.

Abo.—A carcase of an animal killed by a wolf or other beast of prey.

Achwre (ach-gwre), *near belt.*—An enclosure of wattles or thorns surrounding a building at such a distance as to prevent cattle reaching and damaging the thatch.

Adalmwr (ad-lam-gwr), *one returning.*—A proprietor who for some cause entered the service of another proprietor without agreement; if he left him after the expiration of a year and a day, he was liable to the payment of thirty pence to his patron.

Agweddi (ag-gwedd), *conjunction.*—A portion given with a female upon her marriage.

Aillt (aill), *other.*—A villain.

Alltud (all-tud), *other land.*—A person, either from foreign parts or from another part of the island, in villenage under the king or a freeholder.

Amhiniogau tir, land borderers.—Witnesses in a cause for landed property whose lands bordered on that in dispute.

Ammodwr (am-bod-wr), *a compactor.*—One before whom a compact is made, and so admissible as a witness to prove the terms of it.

Amobr (am-gobr), *fee.*—The fee paid to a lord by the person subject to that payment on the marriage of a female.

Amrygoll (am-rhy-coll), *total loss.*—Loss of property, perditio.

Ancwyn (an-cwyn).—A stated allowance of provision allotted to the officers of the court in their lodgings: the term appears to be put in apposition to cwynos, cœna, or supper, as being a privileged private allowance for that meal; the cwynos being the public evening meal. Ancwyn is translated 'cœna' in some Latin copies.

Anghyvarch (an-cyvarch), *unquestionable.*—A term used for the articles which were exclusively the property of a man or woman, and not subject to division upon a separation ensuing. Generally a fine for committing various actions without permission.

Anrhaith (an-rhaith), *lawless.*—Spoil.

Anrhaith-oddev, spoliation sufferance.—A term used when a person's goods were confiscated and seized by the lord.

Anrhaith-gribddail, pilfering spoliation.—A term for the graver spoliation to be exercised towards a homicide.

Ar ac aredig, tilth and ploughing.—A term for husbandry labours.

Arddelw (ar-delw).—A vouchee of various natures in defence.

Arddyrchavael (ar-dyrch-gavael), *an elevated hold.*—The augmentation of fines.

Arglwydd (ar-clwydd), *superior.*—A lord, a proprietor.

Argyvreu (ar-cyv-rhau), *special ornaments.*—That portion of a maiden's dower which consisted of the paraphernalia.

Ariant (argentum), *silver.*—Promiscuously used with ceiniog, or penny, for the silver money in use.

Arwaesav (ar-gwaesav), *support.*—The person, or authority, a defendant avouches to be the guarantee of the right to property with which he is charged to be unlawfully possessed.

Aswynwr (a-swyn-wr), *a fealty man.*—A proprietor who became a liege man to another proprietor; if, after remaining with him a year and a day, he returned to his own property, he was to pay three score pence to his patron.

Aur (aurum).—Gold.

Awst (aws), *vigour.*—August.

B.

Bidwoseb (bid-gwo-ys-eb), *in readiness.*—A term for the horse at the command of such officer of the household as was entitled to the privilege. In the Venedotian Code the term is 'preswyl.'

Boneddig (bon-edd-ig), *lineage.*—Boneddig canhwynawl, one of innate lineage, is the term used for a free Welshman of indigenous descent.

Braint (brain), *lofty.*—The term for privilege or dignity. This word is extensively used, applied to the particular tenures of land and degrees of personal liberty.

Breyr (bre-yr), *mote-man.*—A term applied in the laws of South Wales to those freemen who in North Wales were denominated uchelwyr.

Briduw (bri-Duw), *dignity of God.*—The term used for a solemn asseveration to the truth of a thing by a person on his faith.

C.

Caeth, bond.—A bondman, a villein.

Camlwrw (cam-llwrw), *mulct for wrong.*—A fine

of three kine or nine score pence, sometimes doubled and tripled.

Cammin (cam-min), *crooked beak.*—A species of hawk so called.

Canghellor (can-cell-or), *possessor of a room.*—An officer in every canghellorship, who held pleas to determine disputes among the king's villeins, and secured his waste. He was entitled to specific fees for these services.

Canllaw (can-llaw), *at hand.*—A term used for an assistant to a party engaged in law. He appears to have performed the duties of a procurator or attorney.

Cantrev (cant-trev), *hundred trevs.*—The largest fixed division of a district; it was to comprise two cymwds, but often contained more, and to consist, according to the definition given of measures, of 25,600 erws.

Carddychwel (car-dychwel), *car-returning.*—Applied to such who were obliged to return to their lords or families.

Cardottir (cardawd-tir), *charity land.*—Land given to an eleemesynary establishment in frankalmoigne.

Cargychwyn (car-cychwyn), *car-moving.*—A term for those who irrevertibly departed from their kindred or land; also, for those at liberty to reside where they pleased.

Carllawedrawg (car-llawedr-awg), *car-shattered.*—A term for those who left their lords; also, for such who, not being bound by any particular tie, removed at will.

Ceidwad (cadw-ad), *a guardian.*—A term taken in an extensive sense. In suits for land, guardians and evidences were produced, the distinction between them being slight. A guardian swears to the thing in dispute, to his certain knowledge, being the property of the person he names; an evidence that a certain person was dispossessed by another. A guardian charges no one with wrong doing; an evidence speaks to the outrage. The guardian proves the matter of action; the evidence the cause of action.

Ceiniog (cain-iog), *fair.*—A denarius or penny. No coins have been found which can be attributed to any Welsh prince, although large deposits of Roman coins (principally of the Lower Empire) have been occasionally discovered. From the frequent mention of payments in silver some medium of circulation would seem to have been required, for which purpose the Saxon and Norman mintages, with, possibly, some worn Roman coins, might have served. The common, or curt penny, is meant generally when penny is mentioned; the legal penny was one third higher in value; the halfpenny, or dimai, was half the curt, one third of the legal penny. It is possible that this enumeration of two descriptions of pennies might have had its origin from the existence and use of the two species of denarii common during the Lower Empire, of the same relative proportions. The number of pence in the pound was 240.

Ceiniog baladr, spear penny.—The mulct of one penny, so called, collected from each male whom the homicide asserted to be related to him within the seventh degree, and who refused to take his oath of nonconsanguinity, by the lord's officer, towards the discharge of galanas or man-bote. A female was entitled to collect this impost if amenable to the payment of murder fine, but no female was required to pay a spear penny, as it is said she had only a distaff.

Ceinion (cain), *delicate.*—The first drawing of liquor, the perquisite of the smith of the palace.

Celvi (celv), *work of art.*—The screen which divided the hall into two portions.

Cenedl (can) *aggregate.*—Clan, tribe. Cenedl y Cymry, the Welsh nation.

Chwevrawr (chevr-awr), *severity.*—February.

Cledren gwaesavwr, pale of a protector.—If a proprietor extended his protection to another proprietor who built and tilled upon his land, and afterwards left it, the sum of sixscore pence was to be paid by him to his patron, which was termed 'cledren gwaesavwr.'

Clochydd, bell-man.

Corddlan (cordd-llan), *collective enclosure.*—A hamlet.

Corphlan (corph-llan), *body enclosure.*—A cemetery.

Cov, record.

Cov llys, record of court.

Cowyll (co-wyll) *covered.*—The gift given by a bridegroom to the bride the morning succeeding the nuptials.

Croes (cro), *a cross.*—A cross is frequently mentioned in the later series of the Welsh Laws, applied as a token that the place where it was erected was the subject of litigation, and awaited the lord's sentence. In the laws of Howel Dda a surety was to enforce his suretyship by seizing the debtor's goods and delivering them to the creditor; afterwards it was enacted that suretyship should be enforced by procuring a cross from the lord, affixing it at the place in question, and then awaiting the legal determination of the suit. If either party disrespected the cross by any illegal proceedings, erecting any buildings, removal of goods, &c. on land in dispute, they became liable to the fine called camlwrw. These crosses seem to have been occasionally made of wood or laths, sometimes to have been cut or marked upon the object in question.

Cwyn, plaint.

Cwynos (cwyn-gos), *cœna.*—The evening meal. On progress the lord was entitled to this meal from particular tenants, the default of which supply was punishable by fine.

Cyhyryn cant astyr, strip of a hundred contingences.—So said of flesh of an animal stolen or hidden by a person, and sold or distributed by him; this might be traced to each receiver unto the hundredth hand, and a fine was payable for unlawful possession: beyond the hundredth hand it was not cognizable.

Cylch, a circle.—A progress for entertainment among the vassals. Various persons were thus privileged: the queen, the royal family, various officers of the household, the maer and canghellor, &c. This became oppressive; and we find various districts had exemptions granted to them of particular services of this nature. Gradually, they were commuted for money payments. Many of them continued in practice up to the time of Queen Elizabeth, and at various periods were extinguished by heavy payments for exoneration from them.

Cymwd (cy-mwd), *co-mote.*—Perhaps so stiled from the circumstance of a court being organized in every cymwd, this being the general and lowest medium of judicature in which most causes were commenced and determined, an appeal in certain cases lying to the court of the cantrev and to that of the lord. Strictly the cymwd was to comprise fifty trevs or 12,800 erws, and two cymwds formed a cantrev: this arrangement appears only to have obtained in Anglesey and some other districts most capable of tillage: in the generality of instances we find three or more cymwds in a cantrev. The most consistent account of the number of these respective territorial divisions in Wales occurs in the "*Myvyrian Archaiology,*" which is given in the following first and fourth columns; the second and fifth columns contain an enumeration found in the Llyvr Coch Hergest, a manuscript of the early part of the fifteenth century, rather carelessly transcribed, and therefore not free from errors; the number of cantrevs in the third column is taken from Geraldus Cambrensis, whose transcribers corrupted his numerals, as the total given by him proves; in the enumeration for Powys Geraldus appears to have included only one of the divisions.

	Cantrevs.			Cymwds.	
Gwynedd	15	15	12	38	36
Powys Vadog	5	8	6	40	40
Powys Wenwynwyn	9	8			
Deheubarth	26	19	29	78	64
	55	50	44	156	140

Cynghaws (cy-caws), *co-nexate.*—An advocate employed in a cause. We generally find a 'cynghaws' and a 'canllaw,' a pleader and a guider, mentioned as the legal assistance of plaintiff and defendant in a suit.

Cynhasedd (cy-tas-edd), *co-tie.*—An investiture fee payable to a lord upon receiving possession of land, the payment of which exonerated his successor from render of ebediw.

Cyvar (cyv-ar), *co-aration.*—A term for the partnership in tillage to which each person connected with it furnished an ox or two. A measure of land consisting of 3,240 yards in Caernarvonshire and Anglesey, and of 2,430 in Merioneth.

Cyvraith (cyv-rhaith), *compact.*—Law in its extended sense.

D.

Dadenhudd (dad-an-hudd), *re-uncover.*—A term for a peculiar suit at law for the recovery of patrimony, formerly in the possession of an ancestor of the claimant, founded on the circumstance of the custom of covering the fire previous to retiring to rest, generally in modern times with a large turf, by which a smouldering fire is kept up, and uncovering it in the morning. Metaphorically, the suitor claims to rekindle or re-uncover the fire of his ancestor's hearth. A chapter in each code is devoted to the recapitulation of these modes of action.

Dadlau (dadl), *debate.*—It is a common term for the pleas held in the courts.

Daered (daer), *closing.*—A term for revenue, apparently for the fixed dues payable to the lord.

Daiar (dai-ar) *fair surface.*—Soil.

Dawnbwyd (dawn-bwyd), *donative food.*—The payments in kind which were rendered by the lord's vassals; the contributions from free vills were denominated 'gwestva.'

Difaeth (di-faeth), *unfecund.*—Unfertile land, and consequently generally waste.

Difaith (di-faith), *unappropriated.*—Waste lands, uncertain casual receipts, wrecks, all goods without an owner, &c., are so termed, and belonged to the lord.

Dilysdawd (di-llys-dawd), *unobjectionable.*—Applied to a female who has been divorced, and free from any claim by the former husband.

Dilysrwydd (di-llys-rhwydd), *unobjection.*—A warranty by a seller of property that no claim can be substantiated to the ownership of the property other than his own.

Dimai (dimidium), *a halfpenny.*—The half of the curt penny, one third of the legal penny.

Dinevwr (din-e-bwr), *hill fort.*—The seat of the Dimetian princes near Llandilo Fawr in the vale of Tywi. Some remains of the castle are visible.

Diovryd (di-go-bryd), *mentally fixed.*—A term applied to those under vows of refraint from marriage, flesh, and equitation.

Dirwy (dir), *force.*—There were two kinds of fine imposed upon offenders. The dirwy was twelve kine, or three pounds; the other, or camlwrw, three kine, or nine score pence. Dirwy signifies sometimes, but rarely, various amounts of fine.

Dovod (dov), *appropriated.*—A term for property of any kind casually found; if no owner appeared for it after three public proclamations of the event, it then lapsed to the prince.

Dovraeth (dovr), *domesticity.*—The quarters which the villeins were to afford to the lord's retainers.

Dyddiau dyddon, days of days.—The weekly periods succeeding Christmas, Easter, and Whitsuntide.

E.

Ebediw (obitu), *a heriot.*—A relief payable to the superior lord in most cases by the heir of a defunct vassal. Where the person in his lifetime had paid a cynhasedd, or investiture fee, it absolved the successor from the payment of ebediw.

Ebrill (eb-rhill), *vegetation.*—April.

Eddyl (e-dyl), *duty.*—Angen eddyl, necessary duty; eddyl arglwydd, duty to a lord, &c., occur in the Laws.

Edling (ed-ling), *next in line.*—The appellation of the 'ætheling,' or nearest heir, to the sovereignty.

Enllyn (en-llyn), *liquid.*—Companagium, or accompaniments to bread of any kind.

Erw (ar-w), *what has been tilled.*—A measure applied exclusively to arable lands; it appears to have contained about 4,320 yards.

Erw difoddedig, escheated erw.—So said of land that for want of an heir escheated to the king. In the trev gyvriv, or register vill, any such land was equally divided among the remaining occupiers: hence no land therein escheated to the lord.

Erw y gwydd, plough erw.—An erw of the cotillage set apart as plough-bote, the produce of which was to defray the expenses incidental to the making and repairing the plough.

Erw yr ych du, erw of the black ox.—An erw of corn allotted to an individual whose ox might die during the period of co-aration, towards compensating his loss.

Etiredd (e-ti-medd), *possession.*—An heir

F.

Ferm (ffeofm), *a mess.*—Sometimes used for 'saig,' a word of the same import.

Fyrnigrwydd (fwrn-ig-rhwydd), *ferocity.*—Acts of theft accompanied by brutal violence, as burning the house whence the goods were stolen, or mutilating animals through malice, and similar acts, are said to be ferocious, and the punishment for them thereby enhanced generally twofold.

G.

Gair, a word.—Used in various significations:—An enquiry, an order; as, 'Gair yw ei air ev ar bawb:' his word is paramount to that of every one; testimony, as, 'Gair yw ei gair hi yna:' her word is there conclusive.

Gair colledig, a losing word.—Signifying a wrong phrase introduced in a plea.

Gair cyvarch, a word of enquiry.—Used when the judges dispatched one of their number to interrogate either party to a suit what vouchers they had to substantiate their pleas.

Galanas (gal-an-as), *homicide.*—This term is often applied to the sum assessed upon the criminal and his relatives as the retribution for murder, as well as for the crime itself.

Galanas wasgarawg, distributive galanas.—So said of the murder-fine to be imposed in specific proportions upon the several grades of kindred related to the criminal; the proportions in which it was receivable by similar grades of kindred to the murdered person being the same as the liabilities to the charge.

Galanasdra (galanas-tra), *galanas-feud.*—It was matter of objection to a witness in a cause if he had not paid his proportion of a homicide fine for the murder of a relative of the objector, one of the parties to a suit.

Gauavdy (gauav-ty), *a winter house.*—Otherwise called 'hendrev,' old vill, an appellation very common in Wales for residences in the vallies. The bothy, or residence in the hills, was styled the 'havotty,' or summer house.

Gavael (gav), *a hold.*—In one sense a division of land containing four rhandirs, or 64 erws; a post supporting the roof of a building; a pledge.

Gellgi (gell-ci), *covert dog.*—The covert hound and

the greyhound are the two species of dogs enumerated in the laws as used in hunting. In the time of Howel Dda it is stated that beagles were unknown.

Gobr, a fee.—This term is frequently and extensively used.

Gobr cyvraith, fee for law.—The fee due to the judge or judges who decided a cause.

Gobr gwarchadw, fee for custody.—A fee of six score pence paid by a person, returning after long absence in foreign parts, for participation in his ancestors' landed property, to the relations in possession.

Gobr manag, fee for discovery.—The tenth penny of the value of any thing, due to the person who pointed out where a stolen article might be found.

Gobr merch, maiden fee.

Gobr ystyn, investiture fee.—Paid by a person when invested by the rod with landed property by a lord. This fee exonerated his heirs from the charge of cbediw upon his demise.

Godaeog (go-tae-og), *sub-commoner.*—A villein of inferior degree.

Goddaith (go-daith), *partial spread.*—Applied to clearing the stubbles or the furze and heather upon the hills, to improve the pasturage, by fire. This operation was restricted, under a penalty, to the month of March.

Golwyth (go-glwyth), *a delicacy.*—A stag in season was accounted to contain twelve legal golwyths or collops, for each of which a fine of three score pence was imposed upon the unprivileged person who might kill such a stag.

Goresgyn (gor-es-cwn), *to super-ascend.*—Applied to the progeny of a villein or alien which, after the ninth generation, or four successive contracts of marriage with native Welshwomen, by which each child gained an additional degree in rank, was entitled to the enjoyment of five erws of land from the lord; such became accounted a native Welshman, and was styled 'goresgynydd,' *superascendant*, or acquirer of privilege.

Gorphenav (gor-pen-hav), *end of the flush.*—July; so called, from the flush of the growth of grass being then ended.

Gorvodog (gorvod-og), *constrained.*—A surety for any person accused of crime; as 'mach' signified a surety for debt or compact.

Gorvottrev (gorvod-trev), *extra vill.*—This term occurs only in Gwent, where the divisions of land differed from the other districts. In each maenol in Gwent thirteen trevs were computed, one of which was the gorvottrev or supernumerary trev.

Gorsav (gor-sav), *firm stay.*

Gorsav arv, deposit of a weapon.—Armed persons resorting to church or court were to place their weapons in certain specified places, where, if a mischance happened to any person from them, no blame attached to the owner; whereas if left in another place they were answerable for any accidental wound inflicted by them.

Gorsav gwraig, stay of a wife.—So said when a woman separated from her husband; after the division of the property, she was to remain at the house until the ninth day to superintend the final transport of all articles belonging to her; also, in case of his death, she was entitled to a division of the goods and a similar period for preparing to depart.

Gorsedd (gor-sedd) *supreme session.*—This term is used for any extraordinary or paramount session presided over by a lord.

Gorwlad (gor-gwlad) *outer country.*—The bordering regions to the one in question.

Gosgordd (gos-cordd) *collection.*—The king's retinue, being his officers, minstrels, &c.

Gosteg (gos-teg) *to make clear.*

Gosteg ar y macs, silence in the field.—The court in pleas for landed property being held on the land in dispute, the proclamation of silence in the field was appropriate.

Gre, a herd.—Generally of horses, a stud of which consisted of fifty mares and a stallion. Some appellations of hills have 'gre' in their composition, as, 'Moel greon,' hill of the stud; 'Moel y greorion,' hill of the stud keepers. They were entitled to a progress among the lord's villeins. 'Conigre,' or a rabbit warren, seems derived from this root.

Gwaalaeth (gwa-alaeth), *offspring.*—A chief, not an edling nor head of a family.

Gwaddol (gwadd), *a settlement.*—A portion given with a female.

Gwaesav (gwaes-av), *support.*—A pledge or guarantee.

Gwaesavwr.—See *Cledren Gwaesavwr.*

Gwaettir (gwaed-tir), *blood land.*—Land given up as compensation for homicide.

Gwallawgair (gwallawg-gair), *a losing word.*—A faulty word in pleading.

Gwarant (gwar-ant), *extreme.*—A guarantee.

Gwarcheidwad (gwar-cadw-ad), *custodier.*—One who preserves landed property for the right owner.

Gwarthawl, something to boot, to make equivalent.

Gwartheg divach (di-vach), *cattle without surety.*—So it has been rendered by Wotton, and in the former part of this edition. Upon further consideration, in the Latin copies it has been glossed 'stemmatis defecti,' as if the word 'divach' was compounded of div-ach, *extinct lineage.* The fine for homicide, committed by the son of a Welshwoman by an alien father, to which the term refers, was to be paid solely by the relations of the mother, there being no lineage on the father's side to be found in Wales. The cattle payment of the whole fine by the female side would therefore very appropriately be styled, cattle of defective lineage.

Gwarthrudd (gwarth-grudd), *shame of face.*

Gwayw, pain.—A spear.

Gweirglawdd (gwair-clawdd), *hay enclosure.*

Gweli (gwal), *open.*—A wound.

Gweli tavod, a tongue-wound.—Slander, so styled.

Gwely (gwal) *a couch.*—A term used for a householder.

Gwelygordd (gwely-cordd), *aggregate household.*—A tribe derived from one common ancestor.

Gwerth, worth.—Used for the price of a thing; also, state, condition.

Gwerth tavod, tongue-worth.—The term for a fine payable by a judge for a wrong decision.

Gwesdva (gwest-ma), *entertainment place.*—A term used for the provision, or money payment in lieu of it, due to the lord from the uchelwyr, or freeholders.

Gwir, truth.—Gwir a chyvraith, justice and law.

Gwirawd (gwir-awd) *purity.*—Liquor, comprising mead, bragot, and ale.

Gwirawd yr ebystl, liquor of the apostles.—Liquor distributed on feast days of the apostles.

Gwr (vir), *a man.*

Gwr addwyn, a respectable man

Gwr ar deulu, a family man.

Gwr ar gylch, a wanderer.

Gwrda (gwr-da), *a good man.*—A freeholder.

Gwr dinod, a man without note or mark.—Some passages in the Laws would seem to imply the gwr dinod to have been a freeman.

Gwr dyvod, an adventurer.—One who took possession of land upon which none of his progenitors resided; a squatter.

Gwr nôd, a man of note or mark.—It is difficult to discover the precise definition of this term. Where one manuscript has 'Heb gaeth, heb alltud' (without bondman, without alien), another reads, 'Heb alltudion, heb wŷr nôd' (without aliens, without a nôd man); thus making nôd men synonymous with bond men. Compurgators are often to be one half nôd men, the other half such as can be had. In some instances the nôd men would appear to signify persons known to belong to the clan. 'Nôd y genedl (mark of the tribe), is used for some distinguishing mark inscribed upon boundary stones,

&c. 'Nôd is synonymous in signification with 'notus.'

Gwraictra (gwraig-tra), *woman-feud.*—When a witness was about to give testimony in a cause, if the opponent could prove he lived in adultery with his wife, it was a ground of objection to the receipt of his evidence.

Gwraig (gwr-aig), *woman.*—A married woman is usually implied. It sometimes signifies a violated maiden.

Gwraig bwys, a woman regularly married.

Gwraig llwyn a pherth, a female of bush and brake.

Gwraig weddw, a widow.

Gwybyddiad (gwy-bydd-iad), *one knowing.*—Translated an evidence, to distinguish the peculiar acceptation of the term from guardian, witness, &c. The evidence was one who testified to a fact from his own knowledge.

Gwyddhwch (gwydd-hwch), *wood swine.*

Gwyddlwdn (gwydd-llwdn), *wood beast.*—A wild beast.

Gwyddwaledd (gwydd-gwal-edd), *thicket-holm.*—It is a term applied when a person has neglected to prosecute a suit, whereby a thicket or impediment has arisen between him and his claim.

Gŵyl, a vigil.

Gŵyl arbenig, a principal feast.

Gŵyl Badrig, feast of St. Patrick.—March 17.

Gŵyl Gurig, feast of St. Curig.—June 16.

Gŵyl Ieuan y moch, feast of St. John of the swine.—Aug. 29; at which time it was lawful for the swine to commence pannage.

Gŵyl San Fraid, feast of St. Bride.—Feb. 1.

Gŵyl Vartin, feast of St. Martin.—Nov. 11.

Gwynebwarth (gwyneb-gwarth), *face-shame.*

Gwynebwerth (gwyneb-gwerth), *face-worth.*

These two terms are indiscriminately used for the fine payable for insult.

Gwysdl, a pledge.

H.

Halawg (hal-awg), *contaminatea.*

Halawgdy (hal-awg-ty), *polluted house.*—The house of a person implicated in a robbery was so termed.

Halawglŵ (hal-awg-llŵ), *polluted oath.*—A false oath.

Harnais (harnois).—Arms or harness; and also horses, dogs, and hawks seem to be comprehended in this term, which lapsed to the king upon the death of one of his family or chief officers, in lieu of obediw.

Hawl, claim.

Hawl disyvyd, sudden claim.

Hawl drablwyddyn, claim beyond the year.

Hawl ddevnyddiawl, real action.

Hawl ir, pending claim.

Hawl wywedig, defunct claim.

Henaduriaid (hen-ad-ur-iaid), *elders.*—They were to consider the respective statements of plaintiff and defendant in a suit for landed property, and report to the judge their opinion as to which deserved the most credence. Their functions seem to be similar to those of a jury.

Hendrev (hen-trev), *old vill.*—The winter or permanent residence in the low land was so termed.

Henevydd (hen-ev-ydd), *senior.*—The king, when seated at table, was to place a respectable senior on his left hand.

Henuriaid, elders. See Henaduriaid.

Hyddvrev (hydd-brev), *hart-bellow.*—October so called, being the rutting season of deer.

Hynav, senior.

Hynaviaid cantrev, elders of a cantrev.

I.

Iar, a narrow strip, a goad.—One of the twelve legal collops in the stag, being the chine, so called from its resemblance, when cut out, to a goad.

Iau, a yoke.—Four kinds of yoking are enumerated in the Laws: the short yoke, four *Welsh* feet; the field yoke, eight feet; the lateral yoke, twelve feet; and the long yoke, sixteen feet.

Iawn, right.—Equity, sometimes put in apposition to law.

Iawn a dylyed, right and due.

Iawn anianol, natural right.

Ionawr (ion-awr), *commencement.*—January.

Is corv, below the screen.—The fire-place being nearly in the centre of the hall, the lower part, separated at the fire-place by a screen from the upper part, was devoted to the reception of the inferior officers and domestics.

L.

Lladd, to cut.—Extensively used; as, to kill, to cut corn or grass, to strike fire, &c.

Llathlud (llath-glud), *to entice.*—The seduction of a female.

Llathrudd (llath-rhudd), *virga rubens.*—Violation of a female.

Llaw, a hand.—Sometimes put for the person.

Lledrad (lled-rhad), *cheaply got.*—Theft.

Lledrad fyrnig, theft accompanied with ferocious acts.

Lledvegin (lled-mag-in), *partly reared.*—An animal artificially reared; as, a deer, a sheep, a goat, and the like.

Lleidr, a thief.

Lleidr camlyryus, a thief subject to a camlwrw fine.

Lleidr crogadwy, a thief to be hung.

Lleidr cyvaddev, a confessed thief.

Lleidr dirwyus, a thief subject to a dirwy fine.

Lleidr gwerth, a thief to be sold.

Llith, enticement.—So said of an oath sworn by the inducement of another.

Lliw, color.—A term used for the view of theft in the possession of the thief, sworn to by the informer.

Llogwydd (lloc-gwydd), *view of rest.*—Extremity; death-bed. Lloc (locus) is frequently used as a term for heaven by the poets.

Llovrudd (llawv-rhudd), *red hand.*—A murderer. It is sometimes applied to any criminal.

Llovruddiaeth, murder.—Occasionally it is used to express felony.

Lludd, impediment.

Llw, an oath.

Llw diadnabod, oath of irrecognition.

Llw gweilydd, spare oath.—A term used in a case where a person suspects another of a crime, and producing a relic, requires him to take an oath upon that relic of his innocence.

Llw i gloch heb davod, oath upon a bell without a clapper.—An oath so given by a man when charged with seduction by a prostitute whom he has abandoned.

Llygadrudd (llygad-rhudd), *red eye.*—The denomination of one who stands by and sees a murder or felony committed without interfering.

Llymysden (llym-gwst-en), *an agile move.*—The sparrow-hawk.

Llynmeirch (llyn-meirch), *ichor of horses.*—The farcy.

Llys, a separation.—The palace, and especially the hall of judicature.

Llys.—Objection to a witness as incompetent from some legal impediment.

M.

Mab, a son.—Often abbreviated to 'ab' and 'ap.'

Mab, a youth under age.

Mab, a man.—Hence, 'mab aillt,' an aillt; 'mab alltud,' an alien; 'mab bardd,' a bard.

Mab aillt, son of a villein.

Mab alltud, son of an alien.

Mab anwar, a wicked son.—A son who, having it in his power, defeats his father's will.

Mab dyoddev, permissive son.—A bastard duly affiliated to a person, which he does not legally disown.

Mab dyolev, a declared son.—One asserted to belong to a particular person by the mother, but not legally affiliated.

Mab llwyn a pherth, son of bush and brake.—A bastard.

Mab uchelwr, a high man.—A freeman.

Mach, a surety.—A bail for debts.

Mach cynnogn, a debtor surety.—A debtor who is his own bail.

Mach diebrydig, a procrastinating surety.

Mach gorvodog, a surety for the appearance of a person.

Macwy (mag), *rearing.*—A youth. Each tenant under the prince was bound to present his son to the prince upon attaining the age of fourteen, at which period he became independent of his father. These youths were under the superintendence of the chief of the household, and passed their time in perambulating the country and marauding in the Marches. Geraldus particularly describes their manner of life. They are styled also 'gweision bychain,' young lads, in the South Wales Codes. Archbishop Peckham, in a letter to Edward I., advises, 'La maniere de vivre de weison bychen fait oublier de tout.' He found the irregularities committed by these youths required a total abolition of the custom.

Maenol, stony.—Perhaps from boundary stone limits. A territorial division, consisting of four trevs or 1,024 erws. It seems analogous to a manor.

Maenawr.—Same as 'maenol.'

Maer, a bailiff.—An officer in every cymwd, who regulated the villeins and their concerns.

Maer drev, maer vill.—The demesne.

Maer y biswail, bailiff of the cow dung.—The person who received the cattle purveyed for the lord, and superintended the demesne lands.

Maes, a field.—The court for determining causes for landed property was often so denominated, from its being held on the land in dispute.

Mai (ma), *champain.*=May.

Mamwys (mam-gwys), *maternity.* — Heirship through the female line so styled.

Managwr (manag-gwr), *an informer.*

Managwr diofrydawg, recluse informer.—Information, given to an ecclesiastic upon solemn oath, of theft committed by a person whose station or influence the informer dreaded might be exercised to his disadvantage. Upon receipt of this testimony, so delivered, the ecclesiastic denounced the criminal, upon his oath, without divulging the name of the informant.

Marchogaeth (march-og-aeth), *equitation.* Some rec'uses abjured marriage, equitation, and use of linen.

Marwdy (marw-ty), *dead house.*—The term where a deceased person's property escheated to the lord, the apparitor regulating the disposition of it.

Marwdystiolaeth, testimony of the dead.—Testimony by descendants of the dead of the information by them imparted to them during their lifetime.

Marwdywarchen, death-clod.—A term used for the relief paid to the lord for a stranger in his district.

Mathraval.—The seat of the Powysian princes, situated at the upper part of the Vale of Meivod, near the junction of the two streams which form the river Evyrnwy.

Mawrth (mawr), *Mars, martial.*—March

Medd, mead.

Medi (med), *maturity.*—September.

Modrydav (mod-rhydav), *a concentration.*—A bee stock.

Moel, bare. 'Eidion moel,' an ox without horns.

More, a marc of money.

Morwyn (mor-gwyn), *a virgin.*

Morwynwraig, a maiden wife.—One betrothed to a man, but whose nuptials are not consummated.

Mud (muta), *a mew for hawks.*

Muriaw (mur-iaw), *to determine.*—Cyvraith muriedig, fixed law.

Mydowydd (myd-go-gwydd), *becoming conspicuous.*—Said of milch cattle whose udders begin to swell with milk.

Mythevin (my-hav-in), *growth time.*—June.

Mynwent.—See Corphlan

N.

Nawdd, protection.

Nawdd y brenin, protection of the king.

Nawdd y swyddogion, protection afforded by the king's officers.

Nód (notus), *mark.*

Nos, night.—The computation of time is generally expressed by nights: as 'wythnos,' eight nights, a week; 'pythevnos,' fifteen nights, a fortnight.

O.

Odyn, a kiln.—For drying corn, particularly oats, which are placed on a kiln for some time preparatory to being hulled and ground for oatmeal. The old way of preparing these kilns was by placing slight rafters over the vacuity near the fire place, laying straw evenly over them, and then spreading the oats upon the straw: the rafters and straw are now often superseded by tiles purposely manufactured with eyelets in them. The fuel used is charcoal, wood, or furze. Two kinds of kilns are enumerated, one with a pipe or flue to convey the heat, the other bare, without one. The former was one third or one half higher in value than the latter.

Oed, period.—Mature time for decision.

Oed wrth borth, time to seek aid.

Oergwymp galanas, sad incident of homicide.—If murder was imputed to a person, and either from pride or inattention he neglected to purge himself, and he should be killed by any relative to the deceased, no murder-fine was payable for him, but the one homicide was balanced by the other.

Oesvoddog (oes-bodd-og), *during life.*—An office tenable during the lifetime of the grantee.

Ornest (orn), *impulse.*—A duel, of which mention is sometimes made. A man was liable to this ordeal from the age of twenty-one until sixty-three. Twins were to be accounted as a single champion.

Osb (hospes), *a guest.*

Overdlysau (over-tlws-au), *superfluous trinkets.*—Ornaments bestowed on judges and other official personages.

Overhela (over-hela), *random hunting.*—Of dogs previous to discipline.

Overllaeth (over-llaeth), *useless milk.*—Such as that of cats, &c.

P.

Pencenedl (pen-cenedl), *head of a clan.*—The chief of the senior family of the clan.

Penllwydec (pen-llwyd), *grey-head.* — The sea trout. This has been inadvertently translated greyling in the text, which term being appropriated to a species of river trout is therefore improperly used.

Penrhaith (pen-raith), *head of the purgation.*—The principal juror on an inquest of this kind.

Pentanvaen (pentan-vaen), *fire-back stone.*—The fire being upon the hearth, a large and durable stone was selected for that purpose, and a similar one for a back stone, which generally would outlast the destruction of a fragile building, and being pointed out, would be proof that a claimant's ancestors formerly resided there.

Penteulu (pen-teulu), *head of a household.*—An

officer who, next to the king, arranged and superintended the affairs of the household.

Porth, aid.

Porth orddwy, aid to violence.—One of the accessaries to homicide.

Praidd, a herd.—Twenty-four cows and a bull constituted a legal herd of cattle.

Preiddin (praidd), *booty.*—A prey of cattle. or other animals.

Preswyl (pres-gwyl), *present.*—March preswy., a horse in readiness.

Preswylvoddog (preswyl-bodd-og), *constant abiding.*

Priawd (pri-awd), *property.*—Gwr priawd, a married man.

Prid, price.—The price given to the lord for the tenure o fland.

Priodawr (priawd), *a proprietor*

Priodolder (priawd), *full possessior*

Prydain, Britain.

Prydyn, Caledonia.

Punt (pun), *equal.*—Pondus, a pound, containing 240 pence.

Punt dwng (punt-twng), *fealty pound.*—The sum due from each free maenor to the lord, in default of providing the stipulated supplies in kind. This source of revenue, upon the Conquest, vested in the English Crown, and is still collected in parts of North Wales under the name of tuno rents.

Pynvarch (pwn-march), *horse-load.*—Some sources of revenue to the prince were so called, in allusion to the common use of sumpter-horses for conveying loads.

R.

Rhaglaw (rhag-llaw), *a deputy.*—The vice comes deputed to represent the king.

Rhagyr (rhag-vyr), *short before.*—December.

Rhaith, verdict.—There were various kinds of raiths, composed of from 5 to 300 compurgators.

Rhaith gwlad, verdict of country.—Consisting of fifty compurgators, freemen under the prince, and summoned by him.

Rhan, a share.—Said of allotment of landed property among heirs.

Rhandir (rhan-tir), *share land.*—A territorial division containing four tyddyns or 16 erws.

Rhandy (rhan-ty), *sharehouse.*—The place where guests were lodged.

Rhavnwydden (rhavn-gwydd-en). — Has been translated the witch elm: it may signify the rowan tree or mountain ash, which grows to great perfection in South Wales.

Rhieingylch (rhian-cylch), *lady progress.* — The progress to which the females of a lord's family were entitled among the vassals.

Rhingyll (rhing-yll), *a noise.*—The appellation of the citer or summoner of a court; translated apparitor, which does not accurately represent the definition of the office.

Rhisgen (rhisg-en), *bark.*—A vessel to hold butter, made of bark of trees. It was to be three palms in breadth, and three in depth.

Rhodd ac estyn, gift and investiture.

S.

Saeth ebol, darting colt.—One under two years old, or accompanying its dam. Called a darting colt, probably from its peculiar playful sudden courses to and fro.

Saraad (sar-a-ad), *disgrace.*—Put also for the fine for insult.

Segrllyd (segr-llyd), *sacrilegious.*—As, 'argywedd segrllyd,' sacrilegious injury.

Swllt (solidus), *a shilling.*

Swydd, office.—As, 'tir swyddog,' land with office attached; 'tir heb swydd,' land without office. The office of justice was attached to freehold land in South Wales.

Swyddog (swydd-og), *an officer.*—One having an office. A term for the higher officials of the court.

Swyddwr (swydd-wr), *office man.*—An inferior domestic of the court.

T.

Tachwedd (tach-gwedd), *closing view.*—The month of November so called. 'Iawn amser tachwedd,' right time for closing—a phrase applied to signify beasts fit for slaughter; the pasture at that period decreasing, the winter store of cattle was then provided.

Tadwys (tad-wys), *paternity.*—A term for derivation of title to land by the parental lineage.

Taeog (tae-og) *a churl.*—The taeog seems to have been of the same condition as the Saxon churl and the Norman villein. The taeogs were husbandmen, and were bound to furnish the lord with certain victual renders, and to lodge and provision various official persons and allies of the prince while quartered in the country.

Taeogtrev, villein-trev.

Talbenig (tal-pen-ig), *standard value.*—'Eidion a dalo xxx. yw buyn talbenig.—Sev yw hyny gwartheg heb ddyrchavael gyd ag wynt o ariant mydowydd.' 'A standard animal is an ox of the value of thirty pence.—Standard cattle are those without the augmentation of milch silver.'

Talddrws (tal-drws), *an end door.*

Talgell (tal-cell), *an aisle, a lean to.*

Talpentan (tal-pentan), *by the fire side.*—'Brethyn gwyn talpentan,' home-made undyed cloth. Cloth made in factories was called 'brethyn dinesig,' town-made cloth.

Tân, fire.

Tân gwyllt, wild fire.—Uncontrollable fire, fire which has spread beyond the house on each side of the one wherein it originated. The person who caused the conflagration was to reimburse the owners of each house adjoining his, but no others.

Tarian (tar-ian), *clasher.* — A round buckler. Hence, metaphorically, certain defences a person may make to a suit are called his tarians or shields.

Tavodiog (tavod-iog), *tongued.* — An advocate. Nine persons are said' to be advocates themselves, as being definitive umpires as to their determination in the matters submitted to them.

Tavodrudd (tavod-rhudd), *bloody tongue.*—One who informs the homicide where the person is he may intend to murder. He was accounted an accessary.

Tawlbwrdd (tawl-bwrdd), *throw-board.* — This game was played with sixteen white men against a black king with eight black men. The nature of their disposition upon the board and their moves appear to be unknown.

Teisban tyle, bolster of a dormitory.—It is also used as a denomination of the individual chosen to assist the chief of the family, especially if he were incapacitated by natural infirmities from acting.

Teithi (taith), *qualities.*—As, 'teithi dyn,' qualities of a man; 'teithi mach,' qualities of a surety; 'teithi buwch,' qualities of a cow, &c.

Teledïw (tel-ed-iw), *compact.*—'Ych teledïw,' a fair ox; 'buwch teledïw,' a perfect cow.

Tellwedd (tell-gwedd), *covered guise.*—An amnesty accorded to the relatives of a homicide upon payment of the murder-fine to the kindred of the slain. The indemnity assured to a mediciner undertaking the cure of a wounded or sick person as to the result of his treatment.

Tir, land.—'Tir a daiar,' land and soil.

Tir bwrdd, bord land.—Demesne land.

Tir cyd, joint land.—Land held by co-tenants.

Tir cynniv, strife land.—The same as 'tir cynnydd.'

Tir cynnydd, increasing land.—Land possessed by an aillt, or alien, whose progeny was increasing to the privilege of freemen in the ninth descent.

Tir cyvriv, register land.—Land in base tenure,

which was equally divided among the tenants. The third part of a cymwd was thus held, the two thirds were in freer tenure.

Tir difoddedig, escheated land.

Tir gwelyawg, family land.—Free land to be shared among relations.

Tir gwydd, ley land.

Tir y vaerdrev, demesne land.

Tirdra (tir-tra), *land-feud.*—A legal objection to the reception of the testimony of a witness was land-feud, an unsettled dispute about the title to land between the witness and the objector.

Trais, violence.

Trais morwyn, rape of a maiden.

Trev, a vill.—A territorial division of land containing four gavaels, or 256 erws.

Trevgordd (trev-cordd), *trev collection.*—A hamlet

Trevtad (trev-tad), *patrimony.*

Twng.—*See* Punt dwng.

Twrv ac eniwed, disturbance and injury.—Burning buildings and breaking ploughs, by which a claimant of land forced the possessor of it to submit his title to a court of judicature.

Twyllvorwyn (twyll-morwyn), *deceitful maiden.* A newly married female so styled if betrothed as a virgin and found to be otherwise.

Ty a thal, house and gable.—A person with whom land was shared was to erect his buildings at the end or side of the other's land.

Tyddyn (twdd), *a tenement.*—It consisted of 4 erws, and was the least territorial division.

Tymhor (tymp), *a season.*—Sometimes expresses a month, or less; sometimes three months.

U.

Uchelwr (uchel-wr), *a high man.*—Variously styled 'gwr rhydd,' a free man; 'gwrda,' a good man; and 'breyr,' a mote man, in different parts of Wales.

Undydd dyddon, one day of days.

Undydd a blwyddyn, one day and a year.—A frequent phrase in the Laws.

Untroediog (un-troed-iog)), *one-footed.*—Said of such animals which, when one foot has been rendered useless, are incapable of further service.

W.

Wrlys (urles), *trimmings.*

Wynebwarth.—See Gwynebwarth.

Wynebwerth.—See Gwynebwerth.

Wythnos (wyth-nos), *eight nights.*—A week.

Y.

Ymladd (ym-ladd), *to mutually fell.*—Fighting, defined to be attack, onset, blood, and wound

Ynad, a judge.

Yngad (yng), *a judge.*—This seems derived from 'yngan,' to speak.

Ysbail, spoil.

Ysbail allor, altar spoil.—Donations left upon the altar.

Ysbydwriaeth, mastership of a hospital.

Ysdarn (ys-tarn), *a saddle.*

Ysdavell (ys-tav-ell), *a room.*

Ysgolaig (scholasticus), *a scholar.*

Ysgubor (ys-cub-or), *a place for sheaves of corn.*—A barn.

Yscyvarnllynig (ys-cyv-arn-llynig), *coloured ears.*—The native breed of cattle are white, with red or black coloured ears. Many such are to be observed in various parts of the country at the present time.

Ystyn (ys-tyn), *to extend.*—Investiture.

PERTHYNASAU CERDDORIAETH.

CERDD DANNAU.

Llyma y priv dyniadau.

Y TYNIAD croes a'r hirvys tros y tannau a'r bys yn ei le ei hun, a'r graenvys tan vwrdwn y cyweirdant, a'r bys bach yn ei le, a'r tant lleddyv uchav a chrasdant y vawd, a'r graenvys a'r hirvys tros y tannau.

Ond weithiau bydd rhai o'r cyweirdannau uchod yn dyniadau, ac weithiau bydd rhai o'r tyniadau uchod yn gyweirdannau ..... amser pan ddel mewn cerdd. Cyrchiadau sydd yn cyvlenwi rhwng cyweirdannau a thyniadau; ac weithiau lle savo y bys y cyvrivir tolciau, neu dolciadau à sydd yn gwasaneuthu yn lle bwyadau; a phlethiadau sydd yn tegâu rhwng cyweirdannau a thyniadau, ac yn amryveilu pob un ar ei gilydd.

Dywedwn bellach am y cyweirdannau, y tagiadau, y tyniadau, y cysylltiadau; y rhai sy yn dangaws lleisiau gwahanedig, bob un o honynt yn amryvaelu.

Rhaid yw son bellach am y cyweiriau, y rhai sy yn dangaws lleisiau gwahanedig, yn amryfaelu, ac sydd a'u perthynas yn wahanedig oddi wrth eu cilydd.

Pum cywair y sydd yn savedig ac yn warantedig; ac o'r rhai hyny gellir gwneuthur à vyner o gyweiriau.

Un bys i grythor a geidw dri chywair: nid amgen isgywair, crasgywair, a lleddvgywair; a hyn y mae yr hirvys yn ei gadw.

Y mynagvys sydd yn cadw y gogywair a'r bragodgywair. Ac wele, dyma y pum cywair privedig.

Bawd i grythor sydd yn gwasaneuthu ac yn amryvaelu yn mhob cywair yn nghyver y pedwar bys ereill. Y graenvys, a'r bys bach sydd yn gwasaneuthu ac yn amryvaelu yn mhob cywair yn eu rhan eu huuain.

Pob bys sydd yn cadw arno y bragodgywair, o'r achaws y mae yn cael ei enw; o blegid vod peth o bob cywair yn ei vysg; ac o herwydd hyny y gelwir ev y bragodgywair.

PEDWAR RHYW DANNAU LLEDDVON SYDD: SEV,

Tannau lleddvon y bragodgywair.
Tannau lleddvon y gogywair.
Tannau lleddvon isgywair.
Tannau lleddvon y lleddvgywair, o'r hwn y mae yn cael ei enw.

O blegid yr hwn a wypo yr hysbysrwydd heb ddysg celfyddyd, ni bydd ef athraw, namyn tebygwr cerdd.

Govyniad.—Pa sawl gwaith y dichon cwlwm cydgerdd vod mewn cainc? "Dwywaith, o bydd byr y mesur; pedair gwaith, o bydd hir y mesur; heb na mwy na llai: ac o bydd mwy na llai, camvesur yw. Wyth o dyniadau a chyweirdannau á savant bob un yn lle ei gilydd, heb na mwy na llai."—*Casgliad Didrevn.*

Atteb.—Ni ddichon bod athraw cerdd heb y mesurau hyn.[1] O lyvyr yr athraw Thomas Kelli o Retelgarwys.[2]

[1] Neu, A phwy bynag à wypo hyn yn ddigon myvyr, ni phalla o'i gelvyddyd un amser, nac o ateb drosti yn gyvreithlawn. Ac velly y tervyna y dosbarth à elwir, Llaw a throed a chlust cyvarwydd cerdd dant. *Casgliad Didrevn.*

[2] Gwel y pethau à ddyly pencerdd eu gwybod yn Llyvyr Gram. S. D. Rhys T. D. 298.

Yn yr un Llyvyr y mae 24 Mesur yn henwedig; ac yr hanes canlynawl am danynt.

Llyma y 24 mesur o gerdd dannau wrth reol vesur oll, val ag y cyvansoddwyd mewn eisteddvod o vlaen llawer o athrawon celvyddyd, o Gymry cywraint yn y gelvyddyd, ac ereill o Wyddelod, yn amser Grufydd ab Cynan; ac á ddodwyd ar lyvrau, drwy orchymyn yn yr amser, ac a adysgrivwyd oddyno yr unved dydd ar ddeg o vis mai yn y vlwyddyn un mil, &c.[1]

Amryw Glymau ar y Crâs Gywair, ni soniodd y Dr. I. Davies am danynt, o'r Casgliad Didrevn.

Alban Bensin	Divr Mac a Delgi
Alban Voelvin	Divr Corfynywg
Alban Rhydderch	Divr Carlidan
Alban Erun	Divr Trwsgyl
Alban Du	Divr Cordilethach
Divr Carsin	Divr arall ar y Carsin
Divr Grastolawg	Divr Fawran
Divr Gwrgan	Divr Cantudlon
Divr arall ar Alban Rhydderch	Divr Alvach
Divr Flamgwrsen	Divr Brud Odidawg
Divr Gwrgod	Divr Tudyr Bach
Divr Macmon Hir	Divr Macmon Byr
Divr Toddyv	Divr Cerswch o Ddeheubars.

Oc yr un Llyvyr y Canlynawl.

Alvarch	0000.0000.11111111
Macmon Hir	00.111110111110011.
Brath yr Ysgol	10100100101101001011.
Gwrgan	11010110010110100 11.
Gorsiniwr	1100101111001011.
Hwyrwyn Gowri	011110001111.
Mac y Mynvaen	110000.
Tutyr	1100100.
Brud	0010001011011101.
Dewis Hywel	11110100.
Odid à'i gwypo	010100101011.
Cwlwm Grufydd Grythor ...	110101101.
Fwrain	110101101.
Cwlwm Brido	1111001110110.
Trwsgyl	0000111100001011.
Trwsgyl Trwyngi	01001011.
Alban Rhydderch	0110110001.
Cwrsi	1000101110001011.
Cercyrt	1001100010011101.
Gochel Geibio	.....
Cell Ieuan vab y Gov	10101111.
Mac y Delgi	.....
Toddyv	011110.
Cenedlon	1000111010.
Tresial	1000111010.

Y Pedwar Mesur ar ugain Cerdd Dant, Oc y Casgliad Didrevn.

	+ k
Alvarch	iiii iiii
	+ k +k + k +k +
Mac y Mwn Hir	iiii iiii i i iiii iiii i i ii.

[1] Gwel ychwaneg am hyn yn Ngramadeg S. D. Rhys, t.d. 303.

	k+ k + k + k
Cotititlas	i ii ii iii i ii iii.
	k +k +k + k
Coraldan	iii i i ii i iii i
	k+ k +k
Corsinsan	i i ii i ii
	k + k+k
Carsi	i iii i i ii.
	k + k+k + k
Cwrlog	i ii i i ii i ii.
	k + k
Wicsach	iiii iii ii.
	+k + k
Toddyv	i ii iii ii.
	+ k+ k + k+ k+ k
Mac y Delgi	iii i i iii i ii i iii i ii.
	k + k +k
Calchan	ii ii iiii i i
	k+ k + k+
Rhinart	i i ii iii ii ii.
	k + k
Macamwn Byr... ...	ii ii iiii.
	k+ k +k+ k + k
Mangler Gwrgan	i i iii i ii ii ii ii.
	k+k +k+ k+ k+k+k
Brath yn [1]	i i ii i i ii i i ii i i ii i.
	+ k + k + k
Macamwnvaen	ii ii iiii ii ii iiii.
	k + k +
* * * * Bach ...	ii ii ii ii.
	+ k+k
* * * *	ii ii i ii.
	k + + k+ k+ k+k
Brud Odidog	ii ii iii i i ii i iii i i
	k +k+ k + k+k
* * * *	ii ii i i iiii ii i i ii.
	k+k+k + k+ k+k
Alban Rhydderch ...	i i ii i i iii i ii i i ii.
	+ k + k k+
Trwsgyl Mawr	iiii iiii iiii i i ii.
	k +k +k+k
Corsgolovn	ii i ii ii i i ii.
	k +k + k
Tresi Heli	i iiii iii iiii ii.

Tyniad yn rhol y Crythor yw Cyweirdant yn rhol y Telynior.

Hyn gan Gruffydd Hiraethog, yn ei lyvyr, 1522.

Cor Alun.	Suran Wdan.
Psalm Wgan.	Ymryson Flamengoesgrech.
Cwlwm Serchog.	Cor Tinpan.
Cwlwm Llywelyn Vychan.	Marwnad yr Athraw o Vedd.
Cwlwm Hen ar Dro'r Tant.	Cor Elvyw.
Trimwchl Was Mair.	Fowran Newydd.
Aen Badarn.	Cwlwm Davydd Athraw.
Cadarn yn Nghadair.	Cor Elvan.
Alban Hyvaidd.	Dau gwlwm ar Anghywair.

[1] Enwau allan yn y mànau hyn.

Alban Hwlcyn.
Alban Hyddig.
Alban Dyrn.
Alban Bridi.
Alban Benverth.
Alban Rutwr.
Corgwth Varv Helm.
Corswth Deheubarth.
Dinam y Gad.
Cor.
Dilacht Dwd.
Cwlwm y Sant.
Cardyget Trahaiarn.
Cwlwm Byr ar Vacmwn.
Almachalia.

Cleddeu Cerdd.
Cor Careg.
Cor Elvydd arall.
Cwlwm Gw. ab Ll. Ddu.
Cwlwm Ieuan Pwrs.
Cwlwm Hir ar Vragod Gywair.
Cwlwm Hir ar y Leddv Gywair.
Cartyged Gwydn.
Corcholovn.
Saeth Ym.
Cwlwm y Vrechdan.
Tri Mechl Odidog.
Cwlwm y Sais.
Boly y Tyvyni.

Y canlynawl o Lyvyr Robert ab Huw.

Colonau ar y Crasgywair. iiii

Ymryson Flam y Chwysgyrch ...	Corsiniwr
Saeth y Malach	Corsiniwr (Carsi)
Croch Olon	Trwsgyl Mawr
Colon gerdd gadyr Gwdun ...	Trwsgyl Mawr
Cadeiriau iv	
Cwlwm Gwilym Ll. Ddu ...	Macmwn Hir
Cleddeu Cerdd	Trwsgyl Mawr
Cwlwm Hir ar y Bragod Gywair...	Macmwn Hir
Cadarn yn Nghader	Macmwn Byr
Y Bragod gywair.	
Cwlwm D. Athraw	Corsiniwr
C. ar Gainc y Gwyddyl: tut. bach wsgw	Trwsgyl Mawr
Anrheg yr Iesu	Macmwn Byr: Hir, Trwsg: Tudyr Bach
C: Ivan y Pwrs	Trwsgyl Mawr
Cor Elvyw	Corsiniwr: Mac. Byr: Tutyr Bach
Yr Hen Gwlwm ar y Gogywair ...	Trwsgwl Mawr
C. Gwyn ab y Gov	Corsiniwr
C. Mawr ar y Gogywair	Corsiniwr : Macmwn Byr: Tutyr Bach
Cwlwm Bach ar y Gogywair ...	Trwsgyl Mawr
C. Alban Hyvedyr	Macmwn Byr : Tutyr Bach
Halban Ben Porth	Mac. Byr: Tutyr Bach
Halban Cilmaen	Sic a delsi
Cwl. y Wevus	Alban Hyvaidd
Cor Delsi	Flamgwr Gwrgan
Salm Wgan	Trwsgyl Mawr
C. Rydderch	Corsiniwr
Cor Cilic	Flamgwr
Cor Meili	Macmwn Hir
Alban Rodir	Macmwn Hir
Cor Careg	Corsgoloth
Marwnad Llwyddeg	Corsiniwr: Tutur Bach
Halban Hwlcyn	Flamgwr
Cor Elvaen	Flamgwr
C. y Sant	Macmwn Byr: Mac. Hir: Tutyr Bach
Cwl. Dau Hanner	Macmwn: Tytyr Bach: a Trwsgyl
Tri Mwlch Odidawg	Macmwn Hir
Cwl. ar gywair yn nghywair Edward	Flamgwr Gwrgan
Cwl. ar Gywair yr Athraw Vedd ...	Corvinvaen

C. Cor Elvaen	Flamgwr Gwrgan
C. Dirgelwch Ivan ab y Gov ..	Macmwn Hir
C. Tri Mwlch Newydd ..	Corsiniwr
C. ar y Cywair Chwith	
C. Alban Henri	
C. Cor Allon	Macmwn Byr
C. Cor Elsin	Corvinvaen
Corarthan	Corsiniwr, a Thityr Bach
C. Crych ar y Golon... ...	Mac. Byr: Trwsgyl Mawr
C. Croch Olon Bach ar yr Hen Gwlwm ...	Ar y Cras Gywair..Trwsgyl..Trwy.
Cw. Marwnad Lewis	Corsinwr, a Thutyr Bach
C. Forchawg ar y Cras Gywair ...	Corsiniwr: Tutyr Bach
Cwlwm Almach y Ledd ..	Macmwn Byr
Cwlwm Almach y Lli	Brath yn Ysgol
C. Alban Mawan	Macmwn Hir
C. y Wevyl ar y Cras Gywair ...	Corsiniwr, a Thitur Bach
C. Dinam y Gat	Cordiotutlach
C. Hen ar Dro Tant	Corsiniwr
C. Byr ar y Bragod Gywair ...	
Sarnwdan	Trwsgyl Mawr
C. Corswch Deheubarth ...	Tytyr Bach
Cwl. Coraethno	Trwsgyl Mawr
Cor. Tympan	Corsiniwr: Mac y Mynvaen
C. Bach y Wevus	Mac mwn Byr, a Thityr Bach
Fowran Newydd	Fowran Newydd ydyw ei vesur
Y C. Mawr ar y Lleddyv Gywair ...	Corsiniwr
Y C. Hir ar Leddyv Gywair ...	Mac Mwnvaen
C. Anrheg Rhys	Mac. Byr a Thrwsgyl Mawr
Corswch Vardd Helyn ...	Trwsgyl Mawr
Anrheg Dewi	Tityr Bach, neu Trw
Adda ab Hildir	Mac Mynvaen
Cwlwm Ll. Vychan	Macmwn Byr
Cwl. Dyeithyr ar y Cras Gywair..	Corsiniwr
Cwlwm ar y Cywair Deuhanner ...	Flamgwr Gwrgan
Cwlwm Anrheg Elsin: Isgywair..	
Cwl. Anrheg Rhys ab Tewdwr: Isgywair	
Cwl. Cor Melach: Bragod Gywair	
Cwl. Ymryson Flam Achalch	
Cwl. y Cleddeu ar Isgywair	

Hyny sydd gan i Robert ab Huw, o Ddivrau wedi eu priciaw.[1]

HENWAU BAGAD O GANIADAU SYDD GENYF GWEDI EU PRICIAW YN Y LLYVYR YMA, AC MEWN LLYVYR ARALL HEVYD. *Robert ab Huw.*

Caniad Ystavell	C. Gwenvrewi
C. Beuno ar y Gogywair	C. Yr Evail, neu y Wevus
C. Gronw Bach o Gevyn Rhos	C. Suwsana
C. Marwnad Rhydderch	C. Ll. ab Ivan ab y Gov
C. Pibau Morvudd	C. Cadwgan
C. Llywelyn Delynior	C. y Sant
C. Bach ar y Gogywair	C. Crych
C. Cynwrig Bencerdd	C. yr Hen Vragod Gywair
C. Marwnad Sion Eos	C. y Tro Tant
C. Marwnad Ivan ab y Gov	C. San Silin
C. Hun Gwenlliant	C. y Gwyn Bibydd.

[1] Gwel ereill yn Ngramadeg S. D. Rhys, 293–300.

LLYMA Y XXIV. MESUR CERDD DANT.

Mac y Mwn Hir	11110000101011110000101l
Corsiniwr	11001011.11001011
Corsgolef	11011001011
Rhiniart	10011.10011 [1]
Coraldan	111010010001
Tresi Heli	10001110001011
Wnsach	11110001
Cor dia Tutlach	10110001001111 [2]
Corvinvaen	10110111011011
Corwrgog	1001011011
Carsi	10001011.10001011
Brath yn Ysgol	10110100101101001011
Flamgwr Gwrgan	1011101100110011
Mac y Mwn Byr	11001111
Calchan	1100111101
Bryt Odidawg	0010:0010:1101:1101 [3].
Trwsgyl Mawr	0000111100001011
Tutyr bach	00110011
Mac y Mynvaen	00)1100:0011001111
Toddyv	01100011
Hatyr	001011.001011
Mac y Delgi	0111011
Alban Hyvaidd	1011010001001011
Alvarch	0000.0000.1111.1111

CYWAIR ITHEL.

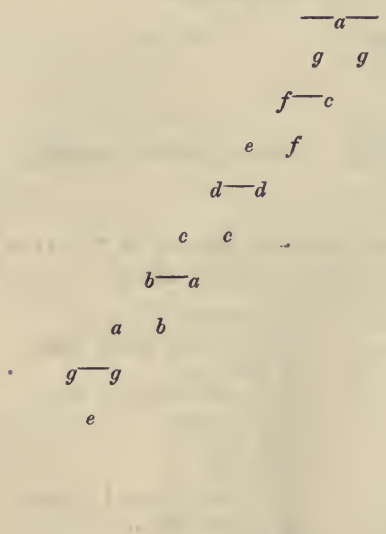

CRAS GYWAIR.

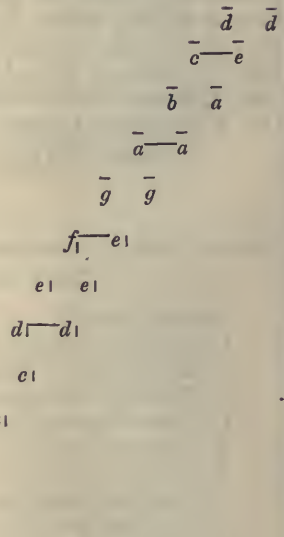

[1] Gwel t.d. 10.....1011.1011.
[2] Gwel t.d. 11.....1001100010111. Gwel t.d. 20.....10011000100111.
[3] Ond gwel t.d. 14.....

CYWAIR GWYDDELIG DYEITHR.

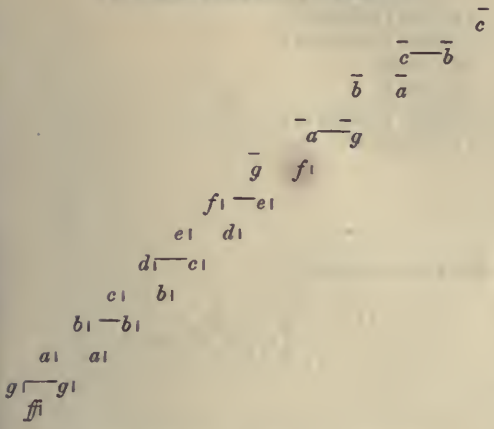

LLEDDYF GYWAIR GWYDDYL.

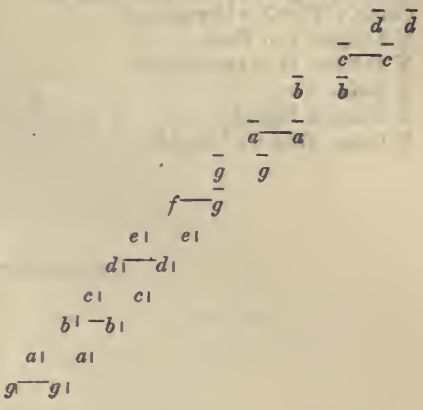

CYWAIR CHWITH. CYWAIR DYEITHR.

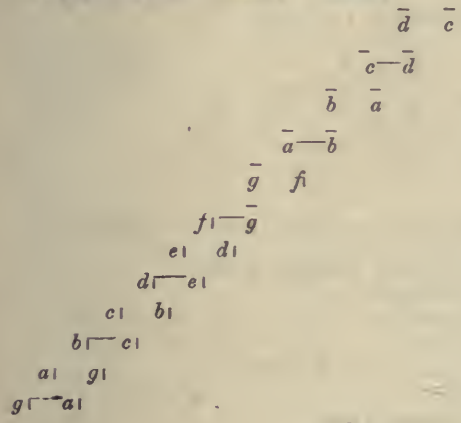

CYWAIR YN NGHYWAIR EDWARD.

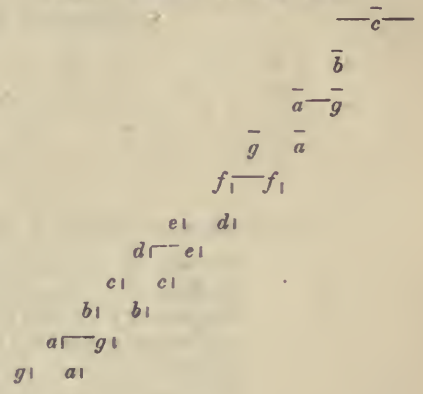

CYWAIR YR ATHRAW VEDD.

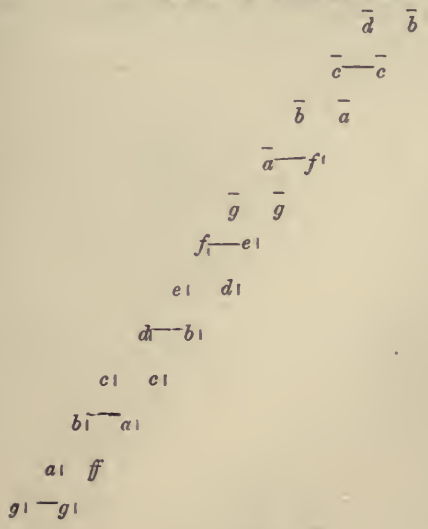

Cainc Ystwfwl	0100101101001011 | 0011000011001111
Cainc y Verch o Drysglwyn	1100101111001011
Y Ddigan Tro Tant	11001011 11001011
Y Ddigan Hun Gwenlliant	101 :1011
Y Gainc Ver	10111011
Y Ddigan Betsain	11001111 11001111
Y Gainc Ddu o'r Werddon	11011001011

Y LLEDDYF GYWAIR GWYDDYL.

g	a	b	c	d	e	f	$\bar{g}$	*a. b. c.* ac velly o hyd.
g	b	b	c	d	e	g	g	*b. b. c.*

CYWAIR YN NGHYWAIR Y WRACH.

g	a	b	c	d	e	f	$\bar{g}$	$\bar{a}$	$\bar{b}$	$\bar{c}$	d o hyd.
g	b	a	c	d	f	f	$\bar{g}$	$\bar{b}$	$\bar{a}$	$\bar{c}$	d

LLYMA HENWAU CLYMAU Y CYWEIRIAU SY GAN I WEDI EU PRICIAW.

Cwlwm yn Nghywair Edward: Flamgwr ei vesur
Cwlwm ar y Cywair Deuhanner
Cwlwm ar y Cywair Chwith
Cwlwm ar y Lleddyv Gywair
Cwlwm ar Gywair yn Nghywair y Wrach.
Cwlwm ar Gywair dyeithr
Cwlwm ar Gywair yr Athraw Vedd.

Yma y terfyna hyny a ysgrifenasai Robert ab Huw o Vod Wigan.

HEN GERDDORIAETH,

O LYVYR

RHYS JONES, Y BARDD.

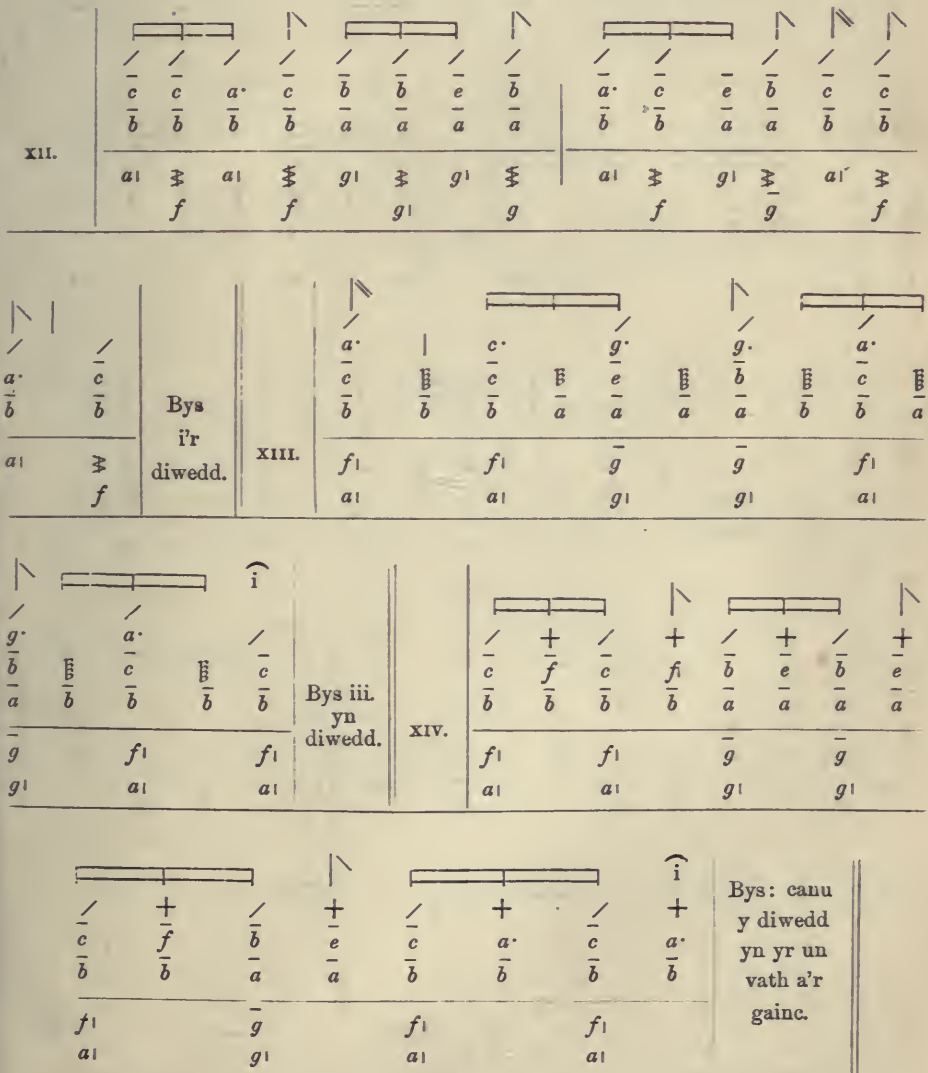

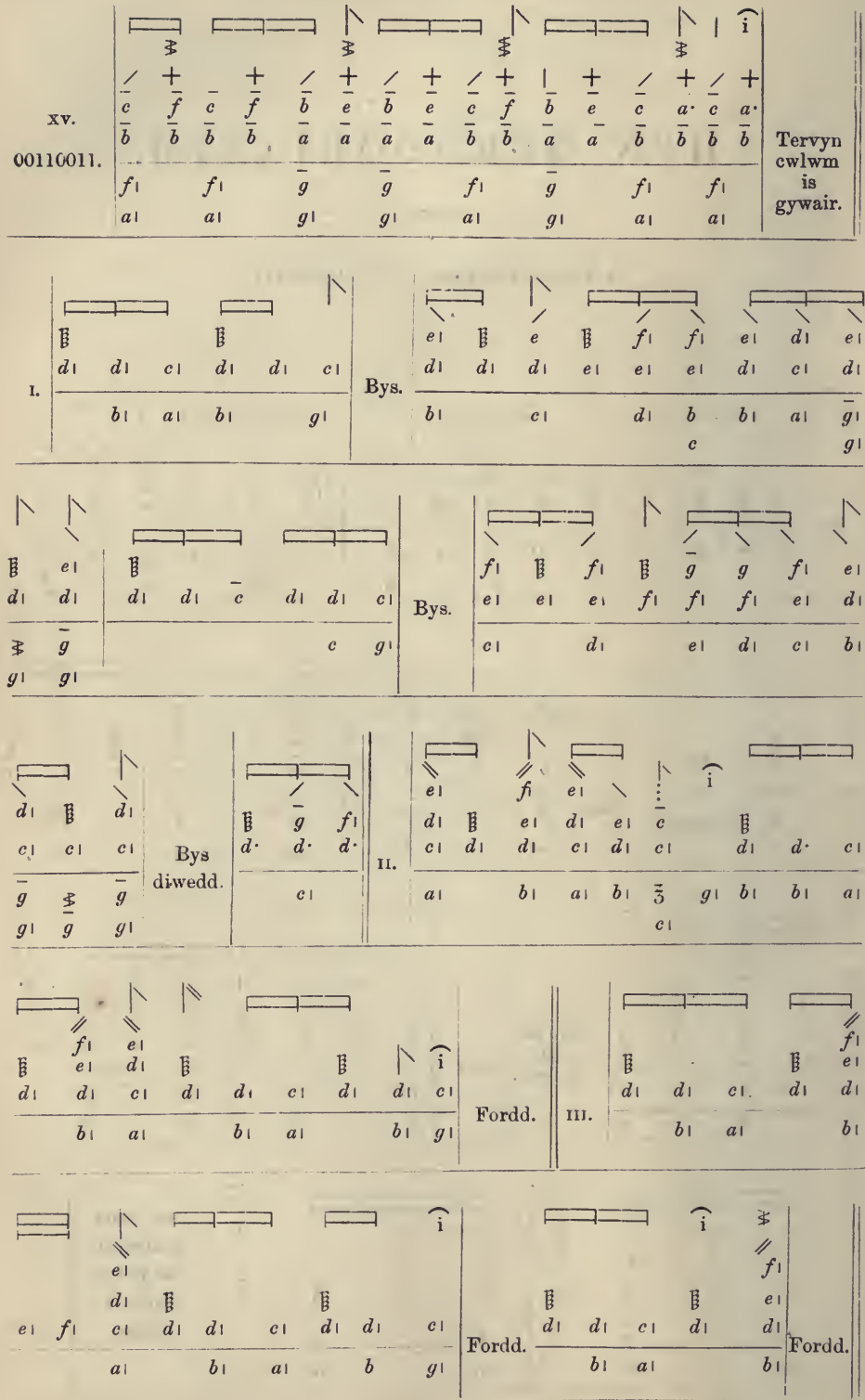
XV.
00110011.
Tervyn cwlwm is gywair.
I.
Bys.
Bys.
Bys diwedd.
II.
Fordd.
III.
Fordd.
Fordd.

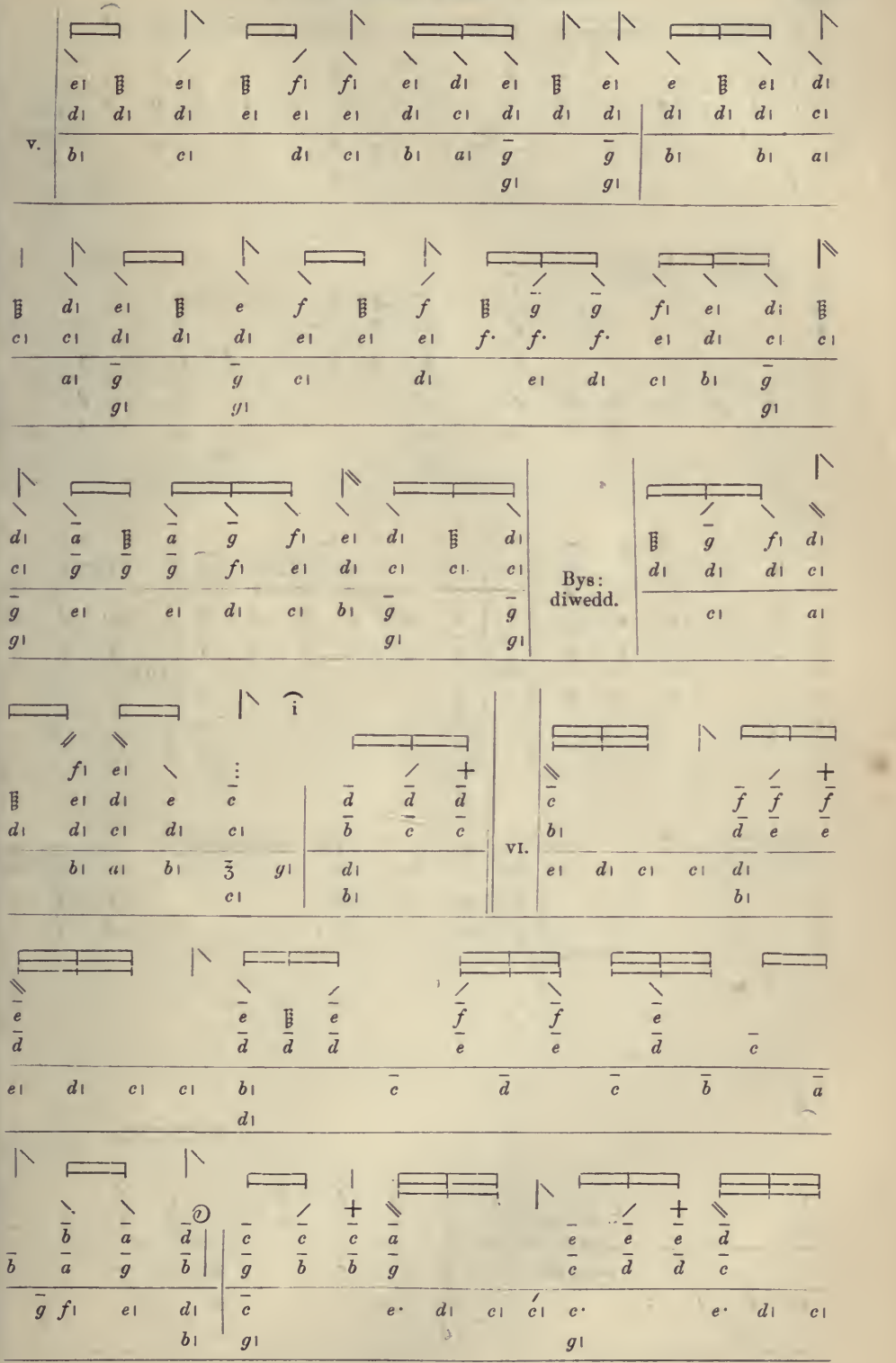
v.
Bys: diwedd.
vi.

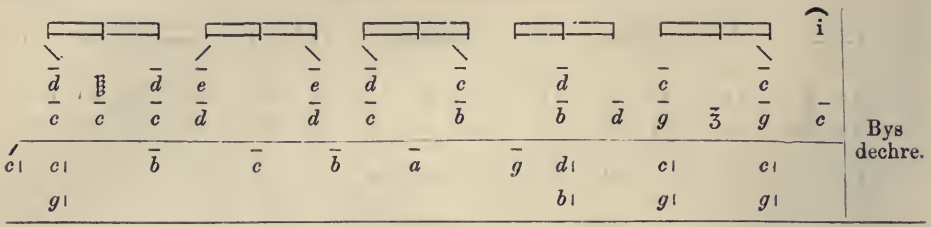
Bys dechre.

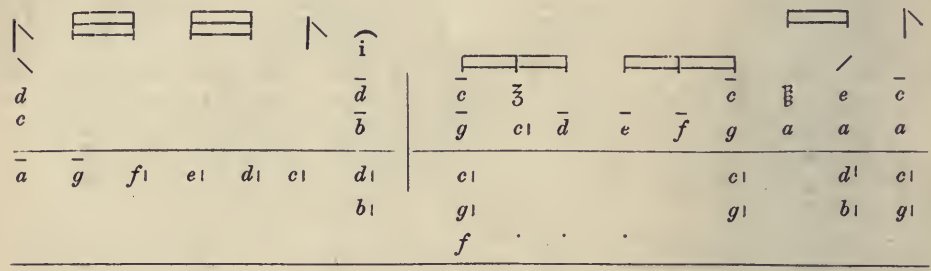

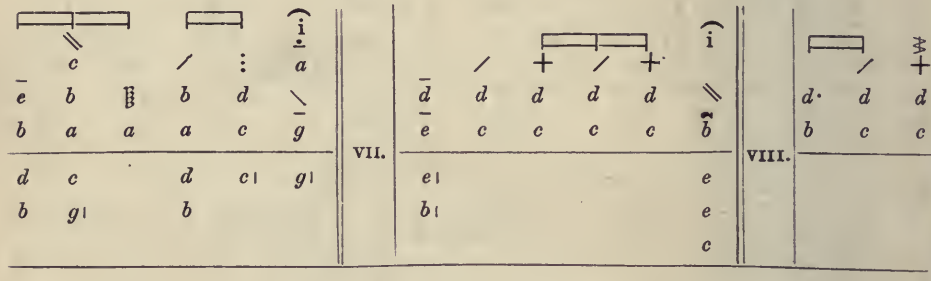
VII.
VIII.

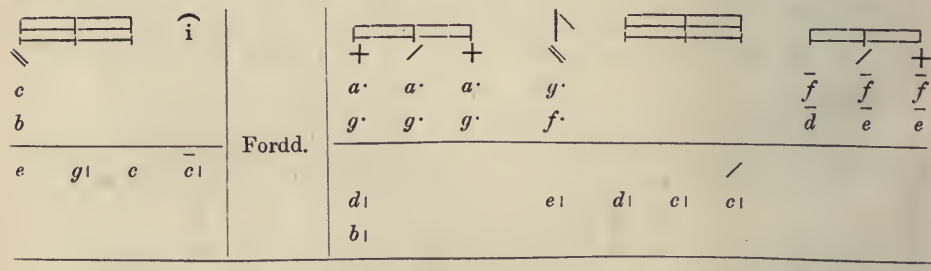
Fordd.

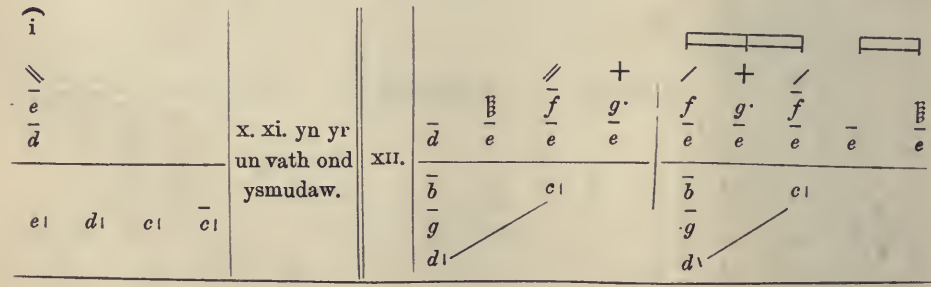
x. xi. yn yr un vath ond ysmudaw.
XII.

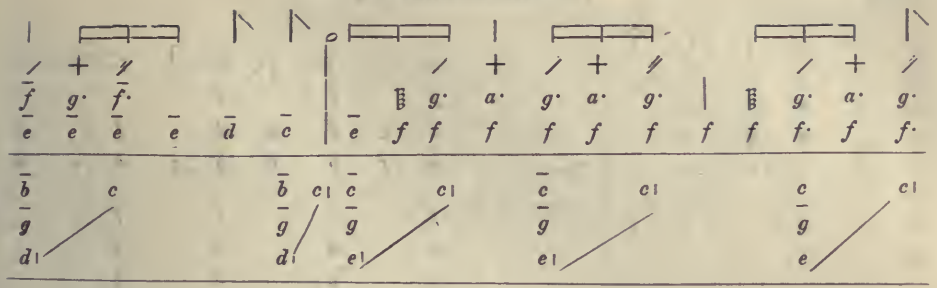

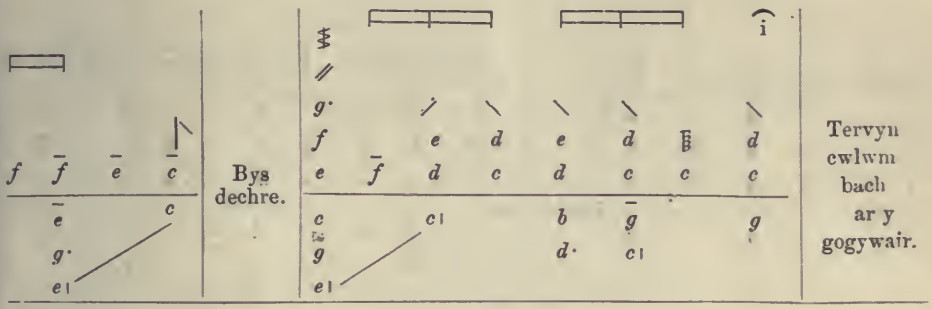
Bys dechre.
Tervyn cwlwm bach ar y gogywair.

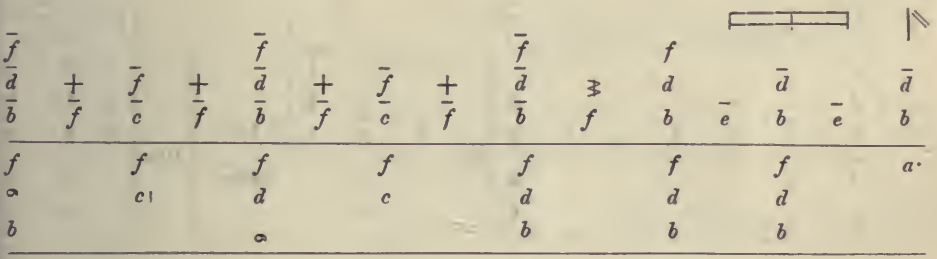

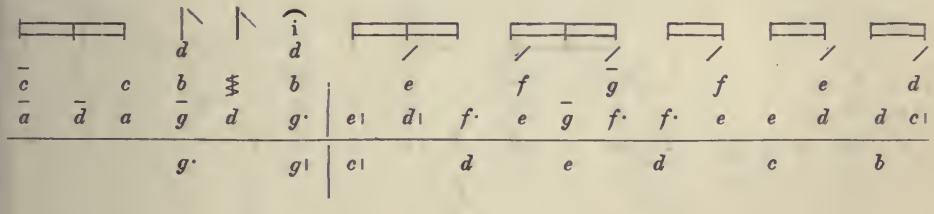

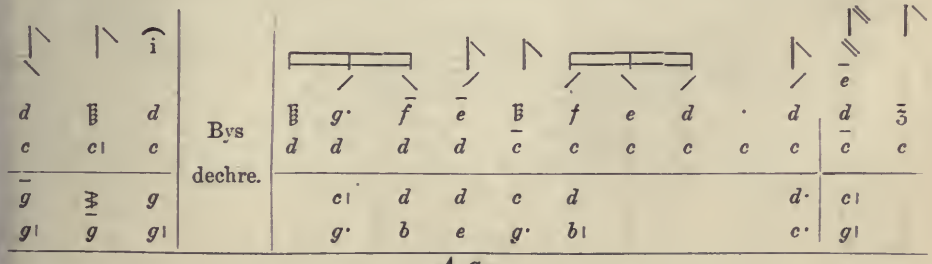
Bys dechre.

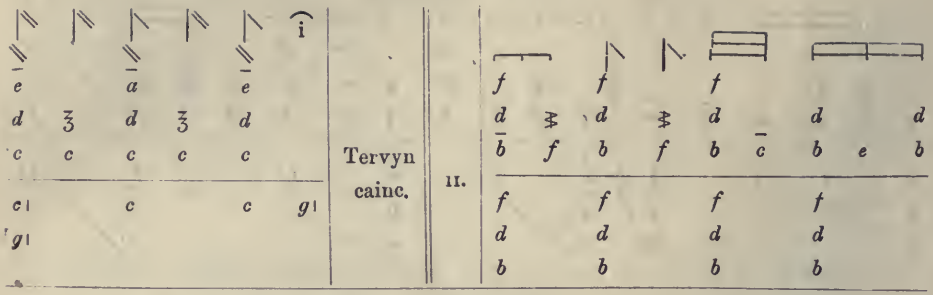
Tervyn cainc.
II.

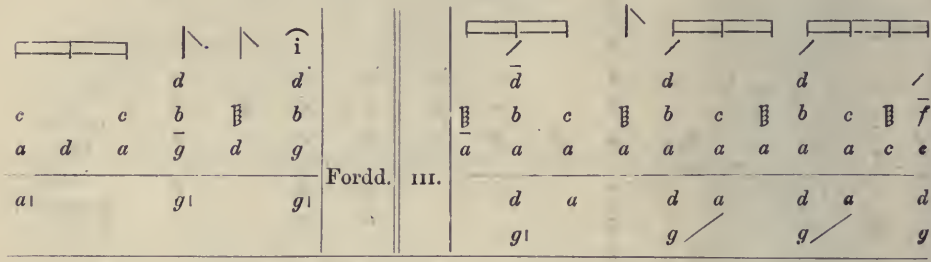
Fordd.
III.

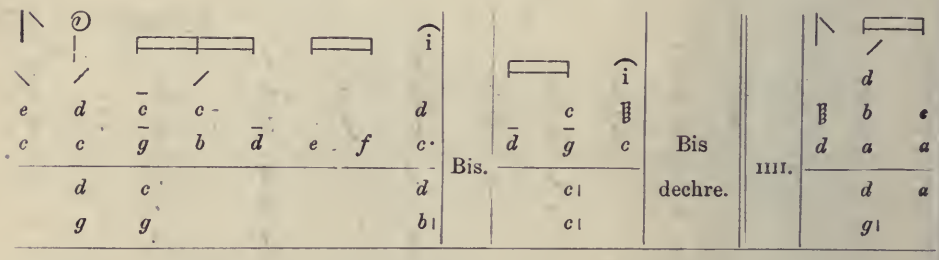
Bis.
Bis dechre.
IIII.

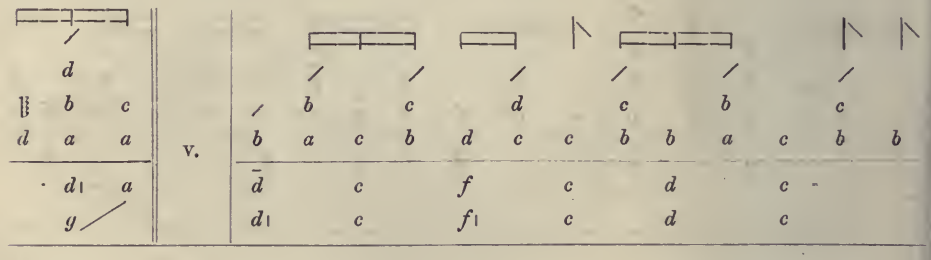
V.

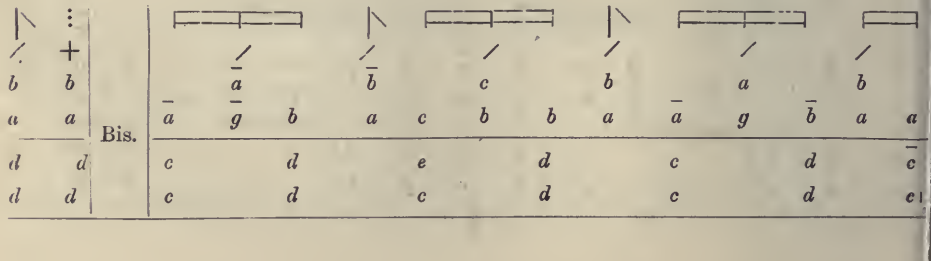
Bis.

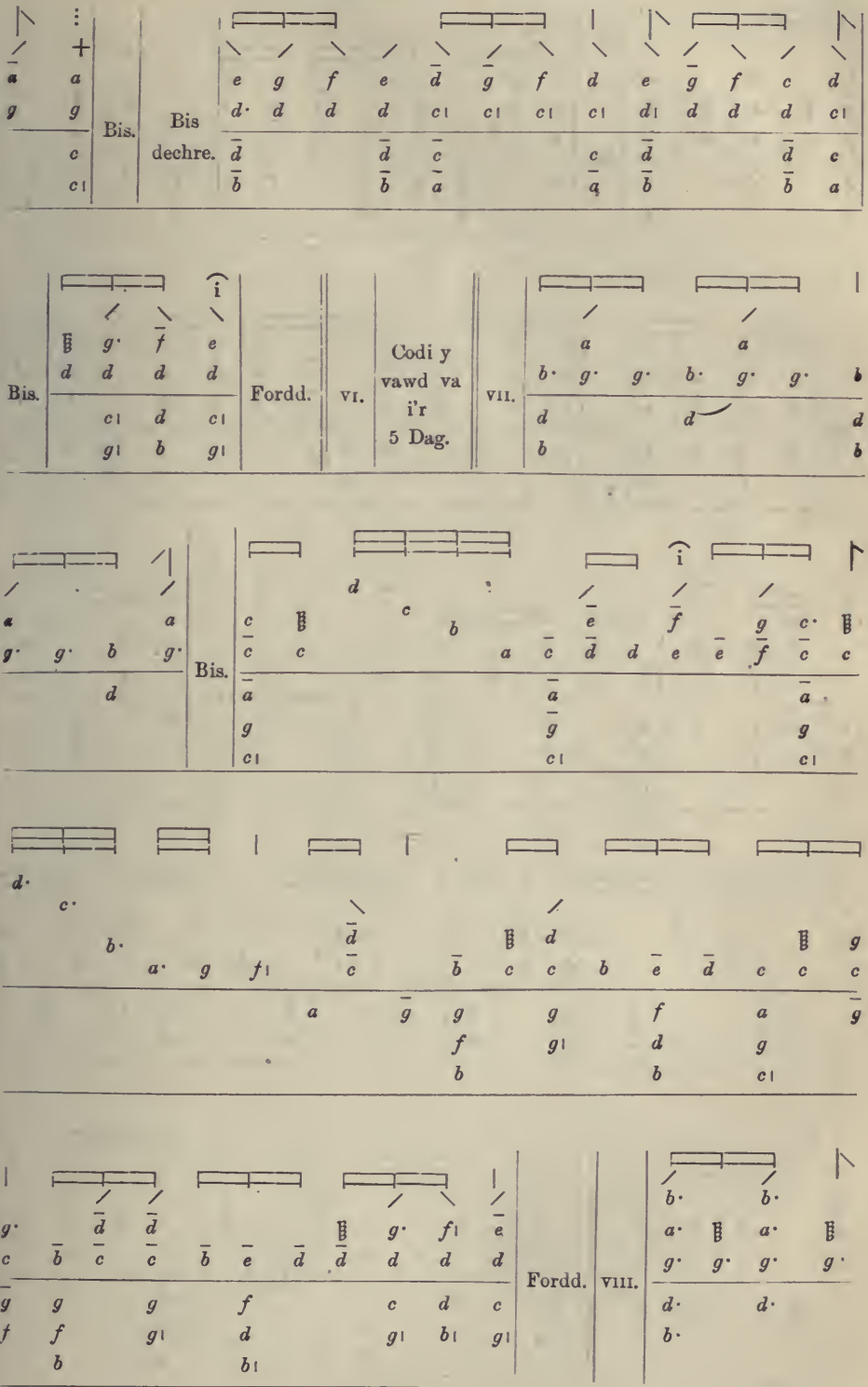
Bis.
Bis dechre.
Bis.
Fordd.
VI.
Codi y vawd va i'r 5 Dag.
VII.
Bis.
Fordd.
VIII.

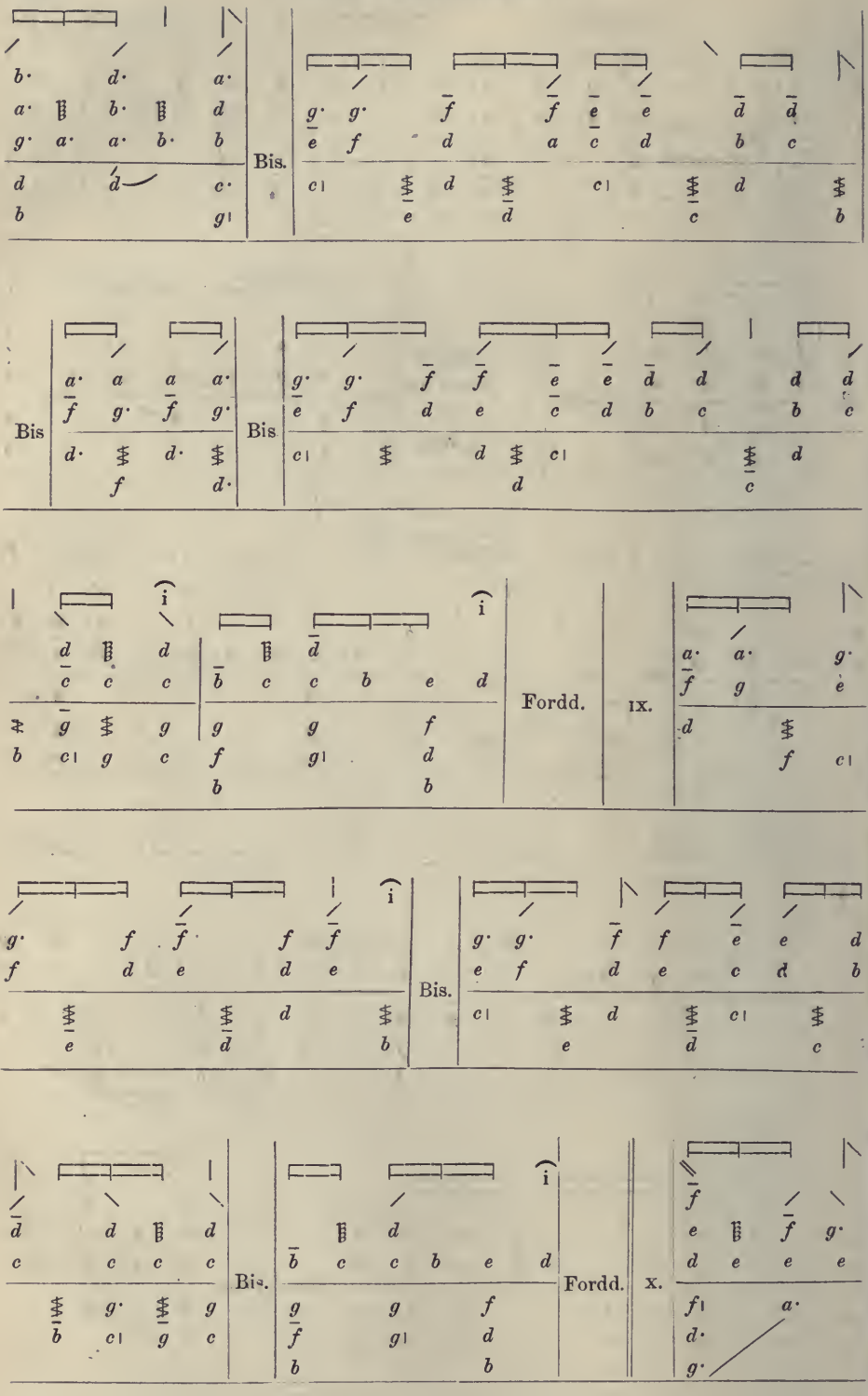
Bis.
Bis
Bis
Bis.
Fordd.
IX.
Bis.
Fordd.
X.

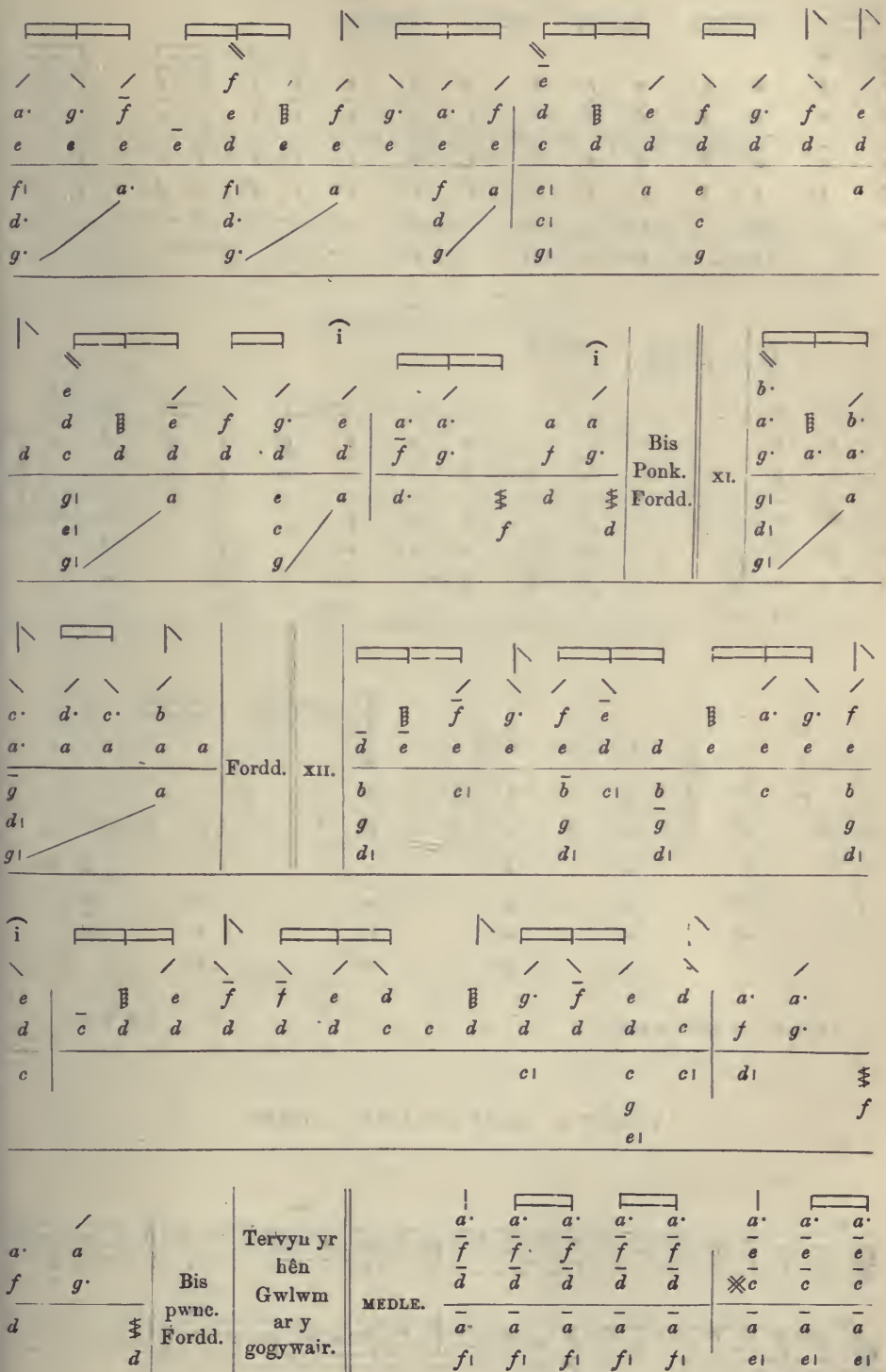
Bis Ponk. Fordd.
XI.
Fordd.
XII.
Bis pwnc. Fordd.
Tervyn yr hên Gwlwm ar y gogywair.
MEDLE.

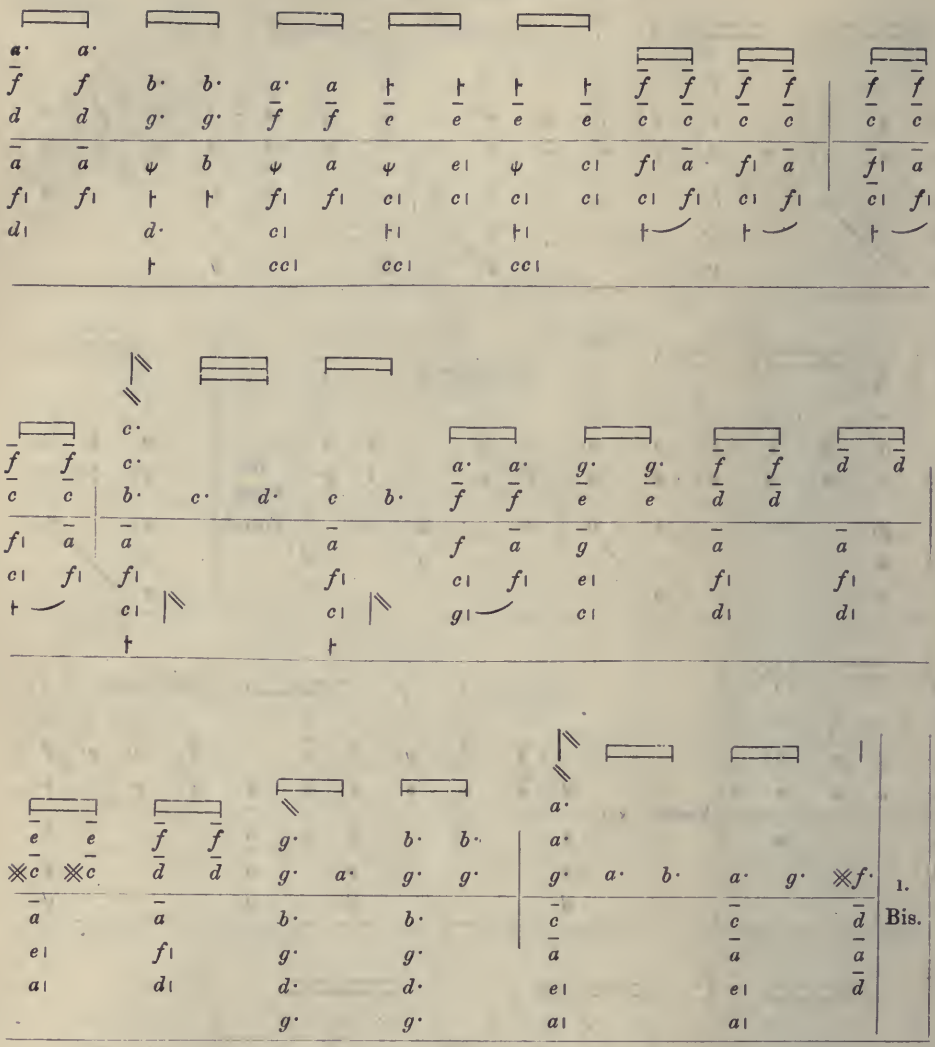

IVAN EDWART. CNYW.

TERVYN LLYVYR RHYS JONES.

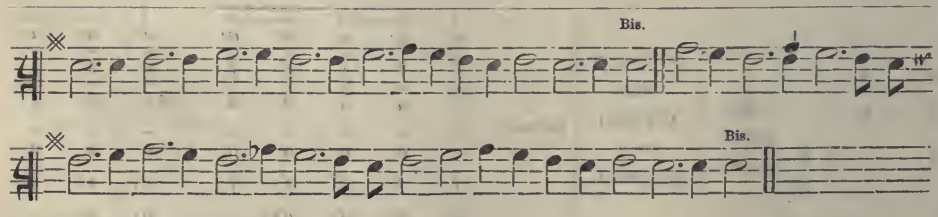

CLYMAU CYDGERDD YN DECHRE.

YMA CANLYN Y PEDWAR CWLWM CYDGERDD AR UGAIN, WEDI EU PRICIO ALLAN O LYVYR WILLIAM PENLLYN. MAL Y DYWED LLYVYR MR. MEURIG. EBAI L. MORRIS.

11110000101011110000101 1.

I. MAC MWN HIR.

	/		/		/		/		/		/		/		/
	g·		g·		g·		g·		f		f		f		f
	e		e		e		e		d		d		d		d
c	d	c	d	c	d	c	d	b	c	b	c	b	c	b	c
e1		e1		e1		e1		f1		f1		f1		f1	
c1		c1		c1		c1		d1		d1		d1		d1	
g1		g1		g1		g1		b1		b1		b		b	

	/		/		/		/		/		/		/		/
	g·		f		g·		f		g·		g·		g·		g·
	e		d		e		d		e		e		e		e
c	d	b	c	c	d	b	c	c	d	c	d	c	d	c	d
e1		f1		e1		f1		e1		e1		e1		e1	
c1		d1		c1		d1		c1		c1		c1		c1	
g1		b1		g		b1		g1		g1		g1		g1	

/		/		/		/		/		/		/			
f		f		f		f		g·		f		g·			
d		d		d		d		e		d		e			
c	b	c	b	c	b	c	c	d	b	c	c	d	g·	e	f	d
	f1		f1		f1		e1		f1		e1				
	d1		d1		d1		c1		d1		c1				
	b		b1		b		g1		b1		g1				

/	\														
e	d														
d	c														
e1		Tervyn y gainc gyntav.	II. CORFINIWR. 11001011.	e	e	e	e	e	e	e	e	f	d	f	d	f
c1				c		c		c		c		d1		d1		d1
g1				g1		g1		g1		g1		b		b1		b

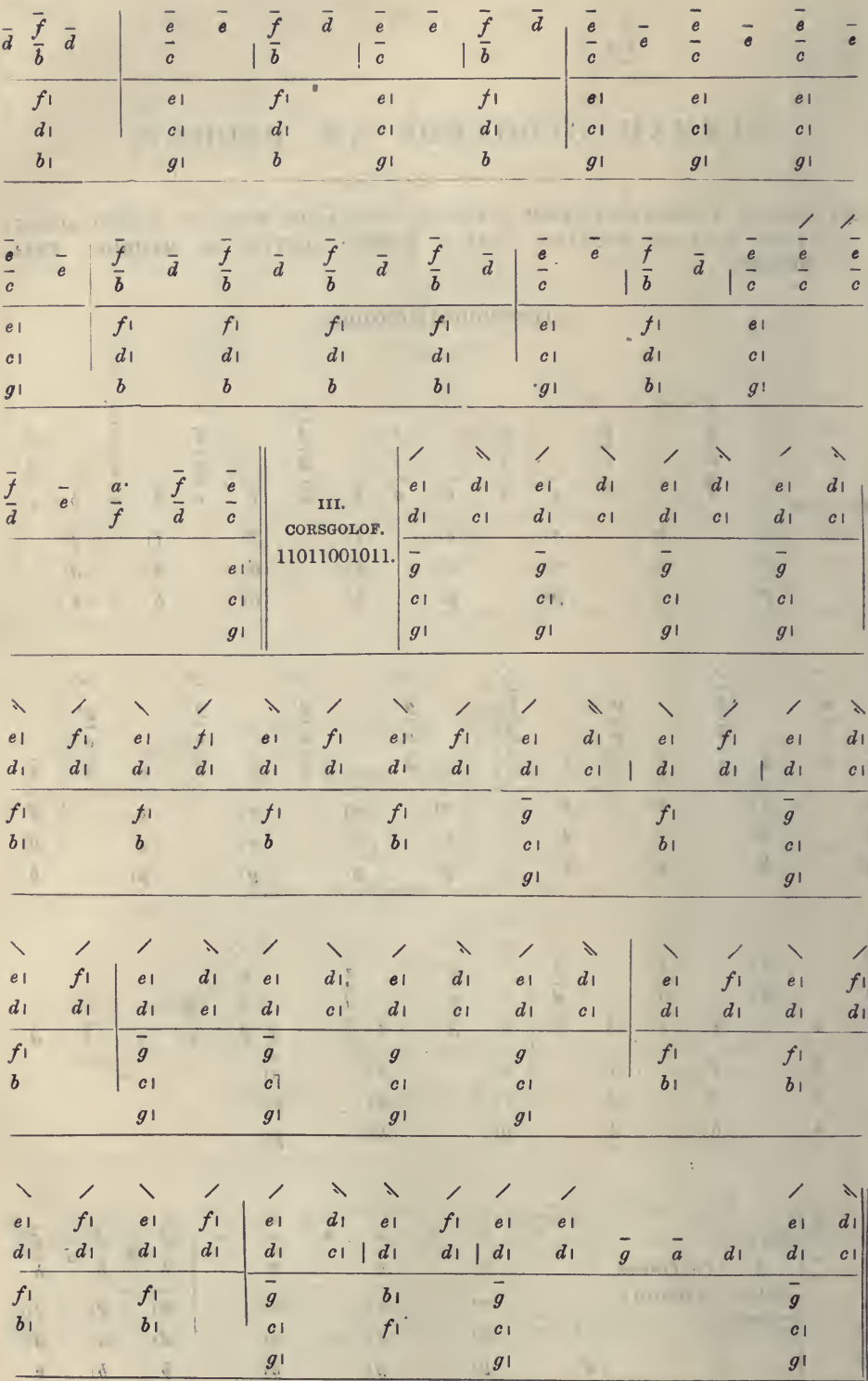
III.
CORSGOLOF.
11011001011.

IIII. RHINIART.
1011.1011.

$\frac{/}{a}$	$\frac{/}{a}$	$\frac{/}{a}$	$\frac{/}{a}$					$\frac{/}{a}$		$\frac{/}{a}$					
e1	e1	e1	e1	$\bar{a}$	$\bar{a}$	$\bar{a}$	$\bar{a}$	e1	$\bar{a}$	e1	$\bar{a}$				
d1	d1	d1	d1	d1	d1	d1	d1	d1	d1	d1	d1				
$\bar{g}$	$\bar{g}$	$\bar{g}$	$\bar{g}$	f1	f1	f1	f1	$\bar{g}$	f1	$\bar{g}$	f1				
c1	c1	c1	c1	b1	b	b1	b1	c1	b1	c1	b1				
g1	g1	g1	g1					g1		g1					

$\frac{/}{a}$	$\frac{/}{a}$	$\frac{/}{a}$	$\frac{/}{a}$					$\frac{/}{a}$			$\frac{/}{a}$								
e1	e1	e1	e1	$\bar{a}$	$\bar{a}$	$\bar{a}$	$\bar{a}$	e1	$\bar{a}$		e1				e1				
d1	d1	d1	d1	d1	d1	d1	d1	d1	d1	$\bar{e}$	d1	$\bar{d}$		$\bar{c}$	d1				
$\bar{g}$	$\bar{g}$	$\bar{g}$	$\bar{g}$	f1	f1	f1	f1	$\bar{g}$	f1	c1	$\bar{c}$	$\bar{b}$		c1	$\bar{c}$				
c1	c1	c1	c1	b1	b1	b1	b1	c1	b1	g1				g1					
g1	g1	g1	g1					g1											

V. CORALDAN.
111010010001.

$\frac{\bar{b}}{\bar{a}}$	$\bar{g}$	$\frac{\bar{b}}{\bar{a}}$	$\bar{g}$	$\frac{\bar{b}}{\bar{a}}$	$\bar{g}$	$\frac{\bar{b}}{\bar{a}}$	$\bar{g}$	$\frac{\bar{b}}{\bar{a}}$	$\bar{g}$	$\frac{/}{\bar{a}}$	$\frac{\bar{b}}{\bar{a}}$	$\bar{g}$	$\frac{/}{\bar{a}}$	$\frac{\bar{b}}{\bar{a}}$	$\bar{g}$	$\frac{/}{\bar{a}}$	$\frac{\bar{b}}{\bar{a}}$		
e1		e1		e1		e1		f1		f1			f1						
c1		c1		c1		c1		d1		d1			d1						
g1		g1		g1		g1		b1		b1			b1						

$\bar{g}$	$\frac{/}{\bar{a}}$	$\frac{\bar{b}}{\bar{a}}$	$\bar{g}$	$\bar{c}$	$\frac{\bar{b}}{\bar{a}}$	$\bar{g}$	$\frac{/}{\bar{a}}$	$\frac{\bar{b}}{\bar{a}}$	$\bar{g}$	$\bar{c}$	$\frac{\bar{b}}{\bar{a}}$	$\bar{g}$	$\frac{/}{\bar{a}}$	$\frac{\bar{b}}{\bar{a}}$	$\bar{g}$	$\bar{c}$	$\frac{\bar{b}}{\bar{a}}$	$\bar{g}$	$\bar{c}$	$\frac{\bar{b}}{\bar{a}}$	$\bar{g}$
	f1			e1		f1		e1		f1			e1		e1				
	d1			c1		d1		c1		d1			c1		c1				
	b1			g1		b		g1		b1			g1		g1				

$\bar{c}$	$\frac{\bar{b}}{\bar{a}}$	$\bar{g}$	$\bar{c}$	$\frac{\bar{b}}{\bar{b}}$	$\bar{g}$	$\frac{/}{\bar{a}}$	$\frac{\bar{b}}{\bar{a}}$	$\bar{g}$	$\frac{/}{\bar{a}}$	$\frac{\bar{b}}{\bar{a}}$	$\bar{g}$	$\frac{/}{\bar{a}}$	$\frac{\bar{b}}{\bar{a}}$	$\bar{g}$	$\frac{/}{\bar{a}}$	$\frac{\bar{b}}{\bar{a}}$	$\bar{g}$	$\bar{c}$
e1			e1			f1			f1			f1			f1			e1	
c1			c1			d1			d1			d1			d1			c1	
g1			g1			b1			b1			b1			b1			g1	

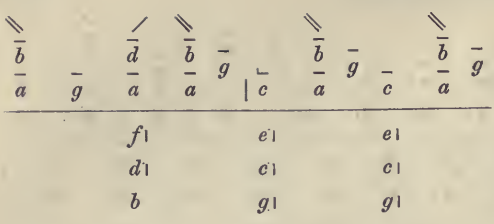

Y chweched gainc á ganir val y bummed, ond codi dau dant ar y vawd uchav.

VII.
TRESI HELI.
10001110001011.

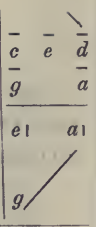

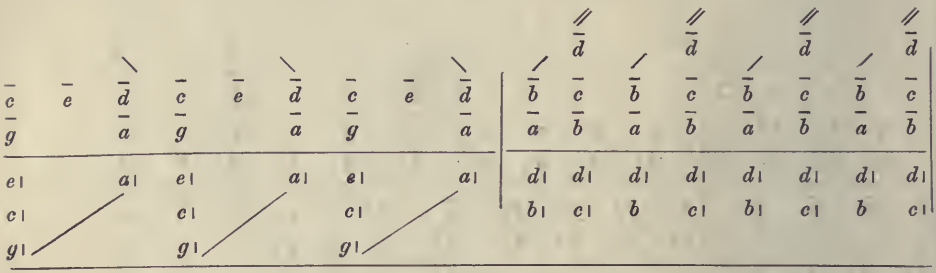

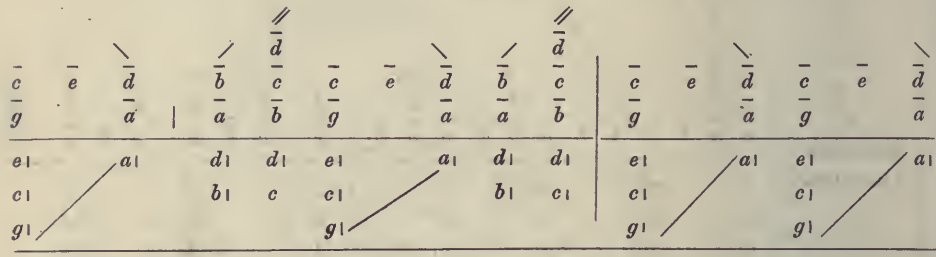

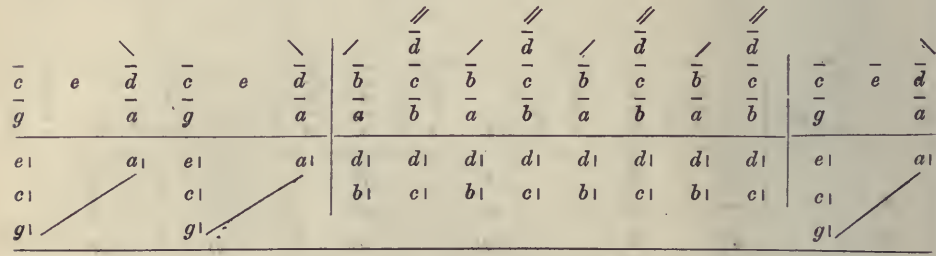

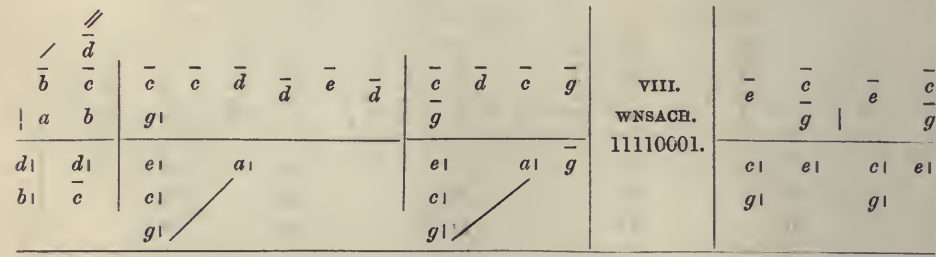

VIII.
WNSACH.
11110001.

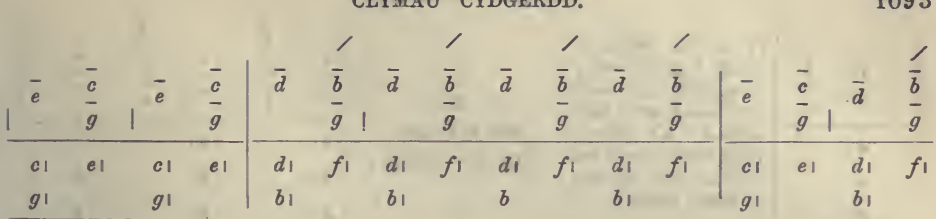

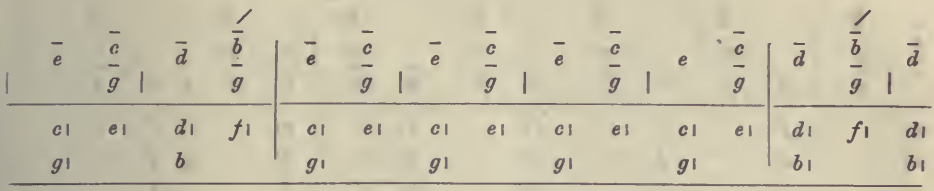

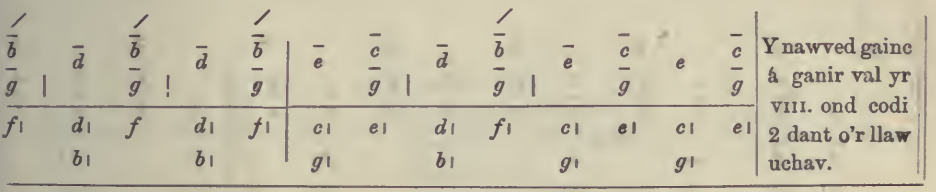

Y nawvved gainc á ganir val yr VIII. ond codi 2 dant o'r llaw uchav.

X.

CORDIA TYTLACH.

1001100010111.

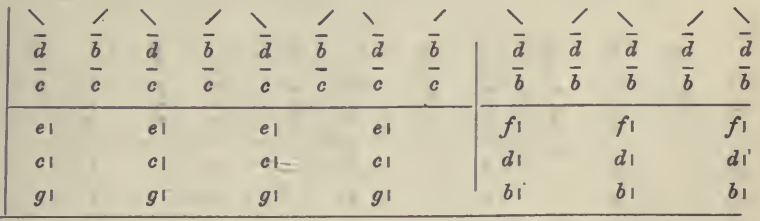

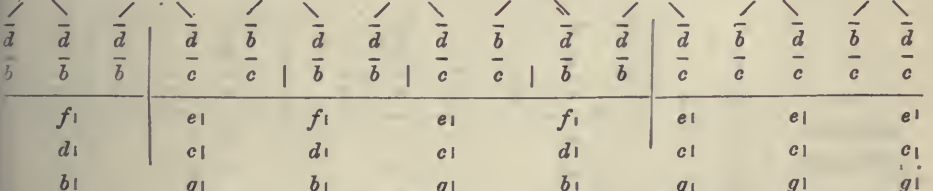

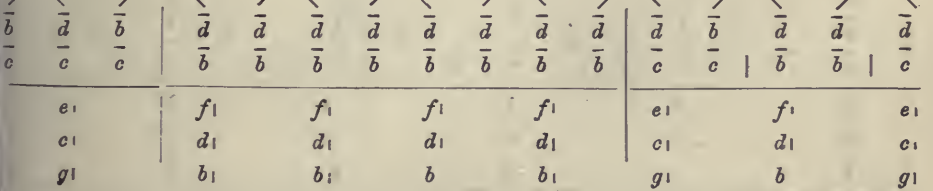

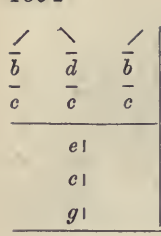

Yr unved gainc ar ddeg á ganir val y ddegved, ond codi dau dant ar y llaw uchav: a'r ddeuddegved á ganir val hithau ond crychu y vawd uchav.

XIII.
COR VINVAEN.
1011011.1011011.

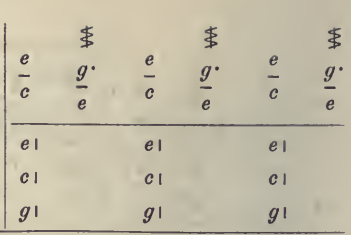

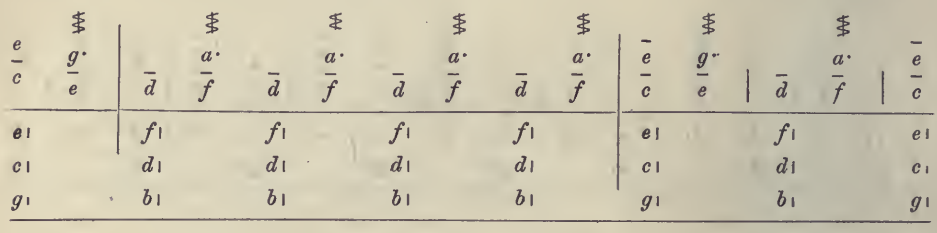

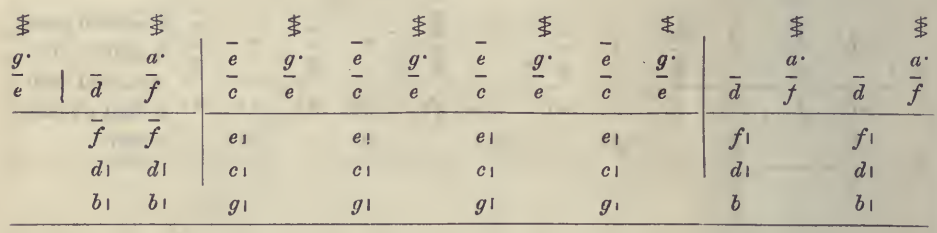

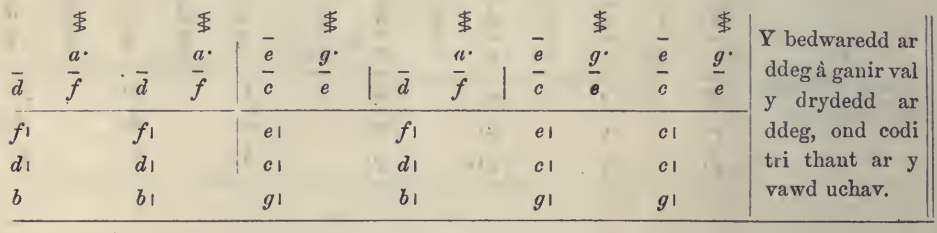

Y bedwaredd ar ddeg â ganir val y drydedd ar ddeg, ond codi tri thaunt ar y vawd uchav.

XV.
CORWRGOG.
1001011011.

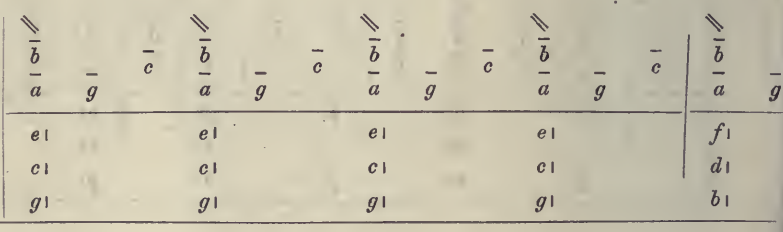

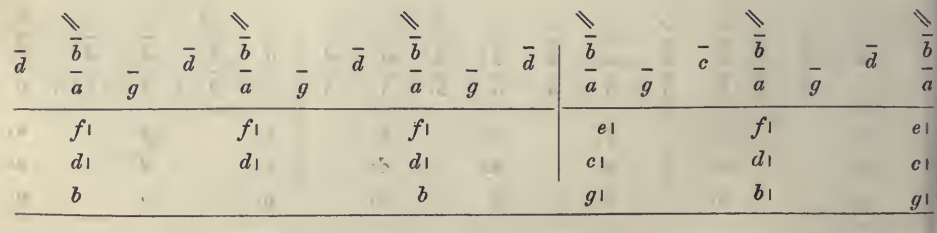

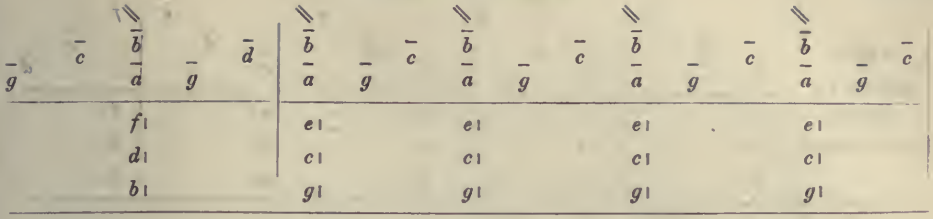

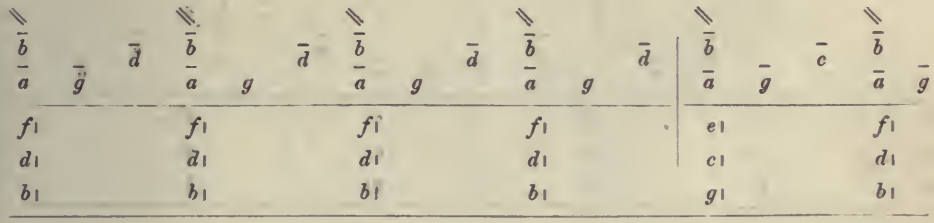

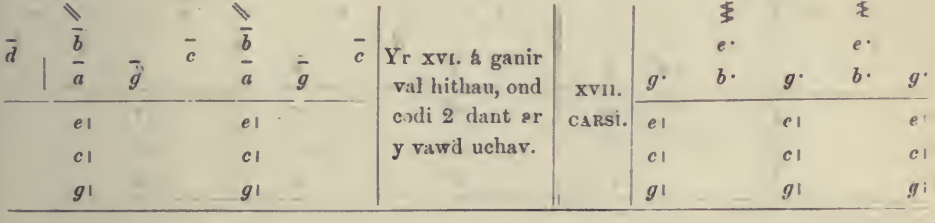
Yr XVI. á ganir val hithau, ond codi 2 dant ar y vawd uchav.
XVII. CARSI.

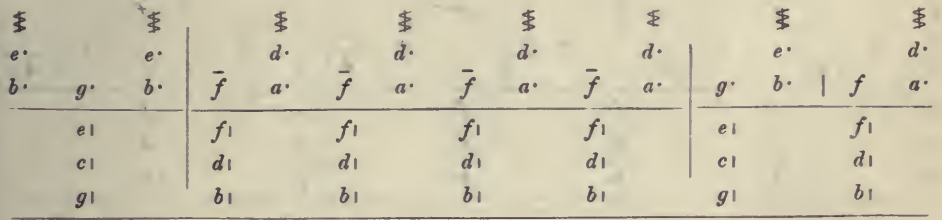

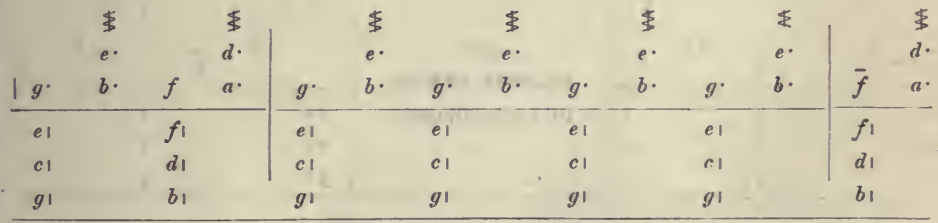

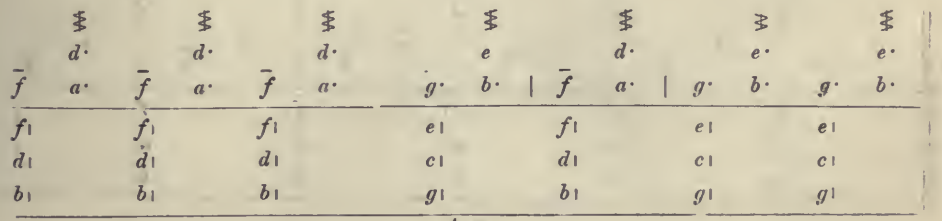

XVIII. BRATH YN YSGOL. 101101001011.	$\bar{c}$ $\bar{d}$ $\bar{e}$	$\bar{c}$ $\bar{d}$ $\bar{e}$	$\bar{c}$ $\bar{d}$ $\bar{e}$	$\bar{c}$ $\bar{d}$ $\bar{e}$	$\bar{f}$ $\bar{e}$ $\bar{d}$
	eı	eı	eı	eı	fı
	cı	cı	cı	cı	dı
	gı	gı	gı	gı	bı

$\bar{f}$ $\bar{e}$ $\bar{d}$	$\bar{f}$ $\bar{e}$ $\bar{d}$	$\bar{f}$ $\bar{e}$ $\bar{d}$	$\bar{c}$ $\bar{d}$ $\bar{e}$	$\bar{f}$ $\bar{e}$ $\bar{d}$
fı	fı	fı	eı	fı
dı	dı	dı	cı	dı
bı	bı	bı	gı	bı

$\bar{c}$ $\bar{d}$ $\bar{e}$	$\bar{f}$ $\bar{e}$ $\bar{d}$	$\bar{c}$ $\bar{d}$ $\bar{e}$	$\bar{c}$ $\bar{d}$ $\bar{e}$	$\bar{c}$ $\bar{d}$ $\bar{e}$	$\bar{c}$ $\bar{d}$ $\bar{e}$
eı	fı	eı	eı	eı	eı
cı	dı	cı	cı	cı	cı
gı	bı	gı	gı	gı	gı

$\bar{f}$ $\bar{e}$ $\bar{d}$	$\bar{f}$ $\bar{e}$ $\bar{d}$	$\bar{f}$ $\bar{e}$ $\bar{d}$	$\bar{f}$ $\bar{e}$ $\bar{d}$	$\bar{c}$ $\bar{d}$ $\bar{e}$	$\bar{f}$ $\bar{e}$ $\bar{d}$
fı	fı	fı	fı	eı	fı
dı	dı	dı	dı	cı	dı
bı	bı	bı	bı	gı	bı

$\bar{c}$ $\bar{d}$ $\bar{e}$	$\bar{c}$ $\bar{d}$ $\bar{e}$	XIX. FLAMGWR GWRGAN. 1011.101100110011.	$\bar{e}$ $\bar{d}$ $\bar{c}$	$\bar{e}$ $\bar{d}$ $\bar{c}$
eı	eı		eı	eı
cı	cı		cı	cı
gı	gı		gı	gı

$\bar{e}$ $\bar{d}$ $\bar{c}$	$\bar{e}$ $\bar{d}$ $\bar{c}$	$\bar{d}$ $\bar{c}$ $\bar{b}$	$\bar{d}$ $\bar{c}$ $\bar{b}$	$\bar{d}$ $\bar{c}$ $\bar{b}$	$\bar{d}$ $\bar{c}$ $\bar{b}$
eı	eı	fı	fı	fı	fı
cı	cı	dı	dı	dı	dı
gı	gı	bı	bı	bı	bı

e	$\bar{d}$	$\bar{c}$	$\bar{d}$	$\bar{c}$	$\bar{b}$	$\bar{e}$	$\bar{d}$	$\bar{c}$	$\bar{d}$	$\bar{c}$	$\bar{b}$	$\bar{e}$	$\bar{d}$	$\bar{c}$	$\bar{d}$	$\bar{c}$
e		f		e		f		e		e						
c		d		c		d		c		c						
g		b		g		b		g		g						

$\bar{e}$	$\bar{d}$	$\bar{c}$	$\bar{e}$	$\bar{d}$	$\bar{c}$	$\bar{d}$	$\bar{c}$	$\bar{b}$	$\bar{d}$	$\bar{c}$	$\bar{b}$	$\bar{d}$	$\bar{c}$	b	$\bar{d}$	$\bar{c}$	b
e			e			f			f			f			f		
c			c			d			d			d			d		
g			g			b			b			b			b		

e	d	c	e	d	c	e	d	c		XX.		$\bar{f}$			g.
e			e			e				MACMWN BYR.		$\bar{e}$			
c			f			e				11001111.		e			
g			d			c						c			
			b			g						g			

	g.		g.		g.	$\bar{f}$			$\bar{f}$			$\bar{f}$			
$\bar{e}$	$\bar{f}$	$\bar{e}$	$\bar{f}$	$\bar{e}$	$\bar{f}$	$\bar{d}$	$\bar{c}$		$\bar{d}$	$\bar{c}$		$\bar{d}$	$\bar{c}$		$\bar{e}$
e		e		e		f			f			f			
c		c		c		d			d			d			
g		g		g		b			b			b			

$\bar{f}$	$\bar{d}$	$\bar{c}$	g.	$\bar{f}$	$\bar{d}$	$\bar{c}$	g.	$\bar{f}$	$\bar{d}$	$\bar{c}$	g.	$\bar{f}$	$\bar{d}$	$\bar{c}$	g.
			$\bar{e}$	$\bar{f}$			$\bar{e}$	$\bar{f}$			$\bar{e}$	$\bar{f}$			$\bar{e}$
f			e	f			e	f			e	f			e
d			c	d			c	d			c	d			c
b			g	b			g	b			g	b			g

	g.		g.		g.	$\bar{f}$			$\bar{f}$			$\bar{f}$			
$\bar{e}$	$\bar{f}$	$\bar{e}$	$\bar{f}$	$\bar{e}$	$\bar{f}$	$\bar{d}$	$\bar{c}$		$\bar{d}$	$\bar{c}$		$\bar{d}$	$\bar{c}$		$\bar{e}$
e		e		e		f			f			f			
c		c		c		d			d			d			
g		g		g		b			b			b			

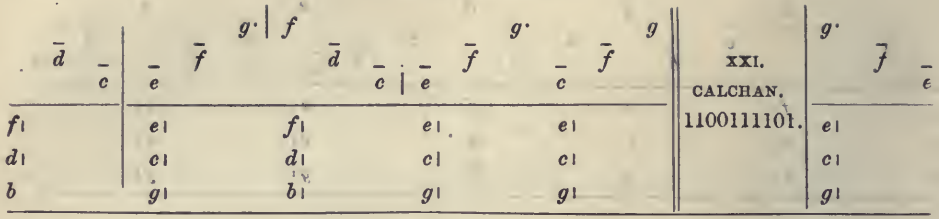
XXI.
CALCHAN.
1100111101.

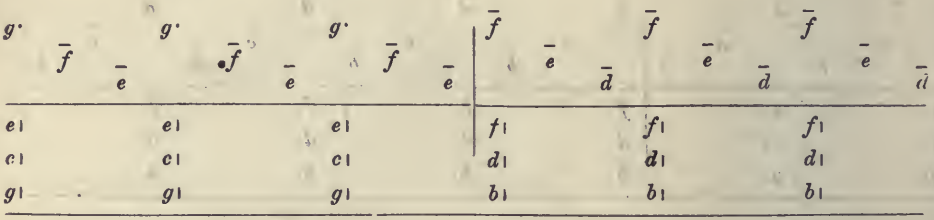

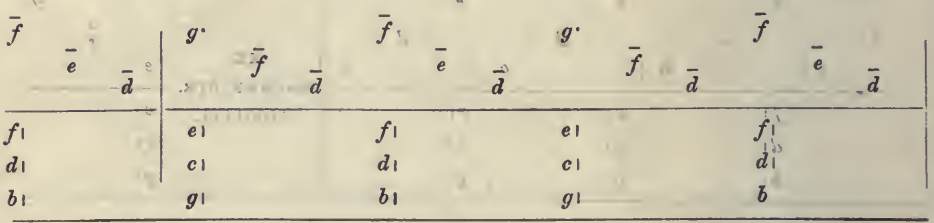

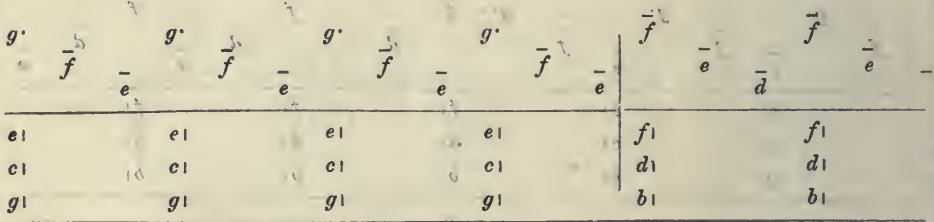

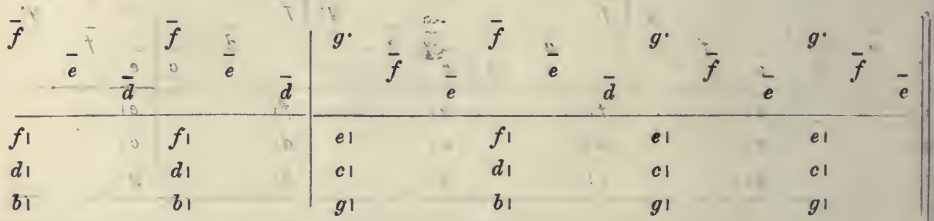

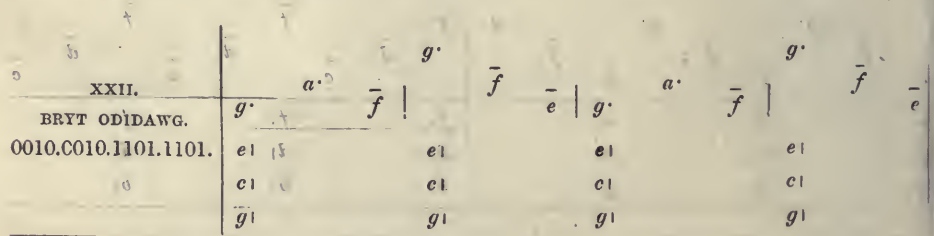
XXII.
BRYT ODIDAWG.
0010.0010.1101.1101.

$a^{\cdot}$		$a^{\cdot}$		$a^{\cdot}$		$a^{\cdot}$		$g^{\cdot}$		$a^{\cdot}$									
	$g^{\cdot}$		$g^{\cdot}$		$g^{\cdot}$		$g^{\cdot}$												
	$\bar{f}$		$\bar{f}$		$\bar{f}$		$\bar{f}$		$\bar{f}$		$\bar{e}$		$g^{\cdot}$		$\bar{f}$				
f		f		f		f		e		f									
d		d		d		d		c		d									
b		b		b		b		g		b									

$g^{\cdot}$		$a^{\cdot}$						$g^{\cdot}$								$g^{\cdot}$			
	$\bar{f}$		$\bar{e}$		$g^{\cdot}$		$\bar{f}$		$a^{\cdot}$		$\bar{f}$		$\bar{e}$		$g^{\cdot}$		$a^{\cdot}$		$\bar{f}$		$\bar{f}$		$\bar{e}$
e		f						e				e				e			
c		d						c				c				c			
g		b						g				g				g			

$a^{\cdot}$		$a^{\cdot}$		$a^{\cdot}$		$a^{\cdot}$		$g^{\cdot}$		$a^{\cdot}$									
	$g^{\cdot}$		$g^{\cdot}$		$g^{\cdot}$		$g^{\cdot}$												
	$\bar{f}$		$\bar{f}$		$\bar{f}$		$\bar{f}$		$\bar{f}$		$\bar{e}$		$g^{\cdot}$		$\bar{f}$				
f		f		f		f		e		f									
d		d		d		d		c		d									
b		b		b		b		g		b									

$g^{\cdot}$		$g^{\cdot}$						$a^{\cdot}$		$a^{\cdot}$		$a^{\cdot}$							
	$\bar{f}$		$\bar{f}$		XXIII.				$g^{\cdot}$		$g^{\cdot}$		$g^{\cdot}$						
$\bar{e}$		$\bar{e}$			TRWSGWL MAWR.			$\bar{e}$		$\bar{e}$		$\bar{e}$							
e		e			0000111100001011.			e		e		e							
c		c						c		c		c							
g		g						g		g		g							

$a^{\cdot}$		$g^{\cdot}$		$g^{\cdot}$		$g^{\cdot}$		$g^{\cdot}$		$a^{\cdot}$		$g^{\cdot}$							
$\bar{e}$	$g^{\cdot}$	$\bar{d}$	$\bar{f}$	$\bar{d}$	$\bar{f}$	$\bar{d}$	$\bar{f}$	$\bar{d}$	$\bar{f}$	$\bar{e}$	$g^{\cdot}$	$\bar{d}$	$\bar{f}$						
e		f		f		f		f		e		f							
c		d		d		d		d		c		d							
g		b		b		b		b		g		b							

$a^{\cdot}$		$g^{\cdot}$		$a^{\cdot}$		$a^{\cdot}$		$a^{\cdot}$		$a^{\cdot}$		$g^{\cdot}$							
$\bar{e}$	$g^{\cdot}$	$\bar{d}$	$\bar{f}$	$\bar{e}$	$g^{\cdot}$	$\bar{e}$	$g^{\cdot}$	$\bar{e}$	$g^{\cdot}$	$\bar{e}$	$g^{\cdot}$	$\bar{d}$	$\bar{f}$						
e		f		e		e		e		e		f							
c		d		c		c		c		c		d							
g		b		g		g		g		g		b							

$g\cdot$		$g\cdot$		$g\cdot$		$a\cdot$		$g\cdot$		$a\cdot$		$a\cdot$	
$\bar{d}$	$\bar{f}$	$\bar{d}$	$\bar{f}$	$\bar{d}$	$\bar{f}$	$\bar{e}$	$g\cdot$	$\bar{d}$	$\bar{f}$	$\bar{e}$	$g\cdot$	$\bar{e}$	$g\cdot$
f		f		f		e		f		e		e	
d		d		d		c		d		c		c	
b		b		b		g		b		g		g	

Y bedwaredd ar ugain á ganir val y drydedd ar ugain, ond codi dau dant ar y vawd uchaf, a'r bys nesav ati.

DIWEDD Y CWLWM CYDGERDD SYDD AR VESUR MACMWN HIR.

MACMWN BYR YN DECHRE.

I.

$\bar{e}$	e	$\bar{e}$	$\bar{e}$	$a\cdot$	$\bar{f}$	$a\cdot$	$\bar{f}$	$\bar{e}$	e	$\bar{e}$	e	$\bar{e}$	e	$\bar{e}$	e
$\bar{c}$		$\bar{c}$		$\bar{d}$		$\bar{d}$		$\bar{c}$		$\bar{c}$		$\bar{c}$		$\bar{c}$	
e		e		f		f		e		e		e		e	
c		c		d		d		c		c		c		c	
g		g		b		b		g		g		g		g	

II.

	/		/		/		/		/		/		/		/
	$g\cdot$		$g\cdot$		$\bar{f}$		$\bar{f}$		$g\cdot$		$g\cdot$		$g\cdot$		$g\cdot$
	$\bar{e}$		$\bar{e}$		$\bar{d}$		$\bar{d}$		$\bar{e}$		$\bar{e}$		$\bar{e}$		$\bar{e}$
$\bar{c}$	$\bar{d}$	$\bar{c}$	$\bar{d}$	$\bar{b}$	$\bar{c}$	$\bar{b}$	$\bar{c}$	$\bar{c}$	$\bar{d}$	$\bar{c}$	$\bar{d}$	$\bar{c}$	$\bar{d}$	$\bar{c}$	$\bar{d}$
e		e		f		f		e		e		e		e	
c		c		d		d		c		c		c		c	
g		g		b		$b\overline{\text{l}}$		g		g		g		g	

III.

/	\	/	\	\	/	\	/	/	\	/	\	/	\	/	\
e	d	e	d	e	f	e	f	e	d	e	d	e	d	e	d
d	c	d	c	d	d	d	d	d	c	d	c	d	c	d	c
$\bar{g}$		$\bar{g}$		f		f		$\bar{g}$		$\bar{g}$		$\bar{g}$		$\bar{g}$	
c		c		b		b		c		c		c		c	
g		g						g		g		g		g	

IIII.

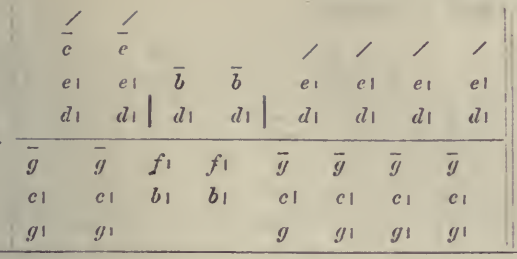

V.

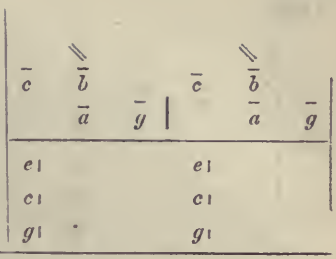

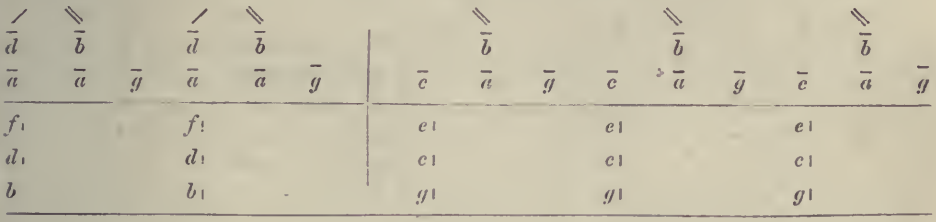

Y VI. gaine á ganir val y bumed, ond codi dau dant ar y vawd uchav.

VII.

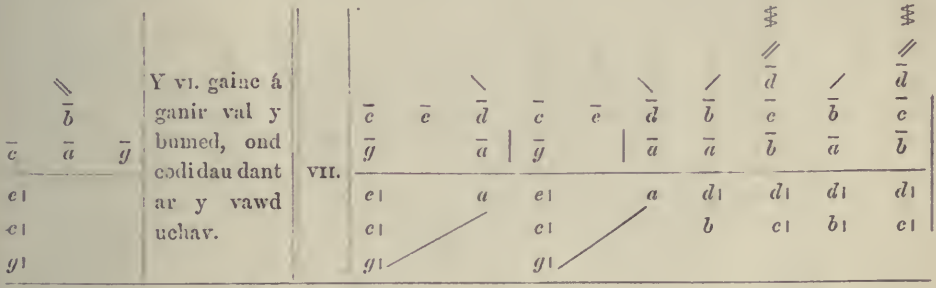

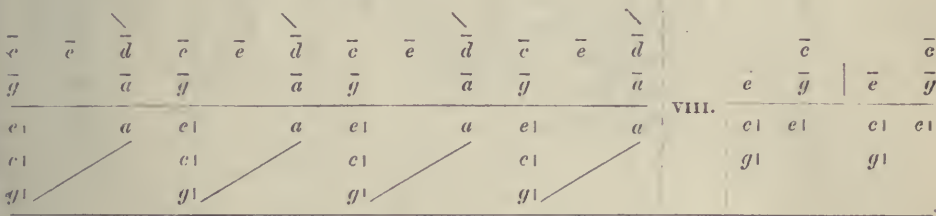

VIII.

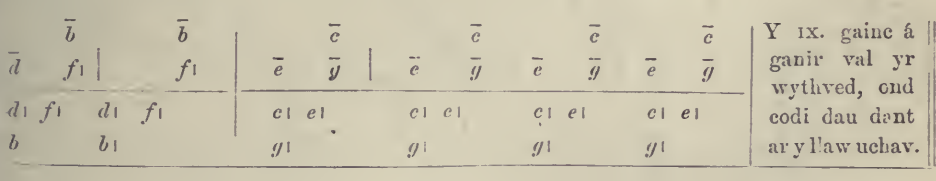

Y IX. gaine á ganir val yr wythved, ond codi dau dant ar y llaw uchav.

X.

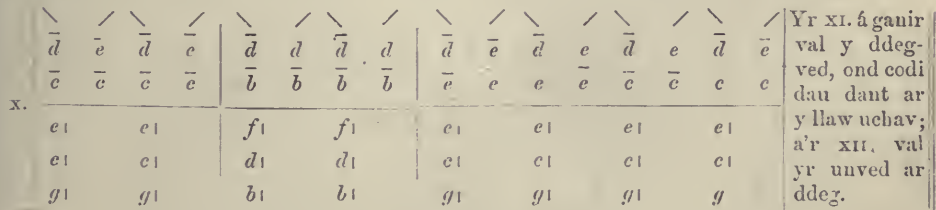

Yr XI. á ganir val y ddegved, ond codi dau dant ar y llaw uchav; a'r XII. val yr unved ar ddeg.

XIII.

$\bar{e}$	$\bar{e}$		$g\cdot$	$\bar{e}$	$\bar{e}$		$g\cdot$		$\bar{f}$	$a\cdot$		$\bar{f}$	$a\cdot$	$\bar{e}$	$\bar{e}$		$g\cdot$		
$\bar{c}$		e		$\bar{c}$				$\bar{d}$			$\bar{d}$			$\bar{c}$					
e				e				f			f			e					
c				c				d			d			c					
g				g				b			b			g					

$\bar{e}$	$\bar{e}$		$g\cdot$	$\bar{e}$	$\bar{e}$		$g\cdot$	$\bar{e}$	$\bar{e}$		$g\cdot$								
$\bar{c}$				$\bar{c}$				$\bar{c}$											
e				e				e											
c				c				c											
g				g				g											

Y XIV. á ganir val y drydedd ar ddeg, ond codi tri thant ar y vawd uchav.

XV.

$\bar{b}$		$\bar{g}$		$\bar{c}$															
$\bar{a}$																			
e																			
c																			
g																			

$\bar{b}$		$\bar{g}$		$\bar{c}$	$\bar{b}$		$\bar{g}$		$\bar{d}$	$\bar{b}$		$\bar{g}$		$\bar{d}$	$\bar{b}$		$\bar{g}$		$\bar{c}$	$\bar{b}$		$\bar{g}$		$\bar{c}$	$\bar{b}$
$\bar{a}$					$\bar{a}$					$\bar{a}$					$\bar{a}$					$\bar{a}$					$\bar{a}$
e					f					f					e					e					e
c					d					d					c					c					c
g					b					b					g					g					g

$\bar{g}$		$\bar{c}$	$\bar{b}$		$\bar{g}$		$\bar{c}$												
			$\bar{a}$																
			e																
			c																
			g																

Y XVI. á ganir val y bymthegved, ond codi dau dant ar y vawd uchav.

XVII.

$b\cdot$		$e\cdot$	$b\cdot$		$e\cdot$			$a\cdot$		$d\cdot$	$a\cdot$		$d\cdot$						
$g\cdot$			$g\cdot$					$\bar{f}$			$\bar{f}$								
e			e					f			f								
c			c					d			d								
g			g					b			b								

$b\cdot$		$e\cdot$	$b\cdot$		$e\cdot$	$b\cdot$		$e\cdot$											
$g\cdot$			$g\cdot$			$g\cdot$													
e			e			e													
c			c			c													
g			g			g													

XVIII.

										$\bar{e}$				$\bar{e}$					
$\bar{c}$			$\bar{d}$			$\bar{c}$			$\bar{d}$										
e			e			e													
c			c			c													
g			g			g													

$\bar{f}$		$\bar{e}$		$\bar{f}$	$\bar{e}$			$\bar{d}$	$\bar{e}$		$\bar{d}$	$\bar{e}$		$\bar{d}$	$\bar{e}$		$\bar{d}$	$\bar{e}$	
	$\bar{d}$					$\bar{d}$		$\bar{c}$		$\bar{c}$			$\bar{c}$			$\bar{c}$			
f				f				e		e			e			e			
d				d				c		c			c			c			
b				b				g		g			g			g			

XIX.

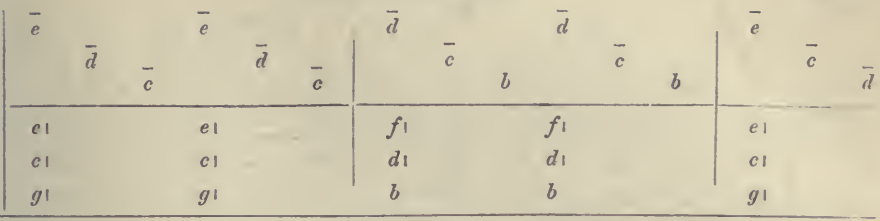

XX.

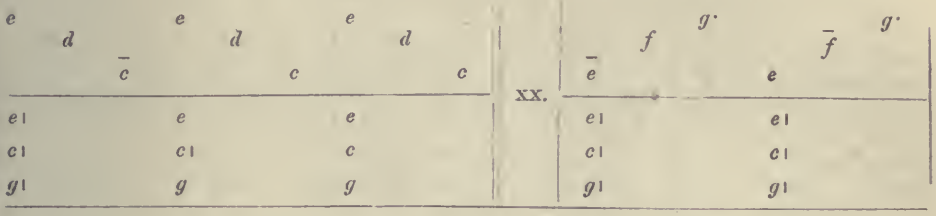

XXI.

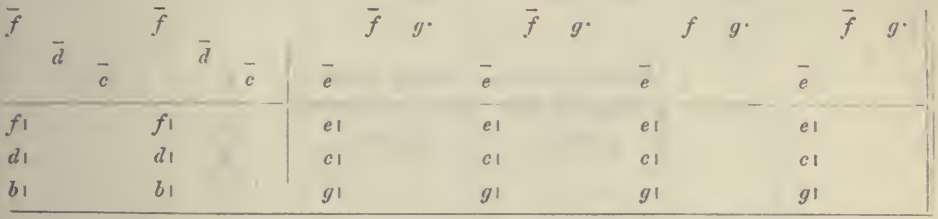

XXII.

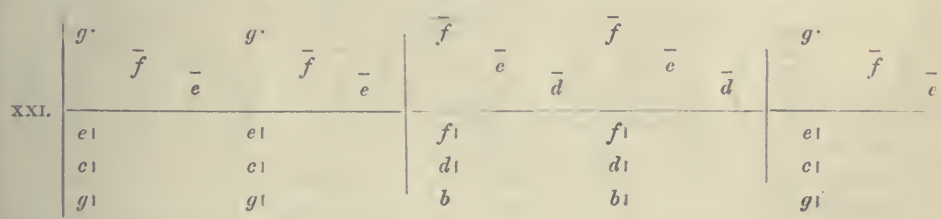

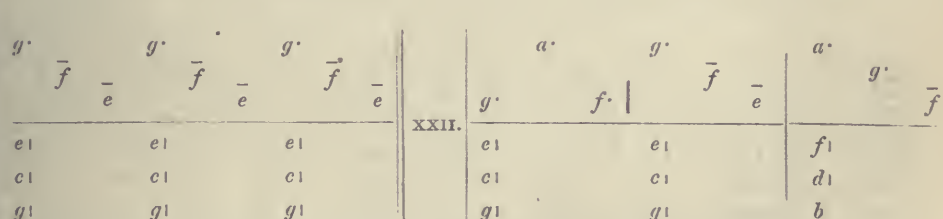

	a·		a·		g·		g·		a·		a·	
XXIII.	$\bar{e}$	g·	$\bar{e}$	g·	$\bar{d}$	f·	$\bar{d}$	$\bar{f}$	$\bar{e}$	g·	$\bar{e}$	g·
	eǀ		eǀ		fǀ		fǀ		eǀ		eǀ	
	cǀ		cǀ		dǀ		dǀ		cǀ		cǀ	
	gǀ		gǀ		bǀ		bǀ		gǀ		gǀ	

a·		a·											c·		c·
					c·	d·	c·	d·	b·		b·			b·	
$\bar{e}$	g·	$\bar{e}$	g·	XXIV.	$\bar{e}$		$\bar{e}$		$\bar{d}$	a·	$\bar{d}$	a·	$\bar{e}$	$\bar{e}$	$\bar{e}$
eǀ		eǀ			eǀ		eǀ		fǀ		fǀ		eǀ	eǀ	eǀ
cǀ		cǀ			cǀ		cǀ		dǀ		dǀ		cǀ	cǀ	cǀ
gǀ		gǀ			gǀ		gǀ		bǀ		bǀ		gǀ	gǀ	gǀ

b·		$\bar{e}$		Diwedd Cwlwm	DECHRE MESUR			/				/
	g·		$\bar{d}$	Macmwn Byr.	MAC Y DELGI.			$\bar{d}$	‡			$\bar{e}$
	$\bar{d}$		$\bar{c}$	11001111.	0111011.	I.	$\bar{b}$	$\bar{c}$	$\bar{f}$	ǀ	$\bar{c}$	$\bar{d}$
		eǀ					fǀ				eǀ	
		c					dǀ				cǀ	
		gǀ					bǀ				gǀ	

		/			/			/			/			/	
‡		$\bar{e}$	‡		$\bar{e}$	‡		$\bar{d}$	‡		$\bar{e}$	‡		$\bar{e}$	‡
$\bar{f}$	$\bar{c}$	$\bar{d}$	$\bar{f}$	$\bar{c}$	$\bar{d}$	$\bar{f}$	$\bar{b}$	$\bar{c}$	f	$\bar{c}$	$\bar{d}$	$\bar{f}$	$\bar{c}$	$\bar{d}$	$\bar{f}$
	eǀ			eǀ			fǀ			eǀ			eǀ		
	cǀ			cǀ			dǀ			cǀ			cǀ		
	gǀ			gǀ			bǀ			gǀ			gǀ		

														\	/	/
II.	$\bar{f}$ $\bar{b}$	$\bar{d}$	$\bar{c}$ $\bar{c}$	$\bar{e}$	$\bar{e}$ $\bar{c}$	$\bar{e}$	$\bar{e}$ $\bar{c}$	e	$\bar{f}$ $\bar{b}$	$\bar{d}$	$\bar{e}$ $\bar{c}$	e	$\bar{e}$ $\bar{c}$	e	III.	$\bar{e}$ $\bar{d}$	$\bar{f}$ $\bar{d}$	$\bar{c}$ $\bar{d}$
	fǀ		eǀ		cǀ		eǀ		fǀ		eǀ		eǀ			$\bar{f}$		$\bar{g}$
	dǀ		cǀ		cǀ		cǀ		dǀ		cǀ		cǀ			bǀ		cǀ
	b		gǀ		gǀ		gǀ		bǀ		gǀ		gǀ					gǀ

\	/	\	/	\	\	/	/	/	/	/	\			
$\bar{c}$ $\bar{d}$	$\bar{e}$ $\bar{d}$	$\bar{d}$ $\bar{c}$	$\bar{e}$ $\bar{d}$	$\bar{d}$ $\bar{c}$	$\bar{e}$ $\bar{d}$	$\bar{f}$ $\bar{d}$	$\bar{e}$ $\bar{d}$	$\bar{e}$ $\bar{d}$	$\bar{a}$· $\bar{g}$·	$\bar{e}$ $\bar{d}$	$\bar{d}$ $\bar{c}$	Bys pob caine ddwywaith.	IV.	$\bar{a}$ dǀ
	$\bar{g}$		$\bar{g}$		fǀ		eǀ			eǀ				fǀ
	cǀ		cǀ		bǀ		cǀ			cǀ				bǀ
	gǀ		gǀ				gǀ			gǀ				

hyn.

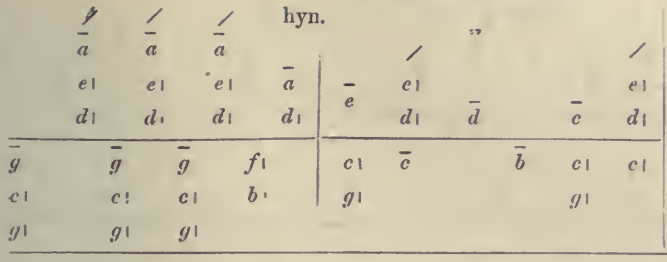

v.

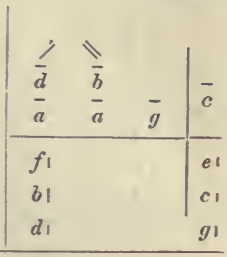

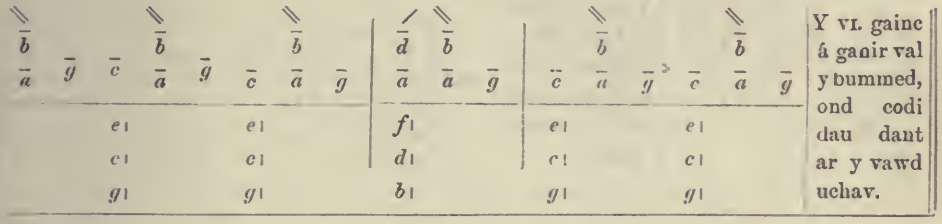

Y VI. gaine á ganir val y bummed, ond codi dau dant ar y vawd uchav.

VII.

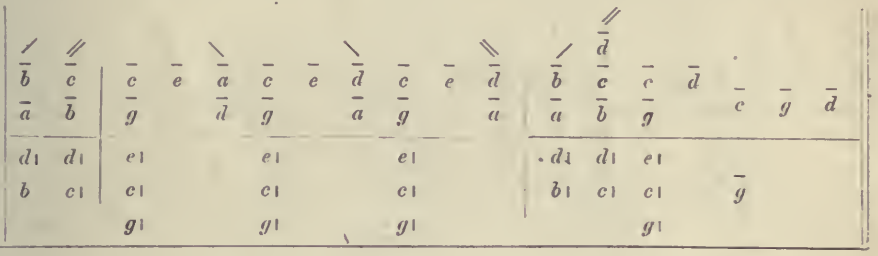

VIII.

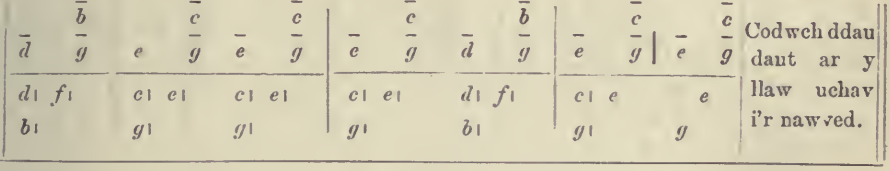

Codwch ddau dant ar y llaw uchav i'r nawved.

X.

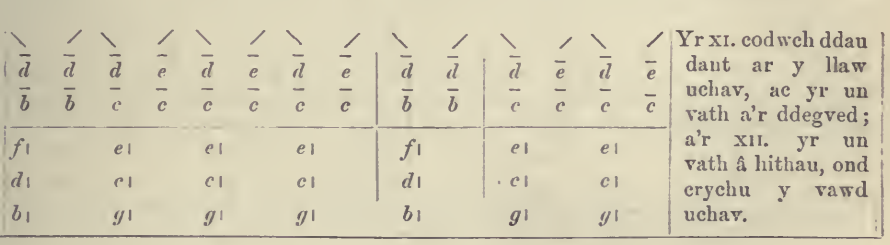

Yr XI. codwch ddau dant ar y llaw uchav, ac yr un vath a'r ddegved; a'r XII. yr un vath â hithau, ond crychu y vawd uchav.

XIII.

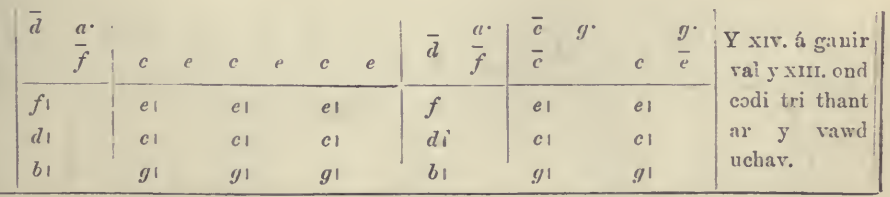

Y XIV. á ganir val y XIII. ond codi tri thant ar y vawd uchav.

XV.	\\ $\bar{b}$ $\bar{a}$	$\bar{g}$	$\bar{d}$	// $\bar{b}$ $\bar{a}$	$\bar{g}$	$\bar{c}$	\\ $\bar{b}$ $\bar{a}$	$\bar{g}$	$\bar{c}$	$\bar{a}$	$\bar{g}$	$\bar{c}$	$\bar{b}$ $\bar{a}$	$\bar{g}$	$\bar{d}$
	f|			e|			e|			e|			f|		
	d|			c|			c|			c|			d|		
	b|			g|			g|			g|			b|		

\\ $\bar{b}$ $\bar{a}$	$\bar{g}$	$\bar{c}$	\\ $\bar{b}$ $\bar{a}$	$\bar{g}$	$\bar{c}$
e|			e|		
c|			c|		
g|			g|		

Y XVI. á ganir val y bymthegved, ond codi dau dant ar y vawd uchav.

XVII.	a· $\bar{f}$	d·	c· g·	e·	c· g·	e·	c· g·	e·
	f|		e|		e|		e|	
	d|		c|		c|		c|	
	b		g|		g|		g|	

a· $\bar{f}$	d·	c· g·	e·	c· g·	e·
f		e|		c|	
d|		c|		c|	
b		g|		g|	

XVIII.	$\bar{f}$	$\bar{e}$	$\bar{d}$	$\bar{c}$	$\bar{d}$	$\bar{e}$	$\bar{c}$	$\bar{d}$	$\bar{e}$
	f|			e|			e|		
	d|			c|			c|		
	b|			g|			g|		

$\bar{c}$	$\bar{d}$	$\bar{e}$	$\bar{f}$	$\bar{e}$	$\bar{d}$	$\bar{c}$	$\bar{d}$	$\bar{e}$	$\bar{c}$	$\bar{d}$	$\bar{e}$
e|			f|			e|			e|		
c|			d|			c|			c|		
g|			b			g|			g|		

XIX.	$\bar{d}$	$\bar{c}$	$\bar{b}$
	f		
	d|		
	b		

$\bar{e}$	$\bar{d}$	$\bar{c}$	$\bar{e}$	$\bar{d}$	$\bar{c}$	$\bar{e}$	$\bar{d}$	$\bar{c}$	$\bar{d}$	$\bar{c}$	$\bar{b}$	$\bar{e}$	$\bar{d}$	$\bar{c}$	$\bar{e}$	$\bar{d}$	$\bar{c}$
e|			e|			e|			f|			e|			e|		
c|			c|			c|			d|			c|			c|		
g|			g|			g|			b			g|			g|		

hyn.

XX.	$\bar{f}$	$\bar{d}$	$\bar{b}$	$\bar{e}$	$\bar{f}$	g·	$\bar{e}$	$\bar{f}$	g·	$\bar{e}$	$\bar{f}$	g·	$\bar{f}$	$\bar{d}$	$\bar{b}$
	f|			e|			e|			e|			f|		
	d|			c|			c|			c|			d|		
	b|			g|			g|			g|			b|		

ē	f̄	g·	ē	f̄	g·	XXI.	f̄	ē	d̄	g·	f̄	ē	g·	f̄	ē
e|			e|				f|			e|			e|		
c|			c|				d|			c|			c|		
g|			g|				b				g|			g|		

hyn.

g·	f̄	ē	f̄	ē	d̄	g·	f̄	ē	g·	f̄	ē	XXII.	a·	g·	f̄
e|			f|			e|			e|				f|		
c|			d|			c|			c|				d|		
g|			b|			g|			g|				b		

g·	a·	f̄	g·	f̄	ē	g·	a·	f̄	a·	g·	f̄	g·	a·	f̄	g·	f̄	ē
e|			e|			e|			f|			e|			e|		
c|			c|			c|			d|			c|			c|		
g|			g|			g|			b|			g|			g|		

hyn.

XXIII.	d̄	g·	f̄	ē	a·	g·	ē	a·	g·	ē	a·	g·	d̄	g·	f̄	ē	a· g·
	f|			e|			e|			e|			f|			e|
	d|			c|			c|			c|			d|			c|
	b|			g|			g|			g|			b|			g|

ē	a·	g·	XXIV.	d̄	b·	a·	ē	c·	b·	ē	a·	b·	ē	a·	b·	d̄	b·	a·
e|				f|			e|			e|			e|			f|		
c|				d|			c|			c|			c|			d|		
g|				b|			g|			g|			g|			b|		

ē	c·	b·	g·	f̄	ē	Tervyn	DECHRE MESUR	f̄ b̄	d̄	f̄ b̄	d̄	c̄ c̄	ē
e|			e|			Mac y Delgi.	MAC Y MYNVAEN.	f|		f|		e|	
c|			c|					d|		d|		c|	
g|			g|					b|		b		g|	

$\frac{e}{c}$	$\bar{e}$	$\frac{f}{b}$	$\bar{d}$	$\frac{f}{b}$	d	$\frac{f}{b}$	d	$\frac{f}{b}$	d	$\frac{e}{c}$	$\bar{e}$	$\frac{e}{c}$	$\bar{e}$	$\frac{f}{b}$	$\bar{d}$	$\frac{f}{b}$	$\bar{d}$	$\frac{e}{c}$	$\bar{e}$				
e		f		f		f		f		e		e		f		f		e					
c		d		d		d		d		c		c		d		d		c					
g		b		b		b		b		g		g		b		b		g					

$\frac{e}{c}$	$\bar{e}$	$\frac{e}{c}$	$\frac{d}{c}$	$\frac{e}{c}$	$\frac{f}{d}$	$\frac{g}{f}$	$\bar{d}$	$\bar{c}$	Tityr	$\frac{f}{b}$	$\bar{d}$	$\frac{f}{b}$	$\bar{d}$	$\frac{e}{c}$	$\bar{e}$	$\frac{e}{c}$	$\bar{e}$	Bys: yr un gainc, ond ei chanu ar vesur Tityr Bach. 00110011.					
e		e						e	Bach.	f		f		e		e							
c		c						c		d		d		c		c							
g		g						g		b		b		g		g							

TRWSGWL MAWR.	$\frac{f}{b}$	d	$\frac{f}{b}$	$\bar{d}$	$\frac{f}{b}$	d	$\frac{f}{b}$	$\bar{d}$	$\frac{e}{c}$	$\bar{e}$	$\frac{e}{c}$	$\bar{e}$	$\frac{e}{c}$	$\bar{e}$	$\frac{e}{c}$	$\bar{e}$							
0000111100001011.	f		f		f		f		e		e		e		e								
	d		d		d		d		c		c		c		c								
	b		b		b		b		g		g		g		g								

$\frac{f}{b}$	$\bar{d}$	$\frac{f}{b}$	$\bar{d}$	$\frac{f}{b}$	$\bar{d}$	$\frac{f}{b}$	$\bar{d}$	$\frac{e}{c}$	$\bar{e}$	$\frac{f}{b}$	$\bar{d}$	$\frac{e}{c}$	$\bar{e}$	$\frac{e}{c}$	$\bar{e}$	Tervyn Trwsgwl Mawr.							
f		f		f		f		e		f		e		e									
d		d		d		d		c		d		c		c									
b		b		b		b		g		b		g		g									

CORSGOLEF.	$\frac{e}{c}$	$\bar{e}$	$\frac{e}{c}$	$\bar{e}$	$\frac{f}{b}$	$\bar{d}$	$\frac{e}{c}$	$\bar{e}$	$\frac{e}{c}$	$\bar{e}$	$\frac{f}{b}$	$\bar{d}$	$\frac{f}{b}$	$\bar{d}$									
11011001011.	e		e		f		e		e		f		f										
	c		c		d		c		c		d		d										
	g		g		b		g		g		b		b										

$\frac{e}{c}$	$\bar{e}$	$\frac{f}{b}$	$\bar{d}$	$\frac{e}{c}$	$\bar{e}$	$\frac{e}{c}$	$\bar{e}$	Tervyn Corsgolef.	CORFINIWR.	$\frac{e}{c}$	$\bar{e}$	$\frac{e}{c}$	$\bar{e}$										
e		f		e		e			11001011.	e		e											
c		d		c		c				c		c											
g		b		g		g				g		g											

B:s.

$\frac{f}{b}$ $\bar{d}$	$\frac{f}{b}$ $\bar{d}$	$\frac{\bar{e}}{\bar{c}}$ $\bar{e}$	$\frac{f}{b}$ d	$\frac{\bar{e}}{\bar{c}}$ $\bar{e}$	$\frac{\bar{e}}{\bar{c}}$ $\bar{e}$	CORALDAN.	$\frac{\bar{e}}{\bar{c}}$ $\bar{e}$	$\frac{\bar{e}}{\bar{c}}$ $\bar{e}$
f	f	e	f	e	e	11101001001.	e	e
d	d	c	d	c	c		c	c
b	b	g	b	g	g		g	g

$\frac{\bar{e}}{\bar{c}}$ $\bar{e}$	$\frac{f}{b}$ $\bar{d}$	$\frac{\bar{e}}{\bar{c}}$ $\bar{e}$	$\frac{\bar{f}}{b}$ $\bar{d}$	$\frac{\bar{f}}{b}$ $\bar{d}$	$\frac{\bar{e}}{\bar{c}}$ $\bar{e}$	$\frac{\bar{f}}{b}$ $\bar{d}$	$\frac{\bar{f}}{b}$ $\bar{d}$	$\frac{\bar{f}}{b}$ $\bar{d}$	$\frac{\bar{e}}{\bar{c}}$ $\bar{e}$
e	f	e	f	f	e	f	f	f	e
c	d	c	d	d	c	d	d	d	c
g	b	g	b	b	g	b	b	b	g

Byr.

CARSI.	$\frac{\bar{e}}{\bar{c}}$ $\bar{e}$	$\frac{f}{b}$ $\bar{d}$	$\frac{f}{b}$ $\bar{d}$	$\frac{f}{b}$ $\bar{d}$	$\frac{\bar{e}}{\bar{c}}$ $\bar{e}$	$\frac{f}{b}$ $\bar{d}$	$\frac{\bar{e}}{\bar{c}}$ $\bar{e}$	$\frac{\bar{e}}{\bar{c}}$ $\bar{e}$
10001011.10001011.	e	f	f	f	e	f	e	e
	c	d	d	d	c	d	c	c
	g	b	b	b	g	b	g	g

COR DIA TUTLACH.	$\frac{\bar{e}}{\bar{c}}$ $\bar{e}$	$\frac{\bar{f}}{\bar{b}}$ $\bar{d}$	$\frac{\bar{f}}{\bar{b}}$ $\bar{d}$	$\frac{\bar{e}}{\bar{c}}$ $\bar{e}$	$\frac{\bar{e}}{\bar{c}}$ $\bar{e}$	$\frac{\bar{f}}{\bar{b}}$ $\bar{d}$	$\frac{\bar{f}}{\bar{b}}$ $\bar{d}$
10011000100111.	e	f	f	e	e	f	f
	c	d	d	c	c	d	d
	g	b	b	g	g	b	b

$\frac{\bar{f}}{\bar{b}}$ d	$\frac{\bar{e}}{\bar{c}}$ $\bar{c}$	$\frac{\bar{f}}{\bar{b}}$ $\bar{d}$	$\frac{\bar{f}}{\bar{b}}$ $\bar{d}$	$\frac{\bar{e}}{\bar{c}}$ $\bar{e}$	$\frac{\bar{e}}{\bar{c}}$ $\bar{e}$	$\frac{\bar{e}}{\bar{c}}$ $\bar{e}$	ALVARCH.	$\frac{\bar{f}}{\bar{b}}$ $\bar{d}$
f	e	f	f	e	e	e	0000.0000.1111.1111.	f
d	c	d	d	c	c	c		d
b	g	b	b	g	g	g		b

$\frac{f}{\bar{b}}$ $\bar{d}$	$\frac{\bar{f}}{\bar{b}}$ $\bar{d}$	$\frac{\bar{f}}{\bar{b}}$ d	$\frac{a}{\bar{f}}$ $\bar{f}$	$\frac{a}{\bar{f}}$ $\bar{f}$	$\frac{a}{\bar{f}}$ $\bar{f}$	$\frac{a}{\bar{f}}$ $\bar{f}$	$\frac{g}{\bar{e}}$ g
f	f	f	f	f	f	f	e
d	d	d	d	d	d	d	c
b	b	b	b	b	b	b	g

$\frac{g\cdot}{e}$	$g\cdot$	$\frac{g\cdot}{e}$	$g\cdot$	$\frac{g\cdot}{e}$	$g\cdot$	$\frac{\bar{e}}{\bar{c}}$	$\bar{e}$	$\frac{\bar{e}}{\bar{c}}$	$\bar{e}$	$\frac{\bar{e}}{\bar{c}}$	$\bar{e}$	$\frac{\bar{e}}{\bar{c}}$	$\bar{e}$	CORVINVAEN.	$\frac{e}{\bar{e}}$	$\bar{e}$
e		e		e		e		e		e		e		1011011.1011011.	e	
c		c		c		c		c		c		c			c	
g		g		g		g		g		g		g			g	

$\frac{\bar{f}}{\bar{b}}$	$\bar{d}$	$\frac{\bar{e}}{\bar{c}}$	$\bar{e}$	$\frac{e}{\bar{c}}$	$\bar{e}$	$\frac{\bar{f}}{\bar{b}}$	$\bar{d}$	$\frac{\bar{e}}{\bar{c}}$	$\bar{e}$	$\frac{\bar{e}}{\bar{c}}$	$\bar{e}$	$\frac{\bar{e}}{\bar{c}}$	$\bar{e}$	$\frac{\bar{f}}{\bar{b}}$	$\bar{d}$
f		e		e		f		e		e		e		f	
d		c		c		d		c		c		c		d	
b		g		g		b		g		g		g		b	

$\frac{\bar{e}}{\bar{c}}$	$\bar{e}$	$\frac{\bar{e}}{\bar{c}}$	$\bar{e}$	$\frac{\bar{f}}{\bar{b}}$	$\bar{d}$	$\frac{\bar{e}}{\bar{c}}$	e	$\frac{\bar{e}}{\bar{c}}$	$\bar{e}$	CORWRGOG.	$\frac{\bar{e}}{\bar{c}}$	$\bar{e}$	$\frac{\bar{f}}{\bar{b}}$	$\bar{d}$
e		e		f		e		e		1001011011.	e		f	
c		c		d		c		c			c		d	
g		g		b		g		g			g		b	

$\frac{\bar{f}}{\bar{b}}$	$\bar{d}$	$\frac{\bar{e}}{\bar{c}}$	$\bar{e}$	$\frac{\bar{f}}{\bar{b}}$	$\bar{d}$	$\frac{\bar{e}}{\bar{c}}$	$\bar{e}$	$\frac{\bar{e}}{\bar{c}}$	e	$\frac{\bar{f}}{\bar{b}}$	$\bar{d}$	$\frac{\bar{e}}{\bar{c}}$	e	$\frac{\bar{e}}{\bar{c}}$	$\bar{e}$
f		e		f		e		e		f		e		e	
d		c		d		c		c		d		c		c	
b		g		b		g		g		b		g		g	

CALCHAN.	$\frac{\bar{e}}{\bar{c}}$	$\bar{e}$	$\frac{\bar{e}}{\bar{c}}$	$\bar{e}$	$\frac{\bar{f}}{\bar{b}}$	$\bar{d}$	$\frac{\bar{f}}{\bar{b}}$	$\bar{d}$	$\frac{\bar{e}}{\bar{c}}$	$\bar{e}$	$\frac{\bar{e}}{\bar{c}}$	$\bar{e}$	$\frac{e}{\bar{c}}$	$\bar{e}$
1100111101.	e		e		f		f		e		e		e	
	c		c		d		d		c		c		c	
	g		g		b		b		g		g		g	

$\frac{e}{c}$	$\bar{e}$	$\frac{\bar{f}}{\bar{b}}$	$\bar{d}$	$\frac{\bar{e}}{\bar{c}}$	$\bar{e}$	Toddyv.	$\frac{f}{\bar{b}}$	$\bar{d}$	$\frac{\bar{e}}{\bar{c}}$	$\bar{e}$	$\frac{\bar{e}}{\bar{c}}$	$\bar{e}$	$\frac{\bar{f}}{\bar{b}}$	$\bar{d}$
e		f		e		01100011.	f		e		e		f	
c		d		c			d		c		c		d	
g		b		g			b		g		g		b	

$\frac{f}{b}$	$\bar{d}$	$\frac{f}{b}$	$\bar{d}$	$\frac{e}{c}$	$\bar{e}$	$\frac{e}{c}$	$\bar{e}$	TRESI HELI.	$\frac{c}{c}$	$\bar{e}$	$\frac{f}{b}$	$\bar{d}$	$\frac{f}{b}$	$\bar{d}$					
f_1		f_1		e_1		e_1		10001110001011.	e_1		f_1		f_1						
d_1		d_1		c_1		c_1			c_1		d_1		d_1						
b_1		b_1		g_1		g_1			g_1		b_1		b_1						

$\frac{f}{b}$	$\bar{d}$	$\frac{e}{c}$	$\bar{e}$	$\frac{e}{c}$	$\bar{e}$	$\frac{e}{c}$	$\bar{e}$	$\frac{f}{b}$	$\bar{d}$	$\frac{f}{b}$	$\bar{d}$	$\frac{f}{b}$	$\bar{d}$	$\frac{e}{c}$	$\bar{c}$				
f_1		e_1		e_1		e_1		f_1		f_1		f_1		e_1					
d_1		c_1		c_1		c_1		d_1		d_1		d_1		c_1					
b_1		g_1		g_1		g_1		b_1		b_1		b_1		g_1					

$\frac{f}{b}$	$\bar{d}$	$\frac{e}{c}$	$\bar{e}$	$\frac{e}{c}$	$\bar{e}$	BRATH YN YSGOL.	$\frac{e}{c}$	e	$\frac{f}{b}$	$\bar{d}$	$\frac{e}{c}$	$\bar{e}$							
f_1		e_1		e_1		10110100101101001011.	e_1		f_1		e_1								
d_1		c_1		c_1			c_1		d_1		c_1								
b_1		g_1		g_1			g_1		b_1		g_1								

hyn. Bys.

$\frac{e}{c}$	$\bar{e}$	$\frac{f}{b}$	$\bar{d}$	$\frac{e}{c}$	$\bar{e}$	$\frac{f}{b}$	$\bar{d}$	$\frac{f}{b}$	$\bar{d}$	$\frac{e}{c}$	$\bar{e}$	$\frac{f}{b}$	$\bar{d}$	$\frac{e}{c}$	$\bar{e}$	$\frac{e}{c}$	$\bar{e}$		
e_1		f_1		e_1		f_1		f_1		e_1		f_1		e_1		e_1			
c_1		d_1		c_1		d_1		d_1		c_1		d_1		c_1		c_1			
g_1		b		g_1		b_1		b_1		g_1		b		g_1		g_1			

HATUR BACH.	$\frac{f}{b}$	$\bar{d}$	$\frac{f}{b}$	$\bar{d}$	$\frac{e}{c}$	$\bar{e}$	$\frac{f}{b}$	$\bar{d}$	$\frac{e}{c}$	$\bar{e}$	$\frac{e}{c}$	$\bar{e}$	$\frac{f}{b}$	$\bar{d}$					
001011001011.	f_1		f_1		e_1		f_1		e_1		e_1		f_1						
	d_1		d_1		c_1		d_1		c_1		c_1		d_1						
	b_1		b		g_1		b		g_1		g_1		b						

hyn.

$\frac{f}{b}$	$\bar{d}$	$\frac{e}{c}$	$\bar{e}$	$\frac{f}{b}$	$\bar{d}$	$\frac{e}{c}$	$\bar{e}$	$\frac{e}{c}$	$\bar{e}$	FLAMGWR GWRGAN.	$\frac{e}{c}$	$\bar{e}$	$\frac{f}{b}$	$\bar{d}$					
f_1		e_1		f_1		e_1		e_1		1011.101100110011.	e_1		f_1						
d_1		c_1		d_1		c		c_1			c_1		d_1						
b_1		g_1		b		g_1		g_1			g_1		b_1						

Bys.				hyn.				Bys.				
$\frac{\bar{e}}{\bar{c}}$	$\bar{e}$	$\frac{\bar{e}}{\bar{c}}$	$\bar{e}$	$\frac{\bar{f}}{\bar{b}}$	$\bar{d}$	$\frac{\bar{f}}{\bar{b}}$	$\bar{d}$	$\frac{\bar{e}}{\bar{c}}$	e	$\frac{\bar{e}}{\bar{c}}$	$\bar{e}$	Tervyn
e |		e |		f		f |		e |		e |		Flamgwr Gwrgan.
c |		c |		d |		d |		c |		c |		
g |		g |		b		b |		g |		g |		

RHINIART.	$\frac{\bar{e}}{\bar{c}}$	$\bar{e}$	$\frac{\bar{f}}{\bar{b}}$	$\bar{d}$	$\frac{\bar{f}}{\bar{b}}$	d	$\frac{\bar{e}}{\bar{c}}$	$\bar{e}$	$\frac{\bar{e}}{\bar{c}}$	e	$\frac{\bar{e}}{\bar{e}}$	e	$\frac{\bar{f}}{\bar{b}}$	$\bar{d}$
10011.10011.	e |		f |		f |		e |		e |		e |		f |	
	c |		d |		d |		c |		c |		c |		d |	
	g |		b |		b		g |		g		g |		b |	

$\frac{\bar{f}}{b}$	$\bar{d}$	$\frac{\bar{e}}{\bar{c}}$	$\bar{e}$	$\frac{\bar{e}}{\bar{c}}$	$\bar{e}$	WNSACH.	$\frac{\bar{e}}{\bar{c}}$	$\bar{e}$	$\frac{\bar{e}}{\bar{c}}$	$\bar{e}$	$\frac{\bar{e}}{\bar{c}}$	$\bar{e}$	$\frac{\bar{e}}{\bar{c}}$	$\bar{e}$
f |		e |		e |		11110001.	e |		e |		e |		e |	
d |		c |		c |			c |		c |		c |		c |	
b |		g |		g |			g |		g |		g |		g |	

								hyn.			
$\frac{\bar{f}}{\bar{b}}$	d	$\frac{\bar{f}}{\bar{b}}$	$\bar{d}$	$\frac{\bar{f}}{\bar{b}}$	$\bar{d}$	$\frac{\bar{e}}{\bar{c}}$	$\bar{e}$	BRYT ODIDAWG.	$\frac{\bar{f}}{\bar{b}}$	$\bar{d}$	$\frac{\bar{f}}{\bar{b}}$	$\bar{d}$
f |		f |		f |		e |		0010.0010.1101.1101.	f |		f |	
d |		d |		d |		c |			d |		d |	
b |		b		b		g |			b		b	

Bys.				hyn.						Bys.	
$\frac{\bar{e}}{\bar{c}}$	$\bar{e}$	$\frac{\bar{f}}{\bar{b}}$	$\bar{d}$	$\frac{\bar{e}}{\bar{c}}$	$\bar{e}$	$\frac{\bar{e}}{\bar{c}}$	$\bar{e}$	$\frac{\bar{f}}{\bar{b}}$	$\bar{d}$	$\frac{\bar{e}}{\bar{c}}$	$\bar{e}$
		f |		e |		e |		f |		e |	
c |		d |		c |		c |		d |		c |	
g |		b |		g |		g |		b |		g	

MACMWN HIR.	$\frac{\bar{e}}{\bar{c}}$	$\bar{e}$	$\frac{\bar{e}}{\bar{c}}$	$\bar{e}$	$\frac{\bar{e}}{\bar{c}}$	$\bar{e}$	$\frac{\bar{e}}{\bar{c}}$	$\bar{e}$	$\frac{\bar{f}}{\bar{b}}$	$\bar{d}$	$\frac{\bar{f}}{\bar{b}}$	$\bar{d}$
11110000101010111100001011.	e |		e |		e |		e |		f |		f |	
	c |		c |		c |		c |		d |		d |	
	g |		g |		g |		g |		b		b |	

$\frac{\bar{f}}{\bar{b}}$	$\bar{d}$	$\frac{\bar{f}}{\bar{b}}$	d	$\frac{\bar{e}}{\bar{c}}$	$\bar{e}$	$\frac{\bar{f}}{\bar{b}}$	d	$\frac{e}{\bar{c}}$	$\bar{e}$	$\frac{\bar{f}}{\bar{b}}$	d	$\frac{\bar{e}}{\bar{c}}$	$\bar{e}$	$\frac{\bar{e}}{\bar{c}}$	$\bar{e}$
f_1		f_1		e_1		f_1		e_1		f_1		e_1		e_1	
d_1		d_1		c_1		d_1		c_1		d_1		c_1		c_1	
b		b		g_1		b_1		g_1		b		g_1		g_1	

$\frac{\bar{e}}{\bar{c}}$	e	$\frac{\bar{e}}{\bar{c}}$	e	$\frac{\bar{f}}{\bar{b}}$	$\bar{d}$	$\frac{\bar{f}}{\bar{b}}$	d	$\frac{\bar{f}}{\bar{b}}$	$\bar{d}$	$\frac{\bar{f}}{\bar{b}}$	$\bar{d}$	$\frac{\bar{e}}{\bar{c}}$	$\bar{e}$	$\frac{\bar{f}}{\bar{b}}$	d
e_1		e_1		f_1		f_1		f_1		f_1		e_1		f_1	
c_1		c_1		d_1		d_1		d_1		d_1		c_1		d_1	
g_1		g_1		b_1		b_1		b		b_1		g_1		b_1	

$\frac{\bar{e}}{\bar{c}}$	$\bar{e}$	$\frac{\bar{e}}{\bar{c}}$	e	MAC Y DELGI.	$\frac{\bar{f}}{\bar{b}}$	$\bar{d}$	$\frac{\bar{e}}{\bar{c}}$	$\bar{e}$	$\frac{\bar{e}}{\bar{c}}$	$\bar{e}$	$\frac{\bar{e}}{\bar{c}}$	$\bar{e}$	$\frac{\bar{f}}{\bar{b}}$	d
e_1		e_1		0111011.	f_1		e_1		e_1		e_1		f_1	
c_1		c_1			d_1		c_1		c_1		c_1		d_1	
g_1		g_1			b_1		g_1		g_1		g_1		b	

$\frac{\bar{e}}{\bar{c}}$	$\bar{e}$	$\frac{\bar{e}}{\bar{c}}$	$\bar{e}$	MAC MWN BYR.	$\frac{\bar{e}}{\bar{c}}$	$\bar{e}$	$\frac{\bar{e}}{\bar{c}}$	e	$\frac{\bar{f}}{\bar{b}}$	$\bar{d}$	$\frac{\bar{f}}{b}$	$\bar{d}$	$\frac{\bar{e}}{\bar{c}}$	$\bar{e}$
e_1		e_1		11001111.	e_1		e_1		f_1		f_1		e_1	
c_1		c_1			c_1		c_1		d_1		d_1		c_1	
g_1		g_1			g_1		g_1		b		b_1		g_1	

$\frac{\bar{e}}{\bar{c}}$	$\bar{e}$	$\frac{\bar{e}}{\bar{c}}$	$\bar{e}$	$\frac{\bar{e}}{\bar{c}}$	$\bar{e}$	ALBAN HYVAIDD.	$\frac{\bar{e}}{\bar{c}}$	$\bar{e}$	$\frac{\bar{f}}{\bar{b}}$	$\bar{d}$	$\frac{\bar{e}}{\bar{c}}$	$\bar{e}$	$\frac{\bar{e}}{\bar{c}}$	$\bar{e}$	$\frac{\bar{f}}{\bar{b}}$	$\bar{d}$
e_1		e_1		e_1		10110100.01001011.	e_1		f_1		e_1		e_1		f_1	
c_1		c_1		c_1			c_1		d_1		c_1		c_1		d_1	
g_1		g_1		g_1			g_1		b_1		g_1		g_1		b	

$\frac{\bar{e}}{\bar{c}}$	$\bar{e}$	$\frac{\bar{f}}{\bar{b}}$	$\bar{d}$	$\frac{\bar{f}}{\bar{b}}$	d	$\frac{\bar{f}}{\bar{b}}$	$\bar{d}$	$\frac{\bar{e}}{\bar{c}}$	$\bar{e}$	$\frac{\bar{f}}{\bar{b}}$	$\bar{d}$	$\frac{\bar{f}}{\bar{b}}$	$\bar{d}$	$\frac{\bar{e}}{\bar{c}}$	$\bar{e}$	$\frac{\bar{f}}{\bar{b}}$	$\bar{d}$	$\frac{\bar{e}}{\bar{c}}$	$\bar{e}$	$\frac{\bar{e}}{\bar{c}}$	$\bar{e}$
e_1		f_1		f_1		f_1		e_1		f_1		f_1		e_1		f_1		e_1		e_1	
c_1		d_1		d_1		d_1		c_1		d_1		d_1		c_1		d_1		c_1		c_1	
g_1		b		b		b		g_1		b		b		g_1		b		g_1		g_1	

Tervyn y pedwar mesur ar ugain: yr un gainc ar bob mesur, gan mwyav.—Mi á briciais yn gyntav Macmwn hir, a Macmwn byr, a Mac y Delgi, a phedair cainc ar ugain yn mhob un o honynt; ac wedi hyny y pedwar mesur ar ugain o'r un gainc, ond newidiaw y mesur val y gwelwch.

GOGWYDDAWR I DDYSGU Y PRICIAD.

GOGWYDDAWR PRICIAD ARALL.

Tagiad y vawd ... ...

Y Plethiad byr ... ...

Plethiad y pedwarbys ...

Plethiad y bys bach ... ...

Craviad dwbyl ... ...

Craviad sengyl ... ...

Hanner Craviad ... ...

Tavliad y bys ... ...

Plethiad dwbyl ... ...

Plethiad y wenynen ... ...

Crychu y vawd ... ...

Ysgwyd y bys ... ...

Tagiad dwbyl ... ...

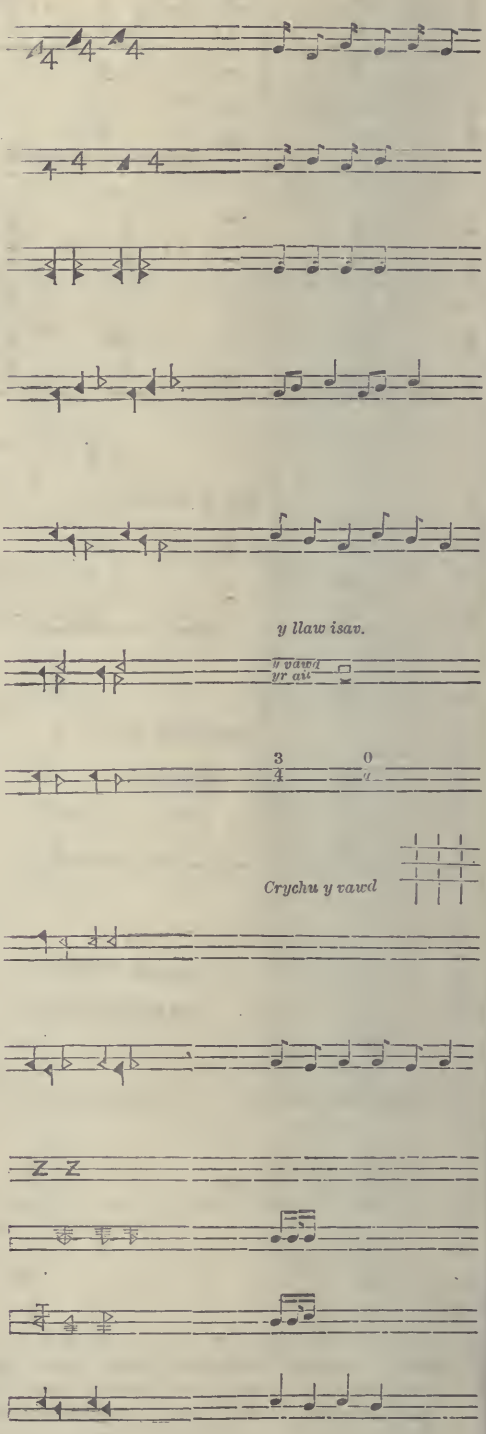

Tagiad forchawg ... ... $\frac{\psi}{\frac{b}{g}}$

Cevyn ewin ... ... $\frac{1}{g}$

Ysbonc ... ... $\frac{}{g^1}$

Plethiad mawr... ... ... $\frac{/}{\frac{a}{g}}$

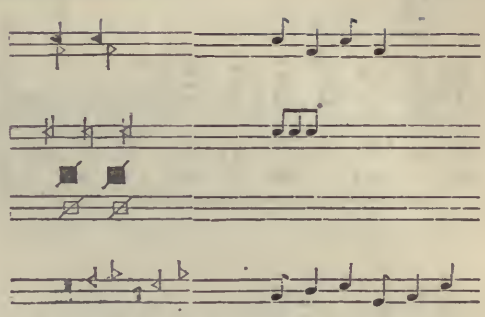

Nid yw y Nodau diweddar ond dyvaliad L. MORRIS.

DECHRE GOSTEG DAVYDD ATHRAW.

11001011.

/	+	/	+	/	+	/	+	/	+	/	+	/	+	/	+	/	+	/	+	/
$\frac{g\cdot}{f}$	$\frac{g\cdot}{f}$	$\frac{g\cdot}{f}$	$\frac{g\cdot}{f}$	$\frac{g\cdot}{f}$	$\frac{g\cdot}{f}$	$\frac{g\cdot}{f}$	$\frac{g\cdot}{f}$	$\frac{g\cdot}{f}$	$\frac{g\cdot}{f}$	$\frac{g\cdot}{f}$	$\frac{g\cdot}{f}$	$\frac{g\cdot}{f}$	$\frac{g\cdot}{f}$	$\frac{g\cdot}{f}$	$\frac{g\cdot}{f}$	$\frac{g\cdot}{f}$	$\frac{g\cdot}{f}$	$\frac{g\cdot}{f}$	$\frac{g\cdot}{f}$	$\frac{g\cdot}{f}$
c^1	g^1	c^1	g^1	b^1	g^1	b^1	g^1	c^1	g^1	b^1	g^1	c^1	g^1	c^1	g	c^1	g^1	c^1	g^1	b^1
cc		*cc*		*dd*		*dd*		*cc*		*dd*		*cc*		*cc*		*cc*		*cc*		*dd*

+	/	+	/	$\frac{/}{a}$		$\frac{/}{f}$	$\frac{\triangle}{e}$	$\frac{\diagdown}{c}$	$\frac{\diagdown}{d}$	*Bys y gainc* ac yno y diwedd yma sy ar ol pob cainc.	$\frac{}{g}$	$\frac{\natural}{d}$	$\frac{}{g}$	$\frac{d}{c}$	$\frac{}{b}$
$\frac{g\cdot}{f}$	$\frac{g\cdot}{f}$	$\frac{g\cdot}{f}$	$\frac{g\cdot}{f}$	$\frac{g\cdot}{f}$	$g\cdot$	$\frac{}{d}$	$\frac{}{d}$	$\frac{}{b}$	$\frac{}{c}$						
g^1	b^1	g^1	c^1	g^1	b^1	g^1	c^1	g^1	c		c^1	g^1	c^1	g^1	b^1
	dd		*cc*		*dd*		*cc*		*cc*		*cc*		*cc*		*dd*

$\frac{\natural}{f}$		$\frac{}{f}$		$\frac{d}{c}$		$\frac{}{f}$		$\frac{\natural}{f}$	$\frac{d}{c}$		$\frac{\natural}{f}$	$\frac{d}{c}$		$\frac{\natural}{f}$		$\frac{}{f}$
$\frac{}{d}$	$\frac{}{b}$	$\frac{}{d}$	$\frac{}{g}$	$\frac{}{c}$	$\frac{}{b}$	$\frac{}{d}$	$\frac{}{g}$	$\frac{}{d}$	$\frac{}{g}$	$\frac{}{c}$	$\frac{}{g}$	$\frac{}{c}$	$\frac{}{g}$	$\frac{}{d}$	$\frac{}{b}$	$\frac{}{d}$
g^1	b^1	g^1	c^1	g^1	b^1	g^1	c^1	g^1	c^1	g^1	c^1	g^1	c^1	g^1	b^1	g^1
	dd		*cc*		*dd*		*cc*		*cc*		*cc*		*cc*		*dd*	

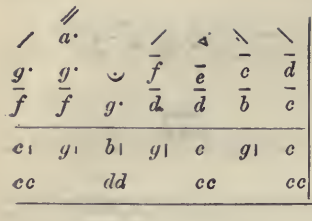

Tervyn y gainc a'r diwedd.

II.

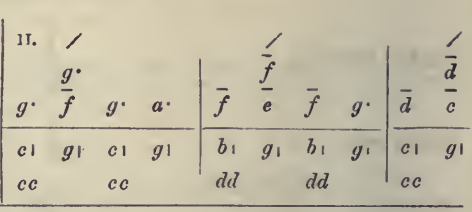

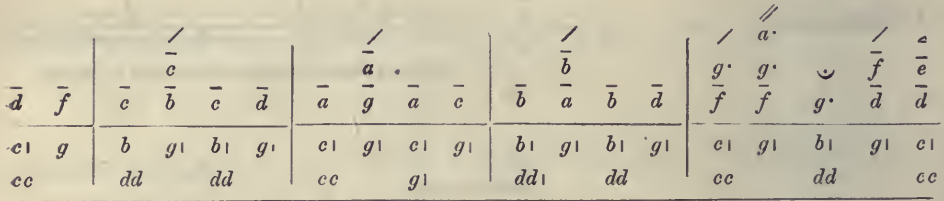

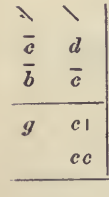

Tervyn y gainc unwaith. Dyma val i mae ei chanu yr ail waith.

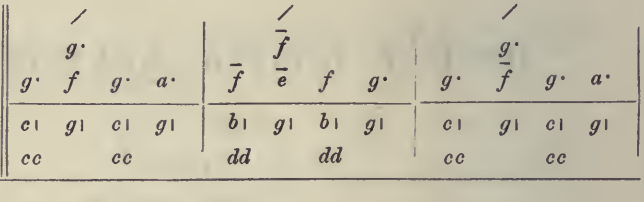

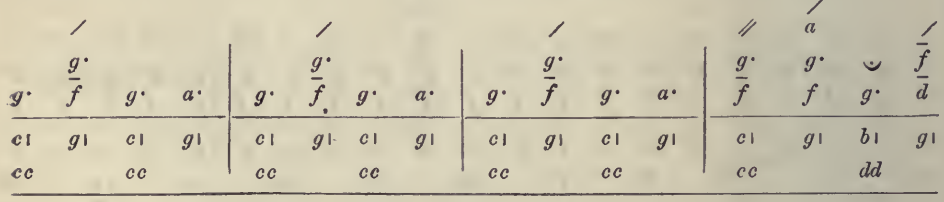

III.

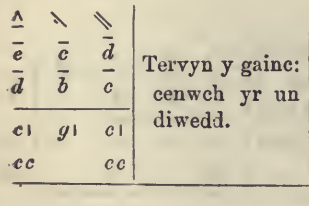

Tervyn y gainc: cenwch yr un diwedd.

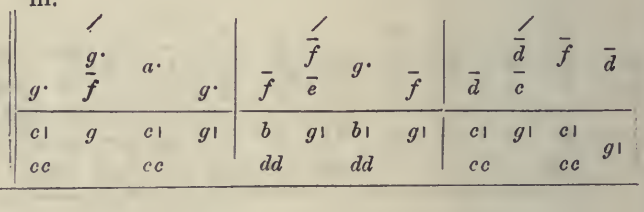

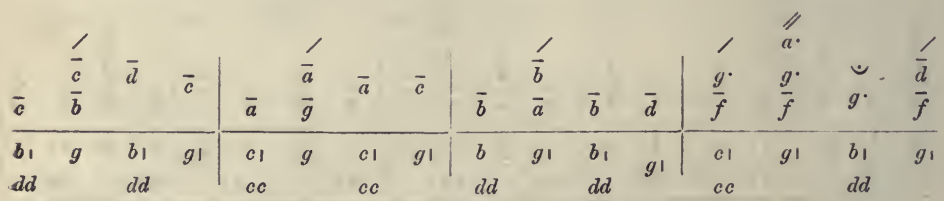

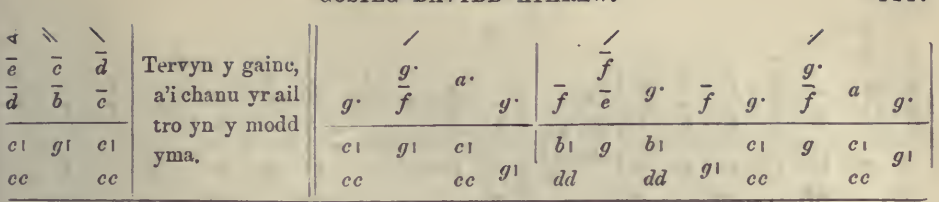
Tervyn y gainc, a'i chanu yr ail tro yn y modd yma.

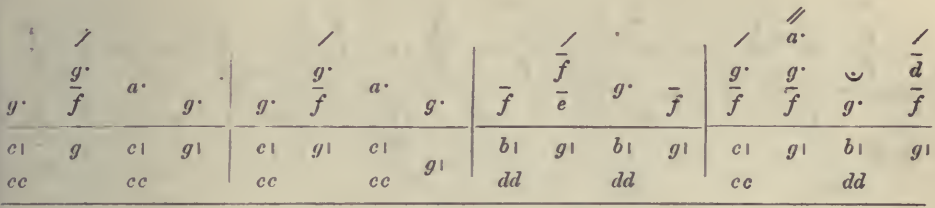

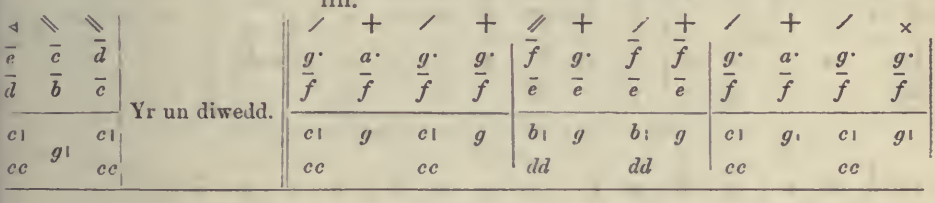
IIII.
Yr un diwedd.

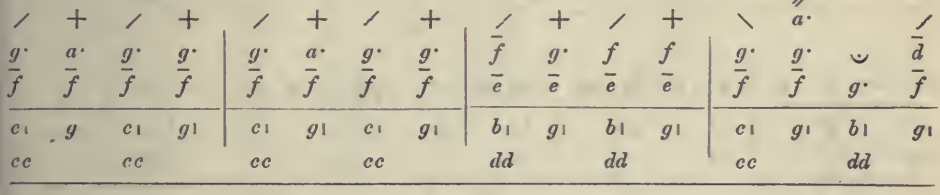

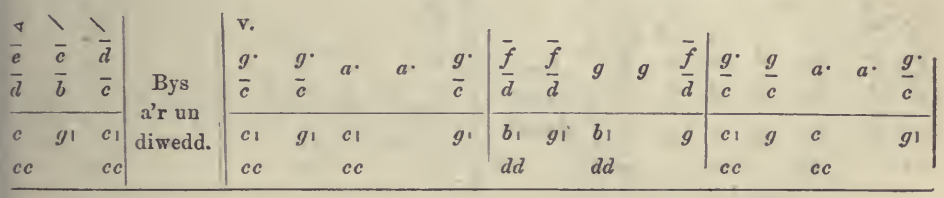
v.
Bys a'r un diwedd.

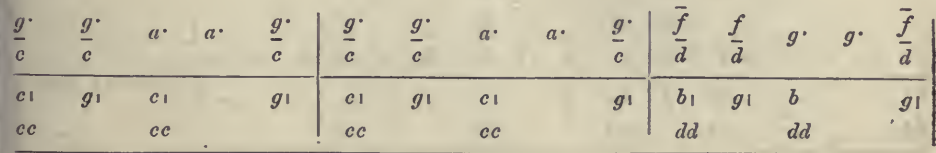

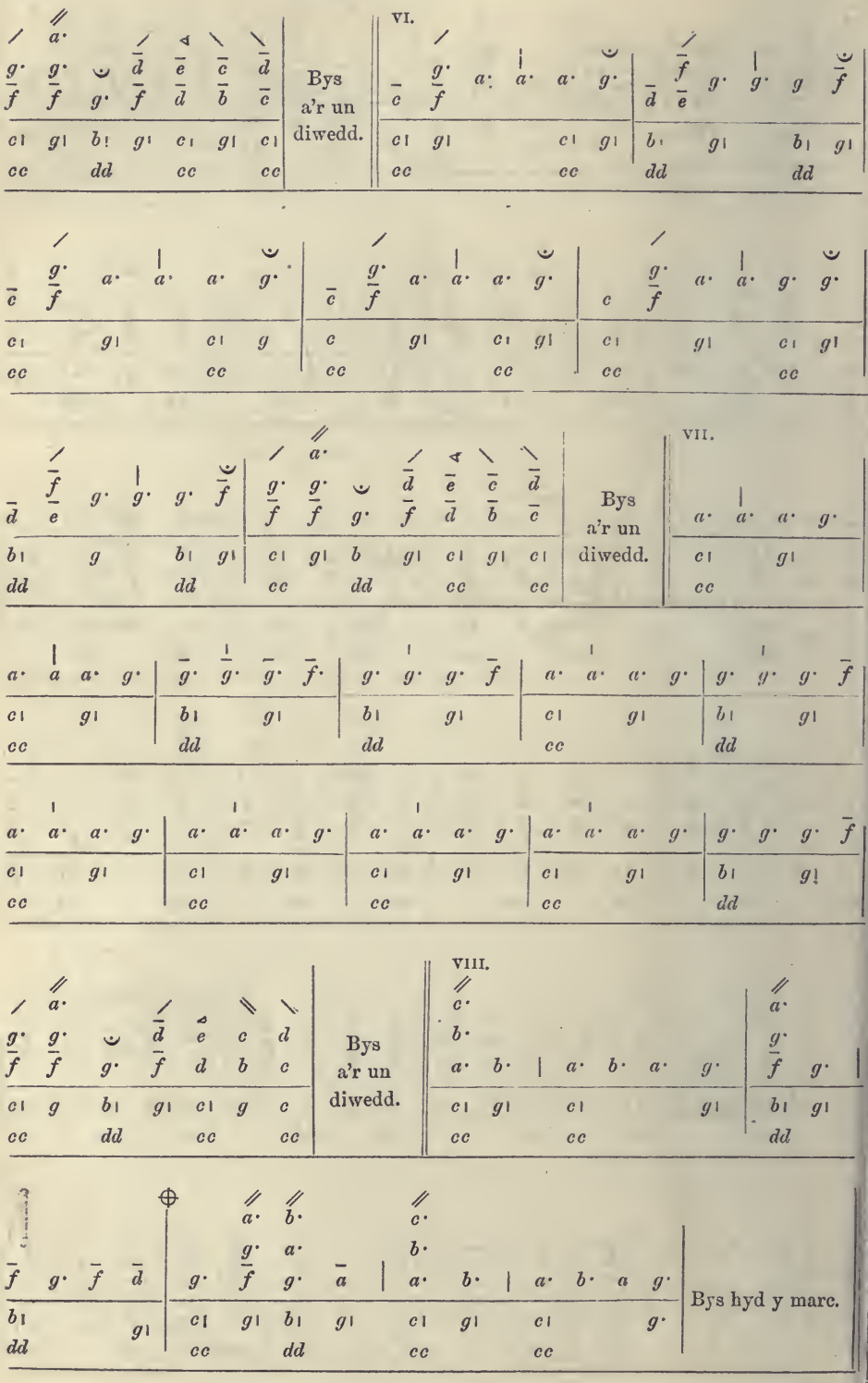
Bys a'r un diwedd.
VI.
Bys a'r un diwedd.
VII.
Bys a'r un diwedd.
VIII.
Bys a'r un diwedd.
Bys hyd y marc.

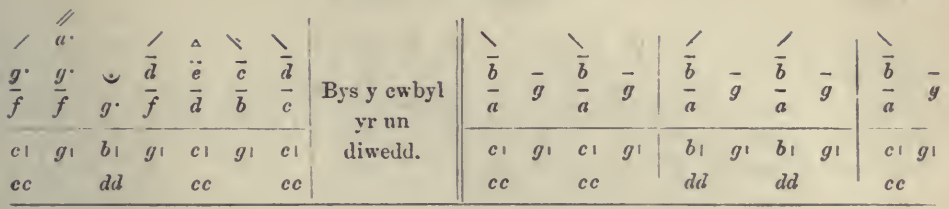

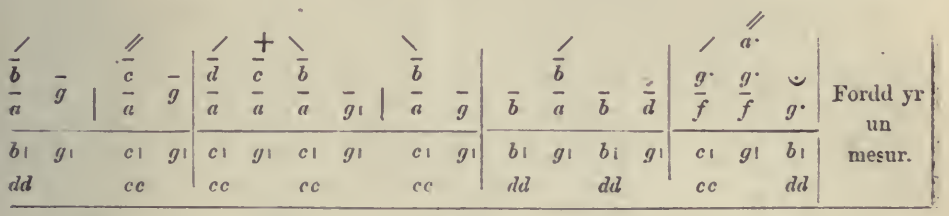

Y x. yr un vath a'r gyntav, ond dyblu plethiad y pedwarbys yn nhob man, a chadw yr un mesur a'r llaw isav.

TERVYN GOSTEG DAVYDD ATHRAW.—CORSINIWR.

DECHRE GOSTEG YR HALEN.

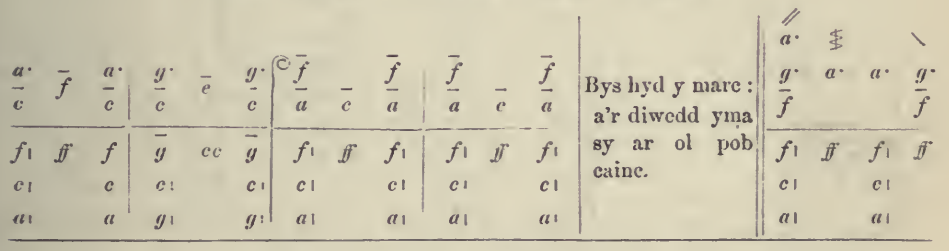

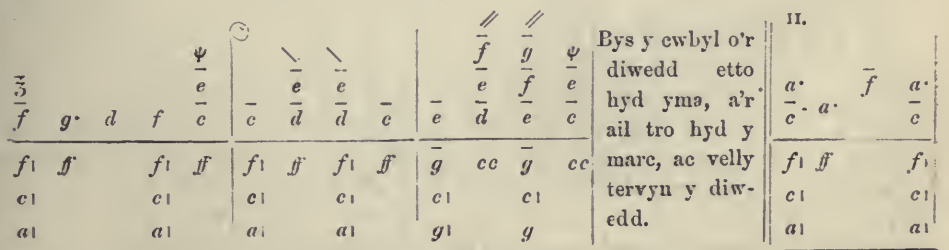

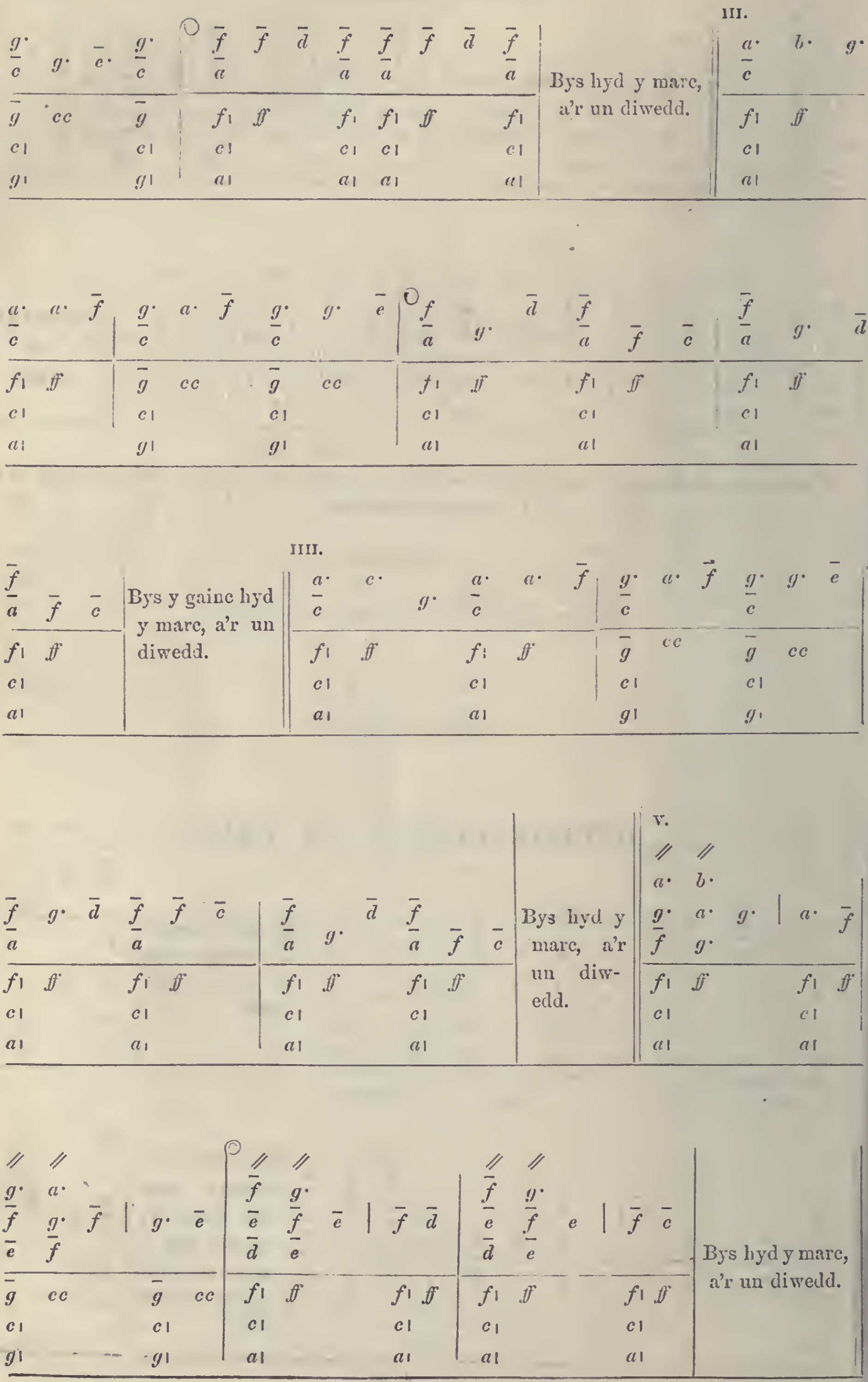
III.
Bys hyd y marc, a'r un diwedd.
IIII.
Bys y gainc hyd y marc, a'r un diwedd.
Bys hyd y marc, a'r un diwedd.
V.
Bys hyd y marc, a'r un diwedd.

VI.

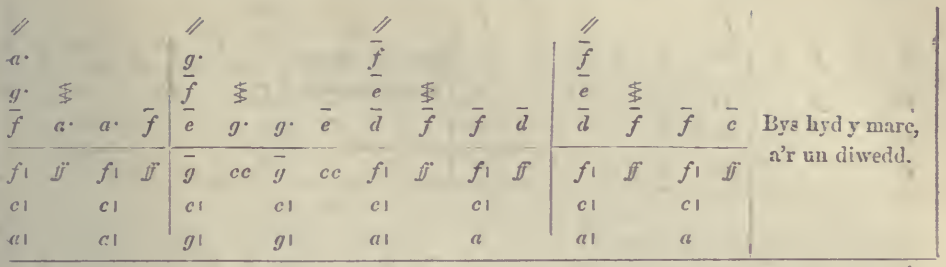

VII.

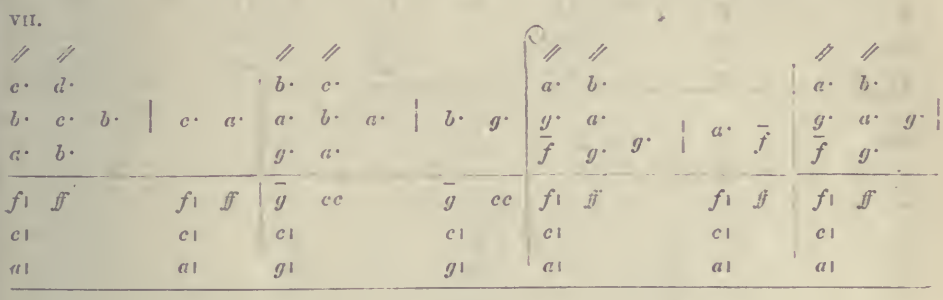

VIII.

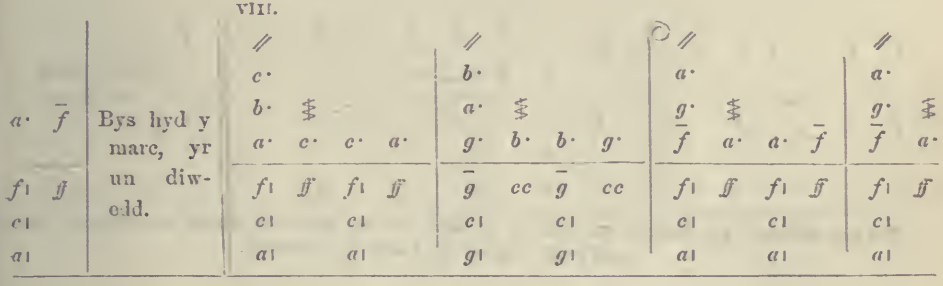

IX.

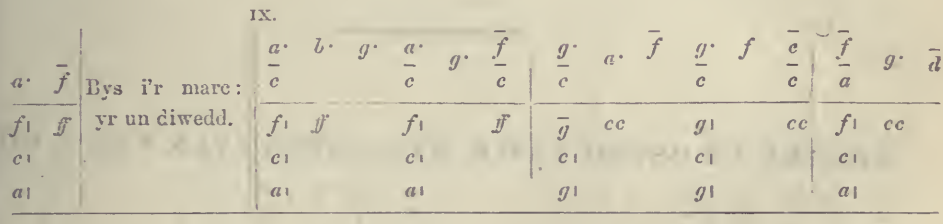

X.

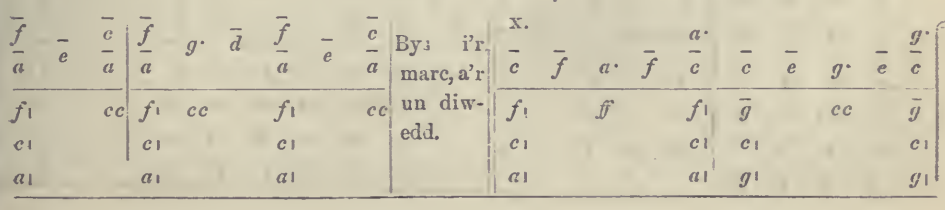

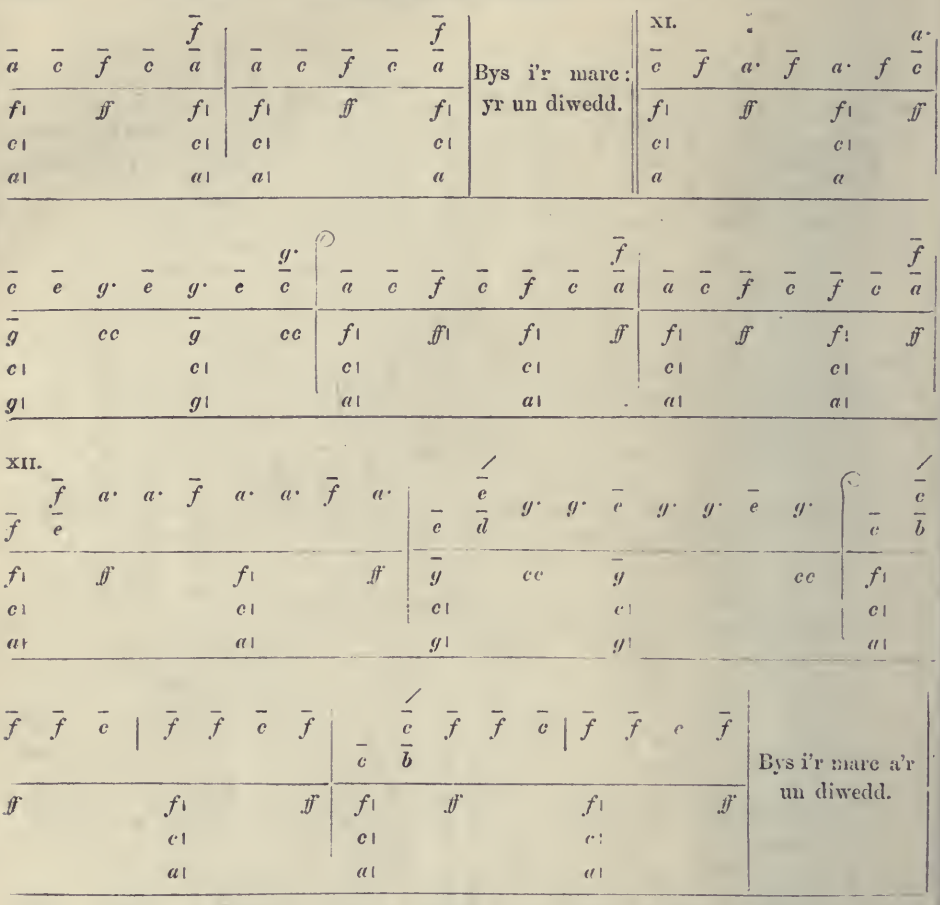

Tervyn Gosteg yr Halen, yr hon a vyddid yn ei chanu o vlaen marchogion Arthur pan roid y salter a'r halen ar y bwrdd.

DECHRE YR OSTEG VAWR, NEU OSTEG IVAN VAB Y GOV.

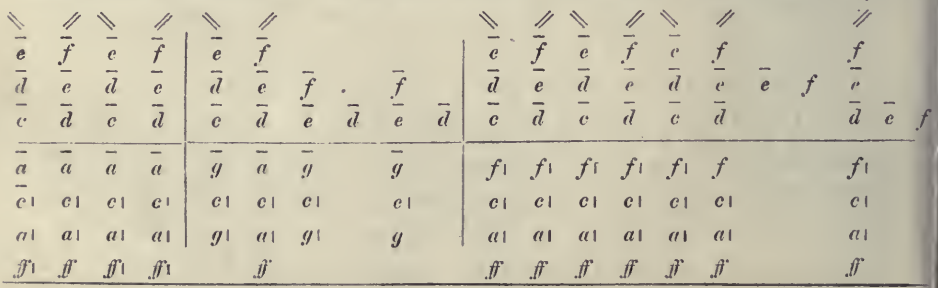

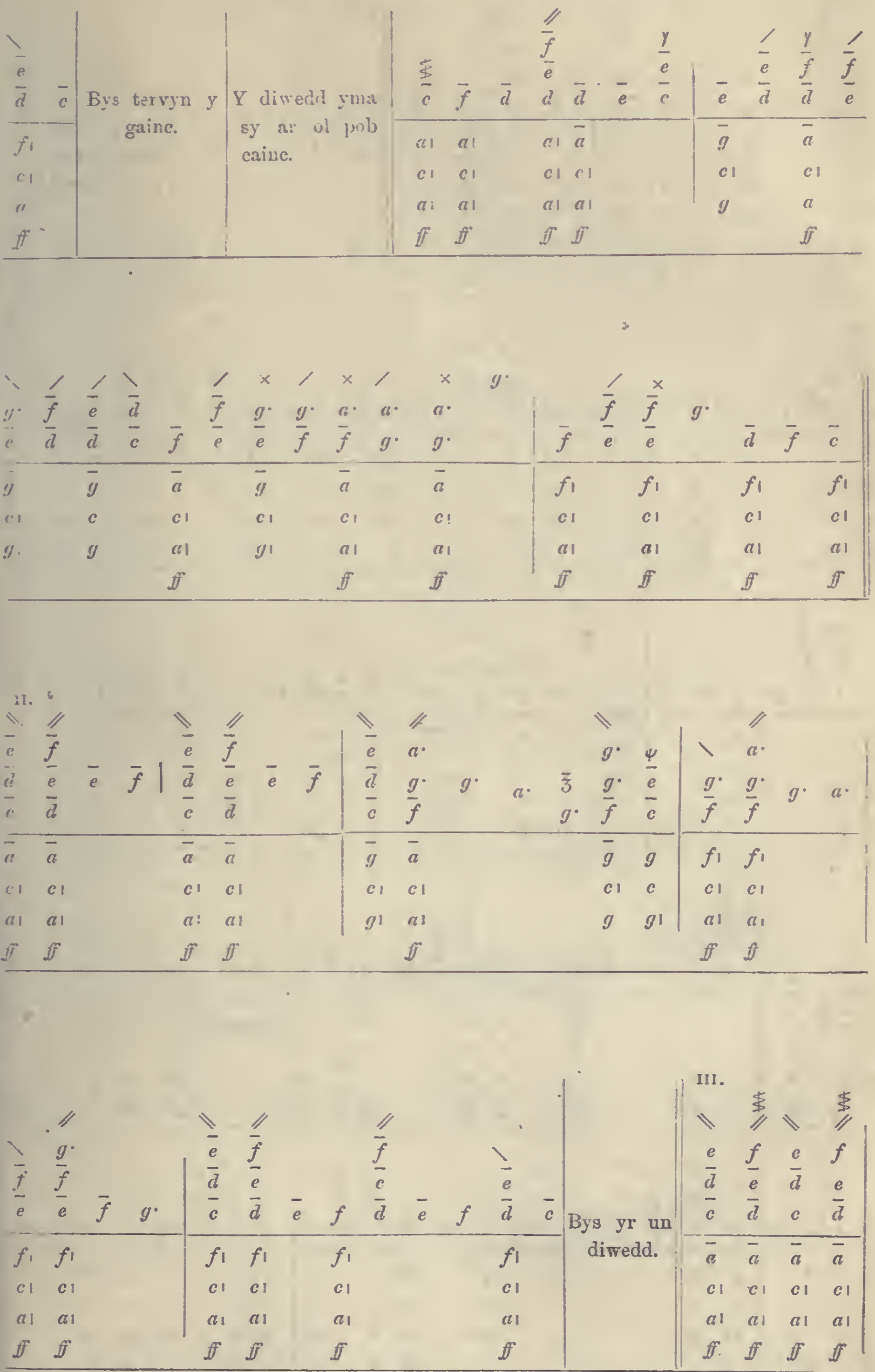
Bys tervyn y gainc.
Y diwedd yma sy ar ol pob caine.
II.
III.
Bys yr un diwedd.

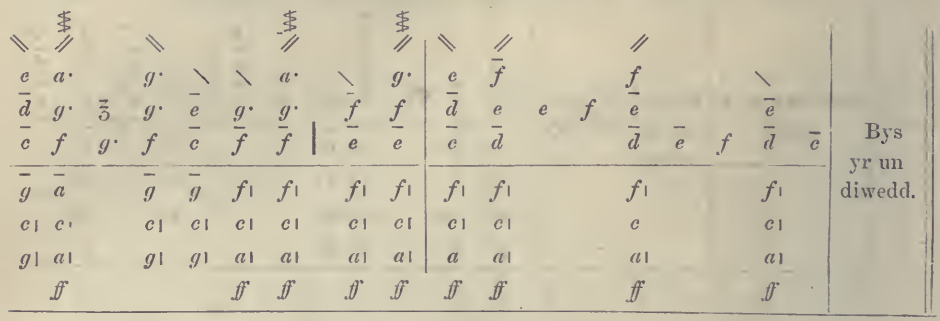

IIII.

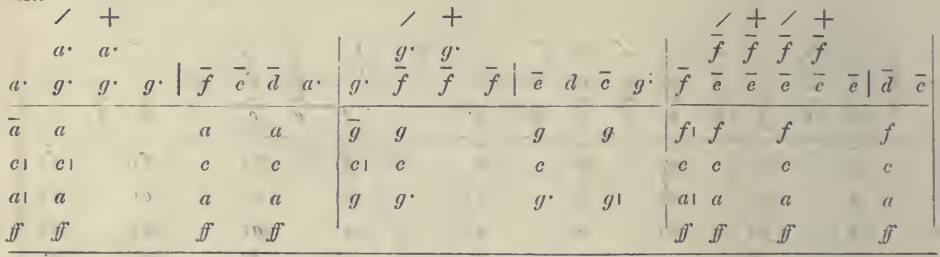

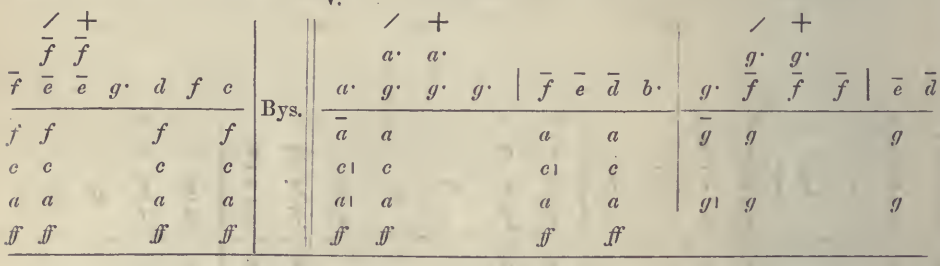

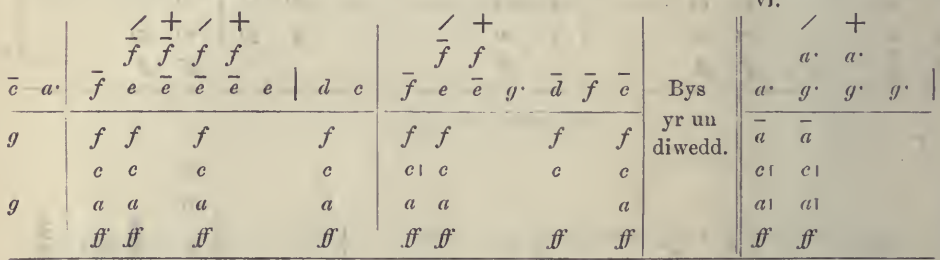

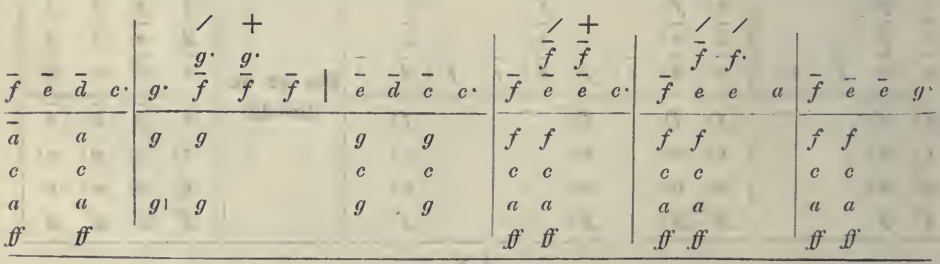

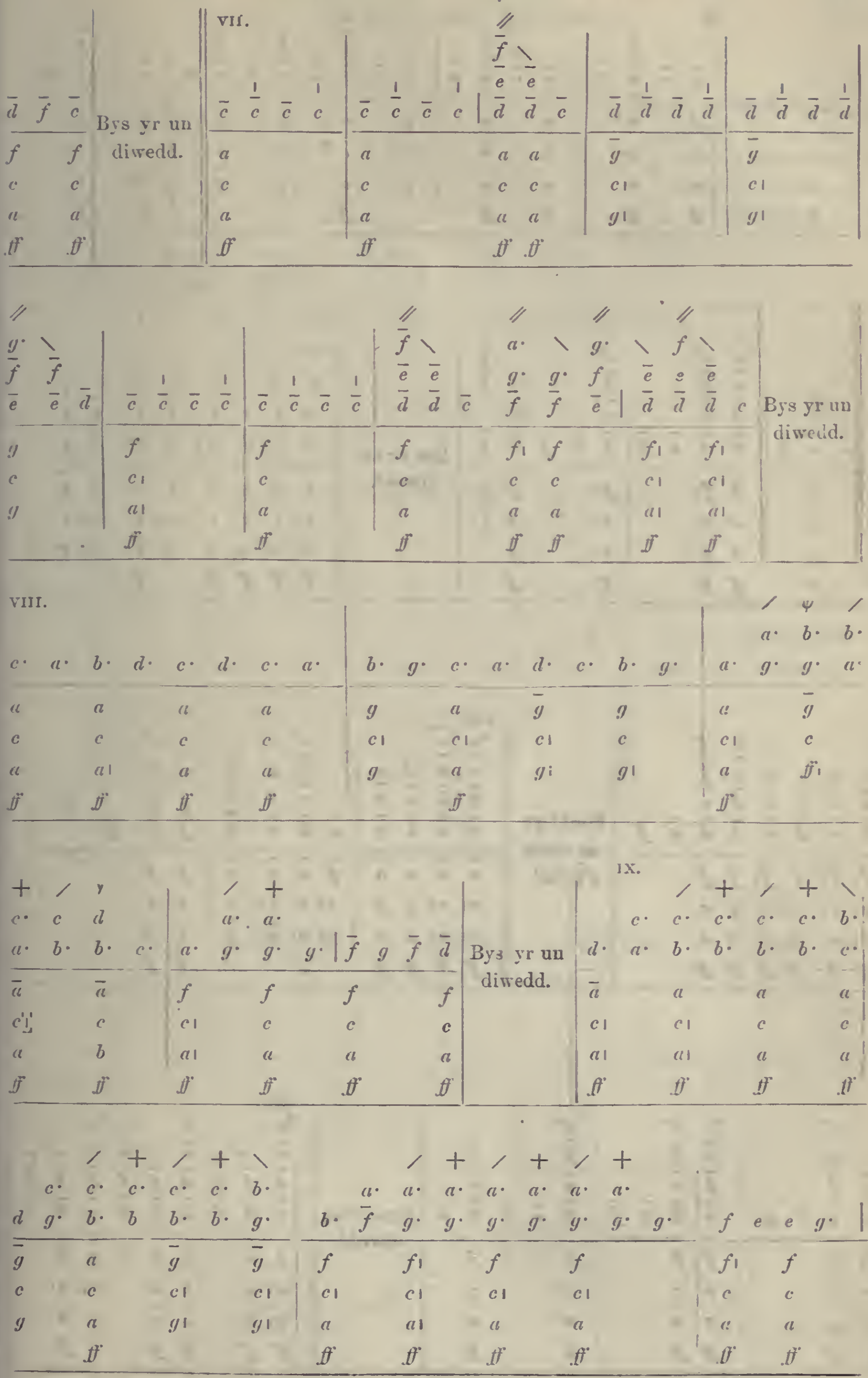
VII.
Bys yr un diwedd.
Bys yr un diwedd.
VIII.
IX.
Bys yr un diwedd.

				X.																			
					|	$\bar{f}$			|	$\bar{f}$			|	$\bar{f}$		$\bar{f}$		$\bar{f}$			|	$\bar{f}$	
$\bar{d}$	$\bar{f}$	c	Bys.	$\bar{c}$	$\bar{c}$	$\bar{e}$	$\bar{d}$	$\bar{c}$	$\bar{c}$	$\bar{e}$	$\bar{d}$	$\bar{c}$	$\bar{c}$	$\bar{e}$	$\bar{d}$	$\bar{e}$	$\bar{d}$	$\bar{e}$	d	c	$\bar{c}$	$\bar{e}$	$\bar{d}$
f		f		a		a		a		a		$\bar{g}$		a		g		$\bar{g}$		f|		f|	
c		c|		c|		c|		c		c		c		c		c|		c|		c|		c|	
a		a|		a|		a		a		a		g|		a		g|		g|		a|		a	
ff		ff		ff		ff		ff		ff				ff						ff		ff	

																		XI.							
				\\	//			//			\			\	ψ	\	ψ	|	\	ψ	|	\	ψ	|
				$\bar{e}$	$\bar{f}$			$\bar{f}$			$\bar{e}$													
	|	$\bar{f}$		$\bar{d}$	$\bar{e}$			$\bar{e}$			$\bar{d}$			$\bar{e}$	$\bar{e}$	$\bar{e}$	$\bar{e}$		$\bar{e}$	$\bar{e}$		$\bar{e}$	$\bar{e}$	
$\bar{c}$	$\bar{c}$	$\bar{e}$	$\bar{d}$	$\bar{c}$	$\bar{d}$	$\bar{e}$	$\bar{f}$	$\bar{d}$	$\bar{e}$	$\bar{f}$	$\bar{d}$	$\bar{c}$	Bys yr un diwedd.	$\bar{d}$	$\bar{c}$	$\bar{d}$	$\bar{c}$		$\bar{d}$	$\bar{c}$		$\bar{d}$	$\bar{c}$	
f|		f		f	f|			f|			f|			$\bar{a}$	$\bar{a}$	a	$\bar{a}$		$\bar{g}$	$\bar{a}$		$\bar{g}$	$\bar{g}$	
c|		c		c|	c|			c|			c|			c|	c	c	c		c|	c		c|	c|	
a		a		a	a			a|			a|			a|	a|	a	a		g|	a|		g:	g|	
ff		ff		ff	ff			ff			ff			ff	ff	ff	ff			ff				

									XII.												
				\\	//				\\	\\				//	//				//		
\	ψ	\	ψ	$\bar{e}$	$\bar{f}$				$\bar{e}$	$\bar{e}$	\	ψ		$\bar{f}$	g·	ψ	\		a·		
$\bar{e}$	$\bar{e}$	$\bar{e}$	$\bar{e}$	$\bar{d}$	$\bar{e}$				$\bar{d}$	$\bar{d}$	$\bar{e}$	$\bar{e}$		$\bar{e}$	$\bar{f}$	$\bar{e}$	g		g·		a·
$\bar{d}$	$\bar{c}$	$\bar{d}$	$\bar{c}$	$\bar{c}$	$\bar{d}$	$\bar{e}$	f	Fordd yr un vesur a'r llall.	$\bar{c}$	$\bar{c}$	$\bar{d}$	$\bar{c}$	$\bar{e}$	$\bar{d}$	$\bar{e}$	$\bar{c}$	$\bar{f}$		$\bar{f}$	g·	
f|	f|	f	f|	f	f				$\bar{a}$	$\bar{a}$	a	a	$\bar{g}$	$\bar{a}$	$\bar{g}$	$\bar{g}$	f|		f|		
c|	c|	c|	c	c	c				c|	c|	c	c	c|	c	c|	c	c|		c|		
a|	a|	a|	a	a	a				a|	a|	a	a	g|	a|	g|	g	a|		a|		
ff	ff	ff	ff	ff	ff				ff	ff	ff	ff		ff			ff		ff		

														XIII.								
	//			\\	//			//						\\			\\			\\		
\	g·			$\bar{e}$	f			$\bar{f}$			\			$\bar{e}$	/	ψ	$\bar{e}$	/	ψ	$\bar{e}$	/	ψ
$\bar{f}$	$\bar{f}$			$\bar{d}$	$\bar{e}$			$\bar{e}$			$\bar{e}$			$\bar{d}$	$\bar{f}$	$\bar{f}$	$\bar{d}$	$\bar{f}$	$\bar{f}$	$\bar{d}$	$\bar{f}$	$\bar{f}$
$\bar{e}$	$\bar{e}$	$\bar{f}$	g·	$\bar{c}$	$\bar{d}$	$\bar{e}$	$\bar{f}$	$\bar{d}$	$\bar{e}$	$\bar{f}$	$\bar{d}$	c	Bys yr un diwedd.	$\bar{c}$	$\bar{d}$	$\bar{d}$	$\bar{c}$	$\bar{d}$	$\bar{d}$	$\bar{c}$	$\bar{d}$	$\bar{d}$
f|	f			f	f			f			f			$\bar{a}$	$\bar{a}$		a	a		$\bar{g}$	$\bar{a}$	
c|	c			c	c			c|			c			c|	c		c	c		c|	c|	
a|	a			a	a			a|			a			a|	a		a	a·		g	a	
ff	ff			ff	ff			ff			ff			ff	ff		ff	ff			ff	

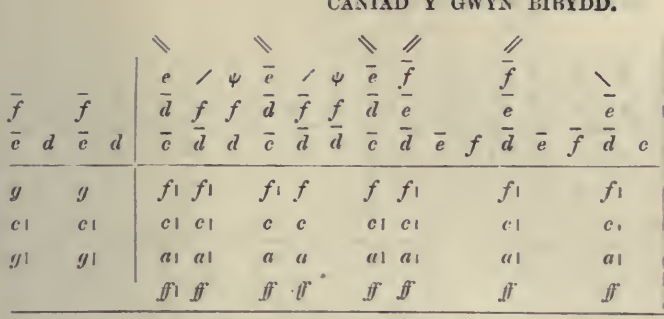

Bys yr un vath a'r gyntav, ond bod yr un vath a'r gainc gyntav.—Ond bod priced gwrthwyneb yn lle plethiad y bys bach.

Tervyn yr Osteg Vawr, neu Osteg Ivan vab y Gov.

DECHRE GOSTEG LWYTEG.

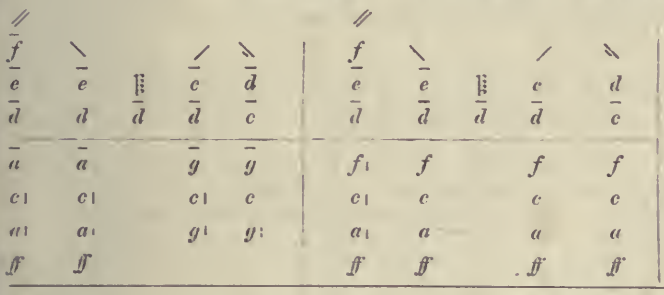

Bys). Dyna y gainc gyntav: Dyma y diwedd sy ar ol pob cainc.

CANIAD Y GWYN BIBYDD.

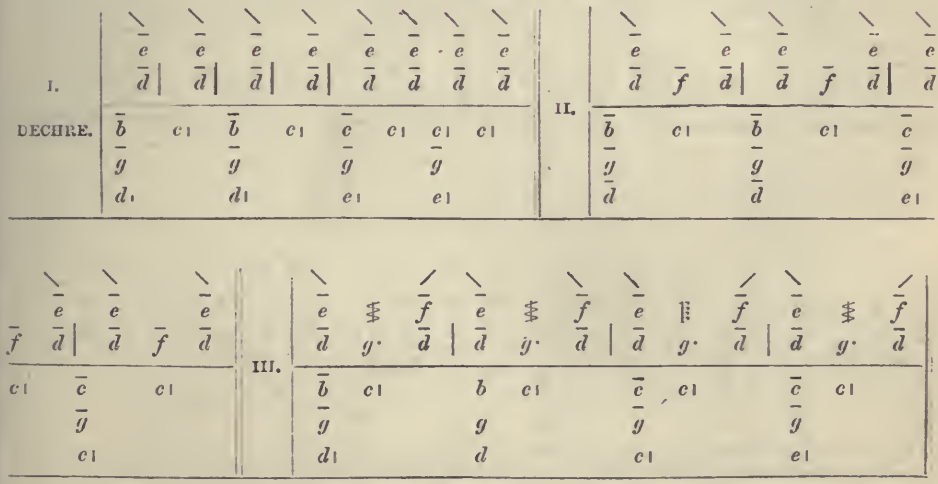

IV.

e			f	e		e			f	e	
d	g·	g·	d	d	c	d	g·	g·	d	d	c
b	c1	b		c1		c	c1	c		c1	
g		g				g		g			
d1		d				e1		e1			

V.

e				e			
d	a·	g·	a·	d	a·	g·	a·
b		c1		b		c1	
g				g			
d1				d1			

e				e			
d	a·	g	a·	d	a	g	a
c		c1		c		c1	
g				g			
e1				e			

VI.

g·	g·	g·	g·	g·	f	e	d		g·	g·	g·		g·	g·	g·
f	f	f	f	f	d	d	c		f	f	f		f	f	f
b		c1		b		c1			c		c1				
g				g					g						
d1				d1					e1						

g·	f	e	d			c·		c·			c·		c·		
f	d	d	c		f	a·	g·	a·		g·	a·	g·	a·		
c		c1			b		c1			c		c1			
g					g					g					
e1					d1					d1					

VII.

VIII.

		d·			c·			d·							
f	a·	g·	a·		f	a·	g·	a·							
b		c1			b										
g					g										
d1					d1										

	c·		d·		c·		c·		c·						
g·	a·	f	a·	g·	a·	f	a·	g·	a·						
c1		c		c1		c		c1							
		g				g									
		e1				e									

IX.

f	c·	a·		f	c·	a·		g·	c·	a·					
b	c1			b	c1			c	c1						
g				g				g							
d				d1				e1							

X.

g·	c·	a·		d·	c·	c·	a·	d·	c·	c·	a·	c·	b·	b·	g·
c	c1			b		c1		b		c1		c	c1		
g				g				g				g			
e1				d1				d1				e1			

c·	d·	d·	g·	c·	c·	a·		c·	b·	b·	g·	c·	d·	d·	g·
c		c1		b		c1						c		c1	
g				g								g			
e1				d1								e1			

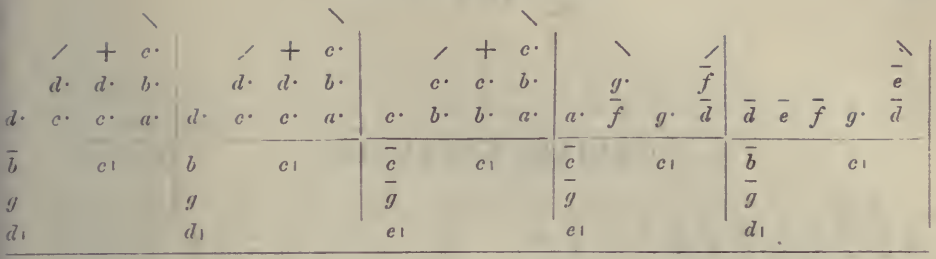

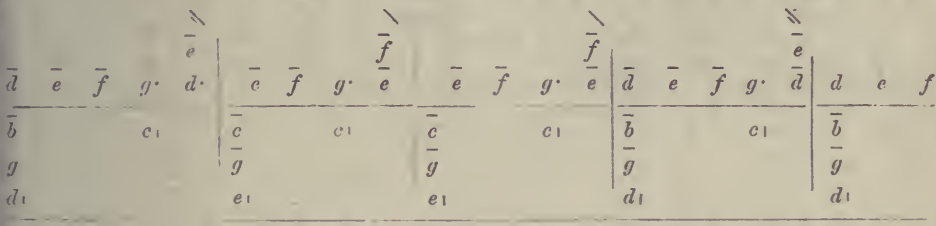

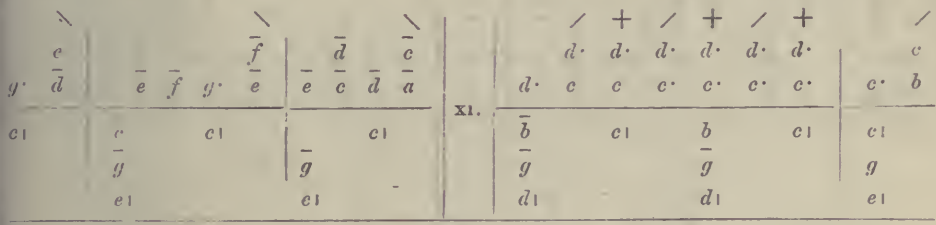

XI.

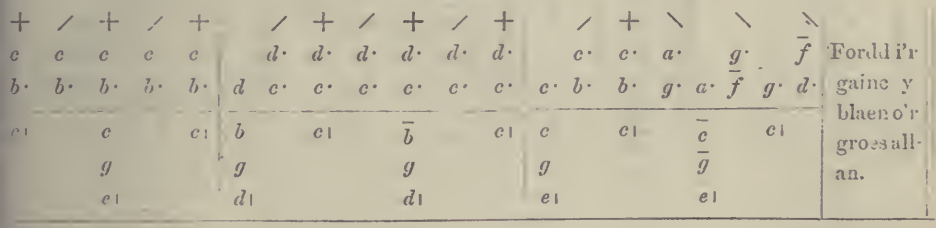

Fordd i'r gaine y blaen o'r groes allan.

XII.

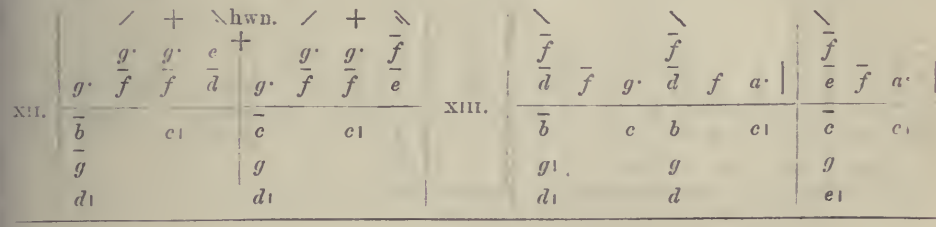

XIII.

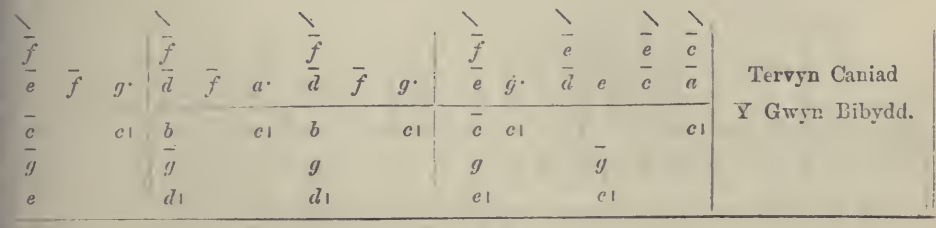

Tervyn Caniad Y Gwyn Bibydd.

CANIAD YSTAVELL.

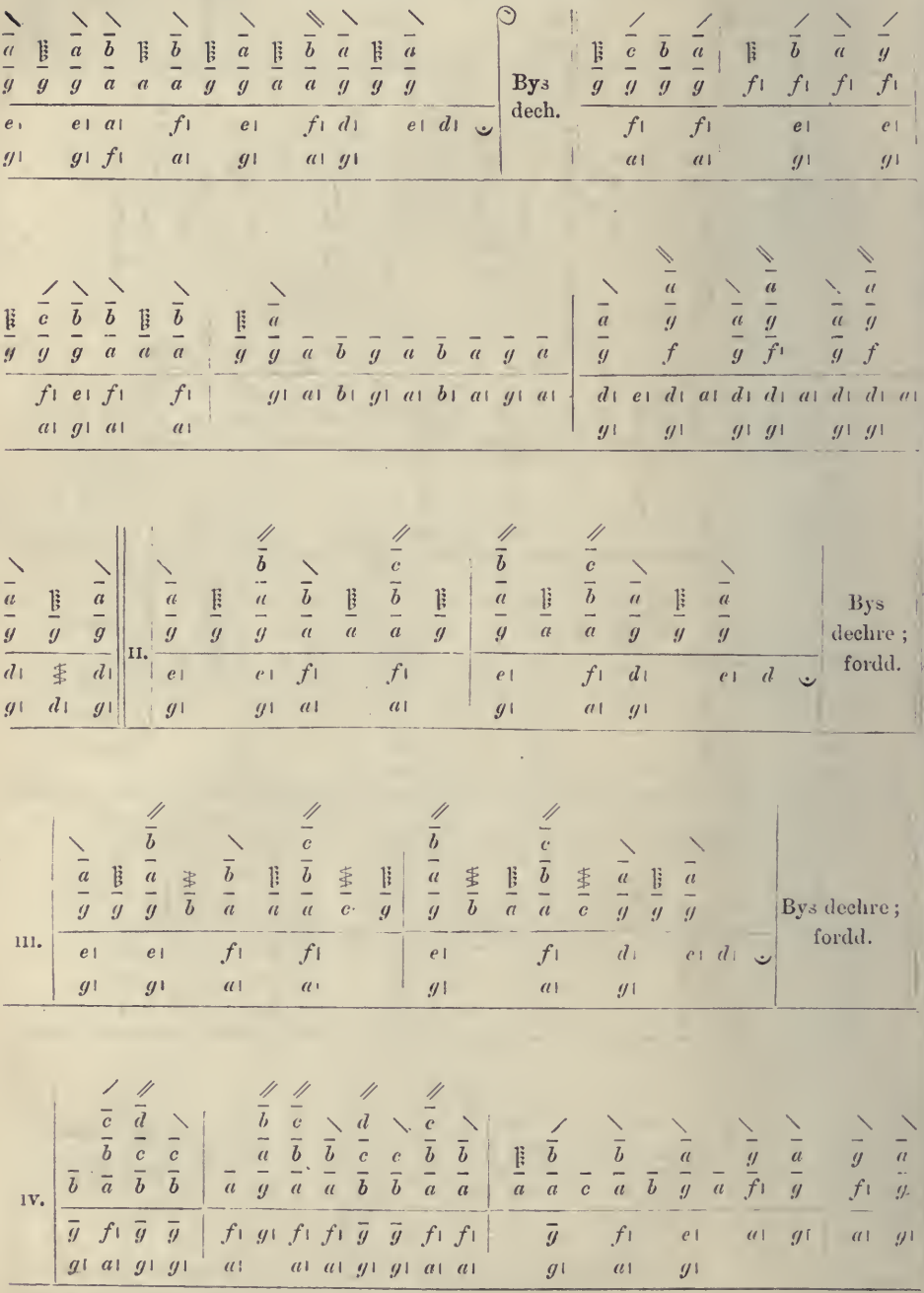

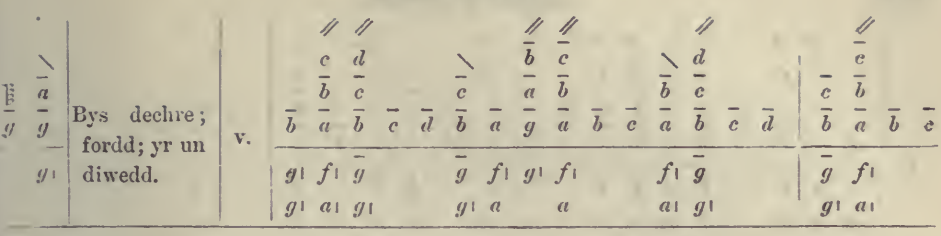
Bys dechre; fordd; yr un diwedd.
v.

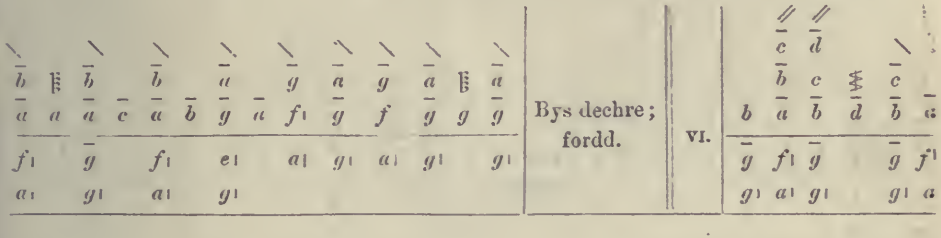
Bys dechre; fordd.
VI.

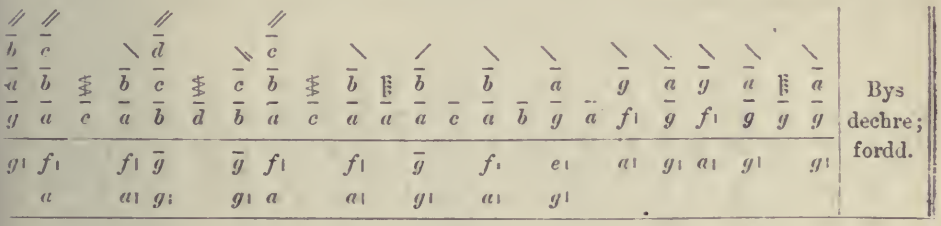
Bys dechre; fordd.

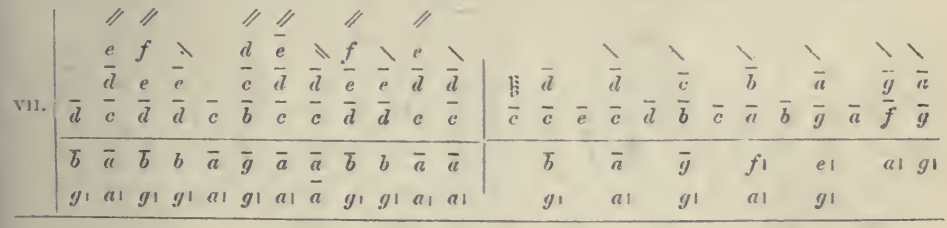
VII.

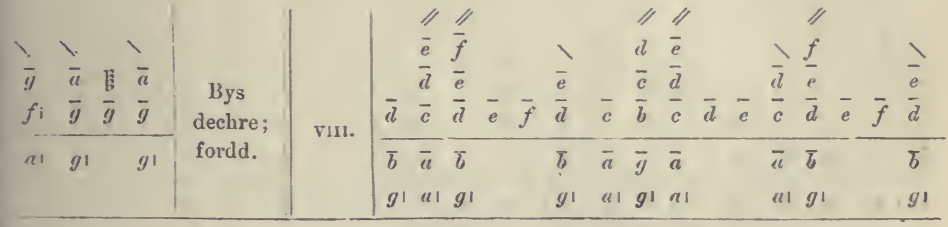
Bys dechre; fordd.
VIII.

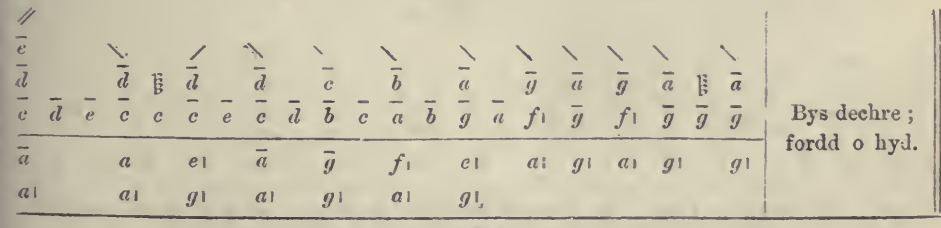
Bys dechre; fordd o hyd.

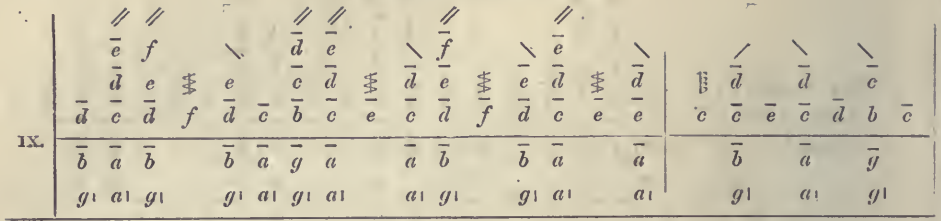
IX.

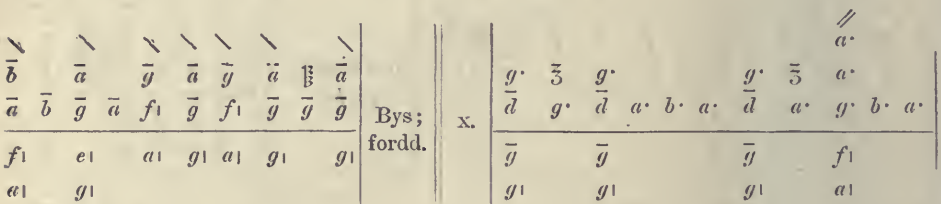
Bys; fordd.
X.

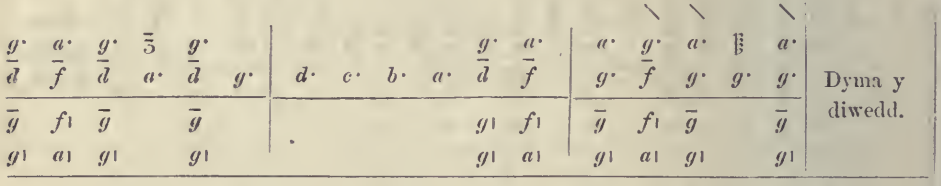
Dyma y diwedd.

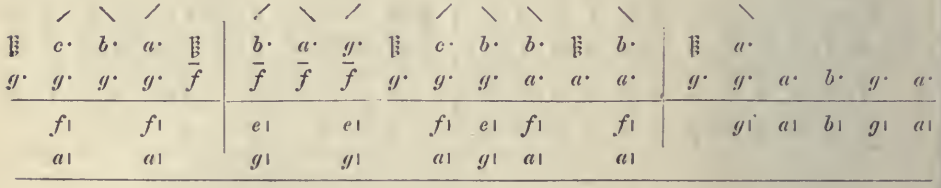

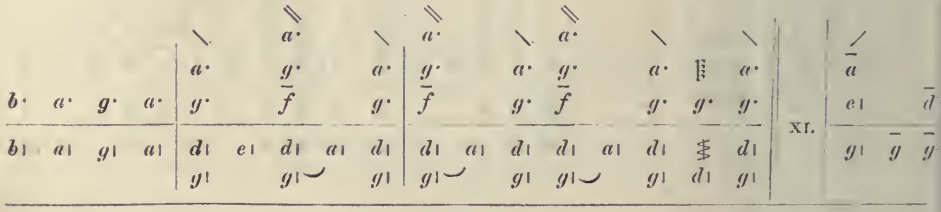
XI.

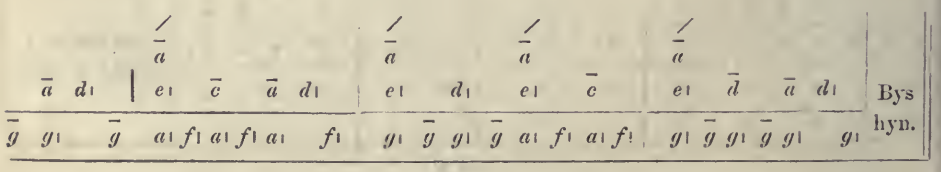
Bys hyn.

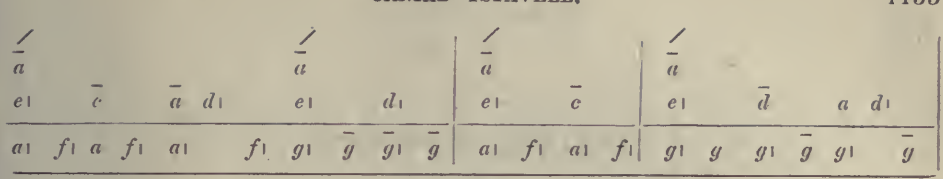

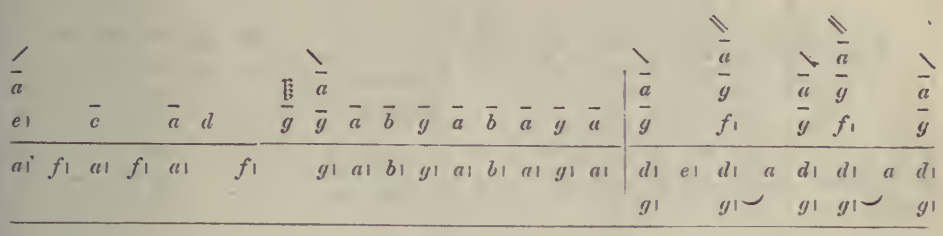

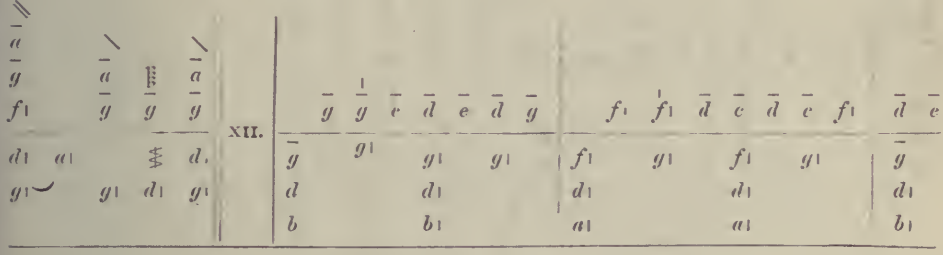

Bys.

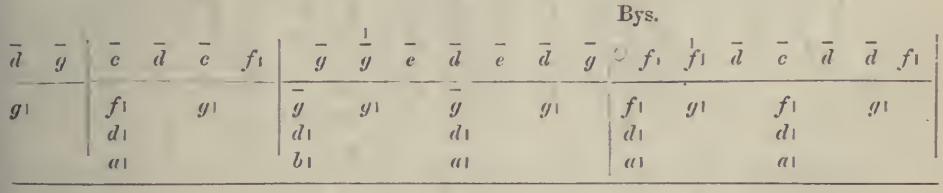

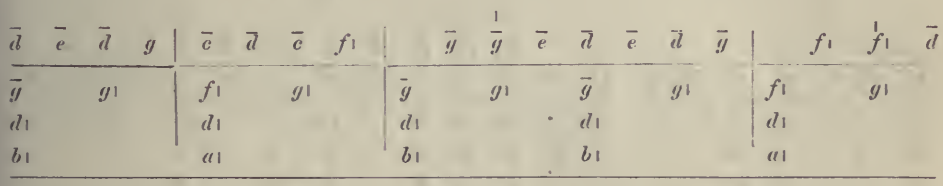

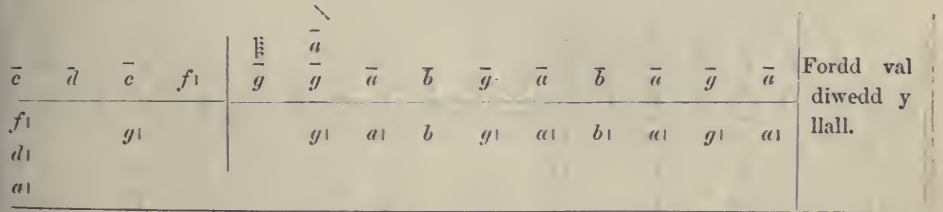

Fordd val diwedd y llall.

Tervyn Caniad Ystavell; ac ei ganu ar y Bragawd Gywair.

CANIAD CADWGAN.

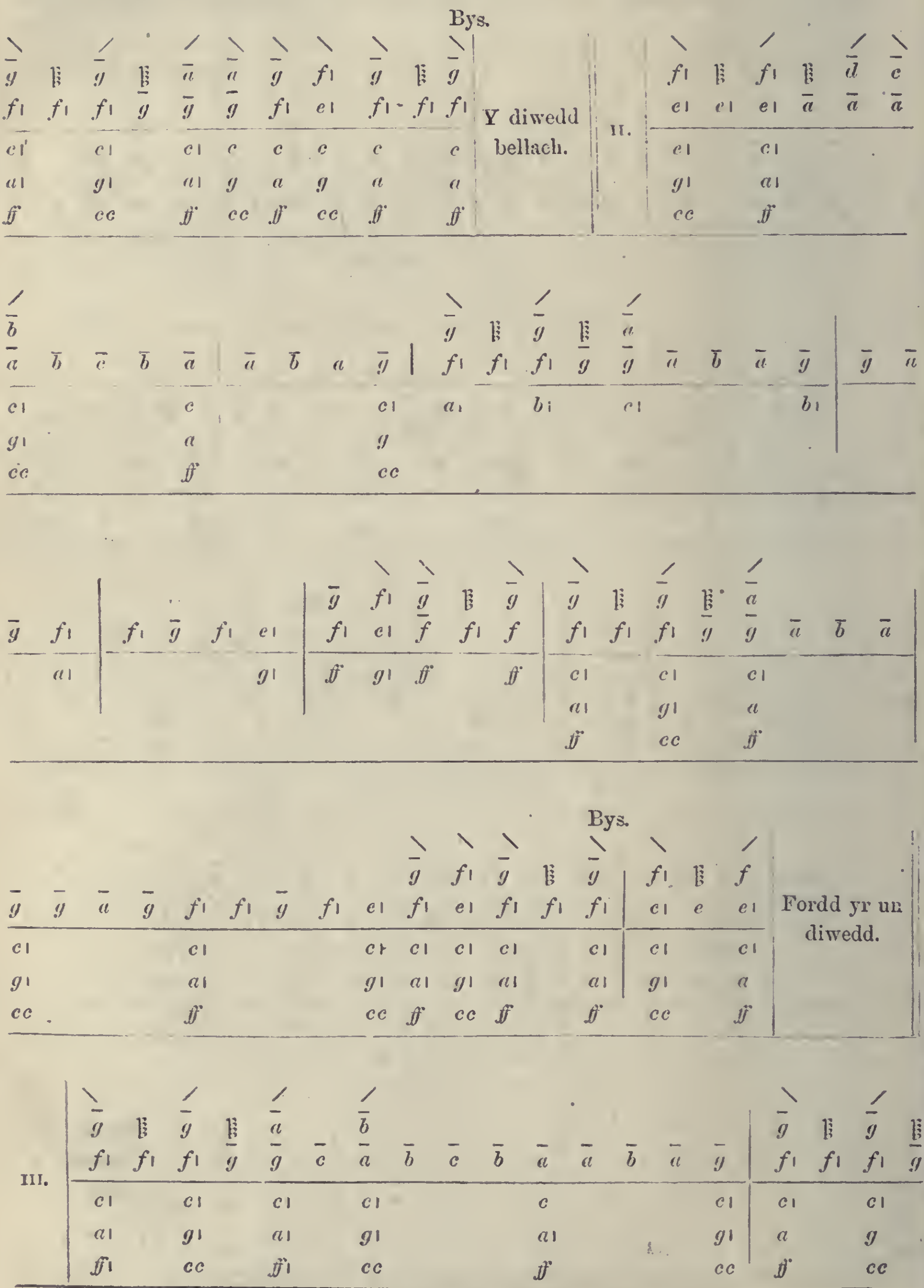

Bys.

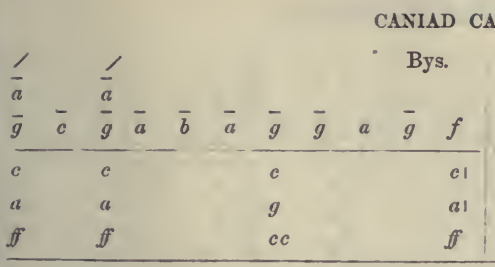

Ac yna yr un diwedd.

IV.

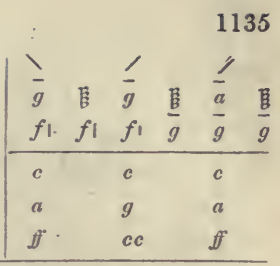

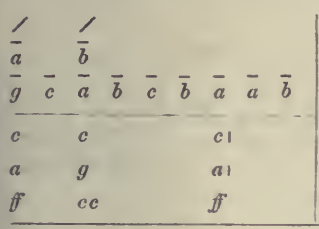

Fordd yr un vath.

V.

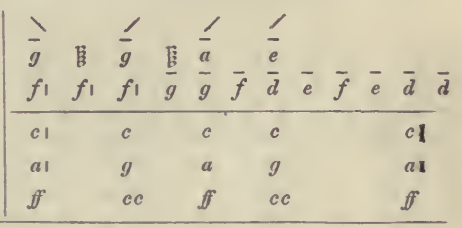

Bys dechre.

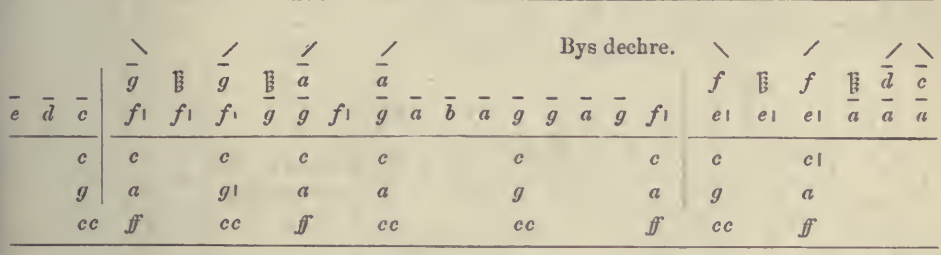

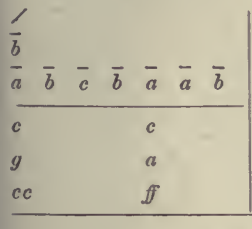

Fordd yr un diwedd.

VI.

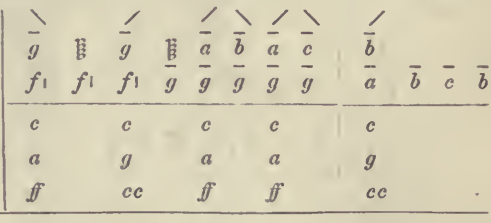

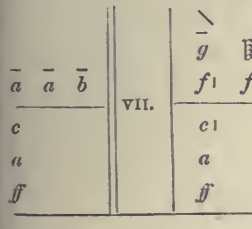

VII.

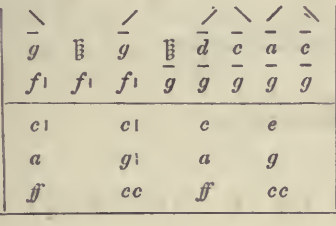

Fordd yr un vath.

VIII.

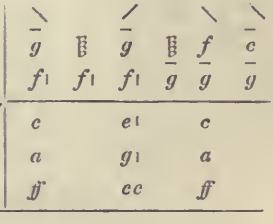

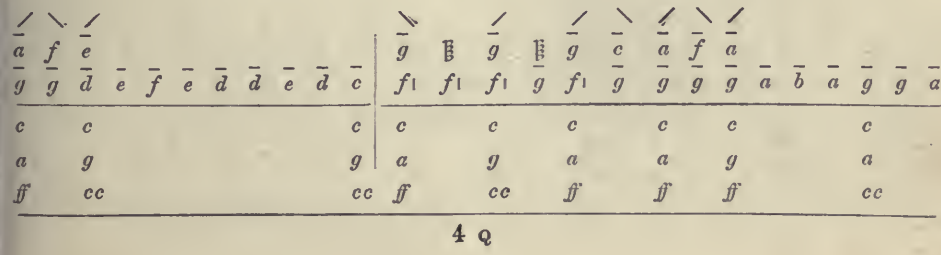

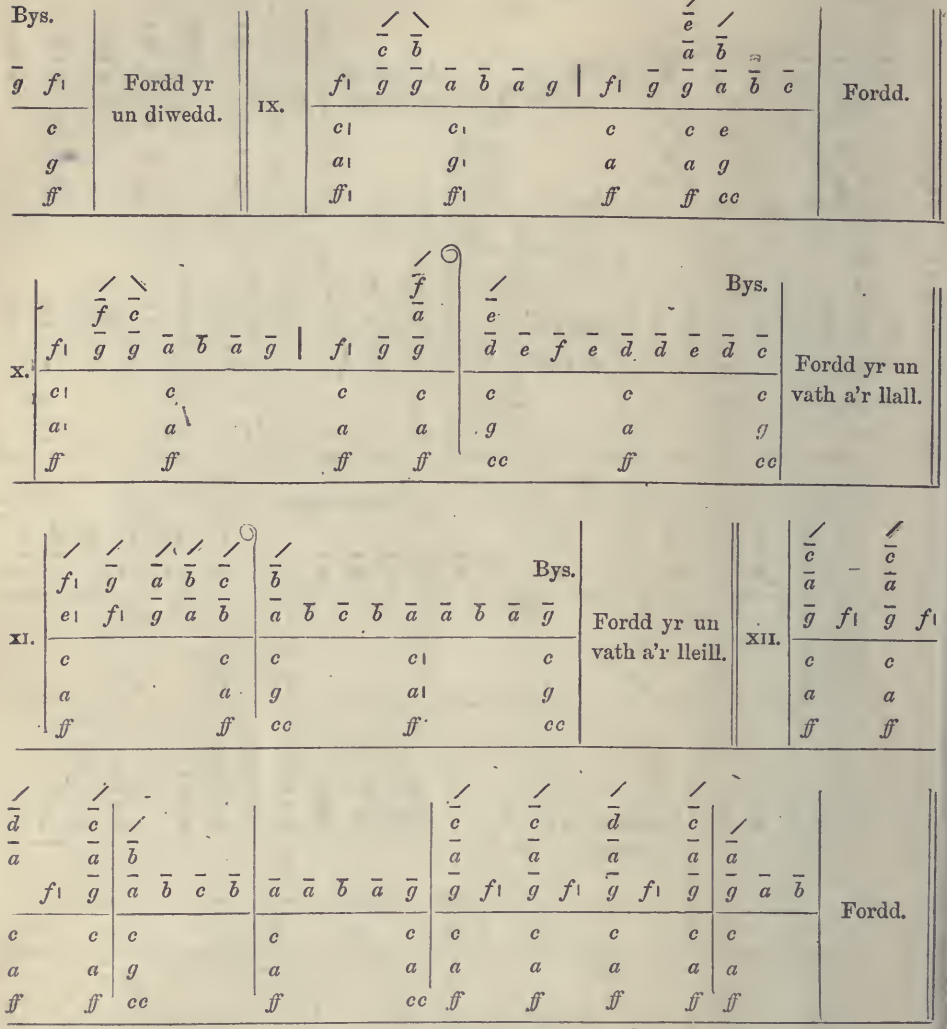

Tervyn Caniad Cadwgan.

CANIAD BACH AR Y GOGYWAIR.

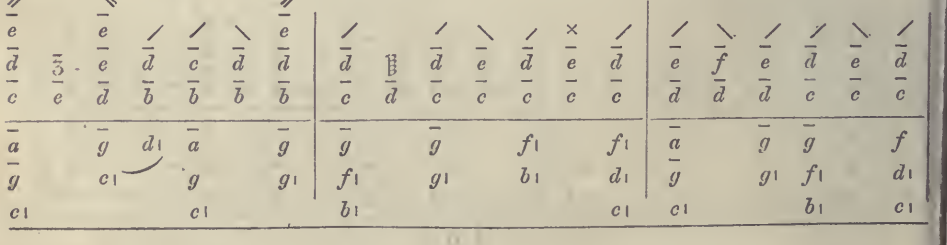

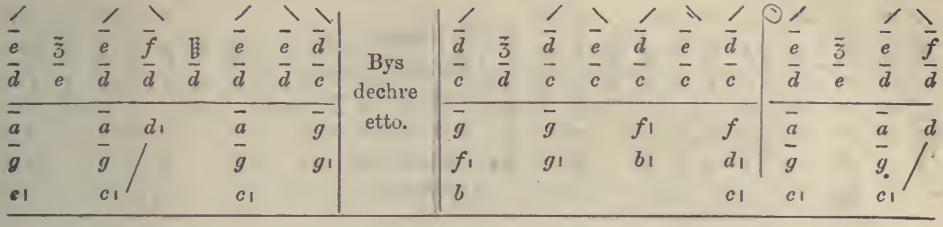

Bys.

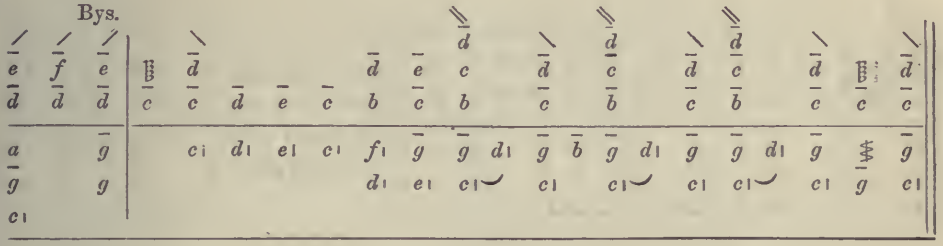

II.

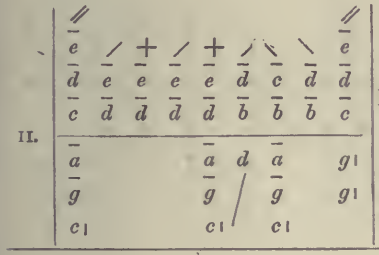

III.

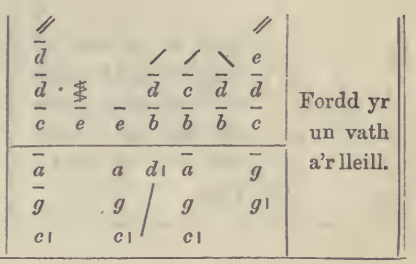

IV.

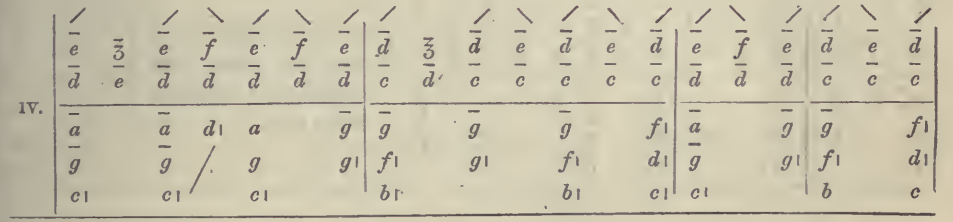

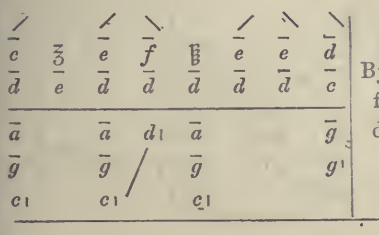

V.

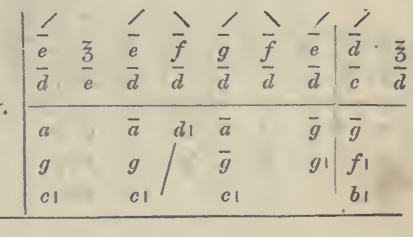

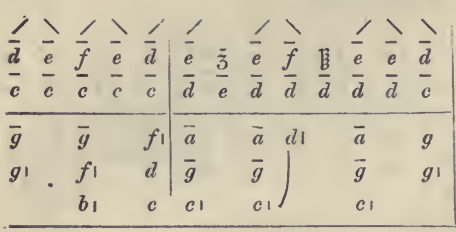

Bys dechre ; y diwedd yr un vath a'r gainc ond ei vod yn dechre yn y tyniadau.

VI.

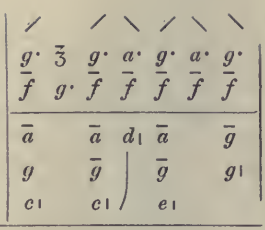

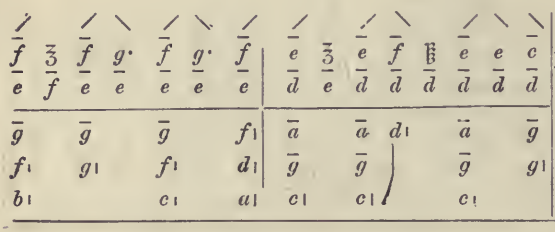

Bys yr un diwedd a'r 4 ond ei ganu i vyny lle mae y gainc.

VII.

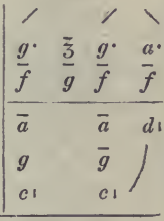

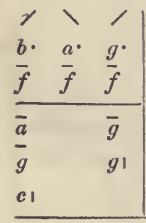

Fordd yr un vath a'r bummed ond ei chanu lle dechreuais. Diwedd hon val y bummed ond ei ganu i vyny.

VIII.

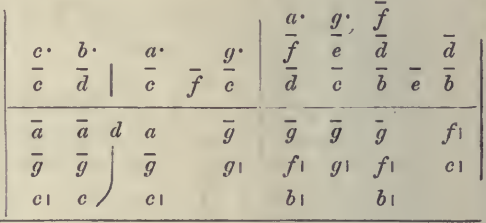

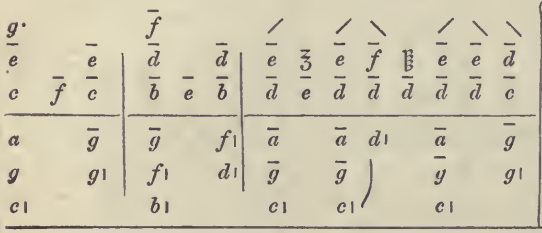

Bys ; y diwedd yr un vath a'r gainc ond dechre yn y tyniadau val y lleill.

IX.

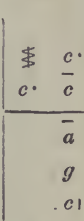

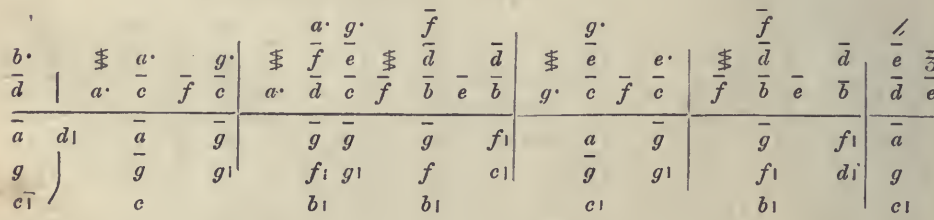

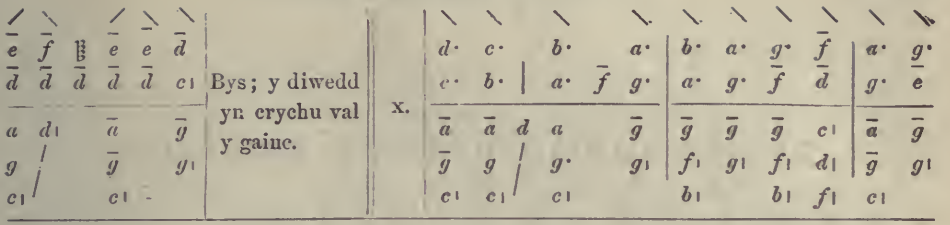

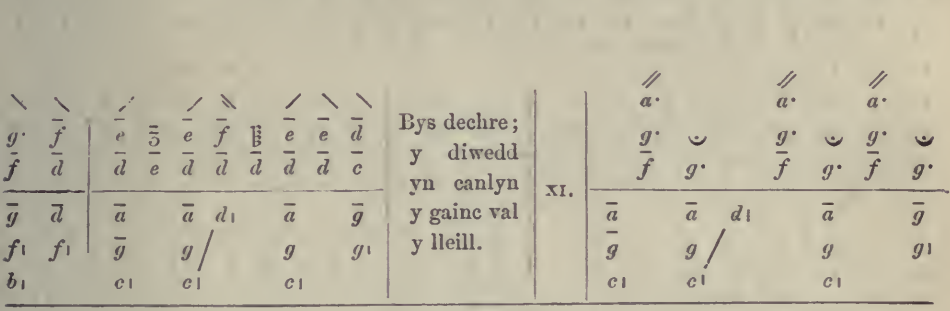

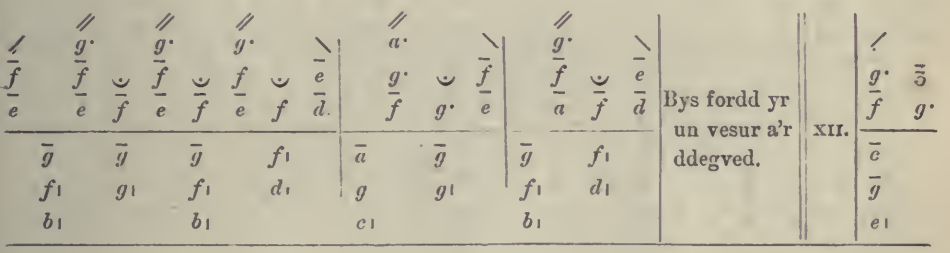

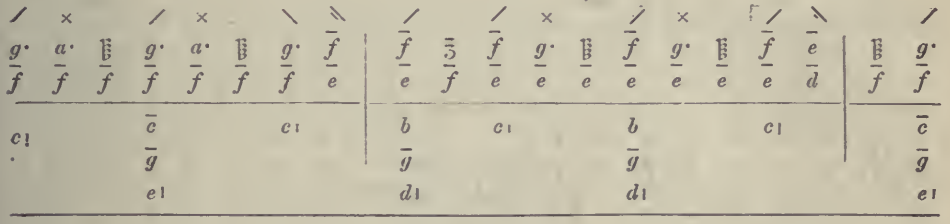

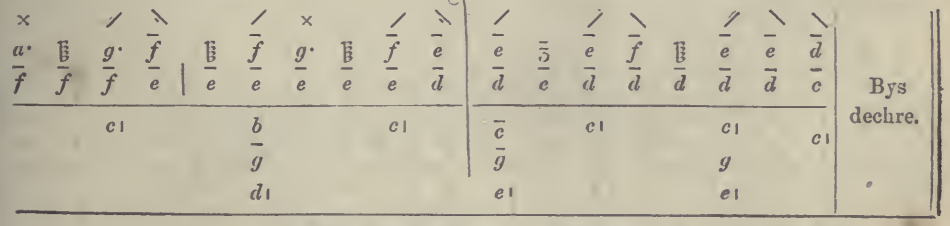

Terfyn y Caniad Bach ar y Gogywair.

DECHRE CANIAD CYNWRIG BENCERDD.

$\overline{g}$	♭	$\overline{g}$	♭	$\overline{a}$	$\overline{g}$	f_1	♭	f_1	♭	$\overline{g}$	f_1	♭	$\overline{a}$	$\overline{g}$	♭	$\overline{g}$	f_1	$\overline{g}$	♭	$\overline{g}$
f_1	f_1	f_1	g	g	f	e_1	e_1	e_1	f_1	f_1	e_1	g	g	f_1	f_1	f_1	e_1	f_1	f_1	f_1
c_1		c_1		c_1	c_1	c_1		c		c	c		c	c		c	c	c		c
a_1		g_1		a_1	a_1	g		a		g	g		a	a		g	g	a		a
ff		dd		ff	ff	dd		ff		dd	dd		ff	ff		dd	dd	ff		ff

$\overline{g}$	$\overline{g}$	$\overline{g}$	$\overline{g}$	♭	$\overline{g}$			$\overline{g}$	♭	$\overline{g}$	♭	$\overline{a}$	$\overline{a}$	$\overline{g}$	f_1	$\overline{g}$	♭	$\overline{g}$					
e_1	f_1	e_1	f_1	f_1	f_1			f_1	f_1	f_1	g	g	g	f_1	e	f_1	f_1	f_1					
c_1	c	c_1	c		c			c_1		c		c	c	c	c	c		c					
g_1	a	g_1	a		a			a_1		g		g	g	a	g	a		a					
dd	ff	dd	ff		ff			ff		dd		ff	dd	ff	dd	ff		ff					

Bys dechre.

II.

$\overline{g}$	♭	$\overline{g}$	♭	$\overline{a}$		$\overline{a}$		f_1	♭	f_1	♭	$\overline{g}$		$\overline{g}$	f_1	♭	$\overline{a}$		$\overline{g}$	♭	$\overline{g}$		$\overline{g}$
f_1	f_1	f_1	g	g	b	g	f_1	e_1	e_1	e_1	f_1	f_1	a	e_1	g	g	b	f_1	f_1	f_1	a	e_1	f_1
c_1		c		c		c		c		c		c		c		c		c		c		c	
a_1		g		a		a		g		a		g		g		a		a		g		g	
ff		dd		ff		ff		dd		ff		dd		dd		ff		ff		dd		dd	

$\overline{g}$	♭	$\overline{g}$	$\overline{g}$	$\overline{g}$	$\overline{g}$	$\overline{g}$	♭	$\overline{g}$															
f_1	f_1	f_1	e_1	f_1	e_1	f_1	f_1	f_1															
c		c	c	c	c	c		c															
a		a	g	a	g	a		a															
ff		ff	dd	ff	dd	ff		ff															

Bys dechre fordd yr un diwedd.

III.

$\overline{g}$	♭	$\overline{g}$	♭	$\overline{c}$	$\overline{b}$	♭	$\overline{a}$	f_1															
f_1	f_1	f_1	g	g	g	g	g	g															
c_1		c		c	c		c	c															
a_1		g		a	g		a	a															
ff_1		dd		ff	dd		ff	ff															

f_1	♭	f_1	♭	$\overline{b}$	$\overline{a}$	♭	$\overline{g}$	f_1	♭	$\overline{a}$	$\overline{b}$	♭	$\overline{a}$	$\overline{g}$	♭	$\overline{g}$	$\overline{a}$	♭	$\overline{g}$	f_1
e_1	e_1	e_1	f_1	f_1	f_1	f_1	f_1	e_1	g	g	g	g	g	f_1	f_1	f_1	f_1	f_1	f_1	e_1
c		c		c	c		c	c		c	c		c	c		c	c		c	c
g		a		g	a		g	g		a	g		a	a		g	a		g	g
dd		ff		dd	ff		dd	dd		ff	dd		ff	ff		dd	ff		dd	dd

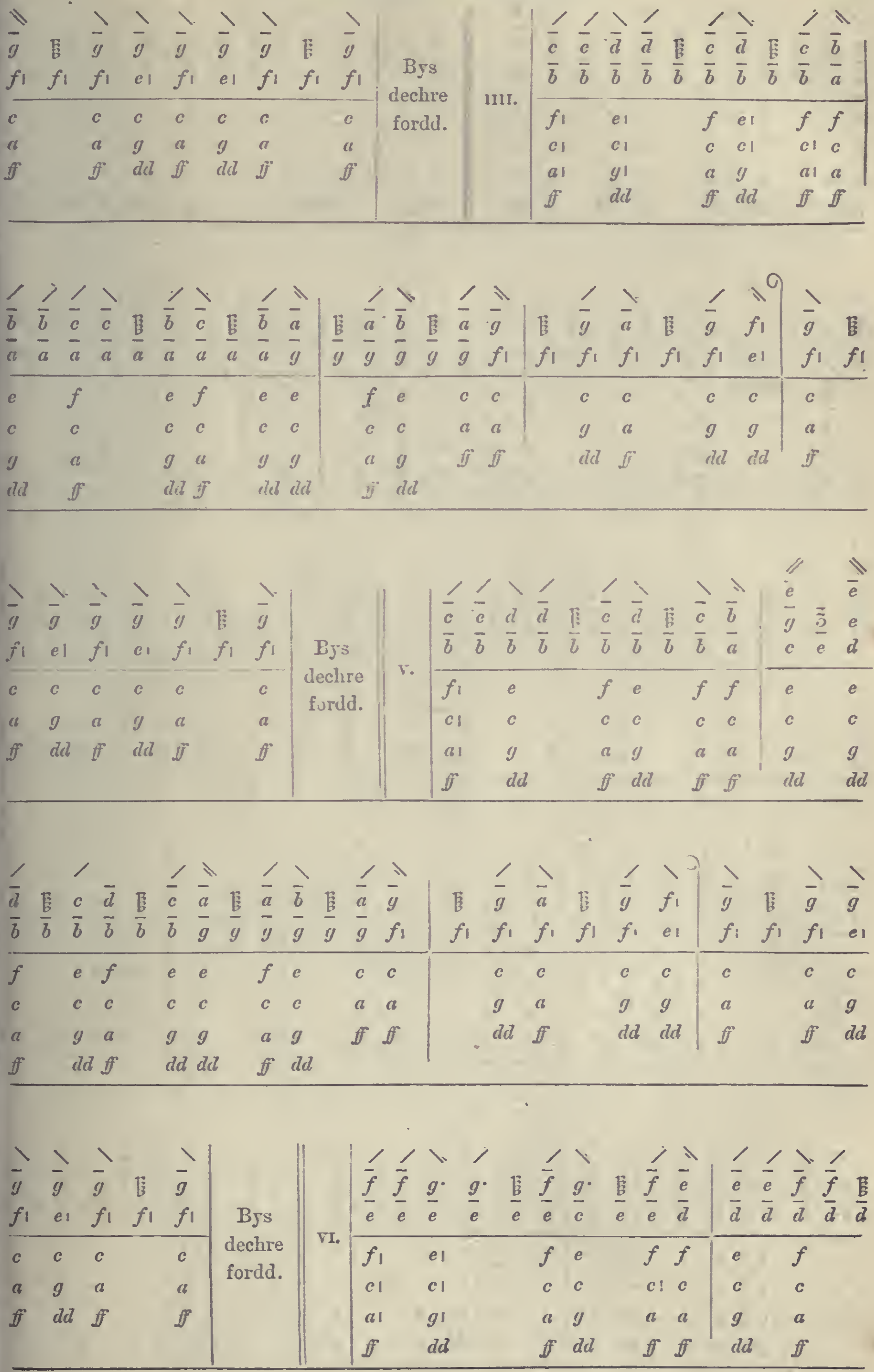
Bys dechre fordd.
IIII.
Bys dechre fordd.
V.
Bys dechre fordd.
VI.

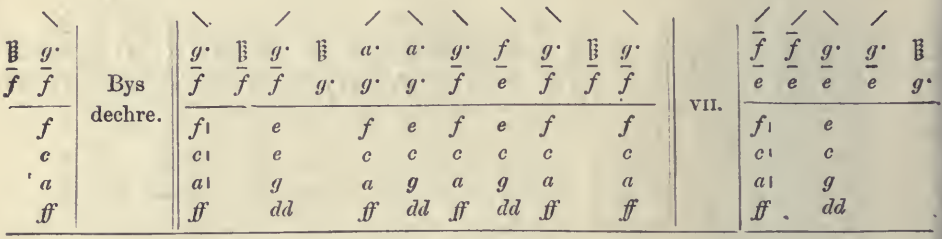
Bys dechre.
VII.

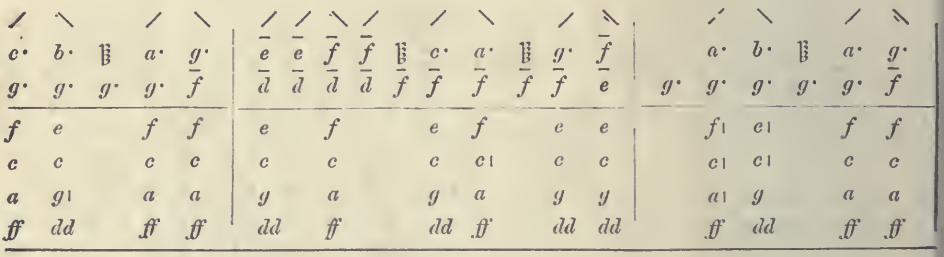

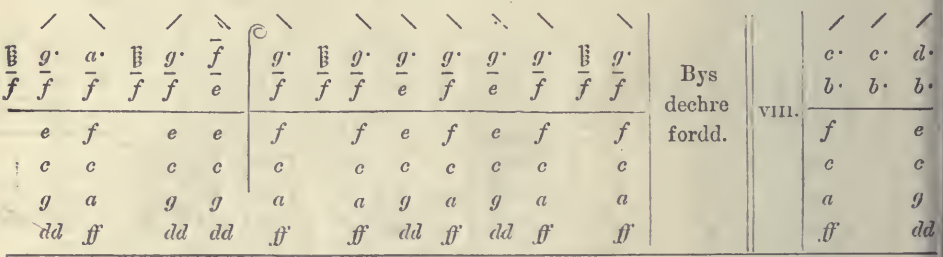
Bys dechre fordd.
VIII.

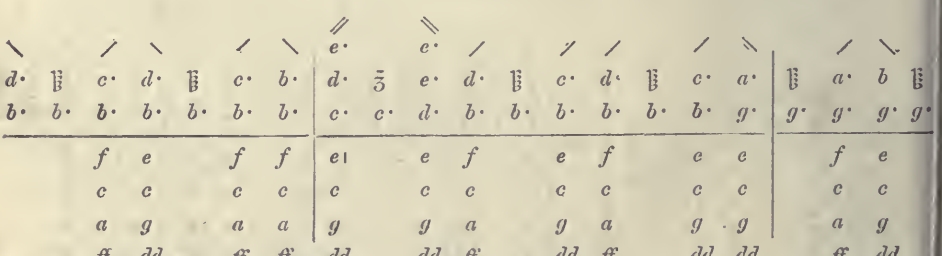

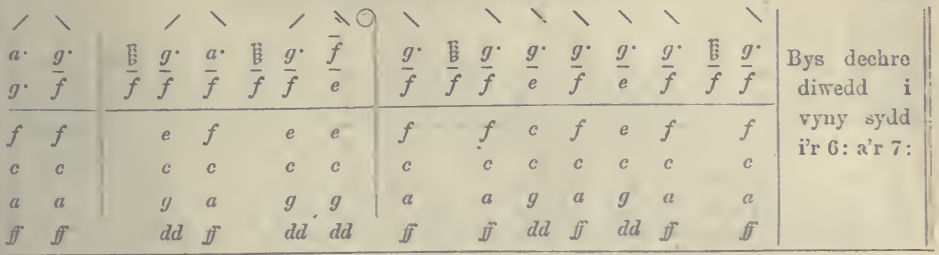

IX.

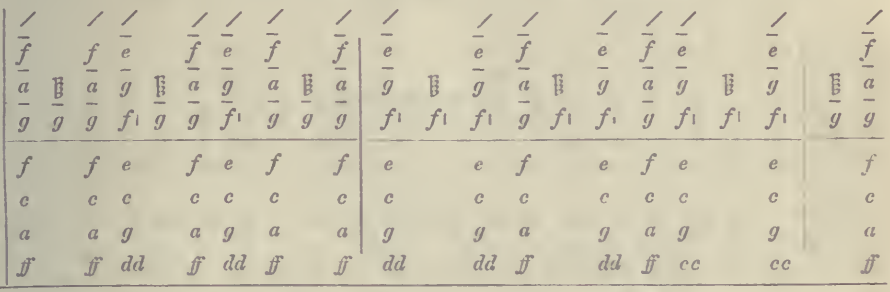

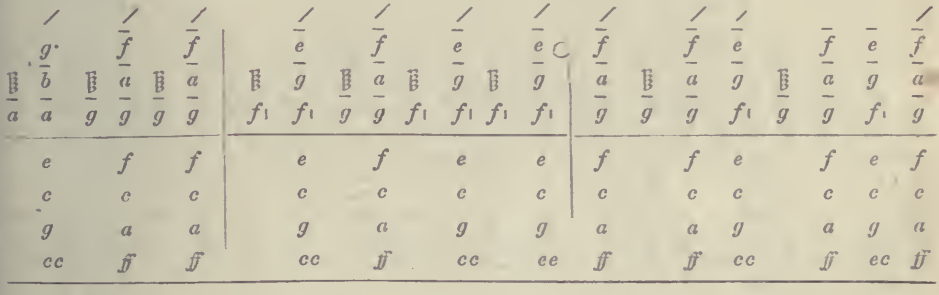

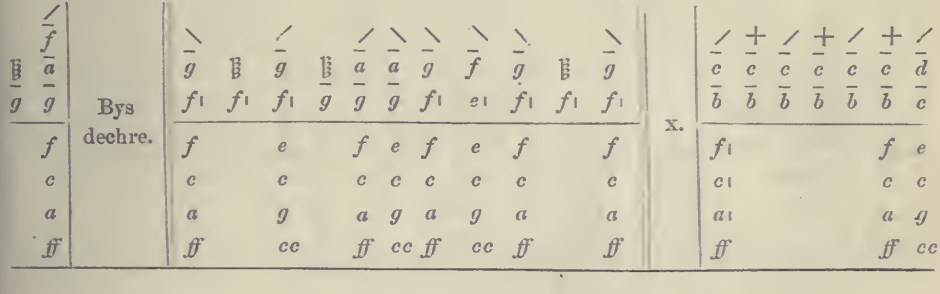

X.

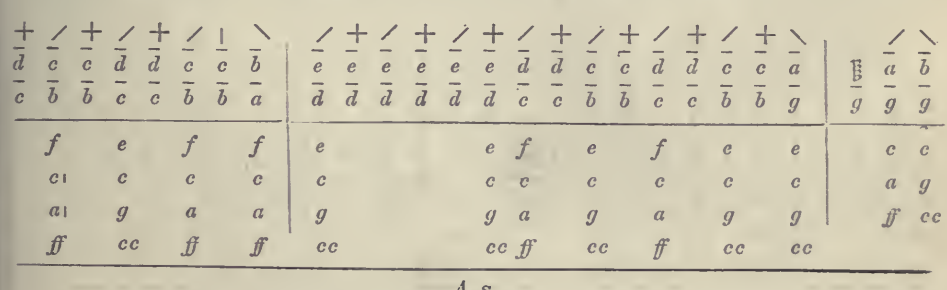

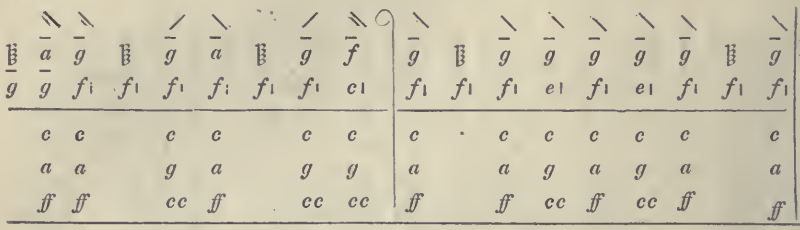
Bys dechre Fordd yr un diwedd a'r gyntav.

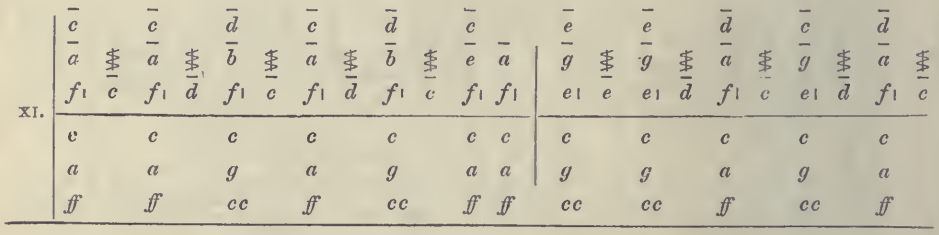
XI.

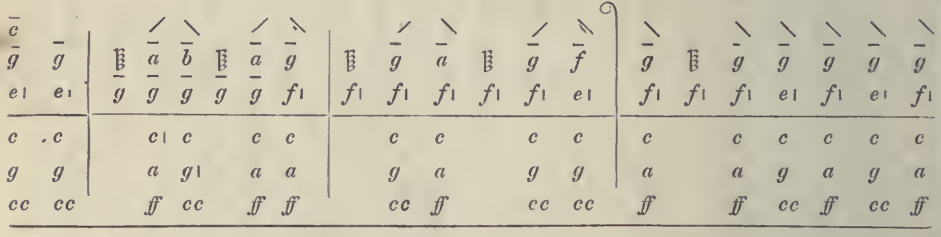

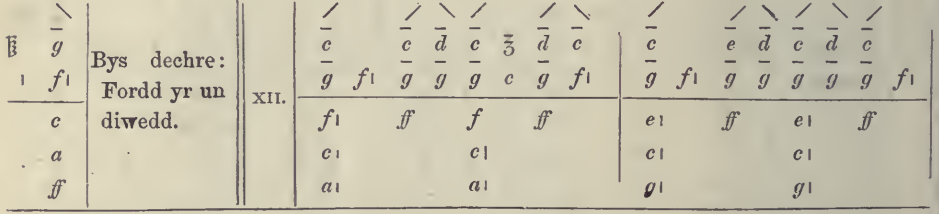
Bys dechre: Fordd yr un diwedd.
XII.

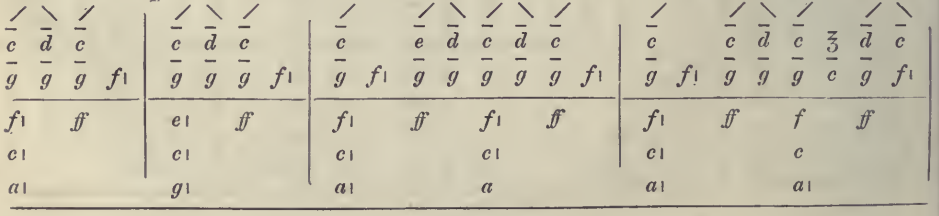

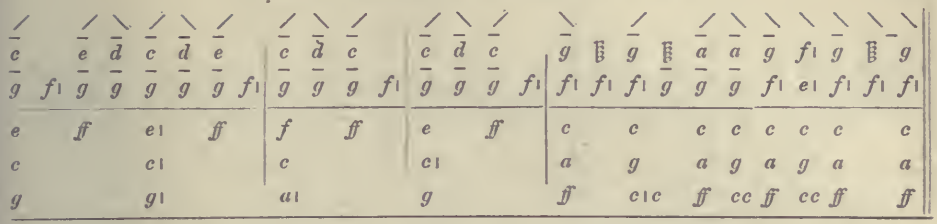

Tervyn Caniad Cynwrig bencerdd, ar y Bragod Gywair.

DECHRE CANIAD LLYWELYN AB IVAN AB Y GOV.

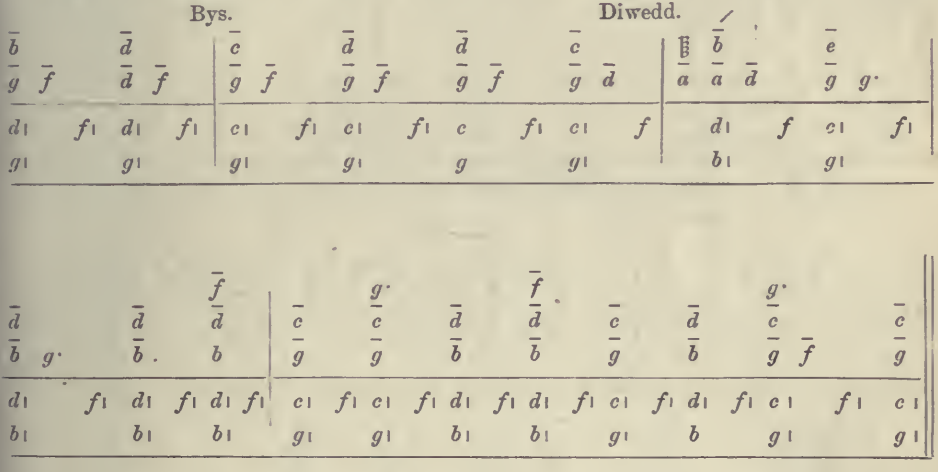

II.

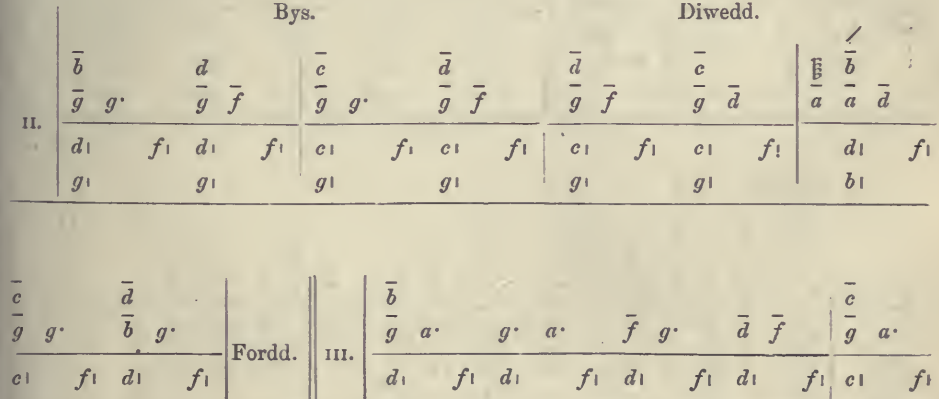

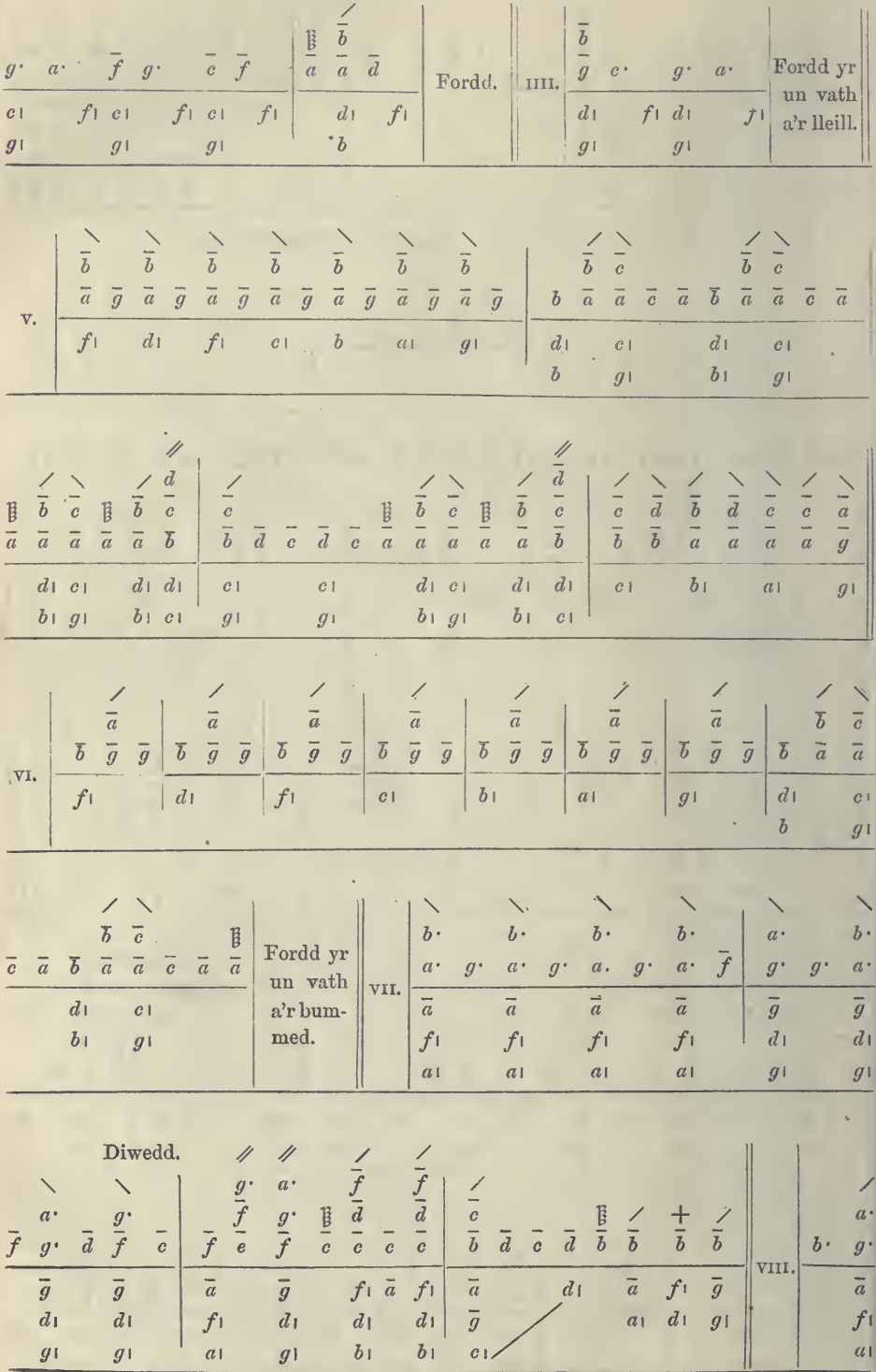
Fordd.
IIII.
Fordd yr un vath a'r lleill.
V.
VI.
Fordd yr un vath a'r bummed.
VII.
Diwedd.
VIII.

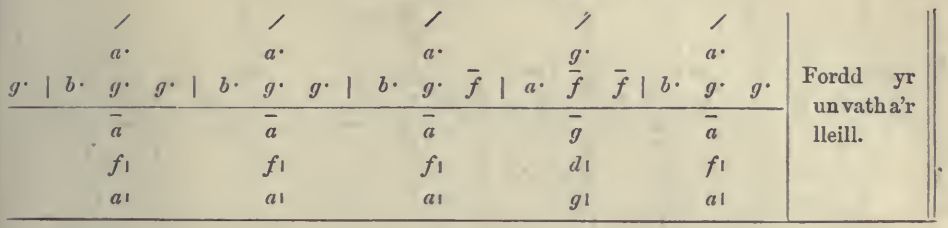
Fordd yr un vath a'r lleill.

IX.

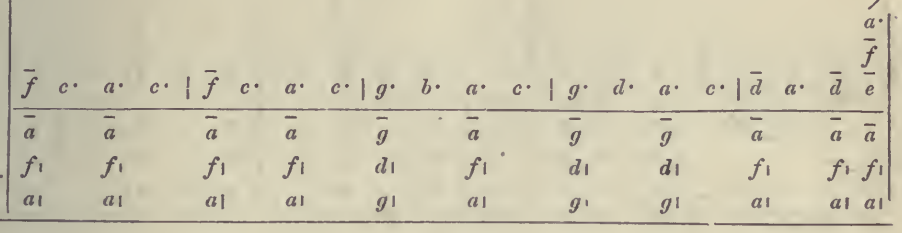

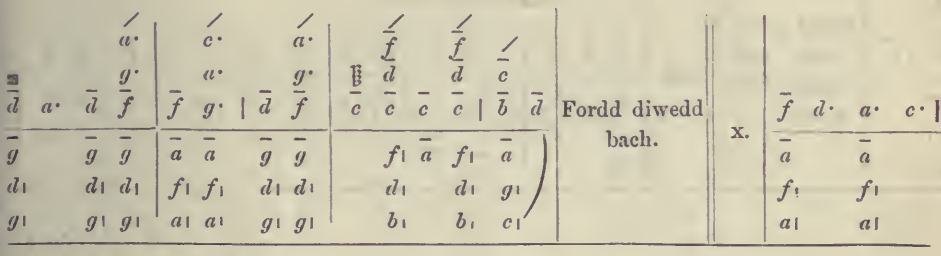
Fordd diwedd bach.
X.

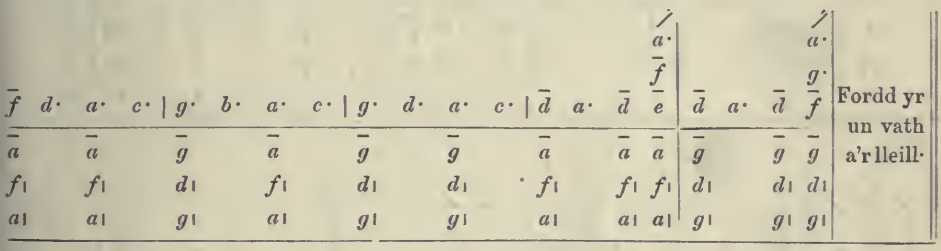
Fordd yr un vath a'r lleill.

XI.

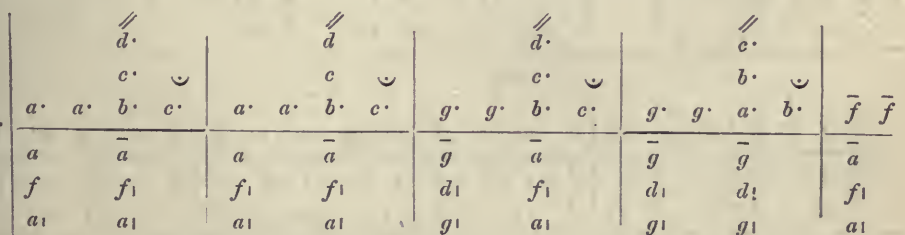

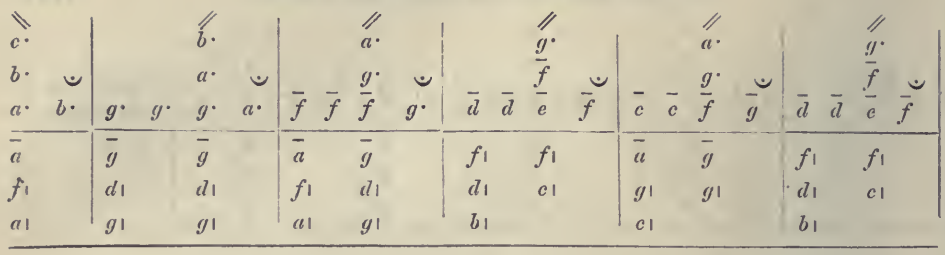

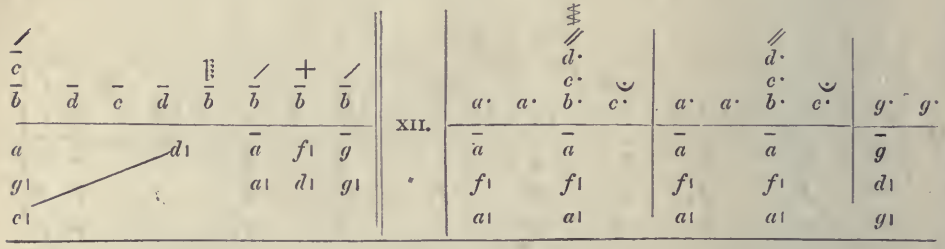
XII.

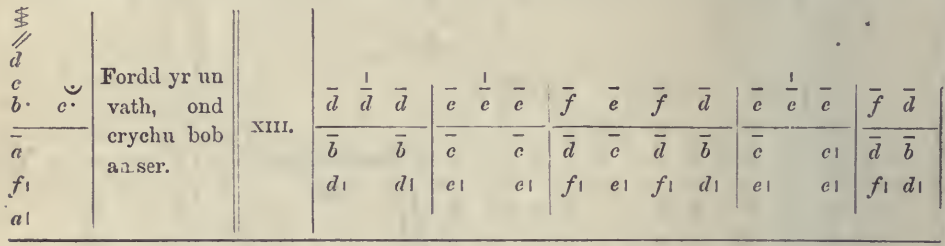
Fordd yr un vath, ond crychu bob an.ser.
XIII.

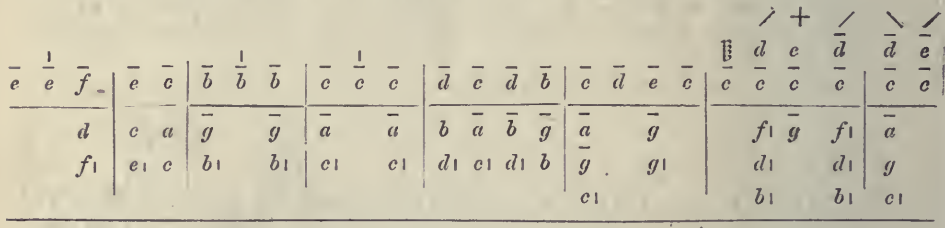

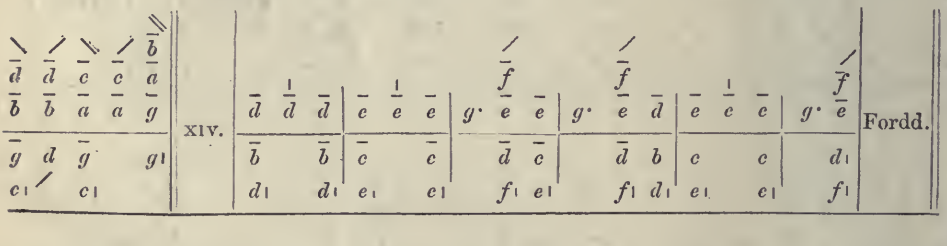
XIV.
Fordd.

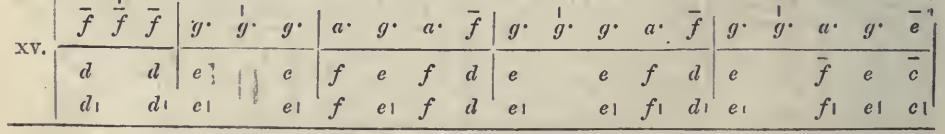
XV.

Diwedd.

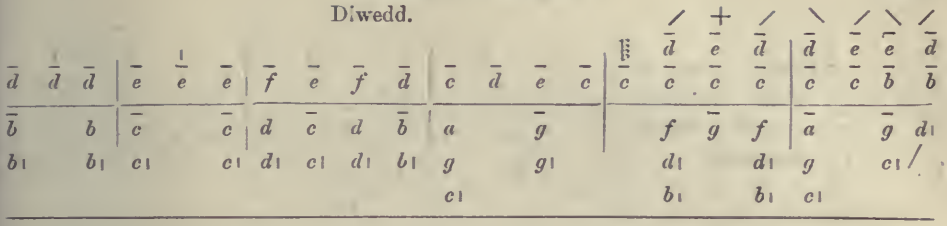

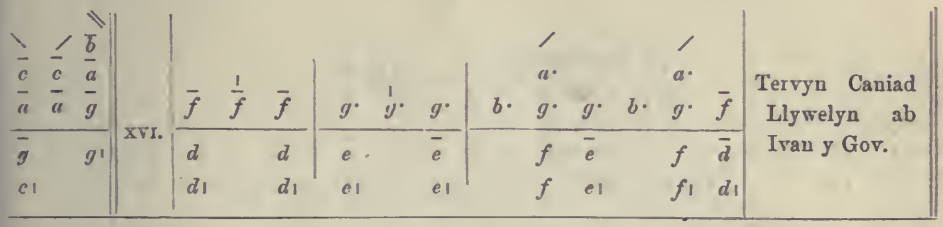

CANIAD SUWSANA.

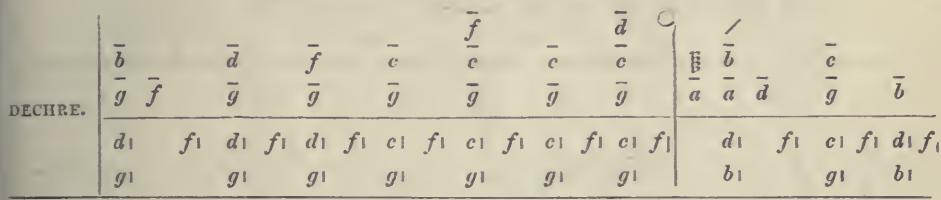

Bys hyd y marc.

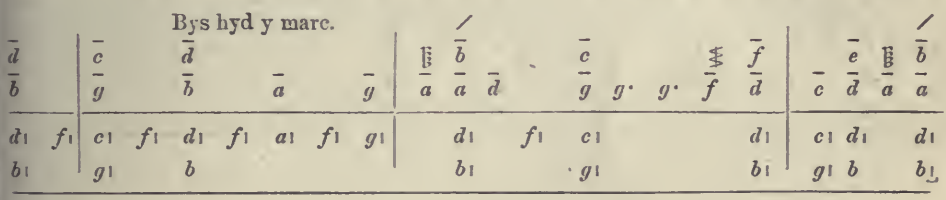

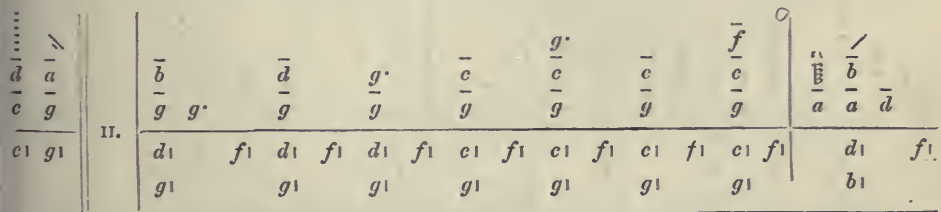

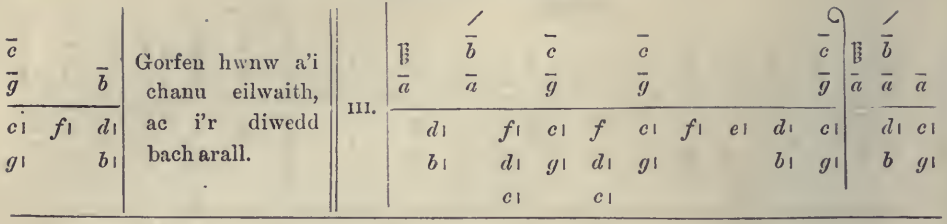
Gorfen hwnw a'i chanu eilwaith, ac i'r diwedd bach arall.
III.

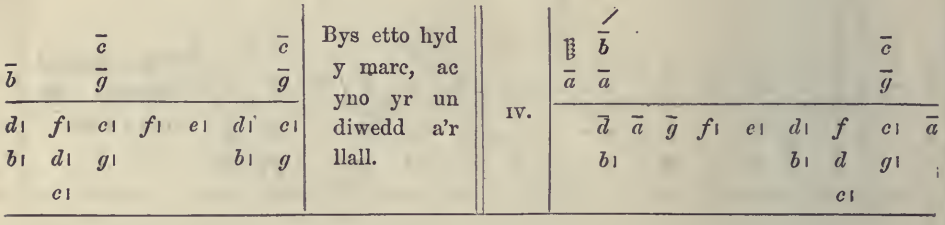
Bys etto hyd y marc, ac yno yr un diwedd a'r llall.
IV.

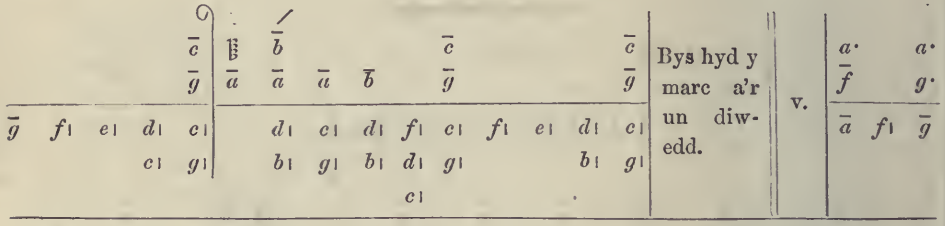
Bys hyd y marc a'r un diwedd.
V.

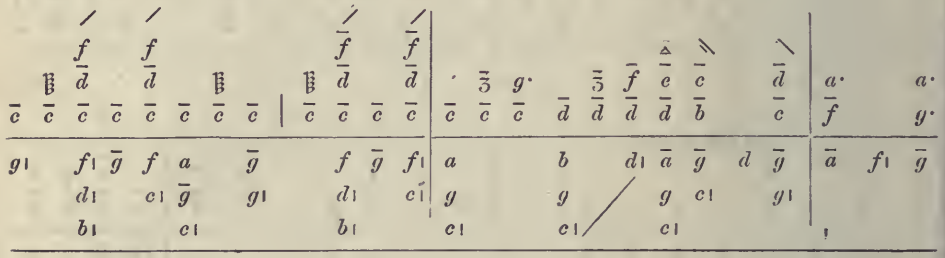

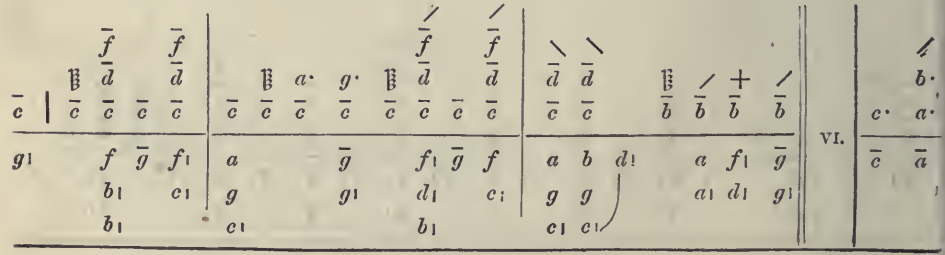
VI.

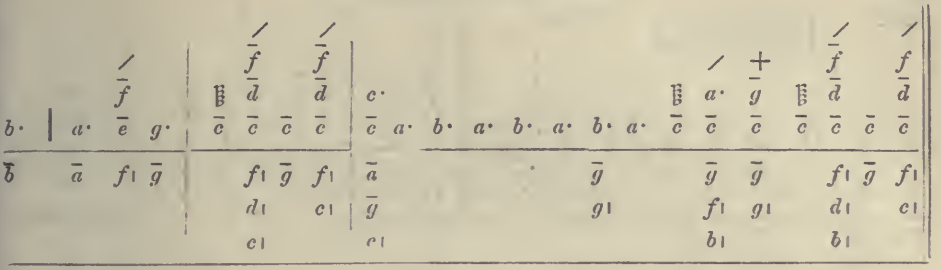

PWNC AR OL POB PROVIAD.

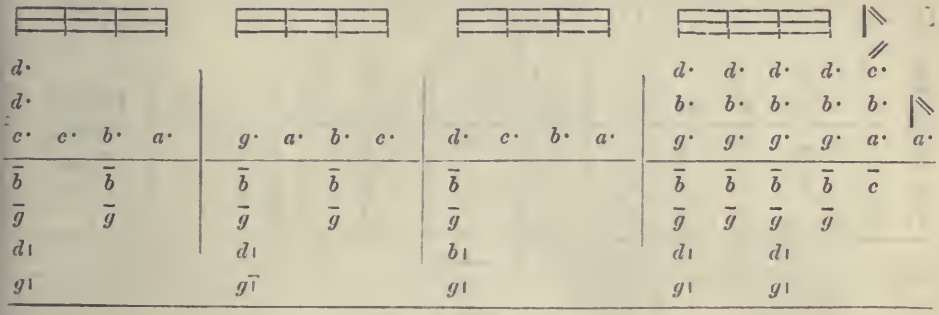

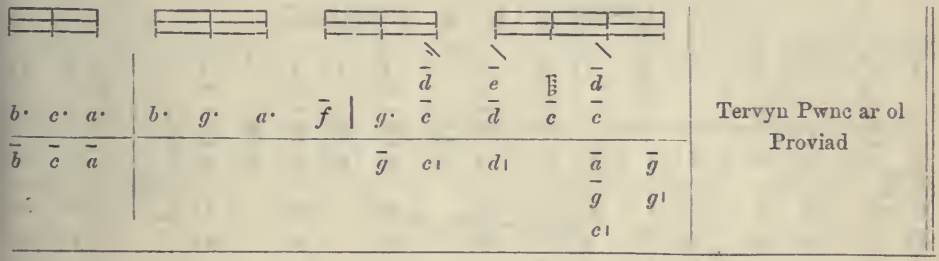

Tervyn Pwnc ar ol Proviad

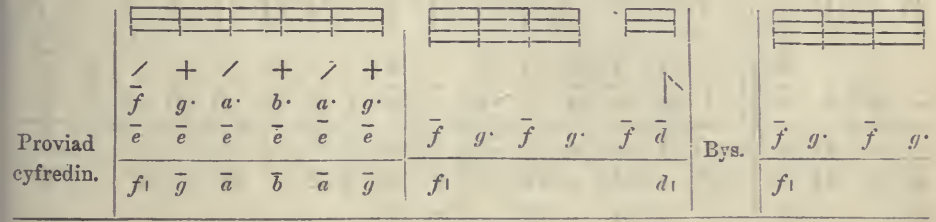

Proviad cyfredin.

Bys.

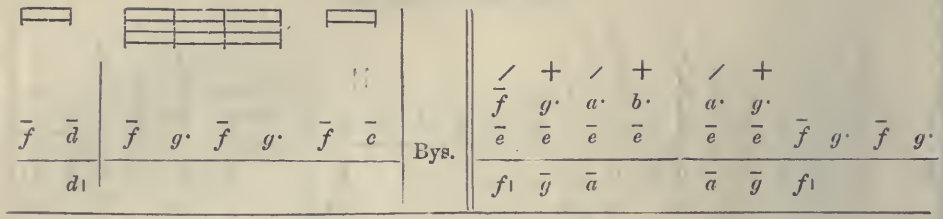

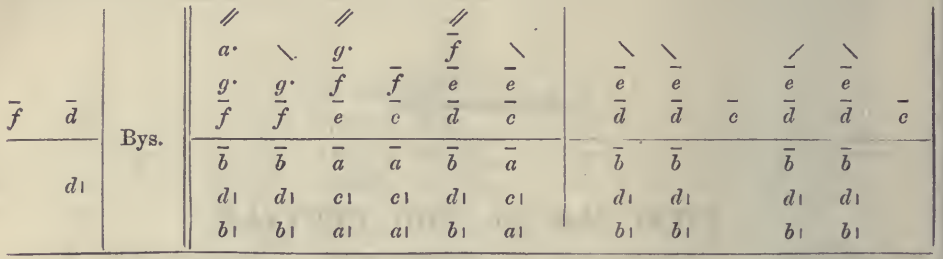

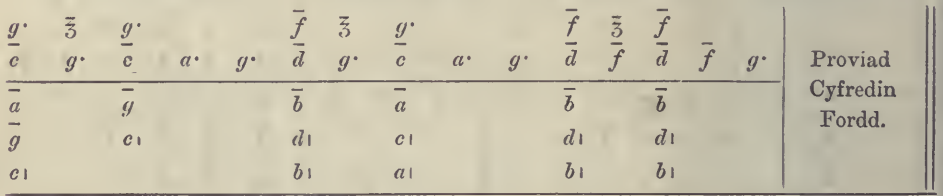

ERDDIGAN Y DROELL.

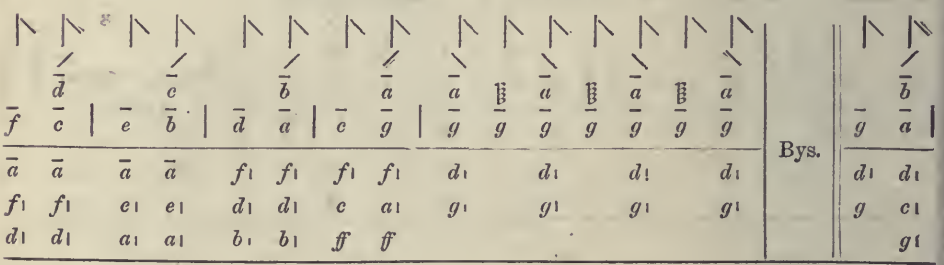

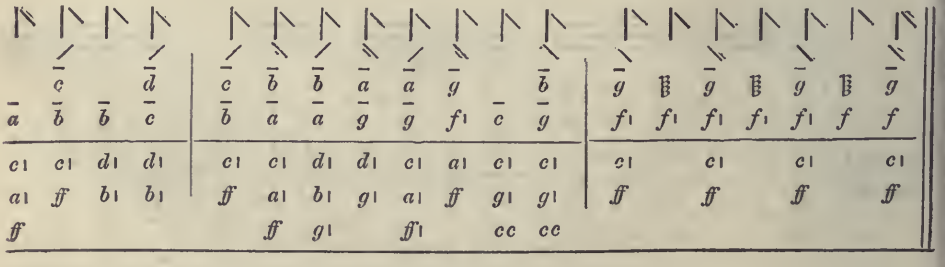

CAINC GRUFUDD AB ADDA AB DAVYDD.

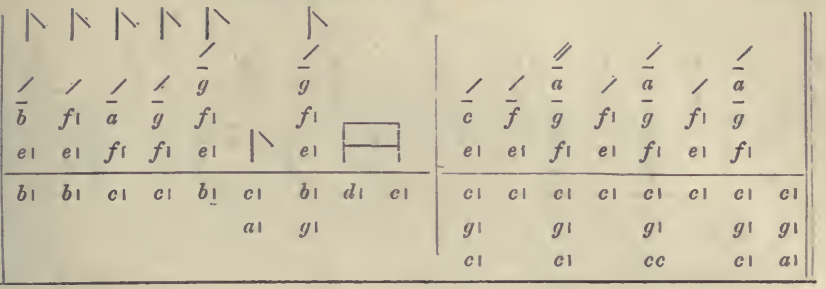

CAINC DAVYDD BROFWYD.

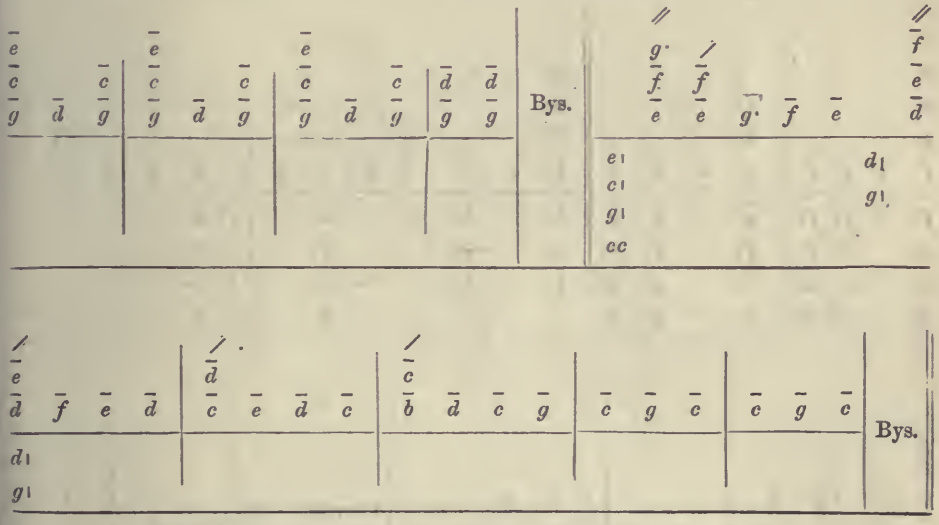

PROVIAD YR EAWS BRIDO.

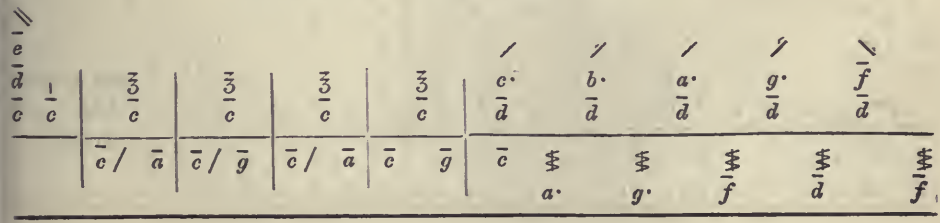

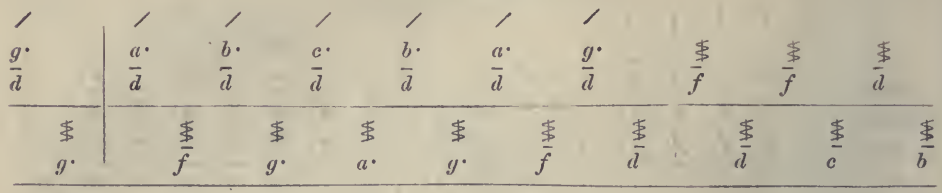

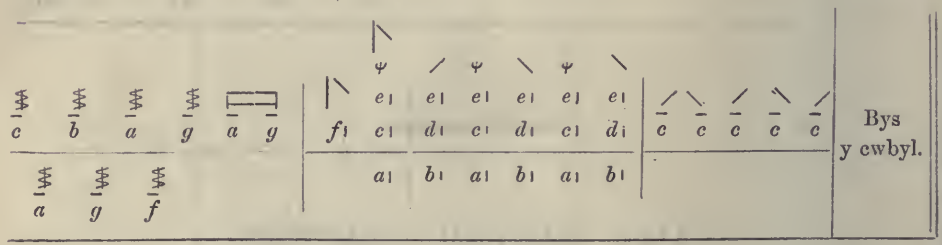
Bys
y cwbyl.

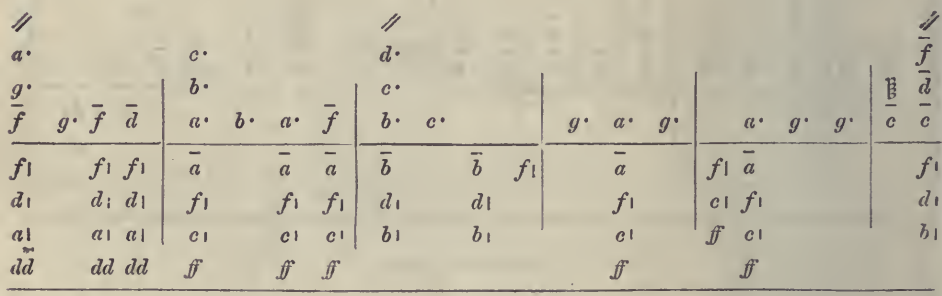

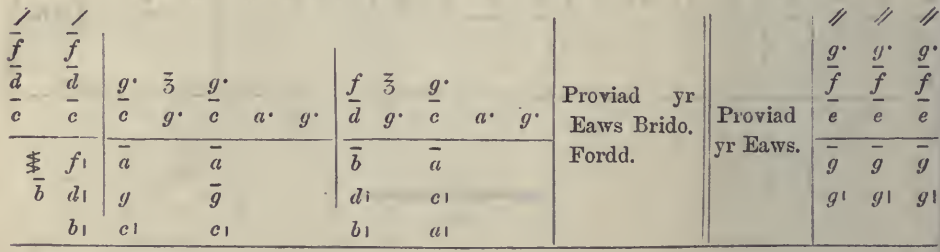
Proviad yr
Eaws Brido.
Fordd.
Proviad
yr Eaws.

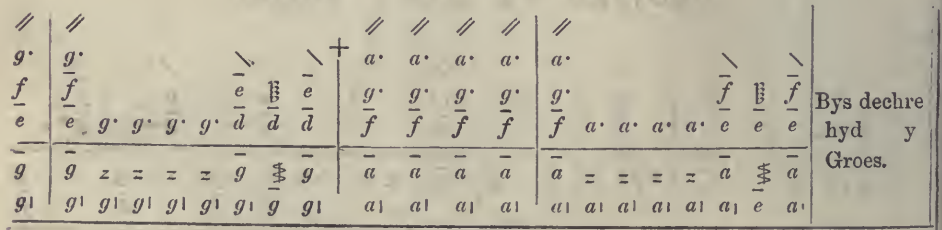
Bys dechre
hyd y
Groes.

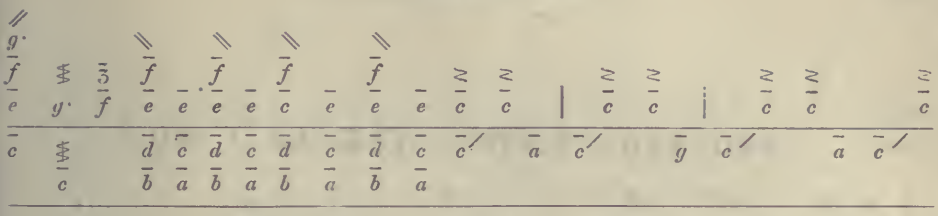

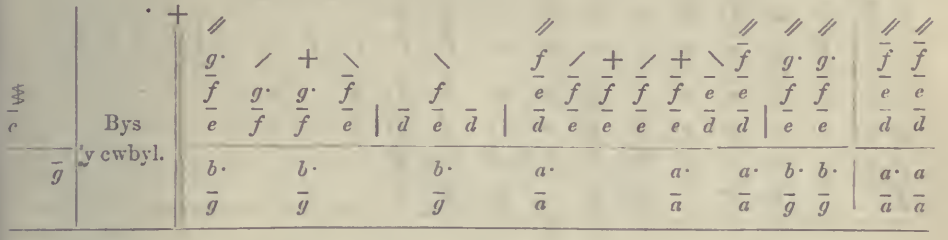
Bys y cwbyl.

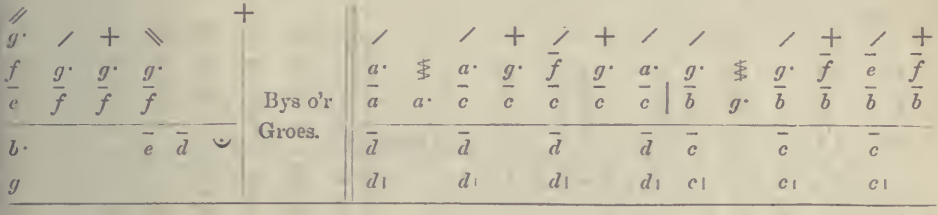
Bys o'r Groes.

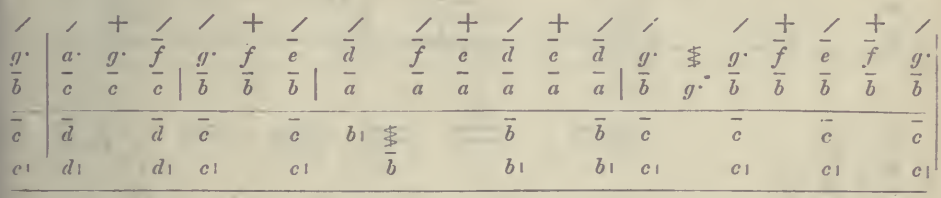

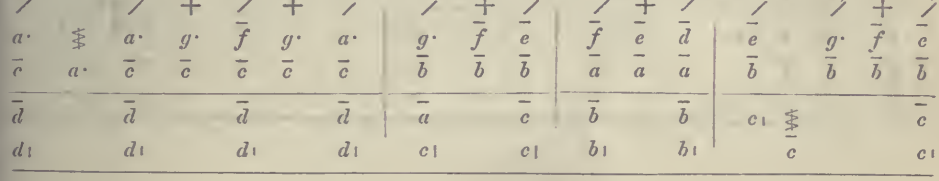

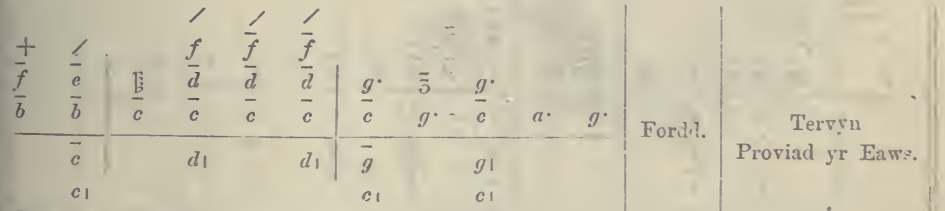
Fordd.
Tervyn Proviad yr Eaws.

PROVIAD CHWITH IVAN AB Y GOV.

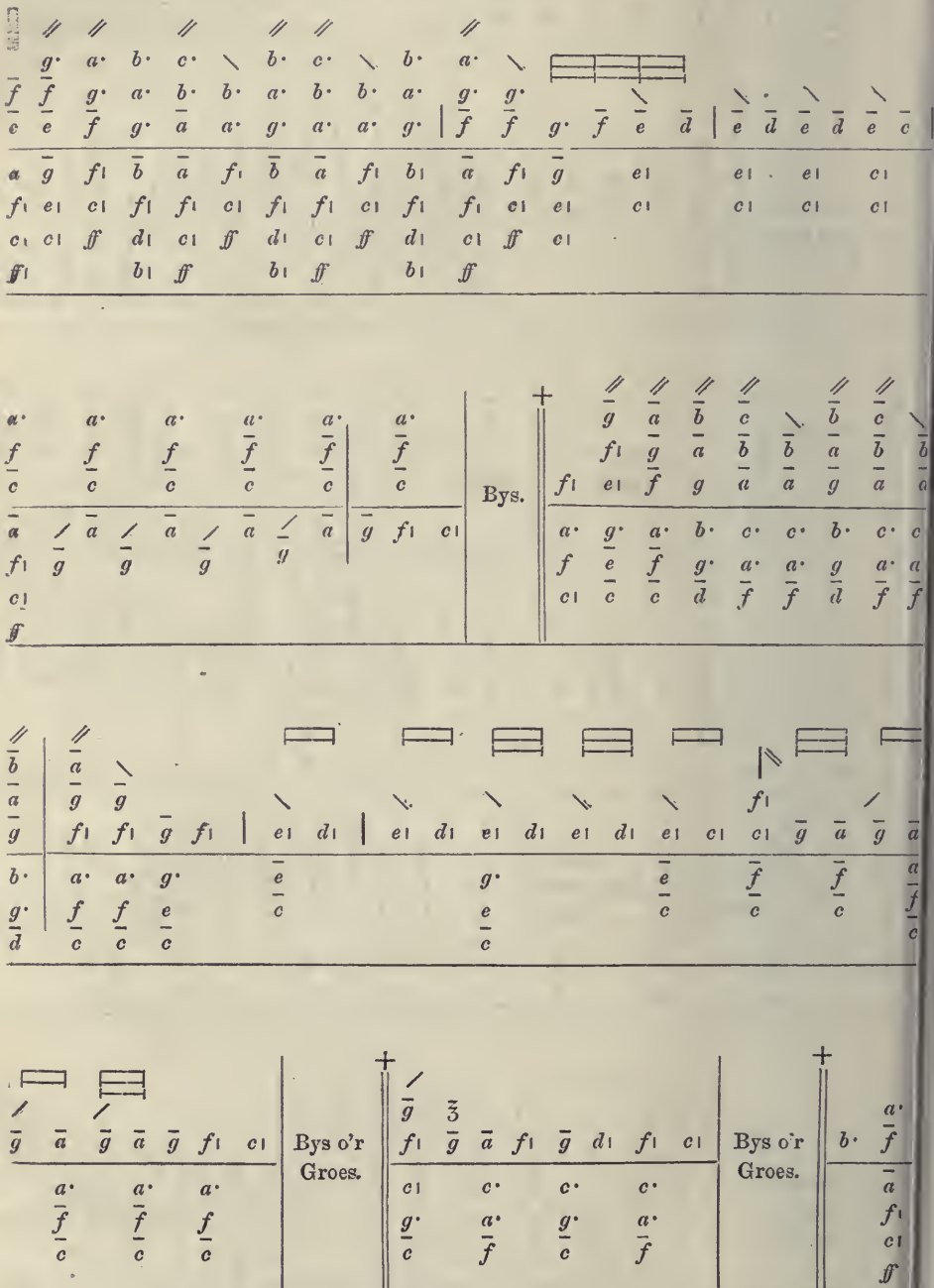

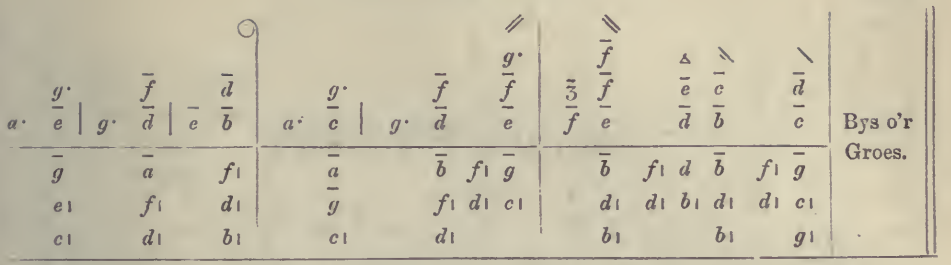
Bys o'r Groes.

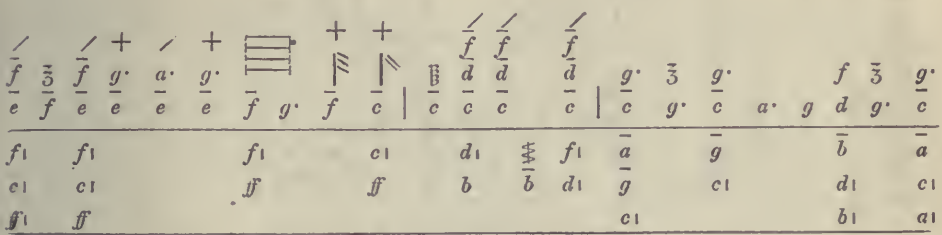

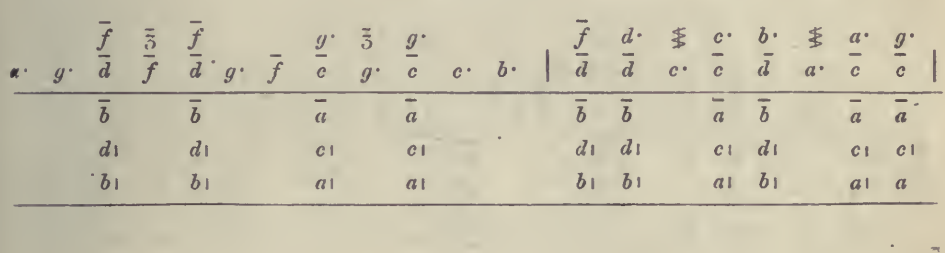

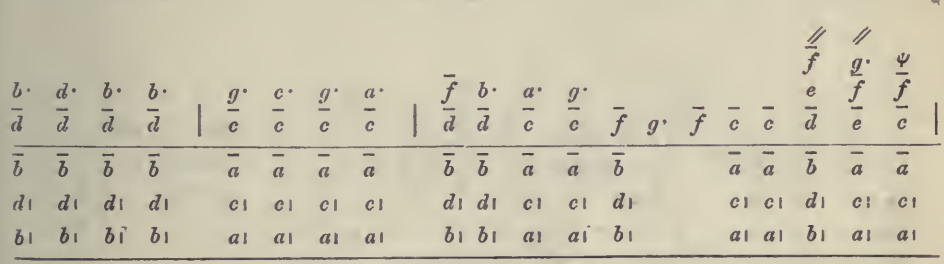

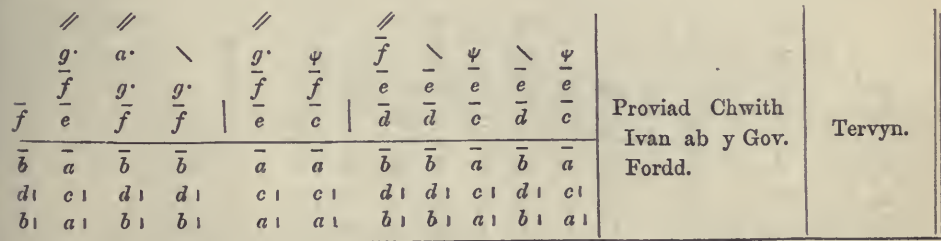
Proviad Chwith Ivan ab y Gov. Fordd.
Tervyn.

PROVIAD FORCHAWG.

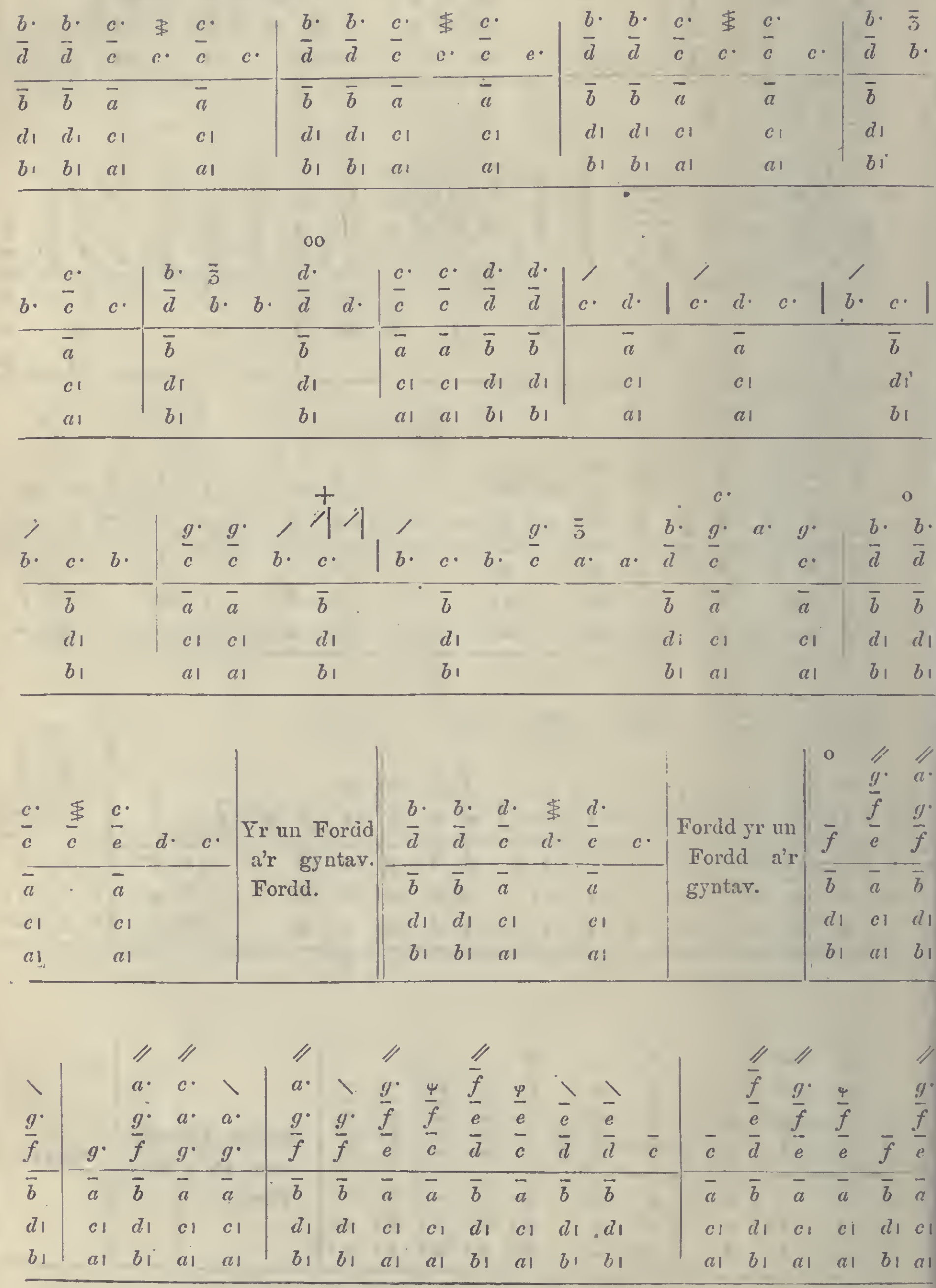

Brido: Proviad Forchawg Ivan ab y Gov. Fordd.

PROVIAD Y BOTWM.

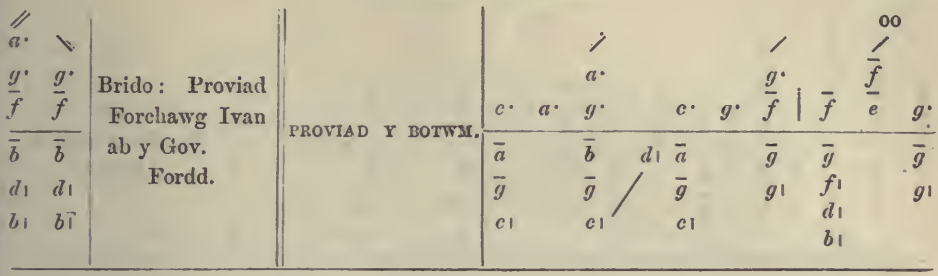

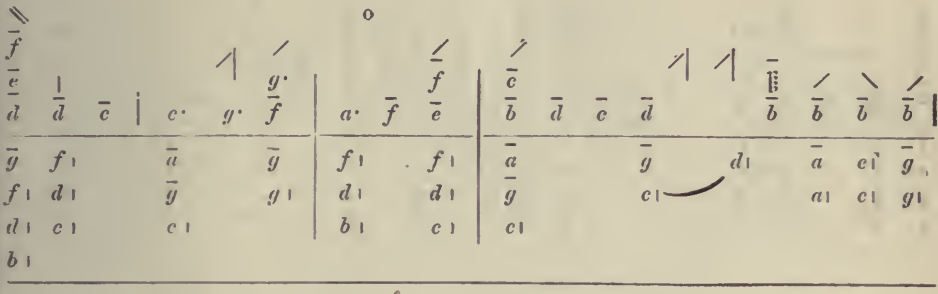

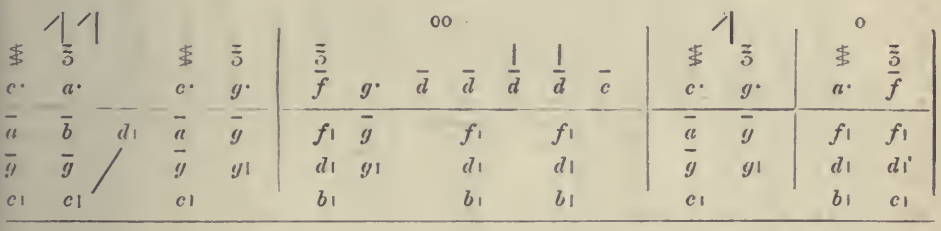

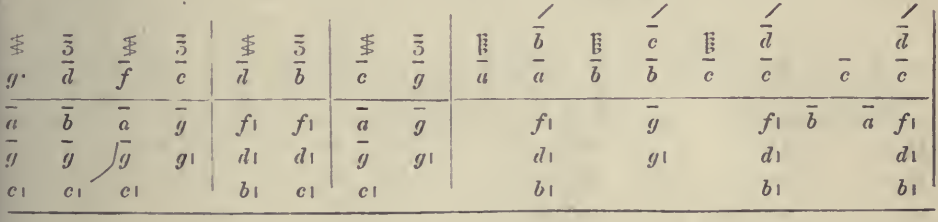

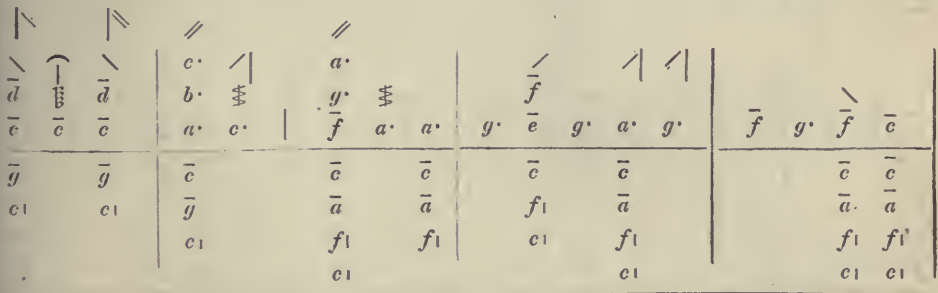

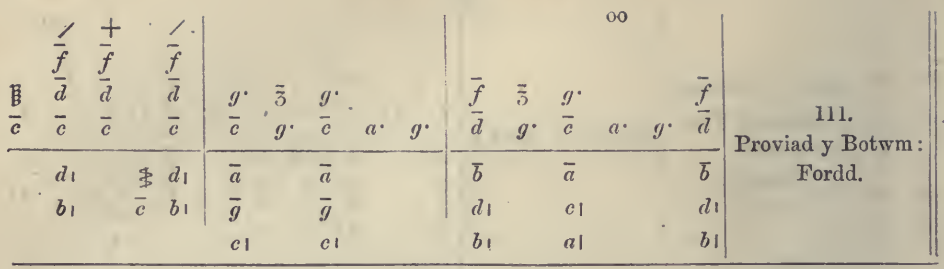
111.
Proviad y Botwm:
Fordd.

1011
Bys.

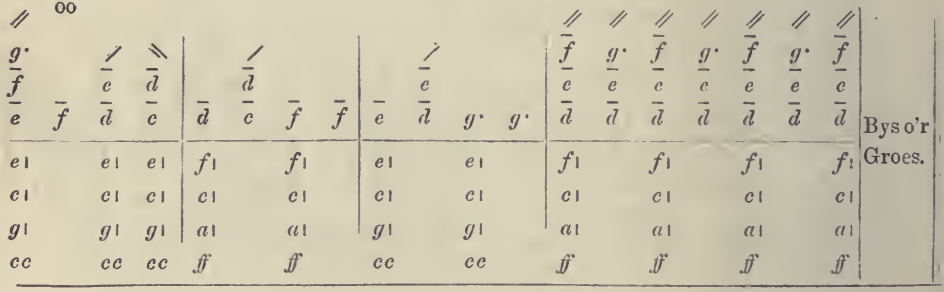
Bys o'r
Groes.

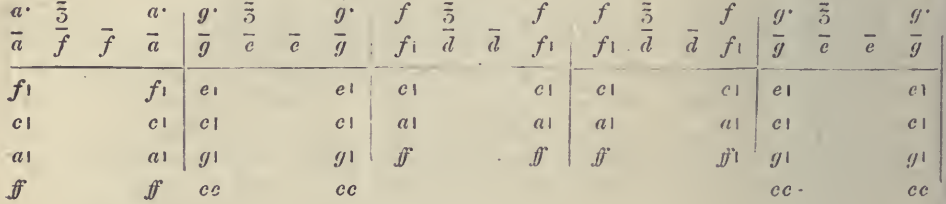

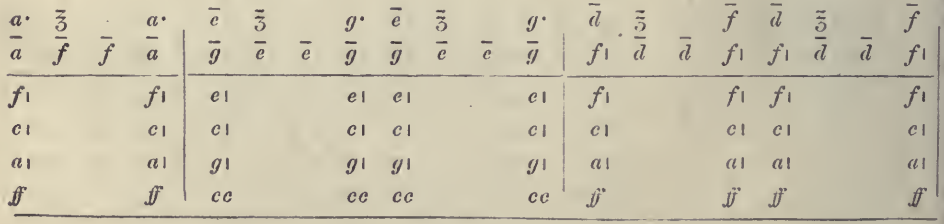

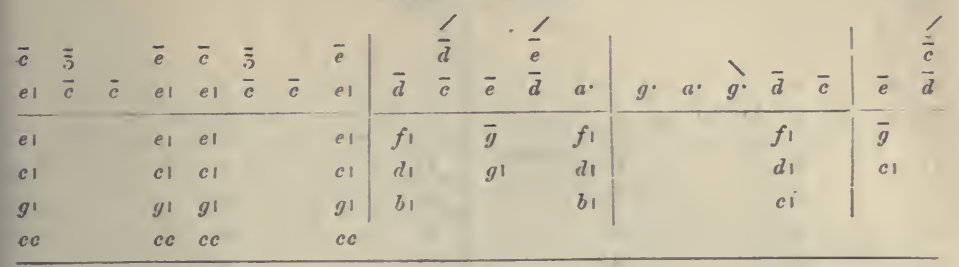

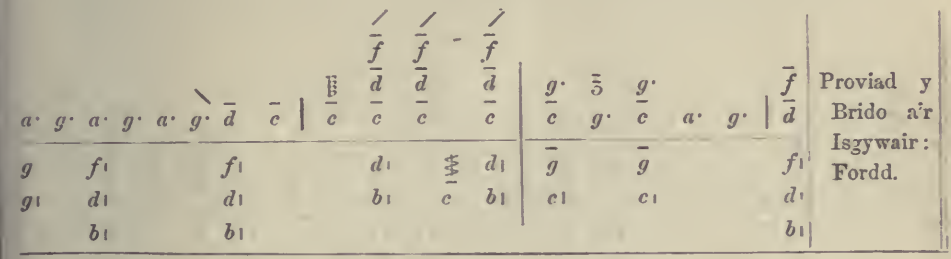
Proviad y Brido a'r Isgywair: Fordd.

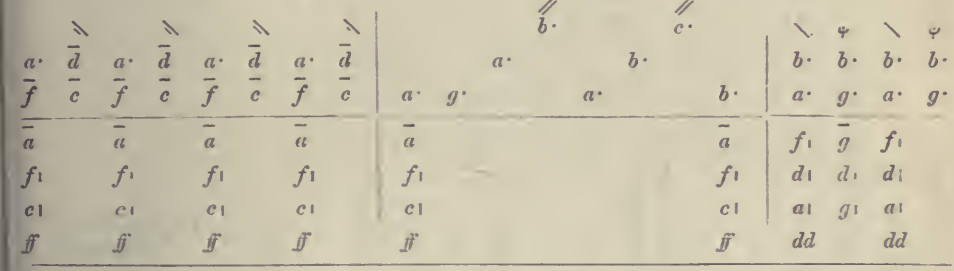

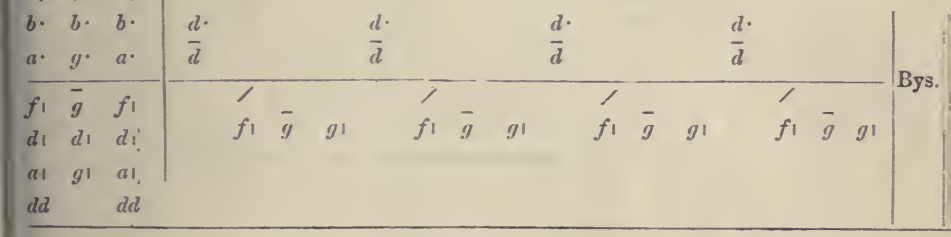
Bys.

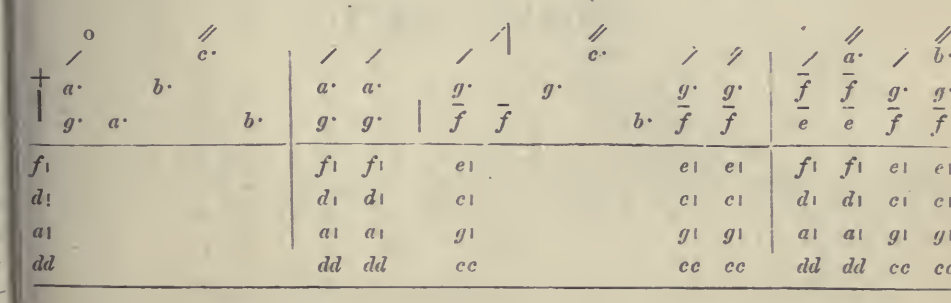

	c·							
	b·		a·					
a·	a·	b·	g·	b·	a·	g·	f	Bys o'r Groes.
f1			f1				f1	
d1			d1				d1	
a1			a1				a1	
dd			dd				dd	

		c·						
	g·	a·		g·				
f	g·		b·	f	a·	g·	e	
e1				e1			e1	
c1				c1			c	
g1				g1			g1	
cc				cc			cc	

	a·						
f	f		f				f
e	e	g·	e	g·	f	e	d
f1			f1				f1
d1			d1				d1
a1			a1				a1
dd			dd				dd

c	c		f											f	f	
b	b		e											d	d	
g	a	f1	d	f1	f1	f1	f1	f1	g	d1	f1	f1	f1	c	c	
d1		d1		d1	d1	d1	d1	d1	c1		d1	d1	d1	b	c	
		b1			b1		b1	b1			b1					

f																
d	g·	3	g·		f		g·			f	3	f				Proviad Brido ar Uwchgwair. Fordd.
c	c	g·	c	a· g·	d	g·	c	a·	g·	d	f	d	g·	f		
d1	a		a		f1		a			b						
b1	g		g		d1		c1			d1						
	c1		c1		b1		a1			b1						

CANIAD Y WEVYL.

																+				
c		d					c											+		
b	b	c	c			3	c										b	c	c	d	c	
a	a	b	b	d	c	c	b		b	b	b	b	b	b		b	a	a	b	b	b	
g	g	f1	f1	g			b	d1		a	f1	g	Bys.		f1		g		f1	f1	
c1	g1	d1	d1	c1			g			a1	d1	g1			d1		g1		d1	d1	
		b1					c1								b1				b1		

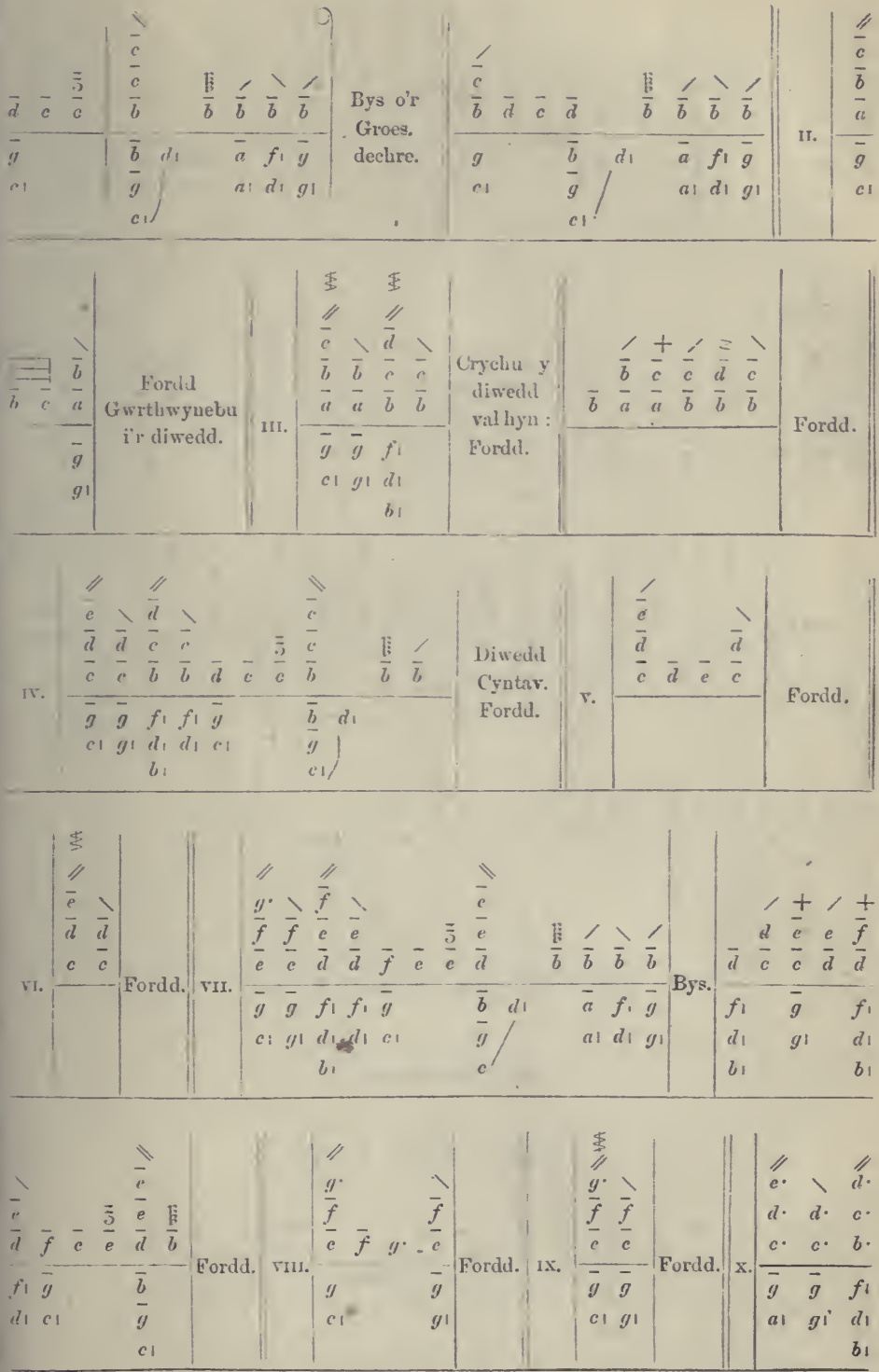
Bys o'r Groes.
dechre.
II.
Fordd Gwrthwynebu i'r diwedd.
III.
Crychu y diwedd val hyn : Fordd.
Fordd.
IV.
Diwedd Cyntav. Fordd.
V.
Fordd.
VI.
Fordd.
VII.
Bys.
Fordd.
VIII.
Fordd.
IX.
Fordd.
X.

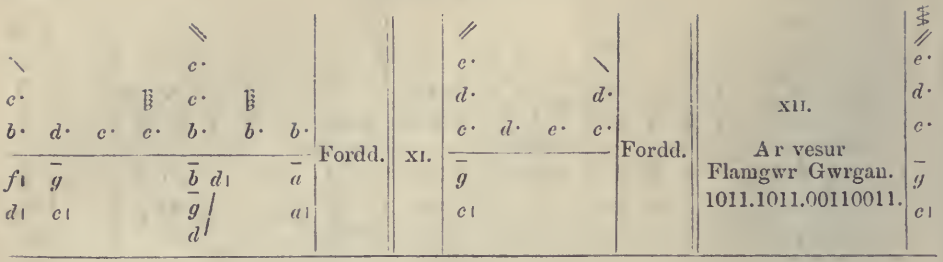

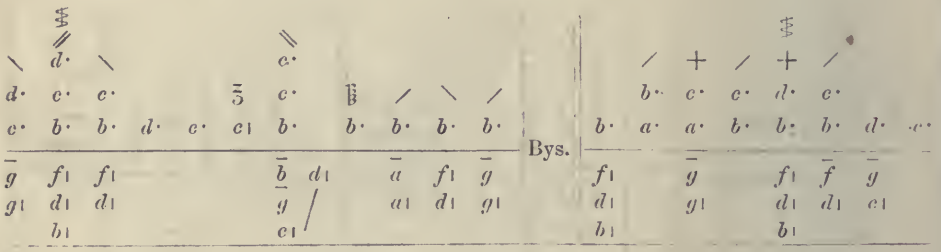

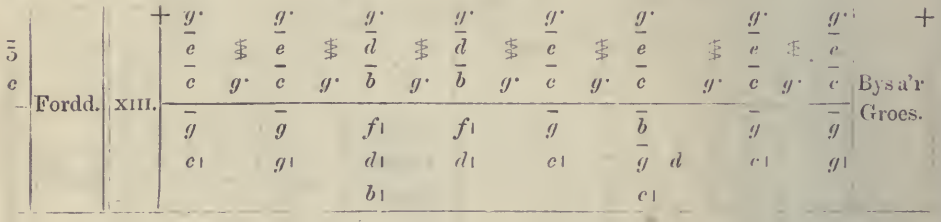

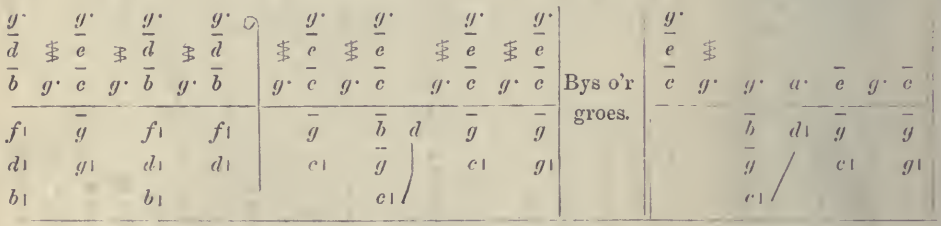

Caniad y Wevyl neu yr Evail. Tervyn.

CANIAD TRO TANT.

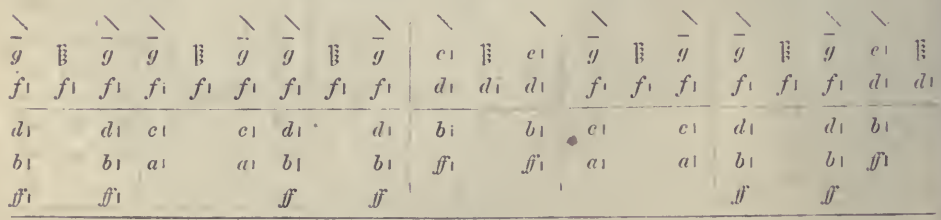

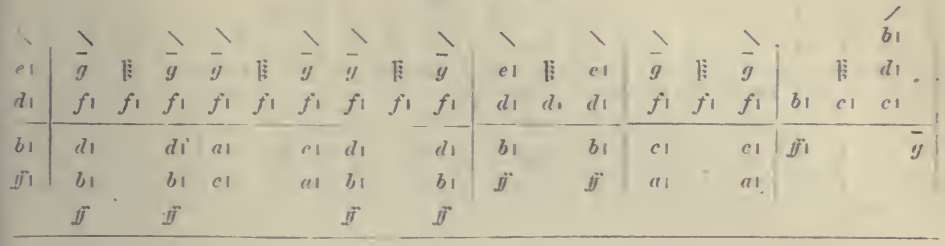

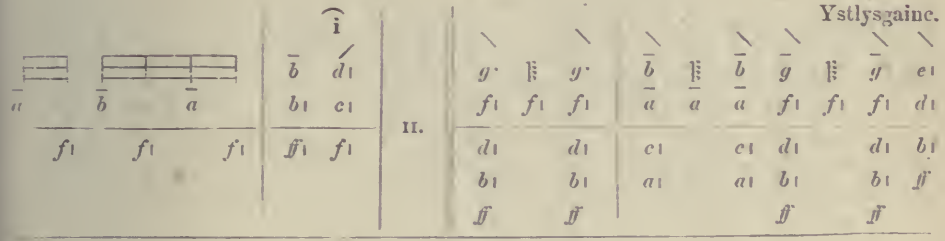
Ystlysgaine.
II.

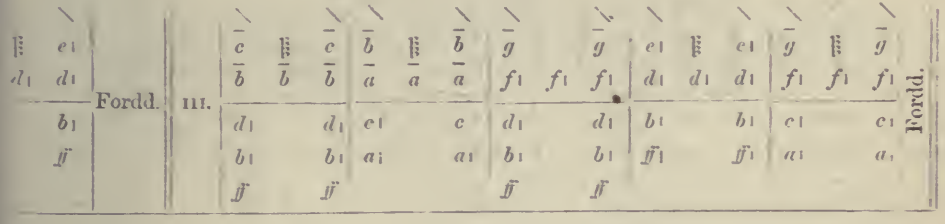
Fordd.
III.
Fordd.

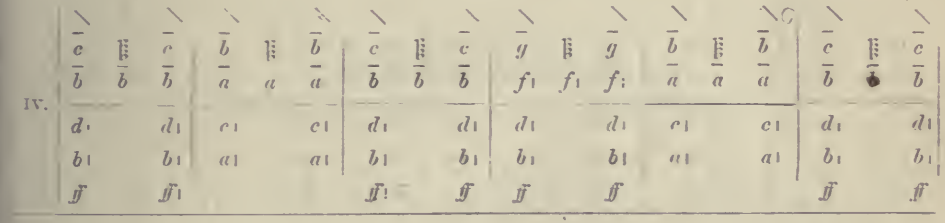
IV.

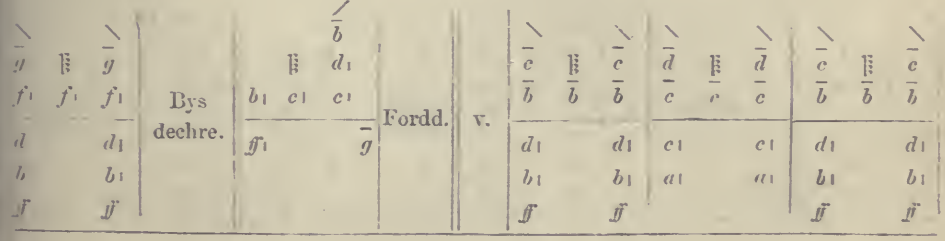
Bys dechre.
Fordd.
V.

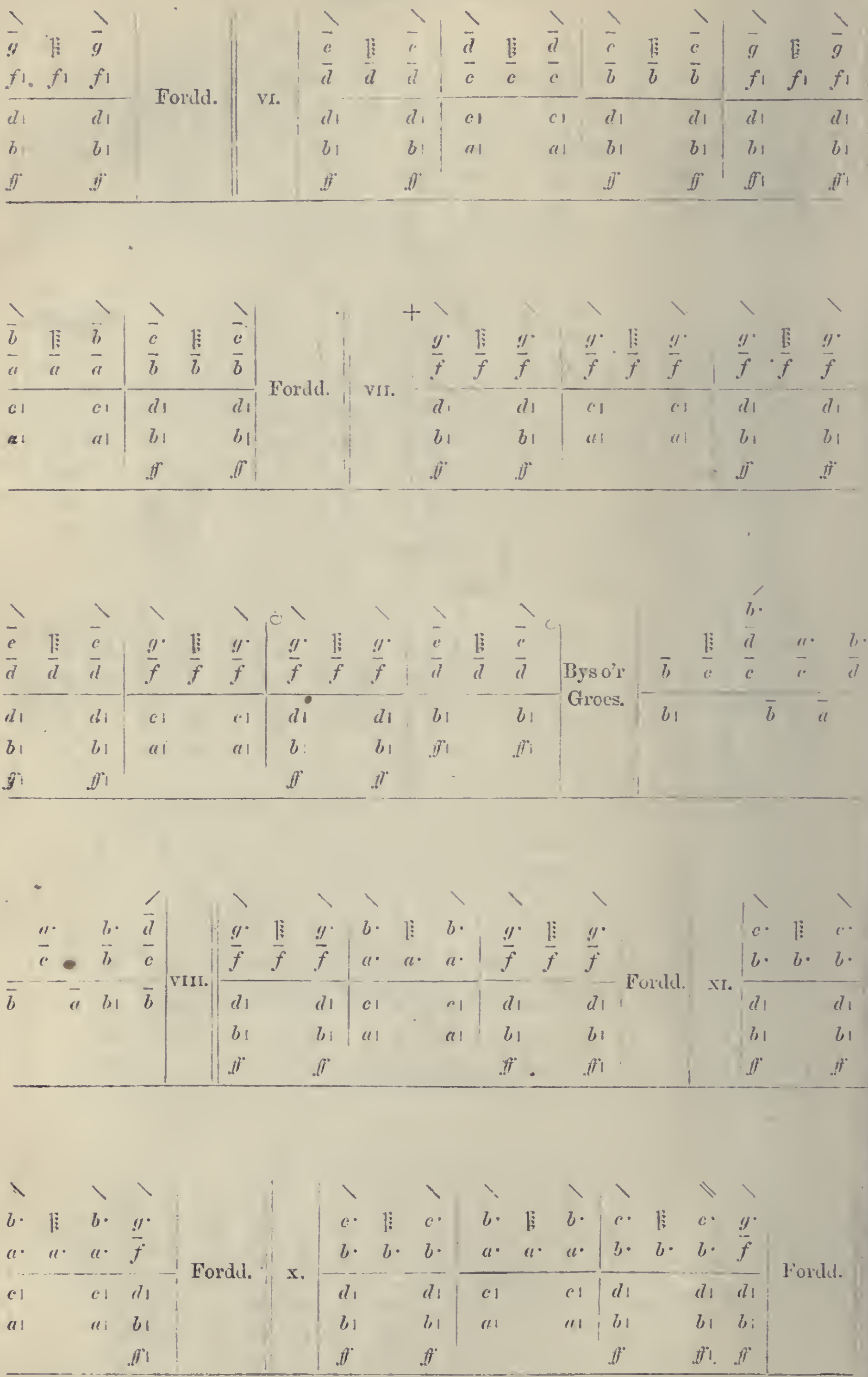
Fordd.
VI.
Fordd.
VII.
Bys o'r Groes.
VIII.
Fordd.
XI.
Fordd.
X.
Fordd.

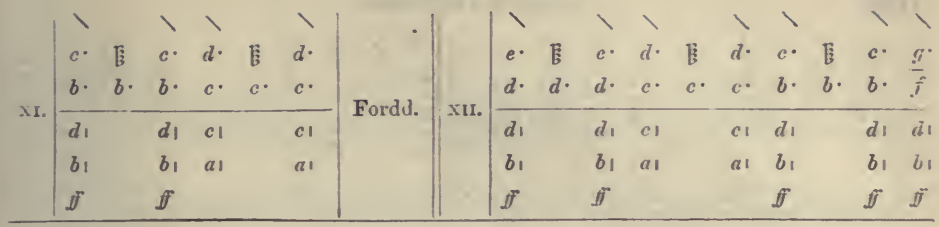

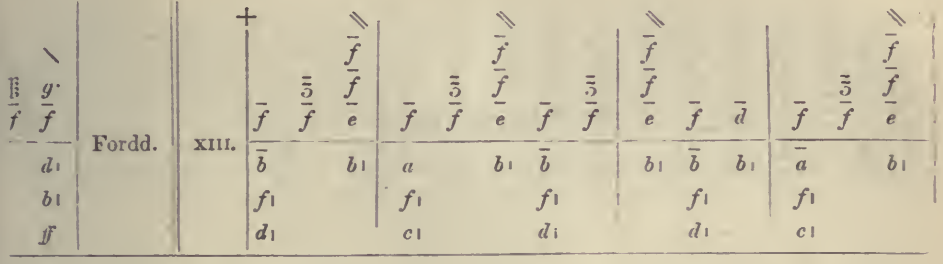

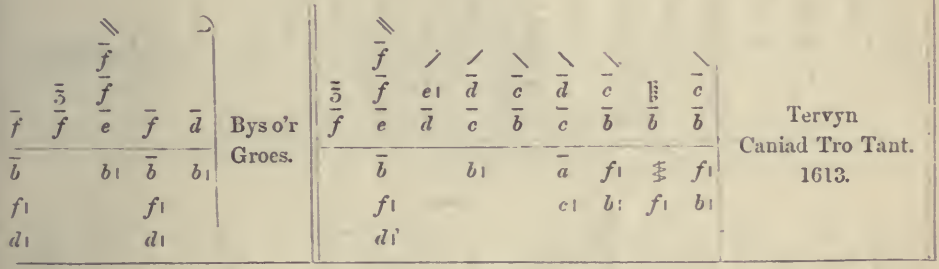

CANIAD SANT SILIN.

COR VINVAEN.....1011011.1011011.

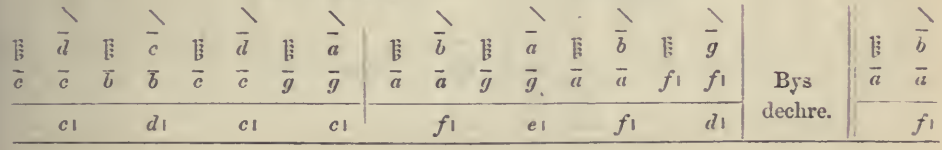

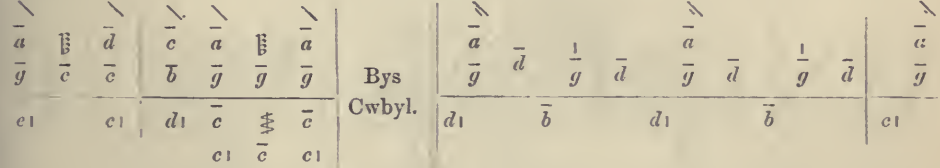

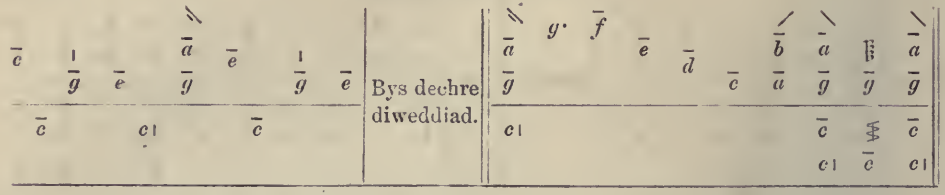

II.

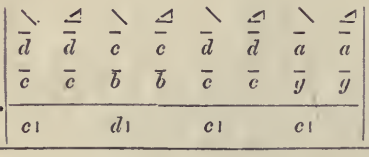

III.

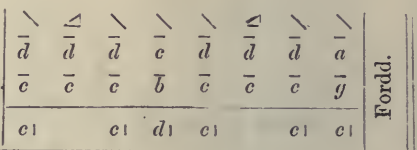

IV.

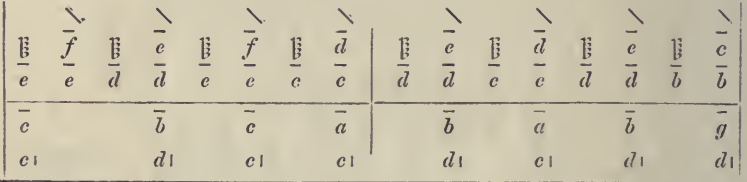

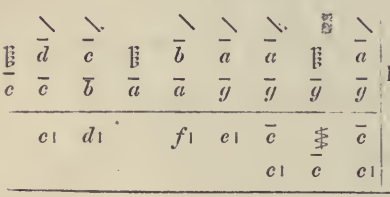

V.

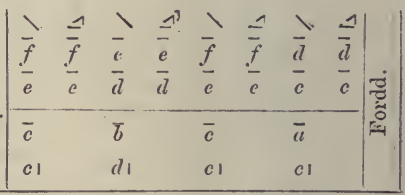

VI.

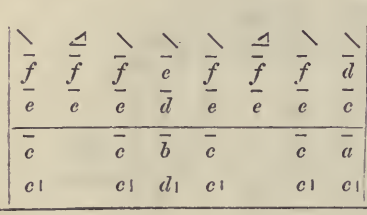

VII.

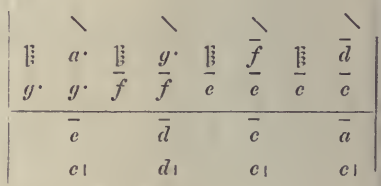

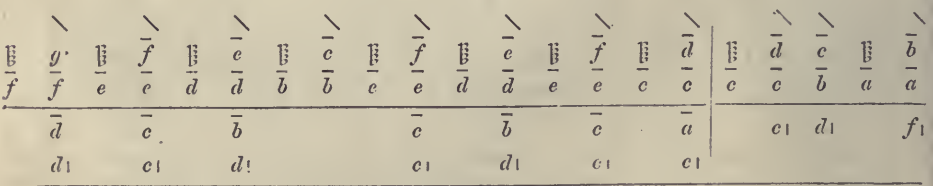

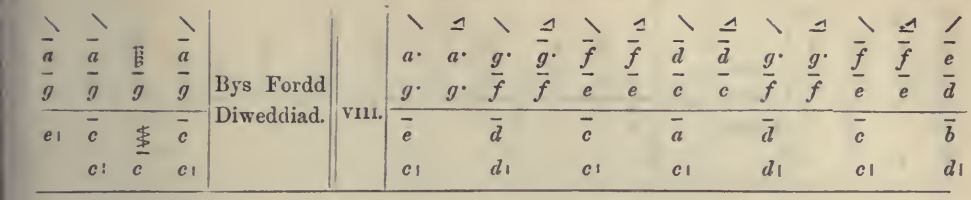
Bys Fordd Diweddiad.
VIII.

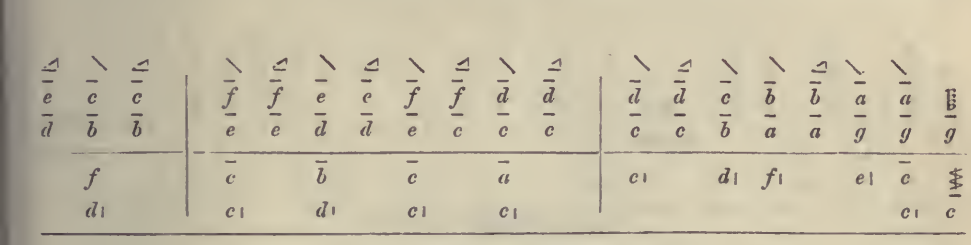

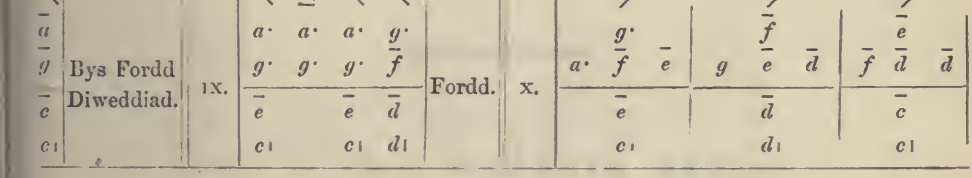
Bys Fordd Diweddiad.
IX.
Fordd.
X.

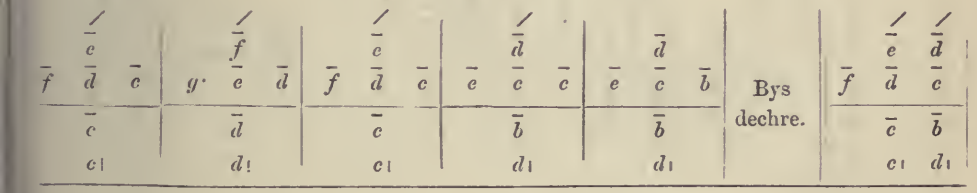
Bys dechre.

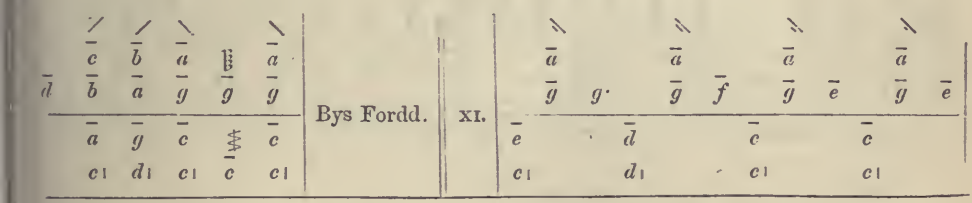
Bys Fordd.
XI.

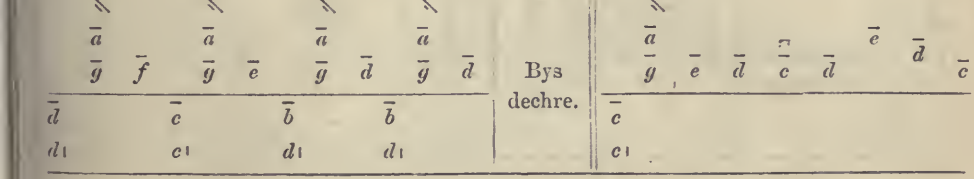
Bys dechre.

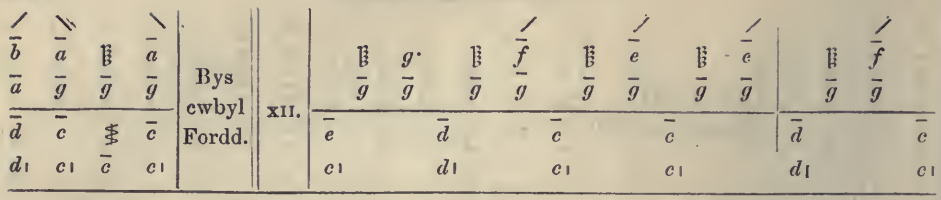

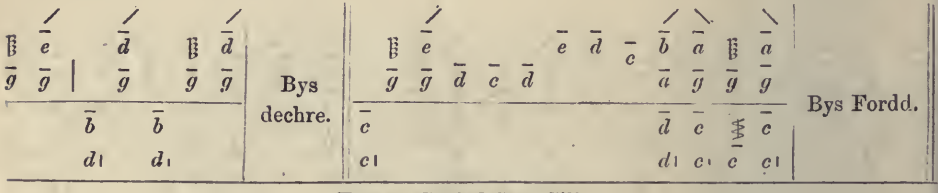

Tervyn Caniad Sant Silin.

Ar Dro Tant, neu ar Isgywair, mae yn oreu.

CANIAD MARWNAD IVAN Y GOV.

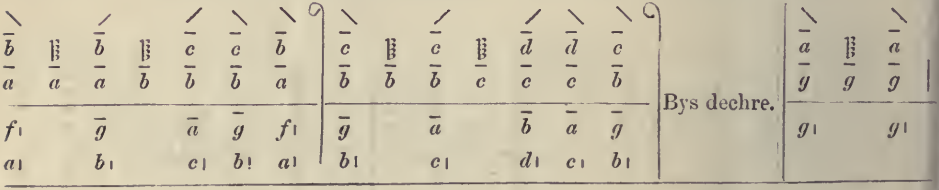

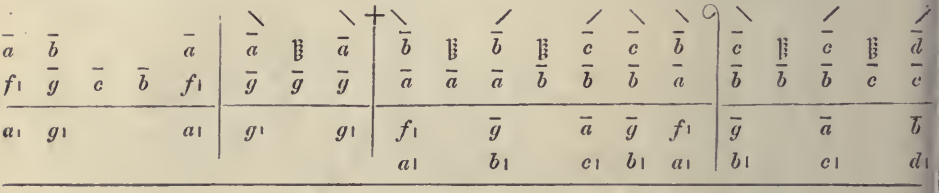

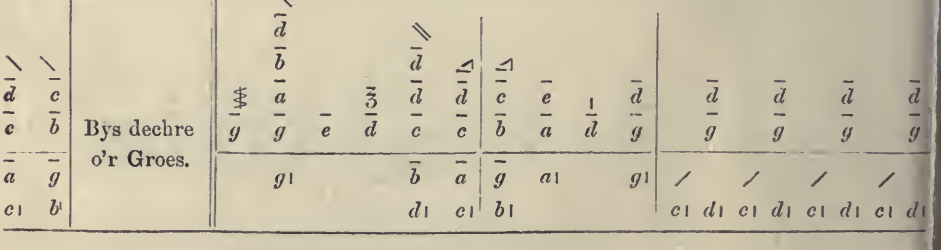

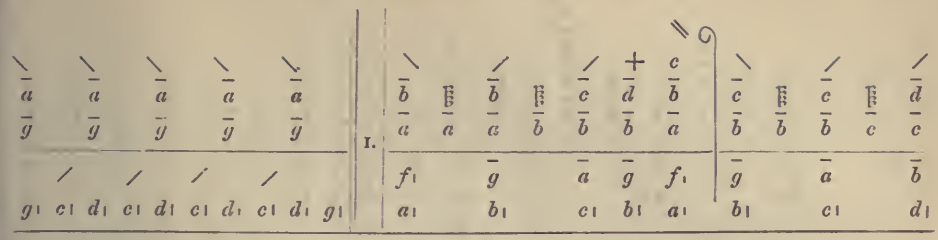
I.

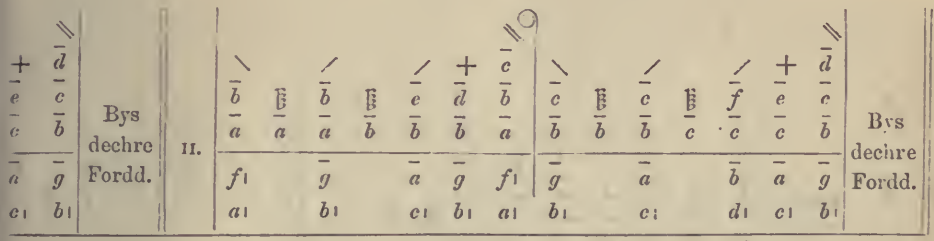
Bys dechre Fordd.
II.
Bys dechre Fordd.

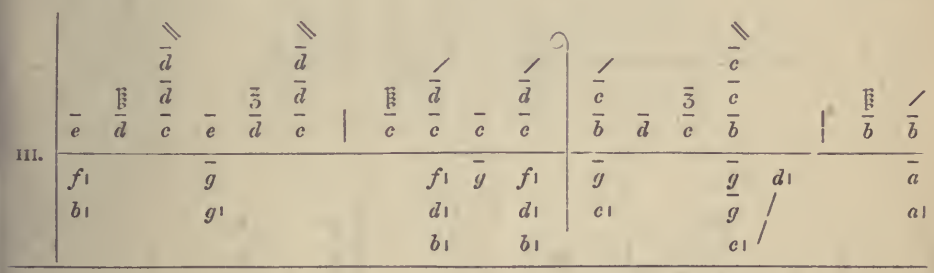
III.

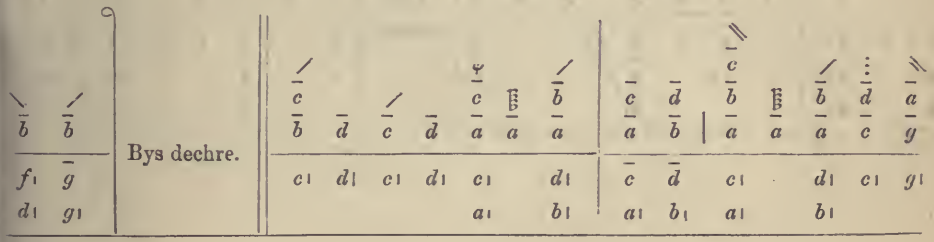
Bys dechre.

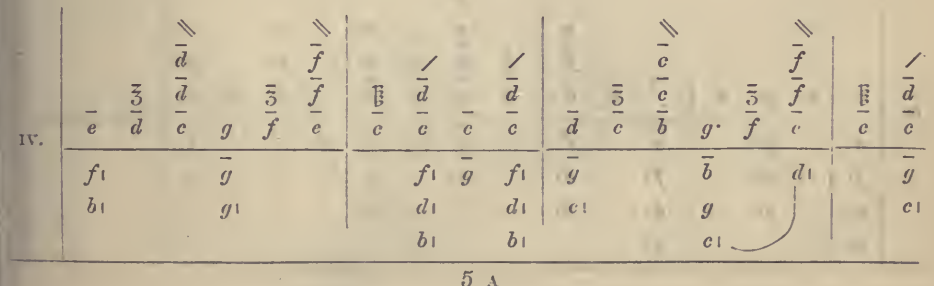
IV.

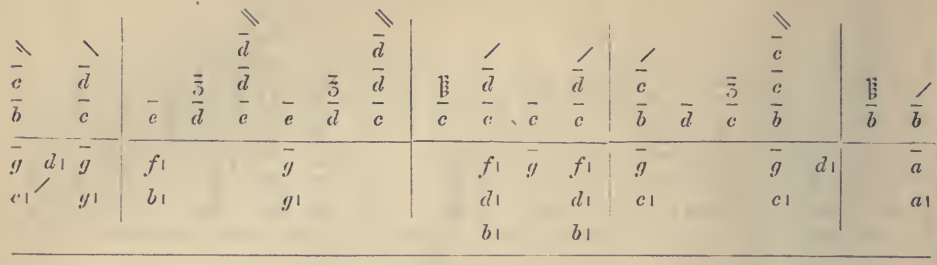

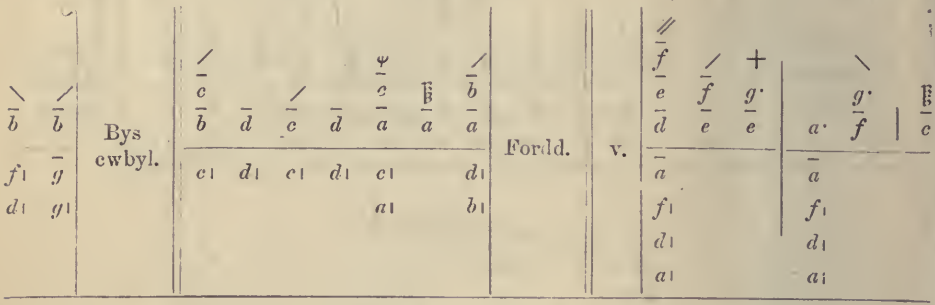
Bys ewbyl.
Fordd.
v.

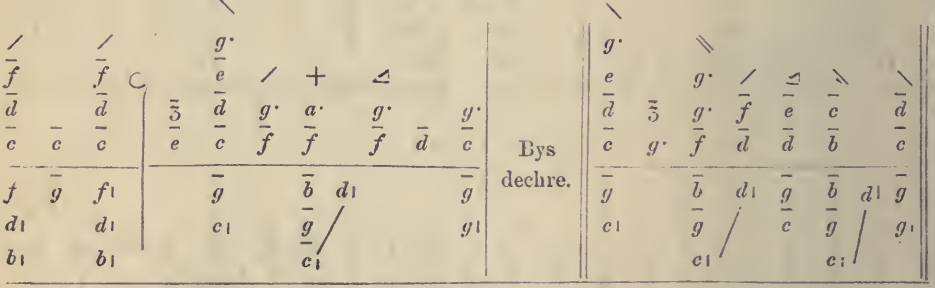
Bys dechre.

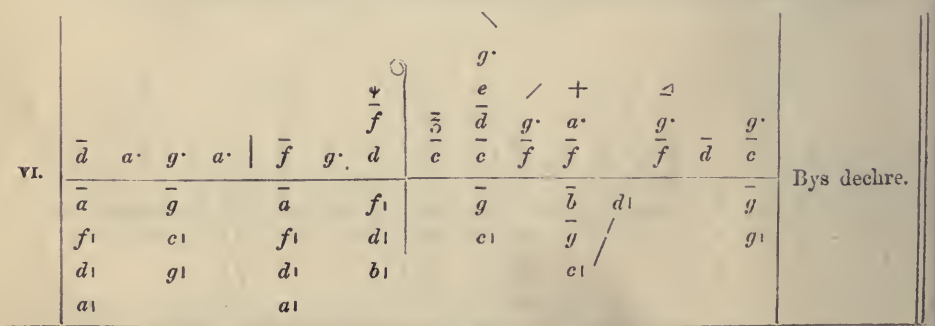
VI.
Bys dechre.

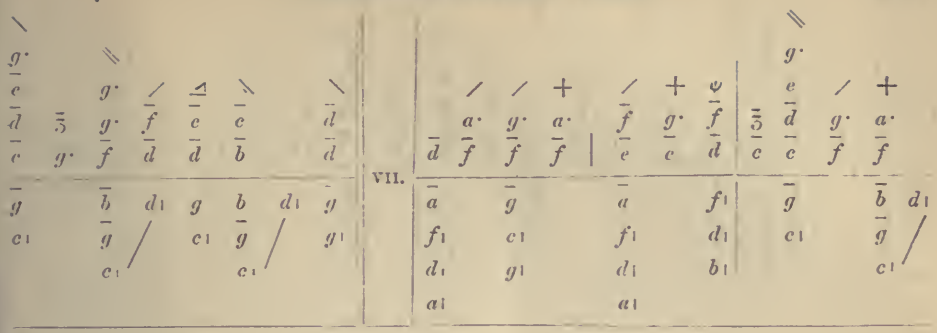
VII.

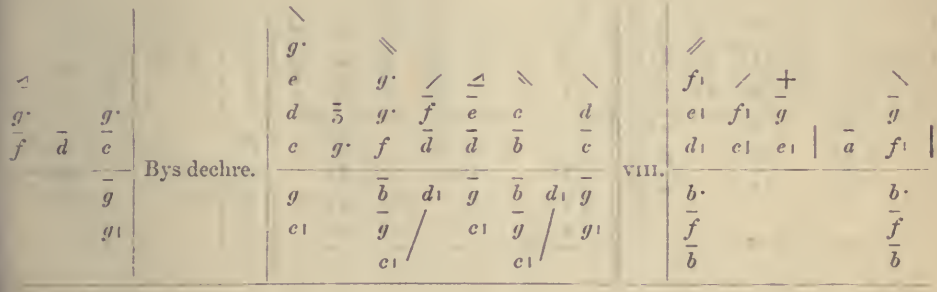
Bys dechre.
VIII.

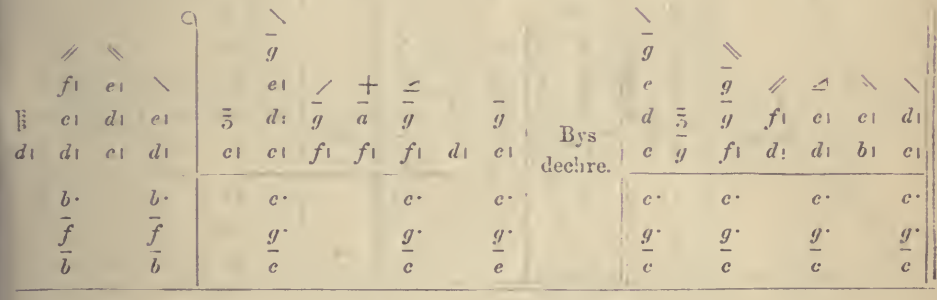
Bys dechre.

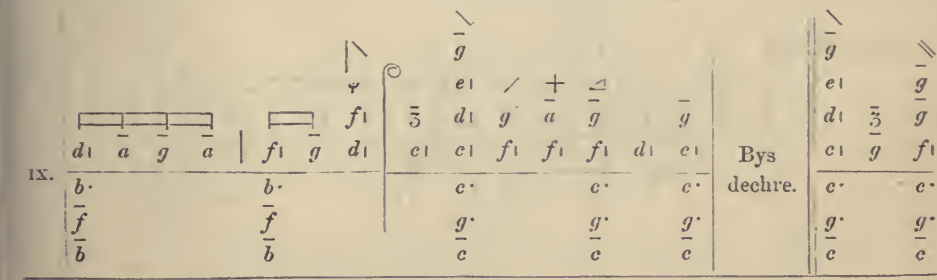
IX.
Bys dechre.

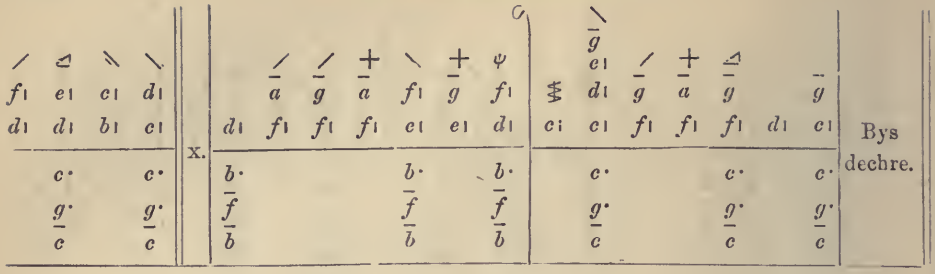
X.
Bys dechre.

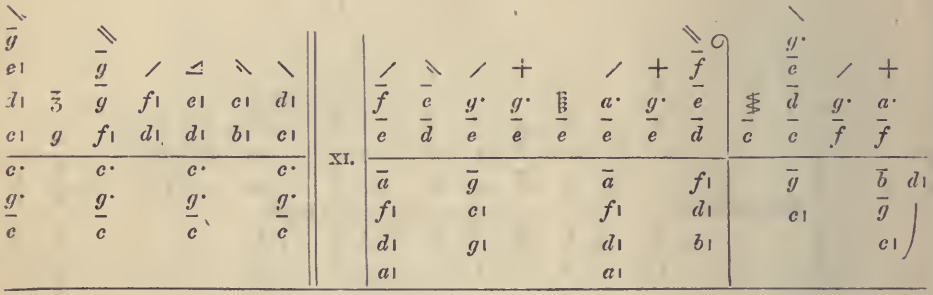
XI.

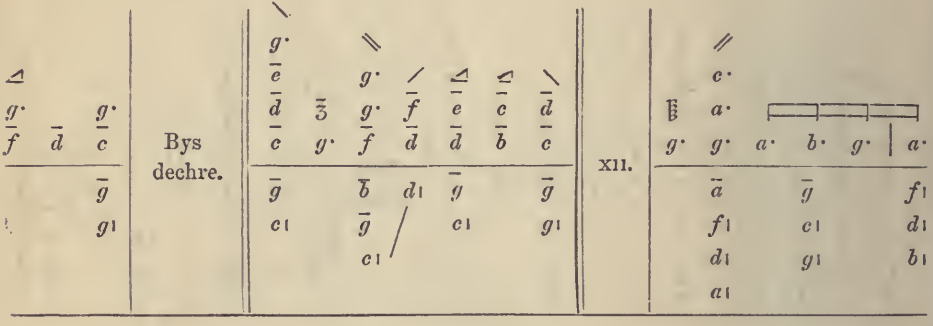
Bys dechre.
XII.

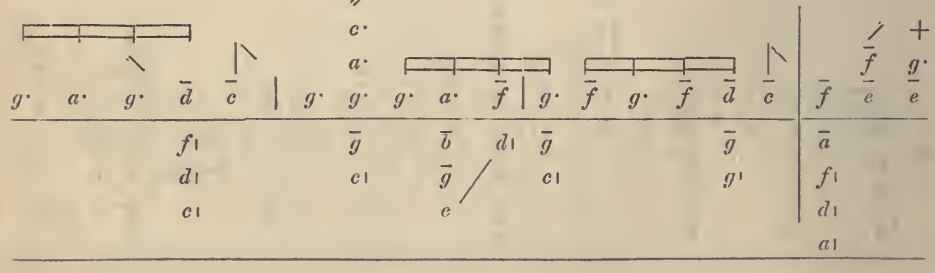

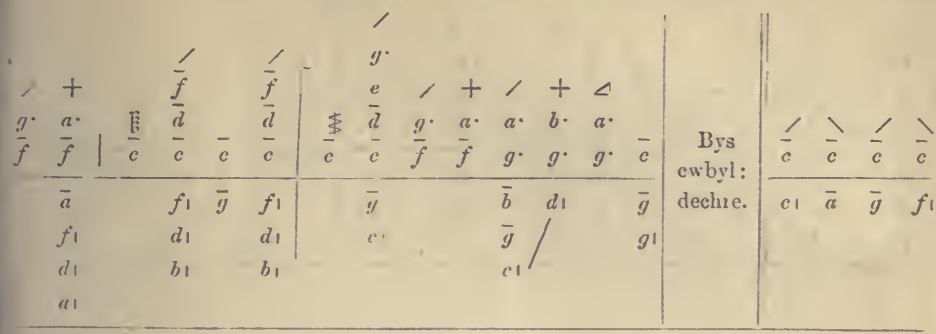
Bys cwbyl: dechre.

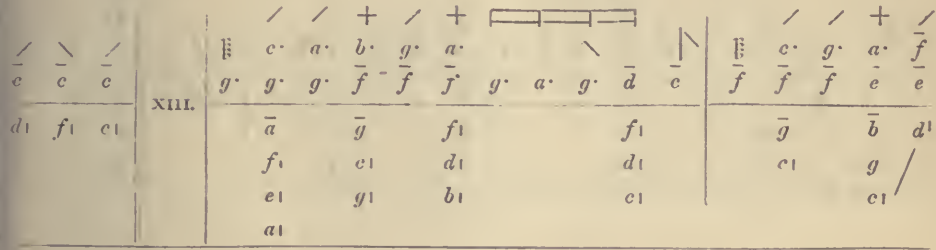
XIII.

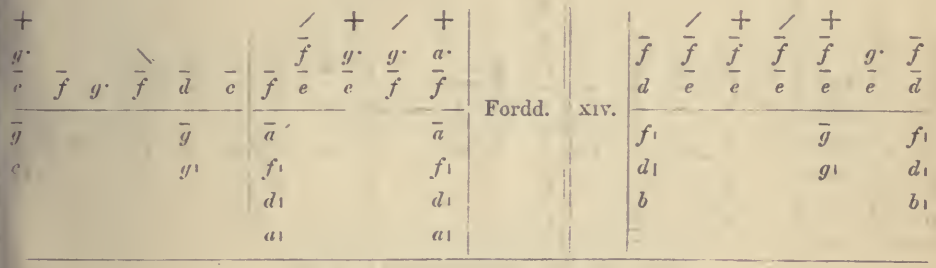
Fordd.
XIV.

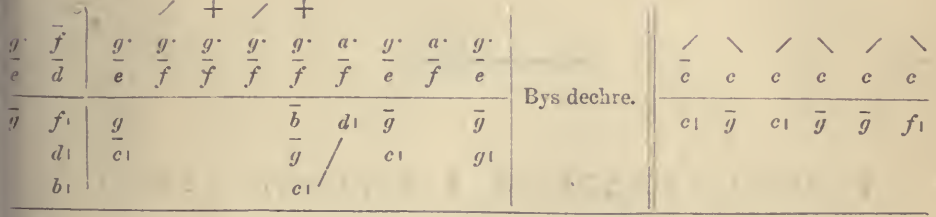
Bys dechre.

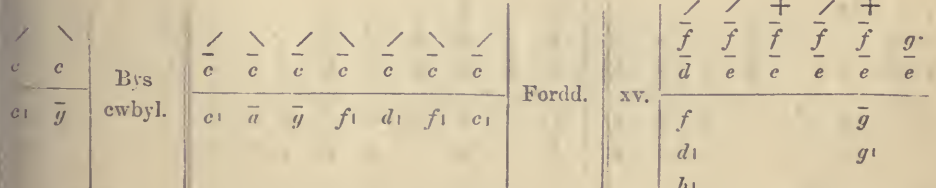
Bys cwbyl.
Fordd.
XV.

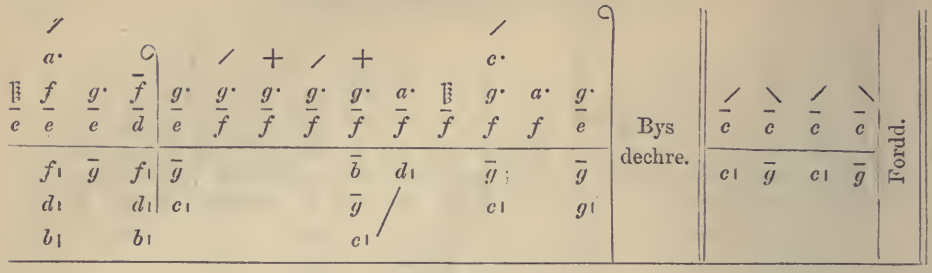

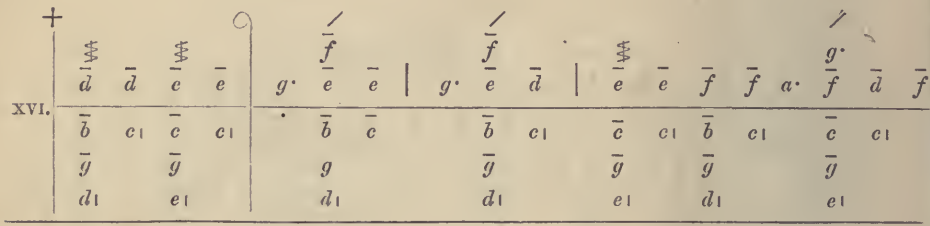

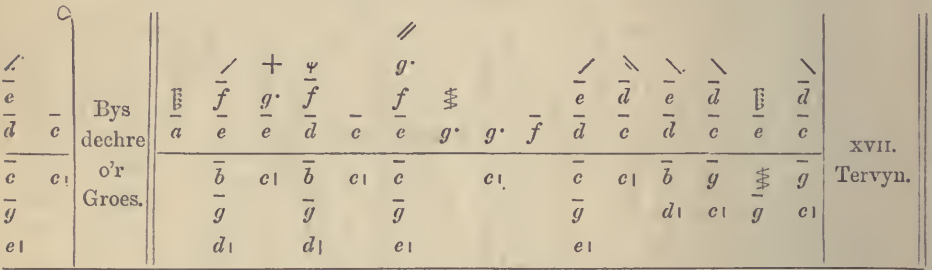

Tervyn Caniad Marwnad Ivan ab y Gôv.

Y CANIAD CRYCH AR Y BRAGAWD GYWAIR.

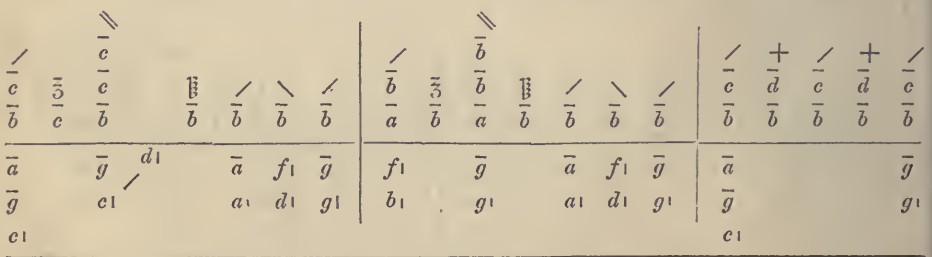

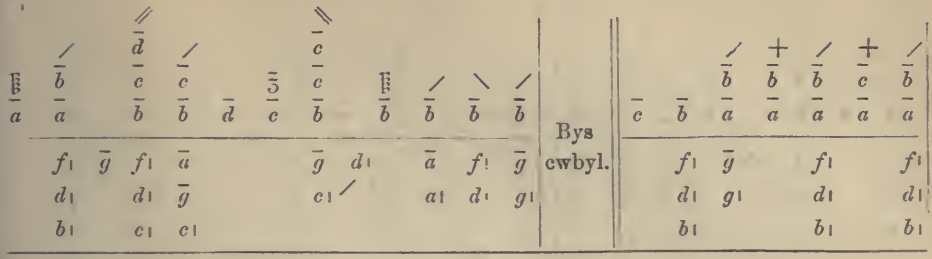
Bys cwbyl.

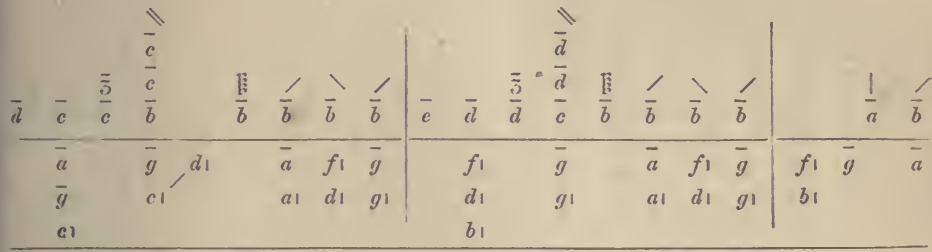

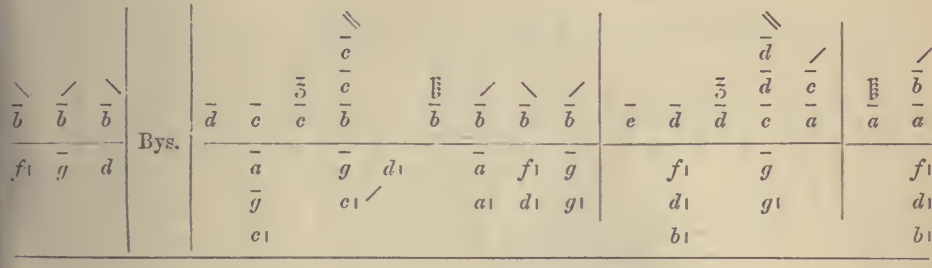
Bys.

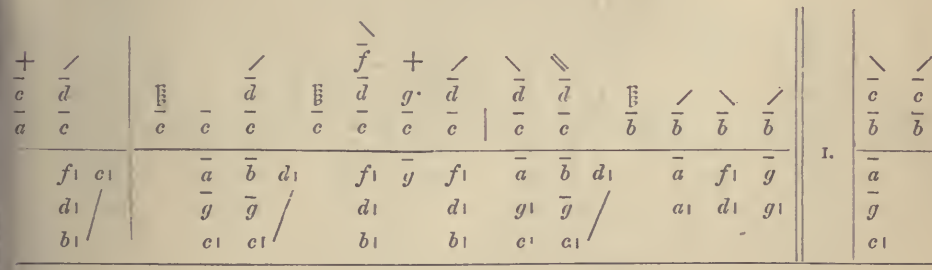
I.

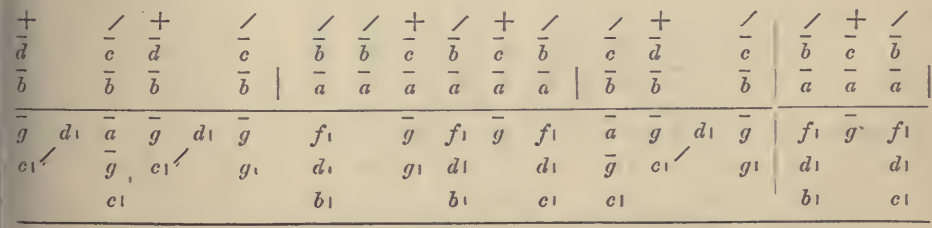

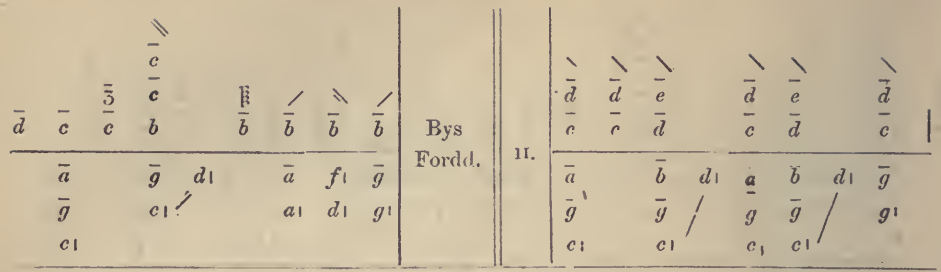
Bys
Fordd.
II.

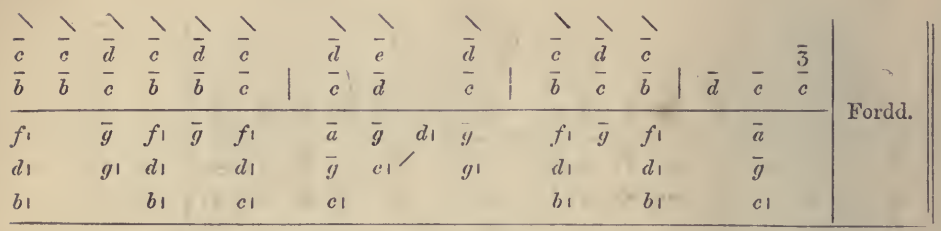
Fordd.

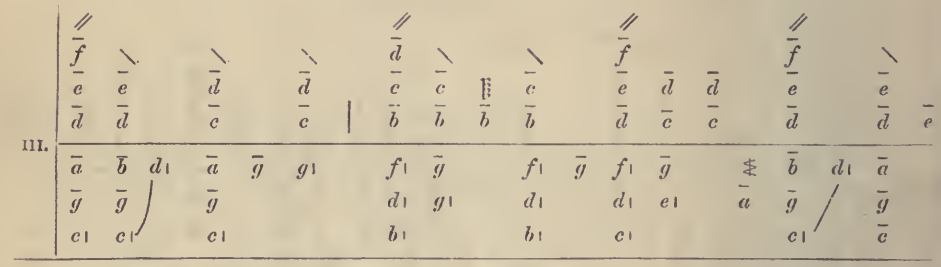
III.

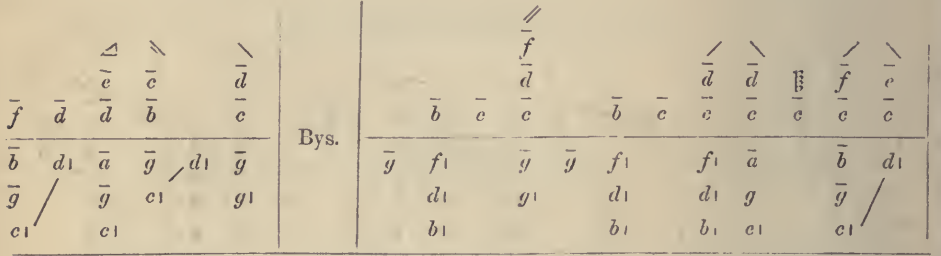
Bys.

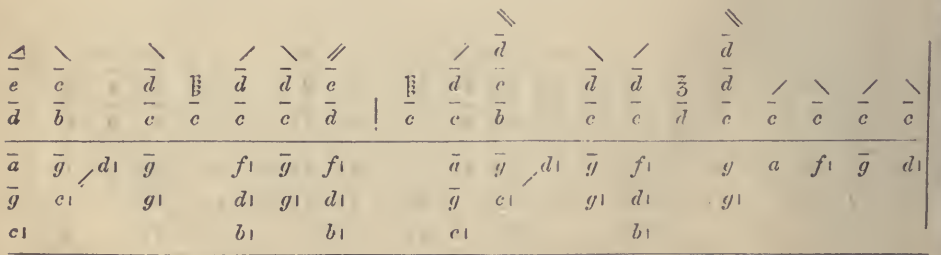

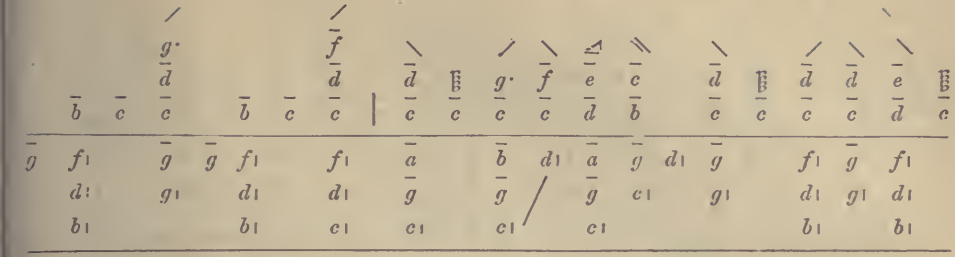

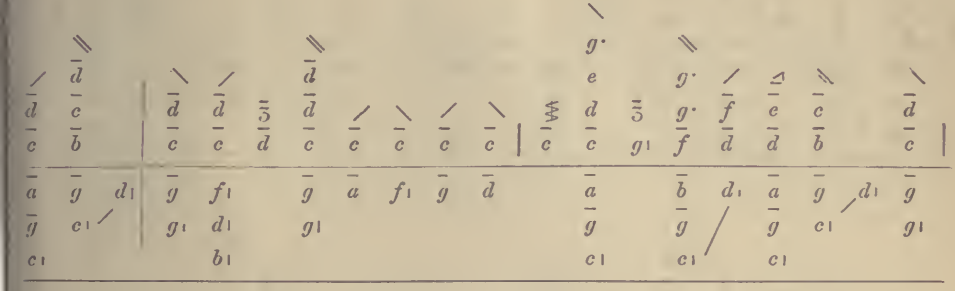

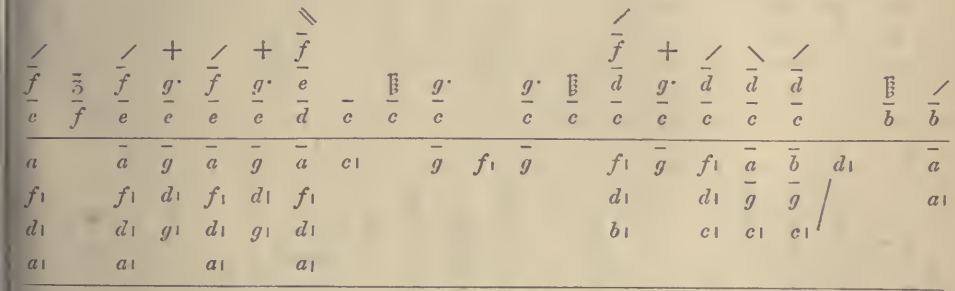

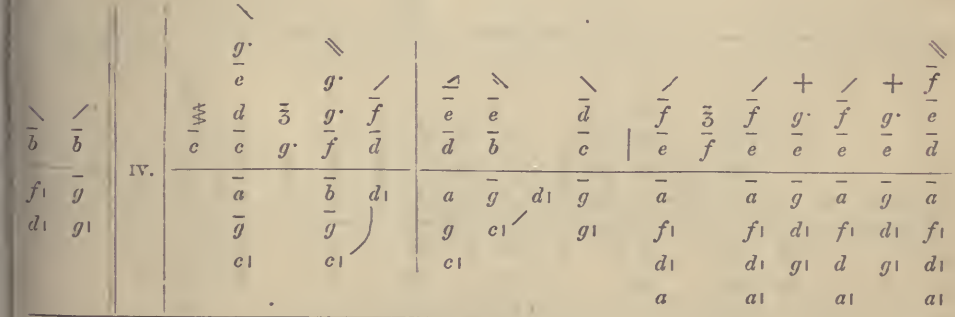

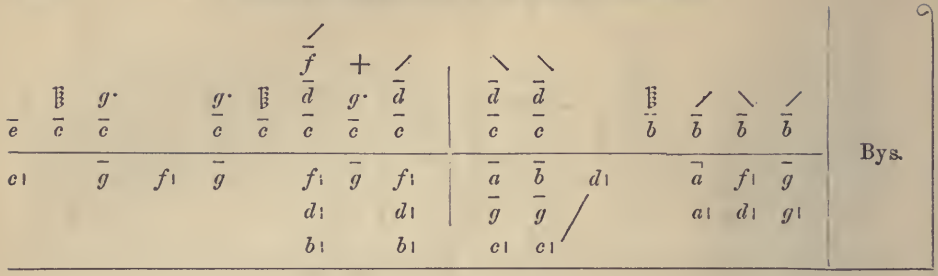
Bys.

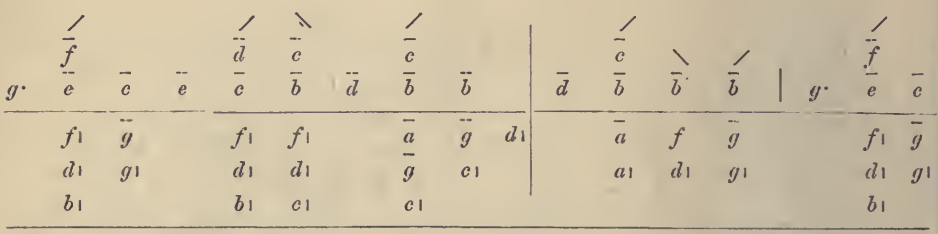

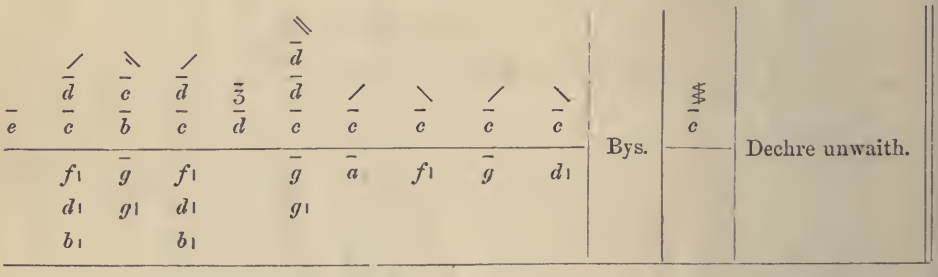
Bys.
Dechre unwaith.

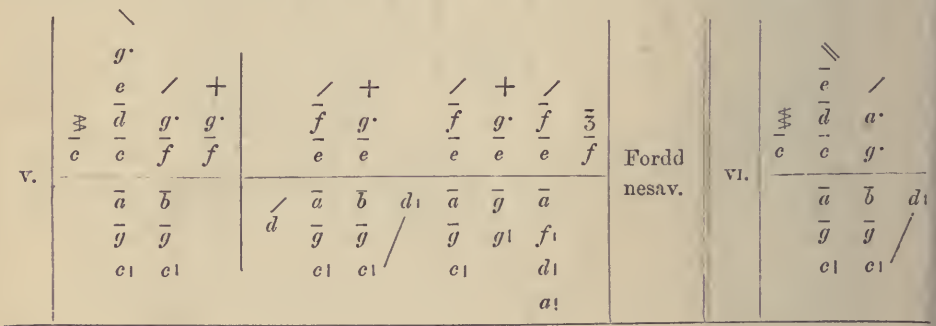
V.
Fordd nesav.
VI.

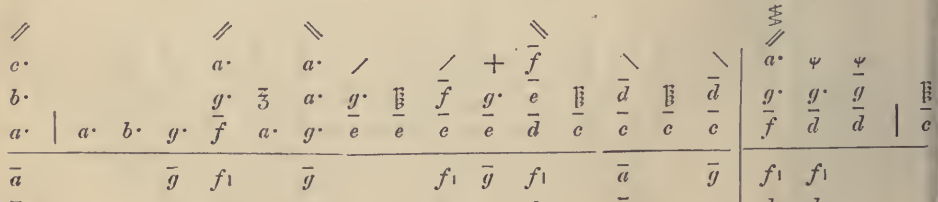

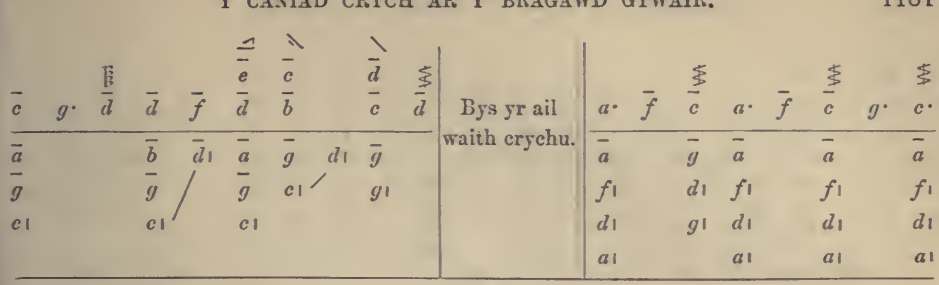
Bys yr ail waith crychu.

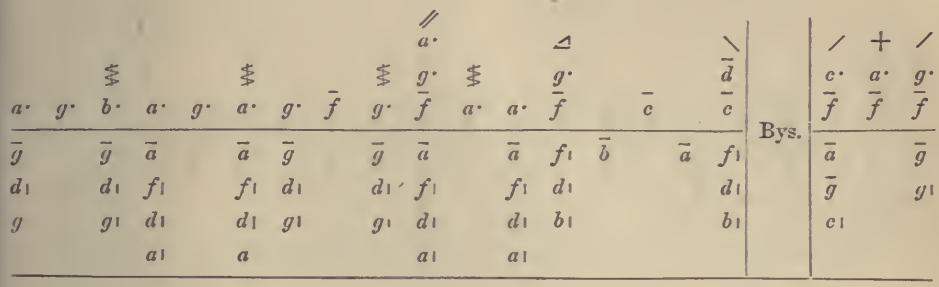
Bys.

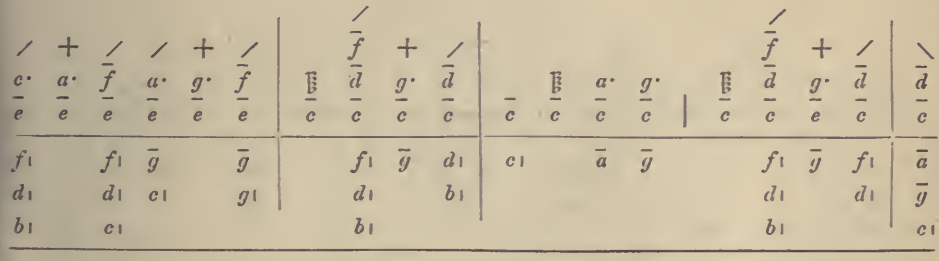

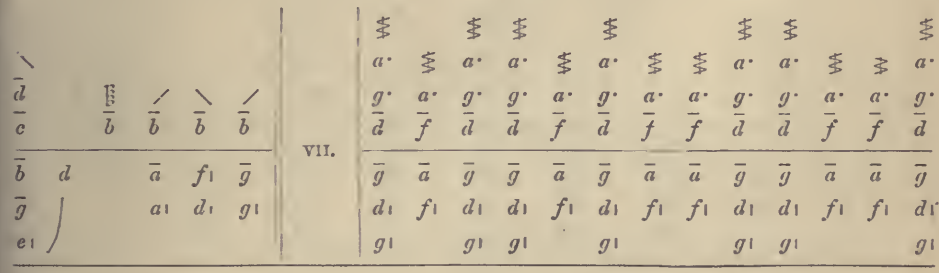
VII.

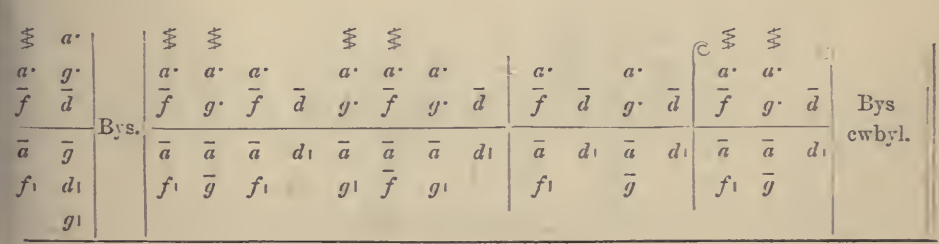
Bys.
Bys cwbyl.

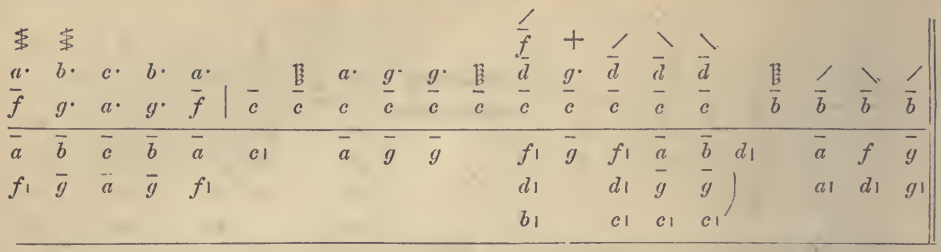

VIII.

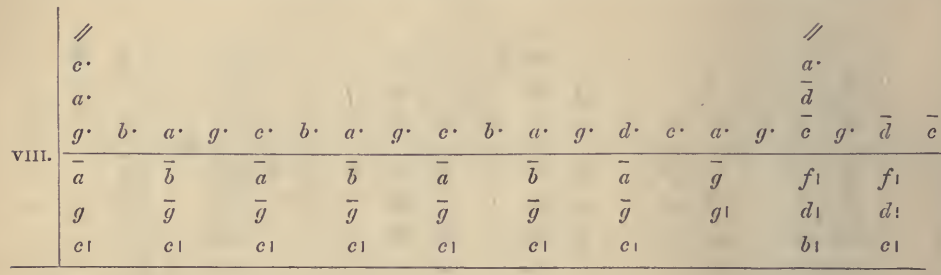

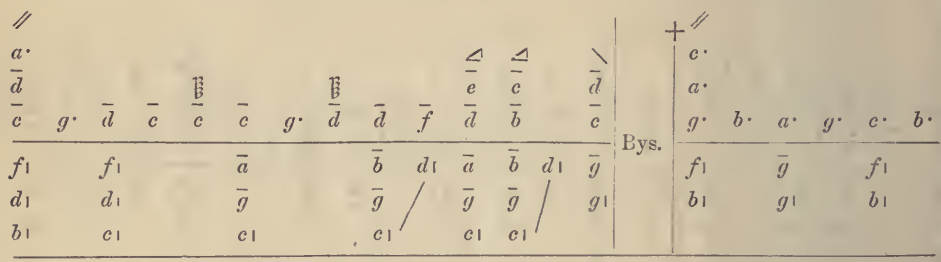

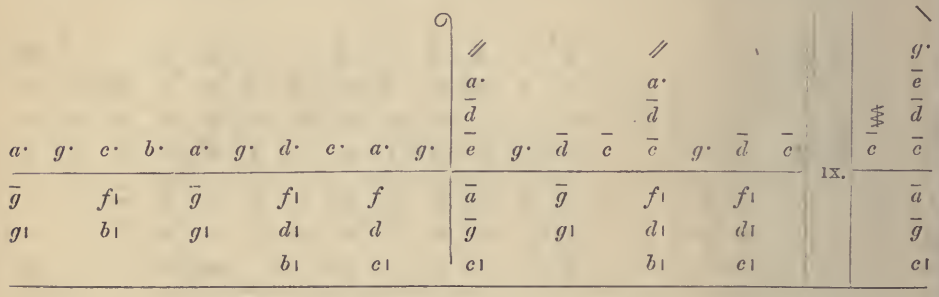

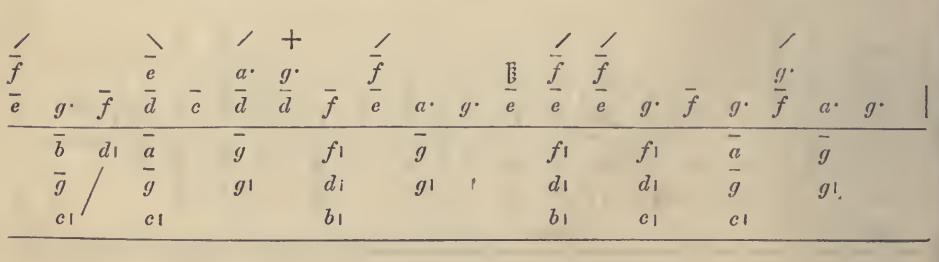

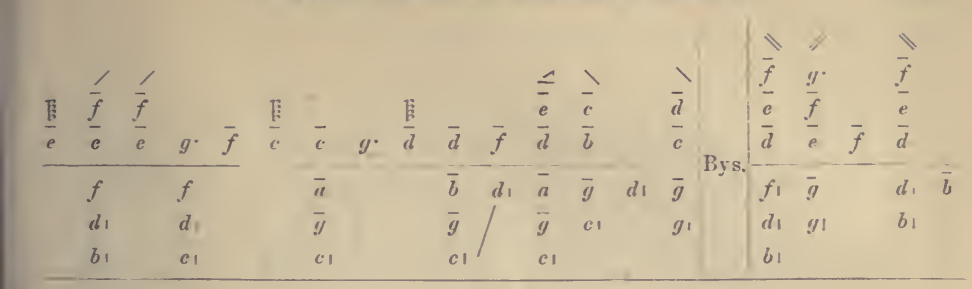
Bys.

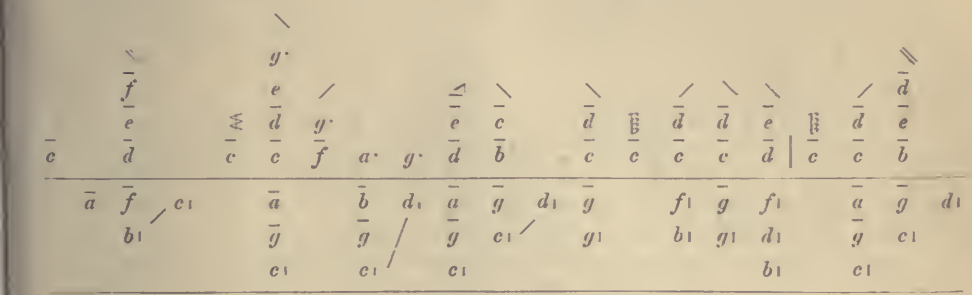

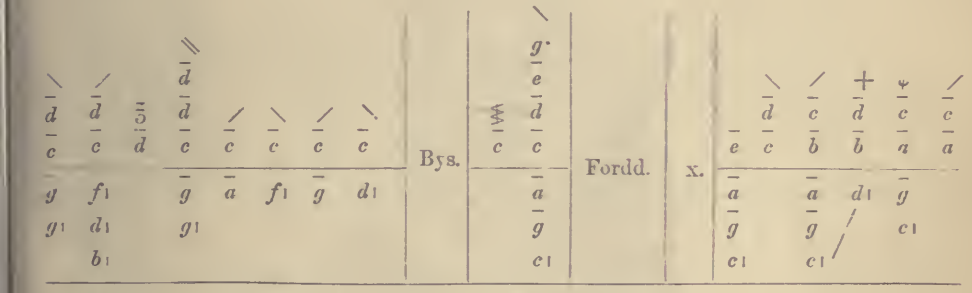
Bys.
Fordd.
x.

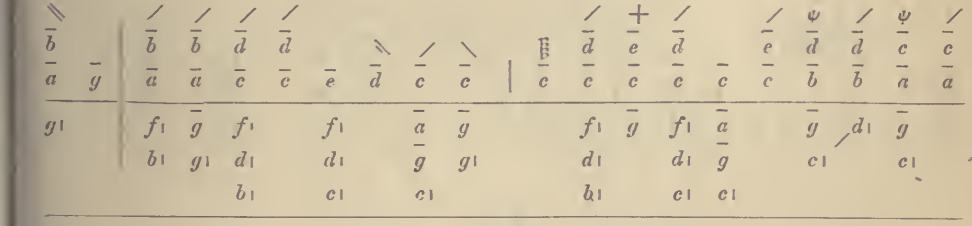

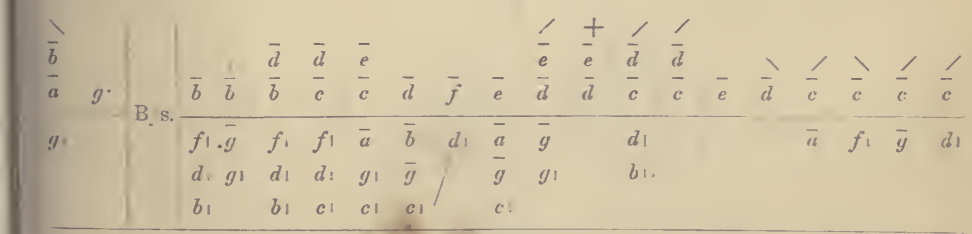
B. s.

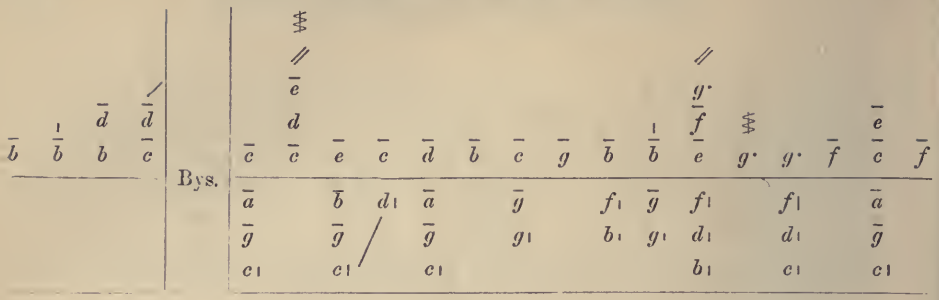
Bys.

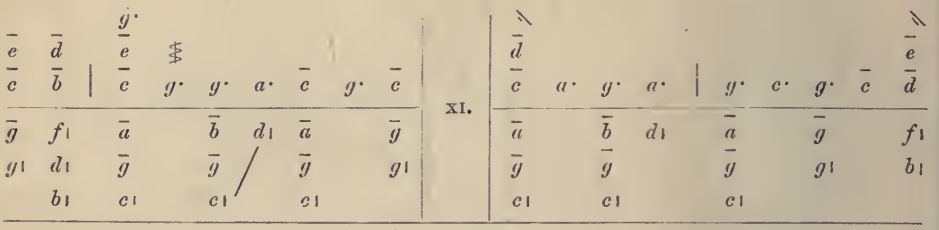
XI.

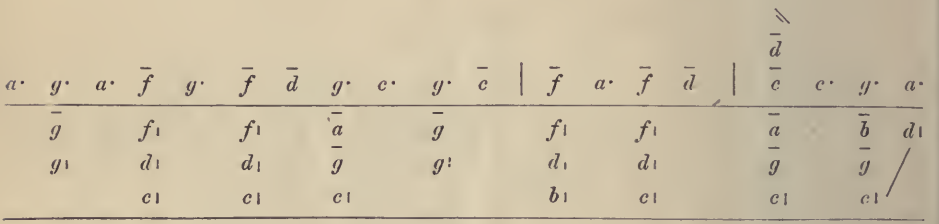

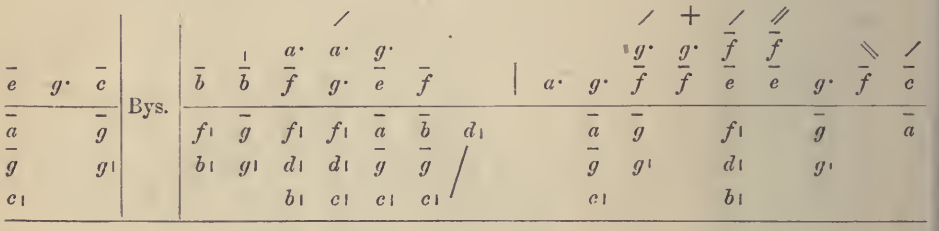
Bys.

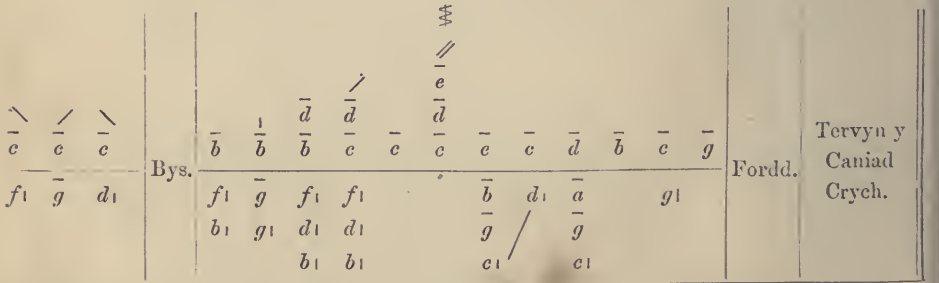
Bys.
Fordd.
Tervyn y Caniad Crych.

CANIAD HUN GWENLLIAN.

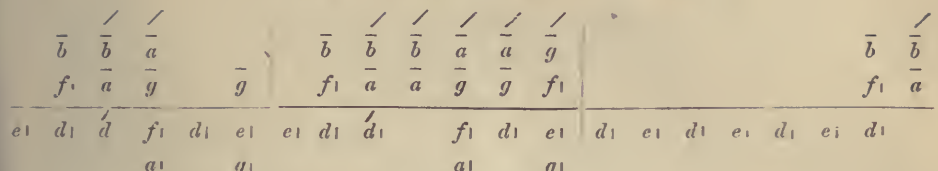

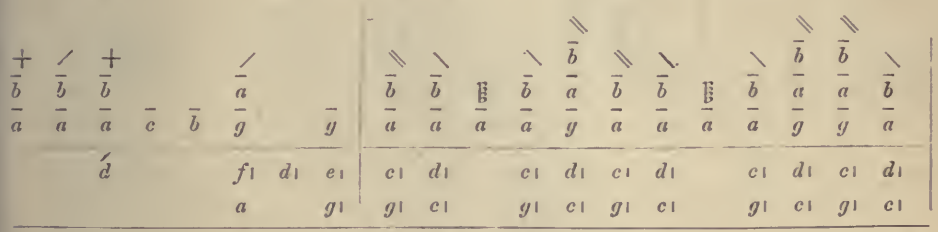

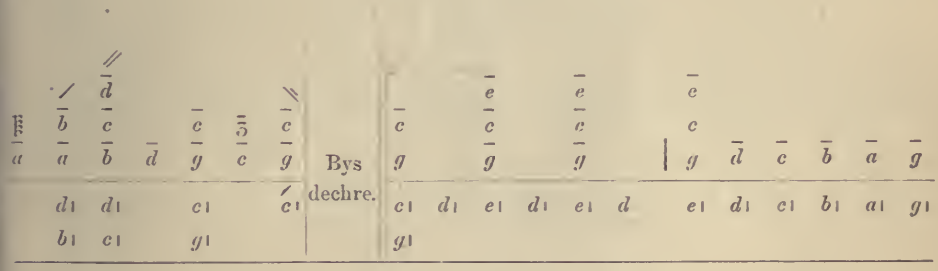

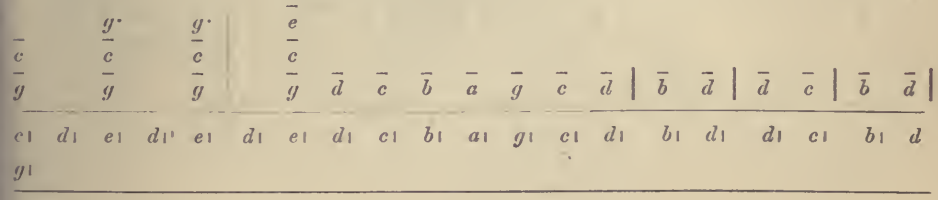

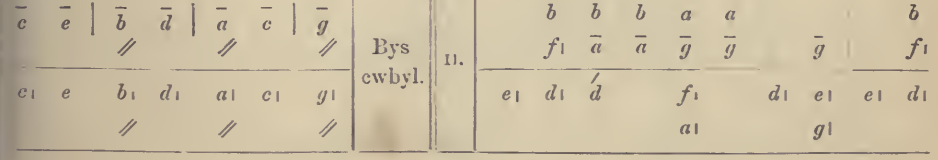

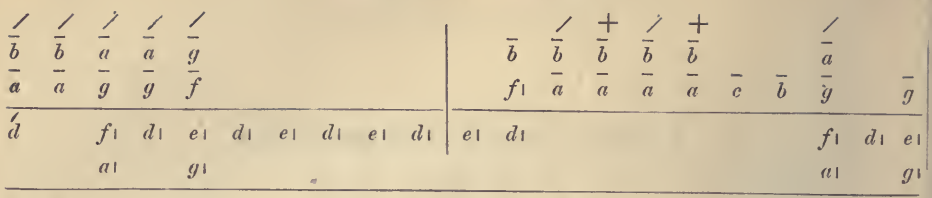

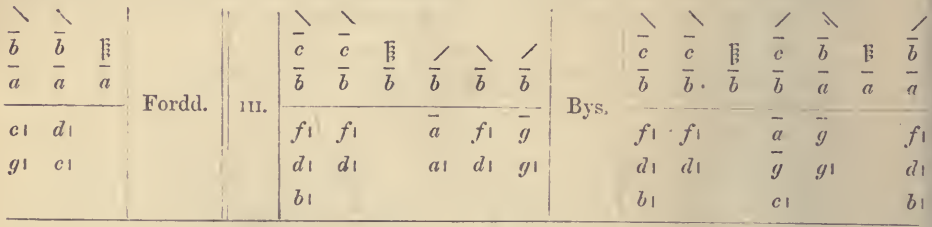
Fordd. III.
Bys.

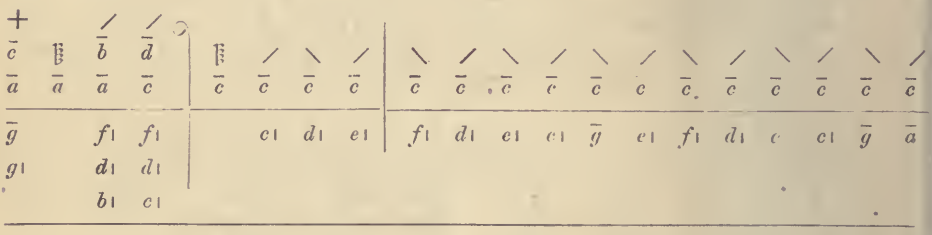

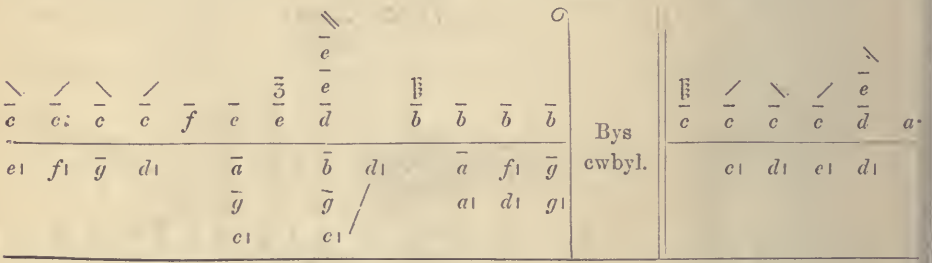
Bys cwbyl.

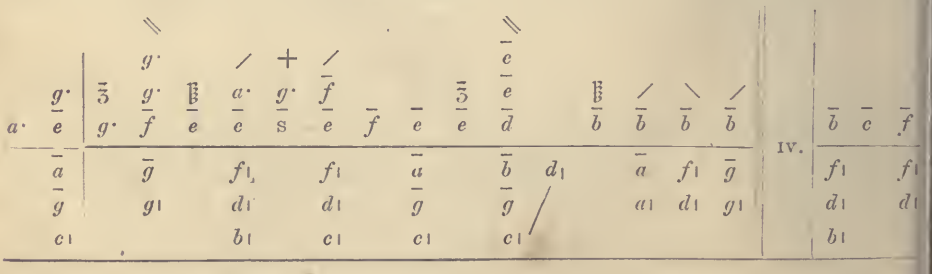
IV.

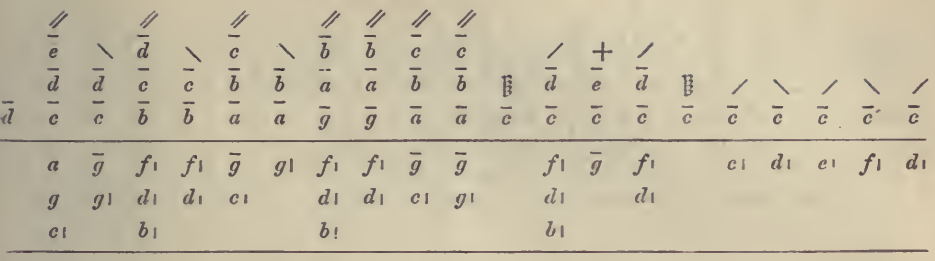

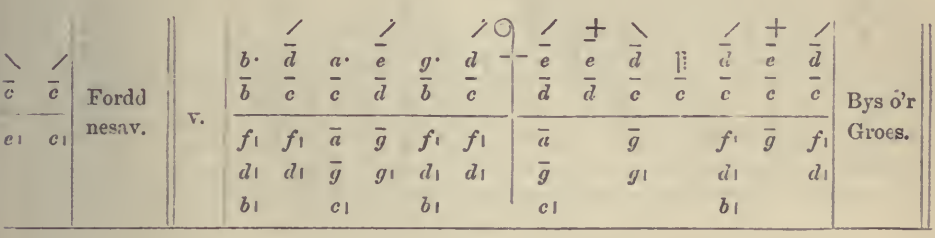
Fordd nesav.
v.
Bys o'r Groes.

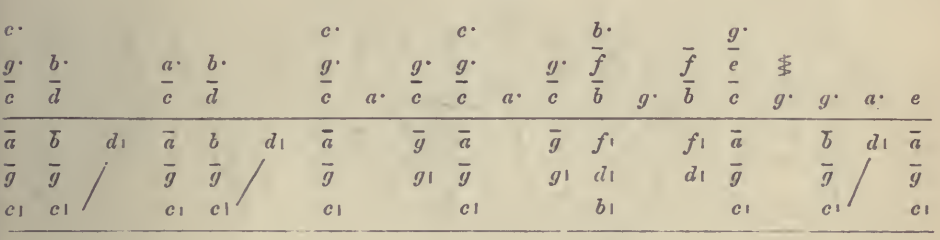

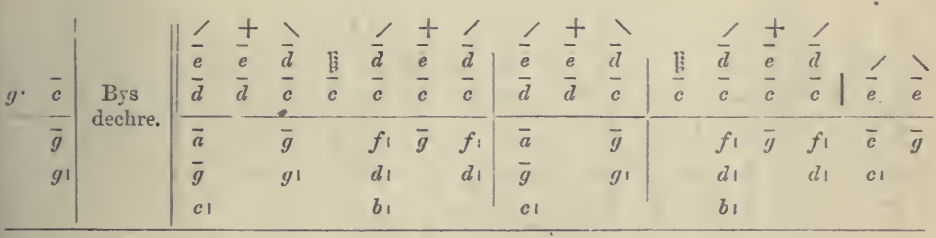
Bys dechre.

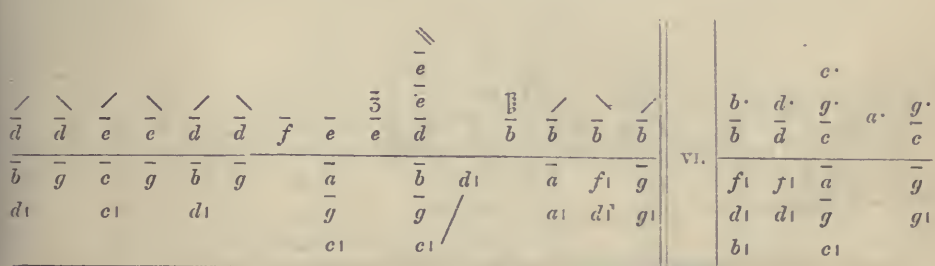
VI.

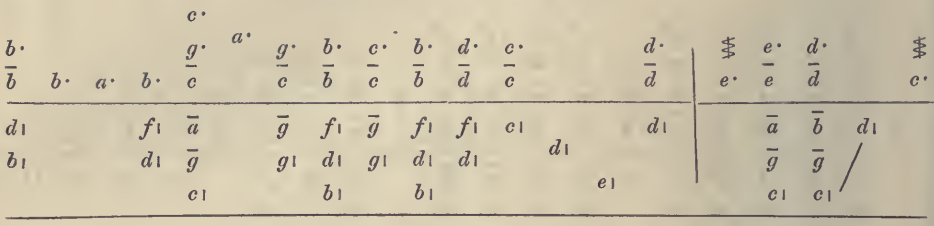

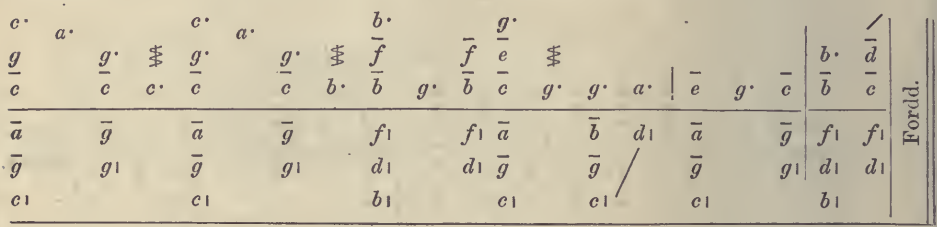
Fordd.

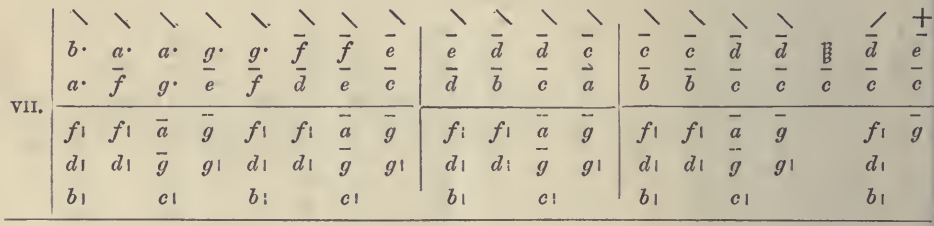
VII.

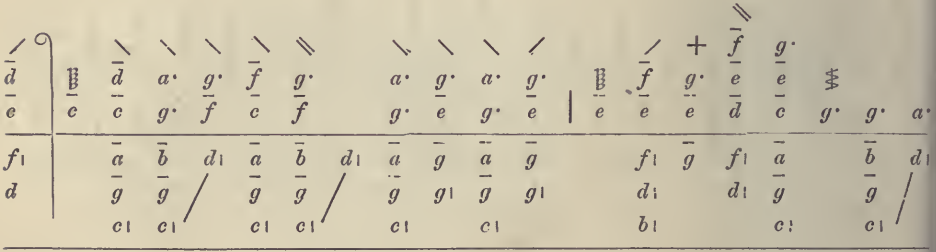

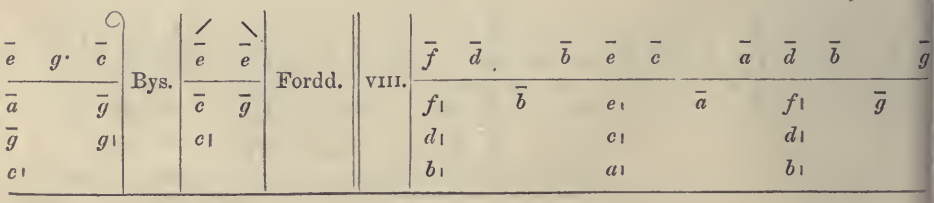
Bys.
Fordd.
VIII.

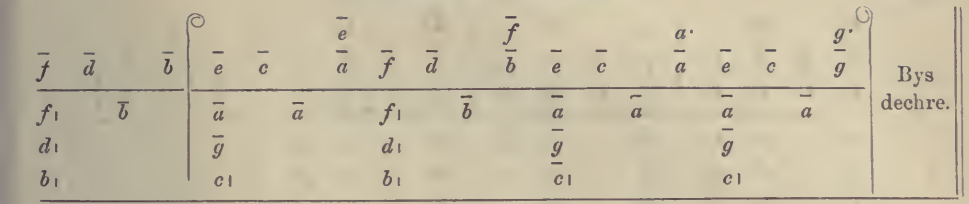
Bys dechre.

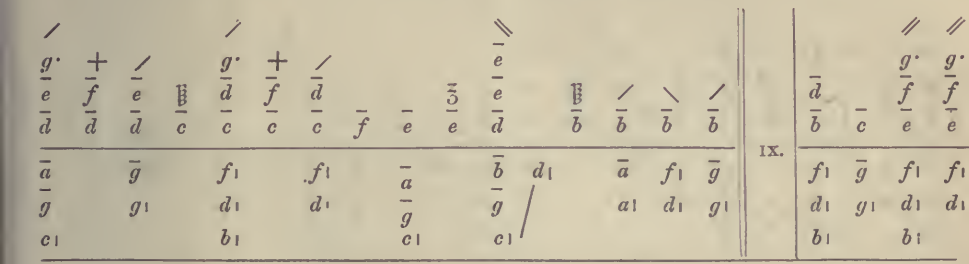
IX.

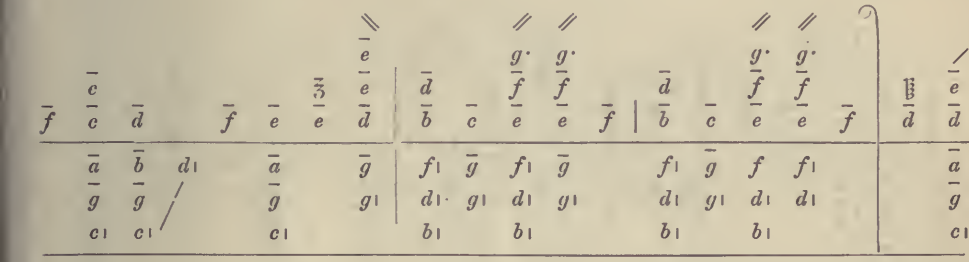

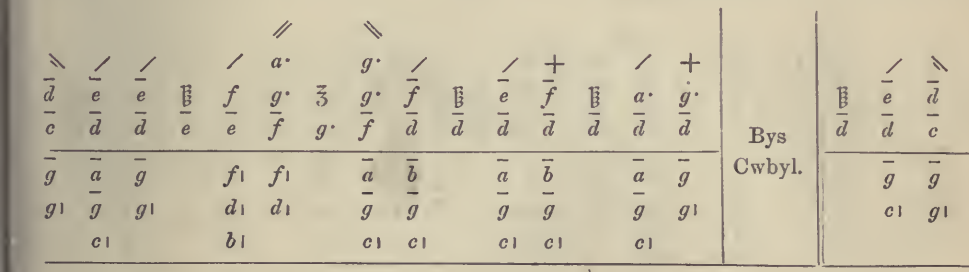
Bys Cwbyl.

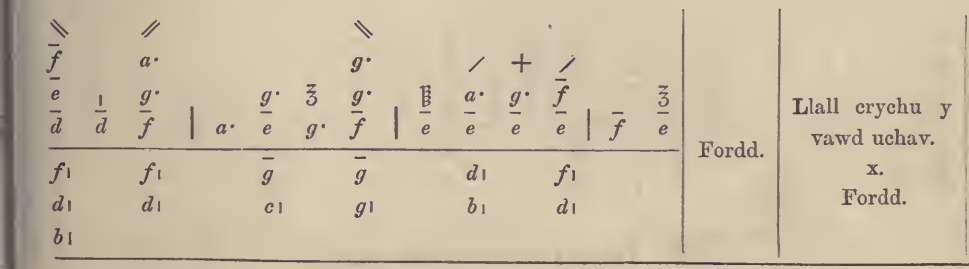
Fordd.
Llall crychu y vawd uchav. x. Fordd.

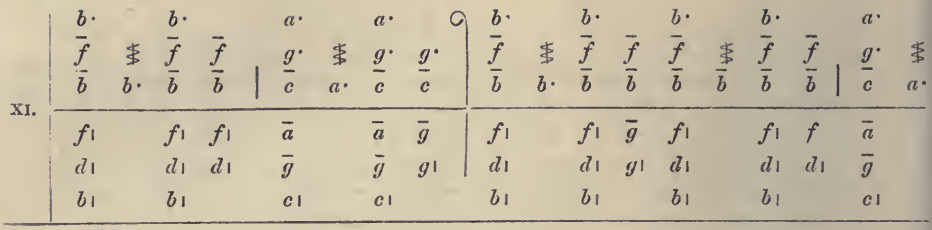

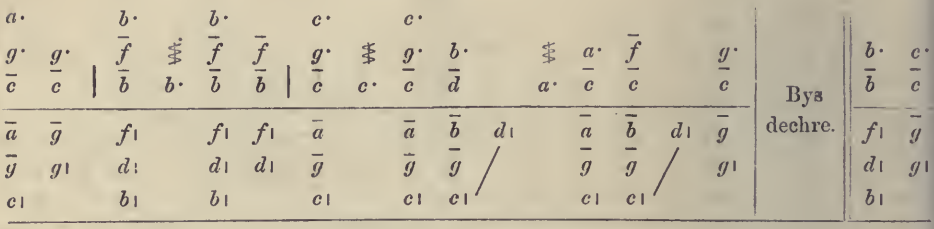

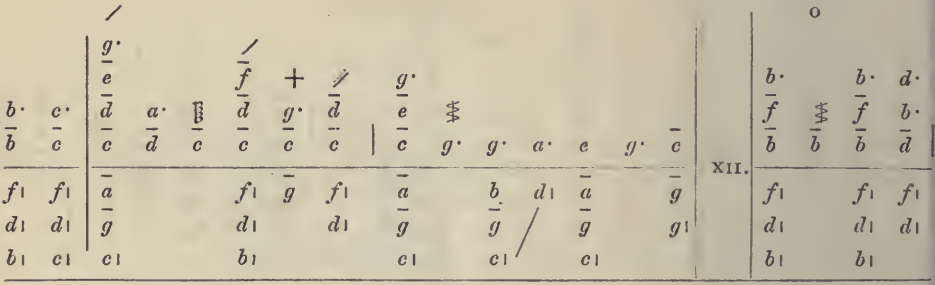

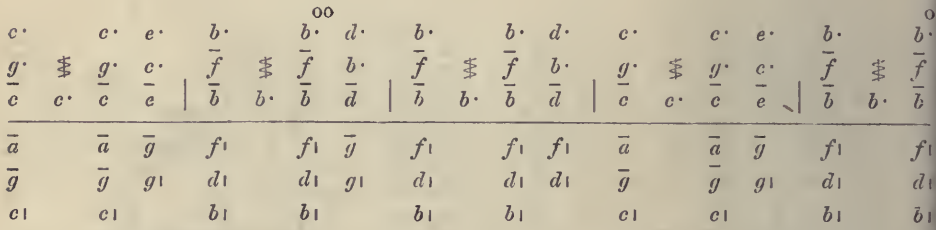

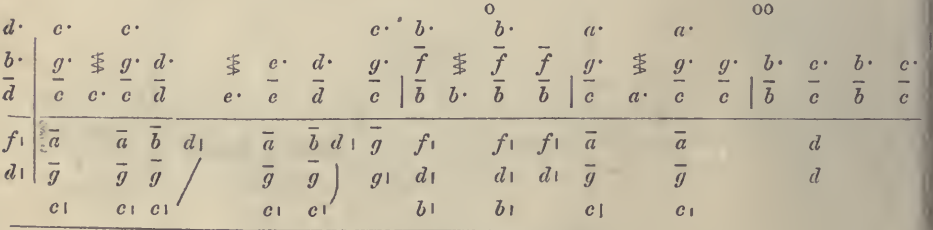

Tervyn Caniad Hun Gwenllian.

CANIAD PIBAU MORVUDD.

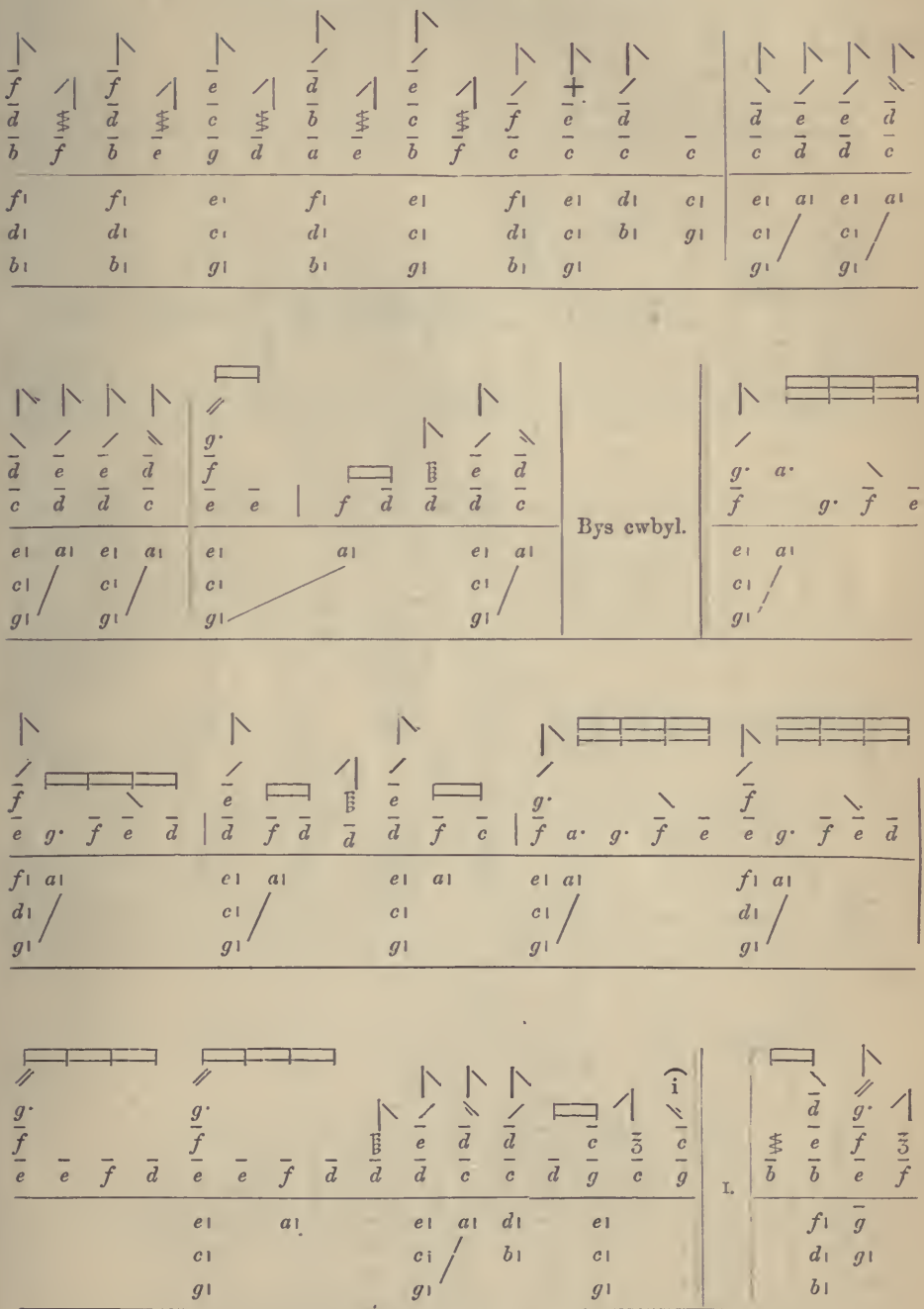

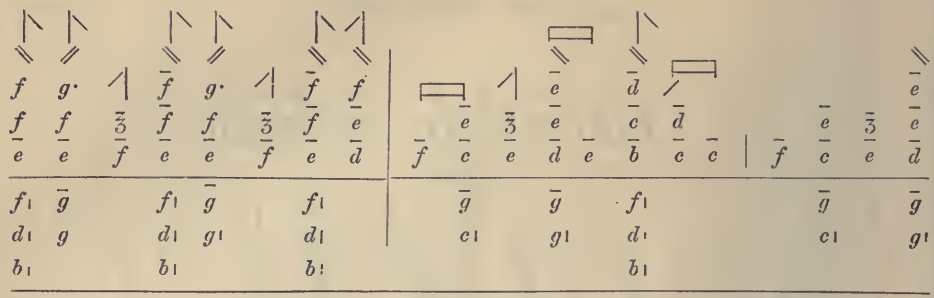

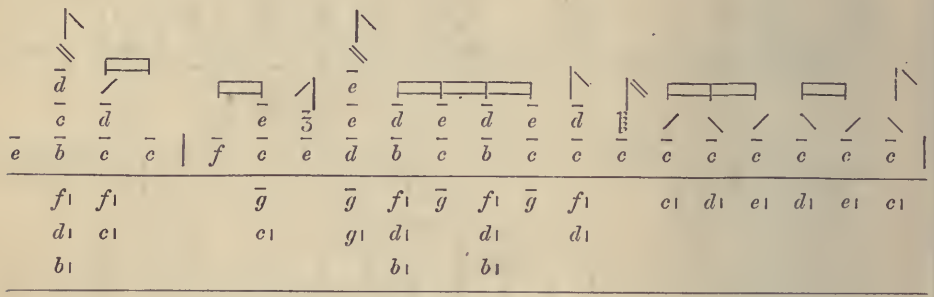

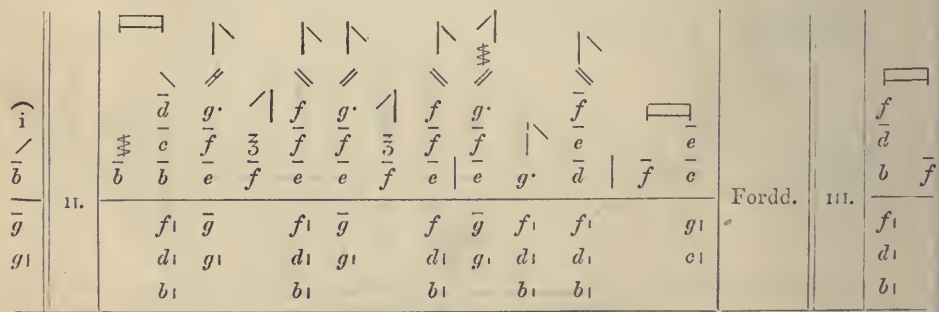
II.
Fordd.
III.

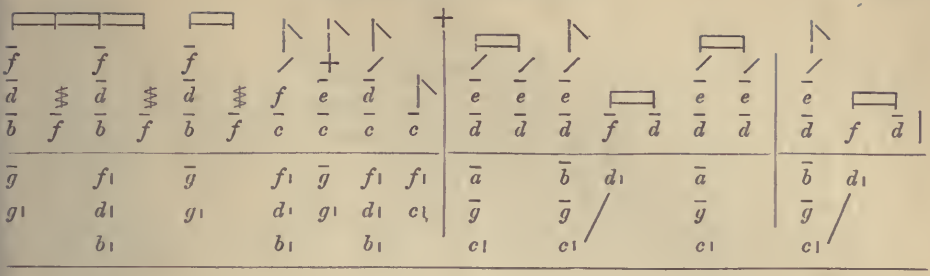

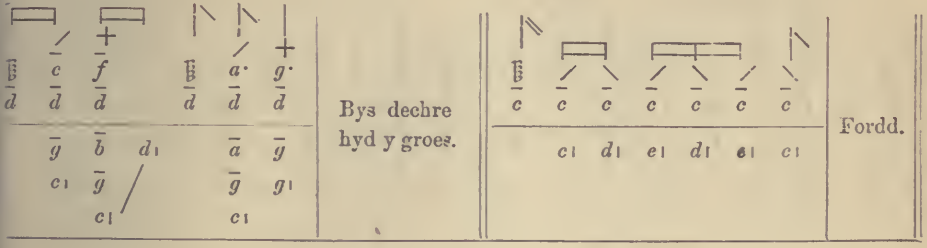
Bys dechre hyd y groes.
Fordd.

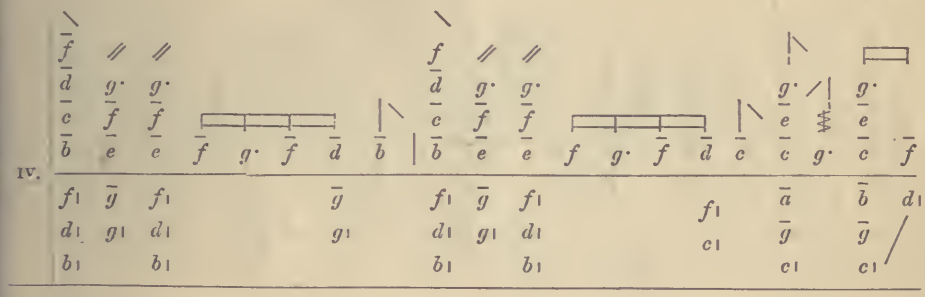
IV.

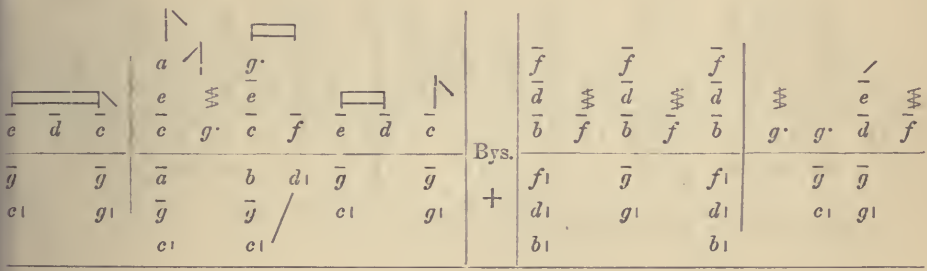
Bys.
+

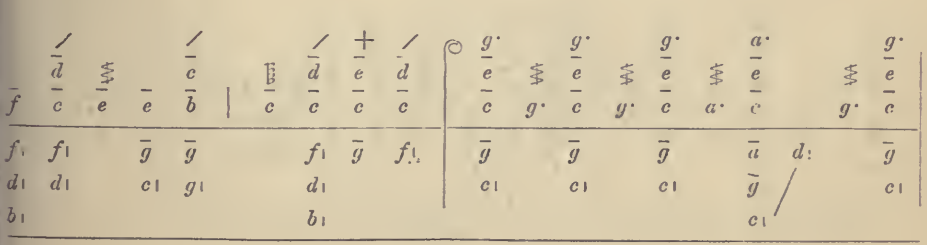

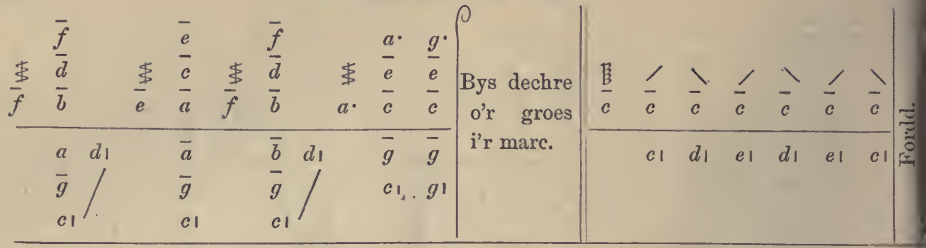
Bys dechre o'r groes i'r marc.
Fordd.

v.

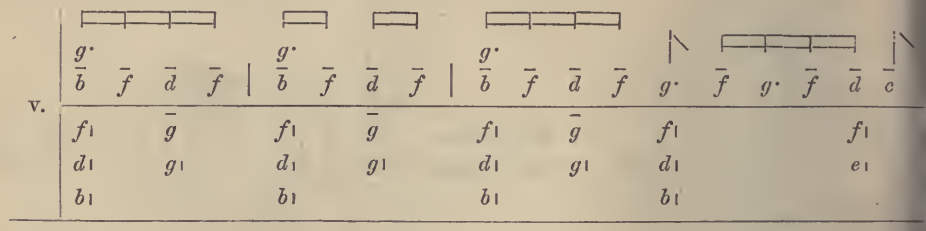

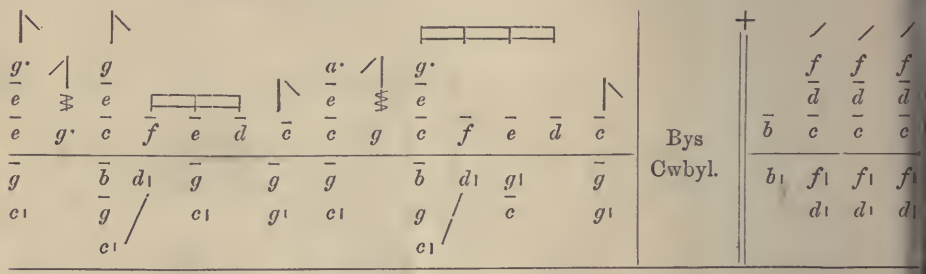
Bys Cwbyl.

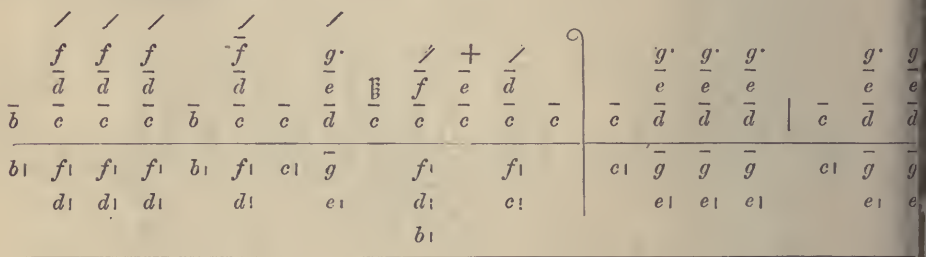

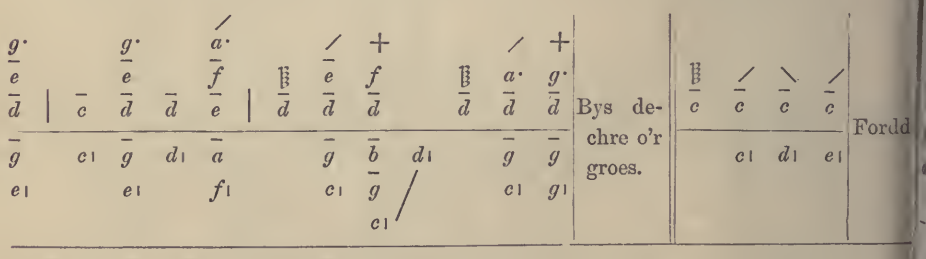
Bys dechre o'r groes.
Fordd

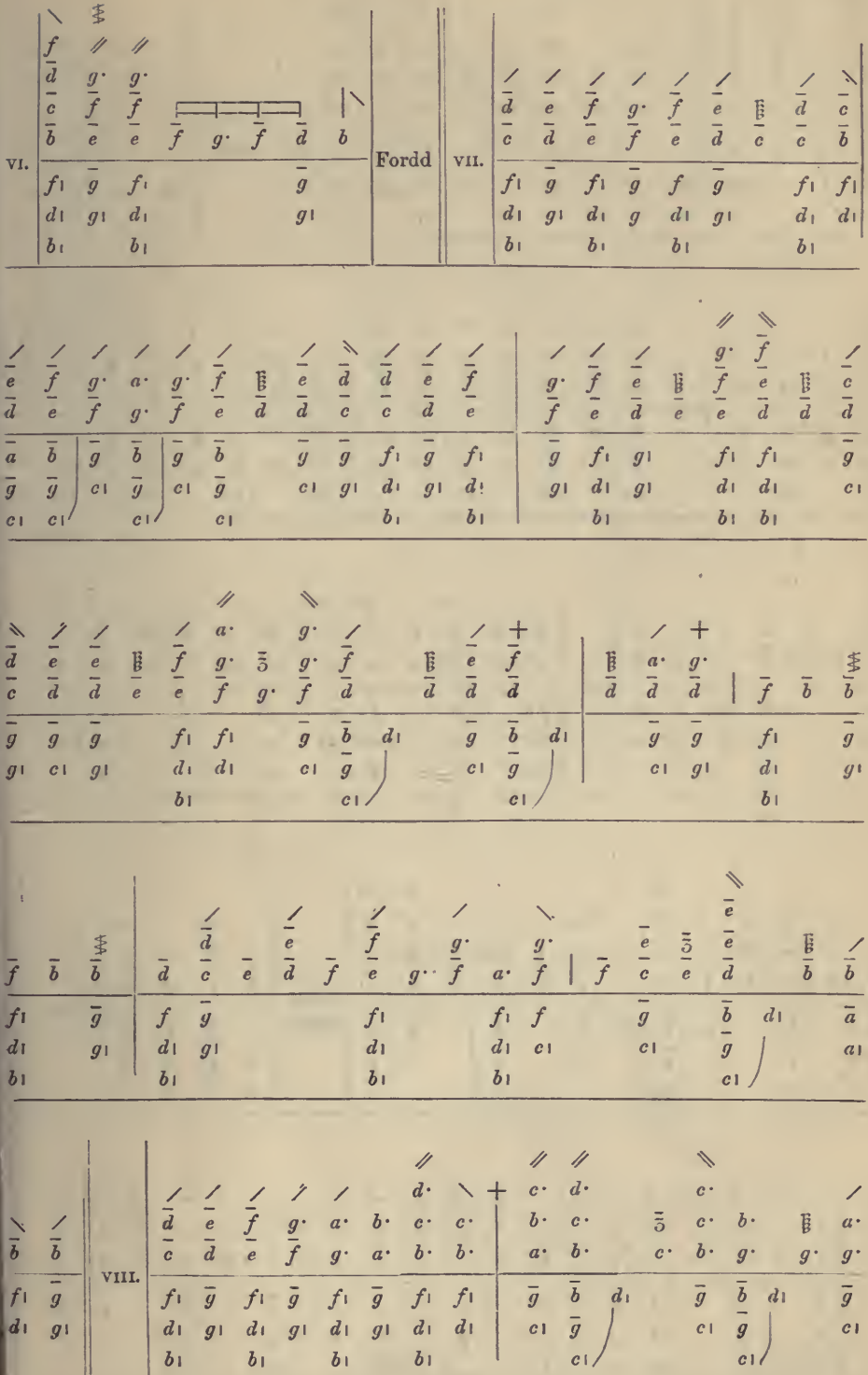
VI.
Fordd
VII.
VIII.

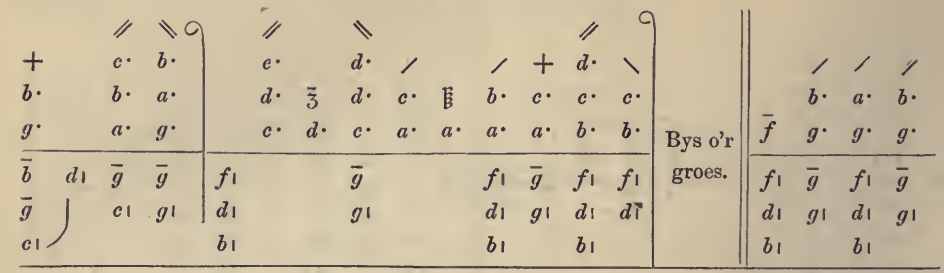
Bys o'r groes.

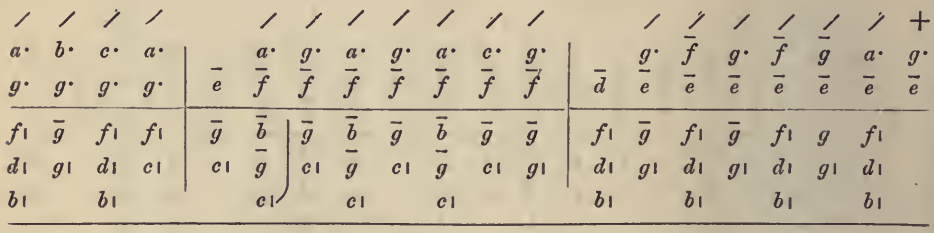

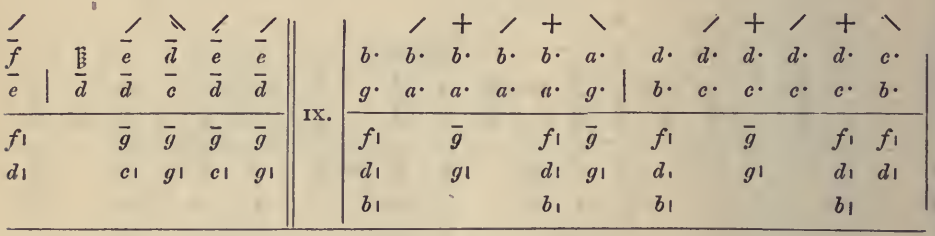
IX.

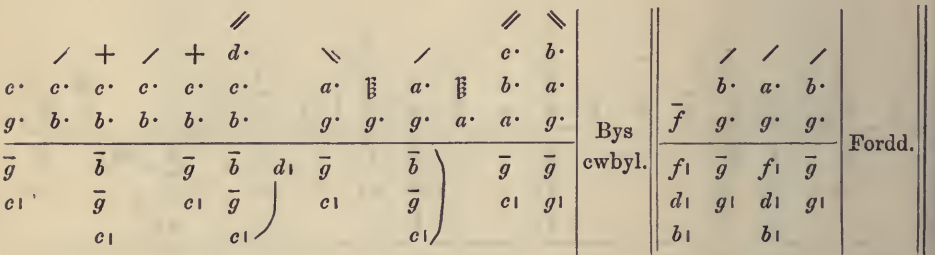
Bys cwbyl.
Fordd.

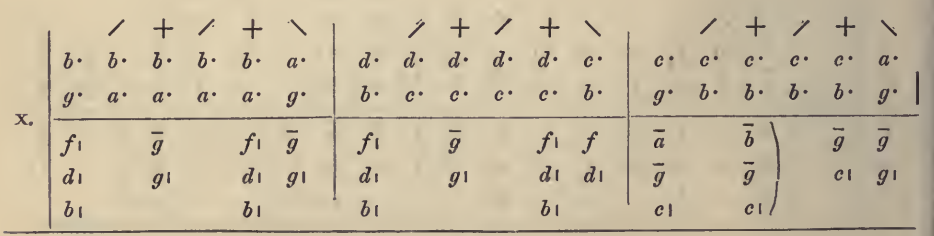
x.

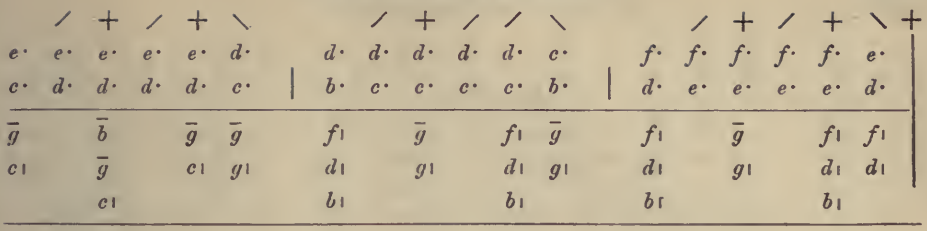

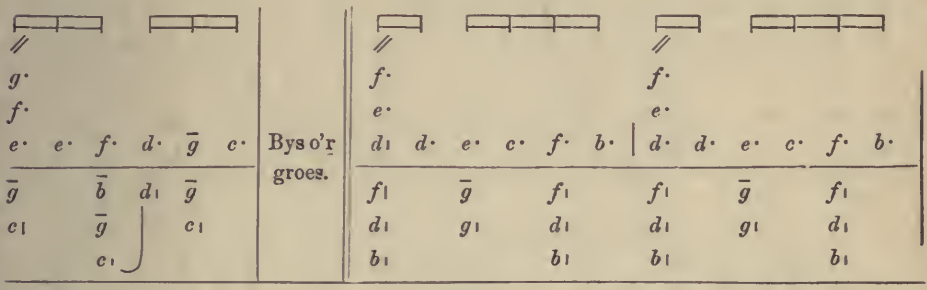
Bys o'r groes.

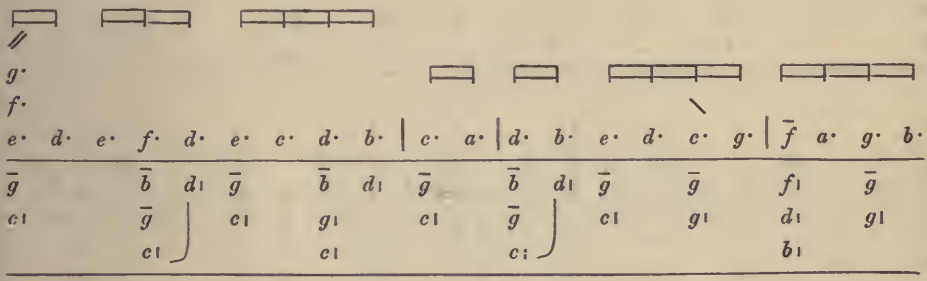

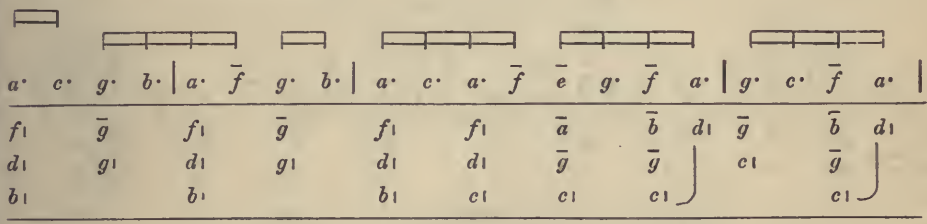

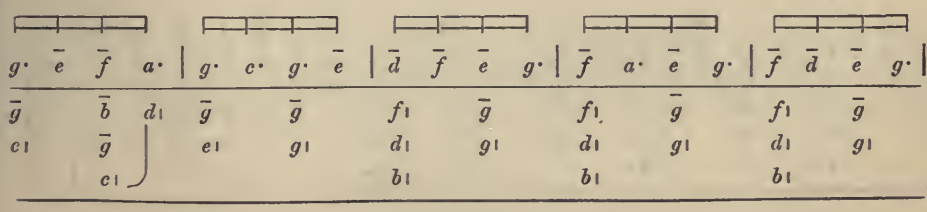

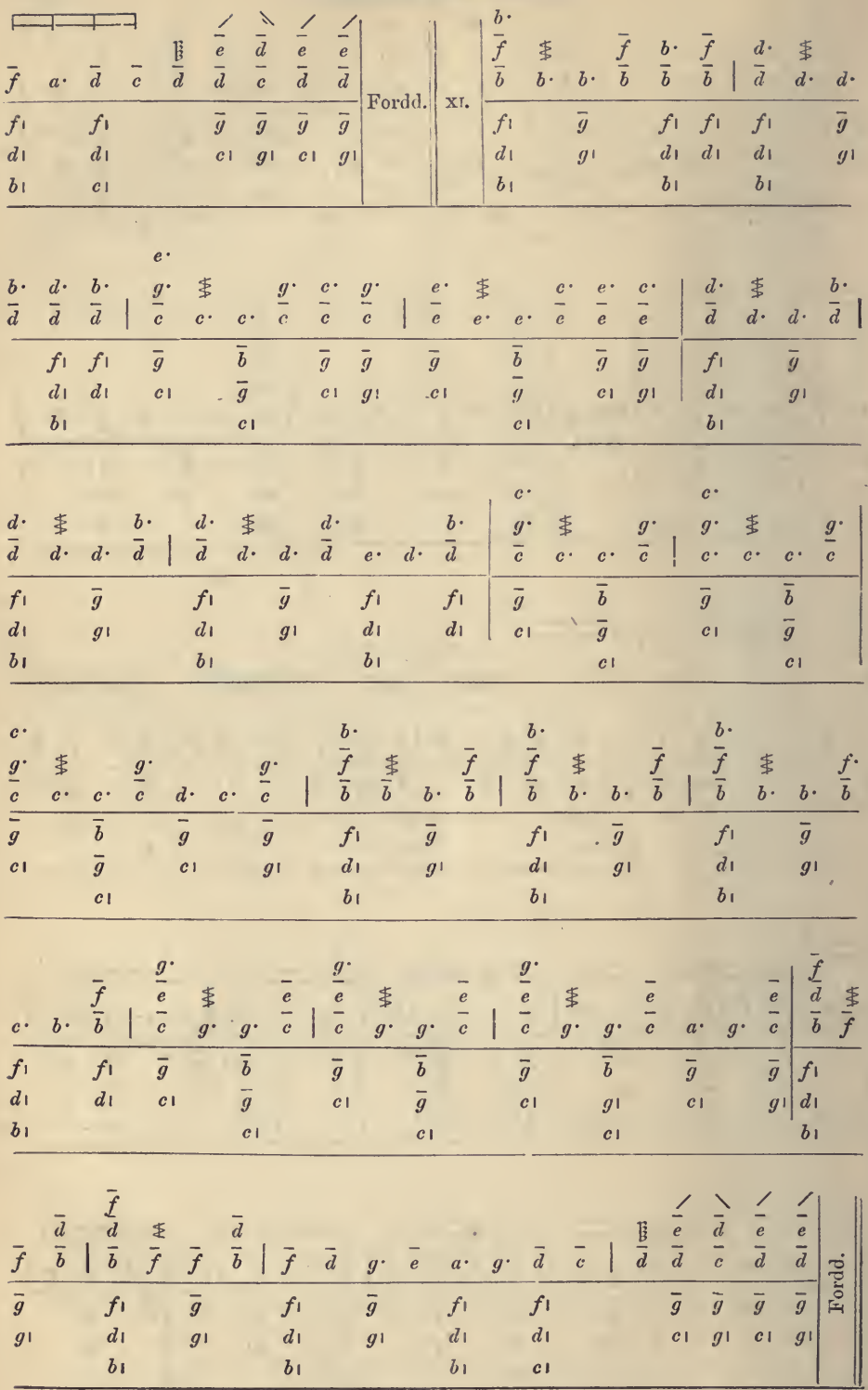
Fordd.
xi.
Fordd.

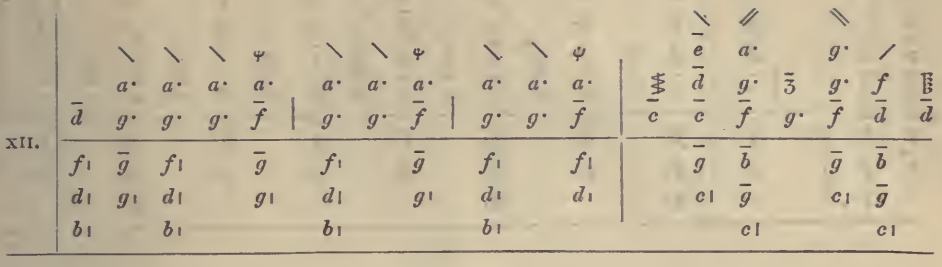

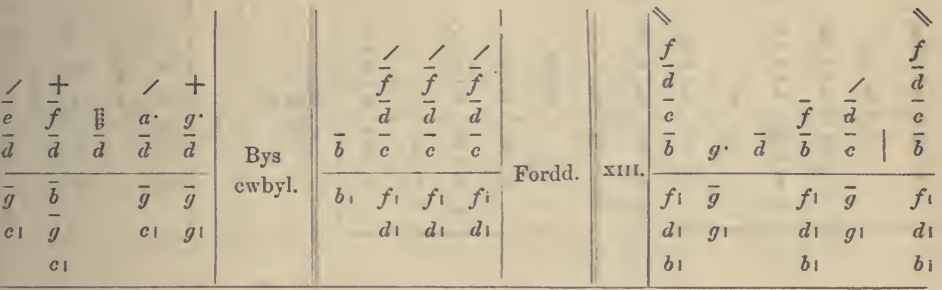

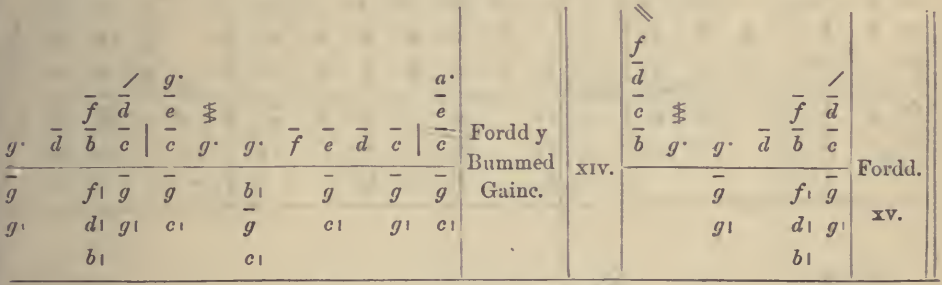

Tervyn Caniad Pibau Morvudd.

CANIAD LLYWELYN DELYNIOR.

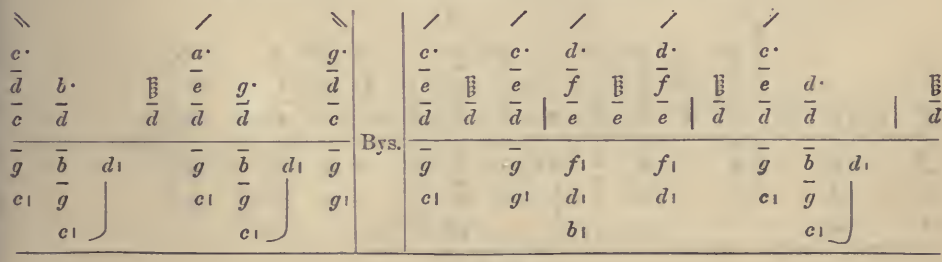

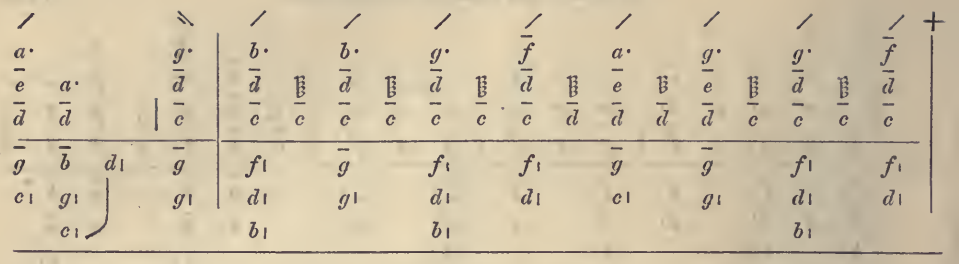

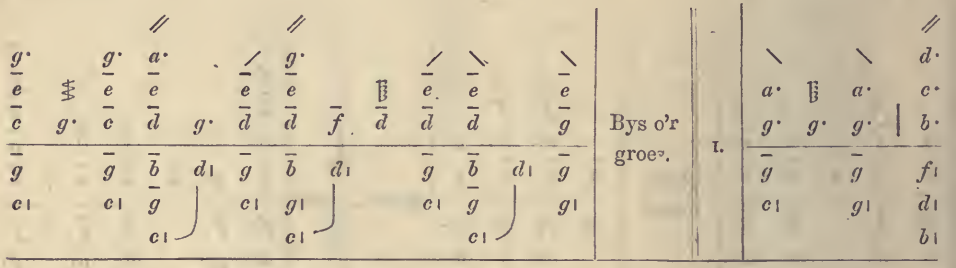
Bys o'r groes.
I.

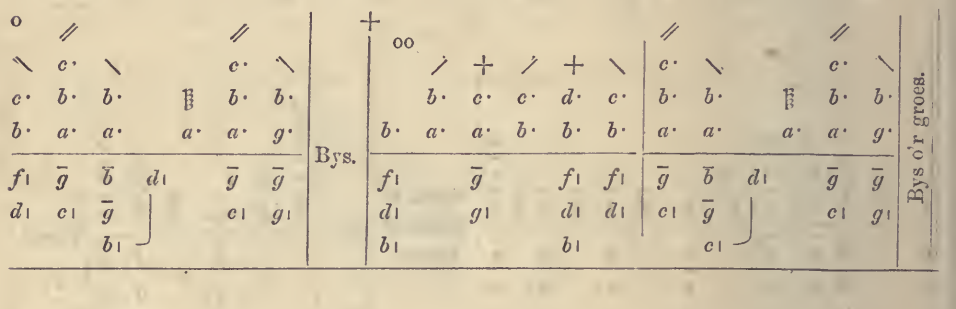
Bys.
Bys o'r groes.

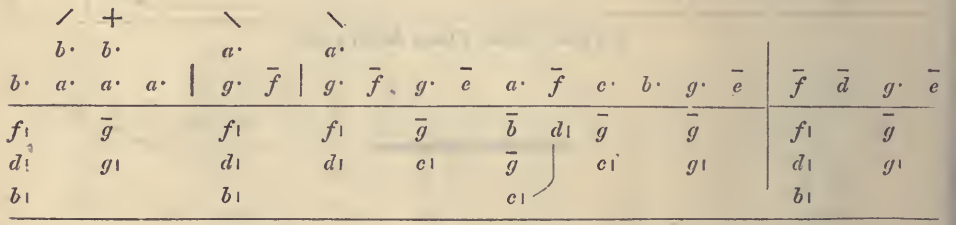

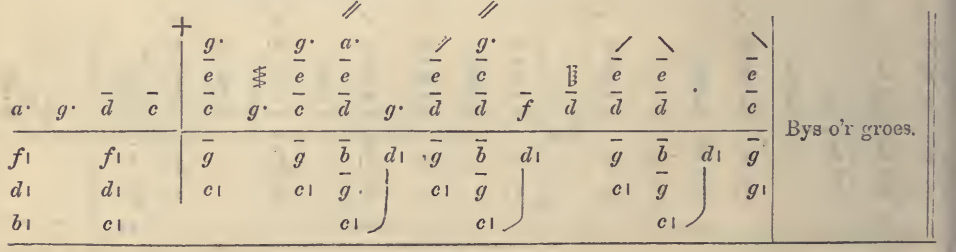
Bys o'r groes.

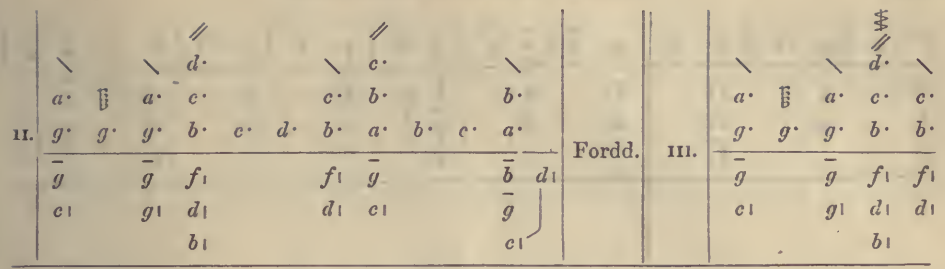
II.
Fordd.
III.

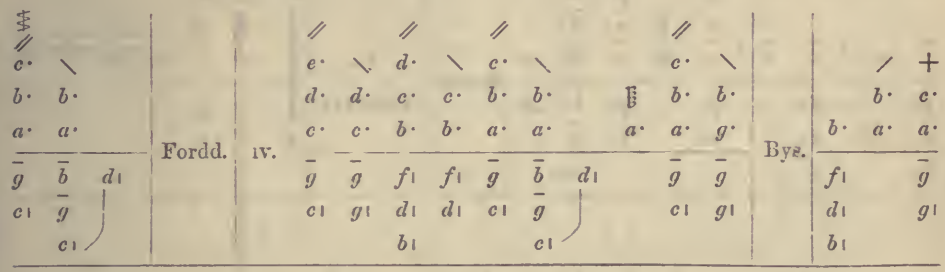
Fordd.
IV.
Bys.

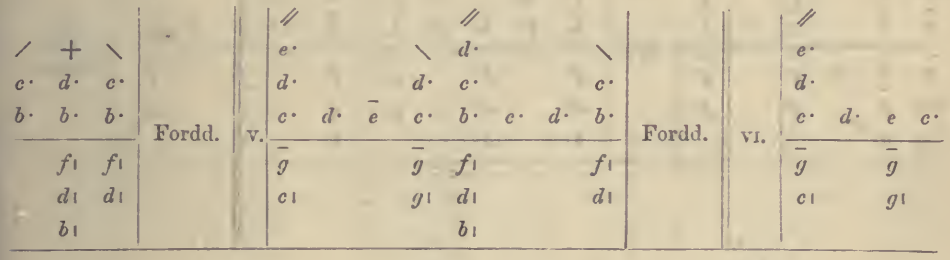
Fordd.
V.
Fordd.
VI.

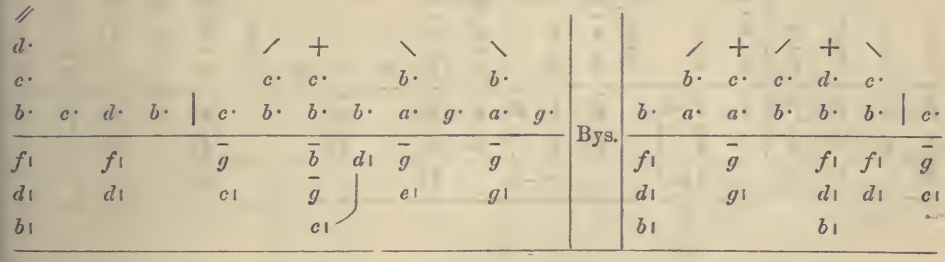
Bys.

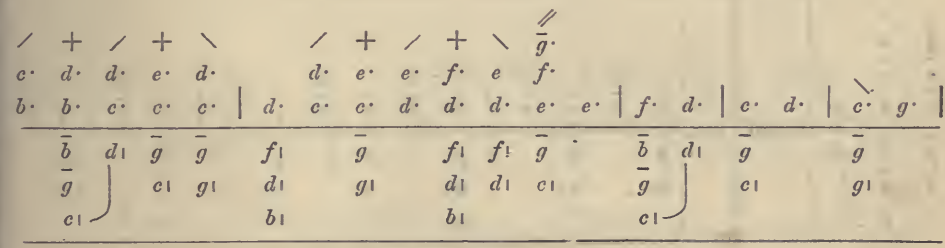

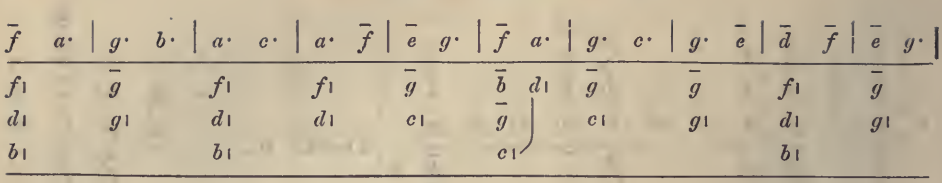

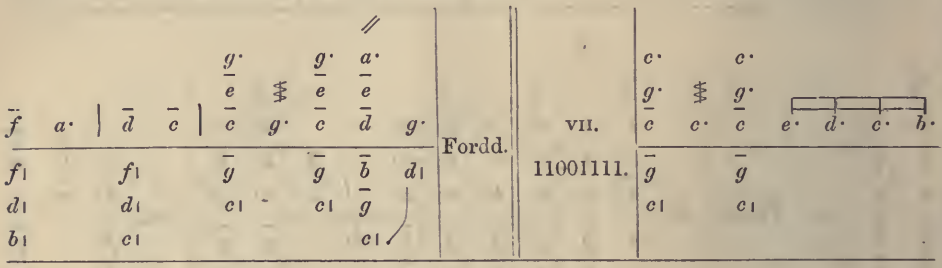
Fordd.
VII.
11001111.

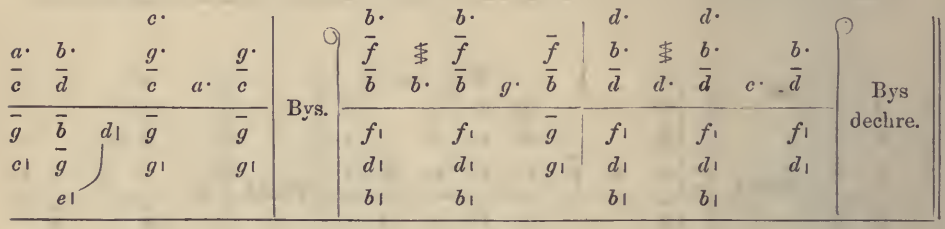
Bys.
Bys dechre.

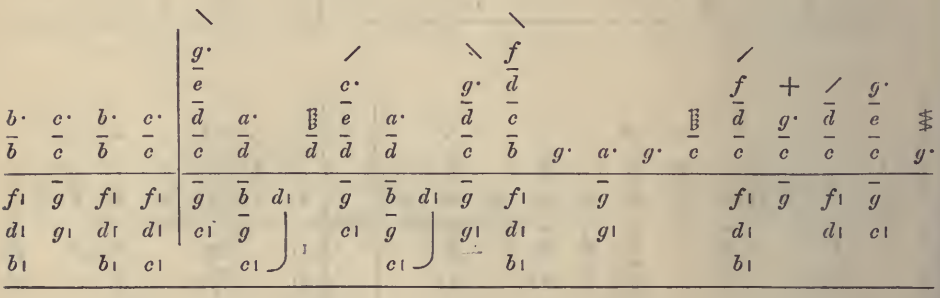

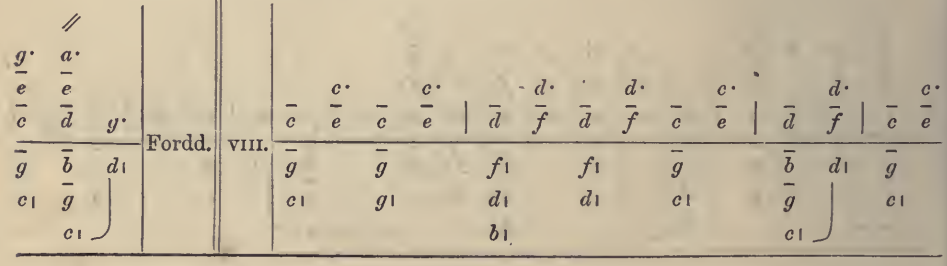
Fordd.
VIII.

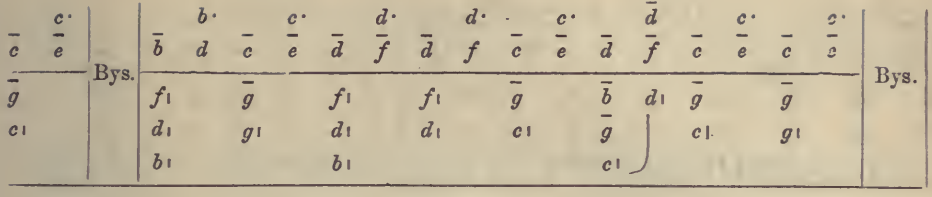
Bys.
Bys.

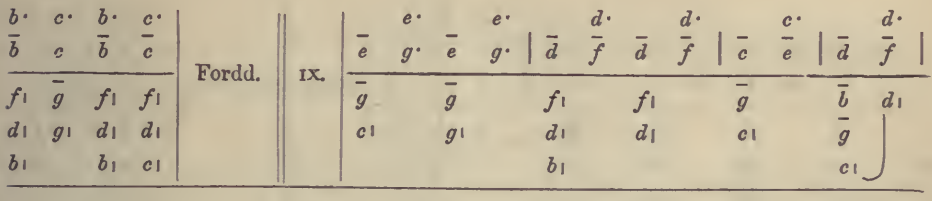
Fordd.
IX.

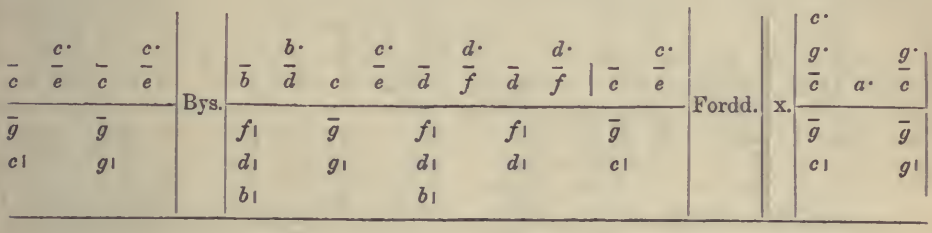
Bys.
Fordd.
X.

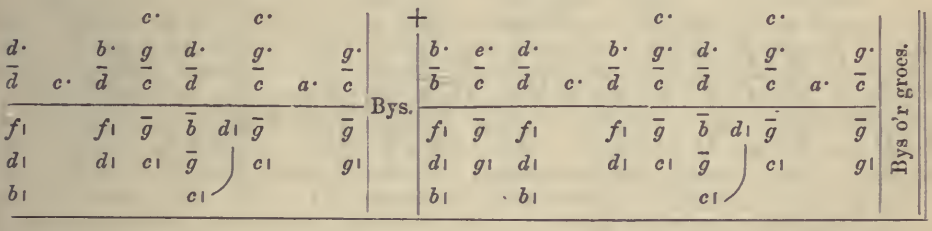
Bys.
Bys o'r grocs.

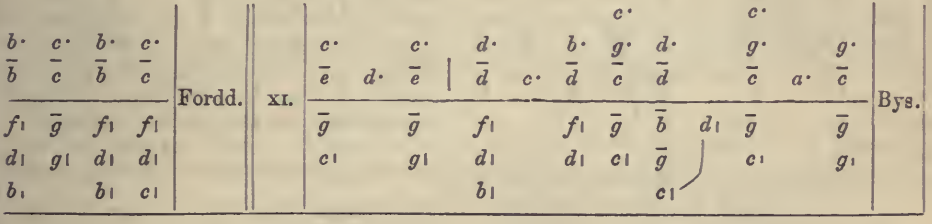
Fordd.
XI.
Bys.

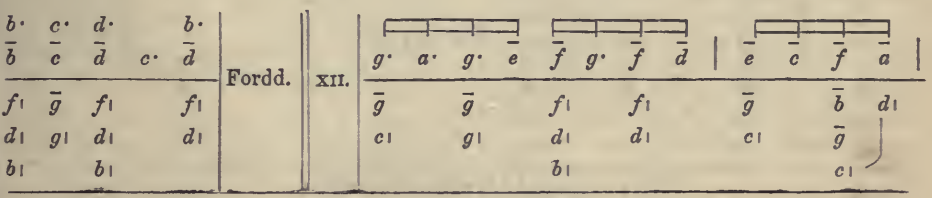
Fordd.
XII.

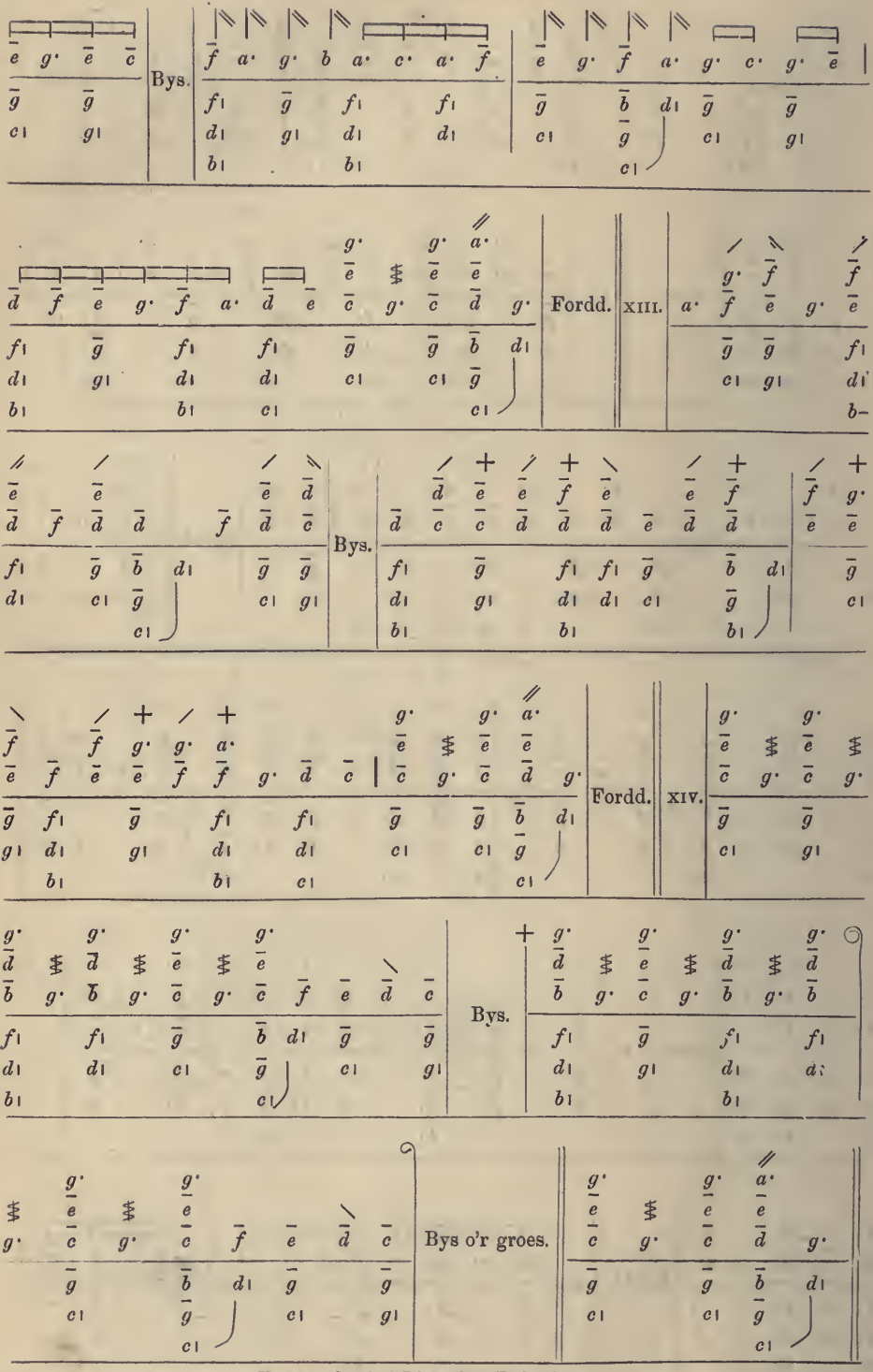

Tervyn Caniad Llywelyn Delynior.

AMRYW BERTHYNASAU I GERDDORIAETH.

CERDD DANNAU.[1]

O lyvyr eiddo Syr W. W. Wyn.

Llyma lyvyr a elwir Cadwedigaeth Cerdd Dant, nid amgen telyn a chrwth, o vewn tair talaeth Cymru; yr hwn à dynwyd o'r Miwsig, wrth ddymuniad pedwar pencerdd o delyn o chrwth, a meddwl ac athrylith pob un o honynt at ei gilydd, i wneuthur cerdd ac i'w chadw yn nghov, ac i'w chanu yn ei lle, ac i'w dosbarthu. A henwau y pedwar pencerdd yw Allon y Cenau, Rhydderch Voel, Matholwch Wyddel, ac Olav Gerddawr:[2] ac yr oedd yn gwrandaw Henri Gyvenrhydd,[3] a Charsi Delynior, a llawer ereill a'u cynghor ac o'u celvyddyd gyda hwynt. A thrwy gynghor yr athrawon hyny, a chelvyddyd y doctor o'r Miwsig, a'r pedwar athraw a'u celvyddyd, o gydgynghor pob un at ei gilydd, y gwnaed y pedwar mesur ar hugain; ac i sicrâu y rhai hyny y gwnaed y pedwar Deivr ar ugain. O dri achaws y gwnaed hwynt: y cyntav, i wneuthur cerdd; yr ail, i adnabod cerdd; a'r trydydd, i ddal cerdd mewn cov, val y mae eu henwau rhagllaw un iaith Werddonig. A Mwrchan Wyddel oedd yn arglwydd yn y Werddon[4] yr amser hwnw, ac a'u confirmioedd yn y man a elwir Glyn Achlach, drwy ei holl allu a'i swyddau, a gorchymyn ar bawb eu swccrio.

Ac yn wir o bydd neb a wypo ddosbarth y pedwar mesur ar ugain yn ddilys ac yn ddidramgwydd, a dosbarthu gamwth bob un at ei gilydd, nid dieithrach iddo glywed cam mewn cerdd dant, noc i ddarllewr da adael llythyren allan o'r sildav, neu air o'r rheswm; ac velly mae yn dangaws, vod mewn cwlwm a chaniad cyweirdannau a thyniadau. Onaddynt rhai sydd gedeirn, rhai sy weiniaid. Pedwar cyweirdant gwan à wna un cadarn; ac yr un modd am y tyniadau cedeirn. Ac o'r rhai hyny y gwneir pynciau; ac o'r pynciau y gwneir mesurau; ac o'r mesurau, proviadau, gostegion, ceinciau, clymau, a chaniadau.

Dyweder bellach am grychiadau, a phlethiadau, a chyssylltiadau, a thagiadau,[5] ac ystopiadau. Llyma yr achosion y mae y cysylltiadau yn cael eu henw: o achaws eu bod yn cysylltu cywair dannau a thyniadau. Llyma yr achaws y cavas tagiad ei henw; o herwydd ei vod yn ystopiaw cyweirdant a thyniad ryw amser, pan ddel mewn cerdd. Crychiadau sydd yn cyvlawni rhwng cyweirdant a thyniad, a lle savo y bŷs y cyvrivir. Y tolciadau[6] sydd yn gwasanaethu yn lle bwyadau; a'r plethiadau[7] yn tegâu rhwng tyniadau a chweirdannau, ac yn amryveiliaw bob un â'i gilydd; ac yn dosbarthu.

ALLAN O DDRYLL O HEN LYVYR YSGRIV.

Pa ryw vesur yw yr Ogwyddawr? O'r Tutyr, neu o Drwsgyl Mawr?

Os Tutyr à vydd, dau gyweirdant a dau dyniad. Os Trwsgyl Mawr, rhaid bod pedwar cyweirdant a phedwar tyniad.

Pa ryw Ddivr y mae Gosteg Ieremiah ab y Gov?

Gosteg Ieremiah yn dyvod allan o'r macmwn byr; Gosteg Davydd Athraw, Corfiniwr: trosiggin Pibau Morvudd, yn dyvod allan o drwsgyl bach.

[1] Cadwadaeth Cerdd Dannau, nid amgen telynau, a chrythau, o vewn tair talaeth Cymru; y rhai hyn à dynwyd allan o'r music, drwy ddeall a dychymyg doctor o gelvyddyd; ac wrth ddymuniad pedwar pencerdd o delyn a chrwth.—*Casgliad Didrevn eiddo Iarll Macclesfield.*

[2] Albon ab Cynan, Rhyddy Voel, Mytholwch Wyddel, Alov Gerddwr.— *Casgliad Didrevn.*

[3] Henri Gruf, neu Henri Gevn rhydd.—*Casgliad Didrevn.*

Cloch Voel, a Henri Gevnrhudd, a Marchan Wyddel, a'u disgyblion, yn amser Cwysen vab Carsi o Dyn Achlach yn Iwerddon.—*Crouva. O. Myvyr.*

[4] Mwrthan Wyddel oedd Arglwydd Pénav y pryd hyny.—*Casgliad Didrevn.*

[5] A tholiadau. [6] Toliadau. [7] Crychiadau.

Am grychiadau, a phlethiadau, a thagiadau, a bwyadau, a tholciadau, ac ystopiadau.—Wyth o dyniadau a chywair.

Pedair colovyn cerdd sydd yn sevyll pob un yn lle ei gilydd: Corchgolovyn, Cardyged gwdan, Ymryson Flam, a Choust strych, saethu Malach. Cwlwm Hir ar y Lleddyv Gywair, Cwlwm o'r Go-gywair, Cwlwm y tri mwchwl odidawg.

Allan o lyvyr arall y mae y canlynawl: sev, Athrawiaeth i ganu Crwth.

Llyma ddosbarth cerdd dannau, a'i chyvarwyddyd, yn y modd y mae yn dangaws mewn clymau a chaniadau; nid amgen cyweirdannau a thyniadau.

Rhai o honynt sydd weinion; ereill o honynt sydd gedeirn. Wyth gyweirdant priv gychwynawl y sydd: a phedwar cyweirdant gwan i wneuthur un cyweirdant cadarn. Ac o'r rhai hyny y gwneir y pynciau; ac o'r pynciau y gwneir y mesurau; ac o'r mesurau y gwneir y proviadau, y gostegion, y caniadau, a'r clymau.

Dywedav bellach am grychiadau, a phlethiadau, a chysylltiadau, tagiadau, bwyadau, tolciadau, ystopiadau.

Bellach, dyma yr achaws y mae y cysylltiadau yn cael eu henwau. O herwydd eu bod yn cysylltu cyweirdannau a thyniadau.

Dyma yr achaws y cavas tagiadau eu henwau arnynt; o herwydd eu bod yn attal rhwng cyweirdannau a thyniadau, o glymau caniad: O bydd byr y mesur ddwywaith; o bydd hir y mesur bedair gwaith, heb na mwy na llai; ac os bydd na mwy na llai, camvesur y sydd.

Pedwar ar ugain sydd o glymau cydgerdd: nid amgen cwlwm ar bob mesur o'r 24 mesur: a'r clymau hyny à ganir ar y crasgywair cymmain un. Ac o'r clymau cydgerdd ymryson yn dyvod ar y caniadau, y rhai sy yn dyvod o'r mesurau ereill: ac ychydig o ddysg a bair i'r neb a vo a'r mesurau ganddo, i ganu wrth y mesur, megys ag y mae yn dilyn ar ol yma.

Wyth o gyweirdannau a thyniadau sydd yn lle eu cilydd, heb na mwy na llai.

Llyma ddangaws y modd y cenir yr 8 gyweirdant, a'r 8 dyniad, priv gychwynawl.

Cyweirdannau priv, a ddechreuir â'r mynegvys yn y bragodgywair, a chyweirdant y vawd â'r graenvys yn ei le ei hun, a'r hirvys tan vwrdwn y cyweirdant, a'r bys bach dan vwrdwn y cyweirdant isav, ar y cildant canol a'r cildant uchav.

THE

MUSICAL NOTATION

OF THE

ANCIENT BRITONS.

A CONSIDERABLE amount of interest and curiosity was raised about the middle of the last century by the discovery of a manuscript containing a system of musical notation supposed to be peculiar to the ancient Britons. Since that time, it has been submitted to several eminent men, including Dr. BURNEY, Dr. OWEN PUGHE, EDWARD JONES (*Bardd y Brenin*), and lastly JOHN PARRY (*Bardd Alaw*), who has written an interesting account of the document, in his introduction to the *Welsh Harper;* which I shall quote here, as it will afford a good idea of the result of the investigations of the distinguished men already named:—

"The most ancient specimen of Welsh musical notation now extant, is in the library of the Welsh School, which was established in 1714.[1] The whole of this specimen was published in the *Archaiology of Wales*, a most valuable work, in three volumes, printed by the patriotic OWEN JONES (*Myvyr*), at an expense of £2,000.[2] The notation occupies about seventy pages of the third volume, of which the following *fac-simile* will give an idea [*Vide the Musical World, No.* 31, *vol.* III.]:—

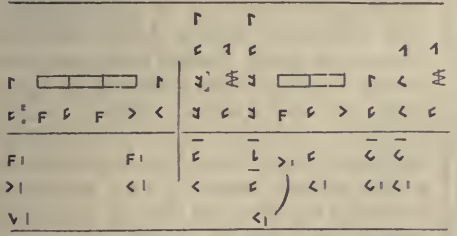

[1] Since the above was written, the contents of the library of the Welsh School have been presented to the British Museum, where they form a most valuable addition, and are easy of access by all *literati*.

[2] Mr. THOMAS GEE deserves well of his countrymen for having undertaken the re-publication of so important and extensive a work, as the copies of the original edition have become most rare.

The characters used are those of the ancient Bardic Alphabet; and it is very evident that *chords* were *struck*, for three and four letters are placed perpendicularly one above another. The history of the above runs thus: This M.S. purports to have been transcribed by Robert ab Huw, of Bodwigan, in Anglesey, in the reign of Charles I., from a M.S. of William Penllyn, a celebrated minstrel of the preceding century. And it is stated in a note, that the M.S. comprises 'The music of Britain, as settled by a congress or meeting of chief musicians, by order of Gruffydd ab Cynan, prince of North Wales, about A.D. 1040, with some of the most ancient pieces of the Britons, supposed to be handed down to us by the ancient bards.' Accompanying the manuscript are transcripts from another old writing, in the possession of Sir Watkin Williams Wynn, Bart., entitled, *The Repository of String Music within the three principalities of Wales*, having, apparently, reference to the twelfth century. It contains an explanation of several of the terms used in Welsh music, which are extremely complex. There are, besides, extracts from other old manuscripts of a similar nature, and relating, it would appear, to the same period. Such is the claim to antiquity which the document under notice bears on the face of it; and, if it may safely be granted, the evidence it supplies must be considered of singular value with reference to the subject before us. And it may be mentioned, as an additional proof of its authenticity, as a record of Welsh music, that the notation is essentially different from any other now known. Dr. Burney describes this notation as one 'by letters of the alphabet, somewhat resembling the tablature of the lute, but without lines, except a single one to separate the treble from the bass.' Since Dr. Burney's time, the whole of this specimen was submitted, by the erudite Dr. William Owen Pughe, to Bartholomon, the celebrated violinist. Bartholomon succeeded in deciphering most, if not all, of it: adopting, as the basis of his experiment, the notation of the ancient Spanish lute, as in use during the sixteenth century, which agrees with what Dr. Burney says of the conformity of the Welsh notation, with the tablature of that instrument. It is extremely probable that the clue afforded by Bartholomon might have led to most successful

results; but, unfortunately, only one of the tunes, as described by him, has been preserved, and that was inserted in the first volume of *Welsh Melodies*, published in 1809. This was, by a fortunate accident, transcribed by Dr. Pughe, or no instance of Bartholomon's success might now have remained; for, at his death, in 1808, his manuscripts were dispersed, if not destroyed. This one[1] comprises notations illustrative of the twenty-four canons of music, together with twenty-nine ancient tunes, and a catalogue of more than one hundred and fifty others, which may supply some idea of the musical treasures formerly possessed by the *Cymry*.

The deciphering of these would certainly tend, in some degree, to make us acquainted with the general proficiency anciently attained by the Welsh in the art of music."

I shall now proceed to make a few comments upon one of the statements made in the above quotation, which is as follows:—"And it may be mentioned, as an additional proof of its authenticity, as a record of Welsh music, that the notation is essentially different from any now known." It is well known, amongst those learned in such matters, in the present day, that from the time of the Greeks, the notes of the scale have been expressed by the letters of the alphabet; and that up to the time of St. Ambrose, in the fourth century, the only change that had taken place, was the substitution of the Roman for the Greek alphabet. The following scheme represents the ecclesiastical modes or tones, in the time of St. Ambrose—

d	e	f	g
c	d	e	f
b	c	d	e
a	b	c	d
G	a	b	c
F	G	a	b
E	F	G	a
D	E	F	G

These modes continued in vogue up to the days of St. Gregory the Great; and I shall now quote from Sir John Hawkins' *History of Music*, to show what improvements were made at that time:—

"The several improvements of music hereinbefore enumerated, regarded chiefly the theory of the science; those that followed were for the most part confined to practice. Among the latter, none have a greater title to our attention than those made about the end of the sixth century by St. Gregory the Great, the first pope of that name: a man not more remarkable for his virtues than for his learning and profound skill in the science of music.

[1] *i. e.*, The Welsh M.S.

The first improvement of music made by this father consisted in the invention of that kind of notation by the Roman letters, which is used at this day. It is true that before his time the use of the Greek characters had been rejected; and as the enharmonic and chromatic genera, with all the various species of the latter, had given way to the diatonic genus, the first fifteen letters of the Roman alphabet had even before the time of Boetius (A.D. 476) been found sufficient to denote all the several sounds in the perfect system; and accordingly, we find in his treatise, *De Musica*, all the sounds from Proslambanomenos to Netehyperboleon, characterised by the Roman letters, from A to P inclusive. But Gregory, reflecting that the sounds after Lychanos Meson were but a repetition of those before it, and that every septenary in progression was precisely the same, reduced the number of letters to seven, which were A, B, C, D, E, F, G; but, to distinguish the second septenary from the first, the second was denoted by the small, and not the capital, Roman letters; and when it became necessary to extend the system farther, the small letters were doubled, thus:—

aa, bb, cc, dd, ee, ff, gg."

On comparing St. Gregory's system of notation with the Welsh manuscript in question, it will be perceived how very closely they resemble each other:—

ST. GREGORY'S NOTATION.

A, B, C, D, E, F, G, a, b, c, d, e, f, g. aa, bb, cc, dd, ee, ff, gg.

NOTATION IN THE WELSH MANUSCRIPT.

cc, dd, ee, ff, gı aı bı cı dı eı fı

g a b c d e f g· a· b· c· d· e· f·

However, I had the good fortune to find a little book at Florence, last winter, containing a scale resembling the notation in the Welsh manuscript still more closely, inasmuch as it has some of the very same marks to distinguish the different octaves. The title of the work is—"*Musurgia sen praxis musical. Illius primo quae Instrumentis agitur certaratio ab Ottomaro Luscinio Argentino duobus Libris absoluta. Argentorati opud Ionnem Schottum, anno Christi*, 1536."[1] The following is a *facsimile* of the specimen alluded to, as applied to the keys of the organ (which instrument was invented about the middle of the seventh century), with additional marks for the flats and sharps, in keeping with the rest of the notation:—

[1] Ottomaro Luscinio was a Benedictine Monk, and a native of Strasburg. He was a man of considerable learning, and an elegant writer.

The above work is in two parts: the first containing a description of the Musical Instruments in his time, and the other the rudiments of the science. To these are added two commentaries, containing the precepts of polyphonous music.

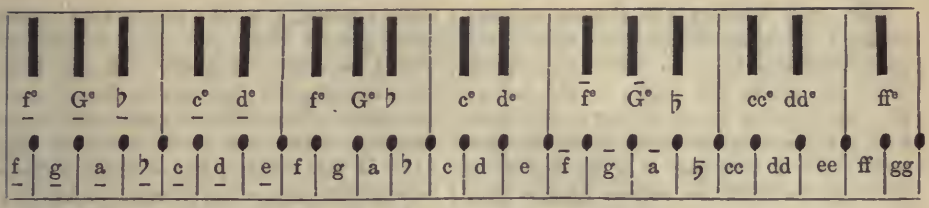

Dr. Burney, Bartholomon, and Sir John Hawkins, were under the impression that the Welsh system of notation was taken from the tablature of the Spanish lute, the *viol du braccia,* and the *viol da gamba;* whereas it is much more reasonable to suppose that the letters of the notation were merely placed on the finger-board of those instruments, so as to render it easier to read compositions written in that notation. However that may be, the idea enabled Dr. Burney and Bartholomon to decipher a very small portion of that part of the Welsh manuscript which happened to be in the key of C. It may be as well to introduce Dr. Burney's specimens, with some remarks of his 'own, which precede them:—

"Many of the bases, or accompaniments to the melodies begin with the chord of C inverted:

e
c These chords and melodies are lessons for
g

young practitioners on the harp; and are said to be the exercises and trial-pieces which were required to be performed by the candidates for musical degrees, and for the silver harp. Among the first twenty-four lessons of this kind, some few are easy to decipher, as No. XI. and XVII., which I shall give here as specimens of this notation, explained in modern musical characters:"—

No. XI. COR VINVAEN.—1011011.1011011.

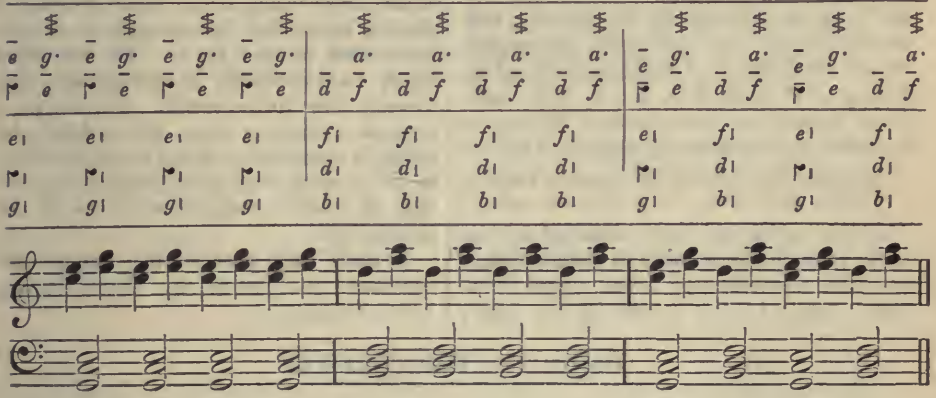

No. XVII.

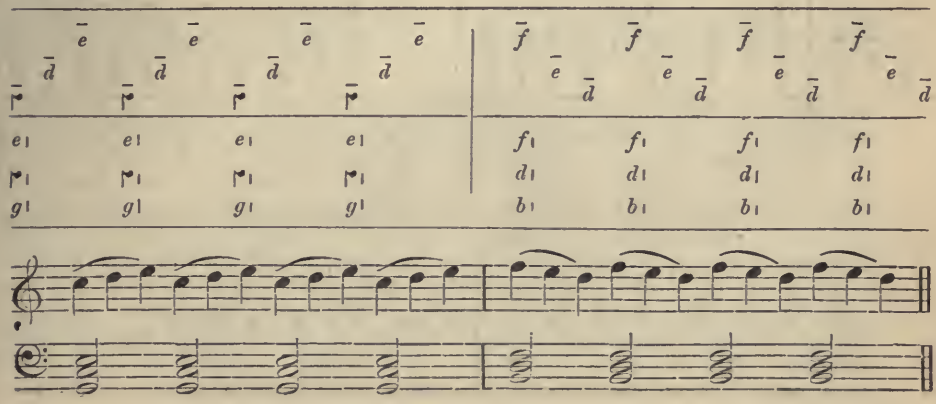

The only mistake Dr. Burney appears to have made in deciphering the above specimens has been to write the treble notes an octave too high; as the octave they are written in, according to the notation, is the one immediately above the bass notes. It is true that it is the custom to write guitar music an octave higher than its real diapason, even at the present day; and this may have been Dr. Burney's reason for doing so; but in that case, he should have transposed both bass and treble together. Further on he continues thus:—

"The counterpoint, however artless it may seem, is too modern for such remote antiquity as is given to it. The false 5th from B to F, in the first example, has not been long allowed in harmony; and the prepared 7th, from B to A, in the second example, is a crudity that has been very lately tolerated."

The only way to account for the chords being in an inverted position, is by a conviction I have long felt—that the greater part, if not all, of the music contained in the Welsh manuscript, is written, not for the harp, as supposed by Dr. Burney, and others, but for the *crwth*—an instrument which, according to Venantius Fortunatus, bishop of Poictier, was, in A.D. 609, considered the national instrument of Britain, as is shown by the following couplet of his:—

"Romanus lyrâ, plaudit tibi barbarus harpâ
Graecus Achilliacâ—*Crotta Britanna* canit."

If this music had been intended for the harp, it is but reasonable to conclude that the chief fundamental notes would have been added to the chords in the bass; more especially as the finger that would have played them on that instrument would have been at liberty. A still more convincing proof remains to be given:—the names of the different marks used in the notation, which are to be found in page 1114 of this volume, and which are translated as follows:—The Thumb Choke (*Tagiad y Vawd*), Short Shake (*Y Plethiad Byr*), Shake of the Four Fingers (*Plethiad y Pedwarbys*), Shake of the Little Finger (*Plethiad y Bys Bach*), Double Scrape (*Craviad Dwbyl*), Single Scrape (*Craviad Sengyl*), Half Scrape (*Hanner Craviad*), Throw of the Finger (*Tavliad y Bys*), Double Shake (*Plethiad Dwbyl*) Shake of the Bee (*Plethiad y Wenynen*), Trill of the Thumb (*Crychu y Vawd*), Slide of the Finger (*Ysgwyd y Bys*), Double Choke (*Tagiad Dwbyl*), Forked Choke (*Tagiad Forchawg*), Back of the Nail (*Cevyn Ewin*), Jerk (*Ysbonc*), Great Shake (*Plethiad mawr*).

It would be quite impossible for any one acquainted with the harp to apply any of the above terms, either to the manner of playing upon that instrument, or to any music ever written for it. On the other hand, I am decidedly of opinion that they directly refer to the *crwth*. Further on, I purpose enlarging upon this subject, by giving a description of the *crwth*, in order to prove more clearly the intimate connection of that instrument with the Welsh manuscript.

I shall now proceed to examine the specimen deciphered by Bartholomon, which follows:—

CAINC DAVYDD BROFWYD.

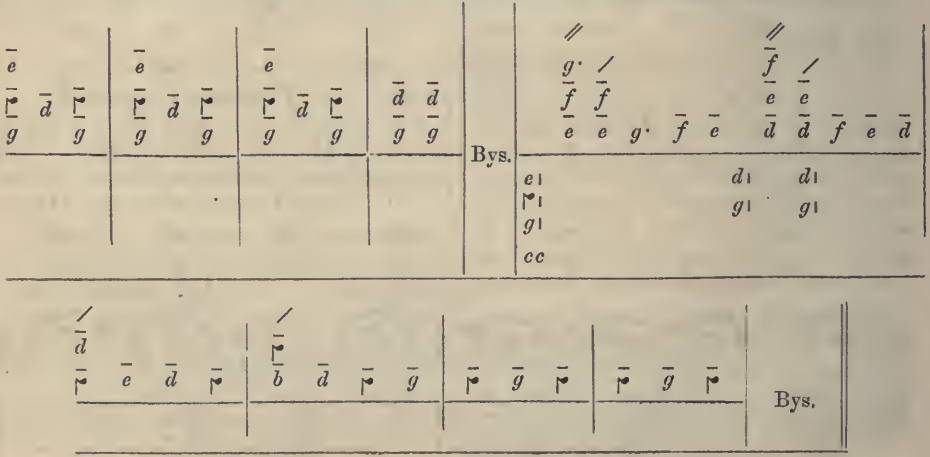

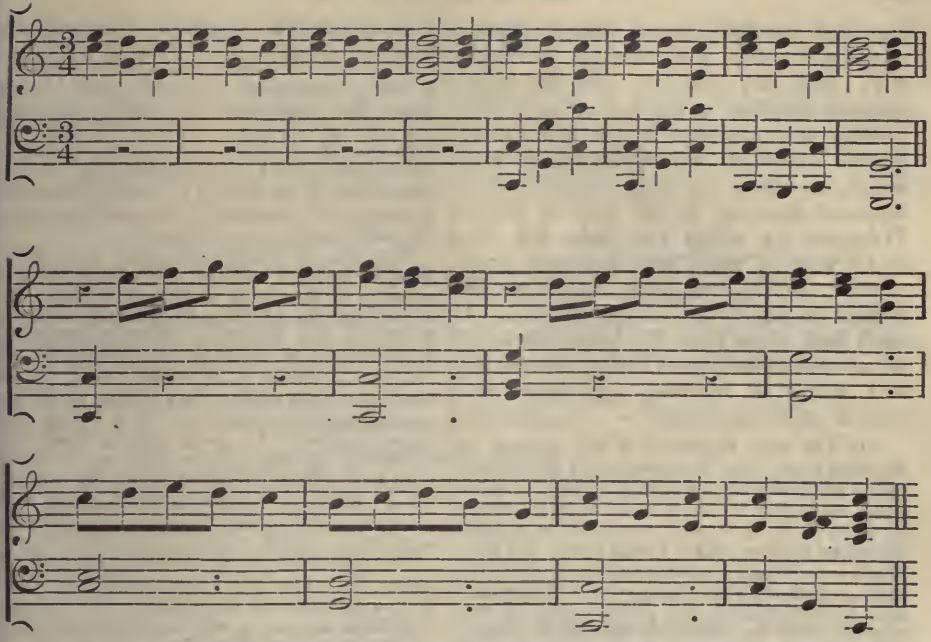

Bartholomon has so embellished upon the original in his deciphering of the above, that I feel it my duty to insert a literal transcription of my own, in order to be able to demonstrate more clearly that it was written for the *crwth*, and not for the harp, as the added basses in the above would lead one to infer.

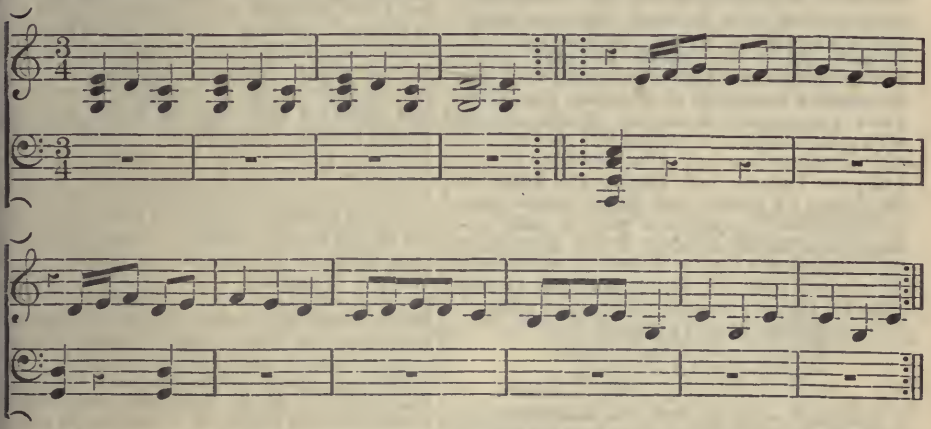

I have now to allude to the specimen of the ancient notation introduced by John Parry (*Bardd Alaw*), in his account of the document, and to express my regret that so thorough a patriot, and generally so reliable an authority, should not have investigated the matter a little more closely before giving it to the world; for I have carefully gone through the old manuscript, and cannot find a single passage in any way resembling his specimen. The only way to account for so much inaccuracy is, by supposing that he commissioned another to make the transcription for him; as there is not a single portion written in the Ancient Bardic Alphabet, as asserted by him. The same amount of incorrectness is displayed in the statement that "the notation occupies about *seventy pages* of the third volume of the *Myvyrian Archaiology of Wales;* whereas, it occupies nearly *two hundred pages*, from page 440 to 624.

As before stated, the above specimens are all in the key of C; but it is not to be

supposed, on that account, that the whole of the manuscript is written in the same key. This has evidently been the great obstacle standing in the way of the deciphering of the whole of it; for there are no marks, either at the beginning, or elsewhere, to denote the keys. Indeed, it is believed that up to the time of Guido D'Arezzo, by whom the scale and the stave, with its cleffs, were invented, none existed; and as such great improvements formed an era in the history of music, I shall here quote, from Sir John Hawkins, an account of Guido and his improvements, as a means of throwing light upon the subject under discussion:—

"It has been related that the method of notation among the Greeks was by the letters of the alphabet; as also that the Latins in their stead made use of the Roman capital letters, A, B, C, D, E, F, G, and so on to P, as is mentioned by Boetius, in his fourth book; and that afterwards Gregory rejected all but the first seven, which he made to serve for the whole scale, distinguishing the grave series by the capitals, and the acute by the small letters. Their manner of singing was from A to B, a tone; from B to C, a semitone; from C to D, a tone; from D to E, a tone; from E to F, a semitone; from F to G, a tone; so that, to speak of the diapason only, the seven capital letters served to express, ascending and descending, either gradually or by leaps, the seven notes. But so difficult was it, according to this method, to know and to hit precisely the place of the two semitones, that before the pupils were able to acquire a knowledge of the *Canto Fermo*, ten years were usually consumed. Guido studied with great diligence to remove this obstruction; and the current account of the invention is, that being at Vespers, and singing the hymn to St. John, *Ut queant laxis*, it by chance came into his head to apply, as being of easy pronunciation, certain syllables of that hymn to as many sounds in a regular succession, and thereby he removed those difficulties that had so long retarded the improvements of practical music."

UT queant laxis REsonare fibris
MIra gestorum FAmuli tuorum
SOLve polluti LAbii reatum.
Sancte Joannes.

We must suppose that the converting the tetrachords into hexachords had been the subject of frequent contemplation with Guido, and that a method of discriminating the tones and semitones was the one thing wanting to complete his invention. During the performance of the hymn, he remarked the iteration of the words, and the frequent returns of *Ut, re, mi fa, sol, la.* He observed likewise a dissimilarity between the closeness of the syllable *mi*, and the broad open sound of *fa*, which he thought could not fail to impress upon the mind a lasting idea of their congruity, and immediately conceived a thought of applying the six syllables to his new formed hexachord.

Struck by the discovery, he retired to his study; and having perfected his system, began to introduce it into practice. The persons to whom he communicated it were the brethren of his own monastery, from whom it met with but a cold reception, which, in the epistle to his friend above-mentioned, he ascribes, undoubtedly, to its true cause, envy. However, his interest with the abbot, and his employment in the chapel, gave him an opportunity of trying the efficacy of his method on the boys who were training up for the choral service, and it exceeded the most sanguine expectation.

The fame of Guido's invention soon spread abroad, and his method of instruction was adopted by the clergy of other countries. We are told by Kircher, that Hermannus, bishop of Hamburg, and Elvericus, bishop of Osnaburg, made use of it; and by the authors of the *Histoire Litteraire de la France*, that it was received in that country, and taught in all the monasteries in the kingdom. It is certain that the reputation of his great skill in music had excited in the pope a desire to see and converse with him; of which, and of his going to Rome for that purpose, and the reception he met with from the pontiff, himself has given a circumstantial account of in the epistle before cited.[1]

The particulars of this relation are very curious; and as we have his own authority, there is no room to doubt the truth of it. It seems that John XX., or, as some writers compute, the nineteenth pope of that name, having heard of the fame of Guido's school, and conceiving a desire to see him, sent three messengers to invite him to Rome. Upon their arrival, it was resolved by the brethren of the monastery, that he should go thither, attended by Grimaldo, the abbot, and Peter, the chief of the canons of the church of Arezzo. Arriving at Rome, he was presented to the holy father, and by him received with great kindness. The pope had several conversations with him, in all which he interrogated him as to his knowledge in music; and upon sight of an antiphonary which Guido had brought with him, marked with the syllables agreeable to his new invention, the pope looked on it as a kind of prodigy, and ruminating on the doctrines delivered by Guido, would not stir from his seat till he had learned perfectly to sing off a verse: upon which he declared that he could not have believed the efficacy of the method, if he had not been convinced by the experiment he had himself made of it. The pope would have detained him at Rome, but labouring under a bodily disorder, and fearing an injury to his health from the air of the place, and the heat of the summer, which was then approaching, Guido left that city upon a promise to re-visit it, and explain to his holiness the principles of his new system."

The following scheme will show the

[1] The *Micrologus*, his chief work on Music, supposed to have been written at the Monastery of Pomposo, near Farrara, on his return from Rome, and in the thirty-fourth year of his age. There is a small volume of MSS. in the British Museum, which contains fifteen of the twenty chapters of Guido's *Micrologus;* a short tract, *De Constitutionibus in Musica*, which seems to belong to that in which the famous passage occurs that was so severe on the singers of his time, and which has since been often quoted with pleasure, as applicable to their successors:—*Temporibus nostris super omnes homines Fatui sunt Cantores.*

reformed scale of Guido, the situation of the notes on the lines and spaces, and the relation which the hexachords bear each to the others:—

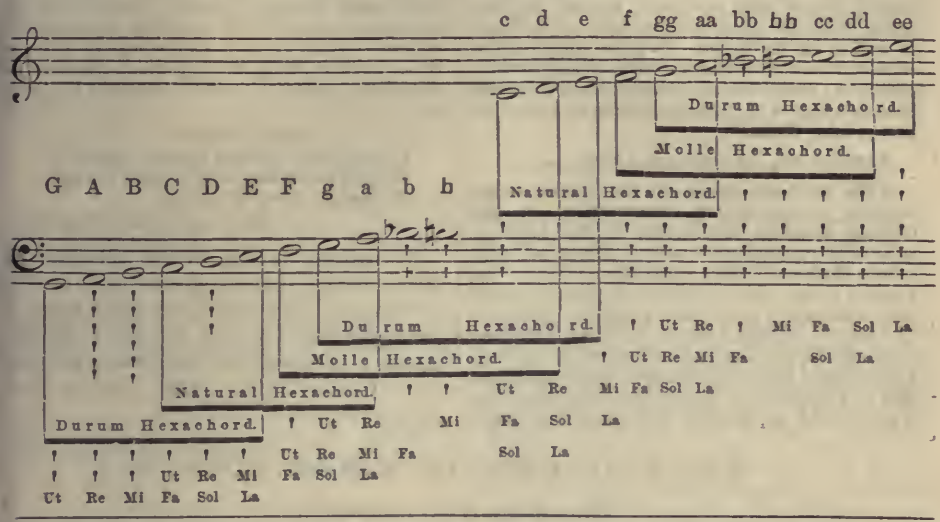

Having now arrived at a period almost coeval with the supposed date of the ancient Welsh manuscript, and having endeavoured, by collateral evidence, to throw light upon the origin of the system of notation contained in it, and thereby proving its antiquity, by showing that it was the very notation in use for hundreds of years previous to that time, we will now compare it with the scale as improved by Guido, so as to enable us to decipher the manuscript with greater facility. But first of all, I wish to call attention to a peculiarity in Guido's scale: namely, the absence of the leading-note. My object in doing this is to point out that the national music of Ireland possesses, to a great extent, this peculiarity to the present day, and which, indeed, is one of its chief characteristics, as will be seen by the following tune, taken from *Walker's Irish Bards*, and supposed to be very ancient:—

SPEIC SEOACH.

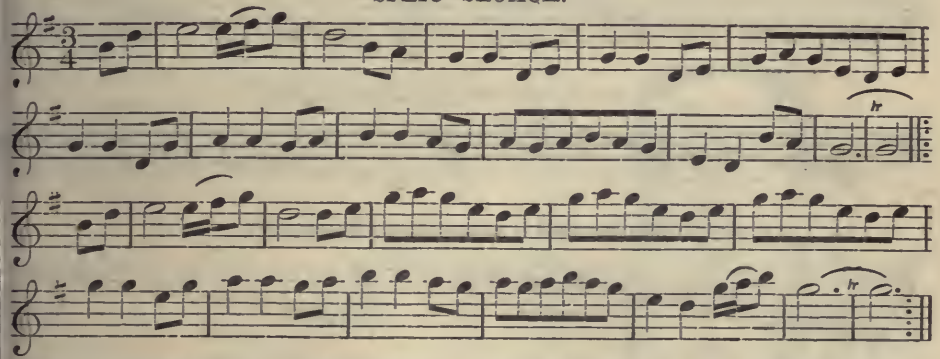

This peculiarity does not exist in Welsh music, as each scale has its leading-note; a fact, which, in a musical point of view, constitutes the superiority of the national music of Wales over that of any other country.

Dr. Crotch, in the first volume of his *Specimens of various Styles of Music*, referred to in his course of lectures, writes as follows:—

"British and Welsh national music may be considered as one, since the original British music was, with the inhabitants, driven into Wales. It must be owned, that the regular measure and diatonic scale of the Welsh music is more congenial to the English taste in general, and appears at first more natural to experienced

musicians than those of the Irish and Scotch. Welsh music not only solicits an accompaniment; but being chiefly composed for the harp, is usually found with one; and, indeed, in harp tunes, there are often solo passages for the bass, as well as for the treble. It often resembles the scientific music of the seventeenth and eighteenth centuries; and there is, I believe, no probability that this degree of refinement was an introduction of later times."

Farther on, he continues thus:—

"The military music of the Welsh seems superior to that of any other nation. In the German marches, the models of the English, most of the passages are noisy, interspersed with others that are trifling, and even vulgar. In those of France also there is much noise, together with chromatic and other scientific passages. The Scotch Highland marches, called Ports [see Macdonald's *Highland Airs*] are wild warbles, which might (and, indeed, upon many occasions did, in a remarkable degree) inspire courage, but which could not answer the purpose of regulating the step. But in the Welsh marches, "The March of the Men of Harlech," "The March of the Men of Glamorgan," and also a tune called "Come to Battle," there is not too much noise, nor is there vulgarity or misplaced science. They have a sufficiency of rhythm without its injuring the dignified character of the whole; which, to use the words of the poet, is—

* * * 'Such as rais'd
To heighth of noblest temper heroes old
Arming to battle; and, instead of rage,
Deliberate valour breath'd.'

Par. Lost, book I. *line* 551."

To return to the Welsh manuscript. There are five keys in Welsh music:—The low key of C (*Is-gywair*), the sharp key of G (*cras-gywair*), the flat key of F (*lleddv-gywair*), the mixed or minor key (*bragod-gywair*), and the key with a minor third (*go-gywair*):—

THE FIVE KEYS IN WELSH MUSIC.

The low key of C (Is-gywair).

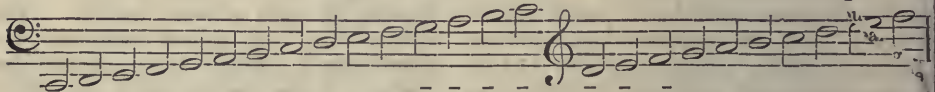

The sharp key of G (Cras-gywair).

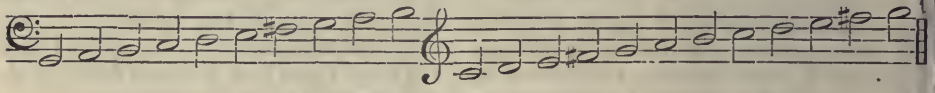

The flat key af F (Lleddv-gywair).

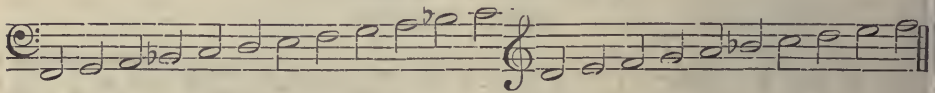

The mixed or minor key (Bragod-gywair)

The key with a minor third (Go-gywair).

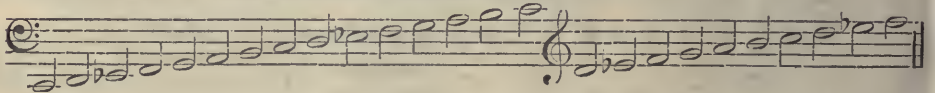

Guido's three major keys are the same as those of the Welsh, and distinguished by similar terms:—The sharp key of G (*durum*), the flat key of F (*molle*), and the key of C (*natural*).

It was supposed that the latter of the five keys (*go-gywair*) was peculiar to Welsh music, until Dr. Crotch pointed out that several of the Norwegian airs (included in his *Specimens*) are in the same key. In page 1076 of this volume will be found several other scales which do not appear to have come into general use, but which are worthy of attention on account of their peculiarities; therefore, I shall introduce them in modern notation:—

Cywair Ithel.

Cywair Gwyddelig dyeithr.

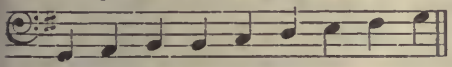

Cywair Chwith—Cywair dyeithr.

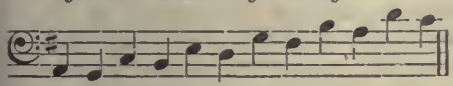

Cywair yr Athraw Vedd.

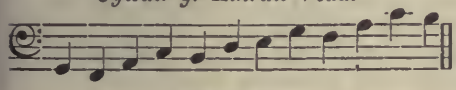

Cras-gywair.

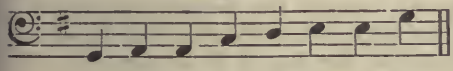

Lleddv-gywair Gwyddyl.

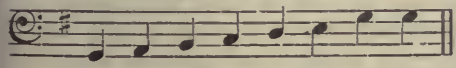

Cywair yn Nghywair Edward.

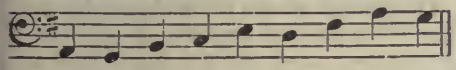

In order to show the individuality of each, they have been written, in the page above alluded to, with the letters of the regular diatonic scale on one side, and the letters which constitute the difference of the other scale on the opposite side. My chief object in noticing them is to call special attention to the *lines* that connect the letters in the different parts of the scale. It will be observed that there are six of those lines, and that they are attached, on the left side, to the letters g_1 b_1 d_1 f_1 $\bar{a}$ and $\bar{c}$, thus:—

$\bar{d}$
$\bar{c}$—
$\bar{b}$
$\bar{a}$—
$\bar{g}$
f_1—
e_1
d_1—
c_1
b_1—
a_1
g_1—

This being the case in each instance, I am strongly impressed with the conviction that the lines represent the strings of the *crwth*, and that the letters give a clue to the manner of tuning that instrument. I am aware that another method of tuning the *crwth* has been recorded; but it is so unlike the manner of tuning any of the instruments of that kind, and apparently so unpractical, that the matter has hitherto been involved in the greatest uncertainty.

Sir John Hawkins, in his *History of Music*, has written of the *crwth* as follows:—

"The instrument here spoken of is of the fidicinal kind, somewhat resembling a violin, twenty-two inches in length, and an inch and a half in thickness. It has six strings, supported by a bridge, and is played on with a bow. The bridge differs from that of a violin in that it is flat, and not convex, on the top; a circumstance from which it is to be inferred that the strings are to be struck at the same time, so as to afford a succession of concords. The bridge is not placed at right angles with the sides of the instrument, but in an oblique direction; and, which is farther to be remarked, one of the feet of the bridge goes through one of the sound-holes, which are circular, and rests on the inside of the back; the other foot, which is proportionably shorter, resting on the belly before the other sound-hole.

Of the strings, the four first are conducted from the bridge down the finger-board, as those of a violin; but the fifth and sixth, which are about an inch longer than the others, leave the small end of the neck about an inch to the right. The whole six are wound up either by wooden pegs in the form of the letter T, or by iron pins, which are turned with a wrest like those of a harp or spinnet. The figure, together with the tuning of this singular instrument, is here given:—

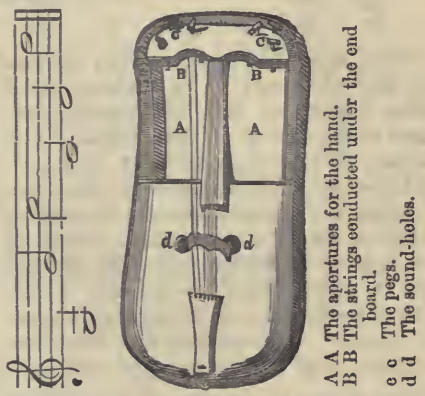

A A The apertures for the hand.
B B The strings conducted under the end board.
c c The pegs.
d d The sound-holes.

Of the tuning, it is to be remarked, that the sixth and fifth strings are the unison and octave of G, the fourth and third the same of C, and the second and first the same of D; so that the second pair of strings are a fourth, and the third a fifth to the first."

At page 1071 of this volume will be found the following:—

"The second finger of the *crythor* governs three keys: *viz.*, the low key of C (*is-gywair*) the sharp key of G (*cras-gywair*), and the flat key of F (*lleddv-gywair*). The first finger governs the mixed or minor key (*bragod-gywair*), and the key with a minor third (*go-gywair*). And these are the five chief keys."[1]

In tuning the *crwth* according to the lines, as well as the letters by which they are connected in the scales in page 1076, I find the result to correspond with the above in every respect. For example: suppose the *crwth* to be tuned in the key of G (*cras-gywair*), the six strings would be as follows:—

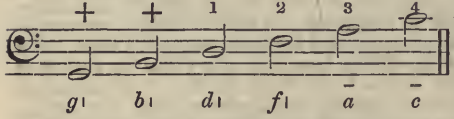

The instrument being in the key of G, it is with the *second* finger that the F sharp would be made; therefore, it is clearly *that* finger which governs the key. For the other two keys which are said to be governed by the second finger, it is necessary that the *crwth* should be tuned in what is called the low key of C (*is-gywair*), which has that letter for its lowest note, and consequently the whole six strings tuned a fifth lower, but in the same order, which would be in the following manner:—

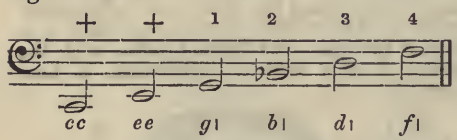

Here, again, the second finger governs the key of C and F by making the B either natural or flat. Returning once more to the tuning of the instrument in the key of G (*cras-gywair*), as above, we find that the first finger governs the mixed or minor key (*bragod-gywair*), by making E flat on the D string, which would be the key of C minor; and also the key with a minor third (*go-gywair*), which, with the exception of E flat, is the same as C major. It is evident that the mixed or minor key (*bragod-gywair*) admits of being used as the relative minor of the three major keys, C, F, and G; which would be A, D, and E minor. The same might be said of the key with a minor third (*go-gywair*) with the mere alteration of that interval.

In applying the above theory to the chords of accompaniment of the twenty-four measures, to which Dr. Burney so strongly objected, on account of their inverted positions, as being at variance with the antiquity attributed to the manuscript, the cause appears fully accounted for; as it is evident that their inverted positions were adopted, in the first place, for the greater convenience of their being played, as much as possible, on the open strings of the *crwth;* and in the second, because the notes of that instrument did not descend lower than G, when tuned in the key of G (*cras-gywair*), in which key, as stated on the last leaf of the manuscript, are written the chords of accompaniment of the twenty-four measures, to which I now purpose devoting my attention.

The portion of the manuscript that has excited the greatest amount of curiosity, and has been most written about, is that of the twenty-four measures of instrumental music; to be found at pages 1073 and 1076, represented by two different kinds of marks; and also at 1089, in the ordinary notation, in which the whole of the manuscript is written. At page 1072, will be found an account of the same in the Welsh language, of which the following is a translation:—

"These are the twenty-four measures of instrumental music, all conformable to the laws of metre, as they were settled in a congress, by many professors skilful in that science, Welsh and Irish, in the reign of Gruffydd ab Cynan, and written in books, by command, at the time, and copied from thence the eleventh day of May, in the year one thousand," &c.

Another account of the same will be found at page 1205, taken from an ancient document in the possession of Sir Watkin Williams Wynn, translated as follows:—

"This book is called the *Preservation of Instrumental Music;* that is to say, the harp and *crwth*, within the three provinces of Wales, formed of the science of music, through the knowledge and invention of a doctor of music, assisted by four chief professors of the harp and *crwth*, and the good-will and ability of each being consonant to one another towards forming a song, to preserve it in memory, to perform, and to explain it with correctness. The names

[1] Edward Jones (*Bardd y Brenin*) in a note upon the above, remarks:—"This hint might help a zealous investigator of antiquity to unravel the mystery, and might lead to the finding out of the ancient notes of the *crwth;* but, unfortunately, I have been deprived of mine by a fire, as well as other irreparable losses of manuscripts (A.D. 1794)."

of the four chief musicians were *Allon y Cenau* (Allon ab Cynan), *Rhydderch Voel* (Rhydderch the Bald), *Matholwch Wyddel* (Matholwch the Irishman), and *Olav Gerddawr* (Olav the Minstrel). The audience were *Henri Gyvenrhydd* (Henry Redback), and *Carsi Delynior* (Carsi the Harper), and many others assisting by their advice and scientific knowledge; and by the counsel of those learned men, the skill of the doctor of music, and the four professors of the art, and by the unanimous agreement of all, were made the twenty-four measures; and to give stability to those, the twenty four strains (Deivr), or variations, were formed. They were made for three reasons: the first, for composing a piece; the second, for knowing the merits of it; and the third, for the preserving it in memory, as their names follow further on in the Hibernian language. And Mwrchan Wyddel (of Ireland) was chief Lord in Ireland at that time; by whom they were confirmed in a place called *Glyn Achlach*, with all his power and offices; and he further decreed that every person should support them.[1]

And, indeed, if there be any one who thoroughly understands, and can properly classify the twenty-four measures, it would be no more strange in him to be able to detect an error in a musical composition, than for a good reader to discover that a letter had been omitted in a syllable, or a word in a phrase."

k +

The marks at page 1073—i, i—as well as those in page 1076—1, 0—in my opinion, merely signify the *tonic* and *dominant;* and the whole twenty-four measures are constructed with them—one measnre differing from another according to the number of times that the above chords are repeated in succession, as will be seen by the following sketch:—

THE TWENTY-FOUR MEASURES OF INSTRUMENTAL MUSIC, WITH THEIR CHORDS OF ACCOMPANIMENT.

k + k+k+ k + k+k

1. *Mac y Mwn Hir.*—111100001010111100001011.—iiii iiii iiii iiii iiii iiii.

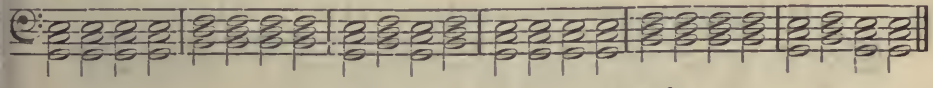

k + k

2. *Mac y Mwn Byr.*—11001111.—ii ii iiii.

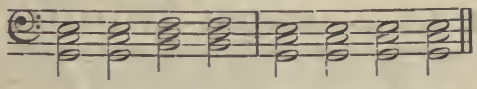

+k +k

3. *Mac y Delgi.*—0111011.—i iiii ii.

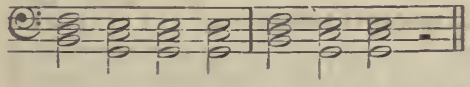

k + k+k k + k+k

4. *Corfiniwr.*—11001011.11001011.—iiiiiiii. iiiiiiii.

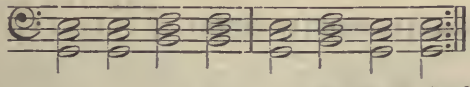

k +k + k+k

5. *Corsgolef.*—11011001011.—iiiiiiiiiii.

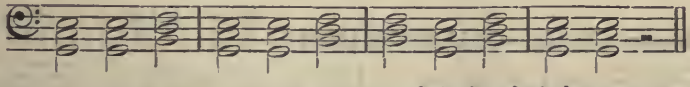

k+ k k + k

6. *Rhiniart.*—10011.10011.—iiiii. iiiii.

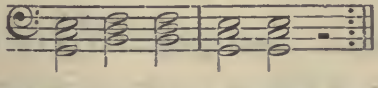

[1] Gruffydd ab Cynan and Cadwgan ab Bleddyn retreated to Ireland in 1096; Hugh, Earl of Chester, and Owen ab Edwyn, having taken possession of their lands, and of the Isle of Anglesey.—Jones' *Welsh Bards.*

k +k+ k+ k
7. *Coraldan.*—111010010001.—i i i i i i i i i i i i.

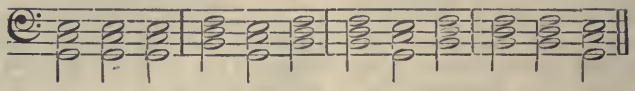

k+ k + k+k
8. *Tresi Heli.*—10001110001011.—i i i i i i i i i i i i i i.

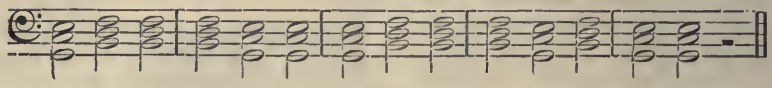

k + k
9. *Wnsach.*—11110001.—i i i i i i i i.

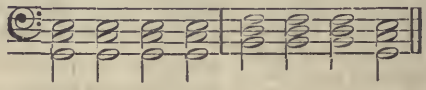

k+ k + k+ k
10. *Cor dia Tutlach.*—10011000100111.—i i i i i i i i i i i i i i.

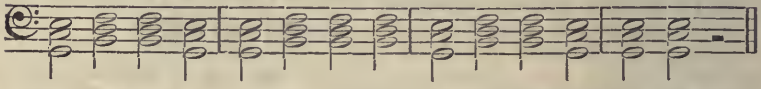

k+k +k k+k +k
11. *Corvinvaen.*—1011011.1011011.—i i i i i i i. i i i i i i i.

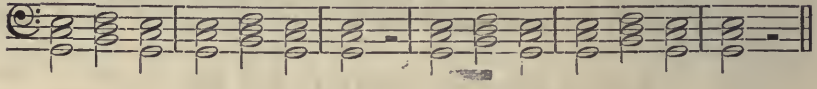

k+ k+k +k
12. *Corwrog.*—1001011011.—i i i i i i i i i i.

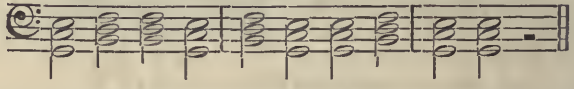

k+ k+k k+ k+k
13. *Carsi.*—10001011.10001011.—i i i i i i i i. i i i i i i i i.

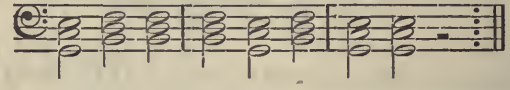

k+k +k+ k+k +k+ k+k
14. *Brath yr Ysgol.*—10110100101101001011.—i i i i i i i i i i i i i i i i i i i i.

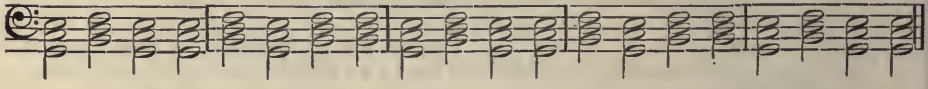

k+k k+k + k + k
15. *Flamgwr Gwrgan.*—1011.101100110011.—i i i i. i i i i i i i i i i i.

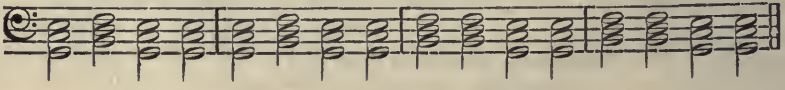

k + k +k
16. *Calchan.*—1100111101.—i i i i i i i i i i.

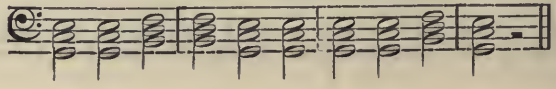

17. *Bryt Odidog.*—0010.0010.1101.1101.—+ k+ + k+ k +k k +k
i i i i . i i i i . i i i i . i i i i.

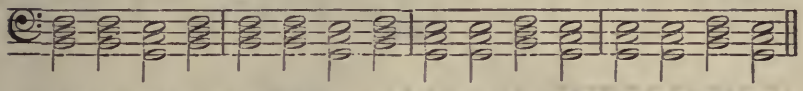

18. *Trwsgyl Mawr.*—0000111100001011.—+ k + k+k
i i i i i i i i i i i i i i i i.

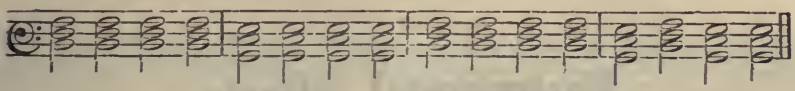

19. *Tutyr Bach.*—00110011.—+ k + k
i i i i i i i i.

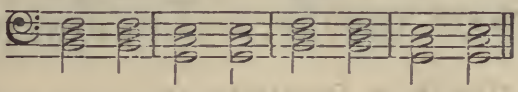

20. *Mac y Mynvaen.*— 00)1100:0011001111.—+ k + + k + k
i i) i i i i : i i i i i i i i i i.

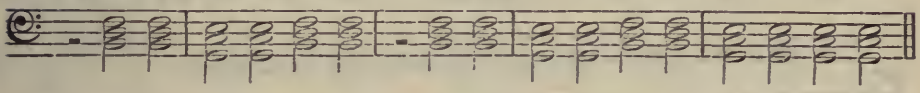

21.—*Toddyv.*.—01100011.—+k + k
i i i i i i i i.

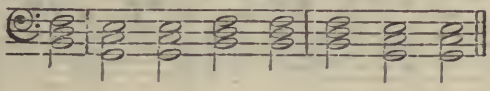

22. *Hatyr Bach.*—001011.001011.—+ k+k + k+k
i i i i i i i . i i i i i i.

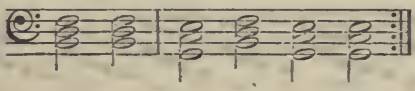

23. *Alban Hyvaidd.*—1011010001001011.—k+k +k+ k+ k+k
i i i i i i i i i i i i i i i i.

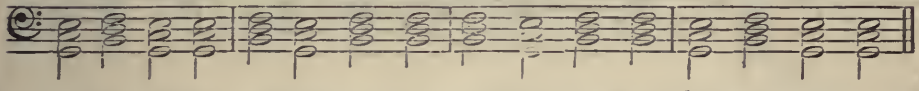

24. *Alvarch.*—0000.0000.1111.1111.—+ k
i i i i . i i i i . i i i i . i i i i.

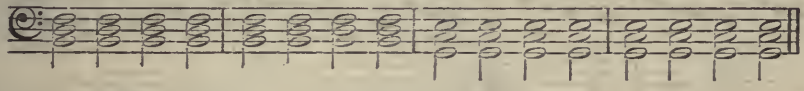

To give an idea of the importance that was attached to the knowledge of the twenty-four measures, I give the following translation from the original Welsh in the last page of the manuscript, upon the subject:—

"No master of music can do without knowing these measures; and whoever is sufficiently acquainted with them, will never fail to answer for himself in his profession. And thus ends the class called the hand, the foot, and ear knowledge of instrumental music."

I shall here insert the twenty-four measures of instrumental music, with their chords of accompaniment (*clymau cydgerdd*), and twenty-four strains, or variations (*a phedair cainc ar ugain*), applicable to each measure, as deciphered by myself.

THE

TWENTY-FOUR MEASURES

OF

Instrumental Music,

WITH THEIR CHORDS OF ACCOMPANIMENT,

AND TWENTY-FOUR STRAINS, OR VARIATIONS, APPLICABLE TO EACH MEASURE.

Mac Mwn Hir.—111100001010111100001011.—*Cras Gywair.*

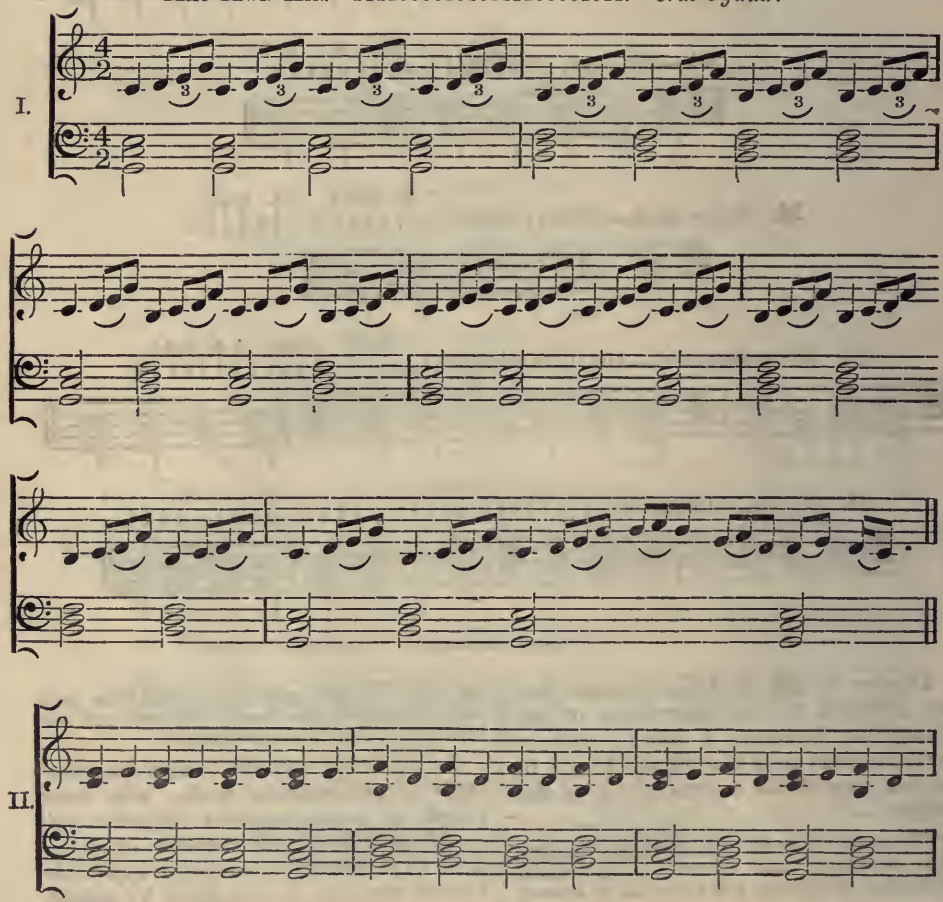

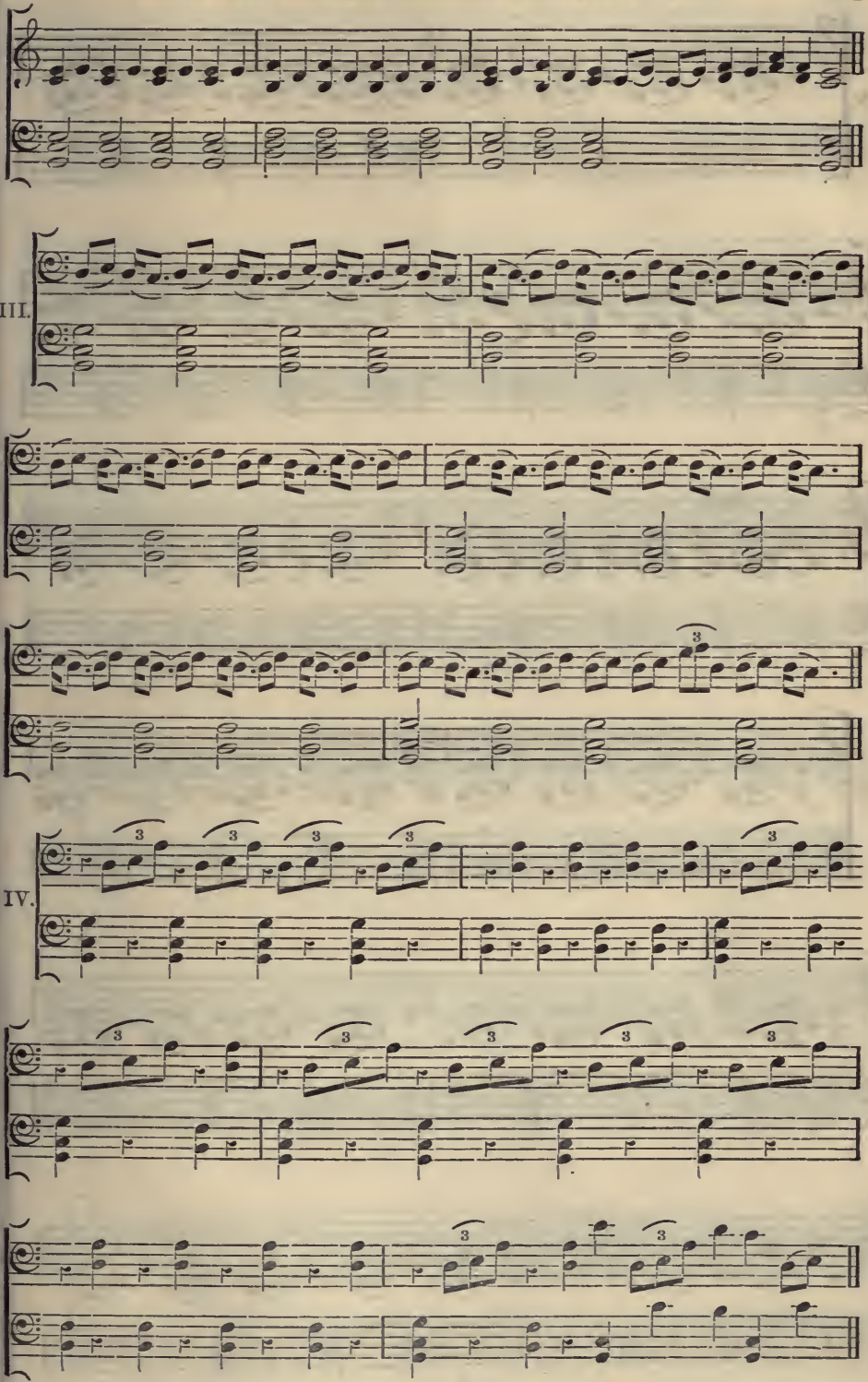
III.
IV.

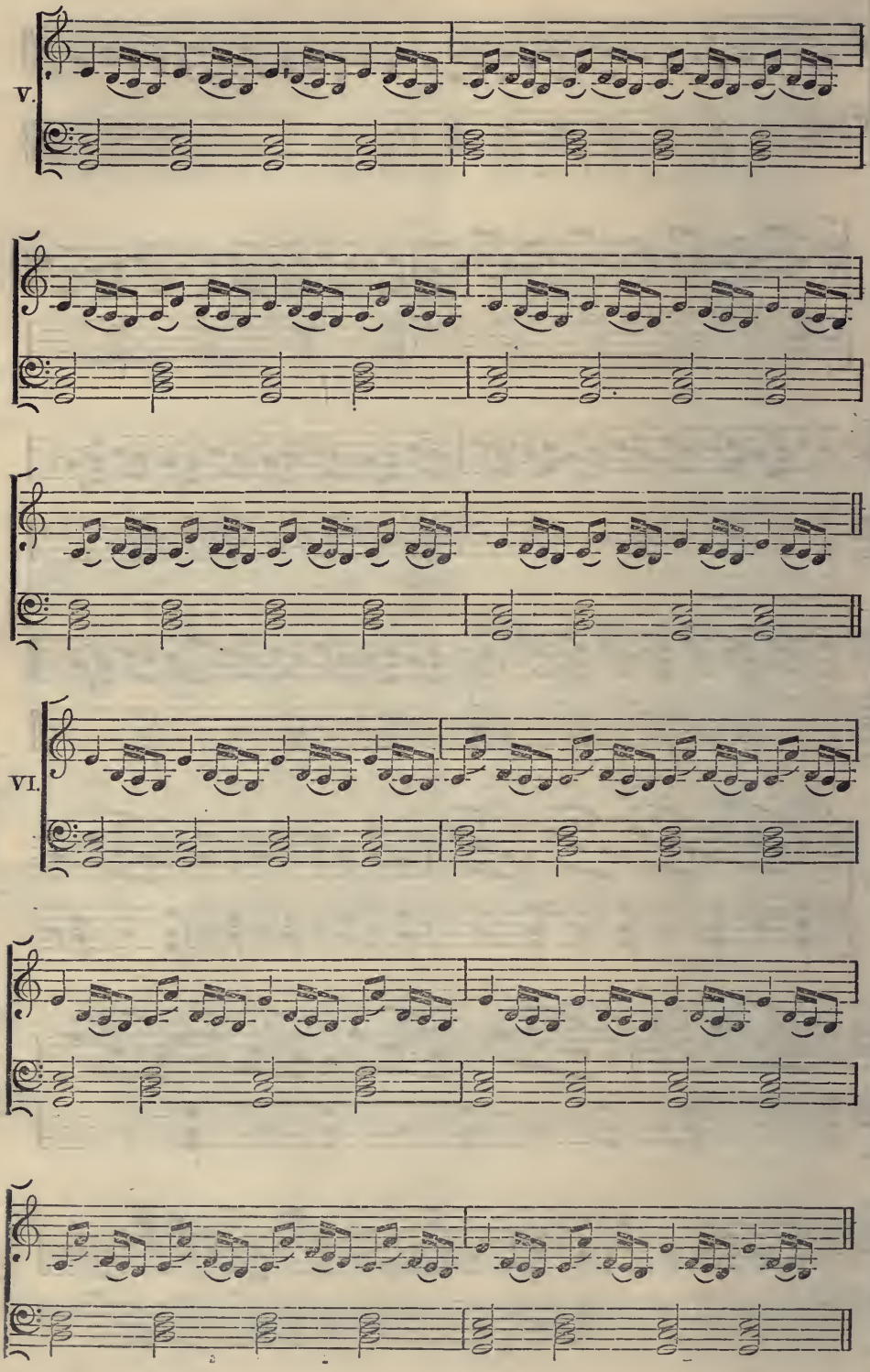
V.
VI.

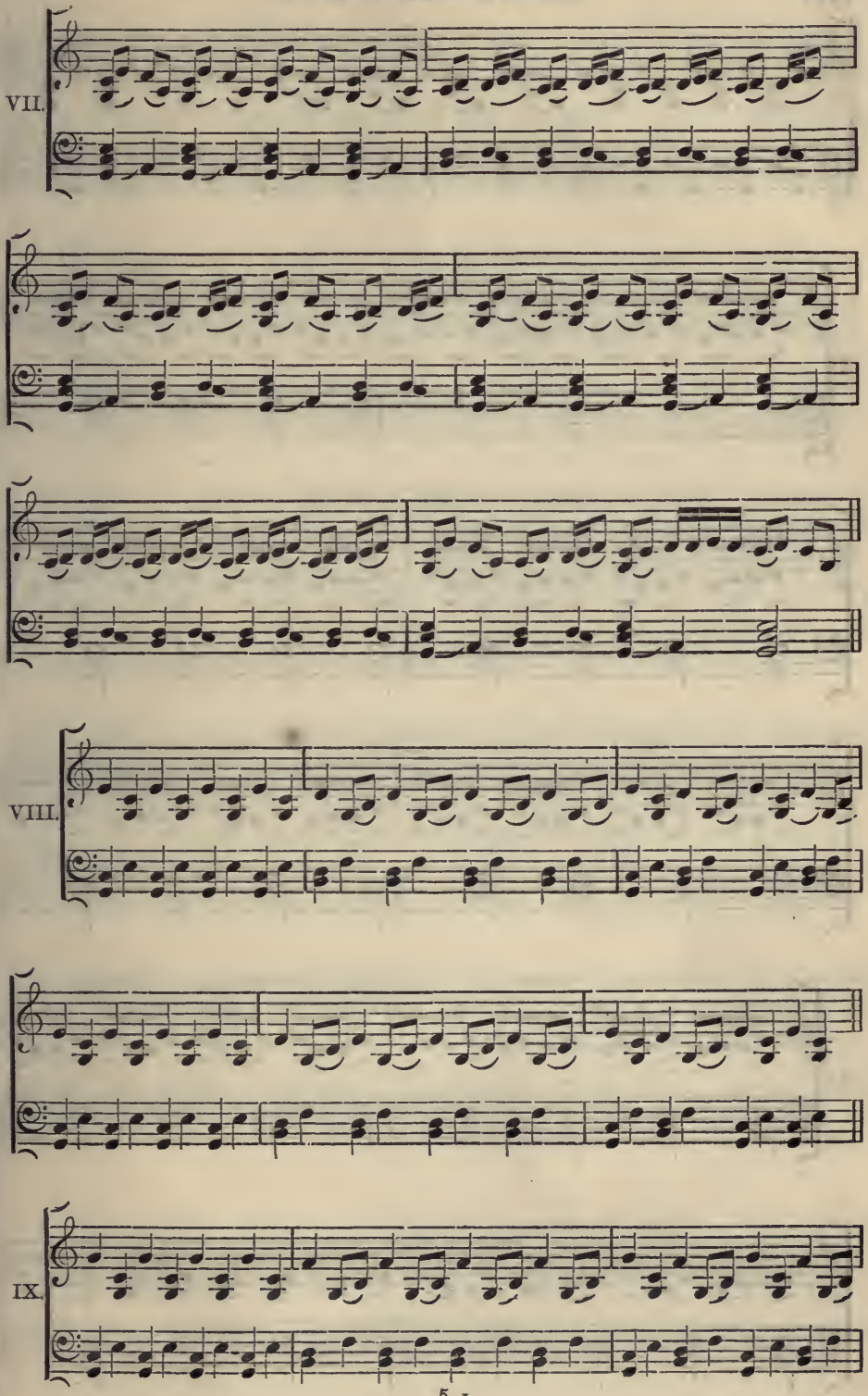
VII.
VIII.
IX.

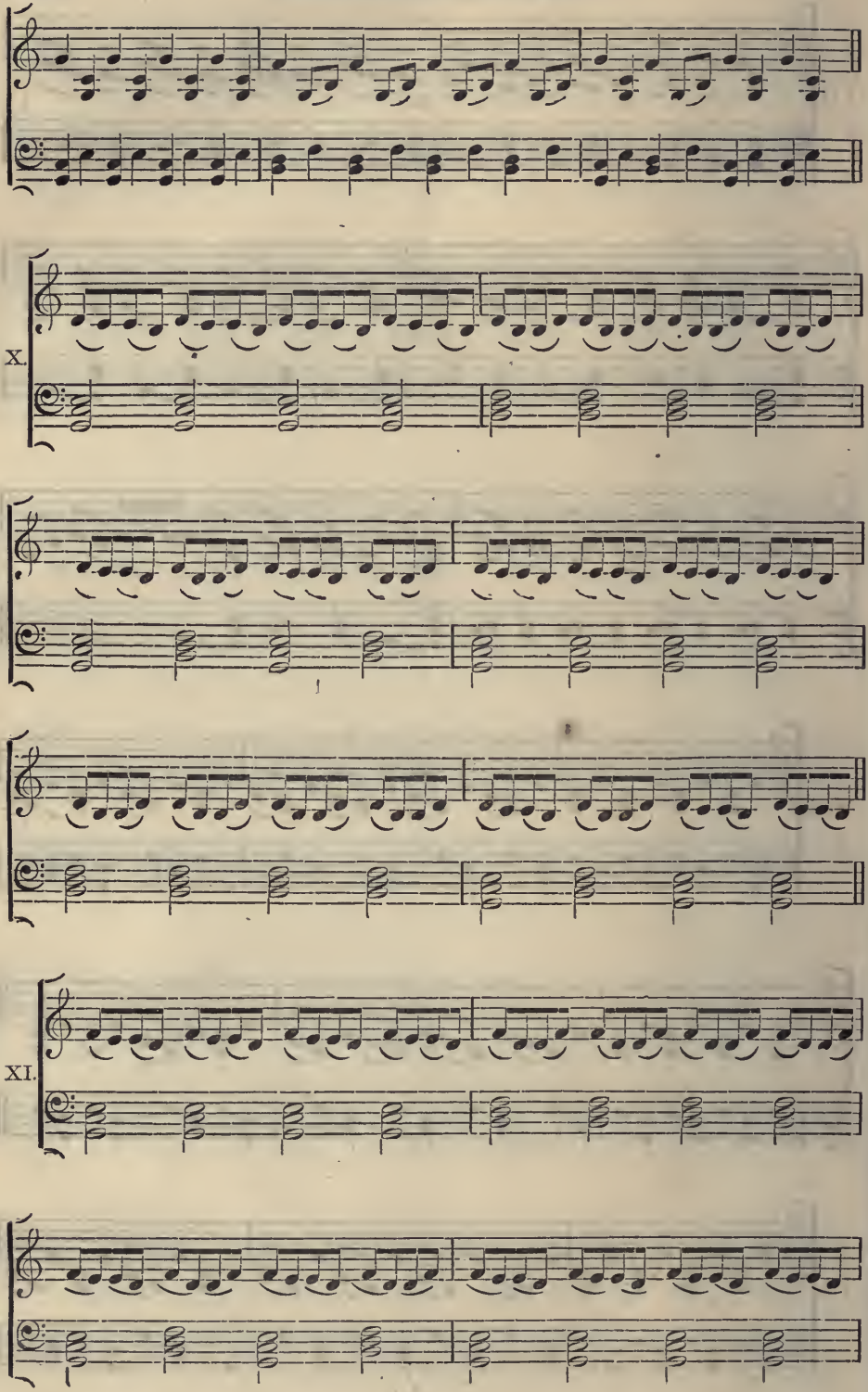
X.
XI.

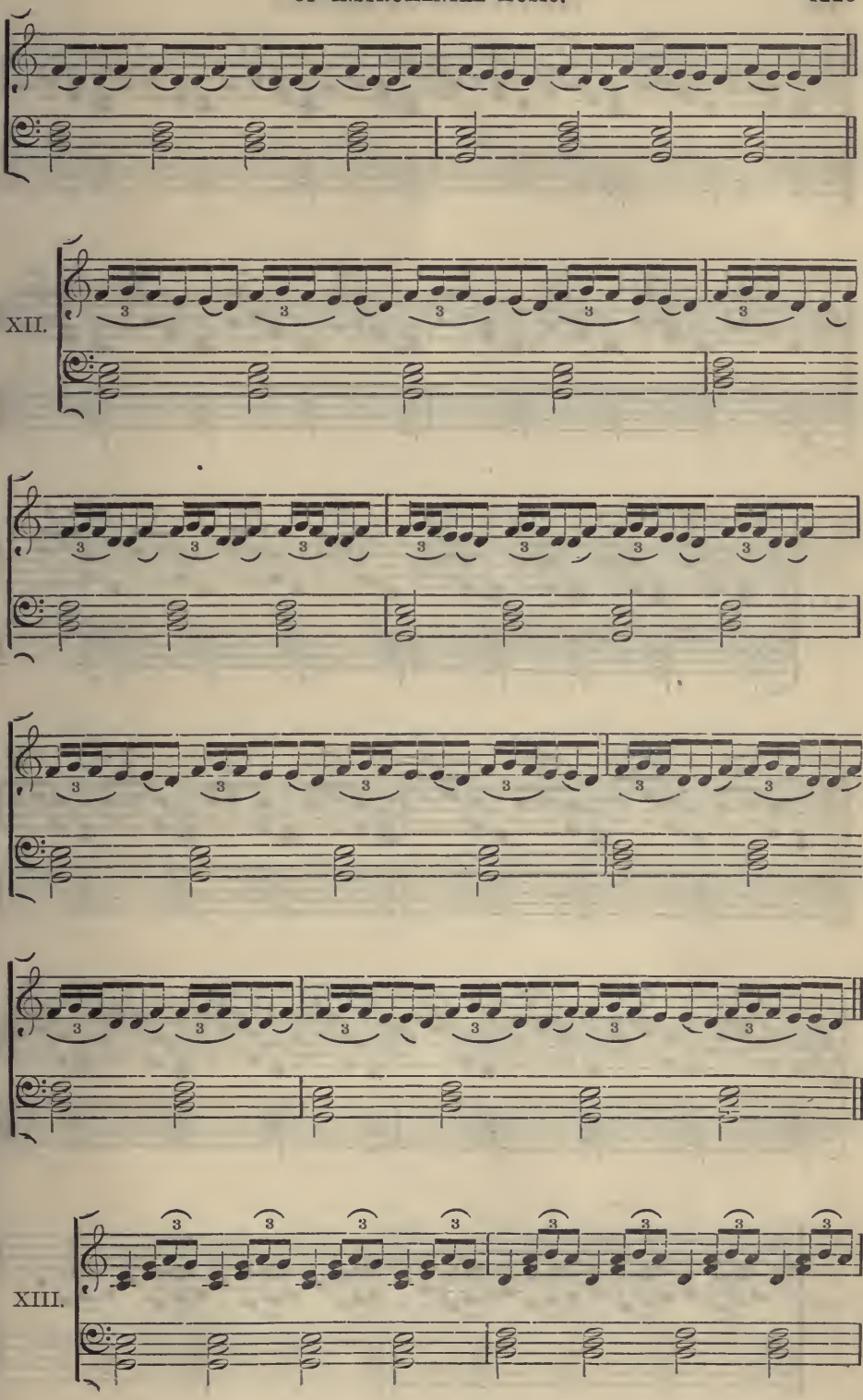
XII.
XIII.

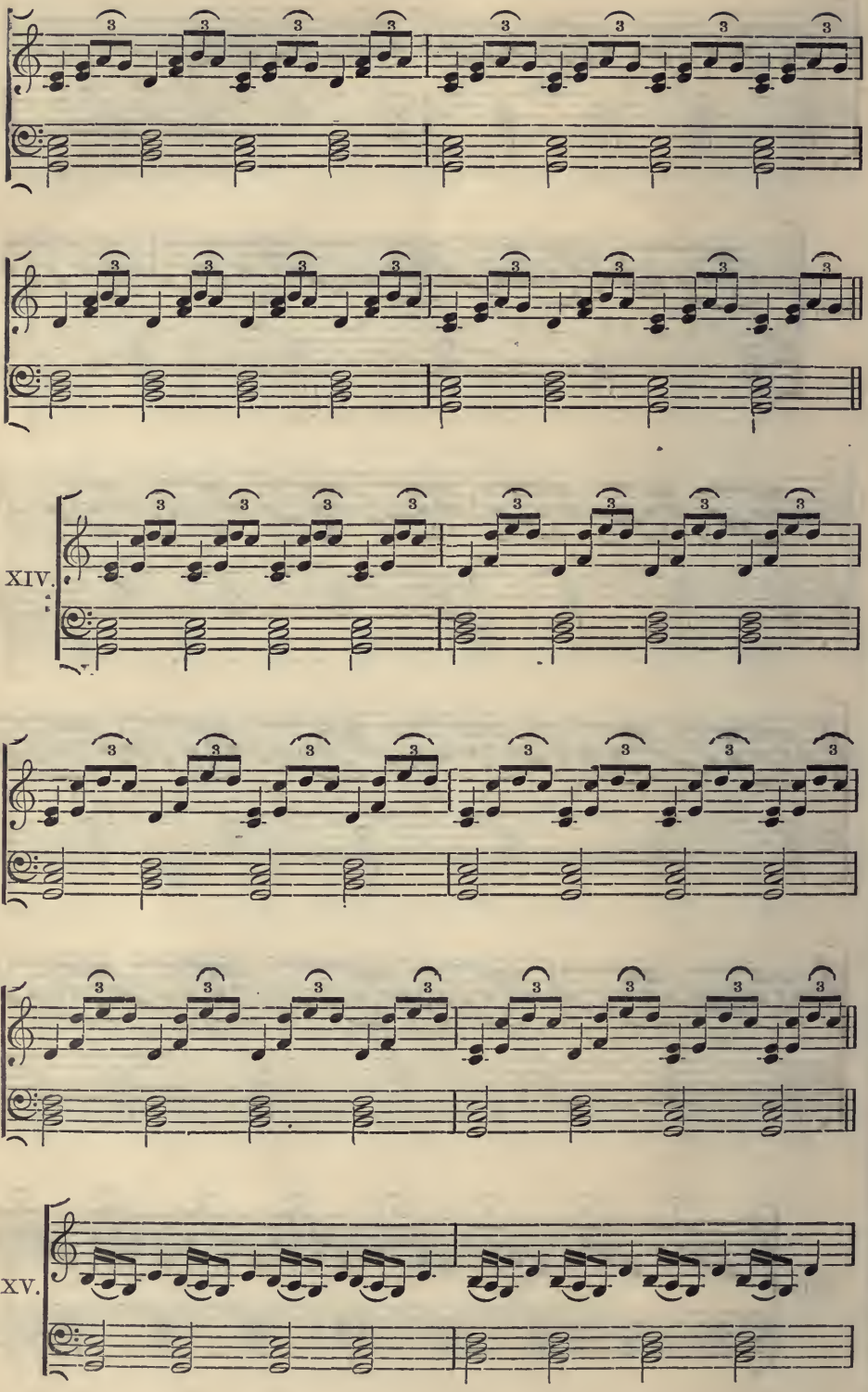
XIV.
XV.

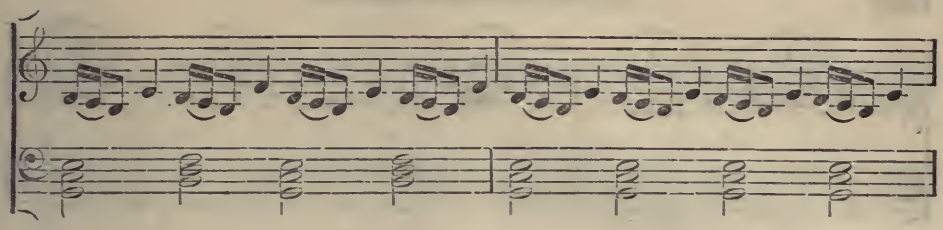

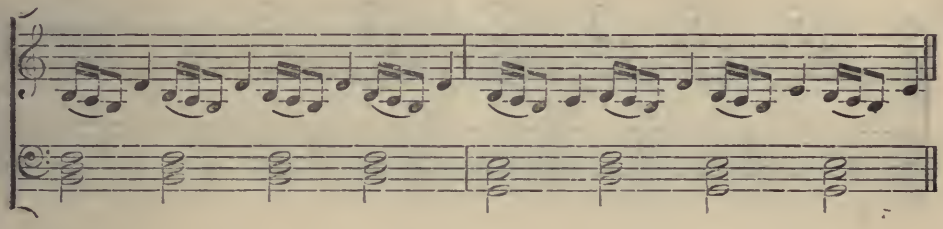

XVI.

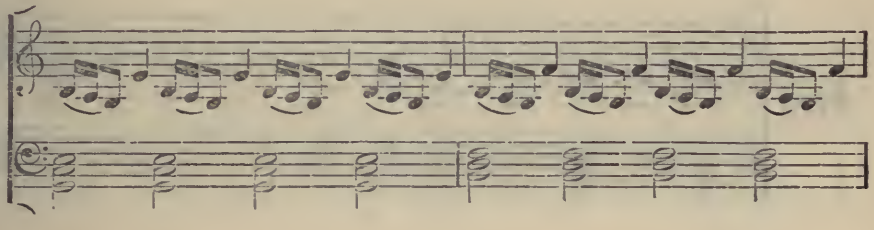

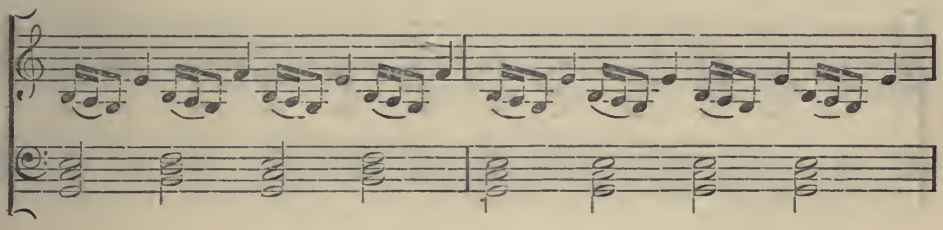

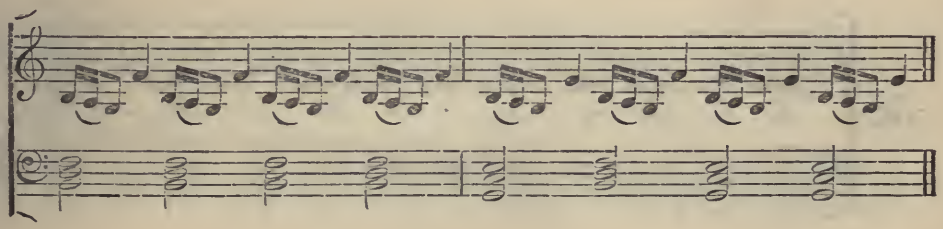

XVII.

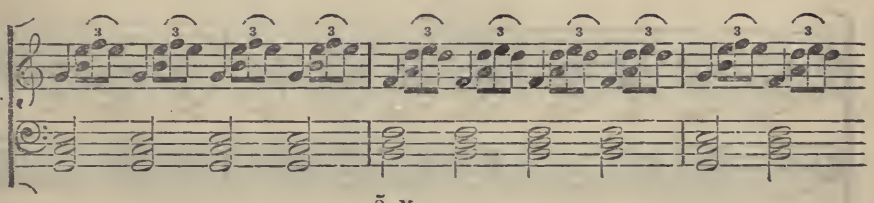

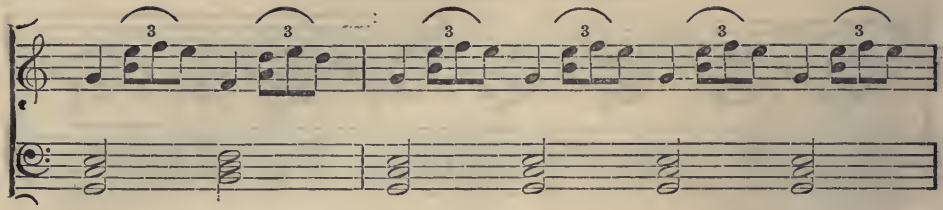

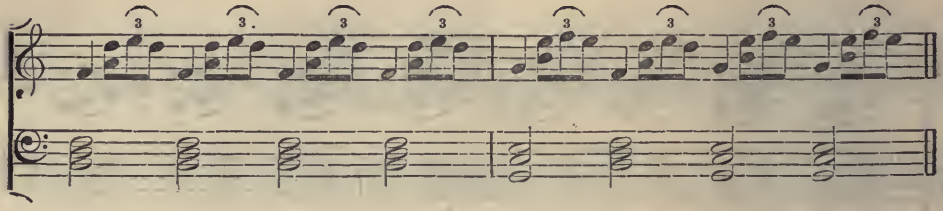

XVIII.

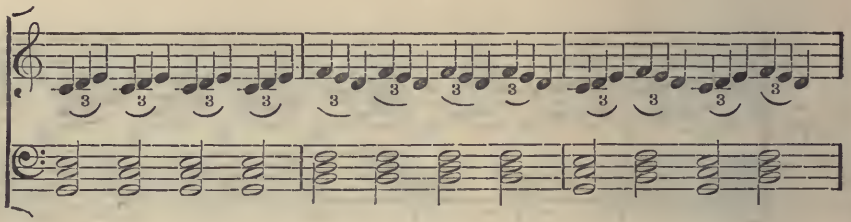

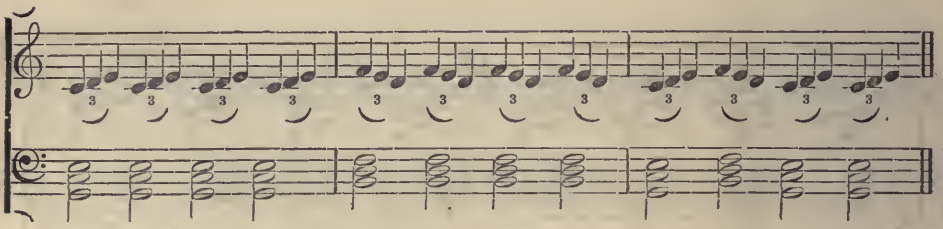

XIX.

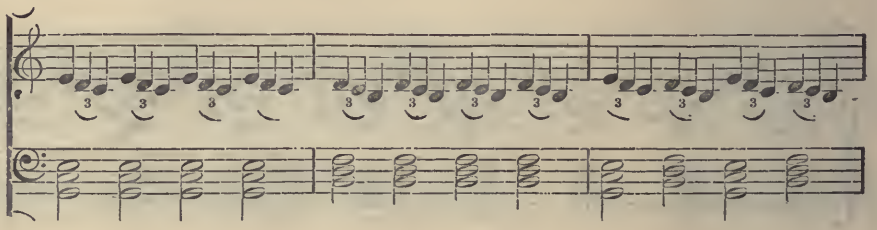

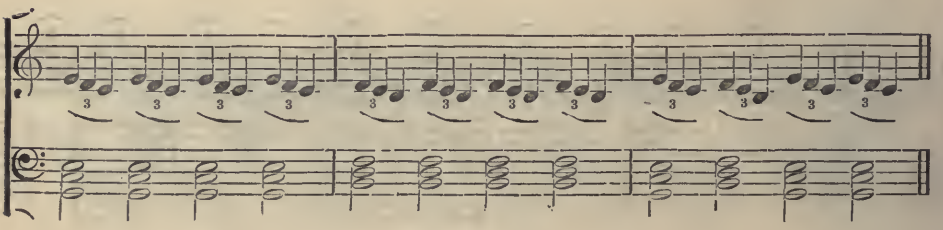

XX.

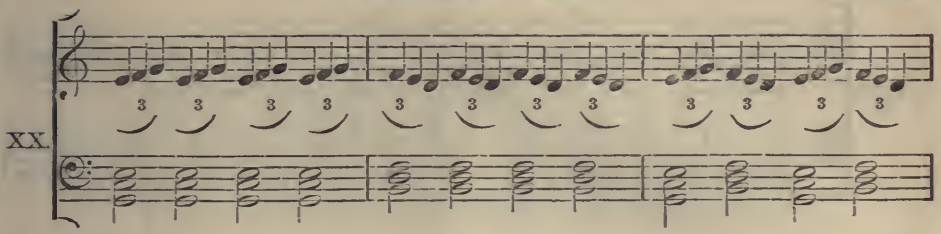

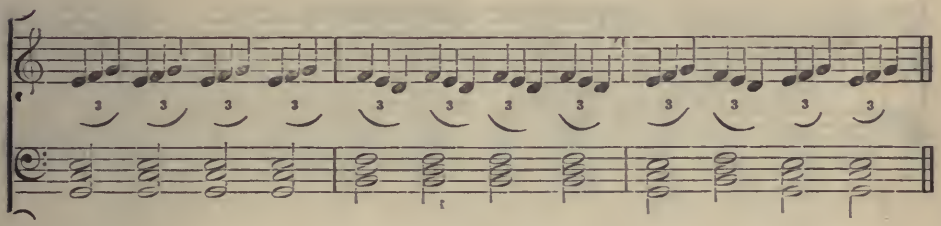

XXI.

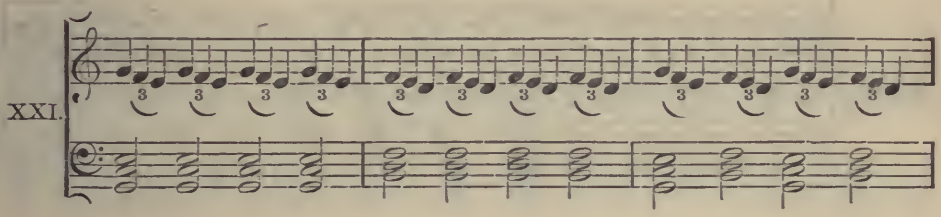

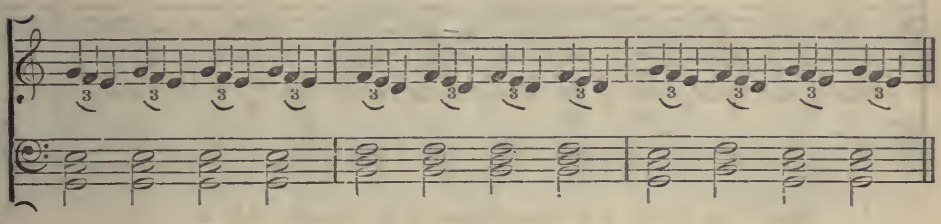

XXII.

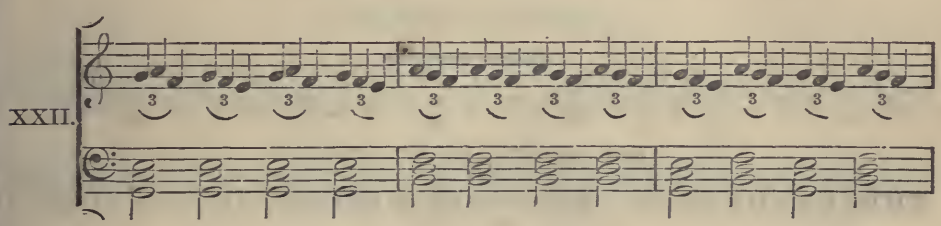

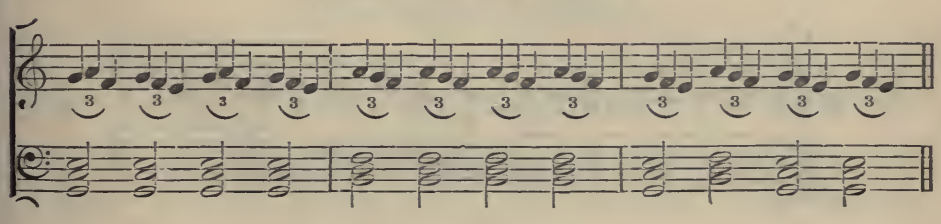

XXIII.

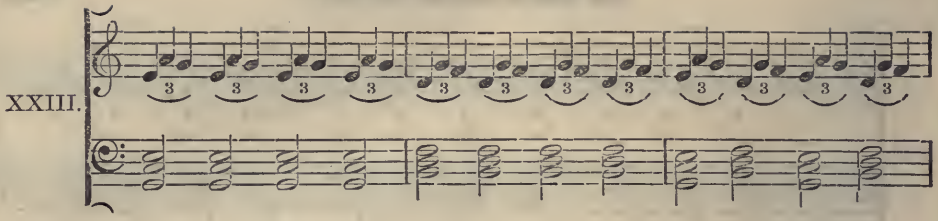

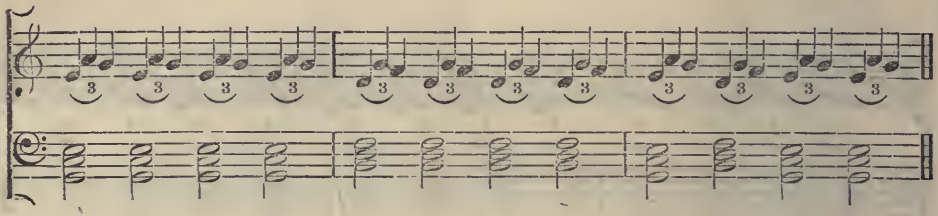

XXIV.

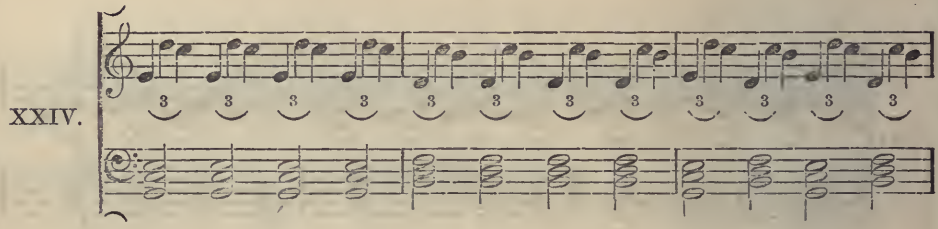

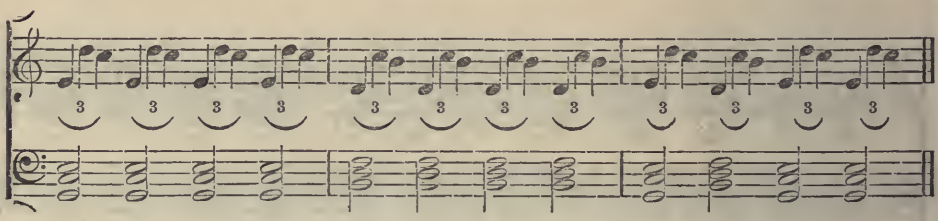

End of the Chords of Accompaniment on the Measure Mac Mwn Hir.

THE FOLLOWING ARE THE REMAINING

THREE-AND-TWENTY MEASURES WRITTEN TO ONE STRAIN.

2. *Mac y Mwn Byr.*—11001111.

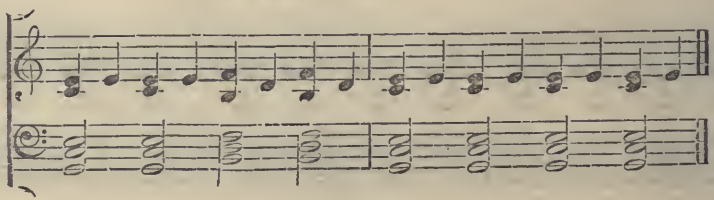

3. *Mac y Delgi.*—0111011.

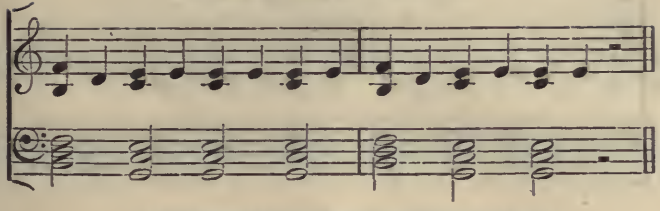

4. *Corfiniwr.*—11001011.11001011.

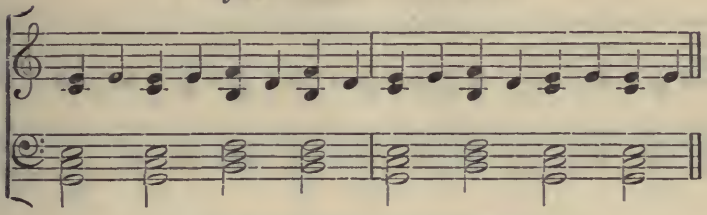

5. *Corsgolef.*—11011001011.

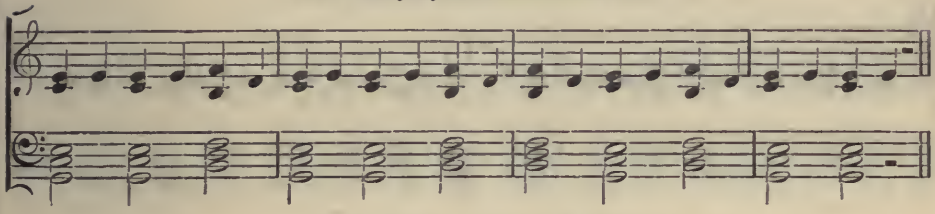

6. *Rhiniart.*—10011.10011.

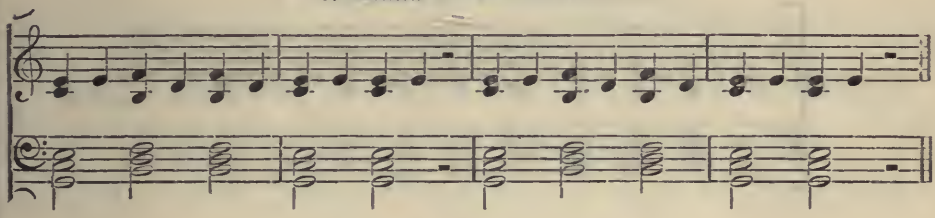

7. *Coraldan.*—111010010001.

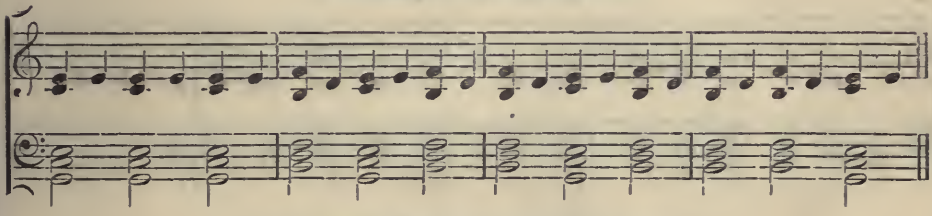

8. *Tresi Heli.*—10001110001011.

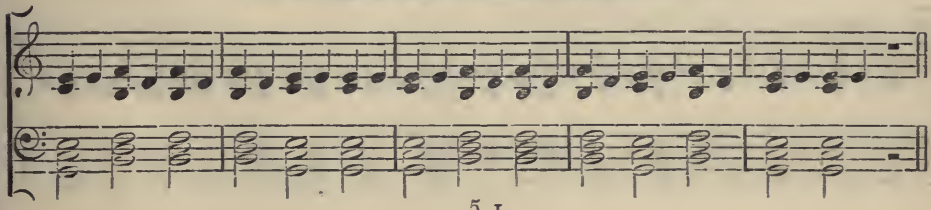

9. *Wnsach.*—11110001.

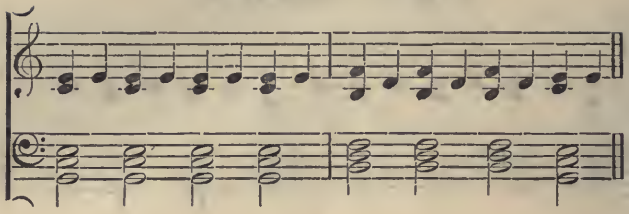

10. *Cor dia Tutlach.*—10011000100111.

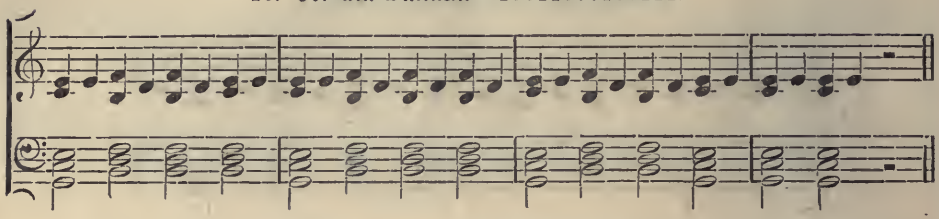

11. *Corvinvaen.*—1011011.1011011.

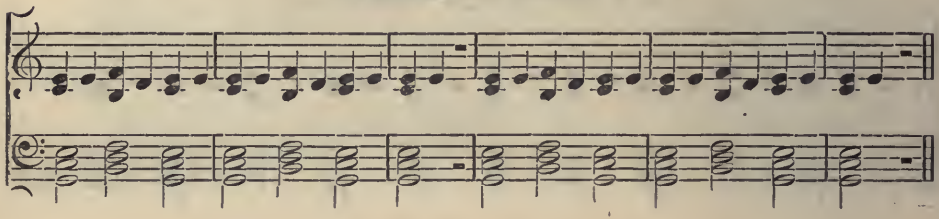

12. *Corwrgog.*—1001011911.

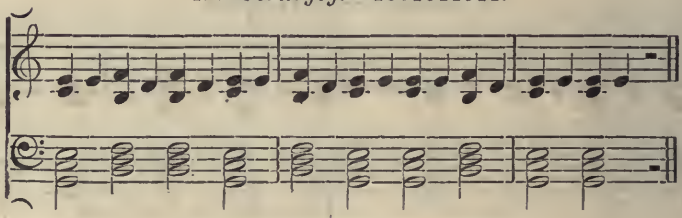

13. *Carsi.*—10001011.10001011.

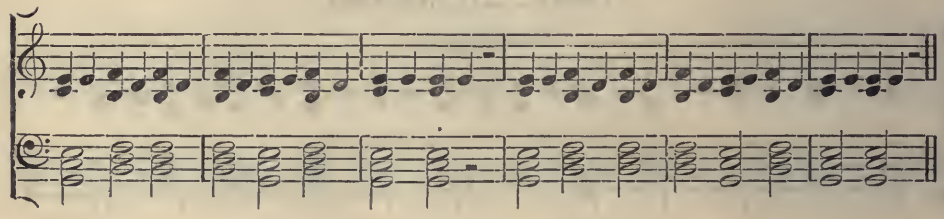

14. *Brath yn Ysgol.*—10110100101101001011.

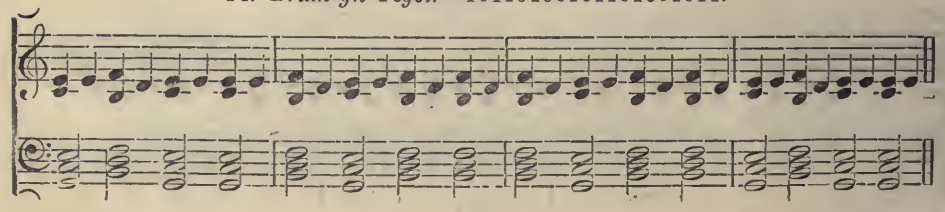

15. *Flamgwr Gwrgan.*—1011.101100110011.

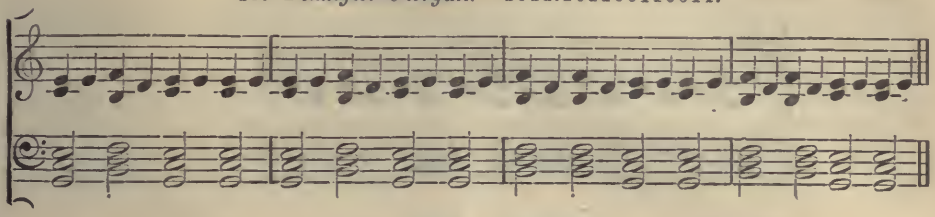

16. *Calchan.*—1100111101.

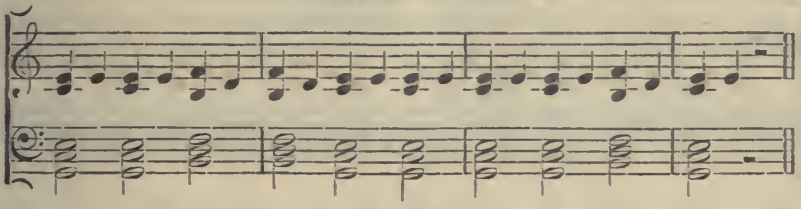

17. *Bryt Odidawg.*—0010.0010.1101.1101.

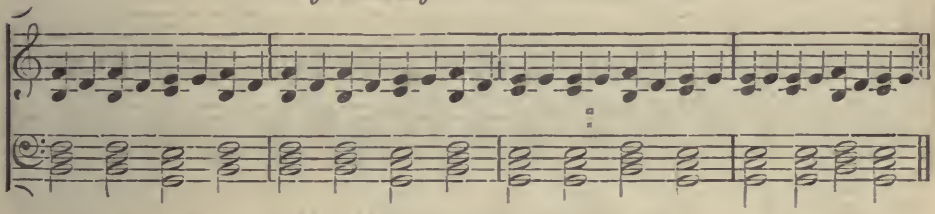

18. *Trwsgyl Mawr.*—0000111100001011.

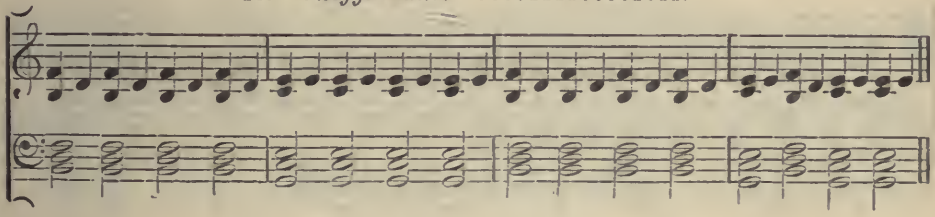

19. *Tutyr Bach.*—00110011.

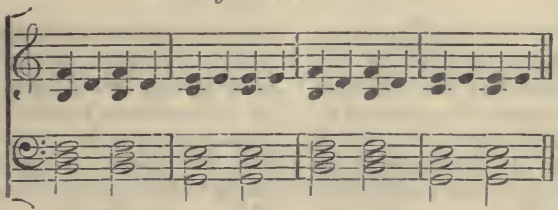

20. *Mac y Mynvaen.*—00)1100:0011001111.

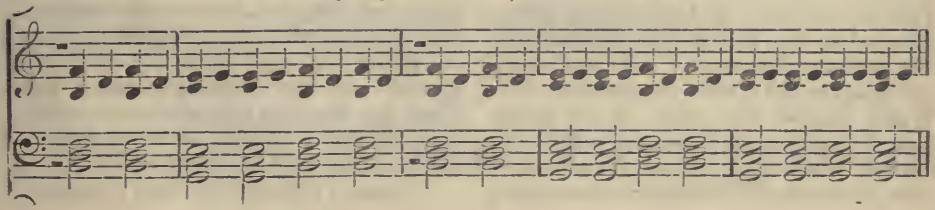

21. *Toddyv.*—01100011.

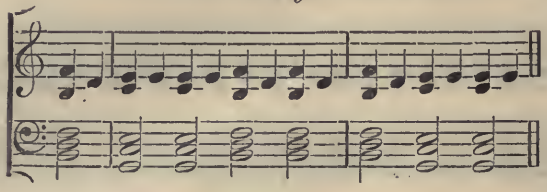

22. *Hatyr Bach*—001011.001011.

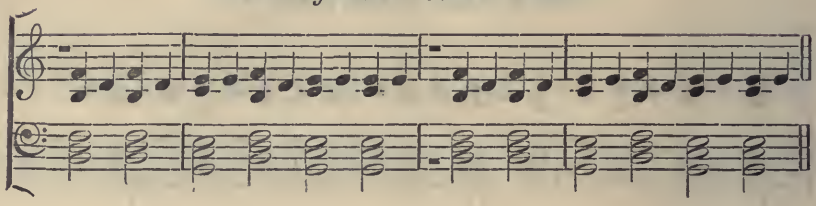

23. *Alban Hyvaidd.*—10110100.01001011.

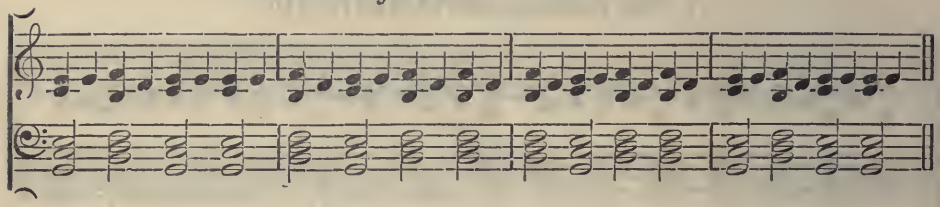

24. *Alvarch.*—0000.0000.1111.1111.

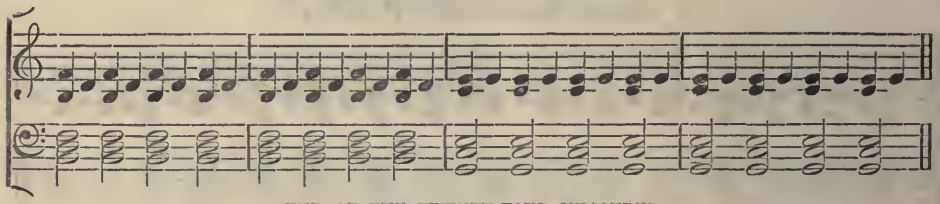

END OF THE TWENTY-FOUR MEASURES.

The transcriber of the manuscript has made a clumsy mistake, by attaching the names of each of the twenty-four measures to the twenty-four strains or variations on the first measure—*Mac Mwn Hir*—which he has endeavoured to make amends for afterwards, by writing out the twenty-four measures separately, to one strain, and giving a kind of explanation at the end. The circumstance of Irish names being attached to the twenty-four measures in the ancient manuscript has led many historians to the erroneous conclusion that Wales derived the whole of her music from Ireland, at the time of Gruffydd ab Cynan; when, as is alleged, the measures were constructed. Even Welsh chroniclers, such as Giraldus Cambrensis, Caradoc, Powel, and others, have made this statement in their works, upon the strength of the circumstance alluded to; therefore, it is not surprising that more modern writers, such as Walker, Gunn, Bunting, &c., should have been deceived, by relying upon such apparently good authority. But, it so happens that other parts of the same document bear testimony to the contrary. The Welsh had their twenty-four metres in poetry, as well as their twenty-four games; and the following evidence will show that they also possessed their twenty-four musical measures centuries prior to the Congress held by Gruffudd ab Cynan.

At page 1119 will be found a composi-

tion entitled, *Gosteg yr Halen* (The Prelude to the Salt); and at the end (page 1122) the following interesting account concerning it:—"Here ends *Gosteg yr Halen*, which used to be performed before the Knights of King Arthur when the Salter was placed upon the Table." Now, as one part of the manuscript must be considered as authentic as another, the above composition takes us as far back as the middle of the sixth century—the time when king Arthur flourished—and the composition is written in one of the twenty-four measures—*Mac Mwn Byr*—as may be seen in the copy which I have deciphered, and which I here insert:—

GOSTEG YR HALEN (The Prelude to the Salt),

Which used to be performed before the Knights of King Arthur, when the Salter was placed upon the Table.

In the flat key of F (lleddv-gywair), *on the low key of C* (is-gywair). *Measure*—Mac Mwn Byr.

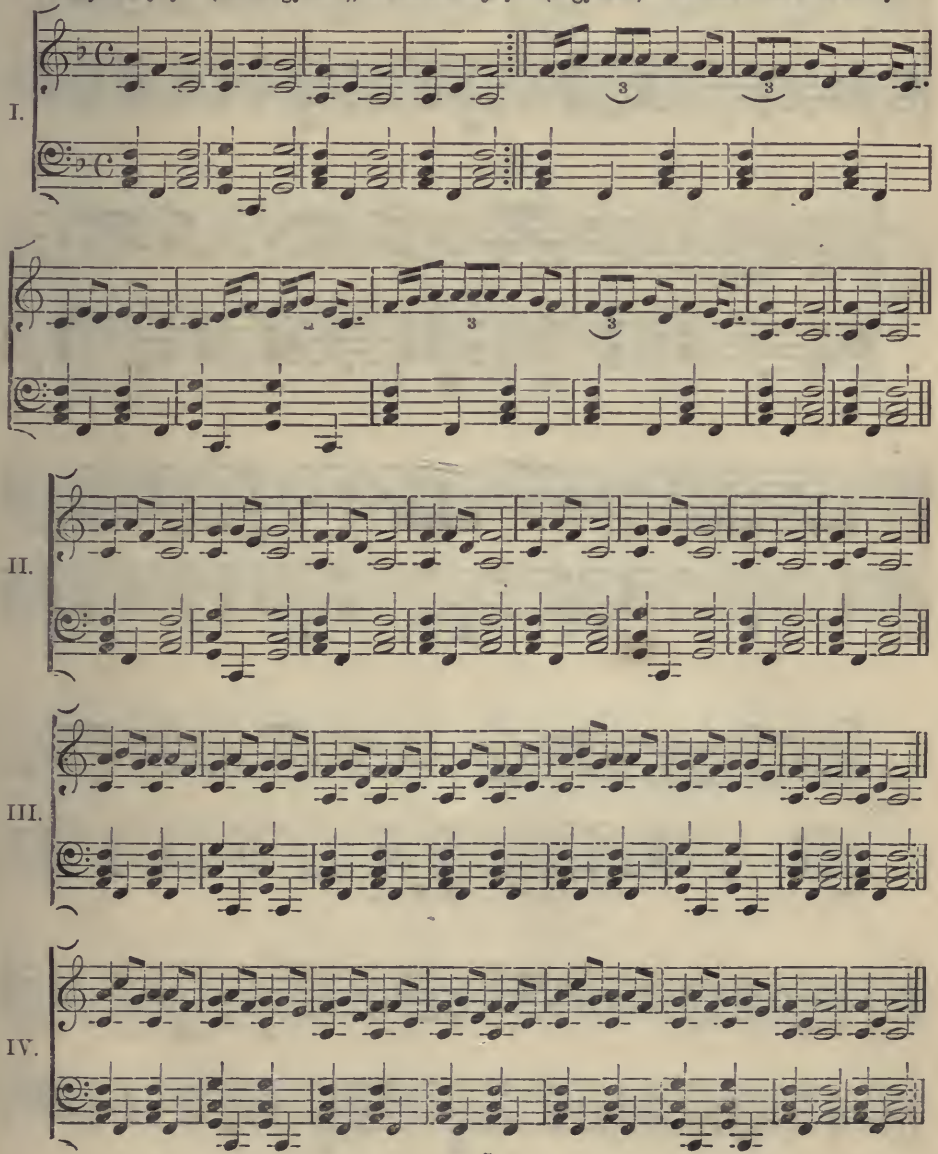

V.

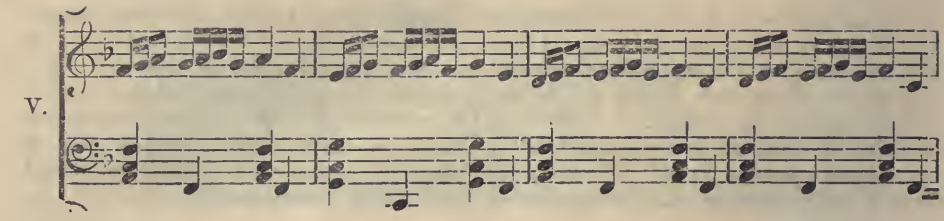

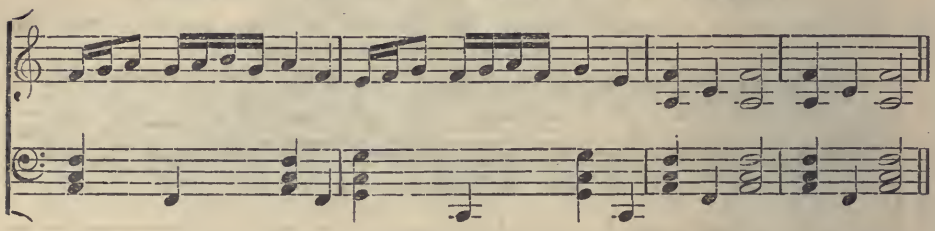

VII.

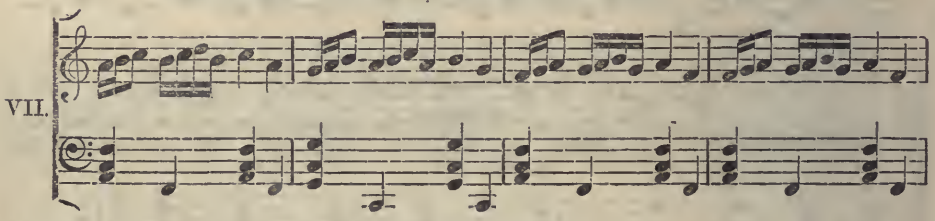

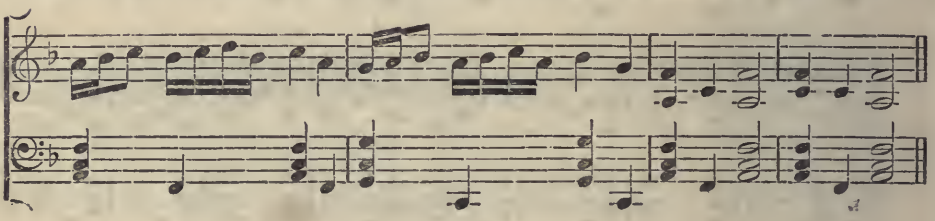

VIII.

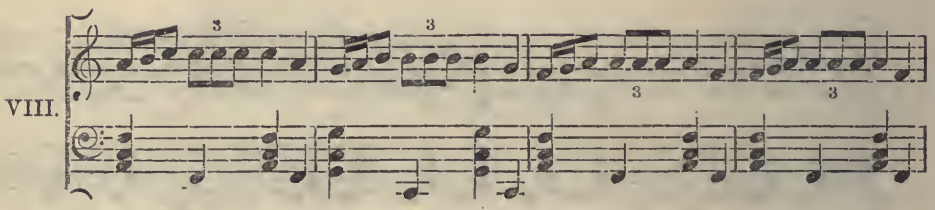

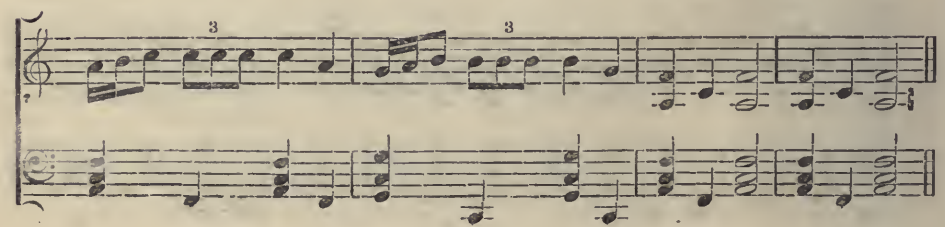

IX.

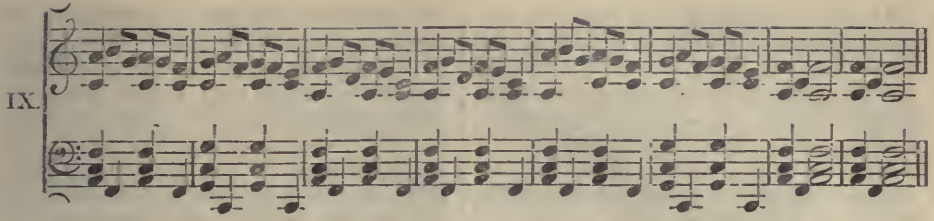

X.

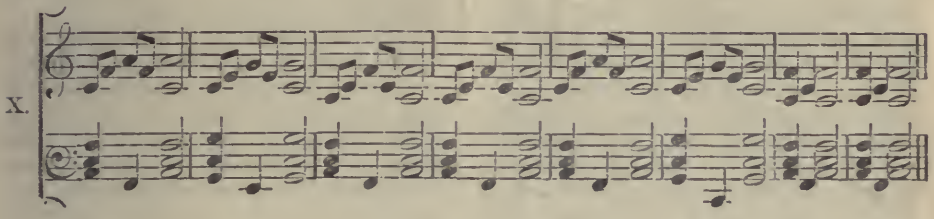

XI.

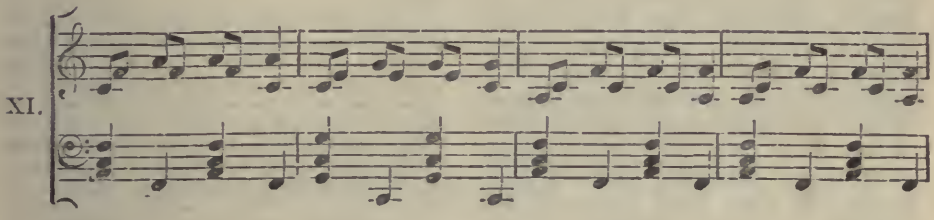

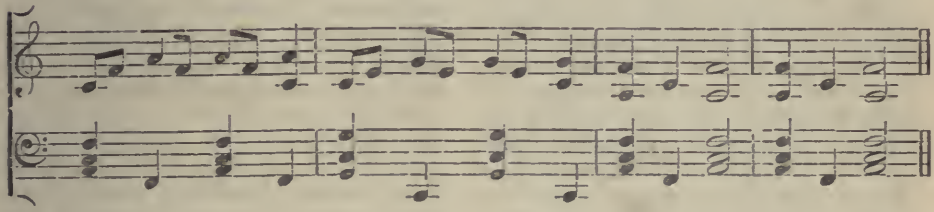

XII.

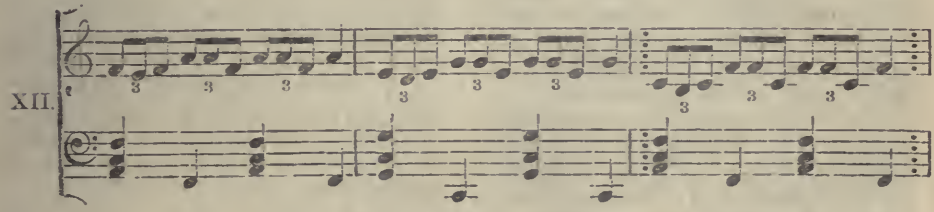

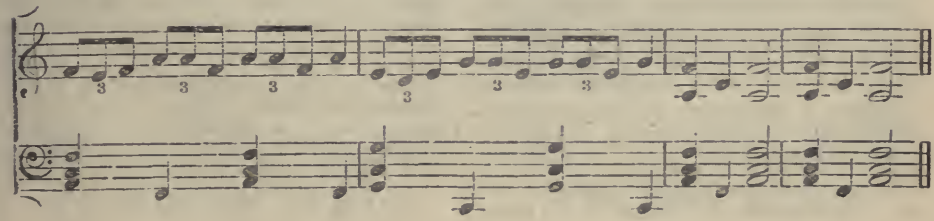

It was a prerogative peculiar to the ancient kings of Britain to preside at an *Eisteddvod*, or Congress of the Bards. The following curious circumstance, which happened about the middle of the seventh century, is mentioned by Dr. John David Rhŷs, as well as by John Rhydderch:—"King Cadwaladr sat in an *Eisteddvod*, assembled for the purpose of regulating the bards, taking into consideration their productions and performance, and giving new laws to music and poetry. A bard, who played on the harp in the presence of this illustrious assembly in a key called *is-gywair*, *ar y bragod dannau*, which displeased them much, and was censured for the inharmonious effect he produced, because that was of the sound of *Pibau Morvydd* (i.e., "*Caniad Pibau Morvydd sydd ar y bragod-gywair*" = the Song of Morvydd's Pipes is in the minor key)—it was then ordered, under great penalties, whenever he came before persons skilful in the art, to adopt that of *Mwynen Gwynedd*, the pleasing melody of North Wales, which the royal associates first gave out, and preferred. They even decreed, that none could sing with true harmony but with *Mwynen Gwynedd*, because that was in a key which consisted of notes that formed perfect concords, and the other was of a mixed nature."

It is also asserted that even the keys used in Welsh music were brought over from Ireland at the same time as the twenty-four measures. As before stated, there are five keys in Welsh music; and one of them is the *bragod-gywair* (the mixed or minor key) mentioned above, as the key in which *Pibau Morvydd* (Morvydd's Pipes) is written; therefore, it is hoped that the insertion of the above historical note will be considered a conclusive reply to such a statement.

One fact appears to have been entirely lost sight of, which is the following:—That the Congress held by Gruffydd ab Cynan, consisted of Welsh as well as Irish professors of music; therefore, as the twenty-four measures of music existed in Wales long before the Congress alluded to, as shown by the manuscript in question, the only thing the Irish can lay claim to is, that some of their musicians were present at that congress, and assisted "by the unanimous agreement of all," in reforming the twenty-four measures, and in "writing them into books at the time." The chief object of the construction of the musical measures appears to have been for the guidance of performers on the harp and *crwth*, when they played together, which was evidently frequently the case; for the *crwth* is mentioned as a bass accompaniment to the harp, as appears from the music written for it, and from its compass, which, when tuned in the low key of C (*is-gywair*) was as low as the violoncello of the present day.

I find that this subject has already been written upon, about the middle of the last century, by Lewis Morris (who appears to have been the possessor of the ancient Welsh manuscript in question, in those days), in a publication entitled, *Ancient British Music;* and as it is most interesting, I shall leave him to speak for himself:—

"There were some regulations made in the keys of music, in king Cadwaladr's time, which might be about the year 700; and Dr. John David Rhys names some keys and tunes. [1]

We read of no remarkable alterations in our music, or instruments, after this till about A.D. 1100, when Gruffydd ab Cynan, Prince of North Wales (as Caradoc tells us[2]) reformed the disorders of the Welsh minstreis, by a statute made for that purpose. Dr. Powel, in his notes on Caradoc, informs us what this reformation was:—it prescribed their behaviour, rewards, and punishments. But the Dr. says further, that the music, for the *most part*, in Wales, in his time (not the instruments), either came over from Ireland, with the said prince and his Irish musicians, or was composed by them afterwards.

Mr. Wynue, the late editor of Caradoc's history, hath mixed all the *notes* with the *text* through the whole book, as well as in this place; and mistaking the sense of this passage in Dr. Powel, by not distinguishing between instrumental music and musical instruments (*i.e.*, between a minuet and a fiddle), hath misled all his readers ever since, in saying that the harp and *crowd* (as he calls it) came from Ireland. Our Druids, upon the Roman Conquest, having retired to Ireland and the Isle of Man (places that the Roman sword could not then reach) it is said the theory of the British music moved along with them, and settled in Ireland particularly, which, no doubt, was the seat of philosophy and politeness for many ages, till wars and dissentions buried almost all in oblivion.

As to Dr. Powel's note on Caradoc, beforementioned, where he argues from the Irish names of the tunes in our ancient books of music, that *most part* of our British music was had from the Irish:—if so, it was but paying what was borrowed before. But it seems the Dr. had no great knowledge in that art, or had not seen many books of music. A good antiquarian may be a bad musician. It seems to turn out quite otherwise to what he says; for most of the terms of art, names of tunes, keys,

[1] Dr. J. D. Rhys' *Grammar*, *p.* 303.
[2] Carad. *Chron. in Vit.*—*Gruffydd ab Cynan.*

&c., in our old British books (of which I have seen many) are either British, or derivable from the Greek, as a great part of the language by its analogy seems to be,[1] or else are so very obscure, that neither the British nor Irish can account for them; and these, for ought we know, may be the antiquated terms of the Druids.[2]

The enumeration of two particular keys being Irish, described in our old books of British music, as *Y Cywair Gwyddelig Dycithr*, and *Y Lleddv Gywair Gwyddyl; i.e.*, the strange Irish key, and the flat Irish key, plainly show all the other keys (flat and sharp) are British; and some pieces of music attributed to the Irish, or that bear Irish names, which are but few, as *Y Gaingc Ddu o'r Werddon; i.e.*, the black tune from Ireland, &c., demonstrate the same.

But what clears all up, in regard to the above passage, is the following account I find in an old manuscript of British music. After several examples of the measures of music in composition, after the manner of the Britons, says he:—

'*Llyma'r pedwar mesur ar hugain cerdd dant, yn ol rheol fesur oll, fal y cyfansoddwyd mewn Eisteddfod*,' &c., *i.e.*, these are the twenty-four measures of instrumental music, all according to the rule of measure, as they were composed in a congress before many doctors of the science, of Britons, curious in that art, and others of Irish, in the time of Gruffydd ap Cynan, and were wrote in books by order of both parties: *viz.*, the British and the Irish, principal and royal, of that time, and copied from thence,[3] &c.

Hence, it appears that Prince Gruffydd ap Cynan only brought some of the chief Irish musicians with him, who joined with the Britons in regulating the art of composition; and, whether the Irish had kept their music in greater perfection than the North Wales men, or not, this prince, having been born and bred in the city of Dublin, and thereby having imbibed a natural affection for the Irish music, *he*, at least, thought so, which occasioned the above mentioned congress.

It is to be supposed that the wars and distractions in Britain (which are never friends of learning) drove what little knowledge was left here into the mountains of Wales, as the most safe retirements; and there remains to this day, among those simple well-meaning Britons, for all that the Romans, Picts, Scots, Saxons, Danes, and Normans, could do. The peculiar air of their music, the method of singing, plainly shows it, even at this distance of time."

With regard to the source from which the Welsh first derived their notation, as contained in the ancient manuscript, I am strongly of opinion that it was brought over from Italy at a very early period; and I think I shall be supported in this opinion by the following interesting quotation from Sir John Hawkins' "*History of Music:*"—

[1] See Pezron's "*Antiq. of Nations*," and Lhwyd's "*Archæologia Britannica.*"

[2] *Abaris* (which our critics pronounce *Ap Rhys)* was a noted British Druid, in the time of Pythagorus, and is mentioned by Roman authors.

[3] A literal translation.

"The history of the conversion of the Saxon inhabitants of this island to Christianity in the year 585, is related by all our historians, particularly by Bede, whose account of it, as exhibiting a very natural representatien of the simplicity of manners which then prevailed, is here inserted:—'It is reported that merchants arriving at Rome, when on a certain day many things were to be sold in the market place, abundance of people resorted thither to buy; and 'Gregory himself with the rest, where, among other things, boys were set to sale for slaves, their bodies white, their countenance beautiful, and their hair very fine. Having viewed them, he asked, as is said, from what country or nation they were brought; and was told from the island of Britain, whose inhabitants were of such a presence. He again enquired whether those islanders were Christians, or still involved in the errors of paganism; and was informed that they were pagans. Then fetching deep sighs from the bottom of his heart, 'Alas! what a pity,' said he, 'that the author of darkness is possessed of men of such fair countenances, and that being remarkable for such graceful aspects, their minds should be void of inward grace.' He therefore again asked what was the name of that nation; and was answered that they were called Angles. 'Right,' said he, 'for they have an angelic face; and it becomes such to be co-heirs with the angels in heaven.' 'What is the name,' proceeded he, 'of the province from which they are brought?' It was replied that the natives of that province were called *Deiri*. 'Truly Deiri,' said he, 'withdrawn from wrath, and called to the mercy of Christ. How is the king of that province called?' They told him his name was *Ælla;* and he, alluding to the name, said, 'Hallelujah, the praise of God the Creator must be sung in those parts.' Then repairing to the bishop of the Roman and apostolical see (for he was not himself then made Pope), he entreated him to send some minister of the word into Britain, to the nation of the English, by whom it might be converted to Christ.[1]

The sight of these children, and the knowledge which Gregory thereby acquired of this country and its inhabitants, were the motives for sending Augustine, the monk, hither; with whom, as we are expressly told by Johannes Diaconus, who wrote the life of St. Gregory, *singers* were also sent (Augustine then going to Britain), and afterwards dispersed through the west, who thoroughly instructed the barbarians in the Roman institution. The same author proceeds to relate that after the death of these men the modulation of the western churches became very corrupt, and continued so till Pope Vitalianus the First, who introduced the organ into the choral service, sent John, a famous Roman singer, together with Theodore, afterwards archbishop of Canterbury, by the way of France into Britain, who corrected the abuses that had crept into the church service of this, as it should seem, favourite people."

It is more than probable, therefore, that the system of notation in the Welsh manuscript was brought over here by the

[1] Bed. "*Hist. Ecclesiast.*," lib. II. cap. i.

singers whom Gregory sent to Britain with Augustine. This would account for the great similarity between the notation and Gregory's own, with all his improvements, to which I have called attention earlier in this article. Further evidence in favor of the above supposition is afforded by the frequent recurrence in the manuscript of a purely Italian word—*bis*—which signifies, in that language, to repeat; and whenever a phrase is to be repeated, this word is used; therefore, it is highly probable that it was adopted by the Welsh at the same time as the notation itself.

Dante and Galileo both assert that Italy derived the harp from Ireland; thereby showing that there was frequent intercourse between Italy and the west. It is true that, if this was the case, it appears strange that no specimen of the harp with *two rows* of strings (which was the one in use in Italy at the time mentioned) should have been handed down to the present time in Ireland, instead of the primitive, wire-strung, single-stringed instrument, which is the only one we are acquainted with in connection with that country. However, in Galileo's "*Dissertation on Ancient and Modern Music*," printed in Florence in 1581, we have his own words for it; and the following is a translation from the original, in the library of Jesus' College, Oxford, as given in Bunting's "*Ancient Music of Ireland.*"

"Among the stringed instruments now in use in Italy, the first is the harp, which is only an ancient *cithera*, so far altered in form by the artificers of those days as to adapt it to the additional number and the tension of the strings, containing, from the lowest to the highest note, more than three octaves. This *most ancient instrument* was brought to us from *Ireland* (as Dante says[1]) where they are excellently made, and in great numbers; the inhabitants of that island having practiced on it for *many and many ages:* nay, they even place it in the arms of the kingdom, and paint it on their public buildings, and stamp it on their coin, giving as the reason their being descended from the royal prophet David. The harps which these people use are considerably larger than ours, and have generally the strings of brass, and a few of steel for the highest notes, as in the *clavichord*. The musicians who perform on it keep the nails of their fingers long, forming them with care in the shape of the quills which strike the strings of the spinnet. The number of the strings is fifty-four, fifty-six, and even sixty; though we do not find that among the Jews, those of the prophets, cithera, or psaltery, exceeded ten. I had a few months since (by the civility of an *Irish* gentleman) an opportunity of seing one of their harps; and after having minutely examined the arrangement of its strings, I found it was the same which, with double the number, was introduced into Italy a few years ago, though some people here (against every shadow of reason) pretend *they* have invented it, and endeavour to make the ignorant believe that none but themselves know how to tune and play on it. And they value this art so highly, that they ungratefully refuse to teach anyone.

But to return to the tuning of the harp. I will, to assist those who wish for information on the subject, give the following instructions:—I begin by saying, that the compass of the fifty-eight strings which are stretched on it, comprehend four octaves and one tone, not major and minor, as some have imagined; but, as I have said before, in the manner of keyed instruments. To proceed: the lowest string, both for B natural and B flat, is double C in the bass; and the highest is D in alt. Wishing now to tune for B flat, the sixteen lowest strings on the left hand are to be distributed according to the common *diatonic scale*, and the *fourteen opposite to them* on the right hand side (leaving aside, however, the unisons D and A) are to be of the *chromatic* scale, conformable in its nature to the said *diatonic*. The fifteen ascending strings that follow these are to be tuned to the *diatonic* scale, according to the manner of the sixteen lowest notes on the left side; and thirteen that follow next above the first sixteen perform the office of the lowest ones on the right side.[1]

When it is desired to play on B natural, the flat B's of each diatonic are to be taken away and put in both the chromatics in the places of B naturals, and these are to be put in the places of the diatonic, both on the left and right side.

This method was recommended by the inventor for the convenience and facility which it gives to the fingers of both hands, particularly in performing diminutions and extensions. We find among the above mentioned strings, five times C, 5 D, 4 E, 4 F, 4 G, 4 A, 4 B flat, 4 B natural, four unisons of D, and four of A, four diesis of C, four diesis of F, four diesis of G, and four flats of E, which make in all fifty-eight strings. There are besides wanting for the perfections of the various harmonies, the four diesis of D, the four flats of A, for which, in those airs that require them, we make use of their unisons among the chromatic strings, which unisons greatly increase the facility of the diminutions, as clearly appears in practice, a facility that is chiefly produced by the distribution already explained."

"The harp is so like the *epigonium* and *simicon*, that we may reasonably assert that it is one of them. Nor do I think that those who affirm that the strings were stretched in the same manner and proportion on them as on it were far wrong. Now, these instruments were not introduced till after people had begun to play *in concert*, and this method of placing the strings is more ancient. If any doubt should arise in your mind whether the harp may be tuned like the lute, or like keyed instruments, the recollection of what I have said upon that subject, will, undoubtedly, remove it. I will

[1] Dante lived about A.D. 1300.

[1] See the diagram on the next page.

DIAGRAM OF GALILEO'S SCALE OF THE HARP,

With two rows of strings, as used in Italy in his time.

TEMPERAMENTO DELL' ARPA.

Acuto.

Parte Destra.		*Parte Sinistra.*
— D. dd. 1.	.	
— C. cc. 2.	. .	3. X. C. cc. —
— B. bb. 4.	. .	5. hhh. —
— A. aa. 6.	. .	7. A. aa. —
— G. g. 8.	. .	9. X. G. g. —
— F. f. 10.	. .	11. X. F. f. —
— E. e. 12.	. .	13. ♭. e. —
— D. d. 14.	. .	15. D. d. —
— C. c. 16.	. .	17. X. C. c. —
— B. b. 18.	. .	19. hh. —
— A. a. 20.	. .	21. A. a. —
— g. 22.	. .	23. X. g. —
— f. 24.	. .	25. X. f. —
— E. 26.	. .	27. ♭. e. —
— d. 28.	. .	29. d. —
— X. c. 30.	. .	31. c. —
— h. 32.	. .	33. b. —
— a. 34.	. .	35. a. —
— X. G. 36.	. .	37. G. —
— X. F. 38.	. .	39. F. —
— ♭. E. 40.	. .	41. E. —
— D. 42.	. .	43. D. —
— X. C. 44.	. .	45. C. —
— h. 46.	. .	47. B. —
— A. 48.	. .	49. A. —
— X. T. 50.	. .	51. T. —
— X. FF. 52.	. .	53. FF. —
— ♭. EE. 54.	. .	55. EE. —
— DD. 56.	. .	57. DD. —
	.	58. CC. —

Grave.

not pass over in silence the fault some have attempted to find with the lute, when, without any reason, they say that a keyed instrument is more perfect (in its harmonies) than any other kind, and consequently than the lute. How far this is from the truth may be clearly understood from what has been said in relation to the tuning of the intervals to the invention and origin of modern instruments. I say that *from the harp*, considering its resemblance in name, in form, and in numbers, disposition, and materials of its strings (though the professors of that instrument in Italy *say* that *they* have invented it), the *harpsichord* probably had its rise, an instrument from which were formed almost all the other keyed instruments.[1]

According to Galileo's scale of the harp with two rows of strings, it was played with the *right* hand in the treble, and the *left* hand in the bass; as the diatonic row of strings in the treble is on the *right* side down to the centre of the instrument, and continued from that point on the *left* side in the bass, the notes of the scale on the opposite side being the accidentals.

The invention of the Welsh triple harp, with three rows of strings, naturally followed; for, as music advanced, the inconvenience of being circumscribed within the limited compass of the diatonic scale on either side of the instrument (as seen in Guido's diagram of the harp, with two rows of strings) would soon be felt; therefore, the diatonic scale was extended on each side to the full extent of the harp, with a centre row of accidentals, accessible from either side. The ample resources thus attained by the invention of the triple harp, as being so far in advance of any other instrument hitherto known, gave a powerful impetus to the progress of music in the Principality, and may go far to account for the superior beauty, in an artistic point of view, of the national music of Wales over that of any other country.[2] However, the science of music having so rapidly advanced within the last century, rendered it absolutely necessary that still further improvements should be made in the harp, in order to admit of modern music being played upon it. The difficulty of playing upon the inner row of strings of the triple harp in rapid passages, gave rise to the invention of the pedal harp, which was an immense improvement, in a musical sense, upon any former invention, as it admits of the most rapid modulation into every key, and enables the performer to execute passages and combinations that would not have been dreamt of previously. Another remarkable advantage has been attained by this invention: namely, the reduction in the number of strings to one row, which not only enables the performer to keep the instrument in better tune, but to use a thicker string, and thus attain a quality of tone, which, for mellowness and richness, may be compared with that of any other instrument in existence.

Having explained, to the full extent of my power, the nature of the contents of the ancient Welsh manuscript, I now conclude, with the insertion of a transcription of another of the tunes contained in it (page 1115)—*Gosteg Davydd Athraw*—on account of its great singularity and evident antiquity. It is composed in one of the twenty-four measures—*Corfiniwr;* and I may as well state that these measures do not appear anywhere in the music of Wales after the date to which the manuscript alludes (A.D. 1100)—a circumstance which I consider most fortunate; for, although most ingeniously contrived, and well adapted to the purpose for which they were intended, at that early period, nevertheless, had such rules remained in force, they would have had the effect of rendering our national music intensely monotonous and uninteresting, and would have thoroughly destroyed all freedom of imagination in musical composition. Instead of which, the national music of Wales is remarkable for its beauty of melody, richness of harmony, and regularity of construction, as well as for its variety of expression, such as pastoral simplicity, touching plaintiveness, and warlike boldness—the latter being, perhaps, its most characteristic feature.

JOHN THOMAS

(PENCERDD GWALIA).

London, 1869.

[1] *Vincentio Galileo* (Galilei) was a noble Florentine, and father of the great Galileo, and a proficient in music, being an excellent performer on the lute.

[2] British history mentions one, *Blegywryt*, a king of Britain, about one hundred and ninety-nine years before Christ, who was a great master of instrumental music, and upon that account called the *God of Harmony*. *Amianus Marcellinus*, who flourished about three hundred and eighty years after Christ, tells us that the tribe of Britons, called *bards*, sung in well-made compositions to the *lyra* (commonly translated a *harp*) the heroic acts of their great men.—*Anc. Brit. Mus.*

GOSTEG DAVYDD ATHRAW.

CORVINIWR.—11001011.—*Is-gywair.*

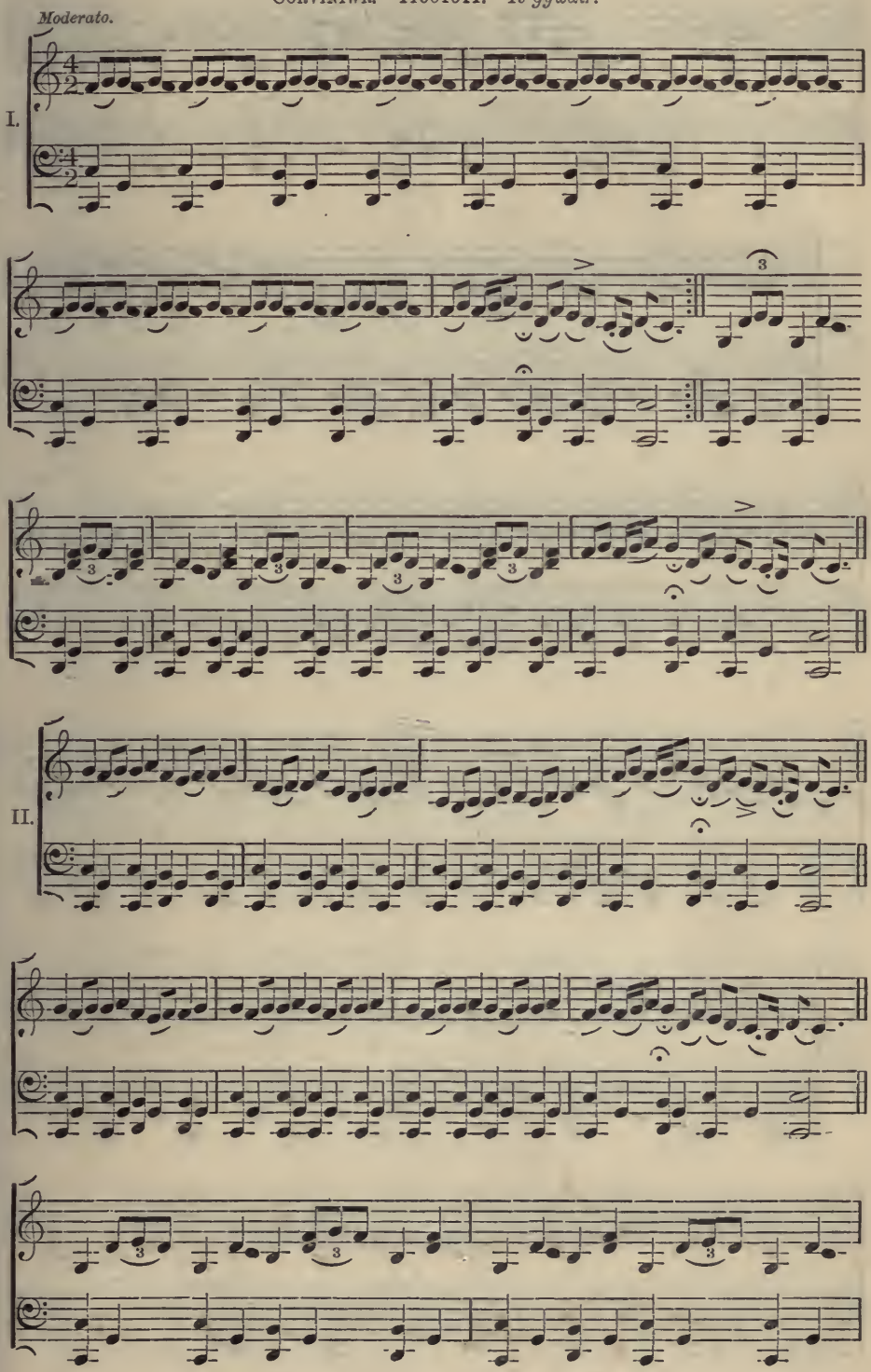

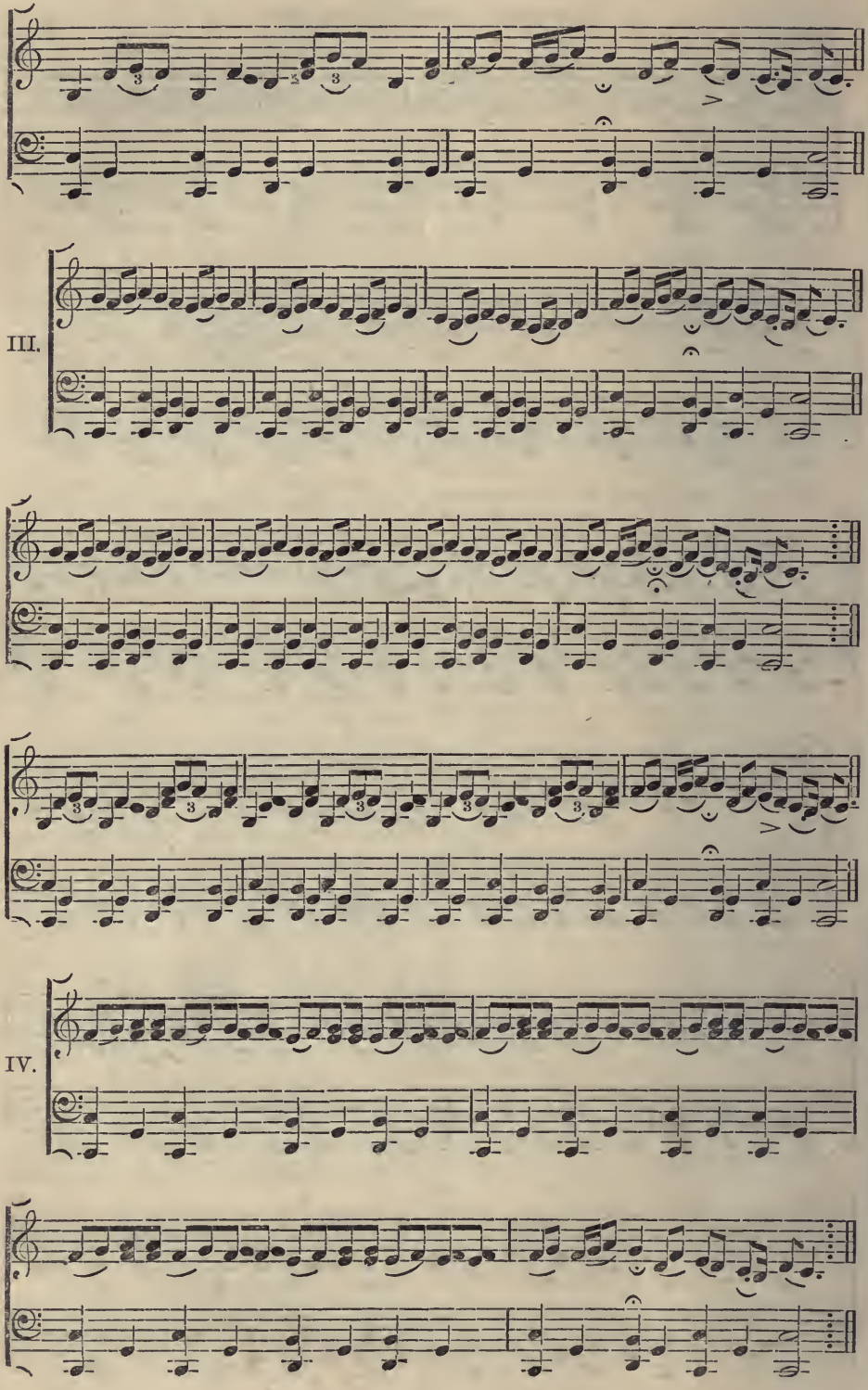
III.
IV.

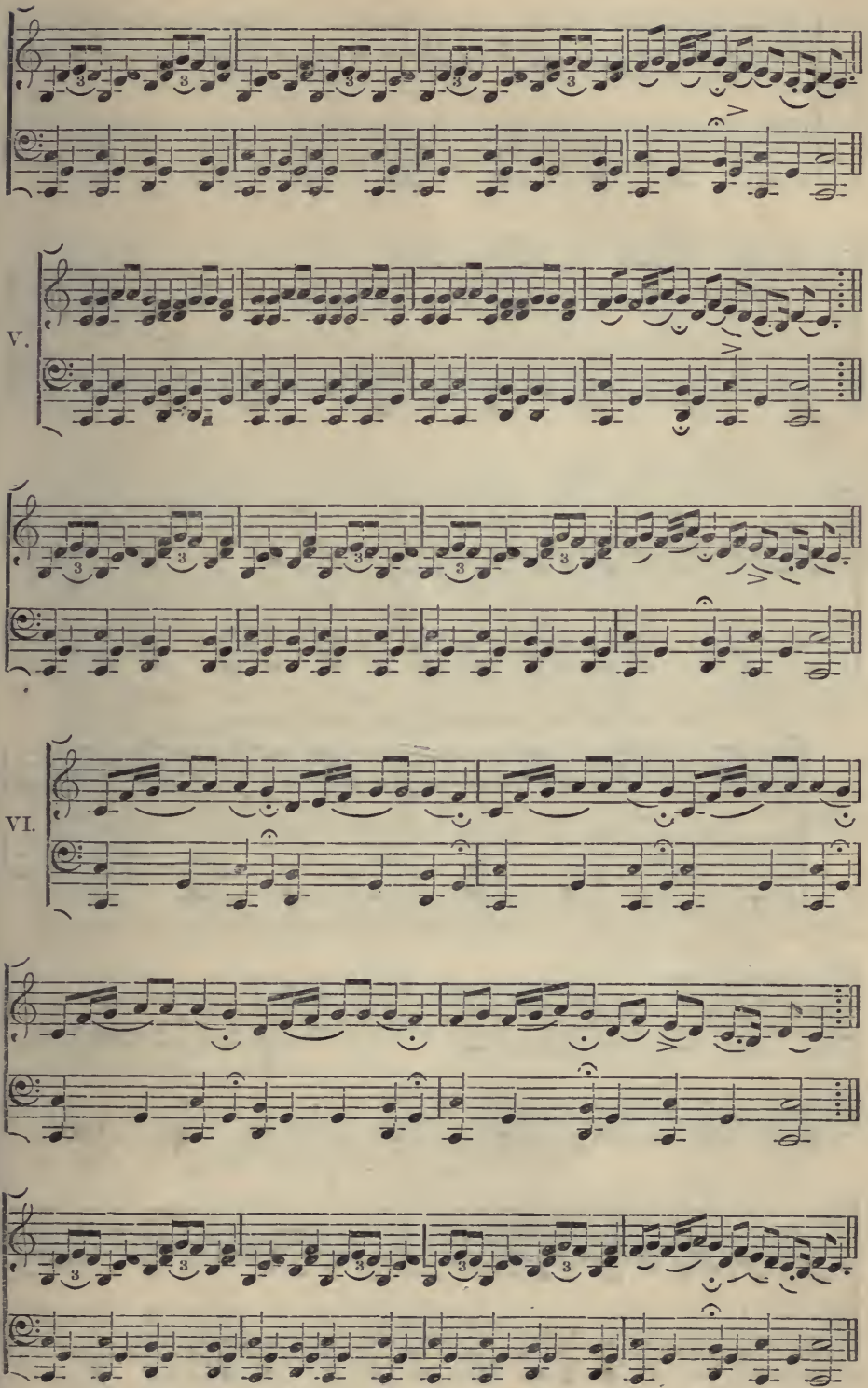
V.
VI.

VII.

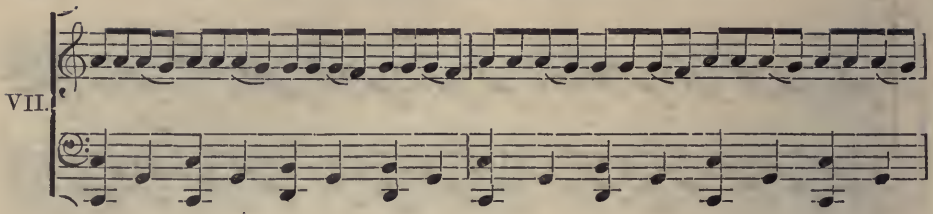

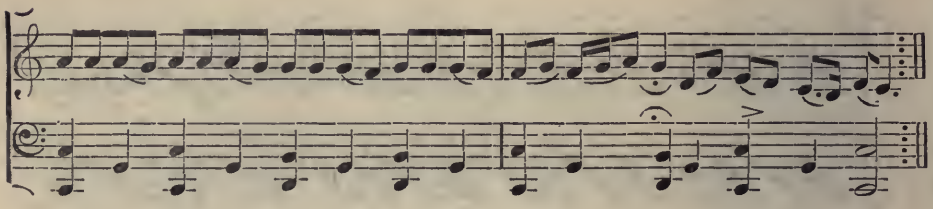

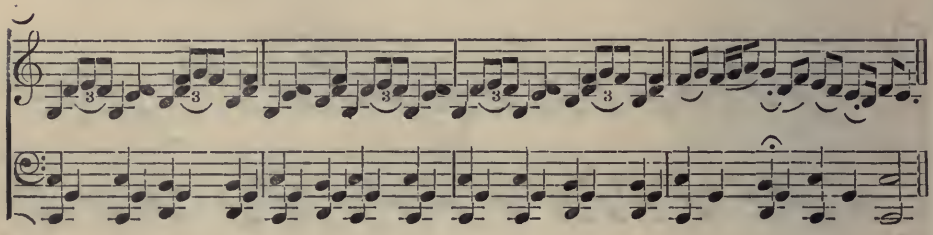

VIII.

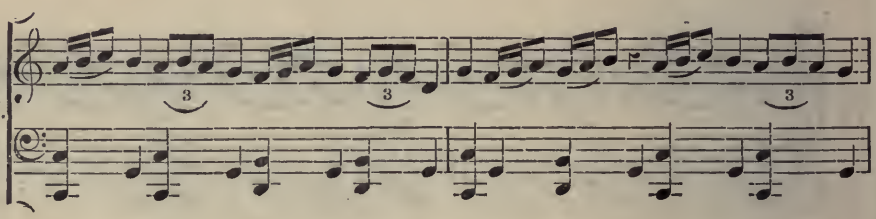

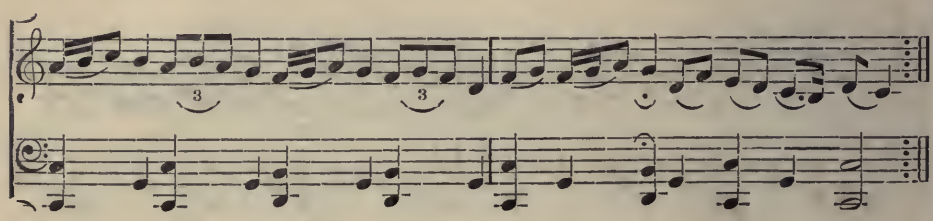

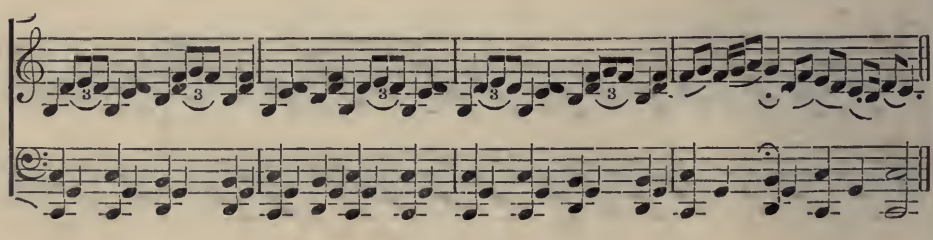

IX.

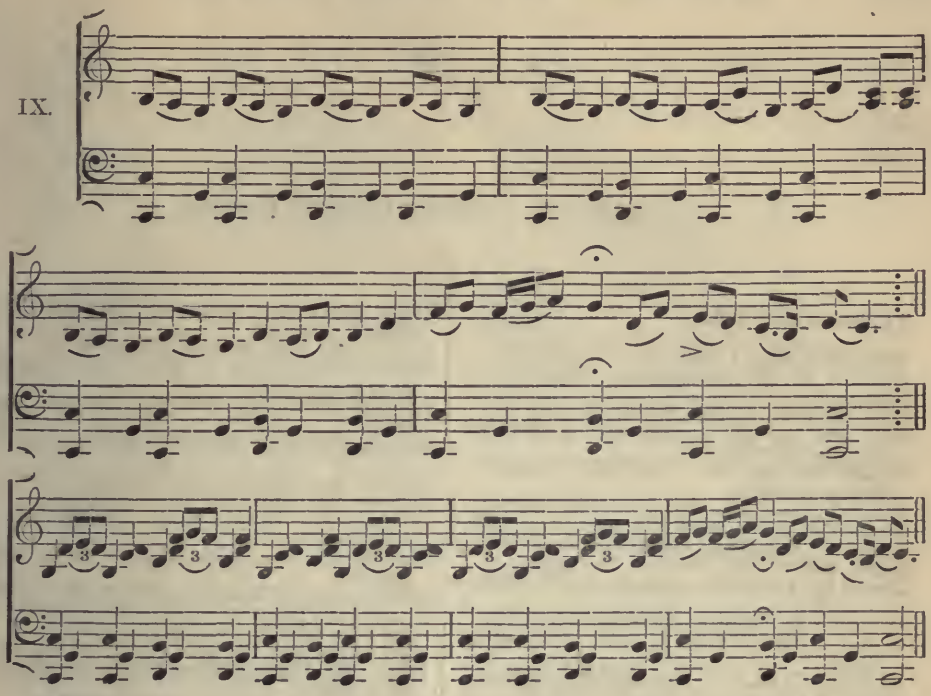

Moderato.

X.

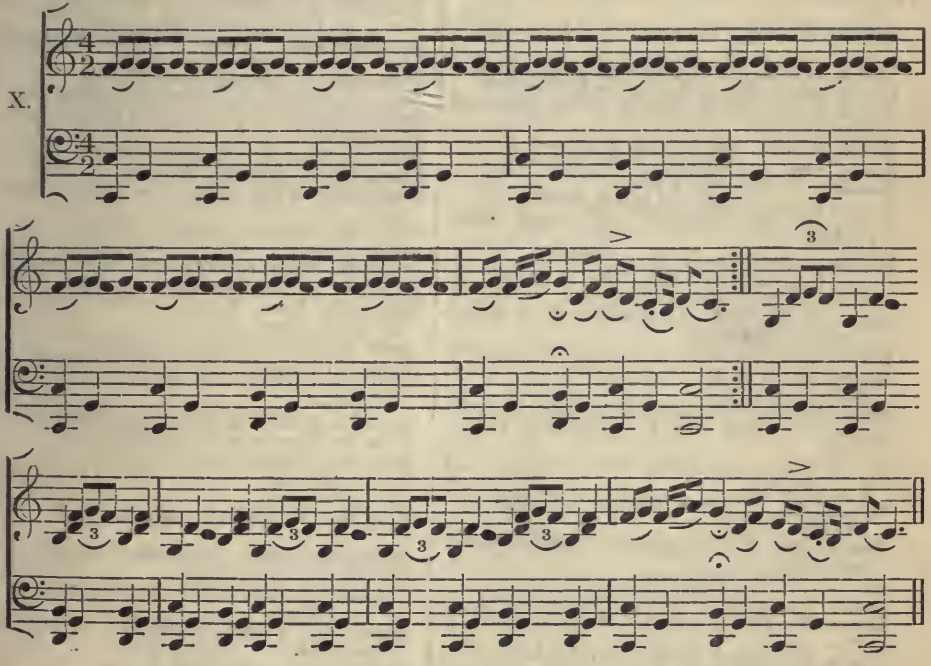

ERRATA.

For Bartholomon, read Barthelemon.

PAGE 1208.—"*Musurgia seu praxes musicæ. Ottomaro Luscinio Argentino duobus Libris Ilius primo quæ Instrumentis agitur certa ratio, ab absoluta. Argentorati apud Ioannem Schottum, Anno Christi*, 1536."

PAGE 1209.—Viol *da* Braccia.

A LIST OF SUBSCRIBERS' NAMES.

"Andreas o Fôn," Mold.

Bain, James, Esq., 1 Haymarket, London, S.W.
Banks, R. W., Esq., Ridgebourne, Kington, Herefordshire.
Bebb, Mr. Evan, Llanfair, Welshpool.
Bell, Mr. Edward M., Manager of Tin-plate Works, Coatbridge.
Bennet, Nicholas, Esq., Glan'rafon, Trefeglwys, Montgomeryshire.
Bevan, Thomas., Esq. (*Caradawc*), Abergavenny.
Bowen, Rev. H. P., Grove villa, Brentwood, Essex.
Bowen, H., Esq., Menai street house, Beaumaris.
Breece, Edward, Esq., solicitor, Portmadoc.
Breese, Mr. John, tailor, Dolfach, Llanbrynmair.

Caleb, Mr. D., Milestone house, Merthyr Tydfil.
Cartwright, Mr. Edward, 4 South Castle street, Cardiff.
Chambres, P. H., Esq., Llysmeirchion, Denbigh.
Cooper, A., Esq., 181 Fleet street, London.
Colendy, Rev. Derwent, Hamwell Rectory, Middlesex.
Conway, W., Esq., 11 Chapel Walks, Manchester.

Davies, Edward, Esq., Dolcaradog, Machynlleth.
Davies, Robert, Esq., surgeon, Llanfairtalhaiarn.
Davies, J., Esq., H. M. Office of Works, Whitehall place, London.
Davies, D., Esq., Maesffynnon, Aberdare.
Davies, Jesse Conway, Esq., M.D., Holywell.
Dawkins, —, Esq., Pont y pridd.
Davies, D., Esq., 2 Queen's square, Bristol.
Davies, W., Esq., sculptor, 208 Euston Road, London.
Davies, D., Esq., Ystrad, Pont y pridd.
Davies, Rev. J., Independent minister, Cardiff.
Davies, Mr. W., (*Teilo*), Medical Hall, Llandilo.
Davies, E. W., Esq., 21 Trafalgar Road North, Egremont, Birkenhead.
Davies, Rev. John, Henry's Mount, Haverfordwest.
Davies, Mr. J. J., (*Ieuan Ddu*), Alltwen, Pontardawe.
Davies, Rev. E. T., Independent minister, Abergele.
Davies, Mr. Evan (*Myfyr Morganwg*), Pont-y-pridd.
Davies, Mr. Thomas, (*Dewi Wyn o Essyllt*), Dinas Powis, Cardiff.
Davies, Mr. D., Pen y ffynnon, Llangeler, Carmarthen.
Davies, Rev. D., Independent minister, Horeb, Morriston.
Davies, D., Esq., Wenallt, Llangeitho.
Davies, Mr. Thomas, weaver, Cynwyd, Corwen.
Davies, Mr. D. R., bookseller, Eaton Town, Swansea.
Davies, Mr. Griffith, bookseller, Ystalyfera.
Davies, Mr. William, bookseller, Aberdare.
Davies, Mr. David, bookseller, Machynlleth.
Davies, Mr. William, Bethel, near Bala.
Davies, Mr. Eleazar, Gellifor, near Ruthin.
Davies, Mr. Thomas, Dyserth, near Rhyl.
Davies, David E., Esq., Portland street, Aberystwyth.
Davies, Rev. John, High street, Aberdare.
Davies, Mr. W., printer, Dean street, ditto.

Evans, Rev. Owen, Calvinistic Mthodist Minister, Mostyn, Holywell.
Edisbury, Mr. J. T., chemist, Wrexham.
Edwards, Joseph, Esq., 40 Robert street, Hampstead Road, London.
Edwards, Thomas, Esq., Prenbrigog, Argoed, near Mold.
Edwards, Rev. J. C., Ingoldswell Rectory, Lincolnshire.
Edwards, Rev. Thomas Wynne, vicar of Rhuddlan.
Edwards, Mr. Edward H., draper, Abergele.
Edmonds, Mr. Thomas, at 24 Old Haymarket, Liverpool.
Edwards, Mr. Thomas, Darrenlas, Mountain Ash, Aberdare.
Edwards, Rev. G., Llangadfan Rectory, Welshpool.
Edwards, Mr. Edward, bookseller, Aberystwyth.
Elias, John R., Esq., Pentraeth, Anglesea.
Ellis, Robert, Esq., Cae coch, near Carnarvon.
Evans, Mr. William, schoolmaster, St. George, St. Asaph.
Evans, Mr. Ellis, Ebenezer, near Caernarvon.
Evans, Mr. T. T. (*Lluestwr*), Aberarth, Aberaeron.
Evans, Mr. Oliver, Bont uchel, Ruthin.
Evans, Mr. John, "Prince of Wales," Kenfig hill.
Evans, Mr. D., tanner, Machynlleth.
Evans, Rev. D., Llansantffraid, Corwen.
Evans, Mr. Thomas P., Ystrad, Caerphilly, Cardiff.
Evans, Thomas, Esq , 252 Falkner street, Windsor, Liverpool.
Evans, —, Esq., Mansion house, Brecon.
Evans, Rev. J., Talgarth, Breconshire.
Evans, Rev. J., Pen y sarn, New Quay, Cardiganshire.
Evans, Mr. Ebenezer, Nantglyn, Denbigh.
Evans, Mrs. M. A., Upper Wharf, Brecon.
Evans, Mr. Philip, bookseller, Cwmdar, Aberdare.
Evans, Mr. Edward, bookseller, Rhymney.
Evans, Mr. Evan, flannel merchant, Dolobran, Dinas Mawddwy.
Evans, Mr. David, Stamp Office, Bala.
Evans, Mr. Humphrey, Llanrhaiadr, Oswestry.
Evans, Mr. William, 8 Sun street, Exmouth street, Birkenhead.
Evans, Mr. Thomas, 45 Lord street, Liverpool.
Evans, Mr. Francis, bookseller, Pwllheli.
Evans, Rev. Thomas, Rock, Blackwood.
Everett, Mr. Samuel Lloyd, Golden Eagle Establishment, Mold.
Evans, Rev. D.. the Rectory, Bala.

Foulkes, Mr. Robert, Vale street, Denbigh.
Foulkes, Rev. John, Ruthin.
Freeman, Mr. John, Nant-y-glo, Tredegar.

Games, Mr. Walter, bookseller, Hopkinstown, Pontypridd.
Griffiths, Mr. John, Pen y caeau, Aberdaron, Pwllheli.
Griffith, Mr. John Ll., Stanley house, Holyhead.
Griffith, Mr. E., Templeton, Narberth.
Griffith, John, Esq., Church street, Egremont, near Birkenhead.
Griffith, Mr. John, Plastirion, Llanberis, near Carnarvon.
Griffiths, Mr. H. (*Glan Afon*), Cwmavon.

Griffiths, Thomas Taylor, Esq., F.R.C.S., Wrexham.
Griffiths, Griffith, Esq., Portmadoc.
Griffith, H. Davies, Esq., Caerhûn, Conway.
Griffith, Mr. Daniel, ironmonger, Aberdare.
Griffiths, Rev. D., Bethel, Port Dinorwic, Bangor.
Griffiths, Mr. Daniel (*Brythonfryn*), Swansea.
Griffiths, Mr. John, New street, Mold.
Griffith, Mr. David, bookseller, Cwmafon, Taibach.
Griffith, Mr. E., printer, High street, Swansea.
Griffith, Mr. William, stationer, Carnarvon.
Griffith, Mr. John O., (*Ioan Arfon*), Carnarvon.

Hamer, Mr. Thomas, Llanidloes, Montgomeryshire.
Hamer, Mr. Edward, School house, Talywaen, Pontypool.
Hanmer, Sir John, M. P., Bettisfield Park, Whitchurch, Salop.
Harries, Mr. D., Caeronwy, Taliaris, Llandilo.
Harries, Thomas, Esq., Llanelly.
Harries, Mr. John, Wiston, Narberth.
Harries, W., Esq., Gwendraeth, Llanelly.
Hayman, Mr. A., bookseller, Neath.
Heaton, Rev. H. C., M.A., vicar of Bettws yn rhos, Abergele.
Henry, Rev. D. (*Myrddin Wyllt*), Pen y groes, Llandilo.
Henry, Thomas, Esq., Neath.
Heywood, Higginbottom, Smith & Co., Messrs., Hyde road, Manchester.
Howell, D., Esq., solicitor, Machynlleth.
Howells, Mr. Daniel, Pontardawe, Swansea.
Hughes, Thomas, Esq., Ystrad, Denbigh.
Hughes, W., Esq., 1 Castle street, Conway.
Hughes, Mr. Benjamin, ironmonger, Aberystwyth.
Hughes, Mr. W., 10 Albert street, Castlefields, Shrewsbury.
Hughes, Mr. Josiah, 237 High street, Bangor.
Hughes, Mr. J., (*Idanfryn*), British school, Amlwch
Hughes, Mr. Rowland, bookseller, Ebenezer, near Carnarvon.
Hughes, Rev. David, B.A., Tredegar.
Hughes, Mr. Hugh O., Hafod, near Carnarvon.
Hughes, Mr. Robert, Rhydlydan, Pentrevoelas, Llanrwst.
Hughes, J. G., Esq., 120 Breck road, Liverpool.
Hughes, J., Esq., 33 King street, Chester.
Humphreys, R. J., Esq., L. & N. W. R. Engineer's Office, Crewe.
Hughes, Mr. R., Mountain Battery, Holyhead.
Hughes, Rev. J., Gwernafield, Holywell.
Hughes, Mr. John (*Ioan Cernyw*), Llangerniew, Llanrwst.
Hughes, Mr. T., 53 Netherfield road, Liverpool.
Hughes, Mrs. Bodarborth, Portdinorwic.
Hughes, Mr. Thomas, bookseller, Dinas, Pont-y-pridd.
Huws, Mr. J. W., Llanfaelog, Anglesea.

Isaac, Rev. D. Ll., rector of Llangathan, Llandilo.

James, Rev. D., Panteg Rectory, Pont-y-pool.
James, J. Esq., Pentre-mawr, Llanrhystyd, Aberystwyth.
James, Rev. T. (*Llallawg*), Netherthong, Huddersfield.
Jarret, G., Esq., Glasfryn, Harrow-on-the-hill.
Jenkins, Josiah R., Esq., M. D., Ruthin.
Jenkins, J. D., Esq., Rhyd-y-banau, Lampeter.
John, Mr. N. P., Pont-y-pridd.
John, Mr. Thomas, Tŷ pica, Pentyrch, Cardiff.
Johnes, John, Esq., Dolaucothy, Llandilo.
Johnes, A. J., Esq., Garthmyl, Salop.
Jones, Rev. J. Emlyn, M.A., Ll. D, Llandudno.
Jones, Thomas, Esq., M.A., Ll. D., Cheetham Library, Manchester.
Jones, Rev. J. Skinner, M. A., Pennant Parsonage, Beaumaris.
Jones, J., Esq. (*Talhaiarn*), Hafod y gân, Llanfair.
Jones, Robert, Esq., 11 Wansey street, Walworth road, London.
Jones, Mr. W. B., 254 Broadway, New York.
Jones, Mr. Benjamin, chemist, London road, Wickenham.
Jones, J. M., Esq., Banc Llugwy, Bettws y coed, Llanrwst.
Jones, Rev. J. L., Machen, Newport, Mon.
Jones, Mr. John, draper, &c., Prengwyn, Dyserth.
Jones, Rev. O., B. A., Bethesda, Festiniog.
Jones, Mr., Cambrian house, Bala.
Jones, Mr. Thomas, Geraian, Morriston.
Jones, Rev. E., Corris.
Jones, Mr. Edward, 146 Price street, Birkenhead.
Jones, Ellis, Esq., 6 Park View, Charlton road, Manchester.
Jones, John, Esq., Todmorden.
Jones, Edward, Esq., Heaton house, Camden street, Birmingham.
Jones, Mr. D., miner, Llanwrin.
Jones, Erasmus, Esq., 15 Angel court, Throgmorton street, London.
Jones, R. C., Esq., Bethesda, Merthyr Tydvil.
Jones, J. G., Esq., Llansantffraid, Oswestry.
Jones, Mr. W., Cardigan Arms, Carmarthen.
Jones, Rev. Owen, Calvinistic Methodist Minister, Llandudno.
Jones, Rev. D. C., Abergwili, Carmarthen.
Jones, J. J., Esq., Trecynon, Aberdare.
Jones, Daniel, Esq., Croes Fawr, Mostyn.
Jones, Rev. B. Rhys, Prestatyn, Rhyl.
Jones, Rev. Edwin, 40 High street, Aberystwyth.
Jones, Mr. N. M., Highland Place, Aberdare.
Jones, Rev. R. Llystyn, Bryniau Alma, Tregarth, Bangor.
Jones, D. M., Esq., 6 Alma Terrace, Merthyr Tydvil.
Jones, Mr. G., Cefn-ger-y-grug, Aberhosan, Machynlleth.
Jones, Mr. John, Talhaiarn Cottage, Abergele.
Jones, Rev. N. A., 3 Crescent, Taunton, Devonshire.
Jones, Mr. Robert, printer, Bala.
Jones, Mr. T. G., Nant-y-ffin, Ystradgynlais, near Swansea.
Jones, Rev. J. Ll., Penclawdd, Swansea.
Jones, Rev. Francis, Calvinistic Methodist Minister, Aberdovey.
Jones, Rev. O., Vicarage, Pentrevoelas.
Jones, Rev. R., B. D., Llangan, Carmarthenshire.
Jones, Rev. W., Cae-llwyd, Penmachno.
Jones, S., Esq., Tan-y-bwlch, Llangeitho.
Jones, Mr. Isaac, Camrau, Cefnmeiriadog, St. Asaph.
Jones, Mr. N., Derwen Fawr, Bontuchel, Ruthin.
Jones, Mr. J. C. (*Caradog o Faldwyn*), Llangynog.
Jones, J. D., Esq., A. R. C. P. S., Ruthin.
Jones, W., Esq., Llangollen.
Jones, Mr. Owen, Rhipyn-llwyd, Llangranog. 2 copies.
Jones, Mr. D. W., stationer, Llandilo.
Jones, Mr. John, bookseller, Cwmtwrch, Swansea.
Jones, Mr. Robert, grocer, Shrewsbury.
Jones, Mr. John, bookseller, Aberayron.
Jones, Mr. Henry, druggist, Llanfechell.
Jones, Mr. Hugh, printer, Mold.
Jones, Mr. John, bookseller, Carneddi.
Jones, Mr. Robert, bookseller, Bethesda.
Jones, Mr. John, 88 High street, Bethesda.
Jones, Mr. John, 3 March Lane, Carnarvon.
Jones, Mr. Robert, bookseller, Waunfawr, ditto.
Jones, Mr. William, Temperance Inn, Conway.
Jones, Mr, Robert, Stafford house, Llanrwst.
Jones, Mr. Griffith, bookseller, Dolyddelen.
Jones, Rev. D., Swydd-y-ffynnon.
Jones, Mr. Ellis, printer, 49 Chapel street, Carnarvon.
Jones, Mr. John Morris, Rhydlewis, Newcastle Emlyn.

Jones, Mr. John O., Waenfawr, Carnarvon.
Jones, Mr. Thomas, draper, Llangollen.
Janes, Rev. J., Old Meeting, Mill street, Aberdare.
Jones, Mr. Owen, Galltfoel. Llanberis.
Jones, Mr. John, Kersal view, Pendleton, Manchester.
Jerman, Rev. Edward, Wrexham.
Jones, Mr. R. H., British School, Glyn Dyfrdwy, Llangollen.
Jones, S. Esq., Tan-y-bwlch, Llangeitho.
Jones, Mr. R. Mawddwy, Bagillt.
Jones, Mr. W. Owen, Bryn Owen, Borth, Cardiganshire.

Kenward, J., Esq., Cambria Cottage, Smethwick, Birmingham.
Kirkham, Rev. J. W., Llanbrynmair.

Lamb, Rev. George, 41 Union street, Liverpool.
Levi, Rev. Thomas, Morriston, Swansea.
Lewis, Mr. D., Llanrhystyd.
Lewis, D. Seys, Esq., Victoria Iron Works, Monmouthshire.
Lewis, Mr. E., Graig fach, Trefforest, Pont-y-pridd.
Lewis, Mr. D., Petrys bach, Gwaethfa Wlân, Pontardulais, Llanelly.
Lewis, Mr. John, (*Ioan Mynwy*), Tregaron.
Lewis, Mr. David, bookseller, Stone street, Llandovery.
Lewis, Mr. Rees, bookseller, Merthyr Tydvil.
Lewis, Mr. Owen, joiner, Newborough.
Lewis, Mr. Owen, Market Place, Llangefni.
Lumley, Rev. R., Egremont, Birkenhead.
Llewellyn, Rev. W. P., Llangynwyd Vicarage, Bridgend.
Llewelyn, Mr. J. D., Harp Inn, Mountain Ash, Aberdare.
Lloyd, Morgan, Esq., barrister-at-law, 43 Chester Square, London, S. W.
Lloyd, J. Ambrose, Esq., Rhyl.
Lloyd, Edward, Esq., 184 Falkner street, Liverpool.
Lloyd, Mr. R. (*Eos Clwyd*), Ystalyfera, Swansea.
Lloyd, Mr. Walter, Gwladgarwr Office, Aberdare.
Lloyd, Mr. John Wesley, 30 Mount Pleasant, Liverpool.
Lloyd, P. J., Esq., Wolverhampton.
Lloyd. Mr. D., New Tredegar, Bedwellty, Monmouthshire.
Lloyd, H. W., Esq., 11 Milner Terrace, Upper Chelsea, London.
Lloyd, Mr., bookseller, 12 Tithebarn street, Liverpool.

Mackenzie, John Whiteford, Esq., F. S. A., Scot. M. R. F. N. A., Copenhagen, 16 Royal Circus, Edinburgh.
Matthews, John, Esq., Aberystwyth.
Maunsey, Capt., 2 Cavendish Terrace, Stanwix, Carlisle.
Minshall, Mr. Isaac, 12 Grosvenor Square, All Saints, Manchester.
Morgan, Rev. H. A., Jesus College, Cambridge.
Morgan, Mr. Thomas, (*Llyfnwy*), Llangynwyd.
Morgan, Mr. John, Rupert Lane, Everton, Liverpool.
Morgan, Rev. Edward. Dyffryn, Merionethshire.
Morgan, Mr. Thomas, Railway Station, Conway.
Morgan, W. T., Esq.. Rhegos, Hirwain, Aberdare.
Morgan, Mr. J., Geufron, Pont-rhyd-y-groes, Aberystwyth.
Morgan, Rev. M., Penclawdd, near Swansea.
Morgan, G. Osborne, Esq., M.P., 20 Bolton street, Mayfair, London.
Morgan, Rev. D., Rectory, Llanfrothen.
Morgan, Mr. D., Post Office, Llangeitho.
Morgan, Mr. D., Llwynderw, Llangeitho.
Morgans, Rev. Richard, Wesleyan Minister, Corwen.
Morgan, Mr. Morgan, Aman Iron Works, Llanelly.
Morris, Mr. H., jun. (*Avaon Eryri*), Llanberis.
Morgans, Mr. Thomas, cashier, Brymbo iron works Wrexham.
Morris, Evan, Esq., Cadwgan Place, Aberayron.
Morris, Mr. E. R., N. & S. Wales Coal and Lime Office, Welshpool.
Morris, William Williams, Esq. (*Afaon*). Llanberis.
Morgan, Thomas Owen, Esq., Aberystwyth.

Nash, D. W., Esq., Brandon Villa, Cheltenham.
Nicholas, Rev. Thomas, M. A., PH. D., F. G. S., London.

O'Brien, J. Greeves, Esq., Ystrad Rhondda, Glamorganshire.
O'Donnatan, W. S., Esq., Foxcroft House, Portarlington.
Oliver, Mr. John, Llanfynydd, Carmarthen.
Oliver, Rev. H., B. A., Pont-y-pridd.
Owen, B. J., Esq., 2 Cornwallis street, Liverpool.
Owen, Rev. R. H., The Parsonage, Llanerchymedd.
Owen, Rev. W. Hicks, Rhyllon. St. Asaph.
Owen, J., Esq., Glogue Slate Quarry, New Castle Emlyn.
Owen, Rev. John, Thrussington, Leicester.
Owen, Mr. R., British School, Oswestry.
Owen, Mr. O., Tan'rallt, Carnarvon.
Owen, Rev. R. Llugwy, Acrfair, Ruabon.
Owen, Rev. Philip, Ceryg y druidion, Corwen.

Parry, Mr. Robert, Blueperis, near Carnarvon.
Parry, Rev. Henry, Bylchau, near Denbigh.
Parry, Rev. John, Calvin. Methodist College, Bala.
Parry, Mr. Thomas, Faenol Bropor, St. Asaph.
Parry, Mr. R., 19 Prospect Villa, Abergavenny.
Parry, Rev. Richard (*Gwalchmai*), Llandudno.
Parry, Mr. Robert, bookseller, Festiniog.
Peters, Rev. John, Independent College, Bala.
Peers, Joseph, Esq., Ruthin.
Phillips, Rev. G., Baptist Minister, Builth.
Phillips, Sir Thomas, Cheltenham.
Phillips, Rev. Morgan (*Apeiros*), Aberaman, Aberdare.
Phillips, Mr. P. D., Church street, Merthyr Tydvil.
Pierce, Mr. Ellis, (*Ellis o'r Nant*), Dolyddelen.
Prichard, Rev. John, D. D., Llangollen.
Price, W., Esq., Glantwrch, Swansea Vale.
Price, Mr. R., jun., Gwastad-goed, Cemaes, Machynlleth.
Price, W., Esq., 4 Castle street, Abergavenny.
Price, Mr. J., Blaenau, Llangernyw.
Pierce, William, Esq., Ty'n y coed, Towyn, near Abergele.
Price, Mr. William, bookseller, Blaenau, Monmouthshire.
Pritchard, O., Esq., Tregaian, Anglesea.
Pughe, Mr. Evan R., Towyn, Merionethshire.
Pryse, W., Esq., Prospect House, Pembroke Dock.
Pryse, Mr. Robert John, Cae Lleppa, Bangor.

Rees, Rev. Thomas, D. D., Swansea.
Rees, Mr. William, 50 King street, Carmarthen.
Rees, Mr. D. R., Talbot, Aberayron.
Rees, Mr. Josuah, Llwyn Dafydd, near New Quay.
Rees, John, Esq., Meugoed, Caerphilly, Cardiff.
Rees, Mr. R. Ll., Ffosdigariad, near Lampeter.
Rees, Mr. D. (*ab Tudur*), Aberaeron.
Rees, H., Esq., Plas Tudno, Llandudno.
Richards, Mr. John, Brogynin.
Ridgway, Mr. W., 169 Piccadilly, London.
Roberts, Rev. R. J., Rectory, Ysceifiog, Mold.
Roberts, Mr. Peter, chemist, St. Asaph.
Roberts, W., Esq., 138 Spencer street, Everton, Liverpool.
Roberts, Rev. W., Calvinistic Methodist Minister, Abergele.
Roberts, Rev. R., Calvinistic Methodist Minister, Brynhyfryd, Abergele.

Roberts, Edward, Esq., Solicitor, St. Asaph.
Roberts, Mr. D., Bacheirig, Llanbedr, Ruthin.
Roberts, Mr. David, bookseller, Leg street, Oswestry.
Roberts, Mr. David, bookseller, Taliesin.
Roberts, Mr. H. T., Rhiwbryfdir, Festiniog.
Roberts, Mrs. Catherine, Bethesda.
Roberts, Mr. W. Wilson, Nefyn.
Roberts, Mr. H., Brynrhys, Llansantffraid.
Roberts, Mr. John, draper, Henllan, Denbigh.
Rogers, D., Esq., Ystalyfera, Swansea.
Rowland, Rev. L. J., Dolcaerau, Llangeitho.
Rowlands, Mr. J. H., Haisau, Glandinorwic Slate Works, Clwt y bont, Carnarvon.
Rowlands, Mr. J. H., Dinas Mawddwy.
Rowlands, John, Esq. (*Hasan*), Dinorwic, Carnarvon.
Roberts, Rev. R., Fron, Carneddi, Bethesda.
Roberts, Mr. D., Heol Spencer, Coity, Bridgend.
Roberts, Mr. N., schoolmaster, Clawdd-newydd, Ruthin.
Roberts, Rev. R., Plas yn Bonwm, Corwen.
Roberts, Mr. Rhys, bookseller, Morriston, Swansea.
Roberts, Mr. John, Tir Llannerch, Llansantffraid, Corwen.
Roberts, Rev. J., Independent Minister, Neath.
Roberts, Mr. W. J., (*Gwilym Cowlyd*), Llanrwst.
Roberts, Mr. R. P., Rhyd-y-ven, Corwen.

Sattler, Dr. Ernest, Fluntern, near Zurich, Switzerland.
Saunders, Rev. D., Abercarn, Newport, Monmouthshire.
Spurrel, Mr. William, bookseller, Carmarthen.
Stephens, Thomas, Esq., Merthyr Tydvil.

Taylor, Henry, Esq., The Chestnuts, Sparkbrook, near Birmingham.
Thomas, Rev. D. R., Cefn Rectory, St. Asaph.
Thomas, Rev. Thomas, D. D., The College, Pont y pool.
Thomas, John, Esq. (*Pencerdd Gwalia*), London.
Thomas, Robert, Esq., at 17 Back Garm, Liverpool.
Thomas, Mr. W., Manager of Cwmaman Collieries, Aberdare.
Thomas, J. E., Esq., 11 Park street, Westminster.
Thomas, Rev. W. H., Fochriw, Pontlottyn, Tredegar.
Thomas, Mr. David, relieving officer, Carnarvon.
Thomas, Mr. Hugh, Bruntuch, near Carnarvon.
Thomas, Mr. R. P., 3 Ormsby Terrace, Criccieth, near Portmadoc.
Thomas, Thomas, Esq., Ffos-y-ffin, Gelliwen, near St. Clears.
Thomas, Robert, Esq., Penrhiwgaled, near Aberayron.
Thomas, Mr. John, bookseller, Tredegar.
Thomas, Mr. Robert, bookseller, Bethania, Festiniog.
Thomas, J. W., Esq., Napllwyd, Cwmaman.
Thomas, Rev. W., Independent Minister, Mold.
Thomas, Mr. W., Manchester House, Llandyssul.
Thomas, Rev. W. Independent Minister, Gwynfe, Llangadock.
Thomas, Mr. Isaac, stonemason, Henllan, near Denbigh.
Thomas, Mr. David, Tabernacle Row, Landore, Swansea.
Thomas, Rev. D., Llandysilio, Narberth.
Thomas, E., Esq., 72 Great Crosshall street, Liverpool.
Thomas, Mr. Evan, tea dealer, Aberavon, Taibach.
Timmins, Samuel, Esq., F.R.S.L., Elvetham Lodge, Birmingham.
Tregellis, S. Prideaux, Esq., Ll. D., 6 Portland Square, Plymouth.
Vaughan, Mr. Jenkin, Aberffrwd, Aberystwyth.
Victoria House Library, 47 London Road, Liverpool.
Vine, James B., Esq., School House, Rhyl.

Waymouth, Fred., Esq., PH. D., Plas yn Llysfaen, Abergele.
Williams, John, Esq., Mayor of Beaumaris.
Williams, Watkin, Esq., M. P., 8, Fig-tree Court, London.
Williams, Ignatius, Esq., The Grove, Bodfarry. 2 copies.
Williams, Mr. W. Rees, Bodelwyddan, St. Asaph.
Williams, Mr. Isaac, Vale street, Denbigh.
Williams, Mr. D. (*Dewi Glan Llyfnwy*), Maesteg.
Williams, Mr. Howell, Pont-rhyd-yr-oen.
Williams, G., Esq., Great George street, Liverpool.
Williams, Lewis, Esq., barrister, 4, Mitford street, Everton, Liverpool.
Williams, D., Esq., Hamilton road, Everton, Liverpool.
Williams, Rev. R., D. D., Broad Chalks Vicarage, Salisbury.
Williams, W., Esq., solicitor, Bala.
Williams, W., Esq., Llwyn-y-bettws, Tremadoc.
Williams, R., Esq., Havelock terrace, Welshpool.
Williams, Rev. James, Quimper, Finisterre, France.
Williams, Mr. W., Taibach, Glamorganshire.
Williams, Mr. W., Great North Parade, Milford Haven.
Williams, Rev. R., (*Trebor Mai*), Llanrwst.
Williams, Mr. W., (*Carw Coch*), Stag Inn, Trecynon, Aberdare.
Williams, Mr. Thomas, Tŷ ucha'r llyn, Corwen.
Williams, Rev. W. C., Groeswen, Pont-y-pridd.
Williams, Mr. W., (*Creuddynfab*), Llandudno.
Williams, Rev. J. H., Llangadwaladr, Anglesea.
Williams, Rev. R. (*Hwfa Môn*), London.
Williams, Mr. Howell, Pantygerdinan, Aberdare.
Williams, Mr. D., Blare street, Bala.
Williams, Rev. R., Rhyd-y-croesau Vicarage, Oswestry.
Williams, Rev. W. W., Menai-fron, Carnarvon.
Williams, Lewis, Esq., Pont-y-beren, Llanelly.
Williams, Rev. H. C. (*Hywel Cernyw*), Baptist Minister, Corwen.
Williams, Mr. R., Tan-y-fron, Llansannan.
Williams, Rev. W., Calvinistic Methodist Minister, Corwen.
Williams, Mr. Thomas, Neuadd, Treleach, Carmarthen.
Williams, Mr. D., stationer, High street, Cardigan.
Williams, Mr. John, bookseller, Montpelier Terrace, Neath.
Williams, Mr. Thomas, Rock, Alltwen, Swansea.
Williams, Mr. Phillip, bookseller, Aberystwyth.
Williams, Mr. David, Tŷ Ddewi, Dinorwic.
Williams, Rev. Griffith, Tal-y-sarnau, Merioneth.
Williams, Mr. William, shoemaker, Yspytty.
Williams, Mr. W. Cwmceiliog, near Llandilo.
Williams, Rev. D., Dylife Parsonage, Llanbrynmair.
Williams, Mr. Benjamin, schoolmaster, Llangeitho, Cardiganshire.
Williams, Edward, Esq., M.D., Wrexham.
Wynne, Brownlow Wynne, Esq., Garthewin, Abergele.

DENBIGH: PRINTED BY THOMAS GEE.

Published in Two Volumes, Cloth boards, price £1 13*s.* 6*d.; half calf, price* £1 17*s.* 0*d.; and in full calf, price* £1 19*s.* 0*d.*

AN

ENGLISH AND WELSH DICTIONARY,

ADAPTED TO THE PRESENT STATE OF SCIENCE AND LITERATURE;

IN WHICH

THE ENGLISH WORDS ARE DEDUCED FROM THEIR ORIGINALS, AND EXPLAINED BY THEIR SYNONYMS IN THE WELSH LANGUAGE.

BY DANIEL SILVAN EVANS, RECTOR OF LLANYMAWDDWY.

THE English and Welsh Dictionary, by the Rev. D. S. EVANS, has now reached its sixth part, and maintains its place, as it well deserves, in public estimation. The scientific terms are rendered into Welsh in this work with far greater care and skill than has been hitherto attempted, and a large portion of them are altogether new. We have no doubt that Mr. Evans' Work will be considered one of our standard works of reference.—*Archæologia Cambrensis.*

We have no hesitation in saying that if the forthcoming parts will be equal to the first and second, it will be far superior to any similar work in our language. We are aware that this is strong language; but an attentive comparison of a few pages of its contents with those of the best works we have will fully satisfy the most incredulous that we are not saying too much. The getting up is highly creditable to Mr. Gee. We wish the undertaking the most abundant success.—*Principality.*

The English and Welsh Dictionary, by the Rev. D. S. Evans, is a work that is everywhere well spoken of.—*Carnarvon Herald.*

In the Press, and will be published in Two Volumes, price £1 8*s.* 0*d. in boards to Subscribers.*

THE

NATIONAL DICTIONARY

OF THE

WELSH LANGUAGE,

WITH ENGLISH AND WELSH EQUIVALENTS:

TO WHICH WILL BE PREFIXED

A GRAMMAR OF THE WELSH LANGUAGE.

BY W. OWEN PUGHE, D.C.L., F.A.S.

THE THIRD EDITION, EDITED AND ENLARGED BY ROBERT JOHN PRYSE.

THE late Dr. WILLIAM OWEN PUGHE spent twenty years of his life in reading over old Welsh Manuscripts, and compiling the first edition of this valuable work; and which contained 80,000 words, and 12,000 quotations selected from the oldest and best Welsh Authors. In the second edition some thousands more were added, and the work was carefully revised by the talented author, and published in 2 vols., royal 8vo., price £3. This edition again became so scarce that another was found necessary.

The principal object of the present editor has been to embody all the words which are in the writings of our best Welsh authors from Aneurin Gwawdrydd down to Ieuan Glan Geirionydd. The work therefore contains, not only all the words which appeared in the last edition of Dr. Pughe's large Dictionary, but many thousands also which are not found in his or in any other Welsh and English Dictionary. In working out this principle, it was found necessary by the editor to include a great number of obsolete words, and of doubtful propriety; but as they are used by eminent writers, many will natnrally wish to have an explanation of them. The initials of the authors' names are generally added to such words, in order that the student may see who used them. The derivations and explanations given by Dr. Pughe are adopted, as far as they go, and are deemed correct. Great care has been taken to note every obsolete, low, or doubtful word. A full explanation of the words is given in Welsh also, as well as in English, which gives the work an entirely new phase.

PLEASE DO NOT REMOVE
CARDS OR SLIPS FROM THIS POCKET

UNIVERSITY OF TORONTO LIBRARY